

ENQUÊTECOMMISSIE
REGERINGSBELEID 1940–1945

VERSLAG HOUDENDE DE UITKOMSTEN
VAN HET ONDERZOEK

DEEL 5^c

MINISTERS- EN KABINETSCRISES

VOORBEREIDING TERUGKEER

(STATEN-GENERAAL, MILITAIR GEZAG, VERTROUWENSMANNEN)

(PUNTEN J EN O VAN HET ENQUÊTEBESLUIT)

VERHOREN

CHRONOLOGISCHE LIJST VEKHOREN

Naam	Datum	Blz.	Naam	Datum	Blz.
Dr. M. van Blankenstein	Woensdag 21 April 1948	9	H. M. van Randwijk	Vrijdag 9 September 1949	367
Jhr. mr. F. Beelaerts van Blok-land	Donderdag 20 Mei 1948	11	Ir. J. W. Albarda	Vrijdag 16 September 1949	369
Prof. dr. J. A. Veraart	Dinsdag 1 Juni 1948	12	Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Dinsdag 22 November 1949	371
Dr. H. M. Hirschfeld	Donderdag 17 Juni 1948	16	Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Woensdag 23 November 1949	399
Prof. dr. D. van Embden	Donderdag 17 Juni 1948	19	Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Dinsdag 29 November 1949	426
Dr. E. A. Schwebel	Donderdag 17 Juni 1948	22	Prof. dr. J. E. de Quay	Donderdag 16 Februari 1950	444
L. de Jong	Woensdag 30 Juni 1948	44	Dr. J. M. Somer	Dinsdag 28 Februari 1950	449
Mr. G. J. van Heuven Goedhart	Woensdag 28 Juli 1948	47	M. Sluysen	Vrijdag 3 Maart 1950	455
Mr. H. J. Kruls	Dinsdag 14 September 1948	51	Prof. dr. ir. W. Schermerhorn	Vrijdag 10 Maart 1950	465
Jhr. mr. F. Beelaerts van Blok-land	Woensdag 15 September 1948	52	Dr. W. Drees	Vrijdag 10 Maart 1950	472
Mr. J. G. de Beus	Woensdag 15 September 1948	54	Mr. G. H. Slotemaker de Bruine	Woensdag 15 Maart 1950	477
Mr. dr. A. A. van Rhijn	Donderdag 14 October 1948	59	Mr. C. J. F. Caljé	Donderdag 30 Maart 1950	480
A. Q. H. Dijkhoorn	Donderdag 14 October 1948	62	J. van der Gaag	Vrijdag 31 Maart 1950	482
Mr. M. P. L. Steenberghe	Donderdag 14 October 1948	67	Mr. J. A. W. Burger	Dinsdag 4 April 1950	489
J. M. de Booy	Donderdag 14 October 1948	74	Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Dinsdag 4 April 1950	492
Ch. J. I. M. Welter	Vrijdag 15 October 1948	79	A. van der Giessen	Dinsdag 4 April 1950	494
Mr. J. R. M. van Angeren	Vrijdag 15 October 1948	85	H. J. M. Simonis	Dinsdag 4 April 1950	496
A. Pelt	Maandag 18 October 1948	90	W. van Norden	Dinsdag 4 April 1950	498
P. A. Kerstens	Dinsdag 19 October 1948	92	Mr. J. R. M. van Angeren	Dinsdag 4 April 1950	504
Dr. L. J. M. Beel	Dinsdag 19 October 1948	99	J. Meyer	Dinsdag 4 April 1950	505
Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Dinsdag 19 October 1948	109	R. Kroes	Dinsdag 4 April 1950	508
Dr. J. van den Tempel	Woensdag 27 October 1948	113	Mr. Ch. H. J. F. van Houten	Dinsdag 4 April 1950	510
Dr. J. van den Tempel	Donderdag 28 October 1948	123	Dr. J. M. Somer	Dinsdag 4 April 1950	513
Mr. J. A. W. Burger	Dinsdag 2 November 1948	133	H. A. Lunshof	Dinsdag 4 April 1950	516
Mr. H. J. Kruls	Woensdag 3 November 1948	157	Mr. J. le Poole	Dinsdag 27 Juni 1950	519
Mr. G. J. van Heuven Goedhart	Dinsdag 9 November 1948	167	Mr. J. le Poole	Woensdag 28 Juni 1950	530
Ir. J. W. Albarda	Woensdag 10 November 1948	189	Jhr. ir. O. C. A. van Lidth de Jeude	Donderdag 13 Juli 1950	535
Jhr. ir. O. C. A. van Lidth de Jeude	Woensdag 10 November 1948	204	Dr. P. C. Harthoorn	Zaterdag 15 Juli 1950	542
Mr. J. R. M. van Angeren	Woensdag 10 November 1948	213	Prof. dr. J. E. de Quay	Dinsdag 18 Juli 1950	544
A. J. Th. van der Vlugt	Woensdag 17 November 1948	225	Mr. J. R. M. van Angeren	Dinsdag 18 Juli 1950	546
J. Th. Furstner	Dinsdag 30 November 1948	240	Dr. J. Hoekstra	Dinsdag 18 Juli 1950	554
Dr. G. Bolkestein	Dinsdag 30 November 1948	247	Mr. Ch. H. J. F. van Houten	Dinsdag 18 Juli 1950	559
Mr. G. J. van Heuven Goedhart	Dinsdag 30 November 1948	255	Mr. dr. M. F. Da Costa Gomez	Dinsdag 18 Juli 1950	565
Jhr. P. J. Six	Dinsdag 30 November 1948	276	Mr. G. E. van Walsum	Woensdag 26 Juli 1950	568
Prof. dr. J. A. Veraart	Woensdag 1 December 1948	286	Mr. E. L. M. H. baron Speyart van Woerden	Dinsdag 22 Augustus 1950	573
Jhr. mr. L. H. N. Bosch ridder van Rosenthal	Woensdag 1 December 1948	292	Jhr. mr. A. F. Ch. de Casembroof	Dinsdag 22 Augustus 1950	601
H. Koot	Donderdag 2 December 1948	300	Dr. H. L. F. J. Deelen	Dinsdag 22 Augustus 1950	604
Jhr. mr. E. F. M. J. Michiels van Verduynen	Woensdag 8 December 1948	305	J. Th. Furstner	Woensdag 23 Augustus 1950	606
Dr. P. Rijkens	Dinsdag 14 December 1948	314	Ir. J. W. Albarda	Woensdag 23 Augustus 1950	610
Jkvr. M. C. baronesse van Hardenbroek van Amtnerstol	Donderdag 5 Mei 1949	323	Mr. J. R. M. van Angeren	Woensdag 23 Augustus 1950	618
Mr. J. C. S. Warendorf	Vrijdag 6 Mei 1949	328	Mr. H. P. Linthorst Homan	Woensdag 23 Augustus 1950	621
Jhr. ir. O. C. A. van Lidth de Jeude	Woensdag 11 Mei 1949	329	Mr. H. L. Woltersom	Woensdag 23 Augustus 1950	628
Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Vrijdag 20 Mei 1949	330	Dr. J. H. van Roijen	Woensdag 23 Augustus 1950	630
J. Kok	Woensdag 25 Mei 1949	331	Ir. J. B. G. M. ridder De van der Schueren	Woensdag 23 Augustus 1950	634
Mr. Ch. H. J. F. van Houten	Woensdag 25 Mei 1949	335	Mr. A. A. Swane	Woensdag 23 Augustus 1950	638
Ir. P. J. Ch. Vos	Woensdag 1 Juni 1949	336	Mr. G. J. van Heuven Goedhart	Woensdag 23 Augustus 1950	640
Dr. H. J. van Mook	Donderdag 14 Juli 1949	337	Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Vrijdag 25 Augustus 1950	652
Mr. E. N. van Kleffens	Maandag 22 Augustus 1949	339	Jhr. mr. F. Beelaerts van Blok-land	Vrijdag 25 Augustus 1950	663
Jhr. mr. dr. L. H. N. Bosch ridder van Rosenthal	Vrijdag 26 Augustus 1949	354	Ir. F. C. M. Wijffels	Vrijdag 25 Augustus 1950	667
J. Th. Furstner	Woensdag 31 Augustus 1949	360	Prof. mr. J. Drion	Vrijdag 25 Augustus 1950	675
Dr. W. Drees	Woensdag 7 September 1949	363	Dr. J. M. Somer	Vrijdag 25 Augustus 1950	680
			J. W. Lebon	Dinsdag 29 Augustus 1950	688
			Mr. H. J. Kruls	Dinsdag 29 Augustus 1950	695
			J. F. W. Nuboer	Woensdag 30 Augustus 1950	702

Naam	Datum	Blz.	Naam	Datum	Blz.
Mr. C. J. A. M. ten Hagen	Woensdag 30 Augustus 1950	705	Mr. J. Cramer	Dinsdag 26 September 1950	833
Ir. D. C. C. baron van Boetzelaer	Vrijdag 1 September 1950	709	B. W. van Mourik Broekman	Woensdag 27 September 1950	835
J. J. F. Borghouts	Vrijdag 1 September 1950	712	Mr. F. A. J. Deelen	Woensdag 27 September 1950	842
J. Meyer	Vrijdag 1 September 1950	716	Mr. H. B. S. Holla	Dinsdag 3 October 1950	845
Mr. L. A. Kesper	Donderdag 7 September 1950	720	Mr. J. C. Tenkink	Dinsdag 3 October 1950	852
H. J. van den Broek	Donderdag 7 September 1950	726	Mr. E. L. M. H. baron Speyart van Woerden	Dinsdag 3 October 1950	859
J. E. Stokvis	Vrijdag 8 September 1950	736	Prof. dr. L. J. M. Beel	Dinsdag 3 October 1950	865
C. A. van der Hooft	Vrijdag 8 September 1950	739	Mr. C. L. W. Fock	Woensdag 4 October 1950	868
P. A. M. Speet	Vrijdag 8 September 1950	744	Prof. dr. ir. W. Schermerhorn	Woensdag 4 October 1950	870
Mr. F. A. J. Deelen	Vrijdag 8 September 1950	749	Mr. S. M. S. Reitsma	Woensdag 11 October 1950	873
Mr. L. Einthoven	Vrijdag 8 September 1950	755	Prof. mr. J. M. van Bemmelen	Donderdag 12 October 1950	878
W. Vogt	Donderdag 14 September 1950	758	Mr. H. A. M. T. Kolfshoten	Donderdag 12 October 1950	883
Jhr. ir. O. C. A. van Lidth de Jeude	Donderdag 14 September 1950	762	G. H. Moll van Charante	Vrijdag 13 October 1950	887
J. B. Broeks	Donderdag 14 September 1950	765	J. H. J. Raat	Vrijdag 13 October 1950	893
J. de Jong Czn	Donderdag 14 September 1950	771	A. F. J. Beumer	Vrijdag 13 October 1950	897
Mr. H. W. Felderhof	Vrijdag 15 September 1950	774	J. L. Jansen	Vrijdag 13 October 1950	900
Ir. A. J. Gelderblom	Vrijdag 15 September 1950	778	G. H. Scholten	Vrijdag 13 October 1950	904
Prof. mr. W. J. Ganshof van der Meersch	Woensdag 20 September 1950	782	J. Kollenhoven	Vrijdag 13 October 1950	911
Dr. J. Schouten	Woensdag 20 September 1950	789	I. P. Toussaint	Vrijdag 13 October 1950	915
Dr. J. A. H. J. S. Bruins Slot	Woensdag 20 September 1950	795	M. A. A. Streijers	Vrijdag 13 October 1950	919
Mr. J. A. Abbing	Donderdag 21 September 1950	799	Mr. B. I. A. A. Ter Veer	Vrijdag 13 October 1950	922
J. Schouten	Donderdag 21 September 1950	804	J. J. Snoeck Henkemans	Vrijdag 13 October 1950	929
Mr. B. I. A. A. Ter Veer	Donderdag 21 September 1950	806	V. E. Nierstrasz	Vrijdag 13 October 1950	932
Ir. N. A. J. Voorhoeve	Vrijdag 22 September 1950	813	Ir. M. Taris	Vrijdag 13 October 1950	935
Jhr. mr. W. J. Th. Serraris	Vrijdag 22 September 1950	815	Mr. J. Meynen	Vrijdag 13 October 1950	938
J. M. de Booy	Maandag 25 September 1950	821	Ir. J. F. H. M. V. Mentrop	Vrijdag 13 October 1950	941
L. Neher	Dinsdag 26 September 1950	822	Pater W. H. Arts	Dinsdag 17 October 1950	947
Mr. C. J. F. Caljé	Dinsdag 26 September 1950	828	J. F. Bastiaanse	Dinsdag 17 October 1950	950
			B. J. C. van Kooten	Dinsdag 17 October 1950	953

ALPHABETISCHE LIJST VERHOREN

Naam	Datum	Blz.	Naam	Datum	Blz.
Abbing, Mr. J. A.	Donderdag 21 September 1950	799	Gelderblom, Ir. A. J.	Vrijdag 15 September 1950	778
Albarda, Ir. J. W.	Woensdag 10 November 1948	189	Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Dinsdag 19 October 1948	109
Albarda, Ir. J. W.	Vrijdag 16 September 1949	369	Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Vrijdag 20 Mei 1949	330
Albarda, Ir. J. W.	Woensdag 23 Augustus 1950	610	Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Dinsdag 22 November 1949	371
Angeren, Mr. J. R. M. van	Vrijdag 15 October 1948	85	Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Woensdag 23 November 1949	399
Angeren, Mr. J. R. M. van	Woensdag 10 November 1948	213	Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Dinsdag 29 November 1949	426
Angeren, Mr. J. R. M. van	Dinsdag 4 April 1950	504	Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Dinsdag 4 April 1950	492
Angeren, Mr. J. R. M. van	Dinsdag 18 Juli 1950	546	Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Vrijdag 25 Augustus 1950	652
Angeren, Mr. J. R. M. van	Woensdag 23 Augustus 1950	618	Giessen, A. van der	Dinsdag 4 April 1950	494
Arts, Pater W. H.	Dinsdag 17 October 1950	947	Hagen, Mr. C. J. A. M. ten	Woensdag 30 Augustus 1950	705
Bastiaanse, J. F.	Dinsdag 17 October 1950	950	Hardenbroek van Ammerstol, Jkvr. M. C. baronesse van	Donderdag 5 Mei 1949	323
Beel, dr. L. J. M.	Dinsdag 19 October 1948	99	Harthoorn, Dr. P. C.	Zaterdag 15 Juli 1950	542
Beel, Prof. dr. L. J. M.	Dinsdag 3 October 1950	865	Heuven Goedhart, Mr. G. J. van	Woensdag 28 Juli 1948	47
Beelaerts van Blokland, Jhr. mr. F.	Donderdag 20 Mei 1948	11	Heuven Goedhart, Mr. G. J. van	Dinsdag 9 November 1948	167
Beelaerts van Blokland, Jhr. mr. F.	Woensdag 15 September 1948	52	Heuven Goedhart, Mr. G. J. van	Dinsdag 30 November 1948	255
Beelaerts van Blokland, Jhr. mr. F.	Vrijdag 25 Augustus 1950	663	Heuven Goedhart, Mr. G. J. van	Woensdag 23 Augustus 1950	640
Bemmelen, Prof. mr. J. M. van	Donderdag 12 October 1950	878	Hirschfeld, Dr. H. M.	Donderdag 17 Juni 1948	16
Beumer, A. F. J.	Vrijdag 13 October 1950	897	Hoekstra, Dr. J.	Dinsdag 18 Juli 1950	554
Beus, Mr. J. G. de	Woensdag 15 September 1948	54	Holla, Mr. H. B. S.	Dinsdag 3 October 1950	845
Blankenstein, Dr. M. van	Woensdag 21 April 1948	9	Hooft, C. A. van der	Vrijdag 8 September 1950	739
Boetzelaer, Ir. D. C. C. baron van	Vrijdag 1 September 1950	709	Houten, Mr. Ch. H. J. F. van	Woensdag 25 Mei 1949	335
Bolkestein, Dr. G.	Dinsdag 30 November 1948	247	Houten, Mr. Ch. H. J. F. van	Dinsdag 4 April 1950	510
Booy, J. M. de	Donderdag 14 October 1948	74	Houten, Mr. Ch. H. J. F. van	Dinsdag 18 Juli 1950	559
Booy, J. M. de	Maandag 25 September 1950	821	Jansen, J. L.	Vrijdag 13 October 1950	900
Borghouts, J. J. F.	Vrijdag 1 September 1950	712	Jong Czn, J. de	Donderdag 14 September 1950	771
Bosch ridder van Rosenthal, Jhr. mr. L. H. N.	Woensdag 1 December 1948	292	Jong, L. de	Woensdag 30 Juni 1948	44
Bosch ridder van Rosenthal, Jhr. mr. L. H. N.	Vrijdag 26 Augustus 1949	354	Kerstens, P. A.	Dinsdag 19 October 1948	92
Broek, H. J. van den	Donderdag 7 September 1950	726	Kesper, Mr. L. A.	Donderdag 7 September 1950	720
Broeksz, J. B.	Donderdag 14 September 1950	765	Kleffens, Mr. E. N. van	Maandag 22 Augustus 1949	339
Bruins Slot, Dr. J. A. H. J. S.	Woensdag 20 September 1950	795	Kok, J.	Woensdag 25 Mei 1949	331
Burger, Mr. J. A. W.	Dinsdag 2 November 1948	133	Kolfschoten, Mr. H. A. M. T.	Donderdag 12 October 1950	883
Burger, Mr. J. A. W.	Dinsdag 4 April 1950	489	Kollenhoven, J.	Vrijdag 13 October 1950	911
Caljé, Mr. C. J. F.	Donderdag 30 Maart 1950	480	Koot, H.	Donderdag 2 December 1948	300
Caljé, Mr. C. J. F.	Dinsdag 26 September 1950	828	Kooten, B. J. C. van	Dinsdag 17 October 1950	953
Casembroot, Jhr. mr. A. F. Ch. de	Dinsdag 22 Augustus 1950	601	Kroes, R.	Dinsdag 4 April 1950	508
Costa Gomez Mr. dr. H. F. Da	Dinsdag 18 Juli 1950	565	Kruls, Mr. H. J.	Dinsdag 14 September 1948	51
Cramer, Mr. J.	Dinsdag 26 September 1950	833	Kruls, Mr. H. J.	Woensdag 3 November 1948	157
Deelen, Mr. F. A. J.	Vrijdag 8 September 1950	749	Lebon, J. W.	Dinsdag 29 Augustus 1950	695
Deelen, Mr. F. A. J.	Woensdag 37 September 1950	842	Lidh de Jeude, Jhr. ir. O. C. A. van	Dinsdag 29 Augustus 1950	688
Deelen, Dr. H. L. F. J.	Dinsdag 22 Augustus 1950	604	Lidh de Jeude, Jhr. ir. O. C. A. van	Woensdag 10 November 1948	204
Dijxhoorn, A. Q. H.	Donderdag 14 October 1948	62	Lidh de Jeude, Jhr. ir. O. C. A. van	Woensdag 11 Mei 1949	329
Drees, Dr. W.	Woensdag 7 September 1949	363	Lidh de Jeude, Jhr. ir. O. C. A. van	Donderdag 13 Juli 1950	535
Drees, Dr. W.	Vrijdag 10 Maart 1950	472	Linthorst Homan, Mr. H. P.	Donderdag 14 September 1950	762
Drion, Prof. mr. J.	Vrijdag 25 Augustus 1950	675	Lunshof, H. A.	Woensdag 23 Augustus 1950	621
Eindhoven, Mr. L.	Vrijdag 8 September 1950	755	Mentrop, Ir. J. F. H. M. V.	Dinsdag 4 April 1950	516
Embden, Prof. dr. D. van	Donderdag 17 Juni 1948	19	Meyer, J.	Vrijdag 13 October 1950	941
Felderhof, Mr. H. W.	Vrijdag 15 September 1950	774	Meyer, J.	Dinsdag 4 April 1950	505
Fock, Mr. C. L. W.	Woensdag 4 October 1950	868	Meynen, Mr. J.	Vrijdag 1 September 1950	716
Furstner, J. Th.	Dinsdag 30 November 1948	240	Michiels van Verduynen, Jhr. mr. E. F. M. J.	Vrijdag 13 October 1950	938
Furstner, J. Th.	Woensdag 31 Augustus 1949	360	Moll van Charante, G. H.	Woensdag 8 December 1948	305
Furstner, J. Th.	Woensdag 23 Augustus 1950	606	Mook, Dr. H. J. van	Vrijdag 13 October 1950	887
Gaag, J. van der	Vrijdag 31 Maart 1950	482	Mourik Broekman, B. W. van	Donderdag 14 Juli 1949	337
Ganshof van der Meersch, Prof. mr. W. J.	Woensdag 20 September 1950	782		Woensdag 27 September 1950	835

Naam	Datum	Blz.	Naam	Datum	Blz.
Neher, L.	Dinsdag 26 September 1950	822	Somer, Dr. J. M.	Dinsdag 4 April 1950	513
Nierstrasz, V. E.	Vrijdag 13 October 1950	932	Somer, Dr. J. M.	Vrijdag 25 Augustus 1950	680
Norden, W. van	Dinsdag 4 April 1950	498	Speet, P. A. M.	Vrijdag 8 September 1950	744
Nuboer, J. F. W.	Woensdag 30 Augustus 1950	702	Speyart van Woerden, Mr. E. L. M. H. baron	Dinsdag 22 Augustus 1950	573
Pelt, A.	Maandag 18 October 1948	90	Speyart van Woerden, Mr. E. L. M. H. baron	Dinsdag 3 October 1950	859
Poole, Mr. J. le	Dinsdag 27 Juni 1950	519	Steenberghe, Mr. M. P. L.	Donderdag 14 October 1948	67
Poole, Mr. J. le	Woensdag 28 Juni 1950	530	Stokvis, J. E.	Vrijdag 8 September 1950	736
Quay, Prof. dr. J. E. de	Donderdag 16 Februari 1950	444	Streijers, M. A. A.	Vrijdag 13 October 1950	919
Quay, Prof. dr. J. E. de	Dinsdag 18 Juli 1950	544	Swane, Mr. A. A.	Woensdag 23 Augustus 1950	638
Raat, J. H. J.	Vrijdag 13 October 1950	893	Tans, Ir. M.	Vrijdag 13 October 1950	935
Randwijk, H. M. van	Vrijdag 9 September 1949	367	Tempel, Dr. J. van den	Woensdag 27 October 1948	113
Reitsma, Mr. S. M. S.	Woensdag 11 October 1950	873	Tempel, Dr. J. van den	Donderdag 28 October 1948	123
Rhijn, Mr. dr. A. A. van	Donderdag 14 October 1948	59	Tenkink, Mr. J. C.	Dinsdag 3 October 1950	852
Rijkens, Dr. P.	Dinsdag 14 December 1948	314	Toussaint, I. P.	Vrijdag 13 October 1950	915
Roijen, Dr. J. H. van	Woensdag 23 Augustus 1950	630	Veer, Mr. B. I. A. A. Ter	Donderdag 21 September 1950	806
Schermerhorn, Prof. dr. ir. W.	Vrijdag 10 Maart 1950	465	Veer, Mr. B. I. I. A. Ter	Vrijdag 13 October 1950	922
Schermerhorn, Prof. dr. ir. W.	Woensdag 4 October 1950	870	Veraart, Prof. dr. J. A.	Dinsdag 1 Juni 1948	12
Scholten, G. H.	Vrijdag 13 October 1950	904	Veraart, Prof. dr. J. A.	Woensdag 1 December 1948	286
Schouten, Dr. J.	Woensdag 20 September 1950	789	Vlugt, A. J. Th. van der	Woensdag 17 November 1948	225
Schouten, J.	Donderdag 21 September 1950	804	Vogt, W.	Donderdag 14 September 1950	758
De van der Schueren, Ir. J. B. G. M. ridder	Woensdag 23 Augustus 1950	634	Voorhoeve, Ir. N. A. J.	Vrijdag 22 September 1950	813
Schwebel, Dr. E. A.	Donderdag 17 Juni 1948	22	Vos, Ir. P. J. Ch.	Woensdag 1 Juni 1949	336
Serraris, Jhr. mr. W. J. Th.	Vrijdag 22 September 1950	815	Walsum, Mr. G. E. van	Woensdag 26 Juli 1950	568
Simonis, H. J. M.	Dinsdag 4 April 1950	496	Warendorf, Mr. J. C. S.	Vrijdag 6 Mei 1949	328
Six, Jhr. P. J.	Dinsdag 30 November 1948	276	Welter, Ch. J. I. M.	Vrijdag 15 October 1948	79
Slotemaker de Bruine, Mr. G. H.	Woensdag 15 Maart 1950	477	Wijffels, Ir. F. C. M.	Vrijdag 25 Augustus 1950	667
Sluysen, M.	Vrijdag 3 Maart 1950	455	Woltersom, Mr. H. L.	Woensdag 23 Augustus 1950	628
Snoeck Henkemans, J. J.	Vrijdag 13 October 1950	929			
Somer, Dr. J. M.	Dinsdag 28 Februari 1950	449			

ZITTING VAN WOENSDAG 21 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *h, c, d, e, j* en *o*.

Verhoor van

Dr. MARCUS VAN BLANKENSTEIN,
oud 67 jaar, wonende te Wassenaar, journalist.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 9426 t/m 9453 hebben betrekking op de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

9454. De **Voorzitter**: Er hebben onderlinge gedachtenwisselingen in het Kabinet plaats gevonden, die natuurlijk hier in Nederland ook voortdurend plaats vinden. Hier dringen die echter minder ver door dan ze daar doordrongen. Dit is natuurlijk ook een factor.

A. Daar was op de duur heel wat ergernis, natuurlijk, onder de Ministers onderling. Er was iemand, die een heel goede invloed daarop heeft gehad. Het was helemaal geen sterke figuur; het was de Javaan *Soejono*. Met zijn Oosters breed zien speelde hij daar een heel goede rol als verbindingsman. Er waren natuurlijk kringen in Engeland, die onze zwakke plekken zeer wel wisten. Ik zal u een enigszins medisant verhaal vertellen. Ik vertelde u daarstraks van major *Loewe*, die mij bezocht in zake *de Geer*. De laatste keer, dat hij bij mij was, voor hij weggestuurd werd op een andere post, vroeg hij mij: Kunt u niet eens iets voor ons doen? Kunt u niet eens met uw Regering praten? Ik vroeg waarover. „Over mevrouw Peekema”, was zijn antwoord. Zij was een zeer berucht type geweest in Indië en hier had zij tijdens de oorlog een zeer slechte reputatie met betrekking tot *Seys Inquart*. Zij was toen in Lissabon. Zij vroeg een pas-visum om naar haar man te komen in Engeland, die daar zeker niet meer op gesteld was. De Engelsen wilden haar per se dat visum geven. De Nederlandse Regering weigerde echter het goed te keuren. „Wij willen haar hier hebben”, zei hij. Men wilde haar doodeenvoudig naar Engeland over laten komen, om haar bij de kraag te nemen. Wij hadden dat schandaal niet nodig. Daar had de Nederlandse Regering volkomen gelijk in. Er waren zekere intieme Engelse kringen, die precies wisten wat er in Nederlandse kring gebeurde, die wisten wat er in Nederland gebeurde. Zo goed en zo kwaad als het ging. En b.v. dat geval King-Kong; dat werd zelfs druk besproken. Trouwens, het kwam in de Engelse pers. Daar kon de Regering in Londen niets meer aan doen.

9455. De **Voorzitter**: Dat was in het voorjaar van 1945?

A. Toen de Prins in Brussel zat. Die hele periode is zeer onverkwikkelijk geweest. Toen was alles moe en toen was alles tegen alles. Ik weet nog, *Gerbrandy*, die kwam terug van zijn eerste bezoek naar Nederland. Hij kwam uit het zuiden. Eerst was de Regering niet toegelaten. Die kerels hebben hier niets te doen, werd er gezegd. Het Militaire Gezag was de Regering helemaal uit de hand gegleden. Toen is *Gerbrandy* daar geweest en hij kwam zeer verbitterd terug. Hij heeft heel veel verteld; wij hebben die dag samen geluncht en gegeten. Een van de dingen, die ik mij herinner uit zijn opmerkingen, is: de mensen in het zuiden zeggen, nu zijn wij bevrijd van de terreur van *Hitler* en nu wordt het een andere terreur. Dat komt door de B.S., die daar allerlei verkeerde dingen doet. De Prins zag de moeilijkheden wel. Eens heeft hij in Londen zeven mensen bij elkaar geroepen, t.w. *Beelaerts van Blokland*, *van Kleffens*, *Michiels van Verduynen*, *van Royen*, *van Tets*, *Paul Rijkens* en ik, en daar een zeer uitvoerige uiteenzetting van wel twee uur gegeven over de dingen, die minder goed gegaan waren, zoals b.v. met de arrestaties. Het is wel heel typisch geweest, dat de Regering tegen dat recht tot arrestatie machteloos is geweest. De Regering moest echter wel eens meer iets slikken, wat zij niet goedvond.

9456. De **Voorzitter**: In welk opzicht?

A. Daar kan ik u een voorbeeld van geven. Mijns Inziens heeft de Regering aanvankelijk niet gewild, dat de Prins opperbevelhebber zou worden. *Van Lidth de Jeude* heeft het besluit gecontrasigneerd.

De **Voorzitter**: Daarmee is de zaak staatsrechtelijk rond.

A. Ja, daarmee is de zaak staatsrechtelijk rond, maar het Kabinet wist nooit wat het aan *van Lidth de Jeude* had.

9457. De **Voorzitter**: De heer *van Lidth de Jeude* was op dat ogenblik de verantwoordelijke man.

A. Op de Minister van Oorlog kon men niet rekenen, maar ook op *Gerbrandy* niet. Ik herinner mij b.v., dat, toen *Burger* naar Londen kwam, hij een brochure meebracht. Ik schrok mij een ongeluk, toen ik die brochure las, die hij zelf had geschreven, een heel korte brochure.

Later heeft hij zich heel flink gehouden en ik heb later respect voor hem gekregen, maar die brochure was helemaal mis. Hij had het over de beperking van de persvrijheid, beperking van het kiesrecht, dingen, die toen in zekere kringen in de mode waren. En de Joden zouden niet op dezelfde voet schadeloos kunnen worden gesteld als de rest van de bevolking, enz. enz. Hij was Minister geworden. Ik vroeg *Gerbrandy* hoe dat kon. Hebt u die brochure gelezen? Ja, zei *Gerbrandy*, met een half oogje.

Ik zei, dan wordt het tijd, dat u die met een heel oogje leest. Ik heb haar bij mij, ik zal ze u voorlezen. *Gerbrandy* sloeg zijn handen bij het aanhoren in de lucht. „Maar dat is afgrijselijk”, zei hij. Het was ook afgrijselijk, alleen heeft *Burger* later het zelf helemaal vergeten, geloof ik.

Ook *van Heuven Goedhart* heeft ten slotte grote bezwaren tegen *Gerbrandy* gekregen. Die voelde zich toen uiteindelijk vreselijk geschokt.

Hij woonde met *Gerbrandy* samen en dacht, dat hij rotsvast op hem rekenen kon. *Van Heuven Goedhart* heeft lange tijd nodig gehad om daar overheen te komen.

9458. De **Voorzitter**: Was dat toen hij in 1945 uit het Kabinet trad?

A. Ja, toen hij in 1945 uit het Kabinet trad en toen zijn schrijftafel was opengebroken. Daar is later een onschuldige uitleg aan gegeven, maar het was een heel gekke geschiedenis.

9459. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Van wie was die schrijftafel?

A. Van *van Heuven Goedhart* als Minister, hier in Brabant, in Bosch en Ven bij Oisterwijk. Dat was helemaal hoogst onverkwikkelijk. Toen kreeg je een gevoel, een groot gevoel van malaise, maar ook toen weer, zoals de malaise in het begin te begrijpen was geweest, was ook deze psychologisch te begrijpen. Men was meer dan vermoeid. Het raakte uitgewerkt, het apparaat. En dan is er nog iets geweest. De Prins is toen in een omgeving vol intriges terechtgekomen. Hij kreeg toen *van Houten* in de omgeving, die later naar Indië is gegaan en die zeer avontuurlijk was en die er zelfs van droomde, dat de Prins Koning van Nederland zou worden en niet Prins-gemaal.

9460. De **Voorzitter**: Werden daar dergelijke theorieën verkondigd?

A. Het is de moeite waard om het eens na te gaan. Net eerste werd het mij verteld door een Engelse vice-admiraal, die heel goed de Nederlandse dingen kende en zelf goed Nederlands sprak, en toen is het mij bevestigd door generaal *van Voorst Evekink*.

Dat had de omgeving van hem uitgedacht.

9461. De **Voorzitter**: Nu zijn er in die tijd op het staatsrechtelijk gebied wel meer wonderlijke theorieën verkondigd.

A. Veel, ja, maar dat is iets anders. Ik zou kunnen zeggen, dit is een soort roes geweest. De Koningin trachtte in Londen midden in het volk te staan. Dat uitte zich hierin, dat de Koningin b.v. al die Engelandvaarders ontving. De eerste serieuze Engelandvaarder, die overkwam, dat is, geloof ik, *Burger* geweest. Het waren allemachtig aardige jongens, maar die 10 jaar te voren, als zij droog achter de oren waren geweest, achter *Mussert* zouden hebben aangelopen, omdat zij dynamisch van aard en simplistisch van gemoed waren. Die kwamen bij de Koningin en vertelden haar over de stemming thuis: „Zij willen dat Parlement niet meer en de partijen vooral willen ze niet meer. Ze willen U alleen terughebben, enz.”

9462. De **Voorzitter:** Het is mij bekend, dat er op dit punt veel gezegd en geschreven is. Maar, als men ziet hoe het na de bevrijding ook in het constitutionele is gegaan, dan vinden die theorieën in de feiten geen bevestiging.

A. Ik herinner mij een gesprek met *Beel*, toen hij net Minister was geworden. Ook hij had in het eerst enigszins zonderlinge theorieën verkondigd. In dat gesprek verdedigde hij zich tegen de verdenking, dat hij niet goed constitutioneel zou zijn. Ik zou professor in het Staatsrecht in Nijmegen geworden zijn, zo zei hij. Ik heb de Koningin op Haar eerste tocht naar Nederland vergezeld en ik heb gezorgd, dat ik vóór Haar aankomst over de grens was en in mijn begroeting van de Koningin heb ik er vooral de nadruk op gelegd, hoezeer wij het moesten waarderen, dat zij met een begeleiding van de Minister, zoals de Nederlandse constitutie dat eist, in Nederland terugkwam. Die Minister was ik zelf. Met *Beel* is het dus helemaal terechtgekomen. Allerlei mensen zijn toen tijdelijk afgedwaald, zoals ook *Burger* afgedwaald is geweest en zij zijn weer goed op hun benen terechtgekomen. Het was een tijd om je benen eens even te verliezen.

9463. De **Voorzitter:** Dergelijke theorieën zijn op alle mogelijke gebied niet alleen in Londen verkondigd, maar ook in het bevrijde zuiden, zelfs in contact met elkaar, niet waar?

A. Ja, ja, ik weet het. En daarin heeft *Beel* ook een zekere rol gespeeld. Later was *Beel* weer helemaal goed. Maar toen hij met zijn gezelschap voor het eerst naar Londen kwam, toen was men daar niet verrukt over. En *Gerbrandy* zelf heeft te Londen aan het tweepartijstelsel voor Nederland geloofd. De man, die het eerst voor het herstel van het Parlement gesproken heeft, dat weet ik heel secuur, dat is, geloof ik, in het tweede jaar van de oorlog of iets vroeger geweest, was *Albarda*. „We moeten de Tweede Kamer weer bij elkaar roepen na een zuivering”, zo betoogde hij. „Wij hebben niets anders.” Professor *van Embden* heeft ook daarvoor geschreven, maar *Albarda* is er voor in het Kabinet opgetreden. Hij vertelde mij in die eerste dagen: „Ik vind in het Kabinet bij niemand steun”. Ik heb er toen ook met *Gerbrandy* herhaaldelijk over gesproken. *Gerbrandy* zei: „Nee, dat gaat allemaal niet meer, want het Nederlandse volk wil dat niet meer en wij kunnen een tweepartijstelsel hebben. Hoogstens twee partijen”, zo zei hij. „Ja, hoogstens twee partijen”. Ik heb er met *van Boeyen* al over gesproken en ik heb *van Boeyen* gezegd, leg jij mij nu eens uit, waarom zijn antirevolutionairen en Christelijk-historischen verschillend? En hij voegde er aan toe: „Wij hebben er heel veel over gesproken, maar nooit heeft hij mij dat duidelijk kunnen maken.”

Zolang men niets ernstigers te doen had, politiek ten minste niet ernstiger, phantaseerde men. Toen is er iets heel ongelukkigs gebeurd. Dit is nogal een punt van belang geweest. Dat heb ik zelf van heel nabij gezien. De Raad van Advies in Londen hield onder de diepste geheimhouding zijn vergaderingen. Er mocht niet eens bekend zijn, wanneer die vergaderingen gehouden werden. Toen is daar een voorstel gedaan voor een voorlopig Parlement. U kent dat plan waarschijnlijk wel. Dat stuk is door de een of ander in omloop gebracht, Toen is er een vergadering geweest, daar was o.a. prof. *Veraart*. Die is blijkbaar geschrokken van het gezelschap. Daar was *Welter*. *Welter* zat in iedere oppositionele beweging in Londen. Daar was *den Doollaard*, daar was mijnheer *Gans*.

Het was toen in Londen een gevaarlijke sfeer. Die sfeer was phantastisch en die werd steeds phantastischer.

9464. De **Voorzitter:** U bedoelt dus te zeggen, dat er een sfeer was ontstaan, waarin de Nederlandse traditie eigenlijk doorbroken werd?

A. Absoluut, die was vergeten. Net als die mannen, die vergaten, dat ze thuis nog vrouwen en een huisgezin hadden. Men leefde in een andere, een vreemde wereld. Het was heel merkwaardig om aan te

zien. Ik was altijd in de buitenwereld geweest, dus ik was gewend de zaak van buitenaf te bekijken. Ik leefde voor mijn doen heel normaal en rustig. Ik had mijn vrouw daar en voor mij was dat allemaal niet vreemd. Maar daarom was het voor mij heel merkwaardig om te aanschouwen. Ik vind echter, men moet daar begrip voor hebben.

9465. De **Voorzitter:** Ik vind het heel belangwekkend, dat u op het ogenblik hier een uiteenzetting over geeft. Ik heb uw verhoor vanavond meer als een milieuschildering beschouwd. Ten slotte zullen wij echter feiten moeten vaststellen. Dat neemt niet weg, dat zulk een milieuschildering op zich zelf toch ook wel zeer instructief kan zijn. Eigenlijk hadden wij ons vanavond alleen bezig moeten houden met die eerste periode, maar u hebt het geheel geschilderd, ook de latere tijd, alsmede de terugkeer naar Nederland en al wat daaraan vast heeft gezeten aan voorbereiding, de maatregelen met betrekking tot de nieuwe vormen van het bestuur, het Militair Gezag, enz. Dat alles is echter een onderwerp apart, dat door de Enquêtecommissie afzonderlijk behandeld zal worden. Daarop zullen wij dus vermoedelijk later nader terugkomen. Ik zou dus nu willen vragen — het is betrekkelijk laat geworden — hebt u, wat die eerste periode betreft, nog bepaalde mededelingen te doen, die u van belang acht?

A. Heel de atmosfeer, en ook allerlei feiten, die men vergeet, kwamen in die dagen zeer sterk subjectief tot uitdrukking; zelfs in poëzie. Daar was b.v. die poging tot een a-b-c van *Huizinga*, van *Jimmy Huizinga*.

9466. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** Zou u dat niet schriftelijk kunnen reproduceren?

A. Neen, freule. Ik geloof nooit, dat dat helemaal compleet is geworden, maar ik kan *Jimmy Huizinga* eens vragen of hij het nog heeft. Er is iets heel pijnlijks mee gebeurd. De Koningin had er van gehoord en die had er veel plezier in en die heeft het ook opgevraagd. Dat kon echter niet, want ook de Koningin had een letter. Maar het gaf toen absoluut de sfeer weer. G. is *de Geer*, die is er al niet meer. M. zijn Ministers, dat zijn shivering sisters. N. is neutraal, dat zijn ze allemaal, enz.

9467. De **Voorzitter:** Zijn er niet verschillende versies van geweest?

A. Neen, dit is wel de oorspronkelijke versie geweest. Een jaar later zijn er allerlei en veel meer persoonlijke gemaakt. B. is *van Boeyen*, dat is ook een goeie.

Dat gaf werkelijk een milieuschildering om niet meer te vergeten, nietwaar.

Hoe verder je er echter van afkomt, hoe meer gevoel je de betrekkelijkheid. Hoe minder je misschien waard wordt als getuige, des te nader kom je wellicht bij de rechtvaardigheid. Maar uit die eerste tijd, neen, ik zou niets meer kunnen zeggen. Mijn zoon, heeft u die gevraagd? Mijn zoon heeft er veel meer met zijn neus opgezeten. Die heeft het Strattonhouse ingericht.

9468. De **Voorzitter:** Welke functie had uw zoon?

A. Mijn zoon was overgestuurd op het laatste moment met *Speekenbrink* voor Economische Zaken.

9469. De **Voorzitter:** Wanneer was dat?

A. Dat was de 14de. Hij is toen met de „Tesselstroom” overgekomen met *Speekenbrink* nog. Hij is toen eerst belast met de inrichting van het Strattonhouse en was toen later hoofd van de Juridische en Centrale Sectie van Economische Zaken. Dus die zat er altijd precies midden in.

9470. De **Voorzitter:** Kunnen wij dan op het ogenblik het verhoor beëindigen?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u ten zeerste voor de inlichtingen, die u ons hebt willen verschaffen.

M. VAN BLANKENSTEIN.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, griffier.

• **ZITTING VAN DONDERDAG 20 MEI 1948**

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden. alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: b, c, d, e, j en o

Verhoor van

Jhr. Mr. FRANS BEELAERTS VAN BLOKLAND,
oud 76 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
vice-president van de Raad van State.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 12703 t/m 12735 hebben betrekking op de punten b, c, d en e van het Enquêtebesluit.

12736. De *Voorzitter*: Dan mag ik misschien nog even een paar andere punten aanroeren. U was dus in Londen aangekomen en u was de vice-president van de Raad van State. Maar u was daar zonder het college, waaraan u leiding placht te geven.

A. Inderdaad.

12737. De *Voorzitter*: Hoe is toen verder uw positie in Londen geweest, ik bedoel: bent u in die periode officieel de vice-president van de Raad van State gebleven, die mogelijkerwijze toch nog, zij het dan zonder college, de taak van het college uitvoerende, of was dat niet zo?

A. Ja, dat was het enigszins wel.

12738. De *Voorzitter*: Laat ik het zo zeggen. Een van de taken van de Raad van State is het adviseren aan de Regering over wetsontwerpen. Hoe gebeurde dat in Londen? Werden wetsbesluiten, die in voorbereiding waren, nog aan u ter advies gegeven?

A. Neen.

12739. De *Voorzitter*: Dat gebeurde niet!

A. Och, uit de aard der zaak had ik vele besprekingen met de Ministers, althans met verschillende van de Ministers, dat wel, maar er werden mij geen stukken voorgelegd; er werd zelfs geen machtiging van Hare Majesteit gevraagd om die aan mij voor te leggen.

12740. De *Voorzitter*: Hoe werd het, toen tenslotte de Buitengewone Raad van Advies er kwam? Had dat ook nog invloed op uw positie?

A. Ja, toen werd je officieel ingesteld door die Buitengewone Raad van Advies.

12741. De *Voorzitter*. Daarvan was u de voorzitter?

A. Ja.

12742. De *Voorzitter*: Hoe moet men dat dan zien? Ik bedoel: was die Buitengewone Raad van Advies eigenlijk een college, dat men zich gedacht had ongeveer op dezelfde wijze als de Raad van State, maar dan meer uitgebreid? Of zag men er meer in een soort van adviserend, vertegenwoordigend lichaam, als ik dat woord mag gebruiken?

A. Neen, het was het meest georiënteerd op de functie van de Raad van State. Ik had juist weleens — ik mag het hier wel zeggen — moeilijkheden met de leden, dat ik zei: mijne heren, laten wij niet vergeten, dat wij hier niet zitten als Volksvertegenwoordiging, wij zijn allen benoemd door de Regering. U begrijpt, dat er dikwijls een neiging was om zich te bemoeien met dingen, waarvan ik zei: dat ligt niet op onze weg.

12743. De *Voorzitter*: Ik kan mij voorstellen, dat men zich in dat college onwillekeurig zou gaan richten op wat men zou kunnen noemen: de controlerende taak van het Parlement. Daaraan dacht u waarschijnlijk?

A. Ja.

12744. De *Voorzitter*: En dat zou natuurlijk niet een taak van een soort van Raad van State zijn geweest.

A. Neen.

12745. De *Voorzitter*: Dus naar uw oordeel is de beste typering van de Buitengewone Raad van Advies: een meer uitgebreide Raad van State?

A. Ja. Het was niet een Raad van State. Ik heb de leden ook dikwijls gezegd: Mijne heren, laten wij nu niet vergeten, wij zijn hier geen Tweede Kamer en ook geen Raad van State, maar het lijkt toch het meest op het laatste.

12746. De *Voorzitter*: Een college sui generis, met het accent naar de Raad van State?

A. Ja, dat was de bedoeling.

De nos. 12747 t/m 13766 hebben betrekking op de punten h, c, d en e van het Enquêtebesluit.

F. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 1 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b*, *c*, *d*, *e*, *j* en *o*.

Verhoor van

Prof. Dr. JOANNES ANTONIUS VERAART,
oud 62 jaar, wonende te Wassenaar,
hoogleraar aan de Technische Hogeschool te Delft.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 14126 t/m 14150 hebben betrekking op de punten *b*, *c*, *d* en *e* van het Enquêtebesluit.

14151. De Voorzitter: U hebt gezegd, dat u op een gegeven moment ontslagen bent. Wanneer was dat?

A. Dat is geweest in September 1944. Dolle Woensdag in Londen. Na Dolle Dinsdag in Holland hebben wij Dolle Woensdag in Londen gehad.

14152. De Voorzitter: Waartoe strekte dat ontslag zich uit?

Alleen tot uw functie aan het Departement of ook tot uw rechterlijke functie?

A. Dat wil ik u juist even toelichten, want dat is wel hoogst pikant geweest. Ik had een artikel geschreven in het Londens „Vrij Nederland": „Het constitutioneel vraagstuk", in het nummer — ik heb het hier vóór mij — van 26 Augustus 1944. Nu weet u, dat men in Engeland zeer veel hoop gesteld had op de slag bij Arnhem. Woensdag (na de Dolle Dinsdag hier) kreeg men in Londen het bericht van „Amsterdam is vrij, Utrecht is vrij", enfin, dat werd geschreeuwd over Piccadilly en door het Arlington House en het Stratton House, dat was een gejubel van geweld. Op dat moment waren op mijn werkkamer bij mij de heren *da Costa Gomez* en *van Haastert*, beiden Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies. Zij hadden mij voor die dag gevraagd om hun gast te willen zijn aan een lunch, die zij mij wilden aanbieden. Dat was uit erkentelijkheid, omdat ik hen in hun qualiteit geholpen had aan een stuk Staatsnoodrecht, dat hier in Nederland zou kunnen gelden na de bevrijding. U kent waarschijnlijk wel mijn „Inleiding tot de Nederlandse Constitutie", verzamelde artikelen van mij over de parlementaire democratie, en daar staat dan ook die noodwetgeving in. Men had in die Buitengewone Raad van Advies een overwinning behaald met 10 tegen 5 stemmen en gedaan gekregen, dat werd afgewezen het voorstel van de Regering om in bevrijd Nederland met andere instituten dan een Parlement te beginnen. De minderheid had toen gezegd: „Doen jullie dan iets anders aan de hand". Toen hadden zij mij in de arm genomen. Dat stond natuurlijk in verband met alles, wat ik in „Vrij Nederland" had gepubliceerd. Terloops wijs ik er op, dat behalve de vier Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies ook het antirevolutionnaire lid *de Wit* en de socialistische leden, onder wie de heer *Sluysers*, aan de strijd tegen de Regering deelnamen. Ook die heren hadden con amore meegewerkt aan deze zaak en dat had toen tot een overwinning geleid. Het gevolg was, zoals u misschien ook allang weet, dat enkele dagen later dat college ontbonden werd. De Buitengewone Raad van Advies heeft die overwinning maar een paar dagen overleefd.

Terwijl ik dus toen die heren ontving in mijn kamer — ik had mijn kamer onmiddellijk beneden de kamer van de heer *Gerbrandy* —, kwam de marechaussee, die de kamer van de heer *Gerbrandy* bewaakte, beneden en zei: „U moet dadelijk bij de Prime Minister komen". Ik ging naar boven. De heer *Gerbrandy* zat daar te mid-

den van een menigte koffers en zat mij aan te staren van achter zijn bureau en begon mij eindelijk toe te spreken. U moet weten, dat hij mij altijd „hoogleraar" noemde, waarom, weet ik niet; wij hadden elkaar in Nederland altijd getutoeerd, de korte tijd, dat ik hem in den Haag als Minister van Justitie had gekend. Maar de verhouding was dan geworden Excellentie-hoogleraar. Dit artikel, dat ik hier vóór mij heb, dat had ik toen juist geschreven. Toen zei hij (de woorden zijn mij zeer nauwkeurig bijgebleven, ik hecht er zeer aan, u dat te zeggen): „U, hoogleraar, heeft hier in Londen het genadebrood gekregen van de Nederlandse Regering, u heeft dat beloofd met ons voortdurend in de benen te bijten. Telkens als wij iets voorhadden, dan hebt u het altijd beter geweten en u hebt op die manier onze positie beschadigd. U hebt nu weer geschreven dit artikel: „Het constitutioneel vraagstuk". In dat artikel had ik voor de zoveelste keer betoogd, dat het een schandaal zou zijn, indien niet in Nederland ongewild teruggegrepen werd naar onze aloude democratie en gezegd, dat ik verwachtte, dat het Parlement weer zou optreden, onmiddellijk, gelijk met de Koningin, enz., enz. „Dat artikel raakt eenvoudig kant noch wal en omdat u op deze wijze maar door blijft gaan, ontsla ik u op staande voet."

Ik heb niets geantwoord. Ik moet wel zeggen, dat ik een ogenblik de zeer boosaardige neiging heb gehad, nu wel niet om tot manslag over te gaan, maar toch in ieder geval tot het toedienen van een ernstige tuchting. Ik heb dat niet gedaan. Ik heb dit feit aan de vaderlandse geschiedenis onthouden. Ik wil u wel zeggen, dat, toen ik naar beneden ging, ik mij niet lekker voelde. Hij voegde er ook nog bij — dat moet ik noodzakelijk nog zeggen — „En als wij nu naar Nederland teruggaan, hebt u op geen enkele faciliteit van onze kant te rekenen, geen enkele faciliteit, denkt u daar wel om; wij zullen niet in het minst meewerken, dat u weer naar Nederland terugkeert."

14153. De Voorzitter: En uit welke functie werd u nu ontslagen?

A. Dat is juist het aardige. Ik kwam naar beneden en zei tot mijn vrienden: Bat is wat moois, ik ben op staande voet ontslagen. Ik heb altijd het gevoel gehad: je moet hier in Engeland oppassen. De Engelsen werden in die tijd bovendien ook een beetje gevoeliger ten opzichte van andere nationaliteiten en ik dacht: er moet maar eens iemand van onze Regeringsheren draven naar de Engelse politieautoriteit met de mededeling „wij hebben een ernstig geval in onze Nederlandse kolonie. Het zal goed zijn hem op te sluiten." Je weet het maar niet. Je bent, wat dat betreft, in Engeland natuurlijk in het algemeen wel erg veilig eer zij iets tegen je doen, nietwaar, met hun opvattingen van de Habeas Corpus Act en al dergelijke dingen meer, maar je kon toch maar nooit weten en dan zit ik hier verloren en eenzaam, met de gedachte, dat de anderen allemaal naar Nederland gaan. De heer *van Haastert* zei mij: „Wil je eens even luisteren? Hoe kan die man je ontslaan? Je bent hoogleraar, benoemd bij Koninklijk besluit. Je bent hier rechter in de rechtbank, benoemd bij Koninklijk besluit. Je bent hier kantonrechter, benoemd bij Koninklijk besluit. Hoe kan die man je nu ontslaan?" Ik antwoordde: Nee, daar zit de moeilijkheid niet. Je zult zien, dat, als ik a.s. Vrijdag in de queue sta bij de betaalmester, de heer *Bonthuis*, en ik ga daar mijn salaris halen, dan zegt hij eenvoudig weg: U staat niet meer op mijn lijst. Zo gaat dat. Och, dat bestaat niet, riepen mijn vrienden, dat is idioot, ben je mal, zo dwaas doen ze niet. Ik zei weer: je zult het zien. En het gebeurde. De Vrijdag daarop kwam ik bij de betaalmester, *Bonthuis*, en die zei: „U staat er niet op." „Dat zal een misverstand zijn", antwoordde ik — ik kon tegenover die man geen scène maken — „informeert u eens". Ik wist natuurlijk wel anders.

Ja, dat is heel ernstig geweest. Ik moest weg van mijn kamer in Arlington House. Toen heb ik dit aardige gehad, dat ik — ik was president van de Internationale Hooglerarenvereniging — het bureau van die vereniging op Belgrave Square in het Belgian Institute als werkkamer tot Juni 1945 ter beschikking kreeg.

Maar nu het geld. Toen heb ik mij gered, in de maanden, die verlopen zijn van September 1944 tot Juni 1945 (de 8ste Juni 1945,

toen ik naar Nederland ben gekomen), met schrijven, publiceren, allereerst in „Vrij Nederland". Ik ben daar door de heer *van Blankenstein* meer dan keurig behandeld. Hij zei: „Je kunt iedere week een artikel schrijven. Ik betaal je het hoogste honorarium". En verder kreeg ik na enige tijd ondersteuning van de consul-generaal als oorlogsslachtoffer of als armlastige Nederlander. Dat geld kreeg ik 9½ maand op schuldbekentenis. Ja, ik ben daar wel smadelijk behandeld.

14154. De **Voorzitter**: Het is dus duidelijk uitgesproken, dat dit ontslag u gegeven werd naar aanleiding van het artikel, dat u op 26 Augustus 1944 had gepubliceerd?

A. Op 26 Augustus 1944. „In Vrij Nederland". „Het constitutioneel vraagstuk." Dat is duidelijk gezegd.

14155. De **Voorzitter**: Hebt u nog een nadere mededeling van het u door Minister *Gerbrandy* gegeven ontslag gehad? Hebt u nog een ontslagbesluit gekregen?

A. Ik heb geen enkel besluit gekregen. Ik heb niets gezien. Ik heb na die tijd gezegd: ik ben blij rechter te zijn. Ik ben blij, dat ik kantonrechter kan zijn. Ik bleef die functies trouw vervullen. Ik ben herbenoemd, zelfs na dit ontslag, door de heer *van den Tempel*, als voorzitter van het Scheidsgerecht voor de Zee-Ongevallenwet.

14156. De **Voorzitter**: Kreeg u toen als rechter een vergoeding?

A. Daarvoor kreeg ik niets.

14157. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dan hebt u nog een vordering op de Staat.

A. Ja, laat ik er nog bijvoegen, dat ik heb geschreven aan Minister *van Heuven Goedhart* en andere Ministers, maar steeds nul op het request heb gekregen.

14156. De **Voorzitter**: Kreeg u voor dat rechterschap te voren ook niets uitgekeerd?

A. Neen, dat was toen duidelijk gezegd. Dat moet u goed begrijpen. Ik had een slecht betaalde functie, vergeleken bij al die anderen om mij heen. Maar er werd gezegd — en dit leek mij in het algemeen zeer juist — al die mensen, die nu rechter zijn, hebben andere behoorlijk betaalde functies. De ene is bij dit, de andere bij dat Ministerie en de derde in het vrije bedrijfsleven. Het is maar gekheid, daarop weer ander geld te gaan stapelen. Die mensen moeten hun hele Maandag — om de zoveel weken — geven voor het rechterschap en ik had dan nog iedere Woensdag voor mijn kantonrechterschap. Het aardige is natuurlijk, dat ik beide functies ben blijven voortzetten ul die negen maanden na mijn ontslag op staande voet.

14159. De **Voorzitter**: Dus u bent alleen ontslagen uit de functie van economisch adviseur van het Departement voor Algemene Oorlogvoering?

A. Zo is het. Zonder enige schriftelijke bevestiging. Zoals ik zei, heb ik mij nog tot de heer *van Heuven Goedhart* gewend. Die was *van Angeren* als Minister opgevolgd. Op mijn verzoek: wilt u mij als rechter een toelage toekennen, heb ik 2 regels als antwoord teruggekregen. „Op uw verzoek kan ingevolge het besluit van de Ministerraad niet worden ingegaan." Geschreven heb ik aan de heer *van den Tempel*. De heer *van den Tempel* antwoordde: „U krijgt £ I per keer, dat u zitting houdt voor het Scheidsgerecht voor de Zee-Ongevallenwet. Ik betreur dit, maar meer kan ik niet voor u doen." Zo is dat gegaan. Ik ben van het kastje naar de muur gestuurd. Ik heb nog de heer *da Costa Gomez* in de arm genomen. Die zei: Dat wordt toch te gek! Hij heeft dadelijk stappen gedaan. Anderen konden mij niet helpen. De heer v. d. *Schueren*, bij het Militair Gezag, ging weg naar het vasteland. Die kon dus niet meer helpen. *Van Haastert* verdween naar Portugal. Ik raakte mijn vrienden kwijt. Ik zat helemaal geïsoleerd. ik had alleen maar internationale vrienden over. Maar ik had verder praktisch niemand. *Da Costa* kwam na zijn stap bij mij terug en heeft verslag uitgebracht en zei: Man, houd je zo stil mogelijk, zij zijn tot alles in staat! Wees dodelijk voorzichtig, pas op met wat je doet. Ik dacht aan Militair Gezag en dergelijke arbitraire dingen meer. Ik ben evenwel blijven publiceren. U zult mijn geschriften kunnen vinden, die allemaal op de u verstrekte lijst staan.

14160. De **Voorzitter**: Dan hebt u het straks gehad over een advies, dat uitgebracht was door de Buitengewone Raad van Advies in verband met een ontwerp-besluit in zake de Staten-Generaal. En toen zei u: Dat advies is uitgebracht op een dag, meen ik, in September 1944 en prompt twee dagen later werd de Buitengewone Raad van Advies ontbonden.

A. Ja.

14161. De **Voorzitter**: Bedoelde u daarmee alleen aan te geven een opeenvolging in de tijd of bedoelde u daar ook ineen aan te geven een causaal verband?

A. O ja, naar de mening van het antirevolutionnaire lid *de Wit*, de heer *Sluyser* en de vier Katholieke heren, die ik noemde, was dat zonder enige quaestie naar aanleiding van het feit, dat zij toen met 10 tegen 5 stemmen verklaard hadden de plannen van de Regering niet te aanvaarden.

14162. De **Voorzitter**: Zijn er uitingen van officiële aard, waarop u die mening kunt baseren?

A. Neen. Dit college was geheim.

14163. De **Voorzitter**: Neen, ik bedoel: Zijn er uitingen van officiële aard, waarop u de mening kunt baseren, dat de ontbinding van de Buitengewone Raad van Advies verband hield met het bewuste advies van de Raad over het ontwerp in zake de Staten-Generaal?

A. Ik meen, dat in de tijd van de ontbinding, ik heb die stukken niet meer kunnen nakijken, ik zou het ook niet zo gemakkelijk meer kunnen vinden, maar ik meen, dat er zeer uitvoerig in „Vrij Nederland" over is geschreven. „Vrij Nederland" (*van Blankenstein*) heeft er, meen ik, een groot artikel aan gewijd. Die heeft, meen ik, zich daarin bitter beklaagd, dat wij toch al zo iets zwaks hadden als een Raad van Advies, dat wij die nog hadden als geheim werkend college, want er mocht niets van bekend zijn in het openbaar, en dat die nu nog ontbonden was.

14164. De **Voorzitter**: Herinnert u zich de officiële motivering, die van de ontbinding gegeven is? Er zal toch wel een officiële motivering voor zijn geweest?

A. Ik heb er zelf nooit ingezeten.

14165. De **Voorzitter**: Die motivering behoeft niet uit de raad gekomen te zijn. Er moet toch een Koninklijk besluit over de ontbinding zijn?

A. Ik weet waarlijk niet, hoe het gegaan is. Ik meen, dat mijn vrienden mij gezegd hebben: Wij zijn ontbonden, omdat wij hebben laten zien, dat wij deze anti-parlementaire kant niet uit willen.

14166. De **Voorzitter**: Ik meen — maar daar ben ik niet helemaal zeker van —, dat ontbinding van de Buitengewone Raad van Advies is gemotiveerd met de a.s. bevrijding van Nederland. Men dacht toen nog, dat Nederland binnen enkele dagen bevrijd zou zijn.

A. Iedereen, die ik gesproken heb, had de indruk, dat het de straf was voor een ondeugende daad.

De nos. 14167 t/m 14180 hebben betrekking op de punten b, c, d en e van het Enquêtebesluit.

14181. De **Voorzitter**: Over de onderwerpen h, c, d en e, waarover dit verhoor eigenlijk loopt, kunt u uit eigen wetenschap verder blijkbaar niets meer mededelen. Als ik het goed begrepen heb, is uw voornaamste punt met betrekking tot het Londense beleid de houding, die men heeft aangenomen tegenover de parlementaire democratie.

A. Inderdaad. Daarover vindt u in het boek van *van den Tempel* één zin, die hij daaraan gewijd heeft: „De heer *Veraart* verdedigde tot het laatst de parlementaire democratie", iets dergelijks schrijft hij. Dat staat in: „Nederland in Londen".

14182. De **Voorzitter**: Nu heeft het Enquêtebesluit ook nog een punt j, dat heet „de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militaire Gezag en de uitvoering daarvan". Dat punt behandelen wij later afzonderlijk. Het is dus waarschijnlijk

beter, dat wij dat vanavond niet doen, anders halen wij de zaak door elkaar. Wij hebben echter met betrekking tot dit punt en een ander punt, dat er verband mee houdt, nl. punt o, „de moeilijkheden, welke zich in deze Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder de aan de leden van die Kabinetten verleende ontslagen”, aan de betrokken bewindslieden medegedeeld, dat zij over deze twee punten, die in combinatie behandeld worden, gehoord zullen worden, maar dat wij het met het oog op de voorbereiding op prijs zouden stellen, wanneer zij ons van te voren zouden toezenden eventuele stukken, die zij hierover hebben. Misschien is het goed, dat ik bij deze dit verzoek ook tot u richt. Zoudt u dus willen nagaan, of u stukken hebt, die de essentie van deze materie raken en, zo ja, zoudt u ons die van te voren willen doen toekomen? Dat maakt de voorbereiding gemakkelijker.

A. Kan het ook zijn een nota van mij, waarbij ik het hele relaas van het ontslag vertel?

14183. De **Voorzitter**: Van welk ontslag bedoelt u?

A. U hebt het toch ook over het ontslag van ambtenaren?

De **Voorzitter**: Neen, het gaat bij dit onderwerp om de ontslagen, welke verleend zijn aan de Ministers.

A. Welke nota wilt u dan van mij hebben?

De **Voorzitter**: Over punt j: „De voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding”.

A. O ja, dat punt. Zeker, dat is voor mij hèt punt.

De **Voorzitter**: Wij zouden daarover met u gaarne nog eens willen praten, maar wij zouden, als het mogelijk is, voordat wij aan de verhoren over dit punt beginnen, kennis nemen van de stukken, want men kan over het algemeen geen verhoren beginnen, als men de zaak niet behoorlijk voorbereid heeft en het materiaal niet overziet. Mijn verzoek is dus, of u aan ons zoudt willen toesturen de in uw bezit zijnde stukken, die naar uw oordeel voor deze zaak van belang zijn.

A. Ja zeker, dat kan heel goed. Dal wil ik heel graag doen. Wanneer zoudt u denken, dat u het nodig hebt?

De **Voorzitter**: Ik had wel graag, dat u ons de stukken, die u daarvan hebt en die u voor ons van belang acht, zo spoedig mogelijk stuurde, want wij hebben dit verzoek reeds enige tijd geleden aan de andere betrokkenen gericht.

A. Juist, ja. Op het ogenblik zit ik in het examineren van 12 man per dag, dus ik ben nu druk bezet, maar na de 10de Juni kan ik u onmiddellijk de bewuste stukken doen toekomen. Mag ik dit stuk, waarin de punten van het Enquêtebesluit vermeld staan, hebben?

De **Voorzitter**: Zeker, als u daarbij nog iets hebt mede te delen over uw ontslag, waar u zoëven over sprak, dan kunt u dat ook in uw nota opnemen.

A. Ik zal er eens een aparte nota over opmaken. Ik vind het wel aardig, dat u dat eens helemaal krijgt te zien, niet omdat het mij betreft, maar wel als specimen van mentaliteit en behandeling.

De **Voorzitter**: Het houdt, althans zoals u het hier aan ons heeft medegedeeld, onmiddellijk verband met punt j.

A. Ja zeker, daar houdt het zonder enige twijfel ook onmiddellijk verband mee. U herinnert zich misschien ook, dat ik in Londen heb gewerkt aan de oprichting van een Katholiek Staatkundige Groep ter verdediging van de parlementaire democratie, in verband met de International Christian Democratic Union, die nu weer bestaat en die onlangs een congres heeft gehad in Luxemburg en in Montreux — de naam is thans „Equipes nouvelles” —. Die oprichting in Londen heeft een storm van verontwaardiging gewekt, zoals u misschien wel weet. Dat men waagde het woord democratie nog te gaan uitspreken in Londen! Daar heeft „Vrij Nederland” — het is alweer gelukkig, dat wij daar gedrukte stukken van hebben — vol van gestaan. Over de mensen, die dachten, dat wij in Nederland dat spelletje weer terugkregen van partijen en dergelijke dingen meer. Daarop heb ik toen gereageerd met mijn rede „Koningschap en parlementaire democratie”. U kunt dat stuk vinden als bijlage in mijn „Inleiding tot de Nederlandse constitutie”, die reeds ter sprake kwam.

14184. De **Voorzitter**: Dus het is wel zo, dat in „Vrij Nederland” de beide meningen werden toegelaten?

A. Dat blad heeft in het begin de beide meningen toegelaten en heeft in een latere periode, omstreeks 1944, zeer duidelijk de zijde van de parlementaire democratie gekozen. Maar in de eerste tijd was het zo, dat ze wat namen van het een en wat van het ander. Wat wel enigszins begrijpelijk was, omdat het blad juist van de kringen, waarin men fel anti-democraat was, afhankelijk was. In die zelfde kringen had men ook studiecmissies tot bestudering van allerlei vraagstukken na de oorlog. Ik weet niet, of u mij capabel acht om in een studiecmissie te zitten voor dergelijke zaken, maar in ieder geval: daar heeft men mij altijd met de uiterste zorg buiten gehouden.

14185. De **Voorzitter**: Nu moeten wij natuurlijk twee dingen goed onderscheiden, ook bij de behandeling van de twee volgende onderwerpen. Ik begrijp, dat het Nederlandse gezelschap, dat in Londen vertoefde, een zeer heterogeen gezelschap was, en het is dus op zich zelf voor de hand liggend, dat zich daaronder in die tijd ook lieden bevonden, die over de democratie niet de meest juiste opvattingen hadden. Ook in Nederland zijn in die tijd vele van zulke ideeën verkondigd. Het is ook begrijpelijk, dat onder de mensen, die uit Nederland overkwamen, er heel wat representanten van die opvattingen waren. Maar dat men in Londen op niet verantwoordelijke posities mensen met dergelijke opvattingen had, is wel interessant om te vernemen, doch dit houdt toch maar zijdelings verband met het onderwerp van onze enquête. Waar het voor onze enquête om gaat, dat is het Regeringsbeleid, dus de vraag, in hoeverre de Regering

A. Dat is natuurlijk ver uit het voornaamste!

14186. De **Voorzitter**: De vraag, waar het om gaat, is: In hoeverre van de kant van de Regering inderdaad plannen zijn voorbereid in die richting.

A. Ja zeker, die zijn er geweest. Zonder enige quaestie. Ik heb o.a. gehad dat debat met *Albarda* in the Netherlands House, toen honderden aanwezig waren, een debat, waar toen niets van is terechtgekomen.

14187. De **Voorzitter**: Dat was toch veel vroeger?

A. Neen, dat is geweest in 1944. Dat is heel interessant geweest. De heer *Bolkestein* presideerde die vergadering; wij mochten niet langer dan tot halfnegen vergaderen. Welnu, mijnheer *Albarda* eindigde vijf minuten vóór halfnegen. Toen heb ik alleen maar een paar kreten kunnen uitstoten. Maar na afloop heeft mr. *Schürman* als president van de Londense Juristenvereniging gezegd: ik nodig de heren uit voor een in mijn vereniging te houden „pro en contra”. Ik aanvaardde die uitnodiging terstond, de heer *Albarda* sloeg haar af. Voor mij is het hoogst interessante juist de positie, die de heer *Albarda* in deze quaestie innam, en voor mij is ook hoogst interessant de mededeling, die de heer *van den Tempel* mij onmiddellijk na de vergadering in the Netherlands House gedaan heeft: „Ja, waarde *Veraart*, als wij konden doen zoals jij het wilde, dan was het prachtig, hè, maar dat krijg je hier niet gedaan”. Dit is natuurlijk wel het heel pikante uit deze geschiedenis. Een symptoom is het ontslag aan mij, maar het culminatiepunt is de voordracht in the Netherlands House geweest, waaruit bleek, dat *Albarda* en *van Boeyen* verdedigen moesten in die Raad van Advies een volkomen antiparlementair systeem. Nietwaar, benoemd Parlement of adviesraden en al dergelijke dingen meer. Waarvan ik juist telkens en telkens weer gezegd heb: dat is van nul en gener waarde. Het Nederlandse Parlement bestaat en het komt terstond weer bijeen. Het zuivert zich zelf. Het komt net zo terug, mag ik het eens heel kras zeggen, als de Koningin terugkomt. Het Parlement en de Koningin komen op gelijkwaardige wijze en op hetzelfde tijdstip terug en niemand mag het bestaande Parlement zijn samenkomen beletten. Iedereen moet — dat staat ook in het Noodrecht van mij —, iedere autoriteit moet bijstand verlenen aan de leden van het Parlement, wanneer het bij elkaar komt. Wat ik ook had verwacht. Ik moet u eerlijk zeggen: ik had verwacht, dat, toen het noorden van ons land bevrijd werd, als het ware de dag daarna op het Binnenhof het Parlement bijeen zou zijn geweest.

In Londen werd nog gezegd, dat is ook zo mooi, toen wij het al lang beter konden weten, dat het Parlement wemelde van collaborateurs, het wemelde van mensen, die niet te vertrouwen waren. U weet hoe het gelopen is; men had geen enkele aanwijzing om dit te zeggen. Het is in dit verband ook heel interessant, dat ik door Militair Gezag uitgenodigd ben tot het houden van voordrachten, maar ik weet niet of u van dat punt iets wilt weten?

14188. De **Voorzitter**: Vertelt u het maar even.

A. Ik gaf voor de toekomstige liaison-officieren cursussen in Nederlands Staatsrecht. Toen dat een tijd geduurd had, kreeg ik een uitnodiging van *Kruls* om dat ook te komen doen voor het hele apparaat van het Militair Gezag. Of ik dus een uiteenzetting wilde geven van verschillende Nederlandse Staatsrechtelijke quaesties. Mijnheer *Kruls* liet mij mededelen, dat die eerste voordracht anderhalf uur zou duren voor de omstreeks honderd van die a.s. kolonels en generaals, daar aanwezig. Ik heb toen het standpunt, dat u nu zo langzamerhand al van mij kent, in verband met andere te behandelen onderwerpen uiteengezet. Er zou dan een kwartier pauze zijn en daarna zou de discussie beginnen. De heer *Kruls*, die onder de hele voordracht naast mij gezeten heeft, is terstond na mijn voordracht opgestaan en heeft gezegd: Mijne heren, het is helemaal niet de bedoeling, dat wij op deze manier voorlichting zouden krijgen. Wij danken mijnheer *Veraart* en er zal geen debat zijn. Ik zal het volgende uur een uiteenzetting geven, hoe de zaak in elkaar zit. Ik wist dus, dat ik kon gaan.

14189. De **Voorzitter**: Werd dat nader gemotiveerd?

A. Neen, ik had gesproken over de enorme voorzichtigheid, die deze lieden in acht zouden moeten nemen als zij in Nederland kwamen, gezien de gevoeligheid van de Nederlanders op het gebied van hun rechten. Op grond van drie Noodbesluiten mochten de heren van het Militair Gezag allerlei dingen doen, notariële akten opmaken en uiterste wilsbeschikkingen, kortom, zij kregen enorme bevoegdheden. Dus ik zei — daar komt het kort op neer —: wees voorzichtig, dat u niet raakt aan de Nederlandse vrijheden; uw taak

is hoogst moeilijk. Ik benijd u uw taak helemaal niet. Zorgt, dat u niet raakt aan de vrijheden van de Nederlandse democratie. Waar u ook maar een gemeenteraad vindt, waar u Provinciale Staten vindt, naarmate de opmars in Nederland zal zijn, respecteert daar de democratie! Dat was dus onmiddellijk voordat het Militair Gezag overstak.

14190. De **Voorzitter**: In de zomer van 1944?

h. Zomer 1944 moet dat geweest zijn. Dat punt ligt mij natuurlijk zwaar. Toen ik uw oproep kreeg, dacht ik: dat is het punt, waar ik het liefst met u over praten zou. Maar dat komt dan nog.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat het beter is, dat een volgende keer te behandelen. Als u dan van te voren even wilt nagaan, welke stukken u daarover hebt er, welke artikelen u daarover eventueel hebt geschreven, dir van belang zouden kunnen zijn, dan zullen wij toezending daarvan zeer op prijs stellen.

A. Heel graag, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u ten zeerste voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt.

J. A. VERAART.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: b, c, d, e, j en o.

Verhoor van

Dr. HANS MAX HIRSCHFELD,
oud 49 jaar, wonende te 's-Gravenhage,

Regeringscommissaris in algemene dienst, oud-Secretaris-Generaal van Economische Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 14970 t/m 15034 hebben betrekking op de punten b, c, d en e van het Enquêtebesluit.

15035. De **Voorzitter**: Dan heb ik nog een onderwerp, dat ik met u zou willen bespreken en wel van gans andere aard. Ik kom nu tot het einde van de oorlog en wel tot de onderhandelingen, die hebben plaats gevonden in April 1945 over de voedselvoorziening met op de achtergrond de eventuele capitulatie van de Duitsers.

Nu heb ik hier een uittreksel uit een nota, waarin wordt medegedeeld, dat u reeds in December 1944 besprekingen hebt gehad met de Rijkscommissaris onder vier ogen naar aanleiding van het initiatief in zake de centrale rederij, bij welk onderhoud onder meer zou zijn aangesneden de mogelijkheid tot het neutraliseren van het westen van Nederland.

A. Ja.

15036. De **Voorzitter**: Misschien is het beter, dat u eerst vertelt, wat er gebeurd is.

A. Dat kan een lang verhaal worden.

De **Voorzitter**: Het lijkt mij toch maar het beste, wanneer u uw mededelingen hierover doet.

A. Gaarne, Mijnheer de President! De geschiedenis is zó geweest, dat ik na de spoorwegstaking in September het met *Seyss-Inquart* aan de stok heb gehad over de maatregelen om de hongersnood in Nederland laten wij maar zeggen te bevorderen. Ik heb hem duidelijk laten blijken, dat mij dat zeer hoog zat.

15037. De **Voorzitter**: Had u de positieve indruk, dat hij de hongersnood bevorderde?

A. Dat is na de spoorwegstaking inderdaad het geval geweest. Via *Schwebel* heb ik hem daarover nogal aangevallen, totdat ik op 14 December 1944 een uitnodiging kreeg om bij *Seyss-Inquart* te komen op het kantoor van *Schwebel*. Ik ben toen bij hem binnengekomen; *Schwebel* heeft de kamer verlaten en toen heb ik meer dan drie uur onder vier ogen met *Seyss-Inquart* gesproken en de nodige grieven op tafel gelegd; hij vroeg daar zelf naar. Toen kwam hij met een verhaal, dat hij in gedachten had, dat het misschien wel gewenst zou zijn, gezien de stand van de oorlogvoering, dat West-Nederland onder een soort van neutraal beheer gebracht zou worden, want hij vreesde, dat, als de oorlog zich over West-Nederland zou uitstrekken, er dan ontzettende vernielingen zouden komen, vernielingen, die hij wel wilde verhinderen. Ik ben daarop toen niet direct enthousiast ingegaan en ik heb gezegd: Ik weet niet hoe de Geallieerden daarop zullen reageren, want indien gij dit nu voorstelt en de Geallieerden zouden dat horen, is het wel mogelijk, dat men van Geallieerde zijde kan zeggen: Die Duitsers wensen hun rechtervleugel bij de verdediging van de Rijn veilig te stellen.

Het kan zijn, dat de Geallieerden geen belangstelling hebben voor deze voorstellen. Het einde van dit gesprek met *Seyss-Inquart* was toen, dat hij zeide: „Ach, da haben wir doch schön phantasiert.“ Toen ik des avonds thuiskwam, heb ik het gesprek opgeschreven en ben daarover de volgende dag met vrienden, zoals *Trip*, *Woltersom* en *Jongejan*, waarmede ik veel overleg pleegde, gaan praten. Wij zijn toen tot de conclusie gekomen, dat wij dit niet zo mochten laten liggen. Op 7 Januari 1945 heb ik weer een gesprek onder vier ogen met *Seyss-Inquart* gehad en toen heb ik gezegd, dat ik op het gesprek wilde terugkomen en wilde weten of het phantasie of ernst van hem was. Hij verklaarde: Ik heb van „phantasie“ gesproken, omdat u niet welwillend op deze zaak reageerde. Van zijn kant bleek het echter ernst te zijn. Ik heb hem toen gezegd, dat hij moest begrijpen, dat ik het niet onder mij kon houden. Dit begreep hij. Daarna heb ik een gesprek gehad met *Trip*, *Snouck Hurgronje*, *Jongejan* en *Woltersom* en toen is besloten, dat wij *Bosch van Rosenthal* hierover zouden inlichten. Deze heeft enigszins gearzeld over deze zaak, nl. of dit een taak van Vertrouwensmannen was om zich mede bezig te houden. Er werd echter besloten, dat hij dit zou doorgeven naar Londen. Ik vraag mij af of daarop zou kunnen slaan hetgeen op blz. 148 van het memorandum staat.

15038. De **Voorzitter**: Daar staat:

„In een vroegere zaak, door de ondergrondse beweging ahangig gemaakt, die ook betrekking had op geneigdheid der Duitsers tot praten, was eveneens terstond overleg met de Britsche Regeering gepleegd.“

A. Na de bevrijding heb ik geprobeerd deze zaak te traceren. Ik heb met *Fock* van de geheime dienst er over gesproken. Hij heeft verklaard, dat hij niet kon zeggen, dat dit bericht in Londen was aangekomen, hetgeen nog geen bewijs behoeft te zijn. Het ging met dit soort berichten soms vreemd toe. Ik kan niet met zekerheid verklaren, dat deze passage daarop betrekking heeft. Ik weet, dat in die zelfde dagen een zekere mijnheer *Swane* contact heeft gezocht met *Bene*, die voor het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken bij *Seyss-Inquart* zat, over bepaalde mogelijkheden. Ik ben zelfs in het bezit van de aantekeningen, die deze mijnheer er over heeft gemaakt. Omdat er toen geen bericht uit Londen kwam, zaten wij er een beetje mee verlegen. De heer *Snouck Hurgronje* was van mening: Hou maar contact met *Seyss-Inquart* over deze zaak, want hij is rijp voor dergelijke gedachten. Dit heeft er waarschijnlijk toe geleid, dat ik in de ochtend van 2 April door *Schwebel* werd aangesproken, die mij mededeelde, dat *Seyss-Inquart* mij wilde spreken en op weg was naar den Haag. Ik heb hem toen 's avonds bij *Schwebel* thuis, aan de Sophialaan, ontmoet, waar hij vertelde:

Ik kom terug van een autotocht van 1000 km, die ik in Duitsland heb gemaakt. Ik heb getracht contact te krijgen met de Duitse Regeering; ik heb dit gedaan, omdat het bevel is gekomen de methode van de verschroeide aarde in Nederland toe te passen en geheel Nederland onder water te zetten.

Het was de avond van 2 April, dat *Seyss-Inquart* mij dat vertelde.

15039. De **Voorzitter**: Dat is dus blijkbaar dezelfde mededeling, die *Seyss-Inquart* volgens het memorandum van Vertrouwensmannen heeft gedaan in het gesprek op 12 April. Op blz. 3, tweede kolom, daarvan toch staat:

„De Rijkscommissaris moest toegeven, dat de opzet der vernielingen waterbouwkundig niet voldoende technisch had kunnen worden voorbereid en dat er daardoor ongedachte verwoestingen zouden kunnen ontstaan. Daartegenover merkte de Rijkscommissaris op, dat een aanvankelijke opdracht om alle niet-militaire kapitaalgoederen te vernietigen op zijn nadrukkelijk verzoek voor wat Nederland betrof na een nachtelijke bespreking met minister *Speer* was ingetrokken.“

A. Ja. Hij heeft toen in Duitsland alleen *Speer* octrnoet.

15040. De **Voorzitter**: Die heeft hij u toen ook met name genoemd?

A. Ja, die heeft hij mij met name genoemd. Toen *Seyss-Inquart* het mij had verteld, heb ik gezegd: „Dat hebt u mij niet verteld, omdat u mij zo graag een inlichting wilt geven; u begrijpt, dat ik het doorgeef.”

Op 3 April heb ik een bespreking gehad met de heren *Snouck Hurgronje*, *Trip*, *Woltersom* en *Jongejan*. Het gesprek met *Seyss-Inquart* heb ik hun toen verteld en ik heb hun voorgelezen wat ik er over had opgeschreven. Naar aanleiding van dat gesprek heb ik een klein telegram opgesteld. De heer *Snouck Hurgronje* heeft het origineel 3 April gebracht naar de heer *Bosch van Roseizthal*.

15041. De **Voorzitter**: Dat is dezelfde mededeling als waarmede het memorandum van de Vertrouwensmannen aanvangt (blz. 1, kolom 1)?

A. Dat stuk heb ik geredigeerd en de heer *Snouck Hurgronje* heeft het gebracht naar de heer *Bosch van Rosenthal*. Ik heb er hier een doorslag van. Het is op 4 April door de heer *Bosch van Rosenthal* doorgeseind naar Londen. Bij het doorseinen heeft bemiddeling verleend de heer *van der Vlucht*.

Op 3 April ben ik naar *Schwebel* gegaan om te verifiëren of hij de indruk had, dat het menens van *Seyss-Znquart* was. *Schwebel* heeft het mij bevestigd.

15042. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Had u dus nogal een goede indruk van *Schwebel*, voor zover men van deze mensen een goede indruk kon hebben? U had blijkbaar een zeker vertrouwen in *Schwebel*?

A. Ja, *Schwebel* was naar mijn mening, voor zover men — zoals u zelf het voorbehoud maakt — deze mensen betrouwbaar kan achten, een betrouwbaar man, een man, die er zeker enige nationaal-socialistische dwalingen op nahield, maar die in de grond van de zaak, wat ik zou willen noemen, een christelijk man was.

Schwebel heeft mij toen bevestigd, dat het zo was. Ik heb daarna ook de heer *Louwes* ingelicht; hij had contact met de heer *van der Vlucht*. De heer *Louwes* kwam bij mij terug en vertelde mij, dat inderdaad het bericht bij de heer *van der Vlucht* was binnengekomen. Ik heb aan de heer *Louwes* ook een afschrift van het telegram gegeven om te laten verifiëren, of de heer *van der Vlucht* het wel goed zou doorgeven en daarop heeft — ik weet niet meer uit mijn hoofd op welke dag, maar dat kan ik wel terugvinden — de heer *van der Vlucht* contact gezocht met *Schwebel*.

15043. De **Voorzitter**: Dat is gebeurd op 7 April. Dat heeft de heer *van der Vlucht* gedaan na overleg met of in opdracht van wie?

A. Ik vermoed van Vertrouwensmannen. *Schwebel* is toen bij mij gekomen en heeft mij gevraagd: „Ik krijg op het ogenblik het verzoek om enige heren in contact met *Seyss-Inquart* te brengen. Kunt u mij verklaren” — dat sloeg niet alleen op *van der Vlucht*, maar er was, meen ik, ook de heer *Six* bij — „dat deze mensen bevoegd zijn om namens Vertrouwensmannen te spreken? Als dit het geval is, wil ik in het kader van dit overleg deze heren wel bij *Seyss-Inquart* brengen.”

Het was alles vrij gewaagd, doch ik bevestigde, dat genoemde personen de positie hadden, die hij bedoelde, en dat ik contact kon aanbevelen.

15044. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: *Schwebel* was dus op de hoogste van het bestaan van Vertrouwensmannen?

A. O ja, daar kan ik meer van vertellen, maar dan neem ik misschien te veel van uw tijd in beslag.

Toen ik op 2 April 's avonds bij *Seyss-Inquart* was, had hij het bevrijdingsmanifest in handen en wist precies wie de Vertrouwensmannen waren. Hij had het in beslag laten nemen bij de drukkerij *Mouton*. De heer *Eschauzier*, directeur dier drukkerij, is toen bij mij gekomen om een en ander te vertellen; ook dat de heer *Eekhout* van de drukkerij was gearresteerd. Ik heb toen laten weten, dat deze mensen niets mocht gebeuren, hetgeen *Seyss-Znquart* mij heeft beloofd. De heer *Eschauzier* heeft mij uit dankbaarheid het enige exemplaar van het bevrijdingsmanifest, dat uit de Duitse klauwen gered was, aangeboden.

Schwebel vroeg mij dus: Kunnen *van der Vlucht* en *Six* beschouwd worden als mannen, die namens de Vertrouwensmannen kunnen spreken? Dat heb ik bevestigd en toen is het contact ontstaan. Daar ben ik ook nog regelmatig bij betrokken geweest, doordat ik nog

verder contact met *Seyss-Znquart* en *Schwebel* aangehouden had. Toen is er voornamelijk over gesproken hoe wij de voedingsmiddelen situatie zouden kunnen opvangen en welke maatregelen er nodig zouden zijn. Daarover heb ik de nodige inlichtingen verstrekt. Toen heeft *Schwebel* met toestemming van *Seyss-Inquart* er op een bepaalde datum aan meegewerkt, dat de heren *Neher* en *van der Gaag* door de linie konden gaan.

15045. De **Voorzitter**: Wat was naar uw oordeel de bedoeling van *Seyss-Inquart*? U had het over een gesprek met hem op 14 December.

A. Dat heb ik vastgelegd.

15046. De **Voorzitter**: Zouden wij de notities over dat gesprek van u kunnen krijgen?

A. Ja, natuurlijk, alleen met een klein voorbehoud voor de beoordeling. Ik heb nl. in die tijd — daarmee ben ik begonnen op de dag van de invasie in Normandië — een dagboek bijgehouden en dat heb ik met een zekere voorzichtigheid gedaan in verband met de mogelijkheid, dat het in Duitse handen zou komen. De formulering van het dagboek is dus altijd door een zekere voorzichtigheid ingegeven, maar het voordeel is, dat het aantekeningen zijn, die ik onder de indruk van het ogenblik gemaakt heb.

15047. De **Voorzitter**: Wat heeft nu *Seyss-Inquart* gezegd op 14 December ten aanzien van de positie van het bezette gebied?

A. Hij was bereid zover te gaan, dat een neutrale Mogendheid toezicht zou hebben.

15048. De **Voorzitter**: Dus neutralisering?

A. Dat woord heeft hij ook gebruikt.

15049. De **Voorzitter**: Dat zei hij dus op 14 December. Als ik in het memorandum lees, wat *Schwebel* gezegd heeft op 7 April tot de heer *van der Vlucht* — wat *Schwebel* later erg gemitigeerd heeft —, dan heeft hij toen zelfs het woord „capitulere” gebruikt, terwijl hij op 10 April weer veel verder terugtrok en er slechts over sprak, dat de Duitse autoriteiten eventueel bereid zouden zijn een bepaalde vorm van onofficiële wapenstilstand dan wel neutralisering te overwegen.

A. Op 2 April is *Seyss-Znquart* tegenover mij zover gegaan, dat hij gezegd heeft: Ik wil de vernietiging voorkomen en ik heb van *Speer* de toestemming gekregen om dat bevel niet uit te voeren; hij zei echter niets over capitulatie.

Ik heb toen tegen *Seyss-Inquart* gezegd: Dat vind ik mooi, maar er moet een einde aan de oorlog komen, want wij verhongeren. Jullie kunt niets meer duen. Hij zeide daarop, dat hij over capitulatie niet kon spreken. Hij zeide: U weet, wat er in Koningsbergen is gebeurd. Een of andere generaal had over capitulatie gesproken en is toen door de S.S. doodgeschoten. De vrouw van *Seyss-Inquart* zat toen in Salzburg. Hij heeft wel gezegd: Als wij hier in Nederland van de Duitse hoofdmacht zijn afgesneden, dan — om het Duitse woord te gebruiken — „dann sind wir unser eigener König.” Op 2 April heeft hij dit tegen mij gezegd.

15050. De **Voorzitter**: Wat is volgens uw gevoelen de bedoeling van *Seyss-Inquart* en *Schwebel* geweest bij deze onderhandelingen? *Schwebel* doet een pracht verhaal, dat de Duitsers er alles op hebben gezet om de hongersnood te voorkomen en dat dit het grote motief is geweest. Als ander uiterste kan men stellen, dat zij er aan dachten, dat er schrikbarende voedseltekorten zouden komen, hetgeen voor de betrekkelijk geringe Duitse troepenmacht niet bevorderlijk was om de toestand in de hand te houden en dat het uit militair oogpunt van belang was, dat er hier een betere voedselpositie kwam. Dat zijn dus twee uitersten. Volgens *Schwebel* is het een tegemoet komen aan de hongerrnde bevolking; volgens anderen is het een bevorderen van een militair doel.

A. Ik geloof, dat de bedoelingen van *Schwebel* goed waren en dat hij er humanitaire overwegingen op na hield. *Seyss-Inquart* gaat veel dieper. Hij heeft enerzijds gedacht — hij had een zeer goed verstand —: Deze oorlog is voor Duitsland verloren, nu moet ik mijn eigen positie zien te redden. Dit is naar mijn mening stellig het geval geweest.

De tweede overweging is geweest — dit heeft *Schwebel* mij verteld —, dat *Seyss-Inquart* in de winter 1944—1945 heeft geprobeerd,

op de plaats van *von Ribbentrop* te komen. Verder heeft bij *Seyss-Inquart* een rol gespeeld, dat hij meende, de Staatsman te moeten zijn, die het eerst via bepaalde onderhandelingen over kleine terreinen, contact met de Geallieerden kreeg. Hij heeft 14 December gezegd: Als wij over de neutralisering van Nederland als oorlogvoerenden zouden kunnen praten, zou dit misschien aanleiding kunnen zijn tot een algemene bespreking. Ik geloof, dat *Seyss-Inquart* zich zelf heeft gezien als een man, die misschien nog een uitweg zou kunnen vinden, waardoor hij zijn eigen positie zou kunnen redden.

15051. De **Voorzitter**: Daarin was hij niet de enige. Als men het boek leest van *Trevor Roper*: „De laatste dagen van *Hitler*”, dan blijkt, dat een aantal prominente Nazi-leiders, ieder voor zich, soortgelijke ideeën had. In dat kader plaatst u dus *Seyss-Inquart*?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. In zoverre beschouw ik zijn overwegingen niet als nobele overwegingen. Die man was glashard.

15052. De **Voorzitter**: U legt dus het accent hierop, dat *Seyss-Inquart* wilde proberen zijn gezicht te redden tegenover de Geallieerden en aan de andere kant niet zo ver wilde gaan met onderhandelingen te voeren, dat hij of zijn familieleden met de wrekende hand van de Duitse instanties in aanraking zouden komen? U beschouwt het als te zijn een manoeuvreren tussen deze twee klippen door?

A. Ja.

15053. De **Voorzitter**: Dus u acht het niet waarschijnlijk, dat hij — dat is het andere uiterste — deze gehele onderhandeling slechts heeft gewild om de militaire weerstand zolang mogelijk te rekken?

A. Neen. Ik kan u nog een zeer merkwaardig verhaal vertellen over een gesprek, dat ik met een van de Duitsers na de landing in Normandië heb gehad. Ik moest toen voor een of andere zakelijke aangelegenheid bij *Winzmer* zijn. Hij vroeg mij na afloop van het gesprek: „Wat denkt u op het ogenblik van de situatie in Europa?” Ik antwoordde hem: „Als men zo doorgaat en men weet op dit ogenblik geen einde aan de oorlog te maken, dan zie ik een catastrofe voor geheel Europa ontstaan. Het gebrek van de gehele situatie acht ik (ik moest voorzichtig zijn, met een Duitser prattende), dat er geen Staatslieden in Europa zijn, ook niet bij u.” Hij vroeg mij (daar was het mij om te doen): „Hoe bedoelt u dat?” Ik zei hem: „Als ik met een Duitser over Staatslieden praat, ken ik er één, die ik als Staatsman wil bestempelen: dat is *Bismarck*, en *Bismarck* heeft gezegd: „Der Staatsmann kan nur abwarten und lauschen bis er die Schritte Gottes durch die Ereignisse hallen hört, dann vorspringen und den Zipfel des Mantels fassen.” De Staatslieden, over wie wij op het ogenblik praten, denken, dat zij zelf over de mantel van Onze Lieve Heer iets te zeggen hebben, behalve *Stalin*; die onderhoudt geen relaties met Onze Lieve Heer en u zult zien: deze man is de overwinnaar.” Dat zei ik tegen *Wimmer*. Hij was er van onder de indruk.

Een paar weken later was hij het citaat van *Bismarck* vergeten en vroeg hij mij, het voor hem op te schrijven. Ik heb het *Wimmer* gegeven. In April zei *Seyss-Inquart* tegen mij: „U weet, ik wil medewerken aan de regeling van de voedselvoorziening. Ik heb u beloofd, dat er geen gijzelaars meer zullen worden doodgeschoten. Ik ben bereid meer stappen te doen, maar over capitulatie kan ik niet spreken; misschien kan ik nog meer doen „und vielleicht werden wir den Zipfel des Mantels fassen.” Toen lag op mijn lippen te zeggen: Man, daar ben je veel te laat mee. Het was het typische in de mentaliteit van deze Duitse lieden: hij heeft zich op het laatste moment als een soort van Staatsman gezien. Anders had hij niet na zoveel maanden, wetende, dat het citaat van mij afkomstig was, toen hij mij op het beslissende moment aanzag, gezegd: „vielleicht werden wir den Zipfel des Mantels fassen.”

15054. De **Voorzitter**: *Schwebel* heeft een aantal stukken geproduceerd — u kent zijn voorstelling van zaken waarschijnlijk niet —

waarbij hij eigenlijk het standpunt inneemt, dat de gehele actie van *Seyss-Inquart* in dezen kan worden teruggevoerd tot zijn neiging en wens, het Nederlandse volk te helpen. Zo stelt *Schwebel* het voor.

A. Ik geloof niet, dat men *Seyss-Inquart* op een zo hoog niveau mag plaatsen. Intellectueel stel ik hem wel op een zeer hoog niveau, dat wil ik bepaaldelijk niet verzwijgen. De beste qualificatie van *Seyss-Inquart* is misschien — ik hoop niet, dat een van de aanwezigen het mij kwalijk zal nemen — die *Christiansen* heeft gegeven. Men heeft hem eens gevraagd, wat hij van *Seyss-Inquart* dacht en daarop heeft hij geantwoord: „Ein kalter Jesuier.” Het is een merkwaardig man geweest. Hij was zeker ver boven de middelmaat, wat zijn capaciteiten betreft, maar nobele motieven heb ik er niet achter gezocht; ik heb er wel verstand achter gezocht.

Schwebel was daarentegen veel en veel goedhartiger. Tijdens deze onderhandelingen heeft zich mijns inziens ook wel ontwikkeld de gedachte: wat kunnen wij van Duitse zijde er nog uitslaan. Daarom heeft men ten slotte met het woord „capitulatie” zeer gearzeld.

Er is b.v. naar mijn inlichtingen aan de orde geweest de vraag, of aan het eind van de bezetting er niet een soort van contra-overdracht zou moeten plaats vinden van *Seyss-Inquart* naar de vrouwensmannen, en *Schwebel* heeft mij vlak vóór de capitulatie van Duitsland gevraagd wat ik daarvan dacht. Daarop heb ik gezegd: „Dass kommt nicht in Frage”. U hebt hier met geweld de macht in handen genomen; als het nu afloopt wordt u de macht door het overwinnende leger afgenomen.

De **Voorzitter**: Een naief standpunt van hem!

A. Misschien weet hij dat vandaag niet meer, maar ik herinner het mij heel goed.

15055. De **Voorzitter**: U acht het dus mogelijk, dat *Schwebel* deze visie op de bedoeling van *Seyss-Inquart* te goeder trouw heeft?

A. Ja. Er zitten ten slotte voor deze man ook weer drie jaren achter.

De **Voorzitter**: Wij danken u voor de verstrekte inlichtingen. Het is mogelijk, dat wij in een later stadium op deze zaak nog dieper moeten ingaan.

A. Zal ik u wat stukken geven, Mijnheer de President? Ik heb in de eerste plaats een verklaring — die zeer uitvoerig is — opge maakt ten behoeve van het tribunaal in Neurenberg; ik heb afschrift van de getuigenverklaring, die ik daar heb afgelegd. Ik heb het beslissende gesprek met *Seyss-Inquart* opgeschreven. Die ben ik ook bereid u te geven. Ik zou alleen willen vragen: wordt dat allemaal in extenso gepubliceerd?

De **Voorzitter**: Dat moeten wij stuk voor stuk beoordelen. Het is natuurlijk wel een zaak, waarover zoveel mogelijk het licht van de openbaarheid moet vallen.

A. Wat de dagboek aantekeningen betreft, ben ik er niet van uitgegaan, dat ik die een paar jaar na de bevrijding aan de openbaarheid zou prijs geven.

De **Voorzitter**: U behoeft ook niet het gehele dagboek over te leggen, maar alleen de gesprekken, waarover het gaat.

A. Die krijgt u in ieder geval van mij.

De **Voorzitter**: Gaarne.

Ik sluit het verhoor.

H. M. HIRSCHFELD.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, griffier.

ZITTING VAK DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: b, c, d, e, j en o.

Verhoor van:

Prof. Dr. DAVID VAN EMBDEN,
oud 72 jaar, wonende te Amsterdam, oud-hoogleraar.

Hij legt de eed af als getuige.

15255. De Voorzitter: Wij hebben een aantal vooraanstaande Nederlanders, die gedurende de oorlog in Londen zijn geweest, uitgenodigd ons hier hun indrukken uit die periode te geven. Dat betekent dus, dat wij niet concrete vragen aan die getuigen te stellen hebben, althans niet in eerste instantie, maar dat wij gaarne van hen enig inzicht in het milieu en alles, wat daarmee samenhangt, zouden willen krijgen. U was lid van de Eerste Kamer en dat is dan ook de reden, waarom wij ons in dit verband tot u gewend hebben. U zoudt misschien eerst even kunnen vertellen hoe u in Londen bent gekomen.

A. Ik ben in de nacht van 13 op 14 Mei 1940 met mijn vrouw en twee vrienden gevlucht naar IJmuiden. Door groot toeval hebben wij een vissersschip gevonden en allerlei andere toevalligheden hebben ons verder geholpen. Wij zijn in de avond van de 14de Mei uitgevaren en hebben tijdens de reis 50 uur op een kist op het dek gezeten. Na 20 uur aangekomen voor Dover, zijn wij na 50 uur in Folkestone geland. Vervolgens werden wij, na enige ondervraging, per trein doorgezonden naar Londen, waar wij op Donderdag 16 Mei 's avonds laat arriveerden en tegen half twaalf in een hotel onze intrek namen. De volgende dag heb ik mij bij de Nederlandse Regering gemeld. De Regering was toen zelf nog zwervende; ik trof een aantal harer leden aan, min of meer „rondhangend” in Grosvefor House, in een soort dancing-hall, een zeer wereldse atmosfeer, voor werken geheel ongeschikt: bureaux scheen de Regering niet te hebben. Een of meer Ministers zeiden mij aanstond: het is maar goed, dat u gekomen bent, want u stond op de zwarte lijst der Duitsers — een feit, waaromtrent ik een sterk vermoeden had gehad, maar overigens door de Regering nooit gewaarschuwd was geworden. Ik zeide, dat ik mij ter beschikking van de Regering stelde, maar men antwoordde mij: wij hebben nog geen taken; wij dienen eerst zelf een kantoor te zoeken; wij zullen wel eens overwegen. Mijn aanbod heb ik enige malen herhaald bij toevallige bezoeken aan Londen. Nooit evenwel heeft men mij enige taak opgedragen. Ik bezat toen nog een behoorlijke werkkraft en dacht, dat er mij toch wel iets viel op te dragen. Ik kreeg meer en meer de indruk in de loop van de jaren, dat de Regering om de een of andere reden niet erg op mij gesteld was.

15256. De Voorzitter: Hebt u in die jaren niet in Londen vertoefd?

A. Neen; toen ik na een paar dagen ervoer, dat er voorlopig voor mij niets te doen was, heeft een Nederlands vriend te Londen, een medicus, mij met klem geadviseerd, wegens mijn leeftijd liever naar een stiller verblijfplaats te vertrekken. Dienovereenkomstig zijn wij al zeer spoedig eerst in Wales en later in Shropshire gaan wonen. De laatste vier jaren hebben wij in Cambridge gewoond. Wij kwamen vrijwel niet meer in Londen en stonden dus ook buiten de Londense sfeer. Ik vrees, dat ik de commissie hieromtrent niets belangrijks kan vertellen. Ik heb in Januari de commissie een brief geschreven, waarin ik een paar dingen heb vermeld en o.a. heb medegedeeld, dat ik een vrij uitvoerige nota bij de Regering heb ingediend.

15257. De Voorzitter: Was u in de tijd, dat u in Engeland aanwezig was, in staat u zelf financieel te helpen? Ik vraag dit hierom, omdat, als dit niet het geval was, het feit, dat de Regering van uw arbeid geen gebruik wenste te maken, in nog een ander daglicht komt te staan.

A. Ik kon mij zelf helpen. Ik weet niet, of ik dat aan de Regering heb medegedeeld. Wel heb ik haar gevraagd om ten minste mijn achterstallig salaris uit te betalen, hetwelk dan later met de gemeente Amsterdam kon worden verrekend. Dit verzoek werd eerst geweigerd, maar na veel moeite hebben zij 2/3 van één kwartaal salaris uitbetaald; verder niets. Het was inderdaad niet royaal. Ik heb niet gezegd, dat ik noodlijdend zou zijn. Immers, wij hadden een deel van ons bescheiden vermogen tijdig naar het buitenland gebracht en daarvan kreeg ik de opbrengst. Ik heb mijn diensten aangeboden aan de Ministers de Geer, Steenberghe en van Boeyen, maar ik kreeg telkens een vaag ontwijkend antwoord.

15258. De Voorzitter: Dus met name omtrent de eerste tijd in Londen tot en met het aftreden van Minister de Geer weet u eigenlijk heel weinig uit eigen wetenschap?

A. Wij hebben vijf dagen in Londen doorgebracht. Ik had toen nauwelijks contact gehad. Wel later met sommige Ministers. In Cambridge hebben wij bezoek gehad van de heren Bolkestein, van den Tenzpel en later Burger. Ik voerde enige malen correspondentie met Minister *Albarda*. Bij die bezoeken vertelden zij mij natuurlijk wel allerlei dingen.

15259. De Voorzitter: Waren er in Cambridge veel Nederlanders?

A. Neen, wij waren eigenlijk de enigen. Wij hadden ons daarom bij de militaire autoriteiten opgegeven om Nederlandse jongens te onzent te ontvangen en die kwamen dan ook vrij veel bij ons.

15260. De Voorzitter: Dan mag ik u misschien iets vragen over de punten, die u vermeld hebt in uw brief van 2 Januari 1948 aan de commissie. U bespreekt daar 3 punten: in de eerste plaats de positie van de Volksvertegenwoordiging na de bevrijding, in de tweede plaats de erkenning van Rusland en in de derde plaats de Buitengewone Raad van Advies.

Nu is het wel zo, dat dit eigenlijk onderwerpen zijn, die bij de behandeling van de andere punten van het Enquête-besluit aan de orde komen, maar het is misschien goed, dat u in het kort hierover uw opinie geeft. Het is dan vermoedelijk niet nodig, dat u daarvoor later nog eens komt. Wij hebben ook kennis genomen van de stukken, die u ons hebt toegezonden; uw brief aan de Raad van Ministers van 21 September 1943, met enige bijlagen, waaronder zich ook bevindt het artikel van dr. van den Tempel in „Vrij Nederland” over de Staten-Generaal, een artikel van 7 April 1945, dat wij al kenden en waarin de zaak scherp wordt gesteld. Mag ik u misschien het woord geven om zelf nog eens te vertellen, hoe u deze kwestie hebt gezien?

Hoe bent u met het betrekkelijk geringe contact, dat u had, aan de wetenschap gekomen, die de grondslag kon zijn voor uw Nota aan de Raad van Ministers?

A. Ik was van mening, dat de Regering van meet af aan had moeten instellen een soort buitengewoon parlement met adviserende bevoegdheid, samengesteld uit de Nederlanders, die er waren en kwamen. Toen uit de feiten en symptomen bleek, dat men onwillig was dit te doen, heb ik om te beginnen een artikel geschreven in „Vrij Nederland”, waarin ik mijn inzicht bepleitte.

15261. De Voorzitter: De instelling van een buitengewone raad van advies voldeed waarschijnlijk niet aan uw ideeën op dit punt?

A. Ik vond het beter dan helemaal niets, maar toch zeer pover. Het feit, dat bij die raad alles in het geheim ging, dat zelfs de onderwerpen nimmer bekend werden gemaakt en dat hij aan de Regering geen ongevraagd advies mocht geven, vond ik heel bar en het laatste zelfs positief ongrondwettig, immers in strijd met het recht van petitie, en dit volkomen nodeloos. Ik weet overigens van de raad van advies heel weinig af. Ik herinner me uit een gesprek of briefwisseling met dr. *van Blankenstein*, dat deze de raad „een onding” noemde. De Regering heeft mij niet uitgenodigd lid te worden. Ik had inmiddels een ernstig ongeval gehad met mijn ogen, die ten gevolge van een bomontploffing zeer hebben geleden, zodat lezen toen en nu mij nog slechts met veel moeite mogelijk is. Ik lees evenwel veel door middel van brailleschrift. Ik heb de indruk, dat het niet alleen nu die reden was, dat men mij niet gevraagd had. Eens, tijdens een bezoek aan ons te Cambridge van Minister *Bolkestein*, zeide deze, dat de staat van mijn gezichtsvermogen de reden was van het voorbijgaan. Dit kwam er echter aarzelend uit, zodat ik er het mijne bij dacht; waarschijnlijk hadden zij geen ambitie, bijvoorbeeld, omdat ik, laat ik zeggen, ietwat kritisch pleeg te zijn.

De raad schijnt overigens een obscuur lichaam te zijn geworden zonder veel belang en zonder belangstelling te trekken. Allengs begreep ik bovendien uit artikelen en polemieken in „Vrij Nederland”, dat de Regering sterke voorkeur voor de autoritaire kant had gekregen.

Er bevond zich te Londen eigenlijk een wonderlijke kolonie met een reactionnaire inslag, waarbij velen meenden, dat er voor Nederland een nieuwe tijd zou aanbreken, in die zin, dat het Parlement had afgedaan. En dit, terwijl wij in oorlog waren met autoritaire Staten! Niettemin, dat was voor velen het nieuwe licht, dat zou opgaan, en ik meen, dat ook de Ministers, die ons persoonlijk bezochten, de aanwezigheid van die reactionnaire stroming erkenden. Ik heb dan die Nota gestuurd, doch daarop nooit enig taal of teken ontvangen, zelfs geen bericht van ontvangst.

15262. De **Voorzitter**: U meent reden te hebben te veronderstellen, dat uw Nota toch wel een onderwerp van gedachtenwisseling heeft uitgemaakt?

A. Ja, dat is mij verzekerd door de heer *Albarda* en, naar ik meen, ook door de heer *van den Tempel*. De nota is in de Minister-raad besproken. Aan de heer *Gerbrandy* werd opgedragen mij te antwoorden en te motiveren, waarom de Ministerraad het pleidooi niet wilde opvolgen. Er is, toen elk antwoord uitbleef, mij ook verzekerd, na nog een jaar wachten, dat de heer *Albarda* heeft gevraagd: heeft hij antwoord gekregen? Toen heb ik het grootste deel van mijn Nota gepubliceerd in „Vrij Nederland” en daarbij een klein stekeligheidje gevoegd, ongeveer van deze inhoud, dat het uitblijven van elk antwoord, behalve op andere eigenschappen, toch ook aantoonde, dat de Regering voor herstel der Volksvertegenwoordiging weinig belangstelling had. Dit heeft de heer *Albarda* in de Ministerraad boze woorden doen spreken: dat had ons bespaard kunnen blijven. Waarom heeft hij geen antwoord gekregen? Een vraag, waarop de voorzitter, de heer *Gerbrandy*, een bescheid gaf: dat komt, omdat ik nog steeds nieuwe argumenten heb en er aan toe wil voegen. Het antwoord, dat ik zal geven, wordt steeds beter, het wordt nog altijd vervolmaakt.

Ik heb deze bijzonderheden van Minister *Burger* ontvangen. *Albarda* had nog gewezen op de verstrekte opdracht tot antwoorden en op de eisen der elementaire beleefdheid. Minister *Gerbrandy* beloofde het opnieuw. Het gaf alles de indruk van onwil en onverschilligheid.

15263. Jonkvrouw **Wttewaaii van Stoetwegen**: Dat steeds vervolmaakte antwoord hebt u zeker nooit gekregen?

A. Neen.

15264. De **Voorzitter**: Als tweede punt hebt u aangehaald de late erkenning van Rusland. Die erkenning heeft plaats gevonden op 10 Juni 1942.

A. Ik heb einde 1941 aan Minister *Bolkestein* een brief geschreven, waarin ik betoogde, dat, en waarom het blijven negeren van de Russische Regering niet langer toelaatbaar was. Ik machtigde de heer *Bolkestein* die brief aan de heer *Gerbrandy* te geven en in de Ministerraad te brengen. De brief is daar vrij uitvoerig besproken, naar mij is medegedeeld.

15265. De **Voorzitter**: Op 10 Juni 1942 is de overeenkomst nopens aanknopng van diplomatieke betrekkingen tusschen beide landen getekend. Bij Koninklijk besluit van 17 September 1942 is de Nederlandse gezant, de heer *van Breugel* benoemd, maar die is, nadat hij in het voorjaar van 1943 is vertrokken, door allerlei omstandigheden, onafhankelijk van de wil van de Nederlandse Regering, eerst begin September 1943 in Rusland aangekomen. Die omstandigheden waren inderdaad nog al moeilijk. Daarover heeft Minister *van Kleffens* ons een verhaal gedaan, te weten over de avonturen, die deze gezant op die reis heeft ondervonden. Ik geloof, dat dat hem niet zo erg kwalijk is te nemen. Men kan alleen discussiëren over de vraag, of, toen eenmaal in Juni 1941 Rusland met Duitsland in oorlog was gekomen, het wel wenselijk was, dat het ongeveer twaalf maanden duurde eer de erkenning plaats vond. Dat is, meen ik, uw bedoeling?

A. Ja, toen werd het inderdaad zeer urgent, maar ik vond het al vele jaren lang een absurde toestand. Ik heb in mijn brief aangevoerd, dat men volgens het volkenrechtelijk beginsel een Regering, die door revolutie aan het bewind is gekomen, moet erkennen, wanneer blijkt, dat die Regering stabiel gevestigd is en door de eigen bevolking wordt erkend. In het geding komt niet of die Regering ons al dan niet sympathiek is. De Sovjet-Regering nu was sedert 1917 aan het bewind, dus het begon tijd te worden, dat nu eindelijk ook Nederland de stap deed, waarin andere volken ons sinds lang waren vorgegaan. Ik heb er ook nog bij gezegd, dat ik wist, dat de meerderheid van de Tweede Kamer er laatstelijk tegen was geweest, maar dat ik aannam, dat onder de bijzondere omstandigheden, waaronder wij toen leefden, niemand het de Regering zou kwalijk nemen, wanneer het nu wel gebeurde.

15266. De **Voorzitter**: Dat heeft zij ten slotte ook gedaan. Trouwens, ook met het gezantschap bij het Vaticaan is afgeweken van het standpunt, dat vóór 1940 door de Staten-Generaal werd ingenomen.

A. Ja.

15267. De **Voorzitter**: Het laatste punt betreft de Buitengewone Raad van Advies. Daaromtrent heeft u eigenlijk al gezegd welke uw bezwaren tegen dat college waren. Inderdaad krijgt men de indruk, dat die raad een soort mengvorm was tussen een Raad van State en een soort vertegenwoordigend lichaam met het accent op de Raad van State. Is dat ook ongeveer uw opvatting?

A. Ja, ik zou het ook denken.

15268. De **Voorzitter**: Acht u het mogelijk, dat men in de Londense verhoudingen was gekomen tot een andere constructie?

A. Ik acht het heel goed mogelijk, dat er geen bevredigende samenstelling zou zijn te vinden geweest, doordat niet de nodige geschikte personen voor het lidmaatschap beschikbaar waren.

15269. De **Voorzitter**: De Nederlandse gemeenschap was natuurlijk wel beperkt en een groot gedeelte van die gemeenschap was betrokken in het werk van de Regering, in ambtelijke of half-ambtelijke vorm. Het vinden van onafhankelijke personen, hetgeen van groot belang is voor een vertegenwoordigend lichaam, zou natuurlijk heel moeilijk geworden zijn.

A. Dat denk ik ook.

15270. De **Voorzitter**: U bedoelt eigenlijk, dat de beperking van de bevoegdheden, het niet ongevraagd zelf advies kunnen geven en de sterke geheimhouding dingen waren, die anders hadden kunnen zijn?

A. Ja.

15271. De **Voorzitter**: Dan ben ik hiermede aan het einde van het verhoor gekomen. Hebt u wellicht zelf nog iets op te merken?

A. Ja, nog een klein punt, omdat op de agenda, die mij is toegesonden, iets vermeld staat over het aftreden van de heer *de Geer*. Daaromtrent is mij maar een zeer ondergeschikt punt bekend. Wij woonden niet meer in Londen, toen het gebeurde. Het is u wellicht bekend, dat op de dag van het aftreden Minister *van Boeyen* 's avonds een afscheidsrede heeft uitgesproken, die niets dan lofspraak bevatte en waarin de heer *van Boeyen* zijn droefheid uitsprak over het feit,

dat de gezondheid van *de Geer* het aftreden nodig had gemaakt, hetwelk een groot verlies was. Het was een redevoering vol van warme sympathie. Dientengevolge heb ik in mijn onschuld geloofd, dat aldus inderdaad de stand van zaken zo was.

15272. De **Voorzitter**: Dat was waarschijnlijk ook de bedoeling van die redevoering.

A. Maar of men op die manier moet voorlichten, betwijfel ik. Ik heb *de Geer* toen een brief geschreven, waarin ik uitsprak, dat zijn aftreden ook mij speet en dat ik hoopte, dat hij weer in het openbare leven zou terugkeren. Ik heb die brief begrijpelijkerwijze later be-rouwd. Ik vond het echter geen fraaie voorlichting van de kant van de heer van *Boeyen*.

De **Voorzitter**: De heer *de Geer* heeft er zelfs nog een hoge onder-scheiding bij gekregen!

Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

D. VAN EMBDEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j. en o.

Verhoor van

Dr. ERNST AUGUST SCHWEBEL,
oud 62 jaar, tegenwoordige verblijfplaats Kamp Vught,
Reichsrichter am Reichsverwaltungsgericht.

Hij legt de eed af als getuige.

Tolk:

HERMAN FLAUMENHAFT,
geen familie van getuige, oud 56 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
directeur N.V. Babylon Vertaalbureau.

Hij legt de eed af als tolk.

15288. De **Voorzitter**: U hebt op 7 April 1945 een eerste bespreking gehad met de heer van *der Vlugt* over de onderhandelingen, welke plaats gehad hebben in de loop van de maand April 1945. Is dat juist?

A. Ja.

A. Jawohl.

15289. De **Voorzitter**: Nu is er een en ander aan deze bespreking voorafgegaan, waarbij u zelf niet betrokken bent geweest, maar het is mogelijk, dat u uit de mond van de heer *van der Vlugt* of van iemand anders vernomen hebt hoe zich dat toegedragen heeft. Daarom vraag ik u daar ook naar. Het gaat hierom, dat de secretaris-generaal van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, de heer *Snouck Hurgronje*, op 3 April 1945 een mededeling aan de Voorzitter van het College van Vertrouwensmannen heeft doen toekomen. Een mededeling, die zakelijk inhield, dat er aan Duitse zijde bevelen bestonden om bij militaire operaties van geallieerde zijde ten westen van de IJssel de kust te verdedigen en over te gaan tot vernielingen op grote schaal en algehele onderwaterzetting, en dat degenen, die vernietiging en onderwaterzetting zouden moeten uitvoeren, deze bevelen alleen dan ter zijde konden leggen en daartoe bereid waren als het Nederlandse gebied militair van Duitsland was geïsoleerd en de mogelijkheid van herstel ener verbinding door de Duitse weermacht was uitgesloten, zodat de autoriteit in Duitsland, die dat bevel gaf, diens gevolge geen invloed op de uitvoering van de beslissingen meer had. Dit was de mededeling, welke verstrekt was aan de heer *Snouck Hurgronje* en door deze aan Vertrouwensmannen is doorgegeven. Er bestaat blijkbaar een zeker verband tussen deze mededeling en het eerste gesprek van 7 April 1945, dat u met de heer *van der Vlugt* hebt gehad. Is deze gang van zaken u bekend? Is u wel eens medegedeeld, dat het zo begonnen is?

A. Zo precies niet. Ik weet wel, dat de Rijkscommissaris er lang over gedacht heeft, hoe men het Nederlandse Staatsgebied, dat toch niet meer van belang was voor de oorlogvoering, eventueel aan het krijgsgebeuren zou kunnen ontrukken. Dat is, geloof ik, reeds int Kerstmis geweest, in ieder geval, dat hij deze gedachte eens geuit heeft. Ik verzoek u, of het misschien mogelijk zou zijn, hierover met dr. *Hirschfeld* te spreken. De Rijkscommissaris, indien ik het zo zeggen mag — ja, het klinkt misschien raar, maar ik bedoel er geen critiek mee — hij is toch altijd een enigszins gesloten natuur geweest. Hij

A. So genau nicht. Ich weiss wohl, dass der Reichskommissar sich lange mit dem Gedanken getragen hat, wie könnte man das niederländische Staatsgebiet, das ja überhaupt nicht mehr kriegsentscheidend war, eventuell irgendwie aus dem Kriegsgeschehen herausziehen. Das ist schon, ich glaube zu Weihnachten gewesen, jedenfalls, dass er diesen Gedanken mal geäußert hat. Ich bitte vielleicht darüber mal mit Herrn Dr. *Hirschfeld* zu sprechen. Der Reichskommissar, wenn ich das so sagen darf — also, es klingt etwas komisch, aber es soll keine Kritik sein — er ist eine, doch immerhin etwas verschlos-

heeft eenvoudig al deze dingen niet met mij besproken. Hij kan dat ook eventueel met dr. *Hirschfeld* besproken hebben of ook met de heer *Snouck Hurgronje*. Ik weet niet wie daar bedoeld is, of er een bespreking van de Rijkscommissaris bedoeld wordt of nog een of andere persoon, die met de heer *Snouck Hurgronje* gesproken heeft. Hij heeft mij van zulke dingen soms de inhoud aangeduid. Soms ook niet.

15290. De **Voorzitter**: M.a.w.: U hebt van de Rijkscommissaris niet met zoveel woorden vernomen, dat hij, zoals de heer *Hirschfeld* hier medegedeeld heeft, reeds in December 1944 bij de heer *Hirschfeld* de gedachte heeft gelanceerd, dat dit gebied geneutraliseerd zou worden?

A. Heeft de heer *Hirschfeld* dat gezegd?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Ja, maar dan klopt dat met hetgeen ik zeg.

15291. De **Voorzitter**: Maar heeft de Rijkscommissaris dat ook tegen u gezegd?

A. Hij heeft mij niet rechtstreeks gezegd: Ik heb met dr. *Hirschfeld* daarover gesproken. Maar ik wist het op de een of andere manier. Ik heb er van gehoord. Ik kan het ook heden niet zeggen: Heeft hij het mij gezegd? Maar ik weet, dat — omstreeks Kerstmis, dat klopt dan nu -- hij deze gedachte te berde gebracht heeft. En ik geloof ook met dr. *Hirschfeld*. Daarom heb ik immers gezegd, men moet hem hierover eens vragen.

15292. De **Voorzitter**: De mededeling van 3 April 1945, waar ik het dan zoëven over had, schijnt een gevolg te zijn geweest van een nieuwe bespreking op 2 April 1945 tussen de heer *Hirschfeld* en de Rijkscommissaris.

A. Dat is mogelijk. Dat kan ik echter niet met beslistheid zeggen.

15293. De **Voorzitter**: Is u dat niet medegedeeld?

A. Neen, ik ben er niet bij geweest. Ik kan ook niet met beslistheid zeggen of het plaats gevonden heeft. Maar het is mogelijk.

15294. De **Voorzitter**: De heer *Hirschfeld* heeft echter verteld, dat dezelfde dag, waarop dit bericht van hem door de heer *Snouck Hurgronje* aan Vertrouwensmannen is doorgegeven, nl. op 3 April, hij met u een gesprek heeft gehad en dat u toen tegen de heer *Hirschfeld* gezegd hebt, dat dit door *Seyss-Inquart* inderdaad ten volle gemeend werd. Dus dat zou er op wijzen, dat u er wel van op de hoogte was.

A. Mag ik u iets zeggen? Ik was niet op de hoogte, speciaal niet van dit gesprek met *Snouck Hurgronje*. Ik zeg, de Rijkscommissaris heeft met mij over zulke dingen in het algemeen gesproken en ik wist, dat hij zich met deze dingen bezighield en dat hij ze ook mogelijk met dr. *Hirschfeld* in deze geest besproken heeft. Ik wist echter niet hoe hij in bijzonderheden over dit gedeelte en ook niet over dit gesprek met *Hirschfeld* heeft gedacht.

15295. De **Voorzitter**: Het gesprek van 2 April was — als ik het goed begrepen heb — een gesprek tussen *Seyss-Znquart* en dr. *Hirschfeld*. Deze heeft dat doorgegeven aan de heer *Snouck Hurgronje* en die heeft het op 3 April weer doorgegeven aan Vertrouwensmannen. Dus de basis, waarop de mededeling, die ik daarnet vermeld heb, berust, moet zijn geweest een gesprek van 2 April tussen *Seyss-Inquart* en dr. *Hirschfeld*.

A. Ja, dat is zeer goed mogelijk.

15296. De **Voorzitter**: En u zou volgens de heer *Hirschfeld* op 3 April tegenover hem de nadruk er op gelegd hebben — het onderhoud met *Seyss-Inquart* is toen waarschijnlijk ter sprake gekomen —, dat *Seyss-Znquart* dit inderdaad meende.

A. Dat hij zich zo met deze gedachte bezighield, dat geloof ik. Dat kan ik gezegd hebben.

15297. De **Voorzitter**: Herinnert u het zich ook, dat u het gezegd hebt tegen de heer *Hirschfeld*?

A. Ik geloof, dat ik dat zeggen kan.

sene Natur gewesen. Er hat einfach nicht alle diese Dinge mit mir besprochen. Er kann auch das eventuell mit Herrn Dr. *Hirschfeld* besprochen haben, oder auch mit Herrn *Snouck Hurgronje*. Ich weiss nicht, wer da gemeint ist, ob da eine Besprechung des Reichskommissar gemeint is oder noch irgendeine andere Person, die mit Herrn *Snouck Hurgronje* gesprochen hat. Er hat mir solche Dinge inhaltlich manchmal angedeutet. Manchmal auch nicht.

A. Hat das Herr Dr. *Hirschfeld* gesagt?

A. Ja, doch dann stimmt das ja mit dem, was ich sage.

A. Er hat mir nicht direkt gesagt: Ich habe mit Dr. *Hirschfeld* darüber gesprochen. Aber ich wusste es, irgendwie. Ich habe davon gehört. Ich kann es auch heute nicht sagen: Hat er es mir gesagt? Aber ich weiss, dass — um Weihnachten herum, das stimmt dann jetzt — er diesen Gedanken erörtert hat. Und ich glaube auch mit Dr. *Hirschfeld*. Deshalb sagte ich ja: Mann soll ihn mal deswegen fragen.

A. Das ist inöglich. Das aber kann ich nicht mit Bestimmtheit sagen.

A. Nein, ich bin nicht dabei gewesen. Ich kann auch nicht mit Bestimmtheit sagen ob es stattgefunden hat. Abrr es ist möglich.

A. Darf ich Ihnen sagen: Ich war nicht auf der Höhe dieses Gespraches mit *Snouck Hurgronje*, speziell. Ich sage, der Reichskommissar hat mit mir uber solche Dinge gesprochen, allgemein, und ich wusste, dass er sich mit diesen Dingen befasst hat und dass er auch etwa mit Dr. *Hirschfeld* in diesem Sinne gesprochen hat. Ich wusste aber nicht speziell wie er uber diesen Teil, auch nicht speziell wie er uber dieses Gespräch mit *Hirschfeld* gedacht hat.

A. Ja, es ist sehr gut möglich.

A. Dass er sich also mit diesem Gedanken beschäftigte, das glaube ich. Das kann ich gesagt haben.

A. Ich glaube, dass ich das sagen kann

15298. De **Voorzitter**: Nu kom ik terug op de vraag, welke ik u zoëven gesteld heb. Is u bij de bespreking van 7 April of misschien bij de bespreking van 10 April medegedeeld, dat deze onderhandelingen begonnen zijn langs de weg, welke wij nu besproken hebben? Is u dat bevestigd?

A. Ik geloof niet, dat de heer *van der Vlugt* daarover gesproken heeft tegen mij op de 7de. Maar dat kan ik werkelijk niet zeggen. Wanneer ik in het algemeen mijn geheugen opfris, dan herinner ik mij ook dit gesprek van de 7de — ik heb ook dit memorandum; generaal *van Hilten* heeft het mij gegeven — niet meer precies, ook niet in deze betekenis zo. Ik heb zeker met de heer *van der Vlugt* over dit onderwerp gesproken.

Ik heb hem immers dikwijls gezien, omdat hij destijds de belangen van het Interkerkelijk Bureau behartigde en het toen zeer druk had met de levensmiddelenvoorziening. Over deze dingen heb ik hem zeer dikwijls gesproken. Dan hebben wij het, in aansluiting daarop, ook over algemene problemen gehad en ook politieke aangelegenheden en zo heeft het onderhoud van de 7de April met hem een beslist particulier karakter gehad. Het was niet een of andere opdracht. Dat heb ik hem ook later nog eens gezegd. Het staat er ook in...

15299. De **Voorzitter**: Maar dat is toch enigszins verwonderlijk. Het staat nu wel vast — U hebt er met de heer *Hirschfeld* ook over gesproken op 3 April, nietwaar, dat hebben we zoëven vastgelegd —, dat *Seyss-Inquart* al in December die gedachte gelanceerd heeft en dat hij in het gesprek van 2 April met de heer *Hirschfeld* het nog eens met zoveel woorden en blijkbaar in de vorm, welke de heer *Hirschfeld* er in zijn mededeling aan gegeven heeft, gezegd heeft. Dat is op 2 April gebeurd. Toen heeft de heer *Hirschfeld* het doorgegeven aan de heer *Snouck Hurgronje* en de heer *Snouck Hurgronje* aan vertrouwensmannen. Dus toen was het in die kringen aan het werken, bij wijze van spreken, en op de andere lijn sprak de heer *Hirschfeld* op 3 April met u. Hij moet dat wel verteld hebben, anders had het van uw kant geen zin om er nog eens de aandacht op te vestigen, dat de heer *Hirschfeld* deze opmerking van *Seyss-Inquart* als een serieuze moest beschouwen.

A. Ja, juist.

15300. De **Voorzitter**: Dat is toch aannemelijk en duidelijk?

A. Ja.

15301. De **Voorzitter**: En dan moet het toch wel zo zijn, als u dat gesprek met de heer *Hirschfeld* hebt gehad en u dus wist, wat er aan de gang was, m.a.w.: dat er een zeker initiatief van de kant van de Rijkscommissaris was, doordat hij hierover met de heer *Hirschfeld* gesproken had, dan moet het toch voor de hand liggend zijn, dat, toen de heer *van der Vlugt* namens Vertrouwensmannen over die zaak kwam spreken, er een verband lag met het daaraan voorafgegaane gesprek van 2 April tussen de Rijkscommissaris en de heer *Hirschfeld*. Dat lijkt mij vanzelfsprekend.

A. Ja, op de 7de April heeft de heer *van der Vlugt* het er met mij nog niet over gehad, dat hij namens de Vertrouwensmannen sprak, echter pas op de 10de. Voor mij begint tot op zekere hoogte, volgens mijn algehele herinnering, eigenlijk — zo te zeggen — het officieel worden, het gelukkig eindelijk acuut worden van de zaak begint voor mij eigenlijk op de 10de April. Dat was de dag, waarop de heer *van der Vlugt* mij zei: „Ik spreek u op het ogenblik niet slechts hier namens mij zelf, maar ik spreek nu als vertegenwoordiger van de Vertrouwensmannen en verzoek als zodanig om een onderhoud met de Rijkscommissaris". Toen werd de zaak voor mij dus acuut, officieel.

15302. De **Voorzitter**: Maar dat gesprek van 10 April, dat u dus als het eerste, officiële gesprek aanmerkt, was toch niet uit de lucht komen vallen? Daar was toch wat aan voorafgegaan?

A. Ja.

15303. De **Voorzitter**: Met name het gesprek van 7 April?

A. Ja, maar dat was een privé-gesprek over deze aangelegenheid.

15304. De **Voorzitter**: Vele officiële onderhandelingen beginnen met een privé-gesprek. Dat kan ik mij volkomen indenken.

A. Ja, en ik kan mij ook niet herinneren, mijne heren — ik verzoek u mij niet verkeerd te verstaan, dat moet immers geen critiek zijn

A. Ich glaube nicht, dass Herr *van der Vlugt* davon gesprochen hat zu mir am 7. Aber das kann ich wirklich nicht sagen. Wenn ich überhaupt in meine Erinnerungen gehe, so ist mir auch dieses Gespräch vom 7. — ich habe auch diese Denkschrift; Herr General *van Hilten* hat sie mir gegeben — nicht in dieser Präzision in Erinnerung, auch nicht in seiner Bedeutung so. Ich habe sicher mit Herrn *van der Vlugt* über jenes Thema gesprochen.

Ich habe ihn ja oft gesehen, weil er damals das interkirchliche Büro vertrat und nun sehr befasst war mit Lebensmittelversorgung. In diesen Dingen habe ich mit ihm sehr oft gesprochen. Dann haben wir uns im Anschluss daran auch unterhalten über allgemeine Fragen und auch politische Fragen und so habe ich im Gespräch vom 7. April mit ihm durchaus ja auf einer privaten Basis gesprochen. Nicht etwa in einem Auftrag. Das habe ich ihm auch später nochmals gesagt. Es steht auch dort...

A. Ja, richtig.

A. Jawohl.

A. Ja, am 7. April hat ja Herr *van der Vlugt* mit mir noch nicht gesprochen, dass er namens der Vertrauensmänner spreche, sondern erst am 10. Für mich beginnt gewiss, ermessen meiner gesamten Erinnerung, so zu sagen, das offiziell werden, das glückliche akut werden der Sache erst an dem 10. April. Das war der Tag an dem Herr *van der Vlugt* eben sagte: Ich spreche jetzt heute nicht einfach nur hier für meine Person, sondern ich spreche heute als Vertreter der Vertrauensmänner und bitte als solcher um eine Unterredung mit dem Reichskommissar. Da wurde die Sache für mich also akut, offiziell.

A. Jawohl.

A. Ja, aber das war eine private Unterhaltung über diese Frage.

A. Ja, und ich kann mich auch nicht erinnern, meine Herren, ich bitte hier mich nicht misszuverstehen — das soll ja keine Kritik sein

tegenover elkaar, maar ik kan mij niet herinneren —, dat ik op de 7de April zulke scherp omlijnde bepalingen opgesteld zou hebben, zoals ze daarin staan. Mogelijk dat, wanneer men een gesprek samenvat, dat men het zo uitleggen kan. Ik ben mij echter in ieder geval niet bewust geweest hiermee, boe dan ook, iets van betekenis te uiten, begrijpt u? Want ik had van de Rijkscommissaris geen enkele opdracht om met iemand er over te spreken. Dat had ik beslist niet, want deze gesprekken met de heer *van der Vlucht* en ook met de heer *Hirschfeld* zijn gesprekken, die een gevolg waren van op zich zelf staande dienstgesprekken, die wij over zekere zakelijke aangelegenheden hadden, die ons gemeenschappelijk aangingen.

Het ging voornamelijk over de voorziening van de bevolking en in aansluiting daaraan heeft men dan nog over algemene dingen gesproken en heb ik met de heer *Hirschfeld* daarover gesproken en heb ook met de heer *van der Vlucht* daarover gesproken, maar ik had toen nog geen enkele, maar ook geen enkele, officiële opdracht. In het algemeen wist ik wel, dat de Rijkscommissaris zich met deze gedachte van de neutralisering bezighield. Hij zei echter altijd: Het is zo moeilijk, zo iets aan de orde te brengen. Dat begrijpt u toch ook, nietwaar? Niemand wil zo iets het eerst gezegd hebben en zo heb ik over deze dingen met beide heren vóór de 10de April eenvoudig slechts als belangstellende gesproken.

15305. De Voorzitter: Ja, maar u acht het dus niet uitgesloten, dat het onderhoud met de heer *van der Vlucht* aldus verlopen is?

U zegt dus ook niet, dat het niet waar is...

A. Neen.

De **Voorzitter**: ... dat u op 7 April met de heer *van der Vlucht* gesproken hebt in de geest als in het memorandum in de tweede kolom van pagina 1 vermeld staat?

A. Eén ding wil ik nog zeggen. Men kan op de een of andere manier uit deze zaak opmaken, dat de Rijkscommissaris of ik op de een of andere manier er aan gedacht zou hebben voor ons, hetzij van militaire of van civiele autoriteiten, een soort beveiliging te krijgen, begrijpt u? Daarover is werkelijk niet gesproken. Indien hij dat er uit opgemaakt, dan heeft hij mij verkeerd begrepen, dat is beslist nooit bij mij opgekomen. Ik kan u ook heden verklaren: Ik heb nooit daaraan gedacht, in het geheel niet.

15306. De Voorzitter: U bedoelt dat punt: reële berechting, respectievelijk behandeling van civiele en militaire Duitse autoriteiten?

A. Ja. Maar werkelijk, ik heb in die gehele tijd niets anders gedacht dan: Ik sta hier en houd hier orde, zolang ik dat maar enigszins kan. Zolang ik voor hen iets kan doen, hier, doe ik dat. Al het andere interesseert mij niet. Komen er gevechten, komt het laatste, kan ik niet meer werken op mijn eigenlijke plaats en wordt er gevochten, wel, dan trek ik mijn soldatenpak weer aan en wordt weer soldaat. En dat was voor mij een volkomen uitgemaakte zaak, wanneer ik niet op de een of andere manier een ander bevel zou krijgen. Maar in ieder geval, de gedachte op de een of andere manier hier voor een beveiligde positie te zorgen, mij van een goede behandeling te verzekeren, dat is beslist nooit bij mij opgekomen.

15307. De Voorzitter: Maar nu het andere punt, dat in deze weergave van de heer *van der Vlucht* van het gesprek van 7 April vermeld wordt: nl. „dat hij echter *meende*, — dat bent u dus, terwijl „meende” cursief gedrukt staat, vermoedelijk als tegenstelling tot: „zeker wist” — „dat hij echter *meende*, dat, wanneer Nederland geheel van Duitsland zou zijn afgesloten, eventueel Bremen en Emden en ook de stelling Oost-Friesland zouden zijn genomen, de civiele zowel als de militaire autoriteiten onder bepaalde voorwaarden bereid zouden zijn te capituleren, in aanmerking nemende het hopeloze van hun positie in het westen, alsmede het feit, dat men van mening was, dat feitelijk niet meer van een complete Regering in Duitsland kon worden gesproken.”

Dat is het andere punt. Dat staat buiten die kwestie van de zekerstelling, nietwaar?

A. Ja.

15308. De Voorzitter: Het feit dus, dat u in het gesprek van 7 April ook als mogelijkheid, maar blijkbaar alleen als uw privémening...

gegenüber einander, aber ich kann mich nicht erinnern —, dass ich am 7. April so akzentuierte Bedingungen da aufgestellt haben sollte, wie sie da drin stehen. Möglich dass, wenn man ein Gespräch zusammenfasst, dass man es so präzisieren kann. Ich bin mir aber jedenfalls nicht bewusst gewesen, hiermit irgendwie etwas massgebliches von mir zu geben, verstehen Sie? Denn ich hatte vom Reichskommissar keinerlei Auftrag von mir aus irgendwie mit jemand darüber zu sprechen. Das hatte ich bestimmt nicht, denn diese Unterhaltungen mit Herrn *van der Vlucht* und auch mit Herrn *Hirschfeld*, das sind Unterhaltungen, die sich anschlossen an an sich dienstliche Gespräche, die wir Liber bestimmte geschäftliche Dinge hatten, die uns gemeinsam angingen.

Das ging im Wesentlichen aber über die Versorgung der Bevölkerung und im Anschluss daran hat man dann noch über allgemeine Dinge gesprochen und da habe ich mit Herrn *Hirschfeld* darüber gesprochen und habe auch mit Herrn *van der Vlucht* darüber gesprochen, aber ich hatte da noch keinerlei, irgendwelchen amtlichen Auftrag. Ich hatte die allgemeine Kenntnis, dass der Reichskommissar sich mit diesem Gedanken der Neutralisierung befasste. Dass er aber immer so sagte: „Es ist so schwer so etwas anzubringen”. Das verstehen Sie ja auch, nicht wahr? Keiner will so etwas zuerst gesagt haben und so habe auch ich Liber diese Dinge mit den beiden Herren vor dem 10. April einfach als, ja nur Interessierter gesprochen.

A. Nein.

A. Nur eins möchte ich doch sagen. Man kann aus dieser Sache irgendwie schliessen, dass der Reichskommissar oder ich irgendwie daran gedacht hatten für uns, sei es von militärischen oder zivilen Stellen eine Art Sicherung zu bekommen, verstehen Sie? Davon ist wirklich nicht gesprochen worden. Wenn er das daraus schliesst, dann hat er mich missverstanden, ja das hat mir bestimmt fern gelegen. Ich kann Ihnen auch heute aussagen. Ich habe nie daran gedacht, überhaupt nicht.

A. Jawohl. Aber wirklich, ich habe in dieser ganzen Zeit nichts anderes gedacht: Ich stehe hier und halte Ordnung solange ich das überhaupt kann. Solange ich für sie wirken kann hier, tue ich das. All das andere interessiert mich nicht. Kommen Kämpfe, kommt das Letzte, kann ich nicht mehr wirken in meinem eigentlichen Amt und es wird gekämpft, nun ja, dann ziehe ich eben meinen Soldatenrock wieder an und werde wieder Soldat. Und das war für mich eine völlig problemlose Sache, wenn ich nicht irgendwie einen andern Befehl bekommen hatte. Aber jedenfalls der Gedanke mir irgendwie hier eine Position zu sichern, mir eine gute Behandlung zu sichern, hat mir durchaus fern gelegen.

A. Ja.

A. Jawohl.

De **Voorzitter**:... de capitulatie zou hebben aangeroerd.

A. Dat is mogelijk, ik kan het en wil het niet tegenspreken, vooral niet, nadat de heer *van der Vlugt* het ook zo gezegd heeft.

15309. De **Voorzitter**: Daar komt nog bij, u moet dit niet uit het oog verliezen, dat op grond van dit onderhoud, van dit protocol van het onderhoud met u op 7 April, telegrammen de wereld in zijn gestuurd en contact is gezocht met Londen. Nu is het merkwaardige en dat wijst er ook op, dat iets in die geest gezegd moet zijn, dat, toen uiteindelijk de onderhandelingen plaats vonden in Achterveld, de geallieerde autoriteiten en met u, en in het tweede onderhoud met *Seyss-Inquart* ook op die kwestie van de capitulatie zijn gekomen. Het is dus vrij waarschijnlijk, dat de gedachte daaraan reeds gevoed is door de mededeling van dit eerste onderhoud op 7 April.

A. Ik kan steeds weer zeggen, ik kan mij van dit gesprek niet iets belangrijks herinneren.

15310. De **Voorzitter**: U meent in ieder geval, dat dit gesprek geen officieel karakter droeg?

A. Ja.

15311. De **Voorzitter**: Dat u toen niet met een bepaalde opdracht handelde?

A. Ja.

15312. De **Voorzitter**: De vraag is dus: Acht u het mogelijk, dat het in het karakter en in het kader van een privé gesprek zo gezegd is?

A. Ja, het zou misschien natuurlijk zo kunnen zijn, dat de heer *van der Vlugt* gezegd heeft: Wanneer ze nu van alle kanten en van alles zijn afgesneden en ze kunnen met niemand meer beraadslagen, zou dan niet hier ook een capitulatie tot stand komen. Er is misschien gezegd: „Het is slechts mogelijk, dat dat kan komen”, begrijpt u? Maar het was op geen enkele manier zo, dat ik een of ander aanbod zo te zeggen van mijn kant wilde maken. Het is misschien ook interessant: Ik heb voor mij pas na de 10de notities gemaakt. Na de 10de heb ik voor mij zelf de besprekingen met de heer *van der Vlugt* genoteerd. Ik neem aan, dat u mijn manuscript ook hebt.

De **Voorzitter**: Ja.

A. Daar begin ik echter ook met de 10de April.

15313. De **Voorzitter**: Ja, maar de heer *van der Vlugt* begint met zijn notities te maken op de 7de, nietwaar?

A. Ja.

15314. De **Voorzitter**: Voorts zegt de heer *van der Vlugt* in zijn verslag van het onderhoud op de 10de April — daarmee begint hij dit verslag —: „Dr. *Schwebel* verzocht de op de 7de April gehouden bespreking te beschouwen als een zuiver particuliere aangelegenheid tussen hem en de heer *van der Vlugt* en van dit onderhoud dus geen verdere melding te maken, wanneer verdere besprekingen met andere bevoegde personen zouden plaats vinden.” Hebt u dat op de 10de inderdaad gezegd? Hebt u gezegd: het gesprek van 7 April moeten wij verder buiten beschouwing laten?

A. Ja, het kan wel zijn, dat hij misschien nog op dit gesprek teruggekomen is en ik toen misschien gedacht heb: Hij heeft het immers veel officiëler opgevat dan ik het heb weergegeven, dan ik het toen geloofd heb. en dat ik toen hierop, toen ik merkte: Hij neemt het gewichtiger dan het was, hem wel gezegd heb: Alstublieft, dat heb ik als particulier... Als particulieren hebben wij over deze dingen gesproken.

De **Voorzitter**: Dan stap ik van dit onderwerp af. Nu het volgende punt.

A. Mag ik misschien zeggen: Het is immers ten slotte toch ook van belang, juist voor de vraag over de motieven van de bespreking, die *Seyss-Inquart* met *Bedell Smith* gevoerd heeft, dat later in de beslissende telegramwisseling (bladz. 5 van het meinorandum) tussen generaal *Eisenhower* en de Rijkscommissaris, waardoor de bespreking was overeengekomen, immers slechts sprake is van de dringende levensmiddelenverzorging van de Hollanders.

A. Das ist möglich, also ich kann es und will es nicht bestreiten, vor allem nachdem Herr *van der Vlugt* es auch so gesagt hat.

A. Ich kann immer wieder sagen, mir ist dieses Gespräch gar nicht in irgendwie einer bedeutsamen Erinnerung.

A. Ja.

A. Ja.

A. Ja, es könnte natürlich vielleicht so sein, dass Herr *van der Vlugt* gesagt hat: Wenn Sie nun von allen Seiten und allem abgeschnitten sind und Sie können mit niemand mehr beraten, könnte dann nicht hier auch eine Kapitulation zustande kommen. Es ist vielleicht gesagt: „Es ist nur möglich, dass das auch kommen kann”, verstehen Sie?

Aber es war in keiner Weise so, dass ich irgendwie eine Art Angebot von mir aus machen wollte. Es ist ja auch das vielleicht interessant: Ich habe mir erst nach dem 10. Notizen gemacht. Nach dem 10. habe ich mir die Besprechungen mit Herrn *van der Vlugt* aufgeschrieben. Ich nehme an, dass Sie meine Niederschrift auch haben?

A. Da beginne ich aber auch mit dem 10. April.

A. Ja.

A. Ja, es mag sein, dass er vielleicht noch auf dieses Gespräch zurückgekomen ist und ich dann vielleicht gedacht habe: Er hat das ja viel offizieller aufgefasst als ich es von mir gegeben habe, als ich es geglaubt habe, und dass ich daraufhin, als ich merkte: er nimmt das wichtiger als es war, da habe ich ihm dann wohl gesagt: Bitte, das habe ich als Privatmann... Als Privatmann haben wir darüber gesprochen über diese Dinge.

A. Darf ich vielleicht sagen: Es ist ja schliesslich doch auch wichtig, gerade für die Frage des Grundes der Besprechung, die *Seyss-Inquart* mit *Bedell Smith* geführt hat, dass nachher der entscheidende Telegrammwechsel (Seite 5 der Denkschrift) zwischen General *Eisenhower* und dem Reichskommissar, durch den die Besprechung vereinbart wurde, ja nur von der dringenden Lebensmittelversorgung der Holländer spricht.

15315. De **Voorzitter**: Ja, maar ik zeg daartegenover weer, dat men, blijkbaar om de een of andere reden, de mogelijkheid van capitulatie toch in zijn gedachte had, omdat in beide conferenties in Achterveld die mogelijkheid is besproken. Het is natuurlijk zo, dat die mogelijkheid toen bij de Engelsen heel sterk naar voren gekomen kan zijn op grond van de algemene, militaire toestand van dat ogenblik, maar het kan ook zijn, dat bij hen mede de mededelingen over de besprekingen, welke hier begin April hadden plaats gevonden, naverkten.

A. Ja, maar ik heb de indruk, dat het de heren in eerste instantie er om te doen was over deze capitulatie te spreken.

Dus over de capitulatie. Dat interesseerde hen meer dan het andere.

De **Voorzitter**: Vermoedelijk wel.

A. Terwijl ons werkelijk het andere interesseerde en wij ook daarop ingegaan zijn.

15316. De **Voorzitter**: Daar wil ik nu op komen. In ieder geval hebt u, afgezien van datgene, wat er op de 7de April tussen u en de heer *van der Vlugt* besproken is, in het onderhoud van 10 April de zaak aldus gesteld: „Om deze redenen acht dr. *Schwebel*” — zo zegt de heer *van der Vlugt* — „, dat, onder de gegeven omstandigheden, van een officiële capitulatie door de Duitse militaire autoriteiten geen sprake zal kunnen zijn” — dat lijkt weer op een teruggrijpen op dat gesprek van 7 April — „, maar dat dezen wel bereid zullen zijn om te overwegen een bepaalde vorm van onofficiële wapenstilstand dan wel neutralisering van een bepaald gebied.”

A. Ja.

15317. De **Voorzitter**: Dat is dus weer de gedachte, welke in December reeds door *Seys-Inquart* tegenover dr. *Hirschfeld* is uitgesproken, nietwaar?

A. Ja.

15318. De **Voorzitter**: Nu is mijn vraag de volgende. Wat was nu de bedoeling van de onderhandelingen over de levensmiddelenvoorziening, welke in die besprekingen voortdurend aan de orde is geweest?

A. Het doel was immers voor ons volkomen duidelijk, zoals hier ook altijd gezegd is en zoals wij het daar ook gezegd hebben: De Rijkscommissaris heeft op het standpunt gestaan, en het was in volledige overeenstemming met general-oberst *Blaskowitz*: Wanneer de Engelsen en over het algemeen wanneer de geallieerden ons niet aanvallen, wanneer zij onze opdracht de kust te behouden niet betwisten en wij dus hier niet vechten, dan kunnen wij van onze kant vanzelfsprekend alles doen om de bevolking zoveel levensmiddelen te geven als mogelijk is. Mijne Heren, ik verzoek dit toch werkelijk te willen geloven. Men heeft toch ook werkelijk verantwoordelijkheidsgevoel voor de bevolking en men is er zich toch van bewust, dat men die niet onnodig laat lijden.

15319. De **Voorzitter**: Dat was in de loop der jaren anders nogal eens gebeurd.

A. Ik meen, zo gauw ik zie, dat ik de bevolking deze levensmiddelenvoorziening kan doen toekomen, zonder dat ik hinder heb van het militaire apparaat en zonder dat dit mij in mijn opdracht hindert, dan doe ik het. Dat was voor ons tot op zekere hoogte vanzelfsprekend en daarom toch zei de Rijkscommissaris: Zo gauw ik de garantie van de Engelsen en van de geallieerden heb, dat zij niet verder op de Grebbelinie vooruitrukken, ons hier met rust laten, dan willen wij toch hier alles binnenlaten, wat maar binnenkomt. **Waarom** moet de bevolking onnodig honger lijden, nietwaar?

15320. De **Voorzitter**: Ja, maar ik plaatste zojuist al de interruptie: dit standpunt is door de Duitse bezettingsautoriteiten in de vijf jaren van de bezetting niet altijd doorgevoerd. Daarom is het dus voor ons moeilijk te aanvaarden, dat op dat ogenblik dit menslievende standpunt het enig was, dat de Rijkscommissaris dreef.

A. Ik geloof, dat dit altijd ons standpunt geweest is.

A. Ja, aber ich habe ja den Eindruck, dass es den Herren in erster Linie darum zu tun war, über diese Dinge zu sprechen.

Also über die Kapitulation. Das interessierte sie mehr als das andere.

A. Während uns wirklich das andere interessiert: und wir auch darauf eingegangen sind.

A. Ja.

A. Jawohl.

A. Der Zweck war ja für uns vollständig klar, wie hier auch immer gesagt ist und wie wir auch da gesagt haben: Der Reichskommissar hat auf dem Standpunkt gestanden und es war in völliger Übereinstimmung mit dem General-oberst *Blaskowitz*: Wenn die Engländer und überhaupt wenn die Alliierten uns hier nicht angreifen., wenn sie uns unsren Auftrag, die Kuste zu halten, nicht streitig machen und wir also hier nicht kämpfen, dann können wir uriserseits selbstverständlich alles tun um für die Bevölkerung soviel Lebensmittel herein zu geben, wie möglich. Meine Herren, ich bitte, das doch wirklich zu glauben. Man hat doch auch wirklich Verantwortungsgefühl für die Bevölkerung und man sagt sich doch, dass man die nicht unnütz leiden lässt.

A. Ich meine, sobald ich sehe, ich kann der Bevölkerung diese Lebensmittelversorgung zuwenden, ohne dass das militärisch mich hindert und dass das mich an meinem Auftrag hindert, dann tue ich das. Das war für uns gewissermaßen eine Selbstverständlichkeit und darum sagt doch der Reichskommissar: Sobald ich die Garantie von den Engländern, von den Alliierten habe, dass sie nicht weiter auf die Grebbelinie vorrücken, uns hier in Ruhe lassen, dann wollen wir doch hier alles hereinlassen was nur hineingeht. Warum soll denn die Bevölkerung unnötig hungern, nicht wahr?

A. Ich glaube, das ist immer unser Standpunkt gewesen.

15321. De **Voorzitter**: Dan is de uitwerking daarvan herhaalde malen noodlottig geweest.

A. Ja, wij niet, wanneer niet ergens een dwang voor ons bestond; de bevolking, hoe of waar dan ook, nadeel te berokkenen, dat kwam werkelijk niet bij ons op. Waarom zou men dan de mensen nutteloos kwellen? Maar werkelijk niet. Mag ik één ding zeggen: De oorlog werd voor ons mettertijd steeds moeilijker, nietwaar?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Voor ons ook!

A. Ja, ik meen nu, met de middelen voor het voeren van de oorlog, dus met de hele grondstoffenvoorziening, de tewerkstelling van burgers en alles, wat daarmee samenhang. Wanneer men nu later een sterkere druk op de bevolking uitoefende, geschiedde dit misschien bij het vorderen van arbeidskrachten of zo iets, om onze afweer en onze strijd te versterken, maar niet, omdat men de bevolking wilde laten lijden, begrijpt u? Dat heeft toch geen zin; als het geen militaire noodzaak was, dan deed men het niet.

15322. De **Voorzitter**: Ik wil hier niet verder op ingaan; ik zou echter alleen één opmerking willen maken. Is b.v. de uitroeiing van de **Joden** een militaire noodzakelijkheid geweest?

A. Neen, dat niet. Dat geef ik u toe. Maar dat is een zaak op zich zelf. Ik wil ook, dat kan ik gerust zeggen, de manier, waarop het gebeurd is, op geen enkele manier verdedigen. Maar ik denk nu hier aan de algemene houding tegenover de Nederlandse bevolking. Die is werkelijk zó geweest, dat men ongaarne tot enige dwang of tot wat dan ook, dat hier de weerstand van de bevolking prikkelde, overging.

15323. De **Voorzitter**: Ik geloof niet, dat het vruchtbaar is hier verder over te debatteren. Ik zou alleen vast willen leggen, dat wij een andere opinie daarover hebben. Om nu terug te komen op deze constructie. U stelt het nu zo voor, alsof bij de Rijkscommissaris de medewerking aan de onderhandelingen over de levensmiddelenvoorziening van de bevolking, in hoofdzaak althans, voortvloeide uit overwegingen van menslievendheid.

A. Dus algemene menselijkheid en ik zou liever zeggen ook de puur zakelijke verantwoording, die men heeft. Mensenliefde is zó zeer een zaak van het innerlijk, dat men moeilijk er over kan oordelen of hier een daad van werkelijke liefde bestond of niet. Daarover wil ik ook niet graag twisten. Maar er bestaat toch een verantwoordelijkheidsgevoel. Wij zaten hier toch als bezettende macht en waren de dragers van het gezag en als zodanig hadden wij een verantwoording om voor de bevolking te zorgen. Op grond van deze algemene verantwoording hebben wij de bevolking niet meer laten lijden dan de oorlogstoestand het noodzakelijk maakte.

15324. De **Voorzitter**: Dus, m.a.w. zegt u, dat de Rijkscommissaris zich hierbij liet leiden door de verantwoordelijkheid, welke hij ten opzichte van de bevolking in het bezette gebied had?

A. Ja.

15325. De **Voorzitter**: Dat is een constructie. Maar nu zijn er — als men de stukken doorleest — andere constructies denkbaar. De verstgaande tegenovergestelde constructie is deze: De Duitsers hielden op dat moment het westen van Holland bezet met een niet al te grote troepenmacht. Een zestig duizend man, meen ik. Voor de verdediging van dat westen van het land kon een hongerende bevolking een groot gevaar in de rug opleveren. Zo bezien, zou ik dus ook kunnen beargmenten, dat min tot deze onderhandelingen over levensmiddelenvoorziening niet in de eerste plaats kwam op grond van zijn verantwoordelijkheid tegenover de bevolking in het bezette gebied, maar in de allereerste plaats op grond van zuiver militaire overwegingen, omdat het ook uit militair oogpunt van belang was te zorgen, dat de bevolking niet tot wanhoop gebracht werd, zodat het leger geen twee taken te vervullen had, nl. te strijden tegen de geallieerden en te strijden tegen een tot wanhoop gebrachte bevolking. Dat is een constructie, welke lijnrecht tegenover degene staat, welke u zoëven gegeven hebt. U zult toch moeilijk kunnen ontkennen, dat deze constructie zuiver realistisch is en naar mijn gevoel, zeker meer in overeenstemming met het realisme, waarvan de Duitse bezetting in de afgelopen vijf jaren herhaalde malen had blijk gegeven, dan de door u gegeven constructie.

A. Ja, wir nicht, wenn nicht irgendwie ein Zwang vorlag für uns; der Bevölkerung irgendwie einen Nachteil zukommen lassen, dass ist uns wirklich aus dem Gedanken geblieben. Warum soll man denn die Menschen nutzlos qualen? Aber wirklich nicht. Darf ich eins sagen: Der Krieg wurde für uns mit der Zeit immer schwerer, nicht wahr?

A. Ja, ich meine jetzt, mit den Mitteln zur Kriegsführung, also mit der ganzen Rohstoffbeschaffung, den Zivilarbeitern und allem was damit zusammenhängt. Wenn man nun nachher einen stärkeren Druck auf die Bevölkerung legte, geschah das etwa bei der Einziehung der Arbeitskräfte oder solchen Dingen, um unsere Abwehr und unseren Kampf zu stärken, aber nicht weil man die Bevölkerung leiden lassen wollte, verstehen Sie? Das hat doch keinen Sinn; wenn das keine militärische Notwendigkeit war, dann machte man das nicht.

A. Nein, das nicht. Das gebe ich Ihnen zu. Also das ist eine Sache für sich. Ich will auch, das kann ich in Ruhe sagen, die Weise, wie sie geschehen ist, in keiner Weise verteidigen. Aber ich denke jetzt hier an die allgemeine Haltung gegenüber der niederländischen Bevölkerung. Die ist wirklich so gewesen, dass man sich ungern zu irgendeinem Zwang oder zu irgend etwas, was hier den Widerstand der Bevölkerung erregte, entschlossen hat.

A. Also allgemeine Menschlichkeit und ich möchte sagen, auch die rein sachliche Verantwortung, die man hat. Menschenliebe ist ja etwas, was so Sache des Innern ist, dass man darüber schwer urteilen kann, ob hier ein Akt einer wirklichen Liebe vorliegt oder nicht. Darüber möchte ich auch nicht streiten. Aber es gibt doch ein Verantwortungsgefühl. Wir sassen doch hier als Besatzungsmacht und waren die Verweserin der Staatsgewalt und als solche hatten wir eine Verantwortung, für die Bevölkerung zu sorgen. Aus dieser allgemeinen Verantwortung heraus haben wir die Bevölkerung nicht mehr leiden lassen, als es die Kriegssituation erforderte.

A. Jawohl.

A. Dat is een gezichtspunt, dat vanzelfsprekend ook bestond. Hierop kan ik zeggen, Mijnheer de Voorzitter, ik heb in het hele laatste halfjaar telkens weer gezegd, zowel tegenover de Duitsers als tegenover de Nederlanders: „De duivel heeft ons erg ver van elkaar verwijderd, maar hij kan niet verhinderen, dat we nog altijd iets gemeenzaam hebben. Wij hebben hier, Duitsers en Nederlanders, de gezamenlijke taak de orde te bewaren. De orde is natuurlijk in wezen afhankelijk daarvan, dat de bevolking het nodige voedsel heeft om de orde te bewaren, nietwaar? Vanzelfsprekend is een hongerige bevolking van 4½ miljoen achter een dun bezet front een gevaar. Ik heb deze dingen zowel tegen de Duitsers als tegen de Nederlanders gezegd. Ik heb hun telkens weer gezegd: „Wij zijn in de gelukkige omstandigheid, op dit punt gelijke belangen te hebben. Voor de levensmiddelen van de bevolking zo goed mogelijk te zorgen is zowel een Duits, alsook een zeer groot Nederlands belang.

Beide belangen bestaan er. En het ene belang behoeft het andere beslist niet uit te sluiten. Ik mag misschien er naar verwijzen, dat ik in mijn eigen rapport over deze zaak de levensmiddelenverzorging van de bevolking in het laatste oorlogshalfjaar, dit motief, dat u zelf ook naar voren gebracht hebt, ook aangevoerd heb. Het is de verantwoordelijkheid, niet alleen de verantwoordelijkheid tegenover de bevolking, maar ook tegenover ons leger, die ons leidde. Ja, zo was het, beide.

15326. De **Voorzitter**: Goed, maar dat is dan reeds iets anders dan datgene, wat u zo straks eerst verteld hebt omtrent het standpunt van de Rijkscommissaris en wat u nog eens onderstreept hebt in de brief van 10 September 1947, welke u aan prof. Gerbrandy geschreven hebt, die echter niet aan prof. Gerbrandy is uitgereikt, en waarin u b.v. zegt: „dasz es reine Hilfsabsichten waren" en waarin u verder spreekt over „eingegeben von der mir von Gott obliegenden Verantwortung für die meiner Sorge mitanvertraute niederländische Bevölkerung,

A. „En van ons Duitse leger".

15327. De **Voorzitter**: „unser deutsches Heer hier und das zukünftige Leben unserer beiden Völker."

A. Juist, ja.

15328. De **Voorzitter**: Is het dan niet een beetje té eenzijdig om op „die Hilfsabsichten" zo sterk de nadruk te leggen? Ik moet eerlijk zeggen, dat het betoog, dat u zoëven in tweede instantie hebt gehouden, waarbij u erkent, dat het ook, en zeker niet in de laatste plaats, een belang was voor de Duitse militaire bezetting om eventueel de strijd tegen de geallieerden te kunnen voortzetten, mij duidelijker aanspreekt. mede in het licht van de houding, welke door de Rijkscommissaris en de andere Duitse autoriteiten gedurende de bezetting is ingenomen, dan het betoog, dat hier alleen „reine Hilfsabsichten" in het geding waren.

A. Ik zeg hier, het is de zorg voor de Nederlandse bevolking en voor het Duitse leger en voor het toekomstige leven van onze beide volkeren. Deze dingen kan ik hier niet afwegen, hoeveel procent valt onder het ene of onder het andere. Deze dingen eisten in ieder geval te zamen ons ernstig overleg. En waarom ik de brief geschreven heb, Mijne Heren, ik meen, dat is toch op zich zelf zeer duidelijk. Er staat in het „Regeringsbeleid", dat uitsluitend duivelse motieven en gezichtspunten ons hierbij geleid hebben en daartegen heb ik mij verzet en moest ik mij verzetten, want ik ben geen duivel, ik ben evenmin een duivel als ik dat van de heer Gerbrandy beweert. Wanneer hij zegt: „Hier is in ieder geval duivels gehandeld", dan moet ik zeggen, dat is een propagandistische rede, die slechts de verhouding tussen onze volkeren onderling vergiftigen kan.

15329. De **Voorzitter**: Maar kunt u niet begrijpen, dat de Nederlandse bevolking en de Nederlandse autoriteiten na alles, wat er gebeurd was, weinig vertrouwen konden koesteren in de bedoeling van de Duitsers?

A. Het is heel moeilijk daarover te spreken, mijne heren, maar ik sta hier onder ede en ik sta hier beslist, u moge mij dan misschien niet geloven, ik sta hier onder de innerlijke verplichting, dat ik voor hetgeen ik hier uitspreek op een of andere manier verantwoordelijk ben, werkelijk voor de ontwikkeling van de innerlijke gezindheid van de Europeese volkeren tegenover elkaar. En dan moet ik zeggen, ik kan het niet helpen, juist ter wille van de waarheid, aan beide kanten is er propaganda gevoerd, die de tegenstander in strijd met de waarheid slecht gemaakt heeft. Slechter dan hij was.

A. Das ist ein Gesichtspunkt, der selbstverständlich auch vorlag. Ich kann hierzu sagen, Herr Vorsitzender, ich habe in dem ganzen letzten halben Jahre immer wieder gesagt, sowohl gegenüber Deutschen, wie Niederländern „Der Teufel hat uns arg zertrennt, aber er kann nicht verhindern, dass es immer noch Gemeinsames gibt. Wir haben hier, Deutsche und Niederländer, die gemeinsame Aufgabe, Ordnung zu halten. Die Ordnung ist natürlich im wesentlichen bedingt dadurch, dass die Bevölkerung ihre ordnungsnötige Ernährung hat, nicht wahr? Selbstverständlich ist eine hungernde Bevölkerung von 4½ Million hinter einer dünn-besetzten Front eine Gefahr. Ich habe diese Dinge sowohl Deutschen, wie Niederländern gesagt. Ich habe ihnen immer wieder gesagt: Wir sind in der glücklichen Lage in diesem Punkte das gleiche Interesse zu haben. Für die Lebensmittel der Bevölkerung nach Kräften zu sorgen liegt sowohl in einem deutschen wie auch niederländischen Interesse.

Beides liegt vor. Gewiss und beides braucht sich durchaus nicht auszuschließen. Ich darf vielleicht danach verweisen, dass ich in meinem eigenen Tätigkeitsbericht über diese Sache der Lebensmittelversorgung der Bevölkerung im letzten Kriegshalbjahr, diesen Grund, den Sie selbst anführten, auch angeführt habe. Es ist die Verantwortlichkeit, auch nicht nur die Verantwortlichkeit gegenüber der Bevölkerung, sondern auch gegenüber unsrem Heer, die uns leitete. Richtig, beides.

A. „Und unser deutsches Heer."

A. Richtig, ja.

A. Ich sage hier, es ist die Sorge für die niederländische Bevölkerung und für das deutsche Heer und für das zukünftige Leben unserer beiden Völker. Diese Dinge kann ich hier nicht abwägen, wieviel Prozent fällt auf das eine oder auf das andere. Diese Dinge jedenfalls forderten gemeinsam unsere ernsthaften Erwägungen. Und warum ich den Brief geschrieben habe, meine Herren, ich glaube, das ist doch an sich sehr deutlich. Es steht in dem „Regeringsbeleid" dass ausschliesslich teuflische Motive und Gesichtspunkte hier massgeblich gewesen seien und dagegen habe ich mich gewehrt und musste ich mich verwehren, denn ich bin kein Teufel, ich bin ebensowenig ein Teufel wie ich das von Herrn Gerbrandy behauptete. Wenn er sagt: „Hier ist auf alle Fälle teuflisch gehandelt worden", ja, dann muss ich sagen das ist eine propagandistische Rede, die nur das Verhältnis unserer Völker untereinander vergiften kann.

A. Es ist sehr schwer darüber zu sprechen, meine Herren, aber ich stehe hier unter Eid und ich stehe auch hier durchaus, Sie mögen das vielleicht mir nicht glauben wollen, ich stehe hier unter der inneren Verpflichtung, dass ich für das, was ich hier ausspreche, irgendwie verantwortlich bin, wirklich für die Entwicklung der inneren Gesinnung der europäischen Völker zueinander. Und da muss ich sagen, ich kann mir nicht helfen, eben wegen der Wahrheit, es ist auf beiden Seiten eine Propaganda betrieben worden, die den Gegner, der Wahrheit zuwider, schlecht gemacht hatte. Schlechter als er war.

15330. De **Voorzitter**: Ja, maar het gaat om de daden, niet om de propaganda. Mijne wijze mag men schrijven wat men wil. Het gaat echter om de daden, welke hebben plaats gevonden.

A. Ja, de daden als zodanig werken door de manier, waarop wij ze weergeven. In zulke tijden bestaat er toch eenvoudig niet slechts het objectieve oorlogsgebeuren. Dit is natuurlijk onder alle omstandigheden hard en zwaar. Dat is juist. Nu kan ik dat echter op zeer verschillende manieren weergeven. Ik kan zulke dingen met begrip bekijken, ik kan ze ook met het tegendeel bekijken. Ik kan in de tegenstander een duivel zien of ik kan in hem een eerlijk mens zien, die zelf onder een hem drukkende noodzaak staat.

15331. De **Voorzitter**: Hebt u in die dagen..

A. Dat is het en ik houd het voor ja. Het is een van de karakteristieke tekenen van de nedergang van de Europese cultuur, dat wij nu geen oorlogen kunnen voeren zonder dat de ander, die tegenover ons staat, een baarlijke duivel genoemd wordt. Dat is de innerlijke grofste leugen, die de volkeren op zich geladen hebben, en dat is eenvoudig onmogelijk.

15332. De **Voorzitter**: Hebt u in de dagen van die onderhandeligen contact gehad met generaal Blaskowitz?

A. Ja.

15333. De **Voorzitter**: U hebt — dat blijkt uit de stukken — doorlopend contact gehad met *Seyss-Inquart* tussen de besprekingen door en tijdens de besprekingen?

A. Ja.

15334. De **Voorzitter**: Maar is er ook regelrecht contact geweest tussen u en generaal Blaskowitz?

A. Hoofdzakelijk door de Rijkscommissaris zelf. De Rijkscommissaris heeft voortdurend contact gehad met generaal Blaskowitz.

15335. De **Voorzitter**: En u zelf?

A. Ja, ik zelf ook.

15336. De **Voorzitter**: Heeft generaal Blaskowitz zich ook uitgelaten over de bedoelingen, de doelstellingen van deze onderhandelingen?

A. Ja, hij heeft gezegd: Goed, zolang ik niet gehinderd word in mijn opdracht, ben ik bereid, dat alles gaarne te doen.

15337. De **Voorzitter**: Heeft hij wel eens met zoveel woorden gezegd, dat de voorziening in de levensmiddelen hem zijn militaire taak zou vergemakkelijken, op grond van de overwegingen, welke ik daarnet aangaf?

A. Dat is daar niet gezegd. Maar ik mag wel zeggen, vroeger was ik het met hem daarover eens. Dat kan ik hier gerust zeggen. Er zijn natuurlijk ook onverstandige militairen, nietwaar? Ik heb zo vaak, ik heb juist in dit laatste halfjaar zeer veel ook met de militaire instanties onderhandeld om misschien van hen voorraden, die ze verzameld hadden, vrij te krijgen voor de bevolking of echter hier in het zuiden van de provincie, dat is het operatiegebied van 30 km diepte, dat op zich zelf geheel ter beschikking van het leger staat, dat dat toch ook benut kon worden voor de bevolking, of heb ik nu gezegd: Het leger behoeft immers niet te vechten; nu is het wel genoeg, wanneer men het rantsoen 1, het beste rantsoen, slechts aan de strijdende troepen geeft en niet aan de anderen, enz. Ik heb dus gewerkt op een minder verbruik van levensmiddelen door de bezetting. Terwijl ik dat misschien duidelijk uiteengezet heb, is er natuurlijk altijd wel een onverstandig militair geweest, die misschien wel eens gezegd heeft: Waarom zullen wij dat doen, nietwaar? Dan heb ik gezegd: Wij hebben hier dezelfde belangen. Wij moeten zorgen, dat de bevolking zogoed als het enigszins mogelijk is verzorgd wordt. Dat is toen ook het inzicht van de militairen geweest.

A. Ja, die Taten als solche wirken durch die Art, wie wir sie aufmachen. Es gibt doch nicht einfach in solchen Zeiten nur das objektive Kriegsgeschehen. Dieses ist natürlich unter allen Umständen hart und schwer. Das ist richtig. Nun kann ich das aber sehr verschieden aufmachen. Ich kann solche Dinge mit Verständnis ansehen, ich kann sie auch mit dem Gegenteil ansehen. Ich kann in dem Gegner einen Teufel sehen oder ich kann in ihm einen ehrlichen Menschen sehen, der selbst unter ihn drückenden Notwendigkeiten steht.

A. Das ist es und ich halte es für ja. Es ist eines der charakteristischen Zeichen des Niedergangs der europäischen Kultur, dass wir jetzt keine Kriege führen können ohne dass man sagt, der andere, der uns gegenüber sitzt, ist ein reiner Teufel. Das ist die innerste, schwerste Verlogenheit, die die Völker auf sich geladen haben, und das ist eben unmöglich.

A. Jawohl.

A. Jawohl.

A. Im wesentlichen durch den Reichskommissar selbst. Der Reichskommissar hat ständig Kontakt mit General *Blaskowitz* gehabt.

A. Ja, ich selbst auch.

A. Ja, er hat gesagt: Gut, solange ich nicht gehindert werde in meinem Auftrag, bin ich bereit das alles gerne zu tun.

A. Das ist da nicht gesagt worden. Aber ich darf sagen, früher war ich mit ihm darüber eins. Ich kann hier ruhig sagen. Es gibt natürlich auch unverstandige Militärs, nicht wahr? Ich habe so oft, ich habe gerade in diesem letzten halben Jahre sehr viel auch mit militärischen Stellen verhandelt um etwa von ihnen Lager, die sie angesammelt hatten, frei zu bekommen für die Bevölkerung oder aber hier im Süden der Provinz, das ist das Operationsgebiet von 30 Kilometer Tiefe, das an sich ganz dem Heer zur Verfügung steht, dass das doch ausgenutzt werden könnte für die Bevölkerung, oder aber sagte ich jetzt: Es hat ja das Heer nicht zu kämpfen, jetzt genügt es wohl, wenn man den Rationssatz 1, den besten Rationssatz, eben nur der kämpfenden Truppe gibt und nicht den anderen und so weiter. Ich habe also hingewirkt auf einen minderen Verbrauch der Besatzung an Lebensmitteln. Indem ich das etwa menschenklar gemacht habe, da ist natürlich auch unter Umständen ein unverstandiger Militär mal gewesen, der vielleicht mal gesagt hat: Warum sollen wir denn das machen, nicht wahr? Dann sagte ich: Wir haben hier das gleiche Interesse. Wir müssen sorgen, dass wir die Bevölkerung so gut wie irgendmöglich versorgen. Das ist dann auch die Einsicht der Militärs gewesen.

15338. De **Voorzitter**: Mag ik het dan anders vragen? Heeft generaal *Blaskowitz* zich wel eens uitgelaten, zoals beweerd wordt, dat, wanneer het voedsel in de loop van die maand zou opraken, hij genoodzaakt zou zijn om te capituleren?

A. Neen.

15339. De **Voorzitter**: Weet u dat zeker? Kunt u dat onder ede verklaren?

A. Ja.

15340. De **Voorzitter**: Goed. Nu heb ik dus tegenover de mogelijkheid, de veronderstelling, die u geuit hebt, dat op de voorgrond stonden „reine Hilfsabsichten“ en de verantwoordelijkheid tegenover de bevolking, die andere mogelijkheid gesteld, dat het in hoofdzaak militaire overwegingen waren, waarom de Duitsers geneigd waren hier voedsel binnen te laten. Deze twee mogelijkheden heb ik tegenover elkaar gesteld. U hebt gezegd: De militaire overwegingen zullen meegegolden hebben, maar u verklaart niet te weten hoeveel procent van het ene argument en hoeveel procent van het andere argument hebben gegolden. Er is echter nog een andere mogelijkheid, en wel de volgende. De Duitsers, en met name de Rijkscommissaris, wisten, dat het op zijn eind liep. Er was zeer duidelijk van geallieerde zijde gezegd, dat een aantal verantwoordelijke Duitsers met hun persoon zou moeten instaan voor de gevolgen van hetgeen er tijdens de oorlog was gebeurd, in het bijzonder op het gebied van de oorlogsmisdaden. Nu kan men de houding van de Rijkscommissaris in dit geval ook zo verklaren, dat hij zich als het ware tussen twee vuren voelde. Aan de ene kant de bedreiging van wat er zou gebeuren, wanneer hij in handen van de vijand zou geraken, en aan de andere kant de moeilijkheden, die altijd nog konden dreigen van de zijde van een nog bestaande Duitse Rijksregering, wanneer hij ontijdig zou meewerken aan een capitulatie. Hij zat dus, zo gezien, tussen twee vuren. En nu zou men dus kunnen redeneren, dat de weg, welke op deze manier opgegaan werd, voor de Rijkscommissaris een mogelijkheid schiep om tussen die twee vuren, tussen Scylla en Charybdis, door te gaan. Hij zou door mede te werken aan de hulpverlening van de bevolking, om het zo uit te drukken, een goede noot maken tegenover de geallieerden, maar doordat hij aan de andere kant vasthield aan het verlangen, dat de geallieerden achter de Grebbelinie zouden blijven en dus het kustgebied in handen van Duitsers zou blijven — volgens u stelde hij dat ook als voorwaarde voor de hulpverlening —, zou hij zich toch vrijwaren voor de eventuele toorn en vergelding van de kant van de Führer. Zo kan men de houding van de Rijkscommissaris ook zien.

A. Dat is de gedachte, die hier door de voorzitter van de Vertrauensmänner in het laatste briefconcept aan de Minister-President dd. 18-4-'45 (pag. 23 van het memorandum) geuit is, nietwaar?

15341. De **Voorzitter**: In de brief van 18 April 1945?

A. Ja.

15342. De **Voorzitter**: Die niet verzonden is, maar die een beeld geeft hoe men het toen zag.

A. Ja. Hier gaat men nu in op psychologische details, waarover men helemaal niet in absolute bewoordingen spreken kan. Dat is een gevoelszaak, ja. Ik geloof te kunnen zeggen, dat dat bij de Rijkscommissaris niet heeft meegeteld. De Rijkscommissaris was een werkelijk, dat moet ik zeggen, een uitgesproken moedig man, een man, die zijn leven zonder meer gewaagd heeft. Die in ieder geval zich niet door de zorg voor eventueel toekomstig persoonlijk lijden heeft laten beïnvloeden om nu de bevolking hier iets goeds te doen, dat geloof ik niet.

15343. De **Voorzitter**: Jawel, maar een moedig man kan ook in moeilijke omstandigheden wel eens naar een uitweg zoeken.

A. Ja, juist.

15344. De **Voorzitter**: Moed is niet synoniem met in den blinde tegen de muur lopen.

A. Neen, dat niet. Maar dat dat hem heeft doen besluiten, geloof ik niet.

A. Nein.

A. Jawohl.

A. Das ist der Gedanke, der hier von dem Vorsitzenden der Vertrauensmänner in dem letzten Briefentwurf an den Minister-Präsidenten vom 18-4-'45 (Seite 23 der Denkschrift) geaussert ist, nicht wahr?

A. Ja.

A. Ja. Hier geht man ja nun in die psychologischen Feinheiten hinein, denen gegenüber man nicht in absoluten Äusserungen überhaupt sprechen kann. Das ist eine Fühlungssache, ja. Ich glaube sagen zu können, dass das beim Reichskommissar nicht mitentschieden hat. Der Reichskommissar war ein wirklich, das muss ich sagen, ein ausgesprochen mutiger Mann. Ein Mann, der sein Leben ohne weiteres eingesetzt hat. Der jedenfalls sich nicht von der Sorge vor möglichem künftigen Leiden seiner eigenen Person hat bestimmen lassen, nun jetzt der Bevölkerung hier was Gutes zu tun. Das glaube ich nicht.

A, Richtig.

A. Nein, das nicht. Aber dass ihn das bestimmt haben kan, das glaube ich nicht.

15345. De **Voorzitter**: Maar de Rijkscommissaris was ook een intelligent man.

A. Ja, dat was hij ook.

15346. De **Voorzitter**: Die in staat was om alle mogelijkheden en kansen zeer koelbloedig te overwegen.

A. Ja, juist. Maar ik kan u niet weergeven, wat in zijn hart allemaal omgegaan is, dat kan ik niet zeggen. Maar, mijne heren, ik zou u werkelijk willen verzoeken, dat te geloven; zowel de Rijkscommissaris als Generaloberst *Blaskowitz* zijn op zich zelf mannen geweest, die zich door hun verantwoordelijkheid, hun positie tegenover hun eigen volk en ook tegenover het volk, waar ze werkten, van een diepe ernst bewust waren. En van deze houding uit hebben zij gehandeld. Werkelijk, mijne heren, wanneer wij er niet toe komen wederzijds meer vertrouwen in elkaar te stellen, kunnen wij nu heel Europa opgeven.

15347. De **Voorzitter**: Wij behandelen hier op het ogenblik hetgeen er in het verleden gebeurd is en niet de toekomst.

A. Ja, ik geef zonder meer toe, dat er in het verleden de grofste fouten gemaakt zijn, die wil ik ook niet vergoelijken: maar men mag toch niet te ver gaan; men doet werkelijk slechts ons volk onrecht en men maakt het werkelijk voor dit Europa onmogelijk om verder te bestaan, wanneer men gelooft, dat eigenlijk alle Duitse mensen hier in de bezettingstijd meer of minder duivelse motieven voor hun handelen gehad hebben. Ik ben hier 5 jaar geweest. Ik kan werkelijk van me zelf beweren: ik heb hier bestuurd, precies zoals ik het thuis gewend ben. Ik heb me verantwoordelijk gevoeld en zeker heeft zich ook de Rijkscommissaris verantwoordelijk gevoeld.

15348. De **Voorzitter**: Moet ik uit hetgeen u medegedeeld hebt de conclusie trekken, dat, noch de Rijkscommissaris, noch generaal *Blaskowitz* ooit in een bespreking met u deze zaak ten voeten uit met alle daaraan ten grondslag liggende motieven behandeld hebben? Ik krijg ten minste de indruk, dat u op het ogenblik zegt: „Wat de Rijkscommissaris in laatste instantie gedreven heeft, wat generaal *Blaskowitz* in laatste instantie gedreven heeft, weet ik niet; ik heb alleen op bepaalde ogenblikken gehoord, wat er gebeuren moest en daaraan heb ik meegewerkt, maar ik ben niet opgenomen geweest in de vertrouwelijke besprekingen, die daarover gevoerd zijn". Is dat juist?

A. De meeste gesprekken, de meeste beslissingen zijn gevallen in besprekingen tussen Generaloberst *Blaskowitz* en de Rijkscommissaris.

15349. De **Voorzitter**: En u is alleen mededeling gedaan van de conclusies van die besprekingen?

A. Soms ben ik er ook bij geweest, maar ik heb de beide mannen toch leren kennen; ik meen, het zijn ernstige mannen. Ik heb ook een oordeel over mensen. Zij hebben uit algemene verantwoordelijkheid gehandeld. Dat merkt men toch.

15350. De **Voorzitter**: Dan wilde ik u nog het volgende vragen. De Rijkscommissaris was op 2 April, toen het gesprek plaats vond met dr. *Hirschfeld*, juist teruggekomen uit Duitsland, waar hij blijkbaar op 1 April besprekingen had gehad. Nu vind ik in het memorandum van Vertrouwensmannen in de weergave van de bespreking van 12 April, in de weergave van de heren *van der Vlugt* en *Six*, dat de Rijkscommissaris toen gezegd heeft, dat een aanvankelijke opdracht alle niet militaire kapitaalgoederen te vernietigen op zijn nadrukkelijk verzoek voor wat Nederland betrof na een nachtelijke bespreking met Minister *Speer* was ingetrokken. Is dat juist?

A. Ik weet, dat hij in die tijd een bespreking met *Speer* gehad heeft en dat hij daarvoor speciaal naar Duitsland gegaan is.

15351. De **Voorzitter**: *Speer* voerde in die tijd, ten minste volgens bepaalde schriften, ook een politiek op zich zelf, nietwaar? In de maand April 1945 trachtten een aantal groten om *Hitler* op verschillende wijzen hun eigen weg te vinden en, als ik het goed begrepen heb, was *Speer* een van hen. Ik vermoed dus, dat de zaak zo is, dat deze bespreking tussen de Rijkscommissaris en *Speer* een uitvloeisel was van de politiek, die *Speer* voorstond.

A. Ja, das war er auch.

A. Ja, richtig. Also, ich kann ja Ihnen nicht wiedergeben was in seinem Herzen alles vorgegangen ist, das kann ich ja nicht sagen. Aber, meine Herren, ich möchte Sie wirklich bitten, das zu glauben; sowohl der Reichskommissar wie der Generaloberst *Blaskowitz*, sind an sich Männer gewesen, die sich ihrer Verantwortung, ihrer Stellung gegenüber ihrem eigenen Volk und auch gegenüber dem Volk in dem sie hier tätig waren in einem tiefen Ernste bewusst waren. Und aus dieser Haltung heraus haben sie gehandelt. Wirklich, meine Herren, wenn wir nicht dazu kommen uns mehr zuzutrauen, dann können wir nun das ganze Europa aufgeben.

A. Ja, ich gebe ohne weiteres zu, es sind in der Vergangenheit schwerste Fehler gemacht, die will ich auch nicht beschönigen, aber man darf doch nicht zu weit gehen; man tut wirklich nur unsrem Volk Unrecht und man schafft überhaupt keine Möglichkeit, dass dieses Europa weiter besteht, wenn man glaubt, dass eigentlich alle deutschen Menschen, hier in der Besatzungszeit mehr oder weniger teuflische Motive gehabt haben in ihrem Handeln. Ich bin hier fünf Jahre gewesen. Ich kann wirklich von mir behaupten: ich habe hier verwaltet genau wie ich das zu Hause gewöhnt bin. Ich habe mich verantwortlich gefühlt und gewiss hat sich auch der Reichskommissar verantwortlich gefühlt.

A. Die meisten Gespräche, die meisten Entscheidungen sind gefallen in Besprechungen zwischen Generaloberst *Blaskowitz* und dem Reichskommissar.

A. Manchmal bin ich auch dabei gewesen, aber ich habe die beiden Männer doch kennen gelernt; ich meine es sind ernsthafte Männer. Ich habe auch ein Urteil über Menschen. Sie haben aus der allgemeinen Verantwortung heraus gehandelt. Das merkt man doch.

A. Ich weiss, dass er in jener Zeit eine Besprechung mit *Speer* gehabt hat und dass er deshalb extra nach Deutschland gekommen ist.

A. Ja, *Speer* heeft in Duitsland direct tegen de bevelen van *Hitler* gehandeld; hij heeft rechtstreeks gesaboteerd en terwijl hier *Seyss-Inquart* de „verbrande aarde" niet maakte, heeft hij dat ook gedaan. Praktisch zijn onze onderhandelingen, die wij gevoerd heob-n, ook niet naar boven gerapporteerd. Het is ook zeer de vraag of die goedgekeurd zouden zijn.

15352. De **Voorzitter**: Weet u zeker, dat over de besprekingen, die hier hebben plaats gevonden, noch door generaal *Blaskowitz* noch door *Seyss-Inquart* melding is gemaakt aan hogere Duitse autoriteiten?

A. Van *Seyss-Inquart* geloof ik het beslist te kunnen zeggen; dat zou ik geweten hebben; van *Blaskowitz* geloof ik het ook, maar ik weet niet of hij met zijn Heeresgruppenführer (commandant) daarover gesproken heeft. Hij heeft tegenover ons altijd slechts gesproken: Ik heb de opdracht de kust te behouden en als ik dat doe, dan kan ik dat doen, dan kan ik u hierin te gemoet komen. Het schijnt mij, dat hij daarover ook niet naar boven gesproken heeft, maar dat zou ik niet met zekerheid kunnen zeggen, maar ik geloof het vast, want generaal *Blaskowitz* is ook een man, die beslist zijn eigen ideeën gehad heeft en die ook in het begin bij voorbeeld in Rusland rechtstreeks tegen deze officiële politiek is ingegaan en daarom overgeplaatst werd. Generaloberst *Blaskowitz* was een officier van de oude stempel en een officier van de oude stempel — dat kan ik werkelijk zeggen — heeft ook hart voor de bevolking, waaronder hij werkt.

15353. De **Voorzitter**: Voor de bespreking van 12 April hebben vertrouwensmannen de heer *Six* uitgenodigd om de heer *van der Vlugt* te vergezellen. Vertrouwensmannen waren aanvankelijk de mening toegedaan, dat, gezien het militaire karakter van deze besprekingen, deze mede door een militair dienden te worden gevoerd. Van Duitse zijde was echter geen militair aanwezig en daarom werd besloten, dat de heer *Six*, die commandant van de bewakingstroepen was, een van de ondercominandanten derhalve van de C.B.S., ook als vertegenwoordiger van Vertrouwensmannen zou optreden. Hier ligt toch ook wel in opgesloten — ik kom nu weer terug op datgene, wat wij in het begin hebben besproken, nl. wat de aanleiding is geweest tot deze besprekingen —, dat ook Vertrouwensmannen van het begin af aan er van uit gingen, dat deze besprekingen ook een militair karakter droegen, en dat wijst weer in de richting, dat toch op de een of andere manier ter sprake is geweest eerst in het onderhoud van 7 April de kwestie van de capitulatie en later, op 10 April in uw bespreking met de heer *van der Vlugt*, de gedachte van een onofficiële wapenstilstand of een neutralisering van het gebied. Dat ligt hier toch wel in, volgens mij.

A. Er zijn nergens militaire vertegenwoordigers bij geweest. *Blaskowitz* is als zodanig nooit vertegenwoordiger..

15354. De **Voorzitter**: Neen, ik bedoel, dat Vertrouwensmannen van dat standpunt uitgingen, wijst er op, dat zij de zaak, zoals die aanvankelijk aangesneden was, toch als een min of meer militaire zaak zagen, en dat zou volkomen verklaarbaar zijn, als het onderhoud van de 7de April inderdaad heeft plaats gehad op de wijze, zoals de heer *van der Vlugt* het mededeelt. Dan is het zo logisch als het maar zijn kan.

A. Dat is mogelijk.

15355. De **Voorzitter**: Dan wilde ik u dit vragen: U hebt bij burgemeester *Müller* van Rotterdam geïnformeerd naar de heer *Six*. Werd *Müller* ook op de hoogte gesteld van de betekenis van die vraag? Werd hem daarbij iets gezegd over de besprekingen, die zouden plaats vinden, of werd hem dat niet medegedeeld?

A. Neen. Daarvoor was ook helemaal geen tijd, dat ging alles heel snel. De Rijkscommissaris zei: Ik zou niet graag met één heer alleen onderhandelen, ik zou graag een tweede er bij hebben. Toen werd mij genoemd jonkheer *Six*. Ik wilde toen nog tegen de Rijkscommissaris op de een of andere manier iets zeggen...

15356. De **Voorzitter**: U wilde informatie over de heer *Six* inwinnen?

A. Ja.

A. Ja. *Speer* hat ja in Deutschland direct gegen die Befehle *Hitler's* gehandelt; er hat sie direkt sabotiert und indem hier *Seyss-Inquart* die „verbrannte Erde" nicht machte, hat er das auch getan. Praktisch sind unsere Verhandlungen, die wir geführt haben, auch nicht nach oben gemeldet worden. Es ist auch sehr die Frage, ob die gebilligt worden waren.

A. Also von *Seyss-Inquart* glaube ich es bestimmt sagen zu können, das hatte ich gewusst; von *Blaskowitz* glaube ich das auch, aber ich weiss nicht, ob er mit seinem Heeresgruppenführer darüber gesprochen hat. Er hat uns gegenüber immer nur gesprochen: ich habe den Auftrag die Kuste zu halten und wenn ich das tue dann kann ich das machen, dann kann ich Ihnen dieses Entgegenkommen zeigen. Es scheint mir, dass er darüber auch nicht nach oben gesprochen hat, aber das wurde ich nicht mit Bestimmtheit sagen können, aber ich glaube es fest, denn General *Blaskowitz* ist auch ein Mann, der durchaus seine eigene Anschauung gehabt hat und der auch im Anfang, beispielsweise in Russland, direkt dieser offiziellen Politik entgegengehandelt hat und darum weggekommen ist. General *Blaskowitz* ist ein Offizier des alten Schlages gewesen und ein Offizier des alten Schlages — das kann ich wirklich sagen — hat auch ein Herz für die Bevölkerung unter der er tätig ist.

A. Es sind nirgends militarische Vertreter dabei gewesen. *Blaskowitz* ist als solcher nie Vertreter...

A. Das ist möglich.

A. Nein. Dazu war ja auch gar keine Zeit. Das ging alles sehr schnell. Der Reichskommissar sagte: Ich möchte nicht mit einem Herrn allein verhandeln, ich möchte einen Zweiten dabei haben, und da wurde mir genannt der jonkheer *Six*. Ich wollte dann dem Reichskommissar doch irgendwie etwas sagen...

A. Ja.

15357. De **Voorzitter**: Maar mijn vraag is deze: U hebt *Müller* verder niet in de zaak gekend?

A. Neen. Ik heb alleen *Muller* opgebeld: Kent *L Six*? Ik kon hem zelfs niet nauwkeurig beschrijven. Hij zei echter: Hij moet één van de vier broers zijn. Het zijn alle vier zeer geziene mensen.

15358. De **Voorzitter**: U weet, dat in die maand April er een zeer druk telegrafisch verkeer heeft plaats gevonden tussen Vertrouwenmannen en de commandant van de binnenlandse strijdkrachten enerzijds en de Nederlandse Regering in Londen anderzijds. Waren de Duitsers op dat moment op de hoogte van de inhoud van die telegrammen of wisten zij daarvan niets?

A. Ja, om zo te zeggen alles. Ik heb in die dagen regelmatig met de heer *van der Vlucht* verbinding gehad.

15359. De **Voorzitter**: Ja, dat is mij gebleken. Maar mijn vraag was eigenlijk een andere: of de Duitsers toen dat radio-telegrafische verkeer konden controleren.

A. Neen, of zij het konden, weet ik niet, maar zij hebben het in elk geval niet gedaan. Wij hebben er alleen via de heer *van der Vlucht* kennis van genomen. Het is niet gecontroleerd.

15360. De **Voorzitter**: Dan wilde ik u nog iets vragen over het protocol, dat opgesteld is van de besprekingen van 12 April. Daarom stelt u — als ik het goed begrepen heb —, dat het exemplaar, dat uitgereikt is aan de heren *van der Vlucht* en *Six* en dat dus opgesteld was door de Duitse wederpartij, ontworpen was door *Seyss-Inquart* en getekend was door u. Wat had dat voor betekenis?

A. Dat was zo: De hele zaak was toch een hele in-officiële bespreking en de Rijkscommissaris zei: „Jawel, ik kom, ik kom direct, ik kom gaarne, maar wij willen, dat zij ons alleen maar een onderhoud toestaan“. En dit heeft ook plaats gevonden in mijn woning bij de thee. Daar waren alleen maar de Rijkscommissaris en ik aan de ene kant en de heer *van der Vlucht* en jonkheer *Six* aan de andere kant en daar hebben wij ons onderhouden. Daar is ook geen woord genoteerd! Wij hebben ook geen volmacht verlangd, noch van de heer *van der Vlucht*, noch van jonkheer *Six*. Wij hebben ons eenvoudig onderhouden en achteraf hebben wij gezegd: Wij zullen ook geen ambtelijk rapport opstellen en ieder maakt snel een verslag en dat geven wij elkaar om te lezen en als daarin geen fouten zijn, dan laten wij het staan, zoals ieder het voor zich geschreven heeft, en erkennen dat. Dat hebben wij later ook gedaan en hebben het vergeleken.

Toen ging ik naar de Rijkscommissaris. Wij hebben niet in hetzelfde kantoorgebouw gewerkt, maar hij was er al mee bezig en dicteerde het al en zei tot mij: Ik heb het al gedaan, maar ik heb liever, dat u het nu ondertekent.

15361. De **Voorzitter**: Dat geeft weer enigermate voedsel aan de derde theorie, die ik daareven ontwikkeld heb, nl. dat de Rijkscommissaris tussen de klippen door wilde zeilen, dat hij het niet wenselijk vond, direct in deze zaak al te openlijk naar buiten te komen in verband met eventuele risico's, die er aan verbonden konden zijn.

A. Ik verzoek u nu juist niet naar deze zijde de nadruk te leggen. Zeker, hij was een voorzichtig politicus. Misschien is het een gevolg van zijn voorzichtigheid, dat het in ieder geval niet officieel mocht zijn, en hij zei daarom: Wanneer ik dat onderteken, heeft het een sterker officieel karakter, en hij wilde dat niet zo laten uitkomen.

15362. De **Voorzitter**: Dat klopt ook weer niet met wat u zo nadrukkelijk naar voren hebt geschoven, nl. zijn gevoel voor verantwoordelijkheid ook voor de Nederlandse bevolking.

A. Waarom niet? Ik meen, het is hier een

15363. De **Voorzitter**: Dan zou hij daarvoor uitgekomen hebben kunnen zijn.

A. Dat zou hij ook nooit bestreden hebben, nietwaar? Maar volgens het karakter... waren het toch geen officiële rapporten. Wij wilden dit als een particulier eerste contactzoeken voorstellen; er is ook geen officieel rapport gemaakt.

A. Nein. Ich habe nur bei *Muller* angerufen: Kennen Sie den *Six*? Ich konnte ihn ja sogar gar nicht 'mal genau beschreiben. Er sagte aber: Er muss einer von den vier Brüdern sein. Es sind alle Vier sehr angesehene Menschen.

A. Ja, sozusagen alle. Ich habe in diesen Tagen regelmässig mit Herrn *van der Vlucht* Verbindung gehabt.

A. Nein, ob sie es konnten, weiss ich nicht, aber sie haben es jedenfalls nicht getan. Wir haben die Kenntnis nur via Herrn *van der Vlucht* bekommen. Das ist nicht kontrolliert worden.

A. Das war ja so: Die ganze Sache war doch eine ganz inoffizielle Besprechung und der Reichskommissar sagte: „Jawohl, ich komme und komme sofort, ich komme gerne, doch wir wollen, dass sie uns eine blosse Unterredung geben“. Und diese hat auch stattgefunden in meiner Wohnung beim Tee. Und da waren nur der Reichskommissar und ich auf der einen Seite und der Herr *van der Vlucht* und jonkheer *Six* auf der anderen Seite und da haben wir uns unterhalten. Da ist auch kein Wort protokolliert worden! Wir haben auch keine Vollmacht verlangt weder von dem Herrn *van der Vlucht* noch von dem jonkheer *Six*. Wir haben uns einfach unterhalten. Hinterher haben wir gesagt: Wir werden auch kein amtliches Protokoll aufstellen und jeder macht schnell eine Aktennotiz für sich und die geben wir uns gegenseitig zum Lesen und wenn darin keine Fehler sind, dann lassen wir das stehen, wie jeder es für sich geschrieben hat und erkennen das an. Das haben wir auch nachher getan und haben das abgestimmt.

Ich ging zum Reichskommissar. Wir haben nicht an der selben Arbeitsstätte gearbeitet, aber er war schon dabei und er diktierte das schon und sagte zu mir: Ich habe es schon gemacht, aber es ist mir lieber, dass Sie das jetzt unterzeichnen.

A. Th bitte, nun nicht eben nach dieser Seite hinaus Nachdruck zu legen. Gewiss, er war ein vorsichtiger Politiker. Vielleicht ist es Ausfluss seiner Vorsicht, dass es jedenfalls nichts Amtliches sein sollte und deshalb sagte er: Wenn ich das unterschreibe, hat es einen stärkeren amtlichen Charakter, und das wollte er nicht so hervortreten lassen.

A. Warum nicht? Ich meine, es ist hier eine

A. Das hatte er auch nie bestritten, nicht wahr? Aber dem Charakter nach.... waren es ja doch keine amtlichen Protokolle. Wir wollten dies als Private, erste Fühlungnahme hinstellen; es ist auch kein amtliches Protokoll gemacht worden.

15364. De *Voorzitter*: In het protocol, dat van Nederlandse kant is opgemaakt, zijn twee veranderingen aangebracht. In de eerste plaats wilde de Rijkscommissaris daar niet in hebben, dat het onderhoud had plaats gevonden mede namens de Duitse opperbevelhebber, maar hij wilde er alleen in hebben, dat het met medewerkers van de Duitse opperbevelhebber was gebeurd.

A. Ja, dat zijn zulke nuances.

15365. De *Voorzitter*: En dan is er nog een verandering in opgenomen, op verzoek van Nederlandse zijde, nl. deze, dat van Duitse zijde geen terechtstellingen of represailles zouden plaats vinden, waartegenover van Nederlandse zijde gepoogd zou worden, aanslagen op Duitse civiele en militaire autoriteiten te voorkomen. Dat waren de twee wijzigingen, die daarin aangebracht zijn?

A. Ja.

15366. De *Voorzitter*: Toen u de bekende besprekingen in Achterveld op 28 en 30 April had, was u toen verbaasd, dat de generaals der geallieerden begonnen te praten over capitulatie?

A. Ja, ik was daarover stom verbaasd.

15367. De *Voorzitter*: Waarom?

15368. Jonkvrouwe *Witewaall van Stoetwegen*: Dacht u, dat Duitsland toen de oorlog nog kon winnen?

A. Neen. Ik was verwonderd, omdat het niet mijn taak was. Mijn taak was immers bij het uitwisselen van de telegrammen volkomen duidelijk. Het was zo: Generaal *Eisenhower* had aangevraagd of de Rijkscommissaris te zijner beschikking stond, enz. Toen had de Rijkscommissaris gezegd: Ja. En toen dat duidelijk was, zei de Rijkscommissaris: Ik zal in de eerste plaats de Reichsrichter *Schwebel* sturen om het Protocol voor deze mijn bespreking vast te leggen. Dur mijn opdracht was alleen het rapport. Ik had generlei opdracht zakelijk te onderhandelen. Dat was heel duidelijk gezegd. Ik moest alleen de vormier. van het Protocol behandelen, bijv. wat is de plaats, wie verschijnt als vertegenwoordiger, enz., dus de uiterlijke vragen van de onderhandeling.

15369. De *Voorzitter*: Ja, maar dat gold natuurlijk niet voor de tweede bespreking van 30 April, waar ook *Seyss-Inquart* zelf aanwezig was.

A. Neen. Daar werd de zaak ook heel anders aangepakt. In de eerste bespreking kwam daar generaal Sir *Francis Guingand*, de generaal, die met mij over een wapenstilstand onderhandelen wilde, en ik hem in alle rust gezegd: Generaal, het spijt me, daartoe heb ik helemaal geen volmacht. Ik kan daarover niet onderhandelen. Ik mag dat niet. Toen wilde hij met mij onderhandelen over de levensmiddelenvoorziening. Toen zei ik hem: Generaal, ik moet u ook hier tot mijn spijt zeggen, dat ik niet de volmacht daartoe heb. Ik moet alleen het Protocol opstellen. Ik zei hem: Het spijt me, dat u hier een hele staf van heren meegebracht hebt, dus zou ik u willen voorstellen: Alstublieft, zegt u mij hoe u zich de hele zaak denkt, dan kan ik toch de zaak thuis met al onze deskundigen, met de deskundigen van *Blaskowitz*, met onze eigen, met de Nederlandse voedseldeskundigen bespreken en dan komen wij de 30ste geheel anders voorbereid hier naar toe. De heren hebben dat alles naar voren gebracht en ik heb het voor mij zelf genoteerd en heb mijn persoonlijke mening in dezen gezegd.

15370. De *Voorzitter*: U hebt dus onder het voorbehoud, dat u niet bevoegd was tot onderhandelen, een aantal dingen voorbereid om de bespreking van de 30ste te vergemakkelijken?

A. Ja, alles. Het heeft de toets der practijk zeer goed doorstaan, want wij hebben hier twee dagen achter elkaar zo gewerkt, dat wij al met scherp omlijnde voorstellen daar aankwamen.

15371. De *Voorzitter*: En met wie was u daar op de 28ste?

A. Daar was, behalve ik, alleen dr. *Plutzer*. Ik weet niet of u de uiteenzetting gelezen hebt, die generaal Sir *Francis Guingand* geschreven heeft. Deze schilderingen zijn alle, dat moet ik zeggen, niet slechts persoonlijk ongemanierd, maar zij zijn ook objectief onjuist. Ze zijn eenvoudig onwaar. Onze rapporten, die de onderhandelaars van de tegenpartij mede-ondertekend hebben, geven beslist de feiten zo weer als ik ze hier geschilderd heb.

A. Ja, das sind ebenso Nuancen.

A. Ja.

A. Ja, ich war vollstendig erstaunt darüber.

A. Nein. Ich war erstaunt, weil es nicht meine Aufgabe war. Meine Aufgabe war ja in dem Telegrammwechsel vollkommen klar. Es war so: General *Eisenhower* hatte angefragt, ob der Reichskommissar ihm zur Verfügung stände u.s.w. Dann hatte der Reichskommissar gesagt: Ja. Und als das klar war, sagte der Reichskommissar: Ich werde zunächst den Reichsrichter *Schwebel* schicken, damit er das Protokoll für diese meine Besprechung festlegt. Also war mein Auftrag nur das Protokoll. Ich hatte keinerlei Auftrag sachlich zu verhandeln. Das war ganz deutlich gesagt worden. Ich sollte nur die Protokoll formen, z.B., was ist der Ort, wer erscheint als Vertreter u.s.w., also die äusseren Fragen der Verhandlung behandeln.

A. Nein. Da wurde auch die Sache ganz anders operiert. Also in der ersten Besprechung kam da General Sir *Francis Guingand*, der General der mit mir über einen Waffenstillstand unterhandeln wollte und ich habe ihm in aller Ruhe gesagt: General, es tut mir leid, ich habe dazu gar keine Vollmacht. Ich kann darüber nicht verhandeln. Ich darf das nicht. Dann wollte er verhandeln mit mir über die Lebensmittelversorgung. Dann sagte ich ihm wieder: General, ich muss auch hierzu leider sagen, dass ich nicht die Vollmacht dazu habe. Ich soll nur das Protokoll aufsetzen. Ich sagte ihm: Es tut mir leid, dass Sie hier einen ganzen Stab von Herren mitgebracht haben, so möchte ich Ihnen vorschlagen: Bitte, sagen Sie mir, wie Sie sich die ganze Sache denken, dann kann ich doch die Sache schon zu Hause mit allen unseren Sachverständigen, mit den Sachverständigen von *Blaskowitz*, mit unseren eigenen, mit den niederländischen Ernährungssachverständigen besprechen und dann kommen wir mit einer ganz anderen Vorbereitung am 30. hierhin. Die Herren haben das alles dargestellt und ich habe mir das notiert und habe meine persönliche Ansicht dazu gesagt.

A. Ja, alles. Es hat sich sehr gut bewahrt, denn wir haben zwei Tage hier hinterher so gearbeitet, dass wir nun mit schärfsten Vorschlägen schon daher kamen.

A. Da war mit mir nur Herr Dr. *Plutzer*. Ich weiss nicht ob Sie die Darstellung gelesen haben, die der General Sir *Francis Guingand* geschrieben hat. Diese Schilderungen sind alle, das muss ich sagen, nicht nur persönlich ungezogen, sondern sie sind auch objektiv unrichtig. Sie sind einfach unrichtig. Unsere Protokolle, die die Verhandlenden auf der Gegenseite ja auch unterzeichnet haben, geben durchaus den Tatbestand so, wie ich es Ihnen geschildert habe.

15372. De *Voorzitter*: Wat was dr. *Plutzar*?

A. Dr. *Plutzar* was een van de referenten van *Seyss-Inquart* en is een man, die heel goed Engels spreekt. Hij is als tolk meegegaan en werkte tegelijk als tweede vertegenwoordiger. De beide officieren, die meegegaan zijn, waren niet door *Blaskowitz* gestuurd, zij waren officieren van de aan onze Overgangsstelle (grenslijn) gelegerde Duitse troepen, die met mij meegegaan waren, maar die deze zaak op zich zelf absoluut niet aanging.

15373. De *Voorzitter*: Is Prins *Bernhard* ook aanwezig geweest bij de eerste bespreking?

A. Ja. Ik meen niet helemaal in het begin. Ik geloof, dat hij er tussen door bijkwam en ging zitten achter generaal Sir *Francis Guingand*.

15374. De *Voorzitter*: De tweede bespreking heeft hij helemaal bijgewoond?

A. Ja. Daar was hij ook van het begin af aan bij.

15375. De *Voorzitter*: Wij hebben het nu steeds gehad over de levensmiddelenpositie van de Nederlandse bevolking, maar hoe was in die dagen de voedselsituatie bij de Duitsers, in het leger?

A. Zij was normaal. Ik heb in ieder geval niet gehoord, dat zij ergens bijzondere zorgen hadden.

15376. De *Voorzitter*: Dus de Duitsers beschikten nog wel over voorraden om nog een tijd voort te kunnen?

A. Ja. Dat geloof ik.

15377. De *Voorzitter*: Dus zij verkeerden, wat dit betreft, niet in een noodtoestand?

A. Neen. Daarvan is nooit sprake geweest.

15378. De *Voorzitter*: Nu nog een ander punt: Hadden u en *Seyss-Inquart* bij al de besprekingen, die u gehad hebt, dus vanaf de 10de April, de wetenschap, dat u niet meer sprak met de heer *van der Vlugt* persoonlijk en met de heer *Six* persoonlijk, maar dat u sprak met de vertegenwoordigers der Vertrouwensmannen, die zelf weer de vertegenwoordigers waren van de Regering in Londen? Dat hebt u zich gerealiseerd?

A. Ja.

15379. De *Voorzitter*: Van dat ogenblik — en ik laat nu daar het gesprek van de 7de April, dat laat ik buiten beschouwing — hebt u dit inderdaad gezien als een bespreking met vertegenwoordigers van in laatste instantie de Regering in Londen?

A. Ja.

15380. De *Voorzitter*: En zo heeft ook de Rijkscommissaris het gezien?

A. Ja. Mag ik u alstublieft iets vragen? Weet u, dat ik ook met generaal *van Hilten* een onderhoud gehad heb?

De *Voorzitter*: Ja, dat is mij bekend.

A. Die heeft ook via zijn adjudant, kapitein *van Hoboken*, uitvoerige notities over onze besprekingen gemaakt.

15381. De *Voorzitter*: Ja, die heb ik hier vóór mij.

Het is ook juist, dat, hoewel afgesproken was op de 12de April, dat terechtstellingen niet meer zouden voorkomen, deze nog wel plaats vonden in die tijd? In Amsterdam zijn op een gegeven moient nog 34 mensen terechtgesteld.

A. Ik kan mij niet voorstellen, hoe dat mogelijk was. In ieder geval zijn deze bevelen van daaruit gegeven. Ik heb notities gemaakt. Misschien is dat interessant.

15382. De *Voorzitter*: Was de toestand in April zó, dat de Rijkscommissaris zijn apparaat nog behoorlijk in handen had?

A. Op zich zelf, ja. Natuurlijk was het hele apparaat zeer stroef geworden, omdat ik hier zat en hij (*Seyss-Inquart*) zat in Apeldoorn. Ik geloof, dat de Befehlshaber der Sicherheitspolizei ook niet meer bij hem was, die zat weer ergens anders.

A. Dr. *Plutzar* war einer der Referenten *Seyss-Inquarts* und ist ein Mann, der sehr gut englisch spricht. Er ist als Dolmetscher mitgegangen und arbeitete gleichzeitig als zweiter Vertreter. Die beiden Offiziere, die mitgegangen sind, waren nicht von *Blaskowitz* geschickt, sie waren Offiziere der an unserer Übergangsstelle eingesetzten deutschen Truppen, die mit mir mitgegangen waren, aber die diese Sache an sich gar nichts anging.

A. Ja. Ich meine nicht ganz im Anfang. Ich glaube er kam zwischendurch dazu und setzte sich hinter den General Sir *Francis Guingand*.

A. Ja. Da war er auch von vornherein dabei.

A. Sie war normal. Ich habe jedenfalls nicht gehört, dass sie irgendwie besondere Sorgen hatten.

A. Ja, das glaube ich.

A. Nein. Davon ist nie die Rede gewesen.

A. Ja.

A. Ja.

A. Ja. Bitte, darf ich Sie etwas fragen? Wissen Sie, dass ich auch mit Herrn General *van Hilten* Unterhaltungen gehabt habe?

A. Der hat ja auch via seinen Adjutanten, Kapitän *van Hoboken*, eingehende Notizen über unsere Besprechungen gefertigt.

A. Ich kann mir nicht erklären, wie das möglich war. Jedenfalls sind diese Befehle da herausgekommen. Ich habe mir Notizen gemacht. Vielleicht ist das interessant.

A. An sich, ja. Natürlich war die ganze Apparatur sehr schwerfällig geworden, insofern als ich hier sass und er sass in Apeldoorn. Ich glaube der Befehlshaber der Sicherheitspolizei war auch nicht mehr bei ihm, der sass wieder irgendwo anders.

15383. De **Voorzitter**: Dat was in het begin van April, dat hij in Apeldoorn zat. Maar waar was de Rijkscommissaris in de tweede helft van April?

A. Neen. Hij was nog steeds in Apeldoorn. Zolang als het ging. Ten slotte was hij.... Waar was hij eigenlijk?

15384. De **Voorzitter**: In de tweede helft van April stonden de geallieerden voor de Grebbelinie.

A. In ieder geval was hij nog in die dagen van de 12de, enz., in deze eerste dagen was hij nog in Apeldoorn.

15385. De **Voorzitter**: En waar heeft hij in de tweede helft van April vertoefd? In den Haag?

A. Later is hij naar den Haag gekomen en heeft bij mij gewoond.

15386. De **Voorzitter**: Had hij toen nog behoorlijke zeggenschap over het apparaat, over de Sicherheitspolizei, enz?

A. Dat heeft hij gehad. Natuurlijk met moeilijkheden, die echter meer van technische aard waren. Het was echter niet zo, dat een bewuste ongehoorzaamheid zou zijn ontstaan. Als hij een bepaalde order gaf, dan werd die ook opgevolgd tot aan het einde. Het kan echter zijn, dat onder bepaalde omstandigheden ergens een bericht niet goed is doorgegeven.

15387. De **Voorzitter**: U weet niet wat de oorzaak is geweest van die terechtstellingen?

A. Neen. Ik heb later om een onderhoud gevraagd met..... Later heb ik een bericht gekregen van de Hauptsturmführer *Mund* — ik weet niet of u de naam kent —, die was hier commandant van de S.D. Aussenstelle in den Haag. In diens bericht heb ik gelezen: „Intussen was het al de tweede helft van April en het verlossende bevel kwam. dat terechtstellingen niet meer voltrokken moesten worden". Dat schrijft hij in zijn bericht en gaat verder: „Met de inlevering van wapenen zou ik niet tevreden geweest zijn, vooral daar wegens de wapenroof op 31 Maart 1945 voor het laatst in den Haag gevangenen gefusilleerd geworden zijn". Dus in den Haag is zelfs sinds Maart niemand meer gefusilleerd, maar hij schrijft nog hier in zijn bericht, dat hij midden April het verlossende bevel gekregen heeft, dat niemand meer neergeschoten behoeft te worden.

15388. De **Voorzitter**: Maar in Amsterdam is dat toch maar gebeurd. U weet daar de verklaring niet van?

A. Neen.

15389. De **Voorzitter**: En het onder water zetten van de Wieringermeer? Dat lag natuurlijk meer op het terrein van de militairen, dat begrijp ik...

A. Ja, maar dat staat hier in het memorandum van Maart 1946 overall in, ook hier in deze uiteenzetting, hetgeen wel heel goed te begrijpen was van onze kant, omdat nl. de geallieerden verder oprukten. Omdat ze verder oprukten, hadden onze bevelhebbers hier de vrees, dat de Wieringermeerpolder door vijandelijke parachutisten-troepen bezet zou worden.

15390. De **Voorzitter**: Het is de bedoeling van de geallieerden helemaal niet geweest in de maand April om hier in het westen van Nederland een noodlottige strijd te gaan voeren, omdat de geallieerde legerleiding op het standpunt stond, dat men veel beter zo snel mogelijk de zaak in Duitsland zelf kon beëindigen.

A. Ja, maar dat sluit toch niet uit: Ze zijn toch hier opgerukt. Dat staat toch hier.

15391. De **Voorzitter**: Ja, maar ze zijn niet verder dan de Grebbelinie gekomen.

A. Ja, maar dat heeft mij generaal *van Hilten* gezegd en dat blijkt ook uit deze stukken, men heeft er volledig begrip voor, dat wij de Wieringermeerpolder moesten laten overlopen, vanwege het naderen van de oprukkende geallieerden. Dat staat bij voorbeeld ook hier in dit memorandum op blz. 7, links, van 22 April aan het einde. „In dit kader ook de Wieringermeerpolder ter verdediging van

A. Nein. Er war immer noch in Apeldoorn. Solange wie es ging. Zum Schluss war er.... Wo war er denn?

A. Jedenfalls da war er noch in diesen Tagen von dem 12. u.s.w., in diesen ersten Tagen war er noch in Apeldoorn.

A. Nachher ist er nach Den Haag gekommen and hat bei mir gewohnt.

A. Das hat er gehabt. Natürlich mit Erschwernissen, die aber mehr technischer Natur waren. Es war aber nicht so, dass etwa ein bewusster Ungehorsam gekommen wäre. Wenn er einen Befehl durchgab, dann wurde der auch befolgt bis zum Schluss. Es kann ja aber sein, dass unter Umständen irgendwie eine Übermittlung 'mal versagt hat.

A. Nein. Ich habe später um eine Unterredung gefragt mit..... Später habe ich einen Bericht bekommen von dem Hauptsturmführer *Mund* — ich weiss nicht ob Sie den Namen kennen — der war hier der Leiter der S.D. Aussenstelle in Den Haag. In dessen Bericht habe ich gelesen: „Inzwischen war Mitte April überschritten und der erlösende Befehl kam, dass Erschiessungen nicht mehr durchzuführen seien". Das schreibt er in seinem Bericht und fährt fort: „Mit der Abgabe von Waffen ware ich nicht zufrieden gewesen, zumal wegen des Waffenraubes am 31. März 1945 letztmalig in Den Haag gefangenen fusilliert worden waren". Also in Den Haag sind sogar seit März keine Fusilladen mehr gewesen, aber er schreibt hier noch in seinem Bericht, dass er Mitte April den erlösenden Befehl bekommen hat, dass Erschiessungen nicht mehr durchzuführen seien.

A. Nein.

A. Ja, aber das steht hier ja — in der Denkschrift von März 1936 — überall darin, auch hier in dieser Ausführung, dass das sehr wohl zu verstehen war von unserer Seite, weil nämlich die Alliierten weiter vorrückten. Weil sie weiter vorrückten, hatte unsere Heeresleitung hier die Sorge, dass der Wieringermeerpolder von feindlichen Fallschirmtruppen in die Hand genommen werden könnte.

A. Ja, aber das schliesst doch nicht aus: Sie sind doch hier vorgerückt. Das steht doch hier.

A. Ja, aber das hat mir der General *van Hilten* gesagt und das geht auch hier aus diesen Dingen hervor, man hat völlig Verständnis dafür, dass wir den Wieringermeerpolder wegen des Fortschreitens der weitergehenden Alliierten überschwemmen mussten. Das steht z.B. auch hier in dieser Denkschrift auf Seite 7, links, vom 22. April zum Schluss: „In diesem Kader auch Wieringermeer zur Verteidigung

de afsluitdijk onder water gezet tegen parachutisten". Dat is een op zich zelf betreuwenswaardige maatregel, die echter daardoor veroorzaakt is, dat de geallieerden niet bleven staan, maar verder oprukten. Ook in de brief van de 18de, waarover wij eveneens gesproken hebben, is het gezegd.

15392. De Voorzitter: Maar u hebt tegenover generaal *van Hilten* verklaard, dat u tegen de onderwaterzetting van de *Wieringerpolder* bij *Blaskowitz* geprotesteerd hebt.

A. Ja, dat heb ik gedaan, omdat ik deze samenhang niet kende. Het was zo, dat wij afgesproken hadden, dat het niet meer zou gebeuren, er zou niet verder onder water gezet worden. Daarop hoorde ik, dat de *Wieringermeerpolder* onder water gezet was. Daartegen heb ik geprotesteerd, d.w.z. ik heb gezegd: Hoe zit dat? Zo hebben wij het toch niet afgesproken? Hij zei: Het spijt me, maar dan moeten de geallieerden stilstaan, maar als zij dat niet doen, dan kan ik het niet verantwoorden. Daarvan getuigt ook blz. 7 deze opmerking van dat telegram van 22 April. Ook op 15 April op blz. 11, links; en ook hier in het midden van 15 April... Ook generaal *Bedell Smith* heeft dat in onze onderhandelingen erkend, want hij heeft gezegd: „De overstromingen tot nu toe kunnen wij als militaire noodzaak beschouwen.”

15393. Jonkvrouw *Wttewaall* van *Stoetwegen*: Heeft generaal *Bedell Smith* dat gezegd? Staat dat ergens zwart op wit?

A. Ik heb het gehoord en ik heb het opgeschreven, maar... het zijn achteraf allemaal notities uit mijn herinnering geweest.

15394. De Voorzitter: Uw lezing van de bespreking met *Bedell Smith* is echter op verschillende punten een andere dan in het boek van *Guingand* vermeld staat.

A. Ja.

15395. De Voorzitter: Volgens uw lezing, zoals u die aan generaal *van Hilten* hebt gegeven, is de bespreking op een andere toon gevoerd dan volgens het verhaal van *Guingand*, volgens hetwelk *Bedell Smith* bedreigd zou hebben met „de muur en het vuurpeloton”.

A. Het is een zeer ernstig onderhoud geweest. Voor mij was het aan van de meest indrukwekkende gebeurtenissen van mijn leven. Dat twee ernstige mannen ernstig geworsteld hebben en ook een tijdlang tamelijk dicht bij elkaar stonden. Er was een uitstekende tolk bij, die steeds tussen beide op en neer liep en die steeds weer de ene uitlegde wat de ander gezegd had en ook deskundig probeerde ze tot elkaar te brengen. Ik mag misschien als voorbeeld iets zeggen, wat ik hier nog nooit neergeschreven heb, maar wat het karakteriseert. Toen nu generaal *Bedell Smith Seyss-Inquart* de nuttelosheid van de tegenstand, enz. duidelijk gemaakt had, heeft *Seyss-Inquart* dit op geen enkele wijze bestreden. Hij heeft niet geprobeerd dit te verzachten of hoe dan ook te verkleinen, maar hij heeft gezegd: Hei kan wel allemaal zo zijn, maar dat kan voor mij slechts aanleiding zijn tot een afzonderlijke wapenstilstand. Ik heb hier voor de bevolking gedaan wat te doen was, maar voor ons wil ik geen privileges hebben. Wij willen het lot van het gehele leger met ons gehele volk delen en wij maken dus geen bijzondere afspraken.

15396. De Voorzitter: Er staat hier in het Memorandum van Vertrouwensmannen op blz. 10, 1ste kolom, 1ste noot, dat door de C.B.S. aan de B.N.S. bericht werd, dat de Duitse afgevaardigden, die 's Maandags zeer terneergeslagen naar de besprekingen vertrokken, na terugkomst in den Haag betrekkelijk opgelucht waren door de tegemoetkomende houding, ondervonden bij de besprekingen met geallieerde officieren, en dat zij van mening waren, dat met deze heren veel beter te praten viel dan met die veeleisende en agressieve Hollanders in den Haag. Is dat een stemmingsbeeld, dat overeenkomt met uw eigen gevoelens op dat moment?

A. Neen, dat was niet te vergelijken... met Hollanders. Men kan niet met Hollanders vergelijken. Met alle Hollanders, waarmede wij toen hebben onderhandeld, hebben wij zeer correct onderhandeld. Voor zo'n vergelijking was voor mij geen aanleiding.

15397. De Voorzitter: In het in het memorandum vermelde telegram wordt hieraan de opmerking verbonden, dat de Duitse afgevaardigden bovendien uit de besprekingen de conclusie hadden getrokken, dat van capitulatie in de eerste weken nog geen sprake zou zijn. Was het misschien uit de opmerking van generaal *Bedell Smith*, die gezegd had: „het is in ieder geval binnen twee maanden afgelopen”, dat u de conclusie trok, dat de zaak nog wel even zou duren?

des Abschlussdeiches inundiert gegen Parachutisten”. Das ist eine an sich bedauerliche Massnahme, die aber dadurch gekommen ist, dass die Alliierten nicht stehen blieben, sondern weiter vorrückten. Auch in dem Brief vom 18., von dem wir ebenfalls sprachen, ist es gesagt worden.

A. Ja, das habe ich getan, weil ich diese Zusammenhänge nicht kannte. Es war so, dass wir verabredet hatten, dass es nicht mehr so sein soll, es sollte nicht weiter inundiert werden. Darauf hörte ich, es ist der *Wieringermeerpolder* unter Wasser gesetzt worden. Dagegen habe ich protestiert, das heisst, ich habe gesagt: Wie steht was? Wir haben das doch nicht verabredet? Er sagte: Es tut mir leid, aber dann müssen die Alliierten stillstehen, aber wenn sie das nicht machen, dann kann ich das nicht verantworten. Davon zeugt auch Seite 7 diese Bemerkung von diesem Telegramm vom 22. April. Auch am 15. April auf Seite 11, links: und eben hier in der Mitte vom 15. April... Auch der General *Bedell Smith* hat das in unserer Unterhandlung anerkannt, denn er hat gesagt: „Die bisherigen Überflutungen können wir als militärische Notwendigkeiten anerkennen.”

A. Ich habe es gehört und ich habe es mir aufgeschrieben, aber... es sind ja hinterher alles Gedächtnisprotokolle gewesen.

A. Ja.

A. Es ist eine ganz ernsthafte Unterhaltung gewesen. Für mich war es eines der eindruckvollsten Erlebnisse meines Lebens. Dass zwei ernste Männer ernsthaft gerungen haben und sich auch eine Zeitlang ziemlich nah waren. Da war ein ausgezeichnete Dolmetscher dabei, der immer zwischen den beiden hin und her lief und der jedem wieder explizierte, was der andere gesagt hatte und auch mit Kenntnis versuchte, sie aneinander zu bringen. Ich darf zum Beispiel etwas sagen, was ich hier niemals hingeschrieben habe, aber was das charakterisiert. Als nun General *Bedell Smith Seyss-Inquart* die Aussichtslosigkeit des Widerstandes u.s.w. klar gemacht hatte, hatte *Seyss-Inquart* dies in keiner Weise bestritten. Er hat nicht versucht das abzuschwächen oder irgendwie zu verkleinern, sondern er hat gesagt: Es mag alles so sein, aber das kann mich zu einem Sonderwaffenstillstand veranlassen. Ich habe hier für die Bevölkerung getan was zu tun war, aber für uns will ich keine Besonderheiten haben. Wir wollen das Schicksal der gesamten Armee mit unserem gesamten Volke teilen. Wir machen deshalb keine Sonderverabredung.

A. Nein. Das war gar kein Vergleich... mit Hollandern. Es war kein Vergleich mit Hollandern zu ziehen. Mit allen Hollandern, mit denen wir damals zu verhandeln hatten, haben wir tadellos verhandelt. Für solch einen Vergleich war für mich kein Anlass.

A. Wij hebben in ieder geval daaruit opgemaakt, dat *Bedell Smith* nog rekende op twee maanden oorlog. Wanneer hij daarop gerekend had, dat de zaak zo snel als het in werkelijkheid is gebeurd, in elkaar zou gestort zijn, had hij zeker niet zo lang moeite gedaan om ons over te halen. Hij heeft toch *Seyss-Inquart* trachten te overreden. En dat wilde ik nog graag zeggen: Toen ten slotte *Seyss-Inquart* hem in alle ernst gezegd had: Generaal, ik wil dat alles, wat u zegt, helemaal niet bestrijden, het is zo, enz., maar desondanks doen wij hier niets buitengewoons. Het is voor ons een eer, dat wij in ons lot met ons volk verenigd zijn. Toen heeft *Bedell Smith* tegen hem gezegd: „Ik heb begrip voor uw erestandpunt”, en hij heeft er zelfs aan toegevoegd -- dat heb ik hier nergens opgeschreven, omdat ik het voor een zeer persoonlijke opmerking gehouden heb -- „Ik ben ook een kleinzoon van een Duits officier”.

15398. De Voorzitter: Dat klopt helemaal niet met het boek van generaal *Guingand*, die geschreven heeft, dat *Bedell Smith* greid heeft met. ...

A. De voorstelling van generaal *Guingand* is immers objectief vals. Hij stelt de zaak voor, alsof hij de leider van de onderhandelingen zou geweest zijn.

15399. De Voorzitter: Ik begrijp niet goed hoe de volgende zin in de wereld gekomen is. In uw verslag van de tweede bespreking in Achterveld, dus van 30 April, zegt u: Auf eine diesbezügliche Frage stellt der Reichskommissar fest, dass es wahrscheinlich tunlich sein wird das Los der politischen Gefangenen zu erleichtern, da dies in seine Kompetenz fiel. Es sei ihm nicht bekannt, dass die Kriegsgefangenen nicht nach den vorgesehenen internationalen Regelungen behandelt wurden”.

Waar slaat dat op? De Rijkscommissaris moet dit toch gezegd hebben als antwoord op een opmerking, die van de andere zijde gemaakt werd. Welke was die opmerking?

A. Dat is dan blijkbaar de opmerking geweest, dat de krijgsgevangenen niet zo behandeld werden.

15400. De Voorzitter: Is geconcretiseerd, waarin dat bestond?

A. Neen, ik weet ook niet of het zo was, hij heeft dat zeker ook helemaal niet zo uiteengezet. Hij heeft gezegd: De krijgsgevangenen moeten daarmee toekomen. De Rijkscommissaris heeft toen gezegd: Volgens mijn weten zijn die mensen altijd zo behandeld.

15401. De Voorzitter: Dit is naar uw gevoel geen punt, waar de nadruk op gelegd is?

A. Neen.

15402. Jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen: U hebt straks zeer nadrukkelijk gezegd, dat u zich uw verantwoordelijkheid bewust was. Maar dan had u zich die verantwoordelijkheid toch een beetje eerder bewust moeten zijn, want toen de spoorwegstaking in September 1944 begon, is de levensmiddelen toevoer naar het westen stopgezet. Daartussen is toen door ons Hollanders natuurlijk een duidelijk verband gelegd. Door de Duitsers is gezegd: Nu is er geen verkeer meer en komen er dus geen levensmiddelen meer naar het westen. En de mensen, die levensmiddelen gingen halen, werden aangehouden en wat zij bij zich hadden, werd hun afgenomen. Nii zult u misschien zeggen: Dat werd door Hollandse landwachters gedaan. Maar die stonden onder de bevelen van de Duitsers en zij zouden dit nooit zonder toestemming van de Duitsers gedaan hebben. Ik moet u zeggen, dat u de schijn tegen u hebt, want dat u hier toch zeer de indruk wekt, dat u pas toen de mensen hier doodvielen in de straten, tot de overtuiging gekomen bent, dat er iets moest gebeuren. Dat is voor mijn gevoel een beetje laat. Ik vind het jammer, dat u dat verantwoordelijkheidsbesef -- ik wil aannemen, dat u dat op dat moment wel gehad hebt voor de bevolking -- niet eerder heb getoond, want die winter is hier buitengewoon moeilijk geweest en wij hebben aan den lijve kunnen ervaren, dat er eigenlijk van de Duitse kant niets gedaan is om dit te verhinderen. Wanneer u nu zegt, dat u door verantwoordelijkheidsbesef gedreven werd, kan ik dat toch niet zo maar accepteren. Dan zijn de argumenten, die daartegen van onze zijde zijn aangevoerd, toch wel zeer klemmend. De toestand van Duitsland was onhoudbaar en dat hebt u en natuurlijk ook de Rijkscommissaris ten langen leste beseft en toen heeft men getracht wat water bij de wijn te doen, toen de geallieerden bereid bleken om hier

A. Wir haben allerdings daraus geschlossen, dass *Bedell Smith* noch mit zwei Monaten Kampf rechnete. Wenn er damit gerechnet hatte, dass die Sache so schnell wie es tatsächlich geschehen zusammenklappte, so hatte er sich sicher nicht die Mühe gegeben, uns so lange zuzureden. Er hat doch auf *Seyss-Inquart* eingeredet. Und das möchte ich noch sagen: Als schliesslich *Seyss-Inquart* ihm in allem Ernst gesagt hatte: Herr General, ich will das alles, was Sie sagen, gar nicht bestreiten, es ist so, u.s.w., aber trotzdem machen wir hier nichts besonderes. Es ist unsere Ehre, dass wir in unserem Schicksal mit unserem Volke eins sind. Da hat *Bedell Smith* zu ihm gesagt: „Ich habe Verständnis für Ihren Ehrenstandpunkt” und hat er sogar hinzugefügt (das habe ich hier nirgends eingeschrieben, weil ich es für eine sehr persönliche Bemerkung gehalten habe): „Ich bin auch Enkel eines deutschen Offiziers”.

A. Die Darstellung von General *Guingand* ist ja objectiv falsch. Er gibt hier die Sache, als ob er der Verhandlungsführer gewesen wäre.

A. Das ist dann anscheinend die Bemerkung gewesen, dass die Kriegsgefangenen nicht so behandelt wurden.

A. Nein. Ich weiss auch nicht ob es so war, er hat das bestimmt auch so gar nicht angeführt. Er hat gesagt: Die Kriegsgefangenen müssen damit zukommen. Der Reichskommissar hat dann gesagt: Meines Wissens sind auch die Menschen immer so behandelt worden.

A. Nein.

te hulp te komen. Duitsland werd daar niet beter of niet minder van; de bevolking moest een minimum aan voedsel hebben en de toestand was toen reeds zó, dat, zelfs met het voedsel, dat er toen bijkwam, er nog mensen stierven, omdat het doodgewoon niet meer te verdragen was. Als de Hollanders niet zo gepot hadden en toch gesmokkeld hadden en toch door de linies gegaan waren, waren er nog veel meer slachtoffers gevallen. Ik moet u zeggen, dat, nu u zoëven de Europese toestand er bij haalde, dit mij buitengewoon vreemd aan deed. Ik geloof, dat u gelijk heeft, wanneer u zegt: het zijn dingen, die men moet laten rusten, maar dan moet u het van uw kant ook niet zo stellen, alsof u toen alleen door menslievendheid gedreven werd.

A. Dit verantwoordelijkheidsgevoel had ik niet pas toen, maar vanaf het begin. Wij hebben gedurende de gehele tijd en speciaal het gehele laatste halfjaar van onze Duitse kant alles gedaan, wat ons mogelijk was om de bevolking hier zo goed mogelijk te voeden. Ik geloof, dat, wanneer u de directeur-generaal de heer *Louwes* of dr. *Hirschfeld* eens daarover wilt ondervragen, dezen dat niet bestrijden zullen. Ik heb de gehele tijd juist de zorg voor de levensmiddelen gehad, dat heb ik als mijn voornaamste taak gezien dat laatste halfjaar en ik heb mij dagelijks steeds met deze taak beziggehouden, maar ik verzoek u werkelijk ook de moeilijkheden eens in aanmerking te willen nemen. Ik moet hier helaas wet uitvoerig worden, maar ik moet het u zeggen. In de eerste plaats stelt u zich eens voor: Zuidholland hier en helemaal het hele vesfingsgebied, dat is toch een gebied van 4½ miljoen inwoners, dat al in vreedstijd een gebied is, dat hoofdzakelijk van buiten afhankelijk is. Dus het kon zich niet zelf voeden. Er kwam aanvoer van buiten, zowel van Zeeland en Brabant als uit de noordoostelijke provincies. De toevoer van buiten was weggefallen. Zeeland en Brabant waren weggefallen. Het 15de leger kwam hier en nam het hele gebied ten zuiden van Rotterdam in, de Zuidhollandse eilanden, die hebben ze ook bezet. Op hetzelfde ogenblik komt de spoorwegstaking. De spoorwegstaking wordt voortgezet. Ten gevolge van het wegvallen van de spoorwegen moet men naar andere verkeersmiddelen omzien. Daardoor kwam zo'n tekort aan verkeersmiddelen, dat de verbinding naar de noord-oostelijke provincies, die voedsel over hadden, niet voldoende onderhouden kon worden.

15403. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Mag ik u even interrumpen? Dat begrijp ik allemaal heel goed en ik weet ook heel goed hoe die situatie was, maar het bevreemdende in dit alles is, dat, wanneer men zelf de middelen had om voedsel te gaan halen, men doodgewoon tegengehouden werd. Ik geloof niet, dat het veel zin heeft om hier nu verder nog heen en weer te praten. Ik wilde dit slechts als een constatering naar voren brengen, dat ik dit in uw redenatie een beetje vreemd vond. Zoals ik u gezegd heb... u hebt de schijn tegen u, dat kunt u niet ontkennen.

A. Ja, maar werkelijk alleen de schijn. Wij hebben gedaan wat mogelijk was. Ik kan daarop wijzen: Het was ook in Neurenberg, dat de akte van beschuldiging tegen *Seyss-Inquart* aanvoerde, dat hij de levensmiddelenverzorging van de bevolking hier in het laatste halfjaar verwaarloosd had. Nadat echter dr. *Hirschfeld* en ik als getuigen daar geweest waren — en wij hebben speciaal omtrent deze vraag getuigd —, is echter in het vonnis van deze beschuldiging niets blijven staan. Het gebrek aan verkeersmiddelen was zodanig, dat zelfs de noordoostelijke provincies niet ten volle benut konden worden. Toen is toch later de z.g. Centrale Rederij gesticht. Daarbij kan ik u zeggen, dat de Rijkscommissaris in eigen persoon zeer intensief daaraan gewerkt heeft. Ik ben daarbij geweest, toen hij zich door onze „Ernährungsverwaltung“ (Commissie voor de voedselvoorziening) de feiten heeft laten uiteenzetten. Van elk soort voedsel heeft hij precies uitgerekend hoe groot het totaal van de transporttonnage moest zijn om deze dingen hier aan te voeren. Toen heeft hij zich later weer met de marine en met het leger in verbinding gesteld, opdat de schepen zouden worden vrijgegeven. Wij hebben verder ook gezien, dat we de mensen, die met hun verkeersmiddelen ondergedoken waren, overgehaald hebben weer naar buiten te komen, doordat we hun gegarandeerd hebben, dat zij niet meegenomen zouden worden. En zo is er toen een transportvloot van meer dan 100 003 ton

De **Voorzitter**: Ja, van die Centrale Rederij, enz. zijn wij op de hoogte.

A. Maar de Rijkscommissaris heeft zeer intensief persoonlijk meegewerkt.

A. Dieses Verantwortungsgefühl hatte ich nicht erst damals sondern vom Anfang an. Wir haben die ganze Zeit hindurch und speziell das ganze letzte halbe Jahr von unserer deutschen Seite alles getan, was uns möglich war um die Bevölkerung hier so gut wie möglich zu ernähren. Ich glaube, dass, wenn Sie 'mal Herrn Generaldirektor *Louwes* oder Herrn Dr. *Hirschfeld* darüber hören, diese das nicht bestreiten werden. Ich habe die ganze Zeit gerade die Sorge für die Lebensmittel gehabt, das habe ich als meine Hauptaufgabe betrachtet, das letzte halbe Jahr, und ich habe mich täglich immer mit dieser Sache befasst, aber ich bitte Sie wirklich auch 'mal die Schwierigkeiten sehen zu wollen. Ich muss hier leider etwas ausführlich werden, aber ich muss es Ihnen sagen. Also zunächst denken Sie 'mal: Südholland hier und überhaupt das ganze Festungsgebiet, das ist doch ein Gebiet von 4½ Million Einwohnern, das schon in Friedenszeiten ein Zuschussgebiet war. Also es konnte sich nicht aus sich selbst ernähren. Es kam Zufuhr sowohl von aussen als von Zeeland und Brabant als aus den Nordost-Provinzen. Die Zufuhr von Aussen war weggefallen. Es waren wrgefallen Zeeland und Brabant. Es kam die 15. Armee hierherunter und nahm das ganze Gebiet südlich Rotterdam noch ein, die Südholländischen Inseln, die haben sie auch mit besetzt. In demselben Augenblick' kommt der Eisenbahnerstreik. Der Eisenbahnerstreik wird durchgehalten. Infolge des Wegfalls der Eisenbahn muss man andere Verkehrsmittel ergreifen. Dadurch kam eine solche Verkehrsmittelnot, dass die Verbindung zu den Überschussgebieten der Nordost-Provinzen nicht genügend aufrechterhalten werden konnte.

A. Ja, aber wirklich nur den Schein. Wir haben getan, was möglich war. Ich kann darauf hinweisen: Es war auch in Nürnberg, dass die Anklageschrift gegen *Seyss-Inquart* anführte, dass er die Lebensmittelversorgung der Bevölkerung hier in dem letzten halben Jahre vernachlässigt hätte. Es ist aber, nachdem Herr Dr. *Hirschfeld* und ich als Zeugen da gewesen sind — und wir haben speziell über diesen Fall ausgesagt —, in dem Urteil nichts von diesem Vorwurf stehen geblieben. Die Verkehrsmittelnot war derartig, dass eben die Nordost-Provinzen nicht völlig ausgenutzt werden konnten. Da ist doch nachher noch die sogenannte Centrale Rederij gegründet worden. So kann ich Ihnen sagen, dass der Reichskommissar ganz persönlich auf das intensivste daran gearbeitet hat. Ich bin dabei gewesen, wie er sich von unserer Ernährungsverwaltung die Angaben hat vortragen lassen. Er hat sich von jedem einzelnen Lebensmittel genau ausgerechnet, wie gross die Transporttonnagesumme sein müsste um diese Dinge hier heranzuführen. Dann hat er sich nachher wieder mit der Marine und mit dem Meer in Verbindung gesetzt, dass die Schiffe freigegeben würden. Wir haben auch weiter gesehen, dass wir die Leute, die mit ihren Verkehrsmitteln untergetaucht waren, bewegen haben wieder hervorzutreten, indem wir ihnen garantiert haben, dass sie nicht mitgenommen werden würden. Und so ist ja eine Transportflotte von über 100 000 Ton....

A. Aber der Reichskommissar hat auf das intensivste persönlich mitgearbeitet.

De **Voorzitter**: Deze zaak is ons wel bekend. Ik geloof niet, dat het nodig is om dat hier verder uit te spinnen. Het gaat hier om de gebeurtenissen in Apri! 1945. Ik zou dit onderwerp nu dus wel willen beëindigen.

15404. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik had alleen dit nog willen zeggen, dat het goede, dat ik vanmiddag hier heb kunnen constateren, is, dat u het voor de Rijkscommissaris opneemt en die verdedigt, omdat hij dat zelf niet meer doen kan. Deze man is dood en dat u het zo vurig voor hem opneemt, waardeer ik in u. Hij kan zich niet meer verdedigen. Ik wil er ook verder niet meer op ingaan, ik heb alleen even willen constateren hoe ik de zaken zie.

A. Dat heb ik ook vermeld. Ik ben in mijn verslag over mijn werkwijze omtrent de kwestie van de voedselvoorziening ook zeer uitvoerig geweest. Bezit u dit verslag?

De **Voorzitter**: Ja, dat hebben wij.

A. Dan verzoek ik u, dat nog eens na te lezen. Dat, wat ik daar beschreven heb, hebben wij gedaan uit een echt verantwoordelijkheidsgevoel en het spijt mij ook, dat ik het vandaag meerdere malen met klein heb herhaald; dat moet op zich zelf vanzelfsprekend zijn; dat moet men niet van zich zelf zeggen, maar nadat het gezegd is zeg ik het niet ter wille van mij zelf, maar ook ter wille van mijn volk.

15405. De **Voorzitter**: Mag ik u dan nog een concrete vraag stellen? Wij hebben het in het begin van dit verhoor gehad over het plan van de Rijkscommissaris om dit gebied te neutraliseren. Hoe stelde hij zich dat neutraliseren voor? Dat is mij nog niet helemaal duidelijk.

A. Het was hem zelf niet geheel duidelijk hoe hij dat doen moest. Hij ziet slechts dat ene: Hij ging slechts van dit ene standpunt uit, dat de voortzetting van de oorlogstoestand hier in Nederland eigenlijk toch onzin was.....; dat de eigenlijke strijd hier toch niet meer beslissend zou zijn en wij in verhouding tot het grote gebeuren in de schaduw zijn komen te staan en dat het eigenlijk zinloos was het land nog in oorlog te houden.

15406. De **Voorzitter**: Maar welke figuur dacht hij zich?

A. Ja, zover ik daarvan gehoord heb, zei hij: Hoe moet men zo iets doen en hoe moet men zo iets verwezenlijken; dus een vast omlind plan heeft hij niet gehad, in ieder geval heeft hij tegenover mij zich hierover niet geuit. Natuurlijk heeft hij toen reeds tegenover dr. *Hirschfeld* over neutralisering gesproken. Hij heeft de gedachte eens gelanceerd.

15407. De **Voorzitter**: Ja, het is wel gemakkelijk om een idee te lanceren, maar ten slotte komt het op de praktische figuur aan. Is er een concreet plan geweest?

A. Ik geloof, dat dr. *Hirschfeld* u daarover meer zou kunnen zeggen dan ik.

15408. De **Voorzitter**: Wilt u daarmee zeggen, dat de Rijkscommissaris zich over de concrete uitwerking van die gedachte tegenover u niet heeft uitgelaten?

A. Neen, ik geloof, dat hij over dit geval zich met dr. *Hirschfeld* concreter uitgesproken heeft dan met mij.

15409. De **Voorzitter**: Wanneer u zegt: U kunt dat beter vragen aan dr. *Hirschfeld*, is dat geen antwoord op de vraag of het u bekend is of niet. Dat is mijn vraag.

A. Ja, ja, mij is het juist onbekend, anders zou ik het zeggen. Waarom zou ik het niet zeggen?

15410. De **Voorzitter**: Het is u dus niet bekend?

A. Neen, ik zoek er naar.

15411. De heer **Koersen**: De aanwezigheid van de verzetsgroepen heeft ook nog een rol gespeeld in verband met de mogelijkheid, dat die contacten met de geallieerden zouden krijgen. Hoe dacht men daar eigenlijk over?

A. Das habe ich ja auch angegeben. Ich habe in meinem Bericht über meine Tätigkeit mich über diese Fälle der Ernährung auch sehr ausführlich geäußert. Haben Sie den?

A. Dann bitte ich Sie, das noch einmal nachzulesen. Das was ich dort beschrieben habe, haben wir getan, wirklich aus einem echten Verantwortungsgefühl heraus, und es tut mir auch leid, dass ich das heute nun mehrfach betont habe; das muss an sich selbstverständlich sein, das soll man nicht von sich sagen, aber nachdem es gesagt worden ist sage ich es mir nicht meinetwegen, aber auch meines Volkes wegen.

A. Er war sich ja selber nicht ganz klar, wie er das machen sollte. Er sagt nur das eine: Er ging nur von dem einen aus, dass die Fortsetzung des Kriegszustandes hier in den Niederlanden eigentlich doch unsinnig wäre; das der eigentliche Kampf hier doch gar nicht mehr ausgeglichen würde und wir am grossen Geschehen gemessen, in den Schatten gerückt seien und dass es eigentlich sinnlos wäre das Land noch im Kriege zu halten.

A. Ja, soweit ich davon gehört habe, sagte er: Wie soll man das anbringen und wie soll man so etwas verwirklichen; also einen ganz bestimmten Plan hat er nicht gehabt, jedenfalls hat er mir gegenüber sich hierüber nicht geäußert. Natürlich hat er damals schon gegenüber dr. *Hirschfeld* von „Neutralisierung“ gesprochen. Er hat den Gedanken 'mal lanciert.

A. Ich glaube, er würde Ihnen darüber Herr Dr. *Hirschfeld* mehr sagen können als ich.

A. Nein, ich glaube, dass er in diesem Falle sich mit Dr. *Hirschfeld* konkreter ausgesprochen hat als mit mir.

A. Ja, ja, mir ist es eben unbekannt, sonst würde ich es sagen. Warum sollte ich es nicht sagen?

A. Nein, ich suche danach.

A. Het was immers op zich een onderdeel van de overeenkomst, dat nu niet meer geëxecuteerd zou worden en dat daartegenover de „verzetsgroepen” nu ook geen sabotage zouden uitoefenen. Dat was dus een soort — kan men zeggen — wapenstilstand. Wij verplichtten ons, dat wij niet meer verder tegen deze groepen zouden optreden, alleen wanneer het ging om zeer bepaalde concrete vergrijpen, waarvoor dan nog slechts de dader persoonlijk zou vervolgd worden. Daartegenover verklaarde de verzetsbeweging: Wij stoppen de sabotage en u stopt de vervolging. Deze overeenkomst is overigens door beide partijen nagekomen. Er zijn echter wel eens handelingen verricht aar, beide kanten in strijd met deze overeenkomst.

Ik meen, dat zulke afspraken niet direct zonder meer tot in de uiterste hoeken doordringen, is toch te begrijpen.

15412. De *Voorzitter*: Was u ook iets bekend over de wijze waarop men van Nederlandse zijde op deze onderhandelingen reageerde, met name in de kringen van de verzetsbeweging? U had contact met Vertrouwensmannen, maar u weet, dat de organisatie van het verzet een nogal gecompliceerd geheel was. Daar is verschillend gedacht over de vraag of het wenselijk was om deze onderhandelingen te voeren of niet. Hebt u er ooit iets van gemerkt in die dagen hoe men daarover dacht?

A. Neen.

15413. De *Voorzitter*: Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat er ook mensen waren, die van mening waren, dat met de Duitsers nu eenmaal geen enkele onderhandeling mogelijk was.

A. Zeker. Van onze kant waren er ook mensen, die zeiden: Zoiets doet men niet. En toen de vestingwerken daar aan de Grebbelinie weggeruimd werden, was het ook niet erg aangenaam bij de troepen daar.

15414. De *Voorzitter*: U spreekt er in uw verslag over de laatste bespreking in Achterveld op de 30ste April over, dat u aan het slot van die bespreking nog de opmerking hebt gemaakt of het niet mogelijk zou zijn, dat de Rijkscommissaris en u een vrijgeleide zouden krijgen om naar Berlijn te kunnen gaan en daar een volmacht te vragen tot het inleiden van onderhandelingen over een algemene capitulatie en daarmee heeft *Seyss-Inquart* ingestemd. Had u te voren reeds met elkaar besproken, dat u zou trachten dit te doen of kwam dat aan het slot van die bespreking bij u op?

A. Dat kwam aan het slot bij mij op, toen ik dit ernstig onderhoud meegemaakt had. Het is wel is waar juist, wat de tegenstander zegt, dat aan het slot, toen *Seyss-Inquart* duidelijk gezegd heeft: „Ik ga nergens op in”, dat toen de hele stemming weer wat koeler werd, nadat eerst de partijen over het algemeen nader tot elkaar gekomen waren. Maar het was toch juist zo, dat hier werkelijk een zeer ernstig gesprek plaats gevonden had en dat de beide mannen van weerszijden elkaar au sérieux genomen hadden. En toen wij er uit kwamen, heb ik tegen de Rijkscommissaris gezegd: „Rijksminister, het was juist, dat wij zo gehandeld hebben, dat wij voor ons niets extra's wilden hebben, maar ik heb de indruk, dat wij hier de enige instantie zijn, die met de tegenpartij eens ernstig contact heeft gekregen. Wat *Himmler* met *Bernadotte* doet, dat is niets”, zei ik tot hem, „daar komt niets van te recht. Zal ik niet nog eens naar *Bedell Smith* gaan en hem vragen of hij er mee akkoord gaat, dat u een geleidebrief krijgt om naar Berlijn te gaan, en mijn bedoeling is dan, dat u in Berlijn zoudt zeggen: Hier, ik heb een serieuze verbinding. Geeft mij volmacht om nu over alles te onderhandelen”.

15415. De *Voorzitter*: Dat betekende dus, dat u uiteindelijk toch over capitulatie wenste te spreken, want de volmacht, die u van Berlijn wilde krijgen, kon onder de gegeven omstandigheden geen andere zijn dan een volmacht tot capitulatie. De voorwaarden van de geallieerden waren „unconditional surrender” en de omstandigheden waren zo, dat de geallieerden die voorwaarden konden afdwingen.

A. Tegen de ons voorgestelde capitulatie waren wij toch, omdat het een afzonderlijke capitulatie was, dus, dat wij hier niets bijzonders wilden hebben.

15416. De *Voorzitter*: U wees dus de capitulatie als een afzonderlijke capitulatie voor dit gebied af — op overwegingen, waar ik hier niet verder op in behoef te gaan —, maar de capitulatie op een hoger niveau, de algehele capitulatie, daaraan had u wel mee willen werken?

A. Es war ja an sich Gegenstand der Vereinbarung, dass nun keine Exekutionen mehr ausgeführt werden sollten und dass demgegenüber die „verzetsgroepen” nun auch keine Sabotage mehr ausübten. Das war also eine Art — kann man sagen — Waffenstillstand. Wir verpflichteten uns, dass wir nicht mehr weiter gegen diese Gruppen vorgehen würden, nur noch wenn es sich um ganz bestimmte konkrete Vergehen handele, die nur noch gegen die persönlichen Täter verfolgt werden sollten. Demgegenüber erklärte die „verzetbeweging”: Wir stoppen die Sabotage und Ihr stoppt die Verfolgung. Das ist übrigens beiderseits gehalten worden. Es ist aber auch verschiedentlich, jedoch wenig, der Streit auf beiden Seiten noch weiter geführt worden entgegen der Vereinbarung.

Ich meine, solche Abmachungen dringen eben nicht ohne weiteres bis zum Letzten durch, das ist schon verständlich.

A. Nein.

A. Sicher. Von unserer Seite waren auch Leute, die sagten: So etwas tut man nicht. Und als die Befestigungsanlagen da an der Grebbelinie weggeräumt wurden, war es auch nicht sehr angenehm bei den Truppen dort.

A. Das kam zum Schluss bei mir auf, als ich ja doch diese ernsthafte Unterhaltung erlebt hatte. Es ist zwar richtig, was der Gegner sagt, dass zum Schluss, als *Seyss-Inquart* nun klar gesagt hatte: „Ich lasse mich auf nichts ein”, die ganze Stimmung wieder etwas kühler wurde, nachdem sich die Verhandlungspartner vorher durchaus genähert hatten. Aber es war doch eben so, dass hier wirklich ein sehr ernstes Gespräch stattgefunden hatte und dass die beiden Männer sich gegenseitig ernst genommen haben. Und als wir dann heraus kamen, habe ich zum Reichskommissar gesagt: „Reichsminister, es war ja wohl richtig, dass wir so gehandelt haben, dass wir für uns nichts Extra's haben wollten, aber ich habe den Eindruck, dass wir hier die einzige Steile sind, die einen ernsthaften Kontakt irgendwo 'mal mit der Gegenseite gewonnen hat. Was der *Himmler* mit *Bernadotte* macht, das ist ja nichts”, sagte ich ihm, „da kommt ja nichts bei heraus. Sollte ich nicht noch einmal zu *Bedell Smith* hinein gehen und ihn fragen ob er nicht damit einverstanden wäre, dass Sie einen Geleitsbrief bekamen um nach Berlin zu gehen, und meine Absicht wäre dann, dass Sie in Berlin sagen sollten: Hier, ich habe eine ernsthafte Verbindung. Gib mir Vollmacht jetzt über das Ganze zu verhandeln.”

A. Gegen die uns vorgeschlagene Kapitulation waren wir doch, weil es eine Sonderkapitulation war, also, dass wir nicht hier etwas Besonderes haben wollten.

A. Ja, waarom niet? Omdat ik tegen mij zelf zei: Volgens mijn gevoel had deze capitulatie veel vroeger moeten komen, in het kader van het geheel bezien. Maar het is natuurlijk iets anders, wanneer ik als afzonderlijk vechtend deel dat doen wil. Begrijpt u? Dat is toch een heel andere zaak. Ik zei tot me zelf: Nu is hier een ernstig contact gekomen en nu moeten wij pogen dat te benutten voor onze gezamenlijke situatie. En dan is het natuurlijk juist, zoals u zegt: „unconditional surrender”, maar die heeft ook altijd nog allerlei verschillende vormen.

15417. De **Voorzitter**: Maar dat is dus weer een bevestiging voor de opvatting, dat de Rijkscommissaris bij deze hele penibele zaak tussen Scylla en Charybdis heen wilde zeilen. Hij wilde niet aan een afzonderlijke capitulatie, omdat hij eventuele consequenties van uit Duitsland vreesde en misschien ook, omdat hij niet los van de anderen wilde capituleren, dat laat ik daar, maar hier was weer een concrete uitweg om er misschien uit te komen, wanneer men naar Berlijn had kunnen gaan en voor het geheel had kunnen optreden.

A. Ik meen, dat is toch voor heel Duitsland. Ik heb ook de eerste wereldoorlog meegemaakt en toen heeft men op het ogenblik, dat *Hindenburg* en *Ludendorff* inzagen: „Met de beste wil van de wereld houden wij het niet meer” gecapituleerd en dit ogenblik was bij ons allang overschreden en hier — en dat komt natuurlijk gedeeltelijk ook daarvan, omdat hier nergens een ernstig contact was met de tegenpartij — in dit ogenblik had ik aangevoeld: Hier hebben twee mannen nu een gesprek gevoerd. Die mannen hebben wederzijds elkaar au sérieux genomen en *Seyss-Inquart* heeft ook niet getracht onze toestand gunstiger voor te stellen dan zij was en daaruit heb ik de gevolgtrekking gemaakt....

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat het volkomen duidelijk is, zoals u het zegt, dat uit het feit, dat hier een contact was tussen geallieerden en Duitsers op een van de hoogste niveau's, een mogelijkheid voortvloeide. Dat behoeft u niet verder uiteen te zetten. Dat is volkomen duidelijk.

A. Dat zouden wij nu willen benutten. En ik ben toch ook bij *Bedell Smith* geweest en hij zei....

De **Voorzitter**: Toen heeft *Bedell Smith* gezegd: Dat moet ik aan *Eisenhower* voorleggen. Daar is het bij gebleven. Immers, toen is onmiddellijk daarop, ten minste een paar dagen later, de algehele capitulatie gekomen; dus dat heeft geen rol meer gespeeld.

Wij zijn hiermede gekomen aan het einde van hetgeen wij u te vragen hadden. Ik sluit het verhoor.

E. A. SCHWEBEL.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, griffier.

A. Ja, warum nicht? Weil ich mir sagte: Nach meinem Gefühl hätte diese Kapitulation viel eher kommen müssen, vom Ganzen her gesehen. Aber es ist natürlich etwas anderes, wenn ich als ein einzelner kämpfender Teil das tun will. Verstehen Sie? Das ist doch eine ganz andere Sache. Ich sagte mir: Jetzt ist hier einmal ein ernsthafter Kontakt hergestellt und jetzt müssen wir versuchen das auszunutzen für unsere gesamte Situation. Und dann ist es natürlich richtig, wie Sie sagen „unconditional surrender” aber die hat auch immer noch die allerverschiedensten Formen.

A. Ich meine, das ist doch für das ganze Deutschland. Ich habe auch den ersten Weltkrieg mitgemacht und da hat man in dem Augenblick, als *Hindenburg* und *Ludendorff* eingesehen haben „Wir halten es beim besten Willen nicht mehr”, kapituliert und diesen Augenblick hat man bei uns weit überschritten und hier — und das kommt natürlich auch zum Teile daher, weil ja nirgends ein ernsthafter Kontakt war mit einer Gegenseite — in diesem Augenblick halte ich gesehen: Hier haben zwei Männer jetzt ein Gespräch geführt. Die Männer haben sich gegenseitig ernst genommen und *Seyss-Inquart* hat auch nichts zu beschönigen versucht an unserer Lage und Qaraus habe ich geschlossen....

A. Das möchten wir jetzt ausnutzen. Und ich bin ja auch bei *Bedell Smith* gewesen und er sagte....

ZITTING VAN WOENSDAG 30 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaail van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: b, c, d, e, f, g, h, j en o.

Verhoor van:

LOUIS DE JONG,

oud 34 jaar, wonende te Amsterdam,
chef van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

Hij legt de belofte af als getuige en als deskundige.

De nos. 16067 t/m 16117 hebben betrekking op de punten b, c, d, e, f, g en h van het Enquêtebesluit.

16118. De Voorzitter: Strikt genomen zijn wij op het ogenblik klaar met de punten, die in uw oproepingsbrief vermeld staan, omdat dit verhoor loopt over de eerste periode tot aan het vertrek van de heer de Geer uit Lissabon. Wanneer u echter nog bepaalde onderwerpen hebt, die van belang zijn, lijkt het mij wel goed, dat u daarvan enige aanduiding geeft. Misschien kunnen wij die dan nu ook bespreken. Wellicht kan die aanduiding er ook toe leiden, dat wij hierop bij andere, later nog afzonderlijk te behandelen onderwerpen terugkomen.

A. Ik sta natuurlijk altijd, ook voor later, ter beschikking. Ik heb echter enkele aantekeningen gemaakt betreffende bepaalde punten, die ik onder uw aandacht wilde brengen.

Dit betreft allereerst deze algemene kant. Ik heb op verschillende punten melding gemaakt van minder aangename verschijnselen binnen de Nederlandse groep te Londen. Die verschijnselen hebben mij persoonlijk eigenlijk niet verrast. Ik heb, toen ik in Amsterdam geschiedenis studeerde, veel studie gemaakt van de lotgevallen van de emigranten in Londen, vooral in studies over het leven van *Karl Marx*. Het is dan merkwaardig hoe buitengewoon slecht mensen, die te zamen voor een bepaalde zaak strijden en lijden, met elkaar kunnen opschieten en hoevele interne tegenstellingen en twisten optreden, zodra die mensen naar een vreemd milieu worden overgeplaatst.

Hetzelfde heeft men ervaren in het milieu van de Duitse emigranten na 1933. Toen ik dus in een milieu van Nederlandse emigranten te Londen kwam, verwachtte ik niet anders dan dat dezelfde psychologische moeilijkheden zich zouden voordoen; die verwachting is ook uitgekomen. Die groep Nederlanders in Londen was zeer onharmonisch samengesteld; zij bestond uit ambtenaren, met een overwicht van hoge ambtenaren, middenstanders, zakenlieden, jonge mannen, die spoedig weer verdwenen naar de strijdkrachten, zeelieden, naar wie eigenlijk niemand omkeek, die alleen maar een eigen hotel hadden in het centrum van Londen. Het was dus niet een harmonisch samengestelde groepen en velen, die tot die groep behoorden, verkeerden ook door het feit van de scheiding van hun vaderland en van hun familie, door de ernstige zorgen daarvoor, bewust of onbewust, in emotionele conflicten en moeilijkheden; men was zeer gespannen, overdreven gespannen en geïrriteerd tegenover elkaar. Er was een sterke neiging om allerlei achterklap als waarheid te accepteren en met een grote ijver en snelheid door te geven. In verschillende opzichten was het een moreel ongezonde, althans niet gezonde atmosfeer. Dit was een atmosfeer, die men ook aantrof in de kringen van de Noren, de Belgen, Tsjechen, enz. in Londen. Dit is de psychologische achtergrond, tegen welke men al die Regeringen moet zien. De Ministers waren ook mensen. Hier zit een factor in, die degene, die een oordeel over dat beleid wil vellen, naar mijn mening niet uit het oog mag verliezen. Een tweede factor is deze, dat de selectie,

die er toe geleid had, dat dit Kabinet zich in Londen bevond, niet een selectie was geweest, die het oog had gehad op de oorlogsomstandigheden. Wanneer het Nederlandse volk een Kabinet had moeten samenstellen met als voornaamste doel het voeren en winnen van een oorlog, dan zou het waarschijnlijk een geheel ander Ministerie hebben samengesteld dan het Kabinet, dat zich in de Meidagen van 1940 overhaast naar Londen begaf, zodat daarin verscheidene figuren zitting hadden, die in andere, in gewone tijden prachtig werk hadden kunnen doen, maar die niet opgewassrn waren tegen de eisen, die aan dit oorlogs-Kabinet gesteld werden, en tegen de omstandigheden, waarin dit oorlogs-Kabinet verkeerde. In elk oorlogs-Kabinet in elk land is een sterke oorlogsslijtage, er is ook geen enkel land, dat de oorlog uitgekomen is met hetzelfde Kabinet, waarmede het de oorlog ingegaan is.

Het is zeer nadelig geweest, dat deze mogelijkheid in Londen niet in voldoende mate bestond, behalve dan dat staartje van het tweede Kabinet-Gerbrandy, dat in 1945 is gevormd onder vrij duistere omstandigheden. Zo hadden verschillende Ministers niet de innerlijke kracht, niet de persoonlijke kracht, die onder alle omstandigheden gewenst was. Het was voor de constitutionele verhoudingen zeer ongunstig, hoewel in andere opzichten natuurlijk een zegen, dat de Koningin deze geestelijke kracht wél had. Voor zover mij althans bekend is, is er bij Haar nooit enig spoor van defaitisme opgetreden, zodat Zij maar al te vaak een overwicht had over de personen en opvattingen der Ministers, dat leidde tot constitutioneel uitermate ongewenste verhoudingen. Het is mij natuurlijk bekend, Mijnheer de Voorzitter, dat de persoon van de Koningin buiten deze enquête valt. Ik vraag mij daarom af, of het wel gewenst is, dat ik dienaangaande in verdere bijzonderheden tred. Ik laat dit vanzelfsprekend aan uw oordeel over.

16119. De Voorzitter: Ik geloof inderdaad, dat het beter is, dit punt verder te laten rusten, voor zover althans de persoon van H.M. de Koningin hierbij is betrokken. Ten slotte blijven de Ministers verantwoordelijk voor hetgeen zij wel of niet gedaan hebben.

A. Ja, maar dan kan de situatie optreden, dat de Ministers verantwoordelijk worden gesteld voor zaken, waarvoor zij zeer bepaaldelijk niet verantwoordelijk zijn.

16120. De Voorzitter: Zij hadden toch kunnen weggaan.

A. Zij hadden inderdaad weg kunnen gaan. Deze mening is juist, maar ook weer in normale omstandigheden. Ik kan mij de gewetensstrijd van deze Ministers wel indenken. Zij zullen zich toch hebben afgevraagd of het verantwoord was, uit constitutioneel oogpunt hun ambt neer te leggen, terwijl dat neerleggen van hun ambt op de publieke opinie in elk oorlogvoerend land en in het bezette vaderland een zeer slechte indruk zou hebben gemaakt. Ik heb mij in Londen vooral vaak afgevraagd, of de Regering in de grote moeilijkheden, gelegen in het feit, dat zij niet op normale democratische wijze regeren kon, ook onder die omstandigheden niet enige verbetering kon brengen en daardoor haar eigen positie had kunnen verstevigen. U weet, dat in 1942 de Buitengewone Raad van Advies is ingesteld. Ik wil u wel zeggen, dat het mij persoonlijk en ook vele anderen in Londen destijds buitengewoon heeft geërgerd, dat de instelling en de werkzaamheid van die Buitengewone Raad van Advies met een ondoordringbaar waas van geheimzinnigheid is omgeven. Dat deze Raad bijeenkwam en de zittingen dan niet alle publiek waren, is in de toenmalige oorlogsomstandigheden natuurlijk vanzelfsprekend te achten; men kan nu eenmaal niet alles in het publiek bespreken; maar dat er zelfs geen verslag werd opgemaakt, of althans werd opgegeven welke punten in discussie waren geweest, vind ik een punt, waarop de Regering-Gerbrandy bepaaldelijk in gebreke is gebleven, daar zij het op deze wijze beslist zo moeilijk mogelijk heeft gemaakt om het beetje democratie, dat in Londen onder de gegeven omstandigheden nog mogelijk was, te stimuleren. Zij heeft zich in een soort hooghartige houding teruggetrokken: „Wij zijn de Regering, die in Mei 1940 Nederland heeft verlaten; wij maken zelf alle dingen

uit; de rest heeft daarmee in het geheel niets te maken; punt; basta." Ik ben van mening, dat de opvatting: alles moet zo geheim mogelijk worden gehouden, schadelijk was voor het lands belang.

16121. De **Voorzitter**: In het wetsbesluit nopens de instelling van die Buitengewone Raad van Advies is de leden over alles geheimhouding opgelegd?

A. Ja.

16122. De **Voorzitter**: Heeft de Regering die Buitengewone Raad van Advies wel gezien als een soort surrogaat Parlement? Daarover twijfelt men wel. Er zit nl. ook een element van de Raad van State in.

A. Daarover zouden de leden van de toenmalige Regering u moeten inlichten. Wat ik wilde betogen in dit verband, is dit. Men kan in theorie wel zeggen, dat in normale omstandigheden een land en een volk door zijn Regering worden geregeerd, maar in werkelijkheid is het zo, dat die Regering geschiedt en door de Regering, en door de Volksvertegenwoordiging, en door de publieke opinie.

Het is de Regering, die vorm geeft aan de krachten, die uit die andere sectoren naar voren komen. De Volksvertegenwoordiging was in Londen weggevallen en de publieke opinie ontbrak ook, behalve in de vorm van een weekblad en de illegale bladen, die men uit Nederland kreeg. Nu was de Raad van Advies met meer openbaarheid een steun voor de Regering geweest.

16123. De **Voorzitter**: Moet men de Buitengewone Raad van Advies zien als een poging om hem te doen optreden als vervanger van de Volksvertegenwoordiging of heeft die bedoeling niet voor-gezet en heeft men de Buitengewone Raad van Advies ingesteld als vervanger van de Raad van State?

A. Ik kan geen antwoord geven op de vraag naar de bedoeling van de Regering.

16124. De **Voorzitter**: Is dat niet uitgesproken bij de installatie door de Minister-President?

A. Ik moet u verwijzen naar het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Bij de installatie van de Raad van Advies is een toespraak gehouden door prof. *Gerbrandy* en ook een met bedekte critiek door de voorzitter van de Raad jhr. *Beelaerts van Blokland*. Het was duidelijk, dst de heer *Beelaerts van Blokland* het niets eens was met de beperkte bevoegdheden van de Raad. De tekst van deze beide toespraken kunt u van de zoëven door mij genoemde instelling krijgen.

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. Een tweede punt, waar dat gebrek aan democratisch besef, dat ik niet verder kan omschrijven, maar dat voor mijn gevoel sprekend gebleken is, heeft zich voorgedaan bij de zeer trage voorbereiding van de na-oorlogse verkiezingen. Het spreekt vanzelf, dat het een moeilijk te beoordelen punt was, of men na de oorlog de oude vertegenwoordigende lichamen moest laten terugkomen of niet. Was er op dit voornamelijk in Nederland in de ondergrondse organen van publieke opinie, één bepaalde opinie naar voren gekomen, dan had de Regering zich daarbij kunnen aansluiten. Dit zou zij ook wel hebben gedaan. Maar het is natuurlijk bekend, dat ook in Nederland door ondergronds levende en werkende figuren op dit punt verschillend gedacht werd, zodat het voor de Regering in Londen niet gemakkelijk was een vaste lijn te volgen. Intussen heeft het in 1943 en vooral in 1944 verschillende personen in Londen buitengewoon verbaasd, dat door de Regering op dit vitale punt zo weinig concrete maatregelen van te voren werden aangekondigd. Die ontevredenheid nam toe en leidde er zelfs toe, dat er een soort min of meer georganiseerde oppositie ontstond. Ik heb er zelf aanvankelijk een werkzaam aandeel in gehad, in die vorm, dat ik het initiatief heb genomen tot een bijeenkomst, waarop vrij veel figuren aanwezig zijn geweest o.a. de heren *Veraart* en *van Blankenstein*. Op deze bijeenkomst hebben wij ons gemeenschappelijk beraden, welke stappen men moest nemen om de Regering door zachte aandrang te nopen tot een duidelijker bepalen van eigen positie in deze materie.

16125. De **Voorzitter**: Wanneer zal dat zijn geweest?

A. In April of in Mei 1944. Die poging liep op niets uit, want de verdeeldheid, die zich in Londen voordeed, brak ook in de boezem van het comité uit.

De jongere en meer linkse figuren wilden met verscheidene ouderen niet in zee gaan; die werden door sommigen als te oud beschouwd, zodat zich toen een splitsing voordeed en een soort rompscomité overbleef, waarvan o.a. deel uitmaakten de artist *Jacques Gans*, de heer *H. A. Gomperts*, die werkzaam was op het Ministerie van Koloniën, mijn collega *den Doolaard* en de heer *Tas*, een andere collega van mij van Radio Oranje, dan prof. *de Sturler* en de heer mr. *Wiessing*. Op een zeker ogenblik is door de heer *Gans*, die u bepaald op dit punt moet horen, een zeer scherp manifest opgesteld, waarin de Regering van verraad aan de democratie werd beschuldigd. Ik ben bij de samenstelling daarvan niet betrokken geweest. Er werd mij op een bepaalde dag, een half uur voordat ik met vacatie ging, gevraagd het te ondertekenen. Ik weet niet meer of ik het geheel gelezen heb; ik was het zozeer eens met de gehele strekking, dat ik gezegd heb: „Zet mijn naam er maar onder." De bedoeling was, dat er naar buiten geen ruchtbaarheid aan gegeven zou worden, omdat het niet onze bedoeling was de zaak van de Nederlandse Regering bij de geallieerde opinie te schaden. Toen ik terugkwam, bleek mij echter, dat dit manifest op vrij ruime schaal toch publiek was gemaakt. Dit heeft toen tot grote verontwaardiging bij de Regering aanleiding gegeven. Ik ben toen met nog twee andere initiatiefnemers bij de Minister-President geroepen, die ons uiteenzette hoe onjuist hij het achtte, hoe schadelijk voor Nederland en voor de Nederlandse naam te meer, omdat hij enkele dagen vóór de uitgave had bekendgemaakt, dat natuurlijk zo spoedig mogelijk na de bevrijding de openbare lichamen zouden terugkeren, hoe ook samengesteld. Prof. *Gerbrandy* zou het eigenlijk billijk hebben gevonden, wanneer de auteurs van dat manifest ter plaatse gefusilleerd werden. Wel is waar in scherts bedoeld, duidde dit toch de graad van zijn verontwaardiging aan.

16126. De **Voorzitter**: Dat klopt wel. De heer *Veraart* heeft hier verteld, dat hij in Augustus 1944 over deze quaestie een kritisch artikel in „Vrij Nederland" heeft geschreven en dat hij op die grond prompt ontslagen is door de Minister-President. Is dat juist?

A. Dat neem ik zonder meer aan. Trouwens, de tegenstelling tussen de heren *Veraart* en *Gerbrandy* ging nog verder terug.

16127. De **Voorzitter**: Is dit manifest, dat ik hier heb, die beginselverklaring van het comité tegen het neo-fascisme en is daaraan verbonden een resolutie?

A. Dat is zo. Dit is een beginselverklaring van dat comité; die is opgesteld eind Mei 1944 en verspreid medio Juni 1944; daarop is gevolgd een „open brief" van de heer *Gans* begin Juli 1944.

16128. De **Voorzitter**: Kunt u de open brief van de heer *Gans* die ik u hier heb laten zien, ook thuisbrengen?

A. Zeker, die heb ik gelezen in die tijd; die is geschreven met veel verve door de heer *Gans*, die ook nog verschillende andere open brieven heeft geschreven en doen stencillen, met niet minder verve. Deze brief is in het begin van Juli 1944 rondgegeven bij vrienden, bekenden en ook vijanden.

16129. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U zeide, dat het geschrift, dat u hebt opgesteld, zeer geheim was en dat dit na uw vacatie plotseling bekend was gemaakt. Hebt u er enig idee van hoe dit rondgegeven is en door wie?

A. De onuitsproken bedoeling van de ondertekenaars van het manifest was — de ondertekenaars zijn, als ik het mij goed herinner niet één keer bijeen geweest, of misschien wel één keer, terwijl ik zelf verhinderd was, dat weet ik niet precies — dit stuk op te stellen en toe te sturen aan de leden van de Regering, aan de redactie van „Vrij Nederland" en aan de voorzitter en de leden van de Buitengewone Raad van Advies. Er deed zich toen plotseling een situatie voor, waarin het stuk opeens werd gestencild en er door de heer *Gans* op aanzienlijke schaal in Londen mede werd gecolporteed, omdat hij dit verantwoord achtte. Het kwam toen o.a. in handen van een vertegenwoordiger van de Office Strategic Services, de O.S.S., de meest bekende Amerikaanse informatie- en spionagedienst in de oorlogsjaren. Ik heb de mededeling van Minister *van Kleffens* gekregen, dat de Nederlandse gezant te Washington, de heer *Loudon*, op het State Department werd geroepen en met dit stuk werd geconfronteerd, terwijl er tegen hem werd gezegd: „Hier hebt u een stuk, waarin staat, dat de Nederlandse Regering in Londen een aanslag op de democratie in de zin heeft". Men kan zich wel voorstellen, dat ik dit hiermede niet had bedoeld. Ik vond bepaalde passages,

waarvoor ik, omdat mijn naam onder het stuk stond, moest boeten, dermate ondoordacht, dat ik verplicht meende te moeten zijn, mij daarvan los te maken. Ik heb dit dan ook gedaan. Op verzoek van de Minister-President en de heer *van Heuven* Goedhart, die toen Minister van Justitie was, heb ik geprobeerd mijn mede-ondertekenaars te bewegen tot het intrekken van de meest beledigende uitlatingen, in het stuk gesteld. U zult kunnen begrijpen, dat ik dit verre van aangenaam vond, omdat ik tegenover de personen, met wie ik aanvankelijk met zoveel vuur de strijd had aangeboden, zacht gezegd, nu niet bepaald een erg verheffend figuur sloeg. Ik meende echter van mening te zijn dit te moeten doen, omdat ik toen een ander oordeel had over deze zaak. Zij hebben mij niet gevolgd. Ik heb mij alleen uit de groep losgemaakt, een groep, die verder niets heeft gepresteerd, ook niet in het openbaar is opgetreden. Ik heb toen geprobeerd door een objectief, zij het kritisch gesteld artikel, in „The Times” de achtergrond van deze geschiedenis te schetsen. Het is altijd mijn overtuiging geweest, dat, wanneer dit gemeenschappelijke stuk met meer beleid was opgesteld, men een gunstiger resultaat had kunnen bereiken dan er bereikt is, omdat men nu de Regering, doordat zij haar aanvallen kon richten op bepaalde passages in dit stuk, die bepaald onverantwoord en onredelijk waren, de gelegenheid gaf, de juiste critiek en de juiste bedoelingen, die aan dit stuk ten grondslag lagen, naast zich neer te leggen.

16130. De **Voorzitter**: Kunt u met een paar woorden aangeven, wat de visie van de ondertekenaars was ten aanzien van de verkiezingen voor de Staten-Generaal?

A. Daarover liepen de meningen uiteen. Wij meenden, Jat er zo spoedig mogelijk een Volksvertegenwoordiging moest komen. Ook in dit stuk wordt verwezen naar het „Souverein Noodbesluit”, dat in die tijd Londen had bereikt, waarin werd voorgesteld, de oude Staten-Generaal te doen terugkeren.

Dit was overigens in het geheel niet de opvatting van de leden van het comité. Ik persoonlijk wees er op in de brief, die ik aan de mede-ondertekenaars heb gericht, dat de recente stemmen uit bezet Nederland hadden aangetoond, dat men ondergronds niet gecharmeerd was van de gedachte, dat de oude Staten-Generaal zouden terugkeren, zodat dit bijvoorbeeld een punt was, waarop dit stuk onvoldoende was doordacht.

16131. De **Voorzitter**: De ondertekenaars waren het dus wel eens over de gedachte, dat de Regering in Londen op dit punt reeds een beslissing had moeten nemen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. En dat zij deze beslissing had moeten mededelen.

16132. De **Voorzitter**: Dit is niet gebeurd.

U weet, dat er besluiten zijn genomen met betrekking tot de Provinciale Staten en van de gemeenteraden, maar niet met betrekking tot de Staten-Generaal. Vlak voor de bevrijding is er nog een wijziging gekomen met betrekking tot de Provinciale Staten en gemeenteraden, maar aan de Staten-Generaal is niets gebeurd. U meent, dat de Regering een wetsbesluit had moeten tot stand brengen, waarbij de zaak ten opzichte van de Staten-Generaal geregeld werd, zodat zo spoedig mogelijk na de bevrijding dit instituut weer kon gaan werken?

A. Dat is positief mijn mening. Ik voeg hieraan toe, dat voor de optelling van het gemeenschappelijk stuk gebruik was gemaakt van geheime, althans vertrouwelijke stukken, die door een van de ondertekenaars waren bemachtigd. Die geheime en vertrouwelijke stukken, waarbij zich bevonden verslagen van gesprekken in de Ministerraad en ik meen ook verslagen van de Buitengewone Raad van Advies, waren op gelijke wijze gestencild en in een niet onaanzienlijke oplage verspreid. Er kwamen veel bedenkelijke uitlatingen in voor van verschillende Ministers, waarvan men echter niet zeker was, dat zij op behoorlijke wijze in het verslag waren weergegeven, zodat dit uiteraard een van de punten was, waarover de Regering in het algemeen, en de heer *Gerbrandy* in het bijzonder, zeer ontstemd was. Dit geheel ligt natuurlijk in een verkeerde sfeer, maar het komt mij voor, dat de Regering niet van schuld is vrij te pleiten in deze zaak, omdat, wanneer zij in 1942 en 1943 gelegenheid had gegeven, dergelijke problemen en tegenstellingen zo goed mogelijk door vervangende, surrogaatorganen te laten bespreken, zich dergelijke acties, die met een waas van ondergrondse romantiek waren omgeven, niet hadden voorgedaan.

Hiermede is verbonden het probleem van het militair gezag. Ik

heb tot dat militair gezag niet willen toetreden (ik had er alle gelegenheid toe), omdat ik er bewuste en onbewuste principiële bezwaren tegen had. Ik had zo zeer medegeleefd, door het werk bij Radio Oranje en door de boeken, die ik in Londen heb geschreven over de bezetting, met bezet Nederland, dat ik mij bewust niet heb willen afgeven niet een figuur, waarbij Nederland eerst bestuurd zou worden door een groep personen, die, met de beste bedoelingen overigens, uit Londen kwam. Dat zou tot de grootste moeilijkheden aanleiding geven en tot op heden is het mij niet duidelijk geworden, waarom de Nederlandse Regering dat instituut geschapen heeft. Nu worden de belangrijkste motieven en beweegredenen in de geschiedenis niet op schrift gesteld. Ik vermoed, dat de angst voor het communisme, angst voor revolutionair ingrijpen en angst voor het doorvoeren van ingrijpende sociale hervormingen sommige van de voornaamste, misschien wel de voornaamste factoren zijn geweest, die tot oprichting van dit verderfelijk instituut aanleiding gegeven hebben. Er zijn geen goede memoires over geschreven.

De **Voorzitter**: Wel een dik boek.

A. Die zijn ook niet in Londen geschreven. Deze dingen worden op een achtermiddag afgedaan. Het zijn van die dingen, die op een Zondagmiddag worden afgedaan onder een van die voortreffelijke grote borrels, die de Minister-President toentertijd schonk. Het is dan wel aardig mee te doen met dat uniformgedoe en dan burgemeester of misschien zelfs wel Commissaris van de provincie te worden. Het was mogelijk, dat het in de eerste tijd voor het contact tussen Nederland en de geallieerden nodig was. Het is zo, dat de „handhaving van orde en rust” — termen, die mij altijd onsympathiek zijn geweest — de voornaamste factor is geweest, die tot oprichting van het militair gezag heeft geleid — die term is het etiket, dat men er op geplakt heeft —, maar mijn visie daarop is, dat men ook de mogelijkheid van woelingen in Nederland volkomen wilde afsnijden. Ik ben in het geheel geen voorstander van woelingen „an sich”, maar het ging niet om het tegengaan van eventuele demonstraties en acties, maar meer om het voorkomen van de daaruit voortvloeiende resultaten, nl. dat diep ingrijpende maatregelen werden doorgevoerd, die een ander Nederland na de bevrijding zouden doen ontstaan. Dat zijn geen feiten; dat is mijn visie daarop, maar ik stel er prijs op hier aan die visie uiting te geven.

16133. De **Voorzitter**: Zijn er niet bepaalde uitingen uit die tijd in Londen van bepaalde persoonlijkheden, die aan die visie voedsel geven?

A. Het verschuilt zich alles achter „het handhaven van rust en orde”. Daartegen kan men moeilijk bezwaar maken; men kan moeilijk voorstander zijn van wanorde en onrust. Dat moet dan dienen als achtergrond en daartegen kan niemand zich verzetten. Het was ten slotte ook bekend, dat in Nederland in bepaalde kringen geconcentreerd werd met de gedachte van een semi-militaire dictatuur na de bevrijding, al dan niet met steun van het Oranjehuis. Dat in die richting gedacht werd, was volkomen duidelijk geworden uit verschillende rapporten en uit tonen, die sommigen in de ondergrondse pers lieten horen, zoals: „Geen 54 partijen meer bij de verkiezingen.” U kent die terminologie wel!

Het was ons bekend, dat er in de Nederlandse kringen in Londen figuren aanwezig waren, ook op gezaghebbende posten, die er net zo over dachten. Ik noem het Bureau Inlichtingen. Door verschillende personen en ook door mij werd de vrees gekoesterd, dat dergelijke figuren vaak al te veel invloed uitoefenden op de persoon van de toenmalige bevelhebber der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, maar alweer, feiten hieromtrent zijn mij niet bekend; het is meer een indruk.

Mijnheer de Voorzitter! Dat is, geloof ik, wel zo ongeveer alles, wat ik u in eerste instantie zou willen mededelen. Als u echter nog vragen mocht hebben, dan wil ik daarop natuurlijk met het meeste genoegen en naar beste weten antwoorden.

De nos. 16134 t/m 16142 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

L. DE JONG.

DONKER, voorzitter.
WTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 28 JULI 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. GERRIT JAN VAN HEUVEN GOEDHART,

oud 47 jaar, wonende te Amstelveen,
hoofdredacteur van „Het Parool”, oud-Minister van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige.

21903. De *Voorzitter*: Wij hebben het op prijs gesteld u te horen, omdat wij ontvangen hebben een nota van kolonel *Somer*, waarover deze vóór zijn vertrek naar Indië de vorige maand een nadere verklaring voor de commissie heeft afgelegd. Daarin wordt ook uw naam genoemd, en wel in nog al critische geest. Omdat wij gaarne ieder het zijne geven, hebben wij het niet meer dan redelijk gevonden u hierover te horen.

Met komt hierop neer, dat de heer *Somer* op het standpunt staat, dat krachtens het desbetreffende Koninklijk besluit, waarbij het Bureau Inlichtingen is ingesteld, aan deze dienst bij uitsluiting het recht zou zijn gegeven inlichtingen te verzamelen uit bezet gebied en verbindingen met bezet gebied te onderhouden. Men kan natuurlijk ook zo redeneren, dat een dergelijke bepaling in een Koninklijk besluit, dat staatsrechtelijk in de administratieve sfeer ligt, alleen betrekking heeft op de verhouding tot andere administratieve instanties. Als men bij uitsluiting aan een bepaalde dienst dit recht geeft, behoeft dat niet automatisch te betekenen, dat deze bepaling ook geldt voor iedere burger. Daarvoor zou een andere terminologie meer aangewezen zijn, b.v.: Het is aan een ieder verboden..... Bovendien zou dan het Koninklijk besluit in ieder geval de kracht van een wetsbesluit moeten hebben. Wat echter de betekenis van dit Koninklijk besluit betreft, daar ben ik op het ogenblik nog niet geheel uit.

De heer *Somer* zegt nu, dat u een zeer ernstige poging tot ontduiking van het aan Bureau Inlichtingen toegekende privilege hebt gedaan, nl. dat u in begin 1945 door middel van een u bekende relatie in bevrijd Nederlands gebied getracht hebt een aantal brieven door de linies naar bezet Nederlands gebied te sturen. Zij zijn bij toeval door een geallieerde instantie onderschept, welke instantie de brieven, zonder ze gelezen te hebben, aan de heer *Somer* ter hand heeft gesteld. De heer *Somer* zegt in zijn nota verder:

„Ik ben nog steeds dankbaar, dat de betreffende geallieerde instantie deze brieven ongelezen heeft doorgezonden, aangezien de inhoud dezer stukken wel zeer compromitterend geweest ware voor vele Nederlandse instanties.”

Als bijlagen heeft hij die brieven overgelegd. Ik moet toegeven, dat u in die brieven van uw hart geen moordkuil hebt gemaakt.

A. Ik wil beginnen met mij niet te onttrekken aan de mogelijkheid, dat men het Koninklijk besluit zó interpreteert, dat het voor iedere burger gold, ofschoon het nimmer in de bedoeling heeft of kan hebben gelegen.

Dat Koninklijk besluit is in Londen tot stand gekomen en het had de bedoeling te verzekeren, dat geen ambtelijke of half ambtelijke instanties, andere dan het Bureau Inlichtingen, zouden trachten verbindingen met bezet gebied te onderhouden. Niemand wist ten tijde van het maken van het Koninklijk besluit, dat wij in een toestand

would komen te verkeren van een half bevrijd land, en wanneer de interpretatie van kolonel *Somer* juist was, zou een of andere daarvoor in te stellen of bestaande instantie alsnog een zeer groot aantal lieden moeten achterhalen, die nl. allemaal van het zuiden naar het noorden met elkaar in verbinding hebben gestaan. Ik weet alleen al vijf hoge ambtenaren, die het hebben gedaan.

21904. De *Voorzitter*: Dat is juist de grief.

A. Dat begrijp ik, maar ik wil vaststellen, dat het de meest gewone zaak van de wereld was. In de tweede plaats zou ik willen zeggen, dat de voorstelling van de heer *Somer*, als zou ik van een „bevriende zijde” hebben gebruik gemaakt, een met de feiten volstrekt strijdige voorstelling van zaken is. Bij mij in het hotel „Bosch en Ven”, waar ik als liquidateur van mijn eigen ministeriële boedel bezig was allerlei zaken op te ruimen, verscheen een auto van de staf van de Prins, inhoudende, behalve de chauffeur, een mij volstrekt onbekende jongedame. Deze kwam bij mij en zei: Ik ben freule van *Hardenbroek*; ik kom bij u in opdracht van de heer *Bosch van Rosenthal*. Daar ik voldoende illegale scholing had om niemand te vertrouwen, zei ik: Dat kunt u nu wel vertellen, maar dat neem ik niet zonder meer aan. Dat zult u waar moeten maken. Zij zei: Dat kan ik. In Leiden aan de Stille Rijn is in een huis een kamer met een bed en daarboven bevindt zich een ouderwets koord. Als je 's morgens met moede leden omhoog wilt komen, dan kun je je daaraan optrekken. U hebt daar enige keren geslapen. De heer *Bosch van Rosenthal* ook en u hebt onderling altijd grapjes over dat koord gemaakt. Ik zei: Dat klopt. Het was nl. de studentenkamer van de jongste zoon van de heer *Bosch van Rosenthal*. Hiermede gaf zij mij een aanwijzing, dat zij inderdaad van hem kwam. Zij zei: De kwestie is deze. Mijnheer *Bosch van Rosenthal* en vrijwel iedereen in het noorden begrijpen niets van wat er hier gebeurt. Hij vraagt dringend hem een brief te schrijven, waarin het een en ander wordt uitgelegd, vooral ten aanzien van het nieuwe Kabinet. Men kan er in het noorden geen touw aan vastknopen. Mijn antwoord is geweest: Dat kan ik niet doen, want ik krijg geen brieven over. Ik zou het nl. hebben moeten doen via de enige weg, die ik kende, en dat was via kolonel *Somer* en van kolonel *Somer* had ik gedurende acht maanden ervaren hoe hij over mij dacht en wie hij was. Ik heb een brief van majoor van *Houten* aan mij, waaruit luce clarius blijkt, dat die zich als mijn geslagen vijand beschouwt. Iedere opvatting, die niet strookt met de zijne, wordt niet doorgegeven. Zij zei: U vergist zich. Ik heb uitnemende contacten met de staf van de Prins en ik weet, dat het B.I. bereid is om andere opvattingen dan de eigen door te geven. Ik zei: Dat is interessant. Dat is een revolutie, die zich op korte termijn in het bureau moet hebben voltrokken. Zij zei: Bovendien, als liet bureau het niet wil doen, dan doe ik het zelf. Ik ben al drie keer heen en weer gegaan. Ik zei: Boeiend, ik zal er eens over nadenken. Zij is weggegaan met achterlating aan mij van haar adres, zijnde het adres van prof. *Casimir* in Eindhoven. Ik heb er over nagedacht. Als ik de kans kreeg een paar mensen te vertellen wat een zonderlinge toestand het in het bevrilde zuiden was, dan was dit toch wel hoogst belangrijk. Ik heb twee brieven opgesteld, die u wel wilt zien als brieven van mij aan twee van mijn vrienden.

Ik weet helemaal niet en ik wens mij er niet in te verdiepen, hoe u met vrienden correspondeert; ik doe het openhartig en heb geen reden het anders te doen. Ik heb dus zo eerlijk en zo duidelijk mogelijk op papier gezet hetgeen ik kwijt wilde en ten aanzien waarvan ik het nuttig oordeelde, dat mijn vrienden in het noorden er van zouden weten.

21905. De *Voorzitter*: Begrijp ik goed, dan was een van die vrienden de heer *Bosch van Rosenthal*, voorzitter van het College van Vertrouwensmannen?

A. Vertrouwensmannen ontlenen hun naam aan het feit, dat men hen vertrouwt. Waar het hier betrof een vertrouwensman, die ik al sinds lange tijd tot mijn particuliere vrienden rekende, had ik geen enkele reden om hem niet te laten weten wat in die brief stond.

Dat vind ik heden ten dage nog onverzwakt. Ik ben naar prof. *Casimir* gegaan, maar daar was freule *van Hardenbroek* niet. Om u te doen zien hoe „officieel“ ik haar vond: ik ben toen gegaan naar het stafkwartier van de Prins. Daar ben ik ontvangen door een luitenant, die mij mededeelde, dat freule *van Hardenbroek* er toen niet was, maar dat ik weer gauw terug moest komen. Daaruit bleek, dat zij bij die staf een bekende was. Ik heb toen gezegd: Dan kom ik wel eens terug. Ik ben toen 's avonds wederom naar Eindhoven gegaan; ik heb toen freule *van Hardenbroek* gevonden en haar gevraagd: Wat doet u met die brieven? Zij antwoordde, dat zij ze meenam en dat ik het verder aan haar kon overlaten. Ik heb die brieven open meegegeven; ik heb haar gezegd: Leest u ze maar waar ik bij ben, ik weet wat er in staat; oordeelt u maar of er enig risico bij is; dan mag u beslissen of u ze wilt meenemen; ik vind het prettig als ze in handen van mijn vriend komen. Daarmede heb ik afscheid genomen. Freule *van Hardenbroek* zei nog: Als het Bureau Inlichtingen (B.I.) het niet doet, doe ik het zelf. Haar relaties met B.I. zijn mij altijd nog volkomen verborgen; ik heb haar nooit meer ontmoet. Ik heb zelfs achteraf sterk het gevoel gehad, dat het feit, dat zij zich niet meer bij mij gemeld heeft, wijst op een doorgestoken kaart tussen haar en het B.I. Ik heb die freule nooit meer aanschouwd; zij heeft mij nooit meer enige rekenschap gegeven van het lot van die brieven.

Het volgende bedrijf was de mededeling van de heer *Gerbrandy*, dat ik uitgenodigd werd voor een borrel in het Browns Hotel in Londen. Ik ben altijd zeer vatbaar voor een uitnodiging voor een borrel, maar toen ik binnenkwam, bleek, dat ik daarvoor niet was uitgenodigd, maar om door prof. *Gerbrandy* in het bijzijn van kolonel *Nuboer* als notulist op de meest formele wijze over die „schanddaad“ van die brief te worden verhoord. Ik heb toen hetzelfde gezegd als nu; ik heb toen gezegd, dat het volkomen ridicul was om het ook maar in het minst dwaas te vinden, dat een burger in het zuiden — en dan nog wel een burger, die achter de rug had met het B.I. wat ik met het B.I. achter de rug had — had geprobeerd een paar brieven naar de overzijde te krijgen. Evenals *Cor van der Hooft*, de illegale werker uit Breda, op een avond tot mij zeide: Ik ga mijn vrouw en kinderen uit Dordrecht halen; die kwam de volgende dag met vrouw en kinderen terug, zo enorm „risquant“ was het oversteken toen. Ik heb er zelf ook over gedacht om naar bezet gebied te gaan.

21906. De **Voorzitter**: U hebt nadien van de heer *Gerbrandy* hierover niets meer gehoord?

A. Van de heer *Gerbrandy* niet. Ik heb de wijze, waarop ik na mijn aftreden ben behandeld, gemaakt tot een onderwerp van een ernstige grief, naast de vele andere ernstige grieven tegen de heer *Gerbrandy*, in een gesprek, dat ik heb gevoerd met de heer *Schermerhorn*. De heer *Schermerhorn* heeft, het gehele verhaal vernemend, gezegd: Als jij het niet was, zou ik zeggen, dat ik hiervan geen steek geloof.

Twee dagen later heeft hij gezegd: Ik heb de heer *Gerbrandy* in mijn Kabinet laten verschijnen en hij heeft met bevende snor gezegd, dat het allemaal waar was en dat het hem vreselijk speet.

21907. De **Voorzitter**: De heer *Somer* schrijft in zijn nota:

„Over de inhoud zal dezerzijds geen debat worden gevoerd. Aan uwe commissie mogen echter slechts tastbare bewijzen worden overgelegd, dat de tucht zelfs in Regeringskringen op bepaalde momenten verre was te zoeken.“

A. In de eerste plaats moet ik opmerken, dat ik gaarne eveneens aan uw beoordeling wil overlaten, hoe het zat met de tucht bij de leiding van het B.I. Neemt u maar eens kennis van de brief van 12 Augustus 1944 van de majoor *van Houten* aan de Minister van Justitie, de heer *Van Heuven Goedhart*. Ik wil hieraan toevoegen, dat het ook dáárom met de tucht bij het bureau van kolonel *Somer* niet zo best gesteld was, omdat het noodzakelijk is gebleken hem te weerhouden van een zekere politieke activiteit in Eindhoven, achter de rug van het Kabinet om, recht op de Koningin gericht. Dit heeft aanleiding gegeven tot een bespreking in kamer 7 van het hotel „Bosch en Ven“ tussen kolonel *Somer*, Minister van *Lidth de Jeude* en mij, waarbij de laatste twee de kolonel hardhandig hebben geschrobbeerd, omdat hij dergelijke dingen had gedaan, waarna de heer *Somer* verklaarde, dat hij het onjuiste van zijn gearag inzag, zijn verontschuldiging maakte en wij zijn overgegaan tot de orde van de dag.

In de tweede plaats wil ik er op wijzen, dat, wanneer over de tucht in Regeringskringen wordt gesproken, de heer *Somer* lichtelijk

abusis is. Ik behoorde sinds 23 Februari 1945 tot de oud-Regeringskringen.

21908. De **Voorzitter**: Wanneer u het hebt over de politieke actie in Eindhoven, doelt u waarschijnlijk op het bekende adres?

A. Eigenlijk meer op de bron van het adres. Zoals u weet, is het voortgevloeid uit het bestaan in Eindhoven van een soort debatclub, waarvan de heer *Somer* zoal niet de initiatiefnemer dan toch een van de leden was, waar ook de heer *van Houten* herhaaldelijk aanwezig was en waar men over de politiek sprak. Op zich zelf is dit nuttig en een te waarden tijdverdrijf, maar het lijkt mij toe, dat het niet lag op de weg van de leider van het B.I. Uit die besprekingen is dit adres voortgevloeid, maar het is maar een van de facetten van het politieke doel. Hij heeft verscheidene bijeenkomsten bijgewoond, zoals hij tijdens de besprekingen in „Bos en Ven“ erkend heeft. Dat lijkt mij onjuist, gelet op zijn ambtelijke positie.

Er is toen afgesproken, dat de heer *van Lidth de Jeude* en ik dit de heer *Somer* onder het oog zouden brengen.

21909. De **Voorzitter**: Wij hadden het zoëvrn over de betekenis van het Koninklijk besluit, waarin de woorden „bij uitsluiting“ op het eerste gezicht alleen kunnen slaan op andere administratieve instanties. De heer *Somer* heeft in zijn nota een ander geval naar voren gebracht, dat waarschijnlijk iets meer in de sfeer van een andere administratieve instantie ligt, nl. het geval, dat een zekere mijnheer *Vigeveno* via Lissabon heeft getracht een nieuwe lijn te creëren buiten het B.I. om. Na een relaas over het verloop van zaken zegt de heer *Somer*: Daarbij was ook betrokken de heer mr. *Warendorf*, die bij „Het Parool“ een functie had bekleed en als Engelandvaarder naar Londen was gekomen. Uit het onderzoek bleek, dat *Warendorf* een leidende rol had gespeeld. Toen hij bij het Militair Gezag door de heer *Kruls* was ontslagen, ontfermde Minister van *Heuven Goedhart* zich over hem en benoemde hem prompt tot hulpofficier van justitie bij de rechtbank te Londen. Het ware aangewezen, dat deze kwestie grondig wordt onderzocht, aldus de heer *Somer*.

A. Inderdaad, ik geloof, dat dit aanbeveling verdient. Ik kan over de zaak *Warendorf* niet veel zeggen. Er zouden wellicht redenen kunnen zijn hem zelf te horen. Hij zit als advocaat in Amsterdam en heeft evenmin als ik een „functie“ bij het illegale Parool gehad. Mij is in 1942 via Parijs gevluht, is lang in Parijs gebleven en ten slotte in Londen gearriveerd. Ik heb contact met hem gekregen, toen ik in 1944 daar aankwam. Ik kende *Warendorf* van de vierde klas van het gymnasium af als een man van een door en door betrouwbaar karakter, iemand, voor wie ik grote hoogachting had. Hij kan niet in staat worden geacht iets te willen of te hebben willen ondernemen, dat strijdig was met de belangen van het land. Toen ik ik dat verhaal dus hoorde van de zijde van de heer *Kruls* — maar dat weet ik niet zeker —, heb ik direct gezegd: Daarvan geloof ik niets, dat wil ik onderzoeken. Ik heb mij gewend tot de Minister van Oorlog; deze bleek met het geval vreselijk in zijn maag te zitten. Hij had zich laten overdonderen door generaal *Kruls* en deze was op zijn beurt weer overdonderd door B.I. De Minister van Oorlog dorst hem geen ontslag te geven. Over dat ontslag werd voortdurend gecorrespondeerd.

Op een bepaald ogenblik was mijn summier onderzoek zover, dat ik vast overtuigd was en nog ben, dat hier van een mug een olifant was gemaakt, dat men hier op belachelijke wijze en volkomen disproportioneel had gereageerd op iets, dat misschien wel verkeerd was, maar dat niemand heeft geschaad. Ik heb toen met de Minister van Oorlog overleg gepleegd. Ik heb gezegd: Wanneer ik op enigerlei wijze deze man een benoeming geef, die voor hem de waarde van een rehabilitatie heeft, hoe ziet ge dit dan? De Minister van Oorlog zag dat, zoals ik mij wel voorstellen kon, als een *deus ex machina*. Dan was men van het „gedonder“ af, dan was de heer *Warendorf* gerehabiliteerd. Aldus heb ik na overleg met de toenmalige officier van Justitie in Londen, de heer *Schürmann*, en na overleg met mr. dr. *de Moor*, de toenmalige president van de rechtbank in Londen, de heer *Warendorf* inderdaad en tot mijn tot op heden onverzwakte vreugde voorgedragen voor een benoeming als substituut-officier van justitie, een ambt, dat hij sedertdien, naar ieder bevoegd oordeel, op voortreffelijke wijze heeft waargenomen.

21910. De **Voorzitter**: Zoals u het vertelt, betekent het, dat de critiek van de heer *Sonzer* niet alleen gericht is tegen u, maar ook tegen zijn eigen hoogste chef, de Minister van Oorlog?

A. Ja zeker.

21911. De **Voorzitter**: Als ik het goed heb begrepen, is deze benoeming gebeurd in overleg met de Minister van Oorlog?

A. Ja. Ik wil er nog aan toevoegen, dat deze benoeming door mij is gedaan — ik zou de datum niet meer weten — in een vroeg stadium, kort vóór mijn aftreden als Minister. Dat blijkt uit de brief van majoor *van Houten* aan mij, die van 12 Augustus dateerde en waarin al critiek op deze zaak geïfend wordt; toen was ik dus één maand Minister van Justitie. Ik hoop niet, dat het nodig is, dat ik u zeg, dat ik, één maand dat Ministersambt bekleedende, mij wel er voor heb gehoeid in een dergelijke, toch ietwat netelige zaak op mijn eentje te gaan varen. Ik heb deze zaak besproken met de Minister van Oorlog, maar bovendien met de Minister-President, wiens volledige instemming de benoeming eveneens had,

21912. De **Voorzitter**: Maar niet de instemming van het hoofd van het militair gezag, generaal *Kruls*?

A. Dat is mij nooit gebleken.

21913. De **Voorzitter**: Dat blijkt uit die brief.

A. Dat kan men er bij wijze van consequentie uit afleiden. Het enige concrete bezwaar tegen de benoeming is gekomen van de zijde van de heer *van Houten*, die het voorstelde alsof ik iets heel verkeers deed.

21914. De **Voorzitter**: Dat zijn de punten uit de brief van de heer *Somer*, die hij bij zijn verhoor nog eens heeft onderstreept. Deze raken slechts ten dele en betrekkelijk oppervlakkig het onderwerp, dat de Enquêtecommissie thans te behandelen heeft, nl. de verbanden met het bezette gebied, in het bijzonder de inlichtingendiensten en daarvan meer in het bijzonder het England-Spiel. Meent u in dit kader uit eigen ervaring nog iets te kunnen mededelen, dat van belang zou kunnen zijn met betrekking tot het England-Spiel en de verbanden in het algemeen?

A. Van het England-Spiel weet ik niets uit eigen wetenschap; wel heb ik daaromtrent van anderen gehoord. Wat de verbanden betreft, is het redelijk en behoorlijk vast te stellen, dat het B.I. onder de leiding van de heren *Somer* en *van Houten*, op wie ik zoveel critiek heb, bijzonder belangrijk en voortreffelijk werk heeft gedaan. Dat is ook de enige reden geweest, waaroen ik na de ontvangst van de brief er op heb gestaan, dat niet zou gebeuren wat ik van de Minister van Oorlog met alle recht kon verlangen om mij satisfactie te geven, nl. die beide heren te laan uit te sturen. Ik heb uitdrukkelijk gezegd: Deze zaak moge voor mij persoonlijk zwaar wegen, zwaarder moet wegen, dat de verbanden van het B.I. met het bezette gebied zo goed zijn, dat wij er eenvoudig geen betere leiders voor zouden hebben kunnen vinden. De wijze, waarop het B.I. de verbanden met het bezette gebied heeft behandeld, is inderdaad voortreffelijk geweest. De andere weg, de z.g. Zwitserse weg, deed in geen enkel opzicht voor die van B.I. in voortreffelijkheid onder. Ik stel er prijs op nu vast te zeggen — ik hoop, dat u mij gelegenheid zult geven daarop nog eens terug te komen —, dat de critiek, die het B.I. heeft geïfend op de wijze, waarop met name de heer *Visser 't Hooft* in Genève de Zwitserse weg heeft behandeld, op geen enkele wijze ook maar enigszins hout snijdt. Daaromtrent bestaat een uitvoerig accusatief rapport van het B.I. ter denigratie van de heer *Visser 't Hooft* en zijn werk, welk rapport einde 1944 aan een aantal Ministers is overhandigd door het Bureau Inlichtingen (B.I.). Ik ben een van de Ministers geweest, die dit rapport hebben ontvangen. Dat lijkt zo van buiten gezien een overtuigend stuk. Daarom zou ik gaarne, als u het mij toestaat, willen waarschuwen tegen het hanteren van dit stuk. Het is zo opgezet, dat men allerlei berichten produceert, waarvan men zegt: Die berichten zijn uit Nederland verzonden, nochtans zijn zij nooit in Londen aangekomen. Dan krijgt de lezer het gevoel, dat de heer *Visser 't Hooft* zit te schiften en de hem onwelgevallige berichten heeft achtergehouden. Niets van die aard is echter gebleken. De heer *Visser 't Hooft* heeft alleen die berichten niet doorgezonden, waarvan hem was gebleken, dat zij door de als schandelijk te qualificeren spionage, die de O.D. in Nederland op de Zwitserse weg heeft uitgeoefend, langs een andere weg naar Londen waren verzonden. Toen men in Genève wist, dat van October 1943 tot April 1944 elk stukje, dat verzonden werd via de Zwitserse weg, door fotografen tweemaal werd gemicro-fotografeerd, eenmaal op last van de Zwitserse weg, de tweede maal op ongeoorloofde last van de O.D., en dat het andere ten onrechte gemaakte micro-filmje, van het bestaan waarvan de Zwitserse weg volkomen onkundig was, via de O.D. naar Engeland ging, heeft de heer *Visser*

't Hooft het te recht niet nodig geoordeeld alles, wat uit dien hoofde was verdubbeld en verzonden, weer van Zwitserland via Portugal naar Engeland te laten gaan. Ik weet, dat de heer *Visser 't Hooft* de beschuldigingen in dit lijvige, maar opgeblazen rapport geen oger blik en voor geen procent heeft aanvaard, dat hij er op gestaan heeft de heer *Somer* te ontmoeten, ten einde met hem daarover de degen te kruisen. Dat is geschied en de heer *Somer* heeft moeten erkennen, dat alle beschuldigingen aan het adres van de heer *Visser 't Hooft* op niets steunen. Daardoor voelde de heer *Visser 't Hooft* zich gerehabiliteerd, maar ik meen te weten, dat hij ook heeft gevraagd en gekregen een schriftuur van de heer *Somer*, dit bevestigend.

21915. De **Voorzitter**: Kunt u omtrent die besprekingen nog iets naders mededelen?

A. Ik geloof niet, dat ik betreffende dit punt nog iets belangrijks heb te zeggen.

21916. De **Voorzitter**: Hebt u ook ervaringen ten aanzien van de tendentie van de berichten, die binnenkwamen? U kreeg gedurende de tijd, dat u Minister was, toch de informaties van B.I. regelmatig toegezonden?

A. Ik heb alles ontvangen, wat het B.I. heeft gedistribueerd. Het is aanvankelijk van bepaalde zijde de bedoeling geweest het B.I. wat de zeggenschap betrof, over te brengen van de Minister van Oorlog naar de Minister van Justitie, wat ik toen was. Dit plan is opgekomen in de zomer van 1944, niet in mijn brein. Het B.I. heeft zich daartegen, voornamelijk bij de Minister van Oorlog, ten sterkste verzet, hetgeen ik mij levendig kan voorstellen. Het is echter niet gebeurd. Men kwam toen tot een voor niemand bevredigend compromis, hierin bestaande, dat gezegd werd: Alles, wat binnenkomt en uitgaat, moet mede de Minister van Justitie hebben gepasseerd.

Ik had dus redenen om te onderstellen, dat ik al hetgeen binnenkwam en dat door het B.I. werd gedistribueerd, ook in afschrift zou ontvangen. Ik zou daaraan willen toevoegen, dat bij mijn weten niemand enige contrôle had op de vraag of er een bepaalde kwantitatieve verhouding bestond en, zo ja, welke tussen ene zijds al het ontvangen en anderzijds al het gedistribueerde materiaal. Dat weet ik niet. Ik heb alleen op één concreet punt te dien aanzien gerechte twijfel.

Toen ik na de bevrijding in het noorden van het land terugkeerde, hoorde ik van mijn vriend *Slotemaker de Bruine*, dat hij op zes genoteerde data een exemplaar van het illegale „Parool” via de Zwitserse weg aan mij heeft gezonden, op kennisneming waarvan ik uit de aard der zaak bijzonder was gebrand. Gedurende de gehele periode van 17 Juli 1944 tot 10 Mei 1945 heb ik echter nimmer een „Parool” uit handen van het B.I. ontvangen. Nu zijn er twee mogelijkheden: of ze hebben het B.I. ook niet bereikt, en dat zou er op moeten wijzen, dat de Zwitserse weg op dit punt erg deficitair is geweest, of het Bureau Inlichtingen heeft ze nooit doorgegeven, ofschoon het ze wel ontving. In dat geval bestaat er reden een onderzoek in te stellen naar de kwantitatieve verhouding tussen het ontvangen en het gedistribueerde materiaal. Ik moet zeggen, dat ik voorlopig niet aanneem, dat zes op verschillende data via de altijd perfect gelopen hebbende communicatie aan mijn persoon verzonden „Parools” alle in de Pyreneeën zouden liggen en aldaar zouden zijn verongelukt, terwijl de stroom van overig materiaal is doorgedaan. Dat komt mij vreemd voor. Ik heb het bureau daarover wel opgebeld en gevraagd: Krijg ik geen „Parool”? Bovendien had ik in 1942 en 1943 contact gehad met voor mij bestemde parachutisten, die mij mededeelden, dat zij in Londen krachtens opdracht van „Het Parool” voortdurend moesten kennis nemen. Blijkbaar werd het dus ontvangen. Ik heb gezegd: Hoe krijgen jullie het? Hierop was het antwoord: Wij krijgen het met de regelmaat van een klok. Als het uitgegeven wordt, komt het vier weken later in Londen. Dat is opgehouden nadat ik in Londen was gearriveerd. Daarna heb ik nooit iets ontvangen. Dat zou kunnen wijzen op een discrepantie tussen ontvangen en distribueren, in welk geval het bureau zich een eigen toetssteen heeft aangenieten, op grond waarvan het zeide: Dit wel en dit niet distribueren.

21917. De **Voorzitter**: Dat baseert u dus op dit ene geval. Maar als u de gehele zaak voor ogen houdt, komt u dan tot de conclusie, dat de informatie redelijk dan wel gebrekkig of tendentius was?

A. Ik kan niet zeggen, dat ik vind, dat de informatie-methode tot belangrijke critiek aanleiding heeft gegeven. Het enige, waaraan ik mij heb geërgerd, maar daaraan is mede op grond van die ergernis

een einde gemaakt, was het verstrekken door het Bureau Inlichtingen van een samenvatting van allerlei materiaal, dat men om redenen van tijd of geld niet alles in originali distribueerde, maar samenvatte. Die samenvatting werd voorzien van een soort van preambule. Tegen dat ding heb ik herhaaldelijk bezwaren gevoeld. Het leek mij in een zekere richting te duwen, het leek mij een zekere „twisting”. Daartegen had ik wel bezwaar.

De **Voorzitter**: Dan ben ik aan het einde van wat ik te vragen heb.

A. Zou ik nog een opmerking mogen maken van strikt particuliere aard? Ik kan in het geheel niet beoordelen in hoever uw commissie reden kan vinden dit te bezien. Ik word sinds een jaar of wat voortdurend achtervoigd door de beschuldiging, als zou ik — dit slaat dan op de beide brieven, waarover de heer *Somer* zich zo ongezond heeft opgewonden — het leven van andere mensen hebben gewaagd om mijn particuliere belangen te bevredigen of te behartigen. Dit is een buitengewoon ernstige beschuldiging, die mij zwaar weegt en waarvan ik weel, dat er eenvoudig zelfs niet een schijn van enig bewijs voor zou kunnen worden bijgebracht. Laatstelijk is die beschuldiging in druk verschenen in de brochure van *H. A. Lunshof*, getiteld: „Vlag halfstok”. Ik zou het van groot belang achten voor mij zelf, wanneer de Enquêtecommissie zou willen overwegen of de mogelijkheid bestaat, dat op dit punt openbaar door de Enquêtecommissie enige uitspraak zou worden gedaan. Zou de Enquêtecommissie daarbij zeggen, dat dit niet op haai weg ligt, dan zou ik het op prijs stellen, dit te weten; ik zou dan proberen, via de daarvoor geschikte instanties enigerlei eraad aan te vragen, die dit tot klaarheid brengt. Ik ben niet van plan rustig verder te wandelen met de beschuldiging, als zou ik in bezettingstijd het leven van één of meer landgenoten in de waagschaal hebben gesteld. Dit wordt nu weer in de brochure van de heer *Lunshof* opgelepeld: Terwijl de mensen hier in de benauwenis zaten, zou de Minister van Justitie zulke schurkenstreken hebben uitgehaald.

21918. De **Voorzitter**: Slaat dat op de bewuste brieven?

A. Dat kan ik niet nagaan, maar het enige, wat ten bewijze van deze schandelijke beschuldiging wordt aangevoerd, op blz. 37 bovenaan van deze brochure, is een passage uit een brief van mij aan *Frans Goedhart*, welke passage letterlijk wordt weergegeven. Het spijt mij, dat de heer *Somer* naar Indië is vertrokken; ik had hem nl. willen vragen, wie eigenlijk de leverancier aan *H. A. Lunshof* is geweest van die brief van mij aan de heer *Goedhart*. Dat zou een boeiende vraag geweest zijn. Ik weet niet waar de heer *Lunshof* zijn wijsheid vandaan haalt. Er zijn drie mensen in liet land, die over deze brief ooit hebben beschikt; ik ken hen met name; het zijn ni. kolonel *Somer*, de procureur-generaal de heer *Wijnveldt*, en de oud-Minister-President de heer *Gerbrandy*. De heer *Gerhrarzd*y heeft hem

niet aan de heer *Lunshof* verstrekt; dat weet ik met volstrekte zekerheid; deze beschouwt deze beschuldiging dan ook als een volstrekt schandelijke. Van de heer *Wijnveldt* weet ik ook volkomen zeker, dat hij die brief niet aan de heer *Lunshof* gegeven heeft; deze heeft mij verzekerd, dat hij deze gehele zaak belachelijk vindt en dat hii niet begrijpt, dat men mij verwijt, dat ik op uitdrukkelijk verzoek van jonkvrouwe van *Hardenbroek* brieven, al of niet via het Bureau Inlichtingen, heb meegegeven. Dan blijft slechts kolonel *Somer* over.

De **Voorzitter**: Ik kan op het ogenblik niet beoordelen of deze zaak onder de taak van de Enquêtecommissie zal vallen. Naast de hoofdvragen komen wij echter een aantal andere kwesties tegen en wij plegen daarvoor in het algemeen niet op zijde te gaan.

Het is best mogelijk, dat wij op deze kwestie nader stuiten. Het zal mijns inziens niet zo lang duren, voordat zal blijken of hierop inderdaad verder ingegaan moet worden, ja dan neen. Het onderzoek naar het England-Spiel vordert vrij snel.

A. Ik begrijp het volkomen. Het was niet anders dan een vraag, die ik gesteld heb, omdat ik enerzijds persoonlijk deze zaak als grievend beschouw, doch het anderzijds niet geheel van algemeen belang ontbloom acht, dat men ern man, die, hoewel naar het oordeel van de heer *Lunshof* ten onrechte, een tijdlang tot de dragers van een uitermate belangrijk ambt heeft behoord, dergelijke dingen zwart op wit ten overstaan van het Nederlandse volk kan gaan nadragen, zonder dat hij enig verweer heeft. Ik heb mij al die jaren onthouden van enigerlei publicatie of reactie, mijn beleid of wanbeleid betreffend-. omdat ik altijd het vertrouwen heb gehad, dat dit te zijner tijd door een parlementair onderzoek zou worden beoordeeld. Ik ben bijzonder dankbaar, dat dit thans gebeurt, maar ik heb wel reden te hopen, dat alles tot de grond wordt uitgezocht en dat dan ook in het openbaar zal worden vastgesteld, hoe de verantwoordelijkheid heeft gelegen.

De **Voorzitter**: De commissie zal zonder enige twijfel nagaan of deze zaak op haar weg ligt en als zij meent, dat zij op haar weg ligt, zal zij niet schromen haar zo grondig mogelijk te behandelen. Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

G. J. VAN HEUVEN GOEDHART.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie 1

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *h*, *c*, *d*, *e*, *j* en *o*.

Verhoor van

Mr. HENDRIK JOHAN KRULS,
oud 46 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 25490 t/m 25494 hebben betrekking op de punten *b*, *c*, *d* en *e* van het Enquêtebesluit.

25495. De **Voorzitter**: Dan is er nog een ander punt, dat eigenlijk bij dit onderwerp niet geheel thuishoort, omdat het bij een later onderwerp aan de orde komt, nl. het M.G., doch waaromtrent het misschien beter is reeds thans uw mening te horen.

Wij hebben hier gehad de heer *Veranrt*, die verteld heeft, dat hij in de zomer van 1943 een uitnodiging van u gehad heeft voordrachten te houden voor het apparaat van het M.G., een uiteenzetting over verschillende Nederlandse staatsrechtelijke kwesties. De eerste voordracht zou anderhalf uur duren. Na eer, kwartier pauze zou er discussie zijn. Toen heeft de heer *Veraart* gesproken over de dingen, die hem na aan het hart lagen, en dat waren voornamelijk de problemen, verband houdende met de vertegenwoordigende lichamen in Nederland. Hij heeft de officieren van het M.G. op het hart gebonden: overal waar men gemeenteraden of Provinciale Staten vindt, respecteert daar de aemocratie. Toen hij zijn rede had gehouden, bent u opgestaan en hebt u gezegd: het is niet de bedoeling, dat wij op die manier voorlichting krijgen. De heer *Veraart* zegt:

„De heer *Kruis*, die onder de hele voordracht naast mij gezeten heeft, is terstond na mijn voordracht opgestaan en heeft gezegd: Mijne heren, het is helemaal niet de bedoeling, dat wij op deze manier voorlichting zouden krijgen. Wij danken mijnheer *Veraart* en er zal geen debat zijn. Ik zal het volgende uur e-n uiteenzetting geven, hoe de zaak in elkaar zit.

Ik wist dus, dat ik kon gaan.”

A. Sedert 1944 heb ik over dit voorval niet meer nagedacht. Iets dergelijks is gebeurd. Of het echter een juiste voorstelling van zaken is, durf ik niet zeggen. Ik herinner mij, dat de heer *Veraart* voor het M.G. een uiteenzetting zou geven, waarbij hij optrad als een van de instructeurs, die zouden optreden ter verrijking van de kennis en het begrip van de heren. Waarover het ging, herinner ik mij niet meer. Ik weet wel, dat hij het op een dusdanige wijze deed, dat ik

er weinig voordeel, maar wel nadeel in zag. Of het gebeurd is tijdens de vergadering dan wel, dat ik na afloop aan de gehele cyclus een eind heb gemaakt, weet ik niet meer. Ik bestrijd echter niet, dat het misschien wel op deze wijze gegaan is.

25496. De **Voorzitter**: Maar kunt u nagaan of uw bezwaren inderdaad gingen legen de beschouwingen, die hij daar heeft gehouden over de gemeenteraden en Provinciale Staten?

A. Neen. Ik geloof niet, dat ik dit nog kan nagaan, tenzij ik dit voorval toevallig ergens mocht hebben aangetekend, maar dat geloof ik haast niet. Wel weet ik, dat ik mij op grond van verschillende verklaringen van de heer *Veraart* er van tevoren van bewust was, dat hij een besliste vijand was van de instelling van het Militair Gezag, maar dat ik hem nochtans als deskundige de gelegenheid wilde geven om op een bepaald gebied mede te werken. Toen echter bleek, dat hij een kant opging, die bepaaldelijk geen medewerking was. maar in tegenwerking dreigde te ontaarden, heb ik daaraan een einde gemaakt.

25497. De **Voorzitter**: Hebt u de indruk, dat, behalve de positieve kant, die hij gaf, nl. dat hij het Militair Gezag op het hart drukte de democratische instellingen zoveel mogelijk te eerbiedigen, hij misschien op die cursus het Militair Gezag zelf heeft aangevallen of daaraan moeilijkheden heeft veroorzaakt?

A. Wanneer hij zich inderdaad zou hebben beperkt de heren op het hart te binden, dat zij de democratische instellingen moesten respecteren, dan zou ik hem zijn verhaal nooit hebben laten onderbreken: niets was ons dierbaarder. Ik herinner mij echter bepaaldelijk, dat de heer *Veraart* eigenlijk van de gelegenheid gebruik maakte om de heren aan te tonen, dat het apparaat, waarvan zij deel uitmaakten, eigenlijk een apparaat was, dat niet bestaan moest. Ik had er geen behoefte aan dit te laten vertellen aan de lieden, die in dat apparaat een functie moesten vervullen.

25498. De **Voorzitter**: Dat is van de chef van dat apparaat inderdaad wei wat veel geëist.

A. Ja. Indien zij er behoefte aan hebben daarnaar te luisteren, dan kunnen zij dat in hun vrije tijd doen, maar niet in diensttijd.

De **Voorzitter**: Dan kunnen wij van dit onderwerp afstappen. Ik ben hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u had te vragen. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen. en sluit het verhoor.

H. J. KRULS.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

SCHUIJT, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: b, c, d, e, j en o.

Verhoor van

Jhr. Mr. FRANS BEELAERTS VAN BLOKLAND,
oud 76 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
vice-president van de Raad van State.

Hij legt de eed af als deskundige.

25970. De **Voorzitter**: Wij wilden u thans in tegenstelling tot de vorige keer gaarne horen als deskundige en wel over de vraag, die u geformuleerd hebt gezien in uw oproeping, „van de al of niet wenselijkheid, dat in de bijzondere Londense omstandigheden de Kabinet-formateur bij zijn formatie zich vergewist van de opvattingen van het demissionnaire Kabinet, althans van die van een aantal leden daarvan”.

Ik zal u zeggen, hoe wij tot deze vraag zijn gekomen. Er is in het bijzonder, want wij behandelen bij de punten h, c, d en e van het Enquêtebesluit alleen de eerste Londense periode, ter sprake gekomen de opdracht aan de heer Gerbrandy tot formatie van wat is geworden het eerste Kabinet-Gerbrandy. Daarbij is door verschillende Ministers gezegd, ik wil niet zeggen in de vorm van een verwijt, maar in ieder geval werd de opmerking gemaakt: Het heeft ons wel enigszins verast, dat de heer Gerbrandy Minister-President van het Kabinet werd; wij zijn daarover niet geraadpleegd. Nu weet ik wel, dat het in Nederland in normale omstandigheden ook niet pleegt te gebeuren, dat de formateur zich wendt tot de Ministers van een demissionnaire Kabinet om hun oordeel in te winnen, speciaal over de vraag, die ik bedoel. Maar de Londense omstandigheden waren wel enigszins anders. De gewone adviseurs van de Koningin waren voor een deel afwezig, b.v. de Voorzitters van de Eerste en van de Tweede Kamer, wie toch onder dergelijke omstandigheden in de regel door de Koningin om advies wordt gevraagd. De vice-president van de Raad van State was van de gewone adviseurs een der weinigen, die aanwezig waren. Men zou dus kunnen zeggen: deze Ministers, die voor een belangrijk gedeelte personen waren, die in het staatkundig leven in Nederland een belangrijke rol hadden gespeeld, zouden misschien onder die bijzondere omstandigheden geacht moeten worden een dusdanige positie te hebben, dat althans de Kabinetformateur, de toekomstige Minister-President, voordat hij tot een beslissing kwam, eens niet hen ging praten, waar de kring van mensen, bij wie hij advies kon inwinnen, toch al zo klein was. Wij zijn — zoals gezegd — op deze vraag gekomen, omdat wij in de uitlatingen van sommige Ministers menen een ondergrond van critiek te horen. Op zich zelf lijkt mij dit voor een commissie als de Enquêtecommissie, die ook de staatkundige verhoudingen in Londen heeft te bekijken, een probleem, dat zij niet buiten beschouwing kan laten.

A. Ja, ik moet beginnen u te zeggen, dat ik het mij niet alles precies meer herinner; ik heb nooit aantekeningen gemaakt. Die eerste crisis met de Geer heeft nogal een hele tijd geduurd en Gerbrandy was de aangewezen man om met de leiding te worden belast, maar in hoeverre deze nu de zaken met zijn collega's heeft besproken, weet ik absoluut niet. Ik heb het ook niet geweten waarschijnlijk; wel ben ik overtuigd, dat hij met verschillende van zijn collega's wel zal hebben gesproken.

25971. De **Voorzitter**: Blijkbaar inet sommigen niet, want er zijn er bij, die zich min of meer verbaasd toonden over de gang van zaken.

A. Zoals de toestanden toen waren en de meningen en uitingen een beetje verschillend waren, ligt het voor de hand, dat men met de ene vroegere collega eerder spreekt dan met de andere. Ik geloof b.v., dat hij er met de Geer niet over gesproken heeft.

25972. De **Voorzitter**: Ik gevoel onder ae speciale Londense omstandigheden toch iets van de gerechtvaardigdheid van de critiek, die hier geuit is. Men moet het mijns inziens zo zien, dat deze Ministers in 1939 tot hun ambt geroepen zijn op een wijze, waarvan vaststaat, dat het de instemming had van de Volksvertegenwoordiging. Dat is gebleken in de Volksvertegenwoordiging bij het optreden van het Kabinet en daarom zou men kunnen zeggen, dat zij in Londen bij het wegvallen van de Volksvertegenwoordiging toch iets meer representeerden dan Ministers in Nederland onder normale omstandigheden in politiek opzicht plegen te representeren. Er zou dus iets voor te zeggen kunnen zijn, dat onder de Londense omstandigheden meer rekening werd gehouden met hun opvattingen en dat dit voor het verloop van zaken in het algemeen en de goede verhouding toch van belang had kunnen zijn.

A. Er is trouwens een zeer groot gedeelte van de oude Ministers in het Kabinet-Gerbrandy overgegaan.

25973. De **Voorzitter**: Maar die zijn niet allen door de heer Gerbrandy geraadpleegd, voordat hij besloot het Minister-Presidentschap te aanvaarden. U begrijpt, dat mijn vraag echter in beginsel een verdere strekking heeft. Als voorbeeld is dit eerste geval genoemd; de vraag in principe heeft natuurlijk betrekking op de hele periode. Het belang van de vraag wordt geaccentueerd, als ik u zeg, dat mijn indruk is, dat met name bij de samenstelling van het laatste Kabinet-Gerbrandy nogal ver afgeweken is van wat overeenstemde met de opvattingen van het Nederlandse volk.

A. Het was op dat moment heel moeilijk. Het was het idee om voor dat Kabinet mensen te krijgen, juist uit Nederland aangekomen en uitdrukking gevende aan de Nederlandse volksopinie.

25974. De **Voorzitter**: Maar als ik daarbij in aanmerking neem, dat de heer Gerbrandy toen het standpunt verdedigde, dat hij alleen te maken had met „geestelijke en maatschappelijke stromingen” — zo heette dat, geloof ik — en dat hij de politieke partijen als zodanig niet meer erkende, voel ik daar toch een mogelijkheid van afglijden in, die haar bedenkelijke zijde kon hebben. De vraag is daarom, of in die omstandigheden het inwinnen van adviezen van personen, die in de Londense omstandigheden nog veel meer beschouwd konden worden als exponenten van de opvattingen op staatkundig gebied dan onder normale omstandigheden, wanneer er een Volksvertegenwoordiging is, niet beter zou zijn geweest. In ieder geval is dat bij de vorming van het laatste Kabinet-Gerbrandy helemaal niet gebeurd. Misschien is er wel eens met een enkele gesproken, maar het was toch wel minimaal. Met de meesten is niet gesproken. Ik heb het gevoel, dat daardoor opvattingen, ten aanzien waarvan het van belang moest worden geacht, dat zij naar voren kwamen, niet voldoende naar voren zijn gekomen.

A. C niet er rekening mede houden, dat men uitging van het idee: wij moeten de nieuwe stromingen kennen, met de oudjes hebben wij niet zoveel te maken. Het feit, dat men het met deze opvatting eens was, wees al niet op vernieuwing.

25975. De **Voorzitter**: Het was tot op zekere hoogte een vicieuze cirkel.

A. Inderdaad, en dat maakte het moeilijk.

25976. De **Voorzitter**: Maar dat is een bewijs te meer voor de redelijkheid van de vraag, of men het beginsel van een ruimere consultatie niet iets meer voorop had moeten stellen. Dan was men op grond daarvan genoodzaakt geweest ook met de andere meningen meer rekening te houden.

A. Maar ik betwijfel of het enig praktisch nut zou hebben gehad.

25977. De **Voorzitter**: Dat ben ik, gezien de geestesgesteldheid destijds in bepaalde kringen, met u eens.

A. Ik geloof niet, dat het de zaak bespoedigd en vergemakkelijkt zou hebben.

25978. De **Voorzitter**: Speciaal in de laatste periode waren de verhoudingen inderdaad tamelijk moeilijk geworden.

A. Dat moet men daarbij vooral niet vergeten.

25979. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, is uw gedachten-gang eigenlijk deze, dat de vraag, zoals zij hier gesteld is, in theorie misschien wel een bevestigend antwoord zou verdienen, maar dat het de grote vraag is, of het in de praktijk veel resultaat zou hebben opgeleverd. Vat ik zo uw mening goed samen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik geloof niet, dat men er praktisch iets mee bereikt zou hebben. Er zijn collega's, met wie de heer *Cerbrandy* wel gesproken heeft.

25980. De **Voorzitter**: De eerste keer, in September 1940, waarschijnlijk meer dan in het voorjaar van 1945?

A. Toen waren er enkele moeilijkheden.

25981. De **Voorzitter**: Inderdaad.

Ik zou van dit punt willen afstappen. Ik wil u nog een enkele vraag stellen, niet als deskundige, maar als getuige, zulks in aanvulling op hetgeen wij de vorige keer reeds hebben behandeld. U weet, dat wij toen hebben gesproken over de positie van de heer *van 't Sant*, die door bepaalde getuigen in het geding is gebracht. Ik heb u medegedeeld, dat het door deze getuigen gedaan was uit eigen initiatief, waardoor wij genoodzaakt werden deze quaestie, die aanvankelijk onze aandacht niet had gehad, verder te behandelen. Eén van de beschuldigingen hield in, dat de heer *van 't Sant* kon gebruik maken en ook gebruik maakte van de mogelijkheid, die hij had van toegang tot belangrijke Staatsstukken. Daartegenover hebt u gezegd, dat uw indruk was, dat de heer *van 't Sant* die mogelijkheid niet had. Ik heb dit antwoord eigenlijk niet goed begrepen. Het is toch vanzelfsprekend, dat een secretaris van Mare Majesteit de Koningin evenals een secretaris in alle mogelijke andere posities die toegang wél heeft.

A. Ja, in zoverre, dat hij de brieven kon openmaken, vóórdat hij ze aan de Koningin ter hand stelde.

25982. De **Voorzitter**: Dat ligt toch in het wezen van de functie van secretaris opgesloten. Ik moet eerlijk toegeven, dat ik op het moment, dat u het zei, verzuimd heb om daarop onmiddellijk te attenderen. Vandaar dat ik u dit nu voorleg. Ik vind, dat het vanzelf spreekt, dat een secretaris toegang heeft tot de stukken. Dat is het wezen van het zijn van secretaris.

A. Ja, maar als ik b.v. naga de briefwisseling, die ik met de Koningin had -- Zij schreef altijd zelf de adressen --, dan heb ik alle reden om aan te nemen, dat de heer *van 't Sant* er geen bemoeienis mede had.

25983. De **Voorzitter**: Is u niet van mening, dat — ik spreek niet van een bewezen feit; ik heb zelfs de indruk, uit de verschillende verklaringen, die hier zijn afgelegd, dat het bewijs nogal problematiek is — in ieder geval de mogelijkheid aanwezig moet worden geacht?

A. Dat hij van de stukken kennis kon nemen?

25984. De **Voorzitter**: Ja. U hebt gezegd: hij had er eigenlijk de gelegenheid niet toe. Ik kan mij niet voorstellen, dat het zo zou zijn.

A. Ik zou niet positief kunnen zeggen, dat het niet mogelijk was. Aan de andere kant staat, dat de Koningin de stukken zelf bewaarde, hoewel niet allemaal. Ik acht het niet uitgesloten, dat hij er kennis van kon nemen. Ik heb echter nooit de indruk gehad, dat hij belangstelling had voor stukken van politieke aard. Natuurlijk sprak ik hem wel eens over politieke zaken, maar het is mij nooit gebleken, dat hij daarvoor enige belangstelling had; zeker niet om er zich mede te bemoeien.

25985. De **Voorzitter**: En u kende hem vrij goed?

A. Ja.

25986. De **Voorzitter**: Dan mag ik misschien nog deze laatste vraag stellen. Wij hebben hier met de verschillende Ministers uitvoerig gesproken over een quaestie, die tweemaal aan de orde is geweest, namelijk in de zomer van 1940 en in het voorjaar van 1941, de zetelverplaatsing der Regering naar Nederlandsch-Indië. U zult waarschijnlijk wel een en ander gemerkt hebben van dat probleem. Men komt daarbij tweeërlei opvatting tegen. Enerzijds is gezegd: De quaestie van de zetelverplaatsing past precies in al de moeilijkheden met *de Geer* en als men het zeer onvriendelijk wil uitdrukken, zegt men: Dat is ook al zo'n defaitistische geschiedenis van het Kabinet geweest. Maar anderzijds hebben vele Ministers met klem betoogd, dat, wat er zij van die andere quaesties in de periode *de Geer*, het probleem van de zetelverplaatsing in een gans ander vlak lag en dat het volkomen fout is dat te stellen op hetzelfde niveau als b.v. een poging om een compromis te sluiten met *Hitler* en al die andere onaangename feiten, die zo successievelijk gebeurd zijn. Hebt u een oordeel, bij welke van deze opvattingen het gelijk in deze zaak is?

A. Bij de door u in de tweede plaats vermelde. Zo was het ook naar mijn idee. Er is toen gesproken over de mogelijkheid van de invasie in Engeland en dat men daarmee rekening moest houden. In dat verband is de zetelverplaatsing ook besproken en daarbij deden zich natuurlijk verschillende overwegingen voor; om het vege lijf te bergen, kwam er bij enkelen ook wel bij.

25987. De **Voorzitter**: Uw opvatting is dus, dat bij de voorstanders van dat besluit de zakelijke overwegingen, die ook uit de stukken blijken, niet werden gebruikt pour besoin de la cause, maar, dat deze een materiële achtergrond hadden? Dat gelooft u stellig?

A. Ja, dat geloof ik zeker.

25988. De **Voorzitter**: En dat men deze zaak dus niet op één lijn mag stellen met al die andere dingen in de zomer van 1940, waarop zoveel critiek is geweest?

A. Neen.

25989. De **Voorzitter**: Dat is dus uw overtuiging?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dan ben ik hiermee gekomen aan het einde van wat ik u te vragen had en dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

F. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

SCHUIJT *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, en de heer Vonk, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e, j* en *o*.

Verhoor van:

Mr. JACOBUS GIJSBERTUS DE BEUS,

oud 38 jaar, wonende te New York, ambassaderaad.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 25990 t/m 26071 hebben betrekking op de punten *b, c, d, e* van het Enquêtebesluit.

76072. De **Voorzitter**: Dan kom ik tot de volgende twee punten, met de behandeling waarvan de commissie spoedig hoopt te beginnen, nl. de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding en de moeilijkheden? in de verschillende Kabinetten. Wij hebben daar al zeer veel stukken over, omdat ons ook nogal wat documenten ter beschikking zijn gesteld door de betrokken personen zelf. Deze stukken worden op het ogenblik vermenigvuldigd voor de leden van de commissie, maar die vermenigvuldiging is nog niet helemaal afgelopen, zodat ik op het ogenblik nog geen overzicht heb van hetgeen wij daarvan precies in ons bezit hebben. Ik geloof wel, dat het materiaal vrij uitvoerig is.

A. Ja, ik geloof, dat u daarvoor zeer volledig materiaal moet hebben.

De **Voorzitter**: Wij hebben hierover inderdaad zeer veel materiaal gekregen. Indien u hierover echter in het algemeen nog iets kunt zeggen, dat voor ons bij het verder werken een wijziging kan zijn, zou ik dat zeer op prijs stellen.

A. Ja, het nuttigste zal voor u zijn, de verslagen na te gaan van wat wij noemden, de Commissie Terugkeer. Er was een commissie uit de Ministerraad gevormd, dat weet u waarschijnlijk. Een stuk of zeven Ministers, die speciaal betrokken waren bij de voorbereiding van de wetgeving voor het herstel na de bevrijding. En die commissie heeft heel veelvuldig vergaderd en daarvan ben ik, vrijwel van het begin af aan, secretaris geweest en er werden notulen van gemaakt, of liever gezegd, samenvattingen. Die moeten volledig in de dossiers te vinden zijn. Dus daar kunt u, van het begin af vrijwel, alle besprekingen volgen, welke gevoerd zijn in die Commissie Terugkeer, o.a. de eindeloze lijdensweg van de z.g. Eerste en Tweede Bestuursvoorziening, waar u waarschijnlijk ook wel van gehoord hebt.

26073. De **Voorzitter**: Ja, maar hier krijgen wij nu een moeilijkheid. U weet misschien, dat vóórdat deze enquête begonnen is, er een wijziging tot stand is gebracht van de Enquêtewet en dat daarbij een rol gespeeld heeft het probleem van het geheim van de beraadslagingen in de Ministerraad. De Enquêtecommissie zelf had aanvankelijk een wetsontwerp ontworpen, volgens hetwelk het geheim van de besprekingen in de Ministerraad niet zou gelden voor de Enquêtecommissie. Dat is een initiatief-ontwerp geweest, doch dat is door de Eerste Kamer verworpen. Toen is — omdat er toch een aantal technische wijzigingen moest worden aangebracht in Ge Enquêtewet — de Regering gekomen met een ontwerp. Deze kwestie is toen als volgt opgelost, dat de Enquêtecommissie slechts mag vragen naar de besluiten van de Ministerraad en de gronden, waarop die besluiten berusten. Toch betekent dat wel een zekere bevoegdheid, want over die gronden is meestal nog wel te praten. Daarbuiten zijn wij echter afhankelijk van hetgeen de getuigen hierover willen mededelen. De figuur is derhalve zo, dat wij het wel

mogen aanhoren en ontvangen, maar over de beraadslagingen in de Ministerraad geen vragen mogen stellen. De notulen van de Ministerraad kunnen wij ten gevolge van een en ander dus niet opvragen, wel uittreksels daarvan, houdende de genomen besluiten en de gronden, waarop deze berusten. Met betrekking tot de ministeriële Commissie Terugkeer is nu de vraag of dit zuiver een coömmisssie uit de Ministerraad is of niet. Ter beoordeling daarvan is het misschien wel goed, dat u ons mededeelt, hoe deze commissie precies was samengesteld. Bestond de commissie als zodanig uitsluitend uit Ministers of b.v. uit Ministers en nog enige andere personen?

A. Neen, uitsluitend Ministers, behalve Prins *Bernhard*. Het ging zo, de Ministerraad heeft, om niet te veel hooi op zijn vork te nemen in de volledige Ministerraad, bepaalde onderwerpen overgedragen aan ministeriële commissies. Men kan niet zeggen, dat de Ministerraad zich gesplitst heeft, want er waren geregeld ook nog iedere Dinsdagochtend Ministerraadzittingen. Bovendien waren er dan twee commissies uit de Ministerraad samengesteld, in ieder geval commissies van Ministers, waarvan de ene was de zgn. Commissie Oorlogvoering, die zich dus met het militaire aspect van de hele zaak bezighield. Die commissie bestond uit de Minister-President, de Minister van Oorlog, de Minister van Marine, de Minister van Buitenlandse Zaken, de heer *Michiels van Verduynen* en ik meen, dat ook Prins *Bernhard* daarbij was. Dat zullen ze zowat allemaal geweest zijn. En waarschijnlijk ook nog de Minister van Overzeese Gebiedsdelen, toen nog Minister van Koloniën.

De andere commissie was de zgn. Commissie Terugkeer, die uit zeven leden bestond. Dat waren dus de heer *Gerbrandy* als voorzitter, Minister *Albarda*, Minister *van Angeren*, Minister *van den Tempel*, Minister *van Heuven Goedhart*, admiraal *Furstner*, de heer *van Lidth de Jeude* en later ook de heer *Burger*, nadat hij Minister geworden was, en Prins *Bernhard* kwam er regelmatig bij. Ik was de enige niet-Minister, die er bij zat, omdat ik secretaris was. Het waren dus uitsluitend Ministers en Prins *Bernhard*.

26074. De **Voorzitter**: Hoe zijn deze ministeriële commissies ingesteld? Was er een Koninklijk besluit of een bepaling uit een Reglement van Orde, waaruit.....

A. Naar mijn weten geen Koninklijk besluit. Het was gewoon een beslissing, genomen in de Ministerraad. Het enige, dat u natuurlijk zou kunnen zeggen, is, dat daarvoor niet gold de geheimhouding van de Ministerraad, omdat, zoals u weet, in die tijd nog gold het principe, dat er geen notulen gehouden werden van de Ministerraad. Dat is een oud principe van de Ministerraad van vóór de oorlog. In de oorlog heeft men er in zoverre al een beetje mee gebroken, dat één van de Ministers secretaris was, dat was de heer *Bolkestein*, en die maakte aantekeningen. Er werden geen echte notulen gehouden.

26075. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: U bedoelt, dat er niet iemand was, zoals u, die secretaris was, hetgeen na de oorlog wel het geval was.

A. Inderdaad. Er bestond niets van die aard.

26076. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: In zoverre was er dus verschil met de Ministerraad, want de Commissie Terugkeer had wel een secretaris en Prins *Bernhard* had daar toegang.

A. Ja.

25077. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was hij eigenlijk officieel lid van de commissie?

A. Hij was lid van de commissie, maar ik geloof niet, dat, als het op stemmen zou zijn aangekomen — het is nooit op stemmen aangekomen —, hij stem gehad zou hebben. Hij had een adviserende stem. Er werden dus iedere keer samenvattingen van de besprekingen gemaakt.

25078. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus hij kwam daar niet telkens op een uitnodiging?

A. Neen, hij kwam iedere zitting.

25079. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij had daar dus geregeld toegang?

A. Ja, het was iedere week. Vast eens in de week, Donderdagochtend, was er zitting van de commissie.

26080. De **Voorzitter**: Om nog even de tegenstelling te maken: Prins *Bernhard* woonde de vergaderingen van de Ministerraad niet bij?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Nu, dan geloof ik, dat wij hiermee een staatsrechtelijk probleem opgekregen hebben, dat wij nog eens rustig moeten bekijken.

A. Daar is een eindeloze serie wetsontwerpen voorbereid. Ik kan mij dat niet allemaal meer herinneren, maar dat is een eindeloze lijdensweg geweest, die anderhalf à twee jaar geduurd heeft. Dat ging vooral over de Eerste en Tweede Bestuursvoorziening, met name in hoeverre de oude Kamers, de gemeenteraden en de Provinciale Staten precies zo teruggeroepen zouden worden of niet, en daarover waren twee stromingen, die zeer van mening verschilden.

26081. De **Voorzitter**: En is dat alles vrij uitvoerig genotuleerd? Geven de notulen een behoorlijk overzicht van de zaak?

A. Ja, die notulen moeten ongetwijfeld een behoorlijk beeld geven. En in die zelfde dossiers vindt u natuurlijk alle achtereenvolgende ontwerpen. Er zijn talloze ontwerpen geweest van verschillende kanten. Er werden daarbij ook talloze andere wetten voorbereid, zoals u die later na de bevrijding hier hebt gekend. Daar werd iedere week of iedere maand een lijst van opgesteld; ket was mijn taak om dat steeds groeiende lijstje bij te houden, voor zover er wetten gereed waren en voor zover er nog onderwerpen waren, die niet klaar waren en die geregeld moesten worden. Ook die lijsten zoudt u in die dossiers kunnen vinden.

26082. De **Voorzitter**: Het wordt natuurlijk ook een probleem, wat de gemakkelijkste en de meest juiste wijze van behandeling van deze wel zeer omvangrijke materie is. Het zou geen verwerpelijke hulp zijn, wanneer iemand in staat zou zijn om een overzicht te verschaffen van de ontwikkeling, van de behandeling van de vraagstukken in de ministeriële Commissie Terugkeer, want ik begrijp uit hetgeen u op het ogenblik vertelt, dat de archieven van deze commissie alleen reeds zeer omvangrijk zijn.

A. Ja, wat ik mij er van herinner, was het langzamerhand gegroeid tot vier dossiers ongeveer op het ogenblik, aat ik wegging. Daarna zal er niet veel meer bijgekomen zijn, want toen was de Regering naar Nederland.

26053. De **Voorzitter**: Vier dossiers, met inbegrip van die verschillende ontwerpen?

A. Ja. Die notulen besloegen meestal één of twee bladzijden, gestencild. Die werden gestencild en rondgezonden aan alle leden. Dat was dus één dossier. En dan waren er verder de verschillende ontwerpen. Dus daar is wel door te komen.

26084. De **Voorzitter**: Dus behalve u is er niemand, die een overzicht heeft van het geheel? Want ik stel me voor, dat bij de in de commissie zitting hebbende Ministers de belangstelling toe- en afnam, naarmate onderwerpen, betrekking hebbende op hun Departementen, aan de orde waren of niet. U was eigenlijk de enige, die ex officio belangstelling behoorde te hebben voor alles.

A. Ja, àat was ook mijn taak.

26085. De **Voorzitter**: U had ook niet iemand naast u, die op het ogenblik nog bereikbaar is?

A. Neen, op dat ogenblik niet. Later heeft de heer *Droogleever Fortuyn* het overgenomen, toen ik wegging, maar die zit nu, geloof ik, in Amerika.

26086. De **Voorzitter**: Op welk moment is dat geweest?

A. Begin 1945.

De **Voorzitter**: Toen was het practisch afgelopen.

26087. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wanneer nu een stuk wetgeving was voorbereid en de commissie met een ontwerp gereed was, kwam dat dan in de volledige Ministerraad?

A. Ja, als er een product was afgeleverd door deze commissie, dan ging het officieel naar de gehele Ministerraad en dan gaf de hele Ministerraad zijn fiat er aan. Dan werd het pas wet.

26088. De **Voorzitter**: Men zal in het algemeen wel moeten zeggen, dat een bepaling, die geldt voor de Ministerraad, ook geldt voor commissies uit de Ministerraad. De enige bijzonderheid, die zich hier voordeed, was deze, dat dat gern zuivere commissie uit de Ministerraad was, doordat ook een andere persoon er deel van uitmaakte.

A. Ja, dat is inderdaad een staatsrechtelijk probleem. Ik geloof ook niet, dat het ooit zwart op wit is vastgesteld of het nu een commissie uit de hlinisterraad was of een commissie van Ministers *naast* de Ministerraad.

26089. De **Voorzitter**: Maar het besluit van de Ministerraad om de ministeriële Commissie Terugkeer in te stellen, zal toch wel genotuleerd zijn?

A. Ja, dat moet dus genotuleerd zijn in de notulen van de Ministerraad.

26090. De **Voorzitter**: U denkt wel, dat dat genotuleerd is?

A. Ja, maar die notulen van de Ministerraad waren zeer summier.

26091. De **Voorzitter**: Hield u die notulen ook bij?

A. Neen, die hield de heer *Bolkestein* bij

26092. De **Voorzitter**: Ook in latere tijd? Ik weet wel, dat

A. Ook in die periode.

26093. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Bolkestein* dat tot het einde gedaan?

A. Ja, hij heeft dat tot het slot gedaan, als ik me wel herinner. Er was geen buitenstaander bij de Ministerraad. Dus er was alleen, wat de heer *Bolkestein* opschreef.

26094. De **Voorzitter**: Wij kunnen derhalve uit de notulen van de Ministerraad opvragen het besluit, waarbij de ministeriële commissie is ingesteld, en precies de formulering daarvan.

A. Ja, dat moet te vinden zijn.

26095. De **Voorzitter**: In ieder geval betekent dit, dat naar uw oordeel voor een goed overzicht van de ontwikkeling van het gehele vraagstuk van de voorbereiding van de terugkeer de notulen van de besprekingen in de Ministeriële Commissie Terugkeer het allerbeste hulpmiddel zouden zijn.

A. Ja, ongetwijfeld.

De **Voorzitter**: Zoals wij er nu voorstaan, zonder dat wij over deze notulen beschikken, zullen wij de verschillende Ministers moeten gaan ondervragen en dan zullen dezen zich in hoofdzaak beperken tot de inlichtingen over hun eigen terrein, zodat wij dat later allemaal zullen moeten gaan combineren.

A. Daar kunt u het heleinaal samengevat vinden.

De **Voorzitter**: Dat zou het werk veel vereenvoudigen.

A. Zo'n vreselijk groot werk is dat niet. Zoals ik u zei, die notulen waren een of twee foliovennen meestal.

De **Voorzitter**: Het is in ieder geval een aansporing om over dit staatsrechtelijke probleem eens na te denken.

A. Een aangename taak voor de commissie.

26096. De **Voorzitter**: Dan hebt u in uw brief nog opgemerkt, dat u nog wel enige inlichtingen zoudt kunnen geven over punt o, de moeilijkheden in de verschillende Kabinetten. Kunt u dat nader toelichten?

A. Ja, het beste doe ik ook op dat gebied, geloof ik, door u te verwijzen naar de dossiers ter zake. Over de crisis van de heer Kerstens weet ik, dat er een zeer uitvoerig dossier was. Er waren allerlei bezwaren van verschillende Ministers, met name van de heer Gerbrandy, tegen de heer Kerstens, die hij op enkele punten inefficiënt vond, en als ik mij niet vergis, is daarover een rapport of een nota samengesteld, met de redenen waarom men bezwaren had tegen het verdere Ministerschap van de heer Kerstens. De crisis, het uitreden van de heer Burger, daarvan kan ik mij niet herinneren, dat er een rapport is, maar er moet zeker ook een dossier van zijn. Dat was gebeurd naar aanleiding van een afspraak; vóórdat de heer Burger naar Nederland ging, was er afgesproken, dat hij geen speeches over politieke onderwerpen zou houden. Toen heeft hij in Noordbrabant die bekende speech gehouden over de kwestie van de collaboratie, die zeer controversieel was, en daar was de Minister-President toen zeer verontwaardigd over. Hij zei, dat dit in strijd was met de afspraak, en heeft hem op grond daarvan ontslag verleend.

26097. De **Voorzitter**: Daar zijn echter ook andere lezingen over.

A. Ja. Ik geef de lezing, zoals ik haar toen, in Londen zijnde, gehoord heb.

26098. De **Voorzitter**: Er bevinden zich ook stukken in dat dossier, waaruit van die andere lezing blijkt.

Dat is ons wel bekend.

A. Dat is zeer goed mogelijk, Mijnheer de President.

De grote crisis van de heren Steenberghe en *Welter* was natuurlijk lang vóór mijn tijd. Wat betreft de samenstelling van het laatste Kabinet-Gerbrandy, waar de heren van den Tempel en Albarda toen uitgelaten zijn, ik geloof niet, dat daarvan veel stukken zijn. Er is ongetwijfeld ook een dossier van in het archief, dat weet ik zeker. Of daarin veel stukken zijn, waaruit de motieven e.d. blijken, betwijfel ik.

26099. De **Voorzitter**: Daar zal zich waarschijnlijk ook bevinden — voor zover er een dossier is — het dossier van de Kabinetsformateur. Dat zal ook wel in dat archief te vinden zijn?

A. Ja, dat heet waarschijnlijk „Kabinetscrisis Februari 1945”.

De **Voorzitter**: Onze commissie is nog niet toe aan de Kabinetscrisis van 1945, omdat wij — zoals ik u zei — nog bezig zijn de stukken hierover te verzamelen.

A. U bedoelt de heer Burger?

De **Voorzitter**: Ja, en de daarop gevolgde Kabinetsformatie.

A. De Kabinetsformatie na de bevrijding van het zuiden.

26100. De **Voorzitter**: Daar zijn ons wel enige aspecten van bekend. Ik zou u nog een concrete vraag hierover willen stellen. In een bepaalde fase, ik meen, dat het in Februari 1945 is geweest, is er een gezelschap Nederlanders uit het zuiden van Nederland naar Londen gegaan. Heeft dat ook enig verband gehouden met de Kabinetsformatie?

Dat was dat gezelschap van 17, zoals u weet.

26101. Jonkvrouw **Wtewaall van Stoetwegen**: De heren zeventien, doch er was ook een dame bij.

A. Ik meen, dat die in de eerste plaats kwamen op initiatief van de Koningin, als ik mij dat wel herinner.

26102. De **Voorzitter**: Waren ze niet uitgenodigd door de heer de Quay?

A. Dat kan zijn, maar het was inderdaad op initiatief van de Koningin. De Koningin had altijd zeer sterk het gevoel, de mensen

uit Nederland moeten er veel meer bij betrokken worden. Die heeft toen ook de adviezen van deze heren gehoord, die uiteraard daarna ook gesproken hebben met de heer Gerbrandy, en dat zal in zoverre waarschijnlijk wel van invloed geweest zijn op de wijze, waarop het Kabinet toen is samengesteld.

26103. De **Voorzitter**: Maar is u persoonlijk niet bekend wat voor invloed zij hebben uitgeoefend op de heer Gerbrandy? De persoon van de Koningin blijft hier natuurlijk buiten beschouwing.

A. Neen, het is mij niet bekend welke invloed zij hebben uitgeoefend. Ik herinner mij dit, omdat ik zelf een week in het zuiden van Nederland ben geweest in Februari, en toen ik terugkwam in Londen, vond ik de heren daar. Op het ogenblik, dat zij daar aankwamen, was ik er niet. Ik herinner mij b.v. alleen het geval, dat van de zijde van de verzetsbeweging al direct van alle kanten zeer werd aanbevolen de heer Beel. Dat was een afgod van de verzetsbeweging in Noordbrabant op dat ogenblik. En dat heeft ongetwijfeld invloed uitgeoefend op de heer Gerbrandy om hem toen in zijn Kabinet op te nemen.

26104. De **Voorzitter**: De heer Beel bevond zich toen ook bij dat gezelschap, niet waar?

A. Ja.

26105. De **Voorzitter**: Mag ik u dan vragen of u over het geheel van de onderwerpen, die wij op het ogenblik behandeld hebben, nog bepaalde mededelingen kunt doen, waarvan u meent, dat ze voor ons van belang kunnen zijn?

A. Neen, het enige, dat misschien van nut voor u is, is mijn samenvattend oordeel over de Regeringsperiode in Londen zelf. Dat is niet een oordeel, dat ik nu achteraf heb opgesteld, maar al in die tijd, toen wij natuurlijk ook allemaal onze kritiek hadden op wat daar gebeurde en daar onze bezwaren tegen hadden. Dan geloof ik, dat naar mijn gevoel op de debetzijde van de Regering moet worden geschreven — dus de zwakke punten in het Regeringsbeleid — ten eerste het vluchtelingenbeleid; ten tweede het contact met bezet Nederland, dus de Inlichtingendienst, die eigenlijk drie jaar lang verwaarloosd is tot hij in 1943 goed begon te lopen; ten derde de voorlichting, het contact via de radio e.d. Ik had altijd het gevoel, dat er veel meer gedaan moest worden om het Nederlandse volk een stimulus te geven. Dat is ook de reden, waarom ik dan het boekje van Boisot toen geschreven heb, wat mij in Regeringskringen wel kwalijk genomen is, omdat men zeide: „Daar hebben wij niet mee te maken, dat is onze taak niet. Het geestelijk leven ontwikkelt zich in Nederland en verder weten wij daar niets van”. Ik had altijd het gevoel, dat de Regering op dat gebied meer had kunnen doen, althans om het te stimuleren en het Nederlandse volk te laten meeleven met wat er buiten het bezette gebied gebeurde.

Dat is het derde punt. Het vierde punt is, geloof ik, het financiële beleid, dat ik vrij zwak vond. Niet genoeg straffe hand over de financiën, niet genoeg pogingen gedaan om inkomsten te verkrijgen, voor zover dat mogelijk was onder die omstandigheden.

26106. De **Voorzitter**: Dat is een punt, dat uitvoerig door onze derde subcommissie, die het economische beleid en financiële beleid behandelt, onder het oog wordt gezien. Dat vindt een zeer uitvoerige beschouwing.

A. Dat zijn geloof ik de zwakke punten geweest in de Regeringsperiode in Londen.

26107. De **Voorzitter**: Moet daar niet een vijfde punt aan toegevoegd worden, nl. de verhoudingen, die geleidelijk gegroeid zijn in Londen en die speciaal in het laatste jaar aldaar naar voren zijn gekomen ten opzichte van het vraagstuk van de democratie in het algemeen en het Parlement in het bijzonder?

A. Inderdaad, maar dit was natuurlijk een bijzonder moeilijke omstandigheid, doordat er geen Parlement meer was.

26108. De **Voorzitter**: Ja, ik begrijp de moeilijkheid van het probleem op zich zelf wel, maar — ik wil natuurlijk op het ogenblik geen conclusie uitspreken, omdat wij nog aan het begin van het onderzoek hierover staan —, de vraag kan toch opgeworpen worden of hier ook geen zwakke stee is geweest.

A. Bedoelt u de periode na de oorlog of de Londense periode zelf?

De **Voorzitter**: De laatste Londense periode, dus de periode van September 1944 af, die haar hoogtepunt vond in het tweede Kabinet-*Gerbrandy*. Is men in die periode niet wat erg ver afgedreven van de wijze, waarop het Nederlandse volk, dat is toch wel gebleken na de bevrijding, zijn democratische instellingen hersteld heeft willen zien?

A. Neen, dat gevoel heb ik nooit gehad.

De **Voorzitter**: Niet?

A. Ween, dat kan ik, geloof ik, zeer bepaald ontkennen. Ik geloof, dat bij alle Ministers, die ik kende, welke richting zij ook toegedaan waren, altijd zeer sterk het democratische beginsel op de voorgrond is gesteld. Het enige, dat u zoudt kunnen zeggen, is: in de Regeringsperiode in Londen zelf werd natuurlijk autoritair gelegeerd, omdat er geen Parlement was, dat kon natuurlijk niet anders en daardoor zag men eigenlijk eerst recht hor enorm veel waarde een Parlement heeft, omdat men nu zag hoe moeilijk het is te regeren zonder Parlement en hoe daardoor scheve verhoudingen kunnen ontstaan. Maar vóór de na-oorlogse periode dus kan ik niet zeggen, dat bij één van de Kabinetten of bij enige van de Ministers niet voldoende besef van de democratie bestond.

26109. De **Voorzitter**: Dan heb ik mij misschien niet helemaal juist uitgedrukt. Laat ik het dan van een andere kant benaderen. Kan men de vraag niet stellen of de wijze, waarop men zich somtijds de overgangsregelingen heeft gedacht, wel helemaal in overeenstemming was met de opvattingen, die later het Nederlandse volk op dit punt bleken te beheersen?

26110. Jonkvrouw **Witewaall van Stoetwegen**: Hebt u de artikelen van prof. *Veraart* wel eens gelezen, o.a. dat van 26 Augustus 1944 in „Vrij Nederland“? Ik geloof, dat het ging over het Parlement en het constitutionele bestel.

A. Dan heb ik het ongetwijfeld gelezen, als het daarover ging.

26111. De **Voorzitter**: Er was toch een felle strijd in Londen over de wijze, waarop die overgangswetgeving

A. Ja, maar altijd op het beginsel, hoe kan men de gevoelens van het Nederlandse volk het beste vorm geven. Daar waren twee verschillende meningen over.

26112. De **Voorzitter**: Ja, inderdaad. De vraag is nu echter of het beleid, dat per saldo op dit punt is gevoerd, wel het juiste is geweest. Zegt men, dat dit het juiste is geweest, dan moet men dit beleid plaatsen op de creditzijde. Zegt men, dat dit niet het juiste is geweest, dan moet men dit beleid plaatsen op de debetzijde.

A. Ja, maar dat heeft toch in de allerlaatste fase de doorslag gegeven, zoals u zegt, onder het laatste Kabinet-*Gerbrandy*, meen ik, want in het voorlaatste Kabinet-*Gerbrandy* had nog de andere richting de overhand. Ik vind niet, dat men het op de debetzijde van het Kabinet plaatsen moet. Naar beste weten hebben beide stromingen geprobeerd, hoe men het beste de gevoelens van het volk als geheel kon weergeven, en daarover kwamen zeer tegenstrijdige berichten binnen via de kanalen van de verzetsbeweging, naarmate men het ene of het andere kanaal beluisterde. Dus het was inderdaad bijzonder moeilijk om daar een beslissing te nemen. Ik vind niet, dat men kan zeggen, dat de Regering te kort geschoten is, zelfs al zou zij uiteindelijk de verkeerde oplossing gekozen hebben. Van die andere punten, die ik eerder noemde, kan ik beslist zeggen: ja, daar hadden zij meer aan kunnen doen, terwijl dit een punt is van een verschil van mening. Twee zijden hebben elkaar lang bestreden en hielden elkaar ongeveer in evenwicht, maar beide toch op een zuiver democratische grondslag.

De **Voorzitter**: Mijn eerste vraag hierover gaf misschien enige aanleiding tot misverstand, maar nu is het duidelijker geworden. Ik heb hiermee eigenlijk het beeld, dat u wilde schetsen, onderbroken, want u was juist zover gekomen, dat u vier debetposten aanwees, en ik meende, dat u toen wilde overstappen tot het aangeven van de creditposten.

A. Juist. De creditposten zijn naar mijn mening de volgende. In de eerste plaats natuurlijk, dat de Regering zelf is uitgeweken en daardoor ons beleid in Londen heeft kunnen voortzetten, waardoor wij een enorme voorsprong hebben gehad boven vrijwel alle andere

landen. Dat is ons in Londen gebleken. Met uitzondering van Noorwegen waren alle andere landen in een veel moeilijker positie, doordat ze een niet gave en grondwettelijk geconstitueerde Regering hadden, die daar direct namens het land kon spreken. Dat was één groot voordeel.

Een tweede creditpost was, dat zij de handelsvloot varende heeft gehouden, ofschoon daar op onderdelen ook veel critiek was; maar het feit is toch geweest, dat de Nederlandse vloot op die manier een enorme bijdrage heeft geleverd tot de oorlogvoering.

Een derde creditpost was, dat de Regering direct is overgegaan tot de stichting van de Brigade Irene, waar op zich zelf natuurlijk ook op onderdelen veel critiek geweest is, maar wat toch achteraf een groto asset geweest is in onze oorlogvoering.

Ten vierde. De economische oorlogvoering in het buitenland. Dit is een aspect, dat in Nederland, geloof ik, niet veel aandacht heeft gekregen, maar dat een enorm voordeel voor ons geweest is, zo bijv. het feit, dat men de Nederlandse assets in Amerika e.d. onmiddellijk heeft gevrijwaard tegen de talrijke pogingen van de Duitsers om daar beslag op te leggen, de Brsluit-n A 1 en A 6, waarvan de uitvoering op zich zelf ook weer een hoop moeite heeft gekost. Ondertussen is echter uiteindelijk toch het resultaat geweest, dat al deze assets voor het nationale vermogen gehandhaafd zijn en gebruikt konden worden in de oorlogvoering.

Een vijfde creditpost is de moeite, die de Londense Regering zich heeft getroost — en met succes — om te zorgen, dat onmiddellijk na de bevrijding voldoende voedsel voor de Nederlandse bevolking zou worden aangevoerd. Al in 1942 begon de Regering met de uitvoering van eigen plannen ter zake, die later in geallieerd verband werden voortgezet. Persoonlijk ben ik er getuige van geweest hoe bijv. de Ministers *Gerbrandy* en de Booy in de eerste dagen van Januari 1945 met een speciaal vliegtuig naar Parijs zijn gevlogen om in een persoonlijk onderhoud bij generaal *Eisenhower* te bepleiten, dat alle voorbereidingen zouden worden getroffen om te zorgen, dat de z.g. liongerprovincies onmiddellijk na de bevrijding voedsel zouden krijgen. Mede als gevolg van deze persoonlijke démarche, is dit inderdaad gebeurd.

Ten slotte mag men niet de betekenis onderschatten, dat onze Regering van het begin af aan haar stem tegenover de geallieerden heeft laten horen en de stem van Nederland onder de strijdende natie's heeft hoog gehouden en dat ze, met vallen en opstaan, alles bij elkaar, de strijd toch hardnekkig heeft voortgezet, meer dan enige andere Regering. Wanneer men de Regeringen in Londen — ze zaten daar met z'n zevenen bij elkaar op het laatst — bekeek, kon je toch zeggen, zonder bevooroordeeld te zijn, geloof ik, dat de Nederlandse samen met de Noorse Regering verreweg de beste reputatie had onder die uitgeweken Regeringen en het grootste gezag genoot.

26113. De **Voorzitter**: Dat waren eigenlijk de enige twee complete Regeringen, geloof ik?

A. Ja, in het begin waren zij de enige twee complete. Later kregen toen die andere —, die eerst erkend werden als commissies of halve Regeringen, met een twijfelachtige status —, naarmate echter de oorlog, vorderde, langzamerhand meer en meer status en werden zij ten slotte ook wel erkend als volwaardig. Maar juist het feit, dat wij van het begin af aan een grondwettig geconstitueerde volledige Regering hadden, is eer, enorm voordeel geweest van het eerste ogenblik af.

26114. De **Voorzitter**: Als men het b.v. vergelijkt met de positie van de Belgen, dan verkeerder. wij, wat dat betreft, wel sterk in het voordeel?

A. Ongetwijfeld. Wij stonden veel en veel sterker.

Wat betreft de persoon van de heer *Gerbrandy*, als u dat nog interesseert, zou ik nog het volgende willen zeggen. Hij miste bepaalde eigenschappen, die hij nu eenmaal als professor niet nodig had en die men als hlinister-President wel nodig heeft. Speciaal organisatorisch en administratief had hij generlei ervaring. Dat wreekte zich ook in het Regeringsapparaat. Maar dat neemt niet weg, dat ik toch wel kan zeggen, dat ik nog nooit een man heb ontmoet, die met zo een volledige zelfverloochening dag en nacht voor het nationale welzijn heeft gewerkt. Wij heeft werkelijk met absolute terzijdestelling van zijn persoonlijkheid — dat is altijd het grote genoeg van mij geweest om onder hem te werken — zich volkomen aan de nationale zaak gegeven. Hoe vaak ik mij ook ergerde aan gebreken in de organisatie en de administratie, dat blijft, geloof ik, zijn grote verdienste: dat hij op kritieke ogenblikken altijd onverzettelijk is geweest. Dat geldt voor 1940 en dat geldt ook voor de crisis in zake Indië in 1941 en 1942.

25115. De heer **Vonk**: Hoe was zijn verhouding tot *Churchill*?

A. Uitstekend, voortreffelijk. Dat was ook een grote asset voor ons land. De heer Churchill apprecieerde de heer *Gerbrandy* enorm. Dat is inderdaad — dat kan ik getuigen uit de verslagen en de gesprekken, die ik gezien en meegemaakt heb — een enorm voordeel voor ons. Hij vertrouwde de heer *Gerbrandy*; hij vond het een man uit één stuk. In hun eerste of tweede gesprek hebben zij ruzie gehad en vanaf dat ogenblik vond hij hem prachtig. Dat is een groot voordeel voor ons geweest.

26116. De **Voorzitter**: Had u de indruk, dat de Nederlandse Regering en de leden van de Nederlandse Regering in het algemeen een behoorlijk entrée hadden bij de Engelse autoriteiten.

A. Ja, er was veel contact en dat groeide voortdurend.

26117. De **Voorzitter**: In het algemeen — want het is nu niet zo'n prettige positie om als geëmigreerde Regering in een ander land te zijn — kan men, geloof ik, wel zeggen, dat men elkaar vrij aardig verdragen heeft, dat er een behoorlijke samenwerking tussen de Engelsen en ons is geweest. Er zijn natuurlijk punten, waarover moeilijkheden geweest zijn, dat is mij bekend, maar het algemene beeld lijkt mij niet onbevredigend.

A. Er zijn zeer weinig ernstige wrijvingen geweest. De Engelsen hebben ook nooit geprobeerd onze Regering te beïnvloeden of iets dergelijks, zij hebben ons eigenlijk altijd volkomen vrijgelaten. Het is zelfs zo geweest, dat op een gegeven ogenblik, toen zij zeer krap zaten — ik ineen aan het einde van 1940 — met hun eigen buitenlandse assets en goud, zij een beroep hebben gedaan op de Nederlandse Regering om Nederlands goud ter beschikking te stellen. De Nederlandse Regering heeft na lange aarzeling gezegd, dat zij daartoe bereid was, omdat dat op dat ogenblik — ik weet niet of het het volledige goud was of een deel er van — voor de voortzetting van de oorlog beslist noodzakelijk was. Vlak daarna werd de regeling getroffen met Amerika, waardoor de Engelsen ons goud niet meer nodig hadden, en toen hebben zij laten weten, dat zij van het aanbod geen gebruik behoeften te maken.

26118. De heer **Vonk**: Hoe was de verhouding van de Regering in Londen met de Amerikanen?

A. De Nederlandse Regering met de Amerikanen? Dat liep bijna volledig over Washington, en die was goed. De heer *Gerbrandy* had in Amerika, ofschoon hij er nooit geweest was, een zekere „goodwill". Neen, over de verhouding met de Amerikanen hebben wij niet te klagen gehad.

De enige serieuze moeilijkheden — of moeilijkheid kan men niet eens zeggen —, die wij met de geallieerden gehad hebben, was omtrent de terugkeer van de Regering naar het zuiden, toen dat bevrijd was. Toen wilde de Regering zo snel mogelijk naar het zuiden terugkeren om zich in eigen land te vestigen, en dat hebben de geallieerden heel lang tegengehouden, op militaire gronden, en achteraf gezien, hebben zij er misschien wel gelijk in gehad, omdat zij zeiden: „Noordbrabant is nog onvoldoende veilig" en wij zagen dat op dat ogenblik niet in. Maar als je achteraf de verhalen leest hoe kritiek het gestaan heeft bij de Duitse doorbraak in de Ardennen, dan hebben zij het misschien niet eens ten onrechte gezegd. Daar is toen een ogenblik een beetje wrijving over geweest, omdat de Nederlandse Regering er voortdurend op aandrong terug te keren naar het zuiden en Shaef zei: „Neen, dat kunnen wij niet op onze verantwoording nemen."

26119. De **Voorzitter**: Deze zaak ligt natuurlijk wel iets gecompliceerder, want die mening van Shaef werd b.v. ook in hoge mate beïnvloed door de opvattingen daarover van onze eigen militaire autoriteiten en dat heeft het probleem lang niet gemakkelijker gemaakt.

A. Dat was inderdaad een moeilijk aspect van de zaak. In dat opzicht is het hoogtepunt geweest een brief van generaal *Kruls* aan de Minister-President van November 1944. Daar beschikt u natuurlijk zelf over?

De **Voorzitter**: Ja. Dit alles betreft hoogst belangrijke zaken, die wij natuurlijk uitvoerig met de betrokken heren zullen moeten bespreken.

Dan geloof ik, dat wij hiermede aan het einde van dit verhoor zijn gekomen. Ik dank u voor de algemene leidraad, die u ons hebt willen geven. Deze zal zonder enige twijfel het opsporen van de nodige gegevens vergemakkelijken.

A. Ik hoop, dat het u van nut zal zijn.

De **Voorzitter**: Ik sluit het verhoor.

J. G. DE BEUS.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWECEN.

VONK.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. Dr. ARIE ADRIAAN VAN RHIJN,

oud 55 jaar, wonende te 's-Gravenhage, Secretaris-Generaal van het Ministerie van Sociale Zaken, oud-Voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer te Londen, oud-Minister van Landbouw en Visserij.

Hij legt de eed af als getuige.

28306. De Voorzitter: Tot de onderwerpen, die de Enquêtecommissie op het ogenblik gaat behandelen, behoren ook de aan Ministers in Londen verleende ontslagen.

Het is ons bekend, dat zich met betrekking tot het u als Minister van Landbouw en Visserij verleende ontslag in het geheel geen moeilijkheden van politieke aard hebben voorgedaan, maar volledigheidshalve zouden wij het toch wel op prijs stellen in dit verband nog even uit uw mond te vernemen hoe zich een en ander heeft toege- dragen.

U hebt reeds bij schrijven van 15 April 1948 aan de commissie toegezonden uw verzoek om ontslag van 29 April 1941 en een brief van die zelfde datum, welke u hebt ontvangen van de Voorzitter van de Raad van Ministers de heer *Gerbrandy*.

A. Kent u ook het antwoord, dat ik daarop nog gegeven heb? Dat is van 1 Mei 1941. Ik meen het ook bij mijn brief van 15 April 1948 te hebben ingezonden.

De Voorzitter: Inderdaad! U hebt dat schrijven van 1 Mei 1941 reeds ondertekend met „voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer“. Daarmede zijn wij in medias res.

A. De zaak is in het kort zo gegaan, dat de heer *Steenberghe*, die op dat ogenblik Minister van Financiën was, mij op een bepaalde dag benaderd heeft met de vraag of ik niet bereid was de leiding te nemen van de contrôle op de Nederlandse financiën; daarop kwam het eigenlijk neer.

De redenen, die hem daartoe hebben geleid, waren, dat hij zich meer en meer ongerust maakte over de wijze, waarop gelden werden besteed, omdat niemand zich voldoende verantwoordelijk daarvoor gevoelde; de Minister van Financiën had geen behoorlijk contrôle-apparaat. Het werd minder gewenst geacht de Minister van Financiën de taak te geven, die in Holland aan de Algemene Rekenkamer was toegekend.

Dat heeft toen de heer *Steenberghe* aanleiding gegeven mij de vraag voor te leggen of ik bereid was mij daarmede te belasten.

Ik heb aanvankelijk nogal bezwaar gemaakt, omdat ik gevoelde, dat dat zou betekenen een terugtreden als Minister, en ik het werk in de hoogste leiding juist apprecieerde. Maar na enige aarzeling heb ik toch gemeend, dat, wanneer dan een van de Ministers dit werk op zich zou moeten nemen (en dat werd wel gewenst geacht met het oog op de wijze, waarop het nieuwe instituut zou functioneren; men wenste graag iemand, die ministeriabel was en ook als collega van de Ministers kon worden beschouwd), ik op tweeërlei gronden wel verplicht was mij met die taak te belasten. Die gronden waren in de eerste plaats het feit, dat ik het laatst in het Kabinet was gekomen, en in de tweede plaats de omstandigheid, dat ik belast was met de portefeuille van Landbouw, die in Londen wel geringe betekenis moest hebben.

Ik heb toen nog met de Minister-President gesproken over de vraag of niet de mogelijkheid bestond, dat ik, wanneer de Londense periode een einde zou nemen en het Kabinet weer naar Nederland zou gaan, mijn oude plaats weer zou innemen.

Ik heb dus niet de profetische gave gehad, te voorzien al de wisselingen, die nog zouden komen.

Prof. *Gerbrandy* had daartegen wel bezwaar en ik heb mij daarbij neergelegd, omdat het moeilijk was, op deze wijze vooruit te lopen.

Ik doe u deze mededeling, omdat u hierdoor misschien duidelijk wordt de volgende passage in de brief van de heer *Gerbrandy* van 29 April 1941:

„Het spreekt vanzelf, dat voor het geval bij of na terugkomst in Nederland door den dan verantwoordelijken bewindsman een beroep op u zou worden gedaan om in verband met uw kennis van Landbouw en Visserij u beschikbaar te willen stellen een ministerportefeuille te aanvaarden, het op u nemen thans van de functie van Voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer geen beletsel voor u zal mogen zijn zulk ern uitnoodiging dan in overweging te nemen.“

Ik geloof, dat dit vrijwel vanzelfsprekend is en misschien uw aandacht zal hebben getrokken juist door zijn vanzelfsprekendheid. Die zaak is historisch op deze wijze in de wereld gekomen.

28307. De Voorzitter: Dit is dus in hoofdzaak hetgeen er bij uw ontslag aan de orde is geweest?

A. Ja.

28308. De Voorzitter: Hoe lang heeft u de functie van voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer bekleed?

A. Formeel tot 15 Juli 1945, maar ik moet u wel zeggen, dat ik, toen de Kamer eenmaal behoorlijk functioneerde, mij toch ook wel met allerlei andere arbeid heb beziggehouden, waardoor ik ákwijls de zaak in andere handen moest laten. Ik ben b.v. tweemaal in Amerika geweest — eenmaal in 1943 en eenmaal in 1944 — te zamen gedurende een periode van ongeveer acht maanden.

28309. De Voorzitter: Kreeg u daarvoor speciale opdrachten?

A. Ja, de ene was rapporten voor de sociale verzekering voor te bereiden en na te gaan, hoe deze zaken in Amerika en Canada lagen. Daarnaast had ik mij toch ook weer bezig te houden met de contrôle van de financiën in Amerika, voor zover het Nederlandse gelden betrof, terwijl dr. *van Mook* mij had gevraagd, mij ook bezig te houden met de Indische gelden, waarop ook moest worden toegezien.

28310. De Voorzitter: Dit was dus weer in uw kwaliteit van voorzitter van de Rekenkamer?

A. Ja.

De tweede keer ben ik met dr. *van den Tempel* voor de Nederlandse Regering naar de Internationale Arbeidsconferentie te Philadelphia gegaan; ik heb deze conferentie geheel meegemaakt.

In 1944/1945, toen ik het genoeg had, u, Mijnheer de Voorzitter, een paar maal in het zuiden te ontmoeten, werd vooruitgelopen op de positie, welke ik op het ogenblik bekleed.

28311. De Voorzitter: Had u toen, in het zuiden, die functie officieel nog niet?

A. Neen, officieel was ik nog voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer. Uit deferentie tegenover mr. *Scholtens* werd het beter geacht, niet de indruk te wekken, dat reeds een nieuwe secretaris-generaal van Sociale Zaken was aangewezen om diens plaats in te nemen.

28312. De **Voorzitter**: Was er in Londen geen secretaris-generaal van Sociale Zaken?

A. Men noemde mij „de Londense secretaris-generaal“, maar ik heb hiertegen altijd bezwaar gemaakt, omdat ik op zeer goede voet sta met mr. Scholtens en die qualificatie de indruk zou wekken, dat ik ook in Holland als secretaris-generaal zou optreden. Deze kwestie is opgelost, doordat mr. Scholtens slechts voor een paar maanden wilde terugkomen.

28313. De **Voorzitter**: Had Minister van den Tempel in Londen geen secretaris-generaal aan zijn Departement?

A. Ik gelcof, dat ik de titel had van vertegenwoordiger van de Minister. Het was officieel niet zó geregeld, dat ik als secretaris-generaal van Sociale Zaken was benoemd.

28314. De **Voorzitter**: Toen u naar het bevrijde zuiden ging, ging u als vertegenwoordiger van de Minister van Sociale Zaken. Had u echter in de periode 1941—1944 enige bemoeienis, naast uw functie van voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer, met het Departement van Sociale Zaken of had dat Departement toen een eigen secretaris-generaal?

A. Eigenlijk heeft dat Departement geen secretaris-generaal gehad, omdat het zo buitengewoon klein was. Ik denk, dat er bij elkaar 20 à 25 mensen werkten. Het was van niet voldoende betekenis om daar een secretaris-generaal te hebben.

Ik ben in 1943 begonnen, op verzoek van de heer van den Tempel, met het sociale zekerheidswerk. Er is toen een commissie ingesteld. Mijn bemoeienis was op dat ogenblik niet anders dan die van voorzitter van de Commissie voor Sociale Zekerheid. Dat is zo doorgegaan, totdat de heer van den Tempel in de loop van 1944 mij vroeg: Zoudt ge er voor voelen, in Nederland secretaris-generaal te worden als opvolger van de heer Scholtens? Daarvoor voelde ik wel, maar dan moest het in een vorm geschieden, die niet onaangenaam was voor de heer Scholtens. Ik zei: Laat mij practisch het werk dan maar vast doen. Het is daardoor zo geweest, dat ik in de jaren 1944/1945 mij vrij intens met allerlei arbeid van sociale zaken heb bemoeid zonder enige titel.

28315. De **Voorzitter**: Formeel is het dus zo, dat de functie van secretaris-generaal van het Departement van Sociale Zaken in Londen open is gebleven?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

28316. De **Voorzitter**: Toen u de functie had van voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer, had u waarschijnlijk een bureau onder u?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

28317. De **Voorzitter**: Was dat bureau groot? Waren er veel mensen werkzaam?

A. Ik denk, dat het bij elkaar 20 á 25 mensen waren.

28318. De **Voorzitter**: Heeft het moeite gekost die mensen te recrutereren? In de Londense verhoudingen zal het wel niet zo gemakkelijk geweest zijn deze te vinden?

A. Het heeft inderdaad moeilijkheden gegeven. Voor de hogere regionen heb ik enkele Engelsen kunnen krijgen. Men moest daarvoor accountants hebben. Ik had daarvoor twee Engelsen, die de Hollandse verhoudingen wat kenden. De ene was in Holland geweest en had in Rotterdam gewoond en ook de andere had feeling voor de Hollandse verhoudingen.

28319. De **Voorzitter**: Is u er ten slotte in geslaagd een bevredigende bezetting van het bureau te verkrijgen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik had als secretaris de heer Rosenberg, die thans de financiële zaken van de ambassade in Londen behandelt. Hij deed het goed. De eerste keer, dat ik naar Amerika ging, heeft de heer van Asch van Wijck zich bereid verklaard, een wakend oog op alles te houden. Ik heb echter de indruk gekregen, dat dit niet nodig is geweest. De tweede keer is de arbeid onder verantwoordelijkheid van de heer Rosenberg zelf gegaan, die nauw overleg pleegde met de vier afdelingschefs, die ook goed waren en hem hielpen, wanneer er moeilijkheden waren.

28330. De **Voorzitter**: Had de Buitengewone Algemene Rekenkamer behalve een voorzitter ook leden?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Dat is een eigenaardig probleem geweest. Toen het werk begon, stelde ik er persoonlijk prijs op en het Kabinet ook, dat het orgaan uit drie personen zou bestaan.

Voor mij was het argument, dat het prettiger was, niet voor alles alleen aangezien te worden. Het werk pleegt iemand geen vrienden te geven. Ik heb toen een paar namen genoemd. De moeilijkheid is daarop echter gerezen, personen te vinden, die men in dit verband daarvoor zou kunnen aanzoeken. Ik had daarbij gedacht aan één of twee personen uit het bedrijfsleven. Men vond het echter in de kring van het Kabinet minder aangenaam, dat personen uit het bedrijfsleven in Engeland zo nauwkeurig in de keuken van de Nederlandse Regering zouden kunnen kijken. Ik voelde wel wat voor dit bezwaar en heb mij daarom op het standpunt gesteld, dat ik het dan maar voorlopig alleen zou doen. Wanneer men echter te veel verwijten zou maken aan het adres van de Rekenkamer en de bezwaren te ernstig zouden worden, dan zou op de collegiale bezetting worden teruggekomen. Dat is zo geregeld en het aantal vijanden is niet zo groot geworden als ik vreesde.

28321. De **Voorzitter**: Het was dus te dragen?

A. Ik heb een en ander maar rustig over mij heen laten gaan, omdat er velen waren, die het werk waardeerden en de noodzakelijkheid daarvan inzagen. Ik had met bepaalde oud-collega's wel eens woorden, maar het werd altijd in vrede en vriendschap bijgelegd.

28332. De **Voorzitter**: U hebt het bij een vorig verhoor al gehad over uw bezigheden in het bevrijde zuiden en de moeilijkheden, die zich daarbij hebben voorgedaan. Nu behoort dit onderwerp ook tot de punten van het Enquêtebesluit, die de commissie op het ogenblik behandelt. Ik zou u in dit verband willen vragen: hebt u voor een uiteenzetting daarover (u hebt de vorige keer te kennen gegeven, prijs te stellen op het geven van zulk een uiteenzetting, en wij zouden die ook graag willen horen) geruime tijd nodig? Zo ja, dan is het beter, dat op een andere keer te doen, omdat wij uit de onderwerpen, die wij op het ogenblik hebben te behandelen, de ontslagen van de Ministers hebben gelicht en die ook liever eerst willen afhandelen. Wanneer u echter zegt: „Ik kan u die uiteenzetting in een betrekkelijk korte tijd geven“, zou het nu wel kunnen gebeuren. Wat is uw mening daarover?

A. Ik geloof wel, dat ik het nu zou kunnen doen, omdat ik tot mijn leedwezen niet over een aantal stukken beschik, die ik u kan overleggen ter adstructie van mijn algemene indruk, dat de wijze, waarop Militair Gezag is opgetreden, is uitgegaan boven wat men zich aanvankelijk heeft gedacht en met name, dat Militair Gezag getracht heeft te veel de burgerlijke autoriteiten in Nederland op zijde te schuiven. Ik meen, dat ik de vorige keer een voorbeeld heb kunnen geven, omdat het voorkomt in het boek van de heer van den Tempel. Ik moge het u even in herinnering brengen. De heer van den Tempel heeft daarin afgedrukt een rapport, dat de chef van de afdeling Sociale Zaken van Militair Gezag aan generaal Kruls heeft gezonden en waarin deze chef zich beklagt over het feit, dat ik mij niet op zijde liet dringen en dat ik op het standpunt stond, dat ik als vertegenwoordiger van de Minister van Sociale Zaken het te zeggen had en niet Militair Gezag. Het is een aardig rapport, omdat het een heel duidelijk beeld geeft van de moeilijkheden, waarom het ging.

28323. De **Voorzitter**: Dat is waarschijnlijk het wekrapport van Militair Gezag van 2 Februari 1945, dat ik hier heb? (Spreker toont getuige het rapport.)

A. Ja, dat is wat ik bedoel. Ik herinner mij, dat het ging om de vraag (waarover wij lang hebben gediscussieerd), wie in Eindhoven op het bureau gastheer zou zijn. Ik heb mij op het standpunt gesteld: ik ben gastheer. Neen, zei de heer van den Wall Bake, u bent gast. Toen heb ik gezegd: „Dan kom ik niet, ik wil alleen gastheer zijn en anders ben ik niet van de partij“. Ik zie, dat deze passage hierin voorkomt. Dit is inderduad het punt, waarover wij geredetwist hebben, ik mag wel zeggen: in alle vriendschap; de persoonlijke verhouding was daarbij gelukkig toch goed, maar zakelijk waren er altijd heel wat meningsverschillen.

28314. De **Voorzitter**: Het lag — dat is ten minste mijn indruk — nogal in de toenmalige sfeer, dat zulk een conflict ontstond. Ik bedoel: wat u hier hebt verteld, is niet iets, dat op zich zelf staat,

want daarvan kunnen ook andere Ministers meepraten, die ongeveer dezelfde ervaring hebben gehad met de verschillende onderdelen van het Militair Gezag.

A. Ik heb tot mijn spijt geen andere sprekende voorbeelden, die ik zou kunnen overleggen. Ik kan echter aan dit voorbeeld van de moeilijkheden toevoegen, dat ik herhaaldelijk dergelijke dingen heb gehad.

28325. De **Voorzitter:** Hoe is het conflict tot een oplossing gekomen?

A. De stille strijd heeft zich voortgezet. Er is in Eindhoven geen bureau gekomen. De ambtenaren van het Ministerie van Sociale Zaken in Nederland wisten, dat ik de vertegenwoordiger van Minister *van den Tempel* was. Ik had geregeld besprekingen met mr. *Werner*, die destijds directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Eindhoven was, en met de heer *Raaymakers*, voorzitter van de Raad van Arbeid te Eindhoven, die was aangewezen om de moeilijkheden van de gehele sociale verzekering in het zuiden te bezien. Hierbij waren ook ingeschakeld vertegenwoordigers van werkgeverszijde en van arbeiderszijde; ik meen, dat ir. *Philips* voorzitter van deze commissie was en dat ook de heer *van Lienden* er bij betrokken was. Ook waren er de adviseurs, heren van het Militair Gezag, nl. de tegenwoordige Minister *Sassen* en de vroegere Minister-President *Beel*. Het contact was prettig.

28326. De **Voorzitter:** Het bordje met „Ministerie van Sociale Zaken” is er echter niet gekomen?

A. Neen; er is ook geen kantoortje gekomen. Wij bespraken hetgeen wij te doen hadden. Hierbij was ook de Rijksbemiddelaar, de heer *de Muralt*, aanwezig. Wij hebben besproken: hoe moet het met de lonen? Wat moet het stijgingspercentage zijn? Hoe moeten de wachtgelden worden geregeld? Wat moet er met de werkloosheid gebeuren? Ook behandelden wij allerlei kwesties van repatriëring. Formeel was de situatie wat wonderlijk, maar het ging toch in de praktijk.

28327. De **Voorzitter:** Ik meen mij te herinneren, dat de heer *van den Berg* als directeur-generaal van de Volksgezondheid wel een apart bureau in Eindhoven heeft gevestigd,

A. Ja, met de heer *Burger* van Philips. Ik ben er enkele malen geweest.

28328. De **Voorzitter:** Deze heeft het er dus blijkbaar weten door te drukken.

A. Het eigenaardige was, dat de heer *van den Wall Bake* uitsluitend het Militair Gezag uitoefende, voor zover het betrof sociale aangelegenheden. Volksgezondheid viel hier niet onder; dit was vertrouwd aan iemand anders.

28329. De **Voorzitter:** Heeft die ander dus minder moeilijkheden gemaakt?

A. Ja. Ik meen, dat dr. *van den Berg* minder moeilijkheden heeft gehad.

28330. De **Voorzitter:** Is de heer *van den Tempel* zelf ook nog gemoeid geweest in deze strijd? Heeft hij nog stappen gedaan om de moeilijkheden op de een of andere manier tot een oplossing te brengen? Heeft hij pogingen in het werk gesteld om de positie van zijn Departement te verzekeren tegenover het Militair Gezag?

A. Het was het Militair Gezag wel bekend, dat het Departement dit standpunt innam. Ik geloof, dat het wel eens besproken is, maar alles, wat werd besproken, leidde nog niet tot definitieve conclusies en tot snelle beslissingen. Dr. *van den Tempel* is toen ook nog een tijd ziek geweest; hij had een pleuris opgedaan en heeft weken in een nursery-home in Londen vertoefd.

Dat gaf een beetje onzekerheid. De heer *van den Tempel* heeft één van de keren, dat hij in Holland was, laten weten, dat hij het met mij eens was. Ik had het niet zo ver laten komen, als ik niet de zekerheid had gehad, dat Londen het met mij eens was.

28331. De **Voorzitter:** Deden zich reeds in Londen tussen het Militair Gezag en de verschillende Departementen wrijvingen voor? Twistte men daar reeds over de regeling van de competentie bij de eventuele bevrijding of zijn de moeilijkheden eerst ontstaan, doordat de bevrijding zulk een ongedacht verloop had en, omdat men voor de rivieren moest blijven staan, er een toestand ontstond, die niemand had voorzien?

A. Het laatste is mijn indruk. Er waren natuurlijk wel moeilijkheden, maar die hebben pas een acute vorm gekregen, toen de bevrijding daar was.

Ik herinner mij o.a. nog, dat het Militair Gezag de komst van de Ministers naar Nederland heeft opgehouden. Dat was één van de symptomen van de moeilijkheden, die aan de top heersten.

28332. De **Voorzitter:** Ik vroeg dat zoëven, omdat er in het bekende boek over het Militair Gezag beschouwingen worden gegeven over de voorbereidende periode in Londen. Het bureau Militair Gezag was ingesteld op 28 Januari 1943 en in het verband van de beschouwingen, die daarover worden gegeven, wordt vermeld, dat de meeste Ministers enige ambtenaren aanwezen om bij de voorbereidende taak van het Militair Gezag behulpzaam te zijn en dat door deze arbeidsverdeling tussen verschillende Ministers tevens tot uitdrukking kwam, dat het Militair Gezag bestemd was: zich zelf zo spoedig mogelijk overbodig te maken. Niet bij alle Ministers, met name niet bij de Minister van Sociale Zaken, was even duidelijk begrip voor de positie van het Militair Gezag als voorpost van de Regering. Zo luidt ongeveer — ik heb het niet letterlijk weergegeven — de opmerking, die in dit verband gemaakt is in het boek over het Militair Gezag.

Hebt u enige aanknopingspunten om deze visie van de heren van Militair Gezag nader te kunnen beoordelen? Weet u, waarop dit kan slaan?

A. Ik vermoed, dat de zachtzinnige wijze, waarop het hier wordt gezegd, eigenlijk bedoelt tot uitdrukking te brengen, dat de heer *van den Tempel* erg steil was ten aanzien van zijn bevoegdheden, wanneer Militair Gezag die dreigde aan te tasten.

28333. De **Voorzitter:** Dit heeft waarschijnlijk betrekking op opvattingen, die tot uiting zijn gekomen bij het overleg tussen de Regering en de chef van het bureau Militair Gezag?

A. Inderdaad. De heer *van den Tempel* had in Londen de naam van op dat punt zich al zijn bevoegdheden te willen voorbehouden. Ik vermoed, dat het daarop slaat. Dit wordt uitgedrukt op een wijze, die ik persoonlijk niet onderschrijf, maar die waarschijnlijk ten doel heeft, het op een zachtzinnige wijze te zeggen.

28334. De **Voorzitter:** Hebt u in dit verband nog iets op te merken of meent u, dat u hiermede uw visie op de moeilijkheden, die er zijn geweest tussen Sociale Zaken en Militair Gezag in het bevrijde zuiden, hebt gegeven?

A. Ik kan u geen andere mededelingen dan deze doen.

De **Voorzitter:** Ik dank u dan zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit hiermede dit verhoor.

A. A. VAN RHIJN.

DONKER, *voorzitter*.

WITTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Koersen en Fiévez, leden, alsmede de heer Sruhijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN,

oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal.
lid van het Hoog Militair Gerechtshof,
oud-Minister van Defensie.

Hij legt de belofte af als getuige.

28689. De **Voorzitter**: Het onderwerp, dat wij op het ogenblik in het bijzonder met u willen bespreken, is uw ontslag als Minister in Londen. Ik moet vooropstellen, dat deze bespreking haar eigenaardige moeilijkheden met zich brengt. Immers, ook bij de behandeling van een onderwerp als het onderhavige kunnen persoonlijke daden en uitingen van Hare Majesteit de Koningin niet ter sprake worden gebracht. Dat maakt artikel 55 der Grondwet onmogelijk. Persoonlijke daden en uitingen van H.M. zijn staatsrechtelijk niet relevant, met uitzondering dan van een opdracht tot Kabinetsformatie; wij kennen alleen Regeringsdaden, waarvoor onder alle omstandigheden een Minister de verantwoordelijkheid heeft te dragen. Over de verantwoordelijkheid van de Minister, die de Regeringsdaad moet dekken, kan natuurlijk volkomen vrij gediscussieerd worden. Dat is één kant van de zaak.

Een andere moeilijkheid is deze, dat hier ook in het geding kan komen het voorschrijf van de Enquêtewet, dat de Enquêtecommissie met betrekking tot besprekingen, die in de Ministerraad zijn gehouden, alleen kan vragen naar de daar genomen besluiten en de gronden, waarop die besluiten berusten. De getuige is door deze bepaling niet gebonden. Het staat aar, hem te beoordeelen, of hij op dit punt mededeelingen kan doen of niet.

Ik mag er misschien nog een opmerking aan verbinden om de eigenaardige sfeer van een bespreking van een onderwerp als het onderhavige te schetsen, nl. dat in het algemeen gesproken Ministers, die ontslag gevraagd en gekregen hebben, in normale verhoudingen, wanneer het Parlement in functioneert, ook niet de gelegenheid hebben om, tegenover het Parlement althans, opening van zaken te geven. In zoverre komen de Londense Ministers, nu wij besloten hebben hun in ieder geval gelegenheid te geven om hier over hun ontslag te spreken, in een gunstiger positie te verkeren, als ik het zo mag uitdrukken, dan Ministers onder normale verhoudingen, die geen gelegenheid hebben tegenover het Parlement opening van zaken te aoen. De Londense Ministers kunnen dat op zekere hoogte wel doen, nl. tegenover een commissie uit het Parlement, zijnde de Enquêtecommissie.

Hiermede heb ik, naar ik meen, de bijzondere moeilijkheid van een verhoor over een onderwerp als dat, waaraan wij op dit ogenblik beginnen, wel geschetst. Wel zal thans de vraag zijn of wij met inachtneming van al deze factoren in slaat zullen zijn over uw ontslag een discussie te voeren, die enigermate bevredigend kan zijn.

Ik zou, om de zaak in te leiden, u het volgende willen vragen. Wij hebben bij de stukken gekregen een document van de heer *van den Tempel*, waarboven hij heeft gezet: „Waarschijnlijk concept-program *Gerbrandy* dd. 1 September 1940”. Dit zou dus, als de veronderstelling van de heer *van den Tempel* juist zou zijn, het concept-program zijn, dat in 1940 heeft gegolden bij de formatie van het eerste *Kabinet-Gerbrandy*. In dat concept-program is één punt, nl. 2e, gewijzigd. Dat schijnt een wijziging te zijn, welke op verzoek van de heer *van den Tempel* is aangebracht.

Ik zou u willen vragen — wij hebben dit nog niet nader kunnen verifiëren; de heer *van den Tempel* zelf zal ook wel niet meer kunnen verklaren dan hetgeen hij heeft neergeschreven — of dit stuk, dat ik u hierbij overhandig, enige herinnering bij u oproept.

A. Neen, ik zou niet kunnen zeggen, dat dit bepaald het concept-program was, dat heeft gegolden bij het vormen van het Kabinet op 1 September 1940. Ik kan wel zeggen, hoe ik tot het *Kabinet-Gerbrandy* ben toegetreden. De heer *Gerbrandy* heeft amper 2 minuten nodig gehad om mij te bewegen tot het Kabinet toe te treden. Hij kwam daartoe op mijn kamer in Stratton House.

Ik heb hem toen ontvangen met de woorden: *Gerbrandy*, ik weet, wat je komt vragen. Natuurlijk ben ik je man. Ik heb maar één ding te doen, nl. deze oorlog winnen. Hoe, dat kan mij niet schelen; maar: alle hands aan dek. Ik ben dus ten volle bereid met je mede te werken. Ik stel geen voorwaarden, maar wij moeten alle krachten inspannen.

28690. De **Voorzitter**: Dit sluit niet uit de mogelijkheid, dat de heer *Gerbrandy* toch nog heeft gepoogd een soort concept-program op te stellen.

A. Ik herinner me, dat er met andere Ministers min of meer zwaarwichtige besprekingen nodig waren om ze te doen besluiten, tot het Kabinet toe te treden. Hier ben ik als Minister van Defensie buiten gebleven en van die besprekingen herinner ik mij weinig of niets.

28091. De **Voorzitter**: Nu zegt de heer *Gerbrandy* in zijn Memorandum op blz. 39:

„Bij de formatie van het Kabinet in September 1940 zat de gedachte voor zooveel mogelijk het Kabinet van 10 Augustus 1939 tot het einde toe voort te zetten. Wel is in het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen, een oogenblik ter sprake geweest, maar de weg, waarlangs het tot een Kabinetsopdracht kwam, maakte de realiseering van zulk een gedachte niet raadzaam.”

Wanneer men het Memorandum van de heer *Gerbrandy* leest, i.h.b. met betrekking tot de verschillende Ministercrises, die er zijn geweest, dan ontmoet men herhaalde malen formuleringen, waarbij men moet gaan peinzen over de vraag, wat met een dergelijke formulering wel precies bedoeld kan zijn. Dit is er een van. Het is mij niet duidelijk geworden, wat de heer *Gerbrandy* hier tot uitdrukking heeft willen brengen.

A. Wij waren in Londen met 9 of 10 Ministers. De zaken liepen, voordat men al die Ministers bij elkaar had om een beslissing te nemen, wel eens stroef. Er is toen wel eens over gesproken, of men uit dien hoofde, d.w.z. om vlotte beslissingen te kunnen nemen in het belang van de oorlogvoering, niet beter zou werken met vijf Ministers en dezen de zaken maar te laten uitmaken. Er waren enige Ministers, die weinig aandeel hadden in de feitelijke oorlogvoering, zoals de Ministers van Onderwijs, van Waterstaat, van Sociale Zaken. Men zou dan „en petit comité” beslissingen kunnen nemen, die rechtstreeks betrekking hadden op de oorlogvoering.

Dit is wel ter sprake gekomen, maar het is niet gelukt, zoals wel vanzelf spreekt, omdat iedere Minister als Regeringsman voor zijn volle verantwoordelijkheid opkwam en zei: „niet buiten mij om!”

28692. De **Voorzitter**: Was de bedoeling: een Kabinet van vijf Ministers, of: vijf Ministers op de Departementen, die met de oorlogvoering te maken hadden, en de andere Ministers zonder Portefeuille?

A. Beide systemen zijn ter sprake gekomen: de mogelijkheid om alleen met vijf Ministers te werken en de mogelijkheid van een Kabinet, bestaande uit vijf Ministers, Departementshoofden en een paar

Ministers zonder Portefeuille. Alle Ministers, die er waren, wilden echter de volle verantwoordelijkheid dragen en dus een stem in het kapittel hebben.

28693. De **Voorzitter**: Dat is begrijpelijk, omdat de samenstelling van een Kabinet een politieke zaak is en de meeste Ministers beschouwd kunnen worden als exponenten in het Kabinet van bepaalde politieke opvattingen.

A. Inderdaad.

28694. De **Voorzitter**: Ik zie hier in een brief, die dr. *van den Tempel* op 19 Mei jl. heeft geschreven aan de Enquêtecommissie, dat ook bij de reconstructie van het Kabinet in Juni 1941, dus na uw ontslag, de formateur aanvankelijk overwoog de heren *Bolkestein*, *Albarda* en *van den Tempel* te ontlasten van hun portefeuille en hen te doen benoemen tot Minister zonder Portefeuille. Toen heeft die gedachte dus blijkbaar ook gespeeld.

A. Maar in 1940 gold het meer besprekingen onder elkaar, voor zover mijn herinnering gaat: Het waren geen officiële bijeenkomsten onder leiding van de Kabinetsformateur, doch met elkaar sprekend over hetgeen het beste was te doen, kwam deze gedachte van een werkkabinet van 5 Ministers naar voren.

28695. De **Voorzitter**: Dat is inderdaad wel enigszins anders dan in Juni 1941; immers dr. *van den Tempel* formuleert het aldus, dat de Kabinetsformateur toen getracht heeft, enz. Dat ziet dus op een meer formeel overleg. Hoe dit echter zij, dit lijkt mij iets anders dan waarop bedoeld wordt in de zin in het Memorandum, die ik u zoëven heb voorgelezen, want daarin staat: „Wel is in het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen, een oogenblik ter sprake geweest, maar de weg, waarlangs het tot een Kabinetsopdracht kwam, maakte de realisering van zulk een gedachte niet raadzaam.” Dat is toch wel iets anders.

A. U houde het mij ten goede, dat ik veronderstel, dat dit er ten slotte van gemaakt is, want ik heb nooit horen spreken over tweespalt tussen de heren, die van geen compromis wilden weten, en anderen, die daarvan wel wilden weten. Dat is nooit ter sprake geweest.

28696. De **Voorzitter**: Men zou, als men dit leest, tot de conclusie komen, dat, waar er, naar de mening van de heer *Gerbrandy*, geen Kabinet is tot stand gekomen, waarin alleen zijn opgenomen diegenen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen, er dus een Kabinet is gevormd, waarin men twee soorten van Ministers had, nl. die op het standpunt stonden „geen compromis ooit met Duitschland”, en anderen.

A. Zoals ik reeds zei, Mijnheer de Voorzitter, dat kan de heer *Gerbrandy* wel in zijn witboek schrijven, maar voor zover ik mij herinner, heeft dat nooit gespeeld.

28697. De **Voorzitter**: Dan zullen wij hopen, dat de heer *Gerbrandy* te zijner tijd met betrekking tot dit punt een verhelderende exegese zal kunnen geven. Ik kom thans aan het hoofdpunt. Het is waarschijnlijk het meest doelmatig, dat u begint met uwerzijds ons hierover een exposé te geven.

A. Mijnheer de Voorzitter! Omtrent de persoon van de heer *van 't Sant* behoef ik zeker niets naders aan uw commissie mede te delen, omdat ik daarover in een vorig verhoor uitvoerig heb gesproken. U weet dus de positie van deze man en zijn invloed, waarvan hij zelf tegenover mij, in een gesprek, dat 4 Juli 1940 in de wachtkamer van Eatonsquare plaats vond, hoog op gaf en waarover uw commissie, naar ik mag aannemen, door haar verhoren een indruk zal hebben verkregen.

Hoe het zij, duistere machten vonden handlangers om mij het werk als Minister in Londen moeilijk te maken. Ik heb het Kabinet hiervan herhaaldelijk op de hoogte gebracht en sinds Januari 1941 regelmatig van mijn moeilijkheden op de hoogte gehouden. Zeer speciaal herinner ik mij hetgeen ik daaromtrent gezegd heb in de vergaderingen van het Kabinet op Vrijdag 4 en Dinsdag 8 April 1941, omdat ik de aantekeningen bewaard heb, aan de hand waarvan ik in die vergaderingen heb gesproken. Een en ander zal ook wel in de notulen van de Ministerraad, zij het zeer summier, zijn opgenomen. De Minister-President wist dus van alles af. Deze is, in het

bijzonder, omdat hij het K.B. van 12 Juni 1941 No. 10, houdende mijn ontslag, heeft gecontrasigneerd, voor dat ontslag, maar ook voor een groot deel voor alles, wat daartoe aanleiding is geweest, zoals ik nader zal aantonen, verantwoordelijk.

In mijn ontslagaanvraag aan H.M. de Koningin, welke ik u in afschrift hierbij overleg, heb ik als eerste reden het volgende vermeld: „dat door de ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte van hem, als Minister van Defensie, hij de overtuiging heeft gekregen, dat hij 's lands belang niet langer kan dienen op de wijze, zoals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk acht.”

Ik zie mij dus verplicht u enige voorbeelden te geven, hoe deze interne verhoudingen zich hebben ontwikkeld, in het bijzonder hoe deze scheef werden getrokken. Ik moge dit heel in het kort doen en volstaan met het doen van een greep uit talloze voorbeelden.

1°. De gevallen „*Zegers*” en „*van Buuren*” ga ik thans voorbij. Ik mocht u de desbetreffende dossiers in extenso overleggen, zodat ik mij vlei met de hoop, dat u daaruit een beeld heet gekregen, hoe in deze gevallen door de Minister-President is gemanoeuvreed zeer ten nadele van mijn prestige.

2°. De schout-bij-nacht baron *de Vos van Steenwijk* kwam mij op zekere dag mededelen, dat hij 8 geheime opdrachten had. Op mijn vraag: „Welke?” mocht hij geen antwoord geven. Dat was geheim.

Terloops zij opgemerkt, dat genoemde schout-bij-nacht mijnentwege alle lof verdient voor de wijze, waaarop hij jegens mij zijn delicate opdracht steeds heeft uitgevoerd en dat hij tegenover mij dat geheim nimmer heeft geschonden.

3°. Hr. Ms. „*Sumatra*” en „*Heemskerck*”, omtrent welke oorlogsbodems ik aan de bevelhebber der zeestrijdkrachten, vice-admiraal *Fursiner*, opdracht had gegeven, dat zij niet meer mochten varen alvorens zij hersteld, onderscheidenlijk afgebouwd, waren, bleken op een gegeven moment door de bevelhebber der zeestrijdkrachten *buiten mijn medeweten* te zijn gezonden naar Canada, voor het naar dat land overbrengen van H.K.H. Prinses *Juliana* en haar dochters. Toen ik daar toevallig achter kwam — omdat ik mededeling kreeg, dat de schepen op een werf konden worden opgenomen, dan wel, dat ik informeerde hoe het met de zaken stond —, wenste de vice-admiraal *Furstner* op mijn vraag, waar deze schepen waren, aanvankelijk geen antwoord te geven, omdat zulks strikt geheim was.

Eerst toen ik hem bij mij had ontboden en hem er op had gewezen, dat de Minister van Defensie, die voor deze schepen verantwoordelijkheid droeg, toch wel mocht weten, waar de schepen waren, heeft de admiraal mij ingelicht.

4°. Bij de indienststelling van Hr. Ms. „*Heemskerck*” door H.M. de Koningin werd de Minister van Defensie door de heer *Gerbrandy* medegedeeld, dat hij (Minister van Defensie) daarbij niet werd verwacht, omdat hij, *Gerbrandy*, daarbij tegenwoordig zou zijn.

Bij deze indienststelling zou aan het comité „*Neerlands Vrijheidsdag*” gelegenheid worden gegeven aan H.M. de Koningin een oorkonde aan te bieden, terwijl een reportage van de plechtigheid zou worden gegeven door Radio-Oranje, photo's zouden worden gemaakt en artikelen in de pers zouden verschijnen.

Ik kreeg van deze plannen de lucht tijdens een lunch in Brown's Hotel, georganiseerd door de Minister-President. Aan die lunch zaten mede aan Minister *Welter*, admiraal *Furstner*, de secretaris-generaal van Justitie, de heer *van Angeren*, en de heer *de Booy* van de Koninklijke. Ik heb toen gezegd, dat ik in de plannen wenste te worden gekend, omdat deze zaak niet buiten mij om kon worden geregeld. Er ontstond een vrij scherp dispuut, waarbij vice-admiraal *Furstner* betoogde, dat ik er niets mede te maken had. De heer *Gerbrandy* was het met de heer *Furstner* eens. Het gesprek nam zo'n verkeerde wending, dat de heren *Welter* en *van Angeren* zich geroepen gevoelden mijn partij te kiezen, omdat zij niet konden aanzien, dat de Minister van Defensie op een dergelijke wijze ter zijde werd gesteld.

Van mijn waarschuwing heeft niemand zich verder iets aange trokken. Toen de dag van de plechtigheid (dus buiten mij om) was bepaald en de regeling (eveneens buiten mij om) was getroffen, heeft admiraal *Furstner* „beleefdheidshalve” mij wel nog medegedeeld, dat het hem zeer speet, dat ik bij de plechtigheid niet tegenwoordig kon zijn, „omdat er dan in de longroom bij het gebruik van ver versingen een plaats te weinig was.”

Mijn protest bij de Minister-President had geen succes.

5°. De bevelhebber der zeestrijdkrachten, vice-admiraal *Furstner*, deed rechtstreeks mededelingen aan de Kroon. Er was zelfs een verbindingsofficier aangewezen om het contact te onderhouden. Zo b.v. ging een mededeling over het verlies van de O-13 en van de O-22 rechtstreeks naar de Kroon, hetgeen nog tot daar aan toe is, maar van het laatste verlies kreeg de Regering door tusszknkomst

van de Minister van Defensie zelfs helemaal geen bericht, totdat ik er naar vroeg.

6°. In de zomer van 1940 namen enige Nederlanders, waaronder o.m. de vice-admiraal *Furstner* en de heer *de Booy*, het initiatief tot oprichting van het Prins *Bernhard*-fonds. De gelden waren bestemd voor uitbreiding van het materieel van de weerinacht. In de oprichting ben ik niet gekend; ik nam daarvan kennis bij lezing van een artikel in „Vrij Nederland”. Nimmer heeft men mij over de besteding der gelden geraadpleegd. Tweemaal ontving ik een chèque van de afdeling Comptabiliteit van het Departement van Defensie met het verzoek, „of ik deze maar wilde aftekenen”; de eerste maal niet de mededeling, dat het voor vliegtuigen was, terwijl er een post voor vliegtuigen op mijn begroting stond. In Maart 1941 volgde een mededeling, dat in het Prins *Bernhard*-fonds besloten was, over te gaan tot de aanschaffing van bommenwerpers.

Klachten en protesten mijnerzijds tot diverse heren, die met het fonds bemoeienis hadden, gericht, hadden geen of althans onvoldoende resultaat.

Ik heb nog, toen ik met een van tie heren mijn bezwaren over de gang van zaken besprak en ten bewijze, dat ik het fonds geen kwaad hart toedroeg, de suggestie gedaan, de gelden liever te besteden voor motorforpedoboten, en ik verklaarde mij bereid daaromtrent met het fonds te spreken. Zover is het nooit gekomen. Men deed alles buiten mij om.

7°. Zonder mij vooraf te raadplegen, bespreekt de Minister-President met de Kroon, de ambassadeur in Londen en vice-admiraal *Furstner* een plan tot splitsing van het Departement van Defensie in een Departement van Oorlog en een Departement van Marine en doet dat voorstel in de Ministerraad.

8°. Zonder mij, als verantwoordelijk Minister, daarin te kennen, zegt de Minister-President in een Nota aan de Kroon dd. 27 Maart 1941, no. 762, dat hij grote bezwaren heeft tegen de werkzaamstelling van een onder mij ressorterende kolonel van de generale staf bij het Bureau Bijzondere Aangelegenheden van mijn Departement. Op Woensdag 2 April deelde de Minister-President mij mede, dat het niet welgevallig was, dat bedoelde kolonel aan dat bureau verbonden is.

9°. Men bemoeide zich op ontoelaatbare wijze met het personeel, op mijn Departement tewerkgesteld, voor welk karretje de heer *Gerbrandy* zich maar al te veel heeft laten spannen.

Als voorbeeld moge ik noemen:

1. het geval betreffende de hiervoren bedoelde kolonel; in feite werd van mij geëist, dat ik hem — zonder enige deugdelijke grond — derhalve op voor hem grievende wijze — van zijn functie zou ontheffen;

2. bij herhaling heeft de heer *Gerbrandy* mij gezegd, dat o.a. de heren generaal-majoor *van Oorschoot*, mijn kapitein-adjutant *Kruls*, mijn adjudant-luitenant ter zee 1ste klasse *Post Uiterweer* en de luitenant-kolonel *van de Plassche* niet deugden en dat ik die uit mijn omgeving moest verwijderen. Hij ging zover, dat hij deze heren beschuldigde van het zwart maken van de heer *van 't Sant*. In mijn brief van 20 Maart 1941, no. 76 P, schreef ik de heer *Gerbrandy*:

„Ik moge de aandacht van Uwe Excellentie vragen voor de twee volgende aangelegenheden.

I. Het zal thans ongeveer 6 weken geleden zijn, dat u zich bij mij beklaagdet, dat enkele officieren uit mijn omgeving den heer *van 't Sant* naar buiten zwart maakten. Ik heb u verzocht mij de feiten te noemen, waarvan bedoelde personen dan beschuldigd werden. U zedet mij een ter zake dienende opgave toe. Tot mijn leedwezen echter mocht ik deze tot nu toe niet ontvangen, weshalve ik alsnog op toezending moge aandringen.” enz.

Op deze brief heb ik nooit antwoord gekregen, niettegenstaande ik herhaaldelijk om antwoord heb gevraagd. Prompt na mijn aftreden was generaal-majoor *van Oorschoot* gepensionneerd, kapitein *Kruls* werd ontslagen als adjudant en kreeg een andere functie, de heer *Post Uiterweer* werd ontslagen als adjudant en kreeg een andere functie en luitenant-kolonel *van de Plassche* werd op non-activiteit gesteld. De heer *van Boeyen*, Minister van Defensie a.i., was zo openhartig tegen de heer *van de Plassche* te zeggen, dat de omgeving van *Dijxhoorn* moest worden opgeruimd. Ontdaan is de overste mij dit komen vertellen. Opmerkelijk is, dat generaal *van Oorschoot* later weer is teruggekomen, omdat men hem blijkbaar nodig had voor de Inlichtingendienst. Kapitein *Kruls* maakte promoties met sprongen, werd belast met het Militair Gezag en is thans chef van de generale staf. Luitenant ter zee 1ste klasse *Post Uiterweer* werd bevorderd tot kapitein-luitenant ter zee en kapitein ter zee en werd later bevel-

hebber der zeestrijdkrachten in Engeland. Hij bekleedt thans een vooraanstaande positie aan het Departement van Marine. Luitenant-kolonel *van de Plassche* bracht het tot generaal-majoor en werd militair attaché in Praag. Kolonel *van Voorst Evekink* werd bevorderd tot generaal-majoor en benoemd tot commandant van de Nederlandse troepen in Engeland. Later werd hij militair attaché in Engeland. Blijkbaar had ik mij dus niet zo ten onrechte verzet tegen verwijdering van die personen uit mijn omgeving!

10°. Voorts strekten de bemoeienissen van de Minister-President zich mede uit tot de militaire missie, welke hij wilde opheffen. In mijn inémoires lees ik daaromtrent het volgende:

„In het voorjaar 1941, lang voor het uitbreken van de crisis aan Defensie, bereikten mij berichten, dat in Londen geruchten de ronde deden, dat op Chestersquare een plan was ontworpen tot reorganisatie van het Departement van Defensie en dat dit plan o.m. inhield de opheffing van de Koninklijke Nederlandsche militaire missie, aan wier hoofd stond generaal-majoor *van Oorschoot*. Waar Chestersquare, de plaats, waar de heer *van 't Sant* en kapitein *Derksema* hun bureau hadden, zich al niet mee bemoeide! ik wist echter, dat met name de heer *van 't Sant* gloeiend het land had aan generaal-majoor *van Oorschoot*, luitenant-kolonel *van de Plassche* en mijn beide adjudanten. De heer *van 't Sant* had mij dit zelf gezegd en de heer *Gerbrandy* had mij herhaaldelijk verzekerd, dat er bezwaren tegen mijn omgeving bestonden. Door het te mijner kennis gekomen gerucht was ik dus gewaarschuwd, dat er weer iets op komst was en inderdaad, kort daarop had ik een onderhoud met den heer *Gerbrandy*, die mij mededeelde, dat hij gaarne zag, dat ik de militaire missie zou opheffen. Deze missie, zo zei hij, was naar zijn oordeel volkomen overbodig. Waar een Minister van Justitie al geen verstand van heeft!

Ik heb den heer *Gerbrandy* uiteengezet, waarom ik er niet aan dacht de militaire missie op te heffen. De missie werkte goed. Zij was het point de contact in tusschen mijn Departement en het War Office en het was bekend, dat de Engelsen gaarne met de missie werkten. De generaal *van Oorschoot* was zeer goed bij het War Office geïntroduceerd en aldaar zeer gezien. En ten slotte wenste ik de missie niet op te heffen, omdat alles best liep en ik er veel gemak van had.”

Prompt na mijn aftreden werd de militaire missie niet opgeheven, maar gereorganiseerd en de generaal-majoor *van Oorschoot* gepensionneerd. De aan generaal-majoor *van Oorschoot* door de heer *van Boeyen* opgegeven reden luidde: Er moet in de hogere rangen doorstroming zijn.

Indien u het goed vindt, President, zou ik het hierbij gaarne willen laten. Nist omdat ik au bout de mon latin ben, doch ik zie er geen belang in om door te gaan. Over de roddelarijen en kuiperijen in Londen zou ik u nog frappante staaltjes kunnen geven, maar ik zie het nut daarvan niet in. Ik ben in ernstige mate de dupe daarvan geworden, mede omdat maar al te vaak bleek, dat de Minister-President, de heer *Gerbrandy*, deze roddelpartijen voor ernst nam, er vaak op inging, althans ze niet de kop indrukte.

Ik kom nu dus aan de directe aanleiding tot mijn ontslagaanvraag. Deze deed zich voor, toen ik op 10 Juni 1941 te 15.15 uur was ontboden bij H.M. de Koningin. Tegenwoordig was de Minister-President, de heer *Gerbrandy*.

Bij die gelegenheid deden zich de volgende feiten voor:

a. De Minister-president lichtte de Kroon onjuist in door te zeggen, dat een vrageelijst, gezonden door het War Office en bij het Departement van Justitie in behandeling, reeds was doorgezonden naar het Departement van Defensie en bij dit departement lag. Ik ontkende dit. De Minister-President hield bij hoog en bij laag vol, dat zijn mededeling juist was en dat de Minister van Defensie niet wist, wat er bij zijn departement omging.

Bij onderzoek bleek, dat de vragenlijst, die bij het Departement van Justitie door de heer *van 't Sant* was behandeld, eerst 13 Juni (dus drie dagen na de datum, waarop dat onderhoud plaats had, en twee dagen na mijn aftreden) bij het Departement van Defensie werd ontvangen.

b. Het bleek, dat de Minister-President tijdens een lunch, waarvan ook de Prime Minister *Churchill* aanzat, tegen de Kroon had gezegd, dat ik de zoëven genoemde kolonel *van Voorst Evekink* binnen een maand van het departement zou wegzenden. Deze mededeling aan de Kroon was pertinent onjuist. In werkelijkheid had ik in de vergadering van de Ministerraad van 17 April 1941 gezegd:

„Wet is niet uitgesloten, dat in de naaste toekomst door verschillende omstandigheden mutaties in de hoofdofficiersfuncties zullen moeten plaats vinden. Aisdan en onder beding:

1°. dat kolonel van Voorst *Evekink* een hem passende functie kan worden gegeven en hij voor de weermacht behouden blijft, en

2°. dat ik een geschikt officier heb, die het werk van kolonel van Voorst *Evekink* op het Bureau Bijzondere Aangelegenheden kan voortzetten,

ben ik bereid en kan ik ook op mijn verantwoording nemen, de hangende kwestie in de aangeduide zin op te lossen."

Het lag in mijn voornemen om Hr. Ms. adjudant, kolonel *Phaff*, alsdan van het commando over de Nederlandse origade te ontheffen en kolonel van Voorst *Evekink* met dat commando te belasten.

De hierboven aangehaalde verklaring is in de notulen van de Ministerraad geplakt.

c. Ten slotte zeide de heer Gerbrandy, dat hij mijn houding ten aanzien van deze kolonel niet juist en onoegrijpelijk achtte en mijn beleid in zake deze kolonel afkeurde.

Hierop aansluitende werd mij medegedeeld, dat in mijn beleid geen vertrouwen werd gesteld.

Ik had dit voorlopig voor kennisgeving kunnen aannemen en afwachten, totdat de zaak in de Ministerraad was besproken. Aangezien echter mijn vertrouwen in het beleid van de Minister-President, dat toch al niet groot was, door deze gang van zaken volledig was verdwenen en ik geen kans zag 's lands belang verder te dienen op de wijze, waarop ik zulks nodig achtte en waarvoor ik de verantwoordelijkheid zou kunnen dragen, bood ik op staande voet aan H.M. mijn ontslag aan.

Resumerende, moet ik dus verklaren, dat de volgende bezwaren tegen het beleid van de Minister-President tot mijn ontslagaanvraag hebben geleid — het lijkt mij goed, deze bezwaren hier vast te leggen, opdat elk misverstand uitgesloten zij —

1. ontoelaatbare vertraging in het verhoren van geïnterneerden (de zaak-Zegers).

2. Onjuist inzicht in zaken betreffende de Inlichtingendienst.

3. Het toelaten, dat de chef van de Geheime Dienst inlichtingen inwon omtrent de betrouwbareheid van Ministers en hoge amotenen.

4. Geen afwerend standpunt ingenomen tegen verdachtmakingen, enz., welke in Londen heersten, zelf daaraan meegedaan door amotenen zwart te maken en op hun verwijdering aan te dringen en voorts door op lichtvaardige wijze een kolonel te bekladden en op diens vervanging op een bepaald bureau aan te dringen.

5. Toegelaten, dat de regeerkracht van mij als constitutioneel verantwoordelijk Minister werd aangetast door de aanraking van de Kroon met de Minister van Defensie tot hem — Gerbrandy — te monopoliseren, althans in vele gevallen langs hem te voeren.

6. Al te geneigd om bemoeiingen van anderen met het personeel, werkzaam op het Departement van Defensie, toe te laten en aan mij op te dringen.

7. Berust in de handhaving van de heer van 't Sant, ook toen gebleken was, dat deze tegenover de Minister van Defensie onwaarheid had gesproken.

8. Buiten het Kabinet om en zonder diens voorkennis afvallen van de Minister van Defensie bij de Kroon (onderhoud van 10 Juni 1941).

9. Het, zonder dat deze met mij besproken waren, bespreken van onderwerpen, welke mij regardeerden, met anderen buiten mijn voorkennis en het ter sprake brengen hiervan in de Ministerraad (Splittings Departement van Defensie).

10. Het geven van onjuiste inlichtingen aan de Kroon (verklaring *Dijxhoorn* omtrent overplaatsing kolonel van Voorst *Evekink* en vragenlijst-van 't Sant).

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben thans gekomen aan het eind van hetgeen ik omtrent mijn crisis zou willen meesien. Het kan naar mijn oordeel zijn nut hebben, dat ik zonder commentaar overleg afschrift van een brief, die ik na mijn aftreden van Minister Gerbrandy ontving..

Ten slotte stel ik het op prijs u ook over te leggen afschrift van een brief, die ik na mijn aftreden ontving van mijn Engelse collega, de Engelse Minister van Oorlog David *Margesson*.

28698. De **Voorzitter**: Ik zie in uw brief van 11 Juni 1941, waarin u ontslag hebt gevraagd, het volgende staan:

„dat door de ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte van hem, als Minister van Defensie, hij de overtuiging heeft gekregen, dat hij 's lands belang niet langer kan dienen op de wijze, zooals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk acht.“

Wanneer ik nu nalees hetgeen hieromtrent in het Memorandum van de heer Gerbrandy staat, vind ik daar dezelfde terminologie, maar met

een toevoeging. Er staat namelijk, dat de heer *Dijxhoorn* die overtuiging — dat hij 's lands belang niet langer kon dienen op de wijze, zoals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk achtte — heeft gekregen

„door de ontwikkeling der interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement — waarmede hij zich niet kon verenigen — en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het door hem te voeren beleid.“ (blz. 39).

A. Deze voorstelling van zaken is vals. Ik heb de heer Gerbrandy, toen hij zijn ontwerp-witboek had gemaakt, in een gesprek daarop gewezen. Hij heeft de formulering toen iets veranderd. Ik had hem een formulering gegeven, waarmede ik genoegen nam, maar die wilde hij niet overnemen. Hij heeft het iets veranderd, maar het geeft niettemin nog een volkomen verkeerd beeld van de situatie, want het ging niet om de interne verhoudingen in mijn Departement. Daar ging het helemaal niet om. Ik heb de heer Gerbrandy toen gezegd in dat onderhoud: „Als u het niet opneemt overeenkomstig de formulering, welke ik u nu aanbied, behoud ik mij het recht voor om alles te publiceren.“ Dat heb ik gelukkig niet behoeven te doen, omdat er een Parlementaire Enquêtecommissie kwam. Ik heb de heer Gerbrandy er op attent gemaakt, dat dit een valse voorstelling van zaken was.

28699. De **Voorzitter**: Dat is mij nog niet helemaal duidelijk. U zegt: „Het ging niet om de interne verhoudingen“, maar u hebt zelf in uw ontslagaanvraag geschreven:

„dat door de ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte van hem, als Minister van Defensie, hij de overtuiging heeft gekregen. .. enz.“

A. Dat waren de interne verhoudingen in het algemeen, niet in mijn Departement. De heer Gerbrandy heeft er bij gezet „in het door hem beheerde Departement“. Dat is juist het gemene. Dit wekt de indruk, alsof ik herrie had met de ambtenaren van mijn Departement, dan wel, alsof ik die ambtenaren niet aan kon.

28700. De **Voorzitter**: U hebt volkomen gelijk, er staan twee toevoegingen in, vergeleken met de brief, waarin u uw ontslag hebt gevraagd. In de eerste plaats is achter „interne verhoudingen“ toegevoegd „in het door hem beheerde Departement“. Dit is, zo zegt u, niet juist. En dan is er, vergeleken met uw ontslagbrief, nog een tweede toevoeging, nl. „en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het door hem te voeren beleid.“ Waar komt dat vandaan?

A. Dat slaat, in de constructie van de heer Gerbrandy, op die interne verhoudingen in mijn Departement. Als men het zo leest, is het net alsof het personeel van mijn Departement pressie op mij uitoefende, maar dat is helemaal niet waar. Die pressie kwam van buiten.

28701. De **Voorzitter**: Met andere woorden, er had in uw voorstelling van zaken veeleer moeten staan: „door de ontwikkeling der interne verhoudingen“ — en dan niet: „en als gevolg daarvan door de pressie“, maar: „en de pressie, die daarvan de oorzaak was“. Hier staat echter: „door de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement en als gevolg daarvan door de pressie..... enz.“

A. Wat daar staat, is, tout court, een scheve voorstelling van zaken,

De heer **Fievéz**: Ik had in die passage gelezen de pressie, uitgeoefend op de Minister-President, maar ik geef toe, dat men er ook uit kan lezen de pressie van de Minister-President.

A. Dit is zelfs de bedoeling. Hierover is ook gesproken.

28702. De **Voorzitter**: Ik heb u reeds gezegd, dat wij herhaalde malen moeten studeren op de formuleringen, die in het memorandum met betrekking tot de ontslagen zijn gegeven. Inderdaad blijkt hier zeer veel in te zitten.

A. Dit is — ik herhaal het — een valse voorstelling van zaken.

28703. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Heeft u de heer Gerbrandy schriftelijk bevestigd, dat u op deze zaak zoudt terugkomen?

A. Neen, maar ik heb wel thuis — dit vermoed ik ten minste — een afschrift van de formulering, zoals ik haar wilde zien opgenomen in het memorandum van *Gerbrandy*. Ik heb ook nog een brief, waarin ik heb geschreven, dat ik het er niet mee eens was.

28704. Jonkvrouw *Wtewaall van Stoetwegen*: Er kan dus nooit worden gezegd, dat u niet tegen de thans opgenomen tekst heeft geprotesteerd; anders zou de heer *Gerbrandy* zich hierop kunnen beroepen.

De **Voorzitter**: Ik zou u willen voorstellen, dat wij op het ogenblik niet verder op deze zaak ingaan. U hebt thans een uiteenzetting gegeven, die wij beter eens à tête reposée kunnen bekijken om uit te maken, tot welke verdere behandeling zij moet leiden. Dit kan betekenen, dat wij misschien, nadat wij de Minister-President, die uw ontslag heeft gecontrasigneerd, hebben gehoord, nog eens een beroep op u zullen doen. Het lijkt mij, dat dit een vruchtbaarder wijze van behandeling is dan dat wij over de uiteenzetting, welke u zoëven heeft gegeven en die zeer uitvoerig en niet direct te overzien is, thans gaan praten.

28705. De heer *Fiévez*: Ik had nog een vraag willen stellen aan de generaal.

Als ik het goed heb begrepen, is er een ontwikkeling van enige maanden geweest in al de moeilijkheden, die door de generaal naar voren zijn gebracht. Waarom heeft hij deze moeilijkheden, deze ondraagelijkheden, niet eerder in de Ministerraad gebracht en eventueel daarbij de portefeuillekwestie gesteld?

A. Dit heb ik meermalen gedaan. Ik heb mijn moeilijkheden sinds begin 1941 regelmatig in het Kabinet ter sprake gebracht. Bij een van de eerste moeilijkheden heb ik de Minister-President al gezegd, dat ik overwoog, ontslag aan te vragen.

De zaak liep erg hoog bij de kwestie van de splitsing van het Departement van Defensie. Ik heb in de Kabinetsraad, die naar aanleiding van het voorstel om het Departement te splitsen, is gehouden, wederom de portefeuillekwestie gesteld. Geen van de Ministers wenste toen nog tot splitsing van het Departement over te gaan; het is toen ook niet gebeurd.

28706. De heer *Fiévez*: Maar de methode?

A. De methode is toen ook besproken en mede door ambtgenoten van mij becristiseera; aan de Minister-President is uitdrukkelijk verzocht deze methode niet meer te willen toepassen. Naar deze zaak heb ik echter moeten verwijzen in het geval van *Voorst Everkink*. Ik heb toen de Minister-President verweten, dat dit nu de tweede maal was, dat hij mij zo iets leverde.

28707. De **Voorzitter**: Is de gang van zaken na uw ontslag, zoals die in het meinoranduin vermeld staat, juist weergegeven? Ik lees daarin het volgende (blz. 40):

„Het terstond „laten schieten" van den Heer *Dijxhoorn* vond geen instemming bij al de leden van het Kabinet, met name niet bij den Heer *Steenberghe* (de Heeren *van Kleffens* en *Welter* waren in Nederlandsch-Indië), die meende ook ontslag te moeten vragen.

Ten einde tot een zuivere verhouding te komen, werd op mijn advies en met instemming van den Heer *Steenberghe* besloten, dat het geheele Kabinet de portefeuilles ter beschikking zou stellen, ten einde H.M. de Koningin gelegenheid te geven vrijelijk over reconstructie, c.q. nieuwe formatie, te beslissen of, zooals het werd gezegd „te beslissen of meer moest geschieden dan de opengevallen plaats bezetten". Daarmee werd ook de collegialiteit, die allen t.o.v. den persoon van den aftredenden Minister wenschten in acht te nemen, betracht. Het uittreden van den Heer *Dijxhoorn* werd immers door deze daad als te belangrijk gesteld om het als enkele Ministerswisseling te behandelen."

U maakte toen geen deel meer uit van het Kabinet, maar het is mogelijk, dat u over de gang van zaken uit gesprekken een en ander vernomen hebt. Stemt de weergave in het memorandum overeen met hetgeen u er van weet?

A. In de vergadering van de Raad van Ministers van 11 Juni heb ik verslag uitgebracht van het voorgevallene. Hoewel geen der aanwezige collega's aanmerkingen had op mijn beleid als Minister van Defensie en men algemeen betreurde, dat de zaken zo gelopen waren, bleek al aanstonds, dat, op één uitzondering na, niemand van plan was enige consequentie aan het ontslag van de Minister van Defensie te verbinden. Die uitzondering was de heer *Steenberghe*, die het voorgevallene dermate schandelijk vond, dat hij ontslag zou aanvragen, indien niet alle Ministers hun portefeuille ter beschikking van H.M. de Koningin stelden. Staatsrechtelijk construeerde hij het zo, dat hij geen enkele verantwoordelijkheid wenste te dragen voor dat ontslag en zich volledige vrijheid wenste voor te behouden bij de oplossing van de ontstane crisis. Door deze houding van de heer *Steenberghe* was de heer *Gerbrandy* wel gedwongen ook zijn portefeuille en mede die van de overige leden van het Kabinet ter beschikking te stellen. De heren *Welter* en *van Kleffens* bevonden zich van de terugreis van Indië naar Engeland in Amerika.

28708. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp — ik mag daar naar vragen, want het is een besluit van de Ministerraad — werd het besluit om alle portefeuilles ter beschikking van H.M. de Koningin te stellen, reeds genomen in de vergadering van de Ministerraad van 11 Juni, waarover u op het ogenblik spreekt.

A. Ja.

28709. De **Voorzitter**: U bent er dus bij geweest?

A. Ja. Vervolgens werd onder ogen gezien wat er nu moest gebeuren. Daarbij kwam naar voren de wenselijkheid om met de oplossing van de gerezen moeilijkheden te wachten tot de heren *Welter* en *van Kleffens* zouden zijn teruggekeerd en in verband daarniede deed zich de vraag voor of het niet beter was het ontslag van de Minister van Defensie eerst te verlenen, als een oplossing van de crisis gevonden was. Dan konden crisis en oplossing tegelijkertijd worden gepubliceerd. In hoofdzaak was dat een kwestie van beleid van de Minister-President. Beantwoordde hij de gestelde vraag bevestigend, dan had hij echter mijn bereidverklaring nodig om nog enige tijd het beheer van het Departement van Defensie te blijven voeren. Desgevraagd verklaarde ik mij bereid, net zolang te blijven als door de heer *Gerbrandy* zou worden nodig geoordeeld, doch, zo voegde ik er aan toe, mijn verzoek om ontslag dien ik in en het is aan de heer *Gerbrandy* om de Kroon te adviseren dat ontslag al of niet terstond te verlenen. In de namiddag van de 11de Juni diende ik mijn ontslagaanvraag bij de heer *Gerbrandy* in.

Over de kwestie of het wenselijk was crisis en oplossing tegelijk te publiceren en mij te verzoeken tot zodanig tijdstip het beheer over het Departement van Defensie te blijven voeren, heeft de heer *Gerbrandy* het niet nodig geoordeeld lang te denken of zijn collega's nader te raadplegen, want mijn ontslagaanvraag, in de namiddag van 11 Juni ingediend, heeft hij ijlings aan H.M. de Koningin doorgezonden en op 12 Juni heeft H.M. mij het ontslag verleend. Het was zo, dat, toen ik in die vergadering van de Ministerraad van 12 Juni kwam om deel te nemen aan de verdere discussie over hetgeen gedaan moest worden, de heer *Gerbrandy* na de opening der vergadering mededeelde: „Heren, het hoeft niet, ik heb hier het ontslagbesluit. Hare Majesteit heeft het getekend en ik heb gecontrasigneerd." Onbeleeft kon moeilijk.

Hierop heb ik de vergadering verlaten.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de inlichtingen, welke u ons heeft verstrekt, en sluit het verhoor.

A. Q. H. DIJXHOORN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

FIEVEZ.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Koersen en Fiévez, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. MAXIMILIEN PAUL LÉON STEENBERGHE,

oud 49 jaar, wonende te 's-Gravenhage, adviseur van vennootschappen, oud-Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en oud-Voorzitter van de Economische-, Financiële- en Scheepvaart-missie in Amerika.

Hij legt de eed af als getuige.

28710. De Voorzitter: Aan de orde zijn op het ogenblik in het bijzonder de moeilijkheden, die zich in de Londense Kabinetten hebben voorgedaan, en de aan verschillende Ministers verleende ontslagen. Deze onderwerpen vertonen een aantal moeilijke factoren. In de eerste plaats maakt artikel 55 van de Grondwet het onmogelijk om persoonlijke daden en uitingen van Mare Majesteit de Koningin in het geding te brengen. Persoonlijke daden en uitingen van de Koningin zijn, met uitzondering van de opdracht tot formatie van een Kabinet, staatsrechtelijk irrelevant. Wij kennen alleen daden van de Regering, waarvoor een bepaalde Minister de verantwoordelijkheid heeft te dragen. Over die verantwoordelijkheid kunnen wij dan ten volle spreken. De tweede moeilijkheid is, dat de Enquêtecommissie wel vragen mag stellen over de besluiten van de Ministerraad en de gronden, waarop die besluiten berusten, maar niet over de beraadslagingen in dat college. Intussen is dit een voorschrift, dat alleen geldt voor de Enquêtecommissie; in hoeverre getuigen van hun kant daarover mededelingen menen te moeten doen, staat te hunner beoordeling. Wij moeten dus trachten bij de behandeling van de thans aan de orde zijnde onderwerpen deze klippen te omzeilen.

Allereerst dan iets, dat nog geruime tijd vóór uw aftreden ligt. De heer *Dijxhoorn* heeft vanmiddag voor de commissie een verklaring afgelegd over zijn ontslag als Minister van Defensie op 11 Juni 1941. Daarbij zijn ook ter sprake gekomen enige opmerkingen van de heer *Gerbrandy* in zijn memorandum, die door de heer *Dijxhoorn* als juist zijn gekenschetst. Het ging daarbij om deze passage (blz. 40):

„Het terstond „laten schieten“ van den Heer *Dijxhoorn* vond geen instemming bij al de leden van het Kabinet, met name niet bij den Heer *Steenberghe*, (de Heeren van *Kleffens* en *Welter* waren in Nederlandsch-Indië), die meende ook ontslag te moeten vragen.

Ten einde tot een zuivere verhouding te komen, werd op mijn advies en met instemming van den Heer *Steenberghe* besloten, dat het gehele Kabinet de portefeuilles ter beschikking zou stellen, ten einde H.M. de Koningin gelegenheid te geven, vrijelijk over reconstructie, c.q. nieuwe formatie, te beslissen of, zoals het werd gezegd „te beslissen of meer moest geschieden dan de opgevallen plaats te bezetten.“ Daarmee werd ook de collegialiteit, die allen t.o.v. den persoon van den aftredenden Minister wenschten in acht te nemen, betracht. Dit uittreden van den Heer *Dijxhoorn* werd immers door deze daad als te belangrijk gesteld om het als enkele Ministerswisseling te behandelen.”

De heer *Dijxhoorn* heeft deze gang van zaken als juist bevestigd. Hij is hierbij, naar hij zegt, tegenwoordig geweest, daar een en ander zou hebben plaats gevonden in de Ministerraad, die op dezelfde dag, waarop hij zijn ontslag gevraagd heeft, namelijk 11 Juni 1941, gehouden zou zijn.

Misschien kunt u hierop nog een nadere toelichting geven, in het bijzonder omdat uw naam hierbij wordt genoemd?

A. Ik geloof, dat ik daarover zeer kort kan zijn. Ik erken, dat dit juist is; mijns Inziens is het echter niet geheel volledig. De overwegingen, die de heer *Gerbrandy* hier geeft om zijn collegialiteit tot uitdrukking te brengen en eventueel andere wijzigingen in het Kabinet door de Koningin te kunnen doen aanbrengen, . . .

28711. De Voorzitter: Dat waren toch overwegingen, die na uw individuele ontslaaanvraag het gehele Kabinet hebben gemooveerd?

A. De heer *Gerbrandy* is, om die individuele ontslaaanvraag te ontgaan, er mee akkoord gegaan, dat de portefeuilles ter beschikking zouden worden gesteld. Ik liet hem de keuze: Of ik ga weg of het gehele Kabinet stelt de portefeuilles ter beschikking. Ik wenste niet, dat ik zonder meer verantwoordelijk zou zijn voor het ontslag van de heer *Dijxhoorn*. Dat is evengoed een ministeriële verantwoordelijkheid. Dat is ten slotte het motief geweest voor het ter beschikking stellen van de portefeuilles. Ik meen, dat ook is iitgesproken, hoewel ik na zeven jaar dat niet met volle zekerheid durf te zeggen — het is in ieder geval een van mijn motieven geweest —, dat bij een reconstructie van het Kabinet — want dat zou het bij het ontslag van het Kabinet in ieder geval worden — degenen, die in het Kabinet zouden terugkomen, de gelegenheid zouden hebben in de vorm van een program, een afspraak of wat dan ook, er voor te zorgen, dat dergelijke dingen niet meer zouden voorkomen. Ik begrijp volkomen de grote verantwoordelijkheid, die men op zich nam door in die tijd uit te treden. Wanneer men mij te gemoet kwam door te zeggen: de portefeuilles worden ter beschikking gesteld, was dat niet alleen een uiting van collegialiteit, niet alleen een duidelijk aangeven, dat men het met het ontslag niet eens was, maar schiep men tevens de mogelijkheid bij de nieuwe formatie er voor te zorgen, dat dingen, als waartegen men bezwaar had, niet meer zouden voorkomen.

28712. De Voorzitter: Ik mag straks misschien nog even terugkomen op de wijze, waarop men meende te moeten zorgen, dat dit niet meer zou voorkomen, want dat heeft ook weer gespeeld bij uw eigen ontslag.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

28713. De Voorzitter: De heer *Dijxhoorn* heeft vanmiddag verklaard, dat de moeilijkheden, die hem aanleiding hebben gegeven tot het indienen van zijn ontslag, al eerder in de Ministerraad ter sprake zijn gekomen en dat hij ter zake van die moeilijkheden al eerder een beroep op de Ministerraad heeft gedaan. Hij heeft gezegd: Het resultaat daarvan is geweest, dat de Ministerraad toen achter mij stond en de Voorzitter van de Raad van Ministers heeft verzocht te bevorderen, dat dergelijke moeilijkheden niet meer zouden voorkomen. Hij was, geloof ik, ietwat teleurgesteld, dat, toen die moeilijkheden enige tijd later tot een climax leidden en het er dus op aankwam consequenties te verbinden aan het standpunt, dat men enige tijd te voren blijkbaar unaniem had ingenomen, u de enige bent geweest, die de consequenties van dat vroegere standpunt heeft aanvaard. Ik weet niet of u dit aanleiding geeft tot een nadere opmerking, maar ik meende goed te doen u even mede te delen, dat de heer *Dijxhoorn* dat hier heeft verklaard.

A. Ik kan niet anders dan de feiten bevestigen. Zo is het ook inderdaad geweest.

28714. De Voorzitter: Daaruit blijkt dus wel duidelijk, dat Minister *Dijxhoorn* deze moeilijkheden niet heeft laten voortwoekeren tot de uiteindelijke crisis, maar dat hij wel degelijk te voren zijn bezwaren heeft kenbaar gemaakt?

A. Zeer zeker.

28715. De Voorzitter: Daarna is aan de orde gekomen de reconstructie van het Kabinet. Men kan in het memorandum van de heer *Gerbrandy* een z.g. Kabinetsverklaring, een mededeling van de

Regeringsvoorlichtingsdienst, aantreffen, waarin wordt medegedeeld hoe het nieuwe Kabinet tot stand is gekomen en hoe het er uitzag. Daarin staat onder meer (blz. 43):

„Onvoorwaardelijk staat vast, dat eik oveileg met het Nazi-regiem is en blijft buitengesloten. Geen bespreking, geen onderhandelingen met Hitler en zijn medeplichtigen is het beslist parool. Alle medewerking, waartoe het Koninkrijk in staat is, wordt verleend om het tegenwoordige Nazi-Duitschland ten onder te helpen brengen.”

Hier wordt dus, ten minste zó begrijp ik het, geconstateerd, dat dit bij de reconstructie van het Kabinet duidelijk is uitgesproken. Dan treft mij echter in dit verband hetgeen op blz. 39 van het memorandum staat over de vorming van het eerste Kabinet-Gerbrandy in September 1940. Daar lees ik nl. het volgende:

„Bij de formatie van het Kabinet in September 1940 zat de gedachte voor zooveel mogelijk het Kabinet van 10 Augustus 1939 tot het einde toe voort te zetten. Wel is in het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen, een oogenblik ter sprake geweest, maar de weg, waarlangs het tot de Kabinetsopdracht kwam, maakte de realisering van zulk een gedachte niet raadzaam.”

Ik moet eerlijk zeggen: ik heb deze passage enige keren nagelezen en ik begrijp haar nog niet ten volle. Maar wel is mij opgevallen de tegenstelling met de eerst door mij voorgelezen passage betreffende de afspraak, die gemaakt is bij de reconstructie in 1941. Men zou baast tot de conclusie moeten komen, dat de heer Gerbrandy bij de formatie van 1940 een verschil maakt tussen Ministers, die geen compromis ooit met Duitsland wilden, en andere Ministers, terwijl blijkbaar in Juni 1941 allen tot de onverzoenlijken gerekend moeten worden. Echter betreft het beide malen, met uitzondering van de heren *Dijxhoorn* en *Furstner*, dezelfde Ministers. Kunt u met betrekking tot deze tegenstelling enige opheldering geven?

A. U zeide zelf, dat u moeite had gehad dit goed te begrijpen bij het lezen hiervan, dus u zult mij wel ten goede willen houden, dat ik het met het voorlezen in het geheel niet goed begrepen heb. Ik zou nl. deze verklaring willen afleggen, Ik heb voor dit boek geen enkele verantwoordelijkheid. Men heeft het niet nodig geoordeeld, het mij tijdig ter inzage te brengen, zelfs de passages, die op mij zelf betrekking hebben.

28716. De **Voorzitter**: Ik heb hier een brief van u aan de heer Gerbrandy van 28 Maart 1946, waarin u zegt, dat u alleen zijn toegezonden de bladzijden 47 tot en met 64, welk gedeelte begint met uw aftreden en niet het door u gevoerde beleid behandelt. Daaruit blijkt echter niet duidelijk of die bladzijden ook betrekking hebben gehad op de oorzaken van uw ontslag.

A. De heer *Gerbrandy* heeft geen rekening gehouden bij het afdrukken met mijn opmerkingen. Hij heeft ze mij gezonden op een oogenblik, dat hij er geen rekening mee kon houden.

U hebt waarschijnlijk de brief van 20 Maart, die de heer *Gerbrandy* aan mij heeft gezonden?

De **Voorzitter**: Neen, die heb ik niet.

A. Op 20 Maart heeft hij mij het memorandum gestuurd, d.w.z. het onvolledige memorandum, niets over mijn beleid en ook niets over de crisis-*Dijxhoorn*, maar alleen het gedeelte betreffende mijn aftreden. Ik heb dat in Washington op 27 Maart ontvangen. Ik heb voor een dergelijk stuk, waar toch heel wat aan vastzit en voor de verantwoordelijkheid en voor de persoon, niet lang gewacht het te beantwoorden, want ik heb het op 28 Maart beantwoord. Na heel veel rappeleren heb ik een brief van 3 Juni 1946 van de heer *Gerbrandy* ontvangen, waarin hij schreef:

„Toen ik uw verzoek kreeg om alsnog het andere gedeelte toe te zenden, had ik gern tijd meer, in verband met het op handen zijnde afdrukken van het stuk, aan uw verzoek te voldoen.”

Mij is echter gebleken, dat andere leden van het Kabinet, die in Nederland waren en dus gemakkelijker te bereiken waren, het al hadden ontvangen lang vóórdat het mij werd toegezonden. Ik stel er prijs op, u dit mede te delen. Daarom zeg ik: ik wens geen verantwoordelijkheid voor dat stuk te aanvaarden.

28717. De **Voorzitter**: Is aan de opmerkingen, die u op 28 Maart 1946 met betrekking tot het relaas van de heer *Gerbrandy* over uw ontslag hebt gemaakt, geen gevolg gegeven?

A. De heer *Gerbrandy* zeide daarover in de brief van 3 Juni 1946:

„Gelijk u in de eindredactie zult bemerkt hebben, heb ik gepoogd in verband met uw opmerkingen recht te doen wederbaren aan uw opvatting. Gelijk ik ook tegen mijn andere collega's heb uitgesproken, blijft de eindredactie voor inijn persoonlijke rekening. Had ik van den beginne af aan geweten, dat u er prijs op stelde ook het andere gedeelte van het rapport vooraf te lezen, ik zou het u zeker hebben toegezonden.”

Dat is een heel dwaze opmerking, want in het schrijven van 20 Maart zegt hij:

„Ik zend u toe het gedeelte over uw beleid en uw ontslag.”

Hij had dus zelf de opinie, dat, wat over mijn beleid werd geschreven, mij ook interesseerde.

Hij vervolgt in de brief van 3 Juni:

„Toen ik uw verzoek kreeg om alsnog het andere gedeelte toe te zenden, had ik geen tijd meer, in verband met het op handen zijnde afdrukken van het stuk, aan uw verzoek te voldoen.”

Dat was een antwoord op mijn brief van 28 Maart.

Verder zegt de heer *Gerbrandy* — en dat is heel mooi voor de beoordeling van de ministeriële verantwoordelijkheid —:

„Ik heb gebruik gemaakt van de gegevens van uw eigen ambtenaren, met name van den heer *Speekenbrink*, hem het betreffende stuk, door mij opgesteld, toegestuurd en geen aanmerkingen gehad.”

Met een ervaring van vijf jaar als Minister-President acht hij de ministeriële verantwoordelijkheid voldoende gedekt, wanneer het stuk door een ambtenaar wordt goedgekeurd.

„Ik vertrouw dus, dat u met de redactie ook wel accooïd zult gaan. Mochten er echter bezwaren bij u zijn, zoo blijft u volkomen vrij deze kenbaar te maken.”

28718. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wilt u die brief overleggen?

A. Ja. Aan het slot staat echter een passage over mijn particuliere functie, die niet ter zake doet.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Die passage zou kunnen vervallen.

A. Ik zal u morgen het andere gedeelte toezenden.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wilt u ook die andere brief sturen? Die is van belang in verband met de data.

A. Daarin komen passages van een andere aard voor, die vallen onder het veto, dat de voorzitter te recht heeft uitgesproken. Ik wil de aanhef wel even voorlezen:

„In antwoord op uw schrijven van 20 Maart jl., hetwelk ik op 27 dezer ontving, deel ik u mede, dat ik gaarne bereid ben, u mijn opmerkingen te geven ten aanzien van het door u samengestelde memorandum over het in Londen gevoerde Regeeringsbeleid. Ik moge er echter op wijzen, dat, waar u mij vraagt, deze opmerkingen te maken over het gedeelte, dat betrekking heeft op het door mij gevoerde beleid en het daarop gevolgde aftreden, ik dan ook kennis zou moeten kunnen nemen van dat gedeelte van het rapport.”

De **Voorzitter**: Dat is uw brief van 28 Maart 1946. Die brief is reeds in ons bezit.

A. De brief van 3 Juni 1946 was daarop een antwoord.

28719. De **Voorzitter**: Bij eerste lezing wekken de door mij voorgelezen passages uit het memorandum van de heer *Gerbrandy* de indruk, een merkwaardige tegenstelling te vertonen.

A. Ik begrijp die passages ook niet. Er kan natuurlijk in 1940 met andere personen over een oorlogskabinet gesproken zijn, maar ik heb altijd gehoord, ook van mijn collega's, dat er in 1941, bij de oplossing van de crisis-*Dijxhoorn*, voor het eerst over gesproken is. Ik begrijp het dus ook niet.

28720. De Voorzitter: U zegt: in 1941 is er over gesproken. U doelt daarmee waarschijnlijk op het feit, dat het in het voornemen van de heer *Gerbrandy* schijnt te hebben gelegen om drie Ministers, nl. de heren *Albarda*, *Bolkestein* en *van den Tempel*, niet hoofd van een Departement te maken, maar hen als Ministers zonder portefeuille in het Kabinet op te nemen?

A. Ja, daarop doelde ik.

28721. De Voorzitter: De tegenstelling, waarvan ik sprak, wordt misschien nog versterkt door het volgende. De commissie heeft in haar bezit een stuk, dat zij gekregen heeft van de heer *van den Tempel* en waarboven deze gezet heeft: „waarschijnlijk concept-program *Gerbrandy* 1 September 1940”. De heer *van den Tempel* is er blijkbaar niet geheel zeker van. In dat stuk is blijkens een aan de voet gestelde noot op verzoek van de heer *van den Tempel* nog een wijziging aangebracht, nl. in punt 2, onder e.

Roept dit stuk enige herinneringen bij u wakker?

A. Ik zou dat niet op elk woord durven beoordelen, maar iets dergelijks is er in 1940 wel geweest.

28722. De Voorzitter: Ik zei zoëven: dit stuk verscherpt nog de door mij gesignaleerde tegenstelling, omdat in dit stuk geen sprake is van een afspraak, dat onvoorwaardelijk vaststaat, dat elk overleg met het nazi-regime is en blijft uitgesloten, zoals op blz. 43 van het memorandum met betrekking tot de reconstructie van het Kabinet in 1941 vermeld staat.

A. Neen, maar in dat stuk van 1940 was ook geen sprake van een oorlogskabinet. Ik heb daarover in 1940 nooit horen spreken.

28723. De Voorzitter: Dat laatste is natuurlijk mogelijk, want de heer *Gerbrandy* zegt, dat in het overleg omstreeks die tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet is opgekomen, welke gedachte niet geëffectueerd kon worden op de gronden, die hij hier noemt. Het is heel goed mogelijk, dat, toen die gedachte eenmaal van de baan was, men tot de opstelling van dit program is gekomen.

A. Het ligt er aan, bij wie die gedachte is geweest. Dat kan bij één persoon zijn geweest.

De Voorzitter: Dat zegt hij er niet bij. Dit is een duistere passage, die u dus ook niet kunt ophelderen.

De heer *Fiévez*: Had u niet de vraag willen stellen, die u, meen ik, ook aan de heer *Dijxhoorn* hebt gesteld: Waren er twee soorten Ministers?

28724. De Voorzitter: Dat heb ik zoëven al gevraagd. Ik heb gezegd: De passage op blz. 39 van het memorandum wekt de indruk, dat degenen, bij wie deze gedachte was opgekomen, uitgingen van de stelling, dat er Ministers waren, die op het standpunt stonden: nooit een compromis met Duitsland, en andere Ministers, die een ander standpunt innamen. Dan zouden er twee soorten Ministers moeten zijn geweest.

A. Dat is, voor zover mij bekend, in 1940 nooit met mij besproken.

28725. De heer *Fiévez*: Was dat inderdaad niet het geval of is het alleen niet met de heer *Steenberghe* besproken?

A. Dat is bij de formatie van 1940 geen vraagstuk geweest. Als er op dat ogenblik werkelijk een tegenstelling bestond, zou er over gesproken moeten zijn.

28726. De heer *Fiévez*: Er is aan gedacht, zegt de heer *Gerbrandy*.

A. Dat kan de heer *Gerbrandy* op z'n eentje gedacht hebben.

28727. De heer *Fiévez*: Had u enig idee, dat er Ministers waren, die à tout prix compromissloos de oorlog wilden voortzetten, en andere Ministers, die een mening hadden als waarvan bij de heer *de Geer* is gebleken?

A. Van de heer *de Geer* was bekend, hoe hij er over dacht, maar tussen het ene uiterste standpunt van de heer *Gerbrandy* en het andere uiterste standpunt van de heer *de Geer* was een hele serie mogelijkheden.

28728. De Voorzitter: Men zou haast zeggen, uitgedrukt in naoorlogse termen, dat degenen, die deze gedachte hebben gehad, een verdergaande „zuivering” van het Kabinet dan alleen door het aftreden van de heer *de Geer* voor ogen heeft gestaan.

De heer *Fiévez*: Dat lees ik daaruit.

A. Dat ontken ik ten enenmale, want van de eerste dag van het aftreden van de heer *de Geer* af heeft de heer *Gerbrandy* ons allemaal gesmeekt met hem in het Kabinet te blijven. Ik kan natuurlijk niet de gedachten van de heer *Gerbrandy* doorgronden, maar in ieder geval heeft hij ze niet in practijk gebracht. De eerste dag de beste is de heer *Gerbrandy* bij alle Ministers geweest en heeft gevraagd: Willen jullie met mij in zee gaan?

28729. De Voorzitter: Ik zou u nu nog iets willen vragen over een andere zaak, die bij de reconstructie van het Kabinet in 1941 ter sprake is gekomen.

De heer *Gerbrandy* zegt in zijn memorandum, dat de leiding van het Kabinet is versterkt in die richting, dat de coördinerende bevoegdheid van de Voorzitter van de Ministerraad is vastgelegd. Is toen ook niet aan de orde geweest de vraag van de wenselijkheid of van de noodzaak, dat de Ministers geen ontslag zouden nemen dan nadat deze zaak in het Kabinet besproken was?

A. Ja zeker.

28730. De Voorzitter: Tot welke resultaten is men bij de bespreking daarover precies gekomen? Dit is van belang voor de beoordeling van uw eigen ontslag.

A. Ten aanzien van dit punt en ook ten aanzien van mijn eigen ontslag zit ik natuurlijk wel in deze moeilijkheid, dat ik mij in principe op hetzelfde standpunt stel als het Kabinet en de meerderheid van de Tweede Kamer, dat ik in het algemeen niet bereid zou zijn, mededelingen te doen uit de Ministerraad. Ik beoordeel dit niet naar de vraag of het landsbelang geschaad is door de mededeling van een bepaald feit, maar naar de vraag of, doordat wel getuigen gevonden zouden worden, door wie dergelijke mededelingen uit het Kabinet gedaan zouden worden, in de toekomst schade wordt veroorzaakt, die ik niet kan overzien. Vandaar dat ik, wat dit betreft, zeer voorzichtige houding wil aannemen. Dat neemt niet weg, dat, wanneer zou blijken, dat van andere zijde dit standpunt niet wordt ingenomen, ik dan gaarne bereid ben dit ook weer af te wegen en eventueel mijn mening te herzien. Ik hoop, dat dit duidelijk is; ik bedoel hiermede niet meer dan ik ook zeg.

Ik meen echter, dat ik één punt wel zeer duidelijk naar voren kan brengen, dat ook bij mijn ontslag gewogen heeft, nl. de voortdurende pogingen — ten gevolge waarvan ook de crisis na het ontslag van de heer *Dijxhoorn* zolang geduurd heeft — van de Minister-President om zich zelf een functie toe te kennen, en dat dan nog wel in oorlogstijd, buiten Nederlands territorium en zonder het Parlement, welke functie ten minste volgens onze constitutionele gewoonten niet aan de Minister-President toekwam. Dat is ook het punt geweest, waarom deze crisis zolang geduurd heeft.

Ten aanzien van de besprekingen over de formatie in de Ministerraad kan ik gerust mededelen, dat degenen, die zich hiertegen het meest gekant hebben, waren de heren *van den Tempel*, *Welter* en ik. Verder kan ik alleen voor mij zelf spreken. Bij mij woog zwaar het juist genoemde motief, nl. dat men dit zeker niet moet veranderen onder dergelijke omstandigheden, wanneer daarvoor niet een dringende noodzaak is, in tegenstelling tot andere zaken, waar het landsbelang ingrijpen eiste, terwijl men het toch liever niet zonder het Parlement zou gedaan hebben. De gehele wetgeving bij Koninklijk besluit is daarvan een voorbeeld. Bij mij persoonlijk heeft echter ook een rol gespeeld de overweging, dat, wanneer wij onder een systeem zouden leven, waarbij aan de Minister-President een dergelijke grote macht gegeven zou worden, ik nooit de persoonlijke verantwoordelijkheid zou willen dragen, dat die macht aan de heer *Gerbrandy* gegeven zou zijn. Dat heeft ook zijn invloed gehad bij mijn ontslag.

28731. De Voorzitter: Omdat u meende, dat hij daarvoor niet de nodige capaciteiten bezat? Ik geloof, dat wij in het geheel niet met de Enquêtewet in strijd komen, wanneer hierover gesproken wordt, omdat dit punt een rol gespeeld heeft bij de Kabinetsformatie en dus niet een onderwerp van beraadslaging in de Ministerraad is geweest. Dat deze zaak acuut is geworden, komt omdat het een verlengthuk is van de moeilijkheden, die zich ten aanzien van de heer *Dijxhoorn* hebben voorgedaan. Is het resultaat geweest, dat de heer

Gerbrandy hier ten slotte iets van zijn voornemens heeft weten door te zetten?

A. Neen, beslist niet.

28732. De **Voorzitter**: In het memorandum van de heer *Gerbrandy* staat bij de opmerkingen, die naar aanleiding van de Kabinetsverklaring van Juli 1941 door de Regeringsvoorlichtingsdienst namens de Regering worden gemaakt, het volgende (blz. 41):

„De leiding in het Kabinet is versterkt in die zin, dat de coördinerende bevoegdheid van den Minister-President is vastgelegd. Hij heeft de bevoegdheid zaken, die verscheidene maar niet alle Ministers raken, ter voorbereiding der beslissing in behandeling te doen nemen, hetzij onder zijn leiding of onder leiding van den door hem aangewezen Minister. Ten einde zijn taak te vergemakkelijken, is een deel van het Departement van Justitie tijdelijk bij Algemeene Zaken gevoegd.”

Men zou dus op het eerste gezicht zeggen, dat de heer *Gerbrandy* hier wil verkondigen, dat hij in deze iets heeft kunnen doorvoeren.

A. Wanneer het onder dergelijke moeilijke omstandigheden er om gaat tot elkaar te komen, behoor ik tot diegenen, die het gevoelen van een dergelijke uitspraak gaarne aan een ander laten. Die bepalingen houden ten slotte niets meer in dan wat reeds in Nederland vóór de oorlog tot de bevoegdheden van de tijdelijke Voorzitter en later de Voorzitter van de Raad van Ministers behoorde. Deze had niet alleen een coördinerende bevoegdheid, maar wel degelijk een coördinerende taak en verplichting. Als u dit nauwkeurig leest — wij hebben dit natuurlijk scherp nagegaan —, zit hierin geen enkele nieuwe bevoegdheid.

28733. De **Voorzitter**: Het besluit, zoals het hier is geformuleerd, bevat dus, naar uw mening, niet meer dan de vóóroorlogse toestand. De moeilijkheden, die in de loop van de tijd ook met u zijn ontstaan, vonden dus haar grond in het feit, dat de Minister-President verder wenste te gaan en ook verder ging?

A. Inderdaad.

28734. De **Voorzitter**: Wat was de grond van het besluit om geen ontslag te nemen dan wanneer de zaak eerst in de Ministerraad besproken werd? Had dat besluit een concrete grond?

A. Het had inderdaad een concrete grond. Het betekende dus, dat, alvorens een ontslag aan de Kroon werd aangevraagd, de gelegenheid zou moeten worden gegeven het in de Ministerraad te behandelen.

28735. De **Voorzitter**: Dat lijkt mij zeer reëel.

A. Ja. Ik geloof ook niet, dat iemand zich daartegen verzet heeft.

28736. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* heeft u min of meer verweten, dat u zich daaraan niet hebt gehouden.

A. Ja.

28737. De **Voorzitter**: Daarop komen wij straks nog. Heeft de splitsing van het Departement van Defensie bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 verder geen grote moeilijkheden opgeleverd?

A. Net heeft ten slotte geen moeilijkheden opgeleverd, maar er is wel degelijk bezwaar tegen gemaakt.

28738. De **Voorzitter**: Het was dus, naar uw mening, niet zo, dat de tijd daarvoor rijp was?

A. Absoluut niet. Sommigen van degenen, die aan het Kabinet zouden deelnemen, waren van mening, dat er, gezien de omvang zowel van de landmacht als van de zeenacht, in het geheel geen reden was dat Departement te splitsen. Ik behoorde tot degenen, die dat overdreven vonden.

28739. De **Voorzitter**: Kunt u weergeven, wat de motieven van de heer *Gerbrandy* waren om dat te wensen?

A. De belangrijkheid van de marine.

28740. De **Voorzitter**: Meent u verder nog iets te moeten zeggen naar aanleiding van het gebeurde bij de reconstructie van het Kabinet?

A. Ik zie even na of ik nog iets kan vinden om nader te adstrueren, dat die passage over die coördinatie niets meer betekent dan er ook werkelijk in staat.

28741. De **Voorzitter**: In zijn brief van 22 Juli 1941 aan de heer *Gerbrandy* maakt de heer *van den Tempel* ook bezwaar tegen de door deze nagestreefde versterking van de coördinerende taak van de Voorzitter van de Ministerraad; de heer *van den Tempel* deelde in die brief verder mede, dat hij het zeer zou waarderen, wanneer door een nadere verklaring van de zijde van de heer *Gerbrandy* elk misverstand ten deze werd uitgesloten. Dat moet dus rond 22 Juli 1941 geweest zijn. Daaraan was voorafgegaan een brief van 10 Juli 1941 van de heer *Gerbrandy* aan de Ministers, die uitgenodigd waren tot het Kabinet toe te treden, waarin hij zegt:

„De hierbij aangeboden hervorming nadert derhalve de formatie van een nieuw Kabinet, hoewel ik liefst de zaak zie in het licht van reconstructie. In elk geval is door de terbeschikkingstelling der portefeuilles ieder uwer geheel vrij om te beoordeelen of aan de bezwaren, welke tot de terbeschikkingstelling der portefeuilles hebben geleid, is tegemoetgekomen. Bezwaren, welke bij de voorbespreking werden geopperd, heb ik getracht voorzoveel de conceptie toeliet, te ondervangen.”

Aan deze brief is toegevoegd een nota, inhoudende een uiteenzetting van de heer *Gerbrandy* omtrent de door hem geprojecteerde hervorming van het Kabinet. Aan het slot daarvan komt voor een bijlage VI onder de titel „Samenwerking en coördinatie”, luidende als volgt:

„De Minister-President is bevoegd voor bepaalde algemeene aangelegenheden, die meer dan één Departement betreffen, de betrokken Ministers bijeen te roepen ten einde de noodige eenheid en samenwerking te verkrijgen.

Hij is gerechtigd om na gepleegd overleg, de taakverdeling of wijze van samenwerking vast te stellen.

In alle zaken, die het opperbevel raken, is de Minister-President de eerstaangewezen tot het plegen van het overleg met Hare Majesteit de Koningin.”

Dit alles zegt echter niet zeer veel.

A. Stonden in die Kabinetsverklaring uiteindelijk bij die coördinerende taak de woorden: ter voorbereiding van de behandeling in den Ministerraad?

28742. De **Voorzitter**: Er staat:

„Hij heeft de bevoegdheid zaken, die verscheidene, maar niet alle Ministers raken, ter voorbereiding der beslissing in behandeling te doen nemen, hetzij onder zijn leiding of onder leiding van den door hem aangewezen Minister.”

A. Oorspronkelijk stonden de woorden „ter voorbereiding der beslissing” er niet in, wat natuurlijk zeer veel verschil maakt. Dit betekent dus, dat de coördinerende taak zich beperkt tot de voorbereiding van de beslissingen. De beslissing wordt dan gelaten aan de Ministerraad of aan de betrokken Minister. Dat is het verschil met hetgeen de heer *Gerbrandy* oorspronkelijk bedoelde; hij wilde persoonlijk veel verder gaan.

Wat Defensie betreft, wil ik nog wel dit mededelen, dat ik ook zeker weet, dat er verschil van mening over die splitsing is geweest, want het gevolg daarvan is geweest, dat er een Minister van Oorlog ad interim is benoemd.

28743. De **Voorzitter**: Dat kon ook een andere reden hebben.

A. Ja; dat geef ik toe. Ik kan u de mening, die ik toentertijd heb geuit, zeer duidelijk mededelen. Deze was de volgende:

„Defensie wordt gesplitst zonder dat dit zakelijk verantwoord is.” Dat was het standpunt, dat ik zelf heb ingenomen. „In Nederland zou de Minister van Marine bemoeienissen hebben met het in Nederland varende gedeelte van de vloot. Dat gedeelte is nu veel geringer, terwijl bovendien de leiding van de operaties bij de Engelsen berust. Deze taak is hier niet meer dan die van een grote reder. In Nederland zou de Minister van Marine zich moeten bemoeien met de aanbouw van materieel. Hier is die

aanbouw veel geringer, terwijl het overgrote gedeelte in Indië wordt uitgevoerd. In Nederland zou de Minister van Marine zich moeten bezighouden met de personeelsopleiding, welke thans, met uitzondering van enkele tientallen, in Indië plaats heeft.

De taak van de Minister van Oorlog beperkt zich tot de zorg voor een paar duizend man.

Is dus splitsing zakelijk niet verantwoord, zo zijn er bovendien belangrijke bezwaren aan verbonden. De terugkeer in Nederland is in hoofdzaak een kwestie van het leger. Bij terugkeer is de toch al moeilijke positie van de opperbevelhebber nog lastiger, wanneer hij met twee Ministers te maken heeft. Ik spreek nog niet van de moeilijkheid, als een van de Ministers tevens opperbevelhebber zou zijn, dan in de Regering zou zijn en onder de Regering zou staan."

Ik eindigde mijn conclusie met de zin:

„De oplossing aan Defensie ruimt geen enkel bezwaar op, zal niet serieus genomen worden en bergt in zich de kiem van nieuwe conflicten."

Er bestond dus zeker geen communis opinio ten aanzien van deze splitsing.

28744. De **Voorzitter**: De vraag, hoe het ten slotte met die coördinerende positie van de Minister-President is gegaan, is niet zo eenvoudig, want ik heb hier bij de stukken een brief van de Minister-President van 18 Juli 1941, gericht aan de heren, die hij had aangezocht tot zijn Kabinet toe te treden. Daarin zegt hij het volgende:

„Versterkt ben ik èn door de gedachtenwisseling èn door mijn nader beraad in de opvatting, dat het gewenscht blijft de leiding in het Kabinet te versterken in dier voege, dat de coördinerende positie van den voorzitter wordt vergroot als door mij voorgedragen. Bij het opperen van bezwaren hebben misschien twee zaken te weinig geteld: ten eerste, de geest van eerbiediging van anderer verantwoordelijkheid, die hierin bij mij voorzit, ten tweede, het feit, dat wij in een abnormalen toestand leven, die soms gemeenschappelijke verantwoordelijkheid scheidt, waar vroeger allereerst individuele bestond.

Ik ben ook overtuigd, dat zaken, die per se verricht moeten worden, ongedaan zouden blijven, als mijn desideratum werd verzwakt. Een erkend initiatief, dat zorg draagt, dat al of niet in samenwerking zaken worden ter hand genomen, is in dezen tijd onmisbaar.

Ik spreek de hoop uit, dat u allen bereid zijt op den door mij voorgedragen grondslag opnieuw uw krachten aan de zaak des lands te geven, waartoe wij geroepen werden door een andere macht dan die van onze persoonlijke begeerte.

Mag ik uw antwoord ontvangen uiterlijk Maandag 21 Juli a.s., vóór 12 uur?"

Op die datum was de heer *Gerbrandy* dus nog niet van zijn oorspronkelijke, veel verdergaande opvatting af.

A. Heeft u een schrijven van de heer *Welter* van 22 Juli?

De **Voorzitter**: Neen.

A. Ik kan het ook niet vinden bij de stukken, die ik hier heb.

28745. De **Voorzitter**: Ik zie hier wel, dat het Kabinet op 27 Juli is gereconstrueerd.

Daaruit blijkt dus, dat op 18 Juli 1941 de zaak nog niet tot een eind was en dat het nog negen dagen heeft geduurd. Ik kan intussen uw vraag ten dele bevestigend beantwoorden, want u heeft bij uw brief van 28 Maart 1946 als bijlage III enige alinea's gegeven uit een brief van 22 Juli 1941, afkomstig van de heer *Welter* en gericht aan de Voorzitter van de Ministerraad.

A. Dat is dus na de tweede brief van de heer *Gerbrandy*, waarin deze zegt, dat hij versterkt is in de overtuiging, dat hij die grotere taak moet hebben. Naar aanleiding daarvan heeft de heer *Welter* de brief van 22 Juli 1941 aan de Voorzitter van de Ministerraad geschreven, waarin hij o.a. zegt:

„Geen bezwaar heb ik uiteraard tegen een coördinerende functie van den Voorzitter van den Ministerraad, noch regen het initiatief nemen zijnerzijds tot maatregelen en voorstellen, welke door hem in het landsbelang noodig worden geacht. Ik erken verder, dat onder de huidige omstandigheden deze tweeledige taak van den Voorzitter van den Ministerraad meer op

den voorgrond kan en moet treden dan in vreedstijd het geval was. Mijnerzijds zou daarbij op de meest loyale medewerking kunnen worden gerekend."

(Let wel: dit is nog steeds initiatief nemen en coördineren.)

„Uit het onderhoud, dat ik gisteren met u mocht hebben, is mij gebleken, dat het niet Uwe bedoeling is principiële wijziging te brengen in de positie van den Minister-President, noch in dien van den Ministerraad. U drukte dit tegenover mij aldus uit, dat U alleen wilde hebben „dat er een motor is, die die zaken voorbereidt voor den Ministerraad" en U verduidelijkte Uwe bedoeling van deze woorden in dien zin, dat U alleen beoogt „de bevoegdheid te hebben om ministeriële commissies in te stellen,""

(Dat had *Colijn* in 1934 al.)

„...aan welke commissies de voorbehandeling van bepaalde zaken zou worden opgedragen ter voorbereiding van de behandeling in den Ministerraad."

Als ik de bij Uw schrijven van 10 dezer gevoegde uiteenzetting omtrent de versterking van de positie van den Minister-President in den zoeven aangegeven zin mag interpreteren, bestaat daarmee mijnerzijds natuurlijk geen bezwaar."

Hier doelde ik op, toen ik zeide, dat ik mij met de publicatie als compromis kon verenigen, wanneer materieel de positie van de Minister-President niet gewijzigd werd. Ik heb mij bij het schrijven van de heer *Welter* van 22 Juli aangesloten in mijn brief van 24 Juli 1941:

„De in mijn schrijven van 21 Juli vermelde bezwaren van constitutioneelen aard zijn na Uw nadere verklaringen geheel vervallen. De nadere verklaring Uwerzijds over de positie van den Minister-President, zooals omschreven in het schrijven van den Heer *Welter* van 22 Juli, 4°, 5° en 6° alinea, geeft mij algeheele bevrediging."

Daarmede was overeenstemming bereikt over dit punt.

28746. De **Voorzitter**: Ik kom nog eens terug op de brief van 10 Juli 1941, de eerste brief van de heer *Gerbrandy* aan de heren, die hij uitgenodigd had om in het te reconstrueren Kabinet zitting te nemen. Daarbij behoorde een nota, waarin de heer *Gerbrandy* een uiteenzetting geeft omtrent de door hem geprojecteerde hervorming van het Kabinet. Ik zou in het bijzonder over de betekenis van bijlage VI van deze nota, die als hoofd draagt: „Samenwerking en coördinatie", uw oordeel willen vernemen.

In deze bijlage staat:

„De Minister-president is bevoegd, voor bepaalde algemeene aangelegenheden, die meer dan één Departement betreffen, de betrokken Ministers bijeen te roepen teneinde de noodige eenheid en samenwerking te verkrijgen."

Dat is natuurlijk heel normaal. Maar dan volgt:

„Hij is gerechtigd om na gepleegd overleg, de taakverdeling of de wijze van samenwerking vast te stellen."

Dat gaat al verder. De derde alinea luidt:

„In alle zaken, die het opperbevel raken, is de Minister-President de eerste aangewezen tot het plegen van overleg met Hare Majesteit de Koningin."

Dat is, mede gezien de verhoudingen in 1939/1940, ook niet zo uitzonderlijk. Alles bij elkaar lijkt de hier voorgedragen regeling, althans in de gebruikte bewoordingen, niet zo ingrijpend.

A. Het gaat om die tweede alinea. Die is verdwenen; die ziet u niet meer in het program, zoals het ten slotte is vastgesteld. Daartegen is direct bezwaar gemaakt. Hoewel het enigszins mystieke woorden waren, werd hierdoor toch onze argwaan gewekt.

28747. De **Voorzitter**: Wij kunnen nu van de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 afstappen.

In October 1941 zijn de moeilijkheden gekomen door de ontslag-aanvragen van u en de heer *Welter*. U zult waarschijnlijk zeggen: Toen zijn de moeilijkheden gekomen door de voorafgaande daden van de Minister-President.

A. Ja. Ik vermoed, dat u de verschillende documenten in uw bezit hebt, waaruit zowel de aanleiding als de oorzaak van de ontslagaanvraag blijkt.

28748. De Voorzitter: Inderdaad. Ik geloof, dat de documenten, die wij hebben, een vrij volledig licht op de zaak werp-n.

Was de radiorede over eventuele bombardementen van Rotterdam de eerste daad van de Minister-President sedert Juli 1941, waartegen u bezwaar meende te moeten maken, of had zich tevoren ook reeds het een en ander van die aard voorgedaan?

A. Het kwam geregeld voor, zij het op een kleiner terrein. Voortdurend werden er zaken buiten ons om bedisseld en beslist. Dit geval was om twee redenen zeer bijzonder. In andere gevallen kon, onder de omstandigheden, waarin wij in Londen waren, nog wel eens gezegd worden: Ik kon zo gauw het Kabinet niet bij elkaar krijgen. Dat kon in dit geval niet worden gezegd, omdat wij die zelfde dag twee uur bij elkaar waren geweest aan een lunch, die ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van de heer *Bolkestein* door de Minister-President werd gegeven. De tweede reden was de ernst van de mededeling, die toen werd gedaan. Wij konden ons niet verenigen met het advies, dat werd uitgebracht, waarbij het niet over futiliteiten, maar over het leven van een belangrijk aantal Nederlanders ging.

28749. De Voorzitter: Wat was uw voornaamste bezwaar, het bezwaar, dat de mogelijkheid werd geopend, dat ook de burgerbevolking slachtoffer van de bombardementen kon worden, of het bezwaar, dat er door deze rede en door het advies, dat daarbij aan de bevolking werd gegeven om weg te gaan van de gevaarlijke punten, onrust zou kunnen ontstaan?

A. Dat kan men niet scheiden, want het zijn beide gevolgen hiervan.

Dit advies was, wegens het laatste feit, dat u noemde, naar onze mening niet op te volgen, terwijl wij bovendien door deze verklaring te geven onze positie bij de Engelsen ten aanzien van deze bombardementen uitermate verzwakten. Dit was voor ons het allerbelangrijkste. Tot nu toe was altijd het standpunt geweest, dat de Engelsen doelen, die lagen in dichtbewoonde centra, niet zouden bombarderen. Later, na mijn aftreden, is mij dan ook gebleken, dat onze gezant in Londen, de heer *Michiels van Verduynen*, uit eigen beweging stappen heeft gedaan bij de Engelse Regering naar aanleiding van dat bombardement, waarbij hij er de aandacht op heeft gevestigd, dat dat was in strijd met de afspraak, die wij gemaakt hadden, niet wetende, dat op dezelfde of op de vorige avond door de Nederlandse Regering dat communiqué zou uitgegeven worden of uitgegeven was, waarbij dit gesanctionneerd werd.

28750. De Voorzitter: Met is intussen wel opvallend, dat het bezwaar, dat geuit is door u en door de heer *Welter*, door de andere leden van het Kabinet niet is gedeeld. Die hebben althans niet dezelfde consequenties getrokken.

A. Ik moet één uitzondering maken. Wanneer ik mij niet vergis, was de heer *van den Tempel* inmiddels vertrokken. Ik meen, dat hij de vorige dag of de dag daarvoor naar Amerika was vertrokken voor het bijwonen van de Internationale Arbeids Conferentie in de Verenigde Staten.

28751. De Voorzitter: Het treft mij daarom, omdat ik begrepen heb, dat het verzet tegen de verandering van de positie van de Minister-President in de voorafgaande tijd nogal een rol heeft gespeeld en verschillende Ministers daartegen ernstige bezwaren hadden. Het doet daarom eigenaardig aan, dat, toen het op een bepaald punt tot een botsing kwam, alleen u beiden daaruit de consequenties getrokken hebt.

A. Ik kan alleen verantwoorden wat ik zelf gedaan heb, niet wat andere Ministers gedaan hebben. Ik begrijp uw opmerking, maar ik kan daarvan niet meer zeggen.

28752. De Voorzitter: Uit de stukken, die wij hier hebben, is wel duidelijk, dat de bezwaren van u en van de heer *Welter* veel dieper lagen dan de onmiddellijke aanleiding tot het conflict. Zij waren blijkbaar mede in belangrijke mate gegrond op een gebrek aan vertrouwen bij u in de persoon en in de qualiteiten van de Minister-President. Ik heb hier voor mij een artikel, dat verschenen is in „Knickerbocker” van 7 Augustus 1944, dat van uw hand schijnt te zijn.

A. Dit artikel is door mij geschreven naar aanleiding van een publicatie in „Knickerbocker” van 17 Juli 1944.

Ik heb nooit uit eigen beweging in deze kwestie iets gepubliceerd, maar: „Cet animal est fort méchant; quand on l'attaque il se défend.”

De Voorzitter: Dat hebt u in de laatste alinea van uw verklaring in dat tijdschrift onder 2°, inderdaad op vrij energieke wijze gedaan.

A. Dat artikel van 17 Juli 1944 moet te achterhalen zijn. Als u de tekst daarvan ziet en u weet, hoe wij over de kwestie dachten, kunt u begrijpen, dat ik mij zo heb uitgelaten.

28753. Jonkvrouw *Wttewaall* van Stoetwegen: Hebt u dat artikel zelf niet?

A. Ik heb het in ieder geval niet hier. Als ik het thuis heb, zal ik het u toesturen.

28754. De Voorzitter: Misschien kunt u met een enkel woord uiteenzetten, wat er te doen is geweest over de kwestie, als zouden u en de heer *Welter* uw ontslag hebben ingediend, zonder daarover te voren in de Raad van Ministers te spreken.

A. Ik weet niet, hoe het in het boek van de heer *Gerbrandy* is vermeld; ik weet alleen, dat hij het hierop baseert, dat hij mij 's Maandagsmiddags zou hebben opgebeld en zou hebben gevraagd: „Is die ontslagaanvraag onherroepelijk?“, en dat ik daarop „Ja” zou hebben gezegd. Hij zegt daarom: Die ontslagaanvraag is dus geschied zonder behandeling in de Ministerraad. Ik heb over die gehele tijd aantekeningen gemaakt, die ik helaas niet kan overleggen, omdat daarin verschillende dingen uit de Ministerraad voorkomen. Daarin komt de volgende passage voor:

„Maandagmiddag, 13 October 1941, belde Minister *Gerbrandy* mij op” — het communiqué is Donderdag 9 October uitgegaan — „en vroeg mij, of het ontslagaanvraagbesluit onherroepelijk was. Ik antwoordde, dat dit besluit inderdaad onherroepelijk was en dat ik geen herroepelijke besluiten kende. Minister *Gerbrandy* zeide: „Dus de ontslagaanvraag is al verzonden?” Ik antwoordde hem: „Neen, natuurlijk niet, want de zaak moet morgen nog in den Ministerraad worden besproken.”

Mijn ontslagaanvraag is dan ook niet op die Maandag verzonden, maar des Dinsdags, na de behandeling in de Ministerraad.

28755. De Voorzitter: U wilt dus zeggen: Hetgeen Maandag gebeurd is, is niet anders geweest dan de aankondiging van een ontslagaanvraag?

A. Ja. Ik heb de heer *Gerbrandy* bij ons telefonisch gesprek op Maandagmiddag 13 October 1941 zeer duidelijk gezegd — ik was ook bang voor een opvatting bij de heer *Gerbrandy*, als zou er geen vuilje aan de lucht zijn —, dat ik geen andere besluiten kende dan onherroepelijke besluiten. Toen hij echter vroeg of de ontslagaanvraag al was ingediend, zeide ik, dat dat niet het geval was, maar dat die wachtte op de behandeling in de Ministerraad op Dinsdag. Dat is ook gebeurd. Deze zaak is Dinsdag in de Ministerraad behandeld en op Dinsdagmiddag is de ontslagaanvraag door mij persoonlijk bij de Directeur van het Kabinet van de Koningin ingediend.

28756. De Voorzitter: Minister *Albarda* heeft daarna nog getracht te bemiddelen?

A. Minister *van den Tempel* is Dinsdag 14 October 1941 vertrokken en heeft de behandeling hiervan in de Ministerraad niet meegemaakt. De heer *Welter* en ik hebben de heer *van den Tempel* op Maandagmiddag nog op de hoogte van de zaak gebracht, omdat hij naar Amerika moest.

28757. De Voorzitter: Het is inderdaad zo, dat de heer *Albarda* op Dinsdagmiddag na de hlinisterraad nog getracht heeft te bemiddelen. Dat blijkt uit uw brief aan de heer *Gerbrandy* van 28 Maart 1946.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

28758. De Voorzitter: Dat heeft niet tot een resultaat geleid?

A. Neen. Dat kon niet tot een resultaat leiden, wegens op dat moment bestaande bijzondere omstandigheden, maar daarna is geen enkele poging gedaan.

28759. De Voorzitter: Ik meen, dat het bij de vrij grote hoeveelheid documenten, die wij hierover hebben, niet nodig is, over deze zaak verder nog te spreken. Wij kunnen met het nu behandelde, dat op sommige punten nog enige verduidelijking van de gang van zaken

heeft gebracht, voorlopig wel volstaan. Het kan echter zijn, dat wij, wanneer wij hierover de Minister, die het ontslagbesluit gecontrasigneerd heeft en die tegelijkertijd de steller van het memorandum is, hebben gehoord, nog nader hierop zullen terugkomen.

Heeft u zelf op het ogenblik nog mededelingen omtrent deze aan-
gelegenheid te doen?

A. Alleen dit. Wanneer inderdaad anderzijds bepaalde, misschien onvolledige mededelingen worden gedaan van dingen, die men normaal geheim zou houden, dan zou ik het op prijs stellen, nog eens in overweging te nemen om bepaalde mededelingen te doen, omdat men anders weer grotere belangen gaat schaden.

Dan wordt het weer een kwestie van afwegen.

De **Voorzitter**: Wanneer bepaalde dingen gezegd worden, waarvan wij de indruk hebben, dat de persoon, over wie zij gezegd zijn, er misschien belang bij of behoefte aan kan hebben om er zich over uit te spreken, zijn wij gewoon die persoon alsnog op te roepen. Het kan

zijn, dat het gesprek, dat wij met de heer *Gerbrandy* zullen hebben, van die aard is, dat daarvoor weinig aanleiding is, maar wij zullen zijn verklaringen en eventueel ook die van anderen stellig mede uit dal oogpunt bezien.

Ik dank u tenslotte voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

M. P. L. STEENBERGHE.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

FIÉVEZ.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Koersen en Fiévez, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *j* en *o*.

Verhoor van

JAMES MARNIX DE BOOY,

oud 63 jaar, zonder vaste woonplaats,
lid van de Balkan-Commissie der Verenigde Naties, oud-Minister van Scheepvaart in Londen.

Hij legt de eed af als getuige.

28760. De Voorzitter: Wanneer is u in 1940 in Engeland gekomen?

A. Op 15 Mei des avonds om zes uur.

28761. De Voorzitter: U is met een vissersvaartuig uit Scheveningen vertrokken? Ten minste: wij hebben hier een mededeling gehad van de heer *Veraart*, dat hij op het laatste ogenblik nog met uw vaartuig mee kon. Ik meen, dat de heer *Kasteel* ook daarbij was.

A. Inderdaad.

28762. De Voorzitter: U is de eerste tijd in Londen ambteloos geweest?

A. Neen. Ik was directeur van de Koninklijke Petroleum Maatschappij, welke maatschappij verbonden is met de Shell. Ik was dus ook directeur van de Anglo-Saxon.

28763. De Voorzitter: Ik bedoel met „ambteloos”, dat u geen Overheidsfunctie bekleedde.

A. Neen, ik was eenvoudig directeur van een maatschappij.

28764. De Voorzitter: Wanneer is uw eerste Regeringsfunctie aangevangen?

A. Ik ben eerst — ik weet niet of dat een Regeringsfunctie is — lid geweest van de Buitengewone Raad van Advies; ik herinner mij niet, wanneer deze functie van mij aangevangen is, maar dat is vanaf de oprichting van die raad.

28765. De Voorzitter: Later is u Minister geworden?

A. In Juni 1944 ben ik Minister geworden, Minister van Scheepvaart en Visserij.

28766. De Voorzitter: Ik zou u eerst een en ander willen vragen over de instelling van de Buitengewone Raad van Advies. Het is ons gebleken, dat u voor deze zaak reeds vroeg interesse had. Ik heb hier voor mij een schrijven van u en de heren *Kessler*, *Polak*, *Rijkens*, *Vos* en van *Zwanenberg* van 30 October 1941 aan de Raad van Ministers, waarbij u dit probleem aansnijdt en op de noodzaak van zulk een instituut wijst. Ik mag daaruit afleiden, dat u van de aanvang af interesse voor die zaak hebt gehad.

A. Dat is inderdaad juist.

28767. De Voorzitter: Misschien kunt u met een enkel woord aangeven, welke leemte u daarbij in de Londense verhoudingen meende te moeten constateren.

A. Er was, als ik mij goed herinner, een vrij algemeen gevoelen in Londen, dat het Kabinet een te afgezonderde positie had en dat

de mogelijkheid bestond meer gebruik te maken van de in Engeland aanwezige Nederlanders, niet uitsluitend om de Regering van advies te dienen, maar ook om de Regering meer te laten weten, welke gedachten er onder de Nederlanders in Londen leefden over de positie van Nederland in de oorlogvoering.

28768. De Voorzitter: De Regering heeft, meen ik, aanvankelijk niet veel voor die gedachte gevoeld?

A. Die indruk is mij niet bijgebleven. Mij is bijgebleven, dat in het bijzonder Minister *Gerbrandy* er wel voor voelde. Ik geloof, dat er andere Ministers waren — maar dat wisten wij niet zo precies —, die er belangrijk minder voor voelden. Het ging wel meer zo in Engeland, dat een gedachte opkwam en met enige sympathie werd begroet en dat er toch lange tijd niets van kwam.

28769. De Voorzitter: De constructie van deze Buitengewone Raad van Advies vertoont wel enige merkwaardigheden. Hij is opgericht bij Besluit C 26 van 21 Maart 1942. Uit dat besluit blijkt duidelijk, dat deze Bijzondere Raad van Advies niet kan worden gezien als een surrogaat van een volksvertegenwoordiging.

A. Hij had geen enkel recht.

28770. De Voorzitter: Ook elk element van openbaarheid ontbrak er aan.

A. Ja.

28771. De Voorzitter: Men heeft zelfs in de bepalingen van dit wetsbesluit vastgelegd, dat alles, wat in de Buitengewone Raad van Advies gebeurde, aan geheimhouding was onderworpen. In artikel 15 staat nl.:

„Alle Leden van den Raad, 's Raads Secretaris, het personeel van den Raad en allen, die krachtens artikel 11 bij de werkzaamheden van den Raad zijn betrokken, zijn tot geheimhouding verplicht nopens al hetgeen in deze hoedanigheid tot hun kennis komt.”

Deze formulering is stringenter dan die, welke voorkomt in de Wet op de Raad van State, een college, dat enigermate met de Bijzondere Raad van Advies zou kunnen worden vergeleken. Dit vestigt de indruk — ik weet niet, of die indruk juist is, want wij zijn met de punten van het Enquêtebesluit, die wij op het ogenblik behandelen, eerst vandaag begonnen en wij hebben over deze zaak verder nog niemand kunnen horen —, dat men alles, wat zweemde naar openbaarheid, heeft willen weren.

A. Er was inderdaad niet de minste openbaarheid.

28772. De Voorzitter: Heeft de Buitengewone Raad van Advies dit ook gewild? Is dit een belemmering geweest voor de werkzaamheden? Heeft men het althans gevoeld als een belemmering voor de werkzaamheden? U begrijpe goed: ik vraag niet naar hetgeen zich in de Buitengewone Raad van Advies heeft afgespeeld — krachtens dat wetsbesluit is u tot geheimhouding verplicht —, maar ik vraag: Wat was in het algemeen daaromtrent het gevoelen?

A. Dat weet ik niet zo precies. Hoewel er blijkbaar wel een poging was gedaan om allerlei mensen in die Raad te krijgen, waren wij ons zeer wel bewust —, dat was duidelijk —, dat wij op geen enkele manier een vertegenwoordiging van de kolonie of van de Nederlanders buiten Nederland waren en allerminst van de bevolking van Nederland; daarover maakten wij ons niet de minste illusie. Mijns inziens is het juist om te zeggen, dat men in het algemeen niet verrukt was van de opzet van de Buitengewone Raad van Advies, maar dat het gebrek aan openbaarheid niet algemeen als een bezwaar werd gevoeld. Dat is mijn herinnering en mijn indruk. In het algemeen was men van gevoelen, dat de Nederlanders in

Londen te weinig representatief waren voor het Nederlandse volk, dat een uitspraak van die kleine kolonie daar veel betekenis zou hebben en zou kunnen vertolken, hetgeen het Nederlandse volk onder deze omstandigheden gewinst zou hebben.

28773. De **Voorzitter**: Men zou kunnen zeggen: wanneer men tot openbaarheid was gekomen, had men ook moeten aanvaardzen hetgeen aan die openbaarheid onmiddellijk vastzit, nl. de weerslag uit de samenleving, die men enigermate vertegenwoordigt. En die samenleving was in geen enkel opzicht representatief voor hetgeen leefde onder het Nederlandse volk.

A. Er was maar één courant, „Vrij Nederland”. Wanneer dus in de Buitengewone Raad van Advies in het openbaar iets besproken zou zijn, zou men daarover naderhand alleen gehoord hebben, behalve de uitspraken van loslopende Nederlanders, hetgeen „Vrij Nederland” daarover te zeggen had. Ik geloof niet, dat de meesten van ons dat als het bezwaar gevoeld hebben tegen de Raad van Advies, zoals die was opgezet.

28774. De **Voorzitter**: Maar het is natuurlijk nog iets anders, dat men overgaat tot een bepaling, als in artikel 15 is opgenomen, waarbij men zeven sloten hangt aan de lippen van de leden van de Raad van Advies?

A. Het voordeel daarvan was, dat men in tijd van oorlog, zoals toen het geval was, kans had meer van de werkelijk essentiële dingen te horen dan wanneer men niet die plicht tot geheimhouding had gehad.

28775. De **Voorzitter**: Dat hangt natuurlijk af van de vraag over welke zaken aan de Raad van Advies door de Regering advies gevraagd werd.

A. Ik zeg ook: kans had. De Regering kon aan de Raad van Advies eigenlijk voorleggen wat zij zelf wilde, zoveel als zij wilde en zo weinig als zij wilde.

28776. De **Voorzitter**: De Buitengewone Raad van Advies heeft ruim twee jaren bestaan; in September 1944 is hij opgeheven. Toen was u geen lid meer?

A. Neen. toen was ik geen lid meer.

28777. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u in Juni 1944 Minister bent geworden, maar het desbetreffende Koninklijk besluit is gedateerd 31 Mei 1944.

A. Dat is mogelijk. Ik dacht, dat het in de eerste dagen van Juni was.

28778. De **Voorzitter**: Tot wanneer is u Minister gebleven?

A. Tot het aftreden van het Kabinet-Schermerhorn.

28779. De **Voorzitter**: Tot 1946. U hebt dus van 31 Mei 1944 af de gehele verdere Londense periode in uw kwaliteit van Minister meegemaakt.

A. Ja.

28780. De **Voorzitter**: Bij de onderwerpen, die wij op het ogenblik behandelen — de verschillende punten van het Enquêtebesluit worden afzonderlijk behandeld — gaat het ons niet in het bijzonder om het beleid van uw Departement. Dat interesseert waarschijnlijk meer onze derde subcommissie, die de economische en financiële kwesties behandelt, terwijl bij ons meer de algemene politieke vraagstukken aan de orde komen, in het bijzonder de vraagstukken als dat van de bestuursvoorziening, waartoe o.m. behoort het probleem, wat er niet het Parlement moest geschieden. Een heel belangrijk onderdeel is ook de kwestie van het Militair Gezag, alsmede de Kabinetscrisis, die er in Januari en Februari 1945 is geweest. Ik zou het op prijs stellen, indien u iets zoudt kunnen mededelen over uw visie omtrent het verloop van deze zaken.

Wij zouden misschien kunnen beginnen met het Militair Gezag. Het Militair Gezag dateert al van 1943 en het was op 31 Mei 1944 bij uw optreden als Minister natuurlijk al volop in voorbereiding. Ik zou mij willen beperken tot de belangrijke punten. Het belangrijkste punt is de wijze, waarop het Militair Gezag na de bevrijding van het zuiden, toen het noorden nog niet was bevrijd, heeft gefunctioneerd en hoe de samenwerking is geweest met het hoogste Regeeringsgezag, waarbij zich duidelijk aanwijsbare moeilijkheden hebben

voorgedaan. Misschien kunt u mededelen, hoe die moeilijkheden zijn ontstaan en hoe die zich verder hebben ontwikkeld.

A. Het is, geloof ik, goed, wanneer ik begin te zeggen, dat ik Minister van Scheepvaart en Visserij was. Ik had nooit een Regeringspositie gehad, allerm minst in een Kabinet, was nooit bij een politieke partij aangesloten geweest en had mij in het algemeen niet in die onderwerpen verdiept. Ik ben in mijn loopbaan eerst bij de marine geweest en daarna ben ik bij de Koninklijke Olie gekomen. Tot 1932 ben ik praktisch altijd buitenslands geweest. In 1932 ben ik in Nederland gekomen. Toen ik in Londen was, werd mij gevraagd, of ik Minister van Scheepvaart wilde worden. De heer Gerbrandy meende, dat het goed was — ik ken natuurlijk niet al zijn overwegingen —, aat als Minister van Scheepvaart iemand optrad, die van die scheepvaart iets afwist.

In Londen ben ik van het begin af aan lid geweest van de Scheepvaart- en Handelscommissie; dat was in het begin het instituut, dat de scheepvaart beheerde. Ik wist wel iets van schepen af, maar niet van scheepvaart. Van het begin van de oorlog af aan ben ik echter betrokken geweest bij de scheepvaart. Als Minister van Scheepvaart heb ik altijd als mijn eerste taak gezien te doen datgene, waarvan ik wel iets af wist, en mij niet te bemoeien met zaken, waarvan ik weinig wist! Ik heb mij dus voornamelijk met de scheepvaart bemoeid. Ik woonde natuurlijk de vergaderingen van de Ministerraad bij en was dus betrokken bij en mede verantwoordelijk voor de besluiten van de Ministerraad. In de Ministerraad handelde ik naar beste weten. De kwestie van het Militair Gezag (M.G.) heb ik persoonlijk altijd zó gezien. Toen ik Minister werd, was er reeds in voorbereiding een Militair Gezag. Ik heb altijd begrepen, en daarvan ben ik ook overtuigd, dat het nodig was een dergelijke organisatie te hebben, dat dit vereist werd door de geallieerde bevelvoering, die daarvoor opleidingscursussen had in Engeland, op welke cursussen verschillende burgers van de bezette landen werden opgeleid voor de dienst, zodra zij bevrijd zouden zijn.

28781. De **Voorzitter**: Spreekt u thans niet meer over de civil affairs-organization, zoals de Belgen die gehad hebben? De Belgen hebben, naar ik meen, geen Militair Gezag-opleiding gehad, zoals wij. In ieder geval was deze van een veel beperkter opzet.

A. België had, ineen ik, wel degelijk een Militair Gezag-opleiding. In naam heette deze civil affairs-organization, maar alle officieren, die bij het Militair Gezag geweest zijn en die beschikbaar waren bij de bevrijding, hebben die opleiding gevolgd en verschillende cursussen, die door de Engelsen georganiseerd werden, gevolgd.

Ik heb altijd begrepen, dat, wanneer de geallieerde legers het land binnentrokken, dan onder het geallieerd bevel daar zou zijn een administratie, een militaire administratie van het land. Dat was het begin van het Militair Gezag. Dit is ook inderdaad zo gelopen bij de bevrijding van Nederland. Daarna zijn er inderdaad moeilijkheden geweest tussen de Regering en het Militair Gezag, of liever de chef van het Militair Gezag. Die moeilijkheden waren, voor zover ik mij kan herinneren, eigenlijk begonnen doordat het Militair Gezag is begonnen met te zetelen in Brussel. Er waren verscheidene leden van het Kabinet, die meenden, dat het Militair Gezag niet in Brussel behoorde, maar meer om de noord behoorde te zijn. Dat is het begin van enige wrijving geweest. De eerste grote wrijving is gekomen, toen bleek, dat het Militair Gezag in het algemeen adviseerde, dat de Ministers individueel en de Ministerraad in zijn geheel niet naar Nederland moesten komen. Daarna zijn er allerlei moeilijkheden geweest tussen het Militair Gezag en de verschillende Ministers, die, voor zover ik mij kan herinneren, in het algemeen ontstonden, doordat het Militair Gezag, zonder de betrokken Ministers daarin te kennen, maatregelen nam in Nederland, waarmede de Ministers, die in Nederland waren of kwamen, zich niet konden verenigen.

Ik zou in het algemeen willen zeggen, dat het heel gemakkelijk was zeer veel critiek te hebben op wat het Militair Gezag in Nederland deed, dat waarschijnlijk een goed gedeelte van de bezwaren van de Ministers volkomen gegrond was, maar dat het niet eenvoudig was daarin verandering te brengen, omdat het in het algemeen al gebeurd was en men de opzet van het Militair Gezag niet weer kon veranderen of het Militair Gezag afschaffen.

28782. De **Voorzitter**: Op sommige momenten was er toch wel een ernstige frictie tussen het Militair Gezag en de Regering, die er toe geleid heeft — ten minste, dat beeld krijgt men er van —, dat de gezagsverhoudingen min of meer zwevend werden.

A. Het Militair Gezag heeft zich nooit bemoeid met de scheepvaart, zodat ik persoonlijk nooit de minste moeilijkheid met het Militair Gezag heb gehad.

28783. De **Voorzitter**: U bent, als ik mij goed herinner, in 1943 ook in het bevrijde Zuiden geweest?

A. Ja.

28784. De **Voorzitter**: Daaruit leid ik af, dat u ook als Minister van Scheepvaart bepaalde belangen had te behartigen. Hoe kwam het, dat u desondanks weinig moeilijkheden met het Militair Gezag hebt gehad? Waren die belangen misschien niet zo intensief als die van andere Ministers, b.v. van de Minister van Sociale Zaken, die onmiddellijk met alle mogelijke arbeidsverhoudingen te maken had, van de Minister van Binnenlandse Zaken, die onmiddellijk met allerlei kwesties van binnenlands bestuur te maken had, en van de Minister van Justitie, die onmiddellijk te doen kreeg met het probleem van de arrestaties, enz.? Wat waren in hoofdzaak de interesses van uw Departement, waarvoor u naar het zuiden ging?

A. Ik ben, als ik mij goed herinner, naar het zuiden gegaan — behalve, omdat ik de drang bad weer eens in Nederland te zijn; ik hoop echter, dat dat op de achtergrond stond — in de eerste plaats om naar Vlissingen te gaan, omdat wij dachten, dat het mogelijk zou zijn via Vlissingen naar het westen van Nederland aan te voeren. In Londen waren er besprekingen met de Engelsen over de voedselvoorziening van West-Nederland. In dit verband waren de havens van Vlissingen en Bergen op Zoom van belang. Verder ging ik naar het zuiden om te zien of de visserij op de Wester-Schelde en omgeving weer op gang kon worden gebracht. Dat waren mijn interesses. Het Militair Gezag, behalve de officieren van het Militair Gezag ter plaatse, bemoeide zich daarmee praktisch niet, zodat ik nooit enige moeilijkheid met het Militair Gezag heb gehad. Ik weet niet of er moeilijkheden zouden zijn geweest, wanneer het er zich wel mee bemoeid had.

28785. De **Voorzitter**: Wat waren uw bevindingen ten opzichte van de mogelijkheden van Vlissingen en Bergen op Zoom?

A. Wij hebben over Bergen op Zoom met coasters later het een en ander aangevoerd. De haven van Vlissingen was volkomen onbruikbaar. Wij hebben als een bewijs van interesse in het begin de „Amstelstroom” met voedsel en dergelijke dingen naar Vlissingen gestuurd, maar die heeft in Vlissingen niet kunnen lossen. Dit schip is ergens anders gelost, ik geloof ten zuiden van Goes.

28786. De **Voorzitter**: De coasters, die naar Bergen op Zoom gingen, konden natuurlijk niet zo heel veel betekenen.

A. Het was natuurlijk lang niet voldoende, maar het betekende toch wel wat en gaf ervaring voor latere uitbreiding, indien die nodig mocht zijn.

Het Ministerie van Scheepvaart had daarmee altijd de grootste moeilijkheden met het geallieerde commando. Dit ging er van uit: wij hadden niet de vrije beschikking over de schepen, wij moesten voor elk schip eigenlijk vechten met het geallieerde commando om datgene, wat wij nodig achtten, te kunnen gebruiken.

28787. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe kwam u in het zuiden van Nederland? Zei u op een goede dag: ik neem een vliegtuig en ga naar Brussel?

A. Ik heb ongelukkigerwijze mijn dagboek niet bij mij; ik heb het niet kunnen nazien, maar de eerste keer ben ik met een motorboot naar Ostende gegaan, met een auto naar Brussel en verder.

28788. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik bedoel iets anders. Het heette altijd, dat men enigmate gehinderd werd daar te komen. De Regering meende, dat het Militair Gezag moeilijkheden maakte. Wist het Militair Gezag, dat u kwam?

A. Ja zeker. Wanneer ik mij goed herinner, moest men altijd een identiteitskaart hebben van het Supreme Command. Verder moest men maatregelen nemen om een motorboot van de Engelsen te krijgen. Ik heb echter geen moeilijkheden ondervonden bij het Militair Gezag om over te komen.

28789. De **Voorzitter**: Die bezwaren zijn minder tegen Ministers individueel geuit dan wel tegen het komen van Ministers, die als zodanig wilden optreden.

A. Het Militair Gezag — dat weet ik wel zeker — had inderdaad bezwaren tegen het komen van Ministers naar Nederland; het achtte het ongewenst, dat Ministers in Nederland zouden zijn, zolang

daar dat geallieerde militaire commando nog was. Ik zal niet zeggen, dat ik het er geheel mee eens was, maar men kan zich dat wel enigszins voorstellen. Het was voor de waardigheid van de Regering — die ook wel iets waard is — niet zo plezierig om in die tijd, toen de geallieerden er nog waren, uit Engeland te komen. Men kon daar niet als Nederlandse Regering optreden of als Nederlandse Minister. Men hoorde dan telkens, dat een geallieerd bevelhebber iets anders besloten had. Als Minister van Visserij heb ik een Amerikaanse luitenant gehad, die mij kwam vertellen hoe de visserij op de Wester-Schelde geregeld moest worden. In normale omstandigheden zou men die nian in het geheel niet ontvangen hebben, maar men deed het dan om de vrede te bewaren. Ik kan mij wei voorstellen, dat men zegt: als je niet volledig Minister kan zijn, is het beter, dat je wegblijft. Ik kan mij voorstellen, dat men dat advies geeft.

28790. De **Voorzitter**: Het was inderdaad een zeer gecompliceerde situatie, doordat de bevrijding van het Noorden na September 1944 niet doorging en alles maar bleef hangen. Het Militair Gezag was er van uitgegaan, dat het voor het gehele land zou gelden en ook, dat het slechts korte tijd zou duren. Ook in radioredevoeringen is de indruk gewekt, dat het Militair Gezag slechts enkele weken zou duren; dan zou het normale gezag weer optreden. Dit is toen echter geheel anders uitgekomen. Het Militair Gezag moest doorwerken zolang het land niet geheel bevrijd was. Al was de oorlog langs de grote rivieren nog aan de gang, in de gebieden, waar de oorlog niet meer gevoerd werd, kwam bij de bevolking het verlangen naar voren niet uitsluitend afhankelijk te zijn van het Militair Gezag en weer een Regering te hebben. Daardoor is die toestand ontstaan. Dat is op zich zelf te begrijpen.

A. Ik kwam niet genoeg in het zuiden om dat te kunnen beoordelen. Mijn indruk is meer geweest, dat niet zozeer de bevolking en de industrie bezwaren hadden als wel de vroegere bestuurders, burgemeesters en wethouders, de inspecteurs van de belastingen en wat dies meer zij.

28791. De **Voorzitter**: Die burgemeesters en wethouders waren tot op zekere hoogte de eerstaangewezen representanten van de bevolking. De problemen waren zeer gecompliceerd en zij hadden de overtuiging, dat zij beschikten over een langjarige deskundigheid, terwijl zij konden constateren, dat de deskundigheid van het Militair Gezag niet steeds van erg oude datum was. Dat heeft hierbij ook gespeeld.

A. Ja.

28792. De **Voorzitter**: Kunt u nog iets mededelen over de strijd ten principale, die de Regering en het Militair Gezag hebben gestreden? Er zijn toch ogenblikken geweest, waarop de zaak in een nogal kritiek stadium is gekomen.

A. Ik heb daar zoëven al iets over gezegd. Ik geloof, dat er inderdaad ogenblikken zijn geweest, waarop men in een stemming was om te zeggen: Wij kunnen ons niet verenigen met de manier, waarop u uw werk doet; dat moet veranderen; wij zullen er iemand anders neerzetten. Ik heb zoëven al gezegd, dat dat niet zo eenvoudig was.

28793. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik. Ik meen echter, dat er ook momenten zijn geweest, waarop men kon spreken van een bepaalde crisis met het Militair Gezag en waarop de chef Militair Gezag dicht er aan toe is geweest ontslagen te worden.

A. Als ik mij goed herinner, is er daarover een brief van generaal *Kruis* geweest.

28794. De **Voorzitter**: Dus u zoudt het verloop van die crisis niet in bijzonderheden kunnen beschrijven?

A. Neen, dat kan ik niet uit mijn hoofd vertellen.

28795. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Die brief heeft u blijkbaar niet geschokt?

A. Ik vrees, dat u meer zegt dan ik gezegd heb. Ik heb het altijd een onaangename toestand gevonden, maar voor het beheer van mijn eigen Departement had ik er geen last van. Ik heb nooit een oplossing geweten, die mij voorkwam de juiste te zijn en die ik aan het Kabinet had kunnen voorstellen. Daarmee was het voor mij afgelopen.

28796. De **Voorzitter**: Hoe staat het met de kwestie van de bestuursvoorziening? Waarschijnlijk hebt u, gegeven de gezichtshoek, waaruit u de zaak van het Militair Gezag hebt bekeken, u daarmee niet in allereerste instantie beziggehouden?

A. U bedoelt het weer bijeenkomen van de Kamers?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Daarmee heb ik mij ook als ondeskundige naar beste weten beziggehouden. Wanneer er over zo iets in de Ministerraad werd beslist, heb ik soms mijn mening gezegd, en wanneer er gestemd werd, heb ik mijn stem uitgebracht. Ik herinner mij, dat er twee hoofdgedachten waren: de oude Kamers weer bij elkaar laten komen en de oude Kamers niet bij elkaar laten komen. Mijn persoonlijk gevoelen was, dat de tweede gedachte de logische oplossing was. Ik heb wel begrepen, dat er staatsrechtelijk veel te zeggen was voor de eerste oplossing, maar het leek mij, dat men niet mocht aannemen, dat de leden van de Staten-Generaal van vóór de invasie noodzakelijk nog representatief waren voor het Nederlandse volk na afloop van de bezetting, zodat mijn gevoelen was, dat de Kamer niet meer moest bijeenkomen in de bezetting van vóór 1940.

28797. De **Voorzitter**: 'Maar ook in de laatste gedachtengang kan men de zaak nog op twee verschillende wijzen oplossen, afgezien van de vele varianten, die in de details nog mogelijk waren. Er kon dan een in zijn geheel benoemd college komen of men kon daarbij een bepaalde synthese tussen oud en nieuw als oplossing voorstaan, waarbij men gebruik maakte van de nog wel representatief en goed gebleven leden van het oude Parlement en de opengevallen plaatsen liet aanvullen, waarvoor weer tal van systemen mogelijk waren, b.v. door aanvulling met personen, die zich verdienstelijk hadden gemaakt tijdens de bezetting.

A. De laatste oplossing acht ik de juiste.

De **Voorzitter**: Deze soort problemen — u zult deze toch vrij intensief hebben meegemaakt —, zoals die van het Militair Gezag en de Volksvertegenwoordiging — hebben wel zeer sterk gespeeld bij de Kabinetscrisis van Januari 1945. Deze is begonnen met het ontslag van Minister *Burger*, waarbij van de kant van de Minister-President, die dit ontslag gecontrasigneerd heeft, als motief voor dat ontslag is aangevoerd de radiorede, door de heer *Burger* gehouden op 14 Januari 1945, waartegenover de heer *Burger* gesteld heeft, dat dit niet het juiste motief was, daar hij kort te voren aan de Minister-President kenbaar gemaakt had, dat hij zelf genoodzaakt zou zijn om zijn ontslag aan te vragen, wanneer niet voldaan werd aan drie voorwaarden, nl. dat een oplossing gevonden werd voor de kwestie van de vertegenwoordigende lichamen, dat een goede regeling zou worden getroffen ten aanzien van het Militair Gezag en dat Katholieke Ministers in het Kabinet zouden worden opgenomen nu het zuiden van Nederland bevrijd was. Dat zijn de gezichtspunten, die naar aanleiding van het ontslag van de heer *Burger* van weerskanten naar voren worden gebracht. Wij hebben een aantal stukken in ons bezit, waaruit van deze tegenstelling blijkt. Kunt u hierover en ook over de gebeurtenissen daarna, die vervolgens tot het ontslag van de heren *Albarda* en *van den Tempel* en tot het ter beschikking stellen van de portefeuilles door alle Ministers hebben geleid, uw visie geven?

A. U heeft zojuist genoemd drie voorwaarden, die Minister *Burger* zou gesteld hebben en bij niet-ervulling waarvan deze dan zijn ontslag zou nemen. Voor zover ik mij herinner, hoor ik vandaag die drie voorwaarden voor het eerst.

28798. De **Voorzitter**: Wij hebben een Nota van 29 Januari 1945 van de heer *Burger* aan de Ministerraad, waarin hij deze drie voorwaarden vermeldt. Wij hebben voorts een brief van de heer *Burger* aan de Minister-President van 19 Januari 1945, waarin deze drie voorwaarden gesteld worden. Deze laatste brief dateert dus inderdaad van vóór zijn ontslag, dat op 24 Januari 1945 plaats vond.

A. Ik herinner mij ook, dat liet ontslag gegeven is in verband met de radiorede, die Minister *Burger* in het zuiden gehouden zou hebben. Toen werd door Minister *Gerbrandy* gezegd, dat dat niet had behoren te geschieden. Ik wist wel, dat het tussen de Minister-President en Minister *Burger* niet ging, maar ik had er niet een gefundeerd oordeel over, wie in deze aangelegenheid gelijk of ongelijk had.

28799. De **Voorzitter**: Dus u hebt met name geen positief oordeel over de vraag of de kwestie van de radiorede de werkelijke aanleiding tot het ontslag is geweest?

A. Mijn indruk was bepaald, dat dat de werkelijke reden was. Ik herinner mij niet, of ik zelf die radiorede voldoende aanleiding voor dat ontslag vond, maar ik herinner mij zeer bepaald, dat die radiorede met een zekere beroering werd opgebracht, dat werd gezegd: Dat had hij niet moeten doen, en dat daarop het ontslag kwam.

28800. De **Voorzitter**: De heren *Albarda* en *van den Tempel* hebben naar aanleiding van het ontslag van de heer *Burger* ook hun ontslag ingediend, niet waar? Zij vonden de wijze, waarop dat ontslag had plaats gehad, niet fraai.

A. Ja, maar daaraan was natuurlijk ook het een en ander voorafgegaan. De Ministers *Albarda* en *van der Tempel* waren al enige tijd niet tevreden in het Kabinet.

28801. De **Voorzitter**: Wat is de reden geweest, waarom de andere Ministers hun portefeuille ter beschikking hebben gesteld?

A. Om tot de vorming van een nieuw Kabinet te kunnen komen.

28802. De **Voorzitter**: Dus met andere woorden: door het aftreden van deze drie Ministers was er zo'n hiaat in het Kabinet ontstaan, dat de gelegenheid moest worden geschapen tot de vorming van een geheel nieuw Kabinet?

A. Voornamelijk met Ministers, die uit het bevrijde deel van Nederland kwamen.

De **Voorzitter**: Ja, dat was ook een factor.

A. Ik kan mij niet herinneren, dat dit door Minister *Burger* is opgegeven als een reden, waarom hij anders ook ontslag zou hebben genomen, maar ik herinner mij zeer beslist, dat verscheidene Ministers het gevoel hadden: in dit Kabinet moet iets veranderen; er moeten meer mensen uit Nederland in komen.

De **Voorzitter**: Na de bevrijding begon dat inderdaad heel belangrijk te worden.

A. Dat was naar mijn beste weten zeer beslist het idee van Minister *Gerbrandy*.

28803. De **Voorzitter**: Het is wel merkwaardig, dat de heer *Gerbrandy*, die in zijn nieuwe Kabinet Ministers uit het bevrijde Nederland wilde opnemen, daarbij, als ik mij niet vergis, uitging van de gedachte, dat deze Ministers los moesten staan van de politiek. Hij werkte, meen ik, met de formule: vertegenwoordigers van geestelijke en maatschappelijke stromingen, waarbij politieke stromingen werden genegeerd.

A. Ik dacht, dat hij wel degelijk van gevoelen was, dat b.v. ook sociaal-democratische en Katholieke Ministers in het Kabinet behoorden te worden opgenomen.

28804. De **Voorzitter**: D.w.z.: als personen.

A. Dat is mogelijk.

28805. De **Voorzitter**: Daarbij waren zij dus gedacht als de exponenten van geestelijke en maatschappelijke stromingen en niet als de exponenten van politieke stromingen. Ik meen, dat dit in die dagen niet alleen hem voor de geest heeft gestaan, maar dat die gedachte in het gehele bevrijde zuiden nogal sterk leefde.

A. Ik herinner mij, dat, toen ik Minister van Scheepvaart geworden ben, door de Katholieke leden van de Raad van Advies een brief aan de Minister-President geschreven is met enige bezwaren daarover. Toen heb ik van vele personen gehoord, dat zij het betreunden, dat in de Raad van Advies enige leden naar voren kwamen als een Katholieke fractie in die Raad; in de Raad van Advies had men daarvan nooit iets bemerkt. Dat was het eerste symptoom in die dagen

De **Voorzitter**: Van een politiek herontwaken.

A. Ik weet niet of u dat zo kunt noemen.

28806. De Voorzitter: U is ten slotte tot dat nieuwe Kabinet van de heer *Gerbrandy* weer toegetreden als Minister van Scheepvaart en Visserij?

A. En als Minister van Marine.

28807. De Voorzitter: Ik heb hier staan: als Minister van Marine en als Minister van Oorlog ad interim. Dat laatste was vóórdat de heer *de Quay* als Minister van Oorlog optrad?

h. Ja, enkele weken.

28808. Jonkvrouw **Witewaall van Stoetwegen**: U bleef dus Minister van Scheepvaart en Visserij en u kreeg er Marine bij en Oorlog ad interim?

A. Ja. Dat laatste is maar even geweest; ik ben maar even Minister van Oorlog ad interim geweest, toen Minister van *Lidth de Jeude* ziek was, totdat de heer *de Quay* kwam. Maar dat zijn maar zeer korte perioden geweest.

28809. De Voorzitter: Op 23 Februari 1945, de dag van de formatie van het eerste gedeelte van het laatste Kabinet-*Gerbrandy*, is u geworden Minister van Marine en Minister van Oorlog ad interim en bij Koninklijk besluit van 4 April 1945 is de heer *de Quay* Minister van Oorlog geworden.

A. Toen was ik ook Minister van Scheepvaart en Visserij.

28810. De Voorzitter: Misschien heeft u zelf nog iets, dat voor ons van belang kan zijn en dat meer in het bijzonder uw eigen beleid betreft, aan de commissie mede te delen?

A. Ik ben tegen Dinsdag a.s. opgeroepen voor Sub-Commissie III. Daarover is nog wel wat te vertellen, vooral ook over de moeilijkheden bij mijn optreden als Minister van Scheepvaart.

De Voorzitter: Dat blijft dan gereserveerd voor Sub-Commissie III.

k. Dan heb ik verder niets te zeggen. Ik stel er alleen prijs op dit te zeggen: Toen ik Minister geworden ben in Juni 1944, was ik nog directeur van de Koninklijke Petroleum Maatschappij.

Toen ik Minister werd, heb ik daar definitief ontslag genomen. Naderhand is mij verweten, dat ik nog connecties had. Ik ben ook nooit meer teruggegaan naar de Koninklijke.

28811. De Voorzitter: Werd u verweten, dat u de relaties niet had verbroken?

A. Ja.

28812. De heer *Fiévez*: Bij wijze van praatje?

A. Ja, maar ik heb de relaties definitief verbroken.

De Voorzitter: Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

J. M. DE BOOY.

DONKER, *voorzitter*.

WITTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

FIEVEZ.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 15 OCTOBER 1948

Plenaire-Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Koersen en Fiévez, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

CHARLES JOSEPH IGNACE MARIE WELTER,
oud 68 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, oud-Minister van Koloniën.

Hij legt de eed af als getuige.

28821. De **Voorzitter**: De punten j en o van het Enquêtebesluit, die op het ogenblik in behandeling zijn, omvatten volgens de omschrijving van het Enquêtebesluit ook de moeilijkheden, die in de Londense Kabinetten zijn gerezen, en de aldaar aan verschillende Ministers verleende ontslagen. Vóór ik tot de behandeling daarvan overga, wil ik — zij het wellicht te allen overvloed — uw aandacht vestigen op de eigenaardige moeilijkheden, die zich bij de behandeling van onderwerpen als deze voordoen. In de eerste plaats maakt de bepaling van artikel 55 van de Grondwet, luidende: „De Koning is onschendbaar: de ministers zijn verantwoordelijk”, het onmogelijk te treden in een bespreking van persoonlijke daden en uitingen van de Koningin. Deze zijn staatsrechtelijk irrelevant; wij hebben alleen te maken met daden van de Regering, die gedekt moeten zijn door de verantwoordelijkheid van een of meer Ministers; over die verantwoordelijkheid kunnen wij natuurlijk ten volle spreken. In de tweede plaats is er de bepaling van de Enquêtewet, die zegt, dat de commissie geen vragen mag stellen met betrekking tot de beraadslagingen in de Ministerraad, doch alleen ten aanzien van de daar genomen besluiten en de gronden, waarop deze besluiten berusten. In hoeverre een getuige, voor wie deze bepaling niet is geschreven, daarin verder wil gaan, staat ter beoordeling van die getuige zelf. In dit kader moeten wij dus trachten deze onderwerpen te bespreken, met vermindering derhalve van deze klippen.

Ik wil beginnen met u het volgende te vragen. Wij hebben van de heer van den Tempel een stuk ontvangen, waarboven hij heeft gezet: Waarschijnlijk concept-program *Gerbrandy* dd. 1 September 1940. Dat stuk bevat in punt 2, onder e, een wijziging, die de heer van den Tempel in een noot heeft opgenomen, maar daarop behoeven wij op het ogenblik niet verder in te gaan. Ik zou u alleen willen vragen, of, als u dit stuk ziet, het enige herinnering bij u oproept. De heer van den Tempel schijnt er ook niet zeker van te zijn, of dit concept-program een stuk is, dat inderdaad bij de Kabinetsformatie in 1940 heeft gespeeld.

A. Ik acht het mogelijk, dat dit is een program, dat de heer *Gerbrandy* heeft opgesteld vóór hij dat Kabinet van September 1930 lormeerde, omdat het program, dat hij opstelde voor het Kabinet, dat hij in 1941 formeerde, veel uitvoeriger is. Dit moet dus wel zijn het program, dat hij opstelde bij de voorbereiding van de vorming van het Kabinet in September 1940.

28822. De **Voorzitter**: Toen u sprak over dat tweede program, bedoelde u het program, dat is gemaakt ter gelegenheid van de reconstructie van het Kabinet ten gevolge van het aftreden van de heer *Dijxhoorn*?

A. Ja, dat was veel uitvoeriger. Daarover is ook een uitgebreide correspondentie gevoerd.

28823. De **Voorzitter**: Dit stuk roept weinig herinneringen bij u wakker?

A. Ja; er staat eigenlijk niets in. Daarom neem ik aan, dat het het program van 1940 is.

28824. De **Voorzitter**: Nu doet zich in verband hiermede — en daarvoor is de redactie van het stuk wel van belang — een merkwaardig feit voor. In het Memorandum van de heer *Gerbrandy* op blz. 41, waar sprake is van de Kabinetsverklaring, welke is gegeven na de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941, staat: „Het volgende wordt hierbij opgemerkt:”, en dan koinen de verschillende punten, die u daar ziet staan, die weergeven het resultaat van de uitvoerige besprekingen, welke hebben plaats gehad. Bovenaan blz. 43 staat dan:

„Onvoorwaardelijk staat vast, dat elk overleg met het Nazi-regiem is en blijft buitengesloten. Geen bespreking, geen onderhandelingen met *Hitler* en zijn medeplichtigen is het beslist parool. Alle medewerking, waartoe het Koninkrijk in staat is, wordt verleend om het tegenwoordige Nazi-Duitschland ten onder te helpen brengen.”

Hieruit blijkt dus, dat dit volgens de heer *Gerbrandy* een van de afspraken is geweest bij de reconstructie van het Kabinet. Als u nu opslaat blz. 39 van het Memorandum, dan vindt u onder II een zeer merkwaardige passage, welke des te merkwaardiger wordt in het licht van hetgeen ik u zo juist heb voorgelezen, nl.:

„Bij de formatie van het Kabinet in September 1940 zat de gedachte voor zooveel mogelijk het Kabinet van 10 Augustus 1939 tot het einde toe voort te zetten. Wel is in het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen, een oogenblik ter sprake geweest, maar de weg, waarlangs het tot de Kabinetsopdracht kwam, maakte de realisering van zulk een gedachte niet raadzaam.”

U zult het wel met mij eens zijn, dat er een merkwaardige tegenstelling is tussen de passage op blz. 43 bovenaan, waar is gezegd: alle Ministers, die in het gereconstrueerde Kabinet kwamen te zitten, stonden bij onderlinge afspraak op het standpunt, dat elk overleg met het Nazi-regime is en blijft uitgesloten, en de passage op blz. 39, waar wordt gesuggereerd, dat men bij het uitreden van de heer de *Geer* er over heeft gedacht om het Kabinet eigenlijk nog verder te „zuiveren”, om een na-oorlogse term te gebruiken.

Immers, daar zegt de heer *Gerbrandy*:

„Wel is ill het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland”, aanhingen, enz.”

Daaruit zou a contrario volgen, dat in het Kabinet van 1940 zijn blijven zitten twee soorten van Ministers, nl. Ministers, die de idee hadden: geen compromis met Duitsland, en Ministers, die dat niet hadden.

De tegenstelling van deze passages stelt ons voor een volmaakt raadsel en in zoverre is het concept-program, dat ik u liet zien, van enig belang, oindat de passage, over het standpunt tegenover het Nazi-regime, dat door het gereconstrueerde Kabinet van 1941 wordt ingenomen, in het concept-program van 1940 niet voorkomt. Kunt u omtrent deze tegenstelling een nadere toelichting of een verklaring geven, want wij tasten volkomen in het duister, wat hiervan de bedoeling kan zijn?

A. Met betrekking tot die mededeling op blz. 39 kan ik niets zeggen. Ik weet daar niets van.

28815. De **Voorzitter**: U vindt het waarschijnlijk ook vrij eigenaardig?

A. Ja, vrij eigenaardig.

Ik heb er ook nooit van gehoord, dat dergelijke plannen bestonden. Ik kan het niet verklaren. Dat moet voor rekening van de heer *Gerbrandy* blijven.

28826. De **Voorzitter**: Wij hebben over dit punt nu drie Ministers gehoord, de heren *Dijxhoorn*, *Steenberghe* en u, die alle drie verklaren, dat dit althans met hen niet is besproken. Dat zou dus wijzen in de richting, dat alleen in het hoofd van de heer *Gerbrandy* de gedachte heeft gespeeld, dat met de uitstoting van de heer *de Geer* uit het Kabinet de zuivering nog niet volledig was. Ik kan mij daarin vergissen — wij moeten de heer *Gerbrandy* daarover nog horen —, maar het blijft zonder enige twijfel een wonderlijke tegenstelling.

A. Ik kan die tegenstelling ook niet verklaren.

28827. De **Voorzitter**: De heer *Dijxhoorn* heeft hier gisteren een uitvoerig exposé gegeven van de moeilijkheden, die hem hebben gepocht op 11 Juni 1941 zijn ontslag aan te vragen. Toen is hier de vraag ter sprake gekomen, of die moeilijkheden op of omstreeks 11 Juni ineens tot een uitbarsting hebben geleid of dat de heer *Dijxhoorn* reeds vroeger op die moeilijkheden heeft geattendeerd. Hij heeft daarop verklaard, dat hij dat inderdaad heeft gedaan. De heer *Steenberghe* heeft bevestigd, dat de heer *Dijxhoorn*, met name in de Ministerraad, zijn grieven reeds maanden vóór zijn ontslag heeft kenbaar gemaakt, dat hij heeft gezegd, dat dit zo niet kon doorgaan en dat de Ministerraad zich toen achter hem heeft geschaard. Stemt dat ook overeen met uw herinnering?

A. Ik kan u daarover heel weinig zeggen, omdat ik van Maart 1941 tot 16 of 17 Juni 1941 in Indië ben geweest. Ik wiet er alleen van, dat de heer *van Kleffens* en ik, in New York zijnde, een telegram van de heer *Gerbrandy* kregen, waarin stond, dat wij ontslag moesten vragen, aangezien er een crisis was. Er werd geen verdere toelichting bij gegeven. Dat heb ik toen maar gedaan.

28828. De **Voorzitter**: Dus u herinnert zich niet, dat de heer *Dijxhoorn* iets dergelijks vóór 1 Maart 1941 ter sprake heeft gebracht?

A. Neen. Er waren natuurlijk wel moeilijkheden, maar die zijn er altijd in een Kabinet. Die komen eigenlijk elke dag voor.

25829. De **Voorzitter**: Het zou in een scherpe vorm gebeurd moeten zijn, waarbij als het ware een complex van grieven naar voren is gebracht.

A. Ik ben begin Maart 1941 weggegaan.

28830. De **Voorzitter**: Dat sluit de juistheid van de verklaringen van de heren *Dijxhoorn* en *Steenberghe* niet uit.

A. Volstrekt niet.

28831. De **Voorzitter**: U bent op 16 Juni teruggekomen?

A. Neen, iets later. Ik was in Lissabon, toen ik hoorde van de oorlog met Rusland. Het zal dus 20 of 21 Juni zijn geweest.

28832. De **Voorzitter**: Dat betekent dus, dat u ook de gebeurtenissen, die vermeld staan op blz. 40 van het Memorandum, niet hebt meegemaakt, nl. dat de heer *Steenberghe* ontslag heeft gevraagd op grond van het feit, dat hij geen instemming kon betuigen met het „laten schieten“ van de heer *Dijxhoorn*, en dat men toen, om tot zuiverder verhoudingen te komen, heeft besloten, „dat het geheele Kabinet de portefeuilles ter beschikking zou stellen, ten einde H.M. de Koningin gelegenheid te geven vrijelijk over reconstructie, c.q. nieuwe formatie, te beslissen“. Maar u hebt wel — en dat is van belang voor de moeilijkheden, die aanleiding hebben gegeven tot uw eigen ontslag —, de besprekingen over de reconstructie meegemaakt?

A. Juist.

28833. De **Voorzitter**: Daarbij heeft, als ik het goed begrijp, de positie van de Minister-President een belangrijk onderdeel uitgemaakt.

A. Suist.

28834. De **Voorzitter**: Daarover wilde ik gaarne met u spreken. Wij hebben hierover verschillende stukken. Daaruit blijkt, dat de heer *Gerbrandy* toen heeft gewild, dat de Minister-President een andere positie zou krijgen dan tot dusver gebruikelijk was. Daartegen is bij de bespreking van de reconstructie van verschillende kanten bezwaar gemaakt. Ik heb hier met name een brief van de heer *van den Tempel* aan de heer *Gerbrandy* van 22 Juli 1941, waarin de heer *van den Tempel* verschillende bezwaren uiteenzet, maar ook bezwaar maakt tegen de door de heer *Gerbrandy* nagestreefde vergroting van de coördinerende taal: van de voorzitter van de Raad van Ministers. Als ik de ontwikkeling op de voet volg, dan heb ik hier een nota van 10 Juli 1941, die de heer *Gerbrandy* heeft gestuurd aan de heren, die hij in het gereconstrueerde Kabinet opgenomen wilde zien. In die nota worden een aantal punten zeer uitvoerig behandeld. Ik geloof niet, dat het nodig is op al die punten in te gaan. Ik vind dan als bijlage VI het volgende punt: „Samenwerking en coördinatie“. De eerste alinea hiervan luidt:

„De Minister-President is bevoegd voor bepaalde algemeene aangelegenheden, die meer dan één Departement betreffen, de betrokken Ministers bijeen te roepen ten einde de noodige eenheid en samenwerking te verkrijgen.“

De tweede alinea zegt:

„Hij is gerechtigd om na gepleegd overleg, de taakverdeling of de wijze van samenwerking vast te stellen.“

En dan volgt als derde alinea:

„In alle zaken, die het opperbevel raken, is de Minister-President de eerst aangewezen tot het plegen van overleg met Hare Majesteit de Koningin.“

Als ik het nu goed zie, bevatten de eerste en derde alinea niet veel nieuws. Hetgeen in de eerste alinea staat, is eigenlijk vanzelfsprekend, en hetgeen in de derde alinea staat, is in het licht van de verhouding Regering—Opperbevel in de periode 1939—1940 ook niet bijzonder. Als ik het goed begrijp, zit de moeilijkheid in de tweede alinea:

„Hij is gerechtigd om na gepleegd overleg, de taakverdeling of de wijze van samenwerking vast te stellen.“

De heer *Steenberghe* zei ten minste, dat men daartegen nogal bezwaar had, omdat er blijkens de wijze, waarop het werd voorgedragen, eigenlijk meer achter zat dan deze formulering op zich zelf zou kunnen doen vermoeden.

A. Heeft u ook de correspondentie, die ik met de heer *Gerbrandy* gevoerd heb?

De **Voorzitter**: Daarop kom ik nog.

A. Daaruit blijkt duidelijk wat mijn bezwaren in die tijd waren.

28835. De **Voorzitter**: Toen is daarop gevolgd een nota van de Minister-President van 18 Juli 1941 aan dezelfde heren en daarin staat:

„Versterkt ben ik èn door de gedachtenwisseling èn door mijn nader beraad in de opvatting, dat het gewenscht blijft de leiding in het Kabinet te versterken in dier voege, dat de coördinerende positie van den Voorzitter wordt vergroot als door mij voorgedragen. Bij het opperen van bezwaren hebben misschien twee zaken te weinig geteld: ten eerste, de geest van eerbiediging van anderere verantwoordelijkheid, die hierin bij mij voorzigt, ten tweede, het feit, dat wij in een abnormalen toestand leven, die soms gemeenschappelijke verantwoordelijkheid schept, waar vroeger allereerst individuele bestond.“

Ik ben ook overtuigd, dat zaken, die per se verricht moeten worden, ongedaan zouden blijven, als mijn desideratum werd verzwakt. Een erkend initiatief, dat zorg draagt, dat al of niet in samenwerking zaken worden ter hand genomen, is in dezen tijd onmisbaar.

Ik spreek de hoop uit, dat u allen bereid zijt op den door mij voorgedragen grondslag opnieuw uw krachten aan de zaak des lands te geven, waartoe wij geroepen werden door een andere macht dan die van onze persoonlijke begeerte.“

En dan vraagt de heer *Gerbrandy* uiterlijk Maandag 21 Juli 1941 vóór 12 uur antwoord te mogen ontvangen.

In ieder geval, afgezien van de passage, welke ik heb voorgelezen uit de Nota van 10 Juli, blijkt, dat op 18 Juli deze gedachte bij de formateur nog sterk leeft.

Dan heb ik hier verder in een brief, welke de heer *Steenberghe* op 2F Maart 1946 heeft geschreven aan de heer *Gerbrandy* naar aanleiding van het opstellen van het Memorandum, inhoudende bezwaren van de heer *Steenberghe* omtrent verschillende punten. Als bijlage is daaraan toegevoegd een aanhaling uit een brief van de heer *Steenberghe* van 21 Juli 1941 aan de Minister-President, waarin hij onder meer zegt:

„Tegen de door u bedoelde taak van initiatief en coördinatie heb ik geen bezwaar; deze bestond reeds in Nederland. De taak van beslissingen berust, nu meer dan ooit, bij den Ministerraad, hetgeen ook volgt uit uw eigen omschrijving van de grootere „gemeenschappelijke verantwoordelijkheid“. Gemeenschappelijke verantwoordelijkheid moet gemeenschappelijk gedragen worden en niet individueel door den President.”

Verder bevindt zich daarbij een bijlage, die een gedeelte inhoudt van de brief van de heer *van den Tempel* van 22 Juli 1941, die ik zo juist noemde, en als derde bijlage is er aan toegevoegd de vierde, vijfde en zesde alinea uit een brief van 22 Juli 1941 van de heer *Welter* aan de voorzitter van de Ministerraad, waarop u blijkbaar zo even doelde. Ik mag u dit overhandigen, dan kunt u een toelichting geven op uw eigen brief, want ik begrijp, dat u daarin het voor u kardinale punt hebt behandeld.

A. Ik herinner mij, dat in een program, dat de heer *Gerbrandy* heeft opgesteld bij het formeren van dat Kabinet, naar mijn smaak veel te veel op de voorgrond was gesteld de positie van de Minister-President en dat daarin eigenlijk de gedachte schuil ging van de instelling van een Prime Minister naar Engels model. Daar had ik een overwegend bezwaar tegen. Ook de heer *van den Tempel*, die altijd de constitutionele lijn strak heeft getrokken, en ook de heer *Steenberghe* hadden daartegen overwegend bezwaar; vooral wij drieën. Daar heeft de heer *Gerbrandy* toen aan toegegeven blijkbaar op de wijze, zoals hij het hier heeft aangegeven.

28836. De **Voorzitter:** Zoals u het hebt aangegeven. U hebt gezegd: daar en daar moet aan voldaan zijn, wil ik kunnen toetreden.

A. Ja; ik neem aan, dat hierop een bevestigend antwoord is gevolgd.

28837. De **Voorzitter:** Dat antwoord hebben wij niet. Het kan natuurlijk ook in een bespreking zijn gegeven.

A. Ja, het kan ook in een bespreking zijn geweest. Daarin was vastgelegd, dat de taak van de Minister-President niet principieel zou veranderen.

28838. De **Voorzitter:** U hebt de overtuiging, dat, toen op 27 Juli 1941 de benoemingen plaats vonden, wel vaststond, dat het voorkomen van de heer *Gerbrandy* niet de instemming van zijn collega's had en dat hij er van had afgezien?

A. Juist, die overtuiging heb ik, anders zou met name ik niet in dat Kabinet zijn gaan zitten.

28839. De **Voorzitter:** Bij deze reconstructie waren nog enige andere belangrijke punten aan de orde, zoals de splitsing van het Departement van Defensie.

A. Ja.

28840. De **Voorzitter:** Daarbij heeft men zich ten slotte neer gelegd?

A. Ja.

28841. De **Voorzitter:** Kunt u aangeven, wat het hoofdmotief is geweest om het Departement van Defensie te laten uiteenvallen in een Departement van Oorlog en een Departement van Marine?

A. Ik meen, dat de overweging was, dat de marine een veel belangrijker aandeel in de gezamenlijke oorlogsactie had dan het leger. Wij hadden practisch geen leger. Te hooi en te gras waren wat mensen bij elkaar geraapt van over de aarde, maar dat is nooit veel zaken geweest, terwijl de vloot, dank zij de verschillende maatregelen, die genomen zijn bij het verlaten van Nederland, en door de aanwezigheid van een deel onzer vloot in Indië, nog altijd enige betekenis had. Het accent van onze war effort lag van onze kant zeker op de marine. Ik denk, dat dat de overweging is geweest, waarom men gemeend heeft een afzonderlijk Departement van Marine te moeten instellen.

28842. De **Voorzitter:** U kon zich persoonlijk bij die overweging wel neerleggen?

A. Ja zeker.

28843. De **Voorzitter:** Hetgeen wij thans besproken hebben, is dus de grondslag geweest, waarop het gereconstrueerde Kabinet in zee ging. Zou ik u nu mogen verzoeken in het kort uw relaas te geven over de moeilijkheden, die desondanks binnen enkele maanden zijn ontstaan?

A. Mag ik u daarvoor verwijzen naar het request om ontslag, dat wij hebben ingediend? Ik neem aan, dat u dat kent.

28844. De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat wij dat hebben. Wel is in het Memorandum de correspondentie opgenomen, die tussen u en de heer *Steenberghe* enerzijds en de heer *Gerbrandy* anderzijds is gevoerd. Misschien wilt u de zaak in het kort uiteenzetten. Ik heb begrepen, dat de radiorede van de Minister-President over eventuele bombardementen van Rotterdam de onmiddellijke aanleiding is geweest.

A. Niet eventuele bombardementen, maar een bombardement, dat op 3 October, meen ik, heeft plaats gehad. Dat was een zwaar bombardement, waarbij, als ik mij goed herinner, 190 mensen zijn gedood.

28845. De **Voorzitter:** Toen ik sprak van „eventuele bombardementen“, bedoelde ik, dat in die radiorede ook de gedragslijn werd uitgestippeld voor eventuele volgende bombardementen.

A. Op 9 October heeft de heer *Gerbrandy* buiten voorkennis van het Kabinet een radiorede naar Holland gehouden, waarvan de teeneur was: Mensen, het is erg droevig, maar het zal nog wel meer gebeuren; daarom raden wij jullie aan de steden aan de oevers van de Maas te ontruimen.

De **Voorzitter:** Dai was een verstrekkend advies.

A. Het ging om 600 000 mensen, die verplaatst zouden moeten worden. Tegen die radiorede hadden wij overwegend bezwaar. Die rede is inderdaad hoogst ongelukkig geweest.

28846. De **Voorzitter:** Was het inderdaad zo, als u in uw brief van 14 October 1941 hebt geschreven, dat het tot op dat ogenblik ingenomen standpunt was: geen bombardementen op industriële of transportdoelen, wanneer deze gelegen zijn in bevolkingsconglomeraties?

A. Juist. Dat standpunt is ingenomen na herhaald overleg in de Ministerraad en na dikwijls diepgaand overleg met de Engelsen.

De Engelsen waren in die tijd al wat generaal *Fuller* in zijn pas verschenen boek „The second worldwar“ noemt „bomcrazy“, zij wilden alles bombarderen. Ik meen, dat het aan de verbeterde houding in de Ministerraad tegen dit streven te danken is, dat heel veel onheil in Holland is vermeden. Ik herinner mij, dat er sprake van is geweest om de gemalen te bombarderen. Toen hebben wij gezegd: Dan verdrinkt men in Noord- en Zuidholland. Oh ja, daaraan hadden zij niet zo gedacht. Zij wilden andere, industriële objecten bombarderen. Wij hebben gezegd: Als u dat doet, dood u duizenden mensen, die er niets mee te maken hebben. Toen is ook ingesteld een voortdurend overleg van het „bombercommand“ met ons. Dat vond ik gelukkig een verandering. Het was inderdaad zeer nodig, dat er van onze kant voortdurend met de meeste aandacht werd gelet op de belangen van ons land en volk, die bij het „bombercommand“ stellig niet veilig waren. Ik aarzel niet dat te zeggen. Het ligt misschien in de aard van de oorlogvoering; ik kan er niet verder over oordelen. Ik heb ook geen oordeel over hetgeen zij in Duitsland wilden doen. Dat ging ons niet aan. Wat ons wel aanging, was het bombarderen van Holland. Verschillende Ministers — ik zelf ook — zijn er ook altijd buitengewoon fel op geweest, dat het of niet zou gebeuren of met de grootste voorzichtigheid. Wij meenden, dat op geallieerd gebied alleen geoorloofd waren z.g. precisiebombardementen, waarbij men met bijna volkomen zekerheid kan zeggen, dat het doel, dat men wil bombarderen, wordt getroffen met practisch geen schade voor de bevolking, die met dat doel eigenlijk niets heeft te maken. Dat was de stemming — ik mag wel gerust zeggen — in de Ministerraad, toen plotseling deze rede kwam, die op ons een erg pijnlijke indruk maakte, te meer, omdat wij hoorden, dat onze gezant, de heer *Michiels van Verduynen* na dat bombardement van 3 October, op

eigen initiatief, naar het Foreign Office was gegaan en gezegd had: „Wat doen jullie nu! Wat jullie doen, is vreselijk!”, waarop allerlei excuses van het Foreign Office kwamen. Men zei: Het spijt ons heel erg, het is ongelukkig. Toen 9 October de rede van de Nederlandse Minister-President kwam, betekende dit een désaveu van de Nederlandse gezant en van zijn démarche, met als gevolg een zeer onaangename indruk in de Engelse pers. Deze construeerde het aldus: De „Dutch Government” heeft vrijheid gegeven tot het bombarderen van Holland. Dit was reden, waarom wij voelden: dit kan zo niet doorgaan; als het mogelijk is, dat in een dergelijke voor de belangen van ons land en volk zo vitale zaak als het bombarderen — men heeft in Holland wel ervaren, hou vitaal de zaak was — en dit kan gebeuren zonder dat wij er in gekend worden, hapert er iets aan de leiding; dat is dan een leiding, waarvan wij voelen, dat zij niet adequaat was aan de omstandigheden. Wij voelden ons dus op die gronden verplicht om de Koningin ontheffing van ons ambt te vragen.

38837. De **Voorzitter**: Men zou haast concluderen uit hetgeen u vertelt, dat de heer *Gerbrandy* deze redevoering niet heeft gehouden dan na bespreking met de Engelse instanties, want hij kwam hierbij eigenlijk op het standpunt van het „bombercommand”, als ik u ten minste goed beluisterd heb. In dat geval zou men echter kunnen redeneren: Als er besprekingen met de Engelse instanties daaraan ten grondslag hebben gelegen, die tot verandering van de tactiek van de Nederlandse Regering moesten nopen, was er a fortiori reden deze in de Ministerraad te bespreken.

A. Inderdaad.

28848. De **Voorzitter**: Acht u het waarschijnlijk, dat zulk een bespreking tussen 3 en 9 October heeft plaats gehad?

A. Ik geloof het niet.

28849. De **Voorzitter**: Dus u meent, dat de heer *Gerbrandy* uit eigen beweging tot deze ommezwaai is gekomen?

A. Misschien onder suggestie van ambtenaren daar beneden, die diehards waren en die meenden: die Hollanders moeten het maar ondervinden. Zo'n gevoel heb ik; ik kan niet beoordelen of het zo is, maar ik vermoed, dat zulke invloeden daarop hebben gewerkt.

28850. De **Voorzitter**: Dan zou ik de vraag willen stellen: was vanaf het moment van de reconstructie, waarbij was vastgelegd, dat in de positie van de Minister-President geen belangrijke wijziging zou komen, dit het eerste geval, waarin bleek, dat de Minister-President die kant uitging, of hebben in de loop van die tijd, misschien niet zo belangrijke, maar dan toch meer van die gebeurtenissen plaats gevonden?

A. Ja, er zijn meer van die gebeurtenissen geweest. Het was eigenlijk een culminatiepunt van een reeks voorvallen, die ons de indruk gaven, dat de omstandigheden er toe leidden, dat de Minister-President op de voorgrond trad en de ministers naar de achtergrond traden.

28851. De **Voorzitter**: Nu heeft de heer *Steenberghe* in 1944 naar aanleiding van een artikel, dat op 17 Juli 1934 verschenen was in „Knickerbocker” — een artikel, dat wij hier hebben — een verklaring gepubliceerd. Deze verklaring is nogal scherp gesteld, want hij zegt daarin met zeer veel nadruk, dat de oorzaak tot uw beider aftreden niet alleen is geweest de omvatting over de constitutionele positie van de voorzitter van de Raad van Ministers, maar ook uw beider gebrek aan vertrouwen in zijn persoon voor het vervullen van die functie. Misschien kent u deze verklaring van de heer *Steenberghe* niet; ik mag u deze hierbij overhandigen en vestig speciaal uw aandacht op het vermelde onder „Second”. Mijn vraag is: onderschrijft u dat ook? De heer *Steenberghe* spreekt daar van „our lack of confidence in his person for this capacity”. Wij spreekt mede namens u. Is dat te recht of ten onrechte gedaan?

A. Te recht. Ik stel er prijs op er bij te voegen: dit geldt uitsluitend de leider van de Ministerraad; niet de functie van Minister van Justitie. Uitsluitend de leider van de Ministerraad.

28852. De **Voorzitter**: Was het dan zo, dat u misschien tegenover een meerdere concentratie van bevoegdheden in de Minister-President op zich zelf niet zulke grote bezwaren zoudt hebben gehad, wanneer er een andere Minister-President was geweest?

A. Keen, dan zou ik toch grote bezwaren hebben gehad.

28853. De **Voorzitter**: Zonden uw constitutionele bezwaren ook met een andere Minister-President van dien aard geweest zijn, dat u er niet in hadt kunnen toestemmen?

A. Zeer bepaald.

38854. De **Voorzitter**: Dus het feit, dat u *deze* Minister-President er niet capabel toe achtte, kwam er ten overvloede bij?

A. Ja.

25855. De **Voorzitter**: Wat was uw constitutionele bezwaar? De verruimde bevoegdheid van de Minister-President zou eventueel haar neerslag hebben moeten vinden in het Reglement van Orde van de Ministerraad en dat Reglement van Orde kon door de Ministerraad gewijzigd worden. Hebt u wellicht aldus geredeneerd: wanneer er onder normale omstandigheden wijziging in de positie van de Minister-President plaats vindt, gedragen door de overtuiging van de andere Ministers, blijven zij voor die verandering in de verhouding verantwoordelijk aan het Parlement en die verantwoordelijkheid kan op het ogenblik niet geëffectueerd worden? Was dat misschien uw gedachtengang?

A. Juist. Mijn gedachtengang was, dat bij de Grondwetsherziening in 1933 het Parlement zeer beslist de instelling van het Minister-Presidentschap heeft verworpen. De ervaring, die ik in Holland heb opgedaan, vooral in mijn tweede ministerschap, bewees, dat dat niet juist was. Ik meen, dat het constitutionele stelsel, zoals wij dat kennen, niet kan werken, als men niet heeft Ministers, die ieder persoonlijk verantwoordelijk zijn aan het Parlement voor de tak van de Staatszorg, die hun is toebedeeld. Als men het Engelse systeem volgt in het Nederlandse parlementaire stelsel, komt men tot een volkomen verwikking van het parlementaire stelsel. Het Engelse parlementaire stelsel is gans anders dan het onze. Het Kabinet is daar een verlengstuk van het Parlement. Bij ons staat het Kabinet buiten het Parlement, maar onder volledige controle van het Parlement. Men kan alleen werken, als elke ressortminister voor zijn ressort volkomen verantwoordelijk is tegenover het Parlement.

28856. De **Voorzitter**: Het is misschien goed, even dieper op de zaak in te gaan. Na de oorlog — ik laat de Londense verhoudingen even buiten beschouwing — heeft de positie van de Minister-President toch wel enige wijziging ondergaan. U zeide zoeven, dat de positie van de Engelse Prime Minister volkomen vreemd is aan ons constitutionele stelsel. Nu is mijn vraag deze: Ging de heer *Gerbrandy* inderdaad zover, dat hij niet alleen wilde, wat nu geleidelijk gegroeid is, maar dat hij wilde gaan in de richting van de positie van de Engelse Prime Minister?

A. Inderdaad. U sta mij echter toe op te merken, dat, indien het juist is, dat de positie van de Voorzitter van de Ministerraad na de oorlog is gewijzigd, ik moet constateren, dat dit aan de parlementaire instellingen niet ten goede is gekomen. Dat is mijn visie.

De **Voorzitter**: Dat punt behoeven wij hier niet verder uit te werken, want anders zou de enquête zich buiten het haar voorgeschreven tijdvak gaan uitstrekken.

28857. De heer *Fiévez*: Ik meen, dat de heer *Welter* het zwaartepunt van zijn bezwaren gelegd heeft in het niet meer volledig verantwoordelijk zijn van elke ressortminister voor zijn eigen ressort. Ten einde misverstand te voorkomen, wil ik er op wijzen, dat er in dit opzicht na de oorlog geen enkel wijziging is gekomen.

De **Voorzitter**: Vandaar, dat ik de vraag heb gesteld: Wilde de heer *Gerbrandy* zover gaan, dat hij de positie van de Engelse Prime Minister benaderde? De heer *Welter* heeft daarop geantwoord: Inderdaad.

h. Zijn gedachten gingen naar mijn gevoelen in die richting — ik kan dat niet bewijzen — en de praktijk ging ook in die richting. Allerlei dingen, waarop ik hier niet kan ingaan, gingen in de richting van centralisatie in de Minister-President. Dat achtte ik onjuist en er waren verschillende andere Ministers, die daartegen ook ernstig bezwaar hadden. Ik neem aan, dat de heer *Gerbrandy* dat met de beste bedoelingen gedaan heeft en dat hij meende, dat dat noodzakelijk was, maar ik was het daarmee niet eens.

28858. De **Voorzitter**: Ik weet niet, of wij tot een scherpe en juiste formulering kunnen komen. Men zou kunnen zeggen, dat de

positie van de Minister-President in de na-oorlogse tijd meer gepro-
nuncerrd is geworden dan in de tijd vóór de oorlog, maar dat het zo
is gebeurd, dat aan de individuele verantwoordelijkheid van de ver-
schillende Ministers niet geraakt is, dus dat inderdaad — hetgeen
een van de belangrijkste facetten is — zijn coördinerende taak is ver-
groot. Dat is natuurlijk heel iets anders dan wanneer men krijgt de
figuur, dat de individuele verantwoordelijkheid van de verschillende
Ministers in het gedrang gaat komen, zoals u het straks hebt gezegd
en waarop de heer *Fiévez* de vinger heeft gelegd.

A. Het grijpt natuurlijk weer naar een periode, die niet onder de
bevoegdheid van de Enquêtecommissie valt, maar als ik in de na-
oorlogse periode het hand over hand toenemen van de bemoeienis
van de Minister-President inet zuiver zaken van Overzeese Gebieds-
delen zie, dan zeg ik: dat zou vroeger onmogelijk geweest zijn,
zelfs bij een groot leider als de heer *Colijn*, „C'était un chef”,
een leider van mensen, was dit ondenkbaar geweest. En dit is naar
mijn mening de verwording van het parlementaire stelsel, die ik in
ons land constateer, omdat men daardoor verantwoordelijkheden
krijgt, die niet meer zuiver kunnen worden gedetermineerd. Er
heeft een verschuiving van verantwoordelijkheden plaats van Over-
zeese Gebiedsdelen naar Algemene Zaken; niemand weet meer waar-
aan hij zich te houden heeft.

28859. De **Voorzitter**: U hadt de indruk, dat de heer *Gerbrandy*
dit in zeer sterke mate wilde?

A. In die richting ging hij. Hij is niet een man van excessen. Hij
zou dat niet in het dwaze hebben gedaan, maar zijn gehele tendenz
ging in die richting. Er was in Londen een tendenz in die richting,
die ik met bezorgheid gadesloeg. Deze tendenz wilde in de richting
van versterking van het centrum. Niet in Regeringskringen, maar daar
beneden werkte ongetwijfeld een fascistische tendenz, hetgeen ge-
paard ging met grote minachting voor het Parlement en onze par-
lementaire instellingen. Men zei: die zijn overleefd, dit is voorbij;
wij moeten het anders doen na de oorlog. Die stemming heerste zeer
bepaald in Nederlandse kringen in Londen.

28860. De **Voorzitter**: Mei geringe waardering voor de individuele
Ministers!

A. Dat zat er aan vast.

28861. De **Voorzitter**: Dat is een stap verder.

A. Dat is het verlengstuk.

In die hele sfeer moet men zien de versterking van het centrum.
Daarbij komt, dat men voor zijn ogen zag een voorbeeld van een
buitengewoon sterke centralisatie in de persoon van de Engelse eerste
Minister, de heer *Churchill*, onder wie de Ministers inderdaad niet
meer waren dan uitvoerders van zijn bevelen.

28862. De **Voorzitter**: Het valt intussen wel op, dat de Ministers,
die bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1931 blijkbaar nog
in vrij groten getale hadden geopponeerd tegen de versterking van
de positie van de Minister-President — wij hebben straks de voor-
geschiedenis behandeld en daarbij bleek, dat de Minister-President
in die tijd op dit punt geretireerd is — bij uw aftreden, toen de zaak
scherp ging op dit punt, zich er bij neergelegd hebben. Dat neerleggen
betekende eigenlijk in feite een overwinning van het standpunt van
de heer *Gerbrandy*.

A. Inderdaad.

28863. De **Voorzitter**: Het valt wel op, dat het zo gebeurd is.

A. Inderdaad. Wet valt mij ook op.

28864. De **Voorzitter**: U kunt daarvan geen verklaring geven?

A. Als ik daartoe zou overgaan, treed ik in het geheim van de
Ministerraad en daar wil ik mij liever buiten houden.

28865. De **Voorzitter**: U kunt het niet in het algemeen stellen?
Besprekingen, die verband houden met een Kabinetsformatie, kunnen
zeer wel vallen buiten het terrein van de beraadslagingen in de
Ministerraad. Dat is zoëven ook wel gebleken.

Het zijn meestal besprekingen tussen de Kabinetsformateur en aan-
staande Ministers, dus daarover is wel te praten. U acht het niet
mogelijk in dit kader er iets van te zeggen?

A. Neen. Bovendien zou liet niet mogelijk zijn, omdat de heer
Steenberghe en ik, nadat wij ontslag hadden gevraagd en het request
hadden ingediend, niet meer in die besprekingen zijn betrokken
geweest. Dit is dus buiten ons om gebeurd. Ik zou dus ook materieel
niet uit eigen wetenschap medccielingen kunnen doen. Wel op af-
leidingen of supposities, maar dat mag ik niet doen.

28866. De **Voorzitter**: En wat is het voor kwestie geweest, welke
ook in de stukken voorkomt, dat er verwijten aan uw beider adres
zijn gericht, dat u niet hadt gehandeld in overeenstemming met de
bestaande repel, dat men, alvorens ontslag in te dienen, de zaak in de
Ministerraad ter sprake had gebracht?

A. Ja, ik herincer mij, dat dat verwijt ons gedaan is, maar hoe
zat dat ook weer? Ik kan dat niet precies zeggen.

De **Voorzitter**: De regel op zich zelf lijkt mij niet ongezond.

A. Zeer redelijk. Het spreekt ook eigenlijk vanzelf. Ket gebeurt in
de practijk altijd zo; als men ontslag vraagt, praat men er toch eerst
met zijn collega's over.

28867. De **Voorzitter**: De heer *Steenberghe* heeft in de brief, welke
hij heeft geschreven aan de heer *Gerbrandy* op 28 Maart 1946, die
dus betrekking had op het opstellen van het Memorandum, dienaan-
gaande gezegd:

„Maandagmiddag, 13 October 1941, belde Minister *Gerbrandy*
mij op en vroeg mij, of het ontslagaanvraagbesluit onherroepelijk
was. Ik antwoordde, dat dit besluit uiteraard onherroepelijk was
en dat ik geen herroepelijke besluiten kende. Minister *Gerbrandy*
zeide: „Dus de ontslagaanvraag is al verzonden?”. Ik antwoordde
hem: „Neen, natuurlijk niet, want de zaak moet morgen nog in
den Ministerraad worden besproken.”

De heer *Steenberghe* maakt hier dus een onderscheid, gelijk hij dat
gisterenavond ook weer heeft gedaan, door te zeggen: wij hadden
voor ons zelf het onherroepelijke besluit genomen, maar wij hadden
het verzoek om ontslag nog niet verzonden, want daarmee wilden
wij wachten, totdat de zaak in de Ministerraad besproken zou zijn.
Komt dat met uw herinnering overeen?

A. Inderdaad. Bij de overweging van het besluit van de Minister-
raad moet u wel in overweging nemen, dat de heer *van den Tempel*
in die tijd niet in Landen aanwezig was. Het is altijd mijn indruk
geweest, dat, als de heer *van den Tempel* in Londen was geweest,
de zaak anders zou zijn gelopen.

28868. De **Voorzitter**: De heer *Steenberghe* heeft het in die brief
ook nog over een poging, die op Dinsdagmiddag 14 October, dus
na de Ministerraad, gedaan zou zijn door de heer *Albarda* om nog te
bemiddelen. Kunt u zich daarvan iets herinneren?

A. Ja. Ik geloof, dat wij toen een bespreking met de heer *Albarda*
hebben gehad. Ik zou echter niet meer durven zeggen, waartoe die
geleid heeft.

28869. De **Voorzitter**: Zij heeft in ieder geval niet tot een resul-
taat geleid.

A. Neen.

28870. De **Voorzitter**: Is u van oordeel, dat wij bij de bespreking,
die wij thans ovei uw ontslag hebben gehad, de kern van het geschil
behoorlijk hebben behandeld; dat dus uw standpunt in dezen vol-
doende duidelijk naar voren is gekomen?

A. Met inachtneming van de beide reserves, die u in het begin
gesteld heeft, beantwoord ik deze vraag bevestigend.

28871. De **Voorzitter**: Wat hebt u nadien in Londen gedaan?
Bent u ambteloois burger gebleven of hebt u nog functies bekleed?

A. Op 20 November 1941 ben ik afgetreden en begin Februari
1942 ben ik naar Brits-Indië vertrokken. Ik was benoemd tot ver-
tegenwoordiger van Nederland en Indië in de Eastern Group Supply

Council. Dat was de economisch-politieke oorlogsraad in het Verre Oosten, die heel groot was opgezet en die ongetwijfeld heel groots werk had kunnen doen, indien de Japanse agressie niet een belangrijk deel van het gebied, waarover die Supply Council zou fungeren, had onttrokken. Indië, Malakka en Hongkong gingen verloren. China was uitgeschakeld en alleen te bereiken langs een moeilijke luchtroute. Ik ben echter toch nog tot Augustus 1943 lid van die Council geweest.

28872. De *Voorzitter*: En daarna?

A. Daarna heb ik een tijdlang niets gedaan, behoudens kleine dingen. Ik was lid of voorzitter van een commissie in Londen; ik heb zelfs les gegeven aan mensen, die werden opgeleid voor Indië, in land- en volkenkunde, kennis van de Islam en dergelijke dingen. In de zomer van 1944 heb ik de opdracht gekregen de mogelijkheden te onderzoeken van het versterken en uitbreiden van de economische relaties tussen Nederland en Zuid-Amerika. Toen heb ik een jaar in Zuid-Amerika gereisd en alle Republieken van Zuid-Amerika bezocht.

De *Voorzitter*: Toen was het ongeveer 1945 geworden.

A. Op 10 Juli 1945 ben ik uit New-York weggegaan en op 19 Juli in Londen teruggekomen.

De *Voorzitter*: Ik dank u ten zeerste voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

CH. J. X. M. WELTER.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

FIÉVEZ.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 15 OCTOBEW 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Koersen en Fiévez, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JOHANNES REGNERUS MARIE VAN ANGEREN,
oud 54 jaar, wonende te Wassenaar,
lid van de Raad van State, oud-Minister van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige.

28874. De Voorzitter: Aan de orde is thans mede een punt van het Enquêtebesluit, dat ons de opdracht geeft ook een onderzoek in te stellen naar de moeilijkheden, die zich in de Londense Kabinetten hebben voorgedaan, en de ontslagen, die aldaar aan verschillende Ministers zijn verleend. Ik moge — zij het dan te allen overvloede — nog even uw aandacht er op vestigen, dat de behandeling van deze materie haar eigenaardige moeilijkheden met zich brengt. In de eerste plaats is er de bepaling van artikel 55 dei Grondwet, die het onmogelijk maakt persoonlijke daden en uitingen van de Koningin in het geding te brengen. Persoonlijke daden van de Koning zijn staatsrechtelijk irrelevant; wij hebben alleen te maken met Regeringsdaden, waarvoor Ministers de verantwoordelijkheid dragen, en over die verantwoordelijkheid kunnen wij dan ten volle spreken. In de tweede plaats hebben wij te maken met de bepaling van de Enquêtetwet, die zegt, dat de Enquêtecommissie met betrekking tot datgene, wat in de Ministerraad is behandeld, alleen vragen mag stellen over de daar genomen besluiten en de gronden, waarop deze berusten. Deze bepaling geldt voor de Enquêtecommissie, uiteraard niet voor de getuige: deze moet zelf beoordelen wat hij in dezen meent te kunnen mededelen. Met inachtneming van deze facetten van de zaak moeten wij proberen ook een zaak als die van uw ontslag te bespreken.

Om te beginnen zou ik u het volgende willen vragen.

U bent bij Koninklijk besluit van 21 Februari 1942 Minister van Justitie geworden. Dat hield — als ik het goed heb begrepen — verband met het feit, dat de heer *van Mook*, die Minister van Koloniën was, weer vertrok en de heer *Gerbrandy* toen Koloniën voor zijn rekening heeft genomen, in verband waarmee u toen Justitie van hem hebt overgenomen. Zeg ik het zo goed?

A. Ongeveer.

28875. De Voorzitter: Wilt u dan hierin de nodige correcties aanbrengeu?

A. De heer *Gerbrandy* was al eerder hlinister van Koloniën a.i. vóórdat de heer *van Mook* kwam. Wij waren echter inmiddels begonnen met de behandeling van de terugkeerbesluiten en de moeilijkheid was, dat ik daarbij niet als gelijke aan de voorbesprekingen kon deelnemen. Er was een commissie van Ministers, die besprekingen voerde over de maatregelen ter voorbereiding van de verschillende besluiten ten aanzien van de terugkeer. De heer *Gerbrandy* vond, dat ik aan die besprekingen moest deelnemen. Hij vond het echter moeilijk, dat ik aan die besprekingen zou deelnemen als secretaris-generaal en als zodanig met de Ministers moest spreken over de moeilijkheden. Dat heeft de doorslag gegeven. De heer *Gerbrandy* wenste, toen de heer *van Mook* wegging, niet terug te vallen op de toestand, dat hij weer en Koloniën en Justitie kreeg. Dat werd een dubbele post.

28876. De Voorzitter: Ik zou u dan willen vragen of u het mogelijk acht, dat u zelf een uiteenzetting geeft van de moeilijkheden, die tot uw ontslag hebben geleid.

A. Dat wil ik gaarne proberen. U hebt, voordat u dit verhoor begon, het een en ander medegedeeld van de grens, waarbinnen de commissie en dus ook ondergetekende zich zullen hebben te bewegen. Er zijn verschillende Ministers gekomen en heengegaan, maar ik geloof, dat, als er één Minister is, die het juist op dit punt moeilijk zal hebben om te vertellen hoe de vork in de steel zit, ik dat wel ben. Ik hoop, dat u mij wilt helpen om op het juiste pad te blijven. Ondanks de grenzen wil ik toch proberen een indruk te geven waar de moeilijkheid zat. Ik vrees alleen, dat het niet geheel bevredigend zal zijn en dat men misschien, omdat wij over bepaalde dingen niet praten kunnen, de indruk zal krijgen, dat ik op losse gronden, althans op onvoldoende gronden, zou zijn heengegaan. Ik moet dit risico nemen.

28877. De Voorzitter: Ik mag u de troost geven, dat in normale verhoudingen een afgetreden Minister geen gelegenheid krijgt om over de oorzaken voor zijn aftreden aan het Parlement mededeling te doen. De in Londen afgetreden Ministers krijgen via deze Enquêtecommissie wel deze gelegenheid om, voor zover dat mogelijk is, daarover mededelingen aan het Parlement te doen, want de Enquêtecommissie is een commissie uit de Tweede Kamer.

A. Ik moge opmerken, doch dit is misschien geen punt van het verhoor, dat dit inderdaad juist is, zij het dan, dat ik de voorkeur zou hebben gegeven aan een andere vorm dan die van een antwoord op een enquête. U zult zich kunnen voorstellen, dat wij niet altijd in alle stilte, de een misschien wat harder dan de ander, hebben gewerkt, maar ik geloof, dat het grootste deel van ons zijn uiterste best heeft gedaan onder moeilijke omstandigheden en dat het er niet goed ingaat, ondanks alle vriendelijkheid, die u betracht, en ondanks het grote beleid, dat u betoont bij het verhoor — ik heb daarvoor niet anders dan de grootste achting —, dat wij hier worden verhoord, nu dat verhoor op zich zelf een element in zich draagt, dat, ik wil niet zeggen een blijk van ondankbaarheid inhoudt, toch reden geeft voor een gevoel van enige teleurstelling onzerzijds. Dat is niet uw schuld. U zit hier om dit te doen en u voert hier een beslissing van het Parlement uit, waarvoor ik de eerste zal zijn, als goed democraat, om het grootste respect te hebben. Ik zal mij daaraan dus gaarne onderwerpen en zal mijn best doen om een beeld te geven van de moeilijkheden. Voordat ik daarmee begin, mag ik u misschien iets vragen. U zei: Het contact met de Kroon mag niet ter sprake komen. Ik mag u eigenlijk geen vraag stellen, maar u kunt mij inlichten. Betreft dit ook voordrachten aan de Koningin? Wanneer een ontwerp werd ingediend, was daarbij een voordracht gevoegd. Dit waren allemaal Koninklijke besluiten, wetsbesluiten, als men wil, en daarbij was gevoegd een Memorie van Toelichting in de vorm van een voordracht aan de Koningin. Dit was een onderdeel van de correspondentie met de Kroon.

28878. De Voorzitter: U vraagt dus of u van een voordracht aan de Koningin mededeling zoudt mogen doen. Ik geloof, dat daartegen, in het algemeen gesproken, geen bezwaar is. Het punt, waarom het gaat, betreft de reacties van de Koningin zelf.

De heer Fiévez: Mijnheer de Voorzitter! U hebt misschien bij uw inleiding ten behoeve van de heer *van Angeren* niet medegedeeld, wat u andere keren wel placht te doen, dat uiteraard voor elke daad de Minister verantwoordelijk is.

De Voorzitter: Dat heb ik uitdrukkelijk gezegd.

A. Dat is de moeilijkheid. De Minister blijft ook verantwoordelijk voor datgene, wat hij aan de Koningin heeft medegedeeld. Niot kan worden gesproken over de reactie van de Koningin. Men kan

moelijk een brief overleggen en het antwoord niet mededelen. Dit wordt natuurlijk heel moeilijk. Ik zal trachten langs de moeilijkheden heen te komen.

Het ontslag, dat door mij werd ingediend, had twee redenen: in de eerste plaats de onmogelijkheid om datgene, wat ik meende, dat voor Nederland niet kon worden gemist, geheel tot stand te brengen, en in de tweede plaats de wijze, waarop de heer *Kerstens* tot het vragen van ontslag werd gedwongen. Als u het goedvindt, begin ik met het voor mij het minst gevoelige en het minst belangrijke, hoewel toch zeer belangrijke, nl. de wijze, waarop de heer *Kerstens* tot ontslag werd gedwongen.

Hij was in New York geweest, had daar tal van belangrijke zaken besproken, was teruggekomen en had toen moeilijkheden gekregen, die op het terrein liggen, waarvan u te recht hebt gezegd: Daarover spreken wij niet. Hij vond in die moeilijkheden aanleiding zijn ontslag te vragen. De heer *Kerstens* was vreselijk kwaad en ontdeed toen heeft de Minister-President, de heer *Gerbrandy*, in de meest vleeiende bewoordingen een toespraak gehouden en er bij hem op aangedrongen toch vooral te blijven. Hij was een Minister, die wij niet konden missen. De heer *Kerstens* was heel kwaad, maar hij moest à tort et à travers blijven. Men kan er over denken hoe men wil — het is misschien een beetje overdreven —, maar ten slotte vonden wij het prettig niet uit elkaar te gaan. Enige weken daarna, toen de heer *Kerstens* druk bezig was onderhandelingen te voeren met de Engelsen over de beschikking over de schepen in verband met de invasie, dus een zeer belangrijke en moeilijke affaire, werd achter zijn rug de afscheiding van de scheepvaart van zijn Ministerie voorbereid. Er was zelfs al, zoals later bleek, een nieuwe Minister, de heer *de Booy*, gepolst. Ik heb tegen de heer *de Booy* persoonlijk geen enkel bezwaar — hij is een fatsoenlijk en integer man —, maar hij was toevalligerwijze een figuur, die, naar mijn mening, moeilijk paste in het geheel van het Kabinet. In de eerste plaats, omdat wij al heel wat grootkapitaal in het Kabinet vertegenwoordigd hadden; daar behoefde niet nog wat bij. Hij was directeur van de „Koninklijke”. Wij hadden al een directeur van de „Billiton”. Voor zover ik kon nagaan, was men in dit opzicht in Nederland nogal kritisch. Wij hadden zo geleidelijk aan de directeurs van de grote maatschappijen in het Ministerie zitten. Dat was een, zij het niet overweldigend, bezwaar van mij. Het tweede bezwaar was, dat de heer *de Booy* niet zo heel lang vóór die tijd een adres van de „Koninklijke” had getekend, waarbij practisch de Regering een proces werd aangeerd wegens haar optreden in verband met de schepenverordering. Men had beloofd, dat men de Regering wel zou krijgen met de vordering van die schepen. Ik vond het heel vreemd een van de ondertekenaars — en áát achter de rug van de heer *Kerstens* om — te belasten met de zorg voor de scheepvaart. Die onmisbare en geprezen persoon, de heer *Kerstens*, kreeg voorts een lange brief van de heer *Gerbrandy* met ernstige bezwaren tegen zijn beleid, terwijl hij hem vroeger een van zijn beste mensen had genoemd, misschien onze toekomstige Eerste Minister. Ik heb dit gequalificeerd als een deurwaarders-exploot, dat hij thuis kreeg. Ik kan mij riet aan de indruk onttrekken, dat deze bezwaren werden aangevoerd om hem als het ware te dwingen die afscheiding van zijn Departement te accepteren. De heer *Kerstens* kon het niet nemen en hij vroeg zijn ontslag. Ik moei eerlijk zeggen, dat ik het zo ernstig vond, dat ik, als ik in zijn plaats was geweest, ook mijn ontslag zou hebben aangevraagd. Ik heb het als zeer gevaarlijk voor de andere Ministers gevoeld, dat men achter de rug van een van de Ministers om een nieuwe aanstelde voor een stuk van zijn Departement en zeide: Ik heb zoveel bezwaren — al ben je een beste kerel geweest, dat het beter is, dat je er uit gaat. Daarop kwam het neer. Ik vond dit niet de wijze, waarop men met Ministers placht om te gaan, en meende als Minister van Justitie daartegen ernstig bezwaar te moeten maken.

28879. De **Voorzitter**: ik krijg langzamerhand de indruk, dat zich in Londen een zekere traditie heeft ontwikkeld bij het behandelen van Ministers.

A. Ik zelf kan niet bogen op een buitengewoon prettige behandeling. Ik durf echter de conclusie: die u stelt, niet te trekken; dat laat ik gaarne aan u over.

Dat was één punt. Het tweede, een zakelijk punt, was voor mij veel moeilijker. Het betrof nl. het tot stand brengen van een van de terugkeerbesluiten. C weet, dat wij een cyclus van besluiten hebben ontworpen: de buitengewone rechtspleging, de organisatie van de buitengewone rechtspleging, de strafbepalingen ten aanzien van de politieke delinquenten, het bijzonder gratiebesluit en het buitengewoon politiebepaling. Dat waren de onderwerpen. Zij hoorden bij elkaar en hadden psactisch betrekking op hetzelfde terrein. Het Buitengewoon Politiebepaling ging iets verder, omdat het ook de

aangelegenheden van de politie en meer de terugkeer raakte. Het bestond uit twee onderdelen. Het eerste artikel zei — om het populair uit te drukken — wij vinden daar een chaos en hebben alle kans, dat de gendarmerie, zoals de Duitsers het noemden, de Rijks-politie, weer uit elkaar valt en de Rijksveldwachters weer het uniform van de Rijksveldwacht, de marechaussee het uniform van de marechaussee en de agenten van politie hun eigen uniform aantrekken; laten wij die voorlopig als een eenheid beschouwen en geef aan de Minister van Justitie opdracht, die eenheid te bewaren. De Minister van Justitie kreeg op grond van dat Buitengewoon Politiebepaling, waarbij hij was aangewezen als de man voor de Rijks-politie, de opdracht hiervoor te zorgen. Dit was niets bijzonders. Het ging alleen over de bepaling om voorlopig meer eenheid te brengen. Volgens deze betrekkelijk eenvoudige bepaling mocht de Minister van Justitie deze politie tijdelijk als een eenheid beschouwen en daaraan min of meer proberen leiding te geven.

Het tweede artikel, waarbij aan de Minister bijzondere bevoegdheden werden toegekend, was veel belangrijker. De Minister van Justitie kreeg enige bevoegdheden, die ook zouden moeten worden toegekend aan de Regering, wanneer wij kwamen tot de civiele staat van beleg, iets, dat op het ogenblik in verband met de wijziging van de Grondwet de bijzondere belangstelling heeft gekregen. Men ziet, dat het niet zo gek was om met die gedachte rond te lopen, aangezien men dit punt tot een van de onderwerpen van de Grondwetswijziging heeft gemaakt.

Wat was de bedoeling van het hebben van die bevoegdheden? Zag de Minister alles zo zwart in Nederland of had hij er bepaalde bedoelingen mee? Was het noodzakelijk, urgent? Dat noodzakelijke, dat urgente, wil ik gaarne naar voren brengen in deze commissie. Ik was — en, naar ik geloof, u met mij — geen groot voorstander van het Militair Gezag. Ik wil de militairen niets te kort doen. Tegen dat Militair Gezag, dat bestond uit snel tot militairen gemaakte heren, die ten slotte in Nederland hun gelederen op korte termijn moesten aanvullen, bestonden enige bezwaren bij het Kabinet en misschien ook bij de bevolking, en hoe eerder het ophield, hoe eerder althans dat Militair Gezag tot zo klein mogelijke proporties werd teruggebracht, hoe beter het was. Men had door de radio aan Nederland beloofd: jullie krijgen een Militair Gezag, wij kunnen dat niet anders doen. Dat zou natuurlijk nog een punt van apart onderzoek moeten zijn, maar wij waren toenmaals van oordeel, dat het nodig was, die bijzondere staat van beleg hoe eerder hoe liever op te heffen. Een van de punten van die staat van beleg was, dat het het Militair Gezag in staat zou stellen om politieke delinquenten, mensen, tegen wie verdenking bestond, politiek verdachten, zonder telastelegging in te sluiten en ingesloten te houden. Het was in Nederland in ieder geval zaak, zo spoedig mogelijk die mensen af te zonderen, die verdacht waren, en dat is ook gebeurd, en die mensen gevangen te houden. Zo spoedig mogelijk zou dan een onderzoek moeten worden ingesteld of men te recht met een verdachte te doen had of niet. Nu was de gedachte, en ik geloof op het ogenblik nog, dat die juist was, om zo spoedig mogelijk Justitie die zaak in handen te doen nemen, haar zo spoedig mogelijk bij de normale politie te brengen en Justitie daarover te laten gaan. Dus niet verder: de ene burger arresteert de andere burger en houdt die gevangen. De strekking was dus ten aanzien van dit punt de bevoegdheid van het Militair Gezag onder de staat van beleg zo spoedig doenlijk te dorn overgaan op de Minister van Justitie. Werd die bevoegdheid aan de Minister van Justitie niet verleend en werd de staat van beleg opgeheven, dan moesten al die mensen worden vrijgelaten, want op grond van Strafvordering kon geen van die mensen worden vastgehouden. Practisch gesproken waren al die mensen aangehouden op last van het Militair Gezag en zodra het Militair Gezag wegging, omdat de staat van beleg werd opgeheven of maar gedeeltelijk werd opgeheven, moesten zij worden losgelaten. Blijf dus over: geef die bevoegdheid aan de verantwoordelijke Minister van Justitie. Hier ziet u in hoofdzaak, hoe ik die urgentie voelde: neem het zo spoedig mogelijk over; het is niet juist, dat die staat van beleg daar zo lang blijft. Laat Justitie het zo spoedig mogelijk overnemen; laat de Minister van Justitie werken met een groep politie, die hij met behulp van de procureur-generaal bijeenbrengt om die verschillende groepen in Nederland, die gearresteerd zijn — de ene groep arresteert de andere en mensen worden ingesloten onder het motto: je bent N.S.B.-er of je voelt voor de Duitsers —, zo gauw mogelijk uit te kammen. Dat kon niet, zolang de Minister van Justitie niet de bevoegdheid daartoe had. Tegelijk werden ten aanzien van de openbare orde aan hem zekere bevoegdheden toegekend, althans om die geleidelijk van het Militair Gezag over te nemen. Als de staat van beleg werd opgeheven, moesten deze bevoegdheden niet verdwijnen, maar zij moesten zo gauw mogelijk

worden gebracht bij het civiel gezag en dit kon alleen, wanneer wettelijk de gelegenheid daartoe werd geopend. Ik blijf dit nog zien als een van de noodzakelijkste dingen, wilde men de zaak goed tot uitvoering krijgen. Ik kon ook niet te lang wachten, omdat een en ander voorbereid moest worden. De tijdelijke organisatie van de politie moest voorbereid worden en ook datgene, wat noodzakelijk was in Nederland te doen. Er moest contact met Nederland opgenomen worden over de wijze, waarop de voorbereiding op korte termijn moest geschieden en ook het Militair Gezag moest worden geïnstrueerd, opdat het overieg zo gauw mogelijk kon worden opgenomen.

Ik heb bij de sainenstelling van dit ontwerp nooit enige moeilijkheden gehad in de Commissie-Terugkeer. Men heeft dit redelijk en juist gevonden, een onderdeel van de cyclus over politieke delinquenten en wat daarbij behoorde aan herstel van orde en rust in Nederland. Ik heb evenmin in de Ministerraad één stem daartegen gehoord.

Alle Ministers stonden achter mij en het ontwerp is ook door alle Ministers getekend. De eerste kleine moeilijkheid ontstond in de z.g. Raad van Advies. Door enkelen werd daar actie tegen mijn ontwerp gevoerd. Dat lieten zij erg duidelijk blijken, want de Minister werd, terwijl hij over andere ontwerpen zeer uitvoerig gehoord was, over dit ontwerp niet gehoord. Slechts na de grootste moeite ben ik door een subcommissie van de Raad van Advies gehoord. Ik heb die subcommissie de zaak uitgelegd en heb gevraagd: Als u bezwaren hebt, wilt u het dan zeggen? Niemand had bezwaren en dus verwachtte ik eer, gunstig advies, maar toen kwam de mededeling, dat het kon blijven liggen tot na de terugkeer in Nederland. Maar het kon niet blijven liggen, tenzij men een ander standpunt ging innemen dan hetgeen ik toen volgde. Ik achtte dit zo urgent, dat ik meende het niet te kunnen missen. Ik meende, dat ik niet in Nederland kon terugkeren, zonder dat deze regeling was tot stand gekomen. De Ministerraad was het gloeiend met mij eens. Men vond het rapport, dat verder geen gronden bevatte dan aller: de mededeling: Wij adviseren het te laten liggen: tot na de terugkeer in Nederland, ongegrond. Met een gemeenschappelijke voordracht is het ontwerp op 2 November 1943 bij H.M. de Koningin ingediend.

Nu komt er een stilstand in de besprekingen, die ik hier voer. Ik moet nu zwijgen. Ik kan alleen zeggen, dat bij alle drukke werkzaamheden en moeilijkheden, die ik had, deze zaak ontzettend veel van mijn zenuwen heeft gevraagd en veel aan mijn gezondheid heeft gekost. Ik heb mij dit ontzettend aangetrokken. Er is heel veel gebeurd, dat ik hier niet kan vertellen. Het ontwerp, dat ik in verband met de verwante regelingen urgent achtte, diende ik op 2 November 1943 met de andere Ministers in en in Mei 1944 was het nog niet bekrachtigd. De behandeling van het Tribunaalbesluit, dat er mee samenhang, bleef liggen en ook andere besluiten bleven liggen. Ik zat te wachten en kon niet verder. Op 17 Mei — ik heb er verteld van het geval-Kerstens, dat zich in die zelfde tijd voerde — heb ik mijn verzoek om ontslag ingediend. Op 2 Juni, dus meer dan veertien dagen later, werd mij medegedeeld, dat mijn verzoek in beraad werd gehouden, en werd mij verzocht mij met het beheer van het Departement te blijven belasten. Inmiddels was aan de heer Kerstens ontslag verleend, was de afscheiding van Scheepvaart en de benoeming van de heer de Booy tot stand gekomen en was de heer Burger tot Minister van Binnenlandse Zaken benoemd, terwijl was afgesproken, dat de kwesties van de verschillende Ministers over de volle breedte zouden worden beslist en de moeilijkheden met de heer van Boeyen zouden worden afgehandeld. Na al dat wachten en vragen, wat er gebeuren zou, kwam op 12 Juni het Koninklijk besluit af, waarbij werd goedgevonden te beslissen de aanvraag van mr. van Angeren niet in te willigen. De heer Geibrandy heeft dat besluit gecontrasigneerd en hij draagt daarvoor de verantwoordelijkheid. Ik herinner mij niet, dit ooit een dergelijk besluit is genomen, behalve voor Ministers, die in een nieuw Kabinet overgaan. Wanneer er een nieuw Kabinet komt, wordt ten aanzien van deze Ministers wel gezegd, dat hun verzoek om ontslag niet wordt ingewilligd, en dan blijven zij zitten. Maar hier komt voor een Minister, die zijn ontslag vraagt, die bezwaar heeft om langer de verantwoordelijkheid te dragen, een Koninklijk besluit tot stand om mede te delen, dat zijn verzoek niet wordt ingewilligd. Nu kreeg men de merkwaardige toestand, dat er een Minister in de Ministerraad zat, die ook van zijn collega's alles had te accepteren, want hij kon niet weg. Als ik zei: Ik kan mij met dit voorstel — b.v. van de heer Furstner of van de heer Albarda — niet verenigen, want ik kan de verantwoordelijkheid niet dragen, werd ik hartelijk uitgelachen. Ik moest een verantwoordelijkheid dragen, welke ik niet wenste te dragen. Ik bleef zitten. Voor dit stuk draagt de Minister-

President — misschien had hij de beste bedoelingen — de verantwoordelijkheid. Ik wil er niet de minste critiek op hebben, doch wil alleen aantonen in welk een dwangpositie ik verkeerde. Ik ben jaren secretaris-generaal geweest en heb heel wat gezien, maar dit had ik nog niet gezien. Ik behoef u niet te schilderen, welke moeilijkheden dit meebracht. Ik geloof, dat de commissie, vooral de oud-Minister, die er bij zit, wel kan begrijpen op welke wijze men in zo'n Ministerraad zit, als er geen Parlement is en men op de Ministerraad is aangewezen. Mijn herhaald, mijn steeds terugkerend verzoek om ontslag ben ik blijven vasthouden; ik kon het niet meer uithouden. Ik ben in die tijd een familielid in Manchester gaan opzoeken. Nauwelijks was ik weg of ik kreeg bericht, dat ik mijn ontslag had en dat de heer van Heuven Goedhart tot Minister was benoemd. Bij het aanvaarden van het Ministersambt heb ik de voorwaarde gesteld, dat ik bij ontslag in mijn vroegere ambt zou terugkeren, en ik ben dan ook in het ambt van secretaris-generaal teruggekeerd. Ik heb dat ambt dus direct overgenomen. Ik kan er nog bij vertellen, dat ik gedurende die periode, waarin ik ontslag vroeg, altijd tegen de heer Geibrandy heb aangevoerd, dat ik het schip niet verliet. Een van de argumenten was altijd, dat men het schip verliet. Ik heb gezegd: Ondergetekende verlaat het schip niet, maar blijft rustig doorwerken als secretaris-generaal. Dat heb ik de eerste jaren in Engeland gedaan, dat doe ik nog. Dus van mij kan niet gezegd worden, dat ik de boei in de steek heb gelaten.

Dat is de geschiedenis. Ik hoop, dat ik het zo gedaan heb, dat niemand in verband met artikel 55 der Grondwet aanstoot kan nemen.

28880. De **Voorzitter**: Ik dank u voor de uiteenzetting, welke u hebt gegeven. U zult zich misschien herinneren, dat u bij het verhoor over punt f, omvattend de verbindingen met het bezette gebied en het Engeland-Spiel, hebt gezegd, dat een van de moeilijkheden, die bij uw ontslag speelden, was, dat u een beslissing stond te worden opgedrongen, welke u niet voor uw verantwoordelijkheid wenste te nemen. Ik neem dan aan, dat deze beslissing u door een andere verantwoordelijke Minister werd opgedrongen, dat een andere verantwoordelijke Minister daarvoor de verantwoordelijkheid op zich moet nemen. Als ik mij goed herinner, wat u de vorige keer hebt gezegd, was het, dat van u werd geveerd, dat de heer van 't Sant bij de terugkeer naar Nederland de functie van directeur-generaal van de politie zou krijgen.

A. Dat werd niet door een Minister geëist. Mag ik misschien naar aanleiding hiervan en ook ter toelichting van hetgeen ik heb gezegd, wijzen op een der vele voordrachten ten aanzien van het Buitengewoon Politiebesluit, nl. die van 5 April 1944? De eerste voordracht is gedaan in November 1943; u vindt dan nog weer eens een voordracht van 5 April 1944, die betrekking heeft op net tot stand komen van dat Buitengewoon Politiebesluit. Daarin vindt u ook vermeld, waarom het niet juist zou zijn in Nederland een directeur-generaal van politie aan te stellen.

U kunt daaruit ook een indruk krijgen, hoe moeilijk het was dit te betogen in een officieel stuk, daar het een voordracht was aan de Koningin. Daarom vroeg ik u: Mag ik het overleggen? Daarin zult u ook een motivering vinden, weer eens herhaald, waarom het zo noodzakelijk was dat Politiebesluit te hebben. U vindt het ontwerp er bij.

28881. De **Voorzitter**: Met Buitengewoon Politiebesluit is geworden het Koninklijk besluit van 27 September 1944, E 123. Wijkt dat in zijn tekst veel af van het ontwerp, dat u destijds mede hebt ingediend?

A. Het is precies hetzelfde, behalve dat de invoering was afhankelijk gesteld van een Koninklijk besluit. Artikel 2.

23882. De **Voorzitter**: „Van af een nader door Ons te bepalen tijdstip komen aan Onzen Minister van Justitie tijdelijk de in de volgende artikelen omschreven bijzondere bevoegdheden toe.“ Aldus luidt artikel 2.

A. Hiervoor was een Koninklijk besluit nodig, terwijl er aanvankelijk stond:

„Van af een tijdstip door Onzen Minister, Voorzitter van den Raad van Ministers in overeenstemming met Onze Ministers van Justitie en van Oorlog na overleg met het Militair Gezag als bedoeld in Ons besluit op den bijzonderen staat van beleg vast te stellen, komen aan Onzen Minister van Justitie tijdelijk de in de volgende bepalingen omschreven bevoegdheden toe.“

Dit was niet afhankelijk van een Koninklijk besluit, maar van overleg met de Ministers. Als u weet hoe moeilijk het was het hoofdbesluit tot stand te brengen, begrijpt u, hoe bang ik was nog dikwijls een Koninklijk besluit nodig te hebben voor de uitvoering.

28883. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* zegt in zijn Memorandum, wanneer hij spreekt over deze kwestie (blz. 54):

„Nadat zijn ontwerp door het geheele Kabinet was aanvaard, kwam later in den Ministerraad de wenschelijkheid naar voren om het in werking treden van de aan den Minister van Justitie toe te kennen bijzondere bevoegdheden niet alleen afhankelijk te stellen van ministerieel overleg, doch van een speciale Koninklijke machtiging Mr. *van Angeren* was van oordeel, dat er op het moment van het terugtreden van het Militair Gezag geen oogenblik twijfel mocht bestaan omtrent de aan den Minister van Justitie bepaaldelijk ten aanzien van het vasthouden van staatsgevaarlijke elementen toekomstige bevoegdheden. Het Kabinet wenschte, evenals de heer *van Angeren*, dat deze twijfel zou zijn uitgesloten, maar oordeelde, dat de vorm, waarbij een uitvoerend Koninklijk besluit de inwerkingtreding zou bepalen, aan dezen wensch evenzeer tegemoet kwam als de vorm van een ministerieele beschikking, uitgaande van drie Ministers. Een enkel lid van het Kabinet oordeelde den vorm van een uitvoerend Koninklijk besluit ook zuiverder.“

Deze kwestie heeft dus blijkbaar al gespeeld vóór uw ontslag.

A. Ja zeker.

28884. De **Voorzitter**: Wanneer u het Buitengewoon Politiebesluit had kunnen krijgen met de bepaling in artikel 2, zoals die uiteindelijk geworden is, had u dat dan geaccepteerd?

A. Ik had mij verzekerd, langs een weg, die ik niet kan bespreken, of ik dat zo zou kunnen krijgen, hetgeen ontkennend werd beantwoord. Er werd gezegd: het wordt niet getekend.

28885. De **Voorzitter**: Ik mag hieruit afleiden, dat die bepaling op zich zelf voor u niet van die aard was om daarvan een portefeuillekwestie te maken. Hadt u het Koninklijk besluit gekregen met die bepaling,

A. Maar ik had die zekerheid niet, dus ik behoefde het niet te aanvaarden.

28886. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat het zo is tot stand gekomen.

A. Toen de heer *van Heuven Goedhart* Minister was heeft hij liet op betrekkelijk korte termijn gekregen.

28887. De **Voorzitter**: Als u het zelf had kunnen binnenhalen, had u het ook gedaan?

A. Ik had zolang gewacht. Ik wist niet, wat er dan nog voor moeilijkheden zouden komen — dat was het gevaar — tussen het terugtrekken van het Militair Gezag, wanneer tegen de staat van beleg ernstig verzet zou komen. Dat konden wij niet voorzien. Ik vond, dat de bevoegdheden zo spoedig mogelijk aan Justitie moesten overgaan.

28888. De **Voorzitter**: Daarbij kwam, dat in die tijd werd gezegd: Het Militair Gezag is een kwestie van enkele weken. Dat was het officiële standpunt.

A. Precies. Daarom zei ik: Moet ik daarvoor een Koninklijk besluit hebben? Toen wij in Londen waren, was de gedachte: de legers zullen binnenvallen — wij wisten niet precies hoe de invasie zou komen —, Nederland wordt het terrein achter de geallieerden, die proberen in Duitsland te komen. Wij zouden het aanvoerterrein zijn.

28889. De **Voorzitter**: Men veronderstelde, dat het in enkele dagen beslist zou zijn.

A. De Engelsen en de Canadezen wilden daar geen Nederlandse autoriteiten hebben en zij wilden dat gebied onder het Militair Gezag hebben, terwijl ik altijd heb gesteld, dat, zodra de Ministers terugkwamen — wij kwamen in ons eigen soevereine gebied —, zij deze zaak in handen zouden nemen. Omdat de in Duitsland te voeren strijd lang zou kunnen duren — wij wisten niet, dat Duits-

land zou capituleren kort nadat de geallieerden er waren binnengevallen —, zou het misschien niet mogelijk zijn, dat de Koningin hier zelf aanwezig was. Wij moesten onder elkaar uitmaken, dat het gezag zo spoedig mogelijk in onze handen zou overgaan. Er mocht geen oogenblik van twijfel tussen zitten. Aangezien het heeft geduurd van 2 November tot Mei en ik de hoofdzaak nog niet kon tot stand brengen, was het beter, dat er een andere Minister zou komen. Als ik de zekerheid had gekregen, dat ik zou bereiken, wat later is tot stand gekomen, zou ik waarschijnlijk — afgezien van de kwestie-*Kerstens*, die ik opnieuw zou hebben moeten bekijken — daarmee genoegen hebben genomen. Ik had de zekerheid, dat het niet getekend zou worden. Ik kan hierop niet diep ingaan. Ik kan alleen zeggen: Als u denkt aan wat u in een vorige vergadering hebt besproken, is het duidelijk, dat deze Minister een beletsel was voor een bepaalde zeggenschap. Men kon het deze Minister niet geven; de volgende Minister van Justitie is gekomen en die heeft het onmiddellijk gekregen.

28890. De **Voorzitter**: Hebt u in verband met uw ontslag nog iets mede te delen of meent u, dat u in uw uiteenzetting volledig bent geweest?

A. Ik geloof, dat ik, met de beperking, die wij ons moeten opleggen, volledig ben geweest.

28891. De **Voorzitter**: Dan zou ik u nog twee vragen willen stellen, die hier buiten staan, maar waartoe ik aanleiding heb gevonden door de opmerkingen, die u hebt gemaakt.

U hebt gesproken over de behandeling van het ontwerp in de Buitengewone Raad van Advies en daarbij gezegd, dat de Ministers daar meestal over ontwerpen gehoord werden. Is dat inderdaad juist? Was de praktijk van het overleg tussen de Regering en de Buitengewone Raad van Advies dusdanig, dat de ter advies gezonden stukken niet uitsluitend schriftelijk werden afgedaan, maar dat de Ministers deze mondeling kwamen toelichten?

A. Ik herinner mij niet precies meer, hoe de praktijk was ten aanzien van de andere Ministers. Ik meen zojuist gezegd te hebben, dat ik ten aanzien van de andere ontwerpen uitvoerig door de Raad van Advies was gehoord en ik dus gelegenheid had gekregen mijn standpunt uiteen te zetten. Ik herinner mij, dat ik een keer met de heer *van den Tempel* ben meegegaan om de juridische kant van een ontwerp te belichten en dat ik met de heer *van Boeyen* ben meegegaan in verband met regelingen, die voor hem van belang waren. Ook ten aanzien van de terugkeerontwerpen, dus speciaal wat de strafbepalingen en de procedure betreft, werd ik uitvoerig gehoord. Daarbij viel het juist zo op, dat ik, wat het Politiebesluit betreft, mij zelf moest aanbieden, daarover contact moest opnemen, ten einde over deze zaak te worden gehoord, omdat ik het een ontwerp vond, dat niet zo kon worden afgedaan, en ik een uiteenzetting wilde geven in verband met de moeilijkheden en de urgentie.

28892. De **Voorzitter**: Voor zover u het kunt overzien, was het wel gebruikelijk, dat over ontwerpen van belang mondeling overleg plaats vond?

A. Die indruk heb ik wel gehad.

28893. De **Voorzitter**: Een tweede punt, dat u even hebt aangeroerd, was het volgende. U hebt gezegd: In de aanvang beschouwden wij Militair Gezag als een onafwendbaar iets, als iets, dat niet was te ontgaan. Mag ik daarin de opvatting beluisteren, dat die mening bij u later is veranderd, dat u later tot de conclusie bent gekomen, dat er bij de bevrijding van Nederland ook een figuur denkbaar was geweest, waarbij wij geen Nederlands Militair Gezag hadden gekregen?

A. Wanneer wij niet te maken hadden gehad met de druk van de Engelsen en de wijze, waarop die druk op ons werd uitgeoefend, en voorts met de wijze, waarop volgens hun mening de oorlog zou verlopen, geloof ik, dat men langs een andere weg — langs de weg van de civiele staat van beleg, als men wil — de civiele autoriteiten de bevoegdheden zou hebben gegeven, aangenomen, dat de politie kon worden aangevuld met het leger of wat ook. Ik geloof echter, aat, zoals de zaken nu lagen, de staat van beleg moest worden uitgevaardigd.

28894. De **Voorzitter**: Het is echter merkwaardig, dat België geen eigenlijk Militair Gezag heeft gehad. Ik meen, dat België nooit een militair gezag heeft gehad, zoals wij dat gekend hebben.

A. Niet zo uitgediept, als wij het hadden. In België heeft men echter zelfs de berechting over de krijgsraden laten lopen. Wij zaten ook wat betreft onze uitrusting aan die staat van beleg en het Militair Gezag vast. Ik geloof echter, dat België wel hetzelfde heeft gehad, maar onder een andere naam. Ik ben direct na de terugkeer — het zuiden was net bevrijd — in België geweest. Omdat België echter onder militair gezag van de Duitsers had gestaan en veel minder had geleden dan ons land, kunt u de verhoudingen in België en die in ons land niet met elkaar vergelijken. Ik geloof, dat het op zich zelf nog een studie waard zou zijn om te zien wat er in België, vergeleken met hier in Nederland, is gebeurd en op welke wijze verschillende maatregelen zijn genomen om tot liquidatie van het gebeurde over te gaan. Bij alle critiek, die men heeft en die ik zelf ook heb tegen de uitvoering — men stelt dikwijls de maker van een wet verantwoordelijk voor de uitvoering —, blijf ik van oordeel, dat wij met deze zaak beter hebben gehandeld dan de Belgen. De Belgen hebben het wel geloofd. Ik geloof, dat zij het, wat betreft het Militair Gezag, niet zo uitgediept hebben; ik geloof, dat België het wel heeft gehad, maar in een andere vorm.

28895. De **Voorzitter**: Men moet natuurlijk onderscheiden tussen de Civil Affairs-organisatie van de geallieerden en het eigen Militair Gezag. Dat Civil Affairs-apparaat hebben de Belgen natuurlijk ook gehad. Dat spreekt vanzelf. Dat kwam met het leger van de geallieerden mee. Ik meen echter, dat zij zelf niet een Militair Gezag hebben gehad in de vorm als wij het hebben gehad. Intussen kunnen wij dit punt nog eens bekijken.

Ik wilde u ten slotte nog iets vragen in verband met de andere onderwerpen, die bij de punten j en o van het Enquêtebesluit aan de orde komen, de kwestie van de bestuursvoorziening en als onderdeel daarvan, en zeker niet het minst belangrijke, de positie van het Parlement. Hebt u met deze zaken ook bemoeienis gehad van dusdanige aard, dat het wenselijk is, dat wij u daarover op een andere keer nog eens horen?

4. Wat u noemt ten aanzien van het Parlement in het bijzonder heb ik uiteraard ook in de commissie gezeten, die daarvoor een regeling heeft ontworpen. Ik heb daarin vooral gezeten als technicus. Met andere woorden: hier is de stof, maak daarvan eens een wet. Ik heb daar uiteraard niet aan deelgenomen, zoals ten aanzien van strafrechtontwerpen, die meer op mijn terrein lagen. Ik heb dat allemaal meegemaakt, al zou ik na al die jaren niet precies meer kunnen zeggen hoe die discussies zijn verlopen, maar ik veronderstel, dat vooral de heren *Albarda* en *van Boeyen* dat in de eerste plaats zullen hebben gedaan. De heer *van Boeyen* is helaas overleden, maar de heer *Albarda*, met zijn grote ervaring, is gelukkig nog altijd te horen. Misschien, dat hij u dat kan vertellen. Misschien, dat ik op enkele punten ook iets kan zeggen, maar ik kan niet zeggen: ik ben de aangewezen man, die u moet horen, ofschoon ik gaarne bereid ben.

28896. De **Voorzitter**: Wie zaten er in die ministeriële commissie-Terugkeer?

A. De heren *Gerbrandy*, *van Boeyen*, *van Lidth de Jeude*, als Minister van Oorlog, omdat dat altijd samenging met de kwestie van staat van beleg of Militair Gezag, en verder ondergetekende. De commissievergaderingen werden practisch altijd bijgewoond door de Prins der Nederlanden. De heer *Furstner* was er ook bij. De heer *Albarda* is er betrekkelijk snel, nadat ik er inkwam, ook bijgekomen om de besprekingen bij te wonen. De heer *Albarda*, zo heb ik het begrepen, misschien niet door de Ministerraad daarvoor aangewezen, maar zich daarvoor aangewezen voelende.

28897. De **Voorzitter**: De Ministers, die u noemde, met uitzondering van de heer *Albarda*, zaten er, naar ik begrijp, qualitate qua in. Bij mutaties kwam dus de opvolger daarvoor in de plaats, terwijl de heer *Albarda* er meer voor zijn persoon in zat?

A. Ja.

28898. De **Voorzitter**: Beschouwt u deze ministeriële Commissie-Terugkeer, gezien het feit, dat Prins *Bernhard* aan de discussies deelnam, toch als een ministeriële commissie? Deze vraag is niet

i-onder belang. Welke was hier eigenlijk de positie van Prins *Bernhard*? Was er een officieel besluit, houdende zijn benoeming tot lid van die commissie, of was dat er niet?

A. Het was belangstelling van hogehand voor deze zaak.

28899. De heer **Fiévez**: Dus niet een formeel lidmaatschap van die commissie?

A. Neen, ik heb nooit een besluit daaromtrent gezien, waarbij hij zou zijn aangewezen.

28900. De **Voorzitter**: Dan zou u het hebben geweten?

A. Ja. Hij sprak daar mede en was er altijd.

28901. De **Voorzitter**: Een concrete vraag hierbij is deze: De notulen van de Ministerraad behoren niet tot de stukken, welke wij kunnen opvragen in verband met het bepaalde in de Enquêtewet. Moet men nu ten opzichte van de Ministeriële Commissie-Terugkeer het standpunt innemen, dat deze commissie ten aanzien van dit punt gelijkgesteld moet worden met de Ministerraad? Wanneer een buitenstaander, niet-Minister, benoemd was tot lid van die commissie, zou dat, naar mijn gevoelen, van invloed zijn voor de beantwoording van deze vraag.

A. Zoals ik het zie, was het aldus: Dit was eigenlijk een soort verlengstuk van de Ministerraad. Met negen of tien mensen kon je niet wat tot stand brengen; wel wanneer het klaar was, maar niet de voorbereidende werkzaamheden.

28903. De **Voorzitter**: De Commissie-Terugkeer was dus iets in dezelfde geest als de commissies, die de Ministerraad tegenwoordig heeft?

A. Ja, die werkcommissies zijn daaraan ontleend. Zo'n commissie was dus een verlengstuk van de Ministerraad. De Prins kwam niet altijd op de afgesproken tijd en hij ging dikwijls eerder weg. Soms ging hij halverwege de vergadering weg. Hij was vrij en gevoelde zich niet gebonden. Dat was uiteraard voor zijn verantwoordelijkheid. Er werden tal van zaken besproken, die zich in de Ministerraad afspeelden. Over het Politiebesluit en al dergelijke zaken werden vertrouwelijke besprekingen gevoerd. Ik heb daar ook wel verslag gedaan van de ervaringen, die ik had opgedaan. De Prins was daarbij tegenwoordig. Dat zal waarschijnlijk wel in de notulen zijn opgenomen. Wat dat betreft, staan de notulen dus gelijk met die van de Ministerraad.

28903. De **Voorzitter**: Hebt u zelf verder nog opmerkingen te maken?

A. Neen. Alleen moet ik u mijn excuses aanbieden. De commissie heeft mij gevraagd een rapport van de werkzaamheden te willen opmaken. Nu heb ik het heel druk aan de Raad van State in de afdeling Geschillen van Bestuur. Ik heb daar druk werk. Dat klinkt misschien wonderlijk, maar het is een feit. Daardoor is het rapport iets vertraagd. Ik hoop, dat de commissie enig geduld met mij zal hebben. Ik wil dat rapport gaarne indienen om een indruk te geven niet zo zeer van wat ik zelf heb gedaan, maar ook van wat mijn mensen hebben gedaan.

De **Voorzitter**: Wij zien het met belangstelling te gemoet.

Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

J. R. M. VAN ANGEREW.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

FIÉVEZ.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN MAANDAG 18 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e, j en o.*

Verhoor van

ADRIANUS PELT,

oud 56 jaar, wonende te Plandome, Long Island,
adjunct Secretaris-Generaal der Verenigde Naties.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 29149 t/m 29196 hebben betrekking op de punten *b, c, d, e* en *f* van het Enquêtebesluit.

29197. De **Voorzitter**: Mag ik thans nog eens terugkomen op de andere vraag. Hebt u over het Londense beleid bepaalde mededelingen te doen omtrent gebeurtenissen, waarbij u zelf op enigerlei manier betrokken bent geweest, waarover u derhalve met eigen wetenschap iets kunt verklaren en die voor ons van enig belang kunnen zijn? Dan zouden wij van dit verhoor gebruik kunnen maken om u de gelegenheid te geven daarover een verklaring af te leggen.

A. Dat is een vraag van zeer grote strekking.

De **Voorzitter**: Inderdaad.

A. U stelt een vraag, die niet ineens te beantwoorden is, want het beleid van de Regering heeft verschillende fases doorlopen. De eerste fase, die aanving betrekkelijk kort na de aankomst van de Regering in Engeland en waarvan men kan zeggen, dat zij heeft geduurd tot het aftreden van de heer *de Geer*, was tot op zekere hoogte een fase van tweestrijd. De heer *de Geer* verkeerde tot op het ogenblik van zijn aftreden — dat is mijns inziens ook zijn verklaring van zijn aftreden — nog in twijfel over de vraag of wij voor honderd procent een geallieerde Regering behoorden te zijn, of wij voor honderd procent behoorden deel te nemen aan de geallieerde strijd. Hoe aan die fase een einde is gekomen, behoef ik u niet te vertellen.

De **Voorzitter**: Dat hebben wij uitvoerig onderzocht.

A. Dat zult u wel vernomen hebben uit een beter ingelichte bron dan de mijne.

Daarna is het regime van de heer *Gerbrandy* gekomen. Dat was, wat betreft de voortzetting van de oorlogvoering met al onze krachten, eigenlijk een veel eenvoudiger periode. Voor de heer *Gerbrandy* bestond daaromtrent geen twijfel. Hij was in dat opzicht honderd procent anti-Hitler, anti-Nazi, pro-Nederland, en kende geen vergelijking; hij was een gesimplificeerde *Churchill* en in dat opzicht was het in die tijd voor mij als leider van de Regeringvoorlichtingsdienst, die zelf een oorlog had te voeren, maar dan op psychologisch gebied, een heel eenvoudig geval. Twijfel kende de heer *Gerbrandy* niet. Er was nog wel eens twijfel bij de andere Ministers, maar niet bij de heer *Gerbrandy*. Hij zette zijn wil zo consequent door, dat wij daarover geen grote moeilijkheden hebben gehad, behalve, maar zelfs dat was, achteraf bekeken, een grote moeilijkheid, wanneer hij nuanceverschillen kreeg met de andere Ministers. Die nuanceverschillen zijn bijv. ontstaan, wat betreft de wenken aan ambtenaren, de Ministerscrisis bij gelegenheid van het aftreden van de heren *Welter* en *Steenberghe*.

29198. De **Voorzitter**: Dit hield verband met uw taak. Zij vond haar onmiddellijke aanleiding in de bekende radiorede over het bombarderen van objecten in Rotterdam.

A. Ja. Daarbij ben ik onmiddellijk betrokken geweest.

Als u mij vraagt: ging het verschil tussen de heer *Gerbrandy* en de heren *Steenberghe* en *Welter* over de substantie van die verklaring, dan moet ik zeggen: neen, het ging over de wijze, waarop die uitzending tot stand was gekomen.

29199. De **Voorzitter**: De heren *Steenberghe* en *Welter* hadden ook wel bezwaar tegen de inhoud, omdat zij vonden, dat een radiorede van zulk een betekenis niet kon worden gehouden, zonder daarin andere Ministers te kennen.

A. Als andere Ministers de inhoud der rede wel gekend hadden, geloof ik niet, dat de uitzending op essentiële punten anders zou hebben geluid. Ik heb die indruk ten minste nooit gehad. Langzamerhand hadden zij zich allen achter deze opvatting van oorlogvoering geschaard.

29200. De **Voorzitter**: Hoe kwam de heer *Gerbrandy* er bij een radiorede als deze zó maar, zonder andere leden van het Kabinet te raadplegen, de wereld in te sturen? Daarmede veroorzaakte hij toch onaangenaamheden?

A. Ik geloof, omdat geen Nederlandse Regering en geen Nederlandse premier konden ontkomen aan de erkenning van de voordelen in oorlogstijd, gelegen in de figuur van een Engelse „Prime Minister“, die een veel sterkere leiding kon geven aan zijn Kabinet dan in de vóóroorlogse opvattingen de Nederlandse Eerste-Minister kon doen.

29201. De **Voorzitter**: Dat is toch wel een simplistische opvatting, want de Nederlandse Minister-President kon moeilijk zonder meer dezelfde bevoegdheden krijgen als de Engelse Prime-Minister. In Engeland was er een Parlement en dat hadden wij niet. Dat is natuurlijk een geweldig verschil.

A. Akkoord, Mijnheer de Voorzitter, de heer *Gerbrandy* is echter een simplistisch man. Hij zag dit voorbeeld dagelijks voor zich en zag de moeilijkheden, die hij had met zijn Ministers, die steeds weer van opvatting met hem verschilden. Af en toe begonnen zijn vingers te jeuken en dan kwam hij in de verleiding om te zeggen: „Ik neem ook eens een besluit.“ Dat heeft hij in dit geval gedaan. Een andere kant van de zaak was, dat besluiten over hetgeen over „Radio Oranje“ moest worden uitgezonden, een snelle beslissing vereisten. Dit bleek o.a. uit de klachten, die wij voortdurend kregen — mijns inziens gerechtvaardigde klachten — uit Nederland, via de ondergrondse beweging en door Engelandvaarders, dat er te veel tijd verliep tussen de gebeurtenissen in Nederland en de reactie uit Londen. De heer *Gerbrandy* en wij allemaal, die bij dit werk waren betrokken, hadden de neiging om te zeggen: „Deze klacht uit Nederland is zo volkomen gerechtvaardigd, dat wij alles moeten doen om de tijd, die verloopt tussen het moment, dat wij de gebeurtenissen kennen — hetgeen op zich zelf al een vertraging inhield, want wij hoorden het maar zelden onmiddellijk —, en het ogenblik, waarop wij reageren, zo kort mogelijk te doen zijn.“ Verbeeldt u, dat zo'n ontwerpverklaring van de heer *Gerbrandy* eerst in de Ministerraad was besproken, zoals trouwens in de aanvang herhaaldelijk het geval is geweest, dan zou het dagen hebben geduurd. Ik zeg dit niet ter verdediging van de heer *Gerbrandy*, maar om duidelijk te maken, dat als ik in zijn plaats was geweest, ik precies zo zou hebben gehandeld. Ik had dan gezegd: „Er is geen tijd voor.“

29202. De **Voorzitter**: En als u in de plaats van de andere Ministers was geweest?

A. Zelfs als ik in de plaats van de andere Ministers was geweest, geloof ik, dat ik meer begrip had getoond voor de noodzakelijkheid van snel reageren. Ik zou vermoedelijk in het algemeen meer begrip gehad hebben voor de snelheid, die nodig is om de psychologische oorlogvoering met succes te voeren. Indien die niet snel wordt gevoerd, kan men die beter niet voeren.

Men kan er uit en ter na over praten, er zijn altijd twee of meer kanten aan zulke zaken. Het zou m.i. in vele opzichten wenselijk zijn geweest, als men de heer *Gerbrandy* vroeger dan het geval is geweest — onder de drang van de omstandigheden is het ten slotte toch gebeurd —, namens de Ministerraad de verantwoordelijkheid voor „Radio-Oranje” had toevertrouwd.

29203. De **Voorzitter**: Op welk moment is dat gebeurd?

A. Dat is geleidelijk gebeurd in de winter van 1941 op 1942. Toen werden de omstandigheden in Nederland zo nijpend, dat men er geen eindeloze discussies over kon voeren, hoe gereageerd moest worden. Men moest reageren en snel, en dat „snel” was nog altijd te langzaam vanaf het ogenblik, dat wij voortdurend de klacht

kregen — welke klacht wij zeer wel begrepen —: „Er gaan soms twee weken, soms zelfs meer, overheen, eer jullie, als er bij ons iets is gebeurd, dat van het hoogste belang is, daarop reageert en ons leiding geeft.”

De nos. 29204 t/m 29228 hebben betrekking op de punten b, c, d, e, f en n van het Enquêtebesluit.

A. PELT

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 19 OCTOBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Schilthuis, jonkvrouwe Witewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

PIETER ADRIAAN KERSTENS,

oud 52 jaar, wonende te 's-Gravenhage,

lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, oud-Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visserij.

Hij legt de eed af als getuige.

29445. De Voorzitter: Het onderwerp, dat wij vanmorgen met u willen bespreken, is het destijds in Londen aan u verleende ontslag als Minister.

Nu vormen de ontslagen van Ministers een enigszins moeilijke materie voor ons en ook voor de getuigen. Wij hebben namelijk daarbij met verschillende zaken rekening te houden. En wel in de eerste plaats met de bepaling van artikel 55 der Grondwet: de Koning is onschendbaar, de Ministers zijn verantwoordelijk. Dat betekent dus, dat buiten beschouwing moeten blijven persoonlijke daden en uitingen van de draagster van de Kroon, want persoonlijke daden en uitingen van de draagster van de Kroon zijn staatsrechtelijk irrelevant; wij hebben hier alleen te maken met Regeringsdaden, waarvoor een bepaalde Minister de verantwoordelijkheid draagt. Over de verantwoordelijkheid van die Minister kunnen wij natuurlijk in volle vrijheid spreken.

In de tweede plaats is er het voorschrift van de Enquêtewet, dat zegt, dat voor zover het betreft het verhandelde in de Ministerraad de Enquêtecommissie alleen mag vragen naar de besluiten en de gronden, waarop die besluiten berusten. Een soortgelijk voorschrift bestaat niet voor de getuige. Deze moet op dit punt zelf beoordelen, wat hij al of niet wenst mede te delen.

Dat is het kader, waarin wij een dergelijke delicate zaak moeten behandelen. Wij moeten dus proberen tussen deze klippen door te zeilen.

Het is misschien het beste, dat ik na deze korte inleiding u het woord geef voor een uiteenzetting van datgene, wat zich bij uw ontslag heeft voorgedaan, en naar uw mening daarbij voor ons van belang is om te weten.

A. Ik geloof, dat ik het best doe met beginnen te zeggen, dat er voor mijn aftreden waren algemene redenen en meer directe redenen, welke laatste dus de aanleiding zouden kunnen worden genoemd.

Ik ben namelijk ten minste een jaar, voordat ik werkelijk aftrad, meer dan eens van plan geweest af te treden. In dat voornemen stond ik overigens helemaal niet alleen; dat kwam in het Kabinet vaak voor.

De hoofdreden daarvoor was een gevoel van groot onbehagen wegens de algemene gang van zaken.

Daarvan was het hoofdelement dit, dat verscheidene Ministers niet de overtuiging hadden, dat de Minister-President, de heer *Gerbrandy*, voldoende waakte, ik zou haast willen zeggen: niet alleen voor de plicht, maar voor het recht van de Minister op zijn verantwoordelijkheid. Het was een zee moeilijke zaak: ik gun niemand van de aanwezigen een Ministerschap in ballingschap, als het ten minste er uit ziet in het algemeen als wij het hebben meegemaakt. U moet dat ondervonden hebben om het te kunnen begrijpen, maar misschien is het aan te duiden op deze wijze, dat de Ministers, die eigenlijk op twee plaatsen vast moeten zitten — naar boven aan hun verantwoordelijkheid aan de Kroon en naar beneden aan hun verantwoordelijkheid aan de Volksvertegenwoordiging — dat tweede punt misten, waardoor zij, om het huiselijk uit te drukken, enigszins in de

lucht bengelden. Het ergste gemis voor mij is geweest, omdat ik een langere parlementaire ervaring had, in Indië in de Volksraad, het ontbreken van een Volksvertegenwoordiging, waardoor ontbrak o.a. het legaal rekenschap afleggen en tot een besluit geraken, of dit nu positief dan wel negatief uitviel, maar waardoor er in elk geval iets gebeurde, waartegen niet iedere keer en van alle kanten — nu weer intrigerend, dan weer complotterend — kon worden ingegaan. En dat gebeurde geregeld. Wanneer men dan een Minister-President heeft, die niet heel secuur vasthoudt aan de rechten en de plichten, maar ook aan de rechten van de Ministers, dan wordt het zeer moeilijk. Dat is nu eenmaal de aard van de heer *Gerbrandy*, wiens typische uitdrukking dan ook was: daar baggeren we wel doorheen. Dat was een woord, dat hij welhaast dagelijks gebruikte. Dat maakte het zeer moeilijk; daardoor ontstonden teikens spanningen.

29446. De Voorzitter: Wij hebben hier uiteenzettingen gekregen van de heren *Dijxhoorn*, *Steenberghe*, *Welter* en van *Angeren* en daaruit is ons gebleken, dat een belangrijke factor vaak is geweest — in het bijzonder is dat het geval geweest bij het ontslag van de heren *Steenberghe* en *Welter* — het streven van de Minister-president om bepaalde zaken af te doen buiten de verantwoordelijke Minister om. Ons is ook gebleken, dat bij de reconstructie van het Kabinet in 1941, dus na het ontslag van de heer *Dijxhoorn*, de heer *Gerbrandy* geprobeerd heeft deze bevoegdheid van de Minister-President ten aanzien van de andere Ministers min of meer vast te leggen. Daartegen zijn toen grote bezwaren ingebracht door de heren *Steenberghe* en *Welter* en ook door de heer *van den Tempel*. Als gevolg daarvan is er toen niets vastgelegd, hetgeen de heer *Gerbrandy* aanvankelijk wel voor de geest gestaan had; hij wilde dit zwart op wit vastleggen: men is toen voortgegaan en enkele maanden later was het mis; toen barstte de bom bij de heren *Steenberghe* en *Welter*. Bent u het Kabinet gekomen onmiddellijk na het aftreden van deze heren. Is er na uw intrede in het Kabinet nog iets gebeurd met betrekking tot die bijzondere positie van de Minister-President? Zijn daarover nog bepaalde afspraken gemaakt? Is er iets schriftelijk neergelegd of is men gewoon doorggegaan op de basis van de toestand, zoals die eenmaal bestond, zodat de eventuele moeilijkheden meer of minder snel rezen naargelang van de persoonlijke aard van de betrokken Ministers? Dat zou ik gaarne willen weten, want met betrekking tot dit probleem houdt op het ogenblik onze wetenschap op bij de mededelingen, die wij gekregen hebben van de heren *Steenberghe* en *Welter* over de crisis van October 1941.

A. Voor zover mij bekend is, ik heb het bewuste stuk nooit gezien, moet er bij die formatie een stuk zijn geweest, waarin was vastgelegd, dat *Gerbrandy* als Minister-President het recht had tot het nemen van initiatief op verschillende gebieden; dat hij dus ook ten aanzien van zaken, die op het terrein van andere Ministers lagen, het initiatief kon nemen, dus zelf de zaak aan de orde kon stellen, resp. kon aansporan tot het nemen van een bepaald initiatief. Voorts kon hij maaregelen nemen tot het coördineren van de verschillende initiatieven.

29447. De Voorzitter: Het is dus gebleven bij een vrij algemene formulering, waarbij het zwaartepunt lag in de wijze, waarop een en ander werd uitgevoerd?

A. Precies. Ik heb nooit naar het stuk gevraagd en ik heb persoonlijk nooit te klagen gehad over ingrijpen van *Gerbrandy* op mijn terrein. Het zat hem in de persoon van *Gerbrandy*, waarop men, eerlijk gezegd, niet aan kon, hetgeen mij eerst later is gebleken. Men kreeg steeds sterker het gevoel, dat hetgeen hij zeide gedaan te hebben, daarom ook niet altijd inderdaad was gedaan. Het vertrouwen in hem ging daardoor geleidelijk verloren. In het begin was het omgekeerd, toen ben ik bepaald te goedgevolig geweest.

29448. De Voorzitter: De periode, waarin u Minister was, heeft betrekkelijk lang geduurd, nl. 2½ jaar. Had u in die periode de indruk, dat u met deze mening over de heer *Gerbrandy* alleen stond?

A. Neen, zeker niet. Het was een communis opinio.

29449. De **Voorzitter**: Geldt dat ook voor hetgeen u zojuist zeide, nl., dat men er nooit precies van op aan kon wat hij zei te hebben gedaan of niet te hebben gedaan?

A. Daarinde is het werkelijk niet te kras gezegd.

29450. De **Voorzitter**: Schrijft u dit toe aan, laten wij zeggen, de wil om opzettelijk zo te handelen of schrijft u dit meer toe aan slordigheid in de afdoening van zaken?

A. Ik schrijf het meer toe aan de wil om zich te redden uit bepaalde situaties en zich op zijn plaats te handhaven. Het kwam zeker niet voort uit de gewone boosaardige lust tot liegen, maar de zucht om zich op zijn plaats te handhaven deed hem herhaaldelijk een voorstelling van zaken geven, en dat gebeurde dan met veel nadruk, die niet overeenkomstig de werkelijkheid was. Indien dit nu de vraag betrof of hij je ten aanzien van de ministeriële verantwoordelijkheid voldoende beschermde, dan droeg dit altijd een ernstig karakter. Daardoor ontstond dat gevoel van onbehagen, dat wij bijna allemaal op de duur kregen.

Er zijn toen een paar dingen gebeurd, die dat gevoel van onbehagen bij mij als het ware deden kristalliseren in een besluit. De eerste grote aanleiding was een conflict met de reders. Zoals u waarschijnlijk wel zult weten, heb ik indertijd het moeilijke besluit moeten nemen tot het vorderen van de koopvaardijvloot met het daarmede gepaard gaande besluit van het instellen van de Vaarplicht. Neen, ik moet het omgekeerd zeggen: de instelling van de Vaarplicht was voor de oorlogvoering absoluut noodzakelijk en in verband daarmee was de vordering van de koopvaardijvloot evenzeer noodzakelijk. Dat besluit was voor de reders natuurlijk niet prettig. Zij hebben mij dit op dat moment zeer kwalijk genomen en zij hebben er alijd op geloerd mij ministerieel ten val te brengen, omdat ik hun dit, naar hun mening, had aangedaan. Naar hun mening was die vordering van de vloot niet nodig. Ik heb het echter wel gedaan en heb daar, ook nu nog, nooit een seconde spijt van gehad. Indertijd was een van de voornaamste en noodzakelijkste taken van een Minister van Scheepvaart er voor te zorgen, dat de sociale voorzieningen van de zeevarenden werden verbeterd; dat was absoluut nodig. Ik wilde echter niet, door een snelle en aanzienlijke verbetering van de basisgagen der zeevarenden, het gevaar oproepen van een ontwrichte algemene loonstructuur in na-oorlogs Nederland.

Dat was het grote gevaar, waarmee Amerika ons uit een oogpunt van handelspolitiek en scheepvaartconcurrentie, voor na de oorlog, bedreigde, door ons te pressen de lonen zo hoop op te voeren, dat het na de oorlog niet bij ons achterlag en het zich zou kunnen handhaven in de scheepvaartstrijd, doordat zijn lonen dan niet zo hoog boven de onze lagen.

Dat wilde ik niet. Het zou totaal ontwrichtend ten aanzien van de gehele loonpositie hebben gewerkt, als de lonen te snel werden verhoogd.

Men kon grote tevredenheid krijgen door verbetering van de rechtspositie van het personeel en daaraan heb ik gestadig gewerkt. Het zal niet uw bedoeling zijn, dat ik dit alles gedetailleerd uiteenzet. Maar er komt een ding bij: dat ik op zekere dag besloot, dat de arbeidersafgevaardigden aanspraak mochten maken op vóór-overleg in zake regelingen van de arbeidspositie. Let wel: het was alleen een adviserende instantie, maar zij hadden het recht van te voren gehoord te worden, terwijl zij tot dan toe alleen, als de maatregel was genomen, er met de werkgevers over konden gaan bakkeleien. *Hinc illae lacrimae!* Toen schreven de heren werkgevers mij een brief, die alle perken te buiten ging. Zo iets had ik nooit beleefd of voor mogelijk gehouden. Bovendien staakten zij het werk.

29451. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat?

A. Zij schreven, dat zij de verantwoordelijkheid voor het beheer van de koopvaardijvloot niet konden dragen, als ik dergelijke revolutionaire dingen deed, als de arbeiders mochten meespreken in het vóór-overleg bij de vaststelling van de arbeidsvoorwaarden.

Ik kon de brief niet accepteren van een orgaan, dat aan mij verantwoordelijk was voor de bewindvoering van de koopvaardijvloot.

Ik bracht de zaak in de Ministerraad; de Ministers waren het toen met mij eens. De verontwaardiging in de Ministerraad was algemeen en werd het meest luidkeels uitgesproken door de heer *Gerbrandy*. Dat inocht onder geen voorwaarden worden geduld en hietegen moesten maatregelen worden genomen en mij werd gevraagd, of ik maatregelen had te nemen. Ik zei: ja, ik heb een maatregel, die afdoende is in de toekomst; ik zal het Vaarplichtbesluit van de zeevarenden zo wijzigen, dat ook de bewindvoerders onder het besluit vallen. Als de opvarenden van de koopvaardijvloot ter wille van het

hoge goed van deze oorlog en het oorlog voeren van ons land moeten worden verplicht te varen, hoeveel te meer hebben dan niet de reders, die een hogere verantwoordelijkheid dragen, hogere plichten. Daarover waren allen het in de Ministerraad met mij eens, maar toen het op de uitvoering aankwam, is er niets van terechtgekomen; toen liet de Ministerraad mij in de steek: zij wilden geen van allen hun vingers branden aan die zaak; het was ten slotte mijn zaak en ik moest maar zien er uit te komen, wat niet kon, omdat het niet bij een ministerieel besluit kon: de wijziging moest bij Koninklijk besluit tot stand komen.

De heer *Gerbrandy* en ik zijn samen met de reders in een vergadering bijeen geweest, waar de heer *Gerbrandy* zich, laat ik zeggen, flink gehouden heeft en de heren geducht de les heeft gelezen. Toen het tot het trekken van conclusies kwam, gebeurde er niets; ik moest het over een andere boeg wenden. Het is in zoverre bevredigend geweest, dat de reders de brief hebben ingetrokken (maar niet heel royaal) en dat zij zijn blijven doorwerken. Enfin, wij zijn er met een compromis uitgekomen; een compromis op basis van misverstanden: zij hadden niet begrepen, dat ik had bedoeld het geven van advies in het vóór-overleg en hadden gedacht, dat ik de arbeidersafgevaardigden te zamen met de reders in de commissie als leden had willen doen plaats nemen, wat niet waar was. Het stond duidelijk in de stukken. Waarop het aankwam, was, dat ik door de gehele Ministerraad in de steek werd gelaten, maar door de heer *Gerbrandy* het meest, zoals later is gebleken.

29452. De **Voorzitter**: Door de gehele Ministerraad?

A. Ja. Hier had de heer *Gerbrandy* heel wat anders tot stand kunnen brengen, als hij niet zelf het meest van de zaak af gewild had. Dat wisten de anderen ook. U moet u de gehele Nederlandse kolonie in Londen voorstellen: er werd eindeloos geïntrigeerd, er waren coterieën en groepen, en daar speelden die reders een zeer belangrijke rol. Dat waren de oude scheepvaartbaronnen, zoals zij ook in dat milieu genoemd werden. Ieder had zijn vrienden en zijn machtige vriendjes en dat werkte allemaal samen om complotten op te zetten. De reders grepen die kans aan.

De tweede aanleiding was de ervaring, door mij opgedaan bij mijn terugkomst uit Amerika, waar ik als hoofd van de Nederlandse delegatie naar de U.N.R.R.A. (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) was opgetreden. Wanneer men de courantenverslagen daarover leest, zal men zien, dat de Nederlandse delegatie daar een zeer goed figuur geslagen heeft. Ik heb daarvan natuurlijk een verslag laten maken; ik ben in Londen teruggekomen in Januari 1944 en ik heb tot de Directeur van het Kabinet der Koningin gezegd: Wil aan Hare Majesteit de Koningin laten weten, dat ik terug ben en dat ik gelegenheid verzoek aan H.M. verslag van onze werkzaamheden aan te bieden. Ik heb toen drie, vier dagen gewacht; ik hoorde niets. Toen heb ik tot de heer *Gerbrandy* gezegd: Ik hoor niets op mijn verzoek, wil je nog eens aan de Koningin vragen of ik gelegenheid mag hebben mij terug te melden en mijn rapport aan te bieden? Ja, dat moet inderdaad gebeuren, zeide de heer *Gerbrandy*, en toen kwam hij één of anderhalve dag daarna terug met de mededeling: Hij had het aan de Koningin gezegd en de Koningin vraagt, of je een verslag wilt maken. Ik zeg: dat verslag heb ik al. Torn zeide hij: Be Koningin zal je ontvangen. Dat gebeurde niet. Ik heb toen 14 dagen later mijn verslag maar ingezonden. Kort daarna kwam de heer *Steenberghe* terug uit Amerika en toen werd de heer *Steenberghe* uitgenodigd aan de Koningin verslag uit te brengen over de gang van zaken in Atlantic City, waar de U.N.R.R.A. had vergaderd. Toen heeft de heer *Steenberghe*, die een ervaren man is, gezegd: dat wil ik wel doen, maar dan zal ik een afschrift aan de Minister geven, want dat behoort de Minister te weten; die is mijn chef. Zo is het ook gebeurd. Toen heb ik aan de heer *Gerbrandy* medegedeeld, dat ik ontslag zou nemen als Minister, omdat mij dit niet juist leek, waar ik mij de eerst geroepene achtte, vooral, omdat ik het gevraagd had, dat rapport uit te brengen. Ik had er niet het minste bezwaar tegen, dat H.M. de Koningin de heer *Steenberghe*, of wie ook, over deze zaak hoorde, maar ik kon niet accepteren, dat ik op deze wijze, niet alleen als hoofd van de delegatie, maar tevens als Minister van Economische Zaken, als hoedanig ik hoofd van de delegatie geworden was, gepasseerd werd. Let wel: U moet dit allereerst zien in dit algemene kader, dat de toestand voortdurend onbevredigend was. Nu kwam het tot een crisis! Ik heb gezegd: het is mooi geweest en ik accepteer dat niet. Toen is er een ontzaglijke deining ontstaan, dat ik om deze reden er uit zou gaan; toen hadden in Nederland juist de eerste onderwaterzettingen plaats; die moeten in die tijd gevallen zijn, nl. Februari 1944. De heer *Gerbrandy* heeft dat toen aangegrepen om op mij een beroep te doen om het Nederlandse volk toch niet aan te doen, dat er weer een scheur in dit Kabinet kwam,

dat er weer narigheid was; zij hadden al zoveel te verduwen; de heer *van Tets*, de directeur van het Kabinet der Koningin, zeide: dat moest ik toch niet doen. Ik heb mij laten bepraten en ik heb gezegd: goed, maar ik leg schriftelijk vast, dat ik dit geen tweede keer zal verdragen.

Dat heb ik ook gedaan nadat *Gerbrandy* het alleruiterste had gedaan om mij er van af te houden. Dat werkte ook niet ten gunste van onze verstandhouding, want hij wilde dit tot iedere prijs verhinderen. Ik heb het echter doorgedreven.

Er was voorts nog een andere zaak, die omstreeks die zelfde tijd hiermede speelde. Ik was ongeveer 5½ maand in Amerika geweest en toen ik terugkwam, had men als het ware het drinkwater tegen mij vergiftigd. O.a. wijlen de heer *van den Broek*, de Minister van Financiën, had dit gedaan; ik zou op zijn terrein gekomen zijn, hetgeen niet eens waar was, al had ik een geïncrimineerde passage wel willen uitspreken. In een radiorede, die ik voor de Columbia Broadcasting Company moest houden, stond nl. een bepaald zinnetje. Ik kwam echter in tijdnood en had daardoor geen gelegenheid nieer om dat zinnetje uit te spreken. Ik had die mededeling in het openbaar dus niet gedaan, maar het feit, dat ik het had willen doen, was een casus belli, nl. een stok om de hond te slaan.

29453. De **Voorzitter**: Had die zin betrekking op de betalingscapaciteit van Nederland?

A. Precies; dat had ik niet gedaan, maar ik had ook het voor-nemen daartoe niet mogen hebben, terwijl toch bleek, toen wij in Amerika aankwamen, dat de publieke opinie in Amerika zeer ontstemd was over het voornemen der Regering om aan het Congres zoveel millioenen te vragen voor de U.N.R.R.A.; men zou het daar niet name nooit hebben veraragen, aat landen, waarvan men zei, dat ze tot de verdienende landen behoorden, landen, die een koopvaardijvloot hadden, zoals Nederland, en die een vordering hadden op Amerika, dit alles cadeau zouden krijgen; daarvan was geen sprake. Wij zouden wel huip kunnen krijgen, maar daarvoor zouden wij gedeoïreerd worden. Dat was zo evident, dat ik met *Spaak* en *Theunis* tot de conclusie kwam, dat wij de zaak van de U.N.R.R.A. konden dienen door te zeggen, dat wij geen gratis hulp verlangden. Het was dus een kwestie van tactiek, indien wij zeiden, dat wij geen gratis hulp verlangden. Dat had ik echter niet mogen doen, want aat was een zaak van de Minister van Financiën.

29454. De **Voorzitter**: Is er dan misschien in het stuk, dat ik hier voor mij heb, sprake van een tikfout? Of heb ik de zaak niet goed begrepen? Ik heb hier voor mij een brief van u van 25 Mei 1944 aan de heer *Gerbrandy*, waarin u antwoordt op de verschillende beschuldigingen, die hij in zijn schrijven van 19 April 1944 tegen u heeit geuit. U brengt dan deze kwestie als volgt ter sprake:

„Ik verwijs daarnaar, maar wil hier nog even stil slaan bij wat Gij noemt mijn „in het openbaar gedane uitlating omtrent de betalingscapaciteit van Nederland“.Gij weet, dat ik die zoogenaamd in het openbaar gedane uitlating in het geheel niet gedaan heb! De gramofoonplaat, die van de bedoelde radiorede gemaakt werd, zal het u kunnen bewijzen. Andere uitlatingen heb ik niet alleen niet gedaan, maar ik heb in meer dan één bespreking met de Belgische en Fransche gedelegeerden naar Atlantic City geweigerd mij aan te sluiten bij hun beleid, dat er op gericht was hun positie sterk te maken door bij voorbaat te verklaren, dat zij liever voor alle relief en rehavilitatie wilden betalen.”

Dat begrijp ik niet goed. U zei zo juist: ons standpunt was evident, dat wij gezn gratis hulp moesten vragen. In dit stuk lees ik echter, dat u in de besprekingen met de Belgische en Franse gedelegeerden hebt gezegd: ik sluit mij bij uw standpunt niet aan. Dat lijkt in strijd met hetgeen u zojuist hebt gezegd, nl. dat u met de heren *Spaak* en *Theunis* te zamen de enig mogelijke en juiste gedragslijn hebt getrokken.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, dit is schijnbaar met elkaar in tegenspraak. Het ging bij de heren om een zeer positieve actie, om een stap te doen bij het State Department en daar te vertellen: wij willen wel liever betalen. Dát heb ik niet gedaan. Ik wilde niet naar het State Department gaan om daar te vertellen, dat wij liever wilden betalen; dat ging mij te ver. Ik had in mijn radiorede zoiets staan als: er zijn landen, die bereid zijn te betalen, en dan er nog bij: als dat verlangd wordt. Ik had dat met andere woorden zwakker gezegd dan zij en zij zijn er bovendien mee naar het State Department gegaan. Dat was mijn taak niet; dat hadden de ambassadeur en de Minister van Financiën moeten doen.

29455. De **Voorzitter**: Wat had u in uw rede staan?

A. Er stond maar één zinnetje in: dat uiteraard landen, die betalen konden, tot betalen bereid zouden zijn, als het werd gevraagd.

29456. De **Voorzitter**: Dat is echter niet uitgesproken?

A. Neen, dat is niet uitgesproken. Toch werd daarvan een casus belli gemaakt: ik had mij op het terrein van de Minister van Financiën bewogen, ik had de gebraden haan uitgehangen, alsof wij zo rijk waren, dat wij het geld zo op tafel wilden leggen.

29457. De **Voorzitter**: Het komt eigenlijk hierop neer, dat u intern, in de bespreking met de Belgen, hebt gezegd: het zal wel niet anders kunnen, maar dat u daarvan niet openlijk de consequenties hebt aanvaard door het voor de radio en tegenover het State Department uitdrukkelijk te zeggen?

A. Precies! Met dien verstande, dat ik veel minder ver wilde gaan dan zij en dat ik de betreffende passage ten slotte voor de radio niet heb uitgesproken, wegens tijdnood. Ik wilde met hen ventileren, dat, als betaling werd gevraagd, de landen, die betalen konden, hiertoe bereid zouden zijn, maar ik wilde niet zo ver gaan als zij, die als het ware tegen het State Department zeiden: geef ons de rekening er bij. Ik zei: dat is ook niet verstandig; hoe minder wij behoeven te betalen, hoe liever het mij is. Dat was het verschil. Zakelijk had het niets om het lijf, maar er werd een wapen van gesmeed om mijn positie te wijzigen, die ook vele heren te sterk was. Ik kom nu tot punt 2. Ik was in Amerika bijna dagelijks op het Ministerie van Oorlog in aanraking geweest met generaal *John Hildring*, die de hoogste intendantautoriteit in Amerika was en die o.m. de zorg had, mede voor de Europese landen na hun bevrijding, voor de ravitaillering. Hij zei mij, toen ik de heer *Steenberghe* uitgenodigd had mij te vergezellen en wie ik heb verzocht er een notitie van te maken: Mr. *Kerstens*, you need not worry, not a minute. Als jullie land 's morgens wordt bevrijd, is er tegen de middag een lunch voor jullie: you will have a lunch at lunch-time, you may be sure. Ik zei tot de heer *Steenberghe*: je moet dit opschrijven; dat is een heel belangrijke verklaring. Er is een kopie naar generaal *Hildring* gestuurd, die het nooit gerepugneerd heeft. Hij zei: Je moet niet denken „you will screen us“; dat doen wij niet om jullie ter wille te zijn, maar voor onze eigen troepen, voor onze eigen positie; wij kunnen in onze rug (wij zouden dat immers étappe-gebied naar Duitsland worden) geen onrustige en hongerige bevolking hebben, het is ons eigen belang en jullie zult te eten krijgen.

Dat moet u goed voor ogen houden bij het volgende punt.

Toen ik in Londen terugkwam, bleek mij, dat allerlei instanties, van wie sommige er ook persoonlijk belang bij hadden, aan het inkopen waren geslagen, wat zij niet mochten; dat was mijn terrein. Maar dat niet alleen: zij waren zelfs dingen aan het inkopen, die zij niet mochten kopen, want wij waren bij contract als Regering verplicht niets in te kopen van een bepaalde categorie goederen. Dat was so wie so verboden. Andere goederen waren geheel vrij, maar daarvan was niets te koop, behalve bijv. sardines in Portugal. Dat hebben anderen dan ik, die verantwoordelijk was, wel gedaan, op grote schaal en peperduur, kisten vol, waardoor ons volk wel sardines, maar niet van het andere kreeg en nog niet genoeg en heel duur..... enfin! Er waren goederen, die je misschien mocht kopen, maar dan moest je daaromtrent in overleg treden met de Combined Food Board. Dat moest men wel doen. Als iedereen wild op de markt kwam, gingen de prijzen omhoog, en in Zuid-Amerika zaten ze niet veel klaar om heel rijk te worden door deze oorlog. Om die reden hadden wij ons bij contract verbonden, geen inkopen te doen dan na verkregen instemming van de Combined Food Board; die kon ons een allocatie geven om de markt in evenwicht te houden. Wat nu die ongeoorloofde aankopen betreft: wij hebben ons moeten verontschuldigen en ze ongedaan moeten maken. Ik had tegen die hele gang van zaken natuurlijk ernstig bezwaar. Dat nam men mij kwalijk. Er gingen velen op reis, hierheen of daarheen; zij gingen op last van het Militair Gezag van alles kopen en toen werd gezegd, dat ik dat toegestaan zou hebben aan de heer *van Lidth de Jeude*, wat ik mij tot vandaag niet herinner en ook niet geloven kan.

Wat wij dan ongehinderd konden kopen, was van weinig betekenis naar de hoeveelheid, maar zeer duur, terwijl onze ponden en dollars zeer schaars waren en wij er na de bevrijding de grootste behoefte aan zouden hebben. En bovendien: wat we nog konden kopen, zou ergens moeten worden opgeslagen, in Noord-Amerikaanse, Zuid-Amerikaanse of Canadese havens, waar men het ook kocht, maar ik

wist, als Minister van Scheepvaart, bijna zeker — dat is ook uitgekomen —, dat men het niet zou kunnen vervoeren, al had men het; men kreeg geen scheepsgelegenheid; dat is ook te zeer gebleken; de scheepvaart werd in militaire handen gehouden; de militaire autoriteiten bepaalden de prioriteit. Toen heb ik, op grond van de vorenstaande overwegingen en met generaal *Hildring's* stellige belofte voor ogen, het moeilijke besluit genomen: van dit ogenblik af wordt er niets meer gekocht; wij krijgen het van de Amerikanen cadeau; daarin geloofde ik. Maar bovendien: wij hadden zo weinig ponden en dollars, dat wij die beter konden reserveren dan ze nu op een hoge markt uitgeven voor goederen, die wij wie weet hoe lang zouden moeten laten liggen en die wij bijna zeker niet zouden kunnen vershippen. Dat laatste wist ik zeker en de heer *Michiels* van Verduynen was dat laatste volkomen met mij eens. Er ontstond echter een ontzaglijke deining in de Londense kolonie; dat was wat: deze Minister had geen gevoel voor zijn volk; het was ongehoord die aankopen stop te zetten; dat leek naar niets. Er volgde een nieuwe Hetze, vooral ook aan de rederskant natuurlijk; die dachten: wij spelen zowel over de korte als over de lange band, als wij maar caramboleren. En toen kwam de heer Gerbrandy op de wijze, als in die brief door mij beschreven, met de reorganisatieplannen en daarbij nog wel met als Minister van Scheepvaart de heer de Booy, of all people. Dat was voor mij onaanvaardbaar. De heer de Booy was niet alleen directeur van de Koninklijke, maar ook een van de reders, die het hardst medegewerkt hadden aan dat relletje tegen mij kort te voren. Ik wist allang, dat deze met de heer Gerbrandy onder één hoedje speelde en toen heeft deze mij gevraagd aan te blijven als Minister van Handel en Nijverheid, dan moest ik Scheepvaart afstaan. Ik weet echter met zekerheid, dat men eerst Handel en Nijverheid van mij wilde afnemen, maar dat men daarvoor zelfs niet voldoende schijn-motieven kon vinden. Toen moest het dan maar Scheepvaart zijn. U begrijpt wel, dat ik toen heb gezegd: het is nu werkelijk afgelopen en ik ga er uit. Later heeft Gerbrandy mij nog de portefeuille van Koloniën aangeboden. Ik kon dit echter niet doen en ik heb tegen hem gezegd: onder u zal ik nooit meer een portefeuille aanvaarden.

Dit zijn wel de hoofdorzaken, Mijnheer de Voorzitter. Ik kan u nog wel honderden kleine dingen vertellen, maar dit is het voorname.

De Voorzitter: Als ik het goed heb begrepen, zijn al deze zaken, die in de loop van de tijd in verband met uw ontslag hebben gespeeld, en in het bijzonder de aanleiding tot uw ontslag, reeds vrij uitvoerig ter sprake gekomen voor onze derde subcommissie?

A. Ja.

De Voorzitter: Het heeft dus weinig zin daaron op het ogenblik diep in te gaan, omdat wij dat ook kunnen vinden in de verslagen van de daarover plaats gehad hebbende verhoren. Wij moeten ons hier uitsluitend beperken tot het politieke aspect van de zaak.

A. Inderdaad.

29458. **De Voorzitter:** In uw schrijven van 25 Mei 1944, dat dus een beantwoording was van het schrijven van de heer Gerbrandy van 19 April, geeft u te kennen, dat de wijze, waarop een en ander is afgehandeld — en ik bedoel dan speciaal het schrijven van die brief door de heer Gerbrandy in het kader van de afhandeling van deze gehele zaak — door u zodanig wordt geacht, dat u daarvan een sterke grief tegen de heer Gerbrandy maakt. U zegt in uw schrijven ook, dat een ambtgenoot het geschrift van de heer Gerbrandy „een deurwaardersexploit” heeft genoemd, hetgeen u blijkbaar met instemming hebt aangehaald. U schrijft verder, dat u de indruk hebt, dat datgene, wat in die brief wordt gezegd, en het voorstel, dat door de heer Gerbrandy werd gedaan, reeds vóórdat het u ter kennis kwam, met anderen is besproken.

A. Ja. Het was een gestencilde brief. Gerbrandy belde mij in de late namiddag, het was ongeveer 5 uur, op mijn Departement op en vertelde mij, dat ik een brief zou ontvangen. Ik had toen die brief, dat „deurwaardersexploit”, reeds voor mij liggen. Hij zei, dat hij mij de brief persoonlijk had willen overhandigen, maar dat hij gedurende 14 dagen met vakantie naar Schotland ging en onmiddellijk naar de trein moest, zodat hij niet meer in de gelegenheid was met mij te spreken; wij zouden de zaak wel over 14 dagen bespreken. Het was duidelijk, dat hij mij eenvoudig een tijdje uit de weg wilde blijven. Dit was werkelijk de klap op de vuurpijl. Toen ik uit Amerika terug was — u moet mij vergeven, dat ik dit vertel, want het is eigenlijk een beetje belachelijk, maar het is wel typerend —, had ik een

gesprek met Gerbrandy. „*Kerstens*”, zegt hij tegen mij, „jij bent eigenlijk de enige geniale onder ons”. Ik zeg: „wat zeg je me nou”? „Ja”, zo ging hij voort, „jij bent geniaal, want jij hebt ideeën”. Ik antwoordde: „Gesteld, dat ik inderdaad ideeën had, dan ben ik daarom nog niet geniaal”. Maar neen, volgens hem had ik ideeën en was ik geniaal. „Je moet onmiddellijk na de oorlog Minister-President of Gouverneur-Generaal worden”, zo vervolgde hij. Ik antwoordde: „Klets toch niet; laten wij ons werk doen. want wij hebben het druk genoeg”. Maar hij ging door en zei: „Dan zou ik graag onder je dienen”.

29459. Jonkvrouwe **Wtewaall van Stoetwegen:** Hij had u blijkbaar hoog in de kaart.

A. Zeer hoog, maar ik weet inmiddels zeker, dat hij mijn positie ondermijnd had.

29460. Jonkvrouwe **Wtewaall van Stoetwegen:** De periode van grote vriendschap was toen reeds voorbij.

A. Reeds lang. Het begon mij geweldig te vervelen; met zo iemand kan men niet werken. De wijze, waarop het aan mij gegeven ontslag was verleend, is voor *van Angeren* reden geweest om weg te gaan. Het is mij bekend, dat van Angeren, vóórdat ik uit Amerika terugkwam, tot Gerbrandy gezegd heeft: „Deuk er om Gerbrandy, je handelt netjes met *Kerstens*”.

Maar toen ik zelf terugkwam, ging het gelijk ik u geschetst heb.

29461. **De Voorzitter:** Het Kabinet was in het voorjaar van 1944 een nogal labiele zaak. Toen waren er kwesties: met u, met de heer van Angeren en met de heer van *Boeyen*.

A. Er stonden drie lijken boven aarde, hebben wij wel eens tot elkaar gezegd.

29462. **De Voorzitter:** De kwestie van den *Tempel* was, meen ik, iets eerder. De crisis aan het Departement van de heer van *Boeyen* had een ietwat ander karakter, is het niet?

A. Ja, maar precies weet ik het niet meer! Er zaten zoveel dingen tussen. De heer van *Boeyen* is dood; laten wij het laten rusten.

29463. **De Voorzitter:** Wij hebben hier stukken, waaruit blijkt, dat vier Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies het ontslag van u en de heer van Angeren nogal hoog hebben opgenomen, mede uit de overweging, dat het politiek gesproken een fout was, de Katholieke Ministers uit het Kabinet te laten gaan. Het was de tweede keer, dat dit onder de heer Gerbrandy gebeurde: in 1941 was het immers ook al gebeurd.

Inderdaad is dat een kant van de zaak, die — dunkt mij — voor een Minister-President, die leider van een Kabinet is, dat zich toch voorstelt in een van de volgende maanden naar Nederland terug te keren, de overweging wel waard is.

Wij hebben ten gevolge hiervan dan ook de toestand gehad, dat, toen een gedeelte van Nederland bevrijd was, dat toevallig het overwegend Katholieke gedeelte was, er geen Katholieke Minister in het Kabinet zat, wat toen ook weer tot tal van wrijvingen en moeilijkheden heeft geleid.

De heer Gerbrandy — wij moeten het hem natuurlijk vragen — moet voor deze politieke kant van de zaak toch oog hebben gehad en op een gegeven ogenblik moet hij tegen elkaar hebben afgewogen de kwestie-Kerstens (de kwestie van Angeren kwam daar iets later nog bij), toen hij het Departement van Scheepvaart onder u uit wilde halen, en de politieke repercussies, die hiervan het gevolg konden zijn.

Hebt u er enig idee van, hoe de heer Gerbrandy dat soort van dingen zag en tegen elkaar afwoog?

A. Kijk eens, hij had graag vermeden, dat die Katholieke Ministers er weer uitliepen, maar hij vermeed één ding nog liever: de bedreiging van zijn eigen positie. Daar zat het hem in. Toen hij kiezen moest, moest hij van de twee kwaden het beste kiezen en was het beste, dat wij gingen en niet hij.

Er werd tegen mij in de hoogste kringen en met succes geïntrigeerd: ik was te rood. Ik was in de ogen van de reders een gevaarlijke vent, maar aan die kant moest hij de vrienden houden.

29464. Jonkvrouwe **Wtewaall van Stoetwegen:** Is door de reders druk op de Ministers uitgeoefend?

A. Ik kan dat natuurlijk nooit werkelijk bewijzen, maar er werd door de reders druk uitgeoefend in alle richtingen. Als het maar op mij samenkwam! Ik heb er reeds in een van de sub-commissies van de Enquêtecommissie over gesproken.

Maar de reders ageerden overal, ook in Amerika, en die juichten eens een enkele keer zelfs ontijdig; nu zou ik zeker mijn hals breken of de benen nemen; zij wroetten voortdurend tegen mij en ten slotte is het zover gekomen, dat de heer *de Booy* als Minister van Scheepvaart uit de bus kwam. Toen kwam als het ware de heer *de Booy* boven water uit.

29465. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Anders is ook moeilijk te verklaren de verandering in de Ministerraad, die eerst in zijn geheel met u meegegaan is en u ten slotte, toen het er op aankwam, volledig in de steek liet.

A. De reders kregen daardoor een ongehoorde versterking van hun positie. Die reders hadden ondisciplinair gehandeld; die moesten gestraft worden. Het was toch iets ongehoords, de bewindvoering van de koopvaardij in de steek te laten om zo iets. Dat had een Kabinet, dat zich bleef respecteren, naar mijn overtuiging nooit mogen verdragen; dat deed het echter wel.

29466. De **Voorzitter**: Die druk is dan toch wel een machtige en sterke druk geweest. Uit correspondentie, die ik hierover heb, blijkt, dat ook met name de heer *Albarda* de Minister-President zeer ernstig gewaarschuwd heeft tegen deze handelwijze, waarbij de heer *Albarda* de nadruk heeft gelegd op de politieke kant van de zaak, m.a.w. op het onwenselijke, dat de Katholieke Ministers uit het Kabinet zouden treden. Zelfs heeft de heer *Albarda* daarbij nog gezegd: het zal de vraag zijn of het hierbij blijft. Dit alles naar aanleiding van uw ontslag. Deze brief is van 7 Mei 1944 en daarin staat o.a.:

„Ik houd niet van dreigen, maar ik acht mij verplicht met grooten nadruk te waarschuwen

De heer *Albarda* geeft de heer *Gerbrandy* met zovele woorden te kennen, dat hij rekening moet houden met de mogelijkheid, dat ook de sociaal-democratische Ministers zouden aftrecen. Dus deze waarschuwing had de heer *Gerbrandy* ook gekregen.

A. Ik heb niet geloofd, dat de heren *Albarda* en *van den Tempel* zouden weggaan; dat mocht de heer *Gerbrandy* riskeren volgens mij. Het was een atmosfeer geworden in Londen; die was niet meer te harden; het was een maatschappij in ontbinding, door ioddelen, complotteren en intrigeren. Die reders namen zeer belangrijke plaatsen in, omdat zij geestverwanten hadden in zovele andere groepen; de olie zat daar b.v. in een belangrijk man; de Unilever ook. Het was een zeer eenzijdig samengestelde maatschappij. Toen ik afgetreden was als Minister van Scheepvaart, heb ik eens een artikel gelezen in een Caraïbisch blad van de hand van de voorzitter van de Bond van het zeevarend personeel, de Bond van koopvaardij-officiëren, machinisten en dekpersoneel, waarin deze een beschouwing wijdt aan mij als Minister en aan de heer *de Booy* en waarin hij verwerpt, dat deze nu uitgerend Minister van Scheepvaart werd. Zelfs deze man had het in de gaten. Hij zeide in dat artikel: men moet zich eens voorstellen, dat Minister *Kerstens* dit alles in zijn dooie eentje door Londen moest trekken, de invoering van de vaarplicht, de verbetering van de positie van de zeevarcriden, enz. Dat had hij goed gezien, men had geen steun van een publieke opinie en van een behoorlijk samengestelde Volksvertegenwoordiging.

29467. De **Voorzitter**: U wilt dus zeggen: de invloed van de belanghebbenden vond geen correctie in de normale factoren: publieke opinie en pers? De correctie ontbrak, en daardoor kon die invloed ongehinderd tot uiting komen?

A. Ja, en eenzijdig. Wij kregen geen tegendruk en de wijze, waarop ik leefde, maakte dit nog erger. Ik kwam nooit in die milieu's hoewel ik het ook had kunnen doen. Ik had ook naar de Club kunnen gaan om te borrelen en om daar mijn mening te zeggen. Ik had echter mijn gezin en ik woonde buiten; men had dus vrij spel. Ik kwam daar nooit. Ik werkte en ging naar huis. Ik kreeg weinig te horen. Was ik daar wel gekomen, dan zou ik gewaarschuwd zijn geworden. Dat gehele milieu daar was van die aard, dat de invloed daarvan overmachtig was. Daar werden verkeerde voorstellingen gemaakt. Eén van de argumenten was, dat ik de reders hun geld wilde afnemen. U moet het Vorderingsbesluit maar eens ter hand nemen en eens leren hoe deze heren schadeloos zijn gesteld. Er is wel eens

een schip verloren gegaan, maar dat was niet een gevolg van de vordering. U zult begrijpen, dat ik voor deze zaak nog wel enige belangstelling heb, en uit wat ik er zo nu en dan van verneem, blijkt, dat zij van de vordering niet armer zijn geworden, maar dat zij, voor zover het de vordering betreft, royaal zijn schadeloosgesteld. Dit alles maakte mij het werken moeilijk. Di invloed van dat andere milieu zat overal. Ik heb eens één keer mijn beleid in de Buitengewone Raad van Advies toegelicht. Ik kreeg daarvan op mijn verzoek, en voor hei eerst, de notulen. Ik heb uren werk gehad om die notulen te corrigeren. Naar mijn vaste overtuiging waren die notulen vervalst; opzettelijk was alles, wat ik had gezegd, verdraaid en verkeerd weergegeven. Ik heb die door mij gecorrigeerde notulen naar *Beelaerts van Blokland* gestuurd met het verzoek een afschrift te krijgen van de echte, definitief vastgestelde, verbeterde notulen. Ik heb dat echter nimmer ontvangen en ik ben er in het geheel niet zeker van of de door mij aangebrachte correcties ook werkelijk in de notulen zijn opgenomen.

29468. De **Voorzitter**: Was het, gedurende de paar jaar, dat de Buitengewone Raad van Advies heelt bestaan, inderdaad gebruik, dat alle belangrijke ontwerp-besluiten aan deze Raad werden voorgelegd? Het was toch zo, dat de Regering buiten de in het wetsbesluit of de instelling van de Buitengewone Raad van Advies imperatief voorgeschreven gevallen volkomen vrij was dit wel of niet te doen?

A. Ja. De praktijk was, dat het in het algemeen werd gedaan. Het merkwaardige was wei, dat *van Angeren* en ik hebben moeten vragen om een verdediging van ons beleid in de Raad te mogen geven.

29459. De **Voorzitter**: Om een toelichting te geven op een besluit?

A. Neen, om ons beleid te verdedigen.

29470. De **Voorzitter**: Dus de Buitengewone Raad van Advies kon ook aan een Minister vragen om zijn beleid toe te lichten, hetgeen dus in de richting gaat van parlementaire werkzaamheid?

A. Ja.

29471. De **Voorzitter**: Voor zover de werkzaamheid van de Buitengewone Raad van Advies het adviseren over ontwerp-besluiten betrof, kon men dit een soort van Raad van State-taak noemen. Gaven Ministers er echter ook wel een toelichting op hun beleid? Gebeurde dit ook wel!

A. Zeker. Toen ik uit Amerika terugkwam, ben ik in die Buitengewone Raad van Advies geweest. Ik had vernomen, dat men van plan was mij eens flink aan de tand te voelen. Ik heb gezegd: graag. Ik ben er inderdaad geweest en de zaak heeft een beetje anders uitgepakt. Zij hebben mij in het geheel niet aan de tand gevoeld en zij waren in het geheel niet zo boos op mij. Daarvan nu zijn notulen opgemaakt, waarover ik uren heb gedaan om ze te corrigeren; het was precies strafwerk. *Posthunzus Meyes*, die nu zaakgelastigde of ambassadeeraad is, hij is ook nog kolonel bij het Militair Gezag geweest, was toen secretaris van de Buitengewone Raad van Advies en die heeft toen de notulen moeten maken.

29472. De heer **Koersen**: Vond u de samenstelling van de Buitengewone Raad van Advies voldoende bevredigend?

A. De Raad was nogal eenzijdig samengesteld, maar men moet niet vergeten, dat de keuze inderdaad beperkt was.

29473. De **Voorzitter**: Waren de leden niet voor een bepaalde termijn benoemd? Konden zij te allen tijde door de Regering ontslagen worden*?

A. Ja, maar er was heel wat doorstroming. Ik kan wel een paar namen noemen: *van Hoogstraten*, directeur van Economische Zaken; *Blotm*, directeur van Justitie. Maar die gingen naar Australië of Amerika en dan kwamen er weer anderen. Er was dus wel doorstroming, maar een bevredigende samenstelling was het niet.

29474. De **Voorzitter**: Die was eigenlijk, gezien de samenstelling van het Londense milieu, onmogelijk.

A. Zeker.

29475. De **Voorzitter**: Het is ons opgevallen, dat men in dat besluit een bepaling heeft opgenomen, waarin de leden een strikte geheimhouding omtrent alles, wat in de Buitengewone Raad van

Advies plaats vond, werd opgelegd. Die bepaling zou enigszins wonderlijk aandoen, als het inderdaad de bedoeling is geweest in de Raad een surrogaat van een Volksvertegenwoordiging te krijgen. Als de Raad uitsluitend het karakter van een Raad van State had, zou men eerder kunnen begrijpen, dat een dergelijke bepaling werd opgenomen, hoewel de bepaling rigouzeuzer is dan die in de wet op de Raad van State. Aan de andere kant kan men zeggen: het was oorlog; dat was zeker ook een niet te verwaarlozen factor.

A. Het was moeilijk het geheel aan de Buitengewone Raad van Advies over te laten. Er waren dingen, die daar behandeld moesten worden en binnen moesten blijven.

29476. De **Voorzitter**: Men had natuurlijk ook het systeem kunnen volgen, dat de Regering in bepaalde gevallen de eis van geheimhouding kon stellen; dan had men een onderscheiding kunnen maken.

A. Van geval tot geval.

De **Voorzitter**: Dal zou ook een systeem zijn geweest.

A. Het was zelfs beter geweest, maar het was alles vrijwel klaar, toen ik in Londen aankwam; ik heb aan de discussie er over niet deelgenomen.

29477. De **Voorzitter**: Mag ik aannemen, dat u hetgeen er voor gevallen is met betrekking tot uw ontslag voldoende toegelicht acht?

A. Ja, tenzij u het niet voldoende vindt. Er is nog heel wat over te vertellen.

29478. De **Voorzitter**: Wij hebben er zeer uitvoerige stukken over; die vullen dit verhoor natuurlijk aan.

Met de andere kwesties, die zich bij de punten van het Enquêtebesluit, die wij op het ogenblik behandelen, voordoen, hebt u waarschijnlijk niet zoveel bemoeienis gehad. De problemen van het Militair Gezag, de kwestie van de bestuursvoorziening en als belangrijk onderdeel daarvan het vraagstuk van het Parlement hebben eigenlijk pas sterk gespeeld na uw aftreden.

A. Ja, wij hebben er echter wel voortdurend over vergaderd. Ik ben praktisch van mijn optreden af tot het einde toe lid geweest van de Ministeriële Commissie Terugkeer, maar er kwamen geen wetten en geen besluiten uit; dat is inderdaad in 1944 zeer snel moeten gebeuren.

29479. De **Voorzitter**: Dus eigenlijk is het vóór uw aftreden gebeven bij algemene discussies, behalve omtrent de regeling van het militair gezag?

A. Het waren al maar gedachtenwisselingen. Er waren ontwerpen genoeg, maar die werden lang besproken; er kwam een nieuw ontwerp en weer een nieuw ontwerp, maar geen definitief.

29480. De **Voorzitter**: Maar het besluit op de buitengewone staat van beleg is tijdens uw ambtsperiode tot stand gekomen?

A. Ja.

29481. De **Voorzitter**: U bent ook een lange tijd weg geweest.

A. Ik geloof, dat ik midden October in Amerika ben aangekomen en midden Januari d.a.v. in Londen teruggekeerd. Of ben ik in September gegaan? In ieder geval was het een maand of drie. Dat is de hele tijd, dat ik niet in Londen ben geweest. In 1942 ben ik ook een paar maanden in Amerika geweest.

29482. De **Voorzitter**: Geven de problemen, die ik zo juist noemde, (Militair Gezag, bestuursvoorziening, de kwestie van het Parlement) u nog aanleiding tot het maken van bepaalde opmerkingen?

A. Neen, geen bijzonderheden.

Eén ding. Militair Gezag (M.G.) kreeg natuurlijk al gauw een topzware positie, ook te Londen: het kreeg grote bevoegdheden; het was zich daarvan bewust; het ging inkopen doen, een van de dingen, waardoor men een détournement kreeg. M.G. ontvolkte de departementen; de eigen ambtenaren trokken een uniform aan, deden hetzelfde werk als op de departementen en kregen dan het dubbelsalaris. Dat was iets heel ergs. Ik heb verscheidene mensen van mijn

departementen moeten afstaan, omdat zij weg wilden; ik kon hen niet tegenhouden; het werk, dat zij op mijn departement deden, ging zij op het M.G. doen; zij deden daar precies hetzelfde werk als op mijn departement. De militaire toeslagen waren veel hoger. Dat was te hatelijker voor de andere ambtenaren, die niet officier waren en geen uniform aan hadden. Degenen, die naar het M.G. gingen, kregen veel hoger salaris en rang.

29483. De heer **Koersen**: Kwam dat hogere salaris ook niet door de rang?

A. Die militairen hadden op grond van oude regelingen militaire toeslagen; daarin zat voornamelijk het verschil. Het zat natuurlijk ook in de rang; men had nogal gauw een hoge rang.

29484. De **Voorzitter**: Kunt u iets mededelen over een college, dat in Londen heeft bestaan, vanaf het begin van 1942, de „Pacific War Council"? Het is een nogal ingewikkelde situatie. Men had militair gesproken de „Combined Chiefs of Staff" in Washington en verder had men, zowel in Amerika als in Londen, de Pacific War Council, als een meer politiek college; de Amerikaanse onderpraesidium van *Roosevelt*, waarin ook zitting had onze ambassadeur de heer *Loitdon*; in de Londense hadden zitting *Churchill* als voorzitter en voor Nederland de heer *Gerbrandy*. Dat is het schema, dat wij hebben, maar het is niet gemakkelijk zich voor te stellen, hoe het praktisch werkte en welke betekenis deze lichamen hadden.

A. Toen ik in Londen kwam, had ik het besluit genomen, dat ik, zo uit Indië komende, eens beginnen zou met goed te luisteren en niet te spreken in de Ministerraad; ik was bovendien de jongste, maar op de eerste vergadering van de Ministerraad moest ik al spreken en nogal hard spreken; toen was aan de orde de stichting van een Londense Pacific War Council, dus een Raad voor de Oorlogvoering in de Pacific.

29485. De **Voorzitter**: Was dat in het begin van 1942?

A. Januari 1942.

29356. De **Voorzitter**: Na Pearl Harbour?

A. Ja. Toen kwam het voorstel ter tafel, innerlijk geaccepteerd door *Gerbrandy*, zij het met tegenzin, maar in ieder geval volkomen geaccepteerd door *Furstner* en *Michiels*, dat *Churchill* in die Raad voor de Oorlogvoering in de Pacific ook als representant voor Nederland zou optreden. Wel was hij verplicht ons van te voren te raadplegen, naar wij zouden door hem daarin vertegenwoordigd zijn. Daartegen heb ik in de Ministerraad onmiddellijk ernstig protest aangetekend. Ik heb gezegd: „Dat is onaanvaardbaar en daardoor zullen wij als het ware Indië verliezen, voordat de oorlog met Japan feitelijk is uitgebroken. Wij zijn in de Pacific een grote Mogendheid en dat overlaten aan *Churchill* is niet met ons prestige overeen te brengen. Wij behoren daar zelf te zitten en niet via *Churchill*; dat is voor Indië niet te aanvaarden." In Indië was toen in hoge mate een geest van activiteit en van geloof in eigen kunnen. Een van de merkwaardigste dingen was, dat de verwachtingen in Indië ten aanzien van het verloop van de oorlog in gunstige zin hoog gespannen waren, hetgeen overigens niet gerechtvaardigd bleek te zijn. Het moreel stond er in ieder geval buitengewoon hoog. Indien men in Indië op dat ogenblik had vernomen, dat *Churchill* voor ons in de Pacific War Council zat, zij het, dat hij dan voeling met ons moest houden, had men dit daar niet aanvaard. Ik heb toen verzocht, indien het besluit zou worden aanvaard, in de notulen te doen opnemen, dat ik tegen dit besluit ernstig had geprotesteerd en op de ernstige gevolgen, die dit besluit kon hebben, gewezen. *Furstner* was daarover boos; dat is steeds zo gebeven. Hij vond trouwens, dat hij het commando over de koopvaardijvloot moest hebben; dat was bij de Engelsen ook zo. De First Lord of the Admiralty had het commando over de koopvaardijvloot. Maar dat had ik nooit toegestaan; dat had alleen over mijn lijk gekund. *Furstner* was zeer volgzaam en medegaand jegens de Engelsen. Hij keek hoog op tegen Sir *Dudley Pound*, de First Lord of the Admiralty. Ik kan mij dit trouwens wel voorstellen. Hij werd als vakman geïmponeerd door die grote, machtige vloot, waarmee men een zeeoorlog kon voeren, terwijl wij ten slotte maar medespeelden. Een feit is echter, dat *Furstner* zeer volgzaam was jegens alle wensen van de admiraliteit. „Als *Churchill* daarin zat, dan was de zaak helemaal voor elkaar". De zaak is echter opnieuw aan de orde gekomen en ik moet eerlijk zeggen, dat *Gerbrandy* mij hierin spoedig is bijgevallen. Op de avond na de eerste vergadering in de Ministerraad over deze zaak was ik met de heer *Pelt* bij *Gerbrandy*

te gast. *Pelt* had ook met deze zaak te maken, want hij moest de voorlichting over het besluit geven. Ik heb hem gezegd: „*Gerbrandy*, dit is onaanvaardbaar voor Indië; dit kunnen wij niet accepteren.” *Pelt* hielp mij *Gerbrandy* te overtuigen en hij werd op dat zelfde ogenblik overtuigd. Hij zei: „Ik ben blij, dat jullie het mij hebben verteld; het mag zo niet gebeuren.” Hij heeft mij inderdaad in dit opzicht steeds gesteund in de Ministerraad en wij hebben het plan onder de tafel gekregen. *Gerbrandy* en *Michiels* zijn opnieuw naar *Churchill* gegaan en vertelden hem, dat zij het voorstel niet konden accepteren. Tijdens dat gesprek moest *Gerbrandy* heel erg tegen *Churchill* optreden om zich te kunnen handhaven, hetgeen hij kloek heeft gedaan. Ten slotte is *Churchill* gezwicht en is *Gerbrandy* in die Pacific War Council gekomen. Het belang van die Pacific War Council is snel verminderd, omdat het accent in de Pacificoorlog zo sterk Amerikaans werd; de Amerikanen wilden dit ook; dat was hun private theatre. Zij hebben later zelfs het Engels Pacific-eskader er uit willen houden; dat mocht niet eens binnenkomen.

29487. De *Voorzitter*: Had dat niet ten gevolge een evenredige stijging van de betekenis van de Pacific War Council te Washington, waarin de heer *Loudon* zitting had?

A. Zeker, maar wij hebben er naar mijn overtuiging nooit een rol in gespeeld. De heer *Dijxhoorn* zat er in voor de landmacht.

29488. De *Voorzitter*: Die zat in de Combined Chiefs of Staff; dat was een ander college. De Pacific War Council was een meer politiek college.

A. Ja, maar er werden ook vragen in behandeld als: wat moet het eerst worden bevrijd? Dat krijgt direct een militair karakter.

24489. De *Voorzitter*: Het ligt voor de hand, dat bij die punten op militair gebied het gewicht van degenen, die militair het meest inbrengen, domineert. Daartegen kan men redelijkerwijze geen groot bezwaar maken; het is nu eenmaal realiteit en harde realiteit.

A. Wij hadden in menig opzicht — en dat raakte mij altijd als Minister zeer sterk — verbazend op te passen naar de Amerikaanse kant. Ik ben een groot vriend van Amerika en kan met de mensen daar uitstekend werken, maar politiek moesten wij verbazend oppassen.

29490. De *Voorzitter*: Om onze eigen zelfstandigheid te bewaren?

A. Precies! Wat zij hebben gedaan om onze lonen verhoogd te krijgen, was werkelijk niet mooi. Zij, die wilden deserteren of staken, werden zelfs van de zijde van het State Department aangemoedigd, want, zei men, zij hadden groot gelijk. Mij is zelfs aangeboden, dat de kosten van loonsverhoging, door ons in te stellen, door de Amerikanen zouden worden betaald. Ik heb geantwoord: dat begrijp ik, maar het zal niet gebeuren. Dat zou zeer gevaarlijke situaties scheppen. In 1942 kreeg ik een tijdlang dagelijks een paar telegrammen van de heer *Loudon*, de ambassadeur, en de heer *Steenberghe*, hoofd van de Scheepvaartcommissie, waarin stond, dat ik de lonen van de zeevarenden moest verhogen, omdat er zes Nederlandse troepschepen in San Francisco geladen lagen, waarvan de bemanning weigerde te varen; zij staakte en zou deserteren, als zij niet zoveel loonsverhoging kreeg. De Amerikanen hadden gedreigd, dat, als inderdaad deze staking doorging en de schepen niet voeren, de schepen naar de Maritime Pool in de Pacific zouden worden gebracht en niet alleen onze bemanning door hun eigen bemanning, maar ook onze vlag door de hunne zou worden vervangen. Zóveel druk oefenden de Amerikanen op ons uit.

Ik zat in Londen en mij werd dus gevraagd of ik loonsverhoging wou geven. Ik zei: nren, dat kan niet, ik kom naar Amerika om met de heren zelf over hun rechtspositie te spreken. De heer *Steenberghe* had de heren aan het verstand gebracht, dat zij dienden te blijven, daar er anders geen sprake kon zijn van verbetering van hun rechtspositie. Ik kon ons niet onder druk laten zetten, anders was er geen einde aan geweest en zouden wij elke veertien dagen die spuit op ons hebben gekregen. Daarover ben ik op het State Department gaan praten,

29491. De *Voorzitter*: Is die bespreking goed afgelopen?

A. Ja, zij hebben de betrokken bemanning verklaard — zo zegt men mij ten minste — dat de Regering recht op haar standpunt had. Het is ook niet meer op deze manier voorgekomen. Zij hebben ons wel de inrichting van een Maritime Court, zoals wij in Engeland hadden om onze schepelingen te berechten, geweigerd; dat paste niet in hun wetsstelsel, zeiden ze. Zij hebben ons zelfs geweigerd, ons althans de gelegenheid te geven ergens in Amerika stakers of deserteurs vast te houden tot zij op transport konden worden gesteld om wel te worden berecht.

29492. De *Voorzitter*: Wat de Engelsen wel gedaan hebben?

A. Wat de Engelsen onmiddellijk gedaan hebben. De Amerikanen hebben het geweigerd. Wij konden de leden van de bemanning niet eens lange tijd in hechtenis houden. Later is het onder bepaalde voorwaarden toch weer gelukt, maar dan waren er beperkende bepalingen: voor niet langer dan zo lang.

29493. De *Voorzitter*: Op zich zelf is het wel een buitengewoon merkwaardige figuur en getuigend van een grote bereidheid tot samenwerking, wanneer men aan een gevluchte Regering toestaat om op eigen grondgebied rechtspraak uit te oefenen. Achte u de regeling in het de Engelsen betreffende de Nederlandse rechtspraak in Engeland en de werking daarvan bevredigend?

A. Ja, die was bevredigend, ook omdat men er over het algemeen vele verstandige mensen aan zette, die de situatie spoedig goed begrepen. In zeven van de tien gevallen waren de delinquenten meer neurotici dan kwade mensen; toen die rechtspraak dat Gegrepen had, werkte zij hoe langer hoe beterr en kwam zo'n man er inderdaad opgeknapt vandaan, met een nieuwe geest beziel.

29494. De *Voorzitter*: De president was mr. *de Moor*?

A. Ja. Daaraan waren ook verbonden de heren *Schürmann*, *Eggers* en *Veraart*. Dit werkte wel bevredigend; wij hadden zo iets nodig; anders konden wij het niet houden.

29495. De *Voorzitter*: Het ging dus wel bevredigend. Heeft, toen het besluit eenmaal genomen was, de samenwerking met de Engelsen op dit punt in het algemeen geen moeilijkheden opgeleverd?

A. Integendeel. Voor zover mij bekend, was het over het algemeen met de Engelsen goed werken. De Engelsen verstaan bij uitstek de kunst van „government”, met alle wijsheid en souplesse, aie dit impliceert.

29496. De *Voorzitter*: Als detailpunt is bij enige verhoren het volgende ter sprake gekomen. Er is een correspondentie van eind 1940, die wij gekregen hebben, van generaal *Boerstra* uit Tokio met de Gouverneur-Generaal de heer *Tjarda van Starketzborgh Stachouwer*; daarin wordt gesproken over een ongelukkige uitlating van de heer *Jonkman* in de Volksraad, die nogal deining had verwekt. De heer van *Starkenborgh* meende, dat dit geweest was in de openingsrede, door mr. *Jonkman* als voorzitter van de Volksraad in 1940 gehouden. Kunt u zich herinneren, wat daarmede bedoeld kan zijn?

A. Neen, daar heb ik geen flauw idee van.

29497. De *Voorzitter*: Het is dus waarschijnlijk niet iets, dat zo algemeen de aandacht getrokken heeft; anders zou u het waarschijnlijk wel geweten hebben.

A. Dat bruist misschien even, maar dat is over een uur niet meer te zien. Het is in elk geval geen ernstige zaak geweest.

De *Voorzitter*: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

P. A. KERSTENS.

DONKER, *voorzitter*.

SCHILTHUIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

STOKVIS.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 19 OCTOBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Dr. LOUIS JOZEF MARIA BEEL,

oud 46 jaar, wonende te Wassenaar, gedelegeerde van het opperbestuur, oud-Minister van Binnenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

29498. De **Voorzitter**: Wij zouden gaarne met u de onderwerpen willen bespreken, die vermeld staan onder de punten j en o van het Enquêtebesluit. Punt j betreft de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, onder andere het Militair Gezag en de uitvoering daarvan. Punt o luidt: De moeilijkheden, welke zich in deze Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder de aan leden van die Kabinetten verleende ontslagen.

Het zwaartepunt van dit verhoor zal wel komen te liggen bij punt j, omdat de meeste van deze ontslagen aan leden van die Kabinetten vóór uw tijd hebben plaats gevonden.

Ten einde een juist beeld te krijgen van de door u verrichte werkzaamheden, mag ik u misschien eerst vragen wat uw functie tijdens de bezetting was.

A. Ik was als chef van de afdeling sociale zaken en waarnemend gemeente-secretaris werkzaam in dienst van de gemeente Eindhoven tot eind Februari 1942. Toen heb ik ontslag genomen in verband met de komst van de N.S.-B.-burgemeester *Pulles*. Ik heb hem medegedeeld, dat ik op het standpunt stond, dat ik niet met hem kon samenwerken. Hij heeft mij ontslag verleend met ingang van 1 Maart 1942. Daarna heb ik mij gevestigd als advocaat, voornamelijk op bestuursrechtelijk terrein. Ik heb namelijk een adviesbureau voor bestuursrecht geopend. Gedurende de bezetting moest ik verschillende keren onderduiken, maar het adviesbureau heeft steeds doorgevoerd. Ook na de bevrijding van Eindhoven op 18 September 1943 heb ik de werkzaamheden op dat bureau voortgezet. Omstreeks eind November 1944 werd ik aangezocht om als adviseur voor sociale zaken van het Militair Gezag in de provincie Noordbrabant op te treden. De heer *Verhoef* was toen militair commissaris. Verder was de heer *Huysmans* adviseur voor Financiën, de heer *Steinkihler* voor economische zaken. Daarnaast waren er de andere bekende figuren van die tijd. Het betrof een onbezoldigde functie. Ik heb die functie aanvaard, terwijl ik daarnaast de werkzaamheden op mijn bureau voortzette, maar u zult wel begrijpen, dat kort na de bevrijding de zaak zo in de war was, dat er van de praktijk niet heel veel meer terecht kwam.

Op een gegeven ogenblik kreeg ik een verzoek van de heer *Linthorst Homan*, de tegenwoordige Commissaris der Koningin, die toen aan het Binnenlands Bestuur van het Militair Gezag zat.

29499. De **Voorzitter**: Als hoofd van de sectie Binnenlands Bestuur?

A. Ja. Ik kreeg het verzoek met enige andere heren een advies over de verzorging van de oorlogsslachtoffers uit te brengen. Dat advies hebben wij uitgebracht. Wijlen de heer *van Boeyen* heeft mij toen, bij een bezoek in December 1944, gevraagd of ik misschien voor een dag of tien naar Londen wilde komen om naar aanleiding van dat advies de Regering van advies te dienen over de te treffen regeling.

29500. De **Voorzitter**: Op het gebied van de verzorging van de oorlogsslachtoffers?

A. Ja. Dat heb ik gedaan. Ik ben 1 Januari 1945 naar Londen gegaan. De bedoeling zat voor, dat mijn verblijf slechts 10 dagen zou duren. Ik ben toen bij Minister *van Boeyen* op het Departement van Algemene Zaken, Hay Hill 14, geplaatst en heb daar getracht de Koninklijke besluiten te ontwerpen, die nodig waren. Al gauw, namelijk 8 Januari, werd mij per telefoon gevraagd of ik bij de Koningin zou willen komen. Ik heb Haar een bezoek gebracht en daaruit is voortgevloeid het bezoek van vertegenwoordigers uit Zeeland, Noordbrabant en Limburg, ter voorlichting van de Koningin omtrent de pas bevrijde gebieden.

29501. De **Voorzitter**: Waren het 17 personen?

A. Ja. Zij zijn gekomen. Het had heel wat moeite gekost over te komen, vanwege het mistige weer; ik zeg dit alleen, omdat daardoor die tien dagen verlengd zijn. Mijn eigenlijke taak, de voorbereiding van de regeling, is door deze nieuwe gebeurtenis vertraagd. Daarna heb ik die adviezen uitgebracht en ben ik in Londen gebleven.

Die 17 personen zijn ± 1 Februari aangekomen en de besprekingen op Stubbens hebben geduurd tot het einde van die week. Toen ben ik successievelijk bij de heer *Gerbrandy* ontboden en betrokken geworden in, laat ik maar zeggen: het staatkundig beleid.

29502. De **Voorzitter**: U bedoelt: in de besprekingen over de Kabinetsformatie; inmiddels was immers de Kabinetscrisis van einde Januari 1945 ontstaan?

A. Ja. Ik heb zelf omtrent bepaalde personen adviezen gegeven. In het begin heb ik tegen de heer *Gerbrandy* gezegd: waarom zoudt gij de heer *van Boeyen*, die volkomen in de zaken is ingewerkt, niet terugnemen? Daartegen bleek bij de heer *Gerbrandy* bezwaar te bestaan. Toen heb ik een andere figuur naar voren gebracht. Ten slotte heeft hij op mij een zeer sterke aandrang uitgeoefend, waaraan ik na enige dagen beraad heb toegegeven, nadat ik nog de heer *Linthorst Homan*, die bij Militair Gezag de sectie Binnenlands Bestuur had, naar voren had gebracht.

Zo ben ik 23 Februari 1945 toegetreten tot het laatste Kabinet-*Gerbrandy*.

29503. De **Voorzitter**: Het was toen een gedeeltelijk geslaagde Kabinetsformatie, want er waren nog drie portefeuilles onbezet.

A. Dat hield verband met het feit, dat de heer *Gerbrandy* ook streefde naar een vertegenwoordiging van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij.

29504. De **Voorzitter**: Is dat wel helemaal juist uitgedrukt?

A. Laat ik zeggen: hij heeft zekere pogingen gedaan — en dat is hem ook door degenen, die hem in die dagen adviseerden, aanbevolen — om bepaalde figuren daartoe aan te trekken.

29505. De **Voorzitter**: Als ik het goed heb begrepen, stond de heer *Gerbrandy* op het standpunt, dat als Ministers in het te formeren Kabinet vertegenwoordigers van politieke partijen als zodanig niet in aanmerking kwamen, maar dat hij wel personen in het Kabinet wilde opnemen, die de socialistische zienswijze voorstonden.

A. Ja.

29506. De **Voorzitter**: Dat onderscheid maakte hij heel scherp?

A. Ja.

29507. De **Voorzitter**: Dat is ook de reden geweest, dat bepaalde personen uit de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij niet wilden toetreden?

A. Hij heeft aangezocht de heer *Oldenbroek* uit de vakbeweging en de heer *de Leeuw*.

29508. De **Voorzitter**: U is in Juni 1945 weer opgenomen als Minister van Binnenlandse Zaken in het Kabinet-Schermerhorn-Drees?

A. Ik ben daartoe aangezocht daags vóór het Kabinet gevormd is. Ik was op bezoek bij de Koningin in verband met een wetsontwerp; toen ik van H.M. afscheid wilde nemen, zeide Zij tegen mij: De heren *Schermerhorn* en *Drees* zijn in een andere villa (het verblijf van H.M. de Koningin te Apeldoorn bestond toen uit enkele afzonderlijke villa's) en wensen u nog te spreken. Ik heb toen het verzoek gehad, nog toe te treden tot het Kabinet, waartegen ik bezwaar heb gemaakt, omdat ik het program niet kende. Er waren echter moeilijkheden met de bezetting van deze post. Na ruim een uur gesproken te hebben en het voornaamste doorgesproken te hebben, met name het program en de personen, heb ik aan de aandrang en van de heer *Schermerhorn* en van de heer *Drees* toegegeven.

29509. De **Voorzitter**: Wij hebben nu het raam getrokken, waarbinnen zich uw werkzaamheden in deze periode hebben afgespeeld.

Allereerst nu het bekende Eindhovense adres van 2 November 1944. Daarover is in de Tweede Kamer op 10 October 1945, bij de behandeling van de regeling betreffende de Voorlopige Staten-Generaal, een globaal debat gevoerd. Misschien is het goed, dat u nu rustiger de gelegenheid krijgt uw zienswijze daarover uiteen te zetten.

A. Er vonden in Eindhoven geregeld besprekingen plaats, met tussenpozen van 14 dagen, waarbij betrokken waren een gezelschap, waarvan de heer *Somer* naar ik meen in de aanvang voorzitter was, en een andere groep, waarin men uit de Eindhovense bevolking enkele op de voorgrond tredende figuren had opgenomen. Voorzitter was

29510. De **Voorzitter**: Was niet voorzitter de heer *Huysmans*?

A. Ik heb die vergaderingen eerst later bijgewoond. Ik ben namelijk eerst in een later stadium daarbij betrokken.

29511. De **Voorzitter**: Ik ben na mijn overkoinst uit het noorden op de laatste vergadering geweest; die stond onder uw praesidium; toen werd de eindredactie van het adres vastgesteld.

A. Het was de bedoeling, dat de Regering zou worden voorgelicht omtrent ideeën, die leefden in de bevrijd: gebieden. Toen heeft men mij gevraagd, voorlichting te geven nopens staatkundige vraagstukken betreffende de vertegenwoordigende lichamen, gemeenteraden, Provinciale Staten, enz., en voorts de verhouding van de colleges van burgemeester en wethouders tot de gemeenteraden. In het zuiden leefden te dien aanzien ideeën van vernieuwing; in dit opzicht gingen enkelen nogal ver. Ik heb op grond van een twintigjarige bestuurservaring steeds voorgestaan, dat men bij eventuele hervorming de geïdeïlijtheid moet betrachten. Persoonlijk was ik van mening, gegrond op mijn ervaringen, die ik gedurende een twintigjarige werkzaamheid bij gemeenten had opgedaan, dat er bij de nieuwe opzet een zekere verlegging van het accent moest plaats vinden van het vertegenwoordigend lichaam, de raad, naar het college van B. en W., omdat het zeker in verband met de ontzaglijke problemen van de overgangstijd dringend noodzakelijk was, dat er gehandeld en beslist kon worden. Ik had namelijk in de gemeenteraden, waarbij ik betrokken was geweest, reeds zo vaak gezien hoe daar uren en uren werden besteed aan vraagstukken, die naar mijn mening in een veel kortere tijd behandeld konden worden. Mijn ervaring was, dat hierdoor het optreden van het college van B. en W. werd belemmerd. Het zal u misschien bekend zijn, dat over dit vraagstuk reeds meer en ook reeds eerder is geschreven. Ik meen, dat er een geschrift is verschenen over dit vraagstuk van de Maatschappij voor Handel en Nijverheid in 1935 of 1936. Ook van de zijde van de K.V.P. is een geschrift verschenen, handelende over nieuwe verhoudingen, die moesten bestaan tussen de organen van bestuur en weigving. Daarin waren bepaalde ideeën ontwikkeld, die mij nogal aantrekkelijk voorkwamen en die hierop neerkwamen, dat aan de colleges van B. en W. — voor de colleges van Gedeputeerden gold dit al, want

de Provinciale Staten kwamen maar tweemaal per jaar samen — een grotere bevoegdheid werd gegeven en dat de raad zich meer zou bepalen tot het trekken van de grote lijnen van het beleid en de contrôle, dus het budgetrecht. Ons nu werd medegedeeld, dat de Regering voorgelicht wenste te worden nopens de Provinciale Staten, de gemeentebesturen, de Staten-Generaal... , neen, Mijnheer de Voorzitter, niet nopens de Staten-Generaal; ik vertel dit geheel uit mijn geheugen, dus het is mogelijk, dat ik mij wel eens vergis.

29512. De **Voorzitter**: De Staten-Generaal waren bij deze kwestie niet direct betrokken.

A. Inderdaad. Dit alles nu gold primair voor de overgangstijd, maar het had zeer zeker verdere repercussies. Om deze ideeën neer te leggen in een adres, is een redactiecommissie van drie personen aangewezen, bestaande uit de heer *Steensma*, een werknemer uit de kern van Philips

De **Voorzitter**: De heer *Kauffeld*.

A. Ja. De derde persoon was ik zelf. Ik heb toen een concept gemaakt, dat in herhaalde besprekingen gewijzigd en aangevuld is. U moet die concept-brief, die aan de vergadering is voorgelegd, dus zien als het compromis, dat verkregen is tussen die drie heren. Daarbij heb ik zelf, omdat ik wilde aansluiten aan vóór de oorlog te dezen oprichte bestaande ideeën, als richtsnoer genomen het ontwerp, dat, naar ik meen, door een commissie onder leiding van wijlen Minister *Goseling*, toenmaals voorzitter der K.S.P.-fractie, is opgezet. De zaak is op een vergadering naar voren gebracht, besproken en daarna verzonden. Er zijn een paar leden geweest, die niet hebben getekend. De vergadering was niet voltallig en de tekst is aan de leden rondgezonden om te worden getekend. De heer *Huysmans* heeft niet getekend, omdat hij in een bepaalde positie tot de Regering stond. Dat gold ook voor mij, dus uit dat oogpunt had hij m.i. wel kunnen ondertekenen. In elk geval zijn er een paar leden geweest, die niet hebben getekend.

29513. De **Voorzitter**: De heer *var, Lienden* heeft ook niet getekend.

A. De heren *Huysmans* en *van Lienden* hebben niet getekend.

De **Voorzitter**: Ik ook niet.

A. U moet dit zien als een intern advies van ideeën, die leefden in Eindhoven. Daarover is later in een Eindhovens dagblad het een en ander gepubliceerd. Het komt mij nog altijd voor, Mijnheer de Voorzitter, dat in het licht van de tijd, waarin wij toen leefden, in het kader van de overgang, waarin wij verkeerden, deze gedachten goed waren en allerminst iets fascistisch naar voren brachten. Men kan de in het adres ontwikkelde gedachten niet losmaken van de sfeer en omstandigheden, waarin toen werd geleefd.

29514. De **Voorzitter**: Alleen: er staan een paar passages in, die heel ver gaan, namelijk:

„Een herstel naar vorm en taakomlijning van de op 10 Mei 1940 bestaande colleges van Provinciale Staten en Gemeenteraden — zij het na zuivering — is naar onze overtuiging volstrekt ongewenscht. Dit geldt niet enkel voor de overgangsfase, doch ook voor de verdere toekomst. Eene blijvende herziening op dit stuk is namelijk urgent.”

U hebt trouwens zoëven gezegd, dat het voor het verdere repercussies zou hebben.

A. Leest u even door!

De **Voorzitter**:

„Het behoeft wel geen betoog, dat uit een oogpunt van eene doorvoering van gezonde democratische beginselen eene voortdurende contrôle door vertegenwoordigende organen op het bestuursbeleid niet kan worden gemist, terwijl voorts ook het vaststellen van de richtlijnen voor dit beleid aan deze organen dient te worden toevertrouwd. Deze belangrijke taak, op de juiste wijze afgebakend, kan echter op meer dordtreffende wijze dan vóór 10 Mei 1940 plaats vond, worden toevertrouwd aan colleges van meer beperkten omvang en samengesteld uit personen, die de mogelijkheid en noodzakelijkheid eener sterkere nationale binding op christelijken grondslag erkennen, den opbouw van het organisch leven in onze volksgemeenschap en de aanpassing van staats- en rechtsleven aan de verdere eischen van den nieuwen tijd voorstaan.”

Een verdere passage luidt:

„Het houden van verkiezingen, welke noodwendig zouden leiden tot een wederoptreden der talrijke staatkundige organisaties uit het verleden, meenen wij voorshands ten sterkste te moeten ontraden. Eene naar onze overtuiging noodzakelijke zuivering en hervorming van het staatkundig verenigingsleven zou daardoor worden verhinderd, althans ernstig worden bemoeilijkt.”

Het is daarom van belang hierover even te praten, omdat het voor de historie van belang is de ideeën vast te leggen, die in de tijd vlak na de bevrijding leefden. Want er bleek een merkwaardig parallellisme te bestaan tussen deze ideeën en ideeën van soortgelijke aard, die in Londen in bepaalde kringen werden verkondigd.

Er bestond eigenlijk — als ik het niet precies uitdruk, corrigeert u mij wel — na de bevrijding in het zuiden (het heeft ook in het noorden bestaan, maar in het zuiden was het heel sterk) de gedachte, dat de vormgeving aan de politiek, zoals die vroeger plaats vond, in hersteld Nederland niet op dezelfde wijze moest geschieden. Zonder een één-partijstelsel voor te staan — zo ver ging men niet —, ageerde men wel sterk tegen de verbroekeling en men zocht (ten minste: die indruk heb ik gekregen) naar een grotere binding op een bredere grondslag in het staatkundig leven.

A. Niet alleen in het staatkundige leven; ook in het sociale leven kwam het naar voren.

29515. De **Voorzitter:** Hier speelt het in het bijzonder op het staatkundige gebied:

„Het houden van verkiezingen, welke noodwendig zouden leiden tot een wederoptreden der talrijke staatkundige organisaties uit het verleden, meenen wij voorshands ten sterkste te moeten ontraden. Eene naar onze overtuiging noodzakelijke zuivering en hervorming van het staatkundig verenigingsleven zou daardoor worden verhinderd, althans ernstig worden bemoeilijkt.”

A. Ik heb reeds gezegd, dat dit stuk een compromis is geweest van de heren, die het hebben opgesteld. U moet het zo zien: in het zuiden leefde zeer sterk de gedachte, dat wij niet zonder meer konden aansluiten aan 10 Mei 1940 en in het sociale en in het politieke leven. Er waren figuren, die in dat opzicht radicaal wilden zijn; er waren figuren, die in dat opzicht een opening wilden laten voor een vernieuwing (laat ik het woord zo maar gebruiken), maar daarbij met de beide benen op de grond bleven staan.

Tot deze tweede groep heb ik mij steeds gerekend. U zult mij ook nooit vinden in de eerste groep. Bij besprekingen, die ik in Londen gevoerd heb in die commissie van 17, heb ik zelfs gezegd: Mijne heren, voor wat enkelen uwer zich voorstellen, dat na de oorlog zal moeten ontstaan, is wellicht een generatie nodig; wij moeten dat trapsgewijze doen, streven naar geleidelijke verbetering; men kan niet zonder meer zeggen: dat verleden is nu afgedaan. Dat zelfde standpunt heb ik ook ingenomen ten aanzien van een zelfde gedachtengang bij de illegaliteit. Ik heb steeds mijn standpunt consequent doorgevoerd en heb steeds gezegd — men heeft mij dikwijls vereenzelvigd met de illegaliteit, maar dat is onjuist —: wij moeten openstaan voor deze vernieuwingsgedachte, maar wij kunnen nooit dat verwezenlijken in één keer.

Nu wat betreft de vernieuwing op sociaal gebied, dus of men de mensen tot grotere eenheid zou weten te organiseren, uiteraard langs democratische wegen. In Eindhoven heb ik besprekingen gevoerd met belanghebbenden, waarin ik mij tegen bepaalde excessen heb verzet. In dit opzicht leefde inderdaad ook daar de wens naar grotere eenheid. Trouwens, nu nog. Nu kan men tegenover die idee twee standpunten innemen. Men kan allereerst dwars er tegen in gaan. Dat leek mij onjuist; ook ik was van oordeel, dat een terugvallen op 10 Mei 1940, na het ontzaglijke, dat wij meegemaakt hadden, onmogelijk was. Het is daarinde vrijwel hetzelfde als met de opvattingen nopens de zuivering: daarmede kan men dit vergelijken. Er waren hier inderdaad meerdere uiteenlopende strevingen; daar tussenin moest men ten slotte zijn weg banen, om bezonnen en verantwoord te handelen. Alen kreeg van beide kanten critiek. Eerst na verloop van enige jaren, toen de gemoederen gekalmeerd waren er. de stroom weer in zijn bedding gebracht was, zag men dat deze middenweg de beste is geweest. Men kreeg toen echter critiek van rechts en van links. Zo is het ook bij deze sociale ideeën. Ik heb het steeds als mijn taak beschouwd, open te staan voor de nieuwe ideeën, die naar voren kwamen, maar tevens met de gedachte om die in een zekere bedding te leiden, al was die bedding op het eerste gezicht ook nog niet de definitieve. Mijn streven is derhalve geweest voort te bouwen op

ideeën, die reeds leefden in 1936, derhalve vlak vóór de oorlog. Daarom vindt u bepaalde passages uit het aangehaalde rapport vrijwel letterlijk in het stuk.

29516. De **Voorzitter:** Maar ook een passage als deze:

„Deze belangrijke taak, op de juiste wijze afgebakend”

— nl. de taak van contrôle en van het vaststellen van richtlijnen, dus de algemeene taak van gemeenteraden en Provinciale Staten; dit slaat dus op uw betoog in zake een andere er, betere regeling van de taakverdeling tussen de vertegenwoordigende colleges en burgemeester en wethouders en Gedeputeerde Staten —

„kan echter op meer doeltreffende wijze dan vóór 10 Mei 1940 plaats vond, worden toevertrouwd aan colleges van meer beperkten omvang en samengesteld uit personen, die de mogelijkheid en noodzakelijkheid ener sterkere nationale binding op christelijken grondslag erkennen, den opbouw van het organisch leven in onze volksgemeenschap en de aanpassing van staats- en rechtsleven aan de verdere eischen van den nieuwen tijd voorstaan.”

Over de meer of minder beperkte omvang van de vertegenwoordigende colleges kan men praten. Men kan ten slotte zeggen: een Statencollege van 70 of 80 leden is te groot, dat moet kleiner zijn, dat is niet principieel, maar wel principieel is datgene, wat hierin ook tot uiting gekomen is, nl. dat men zegt: wij willen die colleges samengesteld hebben uit personen, die de mogelijkheid en noodzakelijkheid ener sterkere nationale binding op Christelijke grondslag erkennen. Daarin zit een element, dat mijns inziens te ver gaat. Het gaat in een democratie niet op, dat men zegt: in die colleges behoren alleen personen zitting te hebben, die op dit standpunt, dit is ons standpunt, staan. Als men rechten opeist voor de organisatie, waarin de eigen politieke denkbeelden zijn belichaamd, dan betekent dat in een democratie, dat men automatisch moet erkennen, dat men aan anderen, die er anders over denken — ook al kan men dit feit vervelend vinden en zou het prettig zijn, wanneer anderen ook dezelfde politieke ideeën hadden —, dezelfde rechten toekennen als men voor zich zelf opeist.

A. Zeker, binnen bepaalde grenzen, nl. indien het niet om destructieve elementen gaat, ben ik dit geheel met u eens. In ongeveer dezelfde tijd is de Gemenschap Nederland opgebouwd. Ik kan misschien nog wel nagaan welke wijzigingen er zijn aangebracht door de commissie van drie, maar deze formulering beantwoordt precies aan de opvatting, die er ook in deze gemeenschap heerste, nl. dat er een zeker gemeenschappelijk geestelijk vlak moest zijn. Ik ben het echter niet eens, dat, als men dit achteraf in de meer nuchtere tijd van thans bekijkt, deze omschrijving te eng genomen is.

29517. De **Voorzitter:** Als hier nu nog had gestaan: Zoveel mogelijk samengesteld uit personen, die deze door ons voorgestane ideeën...

A. Dat zou ik zelfs niet willen zeggen. Bij „zoveel mogelijk” is het altijd een kwestie hoe de oriëntatie van de betrokken gemeenschap is, als u ten minste evenredige vertegenwoordiging hebt. Maar nogmaals, u moet dit zien in het kader van die tijd. U moet dit echter niet zien als een stuk, dat ik geproduceerd heb en waarbij ik heb gezegd: hier, ziedaar, mijn visie. Ik heb reeds gezegd, dat ik misschien nog wel kan nagaan welke wijzigingen er zijn aangebracht. Het is als het ware een voorlopige gedachte geweest, die door figuren, die in het politieke leven nooit een rol hebben gespeeld naar voren is gebracht. Noch de heer *Steensma*, noch de heer *Kauffeld*, noch ik hadden tot op die datum een rol in de politiek gespeeld.

29518. De **Voorzitter:** Hetgeen aldus in het zuiden naar voren kwam, was iets, wat in een betrekkelijk beperkte intellectuele kring leefde; dit beroerde niet de massa in het algemeen. Dat kon ook niet, omdat die massa geen contact door de pers had; men had zelfs geen contact met andere plaatsen; het was bijna onmogelijk contact met andere plaatsen te krijgen, de weinige bevoorrechten, die er in slaagden een vervoermiddel machtig te worden, daargelaten. Daardoor is mijn indruk, dat die gedachten vooral leefden in een beperkte intellectuele kring.

A. Ik was wel één van de bevoorrechten, die contact hadden, omdat ik af en toe de brschikking over een vervoermiddel had. Ik had contact met Zuid-Limburg, ik kwam in geheel Brabant, in Zeeland ben ik nooit geweest. Ik heb ervaren, dat die gedachte in de verschillende plaatsen geheel los van elkander, opgekomen was. Neemt u eens als voorbeeld het terrein van het sociale leven in ons land. Bij de sociale organisaties bestond er bitter weinig animo weer terug te gaan tot het oude. Ir, dit opzicht bleek, dat men het oude op ons maatschappelijk terrein niet zonder meer wenste te handhaven.

29519. De *Voorzitter*: Het was eigenlijk een onderschatting van de kracht en de macht van de traditie.

A. Daarvoor was in die dagen inderdaad onvoldoende oog.

29520. De *Voorzitter*: Men had de oorlogstijd medegemaakt. Op het leven van velen had de oorlog een enorme indruk gemaakt. Men kon niet gemakkelijk oog krijgen voor de gedachte, dat de oorlog, hoe ingrijpend die ook was geweest, ten slotte in de politieke ontwikkeling der jaren eigenlijk maar een incident was.

A. Vergeet u ook niet — dat zult u zeker niet doen —, dat de grote werkloosheid met haar grote problemen, die geheerst heeft in de jaren, welke aan de oorlog voorafgingen, en die de mensen, de brede massa, geraakt had, nog niet ondanks deze oorlog was vergeten en dat men zei: het verleden was niet ideaal, wij hebben nu een toestand meegemaakt, die hopeloos was, wij moeten thans streven naar iets beters.

Och, dat bij deze strevingen niet elk stuk doorwrocht en volkomen rijp was, moet men dat eigenlijk niet aanvaarden?

29521. De *Voorzitter*: Ik wil u wel zeggen — al is dat betrekkelijk irrelevant — hoe ik er over heb gedacht. Misschien is het goed, wanneer ik zeg, dat ik de strevingen op zich zelf om te komen tot een grotere binding op een breder vlak in het politieke leven zeer aantrekkelijk vond, maar altijd het gevoel heb gehad: het zal zeker in de vorm, waarin deze mensen het voor zich zien, niet gebeuren, omdat de machten van de traditie weer in belangrijke mate haar plaats zullen innemen, als de normale verhoudingen weer terugkeren; men krijgt dan weer de gewone politieke strijd, dat kan niet anders. Tijdens de oorlog had men alleen de strijd tegen de Duitsers.....

A. Dat was negatief!

29522. De *Voorzitter*: Inderdaad. Maar in de normale tijd krijgt men natuurlijk weer de verschillen op sociaal, economisch en cultureel gebied en die gaan toch in de politieke strijd weer een rol spelen.

A. Ik zou zeggen daarom te meer, omdat de wetten van inertie en traditie altijd een rol spelen.

29523. De *Voorzitter*: Wat mij vooral heeft getroffen, is de passage, waarin men zegt: „Die colleges moeten zó samengesteld zijn”, waaraan dan verbonden is de tirade, „dat men geen verkiezingen moet houden, omdat dat belemmert de hervorming van het staatkundig leven, zoals wij het zien”. Dat ging mij te ver, omdat men daardoor aan de principieel bestaande vrijheid van anderen, die het anders zouden willen, een belemmering in de weg legt.

A. Toch geloof ik niet, dat het volkomen juist is. Men moet er ten slotte oin denken: het was een na-oorlogse wereld, waarin ontzaglijk veel was verwoest, geestelijk en moreel, waarin zo enorm veel was geleden; in een dergelijke wereld kan men niet aan verkiezingen denken, want anders krijgt men een uitslag, die onmogelijk kan corresponderen met wat in rustige tijden bestaat. Wat doen wij in Indonesië? Wij maken er bezwaar tegen, dat de verkiezingen daar nu plaats vinden: er moet, zegt men, eerst orde en rust komen.

29524. De *Voorzitter*: Indien er had gestaan: „Het houden van verkiezingen is onmogelijk, omdat dit technisch grote bezwaren ontmoet en omdat het wel gewenst is, dat de overtuigingen zich eerst wat vastzetten”, was het natuurlijk wat anders geweest dan dat men zegt: „De verkiezingen moeten voorshands niet plaats vinden, opdat de hervorming van het staatkundig leven, zoals wij het zien, niet wordt belemmerd.”

A. Maar dat staat er niet met zoveel woorden! Er staat:

„Het houden van verkiezingen, welke noodwendig zouden leiden tot een wederoptreden der talrijke staatkundige organisaties uit het verleden, meenen wij voorshands ten sterkste te moeten ontraden. Eene naar onze overtuiging noodzakelijke zuivering en hervorming van het staatkundig vsreenigingsleven zou daardoor worden verhinderd, althans ernstig worden bemoeilijkt.”

29525. De *Voorzitter*: Als men dat leest in verband met de vorige passage, waarin wordt gezegd, dat de vertegenwoordigende lichamen eigenlijk moeten worden samengesteld uit personen, die aan de daar genoemde eisen voldoen, dan.....

A. Nogmaals, u moet het stuk niet te grote waarde toekennen! Het is in een drukke tijd op een avond geboren en op een Zaterdag-

morgen besproken. Ik zou er geen academische of wetenschappelijke waarde aan toegekend willen zien. Het zijn enige losse gedachten. Dat het stuk niet volkomen rijp is, geef ik toe, maar bezie het in het licht van de tijd en zie er niet meer achter dan het wil betekenen. Het is een poging om wat nieuws naar voren te brengen, maar dat nieuwe was niet nieuw, omdat de gedachte, dat het eigenlijk zo niet langer ongewijzigd kon, reeds in 1936 leefde. Het is niet overal even wetenschappelijk gedragen. Ik heb er meer displezier dan plezier van gehad.

29526. De *Voorzitter*: Het stuk heeft in de politieke ontwikkeling van de eerstvolgende maanden nog wel een rol gespeeld.

A. Niet alleen de eerstvolgende maanden, zelfs later.

29527. De *Voorzitter*: Wij beschikken over de notulen van de Ministers-kwartiermakers, de Ministers, die in „Bos en Ven” resideerden; daaruit blijkt, dat dit stuk als een bom is ingeslagen, ook in Londen.

A. Daarover behoeft ik geen verantwoording af te leggen, nl. over het feit, dat het in Londen als een bom insloeg. In Londen vielen vele bommen van licht en van zwaar kaliber. Ik heb over dit stuk nooit meer iets gehoord. Ten hoogste is daarover terloops gesproken door de heer *Gerbrandy*. Die bom heeft in elk geval geen nadelige gevolgen gehad.

29528. De *Voorzitter*: Het merkwaardige is — wij komen nu even op de Kabinetsformatie van Februari 1945 —, dat, ik zeg niet: deze ideeën daarop van directe invloed zijn geweest, maar dat dergelijke ideeën daarbij toch een rol hebben gespeeld.

Het standpunt, dat de heer *Gerbrandy* bij die formatie innam, kwam hierop neer — dat heeft hij bij herhaling gezegd —, dat dat Kabinet samengesteld moest worden uit personen, die geacht konden worden vertegenwoordigers te zijn van geestelijke en maatschappelijke stromingen, waarbij hij doelbewust buiten beschouwing liet politieke stromingen. Dit is o.a. één van de redenen geweest, waaraan hij geen sociaal-democraten voor dat Kabinet heeft kunnen krijgen, want dezen achtten zich vertegenwoordigers van een politieke stroming en zelfs toen reeds weer van een politieke partij. In het zuiden des lands was in Januari 1915 opgericht de Sociaal-Democratische Vereniging, die niet definitief toen reeds een bepaalde vorm wilde aannemen, maar de democratisch-socialisten, uit de oude S.D.A.P. (Sociaal-Democratische Arbeiderspartij) en de anderen, voorlopig bijeen wildr brengen tot tijd en wijle de bevrijding van het gehele land had plaats gehad en de regelmatige organen der partij konden beslissen over vorm en program. Er bestond toen dus reeds een staatkundige organisatie van democratisch-socialisten; dit heeft de heer *Gerbrandy* stelselmatig willen negeren. In zo verre hebben dus de ideeën van die tijd op de Kabinetsformatie van Februari 1945 toch hun stempel gedrukt.

A. Dit gaat naar mijn mening toch te ver. Wanneer ik terugdenk aan de tijd, toen die crisis er al was, dan herinner ik mij niet, dat de heer *Gerbrandy* in één van de gesprekken gezegd heeft: ik wil geen politieke figuren. Hij had zo zijn eigen ideeën; die waren ook naar voren gekomen in de wetgeving betreffende de gemeenteraden, het Besluit E 86. De heer *Gerbrandy* heeft op een gegeven ogenblik ook aan de heer *Huysmans* en aan mij vragen gesteld, maar daarbij is het politieke aspect niet ter sprake gekomen.

29529. De *Voorzitter*: Het werd door hem stelselmatig buiten beschouwing gehouden.

A. Ik heb nooit begrepen, dat zijn opzet was niet-politieke figuren te nemen.

29530. De *Voorzitter*: Hij gebruikte de term „geestelijke en maatschappelijke stromingen”, een terminologie, die toen ook in het zuiden opgeld deed. U hebt gesproken over de Gemeenschap Nederland en over de plaatselijke gemeenschappen. Daar komt telkens ook die uitdrukking voor, waarbij politieke stromingen, ik mag wel zeggen: doelbewust, niet genoemd werden.

A. Tenzij men ook politieke stromingen onder geestelijke stromingen zou verdisconteren.

29531. De *Voorzitter*: Dan zouden wij daarmee voor Nederlandse verhoudingen toch wel op een enigszins oneigenlijk terrein komen. Als het gaat om colleges, die zich met de openbare zaak bezighouden, dan zult u het toch met mij eens zijn, dat de term

politieke stromingen in dit geval meer aangewezen is dan de term geestelijke en maatschappelijke stromingen. Er zat inderdaad de tendenz in, dat men de woorden „politieke stromingen” niet wilde gebruiken, maar de term geestelijke en maatschappelijke stromingen bezigde.

A. U hebt zojuist gesproken over de S.D.A.P., maar deze gedachte is ten slotte alleen als het ware bevrucht in de Partij van de Arbeid.

De **Voorzitter**: Zeker.

A. Deze gedachte heeft bij de andere partijen geen wortel geschoten. Ik zeg dit, omdat u het, naar ik meende, stelde alsof de S.D.A.P. terug wilde naar de oude verhoudingen.

29537. De Voorzitter: Neen. Men heeft indertijd in het zuiden het volgende standpunt ingenomen. Wij richten een politieke organisatie op, de „Sociaal-Democratische Vereniging”, waarin wij samenbrengen de mensen, die dezelfde ideeën op sociaal-economisch en politiek gebied onderschrijven en waarin samenkomen zowel de mensen, die op het standpunt staan van de herrijzenis van de oude S.D.A.P., als de vernieuwende elementen, want daarvan waren er ook velen in die groep. U hebt onder het adres de handtekening staan van mevrouw *Hilda Verwey—Jonker*; zo waren er meer. Het was echter mogelijk al deze figuren, dus zowel degenen, die voortzetting van de oude traditie voorstonden, als degenen, die in een nieuwe richting wensten te gaan, in de Sociaal-Democratische Vereniging samen te brengen, waarbij dan vooropgesteld werd, dat men niet zou prejudiciëren ten opzichte van de weg, die de groep zou volgen; die weg moest worden uitgemaakt, indien geheel Nederland bevrijd zou zijn, in gezamenlijk overleg met allen, die deze ideeën voorstonden. Daarom heb ik gezegd, dat die ideeën van vernieuwing en het vinden van een bredere basis mij altijd aanlokkelijk toegeschenen hebben. Ik heb echter steeds gemeend gevoel voor de werkelijkheid te moeten bijbrengen bij degenen, die, naar mijn oordeel, met te weinig realiteitsbesef de waarde en de kracht van de traditie geheel wegcijferden en daardoor in dit opzicht met een te groot optimisme bezielde waren. Ik heb het altijd zo gezien: het is juist om in die richting te werken en te streven, maar weet, dat de kracht en de macht van de traditie aan dit streven de nodige remmen zullen aanleggen.

A. Als men toen sprak van de Sociaal-Democratische Vereniging, had men juist daaruit het politieke element gelaten en was het ook het geestelijk en maatschappelijk element.

29533. De Voorzitter: Neen, men had het politieke element er niet uitgelaten.

A. Men noemde het woord politiek niet uitdrukkelijk. Bij de overige groepen had men het politieke element er trouwens ook niet uitgelaten. Indien men spreekt van de geestelijke en maatschappelijke stromingen in ons land, zit daarin opgesloten datgene, wat er in ons staatkundige leven is; deze elementen kan men niet van elkaar losmaken. Hetzelfde woord, dat u in het bewuste adres niet als een verwijt, maar als een tekort aanmerkt, vindt u evenmin terug in de Sociaal-Democratische Vereniging; ook daar is enkel sprake van geestelijke en maatschappelijke stromingen, doch daarin is de politieke stroming verdisconteerd; die geestelijke en maatschappelijke stromingen omvatten ook het politieke element.

29534. De Voorzitter: Het heeft er veel van of ik hier zelf langzamerhand ook als getuige optreed, maar voor een juist begrip van de historie in dezen is het misschien toch wel goed, indien ik over deze zaak nog iets zeg. Bij de oprichting van de Sociaal-Democratische Vereniging heeft de gedachte voorgezeten, dat het tijdstip was aangebroken om te komen tot politieke organisatie, juist omdat de oprichters van de Sociaal-Democratische Vereniging meenden, dat men langs deze weg weer zijn invloed kon uitoefenen op de landsregering. M.a.w.: er werd een middel in gezien langs deze weg te komen tot invloed op de landspolitiek. Dat kon langs verschillende wegen, maar zou ten slotte ook op deze wijze hebben gekund door deelneming aan het Kabinet, als de heer *Gerbrandy* niet het andere standpunt had ingenomen. In zoverre heeft het politieke element er stellig ingezet; alleen: men heeft een vorm weten te vinden, waarbij alle leden, de uiterste traditionalisten en de uiterste vernieuwers, bij elkaar konden blijven onder de noemer van de voorlopigheid. Dat is de bedoeling er van geweest. Maar dat men mede de bedoeling had politieke invloed uit te oefenen en op te treden als politieke partij, was, geloof ik, ontwijfelbaar. Daarom was het volkomen onjuist, dat men gedurende de periode van de bevrijding van sommige

zijden het wilde doen voorkomen alsof de Sociaal-Democratische Vereniging — die niet alleen in Eindhoven bestond, maar over het gehele bevrijde gebied was georganiseerd — geen politieke organisatie was.

A. Het heeft ook zijn verklaring. De gehele organisatie van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij was anders dan die van de Rooms-Katholieke Staatspartij, die meer gedecentraliseerd was en eigenlijk speciaal tot uitdrukking kwam — behoudens de jongerenorganisatie — in tijden van verkiezingen.

Wilt u dit stuk toch ook zó zien: Er was nodig — naar mijn innerlijke overtuiging — een tijdperk van rust. In een tijdperk van rust zou kunnen blijken, in hoeverre het oude zou kunnen terugkeren en het nieuwe wenselijk zou zijn.

29535. De Voorzitter: Ik wilde u in dit verband nog een vraag stellen. Men was in het bevrijde zuiden in die tijd heel slecht ingelicht. U weet, dat in Londen al een hele tijd gespeeld had de positie van het Parlement, de Provinciale Staten en de gemeenteraden. Nu had het vraagstuk van de wederinstelling van gemeenteraden en Provinciale Staten een tijdelijk rustpunt gevonden in het Besluit E 119 van 18 September 1944, maar ten opzichte van het Parlement werd een grote strijd gevoerd over de vraag wat daarmee moest gebeuren. In zoverre — dat lijkt mij toch wel de betekenis van het meergenoemde adres geweest te zijn — had het ongetwijfeld door de uiting van de ideeën, die daarbij naar voren kwamen, invloed op de strijd, die in Londen woedde (het was inderdaad „woedde”, want einde Januari 1945 barstte de samenwerking in het Kabinet mede op dit punt). Het was één van de punten, die daarbij een rol speelden. Dit stuk heeft ongetwijfeld ook invloed gehad op de strijd, die er over dit probleem woedde.

Nu is mijn vraag of men zich dit bij het opstellen van dit stuk heeft gerealiseerd.

A. Dat kan niet, want het was niet bekend.

29536. De Voorzitter: Men kan zeggen: dit stuk beperkt zich tot gemeenteraden en Provinciale Staten. Ik kan mij levendig voorstellen, aangezien ik de verhoudingen heb gezien, dat men op 2 November 1944 in het zuiden niets wist van de strijd, die over het Parlement in Londen aan de gang was.

A. Laat ik u dit zeggen. Ik ben pas einde November 1944 als adviseur opgetreden. Ik heb alle mogelijke moeite gedaan een exemplaar van het bewuste *Staatsblad* te krijgen. Wij verkeerden in dit opzicht volkomen in het duister. De heer *Linthorst Homan* had een exemplaar, maar hield dat zeer zorgvuldig vast; ook de militaire commissaris van Oost-Brabant had een exemplaar. Eindelijk is het gecyclostyleerd, maar bij het opstellen van dit stuk heeft het geen punt van overweging uitgemaakt.

Iemand, die het niet heeft meegemaakt, kan zich niet voorstellen, welke primitieve toestanden er op dat punt waren. Ik herinner mij nog levendig, dat ik uiteindelijk een reeks overdrukken van *Staatsbladen* heb gekregen, die gecyclostyleerd waren op de gemeentesecretarie van Eindhoven. Wanneer men er erg achterheen zat, kon men na veel moeite wel eens wat loskrijgen.

29537. De heer Koersen: Ik heb uit deze besprekingen de indruk gekregen, alsof dat ideeën waren, die meer speciaal in het zuiden zouden leven, maar ik heb toch meer de indruk, dat deze ideeën in het gehele land leefden en ook in de gehele illegale pers. Naar mijn mening zou de waarde van dit stuk niet hoger moeten worden aangeslagen dan als een uitdrukking van de gedachten, die toen leefden. Het speelde niet alleen in het zuiden, maar in het gehele land.

A. Ik heb ook nooit grote waarde toegekend aan dit stuk; anderen hebben dat gedaan.

29538. De Voorzitter: Het nut van deze besprekingen is de waarde van dit stuk op de juiste wijze te classificeren in het kader, waarin deze zaak heeft gespeeld.

Thans de kwestie van bestuursvoorziening. Op 31 Juli 1944 is tot stand gekomen het Besluit E 60, het Besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening. Daar moesten dan de andere besluiten op volgen. Men had zich gedacht, dat daarop twee soorten besluiten geënt zouden worden, waarvan de ene soort, die van de lagere organen, er gekomen is en de andere soort, die voor de Volksvertegenwoordiging, niet. Voor de lagere organen zijn tot stand gekomen E 86, het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten, en het Besluit E 119, houdende vaststelling van het Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden.

Het andere besluit, dat er nooit gekomen is, moest betrekking hebben op de Staten-Generaal. Nu is er in Londen in de loop van de tijd een grote discussie geweest hoe het met de Staten-Generaal zou moeten gaan, een discussie tussen twee uitersten. Het ene uiterste hield in: de vertegenwoordigende lichamen moeten samengesteld blijven uitsluitend uit de personen, die op 10 Mei 1940 daarvan deel uitmaakten; een nuance van dit standpunt was: het oude college, doch krachtens de kieswet aangevuld. Het andere uiterste was: de oude colleges zijn door het expireren van de zittingstermijn van de baan; er moeten nieuwe colleges benoemd worden, bestaande uit personen, die gedurende de oorlog het vertrouwen van de bevolking hadden verkregen. Een synthese van deze twee uiterste standpunten was, dat de colleges samengesteld zouden worden uit de zittende leden, die konden geacht worden tijdens de bezetting het vertrouwen van de burgerij te hebben behouden, aangevuld met nieuwe leden, die geacht konden worden tijdens de bezetting dat vertrouwen te hebben verkregen. Deze personen zouden dan aangewezen worden voor wat de Provinciale Staten en gemeenteraden betreft, voor welke lichamen men in het Besluit E 119 dit laatste stelsel aanvaard had door de commissies, genoemd in artikel 3 van het Besluit E 119, welke commissies bestonden uit de Commissaris der Koningin, voorts een lid, aangewezen door de in artikel 3 van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal bedoelde aanwijzingscommissie, alsmede een derde lid. Hoewel nu het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal nooit wet is geworden, wordt het in artikel 3 van het Besluit E 119 toch met zovele woorden genoemd. Dit betekende dus, dat, zolang het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal er niet kwam, de regeling ten opzichte van de Provinciale Staten en de gemeenteraden praktisch niet geëffectueerd kon worden, omdat de aanwijzingscommissie voor de leden van de Staten-Generaal ook een deel der leden moest leveren voor de aanwijzingscommissies voor Provinciale Staten en Gemeenteraden en deze laatste commissies door het niet afkondigen van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal niet aan functionarissen konden toekomen.

A. Die heb ik aangetroffen!

29539. De **Voorzitter**: Wij zouden het op prijs stellen van u te vernemen welke uw overwegingen zijn geweest om uit te lokken het Besluit F 44 van 12 April 1945, waarbij het Besluit E 119 werd ingetrokken, waarbij dus de regeling ten aanzien van Provinciale Staten en gemeenteraden verdween, terwijl in de plaats van het Besluit E 119 kwam het Besluit F 45, dat alleen voor de gemeenteraden een andere regeling gaf. Voor de Provinciale Staten was er toen helemaal geen regeling meer, want door F 44 werd E 119 volkomen van de kaart geveegd. Daarnaast heeft men dan nog de kwestie van de Staten-Generaal. Zoudt u van hetgeen te dien aanzien gebeurd is een uiteenzetting willen geven?

A. Zeer zeker, Mijnheer de Voorzitter! U moet er echter rekening mede houden, dat ik op 23 Februari 1945 Minister van Binnenlandse Zaken ben geworden, niet eerder, en dat ons land op 5 Mei 1945 werd bevrijd. Tussen die twee tijdstippen beweegt zich als het ware voor wat mij betreft de gehele ontwikkeling. Toen ik Minister van Binnenlandse Zaken werd, heb ik zo spoedig mogelijk getracht — de heer *van Boeyen* was gelukkig daar ter plaatse — mij in de vraagstukken, die er lagen, in te werken. In het zuiden leefde een sterke drang, dat er op de een of andere wijze gemeenteraden tot stand moesten komen. Ten aanzien van de Provinciale Staten gold die behoefte niet zo sterk, omdat deze slechts tweemaal per jaar bijeenkwamen.

De opvatting was echter, dat er weer een mogelijkheid moest zijn om de stem van de bevolking te doen horen. In die periode werden er allerlei klachten, grieven en ook wensen geuit en men beklagde zich er over, dat men nooit de gelegenheid had daarover mede te praten en eventueel bepaalde ideeën naar voren te brengen. Ik heb mij onmiddellijk laten voorlichten over de situatie, die er op dat moment, dus op 23 Februari 1945, was. In het bijzonder heb ik mij laten voorleggen — en doen voorlichten over — het Londense besluit, dat u hebt genoemd, nl. het besluit, waarbij de aanvulling van de gemeenteraden en de zuivering daarvan afhankelijk werden gesteld van het besluit namens de Staten-Generaal. Daarbij zat ik met de moeilijkheid van het zuiveringsproces. Ik heb het gehele zuiveringsproces in banen moeten leiden. Ik heb daarvoor eerst een centraal orgaan in het leven moeten roepen. Ik heb met deze gehele zaak ook willen wachten, totdat de bevrijding van ons gehele land zou zijn voltooid, omdát ik het foutief oordeelde, indien er in het zuiden des lands een andere rechtspraak op dit terrein zou plaats vinden dan in de overige delen van het land. Ik achtte het gewenst, dat er in het gehele land eenheid was in deze soort van rechtspraak.

Ik heb deze kwestie dus zover doenlijk opgeschort en ik heb later professor *Scholten* aangezocht op te treden als voorzitter van een college, dat tot taak had de zuivering voor het gehele land zoveel mogelijk uniform te maken. Nu was de aanvulling van de gemeenteraden, zoals die in het bedoelde Londense besluit omschreven was, zeker niet ideaal. Maar nog afgezien daarvan, kon de daarin bedoelde zuivering niet worden doorgevoerd, zolang het bewuste besluit namens de Staten-Generaal niet tot stand gekomen was. Men verkeerde ten aanzien van de Staten-Generaal in Londen in een volkomen impasse.

Ik heb toen getracht of ik uit de moeilijkheden, in verband met dat ten aanzien van de Staten-Generaal ontworpen besluit, kon komen. Als ik mij niet vergis, was aan de Grote Raad van de Illegaliteit opgedragen de aanvulling te doen.

29540. De **Voorzitter**: Er was in E 119 alleen sprake van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal, bedoeld in artikel 3 van het Besluit Voorlopige Voorziening Staten-Generaal. Van de samenstelling van deze aanwijzingscommissie blijkt daaruit niets.

A. In een concept, dat ik toen heb gezien — het kostte nogal eens moeite de stukken bij elkaar te krijgen —, was, naar ik meen, voor wat die aanvulling betreft, alles overgelaten aan de Grote Raad van de Illegaliteit.

29541. De **Voorzitter**: Zou deze optreden als de commissie, bedoeld in artikel 3?

A. Ik meen, dat in een bepaald stadium de gedachte zo is geweest. Ik heb daartegen bezwaar gemaakt, omdát mij dit ten aanzien van een vertegenwoordigend lichaam zonder meer niet juist leek. Mij was niet bekend, hoe die Grote Raad van de Illegaliteit in het westen des lands zou zijn samengesteld. De gehele situatie in dit opzicht lag voor mij in het duister. Toen heeft de heer *Gerbrandy* een paar keer in de Ministerraad gezegd: „Kom de volgende week met een ontwerp voor de Staten-Generaal.“ Ik weet niet hoe u er over denkt, maar in een week tijds een ontwerp geven, waarover men zo lang reeds had gedokterd en terwijl de zaak zo in de nesten zat, was niet zo gemakkelijk. Hij heeft het verzoek herhaald. Ik heb, toen ik in Apeldoorn kwam — dat was direct na de bevrijding —, het contact hierover opgenomen o.a. met mr. *Kan* van het Departement van Binnenlandse Zaken en heb getracht te weten te komen hoe de zaak in het westen lag.

Vooraf de laatste week vóór het aftreden van het Kabinet heeft de heer *Gerbrandy* er op aangedrongen; ik bedoel: de week, die ligt tussen de bevrijding en het aftreden. Als u de notulen van de Ministerraad ziet, zult u daarin vinden, dat de heer *Gerbrandy* heeft gevraagd: wanneer komt u met een ontwerp voor de Staten-Generaal?

Toen heb ik daarover opnieuw besprekingen gevoerd en heb ik mij de vraag gesteld (omdat bij de formatie van het Kabinet door ons in overleg met de Koningin was bepaald, dat wij bij de bevrijding direct zouden aftreden, dus dat ons Ministerschap zich niet verder zou uitstrekken dan de periode tot de bevrijding), welke vraag ik op een gegeven moment ook aan het Kabinet heb voorgelegd, of het wenselijk was, dat wij door de Koningin een regeling op dat stuk zouden laten vaststellen, waaraan het volgende Kabinet gebonden zou zijn. Ik wijs nogmaals op de data: 23 Februari, de dag, waarop ik moest beginnen met mij in te werken, 5 Mei, de bevrijding, en 22 of 23 Mei, de benoeming van de nieuwe Kabinetsformatie. Ik heb dit naar voren gebracht en besproken op een dag, dat ik tegelijk met de heren *Schermerhorn* en *Neher* bij de Koningin was ontboden. Eén of twee dagen later zijn de heren *Schermerhorn* en *Drees* formatie geworden. Ik heb toen de heren de vraag voorgelegd: „Ik zit met een concept, ik heb er bepaalde gedachten over, maar wat zou het beste zijn? Dat het nieuwe Kabinet een vastgestelde regeling vindt of dat het nieuwe Kabinet alleen maar vindt wat gedachten, in een voorlopig ontwerp neergelegd? Het laatste werd geprefereerd.“

Zodoende is dus nooit uitgewerkt die regeling van de Staten-Generaal. Kort saamgevat is dit dus de gang van zaken geweest. Primair: het zat in de knoop. Vervolgens: ik had mij in te werken in de gehele materie van Binnenlandse Zaken. Daarbij waren allerlei zaken aan de orde. Ik vroeg dus even tijd. De aandrang van de heer *Gerbrandy* om het te regelen dagtekent voornamelijk van de laatste weken. Toen de bevrijding er was, heb ik overleg gepleegd en gevraagd of het niet beter was te wachten en alleen de bouwstof aan te brengen.

Nu wat de tijdelijke gemeenteraden betreft. Daarmede hield derhalve verband, dat ik het in Londen vastgestelde Koninklijk besluit ten aanzien van de gemeenteraden niet kon doorvoeren, alleen op die grond al: ik kon de commissies niet in het leven roepen. Af-

gescheiden daarvan: er leefde in het gehele land een streven om de veranderde geestelijke en maatschappelijke stromingen naar voren te laten komen. Toen heb ik daaromtrent overleg gepleegd, ook met oud-Minister van *Boeyen*. Daarna met mijn hoofdbambtenaren daarover sprekende, hebben wij daarvoor een bepaalde regeling ontworpen. Daarover heb ik, als ik mij niet heel sterk vergis, ook het oordeel gevraagd van de Commissarissen der Koningin en de burgemeesters. Ik had van de bevrijding af, als wij hier kwamen, regelmatig besprekingen met de Commissarissen der Koningin en ook met de burgemeesters. Wij hebben toen de ideeën naar voren gebracht. Ook van hun kant kwam sterke drang om zo gauw mogelijk met tijdelijke gemeenteraden te komen om langs deze weg zo spoedig mogelijk een voorlopige oplossing te vinden.

Daaruit is voortgesproten het Besluit F 45 van 12 April 1945. Ik heb nog eens een persconferentie gehouden in Eindhoven, in Maart 1945, waarin ik ook deze kwestie naar voren gebracht heb. Toen heb ik ook gezegd: er zijn twee uitersten, één, dat niets wil weten van het oude, en één, dat terug wil naar het oude. De één wilde een weg bewandelen, waarbij voor deze overgangsfase met noodgemeenteraden gewerkt werd, nu verkiezingen uitgesloten waren; een ander wilde aanvulling der oude gemeenteraden. Nu kon men blijven ciubiëren over deze of die vorm, maar ten slotte moest men tot een bepaalde concretisering komen. Welnu, de getroffen regeling is de vrucht geweest van overleg o.a. met de heer *van Boeyen*. De heer *Gerbrandy* is met dit ontwerp, dat essentieel afweek van het Londense besluit, akkoord gegaan.

29542. De **Voorzitter**: Er moest een oplossing gevonden worden om de aanwijzing voor de leden van de lagere organen te doen geschieden onafhankelijk van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal, die nog steeds geen basis had gekregen in een wetsbesluit. Dit was natuurlijk zo helder als de dag; anders konden de gemeenteraden niet aan het werk. Maar nu werd bovendien in F 45 het systeem geheel veranderd; door de Commissarissen der Koningin werden kiescolleges samengesteld, en die kiescolleges, die driemaal zo groot waren als de Raad, die benoemd moest worden, zouden de gemeenteraden kiezen. Dat was het systeem van deze regeling. Daarmede was eigenlijk volkomen losgelaten de gedachte van de synthese. Immers in F 45 staat:

„De leden worden gekozen door het kiescollege, bedoeld in artikel 3, uit hen, die geacht worden het vertrouwen van de inwoners der gemeente tijdens de vijandelijke bezetting te hebben behouden of verkregen.”

Daarmede was losgelaten het beginsel van E 119, dat in de eerste plaats tot lid van de raad zouden worden aangewezen de raadsleden van 10 Mei 1940, die geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking te hebben behouden.

A. U vergeet twee dingen. Allereerst dit. Er staat: het vertrouwen hebben van de bevolking. Wanneer men in het zuiden juist ten aanzien van de gemeenteraden een oordeel zou moeten vellen — dat geldt trouwens voor het gehele land — over de personen van voreheen, dan was dat een uitermate moeilijke taak en ik zou niet gaarne zeggen, dat in deze dagen de mensen volkomen recht gedaan zou zijn. Ik zeg er bij: in die tijd. Daarenboven behoefde men met die regeling, als daar ontworpen, niet aan te komen; met een regeling als E 119; ook in het oosten des lands is de door mij voorgestelde regeling aanvaard.

29543. De **Voorzitter**: In F 45 was de synthese-gedachte losgelaten in die zin, dat niet meer voorgescreven was, dat de goed gebleven leden van de gemeenteraad van 1940 in de eerste plaats weer deel zouden uitmaken van de nieuwe gemeenteraad.

In dat wetsbesluit werd voorts ook gesproken van „de voornaamste geestelijke en maatschappelijke stroomingen”, die naar evenredigheid in het kiescollege vertegenwoordigd moesten zijn.

Het merkwaardige is, dat, toen men aan de praktische uitvoering toe was, de evolutie van de ideeën al weer zover was, dat men in feite in vele gemeenten in het land eigenlijk heeft gehandeld alsof het Besluit E 119 nog bestond en volledig rekening heeft gehouden met de politieke stromingen.

A. ik zou het anders voorstellen. Allereerst blijkt hieruit, dat bij de geestelijke en maatschappelijke stromingen ook de politieke opvattingen in aanmerking worden genomen.

29544. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen: dat heeft men zo geïnterpreteerd.

A. Neen, neen.

In de tweede plaats: hier heeft het volk zijn kiesmannen. In bepaalde plaatsen, dat zijn er verschillende geweest, heeft men de zuivering zelf voltrokken. Als u het gebeuren in het Zuiden in die tijd nagaat, toen er, ik weet niet hoeveel duizenden mensen zijn opgepikt, dan zult u het wel met mij eens zijn, dat er in dit opzicht ook nogal eens onrechtmatige dingen gebeurd zijn. Als men de beoordeeling der betrokkenen aan een kleine commissie had gelaten op de wijze, zoals het daar verankerd lag, zou dit geenszins zonder gevaren geweest zijn, niet alleen voor de mensen, die dit moesten doen, maar ook gevaarlijk voor de repercussies, die dergelijke uitspraken zouden hebben gehad. Langs de gekozen indirecte weg kwamen naar voren de mensen, die vroeger het vertrouwen hadden, plus nieuwe figuren, waarin men vertrouwen had.

29545. De **Voorzitter**: De gemeenteraden van de grote steden in het westen des lands zijn voor een groot gedeelte samengesteld geworden uit de leden, die daarin op 10 Mei 1940 zitting hadden en op wie niets aan te merken was, aangevuld met een aantal andere figuren.

A. Dat gebeurde een tijd later. in het westen van het land had zich ten aanzien van de zuivering niet datgene voltrokken, wat zich in het zuiden had voorgedaan. Trouwens, hetgeen u zegt was ook niet uitgesloten.

29546. De **Voorzitter**: Neen, uitgesloten was het niet, maar het gevaar bestond, dat men geheel de andere kant uitging. U zegt, dat de zuivering door een dergelijke commissie zo moeilijk zou zijn geweest, maar in het stelsel van F 45 kwam de zaak in feite in handen van de burgemeester te liggen, want die maakte de aanbeveling op voor de kiescolleges. daarbij geadviseerd door ten minste drie vertrouwensmannen uit de inwoners der gemeente. De Commissaris der Koningin benoemde wel is waar de kiescolleges, maar de burgemeester was hier toch de centrale figuur.

A. Juist door de ruimheid in keuze van de figuren kwam de burgemeester tegenover deze zaak breed te staan. Verder was er de mogelijkheid van beroep op de Commissaris der Koningin, zoals u reeds zeide. Door middel van dit stelsel verkreeg men, dat de bevolking via de kiesmannen, bepaalde figuren naar voren kon brengen.

29547. De **Voorzitter**: Via die figuren, die de burgemeester adviseerden, werd de aanbeveling voor de kiescolleges opgemaakt.

A. Door het kiescollege werd toch een greep gedaan uit de bevolking.

29548. De **Voorzitter**: Het was ook mogelijk geweest, dat u alleen een wijziging zou hebben aangebracht in E 119, waarbij op deze wijze drie Vertrouwensmannen, b.v. de Commissaris der Koningin, de burgemeester en een derde in de plaats waren gekomen van het drietal van E 119, waarvan er één lid moest zijn van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal.

A. Ja, maar vergeet u vooral niet, dat deze colleges, naar ik meen, waren samengesteld in 1937.

De **Voorzitter**: In 1939.

A. Goed, maar van 1939 tot 1945 geeft dit toch een tijdsverschil van zes jaar. Normaliter zouden er na vier jaar nieuwe gemeenteraden zijn gekomen. De daarin gekozen personen waren zes jaar ouder geworden. Er waren geen nieuwe, jonge elementen naar voren gekomen. Indien men deze raden zonder meer zuiverde, kreeg men bij wijze van spreken praktisch de raden in hun oude samenstelling terug, althans in grote trekken.

29549. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Van de oude leden zullen er enkelen zijn overleden.

A. Inderdaad, hoewel er vermoedelijk in die jaren meer personen van de jongere generatie doodgegaan zullen zijn.

Maar, Mijnheer de Voorzitter, vergeet u vooral ook niet, dat na de bevrijding juist de jongere generatie in het zuiden veel belangstelling had voor het politieke leven, hetgeen ook zijn uitdrukking moest vinden, en dat gebeurde door middel van deze nieuwe regeling.

29550. De **Voorzitter**: Dat kon door deze nieuwe regeling, maar behoefde niet het geval te zijn.

A. Ja.

29551. De **Voorzitter**: De ontwikkeling is in zoverre merkwaardig, dat, toen het Kabinet-Schermerhorn—Drees kwam met een voorstel nopens de Staten-Generaal, daarin toch eigenlijk belichaamd was een synthese-figuur als die van E 119.

A. Inderdaad.

29552. De **Voorzitter**: Daarom is het zo merkwaardig, dat dezelfde Minister van Binnenlandse Zaken, die 12 April 1945 ten opzichte van de gemeenteraden het stelsel van F45 heeft voorgestaan en dit nu hier weer met vuur heeft verdedigd, ten slotte ten opzichte van de Staten-Generaal is gekomen met de synthese-gedachte.

A. Dat behoeft niet zo verwonderlijk te zijn. Wanneer heeft de kwestie van de Tweede Kamer zich afgespeeld? Dat is — naar ik meen — in 1946 geweest.

De **Voorzitter**: In October 1945 is het wetsontwerp op de voorlopige Staten-Generaal in de tijdelijke Staten-Generaal behandeld.

A. Toen is het in de tijdelijke Staten-Generaal geweest. U moet er aan denken, dat ten aanzien van de gemeenten — over de provincies hebben wij niet gesproken — direct voorzieningen moesten worden getroffen in een sfeer, zoals die toen in het zuiden bestond. In het westen kenden wij deze niet. De politieke partijen, die haar hoofdkantoor hadden in het westen en waarvan de leiding uitging uit het westen, traden in het zuiden niet sterk naar voren. Regelingen, die getroffen moesten worden, moesten voorzieningen zijn, die primair voor het zuiden werkten. Wij wisten niet, wanneer het westen zou worden bevrijd. Die regelingen werden door andere factoren bepaald dan in October, November van hetzelfde jaar, toen de bevrijding een feit was.

Ik heb ten aanzien van de Tweede Kamer der Staten-Generaal een ogenblik gedacht, dat de gedachte van 12 April 1945 doorgang zou vinden. Tijdens de bespreking in Apeldoorn met de heren Schermerhorn en Drees is de kwestie van de regeling der tijdelijke gemeenteraden ter sprake geweest en heb ik gezegd: „Daaraan houd ik vast; wat ten aanzien van het zuiden toepassing heeft gevonden, moet consequent worden doorgevoerd; wij kunnen geen twee soorten van gemeenteraden hebben". Toen is wel besproken, dat in een van de uitvoeringsvoorschriften enige wijziging zou komen; ik weet niet meer precies welke, maar ze is aangebracht.

Toen het westen bevrijd was, heb ik geïnformeerd, hoe het daar lag. Daarenboven had ik voor de Staten-Generaal meer in het bijzonder te streven naar terugkeer tot de Grondwettelijke regeling. Ik heb de heer Schouten tijdens de behandeling van het ontwerp in de Tweede Kamer, toen hij mij schending van de Grondwet verweet, er op gewezen, dat ook de aanvulling van de oude Kamer met nieuwe leden een afwijking van de Grondwet inhield, en ik heb hem gevraagd, of hij in dit opzicht een *reservatio mentalis* had gemaakt. Ten aanzien van de Staten-Generaal had ik veel meer de taak er naar te streven, zo dicht mogelijk bij de Grondwet te blijven, wat bij de gemeenteraden niet het geval was.

29553. De **Voorzitter**: U wilt zeggen: door de Grondwet had u minder armslag?

A. Ja, het was overigens de vraag, of het systeem der noodvoorziening, welke als regeling voor de gemeenteraden gold, voor het gehele land voor de Staten-Generaal van toepassing kon worden verklaard.

29554. De **Voorzitter**: Dan was u in feite gekomen, zij het misschien trapsgewijze, tot een door de Regering benoemde Staten-Generaal.

A. Juist, zoals zij nu eigenlijk niet door de Regering is aangevuld, maar door de Nationale Adviescommissie.

Nu leek het mij toe, dat ik met betrekking tot de Staten-Generaal, voor zover het maar enigszins mogelijk was, ook speciaal rekening had te houden met de visies, die in het westen leefden: in dat opzicht is het westen altijd anders georiënteerd geweest dan de periferie. Ik geloof, dat een Staatsman in dat opzicht realistisch moet zijn. Toen heb ik gezegd: dan moeten wij deze richting gaan. Ik ben bezwaar blijven maken tegen aanvulling alleen door de Grote Raad van de Illegaliteit. Toen is de gedachte van de Nationale Adviescommissie gekomen en daarna heeft de aanvulling plaats gehad. Ik had bezwaar tegen de aanvulling alleen door de Grote Raad van de Illegaliteit, omdat hij de volledige illegaliteit zelfs niet meer vertegenwoordigde (er waren toen nog andere organisaties), maar daarenboven omdat ik

ten slotte deze raad, als groep uit de bevolking, voor deze taak ook uit anderen hoofde niet voldoende representatie: achtte. Hoe hoge waarde ik ook aan de georganiseerde illegaliteit toekende, het ging hier om een vertegenwoordiging van de gehele bevolking. Het heeft mij geen pijn gedaan deze weg te bewandelen, al was het een andere voorziening dan die voor de gemeenteraden. Daarom heb ik gezegd: op die wijze moet het, te meer omdat ik ten aanzien van het Parlement zo spoedig als technisch mogelijk wilde komen tot verkiezingen in aansluiting hieraan. Op grond van deze argumenten heb ik dus de instelling van dit Parlement op deze wijze bevorderd.

29555. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was het niet een benoemde commissie, die de aanwijzing voor het Parlement heeft verricht, een commissie, die bestond uit leden van de Nationale Advies Commissie en van de Staten-Generaal gezamenlijk?

A. Het was een benoemde commissie, benoemd deels door de Nationale Advies Commissie (N.A.C.) en deels door de Kamer, met de heer *Beelaerts van Blokland* aan het hoofd. Het was in die dagen telkens een zoeken naar een geschikte vorm.

29555. De **Voorzitter**: Mag ik u een gewetensvraag stellen? In de periode van April 1945 bestond de gebondenheid aan de Grondwet nominaal wel, maar er zijn vele wetsbesluiten, die afwijkingen van de Grondwet inhielden, hetgeen werd gerechtvaardigd met het argument, dat men verkeerde in een noodtoestand, dat men in oorlog was. Zodoende was dus in werkelijkheid de gebondenheid aan de Grondwet tot aan het ogenblik van de bevrijding geringer dan daarna. Het argument van de nood kon na Mei 1945 in veel geringer mate gelden dan daarvoor. Toen het besluit van 12 April 1945 afkwam, ben ik en zijn velen met mij zeer geschrokken. Wij meenden, dat dat besluit van 12 April 1945 gevolgd zou worden door eenzelfde soort besluit met betrekking tot de Staten-Generaal. Al had men dat op 12 April 1945 gewild, dan zou het in feite toch niet meer mogelijk zijn geweest, omdat de bevrijding er drie weken later reeds was. Maar het had ook nog drie maanden kunnen duren; dat wist men niet. Heeft nu inderdaad in April 1945 de bedoeling voorgezet dat wetsbesluit te laten volgen door een ander ten aanzien van de Staten-Generaal, met een zelfde systeem? Men zou dan gekomen zijn op een van de standpunten, die opgeld hebben gedaan in een vroegere Londense periode, volgens welk standpunt er moest komen een benoemd college met de rol van de Staten-Generaal. Was de sfeer in April 1945 zo, dat het in het voornemen lag het besluit F45 te doen volgen door een dergelijk besluit, dat materieel dezelfde regeling inhield ten aanzien van de Staten-Generaal?

A. Er was in het zuiden — ik herinner mij artikelen daarover -- een streven om zo spoedig mogelijk te komen tot een nood-Parlement. Daaraan heb ik nooit medegewerkt. Aan nood-gemeenteraden wel, maar aan een nood-Parlement voor de gezamenlijke gebieden hier heb ik nooit medegewerkt. De bedoeling was, te zien hoe dat in het zuidelijk gebied zou werken. Met het nood-Parlement heb ik mij pas de laatste maanden beziggehouden in Londen, maar bedoeld voor het gehele land. De laatste maanden had ik al contact met het Departement van Binnenlandse Zaken. In Londen moest worden gewerkt met een staf, die geen speciaal op dat terrein deskundige staf was.

Men heeft toen verschillende wegen gezocht. Ik heb een ontwerp gekregen, waarin getracht is ten aanzien van de Tweede Kamer een oplossing te vinden. Ik weet op het ogenblik niet meer precies hoe het er uitzag; het was nog maar een schets. Het is nooit zover gekomen, dat ik mij met een dergelijk ontwerp verenigd heb of dat ik kon zeggen: dit ontwerp ga ik aan het Kabinet voorleggen. Er is nooit een concreet voorstel in het Kabinet gebracht. Wel herinner ik mij, dat op een van de laatste Kabinetsvergaderingen door de heer *Gerbrandy* werd gezegd: ik heb nu reeds een paar maanden gevraagd om een ontwerp-Noodparlement en nu is het er nog niet. Dit is als het ware allemaal studiewerk geweest. Ik kan u daarover niet verder inlichten. De bedoeling heeft niet voorgezet om zonder meer hetzelfde systeem door te voeren ten aanzien van de Staten-Generaal als voor de gemeenteraden was doorgevoerd.

29557. De **Voorzitter**: Het doorvoeren van hetzelfde systeem bij wetsbesluit ten aanzien van de Staten-Generaal zou een sterke afwijking zijn geweest van de weg, die in deze strijd nogal eens is genoemd de weg van de continuïteit en de legaliteit. De bedoeling zat dus niet voor op het moment, toen het besluit ten aanzien van de gemeenteraden afkwam, om de weg van de continuïteit en de legaliteit ten aanzien van de Staten-Generaal zover te verlaten?

A. Neen, dat was allerminst de bedoeling.

De **Voorzitter**: Net is zeer belangrijk, dat u dit zegt, want daardoor komt de zaak in een zuiverder sfeer.

A. Het was allerminst de bedoeling. Voor zover mijn geheugen reikt, zijn wij, in de periode, dat ik Minister was, in het Kabinet-Gerbrandy nooit tot een definitief ontwerp ten aanzien van de Staten-Generaal gekomen, zulks ook omdat ik eigenlijk van mening was, dat deze materie het beste geregeld kon worden, indien het gehele land zou zijn bevrijd.

29558. De **Voorzitter**: Hetgeen ook verband hield met de impasse, waarin de gehele zaak was geraakt.

Ik geloof wel, dat wij hiermede de belangrijkste punten hebben behandeld van hetgeen wij met u wilden bespreken.

Ik zou u nog kunnen vragen of in uw periode de kwestie van het Militair Gezag nog tot bepaalde acute moeilijkheden heeft geleid, zoals dit b.v. het geval is geweest in het najaar van 1944; toen zijn er sterke wrijvingsvlakken geweest, die grote moeilijkheden hebben veroorzaakt.

A. Ik heb als Minister van Binnenlandse Zaken speciaal contact gehad met de afdeling Binnenlands Bestuur van het Militair Gezag; daarmede was de samenwerking uitstekend. Er werd niets gedaan zonder onze voorkennis. Ik heb zelf niet medegewerkt aan de opzet van het Militair Gezag; alles was al geregeld.

29559. De **Voorzitter**: De samenwerking, speciaal ten opzichte van het Departement van Binnenlandse Zaken, was dus reeds in het zuiden gegroeid?

A. Ja.

29560. De **Voorzitter**: Ik bedoel eigenlijk of u in uw tijd nog conflicten hebt inede gemaakt, niet tussen een bepaalde sectie van het Militair Gezag en een bepaald Departement, maar tussen het Militair Gezag en de Regering. Zo heeft de zaak toch in het najaar van 1944 een tijd lang gestaan.

h. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik geloof het niet; ik herinner het mij althans niet.

29561. De **Voorzitter**: U zult wel weten, dat ingevolge de aanneming van een amendement deze enquête zich uitstrekt tot 20 November 1945. Hebt u ten opzichte van de hoofdpunten van uw beleid tot genoemde datum nog bepaalde mededelingen te doen, waarvan u zegt: „die en die kwesties hebben na de bevrijding sterk een rol gespeeld en ik stel er prijs op mede te delen, hoe mijn standpunt daaromtrent is geweest,“? Eigenlijk was m.i. de belangrijkste kwestie die van het Parlement.

A. Daarnaast was mijn belangrijkste taak te zorgen, dat het gehele bestuursapparaat van provinciën en gemeenten weer ging werken.

Ook hebben wij natuurlijk een zeer moeilijke taak gehad met betrekking tot de zuivering. Bij mijn komst vond ik tal van mensen in arrest gesteld. Ik had nog niet concreet voor ogen de kanalen, waarlangs deze zuivering administratief zou lopen. Ik heb direct aan de heer van *Boeyen* gevraagd, zich daarvoor beschikbaar te stellen. Ik heb eerst getracht de organisatie op te zetten; de commissie van *Boeyen* kent u.

Ik heb getracht met prof. *Scholten* als voorzitter tot een centrale hoogste rechtsinstantie te komen; de beste figuren heb ik daarvoor genomen.

Verder is mijn streven geweest, via een bepaalde test-case te komen tot een vaste lijn voor de beoordeling van Commissarissen der Koningin en burgemeesters. Ik had een speciale commissie benoemd voor de gevallen van de Commissarissen der Koningin in Noordbrabant, in Friesland en — het waren daarvoor praktisch dezelfde mensen op één na — in Gelderland. Ik heb daarna het geval van de Commissaris der Koningin in Noordbrabant voorgelegd aan de commissie-Scholten; dat is het eerste geval, dat de commissie-Scholten heeft behandeld. De uitspraak in dat geval is de grondslag geweest voor de lijnen, die nadien uitgestippeld en gevolgd zijn.

29562. De **Voorzitter**: Dat is de basis geworden van de jurisprudentie'?

A. Ja, daarop is steeds teruggegrepen.

Het is een zeer moeilijke periode geweest. Het strekt zich wat verder uit, maar als u bedenkt, dat in de periode, dat ik Minister van Binnenlandse Zaken ben geweest, 9 Commissarissen der Koningin en

ongeveer 450 burgemeesters zijn benoemd, gevoelt u wel, hoe het in de war en in de knoop was geraakt. Ik heb verwonderd gestaan over de werkkraft, door burgemeesters en ambtenaren aan de dag gelegd, als gevolg waarvan het administratieve bestel in korte tijd weer normaal liep.

De zuivering is (met alle critiek, die er op is geweest, want volgens de een ging zij te ver en volgens de ander niet ver genoeg) binnen niet al te lange periode afgedaan. Daarover heb ik onenigheid met de heer van *Boeyen* gekregen. Het werk werd door het Centraal Orgaan onder zijn leiding zo consciëntieus gedaan, dat wij er op die manier jaren en jaren mede zouden blijven zitten. Toen heb ik gezegd: het moet worden gedecentraliseerd, er moet een hoofdcommissie met vijf sub-commissies komen. Wij hebben daarvoor bepaalde lijnen vastgesteld. De heer van *Boeyen* heeft zich met de door mij gewenste versnelde behandeling niet kunnen verenigen en toen heb ik de daaruit noodzakelijk voortvloeiende consequentie getrokken, omdat ik er verantwoordelijk voor was, dat de sanering zo spoedig mogelijk plaats vond. Zijn werk is door dr. *Noteboom* toen overgenomen.

29563. De **Voorzitter**: En heeft dat de bespoediging gebracht, die u zich voorstelde?

A. Ja. Er lagen duizenden en duizenden gevallen, die door het centrale punt moesten worden behandeld; men kwam er niet doorheen. De mensen zaten in kampen of waren buiten hun functie en dat kostte daarentegen de Staat veel geld. Er waren figuren onder, voor wie de tijdsduur zo lang ging worden, dat, als zij inderdaad schuldig waren geweest, zij met minder tijd zouden hebben moeten boeten.

29564. De **Voorzitter**: Het zijn problemen, die zich ook bij de bijzondere rechtspleging hebben voorgedaan.

A. Inderdaad.

29565. De **Voorzitter**: U hebt derhalve tot 20 November 1945 (dat is voornamelijk een tijd van contacten met de besturen van provinciën en gemeenten geweest) getracht zo spoedig mogelijk de zaak op gezonde basis te krijgen en de zuivering in de goede bedding te leiden.

Er is hier vóór en na in deze enquête nogal eens wat te doen geweest over de figuur van de heer van 't *Sant* in Londen. Nu blijkt, dat daarover een rapport is uitgebracht door de heer Warners, ongeveer in 1942. Wij zijn er echter niet in geslaagd dat rapport op te sporen; alleen is ons gezegd, dat het mogelijk is, dat dit rapport heeft berust onder u als Minister-President. Is dat iets, dat iets in uw geheugen wakker roept?

A. Ik heb het rapport nooit gezien, maar ik weet van het bestaan er van.

De **Voorzitter**: Als wij wisten, waar wij dat rapport zouden kunnen vinden, zouden wij het kunnen opvragen.

A. Dat rapport is toch opgemaakt in de tijd van de heer Gerbrandy.

De **Voorzitter**: Ik weet niet of deze dat persoonlijk onder zich heeft.

A. Maar hij zal toch wel weten waar het is.

De **Voorzitter**: Ik ben er niet achter kunnen komen; er zijn enige exemplaren van. Daarmee is geheimzinnig gehandeld.

A. Ik heb het nooit gezien; ik heb het nooit willen zien.

29566. De **Voorzitter**: Ik kan dat begrijpen, wanneer de kwestie niet actueel is. Wij zitten voor deze moeilijkheid. De naam van de heer van 't *Sant* komt op elk ogenblik bij de getuigenverhooren naar voren, zelfs zonder dat er naar gevraagd wordt. Wij hebben ten slotte gemerkt, dat dit rapport er is en nu staan wij voor de vraag: moeten wij nu, om het gevoel te hebben, dat wij gedaan hebben wat wij kunnen doen, niet nagaan waar dat rapport is en aan de instantie, die het onder zich heeft, vragen of wij het ter inzage kunnen krijgen? Dan hebben wij ten minste gedaan wat wij kunnen doen.

A. Voor zover mijn geheugen reikt, geloof ik, dat dit rapport de grens nadert van deze Enquêtecommissie.

De **Voorzitter**: Dat is natuurlijk mogelijk.

A. Ik ken er geen letter van; ik sta onder ede, terwijl ik dit zeg. Ik begrijp, dat het, wanneer dit rapport tekenen naar voren wordt gebracht, voor uw commissie van belang zou zijn de inhoud daarvan

te kennen; anderzijds geloof ik, dat de positie van de heer *van 't Sant* in Londen een gemengde positie is geweest, n.l. dat hij tot de Regering in zekere mate betrokken is geweest, maar dat hij daarnaast een andere functie had en dat die andere functie het juist moeilijk maakt.

29567. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik. Toch zou het misschien mogelijk zijn, dat eventuele vertrouwelijke kennisgeving van het rapport ons richtsnoeren gaf, hoe wij verder hebben te handelen bij al deze gegevens en klachten. Maar nu de vraag: Waar is het rapport?

A. Ik weet, dat het rapport op bepaalde plaatsen is neergelegd.

De **Voorzitter**: Het zou voldoende zijn, als wij wisten wie de verantwoordelijke bewindsman is met betrekking tot de bewaring van het rapport.

A. Naar mijn mening kan dat alleen zijn de huidige Minister-President, die op het ogenblik daarvoor de verantwoording draagt. Het is mij echter niet bekend of de huidige Minister-President weet waar het stuk ligt. Het valt mij moeilijk hierop nader in te gaan. Nogmaals, ik heb het stuk nooit gezien, nooit willen zien, maar ik weet, dat het bestaat.

De **Voorzitter**: U meent, dat dit een zaak is, die besproken zou moeten worden met de Minister-President en niet met de een of andere Minister, onder wie het rapport toevallig zou kunnen berusten?

A. M.i. zoudt u deze zaak inderdaad persoonlijk met de Minister-President moeten bespreken. Indien u het wenselijk mocht achten, dat ik daarbij aanwezig ben, dan ben ik daartoe gaarne bereid.

De **Voorzitter**: Zeer gaarne.

Ik moge u dan ten zeerste danken voor de inlichtingen, die u ons hebt willen verstrekken, en sluit hiermede het verhoor.

L. J. M. BEEL.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 19 OCTOBEW 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: b, c, d, e, f, j en o.

Verhoor van

Prof. Mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,

oud 63 jaar, wonende te Scheveningen, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, oud-Voorzitter van de Raad van Ministers.

De nos. 29568 t/m 29590 hebben betrekking op de punten h, c, d en e van het Enquêtebesluit.

29591. De **Voorzitter**: Nu ik toch bezig ben met diverse klachten, zal ik u meteen een andere voorleggen, namelijk een klacht, die afkomstig is van de heer *Veraart*.

Deze heeft ons hier een uiteenzetting over zijn verblijf in Londen gegeven, waarbij hij ook heeft verteld, dat hij in de begintijd een tijdlang met u, de heer *Kasteel* en de heer *van Angeren* in het Bedford College for Women heeft verbleven.

A. En met de heer *van Boeyen*.

29592. De **Voorzitter**: Inderdaad. Hij heeft verder een relaas gedaan van zijn andere belevenissen in Londen, waarvan het hoogtepunt het volgende was. Hij vertelde, dat hij een vinnige strijd heeft gevoerd voor de parlementaire democratie en daarover veel heeft geschreven en gesproken, maar dat er in dat verband in September 1944 iets bepaald onaangenaams is gebeurd. In Augustus 1944 of daaromtrent zou de Buitengewone Raad van Advies afwijzend hebben geadviseerd over een voorstel van de Regering in zake het Parlement, welk voorstel naar de mening van de Buitengewone Raad van Advies niet voldoende rekening hield met de regelen van de parlementaire democratie, zoals die in Nederland bestonden. De heer *Veraart* heeft gezegd, dat als gevolg daarvan enkele dagen later dat college werd ontbonden. Dat de Buitengewone Raad van Advies na Augustus 1944 werd ontbonden, is een feit; hij is opgeheven in September 1944. Hier komen wij aan de vraag van „post” of „propter”.

A. Het heeft er niets mede te maken.

29593. De **Voorzitter**: Daarom vraag ik u: kunt u ons mededelen, hoe dat in elkaar zit?

A. In September 1944 heerste in Londen het gevoel: nu is de bevrijding aanstaande, nu is ook de tijd, dat de Ministers naar Nederland gaan, aanstaande en nu is de tijd van de samenwerking met de Buitengewone Raad van Advies ongeveer ten einde. Er is — om zo te zeggen — in alle vriendschap en in onderling overleg met de president van het college besloten de werkzaamheden te beëindigen, maar dat heeft met wat de heer *Veraart* daar noemt minder dan niets te maken.

29594. De **Voorzitter**: Niets te maken met het toen uitgebrachte advies?

Maar dan gaat hij voort en zegt hij, dat hij op 26 Augustus 1944 een artikel had geschreven in het Londense „Vrij Nederland” over „Het constitutionele vraagstuk”. Daarop zou het volgende gebeurd zijn:

„..... kwam de marechausee, die de kamer van de heer *Gerbrandy* bewaakte, beneden en zei: „u moet dadelijk bij de Prime Minister komen”. Ik ging naar boven. De heer *Gerbrandy* zat daar te midden van een menigte koffers en zat mij aan te

staren van achter zijn bureau en begon mij eindelijk toe te spreken. U moet weten, dat hij mij altijd „hoogleraar” noemde, waarom, weet ik niet; wij hadden elkaar in Nederland altijd getutoyeerd, de korte tijd, dat ik hem in den Haag als Minister van Justitie had gekend. Maar de verhouding was dan geworden Excellentie-hoogleraar. Dat artikel, dat ik hier vóór mij heb, dat had ik toen juist geschreven. Toen zei hij (de woorden zijn mij zeer nauwkeurig bijgebleven, ik hecht er zeer aan, u dat te zeggen): „u, hoogleraar, heeft hier in Londen het genadebrood gegeten van de Nederlandse Regering, u heeft dat beloofd met ons voortdurend in de benen te bijten. Telkens als wij iets voorhadden, dan hebt u het altijd beter geweten en u hebt op die manier onze positie beschadigd. U hebt nu weer geschreven dit artikel: „Het constitutionele vraagstuk”. In dat artikel had ik voor de zoveelste keer betoogd, dat het een schandaal zou zijn, indien niet in Nederland onverwijld teruggegrepen werd naar onze aloude democratie, en gezegd, dat ik verwachtte, dat het Parlement weer zou optreden, onmiddellijk, gelijk met de Koningin, enz. enz. „Dat artikel raakt eenvoudig kant, noch wal en omdat u op deze wijze maar door blijft gaan, ontsla ik u op staande voet.”

A. De strekking van deze woorden is juist; de vorm der mededeling is niet juist. Ik werd door ambtgenoten herinnerd aan een ander geval, waarin hij zich ook misdragen had; toen heb ik in dit geval gezegd: nu is het ook voor mij uit. Maar ik wil niet te veel van de heer *Veraart* zeggen.

29595. De **Voorzitter**: U is volkomen vrij uw visie te geven. De heer *Veraart* heeft ook geen blad voor de mond genomen.

A. Het sop is de kool niet waard.

29596. De **Voorzitter**: Hij is dus wegens het schrijven van dit artikel ontslagen?

A. Dat is juist, mits bedacht worde, dat het de druppel was, die de emmer deed overlopen.

29597. De **Voorzitter**: Dat zou toch iets zijn, wat onder Nederlandse verhoudingen een onmogelijkheid zou zijn. Dat men hier een Nederlandse ambtenaar zou ontslaan, omdat hij artikelen schrijft ter verdediging van het Parlement, lijkt mij eenvoudig ondenkbaar.

A. Zo moet u het ook niet stellen. De zaak is deze. In die tijd werd de Nederlandse Regering steeds aangevallen in verscheidene couranten: die mensen (d.w.z. de Regering) wilden de parlementaire democratie te lijf. Dat was totaal onjuist, zo volledig onjuist als het maar kan. Nu komt er een Nederlands ambtenaar, die — laat ik het zo maar zeggen — eigenlijk niet al te best bruikbaar was als ambtenaar (dat was hij ook inderdaad niet) en die gaat, nadat zich een ander incident had afgespeeld, in die moeilijke onsiandigheden de Regering ook te lijf, en wel met dezelfde beschuldiging als de uiterst links pers in Engeland. Dat raakte naar mijn mening kant noch wal. Dat is geheel iets anders dan dat ik opkom voor parlementaire democratie. Hij had dan toch in acht te nemen de positie van de Regering, die hij diende.

29598. De **Voorzitter**: Ik durf daarom niet direct een definitief oordeel geven. U qualificeert het schrijven van dat artikel als een misdraging?

A. Gezien de omstandigheden. De Nederlandse Regering werd op de meest hatelijke wijze in de linkse pers geattaqueerd; daarover zijn persconferenties geweest; in dat opzicht hadden wij het in die tijd moeilijk. En het is naar mijn mening niet duldbaar, dat op hetzelfde ogenblik die beschuldigingen in andere vorm door een ambtenaar de eigen Regering naar het hoofd werden geslingerd. Dat is m.i. niet duldbaar.

29599. **De Voorzitter:** Laten wij eens stellen, dat onder de huidige omstandigheden een ambtenaar bepaalde beschouwingen geeft over de Indonesische politiek der Regering. Ik bedoel dan een ambtenaar, die daarmee zelf niets te maken heeft, want het zou iets anders zijn, indien hij in zijn werk daarbij betrokken was of daarbij geheimen schond. Hoe zoudt u er over oordelen, indien dus een ambtenaar, die er buiten staat, beschouwingen zou geven over de Indonesische politiek der Regering en op die grond door de Regering zou worden ontslagen? Een dergelijke ambtenaar kan daarover toch zijn beschouwingen geven zoals iedere Nederlandse Staatsburger dit kan doen?

A. Dat weet ik nog niet.

29600. **De Voorzitter:** Die beide casusposities lijken toch zeer veel op elkaar, zou ik zeggen.

A. Naar mijn oordeel ligt de zaak als volgt. De Regering is hier in zeer moeilijke omstandigheden en onder die zeer moeilijke omstandigheden wordt het meest onrechtvaardig verwijt naar het hoofd dier Regering geslingerd, ook door een ambtenaar, terwijl hij *kan* weten, dat het niet waar is. Ik heb er niets op tegen, dat de heer *Veraart* artikelen schrijft in de courant of dat hij het met de Regering niet eens is of iets dergelijks; dat is heel iets anders. Maar het gaat er om, dat men de moeilijke omstandigheden, waarin de Regering op een gegeven ogenblik verkeert, gaat verergeren door iets dergelijks te doen; dat vind ik niet duldbaar. Hebt u het artikel bij de hand?

29601. **De Voorzitter:** Neen, op het ogenblik niet. Ik zeg nog eens, dat ik hierover op het ogenblik geen definitief oordeel wil geven. De heer *Veraart* heeft dan verder verteld, dat hij van de eerste dag af, waarop hij was ontslagen, geen salaris meer heeft gekregen. Hij zei, dat dit gebeurd was op de eerste Woensdag in September 1944; hij noemde dit daarom: „dolle Woensdag in Londen”. Hij hield alleen nog zijn functie als rechter en kantonrechter, waarvoor hij geen vergoeding kreeg, omdat de mensen, die rechter waren, dit werk deden naast een andere ambtelijke betrekking en geen dubbel salaris kregen. Hij zegt, dat hij zich de rest van de tijd in Londen maar heeft moeten zien te redden, want hij was uit zijn betrekking gezet en kreeg geen salaris.

29602. **Jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen:** Hij heeft gezegd, dat hij zelfs als oorlogsslachtoffer of als armlastige Nederlander ondersteuning van de Consul-Generaal heeft moeten aanvaarden.

De Voorzitter: Inderdaad, dat heeft hij verklaard. Ik moet eerlijk zeggen, dat dit een zaak is, die nog even het bezien waard is.

A. Ik wil er niet al te veel van zeggen, maar de heer *Veraart* was als ambtenaar weinig bruikbaar.

29603. **De Voorzitter:** Dat is mogelijk, maar dan had hij verwijderd moeten worden op die grond. Indien hij als ambtenaar voor zijn taak niet geschikt was, is het volkomen acceptabel, wanneer hij op die grond werd verwijderd.

A. Misschien. Men heeft van alles met hem geprobeerd. Hij is, naar ik aanneem, een zeer bekwaam hoogleraar, maar hij was voor ons weinig geschikt. Er werd telkens bij mij op aangedrongen hem te ontslaan, een erg onaangenaam incident en andere kleinere incidenten hadden zich met hem voorgedaan, ik had mij beijverd hem desondanks een plaats te doen houden. Dit werd nu een onhoudbare stelling.

29604. **Jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen:** Maar dan had u hem ten minste een wachtgeld kunnen toekennen; ik vind het toch wel zeer kras om zo iemand naar armenzorg te laten gaan.

A. Maar u moet de omstandigheden, waaronder het gebeurde, bezien. Ik beschouwde dit als een stoot in de rug en dat was het ook zeker. Maar..... had hij er ernstig bezwaar tegen, waarom heeft hij dan niet bij de Ministerraad een verzoek ingediend, waarin hij zei: „de Minister van Justitie heeft mij ontslagen en ik vind het niet billijk”? Dat heeft hij niet gedaan. Dit zegt meer dan genoeg.

29605. **De Voorzitter:** U zegt, dat hij de Regering ten laste legde — laat ik het maar heel huiselijk zeggen — het om hals brengen van de parlementaire democratie?

A. Iets in die geest; ik zou het artikel weer moeten zien.

29606. **De Voorzitter:** Ik druk het ook zeer globaal uit. Het was dus een beschuldiging, dat de Regering handelde in strijd met de Grondwet; daarop komt het eigenlijk neer.

A. En (daar moet u rekening mee houden!) toen stonden de Regeringen, die in Londen waren, bij de naderende bevrijding aan scherpe critiek bloot, namelijk van uiterst linkse zijde. In de Engelse pers verscheen een artikel: denk er om, dat zijn eigenlijk fascistien! Dus wij hadden het, als ik het zo mag uitdrukken, hard te verantwoorden. Dan heb je als Regering er recht op, eerlijk te worden gesteund, in elk geval niet te worden aangevallen door een ambtenaar op een manier, die — op z'n zachtst uitgedrukt — minder fair is; en het laatste gebeurde.

29607. **De Voorzitter:** Jawel, maar nu trek ik weer mijn parallel met de toestand van dit ogenblik: er is momenteel een Regering, die in de afgelopen jaren grote moeilijkheden heeft gehad met de Indonesische kwestie, waarbij het toch ook weleens gebeurd is, dat door een zeer hoge ambtenaar — ik zal hier geen namen noemen — die zelfde Regering is verweten, in die kwestie te handelen in strijd met de Grondwet en de Grondwet te schenden. U kent het voorbeeld, dat ik op het ogenblik voor ogen heb, ook wel. Die Regering had het ook in deze kwestie internationaal moeilijk; u weet, dat deze kwestie ook internationaal grote moeilijkheden oplevert.

Stel u nu voor, dat die Regering hetzelfde recept had toegepast als u op dat moment met betrekking tot de heer *Veraart* hebt toegepast en deze ambtenaar op die grond op staande voet had ontslagen. Ik heb het gevoel, dat die zaak dan in Nederland niet bepaald onopgemerkt zou zijn voorbijgegaan.

A. Misschien niet, maar uw vergelijking gaat niet op. De heer *Veraart* had de waarschuwing gekregen: denk er om, professor, deze dingen mogen niet meer gebeuren, ik heb u gewaarschuwd en als weer iets in deze geest gebeurt, is het afgelopen.

Dat was voorafgegaan en zie..... daar heeft het weer plaats.

Maar..... ik vind, dat het sop de kool niet waard is. U mag gerust vinden, dat die maatregel te hard was, maar het lijkt mij toe, dat iemand, die het verloop van de zaak *Veraart*, zoals die ons bekend was, heeft meegemaakt, het beslist niet kan volhouden.

Jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen: Ik vind het toch wel heel erg, wanneer iemand, vooral indien hij in den vreemde is en geen andere bronnen van inkomsten heeft, eigenlijk zo maar op straat wordt gezet. Hij kon toch geen andere middelen van bestaan vinden; hij was te oud om in het leger te gaan. Wat kon hij eigenlijk doen?

29608. **De Voorzitter:** Hoe kwam het eigenlijk, dat de Engelse pers in 1944 op dat punt zo tegen de Nederlandse Regering ageerde? Was daar enige reden voor?

A. Ja, hoe kwam dat? Daarop durf ik zo geen antwoord geven, al heb ik daaromtrent een zeer positieve overtuiging. Dat durf ik u niet zeggen.

29609. **De Voorzitter:** Er waren blijkbaar in die dagen bepaalde vermoedens omtrent de voornemens, die de Nederlandse Regering had, speciaal met betrekking tot het Parlement. Daardoor was die actie ontketend, begrijp ik.

A. Maar de voorstelling van zaken, die daarbij gegeven werd! Ik heb getracht dat in persconferenties weg te nemen. Dat lukte wel voor het ogenblik. De voorstelling, die men van de zaak had, was vals.

29610. **De Voorzitter:** Het is misschien beter, dit onderwerp bij de punten van het Enquêtebesluit *j* en *o*, waarbij ook de kwestie van de Volksvertegenwoordiging aan de orde komt, uitvoeriger te behandelen. Hier is deze kwestie min of meer incidenteel aan de orde gekomen door het geval *Veraart*.

A. Bij lezing van dit artikel blijkt, dat de strekking daarvan niet anders is dan aanvallen op de Regering. Dat kan mij op zich zelf niet schelen, maar wel kan het mij schelen, wanneer het gebeurt in de tijd, dat de Regering het moeilijk heeft, en onder omstandigheden, waarbij de Regering niet vrij kan spreken, terwijl in de pers in Engeland allerlei insinuaties verschijnen. Het is voor mij een klein, maar acuut incident in Londen.

De nos. 29611 t/m 29626 hebben betrekking op de punten *b*, *c*, *d* en *e* van het Enquêtebesluit.

29627. De **Voorzitter**: Uitstekend.

Dan heb ik in dit verband nog een andere vraag, die wij ook hebben voorgelegd aan de heer *Beelaerts van Blokland*, een vraag, die hem meer als deskundige is voorgelegd, nl. de vraag van de al of niet wenselijkheid, dat in de bijzondere Londense omstandigheden de Kabinetsformateur bij zijn formatie zich vergewiste van de opvattingen van het demissionaire Kabinet, althans van een aantal leden daarvan.

Voor de Commissie is namelijk ter sprake geweest de formatie van uw eerste Kabinet en bij die gelegenheid is door verschillende Ministers gezegd, ik wil niet zeggen in de vorm van een verwijt, maar als opmerking: het heeft ons wel enigszins verrast, dat de heer *Gerbrandy* Minister-President van het Kabinet werd, want wij zijn daarover niet geraadpleegd. Het is natuurlijk zo, dat in gewone omstandigheden in Nederland zo iets niet pleegt te gebeuren. Dan heeft de Kroon haar adviseurs. Krachtens het gebruik behoren daartoe de Voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer. De Kroon kan ook andere adviseurs hebben. In de Londense verhoudingen lag deze zaak wel enigermate anders, want deze adviseurs waren daar niet en andere adviseurs waren daar misschien in geringere mate aanwezig. Nu kan de vraag rijzen of het voor de Kabinetsformateur of de toekomstige Minister-President niet raadzaam was het oordeel in te winnen van de leden van het demissionaire Kabinet, omdat die leden toch eigenlijk behoorden tot de weinige figuren in Londen, die konden beschouwd worden als politieke figuren, als figuren, die voor een groot deel althans waren voortgekomen uit de belangrijke politieke stromingen in het Nederlandse volk. Kortom, moesten die bijzondere Londense omstandigheden voor de Kabinetsformateur of de toekomstige Minister-President geen aanleiding zijn zich van tevoren te vergewissen van het oordeel van de heren, die ik heb genoemd, dus de eerste keer, toen u opgetreden bent als Minister-President, van het oordeel van de leden van het Kabinet, die hun portefeuilles ter beschikking hadden gesteld en bij latere crises op dienovereenkomstige wijze?

A. In de eerste plaats zijn er natuurlijk adviezen aan de Kroon uitgebracht.

29628. De **Voorzitter**: Daar blijf ik geheel buiten. Ik stel de zaak zó, of het, gezien de bijzondere omstandigheden in Londen, o.a. het grote tekort aan normale adviseurs, niet voor de hand had gelegen, dat de Kabinetsformateur c.q. de toekomstige Minister-President overleg had gepleegd of contact had opgenomen met de heren, die ik noemde.

A. Dat is gebeurd.

29629. De **Voorzitter**: Ik heb aan de heer *Beelaerts van Blokland*, als deskundige, de vraag in abstracto gesteld; misschien kunt u hierop enig licht werpen uit een oogpunt van hetgeen er feitelijk is gebeurd? Het is een vraag, die misschien niet direct voor de volle honderd procent met ja of neen beantwoord kan worden. Wij zijn eigenlijk op deze vraag gekomen, omdat in het bijzonder bij de behandeling van uw optreden als Minister-President in 1940 enige van de Ministers hebben gezegd: wij hadden geen bezwaar tegen de heer *Gerbrandy* als Minister-President, maar, indien er enig overleg had plaats gehad vóór zijn optreden, zouden wij dit toch wel prettig hebben gevonden.

A. Mag ik weten, wie dat hebben gezegd?

De **Voorzitter**: Nu vraagt u mij wel wat veel. Ik durf het op het ogenblik werkelijk niet uit mijn geheugen zeggen, wie dat precies waren; maar in ieder geval zijn opmerkingen van deze strekking gemaakt.

A. Laat ik hierop het volgende antwoorden. Primo is mij bekend, dat er adviezen zijn uitgebracht aan de Kroon, en daarover waren ook adviezen, die in tijden, als de tegenwoordige, gegeven zouden zijn. In de tweede plaats heb ik overleg gepleegd met verschillende heren, die toen Minister waren, omdat ik bezwaar had om Minister-President te worden. Verschillende Ministers uit het Kabinet hebben mij gezegd: je behoort het te doen.

79630. De **Voorzitter**: Er zijn hier inderdaad Ministers als getuige geweest, die gezegd hebben: de heer *Gerbrandy* heeft er met mij over gesproken. Er is zelfs één — misschien waren het er ook wel meer — geweest, die gezegd heeft: „de heer *Gerbrandy* zag er eigenlijk erg tegen op en heeft met mij gesproken over de vraag, of hij de opdracht al of niet moest aanvaarden.”

Daarentegen hebben anderen gezegd: „het was voor ons een verrassing, dat het gebeurde, want ons advies is er niet over gevraagd.” De heer *Dijxhoorn* heeft b.v. gezegd:

„Sommige heren hebben zich hogelijk verwonderd, dat de heer *Gerbrandy* aangezocht werd om een Kabinet te formeren. Ik heb aan hem gezegd: laten wij daar nu niet over praten hier in Londen. Of het nu Jan of Piet is, laten wij allen medewerken. Het gaat om de zaak. Maar het heeft mij persoonlijk verbaasd, ik had gedacht, dat een ander zou worden aangezocht.”

In het verhoor van de heer *Albarda* op 14 April jl. heb ik de volgende vraag gesteld:

„Daarop is het ontslag van de heer de Geer gevolgd en dat is de reden geweest, dat is opgetreden het eerste Kabinet-*Gerbrandy*. Was het zo, dat men van oordeel was, dat Minister *Gerbrandy* toen al de aangewezen premier voor een Kabinet was? Of was het min of meer een verrassing?”

en daarop heeft de heer *Albarda* geantwoord:

„Het Kabinet heeft hieromtrent geen advies uitgebracht.”

De heer *Albarda* is ook een van degenen, die er aan toevoegen, dat u ook andere Ministers hebt geraadpleegd en er stellig niet naar hebt gedongen, maar het als een plicht hebt aanvaard, nadat u er ernstig over gedacht en gesproken had.

Dat betekent dus, dat het feitelijke beeld zo is, dat u blijkbaar in 1940 met sommigen van de heren wel en met anderen niet hebt gesproken.

Voorts blijft de vraag in haar algemeenheid bestaan: of er ook later, toen er bepaalde crises waren, gezien de nu eenmaal bestaande betrekkelijke armoede aan politiek competente adviseurs, geen reden was bij de oplossing daarvan overleg te plegen, zelfs eventueel met de demissionaire Ministers.

A. Ik begrijp deze vraag niet goed. want dan komt men dus terecht bij de leden van het Kabinet, dat door het aftreden van de heer *de Geer* demissionair was, en tot op zekere hoogte ging het over de vervanging van de heer *de Geer* (het is niet helemaal juist gezegd). Ik bedoel: dan krijgt men tot op zekere hoogte een doublet. Ik heb verschillende Ministers geraadpleegd, Ik heb gezegd: ik wil het niet. Verschillende Ministers hebben tegen mij gezegd: nu móét het, je kunt het niet langer weigeren, je moet het Kabinet formeren. Ik heb niet alle Ministers geraadpleegd over de vraag of ik de formatie in beraad zou nemen, dat was niet mogelijk en dat lijkt mij ook wat vreemd.

29631. De **Voorzitter**: Ik ben het volkomen met u eens, dat het onder normale omstandigheden niet zou kunnen. Maar in Londen waren de verhoudingen nu eenmaal anders. De Ministers daar waren nu eenmaal tegelijkertijd ook de politieke figuren van betekenis en mannen van staatkundige ervaring.

A. Ik heb verschillende Ministers zeer intensief geraadpleegd.

29432. De **Voorzitter**: Goed, u hebt een aantal Ministers geraadpleegd. Dan blijft alleen de vraag, of het niet gewenst was, hen allen te raadplegen. Bezien we nu de latere tijd. U heeft verschillende wijzigingen van het Kabinet gehad, die soms zelfs niet eens één Minister betroffen; hei is weleens voorgekomen, dat er ongeveer terzelfdertijd drie Ministers bij betrokken waren; in 1944 de heren *Kerstens*, van *Angeren* en van *Boeyen*, met nog een andere mutatie. Is dit nu zo gegaan, dat u met het oog op de vervanging, waarvoor u door uw contraseign de verantwoordelijkheid moest dragen, ook de andere leden van het Kabinet geraadpleegd heeft over de wijze, waarop in die vacatures zou moeten worden voorzien? Ik zeg niet, dat u dit had moeten doen; ik vraag alleen of zo'n overleg niet een oplossing was geweest, die misschien aanbevelenswaardig was geweest.

A. Het heeft altijd plaats gevonden.

29633. De **Voorzitter**: Het heeft plaats gevonden?

A. Altijd zonder uitzondering, maar niet met alle Ministers. Dat zou ook de Kabinetsformatie zelf min of meer impliceren; dan krijgt men iets abnormaals.

29634. De **Voorzitter**: Inderdaad, maar de gehele situatie was daar abnormaal; de vraag is dus, of de gewone procedure, die hier nu eenmaal een traditie heeft in de Londense omstandigheden, voldoende was en of niet doelmatiger wegen hadden kunnen worden gezocht.

A. Over die vervanging van leden van het Kabinet is het meest uitgebreide overleg gepleegd.

29635. De **Voorzitter**: Door de Minister-President met de andere Ministers?

A. Ja, zeer beslist. Toen b.v. de heren *Welter* en *Steenberghe* aftraden, is overleg gepleegd met alle andere Ministers, zonder uitzondering; alleen met uitzondering van de heer *van den Tempel*, die niet aanwezig was. Dit heeft zich telkens zo voorgedaan. Toen in 1930 het Kabinet gevormd werd, heb ik, naar ik meen, met vier of vijf Ministers overleg gepleegd over de vraag: moet ik dat nu wel doen?; ik vind van niet. Torn heeft men gezegd, niet in een conferentie, maar in meer particuliere gesprekken, dat ik niet moest weigeren. Dat heeft er toe geleid, dat ik ben overgegaan tot het vragen van de demissionnaire Ministers. Ik geef toe: het was alles abnormaal, maar als ik daaraan terugdenk, dan zie ik niet in hoe het anders kan, terwijl de Kroon de adviezen had gehad, dan zoals het is geschied, nl. dat ik overleg gepleegd heb met verscheidene Ministers en daarnaast van de demissionnaire Ministers bereidheid tot toetreding gevraagd heb.

29636. De **Voorzitter**: U zegt dus: in 1940 heeft dat overleg met een aantal Ministers over de vraag, wat u moest doen, plaats gehad en, wat betreft een aantal andere Ministers, hebben zij dat gemerkt uit uw verzoek om in het Kabinet zitting te nemen; wanneer bij hen bezwaren hadden bestaan, hadden zij die op dat ogenblik moeten laten blijken.

A. Er is maar één Minister geweest — ik zou het heel normaal gevonden hebben, als zij het allen gezegd hadden — die gezegd heeft: ik had niet verwacht, dat je het zou worden. Dat was de heer *Steenberghe*.

De nos. 29637 t/m 29651 hebben betrekking op de punten b, c, d, e en f van het Enquêtebesluit.

P. S. GERBRANDY

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 27 OCTOBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals en Koersen, leden alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,
oud 71 jaar, wonende te Amsterdam,
oud-Minister van Sociale Zaken.

Hij legt de belofte af als getuige.

31388. De Voorzitter: De Enquêtecommissie is begonnen met de behandeling van de punten j en o van het Enquêtebesluit.

Punt j luidt:

„de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, onder andere het militair gezag en de uitvoering daarvan.”

Punt o luidt:

„de moeilijkheden, welke zich in deze Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder de aan leden van die Kabinetten verleende ontslagen.”

Het lijkt mij het beste, wanneer wij beginnen met punt o, dus met de moeilijkheden in de Kabinetten en de aan leden daarvan verleende ontslagen, zulks tot en met het ontslag van de heer van Angereiz. Daarna zou ik willen overgaan tot een bespreking van de verschillende plannen met betrekking tot de bestuursvoorziening, die in de loop van de jaren aan de orde zijn geweest, en van de problemen rondom het militair gezag. Ten slotte zou ik dan willen behandelen het ontslag van de heer Burger, alsmede de ontslagneming van het gehele Kabinet in Januari 1945.

Wat punt o betreft, bij de behandeling daarvan doen zich zeer specifieke moeilijkheden voor. Wij hebben in de eerste plaats rekening te houden met de bepaling van artikel 55 van de Grondwet: de Koning is onschendbaar, de Ministers zijn verantwoordelijk. De persoonlijke daden en uitingen van de draagster van de Kroon moeten wij zien als staatsrechtelijk irrelevant. Wij hebben alleen te maken met daden van de Regering, waarvoor steeds een Minister verantwoordelijk is. Over die verantwoordelijkheid van de Minister kunnen wij natuurlijk ten volle spreken.

In de tweede plaats hebben wij te maken met de bepaling van de Enquêtewet, die zegt, dat ten aanzien van het behandelde in de Ministerraad de Enquêtecommissie alleen vragen kan stellen met betrekking tot de besluiten en de gronden, waarop deze besluiten berusten. Dit is een voorschrift voor de Enquêtecommissie, niet een voorschrift voor de getuigen, die voor zich zelf moeten beoordelen of zij over het in de Ministerraad behandelde al of niet mededelingen wenselijk te doen.

Tussen deze twee klippen doorzeilende, moeten wij dus komen tot een bespreking van de onderwerpen, bedoeld in punt o van het Enquêtebesluit. Wij hebben met betrekking daartoe reeds gehoord de heren Dijkhoorn, Steenberghe, Welter, van Angeren en Kerstens; de heer Burger zal de volgende week worden gehoord.

Ik geloof wel te mogen zeggen, dat deze heren in het algemeen er wel in geslaagd zijn genoemde klippen te omzeilen, zelfs zodanig, dat het hun mogelijk is geweest aan de commissie vrij uitvoerige mededelingen te doen.

Ik zou thans de ontslagen met u willen gaan bespreken.

Ik begin dan met September 1940, toen de heer de Geer ontslag had gekregen en het eerste Kabinet-Gerbrandy is gevormd.

Wanneer ik nu opsla het Memorandum van de heer Gerbrandy, dan lees ik op blz. 39 een merkwaardige uiting, namelijk de volgende:

„Bij de formatie van het Kabinet in September 1940 zat de gedachte voor zooveel mogelijk het Kabinet van 10 Augustus 1939 tot het einde toe voort te zetten. Wel is in het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitsland” aanhingen, een oogenblik ter sprake geweest, maar de weg, waarlangs het tot de Kabinets-opdracht kwam, maakte de realisering van zulk een gedachte niet raadzaam.”

Het merkwaardige in deze formulering is, dat zij de gedachte opwekt, alsof de heer Gerbrandy bij die formatie voor ogen heeft gestaan een nog verder gaande „zuivering” van het Kabinet, als ik die term in dit verband mag gebruiken. De heer de Geer was verdwenen en daarna is volgens de heer Gerbrandy de gedachte overwogen van een oorlogskabinet, waarin „alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitsland” aanhingen”. Die gedachte is niet verwezenlijkt; dus men zou moeten zeggen: er is een Kabinet gevormd, waarin enerzijds zitting namen zij, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitsland” aanhingen, en daarnaast anderen, die niet op dat standpunt stonden. Wij hebben de heer Gerbrandy hierover nog niet gehoord, maar ik kan op het oogenblik deze passage niet anders lezen dan dat zij, althans in de gedachtengang van de heer Gerbrandy, reden geeft voor de gevolgtrekking, die ik zoëven gemaakt heb. Nu zou ik u willen vragen: is u bekend, waarop deze passage slaat, wat de heer Gerbrandy hiermee bedoeld kan hebben?

A. Is dat het Kabinet vóór het aftreden van de heer Dijkhoorn of er na?

31389. De Voorzitter: Neen, het is bij de formatie van het Kabinet in 1940, dus na het aftreden van de heer de Geer.

A. Over die speciale passage kan ik niets verklaren; dat kan alleen de heer Gerbrandy doen. Het is voor mij zeer de vraag, in welke kring die gedachte is opgekomen.

31390. De Voorzitter: De heren, die wij tot nu toe gehoord hebben, heb ik deze vraag ook voorgelegd en zij hebben gezegd: Het is mogelijk, dat de heer Gerbrandy die gedachte heeft gehad en met sommigen daarover gesproken heeft, maar met mij — zo verklaarde ieder van hen voor zich — heeft hij er niet over gesproken.

A. Er zal ook wel niet in de kring van de Ministers over gesproken zijn. Ik denk, met anderen.

De Voorzitter: Dat is mogelijk, maar als dit niet met de Ministers zelf is besproken, wordt mijn verwondering over deze passage er niet geringer op.

A. Dat begrijp ik.

31391. De Voorzitter: Ik kan deze passage niet anders lezen dan dat de heer Gerbrandy als Kabinetsformateur in zijn hoofd had, dat de Ministers onderscheiden moesten worden in twee categorieën: de onverzoenlijken en de minder onverzoenlijken. Wanneer daarover met niemand gesproken is, vind ik het wel vreemd, dat dit hier zo maar neergeschreven is.

A. Ik mag hierop geen antwoord geven. Ik herinner mij levendig, dat Gerbrandy in mijn kamer kwam met de mededeling, dat hij als Kabinetsformateur zou optreden, en toen vroeg hij mij of ik bereid zou zijn deel te nemen aan het Kabinet. Toen heb ik gezegd: Ja.

31392. De Voorzitter: U kunt dus nok geen opheldering geven over deze passage?

A. Geen enkele Minister, denk ik, behalve de heer *Gerbrandy*. Zoals ik de opvattingen uit die tijd ken, ben ik geneigd aan te nemen, dat niemand, behalve de heer *Gerbrandy*, daarover een verklaring kan geven.

31393. De **Voorzitter**: Ik moet eerlijk zeggen, dat ik, als daarover met de Ministers niet gesproken is — de heer *Gerbrandy* zou daarover toch in de eerste plaats met de verschillende Ministers gesproken moeten hebben —, het neerschrijven van een dergelijke passage, die min of meer een odium op enkele niet met name genoemde Ministers legt, vreemd vind.

A. Particulier zou er misschien wat van te zeggen zijn. De Minister-President kan het alleen verklaren.

31394. De **Voorzitter**: Natuurlijk, daarvan ga ik uit. De Minister-President was de Kabinetsformateur. Deze draagt de verantwoordelijkheid voor de overwegingen, die bij het vormen van het Kabinet hebben gegolden. Hij heeft dus blijkbaar in die tijd zulk soort overwegingen gehad. Mijn bezwaar gaat tegen het feit, dat hij dit heeft neergeschreven, terwijl hij met de betrokkenen — over een aantal van hen wordt hier zijdelings een oordeel uitgesproken — hierover niet gesproken heeft.

Wij komen thans tot het ontslag van de heer *Dijxhoorn*.

A. Eén opmerking mag ik misschien nog vooraf maken. Ik sluit mij vanzelfsprekend aan bij de voorgestelde gang van zaken. Ik had echter, als ik een uitzetting had mogen geven, willen verklaren, dat, voor zover mij bekend, omtrent het optreden van de heer *Gerbrandy* als Kabinetsformateur niet met de demissionaire Ministers of met andere in het openbare leven vooraanstaande personen gesproken is.

31395. De **Voorzitter**: Hier raakt u een kwestie aan, die ook de aandacht van de commissie getrokken heeft. Wij hebben in deze figuur aanleiding gevonden aan de heer *Beelaerts van Blokland* als deskundige een vraag voor te leggen, nl. deze: of er in de bijzondere Londense omstandigheden geen aanleiding was geweest, dat in zulk een geval de Kabinetsformateur het advies van de leden van het demissionaire Kabinet inwon.

Wij zijn tot deze vraagstelling gekomen, omdat in Londen de gewone adviseurs van de Kroon slechts zeer ten dele aanwezig waren. Tot de gewone adviseurs van de Kroon behoren o.a. de Voorzitter van de Eerste Kamer en de Voorzitter van de Tweede Kamer. Het was ook zo in Londen, dat de demissionaire Ministers voor een deel als exponenten van de politieke opvattingen van het Nederlandse volk meer betekenden dan dit met Ministers in normale omstandigheden het geval is. De kwestie, die u hier aanroert, is derhalve dezelfde kwestie, die wij ook aan de heer *Beelaerts van Blokland* hebben voorgelegd. Wilt u daaromtrent nog iets naders zeggen?

A. Ja, ofschoon ik begrijp, dat ik uitermate voorzichtig moet zijn. Ik moet immers de gestelde regelen eerbiedigen. Ik maak echter opnieuw het voorbehoud, dat men, wat betreft de feitelijke gang van zaken, zo niet tot de volle waarheid komt. Ik zal rekening houden met uw wens, maar ik maak dit voorbehoud zeer nadrukkelijk. De positie van de Kroon is voor de gehele gang van zaken van grote betekenis geweest, ook ten aanzien van het punt, dat wij nu bespreken. Dit betreft in het bijzonder het niet raadplegen door de Kroon van vooraanstaande personen in Londen bij de aanwijzing van de Kabinetsformateur.

31396. De **Voorzitter**: Mag ik u misschien even onderbreken? Wij hebben de vraag aan de heer *Beelaerts van Blokland* met opzet zo geformuleerd: of het niet wenselijk geweest was, dat de Kabinetsformateur deze adviezen had ingewonnen, want de drager van de Kroon is staatsrechtelijk gesproken volkomen vrij adviezen in te winnen daar, waar hij dat wil.

A. Pardon, er bestaan te dien aanzien ook constitutionele gebruiken. De Kroon vraagt bij de aanwijzing van een Kabinetsformateur adviezen aan vooraanstaande politieke en niet-politieke personen.

31397. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen: er bestaan gebruiken ten opzichte van bepaalde functionarissen, maar daarnaast heeft de drager van de Kroon een vrij grote bewegingsvrijheid op dit punt, waarvoor hij niet verantwoordelijk is.

A. Ongetwijfeld; maar men kan daar een andere mening tegenover stellen. Als er omtrent de gang van zaken een vast gebruik is

in Holland (en dat staat absoluut vast; het is een deel van ons feitelijk constitutioneel recht geworden), kan men de mening zijn toegedaan, dat zeker de Londense omstandigheden het noodzakelijk maakten, aan het constitutionele gebruik zoveel mogelijk te gemoet te komen. Daarop moet ik wijzen.

Laat men mij goed begrijpen. Het is er mij allerminst om te doen, iets onaangenaams over een of andere hoge autoriteit te zeggen. Het gaat er om, de waarheid zoveel mogelijk te benaderen. Maar, terwijl ik de waarheid moet spreken, ben ik verplicht zekere belemmerende bepalingen in acht te nemen, die u zoëven hebt aangeduid.

De zaak, dat — voor zover mij bekend — geen adviezen zijn gevraagd (zeker niet in politieke kringen), heeft m.i. voor het vervolg grote feitelijke betekenis gekregen, want de nieuwoptredende Kabinetsformateur had juist onder die omstandigheden zijn positie eigenlijk geheel te danken niet aan het vertrouwen van het volk (dat kon niet worden geraadpleegd en voor zover zijn vertegenwoordigers konden worden geraadpleegd, zijn zij niet geraadpleegd), maar wel aan — men zou kunnen zeggen: — de gunst van de Kroon. Het laatste heeft m.i. op de duur — het kon moeilijk anders — tot een verzwakking van de positie van de verantwoordelijke Regering geleid.

De heer *Gerbrandy* is van stonde af aan gaan werken in de lijn, dat hij zou optreden als Prime Minister; dat kon hij in zekere zin proberen (het is hem maar tot op zekere hoogte gelukt door het verzet er tegen), doordat hij zich in laatste instantie feitelijk alleen afhankelijk gevoelde van degene, die hem benoemd had. Ik wil het hierbij laten en zal er niet over uitweiden, maar ik wil het nadrukkelijk verklaren, omdat hier de oorsprong ligt van vele dingen, die m.i. niet zo goed zijn gegaan.

Mag ik een opmerking van algemene aard maken?

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. Ik zal door dit verhoor worden gedwongen, over moeilijkheden in het Kabinet te spreken. Daar heb ik geen behoefte aan, voornamelijk niet na wat ik heb geschreven in „Nederland in Londen”. Maar ik wil bij voorbaat zeggen — juist omdat ik op sommige dingen de nadruk wil leggen, zoals ik het heb gedaan in mijn werk „Nederland in Londen” —, dat, als ik over moeilijkheden onder de Ministers en in het Kabinet spreek, ik dit alleen doe, omdat plicht dat mij gebiedt. Ik wil er echter nadrukkelijk op wijzen, dat er een breed gebied van goede samenwerking onder volstrekt abnormale tijdsomstandigheden is geweest en dat een brede bespreking van de moeilijkheden gemakkelijk een onjuiste indruk kan geven van wat er in de werkelijkheid in de loop der jaren is geweest en naar mijn mening is gedaan.

Wij zullen spreken over de wisselingen in het bewind en vrijwel al die wisselingen heb ik betreurd. Die wisselingen zijn herhaaldelijk voorgekomen, maar wij moeten niet denken, dat ze uitermate veelvuldig zijn geweest. Als men nagaat hoe in de jongste 3½ jaar na de vrede de kring van de oud-Ministers in ons land zeer sterk is uitgebreid met heren, die kort aan het bewind zijn geweest, komt men tot een zuiverder appreciatie van de Kabinetswisselingen in Londen. Voor een juiste appreciatie van mijn standpunt ten aanzien van de vroegere collega's wens ik deze algemene opmerking te maken. Ik geef alleen deze getuigenis naar waarheid, Mijnheer de Voorzitter, omdat ik er toe verplicht ben.

31398. De **Voorzitter**: Zou het u mogelijk zijn de stof zo te behandelen als ik gezegd heb, nl. dat u eerst spreekt over de Ministercrises tot 1944 en dat wij dan overgaan tot een bespreking van de verschillende bestuursproblemen, die allemaal weer terugkomen bij de laatste Kabinetscrisis van Januari 1945?

A. Ik had mij voorgesteld, Mijnheer de Voorzitter, punt *o* af te doen tot het einde toe, dan kom ik vanzelf tot het andere onderwerp, tot *j*, maar het een sluit het ander niet uit; u kunt altijd ingrijpen, als u het wenst, als mijn relaas te ver vooruitloopt. In wezen komt het echter op hetzelfde neer.

De **Voorzitter**: Dan mag ik u nu het woord geven om een begin met uw betoeg te maken.

A. Ik heb de algemene opmerkingen al gemaakt, die ik van plan was voorop te stellen, vooral deze, dat de herhaalde moeilijkheden de samenwerking niet onmogelijk hebben gemaakt. Wat de herhaaldelijke wisselingen in de Regeringspersonen betreft, deze zijn betreurd door vele leden van het Kabinet, door mij in het bijzonder, omdat zij volgens mij de constitutionele basis van het Kabinet voortdurend moesten verzwakken en hebben verzwakt. De Ministers

gevoelden zich in de eerste tijd nog volstrekt de gemandateerde vertegenwoordigers van het gehele Nederlandse volk, die het vertrouwen hadden van dat volk en die bereid moesten zijn om op elk ogenblik, wanneer het kon, voor hun beleid verantwoording af te leggen aan de Staten-Generaal. Geleidelijk, mede onder invloed van de schokken in de Regering, is bij sommigen een andere instelling ontstaan en is de juiste lijn, dat ten slotte de Ministers voor hun beleid verantwoording moesten kunnen afleggen aan de Staten-Generaal, verbleekt.

Ik kom nu tot de verschillende gebeurtenissen zelf. Over het aftreden van de heer *de Geer* en van de heer *van Rhijn* behoef ik natuurlijk niets meer te zeggen. Over het optreden van de heer *Gerbrandy* als Kabinetsformateur, zonder voorafgaand overleg met vooraanstaande personen over die opdracht, hebben wij zoëven gesproken, zodat ik thans kom tot het aftreden van de heer *Dijxhoorn*.

In de eerst plaats wil ik opmerken, dat voor zover mij bekend, dat aftreden door alle Ministers is betreurd. Dat betekent natuurlijk iets. Er staat omtrent het aftreden een merkwaardige zinsnede op blz. 39 van het memorandum. Ik heb reden aan te nemen, dat de redactie is tot stand gekomen met medewerking van de heer *Dijxhoorn*.

31399. De **Voorzitter**: Dat is niet het geval. De heer *Dijxhoorn* heeft tegen deze redactie bepaaldelijk bezwaren. Met name heeft de heer *Dijxhoorn* groot bezwaar tegen de woorden: „in het door hem beheerde Departement”.

Er staat: „Door de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement — waarmede hij zich niet kon verenigen — en als gevolg daarvan enz.”

A. „..... en als gevolg daarvan door de pressie.....”.

31400. De **Voorzitter**: Hij heeft in zijn ontslagbrief alleen gebruikt de woorden: „door de ontwikkeling der interne verhoudingen”, hetgeen heel iets anders is dan „de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement”.

A. Daar kom ik ook niet op terug. Mij hebben getroffen de woorden: „en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het door hem te voeren beleid.....” Die pressie ging niet uit van liet Kabinet. Ik kan mij niet voorslellen, dat hij zou tegenspreken, wat ik op het ogenblik zeg. Er is voor mij geen enkele twijfel of datgene, wat ik zeg, is juist.

31401. De **Voorzitter**: De moeilijkheden van de heer *Dijxhoorn* zijn tot uitbarsting gekomen op 11 Juni 1941. De heer *Dijxhoorn* heeft hier verklaard, dat dat niet plotseling kwam, en met name, dat hij reeds maanden te voren in het Kabinet had getuigd van zijn onbevredigdheid over de gang van zaken en dat hij daarbij toen de instemming van het Kabinet had.

Dit is ook bevestigd door andere Ministers als zijnde juist.

A. Met datgene, wat ik zeg, klopt het volkomen. Ket is duidelijk, dat bij mijn lezing de heer *Dijxhoorn* tegen de woorden „de interne verhoudingen in het door hem behewde Departement” bezwaar maakt. Er wordt door deze woorden de voorstelling gewekt, alsof de moeilijkheden waren gelegen in de wijze, waarop hij het Departement beheerde, en in het Departement zelf. Het ging echter niet om de organisatie van het Departement, maar om zijn algemeen beleid en zijn algemene opvattingen.

31402. De **Voorzitter**: De heer *Dijxhoorn* heeft ons medegedeeld, dat hij op 16 Maart 1946 in de Vieux Doelen in een bijeenkomst van de heer *Gerbrandy* mst verschillende oud-Ministers bezwaar heeft gemaakt tegen het concept van de tekst, dat de heer *Gerbrandy* toen had. Hoë die tekst luidde, weet hij niet merr, want die moest worden ingeleverd. Ten slotte is, omdat hij met de heer *Gerbrandy* niet tot overeenstemming kon komen, een tekst in het memorandum opgenomen, waarvoor de heer *Dijxhoorn* meent niet de verantwoordelijkheid te kunnen dragen.

A. Dat zal zijn ten aanzien van die bepaalde uitdrukking.

31403. De **Voorzitter**: Inderdaad luidt de tekst, die de heer *Dijxhoorn* en de heer *Gerbrandy* heeft voorgesteld: „Door de ontwikkeling van de interne verhoudingen, (dus met weglating van die woorden: „in het door hem beheerde Departement”) — waarmede hij zich niet kon verenigen — en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het

door hem te voeren beleid, kreeg de heer *Dijxhoorn* de overtuiging, dat hij 's lands belang niet langer kon dienen op de wijze, zoals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk achtte”.

A. Dat klopt volkomen met mijn verklaring.

31404. De **Voorzitter**: Het bezwaar van de heer *Dijxhoorn* ging dus vooral tegen de woorden: „in het door hem beheerde Departement”. Ook de terminologie van het verzoek om ontslag van de heer *Dijxhoorn* van 11 Juni 1941 is volkomen daarmee in overeenstemming.

A. Tussen de lezing, die de heer *Dijxhoorn* gegeven heeft, en mijn opvatting is niet de minste tegenstelling. Dat hij die woorden heeft gewraakt, kan ik begrijpen, maar die volgende zinsnede heeft hij niet gewraakt.

De **Voorzitter**: Dat is juist.

A. Ik kom nu dus tot de reconstructie van het Kabinet na het aftreden van de heer *Dijxhoorn*. Ik kan daarvan dit zeggen: Er is een schrijven van 10 Juli 1941 van de heer *Gerbrandy* aan de Ministers, een schrijven, persoonlijk en vertrouwelijk, met een daarop gevolgde uitvoerige correspondentie door verschillende Ministers of candidaat-Ministers. Het staat niet aan mij deze documenten over te leggen.

De **Voorzitter**: Wij hebben die correspondentie.

A. Hebt u in dat dossier o.a. het uitgebreide schrijven van Minister *Steenberghe*?

De **Voorzitter**: Wij hebben van de heer *Steenberghe* een brief, geschreven in 1946 aan de heer *Gerbrandy*, waarin hij bezwaren maakt tegen de ontwerp-redactie van het memorandum en waarin hij als bijlage citeert passages uit een brief van 21 Juli 1941 van de heer *Steenberghe* aan de Minister-President, uit een brief van 22 Juli 1941 van de heer *van den Tempel* aan de Minister-President en uit een brief van 22 Juli 1941 van de heer *Welter* aan de Voorzitter van de Ministerraad. Van uw brief van 22 Juli 1941 hebben wij daarenboven nog een volledige kopie.

A. Ik ben blij, dat mijn brief is overgelegd; ik zou het betreuren, als de commissie dat hele dossier niet in handen had, maar dat is niet te mijner beslissing. Die brief van *Steenberghe*, is die van 21 Juli 1941?

De **Voorzitter**: Inderdaad. Wij hebben, zoals ik zei, een brief van de heer *Steenberghe* van 28 Maart 1946 aan de heer *Gerbrandy*, naar aanleiding van een hem toegezonden ontwerp van een gedeelte van het memorandum, en daarbij heeft hij drie bijlagen gedaan, bevattende passages uit een brief van hem, uit een brief van u en uit een brief van de heer *Welter* aan de Minister-President, tijdens de reconstructie geschreven.

A. Ik kan die brief van 21 Juli 1941 niet overleggen; ik vind het niet op mijn weg liggen. Ik geef u volkomen bevoegdheid om mijn correspondentie te verzoeken; over die van anderen kan ik niet beslissen. Wel zou ik het betreuren, indien de commissie die correspondentie niet volledig zou kunnen raadplegen, omdat daaruit duidelijk blijkt, dat er toen reeds een duidelijke fronde was onder de Ministers tegen het streven om de positie van het Kabinet en van de Ministers als verantwoordelijke bewindslieden te verzwakken.

Over die Kabinetsformatie zelf nog ern opmerking. Uit de Kabinetsformatie is correspondentie voortgevloeid, alsmede mijn poging de moeilijkheden uit de weg te ruimen door nadrukkelijk op de voorgrond te stellen, dat niet de Minister-President in deze qualiteit, maar dat het Kabinet en de afzonderlijke Ministers verantwoordelijk waren.

De tweede kant van de zaak is de brief van 10 Juli 1941, waarin voorgesteld werd de heren *Albarda*, *Bolkestein* en *van den Tempel* van hun portefeuilles te ontlasten en te benoemen tot Minister zonder portefeuille.

Ik zei reeds, dat de interne moeilijkheden ons werk niet beheersten; wij werkten op tal van gebieden goed samen. Er zijn echter zeer grote moeilijkheden tijdens de gehele episode geweest. Dat voorstel van 10 Juli 1941 heeft ons wel bijzonder onaangenaam getroffen.

De duidelijke strekking was een verzwakking te bewerkstelligen van het sociaal-democratische element in de Regering. De heer *Gerbrandy* is mij komen bezoeken en heeft mij gevraagd of ik met zijn voorstel akkoord kon gaan. Ik heb gevraagd: Komt u bij mij hef laatst? Hoe staan mijn collega's er tegenover? Hij antwoordde daarop: Ik heb nog

geen toestemming, maar zij stonden er, naar mijn indruk, niet afwijzend tegenover. Ik zeide toen: Ik sta er zo volmaakt afwijzend tegenover, dat ik er geen woord aan behoef te verspillen. U vindt mij misschien een beetje cru in mijn optreden, maar in zulke omstandigheden zie ik het Nederlandse Parlement voor mij. Als u met dit voorstel bij het Nederlandse Parlement was gekomen, dan weet u wel, hoe de uitslag van een stemming zou zijn geweest. De stemmen zouden aan onze kant zijn.

Hij heeft toen een nieuw voorstel gedaan, waarbij *Albarda* en *Bolkestein* Minister zonder portefeuille zouden worden en mijn taak uitgebreid werd. Ik had geen ogenblik de gedachte daarop in te gaan. Toen is het verder zo gebleven. U vraagt: hoe kon dat in die omstandigheden?

Men moet hierbij in aanmerking nemen de invloed van het Londense milieu. Er waren in het Londense milieu, ook onder de goede vaderlanders, vele politiek zeer behoudende elementen. Er was ook een arbeiderselement, dat was op zee. Het had ontzaglijke invloed kunnen uitoefenen, als wij dat gewild hadden. Onze relatie met het personeel van de koopvaardijvloot is, zuiver zakelijk gezien, uitnemend geweest, van het begin tot het einde. Ook de leiding, die zich in Londen gevormd had, werkte in vaderlandlievende geest. Het is echter steeds buiten de politieke bekommernissen gehouden. Dit scheen geboden in die precaire tijdsomstandigheden.

Er was al spoedig, als gevolg der tijdsomstandigheden, enige verzwakking van de positie van de sociaal-democratische Ministers, zuiver politiek gezien. Er ontstond een opvatting in Londen, die wel gefiltreerd werd uit Holland, alsof de Nederlandse S.D.A.P. voor goed zou hebben afgedaan. Als men de stukken uit die tijd leest en met elkaar vergelijkt, ziet men die opvatting naar voren komen. In het Londense milieu was een zeer sterke stroming, die gericht was tegen het partijwezen als zodanig, maar vooral tegen het oude partijwezen. Al die elementen hadden ongetwijfeld grote invloed op de geestesrichting in bepaalde hoge kringen. Dat voorstel van *Gerbrandy* was er in zekere zin een uiting van. In 1945 is in Londen een Ministerie zonder sociaal-democraten gevormd; toen had het proces definitief doorgewerkt.

Ik zeg het, omdat men anders niet het milieu ziet, waarin gehandeld moest worden, en de moeilijkheden, die er uit voortkwamen.

Dit voorstel van *Gerbrandy* was een zeer betreuwenswaardig intermezzo, want het heeft ongetwijfeld de samenhang in het Ministerie verzwakt; men kreeg het gevoel, dat men op zijn hoede moest zijn, hetgeen in het begin niet het geval was geweest.

De heer *Steenberghe* had geen belang bij een wijziging als bedoeld; zijn overtuiging was blijkbaar, dat men zoveel mogelijk het constitutionele Kabinet uit Nederland intact moest houden.

Zijn opinie omtrent de poging om ons onze portefeuilles afhandig te maken — indien het ware gebeurd, zou het versterkende gevolgen hebben gehad — en het feit, dat een en ander buiten ons en met andere collega's behandeld was, hebben zijn stemming zeker niet verbeterd en zeker bijgedragen tot de geestesstemming, waarin de heer *Steenberghe* nadien heeft besloten zijn portefeuille neer te leggen.

31405. De **Voorzitter**: Ik zou u graag over dit punt nog iets willen vragen.

Bij de brief van 10 Juli 1941, waarin de heer *Gerbrandy* een uiteenzetting geeft, hoe hij zich de reconstructie van het Kabinet gedacht heeft, vindt men een aantal bijlagen. Rij het lezen van bijlage VI vraag ik mij af: waarin zit nu dat punt, dat de heer *Gerbrandy* zo sterk voor de geest stond, namelijk het versterken van de bevoegdheden van de Minister-President? In de eerste alinea van de op deze zaak betrekking hebbende bijlage VI staat:

„De Minister is bevoegd voor bepaalde algemeene aangelegenheden, die meer dan één Departement betreffen, de betrokken Ministers bijeen te roepen ten einde de noodige eenheid en samenwerking te verkrijgen.”

Dat is niets nieuws of bijzonders. De derde alinea luidt:

„In alle zaken, die het opperbevel raken, is de Minister-President de eerst aangewezen tot het plegen van het overleg met Hare Majesteit de Koningin.”

Dat is een regeling, zoals men die in de mobilisatieperiode 1939/1940 ook ongeveer kende; toen was de Voorzitter van de Raad van Ministers, doordat het opperbevel verantwoording aan de Regering schuldig was, op dit punt ook een meer geprononceerde figuur.

Ik houd dan over de tweede alinea:

„Hij is gerechtigd om, na gepleegd overleg, de taakverdeling of de wijze van samenwerking vast te stellen.”

Zit het nu in deze formulering of zat het meer in de indruk, die de heren van het streven van de heer *Gerbrandy* op dit punt hadden?

A. Omtrent eerstgenoemde punten deel ik uw opinie; daar zit het natuurlijk niet in.

31406. De **Voorzitter**: En de tweede alinea?

A. Ja, natuurlijk zit er dit in, dat deze wijze van taakverdeling of wijze van samenwerking niet de sanctie had van de Ministerraad, terwijl dat de wens was. Maar er is een ander punt, dat ik gemeendeerd heb, waarbij de uiteindelijke beslissing over al die punten bij de Ministerraad zou verblijven. Daarop is hij ingegaan en daarop is een groot deel van de bezwaren vervallen.

31407. De **Voorzitter**: Dat staat in elk geval niet in uw brief van 22 Juli 1941, die ik hier heb. De algemene strekking zit er wel in. Ik lees hier b.v.:

„Hoewel tegen de door U nagestreefde versterking van de coördinerende taak van den Voorzitter van den Ministerraad, voor zooveel deze door de bijzondere tijdsomstandigheden wordt geboden, mijnerzijds geenerlei bezwaar bestaat, voor zooverte deze zich voltrekt binnen bedoeld kader, doet de wijze, waarop zij wordt voorgedragen, bij mij de vrees opkomen, dat zij zal leiden tot een verzwakking van de algemeene positie van het Kabinet en van de afzonderlijke Ministers. Ik zou het zeer waarleeren, wanneer alsnog door een nadere verklaring Uwerzijds elk misverstand ten deze werd buitengesloten.”

Hieruit is niet af te leiden tegen welke concrete punten zich uw bezwaren richtten.

A. Ik heb hier enige alinea's uit de nota van de heer *Gerbrandy* van 10 Juli 1941, nl. pag. 4, punt 4:

„Ten einde deze eenheid van beleid en de beste samenwerking te verzekeren dient de Minister-President de bevoegdheid te hebben zaken, meerdere maar niet alle, Ministers rakende, in behandeling te doen nemen, hetzij onder zijn leiding of onder leiding van den door hem aangeweren naast betrokken Minister.”

Onze wens was, dat al deze besluiten bekrachtigd zouden moeten worden door de Ministerraad; de hele teneur van het schrijven bracht ons tot de opvatting, dat dat niet zou gebeuren.

Dan pag. 7:

„Het op zakelijke wijze afdoen van die zaken, die het Kabinet geregeld bezig houden.

Elke Minister doe eigen zaken af en stelle zich voor belangrijke zelfstandig met Hare Majesteit de Koningin in verbinding.”

31408. De **Voorzitter**: Maar het is dus ook naar uw oordeel zo, dat de vrees eigenlijk meer nog dan door de concrete formulering werd gewekt door een verondersteld streven bij de Minister-President?

A. Bat moet ik onderschrijven. Hier staat op de eerste bladzijde van de brief van 24 Juli 1941 van een van de collega's:

„Inzake de publicatie van een communiqué blijf ik het vermelden van de vermindering van de Regeeringstaak — een mededeeling, waarnaar niemand, behalve misschien enkele, overigens niet nader aangeduide leden van de Nederlandsche kolonie in Londen, vraagt — betreuen.

Ter wille van de belangen, welke bij een oplossing der crisis betrokken zijn, wil ik bij mij de nieuwe redactie van onzen ambtgenoot Dr. *van den Tempel* neerleggen. De verdere inhoud van het communiqué zal elk lid van het Kabinet volgens uw toezegging alsnog ter goedkeuring worden voorgelegd.”

Vervolgens citeer ik nog een brief van 25 Juli 1941, luidende:

„Aan Zijne Excellentie Prof. Mr. P. S. *Gerbrandy*,

Hooggeachte voorzitter,

Betreffende het concept-communiqué, dat ik zoo even van u mocht ontvangen, zou ik mij willen beperken tot het voordragen van een wijziging. Het komt mij voor, dat de slotsom van de gehouden besprekingen beter wordt weergegeven, wanneer op blz. 2 onder ten eerste na de woorden: „die verscheidene maar niet alle Ministers raakt”, worden ingevoegd de woorden: „ter voorbereiding van de beslissing in den Ministerraad”.

Ik moge u deze aanvulling in overweging geven.”

Dat was het cardinale punt. Wij waren gaarne bereid hem de nodige vrije armslag en een zeer ruime mogelijkheid van initiatief te geven, zoals de Minister-President nodig had. Doch onder één be-

ding, n.l. dat de beslissing in laatste instantie steeds bleef bij de Ministerraad. Het spijt mij, dat ik u het stuk niet geven kan, misschien kan de heer *Gerbrandy* het u geven.

Ik kom dus nu tot de ontslagaanvragen van de heren *Welter* en *Steenberghe* op 14 October 1941.

De commissie kent de directe aanleiding; die was de Regeringsverklaring voor Radio Oranje, op 9 October 1941 uitgesproken zonder voorkennis, wat de inhoud betreft, van de andere Ministers.

Ik kan natuurlijk allerhande detailzaken buiten bespreking laten; ik geloof, dat het alleen mijn taak is aan te geven, wat m.i. de voornaamste oorzaken van de gedragslijn van de Rooms-Katholieke Ministers waren. Ik zal alleen maar even de belangrijkste punten noemen.

In de eerste plaats was er m.i. een nawerking van het ontslag van de heer *Dijxhoorn*. Vooral de heer *Steenberghe* heeft de gang van zaken met betrekking tot de heer *Dijxhoorn*, met wie hij zeer intiem was, zeer betreurd; die gang van zaken heet hem — denk ik — zeker meer argwanend gemaakt omtrent de gevaren, welke de constitutionele positie van de Ministers bedreigden.

Ook heeft bij hem (speciaal bij hem; ik kan er ook de heer *Welter* bij betrekken, maar bij deze ben ik er niet in die vorm van overtuigd) het optreden, dat ik straks schetste, de poging namelijk om drie Ministers uit het oude Kabinet tot Minister zonder Portefeuille te transformeren, zekere mentaliteit versterkt.

Als tweede punt zou ik willen noemen, dat hij — naar ik aanneem — allerminst geestdriftig was over het optreden van professor *Gerbrandy* als leider van de Regering.

Wat wei het hoofdpunt was: beiden, de heer *Welter* en hij, koesterden vrees voor een geleidelijke verzwakking van de constitutionele positie van het Kabinet. In dat verband moet men ook zien het feit, dat er naar hun mening bij deze gelegenheid aanleiding was voor het doen van een zo ver gaande stap.

Ik ben persoonlijk in zekere zin nauw bij het verloop van zaken betrokken geweest. De heren kenden mijn houding ten aanzien van de constitutionele positie van het Kabinet en de verantwoordelijkheid van de Ministers; zij wisten, dat voor mij in de gegeven omstandigheden het cardinale punt was het handhaven van constitutioneel zuivere verhoudingen. Dat zal mede aanleiding zijn geweest, dat de heren *Welter* en *Steenberghe* mij Maandag 13 October 1941 een bezoek in mijn Kabinet brachten. Het was de dag vóór mijn vertrek naar New York, waarheen ik zou gaan ter bijwoning van de Internationale Arbeidsconferentie. Zij hebben mij hun plannen en bezwaren nader uiteengezet.

Ik was het niet met hen eens, wat betreft de betekenis van het incident, waardoor zij zich lieten leiden, ofschoon ik wel met hun algemene opvatting instemde. Ik heb er bij hen op aangedrongen, dat zij, alvorens een beslissende stap te doen, een onderhoud met de Minister-President zouden vragen. Na telefonische aanvraag zijn zij dadelijk voor dat onderhoud vertrokken, waarna zij bij mij terugkwamen met de mededeling, dat dit onderhoud met de Minister-President hen had versterkt in hun opinie en hun voornemen om hun portefeuille ter beschikking te stellen. Ik heb hun gezegd, dat ik hun zienswijze toch niet kon delen en dat de aanleiding, die zij meenden te hebben, niet voldoende was voor een zo ver gaande stap. Ik heb hun aandacht er op gevestigd, dat ik de volgende dag zou vertrekken en dat het mij zeer zou spijten, wanneer de crisis zou intreden buiten mijn aanwezigheid. Zij hebben daarop in uitzicht gesteld, dat de crisis slepende zou blijven tot mijn terugkeer uit de Verenigde Staten, ongeveer vijf weken later.

Ik ben vertrokken. Toen is er een vergadering van de Ministerraad geweest op 14 October, uiteraard buiten mijn aanwezigheid. Die vergadering is blijkbaar zeer ongelukkig verlopen. Ik kan omtrent die vergadering (ik heb haar immers niet bijgewoond; ik zou er anders toch niet het recht toe hebben) geen mededelingen doen. Misschien kunnen anderen het wel; voor de hele verhouding en stemming in de kring van Ministers is het verloop van die vergadering van 14 October van beslissende betekenis geweest. Ik kan die datum in de belangstelling der commissie aanbevelen. Ik wist van dat verloop niets af, tot ik een brief kreeg van *Albarda* van persoonlijke aard en tot ik bij mijn terugkomst in Lissabon een telegram in handen kreeg van de Minister-President, dat *Welter* en *Steenberghe* waren uitgetreden en dat ik ad interim zou optreden als Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart tot de nieuwe Minister zou zijn overgekomen uit Indië. Ik kan over het verloop van de crisis verder geen nadere mededelingen doen. Ik heb bij de stukken, die ik overgelegd heb, een Aneta-bericht van 4 Augustus 1944 gevoegd, waarin *Steenberghe* de motieven aangeeft voor zijn aftreden. De hele zaak ligt open en bloot; er is geen twijfel mogelijk aan de feiten, noch aan de motieven, zeker niet aan de kant van de aftredende Ministers.

31409. De *Voorzitter*: Bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 had al gespeeld de positie van de Minister-President. Net kwam tot een uitbarsting bij de radiorede over het bombardement van Rotterdam. Kwam dat geval ineens of waren er in de voorafgaande periode herhaaldelijk dergelijke dingen geweest, zodat dit eigenlijk een soort van climax was?

A. Ja, in zekere zin zou men het zo kunnen stellen. Het streven van de Minister-President was, dat was duidelijk, om de rol van Prime Minister te spelen.

31410. De *Voorzitter*: Dat betekent dus, dat hij zich aan de verzekering, gegeven in Juli 1941, eigenlijk niet gehouden heeft?

A. Ik mag dat niet zo sterk zeggen. Dat het naar de opvatting van een aantal Ministers geen bevredigend verloop heeft gehad, staat wel vast.

31411. De *Voorzitter*: Een tweede punt is dit: De Ministers waren in Juli 1941 allen — of althans grotendeels — van oordeel, dat dit weg niet ingeslagen moest worden. Nu kwam het tot een geschil met de heer *Welter* en de heer *Steenberghe* over een concreet punt en dan zien wij, dat het verloop anders is dan bij de ontslagaanvraag van de heer *Dijxhoorn*, want toen heeft het ontslag nemen door deze ten gevolge gehad, dat alle Ministers hun portefeuille ter beschikking stelden, zodat er een reconstructie van het Kabinet is gekomen. Dat zelfde zien wij nu niet gebeuren. Kunt u dat nog iets duidelijker maken?

A. Daar komen tal van factoren bij in aanmerking. In de eerste plaats: het optreden van *Welter* en *Steenberghe* had een sterk persoonlijk karakter. Ik vertelde juist, dat wij van onze kant — en ik stond, wat betreft onze opvatting van de constitutionele verhoudingen, dicht bij *Steenberghe* — het een te ver gaande stap vonden; wij hadden de hoop nog niet opgegeven, dat de zaak in de goede ontwikkeling kon worden geleid. Ik heb de motieven genoemd, waarom *Steenberghe* en *Welter* verder wilden gaan dan wij. Er zat bepaald een zekere wrok — het is een sterk woord — bij *Steenberghe* over de gang van zaken ten aanzien van de heer *Dijxhoorn*, die wij niet zo voelden. Wij vonden het aftreden van de heer *Dijxhoorn* te betreuren en de behandeling, die hij ervaren had, misplaatst, maar het had niet bij ons dezelfde gevoelens achtergelaten als bij de heer *Steenberghe*. Daarbij komt, dat de twee aftredende Ministers mij hadden toegezegd, te zullen trachten de zaak slepende te houden, waardoor er kans zou zijn gebleven de verhouding te herstellen, ofschoon het gevaar voor een crisis groot bleef. Die toezegging hebben de heren echter niet kunnen houden. Er is, na mijn vertrek, blijkbaar nog een poging tot verzoening gedaan. Doch de ontslagaanvraag bleek al te zijn ingezonden en degenen, die daarover te beslissen hadden, wilden niet meer terug. Daar bestonden wellicht bepaalde voorstellingen omtrent de algemene opvattingen van de heren *Steenberghe* en *Welter*, in het bijzonder wat betreft laatstgenoemde. Al die motieven speelden er door heen. U voelt op welk een gevaarlijk gebied wij hier zijn.

31412. De *Voorzitter*: U doelt waarschijnlijk op iets, wat hier is gezegd door de heer van *Blankenstein*. Deze heeft gezegd, dat de heer *Steenberghe* in dit geval min of meer is medegesleept met, althans het slachtoffer is geworden van de heer *Weber*, omdat er tegen de heer *Welter* nogal veel bezwaren waren, zodat er ook personen in deze geschiedenis betrokken waren, die het ontslag van de heer *Welter* op zich zelf hebben toegejuicht en het ontslag van de heer *Steenberghe* niet. Zo heeft hij het voorgesteld.

A. Vooral personen buiten de Ministerraad. De heer *Steenberghe* is echter niet medegesleept door de heer *Welter*, in die zin, dat van deze he: initiatief zou zijn uitgegaan.

In de Ministerraad was er geen sterke aandrang de heer *Welter* kwijt te reken. Niemand betwijfelde toen nog, dat het voor Duitsland zou mislopen.

In elk geval beseften de heer *Albarda* en ik ten volle de ernstige consequenties van het aftreden van deze twee heren, die vertegenwoordigers van de grootste politieke partij in Nederland waren; wij betreurden ten eerste de ernstige consequenties daarvan voor de positie van het Kabinet. Di constitutionele basis van het Kabinet, speciaal de kracht, ontleend aan het vertrouwen, te voren geschonken door de Volksvertegenwoordiging, was verder verzwakt.

Dat is tussen ons zeer nadrukkelijk uitgesproken; daarom kan ik het zo zeggen. Ik moet u voor de verdere details verwijzen naar andere heren.

Ik kom nu tot een persoonlijk intermezzo, dat ik niet zou aanroeren, wanneer ik mij niet gebonden had, de volle waarheid te zeggen.

Het betreft mijn ontslagaanvraag aan de Koningin op 9 September 1943.

Ik heb mijn beweegredenen daartoe uiteengezet in een schrijven van 8 September 1943 aan de Minister-President, een schrijven, dat mijn toenmalige gevoelens geheel weergeeft. Er is meer correspondentie van particuliere aard over deze aangelegenheid.

Ik heb naar aanleiding van mijn aanvraag om ontslag een langdurig onderhoud met de Koningin gehad, op Haar verzoek, op 24 September 1943. Ik heb toenmaals van het verloop van dat onderhoud een aantekening gemaakt. Het resultaat van het onderhoud, dat zeer vertrouwelijk en in zijn gehele verloop zeer bevredigend was, was, dat mijn schrijven als afgedaan zou worden beschouwd en dat de zaak verder zou blijven rusten. De kern van de zaak was natuurlijk (het blijkt uit alle stukken), dat naar mijn mening de gang van zaken zodanig was, dat ik mij bezwaard gevoelde de verantwoordelijkheid langer te blijven dragen.

Het onderhoud met de Koningin heeft er toe geleid, dat de zaak bleef rusten. Ik heb uiteraard overwegend bezwaar de stukken aan de commissie ter publicatie te geven; de reden daarvan ligt voor de hand. Verder moet ik het aan de commissie overlaten, of zij vragen wil stellen. Ik geloof, dat het goed gewerkt heeft.

31413. De Voorzitter: Speelde bij deze kwestie ook hetzelfde element als bij de vorige crises, met name de positie van de Minister-President?

A. Neen, wel de positie van de Ministers in het algemeen. Ik had niet het gevoel, dat de Minister-President mij in dit geval niet verstond.

Ik kom nu tot het ontslag van *Kerstens*. Die is opgetreden 20 November 1941. Ik heb nog enkele maanden zijn portefeuille waargenomen, vooraleer hij in Londen arriveerde. Hij is afgetreden 31 Mei 1944. *Van den Broek* was opgetreden als Minister van Financiën op 9 December 1942. Ik noem deze data, omdat zij met elkaar verband houden. De aanleiding tot het aftreden van Minister *Kerstens*, zoals ik net zie, kan in vier punten samengevat worden. Het eerste punt van het bezwaar van de Minister van Financiën *van den Broek* en van andere Ministers, dat er niet bij benadering door de Minister van Scheepvaart een winst-en-verliesrekening van de Nederlandse koopvaardijvloot kon worden geproduceerd. *Van den Broek* vond de financiën niet in zo'n schitterende staat; op menig gebied werden de koorden aangetrokken; een voorname verliespost leverde vermoedelijk de koopvaardijvloot op. De Noorse vloot boerde blijkbaar beter dan de onze. Men wilde weten waar men aan toe was.

De Minister van Scheepvaart voerde voortdurend een reeks van moeilijkheden aan, moeilijkheden, die er ongetwijfeld waren, die hem beletten op redelijke termijn een winst-en-verliesrekening te produceren. Men bleef dus ten deze in het duister rondtasten.

Het tweede bezwaar tegen *Kerstens* betrof zijn onbeperkt optimisme in verband met zijn ervaringen op de conferentie van Atlantic City van de U.N.R.R.A. van 10 November—1 December 1943; hij was daar hoofd van de Nederlandse delegatie als Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Op deze conferentie was ook de positie van de U.N.R.R.A. bij haar toekomstige, veelzijdige bemoeiingen, bovenal ook tegenover het Amerikaanse oppercommando, in geding. De heer *Kerstens* kwam in een zeer uitzonderlijke positie te staan — hij kan dat zelf beter vertellen dan ik —; op een gegeven ogenblik werd hij in vertrouwen genomen door de vertegenwoordiger van het Amerikaanse opperbevel over de voorzieningen, die men van die zijde zou treffen direct na de bevrijding voor bevrijd Nederland. De heer *Kerstens* trok zijn conclusies daaruit; hij vond die toezeggingen voor Nederland zo goed, dat hij overtuigd was, dat de moeilijkheden van de lucht waren. Het leidde hem er-zelfs toe, een telegram te sturen naar zijn Departement, dat men de aankopen kon stop zetten. Dat deed hij zonder overleg met de andere Departementen. Om een voorbeeld te geven: Terwijl wij reeds lange tijd bezig waren om te pogen geneesmiddelen aan te kopen voor Nederland na de bevrijding — die aankopen moest mijn Departement voor Sociale Zaken effectueren —, kwam dat telegram: de aankopen stop zetten. Ik moet zeggen: die toezeggingen aan *Kerstens* zijn achteraf volstrekt niet onwezenlijk gebleken. Het was ook een vooraanstaand man, die hem de mededelingen deed.

Hij had de zaak echter zo niet moeten behandelen met het oog op de belangen van de andere Departementen in Londen en ook met het oog op het feit, dat het mondelinge en vertrouwelijke mededelingen waren.

Het derde punt is het verlies van vertrouwen in zijn beleid bij de heer *Gerbrandy* en bij de hoogste instantie. Aanvankelijk was dat

vertrouwen mateloos. Zo ging het herhaaldelijk. Bij het optreden van een nieuwe Minister was er steeds een zeer geprononceerd vertrouwen bij de Minister-President, dat vaak na korte tijd al verloren ging.

De moeilijkheden werden acuut, toen de heer *Gerbrandy* met het voorstel kwam het Departement van de heer *Kerstens* te splitsen en een apart Departement van Scheepvaart te vormen, welk Departement dan vanzelf de kwestie van de financiële resultaten van de koopvaardijvloot te behandelen zou krijgen. Daarop is de heer *Kerstens* niet ingegaan; hij trad af. Ik moet er in dit verband op wijzen, dat, toen de crisis ten aanzien van *Steenberghe* en *Welter* zich voltrok, ik in Amerika was. Toen ik terugkwam, was de crisis een voldongen feit. Nu deed zich weer hetzelfde geval voor. Toen de kwestie-*Kerstens* haar beslag kreeg, vertoefde ik weer in Amerika, in Philadelphia. Het standpunt van de Minister-President enerzijds en van de heer *Kerstens* anderzijds is neergelegd in de correspondentie, door hen gevoerd bij het aftreden van de heer *Kerstens*.

De Voorzitter: Die correspondentie is ons bekend.

A. Ik vond het jammer, toen ik terugkwam, dat de zaken deze loop genomen hadden. Ondanks bedenkingen tegen het beleid van de heer *Kerstens* was er, naar mijn mening, voor deze gang van zaken op dat ogenblik geen afdoende reden.

Ik kom thans tot het laatste punt. Ik mag misschien opmerken, dat ik in verband met de Regeringscrisis Januari—Februari 1945.....

31414. De Voorzitter: U zoudt ook nog iets zeggen over het aftreden van de heer *van Angeren*.

A. Dat heb ik niet in uitzicht gesteld. U hebt het in het begin genoemd. Ik heb er geen rol bij gespeeld. Voor het algemeen Regeeringsbeleid is het m.i. niet van bijzondere betekenis geweest.

31415. De Voorzitter: Ik heb hier staan, dat het ontslag van de heer *van Angeren* is geweest op 11 Juli 1944.

h. Ik heb er eigenlijk weinig over te vertellen. Wat ik er over zou kunnen zeggen, zou in wezen herhaling zijn van het voorafgaande. Ik heb de indruk, dat de heer *van Angeren* zeer gedesillusioneerd was, ook door de ervaringen, die hij had opgedaan in zijn ambt, ook in kringen, die hij bijzonder eerbiedigde. De toestand was voor hem in zoverre gemakkelijker, dat hij kon terugtreden in de functie van secretaris-generaal, die hem m.i. per slot van zaken ook beter lag.

31416. De Voorzitter: Maar men had hier weer het merkwaardige beeld, dat ongeveer tegelijkertijd twee Katholieke Ministers uit het Kabinet verdwenen.

A. Ik zou dat meer als een toevalligheid willen beschouwen. De eerste keer had het een heel andere politieke betekenis: toen betrof het functionarissen, verbonden aan het Nederlandse partijwezen en aan het Nederlandse Parlement.

21417. De Voorzitter: Het was toen een tijd van verschillende crises, want ook met de heer *van Boeyen* hebben een aantal maanden besprekingen plaats gehad, die tot zijn aftreden als Minister van Binnenlandse Zaken hebben geleid. Nu hebben wij te dien aanzien een zekere moeilijkheid, omdat de heer *van Boeyen* niet meer leeft. Kunt u misschien met een paar woorden schetsen, wat de moeilijkheden op dat moment met en van de heer *van Boeyen* geweest zijn?

A. Hei is natuurlijk in het algemeen voor iemand niet prettig over moeilijkheden onder collega's te spreken, zoals ik nu de gehele dag moet doen. Ik heb er zelf geen behoefte aan, vooral niet na wat ik geschreven heb in „Nederland in Londen". Op zich zelf geeft het een onaangenaam gevoel. Doch nu kom ik bovendien op een terrein, waar het persoonlijke appreciatie geldt; tot nu toe betrof het zakelijke inlichtingen. Nu wordt het veel moeilijker, maar ik wil toch een paar opmerkingen maken.

In die tijd had de heer *van Boeyen* nogal te kampen met slechte gezondheid. De heer *van Boeyen* was ook geweest een dergenen, die een tijdlang het zeer bijzondere vertrouwen hadden genoten, zeker van de Minister-President. Toen de Minister-president drie Ministers tot Minister zonder Portefeuille wilde transformeren, ging dat gepaard met het voorstel *van Boeyen* een taak op te dragen buiten elke proportie tot zijn werkelijke positie. Laat ik niets te kort doen aan zijn grote vaderlandsliefde en aan zijn kunde, doch zijn verdiensten lagen in een bepaalde richting. Hij is o.a. tot Minister van Oorlog benoemd nevens zijn andere functies. Dat was alleen mogelijk

onder de persoonlijke verhoudingen van toen. Als het Parlement in-geschakeld ware geweest, zou niemand aan zodanige oplossing hebben gedacht.

Een en ander doet niets af aan mijn waardering voor de heer van *Boeyen*. Mij had op zijn gebied zeer bijzondere kwaliteiten. Toen hem de portefeuille van Oorlog werd toevertrouwd, stond hij nog in de volle gunst. Dat taande en daartegen kon hij zich moeilijk verzetten; hij leed zwaar daaronder. Zijn gezondheid was slecht, zodat er vanzelf moeilijkheden om hem rezen. Die moeilijkheden vloeiden niet voort — daarom heb ik er geen melding van gemaakt; zij hadden voor het werkelijke Regeringsbeleid geen essentiële betekenis — uit principiële verschillen omtrent het Regeringsbeleid. Het waren eerder moeilijkheden van persoonlijke aard. Het was een beetje een eigenaardig verloop van zaken; de heer van *Boeyen* voelde zich nu zeker niet in een aangename positie. Ik had daarover echter niet willen spreken.

31418. De **Voorzitter**: Het gevolg is geweest, dat de heer *Burger*, die toen al Minister zonder Portefeuille was, bij het eind van de discussies over de positie van van *Boeyen* Minister van Binnenlandse Zaken werd, nietwaar?

A. Die benoeming was niet zo maar een gevolg van moeilijkheden ten aanzien van de heer van *Boeyen*. Men behoeft maar kennis te nemen van de rede, waarin de benoeming van de heer *Burger* tot Minister is aangekondigd aan het Nederlandse volk door de Koningin, om te zien, wat daarvoor de motieven waren. Er werden toenmaals in allerhoogste kring ten aanzien van de heer *Burger* blijkbaar zeer hoge verwachtingen gekoesterd.

31419. De **Voorzitter**: Dat was bij zijn allereerste optreden als Minister zonder Portefeuille?

A. Op grond van die motieven is hij later Minister van Binnenlandse Zaken geworden. Dat kon waarschijnlijk gemakkelijker gebeuren, omdat van *Boeyen* herhaaldelijk ongesteld was en deze toch de portefeuille van Algemene Zaken behield.

Nu de Kabinetscrisis van Januari—Februari 1945. Minister *Burger* trad op als Minister zonder Portefeuille 13 Augustus 1943 en als Minister van Binnenlandse Zaken 31 Mei 1944 en van *Heuven Goedhart* trad op 12 Juni 1944 als Minister van Justitie.

Ik wil, alvorens op deze Regeringscrisis nader in te gaan, even enige begeleidende gebeurtenissen van deze crisis memoreren. Ik moel al dadelijk opmerken — het is een wonderlijke herhaling van omstandigheden — door verblijf in Amerika heb ik het verloop van de vorige crises niet van nabij in Londen kunnen volgen; tijdens deze crisis moest ik wegens ernstige ziekte het bed houden. Ik ben midden December 1944 naar Holland vertrokken; in bevrijd gebied heb ik veel moeten reizen in de barre kou. De terugreis over Dover, in een Engels marinevaartuig, heeft mij echter bijzonder aangepakt.

Ik ben begin Januari 1945 met longontsteking in een nursing-home opgenomen. In Februari 1945 vertoefde ik nog, als reconvalescent, buiten Londen. Daar heb ik mijn portefeuille overgedragen aan de heer *Wijffels*. Ik bedoel, dat ik de gang van zaken niet rechtstreeks en persoonlijk heb medegemaakt van de eerste week in Januari af tot het einde der crisis toe. Toen de ontwikkeling reeds ver gevorderd was, ben ik een keer naar Londen gegaan om met vrienden overleg te plegen, maar ten slotte was ik gehouden aan mijn rustkuur.

Wij hebben als begeleidend verschijnsel van de crisis het incident-*Burger* gehad. De aanleiding daartoe was zijn rede over „Herrijzend Nederland" in Januari 1945. Uit de Mededelingen blijkt, dat tot het ontslag van de heer *Burger* besloten is op 23 Januari 1945, na een onderhoud tussen de Koningin en de heer *Gerbrandy*.

De heer *Gerbrandy* deelde etn en ander mede in de Ministerraad. Zonder enig voorafgaand overleg werd dit de heer *Burger* medegedeeld. De heer *Albarda* vond de behandeling van de heer *Burger* zó onrechtvaardig, dat hij mij voorstelde gezamenlijk ontslag te vragen. Ik heb de ontslagaanvraag medegetekend. Ik was het ten deze geheel met de heer *Albarda* eens. Het was weer een typisch voorbeeld van een volkomen omslag van vertrouwen, een vertrouwen, dat nog niet lang te voren was uitgesproken in een vorm, welke welhaast als kwetsend kon worden aangevoeld door de andere Ministers.

Het tweede punt is, dat, toen de crisis acuut werd, kort na Nieuwjaar, de heer van *den Broek* en ik ziek waren. Wet feit, dat de Minister van Financiën ziek was, moest de daadkracht van het Kabinet verzwakken. In de laatste vergadering van de Ministerraad, welke ik heb bijgewoond, begin Januari 1945, is mij opgedragen de portefeuille van Financiën ad interim te beheren. Ik heb het aangenomen. Ik heb dadelijk te mijnen huize geraadpleegd de toenmalige

secretaris-generaal van Financiën, de heer van *Asch* van *Wijck*, over op korte termijn te nemen maatregelen, want ik zag daarin een mogelijkheid mede te werken aan het herstel van normale verhoudingen, ook ten aanzien van het Militair Gezag.

De volgende dag was ik echter zelf buiten gevecht gesteld. Ik herhaal het even om te laten zien, dat ik niet persoonlijk bij de gang van zaken betrokken ben geweest. Dat zijn echter bijkomstigheden; het gaat er hier om, de diepere oorzaken van de crisis van Januari/Februari 1945 aan te duiden.

Als u mij nu vraagt, wat naar mijn oordeel, los van alle persoonlijke aangelegenheden, los van kleine dingen en verwickelingen, de oorzaken zijn, vind ik er een vijftal.

In de eerste plaats geloof ik, dat een van de oorzaken was, dat het gezag van het Kabinet-*Gerbrandy* en in het bijzonder dat van de formateur ten laatste zeer geleden had. Ik heb het in mijn boek zó uitgedrukt en handhaaf dat: het bestuur was aan de handen van de Minister-President ontglipt. Dat sprak in het bijzonder ten aanzien van het Militair Gezag. Daarbij is natuurlijk in aanmerking te nemen, dat de tijdsomstandigheden voor iedereen, zeker voor de Minister-President, buitengewoon moeilijk waren en dat de nationale toestand zeer precair was, hetgeen vooral werd geaccentueerd na de nederlaag bij Arnhem.

Het is ten overvloede, dat ik het zeg, maar ik wil zeer nadrukkelijk onder de aandacht van uw commissie brengen, dat ik bij al deze opmerkingen en bij het uiten van grieven en bezwaren geen ogenblik uit het oog verlies de volstrekt abnormale toestand, waaronder gehandeld moest worden. Er bestond een algehele onzekerheid omtrent het toekomstige verloop van zaken, omtrent de toestand, waarin wij ten slotte Holland zouden terugvinden, omtrent de hulp, waarop kon worden gerekend; het perspectief ten aanzien van Indië was uitermate somber. Het gehele complex was uitermate moeilijk. Van feilloos handelen — ook van de Minister-president — kon moeilijk sprake zijn. Fouten waren onvermijdelijk. Maar ten slotte was daaraan een grens.

Een tweede punt van algemene aard was, dat de ontevredenheid over de gang van zaken en de duidelijk aanvoelbare onvoldaanheid over de leiding en het gebrek aan leiding afbreuk deden aan de homogeniteit in de Regering. Er was een steeds sterker wordende stroming, die gevoelde: zo kan het niet langer doorgaan.

Een derde punt is, dat men in Londen de weerslag gevoelde van het feit, dat in invloedrijke kringen in Nederland, maar ook in Londen zelf, een drang bestond naar een opschuiving — het werd wel vernieuwing genoemd, maar onder vernieuwing kan men alles verstaan — in, ik wil niet zeggen nationale, maar wel nationalistische richting met zo mogelijk een versterkte positie van de Kroon ten opzichte van het Parlement en een vermindering van de invloed van de staatkundige partijen. Alle literatuur uit die tijd wijst er op. Ik wil op een paar punten de aandacht vestigen. In Londen is verschenen het boek van *Boisot*, een hoofdambtenaar bij de Nederlandse Regering: „De wedergeboorte van het Koninkrijk". Men behoeft slechts de inhoud var. het boek te raadplegen om een inzicht te krijgen in het streven van, in politieke zin, invloedrijke kringen. Die invloed in Nederland blijkt ook uit het eerst veel later gepubliceerde adres van 2 November 1944 van ingezetenen van Eindhoven aan de Kroon. Om kort te zijn, duid ik deze punten alleen aan.

Dan een aangelegenheid, welke ook afbreuk deed aan de positie van het Kabinet en van de Minister-President, was het ontbieden van een vrij groot aantal Nederlanders uit bevrijd gebied door de Koningin zonder voorkennis der Regering; de Ministers moesten bij geruchte vernemen wat er gaande was, hoe de kansen werden gewaardeerd, dat bepaalde personen uit bevrijd gebied tot Minister zouden worden benoemd, enz. De enige, die hier kon ingrijpen en daarbij ungetwijfeld de steun van het gehele Kabinet zou hebben gekregen, was de Minister-president en het feit, dat hij daartoe niet in staat was — waarom, laat ik in het midden — schaadde zijn aanzien en ook de homogeniteit van het Kabinet.

Het vierde punt, dat tot verzwakking leidde, was de onzekerheid omtrent het toekomstige bestuur in Nederland. De Minister-president had gefaald om dienaangaande tot overeenstemming te komen met de Kroon. Er bestond tot dan toe, Januari/Februari, nog volstrekte onzekerheid omtrent de uestuuvoorzieningen, die in bevrijd Nederland zouden gelden, wat voor de positie van het Kabinet en van de Minister-President fataal was.

Het vijfde punt was, dat de Minister-president afgedreven was van wat in zijn eerste oorsprong een parlementair Kabinet was, zoals hij en de Kroon zeer beslist waren afgedreven van de oude Staten-Generaal, die men ter zijde wilde stellen. Op kleine dingen behoef ik niet te wijzen, men voelt ze beter aan dan dat men ze kan omschrijven. Een Kabinet, dat steunde op de oude politieke partijen in

Nederland, had voor vele kringen afgedaan. Het leidde tot grappige consequenties. Een klein, doch typerend voorbeeld. Toen na veel moeilijkheden „kwartiermakers” naar Nederland zouden vertrekken, lag het voor de hand — en er was ongetwijfeld een sterke stroming in het Kabinet vóór —, dat ik zou meegaan; dit werd echter op alle mogelijke wijzen belemmerd, tot men ten slotte de concessie deed: je kunt een paar dagen later gaan. De Minister van Sociale Zaken was een Minister uit het oorspronkelijke Kabinet, dat met het vertrouwen van het oude Parlement was opgetreden, die er zat in zekere zin als vertegenwoordiger van de vroegere sociaal-democratische arbeidersbeweging. Ministers echter, die voortkwamen uit de oude politieke constellatie, die afgedaan had, kon men niet in het front plaatsen.

Ik geloof, als men deze vijf punten in hun onderling verband ziet, dat men er zich vrijwel rekenschap van kan geven, waarom in Januari/Februari een crisis moest uitbreken.

Ik heb in mijn boek vermeld, dat, toen op verzoek van de Nederlandse Ministers, die in Brabant hadden vertoefd, een Ministerraad gehouden werd in Londen in begin Januari 1945, ik na afloop van de tweede Ministerraad op mijn bureau werd opgebeld door de heer *Gerbrandy*, met het verzoek bij hem te komen. Wij hebben toen een particulier onderhoud gehad over eventuele wijziging van het Kabinet. Gevolgen heeft dat niet gehad; mijn ziekte is toen tussenbeide gekomen. Dat onderhoud gaf mij een volkomen bevestiging van datgene, wat ik u als redenen aangeef voor de onhoudbare positie, waarin het Kabinet was komen te verkeren. Het was zo verzwakt en zo weinig in staat de nieuwe verhoudingen onder het oog te zien, dat dit voldoende verklaring is van het feit, dat de crisis moest uitbreken. Deze uiteenzetting is niet geheel volledig. Wanneer wij een paar andere punten bespreken, de voorziening in het bestuur en de positie van het Militair Gezag, hoop ik hierop terug te komen.

31420. De **Voorzitter**: U hebt hiermede dit punt afgehandeld. Wat betreft de kwestie, die gespeeld heeft in 1941, de kwestie van de versterking van de positie van de Minister-President, zou ik u nog willen vragen: heeft deze zaak nog een vervolg gehad na 1941? Zijn er bepaalde maatregelen genomen, die inderdaad de positie van de Minister-President meer op de voorgrond deden komen, of is het gebleven, zoals het was?

A. Formeel is het gebleven, zoals het was. Feitelijk is er in de eerste tijd, nadat de kwestie aan de orde kwam, in die richting gewerkt.

Ik heb er in mijn boek op gewezen, dat er vroeger niet-officiële bijeenkomsten werden gehouden, waarbij sommige Ministers niet aanwezig waren. Later is dat zeker niet toegenomen. De gang van zaken heeft wel medegebracht, dat de hoofdkwesties telkens terugkwamen in de Ministerraad. Onze grief was ten slotte in de latere tijd niet zozeer, dat de Minister-President de kwesties niet in de Ministerraad bracht, maar dat hij de Ministerraad niet representeerde op een wijze, dat men kon zeggen: de Ministerraad spreekt het laatste woord ten aanzien van aangelegenheden van algemene strekking, zoals de regeling van de bestuursvoorziening in bevrijd Nederland, de positie van het Militair Gezag, enz. Vastgelegd in een vorm, zoals u het bedoelt, is de veranderde positie van de Minister-President niet!

31421. De **Voorzitter**: Hoe moet men in dit verband zien de vorming van het Ministerie van Algemene Oorlogvoering voor het Koninkrijk?

A. Dat is al vroeg gevormd.

31422. De **Voorzitter**: Het is gevormd op 21 Mei 1942.

A. Is dat de datum van oprichting van het Ministerie van Algemene Oorlogvoering?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Hij wilde de touwtjes in handen houden. Laat ik herhalen, dat, zoals uit de stukken blijkt, er tegen een ruimere bevoegdheid om initiatief te nemen en een ruimere controlerende bevoegdheid, in de Ministerraad geen enkel verzet bestond. Na de bevrijding is het reglement van de Ministerraad herzien, Zo'n wijziging zou niet het minste bezwaar hebben ontmoet. Het ging eigenlijk in de kern om de vraag: wie spreekt het laatste woord, spreekt de Ministerraad het laatste woord en behouden de Ministers de positie, waardoor zij de verantwoordelijkheid, waarvan de Grondwet spreekt, kunnen dragen?

31423. De **Voorzitter**: Maar — om op het Ministerie van Algemene Oorlogvoering terug te komen — waren de taken, die daaraan werden gebracht en dus kwamen te ressorteren onder de

Minister-President, niet van die aard, dat andere Ministers zich daardoor in hun beleid te kort voelden gedaan? Ik bedoel: dat hun taken waren afgenomen, die samengevoegd waren in het Departement van Algemene Oorlogvoering?

A. Dat kan ik niet zeggen. Ik ken het gevoelen niet van elke Minister persoonlijk. Ik heb er zelf geen last van gehad, maar dat zegt niet alles. Voor het aanvaarden en het uitvoeren van een taak is er speciale kennis nodig. Men kan niet zo maar, als men schadelijke toestanden wil verwijderen, een taak van een Minister afnemen en aan een nieuw Departement toevertrouwen. Bij de voorgenomen reorganisatie, toen deze Ministers hun portefeuille zouden hebben moeten afstaan, werd er wel van uitgegaan, dat dit mogelijk was, maar het is te gek om los te lopen. Het was technisch onmogelijk. De Minister-President had er in zoverre ook geen behoefte aan; zeer belangrijke bemoeiingen bleven in zijn hand en hij zou in staat geweest zijn langs volkomen normale weg een zeer overwegende invloed uit te oefenen. Men denke bijv. aan de gehele radiodienst, het geheime verkeer met bezet Nederland, het voortdurende overleg, dat de Ministers met hem moesten plegen omtrent zaken, die in de Ministerraad moesten worden behandeld, aan de behandeling van algemene Regeringsaangelegenheden en het overleg met de Kroon.

Het Ministerie van Algemene Oorlogvoering was steeds zwak bezet en numeriek en helaas (naar mijn mening) kwalitatief. De kunst van medewerkers kiezen is een kunst apart. Wat het onttrekken van taken betreft aan andere Ministers: op het gebied van Marine en op dat van Oorlog zal het niet gebeurd zijn. Bij Financiën was er geen sprake van. Bij mij is het nooit gebeurd. De voorbereiding van de terugkeer lag voor een belangrijk deel bij Justitie en bij Binnenlandse Zaken, dus lange tijd bij de heren *van Angeren* en *van Boeyen*. Daarop had natuurlijk het Ministerie van Algemene Oorlogvoering, onder de heer *Gerbrandy*, wel degelijk invloed, al was het maar door de Commissie Voorbereiding Terugkeer. Het Ministerie van Algemene Oorlogvoering had dus wel degelijk, zonder dat het vreemd gebied aantrok, een zeer belangrijke centrale taak.

Men moet niet alleen op kwade dingen letten, maar ook op de goede. Ook in de tijden van grote interne moeilijkheden was er als algemene regel een algemeen streven naar samenwerking bij de Ministers. Steeds deed het besef zich gelden van de grote verantwoordelijkheid, welke de benarde positie van het Rijk en de hachelijke tijdsomstandigheden oplegden.

31424. De **Voorzitter**: Is het in elk geval zo geweest, dat de opzet van het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering bij de andere Ministers geen bedenkingen ontmoette? Is het geen kwestie geweest?

A. Neen; het kan wel enkele Ministers versterkt hebben in hun waakzaamheid tegen een ontwrichting van de verhoudingen door een veranderde positie van de Minister-President, maar voor zover mij bekend, is het geen kwestie geweest, voor mij zeker niet.

31425. De **Voorzitter**: De heer *Michiels van Verduynen* heeft van 31 December 1941 deel uitgemaakt van het Kabinet als Minister zonder Portefeuille. Had de heer *Michiels van Verduynen* onderwerpen, waarmee hij zich speciaal bezig hield, of was zijn functie meer te zien als een algemene versterking van het Kabinet?

A. Beide zijn waar. Hij werd opgenomen in verband met zijn zeer uitzonderlijke positie in Londen en ook om zijn persoonlijke gaven. Zijn toetreden bracht zeker versterking van het Kabinet mee. Hij was een zeer evenwichtig man, die reeds uit de aard van zijn functie heel wat wist; door zijn positie van ambassadeur bij de Engelse Regering kregen wij veel informatie. Hij had ongetwijfeld grote invloed op het buitenlands beleid. De samenwerking met hem was steeds goed. Er waren dus veel goede punten en met een beetje meer geluk was de ontwikkeling heel anders gelopen en was de Londense Regering hier teruggekomen op de voet als de Belgische Regering teruggekomen is. De heer *Michiels van Verduynen* heeft zich met tal van aangelegenheden bemoeid, ten nutte van de zaak. Bijv.: toen in December 1944 de situatie ten aanzien van de voedselvoorziening in bezet en onbezet gebied buitengewoon ongunstig was, is hij zeer actief opgetreden. Bij het plan in zake kinderuitzending heeft hij steeds op de meest krachtadige wijze hulp verleend. In allerlei dingen was hij ingewijd en zo betekende zijn aanwezigheid in de Ministerraad ongetwijfeld een versterking.

31426. De **Voorzitter**: Kunt u ook zeggen, welke de overwegingen zijn geweest voor de opnemings van *Raden Soejono* in het Kabinet?

A. *Soejono* — zijn plaats was naast mij in de Ministerraad — was e-n man, die in elke kring aanzien moest genieten. Hij werd gewaardeerd als een hoogstaand mens. Het besef, dat de verhoudingen in Indië op de duur geheel anders zouden worden, maakte ieder toegankelijk voor het denkbeeld om aan de verandering van gevoelens uitdrukking te geven door een representant, van Indië een plaats in het Kabinet te geven. Dat was in de gedachtengang van de Regering een daad van enige betekenis jegens de Indonesische bevolking. Hij was Minister zonder Portefeuille en kon op velerlei gebied samenwerken niet het Departement van van *Mook*. Hij was een man, die de gedachten van de gematigde nationalist goed tot uitdrukking kon brengen en bracht. Indertijd, in een polemisch artikel in „De Tijd”, vroeg de schrijver of de Minister-President vergeten was het warme pleidooi van *Soejono* in de Ministerraad om verder te gaan dan men toenmaals wilde gaan, juist om de ontwikkeling in Nederlandsch-Indië in de hand te houden.

De grondbedoeling van zijn benoeming was het contact te versterken tussen de gematigde nationalistische stroming en de Nederlandse Regering in Londen en later in ons land. Ik had groot respect voor *Soejono*. Hij is helaas plotseling gestorven.

31427. De **Voorzitter**: Wij hebben hier ook nog correspondentie, die afkomstig is van de heer *Burger*, voor- en nadat hem zijn ontslag was aangekondigd. Daaruit zou afgeleid kunnen worden, dat wellicht de werkelijke reden van zijn ontslag een andere is geweest dan de radiorede, die steeds als het officiële argument wordt aangevoerd. Maar daarvan hebt u door uw ziekte niets medegemaakt? Misschien hebt u er later kennis van genomen?

A. Als ik het goed begrijp, heb ik er in het geheel geen kennis van genomen. Zijn het omstandigheden van persoonlijke aard?

31428. De **Voorzitter**: Neen. Wij hebben een nota van de heer *Burger* aan de Ministers van 29 Januari 1945, waarin hij zegt, dat hij enkele dagen vóór zijn ontslag aan de Minister-President heeft medegedeeld, dat hij zelf genoodzaakt zou zijn ontslag te nemen, wanneer er niet op drie punten klaarheid kwam: de kwestie van de vertegenwoordigende lichamen, het M.G. en de opnemings van Katholieke Ministers in het Ministerie.

A. Ik kijk er enigszins van op in verband met een mededeling, die ik morgen had willen doen omtrent een schrijven, dat aan het einde van 1943 naar de Minister-President is gegaan.

Toen wij — ik kan het morgen zo nodig herhalen; het is daarvoor belangrijk genoeg — in de tweede helft van December 1944 in „Bosch en Ven” waren, begrepen de aanwezige Ministers, dat de positie eenvoudig onhoudbaar was en voor de Regering en voor het land. De toen in „Bosch en Ven” aanwezige Ministers hebben een stuk aan de Minister-President opgesteld, waarvan uw commissie, als zij het nog niet gedaan heeft, zeker kennis moet nemen. Indien ik het mij goed herinner, is het geredigeerd door de vertegenwoordiger van Minister *Gerbrandy* zelf, de kapitein-luitenant ter zee J. F. W. *Nuboer*. Dat stuk is opgesteld, als ik mij niet vergis, namens de vier aanwezige Ministers, de heren van *Heuven Goedhart*, van *Boeyen*, *Burger* en mij. Daarin werd de toestand omschreven en werd gezegd, dat hij onhoudbaar was; bovendien werd aangegeven, hoe wij ons de gang van zaken dachten. Dat is de aanleiding geweest tot de spoedvergadering van de Ministerraad om de situatie te bespreken; die vergadering had 2 en 4 Januari 1945 plaats. Nu kan ik niet goed zien — daarom begrijp ik het niet goed — waar de brief van de heer *Burger* in aas, want in vorenbedoeld stuk van de vier Ministers stond het eigenlijk al, zij het wellicht in een enigszins andere vorm.

Het stuk, waarop ik zoëven doelde, moet u absoluut raadplegen. Ik heb zelf geen afschrift van het stuk.

31429. De **Voorzitter**: Ik bedoelde het volgende stuk: een nota van de heer *Burger* aan alle Ministers in zake zijn aftreden als Minister, een nota van 29 Januari 1945, waarin hij een relaas geeft van de wijze, waarop het met zijn ontslag gegaan was — een wijze, die nogal singulier was — en waarin hij verder beschouwingen geeft over zijn radiorede en de problemen, die daarmee verband houden, een nota, die als volgt eindigt:

„Niemand betreurde dan ook ernstiger dan ik, dat door de onware en niemand overtuigende bewering, als zoude ik van de Regeerings-zuiveringspolitiek zijn afgeweken, de waardigheid van het door de Regeering gevoerde beleid in zake het verzet thans wordt ondermijnd, terwijl de eisch van rechtvaardigheid bij de zuivering in de waagschaal wordt gesteld.

Volledigheidshalve zij ten slotte gemeld, dat voormeld ingrijpen van den President plaats vond vier dagen, nadat ik te kennen had gegeven, mijn ontslag als Minister in overweging te moeten nemen op de hierna genoemde gronden:

a. Het spoedig herfunctionneeren in bevrijd Nederland van de grondwettige organen, raden, Staten en Parlement, is onvoldoende verzekerd.

b. Het Militair Gezag treedt in feite op als plaatsvervanger van de Regeering en niet slechts als tijdelijk hulporgaan tot herstel van normale gezagsverhoudingen.

c. Ten onrechte ontbreken Rooms-Katholieke Ministers in het Kabinet nu het grootste deel van Katholiek Nederland reeds enkele maanden bevrijd is, te meer waar het Kabinet meerdere vacatures heeft.”

Met andere woorden: De heer *Burger* zegt in dit slot, dat begint met „volledigheidshalve”, dat hij vier dagen voordat hij zijn ontslag kreeg, had te kennen gegeven, dat hij zijn ontslag in overweging moest nemen, aangezien op deze drie punten niet voldoende voorzieningen waren getroffen.

A. Deze brief staat mij niet voor de geest. Ik was toen buiten gevecht gesteld. Ik geloof, dat men hem in deze lijst moet plaatsen.

Het stuk, waarop ik doelde, door de vier Ministers uit Brabant aan de Minister-President gericht, is van beslissende betekenis geweest. Toen is er na de vergadering van de Ministerraad van 2 en 4 Januari enige tijd verlopen, waarin de crisis in de lucht hing.

Ik stel het mij zo voor. Er was op dat moment ongetwijfeld een kleine nuance tussen de heren *Burger* en *Albarda* omtrent de weg, die gevolgd moest worden, ten einde te komen tot het doel, dat wij allen nastreefden: de gezondmaking van de Regeeringsverhoudingen. Terwijl de heer *Albarda* vermoedelijk tot het laatst toe een weg zocht, waarbij samenwerking toch behouden bleef, heb ik reden om aan te nemen, dat de heer *Burger* de kans daartoe heel gering achtte, ter minste als men voet bij stuk hield, zodat het, in die gedachtengang voortgaande, te verklaren is, dat de heer *Burger* toen op eigen gelegenheid die kennisgeving heeft gedaan.

31430. De **Voorzitter**: Er staat in de nota van 29 Januari 1945:

„Volledigheidshalve zij ten slotte gemeld, dat voormeld ingrijpen van den President plaats vond vier dagen, nadat ik te kennen had gegeven, mijn ontslag als Minister in overweging te moeten nemen op de hierna genoemde gronden.”

Een en ander had de heer *Burger* aan de Minister-President vier dagen vóór zijn ontslag, bij brief van 19 Januari 1945, medegedeeld.

A. Het was de lijn doortrekken, die van Januari af gevolgd was, niet alleen door de heren *Burger* en *Albarda* en mij, maar door meerdere leden van het Kabinet.

De heer *Burger* had blijkbaar aanleiding gevonden zijn persoonlijke consequenties te trekken uit datgene, wat eigenlijk als een vaststaand verlangen in de kring van de Ministers was.

31431. De **Voorzitter**: Ik lees uit de brief van de heer *Burger*, het rondschrijven van 29 Januari 1945 aan de Ministers na zijn ontslag, waarin hij vertelt hoe het gegaan is en een motivering geeft, waarom hij de bewuste radiorede heeft gehouden, dat hij eigenlijk suggereert, dat deze radiorede min of meer een voorwendsel is geweest, dat tot zijn ontslag heeft geleid, nadat hij dat vier dagen te voren te kennen had gegeven, dat hij om de vermelde drie redenen overwoog zijn ontslag te vragen. Die indruk wekt het; intussen zal hij dat eventueel zelf nader moeten adstrueren.

A. Dat zal hij dan zelf moeten adstrueren. De vermelde drie redenen doen mij natuurlijk allerm minst vreemd aan. Ik bedoel: Hij kan zijn optreden op zijn eigen wijze adstrueren, maar er zit geen nieuw element in deze motieven; het stond toen zo.

Ik herhaal: Bij mij — *Burger* wist, dat dit mijn mening was — stond op de voorgrond, de zaak is zo verkeerd gelopen, is de Minister-president zo uit de hand gelopen, dat krachtig ingegrepen en gehandeld moet worden; met kleine concessies kunnen wij niet tevreden zijn, er moet een grondige verandering komen, of het loopt verkeerd met de Regering en met het bestuur van het land.

De heer *Albarda* was meer geneigd tot een compromis; zo stond het vóór het incident-*Burger*, waarin de heer *Albarda* dadelijk bevestigde stelling nam.

Aan de werkelijke gang van zaken, aan de ontwikkeling in de grote lijnen, zal de mededeling van *Burger* aan *Gerbrandy* vier dagen

vóór zijn ontslag, vermoedelijk weinig hebben afgedaan. In hoeverre die mededeling van invloed is geweest op het optreden van de heer *Gerbrandy* tegen de heer *Burger*, kan ik niet beoordelen.

Het vorenbedoelde stuk van de vier Ministers van einde 1944 had een nieuw element in de verhouding gebracht. Voor zover ik het mij herinner, behoorde de heer *van Boeyen* tot deze vier, ging hij in elk geval met het aan de orde stellen van de zaak akkoord. Wij wisten, dat de heer *van den Broek*, die ziek was, in hoofdzaak onze opvatting deelde. Wij twijfelden er niet aan, dat ook enige Ministers, die in Londen waren, op dat standpunt stonden.

De heer *Gerbrandy* heeft dadelijk gevolg gegeven aan de wens, een volledige vergadering van de Ministerraad in Londen te houden. De vergadering, die plaats had op 2 Januari en vervolgd werd op 4 Januari, bracht geen duidelijk resultaat. Na afloop kreeg ik een telefonisch verzoek van de heer *Gerbrandy* voor een vertrouwelijke bespreking, waarvan ik reeds gewag maakte.

De **Voorzitter**: Ik begrijp, dat u thans aan het einde van uw beschouwingen over punt o van het Enquêtebesluit bent gekomen. Het is op het ogenblik half vier. Wilt u nu nog beginnen met uw beschouwingen over punt j, of hebt u liever, dat wij dit aanhouden tot morgenochtend 10 uur?

A. Ik zou u willen voorstellen thans te eindigen. Toch zou ik nog even mijn raad willen onderstrepen om het vorenbedoelde stuk te raadplegen van einde December 1944, dat vermoedelijk getekend is door de heer *van Heuven Goedhurt* en kapitein-luitenant ter zee *Nuboer* en gericht was aan de Minister-President met het verzoek om een bijeenkomst van de Ministerraad. Ik heb geen afschrift van dat stuk en kan het dus niet raadplegen.

Het verhoor wordt geschorst en de zitting wordt verdaagd tot Donderdag 28 October 1948, des vooriniddags te 10 uur.

J. VAN DEN TEMPEL.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 28 OCTOBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Scliuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,

oud 71 jaar, wonende te Amsterdam, oud-Minister van Sociale Zaken.

Het verhoor van 27 October 1948 wordt voortgezet.

31432. De **Voorzitter**: Wij zijn gistermiddag zover gekomen, dat wij punt o, dat betrekking heeft op de moeilijkheden in de Kabinetten en de ontslagen, aan de leden van die Kabinetten verleend, in hoofdzaak hebben afgehandeld.

U zoudt nu kunnen overgaan tot een beschouwing van de onderwerpen, die vermeld zijn onder punt j van het Enquêtebesluit.

A. Dus u vindt goed, dat ik enkele aantekeningen daarover maak?

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. Ik wil niet trachten een en ander volledig te beschrijven, maar wil trachten die inlichtingen te geven, welke de commissie van nut kunnen zijn voor haar algemene oriëntering. Ik heb mij daarbij geheel beperkt tot de organisatie van het bestuur en het Militair Gezag.

31433. De **Voorzitter**: Mag ik, voordat u daaraan begint (misschien zoudt u daarover anders niet spreken), iets vragen over de Buitengewone Raad van Advies?

A. Daarover had ik inderdaad niet willen spreken.

31434. De **Voorzitter**: Ik wilde u vragen: hoe hebt u dit instituut gezien, wat is bij de oprichting de bedoeling geweest, is de bedoeling verwezenlijkt, hoe heeft het instituut gewerkt?

A. Dat is een kwestie geheel apart, waarover ik gaarne enkele algemene opmerkingen wil ten beste geven.

Er werd natuurlijk uitermate sterk gevoeld het gemis van een vertegenwoordigend lichaam. Dat gemis werd gevoeld door alle Regeringen, die geëmigreerd waren naar Engeland. Alle hebben op de een of andere wijze een voorziening getroffen, de een met een gelukkiger resultaat dan de ander.

Ook bij ons kwam naar voren, dat het niet juist was, dat wij geen officiële verbinding hadden met de groepen van Nederlanders, die op vrije grond verkeerden.

Het was wel degelijk om voeling te houden met de opvattingen en de stemmingen van de representatieve Nederlanders op vrije grond, dat de Buitengewone Raad van Advies werd ingesteld. Bij die samenselling is in ruime mate rekening gehouden met verschillende stromingen. Dienaangaande hebben zich in Londen eigenlijk geen moeilijkheden voorgedaan. Er was weleens verschil van mening over de een of andere kandidaat, maar voor zover ik het kan nagaan, waren de verschillende opvattingen en groepen in de Buitengewone Raad van Advies vertegenwoordigd. In de loop van de tijd heeft zich een grote moeilijkheid voorgedaan, welke het nut van de Buitengewone Raad van Advies in niet gunstige zin heeft beïnvloed. Het aantal personen, die voor benoeming in aanmerking kwamen, was gering; zoals op elk gebied naar voren kwam, dat er een gebrek aan krachten was. Dat gold voor de Regering in het algemeen, dat gold voor sommige Departementen en sommige diensten in bijzondere

mate en dat gold ook voor de Buitengewone Raad van Advies, zodat het gebeurde, dat ambtenaren in de Buitengewone Raad van Advies zitting hadden, die op de geste van de Minister, onder wie zij werkzaam waren, of op andere Departementen, met welke zij ambtelijke relatie hadden, critiek konden oefenen; dat gaf dus, om zo te zeggen, een onjuiste vermenging tussen uitvoerend en vertegenwoordigend gezag. Dat deed afbreuk aan de positie van de Buitengewone Raad van Advies. De een trok er zich meer van aan dan de ander. Sommige ontwerp-besluiten van sommige Departementen ondergingen een uitvoerige schriftelijke gedachtenwisseling. Met andere was dat weer niet het geval.

31435. De **Voorzitter**: Het was dus zo, dat de Regering ontwerp-besluiten en andere zaken wel in ruime mate bij de Buitengewone Raad van Advies bracht?

A. Ja zeker, maar de een vatte het wat ruimer op dan de ander. Ik vond het overleg nuttig, al leidde dat tot meer werk, wat in de gegeven omstandigheden bezwaarlijk was. Het oordeel van de leden van de Raad van Advies had zeker waarde. Het opnemen van ambtenaren in de raad, de vermenging van uitvoerend en vertegenwoordigend gezag deed schade aan de verdere ontwikkeling. De heer *Posthumus Meyes* was secretaris van de raad en tegelijk de tweede man van het Militair Gezag. De raad deed overigens goed werk. Zijn voornaamste en mijns inziens nuttigste bemoeiing betrof de ontwerpen betreffende de bestuursvoorziening na de bevrijding.

Maar toen Holland weer dichter bij ons kwam en de relatie met het vaderland sterker werd, nam de betekenis van de raad van zelf af. Sommige van zijn leden verlieten Londen of werden in elk geval meer ambulante. Ook Oost- en West-Indië werden vertegenwoordigd in de raad. Het resultaat van de ontwikkeling was, dat er steeds minder belangstelling was voor de raad. Hij is ten slotte op weinig elegante wijze aan de dijk gezet.

31436. De **Voorzitter**: Er is een besluit, waarbij de Buitengewone Raad van Advies is opgeheven. Daarin wordt voor de motivering van de opheffing verband gelegd met de a.s. bevrijding van Nederland.

Wij hebben hier gehad de heer *Veraart*, en deze heeft gezegd: Het was anders: het was zo, dat de raad een afwijzend advies had uitgebracht over de bestuursvoorziening, in het bijzonder over de ten aanzien van het Parlement voorgestelde regeling, en dat was volgens de heer *Veraart* de werkelijke reden, dat de Raad van Advies naar huis werd gestuurd.

A. Om het ondeugend te zeggen: de waarheid kan misschien in het midden liggen. Ik kan de suppositie van de heer *Veranrt* niet tot de mijne maken, maar dat sommigen door dat resolute advies onaangenaam getroffen zijn, kan ik wel aannemen. Het was in elk geval een sterk advies. Dat iemand als prof. *Veranrt*, die zich in het algemeen nogal ter zijde gesteld voelde, dat verband zo sterk legt, kan ik mij voorstellen. Ik kan zijn lezing echter niet in die vorm aanvaarden. Er zijn verschillende opvattingen mogelijk.

31437. De **Voorzitter**: Indien ik u goed begrepen heb, heeft men de Buitengewone Raad van Advies ook enigermate gedacht als een surrogaat-vertegenwoordigend lichaam, zal ik nu maar zeggen. Het merkwaardige is, dat in het betreffende wetsbesluit aan de leden van de Buitengewone Raad van Advies een zeer strenge geheimhoudingsplicht is opgelegd, strenger dan die, welke in de Wet op de Raad van State aan de leden van de Raad van State is opgelegd. Men zou zo zeggen, dat dit toch eigenlijk min of meer in strijd was met het karakter van een lichaam, dat een leemte moest opvullen, die door het wegvallen van de volksvertegenwoordiging was ontstaan. Ten slotte is toch een van de belangrijkste elementen van een vertegenwoordigend lichaam de openbaarheid en de publiciteit. Ik begrijp, dat andere overwegingen daar tegenover stonden — men was in Londen en het was oorlog —, maar het is wel heel sterk naar de andere kant doorgeslagen. Ik geloof, dat daardoor dit college veel

meer is geworden een Raad van State dan? een vertegenwoordigend lichaam.

A. Het karakter van dat college lag er misschien tussenin. Zoals u bekend is, was de vice-president van de Raad van State voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies. Ik kan echter niet zeggen, dat ik die gang van zaken onjuist vond. Wij waren in oorlog en bevonden ons in een vreemd land. Wij maakten deel uit van een groter geheel en een ontijdige of onjuiste publicatie van iemand, die in een officieel lichaam zat, kon in die omgeving veel kwaad doen. Men heeft dus naar een tussenvorm gezocht. Het milieu in Londen was er niet naar om er op gebrand te zijn, dat lichaam zeer grote bevoegdheden te geven. Het was niet een zuivere vertegenwoordiging van het Nederlandse volk. Het was te weinig volksvertegenwoordiging en dat kon niet verholoed worden. Ik heb zelf ook niet gewerkt in de richting, dat dit lichaam grotere bevoegdheden zou krijgen dan het had, omdat wij in oorlog waren en omdat het geen volksvertegenwoordiging in de eigenlijke zin was. Het was een college, samengesteld uit personen, die de publieke opinie in Londen tot uitdrukking konden brengen. Op die wijze werd er althans nog enig officieel contact tot stand gebracht met de verschillende stromingen in de Nederlandse kolonie. De omstandigheden maakten het moeilijk om verder te gaan.

De Voorzitter: Dan zijn wij nu vanzelf weer aangeland bij de onderwerpen, die u wilde bespreken.

A. Dat betreft in de eerste plaats de voorbereiding van de organisatie van het bestuur. Die voorbereiding is al vroeg aangevangen, eigenlijk niet in de Ministerraad en ook niet rechtstreeks door een besluit van de Ministerraad. Er was ingesteld een Commissie Terugkeer door de Minister-President, Ik herinner mij niet, dat zij is ingesteld door de Ministerraad. Ik geloof, dat dit gebeurd is door de Minister-President. Ik kan mij niet anders herinneren. Toen wij van de instelling van die commissie hoorden en er naar informeerden, werd de voorstelling gegeven, dat zij was ingesteld om zich bezig te houden met militaire, administratief-technische en politieke vraagstukken, die verband hielden met de terugkeer, dus in het algemeen technische vraagstukken, de terugkeer betreffende. In die commissie hadden zitting de Minister-President, de Minister van Defensie — na de splitsing van Defensie de Ministers van Oorlog en van Marine — en de Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken.

31438. **De Voorzitter:** Was het naar uw oordeel een ministeriële commissie? Ik bedoel: een commissie uit de Ministerraad?

A. Het was een commissie van Ministers, waarvan de vergaderingen grotendeels werden bijgewoond door de Prins.

31439. **De Voorzitter:** Dat wilde ik u juist vragen: was de Prins lid of kwam hij in de vergaderingen zonder dat zijn positie formeel geregeld was?

A. Het laatste is juist, dunkt mij. Het is zeker geen besluit van de Ministerraad geweest. Trouwens: de commissie was aan het werk, vóórdat men zich er goed rekenschap van had gegeven.

Toen het voor het eerst naar voren kwam, was dit de motivering.

31440. **De Voorzitter:** Ik vraag het, omdat volgens de Enquêtewet de commissie alleen mag vragen naar besluiten van de Ministerraad en naar de gronden daarvan. Dat geldt natuurlijk evenzeer voor ministeriële commissies of commissies uit de Ministerraad. Maar nu zou het karakter van deze commissie enigszins onzeker zijn, als het een commissie is geweest, waarin ook andere personen dan Ministers benoemd waren. Vandaar, dat ik deze vraag stel. Indien Prins *Bernhard* tot lid er van benoemd is, zou men niet kunnen volhouden, dat het een commissie uit de Ministerraad was.

A. Ik kan er geen definitief antwoord op geven. Ik heb in de veronderstelling geleefd, dat het een regeling was tussen de Minister-President en de Prins. De Prins stelde natuurlijk bijzonder veel belang in de militaire aangelegenheden. Het was mede de bedoeling om de militaire maatregelen te bespreken, die zich bij de bevrijding in ons land zouden opdoen, en daarom was hij er blijkbaar in betrokken.

31441. **De Voorzitter:** Onze indruk is, dat de commissie geen officiële status had.

A. De commissie had zeker geen officiële status. De commissie is aan het werk gegaan en zoals het aanvankelijk werd voorgesteld, betrof het uitsluitend de voorbereiding van administratieve maat-

regelen en had de commissie generlei bevoegdheid. Toen de Ministerraad met de bemoeiingen der commissie in aanraking kwam, is er van onze kant op gewezen (er zaten geen sociaal-democratische Ministers in de commissie), dat wij veronderstelden, dat elk besluit, elke maatregel van de commissie zou moeten worden bekrachtigd in de Ministerraad, en dat is toegezegd.

31442. **De Voorzitter:** En in de praktijk doorgevoerd?

A. Voor zover ik het weet, wei, zeker ten aanzien van maatregelen van wetgevende aard. Men kon er trouwens niet buiten.

De commissie begon reeds vroeg zonder opdracht van de Ministerraad met de behandeling van staatkundige vraagstukken. Toen dat bekend werd, is nadrukkelijk vastgesteld, dat de gehele materie de Ministerraad zou moeten passeren.

In de commissie zaten de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie, de heer *van Boeyen* en, toen deze eenmaal als Minister optrad, de heer *van Angeren*. De aard der materie bracht mee, dat een belangrijk deel van de voorbereiding van de terugkeer in handen van deze twee Ministers kwam, door de Departementen, die zij beheerden, en in zekere zin door hun qualiteiten, ten minste door hun kennis. De heer *van Boeyen* was een administratief zeer onderlegd man en de heer *van Angeren* had zijn reputatie als een zeer bekwaame jurist.

Toch heb ik deze gang van zaken, die dus buiten ons om begonnen is, altijd betreurd. Ik had voor de grote technische kennis van die twee collega's, van wie sindsdien één is overleden, ongetwijfeld groot respect; zij waren in technische zin ongetwijfeld hoogst bekwaame mannen, maar zij waren geen politici in die zin, dat zij door hun werkring en aard voorbeschikt waren gestalte te geven aan politieke aspiraties van het volk; dat stond buiten hun persoonlijkheid. Het resultaat is geweest, dat, toen de eerste voorstellen betreffende voorziening op staatkundig gebied aan de Ministerraad werden voorgelegd, dadelijk een enorme afwijking moest worden geconstateerd voor de overgangstijd (het ging alleen over de overgangstijd), vergeleken bij de normale constitutionele toestand.

31443. **De Voorzitter:** Over welke periode spreekt u nu?

A. Dit betreft het tweede halfjaar van 1941. Er is een nota van de heer *Albarda* van 18 Augustus 1943, waarin hij gewag maakt van zijn nota's ter zake aan de Ministerraad van 20 September, 2 October en 10 December 1941. Toen waren deze aangelegenheden dus reeds in discussie.

In de eerste nota's, dus die van 1941, aan de Ministerraad, heeft *Albarda*, in tegenstelling tot wat werd voorgebracht door de commissie voor de terugkeer, het denkbeeld aanbevolen om de Staten-Generaal na de bevrijding te doen herleven op de grondslag van de samenstelling van Mei 1940. In de nota van 18 Augustus 1943 zegt hij, dat hij dat denkbeeld liet varen, omdat hij er geen steun voor kreeg bij de Ministerraad. Ik roer dit punt met opzet even aan. Uit die zinsnede blijkt, dat ook ik aan zijn denkbeeld geen positieve steun verleende. Toen *Albarda* dat denkbeeld naar voren bracht, heb ik er geen woord tegen ingebracht, ook geen woord er vóór gezegd. Ik werd geleid door deze gedachte: De stemming in de Ministerraad is nu precies andersom; er is nu geen land mee te bezeilen. Te zijner tijd, als de oorlogstoestand zich in gunstige zin verder ontwikkelt, zullen voorzieningen tot stand moeten komen. Doch ik voorzag toen reeds, dat men niet eenvoudig het oude zou kunnen herstellen, dat men op de een of andere wijze aan het verlangen zou moeten voldoen om nieuwe elementen in de Staten-Generaal plaats te geven en dat men een vorm zou moeten vinden om dat zoveel mogelijk langs legale weg te doen.

31444. **De Voorzitter:** Verstaat u daaronder: door de Staten-Generaal zelf?

A. Met medewerking van de Staten-Generaal zelf. Het kon nooit volkomen langs legale weg, vanwege de grondwettelijke beperkingen, maar hoeveel dingen zijn er niet gedaan, die niet volkomen in overeenstemming met die bepalingen waren? De zetel der Regering mocht zich niet buiten het Rijk in Europa bevinden, maar toch bevond hij zich daar. Men kon niet precies de legale weg volgen, maar men kon het wel zó doen, dat een ieder zou moeten erkennen: er is zoveel mogelijk de legale weg gevolgd, in overeenstemming met de constitutie en het verlangen van het volk. Zoveel mogelijk langs legale weg moest m.i. getracht worden het verzet, dat op de voorgrond was gekomen, na de bevrijding ook een stem in het kapittel te geven.

Op de grondslag van het werk, dat uit handen kwam van de commissie voor de terugkeer, is er toen geruime tijd gedokterd aan verschil-

lende ontwerpen, in feite ontwerpen van de heren *vars Boeyen* en *van Angeren* en de Minister-President. Er is heilhaaldelijk gepoogd om op die verkeerde grondslag tot enig resultaat te komen. Daarbij heeft zich, van mijn standpunt gezien, bijzonder verdienstelijk gemaakt de heer *Albarda*. Ik heb hem in zijn pogen gesteund. Zelf heb ik ook getracht in de ontwerpen van de commissie verbeteringen aan te brengen. Gedeeltelijk werd ook succes bereikt. Telkens werden er wijzigingen in aangebracht, welke enigszins gingen in de richting, welke wij wilden gaan. Ik kan u die lange reeks van opeenvolgende bescheiden niet overleggen, want ik heb ze niet meer, maar de heren *van Angeren* en *Albarda* zullen waarschijnlijk wel een compleet stel hebben aangehouden.

De kern — en het grote bezwaar tevens — var, al die voorstellen was, dat zij neerkwamen op de instelling van een centraal controlerend-adviserend lichaam voor de overgangstijd, waarvan de leden zouden worden benoemd, en dat uitgaanae van de stelling: „De oude Staten-Generaal bestaan niet meer.”

Ik moet nog even terugkomen op wat ik gisteren heb gezegd aangaande de steer, waarin gewerkt moest worden, aangaande de opvattingen, toenmaals heersende in Londen omtrent het partijwezen in het algemeen in Nederland, omtrent de positie en de toekomst van de arbeidersbeweging van alle richtingen in ons land, de steinming tegen de oude Staten-Generaal, het streven om verandering te brengen in de positie van de Kroon. Dat alles was zeer zeker geweest om die voorstellen. Het werd er niet bijgehaald, maar het was de steer, waarin moest worden gewerkt. Er kwam bij: de algemene onzekerheid in 1941/1942 omtrent de toekomst. Men denke ook aan Indië. Het was alles even onzeker.

Wij hebben dus toenmaals de zaak niet principieel gesteld in de Ministerraad; er is telkens getracht te komen tot een compromis. Mede doordat de voorstellen zo uitermate onbevredigend waren in het begin, was het resultaat telkens een verbetering naar onze kant toe, om het zo maar eens uit te drukken.

In het voorjaar van 1944, want de behandeling in de Ministerraad bleef soms maanden rusten.....

31445. De **Voorzitter**: U springt nu ineens over naar het voorjaar van 1944. Wij hebben inderdaad die nota's van de heer *Albarda*, waarover u hebt gesproken. Er is ook een nota van de heer *Albarda* van 14 September 1942, waaruit men de indruk krijgt, dat de heer *Albarda* op dat moment een deel van zijn stellingen van 1941 losliet.....

A. Ja, dat zal wel.

De **Voorzitter**:terwijl later bij hem weer het oude standpunt naar voren komt.

A. Het oude standpunt is in een later stadium naar voren gebracht speciaal door mij, in een andere vorm; daarover kom ik dadelijk te spreken; dat was in de slotfase, in de laatste helft van 1944, na het definitieve advies van de Buitengewone Raad van Advies.

31446. De **Voorzitter**: Hoe ziet u de nota van de heer *Albarda* van 14 September 1942 in deze ontwikkelingsgang?

A. Ik heb die nota niet voor mij en kan niet op haar inhoud ingaan. Wel kan ik haar plaatsen in de sfeer van die dagen. Het oorspronkelijke idee van de heer *Albarda* was dus van de baan. Wij moesten werken op basis van de voorstellen aan de Ministerraad. Ons uitgangspunt was, gegeven de bestaande toestanden en de onzekerheid: let us try to make the best of it. De heer *Albarda* behoeft niet teruggekomen te zijn op zijn oorspronkelijk idee; doch hij heeft er naar gestreefd, het best mogelijke te bereiken. In dat kader zal men dit wel moeten zien.

31447. De **Voorzitter**: Het besluit D 60 van 11 December 1943, houdende vaststelling van het besluit op de bijzondere staat van beleg, is tot stand gekomen, onderwijl al die pogingen aan de gang waren.

Daarin wordt gesproken van een „tijdelijk orgaan om op enigerlei wijze mede te werken aan de wetgeving”. Dat is dus het orgaan, dat in die periode van voorbereiding van de bestuursvoorzieningen de Ministerraad voor de geest stond?

A. Inderdaad. Een van de pogingen van *Albarda* was — het was jammer, dat *Albarda* niet vanaf den beginne in die commissie zat: hij was daarvoor een van de meest gequalificeerde personen — om de positie van leden van het centrale adviserende lichaam veilig te stellen in de overgangstijd.

Ik zal de verschillende fasen van die ontwikkeling en die worsteling niet trachten te beschrijven. Er waren allerlei nuancer en mogelijkheden; allerlei kansen om in dat knoewerk correcties aan te brengen. Voorjaar 1944 was men zover gevorderd, dat op 17 en 31 Maart van dat jaar door de heren *Albarda*, *van Boeyen* en *Burger* in opdracht van de Ministerraad aan de Buitengewone Raad van Advies inlichtingen konden worden gegeven omtrent de voornemens der Regering in deze materie. Er werden vele bezwaren ingebracht en in verband daarmee werd een nieuwe redactie vastgesteld. Ik was toen juist terug uit Amerika, kreeg dat gewijzigde ontwerp in handen en op mijn sterk aandringen zijn er toen nog enige belangrijke wijzigingen in aangebracht. Maar de regeling zelf stond vóór en na op verkeerde basis, nog steeds op de basis van het benoemen, zoals u zegt. Dus, vrij ingrijpend gewijzigd, werd het ontwerp midden 1944 toegezonden aan de Buitengewone Raad van Advies.

31448. De **Voorzitter**: Kunt u met een enkel woord aangeven welke de basis was van dat gewijzigde ontwerp? Kende dat uitsluitend een college, dat benoemd zou worden, of zat daarin al de synthesgedachte oud—nieuw?

A. De benoeming bleef gehandhaafd, maar er werd veel reeds vastgesteld, dat er plaats zou worden gereserveerd voor de leden van de Staten-Generaal, die de „test” zouden kunnen doorstaan.

31449. De **Voorzitter**: Dat was dus een categorie, die werd aangeduid als „in aanmerking te komen voor benoeming”?

A. Juist. Niet alle leden van de Staten-Generaal zouden benoemd worden, maar er kwamen leden in. Dat was al een concessie.

31450. De **Voorzitter**: Maar met benoeming door de Kroon?

A. Inderdaad, en na zuivering door een ander college dan de Kamers. De Staten-Generaal bestonden immers niet meer. Zo was de situatie dus. Zo ging het ontwerp naar de Buitengewone Raad van Advies. Met mijn beste wensen. Met „mijn beste wensen” bedoel ik: mijn beste wensen voor een grondig, onafhankelijk oordeel over deze gehele materie. De Buitengewone Raad van Advies heeft deze zaak inderdaad grondig gezien. Tenslotte heeft de Raad een kloek afwijzend advies aan de Regering uitgebracht. De Raad wilde er bij wijze van spreken niets van weten. Hij kwam op voor een onverzwakte handhaving, voorzover de buitengewone omstandigheden dat gedoogden, van de constitutionele rechten en het constitutioneel bestel van het Nederlandse volk, en wel van het ogenblik der bevrijding af. Als ik mij goea herinner, is het letterlijk zo in het advies van de Raad gezegd. Dit was niet een advies, dat met algemene stemmen door de Raad is aangenomen, maar een advies van de meerderheid.

Onder al die bedrijven door — het was een verwarde episode — kwam op 31 Juli 1944 een Besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening tot stand. Een lege dop! Het regelde niets. Dat verwees alles naar een nadere regeling bij Koninklijk besluit. Het was niet meer dan een verlegenheidsmaatregel. De zaak zelf bleef in volle omvang aan de orde.

Bij Regeringsbesluit van 2 Augustus 1944 volgde de benoeming van een college van Vertrouwensmannen in bezet gebied. Men vindt ook wel eens een andere datum voor dit besluit. Dat houdt verband met de datum van afkondiging.

Toen volgde op 5 September 1944 — want op de oplossing van al die onzekerheden kon men niet wachten — het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten (E 86), waarna op 18 September 1944 kwam het Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden (E 119). Dat gebeurde, terwijl nog altijd hangende was die principiële kwestie omtrent de Staten-Generaal. Dat laatste besluit — Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden — is slechts door drie Ministers gecontrasigneerd. Ik moet mij erg vergissen, wanneer dat op zich zelf ook niet een verlegenheidsmaatregel was. Ik bedoel het laten tekenen door drie Ministers; niet de maatregel zelf, want die betekende een bepaalde stap.

31451. De **Voorzitter**: Het Besluit is getekend door de heren *Gerbrandy*, *van Boeyen* en *Burger*.

A. Het ontwerp is natuurlijk in de Ministerraad behandeld, maar gegeven die principiële kwestie omtrent de Staten-Generaal vond men het veiliger dat stuk te laten tekenen door drie Ministers, die daartoe bereid waren. Daardoor werd het effectief. Het is goed dit te zeggen, omdat het de sfeer schetst. Immers, omtrent het cardinale punt moest nog beslist worden.

31452. De **Voorzitter**: In dat laatste besluit is de synthesgedachte gevolgd, want er staat, dat de gemeenteraad zal bestaan „uit het in artikel 5 der Gemeentewet aangegeven aantal leden, die geacht worden het vertrouwen der ingezetenen tijdens de bezetting te hebben behouden of verkregen en door de in artikel 3 bedoelde commissie zijn aangewezen.”; zij zouden dus niet door bestuursambtenaren, maar door een speciale commissie aangewezen worden. Bovendien moesten de „goedgebleven” leden van 10 Mei 1940 in elk geval worden aangewezen.

A. In elk geval vond men het beter (laat ik zeggen: ik zelf vond het ook beter) de zaak bij wijze van spreken uit te vechten bij de regeling voor het centrale college, want dat was van beslissend belang.

31453. De **Voorzitter**: In artikel 3 staat, dat van de commissie, die de leden van de gemeenteraden moest aanwijzen, ook deel zou uitmaken „een daartoe aangewezen lid van de in artikel 3 van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal bedoelde commissie”, terwijl de leden van de Provinciale Staten door laatstgenoemde commissie zelf zouden worden aangewezen.

Een lid van de commissie, die de leden van de Staten-Generaal moest aanwijzen, moest derhalve zitten in de commissie voor de gemeenteraden, terwijl de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal ook de leden van de Provinciale Staten zou aanwijzen. Als men dit leest, krijgt men de indruk, dat de regeling voor de Staten-Generaal eigenlijk ook op het punt stond van de helling te lopen.

A. Ja, dat was het juist: niemand wist, hoe ver men met de bouw was gevorderd. Men greep hier vooruit op wat misschien zou komen, maar er nog niet was. Er waren verschillende nuances. De heer *Burger*, die natuurlijk verder wilde gaan ten aanzien van de Staten-Generaal, die au fond mijn opvatting, waarover ik nu kom te spreken, wellicht was toegedaan, heeft dat besluit mede-ondertekend. Er was een algemeen gemiddelde, dat in een besluit betreffende de Provinciale Staten en de gemeenteraden wel neergelegd kan worden; niemand ging daartegen in. De tijd drong; een voorziening kon niet langer achterwege blijven. Toch achtte men het beter niet de handtekening van alle Ministers te vragen; dat kon nieuw oponthoud geven.

Het is een beetje verward, maar het wàs verward!

Door het advies van de Buitengewone Raad van Advies kwam de cardinale kwestie opnieuw in de Ministerraad. Nu moest men tot een definitieve beslissing komen. Een definitief ontwerp moest aan de Koningin worden voorgelegd. Er was een sterke stroming in de Ministerraad, die er van uitging, dat de Regering niet naar Holland terug kon zonder een desbetreffend besluit. Die opvatting werd o.a. voorgestaan door de heer *Albarda*, die blijkbaar bereid was een concessie te doen om dit doel te bereiken. Dat alles zou slechts een overgangstijd betreffen, waarna men tot de normale toestand zou terugkeren.

Nu moet men in aanmerking nemen, dat wij in de tweede helft van 1944 verkeerden, toen al vaststond, dat de bevrijding voor de deur stond en de behoefte aan een regeling dus binnen betrekkelijk korte tijd acuut zou worden. Er was een geheel andere geestesgesteldheid dan in 1941, een geheel andere kijk op de problemen. Terwijl men in 1941 niet repte van een algeheel herstel van de socialistische arbeidersbeweging — die verwachting kon men voor zich zelf koesteren —, was het in 1944 al duidelijk, dat de voornemens voor de overgangstijd, welke in de vóóronwerpen hun uitdrukking hadden gevonden, niet konden stroken met de wensen van de grote politieke partijen en van het Nederlandse volk. Dat kon iedereen aanvoelen.

Onder die omstandigheden kwam de zaak weer in de Ministeraad. Wij hebben er een heftig debat over gevoerd, dat in de eerste plaats ging over de vraag: Moeten wij er van uitgaan, dat de oude Staten-Generaal nog wel of niet meer bestaan?

Ik heb nog eens nagelezen, wat ik in mijn boek dienaangaande heb geschreven; het geeft precies mijn standpunt weer en het schijnt mij goed toe, voor de volledigheid van het verhoor, dat ik in dit verband mijn boek citeer.

Op blz. 203 staat:

„Zoo kwam het vraagstuk opnieuw, in vollen omvang, in den Ministerraad. Er volgden grondige en bewogen besprekingen. Frank en vrij, los van vroegere discussies en compromissen, werden de problemen opnieuw gesteld en behandeld, in het licht van de omstandigheden van het oogenblik. Er waren tal van nuances in den Ministerraad, welke uiteraard hier niet kunnen worden besproken. Het ligt voor de hand, dat de zienswijzen van *Albarda*, *Burger* en mij veesizins parallel liepen.

Doch ook hier waren er nuances. *Albarda* — zie ik goed — werd bovenal geleid door den wensch, dat de materie, in elk geval, vóór den terugkeer wettelijk zou zijn geregeld — ook de Raad van Advies had op de wenschelijkheid daarvan den nadruk gelegd — en hij scheen geneigd mede te werken tot een oplossing in democratischen zin, welke de kans op de medewerking van de Kroon tot het tot stand komen van het desbetreffende besluit zoo groot mogelijk zou maken. Ik was tot de overtuiging gekomen, dat moest worden uitgegaan van de erkenning van het bestaan van de Staten-Generaal, welke door de Uitschers was ter zijde geschoven — dat, afgezien nog van de principieele overwegingen, alleen op dien voet het normale democratische bestel, in den geest onzer constitutie, op korten termijn kon worden hersteld en bevestigd, dat aldus aan elk anti-democratisch avontuur de weg zou worden afgesneden en aan het regeringsgezag in dezen critieken tijd de onmisbare vaste basis zou worden gegeven. En dat het mondighe Nederlandsche volk recht had op onmiddellijk herstel van de Provinciale Staten en Gemeenteraden.”

Op grond van die overwegingen stelde ik een procedure voor, welke ik aldus heb omschreven:

„Laat de Regeering zich tijdig in verbinding stellen met de Voorzitters der beide Kamers en hun haar wensch te kennen geven, dat de Staten-Generaal zoo spoedig mogelijk na de bevrijding zullen worden bijengeroepen in een veëenigde vergadering. Daaraan zal echter een zuivering der Kamers door haar zelve moeten voorafgaan. Met de Voorzitters worde overeengekomen, dat, in overleg met de Regeering, als officieele gasten tot deze vergadering worden uitgenoodigd vertegenwoordigers van die groepen en stroomingen in de bevolking, welke daarvoor, uit hoofde van hun verdiensten in den vrijheidsstrijd, in aanmerking komen: van de verzetsbeweging in al haar gedingen, van leger, vloot, luchtmacht, koopvaardij en anderen — en vanzelfsprekend van de Indiën. In die ~ere-nigdøvergadering, waar het Nederlandsche volk waarlijk bijeen is, spreekt de Koningin voor de Regeering, de woorden van saâmverbondenheid, dank en vertrouwen, welke de verheven plechtigheid van den dag vraagt.

En Zij kondigt aan, dat dienzelfden dag bij de Staten-Generaal een wetsontwerp wordt ingediend, waaromtrent de Regeering vertrouwt, dat het met bekwamen spoed tot wet zal worden verheven, waarin de bezetting van de opengekomen plaatsen in de Staten-Generaal” — *Gerbrandy* rekende, dat pl.m. $\frac{1}{4}$ van de plaatsen zouden vrijkomen, — „wordt geregeld door de aanwijzing van personen, die zich in het verzet tegen den vijand en in den strijd voor de vrijheid en onafhankelijkheid van het land verdienstelijk hebben gemaakt.

Mij stonden daarbij ook de woorden voor den geest, welke een hooggeplaatst Nederlander van wijde ervaring, verknocht aan het Huis van Oranje, tot tweemaal toe tot mij had gericht:

„De Koningin moet na de aankomst in het land niet naar het paleis rijden. Haar eerste rit moet zijn naar de Volksvertegenwoordiging in vereenigde vergadering. En mocht gij iets kunnen doen om dat te bevorderen — doe het.”

Dat betoog maakte in de Ministerraad zeker indruk. Maar in de Ministerraad was de situatie moeilijk, vooral omdat *Gerbrandy* van een bestaan van het oude Parlement niet wilde weten.

Nu telde de Ministerraad twee nieuwe leden, de heren *Burger* en *van Heuven Goedhart*, die uit bezet Nederland naar Londen waren gekomen. Het ongeluk wilde, dat, wat betreft het bijznoepen van het oude Parlement, de heer *van Heuven Goedhart* het eens was met *Gerbrandy*. Dat was een bijzondere verzwakking voor het streven naar een regeling, zoveel mogelijk in constitutionele zin. De discussies leidden er toe, dat op een gegeven oogenblik de Minister-President stemming wenste over de vraag: Bestaan de oude Staten-Generaal nog of bestaan ze niet meer?

Men liet merken: Als dat punt van de baan was, zou er gemakkelijker tot overeenstemming zijn te komen. Met grote meerderheid is toen de opvatting: de oude Staten-Generaal bestaan niet meer, aanvaard. Ik stemde natuurlijk andersom. Ik meen — ik weet het niet precies, maar dat zou uit de notulen van de Ministerraad kunnen blijken —, dat tegen die opvatting van de meerderheid 3 stemmen zijn uitgebracht. Die stemming stond ongetwijfeld onder invloed van de gewrongen situatie, waarin men, door al hetgeen was voorafgegaan en door de koppigheid van de Minister-President, was geraakt.

Na die stemming was men bereid concessies naar onze kant te doen. Eén daarvan was, dat alle zuiver bevonden leden der oude Kamers in de benoemde Staten-Generaal een plaats zouden krijgen. Dat was,

zakelijk gesproken, tegenover begin 1941 natuurlijk een belangrijke verandering. Toen kwam het geschil over de zuiveringsprocedure. Men kon aan de oude Kamers, zo werd gezegd, de zuivering niet overlaten. Ik was tegen een andere oplossing fel gekant, omdat mijns inziens de zelfstandigheid en de vrijheid van de Volksvertegenwoordiging inhouden, dat zij over dergelijke aangelegenheden zelf beslist. Ik heb mij er dus krachtig tegen verzet, dat een ander college dan de Kamer zou beslissen over de zuiverheid van de Kamerleden. Wij stonden daarin mijns inziens ook feitelijk sterk. Er waren in beide Kamers zeer vooraanstaande personen, van wie men geen ogenblik kon aannemen, dat zij er in zouden toestemmen, dat iemand, die niet zuiver was, zijn plaats in de Kamer zou herkrijgen. Voor dit standpunt was echter geen meerderheid te vinden. Wel kwam men er toe, te bepalen, dat in het zuiveringscollege ook leden van de Staten-Generaal zouden worden opgenomen, maar andere elementen zouden toch ook in dat college zitting nemen. Dat is later zo ook toegepast.

Ik vond dit voor de gehele positie van de Volksvertegenwoordiging een gewichtig punt. Niet materieel, maar voor de gehele machtsverhoudingen, voor het aanzien van de Kamer. Onze moeilijkheden werden nog vergroot, doordat men geen zekerheid had omtrent de toekomstige houding van de Kamers. Sommigen mochten al veronderstellen, dat de Kamers zich bij alles zouden neerleggen en zich ter zijde zouden laten stellen, maar de andere veronderstelling, dat de Voorzitters, na overleg met het Seniorenconvent, wel eens het initiatief zouden kunnen nemen om het bijeenroepen der Staten-Generaal te bevorderen, was ook niet onmogelijk. Dan zou men bij het vasthouden aan de opvatting van de meerderheid in de Ministerraad een conflict hebben gekregen tussen de ene en de andere macht. Dat is ook besproken. Ik heb in de Ministerraad ook gezegd: Wanneer er verschil mocht zijn tussen wat men hier uitbroedt en hetgeen de Staten-Generaal in 's lands belang noodzakelijk achten, en er mocht daaruit een conflict ontstaan, dan stel ik mij aan de zijde van de Staten-Generaal.

Het ontwerp is toen gewijzigd, zó, dat het aanvaardbaar werd ook voor degenen, die bovenal zo tijdig mogelijk een regeling wensten te zien tot stand komen, ondanks bezwaren, die zij mochten koesteren.

Ik vond geen vrijheid om de desbetreffende voordracht aan de Koningin te tekenen. De vraag werd nog opgeworpen of ik onder die omstandigheden lid van de Ministerraad kon blijven, maar de overgrote meerderheid sneed de discussie daarover af.

Het ontwerp-bestuursvoorziening is toen naar de Koningin gegaan. Zoals de heren weten, heeft Zij het helaas niet willen bekrachtigen. Ik zeg „helaas”, want hoewel ik niet vóór het ontwerp was, kon ik mij toch voorstellen, dat in de gegeven omstandigheden elke regeling beter was dan niets. De Koningin wilde blijkbaar de handen voorschands vrijhouden. De motieven daarvoor zijn, voor zover mij bekend, niet aan het Kabinet medegedeeld. Of zij zijn medegedeeld aan de Minister-President, weet ik niet.

Mijn voornaamste bezwaar was, dat ik een latent gevaar zag opkomen voor het constitutionele beleid. Ik behoef er niet verder over uit te weiden: alle feiten zijn bekend. Ons land is, ook na de bevrijding, geruime tijd geregeerd zonder Volksvertegenwoordiging, met alle grote morele en praktische nadelen, uit die toestand voortvloeiende. Eerst 20 November 1945 heeft de Koningin een gedeprimeerd Noodparlement toegesproken.

Ik zou nu willen overgaan tot een bespreking van het Militair Gezag.

31454. De **Voorzitter**: Alleen nog één punt: de Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden. U weet, dat onder het laatste Kabinet-Gerbrandy nog twee Koninklijke besluiten zijn tot stand gekomen van 12 April 1945, waarbij het besluit E 119 geheel werd ingetrokken en waarbij voor de gemeenteraden een nieuwe regeling werd gemaakt, die het verband met de leden van de vroegere colleges weer geheel losliet. Ik meen, dat u over die Koninklijke besluiten van 12 April 1945 nog eens hebt geschreven.

A. ik geloof niet, dat ik speciaal over die besluiten heb geschreven; ik herinner het mij niet.

De **Voorzitter**: Ik bedoel uw artikel in het voorjaar van 1945.

A. Maar toen was dat nog niet bekend. Trouwens, ik heb mij in de onderdelen van deze stof nadien ook niet zó verdiept, dat ik daarover een mening zou willen geven. Dat artikel betrof het algemeen Regeringsbeleid.

31455. De **Voorzitter**: Het is misschien nog van belang er op te wijzen, dat het Koninklijk besluit van 12 April 1945 een formule gebruikte, die in het begin van 1945 in Londen door de heer Gerbrandy meermalen is gebruikt, nl. „vertegenwoordigers van de gees-

telijke en maatschappelijke stromingen”, waarbij dus niet met name werden genoemd de vertegenwoordigers van politieke stromingen. Ik meen, dat deze formule in het begin van 1945 ook bij de formatie van het laatste Kabinet-Gerbrandy een rol heeft gespeeld. Is dat juist?

A. Het is heel goed mogelijk.

31456. De **Voorzitter**: Is u daarvan uit eigen wetenschap niets bekend?

A. Hoe hij aan die term kwam?

31457. De **Voorzitter**: Ik bedoel: of die term inderdaad zo gekozen was om de politieke stromingen uit te schakelen?

A. Het is mogelijk, maar een andere uitspraak van de heer Gerbrandy daaromtrent is mij niet bekend. Ik herinner het mij niet.

31458. De **Voorzitter**: U hebt bij de besprekingen, die de heer Gerbrandy als Kabinetsformateur in 1945 heeft gehouden, geen contact met hem gehad?

A. Neen. Na Januari 1945 heb ik geen contact meer gehad met de heer Gerbrandy. Laat ik er bij zeggen, dat dit geen verwijt inhoudt voor Gerbrandy. Ik was midden Februari 1945 zelf sterk de mening toegedaan, dat, gegeven de algemene gang van zaken, de heer Gerbrandy niet de aangewezen Kabinetsformateur kon zijn. Ik neem aan, dat die mening wel tot hem zal zijn doorgedrongen. Het was mijn sterke overtuiging.

31459. De **Voorzitter**: Ik vroeg het alleen om duidelijk te maken, dat u met betrekking tot het standpunt van Gerbrandy in politiek opzicht over de Kabinetsformatie uit eigen wetenschap niets kon weten, omdat u geen onderhoud met hem hebt gehad.

A. Precies. Mag ik dan nu overgaan tot het laatste gedeelte? Ik kom dan in de sterr van de totstandkoming van het besluit van 11 December 1943 in zake de bijzondere staat van beleg. De voorbereiding van dit besluit heeft veel voeten in de aarde gehad en heeft lang geduurd. Ondanks onze bedenkingen er tegen en de exorbitante bevoegdheden van het Militair Gezag is het besluit door ons, ook door mij, getekend.

Ik stel er prijs op te releveren onze moeilijke overwegingen, die er toe leidden het besluit te tekenen, dat gronusiag was van het optreden van het Militair Gezag. Die overwegingen waren in hoofdzaak de volgende.

Het was noodzakelijk om maatregelen te nemen, waardoor dadelijk orde en rust door Nederlandse organen in bevrijd gebied konden worden verzekerd. Het was van groot belang, dat wij van stonde aan op eigen bevrijd gebied onze eigen zaken zoveel mogelijk zelf behartigden. Wij moesten dus kunnen beschikken over eigen organen om dadelijk orde en rust te kunnen handhaven.

De tweede overweging was, dat er dadelijk moest zijn een Nederlands orgaan voor samenwerking met het geallieerde militair bestuur, dat voorschands natuurlijk overwicht zou behouden, omdat ons land in het operationele gebied lag. Daarvoor moest men onzerzijds kunnen beschikken over Civil Affairs Officers. Dergelijke diensten trof men bij alle geallieerde legers aan; men heeft in België en Noorwegen, voor wat dit doeleinde betreft, daarmee volstaan; militairen dus, of tijdelijk als militair aangestelden, speciaal die dienden als verbinding tussen de geallieerde en onze burgerlijke autoriteiten.

31460. De **Voorzitter**: Bedoelt u dus Noorse en Belgische militairen?

A. Dat wil zeggen: bij al de geallieerde legers had men een afdeling Civil Affairs Officers, die de verbinding moesten onderhouden met de burgerlijke autoriteiten in zake de maatregelen, die op burgerlijk gebied lagen, doch in deze oorlogsdagen geregeld moesten worden door of met voorkennis van de militaire bevelhebber.

31461. De **Voorzitter**: Welke nationaliteit hadden die Civil Affairs Officers b.v. in België en Noorwegen?

A. De Noorse en Belgische Civil Affairs Officers waren natuurlijk Noren en Belgen. Dat was een formatie tot op zekere hoogte analoog aan het Militair Gezag bij ons. Dat waren mensen, die dezelfde functie vervulden, doch op zeer beperkte voet, die bij ons aan het Militair Gezag was toegedacht.

31462. De **Voorzitter**: Het Militair Gezag was een eigen organisatie, een geheel, dat als het ware min of meer stond tegenover, of misschien beter: naast het geallieerde apparaat.

A. Het was een Nederlands apparaat.

31463. De **Voorzitter**: Ja, en het stond naast het geallieerde apparaat. Maar hoe was het b.v. met de Belgische Civil Affairs Officers? Dat waren dus personen van Belgische nationaliteit. Stonden zij nu ook naast het geallieerde apparaat of maakten zij daarvan deel uit?

A. U kunt het zo niet zeggen. Zij bleven Belgische militairen, onder Belgisch commando, dat volgens bepaalde regelen ondergeschikt was aan het geallieerde opperbevel. De Belgische Civil Affairs Officers waren Belgische militaire ambtenaren, die — en dat was de kern van de zaak — niet alleen de verbinding vormden voor burgerlijke aangelegenheden tussen het geallieerde hoofdkwartier en de Belgische autoriteiten, maar ook tussen het Belgische legercommando en de burgerlijke instanties.

31464. De **Voorzitter**: Dat deed het Militair Gezag tot op zekere hoogte ook.

A. Dat is ook zo. Als men zich in Nederland beperkt had tot de aanstelling van Civil Affairs Officers in militair verband, die de verbinding tot stand brachten tussen onze militaire autoriteiten, de geallieerde autoriteiten en het burgerlijk bestuur in Nederland, was er geen enkel bezwaar geweest. Iedereen zag de noodzaak daarvan in. Dat verklaart, waarom wij met de oprichting van deze formatie megingen.

31465. De **Voorzitter**: Zat het verschil niet daarin, België en Nederland naast elkaar stellende, dat het Nederlandse Militair Gezag ten slotte niet uitsluitend die verbinding vormde, maar zelf ging besturen?

A. Dat is inderdaad de quintessence van de zaak. Het Militair Gezag kreeg veel grotere bevoegdheden ook ten aanzien van het burgerlijk bestuur en in aangelegenheden, rakende het algemeen Regeringsbeleid, dan in België of Noorwegen ooit aan de Civil Affairs Officers zijn verstrekt.

31466. De **Voorzitter**: Was het zo, dat de Belgische Civil Affairs Officers in het geallieerd apparaat zaten, of was het zo, dat zij in een eigen Belgisch apparaat zaten, met een eigen topcommando?

A. Het was een Belgische formatie, die ter beschikking stond van de Belgische Regering, via het Belgische oppercommando.

De term „Militair Gezag”, welke bij ons werd gekozen, was natuurlijk al verkeerd. De term „Militair Gezag” is door de geallieerden gebruikt voor de militaire formatie onder geallieerd bewind, die de burgerlijke zaken in Duitsland en bezet vijandelijk gebied moest behartigen. Voor zover mij bekend, heeft men een Militair Gezag, in de bij ons bekende vorm, in geen ander van de bevrijde landen ingesteld, wel in bezet vijandelijk gebied.

31467. De **Voorzitter**: Van de kant van het Militair Gezag zegt men; Dat het anders is geworden, d.w.z. dat het een besturende taak in zulk een grote omvang is geworden, kwam mede doordat de Nederlandse bestuursorganisatie, ten aanzien waarvan het Militair Gezag een verbinding moest vormen met de geallieerden, door het feit, dat men in volle oorlog was, niet aanwezig kon zijn. Zo wordt het van die kant gesteld.

A. Zo is het niet.

Ik geef thans slechts de overwegingen weer, welke ons tot de ondertekening van het besluit hebben geleid. De derde overweging was, dat het besluit van 11 December 1943 formele waarborgen bevatte voor het overwicht van de Regering. De Regering hield volgens de tekst de zaak in handen; niet de afzonderlijke Ministers, maar de Regering.

In het verslag van het Militair Gezag staat op blz. 508, dat de Minister van Sociale Zaken telkens blijk gaf van een ongemotiveerd wantrouwen in het Militair Gezag. Dat deert mij natuurlijk niet het minst; het is een beetje andersom. Ik was toen reeds beducht voor de gang van zaken, maar overwoog: men mag niet bij voorbaat uitgaan van vrees voor machtsusurpatie door de militaire leiders; laten wij niet verder gaan dan de feiten ons veroorloven, vooral waar een civil affairs-formatie toch onontbeerlijk is.

Het laatste punt, voor ons van groot belang, was de kans op een korte duur van de overgangstijd. Daar werd zeer de nadruk op gelegd; éénmaal zeker heeft de Koningin en heeft de Minister-President nadrukkelijk door de radio het volk ingelicht, dat het Militair Gezag een aan het burgerlijk gezag volstrekt ondergeschikte instelling zou zijn en dat het eigenlijk voor een zeer korte overgangsperiode zou dienen. Ik herinner u aan de radiorede van de Koningin

van 23 November 1943 over het Militair Gezag en aan de radiorede van de heer *Gerbrandy* van 8 December 1943, waarin zeer sterk tot uitdrukking werd gebracht de ondergeschiktheid van het Militair Gezag aan het burgerlijk gezag en de vermoedelijk zeer korte duur van de overgangstoestand. Volgens de toen gegeven voorstelling zou het Militair Gezag niet meer dan een instrument zijn tot herstel en handhaving van de in- en uitwendige veiligheid van de Staat. Men kon toen moeilijk aannemen, dat de instelling van het Militair Gezag er toe zou leiden, dat het civiele bestuur praktisch tot in de hoogste instantie toe voor geruime tijd zou worden overgenomen door een militaire instelling.

Op 19 Juni 1944 volgde het Aanwijzingsbesluit Militair Gezag.

Ik wil er echter op wijzen, dat de voorbereiding tot de instelling van het Militair Gezag reeds veel vroeger begonnen was. Het Militair Gezag fungeerde feitelijk reeds, toen het Aanwijzingsblad van 19 Juni 1944 tot stand kwam.

De werfkracht van het Militair Gezag in Londense kringen was aanzienlijk. Ik mag het allemaal even aanstippen en zal er niet over uitweiden. Er waren verschillende motieven, waardoor de werfkracht onder de mensen, die in Londen beschikbaar waren, voor het Militair Gezag groot was in tegenstelling tot de Departementen en vooral met sommige Departementen, waar weinig promotiekansen waren en waarin weinig persoonlijk avontuur zat. Die grote werfkracht onder de personen, zowel bij hen, die werkzaam waren bij grote concerns, als bij alle anderen, die beschikbaar waren, vond haar grond in de eerste plaats in een algemene bereidheid om het land te dienen. Die bereidheid was natuurlijk, zeker in even sterke mate, aanwezig bij degenen, die bij andere instellingen dienden en bleven dienen. Daarenvens sprak het persoonlijk belang zijn woord. Men had bij het Militair Gezag uitzicht op een goede beloning en op goede verzorging, op uniform en rang en kans op promotie, want die werd niet zo schriekverleend. Promotie was aan de orde van de dag. In zekere mate had men een afwisselend bestaan. Men denke aan de requirering van auto's op grote schaal, waarnaar later een onderzoek is ingesteld. Honderden auto's zijn in Nederland gerequireerd en het heeft wat moeite gekost op te klaren waar ze gebleven zijn. Ik spreek er niet hard over. Men moet zich realiseren, dat men in oorlogstijd verkeerde, dat er onzekerheid was aan alle kanten en dat men kans kreeg zich verdienstelijk te maken, althans in eigen ogen. In elk geval: het Militair Gezag had zeker grote aantrekkingskracht. Ik had in het algemeen ook deze bedenking tegen deze gang van zaken, dat door zich met alle beschikbare élan op civiele zaken te werpen liet Ministerie van Oorlog werd gedenatureerd. Ik heb daar in een artikel in „Vrij Nederland” van 7 April 1945 reeds op gewezen. Men had van de zijde van dat Departement, mede in verband met de zeer geringe militaire prestaties van Nederland bij de bevrijding, beter een andere houding kunnen aannemen en het burgerlijk bestuur beter in andere, zeker meer bevoegde handen kunnen laten.

Ik moet nu een kort woord zeggen over de ervaringen met het Militair Gezag. Mijn ervaringen daarmee hadden een bedenkelijke kant, ik bedoel wat betreft de verhouding tot het burgerlijk gezag. Om een voorbeeld te noemen: Door de Regering werd de zorg voor de repatriëring toevertrouwd aan het Departement van Sociale Zaken. Daartoe werd op mijn voordracht bij Koninklijk besluit een Regeringscommissaris benoemd, met instemming van de gehele Regering. Toen ik zoekende was naar de meest geschikte man voor deze gewichtige functie en ik daarover sprak met de toenmalige kolonel *Kruls*, tijdens zijn aanwezigheid, om andere redenen, in mijn Kabinet, noemde hij mij, voor het eerst, de naam van de heer *Ferwerda*. Hij noemde hem zijn beste man (onder degenen, die toen aangetrokken werden voor het Militair Gezag). Na verschillende informaties te hebben ingewonnen, volgde ik die raad op.

De zorg voor de repatriëring berustte dus bij mij, al sinds voorjaar 1943. Wat gebeurde er nu? Ik vertrok in de voorzomer van 1944 naar Amerika voor de Internationale Arbeidsconferentie. Bij mijn terugkomst was het eerste, dat ik vernam, dat er een grote oefening voor de repatriëring georganiseerd was in Wolverhampton. Ik vroeg of dienaangaande overleg was gepleegd met Sociale Zaken. Neen, dat was niet gebeurd, het Departement, waaronder repatriëring ressorteerde, was volstrekt genegeerd. Dat was een funeste ervaring. Ik heb mij toen dadelijk met de Minister van Oorlog in verbinding gesteld en hem er op gewezen, dat dit een onjuiste verhouding was. Inderdaad, dat is volkomen verkeerd, stemde hij toe.

Ik heb over de samenwerking en het tekort aan samenwerking tussen Militair Gezag en het Departement van Sociale Zaken nog enige bijzonderheden meegedeeld in paragraaf XVIII van het overzicht over de werkzaamheden van het Departement van Sociale Zaken, dat ik op desbetreffend verzoek aan uw commissaris heb uitgebracht.

De bewering van generaal *Kruls* in „Elsevier” van 12 Juni 1948, dat er in Londen was één voortdurend streven van sommige civiele instanties om naast en buiten het Militair Gezag om te werken, is dan ook volkomen ongemotiveerd. Het was juist andersom, in volle waarheid: volkomen andersom. Er was een streven bij het Militair Gezag om steeds meer zaken in handen te krijgen, met terzijdestelling van burgerlijke instanties. De voorbeelden, die ik heb gegeven, zijn in dit opzicht toch wel zeer frappant.

Mijn tweede ervaring betreft de terugkeer van de Regering naar bevrijd gebied. Deze had veel voeten in de aarde. Dat werd toen toegeschreven aan de houding van het geallieerde opperbevel, dat zou menen, dat de militaire toestand terugkeer van de Ministers nog niet toeliet, maar wij zijn steeds meer tot de conclusie gekomen, dat het kwaad daar niet zat. Ik ben in November 1944 naar Brussel geweest. Ik moest enige ambtenaren spreken, die daartoe uit bevrijd gebied naar Brussel moesten komen. Ik had te voren de Minister-President, die geredelijk zijn medewerking verleende voor mijn bezoek aan Brussel, moeten toezeggen, dat ik niet naar bevrijd Nederland zou gaan. Van uit Brussel heeft jhr. *van Lidth de Jeude*, in overleg met mij, een briefje gestuurd aan de heer *Gerbrandy*, met de vraag of ik door mocht gaan naar bevrijd gebied. De heer *Gerbrandy* was blijkbaar gebonden aan andere afspraken; hij kon mij daartoe geen toestemming geven. Toen ik in Londen terugkwam en mijn ervaringen mededeelde, was er een stroming in het Ministerie, die meende, dat wij ons dat niet konden laten aanleunen, en dat de Ministers de bevoegdheid moesten hebben, op eigen bevrijd grondgebied te komen. Dat is toen het Militair Gezag nadrukkelijk onder het oog gebracht. Ongeveer op dat ogenblik kwam er een schrijven in van generaal *Kruls*, gericht aan de Minister-President. Die brief is niet gepubliceerd. Ik zou de Enquêtecommissie willen aanraden, zich die brief zo mogelijk te verschaffen. Ik ken de datum van de brief niet; ik heb hem nooit in handen gehad. Ik heb hem alleen horen voorlezen. Hij moet in November 1944 geschreven zijn. De brief is, na ontvangst, dadelijk voorgelezen in de Ministerraad. Ik heb na de voorlezing die brief in enkele sterke bewoordingen gequalificeerd. Ook andere heren waren zeer ontstemd. Men kon zich met dit schrijven niet verenigen. Het is ondenkbaar, dat een Brits of Amerikaans officier aan zijn Regering op een dergelijke toon kon schrijven zonder dat dit tot scherpe maatregelen zou hebben geleid. Generaal *Kruls* is hierover onderhouden door de Minister-President en de Minister van Oorlog er? naar ons is medegedeeld; heeft hij erkend, dat hij te ver is gegaan. Daarmede is de zaak toen blijven rusten.

Vervolgens komen onze ervaringen in de tweede helft van December 1944. Wij werden gedirigeerd naar „Bosch en Ven”. De „kwartiermakers” waren vooruitgegaan op 25 November 1944 — ik meen vier of vijf — en hadden met instemming van het Militair Gezag „Bosch en Ven” betrokken. Ik ben er 14 December 1944 heengegaan, niet als een van de kwartiermakers, maar als een van de Ministers, die hun zaken in bevrijd gebied moesten behartigen. Het eerste, wat ik daar constateerde, was, dat „Bosch en Ven” geen centrum van daadwerkelijk bestuur was. De bestuurszaken in bevrijd gebied gingen grotendeels buiten „Bosch en Ven” en buiten de verantwoordelijke Regering om. Er was daar een vertegenwoordiger van het Militair Gezag aanwezig; een majoor, een welwillend man, maar contact met de leiders van het Militair Gezag was er niet. Ik ben daar veertien dagen geweest. Ik heb er veel bemoeienissen gehad en heb met zeer vele personen gesproken, maar ik heb, evenmin trouwens als de andere Ministers, contact met de leiding van het Militair Gezag gehad; dat ging zijn eigen weg.

Een van mijn ervaringen was ook (ik heb het gememoreerd in mijn boek; ik zal er niet over uitweiden), dat er practisch geen mogelijkheid bleek te zijn voor vestiging van voorlopige departementale centra van bestuur in bevrijd gebied. Mij scheen het toe, dat, als men met de calamiteiten, die over ons volk waren gekomen en met de ontzaglijke moeilijke omstandigheden, die in Nederland bestonden, rekening hield, van het begin af een sterk burgerlijk gezag noodzakelijk was, een actieve Regering in Nederland met haar organen, die de verschillende problemen van alle kanten dadelijk konden aanpakken. Ik hee van het begin af aan in het bijzonder met medewerking van de heren dr. *van Rhijn* en mr. *de Groot* in die richting gewerkt. Ik had het genoeg, in het laatst van 1944, dr. *van Rhijn* aan mijn Departement te kunnen verbinden, opdat altijd een hunner of ik (dr. *van Rhijn* als mijn plaatsvervanger) in bevrijd gebied zou kunnen zijn.

Een van mijn opdrachten was een centrum te vinden, waarin alle krachten op sociaal gebied, die verspreid waren, konden worden samengebracht, zodat een doelmatige activiteit zou kunnen worden ontplooid.

Uit mijn boek blijkt, dat het Militair Gezag een volkomen tegen-

overgestelde mening was toegegaan; het Militair Gezag vond dat onjuist: de Regering behoorde per slot van zaken in Londen en de Regeringszaken moesten via het Militair Gezag worden behandeld.

Een groot bezwaar was — dat richt zich niet zo zeer tegen het Militair Gezag; het was een tekortkoming der Regering —, dat de Departementshoofden, die in Brabant kwamen, zonder middelen waren. Er waren geen kredieten voor de Departementshoofden beschikbaar gesteld; er waren geen voorzieningen getroffen ter zake van noodzakelijke uitgaven, welke hun optreden in Nederland zou medebrengen; er was alleen een krediet geopend voor het Militair Gezag. De Minister van Sociale Zaken had bij voorkomende uitgaven, als gevolg van bemoeiingen op sociaal gebied, geld moeten vragen aan het Militair Gezag, wat natuurlijk niet in mijn lijn lag. Een van mijn bedoelingen was, toen ik begin Januari 1945, op de dag vóór ik ziek werd, Financiën ad interim zou hebben overgenomen, om daarin orde te scheppen. Ik had gewild, dat men kredieten zou hebben geopend ter zake van de bemoeiingen in Nederland, waarover de Departementshoofden in overleg met Financiën en de Regering zouden kunnen beschikken, en dat de Ministers verplicht zouden worden, zo spoedig mogelijk, voor de eerstkomende maanden een voorlopige begroting te maken, opdat Nederland op zoveel mogelijk normale wijze geregeerd zou kunnen worden. De Minister-President, als leider der kwartiermakers, had blijkbaar deze situatie niet overzien en er geen aandacht aan geschonken. Er was alleen voor het Militair Gezag een krediet geopend.

31468. De **Voorzitter**: Dus om het heel sterk te zeggen: u loeide in „Bosch en Ven” op kosten van het Militair Gezag?

A. Ik weet niet, hoe het daar geregeld was, of de kosten rechtstreeks door de Minister van Financiën werden betaald. In elk geval, ik zou geen maatregelen hebben kunnen nemen, die dadelijk uitgaven met zich brachten, zonder het Militair Gezag geld te vragen.

Dat is een van de aangelegenheden, die aan de Ministerraad in Londen zijn voorgelegd, direct bij onze terugkomst. Hoe het verder is gegaan, toen ik door ziekte was uitgeschakeld? Ik heb aan de commissie overgelegd het besluit van de chef Militair Gezag betreffende het instellen van een financieel college tot bijstand van het Militair Gezag, gepubliceerd in het „Publicatieblad van het Militair Gezag” van 4 Mei 1945. Het is een typerend voorbeeld.

Ik heb de situatie in bevrijd gebied in mijn boek op blz. 221 aldus gekarakteriseerd: Het Militair Gezag had zich op de stoel van het burgerlijk gezag genesteld en was najverig op deze plaats.

Het burgerlijk gezag hing er bij. Dat was een onhoudbare toestand. Ik ging zoveel mogelijk mijn gang, maar mijn doel om een voorlopig centrum voor Sociale Zaken te vestigen, was niet te bereiken. De andere Ministers hadden hun eigen moeilijkheden. Wij hebben toen over de toestand beraadslaagd.

Ik heb nu kunnen raadplegen het stuk, dat mij zoëven ter inzage is gegeven, de notulen van de laatste vergadering der kwartiermakers in Brabant. Deze vergadering, waar *van den Tempel* aanwezig was, wordt gequalificeerd als een vergadering van kwartiermakers. Dat is natuurlijk onjuist; ik behoorde niet tot de kwartiermakers. De notulen geven echter over het algemeen een zeer juist beeld van wat er verhandeld is. In de notulen van de vergadering van 23 December 1944 zijn de opvattingen en bedoelingen goed omschreven. Ik beveel deze notulen zeer in de aandacht van de commissie aan. Er blijkt uit, dat de opzet van onze critiek van zeer constructieve aard was. Het was geen aanval op of positie nemen tegen het Militair Gezag, maar uitsluitend een afbakening van de taak van het Militair Gezag, waarbij het beleid van Nederlandse zijde geheel in handen zou blijven van de Nederlandse Regering en het Militair Gezag niets anders zou zijn dan de sterke arm, een instrument van de Nederlandse Regering, en niet meer. Herinner ik het mij goed, dan is naar aanleiding van die bespreking namens ons allen een schrijven gericht tot de Minister-President door de heren *van Heuven Goedhart* en *Nuboer*, waarin wij schreven, dat er ingrijpende maatregelen genomen moesten worden. Daarop zijn gevolgd de vergaderingen van de Ministerraad van 2 en 4 Januari 1945 in Londen. In deze vergaderingen zijn wij niet tot een conclusie gekomen. Op die laatste vergadering volgde het persoonlijk onderhoud van *Gerbrandy* en mij, waarvan ik reeds gewag heb gemaakt.

In elk geval was de situatie zo, dat toenmaals op de voorgrond stond — en dat was wel de mening van de grote meerderheid der Ministers —, dat er een radicale verandering moest komen in de gezagsverhoudingen. Minister *van den Broek*, die later zou weigeren toe te treden tot een nieuw Kabinet, omdat er geen sociaal-democraten in zouden worden opgenomen, die toenmaals echter ziek was en dus die vergaderingen niet bijwoonde, heeft later tegen mij gezegd:

„Ik had in „Bosch en Ven" al besloten: het Militair Gezag in deze vorm weg of ik weg."

Ik lees nu op blz. 28 van de notulen van de „kwartiermakers" een uiting, die daarmee vrijwel overeenkomt.

Hij had dus de ontwikkeling, waarbij het burgerlijk gezag werd verdrongen door het Militair Gezag, doorzien en had het funeste daarvan ingezien.

31469. De **Voorzitter**: U zeide zoëven in een zin, die over iets anders ging, dat de heer *van den Broek* geweigerd had — zo heb ik het ten minste begrepen — tot het laatste Kabinet-*Gerbrandy* roe re treden, omdat daarin geen sociaal-democraten werden opgenomen. Heb ik dat goed begrepen?

A. Zeker.

31470. De **Voorzitter**: Heeft hij dat uitdrukkelijk verklaard?

A. Ja, en niet alleen aan mij, ieder in Londen wist dat.

31471. De **Voorzitter**: Hij stak het dus niet onder stoelen of banken?

A. Neen. Het was algemeen bekend.

In „De Stem van Nederland" van 22 Juni 1946 heeft dr. *van Blankenstein* een artikel geschreven naar aanleiding van de toenmaals aanhangige Kabinetsformatie door dr. *Beel* en daarin zeide hij o.a.:

„Het zal altijd merkwaardig blijven, dat ir. *van den Broek*, wiens niet terugkeer in het Kabinet de heer *Gerbrandy* zoo gaarne aan „ziekte" had geweten, en die tijdens de formatie geheel was hersteld — hij had een hartaanval gehad — „tweemaal een portefeuille aangeboden kreeg, maar beide keeren uitdrukkelijk weigerde, omdat *Gerbrandy* hem verteld had, dat hij „met de socialisten niets te maken had". Het strekt *van den Broek* tot eer, dat hij inzag, dat een Regeering zonder socialisten als een uitdaging, zoo niet als een dwaasheid beschouwd moest worden. Niettemin, *Gerbrandy* slaagde. Hij negeerde de waarschuwingen van hen, die hem zeiden, dat men niet dan tot ergernis van het verzet *de Quay* in een Kabinet kon halen vóórdat hij gelegenheid zou hebben gevonden zich wegens zijn Uniebeleid te verantwoorden. Hij liet de socialisten „links liggen" en de Katholijken, ook de Kabinetsformateur van dit oogenblik, bleken geenerlei bezwaar te hebben tegen een Regeering, waarin het socialistische element volledig ontbrak.

Heeft *Gerbrandy* in die dagen den invloed ondergaan van het alomtegenwoordige Bureau Inlichtingen, dat zich dadelijk na de bevrijding van het Zuiden stortte in „politieke discussieclubs", waar men zelfs vermaak en tijdverdrijf zocht in het maken van lijstjes van „ministeriabele" personen? Was hij onder de bekoring geraakt van het wonderbaarlijke oordeel van een van de leiders van dat Bureau, die er geen geheim van maakte, dat hij socialisten maar met één argument bestrijden wilde, namelijk met de mitrailleur?

Waarschijnlijk is de zaak eenvoudiger. Waarschijnlijk — en hoe menselijk is het ten slotte! — heeft *Gerbrandy* het diepe verlangen gekend om leider der Regeering te zijn tot en met de volledige bevrijding des lands, en heeft hij daaraan de wijsheid van den Staatsman ondergeschikt gemaakt."

Wat ik hier citeer van dr. *van Blankenstein* schijnt mij toe juist te zijn.

31472. De **Voorzitter**: Ik heb hier een brief van 12 November 1944 van generaal-majoor *Kruls*. Wilt u even zien of u deze brief kent en of dat misschien de brief is, die u straks bedoelde?

A. Dat is inderdaad de brief, die ik straks bedoelde.

31473. De **Voorzitter**: Er werd dus van de kant van het Militair Gezag gezegd, dat de komst van Ministers in Nederland bezwaren ontmoette; misschien werd wel gezegd, dat die komst uitsluitend bezwaren ontmoette bij de geallieerde militaire autoriteiten.

Is dit punt ooit opgehelderd? De heer *Gerbrandy* had zich kunnen wenden tot generaal *Eisenhower* en hem kunnen vragen: is dat juist?

A. Dat punt was toen opgehelderd. Het is opgehelderd enige dagen vóór die brief. Ik weet het daarom, omdat ik in Brussel was en niet naar Brabant mocht. Toen is mij medegedeeld — ik meen door de heer *van Lidth de Jeude* —, dat generaal *Edwards* juist was overgekomen met de mededeling van de S.H.A.E.F., dat men elk bezwaar had laten vervallen tegen de aanwezigheid van Nederlandse Ministers in Nederland. Die zaak hing nog wel, toen ik naar Brussel ging.

31474. De **Voorzitter**: Dus op het moment van de komst van de brief van 12 November 1944 was de kwestie opgelost?

A. Ik kan mij bijna niet vergissen: het was opgelost.

31475. De **Voorzitter**: Dus toen bleven alleen over de eigen bezwaren van het Militair Gezag?

A. Ja, dat zal ook uit de brief blijken. In de brief lees ik:

„Het Militair Gezag heeft thans de zaak vrij goed in handen. Het zijn ongetwijfeld nog vele dingen, die verbetering behoeven, maar ik heb goede hoop, dat ook hieraan weldra tegemoet kan gekomen worden. Wat op het oogenblik noodig is, is een sterke leiding, die de beschikking heeft over groote bevoegdheden en in staat is op zeer korten termijn beslissingen te nemen."

Men bedenke: dit betrof door de geallieerden reeds bevrijd gebied.

„Ik ben mij bewust, dat het Militair Gezag als zoodanig in sommige opzichten nog te kort is geschoten. Naast de omstandigheid, dat onder de tegenwoordige verwarde omstandigheden, elke organisatie hierin meer of minder moet te kort schieten, zie ik de oorzaken daarvan dan ook in onvoldoende personeelsbezetting van het Militair Gezag en onvoldoende vrijheid van handelen, zoowel ten gevolge van het feit, dat de geldende besluiten niet in alle opzichten het Militair Gezag vrijlaten, als ten gevolge van nog onvoldoende hulp van de Geallieerde instanties. De komst van Uwe Excellentie en Haar Ambtgenooten kan hierin zeer zeker geen verbetering brengen. Integendeel. Er zullen nieuwe moeilijkheden ontstaan, die een snelle en doeltreffende uitoefening van gezag in den weg staan en tot verwarring en verlies aan prestige zoowel van het Militair Gezag als van de Regeering aanleiding zullen geven.

Ik wil hiermede niet zeggen, dat het Militair Gezag voor onbepaalde tijd het eenige centrale gezagsorgaan zou moeten blijven. Zoodra de Regeering in Nederland is en zij de beschikking heeft over goed werkende Departementen en diensten, zal de taak van het Militair Gezag van karakter veranderen en zeer vergemakkelijkt worden.

De vestiging van een aantal Ministers in Nederland, zonder Departementen of met uit den aard geheel onvoldoende personeel, heeft de volgende groote bezwaren:

1. De neiging zal ongetwijfeld bestaan om bij gebrek aan departementaal personeel, zich te bedienen van de hulp van liet personeel van den Staf Militair Gezag. Dit is echter ontoelaatbaar."

Zo oprecht is het hoofd van het Militair Gezag tegen de Regering!

„De secties zijn onvoldoende van samenstelling en moeten nog verder uitgebreid worden. Zij kunnen niet tevens ten dienste staan van de Ministers, tot wier Departementen een deel van het personeel vóór de vorming van Staf Militair Gezag heeft behoord. Anderzijds moet ik, om groote verwarring te voorkomen, den eisch stellen, dat aan het personeel Staf Militair Gezag uitsluitend door mij en niet door Ministers orders worden gegeven."

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Alsjeblieft; dat is nog eens manentaal!

A. Verder lees ik:

„2. De aanwezigheid van een aantal Ministers heeft onherroepelijk ten gevolge, dat velen zich tot hen zullen wenden met klachten over den huidige gang van zaken en met wenschen. Daardoor en als gevolg van eigen waarnemingen der Ministers, zal bij hen de neiging ontstaan om in te grijpen en beslissingen te nemen. Dergelijke beslissingen kunnen niet anders dan incidenteel zijn en in den regel onvoldoende overwogen. Hierdoor ontstaat verwarring en wordt het werk van het Militair Gezag in korten tijd onmogelijk gemaakt.

3. Het prestige der Ministers en daarmee der Regeering zal ernstig in gevaar komen. De Ministers zonder Departementen worden in het glazen huisje van een provinciestad het centrum van belangstelling en critiek. Misschien komen er gedurende de eerste dagen eenige vreugdeklanken, de terugslag zal snel komen en groot zijn. Er worden bij het volk verwachtingen gewekt, die niet bevredigd kunnen worden. Scherpe critiek zal ontstaan, welke het prestige der Regeering schaadt en haar positie onhoudbaar doet worden. Critiek op het Militair Gezag daarentegen is minder ernstig; het is een tijdelijke instelling, waarvan iedereen het tijdelijk karakter kent.

4. De bevoegdheden van zelfstandig optredende Ministers zijn onvoldoende. Op de meeste terreinen, waarbij regelend moet worden opgetreden, beschikt het Militair Gezag over bevoegdheden, welke Ministers zonder de Kroon niet bezitten. Zouden toch snelle maatregelen noodig zijn, dan zouden zij door het Militair Gezag moeten worden getroffen. Aangezien het Militair Gezag slechts van zijn bevoegdheden gebruik kan maken, indien het voor dat gebruik zelf de verantwoordelijkheid kan dragen, is ook hier een bron van conflicten aanwezig.

5. Het bevrijde gebied van Nederland bevindt zich nog steeds in de z.g. militaire fase, en het is voorloopig niet te verwachten, dat de tweede fase zal intreden. Zoolang derhalve de feitelijke hoogste macht op bestuursgebied nog in handen ligt van den geallieerden opperbevelhebber, is het gewenscht, dat Nederlandsche Ministers zich niet op Nederlandsch gebied met bestuursaangelegenheden bemoeien. Daarvoor is een apparaat geschapen, het Militair Gezag. Wil men dat apparaat uitschakelen of zijn maatregelen doorkruisen, dan beteekent dit slechts verwarring en teleurstelling. Niet alleen op bestuursgebied in engeren zin, doch ook voor alle maatregelen op economisch terrein is de nauwste samenwerking met de geallieerde legerleiding en plaatselijke bevelhebbers noodzakelijk. Ook hier zijn de beslissingen uiteindelijk geheel aan geallieerde zijde. Het Militair Gezag is hierop geheel ingesteld en de geallieerde legerleiding weet hiermee te werken. Het zou het prestige van de leden van het Kabinet niet versterken, wanneer telkens zou blijken, dat eventuele beslissingen van hun zijde genegeerd zouden worden door geallieerde bevelhebbers.

6. Het is te vreezen, dat overeenkomstig de Londensche practijk belangrijke en ook minder belangrijke beslissingen niet zullen worden getroffen dan na uitvoerige besprekingen in een vergadering der Ministers. Indien ik daarbij steeds tegenwoordig zou moeten zijn — hetgeen inderdaad noodzakelijk is — zou dit beteekenen, dat ik niet meer in staat zou zijn de noodige leiding aan mijn staf te geven en mij voortdurend op de hoogte te stellen van den toestand ter plaatse.

7. De permanente aanwezigheid van een aantal Ministers in Nederland zou beteekenen, dat men zich in het bevrijde gebied, meer dan tot dusver het geval is, met het politieke leven zou gaan bezighouden. Partijgenooten en politieke vrienden zullen trachten hun invloed te laten gelden. Adspirant-Kamerleden en baantjesjagers zullen zich verdringen. De ervaringen in België hebben geleerd, dat hieruit groote nadeelen voortvloeien, welke het snel treffen van maatregelen, welke thans noodig zijn, zeer zullen belemmeren. Ik zal in dit verband H. M. ambassadeur te Brussel verzoeken Uwer Excellentie een nadere uiteenzetting te willen geven van de groote moeilijkheden, welke het ontijdig vroeg optreden der Belgische Regeering heeft veroorzaakt.

8. Het tegenwoordige Kabinet verheugt zich in Nederland niet in een groote populariteit. De meest voorkomende houding is een van groote onverschilligheid. Ik meen overtuigd te kunnen zijn, dat maatregelen genomen door het Militair Gezag, dat — naar men algemeen erkent — onder de huidige omstandigheden een onmisbare instelling is, beter zullen worden geaccepteerd dan die, welke afkomstig zijn van de Ministers. Ik geloof, dat deze factor in bijzondere mate spreekt in het thans bevrijde Katholieke Zuiden. Ik merk in dit verband op, dat Uwe Excellentie herhaaldelijk tegenover geallieerde autoriteiten en tegenover mij heeft betoogd, dat de overkomst der Ministers noodig zou zijn uit psychologische overwegingen, nl. om niet den indruk te wekken, dat de Regeering eerst terugkeert, wanneer het gevaar geweken is en de levensomstandigheden weer normaal zijn. Terugkeer naar bevrijd gebied zou volgens u noodig zijn om het prestige van het Kabinet te versterken. Uwe Excellentie vergeve mij de opmerking, dat versterking van het prestige van het Kabinet, dat na de bevrijding zal aftreden, niet van zoodanige beteekenis is, dat daarvoor andere groote bezwaren moeten worden aanvaard. Vestiging in Nederland zal ook geen prestigeverbetering beteekenen van het Kabinet, doch hoogstens van enkele Ministers als persoon. Het prestige van het Kabinet zal korten tijd na vestiging in Nederland geheel verloren zijn.

Samenvattende tnoge ik Uwer Excellentie als mijn meening doen kennen, dat de permanente vestiging van vijf Ministers in Nederland hoogst ongewenschte gevolgen zal hebben. De overkomst van H.M. de Koningin met Haar Ministers, ieder beschikkend over een werkend departementaal apparaat, zal ik zeer toejuichen. De oplossing, die thans gevonden wordt, moet ik echter afraden. Indien de Ministers onder deze omstandigheden naar Nederland komen, dan mag dat slechts zeer tijdelijk

zijn voor het inwinnen van verschillende informaties en voor het verlenen van rechtstreekschen steun aan het Militair Gezag, in den vorm van raadgevingen en het vaststellen van de mate, waarin het Militair Gezag meer vrijheid van handelen dient te hebben.

Zou blijken, dat zich een andere toestand gaat ontwikkelen, een toestand, waarin de hiervoor onder 1 tot en met 8 genoemde bezwaren voortvloeien, dan moet ik Uwer Excellentie tot mijn spijt nu reeds waarschuwen, dat ik dan zeker tot de conclusie zal moeten komen, dat ik de verantwoordelijkheid niet langer zal kunnen dragen en mij tot H.M. de Koningin zal moeten wenden om ontheffing te verzoeken uit mijn tegenwoordige functie.

Ik hoop, dat Uwe Excellentie zal begrijpen, dat het mij moeilijk heeft gevallen haar over deze zoo bijzonder gevoelige materie openlijk mijn meening te zeggen. Het gevaar heb ik onder oogen moeten zien, dat men mij van dictatoriale neigingen zou verdenken. Niets echter is verder van mij en ik doe slechts, wat ik meen, dat 's Lands belang vordert.

Ten slotte moge ik nog opmerken, dat, indien het vorenstaande Uwer Excellentie geen aanleiding mocht geven haar plannen te herzien, ik dringend moet verzoeken, zulks geheel in overeenstemming met den Brigadier de *Cazenove*, om den datum van uw reis naar Nederland uit te stellen tot een zoodanig tijdstip, dat ik de gelegenheid heb mijn staf te voren naar Nederland te verplaatsen. Het zou zeer ongewensst zijn, indien een deel van het Kabinet zich in Nederland bevond, terwijl de Staf Militair Gezag noodgedwongen nog op vreemden bodem standplaats moet houden.

Ik zend van dezen brief een copie aan Z.K.H. Prins *Bernhard* en aan den Minister van Oorlog.

*De Chef Staf Militair Gezag,
De Generaal-Maioor,
(get.) Mr. N. J. Kruls.*

Die laatste alinea is van belang, want de brief was wellicht alleen bestemd voor de Minister-Prezident en de Prins en niet voor de Ministerraad. De Minister-Prezident ontving de brief tijdens een vergadering van de Ministerraad, brak hem open en las hem voor. Ik heb daarop aanstonds gereageerd in de Ministerraad. Ik was, geloof ik, de eerste. Maar mijn mening werd, naar ik meen, door velen gedeeld. Een dergelijke brief zou men in een andere kring noemen: Een daad van insubordinatie.

31476. De **Voorzitter**: Dit brengt mij direct op de vraag, hoe de constructie van de gezagsverhoudingen was in het Besluit D 60. Volgens dat besluit kon het Militair Gezag aanwijzingen krijgen van de Kroon, had het zich voorts bij de uitoefening van zijn bevoegdheden te richten naar „Onze instructiën”, dus instructies, bij Koninklijk besluit vastgesteld, en werden die „instructiën” mede-ondertekend door de Minister van Oorlog. Dit is dus blijkbaar de constructie geweest van de verhouding Militair Gezag—Regering, een verhouding, welke ongeveer overeenkwam met die, neergelegd in de instructie van de Opperbevelhebber in Nederland in de mobilisatieperiode 1939—1940. De opperbevelhebber was ook gesteld onder de gehele Regering. Hoe is het nu mogelijk geweest — houdt dat ook verband met de constructie in Besluit D 60 —, dat die verhouding zo finaal op haar kop is komen te staan als blijkt uit die brief van generaal *Kruls*, en dat ook nadien blijkbaar geen radicale verandering in die verhouding is gekomen? U hebt zelf gezegd, dat ook de besprekingen in die twee vergaderingen van de Ministerraad in het begin van Januari geen verandering hebben gebracht, d.w.z., die hebben geen resultaat gehad. Hoe komt dat nu? Houdt dat verband met de bepalingen van artikel 2 van Besluit D 60, namelijk, dat de instructiën bij Koninklijk besluit moesten tot stand komen, wal theoretisch heel mooi en heel juist is (verantwoordelijk aan de gehele Regering), maar practisch misschien wel eens, vooral in die tijd, zijn bezwaren kon hebben, of houdt het verband met gans andere omstandigheden?

A. Het zit mijns inziens niet in de formele kwestie en de formulering van deze wetsartikelen; het zit geheel in de mentaliteit, die in bepaalde kringen heerste, en in de bedoelingen, bewust of onbewust, die voorzaten.

Ik heb de gehele uiteenzetting reeds gegeven en zal dat niet herhalen, omtrent de omstandigheden, die toen de meningen en de opvattingen in brede kringen in Londen en in Holland, vooral ook in het bevrijde gebied, beheersten en waarvan sommige heren bepaald de exponent waren.

Ik heb straks gezegd: ik was, toen de Kabinetscrisis acuut werd, van mening, dat de heer Gerbrandy niet meer als Kabinetsformateur

kon optreden. Daar zat eigenlijk alles in. Het optreden tegen deze uitwas, die mijns inziens (anders zou ik er niet zoveel betekenis aan hechten) zeer rampzalige gevolgen voor ons land heeft gehad, eiste absoluut een sterke hand, want er was veel tegenstand te overwinnen in Londen en in Nederland. In Londen had men te maken met het Militair Gezag, dat zich, omdat het voor velen zo aanlokkelijk was, de steun, de medewerking had verzekerd van een belangrijke groep, laat ik zeggen intellectuelen, of zakenmensen uit Engeland, waarvan velen er een positie in hadden, die zich als de redders van het vaderland gevoelden en wilden tonen het te zijn.

Daarnaast stond alles, wat militair was, op zeer enkele uitzonderingen na. Men had bovendien rekening te houden met de Prins en zijn omgeving.

Wat Nederland betreft, had men rekening te houden met de overwegende invloed van zeer heterogene elementen, die het op één punt eens waren: vernieuwing; al wilde de een vernieuwing in radicale zin, de ander in reactionaire zin, zoals ik heb uiteengezet.

In Brabant lag het zeer sterke centrum van die stromingen in Eindhoven. Ik heb het in mijn boek uitvoeriger uiteengezet. Ik herinner aan het grote memorandum, waarvan het Bureau Inlichtingen zelf constateerde, dat het niet de mening van een willekeurig iemand was, maar de overheersende mening in Nederland weergaf, waarin stond, dat eigenlijk in de eerste tijd de Opperbevelhebber van leger en vloot de leden van de vertegenwoordigende lichamen zou moeten benoemen. Ik herinner aan de bezoeken met politieke strekking aan de Kroon buiten de gehele Regering om. In elk geval: Daar was een milieu geschapen, waarin alles kon gebeuren, wat minder aangenaam was uit het oogpunt van het welzijn van het land en de bevestiging van het constitutioneel bestel.

Ik was zeker niet de enige, die ongerust was over de gang van zaken in Holland. In mijn artikel van 7 April 1945, dat ook afgedrukt is in mijn boek, komt het duidelijk tot uiting.

31477. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens in besprekingen met verantwoordelijke personen in Engeland en Amerika, dus met personen, die op dat moment daar gezag uitoefenden, geconstateerd, dat men (men zal het wel niet in details hebben geweten) daar ongerust was over datgene, wat in de boezem van de Nederlandse Regering gaande was met het oog op het Parlement en alles, wat daarmee samenhangt?

A. Het is een moeilijke vraag. Ik zelf heb over deze aangelegenheid opzettelijk niet met buitenlanders gesproken. Maar wij hebben ongetwijfeld een ervaring gehad, die voor mij zeer kenschetsend was, maar ik aarzel bij de vraag of ik dit naar voren kan brengen. Ik wil een aanduiding geven en het daarbij laten. Ik heb een uitlating gehoord van de Minister van Buitenlandse Zaken in de Ministerraad, die daarop wees, maar ik vind geen vrijheid, die woorden te herhalen.

31478. De **Voorzitter**: Kwamen in die tijd opmerkingen van die aard in de Engelse pers voor?

A. Was het een aangelegenheid voor de Engelse pers in deze tijd van oorlog en spanning? Ik wil u één voorbeeld geven. Er staat in „News Review“, een blad, dat veel gelezen wordt, een stuk over de Koningin. Ik weet niet, wie men verantwoordelijk moet stellen voor dat artikel, maar het tijdschrift werd in elk geval in brede kringen gelezen en het artikel was blijkbaar uit Hollandse bron. Leest u eens in dit blad hoe er over de Ministers gesproken werd en of er reden was voor onze verontwaardiging.

De **Voorzitter**: Het is inderdaad nogal kras.

A. Daarbij komt, dat het een uitsluitend Nederlandse geste was, een ondergraving van het aanzien der Ministers uitsluitend van Nederlandse zijde, want de positie van de Ministers persoonlijk in Engelse en Amerikaanse kringen was uitnemend.

Ik heb thans nog maar een paar opmerkingen te maken. Ik heb

een en ander medegedeeld over mijn ervaringen met het Militair Gezag. Ik moet nu ook wijzen op de prestaties van het Militair Gezag. Als ik sterke bezwaren heb gehad, sluit dat natuurlijk niet uit, dat ik volkomen oog heb voor het omvangrijke werk, dat onder het Militair Gezag in Nederland is verricht. Op verschillend gebied is veel werk gedaan. Alleen is het m.i. duidelijk, dat dat werk minstens zo goed gedaan had kunnen worden door bekwame personen onder leiding van de verantwoordelijke Ministers.

Er is veel werk gedaan, maar als men honderden en honderden mensen kan aantrekken, die anders voor de Regering zouden hebben gewerkt, is dat begrijpelijk. Er is, wat betreft de steenkoolvoorziening en het spoedig herstel van het spoorwegverkeer, inderdaad flink werk verricht, maar dat was onder leiding van de verantwoordelijke Ministers zeker even goed gebeurd.

Mijnheer de Voorzitter! Het zou verkeerd zijn, als de commissie uit al deze mededelingen en kritische opmerkingen de gevolgtrekking zou maken, dat de persoonlijke verhoudingen slecht waren. Het betrof hier niet persoonlijke verhoudingen, maar zuiver zakelijke tegenstellingen, wat betreft het inzicht in de belangen van het Nederlandse volk. Ik heb b.v. nooit zo dicht bij de heer *Kruls* gestaan, dat er een persoonlijke verwijdering had kunnen plaats vinden. Ik heb hem alleen ambtelijk gekend.

Naar mijn mening zijn de gevolgen voor ons land van het ontbreken, tijdens en gedurende vele maanden na de bevrijding, van de normale constitutionele instellingen, in het bijzonder van de Staten-Generaal, van het overwicht van het M.G. en de ontwrichting van de gezagsverhoudingen zeer nadelig geweest, in het bijzonder op vier gebieden:

In de eerste plaats wat betreft de gang van zaken met betrekking tot Indië. Het heeft ongetwijfeld geleid tot een vertraging van de zeer bijzondere maatregelen, welke in die tijd noodzakelijk waren.

In de tweede plaats is het van grote invloed geweest op de behandeling van het vraagstuk van de delinquenten. Men behoeft maar na te lezen wat daaromtrent staat in de notulen van de vergaderingen van de „kwartiermakers“. Het zal, wanneer men de opvattingen dienaangaande van de toenmalige Minister van Justitie in aanmerking neemt, duidelijk zijn, dat het onder een verantwoordelijke Regering, in die zin, dat zij de zaken werkelijk leidde, nooit mogelijk zou zijn geweest, dat de delinquenten zo zonder discriminatie bij elkaar werden geraapt en dat de gehele behandeling van dit gewichtige vraagstuk zoveel te wenselijker zou hebben overgelaten.

In de derde plaats heeft het ontwrichten van de bestuursverhoudingen geleid tot een onmatige uitbreiding van het gezagsapparaat, het overal oprichten van nieuwe bureaux, het scheppen van een uitgebreide gemilitariseerde en niet gemilitariseerde bureaucratie, waaraan ons land tot op zekere hoogte nog lijdt.

In de vierde plaats moest het gevoel in de eerste maanden na de bevrijding, dat alles onzeker en ontwricht was, er toe leiden — dat kon niet anders onder die verhoudingen, hoezeer de heren zelf correct waren —, dat de corruptie in allerlei kringen toenam. Men voelde zich vrij om dingen te doen, die men bij aanwezigheid van een bekwaam en sterk gezag nooit zou hebben aangedurfd. Dat geldt voor hoog en laag in den lande. Men heeft dat op ieder gebied kunnen waarnemen. Ik heb om al die redenen de gang van zaken buitengewoon betreurd. Het had zo gemakkelijk anders kunnen zijn.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, welke u hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

J. VAN DEN TEMPEL.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN

KORTHALS.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 2 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie.

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korhals en Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van:

Mr. JACOB ALBERTUS WILHELMUS BURGER,

oud 44 jaar, wonznde te Dordrecht, advocaat, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. oud-minister van Binnenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

31498. De **Voorzitter**: De Enquêtecommissie is thans toegekomen aan een bespreking van de punten j en o van het Enquêtebesluit; punt j betreft de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militair Gezag, en de uitvoering daarvan en punt o de moeilijkheden, welke zich in de Londense Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder de aan leden van die Kabinetten verleende ontslagen.

Voordat **B** tot de behandeling daarvan overga, moet ik nog even uw aandacht vestigen op de eigenaardige moeilijkheden, welke zich bij de behandeling van een materie, als vermeld in punt o, voordoen. Wij hebben daarbij in de eerste plaats te letten op artikel 35 van de Grondwet, hetwelk inhoudt, dat de Koning onschendbaar is en dat de Ministers verantwoordelijk zijn. Dit betekent dus, dat buiten discussie moeten blijven persoonlijke daden en uitingen van de draagster van de Kroon, omdat persoonlijke daden en uitingen van de draagster van de Kroon staatsrechtelijk irrelevant zijn. Wij kennen alleen daden en uitingen van de Regering, waarvoor de Ministers verantwoordelijk zijn. Die verantwoordelijkheid kunnen wij natuurlijk wel ten volle bespreken.

In de tweede plaats doet zich ook bij dit onderwerp een moeilijkheid voor, welke zich ook op breder terrein doet gelden, en wel de beperking, die voortvloeit uit een bepaling van de gewijzigde Enquêtewet, welke inhoudt, dat met betrekking tot hetgeen in de Ministeraad is voorgevallen de Enquêtecommissie alleen vragen mag stellen ten aanzien van de daar genomen besluiten en de gronden, waarop die berusten. Dit is een voorschrift aan de Enquêtecommissie, geen voorschrift aan de getuige. Deze kan zelf beoordelen of hij op dit gebied mededelingen kan doen. Ik zeg dit alles, omdat wij bij de behandeling van punt o in de verhoren ten slotte tussen deze twee klippen moeten doorzeilen. In het algemeen is dat nogal meegevallen; wij hebben een aantal van die ontslagen met toenmalige Ministers behandeld en ik mag wel zeggen, dat men er in het algemeen in is geslaagd de juiste weg te vinden.

Ik geloof, dat het het beste is, dat wij de volgorde van de behandeling ongeveer zó doen zijn — tenzij u daartegen overwegende bezwaren hebt en dat zou willen amenderen —, dat wij eerst bespreken de ontslagen, die hebben plaats gehad in uw periode vóór de Kabinetscrisis van 1945 — dat zijn dus de ontslagen van de heren *Kerstens* en *van Angeren*, waarbij dan nog komt de crisis aan het Departement van Binnenlandse Zaken onder de heer *van Boeyen*, welke crisis echter niet heeft geleid tot een aftreden van de heer *van Boeyen* als Minister; het speelde echter ongeveer in dezelfde tijd —, dat wij daarna beginnen met een bespreking van de bestuursproblemen, het Militair Gezag, enz., om ten slotte te komen tot de Kabinetscrisis van 1945, omdat deze Kabinetscrisis naar mijn mening niet wel te begrijpen is, wanneer men niet eerst een inzicht heeft in de bestuursproblemen, welke bij die Kabinetscrisis een grote rol hebben gespeeld.

Indien u zich met deze gang van zaken kunt verenigen, zou ik willen beginnen met het eerste punt: de ontslagen, welke vóór de

Kabinetscrisis van Januari 1945 hebben plaats gehad. Misschien wilt u eerst nog even vertellen — u hebt hier de vorige maal reeds mededelingen gedaan omtrent uw overtocht naar Engeland — hoe en onder welke omstandigheden u in het Kabinet bent gekomen.

A. Ik ga gaarne akkoord met uw voorstel, Mijnheer de Voorzitter, om de zaken in de door u aangegeven volgorde te behandelen.

In aansluiting aan het vorige verhoor, toen ter sprake is gekomen de figuur *Schrader* en zijn werkzaamheden op mijn bureau, toen ik Minister zonder Portefeuille was, heb ik dit rapport: „Distributie in bezet Nederland”, meegenomen. Het is een heel boekdeel. Het is te uwer beschikking, al staat er met grote letters „Geheim” cp. Als het voor u niet van belang is, geeft u het maar terug. Ik dacht, dat het wel van enig belang kon zijn, omdat die figuur enigszins omstreden is. Naar het uiterlijk en de omvang te oordelen, is deze studie wel serieus aangepakt.

Ik kom dan nu tot de wijze, waarop ik Minister ben geworden. Ik heb u de vorige keer al gezegd, dat een van de motieven, waarom ik naar Engeland ging, was, dat ik dacht, dat het contact tussen Engeland en Nederland vrij slecht was. Dat is door de feiten ook bevestigd. Ik heb daar een wereld gevonden, die vrij veel verschilde van wat wij ons hier voorstelden. Daarbij was er natuurlijk ook een tekort aan inzicht onzerzijds in Nederland, omdat wij alsmar in Engeland die Nederlandse Regering zagen, terwijl daar in werkelijkheid de grote geallieerde machten waren en de Nederlandse Regering in ballingschap daarin een stipje vormde. Materieel betekende de Nederlandse Regering daar weinig, moreel had zij een grote betekenis voor bezet Nederland. Onze visie op de mogelijkheden van de Regering daar was te groot. Anderzijds was het contact van de Regering met Nederland veel te zwak en waren er te veel tegenstrevende krachten.

Ik kwam dus in Engeland. Ik heb de vorige keer al gezegd, hoe daar o.a. werkte het Bureau Inlichtingen. Het was in dat stadium zó, dat dit bureau eventueel mensen weer terugstuurde naar Nederland, maar gezien de sfeer en de verhoudingen, die ik de vorige maal ook getekend heb, was er geen schijn van kans, dat ik daarvoor in de termen viel. De inlichtingen, die ik gaf, waren van geheel andere aard dan daar als regel ontvangen werden. Zij zouden veel meer gelijkgelegen hebben met de inlichtingen, die via de Geneefse lijn kwamen.

Ik bleef dus in Londen. Men had daar — zoals u wel kunt begrijpen — een zeer beperkt aantal mensen tot zijn beschikking. De luitjes, die overkwamen, waren natuurlijk veelal jongere mensen, iemand, zoals ik, die een vrij langdurige advocatenpraktijk achter de rug had, was dus niet zo'n alledaagse verschijning. Er waren daar dus allerlei mogelijkheden voor mij om mij daar nuttig te maken. Van die mogelijkheden heb ik gekozen die, om werkzaam te zijn op het Departement van Sociale Zaken bij de heer *van den Tempel*. Ik had ook wel mogelijkheden bij Militair Gezag en Binnenlandse Zaken en misschien ook bij andere organen. Een van de overwegingen om Sociale Zaken te kiezen, was, dat mijns inziens een betere verhouding tussen dit Departement en het Militair Gezag tot stand moest komen. Ik achtte het Militair Gezag — in de zin als nader uiteen te zetten — nuttig, doch de heer *van den Tempel* was er zeer wantrouwig tegen. Ik wilde dus trachten liaison te zijn, waartegen *van den Tempel* wel bezwaar maakte, maar wat hij mij niet categorisch verbood. Ik ben dus voorlopig bij Sociale Zaken werkzaam geweest. Ik heb aan eigenlijk Departementswerk niet veel gedaan, zowel omdat ik er niet mee vertrouwd was en voorts omdat men — zoals ik, toen ik te Londen aankwam — zo ontzettend het gevoel over zich kreeg, dat het nodig was de mensen meer over Nederland te vertellen en de vorm te vinden, waarin men het kon vertellen. Want als men de situatie in bezet gebied trachtte uiteen te zetten, was het, alsof men het niet kon begrijpen. De benepen wijze, waarop wij hier in Nederland zaten en verhoudingsgewijs niets wisten, wat zo geheel iets anders dan het contact met de wereld als totaal, dat wij daardoor misschien in bezet gebied een vernauwd bewustzijn hadden. Het was ontzettend moeilijk om van uit de ene wereld in de andere te praten. Ik heb er mij op

mijn wijze mee onledig gehouden, ook door artikelen in het zo nuttige blad „Vrij Nederland”, welks hoofdredacteur respect verdient voor de wijze, waarop hij in moeilijke omstandigheden het beginsel van persvrijheid wist te handhaven tegen allerlei machten — waaronder, naar mij later bleek, die van de heer *Gerbrandy* inclusief — in Londen zag alles zwart of wit, goed of fout. Dat er zoveel grensmogelijkheden en nuances waren, daarvoor had men geen oog. Het feit, dat de Duitsers er nu eenmaal waren, scheen toch onbegrijpelijk. Op een gegeven ogenblik kreeg ik op het Departement van Sociale Zaken in handen „Ontwerpen Bestuursvoorzieningen”, die waren opgesteld door Minister van *Boeyen*, althans door Binnenlandse Zaken. Zij gaven mij een enorme schok. Ik herinner mij de inhoud niet, maar naar mijn gevoel kwam het er op neer, dat er een nieuwe dictatuur werd gecreëerd. Ik zeg dat als mijn reactie, doch zonder iemand te willen beledigen om in die zin bedoelingen gehad te hebben, want hier lag een ontzettend moeilijk probleem op te lossen. Maar het was een enorme schok voor mij. Daartegen heb ik mij toen zeer fel gekeerd: op die wijze kon het niet. Ik heb het allereerste concept, dat ik toen in handen kreeg, bestudeerd, maar durf nu, na alle concepten, die ik daarna in handen gehad heb, niet meer te zeggen: Dat was het. De indruk, die ik toen had, was de volgende: Er komt bij de bevrijding een groep lieden uit Engeland naar Nederland; zij benoemen mensen van uit hun ambtelijke militaire sfeer en die gaan het in Nederland vertellen. Ik stelde mij voor, dat dit zo'n grote teleurstelling in Nederland zou geven, dat ik mij daarover zeer grote zorgen maakte. Daartegen heb ik toen intern mijn stem verheven. Ik heb aan de heer *Gerbrandy* wenken gegeven en er zeer wellicht ook de Koningin over gesproken, voorts met de heer *van den Tempel* en blijk gegeven, dat ik mij over deze plannen grote zorg maakte. Men dient tot begrip hierbij te bedenken, dat Londen een jaartje of langer bij Nederland achter liep. In 1943 hingen er nog de reminiscenties van de eerste indrukken van de z.g. ducht van Koningin en Regering en men ging daarna over in een tikje Nederlands totalitarisme, dat men in Nederland wel is waar in 1943 wel te boven raakte, maar dat Londen nimmer geheel te boven is gekomen, geconserveerd als het bleek te worden in het Militair Gezag. De gang van zaken is toen zó geweest, dat de heer *Gerbrandy* mij heeft gepolst of ik tot het Kabinet wilde toetreden. Achteraf is mij in de Ministerraad iets gebleken van wat daaraan voorafgegaan is. Tussen twee haakjes: Ik bezit exemplaren van notulen, welke ik zelf als secretaris van de Ministerraad heb gemaakt in de perioden, dat Minister *Bolkestein* afwezig was; ik heb geen bezwaar, u deze ter inzage te geven. Uit latere discussies dan, namelijk toen de heer *Gerbrandy* in een bepaalde situatie gebeurtenissen recapituleerde en een overzicht van zijn houding gaf, omdat verschillende leden van de Ministerraad vonden, dat hij niet actief genoeg voor de autoriteit van het Kabinet op de bres stond, ben ik tot enig inzicht gekomen hoe hei was gegaan met de uitnodiging voor mijn toetreden tot het Kabinet. In de Ministerraad leefde de gedachte, dat door mij een functie bij het Militair Gezag moest worden vervuld en dat ik zou moeten functioneren als een soort democratisch politiek geweten van het Militair Gezag; niet in de directe zin van dagelijkse politiek, maar om aan het Militair Gezag een al te zeer overwegend militair karakter te ontnemen en het Civil Affairs-karakter van dit instituut te accentueren. Het creëren van een zodanige functie zou niet zo gek geweest zijn: als men het verloop achteraf beziet, hadden er misschien wel nuttige mogelijkheden in gelegen. De heer *van den Tempel* heeft mij gezegd, dat hij dat een geschikte oplossing zou hebben gevonden en dat het wellicht de weg was geweest, waarop ik de meeste invloed had kunnen uitoefenen in de richting, die tot een goede gang van zaken bevorderlijk geweest ware. Intussen was mij op het moment, dat de heer *Gerbrandy* mij, als voorzegd, polste, van die overwegingen niets bekend. Ik vertel u nu wat ik achteraf hoorde. Uit die latere mededelingen en uit allerlei besprekingen bleek tevens — u heeft mij gezegd, dat ik mij met betrekking tot de invloed van bepaalde zijde zeer moet beperken; dat doe ik ook —, dat er invloeden waren: die er de voorkeur aan gaven, dat ik als Minister zou optreden met een soortgelijke taak als bij Militair Gezag eigenlijk was gedacht. Men dient zich de hier gereleveerde gedachtengang te herinneren, dat in Augustus 1943 de Besluitwet, houdende de instelling van het Militair Gezag, gereed was, maar dat innerlijk twijfel bestond of het Militair Gezag wel Civil Affairs zou betekenen en zich niet werkelijk tot militair — ja zelfs eigenmachtig — apparaat zou ontwikkelen. Dat de gedachte aan een democratische politieke commissaris in dat apparaat alstoen opkwam, is dus geenszins onbegrijpelijk. Hoe dit alles zij, hetgeen ik in eerste instantie merkte, was eenvoudig een verzoek van de heer *Gerbrandy* of ik tot het Kabinet wilde toetreden. Ik heb het in beraad gehouden. Ik moest het verzoek geheimhouden, maar ik had er zeer weinig zin in als een eenling in zo'n Kabinet te hangen.

Ik vroeg mij af: welke betekenis heeft dat, wat is zulk een functie, welke zin kan ik daaraan geven? Ondanks het feit, dat de vraag van de heer *Gerbrandy* zeer vertrouwelijk was gesteld, vond ik het noodzakelijk overleg op te nemen met mijn geestverwanten *Albarda* en *van den Tempel*. Immers, zonder hun instemming zou mijn Ministerschap geen behoorlijke basis krijgen; het zou een min of meer interessant gebaar zijn geweest van de Engelandvaarder-Minister, echter zonder veel zin of betekenis. De heer *Gerbrandy* had mij in dat verband gezegd, dat hij mij niet vroeg als sociaal-democraat, waarop ik heb geantwoord, dat ik het niettemin was. Toch was het mij duidelijk, dat ik niet direct als politieke figuur was gevraagd, daarvoor was mijn politieke activiteit in het openbare leven te beperkt geweest. Ik heb echter duidelijk tegenover de heer *Gerbrandy* gezegd hoe mijn instelling was, zij het ook, dat ik zulks in die oorlogsomstandigheden — te recht of ten onrechte — als een niet zo belangrijke factor zag als het op het ogenblik weer in het openbare leven is. In het vervolg van mijn uiteenzettingen zullen echter ook argumenten te vinden zijn van een tegenovergestelde opvatting. In ieder geval zag ik mij daar in de eerste plaats als de stem van het in narigheid verkerende bezette gebied. Alleen duidelijkheidshalve, en om misverstand achteraf te vermijden, heb ik daarbij toen tevens mijn politieke opvattingen geaccentueerd.

Ik ben dus naar de heren *Albarda* en *van den Tempel* gegaan. De heer *Albarda* was enthousiast en adviseerde mij de functie te aanvaarden, daar dit een versterking betekende van het element, dat men in de Ministerraad nodig had. Het klonk mij natuurlijk niet onaangenaam in de oren op die wijze geanimeerd te worden

De heer *van den Tempel* was veel gereserveerder. Hij zei: Wat moet jij doen in die Ministerraad? Wat wil je daar bereiken? Wat heb je in je hoofd? Dat klonk niet zo animerend, maar naar mij later is gebleken, waren het uitermate ter zake dienende vragen. Want men moest zich inderdaad voorstellen, wat men meende in de omstandigheden, zoals ze nu eenmaal waren, te kunnen doen en in welke zin er iets te concretiseren viel.

Ik heb naar aanleiding van dit gesprek met *van den Tempel* een brief geschreven aan de Minister-President, welke benaderde, wat ik eigenlijk beoogde: de terugkeermaatregelen te bevorderen en in een richting te stuwen, welke overeenkomstig mijn democratische inzichten zou zijn. Dit moet men zien als een reactie op de boven medegedeelde verontwaardiging, welke bij mij was opgekomen, nadat ik die ontworpen bestuursvoorziening had gezien. Ik schreef dus, dat dat de basis van mijn toetreden tot het Kabinet zou zijn en dat het als Minister zonder Portefeuille er op neer zou komen, dat ik zulks alleen zou kunnen doen via de bestaande Departementen, zij het met eigen apparaat en met eigen verantwoordelijkheid. Zodanige taak en werkwijze moesten dus de instemming hebben van alle Ministers. Anders had het geen zin er aan te beginnen. Het Departement van Oorlog b.v., waaronder het Militair Gezag ressorteerde, moest zeggen: „Akkoord, *Burger* is de man, die de terugkeer regelt en die die invloed moet hebben.” Zo ook andere Departementen. Wanneer men dat niet bij voorbaat wilde erkennen — deze positie was toch al delicaat genoeg —, had het geen enkele zin om ook maar te pogen.

Ik heb derhalve de instemming van alle Ministers aldus als voorwaarde tot mijn toetreding tot het Kabinet gesteld. Ik heb er enige tijd niets meer van gehoord, tot op een gegeven ogenblik de heer *Gerbrandy* mij vroeg bij hem te komen. Er was toen een Ministerraad geweest, waarin, naar ik wist, over deze zaak gesproken was. Ik wist alleen niet precies wat daar gezegd was. De heer *Gerbrandy* vroeg mij dus bij hem te komen en heeft mij toen definitief een post als Minister zonder Portefeuille aangeboden in het Kabinet. Op mijn brief werd niet afgedongen en ik mocht aannemen, dat alles bevredigend verlopen was in de geest, zoals ik het gesteld had en ik heb dan ook het aanbod geaccepteerd. Eerst later ben ik te weten gekomen, dat die hele brief in de Ministerraad eenvoudig nooit ter tafel is gekomen. De heer *Gerbrandy* heeft, zoals hij mij naar aanleiding van een begrijpelijkerwijze spoedig volgend conflict zelf geschreven heeft — ik heb de brief bij mij — in de Ministerraad eenvoudig die punten uit mijn brief medegedeeld, met welke hij zich kon verenigen, en dat is door de rest van de heren beaamd en beja't. Het bleek mij dan ook al vrij spoedig, omdat ik aan de gang ging in de geest, die, naar ik dacht, algemeen aanvaard was, dat ik in zekere zin een lastpost werd voor iedere Minister. Ik voelde bij de Departementsministers, met wie ik overigens op goede voet verkeerde, en ook wel eens bij hoofdamtbanen, allerlei reserves en ik stuitte op weerstanden, die ik niet begreep, omdat ik bij hen — naar later bleek ten onrechte — zekere kennis omtrent mijn taak en functie veronderstelde. Zij daarentegen hebben niet begrepen waarmee ik mij ten hundert ging bemoeien. Ik heb aan de heer *Gerbrandy* geschreven, dat er op die manier niets van terecht kwam. De heer *Gerbrandy* heeft mij toen

geantwoord, dat hij mijn functie zag als die van een Minister, die mede delibereerde in de Ministerraad en verder in de Commissie Terugkeer zat, zo'n stem op de achtergrond dus. Dat was zo zijn gedachtengang. Dat was niet de mijne.

31499. De **Voorzitter**: Had u direct zitting in de Commissie Terugkeer?

A. Ja.

Toen mij dus gebleken was, dat de Departementsministers niet geïnformeerd waren omtrent mijn geconditioneerde positie, was voor mij veel van de houding van mijn collega's verklaard, maar was tegelijkertijd, naar mijn gevoel, mijn positie in het Kabinet zwevende geworden. Wanneer toen niet het vooruitzicht was gekomen, dat een andere post voor mij vrij zou komen, het Ministerie van Binnenlandse Zaken, was dat het ogenblik geweest om te zeggen: het heeft weinig zin om dit te continueren.

Zo is de gang van zaken geweest en op die wijze ben ik in het Kabinet gekomen. Dit was niet de enige keer, dat ik de wonderlijke wijze van doen van de heer *Gerbrandy* meemaakte, maar wel de eerste keer. Ik mocht zulks in geen enkel opzicht veronderstellen, nadat op redelijke gronden door mij gezegd was, waarom de diverse Ministers met mijn uitzonderlijke positie akkoord moesten gaan. Ware ik voor een bepaald Departement gevraagd geworden, dan was het iets anders geweest, dan zou met die functie gelijktijdig een zekere omschrijving en begrenzing van mijn taak en bevoegdheden gegeven geweest zijn. Maar ik had de specifieke functie van Minister zonder Portefeuille, een functie, die, zoals door de Koningin zelf door Radio-Oranje is aangekondigd, men kon zien, voor wat de terugkeer betreft, als een coördinerende functie, waarbij men natuurlijk in contact kwam met taken van allerlei Departementen, een functie, waarin men, de gevoeligheden en naijverigheden van Departementen kennende, voorzichtig moest optreden. Ik had niets anders dan een bureau. Toen bleek, dat de andere Ministers niet op de hoogte waren, betekende dat een verzwakking van mijn positie in het Kabinet, zodanig, dat ik werkelijk het gevoel had, minder fair te zijn behandeld.

31500. De **Voorzitter**: U bent 11 Augustus 1943 in het Kabinet gekomen? Dat is de datum van het Koninklijk besluit.

A. Ja.

31501. De **Voorzitter**: Hoe lang was u toen in Engeland?

A. Ik ben in Engeland gekomen begin Mei 1943 en ik ben ongeveer 1 Juli vrijgekomen uit de Patriotic School en wat dies meer zij. Toen heb ik dan enige tijd op het Departement van Sociale Zaken gezeten.

31502. De **Voorzitter**: U had het er zoëven over, dat de ontwerpen, die u in handen kreeg in de periode, vóórdat u Minister zonder Portefeuille werd, u min of meer schokten, omdat u de indruk kreeg, dat dit op de duur op een soort dictatuur zou uitlopen. Voor onze commissie is indertijd een verklaring afgelegd door de heer *van Blankenstein*, die o.a. het volgende mededeelde:

„Ik herinner mij b.v., dat, toen *Burger* naar Londen kwam, hij een brochure meebracht. Ik schrok mij een ongeluk, toen ik die brochure las, die hij zelf had geschreven, een heel korte brochure.

Later heeft hij zich heel flink gehouden en ik heb later respect voor hem gekregen, maar die brochure was helemaal mis. Hij had het over de beperking van de persvrijheid, beperking van het kiesrecht, dingen, die toen in zekere kringen in de mode waren. En de Joden zouden niet op dezelfde voet schadeloos kunnen worden gesteld als de rest van de bevolking, enz., enz. Hij was Minister geworden. Ik vroeg *Gerbrandy* hoe dat kon. Hebt u die brochure gelezen? Ja, zei *Gerbrandy*, met een half oogje.

Ik zei: Dan wordt het tijd, dat u die met een heel oogje leest, Ik heb haar bij mij, ik zal ze u voorlezen. *Gerbrandy* sloeg zijn handen bij het aanhoren in de lucht. „Maar dat is afgrijselijk”, zei hij. Het was ook afgrijselijk, alleen heeft *Burger* later het zelf helemaal vergeten, geloof ik.”

Dat is het verhaal, dat de heer *van Blankenstein* hier heeft gedaan.

A. Ik vind het een mooi verhaal. Ik denk, dat de heer *van Blankenstein* die brochure zelf met een half oogje heeft gelezen, hetgeen niet zo'n uitzondering zou zijn. Ik heb die brochure niet bij

mij, maar wil haar gaarne te uwer beschikking stellen. Als illegale brochure is zij tijdens de oorlog verkocht à raison van f 1, terwijl de opbrengst de illegaliteit ten goede kwam. Het was vrij algemeen bekend, dat zij van mij afkomstig was. Ik ben mij niet bewust dergelijke dingen te hebben geschreven. Ik weet echter wel, dat ik stom verbaasd was over hetgeen de Londense heren er in lazen. Dingen, die in de verste verte niet bij mij waren opgekomen, maar dat men er met veel achterdocht blijkbaar in kon leggen. In de gedachtengang, waarin die heren de brochure benaderden, was er misschien wel een mogelijkheid, dat men iets „hineininterpreteerde” als door de heer *van Blankenstein* is gezegd. Ik heb de brochure ook door de heer *van den Tempel* laten lezen; hij reageerde er niet zo op. Ik heb haar zelf te Londen, na de critiek van *van Blankenstein*, overgelezen, maar heb nog steeds het gevoel, dat wat er in staat niet zo onredelijk en onmogelijk is. Ook in Nederland heeft niemand de Blankensteinse reactie gehad, hoewel de brochure fel bestreden is. Die bestrijding gold echter het feit, dat ik, volgens mijn illegale bestrijder *Thomassen*, te weinig politiek toekomstperspectief bood aan de illegaliteit en te veel aan de gijzelaars. De feiten zijn intussen daar om te bewijzen, dat mijn visie enig recht van bestaan had.

31503. De **Voorzitter**: Welke waren de titel en het pseudoniem van die brochure?

A. Dat weet ik niet. Men heeft het voorlopig manuscript tussen mijn paperassen gevonden, toen ik naar Engeland vertrokken was, en daarna uitgegeven.

31504. De **Voorzitter**: Zij is eerst later uitgegeven?

A. Ja.

31505. De **Voorzitter**: U had een manuscript bij u?

A. Ik had een getypte kopie bij mij, toen ik naar Engeland ging. Vrienden van mij hebben het manuscript op een gegeven ogenblik vermenigvuldigd en uitgegeven.

31506. De **Voorzitter**: In Londen?

A. Neen, in Nederland.

31507. De **Voorzitter**: Hoe kwam de heer *van Blankenstein* er aan?

A. Ik had zelf een getypte, nog niet uitgegeven kopie bij mij in Engeland en gaf hem dat ter inzage. Ik heb het daar laten cyclostyleren en aan een aantal mensen in Engeland gegeven.

Wat die persvrijheid betreft, ik weet niet precies meer, wat er in staat, maar ben er van overtuigd, dat er in staat, wat mijn bekende opvatting is, nl. dat de pers nu eindelijk een bepaalde taak heeft in de volksvoorlichting, dat men persvrijheid mag eisen, maar dat er tegenover rechten plichten staan, een standpunt, dat ik in de Kamer ook met enige hardnekkigheid heb verdedigd. Dat ik, wat de Joden betreft, nooit een standpunt heb kunnen innemen als door de heer *van Blankenstein* is gesuggereerd, blijkt al daaruit, dat ik tijdens de oorlog een bescheiden bijdrage heb geleverd aan het redden van een zestal Joden, die bij ons in huis waren tot het einde van de oorlog. Ik heb te Londen een commissie in het leven trachten te roepen — mijn voorstel is echter in de Ministerraad met 5 tegen 6 stemmen verworpen —, ten einde na de oorlog de belangen van de Joden te behartigen. Ik geloof dus, dat ik in dat opzicht alle critiek kan weerstaan. Ik heb er echter in mijn brochure voor gewaarschuwd, dat niet door bepaalde omstandigheden na de oorlog in Nederland anti-semitisme zou ontstaan. Ik maakte mij bezorgd, dat men van Joodse zijde na de oorlog te zeer het accent zou leggen op het verloren bezit; zeer begrijpelijk, uit menselijk oogpunt, maar, waar andere mensen ook zoveel te kort waren gekomen en ieder zijn eigen leed het ergste voelt, zou men zich in dit opzicht, ondanks alle gemis, een zekere zelfbeperking moeten opleggen, opdat niet juist na de oorlog anti-semitisme zou ontstaan. Zo ongeveer in die zin heb ik er voor gewaarschuwd en ik geloof, dat de feiten mij niet geheel en al ongelijk hebben gegeven. Het was dus niet anders dan een waarschuwing, dat niet na de oorlog anti-semitisme zou ontstaan in Nederland. Het was niet iets, dat van de Duitsers kwam, en men moet wel hyper-gevoelig zijn, wanneer men een dergelijke waarschuwing beschouwt als een uiting van anti-semitisme, terwijl ik juist de aandacht vestigde op de mogelijke toekomstige gevaren daarvoor. En wat de kwestie van de al of niet volledige oorlogsschadevergoeding betreft, die feiten hebben wel bewezen, dat er ook eenvoudiger vraag-

stukken bestaan. Kortom, er staan niet alleen allerlei dingen in, die ik vandaag niet anders zou zeggen dan in de omstandigheden, waarin zij geschreven werden, maar ik geloof ook nu niet, dat die gelaakte uitingen van een verkeerde algemene moraal of een verkeerd politiek inzicht blijf zouden kunnen geven. Ik herhaal, dat ik nog wel een exemplaar van die brochure zal kunnen achterhalen en dat die te uwer beschikking is, de inhoud staat mij thans echter niet gedetailleerd meer voor ogen.

31508. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij hiervan thans wel kunnen afstappen en dat u kunt overgaan tot het weergeven van uw visie over die Ministercrises, welke zich in het volgend jaar, in begin 1944, hebben voorgedaan.

A. Dat was inderdaad begin 1944. Er zijn uiteraard vrij veel papieren over die wisselingen en de brieven, welke ik ten dele ook nog heb, wil ik gaarne ter verduidelijking overleggen. U kunt daaruit minstens zo duidelijk de gang van zaken putten als ik het kan vertellen.

De heer *Gerbrandy* creëerde altijd een sfeer in onrustige beweeglijkheid, belemmerend voor constructieve arbeid. Er was altijd onzekerheid; men wist nooit, waar men aan toe was. Er was altijd op een of andere wijze rumoer over de een of ander. Er was altijd wel iemand, die met de bedoeling tot ontslag rondliep of daarmede dreigde of voorlopig zei, dat hij het zou doen. Ik heb mij daarvan in het begin niet al te veel aangetrokken; pas later heb ik begrepen, dat dit labiele evenwicht blijkbaar de eigenlijke grondslag was, waarop *Gerbrandy* zich in het Kabinet wist te handhaven. Ik herinner er aan, dat de heer *Kerstens* was afgevaardigd naar de U.N.R.R.A.; hij was naar Amerika geweest en had daar allerlei besprekingen gevoerd omtrent de voedselvoorziening van Nederland onmiddellijk na de oorlog. *Kerstens* was enthousiast over de door hem bereikte resultaten. Hij had het gevoel tot de allerhoogste en ineenstegzaghebbende kringen te zijn doorgedrongen; hij had voor zich zelf de zekerheid, dat onmiddellijk na de bevrijding een zekere hoeveelheid voedsel, ik geloof van 1600 calorieën per dag, ter beschikking zou komen op maximaal snelle wijze, nl. door toedoen van Amerikaanse militaire zijde, zodat men zeker wist, dat het apparaat voorhanden was om te zorgen, dat Nederland het ook inderdaad spoedig zou krijgen.

Het is mij trouwens bij mijn latere U.N.O.-reizen naar Amerika wel gebleken, dat de heer *Kerstens* aldaar niet onopgemerkt is gebleven.

Ik geloof trouwens, dat het idee, waarmede de heer *Kerstens* terugkwam, later ook zo is uitgevoerd door de Amerikaanse militairen. Ik heb dus het gevoel, dat hij te recht dat optimisme had. Hij heeft daar toen een radiorede over gehouden, in het gejukkige gevoel, dat hij werkelijk iets voor Nederland had kunnen bereiken, en hem is toen verweten, dat hij zich daarin veel te optimistisch had uitgelaten. Trouwens reeds vóór *Kerstens* uit Amerika terug was, kwamen er van uit Amerika al redevoeringen over, die hij daar had gehouden, allerlei persuittreksels, waaruit *Gerbrandy* concludeerde, dat *Kerstens* zich onjuist had uitgelaten. Overigens zegt dat niet veel, want de heer *van Mook* zei het volgens de heer *Gerbrandy* ook altijd verkeerd en ieder van ons, die ergens sprak. Nu laat ik nog daar of die persuittreksels juist weergaven wat er gezegd was. Dat was vooral in Amerika een onzekere factor, maar toch ook in Engeland.

Er was dus allerlei critiek op de heer *Kerstens*. Hij had trouwens ook allerlei andere grond voor critiek gegeven. Aan hem toch zou de voorziening te wijten zijn, dat de exploitatie van de koopvaardij-schepen onder het beheer van de Staat kwam. Te voren was er een burgerlijke dienstplicht voor de schepelingen ingevoerd bij het Vaarplichtbesluit en als natuurlijke tegenpool daarvan kwam toen het brengen van de exploitatie van de schepen in handen van de Regering. Dat heeft men in rederskringen de heer *Kerstens* kwalijk genomen. Het schijnt ook met die contrôle op de reders niet vlot gelopen te zijn. Dezelfde mensen toch, op wie de contrôleregeling van toepassing was, de privé belanghebbenden, moesten haar als deskundigen tevens uitvoeren! Voorts werd gesuggereerd, dat Nederland in de geallieerde scheepvaartpool aan het kortste eind trok, omdat *Kerstens* niet opgewassen zou zijn tegen zijn Engelse tegenspeler Lord *Leathers*. Of dit waar is, kan ik niet beoordelen, maar ik herinner mij niet, dat de heer *de Booy* — die als scheepvaartdeskundige dan wel tegen Lord *Leathers* opgewassen zou zijn — met daverende successen is thuisgekomen.

Er was dus hier en daar nogal critiek op de heer *Kerstens*. Toen kwam de geschiedenis van de Amerikaanse hulpverlening. Nadat de heer *Kerstens* was teruggekeerd, heeft hij daarover een uitvoerig relaas in de Ministerraad gegeven. Er zijn drie vergaderingen van de Ministerraad aan besteed. Ik vond in het algemeen de heer *Kerstens* een nuttige kracht, met name ook omdat hij — wat ik erg belangrijk vond

in Londen — aan de democratische kant stond. Dat vond ik een zeer waardevolle factor.

De heer *Kerstens* gaf dus een zeer uitvoerige en welsprekende uiteenzetting over de gang van zaken in Amerika. Ik herinner mij in zoverre teleurgesteld te zijn, dat ik niet tot een volkomen duidelijke conclusie kwam ten aanzien van het geheel. Dat zal misschien ook met andere heren het geval zijn geweest, maar zij hebben dat wellicht verwerkt in hun critiek op *Kerstens*, die ik niet had. Toen gebeurde het, dat aan de heer *Steenberghe* een rapport is gevraagd omtrent de gang van zaken in Amerika. De heer *Steenberghe* was toen geen Minister meer. Het had voor de hand gelegen, dat aan de heer *Kerstens* gevraagd was daarover rapport uit te brengen aan de Koningin.

Dat dit niet geschiedde, heeft de heer *Kerstens* beschouwd als een bewijs van wantrouwen. Op die grond heeft hij in elk geval ontslag gevraagd. Ik vond het argument van de heer *Kerstens* niet zo heel sterk. Dat heb ik hem ook gezegd. Het is voor de hand liggend, dat in een situatie, waarin van de drie factoren: Koningin, Kabinet en Kamers, het Parlement komt te ontbreken, de onderlinge verhouding van het overblijvende niet precies dezelfde is als zij zou zijn, wanneer het Parlement er nog wel was. Ik laat in het midden, in hoeverre door het wegvallen van een dezer factoren, i.c. het Parlement, de onderlinge verhouding van Koningin en Kabinet moet worden beïnvloed. Het zou echter abnormaal zijn, als nadere nuancering zou ontbreken, al is het moeilijk de nieuwe onderlinge verhouding nauwkeurig te bepalen. Het leek mij gekunsteld om de situatie, waarin wij staatsrechtelijk verkeerden, al te dogmatisch te benaderen, alsof het ontbreken van het Parlement geen factor was, die ook de overige gezagsverhoudingen zou beïnvloeden. Ik vond dan ook, dat de heer *Kerstens* zijn staatsrechtelijke principes wat ver doorvoerde. Hij heeft op een gegeven ogenblik in een speech te kennen gegeven — dat staat in de notulen van de Ministerraad — dat hij ingehaald was als Minister en vorstengunst had genoten, terwijl hij nu zo weinig telde. De heer *Albarda* antwoordde, dat de kwestie of zulks al of niet aangenaam was op het plan van persoonlijke gevoeligheid lag en dat noch het vorstingunst genieten, noch het ontbreken van zodanige gunst een factor in het geding was. De heer *Albarda* had in zijn pogingen om de heer *Kerstens* als Minister te behouden verder het argument, dat de heer *Kerstens* de plicht had om, toen hij van een zo belangrijke conferentie als in Amerika had plaats gehad, was teruggekeerd, aarover eigener beweging een rapport aan de Koningin te overhandigen; H.M. zou dan aanleiding hebben kunnen vinden hem om nadere toelichting te verzoeken en dan zou de ontmoeting van H.M. met de heer *Steenberghe* — welke ontmoeting, naar werd gezegd, niet tot het verkrijgen van bedoeld rapport was gearrangeerd — de gegeven moeilijkheden niet hebben opgeleverd. Het was blijkbaar niet de bedoeling van *Gerbrandy Kerstens* terstond geheel weg te werken, voorlopig zou hem alleen Scheepvaart worden ontnomen. Het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart moest worden gesplitst; Scheepvaart moest nl. van Handel en Nijverheid worden gescheiden. Voor wat betreft het Departement van Scheepvaart zou dan de heer *de Booy* in de plaats komen van de heer *Kerstens*. Nu waren wij daarover niet gelukkig, omdat wij van de heer *de Booy*, die zich als een zeer respectabel persoon ontpopte, niet wisten, wat hij op politiek terrein betekende; wij wisten alleen, dat hij directeur was van de Koninklijke. Als men in die situatie de heer *Kerstens*, die de critiek had van de reders om de redenen, welke ik zojuist heb genoemd, wegnam van het Departement en verving door de heer *de Booy*, moest een buitenstaander wel zeggen: dit is een overwinning van het standpunt van de reders op dat van de heer *Kerstens*. Dit leek mij, politiek gezien, niet gelukkig. De heer *de Booy* is in het Kabinet gekomen; ik heb er, ook wat zijn objectiviteit betreft, de meest prettige herinneringen aan behouden. Dat echter was mijn benadering van het vraagstuk, waarvoor wij stonden, niet; het ging mij er om, hoe men het politiek moest zien. De vervanging van de heer *Kerstens* door de heer *de Booy* kon, gegeven de verhouding van de heer *Kerstens* tot de reders, ook door de schepe-linge — en dat was zeer belangrijk — niet anders worden gezien dan als een overwinning van de reders ten koste van de schepelingen, in wier kringen de heer *Kerstens* sterk gevoeld werd als de man, die voor de schepelingen op de bres stond, hetgeen psychologisch zeer belangrijk was in de tijd, waarin de schepelingen in de grootste gevaren verkeerden. Ik vond het dus een hachelijke onderneming van de heer *Gerbrandy*, maar ik vond het ook een zeer bedenkelijk iets, dat de heer *Kerstens* zijn gegriefdheid zo op de spits dreef.

31509. De **Voorzitter**: Placht de heer *Gerbrandy* in zulke gevallen, wanneer er een andere Minister moest komen in de plaats van de Minister, die ping aftreden, over die nieuwe canúdaat en over diens persoon overleg te plegen met de andere Ministers?

A. Dat kwam wei voor. In ieder geval weet ik, dat bijvoorbeeld over mij in de hlinisterraad overleg gepleegd is, toen ik Minister zou worden. Er waren eigenlijk altijd slepende crises, dan hoorde je er weer eens dit over, dan weer eens dat, dan ging bijvoorbeeld het gerucht, dat die en die mijnheer bij de heer Gerbrandy gezien was, en zo langzamerhand kwam je er wel achter. Of een voorgenomen mutatie altijd systematisch aan de orde gesteld werd, is een andere zaak. Ik heb, ondanks alle mutaties, nog te weinig meegemaakt om in de politiek van de heer Gerbrandy een algemene lijn te hebben kunnen octdekken.

31510. De heer **Koersen**: U hebt gezegd: de heer Kerstens had eigenlijk rapport moeten uitbrengen. Ik heb nu de indruk gekregen, dat hij dat wel heeft willen doen, maar dat hij daarvoor niet de gelegenheid heeft gehad. Is u daarvan iets bekend?

A. Dit is mij niet bekend. Mijn gegevens zijn zeer beperkt; gedurende de tijd, dat dr. Bolkestein ziek of in Amerika was, heb ik zelf de notulen van de Ministerraad gemaakt, dus daarvan heb ik kopie. Ik ben altijd de mening toegedaan geweest, dat de notulen over al die jaren, desnoods gekuist, ter beschikking van het Nederlandse volk zouden komen, waardoor dit soort details zou kunnen blijken, zonder dat wij ons geheugen er voor zouden behoeven te pijnigen en niettemin allerlei mogelijkheden tot vergissing en verwarring. Ik herinner mij, dat de heer Albarda zei: „Kerstens, jij had je rapport tijdig moeten indienen, dan was dat aanleiding geweest voor de Koningin om je te ontvangen.” Het staat mij niet bij, dat de heer Kerstens antwoord heeft gegeven in de zin, zoals u zegt. Ik sluit het niet uit, want zulke notulen zijn summier, maar ik heb het gevoel, dat de heer Kerstens de zaak heel scherp en formeel heeft gesteld. Hij had niet meer de positie in het Kabinet, welke hij graag wilde hebben. Alles bij elkaar wilde bij zijn gevoelens uiten door een formele kwestie scherp te stellen. Hoe sympathiek ik ook tegenover hem stond, ik meende, dat hij ook andere belangen moest laten gelden. Men kon in die tijd — gegeven de wijze van doen van de heer Gerbrandy — eigenlijk wel iedere dag om gegronde redenen weggaan, maar — ik heb mijn gunstige mening over de heer de Booy al gezegd — voor de heer Kerstens betekende weggaan: plaats maken voor de heer de Booy, die wij toen op een andere manier zagen dan wij hem later zijn gaan zien. Wij wisten, dat wij daar een figuur zouden krijgen, van wie wij niet de zekerheid hadden hoe hij stond ten aanzien van de democratie en van de wijze, waarop die straks in Nederland voorbereid of geregeld zou worden. Men maakte de stoel vrij en kon in het beste geval iemand van dezelfde democratische opvatting krijgen, maar een verbetering was van uit de Londense sfeer zeker niet te verwachten. Ik heb het altijd aldus bekeken: nu er geen Parlement is, nu er geen instantie van de bevolking is, waar men zijn politiek kan voordragen en voorleggen ter beoordeling, kan men niet weggaan, of het moet volstrekt onhoudbaar zijn geworden.

Het heengaan van Kerstens was spelen in de kaart van de heer Gerbrandy. Dat een man als de heer Kerstens wegging — men denke daarbij ook aan de krachten, die daar verder achter stonden —, maakte, dat er een plaats vrijkwam voor een man, die op dat ogenblik voor de doeleinden van de heer Gerbrandy meer bruikbaar scheen. Daarom was er voor mij geen sprake van weggaan, tenzij de val van het Kabinet voorzienbaar ware, alsmede een nieuwe formateur. De heer Kerstens had m.i. onvoldoend sterke argumenten. Dit heb ik hem persoonlijk ook gezegd. U weet, hoe deze kwestie gekoppeld is geweest aan de gang van zaken met de heer van Angeren, die vreselijk zat met zijn Politiebesluit, dat door de Koningin niet werd getekend. Ik heb het gevoel, dat de heer Gerbrandy inderdaad zijn uiterste best gedaan heeft om dat in orde te krijgen, maar het is onbevredigend verlopen en de heer van Angeren had het gevoel, dat onvoldoende vertrouwen in hem bestond. Hij vond, dat hij daarom met de heer Kerstens heen moest gaan. Wij vonden dat te meer onaangenaam, omdat het de twee Katholieke leden van het Kabinet gold. Daardoor ontstond de indruk, dat er in het Kabinet een kwestie met de Katholieken als zodanig was, en daarvan was naar mijn gevoel geen sprake. Maar aan de andere kant was het in zekere zin wel begrijpelijk, dat, toen één Katholiek wegging, de ander, toch al in een onbehaaglijke positie, niet veel zin had om te blijven. In een soortgelijke situatie hebben Albarda en van den Tempel ook wel verkeerd. Toen de heer van den Tempel de eerste maal ontslag vroeg — dat was geloof ik in 1944 —, zei de heer Albarda: Ik ben het met die ontslagaanvraag niet voor 100 pct. eens, maar ik wil ook niet hebben, dat in Nederland het gevoel ontstaat, dat in Londen de twee enige sociaal-democratische Ministers uit elkaar gevallen zijn. Dat element zal ongetwijfeld voor de heer van Angeren ook een rol hebben gespeeld.

31511. De **Voorzitter**: Van uit de Londense gemeenschap is in die zin wel vrij scherp gereageerd. Er is het bekende adres van de Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies, dat later, naar ik meen, nog door een andere brief is gevolgd.

Kunt u ons mededelen, wat er in die tijd precies is gebeurd met de heer van Boeyen? De heer van Boeyen behoort niet meer tot de levenden. U hebt, doordat u de heer van Boeyen als Minister van Binnenlandse Zaken opvolgde, waarschijnlijk de meeste wetenschap omtrent de problemen, die er in die dagen met zijn Departement waren, en omtrent de oplossing, die er toen gevonden is.

A. Ik moet eerlijk zeggen, dat dit voor mij altijd een van de meest onbegrijpelijke dingen is geweest. U kent misschien de brief, waarin de heer van Boeyen ontslag heeft gevraagd?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Ik moet hem ook hebben. Dat is een brief van Februari 1944 en in Mei of Juni ben ik Minister van Binnenlandse Zaken geworden. Zo lang heeft deze geschiedenis dus gehangen. Wekenlang wist niemand, dat de heer van Boeyen een ontslagaanvraag had lopen.

Het was zo, dat de heer Gerbrandy vond, dat bij de terugkeer naar Nederland een aantal Ministers vooruit moest gaan, de Ministers-kwartiermakers, en dat tot die kwartiermakers moesten behoren: de Minister-President, de Minister van Oorlog, de heer van den Broek, en de Minister van Binnenlandse Zaken. Nu beweerde de heer Gerbrandy, dat de gezondheidstoestand van de heer van Boeyen dit niet toeliet. De heer van Boeyen vond ook, zoals uit zijn brief blijkt, dat de Minister van Binnenlandse Zaken, als vertegenwoordiger en verdediger van de lokale autonomie en van het burgerlijk bewind, moest behoren tot de eerste Ministers, die in Nederland qualitate qua zouden arriveren. Nu was zijn standpunt: wanneer mijn gezondheidstoestand dit naar het oordeel van de heer Gerbrandy niet toelaat, deug ik niet meer als Minister van Binnenlandse Zaken en moet ik vervangen worden. Van hetgeen er verder nog bij hem heeft gespeeld, weet ik heel weinig, maar dit is het formele standpunt, zoals het door de heer van Boeyen naar voren is gebracht. Het zal ongetwijfeld een belangrijk argument voor hem geweest zijn, anders zou hij het in zijn brief niet zo uitvoerig naar voren hebben gebracht.

31512. De **Voorzitter**: U bedoelt de brief van de heer van Boeyen van 28 Februari 1944?

A. Ja. Maar welke factoren daarbij nog meer gespeeld hebben, weet ik niet. Ik heb wel eens gehoord, dat de heer van Boeyen in het Kabinet, voordat ik daarin zitting had, een zeer grote rol heeft gespeeld en bij de heer Gerbrandy een vrij grote invloed had. Ik acht dat niet onwaarschijnlijk. Het was zo, dat de heer Gerbrandy periodiek met iemand vreselijk dik was. Hij is dat een zekere periode geweest met de heer Kerstens, met de heer van Boeyen en ook met de heer van Heuven Goedhart. En dan kwam een periode van ongenade. Ik heb die periode nooit meegemaakt.

31513. De **Voorzitter**: Welke periode?

A. De periode van de bijzondere gunsten, dat één woord voldoende was om ander stuur aan een zaak te geven. De heer Gerbrandy had periodiek iemand, die de man was, die het te zeggen had. Als deze tegen de heer Gerbrandy zei: „zo moet het gebeuren”, was het volgens de heer Gerbrandy een uitgemaakte zaak. Zo schijnt het ook bij de heer van Boeyen het geval geweest te zijn. Ik heb er nooit veel van gemerkt. De ontslagaanvraag van Boeyen heeft heel lang gehangen: er kwam elk ogenblik een ander aspect aan de zaak. Ik herinner mij b.v., dat de heer Gerbrandy in een vergadering van de Ministerraad plomper verloren deze stokoude ontslagaanvraag aan de orde stelde. Dit speelde tegelijk met de kwesties van de heren Kerstens en van Angeren. Gerbrandy vond het vervelend om met iedereen tegelijk moeilijkheden te hebben, want het was zijn tactiek de ene groep tegen de andere uit te spelen. De heer Gerbrandy vond daarom, dat ik Minister van Algemene Zaken moest worden en de heer van Boeyen eigenlijk maar Binnenlandse Zaken moest houden. De bedoeling was, naar ik veronderstel, om zowel van Boeyen alsook de heren van den Tempel, Albarda en mij te bevredigen, opdat allen wat soepeler zouden zijn en steun geven in zijn kwesties tegen Kerstens. Het was Gerbrandy's tactiek met één been op een bepaalde groep te staan en met het andere been op een andere groep over te springen; het was altijd een gebalanceerd. Ik heb het aanbod van de portefeuille van Algemene Zaken in die zelfde vergadering van de

Ministerraad, even plomp als het werd aangeboden, afgewezen. Het was voor mij een zinloze aangelegenheid om Minister van Algemene Zaken te worden: als er een vacature kwam, moest ik, wilde mijn Ministerschap enige zin kunnen hebben, hlinister van Binnenlandse Zaken worden. Omdat de ontslagaanvraag van *Boeyen* sinds Februari lopende was, wilde ik nog afwachten hoe de kwestie zich zou ontwikkelen. Werd ik benoemd tot Minister van Binnenlandse Zaken, dan had ik een uitvoerende mogelijkheid, en als men mij zou passeren, diende er een andere bruikbare oplossing gevonden te worden. Toen men de tussenweg wilde kiezen om mij Minister van Algemene Zaken te maken — het was nog een open vraag wat tot dit Ministerie zou behoren —, heb ik dat afgewezen. Vervolgens is de oplossing gekomen, dat ik Minister van Binnenlandse Zaken ben geworden en de heer *van Boeyen* Minister van Algemene Zaken, hetgeen m.i. een betere oplossing was. Wat er zich verder heeft afgespeeld, behalve ner argument, dat de heer *van Boeyen* als ontslaggrond noemde, is mij niet bekend. Er werd altijd gepraat in Londen, maar men kon er niet veel waarde aan hechten.

31514. De **Voorzitter**: Er zijn wel enkele onderwerpen, die tot dat moment bij Binnenlandse Zaken werden behandeld, overgeheveld naar Algemene Zaken.

A. Ja; dat was mij trouwens zeer welkom. Dat waren bijvoorbeeld de P.T.T. en nog enkele zaken, waarvan ik van huis uit weinig afwist en die mij in die omstandigheden minder interesseerden, omdat uiteraard het burgerlijk bestuur en wat er mee samenhang veel meer in mijn interesse had. De heer *van Boeyen* stelde er trouwens belang in om die zaken te blijven behartigen. Dat is dus met mijn volledige instemming overgedaan.

31515. De **Voorzitter**: Een belangrijk vraagstuk, dat daarbij behoorde, was de hulpverlening aan de oorlogsslachtoffers.

A. Dat is wel waar, maar voor die belangen had de heer *van Boeyen* van nature een grote belangstelling. Ik had het gevoel, dat dit werk, omdat hij zich daartoe persoonlijk sterk voelde aange trokken, bij hem in zorgzame handen was. Ik overwoog, dat de heer *van Boeyen* ook in Nederland actief was voor diverse instellingen van hulpverlenende aard, en dit was ook in Londen het geval. Zo was b.v. de enige plaats, waar men, uit Nederland komende, behoorlijk ontvangen werd, „Huize Floris”; dit ressorteerde onder de heer *van Boeyen*. De Engelandvaarder liep in Londen in de officiële Buitenlandse Zaken-titel van „vluchteling” rond van het ene ambtelijke apparaat naar het andere; maar „Huize Floris” vormde een uitzondering en ik had het gevoel, dat het voor de zaak zelf verkeerd zou zijn dit van de heer *van Boeyen* af te nemen.

31516. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wat was Huize Floris?

A. Wanneer men in Engeland aankwam, kwam men voor security-onderzoek terecht; in de Patriotic School of in een andere school, wij noemden deze de Sing Sing — hoe zij in werkelijkheid heette, weet ik niet —; daar verdeed men zijn tijd; er was een cantine en je kon er iets kopen, als je geld had, maar dat had je natuurlijk niet, het was een allervervelendste situatie. Voor de Nederlanders was voor niets gezorgd. Als je daar korter of langer tijd was geweest — ik ben er met veel moeite vlug uitgekomen —, ging men naar de Patriotic School, waar men verhoord werd en, indien zuiver bevonden, aan de Nederlands-ambassades werd overgedragen. Dan werd men gebracht naar „Huize Floris”. Dit ressorteerde onder de heer *van Boeyen*. Toen ik er kwam, woonde daar een koopvaardijkapitein; diens schip was door een torpedo getroffen, hij had wekenlang in een open boot gevaren. Hij had een shock opgedaan en was niet in staat direct weer te gaan varen als kapitein op een schip, met grote verantwoordelijkheid. Die man had dus de leiding van „Huize Floris” gekregen; de jongens kwamen daar aan en verbleven daar enige tijd, totdat ze elders onderdak kregen. Het was er prettig ingericht, met voortreflijk eten en er was een behoorlijke tuin bij. Er was een zeer prettige sfeer. Wel is waar was men in zekere zin van de wereld afgesloten, men ging onder geleide van een marechaussee naar het bureau van majoor *Derksema* voor verder verhoor, maar aan de andere kant was het niet uitgesloten, dat bepaalde mensen je konden opzoeken. De heer *van Boeyen* is mij daar op een Zondag komen opzoeken om een praatje te maken. Deze heeft toen gevraagd of ik op zijn Departement, dat was dus Binnenlandse Zaken, wilde komen. Het bleek, dat daar in de voor mij bedoelde functie een zekere mr. *Kist* zat, die er fungeerde als secretaris-generaal. Ik voelde er niets voor om iemand het gevoel te geven, hem van zijn post te dringen. „Huize Floris” was

in die sfeer van ambtelijkheid werkelijk even een verademing. Want de jongens begrepen van Londen niet veel. Zij werden op diverse bureaux uitgenodigd om maar van Nederland te vertellen. 's Middags ging iedereen lunchen. De jongens stonden dan op straat en hadden geen of nauwelijks geld. Als je in Londen op een of ander bureau moest komen, had je een zeker bedrag nodig om met de ondergrondse te gaan, enz. De jongens liepen daar hulpeloos rond. Het aantal malen, dat ze het geluk hadden mensen te ontmoeten, die iets van hun psychologische situatie begrepen, was zeer gering. De psychologische gaven van de Londense bureau-officieren waren gedeels beperkt tot commando's om in de houding te gaan staan. Ik spreek uit persoonlijke ervaring. In die toestand was Oranjestad een uitkomst, maar voordat men naar Oranjestad mocht, was „Huize Floris” op dit gebied een verdienstelijke instelling en in ieder geval de eerste niet onaangename ervaring op Engelse grond. Ik vond het logisch, dat de heer *van Boeyen* dit soort zorgen op zich bleef nemen.

31517. De **Voorzitter**: U bent dus bij Koninklijk besluit van 31 Mei 1934 benoemd tot hlinister van Binnenlandse Zaken. Toen had u natuurlijk met de terugkeerproblemen regelrecht te maken en had u ook het apparaat te uwer beschikking.

A. Dat maakte mijn positie natuurlijk veel sterker.

31518. De **Voorzitter**: Het lijkt mij het best, dat wij nu overgaan tot de bespreking van die terugkeerproblemen en straks het Militair Gezag even afzonderlijk behandelen.

A. Een en ander hangt natuurlijk wel erg samen.

De **Voorzitter**: Als u meent, dat een andere volgorde u gemakkelijker ligt.....

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen. Het is zo geweest, dat de essentie van mijn gehele activiteit in Londen met betrekking tot de voorzieningen in verband met de terugkeer met name daarop gericht was, dat wij onmiddellijk na de bevrijding terug zouden hebben een behoorlijke Volksvertegenwoordiging en een behoorlijke locale vertegenwoordiging. Vooral dit laatste ook achtte ik overwegend belangrijk, omdat het spoediger gearrangeerd zou kunnen worden dan nationale verkiezingen. Daarop was, in enkele woorden gezegd, mijn gehele activiteit gericht. Alles, wat gebeurd is, heeft daarom gedraaid. Er waren natuurlijk nog verschillende andere dingen, waarmee ik mij moest bezighouden. Ik heb mij b.v. ijverig beziggehouden met de tribunalen, met het Persbesluit, het filmwezen — dat ressorteerde ook onder Binnenlandse Zaken; het was nodig een regeling te treffen, waardoor wij niet direct overstroomd zouden worden met Amerikaanse films, met alle financiële gevolgen van dien en de dollarverplichtingen, daaruit voortvloeiende —, de brandweer, hulp aan minvermogene Nederlanders, het geven van een bepaalde basis aan het persbureau 'nep-Aneta, e.d., maar een aantal van deze besognes was toch min of meer het werk van alle dag, die niet direct beleidsbetekenis hadden. Dat waren in zekere zin technische bezigheden, die gedaan moesten worden door wie daar ook zat.

Ik mag misschien een paar dingen, die speciaal mijn belangstelling hebben gehad, naast de bestuursvoorziening, even apart behandelen. Dan ben ik daarvan af. Speciaal had mijn belangstelling alles, wat met de zuivering verband hield. Daar was het ambtenarenzuiveringsbesluit, door de heer *van Boeyen* ontworpen. Ik vond het daar in concept, naar ik meen. Dan was er het Tribunaalbesluit, vrijwel geheel door de heer *van Angeren* gemaakt. Ik heb daaraan veel moeite besteed. Het zat technisch en juridisch veel beter in elkaar dan men uit de reacties in Nederland zou opmaken en degene, die het nog eens doorkijkt, zal toch wel zien, dat er in Nederland na de bevrijding verschillende besluiten met juridische voorzieningen zijn gemaakt, die heel wat zwakker zijn dan het besluit, dat door de heer *van Angeren* in Londen is gemaakt. Ik had echter bezwaar tegen het centraliserende karakter van dat besluit. Ik heb daarom door een aantal amendementen gepoogd, er een decentraliserende tendenz aan te geven en in het bijzonder de tribunalen een belangrijke mate van zelfstandigheid te verschaffen. Ik heb het besluit ten slotte niet willen meeteekenen, omdat er geen voorziening in voorkwam, dat gearresteerden op een rechterlijke instantie beroep tot invrijheidstelling konden doen. De gevolgen van dit — zwaar omstreden — verzuim zijn dan ook niet uitgebleven. Men zou — aldus de simpele redenering — de mensen heus wel vrijlaten (de volgende instantie dus), als hun onschuld bleek. Een rechtsvoorziening ter zake werd niet geaccepteerd.

Voorts was het naar mijn gevoelen noodzakelijk om in het spoed aan de gang te kunnen gaan, dat er een orgaan gecreëerd werd, dat

locaal het vertrouwen had, en dat niet zou worden uitgegaan van de fictie, dat men precies over één kam zou scheren wat in Zuidzande of Hooghalen was gebeurd. Deze kwesties lagen nl. regionaal verschillend en b.v. in Zeeland heel anders dan b.v. in Noordbrabant. Een man, die in Zeeland contact met de Duitsers had, was haast al collaborateur, terwijl in Noordbrabant het vriendelijk zijn tegen iemand nog helemaal niets betekende wat betreft zijn gezindheid. Dat men dit op de centraliserende wijze, zoals bij de normale rechtspraak, wilde benaderen, vond ik psychologisch fout.

De zuivering van het bedrijfsleven. De noodzaak daarvan heb ik in de Ministerread enige malen — tevergeefs overigens — bepleit. Toen men het zuiden van Nederland tot Eindhoven had bevrijd, kwam de noodzaak daartoe heel sterk naar voren. De Ministerraad heeft mij toen eenstemmig gevraagd een regeling voor deze materie, die mij als Minister van Binnenlandse Zaken niet regardeerde, te willen maken. Ik heb deze echter nooit tot uitvoering kunnen brengen, want mijn Ministerschap liep ten einde. Het feit, dat men mij er mee belastte, bewijst welk een centrale plaats ik met betrekking tot de zuivering innam. Ik hecht er aan dit vast te stellen, omdat de heer *Gerbrandy* later bij mijn ontslag aanvoerde, dat ik van de „Regeringszuiveringspolitiek was afgeweken“, terwijl die politiek geen andere dan mijn eigen politiek kon zijn. De perszuivering is u allen bekend, ook die voorziening is na mijn aftreden tot iets onbruikbaar vervormd. Ik som dit op als nevenactiviteiten om er in mijn verdere betoog van af te zijn; straks bij de behandeling van mijn ontslag komt de zuivering nog wel weer aan de orde. Voor zover er een Regeringszuiveringsbeleid was, was het mijn beleid, want behalve mijn zuiveringsregelingen waren er geen.

31519. De **Voorzitter**: Ook de voorbereiding van de zuivering van ambtenaren?

A. Dat was Binnenlandse Zaken. Het zuiveringsbeleid betekende mijn beleid, waar praktisch al deze voorzieningen onder mij ressorteerden of sterk — zoals het Tribunaalbesluit — door mij waren beïnvloed. Op het Tribunaalbesluit b.v. heb ik een dozijn amendementen ingediend. Het is niet mogelijk, dat men zou kunnen spreken van een Regeringszuiveringsbeleid zonder mij daarin te betrekken. Ik kom er nog op terug om aan te tonen, dat dit een gezochte grond was.

Een punt, waarop ik al heb gewezen, betreft de Joodse commissie. Mijn plan tot het in het leven roepen van die commissie is niet doorggegaan, omdat men het onjuist vond een aparte zorg te creëren voor de Joden, terwijl andere mensen evengoed in moeilijkheden verkeerden. Ik kwam echter op de duur tot de conclusie, dat een dergelijke commissie gewenst was, omdat de Joden zoveel typische gezamenlijke problemen hadden in verband met het feit, dat zij gezamenlijk waren weggevoerd en hun vermogen was geconfisqueerd, zodat zij er voor in aanmerking kwamen, dat men als speciale groep op hun noden zou letten.

31520. De **Voorzitter**: Was dat niet een evolutie ten opzichte van uw standpunt in de brochure met betrekking tot het gevaar van het opwekken van anti-semitisme?

A. Ja; dat is ook de reden, waarom ik mij moeizaam van de noodzaak van een dergelijke voorziening heb laten overtuigen en waarom ik altijd het argument van de meerderheid in de Ministerraad goed heb begrepen. Ik werd overtuigd door de voorzienbare behoefte, welke aan een dergelijke commissie in de praktijk zou bestaan — en het is bij rechtsherstel ook wel gebleken, dat dat het geval was —, en het was dus eigenlijk door de noodzaak van de feiten, dat ik deze speciale Joodse commissie voorstond. Maar het argument van de kleinst mogelijke meerderheid van de Ministerraad was: maak niet een aparte commissie voor Joodse zaken, want je accentueert een uitzonderingspositie, en dit heb ik altijd een sterk tegenargument gevonden. Het was onder de indruk van de behoefte, welke aan een dergelijke commissie zou bestaan, dat ik die heb voorgesteld, maar zeer stellig het bezwaar daarvan beseffende. Overigens is het natuurlijk geheel iets verschillends of de Overheid een bepaalde extra-zorg aan de dag legt voor een speciale groep dan dat die speciale groep recht op extra-behandeling zou claimen en daartegen waarschuwde de brochure.

Behalve deze zaken was een belangrijke aangelegenheden de kwestie van de bestuursvoorziening. Ik heb al gezegd, dat het probleem was: hoe krijgen wij weer een behoorlijke Volksvertegenwoordiging in de diverse geledingen, van land, provincie en gemeente? Dit was een moeilijk probleem. Verkiezingen, de meest voor de hand liggende wijze om tot invloed van de bevolking te komen, kon men niet houden. Het probleem was in Londen te moeilijker in de sfeer van

een overwegend ambtelijk en militair element, afgewisseld door zakenlieden van internationaal kaliber; mensen, die zelf in andere dan democratische verhoudingen dachten en die voor dit probleem eigenlijk slechts autoritaire oplossingen zagen. Het was steeds weer zoeken naar een weg, waarbij althans nog zoveel mogelijk van volksinvloed zou kunnen blijken. Men had in de herhaalde en zich herhalende discussies over deze vragen te doen met een aantal tegenstellingen, welke periodiek terugkeerden, b.v. de kwestie of een bepaald in te stellen vertegenwoordigend college zou zijn adviserend dan wel beslissend; in de tweede plaats, in hoeverre de oude, zittende functionarissen op bepaalde posten zouden terugkeren. Wat dit laatste betreft, was het Militair Gezag zeer sterk geporteerd voor automatische terugkeer bijvoorbeeld van burgemeesters, behoudens natuurlijk correctiemogelijkheden; niet bijvoorbeeld terugkeer van burgemeesters, die door de Duitsers benoemd waren, maar men voelde er wel veel voor, dat de burgemeesters van 1940 zouden terugkeren, tenzij er reden bleek om een ander standpunt in te nemen.

Dat vond het Militair Gezag daarom belangrijk, omdat men dan automatisch een adres had, waar men terecht kon. Daarna kon men eventueel nog redresseren. Daar zat veel in. Het was nauwelijks doenlijk om geval voor geval te gaan uitzoeken, hoewel Binnenlandse Zaken een uitvoerige poging ten deze heeft gedaan. Uit dit standpunt van automatische terugkeer van burgemeesters vloeide min of meer voort, dat ook de wethouders, eveneens weer behoudens correctiemogelijkheid, zouden terugkeren. Op analoge wijze ging dat voor de Gedeputeerde Staten van de provincie. Zo is ook in feite de gang van zaken geweest. Dit alles gold besturende instanties.

Moeilijker werd het weer, als vertegenwoordigende colleges in het geding kwamen. Getwijfeld werd aan het moreel gezag nu van de vertegenwoordigende colleges, zoals zij in 1940 waren samengesteld. Maar wat dan? Er zijn daarover eindeloze discussies en veel ontwerpen geweest. Er is bij wijze van spreken vrijwel geen Minister geweest, die op een zeker ogenblik niet een ontwerp, althans een idee lanceerde. Op een gegeven ogenblik lag de controverse: een gekozen orgaan met adviserende bevoegdheid of wel een benoemd orgaan met beslissende bevoegdheden. Er scheen een meerderheid verkregen te kunnen worden voor een gekozen orgaan, als zo'n vertegenwoordigend college niet zou hebben een beslissende, maar een adviserende stem. Het geven van een beslissende stem aan een gekozen college kon men — aldus de dominerende mening — onder die kritieke omstandigheden nog niet verdragen. Men zou wel een vertegenwoordigend college een beslissende stem willen geven als het uit benoemde leden zou bestaan.

Hoewel beide oplossingen mij niet al te veel aanstonden, was het op een gegeven ogenblik in de discussies zo, dat, wilde men iets bereiken, men tussen die twee oplossingen moest kiezen. Op de vraag waarom er per se iets bereikt moest worden, kom ik later. Het zijn allemaal discussies geweest, die uiteindelijk niets hebben opgeleverd. Ik geef het als illustratie van de wijze, waarop de discussies zich ontwikkeld hebben.

Ik weet wel, dat, wilde ik iets bereiken, er geen „tussenuit“ was tussen het een of het ander, en ik heb toen gedacht: Als ik een min of meer beperkt — op welke wijze dan ook — gekozen lichaam heb, al heeft het maar een adviserende stem, als dat lichaam in een openbare discussie een beslissing neemt en zich moreel sterk gevoelt, doordat het uit het volk zelf is voortgekomen, is er op de duur geen macht te verwachten, die kan tegenhouden, dat zulk een advies praktisch verbindend en beslissend wordt, terwijl ik anderzijds niet kan overzien wat de gevolgen zijn, wanneer benoemde heren een beslissende stem krijgen. Vandaar dat ik, hoe vreemd het ook moog klinken, in die dwangpositie de voorkeur gaf aan een adviserend college, dat gekozen was, boven een college met beslissende bevoegdheid, dat benoemd zou worden. Zo ver is het intussen niet gekomen.

Dan de kwestie oude Kamer-nieuwe Kamer, immers, de vraag hoe komt men aan een gekozen vertegenwoordigend college, al is het dan maar met adviserende bevoegdheid. De tijd van de oude Kamerleden was om, zo zeide de heer *Gerbrandy*. Zij waren voor 4 jaar gekozen, die tijd was verstreken en daarmee was hun taak afgelopen. Zij kwamen uit hoofde van vroeger gekozen zijn niet meer terug. Trouwens, zo was zijn redenering, aangezien wij met de oude vóóroorlogse verhoudingen niets meer te maken hebben, heeft terugkeer van de oude Kamer weinig betekenis meer. Dat was niet bepaald ieders opvatting. Daartegenover stond b.v. de heer van *den Tempel*, die vond, dat de oude Kamer zonder meer had terug te keren, zij het dan, dat de N.S.B.-ers en anderen, die kennelijk op veraderlijke wijze waren opgetreden, er uit moesten, alsook, vulde *Albarda* aan, die na 15 Mei 1940 bedankt hadden. Na heel ver moeite en moeilijkheden is er een soort compromis gevonden in deze zin, dat de heer *Gerbrandy* zei: Ik wil die oude Kamerleden

beschouwen als een reservoir, waaruit geput kan worden voor het nieuw te creëren vertegenwoordigend lichaam. Toen zeiden de heern *Albarda* en *van den Tempel*: Er komt dus een bepaalde zuiveringscommissie — heel moeilijk was ook de kwestie, welke commissie die zuivering moest uitvoeren —, maar wanneer nu iemand niet onzuiver is bevonden, betekent dat dan, dat hij Kamerlid zal zijn? Dat is uiteindelijk inderdaad zo uit de bus gekomen. Dat was natuurlijk wel heel belangrijk.

Toen hield men nog de theoretische tegenstelling, dat volgens de heer *Gerbrandy* zo'n persoon dus als het ware opnieuw lid van de Kamer werd, terwijl hij dit niet doorlopend was geweest. In de praktijk kwam het echter op hetzelfde neer; het standpunt van de heer *van den Tempel* zegevierde, nl. in die zin, dat, voor zover het niet betrof verkeerde elementen, N.S.B.-ers, enz., en men voor het overige van het op 10 Mei 1940 zitting hebbende Kamerlid niet kon zeggen: „deze persoon moet worden geëlimineerd”, dit lid dan in de nieuwe Kamer kwam. Men hield dus over de vraag: Is er een continuïteit geweest? Neen, zei de heer *Gerbrandy*. Ja, zei de heer *van den Tempel*. In die formele zin kreeg de heer *van den Tempel* zijn zin niet, maar bij de beantwoording van de vraag wie er in de Kamer zou komen, kwam het er op neer, dat een lid, dat niet fout was, in de Kamer zou komen, en kreeg de heer *van den Tempel* zijn zin weer wel.

Daaraan voorafgaande hebben zich vele discussies ontwikkeld omtrent een bepaalde verhouding — 50 % oude en 50 % nieuwe leden —, waarin de nieuwe Kamer moest worden gecreëerd. Ik kende bijzondere waarde toe aan de mensen uit de gijzelaarskampen, omdat dezen de tijd hadden gehad om over de verschillende problemen te spreken en zich met elkaar te oriënteren, terwijl de mensen buiten die kampen veelal geïsoleerd waren geweest. Anderen vonden, dat de illegaliteit veel sterk moest zijn vertegenwoordigd. Zo is er allerlei discussie geweest en u kunt er zeker van zijn, dat u bij elk van die mogelijkheden een aantal bestuursontwerpen aantreft, waarin dan weer eens deze dan weer die gedachte naar voren kwam. Door dit alles heen kwam voor mij telkens de gedachte naar voren: Hoe krijg ik een lichaam, dat onafhankelijk is van de Regering en dus in vrijheid de mogelijkheid heeft om de Regering te critiseren, zoals wij dat ook vroeger hadden gekend? Het was onmogelijk verkiezingen te houden. Men komt dan natuurlijk zeer dicht bij een standpunt als dat van de heer *van den Tempel*, nl. dat de vroegere leden gekozen vertegenwoordigers waren. Zo is het ook in belangrijke mate uitgevoerd. De aanvulling van de vacatures zou plaats vinden niet uit, maar door de illegaliteit. De Grote Adviescommissie der Illegaliteit of een dergelijk orgaan zou dan de voordrachten maken. Zij kon voordragen, wie zij ook wilde; het behoeft niet mensen uit haar eigen kring te zijn. Met degenen, aan wie zij de voorkeur gaf, zou de Kamer worden aangevuld; zij, die een rol speelden in het politieke leven, zouden als het ware automatisch op voldoende wijze tot hun recht komen. Al deze dingen zijn later weer iets anders geworden, omdat, toen het op de uitvoering aankwam, de heer *Beel* Minister was. Hij heeft het dus ten slotte ook uitgevoerd.

31521. De *Voorzitter*: Als ik het goed begrijp, was men dus in de periode van 31 Mei 1944, toen u als Minister van Binnenlandse Zaken optrad, tot het ogenblik, waaiop twee van die drie besluiten zijn tot stand gekomen (het besluit op de Staten-Generaal is er niet gekomen), in de discussies al een heel stuk verder dan in 1943, toen de gedachte van een „tijdelijk wetgevend orgaan” speelde, welk lichaam ook nog vermeld staat in het besluit op de bijzondere staat van beleg. In dat besluit immers wordt gesproken van een „tijdelijk orgaan, ingesteld om op eenigerlei wijze mede te werken aan de wetgeving”, echter niet van de Staten-Generaal. Men heeft dus in 1943 nog zo sterk het standpunt ingenomen van een nieuw te creëren en te benoemen lichaam, dat men dat in het Besluit op de bijzondere staat van beleg heeft opgenomen. In de zomer van 1944 ging het, zoals ik het begrijp, wat de Staten-Generaal betreft, om een lichaam, dat men wel weer zo vriendelijk was als Staten-Generaal te betitelen. In zoverre was er dus een zekere ontwikkeling van de ideeën.

A. Ja, inderdaad, dat is ongetwijfeld het geval en, gezien het standpunt van de heer *Gerbrandy* in dit opzicht, zeer wonderlijk. Hij was zeer geporteerd voor een lichaam, wat hij aan noemde de echte Staten-Generaal — niet zo maar quasi een lichaam, maar een echte Staten-Generaal, met alle bevoegdheden van de Staten-Generaal, enz. —, maar dan wilde hij de leden daarvan allemaal benoemen. Dit was voor mij, gegeven de machtsverhoudingen, geen waarborg, dat dat op redelijke wijze zou uitvallen, maas een andere bevredigende vorm viel ook niet kant en klaar uit de bus, er was altijd een element van willekeur. Alleen prof. *Veraart* vermeed dat, doordat hij de vacatures eenvoudig uit de kieslijsten aangevuld wenste

te zien. Er waren sterke gevoelens voor behoud van de Staten-Generaal; de heer *Albarda* accentueerde die heel sterk. In mijn opvatting speelden voorts de gemeenteraden vooral ook een rol. Ik zag de mogelijkheid de gemeenteraden en Provinciale Staten er gaaf door te drukken, als daaraan de Staten-Generaal maar niet automatisch zouden zijn vastgekoppeld, en was van mening, dat, als we werkelijk op democratische grondslag een basis zouden hebben in de gemeenteraden, het onmogelijk zou blijken een democratisch toporgaan te weren. Mijn tactiek was er dus op gericht allereerst de lagere organen veilig te stellen om een zodanige toestand te krijgen, dat minder democratische krachten een bepaalde ontwikkeling naar een democratisch toporgaan niet zouden kunnen tegenhouden. Ik vertrouwde hierbij op de intense kracht van de democratie en telde tevens de Londense machtsverhoudingen zoals ze feitelijk waren. Ik stond dus wel geheel aan *Albarda's* zijde, als hij steeds en zo overwegend het Parlement verdedigde, allern voorzag ik, dat dat te Londen — zoals trouwens gebleken is — niet bereikbaar zou zijn. En onder die omstandigheden wilde ik allereerst althans de raden en staten veiligstellen. Uit innerlijke logica zou in de feitelijkheid als consequentie het Parlement onontkoombaar blijken. Bovendien lag het mijn bedoeling om in iedere gemeente, welke burgerlijke-standsadministratie dat zo om en de bij zou toelaten, zo spoedig mogelijk verkiezingen te laten houden. Als dat eenmaal in enkele gemeenten geschied was, zou dit voor andere niet te keren blijken en zou de ontwikkeling, ondanks welk tijdelijk regime, in democratische zin logischer wijze niet kunnen worden tegengehouden.

31522. De *Voorzitter*: Ik heb hier voor mij een nota, welke u op 25 Juli 1944 hebt geschreven. Het gaat daar over de beslissing in de Ministerraad om bij terugkeer het rompparlement van gekozen volksvertegenwoordigers, hoe ook gezuiverd van alles, wat naar collaboratie zweemt, niet te erkennen, zulks in de wetenschap, dat de feitelijke tegenhanger is een uitsluitend benoemde Volksvertegenwoordiging. Dit was in strijd, zegt u, met allerlei adviezen en regeeringen, met name van de Buitengewone Raad van Advies. U zegt in deze nota dus, dat er in de Ministerraad een concrete beslissing genomen zou zijn om een eventueel rompparlement, waarvan zeer goed denkbaar zou zijn, dat het b.v. door de Voorzitters van de beide Kamers zou worden bijeengeroepen, niet te erkennen. Is dat een voor alle beslissing geweest?

A. Naar mijn idee wel. Anders was het niet denkbaar, dat ik een dergelijke nota had geschreven. Wij voelden, dat er krachten waren, die andere dingen in het hoofd hadden, zonder duidelijk uit te spreken. Er is daarin ook een fase geweest — maar verder hebben wij de heer *Gerbrandy* nooit kunnen krijgen —: alle Kamerleden van 10 Mei 1940 vormden een reservoir, waaruit geput kon worden. Dat was al een compromis. Verder dan die oude Kamerleden te beschouwen als een reservoir voor de nieuwe Kamer is de heer *Gerbrandy* nooit gekomen. De heer *Gerbrandy* wilde aanvankelijk helemaal niets van die oude Kamerleden weten. Bij wijze van compromis ging hij er mee akkoord, dat zij een reservoir zouden vormen voor de nieuwe Kamer. En de heer *van den Tempel* concludeerde: Als er dus niets op hen aan te merken valt, zijn zij Kamerlid. Dat is de gang van zaken geweest. De heer *Gerbrandy* heeft deze mensen nooit zonder meer als Kamerleden willen erkennen, alleen de mogelijkheid van hen als zodanig nieuw te benoemen. Daarmee klopt precies die mededeling, dat een rompparlement niet erkend werd. Dat is ook wat ik zojuist heb gezegd. En het was natuurlijk niet mogelijk om terstond verkiezingen te houden. Er bleef dus niets anders over — en dat wilde de heer *Gerbrandy* ook — dan een Parlement te benoemen. Dat was echter wat ik en anderen niet wilden. De heer *Gerbrandy* wilde een „echte” Staten-Generaal, maar met allemaal benoemde mensen. Dat zei ons niets en dat gaf ons niet voldoende waarborg. Wij wilden, dat de volksmening tot uiting kwam. Wij wilden die mensen, die 8 jaar geleden gekozen waren, in het Parlement hebben, ofschoon zij natuurlijk maar betrekkelijk als volksvertegenwoordigers konden worden beschouwd, maar zij waren dat in ieder geval toch meer dan de mensen, die op wie weet welke motieven benoemd zouden worden. Het waren mensen, die destijds door het volk gekozen waren, en onze geschiedenis leert toch, dat een belangrijk aantal van hen bij de volgende verkiezing pleegt te worden herkozen. Men had dan toch de vrij grote zekerheid, dat niet al te veel van de onder het volk levende gevoelens zou worden afgeweken.

Dan waren er vacatures. Deze konden door speciaal tijdens de bezetting naar voren gekomen krachten worden opgevuld, zodat men, afgezien van de juridische zijde van de zaak, kon zeggen, dat men hier een vergadering had, die moreel geacht kon worden de

gevoelens van het Nederlandse volk te vertegenwoordigen. Tegenhanger daarvan was een benoemd Parlement. In de Buitengewone Raad van Advies zijn daartegen ook allerlei bedenkingen gemaakt.

31523. De **Voorzitter**: Om het kind maar precies bij de naam te noemen: die beslissing van de Ministerraad, waarop uw nota slaat, betekende dus, dat, als eventueel in Nederland het oude Parlement als rompparlement bijeen zou zijn gekomen, de Ministerraad dat zou hebben beschouwd als revolutie?

A. Ja, dat betekende het.

31524. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Kunt u ook zeggen om welke reden de heer *Gerbrandy* zo gaarne van het oude Parlement af wilde? Lagen daaraan oude grieven ten grondslag of waren er andere gronden? Was er in Londen iets bekend, dat aanleiding kon geven tot de mening, dat die Parlementsleden zich zo slecht gedragen hadden? Ik vraag dat, omdat ik die gedachtengang op zich zelf zo onlogisch vind.

A. Alles moest na de oorlog nieuw worden en wij moesten ons allemaal vernieuwen. Dat kon men op alle mogelijke wijze benaderen. Van dat oude politieke gedoe en al die politieke partijen moest men echter niets meer hebben.

31525. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ging het meer tegen de partijen dan tegen de personen, die daar gezeten hadden? Of liep het door elkaar?

A. Dat liep 'sterk door elkaar; dat werd niet precies onderscheiden. Dan ontstond de sfeer, die wij hier tijdens de bezetting allen hebben gekend. De opvattingen van jongelui, die zelf nog nooit iets van politiek hebben meegemaakt en niet verstaan, hoe daarin de waarborg der vrijheid gelegen kan zijn. Jonge kerels en mijns inziens op zich zelf prima lui, wie deze dingen en ook de betekenis van het politieke leven echter niets zeggen; dat spreekt niet tot hun verbeelding. Wanneer oudere mensen — b.v. officieren — die politieke apathie dan nog eens even accentueren, vinden zij het vanzelfsprekend en zeggen: De Koningin komt terug en regelt dat zelf wel. In een dergelijke gedachtengang kwam zulks naar voren. En wat de heer *Gerbrandy* betreft... .

31526. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik kan mij dat van die jonge mensen best begrijpen — mensen, die het nooit in die sfeer hebben beleefd, denken, dat het een praatcollege is —, maar van de heer *Gerbrandy* niet.

A. Als ik daarop inga, kom ik in veronderstellingen. Daarvoor is geen bepaalde aanduiding. De heer *Gerbrandy* had echter niet veel fiducia in het bestaande Parlement, zoals het in 1940 was samengesteld, en meende, dat het ook nu geen basis kon vormen.

31527. De **Voorzitter**: Had het afwijzend advies, uitgebracht door de Buitengewone Raad van Advies, betrekking op een tekst van de ontwerpen, die gelijk was aan die, welke uiteindelijk in September 1944 ten opzigt van Provinciale Staten en gemeenteraden wetsbesluit is geworden, of zijn er na dat afwijzend advies van de Buitengewone Raad van Advies nog wijzigingen in die ontwerpen aangebracht, waarbij met genoemd advies rekening is gehouden?

A. Op een zeker ogenblik is er een advies geweest, waarbij men het ontwerp eigenlijk eenvoudigweg afwees.

31528. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk het advies van 19 Juni 1944.

A. Dat denk ik.

31529. De **Voorzitter**: Dat is een uitvoerig advies met een minderheidsrapport, getekend door de heren *Beelaerts van Blokland*, *Bruyning*, *Rijkens*, *Eggens*, *de Boer* en *Six*. Zegt u dat iets?

A. Dat is in 1944 geweest?

De **Voorzitter**: Ja. En dan is er nog een nota, behorende bij het door deze zes leden van de Buitengewone Raad van Advies ingediende minderheidsrapport, welke nota afkomstig is van de heren *Eggens* en *Six*, benevens een andere nota, eveneens behorende bij dat minderheidsrapport, van de heer *de Boer* en ten slotte is er nog een ander inderheidsrapport van de majoor-vlieger ir. P. J. C. Vos.

Ik overhandig u hierbij het stuk, dan kunt u het inzien.

A. Ik kan het misschien in de koffiepauze even doorlopen, dan weet ik de situatie weer. Ik zie, dat het een advies is van Juni 1944, en het zal dus over de bestuursvoorziening zijn geweest. U hebt daarover evn brief van mij aan de Minister-President, waarin ik mijn verontwaardiging uit over het feit, dat die beslissing is genomen.

31530. De **Voorzitter**: Dat is de brief van 25 Juli 1944, dus een maand later.

A. Dat is dus waarschijnlijk geweest naar aanleiding van dat advies.

31531. De **Voorzitter**: Ja. U zegt in die brief:

„Ik ben niet voornemens te herhalen, hoezeer ieder argument tot het nemen van dit besluit aangevoerd, terstond weerlegbaar is gebleken, hoe het besluit in strijd is met allerlei adviezen en regelingen, met name ook van den Buitengewonen Raad van Advies.”

Dat zal dus vermoedelijk slaan op het advies van 19 Juni 1944.

(*Het verhoor wordt voor een uur geschorst en daarna hervat.*)

De **Voorzitter**: Hebt u de stukken intussen ingezien?

A. Ik ben er u zeer dankbaar voor, dat ik nog even die stukken heb kunnen inzien. Die brief heb ik wel in mijn bezit, hoewel ik geloof, dat ik hem niet bij mij heb, maar het advies van de Buitengewone Raad van Advies heb ik niet meer. Vandaar dat het voor mij een wat onsamenhangend geheel was geworden. De gang van zaken is mij nu weer wat duidelijker geworden.

De kwestie was dus, dat er twee dingen waren: in de eerste plaats had de aanvankelijke regeling ener Volksvertegenwoordiging naar mijn gevoel een volkomen dictatoriaal karakter, omdat de leden door de Regering benoemd werden en dan nog slechts een adviserende stem hadden. In de tweede plaats was er de pressie van de tijd, in die zin, dat wij (dat zijn zij, die op de door mij aangekondigde wijze dachten) per se een regeling wilden hebben, voordat wij terugkeerden naar Nederland, zodat niet aan het toeval zou worden overgelaten, hoe de zaak zich zou ontwikkelen. Wij voorzagen, dat allerlei machten, met name het Militair Gezag, op een gegeven ogenblik de baas zouden zijn in Nederland, en wij wisten niet, wat er dan uit de bus zou komen. Wij wilden, voordat wij teruggingen, een besluitwet hebben, welke het optreden van vertegenwoordigende organen waarborgde. Dat was de pressie, die er achter zat om een compromis te bereiken, zodanig, dat het in het *Staatsblad* kon komen. En anderzijds wilden wij natuurlijk een zo juist mogelijke Volksvertegenwoordiging. Toen is in de Commissie Terugkeer daaraan erg lang gedokterd en is er iets als een compromis uit de bus gekomen, waarbij de Kamer zou zijn samengesteld, als ik mij goed herinner, voor 50 pct. uit oude leden en voor 50 pct. uit gijzelaars en mensen, die zich tijdens de bezetting bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt. In ieder geval is een ontwerp in die geest uitgewerkt en dat is gegaan naar de Buitengewone Raad van Advies. Deze heeft daarover een rapport opgemaakt, dat ik nu vóór mij heb. De wijziging ten aanzien van de oorspronkelijke gedachtengang is dus, dat de leden in belangrijke mate vroeger gekozenen zonden zijn, waardoor continuïteit en onafhankelijkheid gewaarborgd waren, terwijl ook gepoogd was de aanvullingen een zelfstandig karakter te geven. Het college was dus meer een jaarlijkse Volksvertegenwoordiging, maar het compromis was, dat het slechts adviserende stem zou hebben. Bij de behandeling nu van dat ontwerp, waarover ik zojuist sprak, is het probleem aan de orde gekomen: een lichaam met een vertegenwoordigend karakter, maar met adviserende stem, of wel een benoemd college met beslissende stem. Het was in die situatie, dat ik voelde, dat, wilde er althans een wettelijke regeling komen, er gekozen moest worden, omdat wij anders naar Nederland zouden teruggaan onder het gezag van het Militair Gezag, zonder enige regeling. Toen tussen twee kwaden moettende kiezen om een meerderheid in de Ministerraad te verkrijgen, heb ik de voorkeur gegeven aan een lichaam met vertegenwoordigend karakter, maar met adviserende bevoegdheid, omdat het naar mijn mening, wanneer zo'n lichaam werkelijk een vertegenwoordigend karakter had, voor geen Regering mogelijk zou zijn zo'n advies naast zich neer te leggen, terwijl bij een benoemd college met beslissende bevoegdheid die beslissing eigenlijk weinig zou zeggen. Er was geen enkele waarborg voor onafhankelijkheid. Daartegenover was het ondenkbaar, dat in onze Staat een Regering zich blijvend in conflict zou bevinden met een onafhankelijk college, dat werkelijk het karakter van een Volksvertegenwoordiging zou

dragen, al had het dan slechts adviserende bevoegdheid. Ik vond her een zeer moeilijke beslissing. Ik achtte echter in een college met vertegenwoordigend karakter, zij het met adviserende bevoegdheid, een betere mogelijkheid gelegen om tot een bevredigende toestand te geraken dan — gedachtig aan de Rijksdag onder Hitler — in een benoemd college met beslissende bevoegdheid.

Intussen is de gang van zaken gelukkig anders geweest. Dat ontwerp is naar de Buitengewone Raad van Advies gegaan.....

31532. De **Voorzitter**: Het ontwerp, dat inhield het instellen van een lichaam met adviserende bevoegdheid, zoals u zojuist geschetst hebt?

A. Ja. De zaak is behandeld in de Buitengewone Raad van Advies, onder stuwning van de heer *Sluysen*, met het resultaat, dat een kleine meerderheid besliste geen volksvertegenwoordiging met slechts adviserende bevoegdheid te willen, maar met besturende bevoegdheid. Theoretisch kon men nu op zijn uitgangspunten terugvallen in de Ministerraad, nl. een benoemd college of een gekozen college (beide dan met beslissende bevoegdheid). De benoemingsmethode was echter al zo gecritiseerd — immers, daardoor was het compromis ontstaan van gekozen, maar dan adviserend —, dat een terugval in de richting van benoeming niet wel doenbaar was. Bleef dus logischerwijze de consequentie over: een gekozen (en uiteraard door benoemingen aangevuld) college met beslissende bevoegdheid, m.a.w. een Staten-Generaal. Het was echter niet zo, dat deze logische consequentie getrokken werd, en de onderlinge strijd woedde verder, thans in deze controverse: een gekozen Parlement met beslissende bevoegdheid of een benoemd Parlement met beslissende bevoegdheid. De kern van het eerste standpunt was uiteraard het rompparlement, d.w.z. wat er na de bevrijding van het op 10 Mei 1940 bestaande Parlement zou over zijn, uiteraard na zuivering van N.S.B.-ers en collaborateurs.

Naar aanleiding van de discussie ten gevolge van genoemd rapport, uitgebracht door de Raad van Advies, heeft de Ministerraad toen een beslissing genomen, naar aanleiding waarvan ik deze brief heb geschreven.

31533. De **Voorzitter**: Die brief is een reactie uwerzijds tegen het besluit van de Ministerraad om het rompparlement niet te erkennen. Ik begrijp echter niet precies, waarom u hiertegen reageerde. U ging ook uit van de gedachte, dat er moest komen een vertegenwoordigend lichaam, dat dan synthetisch zou zijn samengesteld uit de personen, die tijdens de bezetting het vertrouwen van de bevolking hadden behouden — dat konden dan zijn de vroegere Kamerleden, die aan deze voorwaarden voldeden —, en nieuwe leden, personen, die het vertrouwen van de bevolking tijdens de bezetting hadden verkregen. U ging uit van een lichaam, dat die synthetische samenstelling had. Hoe kwam het dan, dat u zich zo fel keerde tegen het besluit van de Ministerraad om het rompparlement niet te erkennen, want ook uit uw gedachtengang zou moeten voortvloeien, dat het niet als zodanig zou kunnen optreden?

A. Allereerst moet ik een misverstand wegnemen. In het vertegenwoordigend lichaam, waar ik een compromis over aanging, was het niet zo, dat de vroegere Kamerleden er aan „konden“ deelnemen, maar zij zouden er aan deelnemen en uiteraard voor zover zij nog het vertrouwen hadden, dus zonder N.S.B.-ers c.s.

Daardoor hield het vertegenwoordigend orgaan juist het element van gekozen vertegenwoordiging. Dat rompparlement moest worden aangevuld met een aantal tijdens de bezetting naar voren gekomen personen, als gijzelaars en overige daarvoor in aanmerking komende personen. Het besluit, dat de Ministerraad had genomen, hield in, dat er een benoemd Parlement zou komen. Dat was juist de kwestie.

31534. De **Voorzitter**: In uw gedachtengang zouden de „goed-gebleven“ leden van de Staten-Generaal dus niet benoemd worden, zij zouden het automatisch zijn?

A. Ja. Ik ben echter op een gegeven ogenblik door pressie bereid geweest — en die pressie was dan, dat ik er zeker van wilde zijn, dat wij niet zonder volksvertegenwoordigingsregeling zouden terugkeren, en de boel eenvoudig in de mist zou hangen — om dat college van de Staten-Generaal desnoods een adviserende in plaats van een beslissende stem te geven; dit had ik liever dan dat wij kregen hetgeen daar in de gegeven stand der discussie tegenover stond, namelijk een benoemde Staten-Generaal met beslissende stem.

31535. De **Voorzitter**: In uw gedachtengang zou u zich er ook tegen hebben moeten keren — stel, dat men dat na de bevrijding had gedaan —, dat de Voorzitter van de Eerste Kamer de beide Kamers

van dat rompparlement in verenigde vergadering had bijengeroepen, want dat beantwoordde niet aan het wetsbesluit, dat u voor de geest stond. U wilde hebben een wetsbesluit, waarin die synthese was belichaamd, en dit sluit het met eigen bevoegdheid weerkeren van het rompparlement uit.

A. Dat wil zeggen, hetgeen ik zo stelde, is natuurlijk het compromis, waartoe men is geraakt op het tijdstip, dat de heersende mening nog niet verder ging dan benoemd en adviserend. Onder de pressie van de tijd, nl. van niet zonder regeling thuis te komen — dat zou immers carte blanche geven aan het M.G. —, heb ik een compromis aanvaard van gekozen en adviserend, dus als het ware de aangevulde oude Staten-Generaal met voorlopig adviserende bevoegdheid. Dit laatste element werd door de Raad van Advies de nek omgedraaid, ergo was ik toen, met heel wat meer backing aangeland bij mijn oorspronkelijke standpunt: gekozen en beslissende bevoegdheid. De beslissing van de Raad van Advies onthief mij van mijn compromis-element. Ieder, ook *Gerbrandy*, kon zijn oorspronkelijke standpunt hernemen, maar het behoeft geen betoog, dat, waar de meerderheid in dat compromis reeds het „gekozen“ had aanvaard tegenover het „benoemd“, terugkeer tot het „benoemd“ veel moeilijker was. De voorstanders daarvan moesten een opgegeven standpunt hernemen, zonder veel reden. Ik daarentegen moest mijn compromis-bijdrage (het adviserend element) laten varen, omdat de Raad van Advies aldus besliste, dus niet omdat ik eigener beweging iets had in te slikken. Mijn bedoelingen waren door het advies van de Raad van Advies dus versterkt; de kwestie van het rompparlement komt dus in de hieropvolgende latere phase.

31536. De **Voorzitter**: Aangenomen, dat uw gedachtengang vóór het verschijnen van die brief was, dat er moest komen een vertegenwoordigend lichaam, dat volgens die synthese-idee zou zijn samengesteld, zou daarvoor nodig zijn geweest een wetsbesluit en dat wetsbesluit zou u mede hebben ondertekend. Zodra u echter het vertegenwoordigend lichaam laat rusten op dat nieuwe wetsbesluit, betekent dit, dat het rompparlement als zodanig niet meer kon optreden.

A. Ja.

31537. De **Voorzitter**: Daarom begrijp ik niet, waarom u zich zo fel keerde tegen dat besluit van de Ministerraad; ook in uw gedachtengang zou u immers hebben moeten zeggen — wilde m-n geen twee instituten naast elkaar krijgen — geen rompparlement.

A. Een wetsbesluit betreffende de Staten-Generaal was in ieder geval gewenst; dat er een belangrijk aantal vacatures in de Kamer zou zijn, stond vast, een voorziening in de vervulling daarvan moest m.i. niet uit de kiezerslijsten, maar uit vooraanstaande figuren van de bezettingstijd plaats vinden.

In die gedachtengang was het rompparlement bij het vertegenwoordigend lichaam inbegrepen. Het Parlement zou zijn: het aangevulde rompparlement. Dat te creëren lichaam zou immers voor de helft, of hoeveel vacatures er zijn mochten of na zuivering komen, bestaan uit leden van het gezuiverde Parlement en verder aangevuld worden met personen uit belangrijke groepen van de bezettingstijd. Als al die mensen er dus al deel van uitmaken, is het rompparlement in het vertegenwoordigend lichaam geïncorporeerd, met andere woorden: het Parlement is rompparlement plus uit gijzelaars en verzetlieden aangevulde vacatures.

31538. De **Voorzitter**: Dat zou dus moeten betekenen, dat de Ministerraad toen nog niet stond op het standpunt van de synthese, waarbij het rompparlement er bij was inbegrepen. Anders had uw reactie geen zin gehad.

A. Uw opmerking is juist, zij het ook, dat u de gedachte van „synthese“ te zeer accentueert. De vorm, waarin het speelde, was: bestaat het — uiteraard vele vacatures tellende en krijgende — Parlement nog? Ja, zeiden *van den Tempel* en ik, er is een rompparlement. Dit nu behoeft aanvulling en dat dient te leiden tot voormelde synthese. Neen, zei de rest, er is geen Parlement meer, maar — en nu komt een wonderlijke kronkel — er zijn nog wel Kamerleden. En — dit van het standpunt van de kleinst mogelijke meerderheid — die Kamerleden zuiveren zich zelf.

Niet geheel onbegrijpelijk protesteerde *Gerbrandy* hier heftig tegen. Als er geen Parlement is, zo betoogde hij, zijn er ook geen Kamerleden. Zoals later zou blijken, is toen het compromis gekomen, dat de oude Kamerleden reservoir zouden zijn voor het nieuwe vertegenwoordigend lichaam, en is ten slotte vastgesteld, dat het niet weggezuiverde Kamerlid daarvan automatisch lid zou zijn. Behoudens

de formele kant, betekende dit de erkenning van het Parlement c.q. rompparlement. Met geleidelijke hardnekkigheid werd *Gerbrandy* in de hoek gedreven waar hij niet zijn wilde.

Dit verloop kon ik echter op dat tijdstip, dat ik protesteerde in de brief dd. 25 Juli 1944, die u voorgehouden hebt, nog niet voorzien. Echter hield ik rekening met een gunstiger ontwikkeling, zoals blijkt uit blz. 2:

„Trouwens zoo herhaaldelijk zijn met betrekking tot het stuk der bestuursvoorziening besluiten genomen en weer teruggenomen, dat het eenigszins duister is, welke waarde aan de betreffende beslissing valt te hechten. Om al die redenen is het nemen van onherroepelijke stappen nu, bezwaarlijk.”

Ik wilde dus nog niet mijn ontslag indienen, niettegenstaande ik mij in de toestand bevond, dat de beslissing van de Raad van Advies aanvankelijk eerder een nadeel dan een voordeel dreigde op te leveren, blijkens mijn brief. Immers:

„Deze oogenschijnlijke vooruitgang echter bleek steeds de façade te zijn voor een veel ernstiger kwaad, nl. dat het centraal college, Staten-Generaal geheeten, geen waarlijke onafhankelijke volksvertegenwoordiging zou zijn.”

D.w.z., dat het een benoemd college zou zijn. Ik hoop, dat ik nu iets duidelijker ben, Mijnheer de Voorzitter. En de brief gaat verder:

„Indien aan het Nederlandsche volk gezegd had moeten worden, dat het terstond herfunctioneeren van de Staten-Generaal onmogelijk is, welnu een eerlijke op de feiten gegronde verklaring zou door mij niet geschuwd worden. Maar om te zeggen tegen het Nederlandsche volk dat het zijn Staten-Generaal onmiddellijk terugkrijgt, terwijl de inhoud niets is dan een — niet noodzakelijkerwijs en niet onvermijdelijk — benoemd college, dat acht ik onwaarachtig, een détournement de valeur.”

Dat zijn schijn-Staten-Generaal, die het Nederlandse volk worden gegeven. Ik zeg in deze nota dus: als het nodig is en de feiten dat bewijzen, ben ik bereid tot het Nederlandse volk te zeggen: „Door de omstandigheden is het terstond herfunctioneeren van de Staten-Generaal nog niet mogelijk”, maar ik ben niet bereid te zeggen:

„Hier hebt gij uw Staten-Generaal”, als het in werkelijkheid een „ménagerie du roi” is, zoals ik het elders in deze nota heb genoemd.

Dat is het conflict geweest. De tijd drong, er moest een regeling zijn. De enige mogelijkheid om die te bereiken, was akkoord te gaan of met een benoemd college met beslissende bevoegdheid, of een college, bestaande uit de oude, aangevulde Staten-Generaal, dus een college met een vertegenwoordigend karakter, maar met een adviserende bevoegdheid. Toen heb ik gezegd: ik ben bereid op het compromis, dat het college in de eerste periode een adviserende bevoegdheid zal hebben, in te gaan. Ik heb dat zojuist al geargumentéerd door te zeggen: er was een onhoudbare toestand ontstaan. Nu kon ik hiermede een wet in het *Staatsblad* krijgen. Een benoemd college met beslissende bevoegdheid was voor mij verwerpelijk. Ik had geen enkele waarborg, wie er in zou komen. Met bijeengaren van een aantal mensen van bepaalde snit hield geen waarborg in, dat het college het karakter en het gezag van een Volksvertegenwoordiging zou hebben. Het gaat bij dit alles er dus niet om wat mijn mening was, al blijkt die implicite wel; het ging om de kunst het mogelijke te bereiken, in een gegeven college, waarvan op niets of niemand appel bestond. Het ging er om zo te manoeuvreren, dat, onder wat naam of voorwendsel ook, een waarlijke Volksvertegenwoordiging uit de bus zou komen. Zou dat mislukken, maar ook eerst dan, dan was onze taak in het Kabinet afgelopen en zouden wij slechts hebben te vertrekken. Zo is het dan ook wel min of meer gelopen. Uw vraag: wat zoudt gij gedaan hebben, als de Kamervoorzitters de Kamers bijeengeroepen zouden hebben, spreekt mij dan ook niet aan. Zelf immers hebben wij dit argument en deze vraag herhaaldelijk aan onze tegenpartij voorgehouden in de strijd om een resultaat. Het is vervolgens gebleken, dat het geen reële vraagstelling is, en zo vatte ook onze tegenpartij het op.

Gelukkig echter is er van alle kanten verzet gekomen tegen die adviserende bevoegdheid. Men zei: Dat zijn geen echte Staten-Generaal, die alleen maar mogen adviseren. Daarom ook was ik bereid in dat compromis te treden. Ik verwachtte dat verzet in Nederland. Ik verwachtte, dat men in Nederland zou zeggen: Dat is belachelijk, een college in het alleen adviserende bevoegdheid! Daarom kon ik dat college prefereren boven een benoemd college met beslissende bevoegdheid. Ik behoefde op dat verzet niet te wachten tot wij in Nederland kwamen. Dat kwam al, toen wij nog in Londen waren. Dat verzet tegen het adviserend karakter van het college was mij welkom. In de Ministerraad kreeg men het gevoel: dat kan niet, dat adviserend karakter. Daardoor werd ik ontslagen van het compromis. Toen

wilde de Ministeriaad zelf dat adviserend karakter niet meer. Toen hielden wij het probleem over van het al of niet benoemd worden van het college, maar — zoals ik reeds uiteengezet heb — in gunstiger entourage voor hen, die een gekozen college begeerden.

Ik wil, om nu nog even terug te komen op de Buitengewone Raad van Advies, opmerken, dat deze Raad in meerderheid heeft gezegd: het moet een wet zijn, die in Londen moet worden afgekondigd. Het was zeer belangrijk, dat dit op 19 Juni 1944 werd gezegd, want op 10 Mei 1944 heeft de Koningin bij de herdenking van de bezetting van Nederland een rede gehouden bij het gebombardeerde Nederlandse kerkje in Austin Friars, waarin gezegd werd, dat H. M. niet voornemens was een wettelijke regeling van die aard in Londen te tekenen, althans, zo werd het later vervoegd, niet zonder bevrijd Nederland gehoord te hebben. Ik herinner mij, dat ik na afloop van die herdenking bij Austin Friars naar de heer *Gerbrandy*, die in een auto zat, ben gelopen — ik ben met hem teruggereden — en heb gezegd: „Nu kunnen wij wel aftreden, want naar ons beider opvatting moet er een Parlement zijn, hetzij een benoemd of een gekozen Parlement — dit laatste was het verschil tussen de heer *Gerbrandy* en mij —, maar dan toch een Parlement; dat staat voor ons beiden vast. U hebt gehoord, dat de Koningin zoeven heeft gezegd, dat R. M. niet voornemens is eer, dergelijke wet hier te tekenen. Dan kunnen wij wel aftreden.” Dat leek mij ook de enige manier na deze rede. De heer *Gerbrandy* zeide toen: „Hoe kunt u dat zeggen?” Hij meende, dat de zaak gaaf was, en trok het meest onschuldige gezicht van de wereld; er was niets aan de hand. Ik moet aannemen, dat de heer *Gerbrandy* die rede te voren had gezien, en door dit mij raadselachtige antwoord verminderde mijn reserve tegen de mogelijke bedoelingen van de heer *Gerbrandy* uiteraard niet. Het is mij nooit helemaal duidelijk geworden, wat deze man voor de toekomst in zijn achterhoofd had. Met hetgeen ik de Koningin hoorde zeggen, stond of viel, naar het mij toescheen, onze zaak. Wanneer de Koningin een dergelijke wet niet wilde tekenen, betekende dit, dat wij zouden teruggaan, volslagen in het onzekere, want de macht zou dan zijn een militaire macht en deze zou regeren. Dat het Militair Gezag die eventuele mogelijkheid reeds

zou missen uit, notoire incompetentie, kon ik toen niet voorzien. Het lag voor mij dus voor de hand, dat het Kabinet de kwestie scherp zou stellen. Er verliepen echter nog vele maanden vóór het Kabinet inderdaad geheel zijn ontslag aanbod.

Dat de Buitengewone Raad van Advies in meerderheid in zijn advies vaststelde, dat een dergelijke wet in Londen moest worden afgekondigd, was, naar onze mening, zeer belangrijk. U zult zien, dat een grote minderheid, met de heer *Beelaerts van Blokland* aan het hoofd, dan ook zegt, dat de wet niet in Londen moet worden getekend. Dat is het standpunt, dat op 10 Mei 1944 door H. M. was uitgesproken. In de tweede plaats is in het advies van de Raad van Advies gereleveerd, dat die wet niet behoefde te worden afgekondigd, niet behoefde te worden gepubliceerd, omdat dit voor bepaalde mensen een gevaar zou kunnen inhouden. Wanneer men zou gepubliceerd hebben: „Alle Kamerleden keren in functie terug”, of „Alle burgemeesters van 10 Mei 1940 komen terug”, weet de bezetter: dat zijn functionarissen van straks. Dat zou gevaar kunnen opleveren.

31539. De Voorzitter: Dat is gebeurd met het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten, maar met betrekking tot de Staten-Generaal is er ook intern geen besluit tot stand gekomen.

A. Er is een mantelbesluit tot stand gekomen.

31540. De Voorzitter: Dat was het allereerste besluit, het basisbesluit. Er is eerst gekomen een algemeen basisbesluit; daarop is gekomen het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten (E 86) en vervolgens is gekomen E 119, het Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden. De laatste twee besluiten zijn niet gepubliceerd, op grond van de overweging, dat dit gevaar voor bepaalde personen zou kunnen opleveren. Er moest echter ook nog een derde besluit komen, namelijk voor de Staten-Generaal. Dit is niet alleen niet gepubliceerd, maar zelfs intern niet tot stand gekomen. Die andere besluiten zijn getekend door de Koningin en de Ministers; zij zijn alleen niet gepubliceerd op grond van hetgeen u zei, maar het besluit ten opzichte van de Staten-Generaal is ook niet getekend.

A. Dat is juist. Op het tijdstip, dat ik Minister van Binnenlandse Zaken ben geworden, dat is dus 31 Mei 1944 geweest, is met name nog door de heer *Albarda* en mij vastgelegd, dat wij alleen aan dat gereconstrueerde Kabinet zouden deelnemen op grond van de mede-

deling van de Minister-President, dat hij de totstandbrenging van een wettelijke voorziening ten opzichte van de Volksvertegenwoordiging als een essentieel deel van zijn beleid zou behartigen en beschouwen.

31541. De Voorzitter: Is er ook in het verdere verloop ten aanzien van de Staten-Generaal niets meer tot stand gebracht?

A. Behalve dat mantelbesluit? Ik heb hier bij mij de wijze, waarop het voor Radio-Oranje werd aangekondigd. Het is de uitzending van 16 Augustus en het besluit is van 4 Augustus, waarvan artikel 1 het belangrijkste is.

„Door Ons worden nadere regelen vastgesteld omtrent de voorloopige voorziening in vertegenwoordigende lichamen van Rijk, Provincie en Gemeente en in het bestuur van provincie en gemeente vanaf het tijdstip, waarop het grondgebied des Rijks geheel of gedeeltelijk door den vijand is ontruimd.”

31542. De Voorzitter: Dat besluit zei eigenlijk niets.

A. Maar daarachter komt deze commentaar:

„Dit betekent dus dat welke regeling ook wordt getroffen voor de samenstelling, de taak en de werkwijze van de vertegenwoordigende lichamen, in ieder geval niet mag worden afgeweken van de democratische grondslagen van ons staatsbestel.”

Dat waren dus Parlement, Provinciale Staten en gemeenteraden. Wij hebben er uit afgeleid, wanneer er in stond: bestuur van provincie en gemeente, dat het ook betekende, dat het die inhoud had. Men moet dit zien in het kader van die permanente strijd.

31543. De Voorzitter: Het was een principe-besluit!

A. Ja, maar waaruit men kon afleiden, op grond van de tekst en de toelichting: door die handtekening is een belofte gedaan, dus dat moet tot uitvoering komen.

31544. De Voorzitter: Men kan zich natuurlijk afvragen, als men achteraf dat besluit leest: Wat heeft dat basisbesluit voor zin; men had het zo goed direct kunnen beginaen met de drie besluiten, waarin die zaak werkelijk geregeld was, zonder dat basisbesluit. Maar ik begrijp nu, dat het in die phase mogelijk was een besluit tot stand te brengen, dat althans het beginsel inhield, waaraan het Kabinet verder gebonden was.

A. Ten aanzien van de detailregelingen bestonden allerlei bezwaren; de een vond, dat het moest zijn een beilissende bevoegdheid, de ander een adviserende; de een zei: 50 pct. van de oude Kamerleden, de ander wilde weer een andere verhouding; de een wilde fingersen, dat de bezettingsjaren niet ineditelden voor de periode van verkozen zijn, de ander, dat de termijn verlopen was, maar b.v. automatische herbenoeming, etc., etc. Het was altijd mogelijk om, zonder zich over het beginsel uit te spreken, zijn stem te onthouden aan een bepaald ontwerp, zodat men nooit iets kon tot stand brengen, terwijl toch ook nooit duidelijk kwam vast te staan of men het in beginsel wilde, ja dan neen. Vandaar dat dat basisbesluit nodig was om die argumenten te elimineren.

Die nevenargumenten vielen ten aanzien van het beginselbesluit weg. Men moest zich in beginsel uitspreken, dat er vertegenwoordigende organen zouden komen. Vandaar dat die consequentie daaraan duidelijk is verbonden en officieel ook door Radio Oranje die tekst is uitgezonden. Die uitzending had plaats op 16 Augustus 1944.

31545. De Voorzitter: Het besluit is van 31 Juli 1944.

A. Ik heb het ingediend 17 Juni 1944.

31545. De Voorzitter: De principiële beslissing, dat dit besluit genomen moest worden, moet in dezelfde tijd zijn gevallen als de brief, die u geschreven hebt en waarover wij zojuist spraken. Die brief is namelijk van 25 Juli, terwijl het besluit is van 31 Juli.

A. Dat is dus een bewijs, dat wij over dat Parlement zijn gestruikeld. Terwijl de kwestie van de gemeenten en provincies door Koningin en Ministers getekend is, zijn wij over het Fariement gestruikeld.

31547. De Voorzitter: Het besluit is getekend 31 Juli 1944 en een paar dagen te voren moet dus de beslissing in de Ministerraad zijn gevallen

A. Er zal wel een langere tijd tussen gelegen hebben,

De Voorzitter: . . . want in artikel 1 van het besluit wordt gesproken van „vertegenwoordigende lichamen van Rijk . . . , enz.”.

Dus u acht het mogelijk, dat de vaststelling van de tekst van dat besluit van 31 Juli 1944 in de Ministerraad nog gevallen is vóór die brief van 25 Juli?

A. Dat ging natuurlijk aan de detailregeling vooraf.

31548. De Voorzitter: Dat ging natuurlijk aan de detailregeling vooraf. Maar ik zocht naar het antwoord op de vraag of het ogenblik, dat men elkander gevonden had op dit punt, viel vóór of na het besluit van de Ministerraad in zake de tegen het rompparlement aan te nemen houding, waartegen u hebt gereageerd in uw brief. De vaststelling van de tekst van het besluit van 31 Juli 1944 in de Ministerraad ligt dus vóór het besluit, waarop u in uw brief van 25 Juli hebt gereageerd?

A. Na de vaststelling van het basisbesluit kwamen de gemeente en de provincie ter nadere regeling aan de orde en toen kwam het conflict omtrent het Parlement en daarover is die brief. Toen de beginselbeslissing eenmaal gevallen was, was voor ons het probleem nog: hoe wordt het uitgewerkt? Wij wilden het beginsel getekend hebben en het is ook getekend. Wij wilden het uitgezonden hebben naar Nederland. Wij wilden hebben, dat men onder die morele verplichting niet uit kon. Wij hebben dat op deze wijze vastgelegd, wetende, dat er nog problemen genoeg waren ten aanzien van de manier, waarop die vertegenwoordigende Lichamen er zouden komen, maar dat zij er zouden komen, stond nu vast. Ten aanzien daarvan was geen teruggaan meer mogelijk.

Het 2de lid luidde:

„De in het vorig lid bedoelde regelen betreffen mede de wijze van samenstelling van de vertegenwoordigende lichamen en, met behoud van de daaromtrent geldende algemeene beginselen, voor zooveel noodig hunne taak en werkwijze.”

Dus: met behoud van de daaromtrent geldende algemeene beginselen. In de toelichting werd ten aanzien daarvan gezegd:

„Dit beteekent dus, dat, welke regeling ook wordt getroffen” — dat was dus nog onzeker — „voor de samenstelling, de taak en de werkwijze van de vertegenwoordigende lichamen, in ieder geval niet mag worden afgeweken van de democratische grondslagen van ons staatsbestel.”

Dit werd openlijk voor Radio-Oranje uitgezonden. Wij vonden dat erg belangrijk.

Artikel 2 slaat op het geval, dat ik zojuist bedoelde, van het niet publiceren van de nadere regelen.

Artikel 3 zegt:

„Voor zoover de in artikel 1 bedoelde nadere regelen afwijken van bestaande bepalingen, blijven deze laatste tijdelijk buiten toepassing.”

en artikel 4 zegt, dat het Militair Gezag niet bevoegd is dit besluit te wijzigen of op te schorten. Trouwens, niet alleen voor bezet Nederland was althans enige verklaring van betekenis, want de geruchten over ons neo-fascisme waren, zoals de heer van Kleffens rapporteerde, reeds in Amerika doorgedrongen, alwaar het niet aan belangstelling ter zake ontbrak.

31549. De Voorzitter: Voor de provinciën en gemeenten zijn er dan twee besluiten tot stand gekomen, nl. E 86 van 5 September 1944, houdende vaststelling van het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten — dat regelt dus de kwestie van de burgemeesters en de wethouders —, en E 119 van 18 September 1944, houdende vaststelling van het Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden. Zijn er nu, wat deze twee besluiten betreft, geen grote moeilijkheden meer geweest ten aanzien van het beginsel?

A. Och, alles ging in Londen moeizaam.

31550. De Voorzitter: In het besluit E 119 staat immers met zoveel woorden de gedachte van de synthese. Ik lees in artikel 2 van dit besluit:

„De Raad zal worden samengesteld uit het in artikel 5 der Gemeentewet aangegeven aantal leden, die geacht worden het vertrouwen van de ingezetenen der gemeente tijdens de vijandelijke bezetting te hebben behouden of verkregen”, enz.

Dat zijn dus de twee categorieën, waaruit de Raad zal worden samengesteld. Daarin zit het beginsel van de synthese. Is dat er zonder veel moeite doorgekomen?

A. Ja. In de discussies en ook in het advies is herhaaldelijk onderscheid gemaakt tussen regelingen voor de provincien en gemeenten en voor het Rijk.

31551. De **Voorzitter**: Artikel 2 van het besluit E 119 zegt verder:

„De commissie wijst in de eerste plaats aan hen, die op 10 Mei 1940 lid van den raad waren, voorzover zij voldoen aan het vereischte, in het eerste lid aangegeven en na genoemden datum geen ontslag hebben genomen.”

Hierin wordt dus vastgesteld, dat de „goed gebleven” personen, die op 10 Mei 1940 lid van de gemeenteraad waren, zouden moeten worden aangewezen, maar in wezen

A. Dat is het element-Gerbrandy er in, maar hetgeen u wilt gaan zeggen, is het element-*Albarda-van den Tempel*.

De **Voorzitter**:komen zij er automatisch in.

A. Dat is het compromis,

31552. De **Voorzitter**: Dat is dus verder zonder veel moeite gelukt. De strijd is echter blijven doorgaan over het Parlement?

A. Ja.

31553. De **Voorzitter**: Nu is het volgende van groot belang. Artikel 3 van het besluit E 119 zegt:

„De commissie, in artikel 2 bedoeld, bestaat uit Onzen Commissaris in de provincie of dengene, die hem vervangt, als voorzitter en voorts uit een daartoe aangewezen lid van de in artikel 3 van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal bedoelde aanwijzingscommissie, alsmede uit een derde lid, dat daartoe door deze twee leden wordt aangewezen.”

M.a.w., hier wordt dus — in de veronderstelling, dat dit er ook zou komen — gesproken van een Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal; er komt een aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal en een lid van deze aanwijzingscommissie zal de commissie bedoeld in artikel 3 van E 119, helpen om de leden van de gemeenteraden aan te wijzen, terwijl de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal zelf volgens artikel 10 van E 119 de leden van de Provinciale Staten zal aanwijzen. Toen de besluiten E 86 en E 119 werden gemaakt, ging men dus van de veronderstelling uit, dat er een derde besluit naast zou komen ten aanzien van de Staten-Generaal. In het Kabinet heeft men elkaar kunnen vinden op het basisbesluit. Het Kabinet is ook akkoord gegaan met de besluiten E 86 en E 119 ten opzichte van de provinciën en gemeenten. Het besluit E 119 is verweven met het nog te verwachten besluit ten aanzien van de Staten-Generaal. Zoals u hebt gezegd, is hier het beginsel — nl. welke personen moeten worden aangewezen — aanvaard ten opzichte van de provinciën en gemeenten. Hoe is het nu mogelijk, dat men in het Kabinet niet tot overeenstemming is gekomen ten aanzien van de Staten-Generaal?

A. Wij hebben min of meer moeizaam het compromis gekregen van een lichaam met voor zover mogelijk volksvertegenwoordigend karakter, maar met adviserende bevoegdheid. Als precedent misschien bedenkelijk, maar wij zaten met de feitelijke machtsverhoudingen, zoals ze nu eenmaal waren. Toen is dat ontwerp gegaan naar de Raad van Advies en deze heeft gezegd — intussen ontwikkelde de gedachte zich ook in de Ministerraad, maar dat had zekere tijd nodig — dat kan zo niet. Het war wellicht de enige keer, dat er in Londen, buiten het Kabinet, een democratische stem van enige betekenis werd gehoord.

Daarbij had men de minderheidsrapporten, zoals van de heer *Beelaerts* c.s. en het rapport van de heren *Six* en *Eggens*, die zich een Aristoi, lees fascistische Staat dachten. Dan het rapport van prof. de *Boer*, die zei: regel dat voor de gemeenteraden en de Provinciale Staten, maar niet voor het Parlement. En ten slotte dat van de heer *Vos*, die ook een afwijkend standpunt innam.

Toen is met dat rapport de bestuursvoorziening weer in de Ministerraad gekomen. Omdat men blijkbaar die adviserende bevoegdheid niet meer lustte, achtte ik mij van dat compromis ontslagen. Dat betekende dus voor mij: die adviserende bevoegdheid is er niet meer, het wordt dus een beslissende bevoegdheid van dat zelfde vertegenwoordigende lichaam, dus dan zijn wij waar wij wezen willen. De Londense publieke opinie keerde zich tegen die adviserende bevoegdheid, van de benoemingsmethode had men reeds afgezien en dat betekende dus: het vertegenwoordigende college met beslissende bevoegdheid. Maar dit gebeurde niet,

Gerbrandy stelde de zaak in de Ministerraad van 17 Juli 1944 aldus:

„Te kiezen valt tusschen het rompparlement, aangevuld met „frissche” leden; dat is het „legaliteitsbeginsel” en „zoo wrak als een mispel”, ofwel het vullen van een „vacuum” met zoo mogelijk ook oude Kamerleden.”

Ter adstructie van het tweede, *Gerbrandy's* standpunt, voegde hij er aan toe:

„Men trachte naar een echte Volksvertegenwoordiging en daarom is verkiezing niet noodig. Men knoope niet aan bij de oude partijen, er zijn ritselingen van nieuwe partijgroeperingen. Het Nederlandsche volk is in zijn moeilijke tijden niet door politieke figuren geleid (die zaten namelijk in gijzeling, B.). Er is een natuurlijke representatie van het Nederlandsche volk mogelijk, daarom kan men óók in de oude Kamer zoeken.”

Van *Kleffens* achtte het juist legalistisch, wanneer men, zoals de President wilde, ren Parlement zou vormen, waarin tot uitdrukking kwam wat leeft onder het Nederlandse volk.

Nodeloos te zeggen, dat zulke verhaaltjes, waar de lommerd geen cent op geeft, terstond weerlegd werden, b.v. door van den *Tempel*, die er op wees, dat de hele Ministerraad hier krachten dat verwerpelijke legaliteitsbeginsel zat. En dan weer de stemmen van hen, die het moeilijk vonden, zoals *Michiels* van *Verduynen*, met de vraag, waarom dat nu hier geregeld moest worden. Zoals gezegd: Wij hadden geen vertrouwen in de gebeurtenissen van een eventuele ra-oorlogse chaos en wensten regeling. Zelf voerde ik artikelen aan — het was inmiddels de vergadering van 25 Juli geworden — uit de illegale pers, b.v. „Het Parool” van 10 Mei 1943, „Vrij Nederland” van 16 November 1943, „Trouw” van 19 Augustus 1943, en tenslotte draaide de discussie aldus, dat gestemd zou worden vóór of tegen de fictie. De fictie was dan het fingeren, dat de bezettingsjaren niet als jaren van gekozen zijn meetelden. Het voorstel behaalde 2 stemmen, namelijk van van den *Tempel* en mij, van welk resultaat ik zo ontdaan was als uit mijn op die datum geschreven brief blijkt. *Albarda* was intussen wat koeler van hoofd gebleven en draaide de zaak zo, dat tegen de fictie stemmen betekende, dat men wel Kamerleden als zodanig erkende. Hij ging zelfs een stapje verder en verkreeg met 7 tegen 0 en één onthouding de beslissing, dat die Kamerleden zich zelf zouden zuiveren. Ook *Gerbrandy* ontging blijkbaar de consequentie van deze goocheltoer, want op 29 Juli d.a.v. verklaarde hij, dat de beslissingen tegenstrijdig waren. Er was besloten: geen rompparlement, en tevens, dat de Kamers zich zelf zouden zuiveren. De tweede uitspraak, aldus *Gerbrandy*, haalt door de achterdeur binnen, wat door de voordeur is weggestuurd. En zo was het ook, maar de strijd op deze „level” was gestreden en er werd een klein comité aangewezen, w.o. *Gerbrandy* en ik, om het resultaat te formuleren; de strijd werd niet heropend. Het zal u bekend zijn, dat bedoeld resultaat nimmer door de Koningin getekend is.

Ik zou niet durven beweren, dat *Gerbrandy* daar alsnog de hand in gehad heeft.

31554. De **Voorzitter**: Beschouwde u, toen er in April 1945 ten opzichte van de gemeenteraden een nieuw besluit kwam, terwijl de voorzieningen ten opzichte van de Provinciale Staten helemaal van de kaart gingen — zo was toch de toestand ten gevolge van de twee besluiten van 12 April 1945 —, hetgeen er toen gebeurde ten opzichte van de gemeenteraden als een weer teruggrijpen op de gedachte van de benoeming? U weet, dat het systeem van die twee besluiten, met name F 45, dat een nieuwe regeling gaf voor de gemeenteraden ...

A. Die in feite uitgevoerd is?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dat voelde ik inderdaad als een teruggrijpen op die oude benoemingsidee. Daarin hebben de heer *Gerbrandy* en het Militair Gezag het toch weer gewonnen. Toen immers was ik en waren *Albarda*, van den *Tempel*, van *drn* Broek, etc., uit het Kabinet.

31555. De **Voorzitter**: Alleen is in een aantal gemeenten de praktische uitvoering binnen het kader van dat besluit toch weer in overeenstemming met die andere gedachte gebeurd. Maar als u het besluit op de tekst toetst, zit die benoemingsgedachte er weer in?

A. Ja, en wat de wijze van uitvoering betreft, de heer *Beel* zal inmiddels begrepen hebben, dat de macht van het Militair Gezag tanende was.

31556. De **Voorzitter**: De heer *Veraart* heeft hier een verklaring afgelegd en daarbij ook gesproken over dat advies van de Buitengewone Raad van Advies. Hij heeft beschreven hoe het is gegaan en er aan toegevoegd:

„Het gevolg was, zoals u misschien ook allang weet, dat enkele dagen later dat College ontbonden werd. De Buitengewone Raad van Advies heeft die overwinning maar een paar dagen overleefd.”

Dat is, wat de tijd betreft, stellig niet juist, omdat het advies van de Buitengewone Raad van Advies is van 19 Juni 1944, terwijl de Buitengewone Raad van Advies eerst is opgeheven in September 1944. Daar zitten dus enige maanden tussen. Wat de tijd betreft, kan het dus niet kloppen; klopt echter hetgeen de heer *Veraart* opgeeft als het motief? In het Koninklijk besluit betreffende de ontbinding staat, dat het is gebeurd met het oog op het feit, dat de bevrijding van Nederland aanstaande was. Nu is het heel goed mogelijk, dat men officieel dit motief in het betreffende besluit heeft opgenomen, terwijl er in wezen een ander motief is geweest, zoals de heer *Veraart* hier veronderstelt. Ik zou dus aan u willen vragen, wat er van de suggestie van de heer *Veraart* waar is.

A. Ik geloof, dat het niet juist is. De invasie vorderde inderdaad wel en het was wel aan te nemen, dat dit een motief was, dat geleid heeft tot het zo spoedig opheffen van de Buitengewone Raad van Advies. Wij waren wel optimistisch. Waarom echter plotseling deze regeling moest worden voorgesteld in de Ministerraad en wat de heer *Gerbrandy* daar speciaal bij heeft bewogen, weet ik niet; ik weet wel, dat de Ministerraad het heeft geaccepteerd in de overweging: het is voorbij.

31557. De **Voorzitter**: De considerans van besluit E 139 van 21 September 1944, houdende opheffing van de Buitengewone Raad van Advies, luidt:

„Overwegende, dat te verwachten is, dat de Regeering zeer binnenkort naar Nederland zal terugkeeren en dat de huidige voortgang der krijgsverrichtingen geen vertraging in de totstandkoming van de enkele nog vast te stellen besluiten gedooft;”

A. Er waren allerlei besluiten, die moesten worden genomen, maar eenvoudig niet meer naar de Buitengewone Raad van Advies kwamen. Krachtens de bestaande regeling moest een besluit, dat door de Ministerraad was genomen, nog de Buitengewone Raad van Advies passeren, hetgeen vrij lang duurde. Dat kon niet meer. Wij hebben er een conflict over gehad. De Buitengewone Raad van Advies heeft er zijn afkeurende gevoelens over te kennen gegeven; hij wenste alle besluiten te zien, vóórdat deze door de Koningin werden getekend. Dat was echter niet meer mogelijk. Wij werden toen gedwongen een regeling te treffen ten aanzien van de provinciën en gemeenten; er moesten bij voorbeeld burgemeesters zijn. Deze regeling moest niettegenstaande alle voorbereiding in a hurry aan de Koningin worden voorgelegd. Door Militair Gezag werd te recht verlangd, dat het wilde weten, waaraan het toe was en wie er in functie moesten komen. Wet vormde voor ons een grote moeilijkheid om zodanige regelingen nog aan de Buitengewone Raad van Advies te laten zien. Immers, hoewel ik vrij uitvoerig bij het zo belangrijke conflict omtrent het Parlement heb stilgestaan, spreekt het wel vanzelf, dat inmiddels ook een groot aantal andere voorzieningen getroffen moest worden, bij voorbeeld omtrent de Commissarissen der Koningin, de burgemeesters der grote steden, de Gedeputeerde Staten, de colleges van B. en W., etc., etc. Ik geloof, dat de heer *Gerbrandy* van de nood een deugd heeft gemaakt en eenvoudig de Raad heeft opgeheven. Maar dat had naar mijn gevoelen niets te maken met enig advies, in welke richting ook. De heer *Gerbrandy* was altijd actief, als er iets af te breken was.

31558. De **Voorzitter**: De heer *Veraart* zette het in verband met iets anders, dat hem is overkomen en dat ietwat in dezelfde lijn ligt. De feiten schijnen wel waar te zijn, want deze heeft de heer *Gerbrandy* hier toegegeven. De heer *Veraart* zegt, dat hij een artikel heeft geschreven in het Londense „Vrij Nederland”, in het nummer van 26 Augustus 1944, een artikel over het constitutionele vraagstuk, dat nogal scherp gesteld was. Hij is toen bij de heer *Gerbrandy* geroepen op, wat de heer *Veraart* noemt, „dolle Woensdag” in Londen. De heer *Gerbrandy* heeft toen gezegd, dat dat artikel hem zeer mishaagde en dat de heer *Veraart*, die in Londen het genadebrood gegeten had van de Nederlandse Regering, dat belooft had door die Regering voortdurend in de benen te bijten, dat dat artikel kant noch wal raakte, zodat hij, omdat de heer *Veraart* op deze

wijze door bleef gaan, hem op staande voet ontslagen heeft. De heer *Veraart* was daarover zeer ontstemd en is dat nog steeds. Dit feit heeft de heer *Gerbrandy* toegegeven als juist.

A. Zo zijn er meer dingen. Ik meen, dat de heer van *Blankenstein* ook heeft verteld van dreigementen, dat de heer *Gerbrandy* heeft geprobeerd de heer van *Blankenstein* te intimideren over dingen, die hem niet aanstonden.

31559. De **Voorzitter**: Kent u de geschiedenis met de heer *Veraart*?

A. Ik weet, dat het gebeurd is; ik heb de betreffende Ministerraad om redenen, die ik nu niet meer weet, slechts ten dele bijgewoond. *Albarda* zal het nog wel precies weten, want ik meen mij te herinneren, dat deze nogal geprotesteerd heeft, zulks niet omdat het optreden van *Veraart* er niet naast was, maar wel omdat hij in het algemeen geen voorstander was van *Gerbrandy's* représaillemethoden.

31560. De **Voorzitter**: Het besluit tot opheffing van de Buitengewone Raad van Advies is gecontrasigneerd door de Minister van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, Voorzitter van de Raad van Ministers. De heer *Gerbrandy* heeft het dus getekend, ook in zijn kwaliteit van Voorzitter van de Raad van Ministers.

A. Ik hoop, dat het zo nauw sluit, dat u die conclusie er aan mag verbinden. Het staat mij trouwens voor, dat de heer *Gerbrandy* van zijn desbetreffend voornemen aan de Ministerraad mededeling heeft gedaan.

31561. De **Voorzitter**: Nog iets over die Buitengewone Raad van Advies. Was het inderdaad zó, dat in de Londense verhoudingen de Buitengewone Raad van Advies in vrij ruime mate in de zaken gekend werd?

A. De wetsontwerpen gingen naar de Buitengewone Raad van Advies. De Raad bracht dan zijn advies uit en daarmee werd zoveel mogelijk rekening gehouden.

31562. De **Voorzitter**: Werd er ook wel het beleid besproken of waren het alleen onderwerpen, waarover geadviseerd werd?

A. Er werden allerlei ontwerp-besluiten heengestuurd.

31563. De **Voorzitter**: Maar werd er ook wel over het beleid gesproken?

A. In welke zin?

De **Voorzitter**: Zoals in de Staten-Generaal gebeurt, wanneer een Minister zijn beleid moet verdedigen.

A. Het kwam voor, dat Ministers er heen gingen, zeker. Ik ben er b.v. geweest in verband met dat advies, waarover wij zojuist spraken.

31564. De **Voorzitter**: Dat was dus meer een toelichting van een bepaald ontwerp?

A. Ja.

31565. De **Voorzitter**: Dat is nog wat anders dan het bespreken van het beleid. Gebeurde er niet meer dan het toelichten van een bepaald ontwerp?

A. Neen, uitsluitend dat en meer niet. Alleen het toelichten van een bepaald ontwerp. De heren *Albarda* en van *Boeyen* en ik zijn er geweest voor dat doel. Onderdelen van Regeringsbeleid werden niet besproken.

31566. De **Voorzitter**: Hoe vond u, dat de Buitengewone Raad van Advies functioneerde? Was het een bevredigend instituut?

A. Ja, dat wel. Het had natuurlijk het onbevredigende van het willekeurige. Als er weer eens iemand beschikbaar was, werd hij er in gezet. Er zaten mensen in, die er inderdaad nogal wat werk van maakten. Ik heb straks, in verband met dat advies, al de naam van *Sluyser* genoemd, maar iemand, die zich ook veel moeite gegeven heeft, was de man van West-Indië, Dn *Costa Gomez*. Maar soms was hij er een hele tijd niet, omdat hij naar Curaçao was. Er zaten ook

allerlei militairen in. *Six* zat er b.v. in. Het hilitair Gezag was er ruimschoots in vertegenwoordigd. De heer *Posthumus Meyes* was, naar ik meen, griffier. Verder zat pater *Monchen* er in. Deze Raad van Advies had het gebrekkige, dat nu eenmaal al die Londense dingen hadden. Het had wel een zeker nut. Het was zeker niet zonder belang, dal in iets ruimere kring dan de Ministerraad de zaken werden bekeken. Het was natuurlijk ook zo, dat je ten aanzien van een aantal dingen altijd nog de grootst mogelijke zorg en geheimhouding moest betrachten. Het was ten aanzien van allerlei dingen haast niet doenlijk ze meer openbaar te bespreken. Dat je een iets grotere klankbodem had, althans een advies kreeg over zo'n wetje, was wel van een zekere betekenis. De Raad was gebrekkig samengesteld, maar het was nu eenmaal roeien met de riemen, die je had. Ik kan niet zeggen, dat ik er altijd even enthousiast over was, maar aan de adviezen van de Raad werd een zekere zorg besteed. In ieder geval was het bij dat advies omtrent de bestuursvoorziening van belang, dat allerlei elementen van het Militair Gezag en wat dies meer zij in de raad zaten, want omdat men dientengevolge een dergelijk advies van de Raad van Advies eigenlijk niet verwachtte, was het effect er van heel sterk. Ik herinner mij, dat men toch wel stom verbaasd stond, toen uitgerekend de Raad van Advies zei: Er moeten normale Staten-Generaal komen. De ministeriële oppositie kreeg het gevoel: Nu wordt het toch langzamerhand moeilijk om niet die kant uit te gaan. Dat was werkelijk een punt van betekenis,

31567. De **Voorzitter**: Maar ik bedoelde meer: het karakter van het college. Er zat een element in van een surrogaat-vertegenwoordigend lichaam en het was een soort Raad van State. Het komt mij voor, dat het meer op het laatste leek dan op het eerste.

A. Meer Raad van State? Ja, dat lijkt mij ook.

31568. De **Voorzitter**: Het feit, dat ingevolge artikel 15 van het desbetreffende besluit alle leden van de Buitengewone Raad van Advies en ingevolge artikel 11 allen, die bij de werkzaamheden van de Raad betrokken waren, tot geheimhouding verplicht waren, betekende, dat een zeer belangrijk element, dat bij een vertegenwoordigend lichaam behoort te spelen, daar volkomen ontbrak.

A. De leden lieten zich daarover soms raillerend uit: wij, Ministers, konden maar raak kletsen en zij moesten over allerlei verkeerde toestanden en verhoudingen, die zij kenden, stevast hun mond houden.

31569. De **Voorzitter**: Dat lag aan de oorlogsomstandigheden.

A. Ja. Men moet dit geheel zien in het raam van de omstandigheden, waaronder het werd gemaakt. Het was een gebrekkig instrument. Ik heb de instelling niet meegemaakt, maar weet, dat er zeer uitvoerig is gedebatteerd in de Ministerraad alvorens tot de instelling er van werd overgegaan. Welke tegenstellingen er speelden, laat ik buiten beschouwing. Als geheel zal men het toch moeten zien als een poging om iets als een vertegenwoordiging — „Volksvertegenwoordiging” kan men in dit verband haast niet zeggen — tot stand te brengen.

31570. De **Voorzitter**: Was de samenstelling voldoende gevarieerd?

A. Dit is moeilijk te zeggen. Kwam er iemand over en was het een man van zekere, redelijke opvattingen, met een enigszins behoorlijke ontwikkeling en een eigen mening, dan kwam hij er voor in aanmerking. Wilde het toeval, dat hij een duidelijke politieke overtuiging had, b.v. sociaal-democraat of Katholiek, o.i. des te beter, maar dat was niet zozeer het element, waarom het ging. Het was er meer om te doen er behoorlijke mensen in te hebben, wier oordeel een zekere waarde kon worden roegekend. Maar als er op een gegeven ogenblik b.v. geen enkele Katholiek in zou zitten, zou men zich, naar het mij toeschijnt, beijverd hebben er een Katholiek in te krijgen. Maar men was zo beperkt in zijn keus, dat men al blij was, als men er geschikte mensen voor had, waarbij nog kwam, dat, als men geschikte mensen had, zij niet altijd in Londen waren. Kortom, het is een gebrekkig middel geweest, maar ik geloof, dat men niet te veel over de tekorten kan zeggen, omdat men hier de omstandigheden ten volle moet laten gelden. Dit geldt voor alles, wat te Londen was, en stellig ook voor de Buitengewone Raad.

31571. De **Voorzitter**: Er is een punt, dat ook in de stukken — ook in de correspondentie van u zelf — is terug te vinden en dat eveneens onmiddellijk verband houdt met het probleem van de Staten-Generaal, nl. de berichtgeving uit Nederland. Daarover was

u — als ik het goed heb begrepen uit de stukken — ook niet helemaal tevreden. Kunt u dat toelichten? Dal, lijkt mij niet geheel zonder belang, omdat dit verband houdt met de opvattingen, zoals deze te Londen waren, en de wijze, waarop zij werden gevoed.

A. Daarover heb ik de vorige maal uitvoerig gesproken. De berichtgeving uit Nederland liep via het B.I. van de toenmalige majoor *Somer*. Deze had kennelijk zo een bepaalde kring van informatie; het is moeilijk dit precies aan te duiden, omdat het met die dingen plaatselijk zo verschillend lag. Het was dikwijls zo, dat men met de kringen van de O.D. voorzichtig moest zijn. Maar in Zeeland b.v. heb ik gemerkt, dat daar practisch één verzetsbeweging was, nl. de O.D., en dat deze zeer gevarieerd was samengesteld. De algemene indruk echter was, dat de O.D. bestond uit officieren, voorts groepen, welke onmiddellijk aansloten bij die militaire, ambtelijke, autoritaire tendenz, die in Londen heerste; dat was hetgeen elkaar over en weer versterkte. Er kwamen allerlei berichten over die lijn; wij — de mensen, die meer het politieke leven van het volk gadesloegen — hadden echter meer aan de lijn over Genève; wij hadden het gevoel, dat het daar werd gegeven, zoals het was, terwijl naar mijn overtuiging aan de andere kant de politieke vraagstukken veelal met onvoldoende begrip werden behandeld.

31572. De **Voorzitter**: Maar de berichten via de lijn van de heer *Visser 't Hooft* — de lijn over Genève — kwamen toch ook via B.I. binnen?

A. Dat geloof ik wel.

31573. De **Voorzitter**: Kreeg u daarvan behoorlijke mededelingen, b.v. door middel van rapporten?

A. Dat kan ik niet precies nagaan. Ik weet wel, dat het werd gedistribueerd naar belangrijkheid; in ieder geval werd het geclassificeerd door dat bureau; er stond op aangeduid met een bepaalde letter: belangrijk, zeer belangrijk, twijfelachtig of iets dergelijks.

31574. De **Voorzitter**: Stond er ook de lijn bij vermeld?

A. Dat weet ik niet. Wij wisten in elk geval, dat het van Genève kwam. Eigenlijk weet ik niet eens of wij dat wel wisten; het is mogelijk, dat ik het wist, omdat ik het aan allerlei dingen kon merken. In ieder geval: ik wist het, maar weet niet meer precies, waarom dat het geval was.

31575. De **Voorzitter**: Waren er zulke aanmerkelijke verschillen, dat u kon zeggen, dat die en die berichten over Genève kwamen en andere berichten niet? Kon u zeggen, dat de berichten over Genève ten opzichte van de politieke en geestelijke stromingen in Nederland veel breedvoeriger waren en dat er dus een groot verschil was met die van het B.I.?

A. Inderdaad, een groot verschil; daaraan is geen twijfel.

31576. De **Voorzitter**: Ook ten aanzien van een vraagstuk als b.v. dat van het Parlement?

A. Van politieke en geestelijke stromingen, ook culturele, enz., kreeg je een beeld. Van de andere zijde echter was men voornamelijk geïnteresseerd in vraagstukken als: wie wordt opperbevelhebber, enz. Ik heb hier zo'n stuk voor mij:

„Ik heb de eer Uwe Excellentie aan te bieden een zoo juist uit Bern ontvangen telegrafisch overzicht omtrent den toestand in Nederland.”

Dus de herkomst is duidelijk.

31577. De **Voorzitter**: Ik zou u thans willen voorstellen uw opmerkingen te maken omtrent de voorbereiding en de ontwikkeling van het Militair Gezag en de problemen, welke zich daarbij in de tijd na de bevrijding hebben voorgedaan. Wij komen daarna dan aan de crisis van Januari 1945.

A. Toen ik pas in Engeland aankwam, heb ik een onderhoud gehad met de toenmalige majoor *Kruls*. Hij heeft met mij een gesprek gehad over het M.G. en heeft mij uitergezegt, wat hij zich daarvan dacht. Het kwam hierop neer: een organisatie, militair opgezet, maar civiel naar inhoud; met name zouden de functionarissen in dat apparaat in belangrijke mate Departementsambtenaren zijn, maar in gemilitariseerde vorm. Dat militaire kader was

nodig om iets te kunnen beginnen; dus een civil affairs-korps met vaag omschreven bevoegdheden, maar voldoende ruim, om overal te kunnen inspringen, waar door de exceptionele omstandigheden bijzondere hulp nodig was, b.v. in gemeenten, die door inundatie of zwaar gebombardeerd zijn niet in staat waren zich te beheren en te besturen, omdat de halve boel was uitgebrand, waar men moest kunnen optreden en mensen kunnen aanvoeren en wegvoeren. In ieder geval ver gaande mogelijkheden, die echter niet ten doel hadden volledig te worden benut, maar die alleen in geval van nood geheel konden worden ingezet. Hij had daarvan een schema ontwikkeld en ik had het gevoel, dat het in de movilijke omstandigheden, die komende waren, denkbaar zou kunnen zijn, dat een dergelijk apparaat heel nuttig zou kunnen zijn. Ik heb dat ook gezegd en in die zin is dat apparaat opgebouwd. Er is één man geweest, die er altijd met grote reserve tegenover is blijven staan, die geen enkel vertrouwen in het apparaat had en dacht, dat het alleen de bedoeling had, misbruik van zijn latente bevoegdheden te maken. Dat was *van den Tempel*. Die heeft het altijd met de grootste reserve aangezien. Dat was niet de andere Ministers niet het geval. Er zijn altijd zeer bevredigende en geruststellende verklaringen gegeven: de omschrijving moest wel zeer ruim zijn, je wist immers niet in welke omstandigheden het korps ging opereren, er kon een zodanige noodtoestand zijn, dat men inderdaad alle macht moest hebben om daaraan het hoofd te bieden, maar natuurlijk alleen maar in die noodomstandigheden!

Nu was het verder zo, dat het kader in belangrijke mate mede bestond uit Departementsambtenaren. In de Sectie Binnenlandse Zaken zaten de heren *Linthorst Homan* en *Kist*. personen, die bij mij op het Departement waren. Dat waren je eigen functionarissen, maar gemilitariseerd. Er was dus wel een zeker verband. En het was de bedoeling, dat, wanneer niet een bepaalde noodsituatie daartoe zou dwingen, men van zijn bevoegdheden geen gebruik zou maken. Herhaaldelijk is verzekerd, dat het niet de bedoeling was, dat, wanneer geen noodsituatie aanwezig was, het Militair Gezag zijn bevoegdheden ten volle zou benutten. In dat opzicht is telkens ook pressie uitgeoefend. Uit Nederland kwamen telkens verontruste stemmen: Wat gaat er gebeuren? Wat is de bedoeling? Generaal *Kruls* heeft wel eens tegen mij gezegd: Het is zo verdraaid vervelend, dat ik geen beter woord weet dan Militair Gezag; dat „Militair Gezag” maakt de mensen kopschuw en de term „Civil Affairs Corps” is veel beter, maar ik heb daarvoor geen Hollands woord.

Opzet en bedoeling waren om in noodsituaties te kunnen voorzien. Nu waren daartegenover twee houdingen denkbaar. In de eerste plaats, dat je te voren eenvoudig niet aannam, dat die taak zou worden uitgevoerd, zoals zij was vastgelegd, besproken en toegelicht, m.a.w. dat je eenvoudig door een blind wantrouwen was bezielde. In de tweede plaats kon je het standpunt innemen: Dat is redelijk, het is nodig, het kan nuttig zijn, laten wij er dus achter staan. Die laatste houding was de mijne. *Van den Tempel* nam die wantrouwende houding aan, die achteraf volkomen gerechtvaardigd is gebleken, maar dat is een andere zaak. Aanvankelijk leek mij dat echter niet de juiste houding tegenover dat orgaan. Neem b.v. een toestand als op Walcheren is ontstaan. Niemand wist dat te voren, maar men kon zich indenken, dat zich een dergelijk geval zou voordoen. En dan was het nauwelijks denkbaar, dat een apparaat iets kon Qoen, als het niet gemilitariseerd was. Als niet-militair was men in de militaire wereld van toen een verloren man. De Ministers in het zuiden zouden niet hebben kunnen bestaan, als zij niet militaire rantsoenen hadden gekregen! Zij hadden ook een zekere bevoorrechtting nodig wat betreft het verkeer en het vervoer. Men moest in dat grote militaire geheel op enigerlei wijze ingeschakeld zijn, wilde men iets kunnen doen en presteren. Daarom vond ik deze gedachte van het Militair Gezag op zich zelf geenszins een verwerpelijke gedachte. De uitwerking is wat minder gelukkig geweest, voornamelijk, omdat het Militair Gezag zich niet heeft beperkt tot de taak, die zo uitdrukkelijk was vastgelegd door de Minister van Oorlog, herhaaldelijk was gestipuleerd door generaal *Kruls* zelf, was vastgelegd in de Ministeraad en door de Koningin — u zult zich herinneren, Mijnheer de Voorzitter, dat de Koningin in Haar betreffende radiorede zeide: De periode van het militair gezag duurt slechts enkele dagen of weken — en men ondanks al die officiële beloften niet alleen tot aan de grens van zijn formele bevoegdheid is gegaan, maar ook herhaaldelijk daarbuiten. Al kon in dit geval niet anders dan een vage bevoegdheidsomschrijving worden gegeven, het was toch nooit de bedoeling, dat men als regel tot aan het uiterste zou gaan. Dat was alleen bedoeld voor concrete noodsituaties. Maar als zo'n instituut dan bovendien nog buiten de grens gaat, is het van een nuttig instrument tot een gevaarlijk geworden. Dat nu is zonder twijfel het geval geweest. Het optreden van generaal *Kruls* in dat opzicht zal in deze com-

missie wel bekend zijn. Men heeft b.v. de kwartie gehad, dat onmiddellijk nadat een gedeelte van Nederland was bevrijd de Ministers naar Nederland wensten te gaan en dat generaal *Kruls* toen — onder het dreigement van te zullen aftreden — aan de heer *Gerbrandy* liet weten, dat hij geen Ministers in Nederland kon gebruiken. Hoe het denkbaar is, dat de heer *Gerbrandy* toen niet onmiddellijk heeft gezegd: „Dat betekent, dat u van vandaag af geen generaal meer bent”, is mij tot op het ogenblik nog een raadsel. Het is volkomen zot, dat een generaal me daar komt zeggen — met alle respect voor zijn verantwoordelijkheid; wij zijn niet te kort geschoten in het hebben van begrip voor zijn positie — „Ik kan daar geen Ministers gebruiken”, zodat wij weken en maanden een papieren gevecht hebben moeten leveren om naar Nederland te komen en de heer *van Heuven Goedhart* en ik het plan hadden om clandestien een of ander scheepje te krijgen om naar de overkant te gaan. Het is zot, dat iemand die houding aanneemt en dat bluntneg schrijft en zijn verhouding uit het oog verliest. Dat de heer *Gerbrandy* dit heeft geaccepteerd, begrijp ik nog niet.

31578. De heer *Koersen*: Het was echter toch niet alleen de heer *Gerbrandy*, maar ook de Ministerraad, die dit heeft geaccepteerd!

A. Zo is het niet. De zaak is in de Ministerraad medegedeeld. De Ministerraad heeft zijn mening onomwonden te kennen gegeven, waarop de heer *Gerbrandy* zeide, dat hij, nu geïnstrueerd door de Ministerraad, de zaak met generaal *Kruls* zou opnemen. Toen is er volgens de heer *Gerbrandy* een bespreking tussen hem en generaal *Kruls* geweest. Ik ben er niet bij geweest, niemand, behalve misschien de heer *van Lidth de Jeude*, maar daar wil ik van af zijn. De heer *Gerbrandy* is daarna weer in de Ministerraad gekomen en heeft gezegd: „Ik heb een bespreking gehad met generaal *Kruls*; hij heeft er spijt van, dat het zo gebeurd is, maar heeft het niet zo gemeend, enz., en toen heb ik er maar de mantel der liefde over gedaan en vergeven en vergeten.” Het zou niet meer voorkomen en dergelijke dingen meer. En zelfs toen nog — het kon echter niet meer tegenover de Minister-President — heeft de Ministerraad aan zijn President duidelijk gemaakt, dat hij met die gang van zaken niet tevreden was en dus niet van plan was, dat te nemen. Toen heeft de heer *Gerbrandy* dat op deze manier opgevangen. Hij heeft een verslag gegeven van het persoonlijke gesprek onder vier ogen met generaal *Kruls*, zoals het hem zelf paste dit weer te geven — dat is volkomen duidelijk —, en aldus is de Ministerraad voor een fait accompli gesteld. Er bleef nl. geen middel over om er iets aan te doen en ten slotte is de overtocht van de Ministers-kwartiermakers naar Nederland gearrangeerd.

31579. De heer *Korthals*: Dit geldt alleen voor die brief, maar het feit, dat u en de heer *van Heuven Goedhart* een tijdlang met plannen hebben rondgelopen om clandestien een scheepje te bemachtigen, duidt er toch wel op, dat er van de kant van het M.G. permanent tegenwerking was, dat de gehele Ministerraad het heeft ondervonden en dat men zich daartegen niet te weer heeft gesteld.

A. De heer *Gerbrandy* is toen naar Parijs gegaan. Daar was het hoofdkwartier van generaal *Eisenhower*. De verhalen luiden, dat hij daar niet is ontvangen. Ik ben er echter niet bij geweest en blijf er volkomen buiten. In ieder geval is verzocht om aan die toestand een einde te maken.

‡
31580. Jonkvrouw *Wttewaall* van Stoetwegen: De heer *Kruls* stond toch eigenlijk niet onder *Eisenhower*, doch onder de Nederlandse Regering?

A. Hij was liaison. In het boek over het Militair Gezag zult u dat ook kunnen lezen. Het was zulk een ingenieuze constructie, dat de Nederlandse Regering eigenlijk niets over hem had te zeggen. Zij waren in dat geallieerd geheel zo iets van liaison, vandaar, dat de heer *Gerbrandy* naar *Eisenhower* is gegaan om dat te bespreken. *Churchill* is er ook aan te pas gekomen. Er werden allerlei krachten voor in beweging gesteld, maar de toestand was onbevredigend.

31581. De Voorzitter: Bedoelt u met het incident, waarover u sprak, de brief, die generaal *Kruls* op 12 November 1944 aan de Ministerraad heeft geschreven? Hebt u die brief?

A. Ik geloof niet, dat ik die brief in mijn handen heb gehad. Ik meen, dat het zo is gegaan, dat de Minister-President die brief heeft voorgelezen en dat daarna de hele zaak is gaan steigeren.

31582. De heer *Korthals*: Was uw indruk, dat de geallieerden minder bezwaar hadden, dat de Ministers zouden overkomen, dan het Militair Gezag?

A. Stellig. Ik kan mij niet voorstellen, waarom zij bezwaar zouden hebben. *Churchill* ging zelf als politicus alle fronten af; overal, waar gevochten werd, was *Churchill* op een gegeven ogenblik. Het idee, dat men niet in zijn eigen land kon komen, was te dol om los te 'open. De Engelse Koning was eerder in Nederland dan wij. Maar het ging bij het Militair Gezag om het vestigen van het gezag. Dat is het punt geweest en dat sluit aan bij het niet willen hebben van bepaalde bestuursvoorzieningen, omdat men die wel kon maken ter plaatse, waarbij ik in het midden laat, wie zich daarvan concreet bewust was, maar er waren steeds krachten, die in die richting gingen.

31583. De **Voorzitter**: De heer *van den Tempel* schijnt die brief wel te kennen, want hij betitelt deze als insubordinatie.

A. Eénmaal horen voorlezen was voldoende om dat te begrijpen. Ik herinnerde mij van de inhoud van die brief niets, maar zodra ik de inhoud hoorde, wist ik, dat die kant noch wal raakte. Maar ik heb nooit een kopie in handen gehad.

31584. De **Voorzitter**: Daarop is gevolgd het gaan van de Ministers-kwartiermakers naar liet zuiden. De brief is van 12 November 1944.

A. Op 26 November arriveerden de Ministers-kwartiermakers in bevrijd gebied.

Met betrekking tot het instituut van de „kwartiermakers“ zou ik nog op het volgende willen wijzen. Dat instituut had bij de rest van de Ministerraad weer de nodige gevoeligheden opgewekt, zó sterk, dat de heer *van Boeyen* er zijn ontslag voor heeft genomen. Het herinnerde aan een instituut, dat de heer *Gerbrandy* gepoogd had te creëren, toen ik nog niet in Londen was, nl. een soort kern-Kabinet. Daarover zal de heer *van den Tempel* ongetwijfeld uitvoerig gesproken hebben, want het zat hem hoog. Daarbij zouden dan als het ware eerste- en tweede rangs Ministers worden ingesteld. In het instituut van de „kwartiermakers“ kreeg je iets, wat daarop leek. Vijf Ministers — „de belangrijkste“, zo werd het aangevoeld — zouden naar Nederland gaan, de overigen zouden nog in Londen blijven. Dat de Minister-President naar Nederland zou gaan, was op zich zelf begrijpelijk. Dat de Minister van Binnenlandse Zaken zou gaan, was naar mijn gevoel ook niet onbegrijpelijk, maar ten aanzien van anderen — de Minister van Financiën, de Minister van Justitie en de Minister van Oorlog — lag dat niet zo voor de hand. Dat gaf gevoeligheden. Nu zeg ik niet, dat, toen die kwartiermakers door generaal *Kruls* werden tegengehouden, de rest van de Ministerraad het wel grappig vond, dat die geavanceerde groep niet kon avanceren, maar men maakte er zich toch minder druk over. Wat die vijf kwartiermakers betreft, de heer *van Heuven Goedhart* steigerde en ik deed mee. De heer *van Lidth de Jeude*, de Minister van Oorlog, had generaal *Kruls* onder zich. Hoe ging dat altijd precies? Als generaal *Kruls* zei: „Dat gebeurt niet“, hoe was dan de verhouding tussen de Minister van Oorlog en een zo hoge functionaris als generaal *Kruls*? De heer *van den Broek* was heel duidelijk in zijn mening. Daaraan behoefde je niet te twifelen. Maar de heer *Gerbrandy* was een heel andere figuur. Hij zou in zo'n kwartiermakersvergadering ook erg sputteren, maar je wist niet of hij dat straks buiten de vergadering ook zou doen. Dat was moeilijk. Maar ik heb de indruk, dat de heer *Gerbrandy* zich in dit opzicht wel heeft uitgesloofd, en wij zijn op een gegeven ogenblik inderdaad aan de andere kant gekomen.

31585. De **Voorzitter**: U zeide, dat die brief van generaal *Kruls* aanleiding heeft gegeven tot een gesprek van de heer *Gerbrandy* met generaal *Kruls* en; dat de heer *Gerbrandy* na dat gesprek verklaarde: De generaal heelt er spijt van, hij heeft het niet zo gemeend. Maar als men dan de verdere rapporten van het M.G. opslaat, komen soortgelijke uitingen nog herhaalde malen voor.

A. Ik behoef niet te zeggen — het blijkt wel uit de wijze, waarop ik het vertel —, dat er naar mijn mening geen enkele reden was om een dergelijke ernstige aangelegenheid — gesteld al, dat je het zou willen afdoen met „zand er over“ — te laten passeren zonder een briefje met excuses van de generaal. Evengoed als er een brief is, waarmee de kwestie begint, moet er ook een brief zijn met excuses. Dat die zelfde generaal, die eerst zo op zijn poot speelde, nu in eens zo soumis zou zijn, was zeer onwaarschijnlijk. Toen deze zaak door *Gerbrandy* afgehandeld moest worden, was het voor mij volkomen duidelijk, dat het weer niets zou opleveren. Het heeft ook niets opgeleverd. Later hebben wij een aantal soortgelijke dingen gehad.

31586. De **Voorzitter**: Geiieraal *Kruls* is blijkens mijn latere rapporten op zijn aanvankelijk standpunt blijven staan.

A. Ik heb verschillende passages in die rapporten aangestreept. In een rapport van 1 December 1943 deed de generaal de volgende mededeling:

„Indien er iets is komen vast te staan in de afgelopen weken, dan is het wel de noodzakelijkheid, snel en gedecideerd te kunnen handelen. Er zijn in een land als Nederland, waar honger heersch en duisternis, waar noch verwarming noch transportmiddelen zijn, waar men niet kan telefoneren, noch telegraferen, waar de ellende van den oorlog nog wordt verhoogd door helaas noodzakelijke evacuaties, waar haat tegen landverraders en wantrouwen tegen allen die zich niet actief verzet hebben tot het kookpunt zijn gestegen, geen twee methoden mogelijk. Hier moet snel en doortastend gewerkt worden, ook al zoi men daarbij fouten maken. Indien het woord, dat de veldheer veel wint al wint hij niets dan tijd, ooit waar geweest is, dan is dit wel thans in Nederland. Deze winst althans wordt mij dikwijls door de regeering en vooral door de aanwezigheid van een aantal harer leden op Nederlandsch gebied, ontnomen. Dat zij mij ontnomen wordt is echter niet belangrijk; zij wordt aan het in nood verkeerende Nederlandsche volk onthouden.“

Dit is voor geen tweeërlei uitleg vatbaar. Een Minister-President, die dit neemt, is mij volkomen een raadsel, wie het ook zou zijn.

In het tweede verslag van de generaal staat o.a.:

„Ook in de afgelopen week hebben de besprekingen met de aanwezige leden der regeering weer een belangrijk deel van mijn tijd en dien mijner officieren in beslag genomen. Ook het wegruimen van misverstanden, ontstaan Uoor buiten overleg met mij genomen beslissingen van te Londen verblijvende leden der regeering, neemt koctbaran tijd in beslag. Een en ander bevordert allerminst het doel: er kan minder feitelijks gedaan worden en de bevolking krijgt een indruk van onzekerheid en besluiteloosheid, die aan Bet gezag niet ten goede komt.“

Ik behoef u wel niet te zeggen, dat deze gang van zaken zeer onbevredigend is. Ik wijs er uitdrukkelijk op, dat ik ben begonnen met te zeggen, dat ik achter liet Militair Gezag heb gestaan om de redenen, die ik ook heb genoemd. Ik ga nog verder. Ik zou willen releveren, dat er, toen het Militair Gezag naar de overkant ging — dat is dus geweest, nadat een gedeelte van Nederland was bevrijd; het is eerst naar Brussel gegaan —, e-n laatste bijeenkomst van het Militair Gezag in Londen is geweest, op welke bijeenkomst generaal *Kruls* heeft gesproken en te kennen heeft gegeven, dat er één Departement was, dat als voorbeeld diende te worden gesteld voor de andere Departementen met betrekking tot de wijze, waarop het met Militair Gezag had medegewerkt, nl. Binnenlandse Zaken. Ik kan u vertellen, dat het Militair Gezag, de gehele sectie van het burgerlijk gezag, naar Nederland is gegaan, voorzien van ver gaande instructies ten aanzien van burgemeestersbenoemingen, allerlei plaatselijke voorzieningen ten aanzien van personen, die niet in aanmerking konden komen, ten aanzien van de methode, waarop men eventueel burgemeesters zou moeten vervangen; men had b.v. de kwestie, dat werd gewenst, dat van de burgemeesters, die de 65-jarige leeftijd hadden bereikt en normaal met pensioen waren gegaan, sommigen zouden terugkeren, omdat zij onmisbaar waren; ten aanzien van anderen werd dit niet gewenst, omdat men zeide: er is wel niets op die mensen aan te merken, maar wij kunnen net zo goed voor vervangers zorgen, want zulke sterke figuren waren hei niet. Van al die instructies is het Militair Gezag voorzien geweest voor alle provincies, al hoewel het zich niet aan deze instructies heeft gehouden en een aantal mensen onnodig narigheid heeft bezorgd. Er zijn jaren nadien nog niensen bij mij gekomen, die vroegen, wat zij als burgemeester hadden misdreven en waarom zij waren gepasseerd. Nadat zij dan uiteindelijk tot de heer *Beel* gedrongen waren en deze verklaarde, dat het hier mijn ministeriële periode gold, heb ik hen bij mij gehad en heb hun uitgelegd, dat het lag aan het niet uitvoeren van mijn aan het Militair Gezag gegeven instructies.

Daardoor hebben die mensen nodeloos een zeer moeilijke tijd in hun leven doorstaan, vlak na de bevrijding. Als men eerst werd gepasseerd, kreeg men het gevoel, dat men te kort was geschoten. Het Militair Gezag had geen oog voor de grote gevoeligheden, die hier bestonden bij gezagsgetrouwe functionarissen, die de moeilijkste periode van hun leven hadden doorgemaakt.

31587. De **Voorzitter**: Wilt u zeggen, dat het Militair Gezag verder is gegaan dan de instructies?

A. En instructies naast zich heeft neergelegd.

Ik achtte het instituut in beginsel wel degelijk van nut, maar in de uitvoering zijn, gewild of ongewild, veel verdere mogelijkheden nagestreefd dan de Regering voor ogen stonden, wat om onbegrijpelijke redenen eigenlijk in de hand werd gewerkt door het optreden van de Minister-President. Toen de Ministers in bevrijd gebied waren — en ik bleef daar vrijwel permanent —, werd zo zijdelings door het Militair Gezag van alles gefluisterd ook voor de pers; sommige kranten waren bepaald vrij onplezierig tegenover de Ministers daar.

31588. De **Voorzitter**: Er is toen in de pers een artikel verschenen onder de titel: „Nederland is geen vacantieoord“?

A. Ja. Het militaire apparaat had allerlei voorrechten en kon zich gemakkelijk bewegen. Het ging zijn gang maar, mij stond vrijwel geen enkel middel daartegenover open. Daarom heb ik in den Bosch het Bureau Binnenlandse Zaken opgericht, waar M.G. fel op heeft gereageerd, omdat het bedoelde te zijn een Departement, dus een civiele autoriteit.

31589. De **voorzitter**: Dat hebt u gedaan met behulp van de provinciale Griffie?

A. Ik heb opgeroepen de Commissarissen der Koningin in Limburg, Brabant en Zeeland en de waarnemend-Commissaris voor het stukje van Gelderland dat bevrijd was.

Ik heb deze commissarissen gezegd, wat de bedoeling van het Militair Gezag was, dat wij moesten doen wat wij zelf konden doen, omdat het Militair Gezag exceptionele bevoegdheden had voor nood-situaties, maar niet om in te grijpen in elke gemeente, waar men in staat was zijn eigen boontjes te doppen. Ik heb gezegd: Wij maken in 's-Hertogenbosch, het meest centrale punt, op de provinciale griffie een bureau; ieder van u zendt mij een ambtenaar, die expert is voor een bepaald onderdeel, zodat ik in embryo een Departement van Binnenlandse Zaken heb. Ik noemde het een „bureau“, ter onderscheiding van het Departement, dat nog in Londen was. Er is een financieel expert uit Limburg gekomen. Uit Zeeland kwam iemand, die verstand had van polderwezen. Uit den Bosch kwam ook een expert en zo heb ik nog enige mensen kunnen aantrekken. Dat was het begin van een Departement, van een civiel gezag. Daarop heeft men op onplezierige wijze gereageerd. Men kon zich zo moeilijk een gezagsapparaat naast het militaire denken. Dat was het eigenaardige.

31590. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U bedoelt: bóven het militaire.

A. Ja, maar met een taak van een andere soort dan die militairen hadden. Terwijl zij er in werkelijkheid voor noodgevallen waren, zagen zij eenvoudig alle machtsuitoefening geheel in het M.G. Dat was voor hen zo vanzelfsprekend, dat elk element, dat daarmee in strijd zou komen, op een onplezierige manier werd bejegend. Dat gaf aanleiding tot een onhoudbare toestand.

31591. De heer **Koersen**: Heeft het Militair Gezag ten aanzien van de arrestatie van politieke delinquenten ook instructie gekregen en heeft Justitie zich met die instructie bemoeid?

A. Zeer uitvoerig. Dat punt, de wijze van arresteren van politieke delinquenten, heeft direct tot allerlei moeilijkheden aanleiding gegeven. De heer van **Heuven Goedhart** heeft zich daarin zeer beijverd. Het ging, naar ik mij herinner — dit was niet een onderwerp, dat mij regardeerde; de heer van **Heuven Goedhart** zal het u in details kunnen vertellen —, om de vraag, wie arrestatiebevoegdheid zou hebben, de politie of de Binnenlandse Strijdkrachten. Het argument tegen de politie was, dat zij niet zuiver was. Zij zou gezuiverd moeten worden, voordat zij verkeerde elementen ging oppakken. Anders zou zij allerlei mensen, die verkeerd waren, laten lopen. Het moment echter, dat de politie gezuiverd werd verklaard door het Militair Gezag, kwam maar niet en hoewel in allerlei plaatsen vaststond, dat de politie zuiver was en de illegaliteit dat ook erkende, wenste men toch geen afstand te doen van bevoegdheden. Daardoor zijn allerlei conflicten ontstaan. De Minister van Justitie heeft zich zeer beijverd om tot een regeling te komen, evenals de procureur-generaal in 's-Hertogenbosch, mr. **Speyart van Woerden** en generaal **Kruls**. De gang van zaken was voor de Minister van Justitie zeer onbevredigend. Hoe het precies is gelopen, weet ik niet meer. Ik heb wel enige besprekingen meegemaakt, ook in de vergaderingen van de kwartiermakers, maar de details kan de heer van **Heuven Goedhart** precies weergeven. Wij kregen het gevoel: dit is een onhoudbare toestand.

31592. De **Voorzitter**: Dat bureau van Binnenlandse Zaken was dus in 's-Hertogenbosch op de provinciale griffie gevestigd. U hebt zojuist gezegd, dat het militair gezag het niet zo erg kon appreciëren, dat er een burgerlijk gezag verrees naast het militair gezag, maar hoe is dat in de praktijk verder gelopen?

A. Ik heb geprobeerd de moeilijkheden te ondervangen. Men zat eenvoudig met de toestand, dat dat militaire apparaat er nu eenmaal was, het enige apparaat, dat zich kon bewegen, omdat het over voertuigen en feitelijke bevoegdheden beschikte. Wij zaten ook met het feit, dat de heer Gerbrandy nu eenmaal allerlei mensen, met name generaal **Kruls**, handhaafde. Wilden wij iets uitvoeren, dan moesten wij op de een of andere manier een punt van overleg met dat apparaat weten te vinden. Ik heb toen een man van mijn Departement, de heer **Linthorst Homan**, die tevens was hoofd van de Sectie Burgerlijke Zaken, chef gemaakt van dat Bureau Binnenlandse Zaken in 's-Hertogenbosch, als Departementsambtenaar wel te verstaan. Prompt er op, de volgende week, stond er in de wekelijkse uitgave van het Militair Gezag, waaruit ik zojuist heb geciteerd, dat het Bureau Binnenlandse Zaken moest worden beschouwd als een bureau van het Militair Gezag. Ik neem aan, dat de heer **Linthorst Homan** het er op die manier heeft ingezet met de bedoeling om de storm in Militair Gezags-kringen te apaiseren. Maar voor mij was dat natuurlijk niet acceptabel. Ik wilde wel blijk geven van samenwerking met het Militair Gezag en deze man, die een Departementsambtenaar en functionaris bij het Militair Gezag was, chef laten zijn, ten einde niet op een gegeven ogenblik tegenstrijdige beslissingen te nemen. Doch wat daar was gemaakt, was civiel en geen militair gezag. Dat wekte bezwaren en al houd ik het er voor, dat de heer **Linthorst Homan** die op voormelde manier heeft willen opvangen, hij is naar mijn gevoelen een tikje te ver naar de zijde van het Militair Gezag doorgeslagen.

31593. De **Voorzitter**: Is dat bureau blijven bestaan?

A. Ik geloof het wel. Men moet wel bedenken, dat van het ogenblik af, dat ik weg was, de heer Beel daar is gekomen. Hij was adviseur van het Militair Gezag. Toen was het Militair Gezag oppermachtig. De heer Beel is Minister geworden, omdat hij Militair-Gezagfunctionaris was. Het laatste Kabinet-Gerbrandy is ten slotte een Militair Gezag-Kabinet. Wij hebben geprobeerd het Militair Gezag de nek om te draaien; het gevolg is geweest, dat het Militair Gezag ons de nek heeft omgedraaid en dat een Militair Gezag-Kabinet is tot stand gekomen: Conflicten waren er toen niet meer; de ene groep had gewonnen. Dat heeft geduurd tot aan het optreden van het Kabinet-**Schermerhorn-Drees**. Toen lagen de verhoudingen anders, omdat geheel Nederland was bevrijd, er latent een bevolking was, die kon spreken, en in die tussentijd het Militair Gezag in het zuiden, waar het had geregeerd, zo impopulair was geworden, dat zij voelden, dat voor het voortzetten van een Militair Gezagregering geen schijn van kans kon zijn.

31594. De **Voorzitter**: De heer van den Tempel heeft medegedeeld, dat eind December 1944 of begin Januari 1945 alle Ministers weer naar Londen vertrokken en dat er twee vergaderingen van de Ministerraad hebben plaats gevonden, waarin de kwestie van het Militair Gezag is besproken, waarmede het voor de heer van den Tempel was afgelopen, omdat hij vlak daarop ernstig ziek is geworden. Kunt U dit beeld van de heer van den Tempel nog verder voltooien voor het deel, dat de heer van den Tempel zelf niet heeft meegemaakt?

A. Dat is nog de vraag. Ik kan u wel zeggen, hoe het van te voren is gegaan. Wij zijn in het bevrijde zuiden aangekomen. De heer **Gerbrandy** heeft er een rapport over geschreven. Ik ben met de heer Gerbrandy meegegaan. Ik heb mij nl. op het standpunt gesteld, dat ik, wanneer de heer Gerbrandy rondtrok naar de verschillende plaatsen, er als Minister van Binnenlandse Zaken bij wilde zijn. Na deze reis is de heer **Gerbrandy** weer naar Londen teruggegaan. Daarna is hij zeer weinig meer in het bevrijde zuiden geweest; dat is zeer beperkt geweest. Ik zelf ben er vrijwel permanent geweest. Wij zetten de kwartiermakersvergaderingen voort. Op een gegeven moment hebben wij het standpunt ingenomen, dat het niet doenlijk was zich te houden aan die officiële Ministers-kwartiermakers, maar dat men die Ministers als kwartiermakers moest beschouwen, die in feite in Nederland waren, en hun beslissingen als zodanig honoreren.

Er was een overeenkomst aangegaan tussen de Ministerraad en de vijf Ministers-kwartiermakers, op schrift en getekend en hou-

dende wederzijdse bevoegdheden. Het was nodig om dit te laten gelden voor het groepje Ministers, dat toevallig in Nederland was, anders zou men b.v. krijgen, dat de heer van den Tempel er niet bij hoorde. de heer van Heuven Goedhart weer wel, enz., enz.

In die zin hebben wij als kwartiermakers een beslissing genomen en dat aan Londen meegedeeld met verzoek die beslissing te willen honoreren. Zo zijn er een aantal kwesties geweest. Ik verwijs naar de brief van 17 December 1944, die ik toen heb opgesteld namens alle Ministers, die er toen aanwezig waren, dat waren de heren van den Tempel, van den Broek, van Boeyen, van Heuven Goedhart en mij zelf, welke brief aan de heer Gerbrandy is gestuurd. Die brief is eigenlijk het begin van het einde van het Kabinet, want daarin wordt te kennen gegeven, dat generaal Kruls niet langer acceptabel was,

Daarin staat:

„Na den u welbekenden „ongepasten” brief van den generaal Kruls aan den Voorzitter van den Raad van Ministers, is niet terstond besloten om Generaal Kruls ter zijde te stellen als hoofd van het militair gezag.

De redenen, die tot dit standpunt leidden, waren niet slechts de moeilijkheid van een goede vervanging van den generaal en wellicht een aantal zijner naaste medewerkers, maar vooral ook de overweging, dat men nauwelijks kon aannemen hier met een poging tot omkeering van de gezagsverhoudingen te maken te hebben. Men neigde er toe bedoelden brief te zien als een gevolg van het overstelpende aantal vraagstukken, waarvoor de generaal zich zag gesteld en hield zich overtuigd, dat een gesprek, waarbij de verhoudingen duidelijk zouden worden gesteld, tot goed resultaat zou kunnen leiden. Daarna heeft bedoeld gesprek tusschen U, den Minister van Oorlog en generaal Kruls plaats gevonden, hetwelk een bevredigend verloop gehad zou hebben.

Het is ons echter langzamerhand duidelijk geworden, dat bedoelde brief van den generaal geenszins zonder meer als een vergeeflijke vergissing is te beschouwen, alsmede, dat het boven gereleveerde gesprek geenszins een wezenlijk bevredigend resultaat heeft opgeleverd; met name kunnen wij niet als zoodanig aanmerken het eenige merkbare resultaat, n.l. dat sinds bedoeld onderhoud het contact tusschen de sectie militair gezag en de Ministers nog is verzwakt”, enz.

Dan komt iets verder dat citaat omtrent het overzicht over de afgelopen weken en dan volgt:

„Welnu, wanneer de generaal aldus de situatie ziet, dan is niet wel te verstaan hoe verdere samenwerking van de Regeering met den generaal mogelijk is. Dat de generaal in een verslag over het militair gezag zijn opinie over de Regeering geeft, is al zonderling, dat hij daarbij van alle grenzen overschrijdende critiek blijkt geeft, zonder een poging tot feitelijke motiveering van zijn standpunt, is nauwelijks correct te noemen, maar dat deze uiterst onwelwillende opmerking bovendien iederen grond van werkelijkheid mist, maakt, dat het oogenblik voor het afdoende ingrijpen geen oogenblik langer verschoven kan worden.”

Dit betekende, dat generaal Kruls naar ons gevoelen ontslag moest hebben. En dan staat er:

„Wanneer echter het bestaande streven van den generaal er duidelijk op is gericht om de diverse secties niet te zien als een vooruitgeschoven post van de verschillende departementen en hunne werkzaamheden, maar uitsluitend als een apparaat in de hand van den Chef Staf van het militair gezag, die tevens weigert zich op bevredigende wijze aan de regeering te onderschikken, dan zijn wij onwillens in den toestand geraakt die het B.B.S.B. (het besluit op den bijzonderen staat van beleg) zoo zorgvuldig heeft willen vermijden.

De secties van het Militair Gezag werden gezien als gemilitariseerde voorlopers van de Departementen, maar zij bleken niet anders te zijn dan een apparaat in handen van de Chef Staf van het M.G.

Er wordt in de brief verder gesproken over de ziekte van de heer van den Broek en dan volgt er:

„Het bovenstaande is niet het eenige wat onmiddellijk aandacht vraagt: om van de kwestie van Mook niet te spreken is het feit b.v. dat het niet-politieke Bureau Inlichtingen” — het bureau van den heer Somer — „rustig over toekomstige Ministers inet willekeurige personen te Eindhoven heeft geconfereerd, het zoo-veelste bewijs dat de Minister van Oorlog hier heeft in te grijpen. Wij verzoeken derhalve.....”.

31595. De Voorzitter: „om van de kwestie van Mook niet te spreken”. wat betekent dat?

A. Dat de luitenant-gouverneur-generaal tevens Minister van Koloniën was, hetgeen staatsrechtelijk een hoogst ongewenste situatie was.

„Wij verzoeken derhalve Uwe meest actieve belangstelling voor den inhoud van dit schrijven en zijn van meening, dat evenzeer als de personeelsbezetting van het militair gezag te Londen geïmproviseerd is kunnen worden, zulks thans ten minste in verbeterde mate het geval kan zijn, zoodat overwegingen van dien aard geen belemmeringen behoeven te vormen.”

Het argument was n.l. altijd: Generaal Kruls is onvervangbaar. Ik heb daaraan nooit geloofd, vooral niet in dit Militair-Gezag-bedrijf. Daar toch ging het niet om een militair, een strateeg, maar om een organisator. Dit was eenvoudig een taak, die met militaire of strategische kwesties niets te maken had. Het was een organisatorische taak. Elke organisator, ongeacht of hij militair was, kon dat doen. Maar in Londen was het argument: Generaal Kruls is niet te vervangen en het aantal mensen is beperkt. Maar nu was het zuiden van ons land bevrijd en kon men in de Ministerraad moeilijk volhouden, dat er nog geen man te vinden was, die dit behoorlijk kon organiseren. Vandaar die zin, dat „zulks thans ten minste in verbeterde mate het geval kan zijn, zoodat overwegingen van dien aard geen belemmering behoeven te vormen.”

Vervolgens werd in de brief nog gezegd:

„Wij dienen rekening te houden met de eventuele noodzaak dat — hoe ongewild en onbedoeld — in 's Lands belang het Kabinet misschien nog wel een half jaar intact zal moeten blijven.”

Het was zo, dat het Bureau Inlichtingen in Eindhoven aan het confereren was — achteraf is het de vraag of dat wel buiten de heer Gerbrandy omgegaan is —, hetgeen leidde tot dat request, dat naar Londen is gegaan, van de diverse heren in Eindhoven omtrent allerlei toekomstige regelingen. Dat is vollomen bekend. Dat is in de Tweede Kamer behandeld. Die besprekingen gingen allemaal om buiten de Ministerraad. Het was zo, dat het apparaat, waardoor het gebeurde, was een militair apparaat. Anders was het niet mogelijk. Het is herhaaldelijk voorgekomen — ik herinner mij, dat dit b.v. gebeurde, toen de heer van Heuven Goedhart advies wilde hebben omtrent mensen, die hij in de tribunalen wilde benoemen —, dat het Militair Gezag eenvoudig geen antwoord gaf. En dat was het enige middel, waardoor men zijn inlichtingen kon krijgen. Dat dit door liet militaire apparaat werd bevorderd, is buiten elke twijfel. Toen zijn wij een gegeven oogenblik naar Londen gegaan om al die kwesties te bespreken. De hoofdzaak was daarbij voor mij of wij al dan niet een soort schijntop waren, of wij als Minister iets te zeggen hadden, ja dan neen. Ik voelde er niets voor om de verantwoordelijkheid te dragen en niet de mogelijkheid te hebben om enige invloed uit te oefenen. De toestand was zeer onbehaaglijk. De mensen in bevrijd gebied hadden talloze moeilijkheden, zij kwamen van alles te kort, zij hadden 1001 klachten. Er was niemand in de wereld, ook het M.G. niet, ook de Ministers niet, die al die moeilijkheden kon opheffen, maar om de verantwoordelijkheid te dragen en de mogelijkheid te missen om in te grijpen, daarin had ik geen zin. De enige instantie, die in de mogelijkheid verkeerde iets te doen, was het M.G. Alles, wat goed ging, was te danken aan het M.G., alles, wat fout ging, wat te wijten aan de Regeering, dat was de Absalomstactiek van het M.G. Zo zal de generaal het niet hebben gezegd, maar zo werd het gedistribueerd. Dit was geen toestand. Men kan voor een dergelijke onbehaaglijke toestand alleen verantwoordelijkheid dragen, indien men over middelen kan beschikken om in die toestand verlichting te brengen. Wij werden dus naar Londen ontboden. Ik was tot het laatst in Nederland gebleven. Toen kwam het offensief van von Rundstedt en was er grote nervositeit in Brabant; iedereen kwam in „Bosch en Ven” vragen of de Ministers al weg waren, want dan nam men aan, dat de Ministers wisten — het publiek dacht, dat de Ministers heel wat van militaire zaken wisten —, dat Brabant weer zou worden bezet. Dat veroorzaakte paniek. Ik voelde mij geroepen zo lang mogelijk te blijven. Ik zou naar Londen gaan met de bedoeling binnen een week weer terug te zijn. Toen dacht ik: als ik 's avonds, vóór ik wegga, nog een radiorede houd, weten de mensen, dat ik er nog ben, en vóórdat het goed en wel tot hen doordringt, dat ik weg ben, ben ik weer terug. Ik ben 's Maandags weggegaan en heb 's Zondags te voren de radiorede gehouden, die de directe aanleiding tot mijn ontslag is geworden.

31596. De Voorzitter: Die radiorede heeft u gehouden op 14 Januari 1945. Ik zeg dit, omdat — als ik de heer van den Tempel goed heb begrepen — dis twee Ministerraden hebben plaats gevonden in begin Januari.

A. Ik geloof, dat er inderdaad nog een tussentijdse reis naar Londen ligt vóór die diverse Ministerraden. Er was een aantal kwesties. De Commissaris der Koningin in Limburg vond, dat hij eigenlijk wel eens de Provinciale Staten bij elkaar kon roepen, waarvoor ik veel gevoelde. Ik sprak bijv. de heer *van de Mortel*, burgemeester van Tilburg, en vroeg hem: „Burgemeester, wanneer zou de gemeenteraad bijeen kunnen komen?” Hij antwoordde: „Volgende week desnoods”. Dat klonk zeer hoopvol. Verder waren er nog allerlei andere dingen — in Goes had men er provisorisch een extra wethouder bij genomen; in Middelburg had men een soortgelijke regeling getroffen —, geïmproviseerd naar de omstandigheden. Het was voor mij een moeilijke kwestie. Het wetsbesluit, dat deze lichamen moest bijeenroepen, was getekend voor wat betreft de gemeenten en de provinciën; het zuiveringsorgaan was echter in het leven geroepen in de gedachtengang, dat het gehele land zou zijn bevrijd. Op grond van de bestaande wet kon merendeel deze lichamen niet doen functionneren, de immers onvermijdelijke zuiverheidskwestie niet ter hand nemen.

31597. De **Voorzitter**: Omdat leden van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal daarbij moesten optreden?

A. Ja. Hoewel dus die besluiten wel getekend waren, kon ik ze niet uitvoeren ook omdat het derde uitvoeringsbesluit ontbrak; ze moesten hier en daar een kleine wijziging ondergaan. Een tijdelijke extra-wet met aparte voorziening van de bestaande situatie te laten aannemen was te moeilijk; ik moest enige soepelheid hebben. Ook in het Persbesluit moest een wijziging worden gebracht. Ik heb de geformuleerde wijzigingen naar Londen gestuurd met het verzoek, voor de bekrachtiging dezer ontwerp-Koninklijke besluiten te zorgen. Dat gebeurde niet. Toen ben ik naar Londen gegaan, tevens voor die bewuste vergaderingen over het Militair Gezag. Daar bleek, dat mijn brief van 17 December 1944, betreffende de onhoudbaarheid van Generaal *Kruls*, wasromtrent ik had verzocht die aan alle Ministers te distribueren, door niemand werd gekend, laat staan, dat die in behandeling was geweest. Wat in die tussentijd de heer *Gerbrandy* aan politiek heeft bedreven in Londen, is mij niet bekend, want ik zat in bevrijd gebied en tot over mijn oren in de zorgen van alle dag. Zo b.v. heb ik toen de ereraad gearrangeerd omtrent de houding van de Commissaris der Koningin in Noordbrabant tijdens de bezetting. Het waren de Commissaris van Limburg en de Vertrouwensmannen, de president van het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch en de burgemeester van Tilburg, die rapport over deze zaak zouden uitbrengen. Nodeloos te zeggen, dat zulke kwesties de nodige zorgvuldigheid eisten. De kwestie over de Commissaris van Zeeland had ik tevoren al opgeknapt.

Dan de kwestie van die Ministerraden; wat daar is behandeld, weet ik niet volledig.

31598. De **Voorzitter**: Daarbij was u toch zelf tegenwoordig.

A. Niet in die Ministerraadvergaderingen, die tijdens mijn verblijf in Nederland gehouden werden. In mijn brief staat, wat wij — in Nederland verblijvende Ministers — vragen, maar de notulen van de Ministerraad werden niet gestencild; die werden door de heer *Bolkestein* in een dik boek geschreven en daar kregen wij in Nederland geen afschrift van. Men wist het dus niet. Maar ik ben toen bij één Ministerraadvergadering geweest, op 2 Januari 1945. Ik heb de gezagscrises in bevrijd gebied uiteengezet, er werden veel wijze woorden gesproken, maar niets gedaan, hoewel vrijwel ieder overtuigd was, dat Generaal *Kruls* onhoudbaar was. Op 4 Januari was ik al weer terug in Nederland. De aanleiding, dat ik ben teruggegaan naar Nederland, was, dat toen mijn moeder ernstig ziek was. En dan komt tot 14 Januari de periode, waar ik zojuist over sprak, dat ik toen die rede heb gehouden, voordat ik weer terugging naar Londen. Ik heb die rede gehouden op 14 Januari. Op 15 Januari ben ik naar Londen gegaan. Toen was dat offensief naar de mening van de bevolking toch dreigend. Het was niet alleen de vraag of het werkelijk dreigend was — dat was het ook —, maar er was een latente panieksfeer.

31599. De **Voorzitter**: De strijd om Bastogne heeft een hele tijd geduurd.

A. Ja. Toen ik in deze periode was, kreeg ik van de heer *Gerbrandy* een briefje, dat ik toen zeer hartelijk vond. Hij schreef mij — er staat geen datum op —

„Amice Collega,

Tot mijn groot verdriet vernam ik, dat U naar Nederland moest vertrekken wijl Uw moeder ernstig ziek is. Mijn beste wenschen zijn voor haar bestemd.

Het komt mij wel goed voor — H.M. de Koningin belde mij op — dat, indien dat redelijk uitvoerbaar is, U terugkeert zoodra het kan om de besprekingen hier bij te wonen.

Ook is het aanbevelenswaard, zulks in verband met de bekende moeilijkheden, Uw bezoek te beperken tot wat de toestand van Uw moeder noodig maakt.

Nogmaals mijn beste wenschen en, zoo mogelijk, ook mijn beleefde groeten aan Uw moeder,

t.a.v.

(w.g.) P. S. *Gerbrandy*.”

Dit nu is het briefje, waarop de heer *Gerbrandy* beweert in het bekende Witboek, dat ik in strijd met zijn instructies die radiorede heb uitgesproken. Misschien is het niet duidelijk; ik zal het u in zijn geheel overleggen; mij was het ook allerminst duidelijk. Ik heb het als een hartelijk gebaar beschouwd, maar men leze:

„Ook is het aanbevelenswaard, zulks in verband met de bekende moeilijkheden, Uw bezoek te beperken tot wat de toestand van uw moeder noodig maakt.”

Jonkvrouw **Witewaall van Stoetwegen**: Daar zit een klein addertje in.

A. Een vrij grote adder. Dit is wel het toppunt. Als men zo'n briefje krijgt, wie is er dan op verdacht, dat er een dergelijk venijn in zal zitten?

De **Voorzitter**: Wilt u die brief overleggen?

A. Ik heb hier een kopie. Het origineel is een door de heer *Gerbrandy* eigenhandig met inkt geschreven krabbeltje, niet getypt. Voordat het Memorandum van de heer *Gerbrandy* uitkwam, is het rondgestuurd aan de Ministers, die op- en aanmerkingen konden maken. Ik had er zoveel bezwaar tegen, dat ik er geen heil in zag, maar ik heb de heer *Gerbrandy* wel een briefje geschreven, waarin ik mededeelde, dat, als hij de passage omtrent mijn ontslag, voorkomende op blz. 60 van het Memorandum, handhaafde, ik genoodzaakt zou zijn dat persoonlijke briefje te publiceren. Mijn brief, gedateerd 13 Maart 1946, luidde als volgt:

„Geachte Heer *Gerbrandy*,

Bij dezen bericht ik u de goede ontvangst van de drukproef van uw rapport over het Regeeringsbeleid 1940—1945, waarvan ik met belangstelling kennis nam.

Met de weergave van mijn ontslag, zooals die vermeld is op pagina 60, kan ik mij, zooals u niet zal verwonderen, niet verenigen. Immers tot de ontslagaanvraag van het Kabinet was reeds besloten, vóórdat de quaestie omtrent mijn ontslagaanvraag ontstond. De tegenstelling, die u dus maakt tusschen het z.g. overbodige ontslag van de heeren *van den Tempel* en *Albarda* enerzijds en mij anderzijds, omdat t.a.v. de eersten reeds de ontslagaanvraag van het geheele Kabinet zou gelden, in tegenstelling met mijn ontslagaanvraag, komt mij onjuist voor.

Voorts zal uw beroep op het feit, dat ik de betreffende radiorede, zooals u zegt, tegen uw verzoek in, zou hebben uitgesproken, mij noozaken den persoonlijke brief, waarop u kennelijk doelt, te publiceren. Voorts is door u kennelijk geenerlei aandacht besteed aan mijn nota, waarin ik uiteen heb gezet hoe de omstandigheden, geschapen door het offensief van *von Rundstedt*, en mijn aanwezigheid in bevrijd gebied als eenig Minister, mij de verantwoordelijkheid tot het houden van mijn radio-rede heeft opgelegd. Evenzeer mis ik iedere verwijzing naar het schrijven door mij namens een vijftal Ministers in bevrijd gebied tot u gericht, betreffende de noodzaak tot ingrijpende maatregelen t.a.v. het Militair Gezag, gevolgd door mijn persoonlijk schrijven, dat verdere verantwoordelijkheid als Minister door mij niet zou kunnen worden gedragen, indien niet het Militair Gezag tot rede zou worden gebracht, volksvertegenwoordigende organen in werking zouden worden gezet en Rooms-Katholieke Ministers in het Kabinet zouden worden opgenomen.

Ik becriticiseer niet zoozeer dat uw, zeer summier gehouden rapport, de betreffende quaestie niet uitvoerig behandelt, waar immers uw uiteenzetting toch reeds opvallend fragmentarisch is, noch ook, dat de motieven, die u destijds hebben geleid, worden verzwegen, daar ik een en ander voor uw verantwoordelijkheid moet laten, maar ik betreur wel de omstandigheid, dat straks de betreffende passage openlijk, als in strijd met de feiten, zal moeten worden gesignaleerd.

Het zal u duidelijk zijn, dat ik het nog ontbrekende laatste hoofdstuk dientengevolge zeer heb gemist, omdat wellicht een enkele zinsnede het karakter van het geheel in een ander licht zou kunnen zetten. Juist het feit toch, dat u zich zoozeer tot een beperkt aantal algemeene quaesties hebt bepaald, zou het mogelijk maken dit rapport t.z.t. voornamelijk te becritiseeren om hetgeen niet wordt vermeld, gepaard intusschen met het in zijn waarde laten van hetgeen wel is gereleveerd. Ongewijzigde publicatie van het rapport omtrent het door mij aangevoerde punt, zou echter deze belangrijke mogelijkheid uitsluiten.

Ik moge u dan ook in overweging geven uw beschouwing t.o.v. het betreffende onderdeel, van uit dezen gezichtshoek te willen herzien.

Ik veroorloof mij de vrijheid, copie dezes te zenden aan de heeren *Albarda, van den Tempel, van den Broek, van Heuven Goedhart* en *Bolkestein*.

Hoogachtend,
(w.g.) J. A. W. Burger."

31600. De Voorzitter: Dat was dus een bezwaar, dat u maakte tegen een passage, welke voorkwam in het concept van het Memorandum van de heer *Gerbrandy*. Is die passage in de definitieve tekst gewijzigd?

A. Ik heb er niet naar gekeken.

De Voorzitter: Wilt u dat even nagaan? Ik heb hier een exemplaar van het Memorandum.

A.

„Dat de Heeren *Albarda* en *van den Tempel*, na de ontslag-aanvraag van het geheele Kabinet, nog afzonderlijk ontslag aanvroegen, was gelegen in het feit, dat zij het optreden van den hlinister-President, die het ontslag van den Heer *Burger*, zonder dezen gelegenheid te bieden tot redres, in het Kabinet bracht na te voren reeds de Koningin te hebben voorgelicht over zijn voornemen, veroordeelden en dit openlijk wenschten tot uitdrukking te brengen."

Dit is het maken van een tegenstelling tussen het overbodige ontslag van de heren *Albarda* en *van den Tempel* en het ontslag van de heer *Burger*. Dat woord „overbodige" staat er ook niet meer in; er staat: afzonderlijk ontslag.

31601. De Voorzitter: Dan hebt u succes gehad met dat briefje.

A. Blijkbaar wel. Ik zal het concept en het boek nog eens met elkaar vergelijken.

Eén ding herinner ik mij weer van de Ministerraad, die dan omstreeks 1 Januari zou hebben plaats gevonden, nl. de wijzigingen, welke ik voorstelde om het mij mogelijk te maken een wat soepele hand te hebben in het bijeenroepen van Staten en gemeenteraden en soortgelijke dingen. De wijzigingen, welke ik had voorgesteld op de bestaande twee Koninklijke besluiten — deze (voor gemeente en provincie) konden echter niet werken, omdat het derde besluit, voor de Staten-Generaal met zuiveringsvoorschriften voor alle drie, ontbrak —, zijn in die Ministerraad behandeld. Wij hebben toen het volgende merkwaardige verschijnsel beleefd. Ik had het ontwerp naar Londen gezonden om het met spoed te behandelen. Het is echter blijven liggen. Toen ik in Londen kwam, is het behandeld en aangenomen met algemene stemmen op één na, nl. die van de heer *Gerbrandy*.

31602. De Voorzitter: Hoe had u zich die oplossing gedacht of herinnert u zich dat niet?

A. In de notulen van de kwartiermakers zult u het bediscussieerd vinden. Het komt er op neer, dat de Minister van Binnenlandse Zaken in de noodomstandigheden tijdelijk wat vrijere hand heeft om lokaal ontstane gezagsverhoudingen te legaliseren of in legale vorm te trekken.

31603. De Voorzitter: De aanwijzing van de leden van de gemeenteraden en de Provinciale Staten was toch ook in het geding? Was het uw bedoeling op een andere wijze te voorzien in het ene lid, dat, volgens E 119, een lid van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal moest zijn?

A. Ik geloof, dat ik daarvoor een regionale commissie in het hoofd had van beperkter omvang. Er is in ieder geval een voorstel over ingeueind, dat is ook naar de Koningin gegaan, want het was in de Ministerraad aangenomen na een vrij vinnig debat. De heer

Gerbrandy was zeer handig in het tegenhouden, maar met uitzondering van de stem van de heer *Gerbrandy* is het aangenomen. Het is doorgestuurd naar de Koningin en toen, op welke wijze weet ik niet, misschien spontaan, misschien ook beïnvloed, heeft de Koningin enige nadere inlichtingen gevraagd, waarna niet de Minister van Binnenlandse Zaken, maar de heer *Gerbrandy* zelf naar de Koningin is gegaan om een toelichting te geven. Normaal zou zijn geweest, dat via de President van de Ministerraad de betrokken Minister de gelegenheid had gekregen het ontwerp Koninklijk besluit toe te lichten, maar die gelegenheid om het ontwerp toe te lichten heb ik niet gehad, want de heer *Gerbrandy*, degene juist, die er tegen was, is het gaan toelichten. De Koningin wenste in ieder geval nadere inlichtingen, alvorens te tekenen.

Intussen was ik naar Nederland gegaan om de redenen, welke ik heb aangegeven, en toen heb ik die radiorede gehouden, waarbij ik vooral drie elementen heb behandeld.

In de eerste plaats Militair Gezag. Alle civiele ambtenaren wilden voortdurend naar Militair Gezag, omdat zij daarbij veel beter eten hadden en allerlei andere voordelen. Allerlei goede mensen liepen over en het Militair Gezag Jijde maar uit. Daartegen heb ik gewaarschuwd en ik heb toen te kennen gegeven, dat het Militair Gezag onder de Regering stond, waar men in het bevrijde zuiden stomverbaasd over was. De reactie van verschillende mensen was merkwaardig.

In de tweede plaats heb ik het een en ander gezegd ten aanzien van allerlei misbruiken, welke op het gebied van de zuivering plaats vonden. Ik heb de dingen daar duidelijk behandeld, maar, zoals ik ook in mijn brief van 29 Januari 1945 heb gezegd, dat is aangegrepen, als zou ik collaboratie hebben vergoelijkt, hetgeen ik ten sterkste mag afwijzen.

Het derde punt was, dat ik de aandacht van de narigheid van dat ogenblik wilde verwijderen door de mensen te wijzen op de iioodzaak, dat zij zich moesten voorbereiden op hulp aan het nog bezette noorden, dal in nog moeilijke omstandigheden verkeerde.

Ik ben toen de volgende dag teruggegaan naar Londen en heb een toelichting geschreven aan de Koningin, zoals verzocht, op voormeld ontwerp-Koninklijk besluit. Verder is de zaak verlopen zoals ik ia mijn overgelegd memorandum van 29 Januari 1945 heb aangegeven.

Die nota begint aldus:

„Op Woensdag 24 Januari 1945 deed prof. *Gerbrandy* mij mededeelen, dat hij om 2.45 uur een onderhoud nodig achtte, alsmede, dat om 3.15 uur een spoedvergadering van den Ministerraad zou worden gehouden."

Ik kreeg dus op de dag zelf te horen, dat er om kwart voor 3 een bespreking zou zijn tussen de heer *Gerbrandy* en mij en dat aarna een vergadering van de Ministerraad zou plaats vinden.

31604. Jonkvrouwe *Wtewaall* van Stoetwegen: Had u sombere vermoedens?

A. Waarom? Er was niet de minste reden voor. Aan een aanleiding as crazy as die radiorede heb ik geen ogenblik gedacht.

Ik moet nog even vertellen, dat hieraan is voorafgegaan, dat ik op 19 Januari de Minister-President de brief had geschreven, waarop ik zojuist al doelde, Kab. A I No. 2244. De toestand was nl. aldus: Op 17 December 1944 hadden wij, Ministers, in Nederland verblijvende, van uit „Bosch en Ven" de brief geschreven, waarin gesteld werd, dat generaal *Kruls* vervangen moest worden. In Londen terugkomende, bleek mij, dat de brief niet in behandeling was geweest, terwijl er in het bevrijde gebied een noodtoestand bestond uit bestuursoogpunt. Verder had ik een voorstel gedaan, waardoor althans enige gemeenteraden en enige colleges van Provinciale Staten enigermate zouden kunnen functioneren. Ik heb dat in de Ministerraad er door moeten debatteren tegen het hardnekkig verzet van de heer *Gerbrandy* in. Dit stagneerde echter een hele tijd, omdat de heer *Gerbrandy* het op eigen gelegenheid is gaan toelichten bij de Koningin, terwijl het gebruikelijk was, dat dit gebeurde door de Minister, wie het aanging. Dat alles maakte een normale wijze van handelen onmogelijk. Daarom heb ik op 19 Januari aan de heer *Gerbrandy* een brief gezonden, waarin ik zei:

„Het laat zich aanzien, dat ik zal moeten overgaan tot het vragen van ontslag als Minister. De gronden daartoe, voornamelijk een drietal, doe ik hieronder, ten behoeve van u en de overige ambtgenooten volgen:

a. Het spoedig herfunctioneeren in bevrijd Nederland van de grondwettige organen, raden, staten en parlement, is onvoldoende verzekerd.

b. Het Militair Gezag treedt in feite op als plaatsvervanger van de regeering en niet slechts als tijdelijk hulporgaan tot herstel van normale gezagsverhoudingen.

c. Niettegenstaande reeds meerdere maanden het grootste deel van Katholiek Nederland bevrijd is, blijkt de bevolking niet van stappen om de feitelijke vacatures in het Kabinet — Koloniën en Economische Zaken — te doen bezetten door personen, die de bezetting hebben medegemaakt en in het bijzonder het vertrouwen van de Katholieken genieten."

Op die gronden heb ik gezegd, dat de gang van zaken zó onbevredigend was, dat ik ontslagaanvraag overwoog. Vier dagen later — 24 Januari 1945 — kwam de mededeling van de heer *Gerbrandy* met betrekking tot mijn ontslag, niet op mijn, maar op zijn suggesties en motieven. Toen was die radiorede van mij intussen al vrij oud geworden; zij was al enigszins belegen.

31605. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Die brief van 19 Januari 1945 had blijkbaar geen goede indruk gemaakt.

A. Het was een volkomen onhoudbare toestand.

31606. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Had u, toen u bij de Minister-President moest komen, nog geen vermoeden, waarover het zou gaan?

A. Toen heb ik dus misschien verondersteld, dat het over deze drie onder a, b en c genoemde punten zou gaan en over de oplossing. Ik heb in dat verband aan geen ontslagverlening tijdens *Gerbrandy* gedacht. Ik had gedacht, dat de noodtoestand, wat betreft bestuurlijke aangelegenheden, zo evident was, dat de heer *Gerbrandy* er met zijn handen over in het haar zou zitten.

Op Woensdag 24 Januari 1945 deed de heer *Gerbrandy* mij dus mededelen, dat hij om 2.45 uur een onderhoud nodig achtte, alsmede, dat om 3.15 uur een spoedvergadering van de Ministerraad zou worden gehouden. Ter gelegenheid van dit onderhoud om 2.45 uur verklaarde de heer *Gerbrandy*, dat mijn ontslag als Minister gereed werd gemaakt. Dat nu kon en mocht ik niet verwachten. Dat mij, toen ik binnenkwam, eenvoudig werd aangekondigd: Uw ontslag als Minister wordt gereedgemaakt, dat is niet gebruikelijk.

31607. De **Voorzitter**: Er is hier gezegd, dat in 1944 op een gegeven ogenblik drie Ministers boven aarde stonden. Blijkbaar stond uw ministeriële lijk toen ook reeds boven aarde. Of was u zich dit niet bewust?

A. Dat was iets anders. De heer *Kerstens* heeft dit gezegd. Dat was het geval, wanneer Ministers ontslag hadden ingediend. Tijdens de periode van ontslagaanvragen van de heren *van Boeyen*, *Kerstens* en *van Angeren*. En er kwam maar geen beslissing op die aanvragen, dan stonden er Ministers boven aarde.

De heer *Gerbrandy* vertelde mij dan, dat mijn ontslag als Minister gereed werd gemaakt, omdat ik zou zijn afgeweken van de gedurende vier jaren door hem gevoerde politiek van verzet tegen de bezetter en zijn satellieten. De speech, die ik had gehouden, was in strijd met zijn politiek van verzet en met zijn uitdrukkelijke wens.

31608. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Beriep de heer *Gerbrandy* zich toen ook op dat briefje?

A. Ik zit er juist naar te kijken of ik dit in de nota, welke ik hier voor mij heb, zie staan.

Er was op mijn radiorede enige reactie van illegale zijde gekomen; dat was in Londen nogal opgeblazen en toen had de heer *Gerbrandy* het advies van *den Doolaard* gevraagd. Deze heeft er rapport over uitgebracht en gezegd, dat die rede van mij psychologisch fataal was. Na dit „deskundige“ advies vond de heer *Gerbrandy* het wel afdoende. Toen is hij daar plotseling mee in de Ministerraad gekomen. De heer *van Mook*, die na een afwezigheid van vele maanden juist weer terug was, hoorde het mede aan. Ik zal de spontane reactie van de heer *van Mook* niet licht vergeten. Hij gaf heel duidelijk te kennen, van mening te zijn, dat het inzicht van de heer *Gerbrandy* tijdens zijn afwezigheid er niet op vooruit was gegaan.

Ik heb het nodig gevonden die rede te houden op grond van mijn eigen verantwoordelijkheid. Van een Regeringszuiveringspolitiek, anders dan de mijne, was geen sprake, noch ook dat ik collaboratie zou hebben vergoelijkt; ik heb het alleen gehad over mensen, die fouten hebben gemaakt.

31609. De **Voorzitter**: Dat hebt u ook in uw nota van 29 Januari 1945 medegedeeld, waarin u uitvoerig uw standpunt met betrekking tot die radiorede hebt uiteengezet.

A. U hebt waarschijnlijk ook kennis genomen van het aanhangsel, de brief van die pater. Dat is ook een stem uit bevrijd gebied en gezien de inhoud heel wat meer normatief dan het politieke inzicht van *den Doolaard*.

31610. De **Voorzitter**: Ja. Belangrijk is het slot van uw nota van 29 Januari 1945, want daar zegt u:

„Volledigheidshalve zij ten slotte gemeld, dat voormeld ingrijpen van den President plaats vond vier dagen nadat ik te kennen had gegeven, mijn ontslag als Minister in overweging te moeten nemen op de hierna genoemde gronden.".

Dan komen de drie gronden, die u zoëven hebt genoemd. Ik mag veronderstellen, dat deze slottirade van uw nota niet zonder beoeling is.

A. Neen, en daar kan ik nog het volgende aan toevoegen: de heer *Gerbrandy* heeft mij voor de keuze gesteld: of ik zou ongevraagd ontslag krijgen, of ik mocht het nemen op de gronden, door hem aan te geven. In ieder geval uitdrukkelijk niet op de gronden, welke mij moveerden. Toen is dus *Gerbrandy's* formulering op de proppen gekomen. Daar zijn nog allerlei bemiddelaars aan te pas gekomen om uiteindelijk tot de formulering te geraken, welke wij ten slotte hebben gekregen.

Zoals u weet, is er gelijktijdig, 26 Januari, een ontslagaanvraag van de heren *Albarda* en *van den Tempel*:

„Ondergeteekenden mogen Uwe Majesteit eerbiedig verzoeken, voor het geval aan mr. *Burger* ontslag wordt verleend, ook aan hen ontslag te verlenen, enz.".

Mijn ontslag is direct doorgegaan, maar dat van de heren *Albarda* en *van den Tempel* is enige tijd opgehouden, met de bedoeling mij te isoleren. Immers, het effect is heel anders, wanceer de sociaaldemocraten uit het Kabinet treden, dan wanneer van een individueel conflict sprake is. Ook voor de geallieerden maakte dat verschil, te meer, waat de *Gerbrandy-Regering* toch al geen democratische geur had. De ontslagaanvraag van de heren *Albarda* en *van den Tempel* werd, hoezeer met man en macht geheim gehouden, toch in Amerika gepubliceerd. Toen was officiële publicatie niet meer tegen te houden. De bedoeling was een grote tijdsruimte te doen ontstaan tussen deze ontslagen, zodat de samenhang der ontslagen door de gemiddelde man niet geconstateerd zou kunnen worden.

Ik heb hier een op zich zelf nuttige brief. De heer *Vorrink* heeft mij eens, in zijn qualiteit van Regeringscommissaris, ten behoeve van de toenmalige Minister-President prof. *Schermerhorn* gevraagd om een overzicht, hoe mijn ontslag zijn verloop heeft gehad. Ik heb dit beschreven op 25 September 1945; toen zat ik er veel beter in dan op het ogenblik. Ik heb dat overzicht gegeven met bijlagen, welke ik u hierbij wil overleggen, voor zover u die nog niet mocht hebben. Hier is b.v. wat „The Economist" er over heeft geschreven en wat „Knickerbocker's Weekly" er over heeft geschreven.

Nu de formulering van het ontslag. In mijn brief aan de heer *Vorrink* heb ik daaromtrent gezegd:

„De President heeft uitdrukkelijk geweigerd ontslag te verlenen op de mij moveerende redenen en stelde mij voor de keus ongevraagd ontslag te krijgen, dan wel ontslag te vragen — het een zoowel als het ander op door den heer *Gerbrandy* geformuleerden grondslag, zij het ook, dat ik een slotalinea mocht toevoegen, houdende de mededeeling met het bovenstaande niet accoord te gaan.".

Dat is dan ten slotte het compromis geweest. De heer *Gerbrandy* zei: „Zo is het", en ik heb er een zin aan mogen toevoegen.

31611. De **Voorzitter**: Hoe is die brief toen geworden?

A. Dit was het communiqué.

31612. De **Voorzitter**: Dat is wat anders dan uw brief aan de Koningin, houdende uw ontslagaanvraag.

A. Dit is het communiqué omtrent het ontslag.

31613. De **Voorzitter**: Hebt u geen ontslagaanvraag ingediend?

A. Dat denk ik wel.

31614. De **Voorzitter**: Geheel duidelijk is het niet, want ik heb hier een verzoek van de Minister van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, Voorzitter van de Raad van Ministers, aan de Koningin — het verzoek is gedateerd 24 Januari 1945 — om „Mr. J. A. W. *Burger*, Minister van Binnenlandsche Zaken, met

ingang van 25 dezer als zoodanig eervol ontslag te verleen." Daarin wordt niet verwezen naar een door u ingediend verzoek om ontslag.

A. Ik geloof, dat de brief, waar u op doelt, niet is uitgegaan.

31615. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat zou kloppen met die mededeling, dat u bij de heer *Gerbrandy* moest komen, die u zeide: Uw ontslag wordt gereedgemaakt.

A. Ik geloof, dat die brief niet is verzonden.

31616. De **Voorzitter**: Er moet toch een voorstel aan de Koningin zijn geweest?

A. Ik stel mij voor, dat ik een briefje, houdende mijn ontslag-aanvraag, aan de Koningin heb geschreven.

31617. De **Voorzitter**: Het is ook mogelijk, dat deze brief aan de Koningin is weggegaan, vóórdat u het onderhoud met de heer *Gerbrandy* hebt gehad, want bij dat onderhoud werd u medegedeeld, dat uw ontslag werd gereedgemaakt.

A. Dat betekende, dat de heer *Pelt* opdracht had gekregen het communiqué te formuleren. Met andere woorden, het hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst was op de hoogte van de situatie, vóórdat ik er van op de hoogte was.

31618. De **Voorzitter**: Wat is het dan ten slotte geworden?

A. Hier heb ik dan zo iets:

„Toelichting.

Het Algemeen Nederlandsch Persbureau verneemt uit voegde bron, dat het ontslag van Minister *Burger* het gevolg is van een door hem op 14 Januari 1945 zonder voorkennis van den Minister-President voor den zender „Herrijzend Nederland" uitgesproken radio-rede. In deze rede behandelde de heer *Burger* naar het oordeel van den Minister-president" — dat „naar het oordeel van den Minister-President" is deel van het comromis — „het vraagstuk der zuivering op een voor collaborationisten vergoeljkende wijze. Dit is, naar het oordeel van den Minister-President, in strijd met de door de Regeering vastgestelde gedragslijn en in tegenstelling met de politiek van onverzoenlijkheid, die de Regeering steeds heeft gevolgd met betrekking tot aan den vijand verleende hulp of steun. Door zijn redevoering is de heer *Burger*, naar het oordeel van den Minister-President, afgeweken van de politiek, die de Regeering onder leiding van den huidige Minister-president steeds heeft gevolgd, namelijk ondersteuning van het taai volgehouden verzet van het Nederlandsche volk tegen den overweldiger. Afwijking van deze politiek kan niet anders dan een ondermijnd effect hebben op het verzet, dat ongebrouken tot uiting komt in bezet Nederland."

En dan komen dus de zinnen, die er mijnerzijds aan zijn toegevoegd, behalve dan het zoveel malen invoegen van de woorden: „naar het oordeel van den Minister-President":

„Mr. *Burger* daarentegen meent van de verzetspolitiek der Regeering in geen deele te zijn afgeweken. In zijn radiorede bedoelde hij slechts tegen excessen bij de zuivering te waarschuwen en was bereid geweest dit nader toe te lichten. Echter acht de heer *Burger* het vertrouwen tusschen den Minister-president en hem dermate verminderd, dat hij daarin aanleiding heeft gevonden een verzoek tot ontslag in te dienen."

31619. De heer **Koersen**: U hebt zojuist voorgelezen: „zonder voorkennis van den Minister-president", enz. Bestond er een afspraak, dat men geen radiospeech zou houden zonder voorkennis van de Minister-President?

A. Ik denk, dat de heer *Gerbrandy* bedoelde, dat deze wens vervat was in het privé-briefje, hetwelk ik u heb voorgelezen. Dit was naar zijn opvatting blijkbaar duidelijk. In het algemeen was het moeilijk om voor de radio te komen; deze ressorteerde in Londen onder de heer *Gerbrandy*. In Londen was het zo, dat de heer *Gerbrandy* alle mogelijke middelen te baat nam om te verhinderen, dat een Minister voor de radio sprak. Daarover heb ik een heel dossier met correspondentie. De heer *Gei-brandy* had Radio Oranje volkomen in handen. De door hem opgeworpen zwarigheden tegen een dergelijke uitzending namen zoveel tijd, dat hetgeen men te zeggen had in het geheel niet meer actueel was. Elke letter van de tekst werd dan quasi bekeken. Het contact met Nederland hield de heer *Gerbrandy* hardnekkig, met uitsluiting van anderen, in handen. De situatie in het bevrijde zuiden echter was volkomen anders — iedereen sprak voor de radio — uiteraard behoudens security-contrôle. Ik kwam daar als

Minister tot de conclusie: een dergelijke radiospeech is nodig, gegeven de gehele psychologische situatie, dus restte er maar één ding, nl.: doen. Dat de te Londen verblijvende heer *Gerbrandy* weinig begrip had over wat er in bevrijd gebied leefde, mocht mij niet verhinderen mijn plicht te doen.

31620. De **Voorzitter**: Wat is uw opinie over het ontslag, dat u dan op die wijze op 24 Januari 1945 werd aangezegd? Moet ik — dit wilde ik gaarne van u vernemen — uit de laatste alinea van uw nota van 29 Januari 1945 aan alle Ministers aannemen, dat u meent, dat dit ontslag u is gegeven, omdat u op 19 Januari die brief met die drie eisen hebt geschreven? Bedoelt u het zo?

A. Zo bedoel ik het niet. Ik ben de man geweest, die altijd — opeen minimale uitzondering na — in bevrijd gebied ben geweest. Ik heb gezien, hoe de ontwikkeling van Militair Gezag was. Ook andere Ministers, b.v. de heer *van Heuven Goedhart*, waren er vrij veel. Wij zagen, dat er een onhoudbare toestand groeide, en hebben duidelijk te kennen gegeven in die brief van 17 December 1944 over generaal *Kruls* en in die brief van 19 Januari 1945: het is buigen of barsten, of *Kruls* weg en wij Ministers hebben het te zeggen, of wij weg. Zo lag het eigenlijk heel doodeenvoudig.

Het komt daarop neer, dat het Militair Gezag het heeft gewonnen en wij vertrokken. Maar het typische is, en dat is het tekenende voor de eigenaardigheid van de verhoudingen, dat men dit niet wilde weten: het feit, dat de heer *Gerbrandy* mij verbiedt die redenen als grond voor mijn ontslag aan te geven en dat hij zegt: Neen, dan geef ik liever ontslag dan dat gij op die gronden ontslag moogt vragen.

Verschillende mensen hebben gezegd: had je maar laten ontslaan. Maar de gezagsverhoudingen lagen zo te grabbel, het was een zo chaotische toestand, met alleen maar een hopeloos zwak civil affairs-militair apparaat, dat zo'n beetje het gezag kon ophouden, dat ik dat niet de juiste weg vond. Ik heb de heer *Gerbrandy* zijn spel op die manier laten spelen; gegeven alle dwaasheden, welke waren gebeurd, kon deze er nog aan worden toegevoegd. Ik heb dus zelf ontslag gevraagd.

31621. De **Voorzitter**: Ik begrijp, dat u van de gedachte uitgaat, dat de gewraakte passage uit uw radiorede niet het ware motief voor uw ontslag is geweest. Dat is toch juist?

A. Ja, de gewraakte passage was niet het motief. Immers, zo er al van een Regeringszuiveringsbeleid gesproken kan worden, dan was dit mijn beleid. Maar wel essentieel voor het ontslag was in de rede het gedeelte over het Militair Gezag, dus dat is nirt het gedeelte, dat aangehaald werd, over de collab:rateurs.

31622. De **Voorzitter**: U ziet dus als reden voor uw ontslag het feit, dat u in die radiorede over het Militair Gezag gesproken hebt en dat u bij de drie punten, in uw brief van 19 Januari 1945 aan de Minister-president, als tweede hebt genoemd het optreden van het Militair Gezag?

A. En het eerste, wat er onmiddellijk mede samenhangt. Zodra het Militair Gezag zich tot zijn terrein beperkt, betekent het, dat vertegenwoordigende organen zouden optreden. Het Militair Gezag trok echter alle macht naar zich toe dus er was geen ruimte voor gemeenteraden en Staten. Die twee punten hangen dus volkomen samen.

31623. De **Voorzitter**: Geloof u, dat de ontslagverlening een gevolg is geweest van een btpaalcl optreden uit de kringen van het Militair Gezag, met andere woorden, dat uit die richting, uit die hoek, stappen zijn gedaan bij de Minister-President?

A. Ja, maar ik kom hier in veronderstellingen en ook heb ik niet gevoeld, dat zulke stappen *Gerbrandy* onwelkom zouden zijn geweest.

31624. De **Voorzitter**: Dit is toch wel belangrijk. Wij stellen hier een onderzoek in naar de verhouding Militair Gezag—Regering. Hetgeen u veronderstelt, zou wijzen op een ommekeer van de verhoudingen, zó ernstig, dat naar mijn mening de commissie ook binnen de kring van haar onderzoek moet betrekken de vraag of eventueel de chef staf van het Militair Gezag de verhoudingen zozeer uit het oog heeft verloren, dat hij stappen zou hebben gedaan om een bepaalde Minister of bepaalde Ministers verwijderd te krijgen.

A. Laat ik u in de eerste plaats zeggen, dat tot de Ministers, die niet teruggekomen zijn in het nieuwe Kabinet, in elk geval behoorden de vijf Ministers, die die brief, eisende het hoofd van *Kruls*, getekend hadden: de heer *van den Tempel*, de heer *van den Broek*, de ondergetekende, de heer *van Boeyen* en ook de heer *van Heuven Goedhart*, ondanks zijn vriendschappelijke relatie met de heer *Ger-*

brandy. Dat is om te beginnen al een duidelijk iets. In de tweede plaats zijn er in het nadien gevormde Kabinet gekomen personen, die door het Militair Gezag sterk waren aanbevolen. Ik heb al gezegd: de heer *Beel* was adviseur van het Militair Gezag in Eindhoven. Ik heb daarvan nogal moeilijkheden ondervonden in verband met die kwestie van „Oost-Brabant”. Het Militair Gezag had nl. aan „Oost-Brabant” vergunning gegeven om te verschijnen als krant, hoewel het een contract had met een gecollaboreerd hebbende drukker, hetgeen volgens het Persbesluit, dat toen gold, niet mocht. Dientengevolge moest „Oost-Brabant” — verschijnende mede onder leiding van de heren *Beel* en *Huysmans* — verboden worden.

Het Militair Gezag had niet alleen die krant rustig laten doorverschijnen, maar had zelfs, volkomen onbevoegd, verlof gegeven om die krant te doen blijven verschijn-n. Ik heb aangenomen, hoewel het nu niet bepaald noodzakelijk was — maar ik moest er uit komen —, dat de heer *Beel* te goeder trouw in de mening verkeerde, dat het Militair Gezag de bevoegdheid had, welke het zich zelf toe-kende in dit opzicht, en te goeder trouw had aangenomen, dat de krant mocht blijven doorverschijnen. Nadat hij de relatie met die bepaalde drukker had verboden, heb ik, onder het opleggen van de verplichting tot publicatie van mijn uitvoerig gzinotivieerde beslissing, aan „Oost-Brabant” toestemming gegeven te verschijnen. Uit die beslissing volgde evenzeer, dat het Militair Gezag onder de Regering stond — hetzelfde motief dus als mijn rede —, hetwelk het Militair Gezag als militair-gezagsondermijning aanvoelde. Er was een nauwe samenwerking tussen de heer *Beel* en het Militair Gezag. De andere man van „Oost-Brabant” was de nu overleden Minister *Huysmans*. De Regering, die wij toen gekregen hebben, was zonder meer een Militair Gezag-Regering. De houding van de heer *Gerbrandy* in dezen is mij niet helemaal duidelijk geworden, behalve dan wellicht, wanneer hij dit, als men het zo zou willen noemen — ik zeg het enigszins aarzelend — als de enige mogelijkheid zag om in het zadel te blijven, om het schip voor de wal te leggen, zoals hij het zelf wel eens uitdrukte, zulks dus met negatie van elke redelijke overweging omtrent de zin van dit zijn z.g. gezag. Het is mij volkomen onbegrijpelijk, hoe iemand op die manier kon te werk gaan. Er was alle ruimte om enige Ministers uit het zuiden in het Kabinet op te nemen. De vacatures waren er immers. Men behoefde daarvoor niemand weg te sturen. Ieder voelde zich onbehaaglijk, dat men met zo'n Ministerie zat, waarin niet één Katholiek was opgenomen, terwijl het bevrijde deel van Nederland overwegend Katholiek was. In Londen kon men zeggen: „Wij hebben daarvoor geen mensen”, maar toen het zuiden van het land bevrijd was, kon men dat niet volhouden. Waarom moest toen eerst een aantal lieden op de meest twijfelachtige gronden uit het Kabinet verwijderd worden, met name practisch alle sociaal-democraten, en moesten er mensen aangetrokken worden, die — gegeven de controversale Regering-Militair Gezag, waarvan alle Ministers de onhoudbaarheid inzagen — juist door het Militair Gezag sterk waren aanbevolen? Hoe de heer *Gerbrandy* dat heeft kunnen doen!

Ik heb zoveel wonderlijke dingen van hem beleefd, dat ik niet spoedig verbaasd ben, maar daarmee heb ik geen verklaring, tenzij ik — als gezegd — zou willen suggereren, dat *Gerbrandy* uiteindelijk slechts zijn positie op bet oog had. In dat geval zou ik kunnen opmerken, dat wel is waar het Kabinet in zijn geheel ontslag vroeg in verband met het niet tekenen van de bestuursvoorziening van het Parlement, maar dat zulks gebeurde, hoewel er twintig maal eerder aanleiding toe zou zijn geweest, nadat de overtuiging veld won — en met name bij *Gerbrandy* post vatte —, dat een nieuw Kabinet, eventueel zonder hem, via de aangediende nevenkrachten, in de maak was. Ik zou zelfs mijn eigen Ministerschap geheel van uit die hoek kunnen benaderen en aldus verklaren, waarom *Gerbrandy* mij enerzijds in zijn Kabinet opnam en anderzijds herhaaldelijk zo unfair behandelde. Ik zou dan moeten concluderen, zoals waarlijk niet de eerste de beste het mij herhaaldelijk samenvatte: het is een klein mannetje. Maar welke zin hebben zulke beschouwingen? Dat is werk voor de historie. En in dat licht blijft het een feit, dat deze negatieve figuur door speling van omstandigheden juist bovendreef toen — de zaak *de Geer* — het neen zeggen grote waarde had. En er is waarlijk nog een aantal dingen meer, die ik steeds in *Gerbrandy* zal eren, met name zijn persoonlijke, dus niet in beleidszaken, maar persoonlijke moed, die in Londen niet altijd een overbodige luxe was. Hoe dat zij, het resultaat is geweest, dat het Militair Gezag hei van dat ogenblik af voor het zeggen had, tot het optreden van het Kabinet *Schermerhorn-Drees*. Toen is de wind weer uit een andere hoek gekomen.

31625. De Voorzitter: U hebt de vorming van het laatste Kabinet-*Gerbrandy* gadeslagen. Als ik goed ben ingelicht, heeft de heer *Gerbrandy* daarbij het standpunt ingenomen, dat hij geen rekening

wanste te houden met de politieke partijen — die hij als niet bestaande beschouwde — en dat van het Kabinet alleen deel konden uitmaken vertegenwoordigers van „geestelijke en maatschappelijke stromingen”. Dat was de mode-uitdrukking in die tijd. Zo is het toch gegaan?

A. Inderdaad.

31626. De Voorzitter: Een formulering, die men merkwaardigerwijze ook weer aantreft in het Koninklijk besluit van 12 April 1945 betreffende de gemeenteraden. Ook daarin wordt alleen gesproken van geestelijke en maatschappelijke stromingen, waarbij de politieke stromingen zijn geëcarteerd.

A. Ten aanzien van dit punt — dit staat echter geheel buiten mijn directe Ministerschap — hadden velen, ik zelf ook, tijdens de bezetting het idee: laten wij onmiddellijk na de bevrijding eens kijken, hoe het met die politieke partijen zijn loop zal hebben. Dat er van alles te bepraten en te overleggen viel, leek mij evident. Ik had hetzelfde gevoel toen ik naar Engeland toeging en nog toen ik in Eindhoven kwam. Toen ik echter zag, dat een bepaalde groep de rest onder de voet liep, begreep ik, dat, wat mijn partij betreft, de enige mogelijkheid was zich te organiseren. Gedwongen door de harde feiten, zei ik: dan wel degelijk de S.D.A.P. weer oprichten. Toen ik in Noordbrabant kwam, was het mijn bedoeling niet. Ik was bereid af te wachten, waarin ons politiek partijwezen — die stromingen, die gedachtenwereld probeerde ik niet te ontkennen — zich zou demonstreren. Ik zag echter, dat de sfeer van het Militair Gezag, dat niets met de democratische opvattingen van het Nederlandse volk als geheel gemeen had, de baas werd, en concludeerde, dat een bewust daartegen gerichte politieke organisatie er eenvoudig weer moest komen. Overal waren de kernen nog aanwezig, wij moesten haar als bewuste groep weer op de been helpen om pal te staan voor de volksvrijheden. De dwingende noodzaak daartoe werd onmiddellijk kleiner, toen het Kabinet-*Schermerhorn-Drees* optrad, maar ik wist er aan het einde van de periode van het vóórlaatste Kabinet-*Gerbrandy* niets van, dat dit de volgende fase zou zijn. Het zag er toen dreigend uit voor al degenen, die deze democratische gedachte in algemene zin waren toegedaan; er hingen torn allerlei dreigingen boven ons hoofd, die nu niet meer zo erg lijken, omdat het allemaal zo'n beetje terechtgekomen is, maar dat wisten wij toen niet. Ik gevoelde mij toen in ieder geval zeer bezwaard.

31627. De Voorzitter: U hebt verteld, hoe het op 24 Januari 1945 met uw ontslag is gegaan. Daarop is gevolgd de ontslagaanvraag van de heren *Albarda* en *van den Tempel*. Er waren al een paar vacatures in het Kabinet. Daarmede was dus eigenlijk de gehele grondslag van het Kabinet vervallen. Wanneer is echter het Kabinet als zodanig demissionair geworden? Speelde dat al vóór uw ontslagaanvraag of is het daarover daarna pas tot een beslissing gekomen?

A. De heer *Gerbrandy* zag zelf wel, dat hij vastliep, het was trouwens evident. Er was geen uitkomst meer voor hem en toen heeft het Kabinet als geheel zijn ontslag aangeboden. Alles, wat nadien is gebeurd met mij, met de heren *van den Tempel* en *Alharda*, enz., is allemaal gebeurd in de periode, toen het gehele Kabinet reeds demissionair was.

31628. De Voorzitter: Het was dus te voren al demissionair?

A. Ja. Dat Kabinet was dus demissionair op andere grond; het zag, dat het niet uit de vraagstukken kon komen, zulks door innerlijke onoverbrugbare tegenstrijdigheden, door gebrek aan beleid en door incompetentie van zijn President.

31629. De Voorzitter: Hebt u thans zelf nog iets mede te delen, wat naar uw mening voor de commissie van belang is?

A. Dat kan ik niet zo gauw overzien. Ik geloof, dat ik al veel meer verteld heb dan ik aanvankelijk voorzag. Toen ik hier kwam, heb ik mij niet gerealiseerd, dat ik een heleboel dingen achteraf toch wel bleek te weten. Op veel vragen heb ik met een zekere aarzelings antwoord gegeven, omdat de zaken mij op het eerste gezicht niet meer gedetailleerd voor de geest stonden, maar ik heb het idee, dat geleidelijk aan het voornaamste wel weer naar boven is gekomen.

De Voorzitter: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en sluit hiermede dit verhoor.

J. A. W. BURGER.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

SCHUIJT, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 3 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Schilthuis, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van:

Mr. HENDRIK JOHAN KRULS,

oud 46 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

31746. De **Voorzitter**: De commissie zou graag van u willen horen een uiteenzetting over het vraagstuk van het Militair Gezag. Dit betekent dus, dat wij gaarne van u iets willen vernemen over de voorbereiding van het Militair Gezag, de opbouw van de organisatie, de verhouding van het Militair Gezag tot de geallieerden enerzijds en de Regering anderzijds, de werkzaamheden van het Militair Gezag en in het bijzonder ook de verschillende moeilijkheden, die er met de Nederlandse Regering zijn geweest. Nu weet ik wel, dat een aantal van deze onderwerpen in het boek over het Militair Gezag is beschreven, maar de strekking van dit verhoor is toch wel enigszins anders, omdat het voor ons in belangrijke mate gaat om de beleidskwesties, en deze hebben in het boek niet in de eerste plaats een behandeling gevonden. Er is hier voor en na door verschillende Ministers, die wij over punt j van het Enquêtebesluit in de laatste weken hebben gehoord, het een en ander gezegd over het Militair Gezag, speciaal ten opzichte van de beleidskwesties, en het lijkt ons niet meer dan redelijk, dat ook de man, die aan de top van dat apparaat heeft gestaan en die daarmee heeft moeten werken, zijn visie daarop geeft. Ik zou u dus willen verzoeken in het kader, dat ik gesteld heb, uw uiteenzetting aan te vangen.

A. Ik neem aan, dat het uw bedoeling is, dat ik een zo kort mogelijk exposé geef van het begin tot het einde van de kwestie om u daarna gelegenheid te geven op de punten, die u het meest interesseren, nader in te gaan. De voorgeschiedenis is natuurlijk in Londen begonnen. Aanvankelijk is er in de loop van 1940 binnen het raam van het Departement van Defensie een bureau gesticht, dat o.a. tot taak kreeg de militaire voorbereiding van de terugkeer naar Nederland. Daarvan is niet veel terechtgekomen. Dat bureau is na enige maanden geruisloos verdwenen.

31747. De **Voorzitter**: Dat is toch niet hetzelfde bureau, dat er later onder kolonel *de Bruyne* is geweest?

A. Neen, het is aanvankelijk geweest een bureau onder generaal *van de Vijver* en de toenmalige overste *van Voorst* Evekink. Het was nog onder Minister *Dijxhoorn*, toen er dus nog een Departement van Defensie was. Dat bureau had o.a. tot taak zich te beraden over het probleem van de terugkeer, waarbij dan tevens het vraagstuk van het Militair Gezag en de staat van beleg kwam. Dit bureau heeft eigenlijk zijn werkzaamheden beëindigd met het aftreden van Minister *Dijxhoorn*, want dit bureau is mede één van de stenen des aanstoots geweest en wellicht een van de oorzaken, waardoor Minister *Dijxhoorn* verdwenen is.

Later is eigenlijk in de militaire sector niet meer direct het initiatief genomen in het vraagstuk betreffende het Militair Gezag en de staat van beleg. Het vraagstuk is weer aan de orde gekomen, toen er een ministeriële „Commissie Terugkeer” is ingesteld, in welke commissie een aantal Ministers zat, die het nauwst met de te nemen maatregelen, verbonden aan de terugkeer, betrokken waren. Daarbij is de kwestie van de staat van beleg, de wettelijke regeling en de uitvoering daarvan, besproken. Voordat ik met de zaak enige bemoeienis

had, is toen tot stand gekomen — ik weet niet of dit geheel in de Ministeries is gebeurd of dat er ook een commissie voor is geweest — een ontwerp voor de bijzondere staat van beleg, zulks omdat de Regering zich realiseerde, dat de wet op de staat van beleg, de Oorlogswet, eigenlijk niet was geschreven voor een toestand, zoals wij die na de bevrijding van ons land konden verwachten. Immers, de Oorlogswet was geschreven voor een toestand, waarin de staat van oorlog intrad, eil wij moesten beschikken over een complex van maatregelen, die moesten dienen om na de periode van bezetting naar een meer normale toestand te kunnen teruggaan. Er is dus een ontwerpbesluit op de bijzondere staat van beleg tot stand gekomen en in verband met de uitvoering daarvan is er opgericht — ik meen, dat dit is geschied in een van de eerste maanden van 1943 — het Bureau Militair Gezag. Dit bureau ressorteerde onder de Minister van Oorlog en het kreeg in hoofdzaak tot taak de voorbereiding van het Militair Gezag in bevrijde en bevrijd wordende gebieden. De basis daarvoor was het ontwerpbesluit op de bijzondere staat van beleg, dat toen nog in een ontwerpstadium was. Veel grondslag, waarop een en ander berustte, had men overigens niet, omdat men er zich nog niet de minste voorstelling van kon maken hoe de verhoudingen met name tot de geallieerden zouden zijn.

31748. De **Voorzitter**: Was u van de aanvang af hoofd van het Bureau Militair Gezag?

A. Ja. Ik ben direct bij de oprichting als zodanig benoemd. Aanvankelijk was het een klein bureau met een klein aantal mensen. Zoals ik reeds zeide, hadden wij niet het minste begrip er van hoe de verhoudingen met de geallieerden zouden zijn. Er waren alleen zekere aanwijzingen, dat men aan geallieerde zijde met kracht werkte aan de voorbereiding van een militaire bestuursorganisatie voor de te bevrijden gebieden, voor welk doel men in verschillende plaatsen van Engeland en ook van Amerika mensen opleidde. Dit ging onder een zekere geheimzinnigheid.

31749. De **Voorzitter**: Waren dit personen, die in het militaire geallieerde verband waren opgenomen? Waren dit mensen van geallieerde nationaliteit of trok men daarvoor ook aan personen, afkomstig uit de gebieden, die men hoopte te heroveren?

A. Daarvan was in die tijd niet veel bekend. Wij wisten wel, dat er onder vrij grote geheimzinnigheid in Engeland een paar scholen waren opgericht, waar Engelsen voor het militaire bestuur in de bevrijde gebieden werden opgeleid. De Regering heeft zich op het standpunt gesteld, dat, ook al wist men niet precies hoe een en ander zou gaan, zij toch voorbereidingen moest treffen om een militair apparaat te stichten, waardoor het besluit op de bijzondere staat van beleg zou kunnen worden gehanteerd, resp. daaraan leiding zou kunnen worden gegeven.

Nu bleek reeds dadelijk, dat daarbij een betrèkkelijk groot aantal deskundigen, specialisten van de verschillende Departementen, diende te worden ingeschakeld en dat te dien opzichte ook een zekere mate van decentralisatie moest worden betracht, opdat wij niet alles uit een centraal punt zouden behoeven te doen. Het aantrekken van medewerkers op het gebied van bestuur, economie, financiën en de wederopbouw is zoveel mogelijk gebeurd in nauwe samenwerking met de in Londen bestaande Departementen. Binnen het kader van die Departementen zijn personen aangewezen, die op hun Departementen werkzaam bleven en tegelijkertijd een functie vervulden in het Militair Gezag. Zo groeide geleidelijk een eenvoudige oorlogsorganisatie voor de Staf Militair Gezag, die t.z.t. naar Nederland zou gaan, een oorlogsorganisatie, die een soort van schaduw was van de organisatie van de Departementen. Daar vond men in hoofdzaak de belangrijkste takken van algemeen bestuur op een zelfde wijze als in de departementale opbouw van het Londense Regeringsapparaat.

Er zijn mensen uit de vrije maatschappij, het bedrijfsleven, aangevraagd, die in het bijzonder werden opgeleid om een functie in

het Militair Gezag uit te oefenen buiten het centrale apparaat, dus in de provinciën, steden, enz.

Daarvoor zijn in het bijzonder mensen uit het bedrijfsleven, de vrije beroepen, genomen, omdat het beschikbaar krijgen van personen in ambtelijke dienst op grote moeilijkheden stuitte. Men was er in het algemeen niet toe bereid, daarvoor de heren af te staan. Wel binnen het raam van het Departement, waar zij werkten. Tegelijk daarmee is een zekere ontwikkeling begonnen van het apparaat aan geallieerde zijde. Met de geallieerde voorbereiding kwamen wij na enige tijd in contact en toen bleek, dat men van die zijde bezig was met de opbouw van een militaire bestuursorganisatie, uitgaande van het beginsel, dat in de gebieden, waar de legers opereerden, het feitelijke hoogste gezag aan de geallieerde opperbevelhebber behoorde te zijn en dat deze verantwoordelijk was voor alle zaken van bestuur, die nodig waren om de orde en rust in die landen te handhaven. Dit was normaal, omdat hij anders niet met zijn legers zou kunnen opereren. De geallieerden hadden zich er op voorbereid om de zaken in eigen hand te nemen en allengs kregen wij er meer berichten over. In Wimbledon was een Civil Affairs Center, een school, waar de heren aan de lopende band voor het Militair Gezag werden opgeleid.

31750. De **Voorzitter**: Dus voor alle mogelijke bezette gebieden? Niet uitsluitend voor Nederland?

A. Voor alle mogelijke bezette gebieden, maar er was een speciale sectie Neerland. Er waren ook secties voor de gebieden van Duitsland en Oostenrijk. In Amerika gebeurde hetzelfde. Van Nederlandse zijde zijn wij er torn in geslaagd een nauwer contact op dit gebied met de Engelsen op te nemen. Een oefening, die ik destijds bij wijze van proef heb doen houden met een gedeelte van de heren, die ik had opgeleid, werd bijgewoond door een aantal geallieerde officieren en daardoor is er geleidelijk een nauwere band ontstaan. Dit heeft het voordeel gehad, dat, naarmate de plannen aan Amerikaanse en Engelse zijde zich gingen concretiseren en men op het punt stond, onze Regering te benaderen, ten einde de situatie in het reine te brengen, er van geallieerde zijde een zeker vertrouwen bestond in ons eigen kunnen. Dat is ook tot uiting gekomen bij het aangaan van het Legal Agreement op 16 Mei 1944. De hoofdinhoud van het Legal Agreement is, dat de Nederlandse soevereiniteit bleef bestaan, maar dat het hoogste gezag in de eerste fase in handen van de opperbevelhebber en zijn organen lag en dat dit op een gegeven moment zou worden beperkt, wanneer de tweede fase inging, waarin de grootste verantwoordelijkheid uit handen van de militaire bevelhebber ging en de normale toestand met een Regering, die het gezag kon uitoefenen, was hersteld.

31751. De **Voorzitter**: In het Legal Agreement was die tweede fase dus nog niet een normale toestand. Men kan zeggen, dat het Legal Agreement twee fasen behandelde, maar dat daarachter de derde fase komt, nl. die van de normale toestand.

A. In de tweede fase hield men van geallieerde zijde zekere zaken in handen, zoals openbare orde en rust en bepaalde verkeersaangelegenheden.

31752. De **Voorzitter**: Heeft de overgang van de eerste op de tweede fase zich ook concreet voltrokken?

A. Vrijwel, alleen de eerste fase heeft onnoemelijk veel langer geduurd dan wij ooit hadden verwacht.

31753. De **Voorzitter**: Wat is het ogenblik geweest, waarop men tot de tweede fase, bedoeld in het Legal Agreement, overging?

A. Dat is gebeurd na de ontruiming door de Duitsers van het westen. Ik meen in Juli 1945. Er zit in het boek over het Militair Gezag een afschrift van een brief, die van de zijde van de Supreme Headquarters is geschreven, waarin de Nederlandse Regering gevraagd wordt mede te delen, dat de tweede fase kan ingaan. De opbouw van het Militair Gezag heeft zich in Londen verder ontwikkeld. Wij kregen langzamerhand meer inzicht in de zaken en ontmoetten daarbij van geallieerde zijde enige moeilijkheden, omdat zij één bepaald patroon voor alle landen hadden. Elk land had het op zijn eigen wijze voorbereid. De Belgen hadden er weinig aan gedaan. De Fransen waren ook weinig gevorderd. In het algemeen werden alle maatregelen op het gebied van het militaire bestuur — Civil Affairs heette het voor de geallieerden — uit dezelfde gezichtshoek bekeken en ze kwamen hierop neer, dat men een Nederlands militair overgangsapparaat eigenlijk niet kende, ten minste niet op

papier. Door de dagelijkse samenwerking kwamen wij er echter toe van te voren allerlei afspraken te maken, dat bepaalde aangelegenheden niet door de geallieerde Civil Affairs zouden worden behandeld, maar door de Nederlandse officieren van het Militair Gezag. Wij hebben toen ook steun van Britse zijde gekregen en betrekkelijk kort vóór het begin van de bevrijding — ik denk in Juli of Augustus 1944 — is de organisatie van het Nederlandse Militaire Gezag vastgelegd in een z.g. British War Establishment. Wij konden nl. geen auto's, wapens, kleding, rantsoenen e.d. krijgen, wanneer wij geen deel uitmaakten van een geallieerde militaire organisatie. Onze organisatie werd dus vastgelegd door het British War Office in een door dat bureau goedgekeurde oorlogsorganisatie. Van dat moment af kregen wij alles, wat wij nodig hadden.

31754. De **Voorzitter**: Dat was dus eigenlijk een *conditio sine qua non*?

A. Ja. Anderzijds heeft de samenwerking met de Departementen in die tijd in Londen wel moeilijkheden gegeven. Wij hadden aanvankelijk de opzet zo gemaakt, dat de organisatie van het Militair Gezag een getrouwe schaduw van het departementale apparaat was, maar wij zagen ons meer en meer gedwongen de organisatie te gaan aanpassen bij de Britse en de Amerikaanse organisatie, waarmee wij moesten samenwerken. Vandaar, dat allerlei diensten in het leven werden geroepen, die men niet bij de Departementen tegenkwam of die men daar in een andere vorm kende.

31755. De **Voorzitter**: Kunt u dat aan de hand van voorbeelden demonstreren?

A. De luchtbescherming b.v. werd geclaimd door Binnenlandse Zaken, maar de sectie Binnenlandse Zaken was in mijn organisatie alleen een sectie, die zich bezighield met binnenlandse bestuursaangelegenheden, en daarbij kon ik de luchtbescherming niet onderbrengen, omdat deze in het geallieerde verband moest samenwerken met een zelfstandig luchtbeschermingsapparaat. Zo zijn er meer voorbeelden. Er is ook sprake geweest van enige uitingen van wantrouwen over en weer, omdat de Departementshoofden meenden, dat het Militair Gezag zich meester ging maken van zaken, die de hunne waren en die ze later met hun departementale organisatie zouden regelen. Het heeft verschillende wrijvingen gegeven, ten slotte culminerend in een uiteenzetting van de Minister-President, betreffende kort vóór de bevrijding van de eerste gebieden, waarin de Minister-Présidieit alle vooraanstaande figuren van het Militair Gezag bij elkaar heeft geroepen en heeft verklaard, dat ondanks alle moeilijkheden, die er waren geweest, het apparaat van het Militair Gezag het volle vertrouwen van de Regering had. Dat is op enigszins plechtstatige wijze gebeurd in, naar ik geloof, Augustus 1944.

31756. De **Voorzitter**: Kunt u de moeilijkheden uit die tijd ook met een enkel voorbeeld aangeven? Van welke aard waren zij en op welk gebied lagen zij?

A. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik mij dit niet een-twee-drie kan herinneren.

31757. De **Voorzitter**: Dat waren toch geen moeilijkheden, die voortvloeiden uit het naast elkaar staan van die organisaties in Londen; dat waren toch perspectiefmoeilijkheden?

A. Ja, inderdaad. Ik herinner mij, dat er b.v. met het Departement van de heer *Albarda* bepaalde moeilijkheden zijn geweest, omdat door de overeenkomstige sectie van het Militair Gezag, de sectie Openbare Werken, in overleg met de geallieerden bepaalde voorbereidingen werden getroffen op het gebied van het herstel van bruggen en wegen. Van de zijde van het Departement van Waterstaat werd gezegd: met deze zaak heeft het Militair Gezag niets te maken; dat is een zaak van ons Departement; dat zullen wij wel doen. Als ik mij goed herinner, is er een zelfde geschilpunt geweest met het Departement van Economische Zaken, waarvan de heer *Kerstens* toen Minister was. Naar mijn oordeel hadden al deze moeilijkheden voorkomen kunnen worden, ook voor wat de uitvoering betreft, wanneer de Ministers er zich van bewust waren geweest, dat het Militair Gezag niets anders was dan een voorpost van de Regering. Men had echter aan die zijde de neiging het Militair Gezag te zien als een soort van op zich zelf staand bedrijf, dat voor zich zelf een blijvend zaakje wilde opzetten. Op het ogenblik, waarop de bevrijding naderde, waren dergelijke moeilijkheden althans formeel opgelost en heerste er over en weer vertrouwen.

31758. De **Voorzitter**: Wat was eigenlijk het z.g. Spencer-plan? Ik vind in een samenvatting in dit verband het volgende staan:

„Buiten het kader van dit Brits/Amerikaanse planbureau werd in Augustus 1943 Civil Affairs als onderdeel van de staf ingesteld. Dit onderdeel nam een zelfstandige plaats in naast de andere afdelingen. De Nederlandse eenheid bestond uit ongeveer dertig Britse en Amerikaanse officieren en produceerde per 1 November 1943 het z.g. Spencer-plan, volgens hetwelk Civil Affairs-aangelegenheden in bevrijd gebied uitsluitend door Brits-Amerikaanse officieren zouden worden behandeld.”

Dat is dus uit een tijd, die ligt vóór datgene, wat u nu verteld hebt.

A. Ja, vóór het Legal Agreement. Ik herinner het mij nu. Dit was een aanvankelijke opzet, waarbij in de uitoefening van het militaire bestuur elke Nederlandse, Belgische en Franse inmenging was uitgesloten.

31759. De **Voorzitter**: Daarbij ging het optreden dus uitsluitend uit van de geallieerde Civil Affairs-organen. Bij de besprekingen en het contact, dat tot stand is gekomen, is dit op de achtergrond geraakt?

A. Ja. Wel is de tekst van het Legal Agreement bekeken. Wij hebben er bij de onderhandelingen met enige moeite enige redacties in gekregen, die in de samenwerking een zelfstandig optreden van het Militair Gezag mogelijk maakten. Uitgesproken als zodanig ligt dit niet in de tekst, want dat wilde men niet. Ook ten aanzien van andere landen heeft men dit niet willen doen.

31760. De **Voorzitter**: Zijn de onderhandelingen over het Legal Agreement op Regeringsniveau gevoerd?

A. Ja, die zijn op Regeringsniveau gevoerd; zij zijn gevoerd door vertegenwoordigers van de Regering, misschien door de gezant zelf.

31761. De **Voorzitter**: U bedoelt de heer *Michiels* van *Verduynen*?

A. Ja. Ik ben zelf nog in die onderhandelingscommissie geweest.

31762. De **Voorzitter**: Heeft dat nog moeilijkheden opgeleverd? Als de bevoegdheden zo ernzichtig bij de geallieerden zijn gehouden, behoeften er van hun kant niet veel moeilijkheden worden gemaakt. Uiteindelijk hadden zij het toch in handen.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Het was voor ons meer onderhandelings tactiek om er enige redacties in te krijgen, waardoor wij met hen konden werken. Men wilde wel met ons werken. Men wilde een Legal Agreement voor al die landen, zo luidde althans ongeveer die tekst.

31763. De **Voorzitter**: Men ging dus ook bij de geallieerden nog uit van de veronderstelling, dat de bevrijding van Nederland iets van betrekkelijk korte tijd zou zijn? Aan het werkelijke verloop van zaken heeft niemand gedacht?

A. Men heeft uitsluitend gedacht aan een bevrijding, die zich in dagen of weken zou afspeelen.

31764. De **Voorzitter**: U hebt enige keren gesproken over België en Frankrijk. Het is mij niet duidelijk hoe daar de organisatie was. De Civil Affairs-organisatie van de geallieerden is toch ook voor Nederland gebleven?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

31765. De **Voorzitter**: Die bestond dus in Nederland ook, maar maakte in sterke mate gebruik van het Militair Gezag. Dat hadden zij zelf in handen. Zij konden zeggen: dit doen wij zelf, maar zij konden ook afstoten wat zij wilden. Er schijnt in België en Frankrijk een andere figuur te zijn geweest. Ik heb het eigenlijk zo begrepen -- niisschien ben ik daarin onjuist --, dat men in die landen ook een organisatie van die aard heeft opgebouwd, maar dat deze niet zelfstandig heeft gewerkt en slechts diende als liaison van de geallieerde Civil Affairs-afdeling van dat land en de betrokken Regering.

A. Daarop komt het ongeveer neer. De Belgen hadden een heel eenvoudige organisatie, ik meen: de Civil Affairs Liaison, waarvan de heren liaison-officieren waren en in de geallieerde staven traden.

31766. De **Voorzitter**: Met andere woorden de eigen organisatie — laten wij zeggen het Militair Gezag — van die landen was eigenlijk niets anders dan een groep liaison-officieren. Die waren dus niet uitgerust met eigen bureaux, waar men dingen van Staatsbestuur kon regelen?

A. Zij hadden geen eigen bevoegdheid.

31767. De **Voorzitter**: Hoe is men tot die verschillende organisatie gekomen ten opzichte van die twee landen en het onze?

A. Dat is eigenlijk een Nederlands initiatief geweest.

31768. De **Voorzitter**: Het geallieerde standpunt ging er dus van uit, dat de zaken in handen zouden zijn van de geallieerde Civil Affairs-organisatie en dat men van enige liaison-officieren gebruik zou kunnen maken voor het contact met de betrokken Regeringen. Verder had men eigenlijk van geallieerde zijde geen behoefte aan iets. U zegt, dat van Nederlandse zijde is gezegd: wij kunnen meer aanbieden?

A. Zo is het gegaan, Mijnheer de Voorzitter! Toen bleek wat wij konden aanbieden, hebben wij de volledige steun van de anderen gekregen. Zij hebben daardoor kans gezien, hun eigen organisaties voor de Nederlandse sector belangrijk te verminderen. Men heeft bij de opzet van de plannen nooit gedacht aan een dergelijke medewerking van de betrokken landen. Er was ook een periode — de tijd van het Spencer-plan —, dat men dit liever niet zag: men wilde liever zelf de baas zijn. Maar langzamerhand, toen zij zagen wat wij konden presteren, werd dit gewaardeerd en hebben wij niets anders dan medewerking gekregen.

31769. De **Voorzitter**: Maar aan de andere kant gingen de geallieerden er blijkbaar van uit, dat het mogelijk zou zijn, dat een burgerlijke Regering in het heroverd gebied toch vrij spoedig zou kunnen werken, want de gedachte: Civil Affairs-organisatie en liaison-officieren tussen deze organisatie en de burgerlijke Regering veronderstelt toch, dat de burgerlijke Regering als het ware onmiddellijk achter de troep aankomt.

A. Zó moet u het niet zien. Het veronderstelt, dat alle maatregelen die op verschillende gebieden moesten worden genomen, zouden geschieden door de Britse Civil Affairs-organisatie.

31770. De **Voorzitter**: Ja, maar als er geen burgerlijke Regering was, viel er niets te liëren.

A. Dat was met ons systeem precies hetzelfde, want ook wij konden niet bestaan zonder burgerlijke Regering. Alleen de bevoegdheid van de staat van beleg kwam in ons apparaat aan het Militair Gezag.

31771. De **Voorzitter**: Ik vraag mij af of hier niet ligt de kern van de moeilijkheden, die er later kwamen. In Frankrijk en België waren die liaison-officieren zich volkomen bewust, dat zij alleen liaison-officieren waren, dat zij verbindingen hadden te scheppen tussen de geallieerden en de Regering, die eerst in Londen zat, maar later overkwam, terwijl in het Nederlandse systeem het Militair Gezag niet alleen de taak had van liaison-apparaat te zijn, maar bovendien een zelfstandig bestuursapparaat vormde. Naarmate dus het liaison-apparaat die zelfstandige taak ging uitoefenen, kwam het liëren meer op de achtergrond.

A. U moet de omstandigheden in ogenschouw nemen. Neem aan, dat België met zijn liaison-officieren in dezelfde omstandigheden zou hebben verkeerdt als Nederland, d.w.z. langdurig oorlogsterrein zou zijn geweest, dan zou het resultaat geweest zijn, dat voortdurend door de Britse heren aan de touwtjes zou zijn getrokken.

31772. De **Voorzitter**: U wilt zeggen, dat de vergelijking niet helemaal opgaat. De vergelijking zou alleen opgaan, wanneer België ook een aantal maanden in tweeën was gesneden geweest.

A. Ja, dan zoudt u hebben kunnen constateren of ons systeem beter was geweest dan het Belgische. Er is thans geen vergelijkingsobject, want België is in tijd van een paar dagen bevrijd.

31773. De **Voorzitter**: In Frankrijk heeft het langer geduurd. Heeft u daarover gegevens?

A. Frankrijk had een liaison-organisatie, die bevoegdheden had, maar daarvan kwam niets te recht, want in Frankrijk had onmiddellijk de maquis de touwtjes in handen. Die had heel sterke bevoegdheden.

31774. De **Voorzitter:** Van civiel bestuur dus?

A. Ja.

31775. De **Voorzitter:** Dat is dus nog een derde figuur. Men had daar dus: Regering, Militair Gezag en als derde figuur de maquis. Maar waren in Frankrijk de verbindingen tussen Regering en maquis niet veel inniger dan in Nederland het geval was tussen Regering en verzetsbeweging?

A. De maquis stond onder bevel van generaal *König* en die was in Londen. Hij is met de troepen meegegaan. Hij is te vergelijken met de opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten, de Prins, en de B.S.

31776. De **Voorzitter:** De ondergeschiktheid van *König* aan *de Gaulle* was waarschijnlijk onmiddellijk?

A. Ja.

31777. De **Voorzitter:** Dan was de zaak daar toch een andere dan bij ons.

A. Toch werden er door de Fransen liaison-officieren gegeven voor Civil Affairs en als ik mij wel herinner, hebben die nooit veel te doen gehad.

31778. De **Voorzitter:** Bestaan er ook ergens gegevens over deze figuur in België en in Frankrijk? Zijn er tijdschriftartikelen over verschenen?

A. Ik heb er nooit iets van gezien.

31779. De **Voorzitter:** Wat u dus weet, hebt u uit gesprekken met anderen?

A. Ja.

31780. De **Voorzitter:** Had u contact met de leider van, ik zou moeten zeggen, de liaison-groep in België? Wie was daar de leider?

A. Wie de leider daarvan was, herinner ik mij niet. Ik had wel contact met hen en ook met de Fransen. Wij hebben in Londen.....

31781. De **Voorzitter:** Ik heb meer het contact op het oog in de winter 1944—1945.

A. Neen, toen had ik daarmee praktisch geen contact. Toen ik in Brussel kwam, waar ik gedurende enige tijd mijn hoofdkwartier had, was daar de Belgische Regering reeds; geheel België was toen bevrijd.

31782. De **Voorzitter:** Met andere woorden: toen u in Brussel zat, zal waarschijnlijk in België, gesteld, dat de Belgen ook een Legal Agreement hadden,.....

A. Dat hadden zij.

De **Voorzitter:** de tweede fase hebben bestaan.

A. Vermoedelijk wel.

31783. De **Voorzitter:** Juist. Is er ook in de jaren 1943—1944, in die voorbereidingstijd, contact gezocht met het bezette gebied, ten einde eventueel ook van daar functionarissen te requireren?

A. Niet door mij, want ik mocht geen contact met het bezette gebied onderhouden; dat was geheel in handen van de Regering en van B.I.

31784. De **Voorzitter:** Zijn er ook pogingen gedaan om figuren uit die gebieden aan te trekken, indien eventueel de bevrijding daarvan een feit werd?

A. Ik meen mij te herinneren, dat er een telegramwisseling is geweest tussen de Regering en het bezette gebied, waarin de plannen van het Militair Gezag in grote lijnen werden uiteengezet en waarin

verzocht werd om in de provincies en in bepaalde grote gemeenten figuren gereed te houden, die met het Militair Gezag zouden kunnen samenwerken en de zaak zo spoedig mogelijk zouden kunnen overnemen.

31785. De **Voorzitter:** Heeft dit in de praktijk ook gewerkt?

A. Slecht.

31786. De **Voorzitter:** Waaraan schrijft u dit toe?

A. Aan begripsverwarring.

31787. De **Voorzitter:** De zaak was dus niet zo, dat, indien men in een bevrijde plaats kwam, men kon zeggen: dat zijn de figuren, dat zijn de aangewezen mensen om met het Militair Gezag samen te werken?

A. In verschillende plaatsen is dit wel zo gebeurd. Maar er heerste een begripsverwarring in die zin, dat degenen, die zich aandienend als de militaire bestuurder of de garnizoenscommandant, voortkomende uit de O.D., zich voelden als de mannen, die zelf maar de leiding zouden moeten nemen, zulks mede op grond van de voorbereidende maatregelen, die men ter plaatse zelf reeds had getroffen. Men had zich niet gerealiseerd, dat men ten slotte kwam onder een noodwetgeving, die het Militair Gezag medebracht en die gehanteerd moest worden. Hierdoor was het aanvankelijk niet mogelijk om dergelijke figuren, die op deze situatie niet ingeschoten waren, direct in te schakelen.

31788. De **Voorzitter:** Er zijn dus betrekkelijk weinig personen, die op een dergelijke wijze naar voren zijn gekomen, in het Militair Gezag opgenomen?

A. Betrekkelijk weinig. De meesten kwamen uit de O.D. of een dergelijke organisatie en zij zijn in de richting gegaan van de B.S.; zij schaarden zich met hun mannen onder de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten.

31789. De **Voorzitter:** Daarbij kwam ook nog, dat, indien men de algehele bevrijding van ons land ineens zou hebben gehad, het Militair Gezag dan met een betrekkelijk klein aantal functionarissen in Nederland zou zijn binnengekomen, terwijl men door het rustpunt in het zuiden toen reeds een betrekkelijk groot aantal functionarissen zal hebben aangetrokken, die later in het noorden zijn gebruikt.

A. Dat moest wel. Ik kan mij niet meer de grootte van mijn aanvankelijke organisatie in het zuiden herinneren. Het zal ongeveer 200 man zijn geweest, hetgeen per provincie niet meer inhield dan één militaire commissaris met twee of drie medewerkers.

31790. De **Voorzitter:** U bedoelt, dat dit de oorspronkelijke opzet was, indien de herovering slechts korte tijd had geduurd en het gehele land achter elkaar bevrijd zou zijn geworden?

A. Ik heb deze gehele familie voor het zuiden moeten inzetten. De daartoe bestemde functionarissen zijn naar de hun aanvankelijk toebedeelde provincies gegaan, nadat wij een stafschool hadden opgezet om nieuwe mensen aan te trekken en voor het Militair Gezag-apparaat geschikt te maken.

31791. De **Voorzitter:** Door de uitbouw van het apparaat heeft men dus voldoende functionarissen gekregen om het gehele land te voorzien; vanáaar, dat er minder behoefte was aan de mensen, waarvan ik zoëven sprak.

A. Van het begin af is het streven geweest, dat de heren, komende uit het Militair Gezagsapparaat, te zijner tijd moesten terugtreden en zich moesten doen vervangen door anderen. Het is in het algemeen slecht gelukt, want de uiteindelijke toestand, toen het noorden bevrijd was, was, dat de meeste provinciale militaire commissarissen mensen waren, die uit Londen waren gekomen. Ik heb in verschillende gevallen in hen heel goede medewerkers gevonden, maar de overneming van de leiding is altijd heel moeilijk geweest. Om de top in een provincie te vervangen door iemand uit het bezette gebied, heeft voortdurend moeilijkheden gegeven.

31792. De **Voorzitter:** Daartoe zal ook wel hebben bijgedragen de menselijke eigenschap, dat, als men er eenmaal zit, het niet prettig is, zijn functie uit handen te geven.

A. Integendeel, Mijnheer de Voorzitter! Ik heb herhaaldelijk moeten vechten met de heren, omdat zij graag weg wilden. Het waren lieden, die bij hun bedrijven belangrijke functies hadden en om wie men, vooral in de bevrijdingsperiode, zat te schreeuwen.

31793. De **Voorzitter:** De uitbreiding, die u in het zuiden heeft gemaakt, vloeide niet alleen voort uit de wens om voldoende functionarissen te hebben voor de nog te bevrijden gebieden, maar was waarschijnlijk ook een gevolg van het werk, dat in het zuiden moest worden gedaan?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof, dat die beide factoren op één niveau stonden. Wij moesten in het zuiden vooruit en moesten meer mensen aantrekken. Er werden ons nieuwe taken op de schoulers gelegd van geallieerde zijde en er bleek voortdurend, dat als de leiding er niet kwam, de zaken niet goed gingen. Daarnaast is zeker even belangrijk geweest het vooruitzicht, dat wij het noorden in een ongelukkige toestand zouden aantreffen en daarvoor voorbereidingen moesten treffen.

31794. De **Voorzitter:** Stelt u zich eens voor — ik neem een theoretisch geval —, dat een ander deel van het land het bevrijd gebied was geweest en dat in dit andere deel zich de Departementen hadden bevonden, wat zou u dan hebben gedaan?

A. De Departementen gebruikt.

31795. De **Voorzitter:** Dan zou die uitbreiding van het Militair Gezag dus niet hebben plaats gehad?

A. Niet in die mate. Van een financieel beleid was er in het zuiden niets. Er was geen centraal punt. Dat moest dus worden gevormd. Er is toen in Tilburg een college gevormd, dat in zekere mate een Departement van Economische Zaken was. Ook voor Financiën is een dergelijke maatregel genomen. Ik heb dat gevormd, het zoveel mogelijk buiten mijn eigen organisatie latend, als een college met een grote mate van zelfstandigheid, met de mogelijkheid, dat de betrokken Ministers er rechtstreeks invloed op uitoefenden.

31796. De **Voorzitter:** De betrokken Ministers denken in het algemeen anders over die mogelijkheid.

A. Dat is heel jammer voor hen. Zij hebben het nooit begrepen.

31797. De **Voorzitter:** U wilt zeggen: het was inderdaad een zeer belangrijk feit, dat in het gedeelte van het land, dat bevrijd was, geen enkel Departement aanwezig was, en dus ook de krachten, die gewend waren met een landelijk bestuursapparaat te werken, ontbraken.

A. Ja, en de Departementen, die in Londen zaten, waren ten enenmale niet in staat de zaak over te nemen. Het waren aardige Departementen voor de situatie, die in Londen bestond, waar men wel regeerde, maar geen land had, doch wanneer er werkelijk opgetreden moest worden, waren zij daarvoor niet geschikt.

31798. De **Voorzitter:** De verschillende Ministers zeggen: ja, maar de pogingen, die wij deden om te komen tot een civiel Departement in het bevrijde gebied werden strijk en zet bij het Militair Gezag tegengewerkt. Zo ondervond het Departement van Sociale Zaken tegenwerking bij zijn pogingen om in Eindhoven een filiaal te vestigen. De heer van Rhijn heeft verteld, dat het Militair Gezag bezwaar maakte tegen het bordje op de deur: Departement van Sociale Zaken. Dit geeft reeds een duidelijke aanwijzing. Het Departement van Binnennlandse Zaken wenste in Den Bosch een bureau te formeren met behulp van de Provinciale Griffie en dit kon ten slotte niet anders opgelost worden dan door een soort van personele unie tussen het hoofd van de betreffende sectie van het Militair Gezag en het leiderschap van dat bureau tot stand te brengen. Dat was de heer *Linthorst Homan*. De Ministers gaan er van uit, dat hetgeen zij tot stand konden brengen, beperkt was, omdat zij niet over de Departementen beschikten, die boven de rivieren zaten, maar elke poging om iets als een civiel bestuur in het bevrijde gebied te scheppen, werd door het Militair Gezag stelselmatig tegengewerkt. Ik kan wel zeggen, dat het zo o.a. is uitgedrukt.

A. Ik twijfel er geen ogenblik aan, dat het in die geest is gezegd. Het verschil, dat er tussen de Regering en mij bestond, zat hoofdzakelijk hierin, dat ik er niets voor voelde en het levensgevaarlijk

achtte, wanneer men onder de omstandigheden, die er in het bevrijde gebied heersten, naast het apparaat van het Militair Gezag, een apparaat, dat bij de gratie van de geallieerden het civiele gezag mocht uitoefenen, hier en daar alle mogelijke andere Regeringsapparaten uit de grond zou laten verrijzen, die volkomen buiten verband met het Militair Gezag, met een onvoldoende bezetting en niet geleid — want de Ministers zaten in Londen en hadden een volkomen onvoldoende outillage — de maatregelen, die het Militair Gezag nam in samenwerking met de geallieerden, zouden doorkruisen. Ik heb daar de grootste chaos van verwacht. Dat is hier en daar ook geschied. Vandaar, dat ik dit altijd bestreden heb. Dat geef ik onmiddellijk toe, maar ik heb altijd gepropageerd: gebruik dit Militair Gezag, geef orders aan het Militair Gezag, beschouw het als je eigen voorpost, maar dat heeft men nooit gewild. De Minister van Sociale Zaken was daarvan een treffend voorbeeld. Hij stuurde achter mijn rug om lieden naar het bevrijde gebied met de opdracht bureaux op te richten en nam niet de moeite zich op de hoogte te stellen van hetgeen hij wilde doen.

31799. De **Voorzitter:** U zegt, dat u het zou kunnen begrijpen, dat de Regering bepaalde leiding aan het Militair Gezag gaf, hetgeen ook tot de bevoegdheden van die Regering behoort, maar u zegt er direct bij: de Regering, die in Londen zat, kon het eenvoudig vanwege de afstand heel moeilijk overzien, hetgeen ik kan begrijpen, gezien de verkeersmoeilijkheden in die tijd, en zij, die in het zuiden zaten, konden het niet, want die hadden geen apparaat tot hun beschikking. Maar zo komt men in een vicieuze cirkel.

Men zou kunnen zeggen, dat de Ministers, die in het zuiden zaten, konden worden beschouwd als een delegatie van de Regering, een ministeriële commissie bij wijze van spreken, zoals wij die meer kennen, en dat het alleen mogelijk voor hen zou zijn om deze taak uit te oefenen, indien zij over enig apparaat beschikten. De toestand was nu zo, dat er na Leer veel moete vier of vijf Ministers naar „Bosch en Ven" waren gekomen en dezen beschikten, als het goed ging, alles bij elkaar over een ammeteraar en een secretaresse. Met zo'n outillage kan men de taak van leiding geven aan het Militair Gezag — in principe erkennende, dat dit tot de bevoegdheden van de Regering behoort, en het zou moeilijk anders kunnen zijn dan dat men dit erkent — nu eenmaal niet uitoefenen. Daardoor komt men in een soort van vicieuze cirkel. Aan de ene kant zegt men: u moet geen bureaux oprichten, want uan oorkruist gij het Militair Gezag, maar aan de andere kant zegt men tegen de delegatie van de Regering, dat wil dus zeggen: tegen de Regering in Londen: de delegatie kan wel leiding geven, maar zij krijgt daarvoor de benodigde apparatuur niet. De delegatie kan toch geen leiding geven, als zij geen apparaat ter beschikking heeft?

A. Zij had dat apparaat in de vorm van het Militair Gezag. Neemt u het binnennlandse bestuur. Daar zat de heer *Linthorst Homan*. Die was in Londen bij het Departement van Binnennlandse Zaken geweest. Hij heeft de voorbereidingen voor de uitoefening van het civiele bestuur in de militaire periode met de Minister van Binnennlandse Zaken getroffen, aoor mij gecoördineerd in de militaire sector met de andere Departementen. Op Economische Zaken was het precies hetzelfde. Men had in Londen op het Departement van Economische Zaken de heer van *Blankenstein* zitten, tevens deel uitmakende van het apparaat, dat ik ter beschikking kreeg. Ten aanzien van het Departement van Waterstaat lag de zaak ongeveer hetzelfde. Wel heet de zaak zich niet geheel en al in precies dezelfde richting ontwikkeld, maar dat was een gevolg van het feit, dat de heren het reeds in Londen nooit geheel heuoen begrepen en naast het apparaat, dat ik had, een eigen zaakje wilden heuoen, niet begrijpende, dat ik niets anders deed aan hun apparaat, gemilitariseerd, meunenemen, terwijl ik dit apparaat coördineerde en aanpaste aan het geheel. Wanneer de heren in „Bosch en Ven" hadden gewild, hadden zij hun orders kunnen geven aan de corresponderende secties van het Militair Gezag. Maar de Minister van Binnennlandse Zaken wilde een eigen apparaat en dat kon niet. Hij had rechtstreeks aan de heer *Linthorst Homan* de orders, die uit Londen kwamen, kunnen geven. De Minister van Economische Zaken had precies hetzelfde kunnen doen aan de corresponderende sectie van mijn apparaat. Ook voor de Minister van Waterstaat gold hetzelfde. De overeenkomstige sectie in mijn apparaat was de sectie Openbare Werken.

31800. De **Voorzitter:** De consequentie van dit standpunt zou zijn geweest, dat de Ministers, die uit Londen kwamen, in de Cité Universitaire te Brussel hadden moeten zitten.

A. Dat zou inderdaad het beste geweest zijn. Ten slotte waren er verschillende secties, die vooruitgeschoven posten hadden. De

sectie Economische Zaken had een sterke kern in Eindhoven. Dat wij niet met de gehele zaak in bevrijd gebied zaten, was een kwestie van accommodatie, dat kon eenvoudig niet. Een man als *Linthorst Homan* had zijn sectie in Brussel, maar hij zat praktisch vier dagen van de week in bevrijd gebied, want daar had hij een kern. De Ministers hadden daarmee uitstekend kunnen werken. Ik zou er nooit enig bezwaar tegen hebben gehad, indien de heren orders hadden gegeven aan de apparaten, die ten slotte loten van hun eigen Departementen waren, maar ik had er zeker bezwaar tegen, dat zij iets nieuws gingen opbouwen en daarmee gingen doorkruisen wat mijn mensen deden.

31801. De Voorzitter: Gaat deze redenering nu wel geheel op? Als ik dit nu eens vergelijk met de positie van de opperbevelhebber ten opzichte van de Regering in de periode 1939—1940, dan blijkt dat men had de opperbevelhebber, die aan het hoofd stond van het militaire apparaat en die verantwoordelijk was aan de Regering. Volgens zijn instructie was hij niet verantwoordelijk aan de Minister van Defensie, maar aan de Regering in haar geheel en voor een bepaald onderdeel had hij dan nog te maken met de Minister van Defensie. Deze laatste Minister werd evenwel naast de Voorzitter van de Raad van Ministers aangewezen voor het contact namens de Regering met de opperbevelhebber.

En is het niet zo, dat de Minister, die de topleiding had van dat apparaat, in de praktijk op zijn Departement beschikte over een bepaalde afdeling, die hem adviseerde? Er is, naar ik meen, aan het Departement van Defensie een afdeling generale staf. Dat zijn de onmiddellijke raadslieden van de Minister, die hem als het ware bijstaan in het geven van de leiding aan het gehele apparaat. Dat ziet men overal. Ik meen, dat het in het buitenland ook zo was, dat de hoogste leidende figuren als *Churchill* en *Roosevelt* een eigen kring van adviseurs hadden, die hen bijstonden in het geven van de opperste leiding, terwijl u het aldus voorstelt: zij hadden in de Cité Universitaire kunnen gaan zitten en dan hadden zij onmiddellijk contact gehad met de afdelingen van het Militair Gezag.

Is het niet zo, dat, wil dit goed functioneren, een Minister, die het beleid wil uitstippelen, eerst een kring van adviseurs nodig heeft?

A. Als de Minister, zoals u voorstelt de Minister van Defensie, over een eigen Kabinetschef beschikte — het waren kleine apparaatjes; sommige diensten hadden twee man bij zich —, was daartegen geen bezwaar. Men heeft echter werkbureaux opgebouwd. Ik heb het voorstel gedaan aan de heren: Gaat nu niet in „Bosch en Ven” zitten, maar komt in Brussel.

31802. De Voorzitter: Hebt u dat voorstel concreet gedaan?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Ik heb bij verschillende besprekingen gezegd: Wilt u naar de overkant, komt dan in Brussel. Het is onbestaanbaar, dat de Ministers als voorposten in het bevrijde gebied zitten en de verantwoordelijke chef van het Militair Gezag in Brussel. Men wilde dit niet, men wilde kwartiermaker zijn in onze bevrijde gebieden, maar daar kon men niet werken.

31803. De Voorzitter: Daarbij speelt ook — ik denk hierbij met name aan iemand als de Minister van Binnenlandse Zaken — dat men zo snel mogelijk het gedecentraliseerde civiele bestuursapparaat (provincie en gemeente) wilde opbouwen. Wat kan de reden zijn geweest, dat men daarvoor geen gebruik van het Militair Gezag heeft willen maken? Is dat misschien een punt van conflict geweest, omdat het Militair Gezag het herstel van die gedecentraliseerde bestuursorganen niet wilde?

A. Integendeel, ik heb er herhaaldelijk op aangedrongen zo spoedig mogelijk daarmee te beginnen.

31804. De Voorzitter: Heeft het Militair Gezag daaraan gewerkt?

A. Inderdaad.

31805. De Voorzitter: Men moest natuurlijk zo snel mogelijk een steunpunt hebben in de burgemeesters, maar hoe stond het met de bevordering van de verdere opbouw, bijv. van de gemeenteraden?

Het probleem van de gemeenteraden zat mede vast op het feit, dat in het besluit E 119 bepaald was, dat de leden van de gemeenteraad zouden worden aangewezen door een commissie van drie personen, waarvan één de commissaris van de provincie was en de tweede was een lid van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal. De raak kwam hopeloos vast te zitten, omdat het besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal niet bestond en dus ook de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal niet bestond. Dat probleem moest op

de een of andere manier worden opgelost. Men kon het misschien iangs de weg van de practijk oplossen door een soort van colleges in het leven te roepen, die niet op de wet steunden. Dat is hier en daar gebeurd. Ik kan mij voorstellen, dat een Minister groot belang heeft bij de nodige contacten met de civiele steunpunten, die er zijn, om te beoordelen, hoe de wet gewijzigd moet worden. Natuurlijk kon men in Londen achter zijn bureau gaan zitten en zeggen: dat hapert er aan en daar haal ik een streep door, maar gorde wetgevende arbeid heeft voorbereiding nodig en kennis van de feitelijke toestand.

Dan kan ik mij toch voorstellen, dat men gezegd heeft: ik ga zelf eens kijken.

A. Inderdaad, maar nu komt u op een terrein, waar het inderdaad zo is gegaan. In de periode, dat Minister van *Boeyen* Minister van Binnenlandse Zaken was...

31806. De Voorzitter: Dat was in Londen, vóór de bevrijding.

A. Neen.

31807. De Voorzitter: Hij is 31 Mei 1944 opgevolgd door de heer *Burger*. Minister van *Boeyen* is toen Minister van Algemene Zaken geworden.

A. Maar er is een periode geweest, dat de heer van *Boeyen* Binnenlandse Zaken heeft gehad.

31808. De Voorzitter: Minister van *Boeyen* is op 31 Mei 1944 Minister van Algemene Zaken geworden en toen werd de heer *Burger* Minister van Binnenlandse Zaken. Echter op 27 Januari 1945, toen de Regering demissionair was, heeft de heer *Burger* ontslag gekregen en is de heer van *Boeyen* Minister van Binnenlandse Zaken a.i. geworden en dat is hij gebleven tot aan het optreden van de heer *Beel* op 23 Februari 1945.

A. Inderdaad. In die periode herinner ik mij een goede samenwerking tussen de Minister van Binnenlandse Zaken en Militair Gezag. Hij kwam in Brussel, waar hij logeerde, met mij in het algemeen bespreken, wat er gedaan moest worden. Hij ging met de heer *Linthorst Homan* op reis, gaf aan de heer *Linthorst Homan* zijn instructies, gebruikte het apparaat van de heer *Linthorst Homan* en ging ook alleen op stap.

31809. De Voorzitter: Bestond toen het bureau in Den Bosch nog? Is dat blijven bestaan?

A. Ja, maar het was aanvankelijk een afzonderlijk orgaan van Binnenlandse Zaken geweest in de periode van de heer *Burger*, doch het is later, meen ik, opgenomen in de sectie van de heer *Linthorst Homan*.

31810. De Voorzitter: Ik heb begrepen, dat ook in de periode van de heer *Burger* de heer *Linthorst Homan* al hoofd was van het bureau, dus dat men een soort van personele unie had.

A. Ja, maar later is het opgenomen in de sectie. Zo waren er meer voorbeelden van een goede-verhouding. De Minister van Sociale Zaken echter stuurde uit Londen iemand onder valse voorwendsels naar het bevrijde gebied. Hij kwam naar het bevrijde gebied, omdat er een zuster jarig was, of omdat zijn moeder ziek was en ging verschillende opdrachten uitvoeren.

31811. De Voorzitter: Hier is gesteld, dat toen de Ministers-kwartiermakers in Brabant kwamen — het was in de tweede helft van November — er grote moeilijkheden met de chef staf Militair Gezag waren geweest. Er is in de eerste plaats de kwestie geweest of er überhaupt wel Ministers naar het bezette gebied konden gaan, waarvoor, naar ik meen, nog een contact van de heer *Gerbrandy* met generaal *Eisenhower* nodig is geweest, en in de tweede plaats is daarop gevolgd de bekende brief van 12 November 1944, die u aan de Regering heeft geschreven, een brief, die de sfeer in ernstige mate heeft vertroebeld.

A. Ik heb toch in die brief niet anders gedaan dan de heren ernstig ontraden zich in het bevrijde gebied te gaan vestigen.

31812. De Voorzitter: In deze brief staat o.m. het volgende, dat dunkt mij in strijd is met de stelling, die u zoëven ontwikkelde.

„De vestiging van een aantal Ministers in Nederland, zonder Departementen of met uit den aard geheel onvoldoende personeel, heeft de volgende groote bezwaren:

1. De neiging zal ongetwijfeld bestaan om bij gebrek aan departementaal personeel zich te bedienen van de hulp van het

personeel van den staf Militair Gezag. Dit is echter ontoelaatbaar. De secties zijn onvoldoende van samenstelling en moeten nog verder uitgebreid worden. Zij kunnen niet tevens ten dienste staan van de Ministers, tot wier Departementen een deel van het personeel vóór de vorming van staf Militair Gezag heeft behoord. Anderzijds moet ik, om groote verwarring te voorkomen, den eisch stellen, dat aan het personeel van staf Militair Gezag uitsluitend door mij en niet door Ministers orders worden gegeven."

Dit gaat naar mijn gevoel volkomen in tegen de stelling, die u zojuist verkondigde, toen u zeide: De Ministers moeten maar naar Brussel komen; dan kunnen zij daar in hoogste instantie het Militair Gezag dirigeren. In deze brief zegt u: Zij kunnen geen gebruik maken van de staf Militair Gezag en van het personeel daarvan; dat is ontoelaatbaar, en bovendien zegt u, dat u de eis moet stellen, dat aan het personeel van staf Militair Gezag uitsluitend door u en niet door Ministers orders worden gegeven. Afgezien van het feit, dat ik de figuur, die hier wordt gesteld, nogal wonderlijk vind tegenover de Regering, meen ik ook, dat dit in strijd is met de stelling, die u zojuist verkondigd hebt.

A. Dat geef ik inderdaad toe. Dit is misschien in het begin op deze wijze nodig geweest; dit is de eerste versie geweest van deze zaak; zó moet u dit zien. Later is er veel over gepraat en heb ik herhaaldelijk bij besprekingen in Londen en in „Bosch en Ven" het standpunt, aat ik hier thans naar voren breng, uiteengezet. Dit is inderdaad een brief, die de zaak wat scherp en ook niet geheel juist stelt.

31813. De **Voorzitter**: Ik heb zo de indruk, dat de moeilijkheden, die later zijn ontstaan, toch niet geheel losstaan van de voorgeschiedenis; dat geeft nu eenmaal over en weer repercussies.

A. Dat is vanzelfsprekend.

31814. De **Voorzitter**: De stelling, die ik hier verder in die zelfde brief lees, is wél ongeveer uitgekomen. U zegt hier, dat, als de Ministers zich maar afzijdig houden, alle ontevredenheid van het volk zal worden afgereageerd, niet op de Regering, maar op het Militair Gezag.

A. Ik heb altijd in Londen reeds het volgende betoogd. Het Militair Gezag is een spons en men moet die spons laten volzuigen niet al wat er aan critiek bestaat en aan vuil te gooien is. De Regering moet zich daarmee niet bemoeien, want zodra zij zich zelf met de zaak gaat bemoeien en dus als spons gaat dienen, krijgt zij zelf die moeilijkheden.

31815. De **Voorzitter**: Hoe het echter zij, deze brief heeft, naar ons wel is gebleken, in de kring van het Kabinet zeer grote ontstemming gewekt. Er is ons medegedeeld, dat daarbij het woord insubordinatie is gebruikt.

A. Dan had men daarnaar moeten handelen.

31816. De **Voorzitter**: Er schijnt in het Kabinet besproken te zijn, dat die zaak door de Minister-president met u onder het oog zou worden gezien. Over het resultaat van dat gesprek zijn de mededelingen niet duidelijk, althans enigermate verschillend. De Minister-President scheen echter opdracht te hebben, in dit kader een uiteenzetting te hebben met de chef staf Militair Gezag. De heer Gerbrandy hebben wij er nog niet over gehoord.

A. Ik kan mij hier en daar er iets van herinneren. Het is een zodanig ingewikkeld proces geweest, dat ik het niet behoorlijk kan weergeven. Het heeft zijn einde gevonden enige dagen vóórdat het Kabinet-Gerbrandy aftrad. Ik heb toen een brief gekregen, waarin de Minister-President mededeelde, dat de tekst van mijn brief de Regering niet had behaagd.

31817. De **Voorzitter**: Was dat in Januari 1945?

A. Later, Mijnheer de Voorzitter! Het was het laatste Kabinet-Gerbrandy. Ik weet niet, of ik die brief nog kan vinden.

31818. De **Voorzitter**: Het was dus na de bevrijding?

A. Ja, het was zeker de liquidatie van een post, die nog openstond. Daarvoor zijn vele besprekingen nodig geweest. Ik ben enige malen naar Londen geweest. Er is nooit iets positiefs gezegd. Men was boos over die brief.

31819. De **Voorzitter**: Daarvoor was ook wel enige aanleiding.

A. Dat kan ik mij voorstellen. Als ik echter boos was geweest, zou ik hebben gevraagd of die mijnheer iets anders zou willen gaan doen. Men heeft echter nooit enige maatregel genomen, zich nooit uitgesproken en nooit gezegd: wij gaan toch of wij gaan niet. Men heeft steeds gearzeld. Ik herinner mij heel goed, dat om en nabij de jaarwisseling opnieuw de verhouding tussen Regering en Militair Gezag ter sprake is geweest. Toen heeft men mij gezegd, dat de beslissing van de Regering was — ik wist niet, dat ik nog een beslissing had te verwachten — dat men bereid was, mij in mijn functie te handhaven — iets, waarom ik niet had gevraagd —, maar op één voorwaarde, nl. dat ik een verklaring van trouw aan het Kabinet zou afleggen.

31820. De **Voorzitter**: Is u dat schriftelijk medegedeeld?

A. Mijn schriftelijk antwoord daarop heb ik in ieder geval nog in mijn bezit.

Ik heb daarop geantwoord. Ik herinner mij dat nog goed, want het was tussen Kerstmis en Nieuwjaar. Ik was in Londen en herinner mij nog goed hoe ik in mijn hotel die brief geschreven heb, waarin ik de Minister-president heb medegedeeld, dat ik die belangstelling had gehoord, maar dat ik niet van plan was een dergelijke verklaring af te leggen, aangezien ik een eed als officier had afgelegd, die voldoende duidelijk was, en dat, indien men aannam, dat ik deze had geschonden, men mij op normale manier moest behandelen en ontheffen uit mijn functie, en indien men verwachtte, dat ik hem zou schenden, men veiligheidshalve maar hetzelfde moest doen.

31821. De **Voorzitter**: Het zou interessant zijn die brief te kennen, want ik moet u toegeven, dat ik een verklaring van trouw aan ern Kabinet wel een enigszins zonderlinge figuur vind. Een Kabinet kan vandaag nog bestaan en morgen verdwenen zijn. Dat is nogal wonderlijk.

A. Het is niet gebeurd en ik ben rustig naar Brussel gegaan en heb er nooit meer iets van vernomen.

31822. De **Voorzitter**: Kunt u die brief nog opvragen?

A. Ik geloof het wel.

31823. De **Voorzitter**: Voor de gezagsverhoudingen in het algemeen — en nu spreek ik niet van het prestige van het Kabinet, maar over het prestige van de Regering, een Kabinet is iets tijdelijks, de Regering is continu — was deze hele conflictstof, naar het mij voorkomt, bepaald funest. Dit is een strijd geweest tussen de chef staf Militair Gezag en het Kabinet en dan nog met verschillende leden van het Kabinet in verschillende mate, want dat lijkt mij in de afweging van de posities de sterkte van de chef staf van het Militair Gezag, dat hij alleen met zich zelf had te rade te gaan en de Ministers met elkaar. Hoe het ook zij, dit conflict is fout, funest voor de gezagsverhoudingen.

A. Daarmede ben ik het volkomen eens.

31824. De **Voorzitter**: Daardoor dreven Regering en chef staf Militair Gezag uiteen, tegenstellingen, die bestonden, en tegenstellingen, die men vermoedde, werden steeds sterker op de voorgrond gesteld, en dat kon ook zijn weerslag vinden in de politieke verhoudingen in het land. Dat is de ernstige achtergrond. Als het alleen maar een kwestie was geweest, al was dat misschien ook ernstig, of het bestuur in het bevrijde gebied voor 60 of 75 pct. efficient was, dan zou het een kwestie van minder belang geweest zijn dan de in beweging geraakte gezagsverhoudingen. Dat vind ik het gevaar van de toestand. Om u dit te illustreren, kan ik u het volgende mededelen: Door een van de Ministers is verklaard, dat de strijd met de leiding van het Militair Gezag een der hoofdmomenten is geworden bij de Kabinetscrisis van Januari 1945. De andere kwesties, die er waren, met uitzondering dan misschien die van de toekomstige positie van het Parlement, hingen daarmee samen. Het hoofdmoment was de strijd met het Militair Gezag en in dat verband zei hij: het gevolg van een en ander is geweest, dat dit Kabinet is afgetreden en dat er een Kabinet van het Militair Gezag voor in de plaats gekomen is, waarbij hij dan nog de vraag gesteld heeft in hoeverre de chef staf Militair Gezag in dezen invloed uitgeoefend heeft. Ik zeg dit als illustratie om aan te geven hoever men met deze geschillen op drift kan raken en ik zou hierop dus gaarne een antwoord van u willen hebben.

A. Wat bedoelt hij met een Kabinet van het Militair Gezag?

De **Voorzitter**: Hij bedoelde, dat, toen het laatste Kabinet-Gerbrandy er kwam, dit eigenlijk een Kabinet was, dat volkomen beantwoordde aan de wensen van het Militair Gezag, en dat daarmee de laatste band met de vroegere staatkundige verhoudingen in Nederland werd afgesneden en dus ook het aanknopen van die band in de toekomst daardoor werd bemoeilijkt; dat men dus hier op deze wijze een Kabinet kreeg, dat in overeenstemming was met de wensen van de chef staf Militair Gezag. Daarbij komt dan direct een andere vraag aan de orde, nl. heeft de chef staf Militair Gezag in dit opzicht een bepaalde invloed uitgeoefend, ten einde te bewerkstelligen, dat de zaak deze richting uitging?

A. Dat kan ik met de grootste stelligheid ontkennen. Ik weet wel, dat het conflict, dat er was met het Militair Gezag — hoewel ik moet zeggen, dat ik daaraan van mijn kant nooit dié betekenis heb gehecht, die de Regering uit die tijd daaraan scheen te hechten — één van de redenen is geweest van het aftreden van het toenmalige Kabinet. Dat mijnerzijds enige invloed op de samenstelling van het daarna gevormde Kabinet zou zijn uitgeoefend, moet ik met de grootste stelligheid ontkennen; dat Kabinet is geheel buiten mijn medeweten om door de heer Gerbrandy in elkaar gezet. De heer Gerbrandy heeft daarvoor zijn agenten naar het bevrijde gebied gestuurd.

31825. De **Voorzitter**: Ik meen, dat hij eerder daartoe agenten uit bevrijd gebied liet overkomen.

A. Hij had een paar heren, die wij in de wandeling de „bereneiders" noemden; u kent hen misschien wel, het was een man uit het Noorden en nog iemand; die kwamen met de kandidaten naar Londen toe. Het enige dat ik van deze zaak weet, is, dat er op een gegeven ogenblik op mijn deur werd geklopt en mij werd gevraagd naar Londen te komen, ten einde te praten over een plaats in het Kabinet, hetgeen niet is doorgegaan, want ik kwam twee dagen later dan ik verwacht werd, omdat ik niet per vliegtuig op tijd weg kon, en toen ik eenmaal in Londen was, was de zaak weer voorbij. Dat ik echter enige invloed op de samenstelling van het toen gevormde Kabinet zou hebben uitgeoefend, wil ik nogmaals met de grootste stelligheid ontkennen.

31826. De **Voorzitter**: Kunt u die ontkenning ook geven, niet alleen ten aanzien van de samenstelling van het nieuwe Kabinet, maar ook voor wat betreft de afbraak van het oude Kabinet? De eerste steen, die uit dat oude Kabinet werd losgewerkt, was de toenmalige Minister van Binnenlandse Zaken, zulks naar aanleiding van de radiorede — dat was althans de officiële aanleiding —, door hem op 14 Januari 1945 in Eindhoven gehouden, waarbij men in het bijzonder is gevallen over een passage, die betrekking had op de zuivering. In die radiorede stond echter ook een passage, die gewijd was aan het Militair Gezag. Ongeveer tien dagen daarna is die radiorede de aanleiding geworden tot het ontslag van de Minister van Binnenlandse Zaken. Is uwerzijds op die radiorede ook de aandacht gevestigd in Londen?

A. Ik herinner mij, dat ik er met de Minister-President tijdens mijn bezoek aan Londen over gesproken heb. Ik dacht eigenlijk, dat het probleem alleen met de zuivering verband hield.

31827. De **Voorzitter**: Dat is inderdaad het officiële motief, dat steeds is gebruikt. Ik geloof echter, dat, als wij dieper in deze zaak doordringen, er dan nog wel andere motieven voor dat ontslag te vinden zijn, motieven, die ook wel voor de hand liggen.

Ik kom er echter speciaal op, omdat inderdaad een passage van die rede was gewijd aan het Militair Gezag.

A. Ik herinner mij alleen iets over de zuivering.

31828. De **Voorzitter**: U hebt de aandacht gevestigd op de passage van de zuivering?

A. Ik wil niet zeggen, dat ik de aandacht er op heb gevestigd. Ik weet alleen, dat er tussen de Minister-President en mij een bespreking is geweest, waarbij dit ter sprake is gekomen. Ik weet niet, van welke kant dit begonnen is. Ik ben er niet speciaal voor naar Londen gegaan. Op mij heeft die radiorede géén indruk gemaakt.

31829. De heer **Korthals**: Was het na het uitspreken van die radiorede?

A. In ieder geval vóór het ontslag.

31830. De **Voorzitter**: Dus tussen 14 en 24 Januari.

Hetgeen ik zoeven naar voren bracht, is een kant van de zaak, die u in die tijd misschien niet voldoende voor ogen hebt gehad. Ik kan mij voorstellen, dat u de zaak hebt bekeken van de technische kant, hetgeen in de eerste plaats uw werk ook was, en dat u geredeneerd hebt: ik meen, dat ik onder de omstandigheden, zoals die in het bevrijde zuiden bestaan, de problemen, die ik moet behandelen, technisch het beste kan oplossen met uitsluitend het apparaat van het Militair Gezag en dat andere organen, die daarnaast gaan werken, alleen maar belemmerend de zaken beïnvloeden.

Aan de andere kant heeft de manier, waarop deze strijd is gevoerd, die dus in wezen en in de aanvang een technische strijd was, die u ook misschien niet anders hebt gezien dan als een strijd over de techniek, problemen aan de orde gesteld, die ver boven het technische uitgingen. Ik redeneer nu veronderstellenderwijs en ik wil ook niet aan eik woord, dat ik zeg, gehouden worden, maar had men niet die consequenties, in het bijzonder het gezagsprobleem, ten slotte meer in het oog moeten houden? En heeft men het technische — hetgeen bij technici vaak voorkomt — niet op een hogere troon gezet dan het verdiende?

A. Ik geloof dat achteraf ook wel, Mijnheer de Voorzitter! Dat ik het niet heb kunnen realiseren, komt, doordat mijn aandacht geconcentreerd was op de kwestie, hoe de zaken zo goed mogelijk konden draaien. Als die problemen van zulk een groot belang en van zulk een grote betekenis waren, had ik toch kunnen verwachten, dat de Regering ook iets deed, iets anders dan een beetje praten en boos op elkaar zijn. Men had moeten zeggen: wij willen het zo, en in dat geval was ik de eerste geweest, die had ghoorzaamd.

31831. De **Voorzitter**: Nu nog een paar details. De vestiging van de Staf Militair Gezag in het bevrijde Zuiden heeft toch pas in April plaats gevonden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Dat is geweest in de eerste dagen van April.

31832. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat het zo lang heeft geduurd? Het gebouw van de academie in Breda was toch wel eerder beschikbaar?

A. Neen. Het was eerst bezet door de Engelsen en naderhand door de Canadezen. Ik heb voortdurend onderhandelingen gevoerd over de beschikbaarstelling van voldoende accommodatie in Nederland. Ik heb het in alle mogelijke plaatsen geprobeerd, bijv. in Eindhoven en de omstreken van Eindhoven. Onze geallieerde vrienden hebben het echter voortdurend geweigerd.

Ik mocht geen accommodatie in gebruik nemen, totdat ik ten slotte eigenlijk meer door toevallige omstandigheden van een Engelse vriend vernam, dat de generaal, die het zoveelste Britse corps commandeerde in Breda en de academie in gebruik had, bereid was een schikking te treffen om eerder Breda te verlaten dan in het voornemen lag, omdat hij wel begreep hoe belangrijk het voor mij was, dat ik naar het bevrijde gebied ging. Ik heb er over gesproken en kort daarna is het voor elkaar gekomen. De grootste moeilijkheid was, dat de verbindingen van Brussel met het bevrijde gebied moeilijk te onderhouden waren. De besprekingen, die over en weer moesten worden gevoerd, betekenden, dat men een autoreis van misschien zes tot acht uur moest doen, naarmate men geluk had of niet. Maar er waren ook andere bezwaren, die ik mij sterk realiseerde. Reeds in November hoorde ik in de volksmond het verhaaltje van „de heren van het Militair Gezag vinden het leuker in Brussel". Vandaar, dat wij alles geprobeerd hebben, maar wij hadden niets te vertellen. Er waren ook geen feitelijke mogelijkheden. Ik heb een keer van Britse kant het voorstel gehad om in Tilburg een deel van de villa's aan de Bredase weg te laten ontruimen ten behoeve van het Militair Gezag, maar het middel leek mij erger dan de kwaal.

31833. De **Voorzitter**: U bedoelt met het oog op de psychologische uitwerking?

A. Ja.

31834. De **Voorzitter**: Waaraan schrijft u het toe, dat, toen eenmaal heel Nederland was bevrijd, het nog geduurd heeft tot 4 Maart 1946 eer men tot volledige liquidatie van het Militair Gezag is kunnen komen?

A. Het Militair Gezag kon de zaak niet kwijt. Wij hebben in die tijd niets anders gedaan dan onderhandelen met de Departementen en de verschillende diensten om onze bemoeienissen over te nemen, want iedereen wilde weg en het was ook een onmogelijke toestand, maar men kon de zaken niet overnemen. Het uitstel kwam niet van onze kant, maar van de Departementen.

31835. De **Voorzitter**: Maar die Departementen waren toch in de loop van de zomer van 1945 al vrijwel alle gereorganiseerd. Waarom konden zij het niet overnemen?

A. Ik weet het niet. Er was een voortdurende huivering om de zaken ineens over te nemen.

31836. De **Voorzitter**: En toen hebt u het bij stukjes en beetjes gedaan?

A. Ja. De kring van bemoeienissen was wel abnormaal groot geworden. U noemde zoëven een datum in 1946, maar dat is de datum, waarop de staat van beleg helemaal afgelopen is; het overdragen van de belangrijkste bezigheden is in de zomer van 1945 gebeurd.

31837. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat toen de zaak reeds geliquideerd werd?

A. Ja, er bleef alleen een klein afwikkelingsapparaat bestaan, want ik werd 1 November 1945 benoemd tot chef staf van de generale staf en heb mij daarna niet veel meer met het Militair Gezag bemoeid. 1 Januari 1946 heb ik mij praktisch op de afwikkeling na helemaal teruggetrokken.

31838. De **Voorzitter**: Hoe groot is het apparaat in zijn grootste omvang geweest?

A. De grootste omvang op een bepaald moment is 15 000 man geweest.

De **Voorzitter**: 15 000!

A. Met de troepen inbegrepen.

31839. De **Voorzitter**: Ik bedoel meer het bestuursapparaat.

A. Daarvoor heb ik geen getal in mijn hoofd.

31840. De **Voorzitter**: Ook niet bij benadering?

A. Het aantal mensen van de centrale staf en de staven van de provinciale commissarissen schat ik te zamen op 500 à 600.

31841. De **Voorzitter**: Had u die grootte reeds in Brussel bereikt?

A. Na Brussel heeft er een vrij belangrijke uitbreiding plaats gehad.

31842. De **Voorzitter**: U was begonnen met ongeveer 200 man in September 1944; dat aantal is in Brussel gegroeid tot naar schatting...?

A. 400 à 500 man.

31843. De **Voorzitter**: en die verdere uitbreiding komt dan na de bevrijding van het noorden? Of heeft men in het zuiden nog een uitbreiding aangebracht met het oog op de bevrijding van het noorden?

A. Gedeeltelijk is dit inderdaad geschied met het oog op de bevrijding van het noorden; de grootste uitbreiding is echter geschied na de bevrijding van het noorden. De militaire commissaris in Friesland ging daar bijv. heen met een of twee toegevoegde officieren, een paar chauffeurs en een paar onderofficieren. Daarmede was de gehele zaak bekeken. Deze commissaris nu heeft zijn mensen aangetrokken in Leeuwarden; hetzelfde gebeurde in Groningen en overal elders. Er ging een kleine kern van het Militair Gezag naar een gebied en die kern trok de functionarissen aan.

31844. De **Voorzitter**: Over het vraagstuk van de arrestaties en de bevoegdheid daartoe is zeer veel te doen geweest. Zoudt u daarover nog even uw visie willen geven?

A. Toen het Militair Gezag voor het eerst in bevrijd gebied kwam, vonden de militaire commissarissen in Maastricht en Eindhoven — dat was dus ongeveer half September 1944 — een reeds bestaande toestand, nl. dat er arrestaties werden verricht door leden van de B.S. Het Militair Gezag heeft toen getracht daarin enige orde te scheppen, hetgeen nogal moeilijk was, want van de zijde van de B.S. werd deze zaak ook verder aangepakt en werd getracht richting

aan deze arrestaties te geven. Het eind van het lied was, dat mijn overwegingen als volgt waren. Ik achtte het hoogst ongewenst, dat de B.S., die onder Prins *Bernhard* ressorteerde, daarmede doorging, althans onder de verantwoordelijkheid van de Prins. Nu was de normale politie hierbij aanvankelijk uitgesloten, want die moest zelf eerst worden gezuiverd. Wij moesten echter een oplossing vinden en dat was ten slotte deze, dat de bevoegdheid tot arrestatie aan het Militair Gezag kwam, hetgeen berustte op de bijzondere voorschriften van het besluit, regelende de bijzondere staat van beleg, en dat op grond van een speciale machtiging, door mij gegeven aan de arrestatieploegen van de B.S., deze hierbij konden worden ingeschakeld. Die arrestatieploegen van de B.S. en de B.S. waren er en die kon ik niet wegcijferen. Ik heb over deze zaak met de Prins gesproken en hierover is overeenstemming bereikt. Ik heb later een regeling in verschillende fasen gemaakt. Zo werd geregeld, dat in die arrestatieploegen van de B.S. bepaalde lieden, b.v. reeds gezuiverde politiemensen, werden aangewezen, waarbij de zaak dus werd uitgevoerd, nog niet onder de verantwoordelijkheid van de normale politiechefs, maar onder de verantwoordelijkheid van speciaal daartoe aangewezen personen. In de daarop volgende fase kwam de gehele zaak van de arrestatie aan de normale politie, die inmiddels geheel, of althans voor het overgrote deel, gezuiverd was. In drie fasen hoopte ik dus te komen tot een volkomen normale uitoefening van de arrestatiebevoegdheid. Ik geloof, dat deze zaak in het algemeen wel zo verlopen is. Ik heb van deze regeling dan ook nooit grote spijt gehad.

31845. De **Voorzitter**: Wanneer hebt u in het zuiden ongeveer die derde fase bereikt?

A. Betrekkelijk kort voor de bevrijding van het noorden.

31846. De **Voorzitter**: Dus in het voorjaar van 1945. Het was zó, dat, voordat u er enige bemoeienis mee had: er richtlijnen zijn uitgegeven door de bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten. Dat was een lijst met een aantal gevallen, waarin betrokkenen voor arrestatie in aanmerking kwamen. Dit waren directieven, uitgegeven door de bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten aan de B.S.

A. Dat is anders geweest. Men heeft de bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten daarvoor misbruikt. Het heeft zich afgespeeld in Eindhoven. Die regels zijn uitgegeven door ren officier, die niet tot de staf van de bevelhebber behoorde, maar die, in Eindhoven aanwezig zijnde, zich met de zaken heeft bemoeid en zich heeft geproclameerd tot iemand, die namens de Nederlandse bevelhebber regels uitgaf. Dat is de heer *van Houten* geweest. Die zat daar als een van de leden van het Bureau Inlichtingen en is daar in botsing gekomen met mijn militaire commissaris, die aanwijzingen had voor bepaalde categorieën van het Militair Gezag.

31847. De **Voorzitter**: Zijn die categorieën vastgesteld vóór de bevrijding?

A. Die zijn reeds in Londen vastgesteld. In Londen is er een arrestatiebesluit gemaakt.

31848. De **Voorzitter**: Er was dus van de aanvang af een lijst met categorieën, uitgevaardigd door de chef staf Militair Gezag?

A. Die was er.

31849. De **Voorzitter**: En de mensen van de Binnenlandse Strijdkrachten hadden een andere lijst gemaakt. Die arresteerden op hun manier. Eerst zonder lijst en toen plaatselijk met lijst. Toen zijn er bevoegdheden verleend, hetgeen natuurlijk bevoegdheden waren, die inhielden, welke categorieën gearresteerd moesten worden. Zijn het ten slotte voor de B.S. uniforme directieven geworden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

31850. De **Voorzitter**: In Eindhoven heeft men dus eerst gehad de B.S., die zonder enige regeling arresteerde, daarna de B.S., die arresteerde met een lijst van categorieën, samengesteld door de heer *van Houten*, en ten slotte zijn er de richtlijnen gekomen van de chef staf Militair Gezag, waaraan men zich heeft moeten onderwerpen, terwijl in andere plaatsen die tussenfase wellicht is overgeslagen.

A. Wel is de eerste fase er geweest, dat men overal in het wilde weg arresteerde. Dat is later voorkomen, want er heeft zich naderhand een plezierige samenwerking ontwikkeld tussen de staf van de Prins en mij. Wanneer er iers werd bevrijd, werden mijn aanwijzingen door de heren van de Prins gebracht naar de B.S.

31851. De **Voorzitter**: Heeft de lijst, die u naar bevrijd gebied hebt meegebracht, later nog wijziging ondergaan?

A. Deze is enige malen gewijzigd.

31852. De **Voorzitter**: De termijn, die gold voor het N.S.B.-lidmaatschap, is b.v., naar ik meen, naar een later tijdstip verschoven, zodat, indien men vóór die datum was teruggetreden, men niet voor arrestatie in aanmerking kwam. Zo waren er nog een paar punten meer.

Van de kant van de B.S. werd altijd gezegd: de politie kan niet worden ingeschakeld, want zij is niet gezuiverd. Ik heb wel eens de indruk gehad, dat dat motief wel erg lang opgeld heeft gedaan. Ben ik daarin erg mis?

A. Ik heb er ook altijd tegen moeten vechten, dat het niet te lang getraineed werd.

31353. De **Voorzitter**: Ja, want het betekende, dat de bevoegdheid van de B.S. zou moeten ophouden. Het zou betekend hebben een terugdringen van de bevoegdheid van de B.S. Daarom heb ik de indruk gehad, dat het argument — in de eerste tijd was het natuurlijk juist — te lange tijd met voorliefde werd gebruikt.

A. Ja, maar door de tweede fase werd de invloed van de politie dagelijks sterker. Militaire commissarissen zorgden er voor, dat er voldoende gezuiverde politiepersonen kwamen, zodat aan het einde van de tweede fase de derde fase kon intreden.

31854. De **Voorzitter**: De lijst, die vastgesteld was door de chef staf Militair Gezag, had voor het grootste deel betrekking op onvaderlandslievende gedragingen. Aan de andere kant stond, dat de geallieerden ook bepaalde wensen hadden. Werden die wensen van de geallieerden geregulariseerd door een bepaalde veiligheidsklep in de lijst van de chef staf Militair Gezag of arresteerden de geallieerden eenvoudig daarbuiten om naar het hun goeddacht?

A. Ik kan mij niet herinneren of in de beschikking van de chef staf Militair Gezag de bijzondere categorieën, die de geallieerden nodig hadden, stonden. Wat ik wèl weet, is, dat er door de geallieerde veiligheidsdienst gearresteerd werd. Wij hadden een ander áoel. Zij hadden hun strijdkrachten te beveiligen en bij ons was het een kwestie van zuivering.

31855. De **Voorzitter**: Alle arrestaties werden dus niet geleid over het Militair Gezag?

A. Dit was juist een van de typische dingen, die de geallieerden zich voorbehielden.

31856. De **Voorzitter**: De lijst, die in het zuiden was vastgesteld, was zeer uitgebreid. Ik meen trouwens, dat die lijst ook wel enigermate rekening hield met de bijzondere omstandigheden, waarin het zuiden verkeerde, nl. dat de oorlogvoering werd voortgezet. Maar bij de bevrijding van het noorden lag de zaak anders. Daar was op het moment van de bevrijding de oorlog afgelopen. Men heeft daar niettemin gearresteerd volgens de bestaande directieven, die in het zuiden waren toegepast. Daardoor hebben wij achteraf een brok te verteren gekregen, dat niet mis was. Het heeft heel veel moeilijkheden voor de Overheid opgeleverd. Is nooit overwogen om voor het noorden op het moment van de bevrijding een ietwat gecorrigeerde lijst op te stellen?

A. Dat kan ik mij niet herinneren.

31857. De **Voorzitter**: Als u hadt kunnen voorzien, dat dit geleid zou hebben tot honderdduizend arrestaties in het gehele land, zou u het misschien nog wel eens bekeken hebben?

A. Inderdaad, hoewel ik toch ook op grond van deze lijst grote aantallen moest verwachten. Maar het is nooit een verzinsel van mij geweest wie er gearresteerd zouden worden. Dat is in overleg met de Regering gebeurd.

31858. De **Voorzitter**: Ook de categorieën?

A. Ja. Dat is gebeurd in overleg met de Regering.

31859. De heer **Koersen**: De vraag, die ik u zou willen stellen, hebt u eigenlijk reeds enigermate beantwoord, maar ik zou gaarne van u nog eens precies willen horen of er met het Departement van Justitie overleg is gepleegd omtrent het samenstellen van die arrestatielijsten.

A. Dat overleg is er herhaaldelijk geweest. Het opstellen van die eerste lijsten in Londen is geheel in overleg met het Departement van Justitie gebeurd.

31860. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat, toen dit probleem in het zuiden tot een oplossing moest worden gebracht, er drie partijen waren, die elkaar moesten vinden, nl. de bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten, de chef staf Militair Gezag en de Minister van Justitie. Die waren eigenlijk de hoofdfiguren, die tot een oplossing in dit probleem moesten komen.

A. En de illegaliteit.

31861. De **Voorzitter**: Nam die ook aan het overleg deel?

A. In ieder geval werd de illegaliteit door mij regelmatig ingeschakeld en geraadpleegd.

31862. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij het hierbij voor deze keer wel kunnen laten. Ik stel mij voor, dat, vóórdat wij dit onderwerp geheel zullen hebben afgehandeld, er nog gelegenheid zal zijn om verschillende punten, die door anderen naar voren zijn of nog worden gebracht, ook door u te laten belichten. U zult er wel prijs op stellen dit te kunnen doen. In deze eerste ronde laten wij de verschillende heren zoveel mogelijk hun uiteenzetting geven en de punten te berde brengen, die zij belangrijk achten. Wij moeten dan bezien wat hieruit resulteert voor een behandeling in een tweede ronde. Indien u echter zelf op het ogenblik nog bepaalde punten mocht hebben, ten aanzien waarvan u meent, dat het nodig is ze hier naar voren te brengen, dan wil ik u daartoe gaarne in de gelegenheid stellen.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof niet, dat ik dergelijke punten heb.

De **Voorzitter**: Ik dank u dan zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

H. J. KRULS.

DONKER, *voorzitter*.

SCHILTHUIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 9 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. GERRIT JAN VAN HEUVEN GOEDHART,
oud 47 jaar, wonende te Amstelveen,
riofredacteur van „Het Parool”, oud-Minister van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige.

32912. De Voorzitter: De Enquêtecommissie is thans bezig met de behandeling van de punten j en o van het Enquêtebesluit. Punt j betreft de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militair Gezag en de uitvoering daarvan, en punt o gaat over de moeilijkheden, welke zich in de Londense Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover zij van invloed zijn geweest op de Regeringspolitiek, en in het bijzonder de aan de leden van die Kabinetten verleende ontslagen. Nu heeft u de commissie hierover voorzien van een nota, die vergezeld is van uitgebreide documentatie, maar dit neemt niet weg, dat de commissie het toch op prijs zou stellen, een mondelinge uiteenzetting uwerzijds omtrent deze problemen te horen. Wij hebben successievelijk de verschillende Ministers gevraagd een dergelijke uiteenzetting te geven en ik geloof, dat het in het totaal van de verhoren een gemis zou zijn, wanneer wij, voor wat uw beschouwingen betreft, ons zouden beperken tot de stukken, die u heeft ingediend. Daarbij komt, dat het hier voor een groot gedeelte gaat om beleidsvragen; met betrekking tot deze beleidsvragen is het niet zonder belang, dat alle Ministers hun visie er op geven en daarbij in het bijzonder datgene naar voren brengen, wat naar hun mening in het beleid goed en niet goed is geweest. Wanneer wij van de verschillende betrokken Ministers hebben gehoord hoe zij daarover denken — misschien moeten wij later eventuele tegenstrijdigheden in die uiteenzettingen nog eens in een tweede verhoor met hen bespreken —, dan zal het misschien mogelijk zijn op deze wijze tot een eindoordeel over dit alles te komen. Dit is dus de reden geweest, dat wij u hebben gevraagd nog een mondelinge uiteenzetting te geven over de onderwerpen, die betrekking hebben op de punten j en o van het Enquêtebesluit. Wellicht kan dit het best zo gebeuren, dat u eerst mededeling doet van het tijdstip en de wijze, waarop u uit Nederland bent vertrokken, en in het bijzonder, hoe u daarna in het Kabinet bent opgenomen. Vervolgens komt dan het probleem van de bestuursvoorziening naar voren, waarbij in het bijzonder de kwestie van het Parlement een rol speelt. Daarna komen de organisatie en de opbouw van het Militair Gezag en de problemen, die zich daarbij hebben voorgedaan, waaraan u kunt verbinden een bespreking van de moeilijkheden, die u, met name in het bevrijde zuiden, heeft gehad op het gebied van arrestaties en de zuivering. Dat alles kan dan uitlopen in de Kabinetscrisis van Januari 1945, waarbij deze onderwerpen weer een rol gespeeld hebben. Op deze wijze kan, naar ik mean, een logische uiteenzetting worden verkregen.

Ik kan u ten slotte nog mededelen, dat de commissie zich heeft beraden over uw verzoek om ook een onderzoek in te stellen naar het al of niet gefundeerd zijn van de beschuldigingen, die door de heer *Lunshof* tegenover u zijn geuit. Het resultaat van die overweging is geweest, dat de commissie meent die beschuldigingen inderdaad in haar onderzoek te moeten betrekken, omdat zij met name zijn gericht tegen u in uw hoedanigheid van Minister en van oud-Minister. De commissie is van oordeel, dat deze beschuldigingen zo nauw met uw aandeel in het gevoerde Regeringsbeleid verband houden, dat zij deze in haar onderzoek moet betrekken. Ik geloof,

dat het het beste is, dat wij, nadat u de uiteenzettingen, die ik u zoëven heb gevraagd, heeft gegeven, dit punt afzonderlijk behandelen. Mocht u op dit programma om bepaalde redenen amendementen hebben, dan kunnen wij dit nog bezien, maar waarschijnlijk kunt u zich in deze gang van zaken wel vinden.

A. Zeker, al zal ik misschien, bij alles, wat ik moet vertellen, een enkele keer zijdelings reeds op die beschuldigingen van *Lunshof* moeten komen. Ik wil beginnen te zeggen, dat ik de commissie er erkentelijk voor ben, dat zij deze zaak zal onderzoeken, want het is een serie beschuldigingen, waarvan, naar ik waar zal maken, in het geheel niets houdbaar is en die op mij en mijn gezin in de loop van de tijd op uiterst pijnlijke wijze zijn gaan drukken. U vraagt, of ik wil beginnen met de wijze, waarop ik uit Nederland ben vertrokken, en wat daarbij de omstandigheden zijn geweest. Ik heb dit alles, uitermate schetsmatig natuurlijk, in mijn rapport aangeduid en ik neem dus aan, dat ik eventueel dit rapport in zoverre kan herhalen.

De Voorzitter: Ja, maar ik zou het wel op prijs stellen, wanneer u er een regelmatig relaas van maakt. Hierbij is het grote voordeel, dat u dan nog eens, omdat u het u zelf weer levendig voor de geest haalt, voor ons kunt onderstrepen, wat de meest saillante punten zijn, waartoe onzerzijds gestelde vragen ook nog kunnen bijdragen. Dit is de waarde, dunkt mij, van een mondelinge behandeling van de stof.

A. Ik ben al vrij vroeg — in begin 1941 — in contact geraakt met de — later als organisatie bestaande — „Paroolgroep” en in deze „Paroolgroep” heb ik de functie vervuld van één van de redacteurs van het illegale „Parool”. Wij hadden voortreffelijke contacten in vrijwel de gehele illegaliteit — en meer in het bijzonder met de groep „Vrij Nederland” —, waarmee wij — met name sinds medio 1942 — bijzonder nauw hebben samengewerkt.

Zoals u weet, is het tegenwoordige Tweede Kamerlid *Frans Goedhart* te zamen met *Wiardi Beckman* in Januari 1942 op het strand in Scheveningen gearresteerd. Later is hij, met zijn vrienden — althans het grootste gedeelte daarvan — ter dood veroordeeld. Deze vrienden zijn op één na geëxecuteerd. Hij zelf heeft een tijd doorgebracht in de strafgevangenis te Scheveningen, daarna in de kampen Amersfoort en Vught. In 1942 hebben 2 vrienden pogingen gedaan hem aaruit te krijgen. Wij hadden op dat ogenblik een program van actie, dat uitermate beperkt en hoofdzakelijk negatief bepaald was in de gedachte — dit was trouwens zo in de gehele illegaliteit —, dat wij ons tegen de bezetting wilden keren, maar hadden eigenlijk toch nog niets van duidelijke politieke voorstellingen ten opzichte van situaties na de oorlog, ofschoon daaraan natuurlijk wel eens aandacht werd besteed en daarover ook wel eens werd gesproken. Wij hebben evenwel, nadat het was gelukt — na twee mislukkingen — *Frans Goedhart* weer in vrijheid bij ons te krijgen, allengs toch meer contacten gezocht in de illegaliteit, met het oog op positieve programpunten. Eén van de bijzondere redenen daartoe was, dat, naar ik meen in 1942, een radiorede werd gehouden door H.M. de Koningin over de situatie onmiddellijk na de bevrijding, en meer in het bijzonder over de instelling van het z.g. Militair Gezag. Ik herinner mij buitengewoon levendig, dat die radiorede in de kring van „Vrij Nederland”, „Je Maintiendrai”, „Het Vrije Volk”, „Het Parool”, „De Waarheid”, „Christofoor” (dat meen ik toen ook al was verschenen) een vrij grote mate van verontrusting had gewekt. Wij hadden wel heel sterk het gevoel, dat men ons in Londen niet begreep.

32913. De Voorzitter: Ik zou u nog even iets willen vragen over het voorgaande. U had het over pogingen, die van de kant van u en uw vrienden waren gedaan om *Frans Goedhart* in vrijheid te krijgen. U bent daarop niet verder doorgegaan, maar ik heb begrepen, dat hij ten slotte onafhankelijk van pogingen uwerzijds in vrijheid is gekomen. Is dat juist?

A. Het is onafhankelijk van pogingen onzerzijds geweest. Twee Vughtse agenten, *Abrahams* en *Leemhuis*, hebben hem ten slotte laten slippen uit het politiebureau in Vught.

32914. De **Voorzitter**: Ja, dat is iets, wat u in de brochure van de heer *Lunshof* min of meer wordt verweten.

A. Ja, men moet dood zijn om bij de heer *Lunshof* als een fatsoenlijk mens te gelden.

De **Voorzitter**: Ik wilde u dit ter verduidelijking even vragen.

A. Wij waren dus enigermate verontrust over de aankondiging van het Militair Gezag, omdat wij heel sterk het gevoel hadden, dat wij na een periode, waarin wij door niets dan gelaarsde mensen waren geregeerd, toch erg graag weer door gewone burgers geregeerd zouden willen worden. Die verontrusting heeft aanleiding gegeven tot enige besprekingen tussen verschillende groepen, zonder dat men daarbij van enigerlei duidelijke organisatie kon spreken. In die tijd kwam echter *Joop Bartels* over, een koerier van de heer *Visser 't Hooft*, hij is nu arts in Amerika en was toen medisch student, uitgeweken bij het begin van de oorlog en dienst doende voor de heer *Visser 't Hooft* tussen Genève en het bezette Nederland. Hij kwam over, zocht contact met de groep Vrij Nederland en deelde mede, dat wij kennis genomen hebbende van die radiorede van de Koningin over het Militair Gezag, daarop wellicht critiek zouden willen uitoefenen en dat het de Koningin welkom zou zijn, wanneer die critiek dan maar vrijuit werd geleverd. Daarop hebben wij in de consistoriekamer van de Koeelkerk in Amsterdam — ik heb in mijn nota een fout gemaakt door die kerk de Vondelkerk te noemen; deze ligt halverwege de Vondelstraat, terwijl de Koepelkerk bij het Leidse bosje ligt — een gesprek gevoerd; uit de aard der zaak heb ik de presentielijst niet, maar in elk geval waren daarbij aanwezig *van Randwijk*, *Joop Bartels*, *Gerard Slotemaker de Bruine*, mr. A. H. *van Namen* en ik zelf. Wij hebben daar besproken welke bezwaren wij eigenlijk konden formuleren tegen die radiorede, die wij uiteraard niet helemaal zuiver in ons hoofd hadden zitten. Toen is besloten, dat *van Randwijk* en ik, respectievelijk dus voor „Vrij Nederland” en „Het Parool”, een uiteenzetting zouden schrijven van onze grieven. Dit is gebeurd — zeer spoedig waren wij het daarover samen eens — en het stuk is aan *Joop Bartels* meegegeven, bestemd voor Zwitserland; tegelijkertijd is die zelfde nota via de z.g. Zwitserse weg naar Londen gestuurd. Daarop is — ongeveer 1½ maand later, maar dit kan ik u niet meer nauwkeurig zeggen — een tweede radiorede van de Koningin gevolgd, houdende nadere explicaties omtrent dat, wat Militair Gezag eigenlijk zou zijn, waarbij nadruk werd gelegd op twee elementen. In de eerste plaats werd gewezen op het verschil tussen de ons uit de wet van 1899 bekende staat van oorlog en beleg, die niet meer zou gelden ten tijde van de werking van het Militair Gezag, en de bijzondere staat van beleg, die men middelerwijl in Londen had ontworpen. Het andere element was de nadruk, die werd gelegd op een zeer korte duur van het Militair Gezag, waarvan, als ik mij daarin niet zeer vergis, zelfs werd gesproken met de woorden: „dagen, hoogstens weken”; althans waren het woorden van deze strekking. Dit was voor ons allen uitermate geruststellend en wij hebben toen dan ook in „Het Parool” en in „Vrij Nederland” van die gerustgesteldheid duidelijk doen blijken. Ik ben zelf de schrijver geweest van een stuk, dat in „Het Parool” is gepubliceerd en waarin uitdrukkelijk werd gezegd, dat er na deze tweede toelichtende radioredevoering geen reden meer was, zich omtrent de komst van het Militair Gezag ernstige zorg te maken. Er was één groep, die tegenover dat Militair Gezag heel anders stond, nl. de O.D. Ik geloof, dat het mij past hier mondeling te herhalen, wat ik schriftelijk ook heb medegedeeld, nl. dat ik nog altijd met bewondering en met daardoor ook gestimuleerde vriendschap denk aan *Wiardi Beckman*, die reeds in 1941 de gevaarlijke ontwikkeling van de O.D. hier in Nederland zeer duidelijk heeft zien aankomen en die vreesde, dat die O.D. te zamen met de uit Engeland teruggekeerde militairen zou trachten toch iets van een — laat ik het negatief zeggen — onburgerlijk en daarom dus ook on-Nederlands regiem over ons te laten vaardig worden. De afstand in aanpak van deze dingen tussen de O.D. en de rest van de illegaliteit kan u hieruit duidelijk blijken — maar ik ben daar niet persoonlijk bij geweest en dit is dus alleen maar „de auditu” —, dat de zich noemende adjudant van de chef van de staf van de O.D. na de eerste redevoering van de Koningin over het Militair Gezag contact heeft gehad met de heren *van Randwijk* en *van Namen*, of althans met één van die beiden, en zich toen met bijzondere nadruk, op een lichtelijk ridicule wijze, op die radiorede beriep, zeggende woorden in de trant van: „Jullie kunnen nu op het ogenblik je gang nog gaan, maar als straks eenmaal het Militair

Gezag is ingesteld, dan is het vlug met jullie gebeurd, dan kun je maar niet zo allemaal van die wilde stukken in couranten schrijven, dan komen wij aan bod; wij zijn dan op dat ogenblik het verlengstuk van de opperbevelhebber van land- en zeemacht.”

32915. De **Voorzitter**: Wie was die adjudant?

A. Hij noemde zich in die tijd *van Buuren*. Ik bezit nog een dossier, mij afgestaan door „Vrij Nederland”, waarin correspondentie tussen hem en „Vrij Nederland” voorkomt en waarin hij zich ook zo noemt. Ik ben er niet helemaal zeker van, of hij niet dezelfde is als de tegenwoordige kolonel of generaal-majoor *Buurman*, maar dit geef ik graag voor beter, want ik kan het niet met stelligheid beweren. In ieder geval noemde hij zich in die tijd illegaal *van Buuren*.

32916. De **Voorzitter**: Waaruit kon men dat nu eigenlijk concluderen? Ik kan begrijpen, dat men merkte, dat er iets was van een organisatie als de O.D. — iedere Nederlander wist wel, dat een dergelijke organisatie bestond —, maar hoe kon men een gefundeerd oordeel hebben over de opvattingen van die organisatie? Was dat gebaseerd op mededelingen van personen, die men kende en die daarvan deel uitmaakten, of was het op grond van illegale geschriften, dat men tot deze conclusie kwam? Hoe kwam men tot een meningsvorming hierover?

A. Ik geloof, dat men moet zeggen, dat men tot die meningsvorming alleen maar door een zich opstapelende serie aanwijzingen, kleine verschijnselen, feiten, uitlatingen en contacten gekomen is. In de tijd, waarover ik nu spreek — dit zal dus zijn 1942 en begin 1943 —, had men op dit punt bepaald niet een gevestigde overtuiging, maar alleen een soort van onberedeneerde vrees. Men zag dat aankomen en men wist, dat in die O.D. de scepter werd gezwaaid door gewezen Nederlandse officieren en dat dezen de hele organisatie van meet af aan militairement hadden opgezet; vandaar ook — wat op mij altijd een beetje wonderlijke indruk heeft gemaakt —, dat zij met een chef staf en een adjudant van die chef staf werkten en met alle mogelijke andere titulaturen. Ik kan echter bepaald niet zeggen, dat er in die tijd een duidelijke opvatting als de „O.D.-opvatting” in Nederland gold.

Deze is wel steeds duidelijker ontstaan en in de loop van het verhaal, dat ik u moet doen, zal ik ook wel een aantal elementen daarvan nader moeten aanhalen. Dit was dan één van die kleine aanwijzingen omtrent de O.D., die hardnekkig niet wilde erkennen, dat er sprake zou zijn van een bijzondere staat van beleg en dat de rol van het Militair Gezag en dus ook van de O.D. bepaaldelijk niet zou zijn een zelfstandige machtsuitoefening naast — laat staan boven — het burgerlijk gezag. De O.D. heeft zich altijd in die richting uitgelaten en begon dat in die tijd — zie dat merkwaardig optreden van die adjudant tegenover één van de heren *van Randwijk* of *van Namen* — te doen. Een tweede aanwijzing, die als het ware meteen aansluit bij mijn verhaal, ligt in die aller-verdrietigste en ook, dunkt mij, verachtelijke spionage-affaire, waarover ik, naar ik meen, ook een paar woorden in die nota heb gezegd en die begonnen is, naar wij achteraf weten, in October 1943 en geduurd heeft tot eind Maart of begin April 1944. Er waren hier twee mogelijkheden van contact; de lange weg liep via Zwitserland — dit was dus de generaal *van Tricht* en de heer *Visser 't Hooft* — die als het ware zijn burgerlijke tegenspeler was — en daarnaast was er de korte weg via de zenders, een weg, die meer in het bijzonder liep van de O.D.-figuren, of zelfs van de O.D., naar de overzijde en, naar wij toch herhaaldelijk merkten, van de overzijde, met enige voorkeur misschien (dit kan ik niet met stelligheid zeggen) naar de O.D.

32917. De **Voorzitter**: Wanneer u daarover spreekt, spreekt u over de tijd van 1943. Was die verbinding er toen al in een mate, die van enige betekenis was?

A. De Zwitserse weg was er vóór die tijd.

32918. De **Voorzitter**: Neen, ik bedoel de zenderverbinding.

A. Zenderverbindingen zijn er bijv. heel duidelijk geweest — ik heb ze persoonlijk gehad, bij veelvuldige herhaling — in eind 1941.

32919. De **Voorzitter**: Over wie liep dat toen?

A. Over *Klaas Alblas*. Hij was de man, die zond en met wie ik

de gehele correspondentie met de Regering heb getelegrafeerd over de vraag, of na de weigering van kapitein *Tielens* (die had moeten meekomen met *Wiardi Beckman*) om naar de overkant te gaan, *Frans Goedhart* in diens plaats mocht treden.

Hierover is een serie telegrammen gewisseld van uit het buiten „de Oldeheem” in Naarden, waar toentertijd een zekere *Vaz Dias* woonde, één van mijn beste vrienden, die helaas ook is doodgeschoten. Ik heb zelf het koffertje met de zender van *Klaas Alblas* bij herhaling getransporteerd, onder meer van Bussum naar Huis ter Heide en van Huis ter Heide naar Zandvoort.

32920. De **Voorzitter**: Het geval-Alblas is ons bekend, maar die verbindingen zijn toch in die tijd slechts incidenteel geweest. Ik bedoel, dat de regelmatige verbindingen, op veel grotere schaal, eigenlijk pas gekomen zijn, toen het B.I. hier vaste voet had gekregen; dit is na Maart 1943 geweest. De O.D. heeft daarvan natuurlijk ook gebruik gemaakt, omdat de B.I.-agenten contacten hadden met de O.D.

A. Bij de Zwitserse weg had men de gewoonte het materiaal bij een fotograaf in Amsterdam te laten microphotograferen, en men is er zich nooit van bewust geweest, totdat het door een toeval werd ontdekt, dat die fotograaf een duplicaat van al die microphoto's maakte en afleverde aan de O.D., zodat de O.D. nauwkeurig wist, welk materiaal langs de Zwitserse weg naar Londen werd verzonden. Niet alleen was dat dubbieren uiteraard gevaarlijk — men moest in die tijd bepaald niets doubleren, dat niet gedoubleerd behoefde te worden —, maar bovendien was, althans naar mijn oordeel, het uitleveren van een dubluur aan iemand, die geen opdracht heeft gegeven, iets te maken en dus ook niet het recht bezit, iets te ontvangen, onbehoorlijk. De O.D. heeft dat gedaan, naar ons achteraf is gebleken door het geven van een militaire opdracht aan die fotograaf, en zij hebben gezegd, dat zij — O.D., althans de spreker voor die O.D. — hem, fotograaf, last gaven dat te doen. Deze man heeft in goede trouw gemeend, dat hij die last dan maar moest uitvoeren. Zo zijn gedurende de periode van ongeveer begin October 1943 tot ongeveer April 1944 alle Zwitserseweg-gegevens gedoubleerd en buiten weten van de mensen van de Zwitserse weg in de handen van de O.D. gekomen. Dit wijst op zich zelf opnieuw op een tegenstelling tussen de O.D. en allerlei andere illegale groepen.

Er komt nog een derde element bij. Ik nader nu de periode, waarin men over mijn reis naar Engeland begon te praten. Dat vindt zijn oorsprong in dat merkwaardige contact, dat mr. *Cramer*, het tegenwoordige lid van de Eerste Kamer, en ik in het eind van 1943 aan de Duitse grens hebben gekregen met de Oberst *Wilhelm Stähle*, later, na de „Putsch” op *Hitler* in 1944, met een nekschot vermoord. Het verhaal, hoe wij aan die overste zijn gekomen, zal uw commissie misschien niet interesseren en ik laat het maar achterwege. Wij hebben dus op een bepaald ogenblik met die man contact kunnen krijgen, in die zin, dat ons is medegedeeld, dat hij er prijs op stelde, enige mensen uit de illegaliteit aan de Nederlands-Duitse grens te ontmoeten. *Cramer* en ik zijn daarvoor naar Coevorden gegaan en hebben achter Coevorden, in een klein café'tje, contact met de Oberst gekregen. Vooral in die dagen was zoiets natuurlijk een merkwaardige zaak. Bij gebreke van een revolver zat men dan met een stuk staaftijzer onder zijn stoel, want men wist nu eenmaal niet of die overste wel een betrouwbare overste zou blijken te zijn. Het was echter een zeer betrouwbaar en fatsoenlijk man, die ons toen heeft verteld, dat hij de Nederlandse uitloper was van een uitermate wijd vertakte, zich lot in de Ministeries in Berlijn voortzettende, organisatie, die althans aan de westkant van Duitsland vrede wenste; het werd ons duidelijk, dat die organisatie in de hoop leefde, dat het gehele Westen in een gesloten eenheid zou opmarcheren naar het Oosten. Het was dus bepaald niet zo, dat dat complot toen al alleen maar capitulatie van Duitsland wenste; men zag aan de oostelijke kant nog wel hoop op een verdere afwikkeling van het conflict. Twee brieven, die ik van die overste — in zijn handschrift — nog in mijn bezit heb, wijzen daarop ook bijzonder duidelijk. Hij vroeg ons, of wij in staat waren, hem een schriftuur te leveren, waarin de voorwaarden zouden zijn geformuleerd, die aan Nederlandse zijde vervuld zouden moeten zijn, wilde er bij een vermoording van *Hitler* en een periode van onrust, in verband daarmee te verwachten, in bezet Nederland rust blijven heersen. Wij hadden geen enkele vrijheid tot onderhandeling en wij hadden gern enkele opdracht; wij bevonden ons dus in een bijzonder moeilijke positie. Wij hebben een nacht bedenktijd gevraagd en in het hotel van Wely in Coevorden heb ik toen, met het laatste Duits, waarover ik nog beschikte, een memorandum in elkaar gezet, waarin ik al die condities heb vastgelegd. Als ik het stuk achteraf lees, ben ik er niet eens zo verschrikkelijk ontevreden over. Dat stuk hebben wij de volgende dag aan die overste gegeven met de boodschap er bij: „Mijnheer, hier

is het overzicht van de voorwaarden, maar u moet wel goed beaenen, dat wij maar één wettige Regering hebben en dat die in Londen zit. Wij kunnen deze zaak moeilijk voor onze eigen verantwoording nemen en stellen ons dus voor, zo snel mogelijk deze aan u gedane mededelingen ook aan de Regering in Londen te doen toekomen en haar op de hoogte te brengen.” Terugreizende van Coevorden, hebben *Cramer* en ik toen tegen elkander gezegd: „Hier kan” — niemand kon weten, of die „Putsch” wel of niet zou voorvallen — „iets uiterst belangrijks gaan gebeuren.” Wij hadden met de man afgesproken, dat hij die „Putsch” in verder contact met mij, via een koerier, zou aanduiden als: „Eine Heirat” en dat de putschisten zouden worden aangeduid als: „zijn neef, die het voornemen had in het huwelijk te treden”. Nauwelijks waren wij terug in respectievelijk Amsterdam en Utrecht — in die laatste plaats was *Cramer* ondergedoken; ik was in Amsterdam ondergedoken —, het was althans nog geen week verder, of er kwam een mij totaal onbekende juffrouw, die mij een briefje gaf — ik heb het nog in mijn bezit — waarin de overste mededeelde, dat het mij wel zou verheugen, „dass mein Neffe mitte Januar zu heiraten beabsichtigt”. Hieruit mocht ik afleiden, dat de „Putsch” wellicht half Januari 1944 zou spelen. Daarop is contact met *Jaap Cramer* gevolgd en wij hebben tegen elkander gezegd: „Wij moeten onder deze omstandigheden een aantal mensen in vertrouwen nemen en ze dit zeggen, want wanneer die „Putsch” gaat spelen, dan zou het grootste ongeluk voor Nederland zijn, dat een volstrekt verdeelde illegaliteit op dat ogenblik tegenover die putschisten zou komen te staan, zonder áus het A.B.C. te kunnen presenteren van enigerlei program van actie, waarachter iedereen zich zou willen stellen.” Wij waren bang voor alle mogelijke vissers in troebel water van links en van rechts en wilden dus proberen, onder deze, naar ons voorkwam, nog al aringende omstandigheden een vorm van eenheid, van coördinatie in illegaliteit te verwezenlijken. Daartoe hebben wij een klein aantal uitermate betrouwbare vrienden bij elkander geroepen; dit waren: de heer *Bosch van Rosenthal*, de afgetreden Commissaris der Koningin in Utrecht, de heer *van Randwijk*, de heer *Slotemaker de Bruïne*, de heer *Holthe tot Echten*, toen oud-burgemeester van Zeist, nu burgemeester van Breukelen, *Cramer* en ik.

Dat groepje heeft zich altijd aangeduid als de Grebbe-commissie. Het feit, dat de heer *Bosch van Rosenthal* in 1940 het initiatief had genomen tot de oprichting van de echte Grebbe-commissie tot hulpverlening aan slachtoffers in de Grebbelinie, een commissie, waarvan ik ook lid ben geweest, gaf een gereede aanleiding om alle eventuele contacten ter zake van deze illegale geschiedenis met de heer *Bosch van Rosenthal* te camoufleren achter de Grebbe-commissie. Vandaar, dat wij dat illegaal contact sindsdien maar de Grebbe-commissie hebben gedoopt. Daar hebben wij ons memorandum overgelegd. Het is daar besproken en de daar aanwezigen hebben er van gezegd, dat zij zich met dat door ons aan de overste verstrekte rijtje punten volledig konden verenigen, al waren er mensen, die vonden, dat wij hier en daar nog wat hadden moeten toevoegen. U begrijpt, dat men daaromtrent niet altijd gelijk denkt, maar principiële punten van verschil waren er in het geheel niet. De moeilijkheid was toen enigerlei contact tussen de verschillende illegale groepen te leggen, en daartoe moest iemand het initiatief nemen. Door ons is toen aan de heer *Bosch van Rosenthal* gevraagd, of hij dat wilde doen. Hij had ons aller vertrouwen en ons aller waardering voor de wijze, waarop hij zich gedroeg, en wij vonden hem bovendien een man van veel meer gezag dan één onzer, zodat hij dus gemakkelijker dan wij anderen zou kunnen uitnodigen om eens samen om één tafel te gaan zitten. Dergelijke uitnodigingen zijn toen op uiteraard illegale wijze — dus niet niet R.S.V.P. en met mooi gedrukte briefjes — uitgegaan naar de verschillende illegale groepen. Daarop hebben er 2, wellicht ook 3, besprekingen plaats gevonden op een advocatenkantoor in Amsterdam, waarvan ik er 2 heb bijgewoond, wanneer het er 3 zijn geweest, of allemaal, wanneer het er 2 zijn geweest. De heer *Bosch van Rosenthal* fungeerde daarbij als voorzitter en hij heeft al die groepen dus gevraagd „welk maximaal program wij gezamenlijk zouden kunnen leveren, ingeval er eens iets mocht gebeuren”. De bijzonderheden van de „Putsch” en het contact met de overste is niet aan deze illegale groepen medegedeeld, omdat dit, met het oog op *Cramer* en mij, te gevaarlijk werd geoordeeld. Dat hele contact was natuurlijk lang niet zonder bedenking en wij wisten ook niet in hoeverre die overste eventueel nog dubbel spel speelde. Alle groepen bleken bereid met de heer *Bosch van Rosenthal* aan tafel te zitten en niet hem over deze zaak rustig te overleggen, met uitzondering van de O.D., die weigerde. Ten slotte heeft *van Randwijk*, later ook ik zelf, aan de O.D. een briefje gestuurd, waarin het bijna op smeken aankwam, of men niet toch alsjeblieft eens aan die tafel kwam zitten met een man van zodanige achtenswaardigheid als de heer *Bosch van Rosenthal*, om

over deze zaak eens te spreken, maar de O.D. bleef dit hardnekkig weigeren, mede onder de mededeling, dat zij haar taak na de bevrijding al precies wist en generlei behoefte gevoelde aan enigerlei contact, dat zij bovendien te gevaarlijk achtte.

32921. De **Voorzitter**: Wist u, wie toen de leiding van de O.D. had?

A. Ja, wij wisten, ik ineen ook op dat ogenblik, dat generaal *Röell* dit deed, maar het kan ook wel anders zijn geweest; dit durf ik niet met zekerheid te zeggen. U zou het beter kunnen vragen aan *van Namen*, die het ongetwijfeld weet, of eventueel aan *Slotemaker de Bruine*, die het hoogstwaarschijnlijk weet. Ik zelf heb niet anders dan via „Vrij Nederland” contact met de O.D. gehad, nooit rechtstreeks. Toen de O.D. dat weigerde, hebben wij zelfs nog geprobeerd het te doen met inschakeling van het z.g. Vaderlands Comité waarvan, in die tijd al, de tegenwoordige Minister-President, de heer *Drees*, de voorzitter was. Ik ben toen voor deze zaak nog bij de heer *Drees* geweest, maar wat wij ook geprobeerd hebben, het is ons niet gelukt de O.D. er toe te krijgen zelfs maar deel te willen nemen aan enigerlei bespreking in zake de coördinatie van de illegaliteit. Overigens kwam uit Engeland, tot onze grote schrik en teleurstelling, een kort antwoord per radio op de vraag, die wij bij de inzending van ons memorandum in zake *Wilhelm Stuhle* hadden gesteld, of wij dit contact mochten voortzetten. Wij waren er van overtuigd, dat het van het grootste belang was er mee door te gaan, maar wij wilden dit toch niet doen zonder consent van de Regering. Daartoe hadden wij gevraagd, of men door de radio wilde mededelen in geval van doorgaan: *de Graaf* moet doorgaan (*de Graaf* was mijn illegale naam uit die tijd) en in het andere geval: *de Graaf* moet niet doorgaan. Door de radio kwam nu de mededeling, dat *de Graaf* maar niet moest doorgaan.

32922. De **Voorzitter**: Hoe had u het in dit geval gevraagd?

A. Dat kan ik mij niet meer met zekerheid herinneren. Het speelde in het voorjaar van 1944; het kan in Januari 1944 zijn. Mijn eerste bespreking met *Stahle* was één dag vóór Kerstmis 1943. Het tweede contact is omtrent Oudejaar geweest; toen hebben wij nog een keer geprobeerd — tevergeefs — hem daar weer in Coevorden te vinden. Direct daarna, dus ongeveer begin Januari, hebben wij gevraagd: doorgaan of niet. Het antwoord kwam heel vlug; voorjaar 1944 kan het dus niet geweest zijn, maar ongeveer Januari.

32923. De **Voorzitter**: U zond in 1941 over de zender van *Alblas*. Maar welke verbinding had u in die latere tijd?

A. Zelf had ik geen zenderverbindingen, maar ik meen, dat „Vrij Nederland” er één had; dit zou u echter aan „Vrij Nederland” moeten vragen, want die vraag kan ik niet beantwoorden. Bij mijn welen zou het dus een antwoord via de Zwitserse weg moeten zijn, maar ik geef graag toe, dat dit bijna niet mogelijk is, want op zo'n korte termijn kon men dat haast niet overbrengen.

32924. De **Voorzitter**: Heeft u bij die zendercontacten wel eens de naam *de Geus* gehoord?

A. Neen; buiten *Klaas Alblas* heb ik alleen *Johan Grun* gekend (dit was dezelfde als *Brutus*). Deze was gestuurd om contact met „Het Parool” op te nemen en dit is ook gelukt. Met hem heb ik uitvoerige besprekingen gehad in de winter van 1944 of 1943.

32925. De **Voorzitter**: Speelde daarin ook *Brant van Oord* een rol?

A. Ja, *Brant van Oord* uit Doorn speelde daarin een rol en op de achtergrond is er *George Ridderhof*.

32926. De **Voorzitter**: Hoe beschouwt u *Bram van Oord*?

A. Positief fout! Daaraan heb ik nooit getwijfeld, sinds ik allerlei bijzonderheden over hem heb gehoord. Na de oorlog heb ik me ook beijverd hem te laten vastzetten.

32927. De **Voorzitter**: Was u in die tijd ook al op de hoogte van de aard van de persoon van *George Ridderhof*?

A. Alleen door datgene, wat ik van *Johan Griin* over hem wist.

32928. De **Voorzitter**: En deze wist het ook niet precies?

A. Hij was wel in twijfel, maar hij wist het niet.

32929. De **Voorzitter**: Op dat moment wist u er echter niet meer van?

A. Neen. Wij hebben dus de mededeling gekregen, dat *de Graaf* niet moest doorgaan, hetgeen betekende, dat ons het contact met overste *Wilhelm Stähle* werd verboden, en sindsdien hebben wij dit ook niet meer nagestreefd. Dat was één van de vele redenen, die het groepje, dat ik als Grebbe-commissie heb aangeduid, echter toch het gevoel gaven hoe belangrijk het wel zou zijn, wanneer er iemand naar de overkant zou worden gestuurd, omdat men daar ten prooi scheen te zijn gevallen aan allerlei misvattingen. Bovendien hadden wij sterk het gevoel, dat het contact met de overkant zo slecht was, dat wij wellicht meer en meer naast elkander aan het opereren sloegen.

Een „terugkeer-regeling” werd voor alles en nog wat voorbereid. U herinnert zich wel, dat allerlei professorenkringen zich bijvoorbeeld bezighielden met het ontwerpen van regelingen, die onmiddellijk na de oorlog ten aanzien van bepaalde afwikkelingen zouden kunnen gelden, en wij dachten, dat men dit in Londen toch ook wel zou doen. Er is toen in de Grebbe-commissie besproken of niet iemand naar de overkant zou gaan. Het is ook besproken met *Joop Bartels*, die in die tijd wel eens over is geweest, en men was er in het algemeen vóór; „Het Parool”, „Vrij Nederland”, de Grebbe-commissie waren er vóór. Er is toen een serie vergaderingen geweest ter voorbereiding van die reis.

Ik zal dit niet in details vertellen. U begrijpt zelf wel, dat in die tijd het maken van een overtocht naar Engeland een volstrekt levensgevaarlijke zaak was. Er waren echter omstandigheden, die bij het vaststellen van de persoon, die naar de overkant zou gaan, de keus op mij deden vallen en niet op mijn vriend van *Holthe tot Echten*, die eigenlijk evenveel als ik daarvoor in aanmerking kwam. De omstandigheid, die de doorslag gaf te mijnen aanzien, was, dat ik allengs in de loop van 1943—1944 bijzonder door de Duitsers werd gezocht.

Er is in December 1943 één van onze mensen gearresteerd, die tot mijn grote spijt het niet heeft weten te houden tegen de Duitsers, ofschoon hij nimmer is mishandeld, en die op een bepaald ogenblik van mij 10 mogelijke adressen aan de Gestapo heeft medegedeeld, waarna de Gestapo de 21ste Januari 1944 op al die 10 adressen tegelijk een overval heeft gedaan. Door een bijzonder merkwaardig toeval — een haas, voor het opeten waarvan ik door één van mijn vrienden was uitgenodigd — bevond ik mij die 21ste Januari 1944 op het 11de adres en ben ik dus niet gepakt. Men heeft de inspecteur *Keizer* uit De Bilt, een N.S.B.-er, die mij van gezicht kende, doordat ik daar had gewoond, plus 2 rechercheurs vrijgemaakt van hun normale werk met de opdracht, mij te arresteren, en er werd R.M. 10000 uitgelooft voor de man, die mij zou kunnen krijgen, plus het ijzeren kruis tweede klasse en rangsverhoging. Dit was op 21 Januari. Hierbij raak ik nu de brochure van *Lunshof*, waar deze zegt, dat een zekere mijnheer *Meijer Schwencke* — over wie ik graag het een en ander zal mededelen, indien u daarop prijs stelt — gediend heeft als reisbureau van de „roemruchtige kolonel *Blake*”. Ik verheug mij er in, niet roemruchtig te zijn, maar ik ben inderdaad „kolonel *Blake*” geweest, althans *Blake*, zonder kolonel. De werkelijkheid is, dat de mededeling, die ik u hier doe — n.l. dat ik gezocht werd door 3 daarvoor vrijgemaakte mensen en dat er een beloning was in de vorm van R.M. 10 000, het ijzeren kruis en rangsverhoging —, over mij is verteld door die mijnheer *Meijer Schwencke* aan één van mijn vrienden, die mij deswege heeft kunnen waarschuwen en gezegd heeft: „Denk er aan, dit horen wij van één van onze spionnen in de S.D.”. Ik ben er nog altijd blij om, dat ik het wist, want dan was men ten minste enigszins op zijn hoede. Die *Meijer Schwencke* kende ik van vóór de oorlog als een zeer onbetrouwbaar man, met wie ik nooit iets te maken had willen hebben en met wie ik in de oorlogsjaren nimmer iets, wat dan ook, rechtstreeks of zijdelings, te maken heb gehad, die dus op geen enkele wijze als „reisbureau van kolonel *Blake*” heeft gefungeerd, maar wiens enige nauwkeurig bepaalde rol is, dat hij die gegevens omtrent de mate van mijn gezochtheid via één van mijn vrienden te mijner kennis heeft doen komen. Die gegevens waren waardevol voor mij. Het feit, dat ik zo exorbitant werd gezocht — ik placht in die dagen wel eens naar Arnhem te reizen, waar ik eens in de week moest zijn voor een redactievergadering, in de uitdossing van een kapelaan, die mij daarvoor beschikbaar was gesteld —, heeft mede er toe geleid, dat ik meer dan de heer van *Holthe tot Echten* geacht werd in aanmerking te komen om naar de overkant te gaan, en aldus is toen besloten.

De voorbereiding heeft vrij veel tijd gekost, maar op 24 April 1944 ben ik vertrokken. Ik had — het zou een te lang verhaal worden om dit alles te detailleren — in totaal de volgende credentials; ik mocht optreden namens de groep van „Het Parool” en namens „Vrij Nederland”, ik had, door bemiddeling van de heer *d'Ailly*, de tegenwoordige burgemeester van Amsterdam, twee boodschappen uit mijn hoofd moeten leren ten dienste van de heer *Trip*, betreffende de

positie en regeling van de gulden na de bevrijding, en ik had daags vóór mijn vertrek een zeer uitvoerig gesprek gehad met de tegenwoordig Minister-Président, de heer *Drees*, die mij uitvoerig heeft uitgelegd, voor welke moeilijkheden het Vaderlands Comité zat, dat zijn eigen positie onnaauwkeurig bepaald achtte en dat graag zou willen weten, welke opdracht het eventueel van de Regering zou krijgen na de bevrijding, weshalve de heer *Drees* mij die positie heeft uitgelegd, er enige vragen aan verbindende. Hij deelde daarbij mede (ik voeg dit toe als tragische bijzonderheid), dat het eigenlijk al niet meer nodig was, dat hij mij die boodschap gaf, want terwijl ik over land zou proberen, Engeland te bereiken, zou de dag na mijn vertrek prof. *Victor Rutgers* trachten per bootje over te steken en deze zou dus, mocht hij slagen, aanmerkelijk eerder in Engeland zijn dan ik en hij had precies hetzelfde verhaal en dezelfde boodschap. Ik heb de heer *Victor Rutgers* in die tijd alleen maar op een afstand bewonderd om de houding, die hij in het verzet heeft aangenomen. Ik acht hem één van de belangrijke figuren in het verzet van die tijd en met groot verdriet heb ik bij mijn aankomst in Engeland vernomen, dat hij gearresteerd was en ook is gevallen. Ik ben met die vier opdrachten, d.w.z. om „Het Parool” en „Vrij Nederland” te vertegenwoordigen, met boodschappen van de heer *Trip*, via de heer *d’Ailly*, en vragen van de heer *Drees*, op 34 April van Amsterdam vertrokken, via België, waar ik als „landbouwer-eigenaar”, *Jean Hubert Bollen* geheten, met trams door België ben gereisd in 3 dagen tijds. Ik naderde Frankrijk en ben toen gekloinmen over een brug met prikkeldraad en met mijn Franse identiteitskaart, volgens welke ik apotheker *Joseph Marcel Dugard* in Toulouse was, heb ik door Frankrijk gezworven naar Toulouse. Daar aangekomen, moest ik 9 dagen op een gids wachten. Ik moest alle-n over de Pyreneeën; dit was opdracht. Doorgaans ging men in een konvooi, maar ik moest alleen met een gids. Na 8 dagen is die gids inderdaad verschenen en heeft mij prompt 's nachts om 2 uur in de sterk gelaten. Ik ben met veel moeite weer teruggekeerd naar mijn punt van uitgang en heb weer twee nieuwe gidsen gevonden, die mij in een veel later stadium in de steek hebben gelaten. Ik heb toen een 2-tal dagen en een nacht helemaal alleen (dit zal ik niet licht meer vergeten) door de Pyreneeën gezworven en wanneer men dan ook niets te eten heeft, wordt dit een zeer onbehaaglijke situatie. Weer ben ik op mijn punt van uitgang teruggekeerd en ten slotte, na een hoogst merkwaardige reis, op mijn buik liggende op het dak van een autobus, met 2 smokkelaars de Pyreneeën overgelopen. Na ongeveer 22 uur lopen ben ik in Andorra aangekomen. Aan de Spaans-Andorraanse grens ben ik gevangengenomen en heb ik enige tijd in de Spaanse gevangenis gezeten; dit is geen vacatieverblijf en ik kan het u niet aanraden. Na 3 à 4 dagen ben ik torn met 12 Fransen, die eveneens gevangen waren genomen, naar Lerida getransporteerd. Daar heb ik, vanwege het feit, dat ik boven de 43 was, een résidence forcée gekregen. Het verschil tussen een résidence forcée en een gevangenis bestaat doorgaans hierin, dat men in een gevangenis geen licht en lucht heeft en ook slecht eten en in een résidence forcée wel licht en wat lucht en ook slecht eten. Ik heb echter niet te klagen over het hotelletje, waar ik was ondergebracht. Van daar mocht ik naar Madrid gaan, ongeveer 5 dagen na het begin van de invasie. Ik heb het bericht omtrent de invasie in Lerida vernomen en ben een huis hoog gesprongen. De houding van de Spanjaarden wijzigde zich toen ook aanmerkelijk; zij werden ineens beleefd. Tot die tijd waren ze nog onbeschoft, maar daarna was dezelfde politie-inspecteur, de heer *Monty* in Lerida, bereid, mij voor de eerste keer in mijn leven een stoel te geven, ofschoon ik een kapotte knie had van mijn Pyreneeënwandeling. Ik had altijd moeten staan, bij voorkeur 2 uur, ook wel eens 12 uur. Hij liet iemand gewoon in een hoek van zijn kamer staan en merkte je niet op. Wanneer men dan even kuchte, zag hij je nog niet en liet je rustig vele uren in de hoek van de kamer staan, maar dan zei hij plotseling: „Ah, vous êtes là, allez y.” Dit was de wijze, waarop hij je behandelde. Maar die dag na de invasie was de man erg te spreken en toegankelijk en zei toen: „Heb ik u niet netjes behandeld?” Ik zei: „Nee, mijnheer, dat heeft u helemaal niet.” Hij vertelde, dat hij het toch altijd zo netjes met mij had bedoeld, en vroeg mij of de Duitsers nu werden verslagen. Ik zei hem, dat ik er nooit aan had getwijfeld, maar hij blijktbaar wel. Hij wilde nu echter graag ook niet meer twijfelen en gaf mij permissie naar Madrid te gaan en mij daar onder de bescherming van onze gezant te stellen. Ik ben naar Madrid gegaan en heb mij onder „de bescherming” van de gezant gesteld. Daar bleek een jonge man in het gezantschap aanwezig, een zekere heer *Herzberger*; deze was de enige man, met wie men iets kon bereiken, want de rest was niets. De heer *Herzberger* was ten minste nog een handige man en hij heeft mij geïntroduceerd bij de heer *Cresswell*, de handelsattaché. Toen de heer *Cresswell* hoorde, dat ik de naam *Blake* voerde, zei hij, tot mijn onbeschrijflijke opluchting tegen mij: „Well, we have been waiting for you since weeks and weeks.” Ik zei hem, dat

ik daar ontzettend blij om was, want dat ik op de gehele reis nog nooit iemand had gevonden, die op mij zat te wachten en hij werkelijk de eerste was. Later, toen ik in Engeland was, bleek, dat de heer *Gerbrandy*, wetende, dat iemand, zich noemende „Blake”, naar de overkant zou gaan, zich tot de heer *Churchill* heeft gewend en gevraagd of hij misschien op de weg door Spanje instructie kon laten geven, dat, mocht iemand van die naam zich aanmelden, hem doortocht en hulp zou worden verleend. Met de beslistheid, waarmee *Churchill* in dergelijke gevallen handelde, was er de volgende dag reeds een tweetal telegrammen gegaan, één naar de commandant van Gibraltar en één naar de Engelse ambassade in Madrid, luidende: „If a certain Mister Blake turns up, get him through at once; repeat at once.” Getekend door de heer *Churchill* zelf. Dit heeft natuurlijk wonderen gedaan, want toen ik van dat ogenblik af bij die mijnheer *Cresswell* zat, kon mij niets meer overkomen. De volgende dag ben ik per auto naar Sevilla gebracht en daar ondergedoken. Ik heb drie dagen uitsluitend in het gezelschap van een niet te tellen aantal vlooiën op mijn onderduikadres in Sevilla doorgebracht en ben toen van papieren voorzien van de scheepskok van de „Cetus”, een bootje van 400 ton, dat op de Guadalquivir lag en bestemd was voor Gibraltar. Ik moest mij daar in de schroeftunnel begeven, waarvoor ik net iets te lang was om er recht op in te staan, zodat ik er gebogen moest staan of op een vlonder met oliewater gaan liggen; zo ben ik in 2 nachten de rivier afgezakt en eerst in open zee mochten wij — ik was samen met een Amerikaan en een Engelsman — ons vertonen. Toen wij in Gibraltar aankwamen, werden wij door een officier vriendelijk afgehaald en daar heb ik voor het eerst sinds lange tijd een bad gekregen. Een dag later zat ik in een Engels bombardementsvliegtuig, dat mij, van 's avonds 9 uur tot de volgende morgen 7 uur, naar Bristol heeft gebracht. Daar ben ik, blijkbaar vanwege instructies van de heer *Churchill*, die er tussen zat, volstrektelijk ontkomen aan de Patriotic School. Ik ben op Zaterdagmorgen 17 Juni 1944 rechtstreeks naar het huisje van de heer *Gerbrandy* gebracht. De kolonel, die dan aan mijn illegale naam van die tijd is toegevoegd, is op die 17de Juni des avonds geboren, want in het huis van de heer *Gerbrandy* waren op dat ogenblik de heer en mevrouw *van Haersma de With* en de heer *Gerbrandy* wilde mijn identiteit voorlopig nog een beetje camoufleren; hij is bovendien in sommige opzichten een uitermate tot grapjes geneigd man, zodat hij mij daar aan de heer en mevrouw *van Haersma de With* voorstelde — ik was gekleed in een pak, dat meer olie dan iets anders aanwees aan de buitenkant — als de kolonel *Blake*. Sindsdien heb ik bij de heer *Gerbrandy*, tot op de huidige dag, „the colonel” geheten.

32930. De **Voorzitter**: Misschien kunt u ons nog vertellen of de tocht, die u gemaakt heeft van Nederland naar Spanje, langs een georganiseerde verbinding ging. Of heeft u het geheel op eigen initiatief gedaan?

h. Neen, dit had nooit gekund. Het is alles voortreffelijk geregeld geweest door de mensen van de Zwitserse weg. Ik ben op mijn eigen houtje naar Sittard gereisd, had de opdracht gekregen om van daar naar Bèk te lopen en mij te melden bij de onderwijzer *Meyer*, die mij 's avonds naar de rivier de Maas bracht. Daar hebben wij tot ongeveer een uur of 10 zitten wachten. Toen stak er plotseling een roeibootje over de rivier, waaruit een man kwam, die de jonge *Lejeune* bleek te zijn, criminoloog, studerende te Leuven. Hij heeft mij daar afgehaald en samen zijn wij toen weer overgestoken. De bedoeling was, dat wij met een mijnwerkerstreintje 's nachts naar Leuven zouden rijden, maar het station Bree was kapotgebombardeed. Wij hebben toen een fiets moeten belenen in een hotelletje en hebben daarop wat geld gekregen, waarvoor wij des nachts daar zijn gebleven. De volgende morgen zijn wij met trammetjes door België gegaan. Maasbrec, Beringen, enz..... Het waren allemaal trajecten van enige kilometers, waarna wij weer moesten overstappen. Het begon des morgens om 6 uur en het eindigde 's avonds om 7 uur in Leuven. Wij hadden torn gern geld meer om te eten en waren erg ongezellig tegen elkaar. In Leuven hebben wij weer geld gepoft en gegeten. Vandaar zijn wij met een train naar Brussel gegaan. Daar ben ik overgenomen door *Edmond Chait*, houthandelaar, te Rotterdam, toentertijd werkzaam in de illegaal Zwitserse weg in België—Frankrijk. Die heeft mij van Brussel naar Parijs gebracht, d.w.z. met hem ben ik gereisd van Brussel naar Mons, Enghien, Gasteau, enz., steeds met trammetjes, tot aan de grens. Daar zijn wij gaan lopen; wij hebben nog een eind gereden met een wagen met zuurstofcilinders en zijn toen over een brug met prikkeldraad geklommen, benoorden Valenciennes. Van daar te voet naar een dorpje en toen met onstweren naar Valenciennes getramd, getreind van Valenciennes naar Douai. Wier hebben wij een enorm bombardement gehad; de invasie was in voorbereiding. De volgende morgen was iii

Douai het stationemplacement plat. We zijn toen met trams weer teruggegaan naar Valenciennes en van daaruit naar Parijs. Daar heb ik als verdere reisgenoot *Paul Veerman* gevonden, zoon van een textielabrikant in Amsterdam, gelukkig nog in leven. We zijn toen met ons drieën van Parijs naar Toulouse gereisd. Onderweg moesten wij er uit, want er was een lijn kapot. We moesten toen een lang stuk langs de lijn lopen, naar ik mij herinner. Zo zijn wij in Toulouse aangekomen, waar de Zwitserse weg toen een klein flatje had. De arm van de Gestapo was lang, want 4 dagen na mijn vertrek uit Toulouse was de Gestapo daar in dat flatje. Ze hebben er echter niets anders dan mijn pijp gevonden. Van daar ben ik dus door *Paul Veerman*, nu zonder *Chait*, gebracht naar Foix. Foix was aan de noordkant van de z.g. „zône interdite“, die de Duitsers boven de Pyreneeën hadden gelegd. Door de zone moest men altijd op een of andere merkwaardige wijze; ik heb het gedaan door te gaan liggen achter op een vrachtauto met zakken houtskool, waarmee men mij geheel heeft ommuurd. Er ging een dekzeil overheen en zo ben ik door die „zône interdite“ gegaan. Halverwege stopte de auto en men hoorde zo'n half Duits-Franse stem van een soldaat, die eerst naar de identiteitspapieren van de chauffeur vroeg en er zich in dit geval verder toe bepaalde, met de kolf van zijn geweer een paar stompen tegen die zakken te geven, waardoor ik op een onbehaaglijke wijze heen en weer schoof in dat geheel. wat echter geen gevolgen heeft gehad. Later, toen wij de contrôle door waren, kwam ik er uit. Ik moest een arbeider op de aluminiumfabriek in Tarascon voorstellen en dit kon heel gemakkelijk, want ik zag er uit of ik mijn leven niet anders had gedaan dan kolen sjouwen. Daar heeft de chauffeur mij in handen van een Spanjaard gespeeld; dit was mijn eerste gids, die mij in de steek liet. Ik kon de chauffeur gelukkig terugvinden; deze heeft mij toen aan twee anderen geholpen, die mij ook in de steek hebben gelaten, op een later ogenblik, zoals ik u vertelde. Weer ben ik teruggevallen op die chauffeur; deze heelt werkelijk voortreffelijk werk gedaan en mij voor een derde maal in handen van passeurs gebracht. In dit derde geval is het toen gelukt. Hij heeft mij toen begeleid tot vlak bij die bus, waar ik bovenop op mijn buik moest gaan liggen, en toen twee Duitse soldaten beneden alle passagiers op hun identiteitspapieren nakaken, hebben ze de enige voor hen wellicht interessante passagier, bovenop het dak, niet in de gaten gekregen.

32931. De **Voorzitter**: Er waren dus in ieder geval vaste punten, waar u werd geholpen?

A. Ja. Zowel in Brussel als in Parijs en Toulouse had men ook vaste hotelletjes en cafés, waarvan men wist, dat ze goed waren en die altijd door die passerende documentenoverbrengers, dan wel die mensen, die zelf naar Spanje morsten, gebruikt werden. Daar behoefde men zich niet in te schrijven; dat was allemaal uitnemend geregeld. Zonder de onwaardeerbare hulp van die Zwitserse weg zou ik nooit in Engeland zijn gekomen. Men kon dit op eigen houtje niet doen; het was levensgevaarlijk de Pyreneeën te crossen. De Duitsers patrouilleerden daar altijd met twee man met een hond. Het was volstrekt onmogelijk, wanneer men niet heel nauwkeurig wist hoe men lopen moest. Alleen kon men dit niet doen. Ik heb dan ook de hoge route moeten volgen; deze ging 2500 meter omhoog en dan weer naar beneden, naar 500, en toen over een gletscher van 2700 meter; lager lopen bracht je vrijwel zeker in handen van een Duitse patrouille. Dit was uiterst gevaarlijk. Men had echter zeer goede passeurs, ofschoon ik twee allerongelukkigste ervaringen met lafaards heb opgedaan; over het algemeen had men zeer goede passeurs en ik kan niet dankbaar genoeg zijn voor de buitengewone hulp, die ik, van het moment, dat ik de Maas overroede, tot het moment, dat ik naar Andorra afzakte, van de organisatoren van de Zwitserse weg heb ondervonden. Het bericht van mijn aankorrist is ook teruggerold van mijn passeurs naar de chauffeur, van de chauffeur, door de „zône interdite“ naar Tarascon, via Lyon naar Genève; mijn vrouw wist circa 10 dagen, nadat ik in Spanje was, dat ik mij in veilig gebied bevond; ook dit had de Zwitserse weg georganiseerd.

Ik was dus in Engeland en werd eerst zo'n beetje gezien als „de belangrijkste aap uit Artis“. Iedereen wilde je natuurlijk bekijken en niemand geloofde, dat je nu zo maar uit Nederland kwam, want in die tijd kwam nl. helemaal niemand meer over. Ik meen, dat er wel in die tijd nog eens een bootje is overgekomen, maar over de landroute ben ik, bij mijn weten, de laatste man. Ik weet niet van iemand, die na mij nog over deze route is kunnen komen, want 6 Juni begon de invasie en toen was het bijna niet meer denkbaar, door Frankrijk te komen; dit werd zo enorm moeilijk. Ook de Pyreneeën waren trouwens steeds moeilijker geworden. Ik was dus

bij allerlei mensen een soort van openbare vermakelijkheid; men wilde mij zien en spreken, enz.

Ik ben begonnen met de heer *Gerbrandy* zo nauwkeurig mogelijk te vertellen wat ik met name over de organisatie van het verzet wist. Dat vroeg hij mij namelijk, want daarin was hij bijzonder geïnteresseerd. Ik heb hem dit alles zo uitvoerig mogelijk verteld. Nu zal ik hier en daar met de data wel incorrect moeten zijn, want het is niet mogelijk alles nog nauwkeurig te zeggen. Het is echter één dag of maximaal twee dagen na mijn aankomst geweest, dat de heer *Gerbrandy* mij heeft gevraagd of ik hem op belachelijk korte termijn ongeveer één uur namelijk — een rapport kon geven over de organisatie van de illegaliteit. Ik heb het toen geprobeerd en heb het met name aan de secretaresse van de toenmalige secretaris-generaal van de heer *Gerbrandy* gedictieerd; dit rapport heb ik verstrekt aan de heer *Gerbrandy*, die mij had gezegd het nodig te hebben voor een gesprek, dat hij met de Koningin ging voeren. Ik heb het hem gegeven en, zoals ik ook in mijn nota heb meegedeeld, met de grootst mogelijke verrassing later ontdekt, dat dit rapport in handen kwam van een man, die mij op deze stoel is voorgegaan, de majoor mr. C. H. J. F. van *Houten*; deze had het plotseling in zijn vingers en heeft het ook naar Nederland laten gaan. Waarom? Het is gedaan, omdat er dingen in stonden over de O.D., welke hem niet aanstonden en waarvan hij het nuttig oordeelde, dat ze bij de O.D. in Nederland spoedig bekend zouden worden. Bovendien stond er een opmerking in over de Raad van Verzet, een kritische opmerking over de — naar mijn smaak — inderdaad nodeloos gevaarlijke methodiek van de Raad van Verzet, waardoor men dus de gelegenheid kon krijgen bij de Raad van Verzet min of meer in discrediet te brengen. Ik heb dat rapport niet meer; u zult het vermoedelijk wel hebben, althans kunnen krijgen. Uiteraard neem ik dat rapport van harte voor mijn verantwoordelijkheid. Het kan best zijn, dat ik, wanneer ik het nu lees — met alle wetenschap, die ik sindsdien heb opgedaan —, zelf zou zeggen, dat ik het hier en daar enigszins anders had kunnen formuleren, maar gelukkig weet ik van mij zelf, dat ik niet heb toe of af te doen aan de strekking van dat stuk, noch aan de critiek, die ik op die beide zoëven genoemde groepen heb uitgeoefend.

32932. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stsetwegen**: Wie heeft dat rapport aan de heer van *Houten* gegeven?

A. Dit is een vraag, waarop ik het antwoord niet weet. Ik kan het niet zeggen. Er zijn echter maar twee mogelijkheden, namelijk de Koningin of de heer *Gerbrandy*.

32933. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Of de secretaresse van de heer van *Haersma de With*.

A. Neen, per se niet. Ik heb het haar gedictieerd en uit haar machine zien komen zonder duplicaat en persoonlijk heb ik het uit haar machine in ontvangst genomen. Ik zat naast haar en de heer *Gerbrandy* stond beneden, bijzonder boos, te wachten en riep, dat hij het moest hebben, want dat hij anders te laat bij de Koningin zou komen. Ik zei hem, dat ik ook geen tijd van hem kreeg om het rapport te maken (ook dit beïnvloedt uiteraard de kwaliteit van het rapport). Ik heb het toen persoonlijk uit de machine van mevrouw *Loeff* gehaald, die een bijzonder betrouwbare secretaresse was en later ook mijn secretaresse is geweest, toen ik Minister ben geworden. Persoonlijk ben ik de trap afgerend en heb het aan de heer *Gerbrandy* gegeven.

32934. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: u weet dus zeker, dat er geen kopie van is gemaakt?

A. Neen, dit weet ik zeker. Het ene exemplaar is gegaan in handen van de heer *Gerbrandy*, die mij gezegd had, het nodig te hebben voor de Koningin. Ik ben er uiteraard niet bij geweest, toen het aan de Koningin zou zijn overhandigd, noch kan ik u enigerlei inlichtingen geven over de wijze, waarop het rapport bij de heer van *Houten* is beland. Een feit is echter — dit staat onherroepelijk vast —, dat het rapport hier, kort na het schrijven, in Nederland was en aanleiding heeft gegeven tot enig rumoer in de illegaliteit, met name dan de O.D.

Onze tegenwoordige handelsattaché in Mexico, een heel bekend illegale man, van *der Gaag*, met wie ik op allerbeste voet ben, heeft mij later verteld, dat de Raad van Verzet van mening was geweest, dat ik ze toch wel een klein beetje al te hard had veroordeeld of geoordeeld over de gevaarlijke wijze, waarop zij optraden. Ik moet er overigens wel bij zeggen, dat de Raad van Verzet in de loop van zijn bestaansperiode heel duidelijk van structuur, en daarmee ook

van methode, is veranderd. De Raad van Verzet was in zijn oorspronkelijke opzet, zonder de minste twijfel, een vrijwel communistische aangelegenheid. Later is de Raad van Verzet op dit terrein gewijzigd van samenstelling. Ik sprak over de Raad van Verzet in eerste termijn en daarmee had ik nu eenmaal niet zo ontzettend veel op. Ik neem aan, dat de critiek, die ik heb geleverd, in Nederland intussen min of meer door de feiten was achterhaald. Ik heb er nl. 55 dagen over gedaan om van Amsterdam naar Londen te komen.

32935. Jonkvrouw **Wttewaall** van Stoetwegen: Het lijkt mij ook vrij onjuist iemand, die zo kort nog in Engeland was, zo'n rapport in een dermate korte tijd te laten maken. U moet immers toch ook wel enigszins van streek zijn geweest door al die belevenissen?

A. Van streek was ik gelukkig niet, maar ik was wel aan een paar weken vakantie toe; dit zou mij bijzonder welkom zijn geweest. Daarvan is echter niets gekomen. Ik was dus klaar met dat rapport en toen heb ik aan de heer *Gerbrandy* gevraagd, of ik nu in enigerlei zin iets te maken zou krijgen met de verhoerende instanties in Engeland.

Ik had nl. altijd gehoord van parachutisten, etc., dat iedereen in Engeland in een Patriotic School belandde, hetgeen niets anders was dan een gevangenis, alleen met iets meer vriendelijke bejegening door de cipier. Soms zat men daar een week, maar ook wel één maand of 6 maanden, al naarmate men meer verdacht leek, en daar werd men dan volkomen uit elkander gezaagd. Bovendien had de Nederlandse Regering een z.g. Politie-Buitendienst, onder leiding van mr. *Derksema*, die ook verhoorde. Waarom dit nodig was, is mij nooit erg duidelijk geweest, maar die dienst verhoorde je dan misschien met iets meer Nederlandse kijk op de dingen. Er is mij gezegd, dat ik t.z.t. misschien nog wel even naar de Patriotic School zou moeten, en dit is ook gebeurd. Ik ben één middag in die school geweest en ben daar door een Engels officier verhoord, die vlekkeloos Nederlands sprak — werkelijk vlekkeloos —, ofschoon hij volstrekt Engelsman was, en die heeft toen een verhaal van mij moeten opnemen, met name over die reis. Ik vond dat allemaal erg onbelangrijk. Bij de Politie-Buitendienst ben ik nooit verhoord, omdat de gang van zaken nu eenmaal heeft gewild, dat ik 4 weken na mijn aankomst de chef was van de chef van de Politie-Buitendienst, want toen was ik Minister van Justitie geworden. Toen ik een dag of 10 in Engeland was, is mij gevraagd dat te willen worden. Ik heb toen tegen de heer *Gerbrandy* gezegd, dat ik daarover helemaal niet praten kon of over denken wou, maar dat ik een heel andere opzet had; dit was hem trouwens bekend. De opzet was nl., dat ik na zes weken zou terugkeren naar Nederland. Mijn persoonlijke hoop was, dat ik dit als parachutist zou kunnen doen, maar voordat ik aankwam, was de majoor *den Boer* — die, meen ik, genoemd is als één, die door de commissie wordt gehoord — bij een oefening als parachutist neergekomen en had hij zijn werfelkolom beschadigd.

32936. De Voorzitter: Dit was al geruime tijd eerder gebeurd; hetzelfde was ook majoor *Broekman* overkomen.

A. Dit weet ik niet precies, maar in ieder geval was het vóór mijn aankomst. Men zei mij, dat sindsdien regel was, dat mensen van mijn leeftijd niet meer als parachutist mochten worden gebruikt; ze werden daarvoor niet „fit" genoeg geoordeeld.

Ik kan het alleen maar belachelijk vinden, maar dit was nu eenmaal een van de regels en men hield zich daaraan. Over de landweg teruggaan was voor mij niet meer mogelijk. Dit had ik dan secundair graag gedaan, maar het kon niet meer, enerzijds wegens de invasie, anderzijds omdat ik, in de Pyreneeën, mijn linker knie had beschadigd en geen lange marsen kon ondernemen, aangezien dan mijn linkerbeen het begaf.

32937. De Voorzitter: Er bestonden dus vrijwel geen mogelijkheden meer in die tijd? Er is ook een tijdlang een verbinding geweest via Zweden.

A. Neen, die was toen al gesloten.

32938. De Voorzitter: Die weg is dus in ieder geval niet meer in discussie geweest?

A. Neen. Van mijn terugkeer kwam dus toch al niets. Dit vond ik op zich zelf erg naar, maar ik had ten minste duidelijke opdrachten en o.e.a. ook, ter afwikkeling van wat ik van de heer *Trip* had meegekregen, direct naar de toenmalige Minister van Financiën, de heer *van den Broek*, gegaan en heb uitvoerig met hem gespraakt.

Ik heb een lang gesprek gehad met de heer *Gerbrandy* over de positie van het Vaderlands Comité en de wensen van verduidelijking van de heer *Drees* en ben door de heer *Gerbrandy*, al heel kort na mijn aankomst, in allerlei contact gebracht met ambtelijke Nederlandse instanties, die, naar hij meende, door mij konden worden voorgelicht omtrent allerlei punten.

Bovendien heb ik kennis gemaakt niet een kolonel *Cordeaux*, een Engelse kolonel, die van mij het hele verhaal van oberst *Stahle* moest hebben.

32939. De Voorzitter: Was dit niet een der hogere functionarissen van S.I.S.?

A. Ja, ik neem aan, dat het S.I.S. was, maar ik weet het niet zeker. Ik heb hem in het gezelschap van de majoor *Broekman* gesproken. De Engelsen wilden echter nog steeds niet geloven, dat er een grote Putsch tegen *Hitler* zou komen, maar ik zal nooit de morgen vergeten, dat de heer *Gerbrandy* zijn hoofd om de deur stak en tegen mij schreeuwde, dat ik onmiddellijk naar de radio moest komen, want dat in Duitsland de „Heirat" werd voltrokken, zij het dan 6 maanden later dan wij het hadden geweten. Op die dag; was ik uiteraard „groot keizer" in Londen, zoals u wel begrijpt, want ik was de enige, die verteld had, dat het ooit zou gebeuren, en iedereen zei mij, dat dit toch nooit zou gebeuren. Ik moest toen onmiddellijk bij de Engelsen komen en een lang verhaal opdissen, hoe het allemaal geweest was en wat die overste allemaal had gezegd. Nu was ik ineens geloofwaardig en tot die tijd had men alleen maar gelachen en zei men: „Nothing of that kind will ever happen."

32940. De Voorzitter: Waar woonde u met de heer *Gerbrandy* samen?

A. In Essendon in Hertfordshire, ongeveer 20 mijl benoorden Londen.

32941. De Voorzitter: Was dit vóórdat hij in het Brown's Hotel woonde?

A. Neen, hij had altijd 2 kamers in het Brown's Hotel, welke hij aanhield, maar hij woonde in dat huisje aan de buitenkant, in Essendon, en daar heb ik met hem 4½ maand onder één dak gewoond; hij had dus bovendien nog die twee kamers in Brown's Hotel, een zit- en slaapkamer, waar hij dan gemakkelijk voor de lunch mensen kon inviteren, die hij moest spreken. Daar had hij ook altijd een wekelijkse bespreking met zijn eigen staf; dat waren dan de heer *Pelt*, de heer *Nuboer*, de heer *de Beus*; ik geloof, dat er nog één bij was, maar deze ben ik vergeten. Ik zelf ben daar ook herhaaldelijk bij geweest in Brown's Hotel. Later is dit huisje in Essendon geliquideerd en is hij helemaal in Brown's Hotel gaan wonen; het was ongeveer November 1944, toen wij het huis hebben moeten loslaten. Zelf had ik generlei behoefte aan een functie, maar wel had ik de behoefte, waar ik dat kon, allerlei mensen van voorlichting te dienen, voor zover mijn gegevens hiervoor geschikt waren. Ik moet u zeggen, dat bij al die gesprekken toch wel bleek, dat er een volslagen andere sfeer in Londen lag dan ik uit bezet gebied had meegebracht. Men was van zeer goeden wille en wilde het graag begrijpen, maar — dit lijkt mij op zich zelf zo gemakkelijk te verstaan — veel kon men niet begrijpen. Men kon niet begrijpen wat nu eigenlijk leven onder de Duitse bezetting was, want men had het zelf nooit gedaan. Wanneer men uitvoerig — wat ik enige malen heb moeten doen — in een klein gezelschap simpelweg vertelde hoe mijn vrienden en ik zelf soms de dag doorbrachten, dan zag men toch wel veel ongelovige gezichten en kwamen er van die vragen als: „Ja, maar is dat nu wel zo, want bet is toch haast niet te geloven." Men moest hun dan maar verzekeren, dat het werkelijk allemaal zo was. Ik heb op verzoek van de heer *Gerbrandy* tweemaal voor een uitgebreide groep Nederlandse ambtenaren een lang verhaal over de situatie in Nederland gehouden. Eéns voordat ik Minister werd en de tweede maal was ik Minister.

32942. De Voorzitter: Was dat voor de aanstaande functionarissen van het Militair Gezag?

A. Neen, niet speciaal daarvoor. Daarvoor heb ik wel later, in het kamp Wolverhampton, een lang verhaal gehouden over datgene, wat ik als taak van het Militair Gezag zag, maar in die tijd heb ik nog niet speciaal voor het Militair Gezag iets gezegd. Wel ben ik al heel kort na mijn aankomst in contact gekomen met — wanneer ik mij niet vergis — majoor *Posthumus Meyjes*, die zo iets was als

secretaris van het Militair Gezag en tevens secretaris van de Bijzondere Raad van Advies. Di herr *Posthumus Meyjes* gaf mij een hoeveelheid paperassen, die min of meer de voorlichting omtrent het Militair Gezag vormden. Hij vroeg mij of ik dat eens wilde lezen. Daarna heb ik ook kennis gemaakt met de kolonel *Kruls*; ik heb dat erg prettig gevonden en ik moet zeggen, dat ik de indruk had van een apparaat, dat bescheiden van opzet was. Er waren niet zo verschrikkelijk veel mensen in dat Militair Gezag in Londen. Die uitbreiding is pas gekomen, toen zij in het zuiden zaten; toen hebben zij links en rechts om zich heen maar mensen naar zich toegesleept en is dat ineens gaan groeien als kool, maar in Londen was het een betrekkelijk bescheiden opzet. Ik vind het ook altijd onrechtvaardig, dat men zo dikwijls van bepaalde kanten hoort, dat die samenstelling van dat Militair Gezag zo buitenissig eenzijdig was. Dat kon ten slotte moeilijk anders, men had niet zo erg veel te kiezen; men was inderdaad voor mensen, die men te zijner tijd een leidende functie wilde geven, in zekere zin aangewezen op wat men had uit bedrijven als Philips en Shell en de A.K.U. Dit kan men prettig of niet prettig vinden, maar het was nu eenmaal zo; men had niet veel mensen en het was nu eenmaal niet allemaal even eenvoudig. Ik heb d.-het materiaal bekeken en een gesprek met de kolonel *Kruls* gevoerd. Tijdens zo'n gesprek heb ik de kolonel eens precies verteld hoe wij in Nederland hadden gezien die radiorede, die wij van de Koningin hadden gehoord. Ik heb hem dit allemaal uitvoerig uiteengezet, omdat ik het nuttig vond, dat hij het wist, maar hij verzekerde mij, dat hij niets vuriger begeerde dan als Militair Gezag te overlijden; hij wilde wel als kolonel overblijven natuurlijk, maar het Militair Gezag opheffen. Ik had dus ook alle hoop, dat het zich in die richting zoi ontwillen. Ik heb in die tijd voor het eerst contact gekregen met dezelfde mr. *J. C. S. Warendorf*, die in de brochurr van *Lunshof* voorkomt en die ook zijdelings wordt genoemd in de brief van de majoor van *Houten* aan mij, waarin deze mij nl verwijt, dat ik die man zo maar volledig zou hebben gerehabiliteerd. U heeft mij de vorige keer de gelegenheid gegeven daarover te spreken, maar ik wil die verklaring erg graag op één punt aanvullen. Ik heb nl. het voorrecht gehad sindsdien nog even met *Warendorf* over deze zaak te praten, en deze heeft mij torn gezegd: „Man, ik geloof, dat het veel merkwaardiger is dan jij denkt. De uitnodiging om officier van justitie te worden, heb ik van van *Angeren* gekregen, die toen je ambtsvoorganger was; jij zelf was toen nog niet eens in Londen. Hij heeft het toen overlegd met de Minister van Oorlog." Ik herinner mij uw vraag, Mijnheer de Voorzitter, of de heer van *Houten*, hierop critiek oefenende, zich dus toch ook eigenlijk richtte tegen zijn eigen Minister, waarop ik geantwoord heb: Ja, Mijnheer de Voorzitter! Dit wordt echter nu wat duidelijker en er bestaat zelfs, naar mij de heer *Warendorf* verzekerde, correspondentie tussen de Minister van *Angeren* en de Minister van *Lidth de Jeude*, waarbij deze beide heren het over de benoeming van de heer *Wauendorf* volledig eens zijn. Ik ben dus alleen maar de voltrekker van het geval geweest, want het enige, dat nog mankeerde na mijn optreden als Minister, was de formele benoeming. Ik heb daarover toen met de heer van *Lidth de Jeude* getelefoneerd, zoals ik u vertelde. Ik heb u ook gezegd, dat ik er in de Ministerraad mededeling van heb gedaan, en u ziet dus, dat het niet alleen dwaas is de verantwoordelijkheid voor die benoeming uitsluitend bij mij te zoeken, maar dat dit een volkomen regelmatige zaak is geweest, ginitieerd door de heer *Schürmann* als officier van justitie bij de rechtbank in Londen, die nl. dr. *Zeeman* als zijn hulp zou verliezen, want de heer *Zeeman* moest naar het Departement van Scheepvaart overgaan. De heer *Schürmann* zag zelf, dat hij t.z.t. wel met dat Militair Gezag zou overgaan naar bevrijd Nederland, zodat hij bij het O.M. van de rechtbank in Londen naar versterking uitzag en net initiatief bij mijn ambtsvoorganger van *Angeren* heeft genomen, daarvoor de heer *Waretzorf* te krijgen, die mij dan ook mededeelt — dit is op zich zelf wel een grappig detail — dat ongeveer 5 dagen vóór mijn benoeming zijn feitelijke werkzaamheden op het parket reeds aanvingen.

32943. De *Voorzitter*: U bent toen degene geworden, die de heer van *Angeren* uit zijn gevangenschap in zijn functie heeft bevrijd. Was u van plan thans op dat punt te komen?

A. Ja, ik wilde u mededelen, dat ik een tweede uitnodiging van de heer *Gerbrandy* kreeg om die portefeuille te aanvaarden. Opnieuw heb ik hem gezegd, dat ik daarvoor helemaal niets voelde en voor geheel andere doeleinden in Londen was. De heer *Gerbrandy* heeft mij desondanks echter niet rust gelaten; enige dagen later werd mij voor de derde maal de vraag gesteld en opnieuw heb ik ontkennend en weigerend geantwoord.

Onder sterke pressie heb ik ten slotte toegestemd.

De heer van *Angeren* zat ondertussen wegens ongesteldheid in Birmingham. Hij heeft een telegram aan majoor mr. *Snijders* van het Departement van Justitie gestuurd met de vraag mij, in zijn opdracht, de portefeuille over te dragen. Op deze wijze is het dus gebeurd. De heer van *Angeren* heb ik de eerste 14 dagen niet gezien; ik zat daar en was Minister van Justitie.

32944. De *Voorzitter*: Op dat moment dus zonder secretaris-generaal?

A. Ja, want die zat in Birmingham. Voorlopig voelde ik mij dus nog onbehaaglijker dan een kat in een vreemd pakhuis.

32945. De *Voorzitter*: De moeilijkheden, die de heer van *Angeren* als Minister heeft gehad, zijn u uit eigen wetenschap natuurlijk niet bekend?

A. Neen; ik ken ze alleen uit zijn eigen verhalen en uit verhalen van andere zijden.

32946. De *Voorzitter*: Zijdelings hebben hier volgens de heer van *Angeren* min of meer bij gespeeld de plannen, die de heer van 't *Sant* had. De heer van 't *Sant* had in Londen de rang van directeur van politie gekregen en de heer van *Angeren* heeft hier medegedeeld, dat de bedoeling van de heer van 't *Sant* was bij de bevrijding als directeur-generaal van politie naar Nederland terug te keren. Is u hiervan iets bekend?

A. Niets meer dan wat u er van weet.

32947. De *Voorzitter*: In de positie van de heer van 't *Sant* is dus ook onder uw Ministerschap verder geen verandering gekomen?

A. Neen. De heer van 't *Sant* was ook in Londen een enigszins mysterieuze figuur en ik heb hem altijd beschouwd als een man, die ik bijzonder graag verre van mij hield. Ik heb mij er dus wel voor gewacht de heer van 't *Sant* in iets, wat dan ook, te betrekken.

32948. De *Voorzitter*: Hij was echter onder al deze bedrijven toch directeur van de politie aan uw Departement.

A. Hij vertoonde zich nimmer op het Departement. Zolang ik Minister geweest ben, is hij er éénmaal geweest in mijn opdracht; verder nooit één keer, met geen vort. Hij zat ergens buiten Londen, dicht in de buurt van de Koningin. Hij was in het bezit van een formidabele automobiel, waarmee hij steeds heen en weer reed. Wat hij deed, interesseerde mij eigenlijk gcsn steek en met mijn eigen marechaussee, waarmee ik te werken had, had ik altijd rechtstreeks contact, onder de heer van 't *Sant* door. Ik heb mij daarvan nooit iets aangetrokken.

32949. De *Voorzitter*: U heeft zich blijkbaar toch nog éénmaal met hem bemoeid, want op 2 Februari 1945 — u was toen nog Minister van Justitie, zij het dan demissionair — heeft u een brief van de Minister van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk beantwoord, houdende het verzoek van laatstgenoemde Minister, het salaris van de heer van 't *Sant* met terugwerkende kracht van f 8000 tot f 12003 te verhogen. Dit zou een totaalbedrag worden van f 19200. In die brief van 2 Februari 1945 schrijft de Minister van Justitie — ik kan het niet anders zien dan dat u dat was — „Ik acht deze uitkeering schaamteloos hoog, wanneer ik daarbij in oogenschouw neem, dat de heer van 't *Sant*, behalve vrij wonen en vrije voeding, tal van andere voordeelen boven andere functionarissen geniet." U zegt dan aan uw ambtgenoot: „Wanneer zij meent, dat de werkzaamheden van den heer van 't *Sant* ten behoeve van H.M. de Koningin persoonlijk, mede in verband met het vroeger kennelijk door u toezegde, hooger dan thans uit 's Rijks kas dient te worden gehonoreerd, meen ik, dat er reden is, dat Uwe Excellentie het meerdere ten laste van haar Departement neemt." Dit herinnert u zich?

A. Ja, maar ik heb de heer van 't *Sant* nooit persoonlijk over deze zaak gesproken of hem in verband hiermede ontmoet.

32950. De *Voorzitter*: Heeft de heer *Gerbrandy* toen wel tegen u gezegd — uit de correspondentie blijkt het wel min of meer — dat hij de heer van 't *Sant* een toezegging had gedaan?

A. Ja.

32951. De *Voorzitter*: Ik begrijp die toezegging eigenlijk niet goed en daarom vraag ik er naar. Wat was dat voor een toezegging? De heer van 't Sant was aangesteld, volgens de stukken ten minste, in 1940, als raadadviseur aan het Departement van Justitie op een salaris van f 8000 per jaar; later is hij directeur van politie geworden, maar die toezegging vind ik.....

A. Wilt u daarmee zeggen, dat u meent te stuiten op een geval, waarin iemand, buiten de geldende regelingen om, een bijzondere bezoldiging ontvangt?

De *Voorzitter*: Die mogelijkheid acht ik aanwezig.

A. Dit was in Londen een geenszins ongebruikelijke zaak. Wanneer men een beetje handig en slim was, kon men voor iemand wel iets gedaan krijgen. Ik kan mij goed herinneren, dat mij op een dag bijvoorbeeld bleek, dat mijn eigen secretaresse, naar ik meen, £ 7 salaris in de week had, waar alle andere secretaresses £ 12 of £ 14 hadden. Ik ben er toen ook erg boos om geworden, dat dit allemaal zo vreemd was geregeld. Zulke dingen gebeuren herhaaldelijk, maar nu u die brief voorleest, kan ik mij herinneren, dat inderdaad van 't Sant, die ik voor mij zelf en mijn Departement een waardeloos man vond, van mij geen verhoging kreeg en dat ik toen heb gezegd: „Dan moeten jullie dat zelf maar doen; althans: dat moeten jullie ten laste van je eigen begroting doen, want ik heb er geen zin in.”

32952. De *Voorzitter*: Kunt u geen nadere bijzonderheden mededelen over de wijze, waarop die toezegging in de wereld is gekomen? Heeft de heer Gerbrandy u dit niet medegedeeld?

A. Neen.

32953. De *Voorzitter*: Dan keren wij weer terug tot het moment, dat u tot het Kabinet bent togetreden.

A. Misschien is het dan goed, dat ik nu eerst nog iets zeg over een zaak, waarvan u, blijkens uw inleiding, van mij verwacht, dat ik er iets over zal zeggen, nl. de kwestie van het Parlement. Die kwestie heb ik al vrijwel direct, nadat ik Minister was geworden, in de Ministerraad gevonden. Zij lag formeel, dus wat betreft het aanbieden van een eventueel plan, voor de verantwoordelijkheid van de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer Burger. Toen ik Minister werd, had Minister Burger, omdat hij nergens begin kon krijgen voor een door iedereen te aanvaarden oplossing, een plannetje — ik geloof niet in de vorm van een ontwerp — om het dan maar helemaal over de formele boeg te gooien. Dit wil dus zeggen, dat bij terugkeer van de Regering het Parlement, voor zover de leden daarvan in leven zouden zijn, minus uiteraard de leden van de N.S.B., die trouwens, naar wij hoopten en vertrouwden, niet meer in leven zouden zijn, zou terugkeren, aangevuld aan de hand van de kandidatenlijsten van het jaar 1937, het jaar van de laatste verkiezingen. Ik kan wel zeggen, dat Burger zelf niet gelukkig was over die gedachtegang en — wat ik toch bepaaldelijk tot taak had, in Londen te zeggen —, dat de groepen, waarvoor ik in Londen was gearriveerd, zich met die gang van zaken moeilijk konden verenigen. Wij zagen, dat het niet aanvaardbaar was nog terug te vallen op de kandidatenlijsten van 1937 en daaruit dan maar dat Parlement te laten samenstellen. Aan de andere kant vonden wij het van het meest vitaal belang, dat er vrijwel onmiddellijk, althans zo kort mogelijk na de bevrijding, een Parlement met volledige bevoegdheden zou zijn en zou kunnen optreden. Wij vonden dit meer in het bijzonder zo, met het oog op dat Militair Gezag, met al de gevaarlijke aanleve van dien. Daarover is in de Ministerraad van Juli tot wellicht September—October, neem ik aan, enorm veel te doen geweest, want toen heeft de heer Gerbrandy met mij over een andere mogelijkheid gedokterd. Ik kan niet eens meer precies en natuurgetrouw reproduceren hoe het ontwerp-besluit „Tijdelijke voorziening Staten-Generaal” in elkaar zat, maar ik kan alleen zeggen, dat wij er van waren uitgegaan, dat er direct een klein orgaan zou optreden als zuiveraar van het Parlement. De taxatie was, dat ongeveer 75 % van de oude Kamerleden in de Kamer zou zitten en aanvulling zou geschieden door aanwijzing door een commissie uit dubbeltallen, door een daartoe in te stellen orgaan op te maken; ik meen, dat dat orgaan niet alleen de Grote Adviescommissie was, want er was nog iets bij. U vindt het echter in het ontwerp-besluit.

32954. De *Voorzitter*: Er is een Koninklijk besluit van 31 Juli 1944; dit is het basisbesluit. Eigenlijk hield het ten opzichte van de concrete regeling niets in. Het was alleen een vaststellen, dat er dergelijke besluiten moesten komen. Maar het had, geloof ik, toch wel enige betekenis, dat dit besluit is genomen, want daarbij hadden de Ministers zich vastgelegd op het beginsel, dat er besluiten ten opzichte

van de vertegenwoordigende lichamen moesten komen. Dit is, geloof ik, de betekenis van het basisbesluit?

A. Ja.

32955. De *Voorzitter*: Als men niet weet, dat hierover strijd is geweest, is dit basisbesluit voor een buitenstaander eigenlijk een vreemd ding.

A. Het is inderdaad te zien als de juridische grondslag voor de tijdelijke regeling „Gemeenteraden, Staten en Parlement.”

32956. De *Voorzitter*: Men kan het nog meer zien als de gemeenschappelijke basis, waarop de Ministers elkander gevonden hebben, nl. het besluit, dat er zulke regelingen zouden komen. Dit was blijkbaar eerst ook nog een geschilpunt. Nu is in dit verband het volgende ter sprake gekomen. Op 25 Juli 1944 is door de heer Burger een nota geschreven aan de Ministerraad, die betrekking had op de beslissing van de Ministerraad van die dag om bij het terugkeren een Parlement van gekozen volksvertegenwoordigers, hoe ook gezuiverd, niet te erkennen, zulks in de wetenschap, dat de feitelijke tegenhanger een benoemd Parlement was, en in strijd met vele adviezen, o.a. van de Buitengewone Raad van Advies. U bent 12 Juli Minister geworden; dit heeft zich dus onmiddellijk hierna afgespeeld. Bovendien was het advies van de Buitengewone Raad van Advies van 19 Juni 1944; dit was dus helemaal vóór die tijd. De Buitengewone Raad van Advies had zeer ernstige bezwaren geopperd tegen een al te ver afwijken van hetgeen hij beschouwde als noodwendig voort te vloeien uit eisen van legaliteit en continuïteit. Daarop is dan de beslissing van de Ministerraad gevolgd om een Parlement, hoe ook gezuiverd, niet te erkennen. Kunt u zich herinneren, dat dit besluit genomen is?

A. Neen, vreemd genoeg niet.

32957. De *Voorzitter*: Ik vind het anders een besluit, dat van nogal verstrekkende betekenis is. Wij hebben hierover een nota van de heer Burger; er staat geen datum boven, maar blijkbaar heeft een van onze griffiers de datum van 25 Juli 1944 ergens anders vandaan gehaald.

Deze nota begint als volgt:

„De beslissing in den Ministerraad van hedenmiddag stemt tot nadenken. De Regeering in ballingschap beslist om bij de terugkeer het rompparlement van gekozen volksvertegenwoordigers, hoe ook gezuiverd van alles wat naar collaboratie zweemt, niet te erkennen, zulks in de wetenschap, dat de feitelijke tegenhanger is een uitsluitend benoemde volksvertegenwoordiging.

Niet slechts ontleent het Kabinet zich hiermede elke legale basis in het Nederlandsche volksleven, maar tevens wordt een quasi legale weg geopend tot wat men noemt „la ménagerie du roi”. Het woord „roi” is hier op te vatten als afhankelijk van, althans niet onafhankelijk van de dominerende groep.”

A. Die nota is voor mij nieuw; ik ken haar beslist niet.

De *Voorzitter*: Dit is wel heel eigenaardig.

A. Ik betwijfel of die nota van die datum is. Ik begrijp het des te minder, omdat er ten slotte een besluit „Tijdelijke voorziening Staten-Generaal” met instemming van de heer Burger tot stand is gekomen; dit lijdt niet de geringste twijfel. Ik moet hieruit alleiden, dat hij — ik heb het stuk wel niet gelezen, maar ik zie het hier staan — zegt:

„Dit mag mij niet weerhouden te verklaren iedere medeverantwoordelijkheid ten dezen van de hand te wijzen, een standpunt, waaromtrent ik mij bewust ben, dat het slechts beperkten tijd houdbaar is en in een of anderen zin zijn gevolgen dient te hebben.”

Dat zou dus zelfs wijzen op een soort van rammelen met de portefeuille, moet ik veronderstellen.

32958. De *Voorzitter*: De heer Burger heeft gezegd, dat hij bij het ontwerp, waarover de Buitengewone Raad van Advies op 19 Juni 1944 afwijzend heeft geadviseerd, met het algemene standpunt is meegegaan, omdat de keuze tussen benoemde Staten-Generaal, die dan, volgens de heer Gerbrandy, alle bevoegdheden van de Staten-Generaal moesten hebben, en Staten-Generaal, waarin de goede leden van het oude Parlement waren opgenomen, maar die alleen adviserende bevoegdheid konden krijgen, op een gegeven moment volgens de heer Burger de tegenstelling in het Kabinet werd. Hij heeft toen gezegd:

„Dan kies ik dit laatste, want dan heb ik in ieder geval de goede leden van het oude Parlement er in. Wanneer dan eenmaal

zoo'n Parlement gaat werken, zal die adviseerende bevoegdheid we? een woord blijven. want wanneer zoo'n Parlement eenmaal gaat spreken, wordt die adviseerende bevoegdheid vanzelf van grootere betekenis en krijgt het Parlement zijn volledige bevoegdheden toch wel, terwijl bij het benoemde Parlement, al heeft dit direct alle bevoegdheden, ten slotte alles besloten ligt in de benoeming".

zodat men dus een zeer grote kans heeft op de „ménagerie du roi", waarover hij het heeft gehad.

„Toen ik dit tegenover elkaar afwoog" — aldus de heer *Burger* — „was dat voor mij een reden om ook met die algemeene opvatting mee te gaan."

Ik begrijp nu echter wel, dat deze strijd — inderdaad zullen wij moeten onderzoeken of deze nota van de heer *Burger* misschien niet van een andere datum is dan 25 Juli 1944 — zich eigenlijk vóór uw tijd heeft afgespeeld, want 25 Juli 1944 is vlak na uw optreden.

A. Ja, dit is vlak na mijn optreden, maar ik heb toch wel de hele discussie in de Ministerraad bijgewoond over hetgeen ten slotte het uiteindelijke besluit is geworden.

32959. De **Voorzitter**: U bedoelt over hetgeen het uiteindelijke besluit van 31 Juli is geworden?

A. Neen, over het latere besluit, dat in de Ministerraad is genomen.

32960. De **Voorzitter**: Juist; ik bedoelde dan ook, dat de vragen, waarover wij het zoëven hadden en waarop blijkbaar ook de nota van de heer *Burger* betrekking heeft, dateren uit een phase, die is voorafgegaan aan het basisbesluit van 31 Juli 1944 en vermoedelijk ook aan het tijdstip van uw optreden als Minister.

A. Ja, daarvan weet ik uiteraard bijzonder weinig. Ik herinner mij wel het basisbesluit, maar deze nota is mij geheel nieuw. Ik neem aan, dat zij vóór mijn optreden is rondgegaan. Ik ken de stijl van *Burger* wel en ik zou mij in die tijd ook erg hebben geïnteresseerd voor die nota. Ik zie hier een paar zinnen b.v., waarop ik hem onmiddellijk zou hebben aangevat. Hij schrijft hier: „Ik mag er aan herinneren nooit in twijfel te hebben gelaten, dat voor mij ons oorlogsdoel is een sociaal-democratische rechtsorde in Nederland te zien." Dit was een geluid, dat men in Londen bepaald erg moeilijk kon horen, en ik zou mij onmiddellijk met de man hebben verstaan, die dit geschreven had, en direct meer contact met hem hebben gezocht dan ik aanvankelijk met de heer *Burger* heb gehad, want dit was maar zeer weinig.

32961. De **Voorzitter**: Het is daarna dus zo gelopen, dat er in September 1944 twee besluiten zijn genomen met betrekking tot provincie en gemeente, waarvan het ene betrekking had op de bestuursfunctionarissen — de commissaris en de gedeputeerden; burgemeester en wethouders —, en het andere — dat is E 119 — op de Provinciale Staten en de gemeenteraden.

A. Welk besluit dan nog verwees naar het besluit Tijdelijke voorziening Staten-Generaal.

32962. De **Voorzitter**: Inderdaad, het verwijst naar het besluit Tijdelijke voorziening Staten-Generaal, omdat de commissie, welke de Provinciale Staten en de gemeenteraden moest samenstellen, een lid moest bevatten uit de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal. Dat is dan ook de reden, waarom dit andere besluit er bij had moeten komen, omdat zonder dat aan E 119 geen uitvoering kon worden gegeven.

A. Ja, inderdaad.

32963. De **Voorzitter**: De grondgedachte van het besluit E 119, die ik zou willen noemen: de synthese-gedachte, komt hierop neer, dat men de vertegenwoordigende lichamen in de eerste plaats doet bestaan uit de goede leden van de vertegenwoordigende lichamen van Mei 1940 en dezen aanvult met personen, die tijdens de bezetting het vertrouwen van de bevolking hebben gekregen. Deze synthese-gedachte is dus na het basisbesluit van 31 Juli 1944 ten slotte uit de bus gekomen, na, zoals u zegt, een periode van een paar maanden, waarin men alle mogelijkheden waarschijnlijk de revue heeft laten passeren?

A. Ja, het ging er dus met name om, die synthese ook inderdaad zo zuiver en zo waardevol mogelijk te maken. Hierdoor bestond er duidelijk spanning tussen de waardering van de één en van de ander van de wenselijkheid en noodzakelijkheid van de onmiddellijke in-

stelling van volledig bevoegde Staten-Generaal. Daaromtrent bestond bijv. tussen een man als *van den Tempel* en mij niet het geringste verschil van inzicht, waar hij op zijn beurt bleef vasthouden — hij heeft dit trouwens ook consequent tot het einde gedaan — aan de formeel strikt legale weg. Hij was dus tegenstander van een vorm van synthese; daarin zag hij gevaren en dit heeft hij ook altijd op heel hartstochtelijke wijze in de Ministerraad verdedigd. Ik heb daarvoor alleen maar grote waardering. Hij wilde van die weg niet af. Alle andere leden van de Ministerraad hebben elkaar ten slotte in die synthese gevonden en dit kwam dus hierop neer, dat — men kon dit redelijkerwijze veronderstellen — circa 70 tot 80 pct. van de oude leden van de Staten-Generaal zou worden aangevuld met 20 tot 30 pct. mensen, die, zoals u het uitdrukt, in de oorlogsjaren het vertrouwen van belangrijke groepen van de bevolking hadden verworven en uit dien hoofde naar veler mening, ook naar de mening van de illegale groep, waarvoor ik naar Londen was gestuurd, niet helemaal buiten spel gezet moest worden. Dit was inderdaad de synthese en daarover is gestreden; met name is er gezocht — ik herinner mij een lang gesprek met de heer *van Kleffens* er over — naar een zodanige samenstelling van dat orgaan, hetwelk bij die aanvulling werkzaam zou moeten zijn, dat men toch waarlijk niet van een „ménagerie du roi" zou kunnen spreken. Ik meen, dat men dit ook niet, zonder oneigenlijk te worden, zou kunnen doen, wanneer men ziet wat er uit die bus is gekomen, nl. iets, dat bepaaldelijk geen „ménagerie du roi" was. Het zou een bevoegd Parlement zijn geweest, waarvan mijn hoop en die van anderen is geweest, dat het dan ook op uiterst korte termijn — ik zelf had mij voorgesteld maximaal 2 weken — na de bevrijding zou kunnen fungeren. Ik heb ook later in een nota aan de heer *Gerbrandy*, die ik u heb overgelegd, het functiënnen op een kortst denkbare termijn van volledig bevoegde Staten-Generaal nog eens aangeduid als, naar mijn mening, een zaak, die de Regering zou moeten beschouwen als één van de belangrijkste punten van haar program. Redenen, die u langzamerhand geenszins meer onduidelijk zullen zijn, hebben er echter toe geleid, dat dit besluit niet meer kracht van met heeft gekregen.

32964. De **Voorzitter**: Is bij de gedachte om tot een wetsbesluit te komen, waarbij de positie van de Staten-Generaal reeds in Londen geregeld zou zijn, wel voldoende overwogen, dat men daarbij toch ook weer aan de andere kant mogelijkheden van conflicten kon scheppen? Ik begrijp, dat de gedachte was: er moet een voorziening zijn, opdat zo snel mogelijk de Staten-Generaal kunnen functioneren. Aan de andere kant was er natuurlijk ook ruimte voor de opvatting, dat onder de gegeven omstandigheden de Grondwet zo geïnterpreteerd kon worden, dat de oude Staten-Generaal nog functioneerden. Dit was een opvatting, die zich wel met de Grondwet verdroeg. Het enige, dat daarbij in de weg stond, was de termijn van vier jaar. Men kan daarbij echter ook redeneren, dat de bedoeling van de Grondwet is, dat de Staten-Generaal functioneren tot de volgende Staten-Generaal gekozen worden. Hiermede zou de moeilijkheid van de termijn van vier jaar geëcarteerd zijn: deze toch zou door het feit van de bezetting slechts geschorst zijn. Stel u voor, dat de Voorzitter van de Verenigde Vergadering van de Staten-Generaal dat standpunt nu eens had inneemen en dat deze Voorzitter bij de bevrijding de Verenigde Vergadering — in de vorm van een romparlement — had bijeengeroepen, dan had men daardoor een groot conflict gehad.

A. Daarvan ben ik mij, persoonlijk althans, volledig bewust geweest en ik heb daarover stellig niet één keer, maar wellicht meer dan één keer in de Ministerraad ook wel iets gezegd. Het kwam hierop neer, dat men inderdaad hier mogelijkheden voor een conflict had, waartegenover men, naar ik geloofde, wanneer men de oude Staten-Generaal alleen maar zou doen terugkeren, ook de zekerheid van een conflict had, nl. het optreden van Staten-Generaal, die niet het vertrouwen zouden hebben van toch uiterst belangrijke groepen in het land. Ik bedoel hiermede dan met name de gewezen illegale groepen.

32965. De **Voorzitter**: Ja, maar wanneer u spreekt van Staten-Generaal, dan bedoelt u toch ook gezuiverde Staten-Generaal? U neemt toch ook wel aan, dat die Staten-Generaal, die aldus zelfstandig zouden zijn opgetreden, zich zelf zouden hebben gezuiverd.

A. Natuurlijk neem ik dat aan, maar dan zouden deze dus op generlei wijze iets hebben vertegenwoordigd, behalve voor zover het coincidentie van personen was tussen illegaliteit en Parlement.

De coincidentie was er op zekere hoogte, maar zij was er niet algemeen. Er waren toch belangrijke groepen, die zouden hebben moeten zoeken naar haar persoonlijke voormannen in het Parlement, die ook in de illegaliteit haar voormannen waren geweest. Ik had dus

voor mij zelf — in zoverre was ik ook weer niets anders dan de spreektrumpet van die beide groepen — de overtuiging, dat men daarmede toch zekerheid zou hebben van een conflict. Ik heb mij, eerlijk gezegd, ook niet kunnen voorstellen — ik kan het mij nog niet goed voorstellen —, dat de kans van een conflict in het geval, zoals u het stelt, van enig belang zou zijn geweest; immers, ik had niet het gevoel — ik heb het, ronduit gezegd, nog niet —, dat, wanneer men gekomen was met een regeling, die hierin voorziet, dat ieder Parlements lid, door het Nederlandse volk gekozen en die door het zuiveringsorgaan werd geacht zich als een behoorlijk Nederlander te hebben gedragen, terugkeert, en dat er een aanvulling plaats vindt op een wijze, die, dacht ik, redelijkerwijze verzekert, dat er alleen maar mensen bijkomen, die het vertrouwen van niet onbelangrijke sectoren van het volk hebben, dit bij de leden van de Staten-Generaal of bij de President van de Verenigde Vergadering zou leiden tot een conflictspositie.

32966. De **Voorzitter**: Het zakelijke verschil was dus eigenlijk gelegen in de aanvulling?

A. Ja.

32967. De **Voorzitter**: Of aanvulling volgens de lijsten van 1937, of aanvulling op de manier, zoals men zich die later gedacht had?

A. Ja. Ik kan u er echter bij zeggen, dat ik achteraf ook denk: „Ach, wij zijn nu toch langzamerhand met ons allen in het hoekje van „wat wilden jullie nu toch wel" gedrukt."

In die dagen vonden wij echter inderdaad, dat er mensen waren, die dan toch maar, als vertegenwoordigende een belangrijke Nederlandse groep, het recht moesten hebben in die uiterst belangrijke periode, onmiddellijk na de bevrijding, waarin allerlei uitermate belangrijke beslissingen zouden vallen, op enigerlei wijze mee te praten. Laat ik een voorbeeld geven, Ik herinner mij, dat in een gesprek, dat in Amsterdam heeft plaats gehad, vóór mijn vertrek, iemand de opmerking maakte, dat bijv. een man als van *Randwijk*, die een bepaald eigen geluid hier in Nederland heeft laten horen, toch wel een vent was, die men als een aanwinst voor een tijdelijk Parlement, in die omstandigheden, zou hebben beschouwd. Zo waren er nog meer te noemen. Wij zagen dit zo: in Londen heb ik het ook altijd met overtuiging verdedigd, en onder vergelijkbare omstandigheden zou ik het opnieuw verdedigen, zodat ik niet zie, dat de kans, in uw gedachtengang, op een conflict — d.w.z. de hypothese, waarmee u op het ogenblik werkt — eigenlijk groter was dan bij die synthese, omdat men in die hypothese van u een rompparlement krijgt, aangevuld met mensen, die in mindere of meerdere mate in 1937 het vertrouwen van de bevolking hadden, met afsnijding van alle mensen, die 5 jaar lang, tussen 1940 en 1945, door hun houding van dag tot dag het volk waren voorgedaan, een weg hadden gewezen en daardoor een grote mate van vertrouwen van dat volk hadden ontvangen. Dezen zou men allemaal écarteren en het hing er maar van af of niet in 1937, na bijv. de 32 leden van de R.K. partij, die er toen opstonden, toevallig no. 33, 34 of 35 was. Was men dan nog in leven, dan kwam men in de Staten-Generaal; dit was een automatisme. Het gaf ons het gevoel, dat daar een heel stuk levend en strijdend Nederland buiten stond; dit vonden wij onrechtvaardig, zo wilden wij het niet.

32968. De **Voorzitter**: Ik zou nog een ander hypothetisch geval kunnen stellen. Eigenlijk is het geen hypothese, want het geval heeft zich werkelijk voorgedaan. Men had ook kunnen redeneren: wij maken in Londen geen wetsbesluit op de Staten-Generaal; de Regering zal aftreden op het moment van de bevrijding; de Koningin raadpleegt daarna in Nederland de personen, die zij meent te moeten raadplegen. Er komt een nieuwe Regering en dan wordt er een besluit met betrekking tot de Staten-Generaal genomen; dit alles gebeurt op een zo kort mogelijke termijn.

Zo is het feitelijk gegaan, alleen niet op een zo kort mogelijke termijn. Heeft men dit wel overwogen?

A. Ja, dat is uitdrukkelijk overwogen.

32969. De **Voorzitter**: Men kon natuurlijk ook redeneren, dat degenen, die in Londen zaten, misschien wel enigermate op de hoogte waren van hetgeen leefde onder het Nederlandse volk, maar toch maar zeer betrekkelijk.

A. Natuurlijk. Over dit punt is bij herhaling gesproken. Ik zelf ben vermoedelijk een van de meest schuldigen (ten minste, wanneer dit schuldigheid moet heten) aan het feit, dat men in Londen een

beslissing heeft genomen. Ik heb er altijd op gehamerd. Ik was er van overtuigd — ik hoop en geloof nog altijd, dat ik daarin gelijk had —, dat men na de bevrijding helemaal niets anders kon verwachten in Nederland dan een afgrijselijke verwarring en de onbereikbaarheid van al die mensen, die men graag bereiken wilde. Ik heb eens in Londen gezegd, dat naar mijn mening, wanneer men dan in Nederland iets wilde regelen en met mensen wilde spreken, een man als *Ben Telders* daar niet buiten mocht blijven; deze zat echter ergens in Duitsland. Ook een man als *Wiardi Beckman* mocht daar niet buiten blijven, maar men wist niet waar deze zat: het kon wel 3 maanden duren, voordat hij weer terug was. Wij konden daarop nu eenmaal niet wachten; wij moesten de knoop doorhakken en zorgen, dat wij niet bij dit ontworpen en uit zijn lood geslagen Nederlandse volk terugkwamen met de boodschap: Ja, wij weten ook niet hoe het moet.

Ik ben naar Londen gegaan om het juist wel te weten en ik heb in Londen gezegd: „Jullie moeten een regeling maken. Wanneer jullie straks niet dadelijk tegen de Nederlanders zeggen: Hier hebben jullie een regeling en zo wordt het, dan gaat Jan tegen Piet en Piet tegen Hein schreeuwen en dan worden er allerlei mensen opgesomd, die men toch eens nodig te rade roepen moet, maar ze zijn nergens. De één zit in Buchenwalde, de ander in Auschwitz, een derde weer ergens anders op de wereld." Ik heb duidelijk gezegd: „Daarop kunnen wij niet gaan zitten wachten, want wat het Nederlandse volk nodig heeft, is, dat er in 's hemelsnaam iets moet zijn, dat voorkomt, dat er een lange periode van 3 tot wellicht wel 6 maanden alleen maar door militairen wordt geregeerd. Daar moet een regeling voor komen. Die regeling moet klaar zijn; wij moeten de verantwoordelijkheid maar nemen — daarvoor zijn wij ten slotte nog Ministers — en dan moeten wij maar de flinkheid hebben, tegen die Staten-Generaal te zeggen: „Dit hebben wij nu zo gedaan en wij komen hier om ons te verantwoorden. Stuur ons maar weg! Daartegen maken wij geen enkel bezwaar." Men kon ten slotte niet terugkomen met de mededeling: op dit cardinale punt hebben wij, Ministers van de Kroon, niet geweten, wat wij zouden doen en gedacht: nu moeten jullie dat in Nederland maar eens gaan uitmaken. Ieder mens, die er iets van wist, kon voorzien dat dit niet anders zou worden dan verwarring en narigheid. Ik ben toen zelf een van degenen geweest — ik heb daarvan nog steeds geen spijt —, die hebben gezegd: „Dat is in ieder geval verkeerd. Kom nog liever met dat oude Parlement dan met niets, maar kom met een regeling; heb iets klaar."

32970. De **Voorzitter**: Ten slotte heeft men elkaar hierop gevonden!

A. Met op één na algemene stemmen, ja.

32971. De **Voorzitter**: In de overweging, dat er te voren een regeling moest zijn?

A. Zo is het. Ik moet zeggen, dat ik geen enkele Minister, niet één van mijn ambtgenoten, het recht toeken hierbij nog te gaan nuanceren omtrent de mate, waarin hij dit ten slotte heeft meegedaan. Dit is een moeilijk besluit geweest en daarover is zeer serieus gesproken. Ik herinner mij nog, dat wij het allen betreurden, dat één van onze ambtgenoten, die wij allen zeer hoog achtten, daaraan niet heeft willen meedoen, want wij hadden het liefst dit uitermate belangrijke besluit met algemene stemmen aangenomen. Dit is niet gelukt, maar wij hebben dan toch wel met de grootst mogelijke meerderheid dit besluit genomen en iedere Minister ruimschoots in de gelegenheid gesteld zich daarvan te distantiëren.

Als niemand dit doet, heeft ook niemand het recht — althans ik ken mij zelf dat recht niet toe — achteraf te zeggen: Ja, maar ik heb dit toch eigenlijk wel zus of zo bedoeld. Men heeft achter dit besluit gestaan en men moet daarachter blijven staan.

32972. De **Voorzitter**: Het is toch zo ver gekomen, dat de tekst door het Kabinet volledig vastgesteld is?

A. Volledig, artikelsgewijze. Artikelsgewijze is het ook in de Ministerraad in zijn totaal aangenomen, met op één na algemene stemmen.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij thans wel van dit punt kunnen afstappen. U hebt uw standpunt hierover nu duidelijk uiteengezet.

(De vergadering wordt geschorst tot 's avonds).

32973. De **Voorzitter**: Wij hebben vanmiddag in grote trekken het probleem van de bestuursvoorziening behandeld en daarbij in

he: bijzonder de kwestie van het Parlement. Ik zou u graag nog enige vragen daarover willen stellen. In de eerste plaats deze: Had u tegen een volledig *benoemd* Parlement overwegende bezwaren?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

32974. De **Voorzitter**: Dus daar is geen twijfel over. Dat hebt u altijd afgewezen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

32975. De **Voorzitter**: In de besluiten met betrekking tot gemeenteraden en Provinciale Staten is, zoals wij vanmiddag hebben gezien, de synthese-gedachte doorgevoerd, ook in die zin, dat de mogelijkheid van geheel *benoemde* Staten en *benoemde* gemeenteraden daarin buit-n beschouwing is gebieven. Later zijn er in April 1945 onder het nieuwe Kabinet twee nieuwe wetsbesluiten gekomen. Het ene heeft E 119, dat de voorziening had gebracht voor de Provinciale Staten en voor de gemeenteraden, ingetrokken.

Ten opzichte van de Provinciale Staten is daar niets anders voor in de plaats gekomen, daar was toen dus geen regeling meer voor, terwijl er voor de gemeenteraden een nieuwe regeling is gekomen, waarbij de gedachte van de *benoeming* een veel sterkere rol heeft gespeeld in de formulering. Ik laat daar, dat bij de uitvoering, zoals die ten slotte is geworden, men in vele gemeenten een resultaat heeft bereikt, dat niet zo heel veel afweek van dat, hetwelk er zou zijn gekomen, indien het besluit E 119 was doorgevoerd, maar het wil mij toch voorkomen, dat de opzet van de nieuwe regeling een andere was. Ziet u daarin een teruggaan van de slinger?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

32976. De **Voorzitter**: Dus dat beschouwt u ook als een weer terugvallen op de gedachte, die vroeger een strijdpunt is geweest. Ziet u dat ook in een algemeen politiek verband, voortvloeiende uit het gehele karakter van het laatste Kabinet-*Gerbrandy*?

A. Zonder de minste twijfel, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb tot dusver nog niet gesproken over het ontstaan van het Kabinet van 1945 en over alles, wat zich daar omheen heeft afgespeeld, en ik geloof, dat het uw bedoeling is, dat dat nog gebeurt, maar inderdaad meen ik, dat men politiek gedacht de *bêtise* heeft begaan — ik ken geen zachtzinniger woord daarvoor — van in 1945 te hebben op touw gezet een Kabinet, waarin van de aanvang af toch ook wel doelbewust alle politiek links georiënteerde elementen waren uitgeschakeld. Het ligt niet op mijn weg iets naders te zeggen over dat Kabinet, maar het karakter van het Kabinet, zoals het uiteindelijk voorkwam, was zonder de minste twijfel een — laat ik het negatief benaderen — niet links Kabinet. Een Kabinet, waarin elk uitgesproken vooruitstrevend element ontbrak.

32977. De **Voorzitter**: Wij hebben ons wel eens afgevraagd of de karakterisering van dit Kabinet misschien nog niet in een andere richting moet worden gezocht. Het is ons nl. opgevallen, dat de formateur van dat Kabinet zich in die tijd nogal eens heeft uitgelaten in die zin, dat voor de vorming van dat Kabinet alleen in aanmerking kwamen vertegenwoordigers van geestelijke en maatschappelijke stromingen, waarbij dus, ten minste die indruk wekte het, de woorden „politieke stromingen” min of meer met opzet buiten beschouwing zijn gelaten. Nu is het merkwaardig, dat men in het K.B. F45 over de gemeenteraden ook weer die woorden „geestelijke en maatschappelijke stromingen” tegenkomt, terwijl de woorden „politieke stromingen” er uit zijn gelaten. Deze karakterisering is iets anders dan die u gaf en gaat misschien nog iets verder.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, ik kan misschien — ik weet niet of dat voor u belangrijk is — het best medelen, wat mij door de helaas overleden Minister van Financiën in mijn Kabinet, als ik het zo mag noemen, ir. *van den Broek*, is gezegd. De heer *van den Broek*, die hier helaas niet meer getuigen kan, komt de eer toe van, ofschoon het zelf allerminst een socialistisch denkend man was, zich op het standpunt te hebben gesteld, dat hij onder geen enkel beding deel wenste uit te maken van een Kabinet, waarin de socialistische stroming in Nederland niet zou zijn vertegenwoordigd. De heer *van den Broek*, die zelf, dunkt mij, ongeveer liberaal zou moeten heten naar de huidige maatstaven, was van oordeel, dat het een onrealistische politiek was om in Nederland teug te komen met een Kabinet, waarin socialisten zouden ontbreken, een inzicht, dat ik persoonlijk ten volle met hem deelde. Hij heeft — in die dagen heeft hij mij persoonlijk altijd op de hoogte gehouden; wij waren zeer goed bevriend en ik sprak hem schier dagelijks — ondanks tweemaal daartoe te zijn uitgenodigd, geweigerd een zetel in het

Kabinet van 23 Februari 1945 te aanvaarden, omdat daarin geen socialisten zitting zouden hebben, wijl de heer *Gerbrandy* hem op zijn desbetreffende vraag letterlijk had geantwoord — de heer *van den Broek* heeft mij dat zeker drie, wellicht zelfs meer dan driemaal zo geciteerd, tussen aanhalingstekens a.h.w. — „ik heb met de socialisten verder niets te maken.” De heer *Gerbrandy* steunde dat merkwaardige inzicht op de houding, die ingenomen was, mij dunkt, alleszins begrijpelijk, door de Ministers *Albarda* en van *den Tempel* na het ontslag van de Minister *Burger* en met name gelet op de wijze, waarop dat ontslag verleend was. Ik geloof, dat zij zich over het ontslag zelf veel minder dan over de wijze, waarop dat ontslag is verleend, een oordeel hebben willen voorbehouden; immers, zij hebben, zoals u ongetwijfeld bekend is, ondanks het reeds hangen van een ontslagaanvraag van het gehele Kabinet, afzonderlijk ontslag gevraagd uit hoofde van hun bezwaren tegen de wijze, waarop de heer *Burger* uit het Kabinet was verwijderd door de heer *Gerbrandy*.

32978. De **Voorzitter**: Een wijze, die door de heer *Albarda* schijnt te zijn getypeerd als „Perzische Staatszeden”.

A. Inderdaad, dat staat in een van de stukken, dat stuk heb ik ook wel in mijn bezit. Dit is alles gebeurd, terwijl ik mij in Nederland bevond, dus ik wil niet zeggen, dat ik persoonlijk een rechtstreeks oordeel daarover heb. Dat oordeel is gevormd uit de stukken, die ik later van de ambtgenoten *Albrdn*, van *den Tempel* en *Burger* heb ontvangen. Ik heb niettemin de overtuiging, dat hier inderdaad op een wonderlijke, om niet te zeggen onbehoorlijke, wijze de heer *Burger* zijn ontslag is gegeven. Ik heb er geen enkel bezwaar tegen, Mijnheer de Voorzitter, de waarheid is mij meer waard dan wat ook, om u de uitdrukking te repeteren, waarmee de heer *Gerbrandy* de heer *Burger* in een gesprek met mij heeft gekarakteriseerd, een uitdrukking, die overigens niet is vrij te pleiten van plastic of humor, namelijk „deze man is een luis in mijn pels”, en hij was ongetwijfeld verheugd, dat hij in de door *Burger* gehouden radioredevoering in Nederland, welke radioredevoering ik op zich zelf onvoorwaardelijk afkeur, omdat *Burger* niet het recht had, wat hij zelf zeker wist, een redevoering te houden, eindelijk een aanleiding had gevonden om dat minder prettige zoölogische creatuur uit zijn pels te verwijderen, wat hij dan ook gedaan heeft.

32979. De **Voorzitter**: Wij kunnen de kwestie van het ontslag van het Kabinet en hetgeen daarop gevolgd is, waarschijnlijk beter aan het slot behandelen. Ik heb deze opmerking alleen even willen maken in verband met de bestuursvoorziening en de verdere ontwikkeling daarvan, speciaal met betrekking tot de gemeenteraden.

Wanneer ik nu het programma overzie, dat wij vanavond nog hebben af te werken, ben ik er niet helemaal zeker van, dat wij er in zullen slagen het geheel tot een einde te brengen. Ik zou het daarom beter vinden, dat wij daarin een kleine wijziging aanbrachten en dat wij nu eerst behandelen de beschuldigingen, die tegen u zijn ingebracht door de heer *Lunshof*. De zaak ligt zo, dat wij van de heer *Lunshof* in de vorm van zijn brochures een klacht zwart op wit hebben. Wij hebben van u alleen een min of meer gemotiveerd beroep op de Enquêtecommissie; om beide standpunten echter te kunnen overzien, lijkt het mij wenselijk, dat wij thans van u een exposé krijgen van datgene, wat u meent te kunnen stellen tegenover de beschuldigingen van de heer *Lunshof*. Dan hebben wij dus een wederzijdse uiteenzetting en kunnen wij aan de hand daarvan zien, hoe wij deze zaak verder kunnen behandelen, wie wij eventueel daarover nog moeten horen en wat dies meer zij. Ik zou u dus willen vragen of u thans zou willen overgaan tot het geven van een uiteenzetting uwerzijds naar aanleiding van bedoelde beschuldigingen.

A. Ik wil het erg graag doen, Mijnheer de Voorzitter. Wanneer u het goedvindt, zal ik dat puntsgewijze doen. De heer *Lunshof* ken ik ongeveer 20 jaar. Hij is door mijn toedoen — in zoverre belast ik dus mijzelf door die verklaring — in de Nederlandse journalistiek gekomen. Daar zou hij nooit ingekomen zijn, ware het niet, dat ik hem tot correspondent van „De Telegraaf” in Assen zou hebben benoemd en hem later de gelegenheid zou hebben gegeven om in Haarlem als zodanig werkzaam te zijn. Men kan er achteraf spijt van hebben, maar dat heeft weinig zin. Ik weet dus in vrijwel volledige mate de faits et gestes van deze *Lunshof*.

Hij heeft na de bevrijding een paar geschriften tegen mij het licht laten zien, die, als ik het goed zie, twee belangrijke beschuldigingen inhouden. De ene beschuldiging is, dat ik als Minister van Justitie mijn ambtelijke bevoegdheid zou hebben gebruikt, laat ik zeggen misbruikt, om „Het Parool” de beschikking te doen krijgen over de apparatuur van „De Telegraaf”. De andere, dat ik het leven van landgenoten zou hebben gerisqueerd aan het overbrengen van bood-

schappen, welke boodschappen ge-n algemene of Staatsbelangen inhielden, doch slechts van mijn particulier belang zouden zijn geweest. *Lunshof* zegt, en ik bepaal mij nu maar gemakshalve tot de tweede brochure, in het voorwoord van die brochure, dat ik niet de moed heb gehad om de normale rechter te adieren over de beschuldigingzn, die hij tegen mij heeft ingebracht. Ik heb hier het afschrift van een brief van mijn raadsman *Mr. Jolles*, te Amsterdam, aan *Mr. Craandijk*, de advocaat van *Lunshof*, welk geschrift, naar ik mag aannemen, de cliënt van de heer *Craandijk* bekend moet zijn, waaruit ik zou willen citeren:

„Bij pleidooi in kort geding wees ik (*Jolles*) er op, dat het de taak van de Parlementaire Enquêtecommissie is het Londens beleid te onderzoeken en dat cliënt (dat ben ik dus) genoemde commissie dan ook verzocht heeft zo spoedig mogelijk het onderzoek naar zijn gedragingen ter hand te nemen en te voltooien." — U weet, dat ik dat de commissie inderdaad verzocht heb.

„Hangend dit onderzoek acht ik (*Jolles*) brochures onjuist, maar meen ik, dat cliënt (ik dus) zich ook, indien enigszins mogelijk, van het entameren van een proces dient te onthouden, een opvatting, waarbij cliënt zich heeft aangesloten. De houding van cliënt betekent dus slechts uitstel, doch geen afstel.

Steeds gaarne, t.t. *Jolles*."

Dat is dus, naar mijn smaak, afdoende weirlegging van het voorwoord van *Lunshof*, waarin hij zegt: Deze mijnheer heeft mij bij kort geding gedagvaard. Hij heeft zijn gelijk niet gekregen en nu bestaat hij het niet om de procedure in de hoofdzaak te beginnen. Mijn raadsman heeft daaromtrent aan de raadsman van de heer *Lunshof* te rechter tijd de nodige motivering gegeven, die, ofschoon uiteraard aanvechtbaar, mij voor de betrokkene afdoende lijkt. Dan gaat *Lunshof* in die brochure een serie mededelingen doen, die er op gericht zijn, in de eerste plaats waar te maken, dat ik eigenlijk een agent voor de S.D. geweest ben. Hij doet dit op zeer slimme wijze door op blz. 20 te zeggen:

„Wanneer wij moesten aannemen, dat de heer *Van Heuven Goedhart*, wat wij volgaarne doen, blindelings in de briljante persoonlijkheid van de heer *Meijer Schwencke* heeft geloofd" — de heer *Meijer Schwencke* was inderdaad een man van d: S.D. — „dan is hij wel uitermate naief geweest."

Ik leerde de heer *Meijer Schwencke* kennen ongeveer in het jaar 1930. In die tijd had het dagblad „De Telegraaf", waarvan ik toen hoofdredacteur was, het exclusief publicatierecht verworven van alle berichten van het Amerikaanse Bureau „United Press". In die zelfde tijd richtte deze heer *Meijer Schwencke* een bureau op, dat zich noemde: de Nederlandse United Press-bureaux. Hij had niets met het Amerikaanse bureau te maken en ik achtte dat dan ook een oneerlijke vorm van concurrentie. Hij wilde dus in allerlei dagbladen in Nederland berichten doen opnemen, van hem afkomstig, onder de naam Nederlandse United Press-bureaux; mijn courant van die tijd had het recht om berichten te publiceren onder de naam United Press. Dit kon gemakkelijk bij het publiek verwarring wekken en ik richtte mij dus tot de heer *Meijer Schwencke* en sommeerde hem om zijn naam te veranderen. Hij weigerde dat. Daarop heb ik mij laten machtigen door het Amerikaanse bureau om zo nodig via de rechter hem tot andere gedachten te brengen. Het Amerikaanse bureau heeft mij daartoe gaarne gemachtigd. Ik heb mij tot de heer *Meijer Schwencke* gewend en gezegd: „Mijnheer, indien gij niet ophoudt met het voeren van deze misleidende naam, zal ik u voor de rechter daarvan doen bekeren." Wij heeft toen eieren voor zijn geld gekozen en sindsdien heet zijn bureau „de Verenigde Persbureaux". Ik heb daarmee uiteraard geen betrekkingen onderhouden in die jaren, dat ik bij „De Telegraaf" nog ben geweest. In het jaar 1933 heb ik mijn werkzaamheden bij „De Telegraaf" beëindigd en ben ik overgegaan naar het „Utrechts Nieuwsblad", waar ik een geldend contract vond tussen het „Utrechts Nieuwsblad" en „de Verenigde Persbureaux". Dat contract werd van de zijde van „de Verenigde Persbureaux" op uiterst onbehoorlijke wijze niet nagekomen, met name werd materiaal, dat ter publicatie exclusief aan dat „Utrechts Nieuwsblad" was verkocht door „de Verenigde Persbureaux", door die zelfde „Verenigde Persbureaux" geleverd aan het „Utrechts Dagblad", concurrerende met het „Utrechts Nieuwsblad", en deswege heb ik met een bijzonder onwelwillend briefje de relatie met „de Verenigde Persbureau" geliquideerd. Ik heb de heer *Meijer Schwencke* daarna nooit meer gezien. Ik heb hem nooit meer gesproken. Ik heb niets meer met hem te maken gehaa, met deze uitzondering, dat ik omtrent 1938--1939 door toevallige relaties in Duitsland vernam, dat hij een tweetal correspondenten in de Baltische Staten exploiteerde, welke correspondenten in feite werden betaald door het Propaganda-Ministerie van de heer *Coebhels*. Ik heb dat gegeven, als zijnde van

nationaal belang, doorgegeven aan de Afdeling III, de Inlichtingen-dienst van de generale staf. Ik heb sinds 1940, van het moment van het uitbreken van de oorlog tot en met de dag van vandaag, waarop ik hier tegenover u zit, Mijnheer de Voorzitter, deze heer *Meijer Schwencke* nooit meer ontmoet, noch met hem gecorrespondeerd, noch op enigerlei andere wijze relaties met hem onderhouden, met deze ene uitzondering, dat ik mij volkomen toevallig in 1945 na de bevrijding gedurende circa twee minuten heb bevonden in een kamer op de Weesperzijde in Amsterdam, waar ik een kennis van mij bezocht en waar de heer *Meijer Schwencke* op dat ogenblik één verdieping hoger eveneens op een kamer bleek te logeren. Hij kwam daar binnen, schrok zich dood, dat hij mij daar zag, want hij weet, dat hij in mij alleen maar een vijand heeft te zien, en verwijderde zich ongeveer stante pede. Tussen hem en mij is geen woord gewisseld. Dat is alle contact, dat ik ooit met deze heer *Meijer Schwencke* heb gehad, Mijnheer de Voorzitter. *Lunshof* stelt nu, dat ik „blindelings geloofde in de briljante persoonlijkheid van *Meijer Schwencke*". Ik moge dan verder aan u overlaten om vast te stellen, wat daar van aan is, na hetgeen ik u heb verteld. Bovendien he-t het, dat ik in *Meijer Schwencke* heb te zien het reisbureau van kolonel *Blake*; wat dat laatste aangaat, heb ik u vanmiddag, geloof ik, voldoende uitsluitel gegeven. Ik zal daar maar niet meer op terugkomen. Deze *Meijer Schwencke*, die door en door fout was, Mijnheer de Voorzitter, en die verdient, dat hij voor de Nederlandse rechter komt om daar te worden berecht, heeft in de laatste, ik neem aan, ongeveer 1½ jaar van de oorlog een dubbele rol gespeeld en aan leden van de groep van „Het Parool", met name aan de heer *van Norden*, nu directeur van „Het Parool", en aan de heer *Jan Meijer*, die het grote ongeluk heeft een broer te zijn van deze *Meijer Schwencke*, maar daar kan hij niets aan doen — ik kan het ook niet beteren, als één van mijn broers fout was; het was niet zo, maar hij heeft dat ongeluk dan wel —, inlichtingen verstrekt, die voor „Het Parool" van betekenis waren. Wat mij betreft, beperken die inlichtingen zich tot, wat ik u vanmiddag zei, het feit, dat een inspecteur van politie en twee rechercheurs waren vrijgemaakt van hun normale werk om mij te zoeken en het feit, dat de S.D. R.M. 10 000, het ijzeren kruis en rangsverhoging had uitgelooft voor de man, die mij zou arresteren. Ik heb eerlijk niet geweten, dat die gegevens van *Meijer Schwencke* kwamen. Het zal er mij wel bij gezegd zijn, maar ik heb er geen aandacht aan besteed. In mijn argeloosheid wist ik na de bevrijding pas — en tijdens de oorlog niet —, dat *Jan Meijer*, mijn zeer goede vriend uit de „Parool"-groep, een broer had, die zich *Meijer Schwencke* noemde. Dat is nooit tot mij doorgedrongen; pas na de bevrijding heb ik dat ontdekt. Ik heb in elk geval met dankbaarheid kennis genomen van de voor mij uiterst nuttige waarschuwing, dat ik als Staatsfeind Nr. 1 was ingeschreven in de registers van de S.D., en dat die drie kerels waren vrijgemaakt met die en die beloning, als zij mij zouden arresteren. Als die gegevens van *Meijer Schwencke* komen, dan komt het mij voor, dat de rechter, die deze man zal hebben te berechten, reden heeft om tegenover alles, wat hem bezwaart, dit feit en wellicht andere feiten in aanmerking te nemen, om uit te maken in welke mate deze man nu alsnog behoort te worden gestrafl. Ten overvloede, Mijnheer de Voorzitter, de heer *van Norden* en ik hebben ons, ik geloof in 1935 al, maar het kan ook in het begin van 1946 zijn geweest, tot de procureur-fiscaal *Mr. Zaayer* gewend, toen nog allerlei onwijze publicaties over die heer *Meijer Schwencke* verschenen, en wij hebben tegen de heer *Zaayer* gezegd, met name heb ik dat gedaan: Mijnheer *Zaayer*, deze man dient uiteraard te worden vervolgd. Dat is een man, die hopeloos fout is geweest in tien, twintig opzichten. Wij hebben uiteraard geen enkel bezwaar tegen enigerlei vervolging van die man, maar willen alleen t.z.t. gaarne tegenover al datgene, wat hem bezwaart, eerlijkheidshalve datgene stellen, waarmee hij ons van dienst is geweest, opdat de rechter alle feiten kenne, voordat de rechter een oordeel uitspreekt. Ik geloof, dat ik het daarbij mag laten, wat betreft mijn blindelings geloof in die mijnheer *Meijer Schwencke* en het feit, dat die mijnheer zou hebben gediend als het reisbureau van kolonel *Blake*.

32980. De Voorzitter: Hebt u ook kunnen verifiëren of de lijst, die de heer *Lunshof* op blz. 17 van zijn brochure geeft, vermeldende de functies van *Meijer Schwencke* na 15 Mei 1940, in overeenstemming is met de feiten?

A. Ik heb het niet geverifieerd, Mijnheer de Voorzitter, maar ik kan u wel zeggen, uit eigen wetenschap, dat dat voor het overgrote deel, zo niet geheel, juist is. Deze man heeft al deze dingen wel ongeveer op zijn conto en ik ben er ook van overtuigd, dat hij door een bijzonder gerechtshof deswege zwaar onder vuur zal worden genomen.

32981. De Voorzitter: Wordt hij vervolgd op het ogenblik?

A. Hij wordt vervolgd. Hij is nu op het ogenblik bij mijn weten opgesloten wegens vermeende krankzinnigheid in een krankzinnigen-gesticht ergens in Franeker, in Friesland althans, maar hij wordt ongetwijfeld vervolgd, dat heeft de heer *Zaayer* ons destijds ook zeer uitdrukkelijk gezegd. En de rol, die al mijn Parool-vrienden en ik — ik eigenlijk peen enkele, want wat ik aan waardevolle inlichtingen aan hem dank, heb ik alleen maar van horen zeggen, via een tussenschakel —, maar mijn vrienden dus, in die procedure zouden kunnen spelen, zou uitsluitend kunnen zijn die van getuigen à décharge ten aanzien van wat hij in het laatste, zeg 1 à 1½ jaar van de oorlog als dubbelspeler naar de kant van de illegaliteit aan waardevolle inlichtingen heeft verstrekt. Zo ligt het.

32982. Jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen: Op blz. 19 staat: De heer *W. van Norden* verklaart in zijn vurige ijver: „van *Heuven Goedhart* wijkt naar Engeland uit, mede op grond van de gegevens, die *Meijer Schwencke* weet te verschaffen". Uit niets anders blijkt, wat hier eigenlijk achter zit, maar dat is dus niets anders dan dat u verklaard hebt, dat *Meijer Schwencke* zijn broer gewaarschuwd heeft.

A. Ik kan natuurlijk niet met volstrekte zekerheid zeggen, dat hij dit aan zijn broer gezegd heeft.

32983. Jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen: Dat daargelaten, hij heeft gewaarschuwd.

A. Hij kan het ook tegen *van Norden* gezegd hebben. hfaar hij heeft in ieder geval iemand van mijn vrienden gezegd: Ik, als man van de S.D., weet, dat *van Heuven Goedhart* enorm wordt gezocht. Drie mensen zijn vrijgemaakt, deze beloningen zijn uitgelooft, enz. Dat is alles. *Van Norden* zou hoogst onbehoorlijk handelen, wanneer hij dat niet zou hebben verklaard tegenover de P.R.A., want het is in feite zo geschied. Hij moet dat toch verklaren, want het is gebeurd.

32984. Jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen: Het wordt hier als een soort naïveteit voorgesteld.

A. Nu ja, daar is niets naïefs bij, zo min als er iets overblijft van al dat gepraat als zou ik „blindelings in de brillante persoonlijkheid van deze man hebben geloofd". Ik hoop, dat ik heb waargemaakt met wat ik u heb gezegd over mijn relaties van ongeveer 1930—1940, dat ik deze man alleen maar heb ontmoet in de sfeer van de knoeierij en de oplichterij en hem altijd de voet heb dwarsgezet, verder niets. Ik vind het helemaal niet prettig, dat de heer *Lunshof* zegt, dat hij gaarne, volgaarne zelfs, gelooft, dat ik die brillante persoonlijkheid van de heer *Meijer Schwencke* aanbad. Het is alleen maar waanzin, er blijft helemaal niets van over. Ik heb nauwelijks behoefte, Mijnheer de Voorzitter, om te gaan praten over het lange verhaal, dat in die brochure dan volgt over de sollicitatie van een zekere heer *Kroes* bij „Het Parool". Daar worden bladzijden van die brochure aan gewijd. Ik heb hier voor mij alle sollicitatiestukken en alle telegrammen en alle antwoorden van „Het Parool" ter zake van de sollicitatie van de heer *Kroes*. Ik zou alleen maar onder één conditie deze stukken aan u kunnen overleggen, namelijk, dat u zo vriendelijk zou willen zijn opdracht te willen geven om die stukken te dupliceren en mij de originalia terug te sturen, want zij zijn uit het archief van „Het Parool" en ik heb eigenlijk niet het recht om ze hier achter te laten. Daar ik echter een onbegrensd vertrouwen in uw commissie heb, heb ik er geen enkel bezwaar tegen om dat toch te doen, onder de voorwaarde dus, dat ik die stukken in originali weer van u terug mag ontvangen. Als u deze stukken hebt gelezen, is u namelijk ontslagen van mijn hele betoog over hetgeen de heer *Lunshof* over de sollicitatie-*Kroes* oplepelt. Deze stukken spreken volmaakt voor zich zelf en daaruit zult u zien, dat u kier te doen hebt niet een volstrekt gewone, alledaagse, op geen enkele wijze bijzondere sollicitatie, waarvan alle stukken in het archief van „Het Parool" nog voorhanden zijn, zodat er eigenlijk niets meer valt te vragen voor degene, die deze stukken leest. U zult dan ook meteen gelegenheid vinden om vast te stellen, dat de heer *Lunshof*, citerende — tussen aanhalingstekens citerende — een brief, die ik aan die mijnheer *Kroes* zou hebben geschreven, de werkelijkheid volkomen vervalst. U vindt hier namelijk de originele brief, die ik aan de heer *Kroes* heb geschreven en waaruit u een volstrekt andere indruk van die brief moet krijgen dan de brochure van *Lunshof* u daaromtrent verschaft. Als ik u dit dossier mag overhandigen onder die ene conditie, dat ik het moge terugkrijgen, dan bespaart u dat het hele gedoe.

De Voorzitter: Wij zullen afschrift van deze stukken laten nemen en u krijgt het origineel terug.

A. Dank u vriendelijk, Mijnheer de Voorzitter. Dan wordt door de heer *Lunshof* gesteld, dat ik in Londen ben aangekomen, dat er een lunch is gegeven ter gelegenheid van mijn aankomst en dat ik daar reeds fel tegen „De Telegraaf" te keer ben gegaan. U zult ongeveer 100 à 150 getuigen voor u kunnen roepen om dat te loochenen, namelijk alle mensen, die aanwezig zijn geweest bij de lunch, die niet, zoals de heer *Lunshof* dat fantaseert, bij mijn aankomst of ter gelegenheid daarvan is gegeven, maar die is gegeven door Minister *Burger* ongeveer drie weken na mijn aankomst, nadat de heer *Burger* mij uitvoerig had verteld, welke controverse zich in Londen omtrent de behandeling van de Pers afspeelde. Die controverse kwam hierop neer. Er waren mensen, ik noem nominatim de heer *van Blankenstein* en de heer *Pelt*, die zich op het voor ons illegale mensen volkomen ontoegankelijke en onbegrijpelijke standpunt stelden, dat namen van dagbladen als „Nieuwe Rotterdamse Courant" en „Algemeen Handelsblad" een zodanige internationale waarde hadden, dat men de verschijning van deze bladen zelfs niet één dag mocht beletten. Deze verschijning moest direct na de bevrijding ongestoord doorgaan, omdat men in het buitenland Nederland wel zou willen en kunnen herkennen uit bladen, getiteld „Nieuwe Rotterdamse Courant", „Algemeen Handelsblad", maar niet uit zulke onbegrijpelijke en obscure namen als „Trouw" of „Het Parool". Daarom wilden deze te goeder trouw, maar overigens van Nederland volstrekt vervreemde lieden, dat men een regeling zou maken, op grond waarvan er geen vacuum zou zijn in de verschijning van die bladen. De heer *Burger* daarentegen, ik heb dit altijd bijzonder in hem gewaardeerd, stond, ofschoon hij toch al in Mei 1943 het land had verlaten, nog altijd op het standpunt: de bladen, die zijn doorverschenen, moeten aan een zuiveringsperiode en dus aan een vacuum van niet-verschijning worden onderworpen. De heer *Burger* heeft mij gevraagd of dat ook het standpunt van de illegaliteit was, waarop ik volmondig „ja" heb gezegd, en hij heeft mij toen gevraagd of ik bereid was om aan een door hem te organiseren lunch het standpunt, niet van mij, dat was irrelevant, maar van de illegaliteit, voor zoveel ik het recht had daarover te spreken, duidelijk te maken. Ik heb daarop uiteraard bevestigend geantwoord en de heer *Burger* heeft een lunch georganiseerd, waarbij practisch alle Ministers aanwezig waren, een groot aantal hoofdambtenaren, een aantal lieden van het Militair Gezag, ik taxeer alles bij elkaar op een 100 of meer mensen, waarbij de gang van zaken was, dat er eerst door mij een korte toespraak werd gehouden, dat men daarna aan tafel ging en dat er aan tafel nog gelegenheid was om mij vragen te stellen over hetgeen ik in het midden had gebracht. Daar, ik kan het u persoonlijk uiteraard niet bewijzen, maar roept u willekeurig elke tien, twintig of vijftig mensen op, die daarbij waren, heb ik over „De Telegraaf" op geen enkele wijze meer in het bijzonder, ik geloof zelfs in het geheel niet, gesproken. Ik heb alleen duidelijk geïnaakt, dat wij uit de illegale wereld, voor zover ik het recht had daarvoor te spreken, op het standpunt stonden, dat de bladen, die in al deze Duitse jaren waren blijven doorverschijnen, nu eerst maar aan een zuiveringsperiode, gepaard aan een niet-verschijningsperiode, moesten worden onderworpen, waarna men zou kunnen besluiten wat te dien aanzien zou moeten gebeuren.

32985. De Voorzitter: Kunt u nog zeggen, waar die lunch heeft plaats gevonden?

A. Hoe heet dat hotel, nu moet ik even nadenken. Als u op dit ogenblik met mij in Londen neerstreek, bracht ik u er heen. Ik zie nl. het hotel voor mij, maar ik kan er de naam niet van vinden. Vergeeft u mij dat echter, misschien valt het mij straks nog te binnen, anders zal ik het u binnen enige dagen berichten, want ik moet het nl. aan de heer *Burger* vragen.

32986. De Voorzitter: En u hebt niet gesproken van een tekst?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

32957. De Voorzitter: Die bestaat dus niet?

A. Neen, die bestaat niet. Ik heb heel huiselijk, causerievorm-achtig, het een en ander verteld over de ontwikkeling van de illegale pers en het oordeel van de illegale pers over de nog verschijnende pers. Het oordeel was uiteraard volmaakt afbrekend, dat spreekt vanzelf, en ik heb meegedeeld, dat wij allen op het standpunt stonden, wij allen, dat zijn dus diegenen, die ik het recht had te vertegenwoordigen, dat de nog verschijnende pers na de bevrijding gedurende

een korte tijd niet zou moeten verschijnen, gedurende welke korte tijd die bladen zouden behoren te worden gezuiverd. Ik stel er prijs op om daaraan toe te voegen, dat wij die zuivering zagen als een zuivering, waarlijk niet alleen van de schrijvende redacteuren, maar ik zou bijna zeggen in het bijzonder als een zuivering van directeuren, commissarissen en van het bedrijf als zodanig, en dus niet alleen maar een zuivering van mensen, die het ongeluk gehad hebben in de oorlogsjaren schrijvende redacteuren te zijn, want het was alleen maar een ongeluk. Ik heb mij daar in 1940 aan onttrokken, maar ik wil er graag bij zeggen, dat niet iedereen zich kon veroorloven om dat te doen en dat het ook helemaal niet prettig is om ten slotte schrijvend redacteur te zijn geweest in de oorlog en te staan tegenover een directeur, die op het standpunt stond: één van de twee, of je schrijft, zoals het nu maar moet, of je zit zonder je boterham. Niet iedereen kan zich veroorloven om dan te zeggen: dan maar zonder boterham. Ik kon het toevallig wel; ik heb het dus gedaan.

32988. **Jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen:** Weet u nog wanneer die lunch gehouden is?

A. Ja, die is gehouden vóórdat ik Minister werd. Dat is geweest tussen de 17de Juni (datum van aankomst) en de 12de Juli (datum, waarop ik beëdigd werd). Nauwkeurig weet ik het echter niet. In elk geval in de tweede helft van die periode vlak vóórdat ik Minister werd.

32989. **Jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen:** Dus niet bij uw aankomst, zoals hier staat?

A. Helemaal niet, freule. In elk geval liggen er minstens veertien dagen tussen mijn aankomst en die lunch. Dit wijst er zo'n beetje op of men mijn aankomst daar heeft gevierd. Dat echter is alleen maar een onbehoorlijke insinuatie en helemaal niet juist.

32990. **De Voorzitter:** Er is ook geen andere lunch geweest?

A. Geen enkele.

32991. **De Voorzitter:** Er is geen lunch daarvóór geweest bij uw aankomst of omstreeks dat tijdstip?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, volstrekt niet. Ik heb daar iedere dag geluncht, maar dat is een andere zaak.

De Voorzitter: Ja, maar waarschijnlijk niet met 100 mensen.

A. Er is niets van die aard geweest. De eerste min of meer spectaculaire zaak, die wat mij betreft in Londen heeft plaats gehad, was die lunch van de heer *Burger* en die vond plaats, ik weet nu niet of dat veertien dagen of drie weken is, maar in elk geval minstens veertien dagen na mijn aankomst. Ik heb daar — u behoeft het van mij niet te geloven, maar vraagt u het dan aan één van de x getuigen, die daarbij zijn geweest — op geen enkele wijze, laat staan fel, zoals de heer *Lunshof* dat insinueert, tegen „De Telegraaf” geageerd. Ik had er geen enkele reden voor. Wij zagen dat complex volstrekt algemeen. Wij hadden niet de minste interesse om daar over „De Telegraaf” alleen te gaan spreken en ik herinner mij nog, dat aan tafel — ik had dus eerst die voordracht gehouden en ik zat schuin tegenover Minister *Albarda*, toen Minister van Waterstaat — deze mij vroeg — dat moest met betrekkelijk luide stem, want die tafel was nogal breed; ik herinner het mij als de dag van gisteren — „van *Heuven Goedhart*, nu moet ik u toch nog iets vragen. U hebt daar het hele verhaal gehouden over die bezwaren van de illegaliteit tegen de pers, die is blijven doorverschijnen. Betekent dat volgens uw vrienden en u zelf, dat „Het Volk” na de bevrijding eerst door een zuiveringsperiode moet en vergunning moet vragen om weer te verschijnen?” Waarop ik geantwoord heb: „Excellentie, neen, wij staan op het standpunt, dat hebben wij trouwens ook in een nota verantwoord, die nota moet hier al zijn of anders moet die een dezer dagen komen: „Het Volk” is per ongeveer Juni 1940 van de rechtmatige eigenaren gestolen door de N.S.B. en kan na de bevrijding zonder vergunning te vragen met zijn oude getrouwe redacteuren verschijnen, als zijnde een geheel ander blad dan het blad, dat valselijk onder dezelfde naam door de heer *Rost van Tonningen* en trawanten van 1940 tot 1945 is vervaardigd.” Ik weet nog goed, dat de heer *Albarda* dat antwoord van mij in ontvangst nam met een uit zij: gezicht, uit zijn hele houding kennelijke mate van voldoening. En dat was inderdaad het standpunt van de illegaliteit, zo zagen wij het, zowel bij „Vrij Nederland” als bij „Het Parool”, de twee groepen, waarvoor ik in het bijzonder het recht had te spreken. Dat is, geloof ik, de enige naam, Mijnheer de Voorzitter, die daar nominatim ter sprake kwam, „Het Volk”, niet

„De Telegraaf”, niei de „N.R.C.”, niet „Het Handelsblad”, niet „De Standazrd”, niet „De Maasbode”, daar is niet over gesproken. Hier was mij gevraagd te geven een algemene indruk van het standpunt van de illegaliteit, verstaat u dat dan als u wilt in de zin van de illegaliteit, die ik het recht had te vertegenwoordigen ter zake van de pers. Niet ter zake van blad A, R of C, maar van de pers. Ik heb dat daar gezegd; de heer *Albarda* maakte de concrete toepassing en vroeg naar „Het Volk”. Het antwoord, dat ik hem gaf, is, geloof ik, duidelijk en bevredigde de heer *Albarda*. Waar *Lunshof* de wijsheid vandaan haalt om te zeggen, dat ik daar fel tegen „De Telegraaf” heb geageerd, is mij niet duidelijk. Ik zou hem gaarne tarten om één, als hij kan twee mensen op te leveren, die dat onder ede zouden durven verklaren. Het derde punt van bezwaar is dan, dat ik geladen was met een griezelige rancune tegen „De Telegraaf”, ten bewijze waarvan *Lunshof* aanhaalt een briefje, dat overigens, ik mag u daar wel op attent maken, dateert van het jaar 1934, dat is nu dus veertien jaar geleden. Ik ben hoofdredacteur van „De Telegraaf” geworden in het jaar 1929 aan het einde. Toen *Hitler* aan de macht kwam, vlak daarna — al die jaren van mijn hoofdredacteurschap was de heer *Goedemans* correspondent van „De Telegraaf” in Berlijn —, ontving ik van de heer *Goedemans* een ter publicatie bestemde correspondentie, die ongeveer eindigde, ik citeer voor 90 % letterlijk, met de volzin: „Waar *Hitler* zich tot dusver betoond heeft een belangrijk demagoog te zijn, staat nu ook vast, dat hij als een groot Staatsman moet worden beschouwd”. Die beschouwing deelde ik voor geen grein en ik heb de publicatie van die brief geweigerd. De heer *Goedemans* is daarop, achter mijn rug om, zonder enigerlei voorkennis van mij, naar Parijs gegaan, naar de heer *H. M. C. Holdert*, de eigenaar van „De Telegraaf”; hij heeft zich over mijn weigering van publicatie beklagd en heeft van de heer *Holdert* gedaan gekregen, dat hij werd benoemd voor zes maanden tot tijdelijk, tweede, naast mij staande hoofdredacteur van „De Telegraaf”. Ik heb wegens die allerzotste benoeming mij tot de heer *Holdert* gewend en gezegd: wat heeft dit te betekenen? Daarop heb ik generlei antwoord ontvangen. Twee maanden later is de heer *Holdert* in Amsterdam gekomen, zoals dat in die tijd in het voorjaar gebruikelijk was, en ik heb toegang tot hem gevraagd. Mijn houding tot hem was tot die tijd redelijk goed. Hij heeft mij die toegang geweigerd en zonder dat ik ooit tot op de huidige dag nog contact heb gehad met de man, die ik in totaal $7\frac{1}{2}$ jaar naar mijn beste weten heb gediend, ben ik op 26 Mei 1933 bij de heer *F. H. J. Holdert*, jongere broer van *H. M. C. Holdert*, directeur van de N.V. Dagblad „De Telegraaf”, geroepen om daar de mededeling te incasseren, dat ik met een termijn van vier dagen was ontslagen met ingang van 1 Juni zonder opgaaf van enigerlei reden. Ik heb toen gezegd, dat ik begreep, dat de reden was, dat ik een bepaalde brief van de heer *Goedemans* niet had willen publiceren, dat ik overigens ook begreep waarom de heer *Goedemans* die brief zo graag wilde publiceren, namelijk omdat hij er belang bij had, strikt materieel belang, om met „De Telegraaf” nu een meer Duitsgezinde koers te gaan varen, wijl de heer *Goedemans*, en dat is per saldo voor hem natuurlijk heel prettig, voor ongeveer f 600 000, naar mij zelf verteld heeft, belang had in in Berlijn staande huizen in de Bregenzerstrasse. Ik heb dat dus wel begrepen, maar tegen de heer *Holdert* gezegd, dat ik toch niet helemaal kon inzien, dat het redelijk was om mij te ontslaan wegens de weigering van die publicatie. De heer *F. H. J. Holdert* had tranen in de ogen, zei dat hij het vreselijk vond, dat zijn broer hem had opgedragen om dit te doen, maar er was niets aan te doen en ik was derhalve met een termijn van vier dagen na $7\frac{1}{2}$ jaar van mijn functie af. Ik ben toen een maand later als hoofdredacteur van het „Utrechts Nieuwsblad” begonnen en kreeg herhaaldelijk bezoek van oude redacteuren van „De Telegraaf”, die een jaar of zeven met mij hadden gewerkt en die mij zeiden, dat zij het zich zo bijzonder aantrokken, dat de heer *Goedemans* bij alle mogelijke gesprekken niet naliet om in denigrerende zin over mijn hoofdredactioneel beleid aan „De Telegraaf” te spreken. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter, heb ik *Goedemans* toen een nijdig briefje geschreven, waarin ik heb gezegd: Vriend, wat je tot dusver hebt gedaan, lijkt mij volkomen voldoende. Ik heb er geen behoefte aan, dat je nu ook nog achteraf mijn beleid aan schimpende kritiek onderwerpt. Uit dat briefje, blijkbaar heeft de heer *Lunshof* toegang tot het archief van deze heer *Goedemans*, citeert thans veertien jaar later *Lunshof*, ten bewijze, dat ik ook, toen ik na een hele oorlog, na een onderduikperiode van $3\frac{1}{2}$ jaar, na mijn tocht over de Pyreneeën en mijn aanvaarding van het Ministerie van Justitie door niets anders werd gedreven dan door de wens om „De Telegraaf” dwars te zitten. Ik zou toch wel graag onderscheid willen tussen „De Telegraaf” en de heer *Goedemans*, dat is geen identiteit. Deze heer *Goedemans* droeg ik inderdaad een kwaad hart toe, zelfs dat zegt nog niets omtrent mijn oordeel over „De Telegraaf”, Mijnheer de Voorzitter.

De Voorzitter: Als ik het goed zie, hebt u één van de punten van de brochure van de heer *Lunshof* overgeslagen.

A. Dat zou mij spijten.

32992. De Voorzitter: Onmiddellijk hiervóór staat: „Verder stelt de heer van *Heuven Goedhart*, dat hij niet financieel geïnteresseerd is in „Het Parool" en daar volgt dan op „Doch zelfs de brieven en telegrammen, welke hij, Minister zijnde, uit Londen verzond, spraken over zijn toekomstige positie".

A. Daar kan ik heel kort over zijn. Ik kom trouwens over die brieven en telegrammen later nog te spreken, maar wil u dan nu vast zeggen, ten eerste, dat ik bij „Het Parool" financieel ben geïnteresseerd, want mijn vijf vrienden en ik, met ons zessen, hebben afgezonderd een kapitaal van f 1000, zijnde het kapitaal van de Stichting „Het Parool". Ik ben dus voor f 160 en enige kwartjes financieel geïnteresseerd bij „Het Parool". Verder ontving ik van „Het Parool", zoals bij hoofdredacteurs min of meer gebruikelijk is, een salaris. Ziedaar mijn financiële interesse in totaal. Hier is verder niets aan toe te voegen. Ik ben dus medeoprichter van de Stichting, lid van het Stichtingsbestuur „Het Parool", welk stichtingsbestuur bij de notaris f 1000 heeft afgezonderd als stichtingskapitaal. Daar heb ik dus voor 1/6 part aan en ik heb een salaris als hoofdredacteur. Hiermee houdt alles op. Verdere financiële belangen heb ik niet.

Dan spreekt de heer *Lunshof* in dat citaat, waar u het over hebt, over brieven en telegrammen, die ik heb gestuurd uit Engeland, handelende over mijn positie. Hij laat na te vermelden, dat hier sprake is van één of twee, ik hoop, dat u ze allebei hebt, als het er twee zijn, één of twee telegrammen van mij aan mijn vrienden uit Londen gestuurd, waarvan de inhoud voor 100 pct. negatief is, nl. nu ik Minister van Justitie ben, kan ik mij helemaal niet meer beschikbaar stellen voor enigerlei functie. Ik heb er niets meer mee te maken. Die stukken zijn echter gemakkelijk op te delven, Mijnheer de Voorzitter, want die zitten in het archief van B.I. Het loopt over het Bureau Inlichtingen, dus u kunt er zo naar vragen. De tekst van één der telegrammen heb ik mij dezer dagen nog laten voordragen door een van mijn vrienden, die luidde in de trant van „ben in verband met aanvaardt ambt voor enigerlei functie „Parool" niet meer beschikbaar." Dat was ongeveer de inhoud. Vraagt u het maar op aan het archief van het Bureau Inlichtingen. De heer *Gerbrandy* heeft nog geen drie maanden geleden, ik kom daar straks even op terug, aan het bestaan van het eerste telegram herinnerd, want die weet dat. Het is allemaal met hem besproken. Als u het goedvindt, Mijnheer de Voorzitter, laat ik dus even die brieven en telegrammen rusten, want ik heb reden om daar straks nog even op terug te komen. Mijnheer *Lunshof* stelt dan verder, dat ik een preponderant aandeel, zo niet een hoofdaandeel, heb gehad aan de totstandkoming van het Persbesluit 1944, een Persbesluit, dat inderdaad hier in Nederland een tijdlang heeft gegolden. Dat Persbesluit was in grote trekken klaar toen ik arriveerde en behelste juist die elementen, waartegen de heer *Burger* in de personen van van *Blankenstein* en van *Pelt* en ook wel anderen, verzet had ontmoet. Ik heb dus in die controverse altijd gans en al de zijde van de heer *Burger* gekozen, maar toen ik eenmaal Minister van Justitie was geworden, heeft mijn Departement dat Persbesluit moeten nagaan. Ik stel er prijs op om u even te mogen voorlezen wat *Burger* mij zelf de dato 25 Juni 1948 over die zaak heeft geschreven. Ik ineen, dat u die brieven al hebt, maar ik ben er niet helemaal zeker van.

De Voorzitter: Inderdaad, een brief van de heer *Burger* van 25 Juni 1948 en een brief van de heer *Gerbrandy* van de 26ste Juni 1948.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, dat zijn inderdaad de beide stukken, die ik hier ook voor mij heb. Ik zou er alleen nog even op willen wijzen, dat vind ik op zich zelf grappig, omdat ik het zelf vergeten was, dat *Burger* daarin schrijft:

„Ik heb mijn ontwerp met je besproken en stuitte tot mijn teleurstelling op bezwaren, die je had tegen het voorschrift, dat puur commerciële bladen geweerd zouden kunnen worden. Het spreekt vanzelf, dat hieronder eventueel „De Telegraaf" begrepen zou kunnen worden."

Als u mij zonder deze brief over deze zaak had gehoord, zou ik u dit niet hebben opgeleverd, want ik was het vergeten. Maar het blijkt dus, dat ik zelfs tegen die bepaling aangaande puur commerciële bladen en het weren daarvan enig bezwaar had, dat ik dat niet ern juiste wijze van handelen vond. Voor het overige heb ik weinig behoefte om nog verder door te gaan op die brief van de heer *Burger*, omdat ik geloof, dat het een brief is, die zo volkomen voor

zich zelf spreekt, dat her mij alleen maar kan benauwen, dat een zich Christelijk noemende publicist, deze beide brieven in handen hebbende — want hij heeft ze in handen, ze zijn hem bij kort geding, dat ik tegen hem gevoerd heb, overgelegd — , niettemin deze tweede brochure schrijft zonder van het bestaan van deze brief en van de brief van de heer *Gerbrandy* ook maar in de verste verte melding te maken. Ze zijn hem beide bij het kort geding overgelegd. Hij weet dus wat het oordeel is van de tontertijd ter zake van persaangelegenheden bij uitsluiting bevoegde Minister *Burger* en van de Minister-President, onder wie zowel *Burger* als ik hebben gediend. Maar hij maakt er zelfs geen melding van en valt rustig terug op een op niets steunende beschuldiging, dat dat Persbesluit eigenlijk mijn werk zoiï zijn geweest, terwijl deze brieven van die aard zijn, dat ik eigenlijk niet in staat ben om daar nog iets aan toe te voegen, want zij zijn zó duidelijk en ondubbelzinnig, dat het mij voorkomt, dat wie deze beide brieven gelezen heeft eigenlijk al niet meer het recht heeft om te geloven, dat ik mij op schandelijke of laakbare wijze met persaangelegenheden toch zou hebben bemoeid. Maar, ofschoon deze brieven dus aan de heer *Lunshof* zijn overgelegd in Juli van dit jaar, heeft hij vlot een brochure het licht doen zien, die de schijn wekt alsof hij van die stukken geen kennis draagt. Die zijn hem echter bekend.

32993. De Voorzitter: Dus om nog even te preciseren; de werkzaamheid van het Departement van Justitie in zake dit ontwerp is geen andere geweest dan die, welke het Departement van Justitie bij elk ander ontwerp van een ander Departement heeft?

A. Indeidaad. Dat wil dus zeggen, dat Justitie, een ontwerpbesluit ontvangende, nagaat: is dit ontwerp-wetsbesluit in overeenstemming met de totaliteit van de reeds geldende wetgeving? Dat moet het Departement van Justitie in het bijzonder altijd nagaan. Tweedens: is dit ontwerp-wetsbesluit hanteerbaar, te rijmen met de Grondwet? Laatste vraag: is de formulering van de artikelen van dit wetsontwerp van zodanige aard, dat men daarmee — huiselijk gezegd — voor de dag kan komen?

32994. De Voorzitter: En weet u ook wie zich in hoofdzaak daarmee bezig heeft gehouden? De heer van *Angeren* misschien?

A. Ja, de heer van *Angeren*.

32995. De Voorzitter: Deze zou over de bemoeienissen van het Departement van Justitie niet dit ontwerp-wetsbesluit aidornde inlichtingen kunnen geven?

A. Stellig, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb het ontwerp ontvangen, ik heb het aan de heer van *Angeren* gegeven en met de scherpzinnigheid, die ik in hem waardeer, heeft hij ook dit ontwerp bekeken en heeft daarover schriftelijk advies in elkaar gezet, war ook schriftelijk aan het Departement van Binnenlandse Zaken is verstrekt; dat kunt u dus achterhalen, dat moet er nog zijn, ern schriftelijk advies aan het Departement van Binnenlandse Zaken, waarin u dus onder meer zal blijken van mijn bezwaar, waarop de heer *Burger* nu terugkomt, tegen het weren van strikt commerciële bladen en waarvan hij overigens zegt, dat de bezwaren van hoofdzakelijk formele aard waren. Dus dit is op volstrekt normale wijze door het Departement van Justitie behandeld en men moet *Lunshof* heten om zonder verder zweem van bewijs te beweren, dat hieruit nu wei volgt, dat ik dit ding eigenlijk heb gemaakt, zoals het ten slotte is komen te gelden. Ik zou graag, Mijnheer de Voorzitter, ofschoon ik voel, dat ik langzamerhand een soort van aanslag pleeg op het geduld van u en uw commissieleden, even iets willen zeggen over mijn vermeende, door de heer *Lunshof* gestelde begeerte, om toch vooral dat gebouw aan de N.Z. Voorburgwal in handen te krijgen en „De Telegraaf" niet meer te doen verschijnen. Toen ik eenmaal gord en wel was ondergedoken, hebben zich met mij in verbinding gesteld de heer *Simonis* en de heer van der *Giessen* Sr., respectievelijk president-commissaris en directeur van het „Utrechts Dagblad", het blad, waartegen ik zeven jaar heb geconcurréerd in Utrecht. Die heren hebben tegen mij gezegd: Wij zouden na de oorlog graag een volkomen hernieuwd, vernieuwd „Utrechts Dagblad" willen maken. Zoudt gij daarvan de leiding op u willen nemen? Daarover zijn lange gesprekken gevoerd en het eind is geweest in 1942, dat ik „ja" heb gezegd. Ik was dus verbonden om na de oorlog hoofdredacteur van het „Utrechts Dagblad" te worden en ten bewijze van de ernst van die verbintenis zou ik, als u dat nodig oordeelt, kunnen vragen aan de heer van der *Giessen* of de heer *Simonis* even bij u te komen. Dan zouden zij u zelfs mededeelen, dat ik zeven maanden lang uit dien hoofde ook een bescheiden salaris heb ontvangen.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, in de jaren 1942 en 1943. De heer *Lunshof* stelt het hier alsof in in de illegaliteit ben gegaan om „De Telegraaf“ kapot te krijgen, ik stel nu daar tegenover de werkelijke feiten. Ik heb dat aanbod van het „Utrechts Dagblad“ aanvaard, omdat ik helemaal niet de minste gedachte had in de richting van „De Telegraaf“. Ik was sinds acht jaar Utrechts journalist, ik had mij volkomen tevreden gevoeld, indien ik na de oorlog hoofdredacteur ware geworden van een herleefd „Utrechts Dagblad“, en wij meenden, Gat, nu daar op de persen van het „Utrechts Dagblad“ niets anders meer werd uitgegeven dan het „Nationale Dagblad“ van de N.S.B., uie persen, althans na de bevrijding, toch wel voor een beter doel beschikbaar zouden komen. Dat heeft zeven maanden gespeeld. Aan het eind van die zeven maanden, het spijt mij, dat ik dat moet zeggen, maar de waarheid gaat boven alles, hebben de heren *Simonis* en *van der Giessen* ontdekt, dat ik mede-redacteur was van het illegale „Parool“ (dat heb ik ze niet verheeld, omdat ik mij daarvoor geneerde, maar omdat men dat in die tijd niet zei; men mocht dat niet zeggen). Toen zijn zij enorm geschrokken, want toen dachten zij: als hij ooit gepakt wordt, dan slaat hij onze namen er uit en worderij wij ook nog gepakt. Zij hebben derhalve onmiddellijk alle relaties, mitsgaders de betaling van het salaris, afgebroken, zodat ik daarmee vrij kwam te staan. Wij hebben over de verschijning van het „Parool“ na de oorlog tot 1943 medio zelfs nooit gedacht. Wij gaven dat blad uit, omdat — in de ogen en oren van iemand als *Lunshof* klinkt het volstrekt onbegrijpelijk, maar het was toch zo — wij vonden, dat het moest worden uitgegeven en om geen enkele andere reden. In 1943, toen met name *Frans Goedhart* onder zijn doodvonnis uit was gelopen en wij weer bij elkaar waren, zijn *Frans Goedhart* en ik van zijn onderduikadres uit op een tandem naar de hei in Best gereden en hebben daar onze vrienden ontmoet en hebben een redactievergadering gehouden op een ietwat merkwaardige plaats, nl. de hei in Best. Daar heeft voor het eerst *Kees de Groot* — helaas later, nog geen vier weken vóór onze bevrijding gefusilleerd — gezegd: Wij moesten eigenlijk na de oorlog met dat ding doorgaan. Toen zeiden wij allemaal: Hoe moet dat dan? Een weekblad b.v., zei er één, en dat is het begin. Zo is daar in 1943 over gepraat. Ten slotte zeiden wij: „Dan maar een dagblad, waarom géén dagblad?“ Wij dachten aan Utrecht en toen zei ik: Wel, dan zal ik jullie wat onthullen. Ik heb zeven maanden lang een salaris gehad, een afspraak met de heren van het „Utrechts Dagblad“. Die wilden na de oorlog wel iets. Als wij daar „Het Parool“ eens gingen uitgeven na de bevrijding. Zij zeiden toen: Jij hebt de relaties, zou jij dat voor elkaar kunne? krijgen? Ik zei: Dat lijkt mij wel.

Ik ben toen naar de heer *van der Giessen* gestapt en heb gezegd: Mijnheer, u bent opgehouden met mij in uw verband te houden als toekomstig hoofdredacteur van het „Utrechts Dagblad“, omdat u, begrijpelijkerwijze, het niet zo prettig vindt om in de nasleep van mijn eventuele arrestatie ook te worden gearresteerd, maar ik weet, dat het nog altijd uw heilige bedoeling is om mij na de oorlog in te schakelen als hoofdredacteur van het „Utrechts Dagblad“. Zoudt u er iets voor voelen, wanneer ik in plaats van hoofdredacteur van het „Utrechts Dagblad“, hoofdredacteur was van „Het Parool“, bij u uit te geven? Sou dat mogelijk zijn? zei hij. Ja, antwoordde ik, daar hebben mijn vrienden en ik het over gehad. Nu, zei hij, dat vind ik prachtig, daar ben ik enorm voor. Toen zei ik: Mijnheer *van der Giessen*, dat is prachtig, dan moeten wij daar enige voorbereidende maatregelen voor treffen. Die zijn allemaal getroffen. Mijn hartschtelijke begeerte om toch vooral die „Telegraaf“ kapot te maken, lijkt mij uit niets zo duidelijk te worden bewezen als uit het feit, dat ik, ondergedoken zo een nacht en nog een nacht bij de zoon van de heer *van der Giessen*, die zelf adjunct-directeur van het „Utrechts Dagblad“ was geweest, daar zelfs door de jonge mevrouw *van der Giessen* een mooie vlag heb zien maken, waarop stond „Het Parool“, en een banier, waarop stond: hier wordt het vroegere illegale „Parool“ gedrukt. Deze beide dingen zouden dan aan de gevel van het „Utrechts Dagblad“ in Utrecht na de bevrijding verschijnen. Niet ik, maar vrienden van mij, *Frans Goedhart* meer in het bijzonder, hadden veel, veel hogere ambities, die wilden een nationaal blad, dat niet in Utrecht verschijnen kon, dat alleen maar in Amsterdam kon verschijnen vanwege de Beurs en vanwege het feit, dat alle andere nationale dagbladen daar zaten, en die zeiden: Neen, „De Telegraaf“. Ik heb mijn hoofd geschud en gezegd: Tjonge, dat is een hoge greep. Dat is een duur gebouw, kan dat allemaal wel en zien jullie dat nu allemaal maar zo en ik geloof er niet in. Kortom, ik was alleen maar beducht. Toen ik wegging, hadden wij in onze conversatie twee, na wat ik u gezegd heb, hoop ik, dat het u duidelijk is, aanduidingen: Plan U, dat was mijn plan, Utrecht, en Plan A, dat

was het plan van *Frans*, Amsterdam. Dat lijkt mij op zich zelf toch een aanwijzing te geven in de richting van mijn gedreven worden door niets dan rancune om dat „Parool“ beslag te doen leggen op de apparatuur van „De Telegraaf“. Ik ben daar zelfs nooit een voorstander van geweest. Ik heb dat nooit begeerd. Ik heb dat nooit verstandig gevonden. Nu het eenmaal zo ver is, aanvaard ik, dat spreekt vanzelf, alle consequenties van de situatie, die daar ligt, maar die situatie is voor geen grein geschapen door mij en is integendeel voor mij eigenlijk een ietwat verdrietige verrassing geweest, toen ik uit Londen terugkeerde. Het is moeilijk voor mij, Mijnheer de Voorzitter, om u te bewijzen in de juridische zin, dat ik in Londen inderdaad helemaal niets heb gedaan om „Het Parool“ een greep op „De Telegraaf“ te doen krijgen. Het helpt mij niet, wanneer ik u zeg, want Jat is immers niets meer dan een persoonlijke opschepperij, dat ik mij reken tot niensen van althans nog een zodanige mate van fatsoen, dat zij, eenmaal door de Koningin geroepen tot het Ministersambt, eenvoudig zich niet zouden lenen voor dergelijke onbeschaamde knoeierij. Maar ik kan u wel vragen: hoort u alle ambtgenoten, die ik in de Ministerraad in Londen heb gehad. Vraag hun, hoe het met het Persbesluit in de Ministerraad in Londen is gegaan en er zal niet één ambtgenoot bij machte zijn om u te zeggen, dat over mijn lippen één woord is gekomen ten behoeve van „Het Parool“, opdat „Het Parool“ de „De Telegraaf“-apparatuur of ook enige andere apparatuur in handen zou krijgen. Ik heb, eenmaal het Ministerschap aanvaard hebbende, tegen de heer *Gerbrandy* gezegd: *Gerbrandy*, dit is voor mij wellicht de allerlaatste mogelijkheid om te realiseren, wat ik altijd zo bitter graag heb gewild, nl. uit de journalistiek treden en een openbaar ambt te gaan vervullen, want dat is, wat ik nu zo graag wil, en *Gerbrandy* heeft geantwoord: Als jij bent afgetreden, dan staan alle deuren in Nederland voor je open. Her bieek bij vergissing, Mijnheer de Voorzitter, dat er niet één deur voor mij openstond en dat ik alleen maar enige jaren na dato nu te boek sta als oplichter, knoeier, gangster, dief, materialist en nog zo iets. Ik kan dit dus niet waar maken, ik heb alleen toch nog wel enkele aanwijzingen. Ik heb nl. niet alléén maar aan mijn vrienden meegedeeld: „Ik ben niet beschikbaar voor een functie bij „Het Parool““ wat ik deed, ik geloof op 12, 13 of 14 Juli 1944, ergo op de dag var,, de dag na of 1½ dag na mijn optreden als Minister.

32997. De Voorzitter: Dat is dus de datum van dat bewuste telegram?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Daarna hebben mijn vrienden mijn getelegegrafeerd: „dringen aan op vervulling van de afgesproffen functie“. Ik heb teruggetelegegrafeerd: „neen, niets aan te dringen, ik doe het niet, ik wil niet meer.“ Ik heb dat niet alle-n telegrafisch meegedeeld, maar ik heb er ook naar gehandeld. Toen ik terugkeerde op ae 12de Mei, na enige jaren afwezigheid van mijn gezin, ben ik aangekaart door mijn vrienden met de vraag: Word nu hoofdredacteur van „Het Parool“. Ik heb gezegd: Neen, ik word geen hoofdredacteur, noch van „Het Parool“, noch van enige andere courant. Ik geloof, dat een oud-Minister dergelijke dingen niet moet doen. Ik acht dat fout en ik heb de hoop, dat de Regering mij in de gelegenheid zal stellen om een ander ambt te gaan vervullen. Dat was niet maar zo een praatje, ik heb nl. ongeveer 4, 5, 6 dagen later het vrijwillig, onbetaald leiderschap van Volksherstel aanvaard in het stadje Rhenen. Dat was erg gehavend en daar had ik in de tijd van de Grebbecommissie, waarover ik u vanmiddag een paar mededelingen deed, al wat mee te maken gehad en ik heb het toen een groot voorrecht gevonden om leider te mogen worden van dat Volksherstel in Rhenen op verzoek van de heer *van Tuyll van Szuylen*, die provinciaal leider van Volksherstel was in Utrecht. Ik ben naar Rhenen gegaan en heb daar met een aantal studenten en andere medewerkers, in totaal een 50, het Volksherstel in Rhenen op poten gezet. Dat was in de maanden Mei, Juni, Juli, Augustus. Al die maanden hebben mijn huidige, goede vrienden van het Parool mijn huis in Maarsbergen belegerd om mij iedere keer maar weer te vragen: kom bij „Het Parool“. Ik verdiende niets — afgezien van mijn Ministerschap, waarvoor ik in Londen was betaald, maar waarvan ik mijn vrouw en kinderen nooit een cent heb kunnen laten genieten, heb ik 5 jaar lang, wat mijn gezin betreft, geen inkomen gehad — er! ik moest e-n betaalde functie hebben, dat kon niet anders. Ik geloof, dat iedereen dat ook zou willen begrijpen. Ik ben toen naar de heer *Schermerhorn* gegaan. Ik heb tegen de heer *Schermerhorn* gezegd: Hoor eens, ik ben door mijn Premier, de heer *Cerbrandy*, bejegend op een wijze, die naar mijn geloof alles slaat. Zó ben ik afgetreden, zó is er een inbraak in mijn bureaux gepleegd, zó sta ik sindsdien in Nederland te boek. Ben je bereid om mij een functie te laten vervullen, want mijn Parool-vrienden willen mij bij „Het Parool“ hebben, maar ik wil niet meer bij een courant en ik wil dus

ook niet meer bij „Het Parool". De heer *Schermerhorn* zei tegen mij: Ik ken je nu een jaar of twaalf, maar wat je daar vertelt, kan niet waar zijn. Een dergelijke waanzin gebeurt er niet, dat kan niet. ik heb gezegd: Als je het niet gelooft, kan ik er ook niets aan doen. Eén of twee dagen later heeft hij mij opgebeld, mij te eten gevraagd, ik meen, dat ik het hier al verteld heb, en toen ik bij hem kwam, zei hij: Ik ben je verontschuldigen schuldig. Ik heb nl. dit wonderlijke verhaal over aftreden en inbraak niet geloofd. Ik heb de heer *Gerbrandy* in mijn Kabinet geroepen en ik heb tegen hem gezegd: Dat vertelt mij die *van Heuven Goedhart*, is dat waar? en *Gerbrandy* heeft gezegd: Ja, inderdaad, dat is precies zo gebeurd. En, zei de heer *Schermerhorn* toen tegen mij: Nu zal ik je één ding zeggen — dit was in de Vieux Doelen —: Jij zult merken, dat de Regering je niet vergeet. Ik heb dat gemerkt, want ik heb twee weken geleden een briefje gekregen, dat ik nog f 31 moet betalen aan de Staat der Nederlanden, waarvoor geen belegstuk is gevonden in verband met de afrekening van de f 25 000, die ik als Minister van Justitie uit Londen naar Oisterwijk heb meegekregen. Dat is ook de enige vorm, waaruit ik heb gemerkt, dat de Regering mij niet heeft vergeten. Ik heb dus inderdaad en u kunt het uit de feiten afleiden, niet eens bij „Het Parool" willen komen, ofschoon dan die brochure zegt, dat mijn enige behoefte was om die Telegraaf weg te krijgen en om in dat gebouw koning te kraaien. Ik ben ten slotte in Augustus door een telegram van mijn vriend *Frans Goedhart* overvallen, luidende, dat hij door zijn dokter wegens volstreekte overwerktheid buiten spel werd gezet en of ik nu in 's hemelsnaam bereid was om bij „Het Parool" te komen. Ik ben toen nog een keer naar de heer *Schermerhorn* gegaan en ik heb nog een keer tegen de heer *Schermerhorn* gezegd: Wat moet ik nu doen? De heer *Schermerhorn* heeft mij toen gezegd: Op dit ogenblik zie ik niet, dat ik iets voor je zou kunnen doen. Toen heb ik gezegd: Goed, dan ga ik bij „Het Parool". Ik ben dus sindsdien bij „Het Parool", Mijnheer de Voorzitter, ik wilde, dat ik er niet was, maar het is niet mijn schuld.

Jan vindt u op blz. 29 en 30 van die brochure van *Lunshof* de mededeling, dat ik waarschijnlijk de bemiddeling heb ingeroepen van jkvr. *van H.*, ten einde brieven clandestien naar bezet Nederland te vervoeren, en pas sinds deze 2de brochure weet ik, dat die freule *van H.* te Eindhoven bekend stond als een communistisch contact. Ik heb u de vorige keer al verteld, hoe ik die freule heb ontmoet. Ik heb er niets aan toe te voegen. Ik wil alleen zeggen, dat mij niet bekend is, noch was, dat ik ook niet geloof, dat deze freule iets met communisme te maken heeft. Ik weet niet waar die wijsheid van de heer *Sotner* en de heer *van Houten* vandaan komt. Indien zij communiste of communistisch gezind mocht zijn, dan is niet alleen de heer *Bosch van Rosenthal*, die haar naar mij toegestuurd heeft, naar hij erkent, er in gedraaid, maar, en dat is misschien wel pijnlijk, ook de staf der Binnenlandse Strijdkrachten in Eindhoven, over welke auto deze freule bleek te beschikken en die die freule alleszins bleek te kennen, toen ik trachtte haar in Eindhoven op te zoeken en ik ze niet bij prof. *Casimir* kon vinden, waarop ik naar de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten in Eindhoven verwezen werd, waar men mij onmiddellijk zei: Ja, die is er op het ogenblik niet, maar als u een uurtje wacht, dan komt zij wel. Blijkbaar hadden dus ook die Binnenlandse Strijdkrachten een bijzonder voortreffelijk communistisch contact.

32998. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Van wie is dat „geheim, persoonlijk schrijven", waarover de heer *Lunshof* het op blz. 29 van zijn brochure heeft?

A. Dat is ongetwijfeld van de heer *Somer*. Van de heer *Somer* aan de Minister van Oorlog, *van Lidth de Jeude*.

32999. De **Voorzitter**: Hoe komt dat schrijven in handen van de heer *Lunshof*?

A. Mijnheer de Voorzitter, u vraagt nu helaas iets meer dan ik u zou kunnen beantwoorden. Ik neem aan, ik heb u de vorige keer al gezegd, dat de heer *Lunshof* kennelijk ook beschikt over de tekst van tussen het Bureau Inlichtingen en mij gewisselde stukken, een brief van de heer *van Houten* en telegrammen, die dan zouden zijn uitgegaan, en hieruit volgt, dat de heer *Lunshof* blijkbaar een volstrekt vrije toegang tot het hele archief van de heer *Somer* heeft. Dit is een schrijven, dat ongetwijfeld van de heer *Somer* aan de heer *van Lidth de Jeude* is.

33000. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waar is dat archief van de heer *Somer*?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen, freule. Waar het archief van het Bureau Inlichtingen zich bevindt, weet ik niet, maar het ligt

geen twijfel of *Lunshof* heeft daar vrije toegang, waait daar zit dat stuk in. Wat mij aangaat, ik stel er prijs op om u dat te zeggen, dit citaat uit dat „geheim, persoonlijk schrijven" is mij nooit eerder bekend geweest dan vóór ik het in de brochure las. Maar kennelijk heeft *Lunshof* een bijzondere relatie, die het mogelijk maakt, dat hij over al deze geheim? notulen beschikt; dat heeft hij trouwens, zoals u weet, eerder gedaan.

33001. De **Voorzitter**: De brief, waaruit de heer *Lunshof* citeert, is in ons bezit. Dat is een brief van 12 April 1945, gericht aan de Minister van Oorlog en geschreven door dr. J. M. *Somer*. De brief eindigt met de woorden:

„Een doorslag van dit schrijven werd gezonden aan het wnd. hoofd van het B.I. te Londen."

Dat is de heer *Fock*. Het citaat, dat de heer *Lunshof* in zijn brochure geeft, is, indien ik er van uitga, dat de kopie van de brief, die ik hier voor mij heb — niet de originele brief, maar een kopie, welke de heer *Somer* heeft overgelegd —, juist is, niet helemaal letterlijk.

A. Dat kan ik allemaal niet nagaan. Ik heb trouwens geen citaat gegeven. Ik ken dit citaat alleen maar uit de brochure. Het stuk, waaruit u dus nu leest — u hebt blijkbaar de context tot uw beschikking —, is mij volkomen onbekend. Ik ken alleen maar deze ene zin, verder weet ik niets.

33002. De **Voorzitter**: De brief houdt in een mededeling van het gebeuren met een gemotiveerde klacht tegen het optreden van de heer *van Heuven Goedhart*, waarbij ook een aantal vroeger gespeeld hebbende kwesties weer naar voren wordt gebracht, o.a. uw aantijging, zoals het hier heet, dat het B.I. in zijn berichtgeving niet geheel objectief is geweest. Verder wordt er in gezegd, dat u nimmer enig exemplaar van „Het Parool" in Londen is onthouden en wat dies meer zij.

A. Ik heb nooit gesteld, dat mij een exemplaar is onthouden, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb geconstateerd, dat ik het nooit heb ontvangen.

33003. De **Voorzitter**: Ik zie verder in die brief ook ter sprake gebracht de kwestie van het ontslag van mr. *Warendorf*, van de verhouding tot de O.D., enfin, allemaal bekende klanken voor u, niet waar, terwijl de brief als volgt eindigt:

„Wat den overigen inhoud der brieven betreft" — dat zijn dus de bewuste brieven, die ter verzending waren aangeboden — „daarover zal B.I. zich geen oordeel aanmatigen. Het geheel is van een dergelijk gecompliceerden aard en het gezag van Regering en Militair Gezag wordt m.i. op een dergelijke wijze aangetast, dat ik geen reden heb kunnen vinden de brieven door te zenden naar bezet gebied. Gaarne wordt het aan Uwe Excellentie overgelaten ter zake van de verdere behandeling dezer brieven een beslissing te nemen. Het karakter der brieven noodzaakt mij echter voor B.I. en de leden van diens staf een volkomen rehabilitatie te vragen, welke rehabilitatie wij schriftelijk van den Heer *van Heuven Goedhart* verzoeken. Daarbij ware er nog op te wijzen, dat de Heer *van Heuven Goedhart* ter uitvoering van zijn plannen de toevlucht nam tot een jongedame, die door B.I. in alle opzichten met de meeste welwillendheid is behandeld, voor wie B.I. micro's behandelde en ontwikkelde, voor wie B.I. transport verzorgde, voor wie B.I. zendingen voor de illegale pers naar bezet Nederland zond, die door B.I. bij verschillende Nederlandsche instanties werd geïntroduceerd en die gastvrijheid in de mess van B.I. genoot. Dit ware den heer *van Heuven Goedhart* wellicht nog mede te delen. Een doorslag van dit schrijven werd gezonden aan het wnd. hoofd van B.I. te Londen."

A. Daarin leest u dus niets over een communistisch contact, Mijnheer de Voorzitter.

33004. De **Voorzitter**: Maar een passage in het begin van de brief luidt inderdaad:

„Freule *van Hardenbroek* staat te Eindhoven bekend als een communistisch contact",

en dan volgt er iets, dat in het citaat van de heer *Lunshof* niet staat:

„terwijl tevens — voor zover mijn informaties reiken — *Marjolijn Heijermans* als een communistisch contact moet worden beschouwd."

A. Die naam is mij onbekend. Die naam *Marjolijn Heijermans* zegt mij volkomen niets. Ik heb nooit iemand van die naam ontmoet.

33005. De **Voorzitter**: Dat is verklaarbaar, omdat bij de twee brieven van u zich ook een brief bevond van freule van *Hardenbroek* van *Ammerstol*, bestemd voor *Marjolijn Heijermans*, te Amsterdam. Dus zij heeft er een brief van zich zelf bijgedaan.

A. Dat is mij volkomen onbekend. Maar ik mag mij wel veroorloven mijn verbazing er over uit te spreken, dat men zoveel gastvrijheid en vriendelijkheid aan een als communiste bekendstaande freule heeft bewezen.

Dan komt er in de *Lunshof*-brochure een passage, die voor de argeloze lezer moet duidelijk maken, dat er zo iets was als een *Parool-Suiel*, want dan citeert de heer *Lunshof* uit die zelfde brief, die u zoëven voor u had:

„Alle binnengekomen telegrammen en brieven, zelfs die, welke een zakelijk karakter droegen en handelden over de toekomstige positie van mr. van *Heuven Goedhart* als hoofdredacteur of directeur van „Het Parool”, zijn te Londen, zonder uitzondering, aan betrokkene doorgegeven.”

Mijnheer de Voorzitter, blijkbaar, en hier kom ik aan het punt, dat mij misschien toch nog wel meer raakt dan enig ander punt, dient dit citaat om duidelijk te maken, dat ik mensenlevens er aan zou hebben gewaagd om particuliere, tot mijn belang strekkende berichten naar Nederland over te brengen. Dan zou ik in de allereerste plaats willen zeggen, dat ik natuurlijk niet weet en ook nimmer zal kunnen nagaan of inderdaad alle voor mij bestemde stukken aan mij zijn gegeven. Ik weet wel, dat mij na de bevrijding gebleken is, dat brieven van Frans *Goedhart* aan mij, die door de linies naar het zuiden van Nederland zijn gekomen, aan mij niet zijn gegeven.

33006. De **Voorzitter**: Wat u nu zegt, is hoogst merkwaardig, want als ik de tekst van het citaat van de heer *Lunshof* en het geschrevene in de kopie van de brief, die wij hebben, vergelijk, dan staan er in de tekst van de heer *Lunshof* twee woorden meer, t.w. „te Londen”. Die woorden „te Londen” staan niet in de brief van de heer *Somer*.

A. Dat is wel aardig, Mijnheer de Voorzitter, dan heeft dus de heer *Lunshof* van de heer *Somer* vernomen, dat kan Immers niet anders, dat men inderdaad stukken, voor mij bestemd, in het zuiden wèl heeft achtergehouden.

De **Voorzitter**: Dat is hoogst merkwaardig.

A. Dan heeft hij dus daarmee het citaat geadjusteerd aan de werkelijkheid. Dat kan niet anders, dat staat volkomen vast, ik kan u dat nl. gemakkelijk waar maken. Ik heb uit handen van de griffier van de Hoge Raad, merkwaardigerwijze naamgenoot van de heer *Somer*, mr. *Somer*, na een verhoor, dat ik heb ondergaan voor de z.g. commissie-Wijnveldt, die, zoals u weet, de zaak-*Sanders* moest onderzoeken, en bij welk verhoor mij werd gezegd, dat de heren *Wijnveldt*, van Voorst tot Voorst en *Reinalda* beschikten over een brief van Frans *Goedhart* aan mij, waarop ik heb geantwoord, dat ik die graag eens zou willen lezen, omdat ik hem nooit had ontvangen, die brief ontvangen, die ik te voren nooit had gekregen. En daaruit volgt, dat de heer *Somer* dus een onvoorzichtige weg bewandelde door de woorden „te Londen” niet te schrijven in zijn brief. Te Londen moge alles mij zijn gegeven, dat kan ik niet tegenhouden, maar in het zuiden is het mij niet gegeven.

33007. De **Voorzitter**: In de brochure van de heer *Lunshof* zijn weggelaten de slotwoorden van die alinea „zoals het archief van B.I. kan getuigen” en de woorden „te Londen” zijn er aan toegevoegd.

A. Dat geeft wel een indruk van de wijze, waarop *Lunshof* citeert.

33008. De **Voorzitter**: Ik zou bijna zeggen: en van de wijze, waarop de heer *Lunshof* voorlichting krijgt bij het verkrijgen van de citaten.

A. Hier is een poging ondernomen om het publiek te doen geloven, dat er inderdaad brieven, telegrammen door mij uit Londen zijn verzonden te mijnen behoeve. Immers *Lunshof*, geciteerd hebbende, dat alles mij te Londen werd doorgegeven, schrijft:

„Is de heer van *Heuven Goedhart* niet met mij van mening, dat, als men, Minister van Justitie zijnde, zakelijke brieven en telegrammen, handelende over een positie, welke hij thans bekleedt, verzendt, dit aangemerkt kan worden als te zijn van enig particulier belang?”

Ik heb generlei brief of telegram, handelende over mijn positie bij „Het Parool” verzonden, met uitzondering dan van de een- of tweemaal, dat ik telegrafeerde uit Londen, dat ik niet beschikbaar zou zijn voor enige functie bij „Het Parool”. Hiermede is deze kous af, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb nimmer op enigerlei wijze hetzij over de apparatuur van „De Telegraaf”, hetzij over mijn positie bij „Het Parool” enig bericht, brief of telegram via welk kanaal dan ook aan mijn vrienden verzonden. De heer *Lunshof* maakt dat ook niet waar in zijn citaat, spreekt alleen maar over wat aan mij is doorgegeven en vervolgt dan met te zeggen, dat ik dat alles „verzond”. Ik heb niets verzonden en een knap mens, die uit het archief van het B.I. één stukje haalt, waaruit blijkt, dat ik iets anders naar Nederland heb laten gaan dan (met medeweten van de heer Gerbrandy) de mededeling dat ik niet beschikbaar zou zijn. De heer Gerbrandy, u herinnert zich dat uit zijn brief, zegt uitdrukkelijk:

„Verder is mij bekend, dat je mijn advies hebt gevraagd of je na aftreding eigenlijk wel tot de pers zou terugkeren. Mijn oordeel (Gerbrandy) was, dat daartegen geen bezwaar bestond. Dr. *Kuyper* deed het indertijd ook. Jij hebt echter het standpunt ingenomen, dat het beter was het niet te doen. Je wenste geheel vrij te zijn en je hebt mij gevraagd of er bezwaar tegen was dit besluit alvast langs geheime weg naar Nederland te zenden. Ik heb, meen ik, geantwoord, dat als collega van *Lidde de Jeude* en de dienst dit niet bezwaarlijk achtten, ik dit best vond. Voorzover ik weet, is het bericht ook verzonden.”

Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter, het is verzonden, op volstrekt regelmatige wijze, door aanbidding van de tekst mijnerzijds aan het B.I., dat daarop die verzending heeft verzorgd. Dat is alles. Alles, wat hier verder wordt geïnsinueerd, als had ik mijnerzijds brieven geschreven of wat dan ook, is leugen.

33009. De **Voorzitter**: Ik mag in dit verband misschien even wijzen op de eerste brochure van de heer *Lunshof* „Vlag halfstok”, blz. 35, en wel de alinea, die begint met de woorden: „Was het misschien angst, die hem er toe dreef?” en dan het daar gegeven citaat? Kunt u dat misschien even stellen in het verband, waarin u meent, dat het gesteld moet worden?

A. Ja zeker, Mijnheer de Voorzitter. Dat is dus een citaat uit de brief, die ik aan freule van *Hardenbroek* heb meegegeven, welke brief u kent. Wat daar staat, is naar mijn kijk van toen en nu niets anders dan het constateren van wat nu, voorjaar 1945, de feitelijke situatie is. Er is een Persbesluit, dat door de heer *Burger* door de radio aan bezet gebied is bekeerd gemaakt, welk Persbesluit voorziet in het recht van de oud-illegale bladen om dadelijk, zonder enige maatregel, te verschijnen, en dat hun een voorrangsrecht geeft voor het gebruik van apparaturen van bladen, die niet meer mogen verschijnen. En nu schrijf ik:

„Ik meen te kunnen zeggen, maar ik weet natuurlijk van jullie plannen niets af” (dit laatste ten bewijze, dat ik inderdaad niet op de hoogte was) „dat het oude plan-Amsterdam” (dat was plan A, waar ik u over gesproken heb, maar dan zonder het Utrechtse staartje, dat is plan U, waar ik u over gesproken heb) alleszins uitvoerbaar wordt. Jullie pretenties ten aanzien van gebouwen en machines vindt in officiële kringen weerklank. Dat loopt dus wel.”

Dit is dus precies de pretentie, waarover Gerbrandy zo volkomen te recht in zijn brief schrijft:

„Het stond voor ons allen vast, dat de illegale bladen, waarbij zovelen hun leven voor de goede zaak hadden geofferd, prioriteit zouden hebben en dat de uiterste behoedzaamheid moest worden betracht ten opzichte van de herverschijning van de landsverraderlijke bladen als „De Standaard”, de „Nieuwe Rotterdamse Courant”, „De Telegraaf”, etc. Deze opvatting, die feitelijk gemeengoed was, heeft natuurlijk praktische gevolgen voor allerlei bladen gehad, maar de relatie „Parool”—„Telegraaf” heeft in deze geen aparte rol gespeeld.”

Dat schrijft mij de heer Gerbrandy, als ik hem vraag: Wilt gij nu van uw kant uw licht eens laten schijnen op die zaak? Als u deze passage wilt lezen, Mijnheer de Voorzitter, in de totaliteit van een brief van, ik geloof, vier kantjes en u wilt daarbij bedenken, dat inderdaad de Minister *Burger*, die het Persbesluit 1944 had gemaakt, daaromtrent omstandig door de radio mededeling had gedaan aan bezet gebied, dan kunt u hierin niets anders zien dan het vaststellen van de situatie, zoals zij daar ligt. En wilt u daarbij nog een duidelijke aanwijzing, hoe dit allemaal niets met „De Telegraaf” te maken heeft, dan zou ik u eigenlijk moeten vragen: Laat u de heer van

Norden eens komen, de tegenwoordige directeur van „Het Parool”, of de heer *Meijer*, één van de leden van het bestuur van de Stichting „Het Parool”, die kunnen u dan vertellen — ik vind het bijna vermakelijk —, dat mijn „Parool”-vrienden, toen zij (ik was er niet bij, want ik zat in Engeland) in de hongerwinter aan de plannen van hun herverschijning gingen werken, gegaan zijn naar de heer *Planten* van het „Algemeen Handelsblad” en uitvoerig met hem hebben onderhandeld over de vraag of „Het Parool” na de bevrijding bij het „Handelsblad” kon worden gedrukt. Zo duidelijk hadden wij — ik zeg dat uiteraard ironisch — de bedoeling om toch vooral maar in die „Telegraaf” te komen. Wij zijn naar het „Handelsblad” gegaan en hebben aan het „Handelsblad” gevraagd: Kan het „Parool” bij jullie worden gedrukt?, en het had een haar gescheld of het was in orde gekomen, maar men was daar te zwaar belast, want daar zouden komen op dat ogenblik — het is niet gebeurd in de praktijk — „De Volkskrant” en „De Waarheid”. De heer *Planten* van het „Handelsblad” zei toen: Ik kan er niet ook nog een „Parool” bij drukken. Die onderhandelingen — er zijn, geloof ik, drie of meer gesprekken over gevoerd —, bij twee waarvan de heren *Meijer* en *van Norden* aanwezig waren en bij de rest, als er dus meer dan twee besprekingen over gevoerd zijn (dat konden wij niet helemaal duidelijk meer ou de tafel krijgen), alleen de heer *van Norden*, zijn uitvoerig, duidelijk en gedetailleerd geweest en zijn afgesprongen. Daarop zijn er onderhandelingen met „De Telegraaf” begonnen. Ik stel er bijzonder veel prijs op om dat hier zeer nadrukkelijk te stellen. Er zijn onderhandelingen met „De Telegraaf” gevoerd in de hongerwinter met de heer *F. H. J. Holdert*, die geleid hebben tot een, ik geloof, in 38 artikelen uitgewerkte, civiele overeenkomst, die u is overgelegd, waaruit u zonneklaar blijkt, dat, toen ik uit Londen terugkwam, „Het Parool” bij „De Telegraaf” drukte op grond van een verkregen civielrechtelijke wilsovereenstemming tussen de heer *Holdert* en zijn vertegenwoordiger enerzijds en ons anderzijds; niet met mij, want ik heb er part noch deel aan gehad. Het is dus, dunkt mij, zacht uitgedrukt, ver gaand om dan nog te spreken van diefstal. Wij hebben deze stukken middelerwijl ook voorgelegd aan de heer *Reinalda*, die in opdracht van de Regering nu een onderzoek doet naar de juridische basis, waarop „Het Parool” in de gebouwen van „De Telegraaf” wordt vervaardigd, en ook de heer *Reinalda* kon alleen maar concluderen, dat hier een perfecte overeenkomst aanwezig is, op grond waarvan wij dan ook van het eerste jaar af zo om en nabij 5 à 6 ton per jaar „De Telegraaf” betaalden, vanwege de diefstal!

33010 De **Voorzitter**: Ik kom nog even terug op dat citaat uit uw brief. De laatste twee zinnen: „Ik verlang er naar, mij voor mijn beleid jegens jullie te kunnen verantwoorden. Ik heb voortdurend, sedert mijn situatie moeilijker werd, *Hans* in vertrouwen gehouden.” Wat betekent dat?

A. Dat betekent, Mijnheer de Voorzitter, dat ik in 1944 ben weggestuurd door „Het Parool” en door „Vrij Nederland” als afgezant van die beide groepen naar Londen. Ik was dus verplicht — en dat is ook gebeurd — om na de bevrijding teeneover „Het Parool” en tegenover „Vrij Nederland” precies te vertellen, wat ik in Londen had gedaan, zijnde ik vertrouwensman van die beide groepen. Wat *Hans* betreft, betekent dat, dat ik deze man, die van begin 1941 af tot aan het moment, dat hij moest vluchten, mede-redacteur van het illegale „Parool” was, in Londen heb teruggevonden en dat ik, zoals, dunkt mij, geheel vanzelf spreekt, hem als één van mijn vertrouwde vrienden uit de illegaliteit regelmatig op de hoogte heb gehouden van de toenemende moeilijkheden, waarin ik in Londen ben komen te verkeren, met name wat betreft het Bureau Inlichtingen, de heren *Somer* en *van Houten*, waarmee deze *Warendorf* op zijn beurt ook zulke ernstige moeilijkheden heeft gehad.

33011. De **Voorzitter**: *Hans* is dus de heer *Warendorf*?

A. Ja, dat is mr. J. C. S. *Warendorf*, die dan verderop, een regel daarna, wordt aangeduid als commissaris van „Het Parool”, dat is een van de niet meer te tellen bewijzen van onnauwkeurigheid en onkunde van de auteur van dit geschrift. „Het Parool” is geen N.V., heeft derhalve geen commissarissen. *Warendorf* is met vijf anderen, waarvan ik er één ben, lid van het stichtingsbestuur van de Stichting „Het Parool”. Wij hebben nl. alle nog overgeschoten redacteurs bij de bevrijding genomen als leden van het stichtingsbestuur.

33012. De **Voorzitter**: Maar is het nu niet zo, dat in dit citaat eigenlijk min of meer twee zaken in elkaar overlopen, nl. het eerste gedeelte, dat betrekking heeft op de concrete plannen voor de uitgifte van een dagblad „Parool”, want dat slaat op het oude plan-Amsterdam zonder het Utrechtse staartje, nietwaar?

A. Ja.

33013. De **Voorzitter**: En dan het tweede gedeelte, waar u spreekt over „mijn beleid jegens jullie”, hetgeen dus niet in het bijzonder te maken heeft met de concrete plannen, ten minste als ik u goed begrepen heb, voor de uitgifte van een dagblad „Het Parool”, wanneer het betrekking heeft op het opkomen voor de positie van de illegale pers in het algemeen.

A. Neen, ook daar niet mee. Zo moet u dat vooral niet zien. Ik heb nl. met *Warendorf* in Londen, u kunt dat makkelijk aan hem zelf vragen, helemaal nooit over de toekomstige positie van „Het Parool” gepraat. Niet één keer, volstrekt niet.

De **Voorzitter**: Dan hebt u mij misschien verkeerd begrepen.

A. Dat eerste gedeelte gaat over „Het Parool”, Mijnheer de Voorzitter.

33014. De **Voorzitter**: Ja, de eerste vijf regels, die betreffen de concrete plannen voor de uitgifte van een dagblad „Het Parool”. En dan die laatste drie regels, de daaropvolgende drie regels, waarin sprake is van „mijn beleid jegens jullie”.....

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, zo leest u het, geloof ik, niet helemaal goed. Ik geloof, dat u de woorden „jegens jullie” moet trekken bij „te kunnen verantwoorden”. Dat is nl. voor mij de ontwijfelbare bedoeling. Ik spreek niet over mijn beleid jegens jullie, het zou ook een vreemde uitdrukking zijn.

De **Voorzitter**: Ja, daarin hebt u gelijk.

h. Ik spreek alleen maar van: ik hoop, dat ik mij, voor mijn beleid, jegens jullie kan verantwoorden. Dat „beleid”, daaronder vat ik wat ik ter uitvoering van de mij door jullie verstrekte opdrachten heb gedaan. Ik had geen enkele opdracht om ook maar een vinger uit te steken ten behoeve van de na-oorlogse situatie van „Het Parool”. Ik had wel de opdracht om de Nederlandse Regering op 1001-terreinen voor te lichten omtrent wat in onze situatie werkelijkheid was en wat niet en ik heb dus de behoefte gevoeld om mij deswege te verantwoorden. Ik geloof trouwens, dat ik u dat aan de hand van een ander geval nader zou kunnen duidelijk maken. Ik kan niet vinden, wat ik zoek, maar ik stuit hier op een citaat, dat ik vanmiddag had moeten vinden. Als u mij veroorlooft daar even op terug te komen, dat betrof nl. die affaire van de Staten-Generaal, waar u met mij vanmiddag even gesproken hebt. In mijn nota aan de heer *Gerbrandy* van 13 Maart 1945 — toen ik ongeveer drie weken was afgetreden als Minister, heb ik een nota aan de heer *Gerbrandy* gestuurd, welke ik hier overgelegd heb, in zake de bevrijding van het noorden des lands — lees ik over de Staten-Generaal en aanverwante zaken de volgende opmerking:

„Zes maanden na het begin van de bevrijding functioneert er nog niet één gemeenteraad en niet één college van Provinciale Staten. Ten aanzien van de Staten-Generaal is er niet meer dan een plan in den vorm van een ongeteekend wetsontwerp. De bittere ervaring in alle bevrijde gebieden leert dat rustige, zakelijke discussie voorshands door de begrijpelijkerwijze losbrekende hartstochten gansch en al onmogelijk is. Wie in bevrijd gebied een paar maanden heeft gewerkt moet de juistheid van deze stelling onderschrijven. Na de bevrijding van het noorden is aanvankelijk confusie, bitterheid, stuurloosheid... en visschen in troebel water te verwachten. Het eenige, dat de groote meerderheid voelt, is: nu oppassen, dat wij niet van den democratischen weg worden afgeduwd en dat wij niet in het schuitje van vóór 1940 belanden. Maar hoe dat te concretiseeren, hoe te handelen — dat weet de massa niet. De Regeering moet positief sturen. Zij moet niet met discutabele plannen, maar met een kortlopend „clear-cut”, program overkomen en zeggen: zoo gaat het nu. Helaas: ik zie voor zulk een program zelfs den vagen omtrek niet. Het volk echter zal willen meespreken, „vertegenwoordigd” willen zijn. Ook op dit punt tast het in het duister.”

Ik citeer dit even, Mijnheer de Voorzitter, omdat dit, geloof ik, samenvat wat ik vanmiddag heb gezegd, dat ik stond op het standpunt: er moet een regeling zijn en gij kunt niet speculeren op de mogelijkheid, dat gij die regeling in bevrijd gebied met daar nog in te halen adviezen op korte termijn tot stand brengt. Zorg dus, dat gij iets hebt gedaan, dat het klaar is, maar laat het vooral iets democratisch zijn. Maar ik zocht een ander citaat, dat ik niet kan vinden op het ogenblik.

33015. De **Voorzitter**: Het is dus juist, dat in dit citaat twee verschillende dingen in successie behandeld worden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, stellig. Als u dit citaat in zijn context zult lezen, zult u zien, dat er 1001 dingen in die brief behandeld worden, die springt van de hak op de tak. Het is heel slim om dit aan elkaar te clippen en te doen alsof het op één zaak betrekking heeft. Je krijgt nl. de indruk, dat ik een bepaald beleid in zake „Het Parool—Telegraaf” heb gevoerd en dat ik mij deswege graag wil verantwoorden. Dat is erg slim gedaan, Mijnheer de Voorzitter.

33016. De **Voorzitter**: Deze twee passages volgen — ik heb het nu in de brief ook vergeleken — op elkaar.

A. Er volgen veel meer passages op elkaar; als je die allemaal aan elkaar gaat clippen, dan kan men alle gewenste verwarring stichten. Bovendien, ik zou toch nog wel even willen terugvallen op die ene zin uit de brief van mijn toenmalige ambtgenoot *Burger*, die dan inderdaad met grote ruitelijkheid zegt:

„Ik verklaar uitdrukkelijk, dat mij geenerlei activiteit in welke vorm ook van je bekend is, die uitgelegd zou kunnen worden als gericht tegen eenig persorgaan in het bijzonder, met name ook niet tegen „De Telegraaf”, noch ook activiteit, die uitgelegd zou kunnen worden, als houdende je bedoeling om op eenig blad of deszelfs apparatuur de hand te kunnen leggen. Ik voeg daaraan toe, hadde zulke activiteit bestaan, mij dit gebleken zou moeten zijn. Immers, ik was in functie, toen jij als Minister optrad, en wij zijn vrijwel gelijktijdig afgetreden. Voorts placht ik perszaken persoonlijk te behandelen.”

Dit lijkt mij zo ondubbelzinnig, Mijnheer de Voorzitter, dat ik dat dan graag wil stellen tegenover de explicatie van dat citaat, alsof ik enigerlei vorm van beleid zou hebben gevoerd met dat doel. Zodra de heer *Lunshof*, die dat stelt, hier voor uw ogen één getuige of één stuk levert, één getuige, die zegt, of één stuk, dat verklaart, dat ik iets van die aard zou hebben gedaan, heb ik te capituleren. De heer *Lunshof* kan dit niet, vraagt u het hem maar, want het is er eenvoudig niet. De man, die er in het bijzonder mee belast was, de heer *Burger*, die — en dat heb ik altijd in hem gewaardeerd — zelfs duidelijk zijn competentie pretendeert op dit terrein en zegt: dat was mijn zaak, verklaart uitdrukkelijk: niets van die aard is ooit geschied. Laat de heer *Lunshof* dan maar eens komen met de stukken, de feiten en de bewijzen en de getuigen, die u duidelijk maken, dat dit wel is gebeurd. Dat zou ik dan buitengewoon waarderen. Als u mij de gelegenheid geeft met deze man te worden geconfronteerd, dan ben ik u erkentelijk.

33017. De **Voorzitter**: Is u hiermede aan het eind van uw uiteenzetting?

A. Ik geloof het niet, Mijnheer de Voorzitter, tot mijn grote spijt. Er is nl. nog meer. wat deze man vertelt. Ik heb u al gewezen op de poging om, nadat hij mij eerst heeft geschoven in het loket van de S.D., door mij onder één hoedje te zetten met die heer *Meijer Schwenke*, waarover ik, geloof ik, vanmiddag voldoende heb gezegd. mij later te schuiven in de hoek van de communisten. Ik hoop, dat, na wat ik al gezegd heb, het niet meer nodig is, dat ik daar nog uitvoerig over word. Ik kan u allern maar zeggen, dat de freule, die bij mij is gekomen, zoals ik dat de vorige keer uitvoerig heb beschreven, zich heeft aangediend met de nodige aanwijzingen als van *Bosch van Rosenthal* afkomstig. Dat ik nimmer omtrent haar persoonlijke politieke opvattingen enige indruk, welke ook, heb gekregen. Dat, indien zij communiste is, dat toch ook in elk geval na de bevrijding nooit is gebleken. Dat ik met haar sinds de dag, waarop zij de brieven van mij in ontvangst nam, nimmer meer enig schriftelijk of persoonlijk contact heb gehad. Dat ik haar leerde kennen, toen zij zich in Oisterwijk, namens *Bosch van Rosenthal*, bij mij aandiende en dat het, dunkt mij, behoort tot die onfatsoenlijke journalistiek, die door het citeren van zo'n zinnetje over de communistische sympathieën van die freule mij in dat loketje tracht te schuiven, alsof ik dus eigenlijk zelf, zoal geen S.D.-agent, dan toch in elk geval communist was of ben.

33018. De **Voorzitter**: Weet u waar deze dame op het ogenblik woont?

A. Ik weet er niets van. Zij heeft zich nooit met mij in verbinding gesteld, wat ik haar kwalijk neem.

33019. De **Voorzitter**: Dat is waarschijnlijk wel bij de heer *Bosch van Rosenthal* te informeren?

A. Ik heb de heer *Bosch van Rosenthal* na de bevrijding alleen maar gevraagd of hij die freule kende. Zijn antwoord was bevestigend. Ik heb hem gevraagd of hij haar had verzocht om, mocht zij

mij ooit ontmoeten, van mij inlichtingen te vragen met name over de Kabinetsformatie. Zijn antwoord was bevestigend. Dat was voor mij voldoende. De reden van mijn kwalijk nemen is, dat zij nooit de beleefdheid heeft gehad om mij te laten weten, dat die brieven nooit zijn overgekomen. Ik zou mij nl. deswege altijd hebben willen verantwoorden tegen degeen, die mij die brieven had meegegeven. Zij heeft die behoefte niet gevoeld, dat vind ik van haar onjuist. Verder ken ik haar niet. Ik weet ook niet, waar zij is, ik weet niet, wat zij doet. Dan blijft over, maar ook dat heb ik eigenlijk vanmiddag al ter sprake gebracht, die benoeming van de heer *Warendorf* tot substituut officier van Justitie in Londen, en daarover heb ik dan, zoals ik u al zei, middelerwijl nog enige nadere inlichtingen gekregen van de heer *Warendorf*. Ik heb namelijk hier de afschriften van twee brieven van de heer *Warendorf* aan respectievelijk mr. *Belinfante*, nu verbonden aan het Departement van Justitie, en aan de heer *Schürmann*, destijds officier van justitie bij de rechtbank in Londen, thans gezant in Bangkok.

In de brief aan de heer *Belinfante* schrijft de heer *Warendorf* — ik mag u dat even letterlijk citeren —

„Nu ik toch over de brochure van *Lunshof* schrijf, mag ik aan het bovenstaande wellicht nog een andere vraag toevoegen. Eveneens op blz. 33 wordt geïnsinueerd, dat ik mijn rehabilitatie uitsluitend aan mr. *G. J. van Heuven Goedhart* te danken zou hebben. Volgens mijn eigen aantekeningen” (de heer *Warendorf* heeft een dagboek gehouden, Mijnheer de Voorzitter) „heeft echter mr. *C. J. A. Schürmann*, Officier van Justitie bij de Nederlandse Rechtbank te Londen, mij na overleg met de toenmalige Minister van Justitie, mr. *van Angeren*, reeds eind Juni” (toen was ik dus geen Minister, Mijnheer de Voorzitter) „aangezocht om bij zijn en dr. *Zeeman's* heengaan de werkzaamheden van het parket over te nemen. *Van Heuven Goedhart* was toen weliswaar reeds in Londen aangekomen, doch bleef, zoals gij u stellig ook nog herinneren zult, aanvankelijk geruime tijd incommunicado. Eerst op 3 Juli heb ik zelf van *Heuven Goedhart* voor het eerst uitvoerig gesproken. Op 7 Juli” — toen was ik nog steeds geen Minister, Mijnheer de Voorzitter — „heb ik o.a. in overleg met de heer *Dees*, de chef van de 2de Afdeling van het Departement, hangende de beslissing van het Departement en mijn benoeming door H.M. de Koningin reeds mijn werkzaamheden op het parket aangevangen, op welk tijdstip van *Heuven Goedhart* stellig nog geen Minister van Justitie was. Ook meen ik mij een geheime correspondentie tussen Hunne Excellenties *van Angeren* en van *Lidth de Jeude* over mijn benoeming te herinneren, waaruit van geen bezwaar tegen mijn benoeming bleek.”

Mijnheer de Voorzitter, ik heb u de vorige keer al gezegd: toen ik Minister werd, heb ik naar die zaak een summier onderzoek gedaan. Ik heb er over getelefoneerd met mijn ambtgenoot van Oorlog, van *Lidth de Jeude*, die inderdaad geen enkel bezwaar had. Die inderdaad, ik heb het de vorige keer zo genoemd, de benoeming van *Warendorf* als een soort *Deus ex Machina* zag, want die wilde graag van die moeilijkheden af, die ontstaan waren door zijn ietwat overhaast gegeven ontslag uit het Militair Gezag op grond van aanklachten van de zijde van het Bureau Inlichtingen. Ik heb de zaak in de Ministerraad even aan de orde gesteld bij de rondvraag; zoals men dat dan doet, en deze zaak is dus langs de meest normale weg afgedaan. In de brief van de heer *van Houten* aan mij dd. 12 Augustus wordt die hele benoeming in mijn schoenen geschoven. In het stuk van de heer *Lunshof* precies hetzelfde. U kunt dus nu nauwkeurig vaststellen — zelfs nog stukken achterhalen. waaruit blijkt — wat u daarvan hebt te houden. Ik heb deze man inderdaad voor benoeming voorgedragen aan de Koningin. Ik ben nog altijd blij, dat ik dat heb gedaan. Ik heb dat evenwel niet gedaan dan met de instemming en na voorbereiding van mijn ambtsvoorganger *van Angeren*, van Minister *van Lidth de Jeude* en van de Ministerraad, met name ook van de Minister-President. Deze hele zaak heeft dus een perfect, normaal en duidelijk verloop gehad en er is niets, dat enige aanleiding zou kunnen geven tot insinuaties, alsof ik daarmee een of andere schurk, zoals ik er dan, volgens *Lunshof*, zelf ook een ben, zou hebben willen belonen.

Dit is eigenlijk wat ik over de brochure-Lunshof gaarne in het midden wilde brengen. U veroorlooft mij, naar ik hoop, om er deze slotopmerking aan toe te voegen. Aan het slot van deze brochure wordt gesteld, dat mijn vrienden en ik een schijn-illegaliteit vormen en dat onze gevallen vrienden nabestaanden hebben nagelaten, die nu leven in kommer en gebrek. Er zijn weinig passages, die ons zo grieven als juist die passage. De werkelijkheid is deze. Reeds tijdens de oorlog, wellicht zijn er hier aan tafel mensen, die dat weten, is de afspraak gemaakt, dat, nu eenmaal de Stichting 1940—1945 tot

stand was gekomen, geen enkele illegale groep zelfstandig acties zou ondernemen tot geldinzameling en ondersteuning.

Met medeweten van de reeds in de oorlog tot stand gekomen stichting heeft „Het Parool” nochtans, na de bevrijding, zijn eigen nabestaanden, als ik het zo mag zeggen, gesteund. We hebben daar ruim een halve ton aan uitgegeven in een paar maanden tijd en het is ons een vreugde, dat wij die hadden verdiend en dat wij die daarvoor beschikbaar konden stellen. Toen hebben wij via onze sociale werkster, die in die tijd in onze dienst was (ze is middelerwijl vervangen door een ander, die nog in onze dienst is), al die gevallen, stuk voor stuk, aan de Stichting 1940—1915 overgedaan, maar, met toestemming van de stichting hebben wij in een geval of zes, zeven nog altijd supplerende, additionele uitkeringen gedaan, omdat wij van mening waren, dat de stichtingsuitkeringen in bepaalde gevallen toch te laag waren. Wel verre dus, Mijnheer de Voorzitter, van ons te willen onttrekken aan onze verplichtingen, voelen wij ons tot op de dag van vandaag met de mensen, die overgebleven zijn nadat hun kostwinners voor ons zijn gevallen, ten allernauwste verbonden. Wij voelen ons diep gegriefd, alle zes, door de beschuldiging in deze brochure, als zouden wij een schijn-illegaliteit vormen, die in tegenstelling tot de werkelijke illegaliteit alleen maar uit is op profiteren. Wat ik vanmiddag zei, wil ik herhalen: Men moet in de ogen van een scribent als deze kennelijk onder een halfstokse vlag liggen als lijk om nog in aanmerking te komen voor enigerlei bewijs van waardering. Bewijzen van waardering van zijn zijde zouden ons trouwens alleen maar onaangenaam zijn, maar wij willen toch niet graag tegenover de wereld worden afgemaald als dat stel schurken en gangsters, waarvoor wij in dit geschrift worden gehouden. U vindt dat aan het eind van de brochure.

33020. De **Voorzitter**: Ik zoek naar een passage, die ik meen ergens gelezen te hebben, waar de heer *Lunshof* hierover spreekt, en die hij dan meent te moeten illustreren met een voorbeeld, dat aan de weduwe van een gevallen „Parool”-man niet langer meer „Het Parool” gratis verschaft kon worden. Heb ik dat niet ergens gelezen?

A. Dat staat er inderdaad in, ergens in het begin.

De **Voorzitter**: Ja, dat staat op blz. 12, onderaan, en blz. 13, bovenaan.

A. Mijnheer de Voorzitter, het spijt mij, maar daarover weet ik feitelijk niets. Dat zou ik aan van *Norden* moeten vragen, die directeur van „Het Parool” is. Hij heeft mij er enige weken geleden terloops iets over verteld. Het is een doodgewone zaak, maar ik weet het eigenlijk niet meer. Daarom zou ik liever daar geen verklaring over afleggen op het ogenblik. Wilt u er opheldering over hebben, mag ik u dat dan schriftelijk even doen toekomen? Het is overigens een uitermate onbenullige zaak. Ik geloof, dat het zo zit, dat, zoals dat bij dagbladen gaat, alle mogelijke belangrijke figuren daarin zo wel eens opgeven aan de administratie: Wilt u voortaan een gratis courant sturen aan die of aan die? Dat doet de directeur wel eens, dat doe ik wel eens, dat doet de chef van de administratie wel eens,

enz., en dat nu op een bepaald ogenblik, zo gaat het in alle bedrijven, geloof ik, bij de administratie de behoefte ontstaat om na te gaan: is dat allemaal wel nodig, en dat men toen aan de verkeerde man heeft gevraagd: Ken je die juffrouw, en hij gezegd heeft: Neen. Dan schrappen wij dat abonnement; dat is alles. Maar ik kan het u niet helemaal in de feiten nauwkeurig zeggen, dus als u mij dit toestaat, zal ik het u schriftelijk ophelderen, dan zult u dat precies weten.

De **Voorzitter**: Juist. Dan zijn wij dus nu, als ik het goed begrijp, met de behandeling van uw uiteenzetting over de brochures-Lunshof klaar. Wij hebben nog een aantal onderwerpen, die op het programma stonden, niet afgedaan. Dat zijn met name „Het Militair Gezag”, hetgeen op zich zelf reeds niet zo'n gering probleem is, de verschillende moeilijkheden, die zich hebben voorgedaan in het bevrijde zuiden, waar u zelf ten nauwste bij betrokken bent geweest, en ten slotte de Kabinetscrisis van Januari 1945. Ik geloof, dat het niet mogelijk zal zijn om deze drie onderwerpen vanavond nog af te handelen.

A. Ik ben bereid zo ver te gaan als u wilt.

De **Voorzitter**: Ik zou u willen voorstellen om dit vanavond niet meer te doen en dat uit te stellen tot een volgende gelegenheid. Dat zal dan waarschijnlijk zijn in de week, volgende op de volgende week, dus over omstreeks veertien dagen. Zou u dat schikken?

A. Het enige, dat er tussen zou kunnen komen, is, dat ik als deskundige deel uitmaak van de Nederlandse Delegatie bij de Assemblée in Parijs en dat mij bedreigt een oproeping van de heer van Roijen, Chef van de Delegatie, om voor enige dagen, ik weet niet hoeveel dagen, naar Parijs te komen om daar een bepaalde zaak te behandelen. Ik heb geen voorstelling van de juiste datum, waarop dat zou kunnen gebeuren, dat heeft de heer van Roijen zelf ook niet, dat hangt af van het tempo, waarin de andere zaken in de Assemblée vorderingen maken, welk tempo erg laag is, en ik zit dus eigenlijk, wat dat aangaat, ietwat op de wip.

Ik kan weggeroepen worden, maar indien dat gebeurt, is het niet voor lange tijd, voor b.v. een week of tien dagen, iets dergelijks. Op dit ogenblik echter heb ik geen enkele oproep en ben ik dus volkomen tot uw beschikking.

De **Voorzitter**: Dan zal de griffie zich nog wel met u in verbinding stellen over de dag, waarop het vervolg van het verhoor zal plaats vinden. Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons vandaag hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

G. J. VAN HEUVEN GOEDHART.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 10 NOVEMBER 1950
Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Ir. JOHAN WILLEM ALBARDA,
 oud 71 jaar, lid van de Raad van State,
 oud-Minister van Waterstaat.

Hij legt de eed af als getuige.

33049. De **Voorzitter**: De Enquêtecommissie behandelt op het ogenblik de punten j en o van het Enquêtebesluit. Punt j luidt: „De voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militair Gezag en de uitvoering daarvan”, terwijl punt o als volgt is omschreven: „De moeilijkheden, welke zich in deze Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder de aan leden van die Kabinetten verleende ontslagen.”

Ik heb mij voorgesteld — en ik zou u willen vragen of u zich daarmee kunt verenigen — om het ongeveer in deze volgorde te doen: Wij bespreken eerst de ontslagen, die aan Ministers zijn verleend tot en met 1944; vervolgens de bestuursvoorziening, waarvan de kwestie van het Parlement de hoofdschotel vormt, alsmede het Militair Gezag en de moeilijkheden, die zich daarbij hebben voorgedaan, in het bijzonder in het zuiden des lands, en ten slotte de laatste Kabinetscrisis, nl. die van Januari 1945, omdat al deze problemeri daarbij ook een rol gespeeld hebben.

Bij de behandeling van de aan Ministers verleende ontslagen doet zich wel zeer in het bijzonder de moeilijkheid voor, dat wij rekening hebben te houden met de bepaling van artikel 55 van de Grondwet. Wij hebben dientengevolge alleen te maken met Regeringsdaden, waarvoor altijd een Minister verantwoordelijk is. Over de verantwoordelijkheid van deze Minister kunnen wij natuurlijk ten volle spreken. Persoonlijke uitingen van de draagster van de Kroon zijn staatsrechtelijk irrelevant. Een andere klip, die wij hierbij moeten omzeilen, is de bepaling van de herziene Enquêtewet, die inhoudt, dat de Enquêtecommissie geen vragen mag stellen over de beraadslagingen in de Ministerraad, doch alleen over de besluiten en de gronden daarvan. Dit is een voorschrift voor de Enquêtecommissie en niet voor de getuige. Deze moet de zaak op haar eigen mérites beoordelen bij zijn overweging of hij zijnerzijds meent iets dienaangaande te moeten of kunnen mededelen. Deze klippen zullen wij dus in het bijzonder bij de behandeling van de ontslagen hebben te omzeilen. Ik kan u wel zeggen, dat wij hierover reeds een vrij groot aantal oud-Ministers hebben gehoord. Daarbij is gebleken, dat het in de praktijk, met inachtneming van deze grenzen, toch wel mogelijk is om tot een behandeling te komen, die een redelijk inzicht in deze materie verschaft.

Wanneer ik dan begin met punt o, de moeilijkheden in de Kabinetten en de aan leden daarvan verleende ontslagen, zou ik in de eerste plaats het volgende aan u willen vragen. Wij hebben van de heer *van den Tempel* een stuk gekregen, waarboven hij geschreven heeft: „Waarschijnlijk concept-program *Gerbrandy* dd. 1 September 1940.” Dit stuk bevat verder een noot, waarbij een wijziging is aangebracht in punt 2, onder e, een wijziging, die door de heer *van den Tempel* zou zijn voorgesteld. In het algemeen is het zo, dat de Ministers, aan wie wij dit stuk hebben voorgelegd, wel menen, dat dit een concept-program — en in zijn gewijzigde tekst zelfs wel het definitieve program — voor het eerste *Kabinet-Gerbrandy* is geweest, hoewel de herinnering er aan niet sterk is. Veel staat er niet in. Ik zal het u even overhandigen, misschien dat u zich het stuk herinnert, als u het ziet.

A. Het lijkt mij wel waarschijnlijk, maar met zekerheid kan ik het niet zeggen.

33050. De **Voorzitter**: Met betrekking tot de Kabinetsformatie in 1940 zijn wij gestuit op een merkwaardige passage op pag. 39 van het Memorandum van de heer *Gerbrandy*. Deze passage luidt als volgt:

„Bij de formatie van het Kabinet in September 1940 zat de gedachte voor zooveel mogelijk het Kabinet van 10 Augustus 1939 tot het einde toe voort te zetten. Wel is in het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen, een oogeblik ter sprake geweest, maar de weg, waarlangs het tot de Kabinetsopdracht kwam, maakte de realiseering van zulk een gedachte niet raadzaam.”

Dit is een hoogst merkwaardige passage, want eigenlijk zou dit betekenen, dat bij deze Kabinetsformatie de gedachte aanwezig is geweest om te komen tot een nog verder gaande „zuivering” van het Kabinet dan het uitstoten van de heer *de Geer*. Tot die verdergaande „zuivering” zou het echter niet gekomen zijn, omdat het niet mogelijk is geweest deze gedachte te realiseren.

Ik weet niet of u deze passage uit het Memorandum kent. In ieder geval zou ik het echter op prijs stellen uw oordeel daarover te vernemen. Het lijkt ons een nogal wonderlijke passage.

A. Zoals u weet, is het Memorandum van de heer *Gerbrandy* voor zijn persoonlijke verantwoordelijkheid. Het is niet een stuk, waarvoor zijn oud-collega's enige mede-verantwoordelijkheid dragen. In het Memorandum komen op verschillende plaatsen dingen voor, die de instemming van één of meer oud-Ministers ontberen. Zo kan ik mij ook niet geheel verenigen met dit gedeelte. Wel voor wat betreft de mededeling, dat bij de formatie van het eerste *Kabinet-Gerbrandy* er sprake van is geweest om een z.g. oorlogskabinet te maken, een kern uit het gehele Kabinet, die eigenlijk grotendeels de taak van de Ministerraad zou vervullen. Dat daarbij de bedoeling is geweest om een onderscheid te maken tussen de Ministers naar hun vastbeslotenheid tot voortzetting van de oorlog, is mij niet gebleken en herinner ik mij niet. Ik geloof, dat de heer *Gerbrandy* daarin meer zag een navolging van een — in zijn ogen aantrekkelijk — voorbeeld, dat het Engelse Kabinet had gegeven door een war cabinet in te stellen. Het leek hem een gemakkelijker werkwijze, wanneer hij met minder Ministers had te praten dan met de voltallige Ministerraad. Ik herinner mij, dat ik mij er direct tegen heb verzet en gezegd heb, dat de redenen, die bij het Engelse Kabinet konden bestaan om een war cabinet samen te stellen, bij ons niet aanwezig waren. Want de reden, die daar — naar mijn mening — vooral geldt, is het grote aantal van de Engelse Ministers, zodat een volleüige Ministerraad daar een nogal talrijke vergadering is. Bovendien zijn er Ministers van verschillende rang, ze staan niet allemaal op het zelfde niveau, terwijl bij ons het aantal niet zo groot was — het waren er ongeveer tien —, dat er niet met een volledige Ministerraad kon worden gewerkt. De heer *Gerbrandy* opperde toen het denkbeeld, dat enige van de Ministers Minister zonder Portefeuille zouden worden. Hij wilde dan de departementale werkzaamheden bij enkele Ministers samentrekken. De heer *van den Tempel* en ik hebben ons daar tegen verzet, omdat dan ook onze werkzaamheden zouden worden overgebracht op anderen en wij niet wensten als Ministers van de tweede rang mee te marcheren. Op het verzet van ons en van nog anderen is de verwezenlijking van het denkbeeld van de heer *Gerbrandy* afgestuit. Naar mijn gevoelen heeft hij toch langs andere weg steeds getracht dit denkbeeld in een andere vorm te verwezenlijken door de instelling van de vele commissies, die het Kabinet naderhand heeft gehad en die over de belangrijkste aangelegenheden der Regering hadden te beraadslagen, somtijds op een vertrouwelijke manier en zonder daarvan steeds volledig verslag uit te brengen aan het gehele Kabinet. Het heeft zelfs moeite gekost het beginsel te handhaven, dat door die commissies geen besluiten mochten worden genomen. De conclusies van die commissies mochten geen ander karakter hebben dan een advies aan de Ministerraad te zijn.

33051. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren dat ministeriële commissies?

A. Het waren ministeriële commissies, die de heer *Gerbrandy* instelde. Daarvan is — als ik mij wel herinner — de eerste de Commissie Terugkeer geweest. Er is nog een aantal geweest, ze rezen bijna als paddestoelen uit de grond, het was soms niet meer te overzien. De heer *Gerbrandy* moest bijna elke dag met één of meer van die commissies vergaderen.

33052. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Mag ik nog even op die ministeriële commissies terugkomen? Als wij goed zijn ingelicht, was er toch ook nog iemand anders, die b.v. tot de Commissie Terugkeer toegang had en dan zou men toch gaan twijfelen aan het zuiver ministeriële van die commissies.

A. De Commissie Terugkeer was ingesteld — ik kan het alleen maar uit mijn geheugen mededelen, maar ik geloof, dat ik dit wel vrij zeker weet —, toen de heer *Dijxhoorn* nog Minister was en zij had aanvankelijk de bedoeling enige technische aangelegenheden van de terugkeer te regelen, vervoergelegenheid, militaire voorzorgen en verrichtingen, die er bij te pas kwamen, enz. Haar werk droeg aanvankelijk een min of meer technisch karakter. Dit was in '40/'41, toen wij de illusie koesterden, dat de terugkeer niet ver af zou zijn en meenden daarvoor zekere voorbereidingen te moeten treffen. Gaandeweg heeft die Commissie Terugkeer het als taak beschouwd zich in het bijzonder te bemoeien met de voorbereiding van de bestuursorganisatie. De behandeling dus van de vraag of, en op welke wijze, het parlementaire steisel moest worden hersteld en op welke wijze moest worden voorzien in het bestuur van provincies en gemeenten. In de latere jaren heeft de Commissie Terugkeer zich daar onophoudelijk mee bezig gehouden, maar aanvankelijk was het — naar mijn voorstelling — uitsluitend de regeling van enkele technische aangelegenheden. Later heb ik in een Ministerraad — zelfs zwart op wit — mijn verwondering er over uitgesproken, dat de Commissie Terugkeer een heel andere Laak had gekregen dan aanvankelijk in de Ministerraad was voorzien.

33053. De **Voorzitter**: De bedoeling van de vraag was deze, of het juist is, dat Prins *Bernhard* steeds de vergaderingen van deze commissie bijwoonde.

A. Prins *Bernhard* heeft de vergaderingen van die commissie geregeld bijgewoond. Ik geloof niet van de aanvang af.

33054. De **Voorzitter**: Als lid of als toehoorder?

A. Als gast.

33055. De **Voorzitter**: Als gast. U meent dus, dat men niet kan zeggen, dat door het feit, dat Prins *Bernhard* de vergaderingen bijwoonde, de commissie het karakter van ministeriële commissie heeft verloren?

A. Neen, dat geloof ik niet, want in die commissie werden ook wel — niet, dat ik de Prins daarmee op één lijn wil stellen — ambtenaren toegelaten, voor het geven van inlichtingen en om overleg te plegen over verschillende punten.

33056. De **Voorzitter**: Er is dus waarschijnlijk geen benoemingsbesluit geweest, waarbij Prins *Bernhard* tot lid van deze commissie werd benoemd?

A. Neen. Deze commissies werden helemaal niet bij formele benoemingsbesluiten vastgesteld, maar bij afspraak.

33057. De **Voorzitter**: De vraag is daarom van belang, omdat, wanneer het een zuiver ministeriële commissie was, de bepaling van de Enquêtewet, waarover ik het in het begin had, ook voor de notulen van de Commissie Terugkeer geldt. Wanneer het niet een zuiver ministeriële commissie is geweest, zou deze bepaling daarvoor niet geïden en zouden wij de notulen van de Commissie Terugkeer kunnen opvragen.

A. Het is natuurlijk in zoverre een ministeriële commissie, dat het een commissie van Ministers was, maar die niet stond onder het reglement van orde van de Ministerraad.

33058. De **Voorzitter**: De tegenwoordige Minister-President stelt zich op het standpunt, dat de Commissie Terugkeer beschouwd moet

worden als een commissie uit de Ministerraad en dat dus de bepaling van de Enquête-wet over de beraadslagingen van de Ministerraad ook moet gelden voor deze commissie.

A. Juist.

33059. De **Voorzitter**: Ik kom nog even terug op de passage in het Memorandum van de heer *Gerbrandy*, waarover ik het zoëven had. Uit uw antwoord blijkt, dat u niets bekend is van de gedachte, die volgens de heer *Gerbrandy* een ogenblik ter sprake is geweest en die hierop neerkwam, dat er een discriminatie gemaakt moest worden tussen de Ministers naar hun gezindheid met betrekking tot de oorlogvoering. Er is daarover dus blijkbaar nooit met u gesproken!

A. Ik herinner mij niet, dat dit ooit gebleken is. Indien het zo was, dan zou — voor zover er in die dagen zekere nuances in de samenstelling van het Kabinet waren — de samenstelling van het war cabinet, zoals Minister *Gerbrandy* zich het voorstelde, daarmee ook niet hebben overeengestemd.

33060. De **Voorzitter**: Critiek op de redactie van het Memorandum van de heer *Gerbrandy* komt in deze verhoren meermalen naar voren; zo ontmoet de onmiddellijk daaropvolgende passage, die betrekking heeft op het ontslag van de heer *Dijxhoorn* als Minister van Defensie bij de heer *Dijxhoorn* grote bezwaren. Er staat op blz. 39 onderaan:

„Door de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement — waarmee hij zich niet kon vereenigen — en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het door hem te voeren beleid, kreeg de Heer *Dijxhoorn* de overtuiging, dat hij 's lands belang niet langer kon dienen op de wijze, zooals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk achtte.”

De heer *Dijxhoorn* heeft zeer grote bezwaren tegen de woorden „in het door hem beheerde Departement”. De heer *Dijxhoorn* wenst de aanhef van deze passage te lezen zonder deze woorden. Hij heeft dit ook indertijd bij de opstelling van het Memorandum schriftelijk aan de heer *Gerbrandy* medegedeeld en bovendien is deze correctie ook in overeenstemming met de formulering van zijn ontslagbrief. Hij acht derhalve slechts de redactie: „Door de ontwikkeling van de interne verhoudingen”, enz. in overeenstemming met de feiten. Hiermede zijn wij meteen gekomen tot de oorzaken, die hebben geleid tot het ontslag van de heer *Dijxhoorn*. Deze heeft hierover een zeer uitvoerig betoog geleverd en heeft in een groot aantal punten zijn bezwaren opgesomd. Het is niet nodig daar op dit ogenblik diep op in te gaan, behalve op één punt en wel het volgende. Er staat op blz. 40 van het Memorandum:

„Het terstond „laten schieten” van den Heer *Dijxhoorn* vond geen instemming bij al de leden van het Kabinet, met name niet bij den Heer *Steenberghe* (de Heeren *van Kleffens* en *Welter* waren in Nederlandsch-Indië), die meende ook ontslag te moeten vragen.”

De vraag is hier ter sprake gekomen of — toen de heer *Dijxhoorn* besloot ontslag te vragen — dit iets was, dat betrekkelijk onverwacht kwam. De heer *Dijxhoorn* heeft gezegd — en dit is door enige andere Ministers bevestigd —, dat dit stellig niet het geval was, daar hij in de loop van de daaraan voorafgaande maanden bij herhaling in de Ministerraad uiting had gegeven aan zijn bezwaren tegen de verhoudingen, die aan het groeien waren.

Hij heeft er aan toegevoegd, dat de Ministerraad het met betrekking tot deze bezwaren met hem eens was. Toen het echter ten slotte tot een conflict kwam, heeft alleen de heer *Steenberghe* ook zijn ontslag gevraagd, zij het dan, dat daarna het gehele Kabinet de portefeuilles ter beschikking heeft gesteld om — zoals in het Memorandum staat — tot een zuivere verhouding te komen, ten einde H.M. de Koningin de gelegenheid te geven over reconstructie c.q. nieuwe formatie te beslissen.

Is deze voorstelling van zaken in overeenstemming met uw visie er op?

A. De voorstelling van zaken van de heer *Dijxhoorn* kan ik beamen. Ik geloof, dat in het Memorandum van de heer *Gerbrandy* onderaan blz. 39 ten onrechte staat „Door de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement”. Van enige moeilijkheden van de heer *Dijxhoorn* in en met zijn Departement is mij nooit iets gebleken. Wel moeilijkheden, die in verband stonden met de samenstelling van zijn Departement, doch deze kon men geen interne moeilijkheden van het Departement noemen. Voorts

is, geloof ik, de verdere voorstelling van de heer *Dijxhoorn* overeenkomstig mijn herinnering. Alleen wil ik er voor alle duidelijkheid nog even bijzeggen, dat er in het Memorandum van de heer *Gerbrandy* en ook in de door u gegeven uiteenzetting van de heer *Dijxhoorn* wordt gezegd, dat alleen de heer *Steenberghe* ontstemd was over het ontslag van de heer *Dijxhoorn*, doch dit is niet juist.

De **Voorzitter**: Zo heb ik het ook niet gezegd. Ik heb gezegd, dat in de aanvang alleen de heer *Steenberghe* de uiterste consequentie had getrokken.

A. Dat is juist. Maar wat hier staat op blz. 40:

„Het terstond „laten schieten" van den Heer *Dijxhoorn* vond geen instemming bij al de leden van het Kabinet, met name niet bij den Heer *Steenberghe*”,

zou de indruk maken, dat de heer *Steenberghe* de enige was, die er bezwaar tegen had, en dit is niet waar. Ik heb daartegen ook zeer ernstig bezwaar gehad en ik heb ook mijn best gedaan het ontslag van de heer *Dijxhoorn* te voorkomen. Ik heb er verschillende stappen voor gedaan, doch zonder succes.

De **Voorzitter**: Het lijkt mij, dat dit op het ogenblik voor dit onderdeel voldoende is. Wij beschikken nog niet over het stenogram van de verklaring van de heer *Dijxhoorn*, zodat wij de juiste formulering van zijn uitvoerige uiteenzetting niet aan u kunnen voorleggen. Misschien dat er bij een volgende gelegenheid nog aanleiding zal zijn om bepaalde aspecten daarvan met u te bespreken. De heer *Dijxhoorn* heeft zijn bezwaren in een groot aantal punten samengevat. Dus is het waarschijnlijk het beste, dat wij ons op het ogenblik beperken tot de algemene lijn.

A. Mag ik er nog even volledigheidshalve aan toevoegen — dit punt heelt u ook ter sprake gebracht —, dat de heer *Dijxhoorn* heeft gezegd, dat de moeilijkheden, die tot zijn ontslag hebben geleid, reeds geruime tijd bestonden. Dit is ook waar, het was volstrekt niet iets, dat plotseling opkwam. Het was iets, dat zich al lang aan het ontwikkelen was.

33061. De **Voorzitter**: Het was, naar wij begrepen hebben, een ontwikkeling, die door de meeste leden van het Kabinet met lede ogen werd aangezien.

A. Juist.

33062. De **Voorzitter**: Over de reconstructie van het Kabinet in 1941 hebben wij nogal wat stukken gekregen, waaruit blijkt, dat een punt, dat daarbij in het bijzonder een rol gespeeld heeft, is geweest de positie en de bevoegdheden van de Minister-President. Misschien kunt u hierover iets meer mededelen.

A. Ik heb daarover niet veel gegevens gevonden in de stukken, die ik heb kunnen nazien, dus ik moet daarvoor op mijn geheugen afgaan. Ik meen wel, dat er toen het denkbeeld is geweest om de Minister-President een soort positie te geven, zoals de Prime Minister in Engeland heeft. Verschillenden van ons voelden daarvoor heel weinig, zij achtten het noch noodzakelijk, noch wenselijk.

33063. De **Voorzitter**: Wij hebben in ons bezit een nota van 10 Juli 1941 van de heer *Gerbrandy* aan de heren, die hij had aangezocht in het gereconstrueerde Kabinet zitting te nemen. Het is een uitvoerige nota. Verschillende Ministers hebben hier verklaard, dat zij grote bezwaren hadden tegen de daarin ontwikkelde opvattingen van de Minister-President met betrekking tot zijn eigen positie en bevoegdheden. Wanneer ik nu dit onderdeel van de nota lees, komt een en ander in de formulering niet zo sterk tot uiting. Er staat nl. het volgende in:

„De Minister-President is bevoegd voor bepaalde aangelegenheden, die meer dan één Departement betreffen, de betrokken Ministers bijeen te roepen, ten einde de noodige eenheid en samenwerking te verkrijgen.”

Dit lijkt mij op zich zelf normaal. Ik sla nu één alinea over en dan lees ik:

„In alle zaken, die het opperbevel raken, is de Minister-President de eerst aangewezen tot het plegen van overleg met H.M. de Koningin.”

Ik geloof, dat in het licht van de verhoudingen, die ook bestaan hebben in de periode 1939—1940, ook dit niet zo bijzonder is. Maar daartussen staat de volgende alinea:

„Hij is gerechtigd om, na gepleegd overleg, de taakverdeling of de wijze van samenwerking vast te stellen.”

Dit kan meer betekenen. In ieder geval is het zo, dat hiertegen nogal krachtig is geopponeerd, o.a. door de heer *van den Tempel* in een brief: dd. 22 Juli 1941, naaht door de heer *Gerbrandy* in een schrijven van 18 Juli 1941 gezegd was, dat hij op zijn standpunt bleef staan. De heer *Gerbrandy* schreef op 18 Juli 1941:

„Versterkt ben ik èn door de gedachtenwisseling èn door mijn nauer beraad in de opvatting, dat het gewenscht blijft de leiding in het Kaoinet te versterken in dier voege, dat de coördinerende positie van den Voorzitter wordt vergroot als door mij voorgedragen. Bij het opperen van bezwaren hebben misschien twee zaken te weinig geteld: ten eerste de geest van eeroiediging van anderer verantwoordelijkheid, die hierin bij mij voorzit, ten tweede het leit, dat wij in een abnormalen toestand leven, die soms gemeenschappelijke verantwoordelijkheid schept, waar vroeger auereerst inavuaeeie oestond.”

Hij doet een beroep op de heren, waaraan hij dit schrijven gericht heelt, en daarop is aan de brief van de heer *van den Tempel* van 22 Juli gevolgd, waarin deze al zijn bezwaren nog eens onaerstreep. Daarop volgt aan weer een mededeeling van de heer *van den Tempel* van de 24ste Juli, waarin hij zegt, aat het verdere verloop van de besprekingen zo is geweest, aat hij meent tot het Kaoinet te kunnen toetreden. Hieruit blijkt wel, dat ae heer *Gerbrandy* van zijn aanvankelijke voornemens heeit moeten afzien. Sommige Ministers heooen hier verklaard, dat, afgezien van datgene, wat in de schrittelijke stukken te vinden is, zij van oordeel waren, dat het streven van de heer *Gerbrandy* wel sterk ging in de richting van het naar voren schuiven van de positie van de Minister-President met eigen bevoegdheden. Enerzijds hadden zij daartegen grote bezwaren uit constitutionele overwegingen en anaerzijds — dat heooen sommigen van hen gezegd — omaat zij de heer *Gerbrandy* voor zulk een positie niet de geschnikte man vonden.

Dat is hetgeen ons hiervan in grote trekken bekend is geworden. Ik zou u willen vragen ol dit u aanleiding geeft er iets over te zeggen, eventueel er correcties op aan te brengen.

A. Ik geloof wel, dat het juist is. De gang van zaken is wel zo geweest, zoals u het heelt weergegeven.

33064. De **Voorzitter**: Juist. Wat ook heel merkwaardig is, is, dat in het Memorandum van de heer *Gerbrandy* op blz. 43 bovenaan, als onderaeel van de Kabinetsverklaring, die naar aanleiding van de reconstructie van het Kaoinet is gepubliceerd, vermeld worat:

„Onvoorwaardelijk staat vast, dat elk overleg met het Nazi-regiem is en blijft buitengesloten. Geen bespreking, geen onderhandelingen met *Hitler* en zijn medeplichtigen is het beslist parool. Alle meuewerking, waartoe het Koninkrijk in staat is, wordt verleend om het tegenwoordige Nazi-Duitschland ten onder te helpen brengen.”

Deze passage is vooral merkwaardig, wanneer men haar legt naast de passage op blz. 39, waarop ik in het begin uw aandacht gevestigd heb. In ae eerste passage op blz. 39 schemert de geaachte door, aat er eigenlijk aan ae leden van het nieuwe Kaoinet van September 1940 een beperkte maatstaf had moeten worden aangelegd met betrekking tot hun opvattingen in zake de oorlogvoering, hetgeen echter ten slotte niet gebeurd is. Nu ziet men op blz. 43 bovenaan — dit speelde in Juli 1941 —, dat daar zeer nadrukkelijk de onverzoenlijkheid tegenover Duitsland wordt uitgesproken. Dit wordt geschreven door de leider van een Kaoinet, dat behoudens de heer *Dijxhoorn*, die afgetreden is, en de heer *Furstner*, die er bijgekomen is, bestaat uit dezelfde leden als die, waarmee hij in September 1940 in zee is gegaan en waartussen men wilde discrimineren.

A. Dat wil zeggen: ten minste volgens dit Memorandum.

33065. De **Voorzitter**: Ja. Dit komt ons nogal onverklaarbaar voor. Kunt u ons daar de oplossing van geven?

A. Neen, President, ik begrijp het ook niet.

Zoals ik u zoeven al zei, is mij niets bekend van die discriminatie in het nieuwe Kabinet. Ik geloof, dat hetgeen op blz. 43 staat juist is en dat wat u van blz. 39 citeerde niet juist is.

33066. De **Voorzitter**: De kwestie van de positie van de Minister-President, die wij zoëven besproken hebben en die aan de orde is geweest bij de constructie in Juli 1941, is wel gebleken van belang te zijn, omdat de zaak opnieuw gespeeld heeft in October 1941 bij het afitreden van de heren *Steenberghe* en *Welter*. Het wordt door deze heren ten minste zo gesteld. Zij zeggen, dat in October 1941 de

heer *Gerbrandy* zonder overleg zijn bekende radiorede heeft gehouden over eventuele bombardementen van Rotterdam en volgens hen is dit weer een geval, waarbij de Minister-President op eigen gezag en zonder overleg met het Kabinet is opgetreden. Hieruit bleek, naar zij zeggen, dat de Minister-President, ondanks de besprekingen bij de reconstructie van het Kabinet, zijn voornemens in de praktijk toch wilde doorvoeren. Zij hadden bij deze radiorede daartegen groot bezwaar, omdat het hier betrof een materie, die de Minister-President geëntameerd had in strijd met het standpunt van het Kabinet in het algemeen ten opzichte van de bombardementen. Wilde men tot een ander standpunt komen, dan had de Minister-President deze zaak eerst in het Kabinet moeten brengen. Bovendien hebben zij nog eens onderstreept, dat zij de heer *Gerbrandy* niet de bekwaamheid toedachten om een zo op de voorgrond tredende positie te hebben.

De heer *Steenberghe* heeft dit laatste in 1944 in Amerika nog eens zeer duidelijk laten blijken in een artikel in „The Knickerbocker” en hij heeft het hier ook onomwonden gezegd.

Bovendien heb ik nog de vraag gesteld: „Was datgene, wat in October 1941 gebeurde, de eerste keer na Juli 1941, dat de Minister-President blij gaf zijn voornemens met betrekking tot zijn positie in de praktijk toch te willen doorvoeren?” De heren *Steenberghe* en *Welter* beweren, dat dergelijk soort moeilijkheden zich ook tussen Juli en October meermalen hadden voorgedaan, zij het dan in een niet zo scherpe vorm.

Hierover zou ik graag uw mening horen.

A. Bepaalde ernstige feiten herinner ik mij niet, maar dat het herhaaldelijk tot wrijving en moeilijkheden tussen de Minister-President en inzonderheid de heren *Steenberghe* en *Welter* kwam, is ongetwijfeld juist.

33067. De **Voorzitter:** U bedoelt dus ook in die tussentijd?

A. Ja, ook toen zich de toestand ontwikkelde tot de crisis-Dijxhoorn. In de weken, voorafgaande aan de crisis-Dijxhoorn, bestond tussen de heren *Steenberghe* en *Welter* enerzijds en de Minister-President anderzijds geen harmonie.

33068. De **Voorzitter:** Wat ons nu getroffen heeft, is, dat blijkbaar bij de reconstructie van het Kabinet de Ministers het in het algemeen niet eens waren met de heer *Gerbrandy* over de wijze, waarop hij het Minister-Presidentschap wilde zien toegerust. Wij hebben de indruk, dat bezwaren, zoals die o.a. zijn neergelegd in de brief van de heer *van den Tempel*, ook door andere Ministers naar voren zijn gebracht en vrij algemeen gedeeld werden.

Het is nu merkwaardig, dat, toen het in October 1941 tot een conflict kwam, de heren *Steenberghe* en *Welter* geen steun hebben gekregen, althans niet in die mate, dat het gehele Kabinet tegen de Minister-President heeft gezegd: „Dat gaat zo niet.”

A. Ik kom nu te staan voor een barrière. Van de beraadslagingen, die in het Kabinet hebben plaats gevonden naar aanleiding van de moeilijkheden met de heren *Steenberghe* en *Welter*, meen ik geen overzicht te mogen geven. Dat de heren *Steenberghe* en *Welter* in allen dele alleen hebben gestaan met hun critiek, is niet juist. Dat de heer *Welter* en de heer *Steenberghe* alleen hebben gestaan met hun besluit om de portefeuilles neer te leggen, is wel juist.

33069. De **Voorzitter:** Het zou misschien in deze vorm gesteld kunnen worden: Er moet toch een besluit zijn geweest van het Kabinet om daaraan niet de consequentie van aftreden te verbinden. De Enquêtewet veroorlooft ons wel te vragen naar besluiten van de Ministerraad en de gronden, waarop zij berusten.

A. Een besluit van het Kabinet om.....

De **Voorzitter:** Een besluit van het Kabinet om niet af te treden, om derhalve niet die consequentie te trekken.

A. Daar is natuurlijk geen besluit van het Kabinet over geweest, want dit werd aan de persoonlijke beslissing van elke Minister overgelaten of hij zijn ontslag wilde vragen, ja of neen.

33070. De **Voorzitter:** Dat kan. Het is ook mogelijk, dat op een gegeven ogenblik het Kabinet besluit om al of niet zijn ontslag in te dienen. Dat is ook wel voorgekomen.

A. Zoals u het veronderstelt, nl. wanneer de kwestie een geschil is tussen de Ministers en de Minister-President, kan dit natuurlijk niet.

33071. De **Voorzitter:** Het zou wel mogelijk zijn geweest, als het geschil een algemene kwestie als ondergrond zou hebben gehad, die alle leden van het Kabinet regardeerde. Dat was blijkbaar i.c. het geval, want bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 heeft men vrij algemeen met betrekking tot dit punt een afwijzend standpunt tegenover de Minister-President ingenomen. De betreffende zaak was er een, die alle leden van het Kabinet regardeerde. Er zijn dan twee mogelijkheden, dat geef ik toe. Ieder kan voor zich de consequenties getrokken hebben, doch het is ook denkbaar, dat het Kabinet als zodanig een besluit heeft genomen.

A. Daaromtrent is geen Kabinetsbesluit gevallen.

33072. De **Voorzitter:** Kunt u nog iets mededelen over de moeilijkheden, die er geweest zijn in begin 1944? Het was toen blijkbaar vrij moeilijk in het Kabinet, want er waren ongeveer tegelijkertijd drie crises, nl. die, welke is uitgelopen op het aftreden van de heer *Kerstens*, voorts heeft de heer *van Boeyen* een ander Departement gekregen en ten slotte is de heer *van Angeren* afgetreden. Het was dus een periode, waarin grote moeilijkheden waren. Kunt u daarover misschien in het algemeen nog iets mededelen, dat voor ons van belang is?

A. Deze drie gevallen staan grotendeels op zich zelf. Het geval met de heer *Kerstens* is een geval op zich zelf. Het besluit van de Minister-President als formateur, om het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart te splitsen en van Scheepvaart een afzonderlijk Departement te maken en het besluit van de Minister-President om daarvoor de heer *de Booy* te benoemen — dat reeds vaststond —, was voor de heer *Kerstens* aanleiding om zijn ontslag te nemen. De heer *Kerstens* kon zich niet verenigen met die splitsing, hij wilde in het bijzonder niet Scheepvaart verlaten. Er scheen niet op te kunnen worden teruggekomen, omdat de besprekingen met de heer *de Booy* te ver waren. Dit is de reden geweest voor de ontslagaanvraag van de heer *Kerstens*.

Daarop is toen de demissie van de heer *van Angeren* gevolgd, de reden daartoe was een andere. Het waren moeilijkheden van een geheel andere materie, die de heer *van Angeren* had, het had niets te maken met de Scheepvaart-kwestie.

Velen hebben toen evenwel gemeend, dat het uittreden van de heren *van Angeren* en *Kerstens* kort na elkaar te beschouwen zou zijn als een breuk met de Katholieken. Dit is ook in verschillende bladen, o.a. „The Knickerbocker”, gesuggereerd; dit blad vervulde in Londen enigszins de rol, die de Indische pers vroeger in Nederland vervulde, door allerlei dingen te zeggen, die ter plaatse verzwegen werden.

33073. De **Voorzitter:** Er waren ook de bekende protesten van de Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies.

A. Ik heb daarop nog in „The Knickerbocker” met een stukje geantwoord, waarin ik verzekerde, dat daar geen sprake van was en dat het integendeel door alle leden van de Ministerraad werd betreurd, dat nu juist de twee Katholieken verdwenen, omdat zij er juist zeer op gesteld waren Katholieken in het Kabinet te behouden. Er zijn toen nog pogingen gedaan om een zeer bekwaam Katholiek te bewegen een plaats in het Ministerie in te nemen, maar deze wilde zich niet beschikbaar stellen.

De voorstelling, alsof hier een anti-Katholieke handeling was bedreven, is volkomen onjuist.

Het geval van de heer *van Boeyen* staat daar weer helemaal buiten. Het stond ook in verband met zijn gezondheidstoestand.

33074. De **Voorzitter:** Bij die wisseling heeft toen de heer *Burger*, die aanvankelijk Minister zonder Portefeuille was, Binnenlandse Zaken gekregen.

A. De heer *van Boeyen* heeft daartoe medegewerkt, hetgeen wij zeer van hem geapprecieerd hebben, want het ging hem zeer aan het hart Binnenlandse Zaken te verlaten.

33075. De **Voorzitter:** Vóór het ontslag van de heer *van Angeren* heeft zich nog een singuliere staatsrechtelijke figuur voorgedaan, nl. dat hij gedurende een bepaalde periode tegen zijn zin Minister is geweest.

A. Zijn ontslagaanvraag heeft lang op inwilliging moeten wachten.

33076. De **Voorzitter:** Ik meen zelfs, dat zij op een gegeven moment geweigerd is. Ik geloof, dat daarvan niet veel voorbeelden in onze staatsrechtelijke geschiedenis te vinden zijn.

A. Het is, geloof ik, wel eens voorgekomen in onze parlementaire geschiedenis, al weet ik op het ogenblik niet wanneer, maar in ieder geval is het wel een exceptie.

33077. De heer **Koersen**: Achttē u gegronde redenen aanwezig om Scheepvaart aan de heer Kerstens te onttrekken?

A. Er was geen algemene tevredenheid over het beleid, dat de heer Kerstens op dat punt had gevoerd. In hoeverre die ontevredenheid gegrond was, laat ik er buiten, maar er was critiek op de wijze, waarop hij het had gevoerd. Dit leidde er toe, dat het Departement werd gesplitst en in andere handen gegeven werd. Het was dan ook juist van de heer Kerstens, als hij in die splitsing critiek zag op zijn eigen beleid.

33078. De **Voorzitter**: Er was nogal een en ander voorafgegaan aan het voorstel van de Minister-President. Wij hebben hier de correspondentie, die gevoerd is tussen de heer Gerbrandy en de heer Kerstens, en daar vliegen de spaanders af.

A. Ja, maar het was niet alleen over Scheepvaart.

33079. De **Voorzitter**: Neen, het was o.a. ook over het optreden van de heer Kerstens in de Verenigde Staten.

De heer van Angeren heeft op een gegeven moment bij de bespreking van de moeilijkheden, die hij heeft gehad, als een van de punten, zij het dan niet het voornaamste punt, de positie van de heer van 't Sant genoemd. Hij heeft daarbij gezegd, dat de heer van 't Sant — zoals hij het uitdrukte — bezeten was door de rehabilitatiegedachte en dat de heer van 't Sant bij de bevrijding als directeur-generaal van politie naar Nederland wenste te gaan. Dit is één van de talloze gevallen, waarin bij deze enquête de figuur van de heer van 't Sant ter sprake is gebracht. Er gaat hier bijna geen verhoor voorbij of de heer van 't Sant wordt door getuigen in het geding gebracht. Heeft u een oordeel over de persoon en de positie van de heer van 't Sant in Londen?

A. Ik weet, dat ook in Londen verteid werd, dat de heer van 't Sant een zeer belangrijke en in veler ogen een zeer schadelijke rol speelde. Hij probeerde, naar men zeide, zich medezeggenschap in Regeringsaangelegenheden aan te matigen. Ik heb dit herhaaldelijk gehoord, maar ik moet eerlijk verklaren, dat ik er nooit enig bewijs van heb vernomen of gezien. Daarmede is natuurlijk niet bewezen, dat de beweringen onjuist zijn, want de bewijzen kunnen mij zijn ontsnapt en ook andere mensen, want ik heb van de anderen ook nooit van een bewijs gehoord. Ik heb het nooit door feiten of door betrouwbare mededelingen bevestigd gekregen. Ik kan mij levendig voorstellen, dat de heer van 't Sant verlangde naar een rehabilitatie. Het was hem bekend, door de geruchten, die uit Nederland kwamen, dat er zeer ongunstig over hem gesproken werd, en ook in Londen waren er personen, die daar graag aan meededen. Dat iemand in die omstandigheden het verlangen krijgt zich te rehabiliteren en zich bijzonder zou verheugen, indien men hem een eervolle positie zou geven, vind ik volkomen begrijpelijk. Dat de heer van 't Sant moeilijkheden heeft veroorzaakt bij de behandeling van het Politiebepsluit, waar de heer van Angeren mee te maken had, is — meen ik — een veronderstelling zonder bewijs, in ieder geval zijn er geen bewijzen getoond.

33080. De **Voorzitter**: Wij hebben het zoëven gehad over de Buitengewone Raad van Advies, die een paar jaar in Londen heeft bestaan. Het is een merkwaardig instituut. Als men het zou moeten kwalificeren, lijkt het nog het meest op een Raad van State, want van een vertegenwoordigend lichaam had het toch wel heel weinig weg. Is dit ook uw mening?

A. Inderdaad, een vertegenwoordigend lichaam was het niet en kon het niet zijn. Een wetgevende vergadering kon en mocht niet zijn, dit zou volkomen constitutioneel zijn geweest. Er was aan die Raad van Advies in feite geen enkel representatief karakter toe te bennen. De leden werden benoemd uit een gemeenschap, die op zich zelf niet representatief was voor het Nederlandse volk, en de keuze moest worden gedaan uit een betrekkelijk zeer klein aantal mensen, die in aanmerking konden komen voor het lidmaatschap van zo'n commissie. Het was dus helemaal geen representatie van het Nederlandse volk en men kon dit lichaam in geen enkel opzicht in de plaats doen treden van het Parlement. Dit zou zeker een constitutioneel ongeoorloofde daad zijn geweest: er kon dus niets anders van worden gemaakt dan een adviescollege. In dat opzicht leek het op de Raad van State, maar in zoverre is er weer een verschil, dat de adviezen van de Raad van State worden uitgebracht: aan de Koningin,

nadat de Koningin die adviezen aan de Raad van State heeft gevraagd. De Ministers zenden hun wetsontwerpen en wetsbesluiten aan de Koningin en de Koningin zendt ze dan aan de Raad van State, dus de Koningin kan er eerst kennis van dragen. Dit was in konden niet het geval. De regeling met de Euitengewone Raad van Advies was zo, dat de Ministers het advies van de Raad van Advies inwonen, en zij traden dan ook menigmaal met die Raad van Advies in overleg. Het is een hoge uitzondering als in de Raad van State een Minister verschijnt, dat kan een enkele keer gebeuren. Onlangs is het gebeurd op verzoek van een van beide partijen, ter toelichting van een zaak, niet ter beraadslaging. In het reglement van de Buitengewone Raad van Advies was voorzien in het overleg tussen de Ministers en de Raad van Advies.

33081. De **Voorzitter**: Hij had dus in zoverre iets gemeen met een volksvertegenwoordiging.

A. In zoverre, ja. Er was wederzijds behoefte aan contact. In die kleine gemeenschap, waarin geen openbaar politiek leven was en waar geen uitgebreide pers van betekenis bestond en waar geen politieke partijen bestonden, was behoefte aan contact. Ook een behoefte aan critiek, een critiek, die op behoorlijk weloverwogen wijze werd te berde gebracht. Deze behoefte trachtte men in de Buitengewone Raad van Advies te bevredigen. Aanvankelijk hebben velen van ons zich niet veel voorgesteld van de Buitengewone Raad van Advies; maar in de hoop van die weinige jaren hebben wij wel waardering gekregen voor de wijze, waarop de Raad van Advies in het algemeen zijn taak heeft opgevat en volbracht.

33082. De **Voorzitter**: Lag het nu aan het Kabinet welke zaken men in de Buitengewone Raad van Advies wilde brengen?

A. Neen, in het Koninklijk besluit daaromtrent stond welke zaken er gebracht moesten worden.

33083. De **Voorzitter**: Inderdaad, maar ik bedoelde eigenlijk iets anders. Men kon er natuurlijk meer in brengen dan men er per se in behoefde te brengen. Was er bij het Kabinet de neiging dit ruim op te vatten?

A. Ik kan u dit o.a. hiermede aantonen. Uit artikel 7 en volgende van het besluit volgde niet, dat ook concept-begrotingen aan de Raad van Advies moesten worden gezonden. Ik herinner mij dit toevallig heel goed, omdat ik toen gedurende enige maanden Minister van Financiën a.i. ben geweest. Wij hebben toen in de Minister-raad besloten ook alle concept-begrotingen voor advies te zenden naar de Raad van Advies; wij hebben de verhouding dus volstrekt niet eng opgevat, integendeel ruim.

33084. De **Voorzitter**: Werden er ook wel eens vragen van beleid besproken?

A. Behandeling van vragen van beleid ging natuurlijk heel moeilijk. Ten eerste waren de vragen van beleid in de oorlogstijd meestal van zo'n geheime aard, dat men die buiten het vertrek van de Ministerraad nauwelijks durfde noemen.

33085. De **Voorzitter**: Kwam het bij uitzondering wel eens voor?

A. Het zal wel eens voorgekomen zijn.

33086. De **Voorzitter**: Misschien in verband met een ontwerp-besluit?

A. Ik denk meer het zakelijk beleid van een Departement, maar het algemene Regeringsbeleid kwam, behoudens uitzonderingen, daarin niet in behandeling.

33087. De **Voorzitter**: In het besluit E 26 tot instelling van de Buitengewone Raad van Advies staat ook een bepaling, die een rigoureuze geheimhouding oplegt aan de leden van de Raad van Advies, een geheimhoudingsplicht, die verder gaat dan b.v. in de Raad van State. De geheimhoudingsplicht van E 26 is absoluut.

A. Bij de Raad van State geldt ook geheimhouding.

33088. De **Voorzitter**: Bij de Raad van State is dat alleen het geval, wanneer door de Kroon geheimhouding is opgelegd en in nog enkele andere nauwkeurig omschreven gevallen. E 26 kent zelfs geen uitzonderingen.

A. Neen. Er staat in artikel 44 van de wet van 21 December 1861 betreffende de Raad van State, dat het de leden van de Raad van

State geboden is geheimhouding te betrachten, indien deze is opgelegd door de Kroon, door Ministers of door een meerderheid van de Raad of een zijner afdelingen. In artikel 19 van die wet wordt aan de ambtenaren van de Raad van State onbeperkte geheimhouding opgelegd. In de praktijk betrachten ook de leden van de Raad van State volstreekte geheimhouding. Zij geven zich rekenschap er van, dat deze wordt geboden door een juiste opvatting van artikel 55 der Grondwet. Immers neemt het advies van de Raad van State een plaats in in het overleg tussen de Koningin en Ministers. Van dit overleg mag niets naar buiten blijken, omdat anders iets bekend zou kunnen worden of iets te vermoeden zou worden gegeven aangaande het persoonlijk oordeel van de Koningin.

Soortgelijke overwegingen moesten gelden met betrekking tot de adviezen van de Buitengewone Raad van Advies, al was de figuur niet in alle onderdelen dezelfde.

33089. De heer **Koersen**: Had u de indruk, dat de samenstelling van de Raad van Advies, voor zover dat mogelijk was in Londen, zoveel mogelijk ook beantwoordde aan de verschillende bevolkingsgroepen, die er waren?

A. Er is wel naar gestreefd, maar het was natuurlijk erg moeilijk. In de Raad van Advies moesten worden opgenomen vertegenwoordigers van de overzeese gebiedsdelen; het begon dus al met Curaçao en Suriname en Nederlandsch-Indië. Het moest geen groot lichaam worden, dus er bleef nog maar betrekkelijk weinig plaats — ik weet op het ogenblik niet precies hoeveel zetels — voor de Londense Nederlanders over. Deze Nederlanders waren moeilijk te zoeken, omdat men dan uit de aard der zaak meestal in de sfeer van de concerns kwam. De meeste Nederlanders van aanzien en bekwaamheid, die in Londen verbleven, waren verbonden aan de concerns, die zich in Londen hadden gevestigd, en men wilde er toch niet een uitgebreide commissarisvergadering van verschillende concerns van maken. Er moesten dus ook anderen gezocht worden; dit was heel moeilijk.

33090. De **Voorzitter**: Het wisselde ook vaak, doordat er mensen weggingen en kwamen.

A. Er kwam wisseling in door mensen, die naar Amerika en elders gingen.

33091. De **Voorzitter**: Door de heer *Veraart* is hier een mededeling gedaan, die — in het name op één punt heb ik dit kunnen constateren — niet helemaal juist was. Hij heeft medegedeeld, dat de Buitengewone Raad van Advies op een gegeven moment in 1944 een zeer belangrijk advies heeft uitgebracht over de kwestie van het Parlement. Dit is inderdaad het geval; wij hebben dit advies. Maar de heer *Veraart* heeft daaraan verbonden de mededeling, dat het Kabinet daarover zeer verontwaardigd was, zodat prompt enkele dagen later de Buitengewone Raad van Advies is ontbonden. Deze mededeling kan in deze vorm niet juist zijn, omdat het advies van de Buitengewone Raad over de kwestie van het Parlement dateert van 19 Juni 1944, terwijl de opheffing van de Raad in September 1944 is geschied. Het is dus stellig niet direct gebeurd.

In het besluit E 139 tot opheffing van de Buitengewone Raad van Advies wordt in de considerans als de reden voor de opheffing aangegeven, dat de Regering zeer binnenkort naar Nederland zal terugkeren en dat de krijgsvruchtelingen geen vertraging in de totstandkoming van besluiten gedogen. Nu zou het natuurlijk mogelijk zijn, dat deze formele reden in het besluit tot opheffing was opgenomen, maar dat de heer *Veraart* toch gelijk had, dat materieel het opheffingsbesluit zijn oorzaak vond in het ongenoegen, dat de Raad bij het Kabinet had opgewekt. Kunt u ons hieromtrent iets mededelen?

A. Dat de Raad van Advies zou zijn opgeheven ten gevolge van een ontstemming, die het advies van de Raad zou hebben teweeggebracht, is absoluut onjuist; daar is geen sprake van. Ik herinner mij ook niet, dat een gevoel van wrevel heeft bestaan tegen de Raad van Advies wegens een advies, dat de Raad over een ontwerp-Bestuursvoorziening heeft uitgebracht. Ik denk, dat de heer *Veraart* twee dingen met elkaar verward, die moeten worden onderscheiden. Er is — op welke wijze is nooit opgehelderd — op ongeoorloofde en onbehoorlijke wijze mededeling gedaan aan buitenstaanders over stukken, door de Regering bij de Raad van Advies ingediend, en over adviezen en beraadslagingen, door de Raad over die stukken gevoerd. Deze mededelingen en stukken zijn gekomen bij een groep personen, die daarvan een schandelijk misbruik hebben gemaakt. Er is toen een actie geweest van een zekere mijnheer *Gans*. Daaraan is deelgenomen door de heren *Wiessink*, den *Doolaard* en nog enkele anderen, die tegen het Kabinet een actie hebben opgezet en het

Kabinet hebben beschuldigd van neo-fascisme, met citaten uit geheime stukken en mededelingen over geheime beraadslagingen. Daarover is verontwaardiging geweest; maar het is niet aan de Raad van Advies als zodanig verweten, want daar kan niet een Raad voor aansprakelijk worden gesteld, wanneer iemand — wie weet wie — zijn belofte van geheimhouding schendt.

33092. De **Voorzitter**: Speelde dit in dezelfde tijd? In de zomer 1944?

A. Ik heb naar aanleiding van die publicatie in Juli 1944 een inemorandum geschreven over het z.g. neo-fascisme, waarin ik het Kabinet verdedigde tegen de beschuldigingen en de aanvallen, die van de kant van dat comité zijn gekomen. Dit stuk zal u wel bekend zijn, dus daar kunt u de gehele geschiedenis in vinden. Het is behalve aan de Ministers en aan de leden van de Buitengewone Raad van Advies aan een aantal betrouwbare Nederlanders toegezonden. De Buitengewone Raad van Advies is inderdaad in September 1944 opgeheven, omdat wij de bevrijding zeer nabij achtten en toen gevoelden, dat er wel zeer snel ingrijpende besluiten moesten worden genomen en dat die besluiten niet snel genomen konden worden, wanneer eerst de ontwerpen daarvoor moesten worden gezonden naar de Buitengewone Raad van Advies, die er over moest vergaaren en adviseren. Wij moesten daarvan de rapporten weer a wachten en dan aarover weer rapporteren aan de Koningin. Omdat wij toen meenden, dat de bevrijding snel komen zou, was dit tempo volslagen onmogelijk en dit is de enige en ware reden geweest, dat wij heooen gemeend, dat in die omstandigheden niet meer kon worden gewerkt met de Raad van Advies. Niemand van ons hier en in Londen kon verwachten, dat na de invasie in Frankrijk het nog zo lang zou duren vooraat Neerland in zijn geheel zou zijn bevrijd. Hadden wij dit kunnen voorzien, dan zou waarschijnlijk het besluit tot opheffing van de Raad van Advies niet zijn genomen. In die dagen werd dit niet voorzien, de totale bevrijding werd toen beschouwd als een kwestie van enkele weken of dagen en wij bereidden ons daarop in elk opzicht voor.

33093. De **Voorzitter**: Ik zou nu willen overgaan tot een bespreking van het probleem van de bestuursvoorziening. Ik zou het op prijs stellen, wanneer u daarover een uiteenzetting zou willen geven, die meteen ook uw visie daarop geeft. Het is een uitermate moeilijke materie, omdat hierbij beleidsvragen van de allereerste orde betrokken zijn; daarom lijkt het mij wenselijk, dat u — verschillenden van uw vroegere ambtgenoten heooen dit reeds gedaan — hierover ook uw mening geeft. Op deze manier is het uiteindelijk misschien voor ons mogelijk om tot een bevredigend inzicht in deze materie te komen. Zou u bereid zijn zulk een uiteenzetting hier te geven? U behoeft daarop niet in details te treden; het gaat om de kern van de zaak.

A. Ik wil wel trachten een overzicht te geven van hetgeen geschied is, waarbij ik dan meen te moeten vermijden, dat ik zou spreken over de beraadslagingen van de Ministerraad en vooral moet vermijden, dat ik zou spreken over het overleg tussen H.M. de Koningin en de Ministers.

De **Voorzitter**: Uiteraard.

A. Ik kom nu natuurlijk dicht bij het gebied van de Minister-raad. Het vraagstuk van de handhaving van het parlementaire stelsel is in September 1941 aan de orde gesteld. Dit was niet toevallig, want in September 1941 waren de mandaten van de leden van de Kamer, die in 1937 waren gekozen, wettelijk geëxpireerd. Indien men niets deed, geen enkele regeling trof, aan zou grond bestaan voor de mening, dat de Tweede Kamer opgehouden had te bestaan. Er waren toen nog wel leden van de Eerste Kamer, die nog een korte of langere zittingstijd hadden.

Ik moet hierbij nu over mij zelf spreken. Ik hoop, dat u dit niet als een aanmatigende onbescheidenheid beschouwt; maar het moet wel, want anders zou ik de geschiedenis niet juist vertellen.

De **Voorzitter**: Ik kan u zeggen, dat zich bij de stukken, die wij hierover hebben — en wij hebben over de onderwerpen, die wij vandaag behandelen, een lawine van stukken gekregen —, verschillende nota's van uw hand bevinden.

A. Juist, dan weet u, dat mijn eerste nota is van 20 September 1941. Dit was juist de tijd, dat het vraagstuk praktisch ontstond. Ik heb mij toen op het standpunt gesteld, dat de beste oplossing van de zaak deze zou zijn, dat wij de zittingstijd van de Tweede Kamer

van de Staten-Generaal als geschorst beschouwden, in zoverre, dat de bezettingstijd werd geacht niet te behoren tot de zittingstijd en dat er dus was een parlementaire pauze. Na de bevrijding van Nederland zou die afgebroken zittingsperiode worden voortgezet voor zolang men dit wenste of tot de eerstvolgende verkiezing. Ik wilde dit evenwel niet toepassen, zonder daarbij een zuivering van de Kamers te laten plaats vinden. In zoverre was het dus een afwijking van de Grondwet; volgens de Grondwet kon op dit gebied niets geschieden; men moest wel op een of andere wijze afwijken. Het scheen mij echter toch noodzakelijk, dat de leden van de Eerste en Tweede Kamer zouden worden gezuiverd; daardoor zouden er dan open plaatsen komen. In die tussentijd zouden er waarschijnlijk door overlijden of bedanken ook nog plaatsen vrijkomen. De open plaatsen zouden dan — naar mijn mening — moeten worden bezet op de wijze, zoals in de Kieswet is voorzien, dus uit de lijsten.

33094. De **Voorzitter**: Stelde u zich die zuivering voor als een zuivering aoor het Parlement zelf?

A. Ik heb mij er in die fase niet uitvoerig over uitgesproken, wie dit zou doen, of het Parlement het zelf zou doen of de Regering; ik herinner mij niet precies, hoe ik mij het op dat ogenblik in bijzonderheden heb voorgesiela. Wel heïinner ik mij, dat ik de N.S.B.-ers bij decreet wilde doen uitsluiten. Mijn denkbeelden ondervonden nogal bestrijding; ik hechte daar nogal veel gewicht aan, omdat het was waar te nemen, dat in Londen — niet in de Ministerraad, maar in de Londense gemeenschap — een vrij sterke semi-fascistische geest bestond. Niet in die zin, dat men er vriendschap voor Duitsland of Italië gevoelde; maar in deze zin, dat men een toenemende atkeer van de parlementaire democratie aan de dag legde. Men sprak over de vernieuwing, die moest plaats hebben, en verkondigde, dat, wanneer wij in Nederland zouden terugkeren, alles anders zou zijn. Er moest een opruiming worden gehouden; politieke partijen waren uit den boze en niet meer nodig; deoatten in de Kamer en interpellaties en schriftelijke vragen moesten afgeschaft worden; het Parlement moest niet meer dan een adviserende bevoegdheid krijgen en geen beslissende, enz. Niet dat al deze denkbeelden nu bij allen gelijkelijk bestonden, maar ze bestonden in verschillende schakeringen. Dit maakte mij nogal ongerust; anderen namen dit en bagatelle en meenden, dat ik mij nodeioos ongerust maakte. Ik ben echter op dit punt niet nodeloos ongerust geweest; ik ben overtuigd, dat het een ernstig verschijnsel was, waarvan de invloed later duidelijk is gebleken.

33095. De **Voorzitter**: Waren die opvattingen in Londen ontstaan onafhankelijk van die in Nederland? Kwamen in deze periode — dit was eind 1941 — ook al uit Nederland van die theorieën? Van latere tijden is het ons zeer goed bekend, dat dit inderdaad het geval was.

A. Zoals u weet, kwamen er later van uit Nederland vele van deze theorieën en veie berichtgevers stelden het voor, alsof het Nederlandse volk niet veel meer van de democratie moest hebben. Dit suggereerde men aan de Londense gemeenschap. Dit was een zeer ernstig gevaar. In die dagen, omtrent 1941, was er nog niet zoveel bekend omtrent de stemming in Nederland. In 1942 kwamen er al van deze berichten. In 1941 dreigde er uit Nederland nog niet zoveel gevaar; maar in Londen bestond het gevaar der anti-parlementaire suggesties wel. Men heeft toen gemeend, dat de wijze, waarop ik het parlementaire stelsel bevestigen wilde, een te grote afwijking van de Grondwet was, nl. indien wij de Tweede Kamer lieten voortbestaan nadat de grondwettelijke periode van vier jaar was verstreken. Ik geef toe, dat het een afwijking van de Grondwet was; maar het was naar mijn gevoelen een geringere afwijking dan wanneer men Nederland zoncier Parlement zou laten herleven. Hierin zou de grootste afwijking van de Grondwet liggen, die in de eerste plaats moest worden vermeden.

33096. De **Voorzitter**: Wij hebben hier een prae-advies van de Commissie Terugkeer over uw nota's. Het is van 9 December 1941, dus de reactie is vrij vlot geweest. Uw nota's zijn van 20 September en van 2 October 1941. Het prae-advies is reeus van 9 December 1941, dus er is vrij snel op gereageerd.

A. Ja. De behandeling heeft nogal vrij lang op zich laten wachten, dit vindt u ook in de verdere stukken vermeld. De behandeling heeft eerst in April 1942 plaats gehad. Op de door u vermelde nota's van mijn hand van 20 September en 2 October 1941 zijn nog mijn nota's van 10 December 1941, 24 Juli 1942, 5 Augustus 1942 en 14 September 1942 gevolgd.

33097. De **Voorzitter**: Wij hebben ook nog een nota van de Commissie Terugkeer van 31 Maart 1942, blijkbaar ontworpen naar aanleiding van een nota uwerzijds van 10 December 1941.

A. Men meende toen, dat het niet op de door mij aanbevolen wijze moest gebeuren, en dit is toen voor mij persoonlijk een reden geweest, om de vraag in overweging te nemen of ik mijn plaats in het Kabinet kon blijven innemen; want ik vatte deze zaak zeer hoog op. Ten slotte heb ik gemeend, dat ik om deze reden geen ontslag moest nemen. Ik heb het ook in een van mijn rapporten verklaard, dat ik om deze reden geen ontslag wilde nemen, maar wilde trachten te blijven werken voor het herstel van het parlementaire stelsel, zij het dan in een enigszins andere vorm dan ik mij aanvankelijk had voorgesteld. Men is toen de richting ingegaan van ven bij benoeming samen te stellen lichaam. Er was in die dagen nog niets bekend van het bestaan van nieuwe organisaties, van nieuwe richtingen, enz. in Nederland; wij wisten dus nog niet in hoeverre een georganiseerde medewerking in Nederland voor de samenstelling van een volksvertegenwoordiging kon zijn verzekerd. Ik heb toen in Augustus en September 1942 mijn deckbeelden geformuleerd over de wijze, waarop die benoeming zou plaats hebben, en daarbij op de voorgrond gesteld, dat de benoeming van de leden altijd zou moeten geschieden in overleg met de in Nederland nog bestaande politieke partijen en met de zich aldaar gevormd hebbende nieuwe groepen en richtingen.

33098. De **Voorzitter**: Dit zijn dus de gedachten, die u heeft neergelegd in uw nota van 14 September 1942?

A. Ja. Bovendien heb ik nog twee keer een redevoering over deze zaak gehouden. Juist omdat naar mijn mening de Londense wereld zo geïnfecteerd was, heb ik op 20 Augustus 1942 een redevoering gehouden in de vereniging Pro Patria; ik meet niet oi u daar een verslag van heeft.

De **Voorzitter**: Ik geloof het niet; deze redevoering wordt echter in de stukken wel vermeld.

A. Dit is een openbaar stuk, dus dat durf ik u gerust te verstrekken. Ik heb deze redevoering in Pro Patria gehouden, omdat deze vereniging werd aangezien voor een milieu, waarin, wat men in die dagen het Oranje-fascisme noemde, nogal welig tierde. Het werd het Oranje-fascisme genoemd, omdat men er in die kringen naar streefde de Koningin een zekere onbepaalde macht te geven, zonder Parlement of als het moest met een adviserend Parlement, met Ministers, die aan de Koningin verantwoordeijk waren en niet aan het Parlement. Dus een herstel van het absolutisme, bijna nog krachtiger dan men in het begin van de 19de eeuw gedurende korte tijd in Nederland heeft gekend. In die vereniging heb ik een redevoering ter verdediging van de parlementaire democratie gehouden en het was een blijde verrassing, dat deze met een groot enthousiasme is begroet. Sinds die tijd is een ommekeer in de Londnse stemming gekomen.

33099. De **Voorzitter**: Wanneer is dit ongeveer geweest?

A. Dit is een redevoering van 20 Augustus 1942. Naderhand heb ik op 24 Mei 1943 nog over hetzelfde vraagstuk gesproken in de z.g. Nederlandse Kring te Londen, maar daarvan heo ik geen gestenografeerd verslag. Van mijn rede van 20 Augustus 1942 overhandig ik u de authentieke tekst.

De zaken zijn toen in de Ministerraad behandeld — zoals u uit de stukken is gebleken — en de Commissie Terugkeer heelt toen gedurende al de jaren, die ons nog in Londen restten, aan het bestuursvoorzieningsprobleem gedokterd. Minister van Boeyen heeft ettelijke ontwerpen gemaakt. Minister Burger heeft ontwerpen gemaakt, de Commissie Terugkeer heeft ontwerpen gemaakt en het kwam niet tot een definitief besluit. Wel is — zoals u weet — het besluit E 60 gekomen.

33100. De **Voorzitter**: Het basisbesluit van 31 Juli 1944?

A. Ja. Maar dit zei op zich zelf nog niet veel.

33101. De **Voorzitter**: Mag ik u in dit verband iets vragen, dat ons eigenlijk vrij onduidelijk is? Wij hebben een nota van u van 12 Juni 1944, waar u eigenlijk weer terugkeert tot he standpunt, dat u in uw nota's van 1941 heeft ontwikkeld. In aie zelfde tijd speelt iets, dat nogal wonderlijk is en ons niet duidelijk is geworden. Wij hebben nl. een nota van de heer Burger, die betrekking heeft op een beslissing van de Ministerraad, om bij de terugkeer het rompparlement van gekozen volksvertegenwoordigers, hoe ook gezuiverd, niet te erkennen, zulks in de wetenschap, dat de feitelijke tegenhanger een benoemd Parlement zou zijn, en in strijd met vele adviezen, o.a. van de Buitengewone Raad van Advies.

De nota, zoals wij deze hebben, is ongedateerd, maar een van onze griffiers heeft een datum gereconstrueerd, nl. die van 25 Juli 1944, waar ik voorlopig nog een vraagteken achter zet.

Deze nota zou er dus op wijzen, dat er op een gegeven moment een beslissing is genomen, in die zin, dat er bij wetsbesluit een voorziening voor de Staten-Generaal zou moeten komen en dat, wanneer men in Kederland daartegen zou reageren door een rompparlement bijeen te laten komen, dit niet erkend zou worden. Dit zou men uit de nota van de heer Burger kunnen afleiden, want hij maakt daarin bezwaar tegen deze beslissing. Een dergelijk besluit van de Minister-raad zou van nogal verstrekkende betekenis geweest zijn en daarom vraag ik u of u dit bekend is. Ik zal u de nota van de heer *Burger* laten zien.

A. Het staat mij niet helder voor de geest, dat zo'n besluit is genomen.

33102. De **Voorzitter**: De nota kent u ook niet?

A. Ik herinner haar mij op het ogenblik niet.

33103. De **Voorzitter**: Dat is merkwaardig. U kent deze nota dus niet?

A. U heeft zoëven zelf gezegd, dat het stapels stukken waren, dus ik kan u niet beloven, dat ik mij alles nog kan herinneren. Ik tref bij het bladeren van die stapels van tijd tot tijd nota's van mij zelf aan, waarvan ik niet meer wist, dat zij bestonden.

33104. De **Voorzitter**: Dit is een duister punt; wij hebben er eigenlijk nog geen bevredigende verklaring over gekregen.

In het basisbesluit van 31 Juli 1944 staat eigenlijk heel weinig. Er staat in, dat er wat zal gebeuren, maar verder niets.

A. Het wetsbesluit op zich zelf is niets.

33105. De **Voorzitter**: Betekent dit wetsbesluit een beslissing in de controverse of er in Londen een regeling gemaakt moest worden, dan wel of die regeling pas tot stand moest komen na terugkeer van de Regering in Nederland? Ligt dit aan het wetsbesluit ten grondslag?

A. Dat is de controverse geweest, die in het najaar van 1944 een grote betekenis heeft gehad.

33106. De **Voorzitter**: Dat weet ik, maar was deze controverse er ook al vóór 31 Juli 1944? Heeft men om die te beslechten dit wetsbesluit gemaakt? Dit wetsbesluit zegt wel zeer duidelijk, dat er een regeling gemaakt moet worden.

A. Het belangrijke van dit besluit is — behalve de declaratie, dat de vertegenwoordigende colleges zullen worden hersteld, hetgeen een principiële betekenis heeft — in artikel 2. In artikel 2 is bepaald, dat, in afwijking van hetgeen is bepaald bij de wetten van 15 Mei 1829 en 26 April 1852, bij de in artikel 1 bedoelde nadere regelingen kan worden voorgeschreven, dat zij in weiking treden vóór haar afkondiging. Dit is een bepaling, die moest voorafgaan aan het vaststellen van de regeling, want die bracht mee, dat ze geheim kon worden gehouden tot na de inwerkingtreding. Dit was om de vijand niet de lucht te doen krijgen van de maatregelen, die men voornemens was te treffen. Men dacht daarbij voornamelijk hieraan, dat, wanneer men een regeling voor het Parlement zou maken, waarin b.v. gezegd zou worden, dat tot het lidmaatschap van de Tweede Kamer opnieuw zouden worden geroepen of in het lidmaatschap zouden worden bevestigd de leden van de Tweede Kamer, die vroeger deel van de Kamer uitmaakten, met uitzondering van sommigen, of hoe dan ook, en dat wij bij vroegtijdige openbaarmaking alvast zouden bekendmaken, dat de in Nederland levende leden van de Tweede Kamer bestemd waren om in het Parlement zitting te nemen. De Duitsers zouden dan kunnen zeggen: Dat zal je niet gelukken, dan ruim ik die heren op de een of andere wijze op. Wij hadden dus het gevoel, dat door een vroegtijdige publicatie van zulk een regeling de mensen in gevaar konden worden gebracht en de hele regeling niet door zou kunnen gaan. Hetzelfde zou kunnen gelden voor de burgemeesters, de wethouders, de commissarissen der Koningin en de gedeputeerden. Zodanige regelingen moesten ingevoerd worden, wanneer het veilig was; zij moesten dan gereed zijn, maar zij mochten terstond na het gereedkomen nog niet gepubliceerd worden. Dit was eigenlijk de belangrijke bepaling in het besluit.

Wanneer ik dit nu voor mij zie, dan geloof ik, dat dit er op wijst, dat op dat ogenblik gedacht is aan de totstandkoming van een bestuursvoorziening vóór de bevrijding, in Londen.

33107. De **Voorzitter**: Vandaar mijn vraag; ik kende de controverse, die later bestaan heeft, maar in verband met de nota van de heer *Burger*, die hieraan is voorafgegaan, was bij mij de gedachte opgekomen of die controverse misschien ook al vóór 31 Juli bestond. Volgens de nota van de heer *Burger* zou men zeggen, dat die controverse toen reeds bestaan heeft en dat zij door dat wetsbesluit althans tot een voorlopige oplossing is gebracht. Men had het besluit genomen om een rompparlement niet te erkennen; men wilde dus in Londen overgaan tot een regeling voor de Staten-Generaal. Dit zou men kunnen afleiden uit de nota-Burger. Wanneer deze inderdaad van 25 Juli 1944 is, is zij zeer spoedig gevolgd door dit wetsbesluit. Ik dacht dus een ogenblik, dat dit wetsbesluit betekende, dat men in bedoelde controverse, die waarschijnlijk ook voor die tijd heeft bestaan, een beslissing heeft willen nemen. Als ik uw woorden echter goed begrijp, dan ligt het zwaartepunt veeleer in de regeling van artikel 2, in de bepaling, die betrekking heeft op de afkondiging van de besluiten, die volgen moesten.

A. Artikel 2 zou niet nodig zijn geweest, als men zich voorgesteld had, dat de bestuursvoorziening tot stand zou komen na de bevrijding.

33103. De **Voorzitter**: Inderdaad, dit zit er onverbrekkelijk aan vast. Wij hadden het echter over de bedoeling van het wetsbesluit en ook met deze bepaling in artikel 2 kan de bedoeling tweërlei geweest zijn. Men kan de bedoeling hebben gehad de afkondiging behoorlijk te regelen, terwijl men de vaststelling reeds in Londen van de regeling voor de vertegenwoordigende lichamen als een vanzelfsprekend iets beschouwde, maar het kan ook zijn, dat het laatste ook nog een kwestie is geweest, die men hierbij tevens tot een oplossing heeft willen brengen.

A. De laatste controverse, waarvan u gesproken heeft, is de tegenstelling omtrent de vraag of in Londen een regeling gereedgemaakt moest worden om onmiddellijk te kunnen worden uitgevoerd tij de bevrijding van Nederland, zij het dan zeer voorlopig, of dat met het maken van een regeling moest worden gewacht, tot de Regering in Nederland zou zijn teruggekeerd. Deze controverse heeft in de laatste maanden eigenlijk de grootste rol gespeeld.

33109. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, bestond deze controverse te voren dus niet in die mate?

A. Neen, niet in deze mate.

33110. De **Voorzitter**: U veronderstelt dus ook niet, dat zij toen zulk een rol heeft gespeeld, dat de totstandkoming van het wetsbesluit E 60 daardoor in belangrijke mate beïnvloed is?

A. Dat durf ik niet te zeggen, dat weet ik niet meer.

Mag ik nog even terugkomen op de nota van de heer *Burger*, waarvan men niet precies de aanleiding, noch de datum kent? Hierbij kan gedacht zijn aan een verwachting, die sommigen koesterden, dat, wat er ook in Londen zou worden bepaald ter voorziening in de behoefte aan een Staten-Generaal, in Nederland zelf de oude Staten-Generaal uit eigen beweging zouden worden bijeengeroepen door de voorzitters, de voorzitters van de Eerste en de Tweede Kamer. Dit is, geloof ik, het denkbeeld, dat de heer *Burger* heeft beziggehouden.

33111. De **Voorzitter**: Volgens de inhoud van de nota zou het Kabinet zich daartegen gekeerd hebben en gezegd hebben, dat een dergelijk bijeenroepen van het rompparlement, van de Staten-Generaal, niet zou worden erkend.

A. Staat daar in, dat het Kabinet dit heeft besloten? Kan het ook de Commissie "Terugkeer zijn geweest?"

De **Voorzitter**: De nota van de heer *Burger* vangt aldus aan:

„De beslissing in den Ministerraad van hedenmiddag stemt tot nadenken. De Regeering in ballingschap beslist oin bij de terugkeer het rompparlement van gekozen volksvertegenwoordigers, hoe ook gezuiverd van alles wat naar collaboratie zweemt, niet te erkennen, zulks in de wetenschap dat de feitelijke tegenhanger is een uitsluitend benoemde volksvertegenwoordiging.”

A. Ik herinner mij dit probleem wel, maar dit besluit herinner ik mij niet.

33112. De **Voorzitter**: Na 31 Juli 1944 is men dus begonnen met de uitwerking van het basisbesluit. Misschien kunt u daarover iets mededelen.

A. Er is eerst nog lang gediscussieerd over de uitwerking van het basisbesluit of die zou geschieden in één enkel besluit voor het Rijk, de provinciën en de gemeenten, dan wel gescheiden: één besluit voor de provinciën en de gemeenten en een ander voor het Rijk. Ik ben altijd een voorstander geweest van één besluit in zijn geheel, maar het is gekomen tot twee ontwerp-besluiten. Het ene ontwerp-besluit voor de provinciën en gemeenten is inderdaad ook vastgesteld.

De **Voorzitter**: Het zijn er eigenlijk twee, waarvan het ene — E 86 — betrekking had op de leden van de dagelijkse besturen van gemeente en provincie en het andere — E 119 — op de gemeenteraden en de Provinciale Staten.

A. Zij konden eerst in werking treden, wanneer het derde besluit, dat op de Rijksorganen betrekking had, tot stand zou zijn gekomen. De inwerkingtreding van deze besluiten is dus verhinderd, doordat het derde niet tot stand is gekomen.

De **Voorzitter**: Dit was, omdat leden van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal een rol moesten spelen bij de aanwijzing van de leden van gemeenteraden en Provinciale Staten.

A. Het andere is niet tot stand gekomen. Dit is één van de voornaamste redenen geweest, die geleid hebben tot de Kabinetscrisis van 1945, maar daarover wilde ik nog niet spreken.

33113. De **Voorzitter**: Wet systeem, dat uiteindelijk gekozen is in E 119, dat betrekking heeft op Provinciale Staten en gemeenteraden, is een synthese in deze zin, dat deze lichamen zouden worden samengesteld uit de leden, die zitting hadden op 10 Mei 1940 en die geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking tijdens de vijandelijke bezetting te hebben behouden, aangevuld met nieuwe leden, die geacht konden worden dit vertrouwen tijdens de bezetting te hebben verkregen. Dit was dus de gedachte, die uiteindelijk is verwezenlijkt, nadat alle mogelijke andere ideeën zijn afgewezen. Hier lag tot op zekere hoogte het benoemingselement niet meer in, dat wil zeggen misschien formeel wel, omdat de leden moesten worden aangewezen, maar doordat bepaald werd, dat de „goedgebleven” leden van 10 Mei 1940 moesten worden aangewezen, was het karakter van de benoeming met betrekking tot deze leden toch eigenlijk verdwenen. Zo zie ik het toch juist?

A. In de besluiten van 1944 is de benoeming reeds niets anders geweest dan een formaliteit, omdat het op een andere manier niet kon. Van een vrije benoeming kon niet worden gesproken, omdat daaraan zoveel rsadpleging en adviezen van de betrokken lichamen moeiten vocrafgasn.

33114. De **Voorzitter**: Afgezien dan van het feit, dat benoeming ten opzichte van vertegenwoordigende lichamen een enigszins wonderlijke figuur is.

A. Ik vind het zelf een heel verkeerde figuur, maar er was geen ontkomen aan, als er niet gekozen kon worden. Er moest toch een besluit komen en dat kon alleen worden gevonden in de vorm van een benoemingsbesluit. Maar het komt er op aan, wat er aan het benoemingsbesluit voorafgaat: hoe komen die benoemingen tot stand?

33115. De **Voorzitter**: In de tweede plaats lag in dit besluit E 119 opgesloten, dat de vroegere politieke stromingen vanzelf haar plaats weer zouden innemen door de leden van de vertegenwoordigende lichamen, die in de nieuwe colleges zouden komen.

A. Er werd tegelijk ruimte geschapen voor nieuwe stromingen en richtingen, voor zover zich die hadden geconstitueerd.

33116. De **Voorzitter**: Een opvallend verschil moet geconstateerd worden, wanneer men de besluiten van April 1945 daarnaast legt. Het zijn er twee. Eén, waarbij E 119 werd ingetrokken, zodat de regeling van September 1944 voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden daarmede van de baan was, en een tweede, waarbij alleen voor de gemeenteraden een nieuwe regeling werd gemaakt. De Provinciale Staten waren daarmede voorlopig uitgerangeerd.

A. Van wanneer zijn die besluiten?

De **Voorzitter**: Van 12 April 1945, dus het is van het laatste Kabinet-Gerbrandy.

Ik wilde echter deze vraag stellen: In het besluit van 1? April 1945 F45 wordt het benoemingselement voor de gemeenteraden

weer volledig geïntroduceerd en tevens wordt daarin bepaald, dat de benoeming moet plaats vinden met inachtneming van de geestelijke en maatschappelijke stromingen. Dit zijn dus twee belangrijke veranderingen ten opzichte van het systeem van de besluiten van 1944. Wet benoemingselement komt weer sterker naar voren, want de leden van 10 Mei 1940 spelen geen rol meer en bij de samenstelling der nieuwe colleges denkt men alleen aan vertegenwoordigers van geestelijke en maatschappelijke stromingen. Politieke stromingen worden daarbij niet genoemd. Dit maakt sterk de indruk —misschien heeft u daar wel een oordeel over—, dat dit weer een terugvallen is op de gedachten, die vóór September 1944 zulk een grote rol hebben gespeeld, en met name ook weer een buiging is in de richting van de opvattingen, die in Londen bestonden en ook uit Nederland kwamen, dat oude politieke constellaties hadden afgedaan. Als men deze gedachte ook zou hebben doorgetrokken voor het landsbestuur, zou er inderdaad een z.g. sterk gezag zijn gekomen zonder voldoende tegenwicht van een onafhankelijk Parlement. Zie ik het juist, dat men aldus weer terugviel op de oude gedachten, die in de besluiten van September 1944 voor een groot deel ter zijde gesteld waren?

A. Ik kan u daaromtrent moeilijk een stellig antwoord geven, want ik heb op geen enkele wijze medegewerkt aan de totstandkoming van de besluiten van April 1945, daar ik in Februari 1945 was afgetreden als Minister. Wat daarbij de beweegredenen zijn geweest, weet ik niet, maar het maakt op mij ook wel de indruk, dat hier afstand werd genomen van de oude politieke partijen.

33117. De **Voorzitter**: Ik zou dan nu willen overgaan tot de bespreking van het militair gezag en de problemen, die daarmee samenhangen. Misschien kunt u van uw kant daarover een uiteenzetting geven, die mij dan weer aanleiding geeft bepaalde vragen te stellen.

A. De instelling van het militair gezag is een gevolg van het volgende. Er werd voorzien, dat in het bevrijde Nederland hoogstwaarschijnlijk met een staat van beleg zou moeten worden begonnen.

Dit zou dan, naar mening van de Regering, niet zijn een staat van beleg overeenkomstig de bestaande wetten op de staat van oorlog en van beleg, maar het zou een bijzondere staat van beleg moeten zijn. De beginselen daarvan zijn vastgelegd in het u bekende Staatsblad D 60, 11 December 1943. Tot het uitoefenen van het gezag in de toestand van de staat van beleg werd bestemd een instelling, die het Militair Gezag werd genoemd. Dit Militair Gezag moest zich van te voren voor zijn taak gereedmaken en het werd dus al vrij vroeg in Londen geconstitueerd en georganiseerd.

Vooropstond, dat hei Militair Gezag onderworpen zou zijn aan het gezag van de Regering.

De **Voorzitter**: Artikel 2 van D 60.

A. Het zou onderworpen zijn aan het gezag van de Regering, zoals dit in artikel 2 uitdrukkelijk is gezegd. Ook is gezorgd, dat het Militair Gezag niet in de weg zou staan aan het herstel van wat wij een parlementaire democratie mogen noemen. In D 60 zijn bepaalde restricties opgenomen met betrekking tot de machtsuitoefening van het Militair Gezag, zodat de bijzondere bevoegdheden van het Militair Gezag geen belemmering zouden zijn voor de vrije werking van een parlementair stelsel, noch voor de vrije werking van een lichaam, dat de plaats van het Parlement zou innemen, noch voor de vrije werking van andere instellingen, commissies en colleges, overeenkomstig artikel 80 en het vijfde hoofdstuk van de Grondwet, noch voor de vrije werking van de bijzondere justitie, noch voor de vrijheid en de rechten van personen, die tot die instellingen behoren.

Dit is u allemaal bekend, het is allemaal in die artikelen vastgelegd.

33118. De **Voorzitter**: Het is wel heil merkwaardig, dat dit besluit, dat van 11 December 1943 is, in artikel 3, derde lid, de stand van zaken van dat ogenblik registreert met betrekking tot de Volksvertegenwoordiging. De aanhef toch van dat derde lid luidt: „Wanneer Wij een tijdelijk orgaan hebben ingesteld om op enigerlei wijze mede te werken aan de wetgeving”. Blijkbaar is dit dus nog in de phase, waarin men dacht aan een geheel door de Regering benoemd orgaan. Of behoeft dit daar niet per se uit te volgen?

A. Dat behoeft niet het geval te zijn. Er is natuurlijk wel met die eventualiteit rekening gehouden, daarom is die terminologie gekozen, dat, wanneer hei nrei de grondwettelijke Eerste en Tweede Kamer waren, het toch ook van toepassing zou zijn op het orgaan, dat dan die plaats zou innemen.

Ik ben het in ieder geval met u eens, dat in de tijd, dat het tot stand kwam, de gedachten toch in die richting gingen, dat het niet de Eerste en Tweede Kamer in haar gebruikelijke gedaante zouden zijn, maar dat het een speciaal geformeerd lichaam zou zijn, hoe dan ook

Op het oogenblik, dat het Militair Gezag werd ingesteld, heeft niemand voorzien, dat het Militair Gezag gedurende een zo lang tijdperk zou moeten functioneren. Wij hadden toen allemaal een voorstelling omtrent de wijze, waarop zich de bevrijding van Nederland zou voltrekken. De een dacht: drie, vier dagen, en de ander, drie, vier weken: maar dat het een halfjaar of meer in beslag zou nemen, dit verwachtte niemand. Dat zijn wij pas gaan begrijpen na September 1944. Ik denk, dat men in Nederland die veronderstelling ook niet heeft gekoesterd.

Daardoor is de werking van het Militair Gezag wel een andere geworden dan men zich had voorgesteld. Het zou een zeer korte werking zijn, maar het is een zeer langdurige geweest. Het Militair Gezag zou dus onder de Regering staan, maar reeds in Londen bleek herhaaldelijk, dat de leiders van het Militair Gezag dit lang niet altijd voldoende in het oog hielden. Er was bijvoorbeeld bepaald, dat, wanneer er bepaalde werkzaamheden werden verricht door het Militair Gezag, die behoorden tot een Departement van één van de Ministers, die handelingen niet zouden worden gepleegd buiten kennis van de betrokken Minister. Maar het Militair Gezag ging volkomen zijn gang, meestal zonder de Minister daarvan iets te laten weten.

33119. De **Voorzitter**: Mag ik u in dit verband even iets vragen? Er was tot stand gekomen het bekende Legal Agreement van 16 Mei 1944, dat inhield, dat er successievelijk twee fasen zouden zijn. In de eerste fase zou alle beslissende bevoegdheid zijn bij de geallieerde militaire autoriteiten; het Militair Gezag zou daarbij dan optreden als adviserend orgaan.

Nu is merkwaardig, dat, wanneer men de organisatie vergelijkt, zoals die geweest is in België en naar ik meen ook in Frankrijk, het daar zo was, dat de geallieerden hun eigen civil affairs-organisatie hadden — die hadden zij in Nederland natuurlijk ook —, en daarnaast had men dan het Militair-Gezagsapparaat van de eigen nationaliteit, dus Belgen en Fransen, doch dezen schijnen eigenlijk niet anders te zijn opgetreden dan als liaison-autoriteiten tussen de geallieerde civil affairs-organisatie en de eigen Regering. Als men nu het Besluit op de Buitengewone Staat van Beleg ziet, blijkt, dat dit toch heel wat meer bevoegdheden van het Militair Gezag inhoudt dan zulk een liaison-taak. Van de aanvang af heeft men dus al gedacht, dat in Nederland — ook al zou het, zoals men het zich voorstelde, maar korte tijd duren — het Militair Gezag een verdergaande taak had dan bij de Belgen en misschien ook de Fransen het geval is geweest. Is dit doelbewust gebeurd? Heeft men een vergelijking gemaakt met de wijze, waarop men het in andere landen deed of wilde doen?

A. Ik geloof niet, dat er een vergelijking was gemaakt met wat er in andere landen was bepaald. Dit besluit betreffende de bijzondere staat van beleg is, geloof ik, in geen enkel opzicht een kopie of een navolging van een besluit van een andere Mogendheid. Het is een zelfstandig besluit. Maar ik mag uw aandacht er wel op vestigen, dat — zoals u zoëven zelf al heeft gezegd — in artikel 2 het Militair Gezag zeer sterk beperkt is. Er wordt uitdrukkelijk gezegd:

„Wij behouden Ons voor telkens wanneer Wij zulks wenschelijk oordeelen, te bepalen, hoever het militair gezag die bevoegdheden zal uitoefenen.”

In het derde lid van hetzelfde artikel wordt gezegd:

„Het militair gezag richt zich voorts bij de uitoefening van zijn bevoegdheden naar Onze instructiën.”

Het militair gezag stond dus geheel onder het gezag van de Regering, maar het heeft zich dikwijls als een vrij en autonoom instituut bewogen. Het ging b.v. bij de voorbereidingen zeer ver. Ik zal u een voorbeeld noemen: Op een goede dag vernam ik toevallig van een van mijn ingenieurs, die dat op zijn beurt weer toevallig had vernomen, dat het Militair Gezag een commissie had ingesteld voor de bestrijding van de watersnood, die van de inundatie een gevolg zou zijn. Daarvoor was bij het Departement van Waterstaat een staf van ingenieurs werkzaam en het Militair Gezag ging daarvoor zo maar een speciale commissie instellen, zonder dat daarvan de minste mededeling aan de Minister van Waterstaat werd gedaan en zonder dat er ook maar enig contact met het Departement van Waterstaat werd gezocht. Ik heb mij daarover beklaagd bij de Minister van Oorlog en het gevolg is geweest, dat een van de ingenieurs van mijn Depar-

tement is opgenomen in de commissie, zodat ik ten minste een personele unie had en daardoor iets kon vernemen van wat er geschiedde. Op het gebied van de aanschaffingen, die wij gecentraliseerd hadden bij het bureau, dat onder leiding stond van de heer *de Gaay Fortman*, ging het Militair Gezag ook zijn eigen gang en volgde zijn eigen wegen, zodat zijn bestellingen dikwijls volkomen de bestellingen, die door de Departementen werden gedaan en overwogen, doorkruisten. Dit heeft dan ook aanleiding gegeven tot botsingen, het heeft ook aanleiding gegeven tot heel wat ongerief, want er werden door het Militair Gezag ook vele ambtenaren aan de Departementen onttrokken. Men had daar een grote behoefte aan personeel en kon dit natuurlijk ook niet zo gemakkelijk uit de Londense en Engelse gemeenschap betrekken; het personeel moest een zekere ontwikkeling hebben. Er werden dus veel ambtenaren in betrokken, o.a. van mijn Departement de enige jurist, die ik had, en vier ingenieurs. Aanvankelijk werden die ambtenaren van tijd tot tijd voor oefeningen en cursussen opgeroepen — dit was vrij lastig, maar tot daar aan toe —, maar toen de bevrijding in Nederland was begonnen, in 1944, werden zij allemaal voor duurzame werkzaamheid bij het Militair Gezag ingeschakeld, zodat mijn Departement voor de helft leeg was. Juist op het oogenblik, dat mijn werkzaamheden meer technische krachten gingen vraoen, was ik er van beroofd. Pogingen om dit op te lossen, leidden bijna nooit tot resultaat, want het Militair Gezag was schier ontoegankelijk voor verzoeken van de Minister?.

Er zijn — zoals u weet — veel moeilijkheden geweest, die culmineerden in de houding, die het Militair Gezag heeft aangenomen tegenover het besluit van de Regering om de z.g. „kwartiermakers” uit het Kabinet te zenden naar het zuiden van Nederland, toen dit bevrijd was. Generaal *Kruls* heeft zich daar zeer sterk tegen verzet in een brief, die de grenzen overschreed van wat voor hem geoorloofd werd geacht. Hij is daarvoor ter verantwoording geroepen en het heeft een oogenblik geleken, dat hij zijn ontslag zou krijgen. Hij gaf te kennen, dat hij die Ministers als dwarskijkers in Nederland niet wenste te zien, bij vond het beter, dat zij maar wegbleven. Het zou vermoedelijk ook op het ontslag van de heer *Kruis* zijn uitgelopen, als deze aangelegenheid met wat meer voortvarendheid was behandeld; maar de behandeling er van werd zo vertraagd, dat ten slotte de sanctie te laat na het vergrijp zou komec, en toen is de zaak onafgedaan gebleven.

33120. De **Voorzitter**: De brief, waar u op zinspeelt, is die van 12 November 1944. Wij hebben die hier. Een brief, die — zoals ons is medegedeeld — in de kring van het Kabinet zou zijn betiteld als insubordinatie. Blijkbaar was dus de verontwaardiging over die brief algemeen, maar — zo is ons medegedeeld — het resultaat is slechts geweest, dat aan de Minister-President werd opgedragen om generaal *Kruls* daarover te onderhouden, en verder heeft men er eigenlijk niets meer van vernomen. Is dit juist?

A. Ja.

33121. De **Voorzitter**: Generaal *Kruls* — die wij hierover gehoord hebben — zegt: Ik meende, dat ik moest werken op de wijze als ik deed, en als de heren meenden, dat dat niet kon, hadden ze mij maar moeten ontslaan. Dat hebben zij echter niet gedaan.

A. Van zijn kant is het zeer bergrijpelijk.

33122. De heer *Koersen*: Waren de instructies misschien wat ruim gesteld, zodat de chef staf Militair Gezag deze vrij ruim kon interpreteren? In artikel 2, lid 1, staat, dat de uitoefening van het Militair Gezag ook tot één of meer bevoegdheden kan worden beperkt. Als zodanige beperkingen niet in de instructies waren opgenomen, was het mogelijk, dat van de bevoegdheden een groter gebruik is gemaakt dan door de Regering misschien bedoeld is.

A. Als ik mij goed herinner, is er in werkelijkheid niet formeel tot vele beperkingen overgegaan, maar dat hing — naar het mij voorkomt — grotendeels af van het beleid van de Minister van Oorlog, want de Minister van Oorlog was het contact tussen het Militair Gezag en de Regering en hij scheen zich met de gang van zaken vrij goed te kunnen verenigen. Ik geloof althans niet, dat de Minister van Oorlog dikwijls ingegrepen heeft in kwesties van het Militair Gezag.

33123. De **Voorzitter**: Is het ook waar, dat toen er bezwaren waren van de zijde van generaal *Kruls* tegen het feit, dat er „kwartiermakers” naar Nederland zouden gaan, de Minister-President zich in verbinding heeft moeten stellen met het geallieerde opperbevel om dit gedaan te krijgen, omdat generaal *Kruls* gezegd zou hebben: „Het kan niet, want het geallieerde opperbevel heeft er bezwaar tegen.”?

A. Ik geloof het wel, maar ik weet het niet zeker.

Misschien herinnert u zich de mededeling — misschien is zij u wel gedaan — dat, toen die kwartiermakers in Oosterwijk waren, zij waren met hun vieren, de heren *van den Broek*, van *Heuven Goedhart*, van *Lidth de Jeude* en nog een ander, zij van tijd tot tijd vergaderingen hielden. Er verscheen een officier van het militair gezag — die was onmiddellijk in het hotel gekomen, toen zij daar waren aangekomen — Zij vatten dit eerst op als een eenvoudige beleefdheid en dachten, dat hij een liaison-officier was; maar het scheen, dat hij een controleur was, want hij eiste toegang tot de Ministersbesprekingen. De heer *van den Broek* heeft geweigerd hem toe te laten.

33124. De **Voorzitter**: Dus het is niet gebeurd?

A. Neen; de heer *van den Broek* heeft geweigerd hem toe te laten en heeft gezegd: „als wij u wat te zeggen hebben, zullen wij het u wel mededelen". Maar deze officier was daar naar toegekomen met de opdracht om de Ministersvergaderingen bij te wonen en daaromtrent te rapporteren. Dit was wel een heel merkwaardig feit.

Er waren veel klachten over het beleid van het militair gezag en deze hebben mede geleid tot de Kabinetscrisis van 1945. Op 11 December 1944 had ik al een brief geschreven aan de Minister-President, waarin ik mij beklaagde over een groot aantal dingen, o.a. over het Militair Gezag. Ik zal u een gedeelte uit die brief voorlezen:

„De positie van de Regeering is, naar mijn gevoelen, door het Militair Gezag ondermijnd. Mijn werk is door het Militair Gezag voor een belangrijk gedeelte onmogelijk gemaakt.

Gij weet, dat ik altijd voor het begin van den overgangstijd de noodzakelijkheid van den bijzonderen staat van beleg heb erkend. Ook heb ik — hoe gebrekkig ook de personeele samenstelling van dat orgaan scheen te zijn — aan het Militair Gezag de plaats willen geven, die het toekomst, en in generaal *Kruls* had ik steeds een bijzonder groot vertrouwen.

Het Militair Gezag zou ondergeschikt zijn aan de Regeering en er zou geen sprake zijn van eenige militaire dictatuur. Dit is de geest van het Koninklijk besluit no. D 60.

De werkelijkheid is nu deze geworden, dat de Regeering en de Ministers in menig opzicht ondergeschikt zijn aan het Militair Gezag en dat wij al op weg zijn naar een, zij het ook verlichte, militaire heerschappij.

De ervaringen van andere Ministers, waarvan ik vernam, laat ik hier onvermeld. Ik bepaal mij tot mijn eigen ondervindingen en ik laat de feiten, voorafgegaan aan het vertrek van het Militair Gezag naar het vasteland, onvermeld.

Onmiddellijk na de bevrijding van Walcheren deelde ik het Militair Gezag mede, dat ik een ingenieur van de Rijkswaterstaat en een van de Provinciale Waterstaat, beiden uit Zeeland, voor een kort verblijf in Londen noodig had, ten einde mij omtrent den toestand in te lichten en mij voor te lichten omtrent maatregelen, bestellingen, enz., waartoe hier met de grootste spoed zou moeten worden overgegaan. Generaal *Kruls* liet mij weten, dat aan mijn wensch niet zou worden voldaan. Ik heb hem toen geschreven, dat een ingenieur van de Rijkswaterstaat onder mijn gezag staat en niet onder het zijne, en hem om ophelderingen verzocht. Die ophelderingen heb ik niet verkregen. Wel beloofde mij generaal *Kruls*, dat twee andere ingenieurs zouden komen. Zij zijn niet verschenen. Ik bleef zonder contact en advies.

Omtrent Walcheren en het overige Zeeland, weet ik niets meer dan elke dagbladlezer. Gesn enkel rapport is mij daarover gezonden. Of men daar aan het werk is en wie het herstelwerk ter hand neemt, het is den verantwoordelijken Minister van Waterstaat onbekend. Misschien moet ik zeggen: het wordt hem verborgen gehouden.

Evenmin ontving ik op normale wijze en in voldoende mate rapporten van anderen.

Wanneer mij zulke rapporten bereiken is het meestal in door het Militair Gezag gemaakte afschriften, en nadat zij ter kennis zijn gekomen van andere instanties dan die van mijn Departement.

Contact met mijn eigen ambtenaren in het bevrijde gebied heb ik op deze wijze weinig of niet.

Ik heb den indruk, dat het Militair Gezag het gezag over de diensten van mijn Departement in het bevrijde gebied tot zich heeft getrokken. Dat is dan geschied zonder mijn raadpleging en zelfs zonder mededeeling aan mij.

Een treffend voorbeeld is de bevordering door het Militair Gezag van den hoofdingenieur *Witteveen* tot hoofdingenieur-

directeur van een interprovinciaal district. Hiervan heeft generaal *Kruls* mij terloops in een brief, die over andere aangelegenheden handelde, mededeeling gedaan. Ik acht deze bevordering in strijd met het Koninklijk besluit no. E 124. Dat besluit spreekt niet van bevorderingen. Bovendien bestond dat interprovinciale district bij de Rijkswaterstaat niet. Tegen den materieëlen inhoud van den maatregel richt zich mijn bezwaar niet. Ik kan er echter geen vrede mee hebben, dat het Militair Gezag, zelfs zonder mijn voorkennis, maatregelen neemt, waartoe het niet bevoegd is en welke bij Koninklijk besluit op mijn voordracht behoorden te zijn getroffen, wat in enkele dagen mogelijk was geweest.

Het schijnt, dat de secties van het Militair Gezag in het bevrijde gebied ijverig werkzaam zijn. Dit juich ik uiteraard toe. Echter is, toen de organisatie der secties werd geregeld, uitdrukkelijk door ons, in overleg met den Minister van Oorlog, bepaald, dat zij zouden handelen in overleg met de betrokken Ministers. Met mij wordt geenerlei overleg gezocht; zelfs word ik, behoudens een enkele uitzondering, niet ingelicht.

Alle correspondentie en de telegrammen van Ministers te Londen gewisseld met Ministers en ambtenaren in Nederland, worden verzonden door het bureau van het Militair Gezag op Arlington House. Mij is gebleken, dat van telegrammen, door mij aan Ministers in Nederland, nog wel met de aanduiding „persoonlijk", gericht, afschriften zijn gezonden aan den chef van het Militair Gezag en aan andere instanties. Wat er met brieven gebeurt weet ik niet. Wel heb ik ondervonden, dat vele brieven niet aan hun adres terechtkomen. Ook heb ik vernomen, dat aan een Minister in Nederland gerichte dienstbrieven door het Militair Gezag zijn geopend. Op die wijzen wordt gehandeld in strijd met het tweede lid van artikel 11 van het Koninklijk besluit no. D 60. Zelfs gedachtenwisseling tusschen Ministers wordt zodoende onmogelijk.

Verstoken van voldoende inlichtingen uit Nederland vatte ik het voornemen op, zulks in overleg met onze ambtgenooten van Financiën en van Oorlog, een bezoek aan het bevrijde gebied te brengen.

De uitvoering van dit voornemen is mij door het Militair Gezag onmogelijk gemaakt.

Het spreekt vanzelf, dat ik op die reis, waarbij ik vele besprekingen zou hebben te voeren, mij moest doen vergezellen door een secretaris, die ook met mij zou moeten terugkeeren om te Londen de aantekeningen uit te werken en hulp te verlenen bij de uitvoering van de gemaakte afspraken. Hiervoor had ik ir. *J. E. O'Breen* bestemd. Ir. *O'Breen* is reeds sedert den aanvang van onze werkzaamheden te Londen als (vrijwillig en onbezoldigd) medewerker aan mijn Departement verbonden. Later werd hij, hoewel hij de Engelsche nationaliteit bezit, ook opgenomen in het Militair Gezag. Ik verzocht dus het Militair Gezag te Londen het mogelijk te maken, dat ir. *O'Breen* mij zou vergezellen. Ik ontmoette allerlei bezwaren en vroeg daarom in persoonlijke brieven en telegrammen de hulp van den Minister van Oorlog. Hoewel ik deze zaak reeds op 27 November met het Departement van Oorlog opnam en mededeelde, dat ik op 6 December wilde reizen, bleef elke beslissing uit.

Ik stelde mijn reis uit tot 8 December, maar ook toen kon ik niet vertrekken, omdat ir. *O'Breen* nog niet mocht medegaan. Wel vernam ik, dat men ir. *O'Breen*, onafhankelijk van mijn wensch en voor geheel andere doeleinden, naar het vasteland riep. Op Zaterdag 9 December ontving ik eindelijk een telegram uit Nederland, dat te kennen gaf, dat mijn wensch niet zou worden vervuld. Ik heb dus van mijn voorgenomen reis moeten afzien.

Hiermede heb ik u de lijdensgeschiedenis, die mij twee weken lang heeft gekweld, slechts zeer onvolledig weergegeven. Deze korte beschrijving zal wel genoeg zijn om u te doen gevoelen, dat nu bij mij de maat meer dan vol is. Als de verhoudingen nu zoo zijn geworden, dat een Minister bij de uitoefening van zijn taak afhankelijk is van medewerking of tegenwerking van het Militair Gezag, dan is hetgeen bepaald en bedoeld is in het Koninklijk besluit no. D 60 op den kop gezet. Dan volgt het Militair Gezag niet meer de aanwijzingen van de Regering, maar dan zijn de Ministers onderworpen aan de aanwijzingen en afwijzingen van het Militair Gezag.

Men heeft nu, ondanks mijn wensch, uitgemaakt, dat ir. *O'Breen* naar het vasteland zal moeten vertrekken. Daardoor zal ik dan de eenige electro-technicus verliezen, waarover mijn Departement in Engeland kan beschikken. In het bevrijde gebied van Nederland zijn tal van ervaren electro-technische ingenieurs. Het Militair Gezag heeft reeds ir. *Stekelenburg* uit Eindhoven

als electro-technisch deskundige aangesteld. Mij ontnemt men nu de eenige deskundige, die ik heb, en de staf van mijn Departement, reeds ontworpen door het vertrek van een jurist en van drie ingenieurs met het Militair Gezag en verzwakt door de aanhoudende, ernstige ziekte van ir. *Akkerman*, wordt daardoor nog verder aangetast. Ik kan zoo niet voortwerken.

Mij is dus mijn reis niet alleen onmogelijk gemaakt, maar mij wordt ook het werk te Londen nog moeilijker gemaakt dan het in de gegeven omstandigheden reeds is. Ik acht het niet verantwoord mijn ambt nu te blijven bekleeden en aansprakelijkheid te blijven dragen voor een gang van zaken, die ik in verscheidene opzichten noodlottig acht."

Zoals u begrijpt, is deze brief de aankondiging van mijn ontslag-aanvraag, waarbij dit niet de enige reden is, maar ik citeerde dit in verband met het Militair Gezag. U zou van alle Ministers dergelijke feiten kunnen vernemen; hetgeen niet wegneemt, dat ik aan de andere kant ook weer waardering heb voor de vele dingen, die het Militair Gezag heeft verricht. Maar de juiste verhouding tussen het Militair Gezag en de Regering is niet in acht genomen en dikwijls omgekeerd.

33125. De **Voorzitter**: Generaals *Kruls* beroept zich op het feit, dat de omstandigheden in het zuiden zo waren — in het bijzonder doordat de bevrijding van geheel Nederland niet ineens plaats vond —, dat er dicht achter het front een vrij ongeregelde toestand was, zodat het nodig was, dat het Militair Gezag moest ingrijpen. Van de Departementen in Londen kon weinig gebruikt gemaakt worden; de Departementen in Nederland bevonden zich boven de rivieren. Ik heb hem toen gevraagd, hoe hij gereageerd zou hebben, wanneer de Departementen nu eens in het bevrijde gebied waren geweest. Hij antwoordde, dat dan de Departementen dat werk zouden hebben gedaan, maar het was nu eenmaal niet zo en dus moest Militair Gezag door de omstandigheden optreden. Hij heeft verder gezegd, dat de Ministers dus ook niet naar het bevrijde gebied behoefden te gaan, zij hadden in Brussel kunnen komen en daar hadden zij gebruik kunnen maken van het apparaat van het Militair Gezag, waaraan zij bevelen hadden kunnen geven. Ik heb hem toen de brief van 12 November 1944 voorgelegd, die hij geschreven heeft en waarin o.m. het volgende staat:

„De vestiging van een aantal Ministers in Nederland, zonder Departementen of met uit den aard geheel onvoldoende personeel, heeft de volgende groote bezwaren.

1. De neiging zal ongetwijfeld bestaan om bij gebrek aan departementaal personeel, zich te bedienen van de hulp van het personeel van den Staf Militair Gezag. Dit is echter ontoelaatbaar.

De secties zijn onvoldoende van samenstelling en moeten nog verder uitgebreid worden. Zij kunnen niet tevens ten dienste staan van de Ministers, tot wier Departementen een deel van het personeel vóór de vorming van Staf Militair Gezag heeft behoord. Anderzijds moet ik, om grote verwarring te voorkomen, den eisch stellen, dat aan het personeel Staf Militair Gezag, uitsluitend door mij en niet door de Ministers orders worden gegeven."

Het wil mij voorkomen, dat door deze passage de stelling, die generaal *Kruls* hier aanvankelijk verdedigde, als zouden de Ministers naar Brussel hebben kunnen gaan en daar opdrachten hebben kunnen geven aan het Militair Gezag en zich daar bedienen van het apparaat van het Militair Gezag, wel sterk ondermijnd wordt. Hij heeft ten slotte dan ook gezegd, dat het in deze brief gestelde zijn visie in een bepaalde fase was.

Hier is medegedeeld, dat in het begin van Januari 1945 er een vaar Ministerraden zijn geweest, die zich mede hebben beziggehouden met het probleem van het Militair Gezag, dat acuut was geworden door de vele klachten van de Ministers, die in Nederland waren geweest. In begin Januari keerden zij bijna allen weer naar Londen terug en toen zijn deze zaken besproken. Het is volkomen duidelijk, dat ook dit niet tot een verbetering van de gezagsverhouding heeft kunnen leiden, althans er is niets van gebleken. Dit is geloof ik juist?

A. Ik geloof wel, dat dit juist is, het kan ook met het volgende worden bevestigd. Toen in Februari de crisis was uitgebroken, waarbij Minister *Gerbrandy* opnieuw tot Kabinetsformateur was aangewezen, heb ik mij veroorloofd enkele punten op te schrijven, waaraan — naar mijn mening — de waarde van voorwaarden kon worden verbonden voor de medewerking van partijgenoten van mij, bij de vorming van een nieuw Kabinet. Tot de punten behoorde de verzekering, dat het Militair Gezag ondergeschikt zou zijn aan de Regering. Er zou natuurlijk geen aanleiding zijn geweest om dit punt heel categorisch op te stellen, indien op dat ogenblik de zaak tot een oplossing was gebracht.

33126. De **Voorzitter**: De meeste Ministers waren over de verhoudingen, die zich onder het Militair Gezag hadden ontwikkeld, niet bepaald te spreken. Het doet dan echter enigszins verrassend aan, dat, wanneer er dan in Londen een belangrijk aantal Ministers bijeen is, die deze ervaringen in het zuiden hebben gehad en daar een gevestigde opinie over hebben, men niet tot besluiten is kunnen komen. U moet deze opmerking niet zó opvatten, dat ik zou willen vragen naar de beraadslagingen van de Ministerraad, die in concreto hebben plaats gehad. Maar is het niet zo, dat er algemene oorzaken zijn aan te wijzen, die dit gebrek aan besluit- en daadkracht op een punt, dat toch van uitermate groot belang was — want de gezagsverhoudingen werden totaal omgekeerd en dit is altijd een critiek iets in een staat —, kunnen verklaren?

A. Algemene oorzaken zou ik het niet willen noemen, maar er zijn wel omstandigheden aan te wijzen, die misschien ter verklaring kunnen worden aangevoerd. Dit is, dat in de maanden Januari en Februari het Kabinet feitelijk in een zware crisis verkeerde en eigenlijk als demissionair moest worden beschouwd. In die omstandigheden werd er natuurlijk veel aandacht gevraagd voor andere aangelegenheden en in dergelijke omstandigheden is de besluitkracht altijd gering. Men denkt dan: Wij gaan heen en moeten op de dremmel geen grote beslissingen nemen.

33127. De **Voorzitter**: Het was dus zo, dat de problemen, die wij in de loop van deze dag besproken hebben en die zich niet alleen beperken tot het Militair Gezag, maar ook op ander terrein liggen, zich in de maand Januari van alle kanten toespitsten, met het gevolg, dat een dusdanig gemis aan homogeniteit ontstond, dat de ondergang van het Kabinet niet meer te voorkomen was?

A. Ja.

33128. De **Voorzitter**: Dit heeft dus mede ten gevolge gehad, dat het Militair Gezag zijn gang is kunnen gaan. Het heeft van deze machteloosheid kunnen profiteren. Wanneer u zelf niets meer over het Militair Gezag mede te delen hebt, zoudt u nu misschien kunnen overgaan tot een uiteenzetting over de Kabinetscrisis, waar wij eigenlijk reeds aan toe zijn gekomen.

A. De Kabinetscrisis heeft zich uit verschillende oorzaken ontwikkeld. U bedoelt toch de Kabinetscrisis van Januari 1945?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Aan die Kabinetscrisis was al een vrij langdurig gevoel van onbehagen voorafgegaan bij verscheidene leden van het Kabinet. Omdat dit nu verband houdt met het voorafgaande, wil ik zeggen, dat bij verschillende leden ook de ontstemming bestond over de verhouding tot het Militair Gezag. Niet alleen ik heb daaraan uiting gegeven in een brief aan de Minister-President, maar de heer *Burger* heeft daarover zeer ernstig geklaagd en ook anderen waren daarover slecht te spreken.

Maar vooral was er de diepe teleurstelling, dat de regeling bestuursvoorziening nog steeds niet tot stand was gekomen. Deze was toen in de fase, dat het ging tussen twee opvattingen: Moet de bestuursvoorziening worden geregeld te Londen of moet Londen de bestuursvoorziening overlaten aan Nederland na de bevrijding? Er bestond een opvatting, dat deze moest worden overgelaten aan Nederland, na de terugkeer van de Koningin. Ik zeg uitdrukkelijk na de terugkeer van de Koningin en niet na de bevrijding, omdat dat verschillende tijdstippen konden zijn. Voor mij was dit in het bijzonder een reden om mij tegen die opvatting te verzetten. Ik heb bij herhaling betoogd, dat, wanneer Nederland bevrijd werd, de omstandigheden aldaar materieel en ook politiek van dien aard zouden kunnen wezen — niemand kon daaromtrent voorspellingen doen —, dat van die terugkeer van de Koningin nog gedurende enige tijd moest worden afgezien. En wanneer men zich nu voorstelde, dat de Koningin, teruggekeerd in Nederland, eerst overleg zou plegen met verschillende zich aldaar gevormd hebbende groeven en richtingen over de wijze, waarop in de vraagstukken van het centrale bestuur van het Rijk de weg moest worden gezocht, dan zou daarvan toch geen sprake kunnen wezen, zolang de Koningin zelf niet kon terugkomen. Niemand kon voorspellen, dat onmiddellijk na de bevrijding de terugkomst van de Koningin materieel en politiek mogelijk zou wezen. Als het in Nederland een wilde boel was geworden — wal heel goed had kunnen gebeuren —, dan had dit natuurlijk niet kunnen geschieden. Wanneer men zich een dergelijke toestand zou kunnen denken, die materieel en politiek slecht was, dan zou a fortiori in die toestand het herstel van het parlementaire stelsel nodig zijn. Ik voor mij persoonlijk heb

gezegd, dat de invoering van het Militair Gezag en van de staat van beleg voor mij gepaard ging met vermeerdering van de urgentie om het parlementaire stelsel onverwijld te herstellen, omdat de volksvrijheden en de volksrechten onder een Militair Gezag in de toestand van de staat van beleg de bescherming van een parlementaire Regering dringend nodig hebben. Er bestaat dan zelfs nog meer behoefte aan een parlementaire Regering dan in een tijd van gewoon burgergezag.

Ik kon mij dus in geen deele verenigen met de opvatting, dat men met het herstel van het parlementaire stelsel in enigerlei vorm zou wachten tot de terugkeer van de Koningin. Ik kon mij dus niet neerleggen bij een beslissing, dat deze zaak niet in Londen zou worden geregeld.

Al sedert lange tijd bevond deze aangelegenheid zich in een critieke toestand. Verscheidene keren heb ik brieven geschreven aan de Minister-president, waarin ik hem gezegd heb — brieven, waarvan ik nog kopieën heb —, dat ik dit niet langer voor mijn verantwoording kon nemen. Een keer heb ik een ontslagaanvraag, die ik gereed had, nog binnen gehouden, omdat toen de mogelijkheid bestond, dat er nog een verbetering in de tot dusver gemaakte regeling kon worden tot stand gebracht, en dat het vooruitzicht niet uitgesloten scheen, dat over het verbeterde ontwerp nog overeenstemming zou kunnen worden bereikt. Ten slotte is dit toch niet gebeurd en dit heeft mij en verscheidene andere Ministers aanleiding gegeven om te zeggen, dat wij heengingen.

Er was een derde omstandigheid, die de Kabinetscrisis te voorschijn heeft geroepen, en dat was deze: In het Kabinet waren een aantal vacatures — ik geloof drie of vier — en naar mijn mening zou in die vacatures moeten worden voorzien door de benoeming van personen uit het bevrijde Nederland tot Minister. Er kon dan tegelijk worden voorzien in de leemte, die was ontstaan door het heengaan van de heren *Kerstens* en *van Angeren* en de te benoemen Ministers konden dan ook Katholieken zijn, zodat het zuiden — dat overwegend katholiek is — een bijzonder vertrouwen kon hebben in de Regering, die nog te Londen gevestigd was. Om die aanvulling van het Kabinet mogelijk te maken, werd gezegd, dat het het beste was, dat het hets Kabinet collectief ontslag vroeg, dan kon de samenstelling van het nieuwe Kabinet in haar geheel worden bezien. Daarbij kon dan rekening gehouden worden met het belang, dat personen uit Nederland — waaronder katholieken — in het nieuwe Kabinet zitting kregen.

Dat waren de drie omstandigheden, die tot de collectieve ontslagaanvraag hebben geleid. De collectieve ontslagaanvraag is enkele dagen later gevolgd door de persoonlijke ontslagaanvraag van de heer *van den Tempel* en mij. Dit was het gevolg van het aanvankelijk niet op zijn verzoek aan de heer *Burger* verleende ontslag. Ik mag misschien aannemen, dat u de hele geschiedenis van het ontslag van de heer *Burger* bekend is.

De Voorzitter: De heer *Burger* heeft ons reeds medegedeeld hoe dat gegaan is.

A. Zoals u weet, is het besluit om aan de heer *Burger* ontslag te verlenen genomen en is zelfs op de uitvoering daarvan in sommige opzichten vooruitgelopen, vóórdat de heer *Burger* er zelf iets van wist. Een half uur vóórdat de Minister-President de buitengewone vergadering van de Ministerraad opende, waarin hij van het ontslag van de heer *Burger* mededeling zou doen aan de Ministers, heeft de heer *Burger* vernomen, dat hem in die vergadering deze verrassende mededeling te wachten stond. Er was met de heer *Burger* geen woord over deze aangelegenheid gesproken. Wel was door de Minister-President te voren al met een andere Minister afgesproken, dat hij het Departement van Binnenlandse Zaken zou waarnemen, en ook had de Minister-President met de chef van de Voorlichtingsdienst, de heer *Pelt*, een communiqué opgesteld, dat 's middags zou worden uitgegeven, maar de heer *Burger* zelf wist van niets.

Wij hebben het toen in de Ministerraad vernomen — ik spreek niet over de beraadslaging in de Ministerraad — en na afloop van de Ministerraad heb ik de Minister-President gezegd, hetgeen ik hem de volgende dag in een brief heb bevestigd, dat, wanneer er op deze wijze ontslag werd verleend aan een Minister, ik dit beschouwde als iets, dat misschien in overeenstemming kon worden gebracht met Perzische Staatszeden, maar dat dit in Nederlandse gebruiken niet thuishoorde. Ik wilde zelfs geen schijn van medeverantwoordelijkheid dragen voor een dergelijke behandeling van de Minister. Daarom zouden de heer *van den Tempel*, die in die dagen ongesteld was, en ik de Koningin verzoeken om, indien het ontslag van de heer *Burger* werd verleend, tevens aan ons ontslag te verlenen, onafhankelijk van de collectieve ontslagaanvraag, die het Kabinet had ingediend. Wij zouden van die stap willen terugkomen, indien aan de heer *Burger* gelegenheid zou worden gegeven om voor Je radio

opheldering te geven omtrent zijn radiorede, die — mijns inziens ten onrechte — aanstoot had gegeven, en dat hem bovendien de gelegenheid moest worden gegeven om, indien hij dit zelf wilde, persoonlijk ontslag te vragen, maar dat wij wensten ons op geen enkele wijze met die gevolgde procedure solidair te verklaren. Aan onze wens is alleen in zover voldaan, dat de heer *Burger* nog achteraf de gelegenheid heeft gekregen zelf ontslag te vragen, zodat hij ten minste niet werd weggejaagd zonder eigen verzoek. Dit was naar de buitenwereld ten minste een beter figuur; maar hij heeft niet de gelegenheid gekregen om nadere toelichting te geven op zijn in Nederland uitgesproken radiorede en het ontslag is doorgegaan en dus ook het onze. Het onze is echter niet vroegtijdiger verleend, maar wij zijn tegelijk met de andere Ministers ontslagen. Dit is ook vrij eigenaardig gegaan, zoals u misschien wel weet. Ik kreeg de avond te voren een telefoontje van de heer *Gerbrandy*, waarbij hij zei: „De Koningin heeft uw ontslag aangenomen en morgen komt uw opvolger de boel overnemen.” Ik antwoordde, dat het wel een beetje vlug was, maar hij zei: „Ja, maar je hebt je vier weken kunnen voorbereiden, dus het gebeurt nu.”

Ik ben echter nog bevoorrecht, want de heer *van Heuven Goedhart* vernam, dat hij ontslagen was, van een journalist, die hem bezocht. Persoonlijk had hij geen bericht gekregen. Er kwam een journalist bij hem, die een toelichting vroeg, en zo vernam hij, dat hij ontslagen was. Dit zijn allemaal van die wonderlijke procedures, bie in Londen nu niet tot de uitzonderingen behoorden.

In de Kabinetscrisis van Februari 1945 hebben dus verschillende factoren een rol gespeeld. Voor mij was de allervoornaamste de zaak van het parlementaire stelsel.

Er is naderhand gezegd, dat de heren *van den Tempel*, *van Heuven Goedhart* en ik om persoonlijke redenen ontslag hadden genomen.

Ik heb daarop gereageerd met een kort stukje in „Vrij Nederland” van 3 Maart 1945, waarin ik heb gezegd, dat het geen persoonlijke, maar staatkundige redenen waren, nl. staatkundige bezwaren tegen de gevolgde procedure. De heer *van Heuven Goedhart* heeft in dezelfde geest gereageerd en o.a. medegedeeld, dat hij van zijn ontslag eerst kennis kreeg, toen de redacteur van *Anep-Aneta* hem opbelde om hem te vragen welke redenen hij voor zijn ontslag had.

Toen naderhand de „Times” een stukje over de Kabinetswisseling schreef en daarin vermeldde, dat de heren *Albarda* en *van den Tempel* om persoonlijke redenen uit het Kabinet waren getreden, heb ik in dat blad een kort stukje geschreven, waarin ik mededeelde, dat dit niet het geval was, maar dat wij staatkundige bezwaren hadden tegen de gevolgde procedure. Het is ook niet omdat de heer *Burger* een partijgenoot van ons was, dat wij onze houding van protest hebben aangenomen.

Zoals ik ook heb geschreven:

„Wij zouden op dezelfde wijze hebben gehandeld, indien die procedure was gevolgd met betrekking tot een Minister van een andere gezindheid.”

33129. **De Voorzitter:** Nu is mij nog niet helemaal duidelijk, hoe het gegaan is met die collectieve ontslagaanvraag. De gebeurtenissen met betrekking tot het ontslag van de heer *Burger* hebben zich afgespeeld op 24 Januari 1945. De heer *Gerbrandy* zegt in zijn Memorandum op blz. 56, waar hij de moeilijkheden schetst, waarin het Kabinet geraakt was:

„Tweeërlei was mogelijk. Een reconstructie van het Kabinet of een nieuwe Kabinetsformatie. Mijn persoonlijk advies is sinds medio December 1944 steeds geweest: reconstructie. Ik kende al de bezwaren, aan een volkomen nieuwe formatie verbonden. Dat het op 24 Januari kwam tot een ontslagaanvraag van het Kabinet, waarmede ik mij had verenigd, is enkel toe te schrijven aan het feit, dat de adviezen aan de Kroon, ten deele berustend op raadpleging van figuren uit het Zuiden, door de onmogelijke transporttoestanden zoo traag verliepen, dat het Kabinet niet de verantwoordelijkheid kon blijven dragen en dit wel tot uitdrukking moest brengen.”

Als ik goed begrepen heb, heeft u gezegd, dat de collectieve ontslagaanvraag van het Kabinet er al was voordat het incident-Burger zich voordeed, terwijl de heer *Gerbrandy* deze hier op dezelfde datum stelt. Men zou, indien dit laatste juist is, haast tot de conclusie moeten komen, dat het gebeurd is in dezelfde Ministerraad, waarin het ontslag van de heer *Burger* besproken is.

A. Neen, dit is niet juist. Ik heb hier een brief, die door de heer *van den Tempel* en mij gericht is aan de Koningin, waarbij wij vragen

te worden ontslagen, indien de heer *Burger* op de wijze, waarop dit geschied is, zou worden ontslagen. In deze brief worden enkele data genoemd:

„Het is hun bekend“, — dat zijn de ondergetekenden — „dat de voorzitter van den Ministerraad op 23 Januari Uwe Majesteit een ontslagaanvraag namens alle leden van het Kabinet heeft aangeboden.“

33130. De **Voorzitter**: Dat zou dus de dag te voren geweest zijn.

A. Op 23 Januari, dat is geweest na een vergadering van de Ministerraad. De redevoering van de heer *Burger*, die aanleiding heeft gegeven tot het incident-*Burger*, is op 14 Januari uitgesproken, maar de buitengewone vergadering is op 24 Januari 1945 gehouden. De brief van de heer *Gerbrandy* was blijkbaar gedateerd 23 Januari 1945, maar het besluit tot het collectief vragen van ontslag was enkele dagen te voren genomen in de Ministerraad.

33131. De **Voorzitter**: Het komt dus volkomen met uw herinnering overeen. Naar uw mening is dus de collectieve ontslagaanvraag door de heer *Gerbrandy* reeds de dag vóór het ontslag van de heer *Burger* ingediend?

A. De brief van mij en van de heer van den *Tempel* is geschreven op 26 Januari, voordat het ontslag van de heer *Burger* bezegeld was.

33132. De **Voorzitter**: Dat ontslag was toch reeds op dezelfde dag, op de 24ste Januari, bezegeld? Maar ik geloof, dat wij nu over verschillende dingen spreken.

A. Ik bedoel met het bezegelen het officiële ondertekenen door de Koningin. Het besluit was genomen, maar het officiële besluit kwam even later.

33133. De **Voorzitter**: De conclusie zou dus zijn, dat de collectieve ontslagaanvraag reeds voordat de kwestie-*Burger* aan de orde kwam, is ingediend.

A. De kwestie-*Burger* staat los van het collectieve demissieverzoek.

33134. De **Voorzitter**: *U* heeft medegedeeld, dat de reden voor de collectieve ontslagaanvraag was de onmogelijke toestand, waarin het Kabinet was geraakt in verband met de problemen, die u genoemd heeft. De heer *Burger* heeft op 29 Januari aan alle Ministers een nota in zake zijn aftreden gestuurd. Ik heb deze nota hier voor mij. Eerst geeft hij daarin een uitvoerige uiteenzetting van de redenen, waarom hij op 14 Januari 1945 zijn radiorede te Eindhoven heeft gehouden en wat de strekking van die rede was, doch aan het slot van deze nota zegt hij:

„Volledigheidshalve zij ten slotte gemeld, dat voormeld ingrijpen van den President plaats vond vier dagen, nadat ik te kennen had gegeven mijn ontslag als Minister in overweging te moeten nemen op de hierna te noemen gronden“.

Hij noemt dan drie gronden, welke dezelfde zijn als die, welke vrij algemeen worden opgegeven voor de collectieve ontslagaanvraag. Inderdaad hebben wij ook een brief van 19 Januari 1945 van de heer *Burger* aan de Minister-President, waarin hij deze drie gronden ook noemt en waarin hij te kennen geeft, dat hij daarom zijn ontslag zal moeten vragen. Moet ik het nu zo zien, dat de heer *Burger* op die zelfde drie gronden reeds een individuele stap heeft gedaan, voordat het Kabinet, eveneens op deze drie gronden, een collectieve ontslagaanvraag heeft ingediend? Als het besluit tot deze collectieve ontslagaanvraag er op 19 Januari 1945 al geweest was, zou de brief van de heer *Burger* van die zelfde datum eigenlijk geen zin hebben gehad. Omgekeerd kan het wel zo zijn, dat hij die brief heeft geschreven en dat één of twee dagen later de zaak in het Kabinet is gekomen en allen zich met die gedachtengang hebben verenigd.

A. Neen, er is geen sprake geweest van een formele instemming met de brief van de heer *Burger*.

De **Voorzitter**: Dat behoeft natuurlijk ook niet.

A. Het is samentreffen.

33135. De **Voorzitter**: U meent dus ook wel, dat het besluit tot de collectieve ontslagaanvraag genomen moet zijn tussen 19 en 24 Januari?

A. Ja, dat moet stellig zo zijn geweest.

Het is ook mogelijk — dit is slechts een veronderstelling —, dat de brief van de heer *Burger* is geschreven in Nederland.

De **Voorzitter**: Neen, er staat boven: Londen, 19 Januari 1945.

A. Ik herinner mij de brief van de heer *Burger* wel, maar ik weet niet of ik hem bij mij heb. Ik kan u wel geven — indien u het hebben wilt — het ontslagverzoek aan de Koningin van de heer van den *Tempel* en mij en de brief van 24 Januari, die ik aan de heer *Gerbrandy* heb geschreven over die zelfde aangelegenheid.

33136. De **Voorzitter**: De brief van 24 Januari is in ons bezit. Het andere stuk willen wij gaarne hebben. Dit is dus hetgeen u heeft mede te delen over de Kabinetscrisis van Januari 1945?

A. Mocht u er nog iets over willen vragen, dan wil ik graag proberen uw verlangen te bevredigen.

33137. De **Voorzitter**: De feiten staan eigenlijk volkomen vast en zijn duidelijk. Misschien kunt u nog iets zeggen over het verdere verloop van zaken, met name over de formatie van het laatste Kabinet-Cerbrandy. U bent er wel niet bij betrokken geweest, maar misschien kunt u uw oordeel geven over het verloop van zaken?

A. Ik weet alleen dit, dat, toen de heer *Gerbrandy* opnieuw was aangewezen als Kabinetsformateur, ik op een ochtend bij een bezoek bij de heer *Gerbrandy* in Brown's Hotel met hem over die aangelegenheid heb gesproken, waarbij ik allerminst heb gesolliciteerd naar een nieuw Ministersambt — het ligt niet in mijn natuur om dergelijke dingen te doen —, maar ik beschouwde mij nog als een vertrouwensman van de sociaal-democratische groepen in Nederland. Ik heb toen gezegd: „Wanneer u probeert in uw nieuwe Kabinet sociaal-democraten op te nemen, dan zou ik dit niet anders dan als verstandig beleid beschouwen. Ik weet dan natuurlijk niet tot wie u zich zult wenden; zo heel groot is het vershot hier in Londen niet. Misschien zult u ook kijken naar het zuiden van Nederland, dat nu bevrijd is; maar ik neem aan — gegeven de verhoudingen, zoals ze zijn — dat, wanneer u iemand vraagt voor bespreking van die aangelegenheid, hij dan contact met mij zal zoeken. Ik acht mij verplicht om u ronduit te zeggen, wat dan mijn advies zal zijn aan de eventueel door u uitgenodigde sociaal-democraten. Mijn advies zal zijn, dat de door u uitgenodigden een viertal voorwaarden zullen stellen: ten eerste, dat geen Minister zal worden voorgedragen voor ontslag zonder voorafgaand overleg met hem zelf en met de Ministerraad, d.w.z. dat er geen herhaling van het geval-*Burger* zou voorkomen; ten tweede, dat het Kabinet twee of drie representatieve Katholieken uit het bevrijde gebied zal tellen; ten derde, dat de samenstelling van de Staten-Generaal onmiddellijk bij Koninklijk besluit wordt geregeld, om terstond na de bevrijding in werking te kunnen treden, ook indien de omstandigheden de terugkomst van de Koningin dan nog mochten beletten, en dat ook onverwijld wordt overgegaan tot de instelling van Provinciale Staten en gemeenteraden in het bevrijde gebied; ten vierde, dat de verhouding tussen de Regering en het Militair Gezag ten spoedigste zodanig wordt geregeld, dat het gezag van de Regering verzekerd zal zijn.“

De heer *Gerbrandy* heeft toen — zoals ik weet — wel enige besprekingen met sociaal-democraten gevoerd. De sociaal-democraten, waarmee hij heeft gesproken, hebben ook die zelfde voorwaarden gesteld als die door mij onmiddellijk waren genoemd, maar de besprekingen van de heer *Gerbrandy* met de sociaal-democraten hebben niet tot een positief resultaat geleid, hoewel hij ze zeer lang heeft voortgezet.

Dit is — zoals u weet — voor de heer van den Broek de reden geweest, waarom hij zich niet voor een herbenoeming in het Kabinet beschikbaar heeft gesteld. Hij had gezegd: „Ik meen, dat het een politieke flater van de ergste soort is, wanneer men in de tegenwoordige omstandigheden een Kabinet gaat vormen, zonder daarin sociaal-democraten op te nemen en wanneer dit niet geschiedt, wil ik in dat Kabinet geen zitting hebben.“ De heer van den Broek was zelf volstrekt geen sociaal-democraat, maar in dezen nam hij een zeer royaal en moedig standpunt in. Hij heeft dat woord gestand gedaan en hij heeft de herhaalde aandrang van de heer *Gerbrandy* om toch nog een portefeuille te aanvaarden, met beslistheid afgewezen.

Verder is de behandeling van die aangelegenheid geheel buiten mij om gegaan, ik ben daarbij toeschouwer geweest, evenzeer als u; u

was in die dagen in Londen. Wij weten er dus allebei wel enkele dingen van, die van minder staatkundig belang zijn.

33138. De **Voorzitter**: Is u ook bekend, dat de heer Gzrbrandy in de periode van de formatie van zijn laatste Kabinet het standpunt innam — ik heb het daar al even over gehad, toen ik sprak over het Koninklijk besluit van 12 April 1945 in zake de gemeenteraden —, dat hij bij de formatie van een Kabinet eigenlijk niets te maken wilde hebben met vertegenwoordigers van politieke partijen?

A. Dit is mij niet bekend, want ik heb toen over de verdere gang van zaken over deze materie van niemand ooit meer iets gehoord. Ik heb er opzettelijk niet naar willen vragen, want ik vond liet een kwestie van fatsoen, dat ik daar niet naai ging informeren.

33139. De **Voorzitter**: Dan lijkt het mij, dat de punten, die de commissie vandaag wilde behandelen, wel in grote trekken besproken zijn. Indien u meent, dat u over een bepaald punt nog onvolledig bent geweest, wil ik u nog gaarne de gelegenheid geven een aanvulling op het door u besprokene te geven.

De kans is echter vrij groot, dat wanneer wij de verschillende Ministers over deze zaken hebben gehoord, op de wijze zoals wij u daarover hebben gehoord, wanneer wij daarover dus de inleidende

beschouwingen hebben gehad, er een z.g. tweede ronde zal moeten plaats vinden, waarbij er gelegenheid is op verschillende onderdelen nader in te gaan. Dat zal echter eerst kunnen geschieden, nadat wij de afgelegde verklaringen in druk ontvangen hebben en deze onderling hebben kunnen vergelijken.

Indien u echter meent, dat vandaag een bepaald punt nog niet of niet voldoende tot zijn recht is gekomen, dan is er op het ogenblik nog alle gelegenheid om de nodige aanvulling te geven.

A. Ik heb op het ogenblik geen behoefte om aanvullende mededelingen te doen. Als u verder nog iets van mij heeft te vragen, ben ik gaarne tot uw beschikking.

De **Voorzitter**: Gaarne. Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons thans verstrekt hebt en ik sluit hiermede het verhoor.

J. W. ALBARDA.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 10 NOVEMBER 1948

Plenaire commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, joakvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Jhr. Ir. OTTO CORNELIS ADRIAAN VAN LIDTH DE JEUDE,
oud 67 jaar, wonende te 's-Gravenhage, civiel-ingenieur,
oud-Minister van Waterstaat en van Oorlog.

Hij legt de eed af als getuige.

33187. De Voorzitter: De onderwerpen, waarmee de commissie zich op het ogenblik bezighoudt, zijn de punten j en o van het Enquêtebesluit. Punt j luidt: de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militair Gezag en de uitvoering daarvan. Punt o luidt: de moeilijkheden, welke zich in deze Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder de aan leden van die Kabinetten verleende ontslagen.

Ik zou met het laatste onderwerp willen beginnen. Op zich zelf geeft dat enige eigenaardige moeilijkheden, omdat het noodzakelijk is daarbij twee klippen te omzeilen. In de eerste plaats die van artikel 55 van de Grondwet: de Koning is onschendbaar, de Ministers zijn verantwoordelijk. Hieruit volgt, dat persoonlijke daden en uitingen van de draagster van de Kroon als staatsrechtelijk irrelevant beschouwd moeten worden; wij hebben slechts te maken met daden van de Regering, waarvoor steeds één of meer Ministers verantwoordelijk zijn en waarover wij, in het kader van die verantwoordelijkheid, wel kunnen spreken. In de tweede plaats is er de bepaling van de Enquêtewet, die aan de Enquêtecommissie verbiedt, met betrekking tot het verhandelde in de Ministerraad, verder te gaan dan het inwinnen van informatie omtrent de daar genomen besluiten en de gronden, waarop die besluiten berusten. Dat is een voorschrift aan de Enquêtecommissie, niet aan de getuige. Deze zal zelf moeten beoordelen, hoe ver hij met zijn mededelingen op dit gebied meent te kunnen gaan.

Uiteraard hebt u in de periode, waarin u Minister bent geweest, de eerste ontslagen niet meegemaakt. U bent op 15 September 1942 Minister geworden en daarop is een periode gevolgd, die men voor een Kabinet als het Londense kan kwalificeren als een betrekkelijk rustige. Wel is daarna op 11 Augustus 1943 de heer *Burger* in het Kabinet gekomen als Minister zonder Portefeuille, maar eerst op 31 Mei 1944 zijn enige toen lopende Ministercrises door mutaties tot een oplossing gekomen. Op die datum werd de heer *Kerstens* vervangen door de heer *de Booy* en verhuisde de heer *van Boeyen* van Binnenlandse Zaken naar Algemene Zaken. Het ontslag van de heer *van Angeren* viel iets later, te weten op 11 Juli 1944. Kunt u omtrent deze drie gevallen iets mededelen, waarvan u denkt, dat het voor de commissie van belang is? Wij zullen gaarne uw visie hierop horen.

A. U begon met het ontslag van de heer *Kerstens*, dat hij aanvroeg. De aanleiding hiervan is geweest ten eerste: enige meningsverschillen over redevoeringen, welke hij had gehouden over voedselvoorziening, de U.N.R.R.A., e.d. Wij meenden, dat hij een veel te optimistisch geluid liet horen; ten tweede: enige moeilijkheden over de scheepvaart. De Minister-President had toen het plan opgevat Handel, Nijverheid en Scheepvaart te splitsen en de heer *Kerstens* het Departement van Nijverheid toe te vertrouwen, terwijl hij een andere Minister voor Scheepvaart wenste. Daarmede kon de heer *Kerstens* zich niet verenigen. Dat is wel de hoofdreden van zijn vertrek geweest.

33188. De Voorzitter: Hebt u de daaraan voorafgaande meningsverschillen, die, zoals u zegt, in het bijzonder betrekking hadden op de scheepvaart en de U.N.R.R.A. — welke verschillen van mening duidelijk blijken uit de correspondentie, die gevoerd is tussen de Minister-President en de heer *Kerstens* —, ook van zo nabij leren kennen, dat u van deze correspondentie kennis hebt kunnen nemen?

A. Neen. Ik heb misschien wel eens bij een of andere gelegenheid een brief van die correspondentie gezien, maar wat mij daarvan bekend is, heb ik voornamelijk aan de besprekingen in de Minister-raad ontleend. De ontslagaanvraag van de heer *van Angeren* volgde betrekkelijk snel op die van de heer *Kerstens*. De hoofdreden van de ontslagaanvraag van de heer *van Angeren* was voornamelijk de kwestie van het Politiebesluit. Hij had een ontwerpbesluit gemaakt, waarbij de Minister van Justitie, na het verdwijnen van het Militair Gezag, grote bevoegdheden zou krijgen. Voor enige beperking van die bevoegdheden was hij niet te vinden, terwijl het van belang werd geacht de aard van die bevoegdheden enigszins nader te omschrijven. Dan kwam daarna nog het geval-Burger.

33189. De Voorzitter: Ja, maar dat is van veel latere datum. Het is misschien beter, wanneer we die kwestie bespreken na de behandeling van de vraagstukken van bestuursvoorziening, Militair Gezag, enz., want deze vinden ten slotte hun uitloper in de Kabinetcrisis van Januari 1945. De overgang van de heer *van Boeyen* van het Departement van Binnenlandse Zaken naar Algemene Zaken was, meen ik, geen Ministercrisis van die aard, dat er een groot geschil was? Hield de zaak niet meer verband met de persoonlijke omstandigheden van de heer *van Boeyen*?

A. Ja, de heer *van Boeyen* was nogal ziek.

Er waren moeilijkheden gerezen bij de terugkeer van de verschillende Ministers. Men had er toen een oplossing voor gevonden door enkele Ministers, drie of vier, als kwartiermakers vooruit te zenden.

Voor zover mij dat nog bijstaat, was nu één van de grieven van de heer *van Boeyen*, dat hij als Minister van Binnenlandse Zaken niet tot de Ministers-kwartiermakers behoorde. Dat was voor hem onaannemelijk.

33190. De Voorzitter: Na lang onderhandelen — we hebben er een hele correspondentie van gezien — is toen de oplossing gevonden, dat de heer *Burger* van Minister zonder Portefeuille Minister van Binnenlandse Zaken zou worden en de heer *van Boeyen* Minister van Algemene Zaken met, naar ik meen, nog enige onderdelen van Binnenlandse Zaken daaraan toegevoegd.

A. Ja.

33191. De Voorzitter: Nu de problemen, welke in het laatste jaar te Londen zuik een grote rol hebben gespeeld, zoals b.v. het probleem van de bestuursvoorziening en dat van het Militair Gezag. Daarover kunt u ons waarschijnlijk wel iets uitvoeriger inlichten?

A. Ja, dat loopt over een lange periode. Zover ik mij herinner, zijn de besprekingen over het probleem van het Militair Gezag en ook dat van de bestuursvoorziening al aangevangen in de loop van 1943.

33192. De Voorzitter: U hebt uiteraard een intensievere bemoeiing gehad met het probleem van het Militair Gezag dan met dat van de bestuursvoorziening?

A. Ja, met het eerste probleem heb ik meer bemoeienis gehad.

33193. De Voorzitter: Hebt u een oordeel over het vraagstuk van het Parlement en wat daarmee gebeuren moest? Zoudt u ons dit kunnen mededelen?

A. Ja. Men had het bestaande ontwerp in een eerste en een tweede bestuursvoorziening gesplitst. De eerste was wel de moeilijk-

ste. Men moest, voor zover mogelijk, uitmaken of de bestaande volksvertegenwoordiging nog rechtsgeldigheid bezat, waar zeer sterke bedenkingen tegen bestonden, omdat o.a. de termijnen verlopen waren. Kiezers, die het Parlement hadden afgevaardigd, hadden hier natuurlijk geen medezeggenschap in gehad. De laatste verkiezing was in 1937 geweest, een hele tijd geleden dus. Bovendien wist men niet, welk deel van het Parlement nog over zou zijn. Men dacht b.v. aan leden, die verdwenen waren, en aan leden, die niet deugden, N.S.B.-ers e.a. Aanvankelijk vroeg men zich af of het beter zou zijn het rompparlement na zuivering te handhaven of dat Parlement aan te vullen met leden, die zich gedurende de oorlog hadden onderscheiden en die geacht konden worden het vertrouwen van het volk te genieten. Daaruit is het eerste ontwerp ontstaan, waarbij de zittende leden van de Staten-Generaal, van dat z.g. rompparlement, gehandhaafd werden en het Parlement werd aangevuld met een aantal personen, die op een ietwat gekunstelde methode moesten worden aangewezen. Toen na heel veel geredeneer en discussies het ontwerp dan aarzelend was vastgesteld, heeft het eigenlijk, althans gedurende mijn ambtsperiode, niet meer de Koninklijke goedkeuring gekregen. Die goedkeuring is pas in een latere periode gekomen. De eerste bestuursvoorziening, zoals die heette, is derhalve nooit kant en klaar gekomen in die periode.

33194. De **Voorzitter**: D.w.z. de bestuursvoorziening met betrekking tot het Parlement, want voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden was wel een voorziening getroffen.

A. Daarvoor was een voorziening getroffen. Uiteraard was de regeling ten aanzien van de Staten-Generaal verreweg de gewichtigste.

33195. De **Voorzitter**: Bovendien was de voorziening van de Provinciale Staten en de gemeenteraden afhankelijk van het nog te verwachten besluit op de Staten-Generaal, omdat leden van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal een rol zouden spelen bij het aanwijzen van de leden der Provinciale Staten en van gemeenteraden.

A. Ja.

33196. De **Voorzitter**: Dat heeft in het najaar van 1944 nogal tot spanningen geleid. Dat was ook één van de problemen, welke bij de Kabinetscrisis een rol speelden.

A. Dit speelde een rol, omdat men zich onzeker voelde, toen dat besluit niet afkwam. Men wilde een regeling gereed hebben, voordat de terugkeer zou plaats hebben. Dat gaf reden aan een lid van de ministeriële commissie

33197. De **Voorzitter**: U bedoelt de ministeriële Commissie Terugkeer?

A. Ja. Binnenlandse Zaken speelde uiteraard een grote rol daarbij. Later heeft Minister *Burger*, toen hij Minister van Binnenlandse Zaken was, die bestuursvoorziening moeten bewerken.

De **Voorzitter**: Juist.

A. Men wenste natuurlijk geen willekeurige regelingen te ontwerpen, hoewel een noodregeling onvermijdelijk was. Eén van tweeën: Of men moest het oude Parlement erkennen als nog steeds van kracht te zijn of men moest wat anders verzinnen. Deed men het laatste, dan kwam men meestal terecht in enigszins gekunstelde oplossingen.

33198. De **Voorzitter**: Daarbij was het natuurlijk steeds de vraag, welke oplossing meer of minder afweek van de Grondwet?

A. Ja, van alle kanten werden er vindingen voor een noodregeling bepleit.

33199. De **Voorzitter**: Dat is wel gebleken uit het grote aantal ontwerpen, dat de revue gepasseerd heeft.

A. Inderdaad.

33200. De **Voorzitter**: Heeft het Militair Gezag van de aanvang af onder u geressorteed?

A. Ja.

33201. De **Voorzitter**: Misschien zoudt u ons kunnen vertellen hoe het opgezet en gedacht is.

A. Ja. Dat Militair Gezag begint ongeveer in 1943 betekenis te krijgen, nadat reeds een besluit op de Buitengewone Staat van Beleg tot stand was gekomen. Dat was op 11 December 1943. Het heeft geruime tijd geduurd, voordat dat besluit ten slotte een Koninklijk besluit werd. Toen ik optrad, in September 1942, lag dat besluit al klaar. Maar er werden steeds wijzigingen en verbeteringen in aangebracht. Het besluit voorzag in een militaire voorziening, een militair apparaat, dat hier in de eerste bezettingsdagen — men dacht slechts een heel korte tijd — zou moeten functioneren. Dat apparaat zou een taak hebben te vervullen op een andere wijze dan vroeger bij de gewone staat van beleg. De Regering was tot de conclusie gekomen, dat men maar niet zonder meer de gewone staat van beleg zoals deze in 1940 bestond weer kon instellen of opheffen. Immers, er lagen vier jaar tussen. Dat leidde tot allerlei consequenties, ook op juridisch gebied. Toen is men gekomen tot het instellen van een buitengewone staat van beleg, wat natuurlijk weer zijn consequenties had ten aanzien van het apparaat. Daar kwam nog bij, dat er vooral ook van geallieerde zijde, in het bijzonder dus door de Britten en Amerikanen, werd aangedrongen op de instelling van een militaire — wat zij noemden — tegenspeler. Zij kregen hier een bezettingsautoriteit en achtten het ongewenst, dat men de indruk zou krijgen, dat zij eigenlijk de Regering verdrongen. Zij wilden dus een tussenform hebben, een apparaat, waarmee zij konden handelen en praten, opdat er niet telkens conflicten tussen Regering en militaire bezettingsautoriteiten zouden ontstaan. Die wens om tot een militaire tegenspeler te komen, was van de aanvang af al zeer uitgesproken. Men had daarbij ook nog een andere gedachte. Het was n.l. zo, dat het z.g. Allied High Command hier praktisch alles te vertellen had, omdat het uit militair oogpunt alle maatregelen kon treffen, die men in het belang van de orde en rust nodig achtte; derhalve mocht men vrezen, dat het Allied High Command — slecht op de hoogte met de Nederlandse toestanden — zelf eigenlijk de macht zou hanteren en misschien minder wijze maatregelen zou treffen dan wanneer het met landgenoten overleg kon plegen. Hun standpunt was: voor zover jullie het kunnen regelen, behoeven wij het niet te doen en voor zover jullie het niet regelen, zullen wij het zelf ter hand moeten nemen. Zij waren zeer geïnteresseerd in wetten en voorzittingen, die hier bestonden. Er waren ook cursussen voor geallieerde officieren, die uitgezonden zouden worden om de „Civil Affairs" hier te behartigen, en wanneer wij een Nederlands apparaat tussen civiele autoriteiten en militaire bezettingsautoriteiten konden schuiven, konden wij een heleboel goeddoen. Dat militaire apparaat was afhankelijk van de wil van het Allied High Command, niettemin gaf het toch enige zekerheid, dat men rekening zou houden met de wensen, die het militaire apparaat naar voren zou brengen. Dit is inderdaad ook gebeurd, zelfs zo, dat zekere onderdelen van de bevoegdheden van het Allied High Command konden worden overgedragen aan het Militair Gezag. Dat Militair Gezag is vastgelegd in een tweetal overeenkomsten van, ik meen, Mei 1944.

De **Voorzitter**: Ja, het Legal Agreement is van 16 Mei 1944.

A. Juist. Dat is de overeenkomst geweest, die het Civil Affairs Agreement heette en gesloten werd met Engeland en Amerika afzonderlijk. Ze waren volkomen gelijklopend. Daarover was te voren langdurig overleg gepleegd. Door allerlei omstandigheden en doordat het een moeilijke materie betrof, hadden de onderhandelingen over wat er precies in die overeenkomst moest staan lang getraineerd. Eindelijk, pas in Mei 1944, werd dat agreement plechtig ondertekend.

33202. De **Voorzitter**: De overeenkomst met Amerika heeft slechts voor een heel klein gedeelte van ons land betekenis gehad. Alleen in Limburg, geloof ik?

A. In het begin in Limburg. Later stond het natuurlijk helemaal onder de hoede van de Canadezen en *Montgomery*. Het waren volkomen dezelfde overeenkomsten. De een werd gesloten tussen de heren *van Kleffens* en *Eden* en de andere met de Amerikanen werd op hetzelfde uur gesloten door mij met generaal *Eisenhower*. De Amerikanen gaven er de voorkeur aan, dat deze overeenkomst niet over Buitenlandse Zaken liep om tot uitdrukking te brengen, dat het niet een overeenkomst was, waarbij Regeringsbevoegdheden werden overgenomen, maar een militaire overeenkomst van zeer tijdelijke aard.

33203. De **Voorzitter**: Nu is het merkwaardig, dat de verhoudingen in België en naar het schijnt in Frankrijk blijkbaar heel

anders lagen, althans zijn geworden. Wij hebben hier generaal *Kruls* gehoord, die op ons verzoek het een en ander over het Militair Gezag verteld heeft, waaruit blijkt, dat de geallieerde legers hun eigen Civil Affairs-autoriteiten hadden. Zou er geen eigen orgaan van Nederlandse zijde daarnaast gesteld zijn, dan zouen deze Civil Affairs-autoriteiten in de eerste periode geheel voorzien hebben in het burgerlijk bestuur van het bevrijde gebied. Nu was er in België, om dat als voorbeeld te nemen, ook wel een Belgisch militair apparaat als tegenspeler, dat schijnt echter niet veel anders tot taak te hebben gehad dan op te treden als liaison-officieren tussen het geallieerde bevel en de Belgische Regering, m.a.w. het heeft geen eigen besturende taak gehad, zoals het Militair Gezag dat gehad heeft. Ten minste, die indruk kreeg ik uit het betoog van generaal *Kruls*. Waarin vindt dat verschil zijn oorzaak?

A. In de eerste plaats meen ik, dat de omstandigheden in België heel wat gemakkelijker waren dan hier te lande. Men behoefde eigenlijk niet zoveel te doen als hier nodig was.

33204. De **Voorzitter**: Wanneer in België de bevrijding ook zo gelopen was, dat een gedeelte van België al bevrijd was en een ander gedeelte nog lange tijd bezet was gebleven, zou misschien dat bescheiden apparaat niet hebben kunnen opbrengen wat er van verwacht mocht worden.

Aan de andere kant heb ik de indruk, dat er ook een verschil in de oorspronkelijke opzet was. Als men het besluit D 60 ziet over het Militair Gezag, dan is het toch wel zo, dat het Militair Gezag — zij het dan ingevolge instructies en aanwijzingen van de Regering — zeer uitgebreide bevoegdheden had tijdens de bijzondere staat van beleg. Dat ging dus in zijn opzet verder dan de meer simpele organisatie van de Belgen, zoals generaal *Kruls* die heeft geschetst. Nu kan men natuurlijk zeggen, dat het bij de Belgen niet goed heeft gelopen en dat het, indien het met de bevrijding van België anders was gegaan, helemaal mislukt zou zijn. Ik krijg echter de indruk, dat de opzet van het Militair Gezag in Nederland — dus voordat men wist hoe het zou lopen — anders was dan die in België.

A. Ik heb over de kwestie, wat er in België gebeurde, nog wel eens gesproken met de heer de *Schrijver*, die zich daarmee bezighield. Van een principiële verschil — misschien wel in de uitwerking, maar niet in de opzet, heb ik toen toch weinig gemerkt. Bovendien wist men hier in Nederland ook wel, voordat de eigenlijke gebeurtenissen zich afspeelden, dat men Nederland dacht als een étappengebied. Dat bleek achteraf niet nodig, doch als het gebeurd was, was natuurlijk de situatie in Nederland heel anders geworden dan in België.

33205. De **Voorzitter**: In welk opzicht?

A. De militairen zouden hier dan langer vertoeven en heel andere maatregelen moeten treffen, betrekking hebbende op de burgerbevolking. De zaak is eigenlijk heel anders gelopen dan men gedacht heeft. Het heeft veel te lang geduurd en niemand heeft dat bij de instelling van het Militair Gezag zo kunnen zien. Dat is o.a. één van de redenen waarom men zo spoedig mogelijk weer van het Militair Gezag af wilde. Men had nl. gedacht, dat hier militaire operaties zouden plaats vinden, die er eigenlijk niet geweest zijn. Nadat die militaire operaties geschied waren, zou, zodra de orde en rust voldoende verzekerd waren, onmiddellijk het Militair Gezag verdwijnen. Dat was o.a. ook de betekenis van het z.g. Politiebesluit, dat was voorbereid, nl. om de bevolking zo spoedig mogelijk weer onder burgerlijk gezag te brengen.

33206. De **Voorzitter**: De aanvankelijke opzet van het Militair Gezag was, naar ik meen, betrekkelijk bescheiden?

A. Ja. In de aanvang was het de bedoeling een kleine kern van mensen te vormen, aan wie men zijn vertrouwen kon schenken en die konden optreden tot oplossing van netelige kwesties. Het Militair Gezag was gedecentraliseerd. Men had een instituut van militaire commissarissen, waarop de chef van de staf van het Militair Gezag, generaal *Kruls*, zijn bevoegdheden gedeeltelijk kon delegeren, hetgeen nodig werd geoordeeld, omdat met het oog op de gebrekkige verbanden de centrale figuur niet altijd bruikbaar zou zijn, wanneer er plaatselijke beslissingen van urgente aard zouden zijn te nemen. Men heeft derhalve gezocht naar gewestelijke of plaatselijke autoriteiten, die zelfstandig konden optreden binnen het kader van het Militair Gezag, waarvoor een aantal personen tot militaire commissarissen werd benoemd. Deze instelling werd door de Ministerraad goedgekeurd en zij werden bij Koninklijk besluit benoemd. De militaire commissarissen, 60 tot 70 in getal, hebben in Engeland cursussen bijgewoond en oefeningen gehouden en zijn zodoende „klaarge-

stoomd" om hier de ernstige tijd het nodige te kunnen verrichten. Toen men in Holland kwam, zetelde aanvankelijk het Militair Gezag in Brussel, wat eigenlijk niet de bedoeling was geweest; de Regering was nog in Londen, wat nog moeilijker was, terwijl de militaire commissarissen waren gevestigd in het bevrijde gedeelte van Nederland. Toen is — vooral toen zich liet aanzien, dat het door de bevrijding van het land in twee gedeelten langer ging duren — het Militair Gezag zich geleidelijk gaan uitbreiden. Het is toen een groot apparaat geworden.

33207. De **Voorzitter**: Wat is nu de oorspronkelijke opzet geweest? Men had zich voorgesteld, dat de bevrijding van Nederland achter elkaar door zou gaan en dat het een kwestie van enkele dagen of weken zou zijn. Was het de bedoeling, dat de Regering onmiddellijk het Militair Gezag gevolgd was?

A. Ja, dat was de bedoeling. Men zou het Militair Gezag gevolgd kunnen hebben, zodra de eerste fase, de z.g. „operational phase“, de periode, waarin gevochten werd, voorbij was.

33208. De **Voorzitter**: Dus tijdens die fase zou de Regering in Londen gebleven zijn?

A. Ja, of waar ook wel eens over gedacht is, tijdelijk in Brussel, omdat het Militair Gezag daar toen ook zat en het natuurlijk in de bedoeling lag om geregeld overleg met de heren te plegen.

33209. De **Voorzitter**: De gedachte is toch wel geweest, dat de chef van het Militair Gezag bij alle principiële beslissingen, ook in die eerste fase, contact met de Regering zou opnemen?

A. Ja, zoveel mogelijk.

33210. De **Voorzitter**: Daar is bitter weinig van terechtgekomen?

A. Ja, omdat in de eerste plaats de geographische omstandigheden al niet gunstig waren. De een zat in Brussel en de anderen zaten in Londen. Dan is een contact niet zo eenvoudig.

33211. De **Voorzitter**: Neen, maar daar schijnt bovendien nog bijgekomen te zijn, dat degene, die in Brussel zat, er bezwaar tegen had, dat de heren, die in Londen zaten, ook naar Brussel kwamen.

A. Dat is wel dikwijls gezegd, maar de waarheid is, of liever gezegd, de werkelijkheid is, dat het Allied High Command het ook niet goedvond, omdat, zolang het land nog in een oorlogvoerende positie was, zij er niet voor konden instaan, dat de Regering zich daar veilig en behoorlijk kon vestigen. Toen de heer *Gerbrandy* en ik naar Versailles gingen en deze kwestie bespraken met generaal *Eisenhower* en diens chef van de staf, zei hij: Ik begrijp het. Het is heel vervelend, dat wij u eigenlijk nog niet de nodige faciliteiten kunnen verlenen om terug te keren, maar *Montgomery* heeft daar grote bezwaren tegen.

33212. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat is ongeveer eind 1944 geweest, naar ik meen in September of October.

33213. De **Voorzitter**: Maar daaruit resulteerde dan toch, dat er wei Ministers-kwartiermakers naar het zuiden van Nederland zouden gaan.

A. Ja, dat werd goedgevondeid.

33213. De **Voorzitter**: Dus dat is ook besproken?

A. Ja, zeer stellig.

33215. De **Voorzitter**: De normale gang van zaken zou zijn geweest, dat, wanneer men in Londen het plan had naar Nederland te reizen, de chef staf van het Militair Gezag bij het geallieerde opperbevel voorbereid had, dat de Ministers konden gaan. Daar had men eigenlijk het Militair Gezag voor! Nu zien we hier de figuur — u hebt dat zelf ook al gezegd —, dat de Minister-President en de Minister van Oorlog er zelf over moesten gaan spreken. Dat was toch een contact met militaire autoriteiten, dat het Militair Gezag eigenlijk had moeten opnemen?

A. Ja. Er was natuurlijk algehele ontstemming, dat men van geallieerde zijde de Nederlandse Ministers niet vrij liet gaan, als zij behoefte gevoelden naar Nederland terug te keren. Ik geloof wel niet, dat de heer *Kruls* het eens was met de Regering, die vond, dat zij in Nederland moest zijn, maar de heer *Kruls* behoefde dat niet te zeggen, want hij beriep zich op *Montgomery* en op het Allied High Command.

33216. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk ook de vraag op welke wijze de heer *Kruls* het voorgedragen heeft. Ik begrijp uit het feit, dat het Kabinet zijn Minister-President en Minister van Oorlog afvaardigde om dat nog eens te gaan bepleiten, dat men daar niet ten volle vertrouwen in had.

A. Ja, nadat al enige malen vergeefse pogingen waren aangewend en wij de boodschap gekregen hadden, dat het moment van terugkeer nog niet aangebroken bleek.

33217. De **Voorzitter**: Het kwam dus toch wel hierop neer, dat het Kabinet enigermate twijfelde aan de kracht van de voorbereidingen van de chef staf?

A. Ja, de mening van de chef staf was bekend. Aan de andere kant zeg ik nogmaals, dat, gesteld, dat de chef van de staf brandend van verlangen was geweest om de Ministers zo snel mogelijk naar Holland te krijgen, dat toch niet gelukt was zolang het Allied High Command dat niet wilde.

33218. De **Voorzitter**: Ja, maar nu komen wij in een cirkelredenering. Als hij het anders had voorgedragen, had hij het Allied High Command misschien wel kunnen overtuigen, want die twee Ministers zijn er ten slotte toch ook in geslaagd de toestemming te krijgen, dat Ministers-kwartiermakers konden gaan.

A. Daartegen hadden ze geen bezwaar, vooral niet omdat zij wel konden inzien, dat enkele Ministers de terugkeer van de Regering wensten voor te bereiden. Het ging over vier Ministers met enige ambtenaren, een beperkt aantal, want er was een groot tekort aan transportmiddelen. Men zag daarin geen officieel vertrek van de Nederlandse Regering naar Nederland.

33219. De **Voorzitter**: Nu zijn die kwartiermakers ten slotte naar Oisterwijk gegaan. Ze hadden toch ook naar Brussel kunnen gaan?

A. Ze zijn herhaaldelijk in Brussel geweest, voor besprekingen met de chef staf Militair Gezag, maar het verblijf in Brussel kwam neer op een reis van kortere of langere duur. Men bleef er enige dagen en keerde dan weer naar Londen terug, waar de Regering nog zetelde.

33220. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik niet goed, want een Minister heeft toch om te kunnen werken een Departement nodig. Dat Departement zat in Londen, hoewel, naar mijn indruk, de Departementen aldaar enigermate geplunderd waren ten gevolge van de aantrekkingskracht, die het Militair Gezag uitoefende. Er waren nogal wat ambtenaren van de Departementen bij het Militair Gezag terechtgekomen.

A. Civiele ambtenaren, van verschillende Departementen.

33221. De **Voorzitter**: Ja, die waren dan gemilitariseerd. Nu hadden de Ministers-kwartiermakers toch in Brussel kunnen gaan zitten bij het Militair Gezag en de afdeling van het Militair Gezag, welke correspondeerde met hun Departement, onder contrôle kunnen houden en daaraan de nodige directieven kunnen geven, via de chef staf. Waarom ging men in Oisterwijk zitten, waar men geen afdeling van het Militair Gezag had en ook geen eigen apparaat?

A. In de eerste plaats was het op eigen grondgebied.

33222. De **Voorzitter**: Ja, maar het Militair Gezag zat ook niet op eigen grondgebied.

A. Het Militair Gezag is zodra mogelijk naar Brabant gekomen.

33223. De **Voorzitter**: Ja, d.w.z. vooruitgeschoven posten zijn in Brabant gekomen, maar de hele cité universitaire in Brussel zat vol met honderden en honderden functionarissen van het Militair Gezag. Daar zaten ook de afdelingen, de secties, nietwaar? Waarom zijn nu de Ministers niet in Brussel gaan zitten?

A. U bedoelt, m.a.w. waarom de Nederlandse Regering niet definitief in Brussel is gaan zitten?

33224. De **Voorzitter**: Ja. De moeilijkheid, de ontwrichting, welke ontstaan is, is een gevolg van het zoekraken van het verband tussen Regering en Militair Gezag.

A. Het merkwaardige was, dat het Militair Gezag, dat in Brussel zat, even bard aan *Montgomery* zat te trekken om naar Nederland te gaan als de Ministers.

33225. De **Voorzitter**: Dat was begrijpelijk, omdat men in Nederland veel doelmatiger zou hebben kunnen werken. Dat was ern tweede probleem. Ik heb het nu echter over de verhouding Regering—chef staf. De verhouding van Regering—apparaat Militair Gezag, of wel de verhouding Londen—Brussel, was vrij moeilijk, maar de verhouding Oisterwijk—Brussel was helemaal moeilijk. Het verband bij die iaatste verhouding was volkomen zoek, want de heren in Oisterwijk hadden niet eens een apparaat om iets te kunnen doen. Wet was ten slotte eigenlijk zo, dat ze bij de gratie van het Militair Gezag een vervoermiddel ter beschikking hadden. Dat heeft geleid — en dat vind ik in dit probleem eigenlijk het ergste — tot een ontwrichting van de hoogste gezagsverhoudingen.

A. In die dagen was het nog niet zo ver, dat is langzamerhand gegroeid.

33226. De **Voorzitter**: Waarom heeft men niet geprobeerd een efficiënte verhouding te bevorderen? Dan had men zulk een ontwrichting kunnen voorkomen.

A. Wij meenden steeds, dat Brussel maar een doorgangshuis was, dat zeer spoedig naar Nederland zou verplaatst worden. Het was niet zo aantrekkelijk om zich in Brussel te vestigen, omdat het niet op eigen gebied was, en men heeft werkelijk gemeend, dat het allemaal veel sneller zijn beslag zou krijgen dan gebeurd is.

33227. De **Voorzitter**: Er zijn heel wat fricties geweest op dit gebied. Ik heb hier b.v. een brief van 12 November 1934 van de chef staf aan de voorzitter van de Raad van Ministers, die wel enige verbazing gewekt heeft bij de commissie. Eerlijk gezegd, achten wij een dergelijke brief in de verhouding, waarin een chef staf tot de Regering moet staan, ongehoord.

A. Inderdaad, ongehoord. Het heeft dan ook bijna geleid tot het ontslag van *Kruls*.

33228. Jonkvrouwe **Wttevaal van Stoetwegen**: Waarom hebt u dat dan niet doorgezet?

A. Eigenlijk, omdat *Kruls* in de eerste plaats de mail was, die voortreffelijk op de hoogte was, in de tweede plaats, omdat hij ook met het Allied High Command op zeer goede voet stond, en in de derde plaats, omdat hij, naar Londen geroepen, daar zijn verontschuldiging heeft aangeboden en gezegd heeft, dat hij zich door emoties had laten leiden en toegaf, dat dit niet te pas kwam.

Jonkvrouwe **Wttevaal van Stoetwegen**: Ik dacht, dat militairen nooit emotioneel waren. Dat hoort eigenlijk helemaal niet bij een chef staf Militair Gezag.

A. Ik dacht het ook. Dat is een zeer onbehoorlijke brief geweest.

33229. De **Voorzitter**: Met name met betrekking tot het punt, dat wij zoëven besproken hebben. Dat is ook één van de redenen, waarin ik die brief thans in het geding gebracht heb. Hier staat nl. het volgende:

„De vestiging van een aantal Ministers in Nederland, zonder departementen of met uit den aard geheel onvoldoende personeel, heeft de volgende groote bezwaren:

1) De neiging zal ongetwijfeld bestaan om bij gebrek aan departementaal personeel, zich te bedienen van de hulp van het personeel van den Staf Militair Gezag. Dit is echter ontoelaatbaar. De secties zijn onvoldoende van samenstelling en moeten nog verder uitgebreid worden. Zij kunnen niet tevens ten dienste staan van de Ministers, tot wier departementen een deel van het personeel vóór de vorming van Staf Militair Gezag heeft behoord. Anderzijds moet ik, om groote verwarring te voorkomen, den eisch stellen, dat aan het personeel van Staf Militair Gezag uitsluitend door mij en niet door Ministers orders worden gegeven.”

A. Dat laatste is de typisch militaire structuur, nl. dat orders en instructies aan de staf uitsluitend gegeven worden via hem, hetgeen ook juist voorkomt.

33230. De **Voorzitter**: Dat had formeel natuurlijk kunnen gebeuren.

A. Zo gebeurde het ook practisch.

Jonkvrouwe **Wttewaall** van Stoetwegen: Weet u wat ik zo erg vind? Dat hier onder punt 8 staat:

„Het tegenwoordige Kabinet verheugt zich in Nederland niet in een groote populariteit. De meest voorkomende houding is een van groote onverschilligheid.”

Stel je voor, dat een ambtenaar dit schrijft aan de Raad van Ministers! Dit is werkelijk het toppunt. Als het Nederlandse volk dit hoort, vermoed ik toch wel, dat er een lichte verbazing zal zijn.

A. De eerste opwelling was ook werkelijk, dat dit niet aanging. Zoals ik zeg, is hij telegrafisch ontboden en toen zijn er natuurlijk heel harde woorden gevallen, waarop hij eigenlijk zijn brief heeft ingetrokken.

33231. De Voorzitter: Maar de zaak is gebleven zoals die was.

A. Neen, toen hebben we hem nog aanvullende instructies gegeven. U moet niet vergeten, dat het zo was, dat het Militair Gezag een reeks van instructies had gekregen. Men had het niet zo maar de wei in gestuurd en gezegd: gaat nu maar naar eigen goedgevonden militair gezag uitoefenen, maar het was gebonden aan een groot aantal besluiten. Ik herinner me, dat van *Boeyen* en ik naar aanleiding hiervan nog eens getracht hebben zekere punten, die zich toen voordeden, nader te regelen, zij het dan onder voorbehoud, dat de chef van het Militair Gezag zich ten slotte had te richten naar het Allied High Command.

33232. De Voorzitter: Ik heb de indruk, dat er niet zo heel veel veranderd is, als ik zie, dat er in Januari 1945 enige vergaderingen van de Ministerraad mede gewijd zijn aan het probleem van het Militair Gezag. Bovendien blijkt uit de correspondentie van de Ministers, die in het zuiden waren, dat de zaken in de laatste maanden van 1944 eigenlijk nog precies zo lagen. Het is mogelijk, dat de heer *Kruls* zijn verontschuldiging heeft aangeboden in die conferentie, maar blijkbaar heeft hij gezegd: Ik ga toch mijn gang.

33233. Jonkvrouwe **Wttewaall** van Stoetwegen: Ik vind het merkwaardig, dat *Montgomery* of het Allied High Command in die brief van 12 November 1944 helemaal niet voorkomt. Als dit toch op de achtergrond gespeeld heeft, begrijp ik niet waarom de heer *Kruls* zich de houding aanmatigde om te spreken over de populariteit van het Kabinet. Stel eens voor, dat onze ambtenaren dat tegen onze Ministers zeiden. Ze zouden, geloof ik, heel vreemd opkijken.

A. Zelfs met of zonder de bevoegdheden van het Allied High Command komt dit ook niet te pas.

33234. Jonkvrouwe **Wttewaall** van Stoetwegen: Het heeft helemaal niets met het Allied High Command te maken of onze Regering nu populair was, ja dan neen.

A. Neen, maar het was natuurlijk voor de Ministers wel moeilijk. Zij hadden allen hun eigen problemen. Ik geloof, dat zij daarbij niet altijd overleg pleegden met de chef staf of hem er althans in mengden, zoals het toch eigenlijk moest. Dat gaf natuurlijk ook wel eens frictie.

33235. De Voorzitter: Maar als er zulke dingen geschreven zijn, komen er natuurlijk moeilijkheden. De heer *Albarda* heeft hier b.v. verteld, dat, toen de Ministers-kwartiermakers in „Bosch en Ven” kwamen, er een officier uit Brussel kwam van het Militair Gezag, die zei: „Ik kom de vergaderingen van de Ministers bijwonen”. Daarop is hem medegedeeld, dat hij wel de mededelingen zou krijgen, die men nodig vond hem te geven, en dat men hem wel zou roepen, als men hem nodig had.

A. De heer *Albarda* was er niet bij, die zat toen in Londen. Ik ben daar ook geweest, maar hier weet ik niets van. Ik herinner mij wel, dat er een officier aankwam, die liaison-officier van het Militair Gezag werd genoemd, maar dat was de man, die de boodschappen overbracht. Een ondergeschikt officier. Ik zal niet tegenspreken, dat die man misschien gekomen was met aspiraties om de vergaderingen van de Ministerraad geregeld bij te wonen, maar dat is nooit gebeurd zonder onze nadrukkelijke toestemming.

33236. De Voorzitter: Maar als hij zo aangediend is, is dat ook weer een bewijs van de mentaliteit. Men heeft in het algemeen op dit gebied, niet alleen in die ueride, maar ook in de voorafgaande, toch wonderlijke verhoudingen te zien gekregen. De heer van *Heuven Goedhart* heeft een brief overgelegd, die hem op 10 Augustus 1944

geschreven is door mr. C. H. J. F. van *Houten*. Een brief, bijna zo groot als een boekdeel. Die mijnheer van *Houten* was een officier van het B.I. en ressorteerde derhalve onder de Minister van Oorlog. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik, gezien de inhoud van die brief, de correspondentie van een ambtenaar tegenover een Minister, welke Minister dan ook, nogal wonderlijk vind.

A. De heer van *Houten* van B.I. heeft een brief geschreven, die, geloof ik, heette: Van een Engelandvaarder aan een Engelandvaarder. Wij hebben toen een bespreking gehad met de heer van *Houten* en nog enkele andere leden van de staf van B.I. De heer van *Heuven Goedhart* en de heer van *Angeren* waren hier ook bij aanwezig. Ik had de heer van *Houten* nl. gezegd, dat hij ontslagen zou worden op grond van die brief. In een vergadering, waar de heer van *Heuven Goedhart* zelf bij was, is toen gezegd, dat de heer van *Heuven Goedhart* niet wenste, dat die brief op enigerlei wijze van invloed zou zijn op de dienstverhouding van de heer van *Houten*. Dat was een persoonlijke aangelegenheid tussen hem en de heer van *Houten*. Ik was daar ietwat verbaasd over. Ik heb gezegd: Waarom brengt u het voor, als het zuiver een privé-aangelegenheid is? Het is beter er dan niet over te praten. Maar dat doet u wel. De heer van *Heuven Goedhart* heeft toen, om welke reden weet ik niet, zeer pertinent verklaard, dat hij die brief volkomen als een privé-aangelegenheid wenste te beschouwen, waarvan wij kennis hebben genomen.

33237. De Voorzitter: Is het eigenlijk niet zo, dat het Kabinet in het najaar van 1944 in ontzaglijke mate aan gezag had ingeboet? In Januari 1945 heeft het dan ook de laatste adem uitgeblazen. Zou het Kabinet dit alles niet enigermate aan zich zelf te wijten hebben, nl. door gebrek aan krachtadig optreden? Want als dit soort van verhoudingen zich kan ontwikkelen, is het geen wonder, dat een Kabinet op de duur zijn gezag verliest.

A. Er waren wel verkeerde verhoudingen. Persoonlijke elementen spelen daar een grote rol bij. Ik heb in begin December — dus vóór dat die Kabinetscrisis ontstond — mijn ontslag al aangeboden. Ik geloof, dat het eigenlijk hierdoor kwam, dat men enigszins overspannen was door de gebeurtenissen en er langzamerhand te veel persoonlijke elementen in het geding waren gekomen. Als ik de zaak nu achteraf bekijk, kan ik niet zeggen, dat bepaald dit geval of een ander geval reden van ontwrichting was.

33238. De Voorzitter: Maar als men de gezagsverhoudingen, en met name de gezagsverhoudingen op het hoogste niveau, in goede banen wil houden, dan moet toch voor een Kabinet wel sterk de regel: principiis obsta gelden. Dat is, dunkt mij, eerste eis voor regeerkracht.

A. Men had toen geen mensen beschikbaar, dat moet u niet vergeten. Wij zaten wel heel krap in geschikte krachten. Het was dikwijls zo — ik heb het zelf ook enige malen medegemaakt —, dat wij moesten zeggen: Die kunnen wij niet gebruiken, dus we ontslaan ze. Maar dan bad men daarvoor in de plaats geen anderen. Er was een chronisch tekort aan mensen, dat zeer belemmerend werkte.

33239. De Voorzitter: Generaal *Kruls* heeft hier eigenlijk zeer te recht gezegd: Als de heren zo veel tegen mij hadden, hadden ze mij moeten ontslaan, maar dat hebben ze niet gedaan. Van zijn standpunt kan ik mij indenken, dat hij dat zegt.

A. Ik moet zeggen, ik heb *Kruls* natuurlijk van nabij meegemaakt, en hij heeft uitstekend werk verricht. *Kruls* was voor zijn functie werkelijk heel goed. In elk geval, als wij hem toen hadden geloosd, en daar ging het eigenlijk om, zouden wij niet geweten hebben wie hem zou kunnen vervangen. Hij had een zeer belangrijke post.

33240. De Voorzitter: Maar als men er van uitgaat, dat de heer *Kruls* het uitsluitend van die gezichtshoek heeft bekeken, dat hij de zaak in Nederland technisch zo goed mogelijk op gang heeft proberen te brengen, dan blijft daar nog het probleem van de gezagsverhoudingen, welke ontwricht raakten. Nu geloof ik, dat het het a b c van goed bestuur is, dat de gezagsverhoudingen in de eerste plaats goed moeten zijn, want elk goed beleid, op lager ambtelijk niveau gevoerd, raakt toch onherroepelijk in disorde, wanneer de gezagsverhoudingen in de hoogste regionen niet in orde zijn. Dat siepelt door en kan onder bepaalde omstandigheden zelfs tot revolutionnaire situaties leiden. Dit is een element, dat van nog groter belang is dan een technisch zo goed mogelijke voorziening.

A. Dat is ook zo. Aan de andere kant is het echter toch ook zo, dat men, wanneer men het Militair Gezag instelt en hem bijzondere

bevoegdheden geeft, wat het geval was, en het een grote mate van zelfstandigheid laat, wat ook het geval was, niet telkens kan ingrijpen in de dagelijkse uitvoering. Vroeger zijn hier met de opperbevelhebber ook wel eens moeilijkheden over ontstaan.

33241. De Voorzitter: Volkomen juist. Onder een staat van beleg, of het nu een gewone of een bijzondere staat van beleg is, heeft de opperbevelhebber of de chef staf — dat eist een goed beleid — er recht op, dat men, wanneer men hem eenmaal zijn vertrouwen heeft gegeven, hem, binnen de grenzen, welke de Regering trekt, zijn gang laat gaan, maar wat hier gebeurde was wat anders, hij ging nl. over de grenzen, die de Regering had getrokken, heen. De Regering wilde bepaalde dingen en er ontstond een strijd tussen de leiding van het Militair Gezag en de Regering en dat moet natuurlijk nooit gebeuren. De Regering moet, dat geloof ik stellig ook, in dergelijke verhoudingen de man, wie zij haar vertrouwen schenkt, een zo groot mogelijke bewegingsvrijheid laten. Maar als de Regering op een gegeven moment zegt: wij geven u die instructies, dan moet er geen discussie meer zijn. D.w.z. discussie mag er misschien wel zijn, maar dan moet er geen verzet zijn en dat was hier wel het geval.

A. Ja, was dat wel het geval? In de instructies, zoals *Kruls* die moest uitvoeren, was het voor sommigen van de Ministers ook wel eens moeilijk te wennen aan het optreden van het Militair Gezag. De Regering had ruime bevoegdheid verleend aan het Militair Gezag en bij de uitoefening daarvan wilden wij toch eigenlijk allen wel een woordje meespreken. En dat werd wel eens moeilijk.

33242. De Voorzitter: Dat betreft het beleid van de Regering. Men kan achteraf zeggen: de Regering heeft zich er te veel mee bemoeid, maar daar is de Regering verantwoordelijk voor. Degene, die die functie heeft, of dit nu de opperbevelhebber is of de chef staf Militair Gezag, heeft zich, als de Regering eenmaal gesproken heeft, al vindt hij dat volkomen ten onrechte, daarnaar te schikken. De Regering is dan voor het feit, dat zij zo iemand b.v. niet voldoende; vrijheid heeft gelaten, in normale verhoudingen verantwoording verschuldigd aan het Parlement. Ten slotte moet de Regering op eigen verantwoording bepalen hoever zij kan gaan. Als de Regering eenmaal bepaald heeft: tot zover, dan moet het ook zo gebeuren. Die verhoudingen nu lagen, naar mijn mening, scheef.

33243. De heer Koersen: Heeft de Regering wel steeds voldoende concreet omschreven hoever het Militair Gezag kon gaan, want in lid 2 van het Besluit D 60 staat duidelijk: „Wij behouden ons voor, telkens wanneer wij zulks wenschelijk oordeelen, te bepalen hoever het Militair Gezag die bevoegdheden zal uitoefenen.” Uit hetgeen generaal *Kruls* hier heeft gezegd, kreeg men de indruk, dat zijn bevoegdheden niet voldoende concreet omschreven waren, maar te algemeen gesteld, waardoor hij zijn instructies vrij ruim interpreteerde.

A. Er waren tal van besluiten genomen, waarbij die bevoegdheden geregeld werden. Men kon natuurlijk niet alles regelen, zodat er altijd een gedeelte van wat er gebeuren moest overbleef, waarvoor hij nadere instructies moest krijgen. Mijn indruk is, dat daarover in de beginperiode van het Militair Gezag niet zoveel moeilijkheden geweest zijn. Men dacht ook wel eens ten onrechte, dat het Militair Gezag verkeerd optrad. Dat kwam o.a. door gebrek aan contact. Om een voorbeeld te noemen: Men heeft mij eens verweten, dat het Militair Gezag brieven had gecensureerd. Ik wist er niets van. Achteraf bleek dit dan ook een misverstand te zijn, doordat er op een brief, die met een strookje dichtgeplakt was, een stempel van het Militair Gezag stond, welk stempel alleen nodig was voor het vervoer der brieven. Men was altijd klaar om te zeggen: Het Militair Gezag heeft dit of dat gedaan. Maar als men geval voor geval uitzocht, bleek vaak, dat overdreven werd en dat het ten slotte meeviel.

33244. De heer Koersen: Zijn er na dat geval met die brief van 12 November 1944 van generaal *Kruls* nog bepaalde maatregelen genomen, waardoor zijn bevoegdheden wat meer beperkt werden?

A. Ja, zoals ik reeds aanstipte, hebben de heer *van Boeyen* en ik toen een aanvullende instructie opgesteld. Kort daarop ben ik afgetreten, zodat ik niet meer weet, wat er verder mee gebeurd is.

33245. De Voorzitter: U bent in Februari 1945 afgetreden, niet waar? Maar in Januari 1945 was de situatie zo, dat de verhouding tussen Regering en Militair Gezag, welke men toen ook nog niet behoorlijk geregeld vond, één van de redenen was, waarom het Kabinet zijn ontslag heeft ingediend, en voor bepaalde Ministers ook

de reden was, waarom zij nog eens zelfstandig hun ontslag hebben ingediend.

A. Of dat de reden van de ontslagaanvraag geweest is, betwijfel ik.

33246. De Voorzitter: Verschillende Ministers hebben het hier gezegd, met name de heren *Burger*, *Albarda* en *van den Tempel*, die o.a. zeiden, dat zij in die periode o.m. drie dingen op hun hart hadden: De regeling met betrekking tot de Staten-Generaal, het feit, dat er geen Katholieke Ministers in het Kabinet zaten, en het feit, dat de gezagsverhoudingen ten opzichte van het Militair Gezag nog steeds niet geregeld waren. Ik meen, dat één van de Ministers hier ook nog verteld heeft, dat er in begin Januari een paar Ministerraden zijn geweest, waarin deze problemen ter sprake zijn gekomen. Maar blijkbaar kon men niet tot een besluit komen. De verhoudingen lagen blijkbaar zo, dat het niet mogelijk was tot een collectief en eensgezind optreden te komen.

A. Ik geloof, dat de voornaamste grief van de heren tegen het Militair Gezag was, dat men het te uitgebreide bevoegdheden gegeven had.

33247. De Voorzitter: Maar men kon toch elk moment die bevoegdheden beperken, want in het Besluit D 60 staat zeer duidelijk: „Wij behouden ons voor, telkens wanneer Wij zulks wenschelijk oordeelen, te bepalen, hoever het Militair Gezag die bevoegdheden zal uitoefenen.” (tweede lid van artikel 2). Verder staat er: „Het Militair Gezag richt zich voorts bij de uitoefening van zijn bevoegdheden naar Onze instructiën.” Als men het daarover eens was geworden en tot een besluit had kunnen komen, had men die bevoegdheden kunnen beperken.

A. Ik herinner mij geen enkel geval, waarin men zei: Wij wensen, dat deze of gene bevoegdheid van het Militair Gezag wordt ingetrokken. Dat heeft zich nooit voorgedaan. Het intrekken van bevoegdheden van het Militair Gezag heeft de Regering aan zich gehouden, met het oog op het geleidelijk liquideren van dit apparaat.

33248. De Voorzitter: Er waren b.v. in het zuiden Ministers, die zelf iets wilden doen, en dat leidde tot grote moeilijkheden met het Militair Gezag. Het uitte zich zelfs in gevallen als het volgende. Het Departement van Sociale Zaken wilde in Eindhoven een pied à terre hebben en toen men een bordje — Departement van Sociale Zaken — op de deur wilde maken, verzette het Militair Gezag zich daartegen. Deze kinderachtigheid typeert toch de mentaliteit. De heer *Burger* wilde in 's-Hertogenbosch een apparaat maken, dat steunde op de provinciale griffie. Dat heeft ten slotte slechts doorgang kunnen vinden, nadat er een soort personele unie tussen het bureau van de Minister en een desbetreffende sectie van het Militair Gezag tot stand was gekomen. Op deze wijze is dat probleem toen opgelost.

A. De heer *Burger* heeft dat voornemen niet aan de Minister-raad voorgelegd. Hij heeft dat eigener beweging gedaan, waaruit moeilijkheden zijn ontstaan.

33249. De Voorzitter: Het ligt natuurlijk min of meer in de rede, dat, wanneer een Kabinet over twee landen verdeeld is, de leden een grotere zelfstandigheid moeten hebben. De Ministers, die in het zuiden zaten, hebben stuk voor stuk de behoefte gevoeld een apparaat achter zich te hebben, hetgeen ik ook volkomen begrijpen kan, want een Minister, die daar alleen vertoeft, is machteloos. De heren, die daar geweest zijn, hebben allen wrijvingen met het Militair Gezag gehad. Wij hebben dat van de heer van *Heuven Goedhart* gehoord, van de heer *Burger* en van de heer *van den Tempel*. Vanmorgen heeft de heer *Albarda* nog een voorbeeld gegeven van de moeilijkheden, welke hij had en die hij ook in de Ministerraad heeft besproken. Als nu al vier Ministers klagen, dat zij hun functie niet hebben kunnen uitoefenen, omdat het Militair Gezag daaraan moeilijkheden in de weg heeft gelegd, dan zou ik zeggen, deugt er iets niet in de verhouding tussen Militair Gezag en de Ministers. Ik laat helemaal buiten beschouwing, wie er nu ten slotte technisch gesproken gelijk heeft gehad. Misschien heeft de chef staf van het Militair Gezag in deze gevallen technisch volkomen gelijk gehad, maar ik vind, dat de gezagsverhoudingen ten slotte voor moeten gaan. Wanneer de Ministers menen, dat het anders moet dan de chef staf Militair Gezag het doet, dan hoort de wil van de Regering door te gaan, zelfs al is haar mening fout. Voor de eventuele fout is de Regering dan later verantwoordelijk.

A. Dat waren de kwartiermakers.

33250. De **Voorzitter**: Ja, maar dat waren loch ook Ministers.

A. Ik denk, dat de controverse ontstond in de periode, waarin de Regering nog in Londen zetelde. De bezoeken aan ons land werden niet gebracht met de uitgesproken bedoeling ons hier te vestigen, maar droegen een meer informatorisch karakter. Het lag toen zeker niet in de bedoeling, dat de Regering al in de eerste dagen in Nederland was. En, ik zeg nogmaals, ik geloof, dat de chef staf van het Militair Gezag het daar roerend mee eens was.

33251. De **Voorzitter**: Neen, maar dan blijft toch nog de kwestie, dat verschillende Ministers — ik heb er hier nu vier genoemd — meenden, dat zij zelfstandig wat konden doen. Ten rechte of ten onrechte, dat laat ik nu even buiten beschouwing. Maar de leden van het Kabinet meenden, dat ze wat konden doen. Dat wordt hun mosilijk en in sommige gevallen zelfs onmogelijk gemaakt door een endergeschikte ambtenaar.

A. Maar aan de andere kant geloof ik, dat de Ministers, die dat wilden, dit beter in de Regering hadden kunnen bespreken en niet incidenteel, als zij hier kwamen.

33252. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik, maar dan kan de kern van de zaak liggen in de volmacht, waarmee deze Ministers naar het zuiden zijn gegaan. Dat komt dan echter ook weer voor rekening van het Kabinet. Men kan het Kabinet dan het verwijt maken, dat het zich niet voldoende rekenschap gegeven heeft van de mogelijkheden, die deze Ministers hier zouden kunnen hebben. Ten slotte is het toch zo, dat men toen niet kon regeren zoals in normale tijden, waarin men elke Maandag bij elkaar komt en elke belangrijke kwestie onderling besproken wordt. In oorlogstijd moet men aan bepaalde Ministers wel eens bepaalde bevoegdheden geven. De heren *van Rhijn* en *Steenberghe* hebben op de 13de Mei 1940 zelfs op eigen initiatief het Regeringsgezag aan de heer *Winkelmann* overgedragen. In bijzondere omstandigheden kan een bijzondere bewegingsvrijheid ook voor de afzonderlijke Ministers nodig zijn.

A. Ja. Ik geloof, dat de zaak zo ligt, dat het verband door de omstandigheden eigenlijk te los geworden was en daardoor niet voldoende overleg kon worden gepleegd.

33253. De **Voorzitter**: Ik heb de indruk gekregen, dat het verband in tweeërlei opzicht los geworden was, in de eerste plaats territoriaal gezien, omdat men verspreid was, en ten tweede, omdat politiek gesproken de binding in het Ministerie zelf een heel eind op weg was opgelost te worden.

A. Ja. Het Kabinet is een hele tijd demissionair gebleven. Men was natuurlijk op het laatst al enigszins met lamheid geslagen, vóór dat het eigenlijke ontslag kwam.

33253. De **Voorzitter**: Alles bij elkaar is het geen opwekkend beeld van de leiding, die een Regering geeft op het moment van de bevrijding van een land.

A. De opzet van het gehele Militair Gezag en het overleg met de geallieerden lieten niets te wensen. Integendeel, de geallieerden waren zeer ingenomen met de wijze, waarop wij de zaak hebben aangevat. Daarmee hebben wij nooit enige moeilijkheid gehad. Er waren intern wel moeilijkheden, maar de gang van zaken als zodanig was wel in orde.

33255. De **Voorzitter**: Ja, dat begrijp ik. De geallieerden hadden ten slotte met een bepaald Nederlands orgaan te maken, t.w. liet Militair Gezag. Maar eigenlijk is het zo, dat de geallieerden te maken kregen met het orgaan, dat in de onderlinge strijd — Regering— Militair Gezag — boven kwam. Wanneer die verhouding anders was geweest en de geallieerden meer met de Nederlandse Regering te maken hadden gekregen, hadden ze dat waarschijnlijk ook geaccepteerd. Het lag dus meer aan de interne Nederlandse verhoudingen, wie in laatste instantie de exponent werd van het Nederlandse gezag tegenover de geallieerden. De geallieerden stonden waarschijnlijk op het standpunt: als we maar een exponent hebben.

A. Neen, de geallieerden waren er bepaald op gesteld, dat die exponent het Militair Gezag zou zijn.

33256. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen als instantie, waarmee hun militaire instanties konden spreken, maar ten slotte had het Militair Gezag in veel sterkere mate door de Regering gedirigeerd kunnen

worden. Die figuur zou mogelijk geweest kunnen zijn. Maar nu had men een Militair Gezag, dat met de geallieerden sprak en dat, naar mijn mening, zeer onvoldoende gedirigeerd werd door de Regering. Dat zal echter de geallieerden weinig geïnteresseerd hebben, want zij hadden alleen met die exponent te maken en of die exponent nu zelfstandig, dan wel volgens behoorlijke gezagsverhouding door de Regering gedirigeerd, optrad, zal hun weinig hebben kunnen schelen, omdat dat een intern Nederlandse zaak was. Omdat het een zuiver Nederlandse zaak is, interesseert het de Parlementaire Enquêtecommissie echter wel.

A. De geallieerden hebben nooit over zaken, bezet Nederland betreffende, rechtstreeks met de Regering overlegd.

33257. De **Voorzitter**: Ik kan mij heel goed indenken, dat de geallieerden zeiden: het orgaan, waarmee wij bespreken, is het Militair Gezag. 'Desondanks kan de verhouding Militair Gezag—Regering toch zo zijn, dat het Militair Gezag in belangrijke zaken behoorlijk ruggespraak houdt met de Regering en dat de Regering op elk moment de touwtjes in handen heeft. Met andere woorden, dat het Militair Gezag in belangrijke zaken tegenover de geallieerden optreedt, zoals de Regering dat wenst.

A. Ja, natuurlijk met inachtneming van de bijzondere bevoegdheden, die ze toch gekregen hadden.

33258. De **Voorzitter**: Die men echter steeds door nieuwe instructies kon wijzigen of beperken.

A. Ja, maar uiteraard waren die instructies vrij ruim.

33259. De **Voorzitter**: Ik geef toe, dat een goed beleid meebrengt, dat men een dergelijk orgaan, evenzeer als een opperbevelhebber, een grote armslag moet laten, ongetwijfeld; daarentegen maak ik bezwaar tegen het feit, dat, wanneer de Regering op een gegeven moment zegt: wij wensen dat dit zal gebeuren, het Militair Gezag dan niet alleen een eigen politiek gaat voeren, maar er zelfs in slaagt die politiek door te voeren. Daar gaat nu juist mijn bezwaar tegen.

A. Ik weet niet of dit inderdaad gebeurd is. De verhoudingen waren vervelend en moeilijk. Er was een grote verwijdering merkbaar. Maar of nu de Regering bepaalde dingen wenste, die het Militair Gezag niet deed, weet ik niet.

33260. De **Voorzitter**: Ik noemde reeds het voorbeeld, dat vier Ministers — van een Kabinet, dat al een aantal vacatures had —, wat dus geen kleinigheid is, ernstige grieven hadden tegen de wijze, waarop hun bestuursdaden doos het Militair Gezag doorkruist werden.

A. Het Militair Gezag stelde zich op het standpunt: Gij, Regering, hebt mij afgevaardigd om, zolang gij in Londen zijt, voor u met het Allied High Command de zaken te regelen en wij kunnen niet verklaren, dat er tweeërlei vertegenwoordiging van de Regering optreedt, nl. dat u eigener beweging hier ook bestuursdaden gaat verrichten. Dat wil zeggen niet de Regering, maar de Ministers.

33261. De **Voorzitter**: In Januari 1945 is het Kabinet demissionair geworden. Kunt u ons vertellen, hoe dat gegaan is?

A. Ja. Het Kabinet zag nogal op tegen collectief aftreden, want daar zaten natuurlijk consequenties aan vast. In Januari heeft het de heer *Gerbrandy* machtiging gegeven om collectief het ontslag van het Kabinet aan te bieden. Het ontslag van de heer *Burger* staat daarbuiten, dat is een punt op zich zelf.

33262. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat dat vlak vóór het ontslag van de heer *Burger* was. De voorstelling, die wij er op dit ogenblik van hebben, is, dat het ontslag van de heer *Burger* op 24 Januari geweest is en dat op 23 Januari het collectieve verzoek om ontslag uitgegaan is.

A. Ik denk, dat dat niet eerder heeft plaats gevonden.

33363. De **Voorzitter**: Maar in ieder geval toch daarvóór?

A. Ja. Toen op een bepaalde datum het ontslag van de heer *Burger* plaats had, werd ons op die zelfde datum door de heer *Gerbrandy* meegedeeld, dat hij het ontslag van het gehele Kabinet had aangeboden.

33264. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat er een machtiging aan de Minister-President om het ontslag van het gehele Kabinet aan te bieden lopende was, die hij op die dag geëffectueerd heeft?

A. Ja.

33765. De **Voorzitter**: Daarop is nog een apart ontslagverzoek gekomen van de heren *Albarda* en *van den Tempel*.

A. Ja, omdat zij het ontslag van de heer *Burger* niet gerechtvaardigd vonden. Dat was dus meer een adhaesiebetuiging met de heer *Burger*. Dat ontslagverzoek was echter niet meer maatgevend, omdat toen het collectieve ontslag al was ingediend.

33266. De **Voorzitter**: Moet ik uit de vorm van de mededeling, die u doet, afleiden, dat de andere heren het ontslag van de heer *Burger* en de vorm, waarin het gebeurd was, wel gerechtvaardigd vonden?

A. Neen.

33267. De **Voorzitter**: U was dus ook van oordeel, dat die methode tamelijk uitzonderlijk was in onze staatsrechtelijke geschiedenis?

A. Ja, enigszins uitzonderlijk!

33268. De **Voorzitter**: Het Kabinet is toen als demissionair Kabinet nog voort blijven bestaan tot, ik meen, 23 Februari en toen bent u ook afgetreden?

A. Ja. Ik had er al enige malen op aangedrongen eerder af te treden, maar op speciaal verzoek, omdat het Kabinet toch collectief af zou treden, heb ik gewacht tot Februari.

33269. De **Voorzitter**: U zegt, dat u al enige malen op ontslag had aangedrongen. Had u daar een speciale reden voor?

A. Ja, ik vond, dat het niet langer ging, zoals het nu was ten opzichte van de opvattingen en regelingen ten aanzien van het Militair Gezag. Men kon toch niet telkens over allerlei voorvallen blijven strijden. Ik stond op het standpunt, dat men zich in Londen daarover duidelijk uit moest spreken, doch dit probleem bleef achterwege. Ik voelde mij verantwoordelijk voor het Militair Gezag als militaire organisatie, hoewel het van de aanvang af de opzet was, dat de andere Ministers nieder verantwoordelijk waren. Er waren diverse afdelingen bij het Militair Gezag, die de andere Ministers aangingen en wier ambtenaren in die afdelingen zitting hadden. Wanneer er iets te bespreken was, zou dat geschieden in overleg met of via de Minister van Oorlog, wat niet voldoende gebeurde.

33270. De **Voorzitter**: Maar waarin bestond uw onbevredigdheid? Bestond die uit het feit, dat de andere Ministers, zoals ik zoëven met voorbeelden heb aangetoond, zich eigen bevoegdheden aanmatigden, eigen werk deden naast het Militair Gezag, of vond u ook, dat het Militair Gezag te ver ging tegenover de wensen van de Regering?

A. Mijn onbevredigdheid bestond hierin, dat de ambtgenoten m.i. onvoldoende vertrouwen schonken aan het Militair Gezag. Ik stond meestal aan de kant van het Militair Gezag.

33271. De **Voorzitter**: Dat is dus ook een verklaring van het feit, dat men in het Kabinet niet gemakkelijk tot een eensgezinde politiek kon komen.

A. Ja. Van begin af aan waren de meningen over het Militair Gezag al enigszins verdeeld.

33272. De **Voorzitter**: Maar u vond toch ook, dat het optreden van de leider van het Militair Gezag in de eerste tijd te ver ging. Het culminatiepunt was die brief van 12 November 1941, op grond waarvan generaal *Kruls* ernstig onderhouden zou worden. Maar in de rapporten van latere datum, van December b.v., die wij hier hebben, komen weer passages voor, waaruit blijkt, dat bij de chef staf Militair Gezag dezelfde geest nog leefde.

A. De mensen waren allen enigszins geprikkeld. Hor dan ook, die brief van 12 November 1944 had voor ons een reden kunnen zijn om te zeggen: Wij ontslaan de chef staf Militair Gezag. Men heeft dat niet willen doen, met het oog op de vele consequenties, die daar-

aan vastzaten. Men heeft genoeg genomen met het bakzeil halen van de heer *Kruls*. Daarmee was die zaak van de baan op dat momert. Men kon daar toch niet verontwaardigd over blijven, toen dat besluit eenmaal genomen was.

33273. De **Voorzitter**: De figuur bij het Militair Gezag was zo, áat de chef staf niet uitsluitend verantwoordelijk was aan de Minister van Oorlog, maar aan de Regering. Dat is dus hetzelfde als het geval was met de opperbevelhebber in de periode 1939—1940?

A. Ja.

33274. De **Voorzitter**: Maar in de praktijk was het waarschijnlijk zo — wat ook voor de hand liggend is —, dat de Minister van Oorlog in vele gevallen namens de Regering optrad tegenover de chef staf?

A. Ja, dat moeit ook, maar dat gebeurde nu juist niet altijd. Dat is één van mijn grieven. Het gevolg daarvan was, dat ik de toestand niet meer kon overzien.

33275. De **Voorzitter**: Het had ook zo geregeld kunnen zijn, dat men die bevoegdheid gegeven had aan de Minister-President.

A. Zeker. Ik heb dat zelf voorgestaan, omdat er zoveel onderwerpen van algemene aard waren, die niets met het Ministerie van Oorlog te maken hadden.

33276. De **Voorzitter**: Was dat intern eigenlijk wel behoorlijk geregeld? Volgens het Koninklijk besluit was de chef staf verantwoording verschuldigd aan de Kroon en kon hij bij Koninklijk besluit aanwijzingen krijgen. Had men nu voor het dagelijks contact positief in de Ministerraad een Minister aangewezen, die namens de Regering de zaken met de chef staf Militair Gezag kon behandelen?

A. Ja, dat was de Minister van Oorlog.

33277. De **Voorzitter**: Dus daar was een uitdrukkelijk besluit over genomen?

A. Ja, dat stond vast en de correspondentie ging via het Ministerie van Oorlog naar de andere Ministers.

33278. De **Voorzitter**: Het was dus positief geregeld?

A. Ja.

33279. De **Voorzitter**: Waar hebt u van September 1944 tot Februari 1945 meestal vertoefd?

A. In Londen. Enige malen ben ik naar Brussel geweest en later ben ik naar Oisterwijk gegaan. De langste tijd was ik echter in Londen.

33280. De **Voorzitter**: Maar in Oisterwijk kon u toch niet veel departementale werkzaamheden verrichten, want daar had u ook geen apparaat.

A. Neen, in Oisterwijk had ik daar natuurlijk geen apparaat voor. Ik hield daar besprekingen met het Militair Gezag — de eerste tijd in Brussel, later in Oisterwijk.

33281. De **Voorzitter**: Maar het Militair Gezag kwam pas in April 1945 uit Brussel naar Nederland, niet waar?

A. Ja, maar vóór die datum waren al enige afdelingen van het Militair Gezag in Nederland.

33282. De **Voorzitter**: Dat waren vooruitgeschoven posten, maar de chef van de staf zat nog in Brussel. Deze is eerst in April 1945 naar Breda gekomen.

A. Ja, maar de heer *Kruls* kwam voordien regelmatig naar Brabant. Ik heb hem ook herhaaldelijk gesproken in Oisterwijk. Er waren natuurlijk nog meerdere zaken, die in Londen geregeld moesten worden. Ik verdeelde derhalve mijn tijd zo goed mogelijk. In die periode zijn we ook naar Versailles gegaan.

33383. De **Voorzitter**: In de eerste tijd bedoelt u?

A. Ja, in 1944.

33284. De **Voorzitter**: Ik ben hiermede aan het einde gekomen van datgene, wat ik u te vragen had. Hebt u zelf nog iets mede te delen, dat u voor ons van belang acht?

A. Neen, ik geloof het niet. Er zijn misschien enkele punten, die nog niet helemaal opgehelderd zijn. Ik kan u alleen nog zeggen, dat de laatste periode, die wij meegemaakt hebben, een ontzaglijk moeilijke periode was. Dat er in die sfeer wel eens vervelende dingen gebeurden, is u, geloof ik, wel duidelijk geworden.

33285. De **Voorzitter**: Ja, ik begrijp volkomen, dat het een uitermate moeilijke tijd was, toen de oorlog in Nederland woedde en de Ministers verspreid waren. Het feit, dat men politiek in een phase was geraakt, dat men geen homogeen team meer vormde — althans zo zie ik het — maakte alles buitengewoon moeilijk. Dat kunnen allemaal verklaringen zijn van het feit, waar wij het over eens zijn, dat de gezagsverhouding Regering—Militair Gezag niet was, zoals ze behoorde te zijn. Dat meent u zelf toch ook?

A. Ja, maar daar kwam bij de grote teleurstelling, dat het zo lang duurde. Het maakte wel enig verschil op de houding, dat een apparaat, waarvan men meende, dat het binnen enkele weken verdwenen zou zijn, zovele maanden moest blijven voortduren.

De **Voorzitter**: Ja, dat kan ik me voorstellen.

Ik dank u zeer voor de inlichtingen, welke u ons verstrekt hebt en ik sluit hiermede het verhoor.

O. C. A. VAN LIDTH DE JEUDE.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 10 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JOHANNES REGNERUS MARIE VAN ANGEREN,
oud 54 jaar, wonende te Wassenaar, lid van de Raad van State,
oud-Minister van Justitie.

33286. De **Voorzitter**: De commissie heeft de vorige keer met u gesproken over punt o van het Enquêtebesluit, dat betrof de moeilijkheden in de Londense Kabinetten en de aan leden van deze Kabinetten verleende ontslagen. Wij zouden thans met u gaarne willen spreken over het punt, dat tegelijkertijd behandeld wordt, te weten punt j: de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militair Gezag en de uitvoering daarvan. Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de de vorige keer door u afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Wij zouden, dunkt mij, het beste kunnen beginnen met de voorbereiding van de organisatie van het bestuur. Als ik het goed begrepen heb, hebt u daar nogal enige bemoeiing mee gehad. De materie ressorteerde in hoofdzaak onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken, maar ik veronderstel, dat het Ministerie van Justitie er toch ook wel het een en ander mee te maken heeft gehad.

Misschien kunt u ons een globaal overzicht geven van de problemen, welke zich daarbij hebben voorgedaan. In het bijzonder van de meest markante problemen, die ook later bij de Kabinetscrisis van 1945 een rol hebben gespeeld. Ik weet wel, dat u toen reeds als Minister was afgetreden en wederom secretaris-generaal van het Departement van Justitie was. De eerste tijd van de voorbereiding van de bestuursvoorziening hebt u echter in uw kwaliteit van Minister meegemaakt en daarna is, vermoed ik, uw bemoeienis als secretaris-generaal er mede toch nog wel van die aard geweest, dat u over het verloop van zaken wel een en ander kunt vertellen.

A. Ten aanzien van het laatste zal ik u moeten teleurstellen, omdat ik van die Kabinetscrisis van 1945 weinig zal kunnen vertellen.

U bedoelt toch de hele overgang, de verwisseling van de verschillende mensen, die toen op het lijstje stonden, o.a. mijn Minister, nl. de heer van *Heuven Goedhart*, de heer *Burger* en uiteindelijk het heengaan van allemaal en de vervanging door het laatste Kabinet van *Gerbrandy*?

33287. De **Voorzitter**: Zo bedoelde ik het eigenlijk niet. Ik dacht niet in de eerste plaats aan de Kabinetscrisis zelf, maar meer aan het verloop van de voorbereiding van de bestuursvoorziening tot aan die crisis, waarop deze materie ten slotte ook weer van invloed is geweest. En dat hebt u waarschijnlijk wel van dichtbij meegemaakt?

A. Toen de heer van *Heuven Goedhart* Minister werd, heeft hij veel zelfstandiger gewerkt dan de heer *Gerbrandy*. Hij sprak veel minder over zaken in de Ministerraad en over wat zich daar afspeelde dan de heer *Gerbrandy* dat deed. Ik was natuurlijk eerst zelf Minister geweest en volkomen op de hoogte met wat zich daar moest afspelen, zodat hij in het begin de zaken wel met mij besprak. Maar daarna was hij veel minder mededeelzaam. Hij had kennelijk mijn hulp niet zo nodig en deed het dus tamelijk zelfstandig.

Van wat zich toen aan mijn Ministerschap heeft afgespeeld in de Ministerraad, ook ten aanzien van de bestuursvoorziening, kan ik u dan ook betrekkelijk weinig vertellen. Dat is wat mij dan bleek uit stukken of dingen.....

De **Voorzitter**: Ja, dat bedoelde ik eigenlijk meer.

A. Van de brandende kant — om het zo te zeggen — kan ik u heel weinig vertellen.

De **Voorzitter**: Dat begrijp ik.

A. Als u het goedvindt, dan zou ik graag met een enkel woord de indrukken geven, die nog bij mij leven ten aanzien van de ontwikkeling van die bestuursvoorziening.

Vóór mijn benoeming tot Minister was de heer van *Boeyen*, de toenmalige Minister van Binnenlandse Zaken, al druk bezig met het ontwerpen van voorzieningen. Mij was door de heer *Gerbrandy* opgedragen hem daarbij juridisch-technisch zoveel mogelijk ter zijde te staan. Het was voor de heer van *Boeyen* geen dagelijks werk om voorschriften te maken en mijn werk was dat wel, dus het was heel gewoon, dat ik aan hem werd toegewezen.

De moeilijkheid was van het begin af aan, dat de heer van *Boeyen* tamelijk uitgesproken ideeën had. Zoals u weet, was de heer van *Boeyen* iemand, die als mens buitengewoon te waarderen was. Het was echter doodvermoeiend, besprekingen en overleg met hem te voeren, want hij was stokdoof. Hij had toen nog geen toestel, waarmee hij kon horen, en dus moest alles met hem worden beschreeuwd. Dat was natuurlijk niet heel nuttig om een zaak te behandelen. Bovendien ging hij van het, overigens juiste, standpunt uit, dat zaken in de Ministerraad, althans via zijn mond, mij niet mochten bereiken, zodat het voor mij altijd heel moeilijk was om, wanneer hij overleg had gepleegd, precies te weten wat hij wilde. Het was dus nogal zware arbeid. U hebt gezien, dat er vele ontwerpen van eerste en tweede bestuursvoorzieningen gemaakt zijn en er talloze nota's gewisseld zijn. Ik wil u eerlijk zeggen, dat ik mij op het ogenblik niet meer in staat acht u een duidelijk en een zuiver beeld te geven van de ontwikkeling. Ik weet niet of u alles bij elkaar hebt gezien op het gebied der nota's, maar ik geloof, dat het al gauw een flinke stapel zal zijn, wanneer u volledig geoutilleerd bent met alle stukken, die er gewisseld zijn.

33288. De **Voorzitter**: Ik weet niet of we alle stukken hebben, maar we hebben er wel heel wat en daaronder ook een vrij groot aantal ontwerpen. Op het eerste gezicht lijkt het vrij moeilijk om daar de lijn in aan te brengen, dat wil zeggen om ze zo achter elkaar te plaatsen, dat men kan zeggen: dat stuk is in dit stadium aan de orde geweest en dat ontwerp is in dat stadium aan de orde geweest. Denkt u, dat er iemand is uit de Londense tijd, die, wanneer hij de stukken, welke wij hebben, zou zien, in staat zou zijn om daar orde in te brengen, dat wil zeggen chronologische orde? Denkt u, dat er iemand is, die dat kan?

A. Ik vrees van niet. Ik kan niet helemaal beoordelen, wat u hebt, maar ik geloof, dat, wanneer u alles, wat over bepaalde ontwerpen, die, vóórdat zij tot stand kwamen, getypt, nog eens verbeterd en weer getypt, geagendeerd, enz. zijn, bij het Departement, waar ik zoveel jaren gezeten heb, zoudt verzamelen, u die ontwerpen, hoe nauwkeurig de commissie en het secretariaat ook werken, niet zoudt aantreffen in de vorm, welke voor u ter bestudering van de ontwikkeling der totstandkoming dienstig zou kunnen zijn en waarin u derhalve, naar het mij voorkomt, bevrediging zou kunnen vinden. Die ontwerpen en ontwerpjes zijn ook niet allemaal verantwoord. Het klinkt misschien heel vreemd, dat ik dit zeg, maar dikwijls moest men op korte termijn iets maken en dat werd dan ingediend. Er was een Ministerraad of een Commissie Terugkeervergadering; men zat zonder materiaal en men diende dan zelf iets in als uitgangspunt voor de bespreking van een bepaald onderwerp. Men ging er dan van uit, dat dit aanleiding zou geven tot een verhelderende discussie. Natuurlijk is een dergelijk ontwerpje niet een stuk, waarvoor ik de verantwoording zou kunnen nemen. Als ik een opmerking zou mogen maken, President, dan is het deze. Het doorwerken van al die voorbereidende bescheiden levert een moeilijkheid op voor de Commissie en, als ik het eerlijk mag zeggen, ook een gevaar voor degenen, die

er destijds aan gewerkt hebben, omdat men misschien aan de hand van een bepaald artikel of van een bepaald ontwerp, dat men in een dossier als door hem ontworpen aantrijft, conclusies zou gaan trekken omtrent bij hem persoonlijk destijds levende opvattingen en misschien nog levende inzichten omtrent ons toekomstig Staatsbestel. Aan de andere kant is het voor de commissie ook een bezwaar, dat men niet volledig is en dat men de zaken niet in de juiste volgorde ziet of dat men de indruk krijgt van: deze man, die dit geschreven heeft, heeft de juiste opvattingen vertolkt, omdat hij in Londen een bepaalde opmerking, mededeling of suggestie naar voren heeft gebracht. Het is moeilijk dit op de juiste wijze uit te zoeken.

Misschien mag ik een parallel in dezelfde vorm ten aanzien van parlementair toezicht op het beleid van een Minister trekken. Gesteld eens, dat een lid der Kamer tot een Minister zei: „Kijk eens, u komt nu met een belangrijk ontwerp van wet, maar u hebt ons niet in staat gesteld om eens allemaal na te gaan, welke nota's hierover bestaan en welke verschillen van mening er over onder andere in de Ministerraad zijn geweest. Ik weet van die verschillen het een en ander af — niet dat ik de notulen van de Ministerraad heb —, maar ik heb toevallig op de stukken de hand kunnen leggen. Nu staat u hier als waarheid voor te dragen: zus en zo, maar weet u wel, dat u zes maanden geleden precies het tegenovergestelde als de zuivere waarheid hebt beweerd?" Voelt u wel, hier schuilt voor uw onderzoek de grote moeilijkheid.

Wij waren allemaal met onze drukke arbeid bezet. Wat we deden, poogden wij zo goed mogelijk te doen. We wilden niet teruggaan naar Nederland zonder iets. Men kon ook van het standpunt uitgaan: Waarom zullen wij ons zo druk maken? Zullen we niet naar Nederland gaan en Gods water maar over Gods akker laten lopen? Dat was natuurlijk veel gemakkelijker geweest en wij waren misschien ineens van de verantwoording af geweest. Dit standpunt hebben wij niet ingenomen. Wij hebben geprobeerd om er van te maken, wat er van te maken was, en iets goeds te maken. Mede aan de hand van de berichten, die ons toen bereikten. Twee dingen zijn van de grootste invloed geweest. Op de eerste plaats: wat leeft er, vooral onder de jongeren, in Holland? De Kamer was in 1937 gekozen en er waren zoveel jonge kiezers bijgekomen.

Men had in Nederland heel wat meegemaakt. Wij zouden misschien hebben kunnen uitgaan van de presumptie, dat de bezetting tussenbeide was gekomen en dat daarom de termijn van de Grondwet intussen niet gewerkt had. Strikt juridisch was deze stelling kwalijk houdbaar, want het was een presumptie, die wij zelf zouden hebben verzonnen. Open bleef dan de vraag: Zou dit aanvaard worden in Nederland? Zijn er in Nederland niet zodanige stromingen, waaruit stemmen zullen opgaan, die zeggen: „Hebben wij daarvoor gevochten, moeten wij terugvallen op het oude?"

Dat was ook ongeveer het geluid, dat zo nu en dan gehoord werd. Daarmede moesten wij rekening houden. Het beeld, dat wij — althans ik — van de Kamer, van de gemeenteraden en van de Provinciale Staten hier in Nederland kregen, was niet gunstig. Behalve de N.S.B.-ers, waarvan er velen waren, werd dat beeld ongunstig beïnvloed door het feit, dat er velen waren afgevoerd. De berichten waren zo, dat praktisch de halve Kamer was weggevoerd. Met al deze problemen had men rekening te houden en men heeft getracht dit alles toch nog zo goed mogelijk op te lossen. Zo moet u dit vooral zien. Twee dingen wilde ik dus zeggen en ik bedoel dat niet kritisch of onvriendelijk, maar ik zou u dit toch wel willen voorhouden; weest u voorzichtig met het beoordelen van de stukken, die vóórgeschiedenis zijn. U zult waarschijnlijk, als u de hand zoudt leggen op de notulen van de Ministerraad of op de verslagen van de besprekingen van de Commissie Terugkeer, daaruit zien, dat allen, die daar waren (4 of 5), na een paar dagen terugkwamen en zeiden: „Ik heb dat toen wel zo met kracht beweerd, maar ik heb er eens over geslapen en kom er op terug." Of mogelijk vindt u dat niet in die stukken, ook niet in de notulen, als u ze zou nebben, want u weet zoals het met notulen gaat, de zaak wordt daarin medegedeeld, maar de intenties worden zelden genoemd. Dat men er toch niet uitkomt, daarvan durf ik bijna zeker te zijn. Het zou ook anders uiterst gevaarlijk worden, zou ik zeggen, om voorbereidende besprekingen te voeren. Het zou toch uiterst gevaarlijk zijn, indien men achteraf zou kunnen zeggen: Minister, ambtenaar of wie u ook zijn moogt, u hebt uw best wel gedaan, maar kijk eens, we hebben ontdekt, dat u toan dit hebt geformuleerd en toen dat hebt verklaard en ten slotte dit aan de pers hebt medegedeeld.

De Voorzitter: Ik geloof, dat dit voor ons zeer waardevolle opmerkingen zijn.

A. Ik moet u eerlijk zeggen, dat mij dit zeer na aan het hart ligt, omdat ik, als ik mag spreken van een fout, die fout waarschijnlijk

ook had gemaakt, als ik bij u in de commissie had gezeten. Als u met ons in die tijd meegeleefd had, dan zoudt u zeggen: Ik begrijp het, dat is een aangelegenheid, die ik op kousenvoeten moet benaderen, om het zo maar eens uit te drukken. Ik hoop, dat u mij mijn openhartigheid niet kwalijk neemt. Ik heb het naar mijn beste weten gezegd en dat zeg ik ook ten behoeve van de andere heren. Ik zelf heb in dezen niet de belangrijkste rol gespeeld. Bij mij is het voor het grootste deel technisch geweest. Maar dat neemt niet weg, dat ik dat zo aanvoel en het mijn plicht achtte u dit even te zeggen.

De Voorzitter: Het komt mij voor, dat u ons op dit punt een belangrijke handleiding geeft. Uw betoog bevat stellig zeer juiste elementen.

A. Ik heb u al gesproken, President, hoe ons die berichten bereikten uit Nederland. Ik herinner mij nog, dat in dezen ook sprake was van uit socialistische kringen opkomende stemmen om ingrijpende wijzigingen en over het niet kunnen terugvallen op het oude partij-apparaat.

Ter wille van de mogelijkheid van beraad wenste men zelfs na de bevrijding voor hergroepering van het Nederlandse volk een partij-loze periode van één jaar, met kansen voor de jongeren. Wij hebben geprobeerd in dezen iets nieuws te ontwerpen en er in de latere ontwerpen ook rekening mee te houden, totdat plotseling veel later de berichten heel anders werden. Ook mensen met jarenlange ervaring, zoals *Albarda*, en ook *van den Tempel*, een man, die ik buitengewoon graag niocht, maar die zeer kritisch en heel moeilijk te bevredigen was, hebben er de bezwaren van ondervonden.

Ik heb altijd met grote voldoening en groot genoegen naar ir. *Albarda* geluisterd, omdat het iemand was, die politiek uiteraard zeer grote ervaring had, terwijl de mijne min of meer eenzijdig was, omdat ik — om het zo eens te zeggen — steeds achter de Minister gezeten had.

Als ik het zo uit mijn herinnering construeer, hebben we eerst gehad de 1ste en 2de voorziening, die in Juni 1943 aan de Raad van Advies werd voorgelegd. Daarop volgde het ontwerp Tijdelijke Bestuursvoorziening van ongeveer Januari 1944.

33289. **De Voorzitter:** Is dat het ontwerp, dat geworden is het Wetsbesluit van 31 Juli 1944?

A. Neen, daar ligt nog een ontwerp vóór. Daarvoor hebben de heren *Albarda*, *Burger* en *van Boeyen* zich veel moeite gegeven. Dit werk was praktisch helemaal in hun handen overgegaan. Ik heb het toen nog gehad om het nog helemaal te corrigeren. Ik heb er toen nog een grote nota over gemaakt, waarbij ik mij aanboden heb het ontwerp helemaal technisch te herzien.

Het was zó geamendeerd en aan alle kanten zó veranderd, dat het op deze manier nooit wet kon worden. De inhoud was wel volkomen naar de zin van de heren, maar er zat zoveel compromis en zoveel samenspreking in, dat het toen aan mij werd gegeven om het nog eens geheel na te zien.

Ik meen, dat het een nota van 20 kantjes was, waarin ik het ontwerp nog eens grondig heb doorgenomen. Dit niøet in het voorjaar 1944 zijn geweest. Daarna is gekomen het ontwerp, dat geleid heeft tot het Besluit van 31 Juli 1944, het basisbesluit, de z.g. machtigingswet. Dat was toen de nood begon te dringen en men meende, dat er toch iets gebeuren moest.

33290. **De Voorzitter:** Wat was nu, naar uw oordeel, de reden voor dit basisbesluit? Wat was eigenlijk het motief er voor, dat men daartoe kwam? Want in wezen stond er niet heel veel in.

A. Neen. In wezen was eigenlijk van de hele voorgeschiedenis van al dat werk in die tijd praktisch niets overgebleven dan dit machtigingsbesluit.

U moet het hiermede vergelijken: de klok werd geluid en het was zo, dat er gezegd werd: „Als jullie nu niet opschieten en je brengt niets tot stand, dan gaan we nog zonder iets naar huis."

Hierop heeft men tot het opstellen van dit machtigingsbesluit besloten. De andere heren zullen u dit beter kunnen vertellen, want ik was toen uit de aard der zaak niet meer zo op de hoogte van de voorbereiding als de heren, die dat toen helemaal hebben behandeld. De heer *Albarda* zal u wel kunnen vertellen, wat precies de grondslag daarvan was.

33291. **De Voorzitter:** Er zijn twee dingen, die zich opdringen als van betekenis te zijn in dat machtigingsbesluit. Het ene is het punt, dat de heer *Albarda* onderstreept heeft, nl. dat in artikel 2 van het besluit staat, dat eventuele wetsbesluiten, die naar aanleiding

daarvan tot stand zouden worden gebracht, zo nodig ook vóór de afkondiging in werking konden treden. Daarnaast krijgt men de indruk, dat hierin het beginsel neergelegd is, dat inderdaad in Londen een regeling bij wetsbesluit gemaakt moest worden, in tegenstelling tot de andere opvatting, dat een dergelijke regeling, in het bijzonder voor het Parlement, eerst behoorde te worden gemaakt na de terugkeer in Nederland. Lag dat beginsel er inderdaad in? Was dat ook een van de motieven voor de totstandkoming van het machtigingsbesluit?

A. Ja.

Die twee dingen zijn eigenlijk de hoofdpunten. Vindt u, dat ik mij na hetgeen ik u in het begin gezegd heb nog verder hierin moet verdiepen?

De stukken spreken eigenlijk voor zich zelf.

Wat er verder is gebeurd ter uitvoering van dat machtigingsbesluit, ligt natuurlijk helemaal buiten mijn visie. Dat heb ik eigenlijk niet bijgewoond, dat is helemaal buiten mij om gebeurd. Dit is eigenlijk de hoofdzak van hetgeen ik u hierover zou kunnen mededelen.

Ik kan me voorstellen, dat men vreemd zit te kijken tegen die oude besluiten en dat men zich afvraagt, hoe wij er aan gekomen zijn. Ik heb trouwens zelf die besluiten niet en geen beschikking over de oude dossiers. Ik kan ze natuurlijk wel inzien, maar ik heb ze zelf niet ter beschikking om u aan de hand van de tekst mededelingen te doen. Ik had ook niet verwacht, dat u mij daar stuk voor stuk vragen over zou stellen. Ik zat echter met de moeilijkheid, hetgeen ik hier, geloof ik, ook uiteengezet heb, dat het op de eerste plaats de vraag was, of men in Nederland zou willen aanvaarden het mogelijke standpunt van voortzetting van het vroegere Parlement in zijn oude samenstelling, hoewel dit in strijd met de Grondwet of naast de Grondwet is. Dus dat men zou zeggen: De Grondwet schrijft een termijn voor, maar de bezetting is er tussen gekomen en de Grondwet kon daar geen rekening mee houden, dus het Parlement komt terug. Maar zelfs al komt dat Parlement terug, kan dan nog van een Tweede Kamer worden gesproken? Daar zijn dan eerst leden, die dood zijn. We dachten, dat dit een groter aantal zou zijn; er waren toch verschillende overleden. Verder hebben we de N.S.B.-ers en dan nog enigen, die ontslag hebben gevraagd. Ook was er dan het vraagstuk van de ontrouwen; mensen, die verkeerd hadden gedaan, misschien in een andere functie verkeerd hadden gehandeld, en daardoor niet in de Kamer konden terugkeren.

De vraag was dan, hoe moet daarin voorzien worden, hoe moet dat tot een oplossing komen. Men kan zeggen: dan werken we niet datgene wat er over is. Maar nemen de anderen daar genoegen mee? Zijn er niet groepen bij, die praktisch helemaal weggevoerd zijn? Geeft dat dan de juiste verhouding weer van de stromingen in het volk? Hoe staat men met de aandrang van de ondergrondse verzetsbeweging, degenen, die meegeholpen hebben om Nederland te bevrijden, hadden die dan in het Staatsbestel niet wat te zeggen?

Hoe staan we tegenover het feit, dat er jonge kiesgroepen zijn over die zeven jaar, die haar stem niet kunnen laten horen? Zo waren er tal van punten, waarover we ook zelfs buiten de berichten om spraken en die ons deze ontwerpen hebben ingegeven, althans ons hebben geleid op de een of andere manier te trachten tot een oplossing te komen. Dat kan men soms gelukkig, soms niet gelukkig vinden; aan de hand van wat toen bekend was, leek mij, dat het een benadering was van mogelijkheden.

33292. De **Voorzitter**: Nu was de kwestie, waar ik het zoëven over had, nl. of men in Londen een regeling moest maken, dan wel die regeling pas moest treffen in Nederland, tot op zekere hoogte in eerstgenoemde richting beslist door het basisbesluit. Desondanks heeft dat probleem later door de omstandigheden weer een grote actualiteit gekregen met betrekking tot het Parlement. Voor de gemeenteraden en Provinciale Staten is wel een regeling getroffen, maar voor het Parlement is dat niet gebeurd. Deze vraag is dus, ondanks het basisbesluit, ten opzichte van het Parlement later toch weer actueel geworden. Er was echter ook nog een ander probleem, nl. of men, gesteld dat men te Londen een regeling moest treffen, moest komen tot een geheel benoemd Parlement, dan wel moest zoeken naar een synthese tussen oud en nieuw, zoals die in de besluiten ten opzichte van de gemeenteraden en Provinciale Staten is gevonden. De synthese namelijk van degenen, die werden geacht het vertrouwen van de bevolking te hebben behouden — hetgeen dan zouden zijn de leden van 10 Mei 1940, die aan dit criterium voldeden — en degenen, die geacht werden dat vertrouwen tijdens de bezetting te hebben verworven.

Is deze tegenstelling tussen een benoemd college — ik spreek nu alleen maar over de volksvertegenwoordiging, maar het geldt na-

tuurlijk ook voor de andere vertegenwoordigende lichamen — en een zoveel mogelijk aansluiten aan het bestaande college van 10 Mei 1940 pas scherp naar voren gekomen na 31 Juli 1944 of heeft die ook in de voorafgaande periode sterk gespeeld?

A. Ja zeker, die speelde reeds sterk in de voorafgaande periode. U moet van mij willen geloven, dat men op de eerste plaats geen van de Ministers ooit zou hebben kunnen betrappen op de gedachte: we hebben liever geen Parlement of wij willen zover mogelijk van het Parlement afblijven. Als u denkt aan de totstandkoming van het Militair Gezag, dan moet u kunnen inzien, dat er altijd leefde die gedachte: wat vreselijk, dat we het Parlement niet hebben. U moet vooral niet vergeten, dat we het Parlement juist — en ondergetekende niet in het minst — misten. Ik heb u laatst al eens gesproken over mijn heengaan. Wij misten een plaats, waar we ons verantwoord konden. U zult het misschien heel vreemd vinden, maar als een Minister dat kwijt is, is hij werkelijk een verloren man. Ik zou zeggen: als er ooit een bewijs geweest is voor het Parlementaire stelsel, dan kunnen ze er ons om komen vragen, want wij hebben het gemis aan den lijve gevoeld. Dat was iets verschrikkelijks en onze eerste gedachte was steeds: maak zo gauw mogelijk een Parlement. Er was ons wel steeds gezegd, dat wij terstond na de bevrijding weg zouden moeten gaan, maar wij bereidden ons er allen op voor, dat, als de bevrijding kwam, het wel eens zó zou kunnen zijn, dat we toch door zouden moeten regeren, ofschoon we dat liever niet deden. In verband met de voorbereiding echter was het mogelijk, dat we toch door zouden werken. Het enige, waarnaar wij derhalve verlangden, was eventueel voor een Parlement te kunnen verschijnen, zoals onze voorgangers dit konden doen.

Uw commissie moet nooit leven in de gedachte, dat er één Minister zou zijn geweest, die geprobeerd zou hebben uit eigen overweging de gedachte te ontwikkelen van een neo-fascisme, zoals dit wel eens in de kritiek naar voren kwam.

33293. De **Voorzitter**: Toch werden èn in Londen èn van uit het bezette gebied dergelijke gedachten, die gingen in de richting van een meer autoritair systeem, wel naar voren gebracht. Ik spreek nu dus niet over de Ministerraad, maar over opvattingen in Londen en van uit het bezette gebied. Zulke opvattingen hebben we nogal eens ontmoet. De verkondigers daarvan wensten, dat er — wat men dan noemde — een sterk gezag zou komen. Degenen, die zó dachten, zouden natuurlijk in deze discussie, als ze een keuze hadden moeten maken, gekozen hebben voor een benoemd Parlement; die zouden zeker aan die kant gestaan hebben. Er is volgens u geen enkele Minister, die men mag verdenken van neo-fascistische tendenzen en wat dies meer zij, maar onder de Nederlanders in Londen was stellig een aantal mensen, bij wie deze gedachten wel leefden, en ook van uit het bezette gebied kwamen dergelijke klanken.

A. Ja, in de geest zoals u dat bedoelt zeker. Die zouden waarschijnlijk dat gevoel van noodzakelijkheid, dat bij de Ministers leefde om tijdelijk een andere maatregel te nemen, toegejuicht hebben. Dezen zullen waarschijnlijk geneigd zijn om ons te vertellen: het kan niet anders, jullie zult moeten gaan benoemen. En nu is het nog de vraag, welke invloeden, die doorkwamen uit Nederland als volkomen betrouwbare bronnen, daarbij hebben gegolden. Naar mijn mening zijn personen, die van Nederland naar Engeland overkwamen, wel wat te veel als betrouwbare bronnen aangemerkt. Mensen, die dan een voorstelling van zaken gaven, welke de Ministers uit een oogpunt van noodzakelijkheid tot de gedachten brachten: we zullen niet anders kunnen doen dan te trachten voorlopig een oplossing te vinden door het benoemen van mensen, waarvan bekend is, dat ze objectief en rustig in hun oordeel waren, notabelen, als ik dat zo mag zeggen, van alle groepen uit Nederland. Wel hebben dezen het nadeel, dat ze benoemd zijn door de Regering, maar uit een oogpunt van noodzakelijkheid is het beter zo dan niets. En die noodzakelijkheid zullen zij als het ware hebben opgeschroefd om de Regering daartoe te brengen. De Regering zelf heeft echter nooit die neiging gehad naar mijn vaste mening.

Wanneer men op de gedachte gekomen is, dat benoemingen moesten plaats hebben, is dat voortgevloeid uit de noodzakelijkheid, welke men meende, dat bestond.

33294. De **Voorzitter**: Maar er is een periode geweest — ik ineen in 1933 —, dat men wel degelijk gedacht heeft aan een nieuw lichaam, dat in de plaats van de Staten-Generaal zou moeten komen.

A. In de stukken komt, geloof ik, Centrale Raad voor.

33295. De **Voorzitter**: In het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg wordt gesproken in artikel 3, lid 3, van een „tijdelijk orgaan om op enigerlei wijze mede te werken aan de wetgeving“.

A. Zo ruim mogelijk uitgedrukt om datgene, wat in de toekomst mogelijk zou kunnen zijn, aan te duiden.

33296. De **Voorzitter**: In ieder geval is er toen dus gedacht aan zulk een nieuw lichaam, dat uit een aantal leden zou bestaan — ongeveer 60 leden, meen ik —, die allen benoemd zouden worden?

A. Dat is geloof ik in 1943 geweest.

33297. De **Voorzitter**: Dat ging natuurlijk ook wel in de richting, die ik zoëven aanduidde.

A. Dat staat mij niet meer zo precies voor de geest, maar ik herinner mij de naam wel uit de stukken. Ik zeg u nogmaals, wanneer daar zoiets gebeuren moest — ik spreek dan in het bijzonder ook over mijn collega's, die zich zo verschrikkelijk veel moeite in deze zaak gegeven hebben —, er bij geen van hen (er zijn trouwens mensen bij, die men er geen ogenblik van zou kunnen verdenken) de gedachte zou hebben voorgezet om iets anders voor het Parlement in de plaats te brengen of buiten noodzaak te komen tot enige andere oplossing, welke dan ook.

33298. De **Voorzitter**: Het is evident, dat dit probleem uitermate moeilijk was en ontzaglijk veel facetten had. Alleen bestond natuurlijk het gevaar, hetgeen trouwens altijd het geval is, wanneer men maatregelen gaat treffen, die niet helemaal stroken met de Grondwet, dat men op drift geraakte, vooral in een tijd als een tijd van oorlog nu eenmaal is.

A. Dat is het gevaar, dat altijd dreigde en dat ik ook vaak heb voorgehouden. Ik heb het altijd als mijn taak gehouden om te spreken van de beperktheid van het Staatsnoodrecht. Ik heb eerder met u gesproken over het proces-*Amand* en de moeilijkheid om precies vast te stellen, wat het Staatsnoodrecht was. Wanneer men enige elementen daarvan naar voren brengt, moet men er voor zorgen, dat die elementen ook in het oog gehouden worden. Er moet ook inderdaad nood aanwezig zijn en men kan niet buiten de Grondwet om gaan dan in die uiterste nood. Met verhoudingen, zoals wij die hier in Nederland met ons democratisch stelsel kennen, moet men zeer voorzichtig zijn. Zo ook met de ministeriële verantwoordelijkheid, wat natuurlijk nog een moeilijk probleem op zich zelf is. Mijn angst was altijd, dat met de samenstelling van benoemde leden ook min of meer de ministeriële verantwoordelijkheid werd aangetast.

33299. De **Voorzitter**: De heer *Burger* heeft hier bijvoorbeeld verklaard, dat in een bepaalde periode de volgende tegenstelling heeft bestaan: een benoemd Parlement, dat dan de volledige bevoegdheden zou hebben van een gewoon parlement of een lichaam, dat een nauwere aansluiting aan de bestaande Staten-Generaal vertoonde, dat dan echter slechts adviserende bevoegdheid zou hebben. De heer *Burger* zegt: Ik heb in die tegenstelling altijd het meeste gevoeld voor het laatste, omdat, wanneer eenmaal die adviserende bevoegdheid er was, het verdere moeilijk tegen te houden zou zijn, terwijl, al geeft men aan een benoemd Parlement in beginsel alle bevoegdheden, het feit, dat de Regering de benoemingen in handen heeft, ten gevolge kan hebben, dat deze bevoegdheden in werkelijkheid wel eens weinig te betekenen kunnen hebben, omdat dan een soort „ménagerie du roi” is ontstaan.

A. Dat is juist, maar dan ook bij alles. In het oog moet worden gehouden, dat, welke oplossing ook op dat ogenblik naar voren is gekomen, zij als volkomen tijdelijk was bedoeld. Men krijgt ook gauw de neiging, en zeker wanneer men de besprekingen en moeilijkheden niet helemaal heeft meegemaakt, om te zeggen: waren die heren niet van plan om dit heel lang te laten duren? Wellicht zult u zeggen: we hebben het Militair Gezag ook als een instituut van langere duur gezien en dat had hiermede ook wel eens het geval kunnen zijn. Die gedachtengang is begrijpelijk.

33300. De **Voorzitter**: Er waren ook andere krachten, welke zich er van meester hadden kunnen maken.

A. Het was misschien later wat overdreven gebleken, maar men had toch zeker een grote waardering voor de verzetsgroepen hier. De een was voorzichtiger dan de ander in de beoordeling van datgene, wat voor het toekomstige daaruit zou kunnen groeien, en daar moest men uiteraard ook rekening mee houden.

33301. De **Voorzitter**: Meent u, wat het probleem van de bestuursvoorziening betreft, hiermede uw visie te hebben gegeven?

A. Ik geloof het wel, President. Ik heb gewezen op alle punten, welke er waren, toen ik hier min of meer bij betrokken was, en gewezen op de besprekingen en moeilijkheden, welke er toen waren.

33302. De **Voorzitter**: Het belangrijke voor ons is, dat wij van de zijde van de verschillende toenmalige bewindslieden op deze manier een belichting van hun visie op dit moeilijke vraagstuk krijgen. Doordat wij dit van verschillende kanten belicht krijgen — het is toch een vraagstuk, dat niet in de laatste plaats een beleidsvraagstuk is geweest —, hebben wij een kans, dat we tot enige voorzichtige en gefundeerde conclusies kunnen komen. Indien u ons hierover dus nog iets meer zoudt kunnen mededelen, zoi ons dat zeker aangenaam zijn.

A. President, ook in verband met hetgeen ik u in het begin mededeelde, had ik niet de verwachting, dat u over de verschillende ontwerpen stuk voor stuk zou wensen te spreken. In het algemeen kan men zeggen: Dit is alles voorbereidende arbeid geweest en er is ten slotte niet meer uit de bus gekomen dan dit machtigingsbesluit. Natuurlijk is het heel interessant om te kijken of er onder de Regeeringsvertegenwoordigers geen neo-fascisten aanwezig waren. Ik heb u de verzekering gegeven, dat ze er absoluut niet in zaten. Ik heb u verteld, wat ons deed zoeken naar een oplossing, hoe moeilijk die oplossing was; hoe wij daarbij dingen tegenkwamen, welke wij meenden aanwezig te zijn en die later niet aanwezig bleken te zijn of in mindere mate aanwezig waren. Er waren — als ik dat zo mag zeggen — veel meer mensen over dan we verwacht hadden, etc. Al deze dingen heb ik gemeend met een enkel woord te kunnen belichten en ik meen, dat hiermede ook gedaan te hebben. Als u echter nog vragen te stellen hebt, zal ik proberen deze te beantwoorden.

Wat betreft die laatste ontwerpen, die gekomen zijn eigenlijk uit die laatste periode, heb ik u gezegd, dat deze vooral verdedigd zijn in de Raad van Advies door de heren *Albnrda*, *Burger* en *van Boeyen*. Deze heren zullen u hieromtrent dus het meeste kunnen vertellen.

33303. De **Voorzitter**: Wij hebben met u, naar ik meen, nog niet gesproken over de Buitengewone Raad van Advies. Hierover zou ik u graag nog het een en ander vragen.

De Buitengewone Raad van Advies was een merkwaardige instelling. Als ik het zo bezie, dan wil het mij voorkomen, dat deze instelling het meeste weg had van een soort Raad van State. Zij had meer het element in zich van Raad van State dan van vertegenwoordigend college. Anderzijds was zij in zoverre echter weer anders dan de Raad van State, dat zij adviseerde aan de Ministers en niet aan de Kroon. Elementen van een vertegenwoordigend lichaam vertoonde de Buitengewone Raad van Advies niet veel, hetgeen trouwens moeilijk anders kon.

A. U wilt dus mijn visie op de Raad van Advies hebben en mijn ervaringen?

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. De Raad van Advies werd ingesteld — ik spreek nu natuurlijk onvoorbereid, want ik wist niet, dat u dit onderwerp zou aanroeren — om op de eerste plaats de hoeveelheid adviseurs te veruimen. Men had gelegenheid op deze wijze mensen sainen te brengen en deze om hulp te vragen bij de beoordeling van zaken. Wij zaten met een klein groepje Ministers bij elkaar en men vond het toch wel goed, dat men de ontwerpen in een discussie kon onderwerpen aan het oordeel van een vertrouwd college van mensen, die het goed met de zaak meenden. Aan de andere kant was bij de instelling van invloed de reactie, welke de Regering bij haar optreden ondervond van de kolonie. Men zei: „Wij merken niets van de Regering; die Regering regeert hier maar en het is toch wel goed, dat wij ook eens een woord gaan meespreken.” M.a.w.: De instelling was ook een poging tot kanalisering van alle stromingen daar. De hoeveelheid Nederlanders was groter dan men wellicht vermoedt. Dit is eigenlijk, als ik het met mijn eigen woorden mag uitdrukken, de grondslag geweest voor de totstandkoming van de Raad van Advies.

De Raad van Advies had een merkwaardige samenstelling. Ik heb altijd de indruk gekregen, dat de heer *Gerbrandy* nogal moeilijkheden had met het vinden van de voor het lidmaatschap geschikte personen. Er is te veel goed van diverse pluimage. Het moeilijke was, dat er ook hoofdambtenaren in kwamen. Ik doe aan de bedoeling van deze mensen niets te kort, Mijnheer de Voorzitter, maar hun aanwezigheid had haar eigenaardige gevolgen. Zo kon het gebeuren, dat men bijvoorbeeld in een inter-ministerieel overleg een tegengestelde mening van de zijde van een bepaald Ministerie of van een bepaalde hoofdambtenaar van dat Ministerie ten aanzien van een bepaalde zaak had te overwinnen. Wanneer men dan later in de Raad van Advies verscheen, kwam die hoofdambtenaar met dezelfde

moeilijkheden naar voren, want dan was hij niet meer de onderdanige dienaar van de hlinister. Hij kwam dan met die zelfde argumenten en veroorzaakte moeilijkheden. Men was dan in een interministerieel overleg tot een resultaat gekomen — waarschijnlijk was hij door zijn Minister daartoe gedwongen geworden —, doch die zelfde hoofdamtenaar kwam dan daar nog eens los. Voor de goede verhoudingen was dit niet bevorderlijk.

33304. De *Voorzitter*: Was dat element sterk vertegenwoordigd in de Raad van Advies?

A. Dat hing er van af welk onderwerp en welke personen men bij de kop had.

De *Voorzitter*: Ik bedoelde: het element van die hoofdamtbenaren.

A. Er zaten verschillende hoofdamtbenaren in.

33305. De *Voorzitter*: Hoe groot was eigenlijk de Raad van Advies?

A. Ik weet dit niet precies, maar ik meen ongeveer een dertig man.

33306. De *Voorzitter*: Daaronder bevonden zich dus verschillende hoofdamtbenaren?

A. Daarbij waren mensen van de pers, bijvoorbeeld van de Voorlichtingsdienst, mensen, die dus ook min of meer in een ambtelijke verhouding tot enige Ministers stonden.

Aan de ene kant kon men deze heren vrij laten oordelen, maar aan de andere kant maakte dit de heren wel eens te vrij en was het voor de ambtelijke verhouding niet juist. Ik vond het altijd een tamelijk moeilijk punt. Overigens geloof ik echter, dat er door de Raad van Advies toch ook wel zeer nuttig werk is gedaan. Ik heb mijn werk voor de Raad van Advies dan ook met toewijding gedaan, al is dit dan niet van langdurige aard geweest. Dikwijls viel de Raad van Advies uiteen in subcommissies. Ik heb o.a. bij dat Politiebesluit gedaan gekregen, dat ik door een subcommissie gehoord ben. De gehele raad heeft mij daarover nooit gehoord, wat met anderen weer wel gebeurde. In die subcommissie gaven ze mij gelijk, maar de volle raad bracht een afwijzend advies uit.

33307. De *Voorzitter*: Had u de indruk, dat van de zijde van de Regering op een loyale en ruime wijze van de raad gebruik werd gemaakt? Ik bedoel, dat men zich niet strikt aan de letter van het desbetreffend besluit hield en in het algemeen de zaken in ruime mate in de Raad van Advies bracht. Zijn daar nooit moeilijkheden over geweest?

A. Neen. Er zaten naar mijn mening — en daarom kan men het in zoverre niet met het Parlement of met de Raad van State vergelijken — op de eerste plaats te weinig deskundige mensen in, waardoor men dan ook tot de benoeming van verschillende hoofdamtbenaren kwam, ten einde nog enige juridische en andere voorlichting te verkrijgen. Wanneer men jurist was, werd men natuurlijk direct voor verantwoordelijk werk op een Ministerie gebruikt. Ik kan u bijvoorbeeld zeggen, dat de president van de Nederlandse rechtbank er in zat. In normale omstandigheden zou men zulk een functionaris niet in een dergelijke instelling plaatsen. Zijn taak lag op een heel ander terrein en hij was ook niet gewoon dit soort werk te doen. De objectiviteit van een rechter neemt echter al voor een groot deel de mogelijkheid van critiek weg. Een rechter is gewoon de wet te aanvaarden en behoort haar nauwkeurig te kennen en op objectieve wijze na te leven.

33308. De *Voorzitter*: Vloeiende de bepaling in het Besluit C 26, welke een rigoureuze geheimhouding aan de leden oplegde, welke verder gaat dan in de wet op de Raad van State, voort uit de oorlogsomstandigheden?

A. Ja. Dat is destijds ook met zeer veel zorg besproken. Wij zijn later ook nog wel eens teruggekomen op die kwestie. Het zal u ook wel bekend zijn, dat er toen ten aanzien van de kwestie van de bestuursvoorziening nog een hele actie is geweest.

33309. De *Voorzitter*: Dat was geloof ik in 1944?

A. Ja. Er zijn toen stukken in verkeerde handen gekomen. Enige heren hebben aanleiding gevonden om een adres aan de Koningin

te zenden en daar is natuurlijk druk over geschreven. Men beschikte toen over de stukken en het grote gevaar bestond, dat het ook naar buiten kon uitlekken. Er staat mij iets voor — ik heb dit even vóór deze vergadering reeds tegen de griffier gezegd —, dat het zelfs zó was, dat het reeds de Duitse radio had bereikt. U ziet hoe gevaarlijk het is om een dergelijk adres met al die naar mijn mening volkomen ongepaste aantijgingen, welke volkomen onjuist waren en onder aanhaling uit stukken, die niet gelezen werden, zoals ze gelezen behoorden te worden, openlijk te behandelen.

33310. De *Voorzitter*: Maar anderzijds werd door een zo sterke geheimhoudingsplicht het vertegenwoordigend karakter van de Buitengewone Raad van Advies, indien men hem al dit karakter eniger mate heeft willen geven, veel geringer.

A. Dat is nooit de bedoeling geweest en dat kon ook niet. Men zou de Raad van Advies in zeker opzicht enigszins met de Raad van State kunnen vergelijken, alhoewel het natuurlijk een instelling was, die men normaal met geen enkele instelling hier kan vergelijken. Daar waren de omstandigheden niet naar en daar waren ook de mensen, waarop men de keuze had laten vallen — alle goede bedoelingen en de kwaliteit van die mensen overigens niet te na gesproken — niet naar.

33311. De *Voorzitter*: Wat de bestuursproblemen betreft, hebt u bijvoorbeeld nog iets mede te delen over de voorbereiding van de zuivering? Ressorteerde de perszuivering onder de Minister van Binnenlandse Zaken?

A. Met de voorbereiding der perszuivering heb ik helemaal geen bemoeienis gehad; deze heeft de heer *van Heuven Goedhart* behandeld.

33312. De *Voorzitter*: De voorbereiding van de perszuivering ressorteerde toch onder Binnenlandse Zaken? In hoeverre had het Departement van Justitie daar nog mee te maken?

A. Meerdere besluiten, welke daarover gevormd zijn, zijn er natuurlijk in overleg met ons gekomen; vanzelfsprekend speelde daarin ook de rechterlijke macht een rol.

33313. De *Voorzitter*: U weet, dat in enige schriften van de heer *Lunshof*, die onlangs verschenen zijn, de toenmalige Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart*, in de schoenen wordt geschoven, dat hij in Londen mee voorbereid zou hebben de regeling van de perszuivering. U begrijpt in welk verband dit gezegd is in deze brochures. De heer *van Heuven Goedhart* heeft hier gisteren verteld, dat die zaak tot de bemoeienis van zijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken behoorde en dat het Departement van Justitie hiermede geen andere bemoeienis heeft gehad dan welke het Departement van Justitie in het algemeen heeft met wetsontwerpen van andere Departementen, waar het een wakend oog over moet laten gaan.

Is u bekend of deze mededeling van de heer *van Heuven Goedhart* juist of niet juist is?

A. Ik weet niet, wat hij verder met de heer *Burger* gedaan heeft, maar ik herinner mij niet, dat ik daar enige bemoeienis mee gehad heb.

33314. De *Voorzitter*: Als ik het me goed herinner, heeft de heer *van Heuven Goedhart* hier gezegd, dat er een nota is geweest van het Departement van Justitie over het ontwerp-Perszuivering, welke nota zich uitsluitend zou hebben beperkt tot technische opmerkingen.

A. Ik wil het niet ontkennen, maar zeker weten doe ik het niet.

33315. De *Voorzitter*: Als dat een zuiver technische nota was, zou het evenwel vrij waarschijnlijk zijn, dat deze nota van u afkomstig was?

A. Ik kan het mij niet meer herinneren. Misschien dat bij het Ministerie van Justitie onderzocht kan worden of daar nog een nota ligt.

Ik weet, dat men mij enige technische vragen gesteld heeft en dat ik die ook beantwoord heb, maar de behandeling zelf, de voorbereiding en de samenstelling — zoals dit met andere ontwerp-n gebeurd is, en waarbij Justitie (niet alleen de Minister, maar ook de anderen en zeker de Secretaris-Generaal van Justitie) een belangrijke rol heeft

gespeeld —, behoorde in dezen niet tot de werkzaamheden van Justitie. Dat lag uiteraard ook voor de hand, daar de heer van *Heuven Goedhart* een man van de pers was, daar alles vanaf wist en juist uit Nederland kwam; hij kon dus beoordelen, wat er met deze perszaken moest gebeuren en ik was uit de aard der zaak niet competent om daar een oordeel over te hebben.

33316. De **Voorzitter**: De heer van *Heuven Goedhart* zegt echter juist, dat hij zich met de beleidsvragen met betrekking tot hetgeen er met de pers moest gebeuren uit een oogpunt van zuivering expres niet bemoeid heeft, terwijl zijn Departement alleen technische opmerkingen heeft geproduceerd.

A. Ik zou dat zonder onderzoek niet durven zeggen. Ik weet wel, dat besprekingen met mij hierover — zoals dat dan gebruikelijk was — zeker niet gevoerd zijn en dat dus de gebruikelijke bespreking op het Departement omtrent de technische voorbereiding niet over mij gelopen is. Mogelijk heeft de heer van *Heuven Goedhart* echter in de Ministerraad of in overleg met de heer *Burger* gezegd: „Kijk eens, ik ben te veel hierbij betrokken geweest; daar doe ik niet aan mee, doe jij het maar.” Dit is mij echter niet bekend, maar de heer *Burger* zal u dit natuurlijk kunnen vertellen.

Heltemaal lor van die kwestie van de brochure-*Lunshof* heb ik wel eens gedacht: Hor is dat toch gelopen met die perszuivering? Ik heb dat heel moeilijk kunnen volgen, omdat ik daar niets mee uitstaande gehad heb.

33317. De **Voorzitter**: U kunt dus blijkbaar over dit punt geen inlichtingen verstrekken. De heer van *Heuven Goedhart* zegt, dat hij zich met de beleidsvragen in zake de perszuivering expresselijk niet bemoeid heeft en dat, wat de werkzaamheden van het Departement van Justitie betreft, deze zich beperkt hebben tot gewone technische opmerkingen. Dit laatste kunt u zich echter niet herinneren?

A. Neen.

33318. De **Voorzitter**: Ik ben nu toch met deze beschuldigingen, die geuit zijn, bezig en omdat die beschuldigingen ook een onderwerp van onderzoek uitmaken voor de Enquêtecommissie, wil ik u in dit verband nog enige vragen stellen, waarop u misschien wel een antwoord kunt geven.

Een van de andere beschuldigingen is, dat de heer van *Heuven Goedhart* de heer *Warendorf*, die in enige moeilijkheden was geraakt, zou hebben gesauveerd door te bevorderen, dat hij benoemd werd tot officier van justitie.

De heer van *Heuven Goedhart* heeft hier gezegd, dat hem voor de gerst staat, dat de voorbereidingen tot deze benoeming reeds onder zijn voorganger — dat was u dus — hadden plaats gehad en dat alleen het besluit getekend is, toen hij was opgetreden.

A. Van deze beschuldiging is mij — u moet mij dat niet kwalijk nemen — niets bekend. Ik meen, maar dat is zuiver geheugenwerk, Mijnheer de Voorzitter, en ik moet hierbij dus voorzichtig zijn, dat de heer *Warendorf* inderdaad al aan het parket van de officier werkzaam was. Het staat mij voor, dat hij daar reeds werkzaam was en dat daarna zijn benoeming gevolgd is.

33319. De **Voorzitter**: De heer *Warendorf* was door het Militair Gezag ontslagen, omdat beweerd werd, dat hij zonder overleg verbandingen met Nederland had onderhouden? in concurrentie dus met de daarvoor aangewezen instantie, het B.I.

Na zijn ontslag door het Militair Gezag zou hij — zo stelt de heer *Lunshof* het voor — door de heer van *Heuven Goedhart* weer gerehabiliteerd en op diens voorstel tot officier van justitie benoemd zijn. Een en ander wordt in de beschuldiging van de heer *Lunshof* in verband gebracht met het feit, dat de heer *Warendorf* thans commissaris van „Het Parool” is. De heer van *Heuven Goedhart* heeft hier verklaard, dat hij dit aanvankelijk vergeten was en dit hem eerst later weer te binnen is geschoten, dat de voorbereidingen voor de benoeming van de heer *Warendorf* na zijn ontslag bij het Militair Gezag alle reeds hadden plaats gehad onder zijn ambtsvoorganger en dat de heer *Warendorf* zelfs, zoals ook u meent, reeds werkzaam was bij het parket, toen de heer van *Heuven Goedhart* optrad, en dat alleen de ondertekening van het besluit onmiddellijk na zijn optreden nog heeft plaats gehad.

A. Hij kon er natuurlijk werkzaam zijn, maar daarom behoeft dit nog niet in zich te sluiten, dat hij officier van justitie zou worden.

Ik zeg echter nogmaals: dit is herinnering en het is mogelijk, dat ik mij vergis. Dit moet echter volgens mij toch te controleren zijn uit de stukken.

33320. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat dit eventueel te controleren is uit de voordracht?

A. Ja. Ook zou het via de heer *Belinfante* te controleren zijn. Deze was waarnemend rechter en kan zich waarschijnlijk nog herinneren hoe het precies gelopen is. De heer *Belinfante* weet ook wel de weg in de stukken van Londen en hij zou dit mogelijk gedeeltelijk zelf kunnen aanvullen en kunnen mededelen hoe dat precies gegaan is. Het is immers waarschijnlijk, dat, wanneer ik een concept voor die benoeming had klaar liggen, aanwijzingen uit die stukken geput kunnen worden.

Het is van mij echter niet meer dan een volkomen vage herinnering, dat de heer *Warendorf* reeds bij het parket werkzaam was.

33321. De **Voorzitter**: Dan is er nog een ander punt in dit verband, nl. het volgende: De heer *Lunshof* zegt in zijn brochure, dat de heer van *Heuven Goedhart* tijdens een lunch, welke bij zijn aankomst te Londen gegeven werd, fel tegen „De Telegraaf” had gesproken. Nu zegt de heer van *Heuven Goedhart*, dat zijn aankomst in Londen niet gevierd is met een lunch, maar dat hij, enige weken voordat hij Minister werd, aan een lunch een uiteenzetting gegeven heeft over de problemen van de illegale pers in Nederland. Naar hij schat, was dit in een gezelschap van ongeveer honderd mensen. Hij zegt: Ik weet positief, dat ik daar alleen gesproken heb over de illegale pers in het algemeen en dat ik daar het woord „Telegraaf” niet gebruikt heb. Hij zegt verder: De commissie zal mij verplichte? om van de personen, die daar aanwezig zijn geweest, uit te kiezen wie ze wil om te vragen of dit juist is.

Het zou mogelijk kunnen zijn, dat u die lunch hebt bijgewoond.

A. Ik was niet een van de gasten.

33322. De **Voorzitter**: Dus u was er niet bij. Dit is nogal verrassend, want als men honderd mensen in Londen bijeenbrengt, dan lijkt mij dat.....

A. Ik weet niet, wanneer die lunch geweest is, Mijnheer de Voorzitter, maar vier dagen vóór mijn officieel ontslag en de benoeming dus van de heer van *Heuven Goedhart* vertrok ik naar Manchester. Wanneer die lunch dus in die laatste vier dagen vóór zijn benoeming gevallen is, was ik in Manchester. Daarvóór bevond ik mij in Londen.

33323. De **Voorzitter**: Zo zou het dus te verklaren zijn, dat u niet bij deze lunch aanwezig was?

A. Dat zou mogelijk zijn.

33324. De **Voorzitter**: Mag ik u dan nu verzoeken uw visie op het ontstaan en de ontwikkeling van het Militair Gezag en de problemen, welke zich daarbij hebben voorgedaan, te willen geven?

A. Mijnheer de Voorzitter, ik ben u nog steeds een rapport schuldig, waarvoor ik de vorige keer reeds mijn excuses heb aangeboden, dat u het nog niet had en waartoe ik nog niet gekomen was wegens mijn drukke werkzaamheden. Juist echter, toen ik uw brief kreeg, waarin u mededeelde, dat u mij wilde horen over het Militair Gezag en de uitvoering daarvan, had ik een stuk geschreven, dat tot het rapport behoorde en waarin ik het een en ander had vastgelegd. Als ik u dit gedeelte — ik hoop niet, dat het te lang is — even voorlees, zoudt u naar aanleiding daarvan enige vragen kunnen stellen.

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. Het stuk heet: „Besluit op de bijzondere Staat van Beleg”.

„Bij het Ministerie van Oorlog was men reeds in 1941 begonnen de Wet Staat van Oorlog en Beleg aan de hand van de ervaringen in 1940 te bekijken. Mr. van *Houten* van dat Departement oriënteerde zich daarbij tevens op een, ik meen in 1938, samengesteld rapport van overste Sas en mr. *Caljé*, waarin enige postulaten met betrekking tot herziening van de oude wet werden behandeld. Een ontwerp Oorlogswet werd mij in 1941 ter beoordeling voorgelegd. Ik stond toen tamelijk afwijzend tegenover een sterke uitbreiding van de bevoegdheden van de militairen in burgerlijke zaken. Ik meen van mijn zienswijze in een rapport aan mijn Minister, prof. *Gerbrandy*, duidelijk te hebben doen blijken. Er was ook elders belangstelling voor het onderwerp, want ook de militaire afdeling van de studiecmissie-

Rijkens kwam met een rapport. Een en ander leidde er toe, dat nog in de laatste maanden van 1941 een commissie werd gevormd, bestaande uit de heren *Kruls* en *van Houten* voor Oorlog, mr. de *Jager* voor Justitie en de heer *van der Putten* voor Binnenlandse Zaken. Ook deze commissie, die haar taak zeer serieus opvatte, kwam met een ontwerp, waarbij ten slotte niet werd overgegaan tot aanvulling van de oude wet, doch tot het tot stand brengen van een nieuwe noodregeling.

In Januari 1942 werd mij door de Commissie Terugkeer opgedragen het ontwerp (dat dus door die vorige commissie was geleverd) te bekijken en desnoods een gewijzigd ontwerp aan de commissie voor te leggen. Uitvoerig is toen met kolonel Sas en mijn medewerkers besproken in hoeverre het noodzakelijk was bij terugkeer in Nederland:

- a. de staat van beleg af te kondigen;
- b. bij die staat van beleg de bevoegdheden van de militaire Overheid verder uit te breiden dan die, bij de oude wet verleend.

Omtrent punt a bestond geen verschil van mening. Allen waren van oordeel, dat, hoe de bevrijding ook mocht verlopen, een militair bewind voor enige tijd nodig zou zijn. Ook bij het door een terugtrekkende beweging der Duitsers vrijvallen van Nederland zou een, zij het lichte, militaire bezetting nodig zijn, terwijl tal van maatregelen terstond moesten worden genomen, waartoe de civiele Overheid de bevoegdheid miste (gedacht werd daarbij o.a. aan het vastzetten en gevangenhouden van allerlei personen, N.S.B.-ers en andere van het heulen met de vijand verdachte personen).

Punt b zou wellicht tot verschil van mening aanleiding hebben kunnen geven, ware het niet, dat een factor, buiten de beschikking van Nederland en de Regering om, haar invloed deed gelden. Gebleken was nl., dat de Amerikanen waren begonnen met het oprichten van een school voor „Military Government” en in grote getale mensen gingen opleiden, die als „Civil Affairs officers” met de legers zouden optrekken om in de bevrijde en veroverde gebieden het burgerlijk bestuur over te nemen. In een artikel van de „Christian Science Monitor” werd daarvan een uiteenzetting gegeven. Ook de militaire macht onder Brits bevel bleef niet achter en het duurde niet lang of men kwam bij ons ook om inlichtingen vragen over het burgerlijk bestuur in Nederland. Oudershandse besprekingen voerden tot het inzicht, dat zowel Amerikanen als Engelsen zich geroepen achtten de eerste tijd het volledig bestuur over Nederland geheel zelfstandig te gaan uitoefenen. In het oog moet worden gehouden, dat in die periode aan niemand ook maar bij benadering bekend was, waar de invasie zou plaats hebben en evenmin, zoals vanzelf spreekt, hoe, na een gelukte invasie, de oorlog zou verlopen. Kennelijk was er één punt, dat men voor zeker mocht nemen, namelijk dit: hoezeer al de bevrijding der door de Duitsers bezette gebieden mocht slagen, er nog geruime tijd zou verlopen vooraleer men de Duitse legers, op hun eigen gebied teruggetrokken, zou hebben verslagen.

In deze visie zou Nederland met zijn havens en waterwegen een zeer belangrijk etapgegebied worden, waarover de geallieerde militaire Overheid in volle vrijheid zou moeten kunnen beschikken. De krijgsmacht van Nederland speelde om zijn geringe omvang in het legerverband geen rol van betekenis. Het enige wat overbleef was, de Amerikanen en vooral ook de Britten er van te overtuigen, dat wij zelf bezig waren een militaire „Civil Affairs”-organisatie op te bouwen, die, met alle vereiste steun aan het geallieerde leger, de zaken in eigen land zou kunnen bedisselen. En daarvoor was nodig een „Militair Gezag”, dat met zodanige ver strekkende bevoegdheden was voorzien, dat van de zijde der geallieerde militairen nimmer kon worden gezegd: „Dat kunt gij niet? Dan zullen wij het doen.”

In deze sfeer en met het oog op deze omstandigheden moet het Besluit op de Buitengewone Staat van Beleg en de voorbereiding tot de organisatie van het Militair Gezag worden gezien. Aldus wordt ook later het „military agreement” (van 16 Mei 1944) duidelijker en kan blijken, dat met onze regeling van de buitengewone staat van beleg bij dat „agreement” een zekere overwinning op het veldwinnend standpunt van de Britten, dat hun in Nederland een belangrijk terrein van British „Military Government” wachte, was behaald. (Ze hebben er toen praktisch van afgezien.)

Werden enerzijds aan het Militair Gezag belangrijke en ingrijpende bevoegdheden toegekend, anderzijds werd door ons er naar gestreefd een vorm te vinden, waardoor de Regering op het doen en laten van dat gezag meer vat hield en in staat was

de omvang der bevoegdheid op korte termijn in te perken. Uiteraard trad hier verschil van mening tussen de militaire en de civiele ontwerpers aan de dag. De militaire heren verzetten zich — en niet geheel zonder grond — tegen de mogelijkheid, dat bepaalde maatregelen van het Militair Gezag door een eenvoudig ingrijpen van een Minister ongedaan zou kunnen worden gemaakt.

De belangrijkste mogelijkheden van beperking zijn in de tot stand gekomen regeling gelegen in:

1. het is niet de opperbevelhebber, die de beslissing zal hebben, doch de Kroon wijst de militaire autoriteiten, met het bijzonder gezag bekleed, rechtstreeks en middellijk aan (art. 2, lid 1);

2. het Militair Gezag wordt alleen uitgeoefend voor zover zulks voor de handhaving en het herstel der uit- en inwendige veiligheid van de Staat nodig is, terwijl de Kroon te allen tijde nog kan beoordelen in hoeverre het Militair Gezag zijn bevoegdheid zal uitoefenen:

3. het Militair Gezag richt zich naar de instructies van de Regering.

Het laatste punt is het belangrijkste. Alle Ministers hebben het besluit gecontrasigneerd en zijn ieder voor zover hem betreft, verantwoordelijk voor de uitvoering. De bedoeling was, dat niet alleen iedere Minister zou medewerken aan de totstandkoming van een afdeling in het Militair Gezag, welke speciaal het voorwerp van zijn zorg zou behartigen, doch ook dat hij desnodig een instructie voor die afdeling zou samenstellen en met medewerking van de Minister van Oorlog zou uitvaardigen.”

33325. De **Voorzitter**: Kunt u dit nog iets nader toelichten?

A. Er bestaan instructies van de Kroon. Ik herhaal nogmaals, dat ik terugga naar de bedoeling van de samenstellers van het ontwerp, wat ook de bedoeling van uw vraag is. Wij zien het zo: Volgens de oude wet konden eeneenlijk geen instructies aan de opperbevelhebber worden gegeven. Deze was min of meer afhankelijk van de Minister van Oorlog. Ik denk hierbij aan de strijd, die er altijd geweest is of de opperbevelhebber onder de Minister van Oorlog of onder de Kroon stond. Het is een heel oude strijd, zoals u weet, welke ook nog direct vóór de laatste oorlog gespeeld heeft, doch door bepaalde instructies is opgelost, nl. dat de opperbevelhebber zou komen onder de Ministerraad.

De moeilijkheid was, dat de opperbevelhebber in staatsrechtelijke zin in een dubieuze oostie stond, maar hier was bepaald, dat hij rechtstreeks door de Kroon benoemd was, afzonderlijk benoemd als hoofd van die organisatie, en dat het Militair Gezag instructies kon krijgen van Regering en Kroon.

Het Militair Gezag bestond — althans zo is het bij het begin der uitvoering geweest en zo was het ook gedacht — uit verschillende afdelingen: afdeling Justitie, afdeling Sociale Zaken, afdeling Economische Zaken, afdeling Financiën, aan de samenstelling waarvan iedere Minister kon medewerken. Er was een kern, welke dan later voor uitbreiding vatbaar was. Aan deze mensen konden door de betreffende Minister instructies gegeven worden, die op zijn terrein lagen.

Om u een voorbeeld te geven: Het Departement van Sociale Zaken heeft de mensen voorgelicht, heeft medegewerkt aan de samenstelling en bevordert, dat er een instructie komt over de behandeling van zaken op sociaal gebied.

33326. De **Voorzitter**: Een instructie, vastgesteld door de Kroon?

A. Ja.

33327. De **Voorzitter**: Dus op de basis van het derde lid van artikel 2 van het Besluit D 60:

„Het Militair Gezag richt zich voorts bij de uitoefening van zijn bevoegdheden naar Onze instructiën. Al deze instructiën worden door Onzen Minister van Oorlog mede-onderteeltend.”

A. M.a.w., dat niet iedere Minister bij de Kroon alleen uitleg van zijn instructie geeft, maar de instructie contrasigneert, dus er mede verantwoordelijk voor is. Naar mijn mening was er dus een belangrijke vooruitgang bij het verlenen van bevoegdheden; men kon die bevoegdheden dus beperken en men kon instructies geven.

„Wat Justitie betreft heb ik bij de organisatie van de vaste kern van het Militair Gezag in Londen, voor wat de behartiging van de zaken van ons Departement betreft, zeer ten be-

zware van de werkzaamheden op het Departement enige vooraanstaande krachten voor de Afdeling Justitie en Politie aan die kern afgestaan. Ik heb ze zoveel mogelijk onderricht en bijgestaan. En zo heeft menige andere Minister gehandeld. Van het grootste belang was het contact niet te verliezen."

Naar mijn mening moest de Minister zorgen, dat hij met die afdeling in contact bleef.

„Van instructies is het, zover mij bekend, niet gekomen, althans niet van instructies, zoals die bij de opzet waren bedoeld."

Er is een algemene instructie van het Militair Gezag, maar ik geloof niet, dat er bijzondere instructies zijn.

33328. De **Voorzitter**: Dus dat betekent, dat het systeem zo is, dat in het wetsbesluit geregeld worden alle bevoegdheden, welke het Militair Gezag heeft, en dat die bevoegdheden beperkt kunnen worden door instructies. Zulk een beperking heeft echter in de praktijk niet plaats gevonden, waardoor het Militair Gezag al zijn bevoegdheden heeft kunnen uitoefenen.

A. Het kon beperkt worden. Ik meen, dat dit te vinden is in artikel 2, lid 1:

„Bij zoodanige aanwijzing kan de uitoefening van het Militair Gezag ook tot één of meer bevoegdheden worden beperkt."

Daar zat dus die beperking in en bovendien dan de instructies in zake de wijze, waarop ze lionden worden uitgeoefend, en dat niet meer alleen de Minister van Oorlog, maar alle Ministers hiervoor verantwoordelijk waren. Dezen zullen er dus zoveel mogelijk voor hebben te zorgen, dat het gezag geïnstrueerd wordt en de zaak zoveel mogelijk overeind gehouden wordt, dus het contact gaande houden.

33329. De **Voorzitter**: En u meent, dat dit niet gebeurd is?

A. Ik heb u juist gezegd, dat er geen instructies gemaakt zijn, voor zover mij bekend is, of dit moet later gebeurd zijn.

Ik weet niet of er Ministers geweest zijn, die dit bevorderd hebben. Strikt juridisch moesten het natuurlijk allemaal instructies van de Kroon zijn, en u voelt wel, dat een Minister het natuurlijk gedaan kon krijgen op korte termijn zo'n instructie uitgevaardigd te krijgen.

33330. De **Voorzitter**: Als zo'n instructie door de Kroon was uitgevaardigd, had u daarvan dan — u was toch later weer Secretaris-Generaal van het Departement van Justitie — kennis gedragen?

A. Neen.

33331. De **Voorzitter**: Het is dus mogelijk, dat er instructies door de Kroon zijn uitgevaardigd, waarvan u geen kennis hebt gedragen?

A. Als ze niet op het gebied van Justitie lagen, kan dit wel gebeurd zijn.

33332. De **Voorzitter**: Justitie heeft hier dus geen bemoeienis mee gehad op de wijze als b.v. met de publicatie in het *Staatsblad*?

A. Neen. Hier staat zelfs: „Openbaarmaking dezer instructiën zal door Ons of van Onzentwege zoo mogelijk geschieden." Alleen dus wanneer het algemeen belang en de openbare orde het mogelijk maakten, zou men tot publicatie overgaan.

33333. De **Voorzitter**: De mogelijkheid bestaat dus, dat het wel is voorgekomen?

A. Ja.

U wilt er misschien rekening mee houden, dat ik de zin, welke nu volgt, geschreven heb in een rapport aan u. Ik kom hier echter op het terrein van verdere uitvoering, waarvoor ik geen verantwoording draag en waarvan mij ook geen oordeel toekomt. Wanneer u mij een vraag stelt, is dit iets anders dan wanneer ik eigenmachtig in mijn rapport hier een oordeel zou gaan geven over de wijze, waarop de anderen het gedaan hebben.

Bovendien is dit een rapport over datgene, wat ondergetekende gedaan heeft.

„Mijn bedoeling is het steeds geweest, dat het Militair Gezag, waar mogelijk, zo spoedig mogelijk zijn bevoegdheden moest neeileggen en vervangen moest worden door de burgerlijke organen. arbeidend onder de rechtstreekse verantwoordelijke Ministers.

Dat ik dit dwingend noodzakelijk vond, moge blijken uit de samenstelling van het Buitengewoon Politiebesluit, hetwelk door het verlenen van de onontbeerlijke bijzondere bevoegdheden aan de Minister de mogelijkheid opende een niet onbelangrijk deel van de bevoegdheden van het Militair Gezag te doen eindigen."

U moet dit altijd bij elkaar zien. Wat Justitie betrof, heb ik direct gezegd: dit moet zo kort mogelijk duren, het Militair Gezag moet zo gauw mogelijk de zaak beëindigen en de gehele aangelegenheid van de politieke delinquenten over laten gaan naar de Minister van Justitie.

33334. De **Voorzitter**: Maar wat was nu in het kader van de fasen van het Legal Agreement het moment, waarop volgens u de bijzondere bevoegdheden van de Minister van Justitie, de bevoegdheden krachtens het Buitengewoon Politiebesluit, hadden moeten aanvangen!

In de eerste phase was dat waarschijnlijk ondenkbaar. Dat was nl. de periode, gedurende welke het overwicht volledig lag bij de geallieerde militaire autoriteiten.

Dan kwam er een tweede phase, waarin de geallieerden in belangrijke mate ten behoeve van de Nederlandse autoriteiten terugtraden.

Op welk moment had u zich nu gedacht, dat de buitengewone bevoegdheden van de Minister van Justitie krachtens het Buitengewoon Politiebesluit in de plaats zouden komen van de bevoegdheden van het Militair Gezag?

A. Zo gauw het militair maar enigszins mogelijk was.

33335. De **Voorzitter**: Er waren twee fasen in het Legal Agreement. Men kan zelfs spreken van drie fasen, indien men het weder intreden van de normale toestand de derde phase noemt.

Was liet nu uw bedoeling, dat de buitengewone bevoegdheden van de Minister van Justitie pas zouden aanvangen bij het intreden van de derde phase of reeds veel eerder?

A. Veel eerder. De wet bestond en wij waren aan de voorbereidingen bezig voor het Militair Gezag. Ik moest destijds die afdeling van het Militair Gezag instrueren omtrent de politie en datgene, mat moest gebeuren om zo gauw mogelijk de zaak over te dragen aan Justitie; ik moest die mensen daarop voorbereiden. Er zaten trouwens mensen van mij zelf in, zoals de heer *Snijders* en anderen. Dezen wisten dus, dat het zo gauw mogelijk over moest gaan naar Justitie. Ik had dit in een instructie willen neerleggen en hen daar helemaal op willen voorbereiden. Ze hadden er op moeten werken, dat dit zo zou gebeuren. Voelt u wel in welk een moeilijke toestand ik door het niet tot stand komen van het Politiebesluit was komen te verkeren? Dit brak dus al mijn goede voornemens, althans wat Justitie betrof.

33336. De **Voorzitter**: Maar hoe had u zich de gang van zaken voorgesteld? Ook volgens u zou het in de eerste phase, de phase van de gevechtshandelingen, vrij onwaarschijnlijk zijn geweest, dat de Minister van Justitie zijn bijzondere bevoegdheden zou kunnen uitoefenen. In de tweede phase had u het zich echter wel degelijk als mogelijk voorgesteld. Hoe had u zich echter daarbij het contact tussen het Departement van Justitie, toegerust met die bijzondere bevoegdheden, en de Civil Affairs-autoriteiten van de geallieerden — die in de tweede phase nog wel bestonden — gedacht?

A. Ik verwachtte, dat, zodra onze militaire mensen het contact hadden overgenomen van de Engelsen — dezen waren immers op volkomen vreemd terrein, spraken de taal niet en hadden over de organisatie misschien wel eens iets in een boekje gelezen, enz. — en we dus eenmaal over de brug zouden zijn, de Engelsen het wel aan ons zouden overlaten. Ik geloof, dat het praktisch ook zo gelopen is. De Engelsen hebben zich met het civiele bestuur nog maar heel weinig bemoeid, in ieder geval veel minder dan ze van plan waren. De kosten, welke zij in Engeland voor die opvoeding gemaakt hebben, zijn volkomen nutteloos geweest, juist door het optreden van het Militair Gezag. Men vond overal Nederlandse militairen, die het werk konden doen.

33337. De **Voorzitter**: Het had natuurlijk altijd opgevangen kunnen worden door het aanstellen van enige liaison-officieren.

A. Ook dat had gekund. De bedoeling was zo gauw mogelijk de goede elementen er uit te halen; in de eerste plaats bij de politie, waarbij men een speciale groep wilde vormen voor het onderzoek naar politieke delinquenten. Het was dan ook een ergernis, welke

ik ondervond, toen ik in Nederland terugkwam, dat de ene Nederlandse burger de andere opsloot. Dat is geen werk voor iedereen; het politievak is ook een vak en dat moet men aan de beste en bekwaamste mensen toevertrouwen. Net is natuurlijk goed, dat schuldigen worden vastgezet, maar het is erger, dat onschuldigen vastzitten. Naar mijn mening is er heel veel kwaad gedaan, niet met kwade bedoelingen, maar veelal door ondeskundigheid. Net is voorgekomen, dat men tot berechting wilde overgaan, doch dat de hele zaak eerst nog nader moest worden onderzocht, omdat er geen enkel verbaal was opgemaakt, doch alleen maar rapporten. Het is herhaaldelijk voorgekomen, dat men de hele zaak nog eens moest ca-rechercheren. Dit heeft men toen niet allemaal kunnen voorzien.

33338. De **Voorzitter**: Maar u weet, dat in de praktijk het grote bezwaar van de zijde van de illegaliteit steeds was, dat de politie nog niet gezuiverd was?

A. Dat zei ik u zo juist. Men moest de betrouwbare groepen bij elkaar brengen. Dit moest zo gauw mogelijk in iedere gemeente worden gedaan.

Er was ook niets voorbereid; het een was het gevolg van het ander.

33339. De **Voorzitter**: D.w.z. Justitie is, doordat het Buitengewoon Politiebesluit niet is afgekondigd, niet aan de voorbereiding kunnen toekomen en het Militair Gezag.....

A.was praktisch gesproken verweesd toen. Mijn mensen, die zich daar bevonden en die van plan waren het uit te voeren, kregen of hoorden totaal niets. Zij konden daar niets opzetten. Het was steeds: Krijg ik het of krijg ik het niet..... zou ik het doen of zou ik het niet doen?

33340. De **Voorzitter**: We hebben het nu dus over de periode na de bevrijding in het zuiden, toen de zuivering van de politie moest plaats vinden door het Militair Gezag, dat was dus praktisch de juridische sectie van het Militair Gezag.

Nu ging de strijd in die tijd in het zuiden er over, dat de Minister van Justitie de arrestatiebevoegdheid, enz. zo snel mogelijk in normale banen bij de politie wilde brengen. Van de zijde van de illegaliteit zei men echter: dat is theoretisch allemaal prachtig, maar de politie is nog niet gezuiverd. Op grond hiervan werd dit dus tegengehouden. Had u zich nu voorgesteld, dat, indien een en ander in handen van het Departement van Justitie was gekomen op de manier, zoals u dat gedacht had, die zuivering inderdaad snel en doelmatig tot een einde had kunnen worden gebracht?

A. Ik durf niet te zeggen, wat er gebeurd zou zijn als het in handen van het Departement van Justitie was gekomen, maar ik heb gedacht, dat het zo gedaan had kunnen worden met behulp van het Militair Gezag en met voorbereiding. U moet er rekening mee houden, dat er zo ontzettend veel aan ontbrak, dat er niets behoorlijk afgesproken was. Wanneer het Militair Gezag anders begonnen was en er een nauwere samenwerking was geweest, welke wij te voren hadden kunnen voorbereiden....., maar er is nu eenmaal onvoldoende voorbereiding geweest.

Ik ben hiermede eigenlijk aan het einde van mijn voorlichting hieromtrent gekomen. Datgene, wat ik u wilde voorlezen, heb ik u voorgelezen. U hebt mij intussen nog enige vragen daarover gesteld, zodat ik voor mij hieraan niets meer toe te voegen heb.

33341. De **Voorzitter**: Uw uiteenzetting werpt een interessant licht op het ontstaan en de betekenis van de wettelijke regeling van het Militair Gezag. Wij hebben dit nog van geen enkele kant gehoord en het is in dat opzicht dus een welkome aanvulling.

Ik mag u misschien nog enkele vragen stellen, die bij mij opgekomen zijn, terwijl u dit stuk hier voorlas.

In de eerste plaats hebt u het gehad over de militaire afdeling van de studietoelatencommissie-Rijkens. Wilt u ons misschien nog even vertellen, wat die studietoelatencommissie-Rijkens precies was?

A. De heer *Rijkens* had met enige heren een studietoelatencommissie gevormd voor de bestudering van allerlei problemen.

33342. De **Voorzitter**: In welke tijd was dat?

A. Het zal begonnen zijn in 1942. Voor verschillende onderwerpen hadden ze niet-ambtelijke burgers aangezocht, maar er waren ook verscheidene mensen, die in het vak zaten op een bepaalde afdeling, bijv. een militaire afdeling, een economisch-financiële afdeling. Zij bestudeerden dan met elkaar bepaalde onderwerpen en brachten daarvan rapporten uit aan het centrale punt, dat de conclusies daaruit dan weer onder de aandacht van de Regering bracht.

33343. De **Voorzitter**: Dat was dus zuiver particulier initiatief?

A. Inderdaad.

33344. De **Voorzitter**: Heelt die commissie lang bestaan?

A. Ik herinner mij niet, dat zij bepaald opgeheven is, maar toen het werk beëindigd was, is zij vanzelf opgehouden te bestaan.

33345. De **Voorzitter**: Heeft zij geruime tijd gewerkt?

A. Ja zeker.

33346. De **Voorzitter**: Dan hebt u het gehad over de constructie van het Besluit D 60, volgens welke de chef staf van het Militair Gezag regelrecht onder de Kroon ressorteerde en dus zijn instructies en aanwijzingen van de Kroon moest ontvangen. Ten slotte moest er echter toch iemand zijn, die met deze chef staf van het Militair Gezag besprekingen voerde namens de Regering. Is het zo geweest — in de boezem van de Regering kan men dat intern regelen, zoals men wil; men kan daar uitmaken wie namens de Regering optreedt, hetgeen dan de Minister-President of in dit geval de Minister van Oorlog kan zijn; het kon ook, ofschoon dit misschien niet doelmatig zou zijn geweest, een commissie van Ministers geweest zijn —, dat men uiteindelijk het besluit heeft genomen om de Minister van Oorlog daarmee te belasten? Was dat de figuur toen het Militair Gezag in het zuiden van het land opereerde?

A. Ik herinner mij niet hoe precies de afspraak geweest is toen de bevrijding kwam, omdat ik toen geen Minister meer was. Ik meen echter; dat er afzonderlijke besprekingen gevoerd zijn — ook door andere Ministers — met het Militair Gezag. Natuurlijk was de Minister van Oorlog de eerste; hij voelde zich ook de ernst verantwoordelijke om met generaal *Kruls* besprekingen te voeren. Ik zou echter niet kunnen zeggen of er toen bij de bevrijding al een vaste afspraak was of ieder voor zich zou handelen of dat alles over de Minister van Oorlog zou lopen.

23347. De **Voorzitter**: Ik zei dit, omdat, naar u weet, in de praktijk in het zuiden enorme moeilijkheden ontstaan zijn met Ministers, die daarheen gingen en die dan op een gegeven moment — wat van Ministers niet anders dan te loven is, want daar zijn ze ten slotte voor — bepaalde dingen wilden gaan doen. Zo wilde de Minister van Sociale Zaken iets gaan ondernemen op zijn gebied. De heer *van Rhijn* heeft ons verteld, dat hij een bureau wilde openen in Eindhoven en dat het Militair Gezag niet wilde hebben, dat daar een bordje „Departement van Sociale Zaken” kwam te hangen, want dat scheen de hele orde te verstoren.

De Minister van Binnenlandse Zaken heeft met de Provinciale Griffie in den Bosch als steunpunt geprobeerd een bureau te vormen, hetgeen ook al tot verschillende moeilijkheden aanleiding gegeven heeft. Hiervoor is ten slotte de oplossing gevonden, dat aan het hoofd van dat bureau het hoofd van de sectie Binnenlandse Zaken van het Militair Gezag kwam, de heer *Linthorst Homan*. Toen was er dus een personele unie en scheen aan de gevoeligheden van weerskanten voor een gedeelte voldaan te zijn.

De Minister van Justitie heeft in het Zuiden ook zijn moeilijkheden gehad met het Militair Gezag, in vrij ernstige mate zelfs. Deze Minister heeft misschien wel de meeste moeilijkheden gehad, omdat de problemen op het gebied van arrestatie en berechting zich natuurlijk direct op scherpe wijze voordeden. De Minister van Waterstaat heeft hier verteld, dat hij weer andere zaken heeft gehad, ten aanzien waarvan hij met het Militair Gezag niet kon bereiken wat hij wilde, of door het Militair Gezag tegengewerkt werd.

Hoe ziet u in het systeem van het Besluit D 60 nu het optreden van deze Ministers in het bevrijde zuiden?

A. Vraagt u mij dat als deskundige?

33348. De **Voorzitter**: Eigenlijk wel, hoewel u niet als deskundige beëdigd bent. Maar u zult waarschijnlijk dit onderscheid wel niet zo scherp willen doorvoeren.

A. U wilt dus horen hoe ik het gezien heb aan de hand van onze bedoelingen.

Ik heb al eens gezegd, dat het naar mijn mening de verkeerde methode was zich bij voorbaat tegen het Militair Gezag te richten. Er waren enige heren, die van het Militair Gezag niets moesten hebben. Daar heb ik op de eerste plaats dit bezwaar tegen, dat zij

mede een besluit gecontrasigneerd hebben, waarbij deze regeling getroffen werd. Men is verplicht die uit te voeren. Er is hier een wettelijk voorschriet. Ik geloof, dat, wanneer men zich hier niet aan houdt, het verkeerde bereikt wordt. Het lag voor de hand, dat het Militair Gezag, in Nederland terugkerende, ook al omdat heij de zaken voor elkaar moest brengen in samenwerking en overleg met de vreemde militairen, wel fouten moest maken. Ik geloof echter, dat men de meeste fouten voorkomt door zoveel mogelijk contact met he: Militair Gezag op te nemen en dit contact te onderhouden.

Neem nu bijvoorbeeld het geval van de heer van Rhijn. Wanneer ik Secretaris-Generaal bij Sociale Zaken geweest was, zou ik de Minister hebben aangespoord en met deze hebben afgesproken: „Ik ga de heer Kruls en de mensen van de afdeling van het Militair Gezag, die ik zelf mee heb helpen vormen, namelijk de afdeling Sociale Zaken, en welke mensen mij zeer na staan, vertellen, dat ik van plan ben dat en dat te gaan doen, en overleggen of wij dat niet samen kunnen doen. Met deze mensen ga ik bespreken of hetgeen ik van plan ben, ook mede in verband met de algemene maatregelen, welke zij nemen, nuttig is, om te voorkomen, dat door de een of andere maatregel mijnerzijds niet direct gevoeligheden of wrijvingen ontstaan.” De mogelijkheid was er immers, dat maatregelen elkaar in zekere mate konden kruisen. Het was dus altijd aanbevelenswaardig met de afdeling van het Militair Gezag contact te houden.

33349. De **Voorzitter**: Ik geloof wel, dat dit juist is, maar het wordt natuurlijk erg moeilijk, als het Militair Gezag dan het standpunt inneemt, zoals het aanvankelijk heeft gedaan: „De Ministers behoren in Londen te blijven.”

A. Dat is een volkomen onjuist standpunt.

33350. De **Voorzitter**: Dat is echter gebeurd.

Als men uitgaat van de wet en de bedoeling van de wet, zou het eigenlijk dus zó geweest moeten zijn, dat, wanneer een Minister op zijn terrein iets had willen bereiken, hij dat had moeten formuleren en op grond van deze formulering een instructie van de Kroon aan het Militair Gezag had moeten uitlokken. Dat was nogal een omslachtige manier. Dit betekent dus, dat, wanneer een Minister eindelijk na-vee! moeite was aangedrongen tot het zuiden en daar op een gegeven moment zag, dat er bepaalde dingen te doen waren, hij dat dan alleen op deze manier zou heoven kunnen bereiken.

A. Ik geloof niet, dat dit de enige manier was om dat te hanteren. Zij stonden hier toch tegenover een Minister van Justitie en tegenover een Minister van Sociale Zaken en in het algemeen stonden ze onder de Minister van Oorlog.

Geen enkele opproevenhebber zou in de staat van beleg van vóór 1940 gezegd heoven: Maar mijnheer, gaat u naar den Haag toe! Ik ben de verantwoordelijke man.

33351. De **Voorzitter**: Bent u bij de terugkeer geweest?

A. Neen. De heer van Heuven Goedhart en de anderen gingen over. Ik geloof, dat, wanneer zij terstond naar de heer Kruls gegaan waren en gezegd hadden: „U ziet helemaal niet hoe de zaken liggen” en naar de afdeling van Sociale Zaken of naar die van Justitie om hun plannen te bespreken en gezegd hadden: „U zult naar mij luisteren, want ik ben de verantwoordelijke Minister voor dit werk”, betrokkenen het hadden moeten uitvoeren.

33352. De **Voorzitter**: Maar als de heer Kruls nu eens gezegd had: „Ik beroep mij op artikel 2 van het besluit, mijn bevoegdheden liggen in dit besluit vast; ik hanteer die bevoegdheden en die bevoegdheden kunnen alleen beperkt worden door instructies en aanwijzingen van de Kroon; ik ben alleen bereid met u te praten, als u een aanwijzing van de Kroon kunt overleggen.”?

A. Als hij dat standpunt had ingenomen, was hij volkomen onmogelijk geweest. Dan had hij terstond vervangen behoren te worden.

De **Voorzitter**: Dat ben ik met u eens.

A. Dan zou ik de heer Kruls gezegd hebben, dat, indien hij nog een lang ambtelijk leven met de taak, welke hij had, wilde hebben, hij anders behoorde te praten; dat hij met de verantwoordelijke Minister sprak en dat ik het volkomen onjuist vond, dat hij, nadat wij samen deze afdeling gevormd en voorgelicht hadden, een dergelijk standpunt innam. Ik zou hem verder gezegd hebben, dat hij ongeschikt was voor zijn taak. Als de heer Kruls dat goed begrepen had, zou

hij daarmee uit de aard der zaak rekening hebben gehouden. Wanneer men echter niet met hem gaat praten en hem niet op zijn positie en verantwoordelijkheid wijst, maar eenvoudig zegt: Ik begin dan maar en dan krijg ik maar moeilijkheden met het Militair Gezag..... Men had de zaak toch ook van de andere kant moeten bekijken. Men moest er toch ook rekening mee houden, dat, wanneer een Nederlandse militaire commissaris, belast met sociale zaken, ergens voorbij een bordje, vermeldende „Departement van Sociale Zaken” komt en daar niets vanaf weet, dit evenmin goed te praten is. Men moet dergelijke zaken van beide kanten bekijken.

33353. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat dit inderdaad een waardevolle opmerking is, voor zover er Ministers geweest zijn, die niet voldoende te voren met het Militair Gezag overlegd hebben. Het komt eigenlijk hierop neer, dat, als een Minister regelrecht, zonder eerst in Brussel bij het Militair Gezag aan te gaan, in „Bosch en Ven” neerstrijkt en daar bepaalde dingen gaat doen, hij grote kans heeft de zaak in de war te sturen. Wanneer die Minister echter van uit Londen eerst afstapt in Brussel en naar de Cité Universitaire gaat en daar zegt: „Ik ben van plan om dit en dat in het zuiden te gaan doen”, heeft het Militair Gezag zich daarnaar, zoals u zegt, te richten. Dit is toch de mening, die u bedoelt weer te geven?

A. Ja, en ik geloof, Mijnheer de Voorzitter — nu als deskundige, dus niet als getuige, want ik heb het niet mee gemaakt —, dat, wanneer van het begin af aan was volgehouden, dat iedere Minister op zijn zeggenschap, verantwoordelijkheid en op zijn afdeling, welke hij zelf had helpen vormen, gestaan had, het anders gelopen was. Dat wil niet zeggen, dat alle ongelukken waren voorkomen. Er zijn misschien heel wat mensen gekozen, die ongeschikt bleken en hier en daar misbruik gemaakt hebben van hun bevoegdheid, maar dan had men het meer binnen de perken kunnen houden en men had het kunnen overnemen. De moeilijkheid was echter, dat het uit de hand liep en men niets kon overnemen, omdat het allemaal buiten de Ministers om gebeurde. Dezen konden wel gaan zitten klagen van: „Ja, dat gebeurt allemaal buiten mij om en ik heb niets te zeggen.....” Dat gaat echter niet en naar mijn mening zijn er ook aan deze zijde verkeerde dingen gedaan.

33354. De **Voorzitter**: Men zou dus volgens u kunnen zeggen, dat de Ministers individueel, wanneer zij gebruik hadden gemaakt van de bevoegdheden, welke hun positie hun gaf, en zich regelrecht hadden gewend tot de chef staf Militair Gezag en gezegd hadden: „Ik wens dit en dat te doen via de betreffende sectie van het Militair Gezag en gij, chef staf Militair Gezag, zult mij daartoe in de gelegenheid stellen en mij daartoe bijstand verlenen”, wel degelijk hier wat hadden kunnen bereiken.

Voor zover het de totaliteit van de vraagstukken betreft, had er echter besluitvaardigheid bij het Kabinet moeten zijn, ook tegenover de chef staf Militair Gezag. Een besluitvaardigheid, die naar mijn gevoel ten enenmale ontbroken heeft in deze periode. Hiervoor zijn ook weer verschillende redenen aan te wijzen. In de eerste plaats omdat het Kabinet territoriaal uiteenlag; een gedeelte bevond zich in Nederland en een gedeelte in Londen, hetgeen met de gebrekkige verbanden alle mogelijke moeilijkheden en misverstanden gaf. In de tweede plaats, omdat het Kabinet politiek uiteenlag, omdat het op zijn laatste benen liep, hetgeen zonder enige twijfel ook van grote invloed is geweest op de besluitvaardigheid van het Kabinet tegenover een autoriteit als de chef staf Militair Gezag, die alleen met zich zelf te rade behoefde te gaan.

A. Mijnheer de Voorzitter, de kwestie, welke u ook al aanraakte, nl. die beïnvloeding van de besluitvaardigheid, was ook de gedachte van de oudere Ministers. Dat was ook al de moeilijkheid vlak voor de bevrijding. We moesten allen weg, want het Kabinet mocht niet blijven zitten; in het nieuwe Holland moest een ander Kabinet komen. Ook dit was natuurlijk niet bevorderlijk voor de gezagsverhouding, wanneer de mensen dit te weten kwamen.

33355. De **Voorzitter**: Ik neem grif aan, dat de chef staf van het Militair Gezag gewerkt heeft met de bedoeling om technisch zoveel mogelijk te presteren en zo goed mogelijk zijn taak te verrichten. Door de wijze echter, waarop de zaak van weerskanten is gespeeld, en door de oorzaken, welke wij hier al even de revue hebben laten passeren, zijn in die periode de gezagsverhoudingen volkomen ontwricht. Dat is natuurlijk een vraagstuk, dat zelfs boven een goede technische prestatie, hoe belangrijk die ook in die omstandigheden was, uitgaat, want als de gezagsverhoudingen ontwricht worden, komt men op een hellend vlak en weet men niet, vooral in een woelige tijd als er toen was, waar men terecht komt.

Als men het achteraf bekijkt, is die periode van eind 1944/begin 1945 eigenlijk een uitermate kritieke periode geweest. Enerzijds het probleem van de ontwrichte gezagsverhoudingen, anderzijds het moeilijke vraagstuk van het Parlement, waarover wij zoëven hebben gesproken. Daar had van alles uit voort kunnen vloeien; ten minste, zo is het beeld, dat wij hiervan krijgen.

A. Het is moeilijk voor mij een oordeel uit te spreken. U hebt het gezegd.

De **Voorzitter**: Als u er een oordeel over uit wilt spreken

A. Deze keer heb ik met volle aandacht zitten luisteren.

33356. De **Voorzitter**: Maar misschien kan de winst groter zijn, wanneer u uwerzijds hier uw oordeel ook over geeft. U hebt zoëven over de positie van de leden van het Kabinet ten opzichte van het Militair Gezag zeer waardevolle opmerkingen gemaakt en misschien dat u door hier even op in te gaan ook kunt bijdragen tot verheldering van ons inzicht.

A. Mijnheer de Voorzitter, ik kan u een praktisch voorbeeld geven. Toen de heer *van Heuven Goelhart* als Minister was heengegaan, zat ik met de Minister a.i., die tegelijkertijd Minister-President was, voor de moeilijkheid wat er nu moest gebeuren. De heer *Gerbrandy* zei: Zo spoedig mogelijk naar Nederland. Ik was tot op dat moment nog niet in Nederland geweest, daar de heer *van Heuven Goedhart* dit liever zelf behandelde, hetgeen natuurlijk zijn goed recht was.

Ik bevond mij toen in de moeilijke positie om naar Nederland te gaan zonder volledig gezag. Ik ben niet rechtstreeks naar „Bosch en Ven” gegaan, doch heb mij eerst naar Brussel begeven, waar het Militair Gezag zich destijds bevond. Ik heb tegen de heer *Kruls* gezegd: „Morgenochtend beginnen wij; die en die en die wil ik graag hebben”. Ik heb niet gevraagd of hij het goed vond; ik kwam namens de Minister van Justitie! Al deze mensen, waaronder ook de drie professoren, die belast waren met het begin van het rechtsherstel, werden aangewezen en met deze personen heb ik toen drie dagen aan een stuk alles besproken, o.a. wat zij gedaan hadden. Wanneer mij iets onjuist voorkwam, gaf ik order, dat terstond te veranderen en er rekening mede te houden, dat ik er onmiddellijk rapport over moest hebben.

33357. De **Voorzitter**: Kreeg u die rapporten ook?

A. Natuurlijk.

33358. De **Voorzitter**: In welke tijd vond dit, waarover u nu spreekt, plaats?

A. Dat zal enkele weken na het heengaan van de heer *van Heuven Goedhart* geweest zijn.

33359. De **Voorzitter**: Dat is dus ongeveer begin Maart 1945 geweest?

A. Ja, ongeveer in die tijd.

Ik zeg u dit niet om voorbeeldig te schijnen, maar ik deed dit eenvoudig omdat ik meende, dat het zo hoorde. Niemand heeft mij gezegd: „Je moet aan de heer *Kruls* vragen of dat goed is.” Ik kon natuurlijk toen niet meer allerlei dingen regelen, die uit de aard der zaak al geregeld waren.

33360. De **Voorzitter**: Daar staat tegenover, dat de Ministers, die in „Bosch en Ven” zijn geweest, zoals b.v. de Ministers van Sociale Zaken en van Binnenlandse Zaken, die aparte bureaux wilden oprichten en aparte steunpunten wilden hebben in het bevrijde zuiden, al zijn ze dan misschien regelrecht naar „Bosch en Ven” gegaan, ook wel besprekingen gehad hebben met de chef staf van het Militair Gezag, waarbij die dingen vanzelfsprekend ook wel gezegd zullen zijn.

Voor die besprekingen behoefde men natuurlijk niet per se eerst naar Brussel te gaan alvorens naar „Bosch en Ven” te gaan. Als men bijvoorbeeld naar „Bosch en Ven” gaat en de volgende dag met de chef staf een bespreking in Eindhoven heeft, is het ook goed.

A. Ik heb dit ook niet medegedeeld als kritiek op de andere Ministers, want ik weet niet, wat die gedaan hebben, en het kan best zijn, dat dit ook zo door verschillende van hen gedaan is. Ik zeg u alleen hoe ik meen, dat het had moeten gebeuren. U voelt wel, dat ook door de wisseling in het Ministerie die bewuste band, welke hier

gedacht was van een afdeling met de Minister, die van het begin af aan reeds zijn eigen ambtenaren er voor afstond (voor Justitie had ik drie, vier mensen af te staan, mensen, die altijd met mij gewerkt hadden en precies wisten, wat de Minister wilde), werd onderbroken.

Die moeilijkheid was er en was er ook bij andere Departementen. Men zag ineens een andere Minister van Binnenzakelijke Zaken en een andere Minister van Justitie. Dit alles heeft ook zijn invloed gehad; men kende elkaar nog niet goed en ik weet niet of de onderlinge waardering wel groot genoeg was. Ik kan u dat niet allemaal vertellen, maar dit is toch wel zeker, dat aan beide zijden de zaken wel eens gehaperd zullen hebben.

33361. De **Voorzitter**: Maar wat zegt u als u bijvoorbeeld het volgende hoort?

Het was op de 12de November 1944, dat de chef staf een brief schreef aan de Minister-President bestemd voor de Ministerraad, waarin vele merkwaardige dingen staan, maar waarin één passage voorkomt, welke direct aansluit op het probleem, dat wij zoëven hebben besproken, en die als volgt luidt:

„De vestiging van een aantal Ministers in Nederland, zonder departementen of met uit den aard geheel onvoldoende personeel, heeft de volgende groote bezwaren:

1. De neiging zal ongetwijfeld bestaan om bij gebrek aan departementaal personeel zich te bedienen van de hulp van het personeel van den staf Militair Gezag. Dit is echter ontoelaatbaar. De secties zijn onvoldoende van samenstelling en moeten nog verder uitgebreid worden. Zij kunnen niet tevens ten dienste staan van de Ministers tot wier departementen een deel van het personeel vóór de vorming van staf Militair Gezag heeft behoord. Anderzijds moet ik, om groote verwarring te voorkomen den eisch stellen, dat aan het personeel van staf Militair Gezag uitsluitend door mij en niet door Ministers ordieis worden gegeven.”

A. Hij had mij een dergelijke brief niet behoeven te schrijven.

33362. De **Voorzitter**: Dit is maar één voorbeeld. Dit sluit echter precies aan bij hetgeen wij zojuist hebben besproken!

Die procedure, welke u hebt toegepast in Brussel, wordt hier tegenover de Ministers als ontoelaatbaar gequalificeerd.

A. Als ik het inag zeggen, Mijnheer de Voorzitter, moet ik dit toch even corrigeren. Hij zegt: „Het vestigen van kleine Ministeries” en dan „hij onttrekt de ambtenaren aan mijn dienst”. Hiertegen heeft hij bezwaar. Met andere woorden bedoelt hij het geval, dat ik voor de Minister van Justitie naar Nederland zou zijn gegaan en in den Bosch een kantoor zou hebben opgericht voor de Minister van Justitie met gebruikmaking van personeel van het Militair Gezag.

33363. De **Voorzitter**: Ik geloof niet, dat dat hier staat. Er staat: „De neiging zal ongetwijfeld bestaan om bij gebrek aan departementaal personeel zich te bedienen van de hulp van het personeel van de staf Militair Gezag”. Dat deed u toch ook! U gebruikte niet uw eigen departementaal personeel; u bediende zich in Brussel van het personeel van de staf Militair Gezag, want die liet u bij u komen en daar besprak u de zaken mee.

A. Laat hierover geen misverstand ontstaan. Deze mensen gingen niets voor mij doen. Dit moest gebeuren binnen het kader van het Militair Gezag en dat bedoelt de heer *Kruls* niet.

33364. De **Voorzitter**: Ik weet het niet, want er staat hier: „Dit is echter ontoelaatbaar. De secties zijn onvoldoende van samenstelling en moeten nog verder uitgebreid worden. Zij kunnen niet tevens ten dienste staan van de Ministers tot wier departementen een deel van het personeel vóór de vorming van staf Militair Gezag heeft behoord. Anderzijds moet ik om groote verwarring te voorkomen den eisch stellen, dat aan het personeel van staf Militair Gezag uitsluitend door mij en niet door Ministers orders worden gegeven”.

A. Dit gaat naar mijn mening te ver, Mijnheer de Voorzitter. Mijn ervaring is, dat, wanneer men bleef binnen het kader van de afdeling, men geen ogenblik moeilijkheden ondervond, wanneer men niet plotseining tegen de draad van het bereids gevolgde beleid trachtte in te gaan. Bovendien ligt het er ook aan hoe men spreekt. Ik heb nog nooit van mijn leven gesproken, ook tegen mijn lagere ambtenaren niet, in de vorm van „Ik eis”, zeker niet tegen personen, die het goed menen. Ik heb daar in Brussel niets geëist. Ik heb gezegd: „Mijnheer *Kruls*, ik zou het erg op prijs stellen met die en die heren

dat allemaal eens door te nemen". Hij heeft er voor gezorgd, dat alle heren er waren en heeft zelf nog aan enige discussies deelgenomen. Verder heeft hij het aan mij overgelaten. Ik heb daar niets geëist en ook niet van het personeel gebruik gemaakt, want dit behoorde te gebeuren binnen het kader van de wet.

33365. De *Voorzitter*: Ik ben het volkomen met u eens, dat, wanneer de Ministers gebruik maken van het apparaat van het Militair Gezag, met andere woorden, dat zij hun leidinggevende taak als Minister zó opvatten, dat zij de betreffende secties van dat apparaat mee dirigeren — want daar komt het eigenlijk op neer — er geen moeilijkheden zijn. Wanneer de chef staf Militair Gezag echter schrijft: „Ik moet den eisch stellen, dat aan het personeel van staf Militair Gezag uitsluitend door mij en niet door Ministers orders worden gegeven”, wanneer hij dat standpunt inneemt, kan ik mij voorstellen, dat, indien het niet lukt om de chef staf van het Militair Gezag tot de orde te roepen, de Ministers in het bezette gebied dan zelf wat gaan opzetten.

Dit alles is, ten minste dat lijkt mij zo, een illustratie van het feit, dat het centrale probleem hier heeft gelegen in de gezagsverhoudingen.

A. Dat kan ik niet ontkennen.

33366. De *Voorzitter*: Is u van oordeel, dat het probleem van het Militair Gezag hiermede voldoende besproken is?

A. Ik persoonlijk ben tevreden, Mijnheer de Voorzitter!

33367. De *Voorzitter*: U hebt dus zelf geen punten meer, die u meent hier in het geding te moeten brengen?

A. Ik zou alleen kunnen opmerken, dat wij nooit de gedachte hadden, dat de omvang van het Militair Gezag zich hier in die mate zou ontwikkelen; die omvang is eenvoudig enorm geworden en dit ligt, zoals ik reeds eerder gezegd heb, stellig in de lange duur.

De *Voorzitter*: Dan ben ik aan het ernde gekomen van de bespreking van de problemen, die bij punt j van het Enquêtebesluit aan de orde komen. Mocht u zelf nog een onderwerp hebben, dat u zoudt willen bespreken, dan wil ik u daartoe gaarne de gelegenheid geven.

A. Ik heb nog niet het verslag ontvangen van de vorige vergadering, waarbij u mij eigenlijk hebt overvallen met een vraag betreffende het heengaan van mij. U hebt mij daarbij gevraagd, naar aanleiding van het feit, dat de heer *van Heuven Goedhart* de politiebesluiten te tekenen kreeg met de bepaling, dat de bevoegdheden niet zouden in werking treden dan na Koninklijke machtiging: „Zoudt u het ook onder die conditie aanvaard hebben?” Nu kan ik niet meer controleren, wat ik daarop geantwoord heb. Ik heb zo de indruk gekregen, dat mijn antwoord luidde: „Ja, dat zou ik wel doen”, onder deze voorwaarde — en daarom wilde ik graag een nadere verklaring hierover afleggen —, dat ik niet de hele voorgeschiedenis had gehad. Maar juist die voorgeschiedenis maakte het voor mij onmogelijk om die nadere machtiging af te wachten. Want als ik de wet zelf bijna niet kon krijgen, hoe zou ik dan verwachten, dat ik de machtiging tot uitvoering van bevoegdheden zou krijgen. Voor mij lag deze vraag niet hetzelfde als voor de heer *van Heuven Goedhart*.

De *Voorzitter*: Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit hiermede het verhoor.

J. R. M. VAN ANGEREN.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 7 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

ABRAHAM JAN THEODOOR VAN DER VLUGT,
oud 54 jaar, wonende te Helsinki, Hr. Ms. gezant
in Helsinki.

Hij legt de belofte als getuige af.

33898. De **Voorzitter**: Wij willen vanavond voornamelijk met u spreken over de onderhandelingen, die in April 1945 met de Duitsers hebben plaats gehad en die de aanleiding zijn geweest tot de capitulatie van Mei 1945. U bent daar, zoals wij uit de stukken hebben gezien, zeer nauw bij betrokken geweest. Misschien kunt u eerst mededelen, wat uw werkzaamheden omstreeks die tijd waren en op welke wijze die u de gelegenheid gaven om dat contact met de Duitsers op te nemen.

A. Ik heb een paar kleine notities gemaakt, die ik in dit verband misschien voor mij mag nemen. Op 7 April 1945 bezocht ik de heer *Louwes*, directeur-generaal van de Voedselvoorziening, op diens telefonisch verzoek. Ik had met de heer *Louwes* contact doordat ik in die tijd voorzitter was van het Centrale Kantoor van het Interkerkelijk Bureau voor Noodvoedselvoorziening (I.K.B.) en omdat het I.K.B. als zodanig natuurlijk heel nauwe betrekkingen onderhield met de algehele voedselvoorziening; vandaar dat ik dus vrijwel dagelijks met de heer *Louwes* in verbinding stond. Ik had — voordat er sprake was van het I.K.B. — ook reeds met de heer *Louwes* contact, omdat ik medewerker was aan de berichtgeving voor het Bureau. Inlichtingen in Londen, speciaal voor economische en politieke berichten. De heer *Louwes* gaf mij heel dikwijls — speciaal ten aanzien van de voedselvoorziening, maar ook wel ten aanzien van andere aangelegenheden — mededelingen, waarvan hij gaarne wilde, dat zij naar Londen werden doorgegeven. Zo heeft de heer *Louwes* op 7 April mij 's ochtends getelefoneerd of ik die zelfde ochtend bij hem wilde komen. Dat bezoek die ochtend was zeer bijzonder, want de heer *Louwes* was bij die gelegenheid meer geëmotionneerd dan ik hem ooit te voren had gezien. Hij verklaarde, dat op grond van de laatste gegevens, welke hem toen verstrekt waren, vaststond, dat er aan voedsel nog in West-Nederland aanwezig was — het officiële voedsel — tot 28 April — dus dat was van 7 tot 28 April — op een basis van 450 calorieën en dat na 28 April nog een z.g. geheime voedselvoorraad aanwezig was met het oog op een eventuele invasie of dergelijke, die toereikend was tot 6 Mei. Zoals de heer *Louwes* het toen uitdrukte: „*van der Vlugt*, dan is het niet meer hongersnood, maar hongerdood." In die stemming waren op dat moment de heer *Louwes* en ook de heer *Dols*, die bij dit onderhoud tegenwoordig was. Toen zei de heer *Louwes* tegen mij: „er moet iets gebeuren, u moet seinen naar Londen, maar zó, dat men ook werkelijk daarop reageert. Daar bestaat te meer aanleiding voor, omdat de Duitsers te kennen hebben gegeven, althans hebben doen doorschemeren „wel tot iets bereid te zijn". Dat is de term geweest, die de heer *Louwes* tegen mij gebruikte. De heer *Louwes* vroeg, bij mijn mededeling aan konden vooral ook Londen er van in kennis te stellen, dat de Duitsers hadden doen doorschemeren „wel tot iets bereid te zijn". Ik was zeer geïmponeerd door dat onderhoud met de heer *Louwes*, want als voorzitter van het I.K.B. wist ik zelf wel ongeveer hoe de toestand was, maar dat de toestand zo kritiek was, dat wist toch eigenlijk niemand op dat moment. Daar kwam bij, dat in die tijd ook bekend waren geworden de maatregelen, die de Duitsers hadden genomen om, wanneer er een aanval zou komen op het westen, dit deel van Nederland prac-

tisch te inunderen. Daarom was de toestand — zoals de gegevens mij op dat moment bekend waren — uitermate ernstig. Maar ik had enige ervaring gekregen voor wat betreft telegrammen naar Londen. Ik had het gevoel: als ik gewoon sein naar Londen, dan is dat een van de x telegrammen over de voedselvoorziening en de noodtoestand in Nederland, waar men nooit iets op hoort, omdat Londen geen gelegenheid had om er iets aan te doen. Behalve met de heer *Louwes* had ik ook veel contact met dr. *Schwebel*. Van af December 1944 heeft het I.K.O. (Interkerkelijk Overleg), waaraan ik ook zelf als gedelegeerde van de Doopsgezinde Broederschap verbonden was, plannen opgenomen voor het organiseren van een noodvoedselvoorziening. Die plannen zijn helaas te vroeg verraden aan de Duitsers, door een indiscretie van een Groningse theologische hoogleraar, die er kennis van had gekregen en die zich toen gewond heeft tot de Beauftragte in Leeuwarden; hij woonde zelf in Leeuwarden, maar was professor in Groningen. Toen ik voor een B.I. aangelegenheden half December in Apeldoorn was om daar dr. *Callmeyer* te spreken, de Duitse referent van Binnenlandse Zaken, die toen in Apeldoorn woonde, ben ik daar opgevangen door de portier, die mij zeide: „U vraagt naar de heer *Callmeyer*, maar u zult worden toegelaten bij prof. *Spanner*." Vanaf dat ogenblik is eigenlijk begonnen de permanente strijd met de Duitsers over het werk van het I.K.B. Dat is geweest in de tweede helft December 1944. Ik heb die avond van zessen tot een uur of tien een debat gevoerd afwisselend met *Spanner* en *Seyss-Inquart*, die regelmatig door *Spanner* werd ingelicht, over het al of niet door de Duitsers toestaan van de noodvoedselvoorziening door het I.K.O.

33899. De **Voorzitter**: Dat wil dus zeggen, als ik het goed begriep: u sprak met *Spanner* en *Spanner* hield ruggespraak met *Seyss-Inquart*.

A. *Seyss-Inquart* zat in de kamer er naast en kwam er zo nu en dan bij, maar hield zich overigens afzijdig om telkens, wanneer dat nodig was, door *Spanner* een nieuwe aanval te laten doen. Het waren twee kamers naast elkaar met opengeschoven deuren, waardoor *Seyss-Inquart* precies alles kon horen. Dat debat is zeer scherp toegegaan; omstreeks 10 uur verlangde *Seyss-Inquart* opschorting tot de volgende dag. Hij zeide toen, dat hij de volgende dag zou beslissen. Ik moest de volgende dag om vier uur bij hem terugkomen. Toen ik de volgende dag om zes uur wegging, had het I.K.O. permissie om het noodvoedselvoorzieningswerk te gaan beginnen. Deze toezegging van *Seyss-Inquart* is naderhand door Berlijn aangevochten en vanaf dat ogenblik heeft eigenlijk mijn hele werk bij het I.K.O. helaas bestaan uit een permanente strijd met de Rijkscommissaris, vertegenwoordigd in den Haag door *Schwebel*, aangezien in den Haag het hoofdkantoor van het I.K.B. gevestigd was. Deze permanente strijd met de Rijkscommissaris, resp. *Schwebel*, kwam praktisch altijd neer op de inschakeling van de nationaal-socialistische organisaties, zoals Winterhulp, etc. Speciaal de Haagse burgemeester *Westra* was een van degenen, die destijds zeer scherp er voor opkwamen, dat behalve de nationaal-socialistische sociale organisaties ook de nationaal-socialistische gemeentebesturen bij de noodvoedselvoorziening betrokken zouden worden. Dat is door mij namens het I.K.O. permanent geweigerd. *Westra* zelf heeft zich zodanig misdragen bij die besprekingen, die gevoerd werden in tegenwoordigheid van *Schwebel*, dat *Schwebel* mij daarna verklaard heeft, dat een man, die zich in zijn tegenwoordigheid zodanig misdroeg, onmogelijk als burgemeester gehandhaafd kon worden. Hij is toen ontslagen. *Schwebel* heeft bij die besprekingen zich steeds zeer redelijk gedragen. Ik heb na de oorlog ten behoeve van *Schwebel* een verklaring afgelegd, dat hij werkelijk degene geweest is, die heelt kunnen voorkomen, dat de noodvoedselvoorziening van het I.K.B. door de Duitsers werd stopgezet.

33900. De **Voorzitter**: Was dat de eerste keer, dat u met *Schwebel* in aanraking kwam, of had u hem vroeger ook al ontmoet?

A. Ik had met *Schwebel* een enkele keer van te voren te maken gehad in mijn qualiteit destijds van consul-generaal van Finland hier.

33901. De Voorzitter: U hebt hem in ieder geval vroeger niet zo gekend, dat u kunt zeggen: *Schwebel* is altijd zo geweest of *Schwebel* is in December 1944 overstag gegaan?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

De Voorzitter: Daar kunt u dus geen oordeel over uitspreken.

A. Ik durf wel te oordelen over *Schwebel* vanaf December 1944. Naar mijn mening was *Schwebel* niet helemaal normaal. Hij was een zeer bijbelvast man, zelfs dominee *Gravemeyer* praatte hij bijna omver met bijbelteksten. Persoonlijk heb ik *Schwebel* eens de vraag gesteld: „Hoe is het mogelijk, dat u als een sterk religieus man — zoals u beweert te zijn, en wat ik ook wil aannemen dat zo is — loopt met een Edelkäsemarke”. Dit was zo'n goudgerand nazi-schild, dat de anti-nazi's in Duitsland noemden de Edelkasemarke. Toen gaf hij mij een hele voordracht, „dat hij wel aanhing de leer van het nationaal-socialisme, omdat deze geschoeid was op het Christendom volgens paragraaf 2 van een of ander reglement, maar dat hij niet aanhing de uitvoerders van het nationaal-socialisme, die dat dikwijls verkeerd deden”.

33902. De Voorzitter: Wij hebben *Schwebel* hier zeer uitvoerig gehoord — ik loop nu iets vooruit op hetgeen er in April 1945 is gebeurd — en *Schwebel* heeft hier in dat verhoor de Rijkscommissaris, ik mag wel zeggen, door dik en dun verdedigd. In die zin, dat hij zei, aat de Rijkscommissaris in April 1945 dat standpunt had ingenomen, omdat hij zich zijn verantwoordelijkheid — mede ten opzichte van het Nederlandse volk — zo sterk bewust was. Dr. *Hirschfeld*, die hier ook gehoord is, zegt, dat de Rijkscommissaris sedert December 1944 — op 14 Decemoer 1944 had dr. *Hirschfeld* het eerste contact over deze zaken gehad met de Rijkscommissaris — er wel anders over was gaan denken; alleen voegde dr. *Hirschfeld* er aan toe: dat schrijf ik niet toe aan de motieven, die *Schwebel* naar voren heeft gebracht, want deze man was — zoals dr. *Hirschfeld* het uitdrukte — glashard.

A. Het was een ijdel, glashard type, waarvoor moraal niet bestond; dat woord was naar mijn mening in zijn levensencyclopaedie niet te vinden. Het was een ontzettend ijdele vlerk en hij heeit bij de onderhandelingen gehoopt de kans te krijgen — dat kan ik u straks nader toelichten — om de figuur van Duitsland te worden, door bemiddeling te weeg te brengen met de West-geallieerden.

33903. De Voorzitter: Dat is ook de theorie van de heer *Hirschfeld*. Dus die onderschrijft u eigenlijk?

A. Ik ken de heer *Hirschfeld* heel goed, maar tijdens de oorlog heb ik met hem niet heel veel, alleen maar van tijd tot tijd gesproken, omdat ik in hoofdzaak met de heer *Louwes* te maken had. Maar ik onderschrijf dat onderdeel van de heer *Hirschfeld* volkomen, want helemaal afgescheiden van de heer *Hirschfeld* gaf ik u een zelfde oordeel. Ik was altijd met *Schwebel* op zeer, ja zeer goede voet. Dit is een beetje zonderling opgemerkt, maar hij heett tegenover mij altijd alle correctheid in acht genomen, als ik het zo mag uitdrukken. Ik heb twee keer een bespreking gehad in de grote zaal van het vroegere Duitse gezantschap, het bureau van *Schwebel*, waarbij aanwezig waren de besturen van al die nationaal-socialistische instellingen, als b.v. Winterhulp, en hoe ze verder mochten heten, waarbij de aanwezigen zich misdroegen — ik was de enige niet-nazi in dat edele gezelschap daar in die grote zaal — op een manier, die werkelijk alle perken te buiten ging. Ik had de keuze tussen twee dingen, nl. opstaan en verdwijnen, maar dan brak ik natuurlijk daarmee alle contact ook met de Duitse instanties af, of blijven zitten en de mensen in hun gezicht uitlechen. Ik heb dat laatste gedaan en toen die besprekingen geen van beide keren in tegenwoordigheid van *Schwebel* tot enig resultaat leidden, omdat ik permanent vasthield, wat samenwerking in enigerlei directe of indirecte wijze met die andere organisaties betrof, aan het voor de I.K.O. bestaande „non possumus”, dat is altijd het woord geweest, dat daarbij naar voren is gebracht, heb ik na beëindiging van die beide vergaderingen de aanwezigen langs mij heen laten trekken, alsof ik ze bij wijze van spreken de eer gaf om het eerste de kamer uit te gaan. Zodra zij dan weg waren, heb ik weer met *Schwebel* gepraat en kwam ik dan voor de noodvoedselvoorzieningskwestie, zoals altijd weer met *Schwebel*, tot enig redelijk resultaat. Althans, zoals u zich misschien herinnert, als u toevallig in die tijd hier in West-Nederland aanwezig was, heeft het I.K.B. zijn werkzaamheden vanaf begin Januari tot aan het einde van de oorlog en nog iets daarna kunnen voortzetten. Dat heeft permanent gehangen aan dat bewuste zijden draadje, dat uit-

eindelijk *Schwebel* door kon snijden. Hij heeft zich in alle bochten gewrongen om aan te tonen waarom het I.K.O. een verkeerde houding aannam. En hij heeft werkelijk zijn best gedaan om datgene, wat de Rijkscommissaris of de andere Duitse instanties, b.v. *Schön-garth*, eisten, werkelijk door te voeren. Maar hij heelt, als hij zag, dat het niet ging, het nooit tot bersten laten komen. Een man, die op het allerlaatst, dat mag ik niet nalaten te zeggen, nadat *Westra* ontslagen was, zich zeer correct heeft gedragen ten aanzien van het I.K.B., was de nieuwe Haagse burgemeester *Maasdijk*. Deze heeft indertijd na al die moeilijkheeden met *Westra*, toen de toestand voor het I.K.B. erg labiel was, mij gevraagd of ik met hem een en ander wilde bespreken. Ik ben bij hem geweest en ik heb de zaak met hem behandeld en toen heelt — dat was speciaal wat den Haag betrof, *Schwebel* ging over heel Nederland — vanaf dat moment *Maasdijk* gezorgd, dat het I.K.B. in den Haag van de zijde van de nazi-organisaties of van het gemeentebestuur geen enkele moeilijkheid meer heeit gehad. Hij heeit zich in dat opzicht zeer correct gedragen. Omdat ik *Schwebel* dus kende door die I.K.Q.-aangelegenheden en omdat ik door die voor mij zwevende uitspraak van de heer *Louwes* wist, dat de Duitsers „wel tot iets bereid zouden zijn”, heb ik gemeend, in plaats van direct te telegraferen, er de voorkeur aan te moeten geven om eerst zelf naar *Schwebel* toe te gaan en te vragen, wat dat wilde zeggen.

33904. De Voorzitter: Mag ik u misschien hier even onderbreken? U kent natuurlijk het Memorandum van Maart 1946, dat uitgegeven is door Vertrouwensmannen en dat de titel draagt „Het Duitse aanbod tot een beëindiging der feitelijke vijandelijkheden in het nog bezette Neerlandse geoid van April 1945”. U hebt het trouwens ook voor u. Is de inhoud daarvan, voor zover die betrekking heeft op datgene, wat u zelf gedaan hebt, tot stand gekomen in overleg met u?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

33905. De Voorzitter: Dus men mag niet zonder meer zeggen, dat u, wat hier over u geschreven is, bij voorbaat als juist erkent?

A. Ik geloof wel, dat ik het meeste als juist zal erkennen, maar ik heb het standpunt ingenomen, zodra de oorlog afgelopen was, of beter gezegd, zodra de Regering haar taak in Nederland weer had aanvaard, dat de bescheiden, die ik toen onder mij had, bescheiden waren, die niet particulier aan mij behoorden, maar dat deze behoorden aan de instantie, die destijds daarvoor aangewezen was. Zo hee ik geen enkel papier particulier willen behouden. Ik wist niet, wat de Vertrouwensmannen van plan waren te doen. Ik heb zelf van de Vertrouwensmannen indertijd een brief gekregen over de puolicatie van die kwestie, toen de Regering allang weer in Holland aanwezig was. Maar ik had reeds aan de Vertrouwensmannen, d.w.z., aan de heer *le Poole*, de secretaris van de Vertrouwensmannen, alles gegeven wat ik bezat. Ik had dus geen mogelijkheid meer om b.v. alles precies te gaan vergelijken, waar voor mij ook geen aanleiding toe bestond. Ik heb het natuurlijk wel eerder helemaal doorgelezen. ...

33906. De Voorzitter: U bent niet gestuit op punten, waarvan u zei: dat klopt niet met mijn eigen ervaringen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, helemaal niet.

33907. De Voorzitter: Dus u acht hetgeen hierin staat in het algemeen wel juist. Nu zegt u, dat u op 7 April naar *Schwebel* bent gegaan, omdat u — ten minste zo heb ik het begrepen — het zenden van een telegram, zoals de heer *Louwes* dat wilde, eigenlijk een vrij zwakke basis vond en u zich eerst nader op de hoogte wilde stellen. Uit het Memorandum blijkt deze gang van zaken niet duidelijk, want ik lees daar in de eerste kolom van blz. 1: „De voorzitter” — dat is de voorzitter van het College van Vertrouwensmannen — „achtte zich verplicht de Minister-President en de C.B.S. van dit bericht in kennis te stellen.” Dat was het bericht, dat afkomstig was van de heer *Hirschfeld* en dat de heer *Snouck Hurgronje* door had laten geven aan de voorzitter van Vertrouwensmannen.

A. Daar kende ik niets van.

33908. De Voorzitter: Daarop volgt dan onmiddellijk: „Op 7 April 1945 bezocht de heer A. Th. L. van der Vlugt.....”

A. Dat staat fout, het is A. J. Th. Dus ik kan er niet helemaal mee akkoord gaan.

33909. De **Voorzitter**: „Op 7 April bezocht de heer A. Th. L. van der Vlugt, consul-generaal van Finland, in zijn qualiteit van lid van het Interkerkelijk Overleg te 's-Gravenhage dr. E. A. Schwebel, Beauftragte für die Provinz Sud-Holland." Omdat het verband tussen de twee door mij geciteerde zinnen niet gelegd is, is er ruimte voor de veronderstelling, dat de voorzitter van Vertrouwensmannen u verzocht had om naar *Schwebel* toe te gaan. Dat staat er wel niet, maar door de opeenvolging zou men kunnen denken, dat het zo gegaan is. Uit hetgeen u vertelde, blijkt intussen, dat het zo niet gegaan is.

A. Iedere fatsoenlijke Nederlander in die tijd wist wel, dat er Vertrouwensmannen waren, en ik kende de heer *Bosch* doordat ik voor andere dingen met de heer *Bosch* contact gehad had. Ik wist ook, dat hij Vertrouwensman was, maar ik had met de Vertrouwensmannen als zodanig, al kende ik er diversen van, zoals de heer *Bosch*, prof. *Cleveringa*, de heer *Neher*, etc., nooit te voren contact gehad. De heer *Snouck Hurgronje*, die ik ook tijdens de oorlog kende, ik bedoel met wie ik tijdens de oorlog contact had gehad, heeft aan mij nooit iets gezegd van die mededeling, welke, geloof ik, de heer *Hirschfeld* had opgevangen.

33910. De **Voorzitter**: Wist u, dat de heer *Bosch* voorzitter van de Vertrouwensmannen was?

A. Ik wist in ieder geval, dat hij Vertrouwensman was. Ja, ik wist ook, dat hij voorzitter was, want ik zag dat uit telegramwisseling met Londen.

33911. De **Voorzitter**: Dus toen u met de heer *Louwes* sprak en deze er op zinspeelde, dat de Duitsers wel tot iets bereid waren, heeft de heer *Louwes* u dat ook niet medegedeeld namens de voorzitter van Vertrouwensmannen, laat staan dat hij u mededeling heeft gedaan van het bericht van de heer *Snouck Hurgronje*, dat bij de voorzitter van de Vertrouwensmannen was binnengekomen? Daar wist u allemaal niets van?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Het beste bewijs er voor is dit, dat vóór mijn bewuste onderhoud met *Schwebel* op 7 April ik, komende van de heer *Louwes*, rechtstreeks van het Bezuidenhout een beetje om ben gaan wandelen

33912. De **Voorzitter**: En u dus op eigen initiatief naar *Schwebel* bent gegaan.

A.en toen naar *Schwebel* ben gegaan.

33913. De **Voorzitter**: Op eigen initiatief?

A. Volkomen.

33914. De **Voorzitter**: Ook de heer *Louwes* wist dus niet, dat u dat zou gaan doen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! De heer *Louwes* wilde contact met Londen hebben, maar had geen idee, dat ik naar *Schwebel* ging. Ik heb *Schwebel* ook niet gezegd, dat ik van de heer *Louwes* kwam; ik heb alleen *Schwebel* — op de manier zoals in het memorandum staat — gepoogd uit te horen: „Wat willen jullie nu eigenlijk?" Daar komt het op neer.

33915. De **Voorzitter**: Dan is deze stap, die u uit eigen beweging hebt gedaan, gezien het verdere contact, dat daar uit is voortgevloeid, een heel belangrijk initiatief geweest.

A. Niemand wist er iets van. Ik kan u dat toevallig bewijzen door hetgeen gebeurd is nadat ik bij *Schwebel* weg was. Ik had o.a. in verband met B.I.-kwesties contact met kolonel *Koot* van de B.S. Ik wist, dat mr. *de Lint* vertegenwoordiger was van de C.B.S. Het was dus — omdat ik bepaalde dingen hier in den Haag deed voor de C.B.S., al was ik geen vertegenwoordiger van de C.B.S., want dat was mr. *de Lint* — voor mij in de eerste plaats noodzaak — toen ik daar dergelijke mededelingen kreeg van *Schwebel* — om mij te wenden tot de C.B.S. Ik had geen contact met Vertrouwensmannen, dus ik wendde mij niet tot de Vertrouwensmannen.

33916. De **Voorzitter**: Dat u zich het eerst tot de C.B.S. wendde, komt derhalve, omdat

A. Omdat ik met de C.B.S. eerder contact had. Ik was geen B.S.-er; nooit heb ik enige officiële functie gehad bij de B.S., maar

als er in den Haag geschillen waren, dan is het voorgekomen, dat ik voor de C.B.S. in die geschillen heb bemiddeld. Daardoor had ik contact met de C.B.S., die toen zijn hoofdkwartier had op de Prins Hendrikkade te Amsterdam, waar ik ook verschillende keren geweest ben. Ik heb mij dus toen gewend tot de C.B.S., niet tot Vertrouwensmannen, en toen heeft zich een zonderling geval voorgedaan. Terwijl ik mr. *de Lint* zocht en natuurlijk dringend zocht, want het was een hele dringende aangelegenheid, nog in het bijzonder omdat ik uit de telegramwisseling met Londen ook wist, dat hier gevaren bestonden, waar vooral de C.B.S. in die tijd erg beangst voor was, nl. het ondermijnen van dijken en van de waterwerken, etc. Daardoor had dus het hele gesprek met *Schwebel* een zeer dringend karakter. Toen heb ik mij gewend tot mr. *de Lint*. Ik belde mr. *de Lint* op en toen vertelde mevrouw *de Lint*, dat haar man was bij de heer *den Hollander*, op diens kantoor in het gebouw van de Rotterdamsche Bank. De bank was dichtbij, op de Kneuterdijk. Dit is maar een detail, alleen maar om u te bewijzen dat ik niet de bedoeling had om mij te wenden tot Vertrouwensmannen. Ik wilde dus direct de heer *den Hollander* hebben. Toen ben ik achter naar de portier gelopen, in de Hoogstraat. Tegenover de vrouw van die portier heb ik geuand of ik daar volkomen bekend was en ben naar binnen gegaan en gaan zoeken in het grote lege gebouw — het was op een Zaterdagmiddag, er was geen mens op de Rotterdamsche Bank —, totdat ik aan een kamer kwam, waar ik stemmen hoorde. Daar waren toevallig, heel toevallig, aanwezig mr. *de Lint* en de neren *Neher* en *den Hollander*. Zo is toen gelijktijdig het contact gelegd met de Vertrouwensmannen. Die hebben toen — als ik he: zo mag uitdrukken — nllermnst in ongunstige zin bedoel ik dit — zich de gehele aangelegenheid toegeëigend. Daarover is wel eens enige gevoelskwestie tussen C.B.S. en Vertrouwensmannen geweest, want die eerste dag wendde ik mij feitelijk tot de C.B.S. Ik heb ook rapport uitgebracht daar aan de C.B.S. De heer *Neher* als vertrouwensman heeft direct dat rapport opgenomen en mr. *de Lint* heeft het doorgegeven aan Amsterdam. De heer *Neher* heeft gepoogd de heer *le Poole* te bereiken, waarin hij de daaropvolgende Zondag slaagde. Ook de heer *Bosch* kon niet eerder bereikt worden, zodat toen Maandag 9 April de zaak aan het rollen is gegaan.

33917. De **Voorzitter**: Hetgeen u zegt, staat in hoofdzaak ook in het Memorandum. Het wordt alleen veel duidelijker zoals u net zegt. In het Memorandum staat, dat u die zelfde dag des middags omstreeks 3 uur een vertegenwoordiger van de C.B.S. bezocht, die u toen aantrof in gezelschap van één der Vertrouwensmannen, de heer *Neher*. „Aldus was het de heer van der *Vlugt* mogelijk niet slechts de C.B.S., maar ook onmiddellijk Vertrouwensmannen van zijn ervaringen op de hoogte te stellen", zegt het Memorandum.

A. Zeker.

33918. De **Voorzitter**: Ik kom nu op het onderhoud, dat u gehad hebt met *Schwebel*. Dat is een heel merkwaardig onderhoud geweest. In het Memorandum staat op blz. 1, tweede kolom, het verslag, dat u op die Laterdagmiddag in het bijzijn van de heren hebt gemaakt van de bespreking, die u vlak te voren hebt gehad met *Schwebel*. Dat hebt u blijkbaar heet van de naald gedaan.

A. Practisch heet van de naald, Mijnheer de Voorzitter.

33919. De **Voorzitter**: Nu is het merkwaardige, dat, toen de besprekingen met *Schwebel* later op 10 April werden voortgezet, *Schwebel* begon met te zeggen, dat het onderhoud van 7 April moest worden beschouwd als een zuiver particuliere aangelegenheid, zodat hij zich dus daarvan trachtte te distantieren.

A. Hij heeft zich niet willen distantieren. Er was toen sprake van een onderhoud, dat zou plaats vinden in Apeldoorn met *Seyss-Inquart*. Om een bepaalde reden, die zal ik u dadelijk zeggen, heeft alleen *Seyss-Inquart* dat onderhoud niet in Apeldoorn willen hebben, hij heeft het hier willen hebben. Maar toen had *Schwebel* tussen 7 en 10 April aan geen enkele Duitse instantie, noch aan *Seyss-Inquart*, noch aan anderen, mededeling gedaan van dat eigenlijk zeer belangrijke gesprek, dat hij met mij gehad heeft. En dat was voor hem zeer pijnlijk. Hij had van dat gesprek natuurlijk als ambtenaar *Seyss-Inquart*, resp. wie dan ook, in kennis moeten stellen. En dat heeft hij niet willen doen. Hij heeft willen afwachten hoe of mijn reactie zou zijn op dat onderhoud. En omdat hij die anderen hiervan niet in kennis heeft gesteld, heeft hij mij ook gevraagd — ik moet erkennen, dat dit niet helemaal juist in het Memorandum staat — die bespreking te beschouwen als een zuiver particuliere gedachtenwisseling.

33970. De **Voorzitter**: Ik zie toch een belangrijk verschil in de uitlatingen van *Schwebel* op 7 en op 10 April. In het midden van de eerste kolom van blz. 2 van het Memorandum staat:

„Om deze redenen acht dr. *Schwebel*, dat onder de gegeven omstandigheden van een officiële capitulatie door de Duitse militaire autoriteiten geen sprake zal kunnen zijn, maar dat dezen wel bereid zullen zijn om te overwegen een bepaalde vorm van onofficiële wapenstilstand dan wel neutralisering van een bepaald gebied.”

Schwebel maakt dus zelf in het onderhoud van 10 April de tegenstelling tussen een bepaalde vorm van onofficiële wapenstilstand en capitulatie, over welke laatste hij volgens uw verslag op 7 April wel degelijk heeft gesproken.

A. Hij ging scherper in op deze gedachte van 7 April dan dat hij op 10 April, geloof ik, is gegaan.

33921. De **Voorzitter**: Maar hij heeft toch op 7 April wel degelijk het woord „capitulieren” tegen u gebruikt?

A. Mijn verslag is volkomen fris van de naald geweest, Mijnheer de Voorzitter. Vanaf de Lange Vijverberg, lopende langs de Rotterdamsche Bank en daarachter inbrekend en komend bij de heren, is dat door mij medegedeeld zoals het daar staat.

33922. De **Voorzitter**: In de derde alinea van uw verslag over het onderhoud van 7 April vindt u staan: „onder bepaalde voorwaarden bereid zouden zijn te capituleren”.

A. Ja, dat ging zeer uitsluitend over die 35 000 man, die zij hier nog hadden.

33923. De **Voorzitter**: Een capitulatie alleen dus voor het westen van ons land?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

33924. De **Voorzitter**: *Schwebel* heeft bij zijn verhoor voor onze commissie ook geprobeerd zich daarvan los te maken. Hij heeft o.a. gezegd: „Ja, en ik kan mij ook niet herinneren, mijne heren — ik verzoek u mij niet verkeerd te verstaan, dat moet geen critiek zijn tegenover elkaar, maar ik kan mij niet herinneren —, dat ik op de 7de April zulke scherp omliggende bepalingen opgesteld zou hebben, zoals zij daarin staan. Mogelijk dat, wanneer men een gesprek samenvat, men het zo uitleggen kan.” Enfin, zo is dat doorgegaan en toen heb ik hem later gevraagd. „Ja, maar u acht het dus niet uitgesloten, dat het onderhoud met de heer van *der Vlugt* aldus verlopen is? U zegt dus ook niet, dat het niet waar is...?”. Toen zei *Schwebel*: „Nee”, en dan ga ik door: „... dat u op 7 April met de heer van *der Vlugt* hebt gesproken in de geest als in het memorandum in de tweede kolom van pagina 1 vermeld staat?” Hij probeerde eerst zich er van los te maken, maar later heeft hij dat dan ...

A. Hij is zeer breedspakig, *Schwebel*, en dat onderhoud met *Schwebel* heet; ruim anderhalf uur geduurd.

33925. De **Voorzitter**: Hij zei vervolgens: „Men kan op de een of andere manier uit deze zaak opmaken, dat de Rijkscommissaris of ik op de een of andere manier er aan gedacht zou hebben voor ons, hetzij van militaire of van civiele autoriteiten, een soort beveiliging te krijgen, begrijpt u? Daarover is werkelijk niet gesproken. Indien hij dat er uit opmaakt, dan heeft hij mij verkeerd begrepen, dat is beslist nooit bij mij opgekomen. Ik kan u ook heden verklaren: Ik heb nooit daaraan gedacht, in het geheel niet.” En toen zei ik: „U bedoelt dat punt: Reële berechting, respectievelijk behandeling van civiele en militaire autoriteiten?” Dat punt wordt in het Memorandum in uw verslag van het onderhoud van 7 April met zoveel woorden genoemd, niet waar?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Maar dat is meer dan eens ...

33926. De **Voorzitter**: Dat heeft hij toch zeer nadrukkelijk als een soort voorwaarde gesteld,?

A. Ja, ongetwijfeld.

Toch moet ik dit toegeven: *Schwebel* was geen type om dat speciaal voor zich te eisen. *Schwebel* is een onbegrijpelijke figuur of liever enigszins een merkwaardige figuur. Ik zou volkomen willen toegeven, voor zover ik *Schwebel* ken, dat hij bij het stellen van deze voorwaarde niet in de eerste plaats aan zich zelf gedacht heeft. Dat geloof ik zeer stellig niet.

33927. De **Voorzitter**: Het is dáárn van belang vast te stellen, dat in het eerste onderhoud het woord „capitulatie” is gevallen, omdat het later een rol is olijven spelen. Het blijkt ook uit de telegrammen, die gestuurd zijn naar Londen, dat daarin die mogelijkheid een rol heeft gespeeld, en dat heeft misschien weer invloed gehad op de beslissing, die aan de overkant is genomen. Als de onderhandelingen uitsluitend hadden gelopen over voedselvoorziening of iets anders, was alles misschien anders gegaan. Ik heb min of meer de indruk, dat *Schwebel* wat te ver is gegaan, dat hij ook wel inziet, dat de woorden, die hij op een gegeven moment in het eerste onderhoud met u heeft gesproken, verder doorgewerkt hebben en dat hij dat liever een beetje weg wil werken. Die indruk krijg ik er van.

A. Dat was ook mijn indruk op 10 April en het tweede onderhoud van mij met *Schwebel*, een langdurig onderhoud. Toen is *Schwebel* begonnen met te zeggen: „Denk er om, dat onderhoud van 7 April, dat was een particulier gesprek tussen ons. Nu gaan wij praten.”

33928. De **Voorzitter**: Er is nog een andere aanwijzing, dat *Schwebel* hier misschien wat te ver is gegaan, hoewel wij nooit kunnen doorgronden in hoeverre *Schwebel* gebruikt werd door anderen. Maar dat is hier niet waarschijnlijk, omdat hij niet wist, dat u kwam. U kwam onvoorbereid, hij wist dat niet.

A. Het kantoor was leeg.

33929. De **Voorzitter**: Het is waarschijnlijk, dat *Schwebel* iets te ver is gegaan, mede omdat in de besprekingen, die de heer *Hirschfeld* heeft gehad met de Rijkscommissaris, deze laatste ook niet verder is gegaan dan het bespreken van de mogelijkheid van neutralisering van het westen des lands. De Rijkscommissaris heeft tegenover dr. *Hirschfeld* het woord „capitulatie” ook nimmer gebruikt.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, maar *Seyss-Inquart* was de meest geslepen advocaat van kwade zaken, die u zich denken kan. Ik heb nooit bij een figuur zó het gevoel gehad van afkeer als wanneer *Seyss-Inquart* binnenkwam. Dat was werkelijk zonderling. Die maakte een afstotende indruk — ten minste op mij — alle keren, dat ik met hem te maken heb gehad; een volkomen afstotende indruk. Het was een geweldig gladde vent, glad in de ongunstigste zin; die zou precies weten, welk woord hij gebruikte. *Schwebel* helemaal niet. *Schwebel* flapte er zo dikwijls dingen uit, dat was helemaal geen man van gladdigheidjes en dergelijke, het tegenovergestelde van een advocaat van kwade zaken. Een man, die misschien door ondoordachtheid zelfs de dingen voor zich zelf wel eens een beetje moeilijker maakte dan eigenlijk nodig was.

33930. De **Voorzitter**: In ieder geval ziet men — wij proberen hier de zaak te reconstrueren —, dat hier een aantal toevallige elementen het verloop van zaken mede heeft bepaald. Het eerste toevallige element is, dat u uit eigen beweging, ten gevolge van een invallenae gedachte, naar *Schwebel* bent gegaan.

A. Omdat de heer *Louwes* mij zodanig onder de indruk had gebracht van de ontzettende catastrophale positie van Nederland, waar ik dan zelf bij wist de catastrophale militaire maatregelen, die Duitsland genomen had, dat ik toen eigenlijk het gevoel had: wat geeft nu nog een gewoon telegraaf naar Londen, ik mort nu meer van de zaak weten. Daarom ging ik naar *Schwebel*.

33931. De **Voorzitter**: Het was dus min of meer een toevallige zaak, dat u dat contact met *Schwebel* opnam. Dat was één, en het tweede is, dat op 9 April — althans volgens het Memorandum —, toen de vergadering plaats vond van Vertrouwensmannen met tegenwoordigers van de C.B.S., waarin u ook tegenwoordig was, de besprekingen sterk geïnspireerd werden door het woord „capitulatie”, dat gevallen was. Dat is dus het tweede toevallige element, hierin bestaande, dat *Schwebel* blijkbaar meer losgelaten had dan hij op dat moment verantwoord kon. Ik lees hier toch: „Alle aanwezigen waren er van overtuigd, dat een capitulatie alleen kon plaats vinden op de basis van „Unconditional surrender”. De door de Beauftragte als voorwaarden gequalificeerde bepalingen werden als een normaal uitvloeisel beschouwd van een zodanige capitulatie. Besloten werd, dat Vertrouwensmannen de Regering en de C.B.S. de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten (B.N.S.), Zijne Koninklijke Hoogheid Prins *Bernhard*, van deze verklaring in kennis zouden stellen.”

Er is daar dus niet besloten, dat men de Regering in kennis zou stellen van een mogelijk contact, dat van belang kon zijn voor de

voedselvoorziening of iets anders, maar er is besloten, dat men de Regering in kennis zou stellen van het feit, dat — laat ik het nu zo maar zeggen — door een Duitser het woord „capitulatie” was gebruikt. Eerst in een later stadium zijn de onderhandelingen veel meer gekomen op het terrein van de voedselvoorziening. En ondanks dat alles wii *Schwebel* het zo voorstellen, dat er eigenlijk nooit ergens anders sprake van is geweest dan om te komen tot hulp aan het bezette gebied op het gebied van de voedselvoorziening, enz. als uitvloeisel van het verantwoordelijkheidsbesef van de Rijkscommissaris.

A. Dat wordt al weersproken door de uiting van *Schwebel*, dat, wanneer Nederland geheel van Duitsland zou zijn afgesloten, eventueel Bremen en Emden en ook de stelling Oost-Friesland zouden zijn genomen, de civiele zowel als de militaire autoriteiten onder bepaalde voorwaarden bereid zouden zijn te capituleren. Zelfs de details bewijzen, dat deze opmerking van *Schwebel* uit is gegaan, want ik weet van de stelling Oost-Friesland niets af en ik zou bijna zeggen: dat had *Schwebel* ook niet geweten, als daar niet van Duitse zijde over gepraat zou zijn, naar mijn gevoel. *Schwebel* was een civiele autoriteit, al had hij wel eens een militair uniform aan, maar hij was nooit in werkelijke dienst geweest, dus hij wist van technische militaire kwesties ook niets.

33932. De **Voorzitter**: Alleen hebt u toch blijkbaar ook wel gevoeld bij het opstellen van uw verslag over het onderhoud van 7 April, dat het tot op zekere hoogte moest worden beschouwd als *Schwebel's* persoonlijke mening. Hier staan — en ik vermoed, dat dat in de originele tekst ook het geval geweest is — de woorden: „dat hij echter meende”.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, „meende”

33933. De **Voorzitter**: Hei tweede onderhoud op de 10de April is blijkbaar een gevolg van het feit, dat men in de vergadering van de 9de April het gewent achtte, dat u een nader gesprek zou hebben met *Schwebel*?

A. Er was opdracht gekomen uit Londen, dat ik de besprekingen met *Schwebel* moest voortzetten. Het staat niet in het Memorandum, maar het is wel zo.

33934. De **Voorzitter**: Men wilde dus blijkbaar weten, wat *Schwebel* wel en wat hij niet bedoeld had, en met name doen toetsen of het Duitse aanbod door de Duitse bevelvoerende militairen werd gedekt?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter: Die 10de April zijn er twee besprekingen met *Schwebel* geweest. De eerste bespreking vindt u in de eerste twee alinea's en dan heeft u het tweede onderhoud daaronder. Dat is geweest, omdat *Schwebel* zich daar tussenin in verbinding gesteld heeft met de Rijkscommissaris. Ik ben toen weggegaan en hij heeft mij gevraagd om na enige tijd — ik geloof, dat het ochtend en middag was — terug te komen. Hij vertelde toen, dat hij ondertussen gesproken had met de Rijkscommissaris, omdat hij na het eerste deel van het onderhoud mij gezegd had samen met mij naar Apeldoorn te willen gaan om daar de Rijkscommissaris te spreken. Generaal *Blaskowitz* zou ook meegaan naar de Rijkscommissaris. Dat is in de tweede helft van de middag — of liever gezegd, de tweede helft van het onderhoud — vervangen door de mededeling, dat *Seyss-Inquart* hier zou komen. Dat is geweest m.h.o. op het feit — zoals *Schwebel* mij toen heeft verteld —, dat de Rijkscommissaris niet wilde, dat Gesandter *Bene* daarin gemengd werd. Gesandter *Bene* was de General-Kommissar voor Auswärtige Angelegenheiten, een van de ongunstigste elementen, die destijds hier waren. *Seyss-Inquart* wist, dat *Bene* geweldig gebeten was op mij, en wilde daarom voorkomen, dat *Bene* in de besprekingen gemengd werd. *Bene* had natuurlijk de buitenlandse aangelegenheden te behandelen en dit was min of meer een buitenlandse aangelegenheid, omdat de Duitsers natuurlijk drommels goed begrepen, dat hier ook Londen in gekend werd. Niettemin wilde *Seyss-Inquart* *Bene* er buiten laten en *Bene* woonde vlak tegenover het huis van *Seyss-Inquart* in de Loolaan bij Het Loo. *Bene* zou dus onmiddellijk bemerken als wij daar naar toe kwamen. Om *Bene* er buiten te houden, is *Seyss-Inquart* daarom hier naar toe gekomen. Zo is het verloop geweest.

33935. De **Voorzitter**: Bij de besprekingen op 10 April heeft de voedselvoorziening geen dominerende rol gespeeld, lijkt mij.

A. Neen, helemaal niet. Dit was eigenlijk een secundaire kwestie (de voedselvoorziening).

33936. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen, toen u met de heer *Louwes* sprak, was het primair.

A. Ja, maar primair in zoverre, dat de verdere onderhandelingen grotendeels ook wel gebaseerd waren op twee dingen: voedsel en voorkomen van inundaties. Dat zijn de twee punten geweest. Maar het één was vrij nauw verbonden met het ander. We begrepen wel, dat we voedsel konden krijgen, daar was trouwens ook bericht over van Londen, nl. dat bewuste relief-schip, dat in Delfzijl lag, dat zouden wij naar West-Nederland kunnen krijgen als de Duitsers hier — om zo te zeggen — capituleerden, of neutraliseerden, hoe u het wil uitdrukken. Dit laatste was eigenlijk hoofdzaak, het andere kwam dan wel vanzelf. Zo is het verloop geweest. Voor mij ging het om die twee punten: het voedsel aan de ene kant en vooral het vermijden van inundaties aan de andere kant. Ik heb toen nog een onderhoud gehad met de technische medewerker van de C.B.S. — ik geloof, dat het de heer Kok was —, die schilderde de inunderingen op de allerallerergste wijze. Ik weet niet of u hem wel eens gehoord heeft in dit verband, maar deze technische medewerker was van mening, dat, wanneer werkelijk de Duitsers zouden overgaan tot datgene, waartoe zij alle voorbereidingen hadden genomen, dan West-Nederland voor twee generaties van de kaart was geweest. Dat was misschien overdreven, ik ben geen deskundige, maar hij zei: „De Duitsers weten zelf niet wat de gevolgen zullen zijn, als zij dit doen, zij overzien het niet.”

33937. De **Voorzitter**: Toen is dus het gevolg van die vóór-besprekingen — die dan weer ter kennis zijn gebracht van de Vertrouwensmannen en de C.B.S. — geweest, dat de heer *Six* en u werden afgevaardigd om de inleidende besprekingen te houden met *Seyss-Inquart* op 12 April. Doordat men onzerzijds gemeend heeft daarbij mede een militair te moeten aivaardigen, zit daar toch ook weer in, dat de mogelijkheid van een capitulatie een sterke rol speelde.

A. Respectievelijk het niet doorgaan van de militaire maatregelen. Als die militaire maatregelen maar niet doorgingen, dan kwamen de voedselvoorziening, vooral met het oog op de boten, die in Delfzijl lagen, wel terecht.

33938. De **Voorzitter**: U zegt: als die militaire maatregelen maar niet doorgingen. U bedoelt daarmee de inundaties?

A. Ja zeker, Mijnheer de Voorzitter!

33939. De **Voorzitter**: Maar er bestond toch ook altijd nog de kans — u wist toch niet wat de geallieerden zouden doen — van een strijd in West-Nederland?

A. Dan was het afgelopen. De regeling met de Duitsers was aanvankelijk, dat de geallieerden zouden blijven staan aan de andere kant van de IJssel en niet Gelderland binnen, resp. verder naar het westen zouden trekken. Toen dat ondertussen gebeurd was, toen zijn de Duitsers er mee akkoord gegaan de regeling te doen gelden zolang als de geallieerden zouden blijven staan aan de oost- en zuidkant van de Grebbelinie; maar zodra de geallieerden zouden doorstoten of zodra zij aanstalten zouden maken om op andere wijze militair in West-Nederland in te grijpen, van welke kant dan ook, dan zou de regeling onmiddellijk vervallen.

33940. De **Voorzitter**: Dat was dus de regeling, die u met de Rijkscommissaris zelf besproken hebt?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, en van dat vervallen is *bijna* sprake geweest bij de food-droppings.

33941. De **Voorzitter**: Waar is bijna sprake van geweest?

A. Van een vervallen der getroffen regeling, uit angst van de Duitsers, dat de geallieerden met militaire maatregelen zouden beginnen hier in West-Nederland door zogenaamde food-droppings. Ik geloof niet, dat het in het Memorandum helemaal juist of liever volkomen duidelijk vermeld staat. Het verloop was als volgt: Toen de regeling praktisch tot stand was gekomen met de Duitsers omtrent die neutralisering of hoe u het wilt uitdrukken, is er op een gegeven avond door de radio van uit Londen het onzinnige bericht gekomen omtrent het droppen van voedsel boven de grote steden. Wellicht kunt u zich dat nog herinneren.

De **Voorzitter**: Ja.

A. En toen is die zelfde nacht bij mij thuisgekomen *Schwebel*, die mij kwam vragen om direct te telegraferen naar Londen, dat die

food-droppings zouden worden afgelast, omdat hij zei: „Wij beschouwen dat als een breuk van de getroffen regeling, omdat wij onmogelijk kunnen toestaan, dat zonder meer maar een grote hoeveelheid militaire vliegtuigen boven dit gebied gaat vliegen, z.g. met de mededeling, dat zij voedsel zullen afgooien, wat op zich zelf al tot alle mogelijke ongeregelheden en grote gevaren aanleiding kan geven, maar waarbij zij net zo goed parachutisten kunnen afgooien als voedsel." Die nacht, omstreeks één uur, dat *Schwebel* bij mij kwam, heb ik getelefoneerd over de eigen lijn met de C.B.S. in Amsterdam en heb hem daarvan mededeling gedaan en heb gevraagd of direct kon worden geseind naar Londen om de food-droppings te stoppen. Het was ook werkelijk een onzinnig idee, dat daar in Londen was opgekomen om boven de steden voedsel uit te strooien. Dat is toen met toestemming van de C.B.S., die er ook volkomen van overtuigd was, dat het een onzin-maatregel was, verhinderd. Even vóór het afgaan van de vliegtuigen heeft men in Londen nog, op grond van die telegrammen, de maatregel kunnen stoppen. Deze zou aanleiding gegeven hebben voor de Duitsers om onmiddellijk afweergeschut in werking te stellen.

De volgende dag zijn toen de heren *Louwes* en ik naar *Seyss-Inquart* gegaan om er op te wijzen, dat, nu het volk wist, dat er svrake was van voedsel door de lucht, het volk niet te houden zou zijn, als het niet kwam. Er moest een regeling gevonden worden, waarop die food-dropping wél kon gebeuren. Toen heeft de heer *Louwes* voorgesteld om de food-dropping te doen plaats vinden aanvankelijk boven vier vliegvelden, naderhand geloof ik boven zeven. Daarover werd veel gevochten met de Rijkscommissaris, maar ook met medewerking van *Blaskowitz* is dat toen toegestaan. En toen heeft *Blaskowitz* de route voorgeschreven, die de vliegtuigen moesten nemen bij het binnenvliegen, en de route, die zij moesten nemen bij het uitvliegen. Maar als dat niet gebeurde was en wanneer die vliegtuigen zonder meer waren gekomen, voordat die bepaalde regeling getroffen was, dan hadden de Duitsers, niettegenstaande de overeenkomst, onmiddellijk het afweergeschut in werking gesteld. Dat was de angst van *Schwebel*; daarom deed hij toen die nacht een dringend beroep, dat ik onmiddellijk zou doen telegraferen naar Londen. Ik heb toen tegen *Schwebel* gezegd — omdat het in de nacht was en het telegraferen in de nacht betrekkelijk gevaarlijk was met het oog op peilen, al was er dan die bepaling, dat er geen terechtstellingen meer mochten plaats vinden —, dat ik bereid was om te laten seinen — het was een heel eigenaardige vraag, Mijnheer de Voorzitter, dat een waarnemend Rijkscommissaris in West-Nederland komt vragen aan een Nederlander of hij als het u belieft van de geheime radio gebruik wil maken om een dergelijk bericht naar Londen door te geven —, wanneer de Rijkscommissaris zou garanderen, dat er niet gepeild zou worden. Toen zijn wij die nacht eerst naar de Rijkscommissaris gegaan, die logeerde toevallig in den Haag. De Rijkscommissaris heeft mij toen toegezegd, dat hij onmiddellijk zou opdracht geven — dat heeft hij ook telefonisch gedaan, waar ik bij was —, dat er niet gepeild zou worden. Toen ben ik naar de geheime telefoon gereden van de C.B.S. om met de C.B.S. het telegram te bespreken, dat toen naar Londen is verzonden.

33943. De **Voorzitter**: Ik zie op blz. 26, eerste kolom, van her Memorandum het desbetreffende telegram van 25 April van de C.B.S. aan de Regering staan. Daaronder staat blijkbaar uw advies. „Adviseer dringend opschorting voedseldropping tot nader bericht dezerzijds na overleg met C.B.S. en V.M.". Maar nu begrijp ik het daaraan voorafgaande niet goed. U ziet, dat aan bijlage 26 er drie andere voorafgaan, te weten bijlage 23: „Bekendmaking Geallieerd Opperbevel dd. 24 April 1945", waarin gezegd wordt, dat er voedsel gedrovt zal worden, bijlage 24: „Radiomededeling" dd. 25 April 1945 en bijlage 25: „Bekendmaking van de Rijkscommissaris dr. 4. *Seyss-Inquart* in de Nederlandse dagbladen dd. 25 April 1945, waarin deze aan het einde van de tweede alinea de aangekondigde maatregelen van de Anglo-Amerikanen qualificeert als een vropagandatruc, Maar nu lees ik in die bekendmaking van het Geallieerd Opperbevel van 24 April 1945 — ik heb het natuurlijk op het ogenblik maar heel vluchtig door kunnen kijken — niet, dat de droppings plaats zouden vinden boven de grote steden.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, maar zo werd het opgevat. Het is een radiobericht geweest.

33943. De **Voorzitter**: Inderdaad. Bijlage 24 vangt aan met de woorden: „Op 25 April 1945 werd door Radio-Oranje de Bekendmaking van het Geallieerd Opperbevel herhaald", enz.

A. Nadat wij gevraagd hadden, hoe te doen. Het telegram van 25 April is een nachttelegram geweest, van 2 uur 's nachts. Het staat hier eigenlijk in de verkeerde volgorde.

33944. De **Voorzitter**: Ik vraag mij echter het volgende af. In de Bekendmaking van het Geallieerd Opperbevel van 24 April staat niet met zoveel woorden, dat de voedseldroppings boven de grote steden zullen plaats vinden. Leest men nu een bekendmaking, als die van *Seyss-Inquart* van 25 April 1945, waarbij hij nog eens even probeert om de Nederlandse bevolking tegen — wat hij dan noemt de Anglo-Amerikanen — op te zetten en zegt, dat het slechts een propagandatruc is, enz., dan zou er plaats zijn voor de veronderstelling, dat, toen *Schwebel* bij u kwam om te zeggen: laat dat niet doorgaan, want dan wordt er geschoten en dan komen er alle mogelijke ongelukken, deze stap van *Schwebel* in dezelfde sfeer lag als die bekendmaking van de Rijkscommissaris en dus alleen ten doel had de zaak te dwarsbomen.

A. Zij waren ontzettend bevreesd voor parachutisten. Dat is ook de reden geweest van de Wieringermeer. Andere militaire autoriteiten, ook bij de B.S., moesten ook erkennen, dat, als er een grote hoeveelheid bommenwerpers of wat het dan ook voor vliegtuigen mochten zijn, met voedsel over Nederland zouden komen, geen mens van af de grond zou kunnen zien of er voedsel in zat of parachutisten.

33945. De **Voorzitter**: Er staat inderdaad in de Bekendmaking van het Geallieerd Opperbevel, dat die levensmiddelen door vliegtuigen van allerlei type zullen worden afgeworpen, voornamelijk door zware bommenwerpers.

A. Dat werd 's avonds medegedeeld — ik heb zelf die mededeling niet gehoord — en toen is die nacht omstreeks één uur *Schwebel* bij mij thuisgekomen en verzocht mij het telegram te sturen. Wanneer er dus hier staat een telegram van de 25ste April, dan is dat een telegram, dat die nacht is uitgezonden, en daarna is de volgende dag de bekendmaking van *Seyss-Inquart* geweest. Eigenlijk had dit dus vóór dat andere moeten staan.

33946. De **Voorzitter**: Juist. Het is dus zo, dat de C.B.S. eigenlijk de methode van dropping, zoals die aangekondigd was in de eerste bekendmaking van de geallieerden.....

A. Volkomen onjuist vond.

33947. De **Voorzitter**: Hij kon dus begrijpen, dat de Duitsers daar bezwaren tegen maakten?

A. Die zelfde nacht heb ik gesproken met de C.B.S. of althans met diens hoofdkwartier — ik weet niet precies meer met wie ik toen gesproken heb — en die nacht ging men toen volledig akkoord met het seinen van het telegram om de food-dropping te stoppen. Toen hebben wij de volgende dag het onderhoud gehad met *Seyss-Inquart*, waarbij toen gezegd is: nu moet er iets gebeuren, de bevolking heeft het gehoord en het is verder bekend geworden; de bevolking is dus niet meer in de hand te houden, tenzij er nu iets plaats vindt.

33948. De **Voorzitter**: De toelichting, die u geeft, is wel van belang, want, zoals ik het aanvankelijk gelezen had, wekte dit bij mij — en dat zal wellicht bij anderen ook het geval zijn — de indruk alsof van de Duitse kant op de 24ste en 25ste April de zaak eigenlijk nodeloos nog gesaboteerd werd. Die indruk kan men hieruit krijgen.

A. Dat is niet juist.

33949. De **Voorzitter**: Dan keer ik nu weer terug tot het onderhoud van 12 April, dat plaats heeft gehad met *Schwebel* en de Rijkscommissaris enerzijds en u en de heer *Six* anderzijds. Wet is inderdaad juist, niet waar, dat de Rijkscommissaris toen heeft medegedeeld, dat na een nachtelijke bespreking met Minister *Speer* de order van „de verschroevde aarde" is ingetrokken? Dat klopt ook wel met andere gegevens, die ons bekend zijn, en bovendien klopt het ook met de algemene gedragingen in die tijd, van *Speer*, die een eigeri zelfstandige politiek voerde tegenover *Hitler*. *Speer* werd daarbij waarschijnlijk geleid door hetzelfde als hetgeen u en de heer *Hirschfeld* beschouwen te zijn geweest de motieven van *Seyss-Inquart*, die ook een uitweg zocht, waarbij hij wellicht niet in de laatste plaats er aan dacht om zich zelf te redden.

A. Dat geloof ik niet.

De **Voorzitter**: Neen?

A. Het was een dergelijke ijdele vlerk, dat als maar in de geschiedenisboekjes zijn naam zou komen te staan, dat hij eigenlijk de bemiddelaar was geweest, dit voor hem hoofdzaak was. Hij heeft nooit gedacht aan een algehele Duitse capitulatie.

33950. De **Voorzitter**: U spreekt nu over?

A. *Seyss-Inquart*.

33951. De **Voorzitter**: Ik weet niet of *Speer* en *Seyss-Inquart* precies hetzelfde dachten en nastreefden. Er is echter enige reden om te veronderstellen, dat zij mede op het oog hadden hun eigen hachje te redden.

A. Je hebt van die mensen, die zo ijdel zijn, zo misdadig ijdel, zoals *Seyss-Inquart* was, dat zelfs, afgezien van zijn eigen hachje, als hij maar een historische figuur werd, hij eigenlijk een behoorlijk einde aan zijn carrière had. Zo beschouw ik *Seyss-Inquart*, al is het eigenlijk vervelend op een dergelijke manier te spreken over iemand, die al dood is.

33952. De **Voorzitter**: Deze visie wordt enigermate bevestigd door — ik weet niet of u dat verhaal kent — de heer *Hirschfeld*. Deze toch heeft het volgende verteld. Hij heeft eens een gesprek gehad met *Wimmer*, waarbij men het aan het einde heeft gehad over de algemene toestand in Europa. Toen had de heer *Hirschfeld* op een gegeven ogenblik tot *Wimmer* gezegd: er zijn geen Staatslieden in Europa, ook niet bij de Duitsers. Als ik met een Duitser over Staatslieden praat, ken ik er één, die ik als Staatsman wil bestempelen, dat is *Bismarck*, en *Bismarck* heeft gezegd: „Der Staatsmann kann nur abwarten und lauschen bis er die Schritte Gottes durch die Ereignisse hallen hört, dann vorspringen und den Zipfel des Mantels fassen”.

Enfin, dat gesprek ging toen door en enige weken later sprak hij *Wimmer* weer en deze vroeg toen wat dat voor esn citaat was van *Bismarck*, en toen moest de heer *Hirschfeld* het voor hem opschrijven. In April had hij een onderhoud met *Seyss-Inquart* en nadat zij de zaken besproken hadden, had *Seyss-Inquart* gezegd: Ik ben bereid meer stappen te doen, maar over capitulatie kan ik niet spreken; misschien kan ik nog meer doen „und vielleicht werden wir den Zipfel des Mantels fassen.” *Wimmer* had derhalve dit verhaal doorverteld aan *Seyss-Inquart* en het had op deze blijkbaar grote indruk gemaakt.

A. U weet, dat *Seyss-Inquart* op het laatst naar *Dönitz* is gegaan met een „Schnellboot”, vlak vóór het einde, en dat was daarom, omdat *Seyss-Inquart* toen aan *Dönitz* heeft aangeboden om de vredesonderhandelingen met de West-Geallieerden in te leiden. Toen is er storm gekomen en toen is *Schwebel* bij mij gekomen op de 3de of 4de Mei. *Schwebel* heeft toen tegen mij gezegd: *Seyss-Inquart* is naar *Dönitz*, hij kan nu de tussennersoon zijn voor de onderhandelingen met de geallieerden, maar hij kan niet terug, wilt u bij de geallieerden bemiddelen — het klinkt gek, Mijnheer de Voorzitter, maar het is waar — vrije doortocht voor *Seyss-Inquart* naar Nederland, oodat hij van hieruit onmiddellijk de vredesonderhandelingen kan beginnen met de geallieerden? Ik heb toen aan *Schwebel* geantwoord: er is voor de Duitsers maar één ding mogelijk, dat is: onvoorwaardelijke capitulatie en daarvoor is *Seyss-Inquart* niet nodig. Laat *Seyss-Inquart* maar rustig bij *Dönitz* blijven. Duitsland moet en zal capituleren.

33953. De **Voorzitter**: Dat waren dan blijkbaar voortgezette pogingen van *Seyss-Inquart*, want bij het onderhoud, dat heeft plaats gehad op 30 April 1945 in Achterveld met de geallieerde legerautoriteiten, heeft *Schwebel* aan het slot — nadat hij blijkbaar daarover contact had gehad met *Seyss-Inquart* — de vraag gesteld of het niet mogelijk zou zijn, dat de Rijkscommissaris een vrijgeleide zou krijgen om naar Berlijn te gaan om daar een volmacht te vragen tot het inleiden van onderhandelingen over de algemene capitulatie. Met andere woorden.....

A. Ik betwijfel of toen het woord capitulatie is gebruikt.

33954. De **Voorzitter**: Dat is gebeurd op 30 April in Achterveld. Dat ligt in dezelfde lijn als wat u nu vertelt over hetgeen enige dagen later gebeurd is.

A. Het kan geweest zijn op 30 April of op 1 Mei — ik kan niet precies de datum zeggen —, toen is hij met een „Schnellboot” vanaf Den Helder gegaan naar Kiel, waar toen *Dönitz* was. Hij is daar vastgelopen, omdat zij storm kregen, hij kon niet met de „Schnellboot” terug en toen heeft *Schwebel* mij gevraagd — er was natuurlijk wel radiocontact — om die doortocht voor hem te bemiddelen bij de geallieerden. Toen nog meenden zij, dat er mogelijkheid was voor een bepaalde onderhandeling met de geallieerden.

33955. De **Voorzitter**: Op 30 April was de gedachte van *Schwebel* en waarschijnlijk ook van *Seyss-Inquart* zelf: *Seyss-Inquart* was de enige Duitser op dat niveau, die contact had met de geallieerden, dus hij kon misschien die kans grijpen.

A. Het was zo'n heldere kop, Mijnheer de Voorzitter, zo'n gevaarlijke hersenkop, dat toen die vent, nadat hij dat onderhoud met de heer *Hirschfeld* gehad heeft, resp. naderhand dat onderhoud met de heer *Six* en mij had plaats gevonden, dat hij toen naar mijn gevoel al in zich zelf zag de historische rol, die hij wilde vervullen bij het beëindigen van de tweede wereldoorlog.

33956. De **Voorzitter**: Er is echter nog een ander motief denkbaar. Maar dat ligt in een heel ander vlak. Dat zou dit kunnen zijn, dat de Duitsers, die hier in het westen van het land stonden met niet zo'n geweldig grote troepenmacht, zich realiseerden, dat, als men een bevolking van 4,5 miljoen in de rug had, die met hongersnood en hongerdood bedreigd werd, die kleine troepenmacht niet in een beste positie was, zodat men misschien gedacht heeft: laten wij een modus vivendi trachten te scheppen, die althans de Duitsers de rust verzekert, die zij nodig hebben. Dat is een heel ander motief.

A. Helaas was het niet meer mogelijk.

33957. De **Voorzitter**: Dacht u niet, dat dit motief bij hem een rol gespeeld heeft?

A. Dat geloof ik niet, Mijnheer de Voorzitter. Ten eerste wist *Seyss-Inquart* helaas veel te goed, wat het beteekent „das Apparat in Handen zu haben”. Zolang als de Duitsers dat „Apparat” hier met een kleine hoeveelheid, maar perfect gedisciplineerde troepen, in handen hadden, had *Seyss-Inquart* hier de macht. Ik geloof er niets van, dat hij een ogenblik bevreesd is geweest voor eigen hachje of voor het hachje van vele Duitsers van de zijde van de Nederlanders.

Ik heb in die tijd ook met *Schreieder* te maken gehad; zij wisten precies alles. Ook wat betreft de hoeveelheid wapenen, die de ondergrondse had. Daar hoefden zij heus geen vrees voor te hebben. Misschien is het zeer verstandig geweest, dat de geallieerden aan de ondergrondsen zo weinig wapenen hebben gegeven. Persoonlijk ben ik die mening toegedaan. Maar dat wisten zij precies.

De **Voorzitter**: U zegt, dat zij dat alles precies wisten. Maar zij waren in die tijd — dat is wel gebleken — niet meer in staat om de radioverbindingen behoorlijk te controleren.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat kon men ook niet, want als zij er 10 vonden, dan waren er 15 nieuwe.

33958. De **Voorzitter**: Jawel, maar zij zijn in de tijd van het England-Spiel in 1942 en 1943 er wel toe in staat geweest.

A. Tijdens het England-Spiel is er permanent getelegrafeerd met B.I.

33959. De **Voorzitter**: Dat was eerst na Maart 1943.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

33960. De **Voorzitter**: In Maart 1943 zijn de eerste agenten gedropt van het B.I. en toen zijn er regelmatige verbindingen tot stand gekomen.

A. In het hele jaar 1943 waren alle verbindingen practisch in handen van de Duitsers. Ik vrees, Mijnheer de Voorzitter, met alle respect voor uw werk, dat u zelfs het England-Spiel toch niet helemaal uit elkaar zult kunnen rafelen.

33961. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee in hoeverre er bij de onderhandelingslinen van April 1945 medewerking was van de kant van *Blaskowitz*?

A. Ik geloof, dat de verhouding tussen *Blaskowitz* en *Seyss-Inquart* zo was, dat *Blaskowitz* zich verre verheven voelde boven *Seyss-Inquart*. Maar *Blaskowitz* was de kwestie al lang beu. *Blaskowitz* was helemaal geen Hitleriaan. Hij was hier naar toe gestuurd ter aflossing van *Reinhard*, wiens staf grotendeels onbetrouwbaar was. Ik beschikte over een zendtoestel met een Engelse code, die ik opdracht had om te geven aan een medewerker van de staf van *Reinhard*, wat niet voor elkaar is gekomen, omdat op het moment, dat dit zou gebeuren, de *Hitler-aanslag* plaats vond. Onder de militairen bestond toen zo'n algemene vrees voor verraad in eigen gelederen, dat toen ook deze zenderlevering niet kon doorgaan. Maar misschien is dat niet iets om te notuleren.

De **Voorzitter**: Ik vind het juist heel interessant.

A. Toen indertijd de Hitler-aanslag plaats vond en iedereen angst had, dat het verraad tot in alle gelederen was doorgedrongen, is gevraagd om het zendtoestel achter te houden. U kunt het vinden onder de telegrammen van B.I. naar Holland. Daar kunt u het telegram van mij vinden en het antwoord, dat ik opdracht, resp. machtiging kreeg om het apparaat en de Engelse code aan de staf van *Reinhard* uit te leveren. Toen is het leger van *Reinhard* verplaatst, omdat ook daar natuurlijk verraad had plaats gevonden. Het leger van *Reinhard* is toen gestuurd naar het Albertkanaal en toen is *Blaskowitz* met zijn troepen hier naar toegekomen. *Blaskowitz* was de gehele oorlog allang beu, vooral sedert hij, om zo te zeggen, was uitgeroepen voor straf naar Frankrijk, terwijl zijn soldaten vochten aan het Oostfront. *Blaskowitz* is een zeer scherpe militair, maar hij was zeer zeker geen pro-nazi. Dat is mijn oordeel omtrent *Blaskowitz*.

33962. De **Voorzitter**: Maar wat denkt u dan in dit verband van de verandering, die moest plaats vinden in de Aktennotiz over de bespreking van 12 April?

A. *Seyss-Inquart* had geen machtiging van *Blaskowitz*.

33963. De **Voorzitter**: Er stond aanvankelijk, dat het betreffende onderhoud had plaats gevonden „mede namens de Duitse opperbevelhebber“, hetgeen op verlangen van *Seyss-Inquart* veranderd moest worden in: „met medeweten van de Duitse opperbevelhebber“.

A. *Blaskowitz* was op de hoogte van de onderhandelingen.

33964. De **Voorzitter**: Hij wist het wel?

A. Want er is naderhand ook een onderhoud geweest met *Blaskowitz* door een van de vertegenwoordigers van de C.B.S., *Peter Zuid*. Toen is ook gebleken, dat hij wel er van wist. Toen *Seyss-Inquart* naar den Haag is gekomen, nadat aanvankelijk de bedoeling was, dat *Schwebel*, *Blaskowitz* en ik naar Apeldoorn zouden gaan, toen is *Seyss-Inquart* via *Blaskowitz* naar den Haag gereisd.

33965. De **Voorzitter**: Heeft hij toen gezegd, dat hij van te voren met *Blaskowitz* gesproken heeft?

A. Er is toen verklaard — ik weet niet precies meer door wie, *Schwebel* of *Seyss-Inquart* —, dat *Seyss-Inquart* eerst met *Blaskowitz* overleg heeft gepleegd, vóórdat hij de onderhandeling voortzette. Degene, die men er zoveel mogelijk buiten heeft gehouden, is *Schöngarth*. Van hem wist men niet, hoe hij er tegenover zou staan. Dat is indertijd vaag geweest. U weet wellicht hoe de overeenkomst bekend is geworden aan de S.S.?

De **Voorzitter**: Neen.

A. Door de inbraak in de woning van de Vertrouwensman *Drees*, de tegenwoordige Minister-President. De stukken van de Vertrouwensmannen over deze aangelegenheden en ook de Aktennotiz had de heer *Drees* in zijn huis laten liggen. Hij was zelf ondergedoken. Toen heeft de Nederlandse S.S. een inval gedaan in het huis van de Vertrouwensman *Drees* in Voorburg.

De **Voorzitter**: In de loop van.....

A. April. Zij hebben daar al zijn papieren gepakt, omdat zij daardoor bewijzen tegen de heer *Drees* in handen hoopten te krijgen, en hebben meteen zijn beide zoons gepakt. Met die papieren thuiskomende, zijn de Nederlandse S.S.-ers de papieren gaan bekijken en hebben zij daar kennis genomen van de onderhandelingen, waar zij niets van wisten, maar die de Duitse S.S. ook niet kende en waarvan dus *Schöngarth* ook niets wist. Toen hebben de Nederlandse S.S.-ers de papieren overgedragen aan *Mundt*.

33966. De **Voorzitter**: Dat was de Haagse S.D.-chef?

A. Dat was de Haagse S.D.-chef, ja, Mijnheer de Voorzitter. *Mundt* heeft mij gewaarschuwd, dat die papieren, waar mijn naam in stond, in handen waren geweest van de Nederlandse S.S. Een heel zonderlinge figuur. Maar natuurlijk, omdat toen *Mundt* het wist, wist *Schöngarth* het ook. Van te voren wisten de S.S. en de Sicherheitsdienst, de groep-Rauter zal ik maar zeggen, *Rauter* was toen buiten spel, want die was gewond, er niets van, althans officieel. Een onbegrijpelijk type was *Schöngarth*.

33967. De **Voorzitter**: Is toen niet gebleken, dat *Schöngarth* van die wetenschap gebruik heeft gemaakt om Berlijn te waarschuwen?

A. Neen, daar was het te laat voor.

33958. De **Voorzitter**: Dus dat was al laat in April?

A. Het is aan het einde geweest. Het was in de laatste dagen van April. Van te voren wist *Schöngarth* er niets van. *Schöngarth* heeft trouwens de hele uitvoering van de overeenkomst vrijwel overgelaten aan *Schreieder*, naderhand, zo o.a. voor wat betreft, dat er geen terechtstellingen meer mochten plaats vinden, etc.

33969. De **Voorzitter**: Nu begrijp ik alleen het volgende niet precies. *Schöngarth* was er niet van op de hoogte, zegt u. Pas op het laatst, door een omweg, kwam hij er van op de hoogte. Maar een van de eerste afspraken, die gemaakt zijn, was, dat er geen terechtstellingen meer zouden plaats vinden. Daarvoor moet *Seyss-Inquart* toch opdracht hebben gegeven.

A. Daar heeft hij opdracht voor gegeven.

33970. De **Voorzitter**: Heeft hij daarvoor dan geen motief moeten noemen?

A. Hij heeft niet als motief genoemd die overeenkomst. *Schwebel* heeft toen nl. zeer nadrukkelijk verklaard, dat wij over en weer in dat verband voorzichtig moesten zijn, en daarom werd die gehele regeling ook zo geheim mogelijk gehouden, omdat men eigenlijk bevreesd was voor de discipline, ook onder de andere instanties. Het was, om zo te zeggen, een vrij labiele positie van *Seyss-Inquart*.

33971. De **Voorzitter**: In de bespreking van 12 April is wel veel uitvoeriger gesproken over de voedselvoorziening. Deze heeft daarin een vrij grote rol gespeeld.

A. Dat is eigenlijk de moeilijkheid geweest bij de bespreking van 12 April, aangezien zeer te recht de Vertrouwensmannen zich op het standpunt stelden, dat wij niet iets aan de Duitsers mochten vragen. Wij moesten om zo te zeggen met de Duitsers praten, zodanig, dat iets door hun werd aangeboden.

Toen hebben wij dus geprobeerd om een aanloopje te vinden door te praten over die voedselvoorziening en zelfs nog een aanloopje, wat zeer kwalijk is genomen door bepaalde personen, door te praten over de na-oorlogse positie van de landen. Dat was niet omdat wij ons nu voorstelden, dat wij naderhand de geallieerde handen en de Duitse handen in elkaar zouden leggen, maar dat was eigenlijk alleen om te proberen een gesprek aan de gang te krijgen, waaruit wij dan uiteindelijk moesten krijgen een voorstel van de moffen.

33972. De **Voorzitter**: Die woorden over de na-oorlogse positie van de landen hebben bij *Schwebel* blijkbaar geweldig aangeslagen, want hij heeft het in zijn verhoor voor onze commissie nog voortdurend gehad over de kloof tussen de beide volkeren, die gedempt moest worden.

A. Dat klopt precies — ik kende *Schwebel* volkomen —, dat was zijn zwakke plek, daar kon je hem prachtig mee pakken. Maar die onderhandelingen waren niet zo eenvoudig. Wij konden als Nederlanders niet zeggen: mijnheer, wil je astublieft dat en dat doen, dat ging niet, dat wilden de Vertrouwensmannen zeer te recht voorkomen, dus wij moesten om zo te zeggen een gesprek voeren, waaruit uiteindelijk naar voren kwam van Duitse zijde dat en dat voorstel.

33973. De **Voorzitter**: Dus u hebt, vóórdat de conferentie van 12 April begon, met Vertrouwensmannen de situatie wel grondig doorgenomen en besproken hoe het gespeeld moest worden?

A. Ik geloof het wel. Althans, niet zozeer hoe gespeeld moest worden, maar dat wij er aan moesten denken, dat wij niet een voorstel mochten doen.

33974. De **Voorzitter**: Daar kwam bovendien nog bij, dat de Vertrouwensmannen zich op het standpunt stelden, dat zij eigenlijk in dezen geen eigen bevoegdheden hadden. Heeft dat punt ook nog een onderwerp van bespreking uitgemaakt?

A. Dat durf ik u niet te zeggen.

33975. De **Voorzitter**: Twijfelt u er aan!

A. Ja, daar twijfel ik aan, met vol respect voor de Vertrouwensmannen. Maar dat de heer *Bosch Ridder van Rosenthal* zou gedacht hebben, dat hij geen eigen bevoegdheid had, dat kan ik mij niet goed begrijpen, wederom echter met volle sympathie en vol respect voor de heer *Bosch*.

33976. De **Voorzitter**: Het was ook een enigszins moeilijke positie voor Vertrouwensmannen, want ten slotte was er een Regering in Londen, waar men contact mee had. Had men daar geen contact mee gehad, dan had het anders gelegen. Bovendien kwam er nog bij, dat die Regering in Londen in laatste instantie ook weer gebonden was aan de beslissing van de geallieerden. Door dit alles was de positie van de Vertrouwensmannen nogal delicaat.

A. Ontzettend delicaat en heel moeilijk. Ik ben zo vrij geweest u attent te maken op de bespreking omtrent de voedselkwestie, alsook omtrent de bemiddelingskwestie, omdat dat een geval is, waar de Nederlandse illegaliteit mij zeer scherp op heeft aangevallen.

33977. De **Voorzitter**: Prof. *Geyl* o.a.?

A. Prof. *Geyl*, ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik had er wel een artikel op terug willen en kunnen schrijven, maar op verzoek van Buitenlandse Zaken heb ik dat niet gedaan.

De **Voorzitter**: Prof. *Geyl* heeft toen

A. Prof. *Geyl* heeft toen met een groepje anderen aanvankelijk niet alleen, mij, maar ook de Vertrouwensmannen in dit verband heel scherp aangevallen. Toen dan eindelijk de Vertrouwensmannen niet meer konden worden aangevallen, heeft hij zijn scherpe aanvallen verder maar persoonlijk gericht op mij.

33978. De **Voorzitter**: Wat niet wegneemt, dat hij ten slotte na de oorlog in „Vrij Nederland” een uitvoerig artikel over deze zaak heeft geschreven, waarin hij tot de conclusie is gekomen, dat hij niet het standpunt, dat de illegaliteit tegenover de Vertrouwensmannen in nam in dit opzicht, kon delen, omdat hij bij nadere overweging het standpunt van de Vertrouwensmannen uiteindelijk juist achtte. Van zijn vroegere afkeurende mening blijft dan alleen nog over, dat de toon van de besprekingen, met de Duitsers gevoerd, fierder had kunnen zijn. Ik weet niet of u dat laatste artikel van hem kent, maar daarin heeft hij het opgenomen voor de Vertrouwensmannen tegen diegenen van de illegaliteit, die nog steeds niet konden goedkeuren, dat het zo gebeurd was. Zijn opmerking over de toon van de besprekingen is eigenlijk de enige afkeurende noot, die uiteindelijk nog overblijft.

A. Maar dat is opzettelijk gedaan, Mijnheer de Voorzitter.

33979. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Om voldoende stof te hebben voor een onderhoud, waarin van Duitse zijde een oordeel naar voren zou worden gebracht, waarbij ik eigenlijk een beetje gebruik of misbruik gemaakt heb van het feit, dat ik wist, dat onze opmerkingen nu net iets voor *Schwebel* waren om hem uit zijn tent te lokken.

33980. De **Voorzitter**: Als u toen al volledig de visie had gehad op *Seyss-Inquart*, die u op het ogenblik ontwikkeld hebt — maar dat is misschien nog niet het geval geweest —, had u kunnen verwachten, dat er van *Seyss-Inquart* wel iets zou komen. Want wilde hij de rol spelen, die u meent, dat hij heeft willen spelen, dan moest hij

A. Die ijdelheid heb ik eigenlijk pas naderhand gemerkt, ik zou bijna zeggen door de volkomen uit de lucht vallende vraag van *Schwebel*: „Ga nu nog eens vragen aan de geallieerden of zij *Seyss-Inquart* willen doorlaten, want hij is naar *Dönitz* toe.” Toen — dat wil ik eerlijk bekennen — heb ik pas een verdere kijk gekregen op *Seyss-Inquart*. De brieven, die hier instaan, hebben een toon, die ik zelf wel eens een beetje, nou ja, niet erg prettig vond om tegenover die heren te voeren, eigenlijk een te beleefde toon. Er is wel eens één van de Vertrouwensmannen geweest, die in de vergadering van Vertrouwensmannen daar ook aanmerkingen op gemaakt heeft en gepoogd heeft om eigenlijk meer de toon te doen innemen van overwinnaar tegenover overwonnenen. Daartegen heb ik volkomen persoonlijk — dat wil ik dus helemaal niet afschuiven op Vertrouwensmannen, hoewel dezen zich uiteindelijk daarmee akkoord verklaarden — het standpunt verdedigd, dat dat onder de toenmalige

omatandigheden volmaakt onmogelijk was. Het klinkt ongelofelijk, maar toen de besprekingen begonnen op 7 April, toen bestond bij de meesten van die doorgezaagde nazi's, zoals *Seyss-Inquart* e.d., nog altijd het idee van de geheime wapenen. Niet, dat zij meenden, dat zij daarmee de oorlog zouden winnen, maar *Hitler* liet de geallieerden komen tot aan een bepaald punt en dan kwam het geheime wapen op de proppen. En daarna zouden dan, volgens het idee fixe van die mensen, toch nog vredesonderhandelingen met de westgeallieerden kunnen worden gevoerd om dan samen tegen Rusland te gaan. Zij hebben —, ik ben er vast van overtuigd, ook *Seyss-Inquart* tot het ogenblik, dat hij gevangen was — nooit het gevoel gehad, dat onvoorwaardelijke overgave de enige mogelijkheid was voor Duitsland om van de oorlog af te komen. Ik heb zelfs een keer een waarschuwing gehad van *Callmeyer* — die mij trouwens de gehele oorlog veel heeft geholpen, hij was referent van Binnenlandse Zaken —: wees voorzichtig met de toon, want die brieven komen toch in een kleine groep terecht. Niet alleen *Callmeyer* zelf, maar ook *Schwehel*, prof. *Spanner* en anderen kregen daar kennis van en toen was nog die moffrikaanse discipline zo scherp, dat de baas — *Seyss-Inquart* — geen brief kon aanvaarden, zelfs op dat moment nog niet, van een Nederlander in een toon van overwinnaar tegenover overwonnenen. Eén keer heeft *Seyss-Inquart* zich zelfs kwaad gemaakt over de manier, waarop ik hem te woord had gestaan, en toen heeft hij mij de volgende keer niet zelf willen ontvangen en hebben *Spanner* en *Callmeyer* mij te woord gestaan, hier aan het Departement van Buitenlandse Zaken, omdat *Seyss-Inquart* boos was, doordat ik, volgens hem, te weinig de beleefdheid had in acht genomen in de toon tegenover hem. Daarom zeg ik uitdrukkelijk — want dit is een van de aanmerkingen, die van illegale zijde en van prof. *Geyl* gemaakt zijn, en daar kom ik persoonlijk volkomen voor op, want ik zal dat nooit afschuiven op Vertrouwensmannen —, dat de toon met volkomen voorbedachten rade is gevoerd, omdat voor ons de besprekingen maar één doel hadden, hoe dan ook, namelijk om een bepaald resultaat te bereiken, en wij stelden dat resultaat in de waagschaal, als wij niet rekening hielden met de waanbegrippen van de moffen.

33981. De **Voorzitter**: Het is misschien goed, nu wij spreken over de tactiek, die gevolgd is, en de critiek, die daarop uitgeoefend is, om daar nog even op in te gaan aan de hand van hetgeen daarover geschreven is. Prof. *Geyl* zegt in dat artikel, waarin hij dus tot de conclusie komt, dat Vertrouwensmannen juist hebben gehandeld, dat alles toen draaide om de vraag of de geallieerden bij machte waren om snel het westen te bevrijden, zonder dat het dichtbevolkte Holland aan scherven ging. Die vraag meent hij dan, dat de verzetsbeweging, zoals achteraf is gebleken, ten onrechte, bevestigend beantwoord heeft. Prof. *Geyl* is van oordeel, dat de geallieerden niet in staat zouden zijn geweest Holland in één slag te bevrijden. De oppositionele groep in de illegaliteit had inderdaad het idee, dat Vertrouwensmannen door deze manier van doen de mogelijkheid van de bevrijding van Holland in één slag hebben tegengegaan, omdat daardoor de geallieerden achter de Grebbelinie werden gehouden. Prof. *Geyl* zegt — en ik vind, dat hij daar wel sterk in staat —, dat het krijgsplan van de geallieerden op dat moment een heel andere kant uitging, nl., dat men de uiteindelijke slag in Duitsland zelf wilde toebrengen en dus geen behoefte had om een grote troepenmacht beschikbaar te stellen om hier deze hoek eerst nog te veroveren.

A. Ik weet zeker, dat het aanvankelijk de bedoeling is geweest, dat zij wel hier zouden doordringen. Zij hadden weinig belang bij dit gebied, maar hun bedoeling was het wel.

33982. De **Voorzitter**: Generaal-majoor *de Guingand*, de chef staf van *Montgomery*, heeft een boek geschreven, waarin hij ook deze zaken bespreekt. Hij heeft daarin o.a. ook in den brede de onderhandelingen in Achterveld beschreven, waar *Schwehel* niet erg over te spreken is, omdat hij vindt, dat generaal *de Guingand* het niet erg waarheidsgetrouw verteld heeft. Deze generaal *de Guingand* nu heeft gezegd, dat *Montgomery* beslist tegen actieve operaties in West-Nederland was.

A. Ik weet daar natuurlijk geen bijzonderheden van. Ik kan alleen dit zeggen, dat ons destijds hier in Holland is medegeedeeld van uit Londen — ik geloof, dat de heer *Neher* u daar meer over kan vertellen, omdat deze in die tijd in Londen zat, zoals u weet —, dat uiteindelijk *Eisenhower* beslist heeft: West-Nederland wordt vrijgelaten. Ik bedoel, de troepen blijven staan. Er zullen geen gevechts-handelingen in West-Nederland plaats vinden. Maar te voren heeft *Montgomery* nog net op tijd opdracht kunnen geven aan de troepen bij Amersfoort om niet door te rukken bij de Grebbelinie.

Dat is voor zover dit mij bekend is, maar ik geloof, dat de heer *Neher* u daar meer over zal kunnen vertellen. Ik heb dit alleen maar van horen zeggen en heb daarvoor natuurlijk geen enkel bewijs, maar dit zijn de verhalen. Ik weet alleen, dat indertijd wij een heel spannende nacht hebben gehad, toen wij nog geen definitief antwoord hadden uit Londen, wat er zou gebeuren toen was er een bericht bij de ondergrondse in Amersfoort binnengekomen, dat op een bepaalde dag de geallieerden zouden doorstoten bij Amersfoort. Toen hebben wij nog getelefoneerd met Nijkerk, daar was ook een illegale telefoonpost, om precies de bijzonderheden te weten van hetgeen daar ging gebeuren en toen naderhand hebben wij gehoord, dat betrekkelijk heel kort vóórdat die opmars in richting West-Nederland zou gebeuren, dat toen *Eisenhower* via *Montgomery* opdracht had gegeven, dat die voortgang niet mocht plaats vinden. Voor zover wij toen hebben gemeend en uit die verschillende mededelingen, die wij toen hadden, hebben kunnen opmaken, is het, om zo te zeggen, op het allerlaatste moment geweest, dat de opmars is afgelast.

33983. De **Voorzitter**: Een deel der illegaliteit heeft anders gedeneerd dan Vertrouwensmannen en de C.B.S. en heeft dat zelfs ook op een gegeven moment in daden omgezet, want er zijn leden van de illegaliteit geweest, die telegrafisch te Londen hebben aangedrongen op een zo snel mogelijk bevrijden van het westen van het land.

A. Ik persoonlijk moest worden gekidnapt e.d.

33984. De **Voorzitter**: Was u dat op het moment ook al bekend?

A. Ja. Ik kreeg de waarschuwing, dat de illegaliteit mij wilde kidnappen, en toen zijn de heren *Neher* en *Oranje* naar Amsterdam gegaan om te vragen of men nu helemaal het hoofd kwijt was, want dat het niet een kwestie was, die alleen van mij uitging, maar dat het betrof besprekingen, die in overleg met Vertrouwensmannen plaats vonden, en ook in overleg met Londen.

33985. De **Voorzitter**: Zij stelden het ook zo, dat het onverantwoordelijk was om alleen op grond van deze onderhandelingen het offensief voor de bevrijding van de westelijke provincies stop te leggen. Zij beroepen zich er ook op, dat *Blaskowitz* begin April aan *Seyss-Inquart* had medegedeeld, zich in verband met de militaire situatie in Duitsland zonder meer aan de geallieerden te zullen overgeven, wanneer in de loop van de maand alle voedsel in Nederland op zou zijn, met andere woorden, zij suggereren, dat *Blaskowitz* eigenlijk al zo ver was, dat hij het bijltje er bij neer wilde leggen. *Schwebel* heeft de juistheid van deze opvatting echter met de meeste nadruk ontkend.

A. Ik ben er vast van overtuigd, dat *Schwebel* gelijk heeft, want *Blaskowitz* was het type van de Duitse militair, Befehl ist Befehl, het zou misschien anders zijn geweest onder leiding van *Reinhard*. *Reinhard* zelf zou het misschien ook niet zo gauw gedaan hebben, maar zijn staf was veel gemakkelijker. Maar voor *Blaskowitz* was: Befehl ist Befehl, en er was een Befehl, zoals hij het uitdrukte, om „die Kuste zu halten”. Als maar „die Kuste gehalten werden könnte”, dan waren zij verder bereid tot alles. Maar zij moesten „die Kuste halten”, dat was de opdracht. En omdat zij hier hadden staan, ik geloof, 70 000 man tegenover 350 000 man geallieerde troepen, zoals zij mij indertijd vertelden, d.w.z. 350 000 man geallieerde troepen aan de andere kant van de Waterlinie, zij praktisch geen enkel vliegtuig meer hadden, de geallieerden zoveel vliegtuigen als zij wilden, zij geen enkele tank praktisch meer bezaten, de geallieerden zoveel tanks als zij wilden, daarom verklaarden zij, dat zij maar één wapen hadden, en dat was het water. Dientengevolge was de enige mogelijkheid voor hen om te voldoen aan het bevel „die Kuste zu halten” om alles onder water te zetten. En de deskundigen van de C.B.S. verklaarden zeer positief, dat dat geen los dreigement was, maar dat dat volkomen voorbereid was om te kunnen gebeuren en dat, wanneer men daartoe overging; men ook moest rekenen, dat, behalve de hoger gelegen steden, Zuidholland, Noordholland en twee/derde van Utrecht onder water gingen. Dat is eigenlijk mede de aanleiding geweest tot het hele voeren van de besprekingen.

33986. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat ook in die verwijten van een deel der illegaliteit dat z.g. oorspronkelijke aanbod tot capitulatie speelt. Men heeft daar ook de gedachte: in het eerste gesprek van 7 April is het woord capitulatie gevallen en in de latere besprekingen is dat op de achtergrond geraakt; dus is men door de Duitsers bij de neus genomen, want de Duitsers hebben het ten slotte

weer zo weten te keren en te wenden, dat de gedachte van de capitulatie uit het gezichtsveld verdween. Dat is ook een der redenen geweest, waarom ik er zoeven zo diep op ben ingegaan, hoe dat het woord „capitulatie” in dit verband in de wereld is gekomen. Ik heb u al gezegd, dat de heer *Hirschfeld* verklaart, dat tegenover hem door *Seyss-Inquart* dat woord nimmer gebruikt is, wel op een gegeven moment het woord „neutralisatie”. Uit uw verklaring blijkt wel, dat *Schwebel* in het gesprek van 7 April, waar het woord „capitulatie” gevallen is, dat niet ingevolge een bepaalde opdracht kon hebben gebruikt, omdat hij op uw komst in het geheel niet voorbereid was.

A. Het kwam helemaal uit hem zelf voort en kan dus nooit de betekenis hebben gehad, die men er misschien later aan heeft willen hechten, terwijl, toen ik op meer officiële basis met hem begon te praten, hij zich onmiddellijk op het standpunt stelde van „dat was een particulier gesprek”. Maar het heeft toch eigenlijk op het totale doel van de besprekingen geen invloed gehad. Het doel van de besprekingen was enerzijds te voorkomen de bewuste militaire inundaties en anderzijds de regeling van de voedselvoorziening, plus een wapenstilstand, als ik het zo mag uitdrukken, op alle andere gebieden, aus geen terechtstelling e.d. Maar de heer *Six* en ik hebben ook in de bewuste besprekingen met *Seyss-Inquart* en *Schwebel* wel degelijk zitten praten over een beëindiging van de oorlog, want daarvoor heb ik toen speciaal meegenomen de twee uitknipsels uit „Mein Kampf” en „Vom Krieg” van *Hitler* en van *Clausewitz*, welke onder blz. 3 afgedrukt staan. Daarom hebben wij ons toen ook beroepen op *Hitler* en *Clausewitz*, die zelf verklaard hadden, dat op bepaalde momenten voortzetting van de oorlog een misdaad was. In deze uittreksels staat het woord capitulatie ook niet, maar er staat wel in, en dat was eigenlijk de hoofdzaak, de kwestie van de beëindiging van de strijd.

33987. De **Voorzitter**: Maar wat zag men toen in die dagen in de kring van Vertrouwensmannen, waar u voortdurend contact mee had, als het doel, dat men nastreefde? Was de bedoeling: wij moeten proberen te komen tot een modus vivendi, die, als het enigszins kan, aan de bevolking in Nederland tegelijkertijd de gruwelen van de oorlog bespaart en voedsel levert?

A. Dat vindt u toch ook in de bewuste Aktennotiz, waarvan toen door elke partij één exemplaar is getekend, na door Vertrouwensmannen te zijn goedgekeurd. Die exemplaren zijn naar Londen gestuurd. Dat is eigenlijk de basis geweest van de hele overeenkomst.

33988. De **Voorzitter**: Men wees dus de gedachte om op de een of andere manier te trachten te bevorderen, dat de geallieerden zouden doorstoten, doelbewust af, zulks op grond van de ellende, die daaruit zou voortvloeien? Dat was duidelijk de reden er voor?

A. Volkomen, Mijnheer de Voorzitter.

33989. De **Voorzitter**: U hebt in die weken een zeer drukke correspondentie met de Duitsers moeten voeren, want het was eigenlijk zo, dat het akkoord, dat tot stand was gekomen, telkenmale aan een zijden draadje hing.

A. Niet alleen de correspondentie, maar de besprekingen namen nog belangrijk meer tijd. Twaalf nachtbesprekingen zijn er geweest.

33990. De **Voorzitter**: U wilt zeggen, dat elk van die brieven een bevestiging was van hetgeen reeds mondeling behandeld was?

A. Vrijwel elke brief gold als een bevestiging van een onderhoud en bij het brengen van de brief vond dan gewoonlijk nog een nieuw onderhoud omtrent de inhoud van de brief plaats.

33991. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat de correspondentie, die u gevoerd hebt met *Schwebel*, ineens op 29 April 1945 overgaat in een correspondentie met *Seyss-Inquart*?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, toen was *Seyss-Inquart* hier in den Haag.

De **Voorzitter**: Oh, was dat de reden?

Het was dus niet, omdat de toestand zo verscherpt was, dat u op hogere autoriteiten terug moest grijpen?

A. Wanneer *Seyss-Inquart* hier was, werd ook de correspondentie rechtstreeks met *Seyss-Inquart* gevoerd, maar wanneer hij in Apeldoorn was en er bij voorbeeld een telegram van *Eisenhower* kwam, dat overgebracht moest worden aan *Seyss-Inquart*, dan werd dit

overgebracht aan *Schwebrl*, die het doorgaf aan *Seyss-Inquart*. Maar als *Seyss-Inquart* hier in den Haag was, dan was natuurlijk de correspondentie rechtstreeks met *Seyss-Inquart* en waren ook de besprekingen met *Seyss-Inquart*. Deze laatste vonden plaats op Buitenlandse Zaken en ook wel bij *Schwebel* thuis.

33992. De **Voorzitter**: Is de onderwaterzetting van de Wieringermeer een zaak geweest, die geheel op rekening van de militairen komt?

A. Ja, dat is een zuiver militaire maatregel geweest. De geallieerden begonnen al militaire maatregelen te nemen tegen de andere kant van de Afsluitdijk.

33993. De **Voorzitter**: In Friesland?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, in Friesland begonnen de geallieerde militairen maatregelen te nemen en toen is *Blaskowitz* benaamd geworden, dat zij parachutisten zouden landen in de Wieringermeer aan deze kant van de Afsluitdijk, want dan konden de geallieerden over de Afsluitdijk West-Nederland binnenrukken.

33994. De **Voorzitter**: En hoe werd die daad beoordeeld door onze militaire autoriteiten? Iedereen was er natuurlijk verontwaardigd over, maar was er, zuiver militair gezien, begrip voor die daad, ook b.v. bij de C.B.S.?

A. Daar weet ik geen antwoord op te geven, Mijnheer de Voorzitter, omdat ik zelf daar verschillende oordelen over heb gehoord, en ik niet durf te zeggen, hoe de C.B.S. daar persoonlijk over dacht. Maar ik heb van bepaalde mensen van de B.S. verschillende oordelen daarover gehoord. Ik heb wel eens militairen er over horen zeggen, dat het een begrijpelijke reactie was, en ik heb andere militairen horen zeggen: het was nonsens.

33995. De **Voorzitter**: Maar in ieder geval, al was het natuurlijk een afschuwelijk gebeuren, is er geen aanleiding geweest om op grond daarvan de eenmaal getrokken lijn om te buigen?

A. De C.B.S. was van mening, dat die maatregel, militair althans, zodanig te verklaren was, misschien niet volkomen goed te keuren, dat het niet aanleiding mocht geven tot een beëindiging van de besprekingen.

33996. De **Voorzitter**: Een andere pijnlijke zaak was de terechtstelling van 34 mensen te Amsterdam.

A. Ik herinner mij van die dagen, dat er een aantal mensen op transport uit Amsterdam was gesteld naar de Zaan, in verband met een sabotagekwesitie van de spoorwegen in de Zaan. Die mensen waren al eerder naar de Zaan gebracht vóórdat de opdracht kwam in Amsterdam, dat geen terechtstellingen meer mochten plaats vinden. Toen heeft Amsterdam, hetzij moedwillig verzuimd, hetzij vergeten, dat zullen wij maar in het midden laten, om de Duitse autoriteiten aan de Zaan van de nieuwe opdracht in kennis te stellen.

33997. De **Voorzitter**: U twijfelt er niet aan, of *Seyss-Inquart* heeft het bevel om geen terechtstellingen te doen plaats vinden wel gegeven?

A. Daar twijfel ik niet aan. Maar *Seyss-Inquart* moest het geven onder bepaalde voorwendsels, omdat, zoals ik u reeds zei, *Schön-garth* en de S.S. op dat moment van de getroffen overeenkomst niet op de hoogte waren.

33998. De **Voorzitter**: Hebben de afwijkende opvattingen in sommige kringen van de illegaliteit nog geleid tot een bepaalde uiteenzetting tussen deze personen en Vertrouwensmannen, naar u weet?

A. Als ik mij niet vergis, zijn twee Vertrouwensmannen, toen de illegaliteit mij z.g. wilde kidnappen, naar Amsterdam geweest om de heren van de illegaliteit te kalmeren.

33999. De **Voorzitter**: Wie waren die heren?

A. Dat was de Centrale Raad van de Illegaliteit.

34000. De **Voorzitter**: Weet u ook namen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Ik geloof, dat prof. *Borst* er bij was, maar ik weet niet wie het verder waren. Er is een speciale vergadering voor geweest.

Naar ik meen, zijn toen de heer *Oranje* en de heer *Drees* naar Amsterdam gegaan om te sussen. Aan de heer *Drees* heb ik veel te danken

34001. De **Voorzitter**: U hebt zo straks gesproken over *Reinhard* en zijn staf. Nu hebben wij hier de tekst van enige telegrammen, die in Juli en Augustus 1944 zijn gewisseld en waarin ook uw naam wordt genoemd. U kent die telegrammen waarschijnlijk?

A. Misschien zijn het telegrammen van mij zelf.

34002. De **Voorzitter**: Dat is best mogelijk. Ik heb hier een telegram van 20 Juli 1944, dat als volgt luidt:

„De volgende gegevens werden mij door *van der Vlugt*, consul voor Finland te den Haag verstrekt. Hij kreeg ze door van *Hauptman Callmeyer*, verbindingsofficier met civiele instanties, reeds 4 jaar in Nederland en sterk anti-nazi, ook in daden. General des Heeres *Reinhard* en zijn staf te Hilversum zijn zeer pro, *von Brauchitz*, *von Rundstedt* evenals het lagere corps der marine-officieren in Nederland, Luftwaffe in Nederland over het algemeen onbetrouwbaar. Heeresleitung wenschte verdere schade in Nederland te voorkomen. *Van der Vlugt* suggereert *Callmeyer* door diplomatieke relaties zoo noodig contact met Engeland te kunnen leggen. Zal *van der Vlugt* hier verder op ingaan, kan ik eventueel een zenderschema en een code in handen van *Reinhard* spelen. Provocatie is tot nog toe uitgesloten.”

A. Dat was niet van *Reinhard* zelf.

33003. De **Voorzitter**: Dus van diens staf. Daarop is geantwoord uit Londen:

„In antwoord op uw vijftientwintig wordt medegedeeld, dat uw voorstel een set in handen te spelen van *Reinhard* wordt goedgekeurd stop u moet zich zelf na overhandiging set uit aan gelegenheid terugtrekken en verderen gang van zaken overlaten aan *Vlugt*, *Callmeyer* en *Reinhard* halt. Voor technische details zie vervolg dit telegram. Bericht over verderen gang van zaken wordt van u tegemoet gezien stop Voorloopig moet *Vlugt* geen diplomatieke stappen nemen. Wij raden u uiterste voorzichtigheid aan, aangezien een gelegenheid als deze een historische parallel heeft.”

Dan komt een aantal technische bijzonderheden. Van wie zullen deze telegrammen geweest zijn?

A. Van de spionagedienst.

34004. De **Voorzitter**: Juist. Ligt er nu nog een verbinding tussen hetgeen er uiteindelijk in April 1945 is gebeurd en dit geval? Er ligt wel een verbinding, dat is zonneklaar bewezen, o.a. door de verklaring van de heer *Hirschfeld*, tussen hetgeen er in April 1945 is gebeurd en de gesprekken, die in December 1944 en Januari 1945 hebben plaats gehad tussen *Seyss-Inquart* en de heer *Hirschfeld*. Die gesprekken vormen een zeker beginpunt. Maar staat dit geval daarvan geheel los?

A. Helemaal, Mijnheer de Voorzitter. De staf *Reinhard* had hiermede verder niets te maken. Die was al overgeplaatst naar België.

34005. De **Voorzitter**: Ik bedoel iets anders. Er staat hier: „Heeresleitung wenst verdere schade in Nederland te voorkomen.” In de zomer van 1944 stond blijkbaar een gedeelte van de staf reeds op dat standpunt, maar er blijkt nergens uit, dat *Seyss-Inquart* toen dat standpunt ook innam.

A. Dat was alleen de weermacht, o.a. *Hauptmann Callmeyer*, een fatsoenlijk man. Die gaf altijd informaties over dit soort dingen. Maar dat heeft met de onderhandelingen van April niets te maken.

34006. De **Voorzitter**: Wat bedoelt men echter in dat telegram met de woorden: „wij raden u uiterste voorzichtigheid aan, aangezien een gelegenheid als deze een historische parallel heeft.”?

A. Omdat er reeds eerder kwesitie was geweest, dat met de weermacht een afzonderlijk contact zou worden gelegd. Daarbij is verraad in het spel geweest. Daarom was het in dit geval nodig, dat de uiterste voorzichtigheid werd betracht.

34007. De **Voorzitter**: Met de weermacht in Nederland of met de Duitse weermacht in het algemeen?

A. Met de weermacht hier.

34008. De **Voorzitter**: Met de weermacht in Nederland?

A. Dat geloof ik wel, al durf ik het niet zeker te zeggen. Wel weet ik, dat er reed; eerder contact is geweest met de weermacht hier in het westen. Maar of daar dat telegram op doelt, dat durf ik niet te zeggen. Maar de kwestie van het zich moeten terugtrekken van diegene, die dat telegram stuurde, was, omdat deze zelf behoorde tot de spionnagedienst; dus wanneer er ooit iets zou gebeuren, dat de ambtenaren van de spionnagedienst dan volkomen buiten schot bleven.

34009. De **Voorzitter**: Had u vóór April 1945 wel eens contact over deze dingen met de heer *Hirschfeld* gehad?

A. Nooit.

34010. De **Voorzitter**: Dus u had nooit gehoord van de gesprekken, die hij in December 1944 en Januari 1945 met *Seyss-Inquart* heeft gehad?

A. Neen, maar die kende ik wel uit de telegrammenwisseling.

De **Voorzitter**: Dat wilde ik u juist vragen.

A. Maar zeer weinig, alleen over wat betreft de grote lijn.

34011. De **Voorzitter**: De heer *Hirschfeld* heeft nl. het volgende verklaard: Hij had op 7 Januari 1945 een tweede gesprek gehad met *Seyss-Inquart*, toen heeft hij dat naderhand besproken met de heren *Six*, *Snouck Hurgronje*, *Jongejan* en *Woltersom* en toen is besloten, dat zij de heer *Bosch van Rosenthal* daarover zouden inlichten. En verder zegt hij:

„Deze heeft enigszins gearzeld over deze zaak, nl. of dit een taak van Vertrouwensmannen was om zich mede bezig te houden. Er werd echter besloten, dat hij dit zou doorgeven naar Londen. Ik vraag mij af of daarop zou kunnen slaan hetgeen op blz. 148 van het memorandum staat.”

De heer *Hirschfeld* bedoelt hier het Memorandum van prof. *Gerbrandy*. En daar staat op blz. 148 als de heer *Gerbrandy* spreekt over de gebeurtenissen van April 1945:

„In een vroegere zaak door de ondergrondse beweging ahangig gemaakt, die ook betrekking had op de geneigdheid van de Duitschers tot praten, was eveneens terstond overleg met de Britsche Regeering gepleegd.”

Is uw kennis van de telegrammenwisseling van die aard, dat u weet, dat deze passage hier inderdaad op kan slaan?

A. Dat durf ik niet te zeggen. De reden van de aarzeling van Vertrouwensmannen om die zaken van de heer *Hirschfeld* door te geven, was vermoedelijk, omdat toen helaas omtrent de heer *Hirschfeld* bij sommige personen een volkomen foutieve mening bestond. Dat was helaas indertijd een groot bezwaar.

34012. De **Voorzitter**: Kan men met betrekking tot het standpunt, dat in de Aprilmaand van Nederlandse kant in Nederland is ingenomen, zeggen, dat in het algemeen Vertrouwensmannen en C.B.S. de zaak gelijk zagen, of zijn er ook nog verschillen van mening tot uiting gekomen?

A. Ik geloof niet, dat er ernstige verschillen van mening zijn geweest. De competentiekwestie was wel eens even in het geding, in het begin.

33013. De **Voorzitter**: Of het een militaire of civiele aangelegenheid was?

A. „Gaaf het in de eerste plaats de C.B.S. aan of gaat het de Vertrouwensmannen aan”, dat is wel eens een kwestie geweest, die in het geding is geweest. Verder is, voor zover mij bekend, maar daarmee wil ik geen enkel woord ten nadele van de opvatting van de Vertrouwensmannen zeggen, over de wijze van optreden aan het eind van de oorlog, na de capitulatie, wel eens verschillend gedacht door sommige van de Vertrouwensmannen en de C.B.S.

34014. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat?

A. Er waren onder de Vertrouwensmannen personen, die de opinie waren toegedaan, vooral de 4de en 5de Mei, dat toen eigenlijk Nederland zich scherper moest doen gelden en direct naar voren moest treden.

34015. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met „Nederland”?

A. Dat de Nederlandse autoriteiten zich scherper moesten doen gelden in Nederland. Dus om zo te zeggen, het optreden van B.S. en dergelijke.

34016. De **Voorzitter**: U bedoelt tegenover de Duitsers, die hier cog waren?

A. Ja, mijnheer de Voorzitter, maar de C.B.S. met in de waagschaal stellen van zijn eigen populariteit, waar generaal *Koot* ver boven stond, heeft dat goddank voorkomen. Het gevaarlijkste moment is geweest de nacht van de vierde en de vijfde Mei. Als toen de B.S. niet een dergelijke prima leider had gehad, als de C.B.S. met enkele personen rondom hen heen, zoals *Peter Zuid*, *Six*, *Borgholt* e.d., dan was het mogelijk geweest, dat er misschien anders was opgetreden, en dan was het het ergste bloedbad geworden, dat men zich hier kan denken. Onder het Duitse leger en de Duitse S.S. was de discipline, zelfs na de Duitse capitulatie, zeer sterk gehandhaafd kunnen worden, doordat men de lagere dienstdoenden reeds sedert de foeddroppings had voorgehouden, dat na beëindiging van de strijd in het westen de west-geallieerden met de Duitsers samen zouden gaan tegen de Russen. De speciaal daardoor gehandhaafde discipline heeft belangrijk medegewerkt om Nederland op 5 Mei en volgende dagen te redden van een bloedbad als gevolg van de ondoordachte redevoeringen door Radio-Oranje. Het spijt mij, dat ik dit zeggen moet, maar het is mijn vaste overtuiging. De hoofdzak, dat dit bloedbad vermeden is, komt echter toe aan de C.B.S. c.s., die voldeden aan de eis van de Duitsers, dat de B.S. zou worden verboden mrt de wapenen op straat te komen, waartegenover de Duitsers tegen de feeststemming niet zouden ingaan. Een en ander overeenkomstig het bepaalde in de capitulatievoorwaarden, dat de Duitsers verantwoordelijk zouden blijven voor rust en orde, zolang de geallieerde troepen niet zouden zijn gearriveerd. Ik weet zelf hoe het gespannen heeft, Mijnheer de Voorzitter, want ik ben zelf die nacht en praktisch de hele 5de Mei telkens geweest hier bij de S.D., *Schreieder*, *Schöngarth* en al die heren, en ik weet hoe het gespannen heeft of zij zelf hun Duitse S.S. en dergelijke zowel als de militairen voldoende in de macht konden houden om, met die scheldende Hollanders — te recht, ik deed er graag aan mee — met Oranje getooide vlaggen, etc., daar rustig tussendoor te gaan en te vermijden, dat daar botsingen zouden plaats vinden. Waar zij hebben plaats gevonden, daar is het vrijwel alleen gebeurd, hoewel er natuurlijk wel uitzonderingen zijn geweest, door een overtreding van de order van de C.B.S., dat geen wapenen op straat mochten komen.

Daarmee heeft de C.B.S. de allergrootste verdienste in zijn hele C.B.S.-carrière tegenover Nederland gehad. En daarover is wel eens verschil van mening geweest met de Vertrouwensmannen. Niet in alle Vertrouwensmannen, pardon. Dat mag ik volstrekt niet zeggen, lang niet met alle Vertrouwensmannen, maar met bepaalde leden van het College van Vertrouwensmannen.

34017. De **Voorzitter**: Dat is dus tot op zekere hoogte dezelfde controverse als waarover wij zo straks gesproken hebben. Dezelfde gedachte ligt er aan ten grondslag.

A. Dat is van de C.B.S. meesterlijk geweest, want met ai mijn haatgevoelens tegenover de Duitsers heb ik respect voor de gedisciplineerdheid, zoals zij zich in de nacht van de 4de op de 5de Mei en daarna hebben gedragen. Ik vertel er een kleinigheid van. Het N.S.B.-huis daar op het Spui werd in brand gestoken, met alles, wat daarmee gepaard ging. De Duitsers waren verantwoordelijk voor de rust en orde. *Schreieder* wilde een overvalcommando daar naar toe doen trekken — ik zat bij hem in de Kamer —; toen vroeg hij: „Was jetzt?” Ik antwoordde: Es soll nicht geschossen werden. Verdamm, zei *Schreieder*. Hij pakte de telefoon, belde op en zei: Zendt onmiddellijk een overvalcommando naar het Spui, „es darf nicht geschossen werden”. Er is niet geschoten. Daar heb ik respect voor gehad, dat die mensen onder die omstandigheden, terwijl zij toch wisten, vooral de iets hogeren, dat zij volkomen alles verloren hadden, dat zij zo'n discipline nog onder de mannen hadden. Maar dat zij het hadden onder de lageren, hoe onbegrijpelijk ook, maar je kon de mensen alles wijs maken, dat is geweest, omdat zij tot op het allerlaatste moment de mensen gezegd hebben, dat zij met de geallieerden tegen de Russen zouden gaan. Ik herinner mij nog, het was in de nacht van de 4de op de 5de Mei in de wachtkamer, vóórdat ik naar *Schwebel* ging 's nachts, daar zat een wacht van militairen, dat een paar van die militairen tegen mij zeiden: Jetzt gehen wir zusammen gegen die Russen. Dat was in de nacht van 4 op 5 Mei. Daar werden de mensen mee gepaaid.

34018. De **Voorzitter**: Er wordt ook wel beweerd, dat bij de Duitse autoriteiten de gedachte heeft bestaan om het gezag formeel over te dragen aan de Nederlanders. Een zekere continuïteitsgedachte. Is u daar iets van bekend?

A. Helemaal in het begin.

34019. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u, in het begin?

A. In de tijd van *Colijn*.

34020. De **Voorzitter**: Ja, dat was het omgekeerde. Er is in Mei 1940 een opvatting geweest, die.....

A. Toen met *Linthorst Homan*.

De **Voorzitter**: Neen, dat bedoel ik niet. In de eerste tijd zijn er mensen geweest, en er zijn op het ogenblik nog mensen, dat zijn speciaal N.S.B.-ers, die de theorie verdedigen, dat er een overdracht van het gezag van generaal *Winkelman* op de onder *Seyss-Inquart* werkende secretarissen-generaal heeft plaats gehad, zodat deze overgang van het gezag een zekere continuïteit en legaliteit betekende. Dat zou natuurlijk voor de beoordeling van het gehoorzamen aan de bevelen van de Duitse politie e.d. nogal van belang zijn. Die theorie steunt echter nergens op. Maar als tegenhanger daarvan is ook wel eens beweerd, dat de Duitsers aan het eind ook van een zekere continuïteitsgedachte uitgingen, doordat langs regelmatige weg het Duitse gezag moest worden overgedragen aan Nederlandse autoriteiten. Wij hebben daarvoor tot nog toe geen voldoende bewijs gevonden. Is er u iets van bekend?

A. Ik weet alleen, dat onder de Duitsers verschillende personen waren, die grote angst hadden voor de wijze, waarop de toestand zich hier ontwikkelde. Dat waren o.a. *Callmeyer* en verschillende anderen. Die hebben altijd *Seyss-Inquart*, *Rauter* en anderen gewaarschuwd: dit loopt mis, dit geeft een krach, omdat jullie niets begrijpen van de Hollandse mentaliteit. Als jullie niet behoorlijk contact zoeken met fatsoenlijke Nederlanders, ook al zijn het jullie tegenstanders, om eens een klein beetje iets te leren begrijpen van de Hollandse mentaliteit, dan loopt hier alles mis. Dat is o.a. ook besproken met *Schöngarth*. Ik vind het eigenlijk vervelend om mijn eigen naam hierin te noemen. Maar als gevolg van bovenbedoelde waarschuwingen heeft *Schöngarth* indertijd gebruik gemaakt van een bezoek, dat ik bij hem moest brengen in verband met een Finse aangelegenheid. Het was een heel eenvoudige kwestie in verband met het consulaat. Hij zei toen: Gaat u eens zitten, ik wil eens met u praten. Dat is een heel zonderling onderhoud geweest. Hij vroeg mij toen: Waarom is hier alles zo scherp? Toen heb ik geantwoord: „Dat komt omdat wij nu eenmaal vijanden zijn. U is hier als bezetter, wij zijn bezet land. dus wij staan als vijanden tegenover elkaar." Hij zeide toen: „Maar daarom hoeft toch niet alles zo verscherpt te worden." Er was toen net een algemene verontwaardiging over een groep gijzelaars, enige tijd te voren in Leiden gepakt, omdat er een aanslag was geweest op de directeur van de Arbeidsbeurs in Leiden. Die directeur was niet dood en alweer lang beter en was alweer aan zijn werk en toch hield men die gijzelaars maar vast. Dat was mij eens medegedeeld en er was gevraagd: Als je wat voor die mensen kunt doen, doe dat dan. Dat schoot mij in de gedachte en toen zei ik „Daar heb je b.v. het meest onredelijke, dat jullie Duitsers hier doen. Er is in Leiden door de een of ander een aanslag gepleegd op een Hollander; die aanslag heeft niets betekend, die man is allang weer aan het werk, maar jullie hebben daar een stuk of twintig, dertig gijzelaars voor gepakt en die worden maar vastgehouden. Dat geeft natuurlijk een steeds grotere verscherping van de haat aan de zijde van de Nederlanders, door de manier, waarop die mensen behandeld worden, er, onder dergelijke omstandigheden worden vastgehouden." Toen zei *Schöngarth*: Kunt u mij daar de namen van geven? Toen heb ik hem de namen gestuurd en hij heeft die gijzelaars kort daarna vrijgelaten. Bij dit zelfde onderhoud vroeg *Schöngarth* nog: „Maar alle Hollanders zijn spionnen." Ik antwoordde hem toen: „Ja, volkomen waar, ik ook." Ik herinnerde hem aan de tijd, toen het Rijngebied door de Fransen bezet was, en vroeg hem: „als u in het Rijngebied gewoond had en u had iets gemerkt, dat u meende, dat voor uw Regering in Berlijn van interesse had kunnen zijn, had u dat dan doorgegeven, ja of neen? Nou, mijnheer *Schöngarth*, zo doet iedere Nederlander op dezelfde manier precies hetzelfde."

Met een kinderlijk voorbeeldje moest je ze alles bijbrengen. En zo zijn er wel eens gesprekken geweest, maar al die gesprekken gaven niets, want zelfs als er bepaalde leden van de Duitse civiele dienst hier persoonlijk probeerden om de zaak iets te verslappen, dan

werden ze door mindere goden of door een beetje er buiten staande figuren toch weer opgezweept. Een kleine figuur was *Fischer* hier, die heeft verschillende keren getracht om de Jodenbeweging hier enigszins te verslappen.

Die is door zijn lagere mensen voortdurend weer opgezweept en als hij niet meer voldoende deed, dan kreeg hij van *Aus der Fünten* te Amsterdam weer op zijn kop. Deze stonden altijd als concurrenten tegenover elkaar. Zo was dat regime prachtig opgebouwd, schitterend. Ook *Naumann* heeft hetzelfde getracht als *Schöngarth*, nl. om van de S.D. kant uit de zaak iets menselijker te bekijken. Van de mensen onder *Rauter* zijn er zo in die tijd 3 of 4 geweest, waartoe ook *Harster* behoorde. *Harster* is ook een scherpe figuur geweest, ongetwijfeld, maar naast het vele, waarvoor hij te recht te veroordelen is, heeft hij ook diverse keren getracht om het ergste bij te leggen; maar dat is altijd door bepaalde geheime instanties belet. Maar de eigenlijke instanties kwamen ook niet altijd zo op de voorgrond. De hoofd-Jodenman hier, dat was niet *Aus der Fünten* of *Fischer* of dergelijken, dat was de een of andere schoft, die zich noemde *Schwier* en zijn bureau had in het logegebouw op de Fluwelen Burgwal, waar een groot bord op stond: Deutsches Theater in den Niederlanden. Dat was de hoofdman en die stond zelfs in alle Jodenmaatregelen boven *Schmidt*, die z.g. General-Kommissar was, en boven vele andere mensen van de S.D. Ook *Schniidt* durfde niet tegen die man in. Het adres van die man mocht niet bekend zijn. Door een toevallige omstandigheid ben ik bij die man geweest. Er waren ook van uit Duitsland van die z.g. geheime figuren, die op de achtergrond bleven. Die werden hier en daar neergepoot om speciaal te controleren wat die hoofdfiguren deden. Dat zat ook aan het regime vast, helemaal. Dat regime is een kopie van een ander regime. Ik bedoel, het is precies broertje en zusje.

34021. De **Voorzitter**: Om nu nog even terug te komen op de besprekingen van April 1945, u had zelf ook van te voren een paar notities gemaakt. Dat hebt u in het begin gezegd.

A. Dat zijn de nu besproken punten, Mijnheer de Voorzitter.

34022. De **Voorzitter**: Meent u, dat er daarvan niet voldoende tot hun recht zijn gekomen in de bespreking, die wij nu gehad hebben en die ook mede door de vragen, die ik gesteld heb, misschien wel eens in andere banen is geleid dan u zich voorgesteld had?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, mijn notities zijn practisch gelijk aan datgene, wat ik u gezegd heb.

34023. De **Voorzitter**: Hebt u speciaal ten opzichte van de bedoelingen van de verantwoordelijke personen in die dagen, enerzijds ten opzichte van de bedoelingen van de verantwoordelijke personen aan de Nederlandse kant en anderzijds — dat is natuurlijk niet zo belangrijk, maar wel interessant — ten opzichte van de werkelijke bedoelingen bij de verantwoordelijke personen aan de Duitse kant, alles gezegd, wat u kunt zeggen?

A. Mijnheer de Voorzitter, dat is heel kort uit te drukken. De bedoelingen van de verantwoordelijke personen aan Nederlandse kant, waaronder ik dan versta de leden van het College van Vertrouwensmannen zonder enige uitzondering, zijn zo hoogstaand geweest als men maar enigszins kon hopen en verwachten en dat zelfde geldt in minstens even grote mate voor wat betreft de C.B.S. en zijn naaste medewerkers. Dat is mijn zeer positieve ervaring altijd geweest in die tijd.

34024. De **Voorzitter**: Vloede de controverse met die bepaalde groepen van de illegaliteit voort uit een geheel andere instelling van die groep tegenover een probleem als het onderhavige, of was deze misschien ook een gevolg van het feit, dat zij op een gegeven moment constateerden, dat er iets gaande was. waar zij — het is nogal begrijpelijk, dat een en ander niet in al te grote kring bekend kon worden gemaakt — buiten gehouden werden? Kan dat de reden geweest zijn? Of zat het meer in het feit, dat er een verschil van instelling was, dacht u?

A. Ik geloof beide.

34025. De **Voorzitter**: Beide?

A. Het hangt er van af, wie het betrof. Men had bij de illegaliteit natuurlijk verschillende personen, die vonden. — zoals er ook blijkbaar,

naar achteraf in Londen gebleken is, ook onder de geallieerden personen waren — die het standpunt innamen: met de Duitsers wordt niet gesproken. Kome wat er van komt, maar met de Duitser wordt niet gesproken. En dan waren er anderen, die vonden: de illegaliteit was *het*. Buiten de illegaliteit mocht er niets gebeuren. Dat eerste standpunt, dat was een standpunt, dat niet anders dan gerespecteerd kon worden, ook al deelt men dat niet.

34026. De **Voorzitter**: Bestond er een geregelde vorm van contact tussen de gebundelde illegaliteit en de Vertrouwensmannen? Zo ja, had het dan misschien voor de hand gelegen om dat contact ook in dit geval te gebruiken?

A. Ik geloof, dat de illegaliteit — ik mag op de voorgrond stellen, ik ben zelf nooit aangesloten geweest bij de illegaliteit, dus ik weet van de illegaliteit maar datgene, wat mij van horen zeggen bekend is —, maar ik meen te weten, dat verschillende van de voornaamste groepen van de illegaliteit vertegenwoordigd waren in het College van Vertrouwensmannen. Dus dat op een dergelijke manier eigenlijk de illegaliteit in dat hoogste college zelf meesprak. Als ik mij niet vergis, waren dit o.a. de heer *Drees*, de heer *Neher*, de heer *van der Caag* en de heer *Oranje*.

34027. De **Voorzitter**: Zo bezien, kan men dus zeggen, dat er geen reden was om een probleem van zo delicate aard als het onderhavige, dat nu eenmaal in een betrekkelijk kleine kring moet behandeld worden, buiten die kring te brengen.

A. Ik geloof zelfs, dat die leden van het College van Vertrouwensmannen aan bepaalde vertrouwensmannen van de illegale groepen.....

De **Voorzitter**: Ja, dat bedoel ik.

A.daarvan wel degelijk ook mededeling gedaan hebben.

34025. De **Voorzitter**: Dan zou ik nu willen afstappen van de gebeurtenissen van April 1945 en u nu nog een vraag willen stellen over iets heel anders, dat u even hebt aangeroerd, nl. uw werkzaamheden in verband met de berichtgeving aan Londen in de loop van de jaren. Wij onderzoeken nl. — dat is ook een van de punten van het Enquêtebesluit — de verbindingen, die hebben bestaan en soms ook niet hebben bestaan tussen het bezette gebied en Engeland. Als u daarover nog iets kunt mededelen van hetgeen u zelf daarvan hebt meegemaakt, dan zouden wij dat wel op prijs stellen.

A. Mijnheer de Voorzitter, degenen, daar ik het meest mee heb samengewerkt in de tweede helft van de oorlog, dat waren twee jonge mensen, *Deinum* en *Vader*.

34029. De **Voorzitter**: Waren dat uit Londen gezonden agenten?

A. Neen. Mijnheer de Voorzitter, dat waren door Londen aangestelde mensen, die hier de geheime zenders bedienden of het beheer hadden over de geheime zenders en die hier ook op die manier spionnagewerk verrichtten. Die hebben verschillende mensen vermoedelijk — ik weet niet welke anderen dat deden — o.a. mij indertijd aangezocht om buiten hun gewone militaire spionnagewerk algemene rapporten en bepaalde belangrijke mededelingen op economisch en politiek gebied over te brengen. Dat heb ik gedaan, daarvoor had ik een eigen code. Ik codeerde dus met verschillende mensen, die mij daarbij behulpzaam waren.

34030. De **Voorzitter**: Dus m.a.w. degene, die de berichten leverde, had een code?

A. Dat was niet met allen, maar wel met mij.

34031. De **Voorzitter**: Het kan natuurlijk ook zo zijn, dat de marconist een code heeft.

A. Er waren een paar medewerkers, die zelf een code hadden. Ik had mijn eigen code, de z.g. **NED-code**. Als ik telegrammen had, dar, liet ik die beginnen met **NED**, waaruit bleek, dat dit telegrammen waren, die van mij afkomstig waren. Dus ik codeerde zelf met behulp van enkele anderen mijn telegrammen. Ook waren er telegrammen over voedselvoorziening, maar ook wel berichtgeving over heel andere onderwerpen. Deze gingen gedeeltelijk telegrafisch en gedeeltelijk per koerier.

34032. De **Voorzitter**: Ging dat alles over Zwitserland?

A. Niet alleen, langs alle mogelijk wegen ging het. Als het bepaalde concrete berichten waren, bijvoorbeeld over verzoeken van dit of verzoeken van dat of over de toestand van de voedselvoorziening of over terechtstellingen of dergelijke, dan ging het per telegram. Soms waren het lange rapporten — over alle mogelijke onderwerpen —, b.v. over toekomstige Regeringsvormen en andere zodanige onderwerpen; zodanig lange rapporten, hoewel ook gecodeerd, gingen dan per koerier.

34033. De **Voorzitter**: Dat ging dan toch langs gevestigde wegen? Een rapport werd niet willekeurig met een koerier meegegeven?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

34034. De **Voorzitter**: Dus dat ging langs de Zwitserse weg?

A. Dat ging b.v. langs de Zwitserse weg. Een tijdlang is het ook nog over zee gegaan en, naar ik meen, een tijdje over Spanje.

34035. De **Voorzitter**: Een tijdje ook over Zweden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, soms ook over Zweden. Het ging langs verschillende wegen.

34036. De **Voorzitter**: De organisatie van die wegen kende u niet?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat werd altijd volkomen gescheiden behandeld. Ik had 2 contactfiguren, d.w.z. er waren natuurlijk meisjes, die koerierster waren, dat waren drie zusjes *Emmen Riedel* in dit geval, de dochters van een man, die een zeer grote rol heeft gespeeld in de illegale beweging, mr. *Emmen Riedel*.

34037. De **Voorzitter**: Uit welke plaats?

A. Hier uit den Haag, Mr. *Emmen Riedel* heeft een zeer grote rol gespeeld, vooral bij de spoorwrgstakingskwestie. Eminent, perfect werk heeft hij verricht. Zijn drie dochters, vooral twee daarvan, hebben koeriersdiensten verricht, dat wil zeggen: voor het afhalen kwamen zij iedere dag bij mij thuis, brachten het materiaal naar de zenders om daar verzonden te worden.

34038. De **Voorzitter**: U wist wie degenen waren, die zorgden voor het verzenden van uw berichten door middel van geheime zenders. Daar hebt u de namen van genoemd. Maar wist u nu ook, wie de personen waren, die aan het Nederlandse eind van de koerierslijnen zaten?

A. Daar heb ik in de oorlog wel een paar van geweten, maar dat durf ik hier niet zeker te zeggen. Mijn taak was afgelopen, zodra ik het materiaal afgaf, hetzij aan *Deinum* en *Vader* zelf, of aan die koeriermeisjes, die overdag het materiaal kwamen halen, hetzij gecodeerde telegrammen, hetzij gecodeerde rapporten. Deze rapporten waren geschreven door alle mogelijke mensen. Ik kreeg dan uit Londen een onderwerp op en de vraag om over dat onderwerp door mij aan te wijzen prominente personen van zeer verschillende richtingen, dus laten wij zeggen van alle politieke partijen, een rapport te laten maken.

34039. De heer **Korthals**: En zijn die rapporten, voor zover u weet, inderdaad in Londen angekommen?

A. Dat geloof ik wel, want er zijn wel vragen over gesteld.

34040. De heer **Korthals**: In 1944 is er op verzoek van Londen geweest, ik zou bijna zeggen, een politiek opinie-onderzoek over de toekomstige Regeringsvorm, over de vraag, wat er zou moeten gaan gebeuren, wanneer de Duitsers hier zouden zijn verdwenen.

A. Daar zijn vele rapporten over geweest van vele verschillende mensen.

34041. De heer **Korthals**: En dat is allemaal overgekomen?

A. Dat geloof ik wel. Ten minste, ik heb nooit gemerkt, dat het niet overgekomen is. Laat ik het zó maar uitdrukken. Maar wat ik wél gemerkt heb, ten minste wat mij medegedeeld is, is, dat van de code-telegrammen bij de capitulatie van de Duitsers nog hele sets in Londen niet gedecodeerd waren, wegens volmaakte overbelasting.

Dus om zo te zeggen, dat ook B.I. nog lang niet door al de ontvangen code-telegrammen heen was. Wel blijkbaar de telegrammen, die speciaal gezonden waren, dus die speciale haast hadden, b.v. de telegrammen van de Vertrouwensmannen en dergelijke.

34042. De Voorzitter: De verbinding met B.I. is in ieder geval van ná Maart 1943.

A. Dat is iets van ná begin 1943 geweest. Het kwam net ongeveer gelijktijdig, toen ik niet meer naar Berlijn mocht. Ik had eerst mijn contact zelf met Londen, dit liep over de Zweedse legatie in Berlijn. Ik ging naar Berlijn, nam gegevens mee naar Berlijn, ging naar de Finse legatie, van daar naar de Zweedse legatie. De Zweedse legatie had contact met Stockholm, Stockholm met Londen en terug. In de tweede helft van 1943 is mij het reizen naar Berlijn verboden.

34043. De Voorzitter: Die twee heren, die u daareven noemde, *Deinum* en *Vader*, waren dus blijkbaar door B.I.-agenten, die hier gekomen zijn, gemaakt tot centrale punten van de receptie-organisatie van het nieuws, dat hier in Nederland verzameld werd.

A. Die hebben beiden zeer eerste rangs werk verricht tijdens de oorlog en ik geloof ook, dat dat voldoende erkend is. Ik geloof, dat zij beiden zeer hoge Nederlandse onderscheidingen hebben ontvangen.

34044. De Voorzitter: Zij leven nog?

A. Zij zijn beiden in leven. Ik geloof ook, dat zij beiden van Engelse zijde zeer hoge decoraties hebben ontvangen.

34045. De Voorzitter: Weet u hun woonplaats?

A. *Henk Deinum* en *Vader*, neen, dat weet ik niet. Hun woonplaats kunt u informeren bij mr. *Emmen Riedel*, die woont hier. Hij is advocaat en belastingconsulrnt. Allen prima figuren.

34046. De Voorzitter: Hebt u vóór de tijd, dat *Deinum* en *Vader* uw berichten konden doorsturen, nog andere verbindingen via zenders met Engeland gehad?

A. Daarvoor moest ik naar Berlijn. De Zweedse legatie moest bereid zijn om mededelingen door te geven naar Stockholm en Stockholm moest bereid zijn om deze door te geven naar Londen. En als u de Zweden kent, dan weet u hoe formalistisch dat ging, alleen

over onderwerpen als Rode Kruis-werk, gevangenenkampen en dergelijke.

De Voorzitter: Ja, precies.

A. En dat is vooral later, nadat de chef van de Schutzmacht-Abteilung der Zweedse legatie op verzoek van de Duitsers door Zweden had moeten worden teruggeroepen, nog moeilijker geworden. De behandeling van de Nederlandse belangen in Berlijn, vooral sedert 1943, heeft ontzettend veel te wensen overgelaten, omdat toen de nieuwe chef van de Schutzmacht-Abteilung daar heel weinig voor voelde.

34047. De Voorzitter: Maakte u, voordat de B.I.-organisatie werkte, voor de verzending van uw gegevens reeds gebruik van tie land- en zeewegen?

A. Ik weet alleen van de land- en zeewegen in zoverre, dat, als er mensen overgingen naar Londen, b.v. de Engelandvaarders, zij dikwijls berichten hebben medegenomen. Maar b.v. voor hei Rode Kruis en voor de heer *Snouck Hurgronje*, resp. naderhand de heer *Huijssen van Kattendijke*, nam ik dikwijls gegevens mede naar Berlijn.

34048. De Voorzitter: Dan ben ik hiermede gekomen aan het eind van hetgeen ik u te vragen had. Hebt u zelf nog iets, dat u wenst mede te delen?

A. Ik weet niet of u in uw dossier wenst of reeds hebt de brief van Vertrouwensmannen aan mij na de capitulatie. Daar staat de omschrijving in van de opdracht, die ik had van de Vertrouwensmannen.

De Voorzitter: Die brief willen wij gaarne van u hebben.

Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt en ik sluit het verhoor.

A. J. TH. VAN DER VLUGT.

DONKER, *voorzitter*.

KORTHALS.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 30 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JOHANNES THEODORUS FURSTNER,
oud 51 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State,
oud-Minister van Marine, luitenant-admiraal b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

35251. De **Voorzitter**: Aan de orde is op het ogenblik de behandeling van de punten j en o van het Enquêtebesluit. Punt j luidt: de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, c.a. het Militair Gezag, en de uitvoering daarvan; punt o de moeilijkheden, welke zich in deze Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder a e aan leden van die Kabinetten verleende ontslagen. U is op 27 Juli 1941 in het Kabinet opgenomen als Minister van Marine?

A. Ja.

35252. De **Voorzitter**: Zoudt u ons willen mededelen welke de overwegingen zijn geweest, die er toe geleid hebben. dat men bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 is gekomen tot een splitsing van het Departement van Defensie in een Departement van Oorlog en een Departement van Marine? Daar zullen waarschijnlijk met u wel besprekingen over hebben plaats gehad, toen u werd uitgenodigd om deel uit te maken van het Kabinet.

A. Ja. De overwegende reden is wel geweest: het doeltreffend inzetten van alle krachten ten bate van de oorlogvoering. Ook tegenover de Engelsen moest, vooral na het geval-de *Geer*, duidelijk gemaakt worden, dat de Regering vastbesloten was om door te zetten en niet maar zo half mede te doen. De marine was in zekere zin het enige wapen, dat ons in de oorlog mee deed helpen en militaire waarde had. Ik geloof, dat dat eigenlijk wel de voornaamste overweging is geweest.

35253. De **Voorzitter**: Dus dat betekent eigenlijk, dat de splitsing gegrond was op de overweging, dat de marine in de omstandigheden van dat ogenblik naar evenredigheid een grotere betekenis had dan de landmacht?

A. Ja. Nu had dit niet per se tot een splitsing behoeven te leiden, want men zou de landmacht onder de marine kunnen schikken door een marineman aan het hoofd van het Departement van Defensie te plaatsen, maar daar zou ik me niet toe geleend hebben. Mrn vond blijkbaar, dat in de positie, waarin we toen waren, er inderdaad door mij veel meer gedaan werd dan eigenlijk alleen des bevelhebbers was, b.v. onderhandelingen met de Admiralty. Daar is een Koninklijk besluit over, dat mij machtiging gaf om alle maatregelen te nemen, die nodig waren om zo goed mogelijk in samenwerking met de Britten de oorlog door te voeren, iets van die strekking. Die machtiging van de Regering heeft verder gevoerd dan de gewone opvattingen over de strijdende bevelhebber, die orders rechtstreeks van zijn Regering uitvoert. Maar waarom het precies zo gelopen is met de splitsing, weet ik eigenlijk niet, want ik ben er pas op het laatste moment ingekomen, toen de Kabinetsformateur zeide: Wilt u op deze voet meedoen?

35254. De **Voorzitter**: U zegt, dat u er pas op het laatste moment bent ingekomen. Wil dat zeggen, dat de heer *Gerbrandy*, die belast was met de reconstructie van het Kabinet, op dat moment eigenlijk reeds tot een beslissing over de splitsing was gekomen?

A. Ja, ik heb de indruk, dat hij dit de beste oplossing vond.

35255. De **Voorzitter**: Het is toen blijkbaar niet mogelijk gebleken direct een Minister van Oorlog te vinden, want de heer *van Boeyen* heeft het Departement van Oorlog nog enige tijd ad interim waargenomen. Eerst op 15 September 1942 is de heer *van Lidth de Jeude* Minister van Oorlog geworden. Herinnert u zich nog, dat er met u gesproken is over de houding, die het gereconstrueerde Kabinet zou innemen tegenover het nazi-regime? Ik zeg dat nl. hierom, omdat de heer *Gerbrandy* in zijn Memorandum op blz. 43 bovenaan zeer nadrukkelijk schrijft.

„Onvoorwaardelijk staat vast, dat elk overleg met het Nazi-regiem is en blijft buitengesloten. Geen bespreking, geen onderhandelingen met *Hitler* en zijn medeplichtigen is het beslist parool. Alle medewerking, waartoe het Koninkrijk in staat is, wordt verleend om het tegenwoordige Nazi-Duitschland ten onder te helpen brengen.”

Is dit punt ook nog in het bijzonder met u besproken?

A. Daar is een brief van rondgegaan, met de strekking: Bent u bereid om met deze doelstellingen in het Kabinet zitting te nemen? Er was zo'n beetje een Regeringsprogram geformuleerd. Dit is misschien een wat groot woord hiervoor. Er waren enige punten. En één van die punten was ongetwijfeld ook dit.

35256. De **Voorzitter**: U denkt hierbij waarschijnlijk aan de twee nota's van 10 en van 18 Juli 1941, die de heer *Gerbrandy* heeft gezonden aan de heren, die hij had uitgenodigd om deel uit te maken van het Kabinet. Herinnert u zich ook, dat daarbij een rol heeft gespeeld het vraagstuk hoe de positie van de Minister-President moest worden?

A. Belast met coördinatie-oorlogvoering, of is dat van een latere datum?

De **Voorzitter**: Dat is later gekomen.

A. Er lag toen een sterkere positie van de Minister-President in de bedoeling, zo ongeveer à la Minister *Churchill*.

35257. De **Voorzitter**: Daartegen is echter een vrij groot aantal bezwaren geopperd door een aantal andere heren. Maar dat hebt u misschien niet zo intens meegemaakt?

A. Dat heb ik helemaal niet meegemaakt.

35258. De **Voorzitter**: Maar het is u toch wel bekend, dat enige maanden later, met name op 13 October 1941, toen de heren *Welter* en *Steenberghe* ontslag hebben genomen op grond van een radiorede, die de heer *Gerbrandy* had gehouden en waarin hij de andere leden van het Kabinet niet heeft gekend, dit probleem ook weer ter sprake is gekomen, m.a.w., dat de heren *Welter* en *Steenberghe* gezegd hebben: hier heeft men nu weer een voorbeeld, dat de Minister-President te zelfstandig en met voorbijgaan van de andere leden van het Kabinet uitermate belangrijke beslissingen neemt?

A. Dat was wel de reden, die opgegeven werd, waarom de twee heren uit het Kabinet zijn getreden. Ik vond het een volkomen onvoldoende reden, ten minste op dat moment. Met was in de hele periode, dat wij in Londen gezeten hebben, altijd weer een argument van *van Kleffens* en van *Michiels van Verduynen* (wat ik zeer juist vond), dat het ten opzichte van de Engelsen noodzakelijk was, dat er een zoveel mogelijk stabiel Nederlands Kabinet bleef bestaan. En nu gingen toch enige heren heen en wat men als reden opgaf, vond ik ongelooflijk zwak.

35259. De **Voorzitter**: De heren *Steeriberghe* en *Welter* hebben hier medegedeeld — dat blijkt trouwens ook uit de correspondentie, die tussen hen en de Ministerr-President gevoerd is en die afgedrukt staat in het Memorandum van de heer *Gerbrandy* —, dat deze radiorede in zoverre wel een principiële betekenis had, dat daarbij werd afgeweken van een tot op dat moment door de Ministerraad ingenomen standpunt, nl. geen bombardementen van industriële of transportdoelen, wanneer deze gelegen zijn in bevolkingsconglomeraties. Eén van deze heren heeft hier medegedeeld, dat een vrij ernstig bombardement op Rotterdam had plaats gevonden op 3 October 1941, en dat toen de heer *Michiels van Verduynen* — we zouden dat moeten verifiëren bij de heer *Michiels* zelf, die volgende week komt — naar de Engelsen is gegaan en gezegd heeft: wat hebt gij nu gedaan? Deze stap was (althans in de voorstelling van zaken van deze beide heren) volkomen in overeenstemming met het standpunt, dat de Regering tot nog toe had ingenomen. Maar enige dagen later werd, op een onverwacht ogenblik, door de radiorede van de hlinister-President op 9 October dit standpunt ineens losgelaten. Ik geef nu weer hetgeen de heren *Steenberghe* en *Welter* hier hebben verklaard.

A. Ik geloof niet, zover ik het mij herinner, dat men van „loslaten” kan spreken. Die radiorede ging er vooral over om een waarschuwend woord te doen horen, dat de bevolking in de onmiddellijke omgeving van het havengebied zoveel mogelijk moest trachten weg te gaan.

35260. De **Voorzitter**: Maar indien men tot dat ogenblik van de Nederlandse Regering tegenover de Engelsen steeds had gezegd, dat wij op het standpunt stonden, dat in dichtbevolkte gedeelten van Nederland alieen z.g. precisie-bombardementen mochten plaats vinden, maar geen andere, dan gaf deze radiorede aan de Engelsen alle aanleiding om te veronderstellen, dat de Nederlandse Regering niet meer op dat standpunt stond en dat zij dus de vrije hand hadden ook in het bombarderen van grote bevolkingsconglomeraties?

A. Ik geloof niet, dat we maar enigszins behoeftens te verwachten dat we, door al of niet te protesteren, op het gebied van werkelijk militaire doelen, die b.v. in Rotterdam in dichtbevolkte wijken konden gelegen zijn, als de havenwerken zelf, een belangrijke invloed op de keuze van „bomber-command” konden oefenen. De militaire corlogsleiding kon toch niet de werf van Piet Smit b.v. kalm laten doorwerken aan alle mogelijke vaartuigen voor de Duitse marine, zonder die werf kapot te gooien, als het militair mogelijk was. Het was dan ook geen kwestie van een uitspraak: De Engelsen mogen of ze mogen niet. Daar, waar het om ging, was alleen om de bevolking te zeggen: Mensen, weest toch voorzichtig, als je er niet bepaald behoeft te zijn, zorgt, dat je weg bent, en wanneer je evacueren kunt, evacueer dan. Dat was de gehele teneur, voor zover ik me herinner, van de speech van *Gerbrandy*.

35261. De **Voorzitter**: Het was natuurlijk onmogelijk, dat de hele bevolking zou kunnen verdwijnen.

A. Natuurlijk niet een totale evacuatie, maar er is zoveel schijnbaar onmogelijks gebeurd in deze oorlog, speciaal ook op dat gebied. Naar mijn gevoel had dit niets te maken met het al of niet goedkeuren van Britse aanvallen op werkelijk militaire doelen. Naar mijn indruk was het de heren *Welter* en *Steenberghe* te doen om een stok te vinden om een hond te slaan, maar precies weet ik het niet.

35262. De **Voorzitter**: Hebt u wel gemerkt, dat het te voren niet meer boterde tussen de heren *Steenberghe* en *Welter* enerzijds en de heer *Gerbrandy* anderzijds?

A. Dat was waarschijnlijk nog vóór ik in het Kabinet kwam.

De **Voorzitter**: Neen.

A. Neen?

De **Voorzitter**: Neen, want het conflict brak uit in October 1941, dus na uw intrede in het Kabinet.

A. Ja, dat was de slot-apotheose van een waarschijnlijk lange lijdensgeschiedenis.

De **Voorzitter**: Dat vraag ik niet. Ik had graag een antwoord op mijn vraag.

A. Ik heb altijd heel weinig contact gehad buiten de Ministerraad en de ministeriële commissies, die toch al veel tijd in beslag

genomen hebben. Ik kan werkelijk geen indruk hieromtrent mededelen, die voldoende gefundeerd is.

35263. De **Voorzitter**: Het beleid, dat u gevoerd hebt als Minister van Marine, komt voor de Enquêtecommissie bij een andere gelegenheid ter sprake, omdat er nog een afzonderlijk punt is, dat betrekking heeft op de oorlogvoering in de jaren 1940—1945. Daarover behoeven we derhalve op het ogenblik niet te spreken. Men zou kunnen zeggen, dat datgene, waar wij het thans over hebben, meer het politieke aspect van de zaken is. Nu is het waarschijnlijk zo, dat u zich juist met deze kant van de zaken niet zo intensief hebt beziggehouden?

A. Bijna helemaal niet.

35264. De **Voorzitter**: U hebt u zelf eigenlijk meer beschouwd als een „vakminister”?

A. Absoluut, natuurlijk was dat ook de opzet van mijn opname in het Kabinet.

35265. De **Voorzitter**: Dan wordt het waarschijnlijk ook wat moeilijk om met u de verschillende problemen, die behoren bij de punten j en o van het Enquêtebesluit, diepgaand te behandelen, want de kans is daarbij natuurlijk groot, dat u doordat u er zich niet zo intensief mede hebt beziggehouden, niet in staat bent om bijzonderheden mede te delen.

A. Zo is het.

35266. De **Voorzitter**: Dan is het misschien het beste, dat we die punten even vluchtig doorlopen en dat ik u vraag of er misschien iets is, dat u in die tijd bijzonder getroffen heeft en dat u aanleiding geeft om er wel wat over te zeggen.

In 1944 is er een situatie ontstaan, waarin de positie van het Kabinet nogal labiel was. Er waren toen enige Minister-crises tegelijk aan de gang. Met de heer *Kerstens* was er kwestie en ook met de heer *van Angeren*. Verder liepen in die tijd langdurige besprekingen over de positie van de heer *van Bocyen*, die uiteindelijk niet geleid hebben tot zijn ontslag als Minister, maar tot zijn overgaan van het Departement van Binnenlandse Zaken naar het Departement van Algemene Zaken, terwijl de heer *Burger* toen in de plaats van de heer *Boeyen* aan Binnenlandse Zaken is gekomen. In ieder geval was het toen een periode, waarin men niet kon zeggen, dat de positie van het Kabinet in zijn geheel beschouwd, buitengewoon sterk was. Er waren veel interne beroeringen.

A. Ja.

35267. De **Voorzitter**: Geven de feiten, die ik zoëven noemde, u aanleiding om nog iets te zeggen met betrekking tot uw visie in die tijd hierop?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

35268. De **Voorzitter**: Hebt u met name ook geen oordeel over het geschil, dat met de heer *Kerstens* ontstaan is? Dat betrof o.a. het beleid op het gebied van de scheepvaart en dat zal u allicht iets nader hebben gelegen.

A. Ja, ik weet niet in hoeverre de politieke verhoudingen daardoor beïnvloed zijn geworden, maar ik vond het gehele beheer van de koopvaardij en de wijze, waarop toegegeven werd aan allerlei eisen en waaraan, naar ik meende, niet toegegeven behoefde te worden, ja, in oorlogstijd niet mocht toegegeven worden, niet fraai. Kort gezegd: ik heb het beheer over de scheepvaart van de heer *Kerstens* helemaal niet gewaardeerd.

35269. De **Voorzitter**: Maar u hebt er uiteindelijk ook de verantwoordelijkheid voor gedragen.

A. Waarom? Als Minister? In de oorlogstijd was het zo, dat ieder Departement zijn eigen boontjes moest doppen. Alleen kwam deze zaak in de Ministerraad ter sprake, als wij als Minister enorme verliezen in het scheepvaartfonds kregen te accepteren. Dit zijn echter besprekingen in de Ministerraad, waarvan de vertrouwelijkheid gehandhaafd moet worden en die u mag aanhoren, maar waarop u niet verder kunt vragen. Ik heb in die tijd de indruk gekregen, dat men bij „Scheepvaart” veel te veel toegegeven heeft aan de vrees voor stakingen, waarmede volgens *Kerstens* bedreigd werd. Er was o.a. een soort van tuchtreglement uitgedokterd, waarbij men zelfs zo ver ging, dat, als een schip op een gegeven moment in een buitenlandse haven lag en een stuurman moest worden overgeplaatst, dat

voornemen aan de contactcommissie, zijnde een commissie aan boord van de personeelsbonden, moest worden voorgelegd alvorens het kon worden uitgevoerd. Naar mijn gevoel ging dat in tegen goede verhoudingen aan boord, die heel anders liggen dan in een fabriek de verhouding werkgever—werknemer. Een schip, waar de jongere officieren ter wille van hun carrière de vertegenwoordigers der personeelsbonden naar de ogen zouden gaan kijken, zou onaantvaardbare risico's lopen. Neem, b.v. een stuurman, die in zee goed zijn dienst doet en die de matroos op uitkijk in de mast op een gegeven moment ook op de vingers tikt, wanneer deze een gevaar of een vuurtoren, die hij kan zien, niet rapporteert. Wel, zo iemand wordt gauw een lastige vent en een dienstklopper genoemd, en als dan de vakvereniging aan boord stappen kan gaan doen om invloed te oefenen op 's mans overplaatsing, dan ging mij dat veel en veel te ver. Het was naar mijn gevoel ook niet nodig, zeker niet in oorlogstijd. Nu heeft de heer *Kerstens* later wel de indruk trachten te vestigen, dat hij het op dit punt gewonnen had, maar uit de bus is gekomen een commissie, waarin ook de werkgevers en een Regeringsvertegenwoordiger zaten en waarin van het vooraf voorleggen van plaatsingen geen sprake meer was. Als leider van onze koopvaardij heb ik de heer *Kerstens* niet erg kunnen waarderen.

35270. De heer **Koersen**: Ik heb ook wel eens het omgekeerde gehoord, nl. dat de heer *Kerstens* juist te weinig toef, b.v. ten opzichte van de reders en ook ten opzichte van het personeel. Zijn er behalve dit geval van het overplaatsen misschien nog andere voorbeelden, die u ter adstructie kunt geven?

A. Ik geloof het niet, daar zou ik eens rustig over moeten denken, misschien dat ik mij dan nog iets herinner. De reders hadden ook ernstige bezwaren, dat weet ik wel.

35271. De **Voorzitter**: Is er niet een geschil geweest, waarbij op een gegeven moment de reders meenden, dat ze eigenlijk het bijltje er bij neer moesten leggen?

A. Daar herinner ik me vaag iets van. Die soep werd ook niet zo heet gegeten als ze werd opgediend.

35272. De **Voorzitter**: Hebt u zich nog beziggehouden met de kwestie van de bestuursvoorziening, het vraagstuk wat er moest gebeuren met de Volksvertegenwoordiging, met de Provinciale Staten en met de gemeenteraden? Of hebt u dat ook meer van uit de gezichtshoek van een vakminister zich zien voltrekken?

A. Ja, in zoverre, dat ik wel weet, dat er twee tegenover elkaar gestelde standpunten waren, maar overigens niet. Wat ik me er nog van herinner, is, dat één van de hoofdpunten was de vraag hoe men in het Nederland van 1943 en 1944 de politieke mening van de meerderheid moest inschatten. Sommigen meenden, dat de politieke partijen in grote trekken nog zo waren als in 1940, en gingen af op de kaart van het land, zoals zij die kenden. Van die politieke kaart van het land had ik helemaal geen idee, zeker niet in die tijd. Of de heren op dit punt zelf zo'n vaste overtuiging hadden, waag ik enigszins te betwijfelen, want niemand wist natuurlijk in die periode met zekerheid hoe men in Nederland over verschillende dingen was gaan denken. Er waren berichten, dat er geweldige veranderingen waren in de politieke partijen; die waren allemaal op de helling en men zou niets meer van de oude volksvertegenwoordigers moeten hebben. De heer *Heuvel* heeft dat o.a. verkondigd, toen hij in Londen kwam. Het was allemaal nog al speculatief gedebatteerd, waar ik niet aan meegegaan heb.

35273. De **Voorzitter**: Hebt u ten opzichte van de vraag of men hier te lande na de bevrijding weer moest starten met het oude Parlement, samengesteld uit de leden, die in 1937 gekozen waren, of wel met een benoemd parlement dan wel met een tussenvorm, persoonlijk een duidelijk standpunt ingenomen? Of hebt u dat meer aan de deskundigen op dat gebied overgelaten?

A. Geheel.

35274. De **Voorzitter**: Hebt u bemoeienis gehad met het opzetten van de organisatie van het Militair Gezag?

A. Men moet het Militair Gezag in tweeën splitsen, nl. het gedeelte, dat met het Engelse leger moest samenwerken, en het deel, dat met de Britse marine samenwerkte. Met dat laatste gedeelte heb ik me zelfs intensief beziggehouden. Dat was het havenbeheer.

De **Voorzitter**: Misschien kunt u daar iets over vertellen. Dat lijkt me interessant.

A. Het is al begonnen in begin '43, toen hebben we daar de eerste besprekingen over gehad op de „Admiralty" en de man, die daarover ging, was toen de rear-admiral *Brunt*, assistant-chiefs of Staff (home). Ze hebben verschillende assistant-chiefs of Staff en deze was voor het home-gedeelte, waar de Noordzee onder viel. Die eerste gesprekken met *Brunt* gingen helemaal in deze richting, dat de Engelsen ervaring hadden opgedaan op het gebied van de „managing" van havens in het gebied, dat bezet werd door hun troepen (in de Middellandse Zee o.a.). Dat was dan zo'n soort van schema, netjes ingedeeld in drie fasen, eerst service execution, service control, en de tweede fase zou dan zijn civil execution, service control, en de derde fase civil execution, civil control. Het was allemaal netjes ingedeeld. Een beetje „schablonenhaft". Toen heb ik tegen *Brunt* gezegd: kijk eens even, jullie denken natuurlijk aan Tunis en aan al die Middellandse Zeehavens, waar je bij service execution eenvoudig labour opcommandeert (gekleurde labour dan meestal), maar dat wordt natuurlijk een volkomen débacle in West-Europa en vooral in Rotterdam. Als jullie voor Rotterdam iets willen opzetten, dan moet je je indenken, dat je Liverpool voor je hebt. En hoe de Liverpoolse labour unions en de gespecialiseerde havenautoriteiten, die men overal in de moderne havens heeft, zullen reageren, als er soldaten van buiten komen, die zeggen: alles goed en wel, maar dit en dat moet zo en zo? We hebben toen aan *Brunt* een plan voorgelegd, dat wij gemaakt hadden na inzage van de Britse regelingen in die Middellandse Zeehavens. Dat ze eerst helemaal in een o.i. verkeerde richting dachten, blijkt ook wel uit de school, die ze hiervoor opgezet hadden. Ze hadden nl. een „centre of civil affairs in Western Europe" in Wimbledon onder de brigadier *Curby*, Brits beroepsofficier, en die school werd ook gevolgd door de maritime commissaris — Naval officers in charge werden ze in het algemeen genoemd —, die dan ook de functie van militaire commissaris zouden krijgen volgens het Militair Gezag ingevolge het besluit op de bijzondere staat van beleg. Die brigadier *Curby* behandelde daar o.a. vooral de ervaringen van de Britse landingen in Sicilië in hetzelfde jaar 1943. De redenering was zo'n beetje: we hebben nu dit schema en nu gaan we naar een andere haven toe en of die nu toevallig Rotterdam heet, we zullen het daar net zo doorvoeren, want het is tot nog toe altijd goed gegaan. Van die redenering hebben we ze helemaal afgebracht. In ons plan werd b.v. dadelijk begonnen met een „port executive committee", dus een uitvoerende havenraad van burgers en militairen, waarvan het chairmanship in onze gedachte moest worden vervuld door de Dutch naval officer in charge, de „Dutch N.O.I.C.". Daar hebben ze grote bezwaren tegen gehad, wat wel enigszins te begrijpen was, omdat er ten slotte in de eerste periode net zo geweldig veel afhangt van het vlot werken van een haven als voor de legerleiding op een gegeven ogenblik het welslagen van een operatie van de „supply" afhangt. De Admiralty had er ernstige bezwaren tegen, dat het een Hollander zou zijn, het moest een Engelsman worden. Dat is ten slotte zo opgelost na de verdere besprekingen, dat er twee geweest zijn in Rotterdam: er was een „Dutch naval officer in charge" en een „British naval officer in charge". De Brit heeft er dus in het begin altijd bijgezet. In dat „port executive committee" zaten b.v. ook de „British army officer", die met het landtransport belast was, en de „naval control officer" van de Admiralty voor de belading der schepen, dus ze hadden m.i. stem genoeg. Het ging er voor mij alleen om of er een Nederlandse voorzitter zou zijn, die als het ware coördineerde en met de burgerautoriteiten zou bepraten hoe een zaak gedaan zou worden en het dan in samenwerking met deze laatste zou doen uitvoeren. Daar kwam het op neer.

35275. De **Voorzitter**: Doch uiteindelijk werd die zaak toch beheerst door het legal agreement. Waar u nu over spreekt, dat zijn de besprekingen over de plannen in een betrekkelijk vroeg stadium?

A. Ja, de juristen hadden vast te leggen wat de admiraals afspraken. Waar het natuurlijk vooral om ging, was wie belast zou worden met de leiding. Ten slotte, je kunt nu wel een naval agreement maken, maar het hangt toch absoluut af van de personen, die het op een gegeven moment uitvoeren. De Nederlandse N.O.I.C. heb ik werkelijk met zeer bijzondere zorg uitgekozen en het is wel merkwaardig, dat de eerste N.O.I.C., dat was de kolonel *Harmsen*, na zijn pensionering een niet onbelangrijke „job" in de Rijnvaartcommissie heeft gekregen, en dat de tweede, die eerst in Hoek van Holland lag en toen opgeschoven is naar Rotterdam, dat was de kolonel *van Leeuwen*, door de gemeenteraad tot gemeentelijk havenmeester van Rotterdam is benoemd, toen hij gepensionneerd werd.

Dus blijkbaar hebben de heren het nog niet zo gek gedaan. Maar de allerbelangrijkste zaak was toch wel wie de overkoepelende instantie zou worden, de functie, die bekendstaat onder de naam van „flag officer in charge Holland". Ik heb al in 1943 met *Dickens*, die hier geweest was als naval attaché en die toen „flag officer Tunesia" was geworden, over al deze dingen gecorrespondeerd en op een gegeven ogenblik heb ik hem gevraagd of hij er niet iets voor gevoelde om ten slotte, als het zover was, het hier zelf op te knappen. Toen schreef hij: ja, maar ik ben oud en in de Admiralty zitten nu jongeren, je zult belangrijk moeten „pull strings" om het gedaan te krijgen! Ik ben toen naar *Andrew Cunningham* gegaan, die „first sea lord" was en naar de „second sea lord", die er eigenlijk nog meer mee te maken had, omdat het een personeelszaak betrof. De „second sea lord", de admiraal *Willis*, was „second in command" geweest van „the eastern fleet" en had met *Helfrich* samengewerkt: hij was toen pas „second sea lord" geworden. *Willis* vond mijn verzoek volkomen redelijk, *Dickens* kende de mensen hier min of meer, hij had met ons samengewerkt niet alleen vóór de oorlog, maar ook in het begin van de oorlog in Engeland. Zij vonden het een redelijk voorstel, dat hij deze plaats zou krijgen, hoewel ze er in het begin eigenlijk een ander voor bestemd hadden. Zo is het gebeurd en dit team met *Dickens* heeft naar mijn gevoel ongelooflijk goed gewerkt.

35276. De **Voorzitter**: Dus *Dickens* is het uiteindelijk toch geworden?

A. Ja, *Dickens* werd „flag officer in charge Holland" en die zat na de bevrijding hier in den Haag met zijn „opposite number", de Nederlandse schout-bij-nacht *Stöve*, en was de baas over alle N.O.I.C.'s, de Dutch zowel als de British N.O.I.C.'s. De British N.O.I.C. in Rotterdam, die daar in het begin was, captain *Mauve* van de Royal Navy, is spoedig teruggeroepen en niet door een andere Brit vervangen; toen deed *Harmsen* en daarna *van Leeuwen* het eenvoudig met het „port executive committee". Dat is naar mijn vaste overtuiging een enorm grote factor geweest in het zo snel op poten zetten van de hele havenorganisatie. De Engelsen waren in die periode in het algemeen buitengewoon geschikt en behulpzaam. Ik herinner me b.v. nog, dat ik, toen ik in Mei 1945 in Delfzijl was, een rapport kreeg over geroofd Hollands goed, dat ongeveer tijdens de bevrijding daar gepasseerd was. Ik ben toen naar Emden gegaan naar captain *Petry* van de Royal Navy, die daar toen N.O.I.C. was, en inderdaad lagen daar heel veel binnenschepen, Hollandse binnenschepen, volgeladen met goederen uit Holland. Zij lagen al op Duits gebied. *Petry* zeide: het zijn kennelijk Nederlandse goederen en de schepen zullen wel na de capitulatie over de grens gebracht zijn. Ik laat ze vandaag nog terug slepen binnen jullie grens, dan is dat Nederlandse krijgsbuit in Nederlandse handen. De schepen konden nu in Delfzijl gelost worden: het ging ons niet om de bullen, die er in zaten, dat zou later wel blijken van wie die eigenlijk waren. Het ging in de eerste plaats om het weer in de vaart krijgen van binnenschepen voor distributie van voedsel e.d. Daar hebben de Engelsen ongetwijfeld bijzonder goed aan medegewerkt.

35277. De **Voorzitter**: Hadden deze Nederlandse heren in de verschillende havenplaatsen in de organisatie van het Militair Gezag de positie van militaire commissaris?

A. Ja. Ze stonden ook onder generaal *Kruls*. kregen daar aanschrijvingen van e.d., maar er zijn eigenlijk heel weinig moeilijkheden geweest. Zoals wij ons buiten de zaken van het leger hielden, zou ik haast zeggen, zo heeft *Kruls* zich ook vrijwel buiten de gestie in de havens gehouden.

35275. De **Voorzitter**: Er was dus eigenlijk geen directe gezagsverhouding tussen deze militaire commissarissen in Rotterdam en in Amsterdam en u als Minister van Marine? Want de Minister van Oorlog was, als ik het goed begrepen heb, de eerst aangewezen in het Kabinet om met de chef Militair Gezag te

A. Theoretisch volkomen juist natuurlijk.

35279. De **Voorzitter**: Was het in de praktijk zo, dat u er toch bemoeienis mee had?

A. Ja. Het liep b.v. zo. Vlak na de bevrijding hoorde ik van een kwestie over de Maatschappij „De Schelde". Daar waren bezwaren tegen de heer *Wesseling*, één van de directeuren van de Maatschappij „De Schelde". Er waren bezwaren van de arbeiders, die meenden, dat hij gecollaboreerd had, en onder hem niet wilden werken. Voor ons was de hoofdzaak, dat de Maatschappij „De Schelde" weer aan

de gang ging en hielp reparaties aan sluisdeuren e.d. uit te voeren. Daar is *Kruls* toen op een gegeven moment over bij me geweest en ik heb hem gezegd: „Kijk eens even hier, we moeten goed begrijpen hoe de zaken zitten. De British Admiralty stuurt ons een enorme hoeveelheid „tools" voor reparaties en dergelijk werk, maar nu moeten we het werk ook doen en dus moet er snel een oplossing gevonden worden." *Wesseling* is toen, geloof ik, tijdelijk met verlof gegaan of iets dergelijks. In ieder geval had *Kruls* veel begrip voor aat soort zaken. Zeeland en de Schelde gaven eerst wat hoofdbreken. In Zeeland zat toen de kapitein-ter-zee *Slot*, tegelijk militair commissaris voor de havens, met standplaats Vlissingen. Maar de Schelde op zich zelf, als vaarwater dus, was enorm belangrijk voor Antwerpen. In dat opzicht, terecht, kwam de „commodore Belgium", een Brits vlagofficier in Antwerpen, met plannen voor veiligheidsmaatregelen, zoals b.v. een mijnenwaarnemingsdienst op de Schelde. Toen hebben we onmiddellijk de schout-bij-nacht L. C. A. M. *Doorman* gemaakt tot „flag officer Zeeland" met zijn hoofdkwartier in Terneuzen — eigenlijk zat hij in een halfvernieelde fabriek bij Sluiskil — en die heeft de leiding gehad over alles, wat er gebeuren moest om de vaarweg naar Antwerpen doorlopend veilig te houden. Dat is ook weer *Dickens* geweest, die daar een heleboel in geholpen heeft. Door die regeling kon *Doorman* dadelijk op voet van gelijkheid contact nemen met de „commodore Belgium" en de N.O.I.C. Antwerpen, die, naar verluidde, zeer onder de invloed stond van een aantal Belgische reserve-zee-officieren in zijn staf. Die Brits N.O.I.C. heeft blijkbaar een ogenblik het plan gehad de veiligheid, ook op het Nederlandse deel van de Schelde, in eigen hand te nemen, o.a. hebben ze Belgische scheepjes gestuurd, die dan op ons gebied zouden patrouilleren. *Doorman* heeft ze natuurlijk onmiddellijk teruggezonden als niet nodig: we zullen het zelf wel doen. Dat was ook zo'n zaak, waarover in die tijd veel gepraat is. Het is heel goed op zijn pootjes terechtgekomen en er is helemaal geen gezagsuitoefening van België of van „N.O.I.C. Antwerp" op Nederlands gebied geweest.

35280. De **Voorzitter**: Waar u nu over spreekt, is, als ik het goed begrepen heb, in het algemeen in de periode na de bevrijding geschied?

A. Ja, vlak na de bevrijding.

35281. De **Voorzitter**: Bent u in de tijd daarvóór, toen het zuiden nog maar alleen bevrijd was, ook wel in het zuiden geweest? Wanneer bent u daar geweest?

A. Ik ben er in Mei geweest, vlak na de bevrijding, laatste helft van Mei. Ik ben er daarvóór niet geweest. We waren toen aan de gang met de recrutering van de inariniers in het zuiden, waarmee zich ook moeilijkheden voordeden.

35282. De **Voorzitter**: Maar de havencommissaris in Vlissingen was natuurlijk direct na de bevrijding al aanwezig?

A. Ja, de z.g. „port parties" zijn over België gegaan, onmiddellijk toen het vrij was.

35283. De **Voorzitter**: Hebt u met deze havencommissaris in de tijd van de bevrijding van het zuiden geen persoonlijk contact gehad? Zijn er geen problemen geweest, die u noodzaakten om daarheen te gaan?

A. Neen.

35284. De **Voorzitter**: Maar de heer *de Booy* is er wel geweest, niet waar? Deze heeft daar een en ander te doen gehad in verband met de vraag, of het transport van goederen over Vlissingen of Bergen op Zoom moest gaan. Ten slotte is het Bergen op Zoom geworden, omdat de haven van Vlissingen helemaal ontoegankelijk was.

A. Ja, de *Booy* is in die periode naar *Eisenhower* geweest. Over de kwestie van de B2 area, de voedselvoorziening voor West-Holland.

35285. De **Voorzitter**: Had de heer *de Booy* daar bemoeienis mede als Minister van Scheepvaart?

A. Ja, de *Booy* was voor de „supply". Met zijn instemming is toen op het Departement van Marine een plan uitgewerkt om de B2 area open te breken van de zeezijde door coasters, minesweepers en vliegtuigen van onze eigen strijdkrachten. Door de Ooster-Schelde

zouden de oorlogsschepen binnenkomen om de coasters te laten opstomen tot Dordt, vanwaar verdere distributie van de lading zou moeten plaats hebben. Daar heb ik nog een exemplaar van, het is de „draft” van een memorandum aan „S.H.A.E.F.”, dat wij toen gemaakt hadden: ik weet niet of u het heeft, het is misschien wel van belang. Het heet: „Relief supply to Western Holland”. Kent u het?

De *Voorzitter*: Neen, ik ken het niet.

A. „Statement of Her Netherlands Majesty’s Government”.

35286. De *Voorzitter*: Misschien kunt u het overleggen. Van welke tijd dateert het?

A. Dit is van December 1944.

35287. De *Voorzitter*: Dat was dus een plan, dat bedoeld was om uitgevoerd te worden bij een gewelddadige bevrijding van ons land?

A. Ja, wij schoten niet op met de regelingen, die met het geallieerde hoofdkwartier „S.H.A.E.F.” gemaakt moesten worden om zo gauw als enigszins mogelijk was, dat westelijk deel van Holland te voorzien van levensmiddelen. Daar waren de grootste moeilijkheden over tussen de Nederlandse Regering en de „S.H.A.E.F.”, de grootste staforganisatie in Parijs en Versailles. Het was ontzaglijk moeilijk om enigerlei toezegging te krijgen. De man, die daar voor onze belangen op moest komen, was de Britse generaal *Galloway* in het begin en daar waren in Londen voor ons bepaalde ongunstige berichten over. Het houdt soms op ijver en invloed van enkele personen of zo’n stuk land als de B 2 area eenvoudig wordt geabandonneerd of niet bij de krijgsoperaties. De Nederlandse Regering heeft getracht zoveel mogelijk rumoer over die onbevredigende gang van zaken te maken en daarvoor hebben wij toen, d.w.z. Marine, een plan klaargemaakt om met onze eigen strijdkrachten de eerste stoot te geven. Het zou wel een enorme verlieslijst gegeven hebben, omdat de in die tijd nog verdedigde zeegaten natuurlijk ook met mijnen versperd waren, waarin een vrije vaargeul gevoegd moest worden, maar het personeel van oorlogsschepen en coasters zou het risico genomen hebben voor de goede kans, dat een gedeelte er van binnenkwam en een belangrijke hoeveelheid levensmiddelen gedistribueerd kon worden.

35288. De *Voorzitter*: Was het een plan, dat alleen bestemd was om uitgevoerd te worden tijdens de bevrijding, in de veronderstelling, dat er om het westen des lands gevochten zou worden, of was het ook bestemd om onmiddellijk ca de bevrijding van het westelijke gedeelte van ons land gebruikt te worden voor de ontsluiting van de zeewegen?

A. Nu, het één zowel als het ander, waar het maar kon en aangepast aan de omstandigheden. Daar hebben wij toen ook een zin over ingezet. Dat wij dit niet konden doen volgens een onveranderlijk vastgesteld plan, op een bepaalde D-dag beginnende, maar dat men het moest beschouwen als „preparing as far as possible for what might well be called a glorious improvisation as for instance Dunkirk”. Het wilde zeggen, dat we klaar waren om van de zeezijde alles te doen, en wel zo snel mogelijk, dus b.v. gelijktijdig met het optreden van de landzijde door de geallieerde legers. Wij vroegen hierin eigenlijk alleen hun medewerking ten aanzien van het tijdstip voor het optreden van de geallieerde legers tegen West-Holland en hulp van uit de lucht tegen eventueel nog bezette Duitse batterijen op Schouwen en Duiveland.

35289. De *Voorzitter*: Is het nog zo ver gekomen, dat het geaccepteerd werd?

A. Neen, het werd niet geaccepteerd. „S.H.A.E.F.” heeft eenvoudig gezegd, dat het te risquant was. Het hoofdkwartier meende, dat het een volkomen offeren zou worden van coasters, die wij in onze geallieerde taak zo goed gebruiken konden voor de „supply”. Maar aan de andere kant heeft men hierdoor ook wel begrepen hoe ernstig de voedselkwesie van onze kant werd ingezien in de komende maanden. Toen heeft „S.H.A.E.F.” nog eens een plan gemaakt om aan de zuidkant van de grote rivieren zoveel duizend ton levensmiddelen op te slaan en die zouden ze dan wel met trucks in de B 2 area brengen. Toen heb ik dadelijk gezegd, dat, wanneer generaal *Montgomery* op een gegeven moment enige tegenslag zou krijgen bij het oprukken naar Duitsland en hij heeft daar di 1800 trucks, die volgens „S.H.A.E.F.” daarvoor klaargezet zouden worden, nodig, dan pikt

Montgomery immers onmiddellijk die trucks in met het argument: militaire noodzaak. Dit was mijns inziens geen plan, waar we genoeg mee konden nemen.

35290. De *Voorzitter*: Het eerste plan is dus enige maanden vóór Mei 1945 aan de orde gesteld?

A. Ik denk in de maand Januari, het is in December ongeveer opgemaakt en toen is de Booy er mee naar generaal *Eisenhower* gegaan als Minister, belast met de „supplies” voor de burgerbevolking.

35291. De *Voorzitter*: Het militaire gedeelte van dit plan is derhalve afgewezen. Maar heeft Minister de *Booy* toen nog wel andere dingen kunnen bereiken? Of is u dat niet bekend?

A. Nu, ik geloof, dat toen eigenlijk veel meer de nadruk gelegd is op de bevoorrading van uit de lucht, maar in het begin heeft men dit toch altijd genoemd een „token” voorziening in de behoeften van de B 2 area. Als er voldoende vliegtuigen beschikbaar zouden zijn, dan zou men wel wat „droppen” en dat heeft toen daarna steeds grotere afmetingen aangenomen.

35293. De *Voorzitter*: Dat heeft op een gegeven moment zelfs zeer belangrijke afmetingen gekregen, namelijk in de laatste dagen van April 1945, als gevolg van de bekende onderhandelingen met de Duitsers in Holland.

A. Die onderhandelingen hebben het *moment* bepaald, door het optreden van *Seyss-Inquart* en de daaropgevolgde onderhandelingen. Maar al weken van te voren hebben er op de weg van Londen naar Colchester (dat is zo’n brede dubbele weg als hier de weg den Haag—Amsterdam in de Haarlemmermeer) aan één kant van de weg enorme stapels blikken met levensmiddelen gelegen, die toen bestemd waren voor eventuele droppings. Dat verzamelen van zo veel voedsel is een kwestie van maanden voorbereiding geweest. Toen *Seyss-Inquart* toestemming gaf, gebeurde het op dat moment, maar wat er allemaal aan voorafgegaan is, daar denkt meestal niemand meer over.

35293. De *Voorzitter*: Hebt u aan de Londense kant nog iets meegemaakt van de onderhandelingen, die in April 1945 gevoerd zijn?

A. Neen, daar heb ik praktisch niets van geweten. Die geschiedenis heb ik eigenlijk het eerst gelezen in het boek van prof. *Gerbrandy*. U bedoelt toch die eigenaardige toestand van afwachten, waarbij het geweerd aan de voet genomen zou worden? Neen, daar weet ik niets van.

35294. De *Voorzitter*: Hebt u het onderwerp van het Militair Gezag, voor zover u er zelf wat mee te maken hebt gehad, op het ogenblik behandeld?

A. Ja.

35295. De *Voorzitter*: Herinnert u zich het probleem van het Militair Gezag, voor zover dat op een gegeven moment een zaak is geworden van wrijving op het hoogste niveau tussen de Regering en de chef staf Militair Gezag? Herinnert u zich daar iets van?

A. Daar herinner ik me geen bijzonderheden van.

35296. De *Voorzitter*: U herinnert zich ook niet de brief van de chef staf Militair Gezag van 12 November 1944 aan de Regering?

A. Nu weet ik eigenlijk alleen, dat er boosheid bestond tegen de chef Militair Gezag, maar ik weet niet precies meer waarom. Dat waren interne aangelegenheden, die de heer van *Lich* de *Jeude* maar glad moest zien te strijken.

35297. De *Voorzitter*: Over het Militair Gezag hebt u verder waarschijnlijk niets mede te delen?

A. Neen, ik geloof het niet.

35298. De *Voorzitter*: Er zijn in Januari 1945 grote conflicten gerezen in het Kabinet, die mede ontstonden door problemen, zoals we zoeven hebben besproken, het probleem van de bestuursvoorziening en het probleem van het Militair Gezag, de verhouding tussen Regering en chef staf Militair Gezag. Dat heeft dan eindelijk

in het begin van 1945 geleid tot een crisis en niet een enkele Ministercrisis, hoewel dat op een gegeven moment wel aan de orde was — ik denk daarbij aan het ontslag van de heer *Burger* —, maar ten slotte tot de terbeschikkingstelling van de portefeuilles door het hele Kabinet. Hebt u deze gang van zaken meegemaakt of was u toen ergens anders?

A. Neen, die heb ik meegemaakt en daar heb ik toen ook *mijn* ontslag door gekregen.

35299. De *Voorzitter*: Hoe bedoelt u: Uw ontslag er door gekregen?

A. Reeds vroeger, in 1944 — ik heb er een aantekening van 26 April 1944 van — heb ik voorgesteld aan de heer *Gerbrandy* of het niet in 's lands belang zou zijn bij het oplossen van de moeilijkheden, die er toen waren, ten opzichte van de heer *Kerstens* als leider van onze koopvaardij, om Shipping en Marine in één hand te brengen. Dit zou uit militair oogpunt natuurlijk zeer veel voordelen bieden. Ik gaf toen de suggestie om de heer de *Booy*, die toen directeur van de Koninklijke was en oud-zee-officier, aan te zoeken voor Minister van Marine en Koopvaardij. Daar wilde de heer *Gerbrandy* toen niets van weten, d.w.z. hij heeft zoiets gezegd, dat hij wel zag, dat er enige voordelen aan verbonden waren, maar aan de andere kant kwam het toen blijkbaar niet gelegen. Bij dat gesprek is de heer *Michiels* tegenwoordig geweest. Deze noemde toen nog op een gegeven moment als een bezwaar tegen deze manier om de crisis-Kerstens op te lossen, dat dan de buitenwacht zou denken, dat de admiraal het loodje legde. Nu kon me werkelijk helemaal niet schelen wat die „buitenwacht“ dacht, want de mensen, op wier oordeel ik prijs stel, wisten wel per slot van rekening, dat het samengaan van het Ministerschap met het opperbevelhebberschap ook bezwaren had en dat het ook daarom helemaal niet gek zou zijn, wanneer we nu een andere combinatie maakten: Marine en Koopvaardij, waar inderdaad voor het voeren van de zee-oorlog zeer grote behoefte aan was.

De praktijk wees dit uit, ik herinner me nog het geval van een koopvaardijkapitein in een konvooi, die de pertinente orders van het begeleidende oorlogsschip eenvoudig niet opvolgde en er vandoor ging. Het werd toen een langdurige briefwisseling tussen de twee Ministers om op de een of andere wijze te trachten dan toch een sanctie toegepast te krijgen. Die sanctie is, geloof ik, ook nooit toegepast geworden. De Minister van Marine gaf allerlei konvooiorders uit, welke in de koopvaardij werden rondgestuurd en die soms veranderd moesten worden in verband met nieuwe Duitse aanvalsmethoden. Er waren kapiteins, die zich er alleen aan hielden, toen ze later uit ervaring begrepen, dat het hun eigen veiligheid bevorderde. Voor oorlogstijd was ontegenzeggelijk een combinatie Shipping en Marine wenselijk en dat zou nu gekund hebben, dacht ik, door toen al de heer *de Booy* in te schakelen.

35300. Jonkvrouw *Wttewaall van Stoetwegen*: Wanneer was dat?

A. Dit is geweest 26 April 1944. Toen was de heer *Gerbrandy* al niet tevreden met het beleid van de heer *Kerstens* als leider van de koopvaardij en ik geloof, dat het toen reeds de bedoeling was de Shipping los te maken van Handel en Nijverheid. Kort daarop is de Shipping afzonderlijk gekomen onder de heer *de Booy*.

35301. De *Voorzitter*: Waardoor herinnert u zich die datum van 26 April 1944 zo precies?

A. Omdat ik daar een aantekening over gevonden heb.

35302. De *Voorzitter*: Dus niet omdat u het schriftelijk behandeld hebt?

A. Neen.

35303. De *Voorzitter*: Zoëven zei u: Bij de crisis van Januari 1945 kreeg de Minister van Marine eindelijk zijn ontslag. Dat houdt hiernede verband, begrijp ik?

A. Ja. Toen kwam een mogelijkheid, waarbij het hele Kabinet aftrad om heel andere redenen, waarmede ik niets te maken had, bij wijze van spreken. De heer *de Booy* was toen al Minister van Shipping en de wenselijkheid bestond nog steeds Marine en Shipping samen te brengen. Ik vond het een pracht oplossing, dat de heer *de Booy* en Minister van Shipping en Minister van Marine werd.

35304. De *Voorzitter*: Dat is dus gebeurd op 23 Februari 1945?

A. Ja. Persoonlijke ambities — men zou ze misschien menselijke ijdelheidjes kunnen noemen — moesten opzijgezet worden in het belang der oorlogvoering. Per slot van rekening was dit veel beter. Ik kwam ook meer vrij voor alle mogelijke zaken, die nog aan de orde waren. Ik heb zoëven al genoemd de voedselvoorziening Holland, de kwestie van de havencommissarissen en „port parties“, waar wij toen aan bezig waren zonder dat wij wisten hoe dat precies zou lopen, en verder de toekomstige opbouw van de marine voor de oorlog tegen Japan, want iedereen dacht, dat het na 1945 pas goed beginnen zou in Oost-Azië, waar het een zee-oorlog in eerste instantie zou worden. Daar moesten wij natuurlijk onze beste krachten aan wijden om er zo goed mogelijk aan mee te doen. Zo was er eer, heleboel aan de orde wat mij als marineman veel meer aan het hart lag dan de andere kant van deze zaak.

35305. De *Voorzitter*: Hoe is de positie met betrekking tot het bevelhebberschap van de zeestrijdkrachten geweest in de tijd, dat u Minister was?

A. Toen ik als bevelhebber der zeestrijdkrachten in liet Kabinet werd opgenomen, heb ik dadelijk uit Indië laten komen de man, die ik als chef de bureau had op het Departement in den Haag in 1936, toen ik daar chef marinestaf was, kolonel *Termijtelen*. *Termijtelen* is toen schout-bij-nacht geworden en heeft mij een enorme hoeveelheid dagelijks werk uit de hand genomen. Wij bespraken dagelijks alle zaken en hij nam de uitvoeringsmaatregelen, die na de beslissing nodig waren. Schout-bij-nacht *Termijtelen* werd echter in 1944 belast met het directeur-generaalschap van de luchstrijdkrachten. De bedoeling was marine en leger te combineren op het gebied van de opleiding van vliegers, waar veel voor te zeggen was. Er is toen lang gezocht naar iemand, die dit werk geheel in handen kon nemen. Het was een moeilijk werk, waar men één man aan moest zetten, en aan die ene man dan ook de nodige bevoegdheden moest geven om het met de R.A.F. voor elkaar te krijgen. Iedereen was het er over eens, dat de enige, die hiervoor in aanmerking kwam en die beschikbaar was, zou zijn *Termijtelen*. Ik heb daarin toegestemd, maar dat had tot gevolg, dat *Termijtelen* weer een heleboel van de dingen, die hij mij vroeger uit de hand nam, los moest laten en dat er veel meer zaken rechtstreeks bij mij kwamen. Dit was in de tweede helft van 1944 en begin 1945, in die tijd zo wat, en ook om die reden was ik blij, toen ik uit het Kabinet kon treden.

35306. De *Voorzitter*: Toen hebt u dus het bevelhebberschap van de zeestrijdkrachten weer geheel op u genomen?

A. Ja.

35307. De *Voorzitter*: En nu de crisis van begin 1945. Hebt u over het verloop van zaken daarbij een oordeel?

A. Neen, de hoofdzaak was, dat de gelegenheid geopend werd om heren uit het vrij geworden gebied op te nemen. Dat was ook van het begin van de Londense tijd af altijd de opzet geweest. Het in functie zijnde Kabinet zou heengaan zodra er gelegenheid was om een Kabinet uit het toen bezette gebied te construeren. De ontslagen van de heren *Albarda*, *Burger*, *van den Tempel* en ten slotte van alle Ministers lagen in de aard der zaak. Er schijnt echter een aanleiding te moeten worden gevonden. Ik vond, dat aan die radio-speech van *Burger* een heel kwade kant zat ten opzichte van liet nog bezette gebied. Niet ten opzichte van het al bevrijde gebied. Als ik me wel herinner, drong Minister *Burger* in zijn op eigen initiatief gehouden radiotoespraak aan op redelijk blijven met het vervolgen van politieke delinquenten. Daar ben ik in principe vlak voor. Maar voor het nog bezette gebied kon het de indruk maken alsof de Londense Regering van plan was op het gebied van de colloboratie met de Duitsers wel wat door de vingers te zien. In dat opzicht kwam het op dat tijdstip afschuwelijk slecht van pas.

Jonkvrouw *Wttewaall van Stoetwegen*: Ja, maar zo is het door de heer *Burger* toch niet gezegd.

A. Over die zaak weet ik toch eigenlijk niet voldoende bijzonderheden, maar het kon toch wel een beetje die indruk maken, in zijn geheel genomen, dacht ik.

35308. De *Voorzitter*: Een andere zaak is de *modus procedendi*, die bij het ontslag van de heer *Burger* gevolgd is en bij sommigen nogal verontwaardiging heeft gewekt. Had u daar in die tijd een

oordeel over? U herinnert zich toch wel het ontslag van de heer *Burger*? Dat is toen zo gegaan, dat hij op 24 Januari 1945 op een bepaald tijdstip, ik meen om kwart over twee, bij de heer *Gerbrandy* werd geroepen, die hem mededeelde, dat zijn ontslag gereedgemaakt werd en dat er om kwart voor drie een Ministerraad zou zijn.

A. Daar herinner ik me te weinig van. Dai mr. *Burger* geen gelegenheid zou hebben gehad zich te verantwoorden, daar heb ik niets van gehoord, voor zover ik mij herinner. Ik sta daar natuurlijk een beetje buiten.

35309. De Voorzitter: Mag ik dan vragen of u zelf in het kader van deze problemen nog opmerkingen hebt, waarvan u meent, dat ze voor ons van belang zijn? We zijn al sprekende terechtgekomen bij het Militair Gezag en speciaal bij het onderdeel daarvan, waar

mede u bemoeienis hebt gehad. Dat was stellig een heel welkome aanvulling, die we van niemand beter dan van u konden krijgen. Misschien zijn er zo nog enige onderwerpen uit deze periode, waarmee u speciaal op de hoogte bent.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik geloof het niet.

De Voorzitter: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt en sluit ik het verhoor.

J. TH. FURSTNER.

DONKER, *voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 30 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaali van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Dr. GERRIT BOLKESTEIN,

oud 77 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

Hij legt de eed af als getuige.

35310. De **Voorzitter**: Wij behandelen op het ogenblik de punten j en o van het Enquêtebesluit; deze punten betreffen in de eerste plaats de voorbereiding van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militair Gezag en de uitvoering daarvan, en in de tweede plaats de moeilijkheden, welke zich in de Londense Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder de aan leden van die Kabinetten verleende ontslagen. Ik zou met het laatste willen beginnen en u eerst een document willen voorleggen, dat wij hebben gekregen van de heer *van den Tempel*, die daarboven heeft gezet: waarschijnlijk concept-program *Gerbrandy* dd. 1 September 1940. Blijkbaar was de heer *van den Tempel* niet helemaal zeker daarvan. Het is een program, dat, zoals het hier staat, niet heel veel substantieels inhoudt, er staan dus geen frappante dingen in, maar misschien dat het, wanneer u het ziet, bij u enige herinnering wakker roept. Zegt het stuk u iets?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

35311. De **Voorzitter**: Het roept dus geen herinneringen bij u op?

A. Heeft mijnheer *van den Tempel* dit bij u overgelegd als iets dat door het Kabinet besloten was?

35312. De **Voorzitter**: Hij heeft het ons overgelegd, zoals u het hier ziet, en er boven gezet: „waarschijnlijk concept-program *Gerbrandy* dd. 1 September 1940". Het is dus een stuk, dat blijkbaar bij de Kabinetsformatie een zekere rol heeft gespeeld.

A. Wat de heer *Gerbrandy* zelf in zijn Memorandum geschreven heeft, is natuurlijk bekend.

35313. De **Voorzitter**: Ja. Dat is ook de reden, waarom ik u dit vraag. Op blz. 39 van het Memorandum van de heer *Gerbrandy* staat een heel merkwaardige passage onder II, die als volgt luidt:

„Bij de formatie van het Kabinet in September 1940 zat de gedachte voor zooveel mogelijk het Kabinet van 10 Augustus 1939 tot het einde toe voort te zetten. Wel is in het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitsland" aanhingen, een oogenblik ter sprake geweest, maar de weg, waarlangs het tot de Kabinetsopdracht kwam, maakte de realisering van zulk een gedachte niet raadzaam."

Dat is een passage, die wij nogal merkwaardig hebben gevonden en waarover wij de verschillende oud-Ministers ondervraagd hebben. Maar duidelijk is zij ons nog steeds niet geworden. Wat hier staat, zou eigenlijk betekenen, dat bij degenen, die dan die gedachte hebben gekoesterd, voorzat, dat het Kabinet nog verder „gezuiverd" zou moeten worden dan door het uittreden van de heer *de Geer*. Daar zou dan weer de conclusie uit moeten worden getrokken, dat volgens hen, die deze gedachte hebben gekoesterd, er ten slotte een Kabinet

is gekomen met twee soorten Ministers. Eén soort Ministers, dat geen compromis ooit met Duitsland wilde, en andere Ministers, die dat wél wilden. Nu wordt dit alles nog merkwaardiger, wanneer u opslaat blz. 43, bovenaan. Hetgeen daar staat, behoort bij de Kabinetsverklaring, die uitgegeven is na de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941. Daar kan men het volgende lezen:

„Onvoorwaardelijk staat vast, dat elk overleg met het Nazi-regiem is en blijft buitengesloten. Geen bespreking, geen onderhandelingen met *Hitler* en zijn medeplichtigen is het beslist parool. Alle medewerking, waartoe het Koninkrijk in staat is, wordt verleend om het tegenwoordige Nazi-Duitsland ten onder te helpen brengen."

Dit gaat blijkbaar van de gedachte uit, dat er bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 wel een communis opinio bestond ten opzichte van de houding tegenover Duitsland. Hetgeen ook daarom merkwaardig is, omdat na deze reconstructie het Kabinet bestond uit vrijwel dezelfde Ministers als in September 1940, behalve dan de heer *Dijxhoorn*, die inmiddels afgetreden was, en de heer *Furstner*, die er bijgekomen was. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ons dit alles vrij raadselachtig voorkomt. Misschien kunt u er iets van zeggen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik kan u alleen zeggen, dat, wat er op blz. 39 staat, de formatie van een oorlogskabinet, daarvan in mijn herinnering niets leeft, er op wijzende, dat dit toen in September 1940 al ter sprake is gekomen.

35314. De **Voorzitter**: Ik bedoel echter minder de woorden: „de formatie van een oorlogskabinet", dan wel de tussenzin: „waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitsland" aanhingen". Nu dat niet is doorgegaan, zou dat betekenen, dat er in September 1940 een Kabinet is gekomen met tweërlei soort Ministers, nl. de onverzoenlijken en degenen, die misschien nog wel wilden praten over een compromis met Duitsland.

A. Maar, Mijnheer de Voorzitter, voor zover mij bekend is, is in September 1940 daarvan geen sprake geweest.

35315. De **Voorzitter**: De andere Ministers, die hier geweest zijn, zeggen precies hetzelfde als u.

A. Ik geloof ook, dat dit juist is.

35316. De **Voorzitter**: Maar daardoor wordt deze passage des te raadselachtiger. Dat zult u toch moeten toegeven?

A. Het is mogelijk, dat het in de gedachte van de heer *Gerbrandy* is opgekomen, maar zoals ik al zei, ter sprake is het, althans in mijn bijzijn, nooit gekomen.

35317. De **Voorzitter**: Nu, het is hoogst merkwaardig.

Wij hebben van de heer *Dijxhoorn* een uitvoerig exposé gehad over de redenen, die tot zijn ontslag hebben geleid. Hij heeft daarbij met name ook critiek geoefend op de formulering, zoals die door de heer *Gerbrandy* op blz. 39 onderaan wordt gegeven. De heer *Dijxhoorn* zegt nl., dat in deze formulering bepaalde dingen zijn opgenomen, die niet in overeenstemming zijn met de feiten. Er wordt hier gesproken over „de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement". Hij heeft zich, toen hij het concept van de heer *Gerbrandy* kreeg, tegen deze formulering uitdrukkelijk verzet, want die interne verhoudingen lagen niet in het door hem beheerde Departement. Bovendien acht hij onjuist de woorden: „en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het door hem te voeren beleid". De heer *Dijxhoorn* zegt, dat, zoals het hier staat, men eigenlijk zou kunnen concluderen, dat er, ten gevolge van interne verhoudingen op zijn Departement, pressie op hem werd uitgeoefend, en hij zegt, dat dat niet helemaal juist is. Dat heeft hij hier uitvoerig betoogd en we zullen daar dus de heer *Gerbrandy* over moeten horen. De heer

Dijxhoorn heeft daarbij ook nog gezegd, dat deze moeilijkheden niet op 11 Juni 1941 plotseling tot uitbarsting zijn gekomen, maar dat hij in de voorafgaande maanden herhaaldelijk met klem op de ontwikkeling van die moeilijkheden heeft gewezen.

Staat u dat ook nog bij?

A. Ja, dat is niet een plotseling feit geweest, maar een ontwikkeling van een aantal gebeurtenissen, waaraan toen op die datum een eind is gekomen. Het is u zeker bekend, dat de heer *Gerbrandy* over deze kwestie een nota heeft samengesteld?

35318. De **Voorzitter**: In die tijd?

A. Ik moet aannemen, dat het in die tijd gebeurd is.

De **Voorzitter**: Dat is mij onbekend.

A. Dan zou u dit aan de heer *Gerbrandy* moeten vragen. Ik heb hem wel in mijn bezit, maar ik meen, dat ik hem u niet kan overleggen zonder medeweten en toestemming van de heer *Gerbrandy*.

35319. De **Voorzitter**: Was dat een nota van de heer *Gerbrandy* naar aanleiding van de ontslagaanvraag van de heer *Dijxhoorn*?

A. Resumé van de Ministercrisis-*Dijxhoorn* door prof. dr. *Gerbrandy*.

35320. De **Voorzitter**: Dus een resumé, dat naderhand is opge maakt?

A. Ja, doch u zult begrijpen, dat ik me niet verplicht acht dit stuk over te leggen.

De **Voorzitter**: In ieder geval zijn we u zeer erkentelijk voor deze mededeling en wij zullen de heer *Gerbrandy* daar dan zelf naar vragen.

A. Ja, het is jammer, dat u niet over de notulen van de Ministeraad kunt beschikken. Ik was pas als secretaris opgetreden met het „jeugdige vuur“ van een nieuwe secretaris — ik was de heer *Albarda* opgevolgd — en ik begon mijn secretariaat met de kwestie-*Dijxhoorn*, die dan in de notulen zeer uitvoerig werd behandeld. Ik weet niet of u daar kennis van kunt nemen. De notulen zijn niet in mijn bezit. Die zijn bij de Minister-President.

35321. De **Voorzitter**: Hetgeen verder vermeld staat op blz. 40 van het Memorandum is een relaas van hetgeen er gebeurd is onmiddellijk na de ontslagaanvraag van de heer *Dijxhoorn*. Ik bedoel de passage, die begint met: „Het terstond „laten schieten“ van de heer *Dijxhoorn*“. Kunt u de inhoud van deze twee alinea's als juist bevestigen!

A. Ja, dat is juist. De heer *Steenberghe* heeft onmiddellijk geopponeerd tegen dit incidentele ontslag van de heer *Dijxhoorn*, omdat hij het begin er in zag van een constitutioneel conflict; mede door zijn optreden is toen gebeurd, dat het gehele Kabinet de portefeuilles ter beschikking heeft gesteld.

35322. De **Voorzitter**: De heer *Dijxhoorn* heeft ook medegedeeld, dat, toen hij bij vorige gelegenheden zijn bezwaren over de steeds toenemende moeilijkheden kenbaar maakte, hij, in het algemeen gesproken, de instemming en de steun van de Ministerraad had. Daarom doet het enigszins eigenaardig aan, dat, toen het conflict op 11 Juni 1941 kwam, alleen de heer *Steenberghe* de consequenties trok. Wel is waar hebben daarna alle leden van het Kabinet hun portefeuilles ter beschikking gesteld, maar men krijgt uit de wijze, waarop het hier geredigeerd is, de indruk, dat dit niet gebeurd zou zijn, als de heer *Steenberghe* niet de kat de bel aangebonden had.

A. Het is moeilijk door mij te zeggen, Mijnheer de Voorzitter, wat er zou gebeurd zijn. Het is juist, dat de heer *Steenberghe* als eerste die bezwaren geopperd heeft, en daarmee heeft het Kabinet onmiddellijk ingestemd. Dit is dan ook het begin van het constitutionele conflict, dat toen 3 of 4 maanden later aanleiding heeft gegeven tot de ontslagaanvraag van de heren *Steenberghe* en *Welter*.

35323. De **Voorzitter**: Juist. Wij hebben vrij uitvoerige stukken over de besprekingen en onderhandelingen, die hebben plaats gevonden bij de reconstructie van het Kabinet in Juni en Juli 1941. Daaruit is ons gebleken, dat bij die reconstructie de positie van de Minister-President een grote rol heeft gespeeld. Eén van de andere punten was de splitsing van het Departement van Defensie. Dat was ook een belangrijk punt. Misschien dat u daar eerst iets over kunt zeggen.

A. U bedoelt, wat de splitsing van het Departement betreft?

De **Voorzitter**: Ja. U kunt misschien wel de zakelijke motieven hiervoor mededelen, die werden aangevoerd door degenen, die deze splitsing voorstonden, met name die van de heer *Cerbrandy*, want deze was toch de Kabinetsformateur en daardoor de verantwoordelijke man.

A. De heer *Gerbrandy* was tot de overtuiging gekomen, dat een splitsing van het Departement van Oorlog in twee Departementen noodzakelijk was geworden door de afzonderlijke rol, die zij in deze oorlog zouden gaan spelen.

35324. De **Voorzitter**: Dus de verhoudingsgewijze groter worden de betekenis van de marine?

A. Ja. Daarbij kwam echter ook onmiddellijk ter sprake, dat deze splitsing van het Departement nu niet prejudicieerde op latere regelingen na afloop van de oorlog.

Dat uit de splitsing ook volstrekt geen conclusie getrokken mocht worden voor later, heeft de heer *Furstner* dan ook onmiddellijk bevestigd.

35325. De **Voorzitter**: Wat nu echter het andere punt betreft, daarover hebben nogal wat gedachtenwisselingen plaats gevonden. De heer *Gerbrandy* schijnt in die tijd wel heel sterk de wens gekeesterd te hebben, dat de positie van de Minister-president een andere, met name belangrijker, moest worden?

A. Dat is zo.

35326. De **Voorzitter**: We hebben hier een nota van 10 Juli 1941 van de heer *Gerbrandy* aan de heren, die hij uitgenodigd had om deel uit te maken van het gereconstrueerde Kabinet, waarin men aan het slot onder bijlage VI enige opmerkingen over samenwerking en coördinatie vindt, waarbij de positie van de Minister-President wordt omschreven. Daarop is gevolgd een brief van 18 Juli 1941, waarin de heer *Gerbrandy* aan die zelfde heren schrijft:

„Versterkt ben ik èn door de gedachtenwisseling èn door mijn nader beraad in de opvatting, dat het gewenscht blijft de leiding in het Kabinet te versterken in dier voege, dat de coördinerende positie van den Voorzitter wordt vergroot als door mij voorgedragen. Bij het opperen van bezwaren hebben misschien twee zaken te weinig geteld: ten eerste de geest van eerbiediging van anderer verantwoordelijkheid, die hierin bij mij voorzit, ten tweede het feit, dat wij in een abnormalen toestand leven, die soms gemeenschappelijke verantwoordelijkheid schept, waar vroeger allereerst individueele bestond.

Ik ben ook overtuigd, dat zaken, die per se verricht moeten worden, ongedaan zouden blijven, als mijn desideratum werd verzwakt. Een erkend initiatief, dat zorg draagt, dat al of niet in samenwerking zaken worden ter hand genomen, is in dezen tijd onmisbaar.

Verder zijn ons bekend geworden gedeelten van brieven, die enige dagen na 18 Juli 1941 aan de heer *Gerbrandy* geschreven zijn door de heren *van den Tempel*, *Steenberghe* en *Welter*, die allemaal hierop neerkomen, dat zij wel bereid zijn om deel uit te maken van het Kabinet, maar dat dan zeer duidelijk vast moet komen te staan, dat de Minister-president van zijn voornemens op dit punt terugkomt. Een en ander is hier bevestigd door de Ministers, die hierbij mede door deze correspondentie betrokken waren. Komt dit overeen met de herinnering, die u hiervan hebt?

A. Ja.

35327. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat, wanneer men in de nota van 10 Juli 1941 van de heer *Gerbrandy* in de bijlage VI, die ik zoëven noemde, leest wat hij over het onderwerp samenwerking en coördinatie zegt, hetgeen daar staat niet zo ingrijpend lijkt. Er staat:

„De Minister-President is bevoegd voor bepaalde algemeene aangelegenheden, die meer dan één Departement betreffen, de betrokken Ministers bijeen te roepen ten einde de noodige eenheid en samenwerking te verkrijgen.

Dat is niet zo veel anders dan de gewone bevoegdheden van de Minister-president. Dat is de eerste alinea en in de derde alinea staat:

„In alle zaken, die het opperbevel raken, is de Minister-President de eerstaangewezen tot het plegen van overleg met Hare Majesteit de Koningin.

Dit is dezelfde verhouding, die bestaan heeft in 1939 en 1940, dal is dus ook niet zo bijzonder. Alleen uit de tweede alinea zou men misschien iets meer kunnen distilleren. Daar slaat:

„Hij is gerechtigd om na gepleegd overleg de taakverdeling of de wijze van samenwerking vast te stellen.”

Er staat „na gepleegd overleg”. Daar zou misschien iets in kunnen zitten. De heren, die hierover een verklaring hebben afgelegd, hebben gezegd, dat deze formulering op zich zelf eigenlijk niet hun grootste bezwaar was. Hun grootste bezwaar was het streven, dat er bij de Minister-President bestond en dat naar hun gevoel wel zeer diep zat bij de heer *Gerbrandy*.

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik kan u zeggen, dat de reden, waarom er niet anderen dan de heren *Steenberghe*, *van den Tempel* en *Welter* hier meenden in oppositie te moeten gaan, was, dat de bewoordingen — u hebt ze zojuist voor me gelegd —, waarin dit streven werd kenbaar gemaakt, niet verontrustend waren. Ik weet, dat de heer *Albarda* hier speciaal gearzeld heeft, maar er zich ten slotte toch bij heeft neergelegd. Ik herinner me ook, dat hij dit nog met de heer *van Kleffens* besproken had en dat wij tot de conclusie kwamen, dat, zoals de heer *Gerbrandy* het hier voorstelde, er geen reden was om ons te verzetten. Of er van de zijde van de heer *Gerbrandy* speciale bedoelingen in hebben gelegen, ik zou graag willen, dat u dat aan de heer *Gerbrandy* zelf vroeg.

35328. De **Voorzitter**: Had u niet de indruk — de heren *Welter* en *Steenberghe* hadden zeer sterk deze indruk —, dat de heer *Gerbrandy* hier veel verder wenste te gaan?

A. Die indruk bestond bij mij wel, maar dit kon afgewacht worden. Mijns inziens was er toen een bovendrijvende groep in de Londense samenleving, die daartoe dreef.

35329. De **Voorzitter**: Maar het was dus wel zo, dat de aanstaande leden van het Kabinet hiervan niets moesten hebben?

A. Neen.

35330. De **Voorzitter**: Ik bedoel: er waren geen leden, die dit met de heer *Gerbrandy* eens waren?

A. Ik herhaal, de bewoordingen, zoals u die hier voorlegt, waren op zich zelf niet verontrustend. Wel natuurlijk het streven, wat ik u ook al zei, dat zich toen in de hoogste kringen openbaarde.

35331. De **Voorzitter**: De heer *Welter* heeft met nadruk gezegd, dat hij daar zeer sterke constitutionele bezwaren tegen had, omdat het een verandering in de positie van de Minister-President zou zijn, die tot stand gebracht zou worden op een moment, dat het Parlement niet functioneerde en dus het Kabinet en met name de Minister-President daarover geen verantwoording aan het Parlement kon afleggen. Zo werd het toch gevoeld?

A. Dat was inderdaad de opvatting van de heer *Welter* en van de heer *Steenberghe* nog in sterke mate.

35332. De **Voorzitter**: En dat hebben de anderen dus misschien ook zo gevoeld?

A. Er werd gevoeld, dat de mogelijkheid er toe bestond en het gevaar misschien wel aanwezig was, maar dat er geen reden was om zich tegen de formulering te verzetten.

35333. De **Voorzitter**: De heren *Welter* en *Steenberghe* hadden nog een ander bezwaar daarbij. De heer *Steenberghe* heeft het in 1944 ook ergens neergeschreven. Afgezien van deze constitutionele bezwaren, wilden zij speciaal deze Minister-President die bevoegdheden niet geven, omdat zij deze Minister-President daarvoor niet capabel genoeg achtten.

A. Het is, zoals u het zegt, Mijnheer de Voorzitter, dit onthefte mij om het op dezelfde wijze te herhalen. Het was een persoonlijke opvatting van de heer *Steenberghe* omtrent de persoonlijke capaciteiten, ik bedoel hier de eerste-Ministers-capaciteiten van de heer *Gerbrandy*.

35334. De **Voorzitter**: De heer *Welter* heeft dat onderschreven. Hij heeft gezegd: dat bezwaar van mij had betrekking op de capaciteiten van de heer *Gerbrandy* als leider van het Kabinet, niet op die als Minister van Justitie.

A. Dit laatste kwam ook niet in het geding. Wet is ook aanleiding geweest, dat het conflict in Juni 1941 opgelost werd en alles weer verder kon gaan. Ik had echter in mijn agenda geschreven: „dit duurt geen drie maanden”. Het heeft drie en een halve maand geduurd; toen is het conflict met de heer *Steenberghe* gekomen. Toen ik de heer *Gerbrandy* vertelde, dat ik dit zo losweg had opgeschreven, heeft hij deze korte mededeling doorgegeven te bevoegder plaatse. Het was reden, waarom ik toen ook in het bijzonder bij de bespreking met Hare Majesteit over het ontslag van de heren *Steenberghe* en *Welter* ben betrof. Het was een intuïtieve opmerking, die mij bij dit incident heeft betrokken. Ik had dit opgemerkt, omdat inderdaad naar mijn mening de persoon van de heer *Gerbrandy* en de persoon van de heer *Steenberghe* geen samenwerking konden waarborgen.

35335. De **Voorzitter**: Waren er in die tussentijd van Juli tot October al meer van die wrijvingen geweest? Was dit niet het eerste geval?

A. Die herinner ik mij niet.

35336. De **Voorzitter**: Ik vraag het meer in verband met het streven, dat bij de heer *Gerbrandy* zou hebben bestaan, om de positie van de Minister-President te versterken.

A. Dit streven bestond, dit moet u ook vooral zien — ik zou niet graag hier de heer *Gerbrandy* zo maar botweg van iets beschuldigen —, in de gehele Londense sfeer. De heer *Gerbrandy* had in die tijd al een drukke oingang met de heer *Churchill* en in de heer *Churchill* vond hij een voorbeeld van een echte Minister-President, die in de House of Commons de afgevaardigden met zijn gebruikelijke strijkages behandelde, maar die niettemin zijn eigen autoritaire wil deed.

35337. De **Voorzitter**: Uiteindelijk was de positie van de Britse Minister-President een heel andere dan die van de Nederlandse.

A. Natuurlijk, en dat is ook door de heer *Steenberghe* steeds aan de heer *Gerbrandy* voorgehouden, maar behalve staatsrechtelijke invloed zijn er dikwijls andere invloeden, die iets veroorzaken.

35338. De **Voorzitter**: Nu zei u zoëven, dat in October het conflict met de heer *Steenberghe* kwam. Had u er een bepaalde reden voor, dat u dit zei: het conflict met de heer *Steenberghe*, dat u de heer *Welter* in dit verband niet noemde?

A. Ja, omdat ik vond en nu nog vind, dat de heer *Steenberghe* hier degeen was, die de zaken deed en meteen opkwam tegen wat eigenlijk een miskennen van de heer *Welter* betekende. Als u mij nu zou vragen: hoe maakt u dit duidelijk, ja, dan moet ik dingen vertellen, waarvan u zult zeggen, dat die hier niet ter sprake komen. Laat ik daarom slechts dit zeggen, dan begrijpt u toch wel enigszins mijn bedoeling. De heer *Welter* was met de heer *van Kleffens* in de zomer van 1941 naar Indië geweest; die tocht had, speciaal wat de heer *Welter* betrof, nogal tot moeilijkheden aanleiding gegeven.

35339. De **Voorzitter**: In Indië?

A. Ook later in Londen. Het strekt dan ook altijd — mijns inziens — de heer *Steenberghe* tot eer, dat hij toen zijn collega *Welter*, en als Katholiek zijn Katholieke collega *Welter* speciaal, tot steun heeft willen zijn in de moeilijke positie, waarin deze zich bevond, hetgeen natuurlijk door de heer *Steenberghe* niet anders kon geweten worden dan aan, omdat hij zelf natuurlijk tegenover anderen niet kon optreden, het optreden van de heer *Gerbrandy*. Er was in de maanden tussen Juni 1941 en October 1941 een sfeer geschapen, die gemakkelijk tot een conflict, kon leiden. Dit is dan uiteindelijk uitgebarsten in October 1941 door de radiorede van de heer *Gerbrandy* in verband met het bombardement van Rotterdam. Maar dit was een conflict, dat ik onmiddellijk voorzien had — vandaar mijn anecdotische mededeling —, omdat deze beide heren zeer moeilijk met elkaar konden samenwerken.

35340. De **Voorzitter**: De heren *Steenberghe* en *Welter* hebben dit conflict gesteld in het kader van de besprekingen, die bij de reconstructie in Juli 1941 hebben plaats gehad over de positie van de Minister-President. Nu hebt u zelf zoëven gezegd, dat eigenlijk alle Ministers het er over eens waren, dat de positie van de Minister-President niet veranderd moest worden. Het valt dan wel enigszins

op, dat, toen in October 1941 daar een bepaald conflict uit ontstond, alleen de heren *Welter* en *Steenberghe* de consequentie hebben getrokken, namelijk de consequentie van nun ontslag aan te bieden.

Men zou zeggen, dat, indien de moeilijkheden van October 1941 inderdaad in dit kader hebben gespeeld, het voor de hand gelegen zou hebben, dat het gehele Kabinet dit aan de Minister-President had kenbaar gemaakt, met de eventuele consequenties, die daaruit voort zouden vloeien.

A. Mijnheer de Voorzitter, ik ben het niet geheel en al met u eens, omdat het incident van October 1941 niet van die omvang was, dat er naar de mening van anderen een reden kon zijn om een conflict te voorschijn te roepen. Voor mij gold het volgende. Ik heb één van de allereerste plichten van het Kabinet in Londen altijd geacht bij conflicten als deze het oog op Nederland te houden. Eén van de dingen, waarvan wij wisten, dat het de Nederlandse bevolking moest verontrusten, zo niet ergeren, was het feit der herhaalde Ministersconflicten in Londen. Mijn opvatting was daarom, dat er tot het alleruiterste toe getracht moest worden geen conflicten te doen ontstaan en zelfs als het nodig was daarvoor zeer pijnlijke dingen te verdragen. Vandaar dat ik ook juist bij dit conflict in October — u zoudt liet eventueel in de notulen kunnen vinden — als mijn mening heb uitgesproken, dat er een beroep gedaan moest worden op de beide heren om die ontslagaanvraag in te trekken. Ook de heer *van den Tempel*, die anders de beide heren zo na stond, heeft toch niet die consequentie getrokken.

35341. De Voorzitter: Ja, maar die was er niet. De heer *van den Tempel* is, naar ik meen, op 14 October naar New York gegaan.

A. Ja, maar de heer *van den Tempel* is daarvan toch — als ik mij goed herinner —, terwijl hij nog in Lissabon was, op de hoogte gesteld. Van de juiste data ben ik niet zeker.

35342. De Voorzitter: In ieder geval kwam het dus hieron neer, dat, afgezien dan van het probleem van de positie van de Minister-President in het algemeen, de andere heren blijkbaar dit concrete punt niet van voldoende belang achtten om daar een conflict over te forceren?

A. Ja, maar niet alleen dit punt, maar bovendien de wijze, waarop — laat ik maar zeggen — de stap van de heer *Gerbrandy* was geschied. Wanneer u het Memorandum leest, ziet u, dat het een wisseling is van lezingen over de radiorede, van de onmogelijkheid om die op het laatste ogenblik te veranderen. Het was een gang van zaken, die zeker te betreuren was en die niet had mogen voorkomen, maar die toch enigszins vergoelijkte wat er toen gebeurd was.

35343. De Voorzitter: Maar nu zeggen de heren *Steenberghe* en *Welter* — dat staat ook in de correspondentie, welke in het Memorandum is opgenomen —, dat in deze radiorede principieel overstap gegaan werd, omdat het standpunt van de Ministerraad tot dat moment was: geen bombardementen van industriële en transportdoelen, wanneer deze gelegen zijn in bevolkingsconglomeraties. Bovendien is hier ook nog door deze heren medegedeeld, dat er in Rotterdam een bombardement had plaats gevonden op 3 October, waarbij nogal wat slachtoffers waren gevallen, en dat toen de heer *Michiels van Verduynen* naar de Engelsen was gegaan en daar protesteerd had tegen dat bombardement, omdat dit in strijd was met de gedragslijn, welke op dat moment door de Ministerraad werd voorgestaan, en dat toen enkele dagen later, op 9 October, de redevoering van de Minister-President kwam, die volkomen afweek van hetgeen het tot nu toe ingenomen standpunt van de Ministerraad inhield. Dat is hun voorstelling van zaken.

A. Voor zover ik het mij herinner, Mijnheer de Voorzitter, is dit juist.

35344. De Voorzitter: Dus de andere Ministers waren het min of meer met de heer *Gerbrandy* eens, dat het juist was om op dat moment een ander standpunt in te nemen?

A. Ik was het niet met de heren *Welter* en *Steenberghe* eens, dat het afkeuren van zijn rede weer een crisis moest veroorzaken.

35345. De Voorzitter: Dus dit was een kwestie van afwegen wat het zwaarste woog?

A. Ja. Zoals ik u zei, heeft bij mij altijd het zwaarste gewogen tot het laatste ogenblik toe te verhinderen, dat er weer een crisis kwam. Vandaar dat ik ook twee maanden van te voren het ontslag van de heer *Dijxhoorn* zo betreurd heb.

35346. De Voorzitter: Aan de andere kant is het natuurlijk zo, dat, als men dat standpunt inneemt en het is bekend, dat men dat standpunt inneemt, men dan in vele kwesties wel een enigszins zwakke positie krijgt.

A. Dat is inderdaad zo. Maar dat hing samen, Mijnheer de Voorzitter — sta mij toe, dat ik dit ook nog zeg —, in een opvatting van wat ik zou willen noemen de positie van het Kabinet in Londen. Voor mij stond het van het begin af aan vast, dat het onmogelijk was om hier de zuiver constitutionele praktijk, die in Nederland bestond, toe te passen. Dat het dus niet mogelijk was om zich telkens op de stricte bedoelingen van de Grondwet te beroepen, maar dat men ieder ogenblik moest afwegen — nu spreek ik geheel naar mijn eigen overtuiging — wat voor het Nederlandse volk, waarvoor de strijd gevoerd werd, het beste was. Vandaar dat ik mij ook altijd heb kunnen schikken — en ik heb dit in een artikel van 28 Augustus 1948 in „De Groene” uiteengezet, waar ik gesproken heb over de Koningin in Ballingschap — in de opvatting, die H.M. had, dat bij het wegvallen van de Staten-Generaal Zij optrad als de Vertegenwoordigster van het Nederlandse volk, aan wie de Ministerraad of de Ministers afzonderlijk verantwoording hadden af te leggen. Dat is natuurlijk zuiver Nederlands genomen onconstitutioneel, maar dat was in die dagen en die plaats, naar mijn opvatting, niet onredelijk. Ik heb dit elders uitgesproken, dus ik meen dat ook hier te mogen zeggen.

35347. De Voorzitter: Het is ongetwijfeld een belangrijk aspect van de zaak. De verhoudingen te Londen in die dagen waren nu eenmaal anders dan in Nederland. Maar dat neemt niet weg, dat desondanks Ministercrises nogal eens zijn voorgekomen.

A. Helaas, ja.

35348. De Voorzitter: Want in 1944 was de positie alweer zo, dat er drie crises ongeveer tegelijkertijd aan de orde waren. Die van de heer *Kerstens*, van de heer *van Angeren* en bovendien waren er ook moeilijkheden met de heer *Boeyen* over zijn Departement.

A. Ik weet niet of het u bekend is, dat daarvoor de heer *van den Tempel* er nog over gedacht heeft om zijn ontslag te nemen.

35349. De Voorzitter: Dat was in 1943 al.

A. Die nota van de heer *van den Tempel* was in 1943. Is die nota in uw bezit?

De Voorzitter: Ja. Van deze kwestie heeft de heer *van den Tempel* ons hier ook mededeling gedaan.

A. Dat is in September 1943 geweest. Het conflict, dat de heer *van den Tempel* naar voren bracht, was van zuiver constitutionele aard. Maar goed, die ontslagaanvraag heeft de heer *van den Tempel* toen weer teruggenomen.

35350. De Voorzitter: Maar in 1944 was het Kabinet wel een labiele zaak geworden.

A. Inderdaad, ja. Indien u de heer *Kerstens* al gehoord hebt over zijn ervaringen, behoef ik u natuurlijk geen voorstelling van de zaken te geven — al is die dan misschien een andere dan die de heer *Kerstens* u gegeven heeft —, daar de heer *Gerbrandy* er de zijne wel tegenover gezet zal hebben.

35351. De Voorzitter: De heer *Gerbrandy* hebben wij nog niet gehoord. Wij hebben wel een uiteenzetting van de heren *Kerstens* en *van Angeren* gehad over hun moeilijkheden. Ik zou u willen vragen of de moeilijkheden, die er toen geweest zijn, u nog aanleiding geven om bepaalde dingen aan ons mede te delen, die naar u meent voor ons van belang zijn of waarop u een andere kijk hebt dan de heer *Gerbrandy* in zijn Meinorandum heeft gegeven.

A. Ik kan u dit mededelen. Wat het conflict in de heer *Kersteris* betreft, deze was, naar mijn mening, in een moeilijke positie geraakt. Het ging over zijn scheepvaartbeleid en over de komende ondersteuning van U.N.R.R.A.; omtrent deze laatste had de heer *Kersteris* zich lelijk vergist, zodat het begrijpelijk was, dat er tegen zijn beleid bezwaren geopperd werden. Wat de heer *van Angeren* betrof, hierbij ging het voornamelijk over het politiebeleid in bevrijd Nederland; ik kan mij voorstellen, dat de heer *van Angeren* er een aanleiding

in vond, toen dit op bepaalde tegenstand stuitte, zijn ontslaanvraag in te dienen. Wat de heer van *Boeyen* betreft, kan ik u geen nadere inlichtingen meer geven.

35352. De **Voorzitter**: Dat waren, geloof ik, meer moeilijkheden, die verband hielden met de persoon van de heer van *Boeyen*, in die zin, dat de kwestie van zijn gezondheid ook een rol speelde? Hij was Minister van Binnenlandse Zaken en had aanvankelijk meegewild met de Ministers-kwartiermakers in het zuiden.

A. Bij de heer van *Boeyen* was inderdaad het tragische, dat zijn gezondheidstoestand niet de koers toeliet, waartoe hij zich wilde zetten, zijn wil was sterker dan zijn gezondheid; daar kwam bovendien bij, dat zijn doofheid in die tijden zo was toegenomen, dat het wel heel moeilijk werd geregeld werk met hem te doen, zodat ik mij kan voorstellen, dat de heer *Gerbrandy* bezwaar maakte de heer van *Boeyen* als één van de eerste Ministers naar Nederland te doen gaan.

35353. De **Voorzitter**: Dat heeft toen, ten minste die indruk hebben wij er van, na ontzaglijk veel besprekingen er toe geleid, dat de heer *Burger* de plaats van de heer van *Boeyen* aan Binnenlandse Zaken heeft ingenomen en dat de heer van *Boeyen* toen Minister van Algemene Zaken werd.

A. Zijn werk heeft toen niet veel meer betekend.

35354. De **Voorzitter**: Neen. Alleen werden enkele zaken van Binnenlandse Zaken afgesplitst en overgebracht naar Algemene Zaken. Maar dat was toch niet veel.

A. Compensatie. Maar daaromtrent heb ik u geen bijzondere mededelingen te doen, wanneer men het Memorandum van *Gerbrandy* voor zich heeft.

35355. De **Voorzitter**: Alleen merkt de heer *Kerstens* op, dat er, vóórdat het tot zijn ontslag gekomen was, door de heer *Gerbrandy* reeds met anderen besprekingen over deze zaak hadden plaats gevonden, met name dat er te voren reeds iemand anders gepolst was voor de behartiging van het aan de heer *Kerstens* te ontnemen deel van zijn taak.

A. Mijnheer de Voorzitter, dat heb ik later ook gehoord, maar dat was mij in die dagen niet bekend. Er komt bij, dat ik van Maart 1944 tot eind Juni 1944 in Amerika ben geweest; ik had nl. een invitatie van Nederlanders in Amerika om met het Amerikaanse onderwijs kennis te maken. Te New York hoorde ik van het ontslag van de heer *Kerstens*; ik wist wel, dat er moeilijkheden gaande waren, toen ik vertrok.

35356. De **Voorzitter**: Dus eigenlijk hebt u het culminatiepunt van deze moeilijkheden zelf niet meegemaakt?

A. Neen.

35357. De heer **Koersen**: Had u de indruk, dat er een goede zakelijke grond was om Scheepvaart af te splitsen, of werd dat meer voorgesteld naar aanleiding van de moeilijkheden, die er waren?

A. De voorstelling, die wij van de heer *Gerbrandy* kregen, was deze, dat het bij Scheepvaart in de war gelopen was, dat de voortdurende tekorten, die er waren, de aanleiding waren om tegen de heer *Kerstens* op te treden. Dit was inderdaad een zakelijke grond; laat ik er vooral bijvoegen, dat de persoonlijke verhouding tussen beide heren altijd zeer goed is geweest en zelfs gebleven.

35358. De heer **Koersen**: Dus u zag er niet de grond in, dat de marine en de koopvaardij eigenlijk bij elkaar hoorden.

A. Neen.

35359. De heer **Koersen**: Scheepvaart was natuurlijk bij Marine onder te brengen.

A. Waarvan ik in die dagen hoorde, was de slechte verhouding tussen Minister *Kerstens* en het Shipping Committee, wat natuurlijk de behandeling van zaken niet gemakkelijker maakte. Zulke dingen hoorden de andere Ministers pas uit de tweede hand.

35360. De **Voorzitter**: In die tijd heeft een aantal grote problemen gespeeld in zake de bestuursvoorziening, waarin de kwestie van het Parlement een hoogtepunt was. Daarbij kwam dan nog het Militair Gezag en deszelfs verhouding tot de Regering in het bijzonder. Al deze dingen hebben ten slotte mede geleid tot het aftreden van het Kabinet in Januari 1945.

A. Ja.

35361. De **Voorzitter**: Kunt u met een enkel woord aangeven wat de moeilijkheden waren in het vraagstuk van de bestuursvoorziening? U kunt misschien daarbij uw eigen visie geven over de kwestie van het Parlement.

A. De grote moeilijkheid bij het ontwerpen van alle bestuursvoorzieningen is geweest de bestaande mening, dat het onmogelijk was enige bestuursvoorziening te treffen zonder daarbij het Nederlandse volk te raadplegen. Bij deze opvatting bestond dus de onmogelijkheid om, vóórdat de Nederlandse Regering Londen verliet, een definitieve bestuursvoorziening tot stand te brengen. Degeren, die dit onderwerp voortdurend in de Ministerraad heeft behandeld, is de heer *Albarda* geweest en aan hem zoudt u het het beste kunnen vragen. En ik heb het altijd levendig betreurd, dat het niet mogelijk is gebleken om een bestuursvoorziening, hoe dan ook, tot stand te brengen, vóórdat de Nederlandse Regering Londen verliet. Maar dit is onmogelijk geworden.

35362. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen, dat is wel mogelijk geweest ten opzichte van provincie en gemeente, maar niet ten opzichte van het Parlement. Maar voordat dit duidelijk gebleken was — dat was in het najaar van 1944 — was er in het kader van de gedachte, dat er vóór de bevrijding een regeling moest zijn, nogal wat meningsverschil geweest over de vraag, hoe zulk een regeling behoorde te zijn.

A. Dat verschil van mening was in hoofdzaak een verschil tussen twee opvattingen, de ene opvatting wenste het herstel van de oude Staten-Generaal en de tweede opvatting gevoelde voor de gedachte om dit herstel van de oude Staten-Generaal door aanvulling op andere wijze te completeren.

35363. De **Voorzitter**: Ook de gedachte, dat er een totaal nieuwe en dientengevolge door de Regering benoemde Staten-Generaal zou moeten komen, heeft in een bepaalde periode een belangrijke rol gespeeld. Dat was helemaal het andere uiterste. Dat was een standpunt, dat veel verder ging.

A. Inderdaad, dat was dan ook een standpunt, dat veel verder ging.

35364. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrepen heb, was toch op den duur, en ik denk dus nu weer aan de tijd van het najaar 1944, de overheersende mening wel geworden, dat men zou moeten zoeken naar een synthese in deze vorm, dat de leden van het oude Parlement, die het vertrouwen van de bevolking hadden behouden, in de eerste plaats in aanmerking zouden komen om deel uit te maken van het Parlement, en dat dit dan zou worden aangevuld met personen, die geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking tijdens de bezetting te hebben verworven. Een gedachte, die ook neergelegd is in besluit E 119, dat betrekking had op de Provinciale Staten en de gemeenteraden.

A. Inderdaad, dat hebt u juist voorgesteld. Die synthese was in het najaar 1944 toen al bereikt. De enige moeilijkheid was echter door wie die aanvulling zou moeten geschieden.

35365. De **Voorzitter**: En daarbij was ten opzichte van de gemeenteraden en de Provinciale Staten de zaak weer in de knoop gekomen, omdat volgens het besluit E 119 de aanwijzing van de leden daarvan zou geschieden door een commissie, waarvan één der leden lid moest zijn van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal, en die aanwijzingscommissie kon natuurlijk niet tot stand komen, voordat het besluit „Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal" er was. Aangezien dat besluit toen niet gekomen is, kon de aanwijzingsprocedure voor de gemeenteraden en Provinciale Staten niet toegepast worden.

A. Zo nauwkeurig zou ik dat niet hebben kunnen formuleren, maar ik neem aan, dat u gelijk hebt.

35366. De **Voorzitter**: Dan een andere vraag. Met betrekking tot de gedachte, die in een vroegere fase blijkbaar nogal een belangrijke rol heeft gespeeld, dat er een volmaakt nieuw benoemd Parlement moest komen, wordt wel eens beweerd, dat dit een gedachte was, die zeer sterk voedsel vond in bepaalde, zoals men dat dan uitdrukt, semi-fascistische tendenzen, die in de Londense gemeenschap bestonden. Hebt u daar enige indruk van?

A. Ja, inderdaad, die tendenzen bestonden; ik kan het bevestigen. Die tendenzen deden hun invloed ook wel eens gelden op plaatsen, waar men dat liever niet had gezien.

35367. De **Voorzitter**: Die tendenzen moeten dan tot uiting zijn gekomen in het persoonlijk verkeer, want de openbare mening in Londen kon alleen uiting vinden in „Vrij Nederland". En van „Vrij Nederland" kan men niet zeggen, dat het geredigeerd werd in een semi-fascistische geest.

A. Daar kan men van *Blankenstein* niet van beschuldigen!

35368. De **Voorzitter**: Neen; ik kan dus tot geen andere conclusie komen dan dat er in de Londense gemeenschap een aantal mensen rondliep, die dergelijke opvattingen propageerden. Opvattingen, die waarschijnlijk tot uiting kwamen in de propaganda voor een sterk gezag en dergelijke theorieën meer.

A. Er was in Londen een genootschap, „Pro Patria", waar zulke tendenzen nogal eens tot uiting kwamen. Ik herinner me bijv. persoonlijk met leden daarvan gesproken te hebben — dat was nu op mijn eigen terrein — die, over Nederland sprekende, meningen uitten, als bijv. dat er nu een einde gemaakt moest worden aan al die sektenscholen; dat moest nu maar eens voorgoed uit zijn. Ik kon alleen maar antwoorden, dat, zolang Nederland bestaan zou, dit een onmogelijke wens van die heren zou blijven.

35369. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Sektenscholen, wat bedoelt u daarmee?

A. Een minder welwillende uitdrukking, die gebruikt werd voor het bijzonder onderwijs.

35370. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat getuigt dan van een niet bepaald goed inzicht in het karakter van het Nederlandse volk.

A. Ik heb toen dan ook gezegd, dat daarvoor eerst Nederland „afgeschafft" zou moeten worden.

35371. De **Voorzitter**: Was dat nu een beetje in de mode om dergelijke dingen te zeggen, zodat vrijwel iedereen daar aan meedeed in de Londense gemeenschap, of waren er bepaalde personen, van wie men kon zeggen, dat zij de propagandisten voor deze ideeën waren?

A. Neen, bepaalde propagandisten waren er niet.

35372. De **Voorzitter**: Dus het was een beetje in de mode te cmalen op het Parlement en om te propageren, dat er een sterk gezag moest komen en dat de boel veranderen moest?

A. Inderdaad, dit was zo. „In de mode" is misschien een wat al te denigrerend woord, Mijnheer de Voorzitter, het was toch wel de mening van sommige leidende kringen. Ik zou hier liever geen namen noemen, daar deze mij niet helder meer voor de geest staan. Ik wil niet de indruk wekken, dat ik namen verzwijg. Maar de algemene tendenz van die tijd was van die aard.

Die uitte zich, zoals ik zeg, in „Pro Patria" en in andere bijeenkomsten.

35373. De **Voorzitter**: En die werd natuurlijk ook gevoed door het feit, dat de mensen, die uit Nederland naar Engeland kwamen, met name de Engelandvaarders, in het algemeen niet behoorden tot de politiek meest ervaren en bezonken elementen? Dat kwam er ook nog bij?

A. De Engelandvaarders vormen een hoofdstuk op zich zelf. Wat het vorige betreft: Wij kwamen in Londen aan in een Nederlandse gemeenschap, die daar sinds jaren al bestond, waarin twee grote concerns, te weten de Shell en de Unilever, van grote invloed waren door middel van hun talrijke ambtenaren. In die kringen werden deze gedachten bij sommigen aangetroffen. Die ontstonden niet door onze komst; die waren blijkbaar al daarvoor aanwezig.

35374. De **Voorzitter**: De samenstelling van de Londense gemeenschap was natuurlijk, mede door het element, dat u zoëven noemde, vrij eenzijdig, zodat de normale correcties, die in het Nederlandse volk tegen dergelijke opinies wel naar voren komen, hier minder krachtig aan de dag treden.

A. Inderdaad, en ook doordat er vóór de oorlog op dit terrein blijkbaar geen geregeld geestelijk contact met Nederland was geweest. Maar dit kwam toch ook weer niet zo tot uiting, dat er in het openbaar propaganda voor werd gemaakt. Ik zal u er een voorbeeld van geven. Wij hadden in Londen de zogenaamde Nederlandse kring, waarvan ik voorzitter was. We kwamen eens in de maand, of zes weken, bij elkaar; er werden allerlei onderwerpen van intellectuele aard en van de meest verschillende soort behandeld. Wij stelden als conditie, dat iedereen zich daar vrij kon uiten en niets gepubliceerd werd. Iedereen was vrij daar zijn mening te zeggen. Ik heb al die bijeenkomsten persoonlijk geleid; we hebben in vier jaren, dat de Nederlandse Kring bestond, ongeveer 40 vergaderingen gehad, maar daarin is nooit iets gebleken van bepaald fascistische neigingen.

35375. De **Voorzitter**: Als u nu een vergelijking moet trekken tussen de mentaliteit in de Londense gemeenschap op dit punt, die we dus nu besproken hebben en waarin dergelijke tendenzen naar voren zijn gekomen, en de gedachten — en dan denk ik dus speciaal aan het probleem van het Parlement — daarover bij het Kabinet zelf, ziet u dan een gelijkenis tussen die twee, dus tussen de Londense gemeenschap en het Kabinet? Of zegt u, dat de doorsnede van het Kabinet er heel anders uitzag dan de doorsnede van de Londense gemeenschap?

A. Heel beslist. Ik kan u de verzekering geven, dat er bij het Kabinet nooit sprake is geweest van fascistische neigingen. Het enige verschil, dat oorspronkelijk bestond, was een waardering of een waardebeoordeling van de in Nederland achtergebleven Staten-Generaal, waaromtrent zich een tweerlei mening voordeed. De ene mening zei: het is en blijft de Staten-Generaal en het is een formaliteit om op grond van de Grondwet te bepalen die Staten-Generaal voor ontbonden te beschouwen na een zeker aantal jaren, en de andere mening was: Neen, die Staten-Generaal zijn onder zulke geheel andere omstandigheden gekozen, dat zij niet meer kunnen gelden als vertegenwoordiger van de Nederlandse samenleving na de bevrijding. Men zal dan ook moeten toegeven, dat dit twee beschouwingen zijn, die tegenover elkaar kunnen staan, maar die buiten fascisme kunnen omgaan.

35376. De **Voorzitter**: En nu het probleem van het Militair Gezag. Er is ons gebleken, dat speciaal in het najaar van 1944 er zeer grote moeilijkheden zijn geweest met name in de directe verhouding Regering—chef staf.

A. Inderdaad.

35377. De **Voorzitter**: Hebt u die moeilijkheden zelf ook aan den lijve ondervonden? U bent, meen ik, in die tijd ook in het bevrijde zuiden geweest?

A. Persoonlijk niet. Mijn opvatting over het Militair Gezag vindt u volkomen neergeschreven door dr. *van den Tetmpel* in de bladzijde, die hij daaraan gewijd heeft in zijn boek „Nederland in Londen".

35378. De **Voorzitter**: Bent u het, wat dat betreft, geheel met hem eens?

A. Volkomen, maar dat gaat buiten mijn eigen ervaring om. Ik ben voor het eerst op 2 Februari 1945 in Nederland gekomen.

35379. De **Voorzitter**: Dus toen waren de grote conflicten eigenlijk al achter de rug?

A. Ja. Ik ben herhaalde malen in Nederland geweest en heb heel Zuid-Nederland doorgereisd. Er was ook een sectie Onderwijs bij het Militair Gezag en de chef van die sectie Onderwijs was degenen, die mij vergezelde — bij mijn bezoeken aan Brabant en Limburg —, zo ver ik kon komen; wij hebben dat te zamen in de meeste en volkomen overeenstemming kunnen doen. Ik heb de grote dienst van de chef van de sectie Onderwijs gehad, dat hij me bracht, waar ik wezen wilde.

35380. De *Voorzitter*: En hoe ging het, als u iets wilde op het terrein van de zorg, waarmede u belast was?

A. Daarbij heb ik niet de minste tegenwerking gehad.

35381. De *Voorzitter*: Maar hoe deed u dit dan? Tot wie wendde u zich, als u iets wilde?

A. Tot de inspecteurs van het onderwijs, die in Brabant of Limburg aanwezig waren.

35382. De *Voorzitter*: Hebt u zich in Februari 1945 wel eens zelf per circulaire of andere wijze tot deze inspecteurs gewend?

A. Neen, want ik heb ze opgezocht, voor zover ik ze nodig had, en mondeling de zaken besproken.

Om een voorbeeld te noemen, ik kwam in Februari 1935 in Nederland; Brabant en Limburg waren toen bevrijd; en ik heb toen in overleg met de inspecteurs, die daar aanwezig waren, de eindexamens voor het jaar 1945 geregeld en besproken op welke wijze men zich tot de scholen moest richten om dit tot stand te brengen.

35383. De *Voorzitter*: En deed u dit dan over het hoofd van de sectie Onderwijs van het Militair Gezag heen of in overleg met hem?

A. Die was er altijd bij.

35384. De *Voorzitter*: Wie was dat?

A. De heer *Kok*, nu chef van de afdeling Voorbereidend Hoger- en Middelbaar Onderwijs van het Departement van Onderwijs. Persoonlijk heb ik er niet de minste moeite gehad, maar ik weet, dat de heren *van den Tempel*, *Burger* en *van Heuven Goedhart* dit wel hebben gehad.

35385. De *Voorzitter*: Heeft de heer *Kruls* toen niet het standpunt ingenomen, dat, wanneer u wat te dirigeren had, wat de sectie Onderwijs van het Militair Gezag aanging, u dit via hem moest doen?

A. Neen, daar heb ik niet de minste last van gehad.

35385. De *Voorzitter*: In zijn bekende brief aan de Regering, dat was de brief van 12 November 1944, die nogal deining heeft verwekt, verzet de heer *Kruls* zich met nadruk er tegen, dat Ministers aan onderdelen van het Militair Gezag rechtstreeks opdrachten zouden geven. Maar in ieder geval hebt u er geen moeilijkheden mede gehad?

A. Ik heb hier niet de minste moeite mee gehad. Nu kwain dat misschien door mijn persoonlijk contact met de heer *Kok*, van Februari 1945 tot het einde van mijn functie, met wie alles besproken werd, waardoor de heer *Kruls* mij niet behoefde lastig te vallen.

35387. De *Voorzitter*: Kunt u iets mededelen over het grote conflict zelf, dat er geweest is kort na September 1944, het conflict tussen de Regering en de chef staf Militair Gezag, waarbij de gezagsverhoudingen op het hoogste niveau in het geding kwamen?

A. Mijnheer de Voorzitter, ik veronderstel, dat de feiten u bekend zijn, en dan is mijn opmerking daarbij, dat dit conflict inderdaad een hoogtepunt heeft bereikt door de brief van generaal *Kruls* aan de Ministerraad of aan de hlinister-President waarin hij te kennen gaf, dat hij de aanwezigheid van Ministers in Nederland ongewenst achtte. Maar dat is een brief, die op zich zelf, naar mijn opvatting, de gezagsverhoudingen omkeert; hij is dan ook door de heer *Kruls* min of meer teruggenomen.

35388. De *Voorzitter*: Dat is juist de grote vraag. Er is hier door sommige oud-Ministers gezegd, dat men hierover in de Ministerraad zeer verontwaardigd was en dat toen aan de Minister-President de opdracht is gegeven om hierover de heer *Kruls* te onderhouden, maar dat daarmee geen resultaat is bereikt. Als ik het mij goed herinner, heeft de heer *Kruls* hier zelf gezegd, dat hij daar uiteindelijk het laatst iets van gehoord heeft in Mei 1945, na de bevrijding, hetgeen de heer *Kruls* nog de min of meer ironische opmerking ontlokte: „Dat was blijkbaar nog een openstaande post.”

A. Ik kan u alleen zeggen hetgeen de heer *Gerbrandy* mij heeft medegedeeld.

35389. De *Voorzitter*: En wat was dat?

A. Dat hij de zaak met de heer *Kruls* behandeld had.

35390. De *Voorzitter*: Ja, maar hoe heeft hij haar behandeld? De Ministerraad had, als ik het goed begrijp, toch een bepaalde opinie, hoe die zaak behandeld moest worden?

A. Ja. Een zeer bepaalde opinie.

35391. De *Voorzitter*: En die was?

A. De mening, dat, wanneer de heer *Kruls* deze brief niet terugnam, aan hem ontslag verleend moest worden.

35392. De *Voorzitter*: En het is niet zwart op wit gebleken, dat de heer *Kruls* die brief teruggenomen heeft?

A. Ik heb in mijn geheugen, dat er een brief van de heer *Kruls* was, waarin hij min of meer deze geste terugnam.

De *Voorzitter*: Die is ons nog iiet bekend.

A. Het is mogelijk, Mijnheer de Voorzitter, dat ik me daarin vergis, maar ik heb toch altijd in die mening geleefd.

35393. De *Voorzitter*: Er is nog een andere aanwijzing, die in dit verband van belang is, en wel deze, dat in Januari 1945 de Ministers weer in Londen zijn teruggekomen en dat er toen enige Ministerraden hebben plaats gehad over de grote moeilijkheden, die toen hangende waren, waarbij ook de kwestie van liet Militair Gezag nog steeds op de agenda was en niet als één van de minst belangrijkste punten.

A. Inderdaad, dat is toch al gezegd. Het betrof de heer *van den Tempel* in mindere mate, maar in meerdere mate de heren *Burger* en *van Heuven Goedhart*, die toen grote conflicten met het Militair Gezag hebben gehad.

35394. De *Voorzitter*: Dat wijst er toch ook op, dat de verhoudingen nog niet zo waren veranderd als men had kunnen verwachten, indien de Minister-President, krachtens het besluit van de Ministerraad, energiek was opgetreden.

A. Neen, die verhoudingen waren zeer zeker nog niet, zoals ze moesten zijn.

Maar dat zoudt u natuurlijk aan de heren *Burger*, *van den Tempel* en *van Heuven Goedhart* kunnen vragen.

De *Voorzitter*: Ja, en aan de heer *Gerbrandy*, maar die hebben wij nog niet gehoord.

A. Het is u bekend, dat die conflicten nogal hoog gelopen zijn; wat er na 2 Februari tussen de heren en het Militair Gezag is voorgevallen, is mij minder bekend, omdat ik vanaf die datum voortdurend in Zuid-Nederland ben geweest; ik ben maar sporadisch in Londen terug geweest. Ook omdat in het laatste gedeelte van het Kabinet de notulen van de vergaderingen niet meer door mij werden behandeld, maar door een ambtenaar, die daarvoor was aangewezen. Ik zou het niet graag op mij nemen om u over de bijzonderheden daarvan mededeling te doen. Maar ik zou graag willen, dat u nog onderzocht of mijn geheugen mij parten speelt, wanneer ik meen, dat er een brief van de heer *Kruls* is ingekomen.

De *Voorzitter*: Dat zullen we stellig nader onderzoeken.

A. Of dit moet helemaal op mondeling-, mededelingen gebeurd zijn en daar moet u de heer *Gerbrandy* dan maar eens naar vragen.

35393. De *Voorzitter*: We krijgen trouwens de indruk, dat de positie van de chef staf tegen de Regering ook daarom nogal sterk was, omdat hij uiteraard alleen met zich zelf te rade behoefde te gaan en de leden van het Kabinet met elkaar, zodat het, omdat de eensgezindheid in die tijd nogal wat te wensen overliet, niet zo gemakkelijk was om, met betrekking tot een vraagstuk als aat van ae verhouding tot de chef staf Militair Gezag, één lijn te trekken.

A. Dat is zo. Ik zou er nog aan willen toevoegen. Mijali-er de Voorzitter, dat de leden van het Kabinet niet alleen met elkaar te rade hadden te gaan.

35396. De *Voorzitter*: Dat ben ik volkomen in- r u eens, maar we hebben staatsrechtelijk, geloof ik, alleen met de door mij genoemde gezichtspunten te maken. Dat alles heelt echter betekend -- en dat vind ik in die periode een bedenkelijke situatie --, dat de gezagsverhoudingen op het hoogste niveau min of meer zwevend begonnen te worden.

A. Ik moet helaas toegeven, dat de gezagsverhoudingen toen door elkaar gelopen waren,

35397. De *Voorzitter*: En dat was natuurlijk in een periode, als waarin men toen leefde, met de verdere bevrijding van Nederland voor de boeg, een hoogst bedenkelijk iets, omdat daaruit alle mogelijke situaties, ook revolutionaire situaties, hadden kunnen voortvloeien.

A. Inderdaad, dat kan ik u niet tegenspreken.

35398. De **Voorzitter**: Die verschillende moeilijkheden hebben dan in Januari geleid tot ontslagen van verschillende Ministers afzonderlijk en tot de ontslagneming van het Kabinet als geheel. De gebeurtenissen op zich zelf zijn ons wel bekend, daar zijn ook uitvoerige stukken over, maar misschien is het toch wel goed, dat u dit nog eens globaal vertelt en daarbij ook, indien mogelijk, uw visie daarop geeft, omdat het toch voor ons wel van belang is om naast de stukken, die wij hebben, ook iets te vernemen van hetgeen de medespelenden in dit drama hebben gedacht en gedaan.

A. Ik moet u mededelen, dat in het voorjaar van 1945, toen het zuiden bevrijd was, de wens is opgekomen om het Kabinet te hervormen door opnemng van een aantal personen uit het zuiden. Dit is de naaste aanleiding geweest tot de Kabinetsformatie, die toen heet plaats gehad. Dit is toen samengevallen met het conflict, dat ontstaan is door de radiorede van de heer *Burger*. Persoonlijk moet ik u daarvan mededelen, dat ik, daargelaten de wijze, waarop de heer *Gerbrandy* het behandeld heeft — die nu eenmaal altijd die eigenaardige spontane vorm aannam, die al, wat de heer *Gerbrandy* deed, heet aangenomen —, in ieder geval de opvatting van de heer *Gerbrandy* heb weten te waarderen, al had ik critiek op de vorm van uitvoering daarvan. Ik deelde oorspronkelijk, en daar ging het om, de opvatting van *Gerbrandy*, dat de heer *Burger* zich onvoorzichtig, met het oog op de oude illegaliteit, had uitgelaten. Later ben ik, dat moet ik u zeggen, van die opvatting teruggekomen. De formule, waarom het toen ging, was die van de heer *Burger*: het gaat er niet om of iemand een fout heeft bedreven, maar of hij fout geweest is. Dat is een uitdrukking, die ik op dit ogenblik geheel en al ook voor mijn eigen rekening zou willen nemen en die, als ik het goed zie, langzamerhand de gehele Nederlandse opvatting is geworden. Wat de heer *Burger* daar uitgedrukt heeft, is later juist gebleken, wat opvatting betrof, maar naakte in die dagen, althans in de eerste plaats op *Gerbrandy*, de indruk, dat diens eigen Regeringspolitiek daardoor doorkruist werd. Ik kan mij dus indenken, dat *Gerbrandy* tot zijn optreden gekomen is, hoewel ik de vorm, waarin hij het gedaan heeft, niet zal verdedigen. Bij de pogingen, die gedaan zijn om het Kabinet te hervormen — ik wens dit hier ook naar voren te brengen, omdat het als een grief tegen *Gerbrandy* is ingebracht —, heeft de heer *Gerbrandy* niet nagelaten om ook de sociaal-democraten, voor zover die te bereiken waren, in het Kabinet te betrekken; alleen door de bezwaren, die van die zijde, hetzij van persoonlijke, hetzij van algemene aard, zijn ingebracht, is het toen niet gelukt om sociaal-democraten in zijn Kabinet op te nemen.

35399. De **Voorzitter**: Was daar niet mee aanleiding toe het feit, dat de heer *Gerbrandy* in die tijd, in overeenstemming met de ideeën, die ook in het zuiden nog leefden, alleen een Kabinet wilde vormen van personen, die geacht konden worden de representanten te zijn van, zoals hij dat uitdrukte, bepaalde geestelijke en maatschappelijke stromingen, waarbij de uitdrukking „politieke stromingen” angstvallig werd geweerd? Hetgeen het natuurlijk voor de sociaal-democraten in die tijd, die toen als eersten van de partijen weer politiek georganiseerd waren, wel heel moeilijk maakte.

B. Dat zal ik niet tegenspreken, Mijnheer de Voorzitter, en als iemand daarvan op de hoogte is, dan bent u dat zelf, meen ik. Maar ik meen toch te moeten volhouden, dat het verwijt, dat aan de heer *Gerbrandy* gedaan is, dat hij toen de sociaal-democraten geweerd heeft, onjuist was. De heer *van den Broek* b.v. heeft wegens afwezigheid van sociaal-democraten geweigerd om deel van het Kabinet uit te maken.

35400. De **Voorzitter**: Omdat er geen sociaal-democraten in waren opgenomen?

A. Het betrof hier meer het resultaat dan een miskening van de poging, die gedaan was. Ik zal echter allerminst de wijze verdedigen, waarop de heer *Gerbrandy* de heer *Burger* heeft behandeld.

35401. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik heb eens in een brief van één van uw ex-collega's gelezen, dat het veel op Perzische Staatszeden leek. Kunt u dat ook bevestigen? Of was u het daar niet mee eens?

A. Ik zou eerst de portée van deze uitdrukking moeten weten. Inderdaad, ik geloof, dat er een grote fout in de wijze van behandeling is gemaakt, maar meer in de vorm dan in de feitelijke daden.

35402. De **Voorzitter**: Maar daar moet dan wel bij in oogen-schouw genomen worden, dat door sommigen met klem van argu-

menten wordt betoogd, dat die radiorede in wezen niet het echte motief is geweest voor het toen uitgebarsten conflict.

A. Dat kan ik u niet tegenspreken.

De **Voorzitter**: U gelooft dus ook, dat...

A. Dat het bekend was, dat er al eer moeilijkheden tussen de President en de heer *Burger* bestonden.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De bekende stok, waarmee de hond geslagen moest worden. Naar die stok moest toen blijkbaar eerst gezocht worden.

A. Ik geloof niet, dat de heer *Gerbrandy* deze stok gezocht heeft, maar dat hij volkomen te goeder trouw was, toen hij meende, dat die radiorede van de heer *Burger* de perken te buiten ging.

35403. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was u het daar wel mee eens?

A. In dit opzicht moet ik de heer *Gerbrandy* verdedigen, dat dit niet een gezocht argument was, waaraan hij zelf geen waarde hechtte. Men moet proberen de heer *Gerbrandy* te begrijpen en men moet weten te onderscheiden de wijze, waarop hij de zaken behandelde, en de motieven, waaruit hij het deed. En ik geloof, dat dit motief inderdaad door hem werd beleden als een motief, dat gelding had. Dat dit niet het enige was, is reeds en te recht door de Voorzitter gezegd.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U hebt wel een psychologische studie van het karakter van de Minister-President gemaakt.

A. Dat heb ik enigszins. U leest aan het einde van het Memorandum een woord over zijn vier „trouwe medewerkers”. Dat waren de heren *van Kleffens*, *Michiels*, *de Booy* en ik zelf. Dit betekent echter allerminst, dat ik instem met al wat hij gedaan heeft, maar wat ik toch steeds al die jaren door in de heer *Gerbrandy* gewaardeerd heb, is de eenheid van lijn, die hij volgde, en de motieven, waarnaar hij handelde. Het was zeer moeilijk met hem om te gaan, maar als men hem in zijn hoofdbedoeling eenmaal zag, dan kon men hem veel vergeven. En daar was wel eens aanleiding voor.

35404. De **Voorzitter**: Ik zou u alleen dit nog willen vragen. U hebt nu uit hetgeen wij behandeld hebben, begrepen wat de problemen zijn, die ons bij deze onderwerpen het meest interesseerden. De mogelijkheid bestaat, dat ik al vragende belangrijke aspecten, waar u nog een nadere beschouwing over zoudt kunnen geven, over het hoofd heb gezien, en aangezien ik dit zou betreuren, zou ik u dus willen vragen of u zelf nog bepaalde opmerkingen hebt, die in dit verband voor ons van belang kunnen zijn.

A. Mijnheer de Voorzitter, mag ik over deze uw vragen nog eens nadenken en het u dan schriftelijk doen toekomen, indien ik nog iets te zeggen heb?

De **Voorzitter**: Indien u dat wilt doen, graag.

A. Dat zou ik liever doen dan nu à l'improviste nog iets ter sprake te brengen.

De **Voorzitter**: Misschien dat het nazien van het stenogram u aanleiding geeft om ons er op te wijzen, dat u op bepaalde dingen nog terug zoudt willen komen.

A. Dat wil ik graag doen. Ik heb ook naar aanleiding van het vorige stenogram u nog een overzicht gegeven van de gebeurtenissen, die samenhangen met het vertrek naar Indië van het Kabinet. Ik wil uw vragen van heden gaarne nog eens overdenken en naar aanleiding van het stenogram, als het nodig is, u nog een en ander berichten. Maar op het ogenblik zou ik niet weten, waarop ik nog acht zou moeten geven. Het is alleen, dat ik voortdurend het onaangename gevoel heb, om bepaalde redenen, hier niet alles te kunnen zeggen.

De **Voorzitter**: Die moeilijkheid begrijpen wij volkomen. Maar u kent het kader, waarin dit onderzoek plaats vindt.

Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt en ik sluit hiermede het verhoor.

G. BOLKESTEIN.

DONKER, voorzitter.

WTTewaALL VAN STOETWEGEN,
KOERSEN.

SCHUIJT, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 30 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heren Schuijt en Duisterwinkel, griffiers.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. GERRIT JAN VAN HEUVEN GOEDHART,

oud 47 jaar, wonende te Amstelveen,
hoofdredacteur van „Het Parool”, oud-Minister van Justitie.

Vervolg van het verhoor van 9 November 1948.

35503. De **Voorzitter**: Wij stellen ons voor nu de behandeling van de punten j en o van het Enquêtebesluit voort te zetten. De antwoorden, welke u thans geeft, worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de op 9 November jl. door u afgelegde eed, zodat nu geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Ik meen, dat wij de vorige maal, met uitzondering van het onderwerp van de beschuldigingen van de heer *Lunshof*, dat geheel apart stond en dat wij toen 's avonds hebben behandeld bij de vraagstukken, die bij de punten j en o aan de orde komen, zijn blijven steken bij het probleem van de bestuursvoorziening. Ik zou u willen verzoeken naar aanleiding van dat vraagstuk thans nog datgene mede te delen, wat u ter voltooiing van hetgeen u er toen over gezegd hebt nodig acht.

A. Ik wil gaarne geheel aan uw beleid overlaten of en wanneer ik nog enkele, overigens niet omstandige, aanvullingen ter sprake zou mogen brengen op wat ik de vorige keer heb gezegd.

De **Voorzitter**: Misschien kunt u daarmee beginnen.

A. Ik moet dan nog even terugkomen op uw vraag, die ik beloofd had schriftelijk te zullen beantwoorden, maar niet schriftelijk beantwoord heb, een vraag, een passage in de brochure van *Lunshof* betreffende, waar u toen mijn aandacht op hebt gevestigd en die handelde over de wijze, waarop de nagelaten betrekkingen van slachtoffers van „Het Parool” zouden worden behandeld. U hebt mij nadere inlichtingen gevraagd over een geval, in die brochure vermeld, van een mevrouw, die, ofschoon nagelaten betrekking van een Parool-slachtoffer, ernstig door „Het Parool” zou worden verwaarloosd. Ik heb dit verhaal niet op schrift gesteld, Mijnheer de Voorzitter, omdat het zo omstandig is geworden. Ik heb dat geval nauwkeurig laten onderzoeken. Ik mag u dan mededelen, dat die dame nimmer een gratis abonnement van „Het Parool” heeft gehad, wel van het „Haags Dagblad”. Het is dus geen „Parool”-geval. Het betreft mevrouw *Kockx* uit den Haag, die de pleegmoeder was van *Gersen* en van *Leeuwen*, die allebei gefusilleerd zijn. Mevrouw *Kockx* heeft na de bevrijding een gratis abonnement gekregen op de Haagse editie van „Het Parool”, tegenwoordig het „Haags Dagblad”, en is bovendien, zoals uit de stukken, welke ik hier voor mij heb, overtuigend blijkt, bij herhaling — een keer of tien — bezocht door de sociale werkster van „Het Parool” Amsterdam. Ten bewijze van de uitnemende verhouding tussen deze dame en „Het Parool” moet ik u mededelen, dat, toen een aantal slachtoffers van het z.g. tweede Paroolproces werd bijgezet op de eregrafhof in Bloemendaal, de nagelaten betrekkingen, waaronder ook deze dame, door „Het Parool” en uiteraard op kosten van „Het Parool” per automobiel — dit speelt in December 1945 en er was toen nog geen behoorlijke verbinding — naar die eregrafhof zijn gebracht. Ik vind het pijnlijk om dergelijke brieven voor te lezen, Mijnheer de Voorzitter, maar

Lunshof dwingt mij daartoe. Onze sociale werkster ontving van deze mevrouw een briefje van de volgende inhoud:

„Het is mij een behoefte om u en alle andere Paroolvrienden mijn hartelijke dank te betuigen voor alles, wat u voor mijn jongens hebt gedaan. Alles was zo schitterend geregeld en aan het geheel was zoveel zorg besteed, dat het ontroerend was. Ik dank u dan ook voor alles wat u voor mij ter zake gedaan hebt.”

Er zijn vele van die bedankbrieven, die ik u echter niet zal voorlezen, die ik u wel graag wil overleggen, wanneer u er prijs op stelt. Toen is het volgende gebeurd. Eind 1946 is een nieuwe directeur, de heer van den Berch van *Heemstede*, opgetreden aan het „Haags Dagblad” en hij vond een lijst van ongeveer 220 gratis abonnementen. Zelf de redenen voor aie gratis abonnementen niet kennende en door de schrale papiervoorziening genoopt om met die gratis abonnementen uitermate zuinig te zijn, heeft hij aan alle houders van het gratis abonnement één en hetzelfde briefje gezonden, waarvan ik hier een afschrift heb en waarin hij zegt, dat, tenzij er bijzondere redenen voor mochten zijn, waarvan hij dan gaarne kennis zou nemen, hij zich verplicht ziet dat gratis abonnement te beëindigen.

Daarop heeft mevrouw *Kockx*, ongeveer 14 dagen na ontvangst van dat briefje, geschreven, dat zij wel degelijk redenen had om een gratis abonnement te krijgen, waarop haar is medegedeeld, dat dat gratis abonnement werd hersteld. En vandaag den dag heeft zij nog altijd een gratis abonnement. Dat is wat ik u graag over die kwestie zou willen medelen. Ik kan u, als u dat wenst, de correspondentie en alle stukken laten zien. Ik heb zelfs een afschrift van het briefje uit het abonnementenregister van het „Haags Dagblad” per heden, waaruit u kunt zien, dat zij daar met de aantekening „Parool-slachtoffer” in voorkomt voor een gratis abonnement.

In de tweede plaats wilde ik u gaarne, in verband met het feit, dat wij zo vlot van diefstal worden beschuldigd, waar het betreft het gebouw, waar op het ogenblik „Het Parool” en ook „Trouw” worden vervaardigd, in kennis stellen van het bestaan van een brief dd. 2 October 1948, geschreven door de heer *Reinalda*, Commissaris der Koningin in Utrecht in diens kwaliteit van enquêteur voor de Regering in zake de situatie in het gebouw, waar ik mijn dagelijks werk verricht. Ik heb hier de brief in originali, waarvan ik voor u een afschrift heb laten vervaardigen. In die brief, gericht aan allen, met wie hij besprekingen heeft gevoerd omtrent de situatie in dat gebouw, waaronder de heer *Salm* als vertegenwoordiger van de erven *Holdert*, de heer van *Haersolte* als vertegenwoordiger van de jonge *H. M. C. Holdert* — daar ben ik echter niet zeker van, het kan ook zijn van *F. H. J. Holdert*, zijn oom —, mejuffrouw *Gerda Veth* als vertegenwoordigster van het kwart, dat onder de Regering berust vanwege het Besluit Vijandelijk Vermogen, de Stichting Het Parool, de N.V. Trouw en de N.V. De Volkskrant (alle partijen zijn dus door hem gehoord), zegt hij het volgende:

„Ingevolge de mij verstrekte Regeringsopdracht heb ik in de afgelopen weken besprekingen gevoerd met alle partijen, die naar mijn gevoelen zijn te beschouwen als belanghebbend bij het z.g. Telegraaf-probleem. Hierbij is mij gebleken, dat, voor zover het de visie op het probleem betreft, de standpunten minder ver uiteenlopen dan ik aanvankelijk had gevreesd. Met name nopens de hieronder te noemen punten heb ik geen principieel verschil van opvatting geconstateerd, hetgeen uiteraard niet wegneemt, dat veelal de accenten verschillend werden gelegd.

1. De gastbladen (dus ook „Parool”) zijn krachtens een volkomen vrijwillige overeenkomst met „De Telegraaf” als klanten in het gebouw gekomen.”

Ik heb alleen behoefte de brief van de heer *Reinalda* tot zover voor te lezen, omdat, naar mij voorkomt, die formulering van dat ene punt u iets zou kunnen zeggen over de hanteerbaarheid van het begrip diefstal in dit verband, en ik moge u dan ook het afschrift

van die brief overleggen. In de derde plaats heb ik de vorige maal nteriedegeeld, dat ik ca de bevrijding van ons land ernstige pogingen heb gedaan om niet in de journalistiek terug te keren, en ik vond het belangrijk dat te zeggen, omdat ik er van word beticht, dat ik vóór en tijdens de oorlog geen andere behoeften heb gehad dan:

- a. in de journalistiek te blijven, en
- b. mij meester te maken van de apparatuur van „De Teiegraaf“.

Ik heb toen vergeten, en ik zou dat verzuim thans willen herstellen, u te zeggen dat u, indien u dat wenselijk oordeelt, het bestaan van mijn ernstige pogingen om buiten de journalistiek te blijven, kunt verifiëren door b.v. de voor-vorige Minister-President *Schermerhorn* te horen, met wie ik over die zaak, vóór ik tòch bij „Het Parool“ kwai-n, uitvoerig heb gesproken, of ook de huidige ambassadeur in Ottawa, de heer van *Roijen*, met wie ik eveneens die zaak dringend besproken heb. Dat speelt zich allemaal af in de maanden Mei, Juni, Juli, Augustus 1945, Voorts de heer *van Holthe tot Echten*, de huidige burgemeester van Breukelen, met wie ik in zake eveneens heb gesproken, en niet minder de heer *Bosch* van *Rosenthal*, de gewezen Commissaris van de Koningin in Utrecht, nu in Zeist woonachtig, die ik daar ook zeer uitvoerig over gesproken heb. Ten slotte zou ik zelfs nog kunnen verwijzen naar de correspondentie, welke ik ter zake gevoerd heb, na het optreden van de vorige Minister-president, de heer *Beel*. Ik was toen al bij „Het Parool“ en ik heb ook hem doen weten, dat en waarom ik na de bevrijding bijzonder gaarne ander werk was gaan doen. Ik heb hem zelfs gevraagd of hij dat op enigerlei wijze zou kunnen bevorderen. U zou dus een selectie van de genoemden of allen ter zake kunnen horen om vast te stellen, dat het is, zoals ik het u medegedeeld heb.

In de vierde plaats, Mijnheer de Voorzitter, heb ik nagelate uw aandacht er op te vestigen, dat, terwijl ik te boek sla, bijv. in „de Gooi- en Eemlander“ van enige weken geleden, als de man, die van zijn ambtsperiode gebruik maak-te om — ik citeer nu letterlijk — zijn beruchte Noodperswet in elkaar te stampen, het Persbesluit van 1344, anders dan de heer *Gerbrandy* zich herinnert — hij heeft daarover nl. een opmerking gemaakt in de brief, waarvan ik u een afschrift heb overgelegd — uitsluitend is voorgedragen door de heer *Burger* en niet door een aantal Ministers, zoals dat herhaaldelijk gebeurde. Het is alleen door hem voorgedragen en ook uitsluitend door hem gecontrasigneerd. Mijn contraseign staat er niet onder, noch dat van enige andere Minister dan Minister *Burger* zelf. Mijn handtekening staat onder dat stuk uitsluitend voor de dekking van de uitgifte er van, hetgeen, zoals u weet, de Minister van Justitie behoort te doen.

Ten slotte, Mijnheer de Voorzitter, zou ik, wanneer ik nu zo meteen mag overgaan tot de zaken, die nog niet besproken zijn, te daarvoor geschikten tijde nog even willzn terugkomen op enkele kanten van het O.D-geval, mede omdat mij daaromtrent bij het nazoeken nop enige boeiende gegevens in handen zijn gekomen, waarvan ik u graag in kennis zou stellen. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter, hebt u mij de vorige maal uitvoerig gevraagd over de bestuursvoorziening en in beginsel heb ik daar, geloof ik, niets aan toe te voegen, maar er is één kant van de zaak, die ik toch graag zou willen belichten. Ik heb u meegedeeld, dat er sprake was van, wat u te recht noemt, een synthesegedachte bij hes plan, dat ten slotte in de Ministerraad met op één na algemene stemmen is geaccepteerd. Toen mij bleek, dat het ontwerp niet de kracht van wet kreeg, heb ik mij — ik meen, dat ik ten onrechte heb nagelaten u daarvan in kennis te stellen — persoonlijk tot de Koningin gericht. Ik heb dat gedaan met de bedoeling mijn ontslag als Minister te +ragen. Dat was nauwelijks drie maanden nadat ik als Minister was opgetreden. Ik heb toen — er kan geen enkel bezwaar tegen bestaan. dat een stuk, dat van mij is uitgegaan, hier ter sprake wordt gebracht — de Koningin medegedeeld, dat ik het als noodzakelijk beschouwde, dat het Kabinet zou worden erkend als drager niet slechts van een formeel, maar van een reëel gezag, democratisch van structuur. Ik schreef o.m.:

„Keert het Kabinet terug zonder dat ten aanzien van het kernstuk van onze democratische instellingen, de Staten-Generaal, een wettelijke regeling bestaat, dan spreidt het Kabinet een onmacht ten toon, die een uiterst gevaarlijke slag aan haar gezag moet toebrengen. Niettemin bestaat die onmacht niet in werkelijkheid. Dertien van de veertien leden van het Kabinet hebben zich na ampel beraad verenigd met een ontwerp. dat enerzijds de continuïteit der ontwikkeling niet ruwweg doorbreekt door eenzijdig op het verzet te letten, anderzijds aan de nieuwe stromingen het recht geeft, dat zij zo ten volle verdienen en ten derde doet blijken van volkomen deferentie voor

het volk door de bepaling dat de toe te passen regeling het eerste onderwerp van discussie en beslissing van het nieuwe college zal dienen uit te maken. Elke gedachte aan een o p leggen ener visie is aan het ontwerp vreemd, wel daarentegen houdt het vast aan de enige vorm, waarin naar ons staatsrecht raadpleging van liet volk geschieden kan, namelijk in de Staten-Generaal zelve. Indien dit ontwerp niet wordt bekrachtigd dan zal dit willen zeggen dat Uwe Majesteit in het Kabinet geen vertrouwen meer bezit en het Kabinet ziet als een aantal raadgevers, wier opvattingen aan die van andere raadgevers kunnen worden getoetst. Onder die omstandigheden is de terugkerende Regering een gezagloze. Zij kan, naar mijn wijze van zien, verwachten, dat telkens opnieuw haar mening zal worden voorggelegd aan die van niet-verantwoordelijke raadgevers van de Kroon, en zij zal, terwijl zij verantwoordelijk blijft voor de gang van zaken, die voortkomen kan uit het ontbreken van een regeling op een zo gewichtig punt als de samenstelling der Staten-Generaal, te zwijgen hebben over de oorzaken van dat ontbreken. Daar ik zulk een positie als uiterst schadelijk voor het belang des lands en onhoudbaar voor mijzelf zie zal ik, hoe zwaar mij de beslissing ook vallen moge, niet anders hebben te doen dan Uwe Majesteit eerbiedig vragen om ontslag. ik heb hei. evenwel mijn plicht geoordeeld Uwe Majesteit te doen blijken van mijn diepe bezorgheid over de loop die de gang van zaken thans dreigt te nemen.“

Ik heb mijn ontslag niet gekregen, Mijnheer de President. Ik stelde er evenwel prijs op om u van dit gedeelte van mijn brief aan de Koningin van die dagen kennis te geven, opdat u duidelijk moge zijn, dat het mij inderdaad van het grootste belang voorkwam, dat er een regeling zou komen, en ook omdat ik graag wil ontkomen aan de verdenking, die wel eens op mij is geladen, als zou ik een soort eenzijdige verzetsregeling ooit hebben bepleit. Niets is minder waar, Mijnheer de Voorzitter. Integendeel, ik heb overal, waar ik de gelegenheid had dat te doen, op de meest nadrukkelijke wijze gesteld, dat het verkeer zou zijn eenzijdig op dat verzet te wedden. Ik heb b.v. in „Vrij Nederland“ van 5 Augustus 1944, toen dit ontwerp-Staten-Generaal nog niet tot een eind was gekomen, ai gewezen op het grote gevaar, dat men de tradities zou miskennen. Ik heb gezegd onder ndere:

„Een Rejeering of een Kamer uit het verzet zou beteelcenen: wij willen de doorgaande lijn van de geschiedenis van ons Vaderland niet ombuigen in de richting van velerlei, vooral politieke en sociaal-economische radicale vernieuwing, maar wij willen die lijn afsnijden en ergens een nieuw Nederland van stapel laten lopen. Maar er is nog nooit een goede Regeering geweest zonder besef van de continuïteit der geschiedenis. Nederland regeeren wil zeggen, een volk leiden op welks huidige, geestelijke structuur een rijkgeschakeerd verleden heeft ingewerkt en zonder persoonlijk besef van de band met dat verleden is een dergelijk leiden onmogelijk. Trouwens ook regeeren wil geleerd zijn en wij zullen straks dus de verbinding van oud en nieuw, van rijpe bestuurservaring en jonge energie, van traditie en vernieuwing tot stand moeten brengen.“

Ik zal maar niet verder gaan met citeren, Mijnheer de Voorzitter, want, ik geloof, dat hiermede die z.g. synthese-gedachte voldoende tot uiting is gekomen.

35504. De Voorzitter: U schreef dat in „Vrij Nederland“ van 5 Augustus 1944?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb bovendien in „Time and Tide“ in September 1944 op verzoek van de redactie een artikel geschreven, dat daar in het Engels is verschenen, waarvan ik helaas geen Engelse tekst meer beschikbaar heb, wel echter mijn met de hand geschreven Nederlandse tekst en daarin vind ik o.m. de passage, die als volgt luidt:

„Wij varen voorloopig in een politieke mist, omdat de constitutioneele organen ter peiling van de openbare meening voorshands niet normaal functionneeren kunnen.“

Nu volgt, Mijnheer de Voorzitter, een betoog, waarmee u het persoonlijk wellicht niet eens kunt zijn, handelende over de positie van de Tweede Kamer, aldus luidend:

„De zittingsperiode van de Tweede Kamer, en op deze komt het vooral aan, is volgens de Nederlandschen Grondwet 4 jaar, en zij werd in 1937 gekozen. Nu kan men met juridische spitsvondigheid wel e-n constructie maken volgen; welke door het ingrijpen van den bezetter die zittingsperiode ongeschort werd in

Juli 1940, zoodat er nog een restant-zittingstijd over is. Maar dan verliest men òn de letter òn den geest van het Nederlandschen Staatsrecht uit het oog. De letter, omdat artikel SS van de Grondwet strikt recht is en daarin van de mogelijkheid van opschorting niet wordt gesproken. Trouwens, wie de fictie van de onderbreking van den zittingstijd aanvaardt, brengt zich in de noodzaak van aanvaarding van absurde consequenties. Quid iuris indien de oorlog niet vijf, maar vijftien jaar zou duren? Bedenklijker nog in de miskenning van den geest van de Grondwet. Waaroin schreef zij vier jaar als zittingsperiode strikt voor? Omdat haar makers te recht beseften, dat na vier jaar door de interne wijziging in de samenstelling van het kiezerskorps en door de mogelijke verandering in de uiterlijke omstandigheden, de Kamer in het geheel niet meer op de volksopvattingen zou kunnen kloppen. Indien dat geval zich ooit heeft voorgedaan, dan nu. Tusschen 1937, het jaar van de verkiezingen, en 1944 is het kiezerskorps volkomen gewijzigd en zijn de omstandigheden, waarin het land verkeert, totaal veranderd. Er is niet alleen een nieuw Ministerie, maar evnzeer een nieuw Parlement noodig, wil men recht doen aan de eischen der democratie. Dat Parlement moet de weerspiegeling zijn van wat er nu in het volk leeft en het moet buiten de Regeering om worden samengesteld, derhalve niet tot stand komen via benoeming van de leden door den Koning of het Kabinet. De eenig natuurlijke oplossing zou het houden van verkiezingen zijn, maar zoolang geen volkstelling is geschied en geen betrouwbare kiezerslijst aangelegd, moet men met noodoplossingen werken. Om redenen van veiligheid van nu nog in het bezet gebied levende landgenooten, kan ik hier niet meedeelen, welke noodoplossing de Nederlandsche Regeering in Londen voor oogen staat, maar genoeg moge zijn te zeggen, dat zij naar mijn meening volkomen voldoet aan de voorwaarden, die ik hierboven heb omschreven."

Daar hebt u dus nog eens, nu van een maand later, dezelfde synthese gedachte, waarover u de vorige maal met mij hebt gesproken. Ik geloof, Mijnheer de Voorzitter, dat ik daarmee, voor wat mij betreft, van de bestuursvoorziening zou kunnen afstappen.

35505. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat dit voor een eerste uiteenzetting wel voldoende is. Misschien, dat, wanneer alle Ministers gehoord zijn, enige details naderhand nog meer belicht moeten worden. Ik zou u dus willen verzoeken thans over te gaan tot de bespreking van een niet minder moeilijk probleem, nl. dat van het Militair Gezag.

A. Ik zou willen beginnen, Mijnheer de Voorzitter, met u te zeggen, dat het Militair Gezag een feit was, toen ik in Londen aankwam. Ik heb het daar gevonden. Het was reeds ingesteld en de tegenwoordige luitenant-generaal *Kruls*, toen kolonel, was leider van dat Militair Gezag. Mijn eerste aanraking er mee is geweest, dat de secretaris — als men dat ten minste zo moet noemen, ik weet de titel niet meer — van het Militair Gezag, de heer *Posihumus Meyjes*, mij enige ontwerpen heeft laten zien van materiaal, bestemd om de bevolking in dan bevrijd gebied duidelijk te maken wat het Militair Gezag precies was — ik kan me niet meer herinneren of dat alleen maar enige kleine folders waren, dan wel of ik bij die gelegenheid de hele regeling Militair Gezag, zoals die toen in details gold, heb gekregen —; ik heb in ieder geval dat eerste contact met het Militair Gezag gehad en ik heb toen een gunstige indruk van die zaak gekregen. Meer in het bijzonder kreeg ik die indruk door een vrij uitvoerig gesprek, dat ik met kolonel *Kruls* heb gevoerd, waarvan ik niet anders mag zeggen dan dat dat op mij de indruk maakte, dat ik in hem een man mocht zien, die gedreven werd door de behoefte, die mij juist voor dat Militair Gezag zo uitzonderlijk belangrijk voorkwam, om zich overbodig te maken, en dat op de kortst mogelijke termijn. Ik heb verder met het Militair Gezag niet zo bijzonder veel bemoeienis gehad in de maanden, dat ik Minister was, want, zoals u weet, is dat Militair Gezag al vrij spoedig overgegaan naar Brussel. Ik stel mij voor, dat dat geweest is in September 1944, maar dat zou ook wel in de eerste dagen van October kunnen zijn geweest. In ieder geval, geruime tijd voordat enige Minister zich kon vestigen in het bevrijde zuiden, was de staf van het Militair Gezag overgegaan naar Brussel en had daar bezit genomen van de Gité Universitaire. Ik ben daar later ook herhaaldelijk geweest. Mijn contact in Londen vóór die tijd is er met name een geweest n Wol-verhampton. Ik ben eens een keer gezamenlijk met de Ministers *Gerbrandy*, van *Lidth de Jeude* en *Burger* naar dat kamp in Wol-verhampton gegaan en heb bij die gelegenheid op verzoek van de heer *Kruls* de staf van dat Militair Gezag toegesproken. Ik mag daarbij de kleine aantekening maken, Mijnheer de Voorzitter, dat de heer *Six*, de latere secretaris van de Minister-President, toen kapi-

tein of majoor bij het Militair Gezag, bij die gelegenheid, naar mij later bleek, aantekeningen maakte van mijn toespraak ten behoeve van de heren *Somer* en van *Houten* van het Bureau Inlichtingen, ofschoon mij niet erg duidelijk is geworden of zij er nu zo erg veel mee te maken hadden.

35506. De **Voorzitter**: Het zal misschien een zeker perfectionisme van dat bureau geweest zijn.

A. Dat is best mogelijk. In ieder geval is mij gebleken, dat de heer *Six* een verslag heeft gemaakt van hetgeen ik gezegd had en zelfs is mij gezegd — u zult mijn grote satisfactie deswege kunnen verstaan, Mijnheer de Voorzitter —, dat het Bureau Inlichtingen vond, dat ik daar een bruikbare toespraak bad gehouden. Kort daarop heb ik er zelf toe bijgedragen, dat kolonel *Kruls* generaal werd. Daar waren nogal wat moeilijkheden mee, die hier, geloof ik, kunnen worden verzwegen. Ik heb daartoe bijgedragen, doordat ik persoonlijk in die zaak heb geïnterveneerd bij Prins *Bernhard*, met wie ik in die tijd een bijzonder voortreffelijke, ik heb het recht dat te zeggen, vriendschappelijke verhouding had, waarvan ik melding maak, omdat die in verband met de arrestatiepolitiek nog ter sprake zal moeten komen. Toen de staf eenmaal naar Brussel was overgegaan, begon weldra te blijken, dat dat een niet helemaal prettig kant op ging; meer in het bijzonder bleek, dat, toen de diverse Ministers, die uitvaard voor alles. wat zij in bevrijd gebied gedaan wilden zien, het Militair Gezag als intermediair moesten gebruiken, daar zij zelf niet in het bevrijde zuiden aanwezig mochten zijn, dat intermediair bijzonder ongelukkig werkte. Ik heb hier enige punten, waarover ik in die tijd generaal *Kruls* heb aangekaart, omdat ik eenvoudig niet meer verder kon. Bijvoorbeeld, ik was verantwoordelijk voor het instellen van de tribunalen in het zuiden en moest daarvoor dus voordrachten aan de Koningin doen voor de benoeming van presidenten, voorzitters, secretarissen en leden, wat ik alleen maar kon doen door personen, geschikt geoordeeld, genomineerd te krijgen van de zijde van het Militair Gezag. Maar ik kreeg ze niet. Ik heb op de 17de November 1944 een brief geschreven aan generaal *Kruls*. Ik zou er prijs op stellen, wanneer ik die brief, althans voor het belangrijke gedeelte, hier zou mogen voorlezen. Daar staan dan mijn klachten in. Ik schreef aan de generaal:

„Het is duidelijk, dat de officieële politie vrijwel overal met een onhoudbaar gebrek aan wapens heeft te kampen. Zulks leidt tot een onaanvaardbaren toestand. Eenerzijds is het van het grootste belang, dat de handhaving van orde en rust in het bevrijde gebied door de normale politie in de nauwste samenwerking met het Militair Gezag wordt ter hand genomen, anderzijds vereischt die terhandneming zoowel krachtige zuivering als bewapening der politie. Zoo alleen kan een overigens volstrekt onaanvaardbare pretentie van stoottroepen om politiewerk te verrichten krachtdadig worden gekeerd. Dit is des te noodiger nu duidelijk wordt, dat de wapenverstrekking er toe geleid heeft, dat met name het linksche deel van den driehoek wapens heeft, terwijl mij voorts blijkt, dat bij de stoottroepen de aanneming van personeel notabene zonder eenig security-onderzoek geschiedt, hetgeen er al toe heeft geleid, dat o.a. één der beste Gestapospionnen in dienst was genomen, alsmede een man, die vlak tevoren wegens een vermogensdelict twee jaar had opgeknapt."

Die Gestapo-spion is *King Kong*, alias *Lindemans*, die in die dagen in dienst is genomen door, ik meen zelfs, de staf van de Prins.

„De eenige methode om dezen onmogelijken toestand te verbeteren is:

a. dat in overleg tusschen Z.K.M. en u wordt geregeld, dat van de wapens der stoottroepen zooveel wordt ingeleverd als voor een voldoende bewapening van de politie noodzakelijk is;

b. dat Z.K.H. dringend wordt geraden aan recruteering van stoottroepen een deugdelijk security-onderzoek te verbinden.

Ten aanzien van het tweede punt heb ik mijn ambtgenoot van Oorlog dringend verzocht het noodige te verrichten. Ten aanzien van het eerste zou ik een bespreking met Z.K.H. en u op prijs gesteld hebben, doch het is u beter dan wien ook bekend, dat en waarom ik nog altijd niet in de gelegenheid gesteld word om mijn werk naar behooren te doen."

Dat slaat nl. hierop, dat ik niet naar bevrijd Nederland kon gaan. Nog altijd niet. Wij zaten daar in die tijd mei vijf z.g. Ministerkwartiermakers voortdurend op te hameren; die vijf waren *Gerbrundy*, Minister-President, van *Lidth de Jeude*, Oorlog, van *den Broek*, Financiën, *Burger*, Binnenlandse Zaken, en ik, Justitie, en wij konden dat niet gedaan krijgen.

35507. De Voorzitter: Van welke datum was die brief?

A. Die brief schreef ik een week vóór ons vertrek. De 24ste November vertrokken wij en de 17de schreef ik die brief. Ik heb trouwens meer van die brieven geschreven. De gang van zaken is deze geweest — en daar zit voor mij één onbewijsbaar element in, waarvan ik u ook in kennis zal stellen, maar het is per se zo geweest —, dat de staf van het Militair Gezag plus de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten gedaan hebben wat zij konden om bij generaal *Eisenhower* en veldmaarschalk *Montgomery* de gedachte te wekken, dat overkomst van civiel gezag zou leiden enerzijds tot gevaren voor die arme Ministers, op wier integriteit, fysiek dan, men blijkbaar zoveel prijs stelde, anderzijds dat daardoor wanorde zou ontstaan in bevrijd gebied, hetgeen natuurlijk niet voor het oordeel omtrent die Ministers geacht kan worden te pleiten. Daar zijn ze ook in geslaagd. Wij hebben bij herhaling ook rechtstreeks van generaal *Eisenhower* via de heer *Cerbrandy* in vergadering te horen gekregen, dat het te gevaarlijk was voor de Ministers om naar het bevrijde zuiden te gaan, en wij hebben voortdurend gesteld, hetgeen vanzelf spreekt, dat wij met gevaar helemaal niets te maken hadden, dat wij niet de minste pretentie hadden om minder gevaar te willen lopen dan enig lid van het Militair Gezag en dat wij alleen ten opzichte van de Koningin de uitzondering wilden aanvaren, dat daar de veiligheidsfactor de doorslag gaf, echter niet ten aanzien van ons. Maar het heeft ons niet mogen baten. Ik heb toen in die brief van 17 November dat punt van de politie aan de orde gesteld en ben verder gegaan als volgt:

„Indien ik de daartoe noodige maatregelen had kunnen nemen, hetgeen in geval van persoonlijke aanwezigheid mogelijk zou zijn geweest, zou ik thans enkele tribunaal in werking hebben. Thans ontbreekt mij nog altijd elke aanbeveling voor eenige benoeming.”

Het Militair Gezag was toen al enige maanden in het zuiden, Mijnheer de Voorzitter.

„Het eenige nieuws is, dat majoor *Snijders* nu naar aanleiding van een gesprek met den procureur-generaal in Den Bosch de onhanteerbaarheid van het Tribunaalbesluit komt betoegen. Dit betoeg houdt geen steek, afgezien nog van de overweging, dat het volkomen dwaasheid is wettelijke regelingen als deze te hooien en te gras te gaan veranderen. Nu den Haag niet vrij is, zal ik de centrale inlevering van tribunaalklachten voorloopig in Den Bosch doen geschieden, waarna ze over de in te stellen tribunaalen in de vier thans bevrijde arrondissementen zullen worden verdeeld. Alleen ten aanzien van gevallen, die prima facie wel door een elders te vestigen tribunaal behandeld zullen moeten worden, ontstaat een uitsluitend aan de oorlogsomstandigheden te wijten vertraging. Deze gevallen zal ik aanvankelijk laten quarantaineeren. Ten derde, ik ontvang weinig rapporten en berichten van het Militair Gezag en dan nog met zeer groote vertraging. Zoo heb ik op den 3den November een telegram gezonden ingevolge een brief van den militairen commissaris *Blaauw*, handelende over de benoeming van een kantonrechter in Nijmegen.”

De inilitaire commissaris, Mijnheer de Voorzitter, had nagelaten mij de voor zulk een door hem bepleite benoeming onontbeerlijke gegevens te verstrekken, Mijn brief gaat verder:

„Heden, 17 November, heb ik op dit telegram geen antwoord, ik kan derhalve niet verder. Punt 4, ik zou het van groot belang voor onderzoek, orde en veiligheid achten, indien er meer centralisatie mogelijk ware bij het vastzetten van N.S.B.-ers. Bij mij rijst de vraag of niet, aangenomen dat Vught militair gesproken voldoende veilig ligt, het zich daar bevindende kamp dienstbaar gemaakt kan worden aan centrale opsluiting. Blijkens eenige films van het Amerikaansche O.W.I., die ik hier op verzoek van de Amerikanen heb bekeken, is een aantal N.S.B.-ers in het kamp Vught ingesloten. Ik zou nu van u willen weten of het kamp reeds voor andere doeleinden in gebruik is genomen. Ten vijfde, ik heb nimmer nog één gegeven ontvangen:

a. over het aantal arrestanten in de diverse gemeenten;

b. over de vraag of en, zoo ja, in welke samenstelling commissies voor onderzoek zich met die arrestaties inlaten;

c. over de vraag of en in welke mate vrijlating van door het Militair Gezag gearresteerde lieden geschiedt; te dien aanzien heb ik alleen uw uiterst verontrustende mededeeling, dat, naar uw oordeel, in Reusel 40 pct. der rond 1300 gearresteerden zonder eenigen grond is opgepakt;

d. over de vraag of en, zoo ja, in welchen zin het besluit in

zake de staking der executie van opgelegde straffen wordt toegepast.

Waar ik voor een en ander verantwoordelijk zal worden gehouden, zou ik een wat ruimere voorlichting wel zeer op prijs stellen.”

Ik heb die voorlichting — natuurlijk, zou ik bijna willen zeggen — niet ontvangen. Ook op deze brief heb ik, meen ik, in het geheel geen antwoord gehad. Een week later kwamen wij dan naar bevrijd gebied en daar hadden wij onze persoonlijke contacten met het Militair Gezag.

35508. De Voorzitter: U zegt: een week later zijn we naar bevrijd gebied gegaan. Zoëven hebt u echter de mededeling gedaan, dat generaal *Eisenhower* blijkbaar tegen de heer *Gerbrandy* voortdurend had gezegd: het gaat niet; het is veel te gevaarlijk voor de Ministers om naar bevrijd gebied te gaan. Wat was er in die tussentijd gebeurd, dat de Ministers-kwartiermakers wel naar bevrijd gebied konden gaan?

A. Ik kan u daar geen bijzonder feit voor vermelden. Ik neem aan, dat van de beide pressies, de pressie van de militaire kant om het niet, de pressie van ons om het wel toe te staan, onze pressie op een bepaald ogenblik eenvoudig de sterkste is gebleken. Ik weet, dat de heer *Gerbrandy*, in dat opzicht heb ik zijn beleid altijd bijzonder gewaardeerd, met grote hardnekkigheid er op gestaan heeft, dat wij zouden overgaan. Ik weet ook, dat de zaak nog eens ter sprake is gebracht in een algemene Ministerraad en dat toen ook mijn toenmalige ambtgenoten *Albarda* en *van den Tempel*, die niet tot de kwartiermakers behoorden, uitdrukkelijk hebben gesteld, dat zij van oordeel waren, dat dit niet langer kon worden uitgesteld. Of het nu naar aanleiding daarvan is geweest, kan ik niet met stelligheid zeggen, maar in die dagen, ik vermoed sterk naar aanleiding daarvan, heelt de heer *Gerbrandy* toen nog eens een persoonlijke démarche ondernomen bij generaal *Bedell Smith*, die toen als bindingsgeneraal van S.H.A.E.F. en de Nederlandse Regering in Londen zat. Op een bepaald ogenblik, op een termijn van één of twee dagen, kregen wij tot onze onuitsprekelijke verlichting de mededeling, dat wij naar bevrijd gebied mochten gaan.

35509. De Voorzitter: Had u in Londen, voordat u met de Ministers-kwartiermakers naar Brabant ging, al kennis genomen van de brief van generaal *Kruls* aan de Voorzitter van de Raad van Ministers, dd 12 November 1944?

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb de brief hier voor me. De talloze uitroepstekens, die in de marge staan, getuigen er nog van, dat die brief door anueren en mij is besproken, althans in het college van die vijf Ministers-kwartiermakers.

35510. De Voorzitter: Dat zou dus in Brabant geweest zijn.

A. Neen, dat is in Londen geweest. Het bespreken van dit schrijven heeft geleid tot de afspraak, dat de heer *Cerbrandy* de inmiddels generaal geworden kolonel *Kruls* op het matje zou roepen. En dat is een matje in het Brown's Hotel geworden.

35511. De Voorzitter: Het is de vraag zelfs of dat niet een matje is geworden nog dicht bij huis, want generaal *Kruls* heeft hier verklaard, dat deze zaak uiteindelijk pas na de bevrijding is afgedaan. Het was toen blijkbaar, zoals generaal *Kruls* het hier uitdrukte, een nog openstaande post.

A. Dat kan niet, Mijnheer de Voorzitter, of de heer *Gerbrandy* moet ons bij de neus gehad hebben. Ik ben niet bij het matje, noch bij het katje geweest, Mijnheer de Voorzitter. Maar dit weet ik dan toch met volstrekte zekerheid, dat afgesproken is, dat generaal *Kruls* deswege op het matje zou komen en dat de heer *Gerbrandy* naderhand, ook nog in Londen, de Ministers-kwartiermakers heeft meegegeeld, dat generaal *Kruls* op het matje was geweest (voltooid verleden tijd) en dat hij hem de oren had gewassen. Dat weet ik zeker.

35512. Jonkvrouw **Wttewaall** van Stoetwegen: Heeft de heer *Kruls* zijn excuus gemaakt over die brief?

A. Ik weet het niet, want ik ben er niet bij geweest.

35513. Jonkvrouw **Wttewaall** van Stoetwegen: Heeft hij geen schriftelijk excuus aangeboden aan de Ministerraad en heeft hij die brief ook niet schriftelijk teruggenomen?

A. Neen. Of het zou gebeurd moeten zijn in een brief, die niet te mijner kennis is gebracht. Dat is haast niet denkbaar, want ik had er zo nauw mee te maken. Om wat dat betreft volledig te zijn, moet ik

even zeggen, dat de heer *Gerbrandy* de wens te kennen had gegeven, wat ook gebeurd is, dat ik in Nederland zou fungeren als voorzitter van dat college van ministers-kwartiermakers, en wel in die zin, dat ook, wanneer er meer dan de Ministers-kwartiermakers of ook de Minister-President zelf in Oisterwijk aanwezig zouden zijn, ik niettemin als voorzitter zou optreden, wat ook altijd gebeurd is, behoudens één uitzondering, waar ik straks op terugkom en die een vergadering betreft over de arrestatiepolitiek. Ik weet helemaal niets van een schriftelijke verontschuldiging van generaal *Kruls*. Ik weet alleen van de bijzondere ergernis van de leden van het college van de Ministers-kwartiermakers over die brief, die in uw bezit is, met name over enige passages daarin, handelende over sterke leiding en over onvoldoende vrijheid van handelen van het Militair Gezag, en ten slotte de mededeling, dat hij daar eigenlijk een soort portefeuillekwestie van maakte, wat wij voor een generaal — ik heb dat o.a. gezegd — beschouwden als, zacht uitgedrukt, mallotig. Een generaal, zo dachten wij, behoort tot hen, die een Regering hebben te gehoorzamen, maar niet portefeuillekwesties hebben te stellen, omdat de Regering zich op een bepaalde plaats zou willen gaan vestigen. Maar generaal *Kruls* heeft dat dan gedaan. Van een excuus weet ik niets.

35514. De **Voorzitter**: Het is daarom ook wel merkwaardig, omdat er daarna nog verschillende rapporten zijn verschenen.

A. Die nog veel verder gaan, Mijnheer de Voorzitter, naar mijn smaak.

De **Voorzitter**: De kwestie is, voor ons althans, niet helemaal helder geworden.

A. Ik hoop, dat ik u nog een kleine bijdrage tot opheldering kan geven. Dat houdt dan verband met mijn persoonlijk zeer goede bekendheid met de heer *Gerbrandy*, die in gezelschap van vijf Ministers, waar generaal *Kruls* niet bij is, zich bijzonder sterk kan maken om een generaal oren te wassen en die in gezelschap van de generaal, waar de Ministers niet bij zijn, bijzonder ongeschikt is om een generaal oren te wassen. Wat ik er van gehoord heb, is dan ook, dat het een erg vriendelijk gesprek is geweest, versierd met een glas port of sherry.

35515. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Heeft de Ministerraad er niet over gedacht om de heer *Kruls* in de volledige Ministerraad te ontbieden?

A. Neen, freule, daar heeft de Ministerraad niet over gedacht. Wij stonden toen op de drempel van ons overgaan naar bevrijd gebied en op dat ogenblik hebben wij niets anders gedaan dan gezegd: dat moet je hem maar eens inpeperen, want dat gaat te ver, en pas toen die rapporten in Oisterwijk verschenen, die naar mijn smaak nog veel verder gaan dan dit stuk, zijn er Ministers geweest, waaronder ik zelf, die generaal *Kruls* niet hebben willen ontbieden, maar hem hebben willen ontslaan. Mijn volstreekte overtuiging was toen, dat deze man voor zijn functie niet deugde en behoorde te worden uigestuurd.

35516. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Is het voorstel, dat u gedaan hebt, niet in de Ministerraad ter sprake gekomen, toen men die brief van 12 November kreeg?

A. Dit is in een later stadium, freule. De eerste rapporten van generaal *Kruls* waren wekrapporten en moeten gedateerd zijn geweest van 1 tot 15 December. Daarover is, of nog eind December of begin Januari, in de Ministerraad zeer uitvoerig gesproken, niet alleen over die rapporten, maar over de gehele situatie, zoals die toen lag, van Militair Gezag en Regering. Om dat gesprek te vergemakkelijken, heb ik in die dagen aan alle ambtgenoten een nota gestuurd, waarin ik, afgezien van tal van andere punten, het ontslag van generaal *Kruls* verlangde, omdat ik meende, dat hij niet meer gehandhaafd kon worden.

35517. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: In mijn herinnering lag het even anders. Uit hetgeen één van de Ministers hier gezegd heeft, had ik begrepen, dat de heer *Gerbrandy* deze brief ontvangen had, hem voorgelezen had in de Ministerraad, waarbij zelfs het woord insubordinatie zou zijn gebruikt, en dat men toen al dadelijk over ontslag gesproken heeft.

A. Ik wil helemaal niet zeggen, dat mijn herinnering op dit punt feilloos is, maar ik kan mij niet beter herinneren dan dat deze brief niet in de voltallige Ministerraad is besproken. Het was nl. zo in die

dagen, dat de Ministers-kwartiermakers iedere morgen bij elkaar kwamen. De Ministerraad vergaderde eens per week. Het staat mij als volstrekt zeker bij, dat deze brief in dat college van vijf, van die kwartiermakers, is besproken en nergens anders en dat dit college toen heeft besloten, dat de generaal deswege ernstig behoorde te worden onderhouden, omdat hij hier ver over de schreef gegaan was, en dat dat is gebeurd, echter niet met de duidelijkheid en rechtheid, waarmee anderen en ik dat graag hadden zien geschieden. Meer kan ik mij er niet van herinneren. Op 24 November zijn wij dus overgegaan en toen bleek al weldra, dat wij ons niet hadden vergist in de onderstelling, dat het Militair Gezag, waarvan ik aanvankelijk zo vast had gehoopt, dat het geleid werd door een man, die de behoefte kende om zich overbodig te maken, inderdaad bezig was zich te mengen in allerlei aangelegenheden, waarmee het, naar mijn overtuiging, helemaal niets te maken had.

Op mijn eigen terrein heb ik op dat punt één allerzonderlingste ervaring opgedaan, doordat ik mij ben gaan bemoeien met het weer op gang krijgen van een aantal met de reclassering samenhangende instellingen, de tuchtscholen en andere verzorgingsinstituten voor jeugdigen, hetzij delinquenten, hetzij aan de Regeringsvoogdij toevertrouwd, waar volkomen chaotische toestanden heersten. De meesten van de jongens van die tuchtscholen waren naar huis gestuurd, omdat de Duitsers die tuchtscholen in beslag hadden genomen. Die tuchtscholen waren middelerwijl bijna allemaal weer aan Canadezen overgegaan. Ik heb toen een aantal personen, die in Brabant de zaken op dat terrein zeer goed kenden — ik kan mij op het ogenblik niet de naam herinneren van een oudere ambtenaar, directeur van een Rijksopvoedingsgesticht, die op dat terrein een grote naam had in Brabant —, bij elkaar geroepen met de bedoeling te trachten daar enige orde in te scheppen, toen mij plotseling bleek, dat het Militair Gezag al een afdeling daarvoor had ingericht. Ook alweer onder leiding van een of andere majoor, die, zoals plotseling bleek, bezig bleek te zijn een spiegel-apparaat op te zetten van wat ik zelf zou gaan opzetten of reeds opgezet had. Ik heb daarover met enige mensen van het Militair Gezag gesproken en gezegd: dit is allemaal in strijd met de opzet. De opzet is, dat overal daar, waar het Militair Gezag niet dringend noodzakelijk is, het achterwege behoort te blijven. Nu komt men hier in een wat stekelige materie, in zoverre men het Legal Agreement, dat gesloten is tussen de Nederlandse Regering en de S.H.A.E.F., kennende, begrijpt, dat dat agreement net niet voorziet in de situatie, waarin wij toen verkeerden. Dat agreement voorziet nl. in een paar fasen, waarvan de eerste de „operational phase" heette, in elk geval de fase, waarin er nog gevochten werd, en dan volgt de fase, waarin de feitelijke gevechtshandelingen er niet meer waren, die had men, meen ik, nog weer in tweeën onderverdeeld. Wij zaten hier echter voor de zonderlinge figuratie, dat een leger, dat gevechtsklaar moest blijven staan, voortdurend in Brabant was. Wij van onze kant hebben altijd betoogd, en ik geloof, met zeer goede gronden, dat men bij twijfel het Legal Agreement altijd behoorde uit te leggen naar de civiele kant en niet naar de militaire. Generaal *Kruls* daarentegen heeft het Legal Agreement, wanneer er twijfel over bestond, altijd uitgelegd naar de militaire kant en heeft dus altijd geprobeerd ons duidelijk te maken, dat wij daar in Brabant tot eind April 1945 in „the operational phase" zijn blijven zitten, dat dus het civiele gezag in feite daar geen zeggenschap mocht hebben. Ook dat heb ik altijd bestreden, o.a. in mijn nota. Er wordt in dat Legal Agreement wel gesproken van de bevoegdheid van de Supreme Commander om zich alle bevoegdheden aan te nemen, die hij nodig oordeelt, maar ik ben er van overtuigd, dat, waar hij dat niet doet, die bevoegdheden konden worden gehanteerd door het civiele gezag. Het is niet zo, dat dan het Nederlandse Militair Gezag het recht zou hebben datgene te doen, wat de Supreme Commander zelf niet nodig oordeelt. Als hij meende: ik behoef mij niet te bemoeien met — ik zeg nu maar wat — reclassering, dan was er voor het Militair Gezag zeker geen reden om zich met reclassering te bemoeien. Ik heb altijd op het standpunt gestaan en daarover een keer een bijzonder hartige discussie met generaal *Kruls* gehad, dat dit hele Legal Agreement aan het Militair Gezag niet de positie gaf van een apparaat, steunende op een serie eigen, ik zou bijna zeggen, autochthone bevoegdheden. Ik meen, dat de taak van het Militair Gezag altijd was die van een verlengarm, enerzijds van de S.H.A.E.F., anderzijds van de Nederlandse Regering. Die beide konden dat gezag gebruiken om in bevrijd gebied, of in reeds bevrijd, nog in een fase van half operationele militaire toestand verkerd gebied, iets te bewerkstelligen. De heer *Eisenhower* en ook de Nederlandse Regering hadden daar het recht toe. Maar het was niet zo — ik wens dat met nadruk te ontkennen —, dat het Militair Gezag aan het Legal Agreement een eigen gezag kon ontnemen, dat het zou kunnen verdedigen, hetzij tegenover S.H.A.E.F., hetzij tegenover de Regering, hetzij tegenover beide. Dat lijkt mij altijd de oorzaak te zijn geweest

van een uitgroei van het Militair Gezag, nl. doordat dat gezag zich wèl een serie bevoegdheden heeft aangemeten, daarmee ook heenlopende over zekere, toch duidelijke, bepalingen in de bijzondere staat van beleg, waarin staat, dat de Regering zal uitmaken of en in hoeverre het Militair Gezag de bevoegdheden, daaraan verstrekt bij het B.B.S.B., zal uitoefenen. Ik meen, dat het artikel 3 van het B.B.S.B. is. Wij hebben zonder twijfel één kapitale fout gemaakt als Kabinet en die fout is, dat wij eenvoudig niet de flinkheid hebben gehad om die generaal met zijn staf te beduiden hoe wij het nu wensten en hoe het dus zou gebeuren. Dat is de grote fout en die fout wijt ik, ik kan het niet beteren, in het bijzonder aan de heer *Gerbrandy*, die altijd te veel kool en geit heeft willen sparen in deze zaken. Wanneer u de nota leest, die ik, ineen ik, aan u heb overgelegd, waarmee ik geprobeerd heb deze zaken zo duidelijk mogeelijk te stellen, dan geloof ik, dat daaruit voortvloeit, dat men bij toepassing van die nota tot een redelijke verhouding zou zijn gekomen. Daarin heb ik o.a. bepleit, dat men als Minister een aantal ambtenaren zou kunnen militariseren, zonder dat ze onder Militair Gezag vielen, wat een enorm praktisch punt was. U zult zich dat persoonlijk ook wel herinneren, Mijnheer de Voorzitter, dat men zich in bevrijd gebied bijzonder moeilijk kon bewegen, als men geen toegang had tot militaire messes en niet in battle-dress liep. Men was dus van civiele zijde geneigd ambtenaren maar onder het Militair Gezag te schuiven, want als men in een gewoon pakje liep en men moest van het eten in hotels bestaan, was dat uitermate bezwaarlijk. Ik heb toen bepleit — dat is tot mijn spijt niet gebeurd — een regeling te maken, op grond waarvan iedere Minister een aantal ambtenaren in battle-dress kon steken en ze volledig onder eigen contrôle zou kunnen houden, waardoor men van die gevaarlijke toestand zou zijn afgekomen, dat iedereen, die in bevrijd gebied wat kon, onmiddellijk door het Militair Gezag met de rang van minstens kapitein werd ingeschakeld, om vervolgens verloren te zijn voor het civiele apparaat, dat dan ook eenvoudig gedeeltelijk is geparalyseerd als gevolg van het maar wegtrekken uit dat apparaat van voortreffelijke krachten, die men in het civiele leven zo bijzonder moeilijk missen kon.

35518. De **Voorzitter**: Nu zijn de Ministers-kwartiermakers naar Oisterwijk gegaan. Zij hadden daar helemaal geen apparaat tot hun beschikking. Vandaar ook, dat men pogingen zag, zoals die van de Minister van Binnenlandse Zaken om de Provinciale Griffie in Den Bosch te gaan gebruiken als springplank voor een apparaat en die van de Minister van Sociale Zaken, die getracht heeft in Eindhoven een bureau te stichten. De Ministers hadden echter toch ook in Brussel, in de Cité Universitaire, kunnen gaan zitten en daar de met hun Departementen corresponderende secties van het Militair Gezag kunnen dirigeren. Dan had men ongeveer de figuur gekregen, waar u het zoëven over hebt gehad. Dan had men een aantal in uniform gestoken heren onder zich gehad, die, althans tegenover de geallieerden, de status hadden, die ze nodig hadden, en bovendien ook de bewegingsvrijheid.

A. Ik ben zeer blij, dat dat niet gebeurd is, Mijnheer de Voorzitter. Dat gedoe in Brussel vond ik van meet af aan alleen maar verwerpelijk.

35519. Jonkvrouw **Wtewaall van Stoetwegen**: Bent u er ook geweest?

A. Ja, freule, ik ben er geweest. Ik vond het verwerpelijk, met name hierom. Ieder inens wist op dat ogenblik, dat leven in bevrijd Nederland in menig opzicht moeilijk was en dat de bevolking daar nog met een lange, lange serie van de ernstigste moeilijkheden had te kampen. Ik heb van meet af aan bepleit, dat het Militair Gezag die moeilijkheden voor 100 pct. zou gaan delen, door zich in bevrijd gebied te gaan vestigen. Ik heb het als volstrekt verkeerd beschouwd, dat dat Militair Gezag zich in Brussel vestigde, waar het bestaan uitermate draaglijk was, mij dunkt zelfs zo draaglijk, dat menig lid van dat Militair Gezag ook wel eens in Brussel aanwezig bleef, wanneer zijn aanwezigheid in het bevrijde zuiden van nut had kunnen zijn. Ik heb van het begin af aan gezegd: wij gaan naar Nederland, wat mij betreft, en dan moet die staf Militair Gezag zo snel mogelijk van België naar Nederland komen. Dan had ik verder het spel graag willen spelen zoals u, Mijnheer de Voorzitter, daareven suggereerde. Ik had dat echter alleen in bevrijd Nederland willen spelen en nimmer van Brussel uit. Dat zou bovendien ook nog op praktische bezwaren gestuit zijn, want ik wil u de verzekering geven, dat wij hemel en aarde hebben moeten bewegen om een auto of tien te organiseren, die ter beschikking zouden staan van die vijf Ministers, terwijl het Militair Gezag met een werkelijk fabuleus gemak overal auto's opspoorde, ze

vervolgens maar vorderde, maar dat nooit wilde doen, wanneer bet de belangen van civiele personen, als bijv. de Ministers, gold. Dan kon liet niet. Het is mij overkomen, dat, toen ik gedurende een week naar Londen was, bij mijn terugkeer bleek, dat de auto, waar ik over beschikte — ik had geen chauffeur, ik reed altijd zelf — en waarvan ik gezegd had: laat staan tot ik terugkom, middelerwijl door het Militair Gezag eenvoudig onder mij was weggevorderd. Die was ik kwijt. Ik heb nog allerlei narigheid gehad om die automobielen weer terug te krijgen en hem ten slotte in defecte staat terugontvangen.

35520. De **Voorzitter**: Eén van de Ministers heeft gezegd, dat, toen de Ministers-kwartiermakers in Oisterwijk waren, er een officier van het Militair Gezag is gekomen, die gezegd heeft, dat hij voortaan de vergaderingen van de Ministers kwam bijwonen. Is u daar iets van bekend?

A. Dat is juist, Mijnheer de Voorzitter. Dat is geweest de majoor *Harthoorn*, verbonden aan het Unilever-concern in Londen. Hij heeft dat met bijzondere correctheid, beleefdheid en vriendelijkheid behandeld. Wanneer u goedvindt, dat ik maar een ogenblik van de vorm afzie en het wezen bespreek, dan is het dus zo, dat die majoor daar kwam met de mededeling — hij heeft dat met mij behandeld, want ik was voorzitter van die vergaderingen — dat hij door generaal *Kruls* was aangewezen om onze besprekingen bij te wonen. Ik ben altijd bijzonder toegankelijk voor humor en ik heb dus gelachen. Ik heb gezegd: dat vind ik werkelijk een aardig grapje, maar u begrijpt zeker wel, dat daar niets van komt. Dat vond hij onbegrijpelijk. Ik heb lang moeten praten om hem duidelijk te maken, dat dat niet ging. Ik heb hem ook gezegd, dat, wanneer wij iets hadden, dat voor hem van belang was, hij dat van ons zou vernemen. Sindsdien woonde hij in dat hotel en liep daar zo maar wat rond. Het was een aangename man, Mijnheer de Voorzitter, ik heb wel eens met hem gebiljart. Hij was dus door generaal *Kruls* aangewezen om de vergaderingen van de Ministers-kwartiermakers bij te wonen. Dit is één van de talloze kleine tekenen van de volstreekte miskenning van de reële verhoudingen aan de zijde van het Militair Gezag. Ik vind dat eenvoudig iets verbluffends. Trouwens, dat werd dan onmiddellijk ook weer aangevuld door de beide rapporten, waarvan ik mij althans het bestaan nog herinner, die opgemaakt zijn naar aanleiding van de eerste besprekingen, die wij met het Militair Gezag wilden hebben. U ziet daaruit, Mijnheer de Voorzitter, dat wij wel degelijk de kant uit wilden, welke u straks suggereerde. Wij hebben nl. van meet af aan gezegd, direct toen wij in bevrijd gebied waren: en nu komt generaal *Kruls* met alle sectiehoofden, waar wij als Ministers wat mee te maken hebben, hier eens in de week in Oisterwijk. Dan worden de zaken besproken en de directieven uitgegeven, volgens welke het zal marcheren. Dat wilde generaal *Kruls* helemaal niet, natuurlijk. Hij wilde van Brussel uit langs ons en liefst over ons heen doen wat hem geschikt voorkwam.

35521. De **Voorzitter**: Dan blijft het toch altijd raadselachtig in deze periode, dat, terwijl een aantal Ministers door de ervaringen, die zij opgedaan hadden, er over dacht zoals u er over dacht, desniettemin de Ministerraad als geheel niet tot de nodige besluitvaardigheid is kunnen komen. Dat is toch een uitermate bedenkelijke situatie geweest, want, ik heb dat nu bij verschillende verhoren al gezegd, het wil mij voorkomen, dat in het najaar van 1944 en begin 1945 de gezagsverhoudingen op het hoogste niveau in een allerbedenkelijkste mate zwevende waren. Wij hebben al gesproken over de verhouding Regering tot chef Militair Gezag. Maar als men ziet hoe het in de Regering zelf was, waar een ontstellend gebrek aan homogeniteit en een even groot gebrek aan besluitvaardigheid bestond, en men zich dan realiseert, dat men bezig was het land te bevrijden, dat nl. in een gedeelte van het land de strijd gevoerd werd en in een ander gedeelte van het land de strijd nog gevoerd moest worden, dan was de situatie werkelijk ontstellend, want uit die toestand had van alles voort kunnen vloeien, zelfs de meest revolutionaire situaties. Dan komt daarbij steeds de vraag naar voren: hoe is dat nu mogelijk? Als men de Ministers individueel hoort, zeggen ze bijna allemaal: bet ging niet, er waren alle mogelijke fricties, de Ministerraad kon echter niet tot een besluit komen. Zo is toch eigenlijk het beeld van de situatie?

A. Toch geloof ik niet, dat dat zo onverklaarbaar is. Dat hangt namelijk samen, als ik het goed begrijp, met het feit, dat, van de tijd af, dat het college van Ministers-kwartiermakers naar Nederland was overgestoken, het hele Kabinet als zodanig zó stond te wankelen, waardoor het reeds uit dien hoofde, niet alleen in deze zaak, maar in elke zaak, tot geen besluiten kwam. Ik geloof, dat het in mijn nota van 3 Januari, die ik hier voor mij heb en die toch vijf weken, nadat

ik voor het eerst een voet in bevrijd gebied zette, gestencild is, toch zeldzaam duidelijk staat. Daarin ben ik begonnen met te zeggen:

„De volgende uitgangspunten lijken mij voor geen betwisting vatbaar:

- 1) het M. G. beantwoordt niet aan zijn opzet, welke is te zijn
 - a) instrument van de Regeering bij haar behandeling van de staatszaken in bevrijd gebied;
 - b) verbinding en ook instrument van S.H.A.E.F. en de bevrijde bevolking.
- 2) het eigen recht van de Regeering is door het legal agreement niet vervallen. De „full extent” van de „authority” van den supreme commander schept aan diens zijde een door de militaire noodzakelijkheden beperkt recht tot ingrijpen. Voor zooveel hij dit recht niet gebruikt blijft de handelingsbevoegdheid der Regeering onverkort. Het M.G. bezit geen enkele onafgeleide handelingsbevoegdheid.
- 3) in bevrijd gebied is een dringende behoefte aan opheldering van de gezagsverhoudingen op te merken.
Voorts is daar sprake van een toenemend verlangen naar wederoptreden van het civiele gezag.
- 4) Dit wederoptreden wordt practisch belemmerd door
 - 1e. verplaatsingsmoeilijkheden;
 - 2e. voedselmoeilijkheden;
 - 3e. financieele moeilijkheden, welke voor gemilitariseerden niet bestaan.
- 5) de generaal Kruls heeft
 - 1e. per brief van eind November getoond de positie van het M.G. geenszins zuiver te zien;
 - 2e. na daarop te zijn gewezen beterschap beloofd, doch in twee rapporten van 1 en 8 December zich in bepaald beleedigenden zin over de Regeering uitgelaten;
 - 3e. niet verhoed zoo niet in de hand gewerkt dat in zijn omgeving een anti-regeeringsstemming is ontstaan, die op velerlei wijze naar buiten treedt en gezagsondermijnend werkt.
- 6) door de ziekte van onzen ambtgenoot van den Broek, de onopgeloste kwestie koloniën en enkele dreigende ontslag-aanvragen is de positie van het Kabinet uitgehold;
- 7) het is van alles-overwegend belang dat de Regeering in bevrijd en tegenover bezet gebied zoveel mogelijk gezag hebbe.”

Dat waren de 7 uitgangspunten, waarop ik vijf weken, nadat ik in het zuiden was gekomen, ben gaan staan om een nota te maken, waarin ik dan o.m. heb gevraagd: Doe die generaal *Kruls* nu weg. Dat was één van de dingen. Deze nota is besproten, Mijnheer de Voorzitter. Vraagt u alleen niet hoe die is besproken. Dat is in Januari gebeurd in een zelfde Ministerraad, waarin tevens aan de orde was: het hele Kabinet is eigenlijk al uit elkaar gevallen. Toen had de zaak-Burger al gespeeld, toen was er al een afzonderlijke aanvraag-Albarda— van *den* Tempel ingediend en daarnaast ook de collectieve ontslagaanvraag van het Kabinet. Toen kregen wij ook bezoek van een heleboel mensen, waarvan ik mij er slechts enkelen herinner, die door een consul uit Schotland, de heer van de Rijdt — een grote vriend van de heer Gerbrandy —, naar Londen waren gebracht. De heer *vair* de *Rijdt* ging naar Nederland en zocht daar misschien ministeriabele, althans belangrijke figuren bijeen, laadde ze in een vliegtuig en bracht ze naar Londen.

35522. De **Voorzitter**: U bedoelt die 17 personen?

A. Ja. Hij is enige malen naar het zuiden geweest om met die heren te praten. Dat onttrekt zich verder aan mijn beoordeling, Mijnheer de Voorzitter, maar wij hadden sterk het gevoel, dat daar allerlei mensen kwamen, die zo min of meer werden afgetast op hun geschiktheid voor een Ministersportefeuille, en dat, terwijl wij daar allemaal nog Minister zaten te spelen. Wij hebben daar, wat mij betreft de maanden Januari en Februari, in de meest onmogelijke en hinderlijke situatie verkeerd. Men had geen Kabinet, dat flink was en bereid een beslissing te nemen. De heer Gerbrandy ontweek elke beslissing. Hij wist ook niet wat er met het Ministerpraesidium zou gebeuren. In die zelfde tijd speelt — ik wil daar graag straks nog even op terugkomen — het verschijnen in Londen van de tegenwoordige Commissaris van de Koningin in Brabant, de heer *de Quay*, die genoemd werd als toekomstig Minister-President. Ik ben

daar toen onmiddellijk bovenop gesprongen met een brief, die u wellicht helemaal niet waardeert, omdat hij zo veel hout zaagt over de heer de *Quay*, als lid van het Driemanschap der Nederlandse Unie.

Ik zal u die brief graag voorleggen en voorlezen. Men wist eenvoudig niet meer waar men aan toe was. Wanneer men wat wilde bereiken, b.v. als de dijken van Walcheren worden doorgestoken, en men vraagt, gelijk ik deed, terugroeping van een generaal, die in Parijs zat en er helemaal niets van bleek te weten en die ons dus ook niet heeft gewaarschuwd, komt men tot geen beslissing en op een bepaald ogenblik besluit men dan, dat hij maar moet blijven zitten, omdat hij „zulk een decoratieve figuur” is. Ik stel het op prijs — ik loop nu even op enkele dingen vooruit — om u dat alles heel nauwkeurig uit de doeken te doen, want ik vind dat zelf zo belangrijk. Ik heb zelf in die nare positie gezeten. Ik ben niet iemand, die niet graag precies weet tot hoever hij wat kan doen en waar hij moet ophouden zich bevoegd te oordelen. Ik heb dat altijd graag willen weten; ik meende ook, dat ik het wist, maar ik heb in het zuiden gemerkt, dat ik het niet wist, omdat ik daar voortdurend werd gecrosst door alle mogelijke figuren, die meenden, dat zij het recht hadden, dat ik mij zelf toekende. Ik ben daarom op deze nota gaan staan en ik heb gezegd: dit is naai mijn smaak het zevental punten, waarop wij deze situatie moeten opklaren. Dit kan zo niet langer. Die nota was van 3 Januari en kwam, geloof ik, 20 Januari aan bod. U weet, zo goed als ik het weet, wat in die tijd al de situatie van het hele Kabinet was. Het hing uit elkaar, het was geen Kabinet meer. Het waren losse Ministers, die elkanders competenties aan het betwisten waren, waarvan een gedeelte weggegaan was, mijn vriend en ambtgenoot van den Broek lag buitengewoon zwaar ziek in Tilburg: hij heeft een ernstige hartaanval gekregen, toen wij in Oisterwijk waren. Hij is toen in Tilburg behandeld en was er bijzonder slecht aan toe. Vlak vóór het Ardennen-offensief hebben wij hem nog met een laatste vliegtuig naar Londen laten overbrengen. Hij had twee portefeuilles, waarvan hij er maximaal maar één kon houden, wij meenden zelfs geen één. Anderen en ik meenden, dat de situatie, waarin de heer van Mook tegelijkertijd luitenant-gouverneur-generaal en Minister van Koloniën was, gern dag langer kon worden bestendigd. Met Burger was het misgelopen vanwege de radio-redevoering. Vraagt u zich dan af, wat onder die omstandigheden het Kabinet als geheel nog waard was. Niets nieer! Men kon niets meer gedaan krijgen en men ging altijd de Ministerraad uit met het onbevredigde gevoel, dat men op geen enkele wijze voor zich zelf duidelijk voor ogen had: nu gaat het zo of zo.

35523. De **Voorzitter**: Is het nu niet het beste, dat wij eerst bespreken de belangrijke dingen, die in het zuiden gebeurd zijn?

A. Uitstekend. Dan zou ik, als u het goedvindt, het eerst willen bespreken — wat mij uiteraard bijzonder ter harte is gegaan — die geschiedenis van de arrestatie van landgenoten in het zuiden. Dat is een zaak, waarvan ik tot op de huidige dag nog verdriet heb. Die affaire is begonnen, toen ik mij nog in Londen bevond. Ik heb toen van generaal Kruls een mondeling verslag gekregen, waaraan ik refereer in de brief, waarvan ik u straks een stuk heb voorgelezen. Generaal Kruls is toen in een vergadering van de Ministers-kwartiermakers geweest, waar hij vertelde, dat het met die oppakkerij in het zuiden niet goed ging. De Binnenlandse Strijdkrachten paktten daar mensen op en dat ging maar zo'n beetje in het wilde. Meer in het bijzonder vertelde hij mij, dat hem gebleken was, dat in een sigarenfabriekje in Reusel in het zuiden van Brabant dichtbij de Belgische grens, waar hij na een moeilijke autotocht een bezoek had gebracht, rond 1300 mensen gearresteerd waren, waarvan naar zijn ruwe taxatie 40 % zonder enige grond. Hij deelde mij daarbij als bijzonderheden mee, dat hij daar, naast allerlei om redenen van hun lidmaatschap van de N.S.B. gearresteerde mensen, o.a. had aangetroffen het lid van de Hoge Raad *Helb* en ook enige baby's in een paar margarine-kistjes, die men gemakshalve had meegenomen, omdat de ouders geen kans zagen die kindertjes te verzorgen. Die had men derhalve ook maar in Reusel in dat fabriekje opgeslagen, gelijk met de arrestanten. Bij die gelegenheid ben ik zo bijzonder kwaad geworden, dat ik — en dat is de enige keer geweest — een klap op de Ministers-tafel heb gegeven en heb gezegd: „dit is schandelijk en nu wil en zal ik naar bevrijd gebied, want ik neem dit geen dag voor mijn rekening.

35524. De **Voorzitter**: Die mededeling werd u dus gedaan, toen de Ministers-kwartiermakers nog in Londen waren?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. En ik was daar de machteloze man, die alleen maar één ding verwachtte en begeerde, dat hij nl.

door een Staten-Generaal ter verantwoording zou worden geroepen voor hetgeen er gebeurde op dat terrein. Ik had mij daar graag verantwoordelijk voor gehouden, maar ik kon mij daar niet verantwoordelijk voor houden, wanneer daar de Binnenlandse Strijdkrachten en het Militair Gezag op dat arrestatieterrein aan het grasduinen slaan, terwijl mij dan achteraf zo eens even wordt gezegd: Nu ja, er zitten daar een stuk of 600 ten onrechte, enige baby's erbij. Toen ben ik nijdig geworden en ik heb toen — ik had het al zo vaak gedaan — nogmaals geëist, dat ik nu toch eindelijk naar bevrijd gebied zou kunnen gaan om daar mijn verantwoordelijkheid te dragen en aan die onzin wat te doen. Dat lukte niet; wel kreeg ik in die tijd een verzoek van de majoor *Faure* van het Militair Gezag. Hij kwam bij me in en deelde mij mee, dat hij kwam om mij, namens de Prins, te vragen of ik bereid was om aan de Binnenlandse Strijdkrachten — de stoottroepen, zoals men dat huiselijk en niet helemaal juist noemde — een algemene arrestatiebevoegdheid te geven. Dat was op een ogenblik, waarop men althans zo ver het hoofd had laten verkoelen, dat men was gaan begrijpen, dat, wat nien had gedaan, op geen enkele wettelijke basis steunde. Het is duidelijk, dat stoottroepen iemand kunnen arresteren, die hen bij een operatie voor de voeten loopt. Dat is een natuurlijk recht van een soldaat. Maar het is ook duidelijk, dat Binnenlandse Strijdkrachten niet maar het orgaan kunnen zijn, dat overal in Brabant, Limburg en Zeeland aan het arresteren slaat. Dat is een volkomen onwettige zaak. Ik wist op dat ogenblik niet of er enige algemene circulaire over die zaak van de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten bestond. Later is mij gebleken, dat er, naar ik meen van ongeveer 20 November, een door de heer *van Houten*, te voren Bureau Inlichtingen, toen sous-chef van de staf van de Prins, getekende circulaire was, waarbij die algemene arrestatiebevoegdheid leukweg aan die Binnenlandse Strijdkrachten werd verleend, alsof de heer *van Houten* dan wel de Prins zelf enige bevoegdheid had zulks te doen. Natuurlijk niet! Ik heb, toen mij dat gevraagd was, geweigerd. Ik heb de majoor *Faure* gezegd, dat ik geen enkele medewerking zou verlenen om die zaak in die banen te leiden. Tegelijkertijd heb ik 13 October 1944 een briefje aan de Prins geschreven, waarbij ik de Prins mededeelde:

„Via majoor *Faure* van het Militair Gezag bereikt mij de mededeeling, dat u verzocht hebt om een Koninklijk besluit, waarbij aan de stoottroepen bevoegdheid zou worden gegeven om over te gaan tot arrestatie van N.S.B.-ers en dergelijk gespuis. De zaak gaat mij principieel minder aan dan den Minister van Oorlog, maar ik geloof toch goed te doen door u te laten weten, welke ernstige bezwaren ik aanvankelijk tegen zulk een regeling zie. Heb ik het verkeerd dan hoor ik dat graag en herzie mijn mening.

1. de stoottroepen staan recht onder uw bevelen. Zoo zij arrestaties van allerlei lieden kunnen gaan verrichten, komen al die arrestaties, ook als zij ongegrond zijn, op uw verantwoordelijkheid, hetgeen ik bedenkelijk acht met het oog op uw (ook toekomstige) positie in ons volk.

2. het is logisch, dat arrestaties van N.S.B.-ers, etc., geschieden door Militair Gezag plus normale politie plus hulp-politie (gevormd uit de verzetsbeweging). Het Militair Gezag ontleent zijn bevoegdheden aan de verantwoordelijke Regeering, die te zorgen heeft voor berechting en afdoening.

3. ik kan mij goed voorstellen, dat stoottroepen *bij het uitvoeren van een bepaalde opdracht* dwars gezeten kunnen worden door bepaalde in het operatie-gebied hinderlijke individuen. Die moeten zij dan oppakken. Tegen zulk een bevoegdheid — die immers natuurlijk is — zou naar mijn inzicht niemand bezwaar kunnen maken. Maar een afzonderlijk Koninklijk besluit lijkt mij daartoe onnoodig.

4. indien stoottroepen vaststellen, dat zich ergens nog ongearresteerde N.S.B.-ers, etc., bevinden, dienen zij mijns inziens, die lieden aan te geven bij de naastbijge politie of naastbijge commissaris Militair Gezag, die dan de betrokkenen arresteert.

5. naarmate de bevrijding van ons land de groote steden en dus een veel grootter oppervlak gaat omvatten zou de arrestatiebevoegdheid verleend aan de stoottroepen tot onoverzienlijke consequenties moeten leiden. Het is nl. onmogelijk om met zekerheid vast te stellen, dat vooral in de steden onder de stoottroepen zich geen elementen zullen mengen in wier handen een arrestatiebevoegdheid een gevaar zou vormen. Op deze gronden ontraad ik ernstig de door u beoogde regeling, maar ik zal het op prijs stellen afdoende contra-argumenten te kennen. Voorloopig meende ik u dit, op grond van onze afspraak te moeten laten weten."

Die afspraak was, Mijnheer de Voorzitter, dat ik — daarom kwam ik daar straks even op — vanwege mijn persoonlijk vriendschappelijke verhouding met de Prins eenvoudig over de hand, buiten alle andere officiële kanalen om, met hem correspondeerde. Ik heb hem dat dus duidelijk laten weten. Niettemin is na de datum van deze brief, bij een of andere circulaire, die ik ooit heb gezien, maar niet meer heb, een algemene arrestatiebevoegdheid toch maar aan die troepen toegekend.

35525. De **Voorzitter**: Was dat een circulaire, waarin op dezelfde manier als in de algemene lastgeving van het Militair Gezag een aantal categorieën vermeld stond?

A. Dat weet ik niet meer.

35526. De **Voorzitter**: Dat zou toch het minste zijn wat nodig was.

A. Het enige, dat mij er van bijstaat, is, dat ik het ding gelezen heb. Zij moet natuurlijk ergens te vinden zijn. Ik herinner mij nu, dat ik, haar gelezen hebbende, werkelijk een ogenblik sprakeloos ben geweest en toen heb gedacht: ja, wat moet dat nu? Dat wordt erg.

Het was nl. een slecht gesteld stuk, waaruit die stoottroepen werkelijk niet anders konden distilleren dan: ga je gang maar, je bent gedekt.

35527. De **Voorzitter**: De arrestatiebevoegdheid van het Militair Gezag was toch al in voorschriften in Londen vastgesteld?

A. Ja.

35528. De **Voorzitter**: Zij is alleen in de loop van de tijd nogal eens gewijzigd, niet waar?

A. Ja, die is bij herhaling gewijzigd.

35529. De **Voorzitter**: Bijvoorbeeld het tijdstip, waarop men het lidmaatschap van de N.S.B. moest hebben opgezegd om niet gearresteerd te kunnen worden, is, geloof, ik, wel eens wat later gesteld. Dergelijke bepalingen heeft men wel gewijzigd.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

35530. De **Voorzitter**: Verrichtten de geallieerden de arrestaties, die zij nodig oordeelden op grond van de oorlogvoering, zelf of was er in die categorieën van het Militair Gezag ook één opgenomen, op grond waarvan men eventueel op verzoek van de geallieerden dit soort lieden kon arresteren? Want dat kon althans een heel andere categorie zijn dan de landverraderlijke.

A. Bij mijn herinnering staat in de algemene regeling van de arrestatiebevoegdheid van het Militair Gezag geen bepaling omtrent die categorie. Ik meen, dat er geen bepaling bestaat, maar dat neemt natuurlijk niet weg, dat op grond van de verhouding tussen S.H.A.E.P. en het Militair Gezag uit hoofde van het Legal Agreement S.H.A.E.F. zonder de minste twijfel, ook zonder enige bevoegdheidsverklaring het Militair Gezag kan opdragen om die en die mensen te arresteren. Dat is natuurlijk een bevoegdheid, die recht aan S.H.A.E.F. toekomt.

Toen is men dus maar verder gegaan met dat arresteren vanwege de stoottroepen en de mededelingen, die ik daarover nog vóór mijn vertrek naar Zuid-Nederland kreeg, waren eenvoudig allerverschrikkelijkst, en wel om twee redenen. Aan de ene kant was het natuurlijk ook voor toekomstige belangen bijzonder belangrijk bij die arrestaties allerlei documentatiemateriaal te achterhalen, dat zich oncier de te arresteren personen bevond of kon bevinden. Arresteren is ook nog een vak. Het is maar niet een kwestie van iemand in zijn kraag pakken en hem meenemen. Men moet in staat zijn om een behoorlijk proces-verbaal op te maken, men moet een behoorlijke inventaris kunnen opmaken van zaken en stukken, die men onder de gearresteerde in beslag neemt, men behoort onmiddellijk een dossier aan te leggen om te zorgen, dat men voortdurend op dat geval kan terugvallen en ergens in een centrale administratie kan nagaan wat men van die man weet en welke documentaire stukken men te zijnen aanzien in zijn bezit heeft. Van dat alles kwam in het geheel niets terecht. Arresteren, zoals die jongens van de stoottroepen dat deden, ging als volgt. Men ging met z'n vieren of vijven in overalls en met een sten-gun naar een huis en zei: Is mijnheer thuis? Als mijnheer thuis was, zeiden ze: Mij moet mee, en dan namen ze hem mee. Ik heb, toen ik nog Minister van Justitie was, een bezoek

gebracht aan het kamp Vught en toen heb ik talrijke mensen gesproken, te wier aanzien nul stukken voorhanden waren. Ze hadden gerust kunnen zeggen, dat ze *Gerbrandy* heten, niemand kon een tegenbewijs leveren. Er was geen enkel stuk aanwezig, geen identiteitspapieren, geen documenten, geen proces-verbaal, er was niets.

Terwijl al die mensen maar vastzaten, in Reusel, in Vught, in kampen in Limburg en Zeeland, was de toestand volstrekt onoverzichtelijk geworden. Dat was één reden, waarom dat langzamerhand tot een onhoudbare zaak werd. De tweede reden was minstens even ernstig. Het is altijd de bedoeling geweest om de Binnenlandse Strijdkrachten uitsluitend te laten bestaan uit jonge mensen, die in het verzet, in één van de drie groepen, die te zamen die z.g. delta, driehoek, vormden, actief waren geweest. Het is nooit de bedoeling geweest om daar iedereen, die het nu wel eens aardig vond om met een overal aan met een sten-gun door het land te rossen, daartoe de gelegenheid te bieden, maar dat is de praktijk geworden. Er waren bij de Binnenlandse Strijdkrachten al weldra talloze figuren, die daar nooit bij hadden behoren te zijn en die zelfs geen enkel recht hadden daarbij te worden opgenomen, omdat ze niet alleen nooit enige rol in het verzet hadden gespeeld, maar dikwijls zelfs zich hadden gedragen op een wijze, die minstens dubieus moest heten. Als ik u één voorbeeld mag noemen, Mijnheer de Voorzitter. Ik was 24 uur in Oosterwijk, toen de burgemeester van die plaats, de heer *van der Wiel*, bij mij kwam (hij zou u de getallen met nog grotere scherpheid kunnen reproduceren dan ik het kan, ik mag bij het hoogste getal 5 mis zijn, maar dat is ook het maximum) en mij mededeelde: We hebben, ik meen, 168 leden van de Binnenlandse Strijdkrachten. Allemaal Oosterwijkse jongens. Hij voegde er aan toe: Ik kan u op acht van mijn tien vingens optellen de acht jongens, die recht hebben er bij te zijn, die namelijk wat hebben betekend in het verzet. De rest had er nooit bij moeten zijn en kunt u er niets aan doen om ze er uit te krijgen, want de aardappelen worden hier niet gerooid en de bieten worden hier ook niet gerooid, want bij de Binnenlandse Strijdkrachten krijgt men f 20 in de week en een warme kachel en Canadese blikjes en daarom zeggen al die jongelui: Dat gaat leuk, we doen niets meer. Ik ben in tal van wachtlokalen van de Binnenlandse Strijdkrachten geweest en daar kon u vinden valide, jonge Nederlanders, 8, 10, 12, 20 — in Moergestel heb ik er een keer 22 geteld —, die daar allemaal om een enorme tafel zaten met de benen er boven op. Ze lagen daar zo in die lokalen en als dan de Minister van Justitie binnenkwam, zeiden ze: Wat mot je? En dan zei ik: Ik ben de Minister van Justitie en ik wou wel eens even met jullie praten. En dan bleven ze allemaal met hun benen op de tafel zitten en dan zeiden ze: Zeg het maar.

Het waren aardige jongens, daar niet van. Het zijn jongens, die natuurlijk nooit hebben geweten wat tucht en orde is. Dat hebben ze trouwens in die vijf jaar van de Duitse bezetting ook niet behoorlijk kunnen leren. Ik wil ze dat verder ook niet kwalijk nemen. Ik stel alleen vast, dat het allemaal jonge mensen waren, die op dat ogenblik op hun knieën op een aardappelveld hadden moeten liggen en op de bietenvelden, want aardappelen en bieten had men nodig en die kregen we niet. Ik heb daar van X burgemeesters klachten over gehad en ik ben steeds maar weer teruggevallen op de staf van de Prins, op de gemeenschap van oud-illegale werkers en ik heb gezegd: Daar ligt jullie eerste verantwoordelijkheid. Hier moet gewerkt worden, hier moet niet gelanterfanterd worden onder het motto: Nu zijn wij hier het leger van de Prins. U weet zelf wel, Mijnheer de Voorzitter, dat men in die tijd in naam van de Prins alle mogelijke nonsens heeft bedreven. Alles werd maar op de Prins gegooid. Als er iemand stond, die een Minister niet door wilde laten bij een brug — die dingen gebeurden —, dan zei hij: Opdracht van de Prins, en dan kon je tegen die man gaan betogen wat je maar wilde, maar hij zei: Neen, de Prins wil het niet hebben. Dit was een dwaze en door de Prins natuurlijk niet bedoelde situatie en mede omdat er dus allerlei elementen waren, die ook in het verzet nimmer enige verantwoordelijkheid hadden gedragen en daardoor te minder geschikt waren om nu plotseling in die Binnenlandse Strijdkrachten te gaan optreden om mensen te arresteren, was die hele toestand met dat gearresteerd een hopeloze zaak. Mijn duurzame ergernis tot op de huidige dag is geweest ten eerste, dat het Militair Gezag met alle quasi-flinkheid van dat instituut niet de moed heeft gehad om aan mijn kant te gaan staan contra de illegaliteit, want daar móest men zich eenvoudig tegen de illegaliteit keren en dat is voor mij niet prettig, omdat ik zelf ook een beetje uit die gelederen kom. Ik heb het echter gedaan, omdat het moest. Ten tweede, dat die illegaliteit niet heeft kunnen of willen begrijpen, dat ik volkomen gelijk had en dat men daar bezig was om iets zeer gevaarlijks te doen. Het is mij niet gelukt, Mijnheer de Voorzitter, integendeel, ik heb mijn ontslag als Minister van Justitie aan niets anders te danken dan aan

die arrestatiepolitiek in het zuiden, weshalve men mij namelijk vanwege de illegaliteit het vertrouwen heeft opgezegd, en de heer *Beel*, die later in het Kabinet zat, heeft mij dan ook in een gesprek in Londen ruiterslijk gezegd, dat hij, *Beel*, tegen de heer *Gerbrandy* had gezegd, dat hij met iemand, die zo weinig begrip had voor de illegaliteit als ik, niet kon werken. Dat was de reden, waarom ik niet kon terugkeren. Hoe dat nu precies gegaan is, wil ik u tot het einde uit de doeken doen, want dat is een belangrijke zaak.

We waren nauwelijks in bevrijd gebied of de heer *Gerbrandy* ondernam met de heer *de Beus* een reis door het gehele bevrijde gebied. Hij vroeg mij of ik daaraan wilde deelnemen, wat ik echter geweigerd heb. Ik vond het noodzakelijk om eerst eens uitvoerige gesprekken te voeren met de heer *Speyart van Woerden*, de procureur-generaal, de enige, die op dat ogenblik beschikbaar was, met de Commissaris van de Koningin in Brabant (toentertijd waarnemend), de heer *Smits van Oyen*, en met een aantal leden van het hof en van de rechtbank in den Bosch. De heer *Gerbrandy* heeft met de heer *de Beus* een reis gemaakt door Limburg, Brabant en Zeeland. Ik weet niet of u het rapport hebt, dat hij daarover voor Hare Majesteit de Koningin heeft gemaakt. Dat rapport, dat u blijkbaar kent, is als het ware één grote jammerklacht over de situatie, juist ten aanzien van het optreden van de Binnenlandse Strijdkrachten en mede in verband met de roekeloze en willekeurige arrestatiepolitiek. Ik herinner mij, dat daarin onder meer een verhaal moet staan, dat O.D. Oranjedierven betekend, en dat daarin staaltjes worden bijgebracht, waaruit blijkt hoe erg die situatie was geworden. Ik heb zelf op dat punt ervaring. Een aanmerkelijke diefstal van autobanden, in Eindhoven door de Binnenlandse Strijdkrachten gepleegd, een aanmerkelijke diefstal van ongeveer 600 kg boter, door de Binnenlandse Strijdkrachten gepleegd. Daar begon, wat men later met een misselijk woord is gaan noemen, dat „organiseren“, waaronder men dan verstaat een blijkbaar fatsoenlijk geachte term voor stelen. De Binnenlandse Strijdkrachten gapten wat ze nodig hadden en dat was natuurlijk volkomen onbehoorlijk en het zij verre van mij, Mijnheer de Voorzitter, de indruk te willen vestigen alsof ik op dit punt de hele Binnenlandse Strijdkrachten over één kam wil scheren. Ik ken daar tal van mensen in, die dat minstens zo hard hebben veroordeeld en betreurd als ik dat deed en nog doe. Uiteraard is er geen denken aan, dat dit ooit de goedkeuring zou hebben gehad van enig lid van de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten, laat staan van de Prins, die het opperbevel had. Maar het was een feit, dat die Binnenlandse Strijdkrachten daar meer en meer uit de band sprongen en dat wij daar zaten voor een onmogelijke situatie. Toen heb ik, eind November, nog geen week nadat ik in bevrijd gebied was aangekomen, in Oosterwijk een vergadering bijeen doen komen, waar ongeveer alles was, wat op dat ogenblik met die zaak rechtstreeks het een of het ander had te maken. Ik herinner mij, dat daar bij waren de heer *Deelen*, de officier van Justitie in Breda, de heer *Quarles van Ufford*, Commissaris in Zeeland, de heer *Smits van Oyen*, de procureur-generaal *Speyart van Woerden*, kolonel *Doorman* van de staf van de Prins, de heer *Derksema* van het Militair Gezag, generaal *Kruls* van het Militair Gezag, vier of vijf leden van de Ministerraad, waaronder de heer *Gerbrandy*, en daar is dan — ik heb de presentielijst niet volledig meer in het hoofd — die hele arrestatiepolitiek besproken en daar zag men ook heel duidelijk die tragische controverse tussen aan de ene kant de heer *Speyart van Woerden*, die nu eenmaal niets anders kon zien dan zijn politie-apparaat, dat alles moest doen, en die daarbij van de illegaliteit niets wilde weten, anderzijds de illegaliteit met het Militair Gezag, die zeiden: wij willen alles doen, in de derde plaats ondergetekende, die zei: neen, die arrestatiebevoegdheden van de stoottroepen moeten er uit, we moeten zo snel mogelijk die politie zuiveren en een verlengstuk geven door de hulppolitie aan toe te voegen, die wij uit de betrouwbare elementen van de Binnenlandse Strijdkrachten halen. De rest moet naar huis, aardappelen rooien. Op die vergadering kwam men niet tot concrete overeenstemming omtrent een aantal richtlijnen. Dat was ook niet te verwachten. Het gezelschap was te groot voor redactiewerk en er zaten ook te veel stekeligheden in, die eerst nog eens dringend en diepgaand moesten worden uitgepraat. Ik heb toen verzocht aan de heren *Kruls*, *Deelen*, *Derksema* en *Speyart van Woerden* de volgende dag bij elkaar te willen gaan zitten en deze hele zaak nog eens te gaan bekijken en daarover een ontwerp van richtlijnen te maken. Dat is gebeurd. Te voren had ik zelf al een ontwerp-richtlijnen gemaakt, geheel in de richting, die ik u net aanduidde als te zijn mijn standpunt. Ik had het aan generaal *Kruls* gegeven, maar hij was bang om met de illegaliteit niet „on terms“ te blijven en had dat ontwerp van mij dus maar dadelijk in een vergadering van illegale mensen geworpen, die daarop natuurlijk alarm sloegen en zeiden: Daar heb je de Minister van Justitie weer, die ons van onze bevoegdheden wil afhellen. Dat waren geen bevoegd-

heden, maar daar hielden ze het dan voor. De generaal kwam dus bij mij terug en zei: die richtlijnen van u zijn onaanvaardbaar, dat gaat niet. Ik heb gezegd: Goed, laten we dan proberen of u vieren, de daareven genoemden, in staat zijn een ontwerp te maken, waarmee ik mij zou kunnen verenigen. Zij hebben daar een dag aan gewerkt, ik heb het ontwerp ontvangen, ik vond het ontwerp goed, ik heb het aanvaard en ik heb tegen generaal *Kruls* gezegd: Nu hebben we dus de heer *Deelen*, die een belangrijke man is in de illegaliteit, we hebben de generaal *Kruls*, Militair Gezag, we hebben de heer *Derksema*, afdeling politie Militair Gezag, en we hebben de heer *Speyart van Woerden*, de procureur-generaal. Als die vier het nu over deze zaak zijn eens geworden en ik heb het ook goedgekeurd, dan komt het verder wel in orde. Maar het kwam helemaal niet in orde, want generaal *Kruls* heeft opnieuw deze richtlijnen weer eens ostentatief met allerlei lieden besproken, waarbij o.a. hoorde een zekere mijnheer *Hoekstra*. Ik weet niet of de heer *Hoekstra* voor uw commissie is verschenen. Hij is ingenieur bij Philips en was in die dagen, u zult het zich wellicht persoonlijk herinneren, een groot man in de Binnenlandse Strijdkrachten, een man, van wie ik geloof, dat hij voor zeer veel ongeluk in die sfeer verantwoordelijk is. Hij heeft daar bijzonder slecht werk gedaan. Ik heb naar aanleiding van iets, dat ik ergens over deze dingen publiceerde, een overigens onbelangrijk onderdeel, van één van de toenmaals militaire commissarissen een buitengewoon interessante brief gekregen, waaruit heel duidelijk de rol van de heer *Hoekstra* blijkt. Hij is nl. aanwezig geweest bij een vergadering, waar hij over de arrestatiepolitiek het woord voerde, een vergadering, die overigens stond onder leiding van het Militair Gezag. Als u dat leest, dan herleeft voor u alle narigheid van die dagen en dan ziet u hoe triest het is, dat juist in die Binnenlandse Strijdkrachten alle begrip voor deze dingen ten enenmale zoek was.

35531. De **Voorzitter**: Was de heer *Hoekstra* verbonden aan de staf van de Prins?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Hij behoorde, geloof ik, bij de Eindhovense sectie van de staf van de Prins en daar had hij nogal een hoge rang. Hij was, ineen ik, chef van de afdeling politie. Op zich zelf was het ook zo volkomen zot, dat de Binnenlandse Strijdkrachten er een afdeling politie op na gingen houden. Dat zijn natuurlijk allemaal wonden en misgroeiingen geweest. Intussen begonnen de Amerikanen zich voor deze zaak te interesseren. De Amerikanen hadden al een onplezierige ervaring opgedaan in België, waar, na de bevrijding, gebleken was — ik heb daarover ook nog eens met twee Belgische Ministers in Brussel gesproken —, dat de mensen, die uit de lucht wapens hadden ontvangen, die wapens niet meer wensten af te geven en nu met die wapens als het ware een ietwat onberekenbaar blok in de Belgische gemeenschap vormden, met als gevolg, dat al heel gauw na de bevrijding in het Luikse een ernstige staking begon uit te breken, waarbij de Supreme Commander, die dat op dat ogenblik natuurlijk helemaal niet hebben kon, toen hij er tegen in wilde gaan, ontdekte, dat die stakers gewapend waren met wapens van ge-n mindere kwaliteit dan waarover hij zelf beschikte; die waren in de loop van de voorafgegane maanden nl. voor de Belgische verzetsbeweging naar beneden gegooid. De Amerikanen hebben mij daarover aangekaart en zeiden: Ja, hoe gaat het bij jullie? Wordt dat daar ook zo'n vreemde geschiedenis, dat zouden we toch wel erg naar vinden, want jullie zijn op het ogenblik eigenlijk het uitvalgebied, van waaruit wij straks het noorden moeten gaan bevrijden, en wij kunnen daar geen risico lopen. Ik heb ze gerustgesteld. Ik heb die zaak ook met de heer *Gerbrandy* besproken, omdat ik het toch wel ernstig vond, dat die Amerikanen daarover bij mij kwamen, en de heer *Gerbrandy* heeft toen — ik weet niet meer of het zijn of mijn idee is geweest, het doet echter niets ter zake — met mij afgesproken, dat ik voor de Amerikaanse pers een interview zou geven aan één van de verslaggevers van Anep-Aneta, de heer *Vaz Dias*; daarin zou ik dan uiteenzetten hoe die zaak moest worden gezien. Ik heb dat gedaan, dat interview heb ik, herinner ik mij nog, gecorrigeerd op een sneeuwdag, staande op het vliegveld in Eindhoven, op het moment, dat ik hoopte naar Londen te kunnen vertrekken, maar dat ging niet door. In dat interview heb ik enige dingen gezegd, die, geloof ik, op dit terrein van grote duidelijkheid waren; o.m. heb ik gezegd:

„Het is ontoelaatbaar, dal in het bevrijde gebied verwarring wordt gesticht door de overigens prijzenswaardige activiteit van sommige onder de vroegere illegale werkers" — u ziet, ik heb het al erg bescheiden uitgedrukt — „doordat zij bevoegdheden uitoefenen, waarvoor de wettelijke grondslag ontbreekt. In e-n Staat als de onze, die gegrondvest is op de volledige eerbied voor de rechten van zijn burgers kan er geen plaats zijn voor eenige illegale activiteit en voor verdeeld gezag. De Nederlandsche

Regeering beschouwt het als het meest wenschelijk, dat de vroegere illegale werkers in de gelegenheid zullen worden gesteld om advies uit te brengen ter zake van de zuivering der politie en in alle kwesties, waarbij de arrestatie van burgers is betrokken, die wegens hun optreden als verrader of collaborateur gedurende de bezetting, terecht moeten staan voor de bijzondere gerechtshoven en tribunalen, welke voor dit doel worden gesticht. Maar de Regeering is eveneens besloten, dat zoo spoedig mogelijk in deze gevallen een volkomen wettelijke procedure dient te worden gevolgd. daar volgens het standpunt der Regeering geen enkele groep van burgers, hoe verdienstelijk zij zich ook gemaakt mogen hebben, het recht heeft zich te mengen in de uitvoering van het wettelijk gezag of van zijn organen. Al was de activiteit van de ondergrondse beweging in het oppakken van verraders in de eerste dagen na de bevrijding begrijpelijk — daardoor is wellicht een bloedbad voorkomen —, er kunnen op den duur niet twee soorten van politie zijn, een legale en een illegale, aldus de Minister. en de illegale werkers kunnen, zoodra de politie zlf gezuiverd is, niet het recht opeischen zelfstandig te handelen en tot daden over te gaan, waarvoor zij geen bevoegdheid hebben verkregen. De Minister zette uiteen, dat in de laatste weken voor de bevrijding zich bij de illegale beweging talrijke personen hebben aangesloten, die tijdens de bezetting niets hebben gedaan om er aanspraak op te kunnen maken beschouwd te worden als actieve leden van de ondergrondse beweging en op wier houding tijdens de bezetting soms wel eens iets aan te merken is geweest."

Dat gaat zo nog een poosje door, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb dat allemaal heel duidelijk daarin gesteld, niet vermoedende, dat dat interview, dat uitdrukkelijk bestemd was voor de Amerikaanse pers, reeds twee dagen daarna zou verschijnen in het „Eindhovens Dagblad", wat ik hier voor mij heb.

35532. De **voorzitter**: Van welke datum?

A. Van 20 December 1944. Ik was toen ongeveer 3½ week in bevrijd gebied. De gemeenschap van oud-illegale werkers, die alleen maar reden zou hebben gehad om hier volledig achter te gaan staan, omdat ik hier opkwam voor (wat ik altijd erg belangrijk heb gevonden) het zuiver houden van de gelederen van het gewezen verzet, dat nu langzamerhand is verwaterd — er is tegenwoordig niemand meer, die er niet in heeft gezeten, zoals u zult weten, en de meeste mensen hebben er zelfs bijzonder in gezeten —, heeft precies het omgekeerde gedaan. Men is onmiddellijk bij mij gekomen met de mededeling, dat dit eenvoudig de spuigaten uitliep, en ik had het helemaal verkeerd gedaan en wat ik daar had gezegd, moest ik allemaal terugnemen. Ik had bijzonder weinig terug te nemen. De 23ste December heb ik de ongebruikelijke stap gedaan door een stuk te zenden aan het „Eindhovens Dagblad" en dat stuk is maar kort, ik moge u dat misschien even voorlezen:

„Mijnheer de Hoofdredacteur, mij rekenschap gevend van Uw schier hopeloos gebrek aan ruimte, is het niet dan met schroom, dat ik op Uw hoofdredactioneële gastvrijheid een beroep doe, ter rechtzetting van een door mij zelf veroorzaakte misvatting. In een persgesprek met Anep-Aneta heb ik opmerkingen, deels van critischen aard, over de illegale werkers en illegaliteit gemaakt, die bepaaldelijk bestemd waren voor ooren en oogen van een deel der Binnenlandsche Strijdkrachten. Teneinde van mijn kant klaarheid te bevorderen, moge ik dan in het volgende mijn opvatting ietwat aanslijpen.

De erkenning door generaal *Eisenhower* van de „Interior Forces" als militairen, en de benoeming van Prins *Bernhard* tot bevelhebber der Nederlandsche Strijdkrachten (een benoeming die méer omvat dan de „Interior Forces" alléén) heb ik van harte toegejuicht. Bij den Prins zat te recht de bedoeling voor, dat tot de „Binnenlandsche Strijdkrachten" alleen leden, althans actieve medewerkers, van drie met name genoemde verzetsgroepen toegelaten zouden worden, en het is meer dan jammer, dat die bedoeling niet is gerealiseerd. In plaats daarvan zijn na de bevrijding talrijken alsnog tot die verzetsgroepen en via deze tot de Binnenlandsche Strijdkrachten, toegelaten. Zodoende is de situatie deze geworden, dat, eenerzijds, in de Binnenlandsche Strijdkrachten alleen de kern oud-illegaal is, en dat, anderzijds, de oud-illegaliteit, voorzooveel zij namelijk niet tot de drie bovenaangeduide verzetsgroepen behoort of voor zooveel het de leden van die drie groepen betreft, welke niet tot de B.S. zijn toegetreden, grootendeels buiten de Binnenlandsche Strijdkrachten staat. Ieder die over deze zaken spreekt of schrijft, moet derhalve „illegaliteit" en „Binnenlandsche Strijdkrachten" onderscheiden, en het was mijn

fout, zulks in dat persgesprek niet duidelijk te doen. „De illegaliteit" zit deels in, deels buiten de Binnenlandsche Strijdkrachten.

Gaarne differentieer ik nog wat verder. Er is namelijk ook nog verschil in samenstelling tusschen de Stoottroepen eener-, de Bewakingstroepen anderzijds. Van de eerstgenoemde is de samenstelling uit een illegaliteitsoogpunt en gelet op de bedoelingen van den Bevelhebber, veel zuiverder dan die van de Bewakingstroepen. Het is vrijwel geheel in deze laatste, dat zich de „nakomcrs" bevinden, die met de illegaliteit niets van doen hebben gehad. En het is eveneens uit dezen kring, dat de excessen en onwettigheden voorkomen, die in bevrijd gebied onrust en rechtsonzekerheid hebben gezaaid. Alle generaliseeren is, ook hier dus, uit den booze: er kan met erkentelijkheid getuigd worden, dat ook in de Bewakingstroepen, met name in de leiding ervan, uitnemende oud-illegale werkers gevonden worden, en niemand zal van zeer veel, dat deze troepen deden, weigeren grif te erkennen, dat het nuttig, ja noodig was. Niettemin: zuiver uit een oogpunt van illegaliteit en van opzet zijn deze troepen niet, al kan ik niet de juistheid beoordeelen van wat mij door individueele leden der Bewakingstroepen met ergernis — want zij zelf waren oud-illegalen — verzekerd is: dat $\pm 70\%$ van de Bewakingstroepen niet uit de illegale gelederen zou zijn voortgekomen.

De Bevelhebber der Nederlandsche Strijdkrachten heeft, naar mij beter dan de meesten bekend is, open oog voor de critiek, die de samenstelling (en via die samenstelling soms ook het optreden) van de Strijdkrachten ontmoet en zal stellig die maatregelen doorzetten, die hij dienstig oordeelt voor een terugkeer naar het zuivere uitgangspunt. Het ligt daarnaast meer in het bijzonder op mijn weg, te bevorderen, dat terzake van de politieele verhoudingen de normaliteit terugkeert. De door den Chef van den Staf van het Militair Gezag te dien aanzien dezer dagen uitgevaardigde richtlijnen vormen tot dien terugkeer een hoogst belangrijke bijdrage. Daarom is het bijzonder verheugend, dat omtrent die richtlijnen tusschen de Regeering, den Chef Staf van het Militair Gezag en den Bevelhebber van de Nederlandsche Strijdkrachten een volkomen overeenstemmend inzicht voorhanden is."

Dat schreef ik op 22 December 1944.

35533. De **Voorzitter**: Dus, als ik het goed begrijp, was het ontwerp, dat door die vier heren, die u straks hebt genoemd, was opgesteld, op dat moment een geldende regeling geworden?

A. Ja, die gold sinds de 13de December.

35534. De **Voorzitter**: Die regeling betrof dus het herstel van de bevoegdheid van de politie en het eventueel aanvullen van de gezuiverde politie met goede mensen uit de illegaliteit?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

35535. De **Voorzitter**: De zuivering van de politie was bij de illegaliteit altijd het grote argument om de arrestatiebevoegdheid niet over te dragen. Hoe bent u begonnen met die zuivering?

A. Dat was practisch gebeurd vóór ik in het zuiden kwam. Zoals u weet, is het zo, dat in elke gemeente, zelfs in de stedelijke gemeenten, het gemeentebestuur, zelf goed zijnde, zo maar op een lijstje schrijven kan welke politiemensen per se aan de kant moeten worden gezet. Dat is in Tilburg, Breda, in Roosendaal, in Bergen op Zoom, overal vlot gebeurd. Natuurlijk krijgt men dan daarnaast een aantal gevallen, die dubieus zijn. Men kon wel terdege met die politie-apparaten beginnen te werken. Als de kop van die apparatuur eenmaal zuiver was gemaakt, en dat was niet moeilijk, dan kon men vervolgens wel degelijk deze apparaten hanteren. Daar was de illegaliteit echter alleen maar tegen, omdat zij het zelf wilde doen, en zij zagen met lede ogen, Mijnheer de Voorzitter, dat een snelle zuivering van de politie de wig zou worden, waarmee zij zelf van die begeerlijke bevoegdheid, om maar door het land mensen op te pakken, zou worden afgeholpen.

35536. De **Voorzitter**: Maar de zuivering geschiedde door het Militair Gezag. Dan kon men er van de kant van de Binnenlandse Strijdkrachten tegen of vóór zijn, het Militair Gezag kon dat doen.

A. Ja, en indien nu het Militair Gezag de flinkheid had bezeten om tegenover die illegaliteit te gaan staan en te zeggen — wat ik die illegaliteit ook heb gezegd in deze stukken — nu is dit voorbij, wij hebben hier een redelijk zuivere politie, nu kunt gij als hulppolitie nog meedoen, maar verder speelt gij op dit terrein geen rol meer, dan

zou het alles heel anders gelopen zijn, maar het Militair Gezag deed dat niet, want generaal *Kruls* heeft één ding begrepen. Hij heeft begrepen, en niet alleen in deze zaak, maar in alle zaken, dat het voor hem van het grootste belang was de illegaliteit achter zich te hebben, en hij was dus altijd bereid om in allerlei zaken te spelen wat de illegaliteit graag wilde, dat hij spelen zou. Daarmee had hij die prettige positie van met de illegaliteit te kunnen gaan staan tegenover de Regering. Dat heeft hij ook altijd gedaan. Ook in deze zaak stond de generaal met de illegaliteit, die hij veel te veel toegaf, alleen maar om ze te vriend te houden, tegenover het civiele gezag, dat zei: wij zijn nu toe aan het stadium, waarin we normale rechtsstaat gaan spelen. Nu keren de normale verhoudingen weer terug. Ik wil u één voorbeeld noemen. In een blaadje, „de Schijnwerper", in den Bosch verscheen in die dagen een plaat — ik heb hem niet meer, het zou aardig zijn hem te hebben, want ik zou hem nog wel aan de muur willen hangen — waarop men een aantal mensen ziet, staande voor een bureau met het bord „Hulppolitie", en heel in de verte loopt een nogal uitgerekte manneke met een steek op zijn kop en een Ministersdegen en die begeeft zich zo op de terugweg. Dat mannetje ben ik en onder die plaat staat, wat de ene illegaal in het rijtje tegen de andere zegt: „Hoorde hij ook niet bij ons?" De ander antwoordt: „Ja, maar hij heeft zijn vette baantje al."

Zo was de stemming, Mijnheer de Voorzitter! Dat deden de illegalen daar in Brabant. Zij gingen niet staan achter mij, maar zij gingen staan achter een generaal, die Sinterklaas kon spelen en die kon zeggen: Jullie mogen alles doen, wat je maar wilt. Jullie mogen oppakken, je mag bij mij aan de tafel komen zitten en zeggen hoe je het hebben wilt. Dat vond die illegaliteit erg mooi en van een Minister van Justitie, die zei: Illegaal of niet illegaal, we gaan nu eerst eens een reële stap doen om de wettige, normale situatie te herstellen, moesten ze niets hebben. Wilt u het bewijs, Mijnheer de Voorzitter? De redacteur van dat zelfde blaadje „de Schijnwerper", waarin die plaat verscheen, werd binnen een week benoemd tot chef van de afdeling voorlichting van het Militair Gezag in 's-Hertogenbosch, terwijl men heel goed wist, dat dat plaatje was verschenen onder de verantwoordelijkheid van die zelfde mijnheer. Een week later was hij bij de heer de *van der Schuieren*, chef van de afdeling voorlichting Militair Gezag, en daarmee en met honderd andere dingen, waarmee ik u echter niet zal vervelen, heeft men in het zuiden vanwege het Militair Gezag plus de illegaliteit het gezag van de Regering eenvoudig ondermijnd. Dat heeft de positie van het civiele gezag daar gemaakt tot een machteloze, belachelijke geschiedenis, die het in feite is geworden. Er was maar één ding tegen te doen, nl. klaarheid scheppen, wat ik met die nota heb geprobeerd, en die klaarheid kon men toen allang niet meer scheppen, zonder dat men één hoofd liet rollen, en dat was het hoofd van generaal *Kruls*, die had men weg moeten doen.

35537. De **Voorzitter**: Maar had u bij het ontwerpen van die regeling niet gebruik kunnen maken van de bevoegdheden — waar we het zoëven over hebben gehad — tot het dirigeren van het Militair Gezag?

A. Toen even vóór 13 December 1944 werd afgesproken, dat dit de regeling zou zijn, heb ik tegen generaal *Kruls* gezegd: Ziezo, nu zal ik zelf naar de Prins gaan en ik zal het zelf met hem bespreken en dan wil ik weten hoe hij daartegenover staat, en van dat oogenblik af is dit de regeling, die dan ook zal worden uitgevoerd! Ik ben naar de Prins gegaan. Ik heb de Prins in Maidenhead gesproken en ik heb hem gezegd: Hier hebt gij de regeling, waarover die vier heren en ik het eens zijn geworden. Die regeling kan zo. Het is echter alleen een regeling voor bevrijd gebied. Zij zal niet gelden voor nog te bevrijden gebied, daar moet een andere regeling voor komen. Voor dit oogenblik is dit de regeling. De Prins heeft het gelezen en later heeft een blad, „De Vrije Stem", in Breda een stuk geschreven, waarin werd gezegd, dat de procureur-generaal en ik te zamen een allergemeenste regeling in elkaar gedokterd hadden, en het was wel duidelijk, dat de bedoeling van de Minister van Justitie alleen was om de grote knoeiers vrij te laten lopen en de kleine knoeiers te pakken en da rom had ik nu de illegaliteit buiten de deur gezet. Die pottenkijkers kon ik er niet bij gebruiken. Ik ben toen naar de redactie van dat blaadje gestapt en ik heb ze een verklaring gegeven — ik zal u de stukken voorlezen —, waarin o.m. staat, dat ik met deze regeling bij de Prins ben geweest en dat de Prins mij heeft meegedeeld, dat hij zich met deze regeling volkomen kon verenigen, waarmee dus vaststaat, dat niet alleen het Militair Gezag en, naar ik dacht, de illegaliteit (de heer *Deelen* was er bij en die had te recht een groot vertrouwen bij de illegaliteit), maar ook de chef B.S. mij uitdrukkelijk had verklaard: Hier sta ik achter. Maar — ik wees u net al op die publicatie in „De Vrije Stem" — de illegaliteit heeft het niet „genomen" en die heeft zich op het standpunt gesteld: wij worden veel te veel er uit gebekerd. Generaal *Kruls*

was een zwakke figuur en hij heeft zich weer door de illegaliteit laten ompraten en is weer alle mogelijke uitvoeringsinstructies van die richtlijnen gaan geven, die toch weer neerkwamen op een beetje toegeven aan de illegaliteit, die op haar beurt weer aan het dwingen is geslagen en waardoor, toen ik aftrad, de hele zaak zich alweer begon te ontwikkelen in een afglijden van de richtlijn en een terugkeren naar de toestand, waarbij de quasi-ongezuiverde politie niets mocht doen, maar de illegaliteit het wel deed.

35538. De **Voorzitter**: Een afglijden dus in die richting, dat er weer een eigen arrestatiebevoegdheid van de illegaliteit begon te ontstaan?

A. Geen arrestatiebevoegdheid, Mijnheer de Voorzitter, maar wel een nog altijd maar durende arrestatiepraktijk. Men arresteerde maar. Ik heb altijd tegen de generaal gezegd: Nu moet u van morgen af, wanneer u nog ergens een clubje van die lieden ziet, die zo maar, zonder dat ze hulppolitie zijn, zonder bevoegdheid arresteren, die lieden zelf arresteren. Zet ze dan eens een keer voor 3 x 24 uur achter slot en grendel. Dan zijn we van de zaak af. Dat was voor de generaal natuurlijk niet aannemelijk, want dan had hij niet meer de dekking van de illegaliteit in zijn rug. U ziet in die zelfde tijd een algemene iastgeving. U kunt Baar vinden in het Publicatieblad van het Militair Gezag. Na mijn aftreden of vlak er voor is er een algemene lastgeving gegeven voor arrestatieregeling in nog te bevrijden gebied. Daar vindt u generaal *Kruls*, die de algemene arrestatiebevoegdheid, de uitvoering van de algemene lastgeving in zake het oppakken, geeft aan de Binnenlandse Strijdkrachten. Daar hebt u dus de regeling voor het gebied benoorden de rivieren, waar men dat hele spel nog eens heeft overgespeeld en waar men dus ook die waanzinnige toestand heeft gekregen, dat iedereen door iedereen kon worden opgepakt. Dat was krankzinnig, dat hadden we niet moeten hebben, want wij hadden onze ervaring in het zuiden, die zo ongunstig was, dat men dat nooit voor zijn verantwoording had mogen nemen. Generaal *Kruls* heeft uitmaakt, dat daar boven de rivieren precies zou gaan gebeuren datgene, waarmee wij beneden de rivieren zulke griezelige ervaringen hadden opgedaan. Leest u het publicatieblad van het Militair Gezag er maar op na. Hei staat er in. Ik heb zelfs nog tegen die lastgeving gewaarschuwd.

35559. De **Voorzitter**: U zegt: gewaarschuwd tegen die lastgeving. Als ik het goed begrijp, zat in uw gedachtengang de moeilijkheid meer in het feit, dat die zaak werd uitgevoerd door de Binnenlandse Strijdkrachten dan in de formulering van de lastgeving.

A. Laat ik corrigeren, ik bedoelde te zeggen: ik heb gewaarschuwd tegen dat gedeelte van de verordening van generaal *Kruls*, waarin hij aan liet einde van zijn lastgeving, op welke inhoud ik geen critiek heb, zegt: en deze lastgeving wordt in de praktijk uitgevoerd door de Binnenlandse Strijdkrachten. Tegen dat gedeelte heb ik mij in een nota aan de heer *Gerbrandy*, na mijn aftreden, nog verzet. Ik heb gezegd: wij hebben zoveel leergeld in het zuiden betaald en nu gaan jullie het boven de rivieren toch nog eens dunnetjes over doen. Ik heb er ernstig tegen gewaarschuwd, ik hoop daar straks nog even op terug te worden komen.

Ik heb hier een stuk in „De Vrije Stem” van 27 Januari 1945, waarin u critiek kunt vinden op het resultaat van al die besprekingen, en daarin staat o.m., dat ik schone plannen zou hebben gehad en dat ae vooruitzichten niet slecht leken, en dan volgt:

„Wij hebben het, och arme, moeten ondervinden, het papier is geduldig, want van alles wat onze Minister van Justitie, die zich zelf een oud-illegaal werker noemt, heeft geschreven is bitter weinig uitgekomen. De Minister moge dan een oud-illegaal werker zijn, van den geest, die in de oud-illegaliteit leeft, schijnt hij weinig of niets te begrijpen of te willen begrijpen. Wat is de praktijk? Ten aanzien van de landverraders hebben gelukkig de illegale werkers onder leiding van Z.K.H. Prins Bernhard het initiatief genomen. Het ging in eerste instantie om diegenen, die bekend stonden en ingeschreven waren bij landverradersorganisaties. Nu wij echter komen aan de tweede fase, het ter verantwoording roepen van hen, die te gewiekst waren om lid te zijn van een landverradersorganisatie, doch die door woord en daad veel erger waren dan deze, schijnt het plotseling tijd te worden oud-illegale werkers opzij te schuiven en de minder principieele en niet gezuiverde politie in te schakelen, want in dit hoofdstuk zullen de machthebbers en kopstukken voor het voetlicht komen en het zou toch zonde zijn als er hier teveel van zouden vallen. Te zamen met onzen Procureur-Generaal heeft de Minister er iets anders op gevonden. De pottenkijkers er uit en dan het zaakje binnenskamers eens gemoedelijk opknappen. Die illegale werkers nemen ook alles zo ernstig op. Al die groote

mannen kunnen toch zoo maar niet ter verantwoording worden geroepen, omdat ze een paar ton aan de Wehrmacht hebben verdiend of omdat ze wat menschen naar Duitschland hebben laten verdwijnen. Heer Excellentie, het plannetje is wel mooi, maar het deugt niet.”

Ik zal maar niet verder lezen, Mijnheer de Voorzitter, dat is de trant, waarin toen de illegaliteit zich tegen mij keerde. Ik heb hier inmiddels dat stuk gevonden van die commissaris van het Militair Gezag, de heer *Wiebenga*, waar ik straks op doelde en die mij hier geeft een verslag van besprekingen, welke hij heeft gevoerd met de heer *Hoekstra* in een vergadering, waarbij ook aanwezig waren majoor *Blaauw*, majoor Boogaard, kapitein *Oerlemans* van de politie en de heer *Meynen* van de stoottroepen. Dit geeft u een uitstekend beeld van het dringen van de illegaliteit om die bevoegdheid toch maar in handen te houden. Ik heb toen op 14 Februari 1945, dus 9 dagen vóór mijn aftreden, waarvan ik op dat ogenblik uiteraard geen vermoeden had — dat stuk in „De Vrije Stem” had ik helaas zeer laat in handen gekregen —, aan de districtsraad van de G.O.I.W. enige felien ter publicatie toegezonden; die feiten waren de volgende:

„1. ik ben 24 November — daarmee recapituleer ik a.h.w. de hele geschiedenis — in bevrijd gebied aangekomen. Van den eersten dag ben ik overladen met klachten over den gang van zaken bij de arrestaties;

2. ik heb begin December een paar richtlijnen ontworpen, die generaal *Kruls* onhoudbaar achtte;

3. ik heb over dat ontwerp een vergadering gehad, waarbij ook de chef van den staf van Z.K.H. Prins Bernhard aanwezig was;

4. die chef van den staf verklaarde den toestand ter zake van de arrestaties onhoudbaar.”

Ik vergat u dat te vertellen, Mijnheer de Voorzitter, ik heb met de heer Doorman een gesprek gevoerd in Oisterwijk, waarbij ik hem heb gezegd: Mijnheer *Doorman*, nu moet u mij eens van man tot man zeggen: vindt u deze situatie niet volkomen onhoudbaar, waarop hij antwoordde: Excellentie, het kan zo geen dag langer blijven en helpt u er ons alstublieft af. Toen heb ik gezegd: Mijnheer *Doorman*, daar kunt u op rekenen. Ik zal u er af helpen. Maar u had er nooit aan moeten beginnen, dat is uw fout. Ik ben echter graag bereid u er af te helpen.

„5. Den dag na die vergadering, mijn sub 2 bedoelde richtlijnen waren van de baan, hebben de heereiz generaal *Kruls*, mr. *Speyart* van Woerden, mr. *Deelen* en mr. *Derksema* den geheelen dag aan het ontwerp van nieuwe richtlijnen gewerkt. Ik heb deze besprekingen geen minuut bijgewoond.

6. Des middags vijf uur deelden de heeren mij mee, dat zij het volkomen eens geworden waren. Mij werd de tekst van de nieuwe richtlijnen voorgelezen. Ik heb die zonder ook maar de geringste toevoeging of wijziging aanvaard. Dit zijn letterlijk de richtlijnen, zooals generaal *Kruls* ze 14 December heeft uitgegeven.

7. Over de richtlijnen heb ik daarna een lang gesprek met Z.K.H. Prins Bernhard mogen voeren. Deze heeft van zijn besprekingen uit die dagen een verslag gemaakt, waaruit ik mij veroorloof te citeren:

„Den volgenden dag kwam Minister van *Heuven Goedhart* naar X (plaats mocht niet worden genoemd) en had ik gelegenheid met hem over dezelfde punten te spreken. Ten opzichte van de arrestaties toonde hij mij een nieuwe richtlijn voor het bevrijde gebied, waarmede ik mij volledig kon vereenigen.”

8. Conclusie: wat ik er, samen met den procureur-generaal, volgens uw beschuldiging „op gevonden heb” om „de pottenkijkers eruit” te krijgen en „de zaak binnenskamers af te doen” dat bestaat slechts in uw verhitte fantasie.”

Verdere bijzonderheden kunnen achterwege blijven, want die zijn niet ter zake. U ziet, het ware mogelijk geweest om de zaak nog recht te krijgen, maar men heeft dat eenvoudig verwaarloosd van de zijde van het Militair Gezag om der wille van, wat ik met een onvriendelijke uitdrukking en overigens met reserve van al mijn hartelijke waardering voor het verzet, de mooie ogen van de Brabantse illegaliteit zou willen noemen. Dat is eigenlijk de kern van al deze narigheid.

35540. De **Voorzitter**: Hebben we hiermee de Brabantse tijd afgehandeld?

A. Het spijt mij voor u, Mijnheer de Voorzitter, maar ik moet „neen” zeggen. Ik geloof nl., dat er nog enige punten zijn, waarvan

het toch wel noodzakelijk is, dat ze hier ter sprake komen, nicer in het bijzonder zou ik nauwkeurig verslag willen doen van wat later geheten is de affaire-Speyart van Woerden. Het hoort hier onmiddellijk bij. Ik heb van meet af aan met de heer Speyart van Woerden in een zeer moeilijke positie gezeten. Hij verdiende alle waardering voor de houding, welke hij in de oorlogsjaren had aangenomen, en ook voor het feit, dat hij een aanmerkelijk risico had genomen om in de kleding van een katholiek geestelijke tijdens het transport van Vught naar X te ontsnappen uit het gijzelaarskamp, en ten slotte voor de grote toewijding en ijver, waarmee hij direct na de bevrijding het werk, dat tot zijn ambtsbevoegdheid behoorde, weer heeft opgevat. Hij stond echter bekend, ook bij mij, als een man met een sterk autocratische zin, ongeneigd om iemand, wie het ook zij, in zijn bevoegdheidskring toe te laten. Hij heeft dan ook, vóór ik nog uit Londen overkwam, een ernstig conflict met de illegaliteit gekregen. Dat heeft zich afgespeeld in een gesprek tussen hem en de latere auditeur-militair bij de kriegsraad in Eindhoven mr. Abbing, die met hem een lang gesprek heeft gehad, waarvan het verslag wellicht in uw bezit is. Mocht u het niet hebben, dan zou ik het u kunnen leveren. Ik heb het nl. hier. Dat is een verslag, waaruit duidelijk blijkt, dat de heer Abbing een mij dunkt te extreem illegaal standpunt innam, verklaarbaar door de datum, waarop het gesprek heeft plaats gehad, nl. vlak na de bevrijding, waarin aan de andere kant de heer Speyart van Woerden tegenover de illegaliteit een volkomen afwijzend standpunt innam. Dat stuk is in Londen beland bij de Minister van Oorlog, die het in een vergadering van de Ministers-kwartiermakers aan mij heeft gegeven en mij waarschuwend heeft gezegd: Daar mag je wel mee uitkijken, dat gaat de verkeerde kant uit. Ik was daar dus wel bezorgd over. Toen ik eenmaal contact met de heer Speyart van Woerden kreeg, is mijn waardering voor zijn werkkracht en doorzettingsvermogen altijd tot op de huidige dag onverzwakt gebleven; daartegenover stond dan echter, dat ik inderdaad geleidelijk aan grote moeilijkheden met hem kreeg wegens zijn van geen enkel begrip getuigende houding tegenover de illegaliteit. Ten slotte ben ik zo ver gegaan om de heer Speyart te vragen in Oisterwijk een avond bij mij te willen komen. Ik heb daar toen met hem gegeten en na tafel heb ik een gesprek van enige uren met hem gevoerd, waarin ik hem toch wel erg carrément heb gezegd, dat dit zo niet ging, dat hij zijn houding had te herzien. Maar men had tij hem altijd sterk het gevoel, dat men tegen een muur sprak. Dat was geen onwil, maar onvermogen om in die sfeer door te dringen en de aspiraties en pretenties van dat verzet redelijkerwijze te begrijpen. Dat leidde dus altijd tot moeilijkheden, waarbij ik herhaaldelijk geprobeerd heb enigszins te manoeuvreren om botsingen te vermijden, maar op een nacht om een uur of 11, 12 werd ik in Oisterwijk uit mijn bed gehaald door het geraas van een motor en even later het verzoek of ik ogenblikkelijk iemand van het Militair Gezag te woord kon staan. Ik was altijd geïnteresseerd in mensen van het Militair Gezag en ik ben dus onmiddellijk naar beneden gekomen om te kijken wat dat allemaal was. Toen bleek, dat dat een koerier was, die in dat vreselijke weer, er woedde een sneeuwstorm, van Brussel was komen rijden met een met vijf zegels dichtgelakte brief van de heer Gerbrandy voor mij. Hij moest antwoorden. Ik heb die brief toen geopend en daaruit bleek mij, dat de heer Gerbrandy mij vroeg of ik ogenblikkelijk samen met de procureur-generaal naar Londen wilde komen, wyl men de procureur-generaal wilde „kidnappen“. Ik heb de motorrijder meegedeeld, dat er geantwoord was, en ik heb nog des nachts de heer Speyart laten weten: Gij en ik, wij moeten naar Londen. Ik heb een fout geïnaakt, Mijnheer de Voorzitter, laat ik ze even verbeteren. Het briefje van de heer Gerbrandy bevatte niet de mededeling, waarom ik naar Londen moest komen, dat „kidnappen“ heb ik pas de volgende dag geweien. Het briefje van de heer Gerbrandy vermeldde alleen maar, dat ik met de procureur-generaal moest komen wegens zeer ernstige omstandigheden, die zich hadden voorgedaan. Ik zal even dat briefje opzoeken.

35541. De Voorzitter: Is het een ongedateerd briefje, dat aanvangt met de woorden: „Zeer alarmerende mededelingen maken het dringend nodig, dat ge ten spoedigste hierheen komt, vergezeld van de procureur-generaal Speyart van Woerden“?

A. Ja, dat is het, Mijnheer de Voorzitter.

Ik ben op grond van dat briefje de volgende dag met de heer Speyart van Woerden wat avontuurlijk in Brussel beland. Ietwat avontuurlijk, omdat wij door een ontzettend weer heen moesten. We hadden een voortreffelijke chauffeur, maar we hebben toch menige vreemde slinger gemaakt. In Brussel ben ik gegaan naar generaal Kruls en die heeft me verteld, dat men de procureur-generaal zou kidnappen. Toen heb ik tegen generaal Kruls gezegd, dat ik dat niet begreep en of hij het niet verhinderen kon. Hij dacht van wel, maar hij had in plaats van mij daarvan op de hoogte te stellen, wat hij

natuurlijk had behoren te doeii — ik was in bevrijd gebied —, richter mij om die zaak overgebracht aan de heer Gerbrandy en hij had tegen de heer Gerbrandy gezegd: Dat en dat is er in de maak, wat moeten we daarmee aan? De heer Gerbrandy heeft gedaan wat ik nog vreemder vind, namelijk gezegd: „Ik zou het maar aan de Koningin gaan vertellen.“ Daarop is de generaal dus naar de Koningin gegaan en heeft het ook aan de Koningin verteld. Daarna heeft blijkbaar de generaal te zamen met de heer Gerbrandy — ik heb de stukken hier — besloten, dat ik maar met de procureur-generaal naar Londen moest reizen. Ik vond het een heel vervelende zaak. Ik ben begonnen met de procureur-generaal te zeggen wat er aan de hand was. Dat vond ik redelijk en eerlijk, ik wilde, dat die man wat zou weten, vóórdat hij naar Londen ging. Dan zou hij altijd nog kunnen zeggen: Neen, nu ik dit weet, ga ik niet. Ik heb hem overigens verzocht nu naar te gaan en hij heeft dat gedaan. Wij zijn toen samen, de volgende dag nog, per motortorpedoboot van Ostende naar Dover overgestoken en naar Londen gegaan. Het was de bedoeling, dat ik de procureur-generaal zou ontslaan. Dat was ook het eerste, wat de heer Gerbrandy mij mededeelde. Dat heb ik niet alleen toen geweigerd, maar — ik had wel zien aankomen, dat het die kant uit zou gaan — ik had van te voren al tegen de heer Speyart gezegd: Men zal dat wellicht van mij vragen. Ik geef u de verzekering, dat ik dat niet zal doen, want ik zou dat beschouwen als onbehoorlijk. Wel voelde ik mij verplicht mijn best te doen om aan deze allerhachelijkste situatie enigermate te gemoet te komen. U moet bedenken, Mijnheer de Voorzitter, dat bij afzonderlijk besluit de heer Speyart van Woerden een ressort had gekregen, dat geheel bevrijd gebied omvatte, terwijl zijn normale ressort, althans voor zover Zeeland betreft, valt onder de procureur-generaal den Haag. Men had nu, tijdelijk, omdat men anders geen procureur-generaal had voor dat gedeelte van het bevrijde gebied, hem tot enig procureur-generaal voor bevrijd gebied gemaakt. Dat was een tamelijk logische stap. Deze man, die dus een zeer belangrijke en spectaculaire functionaris was, zou dan nu plotseling verdwijnen of ontslagen worden. Ik heb de heer Gerbrandy gezegd, dat ik niet voornemens was hem te ontslaan. Ik heb dat zelfde aan de Koningin meegedeeld, die namelijk onderstelde, dat ik het wel zou doen. Daarna heb ik de heer Speyart gezegd: „Zijt gij bereid de spanning, die hier is ontstaan, te helpen oplossen door van mij te aanvaarden het verzoek om u gedurende enkele maanden te begeven naar Amerika en daar voor mij een studie te gaan ondernemen ter zake van de organisatie, bewapening, techniek, etc. van de Amerikaanse politie?“ Ik zag daarin de mogelijkheid om de heer Speyart gedurende enkele maanden opzij te stellen. Ik hoopte, dat in die tijd de moeilijkheden zich weer wel zouden redresseren. Ik heb ook in die tijd, de 29ste Januari, aan de Koningin een brief geschreven, die ik uw commissie heb overgelegd, waarbij ik de hele gang van zaken heb medegedeeld en waarin ik aan het slot ook heb gezegd, dat ik hoopte, dat de procureur-generaal zijn ambt tijdelijk zou overdragen en over een dag of tien via Londen naar Amerika zou vertrekken. De zaak is daarop ter sprake gekomen in de Ministerraad. Daar heb ik nogal wat tegenstand ontmoet. Men vond over het algemeen, dat de heer Speyart toch maar beter helemaal niet kon terugkeren, maar ik ben op het standpunt blijven staan, dat dat onrecht jegens de heer Speyart zou zijn. Ik heb hem dan ook in die dagen, zelfs nog vlak vóór mijn aftreden, een briefje geschreven, waarin ik hem nog eens bevestigd heb, dat ik zijn aftreden nimmer ook maar een ogenblik in overweging heb genomen, en dat heb ik ook niet.

Vlak daarna — nadat men dus besloten had de heer Speyart te laten gaan en de heer Speyart dat ook had aanvaard — is de heer Speyart nog weer naar bevrijd gebied teruggekeerd om zich daar voor die reis gereed te maken en tevens om afscheid te nemen van zijn zeer bejaarde moeder, die in Breda woont. Hij heeft op mijn verzoek het politionele gedeelte van zijn ambt overgedragen aan de heer Deelen, dezelfde, die deel gehad heeft aan de besprekingen voor de arrestatierichtlijnen. Helaas is van deze hele zaak niets terechtgekomen, in zoverre, en ik kan u de oorzaken daarvan helemaal niet medelen, want dat heb ik niet meer bijgewoond, de heer Speyart na mijn aftreden — naar ik heb gehoord — geen vertrouwen meer had in een reis naar Amerika, waarvan hij toen vreesde, dat hij, teruggekeerd, toch de poten onder zijn stoel doorgezaagd zou vinden en hij dus alsnog geweigerd heeft naar Amerika te gaan. Hij is dus nimmer naar Amerika vertrokken en is in Londen gebleven. Wat hij daar heeft gedaan, weet ik niet. Ik heb altijd gevoeld, dat er door het Militair Gezag ernstig te kort is geschoten, toen dat gezag, vernemende van die kidnapvoornemens, de illegaliteit niet heeft weerstaan, alweer niet heeft weerstaan, zou ik willen zeggen, maar alweer zó gespeeld heeft, dat die illegaliteit toch vooral maar haar zin kreeg, welke de inhoud van die zin dan ook wezen mocht. De procureur-

generaal willen we graag weg hebben. uitnemend, het Militair Gezag verleent onmiddellijk zijn diensten. Generaal *Kruls* haast zich naar de Minister-President om die diets te maken, dat men de procureur-generaal zal kidnappen, en vervolgens stelt de Minister-President zich weer in dienst van dat hele complot door mij, zonder mij mee te delen waar het over gaat, met een briefje, dat ik hier in het handschrift van de heer *Cerbrandy* voor mij heb, alleen maar te zeggen, dat „zeer alarmerende mededelingen” — ik weet niet waarover — „het dringend nodig maken, dat ge ten spoedigste hierheen komt, vergezeld van de procureur-generaal *Speyart van Woerden*”.

Anderzijds komt het mij voor, dat de heer *Speyart van Woerdeiz* zelf tegenover de illegaliteit een te moeilijke houding heeft aangenomen, maar ook hier, ik zou dat met grote nadruk willen zeggen, ligt het bepaald niet zo, dat de aanwezigheid van de heer *Speyart van Woerden* redelijkerwijze een beletsel kon vormen voor het voeren van een behoorlijke op die richtlijnen gegronde arrestatie-politiek. Daar had de heer *Speyart van Woerden* zich mee verenigd, ik heb geen reden om te geloven, dat hij ze deloyaal zou hebben uitgevoerd, en had men die man rustig met de andere partijen tot die overeenkomst aan het werk gelaten, dan ben ik overtuigd, dat de zaak beter zou zijn gelopen dan nu men met, dunkt mij, toch niet te waarden listigheden de procureur-generaal uit bevrijd gebied heit weggelokt om hem vervolgens bij mij voor te dragen als iemand, die maar moest worden ontslagen, wat ik heb geweigerd. Dat was een materie, waarvan ik het op prijs stelde, dat ze nog even ter sprake kwam, en overigens heb ik over bevrijd gebied niet zo erg veel mee te delen. De geschiedenis van de arrestatie van de Ministers-kwartier-makers is u immers bekend. U weet, dat wij met zijn vijven door één man van de Binnenlandse Strijdkrachten in arrest zijn genomen.

Jonkvrouwe **Witewaall van Stoetwegen**: Neen, dat weten wij niet.

A. Dan wil ik u dat met een paar woorden vertellen. Wij zijn nog op de 24ste November, de dag onzer aankomst, met zijn vijven gearresteerd door een overigens alleraardigste jonge man van de Binnenlandse Strijdkrachten, die op de brug van Boxtel stond. Ik zat samen met de heer *Gerbrandy* in de eerste wagen, achterin de heer *Burger* en de heer *van Lidth de Jeude*, toen we plotseling door een aardige jongeman in een overall en een sten-gun op de brug van Boxtel aangehouden werden. Hij wilde graag persoonsbewijzen zien. Toen verzocht ik mijn zich aan boord bevindende ambtgenoten goed te vinden, dat ik het woord maar zou voeren als Minister van Justitie en ik zei tegen die man: Ik heb geen persoonsbewijs. Hij vroeg: Waar is dat dan, hoe komt dat dan? Ik zei: Ja, dat ligt boven de rivieren. Dat vond hij vreemd en toen vroeg hij de persoonsbewijzen van de andere heren, waarop ik hem zei, dat die er nooit een gehad hadden, maar, zei ik, wacht nu maar eens even, we hebben wel wat anders. Toen vroeg ik: geven jullie even je diplomatieke paspoorten; we hadden er alle vier een. Ik heb die toen in viervoud aan hem overhandigd. Hij bekeek ze zeer angstvallig en zei uit het diepst van zijn hart: „dat heb geen waarde”. Toen zei ik: ja, dat wordt lelijk, want iets beters kan ik je toch niet voor ogen toveren, waarop hij zei: Gaat u dan maar mee, en we werden gearresteerd. Ik zei hem nog: je moet wel weten wat je doet. Je arresteer hier zo maar vijf Ministers. Dat baatte echter niet. Hij heeft ons meegenomen naar het politiebureau van Boxtel, de hele trein van zes of zeven automobielen, alle ambtenaren, die daarin zaten. Het was een hele optocht naar het politiebureau. Daar ben ik binnengegaan en heb me bij de dienstdoende inspecteur aangemeld, waar ik, na even wachten, werd toegelaten. Ik zei tegen die man: Het spijt me, dat ik u zo laat moet lastig vallen. Het was ern uur of zes. Wat was er dan aan de hand? Ik ben gearresteerd. Waarom dan? vroeg hij me. Ik heb geen persoonsbewijs. Toen viel die man te recht vreselijk uit en zei: Waarom heb je dan ook niet zo'n ding? Ik antwoordde daarop: Ik heb er zeven boven de rivieren liggen, maar ik heb er hier echt geen één. Wie bent u dan eigenlijk? ik ben de Minister van Justitie, en toen keek die man erg vreemd. Hij wou het niet geloven. Toen heb ik het hem waar gemaakt met een papier en toen werd hij ineens heel erg nerveus en toen zei ik tegen hem: Maakt u zich niets geen zorg. Het is eigenlijk wel een heel aardige geschiedenis. Als u hier voor het raam kijkt, kunt u nog wat leukers zien, daar staat mijnheer *Cerbrandy*, ziet u wel, u kent hem wel met die snor. Die mijnheer daar is de heer *van Lidth de Jeude*, Minister van Oorlog, en daar staat de heer *Burger*, enz., die zijn allemaal gearresteerd. Die man heeft toen onmiddellijk op een schrijfmachine een „laissez passer” getikt, waarop hij al de namen van de Ministers en ambtenaren heeft vermeld, want, zei hij, en dat bleek ook wel juist te zijn, dat gebeurt u bij de volgende brug weer. U wordt voortdurend gearresteerd. Ik ben later inderdaad nog een keer in Moergestel door de Binnenlandse Strijdkrachten gearres-

teerd. Dat was de keer, dat ik die 22 man met die benen op tafel vond. Wij zijn toen, na ongeveer een drie kwartier oponthoud, naar Oisterwijk gegaan en 's avonds is de burgemeester van Boxtel daar geweest om te zeggen, dat hij het vreselijk vond, maar dat was helemaal niet vreselijk. Wij hebben die burgemeester daar onthaald, omdat wij dankbaar waren, dat ons dit was overkomen. Wij hadden dat voor geen goud willen missen en die jongen van de Binnenlandse strijdkrachten heeft voortreffelijk gehandeld. Ik heb die jongen persoonlijk gezegd: Ik wou, dat ze allemaal zo waren, want je kunt maar nooit weten wie je aanhoudt en als jij geen instructies hebt om te geloven in diplomatieke paspoorten, moet je het ook nooit van je leven doen. Die jonge man treft geen enkel verwijt, hij heeft dat uitstekend behandeld en het zou voor ons alle vijf natuurlijk e-n groot gemis zijn geweest, wanneer wij deze episode niet hadden beleefd, Mijnheer de Voorzitter. Verder kan ik u natuurlijk nog eindeloze verhalen over bevrijd gebied doen, maar die kent u beter dan ik, Mijnheer de Voorzitter. De hoofdzaak lijkt mij voor uw commissie toch te zijn, dat u door het horen van anderen en mij zo duidelijk mogelijk een beeld krijgt van die volkomen gezagloosheid, die volkomen verwarring over wie het nu eigenlijk te zeggen heeft. Nog dezer dagen heeft de heer *van Mook*, die ik sprak, mij gezegd, dat hij eens uitgerekend had, dat er, geloof ik, toentertijd zes instanties op één en hetzelfde terrein bevoegd waren. Hij is toen eens in het zuiden geweest en hij had het gevoel gekregen, dat het daar eenvoudig één grote chaos was, en dat was het ook en de reden, waarom daar niet krachtig werd gehandeld, was, dat het Kabinet, zoals ik u al zei, zelf een labiele positie had en niet die leiding, waardoor het mogelijk ware geweest om nu op dit zo uitermate belangrijke punt eens hout te zagen.

Wilt u mij nog wat vragen over bevrijd gebied?

35542. De **Voorzitter**: Ik zou thans graag van u willen vernemen, hoe u in het algemeen hebt gereageerd op de gebeurtenissen, die in het eind van Januari hebben plaats gevonden, namelijk het ontslag van de heren *Burger* en *Albarda*, en wat daar verder aan vastzit. Al de dingen, die u nu verteld hebt, zijn onderdelen van problemen, die ten slotte beslissend zijn geweest voor het in elkaar zakken van het Kabinet.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Ik bedoelde ook alleen maar, dat ik mij ten aanzien van wat Justitie en ik zelf in het zuiden hebben ondernomen en ondervonden, uitgepraat achtte, allerm minst, dat ik daarmee in het algemeen aan het eind van mijn latijn zou zijn. Het spijt mij, Mijnheer de Voorzitter, ik heb u dat al meer gezegd, maar ik heb zelfs de dringende behoefte om nog te mogen terugkomen op de hele O.D.-aangelegenheid, mede omdat ik nog de beschikking heb gekregen over enkele stukken, die in dat verband, geloof ik, toch voor uw commissie wel erg belangrijk zijn. Ik heb namelijk uit het archief van het illegale groepje „Vrij Nederland” enige aantekeningen kunnen krijgen, enige correspondentie, gevoerd tussen het algemeen hoofdkwartier van de O.D., dat is dus de u wellicht reeds, en anders zeer binnenkort, bekende jhr. *Six* enerzijds en „Vrij Nederland” anderzijds. Daaruit blijkt, wat ik u altijd al heb gezegd, dat die O.D. niet wenste te geloven in het bestaan van een bijzondere staat van beleg, maar in 1944 nog krampachtig vasthield aan een bijzondere positie voor de O.D. Toen hadden we dus al ruimschoots achter de rug de mededeling, dat er een bijzondere staat van beleg zou zijn, toen waren de radioredevoeringen door de Koningin gehouden, toen was er bij ons geen twijfel meer, maar de O.D. heeft dat spelletje maar doorgespeeld. Daaruit volgt dan ook, dat de O.D. in Eindhoven niet behoorlijk op de hoogte was gesteld door de O.D.-Amsterdam en dat was de reden waarom mr. *van Dijk*, commandant O.D.-Eindhoven, de macht aan zich trok op de dag, dat Eindhoven werd bevrijd. Dat is eenvoudig de logische gevolgtrekking van het feit, dat de man niet gewaarschuwd was. Ziet u daartegenover het briefje van de Prins aan mij, waarbij de Prins mij zegt: „Opzettelijk of niet opzettelijk blijkt men uit de centrale de ondercommandanten niet te hebben gewaarschuwd. Die mensen zijn zelf te goeder trouw, maar menen inderdaad nog altijd, dat zij als O.D. de macht in handen moeten nemen”, dan ziet u, dat dat allemaal volkomen op elkaar aansluit en dat de O.D. zich met geen mogelijkheid nog zou kunnen uitredeneren onder de beschuldiging, dat zij, overigens zeer goed wetende hoe het wel was, is blijven doorspelen op de kaart van te zijn verlengstuk van de opperbevelhebber land- en zeemacht met een volkomen eigen bevoegdheid. Ik vind dat zó belangrijk, dat ik net zo lang in dat archief heb gezocht tot ik iets heb teruggevonden van wat ik de vorige keer in het algemeen tegenover u heb gesteld, over o.m. dat zonderlinge gesprek, dat plaats had tussen de adjudant van de chef staf van de O.D. ter ener, en één of meer van de belangrijke mensen van „Vrij Nederland” ter anderzijds, waarbij ge-

sproken werd in de trant van „straks hebben wij het voor het zeggrn”. U herinnert zich wellicht, dat ik u dat in die trant heb medegedeeld, en inderdaad, zo en niet anders heeft dat gelegen en ik heb daar eindelijk de stukken voor kunnen vinden, waar ik erg blij mee ben, want men wordt tegenwoordig altijd wat wantrouwig tegenover zijn eigen herinnering.

Op 19 Januari 1944 deelt de redactie, ik moet u verzoeken van mij te willen geloven, dat dat is de redactie van „Vrij Nederland” (die duiden zich altijd aan met „redactie”), de chef staf van de O.D. mee:

„Op 18 Januari j.l. ontvingen wij Uw adjudant B.” (dat is Buuren of van Buuren) „die aan één van onze vertegenwoordigers” (dat is Mr. van Namen) „het volgende mededeelde. Er zijn mogelijkheden, dat er thans mnrschen of groepen zijn, die in verband met de naderende bevrijding zich reeds nu klaarmaken om straks van Hogendorp te spelen, departementen te bezetten, enz. Daarbij werden verschillende groepen met name genoemd, o.a. het groot burger-comité” (dit was het comité waarin Vorrink, Schouten, enz. zaten). „Met het oog op bovenstaande, verklaarde B., dat de chef staf van den O.D. het nodig oordeelde een verklaring af te geven over de positie van den O.D. De verklaring werd gedeeltelijk van schrift voorgelezen en Uw adjudant weigerde op ons verzoek iets zwart op wit te overhandigen. De verklaring kwam hierop neer. De O.D. is de eenige organisatie hier in Nederland, die met gezag van den Opperbevelhebber Land- en Zeemacht, dus van de Regeering, werkzaam is en de O.D. zal als militair apparaat straks onmiddellijk ingeschakeld worden in het apparaat van den Opperbevelhebber Land- en Zeemacht hier te lande. De O.D. heeft dan ook nu reeds een in het militaire apparaat van den O.L.Z. ingeschakelde radio-verbinding. Voorts werd meegedeeld, dat de Opperbevelhebber Land- en Zeemacht „het straks te zeggen zal hebben” en mede op grond daarvan verklaarde Uw adjudant: Wanneer er inderdaad mensen of groepen mochten zijn, die voorloopig bewind willen gaan spelen en op het groene kussen willen gaan zitten dan zullen ze door den O.D. „in de kraag worden gegrepen”. Deze laatste uitdrukking werd enkele malen door Uw adjudant in het gesprek gebruikt. Aangezien, schrijft de redactie, de ervaring leert, dat mondelinge mededeelingen gemakkelijk aanleiding tot misverstand geven en klaarheid omtrent de positie van den O.D. voor het geheele volk en speciaal voor hen die actief bij het verzet in de huidige en toekomstige politiek betrokken zijn van het allergrootste gewicht is verzoeken wij U te willen mededeelen, wat in het bovenstaande juist en onjuist geacht moet worden. Mochten wij binnen 7 dagen na dagtekening geen antwoord van U hebben ontvangen dan nemen wij aan dat U ons verslag juist acht en geen termen aanwezig vindt om het een en ander te rectificeeren.”

Ik zou er op willen wijzen, dat dit een brief is, die de heer van Namen geschreven heeft: ik weet niet of u de heer van Namen kent; hij is advocaat in Amsterdam en van een niet te overtreffen nauwkeurigheid en betrouwbaarheid. De 21ste Januari antwoordt de K.B. Ik weet niet wat „K.B.” betekent, ik moet daar zo meteen nog een mededeling over doen, dat is echter de chef staf van de O.D. Er staat dan ook in de linkerbovenhoek in het afschrift A.H.K.—O.D., Algemeen Hoofdkwartier O.D.

„Naar aanleiding van uw brief van 19 Januari deel ik u mede, dat de door u neergeschreven tekst geen weergave kan zijn van het gesprokene, aangezien deze niet overeenstemt met de notities, waarop uw derde alinea doelt. De onjuiste weergave van het gesprek blijkt b.v. duidelijk uit uw mededeeling omtrent het G.B.C. en de Departementen. Noch het G.B.C., noch de Departementen zijn genoemd. Enige toespeling daarop is ook niet gemaakt”.

Met andere woorden, mijnheer van Namen, gij fantaseert.

„Door mij is geen opdracht gegeven tot het afleggen van eenige officieële of onofficieële verklaring. Van B. deelt mij mee, dat hij u de uitdrukkelijke verzekering heeft gegeven geen verklaring te hebben afgelegd, doch dat hij u ter voorkoming van misverstanden in de toekomst u eenige vriendschappelijke aanwijzingen heeft willen geven, die wellicht uw vaak moeilijk werk zouden kunnen vergemakkelijken. De notities waren door hem opgemaakt om zich te hoeden voor onjuiste antwoorden op waarschijnlijk door u te stellen vragen over deze betreffende moeilijke inderdaad. Het ligt niet op mijn weg om het gestelde in uw brief recht te zetten. Uit de berichten, die u via W.H. hebben bereikt is u bekend, dat de Regeering heeft besloten den O.D. in te schakelen bij de uitvoering van haar plannen voor de toekomst. Ten aanzien van de ter zake verstrekte oplichtingen is uitdrukkelijk geheimhouding gelast. Ten aanzien van de taak

van het Militair Gezag geeft de wet op des staat van oorlog en beleg uitsluit. Ten aanzien van den bijzonderen staat van beleg” (hij kent hem dus blijkbaar toch!) „zijn duidelijke mededeelingen verstrekt door Hare Majesteit de Koningin en Minister Gerbrandy. Tot slot kan ik nog vermelden, dat de O.D. bij brief van 12 Juli 1943 uit Londen de volgende mededeeling ontving: vorming voorloopig bewind door driemanschappen of door welke groep ook wordt volkomen ontoelaatbaar geacht. U houde mij ten goede”, schrijft het A.H.K., „dat het mij heeft verbaasd dat, waar u zelf in de laatste alinea wijst op het gemakkelijk ontstaan van misverstanden u niettemin heeft gemeend het door u gevraagde antwoord niet te moeten afwachten alvorens de heer B. te doen kennis nemen van de weergave van het gesprek. Een direct contact tusschen den heer B. en den ondergeteekende is onder de huidige omstandigheden niet mogelijk, gezien het vorenstaande schijnt het mij ook niet noodig.”

Ziedaar, Mijnheer de Voorzitter, een tweetal brieven, waarbij de O.D., dunkt mij, toch heel duidelijk positie kiest in Januari 1944. Ik heb nog een derde brief, die dan weer het antwoord is van de redactie hierop, waarin nog eens uitdrukkelijk wordt gezegd, dat men enerzijds geen behoefte heeft om op die zaak terug te komen, maar waarin dan die redactie vraagt — en ik heb u de vorige keer verteld, dat dat gebeurd is, ik had er toen echter geen bewijsstukken voor — of nu die O.D. dan toch in elk geval niet bereid is om nu eens met de heer Bosch van Rosenthal te praten. C weet van die coördinatie-plannen, voortgevloeid uit het contact aan de grens met de Oberst Stühle van de heer Cramer en mij, dat ons aanleiding had gegeven te proberen of wij nu niet wat eenheid konden brengen in dat verzet, waarbij iedereen mee wilde doen, behalve de O.D. De O.D. wilde altijd alleen staan, zoals duidelijk blijkt uit deze brieven. Op 3 Februari 1944 schrijft de redactie van „Vrij Nederland” aan de chef staf van de O.D. als volgt:

„De heer Bosch van Rosenthal heeft zich herhaalde malen tot een onderhoud bereid verklaard. Ook na uw afwijzing van 21 Januari verzekerde hij met nadruk alsnog elke mogelijkheid tot een gesprek met u gaarne te zullen aangrijpen. Wij herhalen dus hierbij het verzoek plaats en datum te willen vaststellen. V.N. wil daartoe desgewenscht gaarne haar kantoor ter beschikking stellen. In verband met de urgentie van deze zaak verzoeken wij uw antwoord binnen vijf dagen na dagtekening.”

In die zelfde brief wordt ter bevrediging van de aspiraties van de O.D. nog uitdrukkelijk gezegd, dat de misverstanden, die er gerezen zijn met betrekking tot de interpretatie van het een en ander, voornamelijk toch wel op geruchten en fabeltjes en onzuivere commentaren van lagere medewerkers berusten en dat die in ern persoonlijk gesprek alleen maar zouden kunnen worden opgehelderd. Niettemin heeft de O.D. inet nimmer aflatende hardnekkigheid dat gesprek geweigerd. Dat was de situatie, toen ik een maand later uit Nederland vertrok. Het kan u dus moeilijk verwonderen, dat ik daarvan nauwkeurig verslag heb gedaan. Ik heb toen ook moeten medelen — ik weet niet wat K.B., zijnde de aanduiding van de heer Six, werkelijk betekent — dat men in de kring van V.N., sprekende over K.B., met één van die flauwe grapjes, waarmee de illegaliteit gelukkig zo vol zat, het altijd had over „knotsje-baas”. Ik heb dat heel onschuldig in Londen aan het Bureau Inlichtingen verteld, niet wetende, dat ik daar tegenover de O.D. zat. Ik krijg dat dan ook prompt terug in de brief van de heer van Houten aan mij, waarbij hij in het begin al schrijft, dat hij dat grapje over de chef staf van de O.D. een ongepast grapje vond. Ik vond dat helemaal niet, Mijnheer de Voorzitter, ik vind het nog niet, maar u ziet, dat dit alles toch in hoge mate met elkaar samenhangt. U vindt in Londen, in het zuiden en in Amsterdam de aanknopingspunten, waaruit u telkens blijkt: deze heren wilden niet. Vandaar dat ik ook nog kan overleggen — u zou het uitvoeriger krijgen, wanneer u de heer Slotemaker de Bruine zou horen — telegrammen, waarin ik als Minister van Justitie in October 1944 — ik was torn dus nog in Londen — zo langzamerhand bijzonder duidelijk aan de O.D. laat weten, dat er geen sprake van zal zijn, dat ze op hun eigen houtje optreden. Dat wilden ze nog niet geloven. Ik sein b.v. aan de heer van Thiel, de procureur-generaal in Amsterdam: Verzoeken Boswijk uit te leggen, dat van optreden in politioneel verband door O.D. als zodanig geen sprake zal zijn. Eénhoofdige leiding, aanvankelijk militair, maar zodra mogelijk civiel gezag, is noodzakelijk. Leden O.D. kunnen als hulppolitie ingeschakeld, doch staan dan strikt onder normale politionele bevelvoering. Verzoeken mij in zake definitief standpunt Boswijk te berichten.

Dan krijg ik eindelijk, in November, de mededeling, dat de heer Boswijk van de O.D. nu eindelijk het hoofd in de schoot legt en dan

maar erkent, dat het toch niet zal zijn zoals hij zo graag wou, maar „wishful thinking” is die O.D. tot eind 1944 parten blijven spelen en dat is de reden, waarom u het de lagere commandanten in de reeds bevrijde steden helemaal niet euvel moet duiden, dat zij de macht aan zich hebben getrokken; zij wisten niet beter of de Regering bedoelde het zo. Pas een dag of wat later verscheen dan generaal *Kruls*, die zei: Neen, gij vergist u. Het is nooit de bedoeling geweest, dat gij de macht aan u zoudt trekken. Wij, Militair Gezag, hebben het gezag en gij kunt maximaal van dat gezag een verlengstuk zijn. Ik vond het toch van belang om u dat nog eens te zeggen, mede omdat ik nog altijd beschik over dat u in afschrift gegeven briefje van de Prins, dat ik hier in originali voor mij heb, waarin hij mij dan dank betuigt voor een briefje, dat ik hem heb gestuurd. Ik ontving dit schrijven 7 October 1944 in Londen. De Prins zegt daarin, „dat allen, van *Somer* tot mij zelf inclusief de andere heren, op de O.D., vooral de leiding, geladen zijn doordat wij denken, dat zij bepaald een eigen rol willen spelen”. Daarover kan geen twijfel bestaan en het zou toch, geloof ik, van het allergrootste belang zijn, ook voor de geschiedenis, wanneer uw commissie op grond van het onderzoek, dat zij verricht, dat feit publiekelijk zou vaststellen, opdat daarmee een einde kome aan alle mogelijk gepraat, ik kan het niets anders aanduiden dan kletspraak, als zou de O.D. dat nooit hebben gedaan? als zou er nooit enige reden zijn geweest om op dit punt met ongerustheid de bedoelingen van de O.D. te bekijken en als zou dus alles, wat ik dienaangaande als vertrouwensman van een paar illegale groepen in Londen tegen alle autoriteiten heb gezegd, alleen maar zijn geweest zinloos en als had dat veel beter achterwege kunnen blijven, omdat de O.D. er immers nimmer aan gedacht heeft om enigerlei eigen rol te spelen. Er kan op grond van de stukken op dat punt niet worden getwijfeld en nogmaals, ik hoop, dat uw commissie aanleiding zal vinden, dat te zijner tijd vast te stellen, want dat zal ik van het grootste belang achten.

35543. De **Voorzitter**: Waar schrijft u het in uw gedachtengang dan aan toe, dat de O.D. in het najaar van 1944 van dat standpunt is teruggekomen? Want het is toch niet zo, dat er in die geest niets is gebeurd, omdat generaal *Kruls* dat verhinderd heeft, immers, te voren is er, ook volgens u, al een wijziging in de opvattingen van de O.D. gekomen.

A. Ik mag niet verder gaan dan de coinmandant O.D.-Amsterdam.

35544. De **Voorzitter**: Ja, u zei: de heer *Boswijk* had het hoofd in de schoot gelegd.

A. Ja, de heer *Boswijk*; ik heb echter geen berichten te dier zake van de O.D. als zodanig. Ik heb alleen op een bepaald ogenblik een telegram ontvangen, waarin mij gezegd wordt, dat alle betrokkenen — daar valt de heer *Boswijk* dus ook onder en verder *van Laar*, het ging namelijk over de politie van Amsterdam, waar ik mee te maken had — het hoofd in de schoot hadden gelegd. Dat is wat ik weet. Ik heb nimmer enigerlei bericht gezien of iets gehoord, waarin het hoofdkwartier van de O.D. nu eindelijk eens ruitelijk zei: wij weten, dat wij als zodanig geen eigen rol zullen spelen. Ik heb daarentegen wel allerlei feitelijke en schriftelijke aanwijzingen, dat die O.D. dat wel beoogde.

35545. De **Voorzitter**: In ieder geval is er in de praktijk niets van al die aspiraties gekomen.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, hoe dat zit, kan ik u uiteraard niet verklaren, want dat speelt zich af, nadat ik buiten alles ben komen te staan. Dat moet zich hier in Nederland hebben afgespeeld en eventueel tussen de Regering in Londen en Nederland in de periode, welke volgt op mijn aftreden. Dat moet na Februari 1945 zijn geweest. In Februari 1945 was nog altijd die zelfde vrees in Londen voorhanden, dat die O.D. het anders zou doen.

35546. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk mogelijk, dat vertrouwensmannen daar iets meer van weten.

A. Dat is zelfs waarschijnlijk, want ik weet, dat de heer *Bosch van Rosenthal* na de bevrijding — dat heeft hij mij toen meegegeeld — in die laatste tijd, waarin het College van Vertrouwensmannen fungeerde, toch nog contact met de heer *Six* heeft gekregen. Toen is dat, wat ik nooit heb zien gelukken en door de O.D. altijd werd geweigerd, in dat stadium nog geschied.

Overigens is het alweer bijzonder interessant om er op te letten, dal in de brief, waarvan ik zo bijzonder zou waarderen, dat deze commissie ze wilde qualificeren. de brief van de heer *van Houten* aan

mij, mij een verwijt er van wordt gemaakt, dat ik geen O.D.-man in het College van Vertrouwensmannen heb gezet. Het College van Vertrouwensmannen heb ik namelijk samengesteld. De gedachte om het samen te stellen, is van mij. Ik heb de opdracht gehad om de instructie te maken en de namen te verzinnen. Ik heb het telegram gemaakt, dat aan een parachutist is meegegeven, om ze aan te wijzen en ik heb zeer welbewust daar geen O.D.-man ingehaald, omdat ik op het, ik geloof, nogal gezonde standpunt sta, dat men het machtsapparaat nooit in het beleidsapparaat moet gaan zetten. Ik vind het verkeerd, dat de hoofdcommissaris van politie lid zou zijn van het college van B. en W., en ik zou het ook niet goedvinden, als de commanderende generaal *Kruls* lid ware van het Kabinet. Ik heb het dus ook heel verkeerd gevonden, dat een man van de O.D., wiens taak nooit een andere zou kunnen zijn dan bevelen uitvoeren, zelf in het College van Vertrouwensmannen zou zitten. Ik meende, dat dat helemaal scheef was. Maar het wordt mij door die mensen, die dan zeggen, dat ze helemaal niet voor de O.D. opkomen en dat het een sprookje is, dat ze ook maar enigerlei voorkeur hebben voor de O.D., in de brief van mr. *van Houten* tot een ernstige grief gemaakt, dat ook in het College van Vertrouwensmannen die O.D. alweer niet zit.

35547. De heer **Algera**: Heeft u bepaalde richtlijnen gevolgd bij de samenstelling van het College van Vertrouwensmannen?

A. Ja. Ik heb de gedachte gehad, dat ik vijf mensen bij name moest aanwijzen en dat er zeven moesten komen, waarbij zes en zeven door die vijf moesten worden aangetrokken uit respectievelijk het links en het rechts georiënteerde verzet. Mijn bedoeling was geweest om onder de vijf, die ik aanwees, te vinden een antirevolutionnair. Ik wist er geen. Ik meende, dat de heer *Schouten* in de gevangenis zat, en dat de heer *Rutgers* was gevangengenomen heb ik begrepen toen ik in Londen kwam, want hij zou één dag na mij per boot vertrekken en hij is nooit aangekomen. Ik heb aangewezen de heren *Drees*, *van Sonsbeeck*, *Cramer*, *Cleveringa*, *Bosch van Rosenthal*, die vijf met name en ze overgelaten om uit het linkse verzet, in de R.V.V.-richting dus, en uit het rechtse verzet, dus in de richting van het Nationaal Comité van Verzet, no. 6 en no. 7 er bij te halen. Zij hebben daarvoor genomen de heer *van der Gaag* voor de Raad van Verzet, de heer *Neher* voor het Nationaal Comité van Verzet en hebben zich daarna tot ons gewend met een telegram, waarover de heer *Gerbrandy* en ik een hele dag hebben lopen puzzlen, waarbij zij vroegen of het goed was, dat zij de Vader der Prinsen aan dat gezelschap zouden toevoegen.

35548. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Professor *Oranje*?

A. Freule *Wttewaall* is aanmerkelijk gevatter dan *Gerbrandy* en ik samen waren, we hebben er een dag over gedaan, vóódat we elkaar voor domoren uitscholden en zeiden: ja, natuurlijk, dat is professor *Oranje*! Dat was inderdaad juist. De bedoeling was prof. *Oranje*, de Vader der Prinsen, en wij hebben prompt geantwoord — wij hadden eenvoudig aan de naam van *Oranje* niet gedacht —: Prachtig! Neem hem er bij! Dat is toen gebeurd.

35549. De heer **Koersen**: Was er geen Katholiek bij dat gezelschap?

A. Ja, *van Sonsbeeck*, het zou natuurlijk waanzinnig zijn geweest er geen Katholiek bij te hebben.

Ik heb — en dat was natuurlijk vrij moeilijk — gezocht in de eerste plaats naar figuren, waarvan het algemene vertrouwen toch wel kon worden geacht vast te staan. In de tweede plaats naar een toch wel wat geographische dislocatie, dat men niet weer kreeg wat andere provinciën soms te recht toch al zo dwars zit, een westelijk clubje. Vandaar dat ik de heer *Cramer*, die uit het noorden kwam, heb gekozen en de heer *van Sonsbeeck*, wat prachtig trof, die niet alleen Katholiek was, maar bovendien uit het zuiden kwam. Hij had alle vertrouwen van de bevolking, wijl hij tegelijk met *Bosch van Rosenthal* door de Duitsers uit zijn ambt was gezet. In de praktijk heeft het zich echter zo ontwikkeld, dat moet ik er even bij zeggen, dat *van Sonsbeeck* niet beschikbaar was, want hij zat bezuiden de rivieren. Dat kon niemand echter voorzien.

35550. De heer **Algera**: Maar u hebt in elk geval gestreefd naar een zo groot mogelijke differentiatie?

A. Ja, bepaald. Het was alleen heel moeilijk — nu dit onderwerp ter sprake komt, mag ik het misschien even afronden, Mijnheer de Voorzitter — daar van het bestaan van dit college alleen maar wisten de heer *Gerbrandy*, ondergetekende en, omdat het B.I. nu eenmaal onder hem ressorteerde, de Minister van Oorlog, *van Lidth*

de *Jeude*, plus dus de ambtenaren van B.I., die er mee te maken hadden. Verder wist niemand van dat college af. Ik heb dat altijd als een uiterst penibele situatie ondervonden. Dat dit college op een bepaald ogenblik zou blijken te bestaan, was aan de overige tien Ministers in Londen volledig onbekend en ik vergeet niet gauw de verwonderde gezichten van menige Minister, toen op een bepaald ogenblik — in het eind van 1944 — gezegd werd, dat dit college er was. Toen heeft men er van die zijde zeer op aangedrongen, dat de namen zouden worden genoemd, waartegen de heer *Gerbrandy* overwegende bezwaren had. Ik heb hem dat echter uit het hoofd gepraat en ik ben zelf degene geweest, die toen in de Ministerraad volledig verslag heeft gedaan van wat er ter zake van het College van Vertrouwensmannen was verricht.

35551. De heer **Algera**: Waarom ressorteerde dit onder Justitie?

A. Het ressorteerde helemaal niet onder Justitie. In het verzet, waar ik wat mee te maken had, „Parool“, „Vrij Nederland“ en die sfeer, hadden wij sterk het gevoel, dat de Regering een ernstige fout maakte door niet te rekenen met de mogelijkheid van wat wij het „vacuum“ noemden. Dat zou de situatie zijn, waarin de Duitsers al weg waren uit het hele of uit een gedeelte van het land, maar de Nederlandse Regering er nog niet zou zijn. Voor die periode wilden wij een gezag hebben, dat dan iets kon doen, opdat niet van uiterst links of uiterst rechts of van welke kant dan ook geprobeerd zou worden om in dat gat te springen. Dat was wat wij, met een geleerd woord voor een eenvoudige zaak, „vacuum-theorie“ noemden. Toen ik in Londen aankwam, heb ik die bezorgdheid van ons doorgegeven aan de heer *Gerbrandy* en later ook aan de Koningin. Toen heb ik de opdracht gekregen, omdat ik daarover sprak: wilt u dan maar eens zeggen hoe dat zou moeten; wie zouden het moeten zijn, welke zouden de bevoegdheden moeten zijn? Daarop heb ik een groepje mensen daarvoor uitgezocht en voorgedragen en de ontwerp-instructie gemaakt, maar dat was niet, omdat dat onder Justitie ressorteerde, maar alleen maar, omdat ik toevallig degene was, die uit Nederland was gekomen met dat verzoek. U moet dat dus niet zien als iets, dat met Justitie te maken had. Het is alleen maar het gevolg van het toevallige feit geweest, dat ik daarover was begonnen en dat ik bovendien sindsdien Minister van Justitie was geworden.

35552. De heer **Koersen**: Hoe zag u de verhouding van Grote Adviescommissie en Vertrouwenscommissie in die tijd?

A. Die zag ik helemaal niet, omdat ten tijde van de instelling van het College van Vertrouwensmannen mij van een Grote Adviescommissie helemaal niets bekend was. Dat speelt in Augustus 1944 en ik neem aan, dat de Grote Adviescommissie toen min of meer begon te bloeien, maar haar bestaan was nog niet ter kennis van de Londense Regering gekomen. We wisten helemaal niet hoe dat er allemaal uitzag. Door voor te stellen er een man uit het rechtse en uit het linkse verzet bij te halen, heb ik gehoopt, dat ik voldoende brug had naar het verzet. Hoe het zou uitpakken, kon ik allemaal van te voren niet weten.

35553. De **Voorzitter**: Ik zou nu terug willen keren tot de Ministerscrises in Januari 1945.

A. Ik heb u al gezegd, dat de hele positie van het Kabinet in het eind van 1944 uitermate labiel was geworden door een hele serie van oorzaken. Men kon niet doorgaan met de situatie, dat de Luitenant-Gouverneur-Generaal, die het Indische beleid voerde, en de Minister, aan wie hij in de eerste plaats verantwoording schuldig was, in één persoon verenigd waren. Bovendien vertoefde de heer *van Mook* in Brisbane, zodat men in Londen eigenlijk op de hele Indische zaak geen vat meer had. Men kon niet langer hopen, dat de heer *van den Broek* twee Departementen kon beheren, en bovendien is toen, ik meen in Januari nog, de crisis ontstaan rondom mijn ambtgenoot *Burger*. Dat heeft, wat mij betreft, zo gezeten. Wij bevonden ons in het begin van Januari allemaal in Londen; er was toen geen één Minister in Nederland. Wij waren namelijk door *Gerbrandy* opgeroepen om allemaal aanwezig te zijn in een Ministerraad, die, ik meen, de 3de Januari in Londen gehouden moest worden, waarvoor ook *van Mook* uit Brisbane was overgekomen. U voelt wel, dat laten overkomen van *van Mook* wijst daar óók zo duidelijk op, dat is al crisis. Daar wordt al gepraat over de vraag: Ja, hoe moet dat allemaal verder, valt dat niet uit elkaar? Vlak daarna, de data kan ik u helaas niet meer zeggen, bleek uit een bericht, dat *Burger* had ontvangen, dat zijn moeder, die zich geëvacueerd bevond in een klein dorp in de westhoek van Brabant, zeer ernstig ziek was en zijn

overkomst wenselijk. Het was niet vreemd, dat *Gerbrandy* mij opbelde over de vraag hoe ik een vertrek van *Burger* naar bevrijd gebied zag. Niet vreemd, omdat men nu eenmaal aanvaardde, dat voor zoveel Nederland betrof, ik als voorzitter van dat clubje fungeerde. Ik heb toen gezegd, dat het mij duidelijk leek, dat *Burger* sporslags naar zijn moeder moest gaan, dat ik het overigens van belang zou vinden, dat hij zich van elke politieke activiteit strikt zou onthouden. Dat moest ook wel, want de zaken waren te labiel, te onduidelijk dan dat het verstandig was, dat Ministers daar op hun eigen houtje met name ook *coram publico* iets gingen meedelen. De heer *Gerbrandy* heeft mij later gezegd — ik heb het stuk zelf nooit gezien, indien het heeft bestaan — dat hij de heer *Burger* schriftelijk heeft doen weten, dat van hem werd verwacht, dat hij zich van alle politieke activiteit zou onthouden. Ik heb dat niet aan *Burger* geschreven, ik heb dat stuk, indien het bestaat, van de heer *Gerbrandy* ook nimmer gezien. Een week later vernam ik — ik zat nog in Londen —, dat de heer *Burger* in bevrijd gebied een radio-redevoering had gehouden, waarvan mij een uittreksel, ik meen door onze radiomensen van Radio Oranje, werd verstrekt. Van dat uittreksel ben ik enorm geschrokken, want ik wist uiteraard, dat *Burger* allerminst van opvatting omtrent zuiveringsaangelegenheden was veranderd, maar moest dan toch wel vinden, dat hij zich allerongelukkigst had uitgedrukt en een volkomen scheve indruk had gevestigd. Ten tweede had hij opmerkingen gemaakt over de verhouding Regering—Militair Gezag. Dat vond ik volkomen verkeerd, omdat die verhouding op dat ogenblik één van de meest epineuze en kwestieuze onderwerpen was, weshalve ik het helemaal verkeerd vond, dat één Minister, een ander of ik, daarover op eigen gelegenheid en zonder zijn redevoering te hebben kunnen bespreken met enigerlei ambtgenoot, wat de gewoonte was tussen ons, een toespraak ging afsteken. Ik heb toen *Gerbrandy* opgebeld en heb hem gevraagd: Was je dat bekend, dat *Burger* dat zou doen? Ik vind het niet zo prettig. *Gerbrandy* zei: Ik weet er niets van; wat is er aan de hand? Ik heb hem geantwoord: Ik weet verder ook niets, maar kijk maar bij je papieren; je krijgt altijd uittreksels van Radio Oranje en daar vind je dat wel bij. Daarmee heb ik die zaak dus teruggekaatst op *Gerbrandy*. Ik had ze trouwens verder niet te behandelen.

35554. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* droeg dus blijkbaar op dat moment nog geen kennis van die redevoering?

A. Neen, toen ik opbelde, wist hij nog van niets. Ik ben degene geweest, die hem op het spoor van die zaak heeft gebracht. Ik heb hem dat per telefoon medegedeeld. Nu geloof ik, maar helemaal zeker ben ik er niet meer van, dat ik *Burger* niet eens meer heb gezien, daar wij elkaar praktisch hebben gekruist. Hij reisde uit bevrijd gebied naar Londen en ik uit Londen naar bevrijd gebied, want ik ben, eind Januari of begin Februari, weer overgegaan om mijn laatste periode als Minister — ik wist toen natuurlijk niet, dat het de laatste zou zijn — in bevrijd gebied door te brengen.

35555. De **Voorzitter**: Op de 24ste Januari is aan de heer *Burger* medegedeeld, dat hij ontslagen zou worden. Het is zo gegaan, dat hij om kwart over twee van de heer *Gerbrandy* de mededeling kreeg, dat zijn ontslag gereedgemaakt werd, en dat er om kwart voor drie een Ministerraad zou zijn. Bent u daar niet bij geweest?

A. Neen, ik was toen niet in Londen. Dat drama is mij ter ore gekomen, toen ik weer terugkwam uit bevrijd Nederland. De data daarvan kan ik u helaas niet meer precies geven, maar ik weet zeker, dat ik bij de ontvangst van *Burger* door *Gerbrandy* en bij wat zich toen in die Ministerraad heeft afgespeeld niet aanwezig heb geweest. Ik heb daar dus geen eigen oordeel over. Ik heb de behoefte om volledig en volstrekt eerlijk te zijn en daarom moet ik hieraan toevoegen, dat het mij volkomen duidelijk is geworden hoe welkom het de heer *Gerbrandy* was zich van de heer *Burger* te kunnen ontdoen. Dat lijdt niet de minste twijfel.

De heer *Gerbrandy* heeft nl. de op zich zelf altijd erg prettige gewoonte om met beeldende uitdrukkingen bepaalde dingen onvergetelijk te maken en dat heeft hij ook bij deze gelegenheid gedaan, want nauwelijks was ik terug in Londen en telefoneerde ik met *Gerbrandy* over die zaak, of hij gebruikte één van die uitdrukkingen, door tegen mij te zeggen: „je weet: deze man was een luis in mijn pels“; dat was voor mij een nieuwe uitdrukking, Mijnheer de Voorzitter, die ik sindsdien heb onthouden. Hieruit blijkt, dunkt mij, wel duidelijk, dat juist is wat ik u zei, *Gerbrandy* was blij, dat hij zich van de heer *Burger* kon ontdoen. Die verhouding is van meet af aan niet goed geweest. Dat heeft, misschien karakterologisch, dat wil ik daarlaten, nooit goed geboterd. Wat mij betreft, maar dat kan u eigenlijk nauwelijks interesseren, ik weet, dat *Burger* helemaal niet

de bedoeling had om daar eens een eigen zuiveringspolitiek, en dan nog wel een slappe zuiveringspolitiek, te gaan voordragen. Ik keur overigens uitdrukkelijk het feit van het houden van die redevoering af. Ik beschouw dat als verkeerd. Ik heb dat ook tegen *Burger* gezegd. Dat was niet in overeenstemming met de afspraak en het excuus, dat hij meende, dat de bevolking op dat ogenblik een radiorede moest horen, acht ik een ongeldig excuus, omdat ik geloof, dat de bevolking veel meer zat te wachten op de zwijgzaamheid van Overheidspersonen dan op hun radioredevoeringen. Ik heb nooit gemerkt, dat men er in het zuiden zo op gebrand was om een Minister te horen, die een radiorede hield, en ik geloof ook niet, dat men met het houden van een radioredevoering op dat ogenblik het publiek ook maar enigermate kon kalmeren of wat ook. De mensen trokken zich, dank zij het gewoet van het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten en derzelver staf, van de leden van de Regering allang geen steek meer aan.

35556. De **Voorzitter**: Hoe vond u de modus procedendi bij het ontslag?

A. Hoogst bedenkelijk, Mijnheer de Voorzitter.

35557. De **Voorzitter**: Daarin was u het dus eens met de heren *Albarda* en *van den Tempel*?

A. Ja, volkomen. Het had alleen voor mij geen zin om, teruggekeerd, ook van mijn kant afzonderlijk deswege ontslag te vragen, gelijk middelerwijl *van den Tempel* en *Albarda* bij brief hadden gedaan.

Ons collectief ontslag was nl. ook al ingediend en ik vond het driebubbelop om nu te zeggen: nu ga ik het ook nog eens doen op mijn eigen houtje.

Ik geloof, dat er over de modus procedendi tussen redelijke mensen ook geen twijfel zou kunnen bestaan: de modus procedendi is niet alleen verwerpelijk, maar onbehoorlijk. Men kan dit niet doen en ik vind, dat de heer *Burger* zich volkomen te recht over deze wijze van afdoening heeft beklagd, ofschoon ik anderzijds begrijpen kan, dat *Gerbrandy* hem het feit van die radioredevoering zeer kwalijk heeft genomen, want dat was in strijd met wat, naar *Gerbrandy* zegt zelfs schriftelijk, maar in elk geval toch wel uitdrukkelijk, ter kennis van *Burger* was gebracht.

35558. De **Voorzitter**: Hebt u later ook nog kennis genomen van de nota van 29 Januari 1945, waarin de heer *Burger* aan de leden van de Ministerraad een uiteenzetting geeft?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, die nota heb ik gekend, want toen zat ik zelf nog in het Kabinet en ik herinner mij, dat wij die nota, zoals dat met dergelijke schriften pleegt te gaan, na een zeer korte bespreking voor kennisgeving hebben aangenomen in de Ministerraad.

35559. De **Voorzitter**: Het is u misschien opgevallen, dat de heer *Burger* aan het slot van die nota zegt, nadat hij eerst uiteengezet heeft waarom hij die redevoering gehouden heeft en hij zijn standpunt te dien opzichte verdedigd heeft, dat hij enkele dagen voordat de heer *Gerbrandy* met zijn ontslag voor de dag kwam een brief aan de heer *Gerbrandy* geschreven had, waarin hij hem mededeelde, dat hij moest overwegen zijn ontslag te nemen, indien niet ten aanzien van een drietal punten, t.w. het Parlement, het Militair Gezag en het opnemen van Ministers uit het zuiden in het Kabinet, een oplossing werd gevonden. Daaruit krijgt men min of meer de indruk, dat inderdaad, hetgeen u ook even hebt laten doorschemeren, die radiorede eigenlijk een bijkomstige zaak was, die gemaakt is tot de reden voor het ontslag.

A. Daarmee wilt u zeggen, dat *Gerbrandy* wellicht door de door de heer *Burger* gestelde eisen toch al van oordeel was, dat hij hem niet in het Kabinet kon handhaven?

35560. De **Voorzitter**: Doordat de heer *Burger* bij brief van 19 Januari, meen ik, die eisen, die bij velen in het Kabinet leefden en die eigenlijk de reden waren, waarom dat Kabinet zo labiel stond, nog eens in het bijzonder tegenover de Minister-President heeft ontwikkeld, zou men tot de conclusie kunnen komen — uit zijn nota krijgt men ten minste de indruk, dat hij dat veronderstelt —, dat de Minister-President toen gezegd heeft: Deze Minister stelt het zo scherp, scherper dan de anderen, want hij schrijft er mij een aparte nota voor, daar moet ik vanaf zien te komen, en het geluk heeft nu juist deze radiorede op mijn tafel gebracht, waarvan ik gebruik kan maken.

A. Naar mijn overtuiging aan toch ten onrechte, Mijnheer de Voorzitter. Dat zou ik toch niet geloven. Wanneer ik op 3 Januari 1945 een nota aan alle ambtgenoten stuur — waaruit ik u straks een en ander heb voorgelezen —, waarin precies die zelfde dingen staan, die *Burger* dan blijkbaar enige weken later ook weer stelt, dan blijf ik tot nog welhaast half Februari bij de heer *Gerbrandy* persona gratissima. Hij heeft mij zelfs niet ondanks, maar op grond van die nota gevraagd of ik bereid was Minister van Oorlog te worden in het Kabinet van 23 Februari: omdat ik zulke principiële critiek èn op het Militair Gezag èn op de Binnenlandse Strijdkrachten had geoefend, vond hij, dat ik de man moest zijn, die beide apparaten, zoals hij het weer met een van die beeldende uitdrukkingen noemde, „van de bok moest gaan rijden”.

35561. De **Voorzitter**: Misschien kan dat verschil ook daarin gelegen zijn, dat de heer *Burger* noch persona gratissima, noch persona grati was.

A. Dat is volkomen juist, Mijnheer de Voorzitter, maar dan geloof ik toch niet, dat zijn bezwaren tegen allerlei situaties in bevrijd gebied en ter zake van de gezagsverhoudingen onderling bij *Gerbrandy* gewogen hebben. Als u die nota — ik heb er geen exemplaar meer van, maar ik herinner mij die nota zo goed — van *Gerbrandy* zelf leest, die hij na zijn eerste bezoek aan het zuiden opgesteld heeft, dan zult u daaruit zien, dat de heer *Gerbrandy* óók die zelfde bezwaren had. Hij stond, wat dat aangaat, helemaal niet principieel anders dan b.v. *Burger* en ik stonden. Daar is geen sprake van. Maar wel is er naar mijn overtuiging geweest een volstrekte incompatibiliteit d'humeur tussen *Burger* en *Gerbrandy*.

35562. De **Voorzitter**: Vrijwel alle Ministers vonden die toestand in het zuiden buitengewoon onbevredigend, want ieder van hen komt dat hier vertellen. Zij zeggen allen: het kon eenvoudig zo niet; het was dwaasheid, zoals het daar ging. Dat zeggen zij allen, behalve misschien enkele vakministers, die zich minder met bestuursproblemen hadden beziggehouden en die alleen hun eigen, meer beperkte ressort hebben behandeld. Maar alle Ministers, die een Departement beheerden, dat met bestuursproblemen te maken had, hebben in die geest gesproken. Het raadselachtige daarbij is, dat er dan toch niets is gebeurd.

A. Ja, ik heb u al gezegd, Mijnheer de Voorzitter, ik kan mij zo begrijpen hoe raadselachtig u het vindt en misschien zouden we toch een stap verder zijn, als u zouden kunnen begrijpen waarom ik het toch eigenlijk weinig raadselachtig vind. Ik vind het nl. zo weinig raadselachtig, omdat ik het alternatief zou willen stellen: **Wat** kon een Minister als *Burger* of laat ik liever over mij zelf spreken, want *Burger* is alleszins in staat om zijn eigen verantwoording af te leggen, wát kon ik doen? Men komt 24 November na eindeloze moeite in bevrijd gebied. Men vindt er een zoodje, een volkomen chaotische, verwarde en hopeloze toestand, men gaat spreken (en op wat voor toon!) met generaal *Kruls*, met de lieden van de B.S. en men probeert om die zaak in het spoor te krijgen. Men gaat tegelijkertijd een nota opstellen aan de Ministerraad, die men vijf weken na zijn aankomst in bevrijd gebied klaar heeft en die men vermenigvuldigt en aan de ambtgeriolen stuurt, waarin men zegt: Dat kan zo niet langer. In die zelfde tijd heeft men één Minister, die twee functies uitoefent, die incompatibel zijn, één Minister in het ziekenhuis, die twee portefeuilles beheert, maar ze niet meer beheren kan. Men krijgt drie weken na datum van indiening van die nota de *affaire-Burger* en men verkeert al sinds Kerstmis in een volkomen crisis-toestand met het hele Kabinet. Wat had men dan moeten doen? Men kon zijn ontslag vragen, men kon zeggen: ik loop er alleen maar uit.

35553. De **Voorzitter**: Men had ook besluiten kunnen nemen.

A. Ik geloof. Mijnheer de Voorzitter, dat men geen besluiten kan nemen, dat is niet alleen begrijpelijk, maar bijna zelfs ook een onvermijdelijk gevolg van het feit, dat men weet, dat men met zijn ontslag in zijn zak loopt, en dat liepen wij. Wij hebben, ik geloof 3 of 5 Januari, ons collectief ontslag aan de Koningin aangeboden. Dat Kabinet was nergens meer, wat moest dat Kabinet besluiten? Vergeet u niet, Mijnheer de Voorzitter, dat in die tijd de heer *de Quay* al in Londen was, althans de heer *Beel* was toen al in Londen. Ik heb hem daar herhaaldelijk ontmoet. Toen kwam het gerucht: *de Quay* wordt formateur. Wij hadden niet de minste zekerheid, dat gebeuren zou wat wij wilden, nl. dat *Gerbrandy* niets anders zou beproeven dan een zo beperkt mogelijke reconstructie van dat oude Kabinet. Een reconstructie, door een eind te maken aan de combinatie-van

Mook met zijn twee functies en door met name uit het zuiden enige verantwoordelijke mensen uit de Katholieke sfeer bereid te vinden om tot dat Kabinet toe te treden en daarmee een einde te maken aan de onzinnige toestand, dat in dat hele Kabinet nul Katholieken zaten. Daarmee hebben wij ons echter verrekend. De heer *Gerbrandy* zegt — ik ben er niet bij geweest — dat hij de opdracht heeft gehad niet om het Kabinet te reconstrueren, maar om een compleet nieuw Kabinet te maken. Ik kan mij dan alleen maar verbluft verklaren, dat hij die opdracht heeft aanvaard. Dan had hij, dunkt mij, moeten zeggen: Dat is geheel onmogelijk, want daar begrijpt men boven de rivieren natuurlijk niets van. Het is onbegrijpelijk, als men nu plotseling eind Februari met een volkomen nieuw Kabinet komt. Wij hebben nooit anders gewild dan een reconstructie. Ware die reconstructie er geweest, dan zou die hebben gerust mede op de afspraak, dat er nu terzake Staten-Generaal een regeling zou komen, en daarna zou dat Kabinet zonder twijfel ook wesen een normale, als ik dat afschuwelijke germanisme mag gebruiken, „daadkracht” hebben gekregen, want dat had het niet meer.

35564. De **Voorzitter**: Maar de drang uit het zuiden ging waarschijnlijk in de richting van een opdracht, zoals de heer *Gerbrandy* die uiteindelijk heeft gekregen?

A. Zonder de minste twijfel, Mijnheer de Voorzitter

35565. De **Voorzitter**: Daar kwam natuurlijk ook bij, dat de moeilijkheden die er ontstaan waren met het ontslag van de heer *Burger*, een dergelijke reconstructie ook weer moeilijker maakten, want daarmee was de verhouding met drie van de Ministers wel buitengewoon scherp komen te staan.

A. Ja, dat is daardoor afschuwelijk doorkruist, want daardoor kwamen *Albarda*, van den *Tempel* en *Burger* min of meer buiten spel te staan en alleen een verzoening *Burger-Gerbrandy* had op dat punt nog iets terecht kunnen helpen. Dat was allerminst onmogelijk geweest. Ik heb op een bepaald ogenblik nog tegen, ik meen, kolonel *Nuboer* gezegd: het zou dan toch wel heel erg zijn, wanneer de onmogelijkheid van een regeling van dat *Burger-Gerbrandy*-geval hier zou worden aanvaard, terwijl ze daarginds in Nederland nog wel andere zorgen hebben.

35566. De **Voorzitter**: U zei, dat de heer *Gerbrandy* bij die formatie nog een tijdlang overwogen heeft u te vragen als Minister van Oorlog op te treden en dat niet alleen overwogen, maar u zelfs gevraagd heeft.

A. Hij heeft het mij zelfs met zoveel woorden gevraagd. In die weken een gesprek hebbende met mijn ambtsvoorganger van die dagen, de heer van *Angeren*, heeft die mij nog verteld — wat ik niet eens wist — dat *Gerbrandy* zelfs van *Angeren* daarover nog om raad heeft gevraagd of het niet verstandig was mij aan Oorlog te zetten. Toen ik dat hoorde, heb ik tegen hem gezegd: Dat lijkt mij helemaal verkeerd. Ik wil zo verbazend graag aan Justitie dat werk afmaken, met name had ik toen nog sterk het verlangen om ten opzichte van de arrestatiepolitiek de zaak recht te breien, want dat lag mij zo enorm hoog. *Gerbrandy* heeft mij toen meegedeeld, dat hij met ern aanta! ambtgenote — hij noemde *Albarda*, de *Booy*, van den *Broek* en, ik meen, *Bolkestein*, dat west ik echter niet zeker — over die kwestie had gesproken. Ik had nl. niet alleen gezegd, dat ik er voor mij zelf niets voor voelde, maar ook gezegd, dat ik aannam, dat mijn ambtgenoten van het ogenblik er ook niets voor zouden voelen, wanneer ik daar ineens aan Oorlog zou verschijnen. Neen, zei *Gerbrandy*, daar vergis je je in, want ik heb dat met — en toen noemde hij die vier op — besproken en die vinden het allemaal heel verstandig. Nu moet ik zeggen, Mijnheer de Voorzitter, alweer eerlijkheid bovenal, de heer *Gerbrandy* wisselde bijzonder snel van constructies in die dagen. Ik heb nog enige aantekeningen gevonden, die ik in die dagen heb gemaakt. Dan blijkt u b.v., dat *Gerbrandy* op een bepaald ogenblik zegt: Kijk eens, we moeten nu toch een beetje gaan veranderen, want *Bolkestein* is zo oud, die kan zelfs die notulen van de Ministerraad niet meer houden, en ten slotte is *Albarda* vroeger wethouder van onderwijs geweest, dus dat klopt prachtig: *Bolkestein* moet nu maar eens een beetje rust gaan nemen en dan wordt *Albarda* Minister van Onderwijs. Een paar dagen later zei de heer *Gerbrandy*: Kijk, *Albarda* is oud, die kan niet meer. Hij moet geen Minister meer zijn, maar *Bolkestein* is nog zo'n fieve man, die kan best nog die portefeuille van Onderwijs blijven beheren. En dan komt men er toe om op een bepaald ogenblik te zeggen: „Nu moet je met mij toch een beetje oppassen, want ik heb een geheugen als een ijzeren pot en ik weet precies, dat je twee of drie dagen geleden

het omgekeerde hebt gezegd. Toen was nl. *Bolkestein* te oud en moest *Albarda* op diens plaats gaan zitten en nu is *Albarda* weer te oud en moet *Bolkestein* er maar weer in blijven”. Daar loopt men dan maar overheen, maar dit is zo de stijl, waarmee in die dagen met Ministersportefeuilles werd gewerkt, en ik moei u zeggen: u kunt, wat dat aangaat, hier nog veel meer te vernemen krijgen, het staat nl. voor mij vast, dat *Gerbrandy* b.v. ernstig heeft gespeeld met de geachte om de heer *de Leeuw* van de Nederlandse Bond van Spoorwegpersoneel ook Minister te maken.

35567. Jonkvrouw **Wttewaall van Staetwegen**: Wat was dat voor iemand?

A. Dat was een heel aardige man. Ik zat eens een kier bij de kapper in Eindhoven als Minister van Justitie en liet mij scheren, toen naast mij iemand kwam zitten, die in battle-dress liep en tegen mij zei: Weet u ook hoe ik bij de Minister-President kom? Toen zei ik: Ja, dat zal ik u vertellen. Daar moest hij dringend heen en hij begon een heel verhaal. waaruit inii bleek (hij noemde zijn naam niet), dat hij groot werk zoi hebben gedaan in het verzet van de Nederlandsche Spoorwegen. Ik heb met grote belangstelling daarnaar geluisterd. Ik heb mijn eigen naam niet genoemd, ik heb ook niet gezegd wie ik was. Ik heb die man dus gezegd: *Gerbrandy* kunt u wel bereiken, maar waarvoor is dat dan? Ja, hij had belangrijke boodschappen, met name ook van de heer *Hupkes*. Ik zei: Nu, dat lijkt mij erg belangrijk, en ik ben toen direct naar *Gerbrandy* gereden en heb hem gezegd: *Gerbrandy*, er is hier iemand, die je wil spreken. Ik weet niet waarover, hij zegt over zijn eigen verzet, e.d. Hij schijnt ook boodschappen te hebben van *Hupkes*. *Gerbrandy* heeft mij later verteld, dat dat een heer *de Leeuw* was — *Harry de Leeuw*, meen ik — een heel aardige man, die ik daarna ook in Londen gezien heb, toen was hij plotseling kapitein, waarom, heb ik nooit begrepen. Toen ik hem zag, was hij nog soldaat. Op een dag in die crisisweken liep ik op Piccadilly en daar kwam mijnheer *de Leeuw* aan en zei tegen mij: Ik ben op weg naar Arlington House. Zo, zei ik, wat gaat u daar doen? Ja, dat kon hij mij moeilijk zeggen. Hij wilde me wel eens even iets vragen. De heer *Gerbrandy* heeft mij al een paar keer te verstaan gegeven, vertelde hij toen, dat ik tot het Kabinet moet toetreden. Toen dacht ik: dat is op zijn minst verrassend. Ik zei tegen hem: ik geloof, dat u dat in het vaderlands belang zult moeten weigeren. Hoe bedoelt u dat?, vroeg hij. Ik heb hem toen rondweg gezegd: Mijnheer *de Leeuw*, ik heb u nu zo een paar keer meegemaakt, maar ik geloof toch, dat u in andere functies het land beter zou kunnen dienen dan in die van Minister. Dus ik raad u hartelijk aan: dat moet u niet aannemen. Dat lijkt mij onjuist. Een paar dagen later hoorde ik, dat hij wel bij *Gerbrandy* geweest was, maar dat hij mijn goede raad — ik nam aan, dat het een goede raad was — niet had opgevolgd, integendeel, hij heeft een hele tijd in Londen — ik herinner mij daar wel verhaaltjes van — zich zelf zo hier en daar aangeduid als een van de vermoedelijke leden van het nieuwe Kabinet. De heer *Gerbrandy* heeft inderdaad, ik kan het niet anders zeggen, met de portefeuilles van het Kabinet enigermate gegoocheld. Het is alleinaal erg vreemd gegaan, ook wat mij zelf betreft. Ik heb dus ten slotte de reis naar Nederland aanvaard met als laatste mededeling van *Gerbrandy*, dat ik of Minister van Oorlog of Minister van Justitie in dat Kabinet zou zijn, alles ondersteld, dat de heer *Gerbrandy*, want dat was toen nog niet eens zeker, formateur zou worden. In die zelfde tijd werden wij voortdurend besprongen met het gerucht, dat de heer *de Quay* formateur zou worden, en dat dat niet is geschied, moet u toeschrijven aan de heer van *Kleffens*. Het is in feite aan de heer van *Kleffens* en niemand anders te danken, dat de heer *Gerbrandy* de formateur van dat Kabinet van 1945 is geweest. Iedereen wist, dat van *Kleffens* voor Buitenlandse Zaken onvervangbaar was. Dat was heel duidelijk. Men kon in Februari 1945 niet de Minister van Buitenlandse Zaken vervangen. Hij moest dat zijn. Hij kon na de bevrijding aftreden, maar niet toen, daarvoor zaten wij internationaal veel te veel in een glazen huisje dan dat wij toen konden zeggen: nu een andere Minister van Buitenlandse Zaken. Van die wetenschap hebben enkele Ministers — ik was er één van — gebruik gemaakt. Zij hebben zich met van *Kleffens* in verbinding gesteld en tegen hem gezegd: Wanneer gij bereid zoudt zijn om in de Ministerraad duidelijk te verklaren, dat gij alleen onder *Gerbrandy* zoudt willen dienen, dan komt die mededeling ook nog wel daar, waar de Kabinetsformateur wordt aangewezen, en dat zou van groot belang zijn. Dat is geschied. Van *Kleffens* heeft in de Ministerraad bij de rondvraag ongeveer gezegd: President, ik zou graag nog even een mededeling willen doen. Men hoort op het ogenblik zoveel over Kabinetscrisis en over nieuwe formatie en in dat verband stel ik er prijs op om u te zeggen, dat ik als Minister van Buitenlandse Zaken toch alleen zou willen dienen onder uw leiding. Ik zou er bezwaar tegen hebben om Minister van

Buitenlandse Zaken onder andere leiding te zijn. Daarnaast heb ik zelf, terugvallende op de verantwoordelijkheid, die ik droeg vanwege de opdrachten, waarmee ik uit Nederland was weggestuurd, mij dato 1 Februari — die brief heb ik, geloof ik, niet aan u overgelegd — gericht tot *Gerbrandy* om hem te waarschuwen tegen het nog verder op de voorgrond brengen van de heer *de Quay*.

De Voorzitter: Ja. die brief hebben wij van u gekregen.

A. Ik behoef die brief dan ook niet verder met u te bespreken. Naar aanleiding van die brief heeft *Gerbrandy* mij ogenblikkelijk opgebeld en in Kamer 35 in het Hrown's Hotel, zijnde de kamer van de heer *Gerbrandy*, heb ik op verzoek van *Gerbrandy* naar aanleiding van dit briefje een gesprek gehad, waarbij de heer *van Haersma de With* aanwezig was, die torn nog als secretaris-generaal van de heer *Gerbrandy* fungeerde, ofschoon hij al aangewezen was als ambassadeur te Parijs. Toen hief de heer *Gerbrandy* zijn handen op en zei: „Ik ben ie dankbaar, dat je mij die brief hebt geschreven. Deze man zal ik nóóit in mijn Kabinet onnemen." Dat „nóóit" is dan 5¹ week geweest. toen was de heer *de Quay* Minister van Oorlog in het laatste *Kabinet-Gerbrandy*. Ik zelf heb in Oisterwijk maar afgewacht wat er zou gebeuren. Ik hoorde niets. Ik heb een keer door de radio vernomen, dat de heer *Gerbrandy* formateur was geworden, en ik heb overigens niets van de heer *Gerbrandy* gemerkt en ik ben luttele dagen vóór de 23ste Februari teruggekeerd in Londen. Als gebruikelijk heb ik mij telefonisch bij *Gerbrandy* aangemeld en gezegd: ik ben weer terug, waarop *Gerbrandy* zei, dat hij mij dringend moest spreken. maar dat is de volgende dag afgeblazen door zijn secretaresse. De daaropvolgende dag zou ik een nieuwe afspraak met hem hebben, nl. om 3 uur 's middags, die echter opnieuw is afgeblazen. De 23ste Februari, 's morgens om ongeveer 11 uur, zat ik met twee Koninklijke besluiten, die ik juist voor uitgifte had getekend, voor mij, toen mijn telefoon ging en de heer *van Riemsdijk* van Anep-Aneta mij opbelde en vroeg of hij als de reden van mijn aftreden mocht vermelden, dat ik weer in de journalistiek wilde terugkeren. Toen heb ik gezegd: Waar hebt u het over? Ik denk niet over aftreden, ik ben helemaal niet afgetreden. Ik wist nl. niet, dat ik was afgetreden, maar ik was werkelijk afgetreden, Mijnheer de Voorzitter, op dat ogenblik. De heer *van Riemsdijk* heeft mij toen toevertrouwd, dat nog die zelfde dag een nieuw Kabinet werd beëdigd, waarvan hij de samenstelling reeds voor zich had voor een communiqué, en dat ik daarvan geen deel uitmaakte. Ik heb hem toen gevraagd wie er dan aan Oorlog zat. Daar zat nog niemand aan, dat kwam nog. Ik heb hem gevraagd wie er aan Justitie zat en toen zei hij: daar zit *Gerbrandy* aan. Ik heb hem gezegd: Dat is in elk geval niet waar, dat kan niet, want dan had hij het me toch wel gezegd, ik heb nog twee keer met hem geielefoneerd de laatste dagen. Ik heb *Gerbrandy* dus opgebeld en gezegd: Ik hoor daar merkwaardige dingen. Er schijnt vandaag een nieuw Kabinet op te treden en ik schijn geen Minister van Justitie meer te zijn. Maar dit is natuurlijk niet allemaal waar, vertel jij me nu eens hoe het wel is. Toen zei *Gerbrandy*, dat bij het zo naar vond, dat hij het zo druk gehad had en helemaal geen tijd had kunnen vinden om mij te zien, maar het was allemaal inderdaad waar. Ik was afgetreden en er was een nieuwe Minister van Justitie: *Gerbrandy*. Ik moest de portefeuille aan *van Angeren* overdragen, want *Gerbrandy* ging naar Versailles en had geen tijd om de portefeuille van mij over te nemen. en de ramen onder die twee Koninklijke besluiten, nu ja, neem maar een pennemesje en radeer ze maar weg. Dat is ook gebeurd, Mijnheer de Voorzitter. Daarna heb ik mijn tas gepakt en ben ik op Piccadilly gaan wandelen, want toen was ik niets meer. *Gerbrandy* heeft mij toen een circulaire gestuurd, gestencild — een vreemde manier vond ik dat wel, want hij had ten slotte maar ren stuk of zeven, acht ambtgenoten af te danken —, waarbij hij die acht ambtgenoten heeft medegedeeld, dat hij direct na zijn terugkeer uit Versailles er de grootste prijs op zou stellen om ons, letterlijk staat dat er zo, „alles uit te leggen". U begrijpt dus wel, Mijnheer de Voorzitter, met welk een smart ik daar op de 30ste November van het jaar 1948 nog zit te wachten. want dat is er bij ingeschoten. Op die wijze ben ik van de kaart geraakt met dien verstande, dat, zoals u al weet, enige weken later het pad van de heer *Gerbrandy* en mij zich nog eens heeft gekruist, daar de heer *Gerbrandy* toen aanleiding heeft gevonden om mijn bureaux te doen openbreken in Oisterwijk en in den Bosch. Die zijn daar geforceerd.

Jonkvrouwe Wittewaall van Stoetmegen: Dat hebt u, meen ik, de vorige keer ook verteld.

A. Dat is mogelijk, dan behoef ik het niet te herhalen. Ik heb dat geval in mijn nota meegedeeld. Men heeft met hulp van de Rijks-

gebouwendienst in den Bosch en met hulp van de dorpsmid in Oisterwijk mijn bureaux geforceerd en alles er uitgeslept, wat er in zat, en daaraan heb ik het dan te danken gehad, dat ik van de heer *Deelen* vernam, dat ik in Brabant werd verdacht van te hebben gepleegd fraude, dan wel politieke onbetrouwbaar te zijn gebleken, dan wel met benoeringen te hebben geknoeid. Ik behoor daaraan iets toe te voegen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb u, toen ik dit verhaal deed, meegedeeld: er is een man door de linies gekomen, die naar de heer *van Angeren* is gegaan en die tegen de hier *van Angeren* heeft gezegd, dat de Minister de poten onder zijn stoel had weggezaagd, en de heer *van Angeren*, wie ik dat zeer kwalijk heb genomen, is naar *Gerbrandy* gegaan schter mij om en heeft tegen *Gerbrandy* gezegd: Dat moet je iitzoeken. Dat zou de grond zijn voor de inbraak. Ik hoop, dat u zich kunt herinneren, dat dat zo in mijn nota staat, en ik verzeker u, dat ik ook nooit anders heb geweten te bester trouw. Ongeveer veertien dagen geleden heb ik de heer *van Angeren* gesproken en hem dit rechtuit gevraagd. De heer *van Angeren* ontkent ten enenmale, dat er ooit iemand door de linies met dit verhaal bij hem zou zijn gekomen, en zegt, dat hij dan ook per se niet op grond van dat verhaal aangeraden heeft mijn bureaux open te breken, nochtans, wat de heer *van Angeren* zich wél herinnert, kan nooit gebeurd zijn. Dat is nl., dat tot die inbraak zou zijn besloten, omdat men die twee brieven van mij uit handen van de Engelsen had gekregen. Nochtans, u weet, Mijnheer de Voorzitter, dat dat niet kan, want die brieven zijn ongeveer acht weken ná mijn aftreden geschreven en het is dus volstrekt onmogelijk, dat die brieven aanleiding hebben gegeven tot die inbraak, want die brieven besonden toen helemaal niet; die schreef ik pas zeven weken daarna en mede onder de indruk van die inbraak. Ik meen zelfs, dat in de brief aan *Frans Goedhart* een woord over de inbraak staat. De heer *van Angeren* nochtans verklaart, dat hij niet heeft gedaan, wat mij altijd door *Gerbrandy* is verteld. Dit verhaal heb ik nl. van niemand minder dan *Gerbrandy*. Ik kan dat verder niet uitzoeken. De heer *van Angeren* ontkent het, de heer *Gerbrandy* zegt het en wat de heer *van Angeren* zich als reden tot die inbraak herinnert, kan niet kloppen.

35568. **De Voorzitter:** Dus wat de heer *van Angeren* zich wel herinnert, hebt u korte tijd geleden van hem gehoord?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, veertien dagen geleden. Torn ben ik naar hem toegegaan, omdat ik het vervelend vond, dat dat tussen mij en *van Angeren* was blijven steken. Mijn verhouding tot *van Angeren* was ambtelijk overigens altijd heel goed geweest. Ik had eigenlijk spijt, ik verwijt dat mij zelf, dat ik daarmee veel te laat geweest ben, dat ik niet eerder naar hem toegegaan ben, maar ik vond toch, dat, hoe laat dan ook, ik beter deed door er de heer *van Angeren* rechtuit naar te vragen. Ik heb dat gedaan. Dit was zijn antwoord, maar dat klopt niet. Ik heb nooit kunnen achterhalen waarom er ingebroken is, alleen mag ik u nog wel vertellen, dat ik ongeveer 3 weken geleden van het Departement van Financiën een briefje ontving met het verzoek of ik onmiddellijk op 's Rijks kas girorekening no. 1 een bedrag van f 31 wilde storten, omdat gebleken was, dat daarvoor geen bewijsstukken waren te vinden bij de narekening van de kas van f 25 000, die ik als Minister had meegenomen naar het zuiden. Ik heb toen geantwoord, dat ik niet bereid was die f 31 te betalen uit dien hoofde, omdat ik natuurlijk niet weet hoe dat allemaal is gegaan. Ik heb van dat geld misschien een f 400 of f 500 doen uitgeven als Minister van Justitie en de kas achtergelaten in een stalen geldkist en dat weer achter slot, maar de dorpsmid van Oisterwijk heeft dat alles weten open te breken, ook de kas, en daarna heeft men de marechaussee uit de gang, die tot het personeel van hotel Bosch en Ven behoorde, laten komen en die heeft men een proces-verbaal laten maken van het in dat kistje nog aanwezige geld. Dat is natuurlijk het springpunt van het verhaal, dat ik fraude zou hebben gepleegd. Toen hebben de marechaussee en ook het Militair Gezag met dat kistje omgesprongen en ik had dus het recht om tegen Financiën te zeggen: ik neem daarvoor geen verantwoordelijkheid meer op mij. Overigens heeft het Ministerie mij verzocht deze zaak verder blauw-blauw te willen laten en die f 31 niet te betalen. Dit bedrag is evenmin betaald als de f 346, die de Minister van Binnenlandse Zaken mij heeft gevraagd ter zake van genoten onderstand in Spanje. Dat bedrag heb ik ook geweigerd te betalen. Ik begrijp, Mijnheer de Voorzitter, dat ik enorm veel van uw tijd vraag, maar ik hoop, dat u van uw kant wilt begrijpen, dat ik altijd heb uitgezien naar het ogenblik, waarop ik eindelijk eens heel nauwkeurig en met wat stukken zou kunnen zeggen, wat ik meen te moeten zeggen, en wat mij aangaat, geloof ik, dat er nog enkele dingen zijn, die ik nog niet helemaal voldoende heb opgehelderd, zodat ik dat misschien mag overwegen en u dan mag vragen of u eventueel

bereid zou zijn mij nog één keer aan te horen. Ik zou het nl. toch wel erg belangrijk vinden voor mij zelf het gevoel te hebben, dat ik u in het geheel niets ben schuldig gebleven. Ik verkeer nog altijd in de positie, Mijnheer de Voorzitter, dat ik, eerst door die inbraak van de heer *Gerbrandy* en door de reputatie, die ik daardoor heb opgelopen, en vervolgens door een campagne, die nog altijd niet is geëindigd en die altijd maar uitloopt op het verhaal alsof ik misbruik van mijn ambt zou hebben gemaakt en op allerlei wijzen mij zou hebben misdragen, een aanmerkelijk geschandvlekt man ben in dit land. Ik heb u al eens meer gezegd: ik heb toch vertrouwen, dat de recherche van alle feiten en het vastleggen daarvan door uw commissie er toe zal leiden, dat men zal moeten erkennen, dat men maar wat heeft gebazeld, want dat van al deze beschuldigingen in het geheel niets overeind kan blijven. In het bijzonder geloof ik, dat ik, menselijk gedacht, toch enig recht heb om te vragen, dat ik, waar ik mij mijns ondanks nooit heb kunnen verantwoorden, omdat ik uit het Kabinet gewerkt ben op een ogenblik, waarop er nog geen Staten-Generaal waren, toch zal worden „gezuiverd”, maar ook volledig gezuiverd van de blaam, dat ik mijn ambt zou hebben misbruikt te mijnen bate, maar bovenal dat ik daar mensenlevens aan gespendeerd zou hebben. Ik heb u, meen ik, meegedeeld, dat ik enige briefjes heb ontvangen, anoniem, één inet een naar mij bij onderzoek bleek gefingeerde naam, van mensen, die zeggen, dat zij nu wel begrijpen, dat zij hun zoon, parachutist, hebben verloren aan wat één hunner dan noemt: „jouw zwijnerij”. Ik wil wel graag, mijnheer de Voorzitter, dat er nu eindelijk één orgaan komt, dat deze zaken onderzoekt, en dat vaststelt, dat niets van die aard door mij ooit is gedaan, want ik kan niet verdragen, dat ook maar één Nederlander

te goeder trouw meent, dat ik iets van die aard zou hebben ondernomen. Ik zeg er uitdrukkelijk bij, Mijnheer de voorzitter, de opvattingen van de heer *Lunshof* op zich zelf raken mijn koude kleren niet. Dat vind ik esn dermate verachtelijk man, dat, wat hij ineent, mij volkomen siberisch laat.

De **Voorzitter**: Wij zullen zonder enige twijfel nog wel aanleiding hebben om met u in de tweede ronde van deze verhoren nog nader over deze dingen te spreken. Mocht u dus nog bepaalde punten hebben, waarvan u meent, dat het nuttig is ze te onzer kennis te brengen, dan kunt u ons daarvan nog altijd mededeling doen.

A. Graag, Mijnheer de Voorzitter. Wanneer het toch uw voornemen is om mij eventueel nog een keer op te roepen, hoef ik u verder met schriftelijke stukken ook niet lastig te vallen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons heden verstrekt hebt en ik sluit het verhoor.

G. J. VAN HEUVEN GOEDHART.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*,

DUISTERWINKEL, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 30 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouw Wtiewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heren Duisterwinkel en Schuijt, griffiers.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

Jhr. PIETER JACOB SIX,
oud 53 jaar, wonende te Amsterdam,
reserve-kolonel der Huzaren.

Hij legt de eed af als getuige.

35569. De **Voorzitter**: Wij zouden in de eerste plaats met u willen spreken over de onderhandelingen, die hebben plaats gehad in April 1945, waarover in Maart 1946 is verschenen een memorandum van Vertrouwensmannen, dat u waarschijnlijk wel kent. Ik zou misschien eerst de vraag in het algemeen kunnen stellen of datgene, wat daarin staat en waar u bij betrokken bent geweest naar uw indruk juist is weergegeven. Dan kunnen wij straks op de details ingaan. Acht u die weergave juist?

A. De feitelijkheden zijn juist. Het accent zou men hier en daar wat anders kunnen leggen.

35570. De **Voorzitter**: Daar komen wij in de verdere bespreking vanzelf wel op. Het feitelijke relaas acht u dus wel juist?

A. Er staan geen onjuistheden in. Ik zou zeggen met één uitzondering. Er staat op de omslag: „Opgesteld in overleg met den Commandant der Binnenlandsche Strijdkrachten”.

35571. De **Voorzitter**: Is dat niet juist?

A. Niet in die zin, neen. De commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten heeft het gehele ontwerp gezien. maar de omslag niet, anders had hij dat er nooit op gezet.

35572. De **Voorzitter**: Kunt u dat nader verklaren?

A. Het memorandum is samengesteld door Vertrouwensmannen; daarna hebben generaal Koot en ik het ontvangen ter verificatie. Dat is natuurlijk iets anders dan wanneer een stuk wordt opgesteld in overleg met iemand. Daarom zeg ik: wat er in staat, is juist, liet accent ligt echter hier en daar niet goed.

35573. De **Voorzitter**: Dan kan het in ieder geval van belang zijn, dat u vanavond de gelegenheid hebt om uw visie hierop te geven. Ik zie, dat u in het memorandum voor het eerst genoemd wordt in de tweede kolom op pagina 2, waar het gaat over de voorbereiding van de bespreking, die op 12 April 1945 zou plaats vinden. Nu is daar een hele geschiedenis aan voorafgegaan, waarover wij al gesproken hebben, enerzijds met *Schwebel* en anderzijds met de heer *van der Vlugt*, terwijl bovendien ook de heer *Hirschfeld* hierover verklaringen heeft afgelegd. U hebt die voorgeschiedenis niet zelf medegemaakt, zodat u daar alleen later de mededeling van hebt gekregen. Ik bedoel de inleiding van de zaak: het gesprek, dat de heer *Hirschfeld* heeft gehad met *Seyss-Inquart*; het overbrengen door de heer *Snouck Hurgronje* van de mededeling, die in het gesprek is gedaan..... enfin, de wijze, waarop de zaak aan de gang is gekomen, en dan bovendien, hetgeen ook niet zonder belang is, de eerste twee besprekingen, die hebben plaats gehad op 7 April en op 10 April tussen de heer *van der Vlugt* en *Schwebel*.

A. Op 10 April was ik in den Haag, ik was voor deze zaak overgekomen.

35574. De **Voorzitter**: Dat hebt u echter allemaal van horen zeggen, niet waar? Daar kunt u uit eigen wetenschap niets over verklaren?

A. Ik ben daar niet bij geweest, ik zat toen wel in den Haag en heb de heer *van der Vlugt* heel veel gesproken. Ik was daarheen overgekomen ongeveer vijf dagen vóór de bespreking met *Seyss-Inquart* — de 7de of de 8ste April —, met de bedoeling bij de bespreking te zijn. Een half uur, nadat de heer *van der Vlugt* op 7 April had gesproken met de heer *de Lint*, wist ik dit, omdat wij een directe telefonische lijn hadden, van het huis van de heer *de Lint* naar Amsterdam.

35575. De **Voorzitter**: De heer *van der Vlugt* heeft hier verteld, dat, toen hij op 7 April dat onderhoud had gehad met *Schwebel*, hij daarna gegaan is naar het gebouw van de Rotterdamse Bank, naar ik meen, en dat hij daar de heer *Neher* aantrof en een ver- tegenwoordiger van de C.B.S., te weten mr. *de Lint*.

A. De heer *van der Vlugt* is naar de Rotterdamse Bank gegaan, ten einde de heer *de Lint* te treffen om de C.B.S. op die manier te kunnen bereiken.

35576. De **Voorzitter**: En trof daar toen ook de heer *Neher* aan. Van dat moment hebt u dus via de heer *de Lint* gehoord, wat er gaande was?

A. Ja, en daarop ben ik direct naar den Haag gegaan.

35577. De **Voorzitter**: Dat was dus, als ik het goed begrijp, in opdracht van de C.B.S. Is het juist, dat generaal *Koot*, die C.B.S. was, een gedeelte van die tijd in April 1945 uitgeschakeld is geweest door ziekte?

A. De generaal is hier zelf, vermoed ik, de 10de of de 11de op de fiets aangekomen en is toen direct ziek geworden.

35578. De **Voorzitter**: Heeft dat geruime tijd geduurd?

A. Ja, enige dagen ten minste. De generaal logeerde bij de heer *de Lint*, waar wij hem dus konden spreken. Daar hij nogal ernstig ziek was, konden wij niet veel bepraten.

35579. De **Voorzitter**: Was hij zo ziek, dat er eigenlijk niet met hem over deze dingen gesproken kon worden?

A. Dat was niet zozeer het geval, maar hij moest toch niet meer lastig gevallen worden dan nodig was. Hij had het nogal erg te pakken.

35580. De **Voorzitter**: Dus van de belangrijke dingen is hij toch wel op de hoogte gebleven?

A. Ja.

35581. De **Voorzitter**: Kunt u zeggen, voor zover u opgetreden bent voor en namens hem, dat de wijze, waarop u dat gedaan hebt, in het algemeen wel zijn instemming had?

A. Ja, ik neem aan, dat de generaal dat wel bevestigen zal.

35582. De **Voorzitter**: Het tegendeel is u niet gebleken?

A. Neen.

35583. De **Voorzitter**: Ik zei zoëven, dat u in het memorandum voor het eerst genoemd wordt op de tweede kolom van pagina 2, maar dat is niet helemaal juist, naar ik thans zie. Op de tweede kolom van pagina 1 wordt u ook al genoemd, want daar staat

vermeld, dat op 9 April een vergadering plaats vond van Vertrouwensmannen met vertegenwoordigers van de C.B.S. Die vertegenwoordigers waren dan u, prof. van Bemmelen en mr. de Lint; daarbij was ook de heer van der Vlucht aanwezig. Daar bent u dus reeds tegenwoordig geweest.

A. Ja, ik ben op de 7de of de 8ste in den Haag gekomen.

35584. De Voorzitter: Precies, Nu is hierbij een merkwaardig feit, dat de mededelingen van de heer van der Vlucht over zijn allereerste onderhoud met *Schwebel* aanleiding geven tot de gevolgtrekking, dat in ieder geval *Schwebel* op dat moment veel verdergaande ideeën in zijn hoofd had dan een soort van onofficiële wapenstilstand of neutralisering. *Schwebel* heeft toen de indruk gewekt, dat de Duitsers bereid waren te capituleren. De heer van der Vlucht heeft hier bevestigd, dat dit inderdaad zijn indruk is geweest van dat eerste onderhoud met *Schwebel*.

A. U meent het eerste gesprek, dat de heer van der Vlucht over dit onderwerp met *Schwebel* heeft gehad?

35585. De Voorzitter: Ja, precies. Hebt u ook van het begin af aan van de heer van der Vlucht geen andere indruk gekregen dan dat hij het zó gehoord heeft? Dat de tendenz van het gesprek was, dat de Duitsers bereid zouden zijn op bepaalde voorwaarden te capituleren, terwijl er zelfs gesproken is over voorwaarden, die daarbij gesteld zouden worden, t.w. de punten één en twee, die in het memorandum op blz. 1, kolom 2, genoemd zijn?

A. Inderdaad. Later bleek echter, dat men niet zo ver wilde gaan. Aan de andere kant was dit wel erg begrijpelijk. Dat hadden zij ook nooit kunnen doen. Het kan ook zeer goed zijn, dat tussen die eerste bespreking van de heer van der Vlucht en de bespreking, die wij op 12 April gehad hebben, bedreigingen geuit zijn tegen de verwanten in Duitsland van de Duitsers hier, die zich niet achter het regime zouden scharen. Wanneer het precies gebeurd is, durf ik niet te zeggen, maar die bedreigingen zijn geuit. Ik vermoed, dat zij toen teruggeschrokken zijn en wat minder ver wilden gaan; maar dat is slechts een veronderstelling.

35586. De Voorzitter: Daar staat tegenover, zoals de heer *Hirschfeld* — die reeds veel eerder gesproken heeft met *Seyss-Inquart*; de eerste keer reeds in December 1944 en later nog enige keren — verklaart, dat *Seyss-Inquart* het zo nooit heeft gesteld. Deze heeft zich van het begin af aan blijkbaar zeer vaag uitgedrukt en meer het accent gelegd op een neutralisering, ten aanzien waarvan hij niet een duidelijke omschrijving heeft kunnen of willen geven van hetgeen hij daar nu eigenlijk onder verstond.

De heer *Hirschfeld* had niet het idee, dat — althans bij *Seyss-Inquart* — verdergaande gedachten leefden. Of misschien moet ik mij voorzichtiger uitdrukken, *Seyss-Inquart* heeft die verdergaande gedachte niet tot uitdrukking gebracht. Daarom zou het misschien ook mogelijk zijn, dat *Schwebel* uit zich zelf een stap verder gegaan is.

A. Dat ligt ook wel in de lijn van *Schwebel*. Hij maakte de indruk een man te zijn, die wat makkelijker leefde en daardoor minder voorzichtig met zo iets was.

35587. De Voorzitter: Het schijnt dan ook, dat hij mede daarom bij het tweede onderhoud, dat heeft plaats gehad tussen de heren van der Vlucht en *Schwebel*, direct verzocht heeft, die bespreking van 7 April als een particuliere aangelegenheid te beschouwen. Toen is hij daarna gekomen tot een uiteenzetting van hetgeen de Duitsers eventueel wel zouden kunnen doen. Het is mogelijk, dat hij, toen hij het relaas van zijn eerste bespreking op 7 April met de heer van der Vlucht aan *Seyss-Inquart* heeft gedaan, op zijn vingers getikt is. Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk, dat het zo gegaan is.

A. Gezien het feit, dat de heer van der Vlucht een zeer exact iemand is, kan ik mij niet voorstellen, dat hij ons iets gezegd zou hebben, dat niet exact zou zijn, te meer daar hij direct met de heer de Lint een protocol heeft gemaakt.

35588. De Voorzitter: Het blijkt wel, dat men in de bespreking, welke op 9 April heeft plaats gehad — de bespreking van Vertrouwensmannen met de andere vier heren, die hier genoemd worden —, nog in de sfeer van een mogelijke capitulatie leefde. Ten minste als ik de weergave hier onderaan de tweede kolom van pagina 1 zie, lees ik daar „Alle aanwezigen waren er van overtuigd, dat een capitulatie alleen kon plaats vinden op de basis van „unconditional

surrender.” De door de Beaufragte als voorwaarde gequalificeerde bepalingen werden als een normaal uitloeijsel beschouwd van een zodanige capitulatie”.

Kunt u zich nog herinneren wie daar op de negende April van de Vertrouwensmannen aanwezig waren?

A. Daar zou ik geen antwoord op durven geven. Zeker niet allen. In ieder geval was de heer *Bosch van Rosenthal* aanwezig.

35589. De Voorzitter: Daar is dus blijkbaar de gedragslijn bepaald, die ook later volgehouden is, dat deze zaak van Nederlandse kant behandeld werd, zowel door Vertrouwensmannen als door de C.B.S. Zijn daar nooit moeilijkheden over geweest?

A. Neen.

35590. De Voorzitter: Later zijn er wel moeilijkheden gekomen met een bepaald gedeelte van de illegaliteit. Heeft echter tussen de Vertrouwensmannen en de C.B.S. over het gevolgde beleid geen verschil van mening bestaan? Het was natuurlijk een belangrijke beslissing, toen men eenmaal besloot om het zo te doen, niet waar?

A. Ja. Daarover heeft zeker geen verschil van mening bestaan. Als u bedoelt het verschil van inzicht tussen de illegaliteit enerzijds, die er niet in gekend was, en een andere illegaliteit, die er wel in gekend was, dan bestond er tussen Vertrouwensmannen en de C.B.S. ook op dat punt geen enkel verschil van inzicht.

35591. De Voorzitter: U weet, dat er later over het gevoerde beleid nogal het een en ander geschreven is?

A. Ik heb er toen direct enige artikelen van gezien, o.a. in „Vrij Nederland”.

De Voorzitter: Ja, die bedoel ik ook.

A. Kort daarop, ja.

De Voorzitter: Ja, de gedachtenwisseling tussen prof. *Geyl* enerzijds en.....

A. Ik bedoel vóór de bevrijding.

De Voorzitter: Ik bedoelde de gedachtenwisseling, die na de bevrijding heeft plaats gehad tussen prof. *Geyl* enerzijds en de heren *Sandberg* en *Drion* anderzijds. Dat heeft dus vóór die tijd ook al gespeeld? Ook in „Vrij Nederland”?

A. Ja.

35592. De Voorzitter: Dat gedeelte van de illegaliteit voelde zich bezwaard, dat men zich inliet met onderhandelingen met de Duitsers. Daar kwam het eigenlijk op neer, niet waar? Men krijgt de indruk, dat hier wel sterk een seintimentskwestie gespeeld heeft.

A. Die kwestie speelde een zeer belangrijke rol. Bovendien, als u van sentiment wilt spreken, speelde een rol, dat zij, die zich beschouwden als „de illegaliteit”, hierbuiten gelaten waren.

35593. De Voorzitter: Wie waren degenen, die zich als vertegenwoordigers van het andere gedeelte van de illegaliteit opwierpen en daarna het telegram hebben gestuurd naar Londen?

A. Eerst is de heer *Drion* gekomen. Hij heeft stukken gezien. Ik meen, dat de heer *le Poole* ze hem heeft laten zien; hij is tevreden naar huis gegaan, althans ogenschijnlijk tevreden. Daarna heeft de heer *Drion* te Amsterdam opnieuw overleg gepleegd. Er is toen een nieuwe deputatie gekomen, bestaande uit twee man. Ik meen, dat de heer *Drion* er bij was. Ik herinner mij, dat deze twee zeer ontdaan waren over de gang van zaken.

35594. De Voorzitter: Uit het feit, dat ook Vertrouwensmannen de mening toegedaan waren, „dat gezien het militair karakter der besprekingen”, zoals het hier staat „deze mede door een militair dienden te worden gevoerd”, blijkt — die beslissing is dus genomen vlak vóór het onderhoud van 12 April — ook al, dat men toen nog steeds leefde in de gedachte, dat dit een inleiding kon worden voor een capitulatie.

A. Bovendien waren dit ook strikt militaire aangelegenheden, die zouden ook zeer goed door de C.B.S. zonder Vertrouwensmannen behandeld kunnen zijn geworden.

35595. De **Voorzitter**: Dat is een andere stelling. Dat hangt er echter van af. Het was de vraag, welke verdergaande mogelijkheden zich hierbij konden voordoen. Dat wist men natuurlijk niet.

A. Ja, maar men kan ook die stelling verdedigen; dat is, wat ik zeggen wilde.

35596. De **Voorzitter**: Ik maakte zoëven die opmerking, omdat uit het memorandum min of meer afgeleid kan worden, dat men toen nog grote waarde toekende aan het in het eerste gesprek met de heer van der *Vlugt* door *Schwebel* ter tafel gebrachte, nl. capitulatie, enz. Ik meende daaruit nog een argument voor die gevolgtrekking te kunnen putten.

A. Ja, maar als u uitgaat van de toestand, zoals die zich feitelijk ontwikkeld heeft, dus dat de Duitsers het geweer aan de voet zetten, dan is het een zuiver militaire maatregel, die men treft. Of men nu compleet capituleert en zich overgeeft of dat men in afwachting van een nadere capitulatie zich onthoudt van vijandelijkheden, dat blijven beide militaire maatregelen, zij het van gradueel verschil.

35597. De **Voorzitter**: Maar later heeft de zaak zich in een heel andere richting ontwikkeld, nl. in die zin, dat op een gegeven moment sterk op de voorgrond is gekomen de kwestie van de voedselvoorziening. Zo heeft het zich later ontwikkeld en daarvan kan men zeggen, dat daarin ook elementen zaten, die buiten het strikt militaire lagen.

A. Neen, want op dat moment was het hier feitelijk geen civiel bestuur meer, maar een militair bestuur.

35598. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u? Van welke kant?

A. Van de Duitse kant.

35599. De **Voorzitter**: *Seyss-Inquart* was er nog.

A. Ja, maar *Seyss-Inquart* ging zijn orders halen bij *Blaskowitz*. *Blaskowitz* was de man, die het uiteindelijk voor het zeggen had. Er zijn hiertoe op een goed ogenblik van Duitse zijde maatregelen getroffen, nl. toen men besloten heeft tot een definitieve verdediging van Nederland. *Blaskowitz* was van toen af de man, die de beslissingen nam.

35600. De **Voorzitter**: Wanneer za! dat geweest zijn, dacht u?

A. Dat herinner ik mij niet meer precies, maar het is in ieder geval vóór April geweest. Dat komt hier in die stukken ook wel tot uitdrukking.

35601. De **Voorzitter**: U meent, dat er een Duitse maatregel is geweest, waarbij het civiel bestuur ondergeschikt was gemaakt aan het militair bestuur?

A. Ja.

35602. De **Voorzitter**: U hebt geen stukken of iets anders, waaruit dit blijkt?

A. Het is gebleken uit opmerkingen — mijns inziens — van *Seyss-Inquart*. Uit het gesprek over bepaalde maatregelen, welke wij hem gevraagd hebben te nemen, is dit ook gebleken. Goed, zei hij toen, ik zal *Blaskowitz* vragen of hij daar geen bezwaar tegen heeft. Het was dus niet *Seyss-Inquart*, die besliste of iets gebeuren kon, maar *Blaskowitz*.

35603. De **Voorzitter**: Dat behoeft niet direct te wijzen op ondergeschiktheid; het kan ook op nevenschiktheid wijzen.

A. Dat is misschien mogelijk. Ik heb daar geen stukken van.

35504. De **Voorzitter**: Toen hebt u dan die bespreking gehad op de 12de April. Dat was de eerste bespreking, welke tussen vier personen plaats vond?

G. Ja, vier personen.

35605. De **Voorzitter**: Die vond plaats hier in den Haag, ten huize van *Schwebel*?

A. Ja, ten huize van *Schwebel*.

35606. De **Voorzitter**: De daarin gedane mededeling van de Rijkscommissaris, dat hij uit Duitsland gekomen was en daar een bespreking had gehad met Minister *Speer*, als gevolg waarvan een aanvankelijke opdracht om alle niet militaire kapitaalsgoederen te vernietigen op zijn uitdrukkelijk verzoek, zoals hij zegt, voor wat Nederland betrof, is ingetrokken, is wel merkwaardig. Is er niet meer over medegedeeld dan wat hier staat?

A. Naar mijn herinnering niet. Of men dit serieus op moest vatten, ja of neen, zou ik ook niet durven zeggen.

35607. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk niet helemaal uitgesloten, omdat ook uit andere gegevens blijkt, dat *Speer* in die tijd een eigen spel speelde, zoals verschillende van de groten om *Hitler* het in die laatste tijd hebben gedaan.

A. Hij zegt hier het tegenovergestelde. Hij zegt: *Speer* wou het land vernietigen, ik heb het gered.

35608. De **Voorzitter**: Ik heb er eigenlijk meer uit gelezen, dat dit tot stand is gekomen met medewerking van *Speer*, omdat bij deze waarschijnlijk het meeste te bereiken was.

A. Neen, ik geloof, dat u het zo moet lezen. „Gij beschuldigt mij van oorlogsmisdaden..... ik daarentegen heb gedaan, wat mogelijk is om hier erger te voorkomen”.

35609. De **Voorzitter**: *Seyss-Inquart* is daarvoor naar *Speer* gegaan. Hij had er misschien ook met een van de andere leidende figuren over kunnen zijn gaan spreken en dan zou hij misschien minder resultaat hebben bereikt.

A. Dat kan ik niet overzien. Wij hebben het echter meer beschouwd als een zich zelf schoonwassen. Ik weet niet of het hier voldoende tol uitdrukking komt, maar wij hebben hem herhaaldelijk (dat staat ook wel in de stukken) voor de voeten geworpen, dat hij zich aan oorlogsvergreep zou schuldig maken, indien hij zich niet naar onze wensen zou gedragen.

35610. De **Voorzitter**: Hebt u enige kijk er op, wat nu eigenlijk in deze zaak *Seyss-Inquart* bewogen heeft?

A. Neen. Zijn eigen bewering: „Ich möchte den biologischen Zustand von Holland nicht zerstören”, kan men nemen voor wat het is. Men kan het aanvaarden als een idealistische opmerking van een werkelijk idealist. Het kan ook zijn, dat het een doorredener is op de theorieën, jarenlang door hem verkondigd, doch waarmee hij eigenlijk in zijn hart niet instemde. Zo heeft hij ons verteld, dat hij de grootste bewondering had voor de Nederlandse vrouwen: dat hij beter dan iemand anders heeft kunnen zien hoe geweldig energiek zij waren geweest. Dat hij duizenden kilometers langs de wegen gereden had en al die vrouwen had zien trekken en reizen met karren en fietsen om levensmiddelen te halen. Dit moest je je rustig laten zeggen en daarbij dan nog een vriendelijk gezicht trekken en dan te denken. dat hij er met geen woord over repte, dat die vrouwen hadden moeten lopen en zwoegen, omdat hij de levensmiddelen toevoer had afgesneden. Hij zei: „Bei uns in Oesterreich”, daar zou dat niet zijn voorgekomen, daar zouden de vrouwen gewacht hebben tot Vadertje Staat dat deed. Dit was misschien een bewijs, dat het individualisme van de Hollander ook zijn goede kanten had.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Een brutale opmerking.

A. Ja, als je met zulke brutale mensen te maken hebt, dan kun je ze bij het maken van dergelijke opmerkingen niet in hun diepste ziel peilen.

35611. De **Voorzitter**: *Schwebel* heeft hier met hand en tand *Seyss-Inquart* verdedigd. Hij heeft gezegd, dat *Seyss-Inquart* in belangrijke mate bij deze stappen bewogen werd door zijn verantwoordelijkheidsbesef mede tegenover de Nederlandse bevolking.

A. U begrijpt, dat, als men iemand een keer een uur of anderhalf uur gezien heeft en later nog eens een half uurtje, men toch nooit een goed inzicht in 's mans karakter kan krijgen. Ten slotte hangt het van 's mans karakter af.

35612. De **Voorzitter**: De heer *Hirschfeld* mesnt daar iets meer kijk op te hebben en zegt, dat hij *Seyss-Inquart* niet anders kan qualificeren dan als glashard en dat hij de overtuiging heeft, dat

Seyss-Inquart eigenlijk niets anders bedoeld heeft dan te zoeken naar een weg — vandaar, dat ik zo straks die opmerking maakte over *Speer* en enkele anderen van de groten om *Hitler* —, om een basis te vinden om er uit te komen en daarbij de leidende figuur te worden.

A. Het eigen naakte leven te redden. Dat geloof ik; maar als u mij nu vraagt: „Weet u dat nu wel zeker, waar is die overtuiging op gevestigd?“, dan moet ik daarop het antwoord schuldig blijven.

35613. De *Voorzitter*: U hebt ook in de besprekingen met *Seyss-Inquart* geen aanknopingspunten voor de ene of voor de andere visie kunnen vinden? Het is natuurlijk op zich zelf wel een belangwekkend gesprek geweest.

A. Zeker. Een „oosters“ gesprek. Eerst drie kwartier over koetjes en kalfjes; toen: „Und jetzt was möchten die Herren eigentlich?“ Zo begon het. Waarop wij zeiden: „Wij wilden niets, u wilde wat.“

35614. Jonkvrouw *Wttewaall van Stoetwegen*: Was u ontboden om daar te komen of hoe was het gegaan?

A. Neen, wij hadden gezegd: „Goed, wij willen wei praten.“ Het was door de heer *Schwebel* als het ware bemiddeld. Wij wilden horen, wat hij had aan te bieden. Toen hij zei: „Was wunschen die Herren eigentlich?“, hebben wij prompt gezegd, dat wij niets wenschten, maar dat hij gezegd had, dat hij praten wilde.

35615. De *Voorzitter*: En kwam hij toen over de brug?

A. Toen kwam hij over de brug.

35616. De *Voorzitter*: Weet u, dat de wijze, waarop dit onderhoud is gevoerd, ook één van de punten is, waar critiek op wordt uitgeoefend? Ik weet niet of u dat wel eens gelezen hebt. Er is immers bij het gesprek ook gezegd en betoogd, dat de kloof, die door dergelijke handelingen, dat zijn dan de vernielingen, enz., tussen beide landen en volkeren zou ontstaan, voor zeer lange tijd zodanig onoverbrugbaar zou zijn, dat het onmogelijk zou zijn om die taak door Nederland te doen vervullen, die na de oorlog voor Duitsland van het aller grootste belang zou zijn, nl. om weer tussen Duitsland en de andere landen een bemiddelende rol te kunnen spelen. Dat is een van de gedeelten van het gesprek, waar de critiek op gericht was, omdat men zei, dat dit gesprek niet met de nodige fierheid van Nederlandse kant zou zijn gevoerd. Merkwaardig is ook, dat prof. *Geyl*, die ten slotte na onderzoek van de stukken zijn aanvankelijk standpunt, aat veel meer critiek inhield, heeft laten varen en gezegd heeft, dat hij als historicus van mening is, dat men hier van Nederlandse kant de juiste weg heeft gekozen, alleen over dit onderdeel van het gesprek nog enige reserve blijft maken.

A. Die hele polemiek heb ik nooit gezien; zij is mij volmaakt onbekend.

35617. De *Voorzitter*: Maar het is wel zo betoogd, van Nederlandse kant, zoals het hier staat? Ik bedoel: in het gesprek met *Seyss-Inquart*?

A. Dat is ook in onze aktennotitie vastgelegd.

35618. De *Voorzitter*: Hebt u wel eens de gedachte gehad, dat er bij de Duitsers het volgende achter gezeten kon hebben? Ze zaten in het westen van Holland opgesloten met een niet overmatig sterke krijgsmacht. Onder die omstandigheden was er natuurlijk de Duitsers ook wel iets aan gelegen om te bereiken, dat de bevolking niet tot wanhoop gebracht werd, en zoals de voedselpositie op dat ogenblik was, was het daar dicht aan toe. Kan dit ook een motief geweest zijn?

A. Ongetwijfeld. Niet alleen de bevolking, maar ook de gewapende B.S. Daar bestaat een vrij uitvoerig artikel over, geschreven door de heer *de Lint* en door kolonel *Kok*, dat niet is gepubliceerd. De heer *de Lint* heeft behandeld het politieke aspect en kolonel *Kok* het technische. Als u dat artikel interesseert, kan ik een exemplaar te uwer beschikking stellen.

De *Voorzitter*: Graag, als u dat wilt overleggen.

A. Dan kunt u zich de verdere discussie hierover besparen. Dit is echter mijn enige exemplaar met annotaties, dus ik zou het erg op prijs stellen, indien ik dit van u terug kan krijgen.

De *Voorzitter*: Dat kunt u van ons terugkrijgen. Dus dat zijn de uiteenzettingen van.....

A. Mr. *de Lint* en kolonel *Kok*.

35619. De *Voorzitter*: Is dat documentatie, die kort na de gebeurtenis is opgemaakt?

A. Dit is gemaakt nadat het rapport van Vertrouwensmannen is verschenen.

35620. De *Voorzitter*: Met „dit“ bedoelt u het stuk van de heer *de Lint*?

A. Ja, althans omtrent die zelfde tijd. Hij had daar veel materiaal voor. Trouwens, een groot gedeelte van het materiaal voor de publicatie van Vertrouwensmannen komt ook uit mijn archief. Ik zie op het stuk helaas geen datum. Ik neem aan, dat het gemaakt is in het voorjaar van 1946.

35621. De *Voorzitter*: U had het zoëven over de verhouding *Seyss-Inquart—Blaskowitz*. Nu is er bij de definitieve vaststelling van de Aktennotiz sprake geweest over de uitdrukking „met medeweten des Oberbefehlshabers“. Dat is dan ten slotte de tekst geworden, terwijl er aanvankelijk in stond „namens“, niet waar? Daar is dus blijkbaar later enige discussie over geweest.

A. Naar mijn herinnering was het „namens“.

35622. De *Voorzitter*: Zo had u het ook eerst neergeschreven. Dat is gecorrigeerd van Duitse zijde. In het stuk, dat u aangeboden heeft aan de Duitsers, stond „namens“.

A. Goed, dan schiet mijn geheugen hierin niet te kort.

35623. De *Voorzitter*: Daar is toen van de kant van *Seyss-Inquart* bezwaar tegen gemaakt. Deze wilde dat alleen hebben „met medeweten van“.

A. Wij hadden juist graag willen hebben „namens“. Wij beschouwden *Blaskowitz* — als mijn herinnering mij niet bedriegt — uiteindelijk als de man, die het hier voor het uitmaken had, en *Seyss-Inquart* op dat ogenblik meer als pion, die vooruitgeschoven werd als politieke figuur om besprekingen te voeren.

35624. De *Voorzitter*: Maar er is een verschil, of u het graag zo zag of dat er bepaalde aanleiding was om te veronderstellen, dat het zo was.

A. Wij waren overtuigd, dat *Blaskowitz* de man was, die het te zeggen had. Nu u dit zegt, schiet het mij weer te binnen, wat ik u straks ook al heb gezegd, nl. dat wij de overtuiging hadden, dat *Blaskowitz* hier als „Oberbefehlshaber“ de enige was, die werkelijk gezag had, omdat hier een soort van staat van beleg was uitgeroepen. Het was daarom, dat wij het „namens“ er in wilden hebben. Toen heeft zich een korte discussie over dat woord „namens“ ontsponnen. Wij hebben toen besloten, dat, als zij het er dan per se anders in wilden hebben, wij dit zouden aanvaarden.

35625. De *Voorzitter*: Van uw kant is toen gevraagd om er nog iets bij te zetten, wat in dat onderhoud van 12 April eigenlijk niet besproken was, maar dat bij een eerder onderhoud inet *Schwebel* ter sprake was gekomen, nl. dat van Duitse zijde geen terechtstellingen of représailles meer zouden plaats vinden, waartegenover van Nederlandse zijde gepoogd zou worden aanslagen op Duitse civiele en militaire autoriteiten te voorkomen.

A. Dat is wel degelijk daarbij besproken.

35626. De *Voorzitter*: Zoals het hier staat, is het niet in dat onderhoud van de 12de besproken: maar is het in het onderhoud daarvoor met *Schwebel* besproken.

A. Ik meen, dat het toen besproken is.

De *Voorzitter*: Ja?

A. Niet alleen, dat dat toen besproken is; er is zelfs besproken, dat onder bepaalde omstandigheden de Duitsers er van af zouden moeten wijken. Dat vindt u ook in het memorandum. Het kan ook zijn, dat u dat terugvindt in het artikel van de heer *de Lint*, dat u daar hebt.

35627. De **Voorzitter**: Dit kan de heer *de Lint* natuurlijk alleen maar van horen zeggen weten, want hier is hij niet bij geweest.

A. Daar is hij niet bij geweest, nern. Toen, op 12 April, is er echter uitdrukkelijk besproken, dat onder bepaalde omstandigheden de Duitsers nog wel van wapens gebruik zouden maken, wat u toch ook in de stukken terug moet vinden. U vindt her, meen ik, ook in het stuk van *Schwebel* terug, waarin *Schwebel* vastgelegd heeft wat hij met *Seyss-Inquart* besproken heeft. Dat kent u toch waarschijnlijk?

De **Voorzitter**: Ja. Het staat ook wel degelijk in de Aktennotiz.

A. Neen, maar dat de Duitsers onder bepaalde omstandigheden nog wel van hun wapens gebruik moesten maken. Men kan dat toch niet bepalen, alvorens daar eerst over gesproken te hebben, dat zij zich van verder wapengeweld zullen onthouden.

35628. De **Voorzitter**: Maar in de „Aktennotiz“ staat alleen, dat van Nederlandse zijde toegezegd werd, dat zoveel mogelijk maatregelen zouden worden getroffen om aanslagen op de Duitse civiele en militaire autoriteiten te voorkomen. De Rijkscommissaris daarentegen verklaarde, dat, als nog eens zo'n aanslag zou gebeuren, de daders op de gewone wijze voor het gerecht gebracht zouden worden, zonder dat représailles tegen niet aan de aanslag deelgenomen hebbende personen zouden geschiedeti. Dat is dus zakelijk het punt, waar wij het zoëven over gehad hebben.

A. Waar vindt u dat?

De **Voorzitter**: Dat vind ik op pagina 4, tweede kolom, aan het eind van de alinea, waar een 3 voor staat. „Von niederlandischer Seite wurde zugesagt.....“.

A. Waar leest u, dat dit laatste gedeelte er pas later in opgenomen zou zijn?

De **Voorzitter**: Dat staat in de tweede noot op de eerste kolom van pag. 4, het laatste gedeelte.

A. Ik kan mij dat niet herinneren. Het staat hier, dus er moet wel een reden voor zijn, dat het hierin staat. Ik heb in mijn herinnering, dat wij die zaak duidelijk besproken hebben, dat er nog speciaal over heen en weer gepraat is en *Seyss-Inquart* zei: „Ja, hoor eens even, ik kan mijn mensen niet verbieden te schieten, als er op hen geschoten wordt. Er zijn ergens grenzen“. Wij hebben dat wel degelijk vrij uitvoerig besproken. Daarom begrijp ik dit niet goed.

35629. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk mogelijk, dat dit de eindformulering is geworden van die bespreking.

A. Ja, daarom zoek ik juist naar de Duitse tekst van *Schwebel*, wat die er van vertelt. Er staat:

„Zur weiteren Förderung von Ruhe und Ordnung werde er, der Reichskommissar, die Weisung geben können, an solchen Angehörigen der Widerstandsbewegung, die nach der Ausnahmeverordnung die Todesstrafe verwirkt hatten, Hinrichtungen nicht mehr vollziehen zu lassen wenn gleichzeitig die niederländischen Binnenkräfte darauf hinwirkten dass Terrorakte gegen die Besatzung unterblieben. Wenn dann trotzdem noch einzelne Attentate etwa von linksradikaler Seite vorkämen, würde dann nur gegen die Täter selbst gerichtlich vorgegangen und Massnahmen gegen die Bevölkerung nur auf Ordnungsinassnahmen wie Früherlegung von Sperrstunden u.s.w. beschränkt werden.“

Zo is het inderdaad nadrukkeijk besproken.

35630. De **Voorzitter**: Dat staat in de eenzijdige akte, die door *Schwebel* zelf is opgemaakt?

A. Ja, de akte, die later ergens in Duitsland is teruggevonden.

De **Voorzitter**: Ja, die hebben wij hier ook. Ik zie trouwens de passage staan, welke u hier hebt geciteerd..

A. Daarom begrijp ik niet goed, hoe men eigenlijk aan dit verhaal gekomen is; waar die noot vandaan komt.

35631. De **Voorzitter**: U wilt dus eigenlijk zeggen, dat de lezing *Schwebel* u in dezen meer bevredigt dan de lezing van het memorandum?

A. Ik herinner mij alleen goed, dat wij daar vrij uitvoerig over gediscussieerd hebben. Dat zal de heer *van der Vlugt* u het beste kunnen bevestigen; de heer *van der Vlugt* heeft evn uitstekend geheugen.

35632. De **Voorzitter**: In wezen staat er hetzelfde.

A. Er staat hetzelfde, met dit verschil echter, dat in noot 2 staat, dat het er later ingekomen is, terwijl ik zeg, dat het toen ter sprake gekomen is. Het is er niet later in gekomen; het is wel degelijk met *Seyss-Inquart* besproken en dat was, wat u mij vroeg.

35633. De **Voorzitter**: Dat is inderdaad juist. Na dat onderhoud is toen besloten, dat de heren *van der Gaag* en *Neher* naar.....

A. De heer *van der Gaag* als vertegenwoordiger van de Vertrouwensmannen en de heer *Neher* als vertegenwoordiger van de Commandant Binnenlandse Strijdkrachten.

35634. De **Voorzitter**: De heer *van der Gaag* zou dus naar Londen gaan.....

A. Ze zouden samen naar de overkant gaan en daar verder zien. Wij wisten hier helemaal niet waar men dat aan moest pakken. Als zij aan de overkant waren, zouden zij daar zien hoe verder te handelen. Toen is het wel uitgekapt — zoals u zegt —, dat de heer *van der Gaag* naar Londen gegaan is en de heer *Neher* eerst, meen ik, in het zuiden is gebleven. Dat kunt u trouwens in de stukken zien.

35635. De **Voorzitter**: Wie hebben nu datgene, wat er van de Nederlandse kant moest gebeuren, eigenlijk wel behandeld, want ik veronderstel, dat daar in die dagen in den Haag niet het gehele College van Vertrouwensmannen aanwezig is geweest. Dat zijn zeker enkele mensen geweest?

A. Neen. die waren af en toe wel compleet bij elkaar. De laatste tijd nogal herhaaldelijk. De eerste dag waren er slechts twee of drie leden, maar langzamerhand kwamen er steeds meer.

35636. De **Voorzitter**: Dus men kan wel zeggen, dat wat er op de duur besproken en gebeurd is met het gehele College van Vertrouwensmannen is behandeld?

A. Ik denk, dat prof. *Oranje* het minst aanwezig is geweest. Hij zat wat verder weg. Wie echter trouw aanwezig waren, dat waren o.a. de heer *Drees*, pater *Stokman*. (Ik meen niet, dat laatstgenoemde er de eerste keer bij was.) Prof. *Cleveringa* was er altijd en ook de heer *Bosch van Rosenthal* was altijd aanwezig.

35637. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: En de heer *Cramer*?

A. Af en toe. Of hij er altijd bij geweest is, durf ik niet te zeggen.

35638. De **Voorzitter**: De heer *Cramer* kwam uit Drenthe, maar daar zat hij dus toen, dat is in ieder geval duidelijk, niet?

A. Ik ben nog een keer eerder in het College van Vertrouwensmannen geweest te Amsterdam, ik denk in November 1944, en ik meen, dat ook daarbij de heer *Cramer* was. Als mijn geheugen mij niet bedriegt, was de heer *Cramer* herhaaldelijk hier in de Javastraat. Het is mogelijk, dat ik mij vergis met die keer, dat ik hem in Amsterdam ontmoet heb, want ik kende hem overigens niet.

35639. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Waar vergaderde u?

A. In de Javastraat 16.

35640. De **Voorzitter**: En wie waren de personen, die uit de omgeving van de C.B.S. deze zaak behandelden?

A. Hier in den Haag gebeurde dat meestal ten huize van de heer *de Lint*, vooral in de eerste dagen. Dit vond dan plaats in aanwezigheid van generaal *Koot*, voor zover hij bereikbaar was, de heer *de Lint* en mij.

wij dus ook aan de heren hier bij het aanzoeken medegedeeld. Toen was net nogal onaangenaam, dat ik mij na de bevrijding, hierover niteraard verantwoordend, moest zeggen: „U hebt waarschijnlijk de indruk gehad, dat wij u maar wat wijs hebben gemaakt, want toen het Militair Gezag kwam, zei men u „Wij weten van niets". Hier hebt u echter de telegrammen, dus het bewijs, dat die opdracht inderdaad verstrekt is".

Dat generaal *Kruls* het zo niet heeft kunnen uitvoeren, is achteraf heel duidelijk, want men heeft het Militair Gezag zo opgezet, dat iedere geallieerde officier zijn Nederlandse tegenspeler had. Die woonden samen en maakten alle plannen samen, dus daarvoor kon men niet zo gemakkelijk andere mensen in de plaats schuiven, die in de gehele geallieerde gedichtensfeer niet thuis waren. Het waren de orders van de geallieerden, die men uit moest voeren, want anders deden zij het zelf. Dus het nauwe persoonlijke contact, dat men gekregen had — men liet ze wonen in dezelfde hotels, ze aten samen e.d. —, dat nauwe contact, dat uiterst nuttig is geweest, had men met de mensen, die hier waren opgeleid, nooit zo kunnen scheppen. Wel heeft men later toch nog een groot aantal van de mensen uit de O.D., die zich hiervoor beschikbaar hadden gesteld, op de een of andere wijze ingeschakeld. Het is echter niet gegaan volgens de oorspronkelijke plannen en dat heeft bij een aantal mensen wel grote decepties gewekt.

De **Voorzitter**: En in ieder geval verklaringen nodig gemaakt om duidelijk te maken, waarom het zo gegaan is.

A. Verklaringen, die niemand toen geven kon, want niemand wist er eigenlijk het ware van.

35806. De **Voorzitter**: Dat is pas later gebleken?

A. Ja, ik heb deze telegrammen later aan generaal *Kruls* voorgelegd, nadat zich hierover een enigszins scherpe correspondentie met kolonel *Somer* had ontwikkeld. De generaal antwoordde mij ongeveer als volgt:

„Ja, nu ik deze tekst lees, herinner ik mij wel, dat ik de telegrammen destijds gezien heb".

Later heb ik van majoor *Winkel* gehoord, hoe de gang van zaken was. Een verbindingsofficier bracht de telegrammen met de mededeling, dat men er inzage van mocht nemen, doch ze niet mocht behouden. Op die wijze is het natuurlijk heel moeilijk om op dergelijke telegrammen te werken. Misschien is de security in dit opzicht iets te ver gedreven geweest.

35807. De **Voorzitter**: Dan ben ik, wat mij betreft, aan het einde van hetgeen ik u te vragen heb. U hebt waarschijnlijk zelf ook niets meer?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, welke u ons hebt verstrekt en sluit ik het verhoor.

P. J. SIX.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 1 DECEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van:

Prof. Dr. JOANNES ANTONIUS VERAART,
oud 62 jaar, wonende te Wassenaar,
hoogleraar aan de Technische Hogeschool te Delft.

Hij legt de eed af als getuige.

35811. De **Voorzitter**: Zoals u reeds in uw oproepingsbrief hebt gezien, is de Enquêtecommissie op het ogenblik bezig met het onderzoek naar de materie, vermeld in de punten j en o van het Enquêtebesluit, waarvan u de tekst, naar ik meen, bij uw oproeping vermeld heet gehad. Toen u op 1 Juni van dit jaar bij onze commissie bent geweest, heet u al één en ander gezegd over de problemen, die met uze punten, en meer in het bijzonder met punt j, verband houden. We zouden het echter op prijs stellen, indien u deze zaken nog eens in haar geheel aan ons zoudt willen mededelen, omdat we het wel van belang achten daarover ook de beschouwingen te horen van iemand, die buiten het Kabinet heeft gestaan en in de Londense gemeenschap de verschillende reacties hierop heeft waargenomen. U hebt inmiddels op 15 Juni 1948 een nota aan ons gestuurd. Wellicht is aeze een leidraad voor hetgeen u ons op dit ogenblik zoudt kunnen zeggen. Mag ik u dan nu het woord geven?

A. Om geen misverstand te krijgen, Mijnheer de Voorzitter, het volgende: Ik heb hier twee punten op die agenda staan en daar staat bij: de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militair Gezag.

35812. De **Voorzitter**: De voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding omvat natuurlijk het gehele probleem van het Parlement, de gemeenteraden en de Provinciale Staten.

A. Dus ook dat onderwerp bedoelt u?

De **Voorzitter**: Ja, dat is trouwens ook het onderwerp, dat, zoals ik begrepen heb, u het meest interesseert.

A. Inderdaad, dat interesseert mij verreweg het meest.

35813. De **Voorzitter**: Over de ontslagen, die aan Ministers zijn verleend — dat is dus punt o —, hebt u waarschijnlijk alleen maar iets vernomen, zoals ieder ander?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Ik geloof dus, dat we ons kunnen beperken tot het probleem van de bestuursvoorziening, dat natuurlijk uitermate belangrijk is.

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter. Mag ik dan maar beginnen? Zoals ik de vorige keer ook al heb gezegd, hield het veel mensen in Londen uitermate bezig, hoe de Regering zich voorstelde het bestuur na de bevrijding te gaan organiseren. Dat is vooral een zorg geworden voor degenen, die zich met mij op het standpunt stelden — ik verwijs naar de stukken, die ik heb geschreven en waarvan ik u afschriften heb gestuurd —, dat Nederland rechtens een parlementaire democratie is, dat dus, kort geformuleerd, het overwicht in de zaken van Staatsbestel rechtens behoort bij het Parlement. Dit was natuurlijk een groot zorgenkind, omdat het duidelijk werd, dat de Regering in die tijd hoegenaamd niet in deze richting dacht.

35814. De **Voorzitter**: In welke tijd begon dit, naar uw mening, ongeveer te blijken?

A. Naar mijn mening is dat in 1943 aan de orde gekomen. Vóór 1943 hield dat ons niet zo bijzonder bezig, zoals ik in de lijsten, die ik heb meegebracht, zie. Maar in die tijd kwam, wat ik te horen heb gekregen, uit de zogenaamde Buitengewone Raad van Advies of de Buitengewone Raad van State, die er is geweest met de heer *Beelaerts van Blokland* als voorzitter, en wel door enkele heren, die daarin waren gekozen.

35815. De **Voorzitter**: Daar had u geen zitting in?

A. Daar had ik geen zitting in. Ik wil u wel zeggen — en ik hoop niet, dat u dat als een „zich gepasseerd voelen" van mijn kant bekijkt en ook niet als een ijdelheid wilt beschouwen, overigens zou ik daarin moeten berusten —, dat het zeer de aandacht trok, dat ik daar niet bij was. Vooral de Katholieke heren, die er wel in zaten — en die waren toch wel de beste getuigen! — waren ten zeerste verbaasd. Dit waren de heren *van Haastert*, *Da Costa Gomez*, *de van der Schueren* en pater *Monchen*. Naar de mening van deze heren waren hun antecedenten niet zó geweest, dat men kon zeggen, dat zij er bepaald in hoorden en dat er niet iemand in hoorde, die dan toch op staatkundig gebied nogal het een en ander had gedaan en die bovendien lid van de Tweede Kamer was geweest, enz. enz. Ik kan u wel zeggen, dat er met mij herhaaldelijk over is gesproken. Met de heer *van Angeren* heb ik het er ook nog over gehad en toen werd mij duidelijk gemaakt, dat men mij niet begeerde. Ik ga hier nu niet verder op in, omdat dit niet zo heel belangrijk is. Wel belangrijk is, dat drie van de vier heren — ik moet nadrukkelijk de vierde uitzonderen, pater *Monchen*, met wie ik geen contact heb gehad over deze zaken — zeer levendig contact met mij hebben gehouden. En die hadden over de zaken, die ik thans bespreek, van het begin af de grootste bezorgdheid. Die zeiden ook: het gaat naar onze mening helemaal niet goed en zij betreunden het ook, dat ik hun niet regelmatig mijn advies kon geven. In ieder geval ben ik voortdurend op de hoogte gehouden en dan klom de verwondering en de verbazing. Ik heb u in de stukken, die ik nu natuurlijk niet telkens behoef te citeren, naar ik hoop, voldoende duidelijk gemaakt, dat mijn opvatting deze was: dat naarmate de bevrijding voortschreed ons politiek democratisch bestel moest worden hersteld. Dat was mijn standpunt. Dus als men in Nederland doordrong — ik had er natuurlijk zelf geen voorstelling van hoe dat precies zou gaan, maar in ieder geval was het wel duidelijk, in verband met de inval in Normandië, dat de bevrijding van het zuiden uit zou komen —, dat men daar dan overall, met zuivering natuurlijk, de gemeenteraden en misschien zelfs de Provinciale Staten zou herstellen. Men zou zelfs al kunnen beginnen met een deel van het Parlement in het zuiden en op die manier voortdringen, zoals ik dat ook ontwikkeld heb in dat stuk Staatsnoodrecht, dat in de opstellen staat, die u hebt gekregen, gebundeld in mijn „Inleiding tot de Nederlandse Constitutie". Welnu, die drie heren, met wie ik het meeste contact had, zeiden, dat daar in de opvatting der Regering, helaas, geen sprake van zou zijn. Ik moet eigenlijk niet alleen deze drie heren noemen, maar ook de heer *Sluysen*, toenmalig lid van de S.D.A.P., en de heer *de Wit*, directeur van Philips in Londen, A.R., die precies dezelfde gevoelens waren toegedaan. Die allen waren dus ten zeerste verwonderd en zeiden, dat de Regering helemaal niet in deze richting dacht. De Regering dacht vooral aan twee dingen, nl. een sterk militair gezag, dat de eerste tijd met grote macht zou optreden in Nederland, en in de tweede plaats aan adviesraden. Daar scheen zeer veel over te worden gepraat en dat werd in de genoemde Raad van Advies verdedigd door de heer *van Boeyen*. Dat de heer *van Boeyen* zo iets verdedigde, verbaasde mij nu niet zo erg, maar wel, dat de tweede man in de verdediging, de heer *Albarda* was. Het verwonderde mij ten zeerste, dat deze leider van de S.D.A.P. op deze wijze over de parlementaire democratie na de bevrijding dacht. De zaken bereikten een crisis, doordat de Regering op een gegeven moment concrete voorstellen deed, waarbij dit alles een geheel werd — ik meen, dat dit de ontwerpen zijn, die door de heer *van Angeren* als toenmalig Minister

van Justitie zijn ontworpen; ik ben er op het ogenblik niet helemaal zeker van, want ik heb er geen aantekeningen van kunnen vinden, maar ik meen, dat mijn geheugen mij op dit punt niet in de steek laat. En toen is er, zeer tot blijdschap van genoemde, mij geestverwante heren, een nederlaag in de adviesraad voor de Regering gekomen, voor zover men dan in zulk een raad een nederlaag kan toerekenen. Het is te vergelijken met wat ik zelf 20 jaar lang in de Hoge Raad van Arbeid heb beleefd, wanneer een Minister een advies kreeg van de grote meerderheid tegen zijn politiek in. Zo werden dus de Regeringsontwerpen met tien tegen vijf stemmen verworpen en door de meerderheid werd gezegd: wij moeten een heel andere kant uit. En in dat verband — ik meen, dat ik dat de vorige keer ook al verteld heb en dat u toen gezegd heet, dat we dat later nog wel eens zouden bespreken — kreeg ik in Liverpool, waar ik toen was, een telefoontje van de heren *de van der Schueren* en *Sluyser*, die in Londen waren, of ik dadelijk terug wilde komen. Er was hun immers gezegd, dat, indien zij een andere kant uit wilden, zij dan maar een voorstel moesten doen in overeenstemming met wat zij dachten, dat er moest gebeuren. En dat voorstel vindt u dan ook in mijn „Inleiding tot de Nederlandse Constitutie”, waarin ik gezegd heb, dat de parlementaire democratie onmiddellijk moest worden hersteld. Ik mag hier misschien wel even inlassen, wat in België geschiedde. Dat was waarlijk koren op mijn molen! Ik had jarenlang contact gehad met de heer *Gillon*, de presiaent van de Belgische Senaat, die onder meer voorzitter was van de Entente des parlementaire des Pays Occupés. Met hem heb ik zeer intiem samengewerkt. Ook de president van het Belgische Huis van Afgevaardigden, dr. *Frans van Cauwelaert*, heeft van New York uit zeer veel contact met mij gehad. En zo was het natuurlijk een buitengewoon verheugende dag voor de mensen, die zoals ik dachten in Londen, toen wij gezamenlijk hebben zitten luisteren naar de redevoeringen, die door *Gillon* en *Frans van Cauwelaert* werden gehouden bij de heropening van het Belgische Parlement, onmiddellijk nadat de geallieerden Brussel hebben bevrijd.

35816. De **Voorzitter**: Dat zal vermoedelijk eind Augustus of begin September 1944 geweest zijn?

A. Zoiets stel ik mij voor. Het is nauwkeurig na te gaan, want u hebt een prachtige leidraad in „Vrij Nederland” van Londen, dat dit alles trouw heeft gevolgd. Dus wanneer u de jaargangen van „Vrij Nederland” hebt, kunt u het precies nazien. Daar vindt u ook de redevoeringen van *Gillon* en van *van Cauwelaert*. Dus het kwam hier op neer, dat, nauwelijks nadat Brussel was bevrijd, het Parlement bij elkaar kwam en volop in werking trad.

35817. De **Voorzitter**: Weet u ook hoe de Belgen het gedaan hebben met de niet zuivere leden en met de aanvulling van de open plaatsen?

A. Ik meen van wel.

35818. De **Voorzitter**: Hoe heeft men dat toen in België gedaan?

A. *Van Cauwelaert* is onlangs hier geweest bij dat congres van de Katholieke democratische partijen, de „Nouvelles Equipes”, van West-Europa in het Kurhaus en heeft me bij die gelegenheid er iets over gezegd, toen ik hem er naar vroeg, omdat ik er niet geheel zeker van was. Ik heb er uit begrepen, dat de zuivering door het Parlement zelf is geschied.

35819. De **Voorzitter**: En heeft men de opengevallen plaatsen aangevuld of niet?

A. Ik meen, dat men ze open heeft gelaten.

35820. De **Voorzitter**: Dus toen was er een rompparlement?

A. Ja, maar die rompparlement viel erg mee. Ik kon natuurlijk niet zwart op wit bewijzen hoe groot die zuivering bij ons in Nederland zou zijn. Maar ik ging er van uit, dat, ook al zou er slechts een Parlement van 55 overblijven — u raadplege de schets, die ik er van heb gegeven —, dat voor het ogenblik voldoende zou zijn. Het is later gebleken, dat er bijna niets te zuiveren is geweest, maar dat kunt u nakijken.

35821. De **Voorzitter**: Er was natuurlijk ook een aantal mensen overleden, terwijl er ook waren, die ontslag genomen hadden.

A. Ja, maar dat waren er toch ook heel weinig. Maar ook dat bleef natuurlijk een punt. Een tweede punt, — dat moet ik wel even

zeggen — kwam te voorschijn in dat debat, dat ik heb gehad met de heer *Albarda*, eigenlijk mag ik het nauwelijks een debat noemen, want ik kreeg maar twee minuten, in die grote meeting, waar toen eigenlijk de hele Nederlandse kolonie en de ambtenaren en arbeidscontractanten van alle Departementen in Londen bij elkaar waren gekomen.

35822. De **Voorzitter**: Was dat in Pro Patria?

A. Neen, dat was in het Netherlands House. Daar werd toen die voordracht van de heer *Albarda* gehouden oin de Regeringsopvattingen te verdedigen en u weet reeds, dat daar van een eigenlijk debat niets is gekomen. Om vijf minuten vóór halfnegen einuigae de heer *Albarda* en om halfnegen moesten we weg. Er konden alleen enige uitroepen geplaatst worden, meer niet. U weet, aat later door de heer *Albarda* een debat met mij geweigerd werd, toen de heer *Schürmann* dat wilde laten houden voor de Londense Vereniging van Nederlandse juristen. Daar is aus niets van gekomen. Welnu, op die meeting werd door *Albarda* gezegd, dat het bestaande Parlement niet meer het Nederlandse volk vertegenwoordigde. Het was al zo lang geleden gekozen en er was zoveel goeurd en dus zou het dwaasheid zijn om dit Parlement te beschouwen als de vertegenwoordiging van het Nederlandse volk.

De **Voorzitter**: De Tweede Kamer was van 1937.

A. Ja, zij was van 1937. Zij was dus al acht jaar geleden gekozen! Maar ik hee dat altijd een ongelofelijk kinderachtig argument gevonden, wetena — en dat is later ook door de ervaring voikomen bevestigd — hoezeer het Nederlandse volk traditioneel is. hen typiscn voorbeeld daarvan heeit de Christelijk-historische partij geleverd, die werkelijk de allergrootste moeiljkneuen haa genaau door het verdwijnen van eminente leden naar anaere partijen; een partij met weinig trekkracht, als ik het zo mag uitdrukken, in haar lijst en die zich ten volle in het Nederlandse volk heeit genandhaafd precies zoals ze te voren was geweest. Van de andere partijen behoek ik hier nauwelijks te spreken. Maar in ieder geval staat voor mij vast, dat dit een volkomen miskennen van het Nederlandse volkskarakter was, zoals het zich vooral sinus de tijd van het evenredig kiesrecht heeit vertoond. Het Nederlandse volk achtte zich door het bestaande Parlement voikomen vertegenwoordigd. Het heelt nu eenmaal geen betere vertegenwoordiging en in ieder geval kan men nooit rechtvaardigen, aat men mensen met ae grootste staatkundige invloed gaat belasten, die helemaal niet door net volk gekozen zijn. Men heeit toen dus die raen van aavies op de voorgrond geduwd en u kent nu de geschiedenis, die dit in ons volk heeit genaau — daar behoef ik dus niet lang bij stil te staan —, een weinig Iraaie geschiedenis naar mijn mening. Maar wat mij nog veel meer bekommerde was net militair gezag, het militair gezag, waar ik ue vorige keer een enkel woord over heo mogen zeggen, dat door de heer *Kruls* op de voorgrond werd geschoven. Op een gegeven moment heeit de heer *Kruls* gemeend, mij de mogelijkheid te moeten bieden, de moeilijkheden voor het militair gezag uiteen te zetten. Hij heeit mij aartoe ae gelegenheid gegeven, omuat ik reeds voordracnten gat voor de aanstaane „liaison -officieren over Staatsrecht en economie. Ik heb u de vorige keer al verteld hoe dat gelopen is. Toen ik die ploeg van ongeveer 100 mensen in het Netherlands House in Londen bij eikaar zag, heo ik ze in een uitvoerige voordracht gewezen op ae enorme verantwoordelijkheid, die ze op zich namen door in een land als Nederland met vrijwel absolute macht te gaan werken, dat dit vrijwel zeker op ongelukken moest uitlopen, indien er bij hen een miskenning zou zijn van het Nederlandse volkskarakter, en u weet reeds hoe het toen gegaan is. In plaats dat toen het vragen stellen gevolgd is, wat de heren gaarne hadden willen doen, heelt de heer *Kruls* mij eenvoudig het woord aigesneden en gezegd, aat het zijn bedoeling niet was geweest, dat ik op die manier zou spreken en dat hij ae heren nu verder wel zou vertellen wat ze te doen hadden. Hij bedankte mij voor de moeite, die ik mij had gegeven, en ik kon gaan. Dit is het enige contact geweest, dat ik met het militair gezag heb gehad.

35823. De **Voorzitter**: Generaal *Kruls* ontkent, dat het zo gebeurd is. Hij weet niet meer precies, hoe het zich toe gedragen heeit, maar hij meent wel, dat er een andere aanleiding geweest moet zijn voor zijn ingrijpen dan dat u uitsluitend de parlementaire democratie zou hebben verdedigd. Met andere woorden, hij stelt, dat u min of meer een aanval gedaan zou hebben op het Militair Gezag.

A. In zekere zin, ja. Maar tegen deze mensen had ik niets. Ik kende die mensen helemaal niet. Ik kende er maar één van, mijn collega *Bokhorst* van de universiteit van Pretoria. Die was met name

zeer ontstemd, dat hij niet de gelegenheid kreeg tot het stellen van vragen. Mij was bestemd, meen ik, om tot commissaris van den Haag te worden benoemd. Hij zei mij toen, dat het ongehoord was, dat men niet eens de gelegenheid kreeg om vragen te stellen. Maar ja, zij hadden zich toen „militair” te onderwerpen. Maar er is geen onvertogen woord mijnerzijds geweest tegrn het militair gezag, dat ontken ik nadrukkelijk en ik zou het de heer *Kruls* ook nu nog gaarne in zijn gezicht willen zeggen. Maar ja, de heer *Kruis*, die naast mij zat, zag, dat ik eenvoudigweg zijn opzet aftakelde, en dat was natuurlijk onplezierig, dat kan ik mij voorstellen. Hij stond op het standpunt: wij gaan het op deze manier doen. Het woord „milde dictatuur” had ik reeds gebruikt.

35824. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u dat gezegd:.

A. Ja, in die vergadering heb ik gewaarschuwd tegen de „milde dictatuur” en toen heb ik ook gezegd, dat wij dat vooral niet moesten hebben, dat believen wij in Nederland niet. „Wij moeten ons Parlement terug hebben en — als u misschien tijdelijk moet overbruggrn — ja, dan moet u dat met de uiterste voorzichtigheid doen en dan moet u overal met gemeenteraden en Provinciale Staten contact zoeken, en dan moet u zorgen, dat u de mensen, die werkelijk de afgevaardigden van het volk zijn, overal in eerbiedigt.” En dat was niet de opzet van de heer *Kruls*, en ik kan mij voorstellen, dat hij dus verbolgen was. Maar wanneer men uitgenodigd is om een voordracht te komen houden, met discussie na afloop, en wanneer de uitnodiger u dan het woord ontnemt en duidelijk toont, dat hij het vrije woord schuwet, zelfs in de beperkte kring, die wij daar hadden, dan vind ik dat geen manier.

35825. De **Voorzitter**: Dat vond u al een vooruitopen op de milde dictatuur?

A. Inderdaad. Ik vond het een voorproefje van wat ons te wachten stond. Ik was er ook stellig van overtuigd, dat het op die manier verder zou gaan. Ik mag zeker wel even van een invallende gedachte gebruik maken, die dat hele geval aardig bevestigt. Ik ben op 8 Juni 1945 teruggekomen met het vliegtuig in Gilze-Rijen en later vervoerd naar Breda. Ik ben toen alleraardigst ontvangen, door bemiddeling van mijn schoondochter, door het gemeentebestuur van Breda. Burgemeester en wethouders hebben mij toen gevraagd om bij hen te komen, want ja, die wilden natuurlijk van alles weten van die mijnheer, die daar 5 jaar in Londen geweest was. Ik heb toen met burgemeester en wethouders anderhalf uur zitten praten. Daar was toen nog net het Militair Gezag werkzaam. En de heren van *Mierlo en Struycken* — de heer *Struycken* is er op het ogenblik nog — hebben mij toen verteld over de moeilijkheden en wrijvingen, die zij met het Militair Gezag ter plaatse hadden. Het was dus heel curieus, dat ik in een toepassing werd gehaald van de theorie, die ik daarover had gehad. Dat bieek o.a. ook nog door het volgende. Zoals u weet, was in die tijd de Moerdijkbrug nog stuk. Er is toen het grootste debat door de telefoon tussen een van de wethouders en het Militair Gezag geweest, om mij een auto ter beschikking te stellen om mij naar mijn vrouw en kinderen in Wassenaar te vervoeren. Eindelijk is het dan toch in orde gekomen. Maar dat was een grappig geval van de wrijvingen, die er bestonden, doordat het Militair Gezag niet samenwerkte met de vertegenwoordigers van het volk. De burgemeester en de wethouders waren niet weinig boos en zeiden, dat zij eigenlijk niets konden doen. Zij konden mij zelfs niet eens zelfstandig aan een auto helpen. „Wij zijn hier het gemeentebestuur van Breda en dus de afvaardiging van het volk, maar als die mijnheer het niet wil doen, dan krijgen wij die auto niet.”

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar u hebt hem gekregen, dat is het voornaamste.

A. Ja, ik heb hem gekregen en dat was inderdaad het voornaamste en de volgende dag ben ik toen met mijn zoon, die in Breda zat als secretaris van de zuidelijke werkgevers, naar Wassenaar gekomen.

Nu nog even, samenvattend, over die organisatie van „militair gezag”, mijn houding daartegenover, de opvatting van de heer *Kruls* en zijn optreden met het afsnijden van discussies zelfs in intieme kring, mijn strijd tegen de exorbitante macht, die aan deze heren werd gegeven. U weet, dat zij zelfs notariële bevoegdheden kregen, testamenten maken en laatste wilbeschikkingen en meer van deze dingen. Ik heb toen in mijn voordracht die drie stukken noodwetgeving behandeld, maar gelukkig ben ik al weer grotendeels vergeten wat daar toen allemaal in stond. In ieder geval was het een

verschrikkelijke staatsrechtelijk: ratjetoe en ik heb de heren gewaarschuwd: steekt u niet in deze nesterijen, u maakt de verwarring in Nederland steeds groter! Vertrouwt u toch op alle van ouds bestaande instanties en op de gezonde zin, de democratisch-politieke zin van het gehele Nederlandse volk. Zoals u weet, heeft de Regering de Bijzondere Raad van Advies ontbonden, nadat met dezelfde meerderheid van 10 tegen 5 de door mij ontworpen voorstellen waren aangenomen. Ik had daarover met al de genoemde heren breedvoerig vergaderd.

35826. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk is dat geweest het advies, dat de Buitengewone Raad van Advies heeft uitgebracht op 19 Juni 1944. Nu hebt u de vorige keer gezegd, dat de raad prompt enige dagen daarna ontbonden werd. Dat is niet juist, want daar ligt een hele tijd tussen; de opheffing van de raad toch heeft eerst in September van hetzelfde jaar plaats gevonden. Wij hebben aan de Ministers, die de verantwoordelijkheid hebben gedragen voor het opheffen van de Buitengewone Raad van Advies, de vraag voorgelegd, of er verband bestond tussen het advies, dat door dat college met betrekking tot het Parlement was uitgebracht, en de opheffing van het college. Dit is in het algemeen door deze heren — de heer *Gerbrandy* hebben wij nog niet gehoord — ontkend. Zij zeggen, dat de motieven voor het besluit tot opheffing, dat is een besluit van September 1944, zijn geweest, dat de bevrijding van Nederland toen aanstaande was, zodat er dus geen behoefte meer was aan de Buitengewone Raad van Advies. Zij verklaren, dat dit inderdaad de werkelijke motieven geweest zijn en dat er niet de achtergedachte is geweest van een repercussie op het advies, dat in Juni 1944 was uitgebracht.

A. Ja, hier moet ik mij zelf even uitschakelen en u wijzen op het artikel, dat de heer *van Blankenstein* over deze zaak alweer in „Vrij Nederland” heeft geschreven, en waarin hij zijn ernstige ontstemming over de gang van zaken heeft uitgesproken en het verband wel legt.

35827. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat men misschien in de Nederlandse gemeenschap te Londen dat verband gelegd heeft. Wij konden natuurlijk niets anders doen dan de personen, die de verantwoordelijkheid voor dat besluit hebben gedragen, te vragen wat de motieven daartoe geweest zijn. Verschillenden van de heren, die daarbij betrokken zijn geweest, hebben zeer positief verklaard, dat van een verband, als door u bedoeld, geen sprake is geweest.

A. Nu, dat neem ik aan. In ieder geval heb ik die overtuiging niet. De besprekingen, die ik met de betrokken heren heb gehad over deze kwestie, sloten geheel aan bij de repercussie in het artikel van de heer *van Blankenstein*.

35828. De **Voorzitter**: Ik kan u ook zeggen, dat wij met de heer *Gerbrandy* gesproken hebben over de mededelingen, die u hebt gedaan niet betrekking tot het u op staande voet gegeven ontslag. Hij erkent dit feit als juist. Hij vond, dat het van de kant van de Regering zeer gerechtvaardigd was om dit te doen, want de Regering werd inderdaad door u steeds in de benen gebeten, zoals hij dat uitdrukt.

A. U kent het artikel, dus dat zal ik hier dan ook verder niet aanroeren. Ik kan u wel zeggen, dat, nadat ik een geschil, dat hier verder niet ter zake doet, met één van die vier katholieke heren heb gehad, pater *Monchen*, hij mij een brief heeft geschreven — die brief heb ik hier —, waarin staat, dat hij, nu hij dit geschil met mij had, gaarne erkende, dat ik op infame wijze ontslagen was en dat hij de wijze, waarop ik in Londen was behandeld, ten zeerste betreurde. Ook dat hij nadien nog allerlei stappen had gedaan, vooral ten aanzien van de financiële consequenties, die dit voor mij had, maar helaas vruchteeloos.

35829. De **Voorzitter**: De heren, die hierover gehoord zijn, hebben wel gezegd, dat ze voor uw prestaties als ambtenaar geen grote waardering hadden. Doch als die critiek inderdaad juist was, had men u toch ook wel op die grond kunnen ontslaan.

A. Dat neem ik onmiddellijk aan. U weet, dat de uitzonderlijke positie, die ik als ambtenaar de latere jaren in Londen innam, niets anders was dan economisch adviseur te zijn van de Eerste Minister. Ik zou u natuurlijk de adviezen kunnen laten zien, die ik gegeven heb, en u kunnen spreken over de geringe reactie, die daarop is gekomen. Maar wat men verstaat onder mijn werkzaamheden als ambtenaar, die men niet waardeerde, is mij inderdaad niet helemaal duidelijk.

Voor de rest had ik telefonisch contact met Amsterdam, waar dus de chef van de staf van de generaal *Koot* zat, de tegenwoordige overste *de Boer* en de tegenwoordige kolonel *Kok*, wie ook om advies gevraagd werd. Dit was een zeer druk telefonisch verkeer mer Amsterdam. Later heb ik zelf grotendeels in Amsterdam gezeten en werd het verkeer hier met den Haag onderhouden via de heer *de Lint*, die dan weer met de heer *van der Vlugt* ging praten. Ik ben ook nog eens teruggeweest in den Haag.

De nos. 35641 t/m 35754 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

35755. De *Voorzitter*: Zij hebben er ook inderdaad rapporten over uitgebracht, dat dat hun mening was. Steun vindt die theorie tot nog toe niet.

Dan zou ik nu weer terug willen keren tot het Memorandum van Vertrouwensmannen, want deze bespreking van de verbindingen met Engeland is eigenlijk aan de gang gekomen naar aanleiding van de vraag, die ik u stelde omtrent de berichten, die gezonden werden naar Londen; naar aanleiding dus van de vraag, of dat radioverkeer in die tijd volkomen safe was of niet. Ik zou derhalve nu weer terug willen keren tot de gebeurtenissen van April 1945. Het is dus zo geweest, dat van de dag af, dat de heren *van der Gaag* en *Neher* vertrokken zijn — trouwens ook al even daarvóór — een voortdurend contact heeft bestaan, enerzijds tussen vertrouwensmannen en de Regering in Londen, anderzijds tussen de C.B.S. en de bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten. Zo is het gegaan, nietwaar?

A. Ja.

35756. De *Voorzitter*: Een voortdurend telegrammenverkeer?

A. Ja.

35757. De *Voorzitter*: En niet alleen met de bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten?

A. Mijn telegrammen kwamen alle bij het B.I. terecht. Wat het B.I. er mee deed, weet ik niet. Een groot deel van de telegrammen is over mijn dienst gezonden; generaal *Koot* heeft zelf ook telegrammen gestuurd, maar het grootste gedeelte heb ik verzonden. U moet het niet bezien als een normale militaire formatie. We hebben opzettelijk de scheiding gehandhaafd, die er aanvankelijk was bij de oprichting van de B.S., met het oog op de veiligheid. Mijn hele radioverkeer is onveranderd gehandhaafd, ook ten aanzien van de B.S. Generaal *Koot* stond in verbinding met generaal *van Oorschot*.

35758. De *Voorzitter*: Met generaal *van Oorschot*?

A. Hij had alleen contact met generaal *van Oorschot* en ik had alleen contact met kolonel *Somer*. Ik had twee wegen: contact over Londen en contact over Eindhoven. Een aantal telegrammen heb ik in die tijd over beide wegen gelijktijdig verstuurd, omdat wij haast hadden en niet wisten hoe lang het duurde voor zij aan de overkant waren en de spoedtelegrammen verzond ik dus naar Eindhoven en naar Londen. Immers, nadat ik ze voor verzending had opgegeven, moest ik afwachten of men verbinding kon krijgen en dus of het telegram gauw wegwam. Gelukkig is dat toen heel vlot verlopen. De meeste telegrammen zijn praktisch zonder vertraging verzonden.

35759. De *Voorzitter*: Maar begrijp ik het dan goed, dat die telegrammen, onverschillig of zij nu via B.I. of via generaal *van Oorschot* verzonden werden, afkomstig waren van de C.B.S. en gericht waren aan de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten?

A. Ik zou de telegrammen er bij moeten nemen.

35760. De *Voorzitter*: Want in het memorandum wordt steeds gesproken van de telegrammen van de C.B.S. aan Neen, *er* zijn ook andere bij. Er zijn ook telegrammen van de C.B.S. regelrecht aan de Regering bij.

A. Dat is maar de wijze van adressering. Als ik adresseerde „Aan Regering“, kwamen het telegram eerst bij B.I. terecht, dat het op zijn beurt aan de Regering overhaaldigde. Als ik er echter niets boven zette, wat veelal het geval was, dan zullen telegrammen van deze aard waarschijnlijk ook bij de Regering terecht zijn gekomen. Het hing er vanaf, wat B.I. er mee deed; dat behoorde niet tot onze

competentie. De meeste telegrammen werden niet geadresseerd. Aan B.I. werd overgelaten deze aan de bevoegde instanties af te geven. Hier heb ik echter een telegram voor de heer *Neher*; daar staat natuurlijk uitdrukkelijk bij, dat het voor de heer *Neher* is.

De telegrammen, die in het memorandum staan, zijn niet compleet. Op geen stukken na, doch de meest interessante zijn er in opgenomen.

35761. De *Voorzitter*: Dus het is een zeer druk verkeer geweest in die tijd?

A. Ja, een zeer druk verkeer.

35762. De *Voorzitter*: Hadden de Duitsers van dat verkeer in die tijd geen notie?

A. Oh ja, dat hebben wij hun medegedeeld.

Op een gegeven ogenblik zei *Seyss-Inquart*: „Het is thans dringend nodig, dat die berichten op korte termijn in geïllustreerde handen komen. Kan dat?“ Waarop ik antwoordde: „Dat is doodeenvoudig. Wij hebben radio, dag- en nachtverbinding“.

35763. Jonkvrouw *Wittewaall van Stoetwegen*: Keek hij woeënd?

A. Hij trachtte gewoon te kijken en ik ook natuurlijk. Toen zei hij: Wilt u ook uit mijn naam seinen? Ik antwoordde: „Dat is heel goed, maar wilt u dan zorgen, dat die peilwagens ophouden met peilen, want dat is mij een te groot risico.“ Daar had hij niet veel zin in. Hij dacht over de besprekingen niets prijs te geven en hij kon niet zo maar het hele apparaat stop zetten, want dan zou er te veel uitlekken. Daarna hebben wij nog eens heel uitdrukkelijk gestipuleerd, dat, indien een onzer marconisten zou worden gearresteerd, hem het leven zou worden gelaten. In dat verband heb ik toen opdracht gegeven, dat bij mijn radiodiensten de wapens moesten worden ingenomen. Voor de mensen natuurlijk niet erg plezierig, dat begrijpt u wel.

35764. De *Voorzitter*: Die begrepen dat natuurlijk niet.

A. Neen, want zij wisten helemaal niet wat zij seinden.

35765. De *Voorzitter*: Neen, vanzelf. Maar er bestond toch ook in die tijd voor de Duitsers de mogelijkheid om de telegrammen op te vangen?

A. Ja, inderdaad.

35766. De *Voorzitter*: Het was dus denkbaar, dat de Duitsers op een gegeven moment van een bepaalde zender een grote reeks telegrammen kregen. Dan moest de code toch wel erg goed zijn, wilden de Duitsers, als zij een grote reeks van telegrammen opgevangen hadden, er niet in slagen om de code te breken.

A. Mijn stelling is altijd geweest: ik zet in de telegrammen niets wat de vijand niet óók mag weten. Dat heb ik ook nooit gedaan.

35767. De *Voorzitter*: Hoe bedoelt u?

A. Ik zette niets in een telegram, wat de vijand niet bekend mocht worden. Ik had wel liever niet, dat hij de inhoud leerde kennen, maar hij mocht die desnoods ook weten.

35768. De *Voorzitter*: Ja, maar is die gedragslijn altijd vol te houden?

A. Niet altijd. Maar daarvoor hadden wij onbreekbare codes uit Londen ontvangen. Die codes werden maar één keer gebruikt en daarna direct vernietigd. Daar werden zaken in behandeld, die wel risico met zich meebrachten. Wij waren spaarzaam met die codes. De rest ging met de gewone code, doch ik heb er altijd op toegezien, dat er niets inkwam, wat grote risico's met zich meebracht.

35769. De *Voorzitter*: Maar waren deze gewone codes niet codes van de püimitieve vorm, zoals u die in vroegere stadia had gehad?

A. Ik ben geen code-expert en durf u daarop derhalve niet te antwoorden. Ik meen, dat zij later wei beter waren, maar of ze werkelijk perfect waren, daar zouden generaal *Koot* of anderen u eerder op kunnen antwoorden.

35770. De **Voorzitter**: Dus het was wel zaak uit die telegrammen al de dingen te houden, die aanwijzingen konden geven van contacten en dergelijke dingen. Ik bedoel, als u berichte „De Duitsers doen dit of dat“..., dan wisten de Duitsers zelf ook wel, dat zij dat deden. maar als het ging over bepaalde contacten, was dit wel gevaarlijk.

A. Inderdaad.

35771. De **Voorzitter**: In de dagen, die daarop gevolgd zijn, hebt u waarschijnlijk ook in het onderling overleg tussen C.B.S. en Vertrouwensmannen wel eens moeilijke ogenblikken gehad. Ik kan mij voorstellen, dat, toen de zaak zich zo ging ontwikkelen, dat op 17 April de Wieringermeer onder water gezet werd, u zich toen in die kring wel eens een ogenblik afgevraagd hebt: Hoe moet het nu; kunnen wij dit voort laten gaan op deze manier? Ik zou mij ten minste kunnen voorstellen, dat dit feit wel aanleiding tot enige nadere overweging heeft gegeven.

A. Neen, dat hadden de Duitsers van te voren aangekondigd. Zij zeiden: „Indien gij geen antwoord krijgt, kunnen wij niet altijd wachten en zullen wij maatregelen moeten nemen“. Dat hebben zij de 16de herhaald.

De **Voorzitter**: Juist, ja.

A. Dus wij wisten, dat er iets gebeuren ging. Dit is gevolgd op een artilleriebeschieting van de Engelsen bij Amersfoort. Ik heb later een geallieerd officier eens gevraagd, waar dat goed voor was geweest, waarop hij zeide, dat het maar een aardigheidje was. Maar dat aardigheidje heeft ons de Wieringermeer gekost.

35772. De **Voorzitter**: De Duitsers hadden dus waarschijnlijk niets ondernomen. indien de Canadezen op de plaats rust hadden gehouden. maar zodra de Duitsers dat opdringen merkten, gingen ze maatregelen nemen. Zij zijn toen blijkbaar bevreesd geweest, dat de Wieringermeer gebruikt zou worden voor een landing van parachutisten.

A. Ten minste, dat beweerden ze. Ik moet u eerlijk zeggen, dat wij onder normale militaire omstandigheden dit altijd als redelijk aanvaard zouden hebben, nu echter niet meer. Wij hebben hen van te voren gewaarschuwd: „Denkt er om, alles, wat gij nu nog doet, is onredelijk, ook al zou het van een zuiver militair standpunt in redelijkheid te rechtvaardigen zijn“. Van het begin af aan, van de eerste bespreking met *Seyss-Inquart* af is gezegd: „Er is nu geen enkele verschoning meer voor harde maatregelen, die u nemen zult.“.

35773. De **Voorzitter**: Militair gesproken, was het dus inderdaad een reëel gevaar, dat de Wieringermeer voor parachutisten gebruikt zou worden?

A. Dit scheen ons onder normale militaire omstandigheden een reële maatregel.

35774. De **Voorzitter**: Op grond van deze overweging heeft derhalve het onder water zetten van de Wieringermeer niet zoveel ontsteltenis teweeggebracht als ik een ogenblik veronderstelde?

A. Neen.

Wat ons wel zeer sterk getroffen heeft, is de uiterst langzame berichtgeving van de andere kant.

35775. De **Voorzitter**: Ja, dat kwam omdat deze zaak daar ten slotte op het hoogste niveau beslist moest worden.

A. Dat wisten wij hier niet.

35776. De **Voorzitter**: Daar hebt u dus geen bericht van gekregen?

A. Neen.

35777. De **Voorzitter**: Daas hebt u dus niets van gehoord?

A. Neen. Later natuurlijk wel. Naar ik meen, heeft de heer *Gerbrandy* dit in zijn boek vermeld of althans verteld, dat *Churchill* over deze aangelegenheid met *Roosevelt* getelefoneerd heeft. Merkwaardig is, dat *Roosevelt* toen reeds dood was. De heer *Gerbrandy* heeft zich over dit gesprek tegenover mr. *de Lint* uitgelaten; u vindt dit, meen ik, ook in het bewuste artikel van de heer *de Lint*. Aanvankelijk heb ik hier ook in geloofd, tot ik ontdekte, dat *Roosevelt* op

12 April is gestorven. *Churchill* zal met het Witte Huis gesproken hebben. In wezen is dat hetzelfde.

Ik meen, dat het verhaal, hieraan verbonden, is (dat heeft de heer *de Lint* mij indertijd verteld), dat het Witte Huis toen geantwoord heeft: „Ja maar dat kan niet buiten de Russen om en wij zullen ons dus met *Stalin* in verbinding moeten stellen“. Kent u dit verhaal?

De **Voorzitter**: Neen, dat ben ik nog nergens tegengekomen. Maar uiteindelijk is de zaak aan *Eisenhower* overgelaten om te beslissen.

A. Logisch zou zijn, dat, als *Churchill*, *Roosevelt* of, beter, het Witte Huis vraagt: „Welke beslissing nemen wij?“, dat er van die kant geantwoord wordt: „Dat kunnen wij niet buiten de Russen om doen“.

35778. De **Voorzitter**: Uit het memorandum blijkt, dat de heer *van der Vlugt* bijna dagelijks in brieven aan *Schwebel* en ook wel *Seyss-Inquart* er op attendeerde, dat hier en daar de voorwaarden overtreden werden, waardoor hij trachtte de Duitsers zoveel mogelijk in toom te houden. Dit is een dagelijkse activiteit van de heer *van der Vlugt* geweest, die elk geval, dat gerapporteerd werd, weer doorgaf aan *Schwebel* en *Seyss-Inquart*. Hij heeft ons hier ook medegedeeld, dat het niet alleen contact door middel van correspondentie was, maar dat vele van deze brieven een bevestiging waren van besprekingen, die hij, meestal met *Schwebel*, had gehad, waarbij hij bezwaar maakte tegen bijv. het fusilleren van die mensen in Amsterdam en meer van die gevallen, die zijn voorgekomen.

A. Daaronder waren mijn eigen mensen, dus u begrijpt hoe razend ik daarover was.

35779. De **Voorzitter**: Hoe kwam de heer *van der Vlugt* aan al die gegevens?

A. Ik zat te Amsterdam, waar langs het telefoonnet van alle kanten berichten binnenkwamen. Aan de hand van die gegevens en de gegevens, welke kolonel *Kok* binnenkreeg uit het hele land over onderwaterzettingen, enz., konden die mededelingen voor *Schwebel* worden opgemaakt. Die was steeds verbaasd hoe wij aan al de wetenschap kwamen, over hetgeen zij uitspookten.

35780. De **Voorzitter**: Had u de indruk, dat *Seyss-Inquart* in die periode zijn apparaat nog in handen had?

A. Voor wat betreft het gedeelte, waarmede ik te maken heb gehad, zou ik zeggen „ja“, maar het is zo'n klein gedeelte, dat ik op die vraag eigenlijk geen antwoord durf te geven.

35781. De **Voorzitter**: *Schwebel* beweert van wel.

A. Het zou mij niet verbazen, als het waar was.

35782. De **Voorzitter**: Als hij bevelen gaf, kon men dus aan-nemen, dat, behoudens het geval, dat deze ergens verkeerd werden opgenomen, deze bevelen, in het algemeen gesproken, werden nagekomen?

A. Wat hij niet nagekomen is, is de uitdrukkelijke opdracht aan de S.D. om niet meer te fusilleren. Wij hadden dat de 12de April uitdrukkelijk afgesproken. De fusillades in Amsterdam vonden plaats op 14 en 15 April.

35783. De **Voorzitter**: Nu is het natuurlijk de vraag of dit een positieve afwijking is geweest van de gemaakte afspraak dan wel of het gegeven bevel niet is opgevolgd of andere misverstanden er een rol in gespeeld hebben.

A. Als het in een kleine plaats gebeurd was, kan ik het me begrijpen, maar dat *Lages* dit in Amsterdam liet doen, dat wil er bij mij niet in, dat moet — zou ik bijna zeggen — een afwijking van het bevel geweest zijn.

35784. De **Voorzitter**: Inderdaad is daar veel voor te zeggen. Hebben degenen, die aan de Nederlandse kant de zaak hier moesten leiden — de vertrouwensmannen en de C.B.S. —, gedurende al die dagen niet getwijfeld aan de juistheid van de gekozen weg?

A. Ik heb nooit van enige twijfel gemerkt. Bij mij is er geen twijfel geweest. Ik zou u er bijna pertinent „neen“ op kunnen zeggen, omdat, na die besprekingen met de heren van de G.A.C.,

dit punt speciaal in de kring van Vertrouwenmannen nogal een diepgaand onderwerp van gesprek heeft opgeleverd en hierover in die kring, voor zover mij bekend, geen enkel verschil van inzicht bestond.

35785. De **Voorzitter:** En was in de latere dagen van April generaal *Koot* zelf ook weer op de been, zodat hij zich met de zaken kon bemoeien?

A. Ja, hij was toen weer in Amsterdam; trouwens, ik zat ook weer in Amsterdam. Eén of twee keren ben ik over geweest voor een volgende bespreking met de Duitsers.

35786. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe kwam u daar? Op de fiets?

A. De eerste keer ben ik op de fiets gekomen. Er is mij 12 April een Duitse auto aangeboden, doch ik fietste liever. Later ben ik nog twee keer gekomen met een auto uit de Haarlemmermeer, die voor de Vertrouwenmannen reed. Eénmaal met juffrouw *van den Wall Bake* en de volgende keer met kolonel *Kok* en zijn compleet archief aan spionagemateriaal van 1000 tekeningen. Dat was wel grappig; we werden onderweg aangehouden, maar konden zonder bezwaren verder gaan.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Nogal een gewaagde onderneming.

A. We hadden goede papieren, dus het was niet zo gewaagd.

35787. De **Voorzitter:** Het blijkt — o.a. uit het telegram van de C.B.S. aan de bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten —, dat voortdurend druk werd uitgeoefend om op te schieten met de zaak om tot resultaten te komen.

A. U bedoelt een druk op Londen?

35788. De **Voorzitter:** Ja. Ook is heel merkwaardig, dat in het telegram, dat verstuurd is op 2 Mei — u vindt dit in de eerste kolom van pagina 10 — nadat de besprekingen in Achterveld plaats gevonden hadden, vermeld werd: „dat de Duitse afgevaardigden, die zeer terneergeslagen naar de besprekingen vertrokken waren, na terugkomst in den Haag betrekkelijk opgelucht waren door de tegemoetkomende houding, ondervonden bij de besprekingen met de geallieerde officieren. Zij waren van mening, dat met deze heren veel beter te praten viel dan met die veeleisende en agressieve Hollanders in den Haag.”

A. Dat heb ik toen met de heer *van der Vlugt* ongemeemaakt, nadat hij had medegedeeld, dat hij dit had opgestoken bij *Schwebel*.

35789. De **Voorzitter:** Dat zat waarschijnlijk hierin, dat de geallieerde generaal, die daar was, gezegd had: „Het kan nog wel enige maanden duren.” Dat zal waarschijnlijk de reden wel geweest zijn.

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermede, geloof ik, wel aan het einde van hetgeen ik u te vragen had. Het is natuurlijk mogelijk, dat er in dit verband nog punten zijn, die ik niet aangeroerd heb en die u zelf van belang vindt ons mede te delen. Als dat zo is, wil ik u daartoe gaarne nog de gelegenheid geven.

A. U denkt speciaal aan dit? (*Wijst aan.*)

De **Voorzitter:** Ja en ook aan hetgeen we er tussendoor besproken hebben, over de verbindingen.

A. Neen, over de verbindingen valt niet veel te zeggen. Daar heb ik straks al het een en ander over verteld.

35790. De **Voorzitter:** Inderdaad, dat onderwerp hebben we al uitvoerig behandeld. Hebben de April-gebeurtenissen nog aspecten, waarvan u denkt: Het is wel nuttig, dat daarop nog eens een bepaald licht valt? U hebt in de aanvang gezegd, dat het accent hier en daar naar uw gevoel iets anders lag dan het in het memorandum is weergegeven.

A. Ik zou zeggen, dat vindt u wel in het rapport van de heer *de Lint*. Dat is eigenlijk geen rapport, meer een historisch overzicht.

35791. De **Voorzitter:** Dat geeft ook uw mening wel weer?

A. Ja, ik weet niet, wat uw oogmerken zijn; ik denk niet, dat het u veel interesseren zal of het accent een beetje anders moet liggen. Het zal voor u waarschijnlijk helemaal niet van betekenis zijn.

De **Voorzitter:** Het gaat er ons in hoofdzaak om een volledig licht te laten vallen op een gebeurtenis, die historisch van buitengewoon groot belang is.

A. Over wat de motieven geweest zijn, krijgt u misschien nog een iets helderder beeld uit het artikel van de heer *de Lint* en kolonel *Kok*. Ik geloof, dat daarin het beeld nog iets scherper gesteld is dan in het memorandum. Het staat daar ook wel in, maar zó, dat men wel scherp moet lezen om elk woord tot zijn recht te laten komen.

35792. De **Voorzitter:** Zoudt u zelf nog eens de kern van de zaak, zoals u die ziet, met enkele woorden kunnen aangeven? Dat is dan misschien een goede afsluiting van dit verhoor.

A. Het is mij niet duidelijk, waar uw belangstelling naar uitgaat, zodat het moeilijk voor mij is om hier een behoorlijk antwoord op te geven.

35793. De **Voorzitter:** Ik bedoel daarbij dit: Wat zijn de hoofdmotieven geweest, die de verantwoordelijke personen in die tijd geleid hebben om zó te handelen en niet anders?

A. Dit ligt hierin, dat er feitelijk geen keus was. Het ging om de ondergang van een westerse beschaving, zoals *Churchill* telefoneerde aan het Witte Huis. Hij zou getelefoneerd hebben: „Weet goed, dat dit niet een Amerikaanse beschaving is, maar één van meer dan duizend jaren oud, die hier dreigt onder te gaan”. En die zou ondergegaan zijn, als de Duitsers werkelijk hun plan hadden uitgevoerd.

35794. De **Voorzitter:** Maar nu de andere kant van de zaak. U zegt: „als de Duitsers hun plannen hadden uitgevoerd”. Zou het echter militair onmogelijk geweest zijn, dat de geallieerden zo snel opgetreden waren, dat de Duitsers hun plannen niet hadden kunnen uitvoeren?

A. In ieder geval niet langs de weg, welke de Minister-President heeft aangegeven in een memorandum aan de geallieerden, waarin hij hun vraagt, zo snel mogelijk op te marcheren. Een bevrijding op die wijze was niet uitvoerbaar. Dat was alleen mogelijk geweest door landing van uit de lucht met enorme hoeveelheden paratroepen en op geen enkele andere wijze.

De vraag is of de geallieerden die op dat ogenblik beschikbaar hadden en of zij de troepen er voor wilden gebruiken.

Maar gewoon omarcheren, hetgeen de Minister-Président in zijn brief aan de geallieerden als alternatief stelt, nl.: of snel omarcheren of halthouden, dat was geen alternatief. Alternatief was of halthouden of van uit de lucht veroveren. Wat heel merkwaardig is — dat maken de meeste mensen hier zich helemaal niet waar —, is, dat Nederland, als het op een dergelijke manier overstromd was, practisch niet meer te benaderen zou zijn geweest, omdat de toegang tot Nederland via kanalen afgesloten zou zijn. Die kanalen liggen als regel hoger dan het omliggende land. De kanalen zouden volkomen zijn leeggelopen. Eenmaal leeggelopen, droogt de kanaalbedding uit en scheurt, met het gevolg, dat later ingepompt water door de scheuren wegsiepelt, zodat die kanalen onbevaarbaar blijven. Daar ook de wegen onder water zijn komen te liggen, zijn deze ook onbegaanbaar. Door deze omstandigheden zou er geen zwaar materiaal in het binnenland gebracht kunnen worden, voor het opruimen van versperringen, van bruggen en voor het verrichten van andere werkzaamheden, nodig om het land weer toegankelijk te maken. Naar taxatie van deskundigen zou het jaren geduurd hebben, voordat West-Nederland weer bewoonbaar zou zijn geworden. Het was niet een kwestie van een tijdelijke overstroming, welke na een paar maanden weer weggepompt zou zijn. nern, dit zou betekend hebben, dat, met uitzondering van het Gooi en enkele andere hoog gelegen punten, zoals bijv. de duinstreek, heel Noordholland, heel Zuid-Holland en ongeveer 2/3 van Utrecht in de zee zouden zijn verzonken. Dat betekent dus het uitvallen van woon- en werkgelegenheid voor bijna 4½ miljoen mensen.

35795. De **Voorzitter**: U hebt waarschijnlijk in die April-maand ook in de gedachte verkeerd, dat steeds de mogelijkheid bestond, dat de geallieerden een offensief tegen de Grebbelinie zouden beginnen. In wezen is het blijkbaar zo geweest, dat de geallieerden op dat moment geen interesse daarvoor hadden, omdat zij de definitieve stoot in Duitsland wilden toebrengen, en daardoor westelijk Nederland lieten liggen.

A. Wij hebben het idee gehad: Zeer waarschijnlijk laat men Westelijk Nederland tot het laatste toe liggen, want het geallieerde belang gaat niet die kant op. Dat hebben wij wel degelijk beseft.

35796. De **Voorzitter**: Dus u had ook wel een vermoeden, dat het zo zou gaan?

A. Ja, maar wij waren alleen bang, dat men de moeilijkheden hier te licht zou opvatten en men zeggen zou: „Die arme Hollanders moeten uit de hongersnood geholpen worden”. Dat zij daarom de zaak zouden aanpakken, zich volstrekt niet bewust van het drama, dat zich daardoor hier zou afspelen, ondanks hun goede bedoelingen. Over deze onderwerpen waren sinds 1942 zeer uitvoerige rapporten naar Londen gezonden, waarin bij herhaling op deze enorme risico's was gewezen. Ik kan u daar dikke rapporten over tonen, maar als u dan ziet, dat de Minister-President, nadat die rapporten zijn binnengekomen, toch zegt: „Is het niet mogelijk snel in West-Nederland op te marcheren, in plaats van zich op die rapporten te baseren?” dan schrikt men wel even en vraagt men zich af: „Zijn die rapporten dan nooit behoorlijk gelezen?” Mijn indruk is, dat die rapporten inderdaad nooit behoorlijk gelezen zijn, omdat men aan de overkant niet over voldoende vaktmensen beschikte om dit materiaal naar behoren te verwerken. Ik weet vandaag de dag nog niet, welk gedeelte daarvan doorgedrongen is op de plaats, waar het moest door-dringen, en welk gedeelte niet, doch wij hebben zeer sterk de indruk gehad, dat aan die technische rapporten vaak onvoldoende aandacht is besteed.

35797. De **Voorzitter**: Geloof u, dat, wanneer het inderdaad langer had geduurd, men met die voorzieningen uit de lucht westelijk Nederland had kunnen voeden?

A. Neen, want daarom hebben wij ook direct tegen *Seyss-Inquart* gezegd: „Niet alleen uit de lucht, maar vooral ook per schip” en daarom hebben wij voorgesteld: Kan het voedsel uit Delfzijl niet naar Rotterdam gebracht worden en kan er bovendien geen aanvoer plaats vinden over zee, over Amsterdam en Rotterdam, waartoe deze havens opengemaakt zouden moeten worden? Dit vindt u trouwens in het memorandum.

35798. De **Voorzitter**: Ten slotte is er ook over land een weg geopend over Wageningen. Het was dus, naar uw mening, beslist noodzakelijk, als het langer geduurd had, dat het voedsel ook langs andere wegen had moeten komen? Het was onmogelijk geweest het alleen uit de lucht te doen?

A. U ziet op het ogenblik wat de geallieerden in Berlijn doen. Ik kan niet beoordelen, over welke capaciteit zij in die tijd beschikten.

De **Voorzitter**: Toen moesten zij ook nog oorlogvoeren.

A. Dat kan ik volstrekt niet overzien. Ik weet niet, hoeveel bombardeurs zij op dat ogenblik beschikbaar konden stellen; dat is een vraag, die ik niet kan beantwoorden.

35799. De **Voorzitter**: Mag ik dan ten slotte nog dit vragen: Is het juist, dat u in 1943 een advies hebt uitgebracht aan Londen over de personen, die medewerking zouden kunnen verlenen aan het Militair Gezag na de bevrijding?

A. Ja, inderdaad, maar niet over de personen. Ik heb opdracht gekregen om ongeveer 200 mensen aan te wijzen. Het eerste telegram is gekomen 13 Augustus 1943.

U had het straks over de militaire dictatuur. Ik zie hier toevallig een telegram, dat ontvangen is van de Minister van Oorlog: „Uw 27 van 3 stop. Ik wens met de meeste nadruk te verklaren, dat niet de minste vrees behoef te bestaan voor militaire dictatuur”, „daar militair gezag moet steunen op vertrouwen en niet op machtsmiddelen die ontbreken. Zeggenschap en verantwoordelijkheid van Regering met haar civiele bestuursapparaat in desbetreffend besluit beter ver-

zekerd dan tijdens vroegere staat van beleg”. Dit is de inleiding van een telegram, waaraan andere zijn voorafgegaan. Ik heb die voorafgaande niet bij mij. Eén luidde ongeveer aldus: „Wilt u aanwijzen om de gedachte te bepalen per provincie en voor vijf grote steden één gedelegeerde — later is het geworden een militair commissaris, naar het zou eerst een gedelegeerde zijn — benevens twee tot drie assistenten — het woord assistent stond er niet, er stond iets anders — en verder per provincie 3 tot 12 juridische adviseurs.”

35800. De **Voorzitter**: Was het niet de bedoeling, dat u die mensen nominatum op gaf?

A. Zo gek was ik niet. Ik wees ze wel aan, maar ik gaf de namen toch niet door.

35801. De **Voorzitter**: U stelde dus per provincie intern deze namen vast?

A. Ja.

35802. De **Voorzitter**: En men wist in Londen de namen niet. Het ging dus alleen om de verzekering, dat die mensen klaar zouden staan, als het zover was?

A. Ja.

35803. De **Voorzitter**: En hoe is dat nu afgelopen bij de bevrijding, toen het Militair Gezag kwam?

A. Toen werd er medegedeeld, dat men hier eigenlijk niets van af wist.

35804. De **Voorzitter**: Dat is heel wonderlijk. Ik had wel kunnen begrijpen, dat men gezegd had: het Militair Gezag heeft zo lang in het zuiden gezeten en heeft daar zulk een grote uitbreiding ondergaan, dat ze niet meer nodig zijn. Dat zou ik mij hebben kunnen voorstellen.

A. Neen, men heeft in het zuiden aan het Militair Gezag natuurlijk wel uitgelegd wat er gebeurd was. Ik heb echter verschillende officieren van het Militair Gezag gevraagd: Hoe is het mogelijk, dat er niet meer rekening is gehouden met de opdracht, welke de Regering destijds heeft gegeven? Men had die opdracht ook kunnen intrekken. Al die mensen hebben daar toch immers hun leven voor gewaagd en sommigen hebben ter vervulling van die taak hun leven gegeven. Die opdracht is nooit ingetrokken. Men heeft aan de overkant mijns inziens te weinig gedaan wat wij hier, misschien onder veel sterker pressie, wél deden, nl. dat men hier practisch ieder telegram uit het hoofd kende, althans nauwkeurig wist wat er in stond en daar exact rekening mee hield. Deze telegrammen-wisseling is van de Minister van Oorlog persoonlijk afkomstig, buiten generaal *Kruls* om. Generaal *Kruls* — dat is mij later gebleken — heeft de telegrammen wel mogen zien, maar niet mogen houden; hij heeft er trouwens ook niet op gewerkt. Die telegrammen-wisseling heeft plaats gehad tussen 13 Augustus 1943 tot en met, ik meen, 13 October of 21 October. U ziet er hier buiten het telegram, dat ik zojuist voorlas, nog een lang telegram over. Daarmee hadden wij voldoende instructies, zodat ik gedacht heb: Nu behoeven wij hierover geen verdere instructies te krijgen. Wij hebben daarop voortgewerkt, terwijl aan de overzijde die zaak blijkbaar in het vergeetboek is geraakt.

35805. De **Voorzitter**: D.w.z.: er is in de voorstelling, die u er van geeft, een gebrek aan coördinatie geweest in die zin, dat de telegrammen-wisseling, die met de Minister van Oorlog heeft plaats gevonden, niet voldoende bekend is geweest bij de chef staf Militair Gezag.

A. Althans niet voldoende de aandacht heeft gehad.

De **Voorzitter**: Juist.

A. Er stond trouwens uitdrukkelijk bij: „Wij zullen hier opleiden 40 officieren, aanvankelijk optredend als militair commissaris, later geschikt als adviseurs”. Met andere woorden, het idee van de Minister was, er gaat een aantal mensen uit Londen, dezen vangen de eerste stoot op. Zij weten wat de geallieerden wensen. De daarvoor uitgezochte plaatsvervangende in Nederland nemen daarna die functies over en de eersten blijven er bij als adviseurs. Dat hebben

35830. De **Voorzitter**: Ik denk, dat men van uw prestaties op het gebied van de comptabiliteit niet helemaal overtuigd was.

A. Ja, en op dat punt moet ik tot op de dag van vandaag nog altijd nederig mijn onbevoegdheid erkennen.

35831. De **Voorzitter**: Door de meeste Ministers wordt in het algemeen de zaak zo gesteld, dat, welk verschil van methode er misschien bestaan heeft, dat wil zeggen, dat de één voor deze methode was en de ander voor gene methode, men toch allemaal op het standpunt van de parlementaire democratie heeft gestaan. Als ik u goed begrepen heb, is dat niet uw mening. U zegt, dat, als men een ander stelsel aanvaardt dan datgene, wat u nu uiteengezet hebt als naar uw oordeel het juiste te zijn, men dan in ieder geval zover afwijkt van wat u de essentiële grondslagen van de parlementaire democratie acht, dat een verder afglijden te vrezin is.

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter, en ik kan u wel zeggen, dat het mij zeer verwondert, wanneer men van die zijde zegt de parlementaire democratie goed gezind te zijn geweest. Dan zou ik wel eens eerst staatsrechtelijk door die heren uiteengezet willen zien, wat zij daar dan wel mee bedoelden. Dat zij ten slotte wel begrepen, dat men in Nederland niet zou kunnen blijven regeren zonder Parlement, dat neem ik onvoorwaardelijk aan, maar dat de heren de opvatting aanvaard zouden hebben, die bij mij bestond, dat het overwicht rechtens bij het Parlement behoort, dat betwijfel ik ten zeerste. Ik heb in Londen eens een artikel geschreven over het „Paradijs van Ambtenaren". U vindt dat op de lijst van geschriften, die ik u heb gegeven. Dat was naar aanleiding van een uiting van een der hoge ambtenaren — hij zit er nog — op het Departement van Overzeese Gebiedsdelen, hoofd van de juridische afdeling, meen ik, die zei: „wat praat men over een Tweede Kamer voor Indië? (Indië in die tijd, vijf jaar geleden) Volksraad voor Nederland!" De opvatting, die ik daartegenover stelde in dat debat, dat ik niet eens een debat mag noemen, zonder mij zelf te beschadigen — het waren immers alleen die paar uitroepen in die vergadering in het Netherlands House! — werd door de vergaderden „met hoon" — zoals men dat in een studentenvergadering noemt — begroet. Men begreep zeer goed om welk een grote zaak het ging! Deze opvatting van parlementaire democratie — de enig juiste, Mijnheer de Voorzitter! — werd door de heer Gerbrandy kortweg „uw hobby" genoemd, bij gelegenheid van dat schandelijk onslaggeval. „U blijft maar vechten voor uw hobby en u begrijpt niet, dat wij dat op een heel andere wijze gaan doen." Zoals ik u dat de vorige keer heb uiteengezet, wens ik nog altijd mijn opvatting niet als een hobby bestempeld te zien, aangezien ik nog altijd van mening ben, dat zij de enig aanvaardbare theorie is voor iedereen, die over de Nederlandse staatsrechtelijke verhoudingen behoorlijk heeft nagedacht.

35832. De **Voorzitter**: Ik begrijp, dat diametraal tegenover het standpunt, dat u hebt aangehangen, stond de gedachte om — laten wij ons nu maar bepalen tot het Parlement; het geldt natuurlijk evenzeer voor de gemeenteraden en de Provinciale Staten — tot een nieuw, volledig benoemd, college te komen. Dit was diametraal het andere uiterste. Maar nu is ten slotte bij de Regering de gedachte gegroeid — die ten aanzien van het Parlement wel niet verwezenlijkt is — en daarover is blijkbaar ten slotte vrij grote overeenstemming ontstaan, om tot een soort synthese te komen van deze twee uitersten. Namelijk in die zin, dat men met een soort Parlement zou gaan werken, waarvan in de eerste plaats de leden van 1937, die het vertrouwen van de bevolking tijdens de bezetting hadden behouden, deel zouden uitmaken, terwijl men dan ten opzichte van het aanvullingsvraagstuk de oplossing niet zocht in de lijsten, dus niet volgens de Kieswet, maar dat men daarvoor in Nederland hen wilde laten aanwijzen, die — zoals dan de formule luidt — geacht werden het vertrouwen van de bevolking tijdens de bezetting te hebben verkregen. Dit is dan, wat ik noem, de synthesegedachte. Ik zou gaarne van u willen vernemen, hoe u daarover denkt. Ik begrijp, dat u daar veel minder fel tegenover staat.

A. Inderdaad, Ik zou u zelfs kunnen zeggen — en u vindt het bevestigd, wanneer u mijn stukken daarover raadpleegt —, dat ik mij, voor een deel van de opgevallen plaatsen, daarmee zou hebben kunnen verenigen. Maar wanneer u mijn hele groep van beschouwingen, die daarover in dat bundeltje staan, nog eens bekijkt, dan is mijn stelling deze: Het Nederlandse Parlement bestaat nog altijd. Het is geen ogenblik weg geweest.

35833. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dit staatsrechtelijk beredeneerd? Er staat in de Grondwet, dat de Tweede Kamer in Nederland een

liestaanstermijn heeft van vier jaar. Nu kan men natuurlijk deze iedenering opzetten — en die is ook herhaalde malen gebruikt —, dat de bedoeling van de Grondwet is, dat er steeds een Parlement is, dus dat de ene Kamer aan de andere cansluit, en dan zou men dus kunnen zeggen, dat de termijn door de bezetting van het land eenvoudig geschorst wordt. Was dit uw gedachte of hebt u daar een andere mening over?

A. Mag ik misschien even voorlezen wat ik daarover in mijn brochure heb staan?

„Het kan niet genoeg worden herhaald: Staatsnoodrecht heeft uiterst bescheiden te zijn."

Daarom kan er natuurlijk geen sprake zijn van het terzijde schuiven van het op 10 Mei 1940 bestaande Parlement. Daarom is ondenkbaar, dat dit vervangen zou worden door een „benoemde raad", want, zoals ik het vroeger heb gezegd: „verantwoordelijkheid van de Regering aan een door haar benoemd Parlement is een paskwil, een absurditeit." Hier kan ik niet beter doen dan herhalen een stuk van mijn rede („Een waar Parlement — en terstond!") op 26 Juni 1943 te Londen uitgesproken:

„Men zegt vooreerst dit: De periode van de Tweede Kamer was om. Kan men zich erbarmelijker uitvlucht denken? Hier wordt een technisch detail, een datumkwestie, belangrijk genoeg geacht om het meest wezenlijke element van ons Staatsrecht terzijde te schuiven! Hier wordt, wat goed en bloed is van het Nederlandse Volk, zijn overwicht in de zaken van het staatkundig bestel, opzij gezet voor den onmogelijk te beleven dag der algemene verkiezingen. Heeft het Nederlandse Volk zijn hoogste Instituut der staatkundige Vrijheid, zijn Tweede Kamer verloren, omdat het onder Duitse bezetting niet naar de stembus kon gaan? Omdat het onder den gemenen *Seyss-Inquart* zijn kiesrecht onder geen beding zou hebben willen uitoefenen? En moet onze beloning voor ons heldenvolk en ons martelarenvolk deze zijn: dat wij het houden aan den datum en tot dat volk zeggen: Gij hebt den datum verspeeld! Nu hebt Gij geen Tweede Kamer meer!.....

„Waarlijk, zulk een gedachtengang is niet alleen ongelooflijk — hij is diep beschamend. Het hoofdgoed der Democratie, het plechtanker van de Nederlandse Vrijheid, gesmeed in een glorieuze historie van meer dan honderd jaren, wordt tot oud roest verklaard. Maar ik weiger te geloven, dat zij, die geroepen zijn thans boven alles te waken over de Nederlandse Democratie, haar in het uur der overwinning zegepralend te doen intrekken in het Land van onze Liefde — zich niet eindelijk zullen bezinnen en dit sofisme, waarlijk verfoeilijk, niet — nog is het tijd! — den verdienden doodsteek zullen geven."

Dat was in 1943, maar er komt nog een stukje bij! En verder dit, als men zegt:

„Die Tweede Kamer is verouderd..... Hier is veel meer in het geding. Hier komt aan de orde een beoordeling van de kwaliteit van de door het Volk gekozen afgevaardigden, gekozen in de volle vrijheid van het jaar 1937, door het meest algemene kiesrecht, dat denkbaar is. Hier matigt een macht buiten het Volk zich een oordeel aan over het volksoordeel. Hier zijn wij — o, ik neem gaarne aan, volkomen te goeder trouw! — volop in het verfoeilijk half-fascisme. Is het niet alsof de afschuwelijke dwaas *Hitler* toch wel enige correcties had aangebracht in het modern parlementair wereldbestel? Alsof deze staatsrechtelijke analfabeet — analfabeet overigens in alles, wat goederen der Cultuur zijn, en alleen denkbaar in een sinds vele jaren zo verwaasd volk als het Duitse — ook maar het minste begrip had van de fijne weefsels der Democratie, gesponnen in een traditie van meer dan honderd jaren over geheel de beschaafde wereld!"

Hier hebt u mijn antwoord in deze gehele kwestie. Toen ik dat in Juni 1943 in een vergadering van de Katholiek-staatkundige groep in Londen heb gezegd, is dat met enthousiasme begroet. Men zei, aat dit natuurlijk de enige houdbare opvatting was. Maar van die tijd af zijn in Londen de half-fascistische invloeden „tussengeschoven", zoals ik het noem, wat men zeer zeker niet kan ontkennen. Ik heb u de vorige keer ook al gezegd, dat de Nederlandse mensen in Engeland en in de Nederlandse koloniën met afgrijzen tegenover de Duitse overval stonden, maar zij stonden niet afwijzend, en zeker niet in onze koloniën, tegenover een nieuwe, anti-democratische samenstelling van ons Staatsbestel.

33834. De **Voorzitter**: Een ander probleem was het volgende: of men naar Nederland moest gaan met of zonder een regeling op dit

,unt Dat was ook een brandend probleem. Ik meen uit uw stellingen te beluisteren, dat u misschien voorstander was van de gedachte, dat een regeling in Londen niet per se nodig was en dat men op grond van de interpretatie van de Grondwet, nl. van de bepaling, die op de termijn beëindiging heeft, eenvoudig zonder nadere regeling bij wetsbesluit, doch steunende op die interpretatie, kon gaan werken.

A. Inderdaad. U ziet hier dan dat Koninklijk besluit, dat ik toen ontworpen heb en hetwelk de heren toen tot het hunne gemaakt hebben, dat luidt: artikel I, blz. 28:

„Zoodra Wij in het bevrijde Nederland zijn teruggekeerd en het Ons bekend is geworden, dat zich in het bevrijd gebied meer dan de helft van de leden bevindt, die de Tweede Kamer op 10 Mei 1940 teide, nooaiten Wij de Voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer uit, de leden van die colleges in buitengewone vergadering bijeen te roepen, indien eenigszins mogelijk in de gewone vergaderzalen aan het Binnenhof te 's-Gravenhage.”

Dus dat was toen mijn opzet en leest u dat helemaal door, dan ziet u, dat dit besluit was om al het oude opnieuw te laten werken.

35835. De **Voorzitter**: Nu zegt u daarin: indien blijkt, dat meer dan de helft van de leden, die de Tweede Kamer op 10 Mei 1940 telde, aanwezig is. Maar stelt u zich nu eens voor, dat zou blijken, dat dit niet geval was.

A. De gegevens, die wij op dat moment hadden, waren, dat er veel meer dan de helft goed waren gebleven. Maar indien dit niet zo geweest was, dan had inderdaad dit niet kunnen werken. Waar niet is, verliest de keizer zijn rechten.

35836. De **Voorzitter**: Zit in uw regeling niet een beetje het toeval van het getal?

h. Natuurlijk, men moet een zeker getal nemen om een Parlement te vormen. Een Parlement houdt ergens op, zelfs een rompparlement. Het kan ook een stompje worden.

Toen was bekend — men was in Londen, dat mag ik wel zeggen, zeer behoorlijk geïnformeerd over deze soort van kwesties, dat er maar enkelen zouden zijn, die niet konden worden gehandhaafd.

35837. De **Voorzitter**: Dus, zoals u zoëven al zei, zoudt u met de syiithesegedachte wel akkoord hebben kunnen gaan?

A. Ja. In die zin, dat, als er ledige plaatsen zijn, dan zou ik er helemaal niets tegen hebben, dat, nadat allereerst geput was uit de lijsten van plaatsvervangende leden van de Tweede Kamer, als bedoeld in de kieswet, die lijsten na zuivering worden aangevuld met personen, die zich gedurende de tijd van de bezetting bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt. Ik citeer:

„De Voorzitter van de Kamer pleegt hiertoe overleg met allen, die op een door Ons samengestelde en hem aangeboden lijst zullen worden vermeld en regelt in overleg, mden de betrokkenen dat wenschen, de plaatsing van hun naam op de lijsten van plaatsvervangende leden van de Tweede Kamer als bedoeld in de Kieswet.”

35838. De **Voorzitter**: Maar achtte u voor zulk een regeling ook een wetsbesluit, dat in Londen gemaakt was, nodig?

A. Inderdaad. Opdat het Parlement zal kunnen werken, is dit besluit nu eenmaal nodig.

35839. De **Voorzitter**: Dus dat zou ook in uw gedachte nodig zijn?

A. Zeker.

35840. De **Voorzitter**: Het zou echter ook denkbaar zijn, dat men gaat werken met een rompparlement, waarvoor geen wetsbesluit nodig is, en dat dan het rompparlement in samenwerking met de Regering in Nederland regelt hoe de aanvulling zal geschieden. Maar zover ging u niet. U achtte ook aanvaardbaar, dat in Londen bij wetsbesluit de aanvulling van het rompparlement geregeld werd.

A. U weet ook wel, Mijnheer de President, dat men tot de gedachte van die „synthese”, zoals u het nu al herhaaldelijk genoemd hebt, pas veel later is gekomen.

35841. De **Voorzitter**: In September 1944, dus enige maanden na de gebeurtenissen in de Buitengewone Raad van Advies, stond het Kabinet in Londen op de synthesegedachte.

A. Ja, natuurlijk, zoals het zo dikwijls gebeurt, dat men; zoals ik dat dan zou durven uitdrukken, mensen het woud instuurt, maar ten slotte met hun denkbeelden zelf zijn voordeel doet. Dat weet u zeer goed en dat is misschien een lelijke zijde van sommige politiek, die natuurlijk hier niet meer bestaat! Ik weet, dat het meer voorkomt, dat er eerst groot misbaar tegen iemand wordt gemaakt, die er bepaalde denkbeelden op na houdt, terwijl men later zoveel mogelijk van zijn denkbeelden incasseert. Ik zou u dat b.v. kunnen aantonen op het gebied van de bedrijfsorganisatie en ik zou u nog vele andere punten kunnen noemen. Ik zou willen zeggen, dat iets dergelijks in Londen is gebeurd. U moet niet vergeten, dat het een stroom van artikelen geweest is, die in „Vrij Nederland” van mijn hand zijn verschenen, en een van mijn beste artikelen maakte de maat vol, zoals de heer *Gerbrandy* zei. En natuurlijk hebben hij en zijn vrienden gezegd, dat zij er toch wel een beetje rekening mee moesten houden en het toch maar zo ongeveer moesten doen en ze hebben het ten slotte doen voorkomen alsof die synthese uit hun overleg voortkwam, hoewel mijn overtuiging is, dat zij er lange tijd in het geheel niet aan gedacht hebben, maar op de wijze van de milde dictatuur te werk wilden gaan. Enfin, in mijn nota heb ik u dat alles al gezegd.

35842. De **Voorzitter**: Er is in dit verband voortdurend sprake van stromingen in Londen, die men dan betitelt met het woord „semi-fascisme”. Ik heb de indruk, maar misschien kan ik mij hierin vergissen, dat dit eigenlijk meer de mentaliteit was, die men ook vóór de oorlog in Nederland wel aantrof en vooral ook in de oorlogsjaren in Nederland zelf, de stemming van: ach, dat Parlement, al dat gepraat, er moet een sterke Regering zijn, enz. Kan men echter wel zeggen, dat er in Londen bepaalde propagandisten waren voor een omwenteling in onze Staatsinrichting?

A. Neemt u het boekje van *de Beus*. Dat was de geprezen man. Dat was nu de man, die precies aangaf, in welke richting het gaan moest. Welnu, dat is naar mijn mening volkomen fascisme.

35843. De **Voorzitter**: Maar dat is dan ook, geloof ik, het enige geschrift, dat er geweest is.

A. Ja, aan vormgeving deden die Londense mensen verschrikkelijk weinig.

35844. De **Voorzitter**: Dat is juist wat ik zoëven bedoelde te zeggen. Het was meer een murmureren, een praten, zoals men dat bij ons ook wel aantrof. Er waren maar weinig mensen, die positief aan deze gedachten vorm gaven.

A. Ja, maar de heer *de Beus* deed het, en ik herinner zo aan de opvattingen, die werden uitgesproken door die mijnheer: wat Tweede Kamer voor Indië? de Volksraad voor Nederland! Dat waren de uitingen van de hoge ambtenaren, die men strijk en zet tegen kwam.

35845. De heer **Algera**: Maar in bezettingstijd werd het boekje van de heer *de Beus* toch in politieke kringen niet bepaald ongunstig beoordeeld?

A. Neen?

De heer **Algera**: Hier in Nederland althans niet.

A. Ook weer, omdat hier dezelfde geest was, die de Voorzitter zoëven noemde.

35846. De heer **Algera**: Ook in politieke kringen niet.

A. Maar misschien waren die politieke kringen ook, zoals ik het zou willen noemen, zwaar geïnfecteerd.

35847. De heer **Algera**: Nu, dat geloof ik niet, want er is nog een tweede druk van verschenen met aantekeningen van prof. *Rutgers*, die wel critiek had, maar toch niet van fundamentele aard.

A. Ik zie tot mijn diep leedwezen, dat zelfs nu de opvattingen, die ik hier vandaag nog weer eens heb verdedigd, nog altijd critiek ontmoeten. Men wil niet als constitutioneel recht erkennen het overwicht van het Parlement; wij moeten naar een „evenwichtstoestand”

gaan streven' Dat beschouw ik inderdaad als levensgevaarlijk voor onze democratie. Als men de historie van het Nederlandse Staatsrecht behoorlijk kent, ziet men, dat in de jaren 1848 tot 1918 het overwicht volkomen bereikt is, maar dat toen een zerr troebele periode tussen de twee wereldoorlogen is aangebroken, waarin men aan dit schone rechtsgoed is gaan twijfelen, zonder er iets tegenover te kunnen stellen dan wat gevaarlijk was voor de democratie. We hebben nu een zeer concreet ding gehad, dat boekje van de *Beus*, en dat beschouw ik als een aanslag op de Nederlandse constitutie. Ik beschouw dat als één van de gevaarlijkste dingen, die er op het ogenblik bestaan. Dat men inderdaad op deze wijze probeert het overwicht van het Parlement weer ongedaan te maken door machten in te schakelen, die niet het rechtseigene van Nederland zijn. Ik weet, dat er ook destijds in de Nederlandse Unie, die men hier gehad heeft, dergelijke denkbeelden bestonden; ik weet ook, dat er in de brochure van *Colijn* dergelijke dingen gestaan hebben, en dat vind ik juist het erge: dat wij de invloed van het Oosten ernstig hebben ondergaan. Het prachtige, dat ik in Engeland heb gevonden, is in Nederland en in de Londense kringen, de Regeringskringen, het eerst zwaar aangetast. Dat daar eenvoudig de gedachte heerst: the Law is in the House of Commons! Dat weet in Engeland iedereen. En dat wij daartegenover in Nederland nog altijd met machten zitten, die wat niet tot het wezenlijk Nederlandse behoort in Nederland ingang willen doen vinden.

35848. De **Voorzitter**: U schrijft in uw nota van 15 Juni 1948 aan onze commissie, dat in het voorjaar van 1943 — vooral na het binnendringen van een groot aantal Indische ambtenaren in het Londense Regeringsapparaat — steeds duidelijker werd, dat deze anti-constitutionele mentaliteit zich meer en meer verspreidde, enz. U wilt daarmee dus tot uitdrukking brengen, dat de Indische ambtenaren, die toen naar Londen zijn gekomen — u hebt dat zoëven al met een voorbeeld geïllustreerd — in het algemeen blijkbaar niet zulke grote voorstanders waren van de bevoegdheden van het Parlement.

A. Daarmee drukt u het zeer euphemistisch uit, want dat was werkelijk anti-parlementarisme tot en met, om die lelijke uitdrukking hier even te mogen gebruiken. Men had daar werkelijk de ongelofelijke opvatting, dat wat *Mussert* ons volk had willen brengen in wezen nog niet zo gek was, en dat de sterke man en de sterke Regering eigenlijk wel heel belangrijke en mooie dingen waren.

U weet trouwens, dat, toen hier in Nederland, als ik mij niet vergis ten minste, maar dat zou gemakkelijk even na te kijken zijn, de N.S.B. reeds een verboden vereniging was, *Mussert* nog met alle mogelijke luister in Indië is ontvangen. Dus de mentaliteit, die men daar had ten opzichte van de parlementaire democratie (om de formule nog éénmaal te gebruiken: de staatsrechtelijke toestand, dat het overwicht rechtens bij de Staten-Generaal behoort). Hij, die zich daar niet aan houdt, is, naar mijn mening, op de gevaarlijke half-fascistische weg, die machten erkent als grondmachten in ons bestel, die niet controleerbaar zijn en die niet komen uit en door het volk.

35849. De **Voorzitter**: Dus, als ik het nog eens mag samenvatten, is uit deze discussie gebleken, dat uw strijd niet gericht is geweest tegen hetgeen uiteindelijk de gedachte van het Kabinet geworden is, de synthesegedachte, doch dat deze zich gericht heeft tegen de plannen, die in 1943 en in het begin van 1944 op de voorgrond gesteld werden om te komen tot een volkomen door de Regering benoemd vertegenwoordigend lichaam?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dan geloof ik, dat we onzerzijds hiermede kunnen volstaan, doch als u meent, dat u zelf hierover nog niets te zeggen hebt, wil ik u gaarne daartoe de gelegenheid geven.

A. Ik heb er op het ogenblik geen behoefte meer aan. De nota heb ik u gegeven en het boekje geef ik u ook weer terug. Ik heb u zoveel mogelijk over mijn opvatting en strijd gedocumenteerd, dus ik kan u van mijn kant niet verder inlichten.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt en sluit ik het verhoor.

J. A. VERAART.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAM STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 9 DECEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouw Wittawaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *j en o.*

Verhoor van

Jhr. Mr. LODEWIJK HENDRIK NICOLAAS BOSCH
RIDDER VAN ROSENTHAL,

oud 64 jaar, wonende te Zeist, oud-Commissaris der Koningin
in de provincie Utrecht.

Hij legt de eed af als getuige.

35850. De **Voorzitter**: Wij zouden in het bijzonder met u willen spreken over de materie, die behandeld is in het memorandum van Maart 1946 over het Duitse aanbod tot beëindiging der vijandelijkheden in het nog bezette Nederlandse gebied van April 1945. Wij hebben hierover reeds verschillende getuigen gehoord. Wij zijn door de omstandigheid, dat deze nog hier was, begonnen met *Schwebel*, die hierop zijn visie heeft gegeven, en sindsdien hebben wij nog de heren *van der Vlugt* en *Six* gehoord. Wij zouden het zeer op prijs stellen om ook van uw kant — u was toen voorzitter van het College van Vertrouwensmannen — te vernemen hoe deze zaak zich heeft toegedragen en in het bijzonder ook welke overwegingen er toe geleid hebben om de tactiek te volgen, die in die dagen is gevolgd. Misschien kunt u voor de duidelijkheid beginnen bij de instelling van het College van Vertrouwensmannen in Augustus 1944 en eerst mededelen hoe dat is gegaan. Dan krijgen wij op die manier een logisch geheel.

A. Als u het verslag van Vertrouwensmannen neemt, dat u kent, dan kunt u daar in zien hoe de opdracht is gekomen, ondertekend door *Gerbrandy* en *van Heuven Goedhart*. Toen ik die opdracht in Augustus 1944 kreeg, was de enige, die ik helemaal niet kende, prof. *Cleveringa*, met de andere heren had ik steeds contact gehad. Wij hebben toen prof. *Cleveringa* opgespoord, waarna wij verschillende samenkomsten hebben gehad. wat u in het verslag kunt lezen.

35851. De **Voorzitter**: Hoe hebt u die opdracht gekregen?

A. Die opdracht is aldus tot mij gekomen. Ik had geregeld besprekingen met de heren *Cramer*, *van Randwijk*, *van Holthe tot Echten* en gewoonlijk kwamen wij dan in Amsterdam samen in het kantoor van de Synode der Nederlands Hervormde Kerk, waar toenmaals *Slotemaker de Bruine* zat, de latere secretaris van de commissie. Toen ik daar op een morgen aanklopte, kwam ik een willekeurige heer, die ik helemaal niet kende, in de gang tegen, die zei, dat hij mij moest spreken. Enfin, na heel veel pourparler's en heen en weer lopen, bleek het *le Poole* te zijn, de latere secretaris van de commissie, die de opdracht bij zich had.

35852. De **Voorzitter**: Weet u ook wie haar overgebracht heeft, welke agent dat is geweest? Of is de opdracht radiografisch overgebracht?

A. Die is, geloof ik, tweeledig overgebracht, maar dat zou u beter aan *le Poole* kunnen vragen.

35853. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* heeft hier gisteren medegedeeld hoe aan de Londense kant de instelling van het College van Vertrouwensmannen is gebeurd. In de eerste plaats

heeft hij verteld, dat de aanvankelijke opdracht gegeven is op zodanige wijze, dat maar enkele Ministers daarvan hebben geweten. Het volledige Kabinet heeft dat pas later vernomen. Bovendien heeft hij medegedeeld, dat hij vijf namen had opgegeven en dat daarbij medegedeeld was, dat verder nog van twee richtingen, als ik het zo mag noemen, uit het verzet een vertegenwoordiger zou moeten worden aangewezen door de vijf, die hij had genoemd. Hij was er echter op dat moment niet in geslaagd bij die vijf een vertegenwoordiger te vinden van de antirevolutionnaire richting, zodat daaromtrent een nader voorstel moest worden gedaan. Toen was op een gegeven moment de mededeling uit Nederland gekomen, dat dit de Vader der Prinsen zou moeten worden. Men heeft zich in Londen lange tijd afgevraagd wie met die Vader der Prinsen bedoeld zou zijn, totdat iemand op het idee was gekomen, dat daarmede prof. *Oranje* bedoeld zou zijn. Is die mededeling juist?

A. Ja. Dat is op ons advies geschied.

35854. De **Voorzitter**: Stond in de aanvankelijke opdracht al de mededeling, dat men nog een voordracht verwachtte van iemand van de antirevolutionnaire richting?

A. Neen, dat stond niet in de oorspronkelijke opdracht.

35855. De **Voorzitter**: Op grond waarvan bent u dan tot die mededeling gekomen?

A. Als ik mij goed herinner, zijn wij zelf tot die conclusie gekomen, omdat wij het onjuist vonden, dat een vertegenwoordiger van die richting ontbrak, en wij hebben daarom getelegrafeerd. In de oorspronkelijke opzet waren de heren *Drees*, *Cramer*, van *Sonsbeeck*, *Cleveringa* en ik en wij vonden het ongeschikt, dat er geen antirevolutionnair bij was. Later, toen van *Sonsbeeck* uitviel, hebben wij pater *Stokman* er bij gehaald om te zorgen, dat alle richtingen vertegenwoordigd waren. Neen, als ik mij goed herinner, is dat initiatief van ons uitgegaan.

35856. De **Voorzitter**: Het is ook heel goed mogelijk, dat ik hetgeen de heer *van Heuven Goedhart* hier gisteren heeft medegedeeld, niet geheel juist heb weergegeven, want ik heb daarvan natuurlijk nog geen stenogram. In ieder geval is de mededeling van de heer *van Heuven Goedhart* omtrent die nadere voordracht van Vertrouwensmannen en de bewoordingen, waarin deze is uitgegaan, wel juist. Dat blijkt uit uw zojuist gedane mededeling.

A. Dan is het misschien nu het beste, dat ik in de taak van de heren tred, nl. de punten *f*, *g*, *h*, *i* en *j*, in het bijzonder *j* van de enquête, en als het niet juist is, dan wilt u mij wel in de rede vallen. Wat eigenlijk de grote grief geweest is van de Vertrouwensmannen tegenover de Regering in Londen, dat is, wat ik zou noemen „het eieren eten". Dat vindt u in het kort uiteengezet op blz. 5 van het rapport en daar kan ik u nog meer details van geven. Men heeft ons voor deze taak gesteld en wij hebben die taak volvoerd, doorbouwend op hetgeen het Vaderlands Comité — u wel bekend — reeds tot stand had gebracht. Ook de mensen, die het Vaderlands Comité al gekozen had, hebben wij overgenomen. Zo b.v. de heer *Kesper*, de griffier van de Kamer, had ik nooit te voren in mijn leven gezien; die was toen al door het Vaderlands Comité uitgezocht voor de waarneming van Binnenlandse Zaken. Toen hebben wij gezegd: „Goed, dan nemen wij *Kesper* ook over." Maar terwijl zij ons voor die taak stelden, hebben zij ons niet op de hoogte gebracht van de besluiten, die in Londen genomen werden en reeds genomen waren. Daar is ons geen enkele mededeling van gedaan. Men benoemde ons tot Vertrouwensmannen, maar schonk ons geen vertrouwen. Als u bedenkt, dat ik in Augustus 1944 op het bericht van benoeming helemaal ondergedoken ben. Vóór die tijd was ik al geregeld onder water, maar van dit ogenblik af was ik helemaal weg en zwierf ik. Toen heb ik met de heer *Drees* overlegd, dat één van ons beiden in Amsterdam en de ander zijn kwartier in den Haag zou hebben. Wij hebben toen afgesproken,

dat de heer *Drees* in Amsterdam blijven zou en ik in den Haag hoofdkwartier zou hebben. Er was nl. in de boezem van Vertrouwensmannen enig verschil van mening over de vraag waar wij zouden resideren. Sommigen vonden Amsterdam belangrijker, anderen, waaronder ik, den Haag. Om deze reden kozen *Drees* en ik deze oplossing. Terwijl wij dat alles deden en onderwijl nog de Dolle Dinsdag kwam, heeft de Regering niets laten weten van alle besluiten, die zij genomen had, en alle wetsvoorstellen, die zij gemaakt had en die allemaal de meest phantastische verrassingen voor ons waren. Het pakket, dat de heer *van Heuven Goedhart* in October 1944 de opdracht verstrekte om ons te sturen, het was dan — zij het ook wat laat — maar het was dan toch gekomen, heeft ons nooit bereikt. En een persoonlijk rapport van *van Roijen*, die wij er ook heen hadden gestuurd om aan de Regering verslag te doen van wat wij hier hadden gedaan, heeft ons al evenmin bereikt. Dat de Regering ons voor deze taak stelde en ons voortdurend voor de geweldigste verrassingen plaatste, zonder ons er van op de hoogte te stellen, welke besluiten er genomen waren, was voor mij eigenlijk de hoofdgrief. Te meer, daar ik al anderhalf jaar te voren zitting had genomen in een commissie, die op initiatief van het Vaderlands Comité was samengesteld onder praecidium van prof. *Rutgers*. Daarin zaten: prof. *Rutgers*, prof. *van Kan*, *In 't Veld*, prof. *Verzijl*, de *Borr* en ik. Deze zes mensen hadden afgesproken zich bezig te houden met het ontwerpen van verschillende wetten, enz. Wij hebben elke week vergaderd en wij hebben altijd maar door wetsvoorstellen naar Londen gestuurd en wij hadden de verwachting — wij werkten tegelijk parallel met een andere commissie, waar *Verzijl* ook in zat en die weer andere wetsonwerpen maakte —, dat de Regering van deze verschillende wetsontwerpen zo niet alles, dan toch een groot gedeelte zou overnemen.

35857. De **Voorzitter**: Dat was de commissie, die het souverain Noodbesluit heeft opgesteld?

A. Ja.

35858. De **Voorzitter**: Zat daar de heer *de Boer* ook in?

A. Ja, maar ik niet. Wij werkten parallel met deze commissie. Niets van dit alles is gebeurd. Men had in Londen zelf wetten gemaakt en besluiten genomen en van die besluiten zijn wij volkomen onkundig gebleven.

35859. De **Voorzitter**: Dus dat betekent, dat u eigenlijk voor een groot gedeelte naast elkaar heen gewerkt hebt?

A. Ja, en dat wij daardoor voor een groot deel vergeefs gewerkt hebben. Wij hadden ons b.v. in die commissie en ook bij de Vertrouwensmannen op het standpunt gesteld, dat alle Duitse maatregelen en wetsverordeningen en wetten zouden verdwijnen, behalve degene, die uitdrukkelijk werden gehandhaafd, terwijl men in Londen het andere systeem heeft toegepast, nl. alles handhaven, wat niet uitdrukkelijk was afgeschaft. Dat weet u, want wij zitten nu nog in die Duitse bepalingen. Dat was allemaal niet zo erg geweest, als men ons maar op de hoogte had gesteld. Daar treft *van Heuven Goedhart* geen schuld van, want die heeft — zoals u ook in die stukken kunt lezen — alle pogingen daartoe gedaan. Toen wij in latere tijd *van der Gaag* naar de andere kant gestuurd hebben...

35860. De **Voorzitter**: Dat was de eerste keer, dat hij gegaan is?

A. Ja.

35561. De **Voorzitter**: Dat was, geloof ik, in Januari 1945?

A. Ja, en toen heeft *van der Gaag* het ook al gevraagd en toen kwamen eigenlijk al die verrassingen te voorschijn.

35862. De **Voorzitter**: Dus u kende die Londense regeling al vóór de bevrijding?

A. Ja, een groot deel van die regeling is te onzer kennis gekomen, toen Brabant al door de Nederlanders bezet was.

35863. De **Voorzitter**: Dus toen de heer *van der Gaag* naar Londen is gegaan?

A. Ja. Eerst in Maart 1945 kregen wij kennis van die voorzieningen, door de heer *van der Gaag*. Dat is eigenlijk mijn hoofdgrief geweest tegen de Regering in Londen. Als zij ons voor deze, ongetwijfeld zware taak stelden, dan hadden ze ons toch op de hoogte

moeten houden. Wat er tussen heeft gezeten, waarom zij ons niet op de hoogte hebben gehouden, is voor mij tot op heden nog een raadsel. Waarom heeft ons zelfs het rapport van *van Roijen*, die er door ons heen werd gestuurd, niet bereikt?

35864. De **Voorzitter**: Ik zou u daaromtrent geen uitsluitel kunnen geven, want wij hebben de verschillende heren, die ons daarover inlichtingen zouden kunnen verstrekken, op dit punt nog niet gehoord. Maar het was wel zo — dat kan ik u wel mededelen —, dat in het bevrijde zuiden in de eerste maanden ook niemand beschikte over de teksten van de in Londen tot stand gekomen terugkeerwetgeving. Hoogstens was er ergens bij een militair commissaris een exemplaar. Dat had men daarom gedaan, omdat uit die terugkeerwetgeving gevaren voor bepaalde mensen konden voortvloeien. Wanneer bij de Duitsers bekend was geworden welk systeem gevolgd werd bij het weder instellen van de vertegenwoordigende lichamen — om een voorbeeld te noemen —, dan zouden — althans in de gedachtengang, die men in Londen had, dat is ons wel gebleken — de personen, die dat betrof, wel eens gevaren kunnen lopen. Het is hier althans medegedeeld, dat dit één van de motieven was, en daar werd dus ook in het zuiden naar gehandeld: doordat die besluiten niet algemeen te verkrijgen waren, Waarschijnlijk heeft bij dit laatste de overweging gegolden, dat, wanneer die besluiten overal in het zuiden te verkrijgen waren, de kans groot was, dat er exemplaren door de linies zouden worden gebracht en dit het risico zou vergroten, dat de Duitsers die in handen kregen. Ik weet het niet zeker, maar zó is het ons hier wel medegedeeld.

A. Ik weet niet of u aan deze kant was of in het zuiden.

De **Voorzitter**: Ik was in het zuiden.

A. Maar de risico's, die wij gelopen hadden, zouden er toch niets groter door geworden zijn.

35865. De **Voorzitter**: Daarom zeg ik ook, dat ik het niet definitief weet. Er schiet mij op het ogenblik slechts te binnen wat op dit punt door enige Ministers verklaard is.

A. In wanhoop heb ik een persoonlijke vertrouwelijke brief gericht aan *van Heuven Goedhart*, waarvan ik wist, dat die in het zuiden was en waarmee ik had samengewerkt, en hem gevraagd om mij eens wat over de toestand te schrijven. Dat heb ik hem, geloof ik, in Maart 1945 gevraagd en zijn antwoord heeft mij ook nooit bereikt. Dit is onderschept door een Nederlands militair en aan de Regering overhandigd. Zelfs langs volkomen particuliere weg mochten wij niets weten. Verleden winter (1947) heeft hij (*van Heuven Goedhart*) mij die brief voor het eerst in een copie laten lezen. Nu heb ik hem dus. Wij mochten, om zo te zeggen, de boel niet weten. Onderwijl is eigenlijk mijn grootste grief, men kan dat tegenwoordig met een zekere gelatenheid zien, tegen wat daarginds in Londen gebeurde, dit, dat men volkomen de indruk kreeg van een steeds doorgevoerd geroddel onder en over de mensen. Ik kan u geen beter voorbeeld noemen, dat staat niet in de stukken, dat wij b.v. een telegram kregen, dat mr. *de Monchy*, de burgemeester van den Haag, *natuurlijk niet* terug mocht komen. Dat staat niet in de stukken. Toen hebben wij geantwoord, dat dit toch te gek was, en gevraagd: Waarom niet? Toen had natuurlijk weer iemand mr. *de Monchy* beklad. Wij hebben gezegd, dat wij dat niet deden, en natuurlijk hebben wij mr. *de Monchy* in functie gesteld. Ik herinner mij precies hetzelfde van de Commissaris van de Koningin in de provincie Overijssel, baron *van Voorst tot Voorst*. Die mocht ook niet terugkomen. Er was geen enkele reden voor. Waarom niet? Voortdurend kreeg men de indruk, dat er steeds elementen bezig waren om allerlei dingen over mensen te vertellen.

34866. De **Voorzitter**: Hadden Vertrouwensmannen ook opdracht om adviezen uit te brengen over de zuivering, waar u het nu over hebt?

A. Ja. Wij hadden immers het recht en de taak om diè mensen ter zijde te stellen, van wie wij meenden, dat zij niet geschikt waren. De maatstaf voor ons was eenvoudig, nl.: Heeft hij of heeft dat bestuur het vertrouwen verloren, dan voorlopig ter zijde. De beslissing over zuivering moest later genomen worden.

35867. De **Voorzitter**: Uit hetgeen u mededeelt, begrijp ik, dat dit doorkruist werd door instructies, die van tijd tot tijd met het oog op bepaalde personen uit Londen kwamen.

A. In dat opzicht zijn wij onze eigen gang gegaan. Inderdaad hebben wij verschillende mensen tijdelijk op zij gezet, zoals u weet, en die ons dat ook heel kwalijk hebben genomen.

35868. De **Voorzitter:** En ook wel eens mensen niet op zij gezet, ten aanzien waarvan men van Londen uit berichtte, dat dit wél moest gebeuren?

A. Ja, en zoals ik zei, is de *Monchy* daar het specifieke voorbeeld van. De *Monchy* en van *Voorst*, die beiden.

35869. De **Voorzitter:** Het was voor Londen natuurlijk ook moeilijk te beoordelen.

A. Zonder twijfel.

35870. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U suggereert dus eigenlijk — als ik het goed begrijp — dat het rapport, dat de heer van *Roijen* hierheen gezonden heeft, zou zijn onderschept? Op blz. 6 van het verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen van de Regering staat echter:

„Na zijn aankomst te Londen heeft mr. van *Roijen* zich nog enige malen telegrafisch met Vertrouwensmannen verstaan.”

A. Ja. Die telegrammen heb ik gekregen.

35871. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** „Een door hem opgesteld en via het Bureau Inlichtingen verzonden rapport van zijn bevindingen heeft Vertrouwensmannen helaas niet bereikt”, staat er verder. Als men dat zo leest, zoals ik het altijd gelezen heb, kan men denken: Nu ja, er waren zo veel risico's aan verbonden; het kan in handen van de Duitsers gevallen zijn, het bootje kan gezonken zijn; er kan van alles gebeurd zijn. Dat is blijkbaar niet uw bedoeling. Kunt u ons nader verklaren wat uw gevoelens hierover zijn? Bewijzen kunt u waarschijnlijk niets?

A. Ik kan niets bewijzen. Ik kan alleen feiten constateren. Ik heb altijd het gevoel gehad, dat daar voortdurend werd geroddeld en dat men het niet nodig vond om meer dingen mede te delen.

35872. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar de Regering moet dat rapport toch aan de heer van *Roijen* gegeven hebben. Het moet toch in overleg met de Regering gegaan zijn. Als de Regering dus een rapport doorstuurde naar bezet Nederland, dan zou dat volgens u niet zijn bestemming bereikt hebben door toedoen van een instantie, die dat niet doorgaf of het in ongerede deed geraken. Hebt u enig idee welke instantie dat geweest is?

A. Daar wens ik mij niet over uit te laten. Daar kan ik geen bewijzen van geven.

35873. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar u hebt waarschijnlijk wel vermoedens?

A. Ik heb daar geen enkel bewijs van. Dus dat mag ik niet zeggen. Ik kan u alleen zeggen, dat die dingen niet overgekomen zijn.

35874. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is voor ons natuurlijk wel van belang om ook vermoedens te weten, omdat wij per slot de verantwoordelijkheid in dezen moeten vaststellen. Bent u niet bereid nadere aanwijzingen te geven wat u daarvan denkt? U hebt toch hier gezegd, dat het via het Bureau Inlichtingen gegaan is. Denkt u, dat dit bureau er iets van af weet?

A. Over dat Bureau Inlichtingen is, zoals u weet, heel veel te doen geweest. Ik heb er zelf hele dikke dossiers en rapporten over. Die beweren altijd, dat het hun schuld niet is.

35875. De **Voorzitter:** En u kunt geen gegevens verstrekken, die aanwijzingen opleveren voor het tegendeel?

A. Neen, dat kan ik niet. Maar ik heb er niets geen bezwaar tegen om nog iets verder terug te treden, het zit hem in de militaire beweging, begrijpt u. De militaire beweging vond zich geroepen om alle macht aan zich te trekken en die wisten, dat ondergetekende daar een tegenstander van was. Ik heb altijd het gevoel gehad, dat de militaire beweging, verschillende militaire instanties het niet wilden. Dat is het enige, dat ik daarover kan zeggen.

35876. De **Voorzitter:** U denkt hier met name aan wat men dan noemt de O.D.?

A. Ja, ook al heb ik met de heer Six persoonlijk altijd bijzonder aangenaam gewerkt. bijv. het overleggen wat betreft de kwestie van de Duitsers, dat heb ik altijd met de heer Six gedaan. Geen ogenblik zou ik de heer Six kunnen beschuldigen.

35877. De **Voorzitter:** Daar zou ik toch graag nog iets van u over willen horen. De heer Six heeft hier gisteravond veel bijzonderheden van verteld. Hij heeft in de eerste plaats gezegd, dat het niet waar is, dat er onder de militairen de gedachte leefde om na de bevrijding tot een soort militaire dictatuur te komen. Gelooft u dat ook niet? Het is meer geweest, zegt hij, dat de militairen het gevoel hadden, dat zij in een bepaalde periode na de bevrijding nodig waren en nuttig werk konden doen.

A. Laten we het toch principieel stellen en niet in verkeerde systemen vallen. Mijn principiële standpunt is altijd geweest, dat het gezag bij de civiele autoriteiten behoorde en dat de Commissarissen van de Koningin en de burgemeesters met de politiemacht en alle mogelijke machten moesten bekleed worden, desnoods met een soort van militaire opdracht, een soort van militair gezag, en dat dan natuurlijk de hulp van de O.D., als hulporgaan bij de politie noodzakelijk was. Natuurlijk moesten de civiele autoriteiten — ik was toen Commissaris — zich niet met de militaire beweging bemoeien en dat zou moeten geschieden door het contact van de O.D. met de militaire autoriteiten van de geallieerden.

35878. De **Voorzitter:** Die gedachtengang kan ik volkomen begrijpen, maar de vraag is natuurlijk of in de kringen van de O.D. verder strekkendz gedachten leefden.

A. Ik geloof, dat men bij de O.D. inderdaad andere gedachten had. Dat is ook uitgevoerd in het Militair Gezag. U moet niet vergeten, dat de hele instelling van het Militair Gezag — en dat is één van de ernstigste dingen — voor ons een volkomen verrassing was. Toen wij in het voorjaar van 1945 zaten te vergaderen, hoorden wij pas van de instelling van het Militair Gezag.

35879. De **Voorzitter:** Dus u hebt het gevoel, dat in de leidende kringen van de O.D. inderdaad — als ik het misschien zo mag formuleren — de civiele taak op de voorgrond heeft gestaan?

A. Is dat niet een soort van autoritaire....

De **Voorzitter:** Het wordt herhaalde malen beweerd, dus daarom is het goed.....

A. Zover ga ik zonder twijfel niet, maar ik ga wel zo ver, (lat ik veel meer macht zou willen hebben voor het civiele apparaat, terwijl zij de hele macht bij het militaire apparaat zouden willen hebben.

35880. De **Voorzitter:** Zij hadden natuurlijk gedacht dat die macht gekomen zou zijn bij de organisatie, die in het bezette gebied door de O.D. was opgezet, en dat is ten slotte het Militair Gezag geworden. Dat is de gang van zaken, zoals die is geworden. Trouwens, dat heeft de heer Six ons hier ook verteld. Hij heeft, in 1943 geloof ik, een verzoek gekregen uit Londen om personen aan te wijzen, die behulpzaam zouden kunnen zijn ook aan het Militair Gezag, en toen het Militair Gezag hier eenmaal kwam, was dat inderdaad zo uitgebreid en uitgedijd, dat vele van die in de kring van de O.D. aangewezen mensen eenvoudig niet aan bod gekomen zijn.

A. Dan is de heer Six — om het zo te zeggen — tegen hetzelfde opgelopen, in een andere vorm, als ik.

35881. De **Voorzitter:** Ja. U op het civiele terrein. Maar nu heeft de heer Six, en dat interesseert ons, hier nog het volgende verteld. De positie van de O.D. is blijkbaar op verschillende ogenblikken in Londen nogal eens een belangrijk punt geweest. Het B.B.O. — dat was de sabotagedienst, de dienst, die de verzetsgroepen moest ondersteunen en van materiaal voorzien, een instituut, dat opgericht was op 15 Maart, als continuatie van de mislukte dienst, die te voren had gefungeerd onder kolonel *de Bruvne* en waarmee het Engeland-Spiel heeft plaats gevonden — dat B.B.O. is er onder leiding van generaal *van Ooi-schot* in geslaagd in de periode van Maart 1944 tot de bevrijding hier nogal wat mensen en vrij veel materiaal, wapens, enz. neer te laten. De heer Six heeft hier medegedeeld, dat

van dat materiaal, van die wapens de O.D. niets gehad heeft. Die wapens zijn terechtgekomen bij andere onderdelen van het verzet. Wanneer dit juist is — we hebben het nog niet kunnen verifiëren aan de Londense kant — zou de conclusie moeten zijn, dat men toen in Londen zeer kritisch tegenover de O.D. stond en meer vertrouwen had in andere delen van het verzet. Maar aan de andere kant is ons gebleken, dat men in het bezette gebied zelf in de loop van 1944 en 1945 er in geslaagd is de verschillende organisaties met elkaar in contact te brengen en te bundelen en ook de O.D. met de andere verzetsgroepen uiteindelijk heeft weten op te nemen in de Binnenlandse Strijdkrachten.

A. Mijnheer de Voorzitter, dat is een taak geweest, waar de heer Drees en ik ons verschrikkelijk veel moeite voor hebben gegeven. Wij hebben er de O.D. altijd bijgehaald. Het is met militairen altijd zo moeilijk. Wanneer men er militairen inhaalt, heeft men altijd de kans, dat ze dan veel verder om zich heen grijpen. Naar mijn mening behoort in het Nederlands Staatsbestel de militair altijd onder de Regering te staan. Dat is het grote verschil. Zonder twijfel bedoelden de mensen van de O.D. het goed, maar zij wilden altijd te ver om zich heen grijpen en denken alles te kunnen; dat geeft altijd grote moeilijkheden. Dan moet u niet vergeten, dat dit alles een vóórgeschiedenis had. In 1940 heb ik als Commissaris in Utrecht ook grote moeilijkheden gehad met de militairen, de toenmalige commandant van het veldleger, generaal *van Voorst tot Voorst*, die er toen was en die ik het civiel apparaat en alles ter beschikking stelde. De civiele autoriteit heeft te zwijgen in tijd van oorlog, maar moet ten dienste staan. Zij wilden alles echter zelf doen. U weet wel, dat het toen in November 1939 zo'n phantastische rommel was. De hele boel liep de spuigaten uit. Ze weten ook wel, dat ik daar nooit mijn mond over he5 gehouden en de Regering schriftelijk en mondeling gewaarschuwd heb, waartoe ik volgens mijn instructie ook verplicht was, dus dat heeft natuurlijk bij de militairen ook enig kwaad bloed gezet.

35882. De **Voorzitter**: Net beleid van vertrouwensmannen was er positief op gericht, om die verschillende verzetsgroepen zoveel mogelijk te bundelen?

A. Ja.

35883. De **Voorzitter**: En daar zijn zij ten slotte ook in geslaagd?

A. Ja, een heel geslaagde verhouding met de heer *Six* en ook met de rest van de O.D. was daarvan het gevolg. Zo liep ook de zaak met de Duitsers in harmonie. Alles ging in onderling overleg met generaal *Koot*.

35884. De **Voorzitter**: Gisteravond heb ik de heer *Six* ook nadrukkelijk de vraag gesteld hoe het in de maand April 1945 gelopen is, toen men voor zeer belangrijke beslissingen kwam te staan en toen in de loop van die maand de vraag nogal eens aan de orde zal zijn gekomen: zijn we nu op de goede weg of niet? Ik heb hem gevraagd: hoe is dat toen gegaan? Is er toen wel eens iets gebleken van een bepaalde tegenstelling, bijv. tussen Vertrouwensmannen en de C.B.S. en zijn mensen, waarop de heer *Six* geantwoord heeft: „Nee, we zijn het eigenlijk gedurende de hele tijd eens geweest over de lijn, die we moesten volgen.”

A. Deze buitengewoon moeilijke lijn, of er al of niet met de Duitsers onderhandeld moest worden op de wijze — als men dat ten minste onderhandelen mag noemen —, waarop dat hier gebeurde, daarover zijn generaal *Koot* en de heer *Six* voor de O.D. en de Vertrouwensmannen het voor 100 pct. eens geweest.

35885. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat generaal *Koot* enige tijd min of meer buiten gevecht geweest is, omdat hij juist in de eerste tijd van April 1945, toen de zaak begon te spelen, een tijd ziek geweest is. Dat heeft ten minste de heer *Six* hier verteld.

A. Dat kan ik niet zeggen. Ik heb toen generaal *Koot* een paar keer in Amsterdam gesproken.

35886. De **voorzitter**: Dat zal dan misschien iets later geweest zijn.

A. Hij was toen commandant van de B. S. Maar ik durf niet te zeggen of hij dat al was in de tijd van deze bespreking.

35887. De **Voorzitter**: Maar voor zover u daarover met generaal *Koot* contact hebt gehad

A. Was er geen verschil van mening. U begrijpt wel, dat het iets zeer bezwarends voor ons was of wij al of niet op deze beweging van *Schwebel* en diens voorstellen in moesten gaan of niet. Ik ben altijd mijn levenlang dankbaar geweest, dat wij het wél hebben gedaan. Wanneer wij het niet gedaan hadden, dan was er van Nederland niets terechtgekomen. Wij hebben toen ook mensen uit de gevangenis kunnen halen en alle mogelijke dingen kunnen doen. Er was bij de Vertrouwensmannen ook niemand, die er anders over dacht. Ik weet natuurlijk wel, dat verschillende van mijn vroegere vrienden mij dit heel kwalijk hebben genomen en zeiden: „Dat kan niet”.

35888. De **Voorzitter**: In andere kringen van de illegaliteit is er inderdaad enige critiek geuit op Vertrouwensmannen en de C.B.S. dat zij dit gedaan hadden. Als ik het goed begrijp, was dit een critiek, die wei sterk zijn grond vond in sentimentoverwegingen, nl. in die zin, dat men niet met Duitsers behoorde te onderhandelen, waarbij dan nog kwam de redenering, dat, wanneer men de puntjes op de i gezet had, men misschien nog wel had kunnen bereiken, dat de Duitsers gecapituleerd hadden, hetgeen natuurlijk een speculatie was.

A. Wij stonden voor de vraag, dat, wanneer wij de zekerheid hadden, dat de geallieerden direct doortrokken, wij direct „neen” hadden kunnen zeggen. Maar men wist er niets van. De geallieerden bleven haken. Als men met Dolle Dinsdag doorgetrokken was, dan zou er niets gebeurd zijn.

35889. De **Voorzitter**: Het is ons uit de gegevens, die wij hebben, gebleken, dat de geallieerden in April 1945 ook niet het voornemen hadden om in Holland de Duitsers op te ruimen. Hun oorlogsdoel lag in Duitsland. Zij vonden het niet wenselijk om hier militair te gaan optreden.

35890. Jonkvrouwe **Witewaall van Stoetwegen**: Wat u zoeven zei over de eenstemmigheid van de Vertrouwensmannen, vind ik toch wel een zeer belangrijk punt om hier te worden vastgelegd. Kunt u daar nog iets meer van vertellen? Toen deze voorstellen in de vergadering van Vertrouwensmannen kwamen, heeft men toen langdurig gesproken over de vraag of men onderhandelingen met de Duitsers zou gaan voeren?

A. Neen, u moet dat niet zo voorstellen. Op een zeker ogenblik — het staat allemaal in de stukken — is er door de Duitsers gevraagd wat zij moesten doen. Toen is er uitvoerig over gesproken. Dat is geweest op 7 April 1945. Ik weet dat zo precies, omdat het op mijn verjaardag was. Wij waren het er allemaal over eens om zeer voorzichtig te proberen te weten te komen wal de Duitsers wilden en van plan waren en dat aan de Regering in Londen voor te leggen. Toen zijn de besprekingen van *Six* en van *der Vlugt* begonnen, die te zamen met *Schwebel* gepraat hebben.

35891. Jonkvrouwe **Witewaall van Stoetwegen**: Het gaat er mij maar om om vast te leggen, dat u daar geheel eenstemmig over geweest bent. Dat vind ik toch wel zeer belangrijk.

A. Er was niemand van de Vertrouwensmannen, die daarover aarzelde. Ik herhaal nogmaals, dat ik persoonlijk altijd heel dankbaar geweest ben, dat wij dat zo gedaan hebben. Wanneer wij het niet gedaan hadden dan zouden wij hier helemaal op ern ruine gezeten hebben.

35892. De **Voorzitter**: Ik zei roeven, dat er in bepaalde kringen van de illegaliteit toen bezwaren rezen. Die bezwaren zijn ook tot uiting gekomen in telegrammen, die deze heren naar Londen hebben gezonden. Wie waren dat eigenlijk?

A. Dat waren *Bruins Slof*, *Drion*, van *Randwijk* en *Roelants*. Dat waren speciaal de mensen, die zeer ontstemd waren. Ik heb altijd gezegd, dat zij de Nederlandse vlag boven de puinhopen wilder laten wapperen. Per slot van rekening moesten wij proberen te redden wat er te redden was.

35393. De **Voorzitter**: Zijn er ampele besprekingen met deze heren gevoerd om hen te overtuigen?

A. Hele nachten zijn die mensen hier geweest in de Javastraat. Met *Bruins Slot* en *Drion* heb ik hier nachten over zitten praten in ons kantoor in de Javastraat.

35894. De **Voorzitter**: En dat heeft niets geholpen?

A. Zij waren niet te overtuigen.

35895. De **Voorzitter**: Uit de wijze, waarop in het memorandum de aanloop van de zaak is gesteld, moet men wel sterk de indruk krijgen, dat *Schwebel* in dat eerste gesprek met de heer *van der Vlugt* — deze heeft dat ook bevestigd — waarschijnlijk buiten zijn boekje is gegaan. Hij heeft in dat eerste gesprek van 7 April met de heer *van der Vlugt* het woord „capitulatie” genoemd en hij heeft zelfs over de voorwaarden van die capitulatie gesproken. Als men verder leest, krijgt men de indruk, dat in de kring van Vertrouwensmannen en de C.B.S. dat woord „capitulatie” in de eerste tijd nogal enige rol heeft gespeeld. Men dacht eigenlijk, dat dit de inleiding was van de capitulatie van de Duitsers, terwijl *Schwebel* in het verdere verloop van zaken zich daarvan heeft gedistantieerd, zodat toen eigenlijk meer de gedachte naar voren kwam van een onofficiële wapenstilstand, het geweer bij de voet. Van de kant van *Seyss-Inquart* is het woord „neutralisering” wel gebruikt. Later kwam de voedselvoorziening meer op de voorgrond. Ik bedoel, dat de gedachte van de capitulatie in de loop van de besprekingen en in de loop van de tijd teruggedrongen is. Maar was het nu zó, dat hetgeen *Schwebel* in dat eerste onderhoud over de capitulatie had gezegd, er veel toe bijgedragen heeft om de heren aan de Nederlandse kant meer belust te maken op deze zaak?

A. Neen, want zij hebben steeds op het standpunt gestaan om de zaak over te geven. Maar *Schwebel* moest op de een of andere wijze zijn gezicht bewaren om niet te worden afgemaakt door zijn eigen landgenoten. Daar ging het eigenlijk om, dat begrepen wij wel.

35896. De **Voorzitter**: Dus u dacht eigenlijk, dat *Schwebel* wel wilde capituleren en dat zo langs zijn neus weg te kennen heeft gegeven, maar dat hij, wanneer er iets officieels geschreven werd, het er niet in wilde hebben?

A. Neen, dat kon hij niet, want dan hing hij

35897. De **Voorzitter**: Alleen *Seyss-Inquart* heeft zich blijkbaar nooit in die zin uitgelaten?

A. Blijkbaar niet.

35898. De **Voorzitter**: U hebt hem ook nooit gesproken?

A. Ik heb nooit met hem gesproken. Eén van de weinige dingen, waar ik erge spijt van heb, is, dat toen *van der Gaag* de eerste keer naar de andere kant gegaan is. Hij was de jongste en de sterkste van ons. Hij is toen weer teruggekomen en later nogmaals met *Neher* gegaan, die voor de O.D. ging, waar hij altijd heel nauw contact mee hield. Ik heb altijd erge spijt gehad, dat ik, als president van de Vertrouwensmannen, die hier de verantwoordelijkheid moest dragen, hier niet weg mocht gaan. Bovendien vond ik, dat ik als Commissaris van de Koningin niet weg mocht gaan. Achteraf bezien, heb ik erge spijt gehad, dat ik niet zelf ben gegaan. Niet omdat ik enige angst voor die overtocht had; de enige reden, waarom ik het niet heb gedaan, was, omdat ik vond, dat het mijn plicht was hier te blijven.

35899. De **Voorzitter**: In welk opzicht had u daar spijt van?

A. Omdat ik geloofde, dat ik dan ten minste eerder de Regering bereikt had en verschillende van die wonderlijke besluiten, die zij daar genomen hadden, had kunnen voorkomen.

35900. De **Voorzitter**: Men moet hierbij echter ook bedenken, dat aan de overkant de zaak in handen kwam van de hoogste geallieerde instanties, hetgeen natuurlijk wel vertraging heeft veroorzaakt.

A. Hevige vertraging.

35901. De **Voorzitter**: Dat was niet zo gemakkelijk te voorkomen geweest. Ik kan mij voorstellen, dat, wanneer u in Londen geweest was, u de Nederlandse Regering wel spoedig overtuigd zou hebben, maar de uiteindelijke beslissing lag bij de geallieerden.

A. Niet ter zake van die capitulatie, maar op het punt, dat wij hier niet hadden gezeten, volkomen onkundig van alles, en hier moesten regeren.

35902. De **Voorzitter**: U bedoelt dus, dat, toen de heer *van der Gaag* de eerste keer ging, het beter was geweest, dat u zelf was gegaan?

A. Ja, en dat heb ik alleen niet gedaan, omdat ik meende, dat het mijn plicht was hier te blijven.

35903. De **Voorzitter**: Dit is dus een andere zaak dan bij de April-onderhandelingen?

A. Ja. In de April-onderhandelingen zit voor mij geen enkel probleem. Ik geloof, dat de Nederlandse Regering ook vrij gauw begrepen heeft, dat het zó moest gaan. Zij hebben toen ook die besprekingen met *Churchill* gehad en met *Eisenhower*, die heel vlot verlopen zijn. Dat is geen probleem geweest.

35904. De **Voorzitter**: Alleen zit er wel een merkwaardig probleem in, dat voor de historie niet zonder belang is, maar waarvan de vraag is of dat wel ooit helemaal opgelost zal worden, en wel: wat heeft de hoogste Duitse instanties in het bezette Nederlandse gebied uiteindelijk gedreven? Met name: wat heeft *Seyss-Inquart* uiteindelijk gedreven? U hebt daar beschouwingen over gegeven in een brief van 18 April 1945, die niet verzonden is.

A. Die staat in de stukken.

35905. De **Voorzitter**: Dit is een zeer belangwekkend probleem. Ik betwijfel of dat wel ooit opgelost zal worden. We hebben er hier reeds verschillende visies op gehad. *Schwebel* heeft hier door dik en dun *Seyss-Inquart* verdedigd. Hij heeft gezegd, dat *Seyss-Inquart* mede in hoge mate door zijn verantwoordelijkheidsbesef tegenover de Nederlandse bevolking gedreven werd.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: We hebben toen de opmerking gemaakt, dat dat verantwoordelijkheidsbesef wel een beetje laat gekomen was.

De **Voorzitter**: De heer *Hirschfeld* heeft er een andere visie op gegeven. Deze heeft gezegd, dat hij de overtuiging had, dat *Seyss-Inquart* in die dagen een zelfde tactiek volgde als een aantal groten om *Hitler*, nl. om te proberen om een rol te spelen bij de beëindiging van de oorlog en daarmee misschien een weg te vinden om zelf de dans te ontspringen. Dat was de visie van de heer *Hirschfeld*.

A. Ik lián me die visie heel goed begrijpen.

35906. De **Voorzitter**: Een andere mogelijkheid is, dat deze hele zaak door zuiver militaire overwegingen is ingegeven, want de figuur van *Blaskowitz* heeft hier natuurlijk ook steeds op de achtergrond gestaan. Militaire overwegingen in die zin, dat er voor de Duitsers, die hier geen grote troepenmacht hadden, toch zeer veel aan gelegen moest zijn, dat een bevolking van 4½ miljoen niet door honger tot wanhoop geraakte. Want dat zou voor hen ook geen bijzondervwaardige positie geweest zijn.

A. Ik geloof niet, dat hun dat iets kon schelen. Ik maak me over hun geestesgesteldheid in dat opzicht geen enkele illusie.

35907. De **Voorzitter**: Die geestesgesteldheid werd in hoge mate bepaald door hun eigenbelang. Hebt u ook geen kijk gekregen op de rol, die *Blaskowitz* hierin heeft gespeeld? Zijn opvattingen blijven altijd enigermate op de achtergrond, ook in de stukken.

A. *Blaskowitz* heeft eenvoudig de rol van een militair gespeeld. Maar ook weer „Befehl ist Befehl”, men moet het uitvoeren en zorgen, als ik weer terugkom, dat ik dan niet doodgeschoten word, omdat ik mijn bevelen niet uitgevoerd heb.

35908. De **Voorzitter**: De heer *Six* dacht, dat de verhoudingen in April 1945 min of meer omgekeerd waren, dat toen het civiele gezag van *Seyss-Inquart* ondergeschikt was aan het militaire gezag van *Blaskowitz*.

A. Dat weet ik niet.

35909. De **Voorzitter**: Als dat waar is, zou de belangrijkste man in deze onderhandelingen *Blaskowitz* geweest zijn, de man, die achter de schermen gebleven was.

A. Dat geloof ik niet.

35910. De **Voorzitter**: Het was, dunkt me, wel een moeilijk ogenblik, toen de Duitsers op 17 April de Wieringermeer vol lieten lopen. Nu zegt de heer *Six*, dat dit niet zo moeilijk was als het wel leek, omdat de militairen, dus de C.R.S. en zijn staf, op het standpunt stonden, dat die zaak, militair gesproken, eigenlijk niet onredelijk geacht kon worden. Er hadden nl. beschietingen plaats gevonden benevens een voortdringen van de geallieerden bij Amersfoort, meen ik, en er was van de Duitse kant aangekondigd, dat, wanneer dit doorging, zij maatregelen moesten nemen. Voor de bevolking was het natuurlijk afschuwelijk, maar zuiver militair was er misschien minder tegen in te brengen dan op het eerste gezicht zou lijken. Bevestigt u die lezing?

A. Ja. Van militair standpunt bekeken, duurde het veel te lang. Zij konden niets anders doen.

35911. De **Voorzitter**. Ook deze gebeurtenis, die bij de bevolking een grote schok teweegbracht, heeft de Vertrouwensmannen niet van hun gedragslijn kunnen afbrengen?

A. Neen, helemaal niet. U moet niet vergeten, dat we in die dagen de hele tijd om zo te zeggen gevangenis leegmaakten. Ik herinner me bijv. heel goed, dat tegelijk met de Wieringermeer — bij wijze van anecdote er tussen — een telefoontje kwam, dat er allemaal mensen uit Laren gevangen zaten in Loosdrecht in kelders. Toen konden wij weer via van der *Vlugt* tegen *Schwebel* zeggen: „Wat is dat nu voor een toestand? Terwijl we met jullie spreken, stop je die mensen in de kelders”. Die mensen zijn er allemaal uitgehaald. Ik weet ook wel, dat er ook mensen hier uit de gevangenis werdeii gehaald.

35912. De **Voorzitter**: De heer van der *Vlugt* is in deze tijd ontzaglijk actief geweest.

A. Zonder enige twijfel.

35913. De **Voorzitter**: Hij heeft brieven geschreven over elke kwestie, die zich hier voordeed. Hij heeft hier medegedeeld, dat dia brieven meestal bevestigingen bevatten van besprekingen met *Schwebel*, die er aan voorafgegaan waren. Hij heeft in die inaad eigenlijk op elk ding, dat zich voordeed, de vinger gelegd.

A. Ik geloof niet, dat, als u van der *Vlugt* en *Six* hebt gehoord over de correspondenties en de stukken hebt, hier enig dubium kan zitten; alleen natuurlijk wat de grondslag van verschillende van die Duitsers geweest is en wat eigenlijk hun innerlijke beweegredenen geweest zijn. Daar kan een dubium in zitten.

En zoals ik u nogmaals zeg, kwamen de Vertrouwensmannen, hoe moeilijk zij het ook vonden, elke dag weer bij elkaar. Wij konden niet anders; wij moesten proberen te redden, wat er te redden was.

35914. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U zei zoëven: „Wij hebben nog allerlei mensen uit de gevangenis kunnen krijgen, o.a. ook hier uit Scheveningen.” Toen werd u gestopt door een opmerking van de Voorzitter. Wie bedoelde u toen?

A. Ik herinner mij b.v. nog mevrouw van Schaik—v. d. Borch uit Amsterdam, die hebben wij hier uit de Oranje-kazerne gehaald. En ik herinner mij ook nog, dat wij de familie Dudok van Heel uit Laren, die in Loosdrecht zat, er uit gebaald hebben. Wij konden steeds onze ergernis via van der *Vlugt* ter sprake brengen. Het is ongelooflijk zoveel mensen op deze wijze gered zijn, en niet alleen materiaal. Dat is ook iets dat ik altijd betoogd heb tegenover *Drion*, *Bruins* Slot en die anderen.

35915. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het is natuurlijk een grote voldoening, dat u deze mensen in ieder geval hebt kunnen redden.

A. Ja, de mensen, maar ook het land en dat is belangrijker.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De zaak op zich zelf is natuurlijk van groot belang.

A. Men wist toch, dat de hele Haarlemmermeer onder water gezet kon worden. En als het nog een week geduurd had, dan was ook die onder water gezet. Daar was sprake van.

U hebt mij gevraagd om hier te komen over de kwestie van de onderhandelingen van 1945, maar mij zit de verhouding met de Regering veel hoger. Toen hier het Militair Gezag kwam, is dat

ontzettend moeilijk geweest. Onze opdracht was het gezag uit te oefenen tot er vooruit te zenden Ministers zouden komen. Er kwamen geen Ministers. Generaal *Kruls* kwam met het Militair Gezag. Aan-gezien wij toen echter sinds kort wisten, dat de Regering hun alle bevoegdheden had gegeven, zijn wij teruggetreden. Dat was onze plicht, al had men dan wel eens een ogenblik de neiging om te zeggen: „Wij doen niets vóórdat de Regering er is en wij weigeren de boel over te dragen.” Ik wil u wel eerlijk zeggen, dat ik daar wel eens over gedacht heb om de boel niet aan het Militair Gezag over te doen, maar de regering vast te houden in handen van Vertrouwensmannen, waar het veilig was. Al die verschillende chefs van de Departementen hadden de zaken beter in handen gehouden dan het Militair Gezag. Wij hadden dus eenvoudig gewacht tot werkelijk de Regering en *Gerbrandy* met de Ministers hier kwamen.

35916. De **Voorzitter**: Heeft dat nog tot bepaalde moeilijkheden en conflicten geleid?

A. Neen, we hebben nu eenmaal het telegram gekregen om de zaak aan generaal *Kruls* over te dragen. Maar ik mag niet verhelen, dat ik toen en later wel eens gedacht heb, dat het beter geweest was, als wij het niet gedaan hadden en gewacht hadden tot werkelijk de Regering er was.

35917. De **Voorzitter**: Met de komst van het Militair Gezag was dus de taak van de vertrouwensmannen beëindigd?

A. Ja. Ons werk was toen officieel geëindigd; we hadden niets meer te doen. We hebben gewerkt totdat generaal *Kruls* er was, maar deze kon het natuurlijk niet dadelijk alleen doen en toen is er nog een paar dagen een tussenstadium geweest, dat wij met *Kruls* in overleg gingen. Toen kwamen *Gerbrandy* en de Regering. Maar u hebt mij daar straks gevraagd wat voor instanties of dat dan waren — en op die vraag heb ik nog geen duidelijk antwoord gegeven —, die daar eigenlijk altijd aan de gang waren. Ik wil u wel eerlijk vertellen, dat mij dit nog een raadsel is. Ik kan u alleen zeggen, dat er in Londen voortdurend enkele mensen om de Koningin heen de mensen hier bekladden. Daar heb ik de duidelijke indruk en ook alle mogelijke gegevens van. Dat bleek ook uit da: telegram, dat ik u bij wijze van voorberld noemde. Dat is steeds doorgegaan. Terwijl wij ons hier uitsloofden en gevaar liepen, was dat een keel ellendig gevoel.

35918. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Namen kunt u niet noemen?

A. Neen. Ik kan alleen zeggen, dat het zo was. Ik weet ook wel — dat zal de heer van *Heuven Goedhart* u ook wel verteld hebben —, dat dat ook staat in die brief, die hij later geschreven heeft en die ik pas heb gekregen.

35919. De **Voorzitter**: Nu was he: natuurlijk ook zó, dat Londen uit het bezette gebied tal van mededelingen kreeg, die lang niet altijd gemakkelijk te controleren waren.

A. Dan hadden zij ons niet moeten benoemen. Van het ogenblik af, dat zij ons benoemd hadden, hadden zij onze berichten moeten accepteren. Zoals die kwestie met de *Monchy*; als wij het per se niet wilden, dan hebben zij het ook wel geaccepteerd. Zo ook met de benoemingen van enkele hoofdcommissarissen van politie hebben zij gezegd: „Als de Vertrouwensmannen het per se niet willen doen, nu ja, laat dan maar lopen.” Dat hebben zij dan ook wel geaccepteerd. Wij hadden het gevoel alsof men daar in Londen dacht, dat wij zelf een soort van Regering wilden vormen. U leest die angst ook reeds zo duidelijk in de eerste opdracht uit Londen. Onder geen beding mochten de Vertrouwensmannen zich beschouwen als een tijdelijke Regering. Dat hebben wij ook nooit willen doen. Ik weet wel, dat ik het ettelijke malen inet *Drees* besproken heb. Geen millimeter meer dan onze opdracht is, geen pas verder, juist om dit verwijt te kunnen ontgaan. Er werd voortdurend gezegd en gedacht, dat wij ons zelf zochten.

35970. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U vond van uw kant, daar u toch benoemd was als Vertrouwensman, dat u toch ten minste het vertrouwen mocht hebben.

A. Dat was juist het vervelende, dat wij dat niet hadden door hei geroddel.

35921. De **Voorzitter**: De heer *Six* heeft hier gisteren zeer interessante bijzonderheden verteld over de verbindingen met Engeland in de loop van die jaren. Dat is natuurlijk voor een groot gedeelte een technisch vraagstuk. Daar hebt u misschien niet zoveel contact mee gehad?

A. Ja, ik heb er altijd alle contacten mee gehad, want wij hadden de weg A en de weg B. De weg A was de zogenaamde Zwitserse weg, waar een commissie voor was, die er over ging, en waar ik ook zelf altijd mee te maken heb gehad. Dat was dus *Slotemaker de Bruine*. Dan hadden we nog de weg B, waar o.a. de jonge mr. *Kielstra* in zat. Ik heb ook menig stuk over de weg B verstuurd, maar het nierendeel van mijn stukken ging altijd over de weg A. Zo zijn ook al die wetsvoorstellen, die wij in die commissies — waar ik over sprak — ontwerpen hebben, allemaal over de weg A gegaan.

35922. De **Voorzitter**: Met koeriers dus?

A. Ja. Er kwam een koerier hier via mijn broer in Zwitserland, dat ging dan allemaal over Spanje, maar hoofdzakelijk via mijn broer in Zwitserland. Daar was het dan voortdurend weer precies hetzelfde. Zo is b.v. *Visser 't Hooft*, zonder twijfel een onbesproken man, ook zo beklad geworden. U kunt het in de stukken allemaal vinden. Ik had *Visser 't Hooft* in mijn hele leven nooit gezien. Ik weet wel, dat, hoewel wij in de oorlog altijd met elkaar in contact hadden gestaan, toen hij een half jaar na de bevrijding hier kwam, hij mij zei, dat hij blij was mij eindelijk eens te ontmoeten. In bepaalde kringen in Londen werd het altijd beschouwd als een soort kongsi. In bepaalde brieven stond *Bosch van Rosenthal* en zijn vriend *Visser 't Hooft*, alsof dit een compagnonschap was, dat wat anders zocht dan 's lands belang.

35923. De **Voorzitter**: Dit zijn de z.g. landwegen, maar ik bedoelde het radiografische verkeer.

A. Daar zorgde *le Poole* voor gedurende de oorlog. Die had daar zijn connecties voor.

35924. De **Voorzitter**: Deze heeft ons hierover inderdaad mededelingen gedaan.

A. Ik wist wel waar zij waren en ik heb wel eens dingen doorgegeven, maar persoonlijk heb ik mij daar nooit mee beziggehouden.

35925. De **Voorzitter**: Dus bijzonderheden over bepaalde perioden, welke agenten er toen waren en welke marconisten voor het overbrengen zorgden, weet u niet?

A. Die namen zijn mij ontschoten.

35926. De **Voorzitter**: In dit verband heb ik een merkwaardige mededeling uwerzijds aangetroffen in een verslag, dat u blijkbaar hebt opgemaakt voor het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, nl. betreffende een gesprek, dat u in 1939 hebt gehad met een militair attaché van de Amerikaanse legatie in Portugal. Dat is in dit verband wel merkwaardig. Misschien kunt u ons dat nog eens vertellen.

A. Ja. Indien u dat interesseert, dan kan ik u dat allemaal wel vertellen. In 1939 kwam ik terug uit het zuiden en stapte in Lissabon een zekere commander *John Alynne Gade* op de boot. Een oudere heer al, die mij vertelde, dat hij Amerikaans militair attaché in Portugal was.

Dat vond ik al een beetje eigenaardig, vooral voor een oudere kolonel. Toen wij dan ook verder doorpraatten, bleek het, dat hij door Amerika was gestuurd om in Spanje de verhoudingen op te nemen en hoe de toestand in Spanje lag. Ik heb toen uitvoerig met hem gesproken en toen heeft hij mij zijn rapport laten lezen, dat hij aan de Amerikaanse Regering uitbrengen zou over de toestanden in Spanje, hetgeen van A tot Z ook is uitgekomen. Deze man was in de vorige oorlog militair attaché van de Amerikanen in Brussel geweest. Hij heeft ook altijd midden in deze dingen gezeten. Hij heeft een bijzonder interessant boek geschreven over kardinaal *Mercier*. Deze man heeft mij toen het rapport gegeven, dat hij aan zijn Regering uitbracht, met de permissie om het aan de Koningin te laten lezen. Ik heb het toen doorgegeven aan de Regering. Toen heb ik ook gevraagd of Amerika ons dadelijk zou komen helpen, als de oorlog in 1940 zou uitbreken, waarop hij antwoordde, dat zij wel jaren nodig zouden hebben, voordat het Amerikaanse volk daarvoor rijp zou zijn. Daarin heeft hij precies gelijk gehad.

35927. De **Voorzitter**: Juist, maar de mededeling, die hij hierbij heeft gedaan, is niet zonder belang. Als ik het goed begrijp, heeft hij toen gezegd: „Hier ligt een taak voor de geheime dienst.”

A. Ja. Toen zei hij mij ook — dat kan ik u precies vertellen — „We hebben toenmaals, toen de Duitsers België bezetten, zo verschrikkelijk gesukkeld, omdat er geen contacten waren van de geallieerden met België. Nu is voor uw land de taak om nu alvast de geheime dienst op te zetten. Mocht Nederland dan door de Duitsers bezet worden, dan hebben we die zaak alvast voor elkaar.”

Aangezien ik overtuigd was, dat dit zou gaan gebeuren, ben ik naar het kantoor van G.S. III gegaan, dat toen hier op het Voorhout zat, waar ik generaal *van Oorschot* en twee heren, twee broers, gesproken heb. De een was speciaal belast met de Indische Geheime Dienst en de ander met de Nederlandse Geheime Dienst. Ik heb hun toen precies alles uitgelegd en gezegd, dat het noodzakelijk was, dat ze het nu vast op gingen zetten.

35928. De **Voorzitter**: Dat was al in 1939?

A. Ja, in de zomer van 1939, ongeveer Juni.

35929. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was dus bijna op het moment, dat de oorlog tussen Duitsland en Polen uitbrak?

A. Ik ben altijd heel dankbaar geweest, dat ik die heer *Alynne Gade* gesproken heb, want hij heeft in dat boek over *Mercier* precies de houding beschreven, die kardinaal *Mercier* toen tegenover de Duitsers had aangenomen. Ik wil u ook wel vertellen, dat ik mij daar persoonlijk precies aan gespiegeld heb, want ik was de enige autoriteit, die de Duitsers geen hand gaf.

35930. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wanneer bedoelt u?

A. In 1940, toen ze hier binnenkwamen en we bezet werden. *Mercier* deed dat ook nooit en ik heb me daar precies aan gehouden. Als die kerels binnenkwamen, dan stond ik op en bleef staande met ze praten en een enkele keer, als het lang duurde, dan zei ik, dat ze wel konden gaan zitten, maar handen gaf ik niet. Tot mijn verbazing merkte ik toen, dat andere Nederlandse autoriteiten dat wel deden. Later ging er één weg, die zich fatsoenlijk had gedragen, een zekere *Beaufragte von Winterfeld*, die *Beaufragte* in Utrecht was geweest. Die werd er uitgesmeten en moest naar Polen toe, omdat hij veel te geschikt voor ons was. Toen hij wegging, zei hij: „Ich muss mich vrrabschieden, ich muss nach Polen, ich bin leider versetzt”, waarop ik antwoordde: „dann sehen wir einander doch nicht wieder”, waarna ik hem de hand drukte, waarop hij een buiging maakte en zeide: „das schätze ich sehr wert”. Toen werd ik daarna dan ook getraakteerd op één van de grootste schurken, die er bij geweest zijn, een zekere dr. *Joachim*. Die heeft ons er toen ook al heel gauw uitgezet.

35931. De **Voorzitter**: Op welk tijdstip bent u ontslagen?

A. In Februari 1941 gelijk met *van Sonsbeeck*. De twee scherp-slijpers.

35932. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was dan een eretitel voor u.

A. Och, ik vond het ellendig, maar ben toen dan ook onmiddellijk met de ondergrondse actie begonnen.

35933. De **Voorzitter**: Hebt u zelf nog iets, waarvan u meent, dat het in het kader van hetgeen we hier vanmorgen behandeld hebben, voor ons van belang is?

A. Neen, ik geloof, dat ik u alles heb verteld. Mocht u eventueel nog dingen willen weten, dan heb ik liever, dat u ze mij vraagt. Misschien is het volgende voor u nog van belang. In 1939 met de mobilisatie heb ik — zoals ik u al vertelde — het gehele apparaat ter beschikking van generaal *van Voorst tot Voorst* gesteld, die toen als commandant van het veldleger in Zeist zat. Generaal *Sillevis* had toen een gedeelte onder hem en generaal *van den Bent* een ander gedeelte. Ik ben toen bij generaal *van Voorst* geweest en heb hem gezegd, dat, mocht de oorlog werkelijk uitbreken, hij de militaire en de gewone telefoon had. „Nu heb ik nog een geheime telefoon in het electriciteitsnet, waardoor ik aansluiting heb met elke plaats in de provincie. Laat ik u nu ook een aansluiting op dat geheime telefoonnet geven, daar weten de Duitsers dan niets van.”

Hij vond dat helemaal niet nodig. Ze konden alles zelf wel, ik kan u wel zeggen, dat al die tijd, toen de Duitsers in 1940 binnenvielen en verder doortrokken, ik voortdurend in contact bleef met de plaatsen, die al lang bezet waren.

Bijvoorbeeld: de burgemeester van Leersum telefoneerde me: „Commissaris, nu trekken ze het dorp binnen, en nu staat er één op de stoep; nu nemen ze mijn burgers mee." Toen antwoordde ik: „Nu, burgemeester, houd je taai." Toen kwam ik aan het volgende dorp en zo bleef ik altijd met deze functionarissen in contact, terwijl hun gemeenten bezet waren. Dat net heeft phantastisch gewerkt, maar de militairen hadden het niet nodig en hadden geen contact.

De Voorzitter: Dat is wel heel merkwaardig.

A. We hadden de Grebbelinie als kanaal en de gewone afwateringen, allemaal aangebracht door de provincie Utrecht onder leiding van hoofdgenieur *Enschede*, n.b. een reserve-overste van de genie, die ik toen ook dadelijk ter beschikking van generaal van *Voorst* gesteld heb om hem er voor te laten zorgen, want die man was er precies van op de hoogte. Neen, niet nodig, ze hadden hun eigen mensen.

Een jeugdig vaanurige moest het toen doen en natuurlijk kwam er niets van terecht. Het water liep allemaal de verkeerde kant uit. Daar hebben we de grootste ellende van gehad. Ze konden allers zelf. Ik was daar heus niet zo gegriefd over, maar betreurde het in 's lands belang. De militairen waren uitstekende mensen, maar houdt alsjeblieft altijd het gezag in handen van de civiele autoriteiten.

De Voorzitter: Indien u hiermee aan het eind bent gekomen, dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt.

A. Mocht u nog iets willen weten, dan ben ik altijd gaarne bereid u te antwoorden.

De Voorzitter: Ik sluit het verhoor.

I.. H. N. BOSCH VAN ROSENTHAL.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 2 DECEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *j* en *o*.

Verhoor van

HENRI KOOT,

oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
generaal-majoor b.d., Kanselier der Nederlandse Orden.

Hij legt de eed af als getuige.

36310. De **Voorzitter**: Wij wilden in het bijzonder met u spreken over de onderhandelingen, die hebben plaats gehad in April 1945 en waarover in Maart 1946 een Memorandum van de Vertrouwensmannen is verschenen, een Memorandum, dat opgesteld is in overleg met de commandant der Binnenlandse Strijdkrachten. De heer Six heeft hier verklaard, dat het opschrift van het Memorandum niet helemaal juist is, omdat het Memorandum wel voorgelegd is aan de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten, maar dat het niet in overleg met hem is opgemaakt.

A. Dat is inderdaad juist.

36311. De **Voorzitter**: Hij heeft gezegd, dat het geschreven is door de heer *le Poole* en dat het later aan u is voorgelegd.

A. Ja, maar ik kon mij met de inhoud helemaal verenigen.

36312. De **Voorzitter**: Dat is het belangrijkste. U hebt, wat de besprekingen met de Duitsers betreft, niets zelf medegemaakt. U hebt alleen berichten omtrent deze besprekingen gekregen, welke berichten u gegeven werden door de heren *Six* en *van der Vlugt*?

A. Ja.

36313. De **Voorzitter**: Nu interesseert ons het meest, van u te vernemen, hoe u als commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten hierop hebt gereageerd, hoe u die problemen hebt gezien en op grond van welke overwegingen u met de Vertrouwensmannen tot de conclusie is gekomen, dat dit de weg was, die hier bewandeld moest worden.

A. Laat ik beginnen met te zeggen, dat ik het eerste bericht over het aanbod van een capitulatie in Amsterdam kreeg. Ik ben toen van Amsterdam naar den Haag gegaan om onmiddellijk in contact te komen met de Vertrouwensmannen, van wie het bericht was uitgegaan. Ik was voornemens die onderhandelingen, voor zover het nodig was, zelf te voeren, maar ik kreeg plotseling dysenterie. Wel ben ik steeds in staat geweest van het huis uit, waar ik ondergedoken was en waar ik op het ziekbed lag, enige invloed op de besprekingen te oefenen.

36314. De **Voorzitter**: U bent dus wel voortdurend op de hoogte gebleven?

A. Ja. Als ik enigszins kon, was ik in de kamer, waar onze onderhandelaars hun voor- en nabesprekingen hielden en men mij na afloop van de besprekingen met *Seyss-Inquart* daarover verslag uitbracht.

Het verslag heb ik dus uit de eerste hand gekregen. Ik heb direct mijn opinie daarover gegeven en ik heb de richtlijnen aangegeven voor de wijze, waarop de onderhandelingen verder zouden moeten worden gevoerd.

De overwegingen, die mij er toe hebben geleid op het aanbod in te gaan, zoals ik het telefonisch kreeg, waren in de eerste plaats de grote nood, waarin de bevolking toen reeds verkeerde, de grote hongersnood. Ik had de indruk, dat wij het niet langer konden volhouden, alleen al op het gebied van de voedselvoorziening, als ik

mij niet vergiste. In verband met de berichten, die ik als commandant van de B.S. kreeg, schatte ik de voorraden niet verder strekkend dan tot het einde van de maand April. Ik had de overtuiging: als wij dan niet bevrijd zijn, zijn wij uitgehongerd.

Een andere overweging, die mij toen geleid heeft, was natuurlijk de inhoud van de voorstellen.

Als nevenoverweging gold voor mij in de precaire toestand, waarin het Nederlandse volk verkeerde, de geringe sterkte van de Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.) in verband met hun geringe oefening, hun geringe bewapening, de slechte voeding, de niet al te beste opleiding. De sterkte van de B.S. was zodanig (zeker op dat tijdstip), dat ik hen alleen maar in staat achtte tot kleine handelingen uit de oorlog, wat wij gewoonlijk noemen het taquineren en harceleren van de tegenpartij in stede van de open warfare, het in open gevecht treden.

Uit de algemene oorlogstoestand bleek mij als commandant van de B.S., dat de bondgenoten eigenlijk voornemens waren voetje voor voetje het bezette gedeelte van Nederland te bevrijden. In verband met de noodtoestand, waarin Nederland toen verkeerde, werd ik inderdaad door grote zorgen bevangen bij de vraag of een dergelijke langzame bevrijding wel op tijd tot resultaten zou komen.

Dit is dan ook een overweging geweest, waarom ik onmiddellijk ben ingegaan op deze onderhandelingen met de Duitsers.

Ik weet wel (later heb ik het vernomen, doch toen ook al), dat enkele personen, misschien zelfs groepen uit de illegaliteit, mij als commandant van de B.S. hogelijk kwalijk hebben genomen, dat ik mij in onderhandelingen heb begeven met, zoals men toen zei, de moffen. Maar ik heb toch gemeend, dit te moeten doorzetten. Ik heb toen ook begrepen, dat degenen, die tot mij dit verwijt hebben gericht, moesten worden gerekend tot de die-hards in de B.S., die inderdaad wilden vechten. Dat vond ik niet nodig, als er niet gevochten behoefde te worden.

36315. De **Voorzitter**: Als ik het Memorandum goed begrijp, heeft het accent in het begin wel iets anders gelegen dan bij het verdere verloop van de onderhandelingen en is dit veroorzaakt door de wijze, waarop het eerste onderhoud van *Schwebel* met de heer *van der Vlugt* heeft plaats gehad. *Schwebel* heeft tijdens het eerste onderhoud met de heer *van der Vlugt* wel iets meer gezegd dan hij misschien kon verantwoorden. Hij heeft gesproken over de mogelijkheid van capituleren. Hij heeft het zelfs over de voorwaarden daarvan gehad, terwijl hij tijdens het volgende gesprek, dat hij met de heer *van der Vlugt* heeft gehad, op 10 April, daarentegen begonnen is met zich van het eerste onderhoud te distantiëren en zeide, dat dit een zuiver particulier onderhoud geweest was, zodat op 10 April meer op de voorgrond kwam de z.g. onofficiële wapenstilstand met het geweer aan de voet. Dit neemt niet weg, dat het woord „capitulatie” tijdens het eerste onderhoud met *Schwebel* uitgesproken was en dit voor de betrokken Nederlandse instanties allicht zeer aanlokkelijk scheen. Dat is later anders geworden; bij de latere onderhandelingen is het probleem van de voedselvoorziening steeds meer op de voorgrond gekomen.

A. Dat zeer zeker, maar toch niet in die mate, dat de voedselvoorziening zou prevaleren boven de wapenstilstand met het geweer aan de voet. Dat heb ik tot uitdrukking gebracht in een van mijn telegrammen aan de Regering. Ik heb tot uitdrukking gebracht, dat ik meende te moeten opmaken, dat de besprekingen zich voornamelijk zouden bewegen op het gebied van de voedselvoorziening, terwijl ik ook de nadruk wilde zien gelegd op het militaire gedeelte van de besprekingen.

36316. De **Voorzitter**: Het blijkt ook uit de gehele opzet, uit de wijze, waarop de besprekingen zijn geëntameerd.

Uit het Memorandum volgt, dat de Vertrouwensmannen aanvankelijk ook leefden in de gedachte, dat het misschien op een capitulatie kon uitlopen.

A. Ja.

36317. De **Voorzitter**: inderdaad is uit sommige kringen in die illegaliteit nog al bezwaar gemaakt tegen de methode, die hier gevolgd werd. Als ik het goed heb begrepen — wij hebben hierover gehoord de heren *van der Vlucht*, *Six* en *Bosch van Rosenthal* —, is er tussen de Vertrouwensmannen en de commandant van de B.S. geen verschil van mening over de te volgen gedragslijn geweest.

A. Ik kan u verzekeren, dat er in het geheel geen verschil van mening was tussen de commandant van de B.S. en de commandant van het strijdende gedeelte, *Peter Zuid (Borghouts)*, die, zelf voortgekomen uit de K.P.-groep, met betrekking tot die onderhandelingen dezelfde mening was toegedaan als de commandant van de B.S.

36318. De **Voorzitter**: Met hem hebt u contact gehouden?

A. Hij behoorde tot mijn hoofdkwartier. Dit is de hoofdpersoon geweest, die zijn bemiddeling heeft verleend om te komen tot de militaire besprekingen in het Gooi met generaal *Reichelt* van de staf van von *Blaskowitz*. Bovendien heeft hij zich ook op dit gebied bewogen met de Ortskommandant in Amsterdam. Hij heeft altijd in dezelfde geest gewerkt als ik meende te moeten werken in verband met dat aanbod van capitulatie.

36319. De **Voorzitter**: Er is een moment in de maand April 1944 geweest, waarop ik mij kan voorstellen, dat men zou kunnen hebben getwijfeld aan de juistheid van de gevolgde gedragslijn, nl. toen op 17 April de Wieringermeer onder water werd gezet.

A. Ja.

36320. De **Voorzitter**: De heer *Six* heeft hier verklaard, dat toen in sterke mate de overweging heeft gegolden, dat onder de omstandigheden, waaronder dat gebeurde, er strikt militair gesproken niet zo heel veel tegen in te brengen was.

A. Ja, dat heb ik ook tot uitdrukking gebracht in mijn antwoord aan de Regering of aan de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten, toen ik de verschillende onderwaterzettingen van commentaar moest voorzien, o.a. ook de onderwaterzetting van de Wieringermeer.

De **Voorzitter**: Dit was bij uitstek een gebeurtenis om in Londen twijfel te doen ontstaan aan de juistheid van de methode, die men ging volgen?

A. Zeer zeker, maar ik heb gemeend dit te mogen bezien in het licht van de omstandigheden, waaronder de Duitsers verkeerden, meer in het bijzonder de houding die zij tegenover Berlijn moesten aannemen, wanneer er bevelen kwamen.

36321. De **Voorzitter**: Was het inderdaad zo, dat, toen de Duitsers tot die daad in de Wieringermeer overgingen, er een bepaalde actie van de kant van de geallieerden plaats vond of verwacht kon worden, die hen tot die maatregel aanleiding moest geven?

A. Op 17 April hadden de Canadezeri, als ik mij niet vergis, Nijkerk bereikt. Ik kan mij voorstellen, dat de Duitsers een aanval met parachutisten op de Wieringermeer mogelijk hebben geacht en daarom hebben zij de Wieringermeer laten onderlopen.

36322. De **Voorzitter**: Was de Wieringermeer uit een strategisch oogpunt een belangrijk object?

A. Ja.

36323. De **Voorzitter**: De heer *Six* heeft gezegd, dat vlak daarvoor van de zijde van de geallieerden een beschieting had plaats gevonden in de omgeving van Amersfoort, die door de Duitsers kon worden uitgelegd als een begin van een offensief.

A. Ik herinner mij ten minste, dat de actie van uit Amersfoort, nadat *Eisenhower* de onderhandelingen in handen had genomen, afgesteld zou worden.

Dit argument van kolonel *Six*, die, wat dit betreft, een ijzersterk geheugen heeft en beter dan ik die dingen in zijn hoofd heeft, kan ik aanvaarden.

36324. De **Voorzitter**: U weet wel positief, dat u hebt geprobeerd deze daad van de Duitsers zuiver op haar militaire mérites te beoordelen?

A. Dat is inderdaad zo. Dat kunt u bevestigd vinden in een telegram. Op blz. 5 van het Memorandum van Vertrouwensmannen leest u:

„en werd met instemming van de Vertrouwensmannen het volgende telegram door den C.B.S. op 18 April aan de Regerring gezonden:

Schwebel sprak gisteren van der *Vlucht* en rapporteerde daarop als volgt: „In nadere bespreking over de gestelde inundaties is van Duitse zijde verklaard, dat in verband met snelle opmarsch van Geallieerden inundaties met betrekking tot Grebbelinie, Hollandsche waterlinie en stellingen Amsterdam en Rotterdam, voor welke uitvoering 14 dagen werd genomen, niet langer konden worden uitgesteld, gezien verantwoordelijkheid militaire Duitse autoriteiten. Dat niet verder werd gegaan dan volstrekt noodzakelijk en men overigens tot iedere overweging van voorstellen dienaangaande bereid was, mits deze zich met bedoelde verantwoordelijkheid zouden verstaan. Van Nederlandsche zijde werd sterk de indruk verkregen, dat binnen het kader van het vorenstaande van Duitse zijde tegemoetkomendheid wordt betracht.“

Ik had dus op de 18de April (de doorsteking van de Wieringermeer had op 17 April plaats) de indruk, dat de Duitsers inderdaad om militaire redenen deze inundaties hadden moeten doen, ook dus die van de Wieringermeer. Maar ik heb daarop laten volgen:

„Hoezeer de na 12 April aangebrachte vernielingen en inundaties erkend kunnen worden te liggen binnen het kader van militaire opdracht en noodzaak, hebben deze inundaties zoodanigen omvang, dat levensmogelijkheden voor de bevolking binnen enkele dagen zullen ophouden te bestaan.“

Toen heb ik geprobeerd Engeland te overtuigen van de absolute noodzaak om hier een snelle bevrijding tot stand te brengen. Dat was mijn grootste zorg. Mijn grootste zorg was te voorkomen, dat de geallieerden hier aan deze bevrijding een tempo zouden geven, waardoor men na de bevrijding (wat ik bij deze bespreking hartstochtelijk heb gezegd) hier een verzopen land in stede van verschroeiende aarde zou hebben gevonden, omdat de Duitsers dan hier de tactiek van het verzopen land zouden hebben toegepast.

36325. De **Voorzitter**: U acht het zeer onwaarschijnlijk, dat het mogelijk zou zijn geweest, de bevrijding van het westen met geweld tot stand te brengen? Dat achtte u uitgesloten?

A. Ja, dat achtte ik uitgesloten, in verband met de bevolking.

36326. De **Voorzitter**: Ook militair gesproken? Had u toen al enig idee er van, dat de geallieerden eigenlijk niet van plan waren het westen hier te bevrijden en al besloten waren hun hoofdstoot te richten op Duitsland?

A. In die periode? Ja, dat dacht ik al.

36327. De **Voorzitter**: Dan zit daar onmiddellijk de conclusie aan vast (want als de geallieerden hadden besloten hun hoofdmacht te richten op Duitsland, kon het niets anders betekenen), dat zij voor een eventuele verovering van het westen van Nederland slechts een betrekkelijk secundaire macht beschikbaar konden stellen. Als men dat deed, betekende het, dat de strijd niet met de snelheid kon worden gevoerd, die nodig was om te verhinderen, dat het land vernietigd werd. Zo ligt het eigenlijk, niet waar?

A. Inderdaad.

36328. De **Voorzitter**: Dat wist u toen eigenlijk al?

A. „Weten“ deed ik het niet.

36329. De **Voorzitter**: Maar u had wel deze kijk op de ontwikkeling van de krijgsg gebeurtenissen?

A. Ja, ik had deze kijk. Ik had de indruk: Als men Duitsland efsloot, zou het als een rijpe appel in de schoot van de geallieerden vallen. Ik was, wat dat betreft, niet zo optimistisch

De **Voorzitter**: dat het in Mei afgeopend was.

h. Neen, dat had ik niet gedacht.

36330. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik; het is voor iedereen een verrassing geweest.

Als men het alternatief had willen toepassen — en dan noem ik als alternatief alleen een militair optreden tegen het westen van Nederland in zo korte tijd, dat de Duitsers de zaak niet geheel konden vernielen, een verovering van West-Nederland in enkele dagen, liefst in enkele uren —, dan bent u als militair toch wel van mening, dat dit alleen mogelijk zou zijn geweest door het inzetten van een zeer grote luchtmacht en luchtlandingstroepen? Dat was de enige mogelijkheid?

A. Ja, dat heb ik in het telegram medegedeeld.

36331. De Voorzitter: Hrî feit, dat de geallieerden, terwijl zij bezig waren te trachten de zaak in Duitsland te liquideren, niet een dusdanig grote macht konden afzonderen om het westen van Nederland te bevrijden, lag voor de hand?

A. Ja.

36332. De Voorzitter: Daardoor was het alternatief weggevallen?

k. Ja.

36333. De Voorzitter: U hebt waarschijnlijk kennis genomen van datgene, wat hierover gezegd en geschreven is van de kant van de groep illegalen, waarover wij spraken.

A. Ik herinner het mij niet precies.

36334. De Voorzitter: Herinnert u zich, wie van hen in die dagen het meest op de voorgrond zijn getreden? Het is zo ver gekomen, dat deze groep zich tot Londen heeft gewend. Men heeft van die kant getracht invloed te oefenen op de Regering in Londen.

A. Dat is mij niet bekend, wel het oefenen van invloed of critiek op mij.

36335. De Voorzitter: Wie traden daarbij op de voorgrond?

A. Kan het Vrij Nederland geweest zijn?

36336. De Voorzitter: U hebt waarschijnlijk met sommigen van hen besprekingen gehad?

A. Neen.

36337. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was het in de tijd, dat u ziek was?

A. Ik ben gedurende drie dagen enigszins buiten gevecht gesteld geweest.

36338. De Voorzitter: Herinnert u zich niet de naam van mr. *Drion*?

A. Die heeft dit misschien in het College van Vertrouwensmannen medegedeeld.

36339. De Voorzitter: U hebt persoonlijk zulke besprekingen niet gevoerd?

A. Neen, wel een bespreking met de Vertrouwensmannen. Daarin kwam dit misschien ook tot uiting. Toen de heren *van der Gaag* en *Neher* naar de overkant werden gezonden, bleek mij, dat wij volkomen met elkaar overeenstemden.

36340. De Voorzitter: Er is later in „Vrij Nederland” een polemiek gevoerd tussen professor *Geyl* en enige heren, die het standpunt van de groep van de illegaliteit, waarover wij het gehad hebben, verdedigden. Prof. *Geyl* stond aanvankelijk tegenover datgene, wat er gebeurd was, nogal kritisch, maar hij heeft in zijn artikel in „Vrij Nederland” geschreven, dat hij na bestudering van alle stukken, ook als historicus, tot de conclusie moest komen, dat hier de juiste weg was bewandeld en dat er van zijn critiek maar één punt overbleef, nl. dat hij vond, dat de toon in het gesprek van 12 April met *Seys-Inquart* misschien niet fier genoeg geweest was, omdat daar als argument naar voren was gebracht, dat men toch ook rekening moest houden met de wenselijkheid, dat Nederland ook in de toekomst een bemiddelende rol zou kunnen spelen tussen Duitsland en de andere landen.

A. Ik ben het met prof. *Geyl* niet eens. Ik zou dit argument zeker naar voren hebben gebracht, de Duitsers kennende.

36341. De Voorzitter: Misschien kunt u dat nader verklaren; omdat het een rol speelt, is het goed, dat u het even aangeeft.

A. Ik ben een paar keer in het Oranje-hotel geweest. Ik vroeg mij dan steeds af: hoe kan ik mijn bewakers temmen en dan stond mij steeds voor ogen de houding van de Indonesische hoofden, wanneer zij in de verdrukking kwamen, wanneer zij ietwat grof door Jan Fuselier of een sergeant van ons leger werden behandeld. Het heeft mij dikwijls getroffen, dat deze beschaafde inlandse, inheemse hoofden tegenover de dikwijls grove houding van onze soldaten in Indië in staat waren de tegenpartij direct tot rust te brengen, door niet al te veel op diens lange tenen te trappen, maar door een zodanige houding aan te nemen, dat Jan Fuselier merkte, dat hij te maken had met een beschaafd persoon. Dat is ook altijd mijn houding tegenover de Duitsers geweest. Ik meende in hen direct te

kunnen aanvoelen een minderwaardigheidscomplex, dat hen altijd grof deed uitvallen, wanneer men hun dat te zeer liet vorlen. Maar een klein beetje was toch wel goed, vooral als zij merkten, dat er tegenover hen een Nederlander stond, die niet zo hoog van de toren blies en wilde blazen met betrekking tot de behandeling, die hij van di Duitsers onderging. Zo is het mij altijd binnen zeer korte tijd gelukt de betiteling van Herr Oberst te krijgen. Zo heb ik altijd tegenover de Duitsers gehandeld.

In dit verband was het heel goed van onze onderhandelaren, zeer zeker van de heer *van der Vlugt*, even er op te wijzen, dat zij ons ook nog wel eens nodig zouden kunnen hebben. Prof. *Geyl* vindt het een inbreuk op onze fierheid; ten minste: zo stel ik het mij voor.

De Voorzitter: Inderdaad.

A. Maar door langs deze weg (zeer zeker tegenover *Schwebel*) te wijzen op het nut, dat zij zouden kunnen krijg-n van Nederland, heeft de heer *van der Vlugt* zeer zeker de onderhandelingen in een goed vaarwater gebracht.

36342. De Voorzitter: Het heeft bij *Schwebel* zonder enige twijfel sterk ingeslagen, want in het verhoor, dat hij hier heeft ondergaan, was hij van die ideeën nog volkomen vervuld.

A. Ik zou haast zeggen: hij heeft deze gedachte kunnen overbrengen op *Seys-Inquart*.

36343. De Voorzitter: Alleen moet men er een vraagteken achterzetten, in hoeverre zulke gedachten op *Seys-Inquart* konden inwerken.

A. Toch nog wel! Het is mij ook opgevallen door de besprekingen, die ik zelf geleid heb met General-Leutnant *von Reichelt*, de chef van de staf van *Blaskowitz* (*Blaskowitz* was er niet bij) Toen ik aan generaal *von Reichelt* vroeg: „Hoe beschouwt u ons, als soldaten of als partisanen?“, heb ik direct er aan toegevoegd: „Als u ons als partisanen beschouwt, zijn hiermede de besprekingen afgelopen; als u ons als soldaten beschouwt, blijven wij hier.“ Hij heeft mij toen gevraagd: „Hoe beschouwt uw Koningin u?“ Ik heb geantwoord: „Als soldaten“, waarop hij heeft gezegd: „Dan beschouw ik u ook als soldaten.“ Ik vond het heel prettig, dat hij mij vroeg: „Hoe beschouwt uw Koningin u?“ Dat is de oude mentaliteit.

Toen ben ik verder gegaan. Ik heb gespeculeerd op zijn officiers-
eer, op zijn militair-zijn.

Ik heb precies hetzelfde gedaan bij mijn pogingen om de krijgs-gevangenen te verzelfen van gevangenenpakketten; toen heb ik ook gespeculeerd op het eigenaardige gevoel van krijgseer bij deze Duitse officieren. Daarvan moet u gebruik maken in stede van met de vuist op de tafel te slaan, wat prof *Geyl* liever wilde hebben.

36343. De Voorzitter: De passage, waarop ik doelde in het artikel van prof. *Geyl* is de volgende. Nadat hij, zoals ik heb gezegd, duidelijk heeft gemaakt, dat nadere bestudering van alle gegevens hem tot de conclusie had gebracht, dat de opzet van de zaak in ieder geval juist was, zegt hij:

„Eén opmerking dient toch nog gemaakt. De toon, waarop de besprekingen met de Duitsers gevoerd zijn, had fierder gekund. In het bijzonder in het beslissende gesprek met *Seys-Inquart* hebben de woordvoerders van Vertrouwensmannen, de heren *van der Vlugt* en *Six*, dingen gezegd, die men zou willen, dat niet voor alle tijden in de geschiedbronnen voor deze tragische periode van ons volk stonden opgetekend. In plaats van de Duitsers te dreigen met hun eigen onafwendbaar noodlot, spraken zij veel te veel over de verschrikkelijke dingen, die wij voor ons zelf vreesden. Maar vooral: het argument, dat zij gebruikten om *Seys-Inquart* te vermurwen, dat het toepassen van de laatste inundaties en vernielingen een kloof tussen de beide landen en volken zou doen ontstaan, die het Nederland onmogelijk maken zou om de taak te vervullen, die voor Duitsland van het allergeenste belang zou kunnen zijn, „namelijk om weer tussen Duitsland en de andere landen een bemiddelende rol te kunnen spelen“, dat argument leest men met verbazing. Dat die heren verwachtten, dat ons land zo veel vriendschappelijker jegens Duitsland gezind zou zijn na de oorlog dan b.v. Engeland, pleit niet voor hun profetische geest; maar het ergste is, dat zij het oorbaar vonden ze tot *Seys-Inquart* te spreken. Men moet intussen bedenken, dat de beide woordvoerders niet tot het College van Vertrouwensmannen behoorden en dat deze, wilden zij het contact niet verbreken, zekere opvattingen van de bemiddelaar op de koop toe moesten nemen.“

In ieder geval hebt u uw mening hiertegenover gegeven. Op het artikel van prof. *Geyl* zijn een paar artikelen gevolgd van mr. *Drion* en mr. *Sandberg*, de vertegenwoordigers van die delen van de illegaliteit, die zich met de in April 1945 gevolgde gedragslijn niet hebben kunnen verenigen. Zij staan op hetzelfde standpunt. Zij ontwikkelen de gedachte, dat het een onmogelijkheid is te trachten met de Duitsers in enigerlei compromis te treden. In het artikel van mr. *Drion* lees ik:

„Wat de vijand thans, vrij brutaal, aanbood, was niet anders dan een belofte, zich gedurende de resterende bezettingstijd aan de regels van het volkenrecht te zullen houden (geen represailles en andere terreurdaden, geen vernietiging van kapitaalgoederen en overbodige inundaties) in ruil voor het stopzetten van het geallieerd offensief en alle illegale activiteit en voor een aandeel in het aan te voeren voedsel. Geen surrender en niet unconditional!”

M.a.w. wat hier gebeurde, was niet anders dan dat de Duitsers zich bereid verklaarden zich te gedragen, zoals zij het volkenrechtelijk altijd hadden moeten doen.

Even later wordt gezegd:

„Voorts had het ontbreken van een Duitse stafofficier bij de besprekingen V.M. en CBS. op hun hoede moeten doen zijn. Zij schijnen echter *Seyss-Inquart's* verzekering, dat hij geheel naar de inzichten van de Duitse opperbevelhebber sprak, zonder meer aanvaard te hebben. En dit zelfs, nadat *Seyss-Inquart* bezwaar er tegen maakte, dat in de officiële „Aktennotiz” van het onderhoud van 12 April de zin werd opgenomen, dat hij met medeweten van *von Blaskowitz* handelde. Achteraf is dan ook gebleken, dat het gehele uitgangspunt van *Seyss-Inquart* — nl. dat de Duitse opperbevelhebber vast besloten was de drie westelijke provincies tot de laatste man en met ver gaande vernielingen en inundaties te verdedigen — een leugen was. Begin April had *von Blaskowitz* juist aan *Seyss-Inquart* medegedeeld, zich, in verband met de militaire situatie in Duitsland, zonder meer aan de geallieerden te zullen overgeven, wanneer in de loop van de maand alle voedsel in West-Nederland op zou zijn. „Wij hebben ons toch nog bij de neus laten riemen”, merkte de Bevelhebber der Ned. Strijdkrachten, Prins *Bernhard*, een maand na de bevrijding in dit verband op.”

Daaruit blijkt echter niet uit welke bron dit komt en op welke gegevens het steunt.

A. Dit artikel is mij onbekend. Het komt er op neer, dat datgene, wat hier door *Schwebel* is medegedeeld, daarmee in strijd is. Mij beweert, dat *Blaskowitz* inderdaad wilde medewerken aan deze regeling,

36335. De **Voorzitter**: Voor zover het mogelijk was in verband met de positie, die hij als Duits generaal nog innam.

A. En in verband ook met de grote gevaren, die de familieleden van *Blaskowitz* en *Seyss-Inquart* in Duitsland liepen. Ik was toen zeer zeker overtuigd van de samenwerking tussen *Blaskowitz* en *Seyss-Inquart*.

36336. De **Voorzitter**: Wat voor reden had u daarvoor, want het merkwaardige is, dat *Blaskowitz* op de achtergrond is gebleven en dat *Seyss-Inquart* in de „Aktennotiz” de uitdrukkelijke wijziging heeft laten aanbrenge, dat „namens *Blaskowitz*” veranderd werd in „met voorkennis van *Blaskowitz*”? Deze laatste bleef dus wel zeer nadrukkelijk op de achtergrond en nu zegt u, dat u de overtuiging hadt, dat hij er achter stond.

A. Ik baseer het op al die pogingen, van militaire zijde gedaan om tot besprekingen met de B.S. te komen.

36347. De **Voorzitter**: Die pogingen waren toch iets later?

A. Dat is begin April geweest.

35348. De **Voorzitter**: In welke vorm is dat gebeurd?

A. Ik geloof, dat u het kunt vinden in het stuk van de heer mr. *de Lint*.

De **Voorzitter**: Dat hebben wij van de heer *Six* gekregen.

A. Als ik mij niet vergis, was het in April, want toen kreeg ik het bericht, dat er toenadering gezocht werd, niet alleen van de kant van de lagere militaire commandanten, maar zelfs van de zijde van de hoogste.

36349. De **Voorzitter**: Vond u de stap, die van de kant van *Seyss-Inquart* door *Schwebel* werd gedaan, passen in hetgeen reeds gebeurd was in het contact tussen de Duitse militairen en de B.S.?

A. Ja, want in het Gooi was er ook iets gebeurd. Daar had men zich ook al in verbinding gesteld met de artillerie-generaal *von Pauer*, met wie men ook gesproken had.

36350. De **Voorzitter**: In het zoëven genoemde stuk lees ik onder punt 3 o.a.:

„Maar van een ineenschrompelen van het weerstandsvermogen als algemeen verschijnsel is eerst sprake geweest toen de maand April 1945 was aangebroken.

De verschijnselen van zelfontbinding en wensch tot overgave hebben zich toen op verschillende plaatsen nagenoeg gelijktijdig geopenbaard, zoowel bij de civiele en militair Duitsche instanties, als bij den Sicherheitsdienst. In Amsterdam trad de Ortskommandant in bespreking met verschillende personen, die meenden, dat hij „murw” geworden was. Er zou daar zelfs een persoon zijn opgedoken, die den Ortskdt. aanbood zich aan het hoofd van de „illegaliteit” te stellen.

In het Gooi werden op 4 April en later namens den Gewestelijken Commandant der B.S. besprekingen gevoerd met den commandant der Duitse Artillerie, General *von Pauer*.

Te 's-Gravenhage viel de aandacht op den afdelingschef van den S.D., *Mundt*, die reeds vroeger was opgevalien door zijn eigenaardige vergaderingen met de illegaliteit en die nu liet blijken van zijn bereidheid om mede te helpen aan de afwikkeling van de door hem als hopeloos beschouwde Duitsche positie, onder handhaving van orde en rust in overleg met de Nederlandsche instanties.

Het belangrijkste was echter de actie, welke is uitgegaan van den Rijkscommissaris.”

A. Dat was mij bekend.

35351. De **Voorzitter**: Thans komt de vraag naar voren hoe wij dit moeten zien in het licht van de mededelingen, die door de heer *Drion* gedaan worden. In „Vrij Nederland” lezen wij daaromtrent:

„Begin April had *von Blaskowitz* juist aan *Seyss-Inquart* medegedeeld, zich, in verband met de militaire situatie in Duitsland, zonder meer aan de geallieerden te zullen overgeven, wanneer in de loop van de maand alle voedsel in West-Nederland op zou zijn. „Wij hebben ons toch nog bij de neus laten nemen”, merkte de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, Prins *Bernhard*, een maand na de bevrijding in dit verband op.”

A. Ik begrijp deze conclusie niet.

36352. De **Voorzitter**: De conclusie is natuurlijk: Men had moeten doorzetten. De gedachtengang is. Men had in het onderhoud de Duitsers moeten bedreigen met de mogelijkheden, die ei van geallieerde zijde waren en dan walen de Duitsers wel door de knieën gezakt. Want, zegt de heer *Drion*, *Blaskowitz* had in April tot *Seyss-Inquart* gezegd, dat hij zich zou overgeven, wanneer het voedsel op zou zijn, iets, dat *Schwebel* (dat is de enige Duitser, die wij op dit punt hebben kunnen horen) positief heeft ontkend. *Blaskowitz* vond deze onderhandelingen goed, maar dat hij zich in die geest zou hebben uitgelaten dat hij zich zou overgeven, wanneer het voedsel in het westen op was, ontkent *Schwebel*.

A. Dat moet ik ook cntkennen. Hij was misschien bij een directe actie van de geallieerden door zijn knieën gezakt, maar dan waren al deze inundaties gesteld, alle Sprengungen gebeurd, terwijl hij nu ook door zijn knieën is gezakt, maar op een andere manier.

36353. De **Voorzitter**: Mr. *Drion* gaat dan verder:

„Afgезien van de ietwat ongelukkige indruk, die het op de geallieerden gemaakt moet hebben, dat „representatives of the underground movement in Holland” bereid waren met *Seyss-Inquart* te onderhandelen over een wapenstilstand, heeft gelukkig het door V.M. in dezen gevoerde beleid geen ernstige consequenties gehad. Maar dit niet dank zij hun beleid, doch ten gevolge van omstandigheden van hun wil onafhankelijk. Doordat iminers de beslissing van de geallieerden zo lang op zich liet wachten en de algehele capitulatie in Duitsland veel eerder kwam dan zelfs het geallieerde opperbevel voorzag, is de situatie, die V.M. en de Duitsers beoogden en de illegaliteit onaanzaaibaardachtte, nooit ingetreden, is de door de vijand voorgestelde wasenstilstand niet tot stand gekomen.

Dit mag waar zijn, zeggen de voorstanders van de politiek van V.M., hun beleid heeft dan toch maar, geluk of geen geluk, veel leed aan Nederland bespaard, doordat de geallieerden hun offensief bij de Grebbelinie stillegden en de Duitsers van verdere executies, vernielingen en inundaties afzagen. Ook dit echter is de feiten naar mijn mening niet geheel juist zien."

Dan komt de zin, waarop het, geloof ik, aankomt:

„Wanneer echter V.M. hadden vastgehouden aan het oorspronkelijke aanbod van de vijand — capitulatie —; wanneer zij er op hadden gestaan, dat *von Blaskowitz* of een vertegenwoordiger van hem aan de besprekingen deelnam; wanneer zij — met het zojuist begonnen offensief over de IJssel als stok achter de deur — *von Blaskowitz* persoonlijk aansprakelijk hadden gesteld voor verdere executies en vernielingen en niet hun vrees daarvoor steeds weer hadden getoond; kortom, wanneer zij de Duitsers tegemoet waren getreden op de wijze die de verzetsbeweging voor ogen stond, zou, naar mijn stellige mening, niet alleen veel van wat de vijand nog na 12 April misdreef uit zijn gebleven, maar ook het voedselrelief eerder hebben kunnen plaats vinden, daar net dan niet was opgehouden door alle besprekingen betreffende het voorstel tot wapenstilstand."

Misschien wilt u hierover nog iets zeggen, omdat in de laatste passage eigenlijk — zij het dan ook gecompromeerd — is neergeschreven hetgeen de heer *Drion* — en meerderen met hem, naar ik aanneem — in die tijd voor ogen stond.

A. Ik geloof, dat ik om tijd te winnen eigenlijk het best kan doen met te verwijzen naar die niet verzonden brief van de Vertrouwensmannen.

36354. De **Voorzitter**: Waarbij u zich volkomen aansluit?

A. Ik zou haast zeggen: dat geeft volkomen mijn standpunt weer. Ik heb de kritiek daarop gelezen; wanneer ik het weer lees, maakt het op mij meer de indruk van Rechthaberei.

36355. De **Voorzitter**: Hebt u ook enig idee omtrent datgene, wat *Seyss-Inquart* in wezen voor ogen heeft gestaan? Daaromtrent zijn alle mogelijke veronderstellingen te maken. *Schwebel* zegt, dat *Seyss-Itzquart* daarbij in hoge mate gedreven werd door zijn verantwoordelijkheidsbesef tegenover het Nederlandse volk. Dat zou dan enigszins laat gekomen zijn.

A. Ik denk niet, dat dat de reden is geweest.

36356. De **Voorzitter**: De heer *Hirschfeld* zegt, dat hij mede uit de gesprekken, die hij ver vóór April 1945 al over deze zaak met *Seyss-Inquart* heeft gehad — het is in December 1944 begonnen —, de indruk heeft gekregen, dat *Seyss-Inquart*, die hij betitelt als een glashard man van hoge intelligentie, rondliep met de gedachte: hor spring ik er uit; is hier niet een mogelijkheid, dat ik namens Duitsland op het hoogste niveau naar voren kan treden en in contact kom met de geallieerden, zodat ik op die manier een rol kan spelen en misschien mijn hachje kan redden?

Daarnaast is natuurlijk ook mogelijk, dat de overwegingen zuiver op militair gebied hebben gelegen en dat men gezegd heeft: de toestand in Holland is voor de Duitsers niet zo erg behagelijk. Er zit een betrekkelijk gering Duits leger, er is een bevolking van $4\frac{1}{2}$ miljoen mensen, die op een gegeven moment door de honger tot wanhoop gedreven kan worden, hetgeen voor het leger niet prettig is.

Het is dus mogelijk, dat men op grond van die overweging gezegd heeft: laten wij trachten te komen tot onderhandelingen om een zekere geordende toestand te scheppen, waarbij ook voedsel kan worden verschaft.

Dat zijn drie gezichtspunten, misschien zijn er meer. Wat vindt u er van?

A. Ik voel het meest voor het laatste gezichtspunt, nl. dat de Duitsers, overtuigd zijnde, dat zij de oorlog verloren hadden, probeerden to make the best of it.

Ik kan mij indenken, dat de autoriteiten beïnvloed zijn door de vrees voor het eigen hachje en gedacht hebben: als hier wanorde heerst, kunnen wij op een gegeven ogenblik voor het vuurpeleton worden geplaatst. Ik heb die onderhandelingen mede kunnen bezien in het licht van de wens van de Duitse autoriteiten, die zich daarmee occupeerden, hier een chaos in verband met de voedselnood te voorkomen. Ik heb bij *Blaskowitz* ook gedacht aan de mogelijkheid, dat men meende op die manier op een gegeven ogenblik aan een cata-

strophe in Nederland te kunnen ontkomen, door zich beschikbaar te stellen voor het eigen land en dat men op een gegeven moment naar Duitsland kon worden afgevoerd als eerste krijgsgevangenen.

Ik kan van *Seyss-Inquart* deze hoge geestelijke beginselen niet veronderstellen, maar wel kan ik mij indenken, maar dat weet ik niet, dat hij geprobeerd heeft door het voeren van deze onderhandelingen een rol te spelen bij de onderhandelingen, die hij misschien namens Duitsland met de geallieerden zou kunnen voeren.

36357. De **Voorzitter**: Er is een kleine aanwijzing voor deze veronderstelling, en wel hierin, dat, toen de onderhandelingen in Achterveld plaats vonden, *Schwebel* aan het einde nog geprobeerd heeft een modus te vinden, waarbij *Seyss-Inquart* naar Berlijn zou gaan en waardoor hij derhalve op het hoogste plan zou worden gezet.

A. Ja.

36358. De **Voorzitter**: U hebt zoëven de opmerking gemaakt, dat de positie van de B.S. in die tijd zo was, dat zij geen beslissende militaire betekenis konden hebben. Ik geloof, dat wij daarop bij een ander onderwerp iets dieper kunnen ingaan, maar u kunt ons misschien met een enkel woord een idee geven van de sterkte van de B.S. op dat moment in het nog bezette gebied.

A. Mag ik die vraag onbeantwoord laten met betrekking tot de sterkte? Deze cijfers heb ik niet in mijn hoofd en ik zou niet graag een cijfer noemen, want deze sterkte is in hoge mate afhankelijk van de droppings, die wij hadden, en van de mogelijkheid om deze droppings verder uit te geven. Ik wil deze vraag gaarne schriftelijk beantwoorden. Wel kan ik in algemene zin zeggen, dat de geringe sterkte van de B.S., de geringe geoefendheid en de slechte voeding maakten, dat de B.S. ten hoogste in compagnieverband zouden kunnen optreden en niet in groter verband. Deze omstandigheden hebben de B.S. eigenlijk gestempeld tot hulptroepen voor guerillahandelingen in stede van troepen voor grote gevechten. Dat is van het begin af ook mijn opzet geweest. Ik heb mij altijd verzet tegen die commandanten, die probeerden er grote eenheden van te vormen. Ik heb altijd gezegd: ik speel liever de rol van een zwerm giftige malariamuskieten dan die van een solitaire olifant.

36359. De **Voorzitter**: Wij zullen bij een ander punt van het Enquêtebesluit, nl. punt i: het beleid ten aanzien van de organisatie der Nederlandse en binnenlandse strijdkrachten, gelegenheid hebben hierop wat dieper in te gaan. Ik maakte de opmerking slechts terloops, omdat u er over sprak.

A. In algemene zin vond ik het een geringe sterkte.

36360. De **Voorzitter**: Ik ben hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u wilde vragen over de onderhandelingen in April. Meent u, dat u er zelf nog iets aan toe te voegen hebt? U hebt uit het gesprek, dat wij hier hebben gehad, gehoord van de verschillende aspecten, die zich hierbij voordoen en ook van de opmerkingen, die van verschillende zijden vóór en na gemaakt zijn. Meent u, dat u die voldoende hebt beantwoord?

A. Wat mij betreft, geloof ik, ook in verband met hetgeen al gepubliceerd is in het Memorandum van de Vertrouwensmannen en zeer zeker door de heer *de Lint* en kolonel *Kok*, dat ik er niets aan kan toevoegen. Beide stukken, èn van kolonel *Kok* èn van mr. *de Lint*, zijn niet door mij beïnvloed, maar zijn in overleg met mij samengesteld. Beide heren zijn altijd in nauw contact met mij geweest. Zij wisten altijd precies hoe de commandant van de B.S. over de zaken dacht. De heer *de Lint* was hoofd van de Juridische Afdeling en kolonel *Kok* was in verband met de technische en waterstaatkundige problemen hoofd van de afdeling V van het hoofdkwartier, de technische afdeling.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en ik sluit hiermede het verhoor.

H. KOOT.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

DUISTERWINKEL, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 8 DECEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de he-r Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: b, c, d, e, f, j, o en q.

Verhoor van

Jhr. Mr. EDGAR FREDERJK MARIE JUSTINUS MICHIELS
VAN VERDUYNEN,

oud 63 jaar, wonende te Londen, Hr. Ms. ambassadeur in Londen.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 37191 t/m 37227 hebben betrekking op de punten b, c, d en e van het Enquêtebesluit.

37228. De **Voorzitter**: Juist, dat wilde ik u juist vragen, want daar hoort men zeer tegenstrijdige berichten over. Van sommige getuigen hebben wij echter de indruk gekregen, dat de zaken, die in het Kabinet behandeld werden, in Londen vrij spoedig bekend waren.

A. Ja, men hoorde hei daar veel beter, want dan werd het ten minste geschift, zodat we alle bijzonderheden precies hoorden.

37229. De **Voorzitter**: Dus uw indruk was, dat inderdaad in de Londense verhoudingen het Kabinet niet gemakkelijk geheimen kon bewaren?

A. Ja, maar daartegen zijn ook maatregelen genomen na een zekere tijd.

37230. De **Voorzitter**: Hoe heeft men daartegen maatregelen genomen?

A. Wel, doordat het de Ministers duidelijk op het hart gedrukt werd om hiermee voorzichtig te zijn.

37231. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus het kwam van de Ministers zelf?

A. Van wie anders?

37232. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was u secretaris van de Ministerraad?

A. Neen, de heer *Bolkestein* was secretaris. Het kwam duidelijk van de Ministers zelf.

37233. De **Voorzitter**: Is het toen later minder geworden?

A. Het is later beslist minder geworden, maar het heeft wel een hele tijd geduurd. Zelfs nog in de tijd, toen ik Minister was, hoorde ik van derden, dat de Ministerraad dit of dat voorstond; dus dingen, die zij niet konden weten.

De nos. 37234 t/m 37263 hebben betrekking op de punten b, c, d en e van het Enquêtebesluit.

37264. De **Voorzitter**: Had u persoonlijk betreurd, als de Regering uit Londen weggegaan was?

A. Ik geloof, dat u niet genoeg de moeilijkheden van de persoon ziet, Mijnheer de Voorzitter, die als gezant daar onder de schaduw van zijn Regering moet werken.

37265. De **Voorzitter**: Inderdaad. Dat is een probleem, dat ik ook met u had willen bespreken. Dat was natuurlijk een zeer eigenaardige positie?

A. Ja, en ik zou hierbij direct willen zeggen, dat dit ook het geval was voor de heer *de Geer* en dat men zijn uiterste best heeft gedaan om, terwijl men in Londen zat, de zaak toch te beschouwen, alsof de Regering in den Haag zat, wat mijn eigen persoon betrof. Ik ben altijd degene geweest, die de contacten met de Britse Regering volledig heb doorgevoerd, en het was natuurlijk dikwijls noodzachtelijk, dat ik de heer *van Kleffens* vroeg om ook op het Forrign Office met mij te gaan praten. De heer *van Kleffens* vooral, die zeer precies is en een zeer legaal brein heeft — behalve zijn andere goede eigenschappen — stelde altijd zeer scherp de positie. Daardoor heb ik altijd heel weinig moeite van de Regering gehad. Ik kan niet anders zeggen dan dat ik altijd de aangenaamste samenwerking heb gehad.

37266. De **Voorzitter**: Als de heer *van Kleffens* dat deed, dan deed hij dit altijd op het gebied van Buitenlandse Zaken?

A. Juist.

37267. De **Voorzitter**: Maar ook de andere Ministers kregen door het Departement, dat ze beheerden, contacten met de daarmee corresponderende Britse Departementen.

A. Dal is natuurlijk maar voor enkele geweest. U kunt daar als de twee voornaamste onder rekenen: Scheepvaart en naderhand de militairen, terwijl er ook banden bestonden tussen Treasury en Ministerie van Financiën.

De **Voorzitter**: Daar hebt u er al vier.

A. Die besprekingen gingen in het algemeen door de technici van beide kanten, maar zodra men tot een bepaald akkoord moest komen, dan was het altijd Nederlandse Regering/Britse Regering en dat ging via de buitenlandse organen.

37268. De **Voorzitter**: Maar de contacten b.v., welke de heer *Gerbrandy* als Minister-president en als Minister van Algemene Oorlogvoering had, liepen toch niet alle over u?

A. Die liepen niet over mij.

37269. De **Voorzitter**: U bent later ook in het Kabinet opgenomen?

A. Ik ben de datum vergeten.

De **Voorzitter**: Dat was 31-12-'41.

A. Dus het eind van het jaar 1941.

37270. De **Voorzitter**: Ja. Dat maakte de zaak misschien ook iets gemakkelijker?

A. Dat was absoluut nodig. Het was vooral nodig, omdat de heer *van Kleffens* zo dikwijls weg was, en dan moest er iemand gevonden worden, die ten slotte Buitenlandse Zaken kon beheren. Ik ben toen opgetreden als Minister zonder Portefeuille, belast met de waarneming van Buitenlandse Zaken.

37271. De **Voorzitter**: Was dat vele afwezig zijn van de heer *van Kleffens* het hoofdmotief of het andere motief, dat u een zeer belangrijke schakel was in het contact met de Britse Regering en dat het daarom ook wenselijk was... .

A. Ik geloof het wel. Ik moet er natuurlijk bij zeggen, dat het hoog nodig was. Precies zoals het ook met *Furstner* gegaan is. En het was ook nodig, dat men niet nog speciale vooraanstaande mensen in Londen had, die niet in het Kabinet waren. Dat gaf altijd de buitenwacht aanleiding om te denken, dat degene, die er niet in was, anders dacht dan het Kabinet. Cal is ook een voorname red-n geweest.

37272. De **Voorzitter**: Er is ons gebleken, dat de heer *Gcr-brandy* toch wel directe contacten had met de Britse Regering.

A. Ja, en gedurig contacten met *Churchill*. Dit is omdat zijn positie van Minister-President een heel andere positie is geworden gedurende de oorlog dan de positie van Minister-President in normale vreedstijd in Nederland.

37273. De **Voorzitter**: Maar als die Minister-President in Nederland had gezeten, zouden die contacten ook voor het grootste gedeelte over de gezant hebben gelopen, tenzij hij een reis zou hebben gemaakt voor een bepaalde bespreking, maar dan zou de gezant er uit de aard der zaak ook weer bij geweest zijn.

A. Ik was bij alle besprekingen, behalve, zoals ik zeg, bij verschillende besprekingen op de Treasury en andere ressort-Ministeries.

37274. De **Voorzitter**: Die lagen meer op technisch niveau.

A. Ja, maar op normaal buitenlands politiek niveau is er geen bespreking geweest, waar ik niet bij was.

37275. De **Voorzitter**: Dus u vindt wel, dat men er werkelijk naar heeft gestreefd en dat men er ook grotendeels in geslaagd is om zoveel mogelijk rekening te houden met de hier wel bijzondere positie van de gezant?

A. Ja.

37276. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: U bleef gezant, toen u Minister was?

A. Inderdaad.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was dan wel een zeer uitzonderlijke figuur.

A. Ja, en als ik er dan misschien dit bij mag zeggen — u bent toch geen financiële commissie —, dat ik niet voor beide betaald werd.

37277. De **Voorzitter**: Dan hebben we hier ook nogal uitvoerig-discussies gehad over een probleem, waarvan ik vermoed, dat het ook wel voor een groot gedeelte buiten u om is gegaan. Maar ik wil het in ieder geval even aan u voorleggen. Het is het probleem van de Duitse geïnterneerden in Indië en de repercussies, die daaruit in Nederland voor de gijzelaars, enz. zijn voortgevloeid. U weet, dat dit een tijdlang een brandend probleem geweest is. Wij hebben er ook uitvoerige inlichtingen van de heer *van Starckenborgh* over gehad en ik geloof, dat we de details op het ogenblik wel kennen. Hebt u er wel mee te maken gehad?

A. Ja, ik heb er wel mee te maken gehad.

37278. De **Voorzitter**: Het punt, dat ik u nog even zou willen voorleggen, is het volgende: de heer *van Starckenborgh* heeft een duidelijke herinnering aan hetgeen hij op dit punt wilde en niet wilde en wat men in Londen wilde en soms niet wilde. Maar de Ministers zijn ten opzichte van dit punt nogal eens in het vage. De indruk, die we gekregen hebben, is deze, dat de Gouverneur-Generaal in het algemeen het lijtje iets strakker wilde houden dan de Regering.

A. Dat is ook mijn indruk geweest in die tijd. Zonder me speciaal in die zaak te verdiepen, herinner ik me, dat ik de stukken en de verschillende argumenten dikwijls gehoord heb, en ik weet, dat *van Starckenborgh* de lijn in het algemeen strakker hield.

37279. De **Voorzitter**: Deze stond namelijk op het standpunt, dat men de zaak volkomen op de eigen mérites beoordelen moest, omdat wanneer men zich liet leiden door hetgeen de Duitsers zouden kunnen doen in Nederland, men nergens kwam. Aan de andere kant kan ik me ook weer begrijpen, dat men in Londen iets gevoeliger was voor de noodkreten, die uit Nederland kwamen, natuurlijk ook, omdat men er dichterbij zat en omdat men daarvoor ook een iets grotere verantwoordelijkheid had. Dat is psychologisch wel te verklaren.

A. Het grote probleem lag toen, geloof ik, minder scherp. Ik geloof trouwens, dat u dat beter kunt beoordelen dan ik.

37280. De **Voorzitter**: Datgene, wat men toen deed in de zomer van 1940, herinneren wij, die dit hebben meegemaakt, ons nog zeer levendig, namelijk de internering in Juni 1940 van een groep zoge-

naamde Indische gijzelaars en in October nog eens. Dat maakte natuurlijk, omdat dat de eerste gevallen waren, een veel sterkere indruk dan wat er later op veel grotere schaal gebeurd is. Daardoor was men hier in 1940 nogal bewogen en dat heeft ook geleid tot nopal uitzonderlijke stappen, zoals de reis van de heer *Jorgejan* en *Boerstra* naar het oosten en later naar Lissabon. Dat is de tegenhanger daarvan.

A. Die reis, die nooit tot resultaten heeft geleid. Zijn ze verder gekomen dan.....

37281. De **Voorzitter**: Ze zijn in Sjanghai gekomen. Ze hebben daar uitvoerige besprekingen gehad met de heer *Idenburg*, die afgevaardigd was door de gouverneur-generaal, en later zijn ze nog in Lissabon geweest, toen de heren *Welter* en *van Kleffens* op reis waren naar Indië.

Ik kom thans tot een ander onderwerp: de verschillende Ministercrises, waaraan het Londense Kabinet nogal rijk is geweest.

A. Toch is dit het laatste geweest wat men wilde. Ik herinner me, dat het hoofdmotief in het algemeen eigenlijk altijd voor ons was: moet je dat het Nederlandse volk aandoen, en dat was eigenlijk toch ook het idee van alle Ministers. De eerste Ministercrisis is een heel ongelukkige geweest.

37282. De **Voorzitter**: Die van de heer *Dijxhoorn*?

A. Die van de heer *Dijxhoorn* was eigenlijk nog geen crisis.

37283. De **Voorzitter**: Bedoelt u het ontslag van de heer de *Geer*?

A. Neen. Ik bedoel de kwestie *Welter* en *Steenberghe*.

37284. De **Voorzitter**: Dus dat noemt u de eerste. Maar dat is toch eigenlijk de derde?

A. Ja, voor u natuurlijk wel. U had toen Minister *Dijxhoorn*, die wegging.

37285. De **Voorzitter**: Over het ontslag van de heren *Steenberghe* en *Welter* hebben we uitvoerige uiteenzettingen gekregen van de verschillende daarbij betrokken heren. Die crisis hield verband met de radiorede, die de heer *Gerbrandy* had gehouden. Nu heeft één van de heren *Steerberghe* of *Welter* gezegd: liet standpunt van de Nederlandse Regering was, dat men geen bombardementen moest hebben in bevolkingsconglomeraties. Men moest dus eigenlijk alle-n precisiebombardementen op bepaalde militaire doeleinden hebben, en wij probeerden dat tegenover de Engels-n zoveel mogelijk te bepleiten. Toen is, zo vertelde dan één van deze heren, onze gezant, nadat er op 3 October 1941 zo'n bombardement in Rotterdam had plaats gevonden, dat nogal ongelukkig verlopen was, naar de Engelse autoriteiten gegaan en heeft zici daarover beklaagd, of althans gezegd: wat hebt gij daar nu gedaan? En, zeggen zij, wie schetst onze verbazing toen er enige dagen later een radiorede van de Minister-President kwam, die lijnrecht tegen het standpunt inging, dat de Minister-raad tot op dat moment had ingenomen, en die de stap, welke de gezant had gedaan, eigenlijk min of meer désavoueerde. Dat is een mededeling, welke hier gedaan is en waarvan u dus kunt zeggen of zij juist is of niet.

A. Ik geloof, dat men die zaak niet al te scherp moet stellen. Wij hebben natuurlijk niet gestreefd om Nederland geheel buiten de militaire actie te houden, maar, waar Nederland in algemeen oorlogsverband aangevallen moest worden, omdat het in de algemene oorlogvoering een noodzaak was, wilden we ons daar niet tegen verzetten. Maar wat we wel zeer hoopten, was, dat, indien dit onverhoopt een aanval mee mocht brengen, zoals we in Rotterdam gehad hebben, men daar de grootste voorzorgen zou nemen. U hebt zelf wel gezien van die aanval hier in het Bezuidenhout in 1944. en ik geloof, dat dit toevallig een zeer slecht opgezette — of beter gezegd uitgevoerde — actie is geweest. Op dit gebied heb ik zeer dikwijls geprotesteerd.

Niet in het minst bij de Amerikanen, die toen op een zekere dag dachten, dat ze Rheine bombardeerden, en toen hier Arnhem, Nijmegen en Zutphen hebben gehad. Maar om nu de zaak heel scherp te gaan stellen en te zeggen, dat de ene partij Nederland wenste te zien als militair gebied en begreep, dat dit een noodzakelijkheid was, en een andere partij, die zei, dat Nederland geen militair oorloysterrein was....., ik geloof, dat men dan de zaak verkeerd stelt. Omdat Nederland als geallieerde wist, dat het Nederlands terrein op zeker moment gebruikt moest worden voor aanvallen op de vijand.

37286. De **Voorzitter**: Nu stelt u het zo, maar als u nog iets vrrder in deze richting door redeneert, blijft er van het geschilpunt van October 1941 tussen de heren *Steenberghe* en *Welter* enerzijds en de heer *Gerbrandy* anderzijds niets meer over.

A. Daarom was het juist, dat ik niet begrepen heb, waarom de heren *Steenberghe* en *Welter* uit het Kabinet moesten treden. Want ik vond, dat zij die zaak niet met „common sense” bekeken.

37287. De **Voorzitter**: U wilt dus zeggen, dat wat men nu als concrete aanleiding naar voren heeft geschoven, dat u dat niet zo....

A. Dat vond ik geen excuus.

37288. De **Voorzitter**: Het zat inderdaad veel dieper. U vindt dus deze concrete aanleiding. ...

A. Onjuist gesteld.

37289. De **Voorzitter**: Dat u op 3 October 1941 bij de Engelsen geprotesteerd hebt, zal waarschijnlijk wel waar zijn. Maar u hebt u door die radiorede niet gedésavouéerd gevoeld?

A. Niet in het minst, want dat dit zou moeten gebrenen, lag in het wezen van de dingen.

37290. De **Voorzitter**: De werkelijke oorzaak was natuurlijk hierin gelegen, dat er een scherpe tegenstelling was gegroeid tussen deze twee heren en de heer *Gerbrandy*, een tegenstelling, die te voren al een grote rol gespeeld had bij de discussies over de positie van de Minister-President, die de heer *Gerbrandy* wilde versterken, hetgeen zij niet wilden. Zij hadden daarvoor twee argumenten. Het ene was, dat zij het constitutioneel onjuist gezien vonden om dat te doen op een moment, dat het Parlement niet kon fungeren, terwijl het tweede hierin bestond, dat, zoals de heer *Welter* het hier heeft uitgedrukt, zij deze bevoegdheden nimmer zouden hebben willen zien toegekend aan deze Minister-president, omdat zij deze daartoe niet bekwaam genoeg achtten.

A. Er was een zeer persoonlijke incompatibilité d'humeur tussen de drie heren.

37291. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Tussen de drie heren?

A. Tussen de heer *Welter* en de heer *Steenberghe* enerzijds en de heer *Gerbrandy* anderzijds. Daarbij hebben zij de heer *Gerbrandy* m.i. beslist te kort gedaan. De heer *Gerbrandy* was een zeer uitzonderlijke figuur op dat ogenblik.

37292. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: U stelt zich dus aan de zijde van de heer *Gerbrandy* in dit opzicht?

A. Ik stel mij in dit geval volkomen aan de zijde van de heer *Gerbrandy*. Ik kan dit gemakkelijk zeggen, want ik heb dit de heren *Steenberghe* en *Welter* persoonlijk ook gezegd.

37293. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat de heer *Gerbrandy* een zeer uitzonderlijke figuur was; hoe bedoelt u dat?

A. In de oorlogvoering. Dat de heer *Gerbrandy* het even noodzakelijk als prettig vond om zijn positie op te bouwen naast sterren als die van de heer *Churchill*, kan men hem niet kwalijk nemen.

37294. De **Voorzitter**: Bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 heeft de positie van de Minister-President vrij sterk gesperld. Er is correspondentie over gevoerd, welke wij in ons bezit hebben. Het resultaat daarvan is geweest, dat de Minister-President van zijn plannen om vast te leggen, dat zijn positie een andere zou worden, heeft afgezien.

Nu stellen de heren *Welter* en *Steenberghe* het zo voor, dat hij daar toen wel van had afgezien, maar dat in zijn gedragingen en zijn streven dit plan steeds weer naar voren kwamen en vandaar het conflict. Ik laat dit nu even daar. Ik zou echter gaarne van u horen, hoe u de verdere ontwikkeling van de positie van de heer *Gerbrandy* in Londen ziet; afgezien dus van dit conflict en de besprekingen, welke in Juli 1941 hebben plaats gevonden. Is nu in dezen de positie van de Minister-President gebleven, gelijk deze in Nederland altijd geweest is, of is zij een geheel andere geworden of lag zij ongeveer in de lijn, zoals de positie van de Minister-president in de na-oorlogse tijd is geworden, die toch ook enigermate afwijkt van die van vóór de oorlog? In zoverre wijkt zij er niet van af, dat de individuele verantwoordelijkheid van de Minister volledig intact gebleven is. Terwijl de heren *Steenberghe* en *Welter* eigenlijk het idee hadden, dat de heer *Gerbrandy* zover wilde

gaan, dat de individuele verantwoordelijkheid van de Minister in bepaalde gevallen aangetast werd.

A. In bepaalde gevallen van noodzaak. Ik herinner me het geval niet zuiver meer, maar ik geloof, dat de heer *Gerbrandy* over die radiorede van hem — die ten slotte de steen des aanstoots geweest is — betoogd heeft, dat er voor hem een noodzaak bestond die radiorede terstond te houden, zonder dat hij zijn collega's daarover kon raadplegen.

37295. De **Voorzitter**: Die noodzaak is ons echter tot nog toe nergens uit gebleken.

A. Die is ook niet gebleken. De heer *Gerbrandy* wenste de constitutionele verantwoordelijkheid van de Minister niet in normale tijd aan te tasten, maar hij kon zich beslissingen voorstellen, welke genomen moesten worden, waarbij de Minister-President ten slotte een grotere macht moest hebben dan de Ministers, omdat alles abnormaal was. Zo ook bijvoorbeeld de oorlogsverklaring aan Japan; die hebben wij 's nachts, in aanwezigheid van vier Ministers, genomen. Ik geloof toch niet, dat het normaal is, dat men een oorlogsverklaring van een constitutioneel Kabinet de wereld inzendt zonder dat ten slotte elke Minister in de gelegenheid is geweest zich daarover uit te spreken. Dit lag echter ook zó voor de hand en verschillende Ministers waren er niet. De enigen, die er waren, waren de Minister-president, admiraal *Furstner*, van *Kleffens*, ik zelf en naar ik meen *Albarda* of *van den Tempel*. Daarop kon echter een oorlogsverklaring tot stand komen.

37295. De **Voorzitter**: Dat lag natuurlijk volkomen voor de hand. Op de 13de Mei 1940 hebben de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* wel op eigen initiatief het Regeringsgezag overgedragen aan generaal *Winkelmann*. Dat is ook een dergelijk voorbeeld.

A. De Zeeschepen-vorderingswet is zelfs alléén door de heer *Steenberghe* aan mij overgedragen, nadat ik getelefoneerd had wat er met de Nederlandse schepen ging gebeuren.

37297. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat men die moeilijkheden in de Kabinetten eigenlijk niet gewild heeft, maar aan de andere kant is de ontwikkeling van de dingen op dit stuk niet erg fraai geweest. Als ik zo zie, dat er in 1943 drie Ministercrises enige maanden naast elkaar slepende geweest zijn, nl. *Kerstens*, van *Angeren* en van *Boeyen*.....

A. De crises *Kerstens* en van *Angeren* moet u samen nemen.

De **Voorzitter**:..... waarvan er twee tot een ontslag geleid hebben en een tot de verplaatsing van de heer van *Boeyen* van het ene Departement naar het andere, dan lijkt mij dit een periode, waarin het Kabinet nogal labiel was. En wanneer ik de toestand zie, zoals deze geworden is eind 1944 begin 1945, is het wel heel erg.

A. U bedoelt: met het intreden van de heren uit het zuiden?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dat vond ik nu niet eer. van de ergste, doch integendeel, een van de beste dingen, die we gedaan hebben. Men heeft daarbij het ontslag van de heer *Burger* gehad, wat heel ongelukkig was.

37398. De **Voorzitter**: Ik zou dat volkomen onderschrijven, als het Kabinet op een gegeven moment had gezegd: wij stellen onze portefeuilles ter beschikking, want wij menen, dat op grond van de constellatie, zoals die in het zuiden van het land is geworden, er een gereconstrueerd of een nieuw Kabinet moet komen.

A. Zo is het gebeurd. Wij hebben onze portefeuilles ter beschikking gesteld.

37299. De **Voorzitter**: Ja, maar het Kabinet is onderling strijdende gesneefd; dat is heel wat anders dan wanneer men gezamenlijk met het doel ingezetenen uit het zuiden van Nederland in de Regering te laten komen de portefeuilles ter beschikking stelt.

A. Ik kan u daarvan het volgende vertellen. Ik heb gezegd, dat het noodzakelijk was, want dat wij daar een nieuw leven kregen, maar over het feit of de anderen weg moesten gaan, kon ik niet oordelen: dat wist ik niet. Ik heb de heer *Gerbrandy* trouwens ook gezegd, dat een nieuw leven in het Kabinet zeer aangenaam zou zijn; dat kon niet anders dan juist opgevat worden door Nederland. U moet wel bedenken, dat we ons vooral veel hebben laten leiden door wat in Nederland goed en slecht gezien zou worden. Wet is mogelijk, dat de

algemene indruk slecht is, maar als wij ons niet door die mening hadden laten leiden, hadden we misschien nog meer Kabinetscrises gehad dan we nu al gehad hebben. Er zijn er verschillende in de kiem gesmoord. Dat komt misschien, doordat Nederlanders, wanneer ze eenmaal 3 à 4 jaar buiten hun eigen land en eigen verhoudingen zijn en aldoor met elkaar rondom dezelfde tafel zitten, nogal geïrriteerd worden; we zijn helemaal niet zo gemakkelijk om mee op te schieten.

37300. De **Voorzitter**: Ik kom nog even terug op de crisis van Januari 1945. Wij hebben daarvan dit beeld gekregen, dat er eigenlijk drie aanleidingen zijn, die het Kabinet hebben doen sneven: de noodzakelijkheid, dat er Katholieke Ministers uit het zuiden hun intrede deden, de kwestie van het Militair Gezag en het probleem van de bestuursvoorziening met name de kwestie van het Parlement.

In de laatste maanden van 1944 zien we de chef van de staf van het Militair Gezag in een scherp conflict komen met zijn Regering. We hebben hier een brief van 12 November 1944 van deze chef van de staf van het Militair Gezag, die, naar ons meegedeeld is, in het Kabinet gequalificeerd is met het woord: insubordinatie. Die zelfde chef van de staf van het Militair Gezag, hier gehoord, zegt echter: Wanneer het de heren niet naar de zin is geweest, hadden ze moeten zeggen, dat ik wat anders had moeten gaan doen. Met andere woorden, deze chef van de staf zegt, dat de Regering niet in staat was tot een besluit te komen. Naar mijn gevoel was het eigenlijk ook zo: het Kabinet lag en territoriaal en politiek volkomen uit elkaar. Een gedeelte van de Ministers was in Nederland, een gedeelte in Londen, hetgeen natuurlijk de besluitvorming bemoeilijkte. Voorts lag het door de moeilijkheden over verschillende andere vraagstukken ook politiek uit elkaar, zodat men eenvoudig niet tot een krachtige gedragslijn tegenover een chef staf M.G., die zulke brieven schreef, kon komen, daar men onderling verdeeld en machteloos was. En zo met elkaar strijdende over deze problemen — want met de kwestie van het Parlement lag de zaak ook al heel moeilijk — is het Kabinet ten onder gegaan. Toen is daar tussendoor gekomen de kwestie-Burger, een ontslag op een nogal.....

A. Dat is ook een disciplinair geval geweest.

37301. De **Voorzitter**: Het is inderdaad op een erg discipline manier afgedaan.

A. Dat is op een minder nette manier gebeurd.

37302. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Gelukkig was er de radiorede om deze aanleiding.....

A. Ja, maar we waren daarover toch niet erg tevreden. Ik zou graag nog even terug willen komen op het volgende, opdat u geen verkeerde voorstelling hebt van de chef staf.

Ik weet niet of u de heer *van Heuven Goedhart* gehoord hebt en of deze mijn naam genoemd heeft, maar over dat geval zijn wij heel boos geweest en dat is ook in de meest duidelijke taal uitgesproken. Ik neem het dan ook niet eens de chef staf kwalijk. U zult u afvragen, hoe ik dat met elkaar verbinden kan. Wel, hij is in het zuiden gekomen en heeft daar geallieerde legers gevonden. Alles was daar militair en die geallieerde legers moesten niets hebben van de mogelijkheid. dat er ten slotte civiel bestuur kwam. Toen heeft de heer *Kruls* aan Londen geschreven, waarin hij eigenlijk gezegd heeft: Bespaar me de komst van de Nederlandse Ministers hier, want dat is heel slecht voor de Nederlandse zaak. Men had de heer *Kruls* toen zonder de minste aarzeling moeten ontslaan. Dat is ook voorgesteld, maar ten eerste kon de heer *Kruls* er niet uitgezet worden, omdat men niemand had, die hem kon remplacieren en hij reeds enige tijd aan het werk was en men van niemand kon verlangen, dat hij een persoon kon voordragen, die in twee/drie weken klaargestoomd werd, zoals hij in drie jaar voor dit speciale werk klaargestoomd was. Wat echter wel kon gebeuren en wat in het belang van Nederland en van ons was, was, dat hij naar binnen gehaald zou worden om zijn excuses te maken. Ik zeg u dit in het algemeen en u zoudt dit in de notulen van de Ministerraad — waarover ik niet mag praten — kunnen vinden. Dat is, wat er geëist werd.

Dat wij deze man niet kwijt konden, is niet een kwestie van het niet kunnen doorvoeren van onze discipline, maar dat we geen plaatsvervanger voor hem konden vinden.

37303. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Waarom heeft men hem niet laten vervangen door iemand als de heer *Dijxhoorn*?

A. Uit uw vraag moet ik opmaken, dat u een andere indruk over de heer *Dijxhoorn* hebt dan ik; de heer *Dijxhoorn* wist van Militair

Gezag niets af. Die was misschien uiterst bekwaam als vechtofficier, maar wist niets van het Militair Gezag als zodanig af.

De heer *Dijxhoorn* werd trouwens ergens anders heen gezonden; ik meen naar Parijs, naar de staf van Eisenhower.

Dat was een hele moeilijke kwestie en de heer *Kruls* had zeer grote bekwaamheid; het bewijs daarvan is, dat u hem nog hier hebt.

37304. De **Voorzitter**: Ik wil nog even terugkomen op die reprimande, welke hij dan moest hebben. Dat is ons nog niet helemaal duidelijk geworden. De Ministerraad schijnt besloten te hebben, dat dit moest gebeuren. Wij hebben de heer Gerbrandy hierover nog niet gehoord, maar krijgen toch zeer sterk de indruk, dat die reprimande niet is gegeven in de vorm, zoals het Kabinet zich dat voorstelde. De heer *Kruls* zelf heeft hier verklaard: „Die zaak is eigenlijk pas in laatste instantie afgedaan na de bevrijding, want ik heb daarover na de bevrijding nog een brief gekregen”; waaraan hij de opmerking toevoegde: „het was zeker de liquidatie van een post, die nog openstond”.

A. Dat hij dergelijke opmerkingen maakt, lijkt mij een gevolg van het feit, dat de heer *Gerbrandy* tegenover de heer *Kruls* niet vertolkt heeft, wat de Ministerraad er over dacht. Vrijwel de overgrote meerderheid van de Ministerraad vond dit een schandelijk optreden.

37305. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij stond sterk en dat was hij zich bewust.

A. Hij kon zich veel veroorloven, omdat men hem nodig had. Ik beloof u, dat, wanneer hij niet nodig geweest was, de zaak anders zou zijn verlopen.

Van de heer van Lidth *de Jeude* kunt u daarover echter meer horen; die was toen ten slotte Minister van Oorlog.

37305. De heer *Koersen*: De heer *Kruls* zei ook, dat, wanneer men hem een andere taak had opgedragen, hij natuurlijk gehoorzaamd zou hebben. Hij had echter de indruk, dat hij plein pouvoir had om zijn gang te gaan.

A. Hij wist zeer zeker, dat dit niet het geval was. Hij heeft zich toen hoogst onhebbelijk gedragen tegenover de heer van den *Tempel* en enkele andere heren; neen, dat is een heel slechte pagina in het beleid van de heer *Kruls*.

37307. De **Voorzitter**: Nu we het toch over slechte pagina's hebben, wil ik nog even komen op de wijze, waarop het ontslag van de heer *Burger* geësceneerd is. Dit lijkt ons namelijk ook niet op de meest juiste wijze geschied te zijn.

A. Dit is een van de gevallen, Mijnheer de Voorzitter, waarvan ik nog altijd het gevoel heb, dat ik daarover iets had moeten zeggen; ik heb dat destijds echter niet gedaan.

Midden onder de behandeling van die zaak ben ik er uit gehaald voor een bespreking. Toen ik terug kwam, was die zaak afgelopen. De heer *Burger* is niet met de nodige égarde behandeld. Hij is volkomen ongedisciplineerd opgetreden, terwijl hem duidelijk aan het verstand gebracht was, dat hij daar niet mocht praten. Hij heeft het toch gedaan. Wat de radiorede van hem op zich zelf betreft..... ik vond het — als ik het zeggen mag — nogal een knap stuk werk. Dat heeft met deze zaak echter niets uitstaande.

De heer *Albarda* en de andere heren hebben toen sterk partij voor hem getrokken, wat natuurlijk begrijpelijk was, omdat zij ten slotte van dezelfde partij waren.

37308. De **Voorzitter**: De heer *Albarda* sprak van Perzische Staatszeden.

A. Ja. Ik geloof, dat enkelen van ons het ook hadden moeten doen; ik heb het in ieder geval niet gedaan. Als dit dus een nalatigheid geweest is, mag u dit als een zwarte pagina van mij aanmerken.

37309. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* zelf hebben we hierover nog niet kunnen horen. Een aantal Ministers, die wij reeds gehoord hebben, hebben heel grieven zeer gedetailleerd uiteengezet en daarom is het noodzakelijk met het verhoor van de heer *Gerbrandy* te wachten totdat de stenogrammen uitgewerkt zijn. Het valt echter bij het overzien van de hele Londense periode — hetgeen wij op het ogenblik reeds enigermate kunnen doen — op, althans, dat is de eerste indruk, welke men er van krijgt, dat de heer *Gerbrandy* er toch wel in geslaagd is om binnen enkele jaren een groot aantal Ministers te verslijten. Af en toe zelfs op een manier, welke nogal ontstemming heeft verwekt. Ik bedoel: een Minister kan weggaan, omdat hij over een

bepaalde zaak anders denkt dan de Minister-President. Zij kunnen het hierover niet eens zijn en dan is het de beste oplossing, dat een van de twee weggaat. Men gaat dan echter op een behoorlijke manier uit elkaar. Als men echter ziet, wat zich hier om bijna elke Ministercrisis afspeelde, lijkt het daar niet veel op; met de heer *Dijxhoorn* is het op een heel scherpe manier gegaan; hoe het met de heren *Steenberghe* en *Welter* gegaan is, hebben we zoëven besproken; met de heer *Kerstens* is het al niet veel anders geweest; met de heer *van Angeren* is het een nog wonderlijker geschiedenis geweest. Deze heeft zelfs een periode gehad, dat hij Minister tegen wil en dank was. Dan het geval met de heer *Burger*. Enfin, de meeste gevallen lijken niet op de ideale manier, welke ik daarnet vooropstelde.

A. Het was ook geen normale tijd, Mijnheer de Voorzitter.

37310. De **Voorzitter**: Dat is volkomen juist; dat is een heel belangrijk element in deze zaak.

A. Het was een hele moeilijke tijd. Bovendien hadden we een Minister-President, die een vechthaan was en die een zeer speciale positie innam. Een Minister-President, die zeer beslist niet gemist kon worden, terwijl de Ministers, zoals wij daar waren, gerust de een of andere dag over boord gezet konden worden. De heer *Gerbrandy* echter behoorde te blijven, want hij had — men moet niet alleen de reflexen van Nederland bekijken — een zeer grote positie, ook tegenover het buitenland.

37311. De **Voorzitter**: Dus dat is wel uw indruk?

A. Absoluut.

37312. De **Voorzitter**: Zijn betrekkingen met *Churchill* bij voorbeeld zijn hier herhaalde malen genoemd.

A. Hij was heel goed met *Churchill* en deze mocht hem bijzonder graag. Dat was al een heel groot voordeel. We moeten het natuurlijk niet zo zien, alsof *Churchill* voordat hij b.v. een invasie in Noord-Afrika ging doen, hierover eerst met de heer *Gerbrandy* sprak; zo was het natuurlijk niet. Men moet het binnen het kader van de werkzaamheden van de heer *Gerbrandy* houden. Hij had een buitengewoon goede positie.

Als ik één ding mag zeggen: Met die Ministercrises hield ik me heel sterk voor ogen, dat ik *Gerbrandy* moest helpen. Dat kwam misschien, doordat ik de zaak meer buitenlands bekeek dan de andere heren.

37313. De **Voorzitter**: Dat komt dus hierop neer, dat u het buitenlands beziende uitgang van de waarde van de persoon van de heer *Gerbrandy* om Nederland tegenover het buitenland te vertegenwoordigen, om op te treden als Nederlands Minister-President naar buiten?

A. Ja. Soms denk ik wel eens bij me zelf: Is het nu wel zo geweest en dan moet ik zeggen, dat het inderdaad zo was.

37314. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Had u bijvoorbeeld niet liever iemand als de heer *van Kleffens* gehad voor de functie van Minister-President? Was u er in het begin niet verbaasd over, dat de heer *Gerbrandy* daarvoor werd uitgekozen?

A. Ik kende de heer *Gerbrandy* eigenlijk niet; ik kende hem, zoals ik de andere Ministers kende, heel kort.

De heer *van Kleffens* kende ik veel langer. Ik geloofde nooit, dat men Buitenlandse Zaken en Minister-President kon verenigen; het ijselijke gevolg was dan vermoedelijk geweest, dat ik Buitenlandse Zaken had moeten doen. Uit dien hoofde reeds was ik er dus beslist op tegen.

Wat de bekwaamheid, enz. van de heer *van Kleffens* betreft — als ik daar zo over mag praten —, zou ik hem misschien hoger kunnen schatten dan de heer *Gerbrandy*, maar als figuur was de heer *Gerbrandy* m.i. op dat ogenblik een groter man.

37315. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* had wel de verdienste, dat hij zeer sterk het ene beslissende doel in het oog hield.

A. Absoluut.

Heel dikwijls moest ik hem zeggen, dat er ook nog andere belangen te behartigen waren; hij hield altijd aan dat ene vast.

37316. De **Voorzitter**: Zelfs al zou men tot de conclusie komen, dat hij misschien in bepaalde andere kwesties, die niet van zo primair belang waren — kwesties, waarover in Nederlandse verhoudingen een

geweldige storm zou zijn ontstaan —, minder gelukkig gemanoeuvreed heeft, dan moet men toch die twee aspecten tegen elkaar blijven afwegen. Zo bedoelt u het?

A. Zoals u dit zegt, is het volkomen juist.

Hij is een grote figuur voor Nederland geweest en wij zijn hem in dat opzicht veel dank verschuldigd.

37317. De **Voorzitter**: Wat zijn positie als Minister-President betreft, blijft het natuurlijk een moeilijk punt, dat door het wegvallen van het Parlement er nu eenmaal in Londen andere verhoudingen ontstonden dan bij functionering van het normale constitutionele bestel. Dit is een feit, dat we veilig en rustig kunnen constateren.

A. Absoluut, en we hebben geprobeerd daar een beetje aan gemeet te komen door een Raad van Advies in te stellen, een Rekenkamer e.d. te maken. Dit alles kon toch nooit de plaats innemen van een gewoon werkend Parlement.

37318. De **Voorzitter**: Ik bedoel eigenlijk dit: In normale omstandigheden zit een Kabinet eigenlijk vast aan twee steunpunten: Aan de ene kant de Koningin en aan de andere kant het Parlement. Dat is in ons parlementaire stelsel zo keurig uitgebalanceerd, dat er een evenwicht is, dat altijd bewaard blijft. Als een van deze steunpunten wegvalt, ligt het voor de hand, dat men verhoudingen krijgt, die in vergelijking met de normale scheef getrokken zijn. Deze andere verhoudingen zullen in Londen bij al deze problemen een belangrijke rol gespeeld hebben.

A. Men kon voor deze abnormale toestand geen regels vastleggen; het moest komen, zoals het kwam.

37319. De **Voorzitter**: Hebt u zich ook nog persoonlijk beziggehouden met het probleem van het Parlement, dat in het laatste jaar van groot belang was en dat natuurlijk een buitengewoon moeilijk probleem was? Of is dat meer gebeven binnen de kring van de Ministers, die daarmee te maken hadden in de Ministeriële Commissie Terugkeer?

A. Binnen deze commissie is het vooral gebeven, hoewel zij ons dan rapport uitbracht. Daarover ontstonden ellenlange beschouwingen, zonder dat men eigenlijk tot de een of andere reële beslissing kwam.

Als ik het eerlijk mag zeggen, ben ik dikwijls uit de commissie weggelopen; de debatten, welke daar gehouden werden, maakten niet bepaald grote indruk op mij; men vond het in de eerste plaats te moeilijk en wist niet, wat men in Nederland nog zou aantreffen, wat de Nederlandse Parlementsleden in de oorlog gedaan hadden en in de tweede plaats wist men niet, hoe men het instituut als zodanig weer terug moest brengen. Ik geloof, dat men die twee dingen altijd moet scheiden. Als ik het goed zie, meen ik, dat de Regering als zodanig het Parlement direct terug wilde halen; naar mijn mening heeft de Regering daarin niet erg gezondigd.

37320. De **Voorzitter**: Zoals u weet, is in 1944 ook de buitenwereld nogal in het geweer geweest over dit probleem en is toen het Kabinet beschuldigd van semi-fascistische tendenzen.

A. Dat is geloof ik het laatste geweest, dat ooit ten grondslag gelegd heeft aan onze beschouwingen.

37321. De **Voorzitter**: Men had twee uitersten in dit probleem. Enerzijds had men degenen, die de argumenten van de continuïteit en de legaliteit overheersend vonden en zeiden: Men moet met het oude Parlement, zoals men het vindt, verder voortwerken. Dat was b.v. de mening van de heer *van den Tempel*. Het Parlement moest ook zich zelf zuiveren. Daarbij was dan nog een punt of men de opengekomen plaatsen, al dan niet volgens de gewone regels van de Kieswet, moest laten aanvullen. Anderzijds had men het andere uiterste, waarbij het beginsel van de continuïteit en de legaliteit losgelaten werd. De aanhangers hiervan stonden op het standpunt, dat er een nieuw benoemd college moest komen, dat de rol van Parlement moest spelen. Daar is, als ik het goed begrijp, in eerste instantie de strijd over gevoerd, ongeveer vóór het midden van 1944. Dit heeft ten slotte geleid — ten minste dat beeld krijg ik er van — tot de synthese-gedachte, volgens welke men zei: het nood-Parlement moet samengesteld worden uit de goede leden van het oude Parlement, aangevuld met personen, die tijdens de bezetting geacht kunnen worden het vertrouwen van de bevolking te hebben verworven.

A. Men ging toen ook een nieuw Nederland vinden en dat kenden wij toen niet.

37322. De **Voorzitter**: Dat was natuurlijk een moeilijk punt voor Londen. De synthese-gedachte is ten slotte met betrekking tot gemeenteraden en provinciale staten zelfs in wetsbesluiten neergelegd, maar dat is ten opzichte van het Parlement niet gelukt. Het is niet mogelijk geweest het daarvoor zover te brengen, dat er een wetsbesluit kwam.

A. Hebt u van één van de heren gehoord, waarom dat niet kon?

37323. De **Voorzitter**: Dat is wei vrij duidelijk geworden, nl. omdat men daar één noodzakelijke handtekening niet voor heeft kunnen krijgen en dat hield waarschijnlijk weer verband met een probleem, dat ook aan de orde is geweest, nl. of men een dergelijke regeling ten opzichte van het Parlement moest treffen in Londen dan wel in Nederland, op het moment, dat Nederland bevrijd was, hetgeen niet zo'n eenvoudig vraagstuk was. Schets ik zo ongeveer de gang van zaken?

A. Precies, Mijnheer de Voorzitter.

37324. De **Voorzitter**: Geloof u, dat er een andere manier geweest zou zijn om beter te manoeuvreren dan dit nu geschied is?

A. Ik geloof beslist, nu achteraf gezien, dat men altijd beter had kunnen manoeuvreren. Ik meen echter, dat men met de beschikbare gedachten, wensen en gevoelens van de mensen, die daar waren, zijn uiterste best gedaan heeft. Men heeft zoveel mogelijk rekening gehouden met wat ieder wilde, waardoor mrn ten slotte gekomen is tot ein systeem, dat niet zo heel mooi was.

37325. De **Voorzitter**: Wet was dus naar uw mening wel van het hele Kabinet, zonder uitzondering — als ik het zo vragen mag — de oprechte bedoeling een Parlement te verkrijgen, dat inderdaad als een echt Parlement beschouwd kon worden?

A. Een Parlement, dat het Nederlandse volk vertegenwoordigde.

37325. De **Voorzitter**: En met handhaving van ons constitutionele bestel?

A. Ja, absoluut.

Wat die fascistische neigingen betreft — ik weet niet bij wie ze bestonden — maar ik heb er zelden van gehoord.

37317. De **Voorzitter**: Van buitenaf hebt u er natuurlijk wel van gehoord?

A. Ja, natuurlijk.

37328. De **Voorzitter**: Dan mag ik nu misschien nog even terugrijpen op het punt, dat we zoëven besproken hebben: de Pacific War Council. Daarvan wilde u straks, naar ik meen, het een en ander vertellen. Wij zouden gaarne daarover iets van u horen, omdat wij daarop nog nader zullen moeten ingaan, wanneer we aan een van de laatste punten van het Enquêtebesluit, nl. het Indische beleid, komen. Hoe was eigenlijk de organisatie van de gemeenschappelijke oorlogvoering? Ik heb begrepen, dat men daarbij drie lichamen moet onderscheiden: de Combined Chiefs of Staff, die het zuiver militaire behandelden en in Washington zetelden en voorts twee War Councils, één in Washington en één in Londen.

A. Men had er eerst één, nl. de Londense.

37329. De **Voorzitter**: Die is naar ik meen in 1942 in het leven geroepen?

A. Ja. Daarvan waren de heer *Gerbrandy* en ik leden. Als we militaire voorlichting nodig hadden, namen we admiraal *Furstner* mee.

37330. De **Voorzitter**: Is deze Council direct na Pearl Harbour in het leven geroepen of al te voren?

A. Ik weet het niet zeker of dit direct daarna of daarvoor nog gebeurd is. U kunt het misschien vinden in het boek van de heer *Gerbrandy*.

De Londense Pacific Council was samengesteld uit verschillende landen: o.a. ook China, de dominions en Nederland, alsmede zes Ministers, waarvan de Minister voor de dominions, de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Oorlogvoering, *Churchill* en de drie Chiefs of Staff. Daar kregen wij — soms op het indiscrete af — een kijk op het verloop van de oorlog, zowel thuis als in de Pacific.

34331. De **voorzitter**: Koe was de verhouding van de Pacific War Council tot de Combined Chiefs of Staff? Wat hadden zij met elkaar te maken?

A. De Pacific Council was een consultatieve raad, waar dus eigenlijk de landen bij elkaar kwamen om te spreken over hun Pacific-politiek.

37331. De **Voorzitter**: Dus met andere woorden het was niet een militaire vertegenwoordiging van de landen, maar een politieke vertegenwoordiging?

A. Juist. De Combined Chiefs of Staff was eigenlijk een zeer speciaal Brits-Amerikaans instituut.

37333. De **Voorzitter**: Militair?

A. Ja....., waar naderhand mensen van ons bij zijn gekomen. We hebben dus vertegenwoordigers bij die Chiefs of Staff gehad.

37334. De **Voorzitter**: Naar ik begrepen heb als waarnemers.

A. Ik zou zeggen als „observers” meer nog dan iets anders; we hebben weinig te zeggen gehad. In Londen hebben we geloof ik meer te zeggen gehad. We konden precies onze wensen naar voren brengen en daarop konden we ook het duidelijkste antwoord verlangen.

37335. De **Voorzitter**: Was de War Council alleen maar een college, waar men inlichtingen kon krijgen? Werde het militaire ten slotte beslist in Washington?

A. Het militaire werd beslist in Washington bij de Chiefs of Staff, welke instelling natuurlijk ook onder *Churchill* stond evenzo goed als onder *Roosevelt*.

Eigenlijk was het dus een lichaam, dat twee heren diende.

37336. Jonkvrouwe **Witewaall van Stetwegen**: Gaf dat moeilijkheden?

K. Over het algemeen niet. Wij hebben toen al die zaken betreffende de legervoering te behandelen gehad; bijvoorbeeld toen *Wavell* opperbevelhebber bij ons in Indië geworden was.

37337. De **Voorzitter**: Om nog even op de inrichting van de Londense War Council terug te komen: De heer *Gerbrandy* zegt in zijn „Memorandum” (blz. 122) hiervan:

„De beslissingen omtrent de algemeene oorlogvoering werden in handen gelegd van Minister *Churchill* en President *Roosevelt* te zamen, maar zoowel te Londen als te Washington werd gevestigd een Pacific War Council. In het te Londen zetelend lichaam hadden de Nederlandsche Minister-President en de Nederlandsche Ambassadeur, tevens Minister zonde; Poriefeuille, zitting, en in dat te Washington Hr. Ms. Ambassadeur aldaar, zoodat de Britsche Minister-president in het overleg met *Roosevelt* de opvattingen van Nederlandsche zijde vertolkte” (d.w.z. mede vertolkte) „en tot gelding bracht, met dien verstande, dat in uiterste noodgevallen de Heeren *Churchill* en *Roosevelt* een beslissing konden nemen, die vervolgens zou worden medegedeeld. Deze regeling is uiterst loyaal uitgevoerd.”

Het komt dus eigenlijk hierop neer, dat de Pacific War Council geen eigen bevoegdheden had?

A. Neen.

37338. De **Voorzitter**: Het was dus een college, waarin men van gedachten kon wisselen?

A. Men wisselde van gedachten en af en toe heb ik zelfs het gevoel gehad, dat de heer *Churchill* daar zijn speeches in repeteerde, voordat hij ze hield. Want soms hoorde ik een speech in the House of Commons, die ik eigenlijk al in de Pacific War Council had gehoord.

37339. De **Voorzitter**: Met andere woorden, de beslissingen werden ten slotte op het hoofdkantoor genomen door de heer *Churchill* en President *Roosevelt*. *Churchill* kon van deze Pacific War Council gebruik maken ter toetsing van zijn mening. Daar komt het eigenlijk op neer?

A. Volkomen juist. Onder die verschillende militaire lichamen, die in Londen zaten, had men weer een planningbureau, waar ook verschillende jonge Nederlanders in zaten. Dat was het „level” van de kolonels. We hebben er twee of drie Nederlanders in gehad, die uitstekend werk gedaan hebben.

37340. De **Voorzitter**: Er zijn nog een paar punten, die ik graag met u wilde bespreken. In de eerste plaats het Legal Agreement. Het zijn eigenlijk twee verdragen, van 16 Mei 1944, met de Engelsen en met de Amerikanen gesloten, waarin geregeld was, hoe het zou gaan bij de bevrijding van Nederland. Het Legal Agreement met de Engelsen heeft praktisch de grootste betekenis gehad, omdat de Amerikanen maar een klein stukje van ons land, ik meen in Limburg, gedurende een zekere tijd hebben bezet. Het was een regeling, die in twee fasen voorzag, nl. de fase gedurende de operaties, waarbij de bevoegdheden geheel in handen van de geallieerden waren, en de tweede fase, waarbij dat in veel mindere mate het geval was. Er is ons medegedeeld, dat de onderhandelingen daarover mede door u gevoerd zijn. Is dat juist?

A. Ja, maar het heeft geen erg grote indruk op me gemaakt. Ik neem aan, dat ik het Legal Agreement ook getekend zal hebben en dat dit eigenlijk niet veel bezwaren heeft opgeleverd.

37341. De **Voorzitter**: Dit is reeds min of meer een antwoord op de vraag, die ik u had willen stellen, nl.: Heeft het veel voeten in de aarde gehad om het zover voor elkaar te krijgen? U begint met te zeggen, dat u er zich eigenlijk niet veel meer van herinnert en dat wijst er dus op, dat er niet veel moeilijkheden geweest zijn, want anders zou u die stellig wel geweten hebben.

A. Ja. Volgens mij heeft zich dat allemaal volgens lijnen van geleidelijkheid ontplooid.

37342. De **Voorzitter**: Hebt u iets gemerkt van de besprekingen, welke in October/November 1944 nodig zijn geweest om Nederlandse Ministers toe te staan naar bevrijd gebied te gaan? U herinnert zich, dat de heer *Gerbrandy* met één van de andere Ministers in Versailles bij generaal *Eisenhower* geweest is?

A. Die is toen in Parijs geweest.

37343. De **Voorzitter**: Het was zo, dat generaal *Kruls* zei: „Dat gaat niet, er kunnen geen Ministers naar Nederland, want daar verzetten zich de geallieerden tegen." Ten slotte heeft er o.m. een conferentie in Parijs plaats gevonden tussen generaal *Eisenhower* en de heer *Gerbrandy* en één van de andere Ministers, waarbij toen mogelijk gebleken is, dat de Ministers-kwartiermakers naar het zuiden gingen. Hebt u met deze besprekingen iets te doen gehad, zodat u ons hierover iets naders zoudt kunnen mededelen?

A. Ik kan u er niet veel van mededelen, maar de Ministers-kwartiermakers, dus dat waren de Ministers, die in de Commissie Terugkeer zaten, hebben, geloof ik, altijd in de gelegenheid verkeerd om terug te keren. Ik geloof niet, dat ze daarvoor naar *Eisenhower* zijn gegaan.

37344. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat de conferentie met *Eisenhower* meer betrekking had op de terugkeer van de gehele Regering?

A. Ja en niet op de Ministers-kwartiermakers.

37345. De **Voorzitter**: Dan heb ik me misschien niet duidelijk uitgedrukt. Ik bedoel dit. Zij hebben over de terugkeer van de gehele Regering naar Nederland gesproken, maar het resultaat is geweest, dat alleen duidelijk is geworden, dat er geen bezwaren waren tegen het gaan van de kwartiermakers. Alleen zou men — en daarom vraag ik het u eigenlijk — de gedachte kunnen opperen, dat generaal *Kruls* hierbij een rol gespeeld heeft. Het lag natuurlijk voor de hand, dat de Nederlandse hoogste militaire adviseur de zaak bij het geallieerde opperbevel voordroeg. Wanneer er een Nederlandse hoogste militaire adviseur geweest was, die op het standpunt stond: „hoe eerder de Regering in bevrijd gebied is, hoe liever het me is", dan zou deze waarschijnlijk met meer kracht die gedachte bij het geallieerde opperbevel hebben verdedigd dan dat men iemand had, die brieven schreef in de geest van de heer *Kruls*.

A. De militairen, waar hij mee te maken had — dat moet ik de heer *Kruls* toegeven —, zagen veel liever geen Ministers, die daar ook nog speciale politiek zouden moeten voeren, speciaal ondergebracht zouden moeten worden, waarvoor speciale voorzorgen moesten worden genomen. Het was daar allemaal nog oorlog. Daar hadden ze niets geen zin in. U ziet het systeem nu nog doorgevoerd. Want b.v. Berlijn is ook nog altijd onder de militaire gouvernementen. Het is toch wel een beetje wonderlijk, dat de heer *Huender*, die we daar naar toe stuurden, daarvoor grernaal moest worden. Het schijnt de militairen nu eenmaal eigen te zijn, dat de dingen een beetje naar voorgesteld

worden Omdat er een generaal was, konden er eigenlijk geen civielen naar toe gaan. Het geval doet zich dan plotseling voor, dat er een man naar toe is gegaan, als generaal veïnomd, die zelfs nog nooit bij de troepen gediend had. Wet is de grote wens van de militairen om de civielen er buiten te houden. Dus met nog veel meer gezag eigenlijk op het moment, dat men nog in de oorlog was; er werd nog gevochten, men ging nog van de ene kant naar de andere.

Daar moesten ze geen Regering hebben.

37345. De **Voorzitter**: Waarom heeft de Regering er nooit over gedacht, om hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, naar Brussel te gaan? Men had daar het apparaat van het Militair Gezag zitten en, wannerr men daarbij zat, dan had men het, bij wijze van spreken, van dag tot dag kunnen dirigeren.

A. Ik moet u eerlijk zeggen, dat we daar niet de minste zin in hadden. Want ik herinner me heel goed, dat ik me tegen die gedachte heb uitgesproken. Wanneer ten slotte het zuiden van Nederland vrij was en men dan naar Brussel moest vluchten, dat vond ik nooit een erg aantrekkelijk beeld.

37347. De **Voorzitter**: Maar het was toch dichter bij dan Londen en men zat bij het Militair Gezag?

A. Jawel, maar men had geen zin om in België te zitten als Zuid-Nederland bevrijd was. Men vond dat een verkeerde verhouding. Dan bleef men liever in Londen. Zoals u weet, zijn er vele autoriteiten in Brussel geweest en ze zaten er ook wel dichter bij, maar ik geloof, dal, wanneer meer excursies gemaakt waren op het Nederlands? gebied, we nog veel grotere moeilijkheden gehad hadden.

37348. De **Voorzitter**: Aan de andere kant blijft het natuurlijk onbevredigend, dat daardoor het Militair Gezag helemaal op eigen gelegenheid geëxerceerd heeft.

A. Het is altijd het idee geweest, dat ze in het begin op eigen gelegenheid zouden exerceren.

35349. De **Voorzitter**: De oorspronkelijke gedachte was, dat dit slechts voor een paar dagen of een paar weken het geval zou zijn. De moeilijkheden zijn ontstaan, omdat het zoveel langer duurde, want niemand zou er zich druk over hebben gemaakt, wanneer de bevrijding gegaan was zoals men zich voorgesteld had en het Militair Gezag veertien dagen lang deze exorbitante bevoegdheden had uitgeoefend. De moeilijkheden kwamen, toen in het zuiden de zaak maanden en maanden bleef hangen en de burgerbevolking naar eigen zeggenschap en naar de civiele organen ging verlangen. Daardoor kreeg men die wrijvingen.

A. In het noorden heeft men het nooit gehad.

37350. De **Voorzitter**: Daar zat het eigenlijk in en ik moet toegeven, dat het geen eenvoudige zaak was.

Dan is er nog een ander punt, waarover u ons misschien iets kunt vertellen, namelijk over de onderhandelingen, die met België gevoerd zijn en die geleid hebben tot het Brnelux-verband. Ik geloof niet, dat we hiervan al iets op schrift hebben. De heer van *Kleffens* heeft ons een aantal stukken gestuurd, waaronder een uitvoerige nota, die echter één vervelend ding heeft, namelijk, dat ze in 1943 ophoudt. Hij zei er bij, dat hij deze nog had liggen, maar geen tijd had gehad om ze aan te vullen, terwijl hij thans ook niet meer over allerlei documenten beschikte, die daarvoor van belang zijn. Het probleem, dat ik zoëven aansneed, wordt in de nota van de heer van *Kleffens* dus niet behandeld. Wij zouden het zeer op prijs stellen, indien u ons daarover iets kon vertellen.

A. U vraagt na 1943.

37351. De **Voorzitter**: Ja, tenzij u aanknopingspunten vindt van vóór die tijd.

A. De besprekingen zijn toen voornamelijk gevoerd door *van den Broek* als Minister van Financiën met *Gutt*, zijn Belgische collega. De stichting van de Benelux is in de Belgische Ambassade geweest op de avond, dat mijn Belgische oud-collega daarover met mij gesproken heeft. Hij was een man van groot inzicht en grote ervaring. Hij kende ons heel goed; hij had een landgoed in het zuiaen, waar hij heel veel kwam, en hij voelde zeer Hollands. Het enige, dat wij moesten doen, was met de Ministers van Financiën praten. Drie dagen daarna hebben we, steeds op de Belgische Ambassade, met de heren *van den Broek* en *Gutt* de nauwere samenwerking besproken,

die toen gelukkig nog niet de naam van „stofzuiger" had, die zij daarna heeft gekregen. Daar is toen eigenlijk de grondslag gelegd van de Benelux en later zijn daar natuurlijk door de heer *Kerstens* en verschillende andere heren van onze kant vele besprekingen gevoerd. Meermalen heeft het gedreigd, alsof er niets van terecht zou kunnen komen, en ik geloof ook weer, dat het één van de grote eigenschappen van prof. *Gerbrandy* is geweest, dat hij dit probieem er met grote vasthoudendheid door gejaagd heeft. De heer *Spaak* heeft me toen gezegd, dat di het moment was, nu het in Nederland verinoedelijk beroerder was dan in België. om deze zaak er door te krijgen.

Maar, er zijn zoveel dingen over geweest, dat ik het zonder bepaalde stukken niet zou weten. Ik weet wel, dat de heer *Kerstens* er zeer op tegen was. Hij was er geen voorstander van.

37352. De *Voorzitter*: Dus het beginpunt, dat u noemde, moet wel in 1943 geweest zijn?

A. Ja. Uit de stukken, die u hebt, zult u alle cijfers en alle nota's zien van *Lamping* en van alle andere autoriteiten, die er mede te maken hadden.

De *Voorzitter*: Deze stukken hebben wij nog niet.

A. Dat is jammer. Ik herinner me, dat er ern paar heel gedegen nota's van *Lamping* bij waren over het vóór en het tegen van de Benelux, die men op Buitenlandse Zaken moet hebben.

De *Voorzitter*: Die zullen we ook wel krijgen. Dan heb ik nog een zeer delicaat punt.

A. Heb ik het verschoningsrecht of niet?

37353. De *Voorzitter*: Dat kan alleen gebaseerd zijn op het Staatsbelang. Het is het volgende: Er is hier bij een groot aantal verhoren door een groot aantal getuigen en meestal uit eigen aandrifft van deze getuigen ter sprake gebracht één van de figuren uit Londen, en wel de heer *van 't Sant*. Dat is voor onze commissie een merkwaardige ervaring geweest. Bij alle mogelijke problemen wordt de heer *van 't Sant* naar voren gebracht, in het bijzonder ook bij de vraagstukken van de Inlichtingendienst, zoals u begrijpen zult, maar ook bij vele andere dingen.

Soms in zeer ernstige vorm. Er is hier o.a. de beschuldiging aan zijn adres geuit, dat hij van de bijzondere positie, die hij had, misbruik zou hebben gemaakt om wetenschap over de inhoud van Staatsstukken, die hij had, mede te delen aan een vreemde Mogendheid. Dat is al heel ernstig. Zo zijn er een aantal beschuldigingen geweest. Ik moet er echter direct aan toevoegen, dat, wanneer m-n dan aan de vraag toekwam, welke bewijzen men had, er niet veel boven water kwam. Ik zou u daarom willen vragen, of u een oordeel over de heer *van 't Sant* kunt geven, juist in verband met deze dingen, die hier gezegd zijn. U weet, dat er in Nederland gezegd werd, dat er bij het England-Spie; verraad was en in dat verband wordt alweer de naam van de heer *van 't Sant* genoemd. Een ander voorbeeld is — het is misschien ook wel goed om u dat even voor te leggen —, dat met name de heer *Dijxhoorn* zich sterk beklaagt over de heer *van 't Sant* en als één van zijn vele grieven tegen hem aanvoert, dat hij op een gegeven moment geconstateerd had, dat de telefoon-gesprekken van de Ministers — het speelt dus blijkbaar in 1940 of 1941 — in Stratton House afgeluisterd werden en dat die aan de heer *van 't Sant* overgebiefd werden.

A. Daar heb ik nog nooit van gehoord. Ik geloof er niets van.

37354. De *Voorzitter*: Maar u hebt de sfeer in Londen toch goed gekend?

A. Ik heb heel veel met *van 't Sant* te maken gehad: toevallig door de omstandigheden, dat de heer *van 't Sant* dikwijls dingen aan mij kwam vragen. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik precies zo tegenover de heer *van 't Sant* stond als iedere Nederlander in het buitenland. Ik had alleen maar die soort verhalen gehoord en het stuk in de krant gelezen over de zaak-van *Vredenburg* en er waren ook nog andere zaken. Toen de heer *van 't Sant* de eerste keer bij mij geweest is, heb ik hem duidelijk gezegd, wat ik van hem dacht en dat het voor mij, omdat hij m.i. een zeer schaduwrijk verleden had, een beetje moeilijk was om met hem over die dingen te praten, maar indien hij door Hogerhand naar mij toegestuurd werd, ik volkomen begreep, dat het te moeilijk zou zijn me daaraan te onttrekken, dus dat wij uit een volkomen zakelijk oogpunt met elkaar zouden praten. Daarop heb ik mijn iicht over de persoon in kwestie kunnen opsteken bij twee personen: De één was de heer *Beelaerts* en de ander was de heer *van Tets*, die mij op de meest formele wijze gezegd hebben, dat de heer *van 't Sant* mijn vertrouwen volkomen

waardig was en dat er niet de minste aanleiding was om enigszins huiverig tegenover hem te staan. Ik heb zelf aan de heer *van 't Sant* gezegd, dat deze beide heren mij daarover gesproken hadden, en ik moet u eerlijk zeggen, dat ik nooit aanleiding gevonden heb in zijn daden of in het contact, dat hij met mij had, uit een zakelijk en geen ander oogpunt, om ooit de mening te wijzigen, die de beide heren over hem hadden. Ik moet zeggen, dat ik niets op de heer *van 't Sant* aan te merken heb. Ik geloof, dat prof. *Gerbrandy* het meeste over de heer *van 't Sant* kan vertellen, want die had alle vóóroorlogse dossiers over hem, alle dossiers, die hier bij het Departement van Justitie zijn. De heer *Gerbrandy* en de heer *van Angeren* hebben mij ook de mening bevestigd van de heren *Beelaerts* en *van Tets*. Ik ben blij, dat ik me tegenover deze kletspraatjes kan stellen, want het is erg gemakkelijk om met modder te gooien. Ik geloof ook werkelijk, aat men de invloed van *van 't Sant* op een waanzinnige wijze ver-groot heeft, want ik geloof, dat de invloed van *van 't Sant* zeer gering geweest is.

37355. De *Voorzitter*: U hebt dus niet de indruk, dat hij zelf geprobeerd heeft om van de invloed, die hij, naar men van hem veronderstelde, had, gebruik te maken?

A. Neen.

37356. De *Voorzitter*: En dan de ernstige beschuldigiiig of beter gezegd de veronderstelling, aie hier geuit is door de heren *de Jonge*, *van Ellemeet* en *Phaff*. Het komt in concreto hier op neer, dat zij het idee hebben, dat de heer *van 't Sant* van zijn kennis van de Staatsstukken, uit de aard der zaak had hij toegang tot alle mogelijke Staatsstukken, hetgeen volkomen normaal is in een dergelijke positie, mededeling zou hebben gedaan aan een vreemde Mogendheid; zelfs laten zij doorschemeren, dat zij ook wel geloven, dat, wanneer hij ei voldoende voor betaald werd, hij er ook wel kennis van zou hebben gegeven aan een vijandelijke Mogendheid.

A. Dat is een schandelijke beschuldiging.

37357. De *Voorzitter*: Voor zover het het kennis geven aan een vreemde Mogendheid betreft — dat zou dan wel Engeland moeten zijn —, brnt u ern van de personen, die, indien de heer *van 't Sant* dat zou hebben gedaan, dat in de loop van de jaren wel eens zou hebben moeten merken. Daarom leg ik u die vraag ook voor.

A. Ik begrijp niet, dat die beide heren, die u dat hier hebben medegedeeld, op het moment, dat er nog een gelegenheid was om dat te stoppen, geen maatregelen zouden genomen hebben.

37358. De *Voorzitter*: Een van deze heren heeft het hier medegedeeld, zonder dat er onzerzijds naar gevraagd is. Wet is door hem ter sprake gebracht op het moment, dat ik het verhoor wilde sluiten en hij mij mededeelde, dat hij verwacht had, dat ik hem heel iets anders zou vragen, waarop ik hem vroeg: Wat dan? Hierna volgde dan deze geschiedenis.

A. Het lijkt mij een ongelooflijke geschiedenis.

37359. Jonkvrouwe *Wttewaali van Stoetwegen*: Hebt u er nooit van gehoord, dat deze beschuldigingen geuit werden in Londen?

A. Daar heb ik nooit van gehoord. Daarom zeg ik ook: Als de heren die beschuldiging hier uiten, waarom hebben ze dit dan destijds niet gedaan?

Ik heb de heer *Phaff* nota bene als militair attaché gehad, dus waarom heeft hij mij dat indertijd dan nooit gezegd? Dat de heer *van 't Sant* Staatsstukken kon zien, is zeker, want er werden natuurlijk stukken daar naar toe gebracht, maar dat hij daarvan gebruik heeft gemaakt en nog wel een onbehoorlijk gebruik, het is de eerste keer, dat ik daarvan hoor.

37360. De *Voorzitter*: Ik zeg nogmaals: het is van belang, dat met u te bespreken, omdat, wanneer er in de loop van de jaren dergelijke mededelingen door hem aan de Engelsen gedaan zouden zijn, u daarvan op een gegeven moment iets gemerkt had moeten hebben. Ik begrijp ook wel, dat, wanneer de Engelsen gegevens van een andere Mogendheid krijgen, ze niet gemakkelijk gaan vertellen, dat ze die op zulk een manier verkregen hebben; u zou het echter op een gegeven moment uit feiten geconstateerd kunnen hebben. Hebt u nooit de minste aanleiding gehad om te zeggen: hier ontmoet ik bij de Engelsen wetenschap, welke zij eigenlijk niet konden hebben?

A. Nooit.

Er is maar één geval geweest, waarbij er iets gebeurd is met een vreemde Mogendheid op mijn gezantschap. Op mijn gezantschap is

toen het dossier van Indië over Japan, drie maanden vóór het uitbreken van de oorlog met Japan, spoorloos verdwenen en nooit meer teruggevonden. Er waren heel oude, geheime rapporten bij van de residenten over Japanse penetraties in Indië. Ik had het eens gelezen en moest het toevallig hebben; ik heb het echter nooit meer teruggevonden. En dat is zeker heel rustig en heel netjes door de Japanse Geheime Dienst uit mijn kanselarij gehaald. Zij hebben de safe natuurlijk heel netjes opengemaakt; daar zijn zij meesters in. Ze hebben de stukken, die zij nodig hadden, er uit genomen en de rest weer op zijn plaats gelegd.

Dat is de enige zaak van dit soort geweest, welke ik met een vreemde Mogendheid gehad heb.

Ik geloof niet, dat deze beide heren eigenlijk weten, wat voor een ernstige beschuldiging zij uiten.

57361. De **Voorzitter**: Dan ben ik op het ogenblik gekomen aan het eind van hetgeen ik u te vragen had. Misschien hebt u zelf nok bepaalde punten, waarvan u meent, dat zij voor ons van belang kunnen zijn, mogelijk punten uit de buitenlandse politiek. Veel hiervan hebben wij — zoals ik gezegd heb voornamelijk uit de periode tot 1943 — reeds van de heer *van Kleffens* vernomen.

A. Ik heb natuurlijk helemaal geen buitenlandse politiek te behandelen gehad. De heer *van Kleffens* was ten slotte de verantwoordelijke Minister.

37362. De **Voorzitter**: Maar wanneer de heer *van Kleffens* weg was, was u toch automatisch de Minister van Buitenlandse Zaken a.i.?

A. Zeker. Ik heb o.a. de relaties met de Russen hersteld.

37363. De **Voorzitter**: Uw gehele werkring ligt in de sfeer van de buitenlandse politiek, dus ik veronderstel, dat u, toen u Minister zonder Portefeuille was, de meeste zaken toch ook wel van vrij nabij hebt meegemaakt?

A. Inderdaad.

37364. De **Voorzitter**: U had het zoëven over het herstel van de relaties met de Russen. De heer *van Kleffens* heeft ons hierover ook reeds het een en ander verteld. Misschien wilt u ons uwerzijds ook nog even mededelen, hoe dat verlopen is?

A. Dat is allemaal heel gewoon gegaan.

37365. De **Voorzitter**: Uit de mededelingen van de heer *van Kleffens* is ons gebleken, dat het nogal een vertraagde film is geweest.

A. Het is langzaam gegaan. Het was echter voor ons nodig, dat er iets gebeurde, want het was te gek, dat wij met de mensen, met

welke wij samenvochten tegen *Hitler*, geen contact hadden. Men heeft toen nog zoveel mogelijk van onze kant gevraagd in Zwitserland en in Nederland, hoe men daartegenover zou staan; het eenstemmig oordeel daarover was eigenlijk, dat daaraan nu eindelijk een eind moest komen. Het leek heel vreemd, dat geallieerden elkaar niet spraken, afgezien van het feit, hoe men er verder over denkt. Zo is de zaak eigenlijk gegaan en zó erg moeilijk was het dus niet.

37366. De **Voorzitter**: Toen zijn daarop toch nog de moeilijkheden van het vertrek van de gezant gevolgd?

A. Ja, maar die hadden daar niets mee te maken.

37367. De **Voorzitter**: Maar die maakten, dat het toch veel langer duurde, vóórdat de facto het contact hersteld was?

A. U bedoelt het vertrek van *van Breugel*?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Ja, dat heeft een tijd geduurd, eerst kon hij geen huis krijgen.

37368. De **Voorzitter**: Er is trouwens nog een ander probleem, dat in dezelfde sfeer ligt, al gaat het een heel andere richting uit, namelijk het herstel van het gezantschap bij het Vaticaan.

A. Ik heb het altijd een krankzinnigheid gevonden, dat daar ooit een eind aan gemaakt is. Dat het hersteld moest worden, was te begrijpen.

Wat de Paus voor ons gedaan heeft en wat de apostolische vicaris voor ons in Batavia gedaan heeft in die tijd..... Ook ten aanzien van het doorgeven van berichten en geld en dergelijke. Bovendien is een groot gedeelte van onze bevolking ten slotte Katholiek.

Ik geloof, dat men het daarover in de Ministerraad eenstemmig eens was. De heer *Gerbrandy* was niet Katholiek en het was zodoende misschien wonderlijk, dat juist hij het herstel van de betrekkingen met de Paus inderdaad geëntameerd heeft.

Dat was ook een van de dingen, die de Minister-President deed.

De **Voorzitter**: Als u verder geen mededelingen te doen hebt, mag ik u wel dank zeggen voor de inlichtingen, welke u ons verstrekt hebt.

Ik sluit het verhoor.

E. F. M. J. MICHIELS VAN VERDUYNEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 14 DECEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van he? Enquêtebesluit: b, c, d, e, j en o

Verhoor van

Dr. PAUL RIJKENS,

oud 60 jaar, wonende te Londen, industrieel.

Hij legt de eed af als getuige.

37814. De Voorzitter: De Enquête-Commissie heeft voor haar onderzoek naar het Regeringsbeleid gedurende de jaren 1940—1945 een groot aantal getuigen gehoord, die zelf bij dat Regeringsbeleid, hetzij als Minister, hetzij in ambtelijke functie, nauw betrokken zijn geweest. Daarnaast heeft zij bovendien enige personen gehoord, die een beeld hebben kunnen geven van het milieu in Londen. Ik meen, dat wij u vragen zouden kunnen stellen in beide qualiteiten, want enerzijds bent u ook wel in officiële functie bij het Regeringsbeleid betrokken geweest — ik denk met name aan uw lidmaatschap van de Buitengewone Raad van Advies, ofschoon u ten opzichte van de concrete verrichtingen als zodanig de plicht tot geheimhouding is opgelegd —, terwijl u anderzijds tot diegenen behoort, die geacht kunnen worden het Londense milieu goed te kennen. Ik meen zelfs in bijzondere mate, omdat u niet behoorde tot degenen, die ná 10 Mei 1940 in Engeland zijn gekomen, maar tot degenen die vóór dien reeds in Engeland vertoefden.

In dit kader zouden wij gaarne met u over de periode 1940—1945 in Londen willen spreken. Misschien is het het beste, wanneer u begint te vertellen, hoe het gegaan is in de Meidagen van 1940, toen de Koningin en de Regering naar Engeland zijn overgestoken.

A. Ik weet niet in hoeverre dit interessant voor u is en bij kan dragen tot uw onderzoek. Juist in die dagen was ik in Londen in een zeer inofficiële capaciteit, nl. als industrieel. Ik had door het contact met de Engelse en de Nederlandse Regering vóór het uitbreken van de oorlog iets gezien van de internationale ontwikkeling met betrekking tot Duitsland.

Bij een andere gelegenheid heeft de Commissie voor Oorlogsdocumentatie mij bijzonderheden gevraagd over de heer *Colijn* en diens houding ten aanzien van de ontwikkeling van zaken vóór de oorlog. Het is misschien aan de hand daarvan, dat ik kan zeggen, dat ik veel optimistischer gestemd was ten opzichte van de uitlatingen, die ik gehoord had, dan de ontwikkeling van zaken naderhand rechtvaardigde. De heer *Colijn* was van mening, dat, in geval van een oorlog, welke hij evenwel niet verwachtte, de Nederlandse verdediging zich ongeveer zes maanden zou kunnen handhaven. Toen het bericht van de inval in Londen kwam, was ik zeker één van de laatsten, die gedacht zouden hebben, dat dit een kwestie van vier of vijf dagen zou zijn. Ik heb in die tijd niet veel kunnen merken, behalve dan dat de ambassade ontzettend veel werk had. Men kwam met verzoeken om hulp in Londen, secretariaten moesten gevormd worden, enz. Een dag of vier, vijf later verzocht de ambassadeur mij hem te willen helpen om de Nederlanders, die aankwamen, te ontvangen en op weg te helpen.

Dat was eigenlijk mijn eerste kennismaking met de Ministers, die uit Nederland overgekomen waren en die natuurlijk in de eerste dagen of zelfs de eerste weken in een buitengewoon moeilijk parket zaten, daar zij in Grosvenor House ondergebracht waren, echter zonder enig apparaat of enige organisatie. De stemming in Grosvenor House was er toen een van grote verslagenheid, wat niet te verwonderen was. Dat is eigenlijk de inleiding tot de werkelijke oorlogstijd in Londen.

37815. De Voorzitter: U sprak over de eerste periode in Grosvenor House. U weet, dat er in de loop van de zomer grote moeilijkheden zijn ontstaan, die ten slotte eind Augustus, begin September 1940 geleid hebben tot het aftreden van de heer *de Geer* als Minister-president. Bij het proces tegen de heer *de Geer* is een aantal concrete feiten, waarvan men hem een verwijt heeft gemaakt, naar voren gekomen. Wij hebben hierover verschillende personen, die er nauw bij betrokken zijn geweest, in het bijzonder de Ministers, gehoord, waardoor we nu wel een duidelijk beeld van die situatie hebben gekregen. In verband daarmee wilde ik u vragen: wat merkte de Nederlandse gemeenschap in Londen daarvan in die periode en kon men ook reacties hierop waarnemen bij de Engelsen?

A. Mag ik even de aandacht er op vestigen, dat ik in dit verband door twee heren in Londen gehoord ben, die speciaal belast waren met het onderzoek naar de zaak *de Geer*?

37816. De Voorzitter: De heren *Posthuma* en *Heijink*?

A. Ja. Wat ik daarvan weet, heb ik die heren reeds medegedeeld.

De Voorzitter: Het zou wel prettig zijn, wanneer u het hier, in het verband, waarin het gesteld is, nog eens mededeelt.

A. Met genoegen, Mijnheer de Voorzitter! Van de eerste oorlogsdagen af tot het weggaan van *de Geer* bestond er in het algemeen in de Hollandse kolonie een grote terneergeslagenheid. Men had heel weinig vertrouwen in de leiding van het Kabinet. Nu kunt u natuurlijk zeggen: dat betekent heel weinig, omdat wij daar als buitenstaander tegenover stonden, maar aan de andere kant was de kring van mensen, waarmee gesproken werd, ook heel klein. Men zag veel Ministers, men ontmoette veel mensen, die in deze inner circle wat op de hoogte waren. Het is dan, voor een groot gedeelte, afgaande op de atmosfeer, die men aantrof, dat men zijn eigen houding bepaalde. Men meende uit hetgeen men hoorde — ik heb geen enkel concreet bewijs —, dat er heel weinig kracht en moed achter de toenmalige Regering stond. Men hoorde voortdurend van de grote moeilijkheid om besluiten aangenomen te krijgen. Er waren Ministers, die er over klaagden, dat er onder de leiding van de heer *de Geer* zo weinig tot stand gebracht werd, dat hij zelf aarzelde en dat er als gevolg daarvan in het hele Nederlandse apparaat heel weinig moed en geredheid bestond om besluiten te nemen.

37817. De Voorzitter: Werd er bij de indruk, die men kreeg, ai een onderscheid gemaakt tussen de Minister-President en de andere Ministers?

A. Ja, inderdaad. Men beschouwde in de eerste plaats — wat misschien niet onbegrijpelijk is — de leider verantwoordelijk voor het gebrek aan saamhorigheid en bereidheid om besluiten te nemen. Misschien werd hij ten onrechte daarvan beschuldigd, dat kan ik niet beoordelen. Die algemene mening bestond echter en in de kolonie beschouwde men *de Geer* inderdaad in hoge mate aansprakelijk voor deze gang van zaken. Hij scheen niet de moed te hebben om de consequenties van de Duitse inval te dragen.

37818. De Voorzitter: Kwamen de concrete gevallen, die hebben plaats gevonden — het is al begonnen de 14de Mei met het opstellen van een communiqué, dat moest worden uitgegeven, er is een kwestie geweest over een radiorede, welke de heer *de Geer* op 20 Mei zou houden, er zijn moeilijkheden over het besluit A 1 geweest en dan, hetgeen één van de hoogtepunten is geweest, het voornemen van *de Geer* in Juli 1940 te trachten contact met de Duitsers te krijgen, ten einde tot een compromis-vrede te komen —, ook aan het licht?

A. Bij geruchte, ja,

37819. De **Voorzitter**: Het was dus niet zo, dat men alleen zei: de Regering is slap, maar de concrete gevallen drongen ook werkelijk tot de buitenwereld door?

A. Buitenwereld waren natuurlijk alle schakeringen. Ik herinner mij b.v., dat de heer *Beijen*, die u wel bekend zal zijn en die nu in Washington bij de World Bank is, mij o.a. zeer concreet vertelde van die pogingen van de heer *de Geer* om tot een of ander compromis te komen en ook, dat deze gezegd had, dat hij van plan was uit Engeland weg te komen en zo mogelijk naar Holland te gaan.

In ieder geval, dit wil ik gaarne memoreren, de heer *Beijen* had zeer concrete berichten. Ik weet niet meer van wie hij zijn inlichtingen kreeg, maar hij had ook veel omgang met verschillende hoofden van de Departementen.

37820. De **Voorzitter**: Het kwam dus hierop neer, dat men er blijkbaar in Regeringskringen niet in slaagde zaken, welke behoorden tot het Regeringsbeleid in de engste zin, binnen de kring van de Ministerraad te houden?

A. Neen, beslist niet. Trouwens dat is een moeilijkheid geweest, welke gedurende de gehele Londense periode heeft bestaan. Het was een te kleine kring van mensen, die de Ministers goed kenden. Deze Minister sprak eens vertrouwelijk met die en een andere Minister sprak eens vertrouwelijk met een ander, waardoor inderdaad zaken, die hier in den Haag tot de grote geheimen van de Regering zouden behoren, daar meer naar buiten doordrongen.

37821. De **Voorzitter**: U hebt het gevoel, dat dit eigenlijk al die jaren in konden min of meer het geval is geweest?

A. Ja, min of meer wel.

37822. De **Voorzitter**: In de periode van de crisis van de heer *de Geer* was het dus niet erger dan in de tijd daarna?

A. Neen, ik kan er niet nieer over zeggen. Ik kende zelf verschillende Ministers zeer goed en wanneer ik ze sprak gebeurde het wel eens, dat ze hun hart luchtten, wat in Nederland waarschijnlijk niet gebeurd zou zijn.

37823. De **Voorzitter**: Dat is nu één van de mogelijkheden, waar ik straks op doelde, waardoor iemand, die het milieu gekend heeft, ons een indruk van de situatie kan geven. Het feit, dat u noemt, is verklaarbaar. Het was nu eenmaal zo, dat de verhoudingen in deze kleine gemeenschap, waar men vrij sterk op elkaar aangewezen was, heel anders lagen dan hier in den Haag. In ieder geval, dit feit hebt u zeer duidelijk kunnen constateren?

A. Ja.

37824. De **Voorzitter**: Nu een ander punt, dat ik straks al aanroerde, namelijk de moeilijkheden, welke ontstaan zijn in verband met het feit, dat de heer *de Geer* na zijn aftreden, toen hij eenmaal in Lissabon zat, het plan opvatte naar Nederland te gaan en ten slotte dat plan ook ten uitvoer heeft gebracht. Uiteraard had u veel relaties in Engelse kringen. Welke is nu uw indruk van de reacties van de Engelsen op het vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland?

A. De indruk, welke daardoor teweeggebracht werd, was voor het ogenblik werkelijk verpletterend. Ik geloof zelfs, dat men zich in Nederland niet eens zo sterk gerealiseerd heeft, wat het voor de Engelsen, voor wie elke communicatie met de vijand volgens hun trading with the enemy act niet slechts uitgesloten, doch zelfs strafbaar was en die er niet aan dachten een brief indirect naar Nederland te sturen, betekende, dat de Minister-president van één van de bondgenoten via Lissabon naar zijn eigen land kon teruggaan.

37835. De **Voorzitter**: Aan de andere kant is het merkwaardige — die indruk krijgen wij althans —, dat, wat er er ook zij van de reactie in Engelse kringen, welke onmiddellijk op dit feit volgde, de nawerking niet zo groot is geweest.

A. Dat ben ik met u eens. Dat kwam, omdat men van Engelse zijde in *de Geer* inderdaad al geen vertrouwen had. Men beschouwde het persoonlijke verlies als niet groot. Aan de andere kant had men wel vertrouwen in *Gerbrandy*. De heer *Gerbrandy* toonde een grote mate van persoonlijke moed. Zowel de Engelsen als de Nederlandse kolonie waren in den beginne zeer met deze verandering ingenomen en zij waren bereid het verleden te vergeten, omdat men meende, dat er nu flink aangepakt zou worden.

37826. De **Voorzitter**: U is dus ook van oordeel, dat de heer *Gerbrandy* er veel toe bijgedragen heeft om het verlies aan prestige van Nederland tegenover de Engelsen weer te herstellen?

A. Ja, dat ben ik van mening.

37827. De **Voorzitter**: Had u ook de indruk, dat hij een behoorlijke entrée had bij de Engelse autoriteiten?

A. Dat heeft hij zeker gehad. Hoe zwaar zijn mening bij de Engelse autoriteiten gewogen heeft, is natuurlijk een tweede. Ik geloof, dat, naarmate de tijd vorderde, die invloed waarschijnlijk niet groter is geworden. Vooral in den beginne heeft men van Engelse zijde groot respect voor de heer *Gerbrandy* gehad.

37828. De **Voorzitter**: Dat schrijft u waarschijnlijk voornamelijk toe aan zijn vastbeslotenheid om de oorlog op een zelfde wijze te beëindigen als de Engelsen zich dat voorstelden?

A. Ja, beslist.

37829. De **Voorzitter**: Was het in September 1940 in de Nederlandse kolonie een verrassing, dat de heer *Gerbrandy* hlinister-President werd?

A. Ja en neen. De hele ontwikkeling kwam zo plotseling, dat men zich eigenlijk niet veel beziggehouden had met de vraag, wie de heer *de Geer* als Minister-President zou opvolgen. Men had wel — ik geloof, dat ik het zo juist stel — de overtuiging, dat de heer *Gerbrandy* één van de drie Ministers was, die het meest moed en vastberadenheid toonden, en die drie Ministers zou ik willen noemen *Kleffens*, *Bolkestein* en *Gerbrandy*. Vele van de andere Ministers, die mijn persoonlijke vrienden zijn geworden, hebben later ook voortreffelijk werk gedaan en moed getoond, maar verschillenden waren door de omstandigheden, doordat zij hun families achter hadden moeten laten, enz., in het begin niet van een dergelijke moed en overtuiging als die drie. Ik geloof, dat ik door dit te zeggen aan geen van de anderen onrecht doe.

37830. De **Voorzitter**: In de verhoren is in een zodanig verband ook nogal eens de naam van de heer *van den Tempel* genoemd.

A. Ja, dat kan zijn. Mij persoonlijk is daar minder van gebleken. Dat kan echter volkomen toevallig zo zijn. Ik wil zeker niet het tegenovergestelde zeggen. Later heb ik meer met de heer *van den Tempel* te doen gehad en toen was hij zeker één van de mannen, die hun moed toonden, zo ook de heer *Albarda*. Ik heb de indruk gekregen, dat mensen als *Albarda*, *Steenberghe*, zij het in iets mindere mate, en de heer *Welter* in het begin te veel onder de indruk waren van hun persoonlijke omstandigheden dan dat zij werkelijk een goed Regeringsbeleid konden voeren. Zoals ik zeg, was dat met *Welter* veel meer het geval. Het Ministerie van Koloniën was in die dagen één van onze zwakste Ministeries, waar gekankerd werd over de oorlog, enz. Die geest van zwakheid was door het hele Departement te merken, zoals dat gewoonlijk gaat, wanneer het hoofd van zulk een Departement die zwakheid toont. Wij hebben ons toen heel vaak aan het Ministerie van Koloniën geërgerd. Er heerste daar absoluut een defaitistische geest.

37831. De **Voorzitter**: De opmerking, welke u hier nu maakt is ook gemaakt door de heer van *Blankenstein*. Hij heeft daar voorbeelden van aangehaald, o.a. hetgeen hij ook al in het proces-*de Geer* gezegd had, dat de heer *Welter* b.v. eens een dronk zou hebben uitgebracht „op de grote Staatsman *Pétain*“. Hoewel wij echter verschillende personen hiernaar hebben gevraagd, was er niemand, die ons dit feit kon bevestigen.

A. Ik heb het verhaal gehoord. Maar ik heb er gern enkele bevestiging of tegenspraak voor.

37832. De **Voorzitter**: Van concrete feiten, die dit gevoelen — dat ook de heer van *Blankenstein* deelde — zouden ondersteunen, is ons betrekkelijk weinig gebleken.

A. Het is ook heel goed mogelijk, dat men op dit ogenblik, acht jaar na dato, geen bepaalde uitlatingen meer kan memoreren. Het was inderdaad niet alleen beperkt tot de heer *Welter*. Mijn herinnering was echter, dat zeer bepaald het Ministerie van Koloniën — de goeden niet te na gesproken — duidelijk blijk gaf van een defaitistische geest.

37833. De **Voorzitter**: Nu we toch over het Ministerie van Koloniën spreken, wil ik u nog een andere vraag stellen. Hebt u wel eens iets gemerkt van het probleem, waarnaar wij hier een vrij uitvoerig onderzoek hebben ingesteld, van de in Indië geïnterneerde Duitsers en de repercussies, welke daarop gevolgd zijn in Nederland? Het nemen van z.g. Indische gijzelaars was voor de Londense Regering natuurlijk een vrij delicaat probleem. De vraag is echter of u daar iets van hebt gemerkt.

A. Neen, daarvan kan ik u niets zeggen.

37834. De **Voorzitter**: Op welke terreinen bewoog zich uw contact met de Regering en met Regeringspersonen?

A. Mijn contact was vrij algemeen. In de eerste plaats was ik zeer goed bekend met onze gezant aldaar. In het begin van de oorlog werd dat contact nauwer, omdat we beiden dikwijls grieven hadden, die we in ons z.g. „kankeruurtje” met elkaar bespraken. Verder kwam ik door verschillende omstandigheden in de loop des tijds nogal eens met verschillende Ministers in aanraking.

Zo waren het b.v. de heer van *Kleffens* en de heer *Gerbrandy*, meen ik, die mij vroegen stappen te nemen een Nederlands weekblad in Engeland op te richten, het latere „Vrij Nederland”. Naar aanleiding daarvan ben ik natuurlijk nogal vrij veel en intiem met hen in relatie getreden.

Niet alleen in verband met de oprichting van dat weekblad, maar ook later, ofschoon ik, zoals zeer te recht van het begin af reeds vaststond, de zakelijke leiding in handen had als President-Commissaris. Het gebeurde nogal eens, dat de Minister-President mij een brief schreef, waarin hij me zei, dat het toch geen zin had dit en dat in „Vrij Nederland” te zetten, waarop ik dan altijd antwoordde, dat het mij speet, maar dat ik met de inhoud van „Vrij Nederland” niets te maken had, daar de redactie onder de heer van *Blankenstein* stond: Het is een keer of vijf gebeurd, dat ik heel lange protestbrieven kreeg over de inhoud van dat blad.

37835. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat was in '41 en '42, misschien ook nog wel in '43, later is dat verminderd.

37836. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Werd u daarvoor dan aansprakelijk gesteld?

A. Ja, zo zou ik het eigenlijk niet willen noemen.

37837. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wel in de brieven, die u kreeg?

A. Ja, in de brieven wel.

37838. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat men er bij u over klaagde?

A. Ja, men klaagde er over. Ik heb diverse brieven van de heer *Gerbrandy* ontvangen, waarin hij zei, dat dit niet te pas kwam.

37839. De **Voorzitter**: Stond de heer *Gerbrandy* op het standpunt, dat men in „Vrij Nederland” geen critiek op de Regering mocht uitoefenen?

A. Dat wil ik niet zeggen, want hij heeft dikwijls critiek aanvaard. Ik geloof meer, dat het een momentele reactie was op een onaangenaam artikel, hem betreffende, naar aanleiding waarvan hij dan in zijn pen kлом en mij een brief schreef. Eén keer — ik weet de aanleiding daarvan niet meer — heeft de heer *Gerbrandy* in vrij krachtige termen zijn misnoegen uitgesproken.

37840. De **Voorzitter**: De heer *Veraart* heeft ons verteld, dat hij in Augustus 1944 een artikel in „Vrij Nederland” geschreven had over de toekomst van het Parlement, welk artikel zo in slechte aarde viel bij de Minister-President, dat hij op staande voet zijn ontslag heeft gekregen. De heer *Gerbrandy* heeft bevestigd, dat dit inderdaad gebeurd is.

A. Als ik mij goed herinner, is het artikel van de heer *Veraart* bij het grootste gedeelte van de Nederlanders in slechte aarde gevallen en dus niet alleen bij het Kabinet of de heer *Gerbrandy*. Als hij ontslagen is — ontslagen kan ik eigenlijk niet zeggen, want hij was, ineen ik, een losse medewerker —, als zijn medewerking na die tijd heeft opgehouden, is dat zeker niet alleen de wens van de heer *Gerbrandy* geweest. Ik heb de indruk, dat men er in de Nederlandse kolonie vrij afwijzend tegenover stond.

37841. De **Voorzitter**: Er bestaat stellig verband tussen het ontslag en het artikel, dat hij geschreven heeft.

A. Ja, maar de heer *Veraart* was niet aan de staf van „Vrij Nederland” verbonden.

37842. De **Voorzitter**: Neen, de heer *Veraart* was ambtenaar aan het Departement A.O.K. De heer *Gerbrandy* heeft hem als ambtenaar ontslagen op grond van het feit, dat hij een artikel in „Vrij Nederland” had geschreven.

A. Juist, dan had ik u verkeerd begrepen. Dat weet ik niet. Ik weet wel, dat de heer van *Blankenstein*, met wie ik natuurlijk altijd nauw contact had, klaarblijkelijk dezelfde mening was toegedaan, nl. dat dat artikel niet een zeer geslaagd artikel kon worden genoemd.

Ik meende, dat er derhalve van de kant van „Vrij Nederland” geen prijs gesteld werd op artikelen van de heer *Veraart*, welke hij misschien nog geschreven zou hebben.

37843. De **Voorzitter**: Is dat laatste wel juist? Ik meen, dat de heer *Veraart* verklaard heeft, dat, toen hij aldus op straat stond zonder salaris, de heer van *Blankenstein* hem nog heeft laten schrijven, juist om hem in zijn financiële moeilijkheden te helpen.

A. Dat kan wel, maar daar ligt een tijdperk tussen. Zoals ik zeg had ik met de inhoud van het blad niets te maken, maar de heer van *Blankenstein* stortte wel eens zijn hart uit bij mij over hetgeen er gebeurd was en nu meen ik, als ik het mij goed herinner, dat hij de eerste tijd gezegd heeft: ik wil *Veraart* niet gebruiken, en dat hij later zei: ik kan *Veraart* wel gebruiken, mits hij niet over politieke kwesties schrijft. Ik meen, dat de heer *Veraart* toen ook meer over economische zaken is gaan schrijven. Het is dus wel juist wat de heer *Veraart* u medegedeeld heeft, dat de heer van *Blankenstein* inderdaad, om hem te helpen, gezegd heeft: Schrijf nu maar weer, echter over andere onderwerpen dan waarover meningsverschil is ontstaan. Zo ligt die kwestie in mijn herinnering.

37844. De **Voorzitter**: Bij de oprichting van „Vrij Nederland” heeft ook — althans volgens sommigen; anderen kunnen zich er niets van herinneren — nog een rol gespeeld de kwestie, welke in hetzelfde kader lag als die andere moeilijkheden over en met de heer *de Geer*, dat de heer *de Geer* bezwaar zou hebben gemaakt tegen de heer van *Blankenstein* als hoofdredacteur van „Vrij Nederland”, omdat hij deze door zijn verleden niet de meest gewenste figuur achtte, daar hij van oordeel was, dat dit de Duitsers ongunstig zou stemmen. Kent u die kwestie?

A. Ik ken die kwestie wel, echter uit de tweede hand.

37845. De **Voorzitter**: U hebt geen persoonlijke opmerkingen in die geest van de heer *de Geer* gehoord?

A. Neen. Ik ben trouwens heel weinig met de heer *de Geer* in contact geweest. Ik kan wel zeggen relatief veel minder, gezien de korte tijd, waarin hij Minister-President was, dan met één van de andere Ministers.

37846. De **Voorzitter**: We spraken straks over de positie van de Nederlandse Regering in Londen tegenover de Engelsen, welke eerst vrij zwak was, maar later meer versterkt is. In verband daarmee wil ik u vragen of u ook enig oordeel hebt over de positie en het prestige van de Nederlandse Regering in vergelijking met die van andere geëmigreerde Regeringen.

A. Ja, ik geloof, dat er intern in de kolonie meer critiek was dan overeenkwam met de appreciatie, welke van Engelse kant getoond werd, met andere woorden, dat wij misschien te kritisch waren en dat in vergelijking met de andere Regeringen de Nederlandse Regering altijd nog beschouwd werd als te zijn één van de beste van de uitgeweken Regeringen.

37847. De **Voorzitter**: Die indruk hebt u toch wel gekregen?

A. Ja, de enige, waarmee onze Regering goed vergeleken kon worden, was de Noorse Regering, die ook in aanzien stond. Nederland was door zijn positie, ook met de koloniën, veel belangrijker dan Noorwegen. België was b.v. slechts door enkele Ministers vertegenwoordigd, waardoor het niet altijd in staat was om dezelfde besluiten te nemen als de Nederlandse Regering. Frankrijk was helemaal slecht vertegenwoordigd.

Bij een enquête, welke er gehouden is, heb ik me er over verwonderd, dat de Nederlandse Regering als no. 1 uit de bus kwam.

27848. De **Voorzitter**: Was de Nederladsche kolonie in Londen in feite slechts een begrip? Bestond er een zekere saamhorigheid of was die weer beperkt tot een heel kleine kring?

A. Uiteraard was de Nederlandse kolonie beperkt tot een betrekkelijk kleine kring. Het aantal mensen, dat met de Ministers, de hoofden van de verschillende Departementen en de hoofdambtenaren in aanraking kwam, was natuurlijk min of meer beperkt. Deze mensen stonden in zekere zin ook in een enigszins andere verhouding — meer persoonlijk — tot de Regeringspersonen dan de Nederlandse kolonie, welke uit ongeveer 3000 mensen bestond.

37849. De **Voorzitter**: Had er vóór de oorlog een zekere saamhorigheid bestaan?

A. Weinig. De saamhorigheid is in de oorlog natuurlijk veel groter geworden.

37850. Jonkvrouw **Wttewaall van Stsetwegen**: Had men er vóór de oorlog geen Hollandse club?

A. Ja, die was er, maar die had heel weinig betekenis vóór de oorlog. Die club bestond uit een zeer beperkt aantal heren, die bijeenkwamen om een borrel te drinken vóór het eten, en verder ging er niets van uit.

Er bestond ook nog een vereniging „Neerlandia”, die meer leden telde, maar zich beperkte tot het vieren van een Sinterklaasavond e.d. Vóór de oorlog was er dus heel weinig saamhorigheid in de kolonie; gedurende de oorlog is die echter groter geworden door verschillende ontwikkelingen. Men heeft toen een vereniging opgericht, „Pro Patria” geheten, welke vereniging meer beoogde de vaderlandsliefde te stimuleren. „Pro Patria” had een aantal leden, dat in de honderden liep, en men hield zich inderdaad ook bezig met de bespreking van de politieke ontwikkeling, economische vraagstukken, enz. Verder was er door de oprichting van „Neerlands Vrijheidsdag”, waartoe ook de Nederlandse Regering gestimuleerd had en die op 31 Augustus en 10 Mei haar vaste bijeenkomsten hield, meer toenadering gekomen. Voorts was er de studiegroep voor reconstructieproblemen, waartoe ik het initiatief genomen had. Deze groep bestond uit ongeveer 250 personen, waaronder ook mensen van de Regering, die zich sterk interesseerden voor politieke en economische vraagstukken en zich daar ook moeite voor wilden geven.

37851. De **Voorzitter**: Wat betekent in dit verband het „Netherlands House”?

A. Het „Netherlands House” is wat later opgericht. Wij waren daarin één van de laatsten, want de meeste andere Regeringen hadden haar eigen tehuizen al. Hierdoor had men nieuwe mogelijkheden van bijeenkomst geschapen. Er werden ook lezingen gehouden. Ik was dit in mijn opsomming vergeten. Dit Netherlands House was zeer definitief een factor van betekenis, als men deze periode met die van vóór de oorlog vergelijkt. Ten slotte waren er ook nog — dat was ik bijna vergeten — bijeenkomsten, welke door Minister *Bolkestein* gearrangeerd waren op Stratton House en waar Ministers, hoofdambtenaren en een beperkt aantal mensen, het klinkt misschien een beetje verwaand, die behoorden tot de kopstukken van de kolonie — de mensen dus, die er voor gespannen werden, als er eens iets gedaan moest worden —, bij aanwezig waren of soms ook zelf een lezing gaven.

37852. De **Voorzitter**: De heer *Bolkestein* heeft gezegd, dat die lezingen trouw gehouden zijn. Ik meen, dat hij zei, dat er ongeveer 40 in die hele periode gehouden zijn.

A. Ja, inderdaad. Ik ben er vaak bij aanwezig geweest en ik heb zelf ook een lezing gehouden. Dit heeft er zeker toe bijgedragen een zekere kern te vormen van mensen, die wat dicht bij de feiten stonden dan 9/10 van de kolonie.

37853. De **Voorzitter**: M.a.w. het leven in de kolonie was in vergelijking met vóór de oorlog — en ik mag misschien ook wel zeggen met na de oorlog — veel meer geactiveerd?

A. Ja, dat was een enorm verschil.

37854. De **Voorzitter**: Wanneer is die studiegroep voor reconstructieproblemen begonnen?

A. Ik meen, dat die ontstaan is uit een groep van vijf of zes mensen, eigenlijk op initiatief van onze firma, die, toen er meer tijd beschikbaar kwam, zei: er wordt niet voldoende gedacht over de na-oorlogse problemen. Misschien is het van weinig nut en van onze kant een grote inbeelding, maar laten wij eens proberen enige vraagstukken, b.v. op economisch gebied, waarover wij onze experts, zoals in dit geval de heer *Beijen*, kunnen raadplegen, gezamenlijk te bespreken. Dat was dus een bescheiden opzet. Toen ben ik met admiraal *Furstner* in contact gekomen. Ik heb eens een week-end bij hem doorgebracht en toen bleek mij, dat hij ook van mening was, dat het goed zou zijn tot een oprichting te komen van een verdergaand comité van mensen, die dergelijke problemen eens zouden gaan bekijken, daar hij vond, dat de Regering haar handen vol had met de dagelijkse dingen en zich eigenlijk niet bezighield met te overwegen wat er later zou moeten gebeuren. Toen *Furstner* er vóór was: hebben we het officieel opgezet. Hij heeft mij gevraagd voorzitter te worden en het heeft zich toen uitgebreid tot een kring van ongeveer 250 mensen, waarvan er een 15-tal een inner-circle vormde. De leden zouden zich in sub-comité's splitsen, zodat elk sub-comité een bepaald onderwerp bestudeerde en daarvan rapport uitbracht.

37855. De **Voorzitter**: Is dat ook zo gebeurd?

k. Ja. Die rapporten zijn de Regering overhandigd. Daarna zijn ze gedrukt en in omloop gebracht. De heer *Gerbrandy* heeft dit eerst zeer toegejuicht; toen hij echter, zoals bij de heer *Gerbrandy* wel meer gebeurde, bij enige van zijn collega's in de Ministerraad daarover oppositie vond, heeft hij een eigenaardige circulaire uitgevaardigd, waarbij werd medegedeeld — de juiste inhoud weet ik niet meer —, dat ambtenaren in dienst van de Nederlandse Regering — ook de Ministers — alleen dan aan de studiegroep mochten medewerken, wanneer het betrof onderwerpen, waar ze geen verstand van hadden. Later is dat min of meer aanleiding tot heel veel hilariteit geweest. Reeds in het begin hebben enkele ambtenaren zich aan deze oekase niet gehouden. Het eindresultaat met de verschillende wisselingen in de Regering was, dat er ongeveer tien van de Ministers lid van de studiegroep waren, verder ook de meeste hoofdambtenaren en de heer *Beelaerts*, die trouwens van het begin af aan lid was, de heer *van Bylandt*, enz. Alle Ministeries waren vrijwel vertegenwoordigd. Ik geloof, dat er ongeveer 12 of 14 verschillende sub-comité's waren, die eenmaal in de week of in de 14 dagen bijeenkwamen.

37856. De **Voorzitter**: Is dat zo tot het einde toe gegaan?

A. Ja.

37857. De **Voorzitter**: Er is ook een officieel lichaam voortgekomen uit de Londense gemeenschap, n.l. de Buitengewone Raad van Advies. U was, meen ik, ook één van degenen, die daartoe initiatief ontwikkeld hebben. Wij hebben nl. een brief gezien van eind 1941, die aan de Regering gericht was en waarin deze gedachte werd bepleit. Dit schrijven was o.a. ook door u getekend en ook door de heer *de Booy*, meen ik?

A. Ja, *de Booy* ook.

37858. De **Voorzitter**: Kunt u ons vertellen, wat uw ideeën hierbij waren?

A. Ook toen is dat idee geboren uit een zekere ontevredenheid, ten rechte of ten onrechte, over het feit, dat het Regeringsapparaat zo stroef en langzaam werkte. Een paar heren, die daarover spraken — het kan volmaakt verkeerd zijn —, meenden, dat er verbetering in gebracht kon worden, wanneer er een lichaam bestond, dat de Regering zo nu en dan eens een klein beetje kon aanzetten. De directe aanleiding is, meen ik, geweest — daar ben ik echter niet zeker van, daar wil ik af zijn —, dat de Regering aarzelde bij de benoeming van een gezant voor Rusland. Wij meenden allen, dat er iets moest gebeuren en dat het onjuist was, dat wij daar niet vertegenwoordigd waren. U kent die quaestie waarschijnlijk wel, met aan de ene kant de Regering en aan de andere kant de Koningin. Dat is de directe aanleiding geweest, want toen zei men: wanneer er nu een lichaam was, dat adviserend kon optreden, zou men meer dingen officieel ter kennis van de Regering kunnen brengen dan nu misschien geschiedt door een particulier persoon. Wij hebben toen een memorandum opgesteld, waarin we dit idee aan de Regering voorlegden. Het was mijn collega mr. J. L. *Polak*, die de Raad van Advies heeft opgezet destijds. Hij was een zeer vooraanstaand jurist, die in

Nederland lid van de commissie-Limburg was, vóórdat hij naar Engeland ging, en hij genoot het veïfrouwen van ieder in en buiten de Regering. De heren, die dit plan onderschreven, meenden, aat de heer *Polak* de aangewezen man was om dit iææ ern wat concreter vorm te geven en dit met de heer *Gerbrandy* te gaan oespreken. Zo is het gebeurd. Bij het eerste gesprek heeft de heer *Gerbrandy* er volmaakt mee ingestemd en dit plan toegejuicht.

¹ 37859. De **Voorzitter**: Dus hij was er onmiddellijk vóór?

A. Ja, hij was direct enthousiast. Nu moet ik zeggen, dat daarbij ook weer hetzelfde gebeurde, n.l. dat hij, nadat hij er in de Minister-raad over gesproken had, zich er een beetje van teruggetrokken heeft. Hij heeft in de opzet, die uitgewerkt was en waaraan hij al zijn persoonlijke goedkeuring had gehecht, nadat hij er critiek op had uitgeoefend en het ten slotte in een vorm was vastgesteld, waarvan hij zei: Ik, *Gerbrandy*, ben bereid het in deze vorm aan de Minister-raad voor te leggen, enige zeer drastische veranderingen aangebracht, waardoor de Raad van Advies inderdaad veel minder mogelijkheden kreeg dan in de oorspronkelijke opzet het geval geweest was.

37860. De **Voorzitter**: Kunt u dat verschil met een voorbeeld illustreren?

A. Ik was al bang, dat u mij dit zou vragen. Ik heb het hele geval op het ogenblik niet meer in mijn herinnering.

37861. De **Voorzitter**: Zoals de Buitengewone Raad van Advies ten slotte geworden is, kan men hem — als men hem wil vergelijken met Nederlandse colleges — het best vergelijken met de Raad van State.

A. Ja.

37862. De **Voorzitter**: Heeft men bij de oorspronkelijke opzet ook min of meer de gedachte gekoesterd, dat het een soort vertegenwoordigend lichaam moest zijn of heeft men nooit bij deze gedachte stilgestaan?

A. Neen, zo ver is men nooit gegaan. Men had wel gedacht, dat de Regering in het algemeen omtrent haar politiek advies zou inwinnen daar, waar zij het nodig zou vinden, terwijl het in wezen beperkt is gebleven tot alle Koninklijke besluiten, die, zoals bij de Raad van State, door de Regering eerst bij de Buitengewone Raad van Advies werden ingediend en dan met het advies van deze Raad doorgingen naar de Koningin.

37863. De **Voorzitter**: Toch zijn ons wel gevallen bekend — dat wil zeggen, daarvan is ons hier mededeling gedaan —, waarin een Minister inderdaad in de Raad van Advies kwam om mededelingen te doen over zijn beleid.

A. Ja, dat is gebeurd, o.a. door de heer *van Kleffens*. Dat was een gevolg van het feit, dat een soort protest van de Raad van Advies is doorgedrongen tot de Ministers. Men zei: Wij kunnen meer helpen. Als jullie ons meer lieten weten en meer in vertrouwen namen, konden wij helpen. Toen zijn er, twee of driemaal, Ministers bij ons gekomen om een algemeen exposé te geven. Ik herinner me alleen met name de heer *van Kleffens*.

37864. De **Voorzitter**: Als ik me goed herinner, moet dat ook met de heer *Kerstens* wel eens het geval geweest zijn. Hij heeft ons namelijk verteld, dat hij na zijn reis in Amerika bij de Raad van Advies is geweest.

A. Ja, dat is juist.

37865. De **Voorzitter**: Was dat ook een bespreking van het beleid?

A. Ja. Ik meen, dat het twee of drie keer is voorgekomen. In ieder geval betrekkelijk weinig.

37866. De **Voorzitter**: Het contact met de Raad was dus in hoofdzaak beperkt tot de behandeling van voorstellen?

A. Ja.

37867. De **Voorzitter**: Maar dat overleg geschiedde wel grondig?

A. Ja, want dat was bij wettelijk voorschrift vastgesteld.

37868. De **Voorzitter**: Dan is er nog een verschil, of men een ontwerp-besluit zendt naar de Buitengewone Raad van Advies en een schriftelijk advies ontvangt of, zoals hier wel geschiedde, de verschillende Ministers hun voordrachten kwamen bespreken.

A. Ja, dat is ook gebeurd.

37869. De **Voorzitter**: Ik meen zelfs, dat het bespreken van ontwerpen vrij veel voorkwam.

A. In het latere stadium is dat gebeurd met name, toen het Militair Gezag en de z.g. Terugkeer-ontwerpen aan de orde kwamen. In die tijd hebben we twee of drie Ministers gehad, o.a. de heer *Albarda*, die een uitstekend exposé hebben gegeven. Toen is er werkelijk sprake geweest van gedachten wisselen. Wij hebben dan ook voor ons zelf het gevoel gekregen: nu doen wij nuttig werk, doordat b.v. de ene keer de Ministers hun standpunt wijzigden en een andere keer wij overtuigd werden.

37870. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Had u vóór die tijd niet het gevoel van nuttig werk te doen?

A. Neen. De begrotingen werden ook onderworpen. Wij kregen het advies van de Rekenkamer. Dat was voor de heren aanleiding tot uitvoerige besprekingen. Voordien hadden we echter niet het gevoel, dat het veel effect sorteerde. Wij spendeerden daar gewoonlijk twee dagen in de week aan, Vrijdag en Zaterdag.

37871. De **Voorzitter**: Werd er vrij regelmatig twee dagen in de week vergaderd?

A. Ja, vrij algemeen werd daar de hand aan gehouden, vooral naderhand, toen al die Terugkeer-ontwerpen aan de orde kwamen. De heer *Beelaerts* was toen voorzitter. Men had de Raad verdeeld in commissies. Ik had drie commissies, waarbij ook de commissie voor de Terugkeer-besluiten. Het kwam nogal eens voor, dat men in herhalingen trad, wanneer een geval b.v. voor de commissie was behandeld en later voor de volle vergadering kwam, omdat er dan andere leden waren, die de argumenten niet gehoord hadden.

37872. De **Voorzitter**: De commissie deed het dus niet af?

A. Neen. men gaf prae-advies en dan kwam het voor de plenaire Raad.

37873. De **Voorzitter**: Het werd dus wel op degelijke wijze behandeld.

A. Ja, absoluut, dat was bij de heer *Beelaerfs* ook wel in goede handen.

37874. De **Voorzitter**: De strikte geheimhouding, welke in artikel 15 van dit besluit aan de leden was opgelegd, welke geheimhoudingsplicht verder gaat dan die, welke opgenomen is in de wet op de Raad van State, vond waarschijnlijk haar oorzaak in de oorlogsomstandigheden?

A. Ja, daar heeft niemand zich ook tegen verzet. Dat werd als een noodzakelijkheid gezien.

37875. De **Voorzitter**: Als u nu terugblijkt op de werkzaamheden van de Buitengewone Raad van Advies, vindt u dan, dat het werk, dat hij gedaan heeft, nuttig was, of hebt u een gevoel van enige teleurstelling?

A. Ja, dat is heel moeilijk te zeggen, omdat men ook veelal geen resultaten zag. Men gaf de adviezen en verder merkte men er niets meer van. Die heel lange besprekingen, welke er gehouden zijn over de begrotingen, leidden tot rapporten, die naar de Regering gingen, waarvan men verder dan niet veel meer vernam.

37876. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoelwegen**: Merkte u dan niets van de resultaten?

A. Neen. Dat was ook niet voorzien. We hadden wat dat betreft geen recht van spreken. Dat was onze taak niet, maar in zekere zin was het toch onbevredigend. Hier is het anders, daar er een bespreking in de Tweede Kamer volgt, dan heeft men een toetssteen. Daar ging het verloren.

37877. De **Voorzitter**: De wetsbesluiten zag men toch wel!

A. Ja, maar b.v. van die begrotingen zag men verder niets.

37878. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Merkte u op geen enkele andere wijze, dat de adviezen gevolgd werden? U gaf toch wel een advies: dit moet wat goedkoper of daar kan wat meer voor uitgegeven worden?

A. Neen, daar hebben we heel weinig van gemerkt, wat ook al kwam, omdat de begrotingen zo laat kwamen. Men had met een tekort aan personeel te kampen en de oorlogsomstandigheden hadden daar mede schuld aan. De begrotingen waren dikwijls een jaar te laat en wanneer wij dan er over gingen spreken, had niemand meer interesse voor die begroting van anderhalf jaar geleden.

37879. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ja, dan had men het geld allang uitgegeven.

A. Ja, ook dat,

37880. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was dus eigenlijk gezegd monnikenwerk.

A. Inderdaad, in zekere zin. Bij die Terugkeer-ontwerpen was het resultaat iets meer positief. Dat was iets, waarbij de mogelijkheid bestond invloed uit te oefenen.

37881. De **Voorzitter**: We hebben enige tijd geleden de beschikking gekregen over de adviezen, welke door de Buitengewone Raad van Advies in de loop van die twee jaar zijn uitgebracht. Deze worden op het ogenblik bestudeerd en daaruit zullen we dan wel een indruk krijgen van hetgeen er uiteindelijk gebeurd is.

A. Het doet me genoegen, dat daarover in elk geval enig materiaal verschaft is.

37882. De **Voorzitter**: Er hebben in die jaren nogal wat Ministerwisselingen plaats gevonden. Hoe oordeelde men daarover? De concrete aanleidingen kwamen natuurlijk wel naar buiten?

A. Ja.

37883. De **Voorzitter**: De aanleidingen hiertoe traden dus wel aan het licht, al was er geen georganiseerde publieke opinie, behalve dan in „Vrij Nederland". Was het nu echter ook zo, dat men bij zulke Minister-crisis als buitenstaander in het algemeen zei: Dat is inderdaad een begrijpelijke reden voor een Minister-crisis, dat kan niet anders, of zei men veeleer: Het is toch eigenlijk een beetje dwaas, al die Ministerwisselingen in deze tijd?

A. Dat laatste heeft men in het algemeen wel gezegd. Men vond, dat er in oorlogstijd meer gevoel voor verantwoordelijkheid moest bestaan, zowel bij de Minister-President, die het initiatief nam, als bij de Ministers, die hun ontslag namen. Dat was met name vooral het gevoel bij het weggaan van de heer *Steenberghe*, wat algemeen betreurd werd. Men meende, dat daarvoor eigenlijk niet voldoende grond aanwezig was, zeker niet op het ogenblik, waarop het ontslag van de heren *Steenberghe* en *Welter* plaats vond. Er was natuurlijk veel aan voorafgegaan.

37884. De **Voorzitter**: U wilt zeggen, dat de onmiddellijke aanleiding was de radiorede van de heer *Gerbrandy* over eventuele bombardementen van Rotterdam, terwijl de diepere oorzaak was de positie van de Minister-President tegenover de afzonderlijke Ministers.

A. Juist. De directe aanleiding vond men in het algemeen niet voldoende om in tijden van oorlog een dergelijke Minister-crisis uit te lokken, waarbij twee Katholieke Ministers het Kabinet verlieten.

37885. De **Voorzitter**: Wat vond men in het algemeen van het ontslag van de heer *Dijxhoorn*? Dat ligt nog iets verder in het verleden. Zijn ontslag heeft plaats gevonden in Juni 1941.

A. Ik kan me geen bijzonderheden daarvan herinneren, Mijnheer de Voorzitter. Ik geloof, dat men daar alleen verwonderd over was en dat men van de dessous niet veel gemerkt heeft.

37886. De **Voorzitter**: Over het ontslag van de heer *Kerstens* is waarschijnlijk nogal veel gesproken?

A. Ja, daarvan was, meen ik, de directe aanleiding een radiorede, welke hij van Washington uit gehouden heeft voor Nederland, welke

rede inderdaad in Londen nogal opwinding veroorzaakte, omdat niemand meende, dat aan de beloften, welke hij daarin uitsprak, volstaan zou kunnen worden. Iedereen, zowel in als buiten de Minister-raad, stond daarvan een beetje op zijn achterste benen en zei: Het is gevaarlijk om het Nederlandse volk zulke dingen voor te houden. Ik geloof, dat hij iets gezegd had in de geest van: als de oorlog 's morgens afgelopen was, zou het eten 's avonds op tafel staan, voor welke uitlating de Regering meende de verantwoording niet te kunnen dragen, een opinie, welke, geloof ik, vrij algemeen gedeeld werd.

37887. De **voorzitter**: Er waren met het Departement van de heer *Kerstens* nog andere moeilijkheden ten opzichte van het scheepvaartbeleid. Op een gegeven moment is dat zelfs tot een groot conflict gekomen.

A. Ja.

37888. De **Voorzitter**: Waren er daar buiten ook redenen voor het aftreden van de heer *van Angeren* bekend?

A. Ik kan mij dat niet herinneren. Het is wel vreemd, want ik ben persoonlijk nogal bevriend geweest met de heer *van Angeren* en ik heb veel contact met hem gehad. Zijn gezondheid was toen vrij slecht. Hij was van Secretaris-Generaal Minister geworden. Ik geloof, dat wij het vrij algemeen aanvaardden, dat hij uit het Kabinet trad om weer zijn oude functie van Secretaris-Generaal in te nemen.

37889. De **Voorzitter**: De reactie, welke u zowel op mijn vraag ten opzichte van het ontslag van de heer *Dijxhoorn* als op die ten opzichte van het ontslag van de heer *van Angeren* geeft, is inderdaad zeer instructief. Nu wij min of meer het karakter van deze Minister-crisis uit de verschillende verklaringen hebben leren kennen, is de mededeling uwerzijds, dat er naar buiten minder gebleken is van de juiste reden en de dessous dan bij de andere crises, zeer aanmerkelijk en verklaarbaar.

37890. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u wei eens gehoord, dat er een Politiebesluit in behandeling was?

A. Ja, het Buitengewoon Politiebesluit. Dat besluit is in de Raad van Advies besproken.

37891. De **Voorzitter**: Stond dat, naar uw herinnering, in verband met het ontslag van de heer *van Angeren*?

A. Neen, in mijn herinnering bestond er geen direct verband.

37892. De **Voorzitter**: In de laatste maanden van 1944 en in begin 1945 is het zelfs zo ver gekomen, dat een aantal Ministers afzonderlijk hun ontslag hebben aangeboden, nadat het gehele Kabinet collectief om ontslag had verzocht. Heeft men in de Londense gemeenschap veel gemerkt van het ontslag van de heren *Burger*, *Albarda* en *van den Tempel*, alsmede van dat van het gehele Kabinet en de grote moeilijkheden, welke daaraan voorafgingen; moeilijkheden o.a. op het gebied van de terugkeerpwetgeving, in het bijzonder de kwestie van het Parlement, op het gebied van het Militair Gezag e.d.? De Regering liep op haar laatste benen; zij had het gezag niet vast meer in handen, er was weinig homogeniteit in het Kabinet en ook de gezagsverhoudingen, welke op het hoogste niveau lagen, kwamen door de conflicten, welke tussen de Regering en de chef staf van het Militair Gezag waren ontstaan, scheef te liggen. De totaalindruk, die men uit dat alles krijgt, is er een van grote moeheid. Heeft men nu inderijd in Londen ook die indruk gekregen?

A. Ja, er is vrij veel van deze feiten gebleken. Men heeft voor een groot deel — te recht of ten onrechte — de heer *Gerbrandy* de schuld daarvan gegeven, omdat men en ook ik destijds van mening was, dat veel van die conflicten ontstaan waren door een gebrek aan leiding. Hij had eigenlijk geen leiderstalent, hij was geen sterke persoonlijkheid. Ik heb alle eerbied voor zijn persoonlijke inoed. Hij was bijv. in de tijd van de bommen één van de weinige Ministers, die door Piccadilly wandelden en zich niets van die bommen aantrokken, maar hoe ouder het Kabinet werd, hoe minder leiding er uitging van de Minister-President. dat bleek voortdurend. Naarmate de ontevredenheid onder de Ministers toenam — al die feiten, die u noemt, gaven aanleiding tot een zekere uitlating van de kant van de betrokken Ministers —, kregen wij, die wat dichterbij de Regering stonden, de indruk, dat de oorzaak daarvan was een volkomen gebrek aan leiding.

37893. De heer **Koersen**: Bedoelt u gebrek aan de juiste leiding of helemaal geen leiding?

A. Het was eigenlijk gezegd een gebrek aan leiding in het algemeen. Ik heb diverse keren van Ministers gehoord, dat zij bepaalde afspraken met de heer *Gerbrandy* hadden, waarvan hij op zich genomen had ze de Koningin voor te leggen, die, wanneer hij terugkwam, heel anders uitgevallen waren dan eigenlijk de afspraak was. Ik heb zo de indruk, dat de heer *Gerbrandy* onder die omstandigheden heel makkelijk zijn voorgenomen plan weer liet varen.

37894. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat hij opportunistisch handelde?

A. Ja, en dat hij makkelijk te overwinnen was.

37895. De **Voorzitter**: Ten gevolge waarvan er dan weer grieven kwamen van degenen, met wie hij een afspraak gemaakt had?

A. Ja, het kwam nogal eens voor, dat de Ministers daarover klaagden.

37895. De heer **Koersen**: De heer *Gerbrandy* heeft op een bepaald moment meer bevoegdheden voor de Minister-President gewenst. Het zou dus ook kunnen rijzen, dat hij de saamhorigheid in het Kabinet niet wist te bewaren.

A. Ik ken de heer *Gerbrandy* heel goed, hij is een heel brave man, maar hij is geen team-worker. Hij is geen leider van een team, dat zal zijn grootste vriend moeten erkennen.

37897. De **Voorzitter**: Er is nog een ander element in de Londense samenleving, waarop hier van verschillende kanten de aandacht gevestigd is, dat u ook wel zult kennen en dat in het bijzonder naar voren is gekomen bij de strijd, welke gevoerd is over de vertegenwoordigende lichamen bij de vraag hoe het daarmee zou moeten gaan en in het bijzonder hoe het met het Parlement zou moeten gaan. Er is ons hier van verschillende kanten medegedeeld, dat er in de Londense gemeenschap in die tijd een zekere sfeer was, die door sommigen betiteld werd als een semi-fascistische. Dat is voor u waarschijnlijk geen onbekende klank, want in die tijd is dat nogal eens een keer gezegd.

A. Inderdaad.

37898. De **Voorzitter**: Kunt u ons vertellen hoe, naar uw mening, de situatie in de Londense gemeenschap met betrekking hiertoe lag? Niet alleen in de Londense gemeenschap, maar ook bij de Engelandvaarders, die theorieën en ideeën over een sterk gezag uit Nederland meebrachten, bestond de mening, dat het anders moest dan vroeger, waarbij dan de nadelen van het parlementaire stelsel werden uitgemeten en daartegenover de roep naar een sterk gezag werd gesteld. Er zijn ook mensen, waaronder zelfs Ministers, die bij het vraagstuk van het Parlement een scherpe tegenstelling maken tussen het Kabinet en de Londense gemeenschap en die zeggen: in de Londense gemeenschap hadden min of meer autoritaire ideeën inderdaad nogal aanhang, terwijl het Kabinet bij alle verschil van mening, dat er geweest is over het vraagstuk van het Parlement, altijd positief op het standpunt van ons parlementaire stelsel stond. Ik weet niet of u de situatie van de kant van het Kabinet kunt bekijken, maar u kunt ons toch in ieder geval mededelen hoe men in de Londense gemeenschap er over het algemeen tegenover stond.

A. Dat er misschien elementen, en juist onder de Engelandvaarders, waren, die in dat opzicht geen gezonde democratische ideeën hadden, is mogelijk en dat heb ik ook wel vastgesteld. Ik geloof, dat het onjuist is te zeggen, dat dat van enigszins algemene aard zou zijn. De beoordeling hangt af van het tijdstip, waarop de meningen werden uitgesproken. Ik kan me herinneren, dat het Kabinet zelf niet van mening was, dat men direct na terugkeer een Parlement kon hebben, dat op de normale wijze zou functioneren. Ik zou u kunnen verwijzen-naar een redevoering, welke de heer *Albarda* gehouden heeft — in welk jaar weet ik niet meer precies, ik meen in 1943 — in het Netherland House, waarbij hij, die toch zeker een door en door democraat is, die zelfde mening verkondigd heeft. Het zou b.v. interessant zijn de tekst van die lezing daar nog eens op na te slaan. Hiermede wil ik alleen zeggen, dat er geen dergelijke tegenstelling was, want het Kabinet heeft ongetwijfeld gevarieerd in zijn eigen mening over hetgeen er direct na de oorlog zou kunnen gebeuren. Men is lang niet altijd en zeker niet eensgezind van mening geweest,

dat er direct al een Parlement zou moeten functioneren. Er bestonden verschillende ideeën over de wijze, waarop men dat Parlement zou moeten samenstellen. Men zou enige oude leden van de Tweede Kamer kunnen nemen, maar dan was men bang, dat daarvoor collaborateurs zouden zijn. Men zou het Parlement aan kunnen vullen met eventueel tijdelijk aan te wijzen leden van de Kamer. Dergelijke ideeën kwamen uit het Kabinet.

Van een tegenstelling is echter geen sprake geweest.

Het kan zijn, dat het Kabinet op 1 Januari 1944 tot de conclusie was gekomen, dat er een Parlement moest komen en dat de publieke opinie daarbij ten achter stond, en misschien langer heeft vastgehouden aan het idee, dat men niet met een normaal Parlement kon werken, maar ik kan zeker niet zeggen, dat dat te wijten was aan een algemeen meer fascistische instelling.

37899. De **Voorzitter**: Is het niet zo, dat men aan het slot, in de zomer van 1944 — in die tijd is er ook nog een advies omtrent het vraagstuk van het Parlement gegeven door de Buitengewone Raad van Advies —, meer gekomen is tot wat men noemt de synthese-gedachte, dat er direct na de bevrijding een nood-Parlement moest komen, dat samengesteld zou zijn uit de goede leden van het oude Parlement en aangevuld zou moeten worden met personen, die tijdens de bezetting geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking te hebben verworven? In 1943 zijn er, meen ik, plannen geweest, waarbij men de leden van het oude Parlement voorbij wilde gaan en het tijdelijke Parlement wilde samenstellen uit nieuw te benoemen leden. Men was daarbij natuurlijk tamelijk ver verwijderd van de elementen van legaliteit en continuïteit. Een benoemd Parlement is op zich zelf eigenlijk al een contradictio in terminis. Men schijnt in een vroegere tijd die ideeën wel gehad te hebben, ideeën, die pasten in de gedachte van het sterke gezag en wat dies meer zij. Hebben die ideeën in de Londense gemeenschap een sterke aanhang gevonden?

A. Die ideeën hebben, zij het niet in sterke mate, een aanhang gevonden in het Kabinet zelf, want in het Kabinet zelf zijn ze ook tot uitdrukking gebracht. Als ik mij goed herinner, was één van de argumenten, een misschien wat legalistisch argument, dat de looptijd van het Parlement in ieder geval was geëindigd en dat er dus geen Parlement bestond. Men zou dus moeten beginnen met het benoemen van een Parlement.

37900. De **Voorzitter**: Het is misschien wel goed u een opmerking, die hier gemaakt is, voor te leggen. Dat is deze, dat de opvattingen, die dan gequalificeerd werden als semi-fascistische opvattingen, bevorderd werden — er zijn geen namen genoemd — door het feit, dat men in de Londense gemeenschap twee grote concerns had, nl. de Shell en de Unilever. Dit is hier als algemeenheid geponeerd. Wat vindt u daarvan? Van één dier ondernemingen kent u de medewerkers in ieder geval van zeer nabij.

A. Ik zou zeggen, dat is volkomen onjuist. Ik weet niet welke bewijzen ik u daarvoor kan aanvoeren, maar ik wil u alleen even noemen de heer *Polak*, die mijn mede-directeur was en zelf een sociaal-democraat. Ik kan u zeggen, dat hij zeker niets voelde voor iets anders dan een democratische instelling en dat hij nooit zijn medewerking zou hebben verleend aan iets, dat aan een democratisch begrip afbreuk zou hebben gedaan. Ik zou u kunnen verwijzen, misschien niet helemaal te onpas, naar de rapporten, welke uitgebracht zijn door het „Reconstructie Probleem" en dus allemaal in de oorlog zijn geschreven en waar ik als voorzitter natuurlijk invloed op heb uitgeoefend, evenals andere mensen, waaronder verschillende collega's, zowel van de Shell als van de Unilever. Ik geloof, dat er bij die rapporten wel enige zijn, waarvan wij het verwijt te horen kregen, dat ze te linkse opvattingen vertoonden. Ik geloof echter, dat u er heel weinig uitlatingen in zult vinden, welke van een minder democratische opvatting zouden getuigen.

Voor zover daar Unilever- en Shell-mensen in vrij sterke mate aan hebben meegewerkt, geloof ik, dat het een begin van een bewijs van het tegendeel kan vormen.

37901. De **Voorzitter**: Bij de beoordeling van het Militair Gezag heeft men ook iets dergelijks gehad. Het Militair Gezag bevatte nu eenmaal heel wat functionarissen, die van uw maatschappij gekomen waren. Ook daarbij kwam een zeker wantrouwen tot uiting ten opzichte van de bedoelingen van het Militair Gezag en ook daarbij werd dan wel verband gelegd met de kring, waaruit een aantal van deze functionarissen van het Militair Gezag afkomstig was. Hoe verklaart u dit?

A. Ja, het Militair Gezag was in de eerste plaats natuurlijk een militaire instelling en als zodanig niet altijd geschikt om democratisch te werken. Het is heel waarschijnlijk, dat, indien de mensen, van welke maatschappij zij ook afkomstig waren, hun functie goed uitoefenden, de minder democratische kanten meer op de voorgrond gebracht zijn dan in de burgermaatschappij het geval geweest zou zijn. Men had destijds een heel los begrip over hetgeen het Militair Gezag zou moeten doen. Wij hebben in Londen — u kunt zich dat hier waarschijnlijk niet zo voorstellen — gesproken over alle mogelijke dingen, die zouden kunnen gebeuren en die niet gebeurd zijn. Algemeen was men van mening, dat er een grote moordpartij zou komen. Ook de inlichtingendienst had die zelfde opvatting. Alles was er derhalve op ingesteld om de macht in handen te houden en de eerste schok op te vangen. Dat was absoluut militair en ik geloof niet, dat men dat als een staatkundige richting moet opvatten.

Tegenover de mening, dat er uit de grote maatschappijen minder democratische personen zijn voortgekomen, staat het feit, dat er in de Londense maatschappij, zeer tot nadeel van Nederland, enige uiterst linkse personen waren. Ik bedoel nu niet de leden van de Partij van de Arbeid, noch leden van de S.D.A.P., maar de bijna communistische elementen. Er zijn in de „New Statesman” twee artikelen verschenen, die een felle aanval op Nederland en op de fascistische instelling van de mensen in en achter het Kabinet hebben gedaan. Deze artikelen hebben ontzettend veel kwaad gedaan aan de Nederlandse zaak.

37902. De **Voorzitter**: Waren die artikelen geschreven door Engelsen of Nederlanders?

A. Door een Nederlander. Hiermee wil ik maar zeggen, dat er ook juist tegenovergestelde elementen waren in de Londense gemeenschap.

37903. De **Voorzitter**: Kent u de schrijver?

A. Neen. Waar aanleiding van het tweede artikel heb ik een onderhoud gehad met *Kingsley Martin*, de hoofdredacteur. Ik heb hem niet gevraagd wie de schrijver was.

37904. De **Voorzitter**: Waren die artikelen niet ondertekend?

A. Neen. Bij het onderhoud met hem heb ik gezegd: Dit heeft één van de geallieerden geschreven. Dat is toch ongepermitteerd. Waarop hij tot zijn verdediging aanvoerde: ik heb dit artikel van Nederlandse kant gekregen. U kunt het mij toch niet kwalijk nemen, dat ik dat puuliceer. Toen wist ik, dat het een Nederlander was, die dit artikel geschreven had. Wanneer u dat artikel er nog eens op na zou lezen, geloof ik, dat u zult zeggen: dit is, van nationaal standpunt bekeken, in oorlogstijd niet te verdedigen. Het is dan ook begrijpelijk, dat iemand, die dergelijke artikelen schrijft, bij de meest normale pogingen om een gezag, zoals het Militair Gezag, op touw te zetten, overgaat tot het uiten van beschuldigingen als: dat zijn fascistten en anti-democraten.

37905. De **Voorzitter**: Het was natuurlijk wel zo, dat men in Londen een publieke opinie had, welke niet tot uiting kwam in de pers. Men had eigenlijk alleen „Vrij Nederland”, waarin men misschien wel van verschillende kanten gelegenheid kreeg zijn mening te uiten, maar het was toch iets heel anders dan wanneer er bladen van verschillende richting zijn, die een gedeelte van de publieke opinie leiden. De uitingen, welke in een dergelijke geest zijn gedaan, moeten dus van bepaalde mensen zijn gekomen. Had men nu in de Londense gemeenschap bepaalde geprononceerde figuren, die zich uitten, hetzij in semi-fascistische geest, hetzij in een dergelijke geest als waarin die artikelen in the „New Statesman” waren geschreven?

A. Ik kan mij op het ogenblik moeilijk bepaalde personen herinneren, noch voor het een, noch voor het ander. Ik heb wel eens een naam gehoord van degene, van wie men veronderstelde, dat artikel in de „New Statesman” geschreven te hebben, en ik meen, dat de heer *van Blankenstein* wist, wie het was. Ik geloof, dat „Vrij Nederland”, dat in het algemeen toch eerder links dan rechts was, zeker openstond voor de normale democratische opvattingen. Wij hadden bovendien een tweede-redacteur, die zeker ver links stond. Dus ik geloof niet, dat er in „Vrij Nederland” ooit ver gaande linkse opinies zijn uitgesloten, die hebben, naar mijn mening, daar zeker een mogelijkheid gehad zich te uiten en wanneer men dat niet gedaan heeft, maar een toevlucht genomen heeft tot de Engelse pers, is dat te beschouwen als een teken van abnormale stellingneming, vooral in oorlogstijd.

37906. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat men ten opzichte van die andere opvattingen in het geschrevene niet zo heel veel vindt. Er is in dit kader weleens genoemd het boek van Boisot. Dat is een van de weinige schriftelijke uitingen, die ons bekend zijn.

A. Ik kan me ook niet herinneren, dat er sterke opvattingen in die richting tot uiting zijn gekomen, evenmin als er mij in die andere richting bepaalde opvattingen bekend zijn, behalve dan juist dat artikel in de „New Statesman”, wat mij bijgebleven is als een m.i. speciaal ongepermitteerde uitlating.

37907. De **Voorzitter**: Dat geval zou natuurlijk heel anders komen te liggen, wanneer er een aantal concrete uitlatingen in die andere richting aan te wijzen was en men kon zeggen, dat de critiek zich daartegen gericht heeft. Vandaar mijn vraag of er u bij gebreke van dergelijke geschriften bepaalde personen bekend zijn, die zich in een dergelijke geest plachten uit te laten.

A. Ik heb het wel van Engelandvaarders gehoord. Dat waren echter voornamelijk jongere mensen, van wie ik mij ook geen namen herinner.

De **Voorzitter**: Ongetwijfeld zullen deze gedachten ook van die kant gekomen zijn, omdat zij in Nederland tijdens de bezetting ook leefden en tot uiting kwamen.

37908. De heer **Koersen**: Heeft u nog een indruk van de strekking van het artikel in de „New Statesman”?

A. De strekking was er een van grote aanval tegen de Nederlandse Regering en van de reactionnaire elementen en juist, zoals de Voorzitter zei, van de fascistische neigingen. Er zijn, meen ik, twee of drie artikelen verschenen. In één artikel word ik ook met name genoemd en deel in deze aanval. Het was een algemene beschuldiging van niet democratische opvatting, maar in zeer scherpe bewoordingen. Ik ken uw politieke opvattingen niet, maar ik ben er van overtuigd, dat iedereen dezelfde opvatting daarover zou zijn toegegaan, wanneer er in oorlogstijd zulk een artikel in een Engelse krant verscheen.

37909. De **Voorzitter**: Wie vermoedt u, dat de schrijver er van was?

A. Ik weet de naam niet, maar ik weet, dat de heer *van Blankenstein* een zeer sterk vermoeden had, wie het was.

37910. De heer **Koersen**: Verdedigde de schrijver daarnaast ook een eigen opvatting, zoals hij meende, dat het zou moeten gaan?

A. Neen.

37911. De heer **Koersen**: Het was dus alleen een aanval?

A. Ja, dat moet vrij laat geweest zijn, want ik meen, dat het in verband stond met het Militair Gezag, met het Terugkeer-ontwerp en ik meen ook, dat er nog een ander artikel is geweest, waaruit bleek, dat er een zeer grote indiscretie was begaan, nl. dat één van de wetsontwerpen al besproken werd in de pers, voordat het de Raad van Advies had bereikt.

37912. De **Voorzitter**: U bedoelt nu, meen ik, op die kwestie in Londen, ook in de tijd van die ontwerpen, toen er open brieven zijn geschreven door de heer *Gans* c.s.?

A. Ja, *Gans*, dat was er één. Ik ken de man niet, maar ik meende, dat hij nogal ver links stond.

37913. De **Voorzitter**: U bedoelt dus die geschiedenis?

A. Ja.

37914. De **Voorzitter**: Er deed zich hierbij natuurlijk wel gelden, dat men een tijd van overgang te gemoet ging. Er moest op een gegeven moment een bevrijding komen, hetgeen een belangrijke, niet regelmatig voorkomende gebeurtenis was, waarbij zich fricties konden voordoen bij het herstellen van het gezag. Nu is het een verschijnsel, dat vrij algemeen waar te nemen is, dat er in zulke tijden bij verschillende groepen een onderling wantrouwen tegen elkaar ontstaat met betrekking tot de bedoelingen, die men bij andere groepen vermoedt ten opzichte van de houding, welke bij die grote gebeurtenis zal worden aangenomen.

A. Met overdrijving van beide kanten gewoonlijk.

37915. De **Voorzitter**: Dat is een psychologisch feit, dat in deze periode zonder twijfel zich deed gelden.

A. Dat is b.v. ook tot uitdrukking gekomen in de Raad van Advies. Deze Raad was niet politiek gedacht en de beraadslagingen waren eigenlijk altijd buitengewoon prettig. Iedereen kon zijn opinie zeer duidelijk en openlijk weergeven, zonder dat dat aanleiding gaf tot conflicten. Na het aftreden van de heren *Kerstens* en *van Angeren* echter begonnen de Katholieke leden van de Raad sterk te veranderen en een veel meer Katholiek-politiek standpunt in te nemen. Toen kreeg men daartegenover, dat de sociaal-democratische leden ook een scherper houding aan gingen nemen, zodat het karakter van de Raad de laatste tijd helemaal veranderde en men politieke debatten ging houden.

37916. De **Voorzitter**: Men kreeg dus fractie-vorming?

A. Ja.

37917. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Had dat te voren niet bestaan?

A. Neen, de eerste jaren was dat helemaal niet voorgekomen. Toen had men samengewerkt, omdat men op deze wijze de beste resultaten kon bereiken.

37918. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Men kan toch ook werken in fracties?

A. Dat ben ik met u eens, Freule, maar in elk geval is er in de laatste jaren veel tijd aan dergelijke zaken verbruikt.

37919. De **Voorzitter**: De bezetting van de Raad was nogal aan wisselingen onderhevig. Uiteraard zaten er ook ambtenaren in de Raad, die nogal eens op reis naar het buitenland gingen. Vond men dat niet belemmerend voor de werkzaamheden?

A. Neen, omdat de kern toch vrijwel volledig bleef. Ik geloof, dat u kunt zien, dat het grootste gedeelte permanent geweest is van het begin van de vorming van de Raad tot het einde. *Van Hoogstraten* is er b.v. nog eens een keer bij geweest, omdat hij toen naar Londen zou komen, maar hij heeft twee zittingen bijgewoond, omdat hij toen naar Australië is gegaan. Zo zijn er enige van onze Indonesische

vrienden, waaronder Minister *Soejono*, die nu overleden is, bij de Raad geweest. Er zijn zo nu en dan wel enige veranderingen in de Raad gekomen, maar de kern is toch vrij permanent geweest.

37920. De **Voorzitter**: Ik voor mij ben nu aan het einde gekomen van hetgeen ik u te vragen had. U zult wel gemerkt hebben, dat onze interesse voor een groot deel is uitgegaan naar, wat ik in het begin noemde, milieu-schildering. Wij hebben zulk een schildering ook reeds van verschillende andere heren gehad en deze bespreking kan een goede aanvulling daarvan zijn en medehelpen ons in staat te stellen om de verhoudingen te Londen op de juiste wijze te kunnen beoordelen. Het is mogelijk, dat ik nog belangrijke aspecten, die u in het bijzonder bekend zijn, over het hoofd heb gezien. Wanneer dat het geval is, zou ik het op prijs stellen, dat u daarvan alsnog mededeling doet.

A. Ik geloof niet, dat er nog iets is dat u speciaal zou kunnen interesseren. Het is heel moeilijk, omdat ik er zoveel jaren weer uit ben en thans volmaakt andere werkzaamheden heb. Op veel punten is mijn geheugen ongetwijfeld niet zo goed als ik het zou wensen ten aanzien van deze enquête.

37921. De **Voorzitter**: Zijn de problemen, welke ik nu aangeroord heb, ook de problemen, waarvan u ongeveer verwachtte, dat wij er over zouden spreken?

A. Ongetwijfeld. De kwesties van de wisselingen in het Kabinet, van *de Geer*, van het Militair Gezag, de Raad van Advies en ook de kwestie van de al of niet democratische houding behoren allen tot de onderwerpen, waarvan ik verwachtte, dat u er over zou spreken.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, welke u ons verstrekt hebt en ik sluit het verhoor.

P. RIJKENS.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 5 MEI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

Jonkvrouwe MECHTELD CORNELIA BARONESSE
VAN HARDENBROEK VAN AMMEKSTOL,
oud 30 jaar, wonende te Amsterdam, zonder beroep.

Zij legt de eed af als getuige.

49289. De **Voorzitter**: Bevond u zich in April 1945 te Eindhoven?

A. Ja.

49290. De **Voorzitter**: Hoe was u daar gekomen?

A. Bij Lage Zwaluwe ben ik in de nacht van 13 op 14 Maart gecrossed.

49291. De **Voorzitter**: Rent u de Biesbosch doorgaan?

A. Ja, het westelijk stuk van de Biesbosch.

49292. De **Voorzitter**: Van waar bent u vertrokken?

A. Ik heb een verbindingsman in Hardinxveld gehad en ik meen, dat ik uit Sliedrecht ben vertrokken. Er was een vaste lijn. Er zaten verbindingsmensen in Gorcum en Hardinxveld. De mijne zat in Hardinxveld. Ik ben die nacht met de wilde vaart gecrossed. Ik zou gecrossed zijn met drie illegale werkers met behulp van kano's; het was één van de laatste nachten, dat er geen maan was; mijn verbindingsman kwam een uur vóórdat ik zou vertrekken en zei, dat die illegale werkers er niet door konden, omdat zij van de overkant een seintje hadden gekregen, dat zij niet mochten komen. Er was wel een mogelijkheid om met de wilde vaart te gaan; er gingen allerlei burgers met pieremagoggels. Ik ben meegegaan en dat is goed gegaan.

49293. De **Voorzitter**: Dus was die wilde vaart niet zo erg wild?

A. Jawel, het was allermerkwaardigst. Er moest op die lijn ver raad zitten. De verbindingsman van mij zei, dat hij de indruk had, dat er aan de noordzijde een provocateur was. Daarover heeft hij verder niet uitgewijd. Ik heb gemerkt, toen wij met drie bootjes door de Biesbosch kruisten, dat er overal Duitse wachtposten stonden. Ik heb er twee gezien, die stonden afgetekend tegen de lucht. De bootjes waren niet gecamoufleerd. Dus moesten zij ons ook zien. Toch viel er geen schot; er gebeurde niets. Een vijftig of honderd meter achter ons kwam een ander bootje. Op een zeker ogenblik zag ik een pontje oversteken met moffen er op. Zij moeten ons hebben gezien, maar er gebeurde niets. Ik ben aan de overkant gekomen en heb daar medegedeeld, wat mijn indruk was en wat mijn verbindingsman mij gezegd had. Zij zeiden: „Ja, we zijn het aan het onderzoeken”, maar wat er verder van geworden is, weet ik niet. Belangrijk hierbij is, dat men mij verzocht, dit niet te vertellen aan de Field Security, die mij vervolgens zou verhoren; het was aan mij, uit te maken, wie nu eigenlijk de baas was of moest zijn. De Field Security wederom vroeg mij welke opdrachten de B.S. mij had gegeven, omdat zij wilden voorkomen, dat de B.S. voor overbodige opdrachten mensenlevens waagde. ik kon hun geen ongelijk geven.

49294. De **Voorzitter**: Wat was de reden, dat u van het noorden naar het zuiden ging?

A. Ik had een opdracht van uit het zuiden, Ik ben voor de eerste keer overgestoken bij Lobith in October. Toen ben ik in Nijmegen terechtgekomen en vandaar ben ik gegaan naar Eindhoven. Daar kreeg ik van de B.S. een opdracht om naar het noorden te gaan. Zij meenden, dat ik daar ongeveer veertien dagen voor nodig zou hebben. Dat zou ik ook normaliter nodig gehad hebben, maar ik ben afgeknapt. Ik ben door de Biesbosch naar het noorden gegaan en enige tijd later weer teruggekomen.

49295. De **Voorzitter**: U hebt dus drie keer zulk een overtocht gemaakt?

A. Ja.

49296. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, had u, toen u uit het noorden terugkwam, geen opdracht?

A. Jawel. Van de B.S. Bovendien weet u, dat illegale werkers zeer eigenwijs waren. Ze zochten zelf wel werkjes op. Ik nam dus veel materiaal mee, bij voorbeeld photo's over de hongertoestand. Ik heb photo's van uitgehongerde kinderen en opgebroken straten in Amsterdam meegenomen en verder veel materiaal over de sterftecijfers, rantsoenen, enz. Ik deed dit op eigen initiatief, maar in samenwerking met mensen in het noorden. Voorts nam ik het één en ander mee over de kinderorganisatie I.K.B. in den Haag. Ook heb ik namens de P.B.C. (Persoonsbewijzencentrale) in Amsterdam de vraag overgebracht of men in het zuiden persoonsbewijzen kon maken. Dit alles had niets met mijn opdracht te maken.

49297. De **Voorzitter**: Ging u de eerste keer naar het zuiden op eigen initiatief?

A. Ja en neen; wij zochten wapens voor de K. P. in Amsterdam, al zoekend kwamen wij in Nijmegen.

49298. De **Voorzitter**: Dus u bent twee keren min of meer op eigen initiatief naar het zuiden gegaan?

A. Neen. Ik ben op eigen initiatief naar het zuiden gegaan met iemand, die er zijn moest, maar dat wist ik niet. Toen wilde ik terug, maar dit mocht niet. Die maatregel was wel goed. Je mocht niet voor je eigen plezier terug. Ik heb toen de eerste de beste gelegenheid aangegrepen om een opdracht te krijgen. Na afloop van die opdracht ben ik weer naar het zuiden gegaan.

49299. De **Voorzitter**: Dus van de drie keer had u één keer een opdracht?

A. Neen, een opdracht behelsde, dat je van het zuiden naar het noorden ging en terug. Ik ben dus de eerste keer op eigen initiatief gegaan en verder in opdracht van anderen.

49300. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Met wie bent u de eerste keer overgestoken?

A. Met *Wytze* Bisschop.

49301. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Is hij er goed afgekomen?

A. Ja. Hij werkte, maar dat wist ik toen niet, voor het B.B.O. Hij had een opdracht om naar het zuiden te gaan.

49302. De **Voorzitter**: Er heeft zich een kwestie voorgedaan, waarover ik graag nader met u zou willen spreken. U heeft in April

1945 brieven gehad van de heer *van Heuven Goedhart* en u zoudt er voor zorgen, dat die brieven over de rivieren naar het noorden kwamen. Kunt u zich dit herinneren?

A. Ja.

49303. De **Voorzitter**: Over die brieven is heel veel deining gekomen. Heeft u hiervan hei één en ander gehoord?

A. Ik heb wel het één en ander gehoord, maar niet veel; eigenlijk niets exacts.

49304. De **Voorzitter**: Vertelt u eens, wat u er van gemerkt heeft.

A. Ik heb gehoord — ik weet waarachtig niet van wie —, dat hij er grote moeilijkheden door had gekregen. Ik heb hem later ook nooit meer ontmoet; hij heeft verder geen contact met mij opgenomen.

Nu weet ik het weer: *Bosch van Rosenthal* uit Utrecht heeft mij verteld, dat hij er moeilijkheden mee had.

49305. De **Voorzitter**: Hoe bent u in aanraking gekomen met de heer *van Heuven Goedhart*? Bent u naar hem toe gegaan of is hij bij u gekomen?

A. Dit weet ik niet meer. In ieder geval bestond de *trait d'union* in onze gemeenschappelijke Parool-kennissen. Hij werkte voor „Het Parool” en ik kende vrijwel alle mensen van „Het Parool”.

49306. De **Voorzitter**: Misschien mag ik u even voorlezen, wat de heer *van Heuven Goedhart* hier heeft gezegd; dan kunt u zeggen, of dat juist is. De heer *van Heuven Goedhart* heeft verklaard:

„Bij mij in het hotel „Bosch en Ven”, waar ik als liquidateur van mijn eigen ministeriële boedel bezig was allerlei zaken op te ruimen, verscheen een auto van de staf van de Prins, inhoudende, behalve de chauffeur, een mij volstrekt onbekende jongedame. Deze kwam bij mij en zei: Ik ben freule *van Hardenbroek*; ik kom bij u in opdracht van de heer *Bosch van Rosenthal*. Daar ik voldoende illegale scholing had, om niemand te vertrouwen, zei ik: Dat kunt u nu wel vertellen, maar dat neem ik niet zonder meer aan. Dat zult u waar moeten maken. Zij zei: Dat kan ik. In Leiden aan de Stille Rijn is in een huis een kamer met een bed en daarboven bevindt zich een ouderwets koord. Als je 's morgens met moede leden omhoog wilt komen, dan kun je je daaraan optrekken. U hebt daar enige keren geslapen. De heer *Bosch van Rosenthal* ook en u hebt onderling altijd grapjes over dat koord gemaakt. Ik zei: Dat klopt. Het was nl. de studentenkamer van de jongste zoon van de heer *Bosch van Rosenthal*. Hiermede gaf zij mij een aanwijzing, dat zij inderdaad van hem kwam.”.

A. Dit moet wel ongeveer kloppen. In ieder geval herinner ik mij ook deze wonderlijke introductie.

49307. De **Voorzitter**: Is die introductie inderdaad zo gegeven?

A. Ik geloof niet, dat het zo'n fraai verhaal was, maar in ieder geval ging het om een kamer met een bed in Leiden.

49308. De **Voorzitter**: U bent dus bij hem gekomen?

A. Het kan wel zijn, dat ik ben meegereden in een auto van de Binnenlandse Strijdkrachten.

49309. De **Voorzitter**: Een auto van de staf van de Prins, zegt de heer *van Heuven Goedhart*.

A. Het was in Breda. Het enige, dat ik mij herinner, is, dat ik een keer in Breda ben geweest en meegereden ben met een meisje, dat daar moest zijn om Minister *Gerbrandy* te spreken. Dit was bij „Bosch en Ven”, daar zaten alle Ministers.

49310. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Had u contact met de staf van de Prins?

A. De eerste keer niet.

Toen ik ben teruggekomen voor het laatst, ...

49311. De **Voorzitter**: Het was dus, nadat u de tweede maal uit het noorden was gekomen. Was het in April 1945?

A. Ja, maar niet in dat verband. Het moet een auto zijn geweest van de B.S. uit Eindhoven.

49312. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* heeft hier geschetst de introductie, waarmee u kwam, en die herinnert u zich wel. Nu volgt de reden, waarom u kwam.

„Zij zei:” — zo vervolgt de heer *van Heuven Goedhart* — „de kwestie is deze. Mijnheer *Bosch van Rosenthal* en vrijwel iedereen in het noorden begrijpen niets van wat er hier gebeurt. Hij vraagt dringend hem een brief te schrijven, waarin het een en ander wordt uitgelegd, vooral ten aanzien van het nieuwe Kabinet. Men kan er in het noorden geen touw aan vastknopen. Mijn antwoord is geweest: Dat kan ik niet doen, want ik krijg geen brieven over. Ik zou het nl. hebben moeten doen via de enige weg, die ik kende, en dat was via kolonel *Somer* en van kolonel *Somer* had ik gedurende acht maanden ervaren, hoe hij over mij dacht en wie hij was. Ik heb een brief van majoor *van Houten* aan mij, waaruit luce clarius blijkt, dat die zich als mijn geslagen vijand beschouwt. Iedere opvatting, die niet strookt met de zijne, wordt niet doorgegeven. Zij zei: U vergist zich. Ik heb uitnemende contacten met de staf van de Prins en ik weet, dat het B.I. bereid is om andere opvattingen dan de eigen door te geven. Ik zei: Dat is interessant. Dat is een revolutie, die zich op korte termijn in het bureau moet hebben voltrokken. Zij zei: Bovendien, als het bureau het niet wil doen, dan doe ik het zelf. Ik ben al drie keer heen en weer gegaan. Ik zei: Boeiend, ik zal er eens over nadenken. Zij is weggegaan met achterlating aan mij van haar adres, zijnde het adres van prof. *Casimir* in Eindhoven. Ik heb er over nagedacht. Als ik de kans kreeg een paar mensen te vertellen wat een zonderlinge toestand het in het bevrijde zuiden was, dan was dit toch wel hoogst belangrijk. Ik heb twee brieven opgesteld, die u wel wilt zien als brieven van mij aan twee van mijn vrienden.’

Klopt dit verhaal?

A. Het klopt wel, dat mr. *van Heuven Goedhart* zich op dat moment niet roeren kon en vrijwel overal vijanden had en dat hij bekend stond als iemand, waarmee moeilijk viel samen te werken. Het klopt eveneens, dat enorm veel mensen geweldig kankerden op het B.I. en op de instanties, die in staat waren, officiële berichten door te geven.

Verder geloof ik niet, dat ik toen heb gezegd, dat ik een weg wist via het B.I. om iets door te geven, want daar had ik geen relaties, d.w.z. geen mensen, waarop ik bogen kon. Ik heb toen wel gezegd — echter vager uitgedrukt —, dat ik mijn best zou doen om het er door te krijgen en dat ik er ook wel kans toe zou zien. In die tijd gingen er inderdaad mensen terug met opdrachten buiten B.I. om.

49313. De **Voorzitter**: U hebt hem aangeboden om...

A.... te proberen, die dingen weg te werken. Inderdaad.

49314. De **Voorzitter**: Verder zegt de heer *van Heuven Goedhart*:

„Ik ben naar prof. *Casimir* gegaan, maar daar was freule *van Hardenbroek* niet. Om u te doen zien hoe „officieel” ik haar vond: ik ben toen gegaan naar het stafkwartier van de Prins.”

Dat houdt dus weer verband met die auto, waarmee u bij hem gekomen was.

A. Ik ben een keer met een zekere *Harry* naar „Bosch en Ven” geweest. Die *Harry* had een auto tot zijn beschikking.

49315. De **Voorzitter**: Was dat *Harry de Leeuw*?

A. Ja. Ik ontmoette hem in de mess in Eindhoven, waar alle line-crossers hun maaltijden gebruikten. Hij was bereid ons een lift te geven. Ik had verder niets met hem te maken, maar hij zag er geen bezwaar in ons mee te nemen.

49316. De **Voorzitter**: Dan is het niet uitgesloten, dat het inderdaad een auto van het stafkwartier van de Prins is geweest.

A. Ik ben maar één keer in „Bosch en Ven” geweest.

49317. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* zegt dan:

„Daar ben ik ontvangen door een luitenant, die mij mededeelde, dat freule *van Hardenbroek* er toen niet was, maar dat ik weer gauw terug moest komen. Daaruit bleek, dat zij bij

die staf een bekende was. Ik heb toen gezegd: Dan kom ik wel eens terug. Ik ben toen 'savonds wederom naar Eindhoven gegaan; ik heb toen freule van *Hardenbroek* gevonden en haar gevraagd: Wat doet u met die brieven? Zij antwoordde, dat zij ze meenam en dat ik het verder aan haar kon overlaten. Ik heb die brieven open meegegeven; ik heb haar gezegd: Leest u ze maar waar ik bij ben, ik weet wat er in staat; oordeelt u maar of er enig risico bij is; dan mag u beslissen of u ze wilt meenemen; ik vind het prettig, als ze in handen van mijn vriend komen. Daarmede heb ik afscheid genomen. Freule van *Hardenbroek* zei nog: Als het Bureau Inlichtingen (B.I.) het niet doet, doe ik het zelf. Haar relaties met B.I. zijn mij altijd nog volkomen verborgen; ik heb haar nooit meer ontmoet. Ik heb zelfs achteraf sterk het gevoel gehad, dat het feit, dat zij zich niet meer bij mij gemeld heeft, wijst op een doorgestoken kaart tussen haar en het B.I. Ik heb die freule nooit meer aanschouwd; zij heeft mij nooit meer enige rekenschap gegeven van het lot dier brieven."

A. Hij heeft mij bij prof. *Casimir* de brieven overhandigd en ik herinner mij, dat ik de brieven heb doorgelezen.

49318. De **Voorzitter**: U hebt die brieven blijkbaar aan iemand meegegeven. Weet u ook aan wie?

A. Ik heb niet degeen gesproken, die de brieven zou meenemen. Het is een vervelende geschiedenis geweest. Het is niet via het B.I. gegaan, want met het B.I. had ik geen relaties, wel met de B.S. De sous-chef van de recherche-afdeling heb ik vertrouwd, maar ik geloof, dat dit vertrouwen misplaatst is geweest. Ik heb niet verantwoordelijk genoeg gewerkt. De heer in kwestie noemde zich *Visser*; ik heb hem vertrouwd zonder dat hij mij voldoende goede bewijzen van betrouwbaarheid heeft geleverd.

49319. De **Voorzitter**: Weet u wie het geweest is?

A. Ik weet zijn naam niet meer. Hij stond direct onder *Pieter*, die hoofd van de afdeling was. Er waren drie afdelingen van het hoofdkwartier van de B.S. en één daarvan was de recherche-afdeling. Aan de sous-chef van die afdeling heb ik de brieven meegegeven. Ik heb hem vertrouwd, ten onrechte. Ik was zelf niet meer in staat door de lijnen heen te gaan om gezondheidsredenen, maar hij zag er, naar hij zei, wel kans toe.

49320. De **Voorzitter**: U heeft dus het vermoeden, dat uw vertrouwen misplaatst is geweest?

A. Dat heb ik vaag gehoord. Ik heb later gehoord, dat deze mijnheer is opgepikt als een Duits spion of in ieder geval als een zeer anti-Nederlands persoon. Hij was zeer listig.

49321. De **Voorzitter**: Hebt u bij die brieven zelf ook een brief gevoegd?

A. Dat herinner ik mij niet. Ik heb gehoord, dat ze door de Polen in beslag zijn genomen en daarom zou er zo'n deining over zijn geweest.

49322. De **Voorzitter**: Zij zijn bij het B.I. terechtgekomen, bij de heer *Somer*.

A. Het is mogelijk, dat zij via de Polen bij B.I. terecht zijn gekomen. Het is mogelijk, dat deze *Visser* een koerierster heeft gestuurd, die er niet hoorde. De Binnrlandse Strijdkrachten konden zelf geen mensen dooi de lijn sturen, zonder dat dit goedgekeurd was door B.I. en dan bovendien nog door Engelse instanties. Nu meen ik — maar hiervoor heb ik geen enkel bewijs; ik heb het alleen maar gehoord en ik weet ook niet meer, van wie —, dat die brieven zijn meegenomen door een koerierster, die dus niet de nodige papieren van het B.I. had, en dat die juffrouw is opgepakt door de Polen, nog vóórdat zij door de linies ging. De Polen waren erg fel.

49323. De **Voorzitter**: Van wie heeft u dit gehoord? Van die zelfde mijnheer?

A. Neen, pas na de bevrijding. Toen ik in Utrecht was op een vergadering van het Rode Kruis-Hulpkorps, heb ik daar iemand ontmoet, die zelf niet werkte voor het Rode Kruis-Hulpkorps, en deze heeft gezegd: er is nogal wat deining om u geweest. Hij had het echter zelf uit de derde hand, zodat dit geen waarde heeft.

49324. De **Voorzitter**: Bij de onderschepte brieven was ook een brief, waar boven staat; „Vrienden” en die ondertekend is: „Annetje”. Dit is een brief, die geadresseerd was aan *Marjolijn Heijermans*, Jan van Eyckstraat 24, Amsterdam. Was deze brief van u?

A. Ja.

49325. De **Voorzitter**: U heeft zelf al gezinspeeld op het feit, dat de B.S. geen berichten mochten doorsturen zonder toestemming van B.I. De heer *Somer*, hoofd van het B.I., stond op het standpunt, dat zijn instituut het monopolie had van de verbindingen met het bezet gebied.

A. De heer *Somer* beweerde dit, doch er waren zeer velen, die officieeler waren dan ik zelf, en die zijn rechten betwistten met zeer goede argumenten.

De **Voorzitter**: Toen op een gegeven moment die brieven van de heer van *Heuven Goedhart* in handen van de heer *Somer* zijn gekomen, heeft hij daarvan een grote zaak gemaakt tegen de heer van *Heuven Goedhart*, en wel om twee redenen, nl. in de eerste plaats, omdat hier door een oud-Minister, in strijd met de voorschriften, zoals de heer *Somer* die zag, gebruik was gemaakt van een clandestine verbinding, en in de tweede plaats vanwege de inhoud van die brieven. De heer *Sonter* vond nl., dat de heer van *Heuven Goedhart* zich in die brieven hoogst onbehoorlijk en ongepast had uitgelaten over de Regering.

In ons bezit is een brief van de heer *Somer*, gericht aan de Minister van Oorlog, van 12 April 1945, waarin hij die zaak aanhangig maakt. In deze brief deelt hij mede, dat aan de Minister worden aangeboden photo-kopieën van een drietal brieven, die op clandestine wijze uit bevrijd Nederland zouden worden gesmokkeld naar bezet Nederland. Door een security-instantie is deze opzet ontdekt.

A. Dit moet dus zijn geweest in de linies.

49326. De **Voorzitter**: De brieven zijn ter beschikking gesteld van B.I., dat volgens de heer *Somer* ingevolge Koninklijk besluit no. 1 van 28 November 1942 de enige instantie was, welke de verbinding met bezet Nederland mocht onderhouden.

De heer *Somer* schrijft dan verder:

„Bijlage nr. 1 is een brief van de gewezen Minister van Justitie, mr. J. C. van *Heuven Goedhart*, en is gericht aan Ridder *Bosch van Rosenthal*, een der vertrouwensmannen van de Regering.

Bijlage nr. 2 is eveneens afkomstig van mr. van *Heuven Goedhart* en is bestemd voor de mij onbekende heer *Hein Bakker* van „Panorama”.

Bijlage nr. 3 is afkomstig van jonkvrouwe van *Hardenbroek van Ammerstol* en is bestemd voor *Marjolijn Heijermans* te Amsterdam.”

Er volgt dan een merkwaardige passage, die u zal interesseren:

„Mr. van *Heuven Goedhart* heeft waarschijnlijk de bemiddeling van jonkvrouwe van *Hardenbroek* ingeroepen, ten einde de brieven clandestien naar bezet Nederland te doen vervoeren. Freule van *Hardenbroek* staat te Eindhoven bekend als een communistisch contact, terwijl tevens — voor zover mijn informatie reiken — *Marjolijn Heijermans* als een communistisch contact moet worden beschouwd.”

A. Daarvoor heb ik wel enige verklaringen. Dit is wezenlijk opgeblazen. Het was nl. zó, dat, wanneer men in het zuiden kwam, waar alles streng katholiek was, en men zei iets vriendelijks over de communistische illegale werkers, men zelf onmiddellijk als communist werd beschouwd. Alles werd enorm aangedikt. Verder was ik in die tijd „wild”. Ik herinner mij nu enige z.g. communistische opvattingen van mij uit die tijd. Eén hiervan, was de overweging, dat het ongewenst was (hoewel om praktische redenen niet goed anders mogelijk), dat zóvele belangrijke militaire en civiele posten in handen kwamen van employé's der grote concerns, zoals Philips en Organon. Men werd ais het ware geregeerd door Philips en Organon. Een andere overweging was, dat het in oorlogstijd voor een arts of advocaat zeer eenvoudig is om een principiële houding tegenover de bezetter aan te nemen; dat het in het algemeen belang voor de particuliere bedrijfsleiders niet mogelijk was hetzelfde te doen. Alleen in Staatsbedrijven zouden zij principieel kunnen handelen, omdat zij dan financieel door de gemeenschap gesteund zouden worden. Ik was ongelofelijk aan het kankeren tegen allerlei instanties, zoals het B.I.

49327. Jonkvrouwe **Wttewaai van Stoetwegen**: En u had „Parool“-vrienden.

A. Ja.

49328. De **Voorzitter**: Wie is *Marjolijn Heijermans*?

A. *Marjolijn Heijermans* is geen communiste: zij studeerde rechten en werkte in het „Studentenverzet“. Dat zij verdacht werd van communisme, kan ook misschien verklaard worden uit het feit, dat zij een halfzuster is van een dame, die communistisch raadslid is in Amsterdam. Zij is het zelf zeker niet. Zij werkte samen met de groep van het „Studentenverzet“. De inlichtingen van de heer *Sonzer* moeten wel zeer slecht zijn geweest wat *Marjolijn* betreft.

49329. Jonkvrouwe **Wttewaai van Stoetwegen**: Was u toen al studente?

A. Ja. Medische faculteit.

Verder was er nog iets. Bij deze brieven was een pamfletje en een brief, die was gericht aan de Russen, die hier langs de kust lagen. Ik weet niet of u zich herinnert, dat langs de kust van West-Europa Russische krijgsgevangenen lagen. Ik heb toevallig met één van die Russen contact gekregen en daaraan heb ik wapens gevraagd. Ik heb ook wel een paar tekeningen van verschillende werken gekregen en die heb ik doorgestuurd. Deze zijn bij het B.I. terechtgekomen. Bovengenoemde Rus hebben wij later laten onderduiken. Hij had weer contacten. Over het algemeen had men niet door, dat deze Russen georganiseerd waren, en men kwam er niet achter, in hoeverre zij met Rusland in contact stonden. Ik heb hem beloofd, dat ik met de Russische instanties contact zou opnemen en naar aanleiding daarvan ben ik op het stafkwartier van de Prins geweest en heb daar met de rechterhand van de Prins, de heer *van Houten*, er over gesproken of deze mensen te gebruiken waren bij de bevrijding, omdat het tenslotte geschoolde militairen waren, die niets te verliezen hadden en die dolgraag wilden knokken. De geallieerden waren er tegen om deze mensen in te schakelen. *Van Houten* zelf zag er niets in en hij leidde de zaak op een dood spoor. Voor mij was het heel moeilijk uit te maken, of dit gebeurde uit een hoger militair inzicht dan wel uit politieke of persoonlijke antipathieën, derhalve heb ik, toen ik voor mijn genoegen een uitstapje naar Brussel kon maken, van die gelegenheid gebruik gemaakt om contact op te nemen met het Russische bureau, dat daar zat. Dat had hoofdzakelijk ten doel de repatriëring van Russische militairen en gevangenen te regelen. Daar heb ik verteld, dat er zoveel duizend Russen langs de kust zaten in niet bevrijd gebied. Toen hebben zij gezegd: „Hier heb je een brief en enige pamfletjes; zorg, dat het door de linies komt.“ Deze dingen heb ik er bij gevoegd en vandaar de verdachtmakingen waarschijnlijk. Van die brief is ook niets terechtgekomen.

49330. De **Voorzitter**: Het is mogelijk, dat de heer *Somer* daarover een aparte brief aan de Minister van Oorlog heeft geschreven. In deze brief heeft hij in ieder geval alleen de kwestie van *Heuven Goedhart* behandeld.

A. Wat in het pamflet stond, weet ik niet. Ik weet niet of er codes in stonden. Er was een handgeschreven brief in het Russisch bij en verder waren er pamfletjes bij, die onder de Russische militairen moesten worden verspreid. Van welke aard deze waren, weet ik niet.

49331. De **Voorzitter**: Als het B.I. een goed inlichtingeninstituut is geweest, zal men daar ook wel geweten hebben van uw bemoeiingen in zake de Russische krijgsgevangenen.

A. De heer *van Houten* wist dit, maar omdat zij de zaak lieten doodbloeden, heb ik zelf contact opgenomen in Brussel.

49332. De **Voorzitter**: U vertelde in het begin, dat u met verschillende inlichtingen uit het noorden was gekomen. Hebt u toen geen contact met het B.I. gehad? Die inlichtingen moest u toch kwijt?

A. Ja zeker. Er waren o.a. photo's bij uit Amsterdam. Het waren microphoto'tjes, die moesten worden afgedrukt. Daarbij heb ik mij kwaad gemaakt. Ik zei: die photo's moeten worden gepubliceerd als ondersteuning van de actie voor hulp aan het noorden. Ze kwamen echter in de kast terecht. Wanneer je dan zei: Ik wil ze laten afdrukken bij Philips, dan zei men: het kan niet, het moet op het B.I. gebeuren.

49333. De **Voorzitter**: Met wie heeft u bij het B.I. gesproken?

A. Dat weet ik niet meer.

49334. De **Voorzitter**: Niet met de heer *Somer*?

A. Ja ook, maar over niets bijzonders. Het was er tenslotte erg klein, dus men ontmoette elkaar nogal eens.

49335. De **Voorzitter**: Als ik de zaak mag recapitulieren, dan is het zo, dat uit uw verklaring wel duidelijk is geworden, dat het gevoel, dat de heer *van Heuven Goedhart* had — een gevoel, dat niet zo vreemd was, gezien het feit, dat u nooit meer contact met hem heeft opgenomen —, nl. dat het een doorgestoken kaart tussen u en het B.I. was, misplaatst is?

A. Ja, dat is misplaatst.

49336. De **Voorzitter**: In de tweede plaats is het zo, dat het initiatief tot het verzenden van brieven — hoe graag de heer *van Heuven Goedhart* ook contact heeft willen opnemen met de heer *Bosch van Rosenthal* — is uitgegaan van u, in zoverre, dat, als u niet bij hem gekomen was, hij niet bij u zou zijn gekomen.

A. Ik weet, dat mijn instelling toen zo was, dat ik, als er ergens mensen waren, waar ik wel vertrouwen in had, ik hen met elkaar in contact trachtte te brengen.

49337. De **Voorzitter**: En daar rekende u de heer *van Heuven Goedhart* ook onder?

A. Hij was in ieder geval een van de mensen, die ik via mijn „Parool“-contact wel kon vertrouwen, hij kankerde ook zo lekker.

De **Voorzitter**: Dat was dus een aanbeveling.

A. Ja, te midden van de heersende wanorde.

49338. Jonkvrouwe **Wttewaai van Stoetwegen**: Ik zie in die brief, die begint met „Vrienden“, nog iets over overste *Derksema*, die hoofd was van het politie-apparaat van het Militair Gezag. U vond hem een communistenvreter en u was daardoor niet erg gesticht. Had u hem ontmoet?

A. Neen, niet ontmoet.

49339. De **Voorzitter**: U schreef daaromtrent in uw brief:

„Nu nog iets over overste *Derksema*, die hoofd is van het politie-apparaat van M.G. Hij geldt als dom, narrow-minded, communistenvreter; hij legt van alle communisten lijsten aan. Met hem samen werkt kapitein *van Mourik Broekman*, een beste vent.“

A. Bedoeling van deze brief was, mijn contactenindrukken te geven uit het zuiden, opdat zij zo mogelijk na de bevrijding met de goede mensen in aanraking zouden komen.

Ik herinner mij die dingen overigens niet meer.

49340. Jonkvrouwe **Wttewaai van Stoetwegen**: Maar u had toch wel zoveel contact met de heer *Derksema* gehad of over hem zoveel informatie gekregen, dat u het zo kon uitdrukken?

A. Je had daar veel stromingen naast elkaar. De mensen uit het noorden waren enorm teleurgesteld.

49341. Jonkvrouwe **Wttewaai van Stoetwegen**: U kwam in verschillende kringen? Viel dat ontzaglijk tegen? U tekent in deze brief een beeld van alle mogelijke mensen en zegt: die vindt dit en die dat. *Gispén* wordt genoemd, en *Kruls*. Heeft u nu een zodanig contact gehad met die kringen, dat u zich daarover een oordeel kon vormen? Of kreeg u dit van andere mensen?

A. Het was allemaal zo open en bloot. De mensen, die door de linies kwamen, waren meestal voorzien van militaire gegevens. Weiningen konden een goed beeld geven van de civiele toestanden. Ik werd om die reden door velen uitgehoord „Line-crossende freules“ zijn bovendien interessanter. Men had daar in het zuiden op dat moment precies hetzelfde, wat men later in het noorden ook heeft gehad: de mensen kwamen in een geweldige spanning in het zuiden en knapten dan af. Er heersten zeer chaotische wantoestanden waaraan je graag

iets veranderen wilde, maar hiertoe kreeg je de kans niet. Ieder bureau voor zich vertelde je, dat het alleen recht van handelen en spreken had. Hoe kon je weten wie gelijk had? Je wilde gelijk geven aan wie het beste werkte, maar je kreeg de kans niet om dat te beoordelen. Het hoofd van de Nederlandse Voorlichtingsdienst vertelde mij, dat het onmogelijk was, mijn photo's te verspreiden, omdat daarvoor de apparatuur in Brussel zwart gekocht zou moeten worden; dat was te moeilijk. Wij illegalen vonden zoiets heel makkelijk. Bovendien, waarvoor gingen die photo's dan niet naar de redactie van het Engelse „Vrij Nederland” bij voorbeeld? Je kreeg de indruk, dat zoiets niet gebeurde, omdat er persoonlijke motieven in de weg stonden; dit maakte, dat je tenslotte ook op eigen initiatief ging werken. Het heeft geen zin, dat de heer *van Heuven Goedhart* tracht zijn briefschrijverij op mij af te schuiven. Ik heb hem niet verleid. Hij en ik deden wat iedereen in die tijd deed. Proberen z'n eigen zin door te drijven; misschien in 's lands, misschien in eigen belang. Als je een paar jaar illegaal had gewerkt, dan was je gewend, volkomen op eigen initiatief te handelen. *Van Houten* zei bij voorbeeld, dat je je niets van de Russen moest aantrekken, maar in Brussel ging je wel naar de Russische instantie. Dit kun je je nu nauwelijks voorstellen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik geloof, dat het van belang is, dat u deze toelichting nog heeft gegeven.

A. Ik kwam b.v. met inlichtingen over verraad op de lijn. Ik had in het noorden gevraagd: Wie kan ik vertrouwen in het zuiden? Ik had in Brabant praktisch geen contacten. Er werd gezegd: je probeert maar in contact te komen met *André*, want dit is een goede vent. Toen kwam ik toevallig in handen van *André* en zei: luister eens, er zit verraad op de lijn.

„Ja”, zei *André*, „dat is mogelijk; wij zijn bezig dat uit te zoeken; als je straks in Tilburg bij de Field Security wordt afgeleverd, moet je daarover maar niet praten”. *André* meende, dat de Field Security fouten maakte. Kwam je daar aan, dan begonnen ze te schelden op de Hollanders. De B.S. schold op B.I. en omgekeerd. In principe was het juist, dat „overste *Somer* het alleenrecht had om toestemming te geven om door de lijnen te gaan, maar wanneer er mensen omheen zitten, die zeggen: „*Somer* maakt die en die koeienfouten”, dan ga je volgens illegale gewoonte je eigen weg. Zeer bevorderlijk voor deze eigenwijsheid was ook b.v. het feit, dat mij, toen ik naar liet noorden terugging, niet werd meegedeeld, dat daar hongersnood was; mijn persoonsbewijs was niet in orde. Ik kreeg geen voedsel en geen geld mee, en toen ik als enige voorwaarde stelde, waterdichte schoenen te krijgen, werd mij gezegd, dat het magazijn dicht was. Twee van mijn opdrachten hadden per zender uitgevoerd kunnen worden en de 3de was overbodig. Waarom zou je respect hebben voor een officiële instantie, die zo slordig werkt?

49342. De **Voorzitter**: Wanneer bent u naar het noorden teruggegaan?

A. Ik ben in Brabant gebleven tot de bevrijding en ben toen met een Rode Kruis-hulpkorps meegegaan en in Zaandam terechtgekomen.

49343. De **Voorzitter**: Dus toen de heer *Somer* op 12 April 1945 deze brief schreef, had hij volop gelegenheid gehad, u ter verantwoording te roepen?

A. Dat heeft hij niet gedaan, maar ik heb toen wel gemerkt, dat ik mij niet echt roeren kon.

49344. De **Voorzitter**: In welk opzicht?

A. Ik heb verschillende malen mijn diensten aangeboden en dan werd ik vriendelijk weggebonjourd. Ook zullen zij mij wel gevolgd hebben; dat deden zij met veel mensen. Het was de security-techniek, de mensen te laten rondlopen en te zien met wie zij omgingen.

49345. De **Voorzitter**: Hebt u dat echter in erger mate gemerkt na die brievengeschiedenis?

A. Daarvóór was het ook al zo.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Zij hebben natuurlijk uit uw gaan naar Brussel uw communistische sympathieën afgeleid.

49346. De **Voorzitter**: Dan blijft het nog wonderlijk, dat, gezien het feit, dat deze zaak door de heer *Somer* zo hoog werd opgenomen, hij u niet direct heeft opgeroepen om precies te weten hoe het gebeurd is.

A. Dat heeft niet plaats gevonden.

49347. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u geen contact met B.I. meer gehad?

A. Neen. Er was een mess voor mensen, die gecrossed waren en die daar aten. Daar kon je diverse mensen ontmoeten. De officieren hadden een aparte mess, doch het lager personeel at met ons.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

M. C. VAN HARDENBROEK VAN AMMERSTOL.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 6 MEI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel en Posthumus, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

Mr. JOHAN CAREL SIGTSMUND WARENDORF,
oud 47 jaar, wonende te Amsterdam, advocaat.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 49649 t/m 49706 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

49707. De **Voorzitter**: U bent dus op 10 Juni 1944 ontslagen? Wat bent u toen geworden?

A. Ik ben op 29 Juni door de toenmalige officier van justitie bij de Nederlandse rechtbank te Londen, de heer *Schürmann*, aangezocht om als substituut-officier van justitie te komen werken op het parket bij de Nederlandse rechtbank en tevens ambtenaar van het openbaar ministerie te worden bij het kantongerecht.

49705. De **Voorzitter**: Bent u zeker van die datum?

A. Ik kan het briefje van de heer *Schürmann* overleggen.

De **Voorzitter**: Dat zou ik wel graag hebben.

A. Ik vermoed, dat dit aansluit op de vraag of ik benoemd ben door *van Heuven Goedhart*.

De **Voorzitter**: Ja.

A. Ik heb bij de stukken ook nog de oproep van de Nederlandse Juristenkring. Die bijeenkomst was oorspronkelijk uitgeschreven op 3 Juni, maar zij werd tot 22 Juni uitgesteld. Er zou worden gesproken over een of ander juridisch onderzoek. Bij die gelegenheid heeft *Schürmann — van Heuven Goedhart* was toen officieel nog niet in Engeland aangekomen — mij voor het eerst in burger gezien. Het was overigens wel algemeen bekend, dat ik de dienst uit was. Hij zelf werd in actieve militaire dienst geroepen, omdat hij de cursus voor militair commissaris h4.G. had gevolgd en in verband met de invasie nu permanent beschikbaar moest zijn. De substituut-officier, dr. J. H. *Zeeman*, die al was toegezegd aan Buitenlandse Zaken, werd nu ook definitief voor dat Departement opgevestigd. Er was dus niemand bij het parket. *Schürmann* heeft mij toen aangezocht. Hij heeft zich daartoe eerst verstaan met mr. *Snijders* en later met *Dees* van Justitie. Er is ook een briefwisseling geweest tussen *van Angeren* en *van Lidth de Jeude*, waarbij *van Arigeren* vroeg, waarom ik de dienst had moeten verlaten en of ik nu nog wel voor het vervullen van een functie bij het parket in aanmerking kon komen. Toen heeft de heer *van Lidth de Jeude* een mooi briefje geschreven, waarin hij in feite de verantwoordelijkheid overliet aan de Minister van Justitie en overigens alleen opmerkte, dat ik „de schijn op mij had geladen, zonder daartoe gerechtigd te zijn, verbinding met het bezette gebied te willen onderhouden”.

Ik ben 29 Juni voor een weekend de stad uit geweest. Op 1 Juli terugkomende, vond ik het briefje van de heer *Schürmann* van 29 Juni. Ik ben 3 Juli voor het eerst op het parket geweest. De 6de Juli ben ik bij de heer *Dees* geweest — hij was hoofd van de afdeling Kabinet van Justitie — om te vragen of ik alvast zou gaan werken. Ook heb ik de 6de Juli weer een bespreking gehad met de heren *Schürmann* en *Zeeman*. Van 7 Juli af ben ik regelmatig op het parket werkzaam geweest en op de 10de Juli heb ik voor het eerst een zitting van het kantongerecht bijgewoond.

Wat de aankomst van de heer *van Heuven Goedhart* betreft, heb ik in mijn notitieboekje vermeld: „20 Juni. *Sluyser* deelt vertrouwelijk mede, dat *van Heuven Goedhart* is aangekomen, bij *Gerbrandy*

logeert, maar nog niet in circulatie komt. Zijn aanwezigheid in Londen is nog niet bekend.” Op 3 Juli heb ik *van Heuven Goedhart* voor het eerst even op straat ontmoet en daarop langer met hem gesproken. Dit gesprek hebben wij op 11 Juli voortgezet. Onder 31 Juli staat aangetekend, dat ik koffie heb gedronken met de heer *Lehon*, omdat ik mij omtrent de reclassering op de hoogte wilde stellen. Hij had op dat ogenblik het desbetreffende bureau onder zich.

Onder 5 Augustus is aangetekend, dat ik alleen op het parket was. De heren *Schürmann* en *Zeeman* waren toen beiden voorgoed weg.

Onder 8 Augustus is vermeld, dat ik van het hoofd van Afdeling I van het Ministerie van Oorlog de mededeling heb gekregen, dat ik antwoord zou krijgen op mijn request.

Op 10 Augustus heeft *van Heuven Goedhart* mij verteld, dat Mare Majesteit had gezegd: „Ik zal deze benoeming gaarne tekenen.” Op 11 Augustus kreeg ik een telefoontje over de benoeming.

Op 12 Augustus heeft de toevallige ontmoeting met *Vigeveno* plaats gevonden, waarvan ik u zojuist vertelde. Een gesprek ontstond, dat wij op 14 Augustus vervolgden. Op 17 Augustus ben ik benoemd. Op 19 Augustus ben ik beëdigd door de Minister van Justitie, in tegenwoordigheid van de secretaris-generaal.

49709. De **Voorzitter**: Kunt de hierop betrekking hebbende stukken overleggen? Dit is voor die andere kwestie, waarbij de heer *van Heuven Goedhart* betrokken is, wel van belang.

A. Ik heb er afschriften van gemaakt; u kunt de originelen ook krijgen.

Ik heb hier nog iets: ik weet niet of het bij het verhoor van *van Heuven Goedhart* in de zaak-Lunshof ter sprake is gekomen. Ook hij behandelt immers in een van zijn brochures die kwartier van mijn benoeming. Elders heeft hij een zin van mij geciteerd, zonder aanhalingstekens, en dan vervolgt hij zijn relaas, daarbij de indruk wekkend alsof dit vervolg ook van mij afkomstig is. Het citaat heeft hij geput uit een geheim rapport, dat in 1943 bij mijn aankomst in Engeland van mijn verhoor op Eaton Square is opgemaakt. Het blijkt nu, dat dit niet komt uit het archief van het bureau van *Derksema*, want dat archief is in Londen gebleven.

49710. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Uit welk archief komt het dan?

A. Ik mag niet zeggen hetgeen ik niet zeker weet.

49711. De **Voorzitter**: U zoudt het met de omschrijving „vermoeden” er bij kunnen zeggen.

A. Als ik alleen zeg, dat het Bijzonder Intelligent is. . .

49712. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Waar berust het archief van die Bijzonder Intelligente groep?

A. Ik ben overigens niet helemaal gerust, dat u alle stukken hier heeft, die ik zou kunnen overleggen.

49713. De **Voorzitter**: U bedoelt de stukken, die betrekking hebben op deze inlichtingenkwestie?

A. Ik bedoel nu speciaal de correspondentie met het Ministerie van Oorlog met betrekking tot mijn ontslag.

De **Voorzitter**: U krijgt het stenogram van het verhoor ter correctie toegezonden; misschien kunt u dan nazien, of u nog bepaalde stukken heeft, die u ons zoudt kunnen zenden.

A. Gaarne.

De nos. 49714 t/m 49723 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

J. C. S. WARENDORF.

DONKER, voorzitter.

WTTewaall VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPSEL.

POSTHUMUS.

DUISTERWINKEL, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 11 MEI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, en Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *f*, *j* en *o*.

Verhoor van

Jhr. Ir. OTTO CORNELIS ADRIAAN VAN LIDTH DE JEUDE,
oud 67 jaar, wonende te 's-Gravenhage, civiel ingenieur,
oud-Minister van Waterstaat en van Oorlog.

De nos. 50970 t/m 51010 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

51011. De **Voorzitter**: De taak van de vroegere C.I.D., zoals die in 1940 gedacht was, is in drie delen uiteengevallen. Het veiligheids-werk is terechtgekomen bij de Politie-Buifendienst van mr. *Derksema*; het inlichtingenwerk is verdeeld, hoofdzakelijk over B.I. en een klein beetje over M.I.D.

In het Koninklijk besluit van 28 November 1942 staat de bepaling, dat B.I. met uitsluiting van anderen was belast met het onderhouden van de verbindingen met bezet Nederland. Op die bepaling heeft majoor *Somer* zich altijd sterk beroepen. Daaruit zijn nogal wat moeilijkheden voortgevloeid. De moeilijkheid was ook, dat de dienst van kolonel *de Bruyne* toch enige inlichtingenagenten in Nederland had ingezet, waartegen prompt bezwaar werd gemaakt door *Somer*, ook met het oog op de veiligheid van zijn contacten. Er zijn ook andere gevallen geweest. Er is het geval *Vigevano—Warendorf* geweest. Er is het geval geweest van brieven van de heer *van Heuven Goedhart*, die in April 1945 door de linies zouden gaan en waaruit nogal wat moeilijkheden zijn voortgevloeid. Indien men het betreffende Koninklijk besluit leest, dan is het de vraag of de bedoeling is geweest, zoals de heer *Somer* het stelt, nl. dat het een verbod inhield aan een ieder en een iegelijk om verbinding te hebben met Nederland. Men kan het Koninklijk besluit ook zó lezen, dat het een administratieve bepaling is, die alleen organisatorische betekenis heeft. De heer *Somer* vat de bepaling echter op als een bindende regeling

voor elke burger. Dan zou er echter hebben moeten staan: het is een ieder verboden dat en dat te doen. Wat is volgens u de betekenis van die bepaling geweest?

A. Men was onder de indruk van de bezwaren, verbonden aan het bestaan van verschillende diensten. Men wilde coördineren en thans alles onderbrengen in één dienst, terwijl er voordien verschillende uitlopers waren. Of overigens de vermenging van de taak van M.I.D. met de taak van B.I. wel groot is geweest, betwijfel ik. M.I.D. moest ook inlichtingen vragen, doch inlichtingen van militaire aard. Natuurlijk kunnen er grensgevallen zijn, die elkaar overlappen. Volgens mij heeft dit echter geen grote afmetingen aangenomen.

51012. De **Voorzitter**: Men zou dus kunnen zeggen, dat de stelling van de heer *Somer*, dat de bedoelde bepaling van het Koninklijk besluit betekende, dat niemand anders dan B.I., dus noch een dienst, noch een particulier, verbinding mocht zoeken met het bezette gebied, wel wat te ver ging?

A. Ja. Bovendien hadden wij een ander voorbeeld. Het contact over Zwitserland had ook niet te maken met B.I.

51013. De **Voorzitter**: Daartegen richtte de heer *Sotner* zich ook. Dat was ook een doorn in zijn oog. U vatte die bepaling niet zo stringent op?

A. Neen.

De nos. 51014 t/m 51079 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

O. C. A. VAN LIDTH DE JEUDE.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 20 MEI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Posthumus, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

Prof. Mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,

oud 64 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, oud-voorzitter van de Raad van Ministers.

De nos. 53595 t/m 53805 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

53806. De Voorzitter: Een punt, dat hier nogal een rol heeft gespeeld, betreft de correspondentie, welke de heer van *Heuven Goedhart* in April 1945 heeft willen voeren met de heer *Bosch van Rosenthal*. Hij had toen enige brieven opgesteld en die ter hand gesteld aan freule van *Hardenbroek*, die deze brieven over de grote rivieren zou brengen. Die brieven zijn in handen van de heer *Somer* gekomen en deze heeft aan de commissie verzocht dit geval te onderzoeken, zulks om twee redenen. De heer van *Heuven Goedhart* zou hier hebben overtreden het K.B., waarbij het B.I. was ingesteld en dat o.a. inhield, dat B.I. met uitsluiting van andere instanties het recht had de verbindingen met het bezette gebied te onderhouden. Bovendien was de inhoud van de brief van de heer van *Heuven Goedhart* aan de heer *Bosch van Rosenthal* van die aard, dat de heer *Somer* van oordeel was, dat de heer van *Heuven Goedhart* zich daarin niet in een gepaste vorm had uitgelaten over de Regering. Daarover is blijkbaar enige deining geweest. Hoe is dat verder verlopen?

A. Dat weet ik niet. Ik herinner mij, dat op een gegeven ogenblik in de Ministerraad werd gerapporteerd — ik meen door de heer *de Quay* —, dat de Canadezen beslag hadden gelegd op een brief, die de heer van *Heuven Goedhart* had bestemd voor Nederland, en dat hij die brief in zijn bezit had, dat hij die maar niet wilde voorlezen en dat ik of een van de anderen toen vroeg: „waarom niet?” Een van de heren zei toen: „*Gerbrandy*, die brief moet je maar niet eens horen, bemoei je er maar niet mee, trek je er maar niets van aan; het is een gemeen stuk.” Verder weet ik er niets van af.

53807. De Voorzitter: De heer van *Heuven Goedhart* heeft medegedeeld, dat hij na dat geval met die brieven van u een uitnodiging heeft gekregen om te Londen in het *Brown's Hotel* te komen en dat hij toen in bijzijn van kolonel *Nuboer* op formele wijze over die schandaal van die brieven werd verhoord. Hij zei:

„Ik heb toen gezegd, dat het volkomen ridicuul was om het ook maar in het minst dwaas te vinden, dat een burger in het zuiden — en dan nog wel een burger, die achter de rug had met het B.I. wat ik met het B.I. achter de rug had — had geprobeerd een paar brieven naar de overzijde te krijgen.”

Verder heeft de heer van *Heuven Goedhart* verklaard, dat hij later die zaak met de heer *Schermerhorn* heeft besproken en dat deze hem heeft gezegd, dat hij daarna er weer met u over heeft gesproken, waarna u zoudt hebben gezegd, dat het u toch wel speet, dat het zo was gelopen.

A. Het laatste herinner ik mij niet. Dat betreft waarschijnlijk een andere zaak. U spreekt over de besprekingen in *Brown's Hotel*. Ja, dat schiet mij nu te binnen. Ik heb blijkbaar de opdracht om hem daarover te onderhouden aanvaard. Ik vond dat niet prettig. Het was een oude vriend, een oud-collega van mij. Ik heb toen daarbij genomen mijn secretaris de heer *Nuboer*; deze vatte het nogal formeel op en ging toen aantekeningen maken. Toen kreeg dat onderhoud

dus een onaangename, een piquante zijde, maar wat er later besproken is

De Voorzitter: Een bespreking tussen u en de heer *Schermerhorn*.

A. — dat is typisch —, dat herinner ik mij niet. Ik ken de inhoud van die brieven niet.

53808. De Voorzitter: Het zijn twee brieven. Eén er van is gericht aan de heer *Bosch van Rosenthal* en daarin geeft de heer van *Heuven Goedhart* de heer *Bosch van Rosenthal* zeer uitvoerige inlichtingen over de gebeurtenissen van de laatste tijd. Hij heeft het nogal smeuldig gedaan, hetgeen van de heer van *Heuven Goedhart* wel te verwachten was, als hij een brief schreef.

A. Ik kreeg de indruk uit het feit, dat de heer *de Quay* zeide: „lees het maar niet”, dat deze op het standpunt stond: vreselijk unfair. Zo'n ding vervlakt echter bij mij; daarover durf ik u dus niet met zekerheid inlichten. In elk geval mocht de heer van *Heuven Goedhart* het natuurlijk niet doen. Natuurlijk behoort naast een contact met de voorzitter van de Vertrouwensmannen niet te bestaan een privé-weg, dus een weg: Minister—Vertrouwensmannen. Dat kan natuurlijk niet, dat is door en door fout. Maar goed, dit is dan een fout, ik doe ook weleens wat mis.

53809. De Voorzitter: De voorzitter van de Vertrouwensmannen in Nederland had aan de andere kant ook wel een dusdanige positie, dat hij er waarde aan mocht hechten om zoveel mogelijk inlichtingen te krijgen. Dat was de andere kant van de zaak. Hij zat ook op een eiland en had er ook belang bij zoveel mogelijk inlichtingen te krijgen.

A. Dan hangt het er van af, wat er in de brief staat. Is het een eerlijke brief, dan vind ik het nog niet goed, want het is levensgevaarlijk, wanneer de lijn concurrentie zou hebben en degenen, die de lijn in handen hebben, dit niet weten. Dat kan niet, dat is verkeerd. En verder de morele kant van de zaak. Daarvoor is beslissend: wat staat er in, en dat weet ik niet. U kunt dit naar mijn mening het beste vragen aan oud-Minister *de Quay*.

53810. De Voorzitter: Dan ben ik hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u had te vragen. Het is een lange lijst van grotere en kleinere kwesties geweest, maar er is in deze verhoren door de verschillende getuigen zoveel aangeroord, dat ik het toch wel van belang achtte het u voor te leggen, zodat u volkomen op de hoogte bent van de dingen, die hierbij ter sprake zijn gekomen. Hebt u op het ogenblik nog iets, waarvan u meent, dat het van belang is voor de commissie?

A. Neen, maar wel heb ik een verzoek. Ik las zoëven het in het Nederlands vertaalde statement en zag daarin ergens iets staan over de ontvangstcommissies. Toen begon mij — u hebt er daar straks in een ander verband naar gevraagd — iets te schemeren. Er is een bespreking geweest over die ontvangstcommissies, over het gevaar. U legde mij een brief voor van mr. *van Angeren*. Kan ik deze in afschrift krijgen om te trachten na te gaan, hoe de vork in de steel zit? Toen ik dat laatste stuk las, dacht ik: Die ontvangstcommissies hebben toch een punt van bespreking uitgemaakt?

De Voorzitter: De griffier zal u daarvan een kopie geven.

Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

P. S. GERBRANDY.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

POSTHUMUS.

DUISTERWINKEL, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 25 MEI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaail van Stoetwegen en de heren Koersen en Posthumus, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

JACOBUS KOK,

oud 54 jaar, wonende te Amsterdam, generaal-majoor der genie.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 54830 t/m 54891 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

54892. De **Voorzitter**: Wat de April-onderhandelingen betreft, hebben wij de gang van zaken bij die onderhandelingen, de gevoerde besprekingen, enz. aan de hand van het bekende memorandum o.m. besproken met de heren van *der Vlugt* en *Six* en ons zodoende een vrij goed inzicht daarin kunnen verwerven. Maar er is één aspect, waarvan wij het op prijs zouden stellen, dat u er uw visie op gaf, t.w. de toestand, waarin Nederland in die maand verkeerd heeft en had kunnen komen te verkeren, wanneer het anders was gelopen. Dat is waarschijnlijk ook het probleem, dat u het meest na aan het hart ligt.

A. Dat heb ik van 1940 af in mijn hersens moeten verwerken.

54593. De **Voorzitter**: Wilt u daarover een uiteenzetting geven?

A. Ik zal het proberen.

Toen ik Rotterdam had zien verwoesten, kwam bij mij deze gedachte op, dat, wanneer het mogelijk zou zijn Nederland te bevrijden, dit niet zou moeten gebeuren door middel van een totale oorlogvoering, althans niet in dat gedeelte van ons land, dat naar mijn mening veel kunstiger is opgebouwd dan welk gebied in Europa ook: de provincies Noordholland, Zuidholland en Utrecht, en misschien enkele gebieden daarbuiten. In hoofdzaak was toen mijn gedachte: indien er in dat gebied vernielingen komen aan kunstwerken, zal dat leiden tot de vernietiging van de levensmogelijkheden van de burgerbevolking. Ik stel er prijs op te zeggen, dat dit nog steeds mijn standpunt is ook voor een toekomstige oorlog.

54894. De **Voorzitter**: Betekent dat, dat u geen enthousiast aanhanger bent van de idee om de vesting Holland te verdedigen?

A. Dat mag ik niet zeggen. Ik zou willen waarschuwen, dat men bij een toekomstige oorlogvoering alles doet om de levensmogelijkheden van de burgerbevolking in het westen des lands te behouden, voor zover dat althans menselijkerwijze mogelijk is. Iets anders mag ik hiervan niet zeggen. Ik wil mij niet uitspreken over de vraag, of Qaarmede staat of valt de verdedigbaarheid van enig gebied in ons land, omdat ik mij over de wijze, waarop een toekomstige oorlog zal worden gevoerd, geen mening mag aanmatigen, maar ik weet wel dit, dat men niet $4\frac{1}{2}$ miljoen mensen in korte tijd kan evacueren. Die mensen blijven hier zitten. En of wij bij een toekomstige oorlog weer een bezettingstijd zullen meemaken en op dezelfde wijze weer de bondgenoten te hulp kunnen roepen, weet ik ook niet. Mijn standpunt in de bezettingstijd is alleen geweest: de grote poldergebieden in westelijk Nederland mogen niet alleen door hoge waterstanden, maar ook door vernielingen van bruggen, sluisen, havens, electriciteitsvoorzieningen, polderbemalingen, niet worden geschaad, dat alles één geheel zijnde en één en ondeelbaar om het land het land te laten. Wordt het geschaad op één van die punten, b.v. de electriciteitsvoorziening, dan is de polderbemaling voor een groot deel onmogelijk en elke inundatie-

maatregel, door vernieling van dijken of anderszins, leidt tot overstromingen, die niet meer te keren zijn, leidt ook tot het niet meer kunnen gebruiken van havens en scheepvaartwegen. De boezemgebieden, die, zoals u weet, op een hoger peil liggen dan de polders, lopen dan leeg. Dat zijn de scheepvaartwegen. Die kaden komen droog en kunnen in geen jaren weer waterkerend worden gemaakt. Daardoor raken gebieden voor elkaar onbereikbaar. Om aan te geven hoe moeilijk dit in de afgelopen oorlog al was, wil ik een voorbeeld noemen. Prins *Bernhard* heeft pogingen gedaan — dat viel samen met de destijds voorbereide vredesconferentie van San Francisco — om te bereiken, dat in Nederland voedsel werd afgeworpen. Dat plan is mij toegezonden. Op 40 verschillende plaatsen in het bezette gebied zou voedsel worden afgeworpen.

Op grond' van de toen gestelde inundatiën, de palen- en mijnevelden, de vernielde bruggen en alles, wat er verder in het bezette gebied was, heb ik 37 van deze plaatsen als onbereikbaar moeten verklaren.

54895. De **Voorzitter**: U bedoelt: onbereikbaar om het voedsel af te halen?

A. Zodanig, dat, als het voedsel daar afgeworpen zou zijn, wij daaraan niets gehad zouden hebben, omdat het naar de bevolkingskernen moest worden gevoerd en die niet op een enigszins behoorlijke wijze in korte tijd konden worden bereikt. Dat heeft geleid tot het afwerpen van het voedsel op vier Duitse vliegvelden. Dat is een voorstel van mij geweest.

54896. De **Voorzitter**: Over het afwerpen van het voedsel is, naar ik meen, in April 1945 nog een misverstand geweest. Toen is er nog een telegram van *Seyss-Inquart* daarover geweest.

A. Die heeft gezegd, dat hij dat niet kon aanvaarden, omdat hij bang was, dat wapens zouden worden afgeworpen. Eedoelt u dat?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Inderdaad, dat is er geweest. Er is ook een proclamatie geweest, die in alle steden in Nederland werd aangeplakt en waarin de bevolking werd gewaarschuwd, dat niet op het afwerpen van voedsel kon worden gerekend, omdat dit niet zou worden toegestaan. Maar dat staat hier buiten. Wat ik vertel, is zakelijk een verklaring van de moeilijkheden om hier in Nederland voedsel te brengen. Dat had men in Engeland kunnen weten. Ik vermoed, dat de organisatie, die door Prins *Bernhard* met deze zaak was belast, niet op de hoogte was van wat B.I. en B.B.O. wisten. Als hij dat geweten had, zou dit plan er nooit geweest zijn en zou men ook niet geprobeerd hebben, dat met de vredesconferentie van San Francisco te doen samenvallen.

54897. De **Voorzitter**: Waren B.I. en B.B.O. volkomen op de hoogte?

A. Van B.B.O. durf ik het niet met zekerheid te zeggen, maar B.I. was positief op de hoogte.

Om uw vraag verder zo kort mogelijk te beantwoorden, moge ik mededelen, dat het IJsselmeer bij opwaaiing op enkele plaatsen zelfs 20 cm boven N.A.P. stond. Als u bedenkt, dat de normale stand 40 cm minus N.A.P. is en deze bij mobilisatie met het oog op de bemalingsmogelijkheden van het poldergebied in Friesland tot 13 cm minus N.A.P. mocht worden opgevoerd, dan gevoelt u welk een noodtoestand het hier was geworden. De Duitsers hielden de sluisen bij Kornwerderzand en Den Oever dicht. Hun bedoeling was, indien zij weg moesten, die sluisen in gesloten stand te vernielen. Dan zou het IJsselmeer bij eb niet meer aftapbaar zijn. IJmuiden was in hun handen. Daar zat de kustverdediging van de Duitsers, welke was bevoelen tot het uiterste stand te houden. In dit gebied lagen de sluisen van IJmuiden, naar het westen de enige mogelijkheid om IJsselmeerwater kwijt te raken. Dus elke druppel water, die uit de toen nog hoog staande grote rivieren kon worden ingelaten naar het diepe poldergebied, was een druppel water, die wij niet meer kwijt konden. Dat

is de reden geweest, waarom ik naar Engeland heb laten seinen. Indien de geallieerden voor de Wons-stelling in Friesland komen, moeten zij proberen de sluizen bij Kornwerderzand in ongeschonden staat in handen te krijgen. Dat telegram is te laat gekomen. De Duitsers hebben op de dag, vóórdat dit mogelijk was, de 10 koppen aan de noordelijke heftorens afgeslagen, waardoor de schuiven naar beneden zijn gevallen. Het IJsselmeer zat dus dicht. Bij Den Oever dreigde het precies zo te gaan. Den Oever was de eigenlijke oorzaak van de overstroming van de Wieringermeer. Wij hadden voorbereid, dat de Engelse parachutisten in de Wieringermeer konden landen om onze B.S.-ers te hulp te komen om als uiterste maatregel de sluizen aan Den Oever in ongeschonden staat in handen te krijgen.

54898. De **Voorzitter**: Was dat voorbereid voor het ogenblik van de bevrijding?

A. Het was voorbereid om, indien hier de bevrijding zou komen, te trachten deze sluizen hetzij door de B.S. alleen, hetzij met hulp van geallieerde parachutisten in handen te krijgen. Dat wist *Kiehl*, de Referent Wasserwirtschaft beim Wehrmachtsbefehlshaber. Hij heeft het bevel gegeven, want hiermee was die mogelijkheid weg.

54899. De **Voorzitter**: Maar nu wordt ook gezegd, dat zuiver militair bezien de onderwaterzetting van de Wieringermeer misschien te begrijpen was van de Duitsers, omdat er toch een voortdurend opdringen, althans activiteit was van de Engelsen, die toen al over de IJssel waren en voor de Grebbelinie stonden. Daarop zijn de Duitsers overgegaan tot onderwaterzetting van de Wieringermeer en nu zeggen sommige militairen: Zuiver militair bezien, kan men niet zeggen, dat dit alleen maar als een wandaad gequalificeerd kan worden.

A. Dat is enerzijds juist en anderzijds niet. Er is verschil tussen inundatie en overstroming. Een oorlogsdaad als deze kan alleen dan gerechtvaardigd worden geacht, als het een inundatie is en als de Duitsers zich op het standpunt hadden gesteld, dat zij de regelbaarheid in handen moesten houden. Doen zij dat niet, dan is de overstroming van de Wieringermeer in elk geval een wandaad.

54900. De **Voorzitter**: Maar duurt in de regel inondering van een gebied niet geruime tijd? Langer dan overstroming?

A. Natuurlijk, dat gaat veel sneller. De Wieringermeer moest $4\frac{1}{2}$ m onder water lopen. Bij inondering kan je beginnen met het grondwater op te zetten. Dan loopt de bevolking nog niet weg en later heb je er nog maar 40 cm bovenop te zetten, wat je van uit het Amstelmeertje had moeten tot stand brengen. Zo hadden ze de inondering van de vesting Holland tot stand gebracht. Pas in April 1945 wordt tot de onverantwoordelijke overstroming overgegaan.

54901. De **Voorzitter**: Als men een gebied gaat inunderen, gaat er een geruime tijd overheen voor men van het normale peil gekomen is op het inundatiepeil?

A. Inderdaad.

54902. De **Voorzitter**: Een week ongeveer?

A. Neen, voor een polder als deze zeker niet; misschien kan het binnen een etmaal of nog korter; als je maar voorbereidt, dat je het grondwater eerst opzet.

54903. De **Voorzitter**: Maar goed, vooropstellende, dat er op 17 April nog niets gebeurd was, had dan het inunderen van de polder in dezelfde tijd kunnen gebeuren, waarin nu de overstroming heeft plaats gehad?

A. Zeker; die 40 cm zetten ze er zeker zo gauw op, maar de Duitsers rekenden hier nooit op. De Haarlemmermeer stond er ook zo voor. Die ligt $4\frac{1}{2}$ m beneden de zeespiegel en was het sluitstuk van de westelijke inundatie. Op 4 plaatsen was de ringdijk ondermijnd en door mijnenvelden voor onze sabotagemensen onbereikbaar. Het was hun bedoeling niet alleen, maar ze hebben behalve hun maatregelen ten aanzien van de dijken ook hun plannen voorbereid wat betreft de sluizen bij De Liede en bij Halfweg, en IJmuiden stond voor hen open.

Als dat gebeurde, kon het zeewater dus meteen de Haarlemmermeer in en dan tot zijn volle hoogte. Dat was al lang voorbereid. Wat de Duitsers bij de Wieringermeer hebben gedaan, was bij de Haarlemmermeer ook voorbereid.

54904. De **Voorzitter**: Om nog even op de Wieringermeer terug te komen: u bent dus van oordeel, dat het wél een wandaad is geweest?

A. Wat er nu is gebeurd, is een wandaad geweest. Een oorlogsdaad op het gebied van de inundatie was mijns inziens verantwoord, omdat de Duitsers te maken hadden met een als strijdmacht erkende organisatie, aannemende, dat de Engelsen er niet bij waren gekomen en dat de B.S. het alleen moest opknappen. Daarom was een inundatiemaatregel geoorloofd, maar het totaal verzuipen van de Wieringermeer — want daarop kwam het neer — acht ik een wandaad.

Deze vrees voor het westen van ons land was dus niet alleen gelegen in het feit, dat het buitenwater, het water in de grote rivieren, nog zeer hoog stond.

Op 17 April kreeg ik langs illegale weg een bericht van de toenmalige directeur-generaal van de Rijkswaterstaat, de heer *Brinkhorst*. Hij wist, dat ik deze zaak beheerste en hij vroeg mij, bij de geallieerden aan te dringen op onmiddellijk ingrijpen, omdat hij als directeur-generaal van de Rijkswaterstaat, dus in zijn legale functie, de verantwoordelijkheid voor de waterstaatkundige toestand in ons land niet langer kon dragen. Dat was de dag, waarop de Wieringermeer onder water is gezet. Maar mijn vrees had betrekking op de combinatie van al deze vernielingen en vernielingsvoorbereidingen, want met inundatie hangt onherroepelijk samen de zuiverheid van de drinkwaterbronnen. Met ontzettend veel moeite heeft sectie V gedaan gekregen, dat de Loenerveense plas niet werd vervuild en deze prise d'eau van de Amsterdamse Waterleiding niet onbruikbaar is geworden. Door het vernielen van bruggen op scheepvaartwegen werden het verkeer en de onderlinge hulpverlening onmogelijk. Door het vernielen van spoorbruggen werd het spoorwegverkeer niet meer mogelijk. Bruggen en dijken, die nog niet vernield waren, waren zodanig voorbereid voor vernieling, dat met één druk op de knop de vernieling kon worden tot stand gebracht. Het is toch steeds mijn vaste mening, ik kan wel zeggen: mijn wetenschap, dat, indien dat alles zou zijn gebeurd bij een totale oorlogvoering — en de Duitsers hadden daartoe opdracht en zij zouden deze uitgevoerd hebben —, wij hier zouden zijn gebracht in een toestand, waar wij in geen tientallen jaren meer uit hadden kunnen komen. Dat was de reden waarom ik meende zo te moeten handelen en de capitulatiebesprekingen met de Duitsers meende te moeten aanvaarden.

54905. De **Voorzitter**: U hebt, uitgaande van deze gedachtengang, bij de heer *Six* waarschijnlijk steeds sterk ondersteund, dat men met deze besprekingen zou doorgaan?

A. Ik moet antwoorden, dat ik van de besprekingen, die er waren, pas heb gehoord op 12 April en dat ik nooit bij de heer *Six* er op heb aangedrongen om op grond van mijn vrees — die door de heer *Six* en generaal *Koot* in alle opzichten werd gedeeld — de capitulatiebesprekingen te doen voeren. Ik kon nog helemaal niet overzien, in hoeverre deze besprekingen tot veiligstelling van ons land in mijn richting zouden kunnen voeren. Ik ben op 26 April voor het eerst met de heer *Six* gegaan naar den Haag voor besprekingen met *Schwebel* en *Kiehl* en toen werd het mij duidelijk, dat langs deze weg mijn einddoel misschien zou kunnen worden bereikt.

54906. De **Voorzitter**: Waaruit bleek u dat?

A. Uit de bereidheid van de Duitsers om partieel te capituleren. De telegrammen, die ik vóór 26 April naar Londen heb gestuurd, zijn allemaal van deze strekking. Maar toen ik die telegrammen verzond, wist ik niet, of de capitulatiebesprekingen, die gaande waren, tot een oplossing in deze richting zouden kunnen voeren.

54907. De **Voorzitter**: Dat wist natuurlijk niemand. De zaak was overgedragen aan Londen. De heren *Neher* en van *der Gaag* waren de linies overgegaan. Toen zijn de besprekingen in het geallieerde verband begonnen. Dat heeft nogal enige tijd geduurd en tenslotte werd de beslissing aan generaal *Eisenhower* overgelaten.

A. Ja.

54908. De **Voorzitter**: Op dat ogenblik wist niemand, of dat zou kunnen gebeuren. De moeilijkheid, waarvoor de verantwoordelijke mensen op dit punt stonden, was natuurlijk, of men, gezien wat er allemaal gebeurde, waarbij de onderwaterzetting van de Wieringermeer een grote schok moet hebben gegeven, zou blijven aandringen op een oplossing in die richting dan wel of men overstag moest gaan, ook in verband met de hongersnood, en moest adviseren het westen

des lands gewapenderhand, het liefst uit de lucht, te veroveren. Voor die vraag stond men voortdurend.

A. Ik begreep uw vraag niet. Laat ik u dan dit zeggen. Ik heb inderdaad van het ogenblik af, dat ik hoorde, dat er capitulatiebesprekingen waren — dat moet dus omstreeks 12 April zijn geweest —, in mijn telegramwisseling met Londen, die over de heer *Six* liep, steeds nadrukkelijk naar voren gebracht, dat een oplossing zonder verovering voet voor voet, zoals wij dat noemden, en zonder een landing op de kust zou moeten worden nagestreefd. Toen hadden wij de keuze tussen twee mogelijkheden. De ene mogelijkheid was om, indien de Duitsers niet bereid waren en bij de capitulatiebesprekingen niet bereid bleken in deze richting mee te gaan, door een plotselinge aanval uit de lucht die belangrijke punten in ons land te bezetten, die bepaaldelijk behouden moesten blijven om de levensmogelijkheden van de burgerbevolking te verzekeren. In die telegrammen zijn die punten genoemd. Daar stonden B.S.-eenheden klaar, die deze punten zouden bezetten totdat hulp van Engeland zou komen.

54909. De *Voorzitter*: Dat hing geheel af van de oorlogsplannen van de geallieerden, die blijkbaar van plan zijn geweest — dat hebben zij ook uitgevoerd — Duitsland de laatste stoot toe te brengen in Duitsland zelf. In die gedachtengang lag het niet voor de hand een belangrijk gedeelte van de krijgsmacht, in het bijzonder van de luchtmacht, af te zonderen voor een operatie in een gebied, dat eigenlijk al gepasseerd was.

A. Inderdaad.

54910. De *Voorzitter*: Dat kon men dus wel willen van Nederlandse kant, maar dat hing geheel af van het geallieerde krijgsplan.

A. Dat wij helemaal niet kenden, omdat wij daarover in het geheel niet waren ingelicht. Maar dat dit het standpunt was, dat door mij werd ingenomen, kan ik hiermede bewijzen, dat ik altijd tegen de heer *Six* heb gezegd: dat Arnhem in September 1944 verloren is, is de redding van ons land geweest.

54911. De *Voorzitter*: Wilt u dat nader adstrueren?

A. Indien de geallieerden waren doorgestoten naar de Zuiderzee, zou het westen van ons land zijn afgesloten. In dat westen zat een enorme Duitse macht; daar zaten niet alleen de Duitse autoriteiten, maar ook de S.S.-commando's, beschermd tegen sabotage van onze zijde, voor de vernieling van onze bruggen en sluizen. Toen waren zij nog sterk. Indien deze afsluiting zou zijn tot stand gekomen en men een aanval naar het westen had gedaan, zou het westen verloren zijn geweest. Dat dit in April 1945 niet is gebeurd, is een gevolg geweest — dat is niet alleen mijn indruk, maar dat was, zoals bij de besprekingen bleek, ook de indruk van generaal *Reichelt* — van de grote oorlogsmoeheid bij de Duitse weermacht, niet bij de Duitse S.S.

54912. De *Voorzitter*: Die oorlogsmoeheid had ook in die andere positie kunnen ontstaan.

A. In September 1944, bedoelt u?

De *Voorzitter*: Als men toen doorgestoten had tot de Zuiderzee en men was op die hoogte een tijd blijven staan, wat ook mogelijk was geweest, zodat men in het voorjaar het offensief in de richting van Duitsland had voortgezet, dan had die oorlogsmoeheid evenzeer kunnen ontstaan.

A. Ik geloof, dat de Duitsers aan hun eigen inundatielinies niet zoveel waarde toekenden als aan hun verdedigingslijn aan de kuststrook; als de geallieerden naar de Zuiderzee zouden zijn doorgestoten, zouden de Duitsers er hier een tweede Boulogne van gemaakt hebben.

54913. De *Voorzitter*: Hebt u de indruk, dat, voor wat er in April 1945 op militair gebied gebeurd is, de beslissing uitsluitend in handen van *Blaskowitz* heeft gelegen? Of heeft, naar uw mening, *Seyss-Inquart* daarop nog enige invloed gehad?

A. Neen, dat geloof ik niet; ik durf dat bijna zeker zeggen. In het witboek voor de Vertrouwensmannen staat een verslag van het onderhoud met *Reichelt*; daarin heb ik alleen maar gezet wat betrekking had op het zuiver zakelijke gedeelte en wat *Borghouts* naar voren bracht over andere kwesties, o.a. de kwestie van de B.S.-ers, enz., die in vrijheid gesteld moesten worden. In het begin van deze bespre-

king heb ik de indruk gekregen, dat *Reichelt* zich van *Seyss-Inquart* niets meer aantrok. Wij kwamen in de villa te zitten tegenover *Reichelt*, Major *Graf von Plessen* en Oberst-Leutnant *Schröder*. In het begin zeide *Reichelt*, dat het hem genoeg deed, dat wij de Duitsers hadden uitgenodigd voor deze bespreking. Toen zeide *Koot*: „U vergist u, de uitnodiging is van u uitgegaan”. *Reichelt*, die had gestaan, ging toen zitten en zei, dat hij ons te voren gaarne enige vragen wilde stellen. De eerste vraag was deze: „Sind eure Truppen anerkannt?” Toen antwoordde *Koot*: „Jawohl Herr General”. Waarop *Reichelt* vroeg: „Von wem?” „Von unserer Königin”, zei *Koot*. Waarop *Reichelt* vroeg: „Wo befindet sich jetzt eure Königin?” *Koot* antwoordde: „In Anneville bei Breda”.

Reichelt zei daarop (ik zeg het nu maar in het Hollands): „Wilt u aan uw Koningin een vraag overbrengen, en wel de volgende: Is er voor ern eerlijke Duitse generaal en zijn eerlijke Duitse medestrijders, waartoe ik niet reken de Gestapo, de S.D., de Grüne Polizei, de Nederlandse landwacht en ander „Gesindel”, een mogelijkheid om te worden gevrijwaard van dwangarbeid in Rusland?” Hebt u dit wel eens gehoord, Mijnheer de Voorzitter?

De *Voorzitter*: Neen.

A. Toen heeft generaal *Koot* geantwoord, dat het hem bekend kon zijn, dat zij de bevelen van hun Führer hier hadden uitgevoerd, die in strijd waren met het oorlogsrecht, en dat zij als zodanig bij onze bondgenoten stonden aangeschreven, maar dat hij desondanks bereid was deze vraag over te brengen. Toen zei generaal *Reichelt*: „Und wenn Sie das nicht tun sollten, so wurde mein Oberbefehlshaber zum endgültigen Kampf in westlich Holland bereit sein. Verstehen Sie das?” Verder zei hij nog: „Denn jeder rüttelt an der Leiche Deutschlands, aber ich warne Sie vor der roten Gefahr”.

Wat ik nu vertel, is nog nergens genotuleerd. Het zit mij nog bijna letterlijk in het hoofd.

Hieruit leid ik af, dat *Reichelt* volkomen zelfstandig handelde en zich van al die eenheden onder *Seyss-Inquart* niets aantrok. Ik heb hem toen gevraagd: „Wilt u daarmee zeggen, dat u deze eenheden onder uw bevelen rekent of niet of dat u verantwoordelijk kunt zijn voor wat deze eenheden nog zullen doen, als u bereid bent te capituleren? Want wanneer u nu al capituleert, maar de S.S. de sluis bij Wijk bij Duurstede en de Beatrix-sluis toch laat ploffen, zijn wij niet geholpen.” Hij redde er zich uit door te zeggen, dat generaal *Schöngarth* daarvoor verantwoordelijk was en dat hij met deze mensen niets te maken had.

54914. De *Voorzitter*: *Schöngarth* ressorteerde onder *Seyss-Inquart*?

A. Ja. Daarom liet hij weer los, dat hij aan die mensen iets kon bevelen. Hij verklaarde zich bereid tot capitulatie alleen voor de Duitse weermacht.

54915. De *Voorzitter*: Dat vloaide natuurlijk voort uit de merkwaardige situatie, die wij hier hebben gehad: een militair bestuur naast een civiel bestuur. Dat werkte blijkbaar in dat gesprek nog doos. In elk geval moesten in de situatie, zoals deze tijdens de bezetting was, die twee machten met elkaar rekening houden. Nu bedoelde ik met mijn vraag: in hoeverre hield *Blaskowitz* in April 1945 nog rekening met *Seyss-Inquart*? Het waren twee machten naast elkaar.

A. *Reichelt* was er van overtuigd, dat *Seyss-Inquart* geen macht meer had en dat niemand meer naar hem luisterde, ook niet de vier groepen, die hij noemde.

54916. De *Voorzitter*: Uw indruk is toch niet, dat tijdens de „wapenstilstand”, die er bestaan heeft, de toestand zo was, dat *Seyss-Inquart* zijn S.D., enz. niet meer in de hand had?

A. Die had hij niet meer in de hand.

53917. De *Voorzitter*: Er zijn inderdaad enkele gevallen geweest, die daarop zouden kunnen wijzen. Het geval in Amsterdam van de fusillering van een belangrijk aantal mensen, was b.v. een zeer ernstig geval. Maar als men het over de gehele linie bekijkt en in aanmerking neemt de toen bestaande toestand, moet men zeggen: er moest wel veel geprotesteerd worden — dat blijkt ook uit het witboek; men denke aan al die besprekingen van de heer *van der Vlugt* met *Schwebel*, gevolgd door telegrammen en brieven —, maar tenslotte gebeurde liet toch, zij het met zeer veel moeite.

A. Ondanks de gegeven belofte is men toch — misschien zonder medeweten van *Kiehl* — met heel veel vernielingen doorgeslagen. Dat blijkt ook uit het rapport van mij.

54918. De **Voorzitter**: Dat is weer een ander punt. Wat ik nu aanroer, is de vraag, of *Seyss-Inquart* in handen had de organen, die hij gebruikte voor de ordehandhaving, de S.D., enz.

A. Dat was allemaal hetzelfde. Die S.D. en S.S. zaten ook bij die vernielingsvoorbereidingen. Zij zaten bij de sluizen. Zij vertrouwden de weermacht niet.

54919. De **Voorzitter**: Onder wie ressorteerde *Kiehl*?

A. *Kiehl* had twee functies. Hij was Referent für die Wasserwirtschaft bij *Seyss-Znquart* en adviseur voor militaire waterstaatszaken bij de opperbevelhebber. Deze dubbele positie maakte het hem mogelijk bij de eerste bespreking van de ene stoel op de andere te wippen. Wanneer hij zei: Dat weet ik niet, want ik ben dit, dan zei ik: Ja, maar u bent ook dat, en dan wist hij het weer wel.

54920. De **Voorzitter**: Wat was uw indruk van de houding van *Kiehl*?

A. Ik heb het geen eerlijke vent gevonden.

54921. De **Voorzitter**: U vond, dat u niet op hem aan kon?

A. Hij is de belofte, die hij op 26 April heeft gedaan, positief niet nagekomen. Dat heb ik hem meermalen recht in zijn gezicht gezegd en dat heeft hij ook erkend.

54922. De **Voorzitter**: Welke belofte?

A. De belofte, dat hij alle verdere vernielingsvoorbereidingen zou stopzetten. Dat deed hij niet. In de periode van 26 April af ging hij gewoon door overal sluizen en gemalen kapot te maken en overstromingen te veroorzaken. Het gebied van Schalkwijk is toen onder water gelopen. Dat is het gevolg geweest van het optreden van *Kiehl* en zijn ondergeschikten. Dat waren S.S.-groepen, waarvan hij heeft gezegd: Daarover heb ik niet het commando. Die verhouding heb ik nooit begrepen. Hij was burger en majoor. Als hij onder de Wehrmachtsbefehlshaber stond, was hij majoor en als hij onder *Seyss-Inquart* stond, was hij burger. Hij verscheen nu eens in uniform en dan weer in politiek. Dat in ieder geval *Seyss-Inquart* en misschien zelfs *Reichelt* de S.S. niet meer in hun macht hadden, is gebleken uit de vertraagde capitulatie van IJmuiden en Den Helder. Die hebben pas gecapituleerd op 9 en 11 Mei.

54923. De **Voorzitter**: Misschien kunt u even nader vertellen hoe dat is gegaan.

A. De capitulatie is geweest op 7 Mei en wij wisten het op 5 Mei. Mijn werk ging door. Alle berichten bleven naar mijn bureau toevloeden. Wij kregen toen in de eerste plaats het bericht uit IJmuiden, dat de S.S.-marine-commandant niet bereid was te capituleren, dat de midciensluis nog steeds voor vernieling was voorbereid, zijnde de laatste goede sluis, die Amsterdam met de zee verbond, en dat men verdere vernielingen voorbereidde en met het tot zinken brengen van schepen bezig was. Dergelijke berichten, iets erger, kregen wij uit Den Helder. Toen heb ik niet geweten wat ik daarmee aan moest. *Kiehl* kon er alleen misschien iets over zeggen, wat de sluizen betreft. Misschien zou hij toch wel gezegd hebben: Dat is mijn zaak niet. Bovendien moest worden rekening gehouden met de mogelijkheid, dat deze S.S.-commando's als kernen bedoeld waren voor de kustverdediging, waartoe de Duitsers wilden overgaan in de vesting Hoek van Holland, de vesting Noordwijk-Katwijk, de vesting IJmuiden-Velzen en de vesting Den Helder. Ik ben toen naar Rotterdam gegaan en daar heb ik de chef van de Royal Engineers van het Canadese leger deze zaak uiteengezet. Ik heb gezegd: Indien dat doorgaat, kan Amsterdam voor jaren van de zee afgesloten zijn, dan kan de koopvaardersschut-

sluis voor jaren ontoegankelijk worden en zal lange tijd geen voedsel toevoer door het Noordhoilands Kanaal mogelijk zijn. Hij heeft mij beloofd, dat hij zich met Engeland in verbinding zou stellen en zou vragen, of de Royal Navy kon optreden.

Naar ik heb gehoord, is dat gebeurd en heeft deze bedreiging uit zee de capitulatie van IJmuiden en Den Helder bespoedigd. Deze beide commandanten hebben volkomen onafhankelijk van *Reichelt* en *Seyss-Inquart* gehandeld.

54924. De **Voorzitter**: U zegt, dat, naar u hebt gehoord, het optreden uit zee de capitulatie van deze twee plaatsen heeft bespoedigd. Kunt u dat positief verklaren?

A. Ik heb er geen enkel bewijs voor. Ik ben naderhand in Rotterdam geweest en heb naar deze kolonel gevraagd. Toen werd mij door een van zijn adjudanten medegedeeld, dat dit bericht was overgebracht, dat van Engelse zijde was gezegd, dat een dreigende invloed zou worden uitgeoefend en dat naar het weten van die adjudant dat ook gebeurd zou zijn. Ik heb hiervoor verder geen enkel bewijs. Ik zeg het ook voorzichtig.

54925. De **Voorzitter**: Weet u aan wie die commandanten hun latere capitulatie hebben aangeboden? Dat moet toch op een gegeven moment gebeurd zijn.

A. Zij weigerden om aan de Canadezen te capituleren. Of het uiteindelijk heeft plaats gehad aan de Canadezen dan wel aan de Engelse marine durf ik niet te zeggen.

54926. De **Voorzitter**: Hebt u hiermede naar uw oordeel de hoofdmomenten van het thans aan de orde zijnde vraagstuk wel behandeld?

A. Ik dacht het wel. Misschien zal ik mij straks nog wel belangrijke dingen herinneren, zoals ik u al gezegd heb.

54927. De **Voorzitter**: Het is de hoofdzaak, dat in een gesprek als dit de belangrijke dingen naar voren komen, ook hoe iemand het persoonlijk voelt en ziet. Tenslotte zijn er heel veel documenten, die licht verstrekken. Het is niet nodig al de details door te gaan. Het gaat om de grote lijn en hoe het gezien en aangevoeld wordt door iemand, die het zelf heeft meegemaakt.

A. Ik mag er misschien dit nog aan toevoegen, dat ik mijn visie op deze zaak wel voor 95 % beantwoord heb gezien in de werkelijkheid, zoals die ons na de oorlog pas blijken kon, maar er blijven altijd dingen zitten in het werk in bezettingstijd, aangaande welke na de bevrijding soms plotseling een mijnheer opduikt, die zegt: Dat puntje is nu net precies anders geweest. Ik heb in mijn lezing voor het Koninklijk Instituut van Ingenieurs gezegd, dat ik mij op het standpunt heb gesteld, dat dit de blik was, zoals wij die op de materie hebben kunnen werpen, en die is voor 95 % juist gebleken, al zijn er weleens kleine dingen, waarvan je later zegt: Is dat wel juist geweest?

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. KOK.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

POSTHUMUS.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 25 MEI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *f*, *j* en *o*.

Verhoor van

Mr. CHARLES HERMAN JEAN FRANÇOIS VAN HOUTEN,
oud 45 jaar, wonende te 's-Gravenhage, bankdirecteur.

De nos. 55028 t/m 55165 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

55166. De **Voorzitter**: En later, in hetzelfde kader, in April 1945, het conflict over de brieven van de heer van *Heuven Goedhart*, die deze aan freule van *Hardenbroek* had meegegeven om die naar bezet gebied te brengen.

A. Die kwestie ken ik precies.

55167. De **Voorzitter**: Hoe waren die brieven in handen van de heer *Somer* gekomen?

A. Door de Polen.

55168. De **Voorzitter**: Die waren nogal actief in de frontlinie.

55169. De **Voorzitter**: De heer *Somer* heeft in de brief, die hij hierover geschreven heeft, medegedeeld, dat freule van *Hardenbroek* in Eindhoven bekendstond als een communistisch contact. Weet u ook of daarvoor bepaalde aanwijzingen waren?

A. Ik weet het ook alleen maar van horen zeggen. Ik heb inderdaad gehoord, dat zij contact had gehad met de Russen in Brussel.

De **Voorzitter**: Daarover hebben wij van freule van *Hardenbroek* een uiteenzetting gekregen.

A. Ik heb haar ook ontmoet. Zij heeft ook een prachtige karakterbeschrijving betreffende mijn persoon opgeschreven, waarvan ik zeer genoten heb!

55170. De **Voorzitter**: Er was ook een brief van haar bij aan haar vriendin in Amsterdam, *Marjolein Heijermans*.

A. Juist; het was in die brief; die heeft mij zeer geïnteresseerd.

De nos. 55171 t/m 55190 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

CH. H. J. F. VAN HOUTEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 1 JUNI 1949

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Algera, voorzitter, en Fokkema en de Graaf, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j, o en p.

Verhoor van

Ir. PIETER JACOBUS CHRISTIAAN VOS,

oud 45 jaar, wonende te Amsterdam, voormalig voorzittend directeur Ver. Vliegtuigfabrieken „Fokker“, thans directeur van de Koninklijke Vliegtuigfabrieken Fokker.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 56182 t/m 56284 hebben betrekking op punt p van het Enquêtebesluit.

56285. De Voorzitter: Acht u, dat dat in voldoende mate is gebeurd?

A. Ja, dat vind ik wel. Ik vind trouwens toch, dat heb beleid van de huidige generaal *Aler* altijd bijzonder te loven is geweest. Ik ben nogal een bewonderaar van generaal *Aler*. Ik vind, dat hij, niet in Engeland geweest zijnde, zich bijzonder snel heeft aangepast. Hij had de mentaliteit, dat hij niet dacht, dat hij het wist. Hij nam zeer veel op van anderen, luisterde veel en hij heeft alles met de nodige tact weten te doen. Ik vind ook niet, dat men in de Belgische en de Franse luchtmacht heel sterk heeft gehad een geweldige controverse en ruzies tussen „de mensen van achter prikkeldraad“ en „de mensen van de oorlog“ zijn ontstaan. Ik bedoel dat verwijt van: „die prikkeldraadmentaliteit“ („Ze weten er niets van, die oude kerels“) hebben wij weinig gehad. Wij hebben ook omgekeerd weinig gehad van: „die jonge mannen, die gevochten hadden“ en dachten, dat ze het wisten. Natuurlijk wel éniqszins. Dat krijgt men altijd; dat kan niet anders; er zijn vijf jaar tussen uit. Maar ik geloof, dat juist door de leiding van kolonel *Aler* het bij ons nogal goed verlopen is. In grote lijnen bekeken, is het zeker beter geweest dan in het buitenland.

Ik moet ook over één ding lof toezwaaien aan de Nederlandse Regering in Londen en dat is: Wat er ook gebeurde of wat ik vond, dat ze fout deden of wat ze aan onderlinge ruzies hadden, wij zijn — met de Noren — de naties geweest, die hun vuile was binnenshuis wassen. Er zijn Poolse schandalen, er zijn Franse schandalen en Tsjechische schandalen geweest. Dat hebben wij geheel en al niet gehsd. Dus onze Ministers hebben, wat dat betreft, naar mijn mening, goed gehandeld. Wat schandaaltjes betreft, ze kwamen minder voor

dan bij andere naties en als er wat was, dan gebeurde het achter gesloten deuren.

Er is echter een tijdlang — vóórdat de Raad van Advies werd opgericht — nogal erg veel kritiek op de Regering geweest, dat ze niet alleen die gesloten deuren naar de buitenwereld hadden, maar ook voor de eigen kolonie. Men wist geheel en al niet, wat de Regering deed of waarom en hoe; er was security, 2e konden dus niet veel zeggen en ze konden weinig publiceren; er was geen Kamer. Er was helemaal niets. Er was geen gelegenheid tot kritiek; zeker geen Enquêtecommissie! Het parlementaire stelsel werkte niet, zodat men erg het idee had: „het is volkomen fascisme zonder het voordeel van het fascisme, dat er snel besluiten vallen“.

Dus dat was, heel kort gezegd, de kritiek, die er toen was, en deze is toen tot uiting gekomen in een studiegroep, die was opgericht op initiatief van de heer *Rijkens*. Aan die studiegroep heb ik toen eens een nota geschreven — het lijkt wel of ik de hele oorlog nota's geschreven heb —, waarin ik vroeg: Waarom is er geen Raad van Advies? Iemand anders had deze al voorgesteld, dat had ik ergens gelezen, doch het was weer in het vergeetboek geraakt. Toen werd er besloten, dat het ontwerp niet in de studiegroep thuishoorde, maar dat voorstanders zich bij mij konden melden na de vergadering. Toen bleek, dat daar bijv. de heer *Kessler* bij was en allemaal veel oudere mensen dan ik, had het weinig zin om voorzitter te worden van een tafel, waaraan allemaal mensen zaten, die mijn vader konden zijn. Een paar maal zijn wij bijeengekomen en hebben toen een adres aan de Regering gericht & gezegd: „Wij vinden, dat u zich opsluit in uw Regeringskamers, dat er nooit iets van uw daden naar buiten dringt en dat zulks de stemming in de kolonie niet bevordert“. Na enig be- raad is toen de Raad van Advies gekomen. Maar er was weer geheimhouding opgelegd aan de twaalf ingewijden. Degene, die onder de jongeren verkeerde, kon nog weleens wat zeggen, zoals: „Nee, daar denken ze heus wel aan“ en „ik hoor het nu allemaal“, en dat werkte een beetje — ik zal maar zeggen — „sussend“, maar niet geheel en al bevredigend, wat ook eigenlijk in oorlogstijd moeilijk kon. Toch geloof ik, dat dis Raad van Advies goed werk heeft gedaan, al was het alleen maar door het feit, dat men wist, dat de Raad er was; dat er 12 mensen rondliepen, die het behalve de Ministers „ook wisten“. Dat gaf ten minste een geruststelling.

De nos. 56286 t m 56294a hebben betrekking op punt p van het Enquêtebesluit.

P. J. C. VOS.

ALGERA, voorzitter,
FOKKEMA.
DE GRAAF.
GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 14 JULI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j, n en o.

Verhoor van

Dr. HUBERTUS JOHANNES VAN MOOK,
oud 55 jaar, wonende te Amersfoort,
oud-Minister van Koloniën, oud-Luitenant-Gouverneur-Generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 60511 t/m 60541 hebben betrekking op punt n van het Enquêtebesluit.

60542. De *Voorzitter*: U bent dus de 7de Maart naar Australië vertrokken. In welke kwaliteit voelde u zich, toen u daar was met die andere heren, die daar tevoren reeds waren aangekomen?

A. Dat is heel goed gevraagd, want er was een verschil tussen wat ik was en wat ik mij voelde. Er zijn torn vrijwel onmiddellijk — ik heb de stukken niet meer, maar waarschijnlijk zijn die nog te vinden — bepaalde maatregelen genomen — ik denk zelfs vóór de capitulatie — om de strijdkrachten te brengen onder de z.g. B.B.O. en B.D.Z. De schepen waren al vóór de capitulatie door Londen onder het Ministerie van Scheepvaart gebracht. Ik denk de 5de Maart. Ik weet het niet precies uit mijn hoofd. In ieder geval kreeg ik in Australië direct bericht, dat wij zo gauw mogelijk naar Londen moesten doorkomen

60543. De *Voorzitter*: „Wij“? Wie waren dat?

A. De gehele groep... en dat wij verder geen enkele bevoegdheid meer hadden, maar als gewone Rijksambtenaren werden beschouwd en alles moesten doen in overleg met en op instructie van Londen.

Dat gaf dus dadelijk te kennen, dat men er in Londen in ieder geval niet over dacht een Indische Regering buiten Indië te vestigen. Dit is later ook gebleken. Het was op zich zelf een zeer goed mogelijke constructie geweest. De Engelsen hebben het gedaan ten opzichte van Burma. De Burma-regering is in New Delhi terechtgekomen en is daar gedurende de gehele bezetting van Burma aan het werk gebleven, hoewel de verhoudingen daar geheel anders liggen. Dat was dus hier klaarblijkelijk de bedoeling van Londen zeer bepaald niet. Daar zat al dadelijk een moeilijkheid aan, nl. dat wij in Australië van de eerste dag af stonden voor een zee van dingen, welke ineens beslist en opgelost moesten worden. Ik heb in een andere sub-commissie reeds verteld, dat er o.a. een 15 of 17-tal schepen op weg waren naar Indië en Australië met zeer kostbare waren, welke wij alle contant hadden betaald in dollars en welke wij niet zomaar wilden verslingeren, waarvan wij dus zeker moesten zijn, dat zij te onzen bate werden geliquideerd. Dit was een vrij ingewikkelde zaak, want het eiste aan de ene kant, dat de Australische Regering daartoe medewerkte, dat zij erkende, dat de goederen in die schepen het eigendom van het Nederlandse Gouvernement waren, en aan de andere kant, dat wij met de Amerikanen konden overeenkomen, dat wij op de een of andere wijze dollars in plaats van Australische ponden voor die dingen kregen. Nu is het zo gegaan, dat ik Londen op de hoogte heb gehouden van wat er gebeurde, maar verder maar een gezicht heb getrokken tegenover de Australische Regering alsof ik Luitenant-Gouverneur-Generaal was. Ik moest een of andere status hebben om dit er door te krijgen. Ik heb dat dus op die wijze gedaan. Zodra de meest dringende zaken waren geregeld, zoals het opvangen van zo'n 1500 mensen — ik weet niet hoeveel het er precies waren —, die met schepen daar aankwamen

of in reddingboten van getorpedeerde schepen werden gehaald en vroeger of later in Australië aankwamen, voor wie regelingen moesten worden gemaakt, zodat zij geld en onderdak kregen, er wat met hen gebeurde en er iemand mee werd belast, toen dat zo min of meer was geregeld, ben ik naar Londen vertrokken, Vóór die tijd heb ik nog eens contact gehad met *MacArthur*, die van de Philippijnen kwam, op 6 April. Ik ben toen naar Londen vertrokken en kon onderweg nog de kwestie van de gestrande ladingen en de lend lease-administratie bespreken, zodat in principe de zaak voor elkaar was, toen ik te Londen aankwam. Langzamerhand zijn de meeste mensen, die overkwamen, vóór en na te Londen geweest. Er zijn er gebleven; anderen zijn weer naar Australië gegaan.

60544. De *Voorzitter*: Ik lees op blz. 34 van uw boek:

„Een voorstel mijnerzijds, na mijn aankomst te Londen op 26 April 1942, om mij als Luitenant-Couverneur-Generaal met het algemeen bestuur te belasten, werd dan ook door de Minister-President niet aanvaard, waarna ik met ingang van 25 Mei tot Minister van Koloniën werd benaemd.“

Dit was dus het sluitstuk van de richtlijnen, welke u uit Londen had gekregen.....

A. Ja.

De *Voorzitter*:... want in de gedachtengang van uw voorstel om met het algemeen bestuur te worden belast — u bedoelde in Australië —,

A. Op de meest geschikte plaats.

De *Voorzitter*:... zou er een Nederlandsch-Indische Regering blijven bestaan. Men heeft dus te Londen duidelijk gezegd: dat gaat niet.

A. Ik heb, toen ik te Londen kwam, eerst besprekingen gehad met de heer *Gerbrandy*; toen is van mijn kant dit voorstel gedaan en gezegd: er zit veel meer vast aan het algemeen bestuur dan men hier denkt: er zijn grote vermogensbestanddelen, welke moeten worden beheerd.

Er zijn allerlei zaken en personen, die onder de Indische administratie vielen. Ik heb toen dus voorgesteld, een Indische Regering in te stellen; de terugkeer moest worden voorbereid; alles moest worden herzien en ik heb gevraagd: laat mij dat werk doen. Ik heb toen voorgesteld, dat in Australië te doen, omdat mij dat gewenst leek. Ik meende, dat alles in één hand moest zijn, dat er een continuïteit van lijn moest zijn. Dit was niet mogelijk, omdat de Ministerraad daarvoor niet gevoelde. Ik heb daar lang overwogen wat ik doen zou. Allereerst gevoelde ik weinig voor de concentratie van opperbestuur en algemeen bestuur in één hand, maar tenslotte heb ik van de functie van Luitenant-Gouverneur-Generaal afgezien en die van Minister aanvaard. Ik heb daarvóór en daarna bepleit het denkbeeld om de onderscheiding weer aan te brengen. Het heeft zeer lang geduurd, tot September 1944, eigenlijk tot Februari 1935, vóórdit dit weer aanvaard werd.

60545. De *Voorzitter*: Hield dit geen verband met de moeilijkheden in het Kabinet, welke er in die tijd waren?

A. Neen. Dat is een geheel andere geschiedenis. In de loop van 1944 ben ik er op gaan aandringen, dat dit moest gebeuren, o.a. met het oog op Nieuw-Guinea. Toen is besloten, dat het *Staatsblad* D 65 in werking zou worden gebracht, en toen heb ik voorgesteld, dat ik dan weer in mijn oude functie zou worden gesteld. Dat is toen door de Minister-president afgewezen, omdat er in die tijd reeds zoveel wijzigingen in het Kabinet waren gebracht en mede in de gedachte, dat vanaf September 1944 tot het ogenblik, waarop het land geheel bevrijd zou zijn, niet een zo lange tijd gelegen zou zijn. Ik ben toen naar Australië gegaan en heb toen einde 1944 het verzoek gekregen te kiezen wat ik zou willen hebben. Ik ben toen weer naar Londen teruggegaan en toen ben ik weer in een crisis terechtgekomen, die geduurd heeft tot Februari 1945.

60546. De **Voorzitter**: Men kan dus niet anders zeggen aan dat er in de periode, toen u Minister in Londen was, in Australië slechts een aantal ambtenaren van de Nederlandse Regering was?

A. Ik heb hen toen in een commissie verenigd. Dat waren interne aangelegenheden. Het maken van een commissie gaf hun geen status tegenover de Australische Regering. Maar dat zij enkel Nederlandse ambtenaren waren is niet geheel juist.

Bij het *Staatsblad* C 39, meen ik, is gezegd: De Minister van Koloniën wordt belast met het algemeen bestuur. De Indische Dienst bleef voortbestaan. Het Indische vermogen werd niet opgeheven en de status van Indisch ambtenaar verviel ook niet. Wij hebben trouwens ook altijd gewerkt op basis van de veronderstelling, dat de rechtspersoon Nederlandsch-Indië bestond en dat daarvan een bepaald gedeelte zich in de vorm van Overheidsdienaren, vermogensbestanddelen en zelfs troepen in het buitenland bevond. Ik heb dus altijd met die mensen gecorrespondeerd, als ik het even formeel mag stellen, als Minister, belast met het algemeen bestuur.

60547. De **Voorzitter**: De term „Luitenant-Gouverneur-Generaal" kwam niet meer te pas.

A. Die kwam niet meer voor. Ik was afgetreden als Luitenant-Gouverneur-Generaal. Pas bij dat *Staatsblad* D 65 werd weer een afzonderlijk persoon aan het hoofd van de Indische Regering gedacht. Dat is toen nog niet uitgevoerd vanwege het idee, dat Nederland tegen October 1944 wel bevrijd zou zijn en dat dan de zaak verder geregeld zou worden. Het heeft tot Februari geduurd, vóórdat de splitsing inderdaad is tot stand gekomen.

60548. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat u met ambtenaren in Australië correspondeerde als Minister, belast zijnde met het algemeen bestuur. Maar nu heb ik nog niet van u gehoord, welke status deze ambtenaren tegenover de Australische Regering hadden.

A. Zij bleven Indisch ambtenaar, zij bleven ook Indisch Departementshoofd, voor zover zij dat waren. Ik heb een commissie ingesteld als vertegenwoordigster van de Minister belast met het algemeen bestuur ten behoeve van de Indische belangen in Australië, dus die status hadden zij ook tegenover de Australiërs. Nu is dat in die tijd niet allemaal op een goudschaaltje gewogen. In het algemeen hebben zij zo gewerkt, dat zij alle principiële dingen via de gezant met de Australische Regering in opdracht van Londen hebben behandeld. Dat kon rijn van de Minister van Scheepvaart, van mij of van het gehele Kabinet, voor zover het Indische zaken en scheepsbelangen betrof.

60549. De **Voorzitter**: U zegt: Het kon zijn van de Minister van Scheepvaart?

A. Er is een arrangement geweest tussen de Minister van Scheepvaart en mij. Hij had de schepen onder zijn beheer gekregen en voor de Indische scheepvaartbelangen in Australië, met name betreffende de K.P.M. — er was o.m. een staking van de K.P.M.-zeelieden —, heeft hij de commissie als vertegenwoordigster aangewezen.

60550. De **Voorzitter**: De normale weg was geweest, als men het aan de Minister van Koloniën in handen had gegeven.

A. Het was vrij ingewikkeld. Dit was een speciaal geval. In het algemeen was het dus zo, dat ik hen, waar dat nodig was, instrueerde en dat zij door mij gemachtigd waren de Indische aangelegenheden te behandelen, niet zoals die normaal in het buitenland worden behandeld, want er was geen normale situatie, maar zoals die formeel behandeld behoorden te worden, in principiële gevallen via de gezant en zodra de zaak in uitvoering was, b.v. de liquidatie van gestrande

ladingen, rechtstreeks met degenen, die de Australische Regering had aangewezen om dat van haar kant te doen. Dan kwam dus de gezant er niet meer aan te pas, maar bij de hoofdafspraken is de gezant ingeschakeld en heeft die het contact tot stand gebracht en gedeeltelijk ook de besprekingen gevoerd en geleid.

60551. De **Voorzitter**: Was het nu materieel zo, dus afgezien van de vraag, hoe het formeel precies stond, dat die commissie behoorlijk met de Australische Regering heeft kunnen samenwerken?

A. In het algemeen wel, tot dat gezant met die boycot, eigenlijk tot de dood van *Curtin*.

60552. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Hij is in het begin van 1945 gestorven.

In het algemeen is de samenwerking goed geweest; met de ene instantie was zij beter dan met de andere, zoals dat in alle landen gaat. Ik bedoel, er waren bepaalde kantoren, waar het enigszins moeilijker ging, maar niet buiten het niveau, waarop men die ervaring overal opdoet. In het algemeen is echter met het Australische leger en de Australische economische instanties, waarmede wij het meeste te maken hadden, de verhouding zeer vlot geweest. De afwikkeling van al die goederen is goed geweest. Het feit, dat de Australische Regering ons gratis dat kamp Columbia ter beschikking heeft gesteld, wijst er ook op. Dat is gebeurd in Juli, Augustus 1944, omstreeks die tijd. Er was geen bepaald onaangename verhouding, anders had zij het niet behoeven te doen.

60553. De **Voorzitter**: Hoe ging het, toen u in September 1944 daar weer terugkwam?

A. Toen liep alles nog heel plezierig.

60554. De **Voorzitter**: Sprak u toen rechtstreeks met de Australische Regering of gebruikte u ook het intermediair van de gezant?

A. Dat hing af van het onderwerp. De verhouding tussen de gezant en de Indische Regering is altijd voortreffelijk geweest. Wij waren goede vrienden van elkaar, maar wij speelden zo, al naar het het beste ging, de bal over de ene of de andere band, Er was een zeer nauwe samenwerking met de gezant. Ik heb mij in die tijd over het algemeen niet al te veel met de Australische Regering in verbinding gesteld, juist om te voorkomen, dat er een nieuwe figuur naast de gezant zou ontstaan, die niet helemaal thuis te brengen zou zijn, niet orthodox was, en ben niet veel in Canberra geweest, terwijl ik een enkel beleefheidsbezoek wisselde met de Gouverneur en de commanderende generaal in Brisbane. Ik heb mij daar zoveel mogelijk op de achtergrond gehouden en heb de zaken laten doorgaan naar de gezant en de technische mensen.

De nos. 60555 t/m 60601 hebben betrekking op punt *n* van het Enquêtebesluit.

H. J. VAN MOOK.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEIV.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN MAANDAG 22 AUGUSTUS 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel en Posthumus, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j, o en q.

Verhoor van

Mr. EELCO NICOLAAS VAN KLEFFENS,

oud 54 jaar, wonende te Washington (Ver. Staten),

Hr. Ms. ambassadeur in de Verenigde Staten, oud-Minister van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

63867. De **Voorzitter**: In sommige bladen in Nederland is naar voren gebracht, dat de Nederlandse Regering in begin April 1940 zou hebben geweten, dat de aanval op Skandinavie door de Duitsers zou plaats vinden en dat de Nederlandse Regeling de Skandinavische Regeringen niet zou hebben gewaarschuwd. Ik kan u zeggen, dat ons uit onderzoekingen bekend is, met name uit de verklaringen van de heer Sas, dat deze van zijn wetenschap omtrent de te verwachten aanval mededeling heeft gedaan aan de Deense marine-attachés en de Noorse kanselier te Berlijn, waarbij hij ons gezegd heeft, dat de betrokken Noorse functionaris een *Quisling* gebleken was, zodat hij vermoedde, dat die mededeling niet aan de Noorse Regering is doorgegeven. Intussen is uitgekomen het verslag van de Noorse Enquêtecommissie, waaruit blijkt, dat de Noorse Regering het bericht waarschijnlijk toch wel heeft ontvangen. Waarom het nu gaat, is echter niet de waarschuwing op het niveau van de militaire attaché, die op dat ogenblik te Berlijn vertoefde, maar of er een waarschuwing is uitgegaan van Regering tot Regering. Kunt u ons daaromtrent enige mededelingen doen!

A. Ik wil gaarne beginnen met te zeggen: dat misverstand is geen misverstand. De *Quisling* was de Noorse gezantschapsraad *Stang*, maar evenzeer was de militaire attaché, als die er was (ik geloof niet, dat er een was eigenlijk; in dit geval speelt dit geen rol), geen *Quisling*. Mag ik even het geval precies uiteenzetten?

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. De feiten waren de volgende. Ik ontleen dit aan de verklaring van de toenmalige militaire attaché in Berlijn, toen majoor *Sas*, en aan het boekje „Optakten til den 9. April” van de toenmalige Deense marine-attaché in Berlijn, de heer *Kjölsen*.

De **Voorzitter**: Dat is de Deense marine-attaché, die ook genoemd is door de heer *Sas*.

A. Op 4 April om 1 uur namiddag ontving de Deense marine-attaché in Berlijn bezoek van zijn Zweedse collega, die hem op grond van mededelingen uit betrouwbare bron in het Duitse Oberkommando der Wehrmacht kwam mededelen, dat op de eerste dag van de daaropvolgende week Duitsland een aanval zou doen op Denemarken en Noorwegen — er werd bij gezegd: niet op Zweden — en waarschijnlijk voor een later tijdstip een aanval op Nederland en België voorbereide. Onmiddellijk daarna verscheen bij die zelfde Deense marine-attaché majoor *Sas*, die hetzelfde mededeelde op grond van berichten uit soortgelijke bron. De Deense marine-attaché lichtte terstond zijn Regering in en ook de Noorse gezant de heer *Scheel*, die in tegenstelling tot de Noorse gezantschapsraad *Stang* volkomen loyaal was. Majoor *Sas* is daarvoor later met een hoge militaire onderscheiding van Noorwegen begiftigd. Aangezien Denemarken en Noorwegen evenals wij onzijdig waren, lag hierin geen schending van onze neutraliteit, wat natuurlijk wel het geval zou zijn geweest, wanneer wij b.v. de Britten hadden gewaarschuwd. Ik

verwijs hier naar het antwoord van generaal *Winkelmann* op vraag 1278 van uw commissieverslag, deel 1c, blz. 71.

Dat was de 4de April. NLI heeft wijlen generaal *Sas* op 12 Juni 1947 op verzoek van de Noorse Regering, die dat nodig had voor de enquête, die zij heeft ingesteld, eenvoudiger, maar parallel aan de uwe, verklaard:

„Le Général *Sas* a téléphoné” — dat moet dezelfde dag gebeurd zijn — „au capitaine *Kruls*, alors aide-de-camp du Ministre de la Guerre, lui disant qu'il avait l'intention de venir à la Haye dans environ 4 semaines et l'invitant à dîner avec lui probablement le 9 mai. Ce message signifiait, selon un code convenu, qu'il y avait grand danger d'une invasion aux Pays-Bas le 9 avril (un mois plus tôt que la date fixée pour le dîner).

La Légation des Pays-Bas à Berlin a expédié, vers 20 heures du même soir, un rapport chiffré au Ministre des Affaires Etrangères, du contenu suivant:

„Source digne de foi signale à l'attaché militaire certaine invasion au Danemark et en Norvège au commencement de la semaine prochaine, probablement mardi. Grand danger d'une attaque, soit simultanément, soit peu après, contre les Pays-Bas, la Belgique et la France.”

Nu is het merkwaardige: dit telegram herinner ik mij absoluut niet; ik kom daarop aanstonds terug. Is het ooit in den Haag aangekomen of wel hebben de Duitsers het aangehouden, ontsluitend en vertraagd tot na de aanval op Denemarken en Noorwegen of hebben zij het onderschept? Hoe goed de Duitsers in de kunst van het ontsluiteren waren, blijkt uit het boek van N. B. *Gisevius*, „Bis zum bitteren Ende”, II, blz. 240, van de editie, welke is uitgekomen in Zürich in 1946. Daar kunt u bijzonderheden over deze praktijken vinden. Op Buitenlandse Zaken werd de circulatie der uit het buitenland inkomende telegrammen naar andere Departementen zelfstandig verzorgd door de afdeling Diplomatieke Zaken, welke al die telegrammen te zien kreeg. Alle codetelegrammen (trouwens ook de niet gechiffreerde telegrammen) kwamen eerst bij de met de ontvangst belaste ambtenaar, daarna meestal eerst bij de Secretaris-Generaal en eerst dan bij mij. Het ging nl. zo. Als de Secretaris-Generaal vond, dat een telegram niet de moeite waard was om te worden voorgelegd, kreeg ik het eenvoudig niet te zien. Dat is het werk van de Secretaris-Generaal, de kunst, welke hij moet leren. Ik heb de heer *van Roijen*, die u allen kent, toen chef van die afdeling Diplomatieke Zaken, en jhr. van *Vredenburg*, zijn rechterhand in die tijd, twee mannen dus, die beiden uit kracht van hun functie volledig op de hoogte moesten zijn en dit ook waren, naar het hierbedoelde telegram gevraagd. Ik heb al gedacht, dat u mij over dit punt zou vragen en heb mij daarom ten dienste van uw commissie zo goed mogelijk gedocumenteerd. De heer *van Roijen* schreef mij op 21 Maart van dit jaar zich niet te herinneren iets te hebben gelezen in de berichten, hetzij van Hr. Ms. gezant te Berlijn, hetzij van majoor *Sas* via de generale staf ontvangen, over Duitse plannen tegen Denemarken en Noorwegen. Ik voeg daaraan nog toe, dat het origineel van cijfertelegrammen op het Departement van Buitenlandse Zaken op het codebureau bleef om vanzelfsprekende redenen van security. Dat hing met het codegeheim samen. Dat moest goed bewaard zijn. Dat origineel bleef op het codebureau, waarmee de heer *van Roijen* en jhr. van *Vredenburg* zeer veelvuldig, ja, gedurig contact hadden. Jhr. van *Vredenburg* schreef mij op 21 Maart van dit jaar — dat is dus op dezelfde dag, waarop de heer *van Roijen* antwoord op mijn vraag gaf —

„Dat de chef Diplomatieke Zaken en ik beider! dit bericht onder ons zouden hebben gehouden, is, ik zou bijna zeggen, voor wie ons kent te belachelijk om er ook maar een ogenblik aandacht aan te schenken, tenzij ons natuurlijk daartoe instructie van de Minister zou zijn gegeven, en ware dat geschied, dan zou dat iets zijn, dat ik mij met mijn olifantengeheugen” — en dat heeft hij inderdaad — „levendig zou herinneren.”

Daar is ook geen kwestie van geweest. Het enige, dat ik hieromtrent nog kan mededelen, is, dat ik mij zeer goed mijn verrassing

herinner, toen de toenmalige chef van de Regeringspersdienst, de heer *Lievegoed*, op 9 April 1940 zeer vroeg opbelde en mij mededeelde, dat de Duitsers Denemarken en Noorwegen hadden aangevallen. Dat is hetgeen ik hieromtrent kan mededelen.

Ik sta hier inderdaad voor een raadsel. Dat is nooit opgehelderd.

63868. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u verrast was, toen u hoorde van de inval in Denemarken en Noorwegen. De heer *Albarda* echter heeft bij zijn verhoor op 9 Maart 1948 het volgende verklaard:

„Wij” — d.w.z. het Kabinet — „hebben dus wel waarde gehecht aan de mededelingen van de heer *Sas*, te meer omdat de eerste van zijn mededelingen bevestigd werd door de feiten. Hij heeft ons nl. in begin April of einde Maart doen weten, dat een aanval op Denemarken en Noorwegen aanstaande was en dat die in het midden van de daarop-volgende week zou plaats hebben en ik herinner me nog als de dag van gisteren, dat toen 'smorgens om 8 uur dooi- de radio vermeld werd: de Duitsers zijn Denemarken binnengekomen en de strijd met Oslo gaat beginnen, dat mijn vrouw toen aan mij zei: Ik begrijp niet, dat je niet meer geschrokken bent van die mededeling, waarop ik antwoordde: Ik kon er niet van schrikken, want ik wist het. (Zulke dingen, die thuis gebeurd zijn, onthoud je natuurlijk met grote zekerheid.) Ik was dus op dat bericht volkomen voorbereid. Dat feit, dat die gebeurtenissen de bevestiging waren van zijn mededelingen, gaf natuurlijk aan de waarschuwingen van majoor *Sas* heel grote betekenis.”.

Ik stuit dus hier op het merkwaardige feit, dat de heer *Albarda* ons, gesteund door bepaalde herinneringen uit zijn eigen huiselijke kring, de medeling doet, dat de Regering het wel tevoren geweten heeft.

A. Ik kan hierop geen antwoord geven. Ik weet niet, hoe de heer *Albarda* dat dan gehoord zou hebben. Dat is alles, wat ik u kan zeggen. Ik vond het merkwaardig; ik heb die coirantenartikelen ook wel gelezen: juist daarom heb ik de moeite genomen de heer *van Roijen* daarnaar te vragen, en om de heer *van Vredenburg*, die nu in Tanger zit — ik vernielde Tanger om te doen uitkomen, dat beide heren toen geen contact hebben gehad over deze zaak —, daarnaar te vragen. Beide heren hebben op dezelfde dag geantwoord: wij weten er niets van. Dus: hoe heeft de heer *Albarda* dat gehoord? Ik kan het u onmogelijk zeggen. Is er een mogelijkheid, dat hij op de een of andere wijze nog contact heeft gehad met de heer *Sas*? Ik tast hier zelf in het duister; het is voor mij een raadsel. Ik kan u hierover geen nadere opheldering geven. Maar ik wil wel, wanneer de commissie mij dat wil toestaan, ook naar aanleiding van hetgeen hier en daar geschreven is, nagaan hoe dat nu eigenlijk in Engeland lag.

Reeds met betrekking tot 3 April, daags vóór de Nederlandse militaire attaché in Berlijn de Denen waarschuwde (zie de verklaring van de latere generaal *Sas* van 12 Juni 1947 en het boekje van de toenmalige Deense marine-attaché te Berlijn *F. H. Kjølson*, vierde druk, Kopenhagen 1945), schrijft *Churchill* op blz. 581 en 582 van „The Gathering Storm” (New York 1948):

„Ominous items of news of varied credibility now began to come in. At the meeting of the War Cabinet on April 3, the Secretary of State for War told us that a report had been received at the War Office that the Germans had been collecting strong forces of troops at Rostock with the intention of taking Scandinavia if necessary. The Foreign Secretary said that the news from Stockholm tended to confirm this report.”.

Men ziet dus, dat de Britse Regering op de hoogte was nog vóór wij op de hoogte waren, althans de heer *Sas* op de hoogte was. Voor de loop der gebeurtenissen zou het dus irrelevant zijn geweest, als de Britse Regering van Nederlandse zijde één of twee dagen later op de dreigende aanval op de noordelijke landen opmerkelijk was gemaakt.

Aan hen, die mochten willen beweren: Ja, maar dat kon u niet weten, want wij konden niet in het Britse Kabinet zien, antwoord ik: Iedere man van het vak weet, dat men de inlichtingendiensten van de grote Mogendheden niet moet onderschatten en dat de voordelen van evn verklikking aan Engeland, dat ons niet kon bijstaan, zoals *Churchill* uitdrukkelijk stelt in zijn mémoires („Gathering Storm”, editie Boston 1948, blz. 451-1183), waar hij zegt:

„Our next task would be to deal with the German advance through the Low Countries. We could not meet their attack so far forward as Holland, but it would be in the Allied interest to stem it, if possible, in Belgium.”,

niet opwogen tegen de nadelen, omdat Duitsland ons zeer gemakkelijk kon aanvallen en het, als wij zo'n mededeling hadden doorgegeven — en de kans bestond altijd, dat de Duitse contra-spionage dit op het spoor kwam —, daardoor onzerzijds het prachtigste motief zou hebben verkregen in de vorm van een daad, die altijd zou worden erkend een inbreuk op onze onzijdigheid te zijn geweest.

Bovendien hebben wij op Buitenlandse Zaken, voor zover de drie heren naast betrokkenen het zich kunnen herinneren — dat zijn de heren *van Roijen*, *van Vredenburg* en ik zelf —, van te voren niet geweten van die Duitse aanval op Noorwegen en Denemarken.

Bit zou ik gaarne in het verslag willen hebben, waar ik gaarne wil, dat hei afgerond wordt tot de repercussies of het gebrek daaraan in Engeland. Er is mij zelfs nooit over deze episode, door wie ook, gesproken, door een Regeringspersoon, een particulier, een persman of wie u maar wilt.

63869. De **Voorzitter**: Dit was een punt, dat behoort bij de onderwerpen, waarover onze commissie reeds heeft gerapporteerd. Uit de aard der zaak komen er af en toe nadere gegevens over die onderwerpen binnen. Wij verzamelen dit met de bedoeling om te zijner tijd te bezien, of het nog van belang is dit eventueel in een supplement te verwerken. Vandaar, dat het dus wenselijk was om dit nog even met u te bespreken. Ik zou in dit verband willen vragen — ik merk, dat u deze zaak hebt uitgezocht of laten uitzoeken —

A. Uitzgezocht.

De **Voorzitter**: zijn er misschien nog andere punten met betrekking tot d. onderwerpen, die wij reeds hebben afgesloten, waarover u nog nadere gegevens heet? In dat geval zou ik u gaarne de gelegenheid willen geven van die nadere gegevens hier nog mededeling te doen.

A. Ik zou nog wel iets willen zeggen met uw permissie over het punt, dat ons al eens eerder heeft beziggehouden, namelijk de kwestie van de stappen van de Duitse gezant. Ik heb het u, geloof ik, ook al eens geschreven. De methode van vragen onvoorbereid heeft natuurlijk voordelen; dat erken ik ten volle. U zult er niet blind voor zijn, dat die methode ook zekere nadelen heeft, en aangezien dit ten slotte een stuk van mijn leven is, dat mij uit de aard der zaak hogelijk blijft interesseren, heb ik de moeite genomen om nog eens te zoeken in aantekeningen of materiaal, wat ik kon vinden, ook publicaties, welke pas later en gedeeltelijk nadat ik hier in uw commissie ben verschenen te mijner kennis zijn gekomen, of ik daarin nog iets kon vinden, dat misschien de samenhang wat verduidelijkt of een ander nieuw gegeven bijbrengt. Ook daarvan zou ik u gaarne nog even mededeling willen doen. Dat is dan het volgende.

Er is sinds die tijd — dat is 10, 9 jaar geleden; omstreeks de jaarwisseling van 1939/1940 moet het zijn geweest — zoveel gebeurd en zoveel van groot belang, dat ik mij niet herinner wat het doorslaggevende element is geweest, dat mij er tenslotte toe heeft gebracht van de stappen van de Duitse gezant — stappen waren het eigenlijk niet: het was vissen — geen melding te maken. Zeker heeft daarbij een rol gespeeld de overweging, dat diplomaten voortdurend visten, welke onze houding zou zijn ingeval ons land in de oorlog zou worden betrokken, hetzij door hun land, hetzij door de wederpartij. Aldus gezien, was er tegenover de heer *Snouck Hurgronje* en zeker tegenover mij zeer terloops gestelde vraag van de Duitse gezant geen evenement van een uitzonderlijk opvallend karakter, dus niet van een betekenis, die zij ten onrechte zou kunnen verkrijgen door daaraan tegenover H.M. de Koningin en mede-Ministers een zeker relief te geven. Zeker heeft daarbij ook een rol gespeeld, dat de Duitse gezant uit eigen naam sprak. Hij was ons land zeer welgezin en zou — daarvan ben ik nog steeds overtuigd; ik heb hem lang en goed gekend — alles hebben gedaan om een vreedzame oplossing te vinden. Dat hij inderdaad uit eigen naam en dus niet in opdracht van zijn Regering sprak, hetgeen mijn indruk dus bevestigt, is naderhand geconfirméerd door de wetenschap, dat reeds op 16 November 1939 — dat is, voor zover de oud-secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, jhr. *Snouck Hurgronje* en ik ons kunnen herinneren, vóór de stappen van de Duitse gezant; ik verwijs naar het verslag van uw commissie, deel I, C, blz. 170 tot 174 — door de Duitse militaire leiding was besloten, dat geheel Nederland en dus niet alleen het uiterste zuiden moest worden bezet. Ik verwijs ook hier naar het boek van *Gisevius*, deel II, blz. 173 (Zurich 1946), die onder dagtekening van 16 November 1939 schrijft:

„*Canaris*, mit dem ich eine längere Unterredung habe, erzählt mir, dass nunmehr ganz Holland, nicht bloss der Maas-trichter Zipfel, besetzt werden soll.”,

zodat de vraag geen praktische betekenis meer had, aannemende altijd, wat ik geloof, dat het geval was, dat de Duitse gezant ook na die datum over die dingen kwam praten.

Verder heeft een rol gespeeld de overweging, dat het Kabinet al zoveel loze alarms meegemaakt had, dat de Nederlandse militaire attaché te Berlijn, die vele van die alarmerende geruchten had vermeld, bij velen nauwelijks geloof meer vond. U weet, dat generaal *Sas* zeer daaronder geleden heeft. Zijn bron was goed, maar er waren leden van het Kabinet, die eenvoudig zeiden: die man ziet spoken bij dag. Ik wenste niet de kans te lopen in dezelfde reuk te komen en derhalve gern geloof meer te vinden, wanneer ik werkelijk overtuigd was met een serieus bericht te komen. Ik was niet zeker, dat al de andere leden van het Kabinet de aard van de polsing van generaal *Sas* zuiver zouden aanvoelen en ik mocht vertrouwen, dat de opperbeveihouder de zaak steeds militair zou bezien; als zodanig moest deze steeds inzien, zonder van de Duitse gezant iets te weten, dat hij moest rekening houden met een aanval op België door het zuiden van het land. Hij moest op militaire gronden beoordelen hoeveel troepen hij in de Peel meende te mogen inzetten, gezien het allesbeheersende feit, dat onze zuidelijke vleugel daar in de lucht hing. Op een kaartje in het boek van *Churchill* „Their Finest Hour”, New York 1949, blz. 33, ziet men duidelijk, dat er was een écart tussen de Belgische en de Nederlandse linies. Ik noem dit het allesbeheersende feit. Ik stel er prijs op, dit nog eens te zeggen, omdat dit in het verslag niet door iemand naar mijn zin duidelijk genoeg is opgemerkt. Wetenschap in dit opzicht ook van de boodschap van de Duitse gezant zou geen zin hebben gehad. Men wordt als Minister van Buitenlandse Zaken in oorlogstijd uiteraard voortdurend voor conflicten gesteld. Men moest de gehele sfeer kennen en daarin leven, hoe die sfeer toen was om op een gegeven ogenblik te kunnen uitmaken, wat op een gegeven ogenblik het beste was. Zulks buiten die sfeer te doen, is niet mogelijk. De tekenen, die er op wezen, dat de Duitsers Nederland zouden binnenvallen, waren talrijk en aanhoudend. De gehele Regering, mitsgaders de opperbevelhebber, wisten daarvan; de spionage, de voortdurende Duitse luchtverkenningen boven ons land, de toon van de Duitse pers en van de Nationaal-Socialistische Beweging (N.S.B.), het bestaan van de onneembaar geachte Maginot-linie, die de Duitsers meer naar ons toe dreef, dat alles te zamen maakte, dat men er niet op mocht rekenen, dat de Duitsers niet zouden komen. Het Venlo-incident en vooral de negatieve houding van het Hitler-bewind tegenover onze arbitragevoorstellen was geschikt om de somberste prognosen te bevestigen; na de aanval op Denemarken en Noorwegen kon geen verstandig mens meer aan de juistheid daarvan twifelen. In de juistheid van deze aanwijzingen speelde dat standpunt van de Duitse gezant geen rol van enige betekenis.

De nos. 63570 t/m 63914 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

63915. De **Voorzitter**: Thans de moeilijkheden in het Kabinet te Londen, op zich zelf een moeilijke materie, uit hooide van overwegingen, die u volkomen bekend zijn, alsmede de problemen, die verband hebben gehouden met de terugkeer naar Nederland en alles, wat daarmee samenhangt, Militair Gezag en dergelijke. Wet lijkt mij het beste eerst de verschillende Ministerscrises tot en met 1944 te behandelen, dan de vraagstukken van de terugkeer en in aansluiting daaraan de Kabinetscrisis van Januari 1945, die met het vraagstuk van de terugkeer nauw verband heeft gehouden.

De moeilijkheden in het Kabinet zijn eigenlijk begonnen met het ontslag van de heer *de Geer*. Dat is de vorige keer met u besproken en dat is al in het tweede door de Enquêtecommissie gepubliceerde verslag verwerkt. Toen de heer *de Geer* is afgetreden, heeft de vorming van een nieuw Kabinet onder leiding van de heer *Gerbrandy* plaats gevonden. Hoe dat in zijn werk is gegaan en hoe de heer *Gerbrandy* Kabinetsformateur is geworden, hebben wij de vorige keer ook reeds besproken.

Nu is in verband met die Kabinetsformatie door de heer *van den Tempel* een stuk geproduceerd, waarboven hij heeft gezet: „Waarschijnlijk concept-program *Gerbrandy*, dd. 1 September 1940.” Het is een vrij simpel stuk; het bevat slechts enkele punten. De andere leden van het Kabinet, die het stuk hebben gezien, zijn van oordeel, dat het bij de vorming van het Kabinet-*Gerbrandy* een zekere, zij het niet heel belangrijke rol heeft gespeeld, wat ik, gezien de inhoud van het stuk, ook wel kan begrijpen. Wilt u het even lezen en ons mededelen, of hei enige herinnering bij u wakker roept?

A. Ik kan onmogelijk zeggen, wat het is. De heer *Gerbrandy* heeft, zoals u weet, een eigen stijl en die mis ik hierin. Ik kan u onmogelijk zeggen, of dit een stuk van de heer *Gerbrandy* is of

van een van de andere heren, die het hem heeft gegeven om een bijdrage te leveren tot het weer op gang brengen van het Kabinet.

63916. De **Voorzitter**: Het is ook geen sterk sprekend stuk. De heer *Gerbrandy* heeft een zeer markante stijl.

A. De orgeltoon, welke hij daarin legt, mis ik hier enigszins.

Jonkvrouw **Wttewaall** **vair Stoetwegen**: U zou het hem moeten horen voorlezen.

63917. De **Voorzitter**: Dan schrijft de heer *Gerbrandy* in zijn Memorandum op blz. 35 onderaan:

„De formateur heeft al de leden van het oude Kabinet achtereenvolgeis gevraagd opnieuw te willen optreden, hetgeen door allen is aanvaard.

De heer *de Geer* had zich tot H.M. de Koningin gewend met het verzoek Minister van Financiën te mogen blijven. Mondeling heeft bovendien de heer *de Geer* mij verzocht hem als Minister van Financiën te aanvaarden. De Koningin heeft de beslissing geheel in mijn handen geloten.”

Op de volgende twee pagina's motiveert de heer *Gerbrandy* dan in vijf punten, waarom hij de heer *de Geer* niet als Minister van Financiën heeft aanvaard. Hierin zit een zeker twijfelpunt, nl. of het wel zo is gegaan, dat de beslissing, dat de heer *de Geer* geen Minister van Financiën in het nieuwe Kabinet zou worden, is gevallen bij de Kabinetsformatie en dus in het bijzonder is genomen door de heer *Gerbrandy*. Ik weet niet, of u van die besprekingen tussen de heren *Gerbrandy* en *de Geer* bij de Kabinetsformatie iets bekend is.

A. Neen, Mijnheer de President, maar mij staat heel positief iets anders voor de geest, nl. dat de heer *de Geer* dat heeft gevraagd bij zijn aftreden, zeer bepaald.

De **Voorzitter**: Precies; vandaar ook, dat ik deze constructie op blz. 37 onderaan ietwat wonderlijk vind.

A. Ik weet niet, wat de heer *de Geer* later aan de heer *Gerbrandy* heeft gezegd, maar ik heb alleen in mijn hoofd, dat de heer *de Geer* dit heeft gevraagd: als ik dan moet aftreden als Minister-President, mag ik dan niet blijven als Minister van Financiën? Verder weet ik van niets.

63918. De **Voorzitter**: En in die gedachtengang vindt u dus waarschijnlijk ook die laatste vijf regels van blz. 37 ietwat verwonderlijk?

A. De laatste vijf niet, maar de laatste twee.

De **Voorzitter**: Inderdaad; daarin zit het zwaartepunt.

A. Of hij zich nu tot H.M. de Koningin heeft gewend, weet ik niet, maar hij heeft het gevraagd aan iemand, die daarvoor in aanmerking kwam.

De heer *Gerbrandy* heeft dit natuurlijk naar beste weten zo opgeschreven, maar mijn herinnering is een andere en die heb ik zojuist duidelijk gezegd.

63919. De **Voorzitter**: Dan stap ik hiervan af en kom aan het ontslag van de heer *Dijxhoorn*. Dat was toen het eerste evenement bij de rit van dat Kabinet-*Gerbrandy*, dat heeft plaats gevonden op 11 Juni 1941. De heer *Dijxhoorn* heeft hier een zeer uitvoerige uiteenzetting gegeven van de factoren, welke tot zijn ontslag aanleiding hebben gegeven. In grote lijnen komt het hierop neer, dat hem de leiding van zijn Departement werd onmogelijk gemaakt door ingrijpen op verschillende momenten, ook doordat er dingen gebeurden, waarin hij niet tevoren was gekend, en al dergelijke dingen meer, een reeks van punten.

Er is door verscheidene oud-Ministers verklaard, dat dit zich niet plotseling gedemonstreerd heeft, maar dat dit een proces van een vrij lange tijd is geweest en dat in het algemeen de leden van het Kabinet het betreurd hebben, dat de heer *Dijxhoorn* zijn ontslag heeft moeten vragen. Dat is de algemene tendenz. Stemt dat ook overeen met uw opvatting, met uw herinnering?

A. Ja. Ik moet daarbij dit opmerken; dit komt in het relaas van de heer *Gerbrandy* trouwens ook tol zijn recht; deze zegt op bladzijde 40 bovenaan:

„(de Heeren van *Kleffens* en *Welter* waren in Nederlandsch-Indië).....”

Maar ik heb dit toch gehoord, zoals u het zegt. De heer *Welter* en ik zijn naar Indië vertrokken 10 Maart 1941; de ontslaanvraag is van 11 Juni 1941; op dat ogenblik waren de heer *Welter* en ik nog niet uit Indië teruggekerrd; ik ben teruggekeerd in Engeland op 20 Juni 1941: ik ben er niet geheel zeker van of de heer *Welter* op precies dezelfde dag is teruggekomen: het scheelt echter in elk geval slechts zeer weinig.

63920. De **Voorzitter**: U hebt niet meegemaakt de vergadering van het Kabinet, waarvan sprake is op blz. 40 van het Memorandum van de heer *Gerbrandy*? Ik lees daar:

„Het terstond „laten schieten" van den Heer *Dijxhoorn* vond geen instemming bij al de leden van het Kabinet, met name niet bij den Heer *Steenberghe* (de Heeren *van Kleffens* en *Welter* waren in Nederlandsch-Indië), die meende ook ontslag te moeten vragen."

A. Die niet. In die alinea staat ook, dat de heer *Welter* en ik naar Indië waren.

63921. De **Voorzitter**: Maar op welk ogenblik hebt u daarvan kennis genomen? Of kennis gekregen?

A. Dat moet geweest zijn 20 Juni 1941; dat was een Zaterdag. Ik herinner mij dit, omdat op 21 Juni 1941, een Zondag, Rusland is aangevallen; ik neem aan, dat ik die Zondag wel getelefoneerd heb met de heer *Gerbrandy* en dat ik althans op 22 Juni 1941 een vrij zuivere reconstructie van dit alles zal hebben gehoord.

63922. De **Voorzitter**: Welke was uw reactie hierop, toen u alles gehoord had? Kon u zich van harte bij de beslissing van de andere Ministers aansluiten? Of vond u, dat de andere Ministers, door op initiatief van de heer *Steenberghe* ook hun portefeuille ter beschikking te stellen, te hard van stapel gelopen waren?

A. Bij al deze crises een algemene opmerking, die ik nu maak, maar die geldt voor de behandeling van dit gehele punt. Ik heb altijd de lijn gevolgd, dat, als het enigszins kon, mits niet ten koste van essentialia, het Kabinet zoveel mogelijk ongewijzigd moest blijven. Het kwam onze positie in de geallieerde samenhang niet ten goede, wanneer voortdurend Ministerswisselingen plaats hadden, die aldaar werden uitgelegd als bewijs van even zovele onenigheden en dus van zwakte. Dit principe heb ik altijd gevolgd en ik heb er altijd op aangedrongen: zoek een oplossing zolang het kan, mits niet met prijsgeving van essentialia. Dat heb ik in dit geval ook gedaan. Dus mijn lijn is toen deze geweest: ik vind het verschrikkelijk jammer als de heer *Dijxhoorn* er uit gaat. Is daaraan nu werkelijk niets te doen? Ik achtte dit juist uit algemeen oogpunt, nl. voor het aanzien van onze Regering. Wij waren toen uitermate kwetsbaar. Wij waren een Regering in ballingschap, zoals men ons altijd in Ainerika maar al te vaak voorhield, een Regering „in exile", niet meer gedragen door een voortdurende toetsing aan de gevoelens van de Volksvertegenwoordiging. Daarom achtte ik het zeer te betreuren wanneer zonder volstreekte noodzaak, waarvoor alles moest wijken, er wijzigingen in dit Kabinet kwamen. Maar ik vond het bovendien jammer — en nu geef ik dus een antwoord op uw vraag, ik stelde er prijs op deze voorrede daaraan te laten voorafgaan — om de persoon van de heer *Dijxhoorn* zelf, die ik heb leren waarderen in de tijd vóórdat de oorlog uitbrak, in de daarop aansluitende neutraliteitsperiode en ook in de periode, nadat wij in Engeland waren aangekomen. Hij achtte dat echter niet mogelijk; het was voor hem een soort non possumus. Toen hield natuurlijk alles op.

63933. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* schrijft:

„Ten einde tot een zuivere verhouding te komen, werd op mijn advies en met instemming van den Heer *Steenberghe* besloten, dat het geheele Kabinet de portefeuilles ter beschikking zou stellen, ten einde H.M. de Koningin gelegenheid te geven vrijelijk over reconstructie, c.q. nieuwe formatie, te beslissen of, zooals het werd gezegd „te beslissen of meer moest geschieden dan de opengevallen plaatsen bezetten"."

Was u het achteraf daarmee eens?

A. Alleen omdat het niet naar Duitse trad. Het betrof de verhouding tussen de Ministers en de Koningin. Hier kwam geen ruchtbaarheid over. Ik had er dus, volkomen in mijn lijn, geen bezwaar tegen. Waar het op aankwam, was, dat wij naar buiten niet de indruk maakten van een in zich zelf verdeeld en daardoor zwak gezelschap, waarvan men eigenlijk niet wist hoelang wie dan ook deel van dat Kabinet zou uitmaken, met het gevolg, dat men zich

daarnaar richtte in zijn besprekingen en in zijn gehele verhouding tot ons. Dat was een zeer belangrijk punt. ik had daar misschien meer oog voor dan de anderen, omdat ik altijd met die buitenlanders moest optrekken. Dit heeft voor mij bij elke crisis zeer zwaar gewogen.

63924. De **Voorzitter**: U meent eigenlijk, dat er in de Londense periode meer Ministerscrises en Kabinetcrises zijn geweest dan u lief was?

A. Ja, zeer bepaald. Tegelijk vlei ik mij met de hoop, dat ik door hier altijd op te hameren weleens iets er toe heb kunnen bijdragen om althans tijdelijk het gezelschap bij elkaar te houden.

63925. De **Voorzitter**: Er hadden er dus nog meer kunnen zijn?

A. Inderdaad. Ik kan mij er niet op beroemen, dat ik ooit een, die ontslag wilde nemen, daarvan op de duur heb afgebracht, maar ik geloof wel, dat dit de heren voortdurend moest worden voorgelaten en dat dit ook een zekere indruk heeft gemaakt. Daarvoor was het ook te duidelijk en te onweersprekelijk.

63926. De **Voorzitter**: Als u het aantal crises, dat in het Nederlandse Kabinet heeft plaats gehad, vergelijkt met wat zich b.v. in het Noorse Kabinet heeft afgespeeld, steken wij dan ongunstig af?

A. Ik zou mij niet onmiddellijk in het geheugen kunnen roepen, hoeveel Noorse Ministers in die tijd zijn afgetreden. Een zeer belangrijke Minister is al heel spoedig verdwenen. Dat was de Minister van Buitenlandse Zaken, de heer *Kohf*. Er zijn verder in het Noorse Kabinet wisselingen geweest en er zijn ook nieuwe Kabinetten opgetreden, maar ik kan niet zeggen, dat dit ooit aanleiding heeft gegeven tot het maken van vergelijkingen te onzen ongunste.

63927. De **Voorzitter**: Was het met het Noorse Kabinet niet zo, dat men in Londen de indruk had van een grote mate van onstabieleit?

A. Neen.

63928. De **Voorzitter**: Heeft men dat van de kant van de Engelsen weleens gezegd ten opzichte van de Nederlandse Regering?

A. Ik heb het nooit gehoord. Ik verwijs, wat dit betreft, naar de bijlage van een nota, die ik u in Maart 1948 heb doen toekomen en die ik juist zeer opzettelijk met het oog op dit soort kwesties daarin heb doen opnemen. Dat is nl. bijlage 1, de „Daily Telegraph" van 10 Juli 1941. Daar staat aan het einde — ik zal u het gehele artikel, dat u bezit, niet voorlezen —

„The Dutch may be a small nation, but they are good people to have as allies. It is safe to go tiger shooting with them."

Dat is nu waarop ik werkte. Dat is uit de „Daily Telegraph" en dat is, zoals u weet, een van de zeer serieuze Engelse kranten. Hieruit ook moge blijken, dat men wel degelijk op dit soort dingen lette. Dat was aan het einde van de eerste helft van 1941, maar ik heb nooit een geluid waargenomen in enige krant, dat hiermede in tegenspraak was of hiervan afweek op grond van die Ministerswisselingen, welke daarna hebben plaats gehad in Londen.

63929. De **Voorzitter**: De situatie is dus niet ingetreden, dat men, hetzij in de Engelse pers, hetzij van de zijde van de Engelse officiële instanties, waarmede u te maken had, de opmerking maakte: in het Nederlandse Kabinet verdwijnt de ene Minister na de andere?

A. Neen.

63930. De **Voorzitter**: Het is niet zover gekomen, dat men onze Regering ging zien als een soort Zuid-Amerikaanse Regering?

A. Absoluut niet. Er waren Regeringen, die, wat dat betreft, bepaald op veel lossere schroeven stonden, b.v. de Oost-Europese Regeringen, die daar waren.

63931. De heer **Hoogcarpel**: Heeft men bij die Ministerscrises — u hebt terecht gezegd, dat u interesseerde de indruk, die dat op het buitenland zou maken — zich nooit afgevraagd, welke indruk dat hier tijdens de bezetting zou maken? Is dat geen overweging geweest om dergelijke dingen zoveel mogelijk te vermijden?

A. Als lid van het Kabinet heb ik daarop wel degelijk gelet. Het was, wat ieder een treurige vertoning moest vinden, wanneer men

daar telkens mensen zag verdwijnen, die men gedeeltelijk ook onbekende figuren vond in de Nederlandse samenleving, omdat zij b.v. uit Indië kwamen. Ik sprak echter over mijn speciale taak als Minister van Buitenlandse Zaken. Dat aspect naar Nederland toe is echter wel degelijk herhaaldelijk genoemd, en ik geloof ook door mij zelf. Ik heb het altijd betreurd. Zelfs toen de heer *de Geer* er nog was, heb ik geprobeerd of er nog iets aan te doen was. Ik moest er mij van harte mee verenigen: die was niet te houden.

63932. De **Voorzitter**: In Nederland — het is moeilijk te zeggen, of het het algemene gevoelen was — was een groot aantal mensen, dat vond, dat er, over die vijf jaren bekeken, nogal een grote wisselvalligheid in de samenstelling van het Kabinet te constateren was geweest. Verschillende mensen hier vonden, dat de grens was overschreden.

De heer **Moogcarspel**: Het bracht hier ook onzekerheid bij velen.

A. Dat kan ik mij goed voorstellen. Ik vond deze dingen hoogst betreurenswaardig.

63933. De **Voorzitter**: Van internationale kant hebt u dat niet kunnen constateren?

A. Bepaald niet. Het zal ongetwijfeld, absoluut gesproken, wel juist zijn, maar, relatief gesproken, viel het mij niet als ongunstig op.

63934. De **Voorzitter**: Dan keer ik nu weer terug tot hetgeen de heer *Gerbrandy* heeft geschreven over het ontslag van de heer *Dijxhoorn*. Op blz. 39, onderaan, vindt u in de laatste alinea een woordenkeus, waartegen de heer *Dijxhoorn* zeer sterk bezwaar heeft gemaakt, in welk bezwaar hij door verschillende van zijn oud-collega's is bijgevallen.

Er staat nl. dit (blz. 39):

„Door de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement — waarmede hij zich niet kon vereenigen — en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het door hem te voeren beleid, kreeg de heer *Dijxhoorn* de overtuiging, dat hij 's lands belang niet langer kon dienen op de wijze, zooals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk achtte.”

De heer *Dijxhoorn* heeft dus zeer groot bezwaar tegen de uitdrukking: „Door de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement”. Hij heeft daartegen ook reeds bezwaar gemaakt, toen de heer *Gerbrandy* het concept van dit stuk van zijn Memorandum aan hem toegezonden heeft, maar desondanks heeft de heer *Gerbrandy* deze passage gehandhaafd. Verscheidene andere Ministers zijn de heer *Dijxhoorn* bijgevallen en waren ook van oordeel, dat deze woorden daar niet behoorden te staan.

A. Ik kom langzamerhand op een punt, waarop ik het stilzwijgen moet bewaren.

63935. De **Voorzitter**: Het betreft hier de negatieve kant van de zaak. Het ging niet om de interne verhoudingen in het Departement; het ging om andere dingen. Men kan die andere dingen buiten beschouwing laten, maar toch zeggen: hetgeen hier staat, is onjuist.

A. Het is orakelachtige taal. Men kan dat aldus interpreteren, dat het wel juist geacht kan worden. Meer kan ik in die richting niet zeggen. Men kan het ook, en even legitiem, beschouwen als onjuist. Dat is maar een kwestie van uitlegging. Ik denk ook, dat dit de heer *Gerbrandy* er toe heeft gebracht (maar dat zult u hem zelf moeten vragen) om die woorden te gebruiken. Dit is echter een speciaal geval.

De **Voorzitter**: Het is ons volkomen duidelijk geworden.

A. De heer *Gerbrandy* placht zoiets te noemen een „tere juffer”.

63936 De **Voorzitter**: De Enquêtecommissie zal overwegen, of die uitdrukking hanteerbaar is voor haar verslag.

Een andere zeer merkwaardige tegenstelling in dit Memorandum van de heer *Gerbrandy* is te vinden in het volgende. Op blz. 39, direct onder II, staat:

„Bij de formatie van het Kabinet in September 1940 zat de gedachte voor zooveel mogelijk het Kabinet van 10 Augustus 1939 tot het einde toe voort te zetten. Wel is in het overleg

omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen, een oogenblik ter sprake geweest, maar de weg, waarlangs het tot de Kabinetsoopdracht kwam, maakte de realisering van zulk een gedachte niet raadzaam.”

Dit is een zeer wonderlijke passage. Wanneer men deze leest, zoals men haar op het eerste gezicht zou moeten lezen, dan zou dit eigenlijk betekenen, dat hier gedacht is aan een verder gaande „zuivering” van het Kabinet dan alleen het uitreden van de heer *de Geer*. Wanneer men dan echter leest op de bladzijden 42 en 43 hetgeen betrekking heeft op de reconstructie van het Kabinet na het aftreden van de heer *Dijxhoorn*:

„Wat de algemeene politiek van het Kabinet betreft, zijn wij gerechtigd o.a. het volgende te zeggen:

Onvoorwaardelijk staat vast, dat elk overleg met het Nazi-regiem is en blijft buitengesloten. Geen bespreking, geen onderhandelingen met *Hitler* en zijn medeplichtigen is het beslist parool. Alle medewerking, waartoe het Koninkrijk in staat is, wordt verleend om het tegenwoordige Nazi-Duitschland ten onder te helpen brengen.”,

dan wordt daar gezegd: In Juli 1941 bestond er geen verschil van opvatting in dit opzicht tussen de verschillende leden van het Kabinet. Dit zijn echter dezelfde leden, als waarvan sprake is in September 1930, met uitzondering van de heer *Dijxhoorn*, die was afgetreden, en de heer *Furstner*, die als Minister van Marine er bij was gekomen. Wat zegt u van de combinatie van deze twee uiteenzettingen van de heer *Gerbrandy*?

A. Ik mag er eerst op wijzen, dat de eerste alinea, die u voorlas, op September 1940 slaat.

De **Voorzitter**: Ja.

A. De tweede alinea slaat op Juli 1941.

De **Voorzitter**: Maar het zijn dezelfde mensen.

A. Ja. De woorden „een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland aanhingen”, wekken de indruk, alsof er een heel stelletje was, dat dit compromis wel wilde. Dat vind ik volkomen onjuist gesteld; dat heeft waarlijk geen rol gespeeld, wèl de idee: zou het ook goed zijn, zoals sommige andere landen het hadden, een oorlogskabinet, een Kabinet in het Kabinet te hebben? Daar was, constitutioneel Nederlands gedacht, natuurlijk nogal wat tegen in te brengen. De gedachte was: laten de Ministers, die het naast bij de oorlogvoering zijn betrokken, dus wèl Oorlog, niet Onderwijs, wèl Buitenlandse Zaken en niet Binnenlandse Zaken of Waterstaat, daarin zijn en laten die elke dag het werk doen. Ik was bestemd in zo'n ding, als het ooit was tot stand gekomen, zitting te nemen. Dat was meer een soort van opportunistenidee, maar de scheidslijn heeft werkelijk niet zó gelopen, dat zij, die in het oorlogskabinet zitting zouden hebben, die een portefeuille beheerden, die hen daarvoor in aanmerking bracht, toevallig goed waren en dat de rest niet goed was. Ik zet hier dus een vraagteken bij, niet bij het feit, dat men gedacht heeft aan een oorlogskabinet, want dat heeft het Kabinet wel overwogen, maar wel bij het feit, dat dit toevallig zo samenliep, dat al degenen, die in het oorlogskabinet zouden zitten, onverzoenlijk zouden zijn en de rest verzoenlijk. Zo is het niet geweest.

63937. De **Voorzitter**: Wanneer hier wordt gezegd: „Wel is in het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen, een oogenblik ter sprake geweest”, dan zegt u, dat dit in het overleg, voor zover het met u heelt plaats gehad, in deze vorm niet het geval is geweest

A. Ik weet heel goed, dat daarover met mij is gesproken en dat gezegd werd: U moet daar ook in.

63938. De **Voorzitter**: Dat betrof het z.g. oorlogskabinet. Maar over de kwestie van een verder gaande zuivering is met u niet gesproken?

A. Neen. Daartoe was ook geen aanleiding.

63939. De heer **Hoogcarspel**: „maakte de realiseering van zulk een gedachte niet raadzaam". Dat is de gedachte van een oorlogskabinet, maar het wekt de indruk, alsof een Kabinet, dat geen compromis met Duitsland wilde, niet te realiseren was.

A. Dat is een dubbelzinnigheid. Hier staat:

„..... de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitsland" aanhingen".

Daaruit kunt u nooit afleiden, dat de gedachte ter sprake is gekomen van de formatie van een oorlogskabinet, waarin met het oog op een efficiënte werkwijze de Ministers zouden worden verenigd, die onmiddellijk met de oorlogvoering te maken hadden.

De **Voorzitter**: Dat staat hier inderdaad positief niet.

A. Dat men echter zou zeggen: „Als wij zo'n oorlogskabinet hebben, moet daarin Minister X, maar toevallig behoort hij tot de zwakkere broeders en dus moeten wij hem vervangen", daarvan is absoluut geen sprake geweest, totaal niet; dit is een zin, die de mensen in de war kan brengen.

63940. De **Voorzitter**: En u is ook met mij eens, dat, als men dat stelt tegenover hetgeen staat op blz. 39, aannemende, dat het over dezelfde mensen gaat, het nog wonderlijker wordt?

A. Inderdaad.

(*Het verhoor wordt voor 15 minuten geschorst en daarna hervat.*)

63941. De **Voorzitter**: Bij de reconstructie van het Kabinet in 1941 is in het overleg nogal veel te doen geweest over de positie van de Minister-President.

A. Ja zeker. Was dat niet al in 1940? Toen wilde de President al meer President zijn. Daarvoor was ook veel te zeggen.

63942. De **Voorzitter**: Uit 1941 hebben wij een uitvoerige correspondentie, die toen daarover gevoerd is. Een nota van de heer *Gerbrandy*, brieven van onderscheidene Ministers en wat dies meer zij; zelfs de formulering van de heer *Gerbrandy*, die hij op schrift gezet had, een formulering, die op zich zelf nog niet zoveel inhield. Men kon meer afleiden uit de wijze, waarop hij in die correspondentie reageerde. Wat herinnert u zich daarvan?

A. Ik herinner mij, dat die reconstructie toen heeft plaats gehad en dat het nogal enige moeite heeft gekost om dat voor elkaar te krijgen. Ik kan echter geen papieren meer bijdragen; die heeft u trouwens reeds. Wat ik nog heb, zal in geen geval méér zijn dan de heer *Gerbrandy* kan geven.

63943. De **Voorzitter**: Wij hebben de correspondentie, die daarover gevoerd is, volledig. Waarover u echter waarschijnlijk wel kunt zeggen, is de instelling ten opzichte van dit punt van de heer *Gerbrandy* en van de leden van het Kabinet. Wij hebben de indruk gekregen, dat de heer *Gerbrandy* enigszins onder de bekoring was geraakt van het Engelsche Prime-Ministerschap en dat de leden van het Kabinet er betrekkelijk weinig voor gevoelden, de een in mindere mate, de ander in meerdere mate. De heer *Welter* achtte het positief onmogelijk en ongewenst iets van die aard te doen in een periode, waarin geen Parlement functioneerde. Zo vindt men de reacties van de leden van het Kabinet in verschillende gradaties. Wat heeft u daarvan gemerkt en wat heeft u daarvan gedacht?

A. Het was inderdaad een punt van een zeker belang, natuurlijk, omdat het een traditie doorbrak, een traditie, die geheel gevormd was reeds lange tijd vóór het Premierschap. Het doel was: een oorlogvoering, zoals onze geldmiddelen die toelieten, zo lang mogelijk. Wij hadden geen apparaat; de Departementen waren maar zwak bemand. Ik achtte, dat een iets meer leiding gevende positie van de Minister-President wel reden van bestaan had in die tijd. Dat was geen machtsusurpatie, maar dat was iets meer toezicht houden dan in normale omstandigheden en op de basis van de Nederlandse Grondwet en van het constitutioneel gebruik op wat allerlei Departementen deden.

Nu moet u dat woord „Minister-president" ook weer niet te zwaar opvatten. Dat is een groot woord. Later ebde dat betrekkelijk gauw een beetje af. Dat ging in alle vriendschap. Ik hield hem heel goed op de hoogte en hij had daar ook belangstelling voor.

63944. De **Voorzitter**: Nu had u een Departement, waar inmenging misschien iets gemakkelijker te keren was dan bij sommige andere Departementen.

A. Maar het essentiële is, dat ik nooit een poging tot inmenging of een overgrijpen door hem op mijn terrein heb gemerkt. Ik heb daar eigenlijk nooit klachten over gehoord. Met enige, dat aanleiding gaf tot moeilijkheden met sommigen, was dat de heer *Gerbrandy* weleens een radiorede hield, waarin hij niet iedereen zoveel heeft betrokken als iedereen wel nodig en juist vond. U weet, dat met name dit althans de formele aanleiding is geweest tot het heengaan van de heren *Welter* en *Steenberghe*.

63945. De **Voorzitter**: De heren *Welter* en *Steenberghe* hebben verklaard, dat hun ontsiag, afgezien van de onmiddellijke en formele aanleiding daartoe, zijn diepere ondergrond vond in het streven van de Minister-President, dat zij meenden te constateren, om Prime-Minister te worden in de niet-Nederlandse zin. Daarbij kwam, dat met name de heer *Steenberghe* vond — dat heeft hij ook neergeschreven en hij heeft het hier ook wel gezegd —, dat speciaal de heer *Gerbrandy* niet de capaciteiten had om de rol, die hij wilde spelen, inderdaad goed te spelen. Tenminste — ik citeer uit mijn hoofd —, zo is het door hen ongeveer gesteld. Daar komt ook nog bij, dat deze heren hun ontslagvraag zien als een logische doortrekking van de lijn, die door verschillende leden van het Kabinet al bij de reconstructie van het Kabinet in Juli was getrokken, toen zij zeiden: Wij willen die weg niet op. Is dat beeld nu juist?

A. Ik herinner mij in het geheel niet, dat dit van het begin af zo scherp is gesteld. Er was een zekere consensus om samen te werken, maar er waren ook zekere spanningen. Ik heb bepaald niet de herinnering, dat die spanningen hieruit voortkwamen. De diepe achtergrond was een zekere incompatibiliteit d'humeur. Dan is het natuurlijk gemakkelijk hierin stof tot onenigheid te vinden.

63946. De **Voorzitter**: Uit de correspondentie, die hierover bestaat, blijkt, dat ook andere leden van het Kabinet van die gedachte van de heer *Gerbrandy* weinig of niets moesten hebben. Er zijn een paar brieven van Ministers, die aan duidelijkheid niets te wensen overlaten. Nu is het merkwaardig, dat in October 1941, toen de crisis met de heren *Welter* en *Steenberghe* kwam — een crisis, die zij in dat teken stellen en waarvan zij zeggen: de radiorede, die er de aanleiding toe was, was er een voorbeeld van, dat de heer *Gerbrandy* maar zijn gang ging en niet voldoende collegiaal overleg met de andere Ministers pleegde, terwijl hij het in hun ogen bovendien op een volkomen verkeerde manier deed —, de andere Ministers niet deden, wat zij in Juli 1941 wel hebben gedaan, nl. mede hun portefeuilles ter beschikking stellen.

A. Ja, dat was een kwestie van waardering van de ernst van datgene, wat de heren *Welter* en *Steenberghe* bewoog heen te gaan. Dat vonden de anderen niet zo erg. Ik vond het ook niet zo erg. Zelf had ik er een andere waardering over. Er is ook geen kwestie over geweest, dat alle portefeuilles weer ter beschikking moesten worden gesteld. Het wordt langzamerhand ook enigszins dwaas om telkens portefeuilles ter beschikking te stellen. Dat heeft ook een element gevormd. Ik heb mij op het standpunt gesteld: Laat de heer *Gerbrandy* maar wat leiding geven, als hij dat kan, en laten wij hem daarbij helpen — men kan zo iets van twee kanten benaderen —, goed, dan moet hij het ook maar doen en als hij het te gek doet, gaan wij weg; laten wij hem in alle vrede en vriendschap daarbij benaderen en als hij niet beschikt over de leidersgaven, welke optimaal wenselijk zijn, welnu, laten wij hem dan tegemoet komen; wij moeten proberen dat karretje samen verder te trekken, het land is niet gediend met die crises. Dat heeft bij mij een grote rol gespeeld.

63947. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was dat ook het standpunt van de heer *Michiels*?

A. De heer *Michiels* en ik dachten daarover hetzelfde.

63948. De **Voorzitter**: Dat persoonlijke tegenstellingen hierbij een rol speelden, is ons wel gebleken, omdat in October 1941 blijkbaar verschillende pogingen zijn gedaan om de zaak nog in orde te krijgen en toen blijkbaar een bepaald incident in de Ministerraad dat bijzonder moeilijk heeft gemaakt.

A. Ja, inderdaad. Het was eigenlijk zo. De heer *Michiels* en ik hadden ook een totaal andere aard dan de heer *Gerbrandy*, maar wij hebben altijd zonder moeite geprobeerd om zijn aard, die van de onze dan weliswaar afweek, te begrijpen, op te vangen, als er

naar onze schatting aanleiding toe was door redeneren, bespreken en geregeld contact tot een resultaat te komen. Dat is tenslotte de smeeroil van elk Kabinet en moet het zijn. Anderen viel het moeilijk. Zij hadden die incompatibilité d'humeur, waarvan ik straks sprak; hun ging het niet zonder moeite of in het geheel niet af, en dan kreeg men die conflicten.

63949. De **Voorzitter**: Wat nu echter de onmiddellijke aanleiding betreft, kwam het hierop neer, dat de heer *Gerbrandy* op een gegeven moment een radioredevoering heeft gehouden, welke betrekking had op de bombardementen in Nederland. Nu stellen de heren *Steenberghe* en *Welter* het zo, dat hier sprake was van een principiële ombuiging van de gedragslijn, want het standpunt, tot nu toe door de Ministers ingenomen, was: geen bombardementen op industriële of transportdoelen, wanneer deze waren gelegen in bevolkingsconglomeraties. Daarvan zou in die redevoering van de heer *Gerbrandy* zijn afgeweken. Zij vertellen dan nog deze bijzonderheid, dat kort tevoren een bombardement had plaats gevonden in Rotterdam, dat niet geheel aan die doelstelling had beantwoord, dat de heer *Michiels* daarover een stap bij de Engelsen had gedaan en dat het zeer gek was, dat vlak daarop die verandering van standpunt uit een radiorede van de heer *Gerbrandy* bleek. Nadat die stap door de heer *Michiels* was gedaan — ik citeer op het ogenblik uit mijn geheugen —, had de heer *Gerbrandy* volgens hen alle gelegenheid gehad om zijn voornemens op dit punt te bespreken, want de dag vóór het uitspreken van zijn radiorede waren de heren tijdens een lunch enige uren bij elkaar geweest, omdat de heer *Bolkestein* 70 jaar was geworden. Wat zegt u van dit concrete punt? Was dit in uw ogen zo'n belangrijke daad van de heer *Gerbrandy*, dat hij daarvoor het Kabinet had moeten bijeenroepen en de nieuwe gedragslijn had moeten bespreken?

A. Naar mijn mening ware het beter geweest, wanneer de heer *Gerbrandy*, daargelaten of het hem gelukt zou zijn, alles in het werk had gesteld en had getracht het Kabinet, althans een zo groot mogelijk aantal Ministers bij elkaar te krijgen. U ziet in de nota van de heer *Gerbrandy* de gehele correspondentie, wat de een aanvoert en wat de ander ter weerlegging daartegenover stelt. Wat ik mij daarvan herinner is, dat de heer *Gerbrandy* beter had gedaan het anders te doen. Zijn houding was echter niet onverzoenlijk in die zin, dat hij, wanneer het weer eens voorkwam, het Kabinet er builen zou laten. Ik achtte hem dus niet onmogelijk om nee samen te werken. Dat vertrouwen kunnen wij hem gerust geven. Met één uitzondering enkele jaren later is het ook wel juist gebleken.

63950. De **Voorzitter**: U zag het dus niet als een voorbeeld van steeds doorgaande en van steeds duidelijker bevoegdheids- en machtsaccaparatie?

A. In het geheel niet.

63951. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Die incompatibilité d'humeur kwam zeker van beide zijden? Die is later, voor wat de heren *Gerbrandy* en *Welter* betreft, weer „overgebeterd”, zoals men in Groningen zou zeggen.

A. Er is later een grootste gemene deler gegroeid, die er toen niet was.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De jaren hebben daaraan blijkbaar goed gedaan.

63952. De **Voorzitter**: Daarna is gekomen een periode van enige rust in de bezetting van de Ministersfuncties, maar in 1944 was het weer een wankele geschiedenis geworden; toen waren er drie crises, die een tijdlang naast elkaar sleepten, nl. die van de heer *Kerstens*, die van de heer *van Angeren* en die van de heer *van Boeyen*. Heeft u niet deze zaken nog iets van doen gehad? Heeft u er een bepaalde visie op?

A. Wat de heer *Kerstens* betrof, lag het vooral in het scheepvaartbeleid, waartegen bij een aantal Ministers bepaalde bezwaren bestonden.

63953. De **Voorzitter**: En ook zeer sterk bij de reders.

A. Ook bij de reders, maar op de bezwaren van die zijde heb ik altijd een zeker disconto toegepast; de reders waren in zekere zin partij. Het was altijd de Regering tegenover de reders; op de bezwaren van die zijde moest altijd een zekere correctie toegepast. Ik heb getracht, mij baserende op de stukken en na de uiteen-

zettingen in de Ministerraad, mij een oordeel te vormen, mij niet basierend op hetgeen de reders zeiden, maar op hetgeen mij de meest mogelijke benadering van de ware toestand bleek. En dan waren er toen inderdaad bezwaren.

Deze gevallen zijn soortelijk alle drie verschillend. Ten aanzien van de heer *van Angeren* zat hei vooral in het Politiebesluit, dat liep vast; daarvan kan ik ook niet veel meer zeggen.

De heer *van Boeyen* helaas was zeer sterk in de neergaande lijn wat zijn gezondheid betrof. Zijn doofheid was reeds een bezwaar, maar hij was zichtbaar niet in goede conditie; dat gaf natuurlijk zijn weerslag ook in zijn werk en ook in zijn gehele oordeel over de dingen. Men moest met hem te doen hebben. Het was een treurig geval. Hij is ook spoedig na de terugkeer overleden. Dit kondigde zich duidelijk aan. Hij is lange tijd bedlegerig geweest en nam aan de werkzaamheden eigenlijk geen deel.

63954. De **Voorzitter**: Dat was natuurlijk een moeilijke zaak, want blijkbaar hechtte hij sterk aan het werk, dat hij te doen had.

A. Hij heeft zich niet gespaard. Dit moet ik ter ere van zijn nagedachtenis even registreren. Hij is b.v. nog eens naar Portugal gegaan. Hij zou zelfs doorgedaan zijn naar Spanje, als Spanje hem niet geweigerd had. Hij had het noáige vuur om al die dingen te doen en hij heeft veel van zich zelf gevegd. Dat zal ook wel tot die noodlottige ontwikkeling hebben bijgedragen, al lijkt het mij, dat die te voorzien was. Maar daar gingen weer drie Ministers. Steeds blijvende in de lijn, die ik heb geschetst, vond ik dat aan de ene kant zeer te betreuren. Het was altijd een afwegen van de vóór- en nadelen. Men kon nooit zeggen: Het is alleen maar goed, dat die mannen weggaan. Er stonden nadelen tegenover. De vraag was, wat men moest laten overheersen.

63955. De **Voorzitter**: Er zijn over de *crisis-Kerstens* nogal wat schrifturen, ook schrifturen tussen de beide onmiddellijk daarbij betrokken Ministers. Die zijn op sommige momenten niet bepaald fris; daar vliegen de spaanders af. De heer *Kerstens* heeft ook tegenover de heer *Gerbrandy* en in het bijzonder tegen de wijze, waarop de he-r *Gerbrandy* deze zaak heeft aangepakt, zeer ernstige grieven. Hij laat uitkomen, dat door de heer *Gerbrandy* in sterke mate achter zijn rug om gehandeld is, dat reeds besprekingen hebben plaats gehad over de afsplitsing van Scheepvaart van zijn Departement, terwijl hij van hetgeen dreigde nog onkundig was. Indien dat juist is, is dat, lijkt mij, niet erg fraai.

A. Dat was een van die moeilijke situaties. Ik ben de laatste om, voor zover er dingen zijn gebeurd, die minder juist zijn, te proberen die goed te praten. Aan de andere kant moet men natuurlijk in het oog houden, dat de heer *Gerbrandy*, ziende, dat dit iets was, dat aanleiding kon geven tot een crisis, moest zorgen voor een goede loop van zaken en voor continuïteit. Hoe hij dat precies op touw heeft gezet, weet ik niet, maar het is inderdaad met pijnen gepaard gegaan. Ik weet niet, hoe groot de neiging van de heer *Kerstens* was om te zeggen: Dan ga ik liever heen. Dan krijgt u natuurlijk zulke spanningen en dan is het maar de vraag, of iemand aan het roer staat, die zoiets op elegante wijze weet op te lossen.

63956. De **Voorzitter**: Daarbij heeft ook gespeeld het optreden van de heer *Kerstens* in Amerika, waar hij geweest was in de oprichtingsvergadering van de U.N.R.R.A. Vermoedelijk kent u dat probleem van meer nabij.

A. Er waren geschillen over het scheepvaartbeleid. Ik zelf was niet in Amerika aanwezig, toen dat gebeurde, maar herinner mij heel goed, dat hij zich toen heeft uitgelaten op een manier, welke ons onvoorzichtig leek, veel te optimistisch

63957. De **Voorzitter**: Te optimistisch met betrekking waartoe?

4. . . . ik sta — dat moet ik uitdrukkelijk als noot doen opnemen — voor de precieze woorden niet in —, in de trant: „We have got the ships, we have got the men, we have got the money too”, een variant op *Kipling*. Hij heeft dat met de beste bedoelingen — daarvan ben ik overtuigd — gedaan, maar dat was niet gelukkig op dat ogenblik en dat heeft men hem in het Kabinet ook eigenlijk tot een grief gemaakt, want wij hadden de „money” bepaald niet.

63958. De **Voorzitter**: Er is gezegd, dat met name de heer *van den Broek* daartegen bezwaar had.

63959. De **Voorzitter:** Aan de andere kant heeft de heer *Kerstens* in Amerika besprekingen gevoerd over de hulp aan Nederland na de oorlog. Zijn opvatting werd toen als te optimistisch beoordeeld, doch daarvan is toch wel een en ander uitgekomen.

A. U moet u ook dat hele gezelschap Ministers voorstellen als mensen, die eerlijk hun best deden, maar, mensen zijnde, dikwijls dwaalden, het niet zo goed deden als naar absolute maatstaven wel wenselijk was. Dat deze lieden het echter maar lieten lopen, daarvan is geen kwestie. Dat hele gezelschap heeft stuk voor stuk, ieder naar zijn aard en gaven, zijn best gedaan de zaken van het land zo goed mogelijk te laten lopen. Zo is het ongetwijfeld met de heer *Kerstens* geweest. Hij heeft ook zeer juiste dingen gedaan.

63960. De **Voorzitter:** In normale omstandigheden staat iedere Minister aan het hoofd van een Departement, dat op volle toeren draait; m.a.w., hij is dus in sterke mate bezet met de dagelijkse gang van zaken van zijn eigen Departement. Ik kan mij dus voorstellen, dat in normale omstandigheden het gemeenschappelijk overleg in de Ministerraad in de regel beperkt moet blijven tot b.v. één keer per week. Men zou echter zeggen, dat in de Londense verhoudingen, waar dat voor een aantal Departementen in deze mate niet gold, het onderling overleg in de Ministerraad een grotere omvang kon hebben dan onder normale omstandigheden, zodat dus de kans op moeilijkheden en van elkaar niet begrijpen en dergelijke dingen eigenlijk geringer had kunnen zijn.

A. Ja, dit is, vrees ik, enigszins theoretisch gesteld. U zult aan deze uitdrukking geen aanstoot nemen. In de praktijk daarentegen was b.v. de kwestie van het Scheepvaartfonds een bij uitstek technische zaak. Dat was geen gemeengoed. Dat was geen kwestie van alleen maar gezond verstand of goed juridisch inzicht. Dit was een administratief hoogst ingewikkeld lichaam geworden, waarover men nauwelijks kon praten, tenzij men zich daarin werkelijk geheel ging verdiepen, en deze zaak marcheerde min of meer geruisloos. Men is pas later op de gedachte gekomen: er is iets niet in orde. Hoe dat kwam, weet ik niet meer. Dat sluit het gevaar in, dat een buitenstaander, die zich er mee gaat bemoeien en zich er een oordeel over gaat uitspreken, ook niet op de hoogte is van die technische zaak en mislaat. Dat is zo. Misverstand bestond alleen aan de kant van de heren *Kerstens* of *Gerbrandy*. Vandaar al die discussies. Het is inderdaad juist in zoverre u zegt, dat daar een grote intensiteit van contact mogelijk was, ook doordat men zo vlak bij elkaar zat; die bureaux waren eigenlijk geconcentreerd in twee gebouwen, welke geen vijf minuten van elkaar lagen. Herhaaldelijk: er ging geen week voorbij, of ik liep bij verscheidene van mijn collega's op en zij bij mij. Dus ook buiten de formele bijeenkomsten van de Ministerraad was daar een voortdurend persoonlijk, gedeeltelijk ook telefonisch contact over alle mogelijke kwesties.

63961. De **Voorzitter:** Hoe dikwijls kwam de Ministerraad te konden bijeen?

A. Vast één keer in de week, nl. op Dinsdagmorgen, maar vaak meermalen per week. Dat hing van de omstandigheden af. Daarnaast had men de verschillende commissies; de Commissie-Oorlogvoering, de Commissie-Terugkeer en nog andere. Ik achtte zelfs, dat de commissies weleens wat veel tijd van sommigen van de heren namen. Dat heb ik later ook uitgesproken in Nederland: Maandagmiddag Ministerraad, Dinsdagochtend economische aangelegenheden, Woensdag de halve dag militaire aangelegenheden, wat bleef er voor tijd over voor al het andere dagelijkse werk, dat toch ook copieus was?

63962. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik kan mij voorstellen, dat herhaaldelijk de verhouding tussen de heren *Gerbrandy* en *Kerstens* gedaald is tot een peil, dat lag beneden incompatibilité d'huineur.

A. In het begin was die toch zeer goed. Er is echter een wending gekomen: dat is een hoog en een laag geweest.

63963. De **Voorzitter:** Herinnert u zich, dat bij de moeilijkheden ten aanzien van de heer *van Angeren*, naast het Politiebesluit, ook een rol heeft gespeeld de positie van de heer *van 't Sant*? Ik bedoel: de toekomstige positie van de heer *van 't Sant*. Er is een tijdlang sprake van geweest, dat de heer *van 't Sant* directeur-generaal van politie in Nederland zou worden.

A. Ja, maar dat dit een determinerende factor is geweest, weet ik niet. De moeilijkheid betrof de gehele structuur van het Politiebesluit en de wijze van invoering daarvan.

63964. De **Voorzitter:** De structuur van het Politiebesluit is echter tenslotte vrijwel ongewijzigd aanvaard onder de opvolger van de heer *van Angeren*. Het enige verschil was, dat de inwerkingtreding volgens het voorstel van de heer *van Angeren* zou kunnen plaats vinden bij ministerieel besluit, terwijl in het definitieve Politiebesluit die inwerkingtreding afhankelijk was van een Koninklijk besluit. Dat verschil is niet zo groot en men vraagt zich dus wel af, of daar nu de gehele moeilijkheid lag.

A. U moet het zo zien. Door het aldus te stellen, laat u de achtergrond ter zijde. Die was echter juist van het grootste belang. Een inzicht, dat op een gegeven ogenblik ten gevolge had, dat men een bepaalde vorm niet wilde, wijzigde zich soms en met name wijzigde zich dat, wanneer bijvoorbeeld enigszins ter zake kundigen of tot oordelen bekwame mensen uit Nederland kwamen, die zeiden: dat zou daar nooit goed vallen. Dergelijke dingen zijn voorgekomen. Ik zeg niet, dat het zo geweest is bij het Politiebesluit. Er was geen statische achtergrond; al deze zaken wa en aan wisselingen onderhevig — alles met de beste bedoelingen — om zoveel mogelijk nl. in het gareel te blijven bij wat men in Nederland dacht.

63965. De **Voorzitter:** Deze redenering van u zou tot consequentie hebben, dat de heer *van Angeren*, wanneer hij de strijd over het Politiebesluit nog even zou hebben volgehouden, over de moeilijkheden zou zijn heengelkomen. Ik waag dit echter te betwijfelen.

A. Ik spreek in het algemeen. Men moet ten eerste de achtergrond geducht mee laten tellen. In de tweede plaats zijn hier natuurlijk ook persoonlijke factoren, waarvan ik niet veel kan zeggen. Dit is een mengsel van al die dingen. Het is een zeer gecompliceerd samenspel van beweegredenen en krachten geweest, dat hier een rol heeft gespeeld.

63966. De **Voorzitter:** Ik kom nu op het onderwerp van de voorbereiding van de terugkeer.

Had u veel of weinig te maken met de voorbereiding van de wetgeving op het gebied van de terugkeer?

A. Heel weinig.

63967. De **Voorzitter:** U zat niet in de ministeriële Commissie-Terugkeer?

A. Neen. Dat lag in de natuur van mijn werk. Ik zat wel in de Commissie-Oorlogvoering en niet in de Commissie-Terugkeer.

63968. De **Voorzitter:** Wat hebt u van het daar behandelde mee gemaakt? Alleen de discussies in de Ministerraad?

A. Ja. Als ik mij goed herinner, ben ik in het allereerste begin van de Commissie-Terugkeer er nog even bij geweest om te helpen. Ik meen, dat de heer *Gerbrandy* mij gevraagd had die commissie een goede stoot te geven. Daarna heeft zich haar werk buiten mij om voltrokken.

63969. De **Voorzitter:** Het was natuurlijk voor een Minister als u, die de besprekingen in de Commissie-Terugkeer niet kon meemaken, een vrij moeilijke zaak, want het ging hier om enorm grote belangen. U begon daarover eigenlijk eerst te denken op een ogenblik, waarop men in een zeer principiële discussie terecht kwam.

A. Inderdaad.

63970. De **Voorzitter:** Hebt u een goede herinnering aan de oplossing, die u van het probleem zag, met name ten aanzien van de Volksvertegenwoordiging en alles, wat daarmee samenhangt?

A. Er is veel te doen geweest over de vraag, hoe men het best op de normale toestand kon aansluiten. Er is b.v. veel te doen geweest — ik kreeg daarmee na afloop bemoeienis, omdat het toen op mijn terrein kwam te liggen — over een akkoord over het Militair Gezag.

63971. De **Voorzitter:** Het Legal Agreement?

A. Ja, ik geloof, dat het hetzelfde was.

63972. De **Voorzitter:** Van Mei 1944?

A. Dat kan zijn. Dit staat het best beschreven in het boekje van de heer *van Mook* „Nederland, Indonesië en de wereld”. Hij zet dat geheel uiteen met het oog op Indonesië. Hij betreft daarin even het

Nederlandse akkoord en zegt ongeveer: Zoals ten aanzien van Nederland met de Britse Regering een akkoord is gesloten, is dat ten aanzien van Indonesië gebeurd met de Amerikaanse en Britse Regering. Hij geeft ook de tekst van een van die twee overeenkomsten. Daarmee had ik dus wel te maken. Ik heb er ook voor gezorgd, dat in een ontwerp, dat ter tafel kwam — ik weet niet van welke zijde —, de veranderingen werden aangebracht, die nodig waren, omdat er dingen in stonden, die daarin niet pasten.

63973. De **Voorzitter**: Herinnert u zich, wat die veranderingen in concreto behelsden?

A. Ik had twee gedelegeerden aangewezen en de Engelsen hadden ook twee gedelegeerden aangewezen. Die hebben mij op de hoogte gehouden. Het was nooit iets, dat warm liep. Dat was wederzijds volkomen redelijk.

63974. De **Voorzitter**: Wij hebben niet de indruk gekregen, dat deze overeenkomst veel moeilijkheden heeft opgeleverd.

A. Ja. Er waren wel dingen, die de een anders wilde dan de ander, maar daarover werd in de geest van vriendschappelijk overleg gesproken.

63975. De **Voorzitter**: Er is echter een andere kwestie. Dat is een principieel wel belangrijke kwestie, nl. deze. Waarom heeft de Nederlandse Regering dit systeem aanvaard en met name dit systeem van Militair Gezag? Er waren immers ook andere figuren denkbaar. In België b.v. lag, voor zover wij het kunnen beoordelen, de zaak wel enigermate anders. In België hadden de geallieerden ook hun Civil Affairs-organen en België had ook een apparaat, dat men misschien met een groot woord Militair Gezag zou kunnen noemen, maar dat toch eigenlijk veel meer was gericht op het zijn van verbindingsorgaan tussen Regering en die Civil Affairs-organen van de geallieerden, terwijl ons Militair Gezag een orgaan was, dat eigenlijk de taak van de Regering voor een groot deel waarnam. De keuze tussen het ene systeem en het andere is natuurlijk voor de verdere ontwikkeling van zaken in Nederland van enorme betekenis geweest. Nu is mijn vraag: Heeft men zich daarvan voldoende rekenschap gegeven? Hoe is men eigenlijk gekomen tot de constructie van het Militair Gezag, zoals dit bij ons was, een constructie, welke sterk is bevrucht door de gedachte van de figuur van de Wet op de Staat van Oorlog en van Beleg, zij het dan, dat die is gewijzigd in verband niet de bijzondere omstandigheden. Het was echter toch dezelfde gedachte. Als men ziet de moeilijkheden, welke uit het Militair Gezag zijn voortgevloeid en welke zeer ernstig en zeer groot zijn geweest, nl. ook ernstig en groot in de gezagsverhoudingen in de hoogste top, dan wil men weten — wij zijn erg nieuwsgierig — hoe is men daartoe gekomen, heeft men zich voldoende voor ogen gesteld, dat het ook anders zou kunnen, heeft men er rekening mede gehouden, dat het Militair Gezag b.v. bij de Belgen iets heel anders was, waardoor men daar deze moeilijkheden niet heeft gekend?

A. Ik kan u er alleen op antwoorden, dat de gedachte van het Militair Gezag, zoals het zich tenslotte heeft gekristalliseerd, is opgekomen door zich duidelijk voor ogen te stellen, dat wij in de eerste tijd na de bevrijding, zoals wij die verwachtten, te maken zouden hebben met een militair geallieerd apparaat en dat dat eigenlijk de kleur zou geven aan de verhoudingen, zoals die in de eerste tijd zouden komen te liggen.

63976. De **Voorzitter**: Dat gold voor België ook.

A. Ja. Nu kom ik op het tweede punt. Hier hebt u naar mijn mening te maken met een kwestie van nationale geaardheid. Wanneer wij zo'n gedachte nemen, zijn Nederlanders geneigd, dat nogal absoluut te doen. Als u b.v. denkt — daar hebt u een zuivere parallel — aan onze geldsanering, dat is hier gedaan met een rigueur en een degelijkheid, zoals nergens ter wereld bij mijn weten ooit is gebeurd: er was geen gaatje meer, waaruit iemand kon glippen. Vergelijkt u daarmee nu eens, hoe de Belgen dat hebben gedaan. Zij hebben ook die gedachte gehad. Zij hebben dat wat gemakkelijker gedaan, niet zo absoluut in de uiterste consequentie en daar ging het toch wel. Dit ligt, geloof ik, in onze aard. Wanneer wij eenmaal zo'n gedachtengang tot de onze maken, gaan wij dat in details regelen. Ik heb het bij onderhandelingen ook wel gemerkt.

63977. De heer **Hoogcarspel**: Een zeker perfectionisme.

A. Als u het zo wilt noemen; men kan het ook noemen: een ontzierende grote mate van degelijkheid, iets tot zijn logische conclusie uitvoeren. Dat is gebeurd, inderdaad; dat is in België in veel

mindere mate gebeurd. Ik geloof dus, dat het een samenstel van oorzaken heeft, de gedachte, dat men te maken zou hebben met een militair apparaat van de geallieerden, dat in het begin de macht zou hebben. Niemand heeft gezien, dat Duitsland zo betrekkelijk gauw ineen zou storten. Wij zouden dus een tijdlang zijn etappegebied; men wilde dus iets hebben, dat daarop aansloot. Dat heeft men met Nederlandse degelijkheid en met een zekere mate van strakheid uitgewerkt.

63978. De **Voorzitter**: Met het gevolg, dat men een constructie heeft gekozen, waarbij een groot gedeelte van het gezag, dat normaal door de Regering wordt uitgeoefend, gelegd werd in handen van de chef staf Militair Gezag. Ik geef volkomen toe, dat de constructie van het desbetreffende Koninklijk besluit van die aard was, dat de Regering uiteindelijk de omvang van die bevoegdheden van de chef staf Militair Gezag in handen had. Nu krijgt men echter de noodlottige coincidentie, dat ten gevolge van verschillende oorzaken die Regering (ik denk aan de tijd van het najaar 1944) uitgeleefd was, mag ik wel zeggen, en innerlijk hopeloos verdeeld, met alle noodlottige gevolgen daarvan. Wij hebben hier ter tafel gehad b.v. een brief van de chef staf Militair Gezag dd. 12 November 1944 aan de Ministerraad, die toch eigenlijk niet tolerabel was.

A. Nu u dit zegt, herinner ik mij die brief. Die brief was voor mij volkomen intolerabel; die mijnheer kende zijn plaats niet meer.

63979. De **Voorzitter**: Maar hij bleef toch op die plaats.

A. Maar daarover is toch wel degelijk gesproken met hem, in niet malse taal.

63980. De **Voorzitter**: Maar blijkbaar niet sterk genoeg.

A. Dat betwijfel ik, want ik herinner mij niet meer van dergelijke onbehoorlijke uitlatingen te hebben gehoord.

63981. De **Voorzitter**: In feite was de positie van de Regering wel zeer zwak, want de overkomst van de Regering naar bevrijd gebied heeft van de zijde van de chef staf Militair Gezag ontzaglijk veel bezwaren ontmoet.

A. Inderdaad.

De Voorzitter: En bleef die ook ontmoeten na 1944!

A. Geeft men een man te veel macht, dan krijgt men altijd dergelijke dingen; dan moet het wel een uitzonderlijk sterke figuur zijn, die niet over de schreef gaat. Die brief heeft mij ook grote aanstoot gegeven. Ik geloof ook, dat de betrokkene dit later zelf wel ingezien heeft; ik kan mij althans niet herinneren, dat ooit weer een dergelijk geschrift ter tafel is gekomen.

63982. De **Voorzitter**: De vraag is, in hoever de zaak in feite veranderd is. De bevoegdheden zijn in zeer sterke mate bij het Militair Gezag gebleven.

A. De regeling was zo, dat Militair Gezag zeer ruime bevoegdheden had.

63983. De **Voorzitter**: Maar niet verder dan de Regering wilde.

A. Inderdaad.

63984. De **Voorzitter**: Ons is gebleken, dat er verscheidene Ministers waren, die hoogst ernstige bezwaren hadden tegen de grote bevoegdheden van het Militair Gezag, en dat dit eigenlijk door anderen ook wel zo gevoeld werd. Maar tot besluiten kwam het niet. Het beeld, dat men krijgt, was het volgende. Enerzijds een chef staf Militair Gezag, die weet, wat hij wil en wat hij vermag; anderzijds in Brabant en in Londen een stel heren, die elkaar niet kunnen bereiken, en, als zij nog eens samenkomen, zoveel onenigheden en zoveel kwesties hebben — ik denk b.v. aan het vraagstuk van de Volksvertegenwoordiging en alles wat daaraan vastzat —, dat van een kloek beleid ook ten aanzien van het Militair Gezag geen sprake is. Dan ziet men het Kabinet geleidelijk uitdoven. Ik schilder het beeld misschien heel scherp, maar ik geloof, dat er wel aanleiding is, dat men tot dit beeld komt.

A. Ik veroorloof mij ten deze het bepaald niet met u eens te zijn. Ik wil niet zeggen, dat het een goede, ideale en wenselijke situatie was. Men deed er niets aan, omdat men vond, dat die figuur in die

omstandigheden nog de beste was. De chef van het Militair Gezag bleef daar inderdaad zitten. Waarom? Omdat men geen aanleiding vond hem terug te roepen of de eenmaal gemaakte regeling, die door het Legal Agreement bovendien aansloot op onze verhouding tot de bondgenoten, ongedaan te maken en het werk anders te doen. In het Kabinet was er in die tijd geen ruzie. Er was verschil van inzicht. Het was de tijd, dat langzamerhand die drie of vier Ministers in het Kabinet zijn gekomen, die er tot Juni 1945 in zijn gebleven. Het was een heel goede verhouding. Men was het niet altijd eens. Ik ben er bij geweest tot April 1945 en dan houdt mijn wetenschap op. Torn moest ik naar San Francisco vertrekken. Sindsdien kan ik niet met enige kennis van zaken spreken, want toen ik terugkwam, was het Kabinet afgedreden. Ik kan met de hand op het hart zeggen, dat er in die tijd helemaal geen ruziesfeer was. Wij hadden weleens verschil van inzicht, maar men zat elkaar werkelijk geen vliegen af te vangen of elkaar onaangename dingen te zeggen.

63985. De **Voorzitter**: Dat heb ik ook niet gezegd. Wij hebben echter de indruk gekregen, dat in het najaar van 1944 en het begin van 1945 de daadkracht van het Kabinet gering was.

A. Ook dat ben ik bepaald niet met u eens. Ik begin met mijn eigen terrein. De lijn bij Buitenlandse Zaken is strak doorgetrokken. Het is juist in die tijd geweest, in December 1944, dat die nota over de internationale Statenorganisatie is geschreven, welke nota indruk in het buitenland heeft gemaakt. Het militaire beleid is gewoon doorgegaan. Onze troepen hebben zich uitstekend gewoerd onder de politieke leiding van de Ministers van Oorlog en van Marine. Natuurlijk, Binnenlandse Zaken had rekening te houden met het militaire apparaat, dat het zelf had opgericht, het Militair Gezag. In die tijd nam het Militair Gezag veel van het burgerlijk gezag over, maar men met de Regering er geen verwijt van maken, dat zij niets meer deed. Dit bad zij willens en wetens overgedragen en er bleef voor die Minister minder te doen over.

63986. De **Voorzitter**: Hebt u iets meegemaakt van de besprekingen en de correspondentie over het gaan van Ministers naar het bevrijde gebied?

A. Ik heb er in ieder geval van gehoord. Ik herinner mij, dat er een conflict was in het hoofd van het Militair Gezag. Ik meen, dat juist ten aanzien daarvan het hoofd op zijn vingers is getikt en dat is gezegd: Zo behoort u niet te schrijven?; dat accepteren wij niet.

63987. De **Voorzitter**: Men had moeten zeggen: u behoort niet alleen niet zo te schrijven, maar ook niet zo te handelen. U zegt, dat na die brief van 12 November 1944 de chef staf Militair Gezag niet op dezelfde manier is doorgegaan. Ik heb hier een passage uit een brief van de chef staf van 13 December 1944, dus een maand later, waarin het volgende staat:

„Ook in de afgelopen week hebben de besprekingen met de aanwezige leden der Regeering weer een belangrijk deel van mijn tijd en dien mijner officieren in beslag genomen. Ook het wegruimen van misverstanden, ontstaan door buiten overleg met mij genomen beslissingen van te Londen verblijvende leden der Regeering, neemt kostbaren tijd in beslag. Een en ander bevordert allermindst het doel: er kan minder feitelijk gedaan worden en de bevolking krijgt een indruk van onzekerheid en besluiteloosheid, die aan het gezag niet ten goede komt.”

Ik moet eerlijk zeggen, dat in deze passage de zaak volkomen op haar kop wordt gezet.

A. Het is best mogelijk; u hebt hier een voorbeeld. Dat dat zo is gebleven, dat dat de grondtoon is gebleven, is toch werkelijk niet waar. Het was een Militair Gezag-apparaat, inderdaad, maar ik vind het een verlegging van het accent, zoals u het daar straks stelde van al die ruzietjes. Dat was niet zo. Laat ik mij nu al die figuren weer eens te binnen brengen. Dat waren de heren *de Quay*, *Wijffels*, *Schmutzer*,

63988. De **Voorzitter**: Daarover heb ik het niet; dan spreken wij naast elkaar heen. Ik heb het niet over het Kabinet, dat in Februari 1945 is opgetreden, maar over het Kabinet, dat in Januari 1945 is afgetreden.

A. Wie waren daar nog in? Dat was o.a. de heer *van Boeyen*; ik geloof, dat hij nog aanwezig was. Van hem ging inderdaad niet heel veel meer uit; daarom is bij ook vervangen. Zat er toen nog in de heer *van Angeren*?

De **Voorzitter**: Die was vervangen door de heer *van Heuven Goedhart*.

A. De heer van *Heuven Goedhart* was toch waarlijk geen slappe figuur.

63989. De **Voorzitter**: Neen, maar als u ziet de moeilijkheden, welke de heer *van Heuven Goedhart* in Noordbrabant heeft gehad over de kwestie van de arrestatiebevoegdheid en om enigermate een rechtsorde in te voeren, als u ziet, hoe daar de zaken gecompliceerd lagen en hoe moeilijk de Regering haar wil kon doorvoeren, gesteld, dat er van de wil van de Regering kon worden gesproken, dan is dat toch geen beeld van kracht.

A. Dat kan zo zijn. Dat die wil er niet was, daarin vergist u zich werkelijk. Die mensen zaten, geloof ik, bij Breda en hadden de grootste moeilijkheden met reizen om met andere mensen in contact te komen. Dat moet u ook niet vergeten. Dit waren de meest abnormale omstandigheden. De enigen, die een transportapparaat hadden, waren de militairen en dat werd gebruikt voor militaire doeleinden: niet zozeer besturen, maar vechten moest men.

63990. De **Voorzitter**: Is er dan nooit aan gedacht om de Regering collectief of voor het grootste gedeelte te laten overgaan naar Brussel? Dan had men die splitsing van het Kabinet geheel of nagenoeg geheel voorkomen, een splitsing, welke toch tot grote moeilijkheden heeft geleid, hetgeen vanzelf spreekt; op de besluitvorming is dat van grote invloed geweest. Heeft men daaraan niet gedacht?

A. Ik geloof het niet. Ik zou er mijnerzijds groot bezwaar tegen hebben moeten maken. Immers, de heer *Spaak*, die in Brussel was, is naar Londen gekomen, omdat hij in Brussel geen goed contact met de buitenwereld had: de telegraaf was kapot, alles was ontwricht. Moest ik alleen te Londen achterblijven? Dit had ook grote bezwaren. Moesten wij het contact met de Britse Regering, toen haar troepen in Noordbrabant en Limburg opereerden, kwijtraken? Dit leek ook niet gewenst. Ik denk aan al die stappen, welke zijn gedaan — ik kan mij in dit geval niet alles herinneren — door de heren *Gerbrandy*, *Michiels* en mij bij *Churchill* om voedsel te krijgen voor Nederland. Wanneer men in Brussel gezeten had, zou daarvan niets terechtgekomen zijn. Daar moest men elke dag bij blijven zitten; daarover werd dag aan dag gesproken met de Britse Regering. Dat had ook weer zijn verschillende kanten. De meeste bij het binnenlandse bestuur betrokken Ministers zijn herhaaldelijk over geweest. In Brussel was elk gebouw gevorderd; vestiging van Departementen daar zou ook niet zo gemakkelijk zijn geweest. Men kon niet zeggen: wij komen hier zitten. De Belgen zaten ook in dat etappengebied en waren ook geen baas in eigen huis. De Prins is in Brussel gevestigd geweest, maar dat is later geweest.

De **Voorzitter**: Dat was ook in het najaar van 1944.

A. Dat was in zuiver militair verband.

63991. De **Voorzitter**: Ik wijs nog op de andere kant van de zaak, nl. de bezwaren, die in Nederland bestonden. Het is echter goed, dat u op de andere zijden van de kwestie de aandacht vestigt; zo moet de waarheid naar voren komen.

A. Ik noem ook nog de stappen tot voorbereiding van een vredesregeling; wij moesten daarbij ook aanwezig zijn. Alleen doordat ik daarheen ben gegaan, is in de „terms of unconditional surrender” opgenomen, dat de geallieerden optraden „in the interest of all allied nations”. Daaruit is voortgekomen, dat zij ook nu nog opgetreden zijn als onze mandataris, terwijl zij het anders uitsluitend voor zich zelf hadden gedaan, zonder zich om anderen te bekommeren. Men moest er bijzitten om onze belangen te behartigen, anders merkten wij daarvan niet eens wat. Daar moesten wij bij zijn. Het ging soms om de hoogste belangen, zoals voedselzendingen naar Nederland. Ik neem October 1944; er zijn stappen gedaan en besprekingen gevoerd in Londen op 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 17, 20, 28 en 30 October, op 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11, 14, 22, 23, 24 en 28 November, enz. Ook is toen veel te doen geweest over de voorbereiding van de Verenigde Naties. Ik herinner mij nog als de dag van gisteren, dat er mensen uit Venlo en Roermond kwamen om te zeggen: wij zijn aan het einde, er moet wat gebeuren. Dan werden in Londen onmiddellijk stappen gedaan bij de Engelse Regering, dan werd naar *Roosevelt* getelegrafeerd, naar *Roseman*, een speciale afgevaardigde van President *Roosevelt*; die moest worden ont-

vangen en toegesproken door de heer *Gerbrandy*, door mij en door anderen. Die mensen laten zich niet met praatjes afschepen; die willen statistieken, willen gegevens; wij willen u wel geloven, maar wij willen het bewezen zien door mensen, die weten, waarover zij spreken, en die gegevens kunnen produceren. Het gehele apparaat moest daarbij aanwezig zijn.

63992. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met „het gehele apparaat“? De Regering in haar geheel of Buitenlandse Zaken?

A. Een groot gedeelte van het apparaat van de gehele Regering, b.v. voor de voedselvoorziening. Het gehele Ministerie van Scheepvaart was daar nodig om het contact met het Britse Ministerie van Scheepvaart onder Lord *Leathers* gaande te houden. Maar niet alleen, dat dit belangrijk was, het werd hoe langer hoe belangrijker, omdat de bevrijding naderde en men de zekerheid wilde hebben, voor zover die zekerheid te verkrijgen was, dat het voedsel zou zijn opgeslagen, zodat direct kon worden ingegrepen.

Men heeft weleens gezegd: Waarom bleef die man in 1945 nog in Londen zitten? Dat was niet juist, want sinds mijn terugkeer uit San Francisco in Europa op 25 Juni 1945 heb ik drie dagen van de week in Engeland gezeten, omdat ik hier in Nederland toen eenvoudig geen telegram doorkreeg, en drie dagen van de week in Nederland om de Ministerraad bij te wonen en er voor te zorgen, dat de zaken op het Plein begonnen te lopen. Het was verschrikkelijk moeilijk het elders te doen. Ik ben zelf in Maart 1945 in Brussel geweest. Daar zaten de Belgische Regering en de geallieerde autoriteiten. Het was het doormarsgebied naar Duitsland. Duitsland had zich nog niet overgegeven. Men was de Rijn over of nog net niet. Men kon daar niet vooruit. Het was daar een chaos.

63993. De **Voorzitter**: Heb ik het goed gehoord, dat u zeide, dat de heer *Spaak* naar Londen was teruggegaan of wilde teruggaan?

A. Ik zit hier nu mijn collega's in bescherming te nemen, want voor mij golden die dingen niet, maar de meeste dingen waren anders dan u daar straks te kennen gaf.

De heer *Spaak* is in September naar Brussel vertrokken en hij is in October met enigen van zijn medewerkers naar Londen teruggegaan, omdat hij in Brussel niet verder kon.

63994. De **Voorzitter**: Maar de Belgische Regering bleef daar wel?

A. Ja, maar die was tenslotte in een heel andere positie dan de onze, want wij hadden maar drie provincies en door de snelle opmars waren zij in België heel wat verder.

De **Voorzitter**: Zij beschikten over hun Departementen, om een voorbeeld te noemen, terwijl onze Departementen boven de rivieren lagen. Dat is volkomen juist.

A. Ik kan in gemoede niet anders verklaren dan dat die abdicatie, die u schilderde, in de zin van: laat maar waaien, er niet is geweest.

63995. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij elkaar hier verkeerd hebben begrepen. Er was inderdaad een groot verschil tussen de zaken, die u te behartigen had, en de zaken van een aantal andere Ministers. De zaken, die u te behartigen had, waren inderdaad aangewezen op het contact met de gehele wereld en met het centrum van de oorlogvoering, dat Londen was, maar het wezen van de taak van een aantal andere Ministers lag in het bevrijde Nederlandse gebied. De Minister van Justitie moest proberen daar een rechtsorde te verwezenlijken en de Minister van Binnenlandse Zaken moest proberen daar zo spoedig mogelijk een binnenlands civiel bestuur te vestigen. De Minister van Waterstaat, die in Nederland toch ook het een en ander te doen had, heeft verklaard: Ik zat te Londen en mijn ambtenaren waren door Militair Gezag meegenomen; te Londen kon ik niets doen, mijn ambtenaren zaten in Brussel, waar zij moesten werken voor Militair Gezag en niet voor de Minister, want generaal *Kruls* schreef in een brief: Dat mijn ambtenaren gebruikt worden voor Ministers, kan ik niet toelaten. Ik bedoel dus: men moet de zaak ook bezien vanuit de belangen van het bevrijde gebied zelf.....

A. Inderdaad.

De **Voorzitter**: . . . en van de Ministers, die daar in hoofdzaak hun taak hadden. Wij hebben daar gehad die tussenfiguur van Ministers-kwartiermakers, die in hotel „Bosch en Ven“ in Oisterwijk zat-n zonder enig apparaat, want het apparaat was in Londen en voor een ander deel in Brussel. Zij hadden het in elk geval niet. Dat

zijn allemaal dingen, welke toch wel aanleiding tot kritiek geven. En dan ziet men, dat er juist in die kritieke periode zeer grote moeilijkheden zijn, welke op een gegeven moment, einde Januari 1945, leiden tot een explosie met het aftreden van het Kabinet.

A. Ja. Nu was daar natuurlijk ook bij de wens om het Kabinet te hervormen en figuren aan te trekken uit het bevrijde gedeelte van Nederland.

Ik kom nog even op die andere kant. Ik spreek toch niet volstrekt alleen voor mij zelf, maar net zo goed als ik in Londen moest zijn, moesten daar zijn de Ministers van Scheepvaart en Visserij en van Economische Zaken.

Wat betreft de mogelijkheid om een apparaat mede te nemen naar Noordbrabant, daar was niets, er waren zelfs geen brandstoffen. De Ministers hebben daar in een onverwarmd gebouw gezeten. Alles werd georuikt voor de oorlogvoering; het was toen najaar 1944. Nu wil ik niet zeggen, dat er misschien niet iets meer had kunnen worden gedaan, maar het had geen zin daar zonder enige vrucht te werken, afgesneden van alle verbindingslijnen. Er waren geen telegraaf en telefoon ter beschikking; de telegraaf was voor geallieerde militair gebruik. Men had dat Militair Gezag — dat geef ik toe —, maar dat Militair Gezag deed dan ook in die tijd veel voorbereidend werk voor de terugkeer tot boven de rivieren. Veel viel daar in Noordbrabant niet te ooen. Ik ben er niet bij geweest, maar het zijn de indrukken, welke ik van de Ministers, die daar gezeten hebben, heb gekregen. Men kon het werk veel beter in Londen doen, omdat men daar contact had, veel meer hoorde, niet opgesloten zat, gebouwen en verbindingen had. Ik geloof dus, dat het enigszins anders is geweest. Die moeilijkheden waren er inderdaad. Men zat met een afgeleefde van *Boeyen* en er waren ook een paar zakelijke kwesties, maar wat ik er mij van herinner, is, dat die laatste maanden geheel staan in het teken van voedsel, verder uitwerken van wat er moest gebeuren met de politie en al dergelijke dingen meer, voor mij zeer speciaal vredesregelingen — ik hoop er vanavond iets over te kunnen zeggen — en de stichting van een nieuwe organisatie tot versteviging van de wereldvrede, waaruit de Verenigde Naties gegroeid zijn, waaraan veel werk vastzat. Ik heb geprobeerd met mijn collega's van andere landen daarin één lijn te trekken; dat is voor een groot gedeelte gelukt. Wapenstilstandskwesties, zeer belangrijk, moesten in Londen behandeld worden, want daar kon men de geallieerden op de kernpunten benaderen. Het verschaffen van gegevens over de Nederlandse belangen in Duitsland, zodat die belangen zouden worden ontzien en niet als Duitse belangen zouden worden behandeld, betrof Economische Zaken en voor een deel andere Departementen. Zo was er heel veel te doen en werd er ook heel veel gedaan.

Ik hoop, dat ik er in ben geslaagd, hier een enigszins ander accent te laten horen, dat, naar mijn idee, weergeeft de realiteit, zoals die toen was.

(Het verhoor wordt geschorst tot des avonds 8 uur en daarna hervat)

63996. De **Voorzitter**: Bij de terugkeer van de Regering heeft zich, naast vele andere problemen, nog een centraal probleem voorgedaan, nl. dat van de vertegenwoordigende lichamen, in het bijzonder dat van de Staten-Generaal. Het zwaartepunt van de behandeling daarvan lag bij de Commissie-Terugkeer; u zult dus waarschijnlijk alleen de discussies in de Ministerraad hierover hebben meegemaakt. Hoe heeft u dit probleem gezien?

A. Ik heb mij op het standpunt gesteld, dat men zoveel mogelijk moest aansluiten bij wat bestond, in overeenstemming met onze constitutionele wetgeving en met onze constitutionele praktijk; dat men daarnaast in het oog moest houden wat mogelijk was. Dat waren natuurlijk twee zeer verschillende zaken. Wij waren ons bewust, dat wij in een min of meer ontwrichte, tijdelijk ontwrichte, maar toch ontwrichte samenleving in die tijd zouden terugkeren. Uit die tweeledige gezichtshoek heb ik die discussies bijgewoond en daaraan een bescheiden aandeel genomen in die zin, dat ik niet zelf, zoals verscheidenen van mijn collega's, de heer *Albarda*, de heer *van den Tempel* en de heer *Kerstens*, die op het Indonesische plan een ervaring had, die ik niet bezat, met eigen voorstellen op dit punt gekomen ben. Er zijn ook allerlei fasen van dit vraagstuk geweest; de inzichten evolueerden; men dacht nog eens na; over hetgeen op een gegeven ogenblik het beste leek, kreeg men achteraf soms weer andere ideeën. Zo is men tenslotte gekomen met het plan, dat u bekend is. De laatste ronde daarvan heb ik niet meegemaakt. Ik ben begin April 1945 naar San Francisco vertrokken; hetgeen daarna gebeurd is, heeft zich aan mijn waarneming onttrokken. De conferentie te San Francisco heeft geduurd tot einde Juli; toen ik terugging, was het Kabinet al aftreden.

63997. De **Voorzitter**: Met verscheidene oud-Ministers, die hiermede te maken hebben gehad, zijn wij vrij diep op dit onderwerp ingegaan; daarbij is ons gebieken, dat er in de ontwikkeling van dit vraagstuk zeer vele fasen zijn geweest. In de loop van 1943 en 1944, in ieder geval tenslotte in de zomer van 1944, had in het Kabinet de gedachte, die ik altijd aanduid als de synthesgedachte, de synthese tussen oud en nieuw, het gewonnen. Dit is ook belichaamd in het Koninklijk besluit van 18 September 1944, E 119, met betrekking tot de Provinciale Staten en de gemeenteraden. Daarentrent is dus een Koninklijk besluit uitgevaardigd; met betrekking tot de Staten-Generaal is het niet zover kunnen komen, hetgeen later weer grote moeilijkheden heeft gegeven voor de uitvoering van het besluit voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden, omdat er een verband tussen die zaken lag. In vroegere fasen schijnen er echter andere opvattingen geweest te zijn, waarbij de band met de vóór 1930 gekozen vertegenwoordigers veel lossier gedacht was, zodat het accent veel sterker lag op de benoemde leden. Daarover zijn buiten het Kabinet, waar ook van dergelijke opvattingen? weleens iets gemerkt werd, harde noten gekraakt, in die zin, dat men zeide, dat het Kabinet in semi-fascistisch vaarwater geraakte. Die term heeft u in die tijd misschien ook weleens gehoord.

A. Neo-fascistisch!

De **Voorzitter**: Ja. Er zijn ook wel publicaties geweest in die tijd en niet uitsluitend in Nederlandse kring, maar ook weleens in Engelse organen en zelfs weleens in Amerikaanse couranten, waarin van een zekere ongerustheid over de ontwikkeling op dit punt bleek. Dat is een kant van de zaak, die u misschien met meer aandacht hebt waargenomen. Herinnert u zich daar nog iets van?

A. Ik herinner mij er wel iets van. Het was het idee van het neo-fascisme, dat ontsproten is aan een paar breinen, die enige vertakkingen hadden in de Engelse pers. Ik geloof niet, dat dit spontane publicaties van de Engelse pers zijn geweest.

63998. De **Voorzitter**: U bedoelt vermoedelijk niet het idee van een neo-fascisme, maar de beschuldiging van neo-fascisme?

A. Ja. De gehele bewering was absurd. Niemand in de kring van het Kabinet gevoelde bij mijn weten iets voor fascisme, neo-fascisme of wat voor fascisme ook. Misschien waren er daarbuiten enkelen, die zoiets niet onaardig zouden vinden, maar daarvoor was het ook een brede samenleving, met al haar schakeringen en uitersten. Wat de zaak zelf betreft, herinner ik mij heel goed, dat het logisch gegeven dilemma was aan de ene kant: laten zitten wat zit, en aan de andere kant, dus het andere uiterste: een totale vernieuwing. Daartussen heeft men in verschillende fasen verschillende pogingen tot synthese gedaan, uit de begrijpelijke overweging, dat men aan de ene kant een zekere legitimiteit wel goedvond en men aan de andere kant het oog niet kon sluiten voor het feit, dat er natuurlijk onnoemelijk veel veranderd was, zodat men niet kon aannemen, dat allen, die vroeger waren gekozen, nog beantwoordden aan de nieuwe eisen, die moesten worden gesteld. Dat zijn de twee polen geweest, waartussen men een soort van vergelijk zocht.

63999. De **Voorzitter**: Ik heb vanmiddag gezegd, dat het Kabinet in het laatst van 1944 en in de eerst maand van 1945 zeer sterk heeft geleden onder de grote politieke moeilijkheden, die er toen waren. Het beeld, dat wij er van hebben gekregen, is, dat de problemen, waarop het Kabinet tenslotte gestrand is — er hebben nog enige andere incidenten plaats gevonden —, waren:

1°. de positie van de Staten-Generaal, waarbij de vraag zich voordeed, of vóór de bevrijding te Londen een regeling voor de Staten-Generaal moest tot stand komen of dat men daarmee moest wachten tot na de bevrijding;

2°. het probleem van het Militair Gezag, dat steeds terugkeerde en waarvan wij vanmiddag enige aspecten hebben besproken, en

3°. de noodzakelijkheid, waarop ook u hebt gewezen, te komen tot een reorganisatie van het Kabinet in die zin, dat het meer zou beantwoorden aan het feit, dat een deel van het land, toevallig het Katholieke deel, bevrijd was, terwijl door verschillende omstandigheden geen Katholieken in het Kabinet zitting hadden.

Het is onze indruk, dat dit de grote politieke problemen waren, die niet konden worden opgelost en die er toe hebben bijgedragen, dat het Kabinet in Januari 1945 materieel geen grondslag meer had, zodat men daarmee niet meer voort kon. Klopt dat ook wel ongeveer met uw indruk?

A. Ja, behalve dat men de zeer bewuste bedoeling had om de mensen aan te trekken uit het pas bevrijde gedeelte van ons land. Men was blij met nieuw bloed, maar was dat er niet geweest, dan had men het op andere manier voortgezet.

64000. De **Voorzitter**: In die moeilijkheden is toen echter een min of meer plotselinge ontwikkeling gekomen door het ontslag van de heer Burger. Hebt u dat meegemaakt?

A. Wanneer is dat geweest?

De **Voorzitter**: Op 24 Januari 1945, naar ik meen.

A. Dan moet ik er bij geweest zijn. Ik ben in Maart op verzoek van generaal de *Gaulle* naar Parijs geweest om met hem en zijn medewerkers allerlei kwesties, waarin zij toen mijn advies vroegen, te bespreken, maar in Januari was ik er.

64001. De **Voorzitter**: Hetgeen wij daarvan hebben gehoord, geeft wel de indruk, dat dit ontslag op een wat wonderlijke manier heeft plaats gevonden. Wij hebben daarvan nog niet heel veel verdediging gehoord.

A. Het staat mij niet geheel voor de geest, hoe het was, maar dit ging met wrijvingen gepaard.

64002. De **Voorzitter**: Het was een ontslag, dat werd gemotiveerd met een redevoering, welke de heer Burger in Eindhoven had gehouden over de zuivering.

A. Hetgeen hem zeer na aan het hart lag, was met name de perszuivering.

64003. De **Voorzitter**: Hij had in die redevoering onderscheid gemaakt tussen mensen, die fout hadden gehandeld, en mensen, die fout waren. Dat waren ideeën, welke blijkbaar voor dat ogenblik wat te geavanceerd waren. Dat heeft er toe geleid — zo is formeel de gang van zaken —, dat de heer *Burger* bij de heer Gerbrandy werd uitgenodigd op een bepaald uur van de dag, ik meen, kwart over twee, met de mededeling, dat zijn ontslag werd gereedgemaakt en dat er om kwart vóór drie Ministerraad was. U staat het niet meer voor de geest?

A. Daarover kan ik u niets naders zeggen. Ik moet dat aannemen, als u dat zegt. Dat weet ik niet.

64004. De **Voorzitter**: Een gang van zaken, welke de heer *Albarda* heeft gekwalificeerd als Perzische Staatszeden en die de aanleiding is geweest tot de ontslagaanvraag van de heren *Albarda* en van den *Tempel*.

A. Dat weet ik niet. Er was een gevoel van solidariteit tussen deze heren en de heer *Burger*, die er toe heeft geleid.

64005. De heer **Posthumus**: Lijkt u de belangrijkste aanleiding solidariteit of de wijze, waarop het gebeurd is?

A. Dat die twee partijgenoten — zo zal ik hen maar noemen — daaruit conclusies trokken, moet voor een zeer groot deel althans hebben berust op een gevoel van solidariteit.

64006. De heer **Posthumus**: De heer van den Broek dacht er echter precies zo over.

A. Dat was toch een andere sfeer, waarin hij dat besluit heeft genomen. U weet, de heer van den Broek was toen al zeer ernstig ziek.

64007. De **Voorzitter**: De heer van den Broek schijnt in het nieuwe Kabinet-Gerbrandy geen zitting te hebben willen nemen, omdat daarin geen sociaal-democraten waren opgenomen, zo is ons medegedeeld.

A. Dat weet ik niet; dat heb ik nooit gehoord. Ik heb hem bijzonder goed gekend en heb veel met hem gesproken. Hij was een man met veel ideeën, die de gehele wereld enorm goed kende, maar dat dat voor hem de hoofdzaak is geworden... ik geloof, dat hij toen eigenlijk uit het Kabinet wenste te treden en hoe dat nu precies is gegaan, weet ik niet.

64008. De heer **Posthumus**: Had u de indruk, dat, wanneer dezelfde methode bij een niet-partijgenoot van de heren *Albarda* en van den *Tempel* was gevolgd, zij zich dan niet door zulke ethische overwegingen zouden hebben laten leiden?

A. Dat is heel moeilijk te zeggen. Zij hadden bezwaar tegen de methode en voelden zich aan de heer Burger verwant.

Uw vraag komt er dus op neer, of de heren van den *Tempel* en *Albarda* ook weggegaan zouden zijn, wanneer de partijband niet bestond, met andere woorden: of het ethische element bij die handeling een belangrijke rol speelde, dan wel of het ethische element plus de partijband hen tot dit besluit gebracht hebben. Dat weet ik niet; dat is een hypothese.

De heer *Posthumus*: U schrijft toch ook in deze zaak aan het ethische element een belangrijke rol toe?

64009. De Voorzitter: Ik heb u gevraagd, of u ook in buitenlandse kringen iets gemerkt heeft van die kritiek op en van die ongerustheid over het streven met betrekking tot het Parlement. De heer Burger heeft bij zijn verhoor het volgende verklaard:

„Trouwens, niet alleen voor bezet Nederland was althans enige verklaring van betekenis, want de geruchten over ons neofascisme waren, zoals de heer van *Kleffens* rapporteerde, reeds in Amerika doorgedrongen, alwaar het niet aan belangstelling ter zake ontbrak.”

A. Dat zal ik ongetwijfeld moeten kunnen verifiëren in Washington; in die tijd was ik niet in Amerika. Ik ben daar geweest in de zomer van 1943, toen dit nog niet speelde.

64010. De Voorzitter: Maar u kon natuurlijk als Minister van Buitenlandse Zaken gerapporteerd hebben, dat u dat vernomen had.

A. Daarom zeg ik juist, dat ik dat kan nagaan in de verslagen van de ambassade. Uit eigen wetenschap, zonder schriftelijke achtergrond, kan ik het niet hebben, omdat ik er toen niet was.

64011. De Voorzitter: De heer Burger zegt: „zoals de heer van *Kleffens* rapporteerde”.

A. Ik zou het gerapporteerd kunnen hebben op grond van waarnemingen, maar dan zal het er wel gekomen zijn; langs welke weg weet ik niet. Ik meen ook, maar daarvoor durf ik mijn hand niet in het vuur steken, dat in „The New Statesman” eens zo iets gestaan heeft; ik heb altijd het gevoel gehad, dat dat van Nederlandse zijde kwam, dat daar een lijntje liep.

64012. De Voorzitter: Nu was de toestand voor een buitenstaander natuurlijk ook niet erg duidelijk; er was een Koninklijk besluit, nl. voor de Provinciale Staten en voor de gemeenteraden, maar met betrekking tot het Parlement kwam er niets. Men zou zich kunnen voorstellen, dat aan buitenstaanders dit verschijnsel opviel en dat daaraan commentaren verbonden werden. Dat zou op zich zelf niet zo vreemd geweest zijn. Trouwens, het is ons duidelijk gebleken, dat er Ministers in het Kabinet waren, die ook in hoge mate vertrouwd waren door het feit, dat er geen regeling tot stand kwam voor het Parlement.

A. Juist; de vraag is natuurlijk maar, waaraan dat toe te schrijven is. Wat betreft die detailkennis, men moet dat niet zo zien. Men wist in Engeland niets van die Provinciale Staten en van die gemeentebesturen; in Amerika nog veel minder.

64013. De Voorzitter: Maar de centrale vraag: wat is de Nederlandse Regering van plan met het Parlement, is natuurlijk geen detailvraag meer; dat is een vraag, die de aandacht kon trekken.

A. Inderdaad.

64014. De Voorzitter: Daarop is gevolgd de formatie van het laatste Kabinet-Gerbrandy. Deze is in twee fasen gegaan. Eind Februari 1945 is het Kabinet geformeerd, met nog enige plaatsen onbezet, die op één na later nog vervuld zijn. Door verscheidene heren is hier verklaard, dat het vanzelfsprekend was, dat u in dat Kabinet weer de portefeuille van Buitenlandse Zaken zou hebben. Dat lag uit een oogpunt van continuïteit van het buitenlandse beleid voor de hand. Juist in deze belangrijke overgangperiode leek een andere oplossing uitgesloten. Nu heeft de heer van *Heuven Goedhart*

gezegd, dat er lange tijd sprake van is geweest, dat dit Kabinet door de heer de Quay zou worden geformeerd en dat het in feite aan u en niemand anders te danken zou zijn geweest, dat de heer *Gerbrandy* de Minister-President van dit Kabinet is geworden.

A. Daar weet ik niets van. Ik weet niet, of ik hierover kan spreken, want nu kom ik op het terrein van de Kabinetsformaties.

64015. De Voorzitter: Besprekingen over de Kabinetsformatie behoren binnen zekere grenzen niet tot het verboden terrein; voor zover zij gevoerd worden voor de candidaat-Ministers onderling, stellig niet. Deze liggen niet op het terrein van artikel 55 van de Grondwet en zij liggen ook niet op het terrein van de Ministerraad.

A. Dan kan ik alleen zeggen, dat ik van een vorming door de heer de Quay nooit iets heb geweten, wel van een vorming door mij.

64016. De Voorzitter: In die tijd?

A. In die tijd. Ik heb daarvoor bedankt. Ik heb gezegd: U moet mij nooit brengen op een terrein, waar ik niet behoort; ik ben nooit in de binnenlandse politiek geweest, ik ken de partijverhoudingen niet; dat is geen taak voor mij. Toen is, zonder dat mij ooit van enige overgang is gebleken — hierbij houd ik dus rekening met de mogelijkheid, dat de kwestie van de heer de Quay buiten mijn weten aan die vraag aan mij is voorafgegaan —, de heer *Gerbrandy* ingeschakeld. Dat heb ik ook aangeraden.

64017. Jonkvrouw *Wttewaall* van Stoetwegen: Het verhaal is dus in zoverre juist, dat u het wel hebt aangeraden?

A. Ja, maar ik heb niet de heer de Quay afgeraden.

64018. De Voorzitter: De heer van *Heuven Goedhart* heeft het volgende verklaard:

„In die zelfde tijd werden wij voortdurend besprongen met het gerucht, dat de heer de Quay formateur zou worden, en dat dat niet is geschied, inoet u toeschrijven aan de heer van *Kleffens*. Het is in feite aan de heer van *Kleffens* en aan niemand anders te danken, aan de heer *Gerbrandy* de formateur van het Kabinet van 1945 is geweest. Iedereen wist, dat van *Kleffens* voor Buitenlandse Zaken onvervangbaar was. Dat was heel duidelijk. Men kon in Februari 1945 niet de Minister van Buitenlandse Zaken vervangen. Hij moest dat zijn. Hij kon na de bevrijding aftreden, maar niet toen, daarvoor zaten wij internationaal veel te veel in een glazen huisje dan dat wij toen konden zeggen: nu een andere Minister van Buitenlandse Zaken. Van die wetenschap hebben enkele Ministers — ik was er één van — gebruik gemaakt. Zij hebben zich met van *Kleffens* in verbinding gesteld en tegen hem gezegd: Wanneer gij bereid zoudt zijn om in de Ministerraad duidelijk te verklaren, dat gij alleen onder *Gerbrandy* zoudt willen dienen, dan komt die mededeling ook nog wel daar, waar de Kabinetsformateur wordt aangewezen, en dat zou van groot belang zijn. Dat is geschied. Van *Kleffens* heeft in de Ministerraad bij de rondvraag ongeveer gezegd: President, ik zou graag nog even een mededeling willen doen. Men hoort op het ogenblik zoveel over Kabinetscrisis en over nieuwe formaties en in dat verband stel ik er prijs op om u te zeggen, dat ik als Minister van Buitenlandse Zaken toch alleen zou willen dienen onder uw leiding. Ik zou er bezwaar tegen hebben om Minister van Buitenlandse Zaken onder andere leiding te zijn.”

Dat zou dus in de Ministerraad zijn gezegd.

A. Ik wil het gaarne verifiëren aan de hand van de notulen van de Ministerraad, want daar moet het wel instaan. Ik herinner mij die niet, maar wat ik mij bijzonder goed herinner is, dat mij werd gevraagd of ik als formateur wilde optreden en dat ik toen heb gezegd: Neen, dat is mijn terrein niet, daar voel ik mij niet capabel om het tot een goed einde te brengen. Ik heb daar de achtergrond niet voor. De een gaat daartoe, geloof ik, sneller over dan een ander, maar ik vond dit het terrein niet, waarop ik mij voldoende thuis voelde, en dit was een voldoende serieuze zaak om niet als amateur, betrekkelijk dan, te gaan optreden. Het is best mogelijk; ik kan er geen antwoord op geven. Dat de heer de Quay daarbij een rol heeft gespeeld, is voor mij iets nieuws. Het is best mogelijk, dat men daaraan heeft gedacht, maar ik weet het niet.

64019. De **Voorzitter**: Herinnert u zich ook niet, dat de heer *de Quay* met 16 andere Nederlanders uit bevrijd gebied vlak vóór de formatie van het Kabinet in Engeland is geweest, kennelijk om daar zoveel mogelijk inlichtingen over de verhoudingen in bevrijd Nederland te verstrekken?

A. O ja, bijzonder goed zelfs. De heer *de Quay* is zelfs nog op een Zondagmorgen bij mij thuis geweest en toen hebben wij er lang over gepraat. Ik heb met al die heren gesproken.

64020. De **Voorzitter**: Zo vreemd zou het dus niet zijn, dat de heer *de Quay* zou zijn genoemd als Minister-President van het komende Kabinet.

A. Dat hij daarvoor meer in aanmerking kwam dan een ander, daarvoor heb ik ook gern houvast. Ik heb hen allen op hetzelfde niveau ontmoet. Zij zijn één voor één bij mij geweest en bij andere collega's, althans verschillende van hen, ook. De heer *de Quay* was één van hen. Ik geloof, dat hij de laatste was; ik kan dat in mijn dagboek nagaan. Ik heb dat dagboek nog nagekeken, maar daarin staat niets van een *de Quay*-episode, zal ik maar zeggen, op dit gebied.

Mag ik nog even vragen: Is het alleen de heer van *Heuven Goedhart*, die die versie geeft?

64021. De **Voorzitter**: Ja, die is van de heer van *Heuven Goedhart*. De heer van *Heuven Goedhart* verwijt de heer *Gerbrandy* bovendien, dat deze toen aanvaard heeft een opdracht om een nieuw Kabinet te formeren, want, zo zegt hij, toen de Ministers begin Januari of in de loop van Januari collectief hun ontslag aan de Koningin hadden aangeboden, was hun bedoeling niet, dat er een nieuw Kabinet zou komen, maar alleen, dat er een reconstructie zou plaats vinden. Hij zegt nl., dat gedacht was aan:

„Een reconstructie, door een eind te maken aan de combinatie van *Mook* met zijn twee functies en door met name uit het zuiden enige verantwoordelijke mensen uit de Katholieke sfeer bereid te vinden om tot dat Kabinet toe te treden en daarmee een eind te maken aan de onzinnige toestand, dat in dat hele Kabinet nul Katholieken zaten. Daarmee hebben wij ons echter verrekend. De heer *Gerbrandy* zegt — ik ben er niet bij geweest —, dat hij de opdracht heeft gehad niet om het Kabinet te reconstrueren, maar om een compleet nieuw Kabinet te maken. Ik kan mij dan alleen maar verblijft verklaren, dat hij die opdracht heeft aanvaard. Dan had hij, dunkt mij, moeten zeggen: Dat is geheel onmogelijk, want daar begrijpt men boven de rivieren natuurlijk niets van. Het is onbegrijpelijk, als men nu plotseling eind Februari met een volkomen nieuw Kabinet komt. Wij hebben nooit anders gewild dan een reconstructie. Ware die reconstructie er geweest, dan zou die hebben gerust mede op de afspraak, dat er nu ter zake Staten-Generaal een regeling zou komen, en daarna zou dat Kabinet zonder twijfel ook weer een normale, als ik dat afschuwelijke germanisme mag gebruiken, „daadkracht“ hebben gekregen, want dat had het niet meer.

De **Voorzitter**: Maar de drang uit het zuiden ging waarschijnlijk in de richting van een opdracht, zoals de heer *Gerbrandy* die uiteindelijk heeft gekregen?

A. Zonder de minste twijfel, Mijnheer de Voorzitter.”

A. De formule herinner ik mij niet precies. Ik meen, dat het reconstructie was, maar dat zou ik wel kunnen nazien. Dat zou ik u nog wel schriftelijk kunnen mededelen. Ik meen, dat ik de formule, waarop de heer *Gerbrandy* werd uitgenodigd, nog wel ergens heb.

64022. De **Voorzitter**: Volgens de heer van *Heuven Goedhart* zou die formule inderdaad geluid hebben: vorming van een Kabinet, dus niet: reconstructie. Naar de mening van de heer van *Heuven Goedhart* had de heer *Gerbrandy*, in verband met de besprekingen, die hadden plaats gehad, een dergelijke opdracht niet moeten aanvaarden. In elk geval zou daarin enige opheldering kunnen komen, als wij die formule precies hadden.

Nu is er, ik meen in December 1944, door vijf Ministers, de heren van den *Tempel*, van den *Broek*, van *Boeyen*, van *Heuven Goedhart* en *Burger*, die in het zuiden hadden vertoefd en de moeilijkheden met de heer *Kruls* hadden meegemaakt, een brief geschreven, waarin zij hebben gezegd, dat een einde aan die moeilijkheden moest worden gemaakt. U ziet hieruit, dat de moeilijkheden met de heer *Kruls* niet waren opgelost met de reprimande naar aanleiding van de brief

van 12 November 1944. Deze vijf heren zijn niet in het nieuwe Kabinet opgenomen. De heer *Burger* noemt dat een duidelijk geval. Hij gaat nog verder en zegt, dat in het nieuwgevormde Kabinet personen zijn opgenomen, die door het Militair Gezag sterk waren aanbevolen.

A. Het is mij niet gebleken, dat die door het Militair Gezag als het ware werden aanbevolen.

64023. De **Voorzitter**: U begrijpt, dat deze opmerking enig reliëf krijgt in verband met de moeilijkheden, die er zijn geweest tussen de Regering en het Militair Gezag, en dat dit een zaak is, die de Enquêtecommissie zeker moet intensiveren. Nu zijn er twee mogelijkheden: dit is een zuivere toevaligheid geweest, in die zin, dat deze Ministers om andere redenen niet in het Kabinet zijn gekomen, of dat, zoals de heer *Burger* het blijkt aan te voelen, hier een lijn in zit. De vraag is, of het Militair Gezag — dat zal wel betekenen: liet Militair Gezag, vertegenwoordigd door zijn leider — in die tijd zelfs een dusdanige positie had, dat het invloed kon oefenen en misschien invloed heeft geoefend op de formatie van het Kabinet. U gevoelt wel, dat dit een vraag is, die voor de politieke verhoudingen van uitermate groot belang is.

A. Inderdaad. Ik weet niet, wie de heren, die zijn overgekomen, heeft uitgezocht. Daarom gaat het eigenlijk.

De **Voorzitter**: Inderdaad.

A. Maar dat het als het ware kandidaten van het Militair Gezag warm, is bij mijn weten toen nooit ter sprake gekomen.

64024. De **Voorzitter**: U hebt dus nimmer gemerkt, dat het Militair Gezag in dezen invloed zou hebben geoefend?

A. Neen. Het is wel mogelijk, maar ik heb het niet bespeurd. Dat een zo voortreffelijke, maar onmilitaire figuur als professor *Schmutzer* een kandidaat van het Militair Gezag zou zijn, lijkt mij op het eerste gezicht vreemd.

64025. De **Voorzitter**: Ik denk, dat de heer *Burger* bij de personen, die sterk door het Militair Gezag zijn aanbevolen, meer heeft gedacht aan figuren als de heren *de Quay*, *Beel* en *Huysmans*.

A. En de heren *Gispen* en *Wijffels*.

64026. De **Voorzitter**: U zijn geen gegevens bekend, welke aan dit gevoelen enige steun geven?

A. Neen, dat niet. Ik kan het alleen op die negatieve wijze uitdrukken.

64027. De **Voorzitter**: Ik wilde u nog iets vragen in verband met de onderwerpen, welke wij op het ogenblik hebben besproken, namelijk over de moeilijkheden, welke er zijn geweest kort na de bevrijding van het zuiden, vóórdat de Ministers er waren, over het toelaten van de Ministers in het bevrijde zuiden, hetgeen tenslotte heeft geleid tot de oplossing, dat de Minister-kwartiermakers er heengingen. Daarbij heeft nog gespeeld een poging van de heer *Gerbrandy*, waarvoor hij naar Parijs is geweest of zou gaan, om deze zaak te bespreken met *Eisenhower*.

A. Inderdaad.

64028. De **Voorzitter**: Toe is dat afgelopen?

A. Hij is, geloof ik, ook gegaan.

64029. De **Voorzitter**: Is hij echter bij *Eisenhower* geweest?

A. Neen. Ik meen, dat hij *Eisenhower* wel even gezien heeft — dat kan ik niet met zekerheid zeggen —, maar hij heeft de hoofdzaak besproken met generaal *Bedell Smith*, chef van de staf van generaal *Eisenhower*.

64030. De **Voorzitter**: En wat was het resultaat van die bespreking?

A. Liep dat echter over het acces tot de zuidelijke provincies of had dat te maken niet de voedselvoorziening?

64031. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat het te maken had met het acces van de Ministers tot de zuidelijke provinciën.

A. Daarvan ben ik niet zeker. Er staat mij voor de geest, dat het te maken had met voedselvoorzieningskwesties.

De **Voorzitter**: Maar dat is natuurlijk een gans ander vraagstuk.

A. *Eisenhower* was natuurlijk de opperbevelhebber, maar de leiding in de zuidelijke provincies hadden vooral de Engelsen, als ik mij niet zeer bedrieg. Het is lastig de notulen van de Minister-raad niet te hebben, want daarin heeft de heer *Gerbrandy* ongetwijfeld verslag uitgebracht over zijn reis.

64032. De **Voorzitter**: De heer *van Lidth de Jeude* heeft hier gezegd:

„Er was natuurlijk algehele ontstemming, dat men van geallieerde zijde de Nederlandse Ministers niet vrij liet gaan, als zij behoefte gevoelden naar Nederland terug te keren. Ik geloof wel niet, dat de heer *Kruls* het eens was met de Regering, die vond, dat zij in Nederland moest zijn, maar de heer *Kruls* behoefde dat niet te zeggen, want hij beriep zich op *Montgomery* en op het Allied High Command.”

A. De heer *Kruls* was toch de hoogste aanvoerder om dit te doorbreken!

64033. De **Voorzitter**: Het is hier meermalen ter sprake gebracht. De heer *Burger* heeft b.v. gezegd, dat de heer *Gerbrandy* toen naar Parijs is gegaan, waar het hoofdkwartier van *Eisenhower* was, maar dat hij daar niet is ontvangen.

A. Dat is niet juist. Hij is wel ontvangen. Dat weet ik positief. Hij is naar het hoofdkwartier gegaan, dat niet in Parijs, maar in Versailles was. Ik weet niet, of hij eerst *Eisenhower* heeft gezien

en toen als het ware is geëndosseerd aan *Bedell Smith*, maar hij is wel ontvangen.

64034. De **Voorzitter**: Is u bekend, dat toen de bezwaren, die bij het geallieerd opperbevel bestonden, door de tussenkomst van de heer *Gerbrandy* zijn opgelost?

A. Dat herinner ik mij eenvoudig niet. Ik dacht, dat het met de voedselvoorziening te maken had, maar ik kan mij daar heel goed in vergissen. Al die dingen speelden een grote rol. Ik heb vanmiddag een statistiek gegeven van de vele besprekingen, die daarover hebben plaats gehad. Ik was daar natuurlijk veel nauwer bij betrokken, omdat dit de relaties met verschillende andere Mogendheden raakte. Ik heb toen dag en nacht met dat probleem geleefd.

64035. De **Voorzitter**: Wij zullen die andere kwestie zien op te helderen inet behulp van de heer *Gerbrandy*.

Dan zou ik nu willen afstappen van de bespreking van deze punten en willen overgaan tot de behandeling van het buitenlandse beleid, waarover li, zoals u hebt gezegd, ons een uiteenzetting zoudt kunnen geven.

De nos. 64035 (Antwoord) t/m 64066 hebben betrekking op punt 9 van het Enquêtebesluit.

E. N. VAN KLEFFENS.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

POSTHUMUS.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 26 AUGUSTUS 1949

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, g, h, j en o.

Verhoor van

Jhr. Mr. Dr. LODEWIJK HENDRIK NICOLAAS BOSCH
RIDDER VAN ROSENTHAL,

oud 65 jaar, wonende te Zeist,
president-curator van de Rijksuniversiteit te Utrecht,
oud-commissaris der Koningin in de provincie Utrecht.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 64335 t/m 64441 hebben betrekking op de punten f, g en h van het Enquêtebesluit.

64442. De Voorzitter: Nog een punt uit een latere tijd. Er is in April 1945 een zekere deining geweest over het feit, dat de heer *van Heuven Goedhart* van uit Eindhoven een paar brieven, waaronder één, voor u bestemd, heeft meegegeven aan freule *van Hardenbroek*. De heer *van Heuven Goedhart* heeft daarover een uiteenzetting gegeven en heeft daarin gezegd, dat op een gegeven moment een dame bij hem was gekomen, die hem volstrekt onbekend was en die zei: ik ben freule *van Hardenbroek*; ik kom bij u in opdracht van de heer *Bosch van Rosenthal*. Om zich te introduceren heeft zij een verhaal gedaan over de kamer van uw jongste zoon, waarin een bed stond, waaruit men zich met behulp van een koord kon opheffen, hetgeen voor de heer *van Heuven Goedhart*, die blijkbaar weleens op die kamer had vertoefd, een voldoende legitimatie was. Is het juist, dat freule *van Hardenbroek* van u die opdracht had gekregen!

A. *Van Heuven Goedhart* zal u wel hebben verteld, hoe hij voor het eerst naar Londen is gegaan. In overleg met *van Randwijk, Cramer* en mij is hij daarheen gegaan. Wij dachten niet, dat hij er Minister van Justitie zou worden. Wij hoopten, dat hij de regeling van de pers en van de radio-inlichtingen zou krijgen. Hij is daar toen Minister van Justitie geworden. Toen wij die berichten niet behoorlijk kregen en niet behoorlijk meer werden ingelicht en toen ik later bij Vertrouwensmannen was, het einde van de oorlog was toen dus nabij, en wij nog steeds geen behoorlijke inlichtingen uit Londen hadden, met name niet over de kwestie van het Militair Gezag, ontmoette ik toevallig in een huis in de Sweelinckstraat in den Haag freule *van Hardenbroek*. Zij zei: Ik ga naar Brabant, hebt u nog een boodschap, want ik zal er verschillende mensen spreken. Ik zei: Ik zou in de eerste plaats graag willen weten van *van Heuven Goedhart* hoe de zaken staan, want ik begrijp er niets van; ik krijg geen behoorlijke inlichtingen hoe de boel moet worden geregeld; wij zitten binnenkort in dat vacuüm van Regering en worden niet ingelicht. Ik zou ook graag willen, dat u gaat naar *van Sonsbeek*, mijn collega in Maastricht, en dat u hem ook een dergelijke boodschap geeft. Zij is naar de overkant gegaan en van die brief, die zij van *van Heuven Goedhart* heeft gekregen, heeft men mij in 1947 een afschrift gegeven. Deze brief was weggevoerd.

64443. De Voorzitter: In ieder geval, en dit vind ik in uw mededelingen een belangrijk element, was het dus zó, dat de heer *van Heuven Goedhart* die brief heeft geschreven en moeite heeft gedaan om deze door de linies te krijgen, omdat hem duidelijk was geworden, dat de voorzitter van Vertrouwensmannen in het bezette gebied klaagde over het gebrek aan inlichtingen van Regeringskant.

Ik vind het van belang, hierop de aandacht te vestigen, omdat met name de heer *Somer*, het hoofd van B.I., hiervan een grote zaak heeft trachten te maken, omdat een oud-Minister — zoals hij zeide — in strijd met de voorschriften particuliere brieven over de rivieren probeerde te laten brengen en bovendien — weer volgens de heer *Somer* — zich in die brieven op een minder nette wijze had uitgelaten over het Regeringsbeleid-en alles, wat hiermede samenhang.

A. U moet deze brief niet zien als een ambtelijke brief aan de voorzitter van Vertrouwensmannen, maar als een brief van mijn goede vriend *van Heuven Goedhart*, die het besluit betreffende het B.I. had gecontrasigneerd. Ik vroeg: Vertel mij eens iets; ik begrijp er niets van! De Regering laat ons in het duister.

64444. De Voorzitter: Het is toch een eigenaardige zaak, dat in het bezette gebied een College van Vertrouwensmannen wordt benoemd en dat dit college, dat het vertrouwen van de Regering moet hebben, klaagt over gebrek aan voorlichting van de Regering.

A. Ik kan het niet anders zeggen: het College van Vertrouwensmannen werd benoemd, maar het vertrouwen werd hun niet geschonken. Dit is eigenlijk de ronde waarheid. Men zette hen wel voor de gebakken peren, maar het vertrouwen werd hun niet geschonken.

64445. De Voorzitter: Ik wil nu van dit onderwerp afstappen. Wij zijn door de bespreking van het probleem van de verbindingen weer op een zijweg geraakt. U was met uw hoofduiteenzetting zover gekomen, dat u een schildering heeft gegeven van de verschillende organisaties van het verzet, die waren ontstaan in de periode na uw ontslag en voordat Vertrouwensmannen optraden. Ik geloof, dat nu het ogenblik gekomen is, dat u vertelt, hoe het verder is gegaan met de ontwikkeling van die verschillende organisaties van het verzet. Ik denk dus nu aan de bundeling, die tenslotte is tot stand gekomen, en alles wat hiermede samenhangt.

A. Er is een telegram gekomen uit de tijd, dat *van Heuven Goedhart* Minister van Justitie was, waarbij hij aan bepaalde personen — waarvan ik er één was — opdracht gaf, het verzet te bundelen. Dit was nog vóór de benoeming van Vertrouwensmannen, vermoedelijk heel kort er vóór. Wij zijn daarmede verder doorgestaan, nu officieel daartoe meer gerechtigd.

64446. De Voorzitter: Werd u op grond van dat telegram, dat tot u was gericht door de Minister van Justitie — in kwaliteit, veronderstel ik —

A. Ja, dat geloof ik wel.

64447. De Voorzitter:..... ook door de verschillende organisaties als daarvoor gelegitimeerd beschouwd?

A. Ja.

64448. De Voorzitter: Heeft u hierover niet te klagen gehad?

A. Neen. Toen volgde de totstandkoming van het College van Vertrouwensmannen en is door ons gesticht de zogenaamde contactcommissie. Om vooral te zorgen, dat niet alles bij mij zat, en omdat ik hoopte, dat men meer vertrouwen zou hebben in de heer *Drees*, heb ik deze verzocht, de contactcommissie te presideren.

64449. De Voorzitter: In dit verband is hier door sommige getuigen ook de kern ter sprake gebracht. Hoe verhoudt zich dit tot elkaar?

A. Dat loopt parallel. Afgevaardigden van verschillende groepen van verzet vormden die kern en daaruit kwam er een contactcommissie. Toen deed zich de grote vraag voor over de plaats van de O.D. in die contactcommissie, maar dat heeft *Drees* allemaal behandeld, al hield hij mij geregeld op de hoogte; juist omdat ik in die tijd vooral mij zelf niet al te zeer op de voorgrond wilde stellen en dat ook gaarne aan *Drees* overliet en omdat ik hoop had, dat hij gemakkelijker die mensen bij elkaar zou voegen.

64450. De **Voorzitter**: Dus over het probleem van de bundeling van het verzet, de besprekingen, welke daarover zijn gevoerd, de onderhandelingen, welke daarover hebben plaats gehad, moeten wij zijn bij de heer *Drees*?

A. Ja; en daar zat speciaal ook altijd bij de heer *Neher* en voor de O.D. de heer *Six*. Dat het niet eenvoudig is gelopen, weet ik, want ik herinner mij, dat de heer *Drees* vele malen bij mij kwam en zei: Wij hebben weer moeilijkheden. De ene keer was het dit, b.v. met de communistische groepering, die bezwaar maakte, en dan was het weer een andere politieke groepering of de O.D.

64451. De **Voorzitter**: Dus hoe deze zaak is gelopen via de Delta's naar de oprichting van de B.S. hebt u zelf niet meegemaakt?

A. Neen, niet de Delta's.

64452. De **Voorzitter**: Was dus na Augustus 1944 uw hoofdwerkzaamheid geworden het voorzitterschap van het College van Vertrouwensmannen?

A. U moet goed begrijpen: in Augustus 1944 werd ik van een particulier persoon, die advies gaf, weer een officieel persoon. Torn heb ik mij ook geheel weer als officieel persoon beschouwd.

64453. De **Voorzitter**: Wanneer u uw hoofdindrukken en uw ervaringen als voorzitter van het College van Vertrouwensmannen zoudt willen weergeven, zal de commissie dat zeer op prijs stellen.

A. U kunt dat vinden in het rapport van Vertrouwensmannen.

64454. De **Voorzitter**: Het is echter wel erg instructief dat ook eens te horen uit de mond van iemand, die in dat college een belangrijke functie heeft vervuld, waardoor, meer dan in zulk een rapport, de persoonlijke visie naar voren komt.

A. De Vertrouwensmannen zijn voor het eerst bijeen geweest in Utrecht, daarna in Amsterdam en toen in den Haag. Daar in Amsterdam heb ik met *Drees*, die ik goed kende, afgesproken: Waar zullen wij gaan zitten, in den Haag of in Amsterdam? Naar mijn mening was er een heel groot streven bij de verschillende illegale groepen, dat de Vertrouwensmannen zitting zouden hebben in Amsterdam. Ik stond op het standpunt, dat de Regering in den Haag zat en dat het het meest noodzakelijk was, dat Vertrouwensmannen in den Haag zaten. Ik heb tegen *Drees* gezegd: Laten wij het zó verdelen, dat één van ons in of bij den Haag is en een in Amsterdam. Toen is *Drees* hoofdkwartier in Amsterdam gaan maken en ben ik hoofdzakelijk in of bij den Haag blijven zitten. Ik zat meestal in Leiden en fietste dan weer naar den Haag. Het is een vreselijk reizen en trekken geweest. Li hebt gelezen, hoe wij daar hebben uitgenodigd van het Nationale Comité de heer *Neher*; eerst hadden wij mejuffrouw *Tellegen* gewild, maar *Neher* zou dat doen op hun vraag. Dit hebben zij zelf onder elkaar uitgemaakt. Van de Raad van Verzet heb ik toen van *der Gaag* gekregen. In het College van Vertrouwensmannen zelf zijn de verhoudingen altijd even goed en even prettig geweest. Er is eigenlijk nooit enig belangrijk verschil van mening geweest. Over de grote lijnen zijn wij het altijd eens geweest. Er zijn geen notulen van gehouden, maar ook later, toen wij andere mensen er bij kregen, zijn er nooit belangrijke verschillen van mening geweest.

64455. De **Voorzitter**: Wat ziet u, als u thans daarop terugziet, als het belang van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen en wat ziet u als dingen, die men misschien wel had kunnen tot stand brengen, maar door bepaalde omstandigheden niet heeft kunnen bereiken?

A. Ik heb mij direct van de capitulatie af ongerust gemaakt over het eventueel komende vacuum. Dit vacuum heeft mij altijd dwars gezeten. De historie heeft mij het gevaar hiervan doen zien. Denkt u in de eerste plaats aan het vacuum, dat er is geweest na het vertrek van *Napoleon*. Wilt u een zeer recent voorbeeld hebben, dan hebben wij een vacuum gehad na het vertrek van de Regering in de Meidagen van 1940, zonder dat er orde op zaken was gesteld, wat toevallig door twee achtergebleven Ministers is opgevangen in een regeling met *Winkelmann*. Het vacuum in België in 1918 is alleen opgelost, doordat de zaakgelastigde van Nederland, *van Vollenhoven*, en de Spaanse gezant met hun beiden zijn opgetreden, toen er geen Regeringspersonen waren. Nog recenter is het vreselijke vacuum, dat

wij in Indië hebben gehad. Voor het feit, dat hierin niet tijdig is voorzien, hebben wij onze straf gehad.

Dit is altijd mijn zorg geweest. *Van Heuven Goedhart* was het hierin met mij eens en daarom is een besluit uitgelokt. Dit heeft een oplossing gegeven, al heeft het maar zeven dagen geduurd. Het Militair Gezag kon tenslotte niets en daarom is onze benoeming gelukkig geweest. Als ik het eerlijk mag zeggen, zonder enige pedanterie en zonder enige overschatting, dan moet ik verklaren, dat het uitstekend zou zijn gelopen, als dat onzalige besluit betreffende het Militair Gezag er niet was geweest.

64456. De **Voorzitter**: Dan had het College van Vertrouwensmannen dus langer in het vacuum kunnen voorzien?

A. Ja. Ik zou mijnerzijds willen vragen — en nu val ik aan! — wie heeft het Militair Gezag uitgevonden? Wie heeft het initiatief genomen, dat er in Nederland zou komen een Militair Gezag in de overgangperiode?

In begin 1947 hebben wij in 's-Hertogenbosch een diner gehad, waarbij alle Commissarissen en oud-Commissarissen der Koningin aanwezig waren en de afgetreden Commissarissen en Minister *Beel*. Op een gegeven ogenblik was het stil aan tafel en toen zei mevrouw *van Sonsbeeck*, de vrouw van de oud-Commissaris van Limburg: En nu Excellentie, wilde ik zo graag één ding weten: Wie heeft toch het Militair Gezag uitgevonden? Hierop zei *Beel*: Dit weet ik niet, mevrouw; het is al uitgevonden vóórdat ik er was! Ik behoef u niet te zeggen, wat een ellende dit heeft gegeven en wat het Nederland heeft gekost. Naar mijn overtuiging was het niet nodig geweest en een misgreep, waarvoor ik ettelijke malen werd gewaarschuwd, maar men had enerzijds de wonderlijke idee, dat men hier alle mogelijke ongelukken en moordpartijen zou krijgen, maar wie het Nederlandse volk kent en wanneer men hier behoorlijke elementen had, zoals wij hadden uitgezocht in overleg onder andere met *Kesper* en *Tenkink*, begreep, dat er niets zou gebeuren. Het Nederlandse volk is niet zo. Anderzijds waren er de militairen, die het gaarne wilden.

64457. De **Voorzitter**: Dus Vertrouwensmannen hadden o.m. voorbereidingen te treffen voor de aanwijzing van personen, die terstond na de bevrijding in belangrijke functies hadden op te treden?

A. Ja; alle hoofdpunten en schakelpunten zouden door volkomen betrouwbare personen bezet zijn; dat zou allemaal volkomen goed kunnen verlopen. De hoofdrollen hebben daarbij natuurlijk gespeeld de heren *Kesper*, *Tenkink* en *Albarda* — de laatste voor Financiën — en *den Hollander*. Dat had allemaal best kunnen lopen, alles was geregeld.

64455. De **Voorzitter**: Zijn er door Vertrouwensmannen voor de overgangstijd ook algemeen geldende regelingen of verordeningen voorbereid?

A. Ja, dal hadden wij klaar. Als men ons op tijd die verordeningen van Londen had gestuurd, hadden wij dat veel beter kunnen doen.

64459. De **Voorzitter**: Wat wist u van de Terugkeer-wetgeving?

A. Daar wisten wij eigenlijk niets van. Dat hebben wij pas op het laatst gehoord. Die stukken heeft *van der Gaag* meegebracht, toen hij naar de overkant is geweest.

64460. De **Voorzitter**: De heer *van der Gaag* is de eerste keer in Januari 1945 naar Londen geweest. Wat heeft hij toen meegebracht?

A. Hij heeft toen verschillende stukken meegebracht, ook Koninklijke besluiten.

64461. De **Voorzitter**: Dus toen had u daar wel enig idee van?

A. Ja, maar toen is die verschrikkelijke klap gekomen. Terwijl wij de uitdrukkelijke opdracht hadden om het gezag in handen te nemen met de omschrijving, dat wij niet als voorlopige Regering moesten gelden, maar alleen tijdelijk, en dat wij dadelijk morsten op zij gaan als de vooruit te zenden Ministers kwamen, kwam die klap: wij krijgen eerst Militair Gezag.

64462. De **Voorzitter**: Dat wist u dus eerst, toen de heer *van der Gaag* terugkwam?

A. Ja. Al had ik er reeds in de vergadering van Vertrouwensmannen van *Neher* van gehoord, die het van kolonel *Six* wist.

64463. De **Voorzitter**: Toen was er voor verdere werkzaamheden en voorbereidingen van Vertrouwensmannen niet veel reden meer?

A. Toen wisten wij alleen, dat ons werk zich zou uitstrekken totdat het Militair Gezag er was.

64464. De **Voorzitter**: Vreesde u toen ook, dat de personen, die u had aangewezen, niet meer nodig zouden zijn, omdat de functionarissen van het Militair Gezag die plaatsen zouden gaan bezetten?

A. Die heeft *Kruls* allemaal overgenomen, want zij waren er toch niet voor in staat.

64465. De **Voorzitter**: Maar de militaire commissarissen heeft hij voor een deel meegebracht.

A. Die militaire mensen kwamen er naast te staan en deden weinig of niets anders dan in auto's rondrijden. Die andere burgerlijke autoriteiten heeft *Kruls* allemaal overgenomen en moeten overnemen.

64466. De **Voorzitter**: Het moment, waarop u op de hoogte kwam van het Militair Gezag, dat was dus, toen de heer *van der Gaag* de desbetreffende stukken meebracht, was toch nog vrij laat, als wij ons de zaken goed voorstellen. Immers, ik meen, dat de heer *van der Gaag* eind Januari 1945 naar Engeland is gegaan. Toen u die stukken kreeg, zal het wel eind Februari of begin Maart zijn geweest.

A. Dit kan wel, maar toen hadden wij niet het zuivere idee van het Militair Gezag. U heeft het in het zuiden aan het werk gezien, maar wij niet. Ik herinner mij, dat *Cleveringa* zei: Dan moet ik misschien nog twee dagen blijven en dan kan ik waarschijnlijk weer aan het werk gaan als professor. Ik zei: Dat hoop ik! *Kruls* kwam wel, maar hij stond als een kat in een vreemd pakhuis, al kwam hij net van Brabant af.

64467. De **Voorzitter**: Hoe was de ontmoeting tussen de chef staf Militair Gezag en Vertrouwensmannen?

A. Uitstekend, al ging het niet van harte. Wij hadden onze plicht gedaan.

64468. De **Voorzitter**: Is dat op behoorlijke wijze gegaan?

A. Volkomen. Op een avond zaten wij in de oude Japanse legatie in den Haag en toen kwam *Kruls*, die net was aangekomen. Ik had heus geen plan om een Staatsgreep uit te voeren en te zeggen: Ik houd het gezag, totdat de Ministers komen. Ik heb gezegd: Dan moet u het maar overnemen. Hierop heeft *Kruls* gezegd: Gaat u een paar dagen nog maar uw gang.

64469. De **Voorzitter**: U heeft dus de indruk, dat de voorbereiding, die Vertrouwensmannen hadden tot stand gebracht voor de bezetting van functies, in het algemeen is gehonoreerd?

A. Ja, zij werd vrij algemeen gehonoreerd. Daarna kwamen de Ministers en toen zijn wij met Vertrouwensmannen in de vergadering van het Ministerie geweest, waar zij ons hebben bedankt voor het werk, dat wij hadden gedaan. Dit is door *Gerbrandy* uitgesproken. Hierbij kwam heel even de politiek nog weer om de hoek, omdat ik persoonlijk — en, naar ik meen, het merendeel van Vertrouwensmannen — op het standpunt stond, dat, zo gauw als het enigszins mogelijk was, verkiezingen moesten plaats vinden.

64470. De **Voorzitter**: Is dit uitgesproken?

A. Ik geloof het wel.

64471. De **Voorzitter**: U heeft het ook tegen de Regering gezegd?

A. Ja, ik heb dit ook tegen *Gerbrandy* gezegd.

64472. Jonkvrouwe **Wtewaall van Stoetwegen**: Wat was het antwoord hierop?

A. De Minister-President was het er ook wel mee eens, maar de gehele Regering was tot de gedachte gekomen, dat Nederland één politieke partij was geworden. Dit was volgens mij een dergelijke hersenschim, die ik nooit heb geloofd; ik zou het ook niet erg gelukkig hebben gevonden.

64473. De **Voorzitter**: Welke ideeën hadden de Vertrouwensmannen in de tijd, dat zij hier werkzaam waren, met betrekking tot de Volksvertegenwoordiging en wat hebben zij op dit terrein voorbereid?

A. No. 1 was, dat wij voorlopig de functies hadden bezet, totdat de Koningin terugkwam en dat zij een nieuw Ministerie zou vormen en dat dat Ministerie zo gauw het maar enigszins mogelijk was nieuwe verkiezingen zou voorbereiden. Ik heb aan de verschillende Commissarissen de boodschap medegedeeld, dat zij moesten zorgen, dat de burgemeesters zorgden voor de kiezerslijsten, want er moesten verkiezingen komen.

64474. De **Voorzitter**: Vertrouwensmannen hebben dus geen standpunt geformuleerd met betrekking tot het Parlement, met name over de vraag, of het oude Parlement van 1940 weer zitting moest nemen, zij het dan gezuiverd, of er een nieuwbenoemd Parlement moest komen dan wel of een tussensysteem het meest wenselijk was?

A. Neen, daar hebben Vertrouwensmannen zich niet over uitgesproken. Dat was te dicht bij de politiek.

64475. De **Voorzitter**: Hebben zij hierover ook niet aan de Regering adviezen doen toekomen?

A. Ik kan mij dat niet herinneren, al stond ik persoonlijk op het standpunt, waar het oude Parlement grote lacunes vertoonde en vele groeperingen weg waren, dat er zo gauw mogelijk een nieuwe Volksvertegenwoordiging moest komen.

64476. De **Voorzitter**: Maar hoe zou dat nieuwe Parlement er naar uw mening hebben moeten komen? Te Londen hebben degenen, die het oude Parlement niet wilden laten terugkomen, in verschillende stadia de gedachte verdedigd, dat er dan een benoemd Parlement — *contradictio in terminis* — moest komen. Daar is tenslotte uit voortgekomen een Parlement, dat ten dele bestond uit de oude leden van 1940, aangevuld met nieuwbenoemden. U zei: U wilde zo snel mogelijk een nieuw Parlement. Nu vraag ik: Wat bedoelt u met een nieuw Parlement, een benoemd Parlement of een gekozen Parlement?

A. Ik wilde zo snel mogelijk verkiezingen.

64477. De **Voorzitter**: Dus u ging van de gedachte uit, dat er na de bevrijding zeg twee of drie maanden nodig zouden zijn voor de voorbereiding van de verkiezingen en dat er gedurende die tijd geen Parlement zou zijn?

A. Ja, dat was mijn persoonlijke gedachte. Voor een namaak-Parlement voelde ik niet veel. Maar ik herinner mij niet, dat Vertrouwensmannen daarover ooit advies aan de Regering hebben gegeven. Ik heb mij straks wat kras uitgelaten, dat het vertrouwen, dat men de Vertrouwensmannen had moeten geven, aan hen niet is geschonken. Ik voor mij geloof, dat Minister *Gerbrandy* wel dege-lijk de bedoeling had, dat vertrouwen te schenken. Daarvan ben ik overtuigd. Uit de manier, waarop ik met hem heb gesproken, toen hij terug was, heb ik volkomen die gedachte overgehouden, maar ik geloof, dat dat ook door allerlei andere groeperingen en invloeden weer gefrustreerd is geworden.

64478. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* heeft waarschijnlijk een belangrijke rol gespeeld bij de benoeming van Vertrouwensmannen?

A. Ongetwijfeld. Hij was overtuigd, dat dat moest komen.

64479. De **Voorzitter**: Hoe is dat gegaan? De heer *van Heuven Goedhart* heeft er een merkwaardig verhaal van gedaan, hoe tenslotte de aanvulling van het College van Vertrouwensmannen heeft plaats gehad. Er zijn nl. later nog één of twee personen bijgekomen, althans prof. *Oranje*.

A. Wij hadden oorspronkelijk *Cramer, Drees, van Sonsbeeck, Cleveringa* en ik. Het is voor mij een hele puzzle geweest, te ontdekken, waar *Cleveringa* zat.

64480. De **Voorzitter**: De heer *van Sonsbeeck* is later bij de bevrijding van het zuiden weer uitgevallen?

A. Ja. Het eerste concept van de proclamatie is door *van Sonsbeeck* gemaakt. Wij zaten toen met deze kwestie: Wij hebben nu deze mensen, maar er is eigenlijk geen vertegenwoordiger van de

antirevolutionnaires. In onderling overleg hebben wij toen getelegrafeerd met de Regering om iemand aan te wijzen. Dit is verdeckt geschied, zodanig, dat, naar wij meenden, *Gerbrandy* er uit zou kunnen opmaken, wat wij bedoelden.

64481. De Voorzitter: U heeft de uitdrukking gebruikt, dat de „Vader der Prinsen” in het College van Vertrouwensmannen moest komen?

A. Ja. *Oranje* heeft gezegd: Dan weet *Gerbrandy* het zeker. Zij hebben echter vreselijk zitten piekeren. Toen hebben wij, omdat van *Sonsbeeck* uitgevallen was en om een Rooms-Katholiek te hebben, pater *Stokman* gevraagd.

64482. De Voorzitter: Was de mededeling, dat het College van Vertrouwensmannen werd ingesteld, met betrekking tot de taakomschrijving direct duidelijk of heeft dit nog tot discussies aanleiding gegeven over de vraag, hoever men kon gaan?

A. Neen, dit heeft nooit tot enig verschil van mening of tot enig misverstand aanleiding gegeven, omdat ik altijd heb vooropgesteld: Denk er om: geen stap verder dan onze opdracht!

64483. De Voorzitter: Mijn vraag is echter, of de formulering van de opdracht geen aanleiding tot twijfel gaf.

A. Daaraan hebben wij geen ogenblik getwijfeld. Het is wel heel snel gegaan. In Augustus kwam het telegram. Wij hebben één of twee keer vergaderd en toen kwam „Dolle Dinsdag”. Toen hebben wij op mijn kamer in Leiden vergaderd en de proclamatie klaargemaakt en daarna hebben wij op de kamer van *de Lint* in den Haag gezeten — *mr. de Lint* was ambtenaar van het openbaar ministerie — en hier hebben wij verschillende mensen laten komen, o.a. *Kesper* en *Tenkink* en met name ook *Prinsen*, om hem te zeggen, dat *Frederiks* op zij moest. *Prinsen* heeft toen een heel erge scène gemaakt, want hij zei, dat hij het dan moest doen. Ik kende *Kesper* zelf niet, wij hadden hem overgenomen van het Nationaal Comité.

64484. De Voorzitter: Bedoelt u, dat *Prinsen Frederiks* op zij wilde stellen?

A. Neen, hij wilde de plaats van *Kesper* hebben.

Toen de troepen niet over de rivieren kwamen, zijn wij weer op de volgende morgen bijeengekomen in de kamer op het Voorhout. Van het Ministerie van Defensie was een afwikkelingsbureau op het Korte Voorhout en daarboven zijn wij bij elkaar gekomen. De heer *Rietveld*, de tegenwoordige secretaris-generaal, heeft ons er toen uitgezet.

64485. De Voorzitter: Op welke grond?

A. Dat was hem veel te gevaarlijk. Hij zei: Wat zijn dat voor heren? Die moeten er dadelijk uit. Ik heb overigens niets tegen de heer *Rietveld*; hij zal een brave vaderlander zijn, maar bang, zoals meerderen. Ik herinner mij ook, dat ik eens een keer bij een hoofdinspecteur van Waterstaat in Utrecht kwam, terwijl wij op de fiets Nederland doortrokken, en zei: U moet mij, als Commissaris van de Koningin, geloven, maar ik moet in 's lands belang met een Rijksauto mede naar den Haag. Maar neen, dat was te gevaarlijk, want als de Duitsers dat zouden zien

64486. De Voorzitter: Wist de heer *Rietveld* niet wat het College van Vertrouwensmannen was?

A. Ik zeg niet, dat hij het geweten heeft, maar ik leg het u voor.

64487. Jonkvrouwe *Wttewaali* van *Stoetwegen*: Hoe kwam u aan die kamer op Defensie?

A. Daarvoor had *de Lint* gezorgd. van de O.D.; die had er een vriend zitten. Hij zei: Ga daar maar zolang zitten. Toen hebben wij aan de Mauritskade gezeten, toen in de kamer van de Landsadvocaat, toen in de Javastraat.

64488. De Voorzitter: Bent u er in geslaagd de wetenschap van de belangrijke plaats, welke u in het College van Vertrouwensmannen innam, in zeer kleine kring te houden?

A. Dat was vrij gauw bekend, al begreep men het niet; dat hebben wij niet lang geheim kunnen houden; aan het eind van de winter hadden de mensen het in de gaten. Op een goede keer hoorde ik van een Duitser: *Seyss-Inquart* had gezegd: „Jetzt kommen die Vertrauensmänner unter dem Kommissar aus Utrecht.”

64489. De Voorzitter: Hoe hebben de Duitsers er op gereageerd? Wat wisten zij eigenlijk?

A. Zij hebben geweten, dat ik dat deed, maar hebben er betrekkelijk slap op gereageerd. Ze hebben éénmaal een overval gedaan; toen waren wij net weg uit de kamer van de Landsadvocaat en juist naar de Javastraat. Ze hebben toen de concierge van het huis van de Landsadvocaat meegenomen en een marechaussee, maar die vonden ze niet belangrijk; die lieten ze lopen.

64490. De Voorzitter: U weet niet waarom?

A. Neen, dat kan ik u niet zeggen.

64491. De Voorzitter: In April 1945 lagen de verhoudingen natuurlijk heel anders.

A. Ja, en in Maart; ik geloof, dat ze het toen al wisten. Het moest natuurlijk opvallen — ik was hier zeer bekend als oud-burgemeester —, dat ik hier altijd met *Cleveringa* rondwandelde, maar ik geloof niet, dat de Duitsers de bedoeling hebben gehad om ons in te rekenen. Waarom zij het niet gedaan hebben, laat ik in het midden.

64492. De Voorzitter: Heb ik zoëven goed begrepen, dat u, vóórdat de opdracht van Vertrouwensmannen was gekomen, zelf reeds een opdracht uit Londen had gekregen om stappen te doen, ten einde het verzet te coördineren?

A. Niet aan mij persoonlijk, maar aan een commissie is opgedragen het verzet te bundelen.

64493. De Voorzitter: Hoe werd deze commissie aangewezen?

A. Dat zal *Slotemaker* u precies kunnen vertellen.

64494. De Voorzitter: Is die opdracht uit eigen initiatief van Londen gekomen of is zij weer een gevolg van verzoeken van deze kant om daartoe machtiging te ontvangen?

A. Die opdracht is uitgelokt door *van Heuven Goedhart*. Ik weet niet, op welke datum zij is gekomen, maar de opdracht moet liggen tussen de benoemingsdatum van *van Heuven Goedhart* en de boodschap van de benoeming van Vertrouwensmannen.

64495. De Voorzitter: Misschien kunt u in dit verband nog mededelen, wat u heeft meegemaakt van de aanleiding tot het vertrek van de heer *van Heuven Goedhart* naar Engeland?

A. Wij zaten bij elkaar in Amsterdam. Het gezelschap bestond uit *Cramer*, *van Heuven Goedhart*, *van Randwijk*, *van Holthe tot Echten* en ik.

64496. De Voorzitter: De zogenaamde Grebbe-commissie?

A. Ja. Wij zeiden: Het kan niet langer. Er moet een van ons naar de overkant.

64497. De Voorzitter: Wanneer is dat geweest?

A. Vlak vóór het vertrek van *van Heuven Goedhart*; heel kort er vóór. Het geschiedde om twee redenen. In de eerste plaats om te zorgen, dat de berichtgeving hier beter werd. U herinnert zich, dat er zoveel klachten waren over de radio en dat deze zo slecht werd. Wij moesten betere berichten hebben en daarnaast moesten wij de Regering aan het verstand brengen, dat er per se een regeling diende te komen voor het vacuum. Tenslotte moesten wij ook wijzen op de positie van en de moeilijkheden met de O.D. Toen wij er over spraken, wie zou gaan, hebben wij gezegd: Dan moet *van Heuven Goedhart* gaan. Ik vond, dat ik als Commissaris niet kon gaan, mede omdat ik voortdurend bezig was, mensen raad te geven. *Van Heuven Goedhart* was de beste om te zorgen, dat er een goede inlichtingendienst en radioberichtgeving voor Nederland kwamen. Hij

liep hier ook het meeste gevaar; hij was een paar maal ingerekend, ze hebben herhaaldelijk huiszoeking bij hem gedaan, ze hebben mijn broer willen inrekenen, omdat ze dachten, dat dat *van Heuven Goedhart* was. Op die gronden is hij toen gegaan.

64498. De **Voorzitter**: In die tijd heeft ook die kwestie gespeeld van de Duitse overste *Stähle*. Was u daarvan op de hoogte?

A. Ja. *Van Heuven Goedhart* en *Cramer* hadden contact met die Duitse overste gehad, die zij nog steeds als serieus beschouwden. Zij wisten niet, hoe zij daarmee aan moesten. Toen hebben zij dat bij ons in de Grebbe-commissie gebracht en ik heb gezegd: Doorgaan, je op de hoogte houden en de Regering op de hoogte brengen; je mag niet met de Duitsers een afspraak maken, maar moet zorgen, dat je wel de Regering op de hoogte brengt, en je moet doorgaan. U moet altijd onze rol in die tijd beschouwen als degenen, bij wie de mensen kwamen: Hoe dacht u, dat het het beste is, dat wij het doen. Dat heb ik ook altijd als mijn taak beschouwd, totdat ik tot een officiële taak werd geroepen. Maar ik wil nog eens herhalen: Ik geloof, dat Minister-President *Gerbrandy* bij de benoeming van Vertrouwensmannen alles het beste heeft vóór gehad, dat hij ook wel bereid is geweest aan Vertrouwensmannen dat vertrouwen te schenken, dat hij het allemaal zo goed mogelijk heeft bedoeld, maar ik heb nog de overtuiging, dat daartussen andere elementen zaten, die eigenlijk daar niet veel lust in hadden, die het tegenwerkten.

64499. De **Voorzitter**: Bij de oprichting van het Militair Gezag hebben natuurlijk verschillende factoren gegolden. Er heeft voorgezet en de gedachte, dat voor de handhaving van rust en orde in het bevrijde Nederland een militair apparaat nodig was. Een andere factor was, dat men van de veronderstelling uitging, dat Nederland veroverd zou worden door de geallieerden, dat Nederland waarschijnlijk een tijd lang etappengebied zou worden voor het geallieerde leger, dat verder doortrok naar Duitsland, en dat men dan te maken zou hebben met het feit, dat de geallieerden, die hier zaten, zonder twijfel een grote zeggenschap in de zaken zouden wensen te hebben met het oog op het goede verloop van hun oorlogvoering en dat het Militair Gezag daarvoor dan nodig zou zijn om het contact met de geallieerden tot stand te brengen. Dit element wordt bij de beschrijving, zoals die hier voor onze commissie is gegeven van de redenen, waarom het Militair Gezag er moest komen, steeds met klem naar voren gebracht. Ik leg het u voor, opdat u daarover uw mening geeft.

A. Dat zelfde verhaal werd door de O.D. gehouden, ook later, toen wij de eerste berichten kregen van het Militair Gezag. Ik zei: Dat is volkomen juist, maar daarvóór moet men zorgen, dat men militaire chefs voor het militaire gedeelte benoemt; de burgerlijke autoriteiten moeten zich daarmee niet bemoeien. Als de militaire autoriteiten zich behoorlijk verstaan met de burgerlijke, dan loopt het heel goed, maar het is geen reden, het gehele civiele apparaat onder het militaire apparaat te stellen, maar omgekeerd.

Dit was een verhaal, dat zij mij van het begin van de capitulatie af hebben voorgehouden. Ik heb het nooit geloofd en ik geloof het nog niet. In normale tijden moet het civiele gezag het doen.

64500. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Als de heer *Gerbrandy* er niet zo bijzonder vóór is geweest, wie heeft het dan wel gedaan? Het Kabinet heeft toch dat besluit mede genomen en gecontrasigneerd?

A. Ik kan de roerselen in het Kabinet te Londen niet uitzoeken. Dit is nu juist de taak van uw commissie.

Ik kom nu weer terug op de Meidagen van 1940. Toen was het precies hetzelfde. Als de militairen eenmaal menen, dat zij het moeten doen, dan komt er een periode, dat zij de civielen helemaal niet meer nodig hebben en zeggen: Wij kunnen alles zelf.

64501. De **Voorzitter**: Wij zijn langs een bepaalde weg door deze gehele materie gewandeld, maar is deze weg nu dusdanig geweest, dat wij het gehele terrein hebben verkend, voor zover uw wetenschap betreft?

A. Naar ik meen, wel. Leest u nog maar eens hetgeen ik aan mejuffrouw *Vollgraff* heb gedictieerd.

De **Voorzitter**: Dat stuk kennen wij.

A. U kunt het rapport van het College van Vertrouwensmannen daarmee in verband brengen.

64502. De **Voorzitter**: Het gaat ons echter thans vooral om uw persoonlijke visie op een aantal problemen. Het rapport van Vertrouwensmannen is een grootste gemene deler. Wij willen, evenals de uwe, graag ook de visie van de andere Vertrouwensmannen leren kennen.

Het zou mogelijk zijn, dat er uit de tijd, die wij thans hebben besproken, nog bepaalde zaken zijn, die u persoonlijk zeer hebben beziggehouden, terwijl ik uit onbekendheid hiermede daarnaar niet heb gevraagd.

A. Wat mij in deze tijd altijd het meest is opgevallen, is, dat voortdurend uit Londen op de een of andere manier tegen allerlei mensen is gestookt, waardoor allerlei mensen, die te goeder naam en faam bekendstonden, werden belasterd. Dit geschiedde en met persoonlijke en met politieke bedoelingen.

Ik kan u een geval noemen, waarbij ik niet bij mij zelf behoef te blijven. Ik geloof, dat het niet in het rapport staat, maar u zoudt het in de notulen kunnen vinden. Ik behoef niets sterkers te noemen. Wij ontvingen als Vertrouwensmannen vóór de bevrijding — niet eens zo erg lang daarvóór — een telegram uit Londen, waarin stond: De burgemeester van den Haag, de heer *de Monchy*, kan natuurlijk niet terugkomen! Toen heb ik laten terugtelegraferen: Waarom niet? Hij heeft zich uitstekend gedragen. Er is niet de minste reden de heer *de Monchy* op zij te stellen. Toen is dat weer ingetrokken.

Een ander voorbeeld: Telegram: De Commissaris van de Koningin in Overijssel, de heer *van Voorst* of *Vorst*, kan natuurlijk niet terugkomen. Waarom niet? Er was geen enkele reden voor. Men kan zeggen: Omdat die om bepaalde redenen niet in staat was om de tijd te verstaan. Dan moest de Regering dat te zijner tijd doen, maar op dat ogenblik moesten alleen diegenen ter zijde gesteld worden, die door hun handelwijzen gedurende de oorlog het vertrouwen van de bevolking hadden verloren. De anderen niet. Ik noem u het voorbeeld van de heer *de Monchy*; dat was het meest duidelijke.

64503. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Bent u er nooit achtergekomen van wie dat is uitgegaan?

A. Eerlijk gezegd, vermoed ik, dat die stokerij in die kwestie *de Monchy* van *van 't Sant* is uitgegaan, al kan ik dat niet bewijzen.

64504. De **Voorzitter**: U noemt het geval *de Monchy*, waarover blijkbaar een gedachtenwisseling is geweest tussen Londen en Nederland. U hebt in het College van Vertrouwensmannen ten aanzien van een groot aantal posten de vraag gezien, hoe die zouden moeten worden bezet. Is dat in het algemeen gebeurd, zonder dat daarover met Londen overleg is gepleegd of is er over een aantal van die maatregelen een gedachtenwisseling geweest?

A. Er zijn heel veel telegrammen over geweest, met name over de hoofdcommissaris hier en over de hoofdcommissaris in Amsterdam. Daarover is veel te doen geweest. Dan kwam je telkens weer op hetzelfde: dat er allerlei elementen zaten, die zich daarmee bemoeiden, maar ik mag zeggen, dat de Regering zich volkomen naar ons heeft gericht.

64505. De **Voorzitter**: Had u in de latere periode, in de winter 1944/'45 — ik stel deze vraag in verband met het probleem van de verbindingen —, de overtuiging of de zekerheid, dat de telegrammen veilig gestuurd konden worden? Dit waren telegrammen met namen. Daardoor konden bepaalde personen aan gevaar worden blootgesteld, wanneer de telegrammen in handen van de Duitsers zouden geraken.

A. Het gevaar was veel groter voor degenen, die de zenders hadden.

64506. De **Voorzitter**: Is u in de veronderstelling gelaten, dat het zendverkeer uit een oogpunt van codering, enz. in dat tijdvak veilig was?

A. Dat was volkomen veilig. Dat interesseerde de Duitsers niet meer.

64507. De **Voorzitter**: De militaire berichtgeving leverde voor de Duitsers niets nieuws op, want daarin werden feiten vermeld, die zij kenden. Het was daarbij voor hen alleen van belang, dat zij de zenders in handen kregen. De inhoud van de telegrammen met militaire berichtgeving als zodanig kon hun niet interesseren, want zij wisten het daarin vermelde ook, maar hier ging het om namen van Nederlandse burgers, die in verband met bepaalde functies werden genoemd, en de kennis bij de Duitsers van die namen kon voor de betrokkenen een zeker gevaar opleveren.

A. Neen; er is er ook nooit een gevangengenomen; bovendien zaten die mensen goed verstopt. Ik wist wie hoofdcommissaris in Amsterdam moest worden; daarover is veel getelegrafeerd; ook over de bezetting van het burgemeestersambt in Amsterdam. Die eerste telegrammen zijn weggegaan toen *de Vlucht* nog leefde. Wij hebben toen gezegd: Laat *de Vlucht* maar terugkomen. Men kon alleen aanmerking hebben, dat hij commissaris van „De Standaard” was ge-

bleven, maar hij was een populaire persoonlijkheid in Amsterdam. *De Vlucht* is echter vlak daarop gestorven en toen zijn die telegrammen gewisseld over *de Boer*. Deze telegrammen waren **alleen** maar gevaarlijk voor de personen, die bij de verzending betrokken waren, en daarvan zijn er helaas verscheidenen gesneuveld.

De **Voorzitter**: Ik dank **u** ten zeerste voor de inlichtingen, die u heeft verstrekt, en sluit hiermede het verhoor.

L. H. N. BOSCH VAN ROSENTHAL.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 31 AUGUSTUS 1949

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Algera, voorzitter, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heer Fens, leden, alsmede de heer Oosterhuis, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *j o, n en p.*

Verhoor van

JOHANNES THEODORUS FURSTNER,

oud 67 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State, oud-Minister van Marine.

Hij legt de eed af als getuige.

64613. De Voorzitter: Welke functie hebt u in oorlogstijd bekleed?

A. Bij het uitbreken van de oorlog was ik chef van de marine-staf en tegelijkertijd bevelhebber der zeestrijdkrachten. Het bevelhebberschap der zerstrijdkrachten is bij de mobilisatie van 1939 ingesteld, omdat behalve een aantal oorlogsschepen, dat aan de opperbevelhebber der land- en zeemacht werd toegevoegd voor de verdediging te land, er ook een aantal buitengaats waren, o.a. de „Sumatra“, die met jong personeel in de Noordzee voer. Deze laatste schepen werden toen aan de opperbevelhebber der land- en zeemacht onttrokken, zij kwamen nu onder de bevelhebber der zeestrijdkrachten, die verantwoordelijk gesteld werd aan de gehele Regering, dus met dezelfde verantwoordelijkheidsregeling als de opperbevelhebber der land- en zeemacht. Als bevelhebber der zeestrijdkrachten ging ik dus naar Engeland.

64614. De Voorzitter: Welke functies hebt u in de verdere periode nog bekleed?

A. In Juni 1941 ben ik Minister van Marine en tegelijk bevelhebber der zeestrijdkrachten geworden en ben dat gebleven tot Februari 1945. Daarna werd ik weer alleen bevelhebber der zeestrijdkrachten en in Augustus 1945 ben ik gepensionneerd.

64615. De Voorzitter: U is waarschijnlijk ook lid geweest van enkele belangrijke commissies, zoals de Ministeriële Commissie Oorlogvoering en de Ministeriële Commissie Terugkeer?

A. Ja.

64616. De Voorzitter: Is u ook lid van geallieerde commissies geweest?

A. Neen. Ik ben geen lid van geallieerde commissies geweest. Ik heb wel geregeld aan de Allied Admirals Meetings deelgenomen.

64617. De Voorzitter: U is dus geen lid van Chiefs of Staff in Londen geweest?

A. Neen, dat was geheel Engels. Het Chiefs of Staff Committee in Washington was Amerikaans; er hadden daar wel enige Engelse raadgevers zitting in.

64618. De Voorzitter: Ik vind dit wel enigszins merkwaardig. Ik heb hier een telegram van de heer *Gerbrandy* van 24 Februari 1942, waarin staat: „Chiefs of Staff Committee Londen, waarin voor ons zitting heeft: *Furstner*.“

A. Er hebben in de loop der jaren wel enige veranderingen in de leiding der geallieerde oorlogsoperaties plaats gehad. Nooit is

er echter een Chiefs of Staff Committee in Londen geweest, waarin ik zitting heb gehad. Misschien is er wel een ogenblik sprake van geweest. Er zou b.v. ook een Joint Chiefs of Staff Committee in Washington komen, waarin behalve Amerikanen ook Engelsen en Nederlanders zitting zouden hebben. Hiervoor heb ik nog speciaal de toenmalige schout-bij-nacht, thans vice-admiraal, *Termijtelen* uitgezonden om daarin zitting te nemen. Dit was eind December 1941, dus tijdens de opmars der Japanners naar Java. Toen de heer *Termijtelen* in Washington aankwam en de zaak zou beginnen, was Java reeds gevallen. De zaak was toen voor de geallieerde oorlogsleiding niet meer van veel gewicht, de hele „Joint Chiefs of Staff“ ging niet door en het gewone „Chiefs of Staff“ van de Amerikanen kwam er voor in de plaats, waarbij wij ook wel een vertegenwoordiger kregen. Admiraal *Termijtelen* is toen door mij dadelijk weer teruggeroepen, omdat hij een te kostbare figuur was om daar als toevoerder en „binnengeroepe“ te fungeren. De toenmalige schout-bij-nacht *Stöve*, die vanuit Indië op doorreis in Amerika kwam, is in Washington gebleven als vertegenwoordiger van de Nederlandse Regering bij de „Chiefs of Staff“. Zo zijn er verschillende momenten geweest, dat men committees in het hoofd had, die door bepaalde omstandigheden eenvoudig niet doorgingen.

64619. De Voorzitter: Wat in dit telegram staat, is dus onjuist?

A. Ja. Misschien is het wel een ogenblik, naar de schijn, juist geweest. Waarschijnlijk heeft men gedacht, dat het zo zou lopen.

64620. De Voorzitter: Zoudt u, alvorens in te gaan op uw beleid, een overzicht willen geven van de bevelsverhoudingen, b.v. tussen de Minister van Defensie — later Minister van Marine —, de bevelhebber der zeestrijdkrachten en B.S.O.?

A. Aan de Minister van Defensie, Minister *Dijxhoorn* dus, was ik als bevelhebber der zeestrijdkrachten ondergeschikt. Ik heb hier een afschrift van Koninklijk besluit no. 2 van 19 Mei 1940:

„Wij Wilhelmina, enz.

Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen:

1. dat de bevelhebber der Nederlandsche Zee- en Marine-luchtstrijdkrachten, welke zich in geallieerd gebied bevinden, die in de uitoefening van zijn taak als zoodanig verantwoording — (niet de Minister van Defensie) — is verschuldigd aan de Regeering“

„wordt benoemd:

de Vice-Admiraal J. T. *Furstner*.

2. dat de onder 1. bedoelde bevelhebber gemachtigd is om namens de Nederlandsche Regeering met de bevelvoerende organen der geallieerde zee- en luchtstrijdkrachten te onderhandelen, de voor een goede samenwerking benodigde maatregelen te treffen en uitvoering te geven aan de taak van de onder 1. genoemde Nederlandsche strijdkrachten ten aanzien van al hetgeen noodig is om daarmee in het huidige conflict te ageeren. De Minister van Defensie zal worden belast met de uitvoering van dit besluit.

Afschrift zal worden gezonden aan den Raad van Ministers. w.g. Wilhelmina.

De Voorzitter van den Raad van Ministers, *de Geer*.

De Minister van Defensie, *Dijxhoorn*.“

Hiermede werd mijn positie belangrijk versterkt. Ik kreeg dus de machtiging om namens de Nederlandse Regering met de geallieerde leiders op militair gebied die maatregelen te treffen, die nodig waren voor de absolute samenwerking. Minister *Dijxhoorn* heeft daarna niet veel meer aan marine gedaan en kon zich meer concentreren op de landmacht, wat wel nodig was. De commandant zeemacht stond onder de Gouverneur-Generaal.

64621. De **Voorzitter**: Wie was de commandant zeemacht?

A. C. E. L. **Helfrich**. Hij bleef onder de Gouverneur-Generaal tot de val van Java, kwam toen in Colombo — een gedeelte van de marine is toen naar Australië gegaan, een ander deel naar Colombo — en is benoemd tot Bevelhebber Strijdkrachten Oosten en stond toen onder mij.

64622. De **Voorzitter**: Hij kwam dus bij de capitulatie onder u?

A. Ja. Ik aarzelde hier even, omdat de bevelhebber der zee-strijdkrachten — ook als chef van de marinestaf — een instantie was, waarmee de commandant zeemacht reeds in vreedstijd administratieve betrekkingen onderhield, die in werkelijkheid natuurlijk vrij ver gingen. Hij stond echter onder de Gouverneur-Generaal. Wanneer deze een beslissing nam, viel er niet meer aan te tornen.

64623. De **Voorzitter**: Hoe was de coördinatie?

A. Vóór de val van Java was er een zeer drukke vertrouwelijke correspondentie op alle mogelijk gebied; over nieuwe schepen, het nieuwe vlootplan, waarmee we vóór de oorlog bezig waren en dat we zover hadden, dat de Volksraad het had aangenomen, e.d. Er was een zeer intieme samenwerking en we hebben ook nooit moeilijkheden gehad, wat bij de vorige commandant zeemacht weleens voorkwam.

64624. De **Voorzitter**: Bij wie berustte de uiteindelijke beslissing, wanneer er iets moest gebeuren?

A. Bij het Kabinet. Ik moest met de plannen naar de Minister van Defensie, die ze in de Kamer bracht, wanneer dit nodig was. We hadden ook rechtstreeks overleg met de Minister van Koloniën, wat vóór de oorlog een zeer moeilijk overleg was. De Minister van Koloniën had op veel gebieden heel andere ideeën. Hij had bij voorbeeld indertijd, in het licht van de geschiedenis haast komisch, bezwaren tegen de onderzeeboot, die boven de 1000 ton zou komen, want een onderzeeboot beneden de 1000 ton was defensief, en dat was verantwoord, maar een onderzeeboot boven de 1000 ton was offensief, en dat was niet verantwoord. De Minister van Koloniën had geen maritieme staf. Over een verandering hierin is vaak gesproken. Hij had een militaire afdeling onder een kolonel van het Indisch leger. Hiermee moest men eerst tot een compromis komen, alvorens een plan door de Minister van Defensie aan de Ministerraad werd voorgelegd. De Minister van Defensie was hier uiteindelijk de verantwoordelijke man.

64625. De **Voorzitter**: Waren de moeilijkheden met Koloniën, die u zoëven hebt genoemd, van die aard, dat zij een ongunstige invloed hebben uitgeoefend op de latere situatie?

A. Ja, ongetwijfeld. Er is wél oorlog gekomen, terwijl men toen op het standpunt stond, dat we geen oorlog meer zouden krijgen. Het typische bewijs hiervan is, dat alle vlootplannen telkens weer van de hand werden gewezen. Zo bij voorbeeld de Vlootwet 1932. De Vlootwet gaf een betrekkelijk geringe scheepsmacht voor de eerste zes jaar. Men wenst blijkbaar te vergeten, dat het een vlootplan was voor 12 jaar. Er wordt steeds naar de eerste tranche gekeken, die tot 1928 liep en dan vraagt men wat de marine met die geringe scheepsmacht had willen doen. De tweede tranche, die in 1934 zou zijn afgelopen, zat er echter aan vast; we zouden dan een vloot hebben gehad, die veel sterker zou zijn geweest dan deze nu is geworden. Bovendien was er een personeelsorganisatie, die door haar beperktheid nu groot bezwaar heeft opgeleverd. Na de verwerping van de Vlootwet — zeer terecht van het standpunt van de toenmalige Minister van Defensie, ik meen dat dit de heer **Deckers** was — is de aanneming van adelborsten op het instituut ontzaglijk beperkt. In zekere zin leek dat toen logisch, er was niet veel toekomst voor het ogenblik. Men zou wel doorbouwen, maar dit zou jaarlijks bij de begroting worden bekeken. De Kamer wilde geen verbintenis aangaan voor 6 jaar. De vlootwetverwerping bracht mede, dat het grote instituut te Willemsoord, waar ongeveer 120 man per jaar konden worden aangenomen, een jaar heeft gekend van vijf nieuwe adelborsten, waarvan er nog één werd afgekeurd. Dit was eenvoudig afschuwelijk voor de organisatie. Men vergeet altijd, dat dit lange jaren doorwerkt. Wij hadden in oorlogstijd grote moeite met het vinden van commandanten voor kleinere schepen, omdat men daarvoor mensen van 12 à 14 jaar anciënniteit nodig heeft. Dit waren dus officieren, die tussen 1925 en 1927 hadden moeten aankomen, maar niet waren gekomen. Dit is een zeer ernstige handicap geweest. Naar mijn gevoel is het defensiebeleid van vóór

de oorlog een enorme factor in de moeilijkheden, die we in Indië hebben gehad, en ook in de gevolgen, die we thans ondervinden. We kunnen gerust zeggen, dat men in oorlogstijd wordt gewaardeerd op wat men kan bijdragen. Er wordt weleens beweerd, dat we „bijwagen" zijn geworden van de Britse marine, maar iedereen moet toch begrijpen, dat in deze geweldige zee-oorlog, waarbij men om oorlogsschepen zat te springen, de bondgenoot, die 100 flinke schepen meebrengt, belangrijk meer invloed in de leiding heeft dan degene, die er maar dertig kleinere meebrengt.

64626. De **Voorzitter**: Mijn vraag was eigenlijk, in hoeverre de ongunstige situatie het gevolg was van meningsverschillen tussen de Ministers van Marine en van Koloniën.

K. Er zijn alle mogelijke commissies, vóór de Vlootwet, geweest, om te trachten tot een gezamenlijk front met Koloniën te komen. Dit heeft op zich zelf al jaren opgehouden. We zijn mede daardoor in 1914 te laat geweest en evenzo in 1939, daarop komt alles neer. Misschien is het inhaerent aan het democratische stelsel. De Engelsen zijn ook in het begin ontzaglijk gehandicapt geweest. Zij hadden echter bij de opbouw hun industrie achter zich; met een betrekkelijk kleine maar goede kern kan men dan een heel eind komen.

64627. De **Voorzitter**: Kunt u in enkele woorden typeren, waarin de verschillende opvattingen van de Minister van Marine enerzijds en de Minister van Koloniën anderzijds bestonden?

A. Ik herinner mij iets van kruisers, die wel zes, maar geen acht kanonnen mochten hebben op een begroting, naar ik meen, onder het Ministerschap-Welter bij Koloniën. Er is een kruiser geweest, die in een jaar op stapel werd gezet, maar later weer werd afgebroken vóór hij afgebouwd was. In de archieven van vóór de oorlog zijn ongetwijfeld vele Nota's en weder-Nota's te vinden.

64628. De **Voorzitter**: Hadden die meningsverschillen ook betrekking op de defensie van Suriname en Curaçao?

A. Mijn indruk is, dat men bij Koloniën eigenlijk helemaal niet voor een verdediging van Suriname en Curaçao voelde vóór het te laat was. Wij hebben getracht daar scheepsgeschut op te stellen, wat later in oorlogstijd ook is gebeurd. De Minister van Koloniën voelde er echter vóór de oorlog weinig voor.

64629. De heer **Fens**: Ik meen te hebben gehoord, dat vóór 1940 op Curaçao en Aruba nog scheepsgeschut is neergezet.

A. Niet op Aruba.

64630. De heer **Fens**: Dat waren toch kanonnen van de Engelsen?

A. Een Engelse kruiserklasse, het type „Hawkins", van 9000 ton, werd gesloopt en het 7,5 inch geschut kwam vrij. Dit is overgenomen en naar Curaçao gebracht.

64631. De heer **Fens**: Weet u misschien iets af van een plan, dat er indertijd bij Koloniën is geweest, dat is gemaakt voor versterking van Curaçao? Ik meen, dat admiraal *van Dulm* toen nog naar Amerika is gegaan om geschut te kopen voor Curaçao. Dit was, meen ik, in 1938 of 1939. Is u hiervan iets bekend?

A. Neen, dat weet ik niet.

64632. De **Voorzitter**: Was de verhouding tussen de Regering en de bevelhebber der zee-strijdkrachten, zoals deze toen is geworden, niet ongeveer dezelfde als de O.L.Z. van vóór de oorlog?

A. Ja; ik had echter met de legerstrijdkrachten natuurlijk niets te maken.

64633. De **Voorzitter**: U stond dus formeel niet onder de Minister van Defensie, maar onder de Regering?

A. Juist.

64634. De **Voorzitter**: Heeft die verhouding weleens moeilijkheden opgeleverd?

A. Neen, helemaal niet. In het allereerste begin, ik meen in de 2de helft van Mei, zijn er in de Ministerraad Nota's gewisseld over het algemene oorlogsbeleid, zoals het Kabinet dit zou moeten voeren.

64635. De **Voorzitter**: Ik bedoel eigenlijk meer de verhouding tot de Minister van Defensie. Ik heb hier een briefwisseling van April en Mei 1941 over inlichtingen betreffende operatiën. De Minister van Defensie komt hier terug op een „waarschuwing aan Nederlandsche visschers, om zich niet verder dan 6 mijlen uit de Nederlandsche kust te wagen in verband met de gevaren, welke zij van Engelsche zijde liepen, indien zij op grotere afstand van die kust werden aange troffen.”

De hlinister van Defensie zegt naar aanleiding daarvan:

„Ik vind in het voorgevallene aanleiding U te verzoeken mij wel op de hoogte te willen houden van alle krijgsverrichtingen (of plannen) waarvan de kennisneming voor de Regeering dan wel voor mij persoonlijk van waarde zou kunnen zijn in de eerste plaats om een juist oordeel te kunnen vormen van het aandeel der Nederlandsche strijdkrachten in den gemeenschappelijken strijd en voorts om te kunnen beoordeelen, in hoeverre de Nederlandsche bevolking in dien strijd is of wordt betrokken.”

U voelde hiervoor niets, omdat u in directe relatie stond met de Britse Admiraliteit. U herinnert zich deze kwestie misschien wel.

A. De kwestie zelf eigenlijk niet. Ik kan echter wel in het algemeen zeggen, dat het volkomen was uitgesloten, plannen voor krijgsoperaties in oorlogstijd aan het Kabinet mede te delen. De geheimhoudingsplicht was zo sterk, dat de Engelse marine-attaché in Amerika, verbonden aan de ambassade van de Engelsen te Washington, niets te horen kreeg. De Amerikaanse militaire leiding legde haar plannen alleen bloot en geheimhouding gold niet voor zeer enkele militaire onderleiders of militaire geallieerden. Daarom zijn de handelingen van de heer *van Mook* in Amerika zo afschuwelijk mis geweest. Er bestond bij de militaire leiding een zeker wantrouwen tegen alles, wat diplomatiek en politiek was. Er was dus geen kwestie van, dat ik plannen van de Admiralty aan wie ook van het Kabinet zou overbrengen.

64636. De **Voorzitter**: U hebt toen aan de Minister geantwoord:

„Ik kan dus geenszins de verplichting op mij nemen om een niet-militaire instantie als de Minister van Defensie van de plannen op operatief gebied van te voren in te lichten.”

U kreeg deze mededelingen dus zeer vertrouwelijk van de Engelsen. De Minister heeft daarop geantwoord:

„Volgens Uw instructie is U gemachtigd om namens de Nederlandsche Regeering met de bevelvoerende organen der Geallieerde Zee- en Luchtstrijdkrachten te onderhandelen, de voor een goede samenwerking benodigde maatregelen te treffen enz.”.

„Uit deze verstrekkende machtiging vloeit dan ook tevens voort, dat U de Regeering op de hoogte houdt met alle operatiën en van alle plannen, waarbij — ik herhaal — haar beleid en haar verantwoordelijkheid tegenover het Nederlandsche volk betrokken kunnen zijn. Er kunnen zich gevallen voordoen waarin het bepaaldelijk op Uw weg ligt de Regeering door tusschenkomst van den Minister van Defensie vooraf in te lichten. Met inachtneming van Uw verantwoordelijkheid tegenover de Regeering laat ik de beslissing inzake gevallen waarin dit laatste gewenscht is, gaarne aan U over.”

Er is blijkbaar toch even een meningsverschil geweest over de wederzijdse bevoegdheid. Een bevoegdheidskwestie heeft zich ook voorgedaan bij de O.L.Z. aan het einde van 1939, hetgeen toen o.a. heeft geleid tot het aftreden van de heer *Reynders*.

A. Dat is toch weer heel iets anders, dat ging over ons eigen beleid. Er waren in Londen zeer veel Duitse agenten. Dit agentennet was van tevoren al over heel Londen verspreid. Er zijn toen verschillende mensen, waaronder ook Nederlanders, in de Tower geëxecuteerd. Men was in militaire kringen inderdaad doodsbenauwd, dat er iets zou uitlekken, wat dan honderden mensenlevens zou kunnen kosten. Het was geen kwestie van gewichtig doen, het was bittere ernst.

64637. De heer **Fens**: Beschouwde u de Minister van Defensie niet als militaire instantie?

A. Bij besprekingen in het Kabinet zeker niet.

64538. De heer **Fens**: In uw brief beschouwt u de Minister van Defensie als een niet militaire instantie. Werd dit geaccepteerd?

A. Blijkbaar wel.

63639. De **Voorzitter**: Hebt u zich, toen u Minister van hlarine was, als militaire instantie gevoeld?

A. Ja zeker, ik was ook bevelhebber der zeestrijdkrachten.

De **Voorzitter**: We moeten dus die uitdrukking enigszins geclausuleerd opvatten.

64640. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Het komt dus hierop neer, dat men in de oorlog in Londen niet meer alleen stond. Bij het conflict in 1939—1940 ging het tussen de Regeering en de opperbevelhebber en had men met Engeland niets te maken. Hier was u gebonden aan de geallieerde instanties?

A. Juist.

64641. De **Voorzitter**: Hoe was precies de verhouding tussen de Engelse admiraliteit en de Nederlandse autoriteiten in het Verre Oosten, Amerika en West-Indie?

A. Deze verhouding is van het begin af buitengewoon goed geweest.

De **Voorzitter**: Ik bedoel formeel.

A. Met de admiraal, die als operational commander over de schepen ging, werd overleg gepleegd, waar deze schepen zouden optreden. De Engelse marine heeft in die eerste periode ern in het algemeen zuiver defensieve strategie moeten voeren, afgezien van Noord-Afrika, waar al gauw offensief moest worden opgetreden. Toen wij naar Engeland kwamen, was men bij de Britse admiraliteit werkelijk zeer onder de indruk; ik bedoel hier de leiders, want de bevolking wist nog van niets en was zeer optimistisch; de leiders waren echter zeer bezorgd.

Het resterende deel van het antwoord van no. 64641 en de nos. 64642 t/m 64652 hebben betrekking op de punten n en p van het Enquêtebesluit.

64653. De **Voorzitter**: Ik heb zoëven gevraagd naar de verhouding tussen de Engelse autoriteiten en de Nederlandse marine. Voor het westelijk halfmond kunnen wij zeggen, dat de Nederlandse marine operationeel volkomen onder Engelse leiding stond, maar administratief onder de Nederlandse Regeering.

A. Misschien mag ik dit even aanvullen. De regeling van de „Operational Control” heeft naar mijn gevoel buitengewoon goed gewerkt, al is er weleens tegen gemopperd.

Het centrale bevelsapparaat van de Admiralty had enorme communicatiemiddelen in Londen. Wij hadden zelf helemaal niets op dit gebied. Het was alleen mogelijk oorlog te voeren onder „Operational Control” van de Britse Admiralty.

In het Staatsstuk, dat u zeker zult kunnen vinden in het archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en van het Ministerie van Marine, waarbij wij de „operational control” vastlegden, stond uitdrukkelijk, dat de Nederlandse marine in het Europese oorlogsterrein slechts opereerde onder de Britse admiraliteit, terwijl in Oost-Azië, waar Batavia een operationeel centrum was, de Britse oorlogsschepen zouden kunnen staan onder de Nederlandse opperbevelhebber, wat tenslotte onder admiraal *Heifrich* ook is gebeurd.

De verhouding was die van volkomen gelijkwaardigzn. Wij waren verantwoordelijk voor de gevechtswaardigheid der schepen en wij hadden ook zelf de moeilijkheden, daaraan verbonden, op te losszn. Vóór de oorlog werden de Nederlandse oorlogsschepen uitgerust met kanonnen uit Zweden, motoren uit Zwitserland, ankerspillen uit Duitsland, enz., zo kwamen de onderdelen uit bepaalde landen van over de gehele wereld, waar het maar het goedkoopste en het beste was. Op zich zelf was dit natuurlijk helemaal geen gekke gedachte, maar in de omstandigheden van 1940 was het een enorm bezwaar, aangezien wij moesten repareren en reservedelen aanvullen, terwijl er geen kwestie van was, dat men de spullen er voor kon krijgen. Zo hebben wij de „Heemskerck” helemaal verwapend en er Engelse in plaats van Zweedse kanonnen opgezet.

De nos. 64654 t/m 64828 hebben betrekking op de punten n en p van het Enquêtebesluit.

J. Th. FURSTNER.

ALGERA, voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
FENS.
OOSTERHUIS, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 7 SEPTEMBER 1949

Plenaire Commissie.

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *g, h, j* en *o*.

Verhoor van

Dr. WILLEM DREES,

oud 63 jaar, wonende te 's-Gravechage, Minister-President.

Hij legt de belofte af als getuige.

De nos. 65112 t/m 65187 hebben betrekking op de punten *g* en *h* van het Enquêtebesluit.

65188. De **Voorzitter**: Wie zaten er in het begin in het College van Vertrouwensmannen'?

A. In de eerste plaats degenen, die door Londen waren benoemd: de heren *Bosch van Rosenthal*, die door ons als voorzitter werd aangewezen, *Cleveringa*, *Cramer*, *van Sonsbeeck* en ik. De heer *van der Gaag* werd aangewezen door de Raad van Verzet, de heer *Neher* door het Nationaal Comité van Verzet. Wij hebben toen geadviseerd, omdat er geen antirevolutionair en geen Gereformeerd man in zat, wat wij een ernstige leemte vonden, prof. *Oranje* aan te wijzen, wat ook gebeurd is.

65189. De **Voorzitter**: Dat geschiedde op een nogal gecompliceerde manier, niet?

A. Ja, in ons telegram stond: de vader der Prinsen. Dat was de benaming, die prof. *Gerbrandy* vroeger schertsend aan prof. *Oranje* had gegeven. De heer *van Sonsbeeck* heeft kort daarna door de bevrijding van het zuiden van het land niet aan de werkzaamheden kunnen deelnemen. Toen is pater *Stokman* aanbevolen en benoemd.

65190. De **Voorzitter**: In Augustus 1944 was er dus een College van Vertrouwensmannen. Moet dat college ook beschouwd worden als een soort bundeling van het verzet?

A. Als bundeling van het verzet heeft het College van Vertrouwensmannen niet gewerkt. Vertrouwensmannen hebben wel contact gehad met het verzet, maar zij hebben zich daarop niet het meest gericht. Zij hebben zich het meest gericht op de voorbereiding van hetgeen bij de bevrijding moest gebeuren.

65191. De **Voorzitter**: Was in het College van Vertrouwensmannen het gehele verzet vertegenwoordigd?

A. Praktisch wel. Er zat geen communist in, maar de communisten maakten wel deel uit van de Raad van Verzet, die vertegenwoordigd was.

65192. De **Voorzitter**: Dat zou men een soort bundeling van het verzet kunnen noemen. Maar daarnaast is het proces van de eigenlijke bundeling van het verzet, met name van het actieve verzet, voortgegaan. Hoe heeft nu het College van Vertrouwensmannen gestaan ten opzichte van die bundeling van het actieve verzet, uitlopende op de B.S.?

A. Daarmede hebben wij ons als Vertrouwensmannen niet het meest bemoeid. Dat is grotendeels het initiatief geweest van de Contactcommissie. Toen de strijd onze grens naderde, heeft men er

zich rekenschap van gegeven, dat er een veel nauwere samenwerking moest zijn tussen het militaire deel van het verzet. Dat betrof overwegend de Raad van Verzet, de Knokploegen en de O.D. Toen heeft men het gevoel gehad: Er moet iemand zijn, die het geheel kan leiden, een bevelhebber. Eerst is toen tot stand gebracht De Driehoek of De Delta. Er is een comité gevormd, waarin die drie groepen — Raad van Verzet, Knokploegen en O.D. — vertegenwoordigd waren. Vervolgens is gezocht naar een man, die leiding kon geven, eerst meer voorzittend, later meer met de bevoegdheid van bevelhebber. Daarvoor is, als ik mij niet vergis, op advies van de Contactcommissie en namens die commissie eerst aangezocht generaal *Reynders*. Wij hebben ons nl. op het standpunt gesteld: De opperbevelhebber, generaal *Winkelman*, is niet beschikbaar; wij grijpen het best terug op de man, die vóór hem opperbevelhebber was; het geschil tussen de Regering en generaal *Reynders* kunnen wij buiten beschouwing laten; hij moet geacht worden de meest gezaghebbende man te zijn, de man, die ook het meest alle militaire verhoudingen had te bezien, voordat hij wegens bepaalde geschilpunten met de Regering aftrad. Zonder in een beoordeling van verschillende persoonlijkheden te treden, meenden wij, dat het het meest juist was, generaal *Reynders* te vragen die functie op zich te nemen. Generaal *Reynders* — wij hebben nadien verschillende brochures van hem gezien, die, als zij toen bekend waren geweest, geen aanleiding zouden hebben gegeven tot dat verzoek — heeft toen te kennen gegeven — ik spreek alleen uit mijn herinnering, ik heb toen geen aantekeningen gemaakt —, dat, zolang er niet een rehabilitatie van hem door de Regering had plaats gehad, het niet op zijn weg lag op te treden als bevelhebber van een groepering van de verzetsstrijdkrachten. Ik mern echter, dat hij twee namen heeft genoemd van personen, die aangezocht zouden kunnen worden, onder wie de tegenwoordige generaal *Koot*, die de uitnodiging aanvaard heeft. Hij is eerst voorzitter geworden van De Driehoek, heeft vervolgens geleidelijk aan meer bevoegdheden gekregen en is tenslotte gesteld onder Prins *Bernhard*, die benoemd werd tot opperbevelhebber van alle binnenlandse strijdkrachten.

Dit heeft zich voltrokken vanuit de verzetsorganisaties. De meer militaire verzetsorganisaties hebben daarbij een grote rol gespeeld, maar de Contactcommissie is toch het orgaan geweest, waarvan bepaalde uitnodigingen zijn uitgegaan.

65193. De **Voorzitter**: M.a.w. de Vertrouwensmannen hebben, hoewel het denkbaar zou zijn geweest, dat zij het wel gedaan hadden, zich met dit militaire deel van het verzet niet beziggehouden?

A. Al die dingen zijn natuurlijk wel besproken. Er was veel persoonlijk contact. *Van der Gaag* was voorzitter van de Raad van Verzet, ik was voorzitter van de Contactcommissie, *Cramer* was van Vrij Nederland, *Bosch van Rosenthal* en *Cleveringa* waren beiden actief in het verzet. Men heeft deze dingen dus wel besproken, maar dit heeft toch meer gerust in handen van de Contactcommissie.

65194. De **Voorzitter**: Wat was nu wel de hoofdtak van de Vertrouwensmannen?

A. Vooreerst heeft men zich op veel actievere manier geprepareerd op wat er gebeuren moest op het ogenblik van de bevrijding. De Regering heeft gezegd de Vertrouwensmannen moesten zich niet als een voorlopige Regering kwalificeren, maar zij moesten toch in afwachting van de komst van de Regering optreden. Later is gebleken, dat het afgelopen was, zodra Militair Gezag er was, en aangezien het direct kwam, hebben de Vertrouwensmannen na de bevrijding niet veel te doen gehad.

65195. De **Voorzitter**: Op welk moment hebben de Vertrouwensmannen vernomen, dat het zo zou gaan?

A. Volledig is het pas duidelijk geworden op het moment, dat het contact tussen generaal *Kruls* en de Vertrouwensmannen tot stand kwam. Hij heeft zich gehaast de *Staatscourant* in te trekken,

die de Vertrouwensmannen uitgegeven hadden. Maar het was al te-
voren wel duidelijk, dat de Regering het zich beperkter dacht dan de
Vertrouwensmannen het zich hadden voorgesteld. Er zijn grote
moeilijkheden gerezen doordat een pakket, voor ons bestemd, nooit
zijn doel heeft bereikt. Daarin zaten in Londen gemaakte ver-
ordeningen, waardoor wij zouden weten wat er geregeld was. Vooral
de heer *Bosch van Rosenthal* is in samenwerking met prof. *Cleveringa*,
wat betreft de formulering van allerlei besluiten, ontzaglijk actief
geweest. Zij werkten dagelijks aan al die dingen. Ook werd met
allerlei commissies besproken, wat er moest worden voorbereid.

65196. De **Voorzitter**: Weet u wanneer dat pakket verloren is
gegaan? Dit zou van belang zijn voor de beoordeling van de houding
van de Regering tegenover de Vertrouwensmannen. Als het pas in
de laatste tijd het geval is geweest, zou men tot de conclusie moeten
komen, dat de Regering hen monnikenwerk heeft laten doen.

A. Ik weet het niet, maar de zaken zijn inderdaad ongelukkig
gelopen. De Vertrouwensmannen kenden b.v. het politiebepsluit, dat
in Londen was vastgesteld, niet. Wij hadden zelf een politiebepsluit
gemaakt. De heer *Gerbrandy* dacht toen, dat wij het gedaan hadden
om hem dwars te zitten, maar wij wisten daarvan niets. Wij moesten
voor de openbare orde zorgen op het ogenblik van de bevrijding en
daarom was er ijverig aan het politiebepsluit gewerkt, maar het is
monnikenwerk geweest. Zo waren er meer dingen. Er zijn echter
ook wel praktische resultaten verkregen. Men heeft voortgewerkt op
het werk van het Nationaal Comité, zich geprobeerd in te denken:
wat moet op het ogenblik van de bevrijding gebeuren? Er moest een
proclamatie worden ontworpen. Dat was opgedragen. Maar dat was
volstrekt bijkomstig werk. Men is zich gaan afvragen welke Com-
missarissen van de Koningin kunnen worden gehandhaafd, welke
kunnen terugkeren en welke niet. Zij moesten dan weer weten welke
burgemeesters konden worden gehandhaafd en welke niet. Voor
Noordholland b.v. was door het Nationaal Comité al gedacht aan
de heer *de Vos van Steenwijk*, die gevraagd zou worden voor het
ambt van Commissaris der Koningin. Londen heeft dat gesanctione-
erd. De heer *de Vos van Steenwijk* heeft toen alle voorbereidingen
voor Noordholland zelf weer getroffen, ook ten opzichte van de
burgemeesters. Zo is het in allerlei gevallen gedaan. Wij hebben ook
overleg gepleegd over de burgemeesters in de grote plaatsen. Er is
daarover een hele telegramwisseling met de Regering geweest. Zoveel
mogelijk werd vooruit overleg gepleegd. Ook ten aanzien van de
burgemeester van Amsterdam. De Regering wilde per se niet, dat
de heer *de Vlugt* terugkwam. Hij was zeer ernstig ziek. Het was de
vraag, of het niet beter was hem dat niet aan te doen. Er was dan
ook enige aarzeling bij ons. Er is over de Commissarissen der
Koningin, de burgemeesters van de grote plaatsen, de hoofdcom-
missarissen van politie en een aantal andere functionarissen een
telegrafische gedachtenwisseling geweest. Wij gaven adviezen en de
Regering nam beslissingen. Er is over de bezetting van de belang-
rijkste posten — ook de post van Secretaris-Generaal in een aantal
gevallen, ook b.v. die van Directeur-Generaal van de Arbeids-
bureau —, die onmiddellijk belangrijk konden zijn, vóór de be-
vrijding een intensief overleg geweest tussen Vertrouwensmannen
en de Regering. Ik geloof, dat dit in belangrijke mate een geregelde
gang van zaken heeft bevorderd.

65197. De **Voorzitter**: Zijn de resultaten van dat overleg door het
Militair Gezag gehonoreerd?

A. Ja. Dit waren in het algemeen Regeringsbeslissingen.

De **Voorzitter**: Dat zegt in dit verband niet altijd alles!

A. Laat ik dan zeggen: die belangrijkste Regeringsbeslissingen
zijn in het algemeen gehonoreerd door het Militair Gezag.

Wij hebben getracht op allerlei gebieden de zask te regelen. Ik heb
al gezegd, dat wij ook over de radio bezig waren. Wij meenden, dat
men, zonder vooruit te lopen op een definitieve regeling van het
radiobestel, het best de omroepverenigingen met al haar ervaring
zou kunnen laten werken, maar gezamenlijk, onder leiding van één
man. Er zou dan voorlopig een gemeenschappelijk programma
moeten worden uitgezonden, behoudens wanneer het betrof uit-
zendingen van bijzondere geestelijke aard. Wij hebben verzocht als
commissaris voor de radio aan te wijzen prof. *Oranje*. Dat is tele-
grafisch goedgekeurd door Londen. Dat is echter volkomen mis-
gelopen. Men had in Londen uitgemaakt, dat Herrijzend Nederland,
welke omroep in het bevrijde Zuiden werkte, in Hilversum de gehele
zaak zou overnemen. Zo begon men in Hilversum met een felle

strijd. De omroepverenigingen werden er uit gezet, maar kwamen
weer terug. Dergelijke elementen van verwarring zijn er meer ge-
weest. Met medewerking van Vertrouwensmannen was het Neder-
lands Volksherstel vooroerid. Dat zou eerst een zeer uitgebreide
taak hebben ten aanzien van het verlenen van hulp aan oorlogs-
slachtoffers. De heer *Menten*, die de leiding daarvan op zich had
genomen nadat hij vrijgekomen was, had zich daarvoor ontzaglijk
veel moeite gegeven. Hij is in de winter het land doorgereisd om dat
te organiseren. Later bleek, dat het rechtstreeks door Binnenlandse
Zaken zou gebeuren en dat in het Zuiden een verwante organisatie,
de H.A.R.K., was opgericht.

Er zijn veel misverstanden gerezen, maar er is wel degelijk een
zeer diepgaand overleg over al deze dingen geweest en veel is voor-
bereid. Er is ook een intensief overleg geweest met de B.S. en de
O.D. over de arrestatiekwesities.

In de laatste periode is uiterst gewichtig geworden het feit, dat
Vertrouwensmannen zijn gekomen in de bekende onderhandelingen
over de voedselvoorziening en de capitulatie. Daarbij zijn wij in tegen-
stelling geraakt met het georganiseerde verzet. Dat hoorde geruchten
over besprekingen met de Duitsers en het was geneigd elke be-
spreking en elke afspraak met de Duitsers af te wijzen. Een afspraak
met de Duitsers, dat de aanval van de geallieerden niet zou worden
doorgezet naar het Westen, op conditie, dat de Duitsers voedsel
zouden doorlaten en binnenkort toch zouden capituleren, dat niemand
meer zou worden gefusilleerd, dat het land niet verder onder water
zou worden gezet, werd in sommige kringen van het verzet als een
lafheid en zwakheid gevoeld. Dat heeft in April sterke tegenstellingen
opgeroepen. Ik meen echter, dat de Vertrouwensmannen daarmee
goed werk hebben gedaan.

65198. De **Voorzitter**: En zijn de Vertrouwensmannen daarin de
gehele tijd eensgezind geweest?

A. Volkomen. Toen zijn de heren *Neher* en *van der Gaag* door
de linies gegaan. Ik heb nog een telegram van *Richard van der
Gaag* liggen: *Donker* spreekt in Eindhoven over de radio zo en zo
laat.

65199. De **Voorzitter**: Dat telegram is geweest van Januari 1945,
toen *van der Gaag* de eerste keer door de linies was gegaan.

A. Ja, hij is één keer door de linies gegaan, zoals *van Roijen* dat
ook heeft gedaan, om contact op te nemen, met het risico, dat hij
door de Duitsers beschoten en gegrepen zou worden, en de tweede
keer is hij door de Duitsers tot aan het water gebracht, waarna hij
veilig kon oversteken. Na enige discussie heeft het de volle steun
van de Regering gehad. Het is ook het gevoelen geweest van generaal
Eisenhower. Ik meen, dat de gedachte, dat wij er op hadden moeten
aandringen, dat de aanval van de geallieerden zou worden doorgezet,
waartegenover stond dat mogelijk vrijwel heel Holland onder water
zou worden gezet, het Westen op enorme schaal zou worden ver-
woest en de bevolking, die de hongerdood nabij was, opnieuw door
een ramp zou worden getroffen, niet juist was. Ik geloof, dat het
goed is, dat het niet gebeurd is. Misschien hadden de geallieerden
toch niet doorgezet. Ik geloof, dat het goed is geweest, dat wij de
besprekingen hebben gevoerd in deze zin: wij zullen voorstellen het
niet te doen, maar dan zullen de Duitsers van verdere represaille-
maatregelen moeten afzien, voedsel doorlaten, enz. Vertegenwoor-
digers van het verzet hebben er zich echter hevig aan gestoten.

65200. De **Voorzitter**: Zelfs de onderwatingzetting van de
Wieringermeer heeft het College van Vertrouwensmannen blijkbaar
niet van zijn standpunt kunnen afbrengen.

A. Neen. Het is een ramp geweest, die ons natuurlijk diep trof.
Wij hebben het als kwade trouw beschouwd en de kwestie onder
de aandacht van de Duitsers gebracht. Er was nota bene, naar wat
ik in die dagen hoorde, een bespreking aan de gang op het ogenblik,
dat het onder water zetten is geschied, een bespreking tussen Duitse
officieren en mensen van de Nederlandse kant. Toen hoorden zij
een ontploffing en toen zeiden de officieren: nu gaat het toch door,
alsof het ook voor hen onverwacht was. Wij hebben het als een
ernstige zaak beschouwd, maar de onderhandelingen waren nog niet
tot een einde gebracht en wij hebben gemeend te moeten doorzetten
en te moeten voorkomen, dat er verdere ongelukken zullen komen.

65201. De **Voorzitter**: Bij die onderhandelingen was er ook
contact tussen de Vertrouwensmannen en de commandant van Je
Binnenlandse Strijdkrachten en er was ook met hem volkomen
overeenstemming over de aan te nemen houding. Hoe was het in de

maanden daarvoor, van het optreden van de C.B.S. af? Hadden de Vertrouwensmannen verbinding met hem of werkte hij op eigen gelegenheid in de militaire sector?

A. Hij werkte overwegend in de militaire sector, maar er was toch nauw contact, b.v. om afspraken te maken over wat er na de bevrijding moest gebeuren. Er is veel aanraking geweest, speciaal met de heer **Six**.

65202. De Voorzitter: Heeft dat contact geen moeilijkheden opgeleverd?

A. Neen, het is heel goed gegaan.

65203. De Voorzitter: In al die maanden?

A. Ja. De Vertrouwensmannen hebben hun moeilijkheden gehad met het verzet in de Aprilmaand. Verder zijn alle verhoudingen plezierig gebleven.

De Voorzitter: U zei zoëven, dat de heer van der Gaag voor de Vertrouwensmannen naar het bevrijde Zuiden en daarna naar Londen is gegaan. Het zal wel niet mogelijk zijn hem te horen.

A. Hij is thans in Nederland. Hij is terug uit Mexico.

De Voorzitter: Ik ben blij, dat u dat zegt; dan kunnen wij van de gelegenheid gebruik maken hem te horen.

A. Het lijkt mij goed, vast te leggen, dat, toen het Vaderlands Comité verbinding had met de Regering, nog een poging om mondeling contact met de Regering op te nemen is gedaan door prof. Victor *Rutgers*. De motor van de boot, waarmee hij en anderen gingen, heeft geweigerd. De boot is teruggedreven en prof. *Rutgers* is gevangengenomen en omgekomen.

Dit moet zijn geweest in dezelfde tijd, dat van *Heuven Goedhart* naar Engeland is gegaan, ongeveer Juni 1944.

65204. De Voorzitter: Misschien kunt u nog zeggen, wat de bedoeling is geweest van de reis van de heer van der Gaag, die hij in Januari en Februari 1945 heeft gemaakt naar het bevrijde Zuiden en Londen. Dat was een poging van Vertrouwensmannen om in contact te komen met de Regering. Wat lag daaraan ten grondslag?

A. In algemene zin was het zo, dat wij steeds voelden, dat er toch een niet juist begrip onderling was. De Regering had in Londen bepaalde dingen vastgesteld, die wij niet kenden, en anderzijds was de Regering niet volledig bekend met wat wij deden, hetgeen zich ook niet in een korte berichtgeving liet samendringen. Men heeft gevoeld, dat het wenselijk was, dat er nog eens contact werd opgenomen. Ik ben er van overtuigd, dat de heer van der Gaag, als leider van de Raad van Verzet, toen ook over de organisatie van het militaire verzet zal hebben gesproken.

65205. De Voorzitter: De verordeningen hadden Vertrouwensmannen toen nog steeds niet?

A. Ik geloof, dat wij die na de reis van de heer van der Gaag hebben gekregen.

65206. De Voorzitter: Door de heer van der Gaag?

A. Ja. Wij hebben fotokopieën e.d. gehad.

65207. De Voorzitter: In verband hiermede kom ik tot een andere belangrijke vraag. De heer van der Gaag is in Londen gekomen in Februari 1945. Eind Januari was het Kabinet-Gerhardy afgetreden. De formatie van een nieuw Kabinet was aan de gang. Een groot aantal problemen, waaronder dat van het Parlement, speelden daarbij een rol. Heeft de heer van der Gaag daarmede ook iets te maken gehad? Heeft hij de opvatting van Vertrouwensmannen daarover aan Londen medegedeeld of is hij met bepaalde berichten op dit punt uit Londen gekomen?

A. Ik durf niet te zeggen, dat de heer van der Gaag in dit opzicht op enige manier bemiddeling heeft verleend. Wij hebben wel geweten, dat men in Londen vrij kritisch stond tegenover de gedachte van het Parlement.

65208. De Voorzitter: Wat hebt u daarvan bemerkt en wat hebt u of hebben Vertrouwensmannen van Nederland uit ten opzichte van het vraagstuk „Parlement“ als wederspel gegeven?

A. In mijn herinnering heeft niet het College van Vertrouwensmannen zich daarmede in de eerste plaats beziggehouden. Het is er wel mee bezig geweest en er zijn ook nota's over gzschreven, maar er zijn vooral van de kant van het Politiek Convent en het Vaderlands Comité vrij veel raadgevingen naar Londen gegaan, in een andere geest dan die, waarvan de gedachten in Londen blijken gaven.

65209. De Voorzitter: Het Vaderlands Comité, dat tot het einde heeft voortbestaan en in die combinatie dus ook bijeen is gekomen?

A. Ja. Er heeft natuurlijk in Nederland over de politieke gang van zaken een zeer intens overleg plaats gehad. Oorspronkelijk hebben de politieke partijen zich op het standpunt gesteld, dat het oude Parlement moest terugkeren, als zijnde het enige wettig aangewezen lichaam. Naarmate de tijd verliep, kwam het moeilijker te liggen, omdat er vele vacatures zouden zijn enerzijds en anderzijds, omdat in de verzetsbeweging zeer sterk de wens leefde, dat de mensen, die van betekenis waren geweest gedurende het verzet en daaraan geestelijke leiding hadden gegeven, er in betrokken zouden worden en men niet behoorde te volstaan met een Parlement, aangevuld uit de oude lijsten van de verkiezingen van 1937. In feite is men met de verzetsbeweging en het Vaderlands Comité tot het compromis gekomen: het oude Parlement moet optreden, het moet gezuiverd kunnen worden en aangevuld met mensen, die tijdens de bezetting op de voorgrond zijn gekomen.

65210. De Voorzitter: Is die gedachte in de Contactcommissie naar voren gekomen?

A. Ja, o.a. daar. Dat is helemaal doorgepraat. Er waren eerst velerlei meningsverschillen, maar tenslotte is overeenstemming bereikt. Er is toen ontstaan de gedachte: er moet zijn een adviescommissie, want eerst moet het Parlement een zuivering ondergaan en daarom moet er een adviescommissie zijn, die dan ook de in vacatures te benoemen personen kan voordragen. Eerst werd gedacht aan het Groot Burgercomité, dat aangevuld zou worden. Er moest zijn een adviescommissie, waarin het verzet een derde deel van de plaatsen kreeg, waarin de politieke partijen vertegenwoordigd zouden zijn en mensen uit sociaal-economische organisaties. Dit alles is opgebouwd in het verzet, zelfs wat de mensen betreft, die daarvoor gekozen zouden worden. Men heeft dus helemaal voorbereid de gedachte van de Nationale Advies Commissie, zelfs wat betreft de mensen, die daarvoor gekozen zouden worden. Daaruit is gegroeid, hoewel ik niet meer precies weet of men het ook in de Contactcommissie van de Illegaliteit precies omschreven zo aanvaard heeft, de gedachte: het Parlement keert terug en de opengevallen plaatsen moeten niet aangevuld worden uit de lijsten van 1937, maar ten aanzien daarvan moet de N.A.C. kunnen adviseren deze plaatsen te doen innemen door mensen uit het verzet. Dat heeft verre oolietieke consequenties gehad. Toen dit onder het Kabinet-Schermerhorn geschiedde, heeft de leiding van de antirevolutionairen dit onaanvaardbaar geacht.

65211. De Voorzitter: Hebben de antirevolutionairen het steeds onaanvaardbaar geacht, ook b.v. tijdens de besprekingen in het Politieke Convent?

A. Neen, maar het waren andere mensen. Prof. *Schermerhorn* en ik hebben in de tijd van de Kabinetsformatie na de bevrijding een bespreking gehad met de heren Schouten en de Wilde. Zij stelden zich op het standpunt: het enige grondwettige is het oude Parlement aan te vullen met personen uit de oude lijsten. Het Parlement zou blijven zitten tot verkiezingen konden plaats hebben. Wij hebben naar de antirevolutionaire kant in het Vaderlands Comité besprekingen gehad met mr. Donner, met de Staatsraad *Rutgers* in het Politiek Convent, met *Bruins Slot* in de Contactcommissie van de Illegaliteit.

65212. De Voorzitter: En daar was wel overeenstemming bereikt?

A. Ja. Wat concreet is vastgelegd, weet ik niet meer precies, maar die gedachtengang was daar aanvaardbaar geacht.

65213. De Voorzitter: Wanneer denkt u, dat de gedachte van deze synthese van oud en nieuw in de besprekingen ongeveer gemeengoed is geworden? Is daarvoor een tijdstip aan te geven? Ik vraag het, omdat ik het als tegenhanger wil zien van hetgeen zich te Londen afspeelde.

A. Dit is begonnen in het najaar of de winter van 1944 en zal tot een conclusie hebben geleid in begin 1945.

65214. De **Voorzitter**: Dus u meent, dat de besprekingen hierover eigenlijk pas na September 1944 begonnen zijn?

A. Concreet ja. Er is natuurlijk eerder over gesproken — er is over allerlei mogelijkheden en vormen gesproken —, maar later is het meer concreet geworden en is men zelfs gekomen tot de samenstelling van een Nationale Adviescommissie. Over die gedachte zelf is echter veel eerder gesproken.

65215. De **Voorzitter**: Maar werd die gedachte toen al aanvaard?

A. Tenslotte is de Contactcommissie van de Illegaliteit ingesteld in Juni/Juli 1944 en het College van Vertrouwensmannen in Augustus 1943. Een en ander was nog niet zo ver geconsolideerd, dat men dat vóór September in orde had. In de kring van het politiek overleg was natuurlijk wel aan de orde geweest de vraag: hoe komen wij tot een oplossing.

65216. De **Voorzitter**: Eind 1943/begin 1944 is in Londen nog gestreden om de gedachte, of het niet beter was het gehele oude Parlement te laten verdwijnen en daarvoor een benoemd Parlement te laten optreden. Heeft die gedachte in de discussies aan deze kant van de Noordzee een rol van betekenis gespeeld?

A. Stellig niet. Alleen leefde in sommige verzetsorganisaties de wens, dat men zou komen tot de instelling van een vertegenwoordigend lichaam, waarin het verzet een zeer grote betekenis zou hebben, maar dat heeft nooit een volkoinen concrete vorm aangenomen. Nadat het Kabinet-*Gerbrandy* terug was, heeft de heer *Gerbrandy* mij uitgenodigd in het Kabinet te verschijnen om uitezri te zetten, waarom naar mijn mening niet de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit de voorlopige vertegenwoordiging kon zijn of kon benoemen. Toen was dus nog de betekenis, die men aan de illegaliteit bechtte, zo groot, dat men, hoewel men voelde, dat het niet kon, het toch wenselijk vond, dat ik toelichtte waarom m.i. het zwaartepunt niet bij de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit kon liggen. Ik heb over de kwestie van het Parlement een nota geschreven, die indertijd door het Vaderlands Comité is verstuurd. Van die nota is ook melding gemaakt in „Onderdrukking en Verzet”, blz. 116. Ik heb die nota in stenografie, maar het kan overgebracht worden. Ik heb in de bezettingstijd mijn aantekeningen zoveel mogelijk in stenografie gemaakt en ze door mijn stenografische geschriften gemengd, zodat, als de Duitsers huiszoeking deden, zij niet gemakkelijk wegwijs zouden worden.

65217. De **Voorzitter**: Wij hebben die nota. Er was nog een ander probleem, dat in konden heeft gespeeld. Men kan zeggen, dat in de zomer van 1944 in het Londense Kabinet de synthesegedachte ook aanvaard was. In September 1944 is er een K.B. uitgekomen, waarin die gedachte was neergelegd ten aanzien van Provinciale Staten en gemeenteraden. Alleen, er was geen besluit gekomen voor de Staten-Generaal, hoewel de tekst van het genoemde Koninklijke besluit impliceert, dat er ook een regeling voor de Staten-Generaal op komst was, althans moest komen, omdat de regeling van het uitgevaardigde K.B. dusdanig was, dat het eerst uitgevoerd kon worden, nadat het K.B. voor de Staten-Generaal ook zou zijn verschenen. Toen heeft men zich in de volgende tijd afgevraagd, en dat heeft ook bij de Kabinetscrisis van het voorjaar 1945 een rol gespeeld: moet de regeling voor de Staten-Generaal, als men de synthesegedachte aanvaardt, tot stand komen te Londen bij wetsbesluit of in Nederland? Is dat een vraag, waarmede men zich bij de gedachtenwisseling in Nederlandse kring niet heeft beziggehouden, ook niet in het najaar van 1944 en in het voorjaar van 1945, toen deze zaak te Londen actueel was geworden?

A. Ik zou dat niet met zekerheid durven zeggen. Ik heb de indruk, dat wij toen toch voornamelijk in deze sfeer leefden, dat, wanneer men terug was, definitief een beslissing zou moeten worden genomen. Wij hadden het gevoel, dat men in Londen nogal ver afweek van de gedachte van de oude Staten-Generaal. Wij hebben in die richting geadviseerd om er dicht naar toe te komen. Maar ik heb het

gevoel gehad: als men terug is, zal de beslissing vallen, dan hoort men van verschillende kanten adviezen.

65218. De **Voorzitter**: Wie moest dan de beslissing nemen? In Londen was het duidelijk. Daar moest de beslissing worden genomen bij wetsbesluit.

A. Ja, zolang de Staten-Generaal niet bijeengeroepen waren, zou men toch met wetsbesluiten moeten regeren, tenzij men natuurlijk bereid was onmiddellijk, zoals wij aanvankelijk bepleit hebben, de Staten-Generaal bijeen te roepen.

65219. De **Voorzitter**: Dat is een probleem, dat te Londen ontzaglijk hoog opgenomen is. De heer van den *Tempel* was van mening, dat de Staten-Generaal direct moesten terugkomen en dat de Koningin de Staten-Generaal dan in verenigde vergadering moest toespreken. Dat probleem heeft daar een grote rol gespeeld. Ik krijg echter de indruk, dat het hier niet zo van betekenis is geacht.

A. Toch wel. Aanvankelijk hebben wij, d.w.z. Politiek Convent en Vaderlands Comité, aangedrongen op een onmiddellijke terugkeer van de Staten-Generaal. Dan moest aan de Staten-Generaal een zeer wijde algen-ene machtiging worden gevraagd, omdat wij overtuigd waren, dat er een reeks van beslissingen moest worden genomen, die, wanneer zij allemaal moesten worden genomen op de wijze, waarop zij bij onze wetgeving voltrokken worden: wetsontwerp, Voorlopig Verslag, Memorie van Antwoord, openbare behandeling in de Tweede Kamer en dezelfde procedure in de Eerste Kamer, en nog met een neiging om zich in alle bijzonderheden te verdiepen, veel te veel tijd zouden vergen. Wij zijn uitgegaan van een onmiddellijke bijeenroeping van de Staten-Generaal, aan welke dan gevraagd zou worden een algemene machtiging, waarbij uitgesloten zouden zijn wijzigingen in de Grondwet en in de Kieswet, maar waardoor men toch een vrij ver gaande vrijheid van handelen zou krijgen.

65220. De **Voorzitter**: Zouden de Staten-Generaal zich in die gedachtengang zelf zuiveren en eventueel aanvullen?

A. Dat is geleidelijk gegroeid. In de eerste tijd is het advies eenvoudig geweest: de Staten-Generaal bijeenroepen. Later is de gedachte opgekomen, dat men een overeenstemming zou kunnen krijgen met degenen, die een andere oplossing voorstaan, n.l. het benoemen van belangrijke figuren in de open plaatsen.

De nos. 65721 t m 65239 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

65740. De **Voorzitter**: Uit verschillende mededelingen, die wij hebben gekregen over en in verband met de onderhandelingen van April 1945, is ons gebleken, dat de heer Hirschfeld al half December 1944 een bepaald contact met de Rijkscommissaris heeft gehad, waarbij eigenlijk al min of meer gepreludeerd werd op de mogelijkheid van een neutralisering van het westen van Nederland. Is dat indertijd aan de Vertrouwensmannen doorgegeven?

A. Zeker niet op deze wijze, dat wij wisten, dat de heer Hirschfeld het contact had gehad. Ons is door de voorzitter niet dadelijk gezegd, dat hij het van *Hirschfeld* had gehoord. Hij zei: Ik heb het uit betrouwbare bron. Het is weleecs besproken, maar ik durf niet zeker meer te zeggen, dat de Vertrouwensmannen het al einde 1944 besproken hebben. Er is over gepraat, dat er dergelijke opvattingen zouden bestaan, maar ik zie het niet als een concreet punt, dat de Vertrouwensmannen toen hebben behandeld.

W. DREES.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, griffier.

ZITTING VAN VRIJDAG 9 SEPTEMBER 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouw Wittewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: g, h, j en o.

Verhoor van

HENDRIK MATTHEUS VAN RANDWIJK,
oud 39 jaar, wonende te Amsterdam, journalist.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 66891 t/m 65926 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

66927. De **Voorzitter**: Ik heb uit hetgeen u zei over het contact tussen de Contactcommissie en de commandant van de B.S. begrepen, dat men tot resultaten kwam. Is het uw algemene indruk, dat de gevallen, die u hebt genoemd, tot een goed einde zijn gebracht?

A. Juist.

66928. De **Voorzitter**: Dus met name van de zijde van de heer Koot was er een goede samenwerking?

A. Ja. Er bestond ook begrip en bereidheid om in dit opzicht ook rekening te houden met de opvattingen en wensen, die van de andere kant bestonden. Het contact van de Vertrouwensmannen, waarnaar u informeerde, heeft uiteraard vooral in de slotfase bestaan. Met College van Vertrouwensmannen werd samengesteld in een Regeringsorder, die voor een deel een aantal mensen met name noemde en voor een ander deel de mogelijkheid gaf, iemand uit andere groepen daartoe aan te zoeken. Dit college werkte aanvankelijk zeer geheim; het duurde lang voordat het eerste bericht omtrent zijn bestaan kwam; het werkte, maar het hield zeer weinig contact met de illegaliteit. De wetgevende arbeid van het College van Vertrouwensmannen geschiedde uiteraard in stilte. Het was inmiddels die rare winter geworden, maar de gewone illegale groepen hadden de handen vol om in het leven te blijven en het gewone illegale werk te blijven doen. Er is in die tijd van weerszijden wel eens gemopperd: van de zijde van de illegaliteit is weleens uitgesproken, dat men te weinig gekend werd in de arbeid van dat College van Vertrouwensmannen, maar het eigenlijke moment is pas gekomen, toen de illegaliteit voor het eerst kennis kreeg van de onderhandelingen tussen dat college en de Duitsers over die voedseltransporten in April 1945. Het is mij niet mogelijk, dat gehele complex te realiseren in mijn gedachten.

66929. De **Voorzitter**: Wij hebben daarover met verscheidene personen uitvoerig gesproken en wij hebben de indruk, dat het zo lag, dat de Vertrouwensmannen en de Commandant Binnenlandse Strijdkrachten op dit punt altijd een vaste en eensgezinde lijn hebben getrokken. Zij hebben altijd het doel voor ogen gehad, dat tenslotte ook bereikt is. Bepaalde personen uit de illegaliteit (misschien kunt u zeggen of dat een groot gedeelte van de illegaliteit was; hier komen de namen van de heren *Drion*, *Sandberg* en *Meijer* naar voren), waren echter van mening, dat dit niet aanging, onder meer op grond van de overweging, dat men met Duitsers niet onderhandelen kon en dat men met Duitsers niet behoorde te onderhandelen. Dit is in het kort samengevat het beeld, dat wij er van hebben gekregen.

A. Wanneer ik dit in enkele woorden mag samenvatten, met alle bedenkingen, die gemaakt kunnen worden tegen deze korte

samenvatting, dan geloof ik, dat de eigenlijke grond van de tegenstelling deze was, dat leden van de Contactcommissie, dus de vertegenwoordigers van de diverse illegale groepen en organisaties, kennis kregen van dat overleg tussen B. S. en Vertrouwensmannen enerzijds en de Duitsers anderzijds, langs allerlei geruchten, langs de man van de straat. Het werd langzamerhand een publiek geheim, dat het college, dat de illegaliteit vertegenwoordigde, niet in dat overleg was betrokken — in dat overleg zaten de heer *Hirschfeld* en vele anderen — en dat het zelfs niet op de hoogte was gesteld van deze onderhandelingen. Dit werd nog versterkt door het feit, dat de voorzitter van de Contactcommissie in beide functies (ook als Vertrouwensman en ook als lid van de Contactcommissie) het ene zowel als het andere deed; in de Contactcommissie allerlei besprekingen voerde, die eigenlijk niet meer nodig waren, omdat de onderhandelingen met de Duitsers reeds aan de gang waren. Honderden illegale mensen waren nog bezig in de straten met allerlei plakwerkzaamheden, hetgeen eigenlijk niet meer nodig was, gezien de onderhandelingen.

Dat was de eerste bedenking. Een tweede was, niet dat men meende: met de Duitsers mag niet onderhandeld worden; — vrijwel elke illegale organisatie heeft in die vijf jaren daarover wel anders gedacht; op allerlei punten is met de Duitsers onderhandeld — niaar dat men meende — ik kan het niet nader uitleggen zonder de gegevens daaromtrent bij de hand te hebben — dat op grond van allerlei gegevens mocht worden aangenomen, dat het, gezien vooral de tegenstelling, die er tussen *Blaskowitz* en *Seyss-Inquart* bestond, door het aannemen van een strengere houding tegenover *Seyss-Inquart* en het uitoefenen van een grotere pressie mogelijk zou zijn geweest, dat de capitulatie eerder en op een andere wijze was tot stand gekomen. In dezelfde tijd nl., dat er werd onderhandeld, werden er nog verzetsmensen doodgeschoten. Men meende, dat het door een andere aanpak op een snellere en meer resolute wijze tot een goed einde te brengen zou zijn geweest.

66930. De **Voorzitter**: Maar dat was toch niet meer dan een speculatie.

A. Inderdaad, de historie heeft niet de gelegenheid gegeven die mogelijkheid te bewijzen. Daarover kan men inderdaad redetwisten.

66931. De **Voorzitter**: Had u in die tijd ook een bepaalde opinie daarover?

A. Ik stond toen volkomen op het standpunt, dat ik nu uiteenzet, nl. dat het mogelijk was geweest door een grotere pressie, een actiever en harder ingrijpen in dat wrakke gebouw van de Duitsers, de zaak te versnellen.

66932. De **Voorzitter**: Geloof u na 5 jaar nog, dat dit standpunt juist was? Er is een merkwaardige bekering op dit punt, nl. die van prof. *Geyl*, die aan de hand van allerlei mededelingen en stukken tot de conclusie is gekomen, dat het niet anders mogelijk is geweest dan het door Vertrouwensmannen en C.B.S. is gedaan.

A. Ik kan het niet zeggen. De geschiedenis heeft niet toegestaan te bewijzen, dat het andere ook te proberen was. Wel staat mij bij een uitlating van Prins *Bernhard*, die op een gegeven ogenblik zeide: Deze onderhandelingen hebben de capitulatie alleen maar vijf dagen vertraagd.

66933. De **Voorzitter**: Hebt u die uitlating gehoord?

A. Ja. De heren *Drion*, *Meijer* en *Smallegenbroek* hebben haar ook gehoord.

66934. De **Voorzitter**: Wanneer en onder welke omstandigheden?

A. Toen er een delegatie van de Grote Adviescommissie naar het Loo is geweest om met Prins *Bernhard* over allerlei punten te spreken, anderhalve maand of twee maanden na de bevrijding.

Blaskowitz schijnt te hebben willen capituleren, maar *Seyss-Inquart* schijnt te hebben gezegd: Geef mij nog een kans, ik zal het nog even anders proberen. Uit hetgeen ik na de oorlog te weten ben gekomen omtrent *Seyss-Inquart*, heb ik de indruk gekregen, dat hij glad genoeg en speler genoeg was om in dat soort van mogelijkheden toch nog iets naar zijn gading te vinden.

66935. De **Voorzitter**: Er zijn hier verschillende getuigen geweest, die op grond van hun kennis van zaken hebben verteld, dat de zaak zo lag, dat *Blaskowitz* de zaak toen volledig in handen had en *Seyss-Inquart* eigenlijk niets meer te zeggen had.

A. Dat is heel goed mogelijk.

De nos. 66936 t/m 66941 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

66942. De **Voorzitter**: Hoe heeft de groep, waarmede u verbonden was — misschien kunt u het wel zeggen van de illegaliteit in haar geheel —, gereageerd op de vraag, of er na de bevrijding spoedig verkiezingen moesten worden gehouden, hoe het moest gaan met het Parlement? Of waren dat vragen, die slechts in een bepaald gedeelte van de illegaliteit een grote rol hebben gespeeld?

A. Dit is een onderwerp van discussie geweest in vrijwel alle persorganen; zowel „De Waarheid” als „Trouw”, „Vonk”, „Vrij Nederland” e.a. hebben zich daarmede beziggehouden. In de houding ten aanzien van dit probleem is, naarmate de tijd voortduurde, een kleine wijziging ontstaan. Aanvankelijk gevoelde een kleine meerderheid in de illegaliteit er weinig voor, dat het oude Parlement terugkwam; men gevoelde meer voor een, tijdelijke, Nationale Raad, die uit volkomen nieuwe mensen bestond en eventueel uit oude mensen, niet omdat zij zitting hadden in het oude Parlement, maar die benoemd moesten worden en die als vertegenwoordigend lichaam zou kunnen optreden. Ook in communistische kring was men, geloof ik, daar vóór, maar de wenselijkheid van dit gehele geval verminderde in de ogen van een groot aantal lieden, naarmate de aanwijzingen, de kansen, dat de in de oorlog ontstane progressiviteit zou worden erkend en geëerbiedigd en ook tot uitdrukking zou worden gebracht in dat nieuwe college, minder schenen te worden. In die zin en naar die mate verminderde de belangstelling voor een college, waarvan men niet wist, hoe het er uit zou zien. Midden in de oorlog was het een vanzelfsprekendheid, dat er een nieuw niveau van politiek gemeenschapsleven was bereikt, dat ergens anders lag dan bij de aanvang van de oorlog. Naarmate men het einde van de oorlog naderde, bleek reeds, dat dit in veel mindere mate het geval was.

In die zelfde verhouding daalde het enthousiasme voor welk college ook, dat men tevoren niet kon overzien.

66943. De **Voorzitter**: In September 1944 was men in Londen — waar over deze vraag een grote strijd is gevoerd — al gekomen tot de synthese van oud en nieuw, d.w.z. dat men de goede leden van de oude vertegenwoordigende lichamen wilde laten zitten en de opengevallen plaatsen wilde doen innemen door nieuwe leden, die het vertrouwen van het volk hadden gekregen. Voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden bestond die regeling al in een K.B., maar nog niet voor het Parlement. Was men nu in September 1944 — juist het ogenblik, waarop het zuiden bevrijd ging worden — in Nederland in de illegaliteit ook al zover als in Londen of gebeurde dat nog later? Immers, u zegt: op den duur is ook daar die synthese-gedachte aanvaard. Was men in September 1944 al zover of is dat pas gebeurd in 1945, na de bevrijding?

A. Dat laatste zeker niet. Het was nog tijdens de oorlog. Toen de winter 1944/'45 voortschreed, wist men in Nederland ook al: Zo gaat het gebeuren. Die kentering moet zich wel voorgedaan hebben in September/October 1944.

66944. De **Voorzitter**: Het is ook mogelijk, dat het bekend worden van de Londense oplossing voor de Provinciale Staten en gemeenteraden ook weer bijgedragen heeft tot de verdere ontwikkeling van de opinie in Nederland.

A. Dat is inderdaad heel goed mogelijk.

66945. De **Voorzitter**: Maar u hebt niet de indruk, dat er in de laatste tijd in de illegaliteit nog een felle strijd over gevoerd werd?

A. Neen. Wel is in de laatste tijd, vooral van rechtse zijde, strijd gevoerd over de functie van de Nationale Adviescommissie, die dat nood-Parlement moest samenstellen. De Nationale Adviescommissie heeft ook inderdaad niets gedaan. Zij is al begraven op de dag, dat zij haar eerste vergadering hield. Zij heeft absoluut niets te betekenen gehad.

De nos. 66946 t/m 66952 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

H. M. VAN RANDWIJK.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

POSTHUMUS.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 16 SEPTEMBER 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Fokkema, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *f*, *j* en *o*,

Verhoor van

Ir. JOHAN WILLEM ALBARDA,
oud 72 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Raad van State, oud-Minister van Waterstaat.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 67550 t/m 67563 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

67564. De Voorzitter: In verband met de eerste aanwijzing, 111 Juli 1940, van de heer *van 't Sant* tot hoofd van de Centrale Inlichtingendienst is ons gebleken van een grote controverse tussen de Ministers *Dijxhoorn* en *Gerbrandy*, in die zin, dat de heer *Dijxhoorn* zegt: Ik was daar vierkant tegen, want dit moest zijn een militair: inlichtingendienst en deze moest onder mijn Departement ressorteren. De heer *Gerbrandy* was deze mening niet toegedaan, maar, zo zei hij, de heer *Dijxhoorn* was het daarmee van het begin af eens. Dit laatste is iets, dat de heer *Dijxhoorn* hier met alle kracht heeft ontkend. Hij zegt, er is een K.B. gekomen van Juli 1940 over de instelling van de Centrale Inlichtingendienst met de heer *van 't Sant* als hoofd; toen deze zaak eenmaal door de heer *Gerbrandy* werd doorgezet, heb ik er geen Ministerscrisis voor willen riskeren, maar ik heb er mij met alle macht tegen verzet, want ik achtte het volkomen fout. Daarnaast is ons gebleken, dat er te Londen toch nog wel figuren waren naast de heer *van 't Sant*, die deze taak hadden kunnen verrichten, al was het alleen maar generaal *van Oorschot*, op wie men in 1944 toch heeft moeten terugrijpen na de grote débâcle van de dienst van kolonel *de Bruyne* en die het, toen hij leider van de dienst B.B.O. was, zeer goed heeft gedaan.

Men ziet dus, dat de vraag moet worden gesteld: Heeft men in 1940 de juiste keuze gedaan? Daarom is de controverse *Dijxhoorn*—*Gerbrandy* wel van groot belang.

Wij hebben echter de indruk, dat dit volkomen buiten de andere leden van het Kabinet om is gegaan en beslist.

A. Ik zou het niet met zekerheid durven zeggen, maar naar mijn gevoel is het wel zo, dat het zo is geschied.

Van de controversen tussen de heren *Gerbrandy* en *Dijxhoorn* hebben wij natuurlijk in de Ministerraad heel veel bemerkt.

67565. De Voorzitter: Dat was een aantal andere controversen.

A. Maar die controversen liepen ook over de inlichtingen en vooral over de persoon van de heer *van 't Sant*. Daarvan hebben wij zeer veel bemerkt.

Er was bij de heer *Dijxhoortz* — hij zal u dat wel hebben verteld — en ook bij sommige andere Ministers, ik bedoel de heren *Steenberghe* en *Welter*, een grote weerzin tegen de heer *van 't Sant* en juist in verband met zijn gestie op het gebied van inlichtingen en veiligheid.

67566. Jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen: Had deze discussie dan vóór zijn benoeming plaats?

A. Ik weet niet precies, op welke datum die benoeming heeft plaats gehad.

De Voorzitter: Op 19 Juli 1940.

A. Neen, het zal omstreeks dezelfde tijd zijn geweest; ik denk wel er na.

U hebt misschien weleens vernomen, dat er moeilijkheden zijn geweest over een zekere mr. *van Buuren*. In het geval van mr. *van Buuren* stond de heer *Gerbrandy* met de heer *van 't Sant* sterk tegenover de drie heren, die ik noemde. Ik heb altijd het gevoel gehad — zonder nu in enig opzicht in een beoordeling van de heer *van Buuren* te vervallen —, dat de komst van de heer *van Buuren* in Engeland een ramp is geweest voor de toestand in de Regeringskringen in Engeland, want die persoon is het middelpunt geweest van de zeer scherpe controversen, die zich dan uitbreidden over andere onderwerpen. Als er eenmaal een geschilpunt is, maakt dit het bereiken van overeenstemming op andere punten moeilijker. Dat breidt zich natuurlijk uit. Ik geloof, dat dat de grote factor is geweest, die heeft geleid tot de eerste moeilijkheden in het Kabinet, tot de demissie van de heer *Dijxhoorn* en — als verder gevolg — de demissies van de heren *Welter* en *Steenberghe*. Daar zie ik de invloed van het geval-*van Buuren* in. Ik bedoel niet een daadwerkelijke invloed van de heer *van Buuren*, maar van het geval-*van Buuren*.....

67567. De Voorzitter: dat geleid heeft tot verscherping van de onderlinge verhoudingen?

A. Inderdaad, dat geleid heeft tot verscherping van de onderlinge verhoudingen en tot wederzijds wantrouwen. En dat ging dan eigenlijk om het beleid van de heer *van 't Sant*. Ik laat in het midden, of de heer *van 't Sant* gelijk had in zijn oordeel over de heer *van Buuren* of dat dit onjuist was; maar dat was het twistpunt, dat was het punt van geschil.

67565. De Voorzitter: In Augustus 1941 is de heer *van 't Sant* vrij plotseling afgetreden als hoofd van de inlichtingendienst en opgevolgd door de heer *Derksema*. Er waren bepaalde aanleidingen voor, waarbij ook de heer *van Kleffens* een rol heeft gespeeld. Men vond tenslotte, ook in verband met de verhoudingen in Nederland en zelfs in verband met de verhoudingen in Indië, waaruit de heer *van Kleffens* juist was teruggekeerd, dat de heer *van 't Sant* niet de juiste persoon was, omdat hij niet zo het algemene vertrouwen genoot als voor een hoofd van de inlichtingendienst nodig was.

Dat is in Augustus 1941 gebeurd. In het najaar van 1942 is door de heer *Gerbrandy* een uitgebreid onderzoek ingesteld naar de persoon van de heer *van 't Sant* in verband met de vele en hardnekkige geruchten, die over hem liepen en die ook voortdurend uit Nederland overkwamen.

Dat zijn twee punten geweest, waaromtrent ik u de vraag wil stellen: Hebben de overige leden van het Kabinet er iets van geweten, dat dit alles gaande was en dat dit dus de aanleiding was eerst tot zijn ontslag in Augustus en later tot het onderzoek, dat in de tweede helft van 1942 is ingesteld? Of ging dat eigenlijk alles buiten de overige leden van het Kabinet om?

A. Naar mijn mening heb ik van deze zaken geen bijzonderheden gekend, wel natuurlijk het resultaat van de beraadslaging met en over de heer *van 't Sant*. Mij kwam tenminste hetgeen ik in het tweede deel van uw rapport en in de verhoren las omtrent de onderzoeken, die door de heren *Lovink* en *Warners* zouden zijn ingesteld, als nieuw voor. Ik wist van het onderzoek, dat door de heren was ingesteld, niets en ik wist nog minder van een uitgebracht rapport. Ik meen, dat ik daarvan nooit heb vernomen.

67569. De Voorzitter: En het is vrij waarschijnlijk, dat de andere Ministers, die niet direct met deze zaken te maken hebben gehad, in dezelfde omstandigheden hebben verkeerd?

A. Dat is vrij waarschijnlijk. Wel is ons natuurlijk medegedeeld, dat de heer *van 't Sant* van dat werk ontheven was en dat hij door de heer *Derksema* was opgevolgd.

67570. De **Voorzitter**: Nu kom ik weer terug op de vraag, die ik zoëven stelde: Is dit nu een wenselijke toestand? Is het niet beter, dat dit soort van algemene vragen, want tenslotte werkt de benoeming van een hoofd van de inlichtingendienst door op de inlichtingendienst zelf, een bespreking en zelfs een beslissing in het Kabinet hadden gevonden, of acht u het, gezien de aard van de materie, niet ongewenst?

A. Ik zou liet in vreedstijd, gesteld, dat men zo'n dienst nodig had, noodzakelijk achten, dat deze zaak vooruit in de Ministerraad werd gebracht; maar in oorlogstijd, zoals wij die hebben beleefd met de grote gevaren, die aan het uitlekken van zekere geheimen verbonden waren, voel ik voor de opvatting, dat dit in een kleiner gezelschap van Ministers wordt behandeld en dat de Ministerraad als zo langzamerhand neemt met de mededeling van het resultaat.

67571. De **Voorzitter**: Maar dan ook met alle risico's, dat verkeerde beslissingen genomen worden.

A. Men moet het overlaten aan anderen. Zo hebben wij van heel veel dingen in de Ministerraad niet vernomen en ik heb dat dikwijls volkomen kunnen accepteren. Er zijn menigmaal dingen geweest en dingen bepaald, die de meeste Ministers onbekend waren, maar dat bracht de aard van de gebeurtenissen niet.

67572. De **Voorzitter**: Nu wil ik op een ander terrein komen. U was zoëven vrij aarzelend in uw beantwoording van de vraag, of u wist van een besluit tot instelling van het College van Vertrouwensmannen. De vraag, of men al of niet een College van Vertrouwensmannen in Nederland zou aanstellen, was toch een buitengewoon belangrijke beslissing, die grote gevolgen kon hebben. Niemand kon voorzien, hoe de bevrijding zou plaats hebben, maar het kon grote gevolgen hebben.

A. Ik kan mij vergissen, maar ik geloof niet, dat er een formeel besluit in de Ministerraad is genomen tot instelling van het College van Vertrouwensmannen en nog minder tot aanwijzing van bepaalde personen in dat college. Veel van wat ik b.v. gelezen heb in het boek „Onderdrukking en Verzet" was voor mij nieuw. Natuurlijk wist ik al langer dan vandaag van het bestaan van dat college, maar ik herinner mij niet, dat er ten aanzien van de instelling een formeel besluit in de Ministerraad is genomen.

67573. Jonkvrouw **Wtewaall van Stoetwegen**: Dit was een zaak, die buiten de geheime dienst omging, behalve dan dat het gelieim moest worden overgebracht. Dat een zo belangrijke benoeming niet in de Ministerraad kwam, begrijp ik niet.

A. De aanwijzing van die personen hebben wij bepaald niet gehad. Ik heb eigenlijk geleefd in de mening, dat dit College van Vertrouwensmannen zich zelf had gevormd en dat het door de Regering min of meer was erkend.

67574. De **Voorzitter**: Dit is niet het geval geweest. Uw veronderstelling onderstreept intussen nog eens, dat in het Kabinet het besluit om tot instelling van dat college over te gaan niet aan de orde is geweest.

A. Ik geloof niet — ik spreek enigszins aarzelend, want het is lang geleden en te midden van een massa gebeurtenissen --, dat een besluit van die aard is genomen.

67575. De **Voorzitter**: Dit alles voert tot de conclusie, dat de dingen, die betrekking hadden op het contact met het bezette Nederlandse gebied, in handen waren van zeer enkele Ministers. Dit is eigenlijk het algemene beeld.

A. Ja. Zulke dingen als de aanwijzing van vertrouwensmannen werden, volgens de voorstelling, die ik mij daarvan heb gemaakt en die ik nog bezit, eigenlijk besproken in de Commissie Algemene Oorlogvoering. Het had zó behoren te zijn, dat door deze commissie steeds verslag werd uitgebracht aan de Ministerraad, maar dit geschiedde niet altijd. Eigenlijk mocht die commissie geen besluiten nemen; zij was alleen commissie van advies aan de Ministerraad, maar dit verschil vervaagde weleens. In de Ministerraad werd meer dan eens gezegd: Wij krijgen dat alsjeblieft hier! Zulk een waarschuwing was af en toe zeer nodig, want men kreeg zo de neiging, het gehele college er buiten te laten. Ik wil niet zeggen, dat dit altijd kwade opzet was, maar het is zo'n natuurlijke gang van zaken, dat zulk een commissie zich autonoom maakt, als men daarvoor niet oppast.

De nos. 67576 t/m 67589 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

J. W. ALBARDA.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

FOKKEMA.

DUISTERWINKEI., *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 22 NOVEMBER 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j, j en o.

Verhoor van

Prof. Mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,
oud 64 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal,
oud-Minister-President.

Hij legt de eed af als getuige.

69563. De **Voorzitter**: De onderwerpen, die wij thans met u zullen bespreken, zijn vermeld onder de punten j. en o. van het Enquêtebesluit. Punt j. luidt: de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militair Gezag en de uitvoering daarvan, en punt o. luidt: de moeilijkheden, welke zich in deze Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder de aan leden van die Kabinetten verleende ontslagen.

Datgene: wat in deze punten vermeld staat, omvat een zeer omvangrijke stof. Wij hebben hierover reeds gesproken met verschillende Ministers uit de Londense tijd en wij willen thans gaarne ook uw verklaringen hieromtrent horen, aangezien u gedurende bijna de gehele Londense periode Minister-President bent geweest. De gang van zaken, die wij bij deze onderwerpen meestal hebben gevolgd, is deze, dat wij eerst bespraken de verschillende moeilijkheden, die zich in de Kabinetten hebben voorgedaan tot en met 1944. Daarna bespraken wij dan de problemen van de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, dus de terugkeerwetgeving, waarbij de kwestie van de vertegenwoordigende lichamen een grote rol speelt, om dan weer terug te keren tot de Kabinetscrisis, die in Januari 1945 heeft plaats gevonden, benevens hetgeen daar later nog op is gevolgd. Een bijzonder punt, dat hierbij ook nog aan de orde komt, maar dat wij het laatst kunnen behandelen, betreft de gebeurtenissen, die in April 1945 onmiddellijk aan de bevrijding zijn voorafgegaan. Ik doel daarbij op de onderhandelingen, die toen met de Duitsers zijn gevoerd.

We hebben bij de behandeling van de punten h. c, d en e van het Enquêtebesluit, waarover de commissie in haar tweede verslag reeds gerapporteerd heeft, met u al breedvoerig gesproken over de eerste crisis, die er te Londen is geweest, de crisis, die heeft geleid tot het aftreden van de heer *de Geer* en daardoor ook tot het aftreden van het gehele Kabinet en tot het optreden van het eerste Kabinet-*Gerbrandy*. Daarop behoeven wij dus op het ogenblik niet diep meer in te gaan. Toch zijn er daarbij nog een paar punten, waarover ik nog iets aan u zou willen vragen. U zult zich herinneren, dat één van de vorige keren een stuk, dat de heer *van den Tempel* overgelegd had, even met u ter sprake is gekomen. Hij betitelde dat stuk als het waarschijnlijke concept-program-*Gerbrandy* van 1 September 1940. U hebt toen ook gezegd: „dat stuk is inderdaad van mij”. U hebt daaraan echter nog iets toegevoegd, nl. het volgende:

„Toen heb ik wel iets op papier gezet, en wanneer ik dit lees, krijg ik de herinnering aan iets dergelijks. Ik mis hierin één ding; er is een punt bij geweest, waarover met enkele Ministers van gedachten is gewisseld. Wij waren het eens, we hoefden eigenlijk geen Program te maken, maar we moeten even goed weten of wij het met elkaar eens zijn. Toen is er een punt geweest, waarover ik met enkele Ministers debatten heb

Ik heb u bij dat verhoor gevraagd: „Kunt u aangeven welk punt dat is?” U hebt toen geantwoord. „Dat staat mij niet in concreto voor de geest op het ogenblik, maar wanneer u zegt: „Is dat uw program geweest, dan is dit in formele zin iets te sterk”. Dan gaat u verder nog op dat program door.

Weet u dat bewuste punt, waarover u het toer. had en dat u zich niet herinnerde, op het ogenblik nader aan te duiden?

A. Dat heb ik u ook al geschreven, Mijnheer de Voorzitter, dat wret ik niet. Het kan ook niet van grote betekenis zijn, want in een voorbespreking werd gezegd — dat is het enige, dat ik mij herinner — dat maar te „laten schieten”. Dit stuk is — ik meen, dat ik u dit ook heb geschreven — wel het stuk, dat ik bij mij had, wanneer ik de Ministers polste.

69564. De **Voorzitter**: Dan is er nog iets anders, dat onze aandacht heeft getrokken en dat ook onmiddellijk verband houdt met de Kabinetsformatie van September 1940. U hebt op blz. 39 van uw Memorandum het volgende geschreven:

„Bij de formatie van het Kabinet in September 1940 zat de gedachte voor zoo veel mogelijk het Kabinet van 10 Augustus 1939 tot het einde toe voort te zetten. Wel is in het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen, een oogenblik ter sprake geweest, maar de weg, waarlangs het tot de Kabinetsopdracht kwam, maakte de realiseering van zulk een gedachte niet raadzaam.”

Dit schrijft u in uw Memorandum. Onze aandacht is sterk gevallen op de woorden: „een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen.” Men zou zo op het eerste gezicht zeggen, dat hiermede is bedoeld, dat er op dat moment twee soorten Ministers waren. Ministers, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen, en andere Ministers. Het wordt nog treffender, wanneer we op blz. 42 onderaan en op blz. 43 bovenaan lezen:

„Wat de algemeene politiek van dat Kabinet betreft, zijn wij gerechtigd o.a. het volgende te zeggen:

Onvoorwaardelijk staat vast, dat elk overleg met het Nazi-regiem is en blijft buitengesloten. Geen bespreking, geen onderhandelingen met *Hitler* en zijn medeplichtigen is het beslist parool. Alle medewerking, waartoe het Koninkrijk in staat is, wordt verleend om het tegenwoordige Nazi-Duitschland ten onder te helpen brengen.”

Hier wordt dus geconstateerd, dat bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 — want daarop heeft de laatste door mij geciteerde passage betrekking — alle Ministers op het bier omschreven standpunt stonden, een standpunt, dat — als ik het even transposeer op datgene, wat op blz. 39 staat — in September 1940 blijkbaar niet door alle Ministers gedeeld werd, want torn waren kennelijk volgens u niet allen van oordeel, dat geen compromis ooit met Duitsland gesloten kon worden. Het merkwaardige is nu, dat de Ministers, die in het gereconstrueerde Kabinet van Juli 1941 zitting namen, dezelfde waren als degenen, die in September 1940 in uw Kabinet werden opgenomen, met uitzondering van de heer *Dijxhoorn*, die was afgetreten, en de heer *Furstner*, die er bij was gekomen. Die twee passages in uw Memorandum, in onderling verband beschouwd, hebben ons wel zeer nieuwsgierig gemaakt naar datgene, wat wordt bedoeld met de woorden op blz. 39: „een Oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland” aanhingen”, woorden waaruit men zou kunnen afleiden, dat er in September 1940 gedacht werd aan een zekere discriminatie, of om het nog sterker uit te drukken, dat er gedacht werd aan een nog verder gaande zuivering van het Kabinet dan door het uittreden van de heer *de Geer* had plaats gevonden. Heb ik zo het probleem, zoals het zich aan ons heeft voorgedaan, duidelijk gesteld?

69565. De **Voorzitter**: Misschien kunt u dan mededelen, hoe wij deze tegenstrijdigheid of wellicht schijnbare tegenstrijdigheid kunnen oplossen.

A. Ja, het is precies, zoals het hier staat. Dit is ook onderworpen aan het oordeel van mijn collega's. Ik heb mijn Memorandum aan mijn collega's toegestuurd. Daar is een vergadering over geweest.

69566. De **Voorzitter**: In dit verband mag ik misschien even opmerken, dat ons in enige gevallen is gebleken, dat verschillenden van die collega's met de tekst van dit Memorandum of bepaalde onderdelen daarvan toch niet helemaal akkoord gingen en nog niet gaan.

A. Natuurlijk, dat is denkbaar.

69567. De **Voorzitter**: Maar nu de kwestie zelf. Waar slaat dit op? Wat wordt hier bedoeld?

A. Ik heb het u vroeger al verteld, Mijnheer de Voorzitter. Toen heb ik een wijziging in het stenogram aangebracht om het zo duidelijk mogelijk te zeggen. Daarna hebt u tegen mij gezegd: „Nu is het zeer duidelijk.” Ik kan het wel heel in het kort zeggen. Het is ook zo menselijk en begrijpelijk, als het maar kan. In het oude Kabinet was de leiding bij de heer de Geer. Nu kan men van de heer de Geer zeggen en denken wat men wil, maar hij was schrand, hij was president, hij had een tamelijke mate van autoriteit. Natuurlijk in zulk een kring van 12, of liever gezegd 11 personen, zet de President zijn stempel op het geheel. Zijn geest laat niet na — laat ik het zo zeggen — te infecteren. Dat was merkbaar.

69568. De **Voorzitter**: Dat leidde dus, als ik het goed begrijp, tot de vraag, of niet de mogelijkheid bestond, dat men zou komen tot een Kabinet, een oorlogskabinet, waarin slechts een aantal van de afgetreden Ministers zouden worden opgenomen. Dat is echter niet doorgevoerd.

A. Het is niet doorgevoerd, omdat het niet doorgevoerd kon worden. De reden was, dat praktisch de formatie van 1940 eigenlijk alleen is geworden een vervanging van de President. In formele zin was het natuurlijk een Kabinetsformatie. Als u zich de situatie indendkt, zult u met mij direct begrijpen, dat de kwestie eigenlijk was, wie van de heren de topverantwoordelijke man zou worden. De heer de Geer ging weg. Het was aller bedoeling, dat het Kabinet gecontinueerd zou worden tot het einde, want dit was het Kabinet, zoals het met medewerking van het Parlement in Nederland had gewerkt. Toen de heer de Geer wegging, kwam het er dus eigenlijk op aan, wie hem zou vervangen. Ik ben dat geworden, maar laat ik er nog even iets aan toevoegen. In de kring van de Ministers zag men wel aankomen, dat de heer de Geer het nooit kon bolwerken. Dat was bij wijze van spreken in Juni reeds het geval, in Juli en Augustus heel sterk. Het is een aftakeling geweest. Toen sprak men er in de kring van de Ministers over, dat is ook begrijpelijk, wie er dan President moest zijn.

Dan is er o.a. gesteld: „Er zitten toch ook figuren in het Kabinet, die bijna net zo zwak zijn als de heer de Geer”. Dat is te sterk uitgedrukt, maar wanneer men een gezelschap van 11 mensen heeft met een bepaalde topfiguur, dan werkt dat infecterend, Mijnheer de Voorzitter. Toen kwam de gedachte op — niet speciaal een gedachte van mij — moet men dan niet alleen een Kabinet van diehards hebben? Ik wil mijn collega's niet discrimineren, zij waren voortreffelijke mensen. Ik beschouw dit als een zuiver menselijke factor, doordat persoonlijke invloeden werkten.

69569. De **Voorzitter**: Men zou hieruit dus moeten concluderen, dat, toen de reconstructie van 1941 plaats vond, bij de Ministers, die u zoëvea op het oog had, de infectie overwonnen was?

A. Ja. Zo is het precies, Mijnheer de Voorzitter. Dat heb ik u ook gezegd bij het reeds vermelde, gewijzigde stenogram. Het duurde even, vóórdat men om zo te zeggen heen was over dat ellendige proces-de Geer.

69570. De **Voorzitter**: U zei, dat in de kring van uw collega's deze gedachte weleens is besproken. Wij hebben hier alle Ministers uit die tijd gehoord, die nog in leven zijn. Wij hebben hun ook deze passage voorgelegd. Zij hebben echter, voor zover ik het mij thans herinner, allen gezegd, dat met hen niet is gesproken over de gedachte om te komen tot de formatie van een oorlogskabinet, waarin alleen diegenen zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitsland” aanhingen.

A. Dat is met drie Ministers het geval geweest.

69571. De **Voorzitter**: Met wie er over is gesproken? Dat is dus waarschijnlijk o.a. geschied met de heer van **Boeyen**, die echter niet meer leeft?

A. En met de heer van **Kleffens**.

69572. De **Voorzitter**: Bent u achteraf beschouwd misschien van oordeel, dat het wellicht beter was geweest, wanneer die gedachte om tot de vorming van een oorlogskabinet te komen met een discriminatie, als waarvan hier sprake is, niet in behandeling was gekomen. o.a. gezien het feit, dat enige maanden later toch blijkbaar zeer duidelijk kon worden geconstateerd, dat alle Ministers op het standpunt van de onverzoenlijkheid stonden?

A. Nu richt u dit tegen mij, Mijnheer de Voorzitter. Die voorbereidingen hadden echter plaats op een ogenblik, dat er niet aan werd gedacht, dat ik formateur zou zijn.

69573. De **Voorzitter**: Had de aanwijzing toen nog niet plaats gevonden?

A. Neen, de aanwijzing had nog niet plaats gevonden.

69574. De **Voorzitter**: Was het aftreden van de heer de Geer reeds wel bekend?

A. D.w.z. dat men op „klompen” kon voelen aankomen. dat het spaak zou lopen.

69575. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u toen geprobeerd om onder elkaar uit te maken, in een kleine kring, wie of u wel zoudt willen hebben en wie niet? Of heeft u alleen maar met elkaar geconcludeerd: „Wij moeten natuurlijk wel deze mensen hebben, maar dan moet hun houding veranderen”? Zo is het tenslotte geworden. U hebt gesproken van een infecterende President en toen er dus een andere President kwam met een zeer uitgesproken mening in een andere richting, die natuurlijk meer de algemene instemming had, heeft deze waarschijnlijk — nu moeten we het woord geïnfecteerd niet gebruiken — ik zou haast zeggen, zijn collega's mede opgetrokken tot dat standpunt.

A. Niet opgetrokken. U moet goed begrijpen, dat, wanneer de heer de **Geer** is weggevallen en er iemand anders komt — het is helemaal niet mijn bedoeling om te zeggen, dat er nog een aantal vervelende mensen zaten — er dan natuurlijk in het Kabinet van de heer de Geer nog een de Geer-invloed zat.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat had op de een natuurlijk meer invloed dan op de ander.

A. Er waren Ministers, die zeiden: Op het ogenblik, dat er van Kabinetsformatie nog geen sprake was, wanneer de heer de **Geer** weg moet, dan moeten er meer weg, want dan zijn er toch mensen, die wel niet zover gaan als hij, maar die toch een eind met hem meegaan. Als u daar inlichtingen over wilt hebben, kunt u ook de Vice-president van de Raad van State hierover vragen. Met hem is het ook besprokn.

69576. De **Voorzitter**: U bedoelt door deze drie Ministers?

A. Ja.

69577. De **Voorzitter**: Was het een aanvoelen in die zin, dat men zei, dat de een meer onverzoenlijk was gestemd dan de ander, dus een indruk, die men zo in het algemeen van iemand had en misschien wel kon hebben? Of was dit gebaseerd op concrete feiten?

A. Ja, het was gebaseerd op concrete feiten.

69578. De **Voorzitter**: Wat waren die feiten?

A. Laat ik daar maar liever niet over praten, Mijnheer de Voorzitter. Dat zijn aangelegenheden uit het interne gezelschap daar, die tenslotte toch niet een bepaald gevolg hebben geëffectueerd.

69579. De **Voorzitter**: Dat is natuurlijk wel waar, maar aan de andere kant, wanneer ik bedenk, wat het karakter van een parlementaire enquête is, dan lijkt het mij toch, dat het ons niet geheel onverschillig kan laten, welke de algemene instelling en gedragingen van degenen, die op dat moment als Ministers de Regering van Nederland mede representerden, waren.

A. Het gaat mij eigenlijk ver genoeg.

69580. De heer **Koersen**: Het maakt nogal een groot verschil, of het feiten of indrukken waren.

A. Het waren feiten.

69581. Dr **Voorzitter**: Dat maakt de zaak natuurlijk wel moeilijker. Men kan van iemand een bepaalde indruk hebben, die dan ook weer fout kan zijn. Men kan van iemand de gedachte hebben: Zou hij wel onder alle omstandigheden het uiterste standpunt inneemden, zonder dat deze indruk, aan de hand van bepaalde feiten kan worden beargumenteerd. Wanneer er echter feiten zijn, ligt het natuurlijk wel iets anders.

A. U moet het natuurlijk ook niet al te zwaar nemen. Ik zou zeggen, zoals ik het zeg, is het voor u toch ook zo begrijpelijk mogelijk.

69582. De heer **Koersen**: Is het niet verstandiger, dat u de feiten noemt, want als men ze niet kent, stelt men zich de feiten dikwijls veel zwaarder voor dan ze in werkelijkheid zijn.

A. Ja, dat blijft een kwestie van waardering.

69383. De heer **Koersen**: Daarom is het misschien beter, wanneer u ze wel zegt.

A. Mag ik één opmerking maken, als u dat nu eens niet op papier schrijft.

De **Voorzitter**: Dat is juist de moeilijkheid.

A. Mag dat niet?

De **Voorzitter**: Neen.

A. Ik kom hier ook op een gebied, dat ik niets mag zeggen.

69584. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik. Hier zou een terrein betreden kunnen worden -- dat ben ik volkomen met u eens --, dat buiten het gezichtsveld van onze enquête moet blijven. Waar wij het hier echter over hebben, is de vraag, of er feiten zijn geweest, die duidelijk zouden maken, dat van bepaalde Ministers terecht aangenomen kon worden, dat zij de strijd tegen Duitsland niet onder alle omstandigheden tot het uiterste zouden willen voortzetten. Dat is de kwestie. Dat moeten toch feiten zijn, die niet op het verboden terrein liggen, want dat betreft dingen, die zij als politiek persoon hebben verricht.

A. Ja, maar wanneer de zaak binnenskamers blijft en uiteindelijk niet een bepaald effect sorteert, is het dan goed om daarover te beginnen, terwijl ook nog overblijft het waarderingsoordeel. Iemand van de Ministers zei tegen mij: „*Gerbrandy*, als de Geer er uit moet, dan moeten hij en hij er ook zeker uit.”

Wat heeft het voor zin om, terwijl het heel anders is verlopen, er over te praten? Het werd bovendien gezegd op een ogenblik, dat ik geen formateur was.

69585. De **Voorzitter**: In ieder geval is het zo, dat u later geen enkele reden meer hebt gehad om bij uw toenmalige gedachte over deze heren te persisteren?

A. Neen, dat is volkomen overgedreven.

69586. De **Voorzitter**: Hebt u voor de verwezenlijking van een oorlogskabinet, als door u aangeduid, geen medewerking kunnen krijgen?

A. Neen. Dat was natuurlijk in September of October om zo te zeggen weleens inderkbaar, maar dat is volkomen overgedreven.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Na het vertrek van de heer de *Geer* en na de battle of Britain en nadat u President was geworden, is dat natuurlijk langzamerhand veranderd.

69587. De heer **Koersen**: Was het dan misschien niet beter geweest, wanneer die tegenstelling ook niet uit uw boek was gebleken? Nu koinen dergelijke discussies aan de orde, terwijl het eigenlijk, volgens u, van ondergeschikte betekenis is.

A. Ja, dat zou misschien kunnen worden gezegd. Alleen, in 1940 waren meelevende figuren in Londen zeer verontrust over de houding

van het Kabinet-de *Geer* en ook over bepaalde leden van het Kabinet. Men overwoog zelfs om daarover H.M. de Koningin te benaderen. In 1945, toen ik dat stuk maakte, vroeg men natuurlijk, hoe het in elkaar zat met de mensen in Londen.

De **Voorzitter**: Dat vragen wij nu ook.

De heer **Koersen**: Men wilde toen graag, dat u antwoord gaf en dat willen wij nu ook graag.

69588. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het merkwaardige is, dat uw collega's van niets weten. Ik lees hier b.v., dat de heer Steenberghe deze passage in uw memorandum niet goed heeft begrepen en dat de heer van den Tenzpel heeft verklaard, dat alleen de heer *Gerbrandy* opheldering kan geven over deze passage. Zo gaat het door en dat heeft ons er natuurlijk toe gebracht het aan u te vragen.

A. Dat zit zo. Het aftreden van de heer de Geer is een ziekteproces geweest en er waren Ministers, die zich in die zin moesten beraden over de vraag, wie wordt de opvolger?

In die kring kwam dat zeer acuut ter sprake. Wanneer -- laat ik het nog iets sterker zeggen -- de opdracht om de heer de Geer te laten verdwijnen eerder was uitgevoerd, was het „oorlogskabinet” zeker tot stand gekomen. Althans, naar mijn mening. Praktisch is de opdracht, door het verloop van zaken, geworden een zuivere verandering van de heer de Geer.

69589. De **Voorzitter**: Daarop doelt u waarschijnlijk aan het slot van deze alinea, waar u zegt: „maar de weg, waarlangs het tot de Kabinetopdracht kwam, maakte de realisering van zulk een gedachte niet raadzaam”. Wat bedoelt u met eerder? Een paar dagen eerder?

A. Een maand eerder.

De **Voorzitter**: U maakt ons wel erg nieuwsgierig.

A. Ik kom op een gebied, waar ik niet bevoegd ben te spreken.

69590. De **Voorzitter**: Mag ik u dan deze vraag stellen? Hebt u er weleens iets van gemerkt, of van Engelse zijde op- of aanmerkingen zijn gemaakt over één of meer van de Ministers, die in deze richting gingen?

A. Door één van de Engelse Ministers?

De **Voorzitter**: Van Engelse zijde.

A. De heer Pelt heeft mij verzekerd, dat het in zeer ernstige mate het geval was.

69591. De **Voorzitter**: Wat was in zeer ernstige mate het geval?

A. Dat men kritiek had op het Kabinet, dat in 1940 in Londen was gekomen.

69592. De **Voorzitter**: In welke zin kritiek?

A. Dat er een defaitistisch element in zat. Dat *Churchill* zo dacht, staat voor mij vast, want toen ik in September, in ieder geval betrekkelijk kort na mijn optreden, als zijn pendant in het Nederlandse Gouvernement met hem kennis maakte, is mij dat gebleken. Die eerste ontmoeting vergeet ik niet. Het was niet bepaald een aardige ontvangst.

69593. De **Voorzitter**: Hoe zo?

A. Ja, hoe zal ik het zeggen.

69594. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus *Churchill* was blijkbaar op de hoogte?

A. Ja, die was zeker op de hoogte.

69595. De **Voorzitter**: Hoe drukte hij dat uit?

A. Dat zat meer in de hele wijze van ontvangst. Later is alles heel best geworden.

69596. De **Voorzitter**: Maar de aard van die ontvangst kon natuurlijk ook wel verband houden met het feit, dat de Minister-President van het Nederlandse Kabinet juist was verdwenen onder omstandigheden, die voor de Engelsen natuurlijk ook niet verborgen waren gebleven.

A. Ja.

69597. De **Voorzitter**: Dat behoeft dus nog niets te zeggen ten opzichte van andere Ministers.

A. Dat wil ik ook niet zeggen. U moet niet vergeten, dat een Kabinet wordt beoordeeld naar zijn voorzitter. Het was duidelijk, dat dat oordeel heus niet mals was. Ik kon dat merken.

69598. De **Voorzitter**: Mijn vraag van zoëven was, of er van Engelse zijde op- of aanmerkingen zijn gemaakt over bepaalde andere Ministers dan de heer de Geer, waaruit zou zijn af te leiden, dat men daar ook een opvatting had over hun houding ten opzichte van het voortzetten van de strijd.

A. Het is mij door de heer Pelt verzekerd, dat zulks het geval was. Het is mij ook van de zijde van onze ambassadeur, toen nog gezant, verzekerd, dat het gevoel zo sterk was — dat was dus onder het regiem de Geer —, dat men van bepaalde Nederlandse zijde overwoog om stappen te doen bij de Koningin, tegen...

69599. De **Voorzitter**: Tegen bepaalde Ministers?

A. Tegen het hele Kabinet, omdat het de signatuur de Geer droeg en men hem en ook andere Ministers in dit opzicht geen volkomen vertrouwen schonk, tevens omdat dat bij de Engelsen leefde.

Nu komt men weer op het punt terug, dat ik het toeschreef aan de signatuur, gedrukt op het geheel door de heer de Geer. Dat werkt natuurlijk altijd even door, Mijnheer de Voorzitter. Ik ben zeer ernstig gewaarschuwd.

69600. De **Voorzitter**: Waarvoor?

A. Dat ze zo slecht te boek stonden bij het Engelse Kabinet.

69601. De **Voorzitter**: Dat kwam waarschijnlijk ook door het optreden van de heer de Geer; in de zomermaanden van 1940 toch was er inderdaad wel het een en ander gebeurd. Daarvan waren de Engelsen volkomen op de hoogte. Ik denk aan het bekende probleem, waarin Lord *Halifax* nog direct is gemengd.

A. Ja. Een feit is echter ook, Mijnheer de Voorzitter, dat in betrekkelijk korte tijd na September 1940 in dat opzicht het signaal volkomen op veilig stond. Dit wat hier staat — laat ik zeggen — is alleen de resultante van wat voorafging. Ik zou nog een opmerking willen maken. Ik heb u dit gezegd van de heer Pelt. Eén keer, toen ik Minister-President was, heeft een Engelse autoriteit ook, niet een Minister — maar iemand, die u daarmee wel op één lijn kunt stellen — zich willen beklagen over een collega. Dat heb ik absoluut afgewezen. Ik heb natuurlijk geïncasseerd, wat hij zei, maar daarna gezegd: „Ik wens van u niets te horen over één van de collega's uit mijn Kabinet en daarmee basta." Dat zou ik nooit dulden.

69602. De **Voorzitter**: Naar aanleiding van een opmerking, dat die collega niet onverzettelijk genoeg was in de strijd? Lag het op dat gebied? Of was het een opmerking over een andere aangelegenheid?

A. Het ligt enigszins in dezelfde lijn, maar niet helemaal.

69603. De **Voorzitter**: Was u toen overtuigd, dat die opmerking ten onrechte werd gemaakt?

A. Niet helemaal, maar, Mijnheer de Voorzitter, niet in die zin, dat ik daar consequenties uit zou trekken, want ik heb diep respect voor al mijn collega's, die ik zelf heb gevraagd. Ik zeg dit alleen, opdat u begrijpt, hoe het ligt. De heer Pelt, als man van de Inlichtingendienst, kon fourcen met gegevens, die een Minister juist niet kreeg.

69604. De **Voorzitter**: U bedoelt: de heer Pelt van de Voorlichtingsdienst?

A. Ja. Die had contact-n, die een Minister uit de aard van de zaak niet had. Hij is herhaaldelijk in de maanden van Mei tot September 1940 bij mij geweest om mij te waarschuwen.

69605. De **Voorzitter**: Ik zou u nog een vraag willen stellen op dit gebied. Hz: culminatiepunt in het optreden van de heer de Geer is geweest, dat hij een bepaalde tactiek voorstond, die hij zelfs door een nogal opmerkelijke daad heeft willen effectueren, waarbij de positie van Nederland in de oorlog tegen Duitsland zeer ernstig had kunnen worden benadeeld. U sprak zoëven van andere Ministers en feiten, die betrekking hadden op die andere Ministers. Zijn er u van die andere Ministers ook feiten bekend, die in het zelfde vlak lagen als datgene, wat de heer de Geer voornemens was te doen?

A. Welk punt bedoelt u van de heer de Geer?

De **Voorzitter**: Hij wilde gaan onderhandelen met Hitler en hij wilde zelfs per vliegtuig contact zoeken met de Duitsers. Nu is mijn vraag — u zei zoëven, dat het wel iets verder ging dan indrukken en dat er ook wel feiten waren — of het kleine feiten waren, waaruit men soms weleens een indruk kon krijgen, of dat er bij andere Ministers ook feiten geweest zijn van dezelfde aard of soortgelijke aard als die, waarom de heer de Geer tenslotte heeft moeten aftreden?

A. Ik blijf hierop maar liever het antwoord schuldig, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb het u voldoende gezegd, ook voor zulke aanlegenheden ontving de heer de Geer niet alleen tegenstand.

69606. De **Voorzitter**: Dat is echter wat anders. Zijn dus de feiten, die u bedoelt, hierin gelegen, dat de heer de Geer bij zijn poging niet direct van alle Ministers een radicale afwijziging heeft gekregen? Dat is natuurlijk wat anders dan dat andere Ministers zelf, dus los van de heer de Geer, iets zouden hebben gedaan of gezegd, dat in dezelfde richting ging. Ik begrijp, dat over het probleem van de heer de Geer is gediscussieerd; trouwens wij hebben met betrekking tot deze zaak de notulen van de Ministerraad, die bij het verslag van onze commissie over de punten b, c, d en e van het Enquêtebesluit zijn gepubliceerd. Men kan daaruit zien, dat er een gedachtenwisseling over het voorstel van de heer de Geer heeft plaats gehad en dat daarbij verschillende nuances naar voren zijn gekomen. Dat is volkomen duidelijk. Liggen uw bezwaren nu in dat vlak, dat er Ministers zijn geweest, die zich niet direct absoluut afwijzend hebben gesteld tegen datgene, wat de heer de Geer wilde, of zijn er Ministers geweest, waarvan u feiten bekend zijn, in die zin, dat zij zelf iets in soortgelijke richting hebben gedaan of gezegd?

A. Dat laatste ook. Naar mijn mening kunt u dat gewaar worden, want er bestaan geschriften over.

69607. De **Voorzitter**: Welke geschriften?

A. Ja, dat weet ik niet precies.

69605. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Zijn dat geschriften van de betrokken Ministers?

A. Ja.

69609. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus blijkbaar nota's?

A. Ja.

69610. De **Voorzitter**: Doelt u op nota's over de positie van Nederland? Daarvan zijn er bij het zoëven door mij genoemde verslag van onze commissie verschillende gepubliceerd.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat zijn die dan blijkbaar niet.

A. Ik stel mij voor, dat de stukken, die ik op het oog heb, ergens in de archieven liggen. Ik weet dat niet zeker. Maar laat ik mij daar niet verder over uitlaten. Die hele formatie is gelopen; ik ben de opvolger van de heer de Geer geworden in alle goede trouw en met diep respect voor en in samenwerking met de andere Ministers.

De **Voorzitter**: Wij zullen het voorlopig hierbij laten en nog eens rustig op ons in laten werken, wat u over dit punt vandaag hebt gezegd.

A. Wilt u meer weten, vraagt u dan de heer *Michiels van Verduynen* en de vice-president van de Raad van State. Misschien, dat zij meer weten. Ik vind het echter zo histoire interne en tenslotte politiek zonder effect, dat het veel meer is een bevrediging van nieuwsgierigheid dan van inzicht in de politieke verhoudingen.

69611. De **Voorzitter**: Licht u dat nog eens nader toe. Dat vind ik niet zonder belang.

A. Er gebeuren natuurlijk in een Kabinet, ook vandaag hier, nu het Indische probleem aan de orde is, allerlei dingen. Tenslotte is alleen van belang, wat uiteindelijk resultaat is.

69612. De **Voorzitter**: Inderdaad. Ik inag u echter wel doen opmerken, dat ik u bij dit gehele gesprek geen enkele keer heb gevraagd naar iets wat in de Ministerraad is gebeurd. Dat gaat buiten onze bevoegdheid. Maar daarom zou het nog wel mogelijk kunnen zijn, dat bepaalde Ministers buiten de discussies in de Ministerraad, waarvan wij het geheim moeten respecteren, handelingen hadden verricht of uitlatingen hadden gedaan, die het prestige van Nederland niet ten goede waren gekomen. Als dat het geval is geweest, zou het zeker binnen onze competentie vallen daarnaar te vragen.

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter**: Het is goed, dat u dit zegt, want nu begrijp ik, dat de aangelegenheden, die u op het oog hebt, niet van die aard waren, als ik zo juist bedoelde, te weten handelingen, die zijn verricht buiten de Ministerraad.

A. Dat heb ik alleen van de heer Pelt vernomen.

69613. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe kwam de heer **Pelt** aan zijn wetenschap? Blijkbaar van de Engelsen?

A. Ja, waarschijnlijk wel.

69613. De **Voorzitter**: Heeft datgene, waarop u doelt en op grond waarvan u besprekingen met de heren **van Kleffens**, **van Boeyen** en **Beelaerts van Blokland** hebt gehad, nu wel of niet zijn oorzaak gevonden in — laat ik maar zeggen — externe handelingen van deze Ministers?

A. Externe handelingen zou ik niet willen zeggen. Wel uit mededelingen van de heer **Pelt**: Zo en zo ligt het daar.

69615. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Deze heren hadden zich blijkbaar elders wel uitgelaten?

A. Ja. Een Minister maakt natuurlijk ook tegenover de Engelsen een bepaalde indruk. Daar valt niet aan te ontkomen.

69616. De **Voorzitter**: Dan stap ik nu van dit onderwerp af en kom ik aan het volgende punt. Dat is het ontslag van de heer **Dijxhoorn**. De heer **Dijxhoorn** heeft hier een zeer uitvoerige uiteenzetting gegeven van datgene, wat er bij zijn ontslag is gebeurd, en in het bijzonder, wat er aan dat ontslag is voorafgegaan. Hij heeft ons zijn ontslagaanvraag aan de Koningin overgelegd. Daarin heeft hij als eerste reden het volgende vermeld:

„dat door de ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte van hem, als Minister van Defensie, hij de overtuiging heeft gekregen, dat hij 's lands belang niet langer kan dienen op de wijze, zoals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk acht.”

Op die formulering „de ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte van hem, als Minister van Defensie”, kom ik straks nog terug in verband met een daarop gelijkende, maar toch anders luidende formulering, die u in het Memorandum hebt gegeven. De heer **Dijxhoorn** heeft er aan onze commissie een aantal voorbeelden van gegeven, hoe deze interne verhoudingen zich hebben ontwikkeld, in het bijzonder, zo zegt hij, hoe deze scheef werden getrokken. In totaal heeft hij een tiental voorbeelden gegeven.

U vindt ze onder vraag 28697 in het verhoor van de heer **Dijxhoorn**, dat ik u hierbij overhandig, opgesomd. We zullen die punten even moeten doorlopen en bespreken. Het eerste betreft de gevallen **Zegers** en van **Buuren**. De heer **Dijxhoorn** zegt daarvan, dat hij die gevallen voorlopig voorbijgaat. Hij had daarover al uitvoerig gesproken bij de verhoren over punt f van het Enquêtebesluit. De heer **Dijxhoorn** zegt in dit verband slechts, dat hij zich vleit met de hoop, dat wij uit de dossiers, die hij heeft overgelegd, een beeld zouden hebben gekregen, hoe in deze gevallen door de Minister-President is gemanoeuvreed zeer ten nadele van zijn prestige.

Wij hebben het met u — naar ik meen — ook al eens gehad over die gevallen **Zegers** en van **Buuren**. Daar is hierover nogal veel te doen geweest. In dit verband is hier enige tijd geleden door de heer

Albarda een opmerking gemaakt, waarvan ik het wel nuttig vind om die aan u voor te leggen. De heer **Albarda** zei ongeveer het volgende: Ik heb de indruk, dat het geval van **Buuren** — hij liet verder de persoon van de heer van **Buuren** helemaal buiten beschouwing, die in dit verband niets had gedaan of nagelaten —, zoals het zich had ontwikkeld in de Londense verhoudingen en ook in het Kabinet intern een noodlottige uitwerking had gehad; in die zin, dat daardoor een aantal persoonlijke verhoudingen minder prettig waren komen te liggen. Wat vindt u daarvan?

A. Niets.

69617. De **Voorzitter**: Hebt u niet de indruk, dat het geval van **Buuren** door enkele Ministers hoog is opgenomen en dat daardoor een zekere wrijving is ontstaan? Het is volkomen duidelijk, dat b.v. de heren **Dijxhoorn** en **Steenberghe** zich geheel achter de heer van **Buuren** hebben gesteld en dat zij van mening waren, dat zijn internering volkomen ten onrechte was geschied en dat zij ook alle mogelijke moeite hebben gedaan om daaraan een einde te maken. Aan de andere kant dacht de heer van **'t Sant** — en daarbij is hij gedurende enige tijd door u gesteund — er anders over, zodat de heer van **Buuren** nog een tijd is vastgehouden. U bent toen later tot een ander inzicht gekomen, u hebt in ieder geval tenslotte uw medewerking willen verlenen om een einde te maken aan de internering van de heer van **Buuren**. Er was dus een zekere tegenstelling. Nu zijn er twee mogelijkheden. De ene is, dat dit een geval is geweest, zoals er zich zo dikwijls voordoen, dat er maatregelen ten opzichte van iemand worden toegepast en dat twee of meer Ministers daarover verschillend denken en pas na enige tijd het er over eens worden, zonder dat dat enige verdere invloed heeft, omdat men zo'n aanlegenschap geheel zakelijk behandelt. Het kan echter ook zijn, dat zo'n geval, door welke omstandigheid dan ook, een dusdanig scherp kantje begint te krijgen, dat er wat van blijft hangen. Nu had de heer **Albarda** dus blijkbaar de indruk, dat het laatste in de zaak van **Buuren** het geval was geweest.

A. Dat weet ik niet.

69618. De **Voorzitter**: Het kan natuurlijk ook zijn, dat het scherpe kantje bij de andere heren heeft gelegen en niet bij u. Dat is ook mogelijk.

A. Het lijkt mij ten opzichte van het geval **Zegers** en van **Buuren** nogal zonderling. Natuurlijk komt het in elk Kabinet voor, dat men scherp verschil van mening heeft. Hoe is het geval van **Buuren** geliquideerd? Doordat ik opdracht aan de heer van **'t Sant** heb gegeven. Ik heb gezegd: „U en ik denken er anders over dan de andere heren, maar nu zegt mijn collega **Dijxhoorn**, dat hij absoluut voor deze man instaat.” Als een collega, die ik als een door en door rechtshapen man beschouw, dat tegen mij zegt, voel ik mij verplicht om te zeggen: „Vooruit, dan offer ik mijn mening en dan geef ik van **Buuren** de vrijheid.” Zo is het geëindigd, en dan kan ik niet begrijpen, dat bij zo'n afloop, terwijl er van tevoren verschil van mening is geweest, het anders zou moeten lopen. Dan „is de spons er over” bij wijze van spreken. Ik heb er verder ook niets van gemerkt. Misschien was het niet onverstandig, als u nog eens naging, hoe het met de heer van **Buuren** staat. Men zou dan nog eens te weten kunnen komen, wie indertijd gelijk heeft gehad.

69619. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Kunt u daar iets naders over zeggen?

A. Neen.

69620. De **Voorzitter**: Is het alleen een advies?

A. Ja. Dat wilde ik nu eens aan u overlaten.

69631. De **Voorzitter**: Dan kom ik tot punt 2:

„De schout-bij-nacht baron de Vos van **Steenwijk** kwam mij op zekere dag mededelen, dat hij 8 geheime opdrachten had. Op mijn vraag: „Welke?” mocht hij geen antwoord geven. Dat was geheim.”

De heer **Dijxhoorn** bedoelt hiermede dus te zeggen, dat het voor hem als Minister van Defensie toch niet te accepteren was, dat een aan hem ondergeschikte officier hem mededeelde, dat hij 8 geheime opdrachten had, die hij niet aan zijn Minister mocht mededelen.

A. Dat lijkt mij niet juist. Ik heb geen opdrachten gegeven.

69622. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Van wie had de heer de Vos van *Steenwijk* dan die opdrachten gekregen?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Ik kan u echter wel een feit zeggen, hetgeen ik ook tegen de heer Dijkhoorn heb gezegd. „Wanneer je zo iets overkomt, neem je maatregelen. Laat je gelden. Je moet niet bij mij komen met de grief, dat de heer geheime opdrachten buiten je om heeft. Zorg er maar voor, dat het niet gebeurt, daar heb je alle middelen voor in de hand.”

69623. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was de heer de Vos van *Steenwijk* bij de inlichtingendienst ingedeeld?

A. Dat weet ik niet.

69624. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar u wist toch wel, wie er te Londen bij de inlichtingendienst zaten?

A. De heer de Vos van Steenwijk was een marine-officier. Hij was — naar ik meen — ook adjudant van de Koningin of van de Prins. Dat zou mij toch waarachtig als Minister niet overkomen, dat een ondergeschikte geheime opdrachten van iemand anders krijgt. Daar had ik toch binnen vijf minuten een einde aan gemaakt.

69625. De **Voorzitter**: Dus de heer Dijkhoorn heeft hierover wel met u gesproken?

A. Ja, veel later.

69626. De **Voorzitter**: Nog vóór zijn aftreden?

A. Hij heeft mij toen ten tijde van zijn aftreden althans een soortgelijke grief genoemd. Ik heb daarop ook gereageerd. Zo iets mag een Minister niet overkomen, dat is zijn eigen schuld.

69627. De **Voorzitter**: Dan gaan wij nu over tot het volgende punt. De heer Dijkhoorn omschrijft dit als volgt:

„Hr. Ms. „Sumatra” en „Heemskerck”, omtrent welke oorlogsbodems ik aan de bevelhebber der zeestrijdkrachten, vice-admiraal Furstner, opdracht had gegeven, dat zij niet meer mochten varen alvorens zij hersteld, onderscheidenlijk afgebouwd waren, bleken op een gegeven moment door de bevelhebber der zeestrijdkrachten *buiten mijn* medeweten te zijn gezonden naar Canada, voor het naar dat land overbrengen van H.K.H. Prinses *Juliana* en haar dochters. Toen ik daar toevallig achterkwam — omdat ik mededeling kreeg, dat de schepen op een werf konden worden opgenomen, dan wel, dat ik informeerde hoe het met de zaken stond —, wenste de vice-admiraal Furstner op mijn vraag, waar deze schepen waren, aanvankelijk geen antwoord te geven, omdat zulks strikt geheim was.

Eerst toen ik hem bij mij had ontboden en hem er op had gewezen, dat de Minister van Defensie, die voor deze schepen verantwoordelijkheid droeg, toch wel mocht weten, waar de schepen waren, heeft de admiraal mij ingelicht.”

A. Dat verhaal zal wel juist zijn, ik weet het niet.

69628. De **Voorzitter**: U zegt: „Dat verhaal zal wel juist zijn.” Maar het is toch eigenlijk phantastisch.

A. Dan krijgt men weer hetzelfde, ik heb er maar één antwoord op: zo iets zou mij niet overkomen.

69629. De **Voorzitter**: De Minister van Defensie heeft de heer Furstner, die zijn ondergeschikte was, bij zich laten komen.

A. Dat is zeer waarschijnlijk, maar ik weet het niet.

69630. De **Voorzitter**: Neen, maar het staat hier.

„Eerst toen ik hem bij mij had ontboden en hem er op had gewezen, dat de Minister van Defensie, die voor deze schepen verantwoordelijkheid droeg, toch wel mocht weten, waar de schepen waren, heeft de admiraal mij ingelicht.”

Het is dus uiteindelijk wel gebeurd.

A. Wat heeft dat nu met zijn aftreden te maken?

De **Voorzitter**: De heer *Dijkhoorn* heeft zijn aftreden gemotiveerd als volgt: door de ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte

van hem. als Minister van Defensie, heeft hij de overtuiging gekregen, dat hij het landsbelang niet meer kon dienen op de wijze, zoals hij het riodzakelijk achtte.

A. Ik heb in mijn rapport zijn formulering overgenomen, zoals mij die op papier is gegeven.

69631. De **Voorzitter**: Dat is niet juist, maar daar kom ik dadelijk op. Er is nl. een belangrijk verschil.

Nu het vierde punt:

„Rij de indienststeliing van Hr. Ms. „Heemskerck” door H.M. de Koningin werd de Minister van Defensie door de heer *Gerbrandy* medegedeeld, dat hij (Minister van Defensie) daarbij niet werd verwacht, omdat hij, *Gerbrandy*, daarbij tegenwoordig zou zijn.”

U kunt dan nog lezen, wat de heer Dijkhoorn verder over dit plint mededeelt. Hij vertelt, dat tevoren een bespreking had plaats gevonden, waar benalve u de heren *Welter*, *Furstner*, van *Angær*, en *de Booy* aanwezig waren. De heer *Dijkhoorn* heeft toen gezegd, dat hij in de plannen wenste te worden gekend, omdat deze zaak niet buiten hem om geregeld kon worden, waarop een vrij scherp dispuut ontstond, waarbij de heer *Furstner* betoogde, dat de heer Dijkhoorn er niets mee te maken had. De heer *Gerbrandy* was het met de heer *Furstner* eens. Vervolgens zegt de heer Dijkhoorn, dat zijn protest bij de Minister-president geen succes had.

Nu kan ik mij zeer goed indenken, dat bij de indienststelling van een kruiser door de Koningin de Minister-president tegenwoordig wil zijn, maar ik vind het ietwat ongewoon, dat de Minister-president dan zegt: „Ik zal er zijn en dus behoort gij er niet te zijn”. Dit werd volgens de verklaring van de heer Dijkhoorn tegen de Minister van Defensie gezegd.

A. Ik weet niet, of het zo is gegaan. De praktijk klopte, naar ik werd ingelicht, volkomen op de vorm, zoals het altijd in Nederland ging.

69632. De **Voorzitter**: Plegen in Nederland de Ministers van Marine en van Oorlog niet tegenwoordig te zijn bij het in dienst stellen van kruisers?

A. Zo wil ik het niet zeggen, maar er werd wel gevraagd, op de tegenwoordigheid van welke Ministers de Koningin prijs zou stellen. Dit wordt altijd toegepast, naar mij is medegedeeld. Herhaaldelijk zijn mij in Nederland voorbeelden genoemd, waar het ook zo is vóórgekomen. Naar mijn mening behoefde de heer Dijkhoorn zich niets op „zijn fatsoen te trekker”. Men kan dat er van maken.

69633. De **Voorzitter**: Ik had mij ook kunnen voorstellen, dat de Minister-President zou hebben gezegd: „Ik stel er prijs op, dat de Minister van Defensie aanwezig is.”

A. Ik mag over de Koningin niet spreken, maar het gaat bij deze aangelegenheid altijd zo, dat men het aan de draagster van de soevereiniteit overlaat. Ik heb er herhaaldelijk met andere Ministers over gesproken. Daar zit niets denigrerends voor de heer Dijkhoorn in. Er werd gezegd, dat er geen drie konden zijn, dat was te veel.

69634. De **Voorzitter**: Het volgend punt luidt: „De bevelhebber der zeestrijdkrachten, vice-admiraal Furstner, deed rechtstreeks mededelingen aan de Kroon. Er was zelfs een verbindingsofficier aangewezen om het contact te onderhouden.”

De heer Dijkhoorn zegt, dat deze figuur nog tot daaraan toe was, toen bijv. van het verlies van twee onderzeeboten de mededeling rechtstreeks naar de Kroon ging, doch van het laatste verlies kreeg de Regering door tussenkomst van de Minister van Defensie zelfs helemaal geen bericht, totdat de heer Dijkhoorn er naar vroeg. Ook dat lijkt mij een figuur, die nogal wonderlijk is. Kent u dit feit niet?

A. Ik herinner het mij niet.

69635. De **Voorzitter**: Het volgende punt betreft de oprichting van het Prins Bernhard-fonds, waarvan de gelden bestemd waren voor uitbreiding van het materieel van de weermacht. In die oprichting is de heer Dijkhoorn niet gekend. Hij vernam dat uit een artikel in „Vrij Nederland”. Hij is nooit over de besteding van die gelden geraadpleegd. Hij heeft tweemaal een chèque gekregen met het verzoek, „ of hij deze niaar wilde aftekenen”, de eerste maal met de mededeling, dat het voor vliegtuigen was, terwijl er al een post voor vliegtuigen op de begroting stond. In Maart 1941 volgde een mededeling, dat in het Prins Bernhard-fonds besloten was, over te gaan tot de aanschaffing van bommenwerpers. Klachten en protesten van

zijn kant lot diverse heren, die met het fonds bemoeienis hadden, gericht, hadden geen, althans onvoldoende resultaat.

Het lijkt mij een heel merkwaaardige figuur, dat een fonds, bestemd voor uitbreiding van het materieel van de weermacht, wordt opgericht zonder dat daarin de Minister van Defensie gekend wordt, terwijl vervolgens de Minister doodnuchter de mededeling ontvangt, dat het fonds heeft besloten om dat en dat materieel aan te schaffen. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik dat wel heel wonderlijk vind. Als het inderdaad zo gegaan is, was het niet alleen een zaak, die de Minister van Defensie zich moest aantrekken, maar dan hadden ook de Minister-President en het Kabinet zich er met de grootste kracht tegen moeten verzetten, dat een particuliere instantie buiten de Regering om op een dergelijke wijze opereerde.

A. Daar kan ik u geen inlichtingen over geven.

69636. De **Voorzitter**: U weet toch wel wat het Prins *Bernhard*-fonds is geweest?

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat wisten we hier wel in het bezette gebied.

A. Ik weet niets over het conflict, over de tegenstellingen, die hierin staan.

69537. De **Voorzitter**: Maar de mededeling van het Prins *Bernhard*-fonds, dat het besloten had om over te gaan tot de aanschaffing van bommenwerpers, aannemende dat het juist is, vind ik een nogal kras staaltje.

A. Daar kan ik geen oordeel over veilen, dat zou alleen uit de stukken kunnen blijken. Het spreekt vanzelf, dat, indien een bepaalde zaak scheefliep en de Minister van Defensie dit bij mij ter sprake bracht, hij de nodige medewerking van mij kreeg.

69638. De **Voorzitter**: Dan ga ik over tot punt 7. Daar bent u regelrecht bij betrokken.

„Zonder mij vooraf te raadplegen, bespreekt de Minister-President met de Kroon, de ambassadeur in Londen en vice-admiraal *Furstner* een plan tot splitsing van het Departement van Defensie in een Departement van Oorlog en een Departement van Marine en doet dat voorstel in de Ministerraad.”

A. Ik heb dat voorstel in de Ministerraad gedaan, maar iedereen wist van mij — ik wist van deze bespreking niets af —, dat ik een absolute voorstander ben van het hebben van twee Departementen. Dat was volkomen bekend. Dus dat breng ik op een gegeven moment in de Ministerraad.

Van een bespreking met de Kroon, de ambassadeur in Londen en vice-admiraal *Furstner* weet ik niets. Ik zal misschien weleens tegen de heer *Furstner* hebben gezegd: het is beter, maar dat wist iedereen van mij, dat er een afzonderlijk Departement van Marine moest zijn. Ik vond het beter voor de gang van zaken.

69639. De **Voorzitter**: Bezien van de kant van de Minister van Defensie kunt u zich waarschijnlijk toch wel voorstellen, dat het voor deze Minister een nogal pijnlijke geschiedenis is, wanneer er op een gegeven moment, zonder dat over de indiening daarvan met hem overleg is gepleegd, zulk een voorstel in de Ministerraad komt en hij dan later hoort, dat daarover tevoren is gesproken met bijvoorbeeld iemand als vice-admiraal *Furstner*, die voorbestemd was om hoofd van het afgesplitste Departement van Marine te worden.

A. Ja, maar dat wist hij allemaal van mij. Ik weet van formele besprekingen niets af, maar het was de heer *Dijxhoorn* voor 100 pct. bekend, hoe ik er over dacht. Ik wil nog iets zeggen: geen van deze punten heeft iets met het ontslag te maken, helemaal niets.

69640. De **Voorzitter**: Daar komen wij dan dadelijk nog op terug. In punt 8 zegt de heer *Dijxhoorn*:

„Zonder mij, als verantwoordelijk Minister, daarin te kennen, zegt de Minister-President in een Nota aan de Kroon dd. 27 Maart 1941, no. 762, dat hij grote bezwaren heeft tegen de werkzaamstelling van een onder mij ressorterende kolonel van de generale staf bij het Bureau Bijzondere Aangelegenheden van mijn Departement.”

A. Dan zou ik die Nota moeten zien.

69541. De **Voorzitter**: Dit betekent — als het juist is, wat hier staat —, dat de Minister-President aan de Kroon rapporteert over

het feit, dat een onder de Minister van Defensie ressorterende kolonel werkzaam is bij een bureau van het Departement van Defensie. Dit had betrekking op kolonel *van Voorst Evekink*.

A. Dat kan wel, maar dat is ten voeten uit met de heer *Dijxhoorn* besproken. Dat is in de Ministerraad geweest.

69642. De **Voorzitter**: Wat is in de Ministerraad geweest?

A. De hele kwestie van de heer van Voorst *Evekink*.

69643. De **Voorzitter**: Wat was dat dan voor een kwestie?

A. Dat weet ik niet precies meer, dan zou ik die Nota moeten zien.

69644. De **Voorzitter**: Men had bezwaar tegen de werkzaamheid van een kolonel op het Departement van Defensie. Waarom had men bezwaar tegen die kolonel?

A. Dat weet ik niet precies meer. Daar komt u bovendien op aangelegenheden, die ik liever niet zeg.

69645. De **Voorzitter**: Laten wij even vaststellen, dat, ook in de Londense verhoudingen, voor alles, wat er gebeurt, één of meer Ministers verantwoordelijk zijn. Laten wij dat vasthouden.

A. Absoluut, dat ben ik volkomen met u eens.

De **Voorzitter**: Nu is het dus zo, dat er door de Minister-President bezwaar wordt gemaakt tegen het feit, dat een bepaalde kolonel werkzaam is aan het Departement van Defensie. Wanneer die bezwaren b.v. van zodanige aard zijn, dat de Minister-President meende, dat die kolonel niet betrouwbaar was, dan kan ik mij voorstellen, dat de Minister-President, als hij dat hoort, de Minister van Defensie een wenk geeft en dat deze daaraan gevolg geeft, als hij het er mee eens is. Dan zou hij zelfs dankbaar moeten zijn voor de waarschuwing. Maar zo lag het hier natuurlijk niet. Ten minste, voor zover ik het kan beoordelen, was er geen sprake van, dat deze kolonel niet betrouwbaar zou zijn. De heer *Dijxhoorn* heeft hier verklaard: „Op Woensdag 2 April deelde de Minister-President mij mede, dat het niet welgevallig was, dat bedoelde kolonel aan dat bureau verbonden is.” Moet nu de Minister-President uitmaken, of het welgevallig is, dat een bepaalde kolonel aan een bureau verbonden is?

A. Voor algemeen beleid zeker.

69646. De **Voorzitter**: Dan wil ik graag horen, welke kwestie van algemeen beleid daarbij in het geding is geweest. Het is een uitzonderlijke positie, dat op deze wijze wordt ingegrepen in de personeelsformatie van een Minister. Dat moeten dan zeer dringende redenen van algemeen beleid zijn geweest.

A. Ingegrepen in de personeelsformatie van Ministers, is niet geheel juist. Er is lang en breed over de heer van Voorst *Evekink* gesproken. Daar wist de heer *Dijxhoorn* alles van. Dus dat moet u niet zien als ingrijpen, maar als mededeling van bepaalde bezwaren. Collega's hebben ook wel van hun kant bezwaren tegen een ambtenaar van mij naar voren gebracht. Dat is niets ongewoons. Het is zeker niet ongewoon zulk een kwestie grondig te bespreken.

69647. De **Voorzitter**: Dus met andere woorden: de Minister-President heeft inderdaad gezegd: „Ik als Minister-President wens niet, dat die kolonel aan dat bureau van uw Departement is verbonden.”

A. Dat weet ik niet, dan zou ik de Nota moeten zien. Ik weet niet precies hoe dat is gegaan. Ik herinner mij die kwestie van die persoon zeer goed.

69648. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was die kolonel niet bekwaam voor die plaats?

A. Hij was wel bekwaam.

69649. De **Voorzitter**: Was hij in algemene zin betrouwbaar?

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Politiek?

A. Vraagt u mij dat liever niet, want dan kom ik op een gebied, waar ik niet over kan spreken.

69650. De **Voorzitter**: Kon men ten aanzien van deze kolonel de vrees koesteren, dat hij niet trouw aan het vaderland zou zijn?

A. Dat zou ik zeker niet zeggen.

69651. De **Voorzitter**: En hij was bekwaam?

A. Ja.

69652. De **Voorzitter**: En toch zegt de Minister-President tegen de Minister van Defensie: „Het is niet welgevallig, dat die kolonel aan dat bureau van uw Departement werkzaam is.”

A. Om de geest, die hij verwekte. Inderdaad. Die geest was verkeerd.

69653. De **Voorzitter**: Wie is in de eerste plaats verantwoordelijk voor de geest op een Departement?

A. Dat kon mij in Londen alles schelen. Daar had ik mee te maken.

69654. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus de Ministers waren te Londen niet competent om hun eigen mensen op hun Departementen aan te stellen.

A. Zij moesten dat zelf weten. Als een Minister vindt, dat een Minister-President of andere collega's ingrijpen in de sfeer, kan men er een casus-belli van maken. Er is één middel, waardoor een Minister zich altijd kan doen gelden: „Ik neem het niet, afgelopen.”

69655. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar dat is toch één van de redenen van het ontslag van de heer *Dijxhoorn* geweest?

A. Wel neen, het heeft er niets mee te maken.

69656. De **Voorzitter**: In punt 9 zegt de heer *Dijxhoorn*:

„Men bemoeide zich op ontoelaatbare wijze met het personeel, op mijn Departement tewerkgesteld, voor welk karretje de heer *Gerbrandy* zich maar al te veel heeft laten spannen.

Als voorbeeld moge ik noemen:

1. het geval betreffende de hiervoren bedoelde kolonel; in feite werd van mij geëist, dat ik hem — zonder enige deugdelijke grond — derhalve op voor hem grievende wijze — van zijn functie zou ontheffen;

2. bij herhaling heeft de heer *Gerbrandy* mij gezegd, dat o.a. de heren generaal-majoor *van Oorschot*, mijn kapitein-adjutant *Kruls*, mijn adjutant-luitenant-ter-zee Iste-klasse *Post Uiterweer* en de luitenant-kolonel *van de Plassche* niet deugden en dat ik die uit mijn omgeving moest verwijderen. Hij ging zover, dat hij deze heren beschuldigde van het zwart maken van de heer *van 't Sant*.”

En iets verder zegt hij in dit verband:

„Prompt na mijn aftreden was generaal-majoor *van Oorschot* gepensionneerd, kapitein *Kruls* werd ontslagen als adjutant en kreeg een andere functie, de heer *Post Uiterweer* werd ontslagen als adjutant en kreeg een andere functie en luitenant-kolonel *van de Plassche* werd op nonactiviteit gesteld. De heer *van Boeyen*, Minister van Defensie a.i., was zo openhartig tegen de heer *van de Plassche* te zeggen, dat de omgeving van *Dijxhoorn* moest worden opgeruimd. Ontdaan is de overste mij dit komen vertellen. Opmerkelijk is, dat generaal *van Oorschot* later weer is teruggekomen, omdat men hem blijkbaar nodig had voor de Inlichtingendienst. Kapitein *Kruls* maakte promoties met sprongen, werd belast met het Militair Gezag en is thans chef van de generale staf. Luitenant-ter-zee Iste-klasse *Post Uiterweer* werd bevorderd tot kapitein-luitenant-ter-zee en kapitein-ter-zee en werd later bevelhebber der zeestrijdkrachten in Engeland. Hij bekleedt thans een vooraanstaande positie aan het Departement van Marine. Luitenant-kolonel *van de Plassche* bracht het tot generaal-majoor en werd militair-attaché in Praag. Kolonel *van Voorst Evekink* werd bevorderd tot generaal-majoor en benoemd tot commandant van de Nederlandse troepen in Engeland. Later werd hij militair attaché in Engeland. Blijkbaar had ik mij dus niet zo ten onrechte verzet tegen verwijdering van die personen uit mijn omgeving.”

A. Dan kunt u het natuurlijk net zo goed omkeren. Toen de heer *Dijxhoorn* wegging, werd het ineens veel beter.

69657. De **Voorzitter**: Deze heren werden toen verplaatst, respectievelijk op non actief gesteld.

A. Dat weet ik niet. Ik zie hier bij voorbeeld de naam *Post Uiterweer*, waarvan ik niets dan goeds weet. Ik zie hier kolonel *van Oorschot* genoemd. Hem ken ik al lang van vóór de oorlog.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Volgens u lag het aan de heer *Dijxhoorn* zelf. Volgens uw zeggen werd de sfeer aanmerkelijk beter, toen de heer *Dijxhoorn* weg was.

69658. De **Voorzitter**: De heer *Dijxhoorn* zegt dus, dat u zich mengde in zijn personeelszaken.

A. Dat is alleen bij de heer *van Voorst Evekink* geweest, met de rest heb ik nooit iets te maken gehad. Ik heb hem wel — zoals dat collegiaal de gewoonte is — tegen bepaalde aangelegenheden gewaarschuwd.

69659. De **Voorzitter**: De heer *Dijxhoorn* zegt, dat u van de vier hier met namen genoemde personen hebt gezegd, dat ze niet deugden en dat de heer *Dijxhoorn* ze uit zijn omgeving moest verwijderen.

A. Dat kan hij wel zeggen. Ik had niets over de heer *Dijxhoorn* te zeggen. Ik heb hem weleens gewaarschuwd. Ik wil de naam van de heer *Post Uiterweer* er nog volkomen buiten houden, tevens generaal *van Oorschot*.

69660. De heer **Stokvis**: En de beide anderen?

A. Daar wil ik alleen dit van zeggen. Laat men toch begrijpen, dat in zo'n betrekkelijk kleine kring in Londen men kwaad kan doen, ook al is men om zo te zeggen een pienter militair. Met dergelijke aangelegenheden had men rekening te houden.

69661. De **Voorzitter**: Ja, maar 'als wij nu een dergelijke zaak uitzoeken voor het forum van het Nederlandse volk, dan is het nodig, dat man en paard worden genoemd. U begrijpt toch ook wel, dat men met mededelingen, zoals u die nu op deze manier doet, waarbij u zegt: „In die Londense gemeenschap kon men op alle mogelijke manieren kwaad doen.”, niet tevreden zal zijn. Hier worden ook reputaties op het spel gezet.

A. Ik heb u een geval vermeld. Ik stond met die heren op uitnemende voet. Dat neemt niet weg, dat ik tegen bepaalde figuren bezwaren had. De heren *Kruls*, *van de Plassche* en *Dijxhoorn* hadden b.v. grote bezwaren tegen de heer *van 't Sant*. Ik was uitgenodigd om bij hen te komen, zij woonden samen. Ik heb daar te berde gebracht, dat zij grote bezwaren hadden tegen de heer *van 't Sant*. De heer *van 't Sant* was één van mijn ondergeschikten. Ik vond, dat zij die bezwaren tegen hem persoonlijk moesten uiten, zodat hij zich kon verdedigen. Op mijn kamer had ik een samenkomst georganiseerd, waar aanwezig waren de heer *van 't Sant*, ondergetekende, mijn secretaris dr. *Kasteel* en de eerder door mij genoemde heren. Zij hebben niets gezegd. Ik heb gezegd, dat het geen manier van doen was. Men ging de Minister-President dus mededelen, hoe onaangenaam de heer *van 't Sant* was. Ik wilde de heer *van 't Sant* de gelegenheid geven, dat hij zich tegenover die heren volkomen zou kunnen verantwoorden. Hier voelden zij niet voor, dat vond ik dus geen eerlijk spel.

69662. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren ze bang voor de heer *van 't Sant*?

A. Dat denk ik. Ik kan het u niet met zekerheid zeggen.

69663. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus het was daar een soort van silentmeeting? Niemand zei wat?

A. Inderdaad, praktisch gebeurde er niets.

69664. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wat hebt u toen gedaan?

A. Toen was het afgelopen; daar kon ik niets meer aan doen. Dat was een poging om althans tot klaarheid te komen.

69665. De **Voorzitter**: Wij zijn nu gekomen aan het 10de punt van de heer *Dijxhoorn*. Hij zegt daarin, dat u het nodig vond, dat de militaire missie zou worden opgeheven. De heer *Dijxhoorn* drukt zich daarin o.m. als volgt uit:

„Deze missie, zo zei de heer *Gerbrandy*, was, naar zijn oordeel, volkomen overbodig. Waar een Minister van Justitie al geen verstand van heeft!”

De heer *Dijxhoorn* wenste de militaire missie te handhaven. Ook na zijn aftreden is de militaire missie niet opgeheven, maar generaal-majoor *van Oorschoot* werd gepensionneerd.

Het komt dus hierop neer, dat de heer *Dijxhoorn* in de eerste plaats een aantal gevallen noemt, waarin invloeden, die niet nader worden aangeduid, werden uitgeoefend op zijn ondergeschikten dusdanig, dat die ondergeschikten zaken voor hem geheim hielden en zaken zonder zijn wetenschap uitvoerden. In de tweede plaats, dat de Minister-President zich inliet met een aantal aangelegenheden, betrekking hebbend op zijn Departement, en met betrekking daartoe bepaalde dingen van hem verlangde, en dat in een dusdanige mate — zo stelt de heer *Dijxhoorn* het —, dat dit moest worden beschouwd als een ontoelaatbare inmenging van de Minister-President in het Departement van de Minister. Ik geloof, dat het daarop neerkomt.

69666. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wat is nu eigenlijk volgens u de reden van het aftreden van de heer *Dijxhoorn*?

A. Dat mag ik niet mededelen.

69667. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Heeft deze zaak er niets mee te maken?

A. Helemaal niets. Men kan hoogstens zeggen, dat de kwestie van *van Voorst Evekink* er een zeker verband mee hield. Bij al deze aangelegenheden bestaat de heel normale bevoegdheid voor de Minister om te zeggen, dat hij iets niet goed vindt. Dan kan hij zeggen: „Als het zo niet gebeurt, dan kan ik met u niet samenwerken.“ Zo iets behoort een Minister te doen. Wij hebben dat echter tot de dag van zijn ontslagaanvraag nooit ofte nimmer gehad.

69668. De **Voorzitter**: Dan bent u de enige Minister, die daarvan niets heeft gemerkt, want vrijwel alle andere Ministers, die hier zijn geweest, hebben verklaard, dat de voorstelling van zaken, zoals die door de heer *Dijxhoorn* is gegeven, nl. dat zijn ontslag niet tut stand is gekomen naar aanleiding van een concreet feit, dat zich op een zeker moment voordeed, maar dat het een gevolg was van een proces, dat maanden en maanden had geduurd en waarover hij zich maandenlang had beklaagd tegenover zijn collega's. Dat is de lezing van de heer *Dijxhoorn*, die door een aantal andere Ministers hier als juist is bevestigd.

A. Nu zegt u het in een heel andere vorm. Inderdaad heeft de heer *Dijxhoorn* maandenlang met jammerklachten gelopen. Is dat nu een houding voor een Minister, zo vraag ik u.

69669. De **Voorzitter**: Ik kan begrijpen, dat een Minister, vooral in de Londense omstandigheden, niet bij de eerste de beste kwestie een Ministerscrisis veroorzaakt. Men is met een klein gezelschap naar Londen gegaan, onder zeer buitengewone omstandigheden. De mogelijkheden voor de vervanging van een afgetreden Minister waren niet groot. Er was de wenselijkheid, ook tegenover het bezette gebied, om zoveel mogelijk eensgezindheid te tonen. Al die factoren kunnen dus een Minister te Londen er wel degelijk toe hebben geleid om heel wat meer te verdragen dan een Minister in Nederland ooit zou behoeven te doen. Dus de redenering, dat de heer *Dijxhoorn* bij het eerste het beste geval, dat zich voordeed, direct had moeten zeggen: „dan leg ik het bijltje er bij neer“, die redenering is in de Londense omstandigheden niet helemaal vol te houden.

A. Dat bijltje er bij neerleggen betekent: niet voor mijn verantwoordelijkheid nemen.

69670. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Toch met het gevolg, dat het bijltje er bij neer wordt gelegd. Iets anders is niet mogelijk.

A. Dat hangt er van af. Naar mijn mening net niet. De heer *Dijxhoorn* heeft al die tijd van mij de *grootst mogelijke steun* gehad. Het enige geval, dat ik mij herinner als tegenstelling, is het geval *van Voorst Evekink*. Nu kan ik er naast zijn geweest, maar het kan ook andersom zijn geweest, dat is altijd buitengewoon moeilijk te beoordelen. Ik had niet dezelfde opvatting, omdat de zaak inging tegen mijn kijk, die ik op de hele situatie had.

69671. De **Voorzitter**: Hoe was dan uw kijk op de hele situatie? Het is mij niet zo duidelijk.

A. Heeft de heer *Dijxhoorn* u daar niets van gezegd? Dan voel ik ook geen behoefte om daar iets van te zeggen. Want daarin verschilden wij inderdaad.

De **Voorzitter**: Maar zelfs dan nog.

A. Hier zou eigenlijk uit blijken: „De Minister-President heeft mij in de kou laten staan.“ Het is precies andersom. Hier kan men beter zeggen: Wie zich zelf niet helpt, wordt ook niet geholpen. Daarmede moet natuurlijk gepaard gaan, dat iemand weet, wat hij beoogt te doen.

69672. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus u vindt, dat hij flinker had moeten zijn in deze aangelegenheden?

A. Ja. Ik vond hem een allercharmantste man.

69673. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus hij had moeten dreigen met heengaan en het niet moeten doen. Dat is dus eigenlijk uw mening?

A. Ja, zeker; de verantwoordelijkheid stellen. dat was mijn opvatting. Dat heb ik ook persoonlijk tegen hem gezegd.

69674. De **Voorzitter**: De heer *Kruls* heeft hier over het bureau onder generaal v. d. *Vijver* en de toenmalige overste *van Voorst Evekink* verklaard:

„Dit bureau heeft eigenlijk zijn werkzaamheden beëindigd met het aftreden van Minister *Dijxhoorn*, want dit bureau is mede één van de stenen des aanstoots geweest en wellicht een van de oorzaken, waardoor Minister *Dijxhoorn* verdwenen is.“

A. Dat is een suppositie van de heer *Kruls*, die er natuurlijk niets van af weet.

69675. De **Voorzitter**: Ja, maar u zegt zelf, dat de kwestie *van Voorst Evekink* wel een rol heeft gespeeld.

A. D.w.z. die kwestie heeft indirect invloed uitgeoefend. Zo kunt u dat zeggen.

Ik kan u wel mededelen, dat het hele ontslag-*Dijxhoorn* ten voeten uit in de notulen van de Ministerraad staat.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat is niet zo vriendelijk van u om dat te zeggen, want die notulen kunnen wij niet opvragen.

A. Ja, maar ik mag ook niet alles zeggen.

De **Voorzitter**: U zult toch wel begrijpen, dat het resultaat van het hoor en wederhoor op dit punt wel erg onbevredigend wordt.

A. Dat ben ik met u eens. Voor dezelfde moeilijkheid stond ik al in 1941, toen we het aan het publiek moesten zeggen. Dan moet men een officiële waarheid verzinnen.

69676. De **Voorzitter**: De passage in uw Memorandum, die op het ontslag van de heer *Dijxhoorn* betrekking heeft, is anders gereedigeerd dan de heer *Dijxhoorn* het in zijn ontslagbrief heeft omschreven. In het Memorandum staat: „Door de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde departement“, terwijl de heer *Dijxhoorn* heeft gezegd: „Door de ontwikkeling van de interne verhoudingen ten opzichte van hem als Minister van Defensie.“ Dat is natuurlijk iets heel anders.

A. Ja, ik heb hier letterlijk overgenomen, wat hij mij heeft gegeven. Ik heb dit stuk gemaakt en toen heb ik aan de heer *Dijxhoorn* gevraagd, hoe hij het wilde hebben. Dat heb ik er in opgenomen.

69677. De **Voorzitter**: De heer *Dijxhoorn* heeft hier — want wij hebben uit de aard van de zaak ook met hem gesproken over dit verschil in redactie — over uw redactie verklaard:

„Deze voorstelling van zaken is vals. Ik heb de heer *Gerbrandy*, toen hij zijn ontwerp-witboek had gemaakt, in een gesprek daarop gewezen. Hij heeft de formulering toen iets veranderd. Ik had hem een formulering gegeven, waarmede ik genoegen nam, maar die wilde hij niet overnemen. Hij heeft het iets veranderd, maar het geeft niettemin nog een volkomen verkeerd beeld van de situatie, want het ging niet om de interne verhoudingen in mijn Departement. Daar ging het helemaal niet om.“

Ik heb de heer *Gerbrandy* toen gezegd in dat onderhoud: „Als u het niet opneemt overeenkomstig de formulering, welke ik u nu aanbied, behoud ik mij het recht voor om alles te publiceren." Dat heb ik gelukkig niet behoeven te doen, omdat er een Parlementaire Enquêtecommissie kwam. Ik heb de heer *Gerbrandy* er op attent gemaakt, dat dit een valse voorstelling van zaken was."

En iets later zegt hij:

„Dat waren de interne verhoudingen in het algemeen, *niet in mijn Departement*. De heer *Gerbrandy* heeft er bij gezet „in het door hem beheerde Departement". Dat is juist het gemene. Dit wekt de indruk, alsof ik herrie had met de ambtenaren van mijn Departement, dan wel, alsof ik die ambtenaren niet aan kon."

A. Hier weet ik niets van. Ik heb dit toepestuurd, besproken. voorgelegd en ik weet absoluut niet beter dan dat ik precies heb geschreven, wat de heer *Dijxhoorn* heeft gezegd. Ik heb de heer *Dijxhoorn* later meer dan eens gesproken. Als dit zo was, dan zou hij toch tegen mij hebben moeten zeggen: „Wat heb je dat raar gedaan, want nu heb je toch wat anders gezet." Daar weet ik totaal niets van. Ik neem aan, dat de heer *Dijxhoorn* zich vergist.

69678. De **Voorzitter**: Het is toch vrij onwaarschijnlijk, dat de heer *Dijxhoorn* zou hebben toegestemd in een formulering, zoals die in uw Memorandum voorkomt, die anders is dan de formulering, die hij zelf in zijn ontslagaanvraag heeft opgenomen. Ik kan mij dat niet voorstellen.

A. Neen, ik zie ook geen enkele reden om aan te nemen, dat, terwijl ik iemand vrijheid geef: „zeg maar hoe je het hebben wilt", daar voor mij enige aanleiding zou zijn om het te veranderen. Ik dacht, dat de heer *Dijxhoorn* hier erg mee tevreden was. Ik heb hem later meer dan eens gesproken. Hij heeft zich nooit beklaagd. Ik hoor dat pas nu.

69679. De **Voorzitter**: In zijn ontslagaanvraag staat letterlijk het volgende: „dat door de ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte van hem, als Minister van Defensie, hij de overtuiging heeft gekregen . . . enz." Dat is heel wat anders dan: „door de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement."

A. Het is allemaal vrij cryptisch, zou ik zeggen.

69680. De heer **Stokvis**: Behalve dan, dat hij uitdrukkelijk zegt: „Als u het niet verandert in de geest, zoals ik het hebben wil, dan behoud ik mij het recht voor om alles te publiceren." Kunt u zich dat niet herinneren?

A. Er is in het geheel niet met publicatie bedreigd. Ik heb volledig de omschrijving willen overnemen, zoals de heer *Dijxhoorn* die wilde hebben.

69681. De **Voorzitter**: Dus dat zou geen betrekking hebben gehad op het eindresultaat?

A. Neen, ik heb nooit enige andere intentie gehad. Dat heeft zich ook zo bij de andere Ministers herhaald. Ik heb hun steeds gezegd, dat ik alles zou neerschrijven, zoals zij het zeiden. Dus ik begrijp hier niets van. Als hij de formulering gekozen had, die hij mij had voorgelegd, dan stond het er nu. Wier begrijp ik totaal niets van.

69682. De **Voorzitter**: U hebt in uw Memorandum er nog aan toegevoegd: „en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het door hem te voeren beleid."

A. Dat heb ik zo overgenomen.

69683. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk omdat u het juist vond?

A. Neen, omdat deze formulering gemaakt moest worden. Ik vond het billijk op deze manier. Dat hebben wij bij ontslagen zoveel mogelijk gedaan, dat dan degene, die het ontslag neemt, het recht heeft om het laatste woord te zeggen over de reden van het ontslag. Ik meen, dat dat zelfs gewoonte is ook bij andere ontslagen.

69684. De **Voorzitter**: Dus u zegt thans, dat er op de heer *Dijxhoorn* geen pressie is uitgeoefend?

A. Ik zeg, dat ik er helemaal geen bezwaar tegen heb om die formulering van hem volkomen tot de mijne te maken.

69685. De **Voorzitter**: Er is hier o.a. door de heer *Bolkestein* verklaard, dat het ontslag van de heer *Dijxhoorn* niet een plotseling feit is geweest, maar het gevolg van een ontwikkeling van een aantal gebeurtenissen, waaraan toen op die datum een einde is gekomen. Vervolgens verklaart de heer *Bolkestein*:

„Het is u zeker bekend, dat de heer *Gerbrandy* over deze kwestie een nota heeft samengesteld? Die nota heb ik wel in mijn bezit, maar ik meen, dat ik hem u niet kan overleggen zonder medeweten en toestemming van de heer *Gerbrandy*. Het was een resumé van de Ministercrisis-*Dijxhoorn* door prof. dr. *Gerbrandy*."

Is dat juist?

A. Dat weet ik niet. Als de heer *Bolkestein* dat zegt als secretaris, zal het wel waar zijn.

69686. De **Voorzitter**: Is er ergens een dergelijke nota?

A. Ik herinner het mij niet.

De **Voorzitter**: Herinnert u zich niet, dat u een nota heeft geschreven?

A. Ik herinner mij wel, misschien is dat een verwarring van de heer *Bolkestein*, dat, toen de zaak moest worden opgenomen in de notulen, de heer *Bolkestein* mij heeft gevraagd: „U hebt daar gesproken en gerapporteerd in de Ministerraad, wilt u zo goed zijn om dat zelf op papier te zetten? U weet zelf het beste, wat u heeft gezegd, dan insereer ik dat in de notulen." Ik geloof, dat het zo is gegaan. Daar sta ik echter niet meer voor in.

69687. De **Voorzitter**: De heer *Dijxhoorn* heeft aan het slot van zijn opsomming gezegd — dat stuk hebt u voor u —

„Resumerende moet ik dus verklaren, dat de volgende bezwaren tegen het beleid van de Minister-President tot mijn ontslagaanvraag hebben geleid — het lijkt mij goed, deze bezwaren hier vast te leggen, opdat elk misverstand uitgesloten zij —"

Hij formuleert het hier dus zo, dat hij een aantal bezwaren heeft tegen het beleid van de Minister-President, die tot zijn ontslagaanvraag hebben geleid. Dan komen er wederom tien punten. Bij de vorige tien punten was u niet altijd betrokken. Deze tien punten zijn uitsluitend tegen u gericht. Zij luiden:

„1. Ontoelaatbare vertraging in het verhoren van geïnterneerden (de *zaak-Zegers*).

2. Onjuist inzicht in zaken betreffende de Inlichtingendienst.

3. Het toelaten, dat de chef van de Geheime Dienst inlichtingen inwon omtrent de betrouwbaarheid van Ministers en hoge ambtenaren.

4. Geen afwerend standpunt ingenomen tegen verdachtmakingen, enz., welke in Londen heersten, zelf daaraan meegedaan door ambtenaren zwart te maken en op hun verwijdering aan te dringen en voorts door op lichtvaardige wijze een kolonel te bekladden en op diens vervanging op een bepaald bureau aan te dringen.

5. Toegelaten, dat de regeerkracht van mij als constitutioneel verantwoordelijk Minister werd aangetast door de aanraking van de Kroon met de Minister van Defensie tot hem — *Gerbrandy* — te monopoliseren, althans in vele gevallen langs hem te voeren.

6. Al te geneigd om bemoeiingen van anderen met het personeel, werkzaam op het Departement van Defensie, toe te laten en aan mij op te dringen.

7. Berust in de handhaving van de heer *van 't Sant*, ook toen gebleken was, dat deze tegenover de Minister van Defensie onwaarheid had gesproken.

8. Buiten het Kabinet om en zonder diens voorkennis afvallen van de Minister van Defensie bij de Kroon (onclerhoud van 10 Juni 1941).

9. Het, zonder dat deze met mij besproken waren, bespreken van onderwerpen, welke mij regardeerden, met anderen buiten mijn voorkennis en het ter sprake brengen hiervan in de Ministerraad (Splitting van het Departement van Defensie).

10. Het geven van onjuiste inlichtingen aan de Kroon (verklaring *Dijxhoorn* omtrent overplaatsing kolonel *van Voorst Evekink* en vragenlijst *van 't Sant*)."

A. Als ik mocht spreken, zou ik het hele ontslag van de heer *Dijxhoorn* in vijf minuten „zo klaar maken als een klontje". Ik mag het niet.

69683. De **Voorzitter**: De heer *Dijxhoorn* heeft het hier volkomen in constitutionele banen geleid. Hij heeft grieven tegen de Minister-president.

A. Zo zit het niet. Dit klopt niet met de werkelijkheid.

69689. De **Voorzitter**: Geeft de opsomming van de heer *Dijxhoorn*, dus de tweede opsomming, waarin hij speciaal bezwaren, die hij tegen u als Minister-President had, naar voren brengt, u nog aanleiding tot opmerkingen?

A. Ik zou dit willen zeggen. Het geeft mij aanleiding tot een algemene opmerking, en wel deze, dat op het verzoek tot ontslag van de heer *Dijxhoorn* ik als Minister-president heb geadviseerd in de zin, dat het gegeven moest worden en dat ik dus met volle overtuiging — gezien de verhoudingen, zoals die geworden waren — mijn contraseign behoorde te plaatsen onder het desbetreffende Koninklijke besluit. Alle mededelingen van de heer *Dijxhoorn*, waarover ik in het algemeen een andere opvatting heb, hebben geen van alle in wezen het ontslag veroorzaakt, behalve dan dat de kwestie van de positie van de heer van *Voorst Evekink* er indirect verband mee hield, maar dat in algemeen zin het alleen aldus stond, dat de President van de Ministerraad meende, dat de toestand zodanig geworden was, dat hij de heer *Dijxhoorn* zou moeten laten „schieten”. Ik denk, dat mijn collega's in het algemeen van hetzelfde oordeel waren. Mijn ervaring is geweest, dat verschillen van inzicht, die natuurlijk in een Kabinet ook bij de allerbeste verhoudingen voorkomen, op en na het ogenblik, dat er (niet op deze verschillen, maar om geheel daarbuiten liggende oorzaken) een crisis komt, deze verschilpunten worden gemetamorphoseerd tot grieven tegen het beleid van de formateur. Bij de heer *Dijxhoorn* gaat dit zelfs zover, dat nu minstens één grief tegen de Minister-President wordt aangevoerd, die betrekking heeft op handelingen ten tijde, dat ik geen Minister-president was.

Wenst de commissie de grieven, die de heer *Dijxhoorn* nu opsomt en die naar mijn herinnering geheel ongegrond zijn, aan een onderzoek te onderwerpen, omdat zij, afgezien van het onderzoek van de crisis, daarvan toch iets wenst te weten, dan wil ik mijn best doen daar gegevens over te zoeken. Dit kost echter veel tijd en moeite.

69690. De **Voorzitter**: U gebruikte zojuist de woorden „laten schieten”. In het Memorandum staat op blz. 40, nadat u hebt gezegd: „Ik had terstond H.M. de Koningin tot het aanvaarden van het ontslag geadviseerd”, het volgende:

„Het terstond „laten schieten” van de Heer *Dijxhoorn* vond geen instemming bij al de leden van het Kabinet, met name niet bij den Heer *Steenberghe* (de Heeren van *Kleffens* en *Welter* waren in Nederlandsch-Indië), die meende ook ontslag te moeten vragen.”

Dan zegt u verder:

„Ten einde tot een zuivere verhouding te komen, werd op mijn advies en met instemming van den Heer *Steenberghe* besloten, dat het geheele Kabinet de portefeuilles ter beschikking zou stellen, ten einde H.M. de Koningin gelegenheid te geven vrijelijk over reconstructie, c.q. nieuwe formatie, te beslissen of, zooals het werd gezegd „te beslissen of meer moest geschieden dan de opgevallen plaats bezetten”. Daarmee werd ook de collegialiteit, die allen t.o.v. den persoon van den aftredenden Minister wenschten in acht te nemen, betracht. Het uittreden van den Heer *Dijxhoorn* werd immers door deze daad als te belangrijk gesteld om het als enkele Ministerswisseling te behandelen.”

Kunt u daar nog iets over zeggen?

A. Daar is het precies weergegeven. Er was een enkele Minister, die van oordeel was, dat ik meer tijd had moeten nemen voor het advies tot ontslag van de heer *Dijxhoorn*, die eigener beweging zijn verzoek had ingediend. Dat was met name de heer *Steenberghe* en deze was van oordeel, dat hij eigenlijk verplicht was daaraan te verbinden een ontslag zijnerzijds. Toen heb ik gezegd: „Laten wij dan om de zaak zuiver te stellen allemaal ontslag nemen.” Daaruit is gevolgd een nieuwe opdracht aan mij tot formatie van een Kabinet, waarin al de Ministers behalve de heer *Dijxhoorn* — die uiteraard niet door mij werd gevraagd — hebben zitting genomen en ook de heer *Furstner*.

69691. De **Voorzitter**: U zegt in het Memorandum:

„Hare Majesteit de Koningin droeg mij op „het Kabinet te reconstrueeren, opdat de samenwerking tot het eene groote doel, het bevrijden van het moederland, tot de grootste hoogte werd opgevoerd” en zulks te doen na terugkeer der Heeren *Welter* en van *Kleffens*.”

Ik mag hieruit zeker afleiden, dat wat u hier tussen aanhalingstekens hebt gezegd inderdaad de formule is geweest, die bij de opdracht is gebruikt?

A. Dat is inderdaad het geval.

69692. De **Voorzitter**: Nu mis ik een dergelijke formule bij de formatie van het Kabinet in September 1940.

A. Daar hebt u volkomen gelijk aan, als ik dat nog weer even mag onderstrepen. Persoonlijk ben ik geneigd om te zeggen, hoewel het formeel wel een opdracht was, dat eigenlijk de formatie in 1940 te herleiden was tot:

„Bent u bereid om *de Geer* op te volgen als Minister-President?” Natuurlijk heb ik een schriftelijke opdracht van de Kroon ontvangen tot formatie van het Kabinet, maar de situatie was eigenlijk deze, dat het er alleen maar om ging, wie de opvolger zou zijn. Ik meende, dat ik dat per se niet moest zijn, dat het een ander moest zijn. Ik heb tenslotte na overleg met de collega's mij daartoe bereid verklaard.

69693. De **Voorzitter**: Dus er is in ieder geval ook in September 1940 een schriftelijke opdracht geweest?

A. Ja.

69694. De **Voorzitter**: Die schriftelijke opdracht hield wel de opdracht tot formatie van een Kabinet in, maar daar stond niet bij vermeld een overweging in de zin, zoals het het geval is geweest bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941?

A. Net niet.

69695. De **Voorzitter**: Stond er ook geen andere toevoeging bij?

A. Niets.

69696. De **Voorzitter**: Het was dus eenvoudig een opdracht tot formatie van een Kabinet?

A. Ja.

69697. De **Voorzitter**: Terwijl in Juli 1941 nadrukkelijk was uitgesproken, dat het de wens van de Koningin was, dat het Kabinet zou worden gereconstrueerd en zulks met het in de opdracht aangegeven doel?

A. Ja. Uit de aard van de zaak vloeit zo'n formulering voort uit wat voorafgaat.

69698. De **Voorzitter**: Ja, vanzelfsprekerid. Is bij die reconstructie ook nog de gedachte van een oorlogskabinet ter sprake gekomen?

A. Dat is toen positief, zeer précisément aan de orde geweest.

69699. De **Voorzitter**: In welke vorm?

A. Mijn oorspronkelijke opvatting was, of het niet het beste was om de consequentie te trekken van de situatie — er was namelijk een aantal Departementen, die hun betekenis hadden behouden —, zoals die in vreedstijd was en in oorlogstijd in Nederland ook zou zijn. Dat gold voor Koloniën, Buitenlandse Zaken, Oorlog, Marine, voor een zeer belangrijk gedeelte Justitie, maar er was ook een aantal Departementen, aan welke — om zo te zeggen — de grond was ontvallen. Waterstaat lag totaliter in Nederland, dat was een binnenlands Departement, evenals Sociale Zaken. Ik zeg niet, dat ze helemaal geen bemoeienis met externe kwesties hadden, maar veel minder dan andere Departementen. Zo was er een aantal Departementen, die men slechts oneigenlijk nog zou kunnen bestempelen als normale ministeriële Departementen.

69700. De **Voorzitter**: Daarbij hebt u waarschijnlijk ook aan Onderwijs gedacht?

A. Ja, ik noem ze misschien niet allemaal op. Laten we nu, zo was mijn gedachte, maar de eerlijke consequentie trekken: Dit waren

Departementen, waarvan men kon zeggen, dat de Ministers daarvan wel hlinister zonder Portefeuille konden worden. We moesten echter allemaal onze taak verrichten, zodat de betrokken Ministers een behoorlijke opdracht moesten krijgen, zodat ze wisten wat ze in Londen desalniettemin hadden te doen. Ze bleven lid van de Ministerraad, maar men liet dat stuk van het Kabinet, dat vooral extern werkte, intact, dat waren Koloniën, Justitie, Buitenlandse Zaken, Oorlog, Marine, als inner circle.

Dat was voor mij eigenlijk de overweging om dit plan ter tafel te brengen. Door een enkele Minister, die in dit verband Minister zonder Portefeuille zou worden, werd dit opgevat als een *capitis deminutio*. Dit is de overweging geweest (het was totaal niet mijn bedoeling Ministers van mindere rang te maken), dat ik daarvan heb afgezien. In de formatie van dit Kabinet is overgehouden, dat bepaalde Ministers speciaal omschreven opdrachten zouden aanvaarden, hetgeen met al de betrokkenen is doorgesproken en waarmede men zich heeft verenigd.

69701. De **Voorzitter**: Was de heer van den Tempel niet een van de Ministers, die er ernstige bezwaren tegen hadden?

A. Ja.

69702. De **Voorzitter**: Nu was dit iets anders dan het oorlogskabinet, waarvan sprake was in September 1940. Tenminste, zo heb ik het begrepen.

In September 1940 heeft de gedachte een rol gespeeld om tot een oorlogskabinet te komen. Met een oorlogskabinet werd toen bedoeld een Kabinet, dat de oorlog tot een goed einde had te brengen, zonder onderscheid in Ministers met en zonder Portefeuille, terwijl in Juli 1941 werd gesproken over een Kabinet, dat zou bestaan uit Ministers met een Departement en Ministers zonder een Departement. Daar is toch het verschil in gelegen?

A. Ja, volkomen juist. U mag niet zeggen, dat de constructie, die — laat ik zeggen — in Juni, Juli 1940 ter sprake kwam, identiek is met de constructie van 1941.

69703. De **Voorzitter**: Heeft de gedachte van 1941, dat sommige Ministers op grond van de omvang van de taak van hun Departementen misschien evengoed Ministers zonder Portefeuille konden worden, in September 1940 nog helemaal niet meegespeeld?

A. Zo is het.

69704. De **Voorzitter**: Nu heeft de heer van den Tempel daarover voor onze commissie het volgende verklaard:

„Dat voorstel van 10 Juli 1941 heeft ons wel bijzonder onaangenaam getroffen. De duidelijke strekking was een verzwakking te bewerkstelligen van het sociaal-democratische element in de Regering.”

A. Hij is daarin geheel mis.

69705. De **Voorzitter**: Kunt u dat nog iets verduidelijken?

A. Ik wil twee opmerkingen maken. In de eerste plaats: bij de Kabinetsformatie-de Geer deelde de heer de Geer mij mede: „Ik zou 1 of 2 socialisten in mijn Kabinet vragen — dat kwam toen aan de orde —. U moet weten, welke collega's u daar krijgt.” Daar heb ik op geantwoord: „Ik heb het altijd een ongezonde toestand in Nederland gevonden, dat een groep, die 25 % van het Nederlandse volk vertegenwoordigt, nooit is opgenomen geweest in de formatie van een Kabinet. Dat heb ik als professor aan de universiteit al aan studenten gezegd.” Mij kan men dus zeker niet verwijten, dat ik dacht, dat men iets tegen socialisten zou willen ondernemen.

Daar komt echter punt 2 bij: In 1940, 1941 dacht in Engeland geen sterveling in termen van politieke fracties. Dar is niet in mijn hoofd opgekomen. Het ging er over mensen te hebben, die bereid waren om tot het bittere einde toe die strijd te voeren, of ze „rood”, „geel”, „zwart” of „groen” waren. Dat kon mij niets en niets schelen.

69706. De **Voorzitter**: De heer van den Tempel gaat dan voort:

„De heer Gerbrandy is mij komen bezoeken en heeft mij gevraagd of ik met zijn voorstel akkoord kon gaan. Ik heb gevraagd: Komt u bij mij het laatst? Hoe staan mijn collega's er tegenover? Hij antwoordde daarop: Ik heb nog geen toestemming, maar zij stonden er, naar mijn indruk, niet afwijzend

tegenover. Ik zeide toen: Ik sta er zo volmaakt afwijzend tegenover, dat ik er geen woord aan behoef te verspillen. U vindt mij misschien een beetje cru in mijn optreden, maar in zulke omstandigheden zie ik het Nederlandse Parlement voor mij. Als u met dit voorstel bij het Nederlandse Parlement was gekomen, dan weet u wel, hoe de uitslag van een stemming zou zijn geweest. De stemmen zouden aan onze kant zijn. Hij heeft toen een nieuw voorstel gedaan, waarbij Albarda en Bolkestein Minister zonder Portefeuille zouden worden en mijn taak uitgebreid werd. Ik had geen ogenblik de gedachte om daarop in te gaan. Toen is het verder zo gebleven.”

Is de gang van zaken aldus door de heer van den Tempel juist weergegeven?

A. Neen. Ik moet zeggen, dat het niet zo veel scheelt, maar, toen de heer van den Tempel zo fel gekant was tegen deze oplossing, heb ik die laten schieten voor iedereen.

69707. De **Voorzitter**: Dus dat er als tussenvoorstel alleen een uitgebreidere taak voor de heer van den Tempel zou komen, herinnert u zich niet meer. Ik kom nog even terug op die opmerking van de heer van den Tempel, die zei: „De duidelijke strekking was een verzwakking te bewerkstelligen van het sociaal-democratische element in de Regering.” Iets later zegt de heer van den Tempel nog, dat dit voorstel van de heer Gerbrandy in zekere zin een uiting was van een mentaliteit, die te Londen heerste. „In 1945 is in Londen een Ministerie zonder sociaal-democraten gevormd, toen had het proces definitief doorgewerkt.”

A. Hij is hier wel geheel er naast.

69708. De **Voorzitter**: Hij ziet dus een continuïteit in uw gedachtengang.

A. Ja. Ik heb in 1945 al mijn best gedaan om een socialist in het Kabinet te krijgen. Een Kabinetsformatie zonder Parlement is een onmogelijk iets.

69709. De **Voorzitter**: Bent u bij uw gedachtengang van Ministers met een Departement en Ministers zonder Portefeuille ook min of meer geleid door de figuur, die men in de Engelse Regering had, waar men een war cabinet had?

A. Het speelde misschien wel enigszins door mijn geest, maar ik werd bovenal geleid door de gedachte: „Wees reëel”. Mijn idee was het volgende, nl. dat er Ministers waren aan het hoofd van een Departement, die tot over hun oren in hun werk zaten. Er zijn anderen geweest, die eigenlijk alleen de Ministerraad bijwoonden, omdat hun Departement was weggefallen. Ik zocht dus naar een betere oplossing voor die ongezonde verhouding.

69710. De **Voorzitter**: De heer Albarda heeft hier ook medegedeeld, hoe de gang van zaken is geweest, mede doordat de Ministers, om wie het ging, er niet voor voelden om Minister zonder Portefeuille te worden. Het plan is dus niet doorgedaan, doch de heer Albarda komt met een nieuw gezichtspunt. Hij zegt nl. het volgende:

„Naar mijn gevoel heeft hij” — de heer Gerbrandy — „toch langs andere weg getracht dit denkbeeld in een andere vorm te verwezenlijken door de instelling van de vele commissies, die het Kabinet naderhand heeft gehad en die over de belangrijkste aangelegenheden der Regering hadden te beraadslagen, somtijds op een vertrouwelijke manier en zonder daarvan steeds volledig verslag uit te brengen aan het gehele Kabinet. Het heeft zelfs moeite gekost het beginsel te handhaven, dat door die commissies geen besluiten mochten worden genomen. De conclusies van die commissies mochten geen ander karakter hebben dan een advies aan de Ministerraad te zijn.”

Dat rijnt dus de bekende ministeriele commissies, waarvan de Commissie Terugkeer één van de eerste en waarschijnlijk ook wel de belangrijkste is geweest. Is de gedachtengang van de heer Albarda juist, dat een zekere continuïteit hier in uw denken te construeren is, dat u via die commissies min of meer hebt trachten te bereiken, dat een aantal zaken — nu denk ik speciaal aan het werk van de Commissie Terugkeer en een aantal zaken, op de oorlog betrekking hebbende — in een kleinere kring dan het hele Kabinet zou worden behandeld?

A. Dan zou dat onbewust moeten zijn geweest, bewust zeker niet. Dit is bij wijze van spreken zo gegroeid en de griet van de

heer *Albarda* is mij bekend. Voor de heer *Albarda* heb ik groot respect. Hij was een buitengewoon eerlijke prettige collega. De heer *Albarda* heeft in latere tijden die grief geuit, toen dit proces, deze formatie al lang aan de orde was. Pas toen is tot mij doorgedrongen, dat de heer *Albarda* het blijkbaar zó aanvoelde. Toer, was de zaak in het stadium gekomen, dat men het ook niet meer kon veranderen. Daar heb ik ook verder geen al te zware opmerkingen over gehad. Ik meen, dat het eigenlijk pas in 1944 was, dat die grief mij berzikte.

69711. De **Voorzitter**: Het is dus niet zo, dat het plan om tot een Kabinet van Ministers met Departementen en Ministers zonder Portefeuille te komen en de latere uitvoering van de gedachte om een aantal zaken in ministeriële commissies voor te bereiden dezelfde grondslag hadden?

A. Neen, dat kunt u niet zeggen.

69712. De **Voorzitter**: De heer *Steenberghe* heeft over de besprekingen, die zijn gevoerd na de ontslagaanvraag van de heer *Dijxhoorn*, gezegd:

„Ik wenste niet, dat ik zonder meer verantwoordelijk zou zijn voor het ontslag van de heer *Dijxhoorn*. Dat is evengoed een ministeriële verantwoordelijkheid. Dat is tenslotte het motief geweest voor het ter beschikking stellen van de portefeuilles. Ik meen, dat ook is uitgesproken, hoewel ik na zeven jaar dat niet met volle zekerheid durf te zeggen — het is in ieder geval een van mijn motieven geweest —, dat bij een reconstructie van het Kabinet — want dat zou het bij het ontslag van het Kabinet in ieder geval worden — degenen, die in het Kabinet zouden terugkomen, de gelegenheid zouden hebben in de vorm van een program, een afspraak of wat dan ook, er voor te zorgen, dat dergelijke dingen niet meer zouden voorkomen.”

Is bij de besprekingen over de reconstructie van het Kabinet iets van die aard ter sprake gekomen?

A. Ja.

69713. De **Voorzitter**: In welke vorm?

A. In de vorm van — laat ik het zo zeggen — de heer *Steenberghe* maakte bezwaar, dat ik naar zijn opvatting nogal gemakkelijk het ontslag aan de heer *Dijxhoorn* had verleend. Ik druk mij eigenlijk staatsrechtelijk niet juist uit. Ik heb zelf gezegd: „Collega's, laten wij in de toekomst — dus mijn initiatief was dus een reactie op deze grief — elk ontslag, als het kan, in de Ministerraad brengen. Er wordt geen advies uitgebracht door de Minister-President voordat het in de Ministerraad is besproken.” Dat is in het programma opgenomen. Dat programma heb ik zelf opgesteld en aan de heren rondgestuurd en dat is goedgekeurd.

69714. De **Voorzitter**: Is het punt, waar u het zo juist over had en dat betrekking had op de eventuele latere ontslagaanvragen, in de praktijk ook altijd uitgevoerd?

A. Altijd, zonder uitzondering. Er is één geval, dat schijnbaar iets anders ligt, dat is het geval-Burger. Dit is volkomen in alle goede trouw bij elk ontslag toegepast.

69715. De **Voorzitter**: Dan is er bij deze reconstructie nog een ander probleem ter sprake gekomen. We hebben over deze besprekingen nogal wat stukken. In de eerste plaats een Nota van u van 10 Juli 1941, gericht aan de heren, die u had uitgenodigd om van het Kabinet deel uit te maken. In die Nota heeft u het program opgenomen, waar u daar straks op doelde. Toen is er bezwaar gekomen tegen de daarin neergelegde gedachten omtrent de positie van de Minister-President. Het is twijfelachtig, of de betreffende paragraaf op zich zelf, dus naar de letter, daartoe zo veel aanleiding gaf, maar blijkbaar hebben er in die zelfde tijd ook besprekingen plaats gehad en het schijnt, dat er toen bezwaren werden geopperd tegen uw opvattingen over de positie van de voorzitter van het Kabinet, want op 18 Juli — dus acht dagen later — wendt u zich weer in een schrijven tot deze heren en dan zegt u:

„Versterkt ben ik èn door de gedachtenwisseling èn door mijn nader beraad in de opvatting, dat het gewenscht blijft de leiding in het Kabinet te versterken in dier voege, dat de coördinerende positie van den Voorzitter wordt vergroot als door mij voorgedragen. Bij het opperen van bezwaren werden misschien twee zaken te weinig gesteld: 1e. de geest van eerbiediging van ander

verantwoordelijkheid, die hierin bij mij voorzit; 2e. het feit, dat wij in een abnormalen toestand leven, die soms gemeenschappelijke verantwoordelijkheid schept, waar vroeger allereerst individuele bestond. Ik ben ook overtuigd, dat zaken, die per se vericht moeten worden, ongedaan zouden blijven, als mijn desideratum wordt verzwakt. Een erkend initiatief, dat zorg draagt voor het al of niet in samenwerking zaken ter hand nemen, is in dezen tijd onmisbaar. Ik spreek de hoop uit, dat u allen bereid zijt op den door mij voorgedragen grondslag opnieuw uw krachten aan de zaak des lands te geven, waartoe wij geroepen werden door een andere macht, dan die van onze persoonlijke begeerte.”

Daarop zijn gevolgd enige brieven van Ministers, o.a. van de heer *van den Tempel* en — naar ik meen — ook van de heren *Steenberghe* en *Welter*, die zich sterk keerden tegen deze door u opgeworpen gedachte.

Ik zou het op prijs stellen thans van u te horen, hoe u zich deze zaak had gedacht en hoe die zaak in feite is gelopen.

A. Daar is een eindredactie gekomen. Ik heb hier een beginredactie.

De **Voorzitter**: Ja, deze staat ook in die Nota.

A. Ja, het klopt, zo is het gegaan. Er kwamen bezwaren en ik herinner mij, dat ik het met de Ministers, die geen bezwaren hadden, besprak. Ik heb gezegd: „Dit bezwaar krijg ik.” Daarop is een uiteindelijke redactie gevolgd, waarop allen zich hebben verenigd. Ik heb dat alles echter niet meer zo paraat in mijn hoofd.

69716. De **Voorzitter**: Wij hebben echter uit de verschillende mededelingen, die wij hier hebben gekregen, de indruk, dat het veel minder een kwestie van redactie was dan een kwestie van aanvoelen, want wanneer ik de eerste redactie lees — die u hebt gegeven in de Nota van 10 Juli 1941 —, dan is die niet zo ingrijpend. U hebt in die Nota daaromtrent het volgende gezegd: „De Minister-President is bevoegd voor bepaalde algemeene aangelegenheden, die meer dan één Departement betreffen, de betrokken Ministers bijeen te roepen, ten einde de noodige eenheid en samenwerking te verkrijgen.” Vervolgens: „Hij is gerechtigd om na gepleegd overleg de taakverdeling op de wijze van samenwerking vast te stellen.” Daar kan iets meer in schuilen. Dit is een positieve bevoegdheid om iets te doen. In de derde plaats staat er: „In alle zaken, die het opperbevel raken, is de Minister-President de eerst aangewezen tot het plegen van overleg met H.M. de Koningin.”, hetgeen ook niet zo intens ingrijpend is.

In het Memorandum staat op blz. 41 met betrekking tot dit punt vermeld:

„De leiding in het Kabinet is versterkt in dier voege, dat de coördinerende bevoegdheid van den Minister-President is vastgelegd. Hij heeft de bevoegdheid zaken die verscheidene maar niet alle Ministers raken, ter voorbereiding der beslissing in behandeling te doen nemen, hetzij onder zijn leiding of onder leiding van den door hem aangewezen Minister. Ten einde zijn taak te vergemakkelijken, is een deel van het Departement van Justitie tijdelijk bij Algemeene Zaken gevoegd.”

Dus, als er een eindredactie is gekomen, vermoed ik, dat het deze is.

A. In elk geval is deze verklaring door alle Ministers aanvaard.

69717. De **Voorzitter**: In het Memorandum wordt uitdrukkelijk gesproken over „de coördinerende bevoegdheid”.

A. Dat was ook de bedoeling.

69718. De **Voorzitter**: Uit de brieven, die destijds aan u zijn geschreven door drie Ministers, en uit hetgeen hier door een aantal Ministers is medegedeeld, hebben wij de indruk gekregen, dat bijna bij alle Ministers de vrees bestond, dat u veel verder zoudt gaan of wenste te gaan.

Men heeft in dit verband weleens gezegd: „De heer *Gerbrandy* keek waarschijnlijk veel te sterk naar de positie van de Engelse Prime Minister”, waartegen dan de bekende argumenten werden aangevoerd, dat de basis, waarop de positie van de Engelse Minister-President beruiste, in feite een gans andere is dan de basis, waarop een Nederlandse Minister-President steunt, ook staatsrechtelijk. Men had dus de indruk, dat u te sterk keek naar de positie van de Engelse Prime Minister.

A. Wie is „men”?

De **Voorzitter**: De hlinisters, die hierover voor de commissie verklaringen hebben afgelegd.

A. Dat weet ik niet. Mijn bedoeling was, dat de eenheid in het Kabinet en de eenheid in de gang van de werkzaamheden verzekerd zouden worden. Als ik van oordeel was, dat er een bepaalde commissie moest komen, dan kon ik ook aan een van de Ministers zeggen, de leiding te nemen, aangezien die werkzaamheden moesten worden verricht. Wij leefden daar onder omstandigheden, dat men het niet vooruit kon zien. Daarin had ik de steun van verreweg de meeste Ministers.

69719. De **Voorzitter**: De heer *Steenberghe* schrijft in een brief van 21 Juli 1941 aan u:

„Het is niet de bedoeling de positie van den Minister-President te wijzigen.”

De heer *Steenberghe* schrijft dat blijkbaar naar aanleiding van besprekingen, die hebben plaats gevonden na uw brief van 18 Juli 1941, waarin u persisteert bij de gedachte van de versterking van de Minister-President.

De heer *Steenberghe* schrijft verder:

„Het is niet de bedoeling de positie van den Minister-president te wijzigen: nadruk is slechts gelegd op de ook in Nederland reeds bestaande coördinerende functie van den President. Beslissingen blijven aan den betrokken bewindsman of aan den Ministerraad voorbehouden. Tot mijn leedwezen ontwaar ik echter in uw schrijven van 18 Juli, dat u op een wijziging van de positie van den Minister-President terugkomt en wel — ik kan de betrokken passage niet anders interpreteren — op basis van uw nota van 10 Juli. Zou ik in Nederland hiertegen reeds bezwaar hebben, deze bezwaren zijn onder de huidige omstandigheden onoverkomelijk. De verantwoordelijkheid van het Regeringsbeleid, afgescheiden van de bijzondere taak van elken bewindsman, is thans en door de bijzondere omstandigheden en door de afwezigheid van het Parlement, veel grooter dan in Nederland. Tegen de door u bedoelde taak van initiatief en coördinatie heb ik geen bezwaar. Deze bestond reeds in Nederland. De taak van beslissingen berust nu meer dan ooit bij den Ministerraad, hetgeen ook volgt uit uw eigen omschrijving van de grootere „gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. „Gemeenschappelijke verantwoordelijkheid moet gemeenschappelijk gedragen worden en niet individueel door den President.”

De heer *van den Tempel* besluit zijn brief met de woorden:

„Ik zou het zeer waardeeren, wanneer alsnog door een nadere verklaring uwerzijds terzake elk misverstand in deze werd buitengesloten.”

De heer *Welter* schrijft:

„Als ik de bij uw schrijven van 10 dezer gevoegde uiteenzetting omtrent de versterking van de positie van den Minister-President in den zoo even aangegeven zin mag interpreteren”

De heer *Welter* had namelijk in de voorafgaande alinea een gesprek weergegeven, dat hij de dag tevoren met u had gehad.

„ bestaat daartegen mijnerzijds natuurlijk geen bezwaar. Het zou mij intusschen gewenscht voorkomen, dat deze interpretatie uwerzijds op de een of andere wijze ook aan onze ambtgenooten werd medegedeeld, opdat het door de uiteenzetting bij velen onzer ontstane misverstand worde weggenomen en een ieder weet, waaraan hij zich met betrekking tot dit zeer belangrijke punt heeft te houden.”

Hieruit blijkt toch wel, dat er nogal een en ander over dit punt is te doen geweest.

A. Dat zal ik zeker niet ontkennen, Mijnheer de Voorzitter!

69720. De **Voorzitter**: De heer *Steenberghe* wijst er op, dat het ongewenst was, dat soortgelijke veranderingen tot stand kwamen op een moment, dat er geen Parlement bestond, waaraan hij bovendien nog een overweging van meer persoonlijke aard toevoegt, nl. dat hij het ook niet gewenst achtte, dat die grotere macht speciaal aan u zou worden gegeven. Dus een algemeen motief en een persoonlijk motief. Zoals de heren het hier hebben verteld, is het toch blijkbaar een kwestie geweest, die bij de reconstructie van het Kabinet nogal een rol gespeeld heeft.

h. Ja, bij die Ministers. Coördinatie, initiatief, in bepaalde gevallen beslissingsbevoegdheid, waren de punten in discussie.

69721. De **Voorzitter**: In de in uw Memorandum vermelde Kabinetsverklaring staat nadrukkelijk:

„De leiding in het Kabinet is versterkt in die zin, dat de coördinerende bevoegdheid van den Minister-President is vastgelegd. Hij heeft bevoegdheid zaken, die verscheidene, maar niet alie Ministers raken, ter voorbereiding der beslissing in behandeling te doen nemen, hetzij onder zijn leiding, of onder leiding van den door hem aangewezen Minister.”

Deze uiteindelijke formulering is naar mijn gevoel belangrijker dan de eerste formulering, die in uw nota van 10 Juli staat, en zeker belangrijker dan de gedachte, zoals die is neergelegd in uw brief van 18 Juli 1941, die ik zojuist heb voorgelezen. Trouwens, u hebt zelf zoëven nog gezegd: „Coördinerende en in bepaalde gevallen beslissende bevoegdheid.”

A. Het ging er mij voornamelijk om te kunnen zorgen, dat de zaken zouden worden behartigd als behoorde. Als men als voorzitter van de Ministerraad ziet, dat er iets „braak” ligt, dan moet men dat kunnen doen verzorgen. Dat was de hoofdzaak.

69722. De **Voorzitter**: Ging u dan uit van de veronderstelling, dat de Ministers dat niet zouden doen?

A. In oorlogstijd komt er een aantal zaken voor, waarvan het zelfs even de vraag is tot welk Departement ze behoren. Er moet dan toch iets gebeuren. Dan moet er iemand zijn, die de koe bij de hoorns pakt en zegt: „Hier is een lacune, hier moet wat gebeuren. Er moet met de zaak gestart worden.” Daar ging het vooral om. Het ging ook hierom: Eer, Minister-President moest weleens een beslissing nemen, waarbij hij, strikt genomen, eigenlijk de Ministerraad bij elkaar moest roepen. Dat kon echter niet altijd.

69723. De **Voorzitter**: De heer *Bolkestein* drukt het als volgt uit:

„De heer *Gerbrandy* had in die tijd al een drukke omgang met de heer *Churchill* en in de heer *Churchill* vond hij een voorbeeld van een echte Minister-President, die in de House of Commons de afgevaardigden met zijn gebruikelijke strijkages behandelde, maar die niettemin zijn eigen autoritaire wil deed.”

A. Zó zie ik het niet, wèl weet ik van het geval, dat een van zijn collega's, lord *Reith*, 's morgens zijn ontslag in de courant las.

69724. De **Voorzitter**: Dat kwam — naar ik mij meen te herinneren — bij de Nederlandse Ministers te Londen ook weleens voor. De heer *van Heuven Goedhart* heeft hier tenminste verteld, dat hij juist bezig was een tweetal Koninklijke besluiten te tekenen, toen een journalist hem kwam vertellen, dat hij was ontslagen.

A. Hij had het ontslag een maand tevoren gevraagd. Hij wist dus, dat het op een gegeven ogenblik zou komen. Dat is iets anders dan wanneer men Minister is en men leest in het ochtendblad, dat men het niet meer is.

69725. De **Voorzitter**: Het is dus wel zo, tenminste, die conclusie meen ik uit dit alles te moeten trekken, dat in ieder geval drie Ministers zeer nadrukkelijk bezwaren hebben geuit tegen een vergroting van de bevoegdheden van de Minister-President, voor zover deze de coördinerende taak zou overschrijden. Dat lijkt mij uit het hele samenstel van de stukken en de mededelingen, die hier zijn gedaan, wel de gang van zaken te zijn geweest.

A. Dan zou ik die eindredacties moet-n vergelijken. Ik heb de neiging om te zeggen, dat het wel juist kan zijn. Of het helemaal juist is, weet ik niet. Daar is een slotprogramma geweest, waarop allen zich verenigd hebben. Drie Ministers hadden bezwaar, maar vele anderen stimuleerden mij in de richting, die ik zelf wenste.

69726. De **Voorzitter**: Dan zou ik nu willen overgaan op het ontslag van de heren *Steinberghe* en *Welter*. Het is misschien goed ook op dit punt uw exposé in het Memorandum eens nader te bezien. Daarin zijn ook brieven opgenomen, die hierover tussen u en deze heren zijn gewisseld.

De reden, die door hen is opgegeven voor hun ontslag aanvraag, was, dat u een paar dagen eerder, en wel op Donderdag 9 October, door de Regeringsvoorlichtingsdienst een Regeringsverklaring door middel van Radio Oranje had laten uitzenden. Nu heb ik hun bezwaren, die zij hier ook nader hebben toegelicht, aldus begrepen, dat zij vonden, dat dit een zaak was, die in het Kabinet had moeten worden besproken. Zij hebben deze kwestie ook nog in verband

gebracht met de zaak, die wij zo juist hebben behandeld, de positie van de Minister-President, zoals die aan de orde was geweest bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941. Zij meenden, dat bij het laten uitzenden van die Regeringsverklaring op 9 October 1941 door u de lijn werd doorgetrokken, doordat u zich ook daarbij hebt laten leiden door de opvatting, dat de Minister-President een dusdanige positie moest hebben, dat hij een aantal aangelegenheden, o.a. ook een dergelijke verklaring, alleen kon bzhandelen. Zij zeggen bovendien, dat het zeer goed mogelijk was geweest daarover overleg te plegen, want de heer *Steenberghe* heeft verklaard, dat op die zelfde dag het Kabinet twee uur bijeen was geweest aan een lunch ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van de heer *Bolkcsiein*. Wij zouden het op prijs stellen te horen, wat u hiertegenover te zeggen hebt.

A. Dat staat in het Memorandum.

69727. De **Voorzitter**: De heren *Steenberghe* en *Welter* waren van mening, dat dit een zaak was, die in het Kabinet had moeten worden besproken. Dat hebben zij bovendien beiden, of althans één van hen, nog aldus toegelicht, dat er in het Kabinet overeenstemming bestond over de gedragslijn, dat men zoveel mogelijk bij de Engelsen zou voorstaan, dat bombardementen niet zouden worden uitgevoerd op industriële of transportdoelen, wanneer deze zouden zijn gelegen in bevolkingsconglomeraties. Zij zeggen, dat uw verklaring afweek van deze tot nu toe gevolgde Kabinetspolitiek. Wat vindt u van dat standpunt?

A. Dat alle andere Ministers op mijn standpunt stonden.

69728. De **Voorzitter**: Inderdaad, de ministers, die hierover voor onze commissie verklaringen hebben afgelegd, waren in het algemeen niet van oordeel, dat dit een zaak had behoeven te zijn, waar een Ministerscrisis uit voort moest vloeien. Dat neemt echter niet weg, dat het toch wel goed is, dat u ook een beschouwing geeft over het standpunt, dat de heren *Steenberghe* en *Welter* hebben ontwikkeld.

Zij hebben gezegd: „Het was tot nog toe Kabinetspolitiek.” Misschien is dat niet juist. Wanneer het echter wel juist is, zou er reden kunnen zijn geweest om deze zaak van tevoren te bespreken, indien het nodig was van deze Kabinetspolitiek af te wijken. Er was bovendien gelegenheid geweest om het te bespreken.

A. Er was inderdaad ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van de heer *Bolkestein* een bijeenkomst. Die bijeenkomst heb ik krachtens uitdrukkelijke mededeling mijnerzijds eerder verlaten met de heer *Furstner*, omdat wij — zoals ik mededeelde — deze Regeringsverklaring nog moesten bespreken. Die verklaring lag, naar onze overtuiging, volkomen in de lijn van wat in het Kabinet was besproken. Ik geef een ander natuurlijk graag de bevoegdheid te zeggen, dat ik mij daarin vergis. In elk geval waren wij daarvan volkomen overtuigd. Ik had daarover 's morgens een mededeling gekregen en had de zaak besproken met dr. *Kasteel*, mijn secretaris: en hem gezegd, dat hij overleg moest plegen met de heer *Pelt* en het stuk ook aan alle Ministers moest zenden, zodat ze het konden nagaan. Zoals ik u al zei, was men er 's morgens mee bezig, maar toen ik 's middags om één uur, halftwee bij het eenvoudige festijn van de heer *Bolkestein* was, was het nog niet gereed. Ik had niets en hechte daaraan ook een bijzondere waarde. Ongeveer kwart vóór drie, het staat in het Memorandum, ben ik weggegaan en ik ben toen begonnen de tekst met de heren *Furstner*, *Pelt* (en ik meen ook dr. *Kasteel*) te bespreken. Ik heb toen gezegd, dat wij het er over eens waren, dat er een Regeringsverklaring moest komen, maar ik had op dat ogenblik geen tijd hun tekst verder te bekijken, want ik had een bespreking in de stad met de B.B.C. Ik liet het aan hen over en als ik dan terugkwam, zou ik de tekst wel vinden en dan kon ik die nog even bekijken. In mijn gedachte was geen enkel element van: Nu wil ik eens iets doen buiten de andere Ministers om. Ik was dus bezig met een van de heren een uitvloei van wat tevoren in het Kabinet was geweest te bespreken en ik verwachtte niet anders dan dat ik aanstonds de verklaring zou vinden en dan was het in orde. Ik kwam later terug dan ik verwachtte en vond toen een tekst liggen, die, zoals achteraf bleek, de tekst was zoals die krachtens bespreking van mij 's morgens met dr. *Kasteel* was behandeld. Een poos later kwam de heer *Kasteel* mijn kamer binnen en ik gaf hem een woord van hulde voor de tekst, omdat deze goed was. Hij zei toen, dat deze tekst echter niet was goedgekeurd door de Voorlichtingsdienst en dat de tekst, die met de heer *Furstner* was samengesteld en waarover ik 'smiddags bezig was, een andere was geworden, omdat men onze tekst niet goedvond. De heer *Pelt* zou er direct mee komen. De heer *Pelt* kwam, maar die tekst vond ik niet zo goed. De heren zeiden

echter, dat deze tekst was goedgekeurd en aan alle Ministers was toegezonden; de andere tekst was door hen afgekeurd en die had niemand gekregen. De heer *Pelt* was er eigenlijk op gesteld, dat ik die tekst zou uitspreken. Ik heb toen gezegd, dat ik het niet deed, omdat ik er deze tekst ongeschikt voor vond. Als men voor de radio moet spreken, moet men de gelegenheid hebben, zich zelf te zijn. Ik vond de zakelijke inhoud volkomen in orde, maar verschillende uitlatingen vond ik in Nederland een verkeerde indruk maken. Ik veranderde dus een paar zinnen en toen vroeg ik of het zo goed was en of men het er mee eens was, en dat was zo. Toen drong de heer *Pelt* nog eens bij mij aan, of ik deze rede niet zelf wilde uitspreken. Ik heb toen gevraagd, of het niet kon worden uitgesteld, maar dit kon niet, omdat Radio Oranje er op wachtte en er was geen ander programma, want dit was vastgesteld. Ik heb toen gezegd, dat het maar moest worden uitgezonden. De volgende dag sprak ik de heren *Furstner* en *van Boeyen*, die mij zeiden, dat deze Regeringsverklaring goed was geweest. In die week heb ik van niemand van de Ministers enige aanmerking hierop gehoord, tot ik, ik meen, dat he: Maandagmorgen was, bezoek kreeg van de heren *Steenberghe* en *Welter*. Ik heb toen de andere Ministers bij elkaar geroepen en gezegd, dat ik er niets van begreep. Plotseling kreeg ik de mededeling, dat de tekst niet goed was. Ik vond het geen prettige tekst, maar ik heb die in alle goede trouw laten uitspreken, ook niet met de bedoeling nu eens op mijn eentje iets te zeggen. Het was naar mijn overtuiging een tekst, waar wij allen mee scoord gingen, en daarom had ik hem gekozen. Het bleek toen, dat de tekst zo laat gereed was gekomen, dat hij zeker niet alle Ministers heeft bereikt. Dezen hadden hun Departement verlaten, zodat zij de tekst waarschijnlijk pas de volgende dag hebben gezien. De volgende dag en de daaropvolgende dag heb ik er niets over gehoord en toen is 's Maandagsmorgens het onderhoud met de heren *Steenberghe* en *Welter* gevolgd. Ik heb daarop dadelijk gereageerd door te zeggen, dat ze er mee moesten ophouden. Zij deden het voorkomen, alsof ik iets had uitgehaald op mijn eentje buiten het Kabinet om, maar dat is zo ver van mij geweest als maar denkbaar is. De heren zeiden, dat het er niet toe deed, maar als er zo iets was gezegd en als er zo iets kon gebeuren, dan hadden zij daartegen groot bezwaar. Toen is nog eens besproken, of deze tekst in overeenstemming was met de politiek, die in het Kabinet was vastgesteld, en de andere Ministers hebben dat bevestigd. De heer *van Kleffens* zei, dat er misschien aanmerking op kon worden gemaakt. Ik heb toen gezegd, dat wij zouden aannemen, dat er aanmerkingen op konden worden gemaakt. Ik zou ook in mijn rapport aan de Kroon vermelden, dat er door een Minister ook aanmerking op was gemaakt. Iets autoritairs kon er dus in mijn handelwijze niet zitten en dat was de grief, die men had.

69729. De **Voorzitter**: In die rede zou men de bevolking het advies hebben gegeven te verhuizen.

A. Ja, iets in die geest. Dit was nog in een vorm gezegd, anders dan het is uitgegaan en dit was juist een van de dingen, waartegen ik zelf ook bezwaar had. Later heb ik mensen, die uit Nederland kwamen, hiernaar gevraagd en die hebben mij gezegd, dat het zeer juist was en dat het toen zo moest worden gezegd.

69730. De **Voorzitter**: Daarbij komt ook nog, dat er een dag of wat tevoren een bombardement was geweest, ik meen op Rotterdam, dat bezwaren zou hebben ontmoet bij de Nederlandse Regering, omdat het een bombardement was op een bevolkingsconglomeratie. De Nederlandse gezant te Londen zou toen bij de Engelsen hebben geprotesteerd. Men krijgt dus de merkwaardige situatie, dat de gezant bij de Engelsen protesteert en vlak daarna komt de Minister-President met een standpunt, dat niet in overeenstemming is met dat protest.

A. Zo moet u het niet stellen. Dit was een mededeling aan de bevolking om hen te doen begrijpen in welke moeilijkheden men verkeerde aan de zijde van de geallieerden met het uitvoeren van de bombardementen; het was een psychologische waarschuwing, niet politiek, daar waren wij het over eens.

69731. De **Voorzitter**: Welke politiek?

A. Dat de Engelsen geen bevolkingscentra mochten bombarderen zonder onze goedkeuring. Later is hierover nog een grote tegenstelling geweest, toen het hier in het Bezuidenhout heeft plaats gevonden. Ik heb latei herhaalde malen meegemaakt, dat er werd gezegd, dat er bombardementen moesten worden uitgevoerd in bevolkingscentra. Laat ik een voorbeeld aanhalen, hier in den Haag is Kleykamp gebombardeerd. Het heeft maanden geduurd voordat men er toe is

overgegaan en wij hebben de maquette voor ons gehad, opdat wij zelf goed zouden kunnen beslissen, of in dit geval een bombardement kon worden uitgevoerd. Het andere ging er om het de Nederlanders duidelijk te maken.

69732. De *Voorzitter*: U wilt dus zeggen, dat de tegenstelling, die de heren *Steenberghe* en *Welter* schiepen tussen enerzijds het protest namens de Nederlandse Regering bij de Engelsen en anderzijds de door de radio uitgezonden Regeringsverklaring, eigenlijk geen tegenstelling was?

A. Ja.

69733. De *Voorzitter*: U bedoelt dus, dat ook na die Regeringsverklaring van Nederlandse kant, wanneer er een bombardement op een bevolkingscentrum zou hebben plaats gehad, zou zijn geprotesteerd? In die Regeringsverklaring waarschuwde men de bevolking slechts voor het geval het toch eens zou gebeuren?

A. Ja.

69734. De *Voorzitter*: M.a.w., men ging uit van de gedachte, dat nien door besprekingen en eventueel door protesten zou proberen de bombardementen zoveel mogelijk te beperken, maar dat nam niet weg, dat het toch weleens kon gebeuren, en met het oog op die eventualiteit moest de Nederlandse bevolking gewaarschuwd worden?

A. Ja. Ik kan u ook zeggen, dat ik over deze tekst 's morgens had gesproken en daaruit was een andere tekst voortgevloeid, die ik in dat opzicht psychologisch veel beter vond. Ik heb deze laten schieten, omdat ik de overtuiging had, dat de andere de officiële tekst was, waarover men het eens was.

69735. De *Voorzitter*: Zoëven sprak u over het bombardement, dat op het Bezuidenhout heeft plaats gehad, en uit uw woorden bleek, dat daarover wel het een en ander te doen is geweest. Wat voor verklaring is daarvoor gegeven van Engelse kant? Ik vraag het u, omdat enerzijds wordt gezegd, dat het een fout is geweest, gemaakt door de vliegers, die het hebben gedaan, terwijl anderzijds een verhaal de ronde doet, dat er van deze kant een misleidenae mededeling was binnengekomen, dat dit gedeelte van den Haag werd gebruikt voor het afschieten van V 2-wapens. In dit verband zou het wel interessant zijn te weten, hoe men het van Engelse zijde heeft verantwoord, dat dit is gebeurd.

A. Van Engelse zijde heeft men erkend, dat het een fout was en dat de betrokkenen gestraft werden. Men heert verontschuldigingen aangeboden.

69736. De *Voorzitter*: Dus u hebt nooit iets gehoord van een mededeling van Nederland uit, die dit bombardement zou hebben uitgelokt?

A. Neen, en het was duidelijk merkbaar, dat de betrokken Engelse hlinister hiervan volkomen onkundig was. Dit was niet iets, waartoe hij last had gegeven.

69737. De *Voorzitter*: Heeft men een verklaring gegeven, waaraan de fout was te wijten?

A. Dat durf ik niet zeggen, want daarover hebben wij van de Engelsen nooit haring of kuit gehad. Ik weet ook niet, of ze er een verklaring voor konden geven. Het bombardement van Nijmegen heeft men kunnen verklaren, maar het is niet altijd mogelijk een bepaalde fout weer precies te reconstrueren.

69738. De *Voorzitter*: Wat was de verklaring voor het bombardement van Nijmegen?

A. Men meende boven een Duitse stad te zijn en daarbij deed zich het geval voor, dat de squadron leader had moeten terugkeren en dat zijn opvolger afgeschoten was, zodat het squadron zonder goede leiding was.

69739. De *Voorzitter*: Bij het bombardement van het Bezuidenhout hebben de Engelsen in ieder geval gezegd, dat het een fout was?

A. Ja.

69740. De *Voorzitter*: Was het zo, dat onze instanties, en, zo ja, welke, iets te zeggen hadden over de bombardementen, die in Nederland plaats vonden? Deze bombardementen werden toch bepaald in het kader van de grote militaire operaties?

A. Wij hadden de zeer besliste afspraak gemaakt, dat bevolkingscentra nooit zonder onze voorkennis en goedkeuring zouden worden gebombardeerd.

69741. De *Voorzitter*: Wat bedoelt u met „onze“?

A. Er was een bombardementscommissie ingesteld, een van de commissies, die ik zelf in het leven heb geroepen, waarin zitting hadden kolonel *de Bruyne*, vice-admiraal *Furstner*, de Prins, de ambassadeur *Michiels van Verduynen*, de heer van *Kleffens* en ondergetekende. Hierbij kwam nog weleens een technicus, omdat nagegaan moest worden, hoe het er mee stond.

69742. De *Voorzitter*: Deze commissie beoordeelde dus plannen, die aan geallieerde zijde werden gemaakt?

A. Inderdaad.

69743. De *Voorzitter*: Is het ook wel voorgekomen, dat de commissie bepaalde voorstellen deed?

A. Ja.

69744. De *Voorzitter*: Dit werd dan gedaan aan de hand van ingekomen inlichtingen?

A. Het kwam niet vaak voor, maar het ging uit van wensen, die wij via de radio uit Nederland kregen.

69745. De *Voorzitter*: Waarschijnlijk kwam dit pas later voor.

A. Ja, dat was in de latere tijd. Deze „bombing commissie“ bestond nog niet in 1941.

69746. De *Voorzitter*: Toen beperkte men zich dus tot eventuele protesten, als het anders ging?

A. Ik vermoed, maar ik weet het niet zeker, dat deze bombing commissie hieruit is voortgevloeid.

69747. De *Voorzitter*: Ik heb hier op blz. 60 van het Memorandum de Regeringsverklaring van 9 October 1941, die verband houdt met het bombardement van 3 op 4 October op Rotterdam. Het is een zwaar bombardement geweest en naar aanleiding daarvan heeft de heer *Michiels van Verduynen* stappen bij de Engelsen ondernomen. In deze Regeringsverklaring komen de volgende zinnen voor:

„Wilt gij dit soort gevaar vermijden, verlaat dan zooveel mogelijk de omgeving der havens langs den Nieuwen Waterweg en die der rangeerterreinen van Rotterdam. Dit zegt Radio-Oranje namens de Nederlandsche Regeering en niet alleen tot u, maar ook tot de betrokken Nederlandsche autoriteiten. Wij zijn ons volkomen bewust, dat wij met dezen raad aan een deel der bevolking van het huidige Rotterdam een soort verhuizing opleggen, maar wij meenen, dat u nog beter naar een andere en veiliger plaats kunt trekken dan u te blijven blootstellen aan dit soort gevaar, dat zal voortduren zoolang de Duitschers Rotterdam gebruiken als een belangrijk transportcentrum in het kaër hunner oorlogvoering.“

Hier staat natuurlijk wel tegenover, dat, toen deze rede was uitgesproken, van eventuele protesten, die later tot de Engelsen zouden worden gericht, de kracht wel verminderd was.

A. Neen. Ik moet zeggen, dat, naar mijn ervaring, die behandeling met de Engelsen zo goed is geweest als maar mogelijk was. Dit kwam ook, omdat wij van onze kant daarvoor eminente mensen hadden, die het vertrouwen hadden van de Engelsen en werden ingewijd in de plannen van de Engelsen en die, volkomen begrijpende, dat er onaangename dingen moesten gebeuren, tegelijkertijd in staat waren goed te waarschuwen.

69748. De *Voorzitter*: Lag dat ook op het terrein van het bureau M.V.T.?

A. Het behoorde tot een ander onderdeel.

69749. De *Voorzitter*: Er was bij ons dus een commissie, die op het operationele gebied een behoorlijk contact had met de Engelsen?

A. Ja, en zij had zeer het respect van de Engelsen, omdat zij ook in staat was goede adviezen te geven.

69750. De **Voorzitter**: Welke waren de belangrijke figuren in deze commissie?

A. O.a. de heer *Moolenburgh*. Hij kwam regelmatig bij mij, soms in de nacht, om de zaak te oespreken; ik was in Brown's Hotel altijd bereikbaar.

69751. De **Voorzitter**: U bent dus van mening, dat deze radio-rede geen schade heeit toegebracht aan de praktijk, dat de Nederlandse Regering trachtte bombardementen in bevolkingscentra zoveel mogelijk te voorkomen?

A. Neen.

69752. De **Voorzitter**: De Engelsen hebben dus goed begrepen wat de bedoeling was van deze reaveoering. Een bedoeling, die hierop neerkwam, dat de Nederlandse bevolking werd gewaarschuwd voor het geval er iets zou gebeuren.

A. Inderdaad.

69753. De **Voorzitter**: Dit is derhalve de reden, waarom u zegt, dat dit geen afwijking van de gevolgde Regeringspolitiek was?

A. Ja, en ik herinner mij, dat ik mij afvroeg, toen de heren *Welter* en *Steenberghe* bij mij kwamen, of ik mij had vergist. Toen ik het direct daarna ae andere Ministers mededeelae, zeiden deze mij, dat ik mij niet ongerust behoefde te maken, omdat het volkomen in overeenstemming was met de besprekingen.

De griet was echter, en ik wil deze zeer beslist verwerpen, dat dit iets was, dat ik op eigen gelegenheid had willen ondernemen.

69754. De **Voorzitter**: Wat is, naar uw mening, de reden, dat de heren *Steeriberghe* en *Welter* in October 1941 ineens zo heet zijn aangelopen?

A. Ik heb gedurende de gehele crisis de overtuiging gehad, dat het enkel dit leit was. Zij vonden dit zo erg, dat zij daaraan hun consequenties verbonden, wat ik niet heb kunnen begrijpen. Later is wel tegen mij gezegd, dat er iets anders achter moest zitten, omdat het onoegrijpelijk was, dat twee prominente Ministers, op wier aanblijven ik ae grootst mogelijke prijs stelde, heengingen. Ik kan u er verder geen antwoord op geven.

69755. De **Voorzitter**: De vraag kan rijzen, of er niet een zekere lijn loopt vanaf datgene, wat er vroeger is gebeurd. Aan deze indruk kunnen wij ons niet helemaal onttrekken. Wanneer wij de besprekingen beschouwen, die hebben plaats gehad bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941, waaroi de heren *Steenberghe* en *Welter* behoorden tot hen, die bezwaar maakten tegen de opvattingen van de Minister-President over zijn positie, kan men zich afvragen, of hierin niet een zekere lijn is te bespeuren en of dit geval niet moet worden gezien in het kaaer van het meningsverschil, dat toen heeft bestaan. Misschien is het nog wel verder terug te voeren, nl. tot de ontslag-aanvraag van de heer *Dijxhoorn*, waar de heer *Steetzberghe* zich toen achter heeft gesteld. Men kan nog verder gaan, maar dit baseer ik uitsluitend op de opmerking van de heer *Albarda*, die als zijn overtuiging gaf, dat het geval van *Buuren* een vrij grote rol heeft gespeeld, doordat reeds daardoor een zekere verwijdering ontstond. De vraag is, of er tussen al deze dingen niet een zeker oorzakelijk verband bestaat.

A. Mijns inziens kan dat niet, want dit geval is onmogelijk uit te leggen als iets, dat enig verband hield met de positie van de Minister-President.

69756. De **Voorzitter**: Het is heel goed mogelijk, dat men objectief gesproken tot de conclusie moet komen, dat dit geen uiting was van een streven uwerzijds om te willen optreden als Minister-President in de Engelse zin. In deze richting wijzen ook de verklaringen van de meeste Ministers, die hebben gezegd, dat de heren *Steenberghe* en *Welter* dit veel te hoog hebben opgenomen. Objectief kan het dus wel juist zijn, dat dit element hierbij geen rol speelde, maar dit neemt niet weg, dat in hun ogen dat verband wel aanwezig kan zijn geweest.

A. Het kan niet, ik acht het volmaakt uitgesloten. Op Donderdag, op welke avond de rede is uitgezonden, hebben wij de herdenking-*Bolkestein* gehad. Daar heeft o.a. de heer *Welter* gesproken en hij heeft — daartoe was geen reden — een woord van hulde gebracht

aan de leiding van het Kabinet. Later heb ik de heer *Welter* gezegd, dat dit geval van zijn ontslagverzoek bij mij kwam als een donderslag uit heuere hemel. Ik heo met de heer *Welter* nooit enige moeite gehad en hij had op die bijeenkomst, gelijk ik zeide, nog een woord van hulde georacht aan de leiding. Hij heeit daarop gereageerd met de woora: Nu ja, ais je met elkaar aan een lunch zit, zeg je welens wat Iraais. Ook voor de anuere Ministers was het een donderslag bij heuere hemel.

69757. De **Voorzitter**: Ik heb hier voor mij het communiqué, dat op 20 November 1941 aoor Radio Oranje is uitgezonden betreffende deze Ministerscrisis, en aarin wordt ue zaak nogal scherp gesteld. Ik begrijp, aat men bij ae opstelling van dit communiqué zoveel mogelijk recht heelt willen laten weuervaren aan het stanapunt van ae aittredende Ministers. Cr staat in, dat ueze Ministerscrisis is ontstaan uit een verschil van opvatting tussen ue oeieue aittredende Ministers enerzijds en de Minister-President anderzijds over de aidoening van een zaak buiten ue meeste ieuen van het Kabinet om aoor ue Minister-President, hven veruer staat:

„De Minister-President, overigens de aidoening der zaak zelve anuere beoordeeiend, was van meening, aat een doeloewuste, krachtige oorlogvoering hem voor snelle oeslissingen kan plaatsn, waaroy het in ue gegeven vernouuungen niet steeds mogelijk is een breed overleg vooral tot stand te brengen. Alle Ministers deelen volledig aere meening, doch ue aittredende Ministers meendaen, aat in de onuernavige kwestie zulk een geval zich niet voordeed.”

Hier is het geschil dus aan de zakelijke kant al zeer sterk gesteld, maar er komt oovendien nog een vericiaring bij — en dat maakt het nog veel scherper —, die als volgt luidt:

„De aittredende Ministers zagen in de afdoeuing buiten hen om van een huns inziens oelangrijke zaak, nl. het vaststellen en doen uitgaan van een officieere regeeringsmededeeling, een bewijs van een leiding, waarvoor zij persoonlijk de medeverantwoordelijkheid niet langer meendaen te kunnen dragen.”

Als dit in een communiqué is neergelegd, dan hebben zij het zonder enige twijfel ook m ae besprekingen, die hebben plaats gehad, minstens zo scherp gesteld.

A. Neen, het klinkt u vreemd in de oren, maar zó is het niet. In de besprekingen is het gegaan, zoals in ae correspondentie vastligt, daarover is verder niet gesproken. Toen moest het communiqué komen en toen had ik zeker ae neiging om dit nu eens duidelijk aan het Neederlandse volk te vertellen. Ik stond echter voor het leit, dat het conventie is, dat, wanneer een Minister aittreedt, hem zoveel mogelijk genoegdoening wordt gegeven in de wijze, waarop het aan het puonek worat bekendgemaakt. De heer *Steenberghe* heelt toen meen ik, mij gezegd, dat hij wenste, dat de zaak in het communiqué zou worden opgenomen, zoals hij het stelde. Ik was het daarmede zakelijk niet eens, maar ik meen, dat het was op advies van de heren *van Kleffens* en *Michiels van Verduynen*, die mij zeiden, dat de zaak nu was oeslust, en ae crisis opgelost en dat ik bij wyze van spreken m de vorm nu maar zo kieintjes mogelijk moest zijn en de atgetrean Ministers alle eer geven. Hierin hei, ik toegestemd. Er is met hen overleg gepleegd en na alloop werd ik door Minister *Steenberghe* opgeoeid, die mij mededeelae, dat de wijze, waarop de formulering aan het Neederlandse volk was gegeven, zijn volkomen instemming had en dat hij het zeer loyaal vond.

69758. De **Voorzitter**: U zei, dat het in de besprekingen niet zo scherp was gesteld, maar ik meen in een van de brieven te hebben gelezen, dat het daarbij nogal heeit gestormd en dat er zelfs sprake is geweest van een incident.

A. Ik verwijs naar deze brieven. Deze Ministers verdedigden het standpunt, dat de Minister-President iets deed buiten hen om, waartoe hij niet bevoegd was en waarvoor hij een Ministerraad bijeen had moeten roepen. Dit was weer een bewijs van zijn autoritair optreden. In dit geval is dat volkomen onjuist, maar uit hun brieven blijkt, dat het zo werd gezien. Ik heb ook gemeend het zo te mogen en moeten zeggen naar buiten toe.

69759. De **Voorzitter**: De heer *Michiels van Verduynen* uit zich meer in de geest, zoals ik die zoëven aangaf. Hij zegt nl. heel duidelijk:

„Er was een zeer persoonlijke incompatibilité d'humeur tussen de drie heren. Tussen de heer *Welter* en de heer *Steenberghe* enerzijds en de heer *Gerbrandy* anderzijds. Daarbij hebben zij de heer *Gerbrandy* m.i. beslist te kort gedaan.”

De heer *Michiels van Verduynen* is het dus eens met uw standpunt wat het zakelijke betreft, maar hij geeft ook te kennen, dat het feit, dat het zo hoog is gelopen, is te wijten aan een zeer persoonlijke incompatibiliteit d'humeur tussen de partijen in het geding.

A. Dat is niet juist. Ik weet alleen, dat als een Minister weg wil, hij met geen zeven zelen in het Kabinet is vast te houden. Later moest de heer *van Starckenborgh* de reden worden medegedeeld, waarom deze heren er uit waren gegaan. In het telegram is toen — ik wil dit niet ontkennen, want men zei, dat het in wezen zo was — gezegd, dat er een incompatibiliteit d'humeur bestond tussen de heer *Steenberghe* er, mij. Het is heel goed mogelijk, dat deze menselijke factor een rol speelde; dat is men zich ook niet altijd bewust. Dit bestond echter helemaal niet tussen de heer *Welter* en mij, want zelfs tijdens en na het ontslag van de heer *Welter* is de verhouding zo goed gebleven als maar denkbaar is. De helft is dus waar, en ik spreek nu ook op gezag van collega's. In zo'n combinatie van personen bestaat de mogelijkheid, dat er verschillenden zijn, die ver uit elkaar liggen, wat persoonlijkheid betreft.

69760. De heer **Stokvis**: Was u zich niet bewust van de incompatibiliteit d'humeur met de heer *Steenberghe*?

A. Op het moment, dat dit gebeurde, had ik niet het idee, dat het daaraan lag. Wanneer men achteraf tegen mij zegt, dat de persoonlijke verhouding tussen mij en de heer *Steenberghe*, afgezien van het wederkerig respect, te wensen overliet, kan ik zeggen, dat het zo is. De heer *Steenberghe* is een zeer formeel man, zijn ligging is totaal anders dan de mijne, en waarschijnlijk is het dan ook wel waar. Ik heb zelf het telegram aan de heer *van Starckenborgh*, waarin het zo is gedefinieerd, getekend.

69761. De **Voorzitter**: Er zijn getuigen geweest, die hebben verklaard, dat de reis van de heren van *Kleffens* en *Welter* naar Indië niet zo succesvol is geweest, in die zin, dat de heer *Welter* daar aanleiding tot moeilijkheden had gegeven. Hij reageerde blijkbaar niet goed op de mentaliteit, die op dat ogenblik in Indië bestond.

A. Ik heb er weleens iets van gehoord; de heer *van Kleffens* heeft er natuurlijk over gesproken, en toen later de heer *de Ville-neuve* in Londen kwam, heeft deze het ook zo gesteld.

69762. De **Voorzitter**: Was het niet in die geest, dat men in Indië het gevoel had, dat daar het enthousiasme voor de strijd groter was dan bij de heer *Welter*?

A. Dat heeft men mij niet gerapporteerd.

69763. De **Voorzitter**: Waaruit bestonden dan de moeilijkheden?

A. Men vond, dat de heer *Welter* te veel afging op oude contacten, die hij van vroeger in Indië had. Ik meen, dat ik het zo mag zeggen, maar dit is geen opvatting van mij zelf.

69764. De **Voorzitter**: Hebt u daarover nog persoonlijk met de heer *Welter* gesproken?

A. Dat durf ik niet met zekerheid te zeggen; ik acht het wel denkbaar.

69765. De **Voorzitter**: Zou het van die aard kunnen zijn geweest, dat het op dit conflict van invloed is geweest?

A. Neen, geen kwestie van.

69766. De **Voorzitter**: Ik vraag dit, omdat ik mij steeds afvraag, waarom deze heren deze kwestie zo hoog hebben opgenomen.

A. Met die vraag zit ik nog heden ten dage; ik kan er geen antwoord op geven.

69767. De heer **Koersen**: U verkeerde met de heer *Welter* op betere voet dan met de heer *Steenberghe*. Maakte dit nog verschil? Of motiveerde de heer *Welter* zijn ontslagaanvraag toch op dezelfde wijze?

A. Als men het met de heer *Steenberghe* oneens was, dan kon dat bij wijze van spreken tot zekere fricties leiden, maar als ik het met de heer *Welter* oneens was, kon ik zeggen wat ik wilde, want die verhouding was en bleef door en door vriendschappelijk.

69768. De heer **Koersen**: Daarom vraag ik mij af, of het geval met de heer *Welter* niet op te lossen was geweest.

A. De heren wilden Per se niet meer en spraken dat kras uit,

69769. De heer **Stokvis**: Nadien verkeerde u ook op goede voet met de heer *Welter*. Hebt u hem toen nooit om een nadere verklaring gevraagd?

A. Hij heeft altijd volgehouden, dat ik het zo slecht had gedaan.

69770. De heer **Stokvis**: Men zou kunnen zeggen, dat deze zaak niet zo spoedeisend was, dat niet eerst overleg met de andere Ministers had kunnen plaats vinden. Maar zelfs, wanneer men ongelijk heeft, is het nog geen kwestie, die tot een Kabinetscrisis aanleiding moet geven.

A. Dat ben ik met u eens. U moet ook niet zeggen, dat ik het heb gedaan, omdat het „spoedeisend” was. Ik stond ongeveer om zeven uur voor het feit, dat er een vacuum in Radio Oranje was en dat men de zaak niet meer kon veranderen. Het spoedeisende was niet, dat ik die uitzending zo graag op die avond wilde hebben, maar dat wij gern kans zagen het anders te doen.

69771. De heer **Stokvis**: Dat is voor mij geen klemmend argument. Deze zaak lijkt mij niet zo important als de heren het ten slotte hebben opgenomen. Ik ben echter niet van mening, dat het werkelijk zo noodzakelijk was zonder overleg met andere Ministers deze uitzending te doen plaats vinden.

A. Ik leefde in de overtuiging, dat dat overleg had plaats gevonden.

69772. De heer **Stokvis**: Had u verzocht om mededeling van het gevoelen van de andere Ministers daarover?

A. Ja. Ik had opdracht gegeven, dat alle Ministers de verklaring zouden zien, en ik leefde in de overtuiging, dat het was gebeurd.

69773. De heer **Stokvis**: Ook dat zij hun mening daaromtrent zouden zeggen?

A. Als zij niet reageerden, keurden zij het goed. Later is gebleken, dat het hun niet op tijd heeft bereikt, maar dat wist ik om kwart voor zeven niet.

69774. De **Voorzitter**: Blijkbaar bestond er in dat geval een sterke solidariteit tussen de heren *Steenberghe* en *Welter*. De opmerking, die de heer *Koersen* heeft gemaakt, is zeer begrijpelijk. U zei, dat u met de heer *Welter* op goede voet stond en dat u zich tegen hem kon uiten, zoals u wilde. Men vraagt zich dan af, of er geen oplossing was geweest, als u eens ronduit met de heer *Welter* had gesproken. Of is dit misschien niet mogelijk geweest, doordat hij zich solidair voelde met de heer *Steenberghe*?

A. Dan komt men op het terrein van vermoedens.

69775. De **Voorzitter**: Het zou mogelijk zijn, dat u dit later was gebleken.

A. Neen. Als u het mij vraagt, heb ik wel de indruk, dat de heer *Welter* is meegesleept door de heer *Steenberghe*, maar ik weet het niet.

69776. De **Voorzitter**: Het is merkwaardig, dat de heer *van Blankenstein* hier juist het omgekeerde heeft gezegd, namelijk dat de heer *Steenberghe* is meegesleept door de heer *Welter*.

A. Dat acht ik uitgesloten.

69777. De **Voorzitter**: In ieder geval was het een onaangename situatie, dat juist de twee Katholieke Ministers uit het Kabinet verdwenen.

A. Inderdaad.

69778. De **Voorzitter**: U stond dus voor de vraag, twee nieuwe Ministers te zoeken. Hoe is dat opgelost?

A. Daarvoor zijn de heren *van Mook* en *Kerstens* aangezocht. Dr. *van Mook* heeft, toen de oorlog uitbrak, in overleg met de heer *Tjarda van Starckenborgh* ontslag van zijn toezegging gevraagd en de heer *Kerstens* is overgekomen.

69779. De **Voorzitter**: De heer *Kerstens* heeft de heer *Steenberghe* dus vrij spoedig opgevolgd. De plaats van de heer *Welter* is echter geruime tijd vacant geweest.

A. Ja, ik ben het ad interim geweest.

69780. De **Voorzitter**: Heeft men dit gedaan, omdat men het idee had, dat de heer *van Mook* toch vrij gauw zou komen? Waarschijnlijk toch niet, want het vertrek van de heer *van Mook* uit Nederlandsch-Indië heeft pas eind Februari, Maart 1942 plaats gehad.

A. In November bewilligde de heer *van Mook* Minister van Koloniën te worden. Als de oorlog in Indië niet was uitgebroken, was hij ook overgekomen om het te worden. Alles was al in orde en door de Koningin getekend, toen uit Batavia het verzoek kwam tot ontslag van de toezegging van de heer *van Mook* om Minister van Koloniën te worden en dat mochten wij de heer *Tjarda* niet weigeren.

69781. De **Voorzitter**: De heer *van Mook* is in Maart 1942 uit Indië weggegaan naar Australië als Luitenant-Gouverneur-Generaal. Hij is korte tijd in Australië gebleven om orde op de zaken te stellen en toen is hij met een aantal heren naar Londen gereisd, waar hij het Ministerschap heeft aanvaard. Hoe beschouwde men op dat moment het samenvallen van deze twee functies, nl. Minister van Koloniën en Luitenant-Gouverneur-Generaal? kater is er nogal wat over te doen geweest. Heeft dit in het begin geen rol gespeeld?

A. Er waren geen moeilijkheden, want het Gouverneur-Generaal-schap was tot op zekere hoogte, althans gedeeltelijk, vrijgemaakt. De bevoegdheden van de Gouverneur-Generaal waren verspreid door het bekende Koninklijk besluit, dus de Minister van Koloniën had geen grote combinatie van bevoegdheden in de tijd, dat hij Minister was, en dat heeft ook nooit enige moeilijkheden opgeleverd.

69782. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat, toen de heer *van Mook* Minister van Koloniën werd, ook het algemeen bestuur bij de Minister van Koloniën berustte. Hieruit zou men kunnen concluderen, dat hij meer bevoegdheden had dan ooit een Minister van Koloniën heeft gehad.

A. Ja, d.w.z. dit besluit is opgemaakt, toen hij geen Minister van Koloniën was; dus die bevoegdheden had ik. Toen is het besluit opgemaakt en wij meenden toen, na overleg, dat deze verdeling van bevoegdheden de meest doelmatige was om de zaken in het Verre Oosten te verzorgen. Toen is de heer *van Mook* gevraagd, of hij Minister van Koloniën wilde worden en dus niet aan hem zijn speciale bevoegdheden toegekend, maar hij stapte in de bevoegdheden, die toen in het algemeen voor de Minister van Koloniën waren gereserveerd.

69783. De **Voorzitter**: Die bevoegdheden waren voor de Minister van Koloniën gereserveerd na December 1941 en de heer *van Mook* was daarvoor al gevraagd voor Minister van Koloniën.

A. Inderdaad, maar dat was gewoon in de plaats van de heer *Welter*.

69784. De **Voorzitter**: U spreekt dus nu alleen over de tweede fase en u wilt zeggen, dat het eigenlijk een toevallige omstandigheid was, dat degene, die Minister van Koloniën werd, ook Luitenant-Gouverneur-Generaal was geworden. Dit neemt echter niet weg, dat men zich had kunnen bezinnen over de consequenties, welke deze toestand zou kunnen opleveren. U zegt, dat er op dat moment geen consequenties waren, en misschien kunt u zeggen, dat, voor zover er later consequenties uit zouden voortvloeien, men het dan wel kon bekijken.

A. Torn heeft men het ook bekeken, want toen is het heel anders gegaan. Deze tussenperiode heeft, bij mijn weten, nooit moeilijkheden opgeleverd. Niet dat er geen moeilijkheden of fricties zijn geweest, maar niet over deze kwestie van cumulatie van bevoegdheden.

69785. De **Voorzitter**: Men had zich, toen eenmaal de zaak in Indië misgelopen was, misschien kunnen afvragen, of het aanbeveling had verdiend in de onmiddellijke nabijheid van Nederlandsch-Indië een Nederlandsch-Indische Regering te hebben. Misschien is het enigszins theoretisch wat ik nu zeg, maar ik denk er aan, dat de Nederlandse Regering in Engeland dicht bij het bezette gebied was,

en zo kon men zich voorstellen, dat het wellicht aanbeveling had verdiend, dat in Australië, zo dicht mogelijk bij het bezette Nederlandsch-Indische gebied, ook een Nederlandsch-Indische Regering was gevestigd. Het was een feit, dat met het vertrek van de Luitenant-Gouverneur-Generaal de Nederlandsch-Indische Regering niet meer functioneerde, want de Luitenant-Gouverneur-Generaal was de Regering.

A. Het is niet theoretisch, want het is later gebeurd.

69786. De **Voorzitter**: Ja, in Juli 1944 is de Nederlandsch-Indische Regering in Australië weer gaan functioneren, hoewel merkwaardigerwijze de Luitenant-Gouverneur-Generaal toen nog Minister van Koloniën bleef. Men heeft er in ieder geval op het moment, toen deze combinatie plaats vond, niet aan gedacht of het niet nodig geacht?

A. Neen, want wij gingen af op het advies van de heer *van Mook* zelf. Hij was de verantwoordelijke Minister van Koloniën geworden en hij moest allereerst met zijn verantwoordelijkheid de vraag beantwoorden, of het op dit ogenblik nodig was en hij vond van niet.

69787. De **Voorzitter**: Hij vond dus, dat hij de zaken in Australië aan de Nederlandsch-Indische Commissie voor Australië en Nieuw-Zeeland kon overlaten?

A. Ja.

69788. De **Voorzitter**: Wat is do overweging geweest, dat, toen de heer *van Mook* in Juli 1944 naar Australië ging en er weer een Nederlandsch-Indische Regering werd gevormd, hij nog Minister van Koloniën bleef?

A. De voorstelling was, dat het kort zou duren. In 1944 leefden wij, misschien ook u, in de veronderstelling, dat de bevrijding spoedig zou plaats vinden, hoe snel, weet ik niet, maar wel vóór Kerstmis. Moest ik voor die korte tijd ook nog een nieuwe Minister van Koloniën zoeken?

69789. De **Voorzitter**: Dit betekent dus, dat de beslissing over die figuur eigenlijk is genomen op grond van overwegingen, die met het Rijk in Europa verband hielden en niet met Nederlandsch-Indië?

A. Ja, en op de overweging, dat, als de heer *van Mook* Minister van Koloniën bleef, hij kon terugkeren en ons in het Kabinet kon rapporteren hoe de situatie was; hij was dan nog verantwoordelijk Minister.

69790. De **Voorzitter**: Als men hem in het Verre Oosten dan kon missen. Als in Australië in diezelfde tijd ook de bevrijding aan de orde was gekomen, zou hij daar ook hard nodig zijn geweest.

A. Dat was toen niet in het zicht.

69791. De **Voorzitter**: Zoëven heb ik de heer *Kerstens* genoemd, die in de plaats van de heer *Steenberghe* was gekomen. Ik ga nu meteen over tot de feiten, die tot zijn ontslag hebben geleid. Het beleid van de heer *Kerstens* is in Londen nogal ingrijpend geweest. Het had betrekking op een bijzonder belangrijk onderdeel van de Regeringstaak; ik denk daarbij b.v. aan de scheepvaart en aan zijn besprekingen en onderhandelingen in Amerika. Dit zijn twee belangrijke onderwerpen, waarover verschil van mening is ontstaan en die mede tot zijn ontslag aanleiding hebben gegeven.

Het is merkwaardig, dat zich hierbij een figuur voordoet, die ook bij de heer *Dijxhoorn* is voorgekomen, nl. dat ook de heer *Kerstens* zich beklaagt over het feit, dat tijdens zijn Ministerschap er reeds besprekingen met anderen waren gevoerd over de veranderingen, die met betrekking tot zijn Departement zouden plaats vinden. De heer de *Booy* zou nl. van tevoren al zijn gepolst over het Ministerschap van Scheepvaart, dat dan van de heer *Kerstens* zou worden afgenomen. De oorspronkelijke gedachte toch was, dat de heer *Kerstens* dan Minister van Handel en Nijverheid zou blijven.

Het is dus eenzelfde klacht als door Minister *Dijxhoorn* is geuit, nl. dat er besprekingen over zijn portefeuille werden gevoerd op een moment, dat de betrokken Minister er zelf niet van op de hoogte was.

A. Het is onjuist.

De besprekingen met de heer *de Booy* hebben niet plaats gehad, vóórdat de tegenstelling openbaar werd, maar *daarna*. Ik herinner het mij daarom zo goed, omdat de grief van de heer *Kerstens*, dat dit zou zijn gebeurd — hij kan de dingen met zoveel aplomb uitspreken — zoveel indruk had gemaakt op de heer *van Kleffens*, dat deze mij op een gegeven ogenblik zei, dat het verkeer van mij was de heer *de Booy* al te polsen, terwijl de heer *Kerstens* er nog was. Ik heb hem toen gezegd, dat er een kwestie van was en dat het helemaal niet was gebeurd. Als hij het dacht, wilde ik het direct tegen spreken.

69792. De **Voorzitter**: De heer *van Angeren* heeft hier hetzelfde verklaard. Hij heeft gezegd:

„Enige weken daarna, toen de heer *Kerstens* druk bezig was onderhandelingen te voeren met de Engelsen over de beschikking over de schepen in verband met de invasie, dus een zeer belangrijke en moeilijke affaire, werd achter zijn rug de afscheiding van de scheenvaart van zijn Ministerie voorbereid. Er was zelfs al, zoals later bleek, een nieuwe Minister, de heer *de Booy*, gepolst. Ik heb tegen de heer *de Booy* versoonlijk een enkel bezwaar — hij is een fatsoenlijk en integer man — ,maar hij was toevalligerwijze een figuur, die, naar mijn mening, moeilijk paste in het geheel van het Kabinet. In de eerste plaats, omdat wij al heel wat grootkantaal in het Kabinet vertoewoordigd hadden; daar behoefde niet nog wat bij. Hij was directeur van de „Koninklijke“. Wij hadden al een directeur van de „Billiton“. Voor zover ik kon nae aan, was men in dit opzicht in Nederland nogal kritisch. Wij hadden zo geleidelijk aan de directeurs van de grote maatschappijen in het Ministerie zitten. Dat was een, zij het niet overwegend, bezwaar van mij. Het tweede bezwaar was, dat de heer *de Booy* niet zo heel lang vóór die tijd een adres van de „Koninklijke“ had getekend, waarbij praktisch de Regering een proces werd aangezegd wegens haar optreden in verband met de schenvorderingen. Men had beloofd, dat men de Regering wel zou krijgen met de vordering van die schepen. Ik vond het heel vreemd, een van de ondertekenaren — en dat achter de rug van de heer *Kerstens* om — te belasten met de zorg voor de scheenvaart. Die onmisbare en gezonden nersoon, de heer *Kerstens*, kreeg voorts een lange brief van de heer *Gerbrandy* met ernstige bezwaren tegen zijn beleid, terwijl hij hem vroeger een van zijn beste mensen had genoemd, misschien onze toekomstige Eerste Minister. Ik heb dit gequalificeerd als een deurwaarders-exploit, dat hij thuis kreeg.”.

A. Daar zit precies dezelfde fout in als die, welke de heer *van Kleffens* toen maakte, en dat komt, doordat het gesuggereerd wordt. Ik kan het u uit de eerste hand tepenspreken. Ik heb absoluut niets met de heer *de Booy* te maken gehad of hem gepolst, voordat deze kwestie acuut was geworden. Dat is een volkomen vergissing. Blijkbaar heeft de heer *Kerstens* het zo gezegd, zodat de heer *van Angeren* het werkelijk geloofde, maar het is zo niet.

69793. De **Voorzitter**: De heer *van Kleffens* heeft het ook geloofd.

A. Ik heb de heer *van Kleffens* direct gevraagd, hoe hij er bij kwam. Ik zou het niet in mijn hoofd halen het te doen. Ik wist niet, dat de heer *van Angeren* dit ook had gezegd.

69794. De **Voorzitter**: De heer *Furstner* heeft verklaard, dat hij op 26 April 1944 aan de heer *Gerbrandy* de vraag heeft voorgelegd, of het niet in 's lands belang zou zijn bij het onlosserl van de moeilijkheden, die er toen waren ten opzichte van de heer *Kerstens* als leider van onze koopvaardij, om Shipping en Marine in één hand te brengen. Hij heeft toen gesuggereerd de heer *de Booy* aan te zoeken voor Minister van Marine en Koopvaardij.

A. Het is heel goed mogelijk, dat de heer *Furstner* dat heeft gesuggereerd.

69795. De heer **Stokvis**: Op 26 April was waarschijnlijk een zitting van de Ministerraad, want op 27 April hebt u de heer *Kerstens* een brief geschreven, waarin u de kwestie van de splitsing van het Departement nog eens ter sprake brengt en zegt, dat u, na de in de Ministerraad gehouden besprekingen, van opvatting blijft, dat de splitsing van het Departement, waartegen de heer *Kerstens* bezwaren had uitgesproken, de oplossing is. Vermoedelijk heeft de heer *Furstner* in de Ministerraad deze suggestie gedaan.

A. De heer *Kerstens* had toen al lang medegedeeld, dat hij ontslag wenste.

69796. De heer **Stokvis**: De eerste alinea van de brief luidt:

„Overeenkomstig mijn toezegging in den Ministerraad, heb ik, gehoord de gehouden besprekingen, nog eens overwogen of mijn voorstel, een splitsing in Uw Departement voor te dragen, kon achterwege blijven.”

A. Wie zegt dat?

De heer **Stokvis**: U in uw brief van 27 April 1944 aan de heer *Kerstens*. Het z.g. deurwaarders-exploit van u is van 15 April 1944.

A. De reactie van de heer *Kerstens* was, dat hij zijn ontslag wilde nemen.

69797. De heer **Stokvis**: Was dat een reactie op het deurwaarders-exploit of op de plannen tot splitsing?

A. Als ik mij niet vergis, zat het plan in het deurwaarders-exploit.

69798. De heer **Stokvis**: Het deurwaarders-exploit behelst een zeer uitvoerige kritiek op het beleid van de heer *Kerstens*.

A. Het is dus een opschriftstelling van bezwaren, maar die toch uitmondte, als ik mij wel herinner, in de splitsing, die tevoren met de heer *Kerstens* was besproken.

69799. De heer **Stokvis**: U zegt aan het slot van het deurwaarders-exploit:

„Daarom is bij mij het plan gerezen aan den Ministerraad voor te stellen het Departement van Handel, Nijverheid en Scheenvaart te splitsen en als de Ministerraad deze splitsing goedkeurt die voor te dragen aan H.M. de Koningin.”

Uw kritiek resulteert dus inderdaad in het splitsingsplan.

69800. De **Voorzitter**: U zegt dus, dat u, voordat u uw kritiek, resulterende in het splitsingsplan, aan de heer *Kerstens* hebt medegedeeld, geen besprekingen met de heer *de Booy* hebt gehad?

A. Neen, zeer beslist niet.

69801. De **Voorzitter**: Ik meen, dat uw bezwaren in hoofdzaak neerkwamen op het scheepvaartbeleid en de besprekingen in Amerika.

A. Ja, vooral de besprekingen in Amerika.

69802. De **Voorzitter**: Waarom vooral?

A. Wij hebben er drie Ministerraden aan gewijd om het rapport van de heer *Kerstens* te krijgen en in arren moede heeft de heer *Michiels van Verduynen* op een gegeven moment uitgeroepen: Laten wij maar ovhouden, want wij horen niets. Dat was het bezwaar. Ik kan u ook zeggen, dat ik de heer *Kerstens* niet kon handhaven, want de andere Ministers zeiden mij, dat, als ik hem niet liet gaan, zij gingen. Ik heb toen deze oplossing nagestreefd om de kool en de geit te sparen, want het is gemakkelijk de Minister-President te zeggen, dat hij maar een van zijn Ministers moet „killen“, maar „het hinkende paard komt achterna“.

69803. De **Voorzitter**: Was het niet voornamelijk de heer *van den Broek*, die bezwaar had tegen een van de redevoeringen, die de heer *Kerstens* in Amerika had gehouden?

A. Inderdaad, de heer *van den Broek* was een van de voornamesten.

69804. De **Voorzitter**: De heer *van den Broek* vond, dat de heer *Kerstens* te royaal was geweest en te veel de indruk had gevestigd, dat wij een rijk land waren.

A. Dat was een van de dingen.

69805. De heer **Koersen**: De heer *van Angeren* was het ook niet eens met uw optreden tegen de heer *Kerstens*.

A. Ik moet iets zeggen, wat ik liever niet zeg.

69806. De **Voorzitter**: Dat lijkt mij op zich zelf geen bezwaar, want als u die dingen niet zegt, komen wij niets verder dan hetgeen in het Memorandum staat. U begrijpt, dat het onze bedoeling is een

helderder inzicht te krijgen dan uit de stukken. Er ligt bovendien meer bij ons ter tafel dan in het Memorandum staat vermeld. Al de Ministers hebben hun verklaringen afgelegd; dat moet u niet vergeten.

A. Ik geloof, dat het niet juist is om het te zeggen.

De **Voorzitter:** Als het tot verheldering van de zaak kan bijdragen...

A. Laat ik het dan zeggen; er is niets, dat het mij belet. Ik besprak natuurlijk de positie en de houding van de heer *Kerstens* met de collega's. Van drie Ministers kreeg ik de positieve mededeling, dat ik moest kiezen. Als ik de heer *Kerstens* niet liet gaan, dan gingen zij. Ik heb ook een gesprek gevoerd met de heer *van Angeren*, die ook van oordeel was, dat ik de heer *Kerstens* niet kon handhaven. Toen is de kogel door de kerk gestuurd en toen heeft de heer *van Angeren* bezwaar gemaakt, wat zijn goed recht was. Ik heb hem toen gezegd, dat ik er niets van begreep, omdat hij eerst wat anders had gezegd. De heer *van Angeren* heeft hierop gereageerd met de mededeling, dat hij dat nooit had gedaan. Dit is iets, dat zich tussen twee personen afspeelt. De laatste stoot tot mijn overweging, dat ik het nu moest doen, is gegeven, doordat een Katholieke collega mij zei, dat hij vond, dat ik *Kerstens* niet kon handhaven.

Nu zegt de heer *van Angeren*, dat hij het nooit heeft gezegd, maar ik kan niets bewijzen.

69807. De **Voorzitter:** Het Ministerschap van deze Katholieke collega van de heer *Kerstens* was op dat ogenblik ook niet van de allerhechtste aard, want daarover was ook al een crisis slepende.

A. Zo stelt u het verkeerd.

69808. De **Voorzitter:** De heer *Kerstens* heeft gezegd, dat er een crisis met hem was, een crisis met de heer *van Angeren* en een met de heer *van Boeyen*. „Er stonden op dat moment drie ministeriële lijken boven aarde", zo zegt hij het ongeveer.

A. Zo mag u het niet zeggen. De hele kwestie is deze. De heer *van Angeren* moest beslissen, of hij zijn Katholieke collega in de steek zou laten. Hij was er volkomen van overtuigd, dat deze een slecht Minister was. Toen ik dit bemerkte, heb ik de drie andere Ministers gezegd, dat ik de heer *van Angeren* een voortreffelijk Minister vond, maar het was ook een zeer groot bezwaar, dat nu weer twee Roomse Ministers het Kabinet zouden verlaten. Ik heb gevraagd, of we er het beste niet van konden maken en de heer *Kerstens* in het Kabinet houden. Ik heb er alles voor gedaan om het Kabinet niet te doen breken. De drie Ministers bleven echter op het standpunt staan: hij of wij. Ik moest kiezen of delen.

69809. De **Voorzitter:** Dat is weer een andere overweging. Ik kan mij voorstellen, dat de Minister-president, als hij op een gegeven moment een grote tegenstelling ontdekt tussen een groep Ministers en een andere Minister, zelfs zonder een positief oordeel te hebben over de vraag wie nu gelijk heeft, in ieder geval tot een oplossing wil komen. U hebt hier echter zoëven aan toegevoegd, dat de heer *Kerstens* een slecht Minister was. Ik kan u zeggen, dat de Enquête-commissie op het ogenblik een rapport gereed heeft over het financiële en economische beleid van de Regering te Londen, waarbij ook het scheepvaartbeleid — dus het belangrijkste punt van het beleid van de heer *Kerstens* — onder het oog wordt gezien. De commissie, hoewel zij op een aantal punten van het beleid van de heer *Kerstens* kritiek heeft, komt toch zeker niet tot de conclusie, dat Minister *Kerstens* een slecht Minister was.

A. Het was voor mij ook buitengewoon moeilijk beoordeelbaar, maar het was het oordeel van vrijwel alle Ministers, en ik zat met de consequenties. De heer *Kerstens* is een bekwaam man. Het is echter moeilijk te beoordelen, hoe goed en hoe slecht hij is; er was echter een aantal gegevens, die mij huiverig maakten.

69810. De **Voorzitter:** Mag ik u dan eens een casuspositie voorleggen, waarop ik toch wel graag een antwoord zou willen hebben? Op een gegeven moment is er een conflict ontstaan tussen de heer *Kerstens* en de reders, omdat de heer *Kerstens* wilde, dat de reders op bepaalde punten, de arbeidsverhouding rakende, overleg zouden plegen met de vertegenwoordigers van de zeelieden. De reders hebben toen op 24 Mei 1943 een brief geschreven, waarin met staking van hun werkzaamheden werd bedreigd. Daarop is een bespreking van 31 Mei gevolgd, waarbij tegenwoordig waren de Minister-President en de heer *Kerstens* en waar de reders te verstaan is gegeven, dat de Regering een dergelijk schrijven niet kon accepteren. Dit leek

alles heel mooi, maar daarna ziet men een kennelijk loslaten van de heer *Kerstens* door de Minister-President. Is er nu misschien ten gevolge van dit conflict vanuit rederskringen — het waren tenslotte invloedrijke mensen, die ook hun relaties hadden — een bepaalde invloed uitgeoefend op leden van de Regering om hun standpunt ingang te doen vinden? Heeft dit misschien geleid tot het verzwakken van de houding, die de Regering aanvankelijk tegen de reders heeft ingenomen, en is op die manier misschien een agitatie ontstaan tegen de heer *Kerstens*, die er tenslotte toe heeft geleid, dat de Minister-President, doordat het zo talloze malen werd herhaald, eindelijk ook van oordeel was, dat de heer *Kerstens* een slecht scheepvaartbeleid voerde, hetgeen tot zijn ontslag aanleiding heeft gegeven?

A. Helemaal niet, want eigenlijk lag de grote grief in wezen veel meer bij het economisch gedeelte. Dat kunt u ook wel begrijpen, als u de reactie weet van de heer *van den Broek*, die daarmede te maken had. Dit is dus zeer beslist niet het geval. Overigens is er waarheid in hetgeen u zegt. De heer *Kerstens* was in conflict met de reders en daarin had hij, naar mijn mening, gelijk. Hij heeft mij gevraagd om met hem die vergadering bij te wonen. Ik heb hierin toegestemd; ik zou niets zeggen, maar er bij zijn ten teken, dat ik hem steunde. Ik ben echter van die vergadering teruggekomen met het gevoel, dat de heer *Kerstens* zakelijk gelijk mocht hebben, maar als hij op die manier met de mensen te werk ging, zou hij het nooit bolwerken, want hij joeg ze in het harnas.

69811. De **Voorzitter:** De reders waren op dat moment al in opstand.

A. Ja, maar ik begon toen te begrijpen, hoe het zover was gekomen, want op deze manier kon men niet tot samenwerking komen.

69812. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** U was dus van mening, dat de heer *Kerstens* niet tactvol optrad?

A. Ja.

69813. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** Misschien was het ook wel nodig een beetje flink te zijn.

A. Daar heb ik niets op tegen.

69814. De **Voorzitter:** Het was inderdaad een ernstig conflict. Er was een vaarplicht ingesteld voor de zeelieden, die met de strafwet werd gehaanhaafd, en de reders schreven een brief, dat zij, als zij hun zin niet kregen op een bepaald gebied, hun functies zouden neerleggen.

A. Dat ben ik met u eens, wij stonden geheel aan de zijde van de heer *Kerstens*, maar hierbij speelt het element van de *modus quo* ook een rol. Ik kreeg het gevoel, dat ik begon te begrijpen, hoe de zaak tot zo grote frictie was gekomen.

69815. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat maakt de houding van de reders tegenover de Regering toch nooit verschoonbaar. Het is te begrijpen, maar niet te billijken.

A. Dat heb ik ook bij elke gelegenheid gepeperd tegen de heren gezegd.

69816. De **Voorzitter:** Daarna hebben besprekingen plaats gevonden tussen de heren van de N.S.H.C. en u. Daarbij hebt u o.a. gezegd, dat u de heer *Kerstens* duidelijk te verstaan had gegeven, dat hij niet de juiste weg bewandelde. Ik heb mij afgevraagd, of een opmerking uwerzijds in die zin, op het moment, dat het conflict met de reders nog niet tot een oplossing was gebracht en die ook achter de rug van de heer *Kerstens* om ging, wel opportuun was.

A. Wie heeft dat gezegd?

De **Voorzitter:** De Commissie heeft van het Directoraat-Generaal van Scheepvaart een uitvoerig dossier gekregen over deze kwestie. Bij dat dossier bevindt zich ook een verslag van de verschillende besprekingen, die hebben plaats gevonden na de vergadering van de 31ste Mei en die haar afsluiting hebben gevonden op 5 Juli 1943, toen de heer *Kerstens* de rederswereld weer heeft ontvangen. In dit verslag zijn nauwkeurig de verschillende besprekingen vermeld, die met u hebben plaats gevonden, en daaruit blijkt, dat u zich veel moeite heeft gegeven om tot een oplossing te geraken. Hierin komt echter ook voor een mededeling, die u, hangende het geschil, bij een

van die besprekingen hebt gedaan. In het verslag van de Enquête-commissie, dat over enige weken zal verschijnen, is het door de commissie als volgt samengevat:

„Tevens deelde de heer *Gerbrandy* hun zeer vertrouwelijk mede, dat hij heel vriendschappelijk, maar toch scherp aan de heer *Kerstens* had gezegd, dat deze de reders toch wel heel verkeerd moest hebben behandeld met voorbijzian van de verhoudingen. Hij had er de heer *Kerstens* op gewezen, dat deze weliswaar in hoogste instantie verantwoordelijk was, maar dat de reders, die zich vrijwillig met hun taak hadden belast, ook hun verantwoordelijkheid hadden en dat van hen toch maar niet alles kon worden gevergd.”

Verder hadden de reders op 18 Juni 1943 van de heer *Speekenbrink* een brief gekregen, die Minister *Kerstens* een dag tevoren had geschreven aan de heer *Mentink*, de voorzitter van de Contact-commissie. In een onderhoud, dat u daarna met de reders had — dit is blijkbaar hetzelfde onderhoud als waar ik zoëven op doelde, toen u de reders mededeelde, dat u de heer *Kerstens* „heel vriendschappelijk, maar toch scherp had gezegd” —, deelde u hun naar aanleiding van die brief mede, dat u liever had gezien, dat de heer *Kerstens* deze brief, waarin een aantal verzachtende amendementen van u waren verwerkt, nog niet had geschreven.

Er was een conflict. Op 31 Mei hadden de reders het standpunt van de Regering vernomen, dat inhield, dat hun houding voor de Regering onaanvaardbaar was. Ik kan begrijpen, dat u pogingen hebt aangewend het conflict tot een oplossing te brengen, maar aan de andere kant gingen deze mededelingen van u wel heel ver. Deze moesten de reders wel voet geven voor de veronderstelling, dat hun zaak nog niet zo slecht stond.

A. Dat is niet juist, zo moet u het niet stellen. De tactiek van de heer *Kerstens* was mijns inziens fout en daarvan was iedereen in de Ministerraad overtuigd. Hij had zakelijk gelijk en wat de reders deden, was mis, wat ik ook gepeperd tegen de heren heb gezegd en volgehouden. Wie echter a zegt, moet ook b zeggen. Wanneer ik het conflict zo stel, dat ik het moet doen, wanneer de reders het niet zouden doen, dan moet men dat ook kunnen doorvoeren. De heer *Kerstens* had niets voorbereid en alles zat hopeloos in de war, want er was geen alternatief; daarop had hij niet gerekend. Het tweede punt was, dat de reders mij bij die besprekingen kwamen zeggen, dat zij toegaven, dat zij verkeerd waren. Dit was echter niet de eigenlijke kwaal, maar de heer *Kerstens* behandelde hen onaangenaam en daarbij noemden zij allerlei voorbeelden. Ik heb torn gezegd, dat ik het wel met de heer *Kerstens* zou opnemen; het was mijn bedoeling een oplossing voor de zaak te vinden.

Nu hebt u hier eenzijdige mededelingen uit die besprekingen, maar u moet zich het gehele beeld voorstellen. Er was geen oplossing; tussen de reders en mij stond vast, dat zij principieel verkeerd waren. Bij die samenkomst met de heer *Kerstens* kreeg ik de indruk, dat, als men de mensen zo aanpakte, het wel moest mislopen. Ik moest dus mijn best doen en olie op de golven gooien, zodat de verhouding weer goed werd.

69817. De *Voorzitter*: U bent daarin wel ver gegaan.

A. Dat ligt in het eerste probleem. Als men zegt, dat het zo is en er aan vast houdt, dan moet men weten, wat er op volgt. Er was niets, dus de heer *Kerstens* bracht de Regering volkomen in een dood slop.

69818. De *Voorzitter*: Ik heb toch ook weleens in de politiek het standpunt horen verkondigen, waarbij men zegt, dat, als de gezagskwestie in het geding komt, de Regering, uitgaande van haar soevereine macht, moet doorzetten, ongeacht alles, wat er in de weg komt.

A. Dat ben ik met u eens en de gezagskwestie is ook nooit losgelaten. Wel is ter sprake gekomen de moeilijkheden, die de heer *Kerstens* veroorzaakte door de modus quo, en in dezen heeft hij de grootst mogelijke steun, die een Minister-President kan geven, gehad.

69819. De *Voorzitter*: Js het inderdaad waar, wat de heer *van Angeren* heeft gezegd, dat de heer *de Booy* ondertekenaar was van een adres van de „Koninklijke”, waarbij de Regering praktisch een proces werd aangedaan in verband met de schepenordering?

A. Daar is mij niets van bekend. Ik ken de heer *de Booy* als een door en door loyaal vaderlander, die heeft gezegd, dat hij maar één bedoeling had, nl. dat ik over hem zou beschikken, waar ik hem kon gebruiken. Ik moest hem maar de eenvoudigste post bij de marine

geven, hij wilde in die tijd niets anders doen dan het land dienen, het kon hem niet schelen hoe. Torn hij later Minister is geworden, heeft hij spontaan gezegd, dat hij, ook voor de toekomst, alle relaties met de „Koninklijke” afbrak. Als hij Minister werd, verbrandde hij de schepen achter zich en was hij alleen Minister. Hij kon het begrijpen, dat ik er een bezwaar tegen had — ik had het de heren weleens duidelijk laten blijken —, dat men een zekere band met het grootkapitaal onderhield, waarop ook de heer *van Angeren* doelt.

69820. De *Voorzitter*: Ik doe niets af aan de loyaliteit en integriteit van de heer *de Booy*. Ik plaats de zaak slechts in het kader van het scheepvaartconflict, waarbij zich de volgende merkwaardige figuur voordoet. De heer *Kerstens* was in conflict met de reders en de reders hadden daarbij gebruik gemaakt van een middel, dat naar de mening van de Regering ontoelaatbaar was. In het begin staat de Minister-President volkomen achter de heer *Kerstens*, maar in latere besprekingen met de ondisciplinair optredende tegenpartij distantieert de hlinister-President zich min of meer van de heer *Kerstens*.

A. Dat laatste moet u niet zeggen, dat is niet juist.

69821. De *Voorzitter*: De passages, die ik zoëven heb voorgelezen, gaan toch wel enigermate in die richting.

A. Ja, maar dat zijn eenzijdige mededelingen van deze mensen. Zij erkenden mij hun fout, maar zij zeiden, dat de heer *Kerstens* hun het bloed onder de nagels vandaan haalde, daarvan kreeg ik voorbeelden te horen. Natuurlijk zei ik dan, dat ik het wel met mijn collega zou opnemen.

69822. De *Voorzitter*: Aan het einde ziet men echter, dat de heer *Kerstens* door een van deze heren wordt vervangen.

Ik stel het juist zo, omdat in verschillende verklaringen, die hier zijn afgelegd, dergelijke gedachten voorkomen en ik u de gelegenheid wil geven uw visie daartegenover te stellen.

A. Ik kan niet anders mededelen dan wat ik weet. Ik heb zakelijk de heer *Kerstens* volkomen de hand boven het hoofd gehouden, maar ik ben geschrokken, toen ik zag op welke manier hij het deed en dat heb ik hem ook dadelijk gezegd.

69823. De *Voorzitter*: Ik kom nu terug op de vraag, die ik zoëven heb gesteld, nl. of er van de zijde van de reders is getracht te bereiken, dat de heer *Kerstens* zou aftreden als Minister.

A. De kwestie van het verdwijnen van de heer *Kerstens* is een zuiver interne Kabinetkwestie.

69824. De *Voorzitter*: Uiteindelijk is het natuurlijk altijd een interne Kabinetkwestie. Wanneer b.v. bepaalde Ministers waren gewonnen voor het standpunt van de reders — het is slechts een veronderstelling —, dan zou het ook een interne Kabinetkwestie zijn geworden.

A. Het standpunt van de reders heeft geen rol gespeeld bij zijn ontslag.

69825. De *Voorzitter*: Toch heeft men blijkbaar weten te bereiken, dat een aantal Ministers werd overtuigd, dat de heer *Kerstens* een slecht Minister was.

A. Dat hebben geen buitenstaanders bereikt.

69826. De *Voorzitter*: Dat weet ik juist niet en daarom vraag ik het.

A. Daar is geen kwestie van.

69827. De *Voorzitter*: Hoe wisten de Ministers het dan wel, als zij het niet van buiten hoorden?

A. Zij hadden er mee te maken en de dingen kwamen in het Kabinet. Ik ben er zelf bij geweest, toen de heer *Kerstens* rapporteerde over Amerika, waarbij ik het gevoel had, dat er drie Minister-raden aan waren besteed en dat ik nog niets wist. Dat waren de oorzaken.

69828. De *Voorzitter*: U zei, dat Minister *van Kleffens* er mee had te maken, die ook vond, dat de heer *Kerstens* zijn taak niet behoorlijk verrichtte. In de brief van de heer *Kerstens* van 25 Mei 1943, aan u gericht, staat het volgende:

„Vervolgens denk ik aan de talrijke heftige en jarenlang loopende klachten over het tekort schieten van de organen van

Buitenlandsche Zaken (gezantschappen en/of consulaten) op meer dan één buitenlandse post, over de misère met Nederlandsche vluchtelingen in Fransche, Spaansche en Portugeesche kampen; over den toestand en den geest in de Brigade Prins Irene. Hadden de Ministers van Buitenlandsche Zaken, van Binnenlandsche Zaken, van Oorlog, de administratie wel in de hand? Zoo neen — het betrof hier zaken van heel wat meer belang en veel grooter in aantal dan wat gij mij zwaar aanreket —; waarom hebt gij er nooit een punt van formateursbezwaar met Kabinetsreorganisatie van gemaakt? Omdat het niet paste in uw „beleid“?”

Over het vluchtelingenbeleid is nogal wat te doen geweest. Als u op grond van klachten van andere Ministers over een collega tot deze conclusie moet komen, dan weet ik niet wat het einde is. De heer *Kerstens* zegt, dat u hem verwijt, dat hij niet behoorlijk zijn werk heeft gedaan en zijn administratie niet goed in handen had — dit slaat blijkbaar op het Scheepvaartfonds — en hij vraagt u, waarom u niet hetzelfde hebt gezegd tegen de Minister van Buitenlandse Zaken, bij wie de administratie van een aantal gezantschappen niet in orde was, terwijl er grote misère was met Nederlandse vluchtelingen in Franse, Spaanse en Portugeese kampen.

A. Dat is een opvatting van de heer *Kerstens*.

69829. De **Voorzitter**: Die niet helemaal ongerechtvaardigd is, zoals de commissie wel bekend is.

A. Ik neem aan, dat elke Minister en ondergetekende in de eerste plaats, een aantal dingen niet goed heeft gedaan. Het gaat hier echter om een politieke kwestie en het kwam er voor mij op neer, dat drie bekwame Ministers zeiden: hij of wij.

69830. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was één van die drie de heer *van Angeren*?

A. Neen, dat heeft de heer *van Angeren* nooit gezegd.

69831. De heer **Stokvis**: Wilt u nog even zeggen, wie die drie Ministers waren?

A. Neen, dat is te delicaat. De heer *van den Broek* heeft het duidelijk uitgesproken ten aanhoren van elk en een iegelijk.

69832. De **Voorzitter**: Daarbij speelde het Amerikaanse beleid van de heer *Kerstens* een rol?

A. Ja.

69833. De **Voorzitter**: Hoe beschouwt u dat Amerikaanse beleid?

A. Mijn indruk is niet gunstig.

69834. De **Voorzitter**: Denkt u daarbij aan het feit, dat de heer *Kerstens* bereid was Nederland te rangschikken onder de landen, die moesten betalen voor de U.N.R.R.A.-hulp?

A. Precies weet ik het niet meer. Wij konden geen rapport loskrijgen en dus ook niet te weten komen, wat hij had gedaan.

69835. De heer **Stokvis**: Was het niet met name de kwestie van de militaire ravitaillering, die hem aanleiding gaf te zeggen, niet langs normale weg verder aankopen te doen, maar af te wachten wat men kreeg uit hoofde van militaire steun?

A. Ja, dat was ook een punt.

69836. De **Voorzitter**: U zei, dat er geen rapport kwam van hetgeen de heer *Kerstens* in Amerika had gedaan. De heer *Kerstens* geeft hiervan echter een geheel andere lezing. Hij zegt nl. het volgende:

„Ik heb daarvan“ (van de besprekingen in Amerika en wat daarmee samenhangt) „natuurlijk een verslag laten maken; ik ben in Londen teruggekomen in Januari 1944 en ik heb tot de Directeur van het Kabinet der Koningin gezegd: Wil aan H.M. de Koningin laten weten, dat ik terug ben en dat ik gelegenheid verzoek aan H.M. verslag van onze werkzaamheden aan te bieden. Ik heb toen drie, vier dagen gewacht; ik hoorde niets. Toen heb ik tot de heer *Gerbrandy* gezegd: Ik hoor niets op mijn verzoek, wil je nog eens aan de Koningin vragen of ik

gelegenheid mag hebben mij terug te melden en mijn rapport aan te bieden? Ja, dat moet inderdaad gebeuren, zeide de heer *Gerbrandy*, en toen kwam hij één of anderhalve dag daarna terug met de mededeling: Hij had het aan de Koningin gezegd en de Koningin vraagt, of je een verslag wil maken. Ik zeg: dat verslag heb ik al. Toen zeide hij: de Koningin zal je ontvangen. Dat gebeurde niet. Ik heb toen 14 dagen later mijn verslag maar ingezonden. Kort daarna kwam de heer *Steenberghe* terug uit Amerika en toen werd de heer *Steenberghe* uitgenodigd aan de Koningin verslag uit te brengen over de gang van zaken in Atlantic City, waar de U.N.R.R.A. had vergaderd. Toen heeft de heer *Steenberghe*, die een ervaren man is, gezegd: dat wil ik wel doen, maar dan zal ik een afschrift aan de Minister geven, want dat behoort de Minister te weten; die is mijn chef. Zo is het ook gebeurd. Toen heb ik aan de heer *Gerbrandy* medegedeeld, dat ik ontslag zou nemen als Minister, omdat mij 't niet juist leek, waar ik mij de eerstgeroepene achtte, vooral omdat ik het gevraagd had, dat rapport uit te brengen. Ik had er niet het minste bezwaar tegen, dat H.M. de Koningin de heer *Steenberghe*, of wie ook, over deze zaak hoorde, maar ik kon niet accepteren, dat ik op deze wijze, niet alleen als hoofd van de delegatie maar tevens als Minister van Economische Zaken, als zodanig hoofd van de delegatie geworden was, gepasseerd werd.”

A. Dat is niet juist.

De **Voorzitter**: De heer *Kerstens* zegt het.

69837. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe is het dan wel?

A. U zou er dan bij moeten nemen wat hij het verslag noemt, want daar ging het om. De Ministerraad wilde weten, wat er precies was gebeurd en daar zijn wij niet achter kunnen komen. Ik heb niet éénmaal, maar wel twintigmaal tegen de heer *Kerstens* gezegd, dat hij het schriftelijk moest opmaken, maar wij kregen het niet.

69838. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was hij daartoe niet capabel of had hij er geen zin in?

A. Ik weet het niet; dat kan ik niet zeggen.

69839. De heer **Koersen**: Hij is anders wel iemand, die een verslag kan maken.

A. Ja.

69840. De **Voorzitter**: De heer *Kerstens* heeft bij zijn verhoor voor onze derde subcommissie, die de financieel-economische politiek behandelt, overgelegd een door hem in Februari 1944 opgesteld verslag over zijn werkzaamheden in de Verenigde Staten in verband met de Anglo-Amerikaanse militaire hulp en herstelvoorzieningen ten behoeve van Nederland gedurende ongeveer zes maanden na de bevrijding. Hij heeft dus wel degelijk een verslag opgemaakt in Februari 1944, terwijl ik zoëven heb aangehaald, dat hij in Januari 1944 was teruggekomen.

A. Hebt u dat verslag?

De **Voorzitter**: Ja. Het is een zeer uitvoerige nota van 22 bladzijden, zoals die hier op stencil is gebracht en die is gedateerd Februari 1944. Daarin vindt u o.a. vermeld de besprekingen met generaal *Hildring* en de brief van *Denn Acheson* over deze kwestie.

A. Ik herinner het mij niet; ik zou het moeten onderzoeken.

69841. De heer **Stokvis**: Het staat wel vast, dat in uw brief van 15 April 1944, het z.g. deurwaardersexploit, niet wordt geklaagd over het achterwege zijn gebleven van het rapport.

A. Mijn brief heeft het meest betrekking op andere zaken, omdat ik naar een bepaalde oplossing streefde. Men heeft mij ook gezegd, dat ik in die brief allerlei bezwaren tegen de heer *Kerstens* heb geopperd, maar de grote bezwaren lagen eigenlijk op ander gebied. Ik kon dit ook niet voldoende beoordelen. Ik moest afgaan op de wetenschap, die ik opdeed door mijn contact met de heer *Kerstens*, door besprekingen met hem, en het is buitengewoon moeilijk precies te weten, wat een Minister in zijn eigen Departement doet. Ik ben besprongen door mensen van het Departement van de heer *Kerstens*, die ontslag namen uit de Nederlandse dienst en zeiden, dat zij er

niet langer konden werken, omdat het verkeerd ging. Ik kon natuurlijk niet beoordelen, of de mensen gelijk hadden, maar het maakte een slechte indruk. Ik heb de heer *Kerstens* ook gezegd, dat zijn eigen mensen klaagden. De eigenlijke reden, waarom tenslotte het ontslag is gekomen, ligt formeel op heel ander gebied en is materieel toe te schrijven aan het feit, dat collega's op het standpunt stonden: kiezen of delen.

69842. De *Voorzitter*: De heer *Kerstens* zegt, dat u hem later nog de portefeuille van Koloniën zou hebben aangeboden. Is dat juist?

A. Zo mag het niet worden gezegd. Ik was als Minister-president politiek verantwoordelijk, dat het Kabinet heel bleef. Ondanks alle bezwaren speelde bij mij de overweging, dat ik geen ontslagen wilde hebben. Ik had de heer *Kerstens* zelf uit Indië laten komen, na overleg met de heer *Tjarda van Starckenborgh*, en persoonlijk verkeerde ik met hem op de beste voet. De laatste tijd kreeg ik echter de indruk, dat hij het slecht maakte, maar ik wilde het Kabinet in zijn geheel houden. Toen de bezwaren op dit gebied rezen en de heer *van Mook* zou weggaan, heb ik gedacht, dat het misschien een oplossing zou zijn, als ik de heer *Kerstens* Minister van Koloniën maakte, omdat hij een koloniaal man was. Ik heb de collega's toen gezegd, dat hun bezwaren lagen op het gebied van het economische en scheepvaartbeleid van de heer *Kerstens*, en als ik de heer *Kerstens* Minister van Koloniën maakte, ontstond er geen vacature, wat mij een crisis bespaarde. Dit is met verschillende Ministers besproken. Ik heb eigenlijk hiermede enigszins tegen mijn eigen overtuiging in gedacht, maar het heel houden van het Kabinet woog het zwaarst. In die maanden, voordat het ontslag van *van Angeren* en *Kerstens* definitief werd, heb ik alles gedaan om te proberen het Kabinet heel te houden.

69543. De heer *Koersen*: Was het niet zo, dat alleen Scheepvaart van de heer *Kerstens* zou worden afgenomen en hij het andere deel van zijn Departement zou behouden? Als hij bepaald onbekwaam was, waarvan u overtuigd was, ook door mededelingen van andere collega's, is het mij toch niet duidelijk, waarom u hem dat hebt willen laten houden en hem alleen Scheepvaart hebt willen afnemen.

A. Dat is mij ook gezegd en als dat de oplossing was, zou ik er ook geen bezwaar tegen hebben gehad. Uit het slot van de brief voelt u ook, dat ik naar middelen zoek om de kool en de geit te sparen.

69844. De heer *Koersen*: Maar als iemand beslist onbekwaam is voor zijn taak.....

A. Er is mij eens gezegd, dat er in een Kabinet altijd enkele nonvaleurs zijn. De heer *Kerstens* had op bepaald gebied zeker buitengewone bekwaamheden. Hij kon de dingen stellen zoals bijna niemand en hij had ideeën. Of die altijd goed doorwinterd waren, is een tweede kwestie. Hij had een zekere spontaneïteit en collegialiteit.

69545. De heer *Koersen*: Ik vind het onbevredigend. U zei, dat hij op economisch gebied niet voldeed, en u wilde hem toen Scheepvaart afnemen, terwijl u ook zegt, dat u hem evengoed Scheepvaart had kunnen laten behouden en het andere afnemen.

Jonkvrouw *Wttewaall van Stoetwegen*: U hebt zoëven gezegd, dat hij een slecht Minister was.

A. Ja, zo werd hij mij afgeschilderd en zo stond hij bij collega's te boek. Ik denk, dat iedere Minister, wie u positief deze vraag stelt, dit zal bevestigen. Ik weet niet of u het hebt gedaan.

69836. Jonkvrouw *Wttewaall van Stoetwegen*: Het is natuurlijk de vraag, welke collega's dat hebben gezegd. U hebt zo net gezegd, dat ieder Kabinet wel een paar nonvaleurs heeft.

A. Dat zei ik zo bij wijze van spreken. De ene Minister is op zijn terrein veel bekwaam dan een ander.

69337. De *Voorzitter*: U stelt het voor, alsof het voor u in laatste instantie een politieke zaak was, waarbij u moest kiezen, wat voor een Minister-President een grote moeilijkheid kan zijn. Als twee Ministers met elkaar in conflict zijn, zijn er voor de Minister-President, die zijn Kabinet intact wil houden, drie oplossingen: nl. of de ene Minister ontslaan, of de andere, of allebei. Ook dit laatste is denkbaar; op deze wijze wordt een oplossing gevonden, zonder dat de Minister-President in het geschil tussen de twee Ministers partij kiest en zonder dat hij zich aan één van beide kanten schaart. In het deurwaardersexploot hebt u partij gekozen in het conflict, dat

bestond tussen drie Ministers enerzijds en de heer *Kerstens* anderzijds. Behalve het politieke element, dat u op het ogenblik naar voren schuift, heeft daarbij toch ook het andere element, nl. de appreciatie van het werk van de heer *Kerstens*, een rol gespeeld.

A. Dat heeft ook gespeeld en dat was de eerste aanleiding, maar daarna kwam het andere punt, waaruit de heer *van Angeren* zijn consequenties trok. Toen stond ik niet voor het verlies van één, maar van twee Ministers.

Ik kan u wel zeggen, dat ik de heer *van den Broek* niet kon missen. U moet niet vergeten, dat ik te allen tijde voor de moeilijkheid stond, dat er geen mensen beschikbaar waren; men was aan een zeer beperkte kring gebonden.

69848. De *Voorzitter*: Ik heb hier een brief, die de heer *Albarda* u op 7 Mei 1944 heeft geschreven en waarin hij uitdrukking geeft aan zijn bezorgdheid over de mutaties in het Kabinet, die aanstaande schenen te zijn. Hij stelt de vraag, welke gevolgen het zal hebben, als twee Katholieke Ministers het Kabinet verlaten en welke als de drie sociaal-democratische Ministers hun voorbeeld volgen. Voorts zegt hij:

„Bovendien kan het uitreden der Katholieken een staatkundige tegenstelling tusschen de zuidelijke en de noordelijke provincies te voorschijn roepen, tot groote schade van de nationale eenheid. Besluiten de sociaal-democraten, ten einde die rampzalige gevolgen te voorkomen, eveneens heen te gaan, dan verlies het Kabinet zeker het vertrouwen van de groote massa van het Nederlandsche volk. Welke ontvangst staat dan de Regeering en haar maatregelen bij de terugkeer te wachten, waaraan zal dan het Militair Gezag, onvolledig samengesteld als het is, het onmisbare vertrouwen kunnen ontleenen?”

Hij waarschuwt u dus wel zeer ernstig.

A. Dat waren ook mijn overwegingen.

69849. De *Voorzitter*: Hieruit blijkt dus, dat nog een andere Minister bezwaar had tegen de oplossing, die u zoekt, en daardoor staat het reeds drie—drie. Misschien ligt het nog wel anders, want wij weten niet precies, hoe de andere Ministers er over dachten.

A. Dat weet u wel, want zij zijn gebleven.

69850. De *Voorzitter*: Dat is volkomen juist. Maar u hebt uw beslissing gegrondvest op het feit, dat er drie Ministers waren, die grote bezwaren tegen de heer *Kerstens* hadden. Blijkbaar hadden de andere Ministers die bezwaren niet in die mate.

A. Toen de mededeling aan de heer *Kerstens* werd gedaan, kwam natuurlijk — het is besproken in de Ministerraad — de reactie van de Ministers. Het behoeft niet per se in de Ministerraad te gebeuren, maar het kan ook daarbuiten. Natuurlijk heb ik daaraan de grootste aandacht geschonken. Ik heb degenen, die het beleid van de heer *Kerstens* zo fel veroordeelden, ook gezegd, dat dit de consequenties waren, en in dit opzicht ben ik het met de heer *Albarda* tot op zekere hoogte eens; hij trapte bij mij een open deur in.

69851. De *Voorzitter*: Ik geloof, dat wij deze zaak nu uitvoerig genoeg hebben behandeld. In die zelfde periode vond het ontslag van de heer *van Angeren* plaats, hetgeen ook een enigszins eigenaardig geval is geweest. Het hoofdpunt bij deze crisis was het ontwerp-Buitengewoon Politiebepaling. Dit ontwerp was op 2 November 1943 ingediend, met instemming van alle Ministers, maar de heer *van Angeren* kreeg het maar niet afgekondigd. Hij heeft op 17 Mei 1934 zijn ontslag aangevraagd en op 2 Juni 1944 kreeg hij de mededeling, dat zijn verzoek in beraad werd gehouden. Op 12 Juni 1944 kwam er een Koninklijk besluit af, waarbij werd goedgevonden te beslissen de aanvraag van de heer *van Angeren* niet in te willigen.

Ik geloof niet, dat er in onze parlementaire geschiedenis veel voorbeelden bekend zijn van een Koninklijk besluit, waarbij een verzoek om ontslag van een Minister niet wordt ingewilligd. Deze Minister bleef in zijn standpunt, dat hij weg wilde, volharden en kwam daardoor in een heel wonderlijke positie. De kracht van een Minister is om, wanneer er iets gebeurt, waarmede hij het niet eens is, te kunnen zeggen, dat hij weggaat. Een Minister, wiens verzoek om ontslag bij Koninklijk besluit niet is ingewilligd, mist dat wapen en te zijnen aanzien werkt de ministeriële verantwoordelijkheid nauwelijks meer. Dit is een Koninklijk besluit, waarvoor u, door uw mede-ondertekening, de verantwoordelijkheid draagt. U zult dus wel

begrijpen, dat de commissie belangstellend is naar de constructie van deze staatsrechtelijk enigszins merkwaardige figuur.

A. Het was een noodoplossing, die met de heer *van Angeren* is besproken.

69852. De heer *Stokvis*: Van wie ging die oplossing uit?

A. Van mij.

69853. De *Voorzitter*: De heer *van Angeren* heeft hier het volgende verklaard:

„Na al dat wachten en vragen, wat er gebeuren zou, kwam op 12 Juni het Koninklijk besluit af, waarbij werd goedgevonden te beslissen de aanvraag van mi. *van Angeren* niet in te willigen. De heer *Gerbrandy* heeft dat besluit gecontrasigneerd en hij draagt daarvoor de verantwoordelijkheid. Ik herinner mij niet, dat ooit een dergelijk besluit is genomen, behalve voor Ministers, die in een nieuw Kabinet overgaan. Wanneer er een nieuw Kabinet komt, wordt ten aanzien van deze Ministers wel gezegd, dat hun verzoek om ontslag niet wordt ingewilligd, en dan blijven zij zitten. Maar hier komt voor een Minister, die zijn ontslag vraagt, die bezwaar heeft om langer de verantwoordelijkheid te dragen, een Koninklijk besluit tot stand om mede te delen, dat zijn verzoek niet wordt ingewilligd. Nu kreeg men de merkwaardige toestand, dat er een Minister in de Ministerraad zat, die ook van zijn collega's alles had te accepteren, want hij kon niet weg. Als ik zei: Ik kan mij met dit voorstel — b.v. van de heer *Furstner* of de heer *Albarda* — niet verenigen, want ik kan de verantwoordelijkheid niet dragen, dan werd ik hartelijk uitgelachen. Ik moest een verantwoordelijkheid dragen, welke ik niet wenste te dragen. Ik bleef zitten. Voor dit stuk draagt de Minister-President — misschien had hij de beste bedoelingen — de verantwoordelijkheid. Ik wil er niet de minste kritiek op hebben, doch wil alleen aantonen in welk een dwangpositie ik verkeerde. Ik ben jaren secretaris-generaal geweest en heb heel wat gezien, maar dit had ik nog niet gezien. Ik behoef u niet te schilderen, welke moeilijkheden dit meebracht. Ik geloof, dat de commissie, vooral de oud-Minister, die er bij zit, wel kan begrijpen, op welke wijze men in zo'n Ministerraad zit, als er geen Parlement is en men op de Ministerraad is aangewezen. Mijn herhaald, mijn steeds terugkerend verzoek om ontslag ben ik blijven vasthouden; ik kon het niet meer uithouden.”

Voorlopig zie ik nog enig verschil tussen hetgeen u hebt gezegd en hetgeen de heer *van Angeren* hier mededeelt.

A. Principieel ben ik er het mee eens, het was een hoogst abnormaal iets, maar het was een noodsprong.

69854. De *Voorzitter*: Hoe wordt deze noodsprong door degene, die het Koninklijk besluit heeft gecontrasigneerd, gemotiveerd?

A. Omdat er geen Minister van Justitie beschikbaar was en het ontslag dus kon volgen, zodra er wel iemand was. Moet men de ministeriële verantwoordelijkheid zo ver drijven, dat, wanneer ik b.v. 3 Juli ontslag vraag, ik het bij wijze van spreken uiterlijk 10 Juli in mijn bezit heb? Of mag men in een bepaald geval temporiseren, omdat de nood dit oplegt en zeggen, dat men er wel uit mag gaan, maar er even mee moet wachten. Toen is de heer *van Heuven Goedhart* gekomen en heeft de heer *van Angeren* mij gezegd, dat mijn overweging, dat er niemand was, niet meer gold en dat ik de heer *van Heuven Goedhart* Minister van Justitie moest maken. Ik heb de heer *van Angeren* toen gezegd, dat wij altijd uitnemend hebben kunnen samenwerken, en daar hij wist, hoe ik over zijn ontslag-aanvraag dacht, heb ik hem gevraagd er alsnog op terug te komen. Hij heeft toen positief neen gezegd en ik heb torn gezegd, dat toen het ogenblik daar was het verzoek in te willigen.

69855. De *Voorzitter*: Was het per se nodig geweest dit merkwaardige besluit te doen afkondigen? Had men niet eenvoudig het verzoek om ontslag enige tijd onafgedaan kunnen laten?

A. Misschien wel.

69856. De *Voorzitter*: Is er niet een bepaalde reden geweest, waardoor men tot deze constructie is gekomen?

A. Dat weet ik niet meer. Waarschijnlijk heeft gewogen, dat alle Ministers de reden, waarom de heer *van Angeren* ontslag vroeg, in wezen hoogst onbelangrijk vonden.

69357 De *Voorzitter*: Voor Radio Oranje is op 16 Juni 1944 gezegd

„Op een desbetreffende voordracht van den Minister-President, heeft H.M. de Koningin besloten het verzoek van Minister *van Angeren* om eervol ontslag als Minister van Justitie niet in te willigen. Deze in de praktijk onzer constitutie ongewone beslissing werd door noodzaak ingegeven. Zij heeft tot gevolg, dat een hoogst bekwaam en in dezen tijd onmisbaar Minister van Justitie voor het Kabinet behouden blijft. Het Kabinet heeft het gegrond vertrouwen, dat de heer *van Angeren*, de noodzaak der beslissing inziende, in het belang van Nederland zijn taak met dezelfde toewijding zal voortzetten.”

A. Er waren telkens besprekingen, of hij toch zou blijven of niet.

69858. De *Voorzitter*: Kunt u nadere mededelingen doen omtrent de moeilijkheden, die de heer *van Angeren* heeft gehad met zijn Buitengewoon Politiebesluit, want dat was wel het hoofdpunt?

A. De Ministerraad stond op het standpunt, uitgezonderd de heer *van Angeren* en de heer *Kerstens*, dat bij het Politiebesluit de mogelijkheid moest bestaan, dat de periode tussen het Militair Gezag en het volledig herstel van het normaal bestuur moest worden opgevangen door een toestand, waarbij de Minister van Justitie — een burgerlijk man en geen militair — de beslissing in handen had. Dit was een opvatting, waarvoor ik in 1940, in omgekeerde zin, zeer sterk geporteerd was. De oplossing van de Ministerraad was, dat dit moest gebeuren bij Koninklijk besluit of bij algemene maatregel van bestuur, dat weet ik niet precies meer. Het kon dus niet bij ministerieel besluit gebeuren. De heer *Albarda* heeft dit met name verdedigd en gezegd, dat dit de zuivere oplossing was. De heer *van Angeren* wenste de beslissing aan de Ministers te houden, omdat deze noodzaak zich tamelijk onverwacht zou kunnen voordoen. De heer *van Angeren* zal het u ook zo hebben gezegd.

69859. De *Voorzitter*: Ik geloof, dat het juist omgekeerd is zoals u het zegt. In het uiteindelijke Buitengewoon Politiebesluit, zoals dit is afgekondigd bij Koninklijk besluit van 27 September 1944, E 123, staat in artikel 2:

„Vanaf een nader door Ons te bepalen tijdstip komen aan onzen Minister van Justitie tijdelijk de in de volgende artikelen omschreven bevoegdheden toe.”

Volgens de uiteindelijke tekst was dus een Koninklijk besluit nodig, maar de heer *van Angeren* had een ministeriële beschikking gewild.

A. Dat zeg ik ook.

69860. De *Voorzitter*: In het oorspronkelijk ontwerp stond:

„Vanaf een tijdstip, door Onzen Minister, voorzitter van den Raad van Ministers, met Onze Ministers van Justitie en van Oorlog en na overleg met het Militair Gezag, als bedoeld in Ons besluit bijzondere staat van beleg, vast te stellen, komen aan Onzen Minister van Justitie tijdelijk de in de volgende bepalingen omschreven bijzondere bevoegdheden toe.”

Hierin was dus de vaststelling van het tijdstip van inwerkingtreding niet afhankelijk gesteld van een Koninklijk besluit, maar van het overleg van enige Ministers.

Dat was blijkbaar ook het standpunt van de Ministerraad, want deze voordracht is op 2 November 1943 bij de Koningin ingediend.

A. Toen heeft niemand er op gelet, het was geen geschilpunt. Het geschilpunt is daarna gerezen. Een voorstel, dat komt bij de Buitengewone Raad van Advies, kan er in de uiteindelijke vorm natuurlijk anders uitzien.

69861. De *Voorzitter*: Bij de behandeling er van in de Buitengewone Raad van Advies zijn inderdaad bezwaren gerezen. De heer *van Angeren* heeft medegedeeld, dat daar is gezegd, dat de zaak wel kon blijven liggen tot na terugkeer in Nederland.

A. Het is mogelijk.

69862. De *Voorzitter*: De heer *van Angeren* meende echter, dat de zaak urgent was en dat het moest doorgaan en dat hij niet naar Nederland kon terugkeren, zonder dat deze regeling tot stand was gekomen. Hetgeen de Ministerraad met hem eens was. De Ministerraad heeft bij voordracht van 2 November 1943 het ontwerp aan de

Koningin toegezonden, met de bepaling, die ik zojuist heb voorgelezen, nl. dat deze toestand bij ministeriële beschikking kon worden afgekondigd. Hierdoor zijn moeilijkheden ontstaan.

A. Zo mag u het niet zeggen, in die tijd kwam een voorstel eerst bij de Buitengewone Raad van Advies. Deze Buitengewone Raad van Advies was goed bedoeld, maar had praktisch ten gevolge, dat bij de Kroon voordrachten van Ministers kwamen met kennisneming van het advies. Daardoor kon de zaak stagneren bij de draagster van de Kroon, omdat deze zich moest afvragen, wie gelijk had. Er was geen Parlement, noch een publieke opinie, dus het tekenen van de stukken duurde langer. Toen ik deze moeilijkheden bemerkte, heb ik zelf voorgesteld de zaak ter hand te nemen en allen vonden dit goed, ook de heer van Angeren. Ik heb toen gezegd, dat deze zaak gemakkelijk in orde kon komen, en ik suggereerde deze oplossing.

69863. De **Voorzitter:** Dus bij Koninklijk besluit?

A. Ja. Het is toen gewoon in de Ministerraad gebracht en toen hebben alle Ministers gezegd, dat het zo beter was dan hun oorspronkelijk besluit.

69864. De **Voorzitter:** Was de heer van Angeren toen nog Minister?

A. Ja.

69865. De **Voorzitter:** De heer van Angeren heeft dus gepersisteerd bij de oorspronkelijke opvatting.

A. Ja, en hij zei ons — naar mijn mening ten onrechte — dat wij het eerst hadden goedgevonden zoals hij het wilde. Formeel is het volkomen juist, maar wanneer een zaak niet een punt van discussie is geweest, is dit niet vol te houden. Zodra het acuut wordt, moet men een beslissing nemen.

69866. De **Voorzitter:** U meent dus, dat de heer van Angeren dit niet op de spits had behoeven te drijven?

A. Dat was de mening van alle Ministers, en dit heeft ook een rol gespeeld bij het doorslag geven van de vreemde beslissing, dat hij Minister moest blijven. Elk lid van het Kabinet was van mening, dat hij moreel niet gerechtigd was af te treden.

69867. De **Voorzitter:** Waarschijnlijk heeft de crisis-Kerstens ook een rol gespeeld bij zijn besluit?

A. Nu komen wij weer op het gebied van vermoedens. De heer van Angeren is altijd zeer correct en hij is een hoogst bekwaam man; hij had er echter bezwaar tegen.

69868. De **Voorzitter:** Heeft hij nooit gezegd, dat hetgeen met de heer Kerstens gaande was consequenties voor zijn aanblijven inhield?

A. Dat heeft hij wel duidelijk laten doorschemeren, maar op dat ogenblik speelde het geen rol. Men heeft toen de rollen omgekeerd, want toen heeft de heer Kerstens gezegd, dat hij het met de opvatting van de heer van Angeren eens was en daarom vroeg hij op die grond ontslag.

69869. De **Voorzitter:** Dat is toch niet de formele grond van de ontslagaanvraag van de heer Kerstens geweest?

A. Neen, wanneer men bij de Koningin zijn ontslag moet indienen, dan moet men het op een of andere wijze motiveren.

69870. De **Voorzitter:** Het is toch niet de motivering voor het ontslag van de heer Kerstens geweest?

A. Neen, maar het is het eindconflict-Kerstens geweest, en dat staat ook in mijn rapport.

Ik wil de heer van Angeren er geen verwijt van maken; hij is een zeer rechtschapen en correct man, die naar beste weten heeft gehandeld. Ik begreep er echter niets van.

69871. De **Voorzitter:** Hebt u het idee, dat bij de vraag: Koninklijk besluit of ministeriële beschikking, het Militair Gezag ook nog invloed heeft uitgeoefend?

A. Neen.

69872. De **Voorzitter:** Ik kan mij voorstellen, dat men van de zijde van het Militair Gezag liever een Koninklijk besluit zag dan een

ministeriële beschikking, want dit besluit of deze beschikking maakte een einde aan de bevoegdheden van het Militair Gezag.

A. Absoluut niet, want deze oplossing is van mij uitgegaan om de zaak voor elkaar te krijgen.

69873. De **Voorzitter:** Als ik het dus goed begrijp, had de heer van Angeren zijn Buitengewoon Politiebesluit kunnen krijgen, mits artikel 2 werd gewijzigd. Wanneer hij had gezegd, dat hij akkoord ging met de wijziging van artikel 2, zoals die door u was voorgesteld, had hij het gekregen. Hij twijfelt er echter juist aan, of hij het ooit zou hebben gekregen. Uit zijn betoog heb ik begrepen, dat de heer van Angeren in de veronderstelling verkeerde, dat hij het Politiebesluit en dus ook die bevoegdheden nimmer zou hebben gekregen.

A. Dat is volkomen onjuist. Ik weet wel, dat de heer van Angeren dit denkt, maar ik kan u uit de beste bron verzekeren, dat hij zich daarin vergist.

69874. De **Voorzitter:** De heer van Angeren schijnt te denken, dat hem die buitengewone bevoegdheden niet werden toevertrouwd.

A. Dat is zijn interpretatie, maar die is volmaakt onjuist. Later is hem dit ook geschreven, waarbij deze hele zaak door mij duidelijk aan hem is uiteengezet. Hij was echter niet te overtuigen en ik heb hem met grote bezwaardheid en ook bitterheid zien heengaan.

69875. De **Voorzitter:** De heer van Angeren heeft nog een ander bezwaar, nl. dat hij, zoals de zaken toen stonden, de heer van 't Sant naar Nederland zou hebben moeten meenemen als directeur-generaal van politie.

A. Daar is geen sprake van; dat verbeeldt hij zich.

69876. De **Voorzitter:** Het is u toch bekend, dat hij dat meende?

A. Ja, maar het was hem niet uit zijn hoofd te praten. Hij moest tóch zelf zo'n man directeur-generaal van politie maken?

69877. De **Voorzitter:** De heer van 't Sant is te Londen directeur van politie geworden en daarbij werd gedacht aan een taak, waarbij hij een aantal mensen zou opleiden, om dan later met hen naar Nederland te gaan als directeur-generaal van politie. Dit zegt de heer van 't Sant trouwens zelf. In Nederland zou hij in de mensen, die hij had opgeleid, de politie in Nederland, waarvan werd verondersteld, dat die deernlijk gehavend was, weer op de been brengen.

A. Dit was al lang van de baan.

69878. De **Voorzitter:** Het plan heeft bestaan en is ook gedeeltelijk uitgevoerd, want de heer van 't Sant is directeur van politie in Engeland geworden.

A. Ik heb u uitgelegd hoe dit in elkaar zit en u mag het niet groter maken dan het is. Het was een titel met een mogelijkheid van een latere functie. De heer van 't Sant was ten onrechte van zijn functie ontheven en wij wilden hem daarvoor een zekere mate van waardering in zijn positie geven. Er is echter uitdrukkelijk gesteld, dat dit administratief was, en het betekende niet, dat hij directeur-generaal van politie werd, want men kende deze functie niet eens in Nederland. Vóór het uitbreken van de oorlog in 1940 heb ik ernstig overwogen het directoraat-generaal van politie in te stellen en ik ben zelfs zo ver gegaan er de heer van Angeren, die op dat gebied expert was, over te spreken. Het idee was er dus wel, maar in 1944 was er niet de minste sprake van, dat de heer van 't Sant voor die functie zou worden bestemd.

69879. De **Voorzitter:** Die gedachte is er wel geweest tussen 1940 en 1944.

A. Misschien bij enkele mensen.

69880. De **Voorzitter:** Het is dus niet zoo, dat in de laatste maanden, dat de heer van Angeren Minister was, moeilijkheden zijn veroorzaakt, doordat hem te kennen is gegeven, dat bij een eventuele bevrijding van Nederland de toezegging, dat de heer van 't Sant directeur-generaal van politie in Nederland zou worden, zou moeten worden gestand gedaan?

A. Integendeel. De heer van Angeren heeft op een gegeven moment, menende, dat de kwestie van het directoraat-generaal zo'n belangrijke rol speelde, voorgesteld het in het besluit op te nemen.

Wij hebben hem toen gevraagd en ik met name, waarom hij daarmee wilde beginnen, omdat het geen zin had. Ik geef u echter toe, dat hij het zo zag. Ik kan u uit de eerste hand verzekeren, dat hij volkomen mis was, maar ik kon het hem niet uit zijn hoofd praten.

69881. De **Voorzitter**: Ik kan mij dit van uw zijde in ieder geval voorstellen, want u had aan een andere werkzaamheid van de heer van 't Sant in Engeland reeds in Augustus 1941 een einde gemaakt. Bovendien heeft daarna het bekende onderzoek naar de heer van 't Sant plaats gehad, dat u tot de conclusie bracht, dat deze man, ook al was geen enkel feit bewezen, toch niet op een kwetsbare plaats moest worden gezet.

A. Inderdaad, zo is het precies.

69582. De **Voorzitter**: Ik vind het wonderlijk, dat u het de heer van Angeren niet uit het hoofd hebt kunnen praten.

A. Dat begrijp ik ook niet goed, maar het is zo.

69883. De **Voorzitter**: Ik wil nu nog een enkel woord van u horen over hetgeen zich indertijd met de heer van Boeyen heeft voorgedaan. Het is geen crisis geweest in de gewone zin, maar er zijn toch besprekingen over de positie van de heer van Boeyen geweest, die er ten slotte toe hebben geleid, dat hij van Binnenlandse Zaken is overgegaan naar Algemene Zaken. Toevallig speelde dit in dezelfde tijd.

A. Het is pure coïncidentie.

69884. De **Voorzitter**: De heer Burger werd toen Minister van Binnenlandse Zaken.

A. U gaat nu wel iets te vlug, dat is wel het eindresultaat geweest. Het ging er om, dat moest worden vastgesteld, welke Ministers als kwartiermakers naar Nederland zouden gaan. Ik vond de heer van Boeyerz er niet zo geschikt voor met het oog op zijn gezondheid. Hij had twee zware operaties ondergaan en hij was zeer doof, wat al eens buitengewoon grote moeilijkheden had opgeleverd. Mijn persoonlijke opvatting was, dat het veel beter was, als de heer Burger ging. Het was gern kleinigheid weer naar Nederland te gaan. De heer van Boeyen heeft zich dit buitengewoon aangetrokken. De delicate kwestie was, hoe men het hem duidelijk moest maken, want iedereen was het er mee eens. De pil werd, als ik het zo mag zeggen, op beleefde wijze verguld en dat maakte het moeilijk. Dit heeft er toe geleid, dat de heer van Boeyen een tijdlang plan had heen te gaan.

69885. De **Voorzitter**: Er is eerst gedacht aan de mogelijkheid, dat de heer Burger, die Minister zonder Portefeuille was, Minister van Algemene Zaken zou worden, doch daarmee werd de oplossing, die men zich had gedacht, blijkbaar niet helemaal bereikt.

A. Dat is mijn oplossing.

69886. De **Voorzitter**: Was het uw oplossing, dat de heer Burger Minister van Binnenlandse Zaken zou worden?"

A. Neen, daartegen had ik bezwaar.

69887. De **Voorzitter**: Aanvankelijk wilde u hem dus Minister van Algemene Zaken maken en de heer van Boeyen Minister van Binnenlandse Zaken laten?"

A. Ja.

69888. De **Voorzitter**: Hoe klopt dit dan met uw redenering, dat het moeilijk was de heer van Boeyen naar het zuiden te laten gaan,

want de Minister van Binnenlandse Zaken zou toch eerder gaan dan die van Algemene Zaken?"

A. Het: was een verschuiving van de werkzaamheden.

69889. De **Voorzitter**: Waarom is deze oplossing niet bereikt kunnen worden?"

A. Voor zover ik mij herinner, was het, omdat de heer Burger er ernstig bezwaar tegen had en dat de heer van Boeyen, oorspronkelijk mijn opvatting delende, later heeft gezegd, dat hij het mei de heer Burger eens was.

69890. De **Voorzitter**: Heeft toen nog de gedachte gespeeld de heer van Boeyen te laten assisteren door de heer Linthorst Homan?"

A. Er is weleens iets in die geest geweest.

69891. De **Voorzitter**: Het kwam er dus op neer, dat de heer Burger de portefeuille van Algemene Zaken, ook al zouden er enige verschuivingen in de werkzaamheden plaats vinden, niet wenste te aanvaarden?"

A. Ja, ik meen, dat het zo is en dat de andere Ministers toen tegen mij hebben gezegd over de bezwaren heen te stappen en het zó te doen.

69892. De **Voorzitter**: Ik heb hier een brief van de heer van Boeyerz van 22 Mei 1944, waarin hij naar aanleiding van de besprekingen, die hadden plaats gevonden en waaruit bleek, dat de heer Burger niet bereid was de portefeuille van Algemene Zaken te aanvaarden, zegt, dat hij de vrijheid neemt een dringend beroep op u te doen de oplossing zó te leiden, dat hij geen plaats meer in het Kabinet behoeft in te nemen. De heer van Boeyen stond toen dus blijkbaar op het standpunt, dat hij zou weggaan. In een later stadium is hij dus bereid gevonden Algemene Zaken te aanvaarden?"

A. Zó is het gegaan.

69893. De **Voorzitter**: Toen de heer van Boeyen Algemene Zaken kreeg, zijn er nog enige werkzaamheden uit Binnenlandse Zaken gelicht, waarvoor hij speciaal belangstelling had. Ik zie hier b.v. vermeld de materiële rechtspositie van de burgerlijke ambtenaren en het personeel in Overheidsdienst op arbeidsovereenkomst naar het burgerlijk recht, de regeling van de salarissen van de burgerlijke Rijksambtenaren en de wachtgeldregeling.

A. Administratief was de heer van Boeyen ontzaglijk goed bij.

69894. De **Voorzitter**: Wij hebben begrepen, dat dit een zaak was, die niet op politiek niveau lag en eigenlijk meer voortvloeide uit de fysieke moeilijkheden van de heer van Boeyen.

A. Ja.

De **Voorzitter**: Wij hebben nu het eerste gedeelte van ons programma afgewerkt, nl. de behandeling van de crisissen tot en met 1944. Morgen zullen wij verder gaan. Ik sluit het verhoor.

P. S. GERBRANDY

DONKER, *voorzitter*.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
STOKVIS.
SCHUIJT, *griffier*.

Nota, door prof. mr. P. S. Gerbrandy ingezonden ter aanvulling van het verhoor van 22 November 1949

Ik wil, als ik nu een aanvulling geef, nog een paar algemene opmerkingen doen voorafgaan.

Ik heb mijn Memorandum indertijd opgemaakt na met collega's overleg te hebben gepleegd. Dit overleg betrof ook de crises in het Kabinet. Het is onmogelijk een crisis ten voeten uit te schilderen, omdat een gedeelte valt daar, waar geen mededelingen te pas komen. Ik had mij dus geheel aan mijn Memorandum willen houden, hoewel ik toegeef, dat dit, hoewel zakelijk juist, onvolledig was, hetgeen onvermijdelijk is geweest. Nu echter ambtgenoten iets meer hebben gezegd, is het toch wel gewenst althans een algemeen beeld

te trachten te geven, waarbij waarderingsoordelen niet geheel te vermijden zijn.

Eén andere vooropmerking moet mij van het hart. Men kan een Ministerscrisis in Londen nooit begrijpen, als men die ziet in het licht van een crisis in vredestijd. Er was geen Parlement, er waren slechts zeer weinig ministrabele personen. De Kabinetsformateur stond voor oneindig groter moeilijkheden dan in gewone omstandigheden. Niet steeds hebben ambtgenoten deze moeilijkheden in die mate gevoeld en ook niet steeds recht doen wedervaren, daar een zekere opvatting — gelukkig niet bij allen — prevaleerde, dat de

formateur maar te zorgen had, dat alles terecht kwam. Dit geldt ook mijn of meer van de crisis in zake Minister *Kerstens*.

Daar het spontaan antwoord geven op bepaalde vragen niet steeds tot een volkomen zuiver beeld van een zaak leidt, wil ik nu nog even de crisis, waarbij de Ministers *Kerstens* en *van Angeren* heengingen, in één beeld schetsen.

De heer *Kerstens* was na overleg met de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart geworden. Hij was van huis uit noch econoom, noch scheepvaartman, maar had zeker bekwaamheden. Mijn persoonlijke verhouding tot hem is steeds goed geweest. Hij steunde mij terstond in een bepaalde moeilijkheid toen de verhouding der Nederlandse tot de Britse Regering op het hoogst niveau aan de orde was. Zijn sociale maatregelen t.b.v. de schepelingen, zijn vaarplichtbesluit, zijn vordering van de schepen hadden mijn instemming en waren te voren met mij overlegd.

De eerste moeilijkheid rees, toen het conflict met de reders kwam. Daarin stond ik met de Ministerraad principieel aan zijn zijde. Ik verklaarde mij tegenover hem bereid de conferentie, waarin hij de zaak principieel zou stellen, bij te wonen. Ik heb dit gedaan en zelf daarbij niets gezegd. Wel kreeg ik daarbij de indruk, dat hij tegenover deze reders nogal hautain optrad. Ik heb hem dit na afloop gezegd en mij zelf afgevraagd, of deze houding misschien niet het conflict kon hebben bevorderd. Men kan gelijk hebben, maar men kan nu eenmaal ook soms de andere partij in een houding brengen, die ze meer aannemen uit reactie tegenover de wijze, waarop opgetreden wordt, dan uit innerlijke overtuiging.

Veel ernstiger was naar mijn oordeel, dat de heer *Kerstens*, hoewel hij gelijk had in het conflict zelf, niets had voorbereid voor de oplossing, het gereed hebben van een meer ambtelijke instantie. De Ministerraad voelde zich daardoor, hoezeer de collega in beginsel bijvallend, in een slop gevoerd. In overleg met de heer *Kerstens* en de Ministerraad viel mij de taak te beurt te bevorderen, dat wij met eer en fatsoen daaruit geraakten, zonder iets van ons standpunt prijs te geven. Dit heb ik getracht in overleg met de heer *Kerstens* uit te voeren, door samsprekingen met de reders, met name met de secretaris, de heer *Dijkstra*. De uitvoering van deze opdracht was uiterst delicaat. De tegenstelling diende verzacht, maar ons principiële standpunt diende tevens gehandhaafd te worden. Ik heb mijn best gedaan. Het resultaat is in elk geval geworden, dat de heer *Kerstens* een oplossing in de zin van het scheppen van een ambtelijke instantie heeft kunnen voorbereiden en dat zijn opvolger, de heer *de Booy*, één der opposanten, die heeft ingevoerd. Ik wil daarmee allermint zeggen, dat deze goede oplossing aan mij te danken is geweest. De te losse wijze, waarop de heer *Kerstens* dit conflict had getraceerd, verzwakte zijn positie tegenover de ambtgenoten.

Enige tijd later viel de conferentie in zake de U.N.R.R.A. in Amerika. Ik heb bij de heer *Kerstens* ernstig er op aangedrongen niet zelf te gaan, maar de leiding te laten aan de bekwame oud-Minister *Steenberghe*, die toch in Amerika aanwezig was. Hij wenste echter zelf te gaan. Ik meende er geen casus belli van te mogen maken. Toch achtte ik zijn beslissing niet juist. De heer *Kerstens* beloofde kort weg te blijven. Hij is tot het einde toe weggebleven. Natuurlijk had deze langdurige afwezigheid een slechte invloed op de werking van zijn Departement.

Toen de heer *Kerstens* terugkeerde, wenste de Ministerraad vooral ingelicht te worden over deze nijpende vraag: is er zekerheid, dat de Nederlandse bevolking, wat de proviandering betreft, verzorgd zal zijn, als straks de bevrijding wordt uitgevoerd? Het was nl. duidelijk, dat de toestand in bezet Nederland zich zeer ongunstig ontwikkelde. Het ellendige is geweest, dat de heer *Kerstens* op deze vraag nooit enig zakelijk antwoord heeft kunnen geven. Er zijn meerdere vergaderingen van de Ministerraad aan deze zaak gewijd, maar wij kregen ten slotte eigenlijk als antwoord slechts de mondelinge inbedeling van *Dean Acheson*, omkranst met interessante voorstellingen, maar zakelijk niets inhoudend. Deze gang van zaken verzwakte de positie van de heer *Kerstens* opnieuw. Deze verzwakking werd bevorderd, doordat de heer *Kerstens*, ondanks zijn geringe oogst, zeer optimistische geluiden in het openbaar deed horen.

Daarbij moeten gevoegd worden de moeilijkheden, waaraan ik later uitdrukking gaf in mijn bekende brief, welke eindigde met een poging tot oplossing in de zin van een verdeling van het Departement. Dat ik daarbij koos voor een Departement van Economische Zaken voor de heer *Kerstens*, werd mede ingegeven door de gedachte, dat hij dan als het ware gedwongen werd waar te maken, dat het met de bevoorrading van Nederland goed zou komen.

Reeds tevoren en ook gedurende deze gang van zaken was er een sterke tegenstelling tussen de Minister van Financiën, de heer *van den*

Broek en de heer *Kerstens*, welke o.a. betrekking had op de begrotings-aangelegenheden en op de zaak van het Scheepvaartfonds. Dit alles leidde er toe, dat bij veel Ministers de vraag rees of de heer *Kerstens* wel kon worden gehandhaafd. Ik had er bezwaar tegen hem te laten vallen, daar ik hem indertijd zelf uit Batavia had gehaald en ik consequenties verwachtte. Toen op een kwestie van het ontvangen van de heer *Steenberghe* door H.M. de Koningin de heer *Kerstens* ontslag dreigde te nemen, heb ik op grond, dat hier de reden zakelijk geheel onjuist was, hem zelf bewogen geen ontslag te vragen.

Toen echter vervolgens met name de heer *van den Broek* zijn bezwaren staande hield en dreigde heer! te gaan (bij de heer *van den Broek* betekende zulk een dreiging zeker niet loos alarm), heb ik naar de oplossing gezocht, neergelegd in mijn reeds vermeide brief, waaraan uiteraard de mogelijkheid van een crisis vastzat. De heer *Kerstens* wenste op deze brief niet te antwoorden. Hij bleek alleen geegen over een aparte aankoopman te praten. Ik bracht toen deze zaak in de Ministerraad. Het gevolg was, dat de heer *Kerstens* ontslag aanzegde. De Ministerraad ging inet het heengaan van de heer *Kerstens* akkoord. Deze bracht dit evenwel niet ten uitvoer, maar toonde in woord en houding te willen aanblijven. Daardoor trad een latente crisis in.

Uit overweging, dat vanwege consequenties een algemene crisis, indien mogelijk, vermeden behoorde te worden, heb ik naar een andere oplossing gezocht. Ik stelde in een desbtreffend onderhoud die collega's, die zeer ernstig bezwaar hadden tegen het aanblijven van de heer *Kerstens*, voor de heer *Kerstens*, nu het heengaan van *van Mook*, wiens aftreden in verband met het herstel van een effectief Luitenant-Gouverneur-Generaalschap binnen betrekkelijk korte tijd verwacht kon worden, voor te dragen als Minister van Koloniën. Mijn overwegingen waren de volgende.

De heer *Kerstens* is oorspronkelijk in 1941 gedacht als Minister van Koloniën. Dat is toen niet doorgestaan. Misschien is het mede de schuld van de formateur, dat het misloopt, daar de heer *Kerstens* leider is geworden van een Departement, dat hem minder goed ligt. Is hij, zo was de gedachte, juist niet beter op zijn plaats als Minister van Koloniën, straks na het heengaan van de heer *van Mook*? Hij was leider geweest van de I.K.P., lid van de Volksraad en had begrip voor de verhoudingen in Indië. Laat hem dus straks de portefeuille van Koloniën verkrijgen. Dan zullen de klachten, die nu rijzen van de zijde van collega's, van de zijde van zijn eigen ambtenaren en van andere autoriteiten, misschien verdwijnen. Ik vond echter geen instemming, wel bij de heer *Kerstens*, die ik omzichtig polste, maar niet bij de collega's. Hun bezwaar was: Dit is gevaarlijk, want een der grieven tegen de heer *Kerstens* is, dat hij zich te gemakkelijk in het openbaar uitlaat. Dat was o.a. geschied tweemaal bij zijn terugkeer uit Amerika, in een radiorede en in een voordracht in Londen. Het verloop van zaken bracht mee, dat de heer *van den Broek* nu definitief uitsprak: Als deze Minister niet heengaet, ga ik. Ik wist, dat de heer *van den Broek* dit besluit absoluut zou uitvoeren, en heb in die zin H.M. de Koningin gemeend te moeten inlichten.

Terwijl de meer dan latente crisis aldus werkte, kwam het conflict met de heer *van Angeren* over het Politiebesluit. De heer *Kerstens* koos hier de zijde van de heer *van Angeren* en beiden vroegen nu officieel ontslag. Naar mijn oordeel — en dat oordeel werd áor bijna alle collega's gedeeld — betekende dit, dat de heer *Kerstens* de gelegenheid aangreep om heen te gaan, nu hij een ambtgenoot meekreeg, wiens aanblijven door alien werd begeerd, wiens reden tot ontslag niemand begreep en niemand billijkte, van welke laatste opvatting ik de heer *van Angeren* in een schrijven, dat ik niet meer kan terugvinden, gemotiveerd mededeling heb gedaan.

Eén slotopmerking moet ik mij veroorloven. De heer *Kerstens* heeft nimmer willen antwoorden op mijn aan hem gerichte brief, waarin ik gemotiveerd de verdeling van het Departement als oplossing suggereerde. Toen hij ontslag genomen had, dus op een ogenblik toen repliceren geen zin had, heeft hij een zogenaamd antwoord ingestuurd, dat insinuaties bevat en waarvan een der ambtgecoten, dir het vlak vóór de daaropvolgende vergadering gelezen had, tegen mij zei: Je zult een brief van de heer *Kerstens* bij de stukken aantreffen, wijd er geen woord aan in de Ministerraad, want dit stuk is van een genre, dat bespreking niet toelaat. Het doet mij inderdaad leed, dat een afgetreden collega op deze wijze uiting heeft gegeven aan een gevoel, dat tegenover mij toch niet verantwoord was. Ik heb, alleen pour acquit de conscience een repliek gereedgemaakt, welke ik opzettelijk niet heb doen uitgaan.

Mijn streven is steeds geweest het Kabinet, indern enigszins mogelijk, intact te laten. Met name van de heer *van Kleffens* heb ik daarbij steeds grote steun ondervonden.

Alleen in het geval-Burger heb ik om reeds vermelde redenen gemeend een beslissing in andere geest te moeten bevorderen,

ZITTING VAN WOENSDAG 23 NOVEMBER 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

Prof. Mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,
oud 64 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal,
oud-Minister-president.

Voortzetting verhoor van 22 November 1949.

69895. De **Voorzitter**: Ik wilde thans in de eerste plaats even met u bespreken de oprichting en werking van de Buitengewone Raad van Advies. Deze raad is tot stand gekomen bij besluit van 21 Maart 1942, C26. Welke zijn de overwegingen geweest om dit lichaam tot stand te brengen en welke zijn de problemen daarbij geweest? Ik kan het mij wel ongeveer voorstellen. Er was te Londen geen Parlement en dat gaf natuurlijk aanleiding tot geheel andere verhoudingen dan in het vaderland bestonden. Hoe is het initiatief tot de oprichting van de Buitengewone Raad van Advies ontstaan? Was het een initiatief van bepaalde personen of was er geleidelijk te Londen de opinie gegroeid, dat er toch iets moest zijn?

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik begin even met mijn verontschuldiging aan te bieden, dat ik zo laat ben. De oorzaak ligt hierin, dat twee Groningse advocaten zo ingewikkeld hebben gepleit, dat de zitting bijna tot 2 uur duurde.

Wat nu uw vraag betreft: voor zover ik mij herinner, is daar telkens over gesproken, in 1940 al, en waren er om zo te zeggen twee stromingen. De ene was: Wij moeten toch iets hebben, waardoor laat ik zeggen onze plannen nog eens door een soort van zeef gaan: wij kunnen natuurlijk geen Parlement creëren, maar er is toch wel iets te vinden, dat herinnert aan wat de Raad van State is en dat ook nog enigszins contact houdt met de publieke opinie, die hier openbaar zou kunnen worden.

De andere stroming was: Begin daar niet mee, want dan krijgt men het gevaar van een tegenstelling misschien, waarvan het Kabinet alleen maar last kan krijgen.

Dat is herhaaldelijk besproken en tenslotte hebben de eerste overwegingen, voor zover ik het kan nagaan, de doorslag gegeven en heeft men naar beste weten een orgaan gecreëerd, dat dienstig zou kunnen zijn voor, laat ik zeggen, een behoorlijke tweede lezing van de dingen.

69896. De **Voorzitter**: De gedachte tot de instelling van een dergelijk instituut is, naar ons is gebleken, ook wel naar voren gekomen van buiten het Kabinet. Ik heb hier b.v. een brief van 30 October 1941, gericht aan de Raad van Ministers en ondertekend door de heren de *Bony*, *Kessler*, *Polak*, *Rijkens*, *Vos* en *van Zwanenberg*, in welke brief gedachten in die richting worden ontwikkeld; in de eerste alinea van dat schrijven wordt gezegd, dat de ondertekenaars zich tot de Raad van Ministers wenden,

„zulks naar aanleiding van den geest van vervreemding en verwijdering tusschen de Regeering en de landgenooten, welken wij in die kringen in toenemende mate waarnemen.”

Het was natuurlijk duidelijk, dat een Parlement, een namaak-Parlement, te Londen te creëren, vrijwel onmogelijk was, al was het alleen maar hierom, dat de samenstelling van de Londense gemeenschap een geheel andere doorsnee vertoonde dan die van het Nederlandse volk, om van andere bezwaren maar niet te spreken.

Ik heb de indruk, dat het instituut, dat is ontstaan, heel wat meer heeft van een Raad van State dan van een soort vertegenwoordigend lichaam.

A. Ja, vertegenwoordigend lichaam niet. U zeide zo pas, Mijnheer de President, dat een Parlement vrijwel onmogelijk was. U kunt natuurlijk dat „vrijwel” gerust weglaten, maar ja, het is een poging tot een tweede lezing — laat ik het zo maar uitdrukken — en later, toen het instituut was geschapen, is naar voren gekomen, of men niet iets, dat ook vertegenwoordiging was, zou kunnen krijgen. Er waren mensen, die dachten, dat dat kon. Ik heb toen op een gegeven oogenblik tegen iemand, die zeer sterk die gedachte propageerde, gezegd: Naar mijn mening kan het niet. maar ik geef u plein pouvoir om mij eens voor te leggen een vorm, waarin u meent, dat het wel tot uitdrukking kan worden gebracht.

69897. De **Voorzitter**: Bestond toen de Buitengewone Raad van Advies al?

A. Ja. Deze lijkt meer op een Raad van State, ook weer niet geheel, maar die andere gedachte ging er dan van uit: ge kunt er best bijnemen nog enkele groepen, mensen uit Nederlandsch-Indië, mensen, die uit Nederland zijn gekomen, mensen, die in Engeland zitten; ge kunt er meer een representatief karakter aan geven. De bedoelde persoon heeft die opdracht van mij aanvaard, maar heeft een paar maanden later tegen mij gezegd: „Ik ben tot de conclusie gekomen, dat het niet op te zetten is”. en toen hebben wij ons blijvend bepaald tot dit lichaam.

69898. De **Voorzitter**: Ons is opgevallen, dat in artikel 15 van het betreffende besluit een zeer sterke geheimhoudingsplicht is opgelegd aan de leden.

Om de vergelijking met de Raad van State te trekken: die geheimhoudingsplicht is hier veel rigouzeuzer dan in de wet op de Raad van State. Dat is waarschijnlijk te herleiden tot de buitengewone omstandigheden, waarin men verkeerde?

A. Inderdaad, de oorlog.

69899. De **Voorzitter**: Vindt u, dat men er in geslaagd is in dit lichaam zoveel mogelijk alle opvattingen tot uiting te doen komen? Was het niet een lichaam, dat nogal sterk ambtelijk bezet was?

A. Ja, daar zaten natuurlijk ook andere figuren in; vice-president was, meen ik, de heer *Rijkens* en president was de heer *Beelaerts van Blokland*, een ambtelijk man, maar men zat met de moeilijkheid van personen.

69900. De **Voorzitter**: Voor ambtenaren was het natuurlijk een vrij moeilijke positie: ze waren ondergeschikt aan de Minister, terwijl ze geacht moesten worden in de Raad van Advies vrijelijk te kunnen spreken over alle zaken, die aan de orde kwamen, dus eventueel ook over onderwerpen, die betrekking hadden op het Departement van hun Minister.

A. Het was inderdaad niet gemakkelijk.

69901. De **Voorzitter**: Heeft dat nooit tot moeilijkheden geleid?

A. Tot moeilijkheden ik zou eigenlijk geneigd zijn te zeggen: Neen. Tot naar mijn mening niet gewenste reacties misschien weleens. Het geval heeft zich voorgedaan, dat een overigens bekwaam ambtenaar ernstige bezwaren had tegen een bepaalde wettelijke regeling van de eigen Minister, die leidden er toe, dat de Minister-raad een advies kreeg, dat in sterke mate riekte naar het volledige standpunt van de betrokken ambtenaar, die niet de eerste de beste was. Dat heb ik een keer meegemaakt. Ik wist natuurlijk niet en kon niet vaststellen, dat het precies die en die persoonlijkheid was, die die invloed had uitgeoefend, maar ik ben overtuigd, dat het zo stond. Dat is pas in de laatste periode geweest.

69902. De **Voorzitter**: Maar moest men dit eigenlijk niet op de koop toe nemen?

A. Ja. Het was in elk geval een voordeel, dat men gedwongen werd — al wil ik aan de uitgebrachte adviezen niet gelijke waarde toekennen, want het was voor de Raad ook geen gemakkelijke taak — bepaalde dingen nog eens à tête reposée te bekijken.

69903. De **Voorzitter**: De Buitengewone Raad mocht geen advies uitbrengen uit eigen beweging. In artikel 9 staat:

„De Raad is bevoegd aan de hoofden van Algemeen Bestuur in overleg met dezen nopens onderwerpen, welke wederkeerig van belang worden geacht, adviezen te verstrekken.”

Dus niet uit eigen beweging. Dat was natuurlijk wel een sterke beperking.

A. Dat was een sterke beperking, maar als u het mij vraagt, vond ik dit wel noodzakelijk. U moet niet vergeten, dat er in Londen een aantal mensen was, die zich weleens met onze zaken wilden bemoeien.

69904. De **Voorzitter**: Parlementen plegen dat ook wel te doen.

A. C'est son métier. Ik bedoel echter: dit waren personen, die, eenmaal zittend in zo'n lichaam, in dat opzicht bezwaar zouden kunnen opleveren.

69905. De **Voorzitter**: Nu had men blijkbaar door de keuze van personen daarvoor wel enige waarborg geschapen. Wij hebben bij voorbeeld in de Buitengewone Raad van Advies bepaalde figuren gemist, van wie dat gevaar misschien te vrezen zou zijn. Ik denk aan personen als de heren *Veraart* en *van Embden*. Zij hadden tenslotte wel enige ervaring op dit gebied in tegenstelling met vele andere leden van dit college. Zij zouden waarschijnlijk zijn gegaan in de richting, welke u op dit ogenblik als min of meer onwenselijk qualificeert, maar zij zaten er niet in.

A. Die zaten er niet in. Ik dacht op dit ogenblik aan andere figuren.

69906. De **Voorzitter**: Uit de Londense gemeenschap?

A. Ja.

69907. De **Voorzitter**: Waren daar nog wel geprononceerde figuren, die niet in de Buitengewone Raad van Advies zaten?

A. Die waren er wel.

69908. De **Voorzitter**: Kunt u er voorbeelden van noemen? Ik bedoel figuren van enige betekenis.

A. Dat wil zeggen maatschappelijk wel van enige betekenis, hetgeen niet altijd gepaard gaat met politiek van enige betekenis.

69909. De **Voorzitter**: Professor *van Embden* heeft nog eens in een brief aan onze commissie uiting gegeven aan zijn bezwaren tegen de wijze, waarop dit lichaam was samengesteld en werkte. Hij meent, dat het het streven der Regering is geweest dit lichaam zoveel mogelijk machteloos en obscuur te houden; artikel 9, waarover ik het zoëven had en dat inhield, dat de Buitengewone Raad van Advies op eigen initiatief geen advies mocht uitbrengen, noemt prof. *van Embden* op zijn minst reeds een schending van het grondwettelijk recht van petitie, een schending, door geen Staatsnoodrecht geboden of geoorloofd.

A. Men kan op zo'n lichaam, dat onze Grondwet niet kent en dat een improvisatie uit de oorlog is, allerlei aanmerking hebben, maar één ding kan ik u verzekeren: het is met de grootste ernst opgezet en de personen, die er lid van werden, zijn om zo te zeggen stuk voor stuk door de spitsroeden gegaan, omdat men vond: op die wijze vinden wij de beste samenstelling. Ik wil niet zeggen, dat men daarin ten volle is geslaagd — dat is zeer moeilijk te beoordelen —, maar zeker is het geval dit geweest, dat de beste samenstelling gezocht werd.

69910. De **Voorzitter**: Men kan dat op twee manieren doen. Men kan zeggen: wij moeten er nette mensen in zetten, van wie wij weinig last hebben, of men kan zeggen: wij moeten er ook enige frisse originele mannen in benoemen, die ons misschien weleens even wat

last kunnen bezorgen, maar daartegenover weer over zoveel verbeeldingskracht beschikken, dat het ons tot voordeel kan zijn.

A. Men heeft volstrekt de lastige mensen niet geschroomd. U kunt van oordeel zijn, dat er andere lastige mensen in moesten zijn, maar er zaten ongetwijfeld lastige mensen in.

69911. De **Voorzitter**: Het is dus niet de bedoeling geweest...

A. Het is helemaal niet de bedoeling geweest om een tam ding te maken.

69912. De heer **Koersen**: Maar wat vindt u van mensen als prof. *Veraart* en prof. *van Embden*, die als oud-Kamerleden daarvoor toch wel in aanmerking zouden komen?

A. Wat prof. *Veraart* betreft, daar zou ik niet vóór zijn, maar laat ik daar niet op ingaan; dat is misschien enigszins van persoonlijke aard, maar hij is ook door niemand voorgedragen.

69913. De heer **Koersen**: Door wie geschiedde die voordracht dan?

A. Er werd gelegenheid gegeven in de Ministerraad om personen voor te dragen; ik meen, dat er een groslijst was en dat men zei: die en die richting moeten ook vertegenwoordigd zijn. Zo is men uiteindelijk tot een samenstelling gekomen.

69914. De heer **Koersen**: Ik noemde die twee namen, omdat dat oud-Parlementsleden zijn.

A. Ik herinner het mij niet, hoe dat gegaan is. Ik zou zeker tegen prof. *van Embden* geen bezwaar hebben gemaakt.

69915. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Misschien is er niet aan hem gedacht.

A. Misschien niet. Hij is misschien wat uit de gezichtskring verdwenen, maar hij heeft zich keurig gehouden. Hij woonde niet in Londen.

69916. De **Voorzitter**: Aan de andere kant heeft prof. *van Embden* zich nog weleens geroerd in de kwestie van de bestuursvoorziening. Hij heeft zich schriftelijk gewend tot de Raad van Ministers en daarop nooit antwoord gehad. Ik heb hier een brief van hem van 21 September 1943, een zeer uitvoerige brief aan de Raad van Ministers, waarin hij — het was in de periode, waarin de strijd over de Volksvertegenwoordiging al ontbrand was — van zijn mening op dat punt blijk geeft. Daarop is nooit een reactie gekomen, maar daaruit blijkt, dat hij toch wel belangstelling had voor deze problemen.

A. Het was natuurlijk voor de Ministerraad vrijwel uitgesloten daarop antwoord te geven, terwijl men bij onderling verschil van gevoelen bezig was deze zaak te behandelen.

69917. De **Voorzitter**: Ik zeg het maar als bewijs, dat hij toch niet onverschillig stond tegenover de dingen, die er gebeurden, zodat men niet kan zeggen, dat hij iemand was, die zich van alles teruggetrokken had.

A. Dat is juist.

69918. De **Voorzitter**: Hieruit blijkt wel, dat dat niet het geval was.

A. Inderdaad.

69919. De **Voorzitter**: In het besluit C 26 staat opgesomd wat aan de Buitengewone Raad van Advies om advies moest worden toegezonden. Werden echter vragen van beleid, zoals die in een Parlement ook behandeld plegen te worden, nooit in de Buitengewone Raad van Advies behandeld?

A. Dat wil zeggen, de opzet is dat niet geweest, maar naar ik mij meen te mogen herinneren, was er een zekere neiging om een toepassing te krijgen, waarbij Ministers omtrent een bepaald punt in de raad hun standpunt zouden kunnen verdedigen en bij wijze van spreken ook aan hen vragen zouden kunnen worden gesteld en de leden een zekere kritiek zouden oefenen. Men heeft het zo nu en dan toegepast in de zin, dat een Minister in de Raad verscheen om daar zijn standpunt uiteen te zetten. Persoonlijk ben ik er ook geweest, ik ineen éénmaal, maar in elk geval: ik ben er geweest.

69920. De **Voorzitter**: Voor een beleidskwestie?

A. Ja.

69921. De **Voorzitter**: Ik heb hier een brief, welke door de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk aan de Voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies is geschreven naar aanleiding van een schrijven van 22 Juni 1943, in welke brief het gaat over de adviezen, welke door de Buitengewone Raad van Advies zijn uitgebracht over de ontwerpen van K. B., betrekking hebbende op de terugkeer. De Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk zegt daarin, dat die adviezen nauwkeurig worden bestudeerd door de Regering, en hij vervolgt dan:

„In overleg met mijn betrokken Ambtgenooten moet ik Uwer Excellentie echter mededeelen, dat het der Regeering principieel en staatsrechtelijk onjuist schijnt verder te gaan, en nader met den Raad overleg te blijven plegen omtrent de door Haar naar aanleiding van 's Raads adviezen te nemen beslissingen. Het treffen van deze beslissingen is een aangelegenheid, welke tot de uitsluitende bevoegdheid van de Regeering behoort, en het zoude derhalve een bedenkelijke verwatering beteekenen van de grens tusschen de uitvoerende en de adviseerende macht om hieromtrent met den Raad overleg te blijven plegen, nadat deze zijn oordeel ter zake kenbaar gemaakt heeft.”

Hier is dus blijkbaar een gedachtenwisseling geweest tussen de voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies en de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk over de vraag, of de taak van de Raad niet verder kon worden uitgebreid. Herinnert u zich dit?

A. Ja, ik herinner het mij, want het is in de Ministerraad gebracht door mij. Dit sluit niet uit, dat, wanneer een zaak in behandeling is geweest, de betrokken Minister dat overleg pleegt met de Buitengewone Raad van Advies.

69932. De **Voorzitter**: In behandeling is geweest bij.....?

A. Wanneer een zaak in behandeling is bij de Raad van Advies, maar het standpunt van deze brief is dus: Is eenmaal het advies uitgebracht, dan is het fini.

69923. De **Voorzitter**: De vermoedens van prof. *Veraart*, dat de Buitengewone Raad van Advies in September 1944 zou zijn opgeheven — hoewel de formele in het besluit daarvoor genoemde grond een andere was — wegens de adviezen, die uitgebracht waren op 19 Juni 1944 over de kwestie van het Parlement, hebben wij een vorige keer al besproken. U hebt toen gezegd, dat die vermoedens volkomen onjuist zijn.

A. Het is in niemands hoofd opgekomen

69924. De **Voorzitter**: De in het opheffingsbesluit genoemde grond, nl. de spoedige terugkeer van de Regering naar Nederland, is dus inderdaad de juiste grond?

A. Het is aldus besproken en overlegd met de voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies.

69925. De **Voorzitter**: Dan is er in 1944 nog een kwestie geweest van het waarschijnlijk naar buiten bekendmaken van gegevens, betrekking hebbende op zaken, die in de Buitengewone Raad van Advies behandeld waren. Weet u daar iets meer van; ik bedoel iets positiefs, of zijn dat slechts vermoedens? Had men een idee, dat er een lek was geweest? Is dat onderzocht en heeft dat tot bepaalde conclusies geleid?

A. Dat wil zeggen: er is vastgesteld, dat er een lek was, maar waar dat zat, kan ik u niet zeggen.

69926. De **Voorzitter**: Men heeft dat dus menen te kunnen constateren aan de hand van vorm en inhoud van stukken, waarvan gebruik gemaakt werd?

A. Ja.

69927. De **Voorzitter**: Dan kom ik nog even terug op de commissies uit de Ministerraad. Wij hebben het er gisteren al over gehad, dat er in de loop van de tijd verschillende van die ministeriële commissies zijn gekomen. Dat was een vorm van interministerieel overleg, dat ook na de oorlog is gecontinueerd, overleg tussen bepaalde

Ministers, waarbij de zaken dus in eerste instantie niet worden behandeld in de voile Ministerraad, maar in commissies van Ministers. Welke commissies zijn er nog meer geweest behalve de Commissie Terugkeer, welke dan de eerste was?

A. De Commissie voor de Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, een commissie voor de bombardementen.....

69928. De **Voorzitter**: Die hebt u gisteren genoemd, maar dit was eigenlijk geen ministeriële commissie.

A. De commissie voor de Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk ook niet geheel.

69929. De **Voorzitter**: De Commissie Terugkeer echter wel.

A. Ook niet geheel.

69930. De **Voorzitter**: Er is ons medegedeeld, dat alleen Prins *Bernhard* er bij was.

A. Maar hij was geen Minister.

69931. De **Voorzitter**: Hij was echter ook niet te beschouwen, zo heeft men ons medegedeeld — ik weet niet, of u die mening deelt —, als lid van die commissie. Hij moest meer worden beschouwd als toehoorder.

A. Als hospitant.

69932. De **Voorzitter**: Hoe zou u zijn positie daar omschrijven?

A. Ik zou zijn positie daar aldus omschrijven: hem de gelegenheid geven de voorbereiding mee te maken, er kennis van te nemen — dat is royaal opgevat —, ook wel hem de gelegenheid geven iets te zeggen; hij maakte daar zeer spaarzaam gebruik van.

69933. De **Voorzitter**: U zoudt hem echter niet willen kwalificeren als lid van die commissie?

A. Buitengewoon lid, zou ik willen zeggen; ik meen, dat ik het zo heb betiteld.

69934. De **Voorzitter**: Hoe was de Commissie voor de Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk samengesteld?

A. Daarvan maakten met mij deel uit: de beide oorlogsministers, de Minister van Koloniën, de ambassadeur, Minister zonder Portefeuille, de heer *Michiels van Verduynen*, die met mij lid was van de Londense Pacific War Council, en de Minister van Buitenlandse Zaken.

69935. De **Voorzitter**: U zeide, dat er ook nog andere leden deel uitmaakten van die commissie.

A. Daarover zit ik te denken; ik vraag mij af, of ik mij niet vergis. Ik dacht, dat Prins *Bernhard* er bij was, maar geloof niet, dat hij daarin deelde.

69936. De **Voorzitter**: Is er ook nog een Commissie voor Indische Zaken geweest?

A. Dat wil zeggen, Indische zaken kwamen ook in de Commissie voor de Algemene Oorlogvoering aan de orde, maar een aparte Ministeriële Commissie voor Indische Zaken herinner ik mij niet.

69937. De **Voorzitter**: Ik vraag het — wij zijn dan echter iets af van het thema van de commissies uit de Ministerraad — om de volgende reden. Ik heb hier een radio-uitzending van 15 Juli 1942 van Radio Oranje. Dat is de uitzending, waarbij een verslag gegeven werd van de openingszitting van de Buitengewone Raad van Advies, en die wordt als volgt aangekondigd:

„In de afgelopen weken zijn door de Regeering twee raden van bijstand of advies opgericht; in de eerste plaats de bijzondere Raad van Advies voor Indische Zaken, wiens taak het is den Minister van Koloniën, dr. *van Mook*, advies uit te brengen. In de tweede plaats een Algemeene Raad, die dient tot bijstand van de geheele Regeering. Tot Voorzitter van dezen Raad heeft Hare Majesteit benoemd jonkheer mr. *Beelaerts van Blokland*.”

Dan gaat het verder over de Buitengewone Raad van Advies.

A. Die eerste raad is door dr. *van Mook* ingesteld.

69938. De **Voorzitter**: Het is dus wel juist?

A. Ja, maar geen ministeriële commissie.

69939. De **Voorzitter**: Heeft die ook de hele tijd gefunctioneerd in Londen?

A. Aldoor.

69940. De **Voorzitter**: Hoe was de verhouding tussen die twee raden, want de Buitengewone Raad van Advies was een raad van advies voor alle zaken.

A. De andere was beperkt tot het Departement van Koloniën.

69941. De **Voorzitter**: Dus de Buitengewone Raad van Advies correspondeerde met de Regering en de Bijzondere Raad van Advies met de Minister van Koloniën?

A. Ja.

69942. De **Voorzitter**: Zijn de door u genoemde zuiver ministeriële commissie — behoudens dan dat Prins *Bernhard* er weleens bijkwam — de twee enige voorbeelden van zulke permanente commissies of zijn er meer geweest?

A. Later hebben wij ook de commissie gekregen, onder voorzitterschap van Minister *Albarda*, voor de voedselvoorziening en aankopen.

69943. De **Voorzitter**: Inderdaad, toen de N.O.R.R. werd opgericht, heeft die aanvankelijk gestaan onder vijf Ministers en daarvan was blijkbaar de Minister van Waterstaat voorzitter.

A. Ja.

69944. De **Voorzitter**: Dat heeft niet zolang geduurd, want later is die taak overgedragen aan de Minister van Handel, Nijverheid en Landbouw, de heer *Gispen*.

Dat zijn dus wel de meest bekende voorbeelden?

A. Voor zover ik mij herinner, ja.

69945. De **Voorzitter**: Werd nu wel de hand gehouden aan het beginsel, dat in die ministeriële commissies geen beslissingen behoorden te vallen, maar dat er alleen zaken werden voorbereid en dat de beslissingen in de Ministerraad behoorden te worden genomen of ging de delegatie zo ver, dat deze commissie de bevoegdheid kregen om zelf zaken af te doen?

A. Wat principieel in de Ministerraad moest komen — laat ik een voorbeeld noemen: alle ontwerpen van wet —, kwam in de Ministerraad, en wanneer er andere, in dezelfde lijn liggende principiële beslissingen waren, kwamen die per se in de Ministerraad, zonder uitzondering.

69946. De **Voorzitter**: Nu heeft echter de heer *Albarda* hier medegedeeld, dat hij te Londen, als hij het zich goed herinnert, b.v. van de instelling van het College van Vertrouwensmannen geen kennis heeft gekregen. Wij vermoeden daarom, dat deze zaak in de Commissie voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk is behandeld, gesteld, dat het niet een zaak is geweest, welke tussen u en de heer *van Heuven Goedhart* is behandeld.

A. Dit is zuiver persoonlijk ministerieel behandeld.

69947. De **Voorzitter**: Het laatste is dus het geval?

A. Ja.

69948. De **Voorzitter**: Dit is natuurlijk een geval, dat nogal ver gaand is, want de instelling van het College van Vertrouwensmannen was wel een zeer belangrijk besluit.

A. Dat is ook op een bepaald ogenblik in de Ministerraad gebracht; dat kan ik u verzekeren.

69949. De **Voorzitter**: Ik heb het stenogram van hetgeen de heer *Albarda* hier heeft verklaard niet voor mij, maar heb sterk de indruk, dat hij er althans in die tijd minimaal weinig van heeft geweten.

A. Ik herinner mij met stelligheid, dat het in de Ministerraad is gebracht.

69950. De **Voorzitter**: Dat men dat zou doen?

A. Neen, dat men dat heeft gedaan.

69951. De **Voorzitter**: En wel omstreeks die tijd?

A. Ja, wel omstreeks die tijd.

69952. De **Voorzitter**: Zijn daarbij ook de namen genoemd in de Ministerraad?

A. Ja, en voor zover ik mij herinner, was het College van Vertrouwensmannen toen nog niet voltallig, want een van de leden is er later bij gekomen.

69953. De **Voorzitter**: Prof. *Oranje*?

A. Ja.

69954. De **Voorzitter**: Werden die ministeriële commissies ingesteld door de Ministerraad of de Minister-President?

A. Door mij, maar praktisch na overleg.

69955. De **Voorzitter**: Bij de behandeling van de problemen, welke betrekking hebben op de inlichtingendienst — daarover hebben wij de vorige keer zeer uitvoerig met u gesproken —, is het ons uit hetgeen u hebt gezegd, wel duidelijk geworden, dat die zaken — ik denk nu dus aan de latere jaren —, onderwerpen waren, welke werden behandeld door u en de Minister van Oorlog. In de Ministerraad werden de zaken, welke betrekking hadden op de inlichtingendienst, stellig niet behandeld, maar werden nu onderwerpen van die aard wel behandeld in de Commissie voor Algemene Oorlogvoering?

A. Nooit.

69956. De **Voorzitter**: Deze zijn dus persoonlijk ministerieel behandeld?

A. Ja. Dat deed ik ter afsnijding van misverstand. Wij kregen rapporten uit Nederland via de geheime weg; wij hebben eerst het systeem gehad, dat de inlichtingendienst daarvan een aperçu maakte. Daarover kwamen klachten, ik meen ten onrechte; men meende, dat dit aperçu eenzijdig was samengesteld, terwijl, naar mijn oordeel, niets anders werd gedaan dan om zo objectief mogelijk het aperçu te maken. Toen echter die klachten eenmaal rezen van de zijde van enkele Ministers, hebben wij gezegd: Dan krijgt men alles, en dat is toegepast. Die rapporten verschenen dus geregeld bij alle Ministers, maar dat is natuurlijk niet in strikte zin de geheime dienst, hoewel het zeer dikwijls langs de geheime weg kwam.

Wel hebben het beleid in zake de inlichtingendienst, de aanwijzing van de leidend, personen en dergelijke voorwerp van bespreking uitgemaakt in de Ministerraad.

69957. De **Voorzitter**: Maar in elk geval kwamen de problemen van de geheime dienst niet in de Commissie voor de Algemene Oorlogvoering?

A. Neen. De problemen van de geheime dienst waren voor de persoonlijke verantwoordelijkheid van de betrokken Minister.

69958. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen, met dien verstande, dat u er ook veel mee te maken had.

A. Ik heb als president gezegd: Ik wens gelegenheid te hebben — want ik heb deze gegevens nodig — om zonder dat u als collega's mij er kwaad om aankijkt mij te kunnen wenden tot de heren om gegevens te ontvangen. Dat heeft nooit enige moeilijkheid gegeven.

69959. De **Voorzitter**: Uit wie bestond de Commissie Terugkeer?

A. Dat is zeer verschillend geweest; het heeft erg gewisseld. Voor zover ik mij herinner, is het eerste geweest, dat enkele Ministers eens bij elkaar stapten en zeiden: Daar moeten wij eens over praten, terwijl pas in later tijd de commissie formeel is samengesteld. De eerste vergaderingen werden gehouden, voor zover ik mij herinner, in mijn kamer in Brown's Hotel en die samenstelling was beslist anders dan bij wijze van spreken anderhalf jaar later.

69960. De **Voorzitter**: Nu de vragen van de terugkeer zelf. Is het u mogelijk een overzicht te geven van de ontwikkeling van de gedachten met betrekking tot de vertegenwoordigende lichamen?

A. U bedoelt nu? Dat lijkt mij buitengewoon moeilijk. Ik weet mijn eigen gedachte, maar de gedachten van de Ministerraad en de ontwikkeling daarvan

69961. De **Voorzitter**: Het is inderdaad ingewikkeld. Wij hebben er zeer veel stukken van, waarvan het nogal moeilijk is om ze precies in het gelid te stellen, omdat ze niet allemaal gedateerd zijn. Wij hebben op het ogenblik, hoop ik, een mogelijkheid om het te kunnen verifiëren aan een compleet dossier, dat zich waarschijnlijk ergens bevindt, maar zelfs als de stukken helemaal goed gerangschikt zijn, is het nog een buitengewoon gecompliceerd vraagstuk, omdat er heel wat afwisselende stadia in geweest zijn.

A. Maar men kan natuurlijk wel, laat ik zeggen, een soort van systematiek geven, waarlangs heij zich bewoog, zonder het aan een bepaalde termijn te binden.

Er was een gedachte — als ik nu eens alleen spreek over de Volksvertegenwoordiging en de Staten en Raden even buiten beschouwing laat — die u het best zo kunt uitdrukken: wij hebben maar met één ding te maken: het Parlement, dat er was, torn de oorlog uitbraak. Dat is van bepaalde zijde consequent volgehouden.

69962. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Welke zijde was dat?

De **Voorzitter**: Degene, die dat standpunt innam, was waarschijnlijk in het bijzonder de heer *van den Tempel*.

A. Dat moogt u niet weten.

De **Voorzitter**: Hij heeft het zelf hier verteld

A. Volkomen juist; de heer *van den Tempel* heeft van het begin tot het einde consequent volgehouden: er is maar één oplossing, nl. het Parlement, dat er was, en hij beschouwde elke andere regeling als een aantasting van de constitutionele instellingen. Ik meen, dat ik nu zijn standpunt zuiver weergeef.

69953. De **Voorzitter**: De consequentie van zijn standpunt was dan dus ook, dat, voor zover er aanvullingen moesten plaats vinden, deze moesten plaats vinden uit de bestaande lijsten?

A. Ja.

69963. De **Voorzitter**: Hij zal natuurlijk wel op het standpunt hebben gestaan, dat er een zuivering moest plaats hebben. Als ik het goed heb, was het standpunt, dat het Parlement dat zelf moest doen.

A. Dat heeft wat gewisseld.

Het tweede standpunt was: aan de instellingen, die de Grondwet kent, mag nooit getornd worden. Daar is dus voor dit gedeelte volkomen overeenstemming met de opvatting-vnti *den Tempel*, maar dat wil niet zeggen, dat het Parlement in concreto, zoals het was samengesteld, nog voortduurt, want de termijn is afgelopen. Wij moeten dus zoeken naar een middel om op de basis van de onverbiddelijke vasthouding aan: Parlement en niets anders, weer een samenstelling te krijgen, welke zoveel mogelijk in overeenstemming is met wat in Nederland een gekozen Parlement behoort te zijn, m.a.w.: vind een surrogaat voor de verkiezing van het Parlement, maar torn nooit aan de bevoegdheden en de positie van het Parlement.

69965. De **Voorzitter**: Het surrogaat voor de verkiezing van het Parlement kwam daarbij neer op een benoeming of aanwijzing van de leden van het Parlement door de Regering of een ander lichaam?

A. Ja, bij de opvatting-van *den Tempel* ook.

69966. De **Voorzitter**: De heer *van den Tempel* ging uit van het oude Parlement, dat er zat.

A. Hij erkende, dat het er niet meer was, maar hij wilde het heroptreden van het Parlement in oude samenstelling in de wet belichamen. Iedereen moest het doen volgens een wet, want volgens de Grondwet was het Parlement in zijn samenstelling weg. De heer *van den Tempel* wilde bij décret loi, wetsbesluit, bepalen: het Parlement, zoals het in 1940 was, wordt gecontinueerd.

69967. De **Voorzitter**: Maar daarbij kon men dan volstaan, om het scherp te zeggen, met één artikel,

A. Goed, dat is misschien denkbaar. Het zou ook kunnen blijken, dat bij de uitwerking meer nodig was.

69968. De **Voorzitter**: terwijl in de andere gedachtengang het wetsbesluit ook moest inhouden de methode, waarop dat Parlement zou tot stand komen, hoe dus de individuele leden er inkwamen, en dat zou dan — men ging dus waarschijnlijk uit van de gedachte, dat gewone verkiezingen niet mogelijk waren — moeten geschieden door aanwijzing of benoeming.

A. Ja.

69969. De **Voorzitter**: En dan komt men natuurlijk terecht bij een zekere contradictio in terminis, hierin bestaande, dat men moest werken met een „benoemd Parlement" hetgeen een contradictie is.

A. Ja, maar dat is bij de opvatting-van *den Tempel* ook zo; daaraan ontkomt niemand,

De **Voorzitter**: Wel in zekere mate.

A. tenzij men zou willen verdedigen de stelling, welke ik onjuist vind: Rechtens is het Parlement in zijn samenstelling nog aanwezig. Dat heb ik ook persoonlijk een tijdlang volgehouden, maar dat dorst ik niet volhouden in 1944.

69970. De **Voorzitter**: Men kan ook met een zekere grond de stelling verdedigen: De Grondwet gaat weliswaar uit van een vierjarige periode van het Parlement, maar zij gaat ook uit van de continuïteit van het Parlement, d.w.z., dat het ene Parlement aansluit aan het andere, wanneer dus het volgende Parlement door bepaalde omstandigheden niet kan optreden, ligt het in de gedachte van de Grondwet, dat dan het oude Parlement wordt gecontinueerd.

A. Nu bent u midden in de debatten, die wij gehad hebben.

69971. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Stel u eens voor, dat het Parlement met u naar Engeland was gegaan; wat had u er dan mee gedaan?

A. Dat is nu niet gebeurd!

69972. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar wat had u dan gedaan? Had u dan na 1941 gezegd: Nu bent u er niet meer?

A. Dan hadden wij een wet kunnen maken, waarbij dat Parlement zich zelf continueerde.

Ik gaf even de richtingen aan. Richting no. 2 is steeds de mijne geweest. Ik heb in het begin het standpunt van van *den Tempel* verdedigd, maar dat heeft niet al te lang geduurd. Verder heb ik verdedigd het vinden van een surrogaat voor de verkiezingen, want die vierjarige periode van de Grondwet bedorft, dat het Parlement overeenstemt met de geest van het volk. Er is wat gebeurd en men mag niet aannemen, dat het Parlement, n.b. met de N.S.B.-ers er in, de uitdrukking is van de geest van het volk; maar de hele gedachtengang sloot zich zeer nauw aan bij die van *van den Tempel*: het moet altijd zo zijn, dat grosso modo 70 tot 80 pct. van de oude Parlementsleden terugkeren, dus uw continuïteitsgedachte, gemengd met de verversingsgedachte.

Dan de derde opvatting: ge krijgt dat niet voor elkaar; grijp maar naar één ding — maar dan beter —, zoals wij hier hebben in Engeland: een buitengewone raad.

69973. De **Voorzitter**: Daarbij werd dus ook de bevoegdheid van het Parlement aangetast?

A. Dat was nu juist de kwestie: waarom men, mijns inziens ten onrechte, ging tornen aan de instelling.

De **Voorzitter**: Aan de bevoegdheid.

A. Ja, maar ik moet er wat bijzeggen, ter afsnijding van misverstand, want men heeft uit het feit, dat ook deze derde gedachte opkwam, weleens de conclusie getrokken: de heren nemen het niet zo nauw met wat men noemt democratie. Ik kan u de verzekering geven: Ook zij, die sterk verdedigden: doe het maar met een buitengewoon lichaam, hadden geen andere intentie dan om het naar beste democratische wijze te doen. U kunt natuurlijk van oordeel zijn, dat men in de uitvoering niet slaagde, maar aan die intentie kan van niemand enige redelijke twijfel bestaan.

69974. De **Voorzitter**: Neen, maar het is natuurlijk zo, dat men zich ook bij dat tweede standpunt — wanneer men zegt, dat bij wetsbesluit ook de wijze van samenstelling moet worden geregeld, en dan komt tot de opvatting, dat dit onder de gegeven omstandigheden niet anders kan dan door benoeming — wel degelijk moet realiseren, dat men dan kwijt is een van de belangrijkste elementen van de Volksvertegenwoordiging, nl. de verkiezing als zodanig. M.a.w., men gaat dan een Volksvertegenwoordiging projecteren naar hetgeen degenen, die de benoeming moeten doen, beschouwen als te zijn de mening van het Nederlandse volk, terwijl die mening wel geheel anders kan zijn. Men kan volkomen te goeder trouw denken: zo zal de mening van het Nederlandse volk zijn, en ik geef volkomen toe, dat dit standpunt een geheel ander is dan dat van hen, die zeggen: wij zullen een Parlement samenstellen, zoals wij dat voor het Nederlandse volk het beste achten — dat is een geheel ander standpunt —, maar als men de gedachte heeft: wij willen het te goeder trouw doen en zoveel mogelijk streven naar een samenstelling, welke overeenkomt met de mening van het Nederlandse volk, dan heeft toch een zeker subjectivisme zijn intrede gedaan, dat kan leiden tot een samenstelling, welke afwijkt van de mening van het Nederlandse volk, ook al heeft men het met de beste bedoelingen gedaan.

A. Dat hebt u in het eerste geval ook, want u zeide: de N.S.B.-ers er uit. Dat is toch subjectivisme.

De **Voorzitter**: Dat hebben alle stelsels gemeen,

A. Men kan er ook een gradatie van maken, inderdaad. Nu moet u niet te ver gaan. Wij zijn hier in zeer bekende debatten; in uw geest leeft: er zit eigenlijk een stuk willekeurige benoeming in.

69975. De **Voorzitter**: „Willekeurig” is te sterk gezegd; dat zou men eerder kunnen zeggen van het derde systeem, maar een subjectief element komt er noodwendig in.

A. Dat hangt natuurlijk wel samen met de wijze, waarop ik het uitvoer, welke is mijn surrogaat voor de verkiezingen. Dan komt alle nadruk te liggen op het punt — daarover heb ik mij krom gedacht — hoe krijg ik een Parlement, dat werkelijk nog is de continuatie van het oude en dat tegelijkertijd door de wijze, waarop het tot stand komt — wij kunnen geen algemene verkiezingen houden; dat kunnen wij pas binnen acht maanden doen —, toch eigenlijk de wezenstrekken van verkiezingen benadert. Dat is het probleem geweest en daarmee hebben wij geworsteld; ik meen er een oplossing voor te hebben gevonden en daarover zijn wij het allemaal eens geworden.

69976. De **Voorzitter**: Hoe was de wijze, waarop de surrogaatverkiezingen moesten plaats vinden, gedacht?

A. Er komt dan een op een bepaalde wijze aan te wijzen commissie, die tot taak heeft om te doen wat anders de verkiezingen doen en tot opdracht krijgt allereerst aan te wijzen de oude leden der Eerste en Tweede Kamer.

69977. De **Voorzitter**: Voor zover ze „goed” gebleven zijn.

A. Ja, en niet zijn afgetreden. Die commissie moet een eigen voorzitter kiezen en dan moet ze het restant, dat ontbreekt aan de 50 en de 100, benoemen. Dat is in het kort het systeem.

69978. De **Voorzitter**: Dat is dus een regeling, die correspondeert met de regeling van E 119 voor de Provinciale Staten en gemeenteraden?

A. Ja.

69979. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat er drie standpunten waren. Ik heb uit alles, wat ik zo gehoord heb, enigermate de indruk gekregen, dat aanvankelijk de hoofdstrijd gelopen heeft tussen de eerste twee door u genoemde standpunten.

A. Neen.

69980. De **Voorzitter**: Tussen het tweede en het derde standpunt?

A. Ja.

69981. De **Voorzitter**: De eerste strijd is dus gevoerd over de vraag, of het Parlement wel zijn oude bevoegdheid zou hebben.

69982. De **Voorzitter**: In de eerste phase was dat dus de strijd?

A. Dat liep door elkaar, want de tijd heeft invloed geoefend. Een van de Ministers was eerst vóór de continuatie van het oude Parlement, zoals de heer *van den Tempel* het wilde, en is daarna overgegaan op standpunt drie.

69983. De **Voorzitter**: Dus een benoemd Parlement met eigen bevoegdheden, maar niet met de oude bevoegdheden.

A. Vervolgens hebben wij ons allen verenigd op dit. Het loopt dus door elkaar heen.

69984. De **voorzitter**: Het standpunt, dat tenslotte aanvaard is, heb ik altijd gequalificeerd als het synthesestandpunt, namelijk de synthese tussen oud en nieuw.

A. Ja.

69985. De **Voorzitter**: In deze zin: de oude, zittende leden, voor zover ze goed waren, aangevuld met nieuwe, voor zover ze bewezen hadden in de strijd tegen de Duitsers in het belang van het vaderland te zijn opgetreden.

A. Ja.

69986. De **Voorzitter**: En tenslotte, pas op het allerlaatst, eind zomer 1944, is dat gemeenschappelijke standpunt bereikt?

A. Inderdaad.

69987. De **Voorzitter**: Maar nu is dit het merkwaardige en dit is een moeilijk punt in deze zaak: U hebt gezegd, dat ook op het standpunt van de heer *van den Tempel* er nodig zou zijn een wetsbesluit. Daaruit zou men moeten afleiden, dat de voorstanders van alle drie standpunten — bij de laatste twee kon het natuurlijk niet anders; bij dat van de heer *van den Tempel* zou er nog over te discussiëren zijn — er van uitgingen, dat er een wetsbesluit te Londen tot stand moest komen.

A. Ja.

69988. De **Voorzitter**: Het merkwaardige van de zaak is, dat dat wetsbesluit er niet is gekomen.

A. Dat komt, omdat weer een andere kwestie tussenbeide trad, een kwestie, welke dus niet betrekking heeft op de *modus quo*, de wijze, waarop de surrogaatverkiezingen zouden worden geregeld, maar op de vraag: mag het Kabinet in Londen dit opleggen, terwijl de Ministers hebben beloofd af te treden, wanneer zij in Nederland komen, mogen zij deze belangrijke beslissing in de vorm van een wet doorzetten of moeten zij zich beperken tot een ontwerp en later tegen het Kabinet-Scheinlerhorn-Drees zeggen: zo hebben wij het gedacht, maar u bent als vertegenwoordigers van de mensen, die in de bezetting hebben geleefd, aangewezen om zelf met uw verantwoordelijkheid de vorm te bepalen.

69989. De **Voorzitter**: Was net dan zo, dat men in September 1944, toen dus was verschenen E 119, nl. de regeling voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden, en de regeling voor de Staten-Generaal in ontwerp gereed was, dat op dat moment, toen men elkaar dus had gevonden op deze synthese-gedachte, men het er een ogenblik allemaal over eens is geweest, dat ook voor de Staten-Generaal bij wetsbesluit, te Londen vast te stellen, die zaak kon en moest worden geregeld, net zoals het in E 119 was gebeurd voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden, maar dat bij de verdere ontwikkeling van de gebeurtenissen en de verdere bezinning op dit punt, een bezinning dus, welke heeft plaats gehad na September 1944, deze nieuwe kwestie is opgekomen en heeft geleid tot de niet-afkondiging van het besluit voor de Staten-Generaal?

A. Zo zie ik het niet, wel bijna, doch iets anders. Inderdaad was men het er in, laat ik nu zekerheidshalve maar noemen: November, over eens: het moet gebeuren bij decreetwet van Londen.

69990. De **Voorzitter**: Dat zal wel in September zijn geweest, want als E 119 verwijst naar de nog af te kondigen regeling voor de Staten-Generaal, ligt het toch voor de hand, dat de bedoeling moet zijn geweest om die twee besluiten zeer snel op elkaar te laten volgen.

A. Er waren echter Ministers in het Kabinet, die zeiden, — laat ik het dan zo uitdrukken — het is eigenlijk niet goed, dat wij het doen, maar die bereid waren zich neer te leggen bij hetgeen de meerderheid wel wilde, nl. decreetwet.

69991. De **Voorzitter**: Londense decreetwet?

A. Ja. Of dat in Septenber al het geval was, betwijfel ik enigszins. Ik heb het idee, dat het tijdstip daaromtrent wat later ligt. Dat kan ik waarschijnlijk nagaan, want van die dingen heb ik aantekening gehouden en dat heb ik toevallig ook hiervan gedaan. Ik zou het kunnen nagaan.

69992. De **Voorzitter**: Is het echter inderdaad juist, dat men, uitgezien van het moment, waarop het nu precies is begonnen, zich later is gaan bezinnen op de vraag: Londense decreetwet of Nederlandse decreetwet?

A. Daarvan is men nooit afgestapt: Londense decreetwet. Dat standpunt heeft men altijd volgehouden.

69993. De **Voorzitter**: Maar het gebeurde niet.

A. Maar het gebeurde niet. U lacht daar even om, Mijnheer de Voorzitter, maar als ik dit zou moeten toelichten, is het hoogst begrijpelijk, waarom het niet gebeurde.

69994. De **Voorzitter**: Dan verdient het wel aanbeveling, dat u het toelicht, want zo op het eerste gezicht zet men daar een vraagteken achter.

A. U moet in de eerste plaats niet vergeten bij dit probleem, dat het in September/October erg acuut scheen, maar toen het November/December werd en de toestand in Nederland zich zo verschrikkelijk slecht ontwikkelde, ging het er bij wijze van spreken wat anders uitzien: ge heeft niet in een week of 14 dagen of zelfs in een maand een decreetwet kant en klaar te hebben, maar er werkte bovendien een andere factor. Er werd contact gezocht met het bevrijde Nederland en ook met het onbevrijde Nederland om te weten, hoe men daar dacht over het probleem. want dit speelde telkens: Moeten wij het doen of moet de nieuwe Regering het doen, en bijna alle adviezen luiden: Dat moogt gij nu niet doen; dat moet de opvolgende Regering doen.

69995. De **Voorzitter**: Dus zowel de adviezen uit het zuiden als die uit het noorden waren: Dat moet de nieuwe Regering in Nederland doen?

A. Overwegend. Ik wil niet zeggen, dat er geen andere adviezen waren, maar overwegend waren ze zo. Er bestond zelfs een sterke stroming, die invloed trachtte uit te oefenen: Doe dat als 't u blieft niet, want dan gaat u tegen de geest van Nederland in.

69996. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren dat b.v. de heren-zeventien, die toen naar Engeland zijn overgekomen?

A. Die bedoel ik niet. Daar waren heel zonderlinge bij, die irreële opvattingen omtrent dit punt hadden.

De **Voorzitter**: U hebt er toch nogal wat Ministers uitgehaald!

A. Er waren mensen onder, die zo over Parlement en gemeenteraad praatten, dat ik zei: Ik wil het nooit meer aanhoren, dat ge op deze manier over instellingen, die de eeuwen verduurd hebben in Nederland en de grondslag zijn van onze hele rechtsstaat, spreekt. Ik heb b.v. grote ruzie — heel vriendschappelijk natuurlijk — gehad met mevrouw Verwey, die tot mijn stomme verbazing dat soort van ideeën verdedigde.

69997. De **Voorzitter**: Dat was de doortrekking van de lijn, in het bekende Eindhovense adres neergelegd.

A. Mag ik er nog iets aan toevoegen? Toen het noorden bevrijd was, heb ik ogenblikkelijk bij mijn eerste kennismaking aan het College van Vertrouwensmannen — ik ben in de vergadering geweest — gevraagd: Wat is uw standpunt ten aanzien van het probleem; moet het wat zijn van onze kant of niet? En zij hebben gezegd: Dat moet u overlaten aan de nieuwe Regering.

69998. De **Voorzitter**: Maar toen was het beslissende moment natuurlijk voorbij. Misschien ben ik er mis in, maar ik dacht, dat de beantwoording van de vraag, of men het te Londen zou doen of eventueel door een nieuw Kabinet in Nederland zou laten doen. mede beïnvloed werd door de overweging: een regeling tevoren te Londen biedt de waarborg, dat deze zaak in de mogelijk roerige tijden van de overgang niet gaat spelen?

A. Inderdaad, althans voor sommige Ministers woog dit argu-

69999. De **Voorzitter**: In die gedachtengang — daarom zeide ik dat zoëven — had dus het gesprek van u met de vertrouwensmannen plaats op een moment, dat die kritieke fase reeds of geheel of bijna geheel voorbij was...

A. Inderdaad, Mijnheer de President.

De **Voorzitter**: ... want dat was toch waarschijnlijk één van de belangrijkste motieven van de voorstanders om het te Londen te aoen.

A. Ik zou het nog iets scherper willen uitdrukken. Ik heb die vrees niet gedeeld, maar heb het idee, dat er achter zat de vrees: Als ge het niet in kruiken en kannen hebt, kan de gehele zaak weleens op de helling komen.

De **Voorzitter**: Ja, precies.

A. Daartegenover heb ik het standpunt ingenomen: daarvoor ben ik niet bevreesd. Het Nederlandse volk kennende, behoef je toch niet aan te nemen, dat het aan zijn parlementaire democratische instellingen zal tornen. Bij bepaalde figuren zat echter wel die vrees voor.

70000. De **Voorzitter**: Dat is een bekende kwestie, welke wij nog nader zullen onderzoeken, nl. welke stromingen er op dat moment in het Nederlandse volk zelf waren. Het valt niet te ontkennen, dat er in de laatste tijd van de oorlog verschillende stromingen waren, waarvan moeilijk was te beoordelen, hoe invloedrijk zij waren, stromingen, welke daarover ideeën hadden, die van onze traditionele opvattingen nogal afweken. U hebt zelf illustraties genoemd van hetgeen uit het zuiden kwam. Die stromingen waren er; nu spreek ik nog niet eens van de gedachten, die hier en daar hebben geleefd, om te komen tot een autoritair bewind. Het behoeft dus niet alleen zo te zijn, dat men bang was voor roerige tijden, welke, als er geen vastliggende regeling was, zouden kunnen maken, dat de gehele positie van het Parlement in gevaar kwam. Het was zelfs mogelijk, dat hetgeen allemaal uit die andere stromingen, welke over het Parlement en de partijvorming nogal ontraditionele opvattingen hadden, voortkwam, tot gevolg zou hebben, dat de zaak in geen maanden en maanden tot een oplossing zou komen. Die vrees had er ook kunnen zijn en had er toe kunnen leiden, dat men zeide: het is beter, dat men het te Londen doet. Ben ik er juist in, dat zulks het geval was?

A. Ik was ook voorstander van afkondiging te Londen, maar had niet die vrees. Mijn persoonlijke mening was: de zogenaamde nieuwe stromingen vallen om, als er een nieuw bewind komt; dat valt wel wat mee. Ik wil niet zeggen, dat er geen verandering in het Nederlandse volk was, maar aan de hoek, waaruit de wind woei, van mensen, die over Parlement en gemeenteraden op zo zonderlinge manier gingen spreken, hechte ik niet zo grote waarde.

Dat is een persoonlijke mening. Er waren inderdaad anderen, die daaromtrent bezorgd waren.

70001. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, bedoelt u dus te zeggen, dat er in wezen niet zo'n grote tegenspraak is, als ik constateerde, toen ik zeide: de Ministers waren het in September of daaromtrent er over eens, dat de afkondiging van het besluit van de Staten-Generaal, over de inhoud waarvan overeenstemming was bereikt, te Londen moest plaats vinden, terwijl die afkondiging toch niet plaats vond. U zegt: Er is niet zo'n geweldige tegenspraak tussen; het is eigenlijk meer, dat men in principe op het standpunt stond, dat het te Londen behoorde te gebeuren, maar dat enerzijds door het feit, dat de zaak door het verloop der oorlogsgebeurtenissen niet terstond acuut was, men de tijd nam om haar nog eens te bekijken, terwijl daarnaast er verschillende uitingen kwamen uit Nederland, die ook weer reden waren om het nog eens te bezien, waardoor men zei: hoewel wij principieel op dat standpunt staan, behoeven wij ons niet te haasten.

A. En dat er tot op het laatste ogenblik toe van het oude Kabinet betrekkelijk kleine wijzigingen hebben plaats gehad in het ontwerp, om het bezwaar, dat geopperd was: Maar ge hebt niet het recht, geen autoriteit, om dit aan het Nederlandse volk op te leggen, zoveel mogelijk weg te nemen.

70002. De **Voorzitter**: Op welke wijze?

A. Dan zou ik het stuk er bij moeten hebben. Er waren termijnbepalingen bij. Het staat niet in dii ontwerp, dat ik hier voor mij heb. Men was bezig, dat met zorg te formuleren.

70003. De **Voorzitter**: Nog vóór Januari 1945?

A. Ja.

70004. De **Voorzitter**: U wilt dus zeggen: Het was eigenlijk zo, dat de zaak nog enigermate op de helling stond?

A. Ja.

70005. De **Voorzitter**: Ook materieel, wat de inhoud betreft?

A. Op de helling in die zin, dat aan de tekst nog gedokterd werd.

70006. De **Voorzitter**: Terwijl de tekst van E 119 in September 1944 klaar was en in zee kon?

A. Zo zit het.

70007. De **Voorzitter**: Als u nu zegt: Men had die opvatting, dan was dat, begrijp ik het goed, de overheersende stroming in het Kabinet. Er zijn ook andere stromingen geweest, nl. die er bezwaar tegen hadden, dat de afkondiging in Londen niet snel plaats vond.

A. Maar slechts één Minister heeft meegedeeld, dat hij daarvan een portefeuillekwestie maakte.

70008. De **Voorzitter**: Dat u zegt: „één Minister“, verwondert mij enigszins, omdat meer Ministers op dat standpunt hebben gestaan.

A. Maar niet met deze consequentie.

70009. De **Voorzitter**: De heer *Burger* b.v. heeft dat in een Nota met zoveel woorden neergeschreven.

A. Die ken ik. Dat standpunt van *Burger* was het algemene standpunt. Dat was aanvaard, maar de kwestie is — daar krijgt ge weer do kwestie van de ministeriële verantwoordelijkheid — Als ge de consequentie doortrekt, moet een Minister — nu schakel ik even de hlinister-President uit — zeggen: Ik dien mijn ontslag in. Is u dat niet met mij eens? Ik heb niets geen respect voor een mededeling: Ik ga weg. Ik heb respect voor een mededeling: Ik dien mijn ontslag in, afgelopen!

70010. De **Voorzitter**: Wij hebben zoëven uitvoerig de lotgevallen van het ontwerp-Besluit op de Staten-Generaal besproken; wij hebben die lotgevallen gevolgd tot aan de algehele bevrijding van Nederland toe. Nu had daarnaast het Besluit E 119, dat voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden gold, ook een geschiedenis doorlopen. Het was volkomen duidelijk, dat E 119 in het bevrijde gebied niet tot uitvoering kon worden gebracht, omdat het Besluit op de Staten-Generaal niet tot stand kwam; dat hield verband met elkaar, omdat de leden van de benoemingscommissie voor de Staten-Generaal volgens E 119 nu eenmaal een taak hadden bij de samenstelling van de Provinciale Staten en de gemeenteraden. In zoverre zit hier toch een tegenspraak in met uw betoog, dat de kwestie van het Besluit op de Staten-Generaal niet direct acuut was, omdat in ieder geval het niet doorzetten van de afkondiging daarvan toch direct zijn repercussies had op de mogelijkheid om in het bevrijde gebied tot de instelling van de Provinciale Staten en de gemeenteraden over te gaan.

A. Dat stond echter naast het punt, dat de zaak eigenlijk acuut maakte. Ik geef toe, dat u gelijk hebt. Natuurlijk, wanneer dat besluit wordt genomen, komt er een discrepantie, wanneer nummer drie gaat ontbreken; volkomen juist, maar dit is in het kader van het geheel een bijkomstigheid.

70011. De **Voorzitter**: U wilt dus zeggen, dat de overwegingen pro en contra, welke golden voor de al of niet afkondiging te Londen van het Besluit voor de Staten-Generaal, op een hoger niveau lagen dan de moeilijkheden met E 119. Bedoelt u dat?

A. Ja, dat bedoel ik.

70012. De **Voorzitter**: U wilt zeggen: E 119 was niet van danig belang in vergelijking met het ontwerp voor de Staten-Generaal, dat men de beslissing over de Staten-Generaal in laatste instantie moest laten afhangen van moeilijkheden, welke er met E 119 bestonden?

A. Ja, zo kunt u het wel stellen.

70013. De **Voorzitter**: Maar met dat al zat men natuurlijk met de uitvoering van dat E 119 in de knoop. en dat leidde ook tot bezwaren. De heer *Burger* heeft nog een oplossing voorgesteld, welke echter niet tot stand gekomen is. Toen is in April 1945, toen het noorden nog niet bevrijd was, het Besluit F 45 tot stand gekomen. Dat Besluit heeft de moeilijkheid, welke in E 119 door de koppeling aan het niet afgekondigde Besluit voor de Staten-Generaal bestond, wel opgeruimd, maar heeft daarbij, nog afgezien van het feit, dat voor de Provinciale Staten elke regeling kwam te ontbreken, een afwijking van het aanvaarde principe, de synthesegedachte, gebracht, want in F 45 vind ik die synthesegedachte niet meer terug. Het derde lid van artikel 2 van dit Besluit luidt:

„De leden worden gekozen door het kiescollege, bedoeld in artikel 3, uit hen, die worden geacht het vertrouwen van de inwoners van de gemeente tijdens de bezetting te hebben behouden of verkregen.”

Daar is dus geen sprake meer van een bepaling als in E 119: De commissie wijst in de eerste plaats hen aan, die op 10 Mei lid van de Raad waren, voor zoveel ze voldoen aan enz., en gern ontslag hebben genomen.

Men was hier weer een eind van het indertijd tot stand gekomen compromis af. Wat zijn daarvoor de overwegingen geweest?

A. Dat kan ik het best zo zeggen: Bij de Kabinetsformatie in Februari 1945 deelde de heer *Beel* mij mede, dat hij bezwaar had tegen de regeling, die wij ontworpen hadden, en dat hij — zulke stemmen kwamen er uit het zuiden wel meer — wel een betere oplossing had. Toen heb ik gezegd: Ik heb geen enkel bezwaar, als je vindt, dat er een betere oplossing is, om die te kiezen, onder één beding: dat je niet komt met een denatureren van de Raad, met verandering van bevoegdheden, maar vind je een betere oplossing, dan kunnen wij de zaak bekijken. Dat is de aanleiding geweest, dat hij zich aan het werk heeft gezet om een naar zijn mening betere oplossing te vinden.

70014. De **Voorzitter**: In feite is de toepassing in een aantal gemeenten zo geweest, dat het niet zoveel verschil heeft uitgemaakt, maar aan de andere kant gaf dit toch grote moeilijkheden in andere richting. En nu grijp ik terug naar het bekende Eindhovense adres van 2 November 1944, waarvan ook de heer *Beel* ondertekenaar was. Daarin werden gedachten verkondigd, die, wanneer ze bij de uitvoering van F 45 over de gehele lijn zouden zijn toegepast, toch wel tot een heel ander resultaat zouden hebben geleid. Dat adres ging zelfs zo ver, dat het zich uitsprak over de gewenste samenstelling van de lagere vertegenwoordigende lichamen. Het is natuurlijk altijd zeer bedenkelijk, als men zegt: de politieke samenstelling van het volk behoort zo en zo te zijn, en in Regeringskringen dergelijke gedachten gaat koesteren. Derhalve, als men de parallel tussen deze dingen trekt en verband legt tussen dat adres en het Besluit F 45, had er ten opzichte van de Staten-Generaal ook wel wat anders uit de bus kunnen komen.

A. Ik was er ook nog, Mijnheer de Voorzitter!

70015. De **Voorzitter**: Maar het besluit F 45 lag er op een gegeven moment.

A. Primo had ik bij de formatie zeer duidelijk mijn opvattingen medegedeeld; secundo: ik heb pas in 1946 geweten — ik heb de „heren en dames-zeventien“ flink toegesproken —, dat ook de heer *Beel* dat adres had ondertekend. Ik achtte het ondenkbaar, dat iemand, die Staats- en administratief recht in de praktijk brengt, met dergelijke waanzin te doen zou hebben; daar heb ik niet over gemijmerd. Ik heb er over gesproken met de heer *Huysmans*; dat herinner ik mij. Ik dacht: misschien is die er ingelopen. Hij heeft mij gezegd: men heeft mijn naam er onder gezet, maar ik heb niets met het ding te maken.

70016. De heer **Koersen**: Ik dacht, dat de heer *Huysmans* het niet had getekend.

A. Hij heeft het in elk geval niet willen tekenen, maar er schijnt onder één exemplaar zijn naam te staan. Hij wilde het niet tekenen.

De **Voorzitter**: De heer *Huysmans* was voorzitter van dat Eindhovense comité.

70017. De heer **Koersen**: De heren *Huysmans* en *van Lienden* hebben niet getekend.

A. Dan vergis ik mij misschien, maar ik heb zelfs niet geweten, dat de heer *Beel* had getekend; dat kwam in mijn hoofd niet op;

ik vond het een gek ding. En wat nu verder de uitvoering betreft, er is uitdrukkelijk gesteld, er is afgesproken als deel van ons program: niet tornen aan onze instellingen als zodanig. Ik kan begrijpen, best, dat men een betere oplossing vindt voor wat wij noemde: het surrogat voor verkiezingen. Ik heb gezegd: Jullie weten beter wat er leeft in Nederland; als het anders moet, bon. Dat is de bespreking geweest en daaruit is dit voortgekomen.

70018. De **Voorzitter**: Jawel, maar er zijn in Nederland mensen geweest, die zich toen min of meer bezorgd hebben gemaakt en hebben gezegd. Kijk eens, eerst was er E 119 en het was duidelijk, dat er een analoge regeling zou komen voor de Staten-Generaal, in April 1945 komt F 45, waarin het verband met de oude colleges geheel wordt losgelaten; hieruit zou kunnen volgen — dat heeft een aantal mensen gedacht en er zijn er onder hen, die daarvoor ernstig hebben gevreesd — een analoge besluit voor de Staten-Generaal, waarbij ook voor de Staten-Generaal de synthesegedachte wordt losgelaten.

A. Ik kan u mededelen, dat dat niet het geval is geweest.

70019. De **Voorzitter**: Het komt er dus op neer, dat de ideeën van de heer Beel alleen betrekking hadden op de Provinciale Staten en de gemeenteraden en niet op het Parlement?

A. Neen.

70030. De **Voorzitter**: Dat men die parallel trok en die vrees koesterde, is niet zo verwonderlijk.

A. De Ministerraad van het laatste Kabinet heeft zich verenigd op het ontwerp, zoals het luidde in December 1944.

70021. De **Voorzitter**: Dus een ontwerp met de synthesegedachte?

A. Ja, en er was één Minister, die er bijna uit wilde springen, omdat hij op het standpunt van *den Tempel* stond.

70022. De **Voorzitter**: In het laatste Kabinet-*Gerbrandy*?

A. Ja.

70033. De **Voorzitter**: Dus heeft het laatste Kabinet-*Gerbrandy* niet het voornemen gekoesterd om een soortgelijke regeling als F 45 ai te kondigen of voor te stellen voor de nieuwe Staten-Generaal?

A. Ween.

70024. De **Voorzitter**: Wat het Eindhovense adres betreft, heeft het ons geïnteresseerd, dat die bespreking in de Eindhovense kring aan de gang is gekomen, doordat de chef van B.I., de heer *Somer*, tot een aantal representatieve ingezetenen van Eindhoven gezegd had, dat de Regering er prijs op stelde om ingelicht te worden over de ideeën, die ten aanzien van belangrijks vraagstukken onder hen heersten; daaruit is dit geval voortgevloeid. Weet u iets van een opdracht daartoe aan de heer *Somer* af?

A. Neen.

70025. De **Voorzitter**: Vernioedt u, dat hij dat op eigen initiatief en uit begeerte om bij te dragen tot de staatkundige voorlichting van de Regering heeft geëntameerd?

A. Dat weet ik niet; dan kom ik op het terrein der vermoedens. Ik weet hier niets van af, maar het was zó: Wij werden overstroomd met allerlei wensen en ideeën, komende uit Nederland; het kanaal daarvoor was in belangrijke mate B.I. Ik stel mij dus voor, dat hij gedacht heeft: Nu ben ik bij de bron zelf, het volk, waaruit het voortkomt, laat ik het er maar zoveel mogelijk uithalen. Maar dat weet ik niet. Ik hoor hier voor het eerst, dat u verband legt tussen B.I. en het Eindhovense adres.

70026. De **Voorzitter**: Dat is zonder enige twijfel. Ik was ook te Eindhoven en heb de besprekingen in die kring ten dele mee-gemaakt. Ik heb dat adres ook niet willen tekenen.

A. Dat kan ik mij indenken.

70027. De **Voorzitter**: Maar die besprekingen hebben plaats gehad in tegenwoordigheid van twee heren van B.I., *Somer* en *Tromp*.

A. Dat wist ik niet.

70028. De **Voorzitter**: Ik heb hier vóór mij een brief van 4 September 1944 van de Minister van Oorlog aan het hoofd van B.L. te Eindhoven:

„Naar aanleiding van ons onderhoud tezamen met den Minister van Justitie op Maandag 4 dezer, vestig ik er Uwe aandacht op, dat bij de Regeering de indruk is gewekt, dat B.I. nauwer betrokken is bij politieke stroomingen in het bevrijde gebied, met name in Eindhoven, dan voor dezen dienst toelaatbaar wordt geacht.

Uiteraard zal niemand het recht van elken staatsburger betwisten van zijn politieke opvatting te doen blijken, doch in functioneel verband kan actieve deelneming zeer ongewenscht zijn.

Ik ben van meening, dat dit stellig het geval is in de vertrouwenspositie, die gij bekleedt en ik geef U in ernstige overweging U daarvan te onthouden. Hetzelfde geldt voor het onder U staande personeel. In dit verband gelieve U in het bijzonder den kapitein Ir. *Tromp* op het vorenstaande te wijzen, daar gebleken is dat hij een werkzaam aandeel had in politieke propaganda in deze provincie.

Het wil mij voorkomen, dat het op Uw weg zou hebben gelegen dit niet toe te laten, doch nu dit niet geschiedde zie ik mij verplicht U daartoe opdracht te geven.”

A. Best!

70029. De **Voorzitter**: Was u dit bekend?

A. Neen; in die tijd was ik aan het zwerven. Het kan mij niet bekend zijn.

70030. De **Voorzitter**: U hebt zelfs niet van deze toedracht van zaken gehoord?

A. Neen.

70031. De **Voorzitter**: Ik wil nu nog even met u enkele verklaringen doorlopen, welke in dit verband zijn afgelegd door andere oud-Ministers. In de eerste plaats kom ik dan op het volgende. U hebt het gehad over die drie standpunten of mogelijkheden. Nu heeft, als ik het mij goed herinner, de heer Burger hier nog een andere figuur naar voren gebracht, waarover strijd zou zijn geweest, nl. een strijd over de keuze tussen een gekozen Parlement, dat dan adviserende bevoegdheid zou hebben, en een benoemd orgaan, dat de volledige bevoegdheden van het Parlement had. Kunt u dat passen in uw driedelig schema?

A. Ik sta op het standpunt, dat elk Parlement, dat niet was de continuatie in de volle zin van het oude — en het kon dat niet zijn — was benoemd.

70032. De **Voorzitter**: In dit opzicht gaan blijkbaar u en de heer Burger van een verschillende terminologie uit.

A. Dat is mogelijk. Wat bedoelt de heer Burger daar precies mee?

70033. De **Voorzitter**: De heer Burger stelt het zo, dat hij een tegenstelling maakt tussen de opvattingen, die er bestonden in zake een gekozen Parlement, dat men slechts adviserende bevoegdheid wilde geven, en een benoemd Parlement, waaraan men wel de volledige bevoegdheid wilde geven. Hij zegt, dat er daaromtrent een groot meningsverschil heeft bestaan en dat er tenslotte een ontwerp is gegaan naar de Buitengewone Raad van Advies, dat inhield, dat aan het gekozen Parlement slechts adviserende bevoegdheid zou worden gegeven.

A. Dat is juist.

70034. De **Voorzitter**: Hoe klopt dat dan op die driedeling, die u maakte?

A. Dit is no. 3; hier verandert men de instelling, want als men zegt: alleen adviserende bevoegdheid, is liet geen Parlement meer.

70035. De **Voorzitter**: Dat is dus in uw indeling de derde variant?

A. Inderdaad, waar ik furieus tegen was.

70036. De **Voorzitter**: Het is dus een kwestie van terminologie. Met andere woorden: variant 3 kon betrekking hebben op een volledig nieuwbenoemd Parlement, maar ook op een Parlement, dat ten dele bestond uit de oude leden. Die nuance lag er ook nog in.

A. Er lagen allerlei mogelijkheden in.

70037. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk is dus de gedachte van die derde methode een tijdlang overheersend geweest, want dit is naar de Raad van Advies gegaan.

A. Ja, maar dat was tegen de zin van de heer *Burger* en mij. Daarom heb ik het zo gesteld (en ik denk, dat hij het ook zo gesteld heeft); Ik heb dit verloren bij stemming, maar denk er om, ik ga niet verder dan dat ik mij bereid verklaar om dit zo naar de Buitengewone Raad van Advies te sturen. Dat is een geval, zoals ik in Nederland in 1939 wel heb meegemaakt, dat de Minister zegt: Ik heb geen bezwaar, dat het ontwerp zo naar de Raad van State gaat, maar daarna wil ik mij opnieuw beraden. Ik heb er bovendien aan toegevoegd: Naar mijn mening slikt de Buitengewone Raad van Advies dit nooit.

70038. De **Voorzitter**: Die derde gedachte heeft dus een tijdlang de zaak wel beheerst?

A. Ja.

70039. De **Voorzitter**: Blijkt dat ook niet hieruit, dat b.v. in een wetsbesluit als dat op de bijzondere staat van beleg deze merkwaardige terminologie wordt gebruikt: „Wanneer Wij een tijdelijk orgaan hebben ingesteld om op eenigerlei wijze mede te werken aan de wetgeving”? Hier wordt niet gesproken van de Staten-Generaal. Ik krijg hieruit de indruk, dat dit ook stamt uit de tijd, dat die gedachte de zaak beheerste.

A. Het is mij nooit opgevallen, maar ik heb dezelfde reactie als u. Dat moet er aan liggen, dat op een gegeven ogenblik de gedachte: maak er dan maar een adviserend lichaam van, overheerste.

70040. De **Voorzitter**: Het ontwerp is aldus naar de Buitengewone Raad van Advies gegaan en daar is men met de kous op de kop teruggekomen, want de Buitengewone Raad van Advies heeft dit afgewezen.

A. Ik heb het de heren voorspeld.

De **Voorzitter**: Het advies van de Buitengewone Raad van Advies hebben wij in ons bezit.

A. Er was ook een minderheidsrapport bij

De **Voorzitter**: Twee. Er is een minderheidsrapport van de heren *Beelaerts van Blokland*, *Bruyning*, *Rijkens*, *Eggens*, *de Boer* en *Six*. Dan is er een nota, die bij dat minderheidsrapport hoort, van de heren *Eggens* en *Six* en ook nog een nota van de heer *de Boer*, terwijl er een afzonderlijk minderheidsrapport is van majoor *Vos*.

A. Dat laatste wist ik niet meer.

70041. De **Voorzitter**: Ik had het zoëven over „een tijdelijk orgaan om mede te werken aan de wetgeving”. In de stukken van de Regering komt ook herhaaldelijk de uitdrukking voor: „tijdelijk wetgevend orgaan” en ook ontmoet men weleens ergens de naam: „centrale raad”, die dan uit 60 leden zou moeten bestaan, enz. Dat zijn waarschijnlijk allemaal bekende klanken voor u?

A. Centrale Raad herinner ik mij niet meer, maar ik weet wel, dat er een tijd is geweest, dat men werkte met de gedachte aan een adviserend lichaam.

70042. De **Voorzitter**: Nu heeft de heer *Burger* medegedeeld, dat, toen hij op 31 Mei 1944 Minister van Binnenlandse Zaken werd, door hem en de heer *Albarda* is vastgelegd, dat zij alleen aan dat gereconstrueerde Kabinet zouden deelnemen op grond van de mededeling van de Tvlinister-President, dat hij de totstandbrenging van een wettelijke voorziening ten opzichte van de Volksvertegenwoordiging als een essentieel deel van zijn beleid zou behartigen en beschouwen.

A. Dat is juist.

70043. De **Voorzitter**: Daarbij ging men dus uit van de gedachte van het tot stand brengen van een regeling te Londen?

A. Ja.

70044. De **Voorzitter**: Toen is, nadat de heer *Burger* Minister van Binnenlandse Zaken was geworden, die strijd tussen een lichaam met adviserende bevoegdheid en een met alle bevoegdheden uitgestreden, althans voorlopig, in die zin, dat er een ontwerp naar de Buitengewone Raad van Advies ging, waarin stond, dat dat lichaam moest hebben adviserende bevoegdheid, en waarin blijkbaar gestaan heeft, dat daarin ook de oudste leden van de Staten-Generaal zitting zouden hebben. Anders kan ik niet verklaren, dat de heer *Burger* spreekt van een gekozen lichaam.

A. Het overleg met de heren *Burger* en *Albarda* ging toen alleen over het punt: het moet in Londen gebeuren. Er waren in het Kabinet enkele mensen, die het goedvonden, maar helemaal niet essentieel. . . .

70045. De **Voorzitter**: De heer *Burger* heeft, toen hij moest kiezen, als volgt geredeneerd:

„Toen tussen twee kwaden moettende kiezen om een meerderheid in de Ministerraad te verkrijgen, heb ik de voorkeur gegeven aan een lichaam met vertegenwoordigend karakter, maar met adviserende bevoegdheid, omdat het naar mijn mening, wanneer zo'n lichaam werkelijk een vertegenwoordigend karakter had, voor geen Regering mogelijk zou zijn zo'n advies naast zich neer te leggen, terwijl bij een benoemd college met beslissende bevoegdheid die beslissing eigenlijk weinig zou zeggen. Er was geen enkele waarborg voor onafhankelijkheid. Daartegenover was het ondenkbaar, dat in onze Staat een Regering zich blijvend in conflict zou bevinden met een onafhankelijk college, dat werkelijk het karakter van een Volksvertegenwoordiging zou dragen, al had het dan slechts adviserende bevoegdheid. Ik vond het een zeer moeilijke beslissing. Ik achtte echter in een college met vertegenwoordigend karakter, zij het met adviserende bevoegdheid, een betere mogelijkheid gelegen om tot een bevredigende toestand te geraken dan — gedachtig aan de Rijksdag onder *Hitler* — in een benoemd college met beslissende bevoegdheid.

Intussen is de gang van zaken gelukkig anders geweest. Dat ontwerp is naar de Buitengewone Raad van Advies gegaan ..”

De heer *Burger* vertelt dan, dat in de Buitengewone Raad van Advies een kleine meerderheid heeft gezegd, dat zij geen Volksvertegenwoordiging met slechts adviserende bevoegdheid wilde, maar met besturende bevoegdheid. De heer *Burger* zegt vervolgens:

„Theoretisch kon men nu op zijn uitgangspunten terugvallen in de Ministerraad, nl. een benoemd college of een gekozen college (beide dan met beslissende bevoegdheid). De benoemingsmethode was echter al zo gecritiseerd, immers, daardoor zou het compromis ontstaan van gekozen, maar dan adviserend, dat een terugval in de richting van benoeming niet wel doenbaar was. Bleef dus logischerwijze de consequentie over: een gekozen (en uiteraard door benoemingen aangevuld) college met beslissende bevoegdheid, m.a.w. een Staten-Generaal.”

Dus met andere woorden, de heer *Burger* redeneert aldus: Vóór die tijd is die strijd er geweest. Men is het eens geworden oin een ontwerp op te stellen met een college, dat gekozen zou worden in die zin, dat het aansloot aan de oude Staten-Generaal, maar slechts adviserende bevoegdheid had. De Buitengewone Raad van Advies heeft dat afgewezen. Men had nu op zijn oude standpunt kunnen terugvallen. Men was vrij, maar de benoemingsgedachte was al zo gecritiseerd, dat er niets anders overschoot dan te komen tot een college met volledige bevoegdheden. Klopt die gedachtengang met uw herinnering?

A. D.w.z., de heer *Burger* gebruikt hier een terminologie, welke is aangebracht op zijn visie op de concrete verhoudingen. Ik begrijp dit dadelijk en het is ook juist, maar als ik hetzelfde verhaal zou moeten doen, zou ik het in andere vorm doen. Het komt echter zakelijk op hetzelfde neer. Ik kan u wel zeggen, waaraan het ligt. Bij de heer *Burger* werkte zeer sterk de gedachte: Zo'n methode, als de heer *Gerbrandy* voorstaat, is benoeming. Dat is het ook: formeel is het benoeming, maar mijn gedachte was: ik wil een benoeming hebben, die verkiezing benadert. Dus ik noemde dat om zo te zeggen niet benoeming, maar als hij het over benoeming heeft, denk ik ook

aan wat ik liever anders zou betitelen, tenzij men zegt: het is allemaal benoeming. Er komt dus een verschil van terminologie. Door de Buitengewone Raad van Advies is niet onder de tafel gegaan een benoemingsrecht, want dat was niet de quintessence. Voor mij was de quintessence: heb je een echt Parlement, dat aan de grondwettelijke eisen van bevoegdheid, enz. voldoet.

70045. De **Voorzitter**: En dat hangt af van de voorschriftin, welke men bij de regeling van de benoeming maakt.

A. Ja.

70047. De **Voorzitter**: Het komt eigenlijk hierop neer: u vat alles samen onder benoeming, hoe het ook gebeurde. U vat onder benoeming zowel het benoemen van een Parlement met geheel nieuwe leden als het vormen van een Parlement, dat gedeeltelijk bestaat uit oude leden en wordt aangevuld met nieuwe leden.

A. Allebei.

70048. De **Voorzitter**: En de heer *Burger* noemt benoeming: het vormen van een Parlement met geheel nieuwe leden, en noemt het gekozen Parlement: het romp-Parlement, aangevuld met anderen. Dat is het verschil.

A. Ja.

70049. De **Voorzitter**: Hoe is het toen verder gelopen, toen het advies van de Buitengewone Raad van Advies werd uitgebracht?

A. Toen heeft men verder geredeneerd: Geen kwestie meer van dat ge komt met het idee: Wij moeten een ander orgaan hebben dan de Grondwet kent. Nu bleef voor ons dus de vraag: Hoe krijg ik die samenstelling in concreto voor elkaar? Daar heeft iedereen zijn best voor gedaan. Ik had al 1½ jaar lang een ontwerp klaar — dathad ik altijd bij mij — dat niet geheel klopt op wat het ontwerp uiteindelijk is geworden; dat laatste is beter dan wat ik had, maar ik had al door gezocht naar een surrogaat voor de verkiezingen. Het debat ging telkens over de vraag: Wilt ge de Kamer zich zelf laten zuiveren of wilt ge dat laten doen door een buiten de Kamer staand orgaan? Wie het eerste verdedigde, knoopte meer aan bij het idee van *den Tempel* dan de anderen. En er is tenslotte uit de bus gekomen dat stuk, dat u mij zoëven deed tonen.

70050. De **Voorzitter**: Maar nu is er nog een tussenphase geweest, te weten het basisbesluit of inachtigingsbesluit of inantelbesluit E 60, waarin in artikel 1 staat:

„Door Ons worden nadere regelen vastgesteld omtrent de voorloopige voorziening in de vertegenwoordigende lichamen van Rijk, provincie en gemeente en in het bestuur van provincie en gemeente vanaf het tijdstip waarop het grondgebied des Rijks geheel of gedeeltelijk door den vijand is ontruimd.”

Daarop is dus gebaseerd zowel E 119 als het besluit, dat betrekking had op de commissarissen en burgemeesters.

Dan staat er in artikel 2 van E 60:

„In afwijking van het bepaalde bij de wetten van 15 Mei 1829 (*Staatsblad* no. 28) en van 26 April 1852 (*Staatsblad* no. 92) kan bij de in artikel 1 bedoelde nadere regelen door Ons worden voorgeschreven, dat zij in werking treden nog vóór hun afkondiging.”

Dat besluit wordt dan genoemd het „Besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening”.

Wat is nu de reden, dat men de regeling van E 119 en van het besluit voor de commissarissen en burgemeesters en van het besluit voor de Staten-Generaal — dat er nooit is gekomen — vooraf heeft laten gaan door dit basisbesluit? Wat heeft men daarin willen vastleggen?

A. Voor zover mij voor de geest staat, dit: zich binden aan het krijgen van vertegenwoordigende lichamen, dus met andere woorden, een beginseluitspraak: er moeten weer echte Staten, echte gemeenteraden, echte Kamers komen.

70051. De **Voorzitter**: U hebt dus het gevoel, dat dit besluit was een zekere registratie van het rustpunt, dat men in de discussies in het Kabinet had bereikt, dat het nu zo zou moeten gebeuren, dat er echte vertegenwoordigende lichamen zouden moeten komen?

70052. De **Voorzitter**: Met andere woorden: dat men hiermede door een wetsbesluit heeft willen vastleggen, dat die strijd ten einde was?

A. Ja, althans principieel.

70053. De **Voorzitter**: Dan is dit besluit van een vrij grote betekenis.

A. Zo zoudt u het kunnen zeggen. Er zit eigenlijk nog wat anders achter. Dan moet u de handtekeningen lezen.

70054. De **Voorzitter**: Welke zijn dat?

A. Die van Ministers en nog een handtekening. Dus nu is wettelijk vastgesteld: die vertegenwoordigende lichamen komen er weer.

70055. De **Voorzitter**: Jawel, maar dat besluit besliste nog niet heel veel omtrent de bevoegdheden of meent u, dat dit er wel achter lag.

A. Dat zat er achter.

70056. De **Voorzitter**: ... en dat daarmede met betrekking tot de vertegenwoordigende lichamen ook het verschil van mening over de bevoegdheden van de baan was?

A. Ja, zo zie ik het.

70057. De **Voorzitter**: Meent u, dat toen ook vastlag de tweede kwestie: de aansluiting aan de bestaande, de vertegenwoordigende lichamen van 10 Mei 1940?

A. Dat gaat te ver, dunkt mij. Voor zover ik mij die tijd herinner, zou dat nog iets te ver gaan.

70055. De **Voorzitter**: De heer *Albarda* heeft gezegd, dat naar zijn oordeel één van de belangrijke elementen van dit besluit was gelegen in artikel 2, waarin stond, dat de regelingen, welke er moesten komen, in werking konden treden vóór haar afkondiging. Dat was ook een noodzakelijk iets in verband met de toestanden in het bezette en te bevrijden gebied.

A. Dat is ook juist.

70059. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat over het karakter van dit besluit geen eenstemmigheid heerst bij degenen, die wij er over hebben gehoord. De heer *Albarda* vindt dit laatstgenoemde element het belangrijkste, maar er zijn andere heren, die spreken in dezelfde richting als u hebt gedaan.

A. Ik denk, dat beide waar zijn.

70050. De **Voorzitter**: Dat is ook mogeelijk.

De heer *Burger* is het in dezen meer met u eens, want nadat hij eerst gezegd heeft, wat ik zoëven heb medegedeeld, nl.:

„Op het tijdstip, dat ik Minister van Binnenlandse Zaken ben geworden, dat is dus 31 Mei 1944 geweest, is met name nog door de heer *Albarda* en mij vastgelegd, dat wij alleen aan dat gereconstrueerde Kabinet zouden deelnemen op grond van de mededeling van de hlinister-President, dat hij de totstandbrenging van een wettelijke voorziening ten opzichte van de Volksvertegenwoordiging als een essentieel deel van zijn beleid zou behartigen en beschouwen.”

gaat hij spreken over het Mantelbesluit en deelt mede, dat hij bij heeft de wijze, waarop dat Mantelbesluit voor Radio Oranje werd aangekondigd; het commentaar luidde:

„Dit beteekent dus, dat, welke regeling ook wordt getroffen voor de samenstelling, de taak en de werkwijze van de vertegenwoordigende lichamen, in ieder geval niet mag worden afgeweken van de democratische grondslagen van ons Staatsbestel.”

En dan gaat de heer *Burger* voort:

„Dat waren dus Parlement, Provinciale Staten en gemeenteraden. Wij hebben er uit afgeleid, wanneer er in stond: bestuur van provincie en gemeente, dat het ook betrcnde, dat het die inhoud had. Men moet dit zien in het kader van die permanente

En op mijn opmerking: „Het was een principe besluit!“, antwoordt de heer *Burger* dan:

„Ja, maar waaruit men kon afleiden, op grond van de tekst en de toelichting: door die handtekening is een belofte gedaan, dus dat moet tot uitvoering komen.“

A. Dat is ook mijn opvatting.

70051. De **Voorzitter**: Betekent dat nu ook, dat men zich hierbij indirect al had uitgelaten over de vraag, waar dit besluit tot stand moest komen, of dacht u, dat die kwestie pas later aan de orde is gekomen? Het besluit is van midden zomer 1944.

A. Was de heer *van Heuven Goedhart* al Minister?

De **Voorzitter**: Die is op 12 Juli 1944 Minister geworden. Het Besluit is van 31 Juli 1944.

A. Dan geloof ik — maar ik moet een klein beetje voorzichtig zijn —, dat ik uw vraag bevestigend kan beantwoorden.

Ik neig er toe de vraag bevestigend te beantwoorden.

70062. De **Voorzitter**: Wat heeft dat met de heer *van Heuven Goedhart* te maken?

A. Ik herinner mij nl., dat ik, toen hij was overgekomen, ogenblikkelijk, heel gauw — hij kwam in mijn huisje wonen — een gesprek met hem heb gehad; ik heb hem mijn plan over het Parlement, dat ik altijd bij de hand had, omdat het bij mij zwaar woog, voorgelegd en wij zijn dadelijk begonnen het te bespreken. Heel kort daarna, nadat hij Minister was geworden, stond de zaak wel zo, dat men kan zeggen: toen was men van oordeel, dat men uitdrukking moest geven aan de gedachte: het moet in Londen gebeuren, maar bewijzen?....., ik neig er toe om geheel te onderschrijven, wat de heer *Burger* zegt.

70063. De **Voorzitter**: Alleen zou ik u in dit verband nog één ding willen vragen. U zegt dus, dat u dacht, dat kort na het optreden van de heer *van Heuven Goedhart* de gedachte, dat die besluiten te Londen moesten worden genomen — ik begrijp, dat de heer *van Heuven Goedhart* daarvan dus een groot voorstander was —, vastheid kreeg.

A. Dit is alleen een „post“, niet een „propter“. Daardoor meen ik mij het tijdstip te herinneren.

70064. De **Voorzitter**: De heer *Burger* zegt echter:

„Ik wil, om nu nog even terug te komen op de Buitengewone Raad van Advies, onmerken, dat deze Raad in meerderheid heeft gezegd: het moet een wet zijn, die in Londen moet worden afgekondigd. Het was zeer belangrijk, dat dit op 19 Juni 1944 werd gezegd, want op 10 Mei 1944 heeft de Koningin bij de herdenking van de bezetting van Nederland een rede gehouden bij het gebombardeerde Nederlandse kerkje in Austin Friars, waarin gezegd werd, dat H.M. niet voornemens was een wettelijke regeling van die aard in Londen te tekenen, althans, zo werd het later vervoeëgd, niet zonder bevrijd Nederland gehoord te hebben. Ik herinner mij, dat ik na afloop van die herdenking bij Austin Friars naar de heer *Gerbrandy*, die in een auto zat, ben gelopen — ik ben met hem teruggereëden — en heb gezegd: „Nu kunnen wij wel aftreden, want naar ons beider opvatting moet er een Parlement zijn, hetzij een benoemd of een gekozen Parlement — dit laatste was het verschil tussen de heer *Gerbrandy* en mij —, maar dan toch een Parlemaat: dat staat voor ons beiden vast. U hebt gehoord, dat de Koningin zoëven heeft gezegd, dat H.M. niet voornemens is een dergelijke wet hier te tekenen. Dan kunnen wij wel aftreden.“

Dat leek mij ook de enige manier na deze rede. De heer *Gerbrandy* zeide toen:

„Hoe kunt u dat zeggen?“ Hij meende dat de zaak gaaf was, en trok het meest onschuldige gezicht van de wereld; er was niets aan de hand. Ik moet aannemen, dat de heer *Gerbrandy* die rede te voren had gezien, en door dit mij raadselachtige antwoord verminderde mijn reserve tegen de mogelijke bedoelingen van de heer *Gerbrandy* uiteraard niet.“

Hij zegt dus, dat hij er eigenlijk niets van begreep.

A. Dan zoudt u die rede er bij moeten hebben. Mijns inziens was die rede van de Koningin juist een aanleiding om een juichtoon te slaken, maar voor de heer *Burger* blijkbaar het tegendeel.

70065. De **Voorzitter**: De heer *Burger* zegt hier, dat in die rede gezegd werd, dat een wettelijke regeling niet te Londen tot stand zou komen.

A. Dat kan er niet uit gelezen worden naar mijn mening.

70066. De **Voorzitter**: U gelooft dus, dat de heer *Burger* die rede misverstaan heeft?

A. Ja, en zeker de bedoeling van de rede. Ik weet van haver tot gort de hele bedoeling van die rede, want die werd mij tevoren voorgelegd. Er is alleen een kleine — mag ik wel even zeggen — fout begaan. Ik had een wijziging voorgedragen en die wijzigingen werden altijd geaccepteerd; ik heb die echter niet persoonlijk kunnen voordragen; dat is gebeurd door de heer *Beelaerts van Blokland* en toen is die kleine wijziging achterwege gebleven.

70067. De **Voorzitter**: Had die wijziging op dit punt betrekking?

A. Ja, ik wilde het ondubbelzinniger stellen. Wat deze rede betrafte, was: Er komt een heus Parlement en in Nederland zal men gelegenheid hebben zich daarover uit te spreken.

70068. De **Voorzitter**: Dit was een Koninklijke rede, die politieke betekenis had en waarvoor de Minister-President verantwoordelijk was.

A. Absoluut.

70069. De **Voorzitter**: Nu lees ik in die rede van 10 Mei 1944 het volgende:

„Hoe meer de ure der bevrijding nadert, des te meer komen de vraagstukken op ons af, die aan de orde komen zoodra hei leven weer in zijn gewone banen gaat loopen en zijn gewone aanzien krijgt, dus na die spanne tijds van enkele weken of enkele dagen wellicht, waarin de Regeering, geholpen door het plaatselijk burgergezag en het Militair Gezag den toestand heeft geschapen waarin die vraagstukken kunnen worden ter hand genomen. Waar ik nog niet in verbinding kan treden met de in Nederland aanwezigen, om volledig ingelicht te worden omtrent de onder u levende wenschen en verlangens, acht ik het ongewenscht mij een oordeel daarover te vorm n of een beslissing te nemen.

Doch, dit kan ik u nu reeds zeggen, dat ik hoop mede te kunnen werken tot het instellen zoo spoedig mogelijk na de bevrijding van een tijdelijke Volksvertegenwoordiging, die haar taak zal moeten vervullen tot nieuwe verkiezingen zullen zijn gehouden.

Hierbij zullen wij ons moeten laten leiden door onze democratische beginselen en rekening houden met de bijzondere omstandigheden.

Over de wijze van samenstelling en de taak van onze Volksvertegenwoordiging zal een beslissing genomen moeten worden zoodra het reeds door mij genoemde overleg met personen in Nederland mogelijk is.“

De heer *Burger* heeft hieruit dus geconcludeerd, dat er te Londen geen wettelijke regeling tot stand zou komen.

A. Dat is niet juist. Ik geeft toe, dat nog een van de Ministers in de vergadering vroeg: Is dat er niet in te lezen?, en dat toen op een gegeven ogenblik de heer *Albarda* zeide: Na de toelichting, welke wij nu hebben gehad, geloof ik, dat men geen bezwaar kan maken tegen de rede. Ik heb gezegd: het had wat duidelijker gekund, maar dit bedoelt per se niet: Er komt geen besluit in Londen tot stand.

70070. De **Voorzitter**: Men kan het natuurlijk ook zo opvatten: deze rede bedoelt alleen te zeggen, dat het besluit te Londen niet zal tot stand komen, vóórdat overleg met personen in Nederland heeft plaats gevonden.

A. Dat zit er wel in; en dat is ook — daar klopt dus deze rede volkomen op ons eind-ontwerp — belichaamd in ons eind-ontwerp. Daarom is het wel goed, dat ik dat nog een keer naga en laat zien, want dit element staat er in, ik weet uit mijn hoofd niet meer hoe.

70071. De **Voorzitter**: U zeide, dat uiteindelijk dat overleg heeft plaats gehad met personen in het zuiden en, zeide u straks, ook met personen boven de rivieren. Herinnert u zich langs welke kanalen dat is gegaan?

A. Dat weet ik zo niet allemaal, maar ik denk, dat er bij de telegram- en radiowisseling ook dingen over bestaan. Ik durf het niet met zekerheid zeggen.

70072. De **Voorzitter**: Wij hebben enkele vertrouwensmannen gehoord, maar men krijgt van hen de indruk — dat is echter nog maar een voorlouige indruk, omdat wij nog maar enkelen van deze heren hebben gehoord —, dat de kwestie van de vertegenwoordigende lichamen in Nederland en zeker in de kring van de vertrouwensmannen lang niet deze moeilijkheden heeft opgeleverd en deze grote aandacht heeft gehad als ten aanzien van deze kwestie bij de Londense Regering het geval was. Men was het daar veel spoediger eens over een gedachte, welke ongeveer in dezelfde richting ging als het uiteindelijk te Londen ingenomen standpunt; het scheen hier te lande — dit is maar een indruk, welke ik heb — veel gemakkelijker te zijn gegaan.

A. Dat neem ik aan.

70073. De **Voorzitter**: Dat voert mij nu echter tot een andere vraag — het is goed, dat wij die vraag even bespreken, omdat het zo voortdurend wordt gezegd in de pers —: Is die strijd in Londen nu min of meer veroorzaakt, doordat er in Londen stromingen waren, die zich bezighielden met de positie van de Volksvertegenwoordiging en met ons democratisch Staatsbestel, omdat de exponenten van die stromingen misschien in hun achterhoofd hadden — ik spreek nu niet over de Ministers, maar over de Londense sfeer —: deze tijd kon weleens geschikt zijn om de volksinvloed ietwat te temperen?

Het is mogelijk, dat, als zo'n sfeer in die gemeenschap is ontstaan, daardoor ook de discussies in de Ministerraad — zonder dat ik wil zeggen, dat de Ministers die gedachte koesterden — meer diepgaand zijn geworden dan wanneer in die gemeenschap een communis opinio had bestaan: Wij moeten een Volksvertegenwoordiging hebben precies als vroeger. Mijn vraag is: Was er te Londen een sfeer, waren er stromingen, waarin zulke gedachten leefden, en hebben die misschien op indirecte wijze enige invloed geoefend op de discussies in de Ministerraad?

A. Naar mijn mening niet; ik zou het zo kras mogelijk willen zeggen: Helemaal niet.

70074. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is echter, dat er persuitingen in die richting zijn, en dan denkt men weleens: Waar rook is, is ook vuur.

A. Maar dit ligt heel anders. Ik weet niet op welke tijd u doelt.

70075. De **Voorzitter**: Ik bedoel 1943 tot en met: de zomer van 1944 of misschien nog iets langer; dus de jaren 1943 en 1944.

A. Ik kan dat moeilijk beoordelen, want ik heb mij in Londen streng op het standpunt gesteld: Ik wens met buitenstaanders, wat betreft Regeringszaken en politiek, niets te maken te hebben: dat heb ik ook tegen mijn secretaris gezegd: Denk er om, nooit embrouilleren, houd je binnen de eigen politieke kring in de zin van de staatsrechtelijke organen, die er bestaan; ik moet als Minister-President telkens naar de Koningin; ik kom in de Ministerraad, heb te maken met de heer *Beelaerts van Blokland*, de vice-voorzitter van de Raad van State, later met de Buitengewone Raad van Advies, maar niet met andere mensen, omdat dat verkeerde gevolgen zou kunnen hebben. Dat heb ik tegen buitenstaanders op een gegeven ogenblik zeer kras gezegd, omdat men in zo'n kleine gemeenschap anders inderdaad de kans krijgt voor, laat ik zeggen, infectie. Daar lagen in Londen heus wel mensen op de loer, die wat in hun hoofd hadden. Mijn standpunt was: Houd je er onverbiddelijk buiten.

Natuurlijk drong er weleens iets tot ons door. Ik heb weleens een vergadering bijgewoond, waarvan ik dacht: Dat vind ik nu niet het prettigste om te horen. Daar zat ongetwijfeld wel iets, maar daar weet ik te weinig van.

70076. De **Voorzitter**: Uw standpunt van onthouding had indirect het nadeel, dat u minder op de hoogte was.

A. Juist, maar ik ben overtuigd, dat ik het anders nooit had uitgehouden.

Om dit te begrijpen, moet men weten, hoe men daar leefde en hoe daar invloeden trachtten te komen.

70077. De **Voorzitter**: Maar in ieder geval zijn er nogal scherpe uitingen in die richting, adressen en dat soort dingen, geweest, met andere woorden: er was in ieder geval duidelijk een groen, welke zich ongerust maakte over hetgeen er gebeurde. Nu is de vraag: Hebben zij zich volkomen nodeloos ongerust gemaakt, of was er inderdaad een stroming in de Londense kolonie, welke zo dacht?

A. Er waren mensen — ik zal hen niet beoordelen —, die door kennissen van mij werden betiteld met „Oranje-fascisten“. Wat dat precies inhoudt, kan ik u niet vertellen, maar er waren dus wel niet politiek geschoolde figuren, die ongetwijfeld gekke dingen dachten en zeiden.

70078. De **Voorzitter**: Die dus streefden naar een sterk gezag door verandering van het constitutionele bestel; daarop komt het eigenlijk neer?

A. Ja.

70079. De **Voorzitter**: Die gedachten zijn in Nederland tijdens de bezetting ook verkondigd en die kwamen waarschijnlijk ook van Nederland uit naar Londen.

A. Waarschijnlijk ook. Zij zijn er ongetwijfeld geweest. Ik ben er ook weleens officieel tegenaan gelopen. Hetzelfde gold ten aanzien van Frankrijk. On een gegeven ogenblik — ik was zeer goed met de groen-*de Gaulle*: ik kende generaal *de Gaulle* persoonlijk en de verhouding was best: hij werkte met ons samen — kreeg ik een uitnodiging van een benaalde groep Fransen en ik kon die niet afwijzen. Ik dacht, dat de uitnodiging van de Gaullistische kant kwam: het bleken echter meer Petainisten te zijn. Daar kwamen besprekingen en daar werd ik, nog wel omdat ik Calvinist was, zo binnen die kring gehaald: Wij verdedigden, dat wij naar de kant van een zeer autoritair getinte Regering toe moesten. Toen dacht ik: nu wordt het tijd om mij even van dit gezelschap te distancieren, en ik heb scherp stelling genomen: Als u denkt, dat u in deze richting me: mij kunt praten, bent u mis; ik vind het heel gezellig met u te souneren en eens een gesprek te hebben, maar — ik ben inderdaad Calvinist — dan denk ik over deze dingen heel anders dan u voordraagt, laten wij dat even goed weten. Het zat ook — bij grote uitzondering overigens — in Engelse kringen hier en daar. Daar ben ik weleens tegenaan gelopen, maar ik heb mij er buiten willen houden.

70080. De **Voorzitter**: Het is enigszins merkwaardig, dat het bij de discussies, welke er zijn geweest, er nu denk ik aan de besprekingen in Regeringskringen, zo ontzaglijk lang heeft geduurd, eer men is gekomen tot een constructie, welke, er mag misschien ook nog wat op te zeggen zijn, tenslotte te Londen en ook in Nederland is aanvaard en in de praktijk is uitgevoerd. Er zijn eienenlijk aan voorafgegaan een paar jaren van „grote strijd“ is misschien een groot woord, maar toch van een zeer scherpe gedachtenwisseling.

A. Ja, dat is juist. Nu moet ik één ding zeggen — als ik een naam mao noemen: hij neemt mij dat ongetwijfeld niet kwalijk —, de heer *Albarda* was oorspronkelijk de opvatting-van den Tempel toegegaan — dat was in het beginstadium — en later tijdelijk van opvatting veranderd en pleitte toen voor een adviserend college.

70081. De **Voorzitter**: Dus voor de derde vorm?

A. Ja. Nu waren er mensen, die geneigd waren hem in de schoenen te schuiven: Het is met *Albarda* ook al mis.

Nu heb ik daar levend bijgezet; ik was het met de heer *Albarda* niet eens, maar van één ding ben ik overtuigd: dat het bij hem voor 100 pct werd ingegeven door de gedachte om het zo democratisch mogelijk te doen. De gezindheid speelt bij al deze dingen een rol. De gezindheid is steeds bij allen best geweest, maar doordat als gevolg van de duur naar andere vormen werd gezocht, is het overleg lang geweest.

70082. De **Voorzitter**: Zijn deze discussies in de volledige Ministerraad gevoerd?

A. Het eerst in de Commissie Terugkeer.

70083. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik; die commissie had een voorbereidende taak. Dat daar eerst werd uitgepraat en dat het dan in de Ministerraad kwam, kan ik mij voorstellen, maar mijn vraag is: Hebben al die belangrijke debatten behalve in de Commissie Terugkeer ook in de volledige Ministerraad plaats gehad?

A. Inderdaad.

70084. De **Voorzitter**: Het is dus niet zo, dat er belangrijke discussies zijn geweest van principiële aard, die alleen in de Commissie Terugkeer zijn gevoerd? Dat is niet zo?

A. Dat dunkt mij niet en bovendien, soms kwam, afgedacht van: is de Commissie Terugkeer al klaar met iets?, door een of andere reden de zaak vanzelf in de volledige Ministerraad. Dat is meer dan eens voorgekomen. Dit is aldoor aan de orde geweest.

70085. De **Voorzitter**: Nu nog een andere vraag. Hoe kwamen de heren, die op het standpunt stonden, dat het Parlement alleen maar adviserende bevoegdheid moest hebben, tot die gedachtengang? Ik kan mij indenken, dat men van mening verschilt over de wijze, waarop het Parlement moet worden samengesteld.

A. Die kwamen daartoe, omdat ge geen verkiezingen kunt houden, en bij een Parlement horen verkiezingen; neemt ge die weg, dan moogt ge geen echt Parlement meer maken. Dat was kort en goed de stellingname.

70086. De **Voorzitter**: Maar in wezen werden op die manier twee dingen van het Parlement afgenomen.

A. Inderdaad; ik was het er ook niet mee eens, maar, ze kwamen er toe zuiver met nobele bedoelingen: Ge moogt het Parlement toch niet denatureren door er een ding van te maken, waarbij geen algemeen kiesrecht is toegepast. Dat zat er achter.

70087. De **Voorzitter**: U bent er van overtuigd, dat er niet iets anders achter zat?

A. In onze kring? O neen.

70088. De **Voorzitter**: Men zag dat inderdaad als een noodzakelijke consequentie, ook van democratisch standpunt bezien?

A. Aldoor. Men heeft de Ministers weleens verweten — ik meen, dat de heer *Veraart* dat heeft gedaan; ik weet het niet stellig meer —, dat er allerlei andere dingen achter zaten. Ik kan u uit de eerste hand verzekeren, dat dat niet waar is.

70089. De **Voorzitter**: Werd deze kwestie altijd gescheiden gehouden van het probleem van het Militair Gezag? Ik bedoel dit: het Militair Gezag zou optreden in de periode na de bevrijding; hoe lang, dat was onzeker. Er zullen natuurlijk ook mensen zijn geweest, die zeiden: het Militair Gezag zal zo kort optreden, dat het al is verdwenen eer er een Parlement daadwerkelijk kan functioneren. Het kon echter ook anders en het is in feite ook heel anders gelopen. Werd er nu weleens een verband tussen die twee problemen gelegd of is dat altijd los van elkaar gezien?

A. Die kwestie van het Militair Gezag staat er in elk geval naast. Ik weet niet, of er in de discussies misschien niet eens een keer verband is gelegd in de zin van: dan heb je een behoorlijk apparaat, daar past het Parlement niet bij, of hoe dan ook.

70090. De **Voorzitter**: Ik vraag het, omdat deze gedachte weleens opgeworpen zou kunnen worden, en daarom is het goed dit punt onder het oog te zien. Denkt u eens in, dat het een Parlement met uitsluitend adviserende bevoegdheid was geworden. Dan zou het waarschijnlijk niet hebben gehad het recht van interpellatie en dit zou dan betekenen, dat het continueren van het Militair Gezag uitsluitend lag in handen van de Regering, die daarover nimmer geïnterpelleerd kon worden door het Parlement.

A. Inderdaad. Ik ben het met u eens, maar dan hebt u ook een punt, waarvan ik zeg: dat is juist een reden om een goed Parlement te hebben.

70091. De **Voorzitter**: Dat ben ik volkomen met u eens. Is de zaak in deze vorm nooit gesteld?

A. Niet dat ik mij herinner.

70092. De **Voorzitter**: De heer *Burger* heeft nog een paar punten naar voren gebracht, die ik nog even met u moet bespreken.

Ik heb hier een brief, die de heer *Burger* geschreven heeft aan de Ministerraad. Helemaal duidelijk is die brief mij niet, d.w.z. het is mij niet helemaal duidelijk, waarop hij nu eigenlijk een reactie is en in welke tijd wij hem moeten plaatsen. Het komt hoofdzakelijk aan op de eerste alinea van deze brief, welke begint met de woorden: „De

beslissing in den Ministerraad van hedenmiddag stemt tot nadenken." Nu wilde ik u vragen, of u dit eens wilt lezen, en of u het kunt plaatsen in een bepaalde tijd en kunt zeggen, waarop het slaat.

A. Het is mij zo helder als koffiedik. Ik vermoed, maar dat is zuiver een vermoeden: de heer *Burger* was sterk geporteerd voor de zelfzuivering van de Staten-Generaal en dat op een gegeven ogenblik over de kwestie van de Staten-Generaal het standpunt, dat met name door de heer *van Heuven Goedhart* en mij werd verdedigd, in de Ministerraad werd aanvaard en dat dan uitdrukking vindt in dat ontwerp. Dat is het enige, waarmee ik het in verband kan brengen, maar er staan zoveel eigenaardige dingen in

70093. De **Voorzitter**: Die brief heeft ook geen datum; dat maakt het ook wat moeilijk. Wij hebben een tijdlang gemeend, dat hij van 25 Juli 1944 zou moeten zijn.

A. Hij moet van veel latere datum zijn. Ik zag zo pas een zin, waaruit ik een conclusie trok.

In 1943 verliep het laatste mandaat van de Eerste Kamerleden. Hij zegt: „Nog geen jaar geleden"; het moet dus geweest zijn in 1944. Dat kan alleen de heer *Burger* zelf vertellen, dunkt mij.

70094. De **Voorzitter**: De kwestie is, dat de mededelingen, die de heer *Burger* hieromtrent doet, ons ook niet helemaal duidelijk hebben gemaakt wat de betekenis van die brief is. Hij stelt het zo voor, dat hij deze brief heeft geschreven naar aanleiding van een beslissing, in de Ministerraad genomen vlak na het advies van de Bijzondere Raad van Advies, dus na 19 Juni 1944 en vóór het basisbesluit van 31 Juli 1944. Maar nog eens: Het zou ons zeer aangenaam zijn, als u op hetgeen hij er van gezegd heeft een helderder licht zoudt kunnen laten vallen.

A. Ik weet het niet.

70095. De **Voorzitter**: Dan stap ik hiervan af en heb ik nog een kwestie, nl. de volgende. De heer *Burger* heeft medegedeeld, dat hij in de Ministerraad, die ongeveer 1 Januari 1945 is gehouden, een paar voorstellen had ingediend om wijziging te brengen in het Koninklijk besluit met betrekking tot de Provinciale Staten en de gemeenteraden. Er was de moeilijkheid, dat dit besluit niet uitvoerbaar was, en hij schijnt daarvoor toen een paar wijzigingen aan de hand te hebben gedaan. Hij zegt: Ik geloof, dat ik daarvoor — het gaat over artikel 3 van E 119, waarin sprake is van een lid van de in artikel 3 van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal bedoelde aanwijzingscommissie — een regionale oplossing van beperkter omvang in het hoofd had. Vervolgens zegt hij, dat die zaak uwerzijds geen instemming had en alleen met uw stem tegen is aangenomen, doch dat, toen de voordracht naar de Koningin ging, zich het merkwaardige feit heeft voorgedaan, dat de toelichting, welke aan H.M. moest worden gegeven, door u, die de enige was, die had tegengestemd, werd gegeven en niet door de Minister, van wie het voorstel afkomstig was. Er moest een wetsbesluit komen; de Koningin vroeg nadere toelichting, hetgeen begrijpelijk is, en toen is de toelichting gegeven door u en niet door de Minister, van wie het voorstel afkomstig was. De heer *Burger* vindt dit in het bijzonder vermeldenswaardig, omdat u de enige was, die had tegengestemd. Hij meent — dat leid ik uit zijn mededelingen af —, dat hij aldus door de Minister-President tot op zekere hoogte werd belemmerd in de mogelijkheid om zijn voorstel ter plaatse te verdedigen of althans toe te lichten.

A. Dat kon hij altijd gedaan krijgen. Dat begrijp ik niet. Als een Minister tegen mij zegt: Ik wil dit ter plaatse verdedigen, dan gebeurt dat. Ik had mij tegenover al de Ministers verbonden om te zorgen, dat dat kon gebeuren.

70096. De **Voorzitter**: De heer *Burger* heeft hier verklaard:

„Normaal zou zijn geweest, dat via de President van de Ministerraad de betrokken Minister de gelegenheid had gekregen het ontwerp-Koninklijk besluit toe te lichten, maar die gelegenheid om het ontwerp toe te lichten heb ik niet gehad, want de heer *Gerbrandy*, degene juist, die er tegen was, is het gaan toelichten."

A. Dat laatste weet ik niet. Als het zo is gebeurd, schijnt het mij een bewijs, dat ik loyaal een besluit van de Ministerraad uitvoerde, maar ik weet niet, waarom het gegaan is gelijk de heer *Burger* zegt. Zulke dingen werden langs de reguliere weg gezonden, maar nog

eens, ik kan u met stelligheid zeggen: als een hlinister het wilde doen, dan gebeurde dat; dat was afgesproken. Ik zal de heer Burger eens vragen, wat hij daarmee bedoelt, want ik begrijp het niet; dan kan ik meteen eens vragen naar die zonderlinge brief.

Het verhoor wordt geschorst fot des avonds 8 uur.

70097. De **Voorzitter**: Thans het Militair Gezag. Het Militair Gezag vindt zijn regeling in het Koninklijk besluit van 11 September 1943, houdende vaststelling van het besluit op den bijzonderen staat van beleg (D 60). Welke zijn eigenlijk de doorslaggevende motieven geweest om de instelling van een instituut als het Militair Gezag te overwegen?

A. De hoofdoorweging, voor zover ik mij herinner, is deze, dat Nederland onder geallieerd gezag zou komen. In België heeft men aanvaard, dat het gezag van de geallieerden om zo te zeggen stond boven de civiele autoriteiten in België, terwijl wij van oordeel waren, dat het in strijd was met de standing van Nederland in de rij van de bondgenoten en niet overeenkomstig de vaststaande soevereiniteit, die Nederland internationaal bezat. Er moest derhalve een vorm gevonden worden, waarbij duidelijk bleek van het gezag, dat Nederland bezat in de tijd, toen, naar men verwachtte, Nederland tijdelijk etapengebied zou worden. Daarvoor heeft men uitgevonden een regeling, waarbij de Nederlandse Regering een tak van dienst zou creëren, waarbij in dit geval de band met de oorlogvoering van de geallieerden in militair opzicht geconcentreerd moest worden. Daarbij ging men dan uit van de gedachte, dat de betrokken Ministeries, als ik het zo mag zeggen, een verlengstuk, als onderdeel van dat Militair Gezag, in Nederland zouden hebben. Op deze grondslagen is een regeling getroffen met de bondgenoten, waarvan een afschrift in mijn Memorandum is opgenomen. In aansluiting daaraan is onze regeling van het Militair Gezag in het leven geroepen.

70098. De **Voorzitter**: U legt hierbij het zwaartepunt op de verhouding tot de geallieerden, wanneer zij eenmaal ons land zouden hebben bevrijd en dit verder eventueel nog nodig zouden hebben als etapengebied.

Het merkwaardige is echter, dat in het besluit D 60 een geheel andere materie wordt geregeld. In dit besluit vindt men de bevoegdheden van het Militair Gezag in dezelfde geest als in de wet op de staat van oorlog en beleg en de lezer van het Koninklijk besluit krijgt de indruk, dat het Militair Gezag is ingesteld om orde en rust te handhaven en een deel van het bestuur uit te oefenen op soortgelijke wijze als volgens de wet op de staat van oorlog en beleg. Dit is dus een geheel ander element.

A. Dit is dus de vorm, waarin het werd ingevoerd.

70099. De **Voorzitter**: Ja, maar die vorm was, als alleen de bedoeling was een behoorlijke verhouding te vinden tot de geallieerde militaire overheid, toch niet per se nodig geweest.

Laat ik het zó zeggen: Heeft bij deze opzet ook gegolden de gedachte, dat het ook om interne, om binnenlandse redenen nodig zou zijn het uitvoerend gezag een tijdlang in handen van een militair instituut te leggen?

A. Dit is inderdaad oorspronkelijk het uitgangspunt geweest van de besprekingen over het Militair Gezag. Zij begonnen, voordat wij dat agreement met bondgenoten hadden gemaakt.

70100. De **Voorzitter**: U bedoelt het Legal Agreement van 16 Mei 1944?

A. Ja. Dat neemt echter niet weg, dat die twee op elkaar zijn afgestemd. Wanneer wij aan militair gezag denken, zoals het vóór de oorlog in Nederland werkte en zoals ik het uit ervaring in de eerste wereldoorlog heb meegemaakt, dan heeft u te maken met echt militair gezag. Wet Militair Gezag echter, dat wij hebben gecreëerd, was een militair gezag, dat hoofdzakelijk lag in handen van burgers, die met kragen en sterren werden bekleed. Er is zelfs spottend gezegd: Als je lang met een eerste luitenant spreekt, dan is hij kapitein geworden vóór het gesprek uit is. Hier zat een element van waarheid in. De meesten waren burgers. Zij moesten alleen iets leren van het militaire. Ik heb mensen meegemaakt, die de rang van majoor kregen, maar die bijna nog nooit iets militairs hadden gezien. Zij moesten er echter een beetje van weten en dan kregen zij de uniform en de plechtige titel van majoor. Hierin zat een element, dat zeer verschilde van het element, zoals wij het in de oude wet op de staat van oorlog en beleg kenden.

70101. De **Voorzitter**: Maar heeft daarbij in Londen ook de gedachte een rol gespeeld, zoals wij die in Nederland aantreffen, met name bij de O.D.? De O.D. meende, dat hij moest optreden in de tijd van de overgang. Dat was een gedachte, die sterk geënt was op de bevoegdheden van het militaire gezag van vóór de oorlog. Dat was misschien tot op zekere hoogte begrijpelijk: de leiding van de O.D. bestond uit officieren en voor hen was dit waarschijnlijk de gemakkelijkste wijze van denken over dit soort van problemen. Er zat het element in, dat men dacht, dat er in de overgangstijd allerlei woelingen en andere gevaarlijke toestanden waren te verwachten.

Heeft dat element bij de Regering ook gespeeld, toen het Militair Gezag werd gecreëerd?

A. Weinig, Mijnheer de Voorzitter! Wel — ik heb altijd getracht ook mijn collega's, die daarover bezorgd waren, dat uit het hoofd te praten — speelde dat, doordat deze naam werd gekozen, in de gedachten een zekere rol, maar vraagt u mij: was dat de eigenlijke opzet?, dan antwoord ik: Neen!

70102. De **Voorzitter**: Nu de andere kant, die u het eerst hebt genoemd.

U had het over een verschil met België, maar voor zover onze inlichtingen gaan — ik wil niet zeggen, dat wij er op het ogenblik een afgerond beeld van hebben —, was er toch met de Belgische verhoudingen een groot verschil. Bij ons is het per saldo zo geworden, dat het Militair Gezag een groot gedeelte var, de taak, die normaal door de civiele Overheid wordt uitgeoefend, heeft ter hand genomen en verricht. Dat ging dus veel verder dan een liaison-taak tussen de Nederlandse civiele Overheid en geallieerde militaire autoriteiten.

Nu hebben verschillende getuigen ons hier verteld, dat het in België heel anders was. Men had daar ook een instituut, dat misschien met een groot woord kon worden aangeduid als Militair Gezag, met ook een aantal officieren; maar die hadden in werkelijkheid geen andere taak dan te zorgen voor de verbindingen tussen de geallieerde militaire autoriteiten en de Belgische Regering. Daardoor heeft men in België de situatie gehad — zo is het ons ten minste medegedeeld —, dat de Belgische Regering vrijwel van de aanvang af het werk heeft gedaan, normaal als Regering is opgetreden en dat deze militairen alleen de taak hebben verricht van te zijn verbinding tussen de Belgische Regering en de geallieerde militaire autoriteiten.

Wanneer het bij de Belgen mogelijk is gebleken, het zo op te zetten, waarom hadden wij het dan ook niet zo kunnen doen?

A. Dat kunt u verdedigen; ik beschouw deze intensivering — want dat bedoelt u eigenlijk — van het Militair Gezag als noodzakelijk veroorzaakt door de gang van de gebeurtenissen.

Ook dit Militair Gezag was bestemd — in zijn opzet — om te zijn kort van duur. Ik herinner mij, dat bij de opleiding van de mensen meer dan eens hun is voorgehouden: „Of u überhaupt — u stelt u nu beschikbaar — gebruikt zult worden en of u, als het wel gebeurt, het langer dan drie dagen zult zijn, is nog niet zeker; als het niet gebeurt, wees dan daarover niet teleurgesteld. Deze instelling met deze kansen voor u moet er, naar de mening van de Regering, zijn, maar stelt u desalniettemin daarvoor beschikbaar. Wij hopen, dat de toestand zo zal zijn, dat u ten laatste overbodig wordt, en wat u zelf kunt doen om overbodig te worden, verzuimt-dat nimmer.”

U weet, hoe het gegaan is; ons land is veel langer dan België onder de episode van de oorlog doorgegaan en — dit is een andere omstandigheid — wat betreft de verwoesting en het verbreken van de communicatie en het gebrek aan communicatiemiddelen waren beide landen niet met elkaar te vergelijken.

70103. De **Voorzitter**: Dat is natuurlijk volkomen juist; de Belgen hebben dit mede gehad, dat hun land eigenlijk in één ruk bevrijd is geworden; ten gevolge daarvan lag de zaak voor hen bij de bevrijding veel gemakkelijker. Maar dan blijft toch nog de vraag — dan treden wij in de moeilijkheden, die daarna gekomen zijn — of, gegeven het feit, dat het in Nederland nu eenmaal langer geduurd heeft —, de gang van zaken, zoals die geweest is, namelijk dat ook in het bevrijde zuiden het Militair Gezag praktisch gesproken alles bleef doen, terwijl de Regering daar zo'n beetje naast bleef staan, wel de juiste weg is geweest.

A. Ik kan dit natuurlijk slechts op een beperkt gebied beoordelen! Ik was Minister van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk en had er in die zin niet mede te maken. Wel als Minister, die gecontrasigneerd had het stuk, maar niet in de praktijk. Wel heb ik

er als Minister van Justitie mee te maken gehad, al is dit hoofdzakelijk praktisch uitgevoerd aoor de heer van Angeren, die mij gezegd nau: ik oen te uwer beschikking, alsof ik zei Minister van Justitie ware, maar ik wil alleen becreraris-Generaal zijn, maar ik zal uat alles mee uitvoeren. Mijn persoonlijke ervaring op het gebied van de Justitie is geweest, dat deze oplossing in de praktijk zeer goed heeft gewerkt en dat met de functionarissen, die contact gekregen hebben met het verlengstuk van Justitie in Nederland, steeds een benoerlijk overleg heeft plaats gevonden.

70104. De Voorzitter: Ik begrijp u misschien niet goed, maar ik hoor met enige verwondering, dat u juist Justitie aannaakt als voorbeeld, dat het zo goed gegaan is. Ik veraerae in de veronderstelling, dat juist bij Justitie er in uit verand grote contacten zijn geweest; ik denk daarbij aan de arrestatievoeging, waarover heel wat te aoen is geweest.

A. Ik sprak over mijn persoonlijke ervaringen. De kwestie van de arrestatievoegdheid heeft zich voorgedaan in de tijd, toen ik er niet was als Minister van Justitie. Daarmee heb ik niet persoonlijk te maken gehad. Ik kan dus wat de toepassing betreft alleen spreken over de periode, waarin ik er wel mee te maen had.

70105. De Voorzitter: Dat was in 1945. In het najaar van 1944 zat u als Minister-Prevent en als Minister van Algemene Oorlogvoering natuurlijk wel in een erg gunstige positie. U kon onaer die omstandigheden weinig moeilijkheden met het Militair Gezag heoen, zoals anuere Ministers. Er waren echter anuere Ministers, die vonaen, dat zij een deel van de taak van hun Departement in het zuiden konden gaan uitoelenen, en die meenden als verantwooraeyk Minister daartoe ook geroepen te zijn. Lij vonden op de weg, waarlangs zij dat wiluen bereken, alle mogelijke staketsels. Dit is toch een bekend feit.

A. Naar mijn oordeel ligt dit meer hierin, dat men het Militair Gezag niet georuikte voor de doeleinaen, waarvoor het bestemd was. Ik lees sterk onaer de indruk, dat men ging wroeten in eigen ingewanaen, zich antihetisch ging instellen — ik moet het voorzichtig stellen, want ik heb het maar van de verte uit meegemaakt — en zijn eigen Militair Gezag, dat onder de Regering stona, ging beschouwen als een vreemd element, terwijl het was opgezet om te verken als verlengstuk van de eigen Regering.

70106. De Voorzitter: Maar daarvoor was dan nodig, dat dit verlengstuk ook aoor die eigen Regering kon worden gehanteerd.

A. Precies.

70107. De Voorzitter: Nu zijn er verschijnselen geweest in die tijd, die, op zijn zachtst genomen, twijfelachtig maken, of het verlengstuk erg veel zin haat, genanteerd te worden aoor zijn eigen Regering.

A. Mijn indruk was, dat het, wanneer het met wijsheid werd toegepast, geen moeilijkheden zou opleveren.

70108. De Voorzitter: Wij hebben een brief, die op 12 November 1944 aoor de chef staf Militair Gezag is geschreven aan de President van de Raad van Ministers; deze brief gaat naar het oordeel van de commissie de perken te buiten.

A. Naar mijn oordeel ook.

70109. De Voorzitter: Dit klopt dus niet helemaal met de rooskleurige schildering, die u van de situatie gaf.

A. Ik zeg niet, dat in feite de zaak altijd rooskleurig is geweest, maar ik spreek uit persoonlijke ervaring, wanneer ik zeg, dat het geen moeilijkheden behoeft op te leveren.

70110. De Voorzitter: Als de ideale toestand bestaan had, dat de Regering het Militair gezag precies in handen had en dat zij en dus ook de verschillende Ministers konden bepalen, hoever de werkzaamheden van het Militair Gezag zouden gaan, en daarvoor eventueel aanwijzingen zouden kunnen geven, die dan opgevolgd werden, dan was dat mogelijk. Dit is echter een theoretische situatie; zo is het niet geweest, zeker in de eerste tijd niet.

Als ik lees in de brief van de heer Kruls van 12 November 1944:

„De vestiging van een aantal Ministers in Nederland, zonder Departementen of met uit den aard geheel onvoldoende personeel, heeft de volgende groote bezwaren:

I. De neiging zal ongetwijfeld bestaan om bij gebrek aan departementaal personeel zich te bedienen van de hulp van het personeel van een staf. Militair Gezag. Dit is echter ontoelaatbaar. De secties zijn onvoiaende van samenstelling en moeten nog veraer uitgereid worden. Lij kunnen niet tevens ten dienste staan van de Ministers, tot wier Departementen een deel van het personeel vóór de vorming van stat Militair Gezag heeft behoord. Anderzijds moet ik, om groote verwarring te voorkomen, den eisch stellen, dat aan het personeel van staf Militair Gezag uitsluitend aoor mij en niet aoor Ministers oraers worden gegeven.”

lijkt het mij, dat de zaak hier volkomen op haar kop wordt gezet.

A. Niet helemaal! Natuurlijk is deze brief onduelbaar en dat is ook op behoorlijke wijze kenbaar gemaakt. Maar men moet zich mijns inziens wel realiseren, dat men, deze weg nu eenmaal gekozen heoene, het kanaal, dat men op deze manier had gegraven, moest benutten.

70111. De Voorzitter: Maar dat kanaal was bestemd — gelijk u zoeven zelf hebt gezegd — voor een dag of drie. Ik kan mij dus voorstellen, dat de Ministers na enige tijd, ieder voor zijn Departement, heoen gezegd: nu willen wij zelf. wel wat gaan doen, want wij zijn toch de verantwoordeijke Ministers.

A. Dat is in de tijd, dat ik het persoonlijk heb meegemaakt, ook gebeurd en heet toen geen moeite opgeleverd. Wanneer ik zeg, dat het bestemd was voor korte tijd, dan wordt daarin bedoeld, als alles snel verloopt. De korte duur was mogelijkheid, niet zekerheid.

70112. De Voorzitter: Maar in de eerste tijd heeft het, om te beginnen, gewelinge moeite opgeleverd, de Minister in het bezette goeid toegeiaten te krijgen.

A. Dat had niets met het Militair Gezag te maken.

70113. De Voorzitter: Wij hebben de indruk, dat de chef staf Militair Gezag op de komst van de Ministers niet in het minst was gesteld en dat hij dit duidelijk heeft te kennen gegeven.

A. Goed! Maar daarover had hij niet te beslissen.

70114. De Voorzitter: Waarom gebeurde het niet?

A. Omdat de Engelsen bezwaren hadden.

70115. De Voorzitter: Hoe is dat gegaan? Wij willen graag die gang van zaken van u horen. Hoe zat dat? U heet het gisteravond in verband met de moeilijkheden van de heer van Boeyen al even gehad over de Ministers-kwartiermakers. Was het toen al met de Engelsen besproken, dat de Ministers-kwartiermakers naar Nederland zouden gaan?

A. Ja.

70116. De Voorzitter: Dat vonden zij blijkbaar goed?

A. Op een gegeven ogenblik wel, maar ik ben daarvoor bij mr. Churchill geweest.

70117. De Voorzitter: Neen, ik bedoel in 1944, in de tijd, dat de kwestie met de heer van Boeyen speelde; is het toen al met de Engelsen besproken?

A. Zeker. Het is vrij spoedig geschied, in 1944.

70118. De Voorzitter: Hoe heeft zich dat geval afgespeeld, waarop u zoeven doelde, toen u zei: daarvoor ben ik bij Churchill geweest?

A. Wij constateerden, dat op een gegeven ogenblik de Engelse Koning een bezoek bracht aan de troepen in Nederland, terwijl nog gold, dat de Nederlandse Regering nog niet naar het bevrijde gebied kon gaan. Toen hebben wij gezegd: dat wordt een totaal verkeerde verhouding. Wanneer een Britse Minister-president, een Britse Koning het wel kunnen doen, dan is het vreemd, dat de Nederlandse Ministers in elk geval niet een bezoek kunnen brengen aan hun eigen land.

Dat heb ik kenbaar gemaakt aan het geallieerde opperbevel en aan mr. Churchill; ik heb via het geallieerde opperbevel de mededeling gekregen: u kunt er op rekenen, dat het geregeld wordt.

Zó is dat gegaan.

70119. De Voorzitter: Zijn naar aanleiding van die mededeling in November 1944 de Ministers-kwartiermakers naar het bevrijde zuiden gegaan?

A. Ja, die zijn daarna gegaan.

70120. De Voorzitter: De heer van *Heuven Goedhart* heeft hier verklaard — anderen hebben zich ook in die zin uitgelaten —, dat er aan de ene kant was militaire pressie om het niet toe te staan en aan de andere kant pressie van de Ministers om het wél toe te staan, en voorts, dat u veel moeite heeft gedaan om te bereiken, dat de Ministers wél daarheen zouden kunnen gaan. Volgens de heer van *Heuven Goedhart* zou u ook een persoonlijke *démarche* hebben ondernomen bij generaal *Bedell Smith*, die te Londen zat als verbindingsman van S.H.A.E.F. en de Nederlandse Regering.

A. Dat is dan na mijn bezoek aan *Churchill*. De heer *Bedell Smith* zat in Parijs. Hij was de chef staf van generaal *Eisenhower*.

70121. De Voorzitter: Wat zei *Churchill* er van?

A. Na twee minuten zei hij, dat het absoluut geregeld was en dat het de meest normale zaak van de wereld was.

70122. De Voorzitter: Desondanks heeft de chef staf Militair Gezag steeds het Kabinet voor ogen gehouden, dat er overwegende bezwaren van geallieerde militaire kant waren.

A. Ik kreeg veel meer de indruk, maar ik kan mij vergissen, dat de bezwaren afkomstig waren van generaal *Kruls*, die bang was voor een tegenstelling binnen Nederland, wanneer daar tegelijkertijd op eigen houtje, zoals hij dan vreesde, zouden werken de Departementen en hij vanuit Brussel.

70123. De Voorzitter: Dat stond toch niet ter beoordeling van generaal *Kruls*?

A. Neen, natuurlijk niet.

70124. De Voorzitter: Het gaat er hier om, dat de Regering, de Ministers hun werk wilden doen. Daarbij had de chef staf zich eenvoudig neer te leggen.

A. Dat wil zeggen: De chef staf is natuurlijk bevoegd, om rekening te houden, overeenkomstig zijn verantwoordelijkheid, die hem door het Nederlandse Gouvernement zelf was opgedragen, met de vraag, of hij de hem opgedragen taak naar behoren kon vervullen.

70125. De Voorzitter: Maar men kan zijn taak toch wel naar behoren vervullen, wanneer de Regering aanwezig is!

A. Dat ben ik met u eens. Generaal *Kruls* is ook à faire genomen om die brief; ernstig is overwogen hem te ontslaan.

70126. De Voorzitter: De heer *Burger* heeft verklaard, dat u naar Parijs bent geweest in verband met deze kwestie; de heer van *Kleffens* zegt echter, dat dat bezoek een andere kwestie betrof, namelijk de voedselvoorziening.

A. Ik ben er voor beide zaken geweest.

70127. De Voorzitter: Dus de heer *Burger* heeft gelijk?

A. Ja, en *var, Kleffens* ook. Ik ben er meer dan eens geweest.

70128. De Voorzitter: Heeft u behalve bij *Churchill* en *Bedell Smith* ook stappen gedaan bij *Eisenhower* om de Ministers in het bevrijde zuiden toegelaten te krijgen?

A. Het ging met een onderhoud zo, dat ik van de tussenpersoon de mededeling kreeg, dat het geregeld zou worden. Hij zei: Regelt u de zaak dan verder persoonlijk; ik zal generaal *Bedell Smith* wel inlichten en dan komt u daar. Wij hebben de zaak zeer vriendschappelijk besproken.

70129. De Voorzitter: De heer van *Heuven Goedhart* heeft, geloof ik, gezegd, dat *Bedell Smith* als verbindingsofficier in Londen zat. Dat is dus niet juist?

A. Neen. De verbindingspersoon was eerst generaal *Edwards* en daarna iemand, waarvan ik de naam niet meer weet. Het was een prettige man, die ik ook herhaaldelijk in Brown's Hotel heb gesproken.

70130. De Voorzitter: U heeft dus eerst gesproken met *Churchill*.

A. En ter executie daarvan in Parijs met generaal *Bedell Smith*.

70131. De Voorzitter: De heer *Burger* heeft gezegd, „dat hij naar Parijs is gegaan, maar de verhalen luiden, dat hij daar niet is ontvangen.”

A. Stelt u zich voor, dat ik met een introductie van de Britse Minister-President naar het hoofdkwartier ging en niet ontvangen zou zijn! Wij werden als vorsten ontvangen.

70132. Jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen*: Werd dat bezoek gebracht, nadat u die brief van de heer *Kruls* had gekregen?

A. Dat weet ik niet. Die brief staat volkomen naast deze kwestie. Ik herinner mij die brief van *Kruls* uit dit oogpunt: Wat een onbeschaamd stuk! De inhoud kon mij niet schelen, maar alleen het feit, dat een generaal de onbeschaamdheid had zo'n brief te schrijven. Toen is de vraag besproken: Moet hij niet ontslagen worden?

70133. De Voorzitter: U bent dus bij *Churchill* geweest en u bent te Parijs geweest. Heeft u te Parijs alleen gesproken met *Bedell Smith* of ook met *Eisenhower*?

A. Ook met *Eisenhower*. Misschien de eerste keer niet, omdat *Eisenhower* zich liet excuseren en zei: Ik moet om die en die reden in Brussel zijn en zal wellicht niet zo tijdig terug zijn, dat ik mij met u persoonlijk in verbinding kan stellen. Wij zijn ontvangen door generaal *Gresset*, een Engels generaal, in hotel „Raphael”. Wij zijn door hem zelf naar het hoofdkwartier gebracht en daar heeft de bespreking plaats gevonden.

70134. De Voorzitter: De aanleiding tot deze stap was dus, dat de Nederlandse Regering uit bepaalde feiten de indruk moest krijgen, dat zij niet kon worden toegelaten in het bevrijde zuiden? Van wie kreeg de Nederlandse Regering de feiten, waarop zij haar indruk vestigde?

A. Van de militaire missie. Dit waren geallieerde generaals, die de verbinding vormden tussen de Nederlandse Regering en het opperbevel.

70135. De Voorzitter: Dus verbindingsofficieren?

A. Ja, zo zal ik hen noemen; misschien zeg ik het nu fout.

70136. De Voorzitter: Hadden die dat gezegd?

A. Dat wil zeggen: het is heel gemoedelijk gegaan. Zij zeiden het in deze vorm: „Het is op het ogenblik niet verantwoord, want wij vinden, dat uw veiligheid niet is verzekerd, en wij mogen een Nederlandse Minister-President er niet aan wagen.”
In die geest ging het.

70137. De Voorzitter: Kwamen ook soortgelijke berichten uit Brussel van de chef staf Militair Gezag?

A. Dat herinner ik mij niet. Ik ben er wel van overtuigd, dat generaal *Kruls* er bezwaren tegen had.

Jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen*: Ja, dat blijkt wel.

70138. De Voorzitter: U zei zoëven, dat de brief, die de heer *Kruls* had geschreven, de Ministerraad niet aanstond?

A. Ja.

70139. De Voorzitter: De Ministerraad zou u hebben verzocht, dit aan generaal *Kruls* kenbaar te maken. Ik zal u voorlezen, wat generaal *Kruls* hiervan zegt. Tijdens het verhoor op 3 November 1948 zei ik tegen hem:

„Er schijnt in het Kabinet besproken te zijn, dat die zaak door de Minister-President met u onder het oog zou worden gezien. Over het resultaat van dat gesprek zijn de mededelingen niet duidelijk, althans enigermate verschillend. De Minister-President scheen echter opdracht te hebben, in dit kader een uiteenzetting te hebben met de chef staf Militair Gezag. De heer *Gerbrandy* hebben wij er nog niet over gehoord.”

Hij antwoordde daarop:

„Ik kan mij hier en daar er iets van herinneren. Het is een zodanig ingewikkeld proces geweest, dat ik het niet behoorlijk kan wergeven. Het heeft zijn einde gevonden enige dagen vóórdat het Kabinet-Gerbrandy aftrad. Ik heb toen een brief gekregen, waarin de Minister-President mededeelde, dat de tekst van mijn brief de Regering niet had behaagd.”

Toen heb ik begrijpelijkerwijze gevraagd:

„Was dat in Januari 1945?”

Zijn antwoord was:

„Later, Mijnheer de Voorzitter! Het was het laatste Kabinet-Gerbrandy. Ik weet niet, of ik die brief nog kan vinden.”

Op mijn vraag: „Het was dus na de bevrijding?”, zei hij:

„Ja, het was zeker de liquidatie van een post, die nog openstond.”

Dat zijn de mededelingen, die generaal *Kruls* zich veroorloofd heeft hierover te doen. Daaruit blijkt, dat hij zich hier en daar iets kan herinneren van hetgeen er over te doen is geweest. Generaal *Kruls* stelt het verder zo, dat er pas na de bevrijding een brief van de Regering zou zijn gekomen. Hoe is dat alles gegaan?

A. De heer van Lidth de *Jeude* en ik hebben de heer *Kruls* ontboden en ik heb van hem geëist, dat hij zijn verontschuldigen zou aanbieden. Daarbij is de heer van Lidth de *Jeude* aanwezig geweest.

70140. De **Voorzitter**: Is dst spoedig daarna geweest?

A. Na zijn onbehoorlijke brief.

70141. De **Voorzitter**: Spoedig daarna? Het is de vraag, hoe spoedig! In een rapport van de chef staf Militair Gezag van 8 December 1944, één maand later dus, lees ik het volgende:

„Ook in de afgelopen week hebben de besprekingen met de aanwezige leden der Regeering weer een belangrijk deel van zijn tijd en dien van zijn officieren in beslag genomen. Ook het wegruimen van misverstanden, ontstaan door buiten overleg met mij genomen beslissingen van te Londen verblijvende leden der Regeering, neemt kostbaren tijd in beslag.”

Wanneer uw reprimande van vóór 8 December 1944 is geweest, dan was het succes niet buitengewoon groot.

A. Ik had de voorstelling, dat het veel dichter bij Kerstmis was, na mijn eerste bezoek. Maar dat zou u ook aan de heer van Lidth de *Jeude* kunnen vragen.

70143. De **Voorzitter**: De heer van Lidth de *Jeude* verklaart, dat hij ook die tocht naar Brussel heeft meegemaakt.

A. Hij is aanwezig geweest bij een tocht naar Parijs. Dit was echter, naar ik meen, de tweede tocht.

70143. De **Voorzitter**: De heer van Lidth de *Jeude* verklaart, dat van die tocht het gevolg is geweest, dat de Ministers-kwartiermakers naar Nederland gingen.

A. De heer van Lidth de *Jeude* is een andere keer mee geweest. Dat was later.

70144. De **Voorzitter**: Waarheen ging u dan?

A. Dat durf ik zo niet zeggen. Toen hebben wij contact gehad inet Eisenhower zelf. Dat ging over een ander onderwerp. Het ging over militaire maatregelen van de geallieerde legers, buiten overleg met de Nederlandse Regering, en — maar dit is ook later behandeld —, dat kan een derde bezoek zijn geweest. Ik ben daar vaak geweest. Misschien ging het toen ook over de voedselvoorziening, het maken van stock piles.

70145. De **Voorzitter**: Er heeft dus een onderhoud plaats gehad met generaal *Kruls*? Wat is hem in dat onderhoud medegedeeld?

A. Dat hij zijn verontschuldiging zou hebben aan te bieden en dat hij, als dergelijke dingen zich weer voordeden, niet te handhaven was. Dit is op een zeer behoorlijke manier gezegd.

70146. De **Voorzitter**: Heeft hij die verontschuldiging aangeboden?

A. Dat heeft hij gedaan. Hij wilde het eigenlijk deze kant uitbrengen: mis in de vorm, goed in de materie. Het was iets in deze geest.

70147. De **Voorzitter**: Wat is uw indruk van het verdere verloop van zaken, nadat dat onderhoud heeft plaats gehad?

A. Ik weet — maar dit weet ik, doordat het mij werd gerapporteerd —, dat er moeilijkheden met het Militair Gezag zijn blijven bestaan. Of dit alles verband hield met generaal *Kruls*, durf ik niet te zeggen.

Ik heb toen gezegd: Mijne heren, het wringt op het ogenblik en het is daarom noodzakelijk, dat wij deze gehele materie — want het Militair Gezag staat onder de Regering — met elkaar bekijken; de zaak zo vaststellen, dat geen moeilijkheden zich kunnen voordoen, is wat sterk gezegd, maar wij moeten het er over eens worden, dat de wrijfvlakken volkomen weg zijn.

70148. De **Voorzitter**: Wat was nu uw standpunt ten opzichte van deze kwestie?

A. Mijn standpunt was: Zie dat Militair Gezag als uw eigen orgaan; weet, dat boven het Militair Gezag altijd staat de Nederlandse Regering en dat het Nederlandse Kabinet beslissingen kan nemen in de zin van directieven en ook in de zin van het geven van ontslag.

70149. De **Voorzitter**: Zat de moeilijkheid niet in het volgende? Boven de chef staf van het Militair Gezag stond de Nederlandse Regering. Theoretisch kon natuurlijk de Regering als zodanig de chef staf van het Militair Gezag voorschrijven, wat zij wilde, maar een enkele Minister kon dit niet op zijn gebied. De man, die namens de Regering contact moest houden met de chef staf Militair Gezag, was de Minister van Oorlog. Wanneer men het dus helemaal formeel wil stellen, dan moest een Minister van Binnenlandse Zaken of van Justitie, of wie ook, zich eigenlijk wenden tot de Minister van Oorlog om zijn wensen door te geven.

A. Dan kon het in het Kabinet worden behandeld.

70150. De **Voorzitter**: Nu krijgen wij deze positie: een Kabinet, dat in de laatste maanden van 1914 territoriaal was verspreid — een gedeelte was in Nederland en een gedeelte te Londen — en dat, politiek gesproken, geen eenheid was, want er waren nogal wat wrijvingsvlakken. Dat betekende dus een volkomen vrijbrief voor de chef staf Militair Gezag; die had alleen met zich zelf te maken en had zijn verantwoordelijkheid niet met anderen te delen; hij behoefde niemand te raadplegen en kon zelf besluiten nemen. Maar het orgaan, dat wel is waar boven hem was gesteld, was een orgaan, dat uit een aantal personen bestond en dat alleen tot daden kon komen, wanneer die personen bij elkaar waren en het dan ook nog met elkaar eens waren.

Theoretisch is het volkomen juist geregeld: wanneer men de desbetreffende besluiten opslaat, is de chef staf Militair Gezag in de handen van de Regering; zij kan elk ogenblik zijn taak beperken en doen beëindigen; zij kan er alles mee doen. Maar die Regering verkeerde ongeveer in de situatie, zoals ik die zoëven schilderde, en daardoor kwam er van die theoretische ondergeschiktheid praktisch niets terecht, met de gevolgen, die wij hebben gezien.

A. Zo stelt u het naar mijn mening niet geheel juist. The proof of the pudding is in the eating. Toen er dus bleek (dat is mei name geweest, voor zover ik het mij herinner, na ons eerste bezoek in Nederland, dat goed is verlopen), dat er tegenstellingen bestonden, heb ik gezegd: „Mijne heren, dat kan niet; daar moeten wij het over eens zijn, want anders doet zich het gevaar voor” (dat u, Mijnheer de Voorzitter, op het ogenblik schildert) „dat de ene Minister in deze richting wil en de andere in die. Laten wij dus met elkaar in Londen deze zaak doorspreken en tot een positieve richtlijn komen.” Aldus is geschied en terwijl wij daarmee bezig waren

De **Voorzitter**: kwam de Kabinetscrisis.

A. Ja, toen kwam de Kabinetscrisis.

70151. De **Voorzitter**: Dus bleef de toestand weer zo, dat de chef staf Militair Gezag zijn gang kon gaan. Dit onderstreept nog eens, wat ik gezegd heb, namelijk: er was eerst een periode, dat niemand van de Regering in Nederland mocht: dan kreeg men de

periode (November/December 1944), dat het Kabinet gedeeltelijk in Nederland, gedeeltelijk in Londen zat, dat men territoriaal volkomen verspreid was

A. Zó moet u het niet zeggen. De Ministers zijn heel kort in Nederland geweest.

70152. De **Voorzitter**: Er kwamen steeds weer andere Ministers naar Nederland; geruime tijd zijn vier of vijf Ministers in Nederland geweest. Een ander deel van het Kabinet was te Londen. Op dat moment waren er bovendien belangrijke meningsverschillen, juist op het gebied van het Militair Gezag. Laten wij dat ook bedenken!

Op een zeker moment begreep men, dat men er over moest praten; het werd duidelijk, dat er wel wat aan moest gebeuren. Toen kwam er echter een Kabinetscrisis en dus een periode, waarin de Regering weer niet daadkrachtig kon optreden. Daardoor werd de periode van het ontbreken van een doelbewuste leiding van de Regering tegenover het Militair Gezag (dat — ik erken het volmondig — zwart op wit gesteld in de wet volkomen ondergeschikt aan de Regering was), de periode, dat het Militair Gezag zijn gang kon gaan, weer verder verlengd.

A. U zegt: „dat het Militair Gezag zijn gang kon gaan“, maar dat is principieel onjuist. Dan zou u moeten zeggen, dat het Militair Gezag (naar uw mening dan) zijn gang ging.

70153. De **Voorzitter**: Dat spreekt vanzelf, want het was niet een situatie, waarin er niets behoefde te gebeuren; het was niet een situatie, waarin men een paar maanden met de armen over elkaar kon gaan zitten om te kijken, hoe de zaken liepen. Dus: het Militair Gezag ging zijn gang, want er moest iets gebeuren!

A. Daar was het ook voor bestemd.

70154. De **Voorzitter**: Inderdaad, maar het gaat om de vraag wat de meest juiste vorm is, dat men de dingen, die moeten gebeuren, zoveel mogelijk liet verrichten door de Regering of door het Militair Gezag, waarvan u zelf hebt gezegd, dat het bestemd was om ongeveer drie dagen te dienen. Dat was toch een kant van de zaak, waarmee de Regering had moeten rekening houden. U weet even goed als ik, dat het gehele Nederlandse volk het optreden van het Militair Gezag zeer kritisch heeft gezien. Er is één geluk bij, zoals de heer *Kruls* zegt, en wel: de goede kant van het Militair Gezag is, dat de kritiek, die in die tijd onder alle omstandigheden zou zijn gekomen, nu is afgereageerd op het Militair Gezag. De Regering heeft daarvan niet het nadeel ondervonden, maar dat is een bijkomstigheid.

A. U ziet één ding voorbij. Dat er moeilijkheden waren is juist. Nu spreekt u over de periode half Januari tot half Februari 1945.

De **Voorzitter**: Als verlengstuk, als vervolg.

A. Het Militair Gezag was bestemd om deze taak te vervullen, dus dan zou u het zo moeten stellen: maar het Militair Gezag heeft er maar wat van gemaakt. Dat is mij niet bekend.

70155. De **Voorzitter**: Daar gaat het niet om. Dan heb ik de zaak nog niet duidelijk genoeg gesteld. Het gaat er om of, gegeven het feit, dat de bevrijding van Nederland langer duurde dan voorzien was en er dus bij de rivieren een toestand van stabilisatie intrad, in het bevrijde gedeelte van het land, het zuiden, alle mogelijke maatregelen op het gebied van alle mogelijke Ministeries moesten blijven geschieden door het Militair Gezag dan wel of de betrokken Ministers daarvoor, althans gedeeltelijk, zelf de verantwoordelijkheid wederom in handen moesten nemen, dus of men weer zo snel mogelijk moest overgaan tot het instellen van een civiel bestuur. Dat is een zaak, die wel degelijk bekeken had moeten worden. Men kan niet zonder meer zeggen: het civiele bestuur is in deze omstandigheden dwaasheid. Trouwens, alle Ministers, die er mee te maken hadden, hebben het — dat is gebleken uit de verhoren — verkeerd gevonden, dat het anders gebeurde, dat zij werkeloos moesten blijven op hun Departementen te Londen of dat zij door Brabant zwierven en niets konden doen zonder te stuiten op een Militair Gezag, dat zeide: gij zijt wel Minister, maar wij zijn Militair Gezag. Dat is daarom zo ernstig, omdat het verhoudingen schiep, die ook voor de handhaving van het gezag niet bevorderlijk en niet wenselijk waren. Men verkeerde in een overgangstoestand, men stond voor de bevrijding van de rest van het land; men stond voor ogenblikken in de geschiedenis van het land, waarop alle mogelijke dingen konden gebeuren. En wanneer dan in de hoogste regionen de zaak zo scheef komt te liggen,

dat een brief geschreven kon worden, zoals hier ter tafel is gekomen, dan bewijst dat, dat er iets niet in orde was en dat de Regering de zaak niet in handen had.

A. Dat ben ik totaal met u oneens. Dit wordt bewezen door het feit, dat in de tijd daarna bijna geen moeilijkheden gerezen zijn. Wanneer men een apparaat heeft, dat nieuw is, dan ligt het voor de hand, dat er in het begin strubbelingen zijn; het blijft echter een feit, dat het apparaat bestemd was om te werken, terwijl de Regering nog niet ter plaatse was. Dat is de opzet geweest.

70156. De **Voorzitter**: Het apparaat was bestemd om te werken gedurende de korte tijd, dat het Regeeringsapparaat niet kon werken. De vraag is nu echter, of de toestand, zoals die in het zuiden heeft bestaan, van die aard was, dat de Regering daar in het geheel niet kon werken.

Een aantal Ministers uit deze Regering heeft hier verklaard, dat zij van mening waren, dat zij wel konden werken, zodat de toestand niet aanwezig was, dat het Militair Gezag alles moest doen, omdat de Regering niet kon werken, maar integendeel, dat het de Regering door het Militair Gezag onmogelijk werd gemaakt te werken.

Wanneer ik dit zo stel, geef ik niet mijn eigen mening, maar hetgeen een aantal getuigen — niet onverantwoordelijke lieden, maar Ministers — hier heeft gezegd.

A. U moet ook niet vergeten, dat later de moeilijkheden zijn verdwenen. Ik wil niet de schuld op collega's werpen — ik weet niet precies wat daar is gebeurd —, maar ik begrijp, gezien mijn ervaring, niet, welke moeilijkheden men kon hebben, tenzij men deze zelf creëerde.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De moeilijkheden zijn dus volgens u opgehouden door het aftreden van een aantal Ministers?

70157. De heer **Koersen**: U zegt: de Ministers creëerden zelf de moeilijkheden, maar generaal *Kruls* heeft hier verklaard, dat hij later opnieuw bij de Regering is geweest om de moeilijkheden te bespreken. Hij zegt: men heeft mij toen gezegd, dat men bereid was mij in mijn functie te handhaven, maar op de voorwaarde, dat ik een verklaring van trouw aan het Kabinet zou afleggen; dit heb ik niet gedaan, want ik heb mijn eed als officier afgelegd en als men aannam, dat ik deze had geschonden, moest men mij op normale manier behandelen en mij ontheffen uit mijn functie, maar dit is niet gebeurd en ik ben rustig naar Brussel gegaan en heb er nooit meer iets van vernomen.

A. Dit is niet juist. Ik wilde, dat *Kruls* hier zat.

70158. De heer **Koersen**: Het is onbevredigend, dat iemand na een onderhoud, als u en de heer *van Lidth de Jeude* met hem gehad hebben, weer zo optreedt. Dit tast alle gezagsverhoudingen aan.

A. Van wat hij hier zegt, weet ik niets. Ik weet, dat *Kruls* eenmaal zeer ernstig tot de orde is geroepen. Ik heb overwogen, of wij tot ontslag moesten overgaan. Ik heb zelfs een onderhoud gehad met de Britse autoriteiten om de gevolgen onder de ogen te zien van een eventueel ontslag van *Kruls*. Ik weet niet, of het heleniaal goed was, maar ik voelde mij verplicht, eens even aan te voelen, hoe noodzakelijk de leiding van *Kruls* al of niet werd geacht. Men heeft toen gezegd: misschien zou die of die het kunnen doen, maar wij zouden het heel ernstig betreuren voor de gang van zaken, wanneer de heer *Kruls* werd ontheven. De persoonswisseling is dus ernstig besproken.

70159. De heer **Koersen**: De heer *Kruls* heeft hier verklaard:

„Ik herinner mij heel goeá, dat om en nabij de jaarwisseling opnieuw de verhouding tussen Regering en Militair Gezag ter sprake is geweest. Toen heeft men mij gezegd, dat de beslissing van de Regering was — ik wist niet, dat ik nog een beslissing had te verwachten —, dat men bereid was, mij in mijn functie te handhaven — iets, waarom ik niet had gevraagd —, maar op één voorwaarde, nl. dat ik een verklaring van trouw aan het Kabinet zou afleggen.“

Hij zegt dan verder:

„Ik heb daarop geantwoord. Ik herinner mij dat nog goed, want het was tussen Kerstmis en Nieuwjaar. Ik was in Londen en herinner mij nog goed hoe ik in mijn hotel die brief geschreven heb, waarin ik de hlinister-President heb medegedeeld, dat ik die belangstelling had gehoord, maar dat ik niet van plan

was een dergelijke verklaring af te leggen, aangezien ik een eed als officier had afgelegd, die voldoende duidelijk was, en dat, indien men aannam, dat ik deze had geschonden, men mij op normale manier moest behandelen en ontheffen uit mijn functie, en indien men verwachtte, dat ik hem zou schenden, men veiligheidshalve maar hetzelfde moest doen."

A. Van die brief weet ik niets.

70160. De **Voorzitter**: Wat is dat: een verklaring van trouw aan een Kabinet?

A. Dat is een voorstelling van zaken, waarvan ik niets af weet.

70161. De **Voorzitter**: Ik heb voor mij een brief van de heer *Kruls* van 5 Januari 1945, die als volgt begint:

„Naar aanleiding van de besprekingen, welke ik hedenmiddag met den voorzitter van den Raad van Ministers en met Uwe Excellentie mocht hebben, moge ik Haar het volgende berichten.

1. Indien het in de bedoeling van den Raad van Ministers ligt om als voorwaarde voor mijn handhaving als Chef Staf Militair Gezag een verklaring van loyaliteit aan de Regeering te vragen, dan moet ik vaststellen, dat ik niet bereid ben, een dergelijke verklaring af te leggen."

Hij gaat dan verder door op de eed, die hij als officier heeft afgelegd. Er schijnt dus wel zo iets geweest te zijn.

A. Mag ik die brief even zien?

(De voorzitter doet de brief aan getuige overhandigen.)

70162. De **Voorzitter**: Herinnert u zich de brief?

A. Neen, wel het onderhoud, niet deze brief.

70163. De **Voorzitter**: En die verklaring van loyaliteit dan?

A. Wel is tegen hem gezegd — daarover kunt u ook de heer *van Lidth de Jeude* horen — wij eisen, dat u zich gedraagt naar de directieven van de Regeering. Er is niet gevraagd loyaliteit; dat is onzin.

70164. De **Voorzitter**: Dat heeft de heer *Kruls* misschien een verklaring van loyaliteit genoemd.

A. Deze brief is niet van hem gevraagd.

70165. De **Voorzitter**: De heer *Kruls* heeft hier verklaard: Ik dacht er niet over deze verklaring te geven; hij noemde het hier een verklaring van trouw aan het Kabinet en in de brief een verklaring van loyaliteit aan de Regeering. Ik begrijp uit uw mededelingen, dat niet de een of andere formele verklaring van hem gevraagd is, maar, dat hem gezegd is, dat hij zich zou gedragen naar de directieven van de Regeering.

A. Iets in die geest!

70166. De **Voorzitter**: Maar dan constateer ik het feit, dat de chef staf, die dit blijkbaar anders heeft begrepen, doodleuk aan de Regeering schrijft: ik denk er niet aan u die verklaring te geven, en aat hij desondanks even rustig blijft zitten!

A. Hij heeft in mijn tegenwoordigheid zich volkomen bereid verklaard zich geheel te gedragen naar de directieven van de Regeering. Ik achtte de vorm, waarin hij dat deed — ik heb dat ook gerapporteerd in de hlinisterraad — niet al te fraai, maar voor mijn gevoel was het toen afgelopen.

Wij hadden een decisie te nemen over de vraag: zal hij worden ontslagen of niet? Ik verwacht, dat wij het zouden hebben gedaan, als wij een goede opvolger hadden kunnen vinden.

Die brief ken ik niet, dus die heeft misschien de heer *van Lidth de Jeude* onder zich gehouden. Hij was ook zijn directe chef.

Er kan nog iets bijkomen. Die brief valt al in de periode, dat het Kabinet naar zijn einde neigde en *van Lidth de Jeude* er uit verdween. Ik kan mij dus voorstellen, dat ik door deze omstandigheden van die brief nooit kennis heb genomen.

De **Voorzitter**: Het is een brief van 5 Januari 1945.

A. Wanneer is hij gekomen, waar hij moest zijn?

70167. De **Voorzitter**: De heer *Kruls* zegt, dat hij zich herinnert, dat hij in zijn hotel te Londen die brief heeft geschreven. Dat heeft hij hier verklaard.

A. Dit wil ik niet tegenspreken. Ik ken alleen een mondeling onderhoud. Die brief ken ik niet.

Het klinkt wat vreemd, maar de communicaties in die tijd waren buitengewoon slecht. Mij bereikte een telegram, dat *van Kleffens* mij had gestuurd, toen ik naar Nederland was, helemaal niet in Nederland, maar het kwam eindelijk terug in Londen, dagen nadat ik was teruggekeerd uit Nederland. Dat was een belangrijk telegram.

70168. De **Voorzitter**: Dit was een brief, die van het ene hotel in Londen naar het andere was geschreven.

A. Is dit zo?

De **Voorzitter**: De heer *Kruls* zegt: ik was in Londen en herinner mij nog goed, hoe ik in mijn hotel die brief geschreven heb, waarin ik de Minister-President heb medegedeeld, dat ik een en ander met belangstelling had gehoord, maar dat ik niet van plan was een dergelijke verklaring af te leggen.

A. Het enige is, dat u hierover hoort *van Lidth de Jeude*.

70169. De heer **Koersen**: U zult het wel met mij eens zijn, dat een dergelijke brief wel heel erg is.

A. Ik kan u maar één ding nuchter zeggen: hadden wij bij de eerste bespreking in de Ministerraad een andere man gehad, dan hadden wij hem misschien ontslagen. Wij hebben echter tot een nader onderzoek besloten en mijns inziens terecht.

70170. De **Voorzitter**: Een verklaring van trouw aan een bepaald Kabinet, gelijk, zoals uit de door de heer *Kruls* voor de commissie afgelegde verklaring zou kunnen worden afgeleid, van hem gevraagd zou zijn, was natuurlijk onzin geweest. Nota bene een verklaring van trouw niet aan de Regeering, maar aan een Kabinet! Ik neem aan, dat dit ook niet door het Kabinet van de heer *Kruls* is verlangd, want dit zou zo dwaas zijn geweest als iets. Als het dat echter niet is geweest, dan kan het alleen de mededeling zijn geweest aan generaal *Kruls*, dat hij voortaan loyaal zijn medewerking behoorde te verlenen. De heer *Kruls*, aan wie deze mededeling is gedaan, schrijft dan: ik denk er niet over een verklaring van loyaliteit aan de Regeering af te leggen. Dit is toch wel heel erg.

A. Ja, het is volkomen in strijd met het onderhoud, dat ik ook in de Ministerraad heb gerapporteerd.

De **Voorzitter**: Daardoor wordt het alleen maar erger.

A. Ik kan geen maatregelen nemen naar aanleiding van een brief, die ik niet ken.

70171. De **Voorzitter**: De brief is blijkbaar bij de Minister van Oorlog terechtgekomen. Wat voor cohaesie bestaat er dan in een Kabinet, wanneer de Minister van Oorlog een brief krijgt van dien aard, waardoor toch de hoogste gezagsverhoudingen op losse schroeven worden gezet, terwijl de Minister-President daarvan niets hoort?

A. Eén ding moet ik u zeggen: het was in die tijd buitengewoon moeilijk contact met elkaar te hebben, zodat ik zelfs in het begin van Januari 1945 heb gesteld: „Nu een tijdlang alle Ministers in Engeland en niemand in Nederland, en pas terug, wanneer wij het eens zijn, zodat er geen fricties kunnen komen." Daaraan heeft de heer *Burger* niet geheel kunnen deelnemen, omdat zijn moeder ziek was. Dus stellig zat bij de Regeering voor, dat — laat ik zeggen — één lijn zou worden getrokken, dat elke insubordinatie (als ik het zo mag noemen) van de generaal de kop zou worden ingedrukt. Ik voeg daaraan toe: ik ben toen natuurlijk zeer op de zaken gaan letten. Ik was zwaar bezet met andere dingen, want in die tijd vielen alle besprekingen met *Churchill*, *Bedell Smith*, *Eisenhower* en andere autoriteiten. Maar ik heb de indruk, dat later dat Militair Gezag en de verhouding tot de Regeering goed hebben gewerkt. Dat liep langs het beginsel: „Denk er om, dat Militair Gezag is uw eigen vlees en bloed; behandel het ook zo, dan levert het geen moeilijkheden op." Maar wanneer ik zelf, met in mijn hart „wat is dat Militair Gezag toch eigenlijk beroerd", als Minister er tegenover ga staan, komen er fricties.

Ik heb u reeds gezegd: ik had het waarschijnlijk gemakkelijker, omdat een uitnemend inagistraat als *van Angeren* om zo te zeggen mijn rechterhand was, maar ik heb de ervaring, dat het heel best kon lopen en dat daarbij van een Minister ook werd geëist een zekere mate van self-restraint.

70172. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Lidth de Jeude* in December 1944 zijn ontslag aangeboden niet in verband met de moeilijkheden met het Militair Gezag, maar uit tegenovergestelde overwegingen, namelijk omdat hij vond, dat het Militair Gezag meer armslag moest hebben?

A. Ja, daarvan is wel even sprake geweest.

70173. De **Voorzitter**: Is dat toen niet doorgegaan?

A. Toen heb ik, laat ik zeggen: uitgegeven het bericht: „Alle Ministers nu, in Januari, in Londen; wij kunnen het op dit ogenblik niet hebben, dat wij verspreid wonen. Niemand op dit ogenblik weg en met elkaar de zaak bespreken.” Degenen, die zich toen het meest intensief hebben beziggehouden met de verhouding tot het Militair Gezag zijn de heren *van Lidth de Jeude* en *van Boeyen* geweest.

Ik had, eerlijk gezegd, persoonlijk geen tijd — omdat ik op andere manieren enorm gebonden was — om er al te veel aan te doen. Ik heb natuurlijk de vergaderingen van de Ministerraad bijgewoond. Wat de heren *van Boeyen* en *van Lidth de Jeude* mij mededeelden, was: „Het komt voor elkaar; wij worden het eens.”

70174. De **Voorzitter**: Ik kom nog eens terug op de kwestie van het gaan van de Ministers-kwartiermakers naar het bevrijde zuiden in November 1944.

Is het niet een ietwat vreemde figuur, dat de wenselijkheid daarvan door de Regering bij Engelse en Amerikaanse autoriteiten moest worden bepleit?

Ik heb juist van u gehoord, dat van het Militair Gezag een der hoofdtaken was: het dienen als intermediair tussen de Nederlandse autoriteiten en de geallieerde militaire autoriteiten. Had het niet op de weg van de Regering gelegen om, wanneer zij wenste, dat er Ministers naar het bevrijde gebied gingen, aan de heer *Kruls* mede te delen, dat dit de wens van de Regering was en dat hij dit bij de geallieerde militaire autoriteiten had te bevorderen?

A. Ja, maar de overweging van de militaire autoriteiten van geallieerde zijde was de *veiligheid*.

70175. De **Voorzitter**: Is er een bepaalde reden geweest, dat u dit zelf ter hand genomen heeft? Had men bij de Regering wellicht het gevoel: dat is een boodschap, waarmede wij de chef staf Militair Gezag eigenlijk niet kunnen zenden, want hij voelt daar toch al niet veel voor.

A. Dat is niet de overweging geweest. *Churchill* heeft gezegd: Bepaat u die dingen met *Bedell Smith*. Natuurlijk moest men een aantal ondergeschikte dingen via het Militair Gezag behandelen. maar voor dergelijke dingen hadden wij directe intermediairs met het opperbevel te Parijs.

70176. De **Voorzitter**: Ja, dat begrijp ik.

Is er weleens over gedacht, toen de zaken in het zuiden vastliepen, stationnair bleven en de leden van de Regering zo verspreid zaten, om de Regering, althans het grootste gedeelte van de Regering, over te plaatsen naar Brussel? Ik kan mij voorstellen, dat Buitenlandse Zaken beter te Londen kon blijven, maar vooral de Ministers, die werk konden doen in het bevrijde gebied, hadden wellicht beter naar Brussel kunnen gaan; dan hadden zij onmiddellijk de desbetreffende afdelingen van het Militair Gezag kunnen dirigeren.

A. Dat is ook besproken.

70177. De **Voorzitter**: De Ministers, die naar het zuiden waren gekomen, zaten in hotel „Bosch en Ven” praktisch afgescheiden van alle mogelijkheden en van alle hulpmiddelen; zij hadden geen apparaat, zij hadden niets; het Militair Gezag en het gehele apparaat waren te Brussel. Het andere gedeelte van het Kabinet zat in Londen; zij zelf zaten in „Bosch en Ven” en waren in alles aangevoerd op de hulp van het Militair Gezag. Een apparaat hadden zij niet. Ik zou mij dus hebben kunnen voorstellen, dat zij naar Brussel wensten te gaan om aldus gebruik te kunnen maken van het apparaat van het Militair Gezag.

A. Mijn opvatting was, dat dit niet moest, maar dat het Militair Gezag zo spoedig mogelijk naar Nederland moest komen en dat de tussensprong, nl. het vestigen van het Regeringsapparaat in Brussel, op veel te grote moeilijkheden zou stuiten.

70178. De **Voorzitter**: Er was toch al een apparaat van de Regering in Brussel, nl. het Militair Gezag! De Ministers hadden daar toch een apparaat!

A. Dat was het apparaat van het Militair Gezag. Wanneer men spreekt over vestiging van de Regering ergens, dan wil dat zeggen, dat ik mijn ambtenarenapparaat daarheen meeneem.

70179. De **Voorzitter**: U heeft zoëven gezegd, dat men het Militair Gezag moet zien als een verlengstuk, ten dienste van de Regeering, dat de aanwijzingen van de Regering moest opvolgen. Dat had men op die manier misschien ten dele kunnen bereiken.

A. Ik geloof van niet. Tenzij men het grote risico nam, dat men zijn Departement, hoe klein het ook was, naar Brussel meenam.

70180. De heer **Koersen**: Heeft de heer *Kruls* ook om ambtenaren van de Departementen gevraagd?

A. Ja zeker. Er waren bepaalde ambtenaren, van het Departement van Justitie b.v., die in een militaire uniform in Brussel zaten. Die waren daar als gewone ambtenaren, als referendaris b.v., maar hadden een uniform aan.

Dit is het eigenaardige: daaraan heb ik niets dan de prettigste herinneringen. Dit schrijf ik echter — hierop wil ik vooral de nadruk leggen — vooral toe aan het feit, dat ik een uitnemende secretaris-generaal had. Ik had andere dingen te doen en hij heeft dat uitgevoerd op een voortreffelijke wijze.

70181. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren er dus van uw ambtenaren al veel in Brussel?

A. De meesten waren geïmproviseerde mensen.

70182. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Bij Binnenlandse Zaken was de heer *Linthorst Homan* second in command van de heer *Burger*?

A. Ja.

70183. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Men had daarmee dus toch ook een binnenlands apparaat kunnen opbouwen? Ik begrijp nooit goed, dat het Militair Gezag het gehele bestuursapparaat in handen moest hebben.

A. Dit moest ook niet. Ik zeg niet: zij moesten geen burgemeester worden of Commissaris der Koningin.

70184. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: In plaatsen, waar burgemeesters moesten zijn, waren militaire commissarissen als burgemeester. Men vraagt zich af, of dit nodig was geweest.

A. Er kon door niemand anders datgene worden verricht, wat nodig was. Alle reparaties, het aanschaffen van vervoermiddelen, het herstel, enz. konden alle-n gebeuren via het Militair Gezag. Dat was geen kleinigheid. Men heeft daarvan in het noorden geen voorstelling gehad. Alles was kapot. De voedselvoorziening in Eindhoven was wekenlang geheel onvoldoende. In Nijmegen waren na de bevrijding 700 mensen door bombardementen getroffen. De Philips-fabrieken waren leeggeroofd. In Den Bosch waren van de 18 bruggen 17 kapot. Het was één grote puinhoop. Men kon daar niet op normale wijze werken. De aanvoer kon uitsluitend geschieden door het Militair Gezag. Daaraan kon een burgemeester of een Commissaris van de Koningin niets doen. In „Bosch en Ven” was in het begin alleen een kachel in de zaal, waar men met elkaar kon gaan zitten praten. Prettig op de slaapkamers was het er heus niet. Dat was dan nog een eldorado, dat de geallieerden ter beschikking hadden gesteld. Ik heb in Tilburg gelogeed, maar het tart alle beschrijving, hoe je werd ondergebracht. Er was niet een normale verhouding, waarbij je kondt zeggen: voer je burgemeesterlijke taak maar uit! Toen het noorden moest worden bevrijd en later ook was bevrijd, was het belangrijkste ding het voedsel en daarvoor was heil Militair Gezag nodig. Dit heeft men op uitnemende wijze vervuld. Een enkel voorbeeld. Men heeft ons een keer gezegd: Uw stock-piles zijn door *Montgomery* in beslag genomen en er is haast niets van over. Toen

ben ik als de weerga weer naar het opperbevel gegaan en heb ik gezegd: „Ik hoor hier dit; dat gaat toch niet aan! Onze mensen zijn bezig te verhongeren en de stock-piles zijn voor ons en niet voor *Montgomery*. Hij kan wel zeggen, dat hij ze leent, maar ik wil ze hebben.” Ik werd door generaal *Clay* ontvangen, in Breda. Hij heeft gezegd: „Prime-Minister, wij hebben nu de hele boel aangevuld, wij zullen u de hele voorraad tonen; de auto staat voor u ter beschikking.” Ik heb de stock-piles opgenomen. Het was veel groter dan het Binnenhof hier; het was bijna een kilometer lang, wat opgeslagen was en bestemd was voor de bevolking in het noorden.

Dat soort van dingen moest gebeuren. Men bedenke toch goed, dat het daar een ontzettend beroerde positie was. Ik had de voorstelling, dat het heel goed was op te lossen met te zeggen: „Wees als Minister niet al te sterk op je point d'honneur gesteld; houd contact met het Militair Gezag; houd er rekening mee: tenslotte spreekt de Regering het laatste woord en kan zij het Militair Gezag dirigeren.”

Zoals ik u heb gezegd: ontslaan heb ik niet willen doen. Hadden wij een andere man gehad, dan was *Kruls* waarschijnlijk onthoofd.

70185. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik geloof, dat het goed is, dat u deze uitvoerige beschrijving van de toestand in het zuiden hebt gegeven. U begrijpt, dat de vragen over het Militair Gezag vele zijn geweest en nog altijd vele zijn.

A. Ja, dat weet ik.

70186. De **Voorzitter**: Hoe had men zich eigenlijk de verhouding tussen de Ministers-kwartiermakers en de Ministerraad gedacht? Of is daarvoor geen speciale regeling getroffen?

A. De Ministers-kwartiermakers zouden de zaak eens bekijken en dan weer terugkeren. Dat was in die tijd alleen het uitsteken van voelhoorns. In de oorspronkelijke opzet was het het vooruitschuiven van het Kabinet als zodanig.

70187. De **Voorzitter**: Die Ministers-kwartiermakers waren op een gegeven ogenblik met hun vieren of vijven bij elkaar.

A. In het begin niet, toen was het alleen een bezoek.

70188. De **Voorzitter**: Er is blijkbaar in de Ministerraad toch wel over gesproken. Ik heb hier een brief aan de leden van de Raad van Ministers van 11 December 1943, waarin dezen mededeling wordt gedaan van een ontwerp voor de opdracht aan de Ministers-kwartiermakers — of dit ontwerp ook definitief zo geworden is, weet ik niet — en waarin o.a. het volgende voorkomt:

b. „deze Ministers” — d.w.z. de Ministers-kwartiermakers — „te machtigen om, vanaf het oogenblik van hun aankomst in Nederland tot dat van de aankomst van de geheele Regeering aldaar, tezamen of, indien onvermijdelijk, elk afzonderlijk, mits in overleg met elkander of met het hoofd der afvaardiging, mede namens de niet aanwezige Ministers zoodanige handelingen te verrichten als hun in het belang des lands noodzakelijk zullen blijken, met dien verstande, dat deze handelingen voor zoover mogelijk in overeenstemming dienen te zijn met de algemeene richtlijnen van het Regeeringsbeleid en met de beginselen, welke ten grondslag liggen aan de vastgestelde en ontworpen regelingen, betrekking hebbende op het herstel van het wettig gezag en de reconstructie des lands.”

Hieruit blijkt toch wel, dat de moeilijkheid van de omvang van hun bevoegdheid wel gevoeld is. Er zijn ogenblikken geweest, dat de verhouding van het aantal Ministers te Londen en die in het bevrijde Zuiden ongeveer half om half was.

A. Dat waren de heren *van den Tempel*, *van den Broek*, *van Heuven Goedhart* en *Burger*, en nusschien de heer *van Boeyen*; dat weet ik niet, maar ik geloof haast van niet. Deze vier waren het in elk geval.

70189. De **Voorzitter**: Die Ministers hebben herhaaldelijk naar Londen duidelijk laten blijken van de bezwaren, die zij hadden tegen hun positie in verband met het Militair Gezag. Dat hebben zij onomwonden laten blijken.

A. Daaruit is voortgekomen de vergadering, die zou plaats hebben.

70190. De **Voorzitter**: Juist. Wat ik hier gesteld heb, is de mening van de Ministers, die zelf met die moeilijkheden te kampen hadden en die hun ambtgenoten daarvan mededeling deden. Daarom is het

van belang, van uw kant weer te horen, wat eventueel daartegen gezegd kan worden. De heer *van Lidth de Jeude* ziet het ook anders; die staat ook meer aan de kant van het Militair Gezag. Aan de andere kant was er echter een vrij groot aantal Ministers, die zelf die bezwaren in de praktijk hebben ondervonden. Het blijkt dus wel een kwestie van groot gewicht geweest te zijn.

A. Inderdaad. Ik heb daarover een persoonlijke opvatting, maar ik vind het, eerlijk gezegd, een beetje goedkoop om, terwijl ik dat in die dagen niet heb meegemaakt, te zeggen: zo en zo zit het.

70191. De **Voorzitter**: Ons is nog van een andere kwestie gebleken, nl. deze: Het Militair Gezag is na de bevrijding naar het noorden getrokken en het is daar dus opgetreden op dezelfde manier als toen het het zuiden binnentrok. Het heeft zijn militaire commissarissen verspreid over het noorden en dit scheen met name in de kringen van de O.D. een zekere ontgoocheling te brengen, want zoals de heer *Six* ons hier heeft medegedeeld, had de Regering op 13 Augustus 1943 in een telegram aan de O.D. gevraagd personen aan te wijzen voor het Militair Gezag. Dit schijnt de O.D. ook te hebben gedaan. Misschien is het het gevolg geweest van het lange verblijf van het Militair Gezag in het zuiden, maar in ieder geval heeft het Militair Gezag daar zelf de nodige militaire commissarissen gevormd en aangewezen, zodat blijkbaar de door de O.D. bedoelde personen daarvoor niet of in mindere mate zijn gebruikt. Is u dit bekend?

A. Ja, dit is mij bekend. Of het precies daar of daar is gebeurd, weet ik niet, maar ik herinner mij, dat ik nog eens zeer nadrukkelijk aan generaal *Kruls* heb gezegd: Recruteer uw mensen nu niet uit regionen in Engeland, maar maak gebruik van mensen, die zich beschikbaar stellen, zoals die van de O.D. in Nederland. Ik heb dit gezegd, omdat een enkele keer een klacht mij bereikte. Ik ben het dus, voor wai dit betreft, met u eens. Ik geloof niet, dat het in het zuiden ernstig is geweest; ik heb de indruk, dat de klachten voor het noorden meer gerechtvaardigd waren. Dit zat naar mijn mening in de kenmerken, die in het Militair Gezag zaten. Zij zaten ook voor grote moeilijkheden bij het groeien en zij hadden de vrees: kunnen wij het andere wel doen?

Ik heb met u de gedachte, dat het niet helemaal zo is gegaan als wel gewenst was.

70192. De **Voorzitter**: Wij hebben het herhaalde malen gehad over de verhouding tussen de Regering en het Militair Gezag. Er is ons hier in dit verband medegedeeld, dat er op een gegeven moment in „Bosch en Ven” een majoor kwam, die zei, dat hij door generaal *Kruls* was aangewezen om de besprekingen van de Ministers bij te wonen.

A. Dat weet ik niet. Wanneer was dat?

De **Voorzitter**: Dat is gebeurd bij de Ministers-kwartiermakers, die in „Bosch en Ven” verbleven. Het was majoor *Harthoorn*.

A. Er staat mij iets van voor de geest.

De **Voorzitter**: Hij was vroeger verbonden aan het Unilever-concern in Londen.

A. Er staat waarschijnlijk ook bij, dat de Ministers hebben gezegd: „Nu, *Harthoorn*, als wij je nodig hebben, zullen wij het wel zeggen.”, en dat hij er wat zielig rondstapte.

De **Voorzitter**: Hij bleek wel geschikt te zijn om te biljarten.

A. Het staat mij voor de geest, dat ik hierbij ben geweest en dat wij hebben gezegd: „Als wij de heer *Harthoorn* nodig hebben, zullen wij hem waarschuwen, maar laat hem maar beneden bij de kachel blijven.”

70193. De **Voorzitter**: Is het niet een beetje tekenend voor het gemis van gevoel voor de verhoudingen?

A. Er zaten in dat Militair Gezag mensen, die zo geïmproviseerd waren! Ik weet niet, wat voor iemand dit was.

70194. De **Voorzitter**: Hij was gestuurd door de chef staf Militair Gezag.

A. Is hij gestuurd om hulp te verlenen of om, laat ik zeggen, te spioneren?

70195. De **Voorzitter**: Neen, de heer van *Heuven Goedhart* zegt (trouwens, een van de andere Ministers heeft het ook verteld), dat majoor *Harthoorn* door generaal *Kruls* was aangewezen om de besprekingen van de Ministers daar bij te wonen. De heer van *Heuven Goedhart* zegt dan:

„Ik ben altijd bijzonder toegankelijk voor humor en ik heb dus gelachen. Ik heb gezegd: dat vind ik werkelijk een aardig grapje, maar u begrijpt zeker wel, dat daar niets van komt. Dat vond hij onbegrijpelijk. Ik heb lang moeten praten om hem duidelijk te maken, dat dat niet ging. Ik heb hem ook gezegd, dat, wanneer wij iets hadden, dat voor hem van belang was, hij dat van ons zou vernemen. Sindsdien woonde hij in dat hotel en liep daar zo maar wat rond. Het was aangename man, Mijnheer de Voorzitter, ik heb weleens met hem gebiljart. Hij was dus door generaal *Kruls* aangewezen om de vergaderingen van de Ministers-kwartiermakers bij te wonen.”.

A. Misschien heeft de heer *Kruls* bedoeld, hem aan te wijzen als contactofficier.

70195. De **Voorzitter**: Thans de gebeurtenissen in Januari 1945, die tenslotte geleid hebben tot het aftreden van het Kabinet. Daarbij komt dan nog afzonderlijk aan de orde het ontslag van de heer *Burger*. Daarover hebben wij uiteraard reeds zeer uitvoerige mededelingen gekregen, in het bijzonder ook van de heer *Burger* zelf. U kunt zich wel voorstellen, hoe deze mededelingen ongeveer geluid hebben, namelijk in zeer kritische zin, waarbij de kritiek wel zeer regelrecht tegen u gericht was. Het is misschien goed, dat u van uw kant eens een uiteenzetting geeft van de gang van zaken zoals die geweest is.

A. Dat is in één minuut gebeurd. In strijd met de afspraak hield de heer *Burger* een radiorede in Nederland en in die radiorede kwam bovendien een uiteenzetting voor, die dwars inging tegen het beleid, dat ik vier jaar lang als Minister-President, vanaf September 1939 had gevoerd, hetgeen ik ontoelaatbaar achtte. Ik meende, dat er geen ander middel was om daarop te reageren dan te zeggen: Dat kost ons een van beiden het ministeriële leven. Ik heb dit ook staatsrechtelijk besproken en daarbij is mij ook medegedeeld: Er is geen ander middel dan dit te doen in de vorm van het geven van ontslag.

70197. De **Voorzitter**: U bedoelt de passage in de redvoering van de heer *Burger*, die betrekking had op de zuivering?

A. Ja.

70198. De **Voorzitter**: In het licht van wat er later gebeurd is, was die passage nog niet zo heel gek!

A. Dat heb ik zelf ook gezegd. Daarom ging het ook niet. Het ging er echter om, wat voor impressie het in die tijd moest maken; dat ging dwars in tegen hetgeen ik het Nederlandse volk vier jaar lang had voorgehouden.

70199. De **Voorzitter**: De heer *Burger* heeft in die zelfde redevoering ook gesproken over het Militair Gezag. Heeft die passage ook een rol gespeeld?

A. Hij mocht niet spreken over het Militair Gezag. Ik kon een Minister niet verbieden, als hij het deed, maar er was afgesproken, dat uit een oogpunt van algemeen beleid overleg werd gevoerd over redevoeringen. Ik heb mijn eigen redevoeringen altijd onderworpen aan het oordeel van al mijn collega's, met één uitzondering, waarbij het onmogelijk was, maar waar achteraf goedkeuring is gegeven. Hier ging echter één van de Ministers buiten alle afspraken om dit doen. Dat kon eenvoudig niet.

70200. De **Voorzitter**: U hebt gisteren gezegd, dat een Minister, die was afgetreden, zoveel mogelijk de gelegenheid moest hebben om ook zijn standpunt naar voren te brengen. Nu heeft de heer *Burger* indertijd bezwaar gemaakt tegen de aanvankelijke tekst van de passage op blz. 57 van uw Memorandum, waar u in het kort zijn ontslag en het daarop gevolgde ontslag van de heren *Albarda* en *van den Tempel* behandelt. Hij heeft dat gedaan in een brief, die hij 13 Februari 1946 aan u heeft gericht en waarin hij zijn overwegingen tegenover de uwe stelt. een brief, die u bekend moet zijn.

A. Ja.

70201. De **Voorzitter**: Hij zegt daarin:

„Voorts zal uw beroep op het feit, dat ik de betreffende radiorede, zoals u zegt, tegen uw verzoek in, zou hebben uitgesproken, mij noodzaken den persoonlijke brief, waarop u kennelijk doelt, te publiceren.”

Die brief heeft hij thans aan de commissie overgelegd.

A. Het heeft niets met een brief te maken!

70202. De **Voorzitter**: De heer *Burger* heeft in zijn brief van 13 Februari 1946 bezwaar gemaakt tegen de concept-redactie, die hem ter beoordeling is toegezonden.

A. Die redactie luidde iets anders dan de definitieve.

70203. De **Voorzitter**: Het is gebleken, dat dit inderdaad tot enige wijziging heeft geleid, want datgene, wat er aanvankelijk heeft gestaan, namelijk, dat hij tegen uw verzoek in die radiorede zou hebben uitgesproken, staat er op het ogenblik niet meer in, maar uit deze correspondentie blijkt, dat het in de oorspronkelijke tekst wel heeft gestaan. Daaruit zou men kunnen afleiden, dat er bij dit ontslag iets meer heeft gespeeld dan hetgeen er volgens de vrij summier mededelingen op blz. 57 van uw Memorandum, zoals die nu luiden, zou zijn geschied.

A. Het is mij niet bekend, maar het kan zijn, dat er iets is, dat ik niet meer weet.

70204. De **Voorzitter**: Het gaat hier om een brief, die u hem heeft geschreven, toen hij naar Brabant terugging, omdat zijn moeder ziek was, een brief, waarin u hem met alles het beste toewenst, eigenlijk een persoonlijk briefje, waarin staat:

„Ook is het aanbevelenswaard, zulks in verband met de bekende moeilijkheden, uw bezoek te beperken tot wat de toestand van uw moeder noodig maakt.”

Dat schijnt het verzoek van u te zijn.

A. Dat verzoek heeft op zich zelf niets met de radiorede te maken.

Ik had de Ministers — zoals ik u heb medegedeeld — gevraagd, in Londen te blijven. Nu ging de heer *Burger* om persoonlijke redenen naar Nederland. Ik had deze afspraak met al de Ministers gemaakt (ik weet niet, of de heer *Burger* er bij is geweest, maar in elk geval: ik vermoed het wel; ik heb het ook gerapporteerd aan de Koningin; die hield zich op de hoogte):

„Zóó is de toestand en op dit oogenblik worden er dus door Ministers, staande het overeengekomene omtrent de geheele zaak van het Militair Gezag, geen bepaalde handelingen in Nederland verricht; laat dat in elk geval op dit oogenblik na.”

Deze brief bedoelt hem daaraan even te herinneren: gij gaat naar Nederland, maar beperk u nu ook tot het familiebezoek.

70205. De **Voorzitter**: Maar u weet, dat de heer *Burger* meende een zeer klemmende reden te hebben om een radiorede uit te spreken, zulks in verband met het offensief, dat in de Ardennen aan de gang was, naar aanleiding waarvan men in het zuiden voortdurend sprak over de vraag, of nu werkelijk alle Ministers naar Londen waren teruggegaan, in verband waarmee hij het wenselijk achtte, een radiorede te houden om de bevolking duidelijk te maken, dat niet alle Ministers naar Londen waren teruggegaan, en aldus de bevolking een hart onder de riem te steken.

A. Ik vind dat een rare argumentatie. De Ministers hadden besloten, en bloc, niet naar Nederland te gaan. De heer *Burger* moet wel, maar om geheel andere redenen, die met zijn Ministerschap niets te maken hebben. Moet hij deze gelegenheid nu benutten om te zeggen: ik toon, dat er een Minister in Nederland is? Het lijkt mij zeer gezocht.

70206. De **Voorzitter**: De heer *Burger* stelt, dat de werkelijke reden voor zijn ontslag naar zijn overtuiging een geheel andere was dan de officieel medegedeelde. Hij zegt nl., dat de gewraakte passage niet het motief was:

„Immers, zo er al van een Regeringszuiveringsbeleid gesproken kan worden, dan was dit mijn beleid. Maar wel essentieel voor het ontslag was in de rede het gedeelte over het Militair Gezag, dus dat is niet het gedeelte, dat aangehaald werd over de collaborateurs.”

A. Ik acht het ook een fout, dat hij over het Militair Gezag begon. Wanneer ik een radiorede hield in Londen, moest ik met

die rede spitsroeden lopen bij alle Ministers. En dan kon inderdaad niet een enkeling, die zich als eens misgaan had op het gebied van radioredevoeringen, zich te buiten gaan aan een radiorede over het Militair Gezag. Dat mocht hij toch niet buiten mij om doen. Maar wat ik het ergste vond, was de passage over de zuivering. Daar zit ik wekelijks, soms dagelijks, overleg te plegen met de mensen van de Regeringsvoorlichtingsdienst, speciaal met de mensen van Radio Oranje over de wijze, waarop het Nederlandse volk moet worden toegesproken en waarop men het Nederlandse volk een hart onder de riem kan steken. Deze mensen zijn wanhopig bij mij gekomen en hebben gezegd: Excellentie, laten wij maar ophouden, als één van uw Ministers op die manier in Nederland spreekt, dan kunnen wij niet meer; ze waren zo te zeggen des duivels.

70207. De **Voorzitter**: De heer *Burger* heeft verklaard, dat dit gezegd zou zijn door de heer *den Doolaard*.

A. O.a., maar niet alleen door hem. Dat kon ik van hen allen goed begrijpen.

Er was nog iets anders aan voorafgegaan; daarvan heb ik geen casus belli gemaakt. Dit lijkt mij een „slip”. Dat betrof een radiorede, die hij wel aan mijn oordeel had onderworpen. Ik heb in de Ministerraad medegedeeld, dat ik daartegen vijf bezwaren had. De heer *Burger* heeft toen in tegenwoordigheid van alle leden van het Kabinet verklaard, dat hij aan al die vijf bezwaren zou tegemoetkomen. Toen de heer *Burger* die radiorede hield, had hij van de vijf punten, waartegen bezwaar bestond, er drie niet veranderd, in strijd met de afspraak.

70208. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat was nog in Londen.

70209. De **Voorzitter**: Herinnert u zich het onderwerp van die radiorede van de heer *Burger* nog?

A. Het ging op zich zelf over onderwerpen, die op zijn gebied lagen, maar er stond in het door hem gemaakte ontwerp een zeer besliste onjuistheid; die is er in blijven staan. Ik heb later tegen hem gezegd: hoe kan dit nu? Dit is in strijd zelfs met de feiten.

70210. De **Voorzitter**: Is er bij u ook geklaagd over de passage omtrent het Militair Gezag in de Eindhovense radiorede van de heer *Burger*?

A. Dit herinner ik mij niet. De aandacht is gevestigd op die passage, ongeveer luidend: niet de mensen, die fouten hebben gemaakt, maar die fout zijn. Hierover ging het voornamelijk.

70211. De **Voorzitter**: De heer *Burger* zegt: het Regeringszuiveringsbeleid was mijn beleid. Hij was Minister van Binnenlandse Zaken.

Werd zijn beleid op dat terrein dan niet gedekt door dat van het Kabinet?

A. Dit weet ik niet. Een radioredevoering is heel iets anders. Dit is een woord. Een woord kon wat doen in die tijd.

Ik heb later geïnformeerd: hoe is dat ontvangen in Nederland? Er is mij geantwoord: de reactie was verschrikkelijk. Ook in het zuiden.

70212. De **Voorzitter**: In ieder geval is wel duidelijk geworden, dat de radio in de Londense tijd voor Ministers een levensgevaarlijk instrument was, althans voor hun ministeriële levens.

A. Inderdaad, dit is het ook.

70213. De **Voorzitter**: Het ontslag van de heer *Burger* heeft onder nogal dramatische omstandigheden plaats gehad, ten minste als de lezing juist is, die daarvan hier is gegeven. De heer *Burger* zou bij u zijn ontboden en de mededeling hebben gekregen, dat zijn ontslag werd gereedgemaakt en dat er na een half uur een vergadering van de Ministerraad zou zijn. Dit laatste was blijkbaar een gevolg van de enige jaren tevoren gemaakte afspraak, dat over elk ontslag een bespreking in de Ministerraad zou worden gehouden. Een half uur tevoren was hem dus al medegedeeld, dat zijn ontslag gereedgemaakt werd. Is deze voorstelling van zaken juist?

A. Niet helemaal. Dat kon ik natuurlijk niet zeggen. De Ministeraad zou net zo goed hebben kunnen zeggen: President, dat zijn wij met u niet eens. Dan was ik afgetreden.

70214. De **Voorzitter**: Dit neemt niet weg, dat men, voor het geval de Ministerraad akkoord zou gaan, alvast zo'n stuk in orde kon laten maken.

A. Natuurlijk. Waarschijnlijk heb ik hem gezegd: *Burger!* Ik kom aanstonds in het Kabinet met deze mededeling, dat naar mijn opvatting jij ontslag moet hebben!

70215. De **Voorzitter**: U heeft dus niet eerst met hem gepraat over de redenen van het ontslag'?

A. Ja zeker! Natuurlijk heb ik hem dit medegedeeld.

70216. De **Voorzitter**: Ja goed, medegedeeld; maar daar bleef het waarschijnlijk bij?

A. Dat ik daartegen zo'n groot bezwaar had? Ja! Dat het dwars inging tegen wat ik vier jaar lang had gedaan; dat ik dat niet kon hebben.

In de Ministerraad heeft iedere Minister het afgekeurd, maar niet alle Ministers hebben gezegd: geëvenredigd hieraan is een ontslag.

70217. De **Voorzitter**: De heren *Albarda* en *van den Tempel* hebben toen ook hun ontslag aangeboden.

A. Toen niet.

70218. De **Voorzitter**: Wanneer dan wel?

A. Enkele dagen later, toen het ontslag van het Kabinet al was aangeboden en dus hun ontslagaanvraag geen ander effect meer kon sorteren dan dat het uitdrukte: wij keuren dit niet goed. Zij hebben ook niet in de vergadering van de Ministerraad gezegd: dan nemen wij ook ontslag, geen van beiden.

70219. De **Voorzitter**: De heer *Burger* zegt:

„Zoals u weet, is er gelijktijdig, 26 Januari, een ontslagaanvraag van de heren *Albarda* en *van den Tempel*:

„Ondergeteekenden mogen Uwe Majesteit eerbiedig verzoeken, voor het geval aan mr. *Burger* ontslag wordt verleend" (het was toen dus niet verleend) „ook aan hen ontslag te verlenen, enz."

Mijn ontslag is direct doorgegaan, maar dat van de heren *Albarda* en *van den Tempel* is enige tijd opgehouden, met de bedoeling mij te isoleren. Immers, het effect is heel anders, wanneer de sociaal-democraten uit het Kabinet treden als wanneer van een individueel conflict sprake is. Ook voor de geallieerden maakte dat verschil, te meer waar de Gerhandy-Regering toch al geen democratische geur had. De ontslagaanvraag van de heren *Albarda* en *van den Tempel* werd, hoezeer met man en macht geheimgehouden, toch in Amerika gepubliceerd. Toen was officiële publicatie niet meer tegen te houden. De bedoeling was een grote tijdsruimte te doen ontstaan tussen deze ontslagen, zodat de samenhang der ontslagen door de gemiddelde man niet geconstateerd zou kunnen worden."

A. Daar is niets van waar! Ik begrijp niet, hoe dat kan worden gezegd. Er wordt een verband gelegd, dat ik zou moeten kennen en waarvan ik absoluut niets weet.

70220. De **Voorzitter**: Ik geloof toch, dat u zich vergist, want uw voordracht aan de Koningin in zake het ontslag van mr. *Burger* is van 24 Januari 1945, het ontslag is op 27 Januari 1945 met ingang van 25 Januari 1945 verleend en ik heb hier voor mij een brief van de heer *Albarda* van 24 Januari (dus dezelfde dag, dat het ontslag van mr. *Burger* aan de orde kwam), aan u geschreven na de buitengewone vergadering van de Ministerraad, waarin de heer *Albarda* zijn bezwaren uit tegen de wijze, waarop dat zich toegedragen heeft, een wijze, die hij sterk afkeurt en waarvan hij in deze brief zegt:

„Het is mogelijk, dat zulk een gang van zaken past in Perzische staatszeden, met Nederlandsche zeden strookt hij niet."

Dat is op dezelfde dag geschreven als waarop die vergadering heeft plaats gevonden. De heer *Albarda* zegt dan, dat de heer *Burger* in de gelegenheid moet worden gesteld alsnog een redevoering te doen uitzenden, die de nodige opheldering geeft; die zou tevoren de goedkeuring van de Ministerraad moeten verwerven. En dan gaat die brief verder:

„Indien den heer Burger die gelegenheid niet wordt geboden, maar hem ontslag wordt verleend op grond van miskennis zijner bedoelingen en zonder dat hij tevoren was gehoord, zal ik dat als een zoodanige belediging van mijn rechtsgevoel beschouwen, dat ik niet den schijn op mij wil laden van mij daarbij neer te leggen.

Ik zal dan aan H.M. de Koningin verzoeken mij ten spoedigste ontslag te verleen.

A. De reactie is dus wel onmiddellijk geweest.

De Voorzitter: De brief ligt hier.

A. De vergadering had die zelfde dag plaats. Niemand van de andere Ministers heeft gesteld: nu nemen wij ook ontslag. De heer van Mook had grieven er tegen, de heer Albarda ook, de heer Burger zelf uiteraard ook, niet ieder Minister had die consequentie getrokken. Natuurlijk, toen was op dat ogenblik de beslissing gevallen. Ik heb gezegd: ik moet dus verder dat ontslag van de heer Burger handhaven. Natuurlijk moest ik overleg plegen met de Koningin; natuurlijk moest overleg gepleegd worden over de vorm. Het is ongevoel, wat de vorm betreft, dat men op deze wijze een Minister ontslaat. Het kan natuurlijk wel; staatsrechtelijk is er niets op aan te merken; het contraseign en de handtekening van de Koningin zijn op zich zelf voldoende. De vorm moest echter nog gekozen worden en die vorm is deze geweest, dat afgesproken is: laten wij dat fatsoenlijk doen. Toen heeft de heer Burger enkele dagen later — ik weet niet hoeveel — formeel het verzoek ingediend, waarop ik kon adviseren, en pas daarna is de kwestie-Albarda en -van den Tempel gekomen en was, gelijk ik medegedeeld heb in het Kabinet, het ontslag van het Kabinet om geheel andere redenen gevolgd.

70221. **De Voorzitter:** Maar in feite was over het ontslag van de heer Burger op 24 Januari 1945, in de Ministerraad van die dag, beslist.

A. Al veel eerder; dat was in beginsel beslist toen ik van de rede kennis nam en dat was niet 24 Januari 1945.

70222. **De Voorzitter:** Dat staat in de brief van de heer Albarda ook. Die brief begint als volgt:

„In de buitengewone vergadering van 24 Januari 1945 van den Ministerraad hebt Gij medegedeeld, dat bij een conferentie op 23 Januari ll. van H.M. de Koningin met U op Uw voorstel is besloten, dat aan den Minister van Binnenlandsche Zaken mr. Burger ontslag zou worden verleend.”

A. Dat is niet geheel juist. „Besloten” is formeel onjuist.

De Voorzitter:

„De reden tot dat ontslag werd gevonden in de rede, welke die Minister op 15 Januari te Eindhoven voor radio „Herrijzend Nederland” heeft uitgesproken.”

Op 24 Januari is dus de heer Burger om kwart over twee 's middags medegedeeld, dat besloten was, dat hij ontslag zou krijgen. De Ministerraad vond plaats om kwart voor drie en had eigenlijk slechts een pro-forma-betekenis.

A. Neen, neem me niet kwalijk!

70223. **De Voorzitter:** Dit is hier toch medegedeeld, niet alleen door de heer Burger, maar het wordt bevestigd door bijna alle Ministers. Gezien hetgeen er aan was voorafgegaan, was er praktisch aan het ontslag niets meer te doen zonder tot zeer ernstige consequenties te komen.

A. Er is breedvoerig gediscussieerd, want het ontslag van een Minister moest in de vergadering van de Ministerraad komen. De heer Albarda heeft uitvoerig betoogd: Ik geef toe, die radioredevoering is mis. Ik begrijp, dat u daartegen grieven heeft. Kunt u hem niet gelegenheid geven, het te redresseren, of kunt u het redresseren? Waarom moet het nu precies een ontslag zijn?

Dit was dus geen pro-forma-vergadering. Van Mook heeft er ook gesproken.

70224. **De Voorzitter:** In ieder geval is dus gezegd, dat het zo bleef. Toen is ook gesproken over de vorm, hetgeen begrijpelijk is. De ontslagaanvraag van de heren Albarda en van den Tempel

kwam iets later, hetgeen begrijpelijk is, omdat eerst nog een vorm moest worden gevonden. Op dezelfde dag echter, de 24ste, heeft de heer Albarda zijn ontslagaanvraag reeds aangekondigd.

A. Ik geloof dit niet, maar ik zal nazien, of die data juist zijn.

70225. **De Voorzitter:** Er is nog een andere kwestie, die dit ontslag enigszins wonderlijk maakt. Ik heb hier een brief van 19 Januari 1945 — dus gedateerd vóór de gebeurtenissen van de 24ste Januari —, die de heer Burger aan u heeft geschreven. Hierin wordt gezegd:

„Het laat zich aanzien, dat ik zal moeten overgaan tot het vragen van ontslag als Minister. De gronden daartoe, voornamelijk een drietal, doe ik hieronder, ten behoeve van u en de overige ambtgenooten; volgen.”

Hierop volgen dan de drie gronden, die hij nader uitwerkt. Het zijn:

„a. Het spoedig herfunctionneeren in bevrijd Nederland van de grondwettige organen, raden, staten en parlement, is onvoldoende verzekerd.”;

„b. Het Militair Gezag treedt in feite op als plaatsvervanger van de Regeering en niet slechts als tijdelijk hulporgaan tot herstel van normale gezagsverhoudingen.”;

„c. Niettegenstaande reeds meerdere maanden het grootste deel van Katholiek Nederland bevrijd is, blijkt de bevolking niet van stappen om de feitelijke vacatures in het Kabinet — Kolonien en Economische Zaken — te doen bezetten door personen, die de bezetting hebben medegemaakt en in het bijzonder het vertrouwen van de Katholieken genieten,

Wil er echter kans bestaan op beginnend herstel van vertrouwen dan dient van meet af aan voor de bevolking duidelijk te zijn, dat niets wordt verzuimd, om haar nooden, op de wijze zooals zij die stelt, in de kring der Regeering gehoor te doen vinden.”

Het merkwaardige van het geval is, dat de heer Burger op 24 Januari op staande voet ontslag wordt aangezegd en dat hij vijf dagen tevoren aan de Minister-President heeft medegedeeld, dat het zich liet aanzien, dat hij er toe zou moeten overgaan zelf ontslag aan te vragen, op de drie gronden, in dat schrijven ontwikkeld. De vraag is: Welk verband heeft er bestaan tussen die brief en het ontslag?

A. In feite niets, want zijn radio-speech was op 14 Januari. Toen kwam bij mij de beslissing: Ik kan Burger niet langer handhaven.

70226. **De Voorzitter:** Waarom duurde het dan tot 24 Januari?

A. Omdat hij in Nederland zat.

70227. **De Voorzitter:** Hij schrijft u op 19 Januari uit Londen.

A. Zodra hij in Londen bereikbaar was, heb ik hem verzocht, bij mij te komen.

70228. **De Voorzitter:** Die brief is 19 Januari te Londen geschreven; die moet u de 20ste hebben gehad.

A. Dat is niet zeker; dat weet ik niet. Ik bedoel: waar komt de brief het eerst terecht? In elk geval: die kan niet in enig verband staan met een beslissing mijnerzijds, die betrekking heeft op de uitzending van 14 Januari; dat is uitgesloten! Je zou ten hoogste kunnen zeggen: Burger voelt aankomen, dat hij wordt ontslagen.

70229. **De Voorzitter:** Omgekeerd is hier de veronderstelling geopperd: Of het niet mogelijk zou zijn, dat, gezien het feit, dat de drie punten, die de heer Burger hier aansnijdt, op dat moment de basis van het Kabinet bijzonder wankel maakten en hier nu een Minister was, die deze drie punten zo scherp formuleerde, dit een reden is geweest om te bevorderen, dat de Minister zijn ontslag kreeg.

A. Laat ik u daarvan dan dit zeggen: Voor dit soort van brieven heb ik, politiek gesproken, geen korrel respect. „Het laat zich aanzien, dat ik ontslag moet nemen.” Als je een man bent, neem je ontslag. Ik heb het in Londen nooit anders gesteld. Ik heb zoveel brieven en mededelingen van Ministers gehad „dan ga ik heen”, die er niet aan dachten heen te gaan.

Daar is deze ook weer een van. Daar is niets mannelijks meer in. U hebt zo pas verteld van de heer van Boeyen. Ze vroegen mij: „Hoe is het met het ontslag van van Boeyen”, en in de Ministerraad keek ik hem ereis aan en vroeg: „Van Boeyen, hoe is het eigenlijk met je ontslag?” Wat heb ik aan zulk een houding?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Zo hield u hen aan de touwtjes.

A. Er waren Ministers -- daar was b.v. *Steenberghe*, daar heb ik respect voor --, die zeiden „Politiek gesproken is het middel van de Minister om zijn verantwoordelijkheid te tonen, ontslag vragen". *Steenberghe* zat ook niet aan zijn portefeuille vast. *Van den Broek*, als het er op aankwam, zei: „Ik ga heen". Zo deed ondergetekende precies hetzelfde.

Er was een aantal figuren, die zeiden: „Ik denk er over om weg te gaan". Als een Minister-President dat tienmaal is overkomen, zegt hij: Houd er mee op, ik geloof het niet.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Als de wolf werkelijk komt, geloof je het niet meer.

70230. De **Voorzitter**: Het lijkt mij in ieder geval goed om, in verband met suggesties en veronderstellingen, die worden geuit, u te vragen of een dergelijk verband in de overwegingen uwerzijds inderdaad niet heeft bestaan.

A. Neen, ik ben, eigenlijk gezegd (natuurlijk, de kwestie van het Militair Gezag moge een verzwarende omstandigheid zijn geweest), in hoofdzaak geleid door het feit, dat hij daar op die manier begint over de zuivering. U kunt ook wel begrijpen, dat, terwijl wij bezig zijn voor Radio Oranje onze uitzendingen naar het Nederlandse volk met de grootste zorg te verzorgen, zo iets van een verantwoordelijk Minister er niet tussen kan komen. Dat kan niet!

70231. De **Voorzitter**: Is het juist, dat de ontslagaanvraag van de heren *Albarda* en *van den Tempel* niet direct is gepubliceerd?

A. Ik meen, dat het direct in de „Times" heeft gestaan; dat weet ik niet en zou ik moeten nagaan. Ik bedoel: er is niets geweest om hiermee geheimzinnig te doen.

70232. De **Voorzitter**: Met betrekking tot dit punt is door de heer *Burger* verklaard, dat het bekend is geworden niet door mededelingen van de kant van de Nederlandse Regering, maar dat het op de duur uitgelekt is in de Amerikaanse pers.

A. Ik bedoel: dat wijst er op, alsof er slimmigheden achter gezeten hebben en hoe je dat tracteert. Maar ik kan u verzekeren

De **Voorzitter**: Ja, juist, daarom is het zo nodig, dat u uiteenzet, hoe dat zit.

A. Dat is nooit in iemands gedachte opgekomen; daar zit niets abnormaals in. Die zaak is geheel normaal verlopen.

Nota, door prof. mr. P. S. Gerbrandy ingezonden ter aanvulling van het verhoor van 23 November 1949

Wijl bij het overlezen van het stenogram kleine onjuistheden blijken te zijn ingeslopen, geef ik thans een aanvulling in zake de moeilijkheden met generaal *Kruls* en het Militair Gezag.

De moeilijkheden met generaal *Kruls*, zo kan men stellen, vingen aan met de brief van de generaal van 12 November 1944. Deze brief werd in de Ministerraad van 17 November 1944 behandeld. De algemene opvatting was, dat dit schrijven dermate ontoelaatbaar was, dat ontslag diende te worden overwogen. Ware toen in die vergadering de beslissing gevallen, zij zou hebben geluid in de zin van ontslag. De Minister van Oorlog had echter reeds generaal *Kruls* naar Londen ontboden en ik wenste persoonlijk mij, alvorens een beslissing te doen nemen, grondig te oriënteren. Daarom kregen de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude*, en ik opdracht om een bespreking met de heer *Kruls* te hebben, waarbij hij behoorlijk zou worden onder handen genomen, terwijl na dat onderhoud de beslissing over al of niet ontslaan zou plaats vinden. Voor zover ik kan nagaan, heeft deze bespreking plaats gehad op 21 November d.a.v. in mijn kamer in Brown's Hotel. Dit onderhoud verliep geheel bevredigend.

De heer *Kruls* erkende, dat hij niet een brief aan de Minister-President had moeten richten, maar aan de Minister van Oorlog. Hij erkende ook onjuist gehandeld te hebben door een afschrift aan Prins *Bernhard* te zenden. Hij verklaarde zo positief mogelijk,

70233. De **Voorzitter**: Wanneer heeft de collectieve ontslagaanvraag van het Kabinet plaats gevonden?

A. Zeer kort na de kwestie-Burger.

70234. De **Voorzitter**: Daarnà, niet daarvóór?

A. Neen, zeer kort daarna.

70235. De **Voorzitter**: Het was een kwestie van dagen?

A. Ja,

70236. De **Voorzitter**: Dat is niet voldoende duidelijk geworden. Ik heb hier de ontslagaanvraag van de heren *Albarda* en *van den Tempel*, die is van 26 Januari 1945; de heer *Albarda* schreef die brief aan u op 24 Januari 1945, het ontslag aan de heer *Burger* is verleend op 27 Januari, met ingang van 25 Januari 1945. In de ontslagaanvraag van de heren *Albarda* en *van den Tempel* van 26 Januari 1945 staat:

„Het is hun bekend, dat de voorzitter van den Ministerraad op 23 Januari Uwe Majesteit een ontslagaanvraag namens alle leden van het Kabinet heeft aangeboden."

Wij zijn er niet achter gekomen, welke dag het nu precies is geweest.

A. Dat zou ik moeten nagaan.

70237. De **Voorzitter**: Kunt u dat nagaan?

A. Ik denk van wel.

70238. De **Voorzitter**: Het gaat er om, of het vóór het ontslag van de heer *Burger* is geweest of daarna.

A. Ik zal proberen dit na te zien.

De **Voorzitter**: Dan zijn wij nu gekomen tot de Kabinetscrisis van Januari 1945. Wij hebben nog met u te behandelen deze Kabinetscrisis, de formatie van uw laatste Kabinet in 1945, nog enkele incidentele kwesties uit die periode, die verband houden met enkele onderwerpen, die wij besproken hebben, en tenslotte de onderhandelingen in April 1945. Deze punten zullen wij echter op een nader te bepalen dag met u behandelen.

Ik sluit het verhoor.

P. S. GERBRANDY.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN
KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

dat er niet de geringste twijfel bij hem aanwezig was omtrent zijn ondergeschiktheid aan de Regering en direct aan de Minister van Oorlog. Hij verklaarde tevens, dat hij nimmer de bedoeling had gehad van dit beginsel af te wijken, maar dat het wel zijn bedoeling was geweest zeer eerlijk de Regering te waarschuwen tegen bezwaren en gevaren, die z.i. dreigden.

In het licht van dit onderhoud was het onhoudbaar van gezagscrisis te spreken. Persoonlijk trok ik uit dit onderhoud de conclusie, dat niet de kwestie van de verhouding van generaal *Kruls* tot de Regering, maar de structurele kant, die in de opzet besloten was, ae eigenlijke aanleiding was tot de moeilijkheden, hoe onbetamelijk overigens de vorm ook was van de brief van 12 November. Gepaard met het feit, dat de heer *Kruls* correct verontschuldigen voor de vorm van zijn brief aznbood, achtten de Minister van Oorlog en ik persoonlijk ons volkomen gerechtigd in het verslag aan de Ministerraad mede te delen, dat ontslag van de heer *Kruls* niet gewettigd was. Deze Ministerraad vond, voor zover ik heb kunnen nagaan, plaats op 12 December (in verband met een tijdelijke afwezigheid van de Minister van Oorlog). Wel is de zaak reeds op 21 November in de Ministerraad voorlopig behandeld. Reeds daar was de algemene opvatting: geen ontslag.

Wat mij persoonlijk betreft, werd mijn overweging versterkt door het feit, dat de Engelse autoriteiten, die met generaal *Kruls* hadden

te maken, zeer bijzonder op hem waren gesteld en zijn heengaan een ramp zouden vinden, terwijl in die tijd een vervanger niet was te vinden.

Voor zover ik in zake een onderhoud heb gesproken over onaan- genaamheid in de vorm, meen ik thans, dat dit niet betrekking heeft op de bespreking, welke in November plaats vond, maar op een latere. Wel was ik overtuigd, dat de structurele kant van de zaak grondig bekeken moest worden om voor de toekomst moeilijkheden te vermijden. Daarom werden op het gemenschappelijke advies van de Minister van Oorlog en mij in de Ministerraad de Minister van Oorlog, de heer van *Lidth de Jeude* en de heren van *Boeyen* en van *Heuven Goedhart* uitgenodigd daaromtrent met bepaalde voorstellen te komen.

In dit verband merk ik op, dat de beslissing om de heer *Kruls* te handhaven in de bovenvermelde vergadering unaniem geschiedde. Daarnaast leefde bij de Ministers de overtuiging, dat het nodig was maatregelen te nemen om de zaak in de toekomst goed te doen lopen. Dit bleek ook spoedig daarna nodig, omdat berichten uit Nederland bevestigden, dat de zaken niet vlot verliepen en in de verhoudingen iets scheefs optrad.

In dit licht moeten bezien worden de klachten, die van de Ministers kwamen uit het bezette gebied en moet ook bezien worden de brief, die generaal *Kruls* op 1 Januari 1945 tot de Minister van Oorlog richtte, welke aanvangt met een spijtbetuinging over uitlatingen in het wekrapport.

Op of omstreeks 5 Januari 1945 heb ik in dit verband persoonlijk een bespreking met de heer *Kruls* gehad, welke dus niet ten doel had hem een bepaalde reprimande toe te dienen, maar wel om hem nog eens duidelijk te stellen hoe principieel de verhoudingen lagen en van hem te eisen, dat hij onvoorwaardelijk zich naar de directieven van de Regering had te voegen. Dit is het gesprek, waarvan ik de herinnering heb overgehouden, dat generaal *Kruls* zich in de vorm soms, laat ik zeggen, kribbig uitliet. Hij bleek geïrriteerd te zijn door de houding van enkele Ministers, die van hun kant ernstige grieven tegen zijn optreden hadden.

Dat door mij een loyaliteitsverklaring zou zijn geëist, is kennelijk een interpretatie, welke generaal *Kruls* aan mijn woorden bij dat onderhoud heeft gehecht, maar welke nimmer door mij was bedoeld. Ik acht het waarschijnlijk, dat deze brief een gevolg is geweest van de opvatting van de generaal, dat hij after all te toegevend geweest was in het onderhoud, maar zeker weet ik dit niet.

Ondertussen was de Minister van Oorlog bezig reeds voorlopig een opzet te maken, welke in de loop van de maand Januari in het Kabinet zou kunnen worden besproken. Van de brief dd. 5 Januari 1945 van generaal *Kruls*, aan mij gericht, herinner ik mij niets, ook niet, nu ik deze brief zie. Is deze brief indertijd naar mijn adres gestuurd, wal ik wel bijna moet aannemen, dan ligt de verklaring voor mijn niet kennen van deze brief in de omstandigheid, dat ik van 5—9 Januari 1935 met Minister *de Booy* in Parijs was ter overhandiging van onze nota over de voedselvoorziening aan generaal *Eisenhower* en tot het verkrijgen van beslissingen en medewerking zoals wij die begeerden.

De voorlopige constuctie van de Minister van Oorlog maakte een onderwerp van bespreking uit in een vergadering van vermoedelijk

12 Januari 1945, doch de bespreking leidde toen niet tot een definitieve conclusie. Wel heeft de heer van *Boeyen* mij meer dan eens persoonlijk verzekerd, dat hij desalniettemin van oordeel bleef, dat de zaak beslist zou worden opgelost tot tevredenheid van alle Ministers. De Minister van Oorlog was ten deze minder optimist en toonde neiging om zijn ontslag te nemen — deelde dit zelfs schriftelijk mee —, welke houding intussen door de overwegingen mijnerzijds, dat er geen ontslaaanvraag behoorde te komen, terwijl wij op het punt stonden tot een gemeenschappelijke regeling te komen en terwijl ik bezig was alles te doen om het Kabinet gereconstrueerd te krijgen, niet heeft geleid tot een officiële ontslaaanvraag. Ik meen, alles bijeen genomen, dat men onjuist doet met te spreken van een nieuw conflict met generaal *Kruls*, maar ik meen, dat het beter is te spreken van een tegenstelling, welke naast de kwestie van de vorm, waarin generaal *Kruls* zich inderdaad ernstig had bezondigd, bestond en welke men met alle ernst bezig was tot een behoorlijke oplossing te brengen. Ik meen ook te moeten verwerpen de gedachte, alsof bij de heer *Kruls* de opzet zou hebben bestaan: dat hij zich niet loyaal wenste te gedragen tegenover de Regering. Mijn brief, namens de Ministerraad geschreven op 19 Januari 1945, kan worden beschouwd als de finale vorm, waarin de beslissing, dat de heer *Kruls* niet behoorde te worden ontslagen, maar dat men tot een behoorlijke oplossing van de structurele moeilijkheden behoorde te komen, werd geregeld. Ik herinner mij, maar heb daaromtrent op dit ogenblik geen gegevens, behalve de nota van de Minister van Oorlog, wel voorbeelden van een ontwerp, waarin deze oplossing werd belichaamd. Mijn herinnering is echter te vaag dan dat ik daaromtrent een positieve uitspraak zou durven doen.

Tussen 19 Januari 1945 en 12 Februari 1945 ligt het collectieve ontslag van het Kabinet. Het is zonder meer duidelijk, dat na het optreden van het nieuwe Kabinet een nieuwe situatie optrad.

Mijn ervaring na de Kabinetscrisis, welke klopt met mijn verwachtingen, van December en Januari, is geweest, dat in feite de moeilijkheden met het Militair Gezag met goede wil gemakkelijk tot oplossing waren te brengen. Ik voeg er als mijn persoonlijke overtuiging aan toe, dat de moeilijkheden ook zouden zijn opgelost, indien het oude Kabinet was gehandhaafd.

Dat de heer van *Lidth de Jeude* eigenlijk een verkeerd beleid zou hebben gevoerd, is naar mijn oordeel niet vol te houden.

Voor de outsider moge het zogenaamde conflict-*Kruls*, dat zijn slot vond in de beslissing van de Ministerraad van 12 Januari 1945, mijn brief van 19 Januari 1945 en de reactie van generaal *Kruls* daarop in zijn brief van 12 Februari 1945, lang hebben geduurd, er mogen krasse aanmerkingen zijn te maken op vorm en toon van sommige brieven, mij terugdenkend in de situatie van toen, blijft mijn opvatting, dat het gelukkig is geweest, dat de oorspronkelijke reactie tegen de houding van generaal *Kruls* in November 1944, welke was, dat de generaal moest verdwijnen, niet is ten uitvoer gelegd. Hij toch was de man, die in nauwe samenwerking met de Minister van Oorlog en ten dele ook met mij de gehele organisatie had voorbereid en dat met grote toewijding en kennis van zaken had gedaan. Hij had het vertrouwen der geallieerden. Hij wilde in wezen geen insubordinatie plegen. Hij ging wel zo nu en dan over de schreef, maar was geheel bereid zich te voegen naar de hem gegeven directieven.

ZITTING VAN DINSDAG 29 NOVEMBER 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Fokkema, Stokvis en Posthumus, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

Prof. Mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,
oud 64 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal,
oud-Minister-president.

70239. De **Voorzitter**: Bij het vorige verhoor op 23 November jl. hebben wij als laatste punt het ontslag van de heer *Burger* behandeld. Daarmede waren we de Kabinetscrisis van Januari 1945 genaderd. Zoudt u ons kunnen schetsen, welke naar uw mening de oorzaken zijn geweest, die hebben geleid tot deze Kabinetscrisis?

A. Het staat in mijn Memorandum, waaraan ik zou willen refereren.

70240. De **Voorzitter**: Het verdient echter wel aanbeveling deze zaken nog eens wat nader te beschouwen. Het Memorandum is een samenvatting van de gebeurtenissen en het blijkt ook uit de gesprekken, die wij hebben gehad, dat men al pratende vaak dieper tot de dingen doordringt. Om nu daarmede te beginnen: de heer *Burger* kreeg zijn ontslag, de heren *Albarda* en *van den Tempel* namen daarop hun ontslag, zodat dit op zich zelf de positie van het Kabinet vrij onzeker maakte.

A. Toen was het Kabinet al afgetreden.

70241. De **Voorzitter**: Dat is nu juist een punt, dat ik gaarne met u zou willen bespreken, want er heerst in de mededelingen, die door andere Ministers zijn gedaan, enige onzekerheid over de datum, waarop het collectief ontslag van het Kabinet is ingediend. Weet u dat nog precies?

A. Ik heb beloofd dit na te kijken, maar ik kan u met zekerheid zeggen, dat het vóór de ontslagaanvraag van de heren *Albarda* en *van den Tempel* is geschied.

70242. De **Voorzitter**: Maar na het ontslag van de heer *Burger*?

A. Het is mogelijk, maar ik zou het eerst moeten nakijken.

70243. De **Voorzitter**: Op 24 Januari heeft de bespreking over het ontslag van de heer *Burger* plaats gehad, eerst met de heer *Burger* zelf en vervolgens in de Ministerraad. Bij Koninklijk besluit van 27 Januari is aan de heer *Burger* met ingang van 25 Januari ontslag verleend. De ontslagaanvraag van de heren *van den Tempel* en *Albarda* is van 26 Januari.

A. Daarvan heb ik kennis gekregen, doordat die mij werden toegezonden van het Kabinet van de Koningin, nadat ik de ontslagaanvraag had ingediend.

70243. De **Voorzitter**: Maar u meent wel, dat die ontslagaanvraag na het ontslag van de heer *Burger* heeft plaats gehad?

A. Ja. Ik zal trachten het na te gaan. Tussen het ontslag van het Kabinet enerzijds en het ontslag-Burger en het ontslagverzoek van de heren *van den Tempel* en *Albarda* anderzijds bestaat geen enkel verband, hoe dan ook.

70245. De **Voorzitter**: Wat is dan volgens u de reden van de ontslagaanvraag van het Kabinet?

A. Dat heb ik in het Memorandum aangegeven. Dat heb ik zo goed mogelijk gedaan en daar wil ik mij aan houden. Hier staat het ook:

„Het herengaan van Mr. *Burger*, de afzonderlijke ontslagaanvragen van de Heeren *Albarda* en *van den Tempel* hebben dus met de Kabinetscrisis van Januari—Februari 1945 niets te maken.”

Vervolgens lees ik:

„Dat de Heeren *Albarda* en *van den Tempel*, na de ontslagaanvraag van het geheele Kabinet, nog afzonderlijk ontslag aanvroegen, was gelegen in het feit, dat zij het optreden van den Minister-President, die het ontslag van den Heer *Burger*, zonder dezen gelegenheid te bieden tot redres, in het Kabinet bracht na te voren reeds de Koningin te hebben voorgelicht over zijn voorname, veroordeelden en dit openlijk wenschten tot uitdrukking te brengen.”

Even hiervóór staat:

„Tweeërlei was mogelijk. Een reconstructie van het Kabinet of een nieuwe Kabinetsformatie. Mijn persoonlijk advies is sinds medio December 1944 steeds geweest: reconstructie. Ik kende al de bezwaren, aan een volkomen nieuwe formatie verbonden. Dat het op 24 Januari kwam tot een ontslagaanvraag van het Kabinet, waarmee ik mij had vereenigd, is enkel toe te schrijven aan het feit, dat de adviezen aan de Kroon, ten deele berustend op raadpleging van figuren uit het Zuiden, door de onmogelijke transporttoestanden zoo traag veïlizpen, dat het Kabinet niet de verantwoordelijkheid kon blijven dragen en dit wel tot uitdrukking moest brengen.”

Dat staat er precies.

70246. D2 **Voorzitter**: Nu heeft de heer *van Heuven Goedhart* ons gezegd, dat het Kabinet eigenlijk al in begin Januari demissionair was. Dat is kennelijk niet juist, wanneer hij daarmede bedoeld zou hebben, dat het Kabinet toen al zijn ontslag bij de Koningin zou hebben ingediend. Kan het misschien juist zijn, als de heer *van Heuven Goedhart* bedoelde te zeggen, dat in die tijd — want in begin Januari zijn er enige vergaderingen van het Kabinet geweest, waarvoor verschillende Ministers uit Nederland waren overgekomen om de situatie te bespreken — het besluit reeds is genomen om op een daartoe geschikt ogenblik tot het ter beschikking stellen van de portefeuilles over te gaan?

A. Daar lijkt het iets op, maar het is niet helemaal juist; het stond voorwaardelijk vast, dat er ontslagaanvraag zou volgen, indien er geen reconstructie van het Kabinet kwam. Dus zodra reconstructie uitgesloten bleek, moest ik conform onze unanieme opvatting het ontslag van het Kabinet indienen.

70247. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* heeft dus tot op zekere hoogte wel gelijk. In die vergaderingen van begin Januari stond al vast, dat er een reconstructie van het Kabinet moest komen, waarbij men waarschijnlijk in het bijzonder ook dacht aan een aanvulling door personen uit het bevrijde zuiden. Ingevolge die vaststaande opvatting kon de Minister-President met besprekingzn beginnen en misschien stond op dat moment ook wel vast, dat, als die besprekingen niet tot het resultaat leidden, er een collectieve ontslagaanvraag zou komen. Mij was dan gemachtigd om de portefeuilles van het gehele Kabinet ter beschikking te stellen. Was zo de situatie?

A. Het maakte op mij even de indruk — maar ik heb het misschien verkeerd verstaan — alsof u dacht, dat ik wel in bespreking had kunnen treden met buitenstaanders. Daar was geen kwestie van. Dat is natuurlijk ook niet gebeurd. Ik stond met alle Ministers zo positief mogelijk op het standpunt: Dit Kabinet moet blijven. maar

er zijn gaten in. De heer *van Mook* was er met, de heer *van den Broek* was ziek — en naar mij werd medegedeeld dermate, dat er geen kwestie van was, dat hij zijn taak binnen afzienbare tijd zou kunnen vervullen —; hij had twee Departementen; dat betekende dus in wezen, dat er drie van de belangrijkste posten open waren. De heer *van den Tempel* werd in Januari ook nog ziek, dus ik stond op liet standpunt — en met mij alle collega's —; dat het Kabinet moest worden aangevuld, maar het moest het oude Kabinet blijven. Dit kon een zekere verandering in portefeuilles met zich medebrengen en daarom werd het reconstructie genoemd.

70248. De *Voorzitter*: Had men naast de gedachte van reconstructie in die vergaderingen van begin Januari ook al het voorwaardelijke besluit tot ontslag genomen?

A. Dus dat was net niet een ontslaanbod van het Kabinet.

70249. De *Voorzitter*: Dan begrijpen wij elkaar misschien verkeerd. Ik bedoelde dit: Was het zo, dat men in die vergaderingen van begin Januari het er over eens was, dat het Kabinet aangevuld moest worden — dat er dus een reconstructie moest komen —, doch had men daarbij ook al de opvatting of had men misschien ook al een besluit genomen in verband met de situatie, die zou kunnen ontstaan, wanneer die reconstructie niet zou gelukken?

A. Neen, dat laatste net niet, want zodra er een ontslaanvraag — dat was de moeilijkheid — van het hele Kabinet zou komen, stond alles op losse schroeven.

70250. De *Voorzitter*: Wat is dan de aanleiding geworden — de onmiddellijke aanleiding —, dat ongeveer op 24 Januari dat besluit wel is genomen?

A. Door de positieve wetenschap, dat reconstructie uitgesloten was.

70251. De *Voorzitter*: Had u al eerder een soort volmacht om die ontslaanvraag namens allen in te dienen of is dat omstreeks de 24ste Januari eerst uitdrukkelijk onder het oog gezien en besloten?

A. Het is beide waar. Ik kon het doen, maar heb het niet gedaan. Zonder in elk geval enkele Ministers mede te delen: „Nu is het zo, dat het ontslag aangeboden dient te worden”.

70257. De *Voorzitter*: In ieder geval lijkt de ogenschijnlijke tegenspraak, die er zat in de mededelingen van de heer *van Heuven Goedhart*, dat het Kabinet eigenlijk al demissionair was van 3 of 5 Januari af, en het feit, dat de ontslaanvraag is ingediend op 24 Januari, niet zo groot, wanneer men het intern bekijkt, nl. van de kant van het Kabinet zelf.

A. Dat wil zeggen er is één en ander gebeurd, dat het absoluut onmogelijk maakte om ook maar het begrip demissionair te gebruiken. Dan kom ik echter op een gebied, waar ik niet spreken mag. Ik kan u met de meeste stelligheid verzekeren — hetgeen ook later zal blijken —, dat er niet kon worden gesproken van een demissionair Kabinet, omdat bepaalde handelingen daarmee volstrekt in tegenspraak waren.

70253. De *Voorzitter*: Bedoelt u handelingen van het Kabinet?

A. Neen.

70254. De *Voorzitter*: Wij hebben het gehad over de noodzakelijkheid van aanvulling van het Kabinet met figuren uit het bevrijde zuiden. Dat was een zaak, die toen speelde en als mijn indruk juist is, bestond er toch wel het gevoel, dat daaraan tegemoet moest worden gekomen.

A. Met mate.

70255. De *Voorzitter*: Alle heren waren het daar dus niet over eens?

A. Er waren om ro te zeggen drie vacatures. Ik kan u dit wel zeggen, voor de vacature van de heer *van den Broek*, speciaal wat Financiën betrof, stond het onder ons vast — ik weet niet of dat nu met allemaal precies het geval was —: Het zou het beste zijn, als wij dazvoor de heer *Huysmans* konden krijgen. Dus in zoverre is daar weleens over gesproken, maar ik herinner mij voor de rest eerlijk gezegd niets. Ik heb alleen in de tijd, dat dit speelde, iemand naar Eindhoven gezonden om te informeren naar de gezondheidstoestand van de heer *Huysmans*.

70256. De *Voorzitter*: Dus het was eigenlijk zo, dat, hoewel men van oordeel was, dat er een reconstructie van het Kabinet moest komen, dit nog helemaal niet insloot, dat er een communis opinio was, dat die reconstructie geheel of in belangrijke mate nodig was om figuren uit het zuiden in het Kabinet op te nemen?

A. Inderdaad niet; dat het zou gebeuren, is begrijpelijk. Daar weet ik het voorbeeld van van de heer *Huysmans*.

70257. De *Voorzitter*: Over de mate waarin, bestond dus nog een belangrijk verschil?

A. Dat is niet doorgepraat. Het is in begin Januari niet gekomen tot het punt: Nu staan wij voor de noodzaak van het ontslag.

70258. De *Voorzitter*: De eventuele opneming van personen uit het bevrijde zuiden in het Kabinet, was een der onderwerpen, die in die dagen aan de orde waren, maar er was, naar ik begrepen heb, nog een aantal andere kwesties van matriële aard, die de homogeniteit van het Kabinet in die tijd ook bedreigden.

A. Dat kunt u naar mijn mening alleen zeggen van de kwestie van het Militair Gezag. Maar mijn persoonlijke opvatting is al die tijd geweest: Dit komt natuurlijk tussen de figuren, zoals die hier zitten, in orde. Dat is ook uitdrukkelijk in het Kabinet uitgesproken.

70259. De *Voorzitter*: U noemt alleen de kwestie van het Militair Gezag, maar ik meen uit verklaringen, die hier zijn afgelegd, en ook uit de stukken te moeten begrijpen, dat in die tijd de kwestie van de Volksvertegenwoordiging toch ook nog een rol speelde. Zij het dan op een andere wijze als dat in de voorafgaande twee jaren het geval was geweest, toen andere accenten van dit probleem de discussie beheersten. Er was toch een aspect van die zaak, dat in die tijd tot op zekere hoogte acuut was, nl. de vraag of de regeling voor het Parlement te Londen of niet te Londen moest tot stand komen. Dat was toch een kwestie, die toen wel degelijk speelde.

A. Daaromtrent bestond tussen de leden van het Kabinet voor 100 pct. overeenstemming, en er is maar één Minister geweest, dat is de heer *van den Broek* geweest, die heeft gezegd: „Als het niet zo komt, dat het nu kan worden vastgesteld, verbind ik daaraan mijn ontslag”. Geen enkele andere Minister heeft zo gereageerd. De heer *van den Broek* werd ziek, viel uit.

70260. De *Voorzitter*: Het feit — ik mag het misschien zo formuleren —, dat de andere Ministers er zo over dachten als u zegt, sloot toch niet uit, dat de verhoudingen op dit punt zo lagen, dat er wel moeilijkheden over waren. U hebt zelf al in een vorig verhoor verteld, hoe de ontwikkeling van de gedachten op dit punt is geweest en dat het probleem niet zo eenvoudig lag. Men kan ook problemen hebben, waarover op een gegeven moment de Ministers in theorie hetzelfde denken en waarvan desondanks de onmiddellijke praktische uitvoering toch op bezwaren stuit. Zo lag het ook bij dit vraagstuk, ten minste zo heb ik het begrepen. Hier waren bepaalde moeilijkheden en bepaalde situaties, die dit probleem niet zo eenvoudig maakten, dat men kon zeggen: „We zijn het er over eens, we kunnen het met één pennestreek in orde maken.” Zo lag het niet.

A. Toch moet ik dit zeggen: in Januari 1945 had het alle schijn, alsof die hele kwestie op de meest soepele manier zou worden opgelost in de zin, dat in het Kabinet een formulering — ik heb dat nog niet kunnen vinden, maar ik zal het laatste ontwerp meenemen — van het probleem alweer was verschoven naar een zo minimaal verschil, dat het eigenlijk in Januari duidelijk was, dat er geen moeilijkheid meer in zat. De moeilijkheid tussen de Ministers zat in het Militair Gezag. Naar mijn mening — daar ben ik vast van overtuigd — was dat voor oplossing vatbaar. Ik zeg niet, dat het van een leien dakje zou zijn gegaan.

70261. De *Voorzitter*: Het vraagstuk van het Militair Gezag was in die vergaderingen van de Ministerraad ook schriftelijk aan de orde gesteld, naar ons is gebleken. Er is o.m. een brief van 17 December 1944 van 5 Ministers, die in het zuiden verbleven — deze brief was afkomstig van de heren *van den Tempel*, *van den Broek*, *van Boeyen*, *van Heuven Goedhart* en *Burger* —, waarin de kwestie van het Militair Gezag wordt besproken en in het bijzonder de leiding van het Militair Gezag zeer scherp in gebreke wordt gesteld.

A. Dat is juist. In de tweede helft van December — ik stel dat na 13 December — en in de maand Januari tot aan de ontslag-

aanvraag was deze zaak zeer prominent. Ik voeg er aan toe, dat het mijn opvatting is en het is door de latere praktijk ook bevestigd: dat dit probleem zeker zou zijn opgelost, gelijk later ook is geschied.

70262. De **Voorzitter**: Ik zie in die brief o.a. deze passage staan: „Het is ons echter langzamerhand duidelijk geworden, dat bedoelde brief van den Generaal" — dat is dus de brief van 12 November 1944, waar wij het reeds eerder over hebben gehad — „geenszins zonder meer als vergeeflijke vergissing is te beschouwen, alsmede dat het boven gereleveerde gesprek geenszins een wezenlijk bevredigend resultaat heeft opgeleverd;" — dat is het gesprek, dat u en de Minister van Oorlog met hem moest hebben — „met name kunnen wij dat niet als zodanig aanmerken, het eenige merkbare resultaat, namelijk dat sinds bedoeld onderhoud het contact tusschen de secties Militair Gezag en de Ministers nog is verzwakt." Dan is er verder een nota van 3 Januari 1945 van de heer van *Heuven Goedhart*, ook over deze problemen, waarin hij in een zevental punten de moeilijkheden, die er waren, heeft geformuleerd. Het kwam dus van verschillende kanten.

A. Dat is ook volkomen juist, wat u daar zegt. Inderdaad was er in die tijd moeite, verschil van inzicht — het verschil van inzicht tussen de Ministers was niet groot, maar het was er — over het Militair Gezag. Dat was echter veel meer in de verhouding tot generaal *Kruls*, waar wij over hebben gesproken.

70263. De **Voorzitter**: Ik geloof ook inderdaad, dat het Militair Gezag één van de belangrijkste punten is geweest. Maar wanneer b.v. de heer *Albarda* voor de commissie een samenvatting geeft van de oorzaken van de crisis, noteert hij er toch drie, namelijk: de ontstemming over de verhouding Regering—Militair Gezag; het nog steeds niet tot stand gekomen zijn van een regeling voor de bestuursvoorziening en tenslotte het niet voorzien in de vacatures in het Kabinet, waarin geen Katholieken waren. Hij noemt derhalve drie oorzaken. Het merkwaardige is, dat in de brief van de heer *Burger*, waarover wij het bij het vorige verhoor hebben gehad, namelijk de brief van 19 Januari 1945, vijf dagen vóór zijn ontslag, deze drie punten ook worden genoemd, en wel in die zin, dat deze noodzakelijk tot een oplossing moesten komen, aangezien de heer *Burger* anders genoodzaakt zou zijn, zijn ontslag te nemen. Op die laatste uitlating van de heer *Burger* hebt u alreeds uw commentaar gegeven.

A. Houdt u dat maar eens goed vast, want zo zit het in elkaar.

70264. De **Voorzitter**: Deze drie punten worden toch van verschillende kanten naar voren gebracht.

A. Ja, maar de kwestie van de volksvertegenwoordiging is besproken en nu vertel ik u nog eens, dat er maar één Minister was, die daaruit consequenties trok, namelijk de heer van den Broek.

70265. De **Voorzitter**: Ja, maar de heer van den Broek had toch ook niet zijn ontslag ingediend.

A. De heer van den Broek had het volgende gezegd: Als dit bij de aanvulling van het Kabinet niet in orde komt, ben ik niet meer beschikbaar.

70266. De **Voorzitter**: De heer *Burger* schrijft: „Wanneer deze drie kwesties niet tot een oplossing komen, zal ik mij genoodzaakt zien mijn ontslag te vragen." Dat komt ongeveer op hetzelfde neer.

A. Laat ik het dan eens heel kras zeggen. Ik heb in de Minister-raad uitdrukkelijk gesteld, dat ik het standpunt van de heren wenste te weten. Ik heb gevraagd: „Betekent het, dat u uw ontslag neemt? Ik weet dan precies, hoe de zaken staan." Ik heb getest, dat moest ik doen. Hetzelfde heeft zich voorgedaan bij de kwestie-*Kruls*. Daar was bij mij vol begrip voor de Ministers, die zeiden: „*Kruls* weg of ik weg." Dit moest echter worden bekeken, want er zaten consequenties aan. Toen ben ik met de mededeling gekomen: „Heren, ik vind het zeer ernstig, maar ik zie op dit ogenblik geen goede oplossing, als ik generaal *Kruls* laat schieten." Dan was mijns inziens alles in het honderd gelopen. Ik zei: „Laten wij het doen met een schrobbering." Ik wenste niet verder te gaan, mede omdat in de tegenstelling tot de chef van het Militair Gezag substantieel de kloof veel geringer was dan wij toen oordeelden.

70267. De **Voorzitter**: Een nieuwe schrobbering?

A. Ja. Toen moest dus de consequentie komen van de Ministers, die zeiden: „*Kruls* weg of ik weg." Ze draaiden echter om. Laat ik

zeggen, ik was het met die Ministers eens. Ik vond het veïstandig, dat ze toen omzwaaiden, want ik geloof, dat het niet anders mogelijk was geweest. In dat opzicht trokken wij principieel gesproken een en dezelfde lijn. Natuurlijk moest in 1944 alles gedaan worden om het Kabinet heel te houden en om het aangevuld te krijgen. Dat stond voorop.

70268. De **Voorzitter**: Waarom zegt u, dat u meent, dat een vervanging van de heer *Kruls* door een ander niet mogelijk was?

A. Omdat ik daar geen geschikte persoon voor wist, die in die moeilijke omstandigheden initiatief genoeg had om het te organiseren.

70269. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Kwam generaal *Dijxhoorn* daarvoor niet in aanmerking?

A. Neen, want hij kon zich niet voldoende doen gelden. Men moest hier inderdaad iemand voor hebben, die zich krachtig kon doen gelden, anders kwamen deze zaken niet in orde. Men zat voor die moeilijkheid, het was een „hondenbaan", deze leiding van het Militair Gezag. Toen heb ik tegen mij zelf gezegd: „Wij moeten *Kruls* in vredesnaam maar houden. Behalve het Militair Gezag waren de Ministers in Januari het met elkaar door en door eens. En de zaak van het Militair Gezag werd principieel onder de loupe genomen.

70270. De **Voorzitter**: Was men het er over eens, dat de gezagsverhoudingen dusdanig verstoord waren, dat eigenlijk een Regering dit niet over haar kant kon laten gaan?

A. Mits u een ding bedenkt. Ik wil mijn collega's niet aanvallen. Naar mijn mening waren wij het volkomen met elkaar eens geworden, wanneer er een reconstructie was gekomen. Als ik de situatie achteraf beschouw, twijfel ik daar niet aan, dan was het best voor elkaar gekomen.

70271. De **Voorzitter**: Het Nederlandse militaire apparaat was nog het omvangrijkste in Engeland. Het is daarom toch wel verwonderlijk, dat er geen andere figuur dan generaal *Kruls* te vinden zou zijn geweest.

A. Voor mij was het niet twijfelachtig; ik kon de gehele situatie overzien. Ik wist er toen geen andere figuur voor en ik zou ook nu nog geen andere figuur durven aanwijzen. Later is er een ogenblik gekomen, dat ik zeer ernstig over een ander heb gedacht.

70272. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. Zijn naam schiet mij niet te binnen. Hij is directeur van een Nederlandse middenstandsbank geweest. Het is geen kwestie, dat ik u de naam wil verzwijgen, maar ik herinner mij de naam helaas niet.

70273. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus geen beroeps-militair?

A. Neen, maar wel iemand met een hoge rang als reserve-officier.

70274. De **Voorzitter**: Men moest bij dergelijke overwegingen toch ook rekening houden met het feit, dat dit een functie was, waarin niemand van tevoren had kunnen tonen, dat hij daar alle geschiktheid voor had, omdat het nu eenmaal een uitzonderlijke functie was. Men ziet echter dikwijls, dat een ander, die de nodige karaktereigenschappen en het nodige intellect bezit en er vóór wordt gesteld, ook in staat blijkt te zijn een bepaalde taak te vervullen, zonder dat hij tevoren vergelijkbaar werk heeft gedaan. Er was maar één dergelijke functie, zodat men niet zonder meer kon zeggen, dat anderen het niet zouden kunnen; niemand had de gelegenheid gehad te tonen, dat hij er toe in staat was.

A. Het is mij bekend, dat tussen de Britse Minister-President en een van de generaals zich ook dit geval heeft voorgedaan en dat hij heeft gezegd, dat hij de man niet kon missen. Wij waren het over het behoud van *Kruls* eens geworden.

70275. De **Voorzitter**: Men moet in deze kwestie niet uit het oog verliezen — wij komen er nu weer op terug; wij hebben er de vorige keer al over gesproken — dat hier de gezagsverhoudingen op het hoogste niveau — en dit is heel erg, vooral in een overgangstijd — ernstig verstoord waren. Dat lijkt ons het bedenkelijke van deze situatie.

A. Nu moet u niet vergeten, dat het, naar de opvattingen van sommige Ministers, niet alleen de schuld van de heer *Kruls* was. Ik wil toegeven, dat het naar mijn mening onduidelijk was. Wij hebben in alle eer en deugd unaniem met elkaar de beslissing genomen, dat wij hem ondanks dat feit zouden handhaven. Allen zijn daarvoor medeverantwoordelijk. Ik geloof nu nog, dat het een goede oplossing was, maar ik kan best begrijpen, dat u zegt: „Het was op zijn kant”, hetgeen ook inderdaad zo was. Had ik in de eerste vergadering te dezer zake een ander geweten, maar kunt u mij iemand noemen, die het had kunnen doen? Ik weet nu nog niemand anders. Alles was voorbereid met oefeningen in Engeland, alle mensen waren speciaal opgeleid om deze functie te vervullen, de leiding was generaal *Kruls* in handen gegeven. Er was ook geen man, die er in kon springen. Het was een zeer onaangename situatie.

70276. De **Voorzitter**: Moet ik uit het feit, dat er begin Januari enige vergaderingen over deze kwestie en over de positie van het Kabinet zijn geweest en uit het feit, dat omstreeks 24 Januari eindelijk de indiening van het collectieve ontslag is gevolgd, afleiden, dat de discussies eigenlijk gedurende die gehele periode zijn voortgezet, zonder dat men tot een concrete beslissing kwam?

A. Ik sprak er zo nu en dan degenen, die zich hiermede bemoeiden, over; persoonlijk had ik er geen bemoeienis mee, de taken moesten worden verdeeld. De heren *van Boeyen* en *van Lidth de Jeude* waren degenen, die, speciaal wat het Militair Gezag betreft, een oplossing voor de moeilijkheden moesten zoeken. De heer *van Boeyen* heeft mij medegedeeld, dat moei ik dus op zijn gezag aannemen, dat het best voor elkaar zou komen.

70277. De **Voorzitter**: Bedoelde de heer *van Boeyen* daarmede, dat er een oplossing zou komen voor de moeilijkheden in verband met het Militair Gezag?

A. Dat men absoluut zeker kon zijn, dat men het in de hand had, dat moeilijkheden, zoals wij die met generaal *Kruls* hadden, zich niet weer zouden voordoen.

70278. De **Voorzitter**: Dacht hij zich de oplossing in de vorm van een nieuwe bespreking met de betrokken persoon of dacht hij zich die door het maken van regelingen, die zouden kunnen waarborgen, dat men die persoon in de hand had?

A. Ik denk het laatste. Ik heb dit zo gehoord, dus ik weet niet precies, wat hij concreet voor zich had. De zaak was in wording.

70279. De **Voorzitter**: De regeling, zoals die staat vermeld in het besluit D 60, ging er inderdaad vanuit, dat de bevoegdheden van de chef staf Militair Gezag ontleend waren aan de Regering en dat de Regering die bevoegdheden nader kon regelen en beperken.

Staatsrechtelijk is dit volkomen logisch. Ik heb echter min of meer de indruk, dat deze theoretisch juiste opzet door het verloop van zaken moeilijk kon worden verwezenlijkt, in het bijzonder omdat het Kabinet in die tijd heel bezwaarlijk; tot beslissingen kon komen. Ik neem daarbij in aanmerking, dat er nog een aantal andere moeilijke problemen was, waarover misschien ook niet helemaal overeenstemming bestond. Een belangrijke factor was echter het feit, dat het Kabinet zo moeilijk bij elkaar kon komen.

A. Daar was men juist bezig — dat was een van de punten —, dat er beslissingen zouden kunnen worden genomen door het stuk Kabinet in Nederland. Het is misschien te sterk gezegd, dat wij zijn overvallen, want daarvoor is het een veel te slepend proces geweest, maar het aftreden van het Kabinet is wel plotseling tussenbeide gekomen.

70280. De **Voorzitter**: Het was natuurlijk zo, dat een individuele Minister, die in het zuiden kwam, daar problemen zag, die op zijn terrein lagen. Sommigen hadden daaraan heel wat te doen. De heer *van Heuven Goedhart* b.v. heeft veel te doen gehad met de arrestatiekwestie, dat was een zeer moeilijk probleem. Hij was daar ten slotte als Minister alleen en dan nog als een Minister, die niet was belast met het contact tussen de Regering en de chef staf van het Militair Gezag, want dat was de Minister van Oorlog. Als men dus iets wilde effectueren, moest het formeel eigenlijk via de Ministerraad en de Minister van Oorlog naar de chef staf Militair Gezag. Aangezien het Kabinet zo uit elkaar lag, was dat niet zo gemakkelijk te bereiken.

A. Persoonlijk heb ik het altijd anders toegepast en ik had er ook een andere opvatting over, maar dat is gemakkelijk praten voor mij. Ik moest mijn werk in Londen doen, ik ben meerdere malen voor

een bezoek in Nederland geweest, maar in Januari 1945 was het voor mij onmogelijk.

Ik kon eenvoudig, gezien de dringende noodzaak, die mij in Londen en elders hield, niet naar Nederland gaan. Dat konden Ministers wel doen. Nu had ik het gevoel — maar daarmee wil ik voorzichtig zijn —, dat een paar Ministers dit verkeerd aanpakten; zij gingen opereren tegen hun eigen sectie in het Militair Gezag. De heer *Burger* b.v. richtte een bureau, een afdeling Binnenlandse Zaken op. Men had het Departement in Londen, men had zijn voelhorens onder verantwoordelijkheid van de Regering, het overleg met de geallieerden in Nederland. Waarom werd er dan in 's hemelsnaam een derde bureau gecreëerd. Dat begreep ik niet.

70281. De **Voorzitter**: Daar zat natuurlijk achter, dat de sectie van het Militair Gezag niet in het bevrijde zuiden was gevestigd, maar in Brussel.

A. Ja, maar er zaten mensen.

70282. De **Voorzitter**: Echter niet het bureau van het Militair Gezag. Anders zou ik mij kunnen voorstellen, dat de Minister met de met zijn Departement corresponderende sectie van het Militair Gezag voeling hield. Wanneer de verhoudingen behoorlijk lagen, zou de chef staf Militair Gezag zich daarbij niet op een formeel standpunt hebben gesteld. Hij had zich althans niet op een formeel standpunt behoren te stellen, in die zin, dat hij alleen orders wenste af te wachten van de Regering, en dan nog alleen via de Minister van Oorlog. Was de chef staf in dezen soepel geweest, dan zou het wellicht mogelijk zijn geweest, dat de betrokken Minister in feite de met zijn Departement corresponderende sectie van het Militair Gezag had kunnen dirigeren. Dat zou althans denkbaar zijn geweest. Vandaar, dat ik ook weleens de vraag heb gesteld: „Heeft men er nooit over gedacht om, zij het dan misschien niet de hele Regering, maar dan toch een deel van de Regering, naar Brussel over te plaatsen?”

A. Ik heb reeds gezegd, dat dit is overwogen. Het is besproken, maar wij zijn tot de conclusie gekomen, dat het heel ondoelmatig was. U moet niet vergeten, dat het voor mij onuitvoerbaar was. Ik stond in permanent contact met *Churchill*, *Eisenhower* en *Bedell Smith* en met het hoofdkwartier van *Montgomery*; ook voor de heren *van Kleffens*, *Michiels van Verduynen* en de Minister van Scheepvaart was het onuitvoerbaar. Dat stuitte al op allerlei moeilijkheden. Toen ben ik naar het hoofdkwartier gelopen en heb gezegd, dat wij het Militair Gezag in Nederland moesten hebben.

70283. De **Voorzitter**: Die overplaatsing is toch eerst in April 1945 gebeurd?

A. Ja, maar de leden van het Militair Gezag werkten in Nederland, ook de heer *Kruls* was er vaak.

70284. De **Voorzitter**: Wanneer er Ministers in het bevrijde gebied van Nederland komen en het apparaat, waarover zij zouden moeten beschikken, en het bureau, dat met hun Departement correspondeert, in Brussel zit, dan is het toch te begrijpen, dat zij gaan redeneren: Wij zitten in het bevrijde gebied, het apparaat in Brussel is voor ons niet bereikbaar; wij moeten zorgen, dat wij hier enige administratieve hulp — want dat was het toch eigenlijk — krijgen. Eigenlijk had een Minister, die daar in het zuiden kwam, in het gunstigste geval alleen een ambtenaar en een secretaresse bij zich. Daar kan men niet mee besturen: die positie was dus wel uitermate ongelukkig.

A. Ja, dat kwam door de onistandigheden.

70285. De **Voorzitter**: Heeft men daarvoor geen oplossing gevonden?

A. Ik heb, nadat het nieuwe Kabinet was gevormd, geen enkele moeilijkheid meer opgemerkt. U kunt dus niet zeggen, dat er geen oplossing is gevonden.

70286. De **Voorzitter**: U moet ook niet vergeten, dat, toen het nieuwe Kabinet was gevormd, vrijwel onmiddellijk het Militair Gezag in Breda is gekomen; het apparaat was toen dus in Brabant zelf. Dat maakte de zaak weer anders.

A. Dat is juist, het maakte het gemakkelijker. Ik kan u zeggen, dat ik bij het geallieerd opperbevel — dat ging dan meestal over de contactofficier — hemel en aarde heb bewogen om het Militair Gezag zo gauw mogelijk in Nederland te krijgen. Hoe de situatie in het zuiden was geschapen, behoef ik u niet te vertellen.

70287. De **Voorzitter**: U moet mij goed begrijpen: ik ontken ge-n ogenblik, dat het probleem uitzonderlijk moeilijk lag. Dat ligt trouwens ook voor de hand. Wanneer men in een phase verkeert, waarin de oorlog in het eigen land, waarvan een gedeelte bevrijd is en een gedeelte nog is bezet, plaats vindt, kan men zich moeilijk desastreuzer omstandigheden, met name voor het civiele bestuur, indenken dan deze. Dat gesef ik grif toe. Aan de andere kant vraagt men zich, gezien alle conflicten en alle moeilijkheden, die er zijn geweest, af, of men toch niet een oplossing had kunnen vinden, die deze ellende had voorkomen.

A. Ja, naar mijn mening wel. Maar dan kom ik ook weer op het chapiter van de self-restraint, die daarbij in acht genomen moet worden.

70288. De **Voorzitter**: Als u van die gedachtengang uitgaat, betekent dat in feite, dat de Ministers maar te Londen op „stal" hadden moeten blijven. Het waren echter de verantwoordelijke Ministers.

A. Ja, maar in dit geval via het Militair Gezag, in Nederland. Zo was het opgezet.

70289. De **Voorzitter**: Met was opgezet voor een zeer korte overgangstijd. Bovendien gingen de bevoegdheden van het Militair Gezag precies zo ver als de Regering die aan het Militair Gezag wilde geven.

A. De heer *Kruls* kon altijd naar Londen worden geroepen. Als er moeilijkheden waren, kon ook een bepaalde Minister zeggen: „Ik wens dat geregeld te hebben en het loopt niet naar mijn zin; de heer *Kruls* moet naar Londen komen." Dat kon en dat is ook zo nu en dan gebeurd. Ik wil daar liever geen al te scherp oordeel over uitspreken, ik had die moeilijkheden niet. Mijn taak lag elders. Ik heb natuurlijk wel met de kwestie te maken gehad en ik had daar dus een zeer bepaalde indruk over, maar laat ik voorzichtig zijn.

70290. De **Voorzitter**: Laten wij een concreet voorbeeld nemen, b.v. de moeilijkheden, die de heer *van Heuven Goedhart* heeft gehad op het gebied van de arrestatiekwestie.

A. Wat was die moeilijkheid?

De **Voorzitter**: Die moeilijkheid kwam eigenlijk hierop neer, dat de heer *van Heuven Goedhart* constateerde, dat de stoottroepen van de B.S. — ik mag van de heer *van Heuven Goedhart* niet zeggen: arrestatiebevoegdheid hadden gekregen — zich de arrestatiemacht hadden geïsurpeerd. De arrestatiebevoegdheid kwam toe aan het Militair Gezag, maar de stoottroepen hadden eerst zonder meer en later op grond van een circulaire, die namens de Prins was uitgevaardigd en die, naar het schijnt, was opgesteld door de heer *van Houten*, links en rechts op grote schaal arrestaties verricht. Daarop heeft de heer *van Heuven Goedhart* gezegd, dat dat niet kon. We moesten volgens de heer *van Heuven Goedhart* ook onder deze omstandigheden zoveel mogelijk de elementaire beginselen van de rechtsstaat nastreven: aan die arrestatiemacht van de B.S. moet dus een einde worden gemaakt.

Dat leidde tot grote moeilijkheden. Aan de andere kant was er het standpunt van de heer *Speyart van Woerden*, die meende, dat deze zaak tot de competentie van de politie brhoorde, waartegenover dan weer door de B.S. en het Militair Gezag, tot op zekere hoogte te recht, gesteld werd: „De politie moet eerst worden gezuiverd." U kent dat probleem. Dat was allemaal zeer moeilijk en heeft tot zeer grote wrijvingen geleid. Wanneer een Minister van Justitie, die verantwoordelijk is voor het justitieel beleid, op een bevrijd territorium van het land komt, waar hij toestanden constateert, die hij met zijn verantwoordelijkheid niet dekken kan, is het dan die Minister kwalijk te nemen, dat hij — hoe hulpeloos hij daar ook in „Bosch en Ven" zat — althans probeert, dat in het reine te brengen?

A. Dat is ook gebeurd.

70291. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat die Ministers de nodige zelfbeperking in acht hadden moeten nemen. Maar, wanneer een Minister van Justitie daar komt en hij ziet zaken, die justitieel niet zijn verantwoord, en hij merkt, dat de chef staf van het Militair Gezag dat been niet in het lid krijgt, kan ik mij best indenken, dat hij zelf die zaak ter hand wil nemen, aangezien hij toch in de eerste plaats de verantwoordelijke man is. Het is dan logisch, dat hij probeert het in orde te krijgen.

A. De trein moet lopen over de rails, die de wet voorschrijft. Voor zover ik mij herinner, is er een bespreking met de heer *Kruls*

over gevoerd. Tevens was de heer *Speyart van Woerden* daarbij aanwezig. Ik meen, dat ik toen zelfs heb gezegd: „Heren, ik heb hier de vergadering geleid, maar nu komt het voornamelijk op de Minister van Justitie neer: laat hem in dit geding de voorzitter zijn, dan ga ik er bij zitten." Dat is gebeurd. Moeilijkheden komen er echter in iedere Regering voor. Men was bezig ze op te lossen en terwijl men daarmede bezig was, kwam het ontslag van het Kabinet. We zaten bij wijze van spreken met het „mes in de buik" op het ogenblik, dat het ontslag kwam. (Ja. ik heb vanmorgen net van een operatie gehoord.)

70292. De **Voorzitter**: Het ontslag van het Kabinet is toen dus gekomen. Wat is er daarna gebeurd? Er is een opdracht gekomen. Heeft u die opdracht gekregen?

A. Ja.

70293. De **Voorzitter**: Heeft u de tekst van die opdracht nog?

A. Die staat in het Memorandum.

70294. De **Voorzitter**: In het Memorandum staat:

„De opdracht luidde: „vorm een in wezen nieuw Kabinet door opname van door U uit het Zuiden van Nederland te kiezen frissche figuren, houd door het handhaven van de figuren, die het beleid tegenover het buitenland dragen, de gedachte van een reconstructie levend, zorg, dat het nieuwe Kabinet een echt team vormt"."

Ik geloof, dat ik geen te stoute veronderstelling uit, wanneer ik zeg, dat dit wel niet de woorden van de opdracht zullen zijn geweest, want ik meen hieruit uw stijl te beluisteren.

A. Maar een opdracht is ook weleens een reactie op iets; dit is echter helemaal niet mijn formulering. Hier was ik het *niet* mee eens.

70295. De **Voorzitter**: Dit is toch waarschijnlijk — zoals het hier in het Memorandum staat — een paraphrase uwerzijds van de opdracht?

A. Ja, want in alle andere gevallen is de opdracht schriftelijk geweest.

70296. De **Voorzitter**: Deze opdracht was dus niet schriftelijk?

A. Neen. Ik moest deze dus, thuisgekomen, ogenblikkelijk optekenen.

70297. De **Voorzitter**: De bedoeling van mijn vraag was, of er naast deze paraphrase, die u hier hebt gegeven, ook nog een schriftelijke formulering is geweest.

A. Dat is mogelijk. De vorige keer kreeg ik een brief van het Kabinet van de Koningin; die ik hierbij niet onmiddellijk heb gehad. Waarschijnlijk is dat later gekomen: dat weet ik echter niet met volstrekte zekerheid.

70298. De **Voorzitter**: Nu is het in deze opdracht een merkwaardige mengeling van gedachten. Er is sprake van „een in wezen nieuw Kabinet door opname van Erissche figuren" en van het „levend houden van de gedachte van een reconstructie door het handhaven van de figuren, die het beleid tegenover het buitenland dragen". Hier zijn dus twee gedachten door elkaar gestrengeld en dan komt er aan het slot het misschien moeilijkste gedeelte van de opdracht: „zorg, dat het nieuwe Kabinet een echt team vormt". Er zijn hier Ministers geweest, die hebben gezegd: „Het is ons volkomen onbegrijpelijk, dat de heer *Gerbrandy*, gezien de besprekingen, die er zijn geweest, de formatie van een nieuw Kabinet — want dit was het in wezen — heeft aanvaard.

A. Dat begrijp ik volkomen. Ik had mij volkomen solidair verklaard met de opvatting: De gaten moeten aangevuld worden. Met hun niet begrijpen hebben zij volkomen gelijk, want de opdracht was in strijd met wat tot aan die tijd was gebeurd en tevens met de gemeenschappelijke houding, die wij hadden vastgesteld.

70299. De **Voorzitter**: Die gemeenschappelijke houding hield o.m. in, dat het wenselijk werd geacht, dat enige opgevallen plaatsen in het Kabinet zouden worden aangevuld, dus dat er in die zin een reconstructie zou plaats vinden. Hoe is dat nu verder verlopen?

A. Toen daaraan niet werd voldaan, is op omstreeks 24 Januari overeenkomstig de vorengevoarde besprekingen en overeenkomstig

met enkele Ministers besproken verhoudingen het ontslag van het Kabinet officieel ingediend. Daarop is op 8 Februari de opdracht tot Kabinetsformatie dan mij gevolgd, zoals ik he5 beschreven in het Memorandum.

70300. **De Voorzitter:** De opdracht is dus ditmaal mondeling en niet schriftelijk gegeven?

A. Dit durf ik niet stellig te zeggen. Deze opdracht was nog een poging om de gedachte van reconstructie niet geheel los te laten. De opdracht was waarschijnlijk veroorzaakt door adviezen uit het zuiden, die oorspronkelijk luidden: het gehele Kabinet moet vervangen worden. Later is dit afgezakt tot het niet vervangen van diegenen, die de verantwoordelijkheid naar buiten dragen; met name de tegenwoordige Minister-President, de Minister van Buitenlandse Zaken: de Minister voor de Scheepvaart, de Minister zonder Portefeuille (ambassadeur) moesten per se blijven. Dan begrijpt u wel, wat ik bedoel.

In wezen was dit een formatie van een nieuw Kabinet, waaraan nog een concessie aan de vroegere reconstructie vastzat. Naar mijn mening was deze opdracht door mij niet te aanvaarden, want zij was in strijd — zij het dan niet voor 100 pct., maar dan toch voor 50 pct. — met mijn vroegere adviezen, waarop ik instemming van het gehele Kabinet had gekregen. Ik heb van dit verzoek mededeling gedaan aan de heer van *Kleffens*, de heer *Michiels van Verduynen* en een paar andere Ministers — ik weet niet meer precies aan wie —, die mij hebben gezegd: „Breng het offer maar en doe het wel. Laat het u maar in een scheve positie brengen, het is gebiedend nodig. Het kan niet anders.” Daarop heb ik gereageerd met: „Ik vind, dat ik het niet kan doen, maar bovendien spreekt u veel te gemakkelijk over de mogelijkheid van de formatie van dit Kabinet zelf.” De reactie daarop was: „Probeer dan eerst eens, of mensen van het zuiden” — zo werd het niet precies gezegd, daar kwam het echter op nerr — „met ons, dus met de externe mensen willen samenwerken, en of dat uitvoerbaar is.” Na heen- en weerpraten ben ik daarmede begonnen tot aan 23 Februari toe: maar ik heb opzettelijk de opdracht niet aanvaard. Ik heb die pas in overweging genomen en aanvaard op het ogenblik, dat een aantal Ministers aan H.M. de Koningin kon worden voorgedragen.

70301. **De Voorzitter:** Was er toen nog geen volledig Kabinet?

A. Neen; dat heb ik mijns inziens moeten doen ter wille van een ander: overweging, die niets met de formatie had te maken. Ik moest een zeer belangrijk onderhoud hebben met generaal *Eisenhower* en ik wenste niet als demissionair Minister-President te gaan, want dan kon ik niet voldoende gezag doen gelden.

70302. **De Voorzitter:** Kunt u zeggen, waarop dat onderhoud met generaal *Eisenhower* betrekking had? Misschien heeft het te maken met een ander onderdeel van ons onderzoek.

A. Dat had betrekking op een afzonderlijke actie.

78303. **De Voorzitter:** Kunt u ook zeggen, welks actie dat was?

A. Dat had betrekking op een afzonderlijke actie tot bevrijding van het noorden. Als ik officieel demissionair Minister-President ben, kan ik voor zo'n aangelegenheid geen kracht zetten. Deze besprekingen duurden betrekkelijk kort. Alle kracht moest worden geconcentreerd op een zeer kort ogenblik. Dat was onuitvoerbaar, wanneer men daar stond als iemand, die in de lucht hangt. Op de avond, waarop de formatie grotendeels klaar was, heb ik getracht alle Ministers telefonisch te bereiken om hen vooraf over de gang van zaken in te lichten. Driemaal heb ik getracht de heer van *Heuven Goedhart* te bereiken, wat echter is mislukt. Wanneer u deze scène precies beschreven wilt hebben, kunt u hiervoor het beste de heer *de Beus* vragen, die op het ogenblik in Batavia verblijft. Hij heeft dit allemaal ten voeten uit meegemaakt, hoe ik daar bezig was besluiten op te maken en Ministers op te bellen en met hen in verbinding trad. De heer *val? Boeyen* heeft zelf tegen mij gezegd: „Vraag mij in elk geval niet meer voor deze formatie. Vraag daarvoor de heer *Beel*, die mijn secretaris is geweest bij Binnenlandse Zaken. Hij is goed.” Dat is dus in overleg gegaan. Met de andere Ministers is het buiten overleg geschied en dit moet op hen, in zekere zin terecht, de indruk hebben gemaakt van: Wat doet onze Minister-President nu?

70303. **De Voorzitter:** Bij de heer van *Heuven Goedhart* had het nog het gevolg, dat hij de volgende ochtend, toen hij juist bezig was twee Koninklijke besluiten te tekenen, door een journalist werd op-

gebeld, die hem vroeg, wat hij dacht te gaan doen in het vervolg, nu hij geen Minister meer was.

A. Dat is ook zo! Maar hij wist, dat hij demissionair was: dat op een gegeven ogenblik een nieuw Kabinet zou zijn gevormd. Zo iets doet zich steeds voor, als er een crisis is. Ook nu nog.

10305. **De Voorzitter:** Wat u thans verteld hebt, is van groot belang. Daarover is veel te doen geweest. Bij de Enquêtecommissie zijn over deze aangelegenheid door verscheidenen van de betrokkenen mededelingen gedaan, die getuigen van diep wantrouwen in uw toenmalige bedoelingen.

A. Ja, ik weet, dat dit bij allemaal het geval was, behalve bij de heer van *Lidth de Jeude*, die zelf bij mij kwam vertellen, dat hij volkomen begreep, dat het zo moest gaan.

70306. **De Voorzitter:** Ik zal u twee dingen noemen, die hier naar voren zijn gebracht. In de eerste plaats is hier gezegd: Met is wel merkwaardig, dat de vijf Ministers, die in December 1944 een brief hebben geschreven aan de Minister-President over het Militair Gezag, geen van allen in het Kabinet zijn teruggekeerd. Daarbij wordt gesuggereerd, dat het Kabinet, dat toen is geformeerd, eigenlijk moet worden beschouwd als een Kabinet van het Militair Gezag. De vraag moet daarom gesteld worden in hoeverre de chef staf van het Militair Gezag invloed heeft uitgeoefend op het ontslag van het oude en het tot stand komen van het nieuwe Kabinet.

A. In Januari kon de chef staf van het Militair Gezag absoluut geen invloed uitoefenen. Dat was beslist uitgesloten! Gezien de verhoudingen, was dat absoluut onmogelijk. Wanneer hij had getracht invloed uit te oefenen, zou de bom precies aan de andere kant zijn gebarsten.

70307. **De Voorzitter:** Nu breng ik dit in verband met een tweede suppositie, die ook wel naar voren wordt gebracht: „de heer *Gerbrandy* wilde, om welke reden dan ook, van een aantal van de bestaande Ministers af. Hij was degene, die een groep van zeventien personen uit het zuiden naar Londen heeft ghaald om van hun adviezen het gepaste gebruik te maken”.

A. Heeft één van de Ministers dat gezegd?

70308. **De Voorzitter:** Neen, ik herinner mij dat althans op het ogenblik niet. U heeft zelf reeds gezegd, dat uw houding in Januari en Februari 1935 voor degenen, die niet precies hebben geweten wat er aan de hand was, inderdaad tot misverstand aanleiding heeft kunnen geven. Deze twee stellingen schieten mij op dit moment te binnen. Er zijn er misschien nog wel meer geweest, maar dit zijn toch wel twee belangrijke constructies.

A. Dit had niets te maken met de kwestie van Militair Gezag. Daarover is bij de formatie zelfs geen ogenblik gesproken. Generaal *Kruls* kon daarbij niet de minste invloed uitoefenen. Zodra de hand-*Kruls* zou zijn gevoeld, zou het mis zijn geweest. De werkelijkheid is, dat de externe mens-n behouden moesten blijven. De zuidelijke mensen moesten dan bij wijze van spreken de andere helft uitmaken. Deze oplossing was in strijd met mijn vroeger in het Kabinet aangenomen houding en met het advies, dat herhaaldelijk door mij is uitgebracht. Ik heb nog getracht het element van reconstructie en aanvullen, dat steeds in mijn advies had gelegen, binnen de perken van mijn opdracht te brengen. Daarom heb ik o.a. bewerkt, dat Minister *Bolkestein* werd aanvaard als Minister van Onderwijs. Hetzelfde heb ik geprobeerd voor een van de andere leden van het oude Kabinet, voor de portefeuille van Oorlog en daarna voor de nieuwe vormen portefeuille van Ministry of Information, maar daarin heb ik niet kunnen slagen. Mijn *hoofdbezwaar*, naast de omstandigheid, dat ik in werkelijkheid mijn houding en mijn adviezen van vroeger verloochende, was gelegen in het feit, dat men in het noorden, dat in zulke moeilijke omstandigheden verkeerde, van deze Kabinetsformatie nog minder dan niets zou begrijpen, waar een Kabinet van bekende Nederlandse figuren werd vervangen door een Kabinet, waarin een aantal onbekende grootheden werd opgenomen.

70309. **De Voorzitter:** Dat wil dus zeggen, dat dit des te sterker gold, naarmate het accent meer viel op de vernieuwing en minder op de reconstructie.

A. Ja.

70310. De **Voorzitter**: Van de zuidelijke figuren was b.v. de heer *de Quay*, die op 23 Februari nog niet in het Kabinet is gekomen, geen onbekende.

A. Neen. De heer *de Quay* nam zelf het standpunt in, dat hij niet in dit Kabinet behoorde te worden opgenomen. Hij was wel bereid medewerking te verlenen, o.a. door advies over andere kandidaten uit te brengen. Hij zou alleen in het uiterste geval, wanneer voor de portefeuille van Oorlog geen man zou worden gevonden, die werd aanvaard in het zuiden, desnoods zelf de portefeuille van Oorlog nemen.

70311. De **Voorzitter**: Welke vacatures waren er nog op 23 Februari?

A. Toen waren nog open: Oorlog, Justitie — dat ik ad interim had — en tenslotte Waterstaat, de portefeuille van de heer *Albarda*.

70312. De **Voorzitter**: De heer *de Quay* was toch min of meer de woordvoerder van de figuren uit het zuiden?

A. Misschien wel. Mij is dat wel zo gezegd. Ik meen, dat hij bij de eerste ontmoetingen met de zeventien mensen niet aanwezig was.

70313. De **Voorzitter**: Dat is mogelijk, maar de heer *de Quay* was reeds eerder in Londen geweest, naar ik meen reeds in December 1944.

A. Ja.

70314. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat de lezing, dat deze zeventien personen op uw initiatief zouden zijn uitgenodigd, niet helemaal in overeenstemming is met de feiten.

A. Neen, dat is zeker niet in overeenstemming met de feiten.

70315. De **Voorzitter**: U zag ze dus op een goede dag verschijnen?

A. Wij wisten, dat ze op komst waren. Hierover zijn stukken uitgegaan.

70316. De **Voorzitter**: Is het initiatief, dat deze personen naar Londen zouden gaan, uit het zuiden voortgekomen of is dit bewerkt te Londen?

A. Dat zou u de heer *de Quay* moeten vragen. Ik vermoed, dat het op zijn advies aan de Kroon is geschied. Ik durf dit echter niet zeker te zeggen.

70317. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat de veronderstelling, dat dit een Militair Gezagskabinet zou zijn geworden, wel heel ver zijden de waarheid was. De kwestie van het Militair Gezag is dus meer naar voren gekomen bij de ondergang van het oude Kabinet dan bij de vorming van het nieuwe?

A. Ja. Maar het is mijn persoonlijke overtuiging, dat de kwestie van het Militair Gezag in volkomen harmonie zou zijn opgelost, indien het oude Kabinet, aangevuld, gebleven ware.

70318. De **Voorzitter**: Onlangs heb ik ergens gelezen, dat er enige tijd na 23 Februari 1945, toen u nog met de kwestie zat van de vervulling van de overblijvende vacatures, besprekingen zijn gevoerd met ridder *de van der Schueren*, die alléén Minister van Oorlog zou hebben willen worden, indien de heer *Kruls* aftrad. Is dat juist?

A. Neen, daaraan zat iets heel anders vast; hij heeft tegen mij iets aangevoerd, waarvan ik heel goed begrijp, dat hij daar niet overheen is gestapt.

70319. De **Voorzitter**: Inderdaad heb ik hierover ook weleens een andere lezing gehoord.

A. Dan zult u het wel bij het rechte eind hebben. Vraagt u hem hier zelf liever over.

70320. De **Voorzitter**: Wat had de heer *van de Rijdt* met de gang van zaken op dit gebied te maken?

A. Hij was aan mij toegevoegd, nadat hij was benoemd tot militair commissaris in Friesland. Door de Engelsen was hij aan het Militair Gezag afgestaan met de rang van colonel, omdat hij een

dubbele nationaliteit had en daarom bij uitstek geschikt werd bevonden om te worden opgenomen in het Militair Gezag, waar hij met Engelsen en met Nederlanders had te maken. Later is de heer *van de Rijdt*, die deze functie behield, praktisch ter beschikking gekomen van de Minister-President, die niet ieder ogenblik naar het zuiden kon trekken.

70321. De **Voorzitter**: Is dit reeds in het najaar van 1944 begonnen?

A. Neen, iets later.

70322. De **Voorzitter**: Heeft hij ook te maken gehad met de overkomst van die zeventien personen naar Engeland?

A. Neen, absoluut niets. Hij heeft in feite te maken gehad met het naar Londen brengen — dat was later — van personen, die ik begeerde als Ministers. Ik had met de heer *van Kleffens*, enz. overleg gepleegd over de kwestie, wie in aanmerking zouden komen om gepolst te worden, dus wie eventueel geschikt zouden zijn voor het bekleden van een Ministersfunctie: de heren *Wijffels*, *Schmutzer* — een oud vriend van mij —, *Huysmans* en *Gispén*, met wie ik reeds persoonlijk contact had gehad.

70323. De **Voorzitter**: Waren dezen bij die delegatie?

A. De heer *Gispén* was daar niet bij, de heer *Huysmans* wel, maar hij was reeds weer vertrokken. Niemand was er meer aanwezig. Deze personen verbleven dus in het zuiden met alle moeilijkheden, daaraan verbonden. Ik heb de heer *van de Rijdt* gezegd, dat ik bepaalde personen moest spreken en dat hij ze bij mij moest brengen, „dood of levend". Daarom werd hij betiteld als: de cipier. Hij kreeg van mij dus de opdracht om hen naar Londen te brengen, aangezien ik niet naar Nederland kon gaan en deze heren toch wenste te spreken. Zij zouden wel begrijpen, waarover het ging. De heer *van de Rijdt* is geslaagd.

70324. De **Voorzitter**: Wat de heer *van de Rijdt* heeft gedaan, heeft dus niets te maken met de overkomst van die zeventien personen?

A. Daar stond hij *volmaakt* buiten. Daar wist hij niets van. Hij was Schot en had een tijdlang in Friesland gewoond, maar hij begreep de Nederlandse verhoudingen minder.

70325. De **Voorzitter**: De heer *Kruls* noemde de agenten, die door de heer *Gerbrandy* naar het bevrijde gebied werden gestuurd om kandidaten voor het Ministerschap naar Londen te halen, de „berenleiders". Ik begrijp nu, dat hij zo de heer *van de Rijdt* noemde.

A. Er stak niets gekks in wat de heer *van de Rijdt* verrichtte. Wat zegt de heer *Kruls* daar precies over?

70326. De **Voorzitter**: Ik heb de heer *Kruls* gevraagd, of de chef staf Militair Gezag bij het aftreden van het oude en de formatie van het nieuwe een bepaalde invloed heeft uitgeoefend.

Hij heeft daarop geantwoord:

„Ik weet wel, dat het conflict, dat er was met het Militair Gezag — hoewel ik moet zeggen, dat ik daaraan van mijn kant nooit diè betekenis heb gehecht, die de Regering uit die tijd daaraan scheen te hechten — één van de redenen is geweest van het aftreden van het toenmalige Kabinet. Dat mijnerzijds enige invloed op de samenstelling van het daarna gevormde Kabinet zou zijn uitgeoefend, moet ik met de grootste stelligheid ontkennen; dat Kabinet is geheel buiten mijn medeweten om door de heer *Gerbrandy* in elkaar gezet. De heer *Gerbrandy* heeft daarvoor zijn agenten naar het bevrijde gebied gestuurd.

De **Voorzitter**: Ik meen, dat hij eerder daartoe agenten uit het bevrijde gebied liet overkomen.

De heer **Kruls**: Hij had een paar heren, die wij in de wandeling „de berenleiders" noemden; u kent hen misschien wel, het was een man uit het noorden en nog iemand; die kwamen met de kandidaten naar Londen toe. Het enige, dat ik van deze zaak weet, is, dat er op een gegeven ogenblik op mijn deur werd geklopt en mij werd gevraagd naar Londen te komen, ten einde te praten over een plaats in het Kabinet, hetgeen niet is doorgegaan, want ik kwam twee dagen later dan ik verwacht werd, omdat ik niet per vliegtuig op tijd weg kon, en toen ik eenmaal in Londen was, was de zaak weer voorbij."

De heer *Kruls* zegt dus, dat er op zijn deur is geklopt en hem werd gevraagd naar Londen te komen, ten einde te praten over een plaats in het Kabinet.

A. Wie heeft er geklopt en op welke deur?

70327. De **Voorzitter**: Hij is dus wel naar Londen geweest?

A. Ik acht het wel mogelijk, maar ik durf dat niet onder ede te verklaren. De heer *Kruls* heeft *niets* met de Kabinetsformatie uit te staan.

70328. De **Voorzitter**: Hij is dus in ieder geval uwerzijds niet uitgenodigd om van het nieuwe Kabinet deel uit te maken?

A. Neen.

70329. De **Voorzitter**: Nu is er nog een ander aspect aan deze Kabinetsformatie, waarover wij nog helemaal niet hebben gesproken en dat toch ook een rol heeft gespeeld. U heeft geschilderd welke moeilijkheden u had te overwinnen bij het probleem: reconstructie of formatie. Van de zijde van de uit het zuiden overgekomen personen werd dus aanvankelijk de stelling ingenomen, dat, nu een deel van Nederland was bevrijd, de mensen uit het bevrijde gebied de zaak moesten overnemen, waarschijnlijk met de bedoeling, dat zo min mogelijk Ministers uit het oude Kabinet zouden worden opgenomen in het nieuwe Kabinet. Hebben daarbij in uw oog ook een rol gespeeld de opvattingen, die er toentertijd in sterke mate in het zuiden heersten over de toekomstige politieke ontwikkeling in ons land?

A. Naar mijn mening beslist niet.

70330. De **Voorzitter**: In brede kringen heersten er op politiek gebied opvattingen, die later praktisch niet zijn verwezenlijkt. Men dacht namelijk aan een geheel nieuwe partijformatie: men had het idee, dat de oude partijen voor een belangrijk gedeelte niet zouden terugkeren. Er was dus ruimte voor een geestelijke en politieke vernieuwing. Deze ideeën hebben waarschijnlijk ook wel geleefd onder de delegatie, die uit het zuiden naar Londen kwam. Er waren ongetwijfeld een aantal exponenten van deze opvattingen bij die delegatie. Hebben de wensen van deze personen bij de formatie een rol gespeeld?

A. Dat weet ik niet. Voor zover mij betreft, bepaald niet.

70331. De **Voorzitter**: Heeft men niet het argument aangevoerd, dat aanhangers van de vroegere politieke partijen, die nog in het Kabinet zitting hadden, daar nu niet meer thuishoorden, omdat de constellatie in Nederland was veranderd en na de oorlog ook anders zou blijven?

A. Dat heeft, voor zover ik weet, geen enkele rol gespeeld. Wat er in de hoofden van de mensen heeft omgegaan, weet ik niet. Bij de bespreking is dit zelfs niet aan de orde geweest.

70332. De **Voorzitter**: Wat was nu uw eigen standpunt bij de formatie tegenover de politieke partijen in Nederland? Welke waarden kende u toe aan de vroegere politieke onderscheidingen bij de formatie van het Kabinet?

A. Deze Kabinetsformatie berustte niet op partijen. Het was een formatie van personen. Er bestonden wel zeker partijen: onderge tekende was antirevolutionnair.

70333. De **Voorzitter**: Sinds de bezetting waren de politieke partijen ontbonden en bestonden dus feitelijk niet meer. In deze nieuwe gedachte ging men daarop in die zin verder door, dat men vond, dat deze partijen niet alleen de facto ontbonden waren, maar dat bovendien de basis van deze partijen verdwenen was. Ik heb daarover vele beschouwingen gelezen in alle mogelijke publicaties uit die tijd. Ik heb er indertijd ook vele redevoeringen over gehoord. Het zou mij daarom dus niet verwonderen, wanneer een en ander ook tot de Kabinetsformateur in Londen was doorgedrongen.

A. U moet niet vergeten, Mijnheer de President, dat ik in die maanden in ontzaglijke externe moeilijkheden zat. Dat blijkt ook ten aanzien van de kwestie van het Militair Gezag. Zelf heb ik in Londen een voordracht gehouden over de politieke partijen. Dat was, naar ik meen, in 1943. Deze voordracht heb ik meegenomen naar Neder-

land, waar ik haar aan iemand heb gegeven, die haar heeft zoekgemaakt. Ik heb niet gedacht: Ik moet geen mensen hebben van politieke partijen! Daarover heb ik zelfs niet gemijmerd! Ik heb getracht mensen van politieke partijen in het Kabinet te krijgen, niet omdat ze tot die politieke partijen behoorden, maar omdat zij in het Kabinet pasten.

70334. De **Voorzitter**: In het Kabinet, dat u tenslotte heeft geformeerd, heeft u geen enkele sociaal-democraat opgenomen.

A. Dat is juist. Ik had echter officieel de heer *Oldenbroek* gevraagd. Ik heb hem medegedeeld, dat zijn intreden in het Kabinet door allen zou worden toegejuicht. Hij heeft toen gezegd, dat het hem speet, dat hij mij graag hielp en dat hij niets tegen mijn Kabinet had, maar hij kon de internationale conferenties, die reeds waren voorbereid, niet in de steek laten. Hij had echter volkomen instemming van de anderen. Wij stonden op het standpunt, dat er een socialist in het Kabinet behoorde te zijn, nog liever twee. Daarna heb ik nog een ander geprobeerd, maar dat stuitte af op bezwaren van de heren uit het zuiden, waarmee ik ook altijd rekening moest houden.

70335. De **Voorzitter**: Heeft u de heer *de Leeuw* niet gevraagd?

A. Neen.

70336. De **Voorzitter**: Volgens de verhalen, die daarover de ronde doen, zoudt u hem wel hebben gevraagd of althans sterk de bedoeling hebben gehad hem te vragen.

A. Wij zaten met de vacature van Waterstaat. Met de leden van het Kabinet heb ik overwogen of deze man Minister zonder Portefeuille kon worden met een speciale opdracht, te vervuilen in het zuiden. Dit is echter niet doorgegaan.

70337. De heer **Stokvis**: Hield die speciale opdracht verband met de repatriëring?

A. Allereerst herstel van bruggen, enz. Hij was van de spoorwegen. Ik meen, dat er zelfs een telegram naar Nederland is gegaan om te vragen, of het aanbeveling verdiende deze man op te nemen in het Kabinet. Ik weet dit echter niet stellig. Naar ik mij thans meen te herinneren, zat inderdaad ook de gedachte voor hem te benutten voor de „repatriëring“.

70338. De **Voorzitter**: Vroeg u die inlichtingen aan Vertrouwensmannen?

A. Ja.

70339. De **Voorzitter**: U stond dus op het standpunt, dat er één of twee sociaal-democraten in het Kabinet zitting zouden moeten nemen. Hier is ook van verschillende zijden gesuggereerd, dat uw doel eigenlijk was, dat er géén sociaal-democratische Ministers in het Kabinet zouden komen. Als bewijs daarvan wordt dan aangevoerd, dat de heer *van den Broek* zou hebben gezegd, dat, wanneer het zó zou lopen, dat er geen sociaal-democraten in het Kabinet zouden worden opgenomen, hij onder geen omstandigheid voor dit Kabinet in aanmerking zou willen komen. Wat kunt u hierop zeggen?

A. De heer *van den Broek* is overleden en daarom zeg ik liever niets hierover.

70340. De **Voorzitter**: Het gaat hier niet over de heer *van den Broek*; het gaat hier over zijn oordeel omtrent deze zuiver politieke aangelegenheid, die hier is aangeroerd, omdat deze uitspraak van de heer *van den Broek* een bewijs zou zijn, dat u geen sociaal-democratische Ministers in het Kabinet wilde opnemen.

A. Ik heb met instemming van alle heren officieel de heer *Oldenbroek* gevraagd. Hoe kan men dit dus volhouden? De heer *de Leeuw* was ook socialist: hij was niet erg ministeriabel. Ik heb geprobeerd een zeer ministeriabel man in het Kabinet te krijgen. Dit voorstel is echter van zuidelijke zijde verworpen.

70341. De **voorzitter**: Wie was dat?

A. Dat was u!

Bij de heer *van den Broek* lag het allemaal anders.

70342. De **Voorzitter**: Over de laatste door u bedoelde poging om een sociaal-democraat in het Kabinet te krijgen, heeft een telegramwisseling tussen u en Vertrouwensmannen plaats gevonden, welke in ons bezit is. Ik toon u hier een telegram van 22 Maart

1945 van u aan Vertrouwensmannen en het antwoord daarop van 29 Maart 1945.

A. Dit antwoord ken ik niet. Bij mijn weten heb ik hierop nooit antwoord gehad. Het is ook mogelijk, dat toen alle posten in het Kabinet reeds waren vervuld. Dat weet ik echter niet zeker.

De Voorzitter: Het antwoord is van 29 Maart 1945.

A. Dat is dus van nadien. Ik ken het niet.

Toen er verzet rees, heb ik, om dit verzet te overwinnen, gezegd, dat moest worden goedgevonden, dat ik hierover Vertrouwensmannen zou raadplegen. Wanneer ik gunstig antwoord zou krijgen, zou de rest mee moeten. Wanneer ik ongunstig antwoord kreeg, was het afgelopen. Het is echter afgestuit op het niet ontvangen van antwoord. Op 29 Maart waren de laatste posten vervuld. Er staat hierop: Afkomstig uit het Archief van Vertrouwensmannen. Heeft u gecontroleerd of het is doorgekomen bij de heer *Somer*? Ik zie dat hier ook staat: „Stellen voor *Berger* tijdelijk P.G. den Haag." Daar weet ik niets van. Bij nader opscherpen van mijn herinnering acht ik het nu mogelijk, dat dit telegram mij de facto later heeft bereikt, toen ik terug was van mijn bezoek aan Nederland. Toen was het te laat.

70343. De Voorzitter: U spreekt hier over een telegram, dat over een bepaald geval aan de Vertrouwensmannen was gezonden. U was bezig met de formatie van een nieuw Kabinet. U had daarbij de gelegenheid om met bepaalde mensen uit het zuiden van gedachten te wisselen. Het kon natuurlijk niet allemaal zo gaan als in normale omstandigheden. Er waren slechts beperkte mogelijkheden bij de keuze van de personen; maar dat was het gevolg van de omstandigheden. Tenslotte moest er een Kabinet worden geformeerd, dat naar Nederland zou terugkeren, zij het dan, dat het direct zou aftreden. In ieder geval moest het de laatste maanden voor de algehele bevrijding optreden, wat van groot belang was voor het gehele land. Wat het bevrijde zuiden betreft, kon u de door u gewenste adviezen inwinnen. Is er echter ook getracht — en dat was mogelijk in die tijd — om langs telegrafische weg een behoorlijk advies hierover te krijgen uit het noorden van Nederland, b.v. van Vertrouwensmannen? De Regering had daar in hen toch een orgaan. Dat is blijkbaar niet gebeurd, want de heer *Drees* heeft ons hier verteld, dat hem daarvan niets bekend is.

A. Dat is niet gebeurd.

70344. De Voorzitter: Had dat niet voor de hand gelegen? Gezien het feit, dat met personen uit het zuiden overleg kon worden gepleegd, en gezien het feit, dat — zoals u zelf zojuist heeft gezegd — u rekening moest houden met de indruk, die het resultaat zou wekken in het noorden, rijst de vraag, of u misschien niet goed had gedaan om Vertrouwensmannen over de formatie te raadplegen?

A. Dat was buitengewoon moeilijk. Ik had natuurlijk kunnen vragen, of zij een paar goede socialisten konden opgeven, die op dat ogenblik beschikbaar waren. Overleg plegen over de formatie was echter uitgesloten. Ik stuurde de heer *van de Rijdt* om de door mij begierde personen te halen. Daarop volgden besprekingen, waarmee dagen verliepen. De eerste stap, die ik te doen had, was overleg te plegen met de personen uit het zuiden. Dat was noodzaak, want die Kabinetscrisis kon ook niet eeuwig duren. Ik moest dan weer ademhalen om het af te maken.

70345. De Voorzitter: Er zou toch wel wat voor te zeggen zijn geweest, wanneer u aan Vertrouwensmannen advies had gevraagd?

A. Later heb ik bij mij zelf gedacht — u moet hierbij denken aan de moeilijkheden, waarmee ik te kampen had —, dat ik misschien een omissie heb begaan. Ik had met de heer *Albarda* overleg moeten plegen. De heer *Albarda* was een zeer begrijpend man. Ik kon uitstekend met hem opschieten. Hij gaf altijd eerlijk advies, had een uitnemend constitutioneel inzicht en was een wijs man. Ik had hem moeten vragen, of hij mij kon helpen een paar goede socialisten voor het Kabinet te vinden. Achteraf heeft mij ook iemand gezegd, dat ik een omissie had begaan: ik had met de heer *Albarda* moeten overleggen. Ik geloof, dat dit juist is, mits men wel overwege of het tijdshalve uitvoerbaar was. Het is zo gemakkelijk om zo iets achteraf te zeggen. Ik hoop, dat u nog eens een Kabinetsformatie krijgt. U zult dan in zijn moeilijkheden van toen beter begrijpen.

70346. De Voorzitter: De heer *Albarda* heeft op dit punt het volgende naar voren gebracht. Op een morgen in die periode heeft hij met u gesproken in Brown's Hotel. Hij heeft toen gezegd:

„Wanneer u probeert in uw nieuwe Kabinet sociaal-democraten op te nemen, dan zou ik dit niet anders dan als verstandig beleid

beschouwen. Ik weet dan natuurlijk niet, tot wie u zich zult wenden; zo heel groot is het verspot hier in Londen niet. Misschien zult u ook kijken naar het zuiden van Nederland, dat nu bevrijd is; maar ik neem aan — gegeven de verhoudingen, zoals ze zijn —, dat, wanneer u iemand vraagt voor bespreking van die aangelegenheid, hij dan contact met mij zal zoeken. Ik acht mij verplicht om u ronduit te zeggen, wat dan mijn advies zal zijn aan de eventueel door u uitgenodigde sociaal-democraten. Mijn advies zal zijn, dat de door u uitgenodigden een viertal voorwaarden zullen stellen: ten eerste, dat geen Minister zal worden voorgedragen voor ontslag zonder voorafgaand overleg met hem zelf en met de Ministerraad, d.w.z. dat er geen herhaling van het geval *Burger* zou voorkomen; ten tweede, dat het Kabinet twee of drie representatieve Katholieken uit het b-vrijde gebied zal tellen; ten derde: dat de samenstelling van de Staten-Generaal onmiddellijk bij Koninklijk besluit wordt geregeld, om terstond na de bevrijding in werking te kunnen treden, ook indien de omstandigheden de terugkomst van de Koningin dan nog mochten beletten, en dat ook onverwijld wordt overgegaan tot de instelling van Provinciale Staten en gemeenteraden in het bevrijde gebied; ten vierde, dat de verhouding tussen de Regering en het Militair Gezag ten spoedigste zodanig wordt geregeld, dat het gezag van de Regering verzekerd zal zijn.”

De heer *Albarda* gaat verder:

„De heer *Gerbrandy* heeft toen — zoals ik weet —, wel enige besprekingen met sociaal-democraten gevoerd. De sociaal-democraten, waarmee hij heeft gesproken, hebben ook die zelfde voorwaarden gesteld als die door mij onmiddellijk waren genoemd, maar de besprekingen van de heer *Gerbrandy* met de sociaal-democraten hebben niet tot een positief resultaat geleid, hoewel hij ze zeer lang heeft voortgezet. Dit is — zoals u weet — voor de heer van den Broek de reden geweest, waarom hij zich niet voor een herbenoeming in het Kabinet beschikbaar heeft gesteld. Hij had gezegd:

„Ik meen, dat het een politieke flater van de ergste soort is, wanneer men in de tegenwoordige omstandigheden een Kabinet gaal vormt, zonder daarin sociaal-democraten op te nemen en wanneer dit niet geschiedt, wil ik in dat Kabinet géén zitting hebben.”

„De heer *van den Broek* was zelf volstrekt geen sociaal democraat, maar in dezen nam hij een zeer royaal en moedig standpunt in. Hij heeft dat woord gestand gedaan en hij heeft de herhaalde aandrang van de heer *Gerbrandy*, om toch nog een portefeuille te aanvaarden, met beslistheid afgewezen.”

Dit zijn de mededelingen van de heer *Albarda* over dit punt.

A. Formeel is dat laatste juist, zakelijk is het onjuist. Ik vind het niet prettig om dit te vertellen. Als ik mij wel herinner, is dit gebeurd vóór de 8ste Februari. Ik had toen nog geen opdracht. De heer *Albarda* is toen bij mij komen praten. Heeft de heer *Albarda* ook een datum genoemd?

De Voorzitter: Nein.

A. De heer *Albarda* en ik hebben, voor zover ik mij herinner, in Februari een gesprek gehad, dat ging over de gehele situatie en daarbij etaleerde hij, hoe zijns inziens de socialisten eventueel aan een nieuw Kabinet konden deelnemen. Mij staat echter voor de geest, dat ik toen nog geen opdracht had. Wel kan ik dit zeggen: ik rapporteerde het gesprek met collega *Albarda* aan de heer *van Kleffens* en merkte daarbij op, dat mijn conclusie was, dat het zeer goed mogelijk kon zijn de heer *Albarda* eventueel in een nieuw Kabinet te doen opnemen.

70347. De Voorzitter: Er zijn verschillende betogen gehouden om aan te tonen, dat u er op aan zou hebben gestuurd, geen sociaal-democraten in het Kabinet te krijgen. Deze betogen zijn misschien ook mede beïnvloed door de gebeurtenissen, die einde Januari hebben plaats gevonden met de heren *Burger*, *Albarda* en *van den Tempel*. Hier heb ik nog een uittreksel uit een artikel in „Vrij Nederland” van 25 Juni 1949, ondertekend: „Observer”, waarin zakelijk staat, dat de Kabinetsformateur, onder invloed van machtige economische groepen, die een sterk gestroomlijnde Regering wilden en angst hadden voor Labour-experimenten, de sociaal-democraten buiten het Kabinet wilde houden. Dit is ook weer een uiting van die aard. U zegt, dat dit positief niet uw opvatting is geweest?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb u reeds verteld, dat ik, toen ik in het Kabinet-de *Geer* ben gekomen, tegen de heer *de Geer* heb gezegd — toen hij mij mededeelde, dat hij er een socialist in wilde hebben, terwijl hij bezig was er twee in te krijgen —, dat ik hoopte, dat hij er twee in kreeg. Ik vond de toestand, dat een kwart van de bevolking jarenlang is uitgesloten van de Regering, ongezonder. Secundo: ik doe mijn best de heer *Wiardi Beckman*, een van de prominente socialisten, naar Londen te krijgen; als derde socialistische Minister haal ik de heer *Burger* in het Kabinet; quarto: Ik probeer met alle man en macht socialisten in het laatste Kabinet te krijgen. Hoe ter wereld men tot deze dwaasheid komt, begrijp ik niet. Dat strijdt nu tegen mijn ganse verleden. Nu wat betreft het zogenaamde groot-kapitaal: wanneer men nu weet, dat ik het met mensen, die werkelijk invloed van groot kapitaal op de Regering bedoelden, van 1940 af aan aan de stok heb gehad, begrijp ik niet, hoe men aan die onzin komt. Dr. *Kasteel* heeft mij gevraagd, waarom ik dit zo scherp tegen deze bepaalde personen uitte. Ik heb hem toen geantwoord, dat hij nog geen ervaring had op dit gebied. Ik wilde goed laten verstaan, dat ik niet was gediend van enige invloed van het internationale kapitaal op deze Regering en deze mensen moesten dat weten. Toen ik eens een Kabinetsvacature had, heb ik voor de radio een rede uitgesproken. Er was toen juist een vergadering van Pro Patria. De heren van het zogenaamde internationale kapitaal waren dermate op mij gebeten, dat ze langs de rij-n mensen li-ten zeggen: „Na afloop niet applaudiseren!” Mijn speech werd nl. per luidspreker uitgezonden. Wat men poneert, is dus in flagrante strijd met de realiteit en met mijn gehele verleden. In 1945 heeft men al die insinuaties in de uiterst linkse pers in Engeland gehad. Die gehele ontwikkeling behoef ik u niet te schetsen. Daar zat Moskou achter! In 1944 is dit al begonnen. De uiterst linkse pers werd toen van uit Moskou geïnspireerd. **E**n zijn campagnes begonnen tegen de zogenaamde fascistische geëxileerde Regeringen. Dat was communistische propaganda. De heer *van Heuven Goedhart* heeft daartegen o.a. geschreven.

70348. **De Voorzitter:** Nu nog een vraag, betrekking hebbende op dit onderwerp. Hoe stond u tegenover het plan van de heer *Beel* om — in April 1945 — de regeling van het Koninklijk besluit E 119 in zake de Provinciale Staten en de gemeenteraden dusdanig te wijzigen, dat de Provinciale Staten voorlopig helemaal niet zouden optreden en bij de gemeenteraden een methode van constituering zou worden gevolgd, waarbij het in het vorige Kabinet verkregen compromis, de synthesegedachte, werd losgelaten? Wat er later in de praktijk van die wijziging terecht gekomen is, kunnen me op het ogenblik buiten beschouwing laten. Er stond in dat besluit F 45 van April 1945 geen verwijzing meer naar de zittende leden van 10 Mei 1940. Er stond wel in vermeld, dat de leden voor de gemeenteraden zouden worden gekozen uit de geestelijke en maatschappelijke stromingen — de gebruikelijke terminologie in de opvattingen, die er destijds bestonden en waarover wij zoëven hebben gesproken —. Hoe stond u hier persoonlijk tegenover? Men had natuurlijk ook een andere oplossing voor de impasse, die door de niet-afkondiging van het besluit voor de Staten-Generaal, voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden was ontstaan, kunnen vinden. De gemeenteraden en de Provinciale Staten moesten worden samengesteld door een commissie, bestaande uit drie leden. Eén daarvan zou zijn een lid van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal. Dat lid was er niet, omdat het besluit op de Staten-Generaal niet werd afgekondigd. Men had echter zeer wel een andere constructie kunnen vinden, waarbij men voor de vervulling van de plaats van dit lid een andere figuur had kunnen kiezen. Men had dan de synthesegedachte volkomen in stand gehouden. Hoe acht u deze ontwikkeling?

A. Hei: klinkt wel vreemd, Mijnheer de Voorzitter, maar daar weet ik niets meer van. Bij de formatie heb ik tegen de heer *Beel* gezegd: „Denk er om, geen organen, die de Grondwet niet kent en die eeuwenlang in Nederland hebben bestaan. Wij moeten die hebben zoals wij ze hadden.” Wannerr hij onze regeling niet helemaal goed vond, moest hij zijn tanden maar op een betere stomp bijtsen. Eigenlijk had ik behoren te zeggen — ik heb dat echter niet gezegd —: dat er in ons stuk een element zit — zoals u het uitdrukt met synthese, waarover wij het eens waren geworden. Dat heb ik echter bij mijn weten niet gedaan. Wat bij mij het zwaarste woog, was, dat men niet moest tornen aan de oude organen. Wanneer de heer *Beel* een ander surrogaat voor de verkiezingen zou vinden, kon hij dat proberen. Wat hij toen precies heeft geformuleerd, weet ik niet meer.

De Voorzitter: Dat was, wat ik u zoëven vertelde.

A. Zijn er dan geen Staten geweest?

70349. **De Voorzitter:** Neen, die zijn er niet geweest. Dit besluit kwam in April 1945 af. Veel mensen in het bevrijde zuiden hebben zich, evenals ik, afgevraagd, of de lijn, die in het nieuwe Koninklijk besluit werd uitgestippeld ten opzichte van de gemeenteraden, nu zou worden doorgetrokken en of hierop een soortgelijk besluit ten opzichte van de Staten-Generaal zou volgen.

A. Daarom had ik bij de formatie in 1945 als onverbiddelijke eis gesteld: Vasthouden aan dit project. Dat is ook uitgevoerd. De gemeenteraden en de Provinciale Staten wogen mij, eerlijk gezegd, in dat opzicht iets minder zwaar dan de Staten-Generaal. Het moesten echter per se organen zijn met grondwettelijke bevoegdheden; daarover wilde ik ge-n debat toelaten.

70350. **De Voorzitter:** Hoe is het verder gegaan met de kwestie van de Staten-Generaal? De heer *Beel* heeft hier verteld, dat u vlak voor het demissionair worden van het Kabinet er nog met hem over heeft gesproken — ik heb uit zijn mededelingen begrepen, dat dit gesprek in Nederland plaats had —, t-n einde een regeling tot stand te brengen. Is dit juist?

A. Het was veel sterker. In opdracht van het Kabinet heb ik het uiterste geprobeerd om het ontwerp, dat reeds door het oude Kabinet was goedgekeurd, in zake het heroptreden van de Staten-Generaal in Nederland, af te doen. Dat is praktisch onuitvoerbaar geworden, toen bleek, dat vele stemmen in Nederland bij de voortgaande bevrijding zich uitspraken in de richting, dat de taak tot regeling van het heroptreden van de Staten-Generaal moest worden overgelaten aan het nieuw te formeren Kabinet.

70351. **De Voorzitter:** Ik geloof, dat wij thans kunnen afstappen van de formatie van uw laatste Kabinet. In de loop van de jaren zijn er te Londen nog enkele incidentele wijzigingen in het Kabinet gekomen, maar ik meen, dat deze niet veel toelichting behoeven. In de eerste plaats noem ik het opnemen van de heer *Michiels van Verduynen* in het Kabinet: verder het optreden als Minister van de heer *Soejono*. In 1941 heeft reeds het ontslag plaats gevonden van de heer *van Rhijn*, dat een zeer speciale reden had, nl. de wenselijkheid, dat hij voorzitter zou worden van de Buitengewone Algemene Rekenkamer Over optreden van de heer *van Mook* als Minister van Kolonien, hebben wij reeds gesproken. De heer *Michiels van Verduynen* was blijkbaar bedoeld als versterking van het Kabinet, in die zin, dat, wanneer de heer *van Kleffens* weg was, er een deskundig plaatsvervanger aanwezig zou zijn?

A. Daar komt nog iets anders bij. Wij hadden de heer *Michiels* zo vaak nodig in de Ministeriële Commissie of bij vergaderingen van de Ministerraad. Hij moest ook vaak de heer *van Kleffens* vervangen. Ik heb de heer *van Kleffens* gevraagd, of het niet veel eenvoudiger zou zijn, wanneer de heer *Michiels* Minister zonder Portefeuille zou worden, zodat hij als Minister alle vergaderingen zou kunnen bijwonen. De heer *van Kleffens* vond dit ook uitnemend. Ook de andere Ministers gingen er niet akkoord, omdat het bij wijze van spreken voor de hand lag.

70357. **De Voorzitter:** Naar onze indruk is de samenwerking tussen de heer *van Kleffens* en de heer *Michiels van Verduynen* — welke samenwerking op zich zelf een nogal bijzondere figuur was; het kwam er op neer, dat de gezant, later ambassadeur, altijd een Minister in zijn standplaats bij zich had — voortreffelijk geweest.

A. Dat is uitnemend gegaan. De Pacific War Council werd in de tijd, dat de heer *van Kleffens* in Amerika vertoefde, opgericht. Ik nam de heer *Michiels* naar de vergadering van de Pacific War Council mee, die toen vaker dan eenmaal per week bij elkaar kwam. Toen de heer *van Kleffens* uit Amerika terugkwam, zei hij begrijpelijkerwijs, dat de heer *Michiels* dit met mij moest blijven ssinendoen, omdat wij ten slotte aan elkaar gewend waren. Ik kon met de heer *Michiels* buitengewoon goed opschieten. Formeel behoorde eigenlijk de heer *van Kleffens* dit met mij te doen; hij had er recht op en was er toe verplicht, maar wij vonden alle drie de oplossing best. Ik heb van de heer *Michiels* in Londen buitengewoon veel plezier beleefd. In gedachten vergelijk ik hem altijd met de oude heer *Heemskerk*, die u misschien nog wel heeft gekend. Dat is een type, waarvan men denkt, dat hij niet veel uitvoert. Zulke mensen zijn goud waard bij besprekingen, zitten er snel in en weten een solutie te vinden. Een woord van dank en hulde aan de heer *Michiels van Verduynen* is hier van mijn kant op zijn plaats.

70353. **De Voorzitter:** Kunt u ook mededelen, welke de overwegingen zijn geweest voor de opnemng van de heer *Soejono* in het Kabinet?

A. In Nederland was in 1939 al een versterking van het Nederlandsch-Indische element in het Nederlandse Staatsbestel aan de orde geweest. Er was een wetsontwerp in vergevorderde staat van voorbereiding. De gedachte was, dat er een Indische injectie in Nederland moest worden bewerkt. Dit kon niet worden uitgevoerd, omdat de oorlog is uitgebroken. Onder degenen, die uit Indië kwamen, waren minstens één en waarschijnlijk wel twee ministrabele personen te vinden. De heer *Djajadiningrat* was naar mijn mening ook geschikt. Op de meest natuurlijke wijze is toen ter sprake gekomen één van deze mensen Minister zonder Portefeuille te maken. Daarbij moest een keuze worden gedaan en ik heb mij geheel laten leiden door het advies van hen, die deze mensen persoonlijk kenden. Ons werd aangeraden de heer *Soejono* te kiezen, die daarvoor het meest geschikt leek. Ik heb kennis gemaakt met de heer *Soejono*, waarna machtiging is gevraagd. Het is goedgevonden. Naar mijn mening heeft het uitnemend gewerkt.

De **Voorzitter**: Het heeft niet zo heel lang geduurd.

A. Neen, helaas heeft het niet zo lang geduurd. Op een gegeven ogenblik is hij dood gevonden.

70354. De **Voorzitter**: Is toen nog overwogen iemand voor hem in de plaats te kiezen?

A. Betrekkelijk kort daarna heb ik voorgesteld, deze vacature te vervullen, door *Raden Djajadiningrat* te vragen. Door de heren *van Mook* en *Kerstens* en ook door anderen werd dit afgeraden. Ik heb mij toen laten leiden door de adviezen, die werden uitgebracht. *Raden Djajadiningrat* is óók nog vóór het einde van de oorlog in Indië gestorven.

70355. De **Voorzitter**: Ik wilde u nog een vraag stellen over het optreden van de heer *Furstner*. Bij het aftreden van de heer *Dijxhoorn* is men tot de splitsing van het Departement van Defensie gekomen. Wat was naar uw inzicht het hoofdmotief voor deze splitsing?

A. Ik had in Nederland altijd de indruk gehad, dat, wanneer men Defensie en Marine zou samenvoegen onder één Minister, de marine het loodje zou leggen, terwijl juist de marine dat gedeelte van de weermacht is, dat de grootste traditie vertolkt. Ik was dus van huis uit al een voorstander van twee Departementen en heb dat in Londen niet onder stoelen of banken gestoken. De marine betekende daar veel. Het leger was tot weinig gereduceerd. De Minister van Oorlog wist — *salva reverentia* — van de Marine niet zo veel af.

70356. De **Voorzitter**: Was niet denkbaar geweest, dat na het aftreden van de heer *Dijxhoorn* de heer *Furstner* Minister van Defensie was geworden?

A. Dat zou hebben gekund, maar het lag niet in mijn lijn. In de tweede plaats gaf de heer *Furstner* zo gepeperd te kennen, dat hij wél veel van marine, maar daartegenover bitter weinig van het leger af wist, en dat ik hem een dienst zou bewijzen, wanneer ik het niet combineerde.

70357. De **Voorzitter**: De heer *Furstner* heeft hier iets medegedeeld. dat mij niet helemaal duidelijk is. Hij heeft gezegd:

„Nu had dit niet per se tot een splitsing behoeven te leiden, want men zou de landmacht onder de marine kunnen schikken door een marineman aan het hoofd van het Departement van Defensie te plaatsen, maar daar zou ik me niet toe geleend hebben. Men vond blijkbaar, dat in de positie, waarin we toen waren, er inderdaad door mij veel meer gedaan werd dan eigenlijk alleen des bevelhebbers was, b.v. onderhandelingen met de Admiralty. Daar is een Koninklijk besluit over, dat mij machtiging gaf om alle maatregelen te nemen, die nodig waren om zo gord mogelijk in samenwerking met de Britten de oorlog door te voeren, iets van die strekking. Die machtiging van de Regering heeft verder gevoerd dan de gewone opvattingen over de strijdende bevelhebber, die orders rechtstreeks van zijn Regering uitvoert.”

Wat bedoelt de heer *Furstner* hiermee? Zo was zijn positie waarschijnlijk vóórdat hij Minister werd. Had de bevelhebber der zee-strijdkrachten een verder gaande bevoegdheid dan normaal het geval is?

A. Ik meen van wel. Ik zou dit echter moeten verifiëren. We hebben hier niet het opperbevelhebberschap van land- en zeemacht. Wij waren toen echter in oorlog. „Moet dus degene, die met de bevoering te maken heeft, niet meerdere bevoegdheid hebben?” Over deze kwestie hebben wij in die geest gesproken.

70358. De **Voorzitter**: Is de heer *Furstner* torn niet een tijdlang tegelijkertijd Minister en bevelhebber der zee-strijdkrachten geweest?

A. Ja.

70359. De **Voorzitter**: Was dat niet een ietwat wonderlijke combinatie?

A. Later, met betrekking tot Kolonien, was dat een wonderlijke combinatie. Deze combinatie was praktisch niets bijzonders. Zoals ik dat heb geobserveerd. zou ik zeggen, dat hier niets vreemds aan was.

70360. De **Voorzitter**: In 1944 wilde de heer *Furstner* weer terug naar zijn oorspronkelijke functie.

A. Ja. Indertijd werd ook gezegd, dat, wanneer wij naar Nederland zouden terugkeren, hij beter alleen opperbevelhebber zou kunnen zijn. Toen hij die functies combineerde, heeft hij de heer *Ter-mijtelen* uit Indië laten komen, die hem heeft geassisteerd bij het werk van de zee-strijdkrachten.

70361. De **Voorzitter**: Op 26 April 1934 zou hij aan u hebben voorgesteld, de moeilijkheden, die er op dat moment waren met de heer *Kerstens*, op te lossen door de Shipping en Marine in handen te leggen vsn de heer *de Booy*. De heer *Furstner* zou dan aftreden als Minister van Marine.

A. Zo is het niet helemaal juist. Ik liep rond met het idee, de heer *de Booy* te vragen. De heer *Furstner* heeft daarop in een onderhoud gereageerd door te zeggen: „Geef hem dan Marine en Shipping”. Dit zou de suggestie wekken, alsof de heer *de Booy* door hem is uitgevonden. Dat is niet het geval geweest.

70362. De **Voorzitter**: Ik heb nog twee groepen onderwerpen met u te behandelen. In de eerste plaats een aantal los van elkaar staande punten, die hier ter sprake zijn gekomen en waarbij u op de een of andere manier is betrokken en waarvan ik het nuttig vind ze u voor te leggen, zodat u uw opinie er over kunt geven. In de tweede plaats zou ik u enige vragen willen stellen aangaande de onderhandelingen, die hier in Nederland in April 1945 met de Duitsers zijn gevoerd. Allereerst zou ik u dus enige afzonderlijke kwesties willen voorleggen. Eén daarvan is de volgende. De heer *van Heuven Goedhart* heeft er zich hier over beklaagd, dat, toen hij was afggetreden als Minister, op uw last zijn bureaux in Den Bosch en Oosterwijk zijn opengebroken.

A. Dat is juist.

70363. De **Voorzitter**: Dat is nogal een opmerkelijk feit. Een toelichting, hoe dit is gebeurd en waarom dit is gedaan, lijkt mij niet zonder belang.

A. Dat zijn dingen, die kunnen voorkomen en hinderlijk zijn, maar in wesen van weinig belang. U heeft mij indertijd ook al over de heer *Veraart* gevraagd!

70364. De **Voorzitter**: Over deze zaak heeft de heer *van Heuven Goedhart* zich nu niet bepaald op een zachtzinnige manier tegenover u geuit.

A. Houdt u zich daar dan maar aan! Ik weet niet, wat hij hierover heeft gezegd.

70365. De **Voorzitter**: Eerst heeft hij hier verteld, dat zijn Minister-schap op nogal curieuze manier is geëindigd, namelijk terwijl hij de pen in de hand had om twee Koninklijke besluiten te ondertekenen en door een journalist de vraag kreeg gesteld, wat hij van plan was verder, nu hij geen Minister meer was, te gaan doen. Hij zegt dan:

„Op die wijze ben ik van de kaart geraakt, met dien verstande, dat, zoals U al weet, enige weken later het pad van de heer *Gerbrandy* en mij zich nog eens heeft gekruist, daar de heer *Gerbrandy* toen aanleiding heeft gevonden om mijn bureaux te doen openbreken in Oosterwijk en in Den Bosch. Die zijn daar geforceerd.”

Even verder zegt hij:

„Men heeft met hulp van de Rijksgebouwendienst in den Bosch en met hulp van de dorps-smid in Oosterwijk mijn bureaux

geforceerd en alies er uit gesleept, wat er in zat, en daaraan heb ik het dan te danken gehad, dat ik van de heer *Deelen* vernam, dat ik in Brabant werd verdacht van te hebben gepleegd fraude, dan wel politiek onbetrouwbaar te zijn gebleken, dan wel met benoemingen te hebben geknoeid."

Later zegt hij:

„Ik verkeer nog altijd in de positie, Mijnheer de Voorzitter, dat ik, éérst door die inbraak van de heer *Gerbrandy* en door de reputatie, die ik daardoor heb opgelopen, en vervolgens door een campagne, die nog altijd niet is geëindigd en die altijd maar uitloopt op het verhaal alsof ik misbruik van mijn ambt zou hebben gemaakt en op allerlei wijzen mij zou hebben misdragen, een aanmerkelijk geschandvlekt man ben in dit land."

De heer *van Heuven Goedhart* heeft dit nogal scherp gesteld. Enige opheldering is hier volgens mij wel van belang.

A. Ik zal vertellen, wat ik mij van dit incident herinner. Toen de heer *van Heuven Goedhart* was afgetreden, moesten wij zijn stukken hebben, die gedeeltelijk in Bosch en Ven waren ondergebracht. Volgens de toen bestaande bepalingen kon hij niet naar Nederland gaan. Hem werd gevraagd de sleutel te geven, die hij weigerde af te staan, omdat er ook particuliere dingen in de kluis waren. Ik heb voorgesteld, dat iemand met zijn sleutel de kluis zou openmaken met iemand anders er bij, die voor zijn particuliere spullen zou zorg dragen. Ik kon niet inzien, wat voor bezwaar hij daartegen kon hebben. Op een gegeven ogenblik is bij het Departement de klacht binnengekomen — en dat is ook juist gebleken —, dat de heer *van Heuven Goedhart* op eigen houtje contact met het noorden onderhield.

70366. De **Voorzitter**: Kwam die klacht van de heer *Somer*?

A. Dat zou ik niet durven zeggen. Ik meen, dat die klacht van de heer de *Quay* afkomstig was. Ik had het in ieder geval niet van de heer *Somer*, omdat ik in die tijd geen contact met hem had. Wij vonden het wel vreemd, dat wij die stukken niet kregen. Misschien waren er wel compromitterende stukken bij. Op een gegeven ogenblik is hierover geconfereerd. Ik heb die conferentie niet opgezet.

Ik ben er wel bij geweest en heb de conferentie zelfs gepresideerd. Daarbij kwam ter sprake, hoe de vork in de steel zou zitten. Op een gegeven ogenblik werd door één van de heren geopperd: „Dan moeten daar die compromitterende stukken liggen". Ik heb de heer *van Heuven Goedhart* nog gevraagd -- wij hebben hem dadelijk opgebeld in tegenwoordigheid van de heren *Nuboer*, *van Angeren* en iemand van het Militair Gezag — om ons machtiging te geven de stukken te halen. Hij antwoordde wéér ontkennend op die vraag. Het telefoongesprek kon worden gevolgd door degenen, die er bij zaten. Iedereen vond het toch te gek, dat wij onza stukken van het Departement niet zouden kunnen krijgen. Mij werd toen geadviseerd — ik zal de adviseurs niet noemen, want ik ben zelf de verantwoordelijke man — de stukken te gaan halen. Ik gaf daartoe aan één van de mensen van Militair Gezag de opdracht — conform de unaniem gegeven adviezen in die conferentie —. Kort daarna had ik een bespreking met de heer *Nuboer*, waarbij ik hem vertelde, dat ik het toch geen plezierige methode vond. Het was toch eigenlijk géén houding tegenover een oud-collega! Hij was het met mij eens en raadde mij af het loket open te breken. Ogenblikkelijk heb ik Brussel opgebeld om de opdracht in te trekken, maar ik vernam, dat juist die morgen aan de opdracht gevolg was gegeven. Ik heb dit later precies zo aan de heer *van Heuven Goedhart* medegedeeld. Ik heb hem gezegd, hoe het is gegaan en dat het hoofdzakelijk zijn eigen schuld was door zijn houding. Mijn schuld was het ook; ik vond het van mij zelf niet collegiaal. Ik heb hem gevraagd er niet meer over te praten.

70367. De **Voorzitter**: Zijn er compromitterende stukken gevonden?

A. Er is een stuk gevonden, waaruit bleek, dat hij contact onderhield buiten ons om.

70368. De **Voorzitter**: Onderhield hij briefwisseling?

A. Ja, buiten de heer *van Lidth de Jeude* en mij om. Wat de *inhoud* betrof, vond ik deze stukken niet compromitterend. Hij heeft wel gedaan, wat hij niet mocht doen en wat de Minister-President en de Minister van Oorlog moest passeren.

70369. De heer **Posthumus**: Er is dus wel degelijk naar compromitterende stukken gezocht! Dit heeft dus mee op de achtergrond gewerkt?

A. Neen, alles is verzegeld en wel in Londen bezorgd. De heer *van Heuven Goedhart* is uitgenodigd om, in tegenwoordigheid van zijn secretaresse, mevrouw *Loeff*, en mij, officieel en privé te scheiden. Er was een brief bij, die voor mij totaal nieuw was, maar waarover ik geen moeite had willen maken. Wèl heb ik kunnen constateren, dat hij contact heeft gehad buiten mij om.

70370. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat u twee dingen door elkaar haalt. Het openbreken van de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* is geschied toen hij nog te Londen was. Later, in April 1945, toen hij in Nederland vertoefde, zijn er twee brieven van de heer *van Heuven Goedhart* onderschept, waarvan er één was gericht aan de heer *Bosch Ridder van Rosenthal*. Is het echter zo vreemd, dat de heer *van Heuven Goedhart* een brief schrijft aan de voorzitter van het College van Vertrouwensmannen, die zich herhaaldelijk bitter er over heeft beklagd, dat hij slechte voorlichting kreeg van de Regering in Londen, waardoor de heer *Bosch van Rosenthal* behoefte had aan contact met de andere kant van de linie, en dat de heer *van Heuven Goedhart* hem in een uitvoerige brief inlicht?

A. Het is levensgevaarlijk, wanneer een oud-Minister begint met op eigen houtje een soort secret line in het leven te roepen. Dat is een doodzonde! Dat kan toch niet! U let nu misschien op de inhoud van die brief, maar u moet er op letten, hoe de verbinding in elkaar zat. Men kan er toch niet een eigen secret service op na gaan houden!

70371. De **Voorzitter**: Dat was het toch niet.

A. Neen, maar het was er een begin van. En bovendien, wanneer er contact moet zijn met Vertrouwensmannen, dan is het wei hoogst bedenkelijk, dat een oud-Minister, die vervuld is met bitterheid over zijn aftreden, inlichtingen gaat geven. Dat is erg op het kantje! Dergelijke dingen zullen echter tegenwoordig ook nog wel gebeuren!

70372. De **Voorzitter**: Heeft u bemoeienis gehad met regelingen, die zijn uitgevaardigd door het Militair Gezag met betrekking tot de arrestatiebevoegdheid? Later bij de bevrijding van het noorden was u toch Minister van Justitie ad interim.

A. Dat was natuurlijk wel onder mijn verantwoording, maar is toch practisch over de heer *van Angeren* gegaan. Persoonlijk heb ik es mij helemaal niet mee bemoeid.

70373. De **Voorzitter**: U zoudt dus niet kunnen vertellen, welke overwegingen toen hebben gegolden?

A. Wanneer er zeer principiële dingen aan de orde waren, pleegde de heer *van Angeren* met mij getrouw overleg, wanneer dit mogelijk was.

70374. De **Voorzitter**: Een andere kwestie houdt ook verband met die arrestatiebevoegdheid en de moeilijkheden, die de heer *van Heuven Goedhart* daarover in het zuiden heeft gehad. Hij heeft op een goede dag een briefje van u ontvangen, waarin stond, dat de heer *Speyart van Woerden* onmiddellijk naar Londen moest komen. Dat briefje begint met de woorden: „Zeer alarmeerende mededeelingen maken het dringend noodig, dat gij ten spoedigste hierheen komt, vergezeld van den procureur-generaal *Speyart van Woerden*." Zij hebben aan die opdracht gevolg gegeven en zijn naar Londen gegaan via Brussel, waar generaal *Kruls* heeft verteld, dat die oproep was uitgezonden, omdat men vreesde, dat men de procureur-generaal zou „kidnappen". Toen zij in Engeland aankwamen, was het blijkbaar de bedoeling, dat de procureur-generaal zou worden ontslagen. Dit is tenslotte niet doorgegaan. De heer *van Heuven Goedhart* heeft zich daartegen sterk verzet. Men heeft toen de gedachte geopperd, dat de procureur-generaal naar Amerika zou gaan, zodat hij een paar maanden uit het strijdgewoel zou zijn. Dit is ook niet doorgegaan. Wat heeft hier allemaal achter gezeten?

A. Er kwamen in Londen berichten binnen, dat de persoon van de heer *Speyart van Woerden* scherpe spanningen veroorzaakte. Iets daarvan begreep ik, omdat ik hem kende uit vroeger tijd. Hij is een zeer bekwaaam ambtenaar, die werkt voor 10. Hij heeft echter een zekere tendenz om de mensen tegen zich in het harnas te jagen, zonder dat hij in werkelijkheid verkeerde dingen doet. Ik ken hem heel goed. Wij kregen dus uit Londen bericht, dat het weer mis ging met de heer

Jpeyart. De spanning was zo groot, dat men hem op het een of andere ogenblik nog zou vermoorden, met alle consequenties van dien. Ik heb toen de Minister van Justitie verzocht, hem naar Londen te brengen, waar wij hierover zouden kunnen spreken. Inderdaad was toen de overweging, dit wrijfvlak tijdelijk weg te nemen. Ik heb tegen de heer *Speyart van Woerden* gezegd, dat ik niets dan lof en toewijding voor hem had, maar dat ik wees zoveel mededelingen kreeg over spanningen, die hij veroorzaakte, dat ik mij afvroeg, of het niet beter was hem te reserveren voor andere posten. Wij hadden voor het zuiden op dat ogenblik nog andere mensen, b.v. de heer *Deelen*. Dat is ook gebeurd.

70375. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* heeft hier nog medegedeeld, dat hij over een bepaald onderwerp betreffende de arrestatiebevoegdheid met u in contact is geweest. De Binnenlandse Strijdkrachten hadden een afdeling politie geformeerd, die arrestaties verrichtte. Hij zegt:

„Intussen begonnen de Amerikanen zich voor deze zaak te interesseren. De Amerikanen hadden al een onplezierige ervaring opgedaan in België, waar, na de bevrijding, gebleken was — ik heb daarover ook nog eens met twee Belgische Ministers in Brussel gesproken —, dat de mensen, die uit de lucht wapens hadden ontvangen, die wapens niet meer wisten af te geven en nu met die wapens als het ware een ietwat onberekenbaar blok in de Belgische gemeenschap vormden, met als gevolg, dat al heel gauw na de bevrijding in het Luikse een ernstige staking begon uit te breken, waarbij de Supreme Commander, die dat op dat ogenblik natuurlijk helemaal niet hebben kon, toen hij er tegen in wilde gaan, ontdekte, dat die stakers gewapend waren met wapens van geen mindere kwaliteit dan waarover hij zelf beschikte; die waren in de loop van de voorafgegane maanden nl. voor de Belgische verzetsbeweging naar beneden gegooid. De Amerikanen hebben mij daarover aangekaart en zeiden: Ja, hoe gaat het bij jullie? Wordt dat daar ook zo'n vreedige geschiedenis, dat zouden we toch wel erg naar vinden, want jullie zijn op het ogenblik eigenlijk het uitvalsgebied, van waaruit wij straks het noorden moeten gaan bevrijden, en wij kunnen daar geen risico lopen. Ik heb ze gerustgesteld. Ik heb die zaak ook met de heer *Gerbrandy* besproken, omdat ik het toch wel ernstig vond, dat die Amerikanen daarover bij mij kwamen, en de heer *Gerbrandy* heeft toen — ik weet niet meer of het zijn of mijn idee is geweest, het doet echter niets ter zake — met mij afgesproken, dat ik voor de Amerikaanse pers een interview zou geven aan één der verslaggevers van *Anep-Aneta*, de heer *Vaz Dias*; daarin zou ik dan uiteenzetten, hoe die zaak moest worden gezien.”

Het komt dus hierop neer, dat over de moeilijkheden in zake het optreden van de B.S. toch blijkbaar wel met u is gesproken.

A. Ja, ik heb een conferentie meegemaakt, waarbij de heer *Speyart van Woerden* en de heer *van Heuven Goedhart* aanwezig waren. Op die conferentie is de zaak doorgepraat. Persoonlijk heb ik van die gelegenheid gebruik gemaakt de stoottroepen op te zoeken en mij te oriënteren over de organisatie, uitrusting en bestemming. Ik heb een bezoek gebracht aan de stoottroepen in de buurt van Maastricht. Daarvan heb ik een buitengewoon goede indruk gekregen.

70376. De **Voorzitter**: U bedoelt als militaire formatie?

A. Ja.

70377. De **Voorzitter**: Dat was natuurlijk iets anders dan het optreden op het gebied van wat eigenlijk de taak van de Minister van Justitie was.

A. Aanvankelijk heeft de heer *Speyart van Woerden* grote frictie gehad met de Minister van Justitie. Later zijn ze het echter eens geworden.

70378. De **Voorzitter**: Ik zie het zo, dat bij deze arrestatiekwes- tie de opvattingen van de mensen van de stoottroepen het ene uiterste vertegenwoordigden en de heer *Speyart van Woerden* het andere uiterste. Nu was het de taak van de Minister van Justitie — het Militair Gezag was daarbij ook betrokken — om een oplossing te vinden, die zoveel mogelijk beantwoordde aan de rechtszekerheid en toch ook waarborgde, dat de ongewenste elementen inderdaad werden gearresteerd. Er moest dus een middenweg worden gevonden.

A. De heer *van Heuven Goedhart* heeft mij ook medegedeeld, dat hij met beide kanten contact had gehad en dat hij de zaak had

geregeld. Hij kon met mensen uit het verzet, die het uiterste standpunt bij de politie verdedigden, de zaak in orde brengen. Hij heeft namen genoemd van mensen, waarop hij kon rekenen. Ik herinner mij die namen niet meer, maar er was ook een zekere heer *Wijffels* — niet de latere Minister — bij.

70379. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* heeft hier ook gesproken over het contact, dat hij en enige anderen, in het bijzonder de heer *Cramer*, in begin 1944 hebben gehad met de Duitse Oberst *Wilhelm Stahle*, van wie hij de overtuiging had, dat hij was betrokken bij groeperingen, die in Duitsland tegen *Hitler* werkten. Deze *Stahle* is later, bij de putsch tegen *Hitler* in 1944, doodgeschoten. Zij hadden op dit punt belangrijke informatie en hebben de Regering in Londen hiervan op de hoogte gesteld. Op een gegeven ogenblik is hierover uit Londen het bericht gekomen, dat het minder wenselijk was, dat dat contact werd voortgezet. Is u van dit geval iets bekend?

A. Ja, was het dat geval met het contact in Drenthe?

De **Voorzitter**: Ja, in Coevorden.

A. Wij hebben die mededelingen ontvangen en in beperkte kring hebben wij hierover overlegd, of dit contact moest worden voortgezet of niet. Dit moest vooral bondgenootschappelijk worden behandeld. Wij moesten dit niet doen buiten de Engelse Regering om, zodat ik contact heb opgenomen — nu kan ik het verkeerd zeggen, maar zakelijk komt het op hetzelfde neer — met de Minister of Economic Warfare, die de geheime dienst onder zich had. Het is ook mogelijk, dat ik contact heb opgenomen met *Anthony Eden*. In ieder geval met één van beiden en in ieder geval op Secret Service-gebied, om na te gaan, hoe dit in elkaar zat. Ik heb daarna antwoord ontvangen — niet van één van beiden, die ik hierover had geaboucheerd, maar van een ander, dus blijkbaar is hier overgelegd — met de mededeling, dat men het op dat ogenblik niet verantwoord achtte, gezien de gegevens omtrent provocatie van Duitse zijde, zulke contacten te continueren.

70380. De **Voorzitter**: Nu schijnt er in de zomer van 1944 ook iets van die aard te zijn voorgevallen, dat op hoger niveau lag. Het had namelijk betrekking op de militaire commandant, die toen in Nederland was, generaal *Reinhard*. Weet u hier ook iets van? De heer *van der Vlugt* heeft daarover gesproken. Hij had namelijk contact met een zekere *Callmeyer*, die in de omgeving van generaal *Reinhard* verkeerde. De heer *van der Vlugt* is tegenwoordig gezant in Finland. In uw Memorandum op blz. 148, waar u de gebeurtenissen in April 1945 behandelt, deelt u mede, dat u op 16 April een onderhoud heeft gehad met de heer *van der Gnaag*. De heer *van der Gaag* was in verband met de onderhandelingen met de Duitsers naar Londen overgekomen. U heeft toen gezegd: „De zaak is van zulk een aard, dat overleg met de bondgenooten, speciaal met mr. *Churchill*, noodig is.” Daarop kom ik straks nog terug, maar dan staat er verder nog deze zin: „In een vroegere zaak, door de ondergrondse beweging aanhangig gemaakt, die ook betrekking had op geneigdheid der Duitsers tot praten, was eveneens terstond overleg met de Britse Regeering gepleegd.” Wij hebben ons afgevraagd, waarop dit slaat: op het geval *Stähle* of op het andere geval, waarvan de heer *van der Vlugt* hier mededeling heeft gedaan. Bij het verhoor van de heer *van der Vlugt* zijn een paar telegrammen ter sprake gekomen, die wij in ons bezit hadden. Daaronder is een telegram van 20 Juli 1944, dat luidt als volgt:

„De volgende gegevens werden mij verstrekt door *van der Vlugt*, consul voor Finland te den Haag. Hij kreeg ze door van *Hauptmann Callmeyer*, verbindingsofficier bij civiele instanties, reeds 4 jaar in Nederland en sterk anti-Nazi, ook in daden. General des Heeres *Reinhard* en zijn staf te Hilversum zijn zeer pro, *von Brauchitz*, *von Rundstedt* evenals het lagere korps der marine-officieren in Nederland, Luftwaffe in Nederland over het algemeen onbetrouwbaar. Heeresleiding wenschte verdere schade in Nederland te voorkomen. *Van der Vlugt* suggereert *Callmeyer* door diplomatieke relaties, zoo noodig contact met Engeland te kunnen leggen. Zal *van der Vlugt* hier verder op ingaan? Kan ik eventueel een zenderscheide en een code in handen van *Reinhard* spelen? Provocatie is tot nog toe uitgesloten.”

Daarop is vanuit Londen geantwoord:

„In antwoord op Uw vijftiengestig wordt medegedeeld, dat Uw voorstel, een set in handen te spelen van *Reinhard*, wordt

goedgekeurd. U moet zich zelf na overhandiging set uit aan-
gelegenheid terugtrekken er. verderen gang van zaken overlaten
aan *Flugi*, *Callmeyer* en *Reinhard*. Voor technische details zie
vervolg dit telegram. Bericht over verderen gang van zaken wordt
van U tegemoet gezien. Wij raden U uiterste voorzichtigheid aan,
aangezien een aangelegenheid als deze een historische parallel
heeft."

Is u van dit geval iets bekend!

A. Dit staat mij niet helder voor de geest. Dit moet natuurlijk
aan mij zijn gepasseerd. Dat Drentse geval herinner ik mij heel goed.

70381. De *Voorzitter*: Wij veronderstelden de mogelijkheid, dat
u op deze plaats in uw Memorandum had gedacht aan het geval van
Reinhard, en hadden gehoopt daarvan iets naders te vernemen.

Dan is hier nog een andere kwestie ter sprake gebracht. De heer
van Heuven Goedhart heeft voor u, bij zijn aankomst te Londen, een
rapport opgemaakt over de illegaliteit, enz., welk rapport tenslotte
in handen van de heer *van Houten* is terechtgekomen.

In dit verband is door de heer *van Houten* een brief geschreven
aan de heer *van Heuven Goedhart*, die hier óók meermalen en rol
heeft gespeeld en die niet mis was. Dit rapport van de heer *van
Heuven Goedhart* schijnt weer naar Nederland te zijn teruggegaan. De
heer *van Heuven Goedhart* heeft hier verteld, dat hij dit rapport heeft
gedicteerd: waarna het aan dr heer *Gerbrandy* is gegeven. Hij heeft
in een nota vermeld, dat, tot zijn grootste verbazing, dit rapport in
handen is gekomen van majoor *van Houten*. Deze had het plotseling
in zijn vingers en heeft het ook naar Nederland laten gaan. Waar-
om? Het is volgens de heer *van Heuven Goedhart* gedaan, omdat
er dingen instonden over de O.D., welke de heer *van Houten* niet
aanstonden en waarvan hij het nuttig oordeelde, dat ze bij de O.D.
in Nederland spoedig bekend zouden worden. Bovendien stond er
een opmerking in over de Raad van Verzet, een kritische opmerking
over de — naar de smaak van de heer *van Heuven Goedhart* — in-
derdaad nodeloos gevaarlijke methodiek van de Raad van Verzet,
waardoor men dus de gelegenheid kon krijgen, hem bij de Raad van
Verzet min of meer in discredit te brengen.

Dit rapport heeft de heer *van Heuven Goedhart* dus voor u ge-
dicteerd, is in handen gekomen van de heer *van Houten*, die het
naar Nederland heeft doorgestuurd. Wij spraken zoëven over het
gebruik maken van officiële en niet officiële kanalen. Het was wense-
lijk geen gebruik te maken van niet officiële kanalen; de vraag is
nu, of men ook weleens een bijzonder gebruik maakte van de offi-
ciële kanalen.

A. Wat bedoelt u daarmee?

De *Voorzitter*: U zei zoëven, dat de heer *van Heuven Goedhart*
in April 1945 ge-n gebruik had mogen maken van niet officiële ka-
nalen voor zijn brieven. Hier zou de vraag kunnen rijzen of het
gebruik, dat van officiële kanalen is gemaakt om het rapport, dat de
heer *van Heuven Goedhart* voor u had bestemd, terug te zenden
naar Nederland en daar bekend te maken, een goed gebruik was van
officiële kanalen.

A. Ik vermoed, dat de heer *van Houten* het officieel heeft ge-
kregen, zij het niet van mij.

70382. De *Voorzitter*: Maar waarschijnlijk ook niet van de heer
van Heuven Goedhart!

A. Indirect wel. Ik vermoed, dat dit niet de bedoeling was van
de heer *van Heuven Goedhart*.

70303. De *Voorzitter*: Het zal toch zeker niet de bedoeling zijn
geweest, dat de heer *van Houten* dit rapport naar Nederland door-
zond?

A. Ik herinner mij niet meer precies de inhoud van dit rapport
Het is echter officieel besproken.

70384. De *Voorzitter*: Vindt u het dan juist, dat, wanneer de heer
van Heuven Goedhart een rapport uitbrengt over de verhoudingen
van de illegaliteit in Nederland, waarin de heer *van Heuven Goed-
hart* kritiek uitoefent op de O.D. — ten rechte of ten onrechte? dat
laat ik in het midden —, de heer *van Houten*, die bij de officiële
bespreking daarvan is geweest of op andere manier kennis krijgt van
dit rapport, dat aan de Minister-President is uitgebracht, dit aan de
organisatie, over welke is gerapporteerd? doorzendt?

Dat is toch niet in de haak?

A. is dat gebeurd? Dat hoor ik nu voor het eerst.

70385. De *Voorzitter*: De heer *van Heuven Goedhart* heeft hier
gezegd:

„De heer *van Houten* had het plotseling in zijn vingers en
heeft het ook naar Nederland laten gaan. Waarom? Het is ge-
daan, omdat er dingen in stonden over de O.D., welke hem niet
aanstonden en waarvan hij het nuttig oordeelde, dat ze bij de
O.D. in Nederland spoedig bekend zouden worden."

A. Wanneer de heer *van Heuven Goedhart* dat zegt en dat weet,
zal het wel zo zijn. Ik wist dit echter niet. Ik herinner mij althans
niet, dat dit rapport naar Nederland is gegaan.

70386. De *Voorzitter*: U acht het dus ook onjuist, wanneer dit
is gebeurd?

A. Ja, dat zou ik onjuist vinden. Dit kan alleen gebeuren met
toestemming van de Minister-President en de Ministers van Oorlog
en van Justitie. Voor niet principiële mededelingen, de techniek van
de communicaties betreffend, moest natuurlijk aan onze Geheime
Dienst de vrije hand gelaten worden.

70387. De *Voorzitter*: Verder heeft de heer *van Houten* in
Augustus 1944 een niet erg vriendelijke brief aan de heer *van Heuven
Goedhart* geschreven.

A. Die brief herinner ik mij inderdaad.

70388. De *Voorzitter*: Wat herinnert u zich daarvan?

A. Ik vond dat een zeer verkeerde brief.

70389. De *Voorzitter*: Wat vond u verkeerd in die brief?

A. Er werden daar invectieven in gebruikt! Ik heb wel rare
brieven meegemaakt, maar zulke brieven heb ik verder nooit meer
bij de hand gehad. Ik vond het een slechte brief. Het gekke was, dat,
toen de heer *van Houten* bij ons ter verantwoording werd geroepen,
hij dit helemaal verkeerd bekeek. Als men hem hoorde, was er geen
verkeerd opzet. Ik vond echter de invectieven, die er in die brief
werden gebruikt, dóór en dóór mis. Ik heb dit duidelijk gezegd.

70390. De *Voorzitter*: Er komt nog wel een gelegenheid om hier-
over te spreken bij een ander punt van het Enquêtebesluit, nainelijk
bij de behandeling van het contact, dat de Regering heeft gehad met
de verzetsbeweging. Daarbij komt dit vanzelf wel weer ter sprake.

De heer *de Jong*, die werkzaam was bij Radio Oranje, heeft hier
ook gesproken over bepaalde gebeurtenissen in de zomer van 1944,
t.w. de beschuldigingen in zake neo-fascisme bij de Regering en bij
bepaalde groepen, de actie van Comité-*Gans*, u wel bekend. Hij
heeft hierbij de opmerking gemaakt, dat de Nederlandse gezant te
Washington op het State Department zou zijn ontboden naar aan-
leiding van een manifest van Mei 1944, dat in dit kader was uit-
gegeven, om te vragen wat daarvan waar was, of die opvattingen
bij de Nederlandse Regering bestonden. Is dit juist?

A. Dat zou de heer *Loudon* moeten zeggen. Dat weet ik niet.

70391. De *Voorzitter*: Het zou mogelijk zijn geweest, dat dit feit
tot u was doorgedrongen.

A. Waarschijnlijk zou de heer *van Kleffens* mij daarvan op de
hoogte hebben gehouden.

70392. De *Voorzitter*: De heer *de Jong* heeft verklaard, dat hij
vallen de heer *van Kleffens* de mededeling had gekregen, dat de Neder-
landse gezant te Washington, de heer *Loudon*, op het State Department
werd geroepen, omdat dit stuk een compromitterend stuk was. Tegen
hem werd gezegd: Hier heeft u een stuk, waarin staat, dat de Neder-
landse Regering in Londen een aanslag op de democratie in de zin
heeft. Is dit bericht niet tot u doorgedrongen?

A. Ik ben er van overtuigd, dat de heer *van Kleffens* mij op de
hoogte heeft gehouden. In die tijd, in 1944—1945, begon door de
invloed van Moskou op de publieke opinie in de bondgenootschappe-
lijke wereld een zekere problematiek baan te breken: Zijn die ge-
exileerde Regeringen eigenlijk wel je ware? Wat de Russen betreft,
richtte dit zich allereerst tegen de Poolse Regering, de Joego-Slavische
Regering, enz. Deze moesten toen het loodje leggen en daarmee
werden wij, de Belgen, Noren, Nederlanders, ook voorwerp van
attaque. Dit heeft tot gevolg gehad, dat ik méér dan eens een pers-

conferentie heb moeten houden, omdat de persmensen weleens wilden weten, hoe het met deze zaak stond. Ik moest dan de persmensen in de goede zin des woords de waarheid vertellen en geruuststellen. Het gelukte de Russen om de Poolse Regering, de Joego-Slavische Regering onder Koning *Peter* en later ook de Regeringen van de meer Westelijk gelegen landen om zo te zeggen min of meer verdacht te maken. Daar gebruikte men de term neo-fascisme voor. Het is een nog bekend etiket, dat daarvoor werd gebezigd.

70393. De **Voorzitter**: Er zijn ook artikelen van die aard geschreven, o.a. in de „New Statesman“.

A. Daar noemt u nu net een blad, dat inderdaad communistisch was geïnfilteerd. Daar dacht ik nu juist aan. Er waren nog meer andere bladen, maar dit vond ik één van de ergste.

70394. De **Voorzitter**: Welke bladen schreven er verder nog in die geest?

A. Ik heb ook iets ontdekt in de „Spectator“, wat een veel fatsoenlijker blad was. Aan de „Daily Worker“ hoef ik geen woord te verspillen.

70395. De **Voorzitter**: Nu zou ik nog met u willen spreken over de April-onderhandelingen. Eerst nog iets, dat daarvóór ligt. Hoe ging het met operaties, zoals de bombardementen van de dijken van Walcheren? Was de Nederlandse Regering daarvan vooraf op de hoogte gesteld?

A. Aan de Nederlandse Regering was verzocht om overleg te doen plegen door het zenden van mensen, die daarvan technisch op de hoogte waren. Dat is ook gebeurd. Nederlandse deskundigen hebben het bombardement op de dijk van Walcheren mede voorbereid. Kaar mijn mening hebben degenen, die men heeft geraadpleegd, niet voldoende doorzien, dat dit niet puur een kwestie was van de ligging van het water en wat de gevolgen waren op waterstaatkundig gebied. Het was eveneens een politieke kwestie. Naar mijn mening heeft men dit rijkelijk laat ingezien. Heel kort voordat het bombardement plaats had, is daarvoor onze goedkeuring gevraagd. Toen was alles al technisch volkomen voorbereid.

70396. De **Voorzitter**: Wie had die Nederlandse technici in verbinding gebracht met de Engelse militairen?

A. Dat was gebeurd via het Departement van Oorlog of van Waterstaat. Het is begonnen als een technische opzet. De bondgenoten konden dit niet doen buiten de Nederlandse Regering om. Men was toen in het stadium, dat men de techniek van het geval aan het onderzoeken was. Successievelijk is men toen gekomen tot de uitvoering van het plan. Noch van Engelse, noch van Nederlandse zijde is men er zich waarschijnlijk van bewust geweest, dat het méér dan waterstaatstechniek was. Wel zijn de medewerking en goedkeuring van de Nederlandse Regering gevraagd, maar dat gebeurde, toen men bij wijze van spreken geen neen meer kon zeggen, ongeveer 24 uur van tevoren of iets dergelijks. Naderhand hebben wij besproken, dat wij in ieder geval onze goedkeuring zouden hebben verleend, maar dat neemt niet weg, dat wij de bondgenoten onze ontstemming hebben doen weten; ik ben hiervoor persoonlijk naar mr. *Churchill* gegaan, die over het gebeurde zeer ontstemd was en die mij groot gelijk gaf. Ik geloof echter, dat het te goeder trouw is gebeurd.

70397. De **Voorzitter**: Was het gehele Kabinet hierin gekend?

A. Neen, dat kon niet meer.

70398. De **Voorzitter**: De kennisgeving is beperkt gebleven tot u en de Minister van Oorlog?

A. Ja, waarschijnlijk wisten ook de heren *van Kleffens* en *Michiels* ervan.

70399. De **Voorzitter**: Ik kom nog even terug op het onderwerp, waarover we het zoëven gehad hebben. We spraken over de aanvallen, die in verband met een veronderstelde neiging tot neo-fascisme door sommige delen van de pers op de Nederlandse Regering werden gericht. Te Londen is een boekje verschenen: „De Wedergeboorte van het Koninkrijk“, van de hand van de heer *de Beus*. In een van de bladen heb ik kort geleden een mededeling aangetroffen, dat dit boekje op kosten van de Regering door de Regeringsvoorlichtingsdienst zou zijn verspreid. Is dit juist?

A. Voor zover mij is gerapporteerd, is dit niet juist. Ik weet dit echter niet zeker, maar ik geloof het niet. Het kan niet, want ik was politiek verantwoordelijk voor de Regeringsvoorlichtingsdienst, terwijl de heer *van Kleffens* administratief verantwoordelijk was. Ik had ook met Radio-Oranje c.a. te maken. De heer *de Beus* heeft dit boekje geschreven en mijn oordeel daarover gevraagd. Ik heb hem gezegd, dat ik die keer eens zou optreden alsof ik zijn promotor was en alsof dit zijn dissertatie was. Ik heb zeer ernstige kritiek op dit boekje uitgeoefend en gezegd, dat hij zijn reputatie niet moest verspelen door dit boekje te publiceren. Hij heeft dit ook niet gedaan en heeft wijzigingen aangebracht en mij het boekje in gewijzigde vorm toegestuurd. Ik vond het toen veel beter, maar er kwamen nog aingen in voor, die ik niet voor mijn rekening wilde nemen. Onder deze omstandigheden is het dus mijns inziens praktisch ondenkbaar, dat het op kosten van de Voorlichtingsdienst zou zijn verspreid, terwijl de verantwoordelijke Minister er bezwaren tegen had, hem overigens vrijlatende om het te schrijven.

70400. De **Voorzitter**: U was er dus niet enthousiast over?

A. Integendeel, er stonden wel enkele frisse dingen in. Uit wetenschappelijk oogpunt was het niet sterk. Er stonden bv. enige dingen in, o.a. van het verse broodje en dergelijke, die al te oppervlakkig waren. Om misverstand te voorkomen, moet ik er bij zeggen, dat de heer *de Beus* een voortreffelijk ambtenaar is.

70401. De **Voorzitter**: Ik heb u zoëven gevraagd, waarop de passage in uw Memorandum op blz. 148 kon slaan. U achtte het niet uitgesloten, dat deze betrekking had op het geval van *Oberst Stähle*. De heer *Hirschfeld* heeft hier nog iets anders medegedeeld. De April-onderhandelingen hebben volgens hem min of meer een voorspel gehad in een contact van de heer *Hirschfeld* met *Seyss-Znquart*, dat daaraan is voorafgegaan in December 1944; *Seyss-Inquart* had toen al gesproken over de gedachte, dat West-Nederland onder een soort neutraal beheer zou worden gebracht. Die gedachte is toen reeds gelanceerd. Dat gesprek is gevolgd door een ander gesprek op 7 Januari 1945. De heer *Hirschfeld* heeft de inhoud van het laatste gesprek aan de heren *Trip*, *Snouck Hurgronje*, *Jongejan* en *Woltersom* voorgelegd en toen is besloten, dat de heer *Bosch Ridder van Rosenthal* hierover zou worden ingelicht. Dit was volgens de heer *Bosch van Rosenthal* geen taak voor de vertrouwensmannen en daarom heeft hij enigszins gaaarzel. Er werd echter besloten, dat hij dit zou doorgeven naar Londen. Nu zegt de heer *Hirschfeld*: „Ik vraag mij af, waarop zou kunnen slaan datgene, wat op blz. 148 van het Memorandum staat, nl. „In een vroegere zaak, door de ondergrondse beweging ahangig gemaakt, die ook betrekking had op geneigdheid tot praten, was eveneens terstond overleg met de Britsche Regeering gepleegd.“ Dit is dus weer een ander geval, waarop deze passage zou kunnen slaan. Mijn vraag is nu, of het bericht, dat door de heer *Bosch van Rosenthal* in het allereerste begin van 1945 naar Londen zou zijn doorgestuurd, waarbij sprake was van de gedachte, die *Seyss-Inquart* tegenover de heer *Hirschfeld* heeft geopperd over een eventuele neutralisering van Nederland, in Londen is aangekomen, hoe daarop is gereageerd en of het iets met deze passage heeft te maken?

A. Het heeft niets met deze passage te maken. Wanneer u vraagt, of het bericht naar Londen is doorgelaten, ben ik geneigd te zeggen, dat dit bericht mij niet nieuw is. Wanneer u zegt, dat dit een gewoon normaal bericht is geweest van vertrouwensmannen, dan ben ik geneigd te zeggen, dat dit niet tot die rubriek behoort. Dat zal alleen kunnen worden nagegaan uit de stukken. Dit verklaren tot neutraal gebied is iets, waarvan ik dadelijk kan zeggen, dat ik er van af weet.

70402. De **Voorzitter**: Daarover zijn dus ook vóór April 1945 reeds berichten doorgegeven?

A. Ja.

70403. De **Voorzitter**: Is naar uw mening hierover overleg gepleegd met de geallieerden?

A. Het lijkt mij niet, maar ik durf het niet met al te grote stelligheid te zeggen.

70404. De **Voorzitter**: De heer *Hirschfeld* heeft in dit verband nog het volgende gezegd: „Omdat er toen geen bericht uit Londen kwam, zaten wij er een beetje verlegen mee.“

Blijkbaar is daarop dus niet gereageerd.

A. Dat zou ik niet weten.

70405. De **Voorzitter**: Hier heb ik nog een ander stuk van December 1944, dat een plan inhoudt van neutralisering en waarbij zich een brief bevindt van 21 December 1944 van de aartsbisschop van Utrecht, waarin staat: „Het initiatief van dr. H. L. F. J. *Deelen*, om te geraken tot een ontruiming van de provincies Noordholland, Zuidholland en Zeeland (noordelijke eilanden) en Utrecht door het centrale leger en de instelling tot aan de vrede van een internationaal (neutraal) Statuut over deze provincies door de opperbevelhebbers van de centrale en geallieerde legers in West-Europa, wordt door mij zeer toegejuicht." Dit stuk schijnt te Londen te zijn aangekomen.

A. Ja, dat is besproken.

70406. De **Voorzitter**: U herinnert het zich dus wel?

A. Ja.

70407. De **Voorzitter**: Is dit met de geallieerden besproken of alleen met de Nederlandse Regering?

A. Dat durf ik niet met zekerheid te zeggen. Ik meen het laatste.

70408. De **Voorzitter**: Het had natuurlijk alleen zin, wanneer het ook met de geallieerden was besproken. Maar misschien was men van oordeel, dat het in die omstandigheden onmogelijk was.

A. Ik meen, dat dat de conclusie is geweest.

70409. De **Voorzitter**: Men wist waarschijnlijk ook niet precies, wie de heer *Deelen* was?

A. Dat is ons wel medegedeeld. Dit liep toch over het Vaticaan?

De **Voorzitter**: Ja, zo is het verder gekomen.

A. Ik herinner mij wel, dat hier ernstige aandacht aan is besteed. In de volle Ministerraad is dit behandeld.

70410. De **Voorzitter**: U wist natuurlijk niet, wat de heer *Deelen* zelf waard was.

A. Wie is de heer *Deelen*?

De heer **Posthumus**: Hij was vóór de oorlog secretaris van de Jeugdherbergcentrale.

A. Wat zijn persoon betreft, werd voor ons het sein geacht op veilig te staan vanwege zijn verbinding met de aartsbisschop.

70411. De **Voorzitter**: Het schijnt, dat aan zijn houding in de oorlog niet in alle opzichten zonder opmerkingen is voorbijgegaan.

Wij hebben voor onze commissie van hen, die zich aan deze kant van de Noordzee met de April-onderhandelingen hebben bezighouden, zeer uitvoerige mededelingen gekregen over alles, wat daarmee samenhang. Als tegenhanger daarvan interesseert het ons thans te vernemen, hoe dit probleem u heeft bereikt, hoe u daarover is voorgelicht en wat uw zienswijze hieromtrent was. Heeft u het terstond gezien als een belangrijke zaak of stond u er aanvankelijk gereserveerd tegenover? Welke stappen heeft u ondernomen bij de geallieerden?

A. Dat staat in mijn Memorandum, Mijnheer de Voorzitter. Meer weet ik hiervan niet.

De **Voorzitter**: Ik had gehoopt, dat u ons nog nadere bijzonderheden had kunnen mededelen.

A. Ik zie hier op blz. 148 een fout in het Memorandum staan. „De Heer *Churchill* beloofde het noodige overleg met den Heer *Roosevelt* te plegen." Dat moet zijn: „met den Heer *Truman*". De heer *Roosevelt* was toen al dood. Het corrigendum ligt blijkbaar niet in alle stukken.

70412. De **Voorzitter**: Had u reeds mededelingen langs telegrafische weg gekregen, vóórdat de heer *van der Gaag* aankwam?

A. De heer *van der Gaag* is met mij in het vliegtuig naar Londen gegaan en verbleef in mijn hotel.

70413. De **Voorzitter**: U is dus met hem vanuit het bevrijde zuiden naar Londen vertrokken?

70414. De **Voorzitter**: Hoe heeft hij u in het zuiden bereikt?

A. Naar ik meen, heeft het eerste, onbegrijpelijke telegram mij Vrijdagavond bereikt. De volgende dag ging ik voor een bespreking naar Nijmegen.

70415. De **Voorzitter**: Was dat telegram verminkt?

A. Ja, waarschijnlijk. Ik kon er niet uit opmaken, of het van groot belang was of niet. Toen ik bij een heel drukke bespreking in Nijmegen tegenwoordig was, kreeg ik een tweede telegram van de Bevelhebber der Strijdkrachten. Ik achtte het toen niet meer verantwoord in het zuiden te blijven en heb besloten onmiddellijk naar het vliegveld te vertrekken. Daar trof ik de heer *van der Gaag* aan, die in hetzelfde vliegtuig meeging naar Londen en in mijn hotel verbleef om de zaken te bespreken.

70416. De **Voorzitter**: Welke indruk heeft de heer *van der Gaag* u gegeven van hetgeen de Duitsers eigenlijk wilden?

A. Hij was van mening, dat het in ieder geval zuivere koffie was.

70417. De **Voorzitter**: Er waren twee mogelijkheden, namelijk dat de Duitsers of alleen een wapenstilstand wilden niet het geweer aan de voet — zoals dat weleens wordt genoemd — of dat zij de bedoeling hadden te capituleren. Welke indruk gaf de heer *van der Gaag* u?

A. Hij had niet de indruk, dat zij wilden capituleren. Ik kan dat bevestigen, omdat ik op mijn kamer was en de heer *van der Gaag* in Brown's Hotel, toen de werkelijke capitulatie kwam. Nadat ik hem bij mij had geroepen, deelde ik hem dit zeer ontroerd mede. Hij stond paf van verbazing en had hierop helemaal niet gerekend.

70418. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk ook mogelijk, dat hij er door het lange tijdsverloop niet meer aan geloofde. *Schwebel* heelt namelijk bij het allereerste onderhoud, dat hij had met de heer *van der Vlugt*, wél in die geest gesproken. Bij de later volgende besprekingen hebben de Duitsers zich daarvan gedistantieerd. Nu is de vraag, wat de bedoeling is geweest: Heeft *Schwebel* eigenlijk meer gezegd dan hij kon verantwoorden of is het opzettelijk zo door hem gesteld? Men krijgt wel de indruk, dat aan Nederlandse kant het eerste gesprek met *Schwebel* toch wel sterk heeft doorgewerkt. Men heeft blijkbaar toch wel een tijdlang gedacht, dat de Duitsers wilden capituleren.

A. Die indruk heeft dit niet op mij gemaakt. Wij maakten natuurlijk allerlei veronderstellingen. Eén van de overwegingen was, dat *Seyss-Inquart* op het laatste moment nog even een goede daad wilde verrichten, die hem voor de strop zou bewaren, doch men was hiervan niet zeker.

70419. De **Voorzitter**: Er waren hierover toch al telegrammen naar Londen gegaan, vóórdat u dat telegram kreeg in „Bosch en Ven"?

A. Ik kreeg de telegrammen van Londen. Zij werden mij doorgezonden.

70420. De **Voorzitter**: Ik zie hier in het bekende memorandum over de April-onderhandelingen, dat er al eerder telegrammen uit het bezette gebied zijn verzonden over deze zaak: op 9 April is er een telegram naar Prins *Bernhard* en één aan de Regering gezonden. Dan is er nog sprake van een telegram van 11 April, gezonden aan de Regering in Londen. U heeft die telegrammen dus blijkbaar later doorgekregen.

A. Het eerste telegram liet inderdaad de idee, dat de Duitsers wilden capituleren, doorschemeren. Dat was een onbegrijpelijk telegram, waaraan wij geen touw konden vastknopen.

70421. De **Voorzitter**: U heeft toen die zaak ter sprake gebracht bij *Churchill*. De moeilijkheid was, dat, rekening houdende met de ernstige toestand, waarin Nederland verkeerde, men voor een lastig dilemma stond. Men kon enerzijds redeneren, dat hier misschien een mogelijkheid was er zonder grote verwoestingen uit te komen; anderzijds kon men zeggen: Wij zijn nu zó dicht bij het doel, dat, wanneer wij doorzetten, de Duitsers wel ineen zullen storten. Hoe dacht *Churchill* hierover?

A. Ik wist wel, dat Minister *Churchill* hier aanvankelijk afwijzend tegenover stond Hij voelde sterk zijn verantwoordelijkheid. Toen de eerste reactie van de Duitsers in bovenbedoelde richting kwam, was zijn houding: oppassen! Altijd zat er een demonische bedoeling achter de gedragingen van de Duitsers. Daarmede was natuurlijk het gesprek niet afgelopen. Zo nu en dan zei de heer *Smuts* iets, dan weer de heer *Nuiboer* of ik; het was een overleg van mensen, die trachtten te komen tot een behoorlijke en volkomen verantwoorde solutie. De heer *Smuts* was direct sterk de mening toegedaan, dat hieraan iets kon worden gedaan. Hij nam vaak zeer snelle beslissingen. Ik kon merken, dat dit invloed had op de heer *Churchill*. Dat neemt niet weg, dat, toen wij afscheid namen — wij hadden beloofd de stukken vertaald in het Engels aan mr. *Churchill* te sturen, dat moest allemaal nog in die nacht gebeuren —, de heer *Churchill* ons uitgeleide deed en persoonlijk nog tegen mij zei: „U moet niet denken, dat ik daar zo geheel afwijzend tegenover sta." Hij zou het in ieder geval wel heel goed bekijken. Bovendien heb ik bij dat onderhoud geen houding aangenomen van: nu kom ik hier vragen of dit wordt doorgezet. Het was een overleg om tot een gemeenschappelijke solutie te komen, die volstrekt verantwoord was.

De **Voorzitter**: Het was ongetwijfeld een zeer moeilijke zaak.

A. Ik had niet de gelegenheid gehad een Ministerraad bij elkaar te roepen. Deze was 's avonds in mijn hotel georganiseerd. Ik kon niet op mijn erntje zeggen: Dit of dat moet gebeuren!

70422. De **Voorzitter**: De heer *van der Gaag* kwam blijkbaar wel met een positief advies om het te accepteren?

A. U moet de gehele situatie goed begrijpen. Nú klinkt het natuurlijk een beetje gek. Wij moesten eerst nog weer even aan de heer *van der Gaag* wennen.

70423. De **Voorzitter**: U kende de heer *van der Gaag* toch? In Januari was hij toch al in Londen geweest?

A. Ik wel, maar mijn collega's, die hem nooit hadden gezien, vroegen zich af, wat dat wel voor een man was. Hij werd in de Ministerraad geroepen en moest als het ware worden vertoond. Ik herinner mij, dat een van de Ministers zei: „Dat smaakt mij niet!" Hij had zelfs geen vertrouwen in de Nederlandse afgezanten. Hij was bang, dat zij Duits waren geïnfecteerd, niet te kwader trouw, maar hij vroeg zich af, of zij wel voor hun taak berekend en of zij zonder het zelf te weten, geen spion zouden zijn.

De stukken zijn vertaald en naar Downing Street gezonden. Ik heb toen nog een persoonlijk onderhoud gehad met de heer *Churchill* en verder is het gelopen tussen hem — via sir *Desmond Morton*, die altijd intermediair was tussen mij en de heer *Churchill* — en mij.

70424. De **Voorzitter**: Bovendien was de beslissing op het internationale niveau verlegd naar contact met *Truman* en generaal *Eisenhower*.

A. Zelfs *Stalin*. Dat was natuurlijk heel delicaat. De vraag was, waaronder dit viel. Wanneer het een militaire operatie was, behoorde het te worden overlegd — dat was over en weer het convenant — met *Stalin*. Men heeft daar naar mijn mening een goede vorm voor gevonden, waardoor men het er bij kon laten, *Stalin* op de hoogte te stellen en het overleg te doen plegen bij het geallieerde opperbevel. Verder moest men de officiële medewerking hebben — daarom heb ik later een memorandum moeten overleggen — van de Nederlandse Regering in Londen. Toen de zaak eenmaal aan het rollen was, heeft de heer *Churchill* met grote kracht er voor geijverd. Hij heeft gezegd, dat hij de heer *Bedell Smith* zou instrueren; wij konden persoonlijk naar deze toegaan. Hij heeft aan Minister *Eden*, die in Amerika was, een telegram gestuurd, dat de heer *Eden* aan de President of aan de Secretary of State — dat weet ik niet meer — moest zeggen: „Denk er om, dat de President goed begrijpt, dat het hier gaat om een land, welks traditie eeuwen ouder is dan van het Amerikaanse volk en welks ondergang een enorm verlies zou zijn voor de wereld; dat het een land is, dat om zo te zeggen al lang een grote traditie had, vóórdat de Amerikaanse Staten er waren."

De heer *Churchill* heeft van de Nederlandse Regering een duidelijk gestelde akkoordbevinding gevraagd. Deze is hem in een met zorg opgestelde Nota gegeven.

Ik ben naar Reims gevlogen, de heer *Dijxhoorn* is met mij meegegaan en ik heb daar de zaak met de heer *Bedell Smith* besproken. Deze heeft mij medegedeeld, hoe hij van plan was het te doen; het was daags voordat hij vertrok. De Duitsers moesten goed

begrijpen, dat, wanneer wij contact met hen opnamen, dit betekende, dat wij onze beslissing dicteerden. Wij zouden de vorm zoeken, die nodig was. De heer *Bedell Smith* is er zelf heengegaan. Dit is in de Ministerraad van alle kanten bezien. Tenslotte was men er inderdaad van overtuigd, dat, nu het bij het geallieerde opperbevel kwam, wij onze medewerking zouden kunnen verlenen. Daarop volgde mijn bespreking met het opperbevel.

De toestand in Nederland was inderdaad afgrijselijk.

70425. De **Voorzitter**: U heeft zoëven gezegd, dat u vlak na de Kabinetformatie van Februari 1945 een bespreking heeft gehad met generaal *Eisenhower* over een plan van actie ten aanzien van Nederland benoorden de rivieren.

A. Dat was op 24 Februari. Hij was toen nog in Parijs.

70426. De **Voorzitter**: U heeft toen gesproken over de mogelijkheid van een snelle bevrijding van Nederland?

A. Ja.

70427. De **Voorzitter**: Werd er toen aan gedacht, korte tijd daarna gewapenderhand op te treden en Nederland te bevrijden? Op zich zelf was dit natuurlijk geen kleinigheid, want het heeft nu al een haartje gescheeld, of West-Nederland was onder water gegaan. Wanneer het inderdaad tot een bevrijding met wapens was gekomen, was èn door de strijd èn door het water een belangrijk gedeelte van Nederland vernietigd. Wanneer de mogelijkheid niet bestond om door een ontzaglijke parachutistenaanval het centrum van het land zeer snel te bezetten, waren er naar mijn mening niet veel andere mogelijkheden geweest dan een verovering van meter tot meter, bij wijze van spreken.

A. Op 20 Januari heb ik over deze kwestie een onderhoud gehad met de heer *Churchill*. Zoals uit deze stukken blijkt, waren wij al druk bezig om èn de Engelse Regering èn het opperbevel te overtuigen van het feit, hoe enorm slecht het ging in Nederland. Dat was onze dagelijkse zorg. Ik herinner mij nog goed, hoe mager u, Mijnheer de Voorzitter, was, toen ik u in het zuiden zag, en u kwam al in September vrij. Toen was het al Januari. Wij stonden op het standpunt, dat er iets moest gebeuren. Wij konden geen lijken bevrijden. Wij zouden dan toch nog de oorlog verliezen. Daarom heb ik het bij de heer *Churchill* opgenomen. Bij dat onderhoud was sir *Morton* aanwezig, de secretaris van de heer *Churchill*, die altijd onze tussenpersoon was. Ik kon natuurlijk niet iedere week naar *Churchill* lopen. Verder was er nog een specialist op technisch gebied bij. Ik was alleen.

Ik heb toen uiteengezet, hoe ontstellend slecht de toestand was en dat naar mijn mening er iets op militair gebied moest gebeuren. Ik ben wel officier geweest, maar ik had geen verstand van technisch militaire kwesties. Ik wist echter, dat in September de opzet was, om door te zetten tot aan de Zuiderzee. Dan zouden de Duitsers in het westen, wat betreft het doortrekken door de Veluwe, worden afgesneden. De gedachte was, dat zij zich dan hoogstwaarschijnlijk via het noorden met de troepen in Duitsland zouden verenigen. Ik wandelde daar naar de kaart en zei, deze operatie daarop aanduidend, tegen mr. *Churchill*, dat dat toch vroeger het plan was. Nu merkte ik, dat er wel bewegingen werden uitgevoerd in de richting Keulen, maar ik zag echter niets meer in de richting Zuiderzee. Zijn standpunt was — hoewel hij niet veel zei en verbaasd voorzichtig was — „I must lesve it to the generals". Mij gaf dat de indruk, dat hij niet van plan was hier in te grijpen. Ik vroeg hem, of ik dan namens hem naar generaal *Eisenhower* mocht gaan, als zijn afgezant èn als Nederlands Minister-President, op de hoogte met de situatie, om hem namens de heer *Churchill* te zeggen, dat er iets moest gebeuren. Op militair gebied moest men maar uitmaken, hoe dat zou gebeuren. De heer *Churchill* zei, dat de verhoudingen dit niet toelieten. Hij kon het niet doen. Hij was als Prime Minister weliswaar bezig om invloed uit te oefenen op het opperbevel. Wanneer zij echter meenden, dat er een andere beslissing moest komen, moest hij het aan hen overlaten. Ik kon toen dus niet gedaan krijgen, dat ik als zijn spreekbuis naar generaal *Eisenhower* mocht gaan. De volgende dag is Sir *Desmond Morton* bij mij gekomen, die mij zei, dat ik de Prime Minister verkeerd had begrepen. Hij kon mij mededelen, dat de Prime Minister wel op het standpunt stond, dat er iets moest gebeuren. Hij zou het echter niet doorzetten, wanneer *Eisenhower* het onmogelijk achtte. Ik moest dus eigenlijk bij generaal *Eisenhower* zijn. Ik zei hem, dat ik een verzoek had: ik wilde graag bij de heer *Eisenhower* komen, samen met een autoriteit van de heer *Churchill*, vooral nu u mij vertelt, hoe de heer *Churchill* er over denkt. Wilt u vragen aan

de Minister-President, of ik u mag meenemen als spreekbuis van de heer *Churchill*?" Dit heeft hij gedaan. Hij vond het geen gemakkelijke opdracht. Hij kwam bij mij terug met de mededeling van de heer *Churchill*, dat de verhoudingen dat niet toelieten. Hij zou er echter voor zorg dragen, dat ik op de allerbeste manier zou worden ontvangen. Dat zou dan wel door de heer *Bedell Smith* zijn, de man, die de plannen ontwerper. Aldus is geschied en daaruit is voortgevloeid de bespreking, die op 24 Februari werd gehouden. Er ligt een maand tussen. Deze bespreking is van tevoren vastgesteld. Ik werd in Parijs voor deze bespreking verwacht. Ik heb onder vier ogen — alle mensen liet hij weggaan — een bespreking gehad met de heer *Bedell Smith*, die te kennen gaf, dat op dit ogenblik niet kon worden gedaan wat wij verlangden. Eigenlijk kwam het hierop neer, dat wij zonder de Russen de oorlog niet konden winnen. Er moest prioriteit worden verleend om naar het hart van Duitsland door te stoten. De operatie ten behoeve van Nederland was een side-track die ons troepen ontnam. Bovendien waren daaraan kwade risico's verbonden. Hij dacht niet over een direct doorstoten naar het Westen. Dit moest bovendien worden overlegd met *Montgomery*, wat op dat ogenblik helaas niet mogelijk was, maar hij zou het in het oog houden. Hij begreep onze bezwaren en zo is dat onderhoud geëindigd. Toen ik in Londen terugkwam, heb ik dit zo gerapporteerd. Telkens heb ik aan de bel getrokken en gevraagd, hoe het er mee stond en in April was het eindelijk zo ver, dat er een paar divisies beschikbaar waren om de bevrijding te beginnen. De nood was toen ook het hoogst. Het had wel heel wat moeite gekost om dit van *Montgomery* gedaan te krijgen, want als generaal stond hij begrijpelijkerwijze op het standpunt, dat hij naar het hart moest doorstoten. Al het andere was voor hem bijkomstig. Voor ons echter was het een levenskwestie.

70428. De **Voorzitter**: Er is hier van de zijde van de illegaliteit een vrij felle kritiek uitgeoefend op het standpunt, dat de Vertrouwensmannen en de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten met betrekking tot de April-onderhandelingen hebben ingenomen. Men meende, dat, wanneer men maar krachtiger was opgetreden. onderhandelingen met de Duitsers niet nodig waren geweest. Aan deze kritiek ontvalt natuurlijk elke grond, wanneer de geallieerden inderdaad niet tot zulk een krachtig optreden bereid zouden zijn geweest. Uit hetgeen u vertelt, krijg ik de indruk, dat de directe interesse van de geallieerden ergens anders lag dan in westelijk Nederland. Gezien de ontwikkeling van de eerste dagen in Mei blijkt dit juist te zijn geweest.

A. Ja.

70429. De **Voorzitter**: Heeft u bij de door u gevoerde besprekingen, in het bijzonder bij de bespreking met generaal *Bedell Smith*, er een duidelijke indruk van gekregen, hoe de geallieerden een

operatie in West-Nederland zagen? Er waren twee mogelijkheden: of West-Nederland bevrijden of West-Nederland laten liggen. Het is het laatste geworden. Men heeft zich er daarbij waarschijnlijk ook wel rekenschap van gegeven hoe, wanneer men het eerste had gekozen, dit zou moeten zijn uitgevoerd. Had men het idee, dat men een land zoals Nederland zonder al te grote vernietiging kon veroveren, of zou dit ontzaglijke offers hebben gevergd!

A. Een van de overwegingen, waardoor men ook scrupuleus was, was, dat men de mogelijkheid voorzag, dat de Duitsers na September 1944 in de zak in het westen zouden blijven zitten. Bovendien was daarin voor ons een enorm risico gelegen. Ze hebben niet over hun risico's gesproken, wel over het risico, dat de Duitsers verschrikkelijke maatregelen zouden nemen om het zo moeilijk mogelijk te maken. Dit is zeer nadrukkelijk uitgelegd. In strikt vertrouwen is mij dit gehele plan medegedeeld. Op de kaart heeft men voor mijn ogen het hele krijgsplan naar het oosten ontwikkeld. Als niet-militair kon ik dit niet verwerken. Ik heb het wel allemaal even in mijn geest gehad.

70430. De **Voorzitter**: Het is dus wel buitengewoon gelukkig geweest, dat het niet tot een verovering van West-Nederland is behoeven te komen.

A. Dat is ook mijn overtuiging. De illegaliteit zag — psychologisch begrijpelijk — de situatie verkeerd. Bij terugkeer in Amsterdam. heb ik dit ook gezegd.

De **Voorzitter**: Voor het ogenblik ben ik gekomen aan het einde van de onderwerpen, die ik met u had te behandelen. Die behandeling heeft enige dagen in beslag genomen. Ik heb veel moeten vergen van uw herinneringsvermogen en van uw fysieke uithoudingsvermogen. Wij zijn u intussen zeer dankbaar voor de vele inlichtingen, die u ons heeft verstrekt.

A. Ik dank u voor de prettige leiding, die u aan de zaak heeft gegeven.

De **Voorzitter**: Ik sluit het verhoor.

P. S. GERBRANDY.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

FOKKEMA.

POSTHUMUS.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 16 FEBRUARI 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Fens, leden, alsmede de heren Duisterwinkel en Schuijt, griffiers.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

Prof. Dr. JAN EDUARD DE QUAY
oud 48 jaar, wonende te 's-Hertogenbosch,
Commissaris der Koningin in de provincie Noordbrabant,
oud-Minister van Oorlog.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 75271 t/m 75296 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

75297. De **Voorzitter**: Dan wilde ik nog een aantal onderwerpen aansnijden van gans andere aard, onderwerpen, als bedoeld in de punten j en o van het Enquêtebesluit, die meer liggen op bestuurlijk en politiek terrein.

U bent na de bevrijding van het zuiden reeds vrij spoedig in contact gekomen met Londen?

A. Jawel.

75298. De **Voorzitter**: Wanneer is dat voor het eerst geweest?

A. Dat zal geweest zijn in December 1943. Ik ben de eerste keer in October 1944 in contact geweest met de chef van het M.G., generaal *Kruls*, en toen heeft hij mij gevraagd voorzitter te willen worden van het College van Algemene Commissarissen voor Landbouw, Handel en Nijverheid. In die functie ben ik enige malen op en neer geweest naar Londen. Ik zou het precies kunnen nakijken; ik denk, dat het was in November en December. Eerst is de heer *Boerina* over geweest, speciaal voor de landbouw, en enige tijd later ben ook ik voor de eerste keer overgegaan.

75299. De **Voorzitter**: Was dat een college van advies voor de chef staf M.G.?

A. Het was een college, door de chef staf M.G. aangesteld met de bedoeling om, verbinding houdende met sectie VII van het M.G., op te treden als de vooruitgeschoven post in de economische sector van het bevrijde gebied en daar eventueel namens hem maatregelen te nemen, met als tussenpersoon de heer *van Blankenstein*, die tijdelijk aan het college was toegevoegd en tevens bij het M.G. was. Zo hebben wij zowel met de Nederlandse als met de Engelse instanties verschillende aangelegenheden behandeld, b.v. de kwestie van de electriciteitsvoorziening, de kolenwinning, het transport van de kolen, de voedselvoorziening, waarvoor *Boerma* een vrij grote dienst had opgericht in Tilburg, het geleidelijk weer op gang brengen van de industrie, enz.

75300. De **Voorzitter**: Er was dus een bepaalde sectie van het M.G., waarmee dit college correspondeerde?

A. Ja.

75301. De **Voorzitter**: Nu wordt er altijd gezegd, dat er in het bevrijde zuiden geen civiele autoriteiten konden optreden, omdat daarvoor het M.G. was. Maar dat College van Algemene Commissarissen bestond toch uit civiele personen?

A. Inderdaad, in zoverre was het de enige uitzondering op de hele apparatuur.

75302. De **Voorzitter**: Waarom kon dat in dit geval wel en heeft men niet de weg bewandeld om een van de leidende figuren van de sectie Economische Zaken van het M.G. naar het zuiden te sturen?

A. Het feit, dat men geen mensen heeft genomen van het M.G., niaar die andere personen gevraagd heeft, spruit voort uit de m.i. verstandige overweging, dat wij, zoals wij daar zaten, van de werkelijke toestand beter op de hoogte waren dan de mensen, die van buiten af kwamen, en dat wij in die dingen dus beter konden adviseren dan degenen, die wildvreemd uit Londen kwamen. Ik was zelf als voorzitter gekozen, omdat er toch iemand bij moest zijn, die de verschillende personen enigszins tot samenwerking en coördinatie kon brengen, juist omdat het hier ging over landbouw, handel en nijverheid. De heer *Boerma*, een deskundige bij uitstek, was door de heer *Louwes* met opzet naar het zuiden gestuurd om de kwestie van de voedselvoorziening bij de scheiding tussen noord en zuid ter hand te nemen. De heren *van Spaendonck* en *Gispén* waren zeer goed bekend met allerlei bedrijfs- en economische aangelegenheden en dus veel beter georiënteerd dan de heren, die uit Londen kwamen. Wanneer u dus de vraag stelt: waarom hebt u dan niet een militair pak aangetrokken, want dat hebben zij toch allemaal gedaan?, dan kan ik alleen zeggen, dat dit ons ook weleens is voorgelegd, ofschoon niet onder grote druk en dat wij ons daar altijd tegen hebben verzet met de mededeling, dat op die wijze het werk evengoed, zo niet beter, gedaan kon worden, en dat het er dus niet om ging in die laatste paar maanden nog een uniform aan te trekken, waarbij zich misschien nog de moeilijkheid zou voordoen, welke rang wij moesten krijgen. Wij hebben gezegd: Laat het zo maar lopen, want het loopt op het ogenblik goed.

75303. De **Voorzitter**: Ik ben het volkomen eens met uw redenering, maar ik wil er op wijzen, dat het in alle andere gevallen niet kon, omdat, wanneer men geen uniform had, men geen entree had bij de geallieerde militairen, men geen vervoer kon krijgen, en u kent de argumenten. Het bleek in dit geval dus wel te kunnen.

A. Ik geloof, dat die moeilijkheden in zekere zin hebben bestaan. Ik denk aan prof. *Goudriaan*, die het vervoersvraagstuk tijdelijk heeft geregeld en die ook binnen korte tijd gemilitariseerd was. Die moest heel veel reizen en trekken en die kwam veel in het achtergebied van België en misschien nog dieper weg, terwijl wij altijd in Noordbrabant, te weten in Tilburg, bleven en van daaruit deze zaak geleid hebben. Zo nu en dan, wanneer het inderdaad noodzakelijk was een verbinding met het buitenland te hebben, hebben wij gebruik gemaakt van de introducties van dr. *van Blankenstein*, die wel gemilitariseerd was. Overigens waren wij wel van mening, dat het misschien ook voor andere instanties niet zo nodig was. Wij hebben er ook naar gestreefd — en dit is in overleg met de chef Militair Gezag zonder moeilijkheden verlopen — een rechtstreekse verbinding met het Ministerie van Economische Zaken in Londen te krijgen. Toen deze verbinding eenmaal was tot stand gebracht, zijn wij ook vaak op en neer geweest naar Londen om besprekingen met de ambtenaren van het Departement te voeren. Wij kwamen natuurlijk nok in verbinding met de A.R.R., die voor de inkoop moest zorgdragen. Wij waren van mening, dat door die kortsluitverbinding met het Ministerie in Londen en met de diensten, die daar waren, de zaak vlotter verliep. Het ging daarbij om een speciale sector, het op gang brengen van het economische leven van de civiele bevolking, terwijl het transport, waar prof. *Goudriaan* voor stond, helemaal in handen van de geallieerden was en men daar niet tussen kon komen.

75304. De **Voorzitter**: Wij hebben een paar maanden geleden deze periode zeer uitvoerig met de toenmalige Minister-President, de heer *Gerbrandy*, besproken en uit die bespreking is gebleken, dat uw contact met Londen daarna ook al heel spoedig op politiek terrein kwam te liggen, dus niet meer uitsluitend op het economische gebied, waarover u zoëven hebt verteld. Volgens de heer *Gerbrandy* zou u reeds in December 1944 met politieke werkzaamheden en peilingen in Londen zijn begonnen. Is dat juist?

A. Dat is in zoverre juist, dat ik, nadat wij dus in het zuiden waren bevrijd, over de plannen, die er bestonden voor het oprichten van de Nederlandse Volksbeweging (N.V.B.) en van welker ontwerpers de heren *Wijffels*, *Sassen* en ik de enigen waren, die in het

bevrijde zuiden zaten, nadat ik hierover door de linies heen overleg had gepleegd met de heer *Schermerhorn*, het contact met Londen heb opgenomen in die vorm, dat ik de in Sint-Michielsgestel uitgewerkte grondslagen daarheen heb gezonden.

75305. De **Voorzitter**: Doorgezonden naar de Regering in Londen'?

A. Doorgezonden naar de Regering. Dat is dus ook gekomen in handen van de Koningin, die mij toen naar aanleiding daarvan heeft verzocht, daar te komen en onder meer ook mijn mening te geven over alles, wat er in Nederland was gebeurd. Zoals de meeste mensen, die gedurende de bezetting als line-crosser overkwamen, werden uitgenodigd van hun ervaringen mededeling te doen, is dat dus ook bij mij geschied.

75306. De **Voorzitter**: Nu is daarop gevolgd de tocht van — zoals men die noemt — „de heren zeventien". Hoe is dat in zijn werk gegaan? Dat is, meen ik, in Januari geweest.

A. Dat is geweest in Januari. In zoverre is er dus een verband tussen mijn reis en, zoals u het noemt, de tocht van de heren zeventien.....

De **Voorzitter**: Het waren trouwens niet uitsluitend heren; er was ook een dame bij.

A. van de personen zeventien, dat ik, nadat ik mijn mening had kenbaar gemaakt, daar ook heb gezegd: „Ik ben tenslotte een ernling, men mag dus aan mijn oordeel niet een al te grote waarde hechten; het is verstandig, ook nog eens andere mensen te polsen over hetgeen daar is geschied."

Naar aanleiding daarvan is dus toen die groep van zeventien uitgenodigd, ook in Londen te komen. Misschien was het anders toch gebeurd, maar voor mij ligt er dan dit causale verband.

75307. De **Voorzitter**: Wie heeft zich met de samenstelling van die groep van zeventien belast?

A. Ik heb mij belast met de samenstelling van een groep van drie personen, waarbij ik er dus uit elke provincie één heb uitgezocht. Ik heb deze heren gevraagd, buiten mij om de andere lieden te kiezen.

75308. De **Voorzitter**: Waren dat de heren *Wijffels* voor Limburg, *de Casembroot* voor Zeeland en *Beel* voor Noordbrabant?

A. Ja.

75309. De **Voorzitter**: Zo zijn de leden van het gezelschap van zeventien bij elkaar gezocht?

A. Juist.

75310. De **Voorzitter**: Die reis op zich zelf was van nogal grote politieke betekenis, omdat terzelfder tijd een Kabinetscrisis in Londen of dreigde of reeds aan de gang was. Ik weet de datum van de reis op het ogenblik niet precies; het kan ook zijn, dat de Kabinetscrisis er al was. Die was einde Januari.

A. Ik durf het niet zeggen.

75311. De **Voorzitter**: Ik zie, dat de heer *Beel* hier verklaard heeft, dat die 17 personen ongeveer in Februari zijn aangekomen, dus na het ontslag van het Kabinet. Nu neem ik aan, dat de opvattingen van deze 17 overeenstemden met uw eigen opvattingen op politiek gebied in die zin, dat wat men eventueel te Londen heeft voorgedragen als de wenselijke vorm, waarin de politieke verhoudingen in ons land en het landsbestuur zich zouden ontwikkelen, wel parallel liep daarmee. Het lijkt mij wel van belang, dat u met enkele woorden aangeeft, hoe men in die kring de doelstelling zag.

A. Ik geloof, dat, wat betreft mijn opvattingen, aan de samenstelling van de groep van 17 toch niet een al te grote politieke betekenis mag worden toegekend. Zoals ik al zeide, heb ik in Londen gezegd: Ik zal precies zeggen hoe ik er over denk en wat mijn inzicht is, ook voor de toekomstige ontwikkeling, maar u moet meer mensen horen, wilt u goed geïnformeerd zijn. Wanneer ik dus deze groep heb aangewezen, was dat ten eerste de heer *Wijffels*, met wie ik in het kamp had gezeten, met wie ik besprekingen had gehad en die ongeveer dezelfde visie had als ik. De heer *Beel* echter was mij nauwelijks bekend. Ik heb hem na de bevrijding voor de tweede keer van mijn leven

meegemaakt in Eindhoven naar ik meen. De heer *de Casembroot* had ik van tevoren nooit ontmoet; ik heb hem alleen genomen, omdat ik gehoord had, dat hij behoorde tot de mensen, die in de illegaliteit een belangrijke plaats hadden ingenomen en een geschikte figuur was. Ik heb mij met de samenstelling van de groep verder niet beziggehouden, omdat ik het nodig oordeelde, dat zij buiten mij om werd samengesteld. Bovendien begreep ik, dat u contact legt tussen de politieke ontwikkeling, die inmiddels was gekomen, en de samenstelling van de groep, die toen of even daarna in Londen kwam, maar mijn mening, dat men meer mensen moest laten komen, is geboren in de tijd vóór Kerstmis 1944, in elk geval op het moment, dat er van een actieve Kabinetscrisis geen sprake was. Wel weet ik, dat wij, als we in Londen kwamen, weleens hoorden, dat er spanningen waren.

75312. De **Voorzitter**: Bovendien bestond er wel een heel grote cliscongruentie tussen de samenstelling van het Kabinet en de constellatie in het bevrijde gebied. Al was er geen Kabinetscrisis, er was toch wel een sfeer, waarin een gedachtenwisseling over die vraagstukken gemakkelijk aan de orde kon komen.

A. Inderdaad, maar toen ik daar de eerste keer kwam en verschillende klanken opving over de verhoudingen in Londen en over de spanningen, die er waren, hebben wij, mensen uit het Zuiden, toch niet gedacht: Nu zullen wij wel een nieuwe Regering krijgen en hoe zal die er uitzien. Wij meenden altijd — en onze adviezen waren ook in die zin —: Als straks het hele land bevrijd is, wordt natuurlijk de hele situatie opnieuw onder het oog gezien.

Er is later een Kabinetscrisis gekomen, maar daar is de eerste maanden geen ogenblik aan gedacht. Wij hebben wel een mening, een visie gegeven en gezegd: Zo kijken wij daar tegenaan.

75313. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus u ging niet bepaald met een zichtzending Ministers, toen u de heren zeventien naar Londen overbracht?

A. Geen sprake van. Ik ben zelf niet gegaan. Men heeft mijn mening gevraagd over actuele vraagstukken en die zeventien heren zijn in mijn gedachtengang gegaan als personen, die nadere informatie zouden geven over de toestand, zoals die op dat moment was.

75314. De **Voorzitter**: Maar zij kwamen op een ogenblik, dat het Kabinet ontslag had genomen en een nieuwe opdracht op het punt stond gegeven te worden. Dit is een coincidentie, die niet geheel uit het oog moet worden verloren.

A. Ja, maar ik mag er misschien wel bij opmerken, dat het uitzoeken van deze mensen — u denke aan de slechte verbindingen — veel tijd heeft gekost.

75315. De **Voorzitter**: Maar daar staat tegenover, dat de spanningen in het Kabinet ook niet van vandaag of gisteren waren. Het kraakte al heel erg. Hebt u b.v. in December 1944 al iets gemerkt van de grote spanning, die er bestond tussen het Kabinet en de chef staf Militair Gezag?

A. Ik heb het wel gemerkt, maar u vraagt naar het tijdstip.

75316. De **Voorzitter**: De kwestie van het Militair Gezag is ongetwijfeld een van de redenen geweest, waarom het met het Kabinet is misgegaan. Een paar maanden tevoren heeft de strijd hierover al in zeer hevige mate gewoed. Er zijn natuurlijk twee mogelijkheden: of het is binnen de kring van het Kabinet gebleven, of het is ook naar buiten gebleken. Daarom vraag ik, of u, die in December toch bepaalde politieke contacten had of begon te krijgen, al duidelijk merkte, dat het zo was.

A. Dat er veel spanningen waren in het Kabinet en dat er spanning was tussen bepaalde Ministers en het Militair Gezag, was een publiek geheim, maar het was niet zo, dat wij zeiden: Als de bevrijding nog een maand of anderhalve maand uitblijft, krijgen wij er tussendoor nog een Kabinetscrisis. Wij dachten, dat na de vele moeilijkheden, die er tevoren geweest waren, en bij de moeilijkheden, die bestonden, het Kabinet het nog wel enkele maanden zou uithouden.

75317. De **Voorzitter**: Nu was — in welke mate dit een coincidentie was, laat ik buiten beschouwing — eind Januari, begin Februari die delegatie in Londen. Zij had niet alleen politieke belangstelling, maar waarschijnlijk ook een politieke doelstelling. Het Kabinet was inmiddels afgetreden. De opvatting in het afgetreden

Kabinet was geweest, zoals de heer *Gerbrandy* ons hier heeft medegedeeld, dat de omstandigheden van die aard waren, dat het Kabinet gereconstrueerd moest worden; m.a.w. men ging van de gedachte uit: dit Kabinet blijft de zaken leiden tot de algehele bevrijding en treedt dan af, maar er zijn nu eenmaal een paar wijzigingen in het Kabinet noodzakelijk, waarin moet worden voorzien. Men wilde dus een reconstructie van het Kabinet. Die gedachten in het Kabinet zijn door de loop van de gebeurtenissen niet verwezenlijkt, want het is tot de formatie van een nieuw Kabinet gekomen. Ik kan mij voorstellen, dat de opvattingen van de groep van zeventien en misschien de opvattingen van een groot gedeelte van het bevrijde zuiden — dit laat ik in het midden — zeer positief in de laatste richting gingen, zodat die groep toen, gegeven eenmaal het feit, dat er een Kabinetscrisis was ontstaan, op het standpunt stond, geen reconstructie, maar vernieuwing. Dat lijkt mij zo in de lijn te liggen. Ik uit hier deze veronderstelling en vraag aan u, of zij ongeveer juist is.

A. Ja, ik ben wel van mening, dat dat juist is, dat dat de stemming was, die men in het algemeen in het zuiden had.

75318. De **Voorzitter**: Dat betekende natuurlijk, dat, doordat die groep op dat moment te Londen kwam, haar aanwezigheid daar toch een bepaalde politieke betekenis moest hebben. Want het maakt een groot verschil, of men bepaalde stellingen poneert op een moment, dat er praktisch geen mogelijkheden van verwezenlijking van die stellingen zijn, dan wel, dat men komt op een moment, dat het Kabinet afgetreden is en er alle mogelijkheden zijn. Dat is een enorm verschil.

A. Ik zie het dus zó: Het begin, de samenstelling van deze groep van zeventien, hield geen verband met de Kabinetscrisis. Toen zij er eenmaal mede samenviel in de werkelijkheid, is het best mogelijk, dat er een verband is gekomen. Maar ik zat weer op de stoel van de voorzitter van het College van Algemene Commissarissen van Landbouw, Handel en Nijverheid. Ik heb die groep vsn zeventien niet gezien in Londen. Ik weet niet, wat zij verteld hebben en wat zij hebben uitgevoerd.

75319. De **Voorzitter**: U hebt hen niet vóór hun vertrek bij elkaar gezien?

A. Neen. Ik wist niet eens, wie in de groep zaten. Ik wist alleen, dat die drie er inzaten en dat zij met hun zeventien waren. Ik heb wel toevallig enkele namen gehoord.

75320. De heer **Koersen**: Hebt u de indruk, dat de opvattingen van die groep van zeventien alleen de opvattingen waren van het bevrijde zuiden, of dat die voor het gehele land, althans voor een groot gedeelte er van, golden?

A. Voor de mensen, die in het zuiden waren bevrijd, was het natuurlijk heel moeilijk te peilen, omdat — als ik mijn eigen positie neem, en daar gaat het nu om — ik de besprekingen in het kamp had bijgewoond en een jaar had gezeten, daarna was ondergedoken in het zuiden en verschillende contacten met het noorden heb gehad. Mijn persoonlijke indruk was, dat het inderdaad niet alleen tot het zuiden was beperkt, maar dat deze meningen vrij algemeen heersten, met name dus ook vanwege de contacten, die ik had en van wie ik noem prof. *Schermerhorn*, dr. *Banning* en prof. *Lieftinck*, dus de personen, die in de Gestelse groep hadden samengewerkt, van wie enigen waren bevrijd, met wie ik contact heb gehad. Zo ben ik met prof. *Schermerhorn*, toen hij bevrijd was en ik was ondergedoken, nog een keer in contact geweest.

75321. De **Voorzitter**: Het was natuurlijk in die tijd heel moeilijk te beoordelen, omdat men al zeer spoedig op grond van bepaalde namen van personen van de veronderstelling uitging, dat achter die personen bepaalde groepen stonden. Van de omvang en betekenis van die groepen had men echter geen enkele maatstaf. Het was vrijwel onmogelijk te beoordelen in hoeverre een opvatting meer of minder algemeen was.

A. Ja, het was heel moeilijk te beoordelen. Ik heb ook gezegd: Ik geef mijn eigen mening en peil de meningen, die in het bevrijde zuiden in alle opzichten tot mij komen, en de berichten door de linie, die tot ons zijn gekomen door de mensen, die door de linie kwamen en met wie wij hebben gesproken en bij wie wij hebben geïnformeerd naar de toestand in het noorden. Men leefde toen geïsoleerd. Ook

de meningen, die wij doorkregen, waren misschien afkomstig van bepaalde groepen en werden misschien te gauw gegeneraliseerd.

Maar onze totale indruk was inderdaad zo.

75322. De **Voorzitter**: Indien ik het goed heb begrepen, bent u in de maand Februari, toen de heer *Gerbraizdy* eenmaal was verzocht het nieuwe Kabinet te vormen, niet door hem geraadpleegd. Ik bedoel: vóór 23 Februari, vóór de formatie van het grootste deel van het Kabinet?

A. Neen. U bedoelt, toen de heren *Beel* en *Gispén* zijn uitgenodigd?

75323. De **Voorzitter**: Op 23 Februari is het Kabinet geformeerd.

A. Ik ben toen wel geraadpleegd.

75324. De **Voorzitter**: En hebt u toen kennis genomen van de overwegingen, waarvan de heer *Gerbrandy* ons op de hoogte heeft gesteld, nl. dat er enerzijds een drang was om te komen tot een Kabinet van volkomen vernieuwing, terwijl er anderzijds anders over werd gedacht en ook hij zelf er anders over dacht, en dat er tenslotte een soort van synthese is gekomen door de opvatting, dat de bezetting van een aantal posten dezelfde moest blijven, omdat dat naar buiten van belang was: ik denk aan buitenlandse zaken, scheepvaart en dergelijke posten? Hebt u kennis kunnen nemen van die overwegingen en gedachtenwisseling?

A. Aan de gedachtenwisseling heb ik, wat dit deel betreft, geen deel genomen. Er is een groep door de heer *Gerbrandy* uitgenodigd, de heren *Beel*, *Huysmans*, *Wijffels* en *Gispén*, als ik mij niet vergis; die waren in Londen en die hebben besprekingen met de heer *Gerbrandy* gevoerd. Toen ik als voorzitter van het college ook in Londen was, heb ik daarover met *Gispén* overleg gepleegd, die lid was van het College van Commissarissen en mij dus ook wilde raadplegen over de vraag, of het voor hem al dan niet wenselijk was het te aanvaarden. Bij de laatste bespreking ben ik wel aanwezig geweest, waarbij dus de heer *Gerbrandy* de vier genoemde heren de positieve vraag heeft gesteld of zij resp. de portefeuilles van Binnenlandse Zaken, van Economische Zaken, van Sociale Zaken en van Handel en Nijverheid wilden aanvaarden. Hij heeft toen aan mij gevraagd, terwijl ik er op het laatste moment bij was gekomen, of ik Oorlog wilde hebben. Dat heb ik toen niet gedaan; ik heb het van de hand gewezen, onder het voornaamste motief, dat, als ik zou weggaan als voorzitter van het college en de heer *Gispén* zou ook weggaan, dat werk — dat ik zeer belangrijk vond — te zeer ontmand zou worden. Als *Gispén* Minister van Economische Zaken werd, was het voor ons veel gemakkelijker met iemand, op wie wij ingeschoten waren, de noodzakelijke werkzaamheden te verrichten. De heer *Gerbrandy* heeft zich daarbij toen neergelegd, echter met de mededeling: Als ik niemand kan vinden, behoud ik mij het recht voor er later op terug te komen. Dat laatste is geschied; toen mij gebleken was, dat hij verschillende personen had geraadpleegd, maar omdat dezen weigerden, ben ik tenslotte, met de heer *Trottnp*, die hij voor Waterstaat had aangezocht, toegetreden.

75325. De **Voorzitter**: Dus met andere woorden, van de overwegingen van de Kabinetsformateur, hoever hij zou gaan met de vernieuwing van zijn Kabinet, hebt u van hem in die tijd niets gehoord?

A. Neen.

75326. De **Voorzitter**: En u hebt uwerzijds ook niet uw mening daaromtrent aan hem kenbaar gemaakt?

A. Neen.

75327. De **Voorzitter**: De besprekingen met u hebben dus zuiver over de vraag van het aanvaarden van de Portefeuille van Oorlog gelopen?

A. Ja, omdat ik er op het laatste ogenblik min of meer toevallig bijkwam.

75328. De **Voorzitter**: U bent een aantal weken later toch Minister van Oorlog geworden.

A. Ja.

75329. De **Voorzitter**: Wat was daarvan' de aanleiding?

A. Ten eerste, dat er een moest zijn.

De **Voorzitter**: Dat is een conditio sine qua non.

A. Ten tweede, dat de keuze niet groot was; ten derde, dat de gene, die de heer Gerbrandy inmiddels had aangezocht, het niet wenste te doen. Ik dus, overtuigd zijnde, dat er toch een moest zijn, heb gezegd: Nu, vooruit dan maar.

75330. De **Voorzitter**: Voor onze commissie is van de zijde van een aantal Ministers, die niet in het Kabinet zijn teruggekeerd, op zeer nadrukkelijke wijze verklaard, dat de kwestie van het Militair Gezag de belangrijkste kwestie is geweest, die tot het aftreden van het Kabinet heeft geleid, en is zelfs min of meer de suggestie geopperd, dat van de zijde van het Militair Gezag ook invloed zou zijn uitgeoefend, in die zin, dat er een Kabinet zou komen, waarbij de moeilijkheden tussen Ministers en Militair Gezag, die er geweest waren, in de toekomst niet meer zouden voorkomen. Is u van een dergelijke invloeduitoefening of van een dergelijk streven van de kant van het Militair Gezag weleens iets gebleken?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Ik kan u er bijzeggen, dat er over de vraag van het Militair Gezag ook in die weken uiteraard nogal wat te doen is geweest. Ik wist, toen ik die functie aanvaardde, dat ik zeer direct met het Militair Gezag te maken zou krijgen. Ik heb over de vraag: Moet het er zijn of moet het er niet zijn?, nooit lang gepiekerd, want het was er. Wij zaten midden in de strijd en wij wisten, dat het geval binnen een paar maanden zou aflopen. Ik zou het in ieder geval dwaas hebben gevonden op dat ogenblik te zeggen: Wij moeten de zaak opdoeken. Dat was onmogelijk. Je zat met een apparaat, dat op volle toeren was, dat alle verbindingen had met de geallieerden en dat alle werkzaamheden deed, goed of minder goed. De vraag: Moet het er nu zijn of niet zijn?, kon men naar mijn overtuiging niet stellen. Als men het niet had willen maken, had men dat zoveel jaren tevoren moeten bedenken. Het was een structuur, die op dat ogenblik gegeven was.

75331. De **Voorzitter**: Ik geloof niet, dat dit in eerste instantie de vraag was, waar het om ging. De zaak, waar het om ging en waarbij de moeilijkheden naar voren waren gekomen, was de volgende. Er was een Militair Gezag, dat te Brussel zetelde en dat een opgedragen taak had. Daarnaast verkeerde er in het zuiden van het land een afwisselend aantal Ministers, die verschillende terreinen zagen, waar zij meenden bepaalde dingen te moeten doen. Die Ministers bekeken het blijkbaar zó, dat zij tenslotte Minister waren en uit dien hoofde ook een verantwoordelijkheid hadden. Dat leidde tot moeilijkheden. Er waren Ministers, die wat wilden doen in het bevrijde gebied, maar niet de minste apparatuur tot hun beschikking hadden, en er was een Militair Gezag, dat wél die apparatuur tot zijn beschikking had, maar niet in het bevrijde gebied, doch te Brussel zat. Het was dus niet de vraag, of men het Militair Gezag moest opdoeken, dan wel of er een modus te vinden was om enerzijds gebruik te maken van dat Militair Gezag, maar anderzijds de verantwoordelijkheid van een betrokken Minister niet helemaal illusoir te maken. Dat was het probleem.

A. Dan zeg ik: Dan hebben zij een kind in het leven geroepen, dat, toen het er eenmaal was en naar voren was geschoven, mees oprukkende met de troep, en van hen de bevoegdheden had gekregen, terwijl zij zelf in deze constructie in Londen bleven, noodzakelijk deze conflictstof in zich had. Men zou kunnen zeggen: Zoek op dat moment een modus. Die was alleen te vinden door de kortsluitverbindingen, waarover ik straks sprak en die ten aanzien van liet economisch gebied inderdaad zijn ontstaan.

Wij hebben persoonlijk met het Militair Gezag (nu denk ik aan de periode van het College van Algemene Commissarissen), noch met het Ministerie van Economische Zaken moeilijkheden gehad.

75332. De **Voorzitter**: Men zou zeggen, dat, wanneer het College van Algemene Commissarissen (vandaar dat ik mijn vraag over het niet gemilitariseerd zijn van dat College heb gesteld) in het bevrijde gebied kon functionneren, a fortiori een Minister dat moet hebben kunnen doen.

A. Is het niet zo, dat het College van Algemene Commissarissen ten slotte stond onder de chef van het Militair Gezag?

75333. De **Voorzitter**: Maar het had zijn regelrechte verbinding met het Ministerie van Economische Zaken in Londen.

A. Ja, na enige tijd hebben wij die gekregen. Het is zo gegaan, gelijk het meer geschiedt, dat men zei: „Al ben ik ondergeschikt aan deze persoon, sta mij toe, dat ik rechtstreekse verbinding krijg met zijn chef, omdat het soepeler functionnert.”

Maar het werd moeilijk, wanneer een Minister vanuit het achterland (Londen) naar het frontgebied kwam en dan op verscheidene plaatsen ten aanzien van Nederlandse instanties wilde ingrijpen, terwijl door de Regering het Militair Gezag was ingesteld met al zijn vertakkingen en secties, en dat in een beweeglijk terrein, waar men met een pas bevrijde bevolking heeft te maken, waar Engelsen en Canadezen rondlopen, waar gevochten is en waar V l's fluiten. Daar lag eigenlijk de conflictstof opgesloten.

Naar mijn mening is het dus zo, dat het Militair Gezag, er eenmaal zijnde met de bevoegdheden, die het officieel had gekregen, noodzakelijk tot deze narigheden moest leiden.

75334. De **Voorzitter**: U hebt, toen u als Minister van Oorlog bent opgetreden, waarschijnlijk kennis genomen van de omvang, die het conflict tussen de chef staf Militair Gezag en de Regering in de maanden November en December 1944 en Januari 1945 heeft aangenomen.

Het heeft onze commissie bijzonder getroffen, dat dit mogelijk is geweest.

Er zijn toen uitingen gekomen van de kant van de chef staf Militair Gezag tegenover de Regering, die eigenlijk regelrecht de gezagsverhoudingen aantasten, en dat is het ergste, dat in een geordende samenleving kan gebeuren, namelijk dat op het allerhoogste niveau de gezagsverhoudingen worden aangetast.

Wanneer dat mogelijk is, moet er toch iets haperen, niet waar? Per saldo: een Regering is een Regering of zij is het niet. Wanneer de Regering op een gegeven moment meende — zij het geheel ten onrechte —, dat haar Ministers in het bevrijde gebied iets konden doen, had de chef staf Militair Gezag zich bij die — zij het ten onrechte gevestigde — mening van de Regering moeten neerleggen, hoezeer hij voor zich zelf het inzicht had, dat het fout was, maar hij had niet op deze wijze moeten reageren.

A. Ik zeg alleen, hoe naar mijn mening het ontstaan van deze spanningen is te verklaren. Ik geef er niet mee aan, dat ik goedkeur hetgeen in feite is geschied. Ik kan alleen verklaren, dat ik niet kan zeggen, dat in de tijd, gedurende welke ik er heb gezeten als Minister van Oorlog en ook de besprekingen in het Kabinet heb bijgewoond en, in de laatste weken, de verhoudingen tussen het Kabinet en het Militair Gezag heb gezien, er heftige botsingen of spanningen zijn geweest.

75335. De **Voorzitter**: Maar nu lag de zaak op dat moment veel gemakkelijker, omdat het M.G. naar het bevrijde gebied was overgegaan.

A. Inderdaad.

75336. De **Voorzitter**: Vindt u dat zelf ook een van de redenen, waarom het veel gemakkelijker kwam te liggen?

A. Inderdaad, voor ons was het veel gemakkelijker. Toen was de zaak in beweging; men had de bevrijding voor ogen.

75337. De **Voorzitter**: Die kon elk ogenblik plaats vinden.

A. Inderdaad. De vraag kwam niet op: Hoe moet het precies formeel met het M.G. Er was een apparaat, waarmee je moest werken zo goed als het ging, en het ging vrij goed. Ik kan er bij zeggen, dat ik er bij generaal *Kruls* sterk op aangedrongen heb om ook op ander terrein de kortsluitingsverbindingen met andere Departementen tot stand te brengen; ik denk aan Sociale Zaken, het werk voor de displaced persons, enz. Er zijn inderdaad rechtstreekse verbindingen ontstaan.

75338. De **Voorzitter**: Heeft het conflict, dat er geweest is en dat geruime tijd slepende is gebleven, in uw tijd nog een of andere formele afdoening gevonden, of was dat vóór u optrad afgedaan?

A. Welk conflict bedoelt u?

De **Voorzitter**: Het is begonnen met de brief van de chef staf M.G. van 12 November 1944; daarop zijn nieuwe brieven gevolgd, die weer nieuwe moeilijkheden hebben veroorzaakt. Aanvankelijk was

aan de heren *Gerbrandy* en *van Lidth de Jeude* de opdracht gegeven dit met de heer *Kruls* op te nemen en tegenover hem te getuigen van de reacties, die een en ander bij de Regering had opgewekt, maar daarna kwamen er weer nieuwe moeilijkheden. Het is ons niet duidelijk, wanneer dat zijn afsluiting heeft gevonden, of dat was, vóórdat u optrad, dan wel of het toen nog liep.

A. Het liep niet meer. Of het ooit is afgesloten, weet ik niet, maar het speelde niet meer.

75339. De **Voorzitter**: Misschien heeft de kwestie niet meer gespeeld, omdat, toen u eind Maart 1945 Minister van Oorlog werd, de oorlog weer in beweging kwam en alles dus heel anders lag dan in de maanden van stilstand, de wintermaanden. Het lag toen niet meer zo voor de hand die zaak in den brede te bekijken.

Ik zou u nog willen vragen: Had u concrete opvattingen, hoe het apparaat van het M.G. moest functioneren? U was volgens de regeling van de Wet op de Bijzondere Staat van Oorlog en Beleg de Minister, die onmiddellijk boven het M.G. gesteld was.

Opdrachten dus van de kant van de Regering moesten via u aan de chef staf van het Militair Gezag gegeven worden. Nu kon men zich als Minister van Oorlog formeel op het standpunt stellen, dat het alleen ging om opdrachten van de Regering. Dat zou waarschijnlijk wat al te formeel geweest zijn. Het is natuurlijk zo, dat vaak ook een bepaalde Minister bepaalde wensen had, en het lijkt mij, dat de Minister van Oorlog, die het intermediair was, er veel aan af of toe kon doen, dat aan die wensen voldaan werd.

Had u daar een gevestigde opvatting over en heeft u in dit opzicht ern praktijk kunnen vormen? Of bent u daar niet meer aan toegekomen?

A. Ik ben er eigenlijk niet meer aan toegekomen. Ik was dus wel van mening, zoals ik zo juist zeide, dat je in die phase geen ingrijpende wijzigingen kon aanbrengen in het apparaat, zoals het er eenmaal was, en ten tweede, dat wij moesten streven naar een decentralisatie en vooral naar de mogelijkheid om tussen de verschillende secties en de verschillende Ministeries een onderling contact te krijgen.

75340. De **Voorzitter**: Tussen secties en Ministeries. U zou met andere woorden er dus geen bezwaar tegen hebben gehad, dat een sectie van het Militair Gezag — laat ik het heel sterk uitdrukken — min of meer gedirigeerd werd door het daarmede corresponderende Ministerie? Of zou u daar wel bezwaar tegen hebben gehad?

A. Het is achteraf verschrikkelijk moeilijk te zeggen, hoe ik het zou hebben gedaan, als ik het opnieuw had moeten opbouwen, vooral omdat ik heb gezien, waar de fouten zaten in een systeem, dat eenmaal bestond. Ik maak mij daarvan dus los. Zoals het op dat ogenblik bestond, was ik er dus een voorstander van, dat er een rechtstreekse verbinding zou zijn tussen de secties en de verschillende Ministeries. Of ik dat gezegd zal hebben ten aanzien van alle secties en alle Ministeries, durf ik niet direct aan te geven. In de tweede plaats betekent een rechtstreekse verbinding nog niet een wijziging in de gezagsverhoudingen.

75341. De **Voorzitter**: Behoeft het niet te betekenen.

A. Behoeft het inderdaad niet te betekenen. Het is denkbaar, als men de zaak zuiver formeel stelt, dat van het Ministerie een bericht via het Militair Gezag naar de sectie gaat en zo verder naar beneden doorloopt. Men kon ook zeggen: laten wij de zaak niet al te ingewikkeld maken en vooral het doel voor ogen houden en er geen competentiewesties van maken; behandelen jullie deze zaak rechtstreeks. Dat heb ik niet alleen voorgestaan, maar ook wel ten dele doorgevoerd.

75342. De **Voorzitter**: Daar kon natuurlijk de Minister van Oorlog alles aan doen.

A. Ja. Ik heb mij niet op het standpunt gesteld: alles, wat van de Ministeries naar het Militair Gezag gaat, moet per se via de Minister

van Oorlog lopen. Er zijn rechtstreekse verbindingen gekomen tussen de Ministeries en de verschillende secties.

75343. De **Voorzitter**: Maar u hebt wel de indruk, dat daaraan in de kritieke maanden November en December 1944 het een en ander heeft gehaperd?

A. Zonder enige twijfel.

75344. De **Voorzitter**: Want zulke verbindingen bestonden toen niet.

A. Inderdaad.

75345. De **Voorzitter**: U herinnert zich, dat in November, December 1944 in het zuiden en ook te Londen, waar het naar het getuigenis van een van de Ministers als een bom is binnengevallen, het bekende Eindhovense adres van 2 November 1944 een rol heeft gespeeld. Dat was het adres van een groep Eindhovenaren aan de Koningin, waarin beschouwingen werden gegeven over het bestuur van provinciën en gemeenten, die nogal afweken van de traditionele opvattingen op dit gebied en waarover nogal wat te doen is geweest. Herinnert u zich het bewuste adres?

A. Nu u het zegt, herinner ik mij er vaag iets van.

75346. De **Voorzitter**: Herinnert u er zich zoveel van, dat u het in het kader van de politieke opvattingen van een deel van de bevolking van die tijd zou kunnen plaatsen? Ik heb het voor mij en kan het u desnoods laten zien.

A. Neen, ik weet er te weinig meer van.

75347. De **Voorzitter**: Ook niet, wanneer u het ziet?

A. Wanneer ik het las, zou ik het kunnen beoordelen, maar ik zou het zo niet kunnen zeggen. Als ik het op papier zo voor mij zie, weet ik er beslist te weinig van.

75348. De **Voorzitter**: Ik wil het u met alle genoegen laten lezen. Misschien geeft het u dan aanleiding tot het doen van bepaalde mededelingen.

(De Voorzitter doet getuige het stuk ter hand stellen.)

A. Ik kan u dit zeggen: 1°. dat ik van de samenstelling er van tevoren niets heb geweten; 2°. dat, nu ik er zo een enkele blik op heb geworpen, ik mij wel herinner, dat dit stuk is verschenen en toen aan de Koningin is toegezonden; 3°. dat ik, gezien de vele werkzaamheden, die ik had, er op dat moment niet heel veel aandacht aan heb geschonken en 4°. dat het mij ook niet mogelijk zou zijn te zeggen: „wij dachten er toen zó over en spraken er toen zó over.

Het is gedateerd 2 November 1944. Wij zaten toen druk in de werkzaamheden van de voedselvoorziening, de industrie en de handel. Het is mij eigenlijk ontgaan.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

J. E. DE QUAY.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

FENS.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 28 FEBRUARI 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, en de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

Dr. JAN MARGINUS SOMER,
oud 50 jaar, wonende te Blaricum,
kolonel der infanterie K.N.I.L. b.d.

De nos. 76265 t, m 76294 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

76295. De **Voorzitter**: Ik ga nu een vraag stellen ter bevrediging van mijn persoonlijke nieuwsgierigheid. Ik heb in Januari 1945 bij de Amerikaanse O.S.S. te Eindhoven de heer *van der Gaag* ontmoet, die toen voor de eerste maal uit het bezette gebied was overgekomen. Waarom was hij op dat moment bij de Amerikanen?

A. Omdat zij zich op *van der Gaag* hebben gestort met een enorme honger. Dat was grotendeels hun economische nieuwsgierigheid.

76296. De **Voorzitter**: Ja, maar *van der Gaag* kwam van Vertrouwensmannen. Men zou dus kunnen zeggen, dat het voor de hand had gelegen, dat hij bij B.I. zou zijn terechtgekomen en dat, als ik hem ergens had moeten ontmoeten, het bij B.I. zou moeten zijn geweest.

A. Dat kan ik wel verklaren. *Van der Gang* is voor een groot deel door *van Houten* opgevangen. Zoals u weet, zat *van Houten* bij de staf van de Prins. *Van Houten* heeft in Eindhoven in hetzelfde geouwe gezeten als de Amerikanen. De staf van de Prins zat in hetzelfde gebouw als de Amerikaanse O.S.S. Dus daarmee was een heel nauw contact. De Amerikaanse verbinding met *van der Gaag* is dus grotendeels via *van Houten* gekomen. En *van Houten* had heel nauw contact met B.I.

76297. De **Voorzitter**: Dus eigenlijk beschouwt u het meer als toevallig?

A. Ja, een zuivere toevalligheid. Zoals ik u daarnet al zei, de economische nieuwsgierigheid van de Amerikanen was grenzeloos. Zij hadden heel veel belangstelling voor alles, wat zich op economisch gebied afspeelde, hetzelfde verschijnsel, dat men overal bij de Amerikanen kan constateren. Met het opererende leger gaat de intelligence mee. Ik beschouw de Amerikaanse intelligence uit die tijd als een zuivere voorloper van commerciële en economische belangen. B.v. in Noord-Afrika kwamen de handelsvertegenwoordigers vlak na de troepen en verkochten ze films, aspirines en werden er contracten afgesloten. Volgens mij was voor de Amerikanen in Eindhoven een zeer grote factor om na de militaire fase een vinger in de pap te houden op economisch gebied. Dit is echter mijn zuiver persoonlijke mening. U stelde een vraag uit persoonlijke nieuwsgierigheid, dit is mijn persoonlijke mening als antwoord. De Amerikanen stoppen in hun intelligence de beste economen en kopstukken op bankgebied, financiële experts, technici, enz.

76298. De **Voorzitter**: Nu wij het toch hebben over mensen, die door de linies zijn gekomen, wil ik u nog een andere vraag stellen. U hebt in dit verband een paar keer de namen genoemd van de heren *van Royen* en *Eindhoven*. Wat was hun opdracht? Waarom zijn zij door de linies gekomen?

A. De heer *van Royen* had niet een bepaalde opdracht; naar ik ineen, is hij uit zich zelf gekomen. De heer *Brugmans* eveneens. Voor zover ik weet, had de heer *Eindhoven* ook geen bepaalde opdracht.

76299. De **Voorzitter**: Zij zijn eigenlijk allen uit zich zelf gekomen?

A. Zij wisten op een gegeven ogenblik door connecties, dat de verbinding er was. Later zijn er pas opdrachten gekomen, want toen is de heer *Eindhoven* weer teruggegaan. Hij is, naar ik meen, nog een keer heen en terug geweest. Toen had de heer *Eindhoven* bepaalde opdrachten van de Minister van Justitie voor politiewerk. Er waren toen grote controverses tussen de politie-autoriteiten in Amsterdam en den Haag.

Bij het Ministerie van Justitie kunt u er hele rapporten van vinden. Er was eveneens die kwestie met het Oranje-Nassau regiment in den Haag. Daar waren ook politie-aangelegenheden in betrokken.

76300. De **Voorzitter**: Dus dat hield verband met de oplossing van concrete moeilijkheden, die er bij de politie bestonden?

A. De heer *van 't Sant* kwam er ook weer bij te pas — voor zover ik heb gehoord, misschien ben ik verkeerd, maar ik geloof net niet —; hij wilde directeur-generaal van politie worden hier in Nederland. Daar had hij volgens de geruchten recht op, want hij was generaal in Londen geworden. Er zijn vele telegrammen over gewisseld, die kunt u in het B.I.-archief vinden, doch ik meen, dat de beantwoording dezer vragen meer op het terrein van Justitie ligt. Ik weet wel, dat de heer *van Angeren* hier heel erg in was geïnteresseerd, en hij zal bepaald meer weten van de opdracht aan de heer *Eindhoven*. Wij bemoeiden ons daar niet mee. B.I. zorgde alleen voor het transport en de telegramwisseling en de overbrenging der koeriersrapporten.

De nos. 76301 t/m 76501 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

76502. De **Voorzitter**: Nadat de heer *van Heuven Goedhart* in 1944 in Engeland was aangekomen, heeft hij voor de heer *Gerbrandy* een rapport opgesteld over de organisatie van de illegaliteit. Later heeft hij ontdekt, dat dit rapport in handen van de heer *van Houten* was gekomen en dat deze het naar Nederland had gezonden. Hij was hierdoor zeer verrast, want hij dacht, dat dit rapport alleen bekend was aan de heer *Gerbrandy* en de Koningin, voor wie het bestemd was. Is u hiervan iets bekend?

A. De heer *van Heuven Goedhart* had dit rapport inderdaad gemaakt voor de Koningin en de Minister-President. Iemand is echter met dat rapport van de heer *van Heuven Goedhart* bij ons gekomen. Volgens deze relatie klopte het niet met de situatie in Nederland en hij verzocht ons het van commentaar te voorzien. Men vroeg zich af, waarom de heer *van Heuven Goedhart* dat rapport niet aan B.I. had laten zien, want dat was toch in de eerste plaats geïnteresseerd in de situatie in Nederland. Wij stonden er dagelijks mee in contact en men vond het dus logisch, dat wij dat rapport ook zagen. Wij hebben dus een kopie van het rapport gekregen en ons is gevraagd, de heer *van Houten* en mij, onze mening hierover te geven, waarop wij een gedocumenteerd tegenrapport hebben opgesteld. Ik geloof, dat u dat hebt.

76503. De **Voorzitter**: Welk rapport bedoelt u?

A. Het rapport over de verbindingen van het B.I. met de Nederlandse illegaliteit. U bedoelt toch het rapport, waarin de heer *van Heuven Goedhart* de Raad van Verzet afbreekt en de O.D. in een zwart daglicht stelt? Wij waren de heer *van Heuven Goedhart* met alles ter wille geweest; zijn reis door Spanje en daarna zijn overkomst niet een vliegtuig van Gibraltar, wat een exceptie was bij de Britten, had in een recordtijd plaats gevonden. Direct na zijn aankomst in

Engeland hebben wij met hem contact opgenomen, in verband met de coördinatie van de verzetsbeweging, waarvoor uiteindelijk een agent voor de vertrouwensmannen is uitgezonden. Omdat B.I. dus midden in de coördinatie der verzetsbeweging zat, heeft de bovengenoemde instantie aan B.I. het verzoek gericht het rapport van *Heuven Goedhart* te commentariëren, hetgeen is gebeurd.

76504. De **Voorzitter**: Is het rapport van de heer van Heuven *Goedhart* inderdaad naar Nederland gezonden?

A. Het rapport is niet naar Nederland gezonden, het is in Londen gebleven. Naar aanleiding van de leemten, die naar onze mening in het rapport bestonden, hebben wij een vrij uitvoerig rapport samengesteld. Als ik mij niet vergis, werd b.v. het studentenverzet in het rapport van *Heuven Goedhart* zelfs helemaal niet genoemd, evenals de inlichtingendienst van de O.D., die zeer belangrijk werk verrichtte. Wij hebben het dus zeer uitvoerig gecommentarieerd, de groepen aangegeven, welke de heer van *Heuven Goedhart* had vergeten of genegeerd, zoals Fiat Libertas, Albrecht, Kees, Packard, enz., en daarna is het rapport van de heer van *Heuven Goedhart* met het commentaar van B.I. naar de meergenoemde instantie teruggezonden. B.I. heeft het rapport van *Heuven Goedhart* echter nooit naar Nederland gezonden. Als de heer van *Heuven Goedhart* dat beweerde, dan is dat onjuist.

76505. De **Voorzitter**: In die zelfde tijd, op 10 Augustus 1944, heeft de heer van Houten een lange brief aan de heer van *Heuven Goedhart* gezonden. Hiervan zou ik geneigd zijn te zeggen, dat hij niet helemaal door de beugel kan.

A. Het is geen dienstbrief. De enige fout, die de heer van Houten heeft gemaakt — en dit heb ik hem behoorlijk te verstaan gegeven — is, dat hij de brief op papier van het B.I. heeft geschreven. Hij moest zelf weten, wat hij aan de heer van *Heuven Goedhart* schreef, maar hij had het niet op dienstpapier mogen doen. De heer van *Houten* heeft mij, nadat de brief was verzonden, er een afschrift van laten lezen, waarmee ik het voor een zeer groot deel eens was. Er stonden zeer markante dingen in. Men kan elke zaak van twee kanten beschouwen en volgens ons beschouwde de heer van *Heuven Goedhart* de inlichtingendienst voornamelijk van de politieke kant. Wij hadden echter ook met andere zaken te maken, zoals agenten, militaire groepen, enz., van wier bestaan de heer van *Heuven Goedhart* niet eens op de hoogte was. Hij kwam in Londen met een bepaalde opdracht van de verzetsgroeperingen en hij legde in het bijzonder het accent op de ondergrondse pers, waarmee wij niets te maken hadden, want dat behoorde tot het bureau M.V.T.

De heer van *Heuven Goedhart* maakte ons hieromtrent grote verwijten, waarop wij zeiden, dat dit niet ons werk was. De eerste weken na zijn aankomst kregen wij dus „een tik op onze neus”, waardoor de stemming enigszins kribbig werd. Wij dachten, dat wij het met de gebrekkige hulpmiddelen nogal goed hadden gedaan, en toen kregen wij veel kritiek. Daarop volgde een brief van de heer van *Heuven Goedhart* aan de Minister-President, waarin hij zei, dat hij niet snel genoeg door Spanje was geholpen. De heer Herzberger had hem slecht behandeld, hij had zelfs in een auto van mevrouw Herzberger moeten slapen. Daarna had de heer Herzberger in een beter hotel gelogeerd dan hij, waarover de heer van *Heuven Goedhart* zich klaagde. In werkelijkheid heeft de heer Herzberger zich het vuur uit zijn sloffen gelopen om de heer van *Heuven Goedhart* zo spoedig mogelijk van Lerida naar Gibraltar te krijgen. Uit veiligheidsoverwegingen had hij hem niet in een 1ste rangs hotel laten slapen, omdat hij anders kans liep te worden opgepakt. Dit kregen wij allemaal te horen en hiervoor kregen wij van de Minister-President een reprimande. Ik vraag u één Engelandvaarder te noemen, die vlugger is overgekomen dan de heer van *Heuven Goedhart*, want het is een record geweest. Wij hadden alles met de Engelsen geregeld, zodat alles zo vlot mogelijk zou verlopen en achteraf kregen wij de verwijten. Welke Engelandvaarder reisde per diplomatieke auto en per vliegtuig, zoals de heer van *Heuven Goedhart*?

De heer van *Heuven Goedhart* begon al met vanuit Lerida, waar hij residence forcée had, een open telegram te zenden naar de gezant, waaruit iedereen kon opmaken, dat hij er was, en het kwam er op neer, dat, als men hem niet dadelijk voorhielp, hij een telegram naar Londen zou sturen. Dit was natuurlijk in strijd met alle mogelijke veiligheid en de gezant in Madrid was er bijzonder boos over. Dergelijke dingen deed men nu eenmaal niet in Spanje, waar de Gestapo loerde. Hij is toen echter heel vlug geholpen en daarna kregen wij deze affaire.

Laten wij nu deze brief en andere zaken buiten beschouwing laten, maar als u nu hoofd van een inlichtingendienst zou zijn en dagelijks

rechtstreeks met Nederland had te maken en er kwam iemand uit Nederland, die middenin de verzetsbeweging stond en een geheim rapport daarover heeft opgesteld, waarvan het B.I. niets mag weten, dan zou u vermoedelijk ook zeggen, dat het de eerste plicht van de heer van *Heuven Goedhart* geweest zou zijn de inlichtingendienst in te lichten, die met Nederland had te maken. Wij hadden wel de last met Nederland, doch de lusten — i.c. het rapport van de heer van *Heuven Goedhart* — werden ons onthouden.

Het geval zou heel wat anders zijn geweest, wanneer de heer van *Heuven Goedhart* bij ons zou zijn gekomen en wanneer wij zijn visie en de onze eens zouden hebben vergeleken, waarna wij misschien de stukken eens aan elkaar hadden kunnen lijmen. Wanneer er echter van alle kanten kritiek wordt geïfend en er wordt gezegd, dat wij „Het Parool” slecht hebben bediend, enz., waarmee wij echter niets te maken hadden, dan wordt de stemming wel enigszins geprikkeld.

De heer van Houten heeft toen zijn bovengenoemde brief aan de heer van *Heuven Goedhart* geschreven, waarover veel te doen is geweest. In die tussentijd was de heer van *Heuven Goedhart* echter Minister geworden en toen zijn de heer van *Houten* en ik op een avond in Arlington House „op het matje geroepen”.

76506. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U had er toch niets mee te maken.

A. Neen, maar ik moest toch mee. Van acht tot twaalf hebben wij op „onze ziel gehad”, waarna de heer van *Heuven Goedhart* mij vroeg, of ik het met de heer van Houten eens was. Toen ik „ja” zei, antwoordde hij, dat hij dan de koorden zou doorsnijden. Als Minister van Justitie zou hij natuurlijk met mij moeten werken en ik heb hem dan ook nadrukkelijk beloofd, dat hij alles van B.I. zou krijgen. Na die tijd is de verhouding wel enigszins bekoeld.

76507. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Die is waarschijnlijk nooit zo goed geweest?

A. In het begin was het heel goed. Een dag of vier, vijf na zijn aankomst in Engeland, toen wij met de heer van *Heuven Goedhart* lunchten, zei deze nog tegen ons, dat hij tegen de heer Gerbrandy had opgemerkt, dat deze niet wist, wat voor een goede dienst hij aan B.I. had en dat hij er lang niet genoeg gebruik van maakte. Toen de heer van *Heuven Goedhart* kwam, begroetten wij hem als iemand, die de zaak in Londen nu eens goed op gang zou kunnen brengen. Achteraf is deze zaak vermakelijk, maar het heeft toen veel schade gedaan aan de verhouding.

76508. De **Voorzitter**: Wanneer ik het beeld van de verhoudingen in die tijd overzie, dan is dit niet opwekkend. Ik laat buiten beschouwing, waar de fout ligt; ik constateer alleen de feiten. Daar is b.v. de verhouding tussen het B.I. en M.V.T., die niet bepaald hartelijk was. Over en weer worden stekelige brieven gewisseld en er zijn moeilijkheden en wrijvingen. Dan is er het geval, dat wij nu hebben besproken, tussen de heer van *Heuven Goedhart* enerzijds en de heer van Houten en u anderzijds, waarbij in de brief van de heer van Houten een toon wordt gevoerd, die ook niet bevorderlijk is om de zaak in het rechte spoor te krijgen. In die zelfde tijd doet zich de geschiedenis met de heer Visser 't Hooft voor.

A. Dat is later.

De nos. 76509 t/m 76524 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

76525. De **Voorzitter**: Ik begrijp het wel. Ik constateer slechts het feit, dat er tussen de topfiguren, die deze materie behandelden, geen goede verhoudingen bestonden. Ik heb het gevoel, dat men dit anders had moeten aanpakken en had moeten zoeken naar een weg om elkaar te vinden en dat men niet over en weer elkaar zoveel mogelijk had moeten dwars zitten. Dit is geen opmerking, die ik u persoonlijk maak, maar zij wordt in het algemeen gemaakt.

A. Wanneer wij een zending uit Nederland ontvingen, waarin klachten voorkwamen, dan gaven wij die aan de Regering door. Wij waren doorgeefbureau. U zult op geen enkel stuk commentaar van het B.I. vinden, tenzij technisch commentaar ter verduidelijking, b.v. over afkortingen of nieuwe organisaties. De Minister vroeg ons dan, hoe de zaak in elkaar zat en gaf ons opdracht het uit te zoeken. Op dat moment waren wij uit Nederland van één zijde ingelicht en moesten wij onze zienswijze daarnaar bepalen. Toen ik later, na de bevrijding, in Nederland de zaak ook van andere zijde kon bezien, was ik royaal genoeg om, zoals ik dat bij de heer Slotemaker de

Bruine heb gedaan, gemaakte opmerkingen in te trekken. De heer *Slotemaker de Bruine* wist ook niet precies wat er in Bern of in Londen gebeurde en hij heeft zijn best gedaan, evengoed als wij.

De **Voorzitter:** Juist, en daarom is het heel jammer, dat al deze mensen elkaar niet wisten te vinden.

A. Wij hadden ook met andere groepen dan weg A te maken. U weet hoe de toestand in Nederland was; op een gegeven moment kon men elkaar wel vermoorden. Geheime spionage op weg A, enz. Wij waren op zoveel mijl afstand en konden niet ter plaatse nagaan wat nu precies juist was. Doch op een gegeven moment moest er dan toch door de Regering een beslissing worden genomen. Het komt in oorlogstijd wel meer voor, dat er verwarring en misverstanden ontstaan, die daarna pas worden opgehelderd.

Wat de brief van de heer *van Houten* betreft, dat was een persoonlijke controverse tussen hem en mr. *van Heuven Goedhart*.

Uit Nederland werden bepaalde telegrammen gezonden via de agent *Hooyer* over de toekomst van „Het Parool” en dat er filialen moesten worden opgericht in Utrecht, Arnhem, enz. Dit waren mijns inziens particuliere belangen van de heer *van Heuven Goedhart*. Ik had echter slechts te maken met „Het Parool” als ondergronds blad, maar niet met het toekomstige „Parool”. Tegenover de andere ondergrondse pers in Nederland vond ik dit niet fair en toen ben ik met die telegrammen naar de heer *van Lidth de Jeude* of *Gerbrandy* gegaan. De heer *van Heuven Goedhart* had het recht persoonlijk telegrammen bij B.I. af te leveren, omdat hij, nadat hij Minister was geworden, voor alles, wat Nederland betrof, was ingeschakeld. Hij kreeg van alle telegrammen afschriften en hij kon ook telegrammen bij ons indienen, waarop verschillende mensen, ook de Engelsen, terecht aanmerkingen maakten. Telegrammen voor een toekomstig blad, dat toen nog een illegaal blad was, werden via agenten gezonden en dit vond ik zeer bedenkelijk. Al deze dingen speelden hier doorheen en dat moet u ook eens in aanmerking nemen.

76526. De **Voorzitter:** Hebt u *Hooyer* toen bericht, dat hij zulke telegrammen niet meer moest doorzenden?

A. De heer *van Lidth de Jeude* vond het goed, dat de telegrammen werden doorgezonden, en toen maakte ik verder ook geen bezwaar. Doch volgens mijn mening had „Trouw” of „De Waarheid” dan ook telegrammen mogen sturen. Wij waren echter geen postkantoor voor illegale bladen.

76527. De **Voorzitter:** U hebt uw bezwaren betreffende deze telegrammen dus voorgelegd aan de heer *Gerbrandy* en deze heeft beslist, dat de telegrammen wel door mochten!

A. Toen wel, maar later heeft hij er grote spijt van gehad.

76528. De heer **Kortials:** In welke tijd speelde dit?

A. Het is geweest voordat ik naar Eindhoven ging. Doch toen ik te Eindhoven was, heeft mr. *Fock* mij namens mr. *Gerbrandy* schriftelijk verzocht deze aangelegenheid nog eens schriftelijk toe te lichten. Deze toelichting is uit Eindhoven naar Londen verzonden. Het begin van de affaire moet in de zomer van 1944 zijn geweest. Ik noem u deze dingen als illustratie van de aangelegenheden, waarover weleens wrijving kwam. U begrijpt zeker wel, dat ik de agenten van B.I. niet waagde voor het overbrengen van berichten voor de heer *van Heuven Goedhart*, die op dat ogenblik Minister van Justitie was, maar geen hoofdredacteur van „Het Parool”; later wordt mij dan verweten, dat ik zeer anti-Parool ben. De heer *van Heuven Goedhart* schreef naar Nederland, dat hij te maken had met „een medium, dat zeer onbetrouwbaar is”. Dat was B.I.

76529. De **Voorzitter:** De heer *van Heuven Goedhart* heeft ook over deze telegrammen gesproken en hij geeft daarover een andere lezing dan u. Hij zegt, dat hij vanuit Londen naar Nederland heeft bericht, dat hij, nu hij hlinister van Justitie was, zich voor geen enkele functie beschikbaar kon stellen.

A. Dat is juist.

76530. De **Voorzitter:** Hij zegt voorts:

„De stukken zijn gemakkelijk op te delven, Mijnheer de Voorzitter, want die zitten in het archief van het B.I. Het loopt over het Bureau Inlichtingen, dus u kunt er zo naar vragen.”

Wij kunnen de stukken dus zo opvragen en precies nagaan, hoe de situatie is.

A. Er zijn ook telegrammen, waaruit de heer *van Heuven Goedhart* en ik geen wijs konden worden, zo verminkt kwamen ze aan, zodat wij zelfs herhaling hebben aangevraagd.

Toen wij in Eindhoven waren, is de heer *Gerbrandy* op de telegramwisseling teruggekomen en heeft hij mij om inzage van de telegrammen gevraagd. Ik vind het echter wel bijzonder onaangenaam, als de heer *van Heuven Goedhart* later, op 1 April 1945, naar Nederland schrijft, vermoedelijk aan *Goedhart*:

„Wellicht heb ik dan nu eindelijk een kans, om je te bereiken. Je moet geen oogenblik onderstellen, dat ik niet gepoogd heb je te bereiken, maar ik had te rekenen met een medium, dat onbetrouwbaar, wijl mateloos anti-Parool is”.

Dat is het B.I. en wij waren dus onbetrouwbaar, omdat wij mateloos anti-Parool waren. Ik zou nu wel graag willen weten, waarop de heer *van Heuven Goedhart* het baseert een dergelijke brief naar Nederland te sturen, waarin ik met mijn gehele dienst als onbetrouwbaar wordt gequalificeerd en waarin de heer *van Heuven Goedhart* voorts zegt:

„Bovendien heb ik nimmer ook maar één nummer van „Het Parool” ontvangen.

Ik verklaar u hier onder ede, dat de heer *van Heuven Goedhart* van elk bij B.I. binnenkomend nummer van „Het Parool” twee exemplaren op zijn schrijftafel kreeg. Hij schrijft:

„Bovendien heb ik nimmer ook maar één nummer van „Het Parool” ontvangen”.

en ik maak hier de heer *van Heuven Goedhart* voor de Enquête-commissie voor een aartsleugenaar uit, want hij heeft alle nummers van „Het Parool” ontvangen, voor zover wij die ontvingen en voor zover B.I. deze heeft bewerkt. Wat er later van de distributie van de R.V.D. is geworden, toen het grootste deel van B.I. te Eindhoven zat, is mij onbekend. Dit is het, wat mij kwetst, en ik zal dit blijven uitvechten. Er bestaat nog zo iets als politiek fatsoen.

76531. De **Voorzitter:** De heer *van Heuven Goedhart* heeft voor de commissie het volgende verklaard:

„Gedurende de gehele periode van 17 Juli 1944 tot 10 Mei 1945 heb ik echter nimmer een „Parool” uit handen van het B.I. ontvangen”.

A. Wanneer is de heer *van Heuven Goedhart* Minister geworden? ik heb u reeds eerder de reden gezegd, waarom wij het afdrukken en de distributie van de ondergrondse pers niet meer bij konden houden en overdroegen aan de R.V.D., en ik heb aan de Commissie-*Wijnveldt*, die mij eveneens hiernaar heeft gevraagd, de verzendlijsten overgelegd, waaruit blijkt, dat de heer *van Heuven Goedhart*, zolang B.I. „Het Parool” distribueerde, twee nummers kreeg.¹⁾ Doch is het de heer *van Heuven Goedhart* nooit opgevallen, dat na de invasie weg A niet meer functioneerde en er in het geheel geen „Parool” meer doorkwam? Moet hij zich dan beklagen, dat speciaal hij na Juli 1944 geen „Parool” meer kreeg? Niemand kreeg het toen meer. De heer *van Heuven Goedhart* zegt verder nog in zijn brief: „Ik mag aannemen, dat het Bureau Inlichtingen, dat alle contact in handen heeft, mij de kennisneming heeft onthouden.” Deze insinuatie vind ik buitengewoon laag-bij-de-grond, want de heer *van Heuven Goedhart* weet beter. Iets verder in zijn brief wordt beweerd: „Dit bureau heeft mij van meet af aan gewantrouwd, nadat gebleken was, dat ik grieven had tegen de O.D.”. ik zou wel willen, dat de heer *van Heuven Goedhart* dit ook eens bewees. Wij hebben de heer *van Heuven Goedhart* op alle mogelijke manieren: met het College van Vertrouwensmannen, met agenten en telegrammen en met de illegale pers, steeds zo goed mogelijk bediend en ik zou graag één bewijs van hem willen zien, dat wij hem niet op zijn wenken hebben bediend.

Hij zegt: „Dit bureau bestond nl. uitsluitend uit O.D.-mensen.” Dit is ook een aperte leugen. Er waren twee O.D.-mensen bij geheel B.I., nl. de heer *Broekman* en ik, en de heer *van Houten* is er een blauwe Maandag bij geweest. Verder was er bij het hele Bureau Inlichtingen niemand van de O.D.; dit kunt u nagaan. Wanneer ik dan later van een oud-Minister dergelijke correspondentie in handen krijg en wanneer „Vrij Nederland” en „Het Parool” op het moment, dat ik in Indonesië mijn vaderlandse plicht vervul en mij uit hoofde van mijn functie niet kan verdedigen, een campagne tegen het Bureau Inlichtingen beginnen, dan ben ik blij, dat ik nu in de gelegenheid ben op deze minderwaardige politieke strijdmethoden de aandacht te mogen vestigen. Verder wens ik hierover geen woord te zeggen.

¹⁾ Noot van getuige, toegevoegd bij de correctie van het stenogram. Ik heb mij bij schrijven van 24 Maart 1947 uitvoerig tot de Commissie-*Wijnveldt* gewend. Mijn nota zal voor uw commissie zeker bereikbaar zijn.

76532. De **Voorzitter**: Een tweede kwestie, betrekking hebbend op de heer *van Heuven Goedhart*, heeft zich in het zuiden afgespeeld, in April 1945.

A. Welke kwestie bedoelt u?

De **Voorzitter**: De kwestie van het zenden van twee brieven naar het bezette gebied, waarvan één bestemd voor jonkheer *Bosch Ridder van Rosenthal*, door bemiddeling van freule *van Hardenbroek*, waarin kritiek werd geleverd op verschillende personen en toestanden.

A. Op zich zelf heb ik er niets aan toe te voegen. Met de inhoud van de brieven ben ik het helemaal niet eens, vanwege de grote onjuistheden, die er in voorkomen.

76533. De **Voorzitter**: De inhoud van de brieven is een andere kwestie. Ik heb begrepen, dat u bezwaar had tegen de wijze, waarop zij waren verzonden.

A. Dat in de eerste plaats. Wij waren door de Engelsen te Eindhoven belast met de security, in samenwerking met O 3 O te Tilburg. Bovendien had het Bureau Inlichtingen, volgens de instructie, de contacten met het bezette gebied te onderhouden. De heer *van Heuven Goedhart* wist als Minister van Justitie heel goed, dat dit recht aan het B.I. was toegekend. Wanneer u het Koninklijk besluit leest, ziet u, dat elke Minister aan het B.I. stukken ter hand kon stellen voor overbrenging naar het bezette gebied, vragen stellen en telegrammen aanbieden. Als Minister *van Heuven Goedhart* dan niettemin met een door hem geïnstrueerd contact deze brieven door de linies trachtte te smokkelen, dan vind ik dit een feit, dat niet door de beugel kan. Als wij de deur op deze wijze hadden opengezet, dan had iedereen naar Holland kunnen smokkelen en hadden Duitse provocateurs, die ook geregeld overkwamen, doch gevangen werden genomen, vrij spel gehad. Er moet controle zijn in oorlogstijd, strenge controle, dat is een wet van Meden en Perzen. De Engelsen deden het ook en ik ben nog steeds blij, dat de Engelsen deze brieven niet in handen hebben gekregen en dat wij ze tijdig hebben achterhaald. Wanneer dat niet was gebeurd, dan waren de brieven rustig naar de Britse Regering te Londen gegaan en hadden wij ze nooit gezien.

76534. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe hebt u de brieven in handen gekregen?

A. Door de Binnenlandse Strijdkrachten.

76535. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u er mee, dat u blij bent, dat de Engelsen deze brieven niet in handen hebben gekregen?

A. De koerier moest op een gegeven moment de Engelse linies passeren, b.v. bij het Hollandsch Diep of bij de Betuwe, waar alle mensen werden gefouilleerd. Wanneer deze brieven door een Engelse security-instantie zouden zijn gevonden, dan zou dit, gezien de inhoud, een buitengewoon wonderlijke indruk hebben gemaakt.

76536. De **Voorzitter**: Waarom?

A. U zult die brieven toch wel hebben gelezen; de gehele vuile was van de Regering wordt naar buiten gedragen en ik vind dit nu niet zo aantrekkelijk om het de Engelsen te laten lezen.

76537. De **Voorzitter**: De brieven waren ook niet voor hen bedoeld. Ik meen, dat in Nederland iedereen zijn vrije overtuiging over de Regering mag verkondigen. De Engelsen zijn op dit punt ook wel gewená van hun hart geen moordkuil te maken. De wijze, waarop deze brieven zijn verzonden, is een ander probleem.

A. Dat is mede mijn grief. Juist de manier, waarop zij werden verzonden, schied de mogelijkheid, dat de koerier bij het overbrengen van de brieven zou worden gecontroleerd door geallieerde instanties. In de eerste plaats waren die brieven dan nooit aangekomen en in de tweede plaats was de heer *van Heuven Goedhart* nooit te weten gekomen, dat de Engelsen ze hadden, en zij hadden er gebruik van kunnen maken.

76538. De **Voorzitter**: Welk gebruik?

A. Van de mededelingen. Misschien dat ik hierin met u van mening verschil, maar ik vond de inhoud van de brieven toch zodanig, dat het maar beter was, dat zij niet in handen van de Engelsen kwamen.

76539. De **voorzitter**: Ik geloof, dat u de kennis van de Engelsen, die zij uit anderen hoofde hadden, onderschat. Ik denk niet, dat er voor de Engelsen veel nieuws in de brieven stond.

A. Misschien niet, maar het feit, dat zij door een ex-Minister waren geschreven, was toch wel pijnlijk.

76540. De **Voorzitter**: U zegt steeds, dat het Bureau Inlichtingen bij uitsluiting de opdracht had de verbindingen met het bezette gebied te onderhouden. Dit is een punt, waarover men kan twisten, het is een kwestie van interpretatie van de desbetreffende bepaling. Deze bepaling lijkt echter meer van administratieve aard. Het is geen bepaling, zoals men die b.v. in het Wetboek van Strafrecht vindt, met de terminologie: „Het is een ieder verboden ... enz.". Het lijkt meer een bepaling, die de onderlinge competentie van de verschillende instanties regelt. Maar dit is een kwestie van interpretatie. In ieder geval is het een feit, dat, ondanks het bestaan van deze bepaling met betrekking tot het B.I., de opdracht van de Minister-President aan de heer *Visser 't Hooft* bleef voortbestaan.

A. Die was reeds vóór het Koninklijk besluit met de instructie van B.I. vastgesteld.

76541. De **Voorzitter**: U bent het toch met mij eens, dat, wanneer er een bepaling wordt vastgesteld, die algemeen geldend is, alle voorgaande regelingen vervallen.

A. Neemt u b.v. eens het geval van de heer *Vigevano*, die door Londen naar Nederland werd uitgezonden om koerierslijnen en verbindingen naar Nederland te openen. Hierin hadden de heren *van Boeyen* en *Warendorf* de hand. De heer *Vigevano* werd z.g. voor de vluchtelingenorganisatie van de heer *van Boeyen* gezonden. Hij kwam te Lissabon aan en vervoegde zich bij de Belgische militair attaché, niet bij de Nederlandse legatie, omdat hij wel voelde, dat de zaak niet klopte. Toen de Belgische militair attaché hem vroeg wat hij in Nederland wilde doen, antwoordde hij, dat hij inlichtingen moest inwinnen en dat hij koerierslijnen door Frankrijk en België moest maken, hetgeen echter geheel op ons terrein lag. De heer *Vigevano* hing een dergelijk mal beeld op van de Regeringstoestanden in Londen, dat de Belgische attaché naar de Nederlandse legatie is gegaan. Hij heeft de heer *Vigevano* gezegd, dat hij hem aan contactadressee, in België en Frankrijk zou helpen, doch hij heeft tevoren zijn paspoort ingenomen — wat hij misschien niet had mogen doen, maar daarvoor ben ik niet verantwoordelijk — en hij is naar de heer *Fock* gegaan. De militair attaché heeft aan de heer *Fock* gezegd, dat de heer *Vigevano* naar Nederland wilde gaan om inlichtingen te verzamelen en koerierslijnen te openen, en hij vroeg hem of hij er iets van af wist, omdat, voor zover hem bekend was, dit het werk van de heer *Fock* was. Het bleek toen, dat de heer *Vigevano* buiten weten van het B.I. naar Nederland was gezonden, koerierslijnen moest openen en contactadressen zoeken. Vindt u dit ook geen afwijking?

76542. De **Voorzitter**: Door wie was hij gezonden?

A. Door de heer *van Boeyen* en hij was gecoached door de heer *Warendorf* van „Het Parool". De heer *Warendorf* had hem volkomen geïnstrueerd.

76543. De **Voorzitter**: Minister *van Boeyen* had dus de opdracht gegeven?

A. Ja. De heer *Vigevano* is echter onmiddellijk door de heer *Gerbrandy* en de heer *van Lidth de Jeude* naar Londen teruggeroepen en de heer *Warendorf* werd door de toenmalige kolonel *Kruls* ontheven van zijn functie bij het Militair Gezag. Later is mij dit herhaaldelijk verweten. De heer *van Heuven Goedhart* nam toen de heer *Warendorf* onmiddellijk in dienst als hulpofficier van justitie en spuwt er zijn gal over uit in de brieven, die hij te Eindhoven naar bezet gebied trachtte te zenden. Op dergelijke manier werd tendentius stemming tegen B.I. gemaakt.

76544. De **Voorzitter**: Wat had de heer *van Boeyen* er mee te maken?

A. De heer *van Boeyen* verzorgde als Minister van Binnenlandse Zaken de vluchtelingenorganisaties.

76545. De **Voorzitter**: Ik begrijp nog niet, wat de heer *van Boeyen*, die voor de vluchtelingen moest zorgen, de heer *Vigevano* wilde laten doen buiten dat werk, want als ik u goed heb begrepen, wilde hij de heer *Vigevano* inlichtingen laten inwinnen.

A. Hij werd uitgezonden voor de vluchtelingenorganisatie, doch voornamelijk voor „Het Parool", voor de heer *Warendorf*.

76546. De **Voorzitter**: De heer *Vigeveno* werd dus uitgezonden door Minister van *Boeyerz*?

A. Ja. Althans met diens autorisatie. De heer *Warendorf* heeft de heer van *Boeyen* hiervoor gebruikt.

76547. De **Voorzitter**: Vanaf het moment, dat een Minister, op welk advies ook, een bepaalde handeling verricht, is hij de verantwoordelijke man. Wat kan de heer van *Boeyerz* hierin hebben gezien?

A. Dat weet ik niet.

76548. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat de heer van *Boeyen* iemand naar Portugal stuurt om inlichtingen in te winnen in verband met de vluchtelingen. Uit uw mededelingen maak ik op, dat de heer *Vigeveno* werd uitgezonden met de opdracht inlichtingen in Nederland in te winnen, en dan vraag ik mij af, wat Minister van *Boeyerz* daarmee had te maken.

A. Dat weet ik heus niet en dat heb ik de heer van *Boeyen* ook niet gevraagd. Wij vonden het geval echter verdacht en door de Minister van Oorlog is een onderzoek gelast. Op deze manier werd er echter ontdoken en daartegen moesten wij opkomen, want anders ging alles door elkaar heen. In artikel 4 van het Koninklijk besluit staat:

„Het hoofd van het Bureau Inlichtingen zal de door Onze Ministers, met voorkennis van Onzen Minister van Oorlog, gevraagde inlichtingen inwinnen of de inwinning daarvan bevorderen, binnen de hem ten dienste staande mogelijkheden en middelen en zal daarbij tevens zooveel mogelijk rekening houden met de aanwijzingen, die door deze Ministers worden gegeven omtrent aard, omvang en bron der inlichtingen.”

Volgens dit artikel zou Minister van *Boeyen*, als hij inlichtingen uit Nederland wenste, dit via de Minister van Oorlog hebben moeten doen. Ineens treft men echter iemand in Lissabon aan met een opdracht, die volkomen in strijd is met de rechten van het Bureau Inlichtingen, en nog wel een opdracht van een andere Minister dan de Minister van Oorlog, tot wie Minister van *Boeyen* zich had moeten wenden. Daarom hebben wij ons altijd aan het op B.I. betrekking hebbende Koninklijk besluit vastgehouden.

76549. De **Voorzitter**: Voor zover het een opdracht van een Minister geldt, geloof ik wel, dat het Koninklijk besluit dit bestrijkt. Dit Koninklijk besluit is in de eerste plaats een besluit van administratieve aard. Aan de andere kant geeft het toch blijkbaar ook voor de administratieve instanties weer niet helemaal bindende richtlijnen, want ik zei zoëven reeds, dat het contact tussen de Minister-President en de heer *Visser 't Hooft*, dat reeds dateerde van vóór het Koninklijk besluit van 28 November 1942, ongestoord door bleef bestaan, hoewel men zou kunnen beredeneren, dat dit daarmee in strijd is.

A. Ja, en dit heb ik ook wel degelijk bij Minister *Gerbrandy* en Minister van *Lidth de Jeude* aangevoerd. De heer *Visser 't Hooft* had van de Minister-President opdracht hem vanuit Zwitserland op de hoogte te houden met de stromingen in Nederland en één van de punten van wrijving is juist geweest, dat de heer *Visser 't Hooft* zich ook ging bemoeien met de interne dienst van het B.I., met codes, koerierslijnen en agenten.

76550. De **Voorzitter**: Voordat het B.I. bestond, had de heer *Visser 't Hooft* reeds verbindingen met Nederland en hij verschaftte Londen stukken, die regelrecht uit Nederland afkomstig waren. Het feit, dat men ondanks dit Koninklijk besluit deze regeling liet doorbestaan, doet enige twijfel rijzen over de opvatting, dat dit besluit dwingende kracht had over de gehele lijn.

A. Daardoor is ook grotendeels de wrijving ontstaan. De Minister van Oorlog, de heer van *Lidth de Jeude*, ging uit van de opvatting, dat de heer *Visser 't Hooft* zich aan dit Koninklijk besluit had te houden, terwijl de heer *Gerbrandy* zei, dat hij deze opdracht nu eenmaal had. Wanneer twee Ministers meningsverschil hebben, dan past het mij echter niet hierin te interveniëren.

76551. De **Voorzitter**: Op gezette tijden hebt u ook wel uw duit in het zakje gedaan.

A. Zou ik dat niet mogen doen, als mijn agenten werden besmet en mijn dienst gevaar liep?

Wij zijn op dit onderwerp gekomen door de vraag of het wel geoorloofd was die brieven uit Eindhoven over te brengen en ik blijf er bij, dat dit zeer zeker tot de taak van het B.I. behoorde.

76552. De heer **Koersen**: Hebt u de heer *Gerbrandy* er weleens op attent gemaakt, dat, als u en de heer *Visser 't Hooft* tegelijkertijd de dienst moesten verzorgen, daardoor conflicten konden ontstaan? Ik zou mij kunnen voorstellen, dat de opdracht aan de heer *Visser 't Hooft* dan was ingetrokken. Dit zou dan voor hem niet prettig geweest zijn, maar het zou de zaak van de Minister-President zijn geweest.

A. Nadat ik er de aandacht op heb gevestigd, dat er moeilijkheden met de agenten kwamen, heeft de heer *Gerbrandy* gezegd, dat de heer *Visser 't Hooft* zijn werk zoveel mogelijk in samenwerking met de heer van *Tricht* moest doen, en de heer van *Tricht* werd toen officieel als vertegenwoordiger van het B.I. te Bern aangesteld. Hierover zijn door de heer van *Haersma de With* zeker twee lange telegrammen naar Zwitserland gezonden. Ook in het B.I.-archief zult u hierover telegrammen vinden. Er is wel degelijk aan gedokterd, doch men wilde de geit en de kool sparen. De heer *Visser 't Hooft* bleef daardoor wel de bron van inlichtingen, maar alles werd verzonden via de dépendance van het B.I. te Bern. Dit gaf ook al enige wrijving, maar het was verreweg de beste methode. Het was echter moeilijk deze kwestie op te lossen; de verbindingen waren slecht. De heer *Visser 't Hooft* is — naar ik meen — van plan geweest hiervoor naar Londen te komen, maar dat is toen om een of andere reden niet doorgegaan.

76553. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij is er in 1942 geweest.

A. Ja, maar toen bestond het B.I. nog niet. Het zou beter zijn geweest, als hij na die tijd nog eens persoonlijk contact had opgenomen.

Bij alles is de veiligheid van de dienst en van de agenten voor mij het uitgangspunt geweest. Zodra zij in gevaar kwamen, maakte ik mijn berwaren kenbaar, dat weet Minister van *Lidth de Jeude* ook zeer goed. U moet dit alles ook niet beschouwen uit een oogpunt van de toestand in vredetijd. Dan heeft men de tijd om alles te bespreken en eens rustig bij elkaar te komen, maar dat was in oorlogstijd niet mogelijk. Zwitserland was geïsoleerd en dikwijls was er zoveel spoed bij een aangelegenheid, dat er niet eens tijd voor behoorlijk overleg was.

76554. De **Voorzitter**: Dan is er nog een ander punt, dat hier meermalen ter sprake is gekomen, nl. de bemoeienis, die het B.I. heeft gehad met de politieke ontwikkeling in het bevrijde zuiden. Ik denk hierbij speciaal aan de opstelling van het Eindhovense adres van 2 November 1944. Hoe brengt u dit in verband met de werkzaamheden van het B.I.?

A. Ik geloof, dat ik u indertijd vanuit Batavia een stuk heb toegezonden naar aanleiding van een artikel in „Vrij Nederland”, waarin u mijn visie hierover vindt aangegeven.

Toen wij in Eindhoven aankwamen, hebben wij onze lijnen naar Nederland voortgezet en nieuwe opgebouwd en wij zijn op dezelfde manier doorgegaan met alle gegevens door te geven aan de Regering. In Eindhoven logeerde ik bij de heer *Tromp*; hij was direct na de bevrijding van het zuiden in actieve dienst geroepen en ingedeeld bij het B.I. Hij werd op een gegeven ogenblik mijn directe plaatsvervanger bij afwezigheid als tweede man van het Bureau Inlichtingen. De heer *Tromp* heeft mij dadelijk na de bevrijding van Eindhoven medegedeeld, dat men daar een comité wilde oprichten, samengesteld uit personen van verschillende politieke richting en godsdienst, die graag iets wilden weten omtrent de gebeurtenissen in Engeland. Men stond volkomen vreemd tegenover alles; men wist b.v. niet, waarop het Militair Gezag was gebaseerd, en ook alle andere regelingen waren volkomen onbekend. Men vroeg of wij — de heer *Verhoef*, de districts-commissaris van het Militair Gezag, de heer van *Houten* van de staf van de Prins en ik als hoofd van het B.I. — genegen waren een beeld te geven van de algemene toestand in Londen. Wij hebben ons daartoe bereid verklaard. Het comité bestond o.a. uit de heer *Philips*, de heer *Otten*, de heer van *Lynden*, mevrouw *Verwey*, de heer *Beel*, de heer *Huysmans*, de heer *Tromp*, een notaris, personen uit de Katholieke werknemersbond enz. Er is toen een vergadering geweest, waar de heer van *Houten*, de heer *Verhoef* en ik een uiteenzetting hebben gegeven.

76555. De **Voorzitter**: Waarover werd een uiteenzetting gegeven?

A. Men stelde ettelijke vragen, b.v. de gang van zaken bij het Militair Gezag, hoe het Bureau Inlichtingen werkte, of er spoedig verkiezingen zouden worden gehouden, enz. Uit deze vergadering

heeft zich toen een werkcómité geconstitueerd, naar ik meen onder leiding van de heer Beel. Het is mogelijk, dat dit laatste niet juist is, daar ik verder met het comité geen contact meer heb gehad. In ieder geval nam de heer Beel het secretariaat van het comité waar. Na een tijdlang vergaderen heeft dit comité op een gegeven moment een adres aan de Koningin gericht, hetgeen door de heer Beel als secretaris is getekend. Men kon dit adres echter niet naar Londen krijgen en de heer Tromp heeft mij toen gevraagd, of ik hiertoe kans zag, aangezien het B.I. geregeld verbinding had. Ik heb hierin toegestemd, daar wij toch de Regering en de Koningin moesten inlichten omtrent de situatie in Nederland. Op dat moment beseften wij in onze ijver echter niet, dat „bezet“ Nederland, zoals dat in de instructie voorkwam, was weggefallen. Ik stelde voor de verzending naar Londen echter als voorwaarde, dat ik van het adres of manifest één kopie voor de Minister-President en één voor de Minister van Oorlog wilde hebben, zoals dat gewoonte was volgens mijn instructie. De heer Beel heeft mij toen drie kopieën van dit manifest doen toekomen, die gelijktijdig naar Londen zijn verzonden. Dit is mijn rol in deze kwestie geweest.

Ik heb later met grote belangstelling van de artikelen in „Vrij Nederland“ van Juli 1949 kennis genomen, waarin wij voor „een stel rare snaken in uniform“ worden uitgemaakt en ons werd in de schoenen geschoven, dat wij dit manifest hadden opgesteld. In liet artikel wordt voorts gezegd, dat u daarover vragen in de Kamer hebt gesteld en dat u over het antwoord van de Regering zelf niet helemaal bevredigd was. Als voorzitter van de Enquêtecommissie bent u nu in de gelegenheid dit eens uit de doeken te halen en ik zou dit graag willen. Er staat:

„Nauwelijks was het zuiden bevrijd of er meldden zich bij een aantal ingezetenen twee officieren, de chef van de geheime dienst mr. Somer en kolonel Charles van Houten. Zij moesten Londen rapporteren over de opvattingen, die Nederland koesterde omtrent de toekomst der democratie. Het rapport van deze twee vreemde snaken heeft indertijd nogal wat stof doen opwaaien, doordat de bewoordingen niet altijd uitmunten door scherpe formulering en enkele ondertekenaren mededelingen in de schoenen werden geschoven, die zij geheel anders hadden bedoeld.“

Ik merk op, dat wanneer iemand iets ondertekent, hij het niet laat versturen, als hij „het anders bedoelt“.

„Dit is nu alles histoire passée, maar mr. Donker heeft bij de begrotingsdebatten van het jaar 1947 in niet onduidelijke woorden over de bemoeizucht van deze snaken in uniform gesproken en enkele vragen gesteld, waarop hij een antwoord heeft gekregen, dat hem moeilijk kan hebben bevredigd. Wellicht krijgt hij thans in zijn hoedanigheid van voorzitter der Parlementaire Enquêtecommissie de gelegenheid de vraag te beantwoorden, welke instantie deze lieden met deze opdracht naar Nederland heeft gezonden.“

Ik stel mij te uwer beschikking. Blijkbaar hebt u een onbevredigend antwoord van de Minister ontvangen.

76556. De **Voorzitter**: Waarin staat dat artikel?

A. In „Vrij Nederland“ van 16 Juli 1949. „Generaal Kruls wenste in bevrijd Nederland geen Ministers te zien“ in „Achtergronden van Londen“.

76557. De **Voorzitter**: Hebt u over deze activiteit van u in het zuiden van de zijde van de Regering nog weleens iets vernomen?

A. Nooit. Ik ben helaas toen niet met uw vraag op de hoogte geweest, anders was ik meteen naar u toe gegaan om u te vertellen, hoe de vork aan de steel zat.

76558. De **Voorzitter**: Is er in 1944 van de zijde van de Regering geen kritiek op u uitgeoefend?

A. Ik dacht, dat u met uw vraag bedoelde: na de bevrijding. Inderdaad heeft Minister van Lidth de *Jeude* in begin December 1944 gevraagd, of ik in Bosch en Ven wilde komen, vóórdat ik voor een dienstreis naar Londen zou gaan en hij heeft mij toen in aanwezigheid van mr. van Heuven Goedhart medegedeeld, dat van de zijde van de heer van Heuven Goedhart en anderen bezwaren waren gemaakt over het feit, dat wij rapporten over bevrijd Nederland naar Londen zonden. Er werd speciaal de aandacht gevestigd op het rapport van de commissie-Beel. Ik heb toen aan de hand van de instructie Minister van Lidth de *Jeude* gezegd, dat wij er toch voor waren om rapport aan de Regering in Engeland uit te brengen. Voorts heb ik gezegd, dat het rapport niet door mij persoonlijk was opge-

steld, en ik vroeg hem welke bezwaren hij er tegen had. Minister van Lidth de *Jeude* heeft toen gezegd, dat de kritiek, die werd uitgeoefend, volkomen juist was, omdat het B.I. de taak had inlichtingen te verstrekken over bezet Nederland, en aangezien het zuiden bevrijd was, behoefde er geen rapport meer over te worden uitgebracht. Deze kritiek betrof dus ons aandeel in het rapport van de commissie-Beel, dat door B.I. naar Londen was verzonden.

76559. De **Voorzitter**: In een brief, die hierover op 4 December 1944 aan u is geschreven, wordt niet deze motivering gegeven. In het archief van het Departement van Oorlog hebben wij namelijk een brief gevonden, die door de Minister van Oorlog op 4 December 1944 te Oisterwijk aan het hoofd van het B.I. te Eindhoven is geschreven. Deze brief luidt als volgt:

„Naar aanleiding van ons onderhoud te zamen met de Minister van Justitie op Maandag 4 dezer, vestig ik er Uwe aandacht op, dat bij de Regering de indruk is gewekt, dat B.I. nauwer betrokken is bij de politieke stromingen in het bevrijde gebied, met name in Eindhoven, dan voor deze dienst toelaatbaar wordt geacht. Uiteraard zal niemand het recht van elke Staatsburger betwisten van zijn politieke opvatting te doen blijken, doch in het functioneel verband kan actieve deelneming zeer ongewenst zijn. Ik ben van mening, dat dit stellig het geval is in de vertrouwenspositie, die gij bekleedt en ik geef u in ernstige overweging u daarvan te onthouden. Hetzelfde geldt voor het onder u staande personeel. In dit verband gelieve u in het bijzonder de kapitein ir. Troinp op het vorenstaande te wijzen, daar gebleken is, dat hij een werkzaam aandeel had in de politieke propaganda in deze provincie. Het wil mij voorkomen, dat het op uw weg zou hebben gelegen dit niet toe te laten, doch nu dit niet is geschied, zie ik mij verplicht, u daartoe opdracht te geven.“

De Minister van Oorlog.“

A. Het ging voornamelijk om de heer Tromp, die zitting had in dit comité.

76560. De **Voorzitter**: Herinnert u zich deze brief?

A. Ja. Ik heb de brief echter pas later gekregen, omdat ik na het onderhoud op Bosch en Ven een tijdje in Londen ben geweest. Met de heer Troinp heb ik deze brief besproken en de heer Troinp is toen nog zelf naar de Minister van Oorlog gegaan. Ik heb de heer Tromp gezegd, dat hij zich verder van elke medewerking moest onthouden. Ik zelf ben echter slechts bij de eerste zitting geweest en ik geloof, dat men mij nog voor de slotzitting heeft uitgenodigd, maar ik zou zelfs niet meer weten, wat in het manifest heeft gestaan, want wij hebben er niet eens een kopie voor B.I. van gehad. De heer Tromp heeft in het begin inderdaad met dit comité nauw samengewerkt en het kwam heel ongelukkig uit, dat hij vlak daarna werd ingeschakeld als mijn vervanger voor het B.I. te Eindhoven.

Ik zou echter wel één rapport willen zien, dat door het B.I. aan de Regering is uitgebracht over de politieke toestand in het zuiden. Vermoedelijk zult u het niet kunnen vinden en ik zou het zelf anders ook graag willen zien. Ik begrijp niet wat „Vrij Nederland“ bedoelt, wanneer het schrijft, dat „enkele ondertekenaren mededelingen in de schoenen werden geschoven, die zij geheel anders hadden bedoeld“. Voor mij is dit een volslagen raadsel. De heer Tromp heeft het in hoge mate betreurd, dat dit is gebeurd. U moet echter niet vergeten, dat wij in een overgangstijd leefden en iedereen om inlichtingen kwam, waarbij onze persoonlijke mening weleens werd geuit. Naar aanleiding van de boven aangehaalde brief hebben wij de term „bezet gebied“ verder zodanig opgevat, dat wij omtrent het bevrijde zuiden geen enkele mededeling meer doorgaven. Ik erken, dat wij in het prille begin inderdaad weerslagen van de mening der bevolking aan de Regering hebben medegedeeld. De Regering was echter zelf al betrekkelijk vlug in Bosch en Ven en toen is dit achterwege gebleven. Waarom dit echter aanleiding moet zijn voor dergelijke denigrerende mededelingen, als „rare snaken in uniform“, is mij nog steeds niet duidelijk.

De nos. 76561 t/m 76582 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

J. M. SOMER

DONKER, voorzitter.
WTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, griffier.

ZITTING VAN VRIJDAG 3 MAART 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korhals, Posthumus en Fens, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punien van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

MEYER SLUYSER,

oud 48 jaar, wonende te Bussum, journalist.

Hij legt de eed af als getuige.

76583. De *Voorzitter*: Welke functie of functies hebt u bekleed in de tijd, dat u, gedurende de oorlog, in Londen bent geweest?

A. Ik was werkzaam bij de Regeringsvoorlichtingsdienst (R.V.D.), ik was verder vast medewerker aan het weekblad „Vrij Nederland”, lid van de Raad van Advies en secretaris van de Commissie voor Joodse Aangelegenheden.

76584. De *Voorzitter*: Dus uw ambtelijke functie was bij de R.V.D.?

A. Ja.

76585. De *Voorzitter*: Onder welk Departement ressorteerde u als zodanig?

A. Onder het Departement voor Algemene Oorlogvoering.

76586. De *Voorzitter*: Dat wil zeggen: in de latere tijd.

A. Ja. In het begin ressorteerde de R.V.D., naar ik meen, onder het Departement van Buitenlandse Zaken.

76587. De *Voorzitter*: Wij zouden graag met u in de eerste plaats willen spreken over de Buitengewone Raad van Advies (B.R.A.), die bij besluit van 21 Maart 1942, C 26, is opgericht.

Hebt u van het begin af aan deel van dat lichaam uitgemaakt?

A. Ja.

76588. De *Voorzitter*: Kunt u ons iets vertellen van de overwegingen, die (van de Regering kunt u het waarschijnlijk moeilijk zeggen) in het algemeen hebben geleid tot de instelling van deze B.R.A.? Welke opvattingen bestonden daaromtrent destijds te Londen?

A. Om het ontstaan van de Buitengewone Raad van Advies te schetsen, moet ik allereerst een beeld geven van de in Londen destijds heersende algemene atmosfeer, waaruit deze gedachte eigenlijk is geboren. Er is nogal wat aan voorafgegaan, dat waarschijnlijk in de stukken niet is te vinden, maar tot het vormen van een goed begrip door uw commissie toch wel nuttig kan zijn.

Zoals u weet, heeft de grote strijd in Londen eigenlijk gedraaid om deze kwestie: hoe zal na de bevrijding de positie zijn van de vertegenwoordigende colleges, in het bijzonder de Kamer? Voor zover ik de zaak kan beoordelen, was dat echter niet de kern van de zaak, maar ging het meningsverschil veel dieper. Naar mijn mening ging het eigenlijk om de vraag, hoe het niet alleen na de bevrijding, maar ook gedurende de tijd, dat de Regering in Londen haar werkzaam-

heden moest verrichten, zou gaan met de ministeriële verantwoordelijkheid. Het is mogelijk, dat anderen omtrent dit aspect van vele kwesties een andere opvatting hebben dan ik, maar ik geef u mijn mening. Ik geloof, dat, wanneer men alles, wat in Londen is gebeurd, ontdoet van het bijkomstige, het vaak toevallige en persoonlijke, men altijd weer terugkomt tot deze kern: hoe is het met de ministeriële verantwoordelijkheid, nu het Kabinet zonder Kamer naar Londen is gekomen en daar moet werken?

Uiteraard is het meningsverschil over het antwoord op deze vraag niet altijd op dezelfde wijze aan de dag getreden. Men had de kwestie van de Volksvertegenwoordiging, men had ook andere kwesties, die daarmede verband hielden. Wanneer ik straks gelegenheid mocht krijgen om over het Militair Gezag te spreken, hoop ik uiteen te zetten, dat mijns inziens ook de vragen omtrent de positie van het Militair Gezag altijd weer waren te herleiden tot de kwestie der ministeriële verantwoordelijkheid.

Ik heb in een van de verslagen van uw commissie ook een verhoor van prof. *Veraart* gelezen, voor wiens optreden in deze kwestie te Londen bij mij waardering bestaat, doch ik geloof, dat hij de zaak te formeel heeft belicht, zowel in Londen als voor uw commissie. Het was in Londen mijns inziens niet alleen een kwestie van Staatsrecht, maar ook (en naar mijn gevoel voornamelijk) een kwestie van Staatskunde. Staatsrechtelijk was de zaak natuurlijk niet zo eenvoudig. Men kon een aantal argumenten tegenover elkaar zetten. Dat is in Londen ook zeer ijverig gebeurd in de verschillende besprekingen, die daarover hebben plaats gehad. Men zeide b.v.: De Kamer bestaat niet meer en in elk geval over enige jaren is het mandaat van de Kamer toch verlopen, dan zijn die 4 jaar om: het Kabinet is dus niet meer verantwoordelijk aan die Kamer, waarom zouden wij ons nu verder met die „formele” kwestie van de ministeriële verantwoordelijkheid bezighouden? Tegenover dat argument was onmiddellijk dit te stellen: De zittingsduur van de Kamer is onderbroken, die 4 jaar zijn niet effectief uitgediend. Men kon verder tegenwerpen: Als de oorlog langer duurt dan het einde van de zittingsduur van de Kamer, is de Kamer niet officieel gesloten. En tenslotte werd weer gesteld: voor Indië is bij Koninklijk besluit de zittingsduur van de Volksraad verlengd, dat zelfde kan ook ten opzichte van de Kamer gebeuren. Pro en contra hielden elkaar min of meer in evenwicht; het was werkelijk meer een kwestie van Staatskunde dan van Staatsrecht.

Ik zou u er verder aan willen herinneren, dat het Kabinet uiteraard geestelijk en politiek in een enigszins gehavende toestand in Londen is gearriveerd. Ook uit de rapporten van uw commissie blijkt, dat men onvoorbereid was op wat er in de Meidagen is gebeurd. Men is ook min of meer improviserend te werk gegaan. wat de samenstelling van het gezelschap betreft, toen men tenslotte naar de overkant ging. Men had enkele topfiguren van het ambtelijk apparaat meegenomen, maar dat van enige selectie sprake is geweest, waarbij de bekwaamheid en de kennis in de waagschaal werden gelegd, is mij niet gebleken.

Het Kabinet zat aan de overkant en moest proberen er van te maken wat er van te maken was in de heksenketel van het Londen na de Meidagen van 1940, met de val van Frankrijk voor ogen én de dreiging van een invasie, waarmede men in Engeland zeer zeker rekening moest houden. In deze mallemeden moest een Nederlands Kabinet, dat enkele leden telde, die volkomen wereldvreemd waren, die nooit errder in Engeland waren geweest, die niet of in onvoldoende mate Engels spraken en van de typische Engelse conventies niets wisten, proberen de Nederlandse belangen te behartigen.

U weet verder beter dan ik, dat men het in het Kabinet zelf ook lang niet eens was omtrent de positie, die Nederland op dat ogenblik moest gaan innemen, nu de zelfstandigheidspolitiek had gefaald. Als ik de naam van jhr. de Geer noem, weet u, wat ik bedoel, maar hij was niet de enige, die er zo over dacht, al waren er nuances. Een van de besluiten van het Kabinet was de beslissing, om de gezinsleden van de Ministers in Nederland achter te laten. Daardoor ontstond de mogelijkheid, dat men op deze wijze gijzelaars in handen van de vijand liet. Het past mij niet, de staf te breken over de

Ministers, die veelal onbewust in hun houding de gevolgen hebben ondervonden van het feit, dat hun gezinsleden waren achtergebleven, want ik verkeerde wat dit betreft in gelukkiger omstandigheden. Ieder, die in dezelfde omstandigheden als de Ministers had verkeerd, zou misschien hetzelfde hebben gedaan. Ik heb daarom des te groter bewondering voor die Ministers — en nu denk ik in het bijzonder aan de heren *Gerbrandy* en *van den Tempel*, die zeiden: „Als de mijnen lijden, lijden zij voor een goede zaak”, en die zich daarom van het feit, dat hun gezinnen daar waren, bewust niets hebben aangetrokken.

Nu was het met de Regering — als ik in het verdere verhoor spreek over Regering, dan bedoel ik daarmede Kabinet en Kroon — zo, dat er omtrent haar al zeer spoedig allerlei verhalen de ronde deden, meer in het bijzonder omtrent meningsverschillen ten aanzien van het doel der Nederlandse oorlogvoering. Het ligt niet in mijn voor-nemen over deze geruchten, als zouden er binnen de Regering belangrijke meningsverschillen bestaan, hier uitvoerig te spreken, want de verspreiding van dergelijke geruchten heb ik in Londen steeds in hoge mate betreurd en in de verschillende artikelen in „Vrij Nederland” heb ik vaak ongezouten daarover mijn mening gezegd. Een van de pijlers van ons Staatsrecht is de onschendbaarheid van de Kroon en de handhaving van wat men genoemd heeft „het geheim van het Noordeinde”. Maar „het geheim van Maidenhead” bestond in Londen niet. Ik heb vaak het gevoel gehad, dat door de kletsende gemeente delen van de Regering meningen werden toegedicht, die op geen enkel reëel feit berustten, maar die eenvoudig losse geruchten waren omtrent de besprekingen over zaken van Staat, waarover uiteraard verschillend kon worden geoordeeld in de kring van mensen, die men met het woord „Regering” aanduidt. Ik wil verder zeggen, dat ik meer dan eens de indruk heb gekregen, dat mensen, van wie men zou verwachten, dat zij in de eerste plaats zouden zijn geroepen om het geheim van het Noordeinde te bewaren, zich op de ijverigste wijze hebben beziggehouden met de schending van het geheim, hetgeen aan de algemene rust en aan de handhaving van constitutionele tradities in Londen niet bevorderlijk is geweest.

76559. De **Voorzitter**: Bedoelt u, dat ook Ministers loslippig waren?

A. In geen geval! Maar ik hoop, dat u, als ik straks over het probleem van de Engelandvaarders spreek, mij aan dit punt zult herinneren.

Ik herhaal: ik bedoel in geen geval de Ministers; en zeer hoogstaande mensen als de heer *Beelaerts van Blokland* en de nu overleden heer *van Tets van Goudriaan* bedoel ik evenmin. Deze mensen zijn te goed op de hoogte van wat de Nederlandse traditie en de constitutionele praktijk op dit gebied vereisen.

De groep, die ik nu maar zal noemen „het bedrijfsleven”, wist precies wat zij wilde. Onder „het bedrijfsleven” versta ik: olie, margarine, scheepvaart en Philips. Die groep bestond uit mensen, die in Londen een groot ambtelijk apparaat tot hun beschikking hadden, die een ruime kijk op de wereld bezaten en die niet vastzaten in de provinciale kijk op de oorlog en op de afloop van de oorlog (waarvan de heer *de Geer* langzamerhand de exponent is geworden; u weet nu wel, wat ik bedoel). maar die stevig stonden in hun opvatting, dat deze oorlog moest worden doorgezet aan de kant van Engeland, dat Nederland zijn zelfstandigheidspolitiek volkomen had losgelaten, en die niet nalieten dat uitdrukkelijk te verkondigen.

Men kan met hen in politiek opzicht van mening verschillen — dat doet thans niets ter zake —, maar ongetwijfeld hadden deze mensen, die het bedrijfsleven en daarmee zeer zakelijke Nederlandse belangen van de eerste orde vertegenwoordigden, volkomen gelijk, wanneer zij vroegen rekening te houden met de belangen, waarvan zij de exponenten waren, en die ook een deel zijn van de volksbelangen. Waarschijnlijk hadden zij ook gelijk, wanneer zij zich in de eerste maanden nu en dan ongerust betoonden over de wijze, waarop de Regering — in het grote kader van de oorlogvoering gezien — die belangen behartigen of niet behartigen zou. Het was niet een ordinaire behoefte van deze mensen om zich te bemoeien met Regeringsaangelegenheden; zo goedkoop liepen deze dingen niet. In het algemeen wil ik wel zeggen, dat de vooraanstaande figuren van het Nederlandse bedrijfsleven, die te Londen waren, ernstig en vaak met opmerkelijke ruimheid van beurs het Nederlandse belang hebben gediend. Zij werden ongetwijfeld geleid door overwegingen, ontleend aan het Nederlands belang, zoals zij dat zagen, wanneer zij met enige zorg, of met kritiek, de handelingen van de Nederlandse Regering en van het Kabinet in het bijzonder bekeken.

Deze mensen hebben verschillende keren vergaderd. In de jaargangen van „Vrij Nederland”, die u tot uw beschikking hebt, zult

u ongetwijfeld ingezonden stukken daarover hebben gelezen. Zij hebben een stuk de wereld ingestuurd, dat gedateerd is 30 October 1941 en dat bekend is geworden onder de naam van „Cri de coeur”. Ik heb een exemplaar er van kunnen bewaren. Ik weet niet, of uw commissie in het bezit van dit stuk is; ik wil haar mijn exemplaar gaarne voor enige tijd afstaan. Het is ondertekend door de heren *J. M. de Booy* — later Minister —, *J. B. A. Kessler*, *J. L. Polak*, *P. Rijkens*, *P. J. C. Vos* en *S. van Zwanenberg*. Als ik me niet vergis, heeft de heer *J. L. Polak* het stuk ontworpen; aan zijn kennis van ons Nederlandse Staatsrecht zal, dunkt mij, niemand twifelen.

Aangezien dit stuk blijkbaar in uw bezit is, behoef ik er maar weinig over te zeggen. U zult gezien hebben, dat dit stuk, hoe principieel-democratisch van opzet, toch, naar mijn mening, op twee gedachten hinkt. Enerzijds zegt men: „Wij willen in geen geval zijn een Parlement of daarmede vergeleken worden”, maar anderzijds vraagt men bevoegdheden voor een eventueel in te stellen college, die bedenkelijk veel op parlementaire bevoegdheden lijken. Op een gegeven ogenblik zegt men:

„Het is nauwelijks noodig Uw Raad bij voorbaat te verzekeren, dat wij niet pleiten voor de instelling van een noodparlement. Wij zien maar al te goed in dat, nu het overgrote deel van ons volk in den greep van den vijand gevangen is, van een vertegenwoordiging, uit en door het volk gekozen, geen sprake kan zijn; en dat daarom de functies, welke de constitutie het parlement, juist als volksvertegenwoordiging, opdraagt, de medewerking aan de wetgeving en het oefenen van toezicht op de uitvoerende macht in het verband der ministerieele verantwoordelijkheid, thans onvervuld zullen moeten blijven.”

Maar verder wordt gezegd, nadat de suggestie is gedaan een soort van college in te voeren, dat tussen Regering en volk staat:

„Een dergelijk verbindingsorgaan, dat meer binnen het bereik der landgenooten ligt en gemakkelijker voor hen toegankelijk is dan de Regeering, kan in de huidige omstandigheden niet worden gemist. Bedenkingen, grieven en suggesties zouden door zulk een orgaan kunnen worden onderzocht en, zoo noodig, ter kennis van de Regeering kunnen worden gebracht. En de Regeering zou zich van een dergelijk orgaan kunnen bedienen voor de uitwisseling van denkbeelden, voor het geven van voorlichting, voor het inwinnen van raad en prae-advies, en zelfs als „platvorm”, wanneer zij behoefte zou gevoelen zich rechtstreeks tot de landgenooten te wenden.”

Dat laatste is naar mijn oordeel volkomen onjuist, want de Regering spreekt òf tot de Volksvertegenwoordiging òf tot het volk. Eén van tweeën. Het willen gebruiken van een college, dat niets is, als „platvorm”, lijkt mij bedenkelijk te gaan in de richting van „toch maar iets in Londen hebben, dat het Parlement moet vervangen”. Tenslotte heeft de Regering niet kunnen nalaten — geen enkele emigrantengeregering in Londen heeft dat trouwens kunnen doen — een college in het leven te roepen, dat die wonderlijke functie moest vervullen van niets te zijn en alles te pretenderen. Zo is die Buitengewone Raad van Advies in het leven geroepen.

76590. De heer **Fens**: Was het in het leven roepen van de Buitengewone Raad van Advies o.a. een gevolg van die cri de coeur?

A. Mede een gevolg, ongetwijfeld. Zeer zeker is er samenhang tussen deze dingen. Voor mij persoonlijk sprekende, wil ik wel zeggen, dat ik wel even gearzeld heb, voordat ik de functie van lid van de Buitengewone Raad van Advies aanvaardde. Toen de secretaris van de Minister-President, dr. *Piet Kasteel*, mij vroeg of ik die functie ambieerde, heb ik mij in de eerste plaats voor ogen gesteld, dat mij dat als journalist zou beperken in de mogelijkheid om te schrijven over onderwerpen, ten aanzien waarvan ik het nodig vond, dat er in het publiek over werd geschreven. In de tweede plaats had ik niet de minste behoefte om zitting te nemen in een college, dat het gezag van het Nederlandse Parlement, zoals dat in Londen zou moeten gelden, zou kunnen verminderen. Ik, maar niet ik alleen, ook anderen, heb vrij spoedig ingezien, dat de gang van zaken in Londen mogelijkerwijze invloed zou kunnen uitoefenen op hetgeen er zou gebeuren na de bevrijding en dat dus een college als de Raad mogelijkerwijs een langer leven beschoren zou zijn dan ons verblijf in Londen zou duren, maar ik moet zeggen: de bepalingen van de twee Koninklijke besluiten, die de Buitengewone Raad van Advies in het leven hebben geroepen — het besluit C26 en het besluit C51, dat een nadere uitwerking bevatte —, hebben mij in dit opzicht gerust-

gesteld. Ik heb van de eerste dag af, toen de Raad werd ingesteld, tot aan de laatste dag, toen het college werd opgeheven, daarin zitting gehad. Ik neem althans aan, dat de Raad opgeheven werd. De heer *Gerbrandy* is op een zeker ogenblik in de Raad gekomen om te zeggen, dat het uit was, maar geen van de heren heeft ooit bericht gekregen, dat hij bedankt werd.

76591. De *Voorzitter*: Er is toch een Koninklijk besluit van!

A. Dat zal wel. Van de instelling is er ook een Koninklijk besluit geweest, maar toen heeft men de goede gewoonte gehad om de leden een afschrift te zenden. Dit is, althans voor zover mij bekend is, niet het geval geweest ten aanzien van de opheffing. Over andere dingen praat ik nu maar niet, want niemand heeft voor het daar verrichte werk een standbeeld in Nederland gekregen.

Jonkvrouw *Wttewaall van Stoetwegen*: U bedoelt, dat u geen bedankje voor de moeite heeft gekregen.

A. De wijze, waarop de zaak in Nederland is gelopen, is eigenlijk de beste beloning, die wij konden krijgen.

76592. De *Voorzitter*: Ik zou nog iets willen vragen in verband met de leden, die in de Raad werden opgenomen. Men had in Engeland op dit gebied maar een zeer beperkte mogelijkheid. Er waren maar heel weinig mensen, die daarvoor geschikt waren, en wij zien dan ook, dat gegrepen is naar het ambtelijk element. Dat kon natuurlijk weleens tot moeilijkheden leiden, wanneer er een voorstel van de een of andere Minister in de Buitengewone Raad van Advies kwam. Voor bepaalde ambtenaren zal het dan weleens moeilijk zijn geweest daarover vrijelijk hun mening en eventueel hun kritiek te doen horen.

A. Die moeilijkheid is er ongetwijfeld geweest. Zij is echter verminderd, doordat men de goede gedachte heeft gehad de leden van de Buitengewone Raad van Advies geen enkele vergoeding te geven, behalve natuurlijk, als zij van buiten kwamen en in Londen moesten overnachten; dan kregen zij de normale reis- en verblijfkosten vergoed. Op geen enkele wijze werd hun een remuneratie gegeven. Ik moet zeggen — ik hoop niet, dat ik nu een geheim schend — het is mij nooit gebleken, dat enig lid van de B.R.A., voor zover hij een ambtelijke functie bekleedde, zich liet weerhouden door de gedachte: „ik sta in dienst van de Regering, laat ik in deze dingen voorzichtig zijn”. Eerder het tegendeel is mij gebleken. Ik hoop, dat, wanneer ik straks over het M.G. spreek, u mij aan dit punt zult herinneren.

76593. De *Voorzitter*: U is ook niet gebleken, dat, wanneer ambtelijke leden handelden, zoals u zegt, dus vrijelijk hun mening gaven over voorstellen eventueel van hun eigen Minister, zij later moeilijkheden hebben ondervonden?

A. Neen, want dan zou ik het in de eerste plaats moeten weten. Ik heb ter zake van de behandeling van de vluchtelingenkwestie door Buitenlandse Zaken — zoals ik ook in uw subcommissie heb uiteengezet — in de B.R.A. een zeer scherp standpunt ingenomen en op een ogenblik geweigerd aan de discussie over de begroting van Buitenlandse Zaken deel te nemen, tenzij de heer van *Kleffens* zou verschijnen om inlichtingen over dit punt te geven. Ik heb nooit bemerkt, dat men het mij op enige wijze heeft nagehouden. Ik moet er bij zeggen, dat de notulen van de B.R.A. (ik weet niet of zij te uwer beschikking staan) onpersoonlijk zijn. Er staat: „Een lid merkte op...”, of „meerdere leden merkten op...”. Ik weet niet, waarom het niet onder naam is gebeurd, maar dat heeft er ook toe bijgedragen, dat men nooit iemand kon aanwijzen, die dit of dat had gezegd.

De *Voorzitter*: Daar is eventueel doorheen te lezen!

A. Ik heb er nooit iets van bemerkt of gehoord; dat moet ik ronduit zeggen. U kent mij genoeg om te weten, dat ik het wel opgemerkt zou hebben, als het zo was. Ik heb er nooit iets van bemerkt en wat mij persoonlijk betreft, zeker niet.

Nu hebt u in de uitnodiging, die u mij hebt gezonden, o.a. vermeld, dat u ook wilt spreken over Ministerscrises, voor zover ik er iets van weten kan.

De crises als zodanig zijn nooit in de B.R.A. behandeld. Dat kon niet. De Regering zou volkomen gelijk hebben gehad, indien zij

had geweigerd, die daar te brengen. Het was geen college, waaraan Ministers verantwoordelijk waren.

De *Voorzitter*: U moet de oproeping meer opvatten als een vermelding van de onderwerpen, die de Enquêtecommissie op het ogenblik behandelt. U kunt uit de aard der zaak met betrekking tot die onderwerpen alleen verklaringen afleggen over die aangelegenheden, waarmee u zelf te maken hebt gehad.

A. Het is natuurlijk wel zo: het conflict *Steenberghe-Weleer* ging in wezen over de ministeriële verantwoordelijkheid.

De vraag of de voorzitter van de Raad van Ministers ook Prime Minister is naar Engelse opvattingen — ik mag in dit verband verwijzen naar een uitstekende bladzijde, die oud-Minister van den *Tempel* daarover in zijn bekende boek heeft geschreven — speelde natuurlijk in Londen.

Als de kwestie van de radio-uitzending (ik bedoel de oproep aan de Rotterdamse bevolking om het vege lijf te bergen) aan de orde komt en er zitten Ministers, die zeggen: „Wij hebben het voor het eerst over de radio gehoord en wensen van tevoren er in te worden gekend”, komt, zij het op een geheel ander niveau en met een ander aspect, de vraag naar voren: waar blijft de ministeriële verantwoordelijkheid in Londen?

Als de voorzitter van de Raad van Ministers (of de Minister-President, hoe u hem ook in die situatie wilt noemen) zich er op beroept, dat hij dit punt met leden van de Regering heeft besproken, maar dat niet met alle leden heeft gedaan, komt de oude kwestie naar voren: hoe zit het met de ministeriële verantwoordelijkheid? Op een geheel andere wijze komt zij naar voren dan straks bij andere gelegenheden, maar die vraag is steeds de kern van elk conflict van enige betekenis, dat in Londen aan de orde is. Steeds is het de kwestie van de ministeriële verantwoordelijkheid.

Naarmate nu de wenselijkheid of waarschijnlijkheid tot zekerheid wordt, dat de oorlog in een voor de geallieerden gunstige zin zal aflopen met een nederlaag van Duitsland, komt de kwestie van de ministeriële verantwoordelijkheid in een zeer actueel licht te staan, want dan gaat de vraag spelen: hoe zal het Nederland van na de bevrijding er uit moeten zien?

Daarover hebben de mensen in Londen zich zeer opgewonden. Ik heb, hoewel ik de zaak wel ernstig vond, mij er aanvankelijk nooit erg ongerust over kunnen maken, omdat ik vertrouwen had in het gezond verstand van het Nederlandse volk. Ik ben blij, dat ik mij in dit opzicht niet heb vergist. Toch was er wel reden voor ongerustheid. Er liep in Londen een aantal mensen rond, aan wier goede bedoelingen geen ogenblik mocht worden getwijfeld, maar die van de politieke geschiedenis van Nederland, laat staan van de politieke verhoudingen, van politieke stromingen, van de waarde van deze stromingen, van de geestelijke bronnen, waaruit de verschillende politieke stromingen in Nederland haar kracht hebben geput, eenvoudig niets wisten. Er was voor hen ook geen gelegenheid om het na te kijken. Er was in Londen slechts één exemplaar van de Grondwet, maar verschillende mensen hadden daarmede te maken. Men heeft de Grondwet moeten stencillen en in die vorm in gebruik moeten geven. Ik herinner mij, dat ik in een vergadering van de Buitengewone Raad van Advies een van mijn geachte medeleden op een gegeven ogenblik hoorde zeggen: Ministeriële verantwoordelijkheid en ontslag van Ministers, alles goed en wel, er staat in de Grondwet, dat de Koning de Ministers benoemt en hen ontslaat naar welgevallen, en daar houd ik mij aan.” Als men probeerde duidelijk te maken, dat dit artikel een geschiedenis heeft en dat deze de betekenis van het artikel beïnvloedt, had men het gevoel, dat men Grieks sprak. Ik heb de vorige maal voor uw commissie al verteld over die kwestie van de bijzondere scholen, één van de merkwaardigste symptomen van de volstreekte onkunde, waarmede men te werk ging: er heeft een particuliere commissie dapper georeerd over de vraag hoe het na de bevrijding in Nederland moest met het onderwijs en men kwam eenstemmig tot de conclusie, dat het veel goedkoper zou zijn de bijzondere scholen af te schaffen. Het Nederlandse volk moest één worden, met de partijen was het afgelopen..... de rest kunt u zich denken. Dr. *Piet Kasteel* en ik hebben menig vrolijk uurtje gehad naar aanleiding van dit soort fantasieën. Maar anderzijds moest men langzamerhand rekening houden — en daardoor werd de zaak veel ernstiger dan ik aanvankelijk had gedacht — met de mogelijkheid, dat de Duitsers in Nederland een zodanige moord- en slachtpartij zouden ontketen, dat Nederland zonder leiding zou zijn, wanneer het er om ging straks het gezond verstand te laten zegevieren, en dat het gezelschap van aangespoelde Nederlanders uit Londen naar Nederland zou terugkeren, hun visie op het bevrijde Nederland zouden projecteren en Nederland zouden opknappen met een Staats-

bestel, waarvan enkele hoofdtrekken langzamerhand wel bekend zijn geworden. Dat was het gevaarlijke van het kinderlijke spelletje. Ik denk b.v. aan het boekje van *Boisot*: „De wedergeboorte van het Koninkrijk”. Als de heer *de Beus* dat boekje nog eens naleest, zal hij om elke bladzijde moeten glimlachen, omdat de zaken wat anders zijn gelopen dan hij zich had voorgesteld. Er staan veel dingen in, waarvan men zegt: „Iedereen kan er geen verstand van hebben”. Maar wanneer een Nederlands Kabinet met Staatsgeld exemplaren van dat boekje onder de Nederlanders in de wereld laat verspreiden...

76594. De **Voorzitter**: Is dat inderdaad gebeurd?

A. Ja.

76595. De **Voorzitter**: Dat weet u waarschijnlijk uit hoofde van uw functie bij de Regeringsvoorlichtingsdienst?

A. Ja.

76596. De **Voorzitter**: Hoe is dat precies gebeurd? Dat interesseert ons wel.

A. De Regeringsvoorlichtingsdienst heeft bij de Netherlands Publishing Company een aantal exemplaren van dat boekje gekocht en deze zijn naar de verschillende posten in het buitenland gestuurd ter verspreiding onder de Nederlanders. Ik heb zelf de pakken op de afdeling zien staan. De heer *de Beus* heeft het boekje geschreven, toen hij nog aan Buitenlandse Zaken zat en hij heeft toen de Minister-President gevraagd er een voorwoord bij te schrijven. Deze had het gestuurd aan dr. *Piet Kasteel*, die toen zijn secretaris was, met het verzoek advies uit te brengen. Dr. *Kasteel* had geadviseerd, in geen geval een voorwoord te schrijven, omdat hij het boekje staatsrechtelijk en wat de gehele visie op de na-oorlogse politiek betrof, onjuist vond. Op dat ogenblik is het dus niet gebeurd. Dr. *Kasteel* ging echter helaas naar Curaçao. Heel veel dingen zouden bij de bevrijding anders zijn gelopen, als hij in Londen was gebleven, want hij was de goede geest van Minister *Gerbrandy*. Tenslotte werd het boekje ietwat gewijzigd en is toch in Londen verschenen. Het werd ook naar het buitenland gezonden. Dit geeft er u een kijk op, hoe de verkeerde opvattingen al doorgevretten waren. Men hield zich nog niet in concreto bezig met de vraag, hoe de bestuursmaatregelen moesten worden voorbereid. Er werd wel over gepraat. Daarbij kwam een volkomen verkeerde voorstelling van hetgeen er in Nederland aan het groeien was. Nu moet ik over de Engelandvaarders spreken. De Engelandvaarders vormden een geromantiseerd gedeelte van de Londense kolonie; ze waren ongetwijfeld flinke jongelui, die in vele gevallen zeer veel voor de goede zaak hebben overgehad. Zij werden geroepen om een oordeel te geven over politieke vraagstukken. Hierop zou op zich zelf niets tegen zijn, als men daarbij de betekenis van de genen, die het advies uitbrachten, in rekening bracht. Maar de Regering was, zei men — ik geloof, dat het niet waar was — verstoken van behoorlijk contact met Nederland en dus aangewezen op het oordeel van deze Engelandvaarders. Die Engelandvaarders zongen allemaal hetzelfde lied: Nederland is zat van de politieke partijen, de Kamerleden zijn een stelletje slappelingen gebleken, aan hen hebben wij niets en van hen wil het Nederlandse volk niets meer weten, de Ministers, die in Londen zitten, hebben geen gezag meer, men wil een Koninklijk Kabinet, de onbezweken liefde voor het Huis van Oranje zet zich om in een behoefte om door het Huis van Oranje persoonlijk geregeerd te worden, enfin, u kent de gedachtengang wel.

Ik had aanvankelijk de opvatting, dat een dergelijke eenstemmigheid bij het geven van het oordeel over de situatie in Nederland een gevolg was van een bepaalde psychologische gesteldheid van de groep, waaruit die Engelandvaarders het eerst te voorschijn waren gekomen. Er is een zekere psychologische aanleg voor nodig om de stap te doen naar Engeland te gaan. Aanvankelijk dacht ik: het zit nu eenmaal aan die groep vast. Maar het is mij bekend, dat in het midden van 1943 het Kabinet een brief heeft geschreven, waarin het er de aandacht op vestigde, dat de heer *van 't Sant* de Engelandvaarders coachte, dus souffleeerde, voordat zij door het hoogste gezag werden gehoord over wat er in Nederland aan politieke opvattingen leefde. De brief moet er zijn, Mijnheer de Voorzitter! Dit heeft tot gevolg gehad, dat de heer *van 't Sant* drie maanden met ziekteverlof is gegaan. Hij heeft zijn functie ter beschikking gesteld. Ik weet niet of ik u iets vertel, dat nieuw is, maar dit werpt een licht op de politieke verdwazing, die er in Londen begon te heersen, want het was voor velen heel erg moeilijk zich te onttrekken aan de suggestie, die er van de Engelandvaarders uitging.

Ik kan mij voorstellen, dat er mensen zijn, die, al staan zij op de hoogste plaats in ons Staatsbestel en al beschikken zij over een

grote mate van wijsheid en mensenkennis, onder de indruk komen van de feiten: er komen frisse kerels uit Nederland; die wagen hun lijf en leven; zij beleven de dolste avonturen, komen naar Engeland, willen bij de Royal Air Force dienen; het kan hun niet schelen, dat zij daarbij hun leven kunnen verliezen; zij willen voor het vaderland vechten en als men hun dan vraagt: „Wat is er in Nederland aan de hand?“, dan zegt de eerste hetzelfde als de honderdste: „De Kamerleden zijn een stelletje slappelingen; het Kabinet heeft geen persoonlijk gezag: men wil een persoonlijk bewind na de oorlog.” Het is gemakkelijk te zeggen: er was verdwazing en de Engelandvaarders werden in de hoogte gestoken. Maar dát was het niet. Zij mogen min of meer in de hoogte zijn gestoken, wie deed het niet?

Het was de levende aanraking met het vaderland, waarvan men op een andere manier niets hoorde. Het is volkomen logisch (ik zal het ook niemand euvel duiden), dat iemand onder de indruk van de verhalen kwam. Waar het op aankomt, is: de suggestie, die van de Engelandvaarders uitging, werd door de souffleur gebruikt.

Waarop ik wijzen wil, is: hoe de stemming werd voorbereid, waaruit op een gegeven ogenblik het denkbeeld te voorschijn zou komen: „dit leggen wij straks aan Nederland op”.

Het is altijd weer de kwestie van de ministeriële verantwoordelijkheid. Hoe men het ook bekijkt, het komt altijd hierop neer: wat is de waarde van de Ministers, nu zij in Londen zitten zonder het tegenstuk van de Volksvertegenwoordiging? Er was in sommige kringen blijkbaar niemand, die zich realiseerde, wat de onheilspellende gevolgen voor de dynastie zouden zijn, wanneer men de onschendbaarheid van de Kroon (en dat zou het automatisch gevolg moeten zijn) ophief.

Uit de Nota van oud-Minister *Albarda* van 22 Juli 1944, die betrekking heeft op de actie tegen het neo-fascisme en voor de geschiedenis is geschreven, wil ik u iets voorlezen ter toelichting van wat ik zoeven heb gezegd.

Ik lees op blz. 5:

„Er is een tijd geweest, dat bij een niet gering aantal Nederlanders te Londen opvattingen en stemmingen bestonden, die fascistisch, half-fascistisch of neo-fascistisch konden worden genoemd, nl. in de eerste jaren van ons verblijf in Engeland. Men kon die opvattingen en stemmingen ontmoeten in de Nederlandsche kolonie; van het Nederlandsche staatkundig leven grootendeels vervreemd, en ook bij uit Nederland overgekomen landgenooten, vooral in officierskringen. Het was in dien tijd, dat velen, profetische houdingen aannemende, gaarne verzekerden, dat Nederland na den oorlog niet zou gelijken op Nederland van Mei 1940. Vroeg men hun, waarin de veranderingen, waarop zij hoopten of rekenden, zouden bestaan, dan kreeg men een verscheidenheid van antwoorden. De Koningin zou persoonlijk het regeeringsbeleid moeten bepalen, bijgestaan door enkele ministers, door Haar in letterlijken (in feite on-grondwettigen) zin „naar welgevallen” te benoemen en te ontslaan. De Ministers zouden slechts aan de Koningin en niet aan een parlement verantwoordelijk moeten zijn. Voorzover een volksvertegenwoordiging niet kon worden ontbeerd, moest zij niet veel meer dan raadgevende bevoegdheid bezitten, maar schooner was nog gedurende een zoo lang mogelijken tijd een parlementair vacuüm. Het kiesrecht moest ingrijpend worden herzien. Natuurlijk moesten ook politieke partijen ophouden te bestaan. Zulke en nog andere ingrijpende veranderingen, waardoor een einde zou worden gemaakt aan de democratie in de staatsinrichting, zouden eenvoudig dienen te worden gedeclareerd. Den door de Grondwet voorgeschreven weg voor herziening der Constitutie zou men niet willen volgen.”

Ik ben blij, dat ik dit hier heb kunnen voorlezen, omdat, indien een zo rustig man als de heer *Albarda* dergelijke dingen zwart op wit geeft, hij ongetwijfeld reden voor een dergelijk stuk heeft gehad.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zeide straks: naarmate de wenselijkheid en de waarschijnlijkheid tot zekerheid werden, dat Nederland bevrijd zou worden, dank zij een overwinning van de geallieerden, kwam de vraag meer aan de orde, hoe de bestuursvoorziening moest worden geregeld. Hierover hebben — dat weet u ook uit de nota van de heer *Albarda* en het boek van de heer *van den Tempel*; ik vertel dus niets nieuws — in het Kabinet nogal wisselende opvattingen bestaan. Er is een aantal ontwerpen-bestuursvoorziening geweest, die, als u ze ontleedt, deze grote lijn vertonen: men wil gedurende een halfjaar niets anders dan een Kabinet, dan gedurende een jaar een overgangstoestand en dan eindelijk het Parlement. Dat was het eerste ontwerp-bestuursvoorziening. Het tweede had deze strekking: dat vacuum van een halfjaar overbruggen door een noodvoorziening en dan de verdere maatregelen dichterbij trekken. Een ander denkbeeld beoogde

een Parlement, samegesteld uit gijzelaars en andere groepen. Kort en goed: dat was wat men weleens noemt „kringetjes trekken in het zand“, terwijl het naar mijn gevoel vooral hierom ging: de Kamer, in de samenstelling, die zij in 1940 had, maar gezuiverd van de elementen, die zich tijdens de bezetting hebben misdragen, moet terugkomen en tegelijkertijd moeten maatregelen worden genomen om Nederland van de andere colleges te voorzien, gementeraden en colleges van Provinciale Staten. Over deze kwestie is ontzaglijk veel gedelibereerd. Het ontslag van de heren *Kerstens* en *van Angeren* heeft tenslotte de Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies tot het inzicht gebracht, dat zij in geen geval genoegen konden nemen met een maatregel, die minder was dan een onmiddellijk herstel van de vertegenwoordigende lichamen.

76597. De **Voorzitter**: U legt dit verband, maar kunt u het iets nader verklaren?

A. Aanvankelijk stonden enkele Katholieke leden van de Raad een weinig aarzelend tegenover de vraag hoe de regeling ten aanzien van de vertegenwoordigende lichamen zou moeten zijn. De heer *Da Costa Gomez* van Curaçao, die in de Raad zitting had, heeft van stonde af aan op het standpunt gestaan, dat de vertegenwoordigende lichamen onverwijld moesten worden hersteld, maar hij heeft moeilijkheden gehad met sommige leden van de Buitengewone Raad van Advies. Daarop is het geschil met de heren *Kerstens* en *van Angeren* gekomen: de heer *Kerstens*, die uitgeleden was over de bananenschil van de U.N.R.R.A., maar geen sterveling in Londen geloofde, dat hij daarom wegging, en de heer *van Angeren*, die weging in verband met het Politiebepaling, waarop ik nog zal terugkomen, wanneer wij spreken over het Militair Gezag. Op 7 Juni 1944 Ierscheen er toen in „Vrij Nederland“ een open brief aan de Raad van Ministers, ondertekend door de heren *Da Costa Gomez*, *van Haasfert*, *Monchen*, *Ridder de van der Schueren*, tegenwoordig Commissaris van de Koningin in de provincie Overijssel, waarin o.a. stond:

„Ondergeteekenden, de katholieke leden van den Buitengewonen Raad van Advies, veroorloven zich Uwer Excellenties aandacht te vragen voor het navolgende:

Met groot leedwezen hebben zij kennis genomen van het ontslag juist in dezen tijd van spanning, verleend aan den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en met name van de werkelijke redenen, die tot dit ontslag hebben geleid. Indien zij spreken van „werkelijke redenen“ bedoelen ondergeteekenden te kennen te geven, dat naar hunne overtuiging de minder belangrijke redenen, welke in het pers- en radiobericht omtrent de wijzigingen in het Kabinet worden opgegeven, voor hen evenals voor anderen, niet anders bedoeld zijn dan om de diepere gronden van deze ontslagvraag aan het oog te onttrekken. Deze diepere gronden, welke tenslotte tot het heengaan van den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart hebben geleid, zijn voor een niet gering gedeelte van staatsrechtelijken aard en houden ten nauwste verband met een der grondpijlers van onze Nederlandsche constitutie: de ministerieele verantwoordelijkheid.”

In die zelfde tijd was de kwestie van de bestuursvoorzieningen aan de orde en toen men door de gebeurtenissen met de neus op de feiten werd gedrukt, werd men er van overtuigd, dat men eenvoudig nergens zou zijn, wanneer een dergelijk Balkan-Staatsbestel, dat langzamerhand in Londen was gaan overheersen, of Perzische Staatszeden, zoals Minister *Albarda* zei, in Nederland werden ingevoerd. Dat heeft uiteraard de kwestie van de bestuursvoorzieningen in de Raad wel wat gemakkelijker gemaakt.

Tenslotte moet ik nu wel spreken over dingen, die in de Buitengewone Raad van Advies zijn gebeurd.

Ik ben uiteraard verplicht tot geheimhouding van de dingen, die door mijn lidmaatschap van de B.R.A. te mijner kennis zijn gekomen, maar ik ben toch niet verplicht tot geheimhouding van dingen, die door mij ter kennis van de B.R.A. zijn gebracht? Dat kan ik mij niet goed voorstellen. Ik ben verplicht tot geheimhouding van wat er verder mee gebeurd is en van de discussies daarover, maar ik ben toch niet verplicht tot geheimhouding van dingen, die ik zelf aan de B.R.A. heb medegedeeld? Op een gegeven ogenblik heb ik de B.R.A. het volgende voorstel gedaan:

„De Raad verzoekt de 1ste Commissie een prae-advies uit te werken op de K.B.'s betreffende de Bestuursvoorzieningen, dat op de volgende punten is gebaseerd:

1°. uitvaardiging van een interpretatief besluit, bij hetwelk wordt verklaard, dat de zittingsduur van de Staten-Generaal door den vijand is onderbroken.

2°. onmiddellijke bijeenroeping, na de bevrijding van het vaderland, van de Staten-Generaal, nadat zuivering heeft plaatsgevonden.

3°. zoo noodig aanvulling der vacatures, eventueel volgens het systeem bedoeld in artikel 8 van het ontwerp K.B. „Uitvoeringsbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening“.

4°. aanpassing van de desbetreffende artikelen van de Grondwet aan de bijzondere omstandigheden door tijdelijke wijziging, respectievelijk tijdelijke buitenwerkingstelling.

5°. afkondiging van de bovenvermelde besluiten te Londen, waarbij, indien de veiligheid van personen in gevaar zou kunnen komen, de procedure wordt gevolgd der beide ontwerpen K.B. Tijdelijke Bestuursvoorziening.

1 Juni 1944

M. Sluysen.”

Dat betekent „afkondiging“, maar nog niet „publicatie in het Staatsblad“.

76598. De **Voorzitter**: Hoe werd hierbij de aanvulling van de vacatures gedacht?

A. Dat zou ik even moeten nakijken. Eerlijk gezegd, was die vraag voor mij op dat ogenblik niet de hoofdzaak, omdat ik het gevoel had, dat over de aanvulling in Nederland ook een hartig woordje zou worden gesproken.

76599. De **Voorzitter**: Het is een element van enige betekenis, omdat later de vraag naar voren is gekomen, of de aanvulling zou moeten plaats hebben uit de oorspronkelijke lijsten of uit groepen van de bevolking, die — zoals het heette — het vertrouwen van het Nederlandse volk hadden verworven.

A. Als ik het wel heb, heeft het punt „oorspronkelijke lijsten“ nooit een onderwerp van bespreking uitgemaakt in de kring, waar ik aanwezig ben geweest. Ik kan mij vergissen, maar dit slaat waarschijnlijk op een denkbeeld, dat uit het Kabinet was gekomen.

Mijnheer de Voorzitter! De Enquêtecommissie zou nu inisschien de indruk kunnen krijgen, dat het Kabinet eigenlijk geen herstel der vertegenwoordigende lichamen wilde. Ik kan mij voorstellen, dat er voor u enige tegenspraak zit in de uiteenzetting, die u aanhoort. Immers, ik heb u duidelijk willen maken: er is een Kabinet, dat vecht voor de ministerieële verantwoordelijkheid, dat de waarde van de Kamers en de andere vertegenwoordigende lichamen kent, zoals blijkt uit duizenderlei uitingen, opmerkingen en stukken, die de Ministers hebben gemaakt; er is verder een college, dat advies over de bestuursvoorzieningen moet uitbrengen, en nu komt juist dit Kabinet, dat meer dan een ander zich eenzaam moet gevoelen zonder deze Kamers, met een voorstel om de Kamers niet bijeen te roepen. Dit is een ogenschijnlijke tegenstelling. Hoe zit dat?

Ik moet u dan zeggen, dat leden van het Kabinet, met wie ik persoonlijk over deze zaak contact heb gehad, de gevangenen waren van volkomen verkeerde berichtgevingen over Nederland.

Er is uiteraard weleens gesproken over de geheime dienst en wat die over Nederland vertelde. Technisch zat de zaak van de heer *Somer* goed in elkaar; ik geef toe, dat hij zijn persoonlijke visie op de zaken liet praevaleren, maar het totaal van zijn rapporten was aardig veelzijdig. De zaak is alleen, dat, voor zover mij bekend, alle rapporten nooit ter kennis van het Kabinet zijn gekomen. Als men zou nagaan hoeveel van de rapporten, telegrammen en berichten, die de geheime dienst over de politieke ontwikkeling van Nederland ontving — en dat onderwerp moest het Kabinet toch in de eerste plaats interesseren —, ter kennis van de Ministers zijn gekomen, zou men zien, dat zij maar een zeer klein deel vormden van de grote stapel, waarover de geheime dienst beschikte. Ik beweer niet, dat de geheime dienst die rapporten achterhield. Ik kan niet met de feiten aantonen, waar ze zijn blijven steken op de weg van de geheime dienst naar de individuele Ministers. Ik heb hiervan een merkwaardig voorbeeld. Juist in de tijd, toen wij over de bestuursvoorziening aan het spreken waren, kreeg ik in handen — ik weet niet meer op welke wijze — een rapport van de geheime dienst, gestempeld en wel, waarboven stond: „Een nieuwe Staat, een nieuwe partij“. Ik heb dat rapport bij mij. Er staat een aantal dingen in, waarmede ik het niet eens ben, maar daar gaat het niet om. Het rapport is buitengewoon objectief en veelzijdig en het bevat een aantal dingen, waarvan je moet zeggen: dat ziet er niet gek uit. Welnu, in dat rapport staat b.v.:

„Na den terugkeer van de regeering in ons land zal verder zoo spordig mogelijk ern volksveriegenwoordiging dienen te worden

gevormd. M.i. zou dat zeer wel op deze wijze kunnen geschieden, dat de leden voor datmaal werden benoemd door de Kroon, gehoord de voorzitters der vroegere Kamerfracties. Daarmede zou m.i. voldoende waarborg zijn verkregen, dat in de volksvertegenwoordiging oude en nieuwe stroomingen in het volk behoorlijk tot hun recht zullen komen en dat vroegere leden, die zich tijdens de bezetting hebben gecompromitteerd, daarin geen zitting zullen hebben."

76600. De **Voorzitter**: Is dat een rapport, dat uit Nederland gekomen was?

A. Ja. Ik heb over dit rapport gesproken met de heren *Albarda*, van den *Tempel* en Burger, die van het bestaan van het rapport niets wisten.

76601. De **Voorzitter**: Kende u het, doordat het doorgezonden was aan de Regeringsvoorlichtingsdienst?

A. Het is gedateerd 9 November 1943. Ik weet niet meer hoe ik er aan gekomen ben. Officieel heb ik het zeker niet gekregen. Men kon zo'n rapport niet achterhouden. Die dingen werden geregistreerd en moesten in het archief terugkomen. Ik moet het van de een of ander gekregen hebben. Het merkwaardige is nu dit: wij zijn in en buiten de Raad van Advies een paar jaar aan het redekavelen over de vraag, wat het Nederlandse volk wil, er ligt een jaar lang een rapport, waarin staat: „Het Nederlandse volk schenke de voorzitters van de fracties vertrouwen, laat hen aanwijzen, welke leden zich hebben misdragen, dan kunnen wij spoedig weer een volksvertegenwoordiging hebben"..., en Ministers, die verantwoordelijk zijn tegenover het Parlement, weten van niets! Het zou zeer de moeite waard zijn na te gaan, hoe de ambtelijke voorlichting van de leden van het Kabinet over het politieke leven in Nederland zich heeft voltrokken. Sommige leden van het Kabinet zullen wel van dergelijke rapporten kennis hebben gekregen, maar het ging voor anderen zeer geheimzinnig, ook natuurlijk omdat er inderdaad mensenlevens mede gemoeid waren.

Het advies in zake de bestuursvoorziening, waarop ik trots ben, is in de Raad van Advies met één stem meerderheid aangenomen, zoals kan blijken uit de minderheidsadviezen, welke er bij zijn gevoegd.

76602. De **Voorzitter**: U bedoelt het bekende advies van 19 Juni 1944?

A. Ja.

76603. De **Voorzitter**: U zeide: Het advies in zake de bestuursvoorziening, waarop ik trots ben. Waarom?

A. Wie zou daar niet trots op zijn?

76604. Jonkvrouw **Witewaall van Stoetwegen**: Hebt u het zelf gemaakt?

A. Ik heb het geschreven.

Het principiële besluit viel op 1 Juni en op 19 Juni had de Commissie-van Haasterf-Sluyser-de Wit het ontwerp gereed, dat met één stem meerderheid werd aangenomen. Er zijn twee minderheidsadviezen bijgevoegd, die uiteraard een zeer merkwaardige kijk geven op de opvattingen omtrent deze zaak, vooral het minderheidsadvies van de heren Eggens en Six.

76605. De **Voorzitter**: Met dit rapport en de bijgevoegde nota's is het een nogal ingewikkelde geschiedenis, want in de eerste plaats is er een minderheidsrapport, ondertekend door de heren Beelaerts van Blokland, Bruyning, *Rijkens*, Eggens, de Boer en *Six*, in de tweede plaats is er een nota, die behoort bij het minderheidsrapport, ondertekend door de heren Eggens en Six, in de derde plaats is er een nota, eveneens behorend bij het minderheidsrapport, ondertekend door prof. de Boer, en ten tenslotte is er nog een andere minderheidsnota, ondertekend door majoor Vos.

A. Ja, ja, terwijl men vertelde, dat het Nederlandse volk één wilde zijn en alle kleine meningsverschillen op zij wilde zetten, heeft de Raad van Advies naarstig de traditie beoefend, dat elke Nederlander een eigen rapport uitbrengt. Maar als u de minderheidsrapporten leest, weet u precies hoe de zaak verworden was en hoe men de reële kijk op de dingen in Nederland in Londen was kwijtgeraakt.

Het inderheidsadvies is praktisch zonder wijzigingen aangenomen. Ik wil in het bijzonder uw aandacht vragen voor de passage op blz. 3, luidende:

„De Raad meent dit gedeelte van zijn advies niet te mogen besluiten zonder nog met een enkel woord melding te hebben gemaakt van het gedrag door de leden van alle democratische fracties der Staten-Generaal in Juli 1940 aan den dag gelegd. Hij wil in het geheugen terugroepen, dat in Juli 1940 de vijand gepoogd heeft het volk van zijn wettige Regeering te vervreemden door den leiders der bestaande staatkundige groepeeringsveiligheid van lijf en leven te waarborgen, mits zij zich in zijn dienst wilden stellen.

Alle democratische fracties der volksvertegenwoordiging bleven standvastig. Zij stelden als voorwaarde, dat in een door hen uit te geven manifest zou worden gewaagd van „hun streven naar vrijheid en onafhankelijkheid in trouw aan Oranje".

De Raad meent, dat pas na den terugkeer in het bevrijde vaderland kan worden vastgesteld, of en in hoeverre de als wraak voor deze vastberaden houding door den vijand bevolen ontbinding der staatkundige organisaties, tot werkelijke desintegratie heeft geleid, dan wel of deze groepeeringsbanden verenigd, in het geheim of in de gevoelens zijn blijven voortbestaan.

Zooveel staat echter nu wel vast, dat zeer vele leden der Staten-Generaal sindsdien hun roeping leidlieden des volks te zijn, trouw bleven."

Gezien tegen de achtergrond van de verhalen, dat men in Nederland afkeer had van de vertegenwoordigende lichamen en van de leden der Kamer, kreeg deze zinsnede een bijzondere betekenis.

76606. De heer **Fens**: Welke achtergrond had u daar persoonlijk voor?

A. Wij kenden, om te beginnen, de gehele geschiedenis van het manifest van de Unie. In „De Amsterdammer", het liberale weekblad, heeft in Juli 1940, voordat het werd opgeheven, een uitvoerig verslag gestaan van de besprekingen rondom de heer *Colijn* met de Unie, het manifest en alles, wat er verder mee samenhang, waaruit men precies in Londen wist, wat er was gebeurd. Verder kenden wij de brochures van de heer *Scheps*, waarin de houding van de S.D.A.P. (Vorrink, Woudenberg, het onderhoud met Rost van *Tonningen*) werd weergegeven. Wij wisten door de overkomst van enkele mensen, hoe de houding van de Rooms-Katholieke fractie en van de Protestants-Christelijke fracties was. Ik herinner mij bij voorbeeld, welk een grote indruk op mij heeft gemaakt een van de redevoeringen van prof. Slotemaker de *Bruine* in het begin van de bezetting: ik heb uie redevoering in Londen laten circuleren, omdat zij zo'n typisch voorbeeld was van leiding geven aan het volk, zonder dat men zich direct op politiek terrein ging bewegen.

Kort en goed: er was voldoende achtergrond voor de mensen, die de zaken kenden, om dit te schrijven. Trouwens: als men de boeken van de heer de Jong over Nederland leest, die in Londen zijn geschreven, komt men vaak tot de conclusie, dat men in Londen beter wist wat er in Nederland gebeurde dan in Nederland zelf, omdat men in Londen de zaken in haar onderlinge samenhang kon overzien en men in Nederland in cellen leefde en wel zag, wat daar in zijn onmiddellijke omgeving gebeurde, maar niet wat de samenhang was.

De achtergrond was volkomen aanwezig; het is trouwens nooit betwist.

Nu komen wij tegelijkertijd in de periode, dat de voorbereidingen voor het M.G. moeten worden getroffen.

Laat ik eerst nog het volgende zeggen.

Het advies van de B.R.A. is in zake de bestuursvoorziening, voor zover ik weet, nooit in wetsvorm getekend. De heer van den Tempel geeft van het verdere verloop een lezing, waarvoor ik naar zijn boek verwijs. Ik verwijs naar de blz. 202—205 van zijn boek, waarin ook verklaard wordt, waarom tenslotte de zaak blanco moest worden gelaten. Na het Noordbrabants of Zuid-Nederlands Kabinet — hoe men het noemen wil — heeft het Kabinet-*Schermerhorn-Drees* tenslotte uitgevoerd de gedachten, die in het advies van de Raad van Advies zijn verwerkt, te laat helaas, maar dat mag men het Kabinet-*Schermerhorn-Drees* niet verwijten.

76607. De **Voorzitter**: Ik zon nog iets willen vragen over de B.R.A. Er staat in het besluit duidelijk omschreven, welke onderwerpen in de B.R.A. behandeld worden. Daaruit blijkt niet, dat

Ministers ook weleens in de B.R.A. kwamen om beleidskwesties te bespreken. Toch is ons hier wel medegedeeld, dat een enkele keer een Minister beleidszaken kwam bespreken.

A. Ik herinner mij, dat Minister *van Mook* in de B.R.A. is geweest zonder concrete aanleiding om in het algemeen over zijn beleid in zake Indië te spreken. Ik herinner mij, dat Minister *van Boeyen* er is geweest om over zijn beleid in zake de vluchtelingen te spreken. Minister *van den Tempel* is er geweest, maar dat was in verband met zijn vier ontwerpen sociale voorzieningen. Minister *Albarda*, Minister *van Boeyen* en Minister *Burger* zijn er een keer geweest om over de bestuursvoorzieningen te spreken. Minister *Gerbrandy* is er een paar keer geweest, zonder dat er direct aanleiding voor was.

76608. De *Voorzitter*: Het gebeurde dus wel, dat er een Minister kwam, zonder dat er een speciaal ontwerp van hem om advies lag?

A. Minister *van den Broek* is er geweest om over monetaire aangelegenheden te spreken.

76609. De *Voorzitter*: Streefde de Raad van Advies er naar om Ministers in zijn midden te laten komen?

A. Neen, ik kan mij niet herinneren, dat de B.R.A. heeft uitgesproken: wij willen die en die Ministers laten opdraven, behalve de ene keer, waarop ik straks doelde.

76610. De *Voorzitter*: Hebt u de indruk, dat de Ministers zelf weleens behoefte hadden om in ruimere kring over bepaalde zaken te praten?

A. Dat wil zeggen... ik ben er niet bij geweest, toen het denkbeeld tussen de voorzitter van de B.R.A. en de voorzitter van de Raad van Ministers aan de orde is gekomen. Ik weet niet, wie er mee voor de dag is gekomen. Officieel ging het initiatief van de Minister uit.

76611. De *Voorzitter*: Men kan dus niet zeggen, dat er in de B.R.A. een stuk streven was om te doen, wat de taak der volksvertegenwoordiging is: Ministers ter verantwoording roepen of inlichtingen aan Ministers vragen!

A. Neen, dat heb ik nooit bemerkt. Er is altijd wel een lid, dat er iets anders over denkt, maar over het algemeen heeft men altijd zeer precies de grenzen van de beperkte bevoegdheid in acht genomen en anders was de voorzitter daar om op die grenzen te wijzen.

76612. De *Voorzitter*: Ik kom nog even terug op de opheffing van de B.R.A. U hebt zelf al gezegd, dat u niet precies hebt bemerkt, hoe het met die opheffing is gegaan. Ik vrees daarom, dat u mijn vraag niet kunt beantwoorden, maar de zaak is deze: prof. *Veraart* heeft hier gezegd, dat de Buitengewone Raad van Advies in September 1944 is opgeheven, omdat de Raad in Juni 1944 dat befaamde advies had uitgebracht, maar er is een aantal Ministers, die met klem betogen — ook de heer *Gerbrandy* —, dat daarvan geen sprake is geweest. Bovendien wordt in het Koninklijk besluit, waarbij de Buitengewone Raad van Advies is opgeheven, als motief genoemd de naderende bevrijding. Dat behoeft natuurlijk op zich zelf niet alles te zeggen, maar de betrokken Ministers hebben zeer stellig verzekerd, dat men geen verband mag zoeken tussen het advies van Juni 1944 en de opheffing van de Buitengewone Raad van Advies in September 1944.

A. Voor zover ik er over kan oordelen, is prof. *Veraart* in de war op dit punt. Zijn geheugen moet hem parten spelen. Ik zou ook niet weten hoe hij aan die gedachte is gekomen, want het kan niet zo zijn. Ik heb de Ministers nog nooit zo blij gezien als toen de Buitengewone Raad van Advies hun voorstellen had verworpen. Het was een bevrijding voor hen. Trouwens, hetgeen de heer *van den Tempel* daarover zegt in zijn boek laat geen twijfel. De Ministers waren zo blij als kinderen. Zij hadden het gevoel: eindelijk krijgen wij een steun in de rug. Dat kan ik mij voorstellen. Ik heb al geschetst hoe deze Ministers tot het kringetjes trekken in het zand waren gekomen. Eindelijk kwam de Raad van Advies met dit besluit. Ik heb geen Minister gesproken, van de Minister-President tot welke Minister ook, die niet blij was met dit besluit. Het stelde de zaken, zoals zij

het altijd hadden gezien. Nu is het natuurlijk mogelijk, dat de heer *Veraart*, wat de kern betreft, gelijk heeft en dat er tóch verband ligt tussen de opheffing van de Buitengewone Raad van Advies en dat besluit, maar dan moet het initiatief tot opheffing niet van het Kabinet, maar van anderen zijn uitgegaan. Daarover kan ik echter niet oordelen. Ik weet niet, of het Kabinet het eerst op het idee is gekomen de Buitengewone Raad van Advies op te heffen, dan wel dat anderen, die de Regering zeer na stonden, hebben gezegd: Als de Raad met een dergelijk advies komt, kun je hem beter opheffen. Het is mogelijk, dat prof. *Veraart* dat verwacht, maar als hij bedoeld heeft het Kabinet, niet de Regering in wijdere zin, kan het niet juist zijn.

Vóórdat de Buitengewone Raad van Advies werd opgeheven, speelde nog het schone blijspel van het Militair Gezag. Wie Nederland met het Militair Gezag heeft opgeknapt, is een zaak, die de geschiedschrijver zal moeten uitzoeken. Ik weet, dat uw commissie op het gebied van het ontrafelen van dergelijke zaken tot grote prestaties in staat is, maar ik vrees, dat zij op dit punt niet zal slagen. Nederland is het enige land, dat met een Militair Gezag gelukkig is gemaakt. Wel het door de geallieerden bezette gebied, Duitsland b.v.; België, Frankrijk en Noorwegen echter niet. Het Militair Gezag is gekopieerd van het Amgot-systeem, dat in Italië is ingevoerd, dus in een niet geallieerd land. Ik heb dat in „Vrij Nederland" niet onduidelijk gezegd. *Camille Huysmans* heeft mij nog dezer dagen bevestigd, dat de uitvinding van het Militair Gezag, ook voor de geallieerde landen, is gedaan door *Eisenhower*, die dat voor België wilde invoeren. Daarop is de heer *Huysmans*, of althans ienigzins namens de Belgische Regering, naar generaal *Eisenhower* gegaan en heeft gezegd: Van oorlog voeren hebt u verstand en van regeren heb ik verstand; in België moeten wij niets van een militair gezag hebben. De heer *Huysmans* zei: Er waren geen vijf minuten nodig om hem er van te overtuigen, dat wij in België geen militair gezag moesten hebben. Ik weet niet, waarom men ook niet van Nederlandse zijde deze stap bij generaal *Eisenhower* heeft gedaan. Het ogenblik, waarop het militaire gezag is geprojecteerd, was een zeer ongelukkig ogenblik in de geschiedenis van Nederland. Ik laat de persoonlijke integriteit buiten beschouwing, maar het introduceerde een element van corruptie van bevoegdheden in de colleges, die ons tijdelijk Staatsbestel vormden. Wij zagen gebeuren, toen het Kabinet in principe had besloten, dat het Militair Gezag zou worden ingesteld, maar de rechtsregelen voor het Militair Gezag nog niet waren vastgesteld, dus het B.B.S.B., dat spottend genoemd werd het besluit tot bevordering van de snelle bevorderingen, nog moest worden vastgesteld en de Buitengewone Raad van Advies nog advies moest uitbrengen, dat toen de heer *Kruls* zijn naaste medewerkers recruteerde uit leden van de Buitengewone Raad van Advies. Daardoor brengt men verantwoordelijkheden aan het schuiven, die niet mogen schuiven. De secretaris van de Buitengewone Raad van Advies, de heer *Posthumus Meyjes*, werd kolonel, naaste medewerker en plaatsvervangend chef van het Militair Gezag op het ogenblik, dat hij nog in de Raad een advies moest uitschrijven en dit advies nog moest worden behandeld, een advies omtrent een besluit, dat zou bepalen welke de bevoegdheden van de chef van het Militair Gezag en de sous-chef zouden zijn. Wij zagen verder gebeuren — ik stel de persoonlijke integriteit buiten twijfel —, dat de heer Ridder *de van der Schueren*, naar ik meen, kolonel bij het Militair Gezag werd op het ogenblik, toen hij nog als lid van de Raad van Advies zijn advies moest uitbrengen, met andere woorden dus ook over zijn eigen functie. Wij hebben hetzelfde gezien met de heer *Eggers*, die rechtskundig adviseur werd van de staf van het Militair Gezag, die in de Raad een gezaghebbend man was en op dat ogenblik nog zijn advies moest geven over de samenstelling en de bevoegdheden van het Militair Gezag. De heer Six, lid van de Raad, werd een der topfiguren in het Militair Gezag; zo ook prof. de *Boer*.

(De heer *Korthals* vervangt thans de heer *Posfurnus*.)

76613. De *Voorzitter*: In welke tijd is dat geweest?

A. In 1943/1944. Ik aarzel niet — ik heb het in de Raad meermalen gezegd — dit te noemen het scheeftrekken van de verhoudingen bij het vaststellen van besluiten van zo ver gaande aard. Ik mag niet spreken over wat er in de Raad aan de orde is geweest, maar als u de adviezen met een kritisch oog beziet, dan moet het u wel opvallen, dat, als het gaat om een beknotting van de macht van het Militair Gezag, er een zekere stroming in de Raad tegen dat streven is; gaat het echter om grotere vrijheden voor het Militair Gezag, dan is die zelfde stroming er vóór. De moeilijkheden van mr. *van Angeren*

met het Politiebesluit moet men m.i. zien tegen deze achtergrond: hoe sneller het politiewezen in Nederland betrouwbaar is, des te sneller verliest het Militair Gezag een deel van zijn macht.

Ik sta niet op het standpunt, dat het B.B.S.B. misschien op enige wijze nog zou zijn te verbeteren geweest. Ik vind, dat het een van de Koninklijke besluiten is, waarvan men zegt: „Hierop moeten geen amendementen worden ingediend; men is hier vóór of tegen.”

Ik heb de instelling van het M.G. een grote en gevaarlijke dwaasheid (en van het Kabinet een onbegrijpelijke dwaasheid) gevonden.

Wat was eigenlijk de kern van de zaak?

Wanneer het M.G. met grote bevoegdheden naar Nederland ging, speelde opnieuw de kwestie: moet het Londense Kabinet na de bevrijding naar Nederland, ja of neen? Daar komt de oude kwestie van de ministeriële verantwoordelijkheid weer boven, de kwestie, die voortdurend in Londen speelt in openbare en in besloten discussies, in discussies, waarbij ik niet, en in discussies, waarbij ik wel aanwezig was en waarover ik niet mag spreken.

Wat moet straks bij de bevrijding gebeuren? Het werd langzamerhand een actueel probleem. Het Kabinet, de Ministers, moet in Londen blijven, zei men. Wat hebben wij met die kerels in Nederland te maken! Wie zou in Nederland gaan regeren? Antwoord: het M.G. met een Koninklijk Kabinet zonder Kamers. De Kamers pasten ook niet in dit systeem.

Uit de nota van de heer *Albarda* heb ik voorgelezen hoe hij dacht over de staatkundige constructie, die deze niensen voor ogen stond. Ik schreef elke week in „Vrij Nederland” (onder een schuilnaam, maar iedereen wist, dat ik het was) over politieke vraagstukken. Ik heb ook over dit onderwerp zeer uitvoerig geschreven en ik heb een uitzetting gegeven van het staatkundige systeem, dat de N.S.B. voor ogen zweefde vóór 1940 en dat te vinden is in de brochure van de N.S.B., waarin een constructie wordt ontworpen, die precies hetzelfde is als wat men kort na de bevrijding in Nederland wilde invoeren: een Kabinet, dat persoonlijk verantwoordelijk aan de Kroon is, een uitgebreid college (van 20 leden), dat het Kabinet adviseert, en verder zullen de militairen het wel opknappen.

Anderen en ik hebben zich er zeer scherp tegen verzet, maar ik heb moeten constateren, dat het M.G. is doorgegaan, dat men opzettelijk — en wat ik nu zeg, heb ik ook neergeschreven; ik vertel dus niets nieuws —, dat men opzettelijk iedereen uit het M.G. verwijderd heeft gehouden, van wie men mocht veronderstellen, dat hij tegen deze neo-fascistische koers in Nederland zou ingaan.

Ik heb het meegemaakt — ik geloof, dat ik u persoonlijk nu niets nieuws ga vertellen, Mijnheer de Voorzitter —, dat wij na de bevrijding in het zuiden een editie van „Het Vrije Volk” stichtten, waarbij ik werd benoemd tot lid der hoofdredactie en dat generaal *Kruls* op grond van artikel zoveel van het B.B.S.B. mij de toegang tot Nederland weigerde. Wat was de motivering? Ik had gezegd en geschreven en er nooit een geheim van gemaakt: „Als er in Nederland groepen zijn, die na de bevrijding de constitutie willen op zijde zetten en anti-constitutioneel willen gaan regeren, moeten zij er op rekenen, dat er grote moeilijkheden in Nederland komen.” Dat was voor generaal *Kruls* voldoende reden om mij op grond van het B.B.S.B. de toegang tot Nederland te weigeren. De Regering en andere personen zijn er bij te pas gekomen om te zorgen, dat een Nederlander, die de constitutie wenste voor te staan, ook in Nederland kwam. Het is gelukkig allemaal op z'n pootjes terecht gekomen. Tenslotte zijn die dingen niet zo groot als zij wel lijken. Ik heb een keer geschreven (als ik even mij zelf mag citeren): het gehele gedoe met het M.G. doet mij denken aan een der sprookjes van *Andersen*. Als de klok twaalf gaat slaan, worden de porseleinen poppetjes op de schoorsteen levend. Dat leven duurt twaalf slagen. Wat een drama's spelen zich af in die twaalf seconden! Zij verbeelden zich de gehele wereld te zijn. Heeft de klok twaalf geslagen, dan zijn het weer poppetjes.

Zo is het met het M.G. ook gegaan. Wij hadden in Londen een versje, dat wij citeerden als wij heel erg in de put zaten:

In Stratton Street, een hele Piet,
maar op het strand van Scheveningen,
gaan ze een toontje lager zingen.

Al die dingen zijn tenslotte wel weer terechtgekomen.

Het heeft alleen 300 miljoen gekost! Het heeft twijfel gewekt aan de integriteit van een aantal mensen en de objectiviteit van een aantal organen. Het heeft het functioneren van het Parlement zo lang tegengehouden, dat, toen de vernieuwingsstroming, die met name in het Indonesische vraagstuk tot gelding zou moeten komen, over haar hoogtepunt heen was, het Nederlandse Kabinet eigenlijk pas met het Indonesische vraagstuk kon beginnen. Naar mijn gevoel — ik kan dat niet bewijzen, dit zijn onweegbare dingen — is

er ongetwijfeld verband tussen het ernstige verlies, dat wij aan prestige, materieel en politiek hebben geleden in Indonesië, en het politieke kinderspel van al deze lieden in Londen vóór en na de bevrijding. Zij hebben belet, dat wat aan verfrisseids in het land was gekomen zich langs normale kanalen kon uiten. Wij mogen blij zijn, dat het niet erger is geweest. Als de normale kanalen verstopt zijn, kunnen er nog erger dingen gebeuren.

Tenslotte vraag ik uw aandacht voor de ontwerp en sociale voorzichten. Ik mag niet uit de vergaderingen spreken, maar u hebt natuurlijk bij de stukken een minderheidsnota van mijn hand gevonden van 12 Mei 1944. Toen was de kwestie van de sociale wetgeving aan de orde in de Buitengewone Raad van Advies. Er waren vier voortreffelijke ontwerpen van Minister *van den Tempel*, die bedoelden de zaak te regelen, en onmiddellijk speelde weer de kwestie: „Wat zijn de bevoegdheden van het Militair Gezag? Wij hebben geen Ministers nodig in Nederland. Wat hebben wij aan die kerels? Die wetten kunnen wij wel aannemen, maar wij kondigen ze niet af. Wij nemen in die wetten op de grootst mogelijke bevoegdheden voor het Militair Gezag en straks, als wij in Nederland met de mensen hebben gesproken, zullen we wel zien hoe we het verder doen.”

Ik ben altijd geneigd geweest deze zaken filosofisch te bekijken en te denken: Dat komt straks in Nederland wel terecht. Maar op het gebied van de sociale wetgeving behoefde het niet vanzelf terecht te komen. Als de werkloze mensen niet precies wisten waaraan zij toe waren na de bevrijding, als die honderdduizenden arbeiders, die uit Duitsland terugkwamen, niet tevoren wisten wat er met hen zou gebeuren in sociaal opzicht, als de jonge mensen niet wisten welke hun mogelijkheden zouden zijn op het gebied van herscholing, als men niet wist hoe het ontslagrecht was geregeld in de tijd van overgang, stond de grootste misère voor de deur. Een tijd van bevrijding is een tijd van revolutie, die niet per se van de linkerkant behoeft te komen. Als op sociaal gebied de zaken niet geregeld waren en het Militair Gezag niet precies wist wat het wel en niet mocht doen op dit stuk, was de grootst mogelijke ellende in Nederland te verwachten, daar niet bekend was hoe Nederland zou worden bevrijd. Het was zeer wel mogelijk — en met die mogelijkheid moesten wij ernstig rekening houden —, dat de gehele „kop” van de vakbeweging in haar verschillende schakeringen dood, vermoord of uitgehongerd zou zijn en de vakbeweging zou worden besprongen door aspirant-leiders, die het zaakje wel even zouden opknappen, zonder dat men wist waar zij hun bevoegdheid, laat staan hun betrouwbaarheid, vandaan haalden. Dat zelfde gold voor de pers.

Ik heb mij steeds op het standpunt gesteld: de sociale wetgeving moet klaar zijn in Londen en het Militair Gezag moet precies weten wat het mag, anders komen er brokken. En omdat ik altijd hoopte, dat er nog eens een Parlementaire Enquêtecommissie zou komen, heb ik het nodig gevonden mijn denkbeelden daaromtrent in een minderheidsnota aan de Buitengewone Raad van Advies voor te leggen. Die nota heeft er tenslotte toe geleid, dat de voorstellen van de heer *van den Tempel* zijn aangenomen. Het is voor de kennis van deze achtergrond wel goed, dat uw commissie kennis neemt van deze nota.

Daarin staat onder meer:

„Ondergeteekende vreest, dat de strekking van Advies No. 94 er toe zou kunnen leiden, dat de definitieve afdoening der in de onderhavige wetsontwerpen behandelde materie, nadat reeds zooveel kostbare tijd verloren ging, opnieuw voor onbepaalden tijd zou worden uitgesteld. Hij meent zeer ernstig te moeten waarschuwen tegen een toestand, waarin de Regeering in dit opzicht „blanco” of met een aantal regelingen naar keuze van wijziging, naar Nederland zou terugkeeren. Hij zou niet aarzelen een dergelijken toestand „spelen met vuur” te noemen. Uit de verschillende berichten, die uit Nederland zijn gekomen, valt af te leiden, dat verschillende groepen niet alleen wantrouwend staan tegenover extremisme van links, maar ook tegen extremisme van rechts. Het zou in dit verband daarom bedenkelijk moeten heeten, wanneer de Regeering door de strekking van Advies No. 94 onverhoopt zou worden gedwongen tot besluiteloosheid, die uiteindelijk als noodoplossing zou kunnen te weeg brengen, dat men de afdoening van deze materie dan maar aan het Militair Gezag zou moeten overlaten. Ondergeteekende vertrouwt, dat het niet de bedoeling van Advies No. 94 is een zoodanige gedwongen situatie te scheppen, maar hoe het ook zij, hij kan het oogenschijnlijk constructieve Advies No. 94 niet anders karakteriseren dan als tot onvruchtbaarheid leidend negativisme. Om de hierboven vermelde redenen wil hij er met klem op aandringen de verdere behandeling van deze ontwerpen met spoed te doen geschieden, zeker nu beslissende militaire

operaties voor de deur staan. **Mij** moge daaraan den wensch verbinden, dat, zoodra dere ontwerpen door Hare Majesteit zijn geteekend en zoodra ze in het *Staatsblad* zijn gepubliceerd, de Regeering door middel van Radio-Oranje en op andere wijze het Nederlandsche volk ter geruststelling op de hoogte zal brengen van de getroffen maatregelen. Hij wil hier verder opmerken, dat uit een officieele bekendmaking, door Radio-Oranje op 11 April 1944 naar Nederland uitgezonden, is gebleken, dat na de bevrijding van het vaderland verscheidene Ministers zoo spoedig mogelijk ter plaatse zullen zijn. Het wil hem in verband met het hierboven opgemerkte van gewicht voorkomen, dat ook de Minister van Sociale Zaken zal behooren tot degenen, die zoo snel mogelijk naar Nederland zullen vertrekken."

Verder is er een gedeelte, dat gaat over de bevoegdheden van het M.G., waarin ik de conclusie heb getrokken, dat het M.G. nooit autonoom kan optreden, maar dat men onder alle omstandigheden de verantwoording aan de Minister in het oog heeft te houden, en daarna dring ik er tenslotte op aan de wet op de sociale wetgeving in Londen te tekenen en af te kondigen, omdat er anders grote ongelukken zouden kunnen komen. Dat is ook geschied.

Wij komen nu in de periode Oosterwijk, van „Bosch en Ven". Uw commissie is ongetwijfeld op de hoogte van de brief van een aantal Ministers, waarin het ontslag van de heer *Kruls* wordt geëist; die brief was een publiek geheim. Is het u weleens opgevallen, dat geen der ondertekenaars in het nieuwe Kabinet is gekomen? Het ontslag van de heer *Burger* en het ontslag van de andere Ministers kan men alleen maar zien tegen de achtergrond van wat ik zo-even heb genoemd de strijd om de ministeriële verantwoordelijkheid, het gevecht om de macht in het bevrijde Nederland tussen de lieden, die het M.G. samenstelden, en de verantwoordelijke Ministers, die wilden komen tot een uitbouw van het verschrompelde burgerlijke, ambtelijke apparaat.

Er zijn twee voorbeelden van eigen recht, dat door het M.G. is ingevoerd. Er zijn er misschien nog wel meer. Volgens de perswetgeving, die in Londen was klaargemaakt, mocht „Oost-Brabant", de krant, die in Brabant verscheen, niet verschijnen. Ik laat nu in het midden hoe men over de perswetgeving denkt. Het K.B. stelde normen, waaraan „Oost-Brabant" niet voldeed, dáár ging het op dat ogenblik om. Daarentegen besloot het M.G., persoonlijk door de chef van het M.G.: „„Oost-Brabant" mag wel verschijnen". Hier-tegen maakte de Minister van Binnenlandse Zaken bezwaar. Het M.G. legde het bezwaar naast zich neer en „Oost-Brabant" verscheen.

Het tweede geval betreft wat met de radio-omroepverenigingen is gebeurd. Het zou voor uw commissie zeer de moeite waard zijn, de heren van de radio-omroepverenigingen te vragen een uiteenzetting te geven van de wijze, waarop het M.G. heeft geprobeerd de nodige aandring uit te oefenen om de ontwikkeling te krijgen in de richting, die men in Londen had uitgedokterd; weg met de omroepverenigingen, wij maken er een grote eenheidsworst van en met al het gedoe van vóór de oorlog hebben wij niets te maken.

Hieruit blijkt hoe de instelling, de opzet van het M.G., de gees, waarvan het zaakje was doortrokken, de ambities van de mensen, die met de uitvoering waren belast, er toe hebben geleid, dat een persoonlijk politiek werd gevoerd, vaak op grond van persoonlijke motieven.

Het M.G. heeft de deur geopend voor wantoestanden, die men had kunnen voorzien, ja, die men had moeten voorzien. Ik weet niet, waaraan Nederland het verdiend heeft, dat het het enige geallieerde land is geweest, dat met een M.G. gelukkig is gemaakt.

Mijnheer de Voorzitter, dit is alles, wat ik te vertellen had. Als u meer van mij wilt weten en ik kan het u zeggen, zal ik het u graag vertellen.

76614. De **Voorzitter**: Kwam u bij uw werkzaamheden veel met de heer *Gerbrandy* in contact?

A. Ja zeker!

76615. De **Voorzitter**: U hebt het herhaalde malen over de houding van Ministers gehad. Ik denk in het bijzonder aan de kwestie van het Parlement. U had het zoëven over de laatste Kabinetsformatie. Is u daaruit weleens gebleken, hoe de heer *Gerbrandy* tegenover dergelijke problemen stond?

A. Ik heb u straks gezegd, dat mijn indruk is, dat het Kabinet dolblij was met dat besluit. Daarin betrek ik ook weer de heer *Gerbrandy*. U zult het u ongetwijfeld herinneren, want u hebt het, meen ik, bij de begroting in 1946 in de Kamer ter sprake gebracht, dat na de bevrijding twee officieren in Brabant verschenen, de heren van

Houten en *Somer*, die daar een aantal ingezetenen bij elkaar riepen en aan dezen vroegen: hoe moet het nu met het staatkundig bestel in Nederland na de bevrijding? Ik weet niet, of intiissen is opgehelderd, door wie de mensen waren gestuurd; het kan ook een volkomen bijkomstigheid zijn.

Het gevolg van het advies, dat luidde, dat de verdwenen lichamen niet meer moesten worden ingesteld, was, zoals u bekend zal zijn, dat een aantal mensen naar Londen werd ontboden om daar de Regeering van advies te dienen omtrent datgene, wat men in Nederland over de verschillende vraagstukken dacht. De heer *Gerbrandy* heeft mij eens verteld, dat hij in Brown's Hotel het gezelschap van zeventien mensen, onder leiding van de heer *de Casembroot*, heeft gesproken, dat hij een van de leden van het gezelschap, die ook de handtekening had geplaatst onder het advies van de heren *van Houten* en *Soiner*: „er moeten geen vertegenwoordigende lichamen terugkomen", had geïnterpelleerd en had gevraagd: „Vertelt u mij eens: u hebt uw naam gezet onder een stuk, waarin staat, dat die colleges niet moeten terugkomen. Is dat uw mening?", en dat dat lid had gezegd: „Ja, ik vind, dat die colleges niet moeten terugkomen", waarop de heer *Gerbrandy* met een glimlach zei: „Moet ik als Fries u als socialist leren, dat wij niet buiten de Volksvertegenwoordiging kunnen?"

Dat illustreert hoe de heer *Gerbrandy* er over dacht. Ik heb in al de jaren, dat ik in Londen heb gezeten, geen Minister ontmoet, die niet op het standpunt stond, dat de Kamer moest terugkomen. Wet kon alleen niet uit de voorstellen blijken, omdat de Ministers volkomen in de war waren gebracht door de berichtgeving over Nederland en hun een deel van de berichtgeving over Nederland werd onthouden.

76616. De **Voorzitter**: Aan de andere kant verklaart dat toch niet helemaal die houding, want zelfs al was de berichtgeving over de opvattingen van het Nederlandse volk helemaal juist geweest, dan had men er nog rekening mee moeten houden, dat het de weergave kon zijn van een zeer tijdelijke stemming. En als men te maken heeft met vraagstukken, die verband houden met Grondwetsproblemen, is het altijd gevaarlijk op voorbijgaande stemmingen af te gaan.

A. Dat zegt u nu. Dat klinkt wel aardig en ik ben het er mede eens, maar men moet toch oppassen, dat men dergelijke constructies niet achteraf maakt. Het is ook een kwestie van persoonlijke gaardheid. Wij kennen allemaal de Ministers, die in het geding waren, de een wat beter dan de ander, maar op de duur zijn Ministers niets zonder de klankbodem van de Kamer. De een heeft een sterkere persoonlijkheid dan de ander, maar onder het gemis van een Kamer lijden zij allemaal. Mijn ervaring is geweest, en ik heb in dit verband meermalen met het woord van *Cavour* geciteerd, dat de Ministers zich nog nooit zo eenzaam hebben gevoeld als toen de Kamer ontbrak. Men kon niet over elk onderdeel van beleid een Kabinetscrisis gaan forceren, zeker niet als men geen beroep kan doen op de kiezers, en men kon dat minder dan ooit doen in Londen, niet alleen omdat de vijand toekeek — dat zou nog goed te praten zijn geweest —, maar ook omdat het prestige van de Regeering ontzettend leed, wanneer er veel Kabinetswisselingen plaats hadden. Dat mocht men in Londen niet doen. Men kan nu wel genakkelijk zeggen: Minister A of B kleefde aan zijn zetel, hij ging niet weg. Wat zou een ander hebben gedaan in die omstandigheden? Het was bovendien ook een kwestie van vervangbaarheid. Er hebben te veel rare promoties in Londen plaats gevonden. Ik heb op een gegeven ogenblik gezegd: als het lang duurt, maken wij elkaar nog van adel ook! Men wist op het laatst niet meer, wie men plotseling Minister zou willen maken. Daarom was het niet zo eenvoudig voor een Minister om te zeggen: Ik scheid er mee uit, ik doe het niet meer, ik maak er een casus belli van. Maar op die wijze glijdt men toch af. Dan komt men tot de situatie, dat men op een gegeven ogenblik klaar voor ogen ziet, dat men te maken krijgt met een militaire dictatuur, maar toch niet de kracht kan opbrengen om te zeggen: Dat vertik ik. Als men geen Parlement achter zich heeft en als men geen politieke organisatie heeft in de emigratie, waarop men zich beroepen kan, en bovendien weet, dat, als er moeilijkheden in het Kabinet zijn, er geen verkiezingen kunnen worden uitgeschreven, komt men er toe te zeggen: Laat ik trachten van dat besluit, dat ik principieel verkeerd vind, te maken wat er van te maken is. Ik persoonlijk droeg uiteraard veel minder verantwoordelijkheid als lid van de Buitengewone Raad van Advies en ik kon mij veroorloven te zeggen: Ik ben en ik blijf er tegen. Ik kan nu een goede beurt bij uw commissie maken, door te zeggen: „Ik ben er altijd tegen geweest, de Ministers niet", maar voor de Ministers is het lang niet zo eenvoudig geweest. ik heb

veel kritiek op Ministers gehad, maar over die kwestie val ik hen niet hard. En één ding staat vast: de kwestie van de ministeriële verantwoordelijkheid hebben zij in Londen nooit losgelaten. Zij hebben altijd vastgehouden aan het standpunt: de ministeriële verantwoordelijkheid blijft bestaan. Deze bleef trouwens ook staatsrechtelijk bestaan, maar zij hebben zich daaraan vastgeklampt zoveel als zij konden en dat er in Londen geen grotere ongelukken zijn gebeurd, is mede aan hun onverzettelijkheid in dit opzicht te danken. Ik weet bovendien niet, of het nu werkelijk zo'n slecht Kabinet is geweest als men hier en daar beweert. Ik geloof, dat er Kabinetten mogelijk waren met zwakkere figuren, ook gezien de persoonlijke omstandigheden.

76617. De **Voorzitter**: Hebt u vergelijkingsmateriaal in de andere emigrantenregeringen, die in Londen zaten, of heeft zich dit aan uw gezichtskring onttrokken?

A. De Nederlandse Regering was met de Noorse een van de best aangeschreven Regeringen. Wat betreft de Belgische Regering, speelde in die tijd al een rol de verhouding tot de Koning. Als ik denk aan de vele moeilijkheden van de Poolse Regering, aan de Joego-Slavische Regering in de kwestie-Michailowitsj en aan de moeilijkheden, die de Griekse Regering heeft doorgemaakt, dan valt de waardering ten

onzen gunste uit. Daarbij komt, dat wij een vloot hadden, wat een stuk van ons gezag was, financieel zorgden wij voor ons zelf, er kwam niet veel geld uit de Engelse schatkist aan te pas, grote bedrijven, als de Shell en de Unilever en Philips, waren Nederlands en stonden achter ons en dan was er, wat ik het eerst had moeten noemen, het persoonlijk gezag van de Koningin. Het gezag van de Nederlandse Regering naar buiten was voortreffelijk. Daaraan heeft zelfs de heer de Geer niets kunnen veranderen.

De **Voorzitter**: Als u zelf meent aan het einde van uw betoog te zijn, zeg ik u dank voor de inlichtingen, die u verstrekt hebt, en sluit ik het verhoor.

M. SLUYSER.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

POSTHUMUS.

FENS.

SCHUIJT, griffier.

ZITTING VAN VRIJDAG 10 MAART 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Prof. Dr. Ir. WILLEM SCHERMERHORN,
oud 55 jaar, wonende te Bilthoven, oud-Minister-president

Hij legt de eed af als getuige.

76634. De Voorzitter: De Enquêtecommissie zou graag van u een uiteenzetting horen over de problemen, die zich hebben voorgedaan bij de formatie van het eerste Kabinet na de bevrijding, en dat in die zin, dat u — indien mogelijk — enige beschouwingen wijdt aan de politieke toestand zoals die, naar uw oordeel, op dat moment in Nederland was en aan de vraag, hoe deze politieke toestand zijn uitdrukking heeft gevonden in de formatie van het Kabinet.

A. Ik geloof, dat ik het verstandigst doe mij voorlopig te beperken tot een zekere hoeveelheid feitelijkheden. Het is natuurlijk mogelijk over dit punt een soort algemene beschouwing te houden, maar op het ogenblik heeft dit het grote gevaar, dat het er een wordt over een geestelijke en materiële toestand van ons volk, vanuit een gezichtspunt, dat sterk is beïnvloed door hetgeen er in de vijf jaar, die er op zijn gevolgd, is gebeurd. Ik geloof, dat dit ern uiterst gevaarlijke procedure is en dat men zich voor uw deel eigenlijk veel verstandiger kan vasthouden aan allerlei documenten en uitspraken, die uit die tijd toch wel beschikbaar zijn, dan dat ik op het ogenblik uit mijn herinnering nog eens probeer te reconstrueren, hoe verschil. lende mensen toen in die tijd hebben gedacht. Wat mij persoonlijk betreft, heb ik daarvan in meer dan één redevoering blijk gegeven. Ik geloof, dat, wanneer men wil peilen, welke eigenlijk de overwegingen zijn geweest, men deze belangrijk beter en vruchtbaarder kan halen uit allerlei toespraken uit die tijd dan dat ik op dit moment een of andere algemene beschouwing improviseer.

76635. De Voorzitter: Er was natuurlijk één feitelijk gegeven, dat op het eerste gezicht voor de Kabinetsformatie van groot belang was, nl. dat er gedurende vijf jaar een breuk was geweest, dat de politieke partijen gedurende die tijd waren ontbonden en als zodanig nog niet functioneerden, zodat dus de opvattingen van het Nederlandse volk, die bij een Kabinetsformatie altijd een grote rol spelen, niet op de gewone manier tot uiting konden komen. Ik heb begrepen, dat de degenen, die belast waren met de formatie van een Kabinet, zich van deze moeilijkheid in de eerste plaats rekenschap hebben moeten geven.

A. Dat is inderdaad juist, maar dan komt u toch wel terecht in de lijn, die ik zoëven aangaf, nl. dat men die vanzelf tegenkomt, wanneer men de feitelijke procedure, zoals die is gevolgd, tracht te reconstrueren. Men bereikt dan, geloof ik, beter het doel, dat u beoogt, dan wanneer ik hier nu een soort beschouwing ga geven over hetgeen toen waarschijnlijk het gezichtspunt is geweest.

76636. De Voorzitter: U wilt dus zeggen, dat in de mededeling van de feiten, die u kunt doen, dit probleem vanzelf aan de orde komt.

A. Inderdaad. Het is juist — precies, zoals u het uitdrukt —, dat men bij deze beschouwingen moet uitgaan van het feit, dat er een discontinuïteit in het politieke leven in Nederland bestond. Op welke

wijze men die interpreteert, is een open vraag en daarin ligt bij menigeen het onderling verschil van opvatting. In de loop van dit gesprek kom ik hierop waarschijnlijk nog wel terug. Vaststaat, dat eigenlijk het overheersende gevoel bij velen was, dat men zich in de noodzakelijkheid voelde te peilen, hoe de meningen lagen en dat men toch in ieder geval die discontinuïteit wel zo scherp zag, dat er maar betrekkelijk weinigen waren, die meenden, dat men eenvoudig zonder meer kon vasthaken aan Mei 1940. Op zich zelf is dit besef al een discontinuïteit des geestes. In de normale politieke procedure is immers, wat er ook gebeurt, de continuïteit van de stellingen verzekerd in de wettelijk vastgelegde Staatsregeling. Er zijn natuurlijk mensen, die zeggen, dat men dat laatste toen ook wel had kunnen weten, en die probeerden die zelfde procedure volstrekt automatisch weer in bedrijf te stellen. U weet echter even goed als ik, dat men dan op dat ogenblik toch direct zou zijn gestuit op allerlei vragen, waarop het antwoord minder eenduidig zou zijn geweest dan sommige mensen dit nogal rechtlijnig stelden. In ieder geval staat het vast, dat de feitelijke toestand b.v. zo was, dat in de sfeer van de politiek de politieke partijen eigenlijk op het moment van de bevrijding niet meer bestonden en dat men in sommige grote groepen zelfs de wijze van reconstructie nog problematiek stelde. Ik wijs b.v. op de manier, waarop b.v. de Katholieke Volkspartij is ontstaan. Ik geloof toch wel te mogen zeggen, dat dit min of meer via het Katholieke studieceterium is gebeurd, dat er het eerst is geweest. Voor mij is dit een aanduiding, dat er, ook zelfs in een dergelijke grote groep, belangrijk minder vanzelfsprekendheid in zake de politieke continuïteit lag dan men nu in 1950 soms meent te mogen zeggen.

Het is dus geen wonder, dat men in het algemeen op het standpunt stond, dat men moest trachten te weten te komen, hoe men over allerlei zaken betreffende het openbare leven dacht. Ik geloof te mogen zeggen, dat dit ook de moeilijkheid is geweest voor H.M. de Koningin, die ook voor het probleem stond, dat de normale procedure van Regeringsvorm, toegepast in deze situatie, niet de garantie zou geven en waarschijnlijk in strijd zou koinen met de geest van deze procedure. Immers daarbij gaat het er om, dat men daaruit het oordeel van het Nederlandse volk over een bepaalde politieke situatie kan afleiden, omdat het in de procedure vanzelf naar voren komt. Hoe men er achteraf ook over moge denken, één ding staat wel vast, nl. dat er in de illegaliteit zoveel stemmen hebben geklonken in allerlei verschillende richtingen, dat men rustig kan zeggen, dat, wanneer men de normale procedure zou hebben toegepast, men waarschijnlijk in strijd zou hebben gehandeld met de geest van de procedure. Vandaar dat H.M. de Koningin zich zeer veel moeite heeft gegeven inderdaad, alvorens tot de aanwijzing van een Kabinetsformateur te geraken, uit te vorsen, hoe de mening van het Nederlandse volk was. De wijze, waarop dit is geschied, was een procedure, die niet besloten ligt in de normale gebruiken, hoewel die daarbij zoveel mogelijk zijn gehandhaafd. Op zich zelf waren deze echter ontoereikend. Het is misschien niet verkeerd er hier nog eens de nadruk op te leggen, in hoe sterke mate ik persoonlijk althans, de indruk heb gekregen, dat alle pogingen, die de Koningin in dit opzicht in de Meimaand van 1945 heeft gedaan, om de meningen in het Nederlandse volk te peilen, er alle op gericht waren op e-n zo solide mogelijke wijze weer in het constitutionele spoor te geraken. Ik inag misschien even in herinnering brengen, dat het begin van mijn persoonlijke aanraking met dit gehele complex van vraagstukken is geweest een uitnodiging, die de heer Neher en ondergetekende van de Koningin hebben ontvangen om op de 10de en 11de Mei te komen op Anneville bij Breda, waar H.M. toen vertoefde, ten einde te trachten antwoord te geven op enige vragen.

De eerste vraag was: Op welke wijze en door wie dient H.M. te worden voorgelicht omtrent hetgeen leeft in het Nederlandse volk, opdat Zij de mogelijkheid krijgt ondanks Hare langdurige afwezigheid na het ontslag van het zittende Kabinet een formateur aan te wijzen, die een Regering zal kunnen samenstellen, die door zeer brede lagen van het volk wordt gedragen?

Het was dus niet een advies over een Kabinetsformatie. Het ging

er slechts om, wie wij de aangewezen figuren achtten, ook niet slechts om H.M. te informeren over de Kabinetsformatie, maar om de Koningin een beeld te geven van hetgeen in het Nederlandse volk leefde, waarbij natuurlijk het politieke element inbegrepen was, doch slechts als onderdeel van het geheel.

De tweede vraag was welke mening er in Nederland in iake de instelling van een noodparlement bestond, in het bijzonder welks de mening was over het door het vorige Kabinet ontworpen Koninklijk besluit, waarvan H.M. de ondertekening heeft geweigerd, en het oordeel over het toen op dat moment aanwezige Koninklijk besluit, dat ongetekend aan de toekomstige Kabinetsformateur zou worden aangeboden.

Deze twee vragen waren natuurlijk van een volkomen verschillend karakter, de eerste zeer algemeen en de tweede reeds veel sterker liggende in de politieke en staatsrechtelijke sfeer. Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat wij de laatste vraag uitsluitend hebben benaderd vanuit de psychologische kant, van hetgeen er, naar onze mening, op dat ogenblik in het Nederlandse volk, voor zover het toen met deze zaken actief meeleeft, psychologisch te verdragen was.

Wat het eerste probleem betreft, is het, geloof ik, wel bekend wie in die Meimaand door de Koningin in gehoor zijn ontvangen. Het is een grote serie personen geweest, leiders van het kerkelijk leven, leiders van het sociaal-economisch leven, ondernemers en leiders van vakbewegingen, politieke leiders, waarbij wij in de eerste plaats de heer *Drees* hadden genoemd als voorzitter van het Politiek Convent, dat tijdens de bezetting was gevormd, het verder aan de heer *Drees* overlatend aan te wijzen wie hij meende, dat van de verschillende politieke groeperingen het meest in aanmerking kwamen. Voorts, in verband met de telegramwisseling tussen de illegaliteit en Londen, een groepering van mensen, die wij hebben gevangen onder de collectieve naam van „de stem van de illegaliteit" en die bestond uit representanten van de meest uiteenlopende groepen. Dan een groep van op de voorgrond tredende vrouwen om de Koningin in te lichten omtrent hetgeen er in de bezettingstijd op het gebied van vrouwenbewegingen en haar activiteit was ontwikkeld.

Wij geloofden, dat op deze wijze voldaan kon worden aan het verzoek van Hare Majesteit om inderdaad kennis te nemen van al hetgeen leefde in Nederland in al zijn verschillende schakeringen. Het ging er dus niet om, dat de heer *Neher* en ik een poging deden de Koningin hierover in te lichten, maar Haar als het ware een kaart van het land te leveren, zoals wij die op dat ogenblik zagen.

76637. De **Voorzitter**: In welke hoedanigheid waren de heer *Neher* en u uitgenodigd?

A. Dat is mij onbekend. Ik heb een uitnodiging gekregen, doch niet in enige hoedanigheid. Als gevolg van alle mogelijke gesprekken, die Hare Majesteit heeft gevoerd, is de heer *Drees* en mij op 29 Mei de opdracht verstrekt voor de vorming van een „nationaal Kabinet van herstel en vernieuwing". Toen is de Kabinetsformatie begonnen.

76638. De **Voorzitter**: Wat kunt u daarvan mededelen?

A. Het is natuurlijk wel merkwaardig, dat wij, dank zij de Parlementaire Enquêtecommissie, aangaande de vorming van dit Kabinet de mogelijkheid hebben meer bijzonderheden omtrent de vorming in de openbaarheid te brengen dan met enig ander Kabinet, dat ooit in Nederland is gevormd, het geval is geweest, uitgezonderd hetgeen er in Londen is gebrurd.

Ik weet niet of het de bedoeling is hier mededeling te doen van alle gesprekken, die zijn gevoerd, en de techniek van deze formatie, die ook niet zo eenvoudig was, gezien de afstanden en wat dies meer zij, of omtrent de vrij sterke druk, die op sommige mensen is uitgeoefend, ten einde hen er toe te bewegen zich hieraan te wagen. Ik zou in staat zijn daarover een misschien wel pikant verhaal te vertellen, maar ik weet niet of dit uw bedoeling is.

76639. De **Voorzitter**: In ieder geval is het zo, dat, wanneer men deze Kabinetsformatie stelt tegenover vele andere, deze toch wel haar uitzonderlijke aspecten had. De heer *Drees* en u kregen een opdracht tot formatie van een Kabinet van herstel en vernieuwing, onder politieke verhoudingen, die wel zeer moeilijk lagen. Ik geloof daarom, dat het wel gemotiveerd is aan een van de Kabinetsformateurs te vragen welke de gedachtegang is geweest, volgens welke men heeft getracht dit probleem op te lossen. Zonder twijfel zal hierover wel het een en ander te zeggen zijn en ik geloof, dat aan de uitzonderlijkheid van het geval wel het motief kan worden ontleend hier misschien iets dieper op in te gaan dan men bij een gewone Kabinetsformatie pleegt te doen. Bovendien komt hierbij, dat de verantwoording voor een normale Kabinetsformatie in het Parlement

pleegt te gebeuren vlak na de formatie en wij thans reeds vijf jaar verder zijn.

A. Hrt is natuurlijk toch wel duidelijk, dat de verantwoording, die op het ogenblik wordt afgelegd, een geheel ander karakter heeft dan die-, welke normaal wordt afgelegd. Immers, ten aanzien van deze verantwoording bestaat toch geen mogelijkheid tot directe politieke sancties!

Natuurlijk ben ik wel bereid hierover het een en ander te zeggen, ook wel, omdat ik dit van belang vind. Er is natuurlijk al vaak over gesproken, ook wel over geschreven, dus ik stel mij voor, dat de enkele dingen die ik ga zeggen, geen openbaringen zullen zijn, maar allernog maar eens bevestigingen uit de mond van een van de betrokken personen zelf van feiten, die reeds voor een deel bekend zijn.

Het belangrijkste punt, dat later ook politiek in Nederland een zeer grote rol heeft gespeeld, betreft het begrip „nationaal Kabinet", dat in deze opdracht staat. Het is wel duidelijk, dat men dit eerste Kabinet niet in de normale zin als een nationaal Kabinet kan beschouwen. Ik geloof, dat wij weleens een poging hebben gedaan het omgekeerde te bewijzen, maar daarmee bleef het toch altijd een „abnormaal nationaal Kabinet". Ik meen, dat men zich de grondslagen van dit alles alleen maar goed kan realiseren, indien men werkelijk een poging doet zich de situatie in te denken, zoals die politiek op dat ogenblik in ons land was, met politieke partijen, die gedeeltelijk formeel niet bestonden, omtrent welk betekenis verschillende denkbeelden bestonden, en daarnaast als alles overheersende kracht, die — naar ik meen — op het ogenblik in Nederland bijna tot nul is gereduceerd, het effect van de bezetting zelf, de psychische spanningen, die door de houding van verschillende mensen waren opgewekt.

Ik herinner mij bij voorbeeld, dat de heer *Drees* en ik tijdens de formatie in de Stadsschouwburg te Amsterdam waren bij de opvoering van een bevrijdingsstuk. In de pauze werd ik eenvoudig aangeblaft door een stel Amsterdamse oud-illegale vriendjes, die er de lucht van hadden gekregen, dat wij wel bereid waren tot het com-promis in zake de Staten-Generaal, zoals het tenslotte uit de bus is gekomen. Wie zulke ervaringen mist en wie nooit heeft begrepen, dat het in West-Europa en ook in Nederland toen een probleem was, hoe men de illegaliteit zou kunnen dirigeren, d.w.z. politiek naar huis sturen, kon zich toen, en zeker ook nu nog, afvragen, waarom wij toch maar niet liever de procedure hebben gevolgd, waarop de heer *de Wilde* zo was gesteld. Wij hebben dat eenvoudig als een onmogelijkheid beschouwd. In de politiek staat men meestal voor de keuze van het kleinste kwaad. Dat is ook hier in Juni 1945 gebeurd en het kleinste kwaad was, dat de antirevolutionairen niet medededen. Naar mijn stellige overtuiging immers zou het een groter kwaad zijn geweest, wanneer wij reeds op dat ogenblik waren begonnen met de lieden, die eenvoudig alles hadden gewaagd, te frustreren ten bate van anderen, waarvan de eerstgenoemden vonden, dat zij, op zijn minst genomen, weinig moed tijdens de bezetting hadden getoond. De heer *Drees* en ik hebben dat niet gewild, ik zeg met opzet niet *gewild*, niet alleen niet *aangedurfd*. Wij vonden dit frustreren van het verzet ongepast en hebben het noodzakelijk gevonden het andere kwaad te incasseren.

76640. De **Voorzitter**: De tegenstelling, die u op het ogenblik maakt, staat toch niet in verband met hetgeen u juist tevoren hebt gezegd ten opzichte van de antirevolutionairen? Ik mag toch niet aannemen, dat u hebt willen zeggen, dat de antirevolutionaire volksgroep heeft behoord tot de groepen, die tijdens de bezetting niets hebben gewaagd en gedurfd?

A. Het tegendeel is waar. Ik wil dit nog graag toelichten, maar laat ik dan van de psychologische zijde van dit geval afstappen en trachten het regelmatige verhaal te vertellen.

Het is zo geweest, dat de heer *Drees* en ik inderdaad zijn begonnen met te trachten alle volksgroepen, alle politieke partijen, bestaand of nog niet formeel bestaand, mee te krijgen, daarnaast echter ook rekening houdend met het andere sentiment, waarover ik zoeven sprak. Wij zijn dus van die zijde begonnen met enige antirevolutionaire figuren, die tijdens de bezetting een grote rol hadden gespeeld, o.a. de heer *Schouten* en de heer *Bruins Slot*, een gesprek te hebben. Bij de heer *Schouten* was hrt eigenlijk meer een eerste begroeting, daar hij juist uit Duitsland terug was. Later is wel medegedeeld, en ik maak er ook nu geen geheim van, dat de heer *Bruins Slot* is uitgenodigd de portefeuille van Binnenlandse Zaken te bezetten. Op zich zelf had hij daartegen geen bezwaar, maar hij stelde als voorwaarde, dat een van zijn relaties het Ministerie van Onderwijs zou bezetten.

76641. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Bedoelt u één van zijn antirevolutionnaire relaties?

A. Ja, en ook één van de figuren uit het verzet, een man, die vóór de oorlog ook volstrekt onbekend was. Wij konden daar niet in treden, omdat op dat moment reeds besprekingen met de heer van *der Leeuw* waren gevoerd, waarbij deze in beginsel had toegestemd. Op de gedachte van de heer *Bruins Slot* Onderwijs af te splitsen van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen meenden wij niet te kunnen ingaan. In deze discussie was geen sprake van de voorwaarde, die later — het was een kwestie van dagen — de medewerking van de antirevolutionnaires heeft verhindert, nl. dat de Staten-Generaal direct bijeen zouden worden geroepen in de formatie zoals die toen was, zonder N.S.B.-ers en aangevuld met resten uit de lijsten van de verkiezing van 1937. Dat was een voorwaarde, die eerst enkele dagen na het gesprek met de heer *Bruins Slot* werd gesteld. Ik wijs nu nog even op het gesprek in de schouwburg, waarvan ik u zoëven sprak, en de stemming, die toen bestond. Men hoort af en toe weleens, dat er vele rare schandaaltjes in de bewaringskampen zijn gebeurd, maar er is daarnaast nog meer gebeurd en er heeft nog meer bedreigd; er had nog erger kunnen gebeuren. Zo gemakkelijk als de heer de *Wilde* de zaak blijkbaar inzag ten aanzien van de illegaliteit, was het beslist niet, en wij hebben gemeend aan ons compromis tussen continuïteit der instellingen en discontinuïteit des geestes te moeten vasthouden.

76642. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren de mensen, die u in de Stadsschouwburg bestormden, van verschillende richtingen? Waren er ook antirevolutionnaires bij?

A. Inderdaad, het waren niet alle-n maar „linkse jongens“, er was van alles bij. Men aanvaardde dit compromis eenvoudig niet. Ik herinner mij, dat ik deze vrienden tijdens dat gesprek vrij krachtig toegesproken heb, ook om duidelijk te maken, dat hun standpunt onhoudbaar was. Men moet nu echter goed begrijpen, dat er in die tijd vrij brede lagen van de verzetsbeweging waren, die van de politici uit het verleden, voor zover zij niet hadden meegedaan in het verzet, werkelijk niet erg veel moesten hebben. Aan die zijde werd er nogal gegeneraliseerd en dit generaliseren hadden wij te bestrijden. De stemming was in het algeme-n fel, dat is het punt, waarom het draaide. Het feit, dat iemand als de heer *Bruins Slot* tijdens het bovengenoemde gesprek met geen woord tegen ons voorstel in zake het Parlement heeft geageerd, bewijst toch wel, dat ook hij, die aan het hoofd van de „Trouw“-organisatie had gestaan, op dat moment althans uitstekend begreep, dat er grenzen waren op dit gebied, die men niet' straffeloos overschreed. Ik weet, dat er behalve de heer *Bruins Slot* ook nog wel een enkele oudere in de antirevolutionnaire kring leefde, die begreep, dat hun voorstel voor ons niet al te best uitvoerbaar was, althans dat er groot gevaar in schuilde. Omdat wij, gezien de ervaringen in Frankrijk, bewust uitgegaan zijn van de taak, te trachten in Nederland de illegaliteit als georganiseerde verschijningsvorm, buiten het politieke leven te houden, was er maar één mogelijkheid, nl. dat men in het georganiseerde politieke leven deze groep niet frustreerde. Mijn ervaring in de rest van dat jaar tijdens mijn Ministerschap bewijst mij, dat dit juist is geweest. Menige keer heb ik persoonlijk moeite gehad met allerlei groepen en heb ik allereerst andere maatregelen toe te passen tegen allerlei knapen gezegd: „Kom over de brug met je wapens en ga aan je werk.“ Het is niet altijd gelukt, maar vaak wel. Ons krediet zou bij deze mensen echter volkomen nul zijn geweest, wanneer wij ten aanzien van het Parlement hadden gedaan, wat van antirevolutionnaire zijde was gevraagd. Dat is mijn stellige overtuiging.

76643. De **Voorzitter**: Het is blijkbaar een min of meer willekeurige groep mensen geweest, die u toen in de Stadsschouwburg heeft aangesproken. Hoe was de mening in de leidende regionen van de illegaliteit, voor zover die nog bij elkaar kwamen?

A. Mijn indruk daarvan is altijd geweest, dat men deze oplossing inderdaad heeft beschouwd als de grens van wat aanvaardbaar was. In de laatste winter van de bezetting was het veel sterker van de oude toestand afwijkende plan gemaakt voor een nationale adviescommissie. Daarmee kwamen wij in Nederland dus eigenlijk uit de oorlog.

76644. De **Voorzitter**: Wie hebben dit plan gemaakt?

A. Allerlei lieden hebben daaraan gedokterd, maar tenslotte is het door de centrale commissie, de z.g. C.C., waarvan de heer *Drees*

voorzitter en o.a. de heer *Bruins Slot* lid waren, vastgesteld. Daarbij werd de heer *Drees* als de representant van het vooroorlogse politieke leven in het verzet beschouwd. Wat men zich voorstelde, was een nationale adviescommissie, voor twee/derde uit de legale wereld en voor één/derde uit de illegaliteit, allen aangewezen als individu en niet als repräsentant van een organisatie, want daarvoor was men zeer kopschuw. Wat de legale sector betrof, zou deze moeten worden aangewezen door het Groot Burger Comité, dat bestond uit het met een man of tien uitgebreide Vaderlands Comité. De Grote Adviescommissie zou de andere sector aanwijzen. Dit zou de Nationale Adviescommissie worden en die zou de Regering moeten adviseren over de samenstelling van het noodparlement en over het moment van de verkiezingen. Als ik mij niet zeer vergis, was dit het beeld, waarmee wij de bevrijding tegemoet gingen. In de besprekingen, die zijn gevoerd tijdens de Kabinetsformatie, is door de heer *Drees* en mij, dus naast de Nationale Adviescommissie, direct het beeld van het noodparlement gevormd. Dat ging dus al verder en was ons compromis.

76645. De **Voorzitter**: Had het denkbeeld van het noodparlement toen al de vorm, zoals het uiteindelijk is geworden?

A. Het is precies geworden zoals het tijdens de Kabinetsformatie door de heer *Drees* en mij is opgesteld. Het ging echter een stap verder dan het plan, dat oorspronkelijk bestond, want dan zou het aan de Nationale Adviescommissie geweest zijn, zulk een idee uit te denken en te lanceren. Hieruit volgt dus, dat bij de bevrijding in dat plan van de z.g. C.C. het idee van de discontinuïteit compleet besloten lag, want men ging er daarbij wel vanuit, dat twee/derde van de leden uit de legale sector zou moeten komen, maar dit was niet anders dan de erkenning van het feit, dat niet 100 % van het Nederlandse volk aan de verzetsbeweging had kunnen meedoen en zich evengoed behoorlijk had kunnen gedragen. Het was echter geenszins de gedachte, dat deze sector het verlengstuk zou zijn van het vooroorlogse politieke bestel; het kon er wel verband mee houden, maar het was het bepaald niet a priori. Wanneer men het zo stelt, is het dus volkomen duidelijk, dat in dat plan de idee van de discontinuïteit vrij compleet was. In die Nationale Adviescommissie moest worden vastgesteld, op welke wijze de Nederlandse Volksvertegenwoordiging weer op gang zou worden gebracht. Ik maak u er opmerkzaam op, dat dit plan afkomstig was van de complete georganiseerde illegaliteit, dus ook van alle Protestants-christelijke sectoren: die daarin vertegenwoordigd waren, o.a. „Trouw“.

De heer *Drees* en ik hebben de continuïteit echter wat meer op de voorgrond getrokken dan in dit plan lag. Wij zijn direct begonnen met te zeggen, dat de Staten-Generaal zouden terugkomen als noodparlement weliswaar, wegens de bijzondere wijze, waarop de aanvulling tot stand zou komen, maar als instelling wilden wij de Staten-Generaal herstellen.

Ik geloof, dat het juist is de gedachtesprong, die bij de Kabinetsformatie ten aanzien van het parlementaire probleem een rol heeft gespeeld, scherp te markeren. Pas dan ziet men, hoe groot de afstand is tussen de gedachten, die leefden in de complete illegaliteit (ook in de politieke illegaliteit, want die had er mee deel aan), en de stem, die vrij snel daarna in het bevrijde en veiliger Nederland klonk. Ik geloof, dat zowel de heer *Drees* als ik vaak geneigd zijn te trachten de weg van het midden te bewaren, en dat hebben wij ook in dit geval gedaan. Wij hebben geprobeerd tussen hetgeen extreem-discontinu was en extreem-continu een middenweg te vinden, waarvan wij liioopteti, dat het mogelijk zou zijn daarmee beide groepen te bevredigen. Ik heb de indruk, dat het met de illegaliteit beter is gelukt dan met de antirevolutionnaires.

76646. De **Voorzitter**: In ieder geval is het toen niet gelukt

A. Neen.

76647. De **Voorzitter**: Is dat het punt geweest, waarop de medewerking van de antirevolutionnaires is afgestuit?

A. Ja, meer is er niet geweest.

76648. De **Voorzitter**: Is de kwestie van één of twee Ministers een nevenkwestie geweest?

A. Dat heeft daarna niet meer gespeeld. De discussie met de heer *Bruins Slot* is doorkruist door de besprekingen van de antirevolutionnaire groep zelf, die ons daarna officieel heeft medegedeeld, dat

zij ons project niet kon aanvaarden en daarom haar medewerking als zodanig weigerde. Wij hebben toen ook geen poging meer gedaan om antirevolutionairen als zodanig mee te krijgen. Dat de heer *Meynen* Minister van Oorlog is geworden, had hij niet te danken aan het feit, dat hij Gereformeerd was, maar aan het feit, dat hij op dat moment secretaris-generaal van het Departement van Oorlog was en iemand, die ons zeer werd aanbevolen. Wanneer hij van een andere politieke richting zou zijn geweest (welke zijn richting op dat ogenblik eigenlijk was, durf ik niet te zeggen) of wanneer hij er een andere geloofsbelijdenis op na had gehouden, was hij ook in aanmerking gekomen en hadden wij niet minder zware pressie op hem uitgeoefend dan nu het geval is geweest.

76649. De **Voorzitter**: U hebt enige keren de naam van de heer *de Wilde* genoemd. Ik heb begrepen, dat de eerste besprekingen met de heer *Bruins Slot* hadden plaats gevonden.

A. Ja. De heer *Drees* heeft de besprekingen met de heer *de Wilde* gevoerd.

76650. De **Voorzitter**: Dat waren dus besprekingen, die het Parlement betroffen?

A. Ja, maar dat kunt u beter aan de heer *Drees* vragen. Eén keer hebben wij het samen gedaan en later heeft de heer *Drees* de besprekingen met de heer *de Wilde* gevoerd.

76651. De **Voorzitter**: U hebt uiteengezet, dat bij de besprekingen over de Kabinetsformatie de positie van het Parlement een overwegende rol heeft gespeeld. Hoe was de situatie ten opzichte van de andere vertegenwoordigende lichamen? Werden die daarbij inbegrepen of werden zij daarvan afgescheiden, m.a.w. betroffen de besprekingen vrijwel uitsluitend het Parlement, terwijl men zich met de andere vertegenwoordigende lichamen niet zo bezighield, of werd het als één complex beschouwd?

A. Het hoofdaccent lag natuurlijk op de Kamer, vooral, omdat het plan voor de Nationale Adviescommissie een nationaal plan was, waarmede men zich in de illegaliteit algemeen had beziggehouden, veel sterker dan met het later berucht geworden probleem van de gemeenteraden. Dit heeft natuurlijk wel een rol gespeeld, maar een veel mindere; die rol is eigenlijk pas goed begonnen, toen op het allerlaatste moment de heer *Beel* boven de horizon kwam.

76652. De **Voorzitter**: De heer *Beel* had op het gebied van de lagere vertegenwoordigende lichamen een besluit voor zijn verantwoording, nl. het Koninklijk besluit van 12 April 1945, waarbij de Provinciale Staten helemaal waren geëcarteerd in afwijking van het destijds in Londen in September 1944 tot stand gekomen besluit E 119, waarbij ten opzichte van de gemeenteraden de synthesegedachte, die in E 119 belichaamd was geweest, was losgelaten.

A. Bij de Kabinetsformatie, en later bij het gesprek met de heer *Beel*, hebben wij getracht dezelfde synthesegedachte tussen continuïteit en discontinuïteit weer te introduceren en ik geloof, dat dit enigermate is gelukt.

76653. De **Voorzitter**: Ten opzichte van de regeling voor de gemeenteraden is er niets veranderd.

A. U hebt gelijk. In het noodparlement heb ik er later de heer *Donker* nog eens over horen fulmineren tegen de heer *Beel*. Het feit, dat ik mij deze zaak veel slechter herinner dan die van het Parlement, moge een aanduiding zijn, dat onze belangstelling, althans de mijne, primair was gericht op het Parlement.

76554. De **Voorzitter**: Is het zo geweest, dat bij de besprekingen, die u op het allerlaatste moment met de heer *Beel* hebt gehad, deze wel bereid was de synthesegedachte voor het Parlement te aanvaarden, maar dat hem dit ten opzichte van de gemeenteraden uiterst moeilijk was, omdat het besluit van April 1945 eenmaal bestond?

A. Het is wel waarschijnlijk, maar ik durf dit niet positief te zeggen. Ik herinner het mij niet; daarvoor heeft het gesprek een beetje te eïger aardig karakter gedragen.

76655. De **Voorzitter**: Is het inderdaad zo, dat de bespreking met de heer *Beel* op de laatste dag, vóórdat het Kabinet gereed was, heeft plaats gevonden?

A. Niet op de allerlaatste dag er vóór; ik geloof zelfs op dezelfde dag.

76656. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Een ander viel plotseling uit?

A. Ja, omtrent degene, die oorspronkelijk door ons was bedoeld als Minister van Binnenlandse Zaken kregen wij op het laatste moment mededeling, dat, wanneer hij zou worden benoemd, door een inspecteur van politie te zijner plaatse een schandaal zou worden ontdekt. Er was geen tijd meer deze zaak uit te zoeken, want dit bericht kregen wij de dag, voordat wij het resultaat aan de Koningin zouden aanbieden.

76657. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u niet kunnen nagaan of het een chantagepoging was of een werkelijk gefundeerde grief?

A. Neen, daarvoor bestond geen mogelijkheid meer, want hij woonde niet naast de deur. Die nacht heb ik met deze man een zeer pijnlijk gesprek gehad, dat gevoerd is op een zodanige wijze, dat ik verder mijn leven lang voor hem de grootste achting zal bewaren. Intussen was goede raad duur en toen is de heer *Beel* opgebeld, waarmede wij een gesprek hebben gehad, vlak voordat wij naar de Koningin zouden gaan.

76658. De **Voorzitter**: De heer *Reel* was dus in ieder geval bereid het project van de twee Kabinetsformatoren in zake het Parlement te aanvaarden?

A. Volledig. Later heeft dit ook nooit enige moeilijkheid opgeleverd.

76659. De **Voorzitter**: Het is u waarschijnlijk bekend, dat er te Londen langdurig is gewerkt aan een regeling voor het Parlement en dat men op een gegeven ogenblik een bepaalde formulering heeft gevonden voor een desbetreffend wetsbesluit, waarvan men aanvankelijk hoopte, dat het zou kunnen worden afgekondigd tegelijkertijd met het besluit, dat betrekking had op de Provinciale Staten en de gemeenteraden. Door verschillende omstandigheden is dit niet gebeurd en is het blijven hangen. De heer *Gerbrandy* heeft gezegd, dat men nadien nog wel aan dit Koninklijk besluit heeft gewerkt. Hij heeft een tekst overgelegd, die van latere datum is dan September 1944, maar ook deze is ontwerp gebleven en niet afgekondigd.

Heeft bij de besprekingen, die u hierover hebt gevoerd, en bij de vaststelling van de regeling, zoals die bij de Kabinetsformatie werd gezien, het laatste ontwerp van de heer *Gerbrandy* nog een rol gespeeld of is deze regeling geheel los daarvan opgesteld?

A. Ja. Ik geloof, dat de gedachte, dat men eerst mocht beslissen in Nederland na de bevrijding, van één kant gezien, volkomen juist was, al had zij het bezwaar, dat er in de werking der instellingen een zeker vacuum moest ontstaan, hetgeen, zoals ik graag toegeef, ook een bedenkelijke zijde had. U begrijpt uit mijn betoog echter wel, dat toch een situatie, waarbij eenvoudigweg vooroorlogse Nederlanders compleet weer alle stoelen zouden hebben bezet, voor allerlei groepen tot de grootst mogelijke verbittering en conflicten zou hebben geleid. Het gezag van een dergelijke Regering zou bovendien bij die groepen van de bevolking, die zich door het verzet een zekere plaats hadden verworven, eenvoudig tot nul gereduceerd zijn geworden. Dit vormde, juist nadat men onder de Duitsers jarenlang in een soort gezags-crisis had geleefd, een groot gevaar. Zoals ik reeds eerder zei, in de politiek gaat het vaak om het kiezen van het kleinste kwaad. Zeker is de door ons gekozen weg niet zonder bezwaren en gebreken geweest: sommige details hadden zeker anders gekund, maar dat men dit in Londen niet vastgenageld heeft en eenvoudig aan het gesprek na de bevrijding heeft overgelaten, acht ik juist. Het feit, dat inderdaad hetgeen men daar had voorbereid helemaal geen rol heeft gespeeld in de discussies en dat het plan, zoals het uit het gesprek van de Kabinetsformatoren met verschillende anderen is gegroeid, behalve door de antirevolutionairen, toch door velen is aanvaard, is voor mij het bewijs, dat deze procedure op zich zelf, psychologisch gezien, wel juist is geweest.

76660. De **Voorzitter**: Het is zelfs nog iets sterker. U zegt, dat het Londense project uiteindelijk geen rol heeft gespeeld. Formeel kan dit juist zijn, doch datgene, waartoe men te Londen na jaren van discussie eind 1944 was gekomen, was eveneens een ontwerp met dezelfde synthese. Er is dus een grote parallelliteit tussen het uiteindelijke Londense ontwerp en de regeling, zoals die hier tot stand is gekomen, te constateren. Daarom heb ik gevraagd, of het laatste Londense ontwerp bij het vorm geven aan de gedachte van de Kabinetsformatie nog een rol had gespeeld.

A. Ik herinner mij niet, dat het een grote rol heeft gespeeld. De gedachtengang, zoals die tenslotte is gevolgd, lag ook ruimschoots voor de hand. Wanneer men begon met vast te knopen aan de bestaande Volksvertegenwoordiging en deze wilde aanvullen, maar niet uit de lijsten van 1937 en daarbij van het standpunt uitging, dat er in de illegaliteit krachten scholen, die men nodig had, dan lag deze oplossing voor de hand. De vraag was dan alleen, hoe de selectie tot stand moest komen, maar de wereld, waaruit die moest geschieden, lag dan vast. Juist door deze wijze van aanvulling kreeg men de idee van een noodparlement en voorts moest het dan verder automatisch in de richting van de normale situatie gaan.

76661. De **Voorzitter**: Is u in de laatste tijd van de bezetting wel eens gebleken of men vanuit Londen, toen men daar bezig was met de uitwerking van de synthesegedachte, geprojecteerd op het Parlement, weleens contact heeft gezocht met de illegaliteit in Nederland om uit te vorsen, of deze gedachte in Nederland instemming kon vinden?

A. Ik geloof, dat de heer Drees u hierover precies kan inlichten, want deze vragen kwamen vanzelf terecht bij hem, als voorzitter van de contactcommissie.

76662. De **Voorzitter**: Hebt u er persoonlijk niet mee te maken gehad?

A. Ik heb er wel het een en ander van gezien, maar het lijkt mij verstandiger dit te behandelen met de man, die dit op het centrale punt in handen kreeg.

76663. De **Voorzitter**: In ieder geval hebt u wel bemerkt, dat er iets van die aard is gebeurd?

A. Ja, dat was mij bekend.

76664. De **Voorzitter**: In het laatste jaar van de bezetting vond deze ontwikkeling aan beide kanten niet helemaal los van elkaar plaats.

A. Ja, hoewel ons toch ook weer niet duidelijk is geworden, wat men precies beoogde. Daarvoor liepen de stemmen van de overkant, omtrent welks oorsprong men telkens allerlei geruchten vernam, te sterk uiteen. Het was niet zo eenvoudig er precies een touw aan vast te knopen.

76665. De **Voorzitter**: In het nieuwe Kabinet van 24 Juni 1945 zijn uit het tweede Kabinet-*Gerbrandy* de heer van *Kleffens*, de heer Beel en de heer de Booy overgenomen. Kunt u aangeven, welke de reden van deze continuering is geweest?

A. Wat betreft de heer Beel heb ik het reeds gezegd. De heer van *Kleffens* was de man, die het buitenlandse beleid in de afgelopen jaren voor zijn verantwoordelijkheid had gehad. Wij, die in Nederland in de afzondering hadden geleefd, meenden, dat het juist was deze figuur, die precies wist, wa: er in zake de positie van Nederland ten aanzien van het buitenland was gebeurd, in deze kring te betrekken. Wij meenden, dat wij met een Minister van Buitenlandse Zaken, die uitsluitend in Nederland was gebleven en dus nog moest beginnen met alle draden naar buiten te spinnen, mogelijkheden zouden elimineren, die bij de heer van *Kleffens* in ruime mate aanwezig waren.

76666. De **Voorzitter**: De wens naar een zekere synthese heeft hierbij blijkbaar toch ook wel gespeeld door de benoeming van de heer van Royen.

A. Inderdaad. Bovendien speelde hierbij de praktische reden, dat wij op dat moment geloofden, dat, waar er nog zoveel met Engeland

en Amerika viel te behandelen, waarbij de Minister persoonlijk gemoeid was en afwezig moest zijn, ook nog een rol.

76667. De **Voorzitter**: Wat is het motief geweest voor de benoeming van de heer de Booy?

A. Ik had de heer de Booy uit contacten van vóór de oorlog op technisch gebied zeer leren waarderen en ik achtte hem een hoogstaande figuur, die uit de marine was en dat vak dus kende. Er wordt toch immers een enkele keer ook nog weleens iemand gekozen om zijn persoonlijke kwaliteiten, los van zijn politieke opvatting, Mijnheer de Voorzitter.?

76668. De **Voorzitter**: In die zelfde tijd werd de heer *Vorrink* algemeen Regeringsgemachtigde; welk verband hield dit met de Kabinetsformatie?

A. Geen enkel; dit is pas later gebeurd. Toen ik er eenmaal was en ontdekte, welk een volkomen chaos er heerste, was het noodzakelijk vanuit een centraal punt, dwars over alles heen, telkens kortsluitingen te maken om uit te vinden, wat er precies aan de hand was. Dit hebben wij nog veel te weinig gedaan, want anders hadden wij misschien de kans gehad b.v. nog meer van de schandalen in de bewaringskampen te elimineren. Het was een poging ongerechtigheden op het spoor te komen en daarvoor waren mensen nodig, die met een zekere autoriteit konden optreden en niet direct voor de eerste de beste uit de weg gingen, en daar was de heer *Vorrink* er een van.

76669. De **Voorzitter**: U zegt, dat de heer *Vorrink* er een van was. Maar hij was toch de enige, die deze titel had?

A. Ja, maar ik had in dat jaar de gewoonte in het secretariaat een aantal mensen te hebben, die ieder een sector voor hun rekening kregen om de enorme lawine van brieven, klachten en beschuldigingen regelrecht te onderzoeken, indien mogelijk met een Departement en anders er overheen.

76670. De **Voorzitter**: Gebeurde dit in overleg met uw collega's?

A. Ja, soms wel, niet altijd, maar er zijn nooit moeilijkheden over geweest.

Ik heb later weleens stemmen in de Kamer beluisterd van geachte afgevaardigden, die blijkbaar nooit hebben bemerkt, dat de toestand in 1945/1946 en ook misschien nog wel daarna werkelijk niet vergelijkbaar was met hetgeen er voor de oorlog bestond. Wilde men trachten te saneren en te gaan naar die toestand, waarnaar iedereen zo verlangde, dan was dit alleen maar te bereiken met abnormale middelen. Wanneer dan later een politiek leider zegt, dat allerlei functies vóór de oorlog ook niet bestonden, dan rijzen bij mij vrij kwalijke gedachten omtrent het inzicht van dezulken.

76671. De **Voorzitter**: Bij de besprekingen tijdens de Kabinetsformatie betreffende het vraagstuk van het Parlement is natuurlijk ook gesproken over de verkiezingen en de mogelijkheden daartoe. Ik snijd dit onderwerp aan, omdat hieromtrent verschillende vragen zijn gerezen. In de eerste plaats, in hoeverre het inderdaad mogelijk was verkiezingen op zeer korte termijn te houden. In de tweede plaats is gezegd, dat de verkiezingen later zijn gehouden dan in verband met de technische moeilijkheden mogelijk zou zijn geweest, en hieraan zijn verschillende conclusies verbonden.

A. Ik herinner mij niet, dat het moment van de verkiezingen bij de Kabinetsformatie een rol heeft gespeeld. Men had het idee, dat er voorlopig geen sprake van zou zijn, omdat het eenvoudig niet kon. Wanneer deze dan wel zouden plaats vinden, daarover liet men zich niet uit. Een bewuste redenering in de ene of de andere richting heeft veel minder plaats gevonden dan weleens is gesuggereerd. Er waren er, die op het standpunt stonden, dat er eerst een zekere consolidatie van het geestelijke en politieke leven in Nederland nodig was, vóórdat de verkiezingen konden worden gehouden, en het spreekt vanzelf, dat uit die stemmen weleens is afgeleid, dat ook de Regering op dit standpunt stond. Ik geloof, dat dit onjuist is, en ik geloof, dat, indien men de Regering in dit opzicht ergens van wil beschuldigen, het kan zijn van het beroemde Nederlandse perfectionisme. Men had heel spoedig verkiezingen kunnen houden, indien men 10 % speling had willen aanvaarden; dit paste echter ook weer niet bij onze volksaard. Het is inderdaad zo, dat in laatste instantie het Ministerie van Binnenlandse Zaken heeft gezegd, wanneer het gereed zou zijn.

76672. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Het was dus een zuiver technische reden?

A. Ja. Dat het resultaat in overeenstemming was met de gedachte, die in sommige kringen leefde, is een volkomen daarnaast staande kwestie. Bij de Kabinetsformatie is dit geen punt van overweging geweest. Ik herinner mij niet, dat wij hebben gezegd, dat de verkiezingen niet vóór een bepaalde tijd mochten plaats vinden, integendeel. Ik weet, dat ik zelf tijdens een uiterst belangrijk gesprek in die dagen de stelling heb verdedigd, dat dit Kabinet slechts een halfjaar kon werken. Dit is niet in overeenstemming met de theorieën, die ons vaak zijn toegedacht, nl. dat wij probeerden de verkiezingen zo laat mogelijk te doen plaats vinden. Mijn gedachtengang in die eerste helft van Juni 1945 was daarmee in strijd. Ik heb toen b.v. ook nog ergens gezegd: „Wie in deze put springt, is na een halfjaar een verloren mens.”

76673. De **Voorzitter**: Een andere vraag is nog deze. U hebt gesproken over de gedachte met betrekking tot het Parlement, die bij de Kabinetsformatie is ontwikkeld. Ik mag wel zeggen, dat dit een synthesegedachte was. Men wilde van het oude Parlement die leden zien aangewezen, die daarvan op 10 Mei 1940 deel hadden uitgemaakt. Voor zover zij niet uitgezuiverd zouden worden of waren overleden, en aangevuld met anderen. Kan men nu zeggen, dat deze gedachte ook in de formatie van het Kabinet uitdrukking heeft gevonden, in die zin, dat men daarbij eveneens heeft gestreefd exponenten van politieke partijen van vóór 1940, hoewel die formeel niet bestonden, op te nemen? Of heeft een dergelijke synthesegedachte daarbij geen rol gespeeld?

A. Neen, daarbij is de synthese in mindere mate tot stand gekomen dan wij hadden gewild.

76674. De **Voorzitter**: U zegt: „dan wij hadden gewild”. Kabinetsformatie zijn bij de samenstelling van een Kabinet uiterst belangrijke mensen.

A. In deze twee formatie zelf lag de synthese natuurlijk reeds enigermate opgesloten. De wijze, waarop wij hebben getracht het Kabinet samen te stellen, lag in het verlengde van die gedachte. Al zijn dan Kabinetsformatie belangrijke mensen, het lukt niet altijd datgene te bereiken, wat men zich op een gegeven ogenblik voor ogen stelt.

76675. De **Voorzitter**: Was het resultaat van de contacten, die men opnam, dat men niet kon bereiken wat men wilde?

A. Inderdaad. Ik ben er nooit heelmaal achtergekomen, of dit verband hield met het idee van die put van zoëven of met puur politieke overwegingen.

76676. De **Voorzitter**: Bij de antirevolutionairen was het volkomen duidelijk, dat er naar aanleiding van het verschil van mening ten opzichte van het Parlement met hen als zodanig geen samenwerking in het Kabinet mogelijk was. Uit hetgeen u zegt, begrijp ik, dat de Kabinetsformatie ook contact hebben gezocht met representatieve figuren uit andere voormalige politieke partijen, die hebben gezegd, dat zij niet ineededen.

A. Dat is te sterk gezegd. Er zijn natuurlijk altijd zekere verbindingsdraden en contacten, die in die tijd een zekere dienst bewijzen en die tonen, hoe het met de geestesgesteldheid is. Wij hadden b.v. in het bijzonder graag — en hebben daarvoor ook wel pogingen gedaan — meer Katholieken gehad, omdat wij van oordeel waren, dat er daarvan te weinig in het Kabinet waren.

76677. De **Voorzitter**: Is dit niet gelukt?

A. Neen.

76678. De **Voorzitter**: Het is dus niet zo, dat men slechts zeer zwakke verbindingsmogelijkheden heeft gebruikt? Wanneer het anders was gelopen en de bereidheid in grotere mate aanwezig was geweest, zou dit Kabinet er dus waarschijnlijk anders hebben uitgezien?

A. Inderdaad, en dan zou de synthese iets sterker tot uitdrukking zijn gekomen. Ik heb mij zelf nooit aan de indruk kunnen onttrekken,

dat er toch, juist aan de politieke zijde, tegen die synthese een veel groter weerstand bestond dan aan de andere zijde tegen de oude politiek. Dit zijn dingen, die moeilijk te bewijzen zijn, maar die men slechts kan afleiden uit de reactie, die later soms op bepaalde uitingsvormen van de andere zijde van de synthese zichtbaar werd. Een synthese wordt natuurlijk wel moeilijk, wanneer blijkt, dat men al te duidelijk streeft naar het herstel van de oude vormen en iedere poging tot aanpassing aan gewijzigde omstandigheden bestrijdt als onwettig, of geen gevoel heeft voor het groeiende, dat in een dergelijke na-oorlogse situatie eenvoudig moet schuilen. Ik heb later wel eens gedacht, dat toch een deel van de weerstand, die er van den beginne af aan heeft bestaan, misschien toch wel zijn oorzaak vond in de drang tot restauratie, die sterker bleek dan ik aanvankelijk verwachtte. Ik ben hoe langer hoe meer geneigd geraakt de mensen in grote trekken grof schematisch te verdelen in twee categorieën, nl. in diegenen, die van nature en psychologisch een zekere ruimtevreze hebben en geneigd zijn te denken in vormen en termen van het bestaande en van gisteren, en anderen, die daar van nature wat losser van zijn. Waaraan dit toe te schrijven is, weet ik niet, maar dit soort van geestelijke instelling speelt soms in bepaalde perioden een verrassende rol.

76679. De **Voorzitter**: In tijden van overgang als deze moet men in verband met het groeiende, waarover u het had, ook precies overwegen tot hoever men kan gaan, want anders bestaat het grote gevaar, dat men op drift geraakt.

A. Zeker. Ik ben eveneens geneigd, dat zeer duidelijk te stellen. Het synthese-element, dat wij ten aanzien van het Parlement hebben besproken, is voor mij altijd belangrijk geweest, omdat dit juist het voorbeeld was van de werkwijze, die men na de oorlog moest volgen. Aan de hand van andere voorbeelden zou men met dit ook kunnen illustreren. Ik geef niet alleen toe, dat men met een zekere zorgvuldigheid de ge-varen van dat vervloeien moet elimineren, maar ik stel het voorop. De kwestie is echter, dat in een wereld, waarin een wereldoorlog deze phantastische verschuivingen teweegbrengen moest, het voor mij uitgesloten was, dat men er zonder een zekere mate van vervloeiing zou komen. Dat is het punt, waarom het toen ging en waarom het vandaag, naar mijn inzicht, nog gaat.

76680. De **Voorzitter**: In ieder geval is de synthese van die aard geweest, dat de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk haar heeft aanvaard en dat langs die weg de overgang naar de normale toestand is geschied.

A. Ja, al is het dan ook, naar mijn mening, met een te sterk accent op het behoud. Doch daarmee kom ik tot het politieke inzicht van vandaag.

76681. De heer **Posthumus**: De Nationale Adviescommissie is toch ingesteld te behoeve van de Regering? Wat was de functie daarvan en wat is de relatie met Regering geweest? Zijn er weleens adviezen uitgebracht?

A. Er is indertijd vanuit Londen de opdracht gekomen om tot een zekere bundeling te geraken en dat is de Grote Adviescommissie geworden, hetgeen een levensgevaarlijk college was.

76682. De heer **Posthumus**: Waarom levensgevaarlijk?

A. Omdat het veel te groot was. Het college heeft praktisch alleen maar in gedeelten vergaderd en de taak is eigenlijk overgenomen door de kleine contactcommissie, waarvan de heer Drees voorzitter was. Deze commissie is echter wel degelijk in opdracht van Londen geformeerd.

Zij was echter wat anders dan de Nationale Adviescommissie, die pas na de bevrijding is ingesteld, maar die reeds gedurende de bezetting was geprojecteerd. Het was een van de vruchten van het overleg in de Grote Adviescommissie.

76683. De heer **Posthumus**: Heeft de Nationale Adviescommissie nog enigermate bevredigend gewerkt?

A. Ik heb geloof ik, een toespraak gehouden bij de opheffing van deze commissie. Ik was toen juist geen Minister meer en kon mij toen iets meer permitteren. Lees dat maar eens na.

75683. De **Voorzitter**: Hebt u zelf, ter aanvulling van de verschillende kwesties, die wij hebben besproken, nog iets op te merken?

A. In de grond van de zaak zou er nog heel wat over deze geschiedenis te zeggen zijn, omdat ik de indruk heb, dat deze mede bepalend is geweest voor hetgeen er in de afgelopen vijf jaren politiek in ons land is gebeurd. Ik geloof, dat voor de situatie, zoals die zich ten aanzien van Indonesië heeft ontwikkeld, en voor de houding van verschillende partijen bepaalde wortels terug te vinden zijn in deze vroegste historie van het na-oorlogse politieke leven.

Ik geloof echter, dat dit meer een politieke beschouwing zou worden over het meest recente verleden dan over de periode, die de Enquêtecommissie behandelt.

Ik wil wel tot uitdrukking brengen, dat ik dankbaar ben voor het feit, dat ook juist deze eerste periode na de bevrijding nog onder de bemoeienis van de Enquêtecommissie valt, juist in verband met het volstrekt abnormale karakter van deze periode en omdat er juist in die eerste tijd zoveel zaken haar eerste aanzet hebben gekregen. Ik noemde zo juist de Indonesische politiek en ook daarom acht ik het gelukkig, dat deze periode onder uw bemoeienis valt. Inderdaad geloof ik, dat veel van hetgeen later is gebeurd, is terug te vinden in het program van het eerste Kabinet, en dat is weer terug te vinden in veel punten, waarover in de bezettingstijd door de mensen hier en in Londen is gedacht. Dit is juist het element van continuïteit des geestes, waarop ik wees. Dat is een andere continuïteit dan die van de instellingen. Wat mij weleens een onbevredigd gevoel geeft, is, dat een sterke drang in Nederland naar de continuïteit van de instelling

soms een continuïteit naar de geest en naar het leven in de weg heeft gestaan en dat hetgeen continuïteit leek in werkelijkheid, door de volstrekt andere grondslag, waarop wij werkten, een discontinuïteit bleek te worden. Om het probleem van de synthese tussen continuïteit en discontinuïteit van dit gezichtpunt uit te beoordelen, moet men deze eerste paar jaren na de bezetting bezien, dus ook dit vraagstuk van de vorming van het Kabinet. Naar mijn overtuiging hebben wij daarbij bewust geprobeerd tot deze synthese te komen en dat is voor mij altijd het voornaamste geweest. Hei spreekt natuurlijk vanzelf, dat men daarin nooit volledig slaagt, niet vanwege zich zelf en ook niet vanwege anderen. Voor zover er van enige bevrediging sprake is ten opzichte van die periode, is het vanwege het gelukken van een gedeelte daarvan en om de mogelijkheid, die men door deze bewuste keuze heeft gekregen om de transformatie over het discontinuïteitspunt heen mede tot stand te brengen. Helaas keek Nederland, keek Europa, ook ik zelf, daarbij nog te veel achterom.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt. Ik sluit het verhoor.

W. SCHERMERHORN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

POSTHUMUS.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 10 MAART 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Dr. WILLEM DREES,

oud 63 jaar, wonende te 's-Gravenhage, Minister-President.

Hij legt de belofte af als getuige.

76878. De **Voorzitter**: Wij zouden deze keer graag met u willen spreken over de eerste Kabinetsformatie, die er na de bevrijding is geweest, en wel -- indien dit mogelijk is -- op deze wijze, dat u daarbij ook ter sprake brengt de verhoudingen, zoals die na de bevrijding lagen (ik denk in het bijzonder aan de politieke constellatie, zoals die was) en die dan geprojecteerd op de Kabinetsformatie.

A. Het is natuurlijk bekend, dat, nadat verscheidene adviezen waren ingewonnen door de Koningin, tenslotte prof. *Schermerhorn* en ik te zamen tot formateurs zijn aangewezen en dat wij toen de opdracht hadden: te vormen een nationaal Kabinet voor herstel en vernieuwing.

Bij de overweging, hoe wij te werk moesten gaan, speelde een rol de verhouding tussen enerzijds degenen, die in het verzet werkzaam waren geweest (de illegaliteit) en bij wie met betrekking tot hun staatkundige invloed onmiddellijk na de bevrijding van Londen uit grote verwachtingen waren opgewekt, en anderzijds de politieke richtingen, de politieke stromingen, voor zover mogelijk de politieke partijen.

Als ik nu begin met de kwestie van de politieke partijen, dan geloof ik, dat het goed is duidelijk te stellen, hoe zwevend op het ogenblik van de bevrijding en een tijd na de bevrijding de verhoudingen in aat opzicht nog waren.

Wel hadden verscheidene partijen gedurende de bezetting gepoogd -- en waren daarin ook wel geslaagd -- om met de kern van haar aanhang een zeker contact te bewaren, maar zowel in het land als in het beroemde gijzelaarsoord, zou ik haast zeggen, waar verschillende politieke besprekingen gevoerd werden, was vrijwel algemeen de verwachting, dat er politieke veranderingen zouden intreden. Er was ook bij verschillende politieke partijen de neiging om tot een verschuiving van de verhoudingen, eventueel tot een combinatie met andere partijen mede te werken. Daarover bestonden zeer uiteenlopende denkbeelden. Ik geloof, dat in het gijzelaarsoord de sterkste verwachting bestond over een ingrijpende wijziging.

Als ik mij nu de verhoudingen realiseer in de volgorde van de sterkste partijen van vóór de oorlog, dan was het in de kringen van de R.K. Staatspartij zo, dat er daar een vrij sterke stroming was om tot een andere partijvorming mede te werken. Dat is een tijdlang in het zuiden vrij sterk het geval geweest, soms in m.i. vrij vage vorm. De gedachte aan een groter eenheid, minder splitsing naar de godsdienstige richtingen, leefde ook daar bij velen. Half Juni nodigde het dagelijks bestuur van de R.K. Staatspartij alle functionarissen van die partij uit hun mandaat ter beschikking te stellen. Men sprak zich nog niet definitief uit hoe het zou lopen met de partijformatie van de Katholieken. In het leven werd geroepen het Centrum voor Staatkundige Vorming. Met dagelijks bestuur wilde afwachten, in welke vorm de invloed der R.K. Nederlanders in de vertegenwoordigende lichamen onder een herboren Staatsbestel tot gelding gebracht zou worden. Men heeft toen, als gezegd, het Centrum voor Staatkundige Vorming in het leven geroepen, waarin degenen; die ook verder e-n eigen R.K. partij wilden, en anderen, die meer kritisch daartegenover stonden, waren samengebracht. Tenslotte heeft dit geleid tot de vorming van de K.V.P.

Als ik dan naar de volgorde, wat de getalsterkte betreft, kom tot de S.D.A.P., is het bekend, dat deze partij als partij voortbestond en dat het partijbestuur een kern uit het kader in de provincies gedurende de oorlog had samengehouden. Er was enerzijds een vrij sterke stroming, die een verbreding van de partij zelf wilde, anderzijds waren er ook velen, die op andere wijze aan een nieuwe partijformatie wensten mede te werken. Dat was niet altijd scherp te scheiden, maar wij hebben daarover al tijdens de oorlog levendige polemieken gehad. Er waren verscheidenen, die zeer ingrijpende veranderingen wilden, terwijl anderen dichter wilden blijven bij wat reeds tevoren bestond.

De A.R. partij was in het algemeen zeer solide bij elkaar gebleven. Men heeft zich in die kring in Juni 1940 op het standpunt gesteld: Wij moeten zien of wij kunnen komen tot één Chr. Prot. Partij. Zo zijn er o.a. met de Christelijk-historischen vergaderingen geweest om te bespreken of men tot zulk een partijvorming kon komen. Bij de antirevolutionairen leefde het minst sterk of helemaal niet de gedachte om anders dan langs de lijn van godsdienstige inzichten tot partijvorming te komen; het ging daar meer over de mogelijkheid van samensmelting van de Prot. Chr. partijen. Bij de Christelijk-historischen was het aldus: enerzijds had de heer *Tilanus* gedurende zijn gijzelaarschap veel gecorrespondeerd en vele banden aangehouden met de Christelijk-historischen in den lande en had hij in Juni 1945 een zeker contact met de antirevolutionairen over de mogelijkheid van nauwere samenwerking of samensmelting; anderzijds waren er, zoals later ook naar buiten is gebleken, verschillende leidende figuren uit de Christelijk-historische Unie, die er voor voelden tot een geheel andere opzet van de partijen te komen. Zo leek de partijformatie van de Christelijk-historischen onzekerder dan zij later, wat de aanhang in het land betreft, gebleken is te zijn.

Aan vrijzinnig-democratische kant was er ook een neiging om tot omvorming van het partijwezen, tot breder formaties, te komen.

Van liberale zijde waren, ook doordat verschillende belangrijke liberale figuren waren gearresteerd, in de laatste tijd niet veel uitingen gekomen. Er is van die zijde wel tot het laatste toe medegewerkt in het politiek overleg.

Daarnaast hadden wij -- dat was één van de uitingen van de begeerte naar andere politieke verhoudingen -- de Nederlandse Volksbeweging, die juist in die maand formeel in het leven was geroepen, maar tijdens de bezetting natuurlijk was voorbereid. Die beweging, waarvan prof. *Schermerhorn* voorzitter was en waarin, naast S.D.A.P.-ers, o.a. figuren en uit Katholieke en uit Christelijk-historische kringen zaten, was niet uitsluitend van politieke aard en had niet rechtstreeks een politiek doel, maar wel leefde de gedachte, mede door deze beweging tot andere politieke formaties te komen. Men heeft later de Nederlandse Volksbeweging wel vereenzelvigd met de Partij van de Arbeid, maar ten onrechte, want tot de leidinggevende figuren in de Nederlandse Volksbeweging behoorden b.v. ook personen, die later naar de Katholieke Volkspartij zijn overgegaan.

Wij stonden dus, wat de politieke verhoudingen betreft, zeker niet voor een zo duidelijke situatie als er vroeger na de verkiezingen telkens bestond. Alle partijen waren nog in leven, maar welke richting het zou uitgaan, was nog niet precies te bepalen. Ook de mate van levenskracht verschilde zeer sterk.

Ik heb nog niet gesproken over de communisten, maar zij zijn ook niet meer als Communistische Partij Nederland te voorschijn gekomen. Zij noemden zich de organisatie van groepen om „de Waarheid”. Zij zeiden de mogelijkheid te willen openlaten, dat één grote arbeiderspartij zou tot stand komen. Een formele communistische partij-organisatie wilden zij trachten te vermijden, hoewel zij in de bezettingstijd sterk in onderlinge samenhang hadden gewerkt.

Daar was enerzijds de kwestie van de politieke verhoudingen en richtingen, daar was anderzijds de belofte, gedaan aan het verzet, dat hij de staatkundige lichamen, die er na de oorlog zouden komen, het verzet in zeer sterke mate zou worden betrokken. Ik heb de vorige maal voor uw commissie uiteengezet, hoe sterk die belofte uit Londen is geweest, met het gevolg, dat in bepaalde verzetskringen -- ik heb dat sterk in Amsterdam meegemaakt -- de gedachte bestond, dat de mensen van het verzet, met name de daarin op de voorgrond gekomen

jonge mensen, in de staatkundige lichamen in belangrijke mate zeggenschap zouden krijgen.

Nu was er — zoals ik de vorige keer voor uw commissie ook uiteengezet heb — tussen de politieke groeperingen, zoals deze in het Politiek Convent nog samenkwamen, en de illegaliteit, zoals zij gerepresenteerd was in de Contactcommissie voor de Illegaliteit, op allerlei manieren voeling geweest. Men was in beginsel overeengekomen, dat er, zolang er geen verkiezingen waren geweest, moest zijn een tijdelijke vertegenwoordiging, waarin de politieke groeperingen van vroeger, ook de Kamerleden van vroeger, zitting zouden hebben naast mensen uit het verzet, en dat men tot de aanwijzing van die vertegenwoordigers uit het verzet het best zou kunnen komen via een Nationale Adviescommissie, die in het leven zou worden geroepen en onmiddellijk ook als adviescollege voor de Regering ter beschikking zou staan, maar die dan ook eventueel zou kunnen aanwijzen de leden, die aan de Volksvertegenwoordiging zouden worden toegevoegd uit de groepen, die tijdens de oorlog naar voren waren gekomen. Toen wij de opdracht tot de vorming van een nationaal Kabinet voor herstel en vernieuwing hadden gekregen, is onze gedachte dan ook geweest dit te combineren: in één vertegenwoordigend lichaam zowel de vroegere Kamerleden, die nog beschikbaar waren, als verzetmensen te zamen te brengen en ook het Kabinet een weerspiegeling te doen zijn van de verschillende stromingen, maar tevens te zorgen, dat verschillenden van degenen, die daarin zitting zouden hebben, werden gekozen uit degenen, die hadden deelgenomen aan het verzet.

Nu was daarbij de kwestie: welke richtingen zouden er in feite zijn en zou men het eens kunnen worden?

Uitgangspunt voor ons was, dat wij een beroep zouden doen op alle belangrijke politieke richtingen in ons land.

76879. De **Voorzitter**: Mag ik u misschien even onderbreken? Was het dus zó, dat de twee Kabinetsformatoren het eerst samen eens waren geworden over de gedachte, dat, wat het Parlement betrof, er moest worden gestreefd naar een synthese?

A. Ja.

76880. De **Voorzitter**: Nu is het merkwaardige, dat men na de jarenlange discussies te Londen daar in de zomer van 1944 ook tot die synthesegedachte was gekomen. In September 1944 is het Besluit E 119 afgekondigd, waarin deze gedachte met betrekking tot de Provinciale Staten en de gemeenteraden was neergelegd. Er zou aanvankelijk ook voor de Staten-Generaal een dergelijk Koninklijk besluit komen, maar dit is door verschillende omstandigheden niet tot stand gekomen. Er is echter, zoals de heer *Gerbrandy* hier heeft verklaard, verder aan doorgewerkt en de heer *Gerbrandy* heeft aan onze commissie overgelegd een allerlaatste tekst, een allerlaatst ontwerp er van, dat hij taxeert te zijn van December 1944, waarin de synthesegedachte inderdaad ook verwerkt is.

Beschikten de Kabinetsformatoren over die redactie? De heer *Gerbrandy* heeft gezegd, dat hij zich niet kan herinneren, dat dat het geval was.

A. Ik meen ook van niet.

76881. De **Voorzitter**: Wij hebben hier dus het merkwaardige geval — ik meen, dat wij de vorige keer deze kwestie ook met u hebben besproken, maar zij is toch wel belangrijk gecorg om er nog even op terug te komen —, dat men zowel te Londen als in Nederland min of meer onafhankelijk van elkaar tot dezelfde eindconclusie is gekomen.

A. Naar wat ik mij herinner, hebben wij dit stuk niet gekend, maar u moet niet vergeten, dat er een voortdurende gedachtenwisseling is geweest tussen Londen en hier, dat die synthesegedachte hier veld had gewonnen en dat ongetwijfeld — wij hebben verschillende adviezen naar Londen gestuurd — van hieruit de gedachte is geopperd, zoals wij ook van Londen uit in beginsel die gedachte zullen hebben gehoord, zonder het stuk te kennen.

Inderdaad was men — hoewel in Londen veel sterker de nadruk op het verzet was gelegd dan later in de praktijk bij de synthese tot uiting is gekomen — in Londen zowel als hier tot de gedachte gekomen, dat men moest trachten tot een zogenaamde synthese te geraken. In beginsel bestond er vóór de bevrijding en vóór de Kabinetsformatie ook in ons land tussen de politieke contactkernen en de verzetsorganen overeenstemming over de gedachte — ik wil niet zeggen, dat iedereen wist, hoe het zou moeten gebeuren —, dat er een soort van synthese moest komen. Over een belangrijk deel van de leden der Nationale Adviescommissie was al onderling gesproken.

Wij hadden dus te trachten die gedachte te verwezenlijken. Toen zijn wij begonnen met een bespreking met de antirevolutionaire leiders. Er heerst weleens de opvatting, dat de antirevolutionairen opzettelijk buiten het overleg, buiten het nationale Kabinet zouden

zijn gehouden. Dat is bepaald niet juist. Wij zijn het eerst met de heer *Donner* gaan spreken. Ik heb mijn agenda geraadpleegd. Ik vind daarin aangetekend, dat wij de dag, nadat wij de opdracht tot Kabinetsformatie hadden gekregen, met mr. *Donner* zouden spreken, met wie ik voortdurend in aanraking was geweest.

Wij zijn daarna gegaan naar de organisatorische leiders, de heren *Schouten* en *de Wilde*, en daar hebben wij dadelijk principiële tegenstand tegen deze gedachte van de synthese ontmoet. Zij stelden zich op het standpunt, dat men de nog zittende Kamerleden moest laten terugkeren en de opengevallen plaatsen aanvullen uit de lijsten van 1937; al het andere zou ongrondwettig zijn. Daartegenover hebben wij gesteld, dat naleving van de Grondwet niet mogelijk was, ook niet op deze wijze, want er hadden intussen al lang verkiezingen moeten plaats hebben en de lijsten van 1937 waren ook niet bestemd om nog in 1945 dienst te doen; dat het dus, waar het tenslotte toch onmogelijk was door de overmacht van de feiten om wet en Grondwet na te leven, redelijk was de synthese na te streven door de zittende Kamerleden te handhaven en als leden voor de opengevallen plaatsen te doen aanwijzen in hoofdzaak mensen, die aan het verzet hadden deelgenomen. Op dat principiële bezwaar is de verdere bespreking met de A.R.-partijleiding afgestuit. Er is verder geen mogelijkheid geweest om te spreken over een program, enz., omdat dat ene voor hen onoverkomelijk was.

76882. De **Voorzitter**: De kwestie: twee antirevolutionaire Ministers of één heeft dus geen rol gespeeld?

A. Die is daarbij niet ter discussie geweest. Er is van onze kant nooit gedacht over één. Het is tenslotte één geworden, mr. *Meynen*, niet officieel voor de partij, maar ik zou er nooit aan gedacht hebben de antirevolutionairen maar één plaats aan te bieden.

76883. De **Voorzitter**: De heer *Schrinerhorn* heeft verklaard, dat er aanvankelijk een bespreking is geweest met de heer *Bruins Slot*

A. Neen, de volgorde is anders geweest; daar kom ik nog op. Wij hadden in de verzetsstrijd veel over deze zaken gesproken met de heer *Bruins Slot*, maar na de Kabinetsformatie hebben wij eerst overleg gepleegd met de officiële partijleiders, en daarbij is het op dat beginsel afgesprongen. Dat was voor ons volkomen onverwacht, omdat wij met alle antirevolutionairen, die actief hadden deelgenomen aan het overleg tijdens het verzet, tot overeenstemming waren gekomen, met mr. *Donner* in het Vaderlands Comité, met prof. *Oranje*, met dr. *Rutgers* en met de heer *Bruins Slot*. De heer *de Wilde* was geïnterneerd geweest en de heer *Schouten* was sinds April 1943 in een concentratiekamp geweest en kwam juist terug uit Mauthausen. Die hadden dus deze laatste ontwikkeling niet meegemaakt. Toen hebben wij ons op het standpunt gesteld, dat wij nog contact moesten zoeken met de heer *Bruins Slot*, die één van de belangrijkste representanten van de antirevolutionairen uit de illegaliteit was; hij was o.a. redacteur van „*Trouw*”; het lag dus voor de hand, dat wij met hem contact zochten. Die bespreking heeft prof. *Schermerhorn* alleen gevoerd en ik kan dus niet volledig weergeven, wat daar gebeurd is. Wat ik er van weet, is dit, dat de heer *Bruins Slot* geen principieel bezwaar heeft gemaakt en ook niet gezegd heeft: Nu zij het niet doen, kan ik ook niet meedoen. Hij heeft echter andere eisen gesteld. Wij hadden gedacht hem Binnenlandse Zaken aan te bieden, maar hij heeft, naar ik van prof. *Schermerhorn* vernam, de eis gesteld, dat de antirevolutionairen Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zouden krijgen. Dat was voor ons op dat ogenblik niet meer mogelijk, omdat wij al met prof. *van der Leeuw* hadden gesproken en hem bereid hadden gevonden de portefeuille van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen te aanvaarden. Daarop konden wij niet meer terugkomen. Toen heeft, naar prof. *Schermerhorn* mij heeft medegedeeld, de heer *Bruins Slot* gezegd: Laat men het splitsen, laat prof. *van der Leeuw* Kunsten en Wetenschappen nemen en een antirevolutionair — genoemd werd, meen ik, mr. *Hangelbroek* — Onderwijs. Wij meenden dat niet te kunnen doen. Wij achtten niet voldoende grond aanwezig voor het inwilligen van die eis, maar wij vonden ook, dat wij dat niet mochten doen tegenover prof. *van der Leeuw*, die zich ook voor het onderwijs als zodanig interesseerde. In mijn herinnering is het daarop dus afgesprongen en heeft geen enkele andere kwestie van program of van aantal een rol kunnen spelen. Onlangs is hierover een korte polemiek geweest in „*Het Vrije Volk*” en „*Trouw*”. Daarbij is van de kant van de heer *Bruins Slot* gezegd, dat ook wel over het aantal is gesproken en dat hem was beloofd, dat een program zou worden toegezonden, hetgeen nooit gebeurd was. Daarover kan ik niet oordelen. Dat weet ik niet. Ik kan alleen zeggen, dat van het ogenblik af, waarop de heer *Bruins Slot* de portefeuille van Onderwijs als bepaalde eis had vooropgesteld, wij voor een onmogelijkheid stonden.

Intussen is nog, op zuiver zakelijke gronden, mr. *Meynen* in het Kabinet opgenomen. Hij was secretaris-generaal van het Departement van Oorlog geworden. Wij wilden gaarne op het gebied van de defensie en ten opzichte van Buitenlandse Zaken continuïteit hebben. Wij stonden voor de mogelijkheid van verdere strijd tegen Japan. Wij wilden dus een zekere continuïteit, en gelukkig verklaarde de heer *Meynen* zich bereid om, mits het niet beschouwd werd als een officiële deelneming van de antirevolutionnaires, in het Kabinet zitting te nemen.

76884. De **Voorzitter**: Die continuïteit had u ook kunnen bereiken door de zittende Minister van Oorlog, prof. *de Quay*, te continueren.

A. Inderdaad. Ik geef nu echter weer de redenen, die aanleiding zijn geweest om de heer *Meynen* te vragen, welke redenen niet lagen in zijn politieke richting, al was het ons zeer welkom, dat daardoor althans een antirevolutionnaire — niet de Anti-Revolutionnaire Partij — in het Kabinet zitting had. Het is nooit onze bedoeling geweest het aantal antirevolutionnaires in het Kabinet tot één te beperken. Daarvan is geen sprake geweest.

Dat zijn de besprekingen geweest met de antirevolutionnaires. Dat heeft ons al niet aangemoedigd om in de eerste plaats met partijleiders te spreken. Mede doordat wij daarmee waren begonnen, waren wij met de antirevolutionnaires vastgelopen. Bovendien was bij de andere partijen de samenhang veel zwakker dan bij de antirevolutionnaires. Wij zijn er wel op uit geweest de verschillende richtingen in het Kabinet vertegenwoordigd te krijgen. Eén richting konden wij er niet in vertegenwoordigd krijgen en dat was de communistische. Aangezien de communisten in de latere jaren volledig hadden medegewerkt in het verzet en wij hoopten, dat de verhoudingen in de wereld veranderd waren door de samenwerking tussen de geallieerden, meenden wij, dat moest worden getracht ook de communisten in het Kabinet te betrekken. Dat was een moeilijke zaak. Eén van de redenen, waarom ik, evenals prof. *Schermerhorn*, het noodzakelijk achtte een poging daartoe te doen, was, dat ik er van overtuigd was, dat het Kabinet heel wat moest behandelen, dat onder normale omstandigheden de Staten-Generaal zou passeren. Daarom wilde ik de communistische richting, die in getal was gegroeid en in het verzet had medegewerkt, in dat overleg laten meespreken. Anderzijds voelden wij ons onzeker ten opzichte van de richting, waarin de communisten zouden gaan, en de mate, waarin zij weer met Rusland zouden samenhangen. Wij wisten ook te weinig van hun mensen, wat betreft de geschiktheid voor bepaalde departementale functies, en het was ook met het oog op de zeer grote bevoegdheden, die elke Minister aan zijn Departement zou krijgen, dat wij meenden niet te moeten beginnen met hun één of meer Departementen aan te bieden.

Het Ministerschap zonder Portefeuille is het enige, dat wij de communisten hebben aangeboden. Daarmede zouden zij in het Kabinet zijn geweest, zouden zij aan alle beraadslagingen hebben deelgenomen, zou de ontwikkeling van de verhoudingen zichtbaar zijn geworden en zouden wij aan de andere kant niet-een Departement hebben toevertrouwd aan één van hen, van wie wij niet goed zouden kunnen voorzien, hoe hij dat zou beheren.

Wij hebben dat besproken — in mijn herinnering — met de heren *Wagenaar* en *de Groot*. Het heeft bij hen nogal verontwaardiging gewekt. dat wij hun alle-n een Ministerschap zonder Portefeuille aanboden. Het ligt op zich zelf voor de hand, dat zij ook een Departement wilden hebben. Zij hebben één Departement gevraagd, namelijk het Departement van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening. Het ping hun eigenlijk vooral om de voedselvoorziening. Zij wilden dit Departement beheren en wilden daarnaast één communistisch Minister zonder Portefeuille; dat is hun vraag geweest. Wij zijn gebleven bij ons aanbod: één Minister zonder Portefeuille. Dat hebben zij afgewezen.

Ik weet ook niet, of alle andere heren, die wij een portefeuille hadden aangeboden, het zouden hebben geaccenteerd met de communisten samen te werken. Maar dat is onze gedachte geweest.

Het resultaat is geweest, dat de communisten in het geheel niet en de antirevolutionnaires niet officieel vertegenwoordiging in het Kabinet hebben gevonden.

Daarnaast hebben wij toen getracht de verschillende richtingen in het Kabinet vertegenwoordigd te krijgen.

Men beziet het weleens achteraf op een manier, alsof de Partij van de Arbeid op dat ogenblik al zou hebben bestaan en alsof men in het Kabinet op dat ogenblik al zoveel Ministers van de Partij van de Arbeid had. Dat was niet het geval. De samenwerking in de Partij van de Arbeid is voor een deel een uitvloeisel geweest van de ervaringen met de samenwerking in het Kabinet. Dit betreft vooral de Protestants-christelijke leden. Wij konden op dat ogenblik b.v. niet

weten, dat prof. *Lieftinck* en prof. *van der Leeuw* later met prof. *Schermerhorn* en mij in één partij zouden zitten. Wij hebben hen wel aangezocht, omdat wij in hen de personen zagen, die, behalve de bekwaamheid voor het beheer van een Departement, de geestesgesteldheid hadden, die de samenwerking gemakkelijk zou maken, en met wie een zekere gemeenschap van inzicht omtrent allerlei punten bestond. Maar de gedachte, dat men bepaald met hen in één politieke partij zou zijn, kon op dat ogenblik helemaal niet als zekerheid leven. Zij kwamen uit de Christelijk-historische groep, al stond het niet vast, dat zij in dat partijverband zouden blijven.

Er kwam in het Kabinet één antirevolutionnaire (en dat was tegen onze wil maar één); er kwamen ook een paar anderen in van Protestants-christelijke zijde, die uit de Christelijk-historische richting kwamen. Daarnaast zijn drie Katholieken aangezocht: de heren *Beel*, *Kolfschoten* en *van Schaik*. Ik erken, dat dat een gering aantal is geweest in verhouding tot de getalsterkte van de Katholieken. Dat heeft allerlei bijzondere oorzaken gehad. Onder hen was zowel iemand als mr. *Kolfschoten*, die in nauw verband stond met de R.K. Staatspartij en van wie kon worden verwacht, dat hij weer in een Katholieke organisatie zou willen werken, als ir. *van Schaik*, die, zover ik weet, vrij los van politiek partijverband stond. Verder waren er drie leden van het Kabinet, die uit de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij kwamen, de heren *Mansholt* en *Vos* en ik zelf. Wij vroegen prof. *Logemann* voor Overzeese Gebiedsdelen; wij hadden hem leren kennen als gijzelaar. Ik heb in Buchenwald verschillende colleges van hem over Indonesische vraagstukken gehoord.

Er zaten in de voorgeschiedenis veel elementen van persoonlijk contact, hetzij door de interneringstijd (zoals ik prof. *Lieftinck* nader had leren kennen in het interneringskamp), hetzij door de samenwerking in het verzet.

Bij Buitenlandse Zaken, Oorlog en Marine behielden wij, zoals ik reeds zeide, gaarne een zekere continuïteit in verband met onze buitenlandse betrekkingen en de strijd met Japan. Dat heeft geleid tot de bezetting van het Ministerie van Buitenlandse Zaken door de heer *van Kleffens*, van het Ministerie van Oorlog door de heer *Meynen* en van de Ministeries van Marine en Scheepvaart door de heer *de Booy*.

Daarnaast is de heer *van Roijen*, die zeer actief in het verzet is geweest, die nauw contact had gehad met de Vertrouwensmannen en voor hen van Nederland door de linies naar de overkant was gegaan om contact te hebben, opgetreden als Minister zonder Portefeuille, praktisch als tweede Minister van Buitenlandse Zaken. Wij vroegen voorts voor Openbare Werken ir. *Ringers*, om te trachten de continuïteit voor de wederopbouw te verzekeren, iemand, die ook in het politiek verzet zeer actief was geweest en pas uit het concentratiekamp was teruggekeerd. Er zijn geen Ministers gekozen enkel en alleen om hun verzetswerk, maar wel is bij de samenstelling van het Kabinet sterk tot uiting gekomen, dat verscheidene leden betekenis hadden gehad voor het verzet. In het Kabinet hebben wij zoveel mogelijk de verschillende richtingen vertegenwoordigd willen zien, met het accent op diegenen, die tijdens de bezetting actief waren geweest, maar altijd vooropstellende, dat hun persoonlijkheid waarborg gaf, dat zij tegen hun taak opgewassen waren. Wie onbevooroordeeld nagaat, wie wij hebben uitgenodigd, zal moeten erkennen, dat het mannen waren van karakter en van bekwaamheid.

Toen zijn wij gekomen aan de kwestie van het Parlement, waarvan het verloop u wel bekend is, waarbij het streven geweest is, zoals reeds besproken is, in het Parlement te krijgen een synthese tussen de vertegenwoordigers, die reeds van vroeger zitting hadden en nieuwe vertegenwoordigers, door de Nationale Adviescommissie aan te wijzen, ook zoveel mogelijk naar de richtingen. Men heeft elke open plaats zoveel mogelijk bezet door leden van dezelfde richting, zij het meestal uit de verzetsmensen, terwijl de plaatsen van de N.S.B. werden bezet, onafhankelijk van een bepaalde richting.

76885. De **Voorzitter**: Degenen, die toegetreden zijn tot het Kabinet, hadden zich dus bij de besprekingen reeds met de synthesgedachte verenigd?

A. Ongetwijfeld. Er is ook overleg geweest met de Seniorenconventen van Eerste en Tweede Kamer.

Hiermee meen ik in een algemene uiteenzetting het stelsel te hebben weergegeven, zoals wij het ongeveer in gedachten voor ons zagen.

76856. De **Voorzitter**: Er zijn dus, als ik het goed begrijp, behalve met de A.R.-partijleiding, eigenlijk met personen, die of deel uitmaakten van een partijleiding, of, althans van het verleden uit gezien, geacht konden worden daartoe te behoren, geen besprekingen gevoerd?

A. Neen, er is niet opzettelijk met partijen gesproken. Desondanks is er met partijen praktisch wel een zeker contact geweest. Ik zat zelf b.v. in het partijbestuur van de S.D.A.P.; daar heb ik een en ander van de opzet verteld. Zo zijn er wel aanrakingen geweest, maar er is na die eerste ervaring met de vertegenwoordigers van de A.R.-partij en na het teleurstellende resultaat daarvan niet meer officieel met partijleidingen gesproken. Wel is geprobeerd verschillende richtingen vertegenwoordigd te krijgen; ir. *Ringers* is gevraagd op grond van zijn ervaring op wederopbouwgebied, maar wij hebben hem ook gezien als vertegenwoordiger van de vrijzinnige richting. Dit zou men ook van mr. *van Kleffens* kunnen zeggen. Behalve met de A.R. hebben wij echter niet opzettelijk meer met partijleidingen gesproken.

76887. De *Voorzitter*: Men zou dus kunnen zeggen, dat bij de samenstelling van het Kabinet minder met de synthesegedachte rekening is gehouden dan bij de kwestie van het Parlement.

A. Dat wil zeggen, in zoverre de meeste Ministers niet tevoren in het Parlement zitting hadden gehad, maar wel wat de politieke richting betreft. Daarmee is rekening gehouden. Er is ook, zoals ik zeide, in allerlei gevallen contact geweest. Mr. *Kolfschoten*, die tweede-secretaris van de R.K. Staatspartij is geweest, heeft b.v. met de heer *van Schaik* gesproken, waarschijnlijk ook wel met andere R.K. voor-
mannen.

76888. De *Voorzitter*: U noemde zoëven personen, bij wie het continuïteitselement heeft gespeeld. Van hen behoorden de heren *van Kleffens* en *de Booy* tot het laatste Kabinet-*Gerbrandy*. Dat gold natuurlijk niet voor de post, die de heer *Beel* uiteindelijk heeft gekregen: die maakte ook deel uit van het vorige Kabinet, maar voor Binnenlandse Zaken kon die eis van continuïteit niet gelden.

A. Niet in die zelfde mate. De opzet van continuïteit heeft het meest gegolden voor het Departement van Buitenlandse Zaken en de Departementen, die moesten voorbereiden de maatregelen, die, naar wij dachten, in verband met de strijd tegen Japan nog zouden moeten worden genomen. Daar is opzettelijk continuïteit gezocht. Dat is ten opzichte van het Departement van Binnenlandse Zaken minder het geval geweest. De heer *Beel* is aangezocht op grond van hetgeen wij hadden gehoord over de wijze, waarop hij het Departement van Binnenlandse Zaken had waargenomen. Er is een voor-
geschiedenis aan verbonden. niet ten opzichte van hem, doch ten opzichte van een ander, met wie overleg was gepleegd. Wij hebben een beroep gedaan op de heer *Beel*, vernemende, hoe goed hij Binnenlandse Zaken beheerde. zonder de speciale gedachte, dat er hij Binnenlandse Zaken continuïteit nodig was.

A. Niet in die zelfde mate. De opzet van continuïteit heeft het — als onze inlichtingen juist zijn — de heer *Beel* aanvankelijk geen deel van het Kabinet zou uitmaken.

A. Wij hebben inderdaad eerst een ander gevraagd. Er is, zoals u weet, Mijnheer de *Voorzitter*, strijd geweest over bepaalde gedachten, die de heer *Beel* in het zuiden had ontwikkeld, of bepaalde voorstellen, die hij had gedaan. Ik had de heer *Beel* maar een enkele maal ontmoet. Wij kenden hem weinig. Wij hebben echter een andere reden gehad om de heer *Beel* te vragen dan enkel, dat een andere candidaat het niet werd. Wat wij hadden gehoord over de wijze, waarop hij het Departement van Binnenlandse Zaken had beheerd, gaf ons groot vertrouwen ten opzichte van de wijze, waarop hij het verder zou doen.

76890. De *Voorzitter*: Hierbij speelt nog een andere kwestie. Er is gesproken met de verschillende personen, die uitgenodigd werden deel van het Kabinet uit te maken, o.a. op deze basis, dat ten opzichte van het Parlement zou worden gestreefd in de richting van de synthesegedachte. Daarbij heeft, als ik het goed heb begrepen, de vraag, hoe het met de Provinciale Staten en de gemeenteraden moest lopen, eigenlijk geen grote rol meer gespeeld, hoewel anderzijds door het Koninklijk besluit van 12 April 1945, niet betrekking tot de gemeenteraden, de synthesegedachte, die had gelegen in het Koninklijk besluit van September 1944, was losgelaten. Wettelijk was dus voor de gemeenteraden op het ogenblik van de Kabinetsformatie de toestand: geen synthese, terwijl de Provinciale Staten in April 1945 helemaal van de kaart waren geraakt.

A. Wij hebben dit punt bij onze laatste bespreking, vlak vóór de beëdiging door de Koningin, wel besproken met de heer *Beel*. Het is natuurlijk altijd heel moeilijk dat nog precies vast te stellen, omdat je daarvoor en daarna ook over al die kwesties hebt gesproken, maar ik herinner mij wel, dat wij juist over de kwestie van de gemeenteraden en de Provinciale Staten met de heer *Beel* hebben gesproken. Het heeft bij de Kabinetsformatie als zodanig niet zo'n rol gespeeld

als de kwestie van het Parlement, die natuurlijk min of meer centraal was.

76891. De *Voorzitter*: Ik heb begrepen, dat de heer *Beel* bij die eerste en laatste bespreking de synthesegedachte ten opzichte van het Parlement heeft kunnen aanvaarden, maar dat er ten opzichte van de gemeenteraden en de Provinciale Staten niets vastgesteld is. Het zou denkbaar zijn geweest, dat het Koninklijk besluit van April 1945 was vervangen door een nieuwe regeling, maar dat is niet gebeurd. Ligt het nu zo, dat men bij de besprekingen er van is uitgegaan, dat, als voor het Parlement de synthesegedachte aanvaard zou worden, het automatisch ook voor de gemeenteraden en Provinciale Staten zou worden geregeld? Of heeft men bij deze besprekingen vrijwel uitsluitend gesproken over het Parlement en heeft men gezegd: „De gemeenteraden en de Provinciale Staten zijn tenslotte niet het belangrijkste; er is nu eenmaal een Koninklijk besluit van April 1945, dat zullen wij nu maar zo laten.”? Of is het zo geweest, dat men ten aanzien van de gemeenteraden en de Provinciale Staten de zaak terug heeft willen draaien naar de toestand van September 1944, toen in het Besluit E 119 ook ten aanzien van deze vertegenwoordigende lichamen de synthesegedachte was aanvaard, en dat dit eigenlijk is verhinderd door het opnieuw optreden van de heer *Beel*?

A. Door hem verhinderd is het zeer bepaald niet. Bij de Kabinetsformatie heeft het zeker niet een rol gespeeld in de trant, waarin het Parlement een rol heeft gespeeld.

In mijn gedachten leefde hetzelfde beginsel voor de gemeenteraden en de Provinciale Staten, wat ik voor de gemeenteraden nog weer belangrijker vond dan voor de Provinciale Staten, omdat krachtens onze wetgeving de Provinciale Staten vooreerst slechts een beperkte, en omschreven taak hebben en in de tweede plaats slechts een paar keer per jaar bijeenkomen, zodat, waar men moest verwachten, dat de verkiezingen na betrekkelijk korte tijd zouden worden gehouden, het voor de Provinciale Staten geen grote rol behoefde te spelen.

Ik kan niet met zekerheid zeggen, hoe het toen precies is besproken.

76892. De *Voorzitter*: Nu nog een andere kwestie. Heeft het vraagstuk van de verkiezingen ook een rol gespeeld bij de formatie? Het was duidelijk, dat verkiezingen niet direct in de hoogste graad van technische volmaaktheid mogelijk waren, dat het enige tijd zou moeten duren, vóórdat zij plaats konden hebben. Hoe stond men daar eigenlijk tegenover? Meende men, dat de verkiezingen toch zo spoedig mogelijk moesten plaats vinden, zo spoedig als het met een enigszins behoorlijke kans op zuiverheid (dus technische zuiverheid) kon gebeuren?

Ik vraag het, omdat van verschillende kanten herhaalde malen is gesuggereerd, dat men eigenlijk de verkiezingen voorlooiig niet wilde uit alle mogelijke bij-overwegingen. Het is daarom misschien goed dit punt aan te roeren.

A. Ik wil er graag iets over zeggen. Ik mag misschien ook teruggrijpen naar de kwesties van de Provinciale Staten en de gemeenteraden.

In de radiotoespraak „Herstel en vernieuwing” van prof. *Schermerhorn*, die een program van het Kabinet ontwikkelde, staat op blz. 11:

„Het herstel der vertegenwoordigende colleges zal zoowel voor Staten-Generaal, Provinciale Staten als voor de gemeenteraden geschieden.

Di methode, die bij dit herstel zal moeten worden gevolgd, zal nooit in overeenstemming kunnen zijn met de wettelijke voorschriften. Bij de thans aanwezige zekerheid, dat men zich niet aan de wet kan houden, zal een oplossing moeten worden gevonden, die de beste vruchten kan afwerpen en de geringste politieke spanningen ten gevolge heeft.

Bij de samenstelling van de colleges, welke het volk tot de eerstkomende verkiezingen zullen vertegenwoordigen, zal rekening moeten worden gehouden zoowel met hen, die daarin vóór 1940 zitting hadden, als met hen, die tijdens de bezetting, hetzij in of buiten de verzetsbeweging, verantwoordelijkheidsdraden hebben gedragen.”

Het is dus toen ook voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden urincivieel gesteld.

Op blz. 12 wordt gezegd:

„Ten aanzien van de samenstelling van gemeenteraden overweegt de Regeering op grond van de ervaring, die inmiddels is opgedaan, voor de later bevrijde provincies een wijziging van het Uitvoeringsbesluit tot stand te brengen.”

Dat is ook gebeurd.

76893. De **Voorzitter**: Ja, inderdaad is er nog een wijziging van het Uitvoeringsbesluit tot stand gebracht, maar daarmee bleef toch in stand de hoofdregeling, zoals die in het Koninklijk besluit van 12 April 1945 was gegeven, en die in tegenstelling was met het besluit van September 1944, E 119, waarin uitdrukkelijk staat (zoals het later ook voor de Staten-Generaal is geworden), dat aangewezen zouden worden in de eerste plaats de zittende leden van 10 Mei 1940, voor zover zij het vertrouwen van de bevolking hadden behouden, en daarnaast nieuwe leden, die het vertrouwen van de bevolking hadden verworven. In tegenstelling met die uitdrukkelijke regeling in het Besluit E 119 was dat verband met de zittende leden van 10 Mei 1940 in het Koninklijk besluit van 12 April 1945 losgelaten. Daaraan kon de wijziging van het Uitvoeringsbesluit niets veranderen.

A. Praktisch is het in tal van gemeenten zo gegaan.

De **Voorzitter**: Inderdaad.

A. Ik kom nog even terug op de radiorede van prof. *Schermerhorn* — de belangrijkste punten zijn in het Kabinet onder de ogen gezien, al is de rede in haar volle omvang door prof. *Schermerhorn* in overleg met mij vastgesteld — om te preciseren, wat over de verkiezingen wordt gezegd. Op blz. 12 staat:

„Dit noodparlement zal in functie blijven tot de eerstkomende verkiezingen. De technische voorbereidingen daarvoor zullen zoo spoedig mogelijk ter hand worden genomen. Het tijdstip der verkiezingen wordt echter niet bepaald door de technische mogelijkheden alleen.”

Dat is later het print van strijd geweest.

„Er diert aan het volk ook gelegenheid te worden gegeven zich een denkbeeld te vormen omtrent de vraagstukken, die thans de politieke scheidingslijnen bepalen. en wel aan de hand van hetgeen aan praktisch werk en reële plannen eenerzijds, aan oppositie anderzijds zichtbaar wordt. Het beperkte geestelijk verkeer en de zeer onvoldoende pers vertragen dit proces zeer wezenlijk. Wij meenen, dat, zonder bijzondere omstandigheden, hiervoor zeker met een jaar moet worden gerekend.”

Daarop is dus van het begin af aangestuurd. Het is ook een jaar geworden. Men was niet veel eerder klaar met de technische voorbereidingen. Men zou dus toch niet veel eerder verkiezingen hebben kunnen houden, maar ik blijf het op zich zelf juist vinden, dat er bij de verwarring van de eerste tijd omtrent politieke inzichten en scheidingslijnen een tijd van beraad moest zijn, waarin men zich niet meer behoefde te beperken tot een kleine kring van ingewijden, maar op veel breder schaal overleg kon plegen.

76894. De **Voorzitter**: Maar daartegenover stond, dat men des te langer met een onvolmaakte Volksvertegenwoordiging werkte.

A. Wij hebben bij allerlei kwesties ondervonden, dat er twee kwade dingen — soms ook wel twee goede dingen — tegenover elkaar stonden. waaruit men kiezen moest. Het is beide onvolmaakt, maar ik geloof nog altijd, dat het onvermijdelijk is geweest, dat er tijd werd gegeven voor innerlijk beraad in de partijen, voor beraad tussen de partijen, maar ook voor een gedachtenwisseling in bredere lagen van het volk. Wij hebben in elk geval de opdracht gegeven de voorbereiding zo snel mogelijk te doen geschieden. Als men alleen maar denkt aan het herstel van het bevolkingsregister, ziet men wel, dat de zaak niet zo eenvoudig was.

76895. De **Voorzitter**: Kunt u nog iets mededelen over de wijze, waarop de Nationale Adviescommissie is tot stand gekomen en de wijze, waarop zij heeft gewerkt?

A. De Nationale Adviescommissie is al voorbereid in overleg tijdens de bezetting. Indertijd is aan de *Handelingen* van de Tweede Kamer toegevoegd een noot van mr. *Bachg* hierover; een stuk, van mijn hand afkomstig, waarin u precies de uiteenzetting vindt. Herinner ik het mij wel, dan was uitgegaan van de gedachte, dat 2/3 deel van de commissie de politieke stromingen zou vertegenwoordigen en dat 1/3 deel door de verzetsbeweging zou worden aangewezen.

76896. De **Voorzitter**: In welke colleges was men het daarover eens geworden?

A. Dat is geweest enerzijds het Vaderlands Comité en daarachter het Comité van Vijftien.....

76897. De **Voorzitter**: De voortzetting van het Groot Burgercomité?

A. Ja, en anderzijds de contactcommissie voor de illegaliteit. Dat waren vijf personen, die contact hadden via de verschillende sectoren

met de leden van de grote Adviescommissie uit de Illegaliteit, die in de bezettingstijd niet in haar geheel, maar wel groepsgewijs bijeenkwam.

76898. De **Voorzitter**: En daar is een redelijke overeenstemming bereikt over de samenstelling van de Nationale Adviescommissie?

A. Ja.

76899. De **Voorzitter**: En wat werd gedacht als de taak van de Nationale Adviescommissie?

A. Die taak was tweeledig. In de eerste plaats was het een benoemingscommissie. die de leden van de Staten-Generaal zou benoemen voor de opengevallen plaatsen. Verder was de gedachte, dat, zolang er nog niet een Parlement was, de Regering toch een adviescollege zou hebben, ook een soort van synthese, waaraan de Regering bepaalde vraagstukken kon voorleggen en waarin over bepaalde vraagstukken kon worden gediscussieerd.

De Nationale Adviescommissie heeft ook een aantal malen vergaderd, niet alleen om kandidaten te benoemen voor de vertegenwoordigende lichamen, maar ook om problemen te bespreken. Dat is niet zo sterk tot uiting gekomen als velen ongetwijfeld hadden verwacht, omdat de beslissing is gevallen, dat in het algemeen de vergaderingen niet openbaar zouden zijn. Daardoor heeft de Nationale Adviescommissie natuurlijk een groot deel van haar betekenis voor het volk verloren, maar men meende, dat veel vraagstukken zouden moeten worden besproken, die een vertrouwelijk karakter zouden hebben.

76900. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat daarmee de betekenis, die het college voor het volk moest hebben, voor een groot deel verloren ging, omdat niets naar buiten kwam van de behandeling der adviezen, maar dat zou nog niet behoeven uit te sluiten, dat het college inderdaad een nuttig adviescollege is geweest. Is het dat inderdaad geweest?

A. Niet in die mate, geloof ik, als men zich oorspronkelijk had gedacht, maar het is over verschillende vraagstukken geraadpleegd. Dat moet ook nog na te gaan zijn.

76901. De **Voorzitter**: Is er een algemene oorzaak voor aan te geven, dat het college niet in die mate, als men zich oorspronkelijk had gedacht, het adviescollege is geworden, en dat in een te gering aantal gevallen advies is gevraagd? Was het zo, dat het college zich niet voldoende wist aan te passen aan de taak, welke het had gekregen?

A. Ik ben geneigd een deel van de schuld aan de Regering toe te schrijven. Het was echter betrekkelijk onvermijdelijk. Wanneer je overstelpt bent met moeilijkheden en vraagstukken, als waarvoor wij in die tijd stonden, begin je te handelen. Wij stonden voor ontzaglijke moeilijkheden. Alles eiste een beslissing en je moest voortdurend op allerlei punten ingrijpen. De toestand in ons land was aanvankelijk zo ontwricht en zo verward, dat je de begeerte had om, als je wat kon doen, dat direct te doen en niet eerst een stuk op te maken en dat aan de Nationale Adviescommissie te zenden. Ik ben dus geneigd een deel van de schuld aan de Regering toe te schrijven, maar ik geloof, dat daarvoor wel verontschuldigen te vinden zijn. Er hebben echter wel belangrijke discussies plaats gehad in de Nationale Adviescommissie.

76902. De **Voorzitter**: Meent u, dat u hiermede een zo volledige mogelijke uiteenzetting van de onderwerpen, die wij hedenmiddag hebben behandeld, hebt gegeven? Of zijn er nog bepaalde punten, die u ter sprake zou willen brengen?

A. Ik heb mijnerzijds geen bepaalde punten meer ter sprake te brengen. Het beginsel, waarvan wij zijn uitgegaan ten opzichte van de vertegenwoordigende lichamen, en de gedachtengang, die wij hebben gevolgd bij de formatie van het Kabinet, heb ik, naar ik meen, voldoende uiteengezet.

De **Voorzitter**: Om die hoofdlijnen ging het inderdaad. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit hiermede het verhoor.

W. DREES.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAAEL VAN STOETWEGEN.

POSTHUMUS.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 15 MAART 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, van Dis en jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen, leden, alsmede de heer Oosterhuis, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *g*, *h*, *j* en *o*.

Verhoor van

Mr. GERARDUS HENRICUS SLOTEMAKER DE BRUINE,
oud 51 jaar. wonende te 's-Gravenhage,
Hoofd van het Centraal Bureau voor Organisatie van de Dienst
der Rijksbegroting.

Hij legt de belofte af als getuige.

De nos. 76962 t/m 76974 hebben betrekking op de punten *g* en *h* van het Enquêtebesluit.

76975. De **Voorzitter**: Uw conclusie over het verkeer, dat over de Zwitserse weg heeft plaats gehad, komt dus hierop neer, dat men van de kant van de Zwitserse weg zoveel mogelijk heeft getracht om alle serieus materiaal, dat men binnenkreeg, ter voorlichting van de Regering naar Londen te sturen, dat u, zij het in bescheiden mate, vanuit Londen directieven kreeg van wat men aan berichtgeving verlangde, maar dat vanuit Londen van de Zwitserse weg geen gebruik is gemaakt als postweg om naar de illegaliteit berichten over te brengen van politieke betekenis in die zin, dat langs die weg werd bevorderd de coördinatie van het verzet en dergelijke aangelegenheden meer.

A. Ja. Ik ben zeer beslist van mening, dat men dit van Regeringszijde heeft verzuimd.

76976. De **Voorzitter**: Men heeft dit dus gedaan via de agenten van B.I.

A. Ik herinner mij op dit moment geen enkel geval, waar *wij* voor dit soort dingen opdracht hebben gekregen. Ik acht het wel mogelijk, dat dit éénmaal of een paar maal is gebeurd. Deze richtlijnen zijn in de regel langs andere wegen gegaan. Ik versta hieronder niet geruststellende mededelingen over de kwestie van burgerlijk en militair gezag, want daarover zijn verschillende malen mededelingen over onze weg binnengekomen. Dat waren echter geen richtlijnen voor de illegaliteit.

76977. De **Voorzitter**: Wat waren dat voor mededelingen?

A. Daaraan zit een hele geschiedenis aan vast.

Toen wij in de winter van 1943/44 met ons regelmatige werk begonnen, kwam o.a. *Bartels* hier met mededelingen en verzoeken van de overkant om georiënteerd te worden over wat men hier vond van een overgangperiode. Ik weet niet meer precies in welke formulering dat werd overgebracht. Er waren toen plannen ahangig om een vrij langdurig militair gezag in te richten. Er waren ook reeds plannen voor de radio besproken, zij het onduidelijk. In die tijd was *Bartels* hier en kreeg mededelingen van een aantal mensen, die verontrust waren over deze waarschijnlijkheid van een niet civiel, maar militair bewind na de bevrijding. Bij een aantal mensen heeft hij daarover hun respectieve meningen ingewonnen, die ten dele op papier zijn gezet. Naar mijn indruk waren er dat een stuk of vijf. Die meningen zijn naar de overkant overgebracht. Daarop is later een rede van de Minister-President en van H.M. de Koningin gevolgd, waarop men van de zijde van de Minister-President de heer *Visser 't Hooft* heeft geattendeerd met de mededeling: U bent nu toch wel gerustgesteld! Wij hebben van die redevoevingen inderdaad de indruk gehad, dat de plannen veel onschuldiger waren dan in het

begin bleek. Uit de mond van H.M. de Koningin hebben wij vernomen, dat dat militair gezag slechts enkele dagen zou duren; dat was het meest waarschijnlijke. Wij hebben hierover toen aan deze en gene geruststellende opmerkingen laten horen, wat niet wil zeggen, dat later, toen er over deze zaak meer berichten doorkwamen, wij toch wel weer berichten hebben doorgezonden, dat die zaak toch niet zo onschuldig was als wij ook even hadden gedacht! Dat hing weer samen o.a. met de vraag, of men een bijzondere wet op de staat van beleg moest hebben, dan wel of men kon volstaan met de bestaande wet. Het feit, dat men deze bijzondere wet op de staat van beleg nodig heeft geacht, is toch wel weer een reden geweest om weer ongerust te zijn. Die ongerustheid is later ook wel weer bewaarheid in de periode na de Zwitserse weg, toen ik secretaris was van de Vertrouwensmannen, waarbij is gebleken, dat het hele Militair Gezag een complete verzameling had tot stand gebracht aan verordeningen en dergelijke meer, waarvan wij hier in Nederland volstrekt onkundig waren gelaten, terwijl wij vanaf de eerste tijd hebben gezegd, dat men die maatregelen, Koninklijke besluiten en dergelijke, als ze gereedkwamen, naar ons zou moeten sturen, omdat wij het toch zeker zouden moeten weten. Pas in de tijd, toen wij ons bij de vertrouwensmannen trachtten in te denken in de situatie van na de bevrijding, hebben wij gemerkt, dat er een volledig nieuwe codex was ontstaan, gebaseerd op de bijzondere staat van beleg.

76978. De **Voorzitter**: Herinnert u zich nog, op welk tijdstip Vertrouwensmannen van de verschillende Koninklijke besluiten, die in Londen waren tot stand gekomen, kennis hebben gekregen?

A. Het tijdstip herinner ik mij niet. Ik weet wel, dat ik op een goed moment van één van de mrnsen, die het front overstaken, een compleet stel Mededelingenbladen van het Militair Gezag heb gekregen. Ik meen, dat ik die van *Richard* kreeg.

76979. De **Voorzitter**: Dat klopt, want het was van *der Gaag*, die deze stukken heeft meegebracht van zijn eerste reis naar Londen.

A. Hij heeft naar mijn herinnering niet de Koninklijke besluiten meegebracht; ik meen, dat hij de bekendmakingenbladen heeft meegebracht. Ik heb die laten vermenigvuldigen op het laboratorium in de De Lairesestraat te Amsterdam, zodat de Vertrouwensmannen tenminste daarvan nog inzage konden krijgen. Bij het rapport, dat ik daarover heb uitgebracht, heb ik laten doorschemeren, dat hier menige nieuwe bepaling van civiel recht en van Staatsrecht, enz. inzat, waarvan men hier nooit iets had geweten.

76980. De **Voorzitter**: *Van der Gang* is einde Januari 1945 door de linies naar het zuiden gegaan en van daaruit naar Londen; hij is, naar ik meen, midden Februari teruggekeerd.

A. Onze kritiek was, dat wij wel wisten, dat er Koninklijke besluiten ontstonden, en dat wij wel vaag hadden gehoord van een bijzondere staat van beleg, maar wij wisten niet wat de betekenis hiervan was. En dat wisten niet alleen wij niet, maar ook het Vaderlands Comité was daarvan niet op de hoogte.

De **Voorzitter**: Vertrouwensmannen hebben natuurlijk geen gebruik meer kunnen maken van de Zwitserse weg voor het verzenden van berichten naar Londen, want op het moment, dat Vertrouwensmannen hun werkzaamheden aanvingen, was de verbinding met Zwitserland reeds verbroken.

A. De laatste zendingen zijn, naar ik meen, in Augustus en September 1943 over België weggegaan.

De Vertrouwensmannen zijn pas begonnen in Augustus 1944. Er is wel telegrafisch contact geweest, maar niet via koeriers.

76981. De **Voorzitter**: Was dat telegrafisch contact tussen Vertrouwensmannen en de Regering veelvuldig en in beide richtingen?

A. Ja, inderdaad, in beide richtingen. Veelvuldig is natuurlijk een relatief begrip, maar er zijn nogal wat telegrammen verzonden.

76982. De Voorzitter: Was er een regelmatig over-en-weer verkeer?

A. Ja, het is regelmatig over en weer gegaan. Er kwamen telegrammen over de burgemeester van Amsterdam, over annexatie van de Duitse gebieden; over de taak ten aanzien van het bestuursapparaat, enz.

76983. De Voorzitter: Waren Vertrouwensmannen in het algemeen ook tevreden over dat contact?

A. Persoonlijk heb ik meestal het telegrafische contact verzorgd, wat meestal over Amsterdam plaats had. Ik zat in Amsterdam en had daar relaties met mensen, die zenders hadden. Wij hebben zelf nooit een zender gehad. Ik herinner mij niet, dat hierover ontevredenheid is geweest. Er is weleens een zekere bezorgdheid geweest over het uitblijven van antwoorden.

76984. De Voorzitter: Ik bedoel eigenlijk meer, of er bij Vertrouwensmannen het gevoel bestond, dat zij door de Regering voldoende ingelicht en geïnstrueerd werden over hun taak.

A. Ik herinner mij niet, dat wij tijdens het fungeren van de Vertrouwensmannen daarover zoveel kritiek hadden, maar ik weet wel, dat na de bevrijding als een koude douche het Militair Gezag over Nederland heenstreek en dat daarbij aan alles, wat de Vertrouwensmannen gedaan hadden, praktisch de bodem werd ingeslagen. Dat is dus een bewijs van het feit, dat men die zaak niet goed heeft ge-coached van Londen uit. Ik herinner mij, dat reeds, toen na Dolle Dinsdag de zaak weer was teruggeëbd, de heer *van Roijen* met een opdracht van de Vertrouwensmannen naar de overkant is gegaan.

76985. De Voorzitter: Met wat voor opdracht is hij naar de overkant gegaan?

A. Ik meen, dat hij de opdracht had daar te gaan vertellen wat en door de Vertrouwensmannen was gedaan en om te zorgen, dat men voor de toekomst richtlijnen vanuit Londen kreeg. De details ben ik echter vergeten. Ik heb ze natuurlijk wel geweten. Wij hebben toen weleens gezegd, dat er uit deze koerier niet heel veel kwam. Ik herinner mij echter niet, dat wij daarop bepaalde kritiek hebben uitgeoefend. Achteraf moet ik zeggen, dat toen al de zaak mis is gegaan. De heer *van Roijen* is ginds blijkbaar niet in een de Vertrouwensmannen sympathiek gezind bed terechtgekomen. Ik kan niet precies zeggen, hoe men daarover dacht. Ik was maar secretaris, Mijnheer de Voorzitter. Ik was belast met de technische uitvoering. Wat de politiek van de heren betreft, ik kon niet achter hun gezichten kijken.

76986. De Voorzitter: Was u tegelijkertijd met de heer *le Poole* secretaris van Vertrouwensmannen of is dat achtereenvolgens geweest?

A. Dat was tegelijk. Alleen de laatste periode hier in den Haag is er een derde man bijgekomen, de heer *van Schelle*. Later bleek, dat de Vertrouwensmannen zeer waarschijnlijk hier in den Haag zouden moeten fungeren; daardoor was mijn rol in Amsterdam praktisch heel gering.

76987. De Voorzitter: Het werk was dus wel verdeeld?

A. Ja. Wij vergaderden in den Haag of in Amsterdam, als regel enige malen achtereen. Al naargelang wij in Amsterdam of den Haag verbleven, hadden wij het meerdere werk. Aangezien het meeste werk hier in den Haag lag, heeft de heer *le Poole* het meeste werk gehad en is hij hier de man geweest.

76988. De Voorzitter: U kreeg dus niet een volledig overzicht van hetgeen zich in de kring van Vertrouwensmannen afspeelde?

A. De heer *le Poole* wel, maar ik minder, omdat ik niet altijd in den Haag zat en hij praktisch wel. Er waren wel tijden, dat, wanneer ik weer in den Haag terugkwam, ik mij eerst moest oriënteren.

De nos. 76989 t/m 77013 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

77014. De Voorzitter: Hebt u persoonlijk nog verder iets meegemaakt van de coördinatie van het verzet? Dit heeft in de nazomer van 1944 grotendeels zijn beslag gekregen. U was toen, wat uw werkzaamheden betreft, inmiddels reeds overgeschakeld van de Zwitserse weg naar de Vertrouwensmannen.

A. Dat was ik in die tijd wel, maar is dit niet in de voorzomer gebeurd?

De Voorzitter: Het begin van de coördinatie is stellig in de voorzomer geweest, maar met name de coördinatie van het gewapend verzet heeft pas in de nazomer plaats gevonden.

A. Daarmee heb ik niets te maken gehad.

77015. De Voorzitter: En met die andere coördinatiepoging, waarop u eerst doelde?

A. Ik heb u verteld, wanneer ik daarin persoonlijk door de Regering ben genoemd en dat ik daarin niet heb behoeven op te treden. Ik geloof, dat mijn werkzaamheden, de werkzaamheden van de Zwitserse weg, daarin beperkt bleven tot het over en weer mededelen van standpunten en het doorgeven van wat ons uit Londen bereikte. In deze tijd heeft ook de heer *van Heuven Goedhart* zijn reis naar de overkant gemaakt. In de latere stukken van de Zwitserse weg bevinden zich rapporten, die de heer *van Randwijk* aan de heer *van Heuven Goedhart* stuurde, die inmiddels reeds in Londen was aangekomen. Omstreeks Juni is dit zich gaan ontwikkelen. Onze rol beperkte zich echter tot het doorgeven van deze stukken. Ons enige optreden in enigszins vergelijkbare richting, n.l. het voeren van enig beleid, lag wat vroeger; dit gold niet zozeer het coördineren van het verzet, dan wel het voorbereiden van een groep mensen, die hier in een vacuum zouden kunnen optreden. Dat is de actie geweest in verband met de Duitse Putsch-plannen, waarover ik u de vorige maal reeds heb verteld.

77016. De Voorzitter: Wat hebt u daarmee persoonlijk te maken gehad?

A. Deze Putsch-plannen werden ons o.a. bekendgemaakt door een zekere *Stähle*.

77017. De Voorzitter: Wat verstaat u onder „ons“ in dit verband?

A. Bij mij kwam er een uitnodiging om mede te doen aan een overleg van 6 man, waarin mr. *Cranzer* verslag deed van zijn gesprek met *Stähle*. Later, meen ik, hebben mr. *Cramer* en mr. *van Heuven Goedhart* samen met *Stähle* gesproken.

77018. Jonkvrouwe **Wttewaall** van Stoetwegen: Zijn zij samen naar de grens gegaan?

A. Ja, in Drenthe. Na dit gesprek hebben deze twee heren zich dus enkele andere mensen geassumeerd om hierover te overleggen.

77019. De Voorzitter: U vond dit dus blijkbaar wel een zeer belangrijke geschiedenis?

A. Wij vonden dit een zeer belangrijke geschiedenis. Bij dit overleg waren nog diverse personen tegenwoordig; behalve de heren *Cramer* en *van Heuven Goedhart*, de heren *Bosch van Rosenthal*, *van Holthe tot Echten*, *van Randwijk* en ik. Wij hebben dus met zes man over deze zaak overlegd en hierover een uitvoerig verslag naar de Regering gezonden. De stukken hierover bevinden zich in het archief van de Zwitserse weg. In Januari is, naar ik meen, hierop een telegram teruggekomen, dat men afwijzend stond tegenover elke benadering van die kant. In die periode speelt de vraag: Stel, dat in die tijd de aanslag op *Hitler* was gelukt en dat er hier in Nederland dus een soort vacuum zou ontstaan, omdat de Duitsers niet meer en de Nederlandse Regering nog niet het bewind wilden voeren. Wat zou er dan moeten gebeuren? In die tijd was er alleen maar het Comité van Vijf aanwezig. Dit werd in die tijd voorgezeten door de heer *Donner*. Wij hebben toen — *van Heuven Goedhart*, Parool-man, *van Randwijk*, V.N.-man, en ik, van de Zwitserse weg — een brief ondertekend aan de heer *Donner*, waarin wij dit geval hebben verteld, en meenden, dat het te betwijfelen viel, of hij als lid van de Hoge Raad — in die tijd dus als omstreden figuur — terecht op die plaats stond als voorzitter van een dergelijk Interim-Comité. Daarbij ben ik dus opgetreden buiten de formele, de „postale“, kant. Deze stukken zijn allemaal ook in het archief van de Zwitserse weg te vinden.

77020. De Voorzitter: Hebt u er enige indruk van, hoe het College van Vertrouwensmannen functioneerde in verband of in samenwerking met de andere organen van de illegaliteit, b.v. met de Contactcommissie?

A. Ik heb dat natuurlijk wel gemerkt, maar toch alleen van de buitenkant. Ik weet, dat er kwesties zijn geweest, met name in de tijd van de z.g. onderhandelingen met de Duitsers.

77021. De **Voorzitter**: Een oordeel over de wijze, hoe het functioneerde, kunt u ons dus niet geven?

A. Ik kan mijn eigen mening daarover weergeven, maar ik weet niet of u daaraan waarde hecht.

77022. De **Voorzitter**: Het hangt er van af, of uw mening op voldoende eigen waarneming is gebaseerd.

A. Een oordeel over feiten moet op waarneming van feiten zijn gebaseerd. Een mening over een beleid moet op een aan zich zelf toegemeten bevoegdheid om een beleid te beoordelen zijn gebaseerd.

77023. De **Voorzitter**: Inderdaad. Een mening over dit beleid wint aan waarde, naarmate men op meer feitenkennis kan bogen.

A. Ik meen, dat de Vertrouwensmannen hier, alles overziende, een beter inzicht hadden in de gang van zaken dan de illegaliteit. Ik meen ook, dat de uitkomst dit heeft bewezen, wat echter niet wil zeggen, dat de mensen van de illegaliteit, qua bedoelingen, niet op een hoger niveau stonden dan de anderen. Het compromis met de feiten staat altijd iets lager dan de idealiteit.

77024. De **Voorzitter**: Denkt u in dit geval aan de April-onderhandelingen?

A. Ja. Dat is, naar mijn mening, wel het belangrijkste conflict geweest. Ik meen wel, dat het College van Vertrouwensmannen enigszins gehandicapt is geweest, doordat het enerzijds de heer *Drees* was, die hiervan lid was en, als ik mij goed herinner, ook voorzitter van de Contactcommissie is geweest, maar men anderzijds aan de kant van een aantal illegale organisaties de heer *Drees* natuurlijk wel zeer waardeerde, maar hem toch niet beschouwde als iemand uit hun groep, wat hij inderdaad ook niet was. Hij was van andere origine: hij kwam uit de politieke hoek. Misschien, dat op grond daarvan zekere gevoeligheden over en weer zijn ontstaan. Het was ook mogelijk geweest, dat andere Vertrouwensmannen, die wèl uit de werkelijke illegaliteit voortkwamen, zich meer in deze kring hadden geweerd. De twee mensen, die ik daarvoor zou willen noemen, zijn de heren *Cramer* en *van der Gaag*. De heer *Cramer* kwam uit de V.N.-kring en de heer *van der Gaag* uit de Raad van Verzet. Het zou mogelijk geweest zijn, dat de contacten met de illegaliteit naar

de Vertrouwensmannen toe via deze heren waren geleid. Dit is feitelijk, voor zover ik mij herinner, nooit het geval geweest. Zij kwamen via de Contactcommissie, wat ook begrijpelijk was, omdat dit het centrale college was. Ik acht het mogelijk, dat op grond daarvan enige gevoeligheden zijn ontstaan.

Ik meen wel, dat ten aanzien van de Arbeitseinsatz er door de Vertrouwensmannen en door de illegaliteit één lijn is getrokken, waarbij de illegaliteit enige pressie wilde uitoefenen op de industriëlen en waarbij zij werden gesteund door de Vertrouwensmannen, of omgekeerd.

Wel meen ik, dat de illegaliteit, voor zover zij op de hoogte was van de gang van zaken, ten aanzien van de politiek van de Vertrouwensmannen ten aanzien van bepaalde personen enige kritiek heeft uitgeoefend. De Vertrouwensmannen hebben zich in het algemeen geen oordeel aangemeten over de zuivering. Bij de Vertrouwensmannen zijn volstrekt onaanvaardbare figuren niet aanvaard, maar zij hebben zich nooit over een zuivering uitgesproken, een vergaande zuivering met termijnen, wat trouwens ook niet op hun weg lag. Het is mogelijk, dat men aan de zijde van de illegaliteit daar op in had willen gaan. Hierover zou ik echter niet meer kunnen zeggen. Ik denk, dat u daarvoor bij andere mensen zult moeten zijn.

77025. De **Voorzitter**: Wat mij betreft, ben ik aan het einde van hetgeen ik u had willen vragen.

Hebt u zelf in dit verband nog iets aan de commissie mede te delen?

A. Ik geloof, dat wij het nu wel hebben behandeld. U wilde mij vragen stellen over het geven van leiding en voorlichting aan en voor de bezette gebieden en over het contact en de politiek ten aanzien van de verzetsbeweging in Nederland. Ik weet niet, wat ik u daaromtrent nog meer aan waardevolle mededelingen zou kunnen doen.

De **Voorzitter**: Ik dank u dan zeer voor de verstrekte inlichtingen, en ik sluit het verhoor.

G. H. SLOTEMAKER DE BRUINE.

DONKER, *voorzitter*

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN

OOSTERHUIS, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 30 MAART 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Oosterhuis, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *g, h, j* en *o*.

Verhoor van

Mr. CATHRINUS JOHANNES FRANCISCUS CALJÉ,
oud 44 jaar, wonende te Amsterdam, lid van de Verzekeringkamer.

Hij legt de belofte af als getuige.

De nos. 77290 t/m 77391 hebben betrekking op de punten *g* en *h* van het Enquêtebesluit.

77397. De **Voorzitter**: Wat was de missie, die u had, toen u naar het zuiden ging? Om welke reden is u er heengegaan?

A. Ik ging er heen om de Prins in te lichten over de toestand van de B.S., de deltavorming, de coördinatie van de binnenlandse strijdkrachten.

77393. De **Voorzitter**: Meer speciaal over de moeilijkheden, die er waren?

A. Over de moeilijkheden, maar vooral ook over de feitelijke toestanden.

Verder had ik nog een opdracht van de C.C. Er waren geruchten gekomen, dat de Regering met een nood-Parlement uit Londen zou komen, kant en klaar. Toen heeft de Contact Commissie dat besproken; het is ook nog besproken in de secties van de G.A.C. en er was een communis opinio, dat van hieruit een stem moest worden gehoord, dat de Regering dat niet moest doen en dat nood-Parlement niet als het ware dictatoriaal moest opleggen en dat wij met klem adviseerden daarmee te wachten en eerst contact op te nemen met de voornaamste politieke groeperingen en eventueel andere groeperingen in Nederland.

77394. De **Voorzitter**: Had u daarvoor een schriftelijke of een mondelinge opdracht?

A. Mondeling.

77395. De **Voorzitter**: Dat was dus een positief advies?

A. Ja.

77396. De **Voorzitter**: Men vond het dus blijkbaar nodig, dat door een boodschapper over te laten brengen. Men deed het niet in de vorm van een telegram. Of misschien ook wel?

A. Ik geloof niet, dat er telegrammen over gewisseld zijn, maar dat het de bedoeling was, dat dit meer persoonlijk zou worden uitgezet.

77397. De **Voorzitter**: En aan wie hebt u dat te Londen uiteengezet? Of laat ik eerst vragen: wanneer is u te Londen gekomen?

A. Op 2 November ben ik naar Londen gegaan, nadat ik eerst in Eindhoven was geweest en in Brussel.

77398. De **Voorzitter**: Dus nadat u eerst mededelingen hebt gedaan en adviezen hebt gegeven over de kwestie van de samenwerking van de drie groepen? Dat hebt u eerst afgewerkt?

A. Ja.

77399. De **Voorzitter**: Bent u toen gemilitariseerd?

A. Toen niet, maar toen ik terugkwam. Aanvankelijk was de bedoeling, dat ik zou teruggaan naar bezet gebied. De Prins heeft echter gezegd: Neen, ik laat je niet gaan, want het is mijn voor-

nemen om hier een soort van kleine delta te vormen, nl. één vertegenwoordiger uit de K.P., één uit de O.D. en één uit de R.V.V. als mijn speciale adviseurs voor bezet gebied en die tevens met de Engelsen kunnen samenwerken en op het gebied van de operaties in bezet gebied.

77400. De **Voorzitter**: Is dat gebeurd?

A. Ja.

77401. De **Voorzitter**: Wie waren dat?

A. Peter Zuid, Hoogeweegen en ik.

77402. De **Voorzitter**: En heeft dat gewerkt tot het einde?

A. Ja, behalve dat Peter Zuid ongeveer in Maart 1945 vervangen is door Jacques (zijn werkelijke naam weet ik niet meer).

77403. De **Voorzitter**: Wat was de reden, dat Peter Zuid in Maart 1945 naar het noorden gedirigeerd werd?

A. Frank was overleden en er moest een opvolger komen in de staf van generaal Koot. Dat had kunnen zijn Peter Noord, die er even in gezeten had. Het had ook kunnen zijn Peter Zuid. Peter Zuid was nl. de man, die het meest intiem met Frank heeft samengewerkt. Er is destijds een brief van Frank geweest, waarin hij vroeg, indrinn er iets zou gebeuren, Peter Zuid als zijn opvolger aan te wijzen. Dit zou ik echter nog even moeten nagaan.

77404. De **Voorzitter**: Generaal Koot heeft hier verklaard, dat Peter Zuid naar het noorden is gekomen ter vervanging van Peter Noord, die toen commandant van het strijdende gedeelte was. Dien-tengevolge werd Borghouts second in command van generaal Koot en als zodanig, zegt generaal Koof, is hij mij toegestuurd. Dat is van verdere strekking dan u het zegt.

A. De kwestie van strijdend en niet strijdend gedeelte houdt mede verband met het feit, dat er een groot aantal mensen was, maar dat er minder wapens waren. Daar, zoals gezegd, de K.P. en de R.V.V. in de eerste plaats van wapens waren voorzien, bestond het strijdend gedeelte relatief uit meer K.P.-ers en R.V.V.-ers dan O.D.-ers. Ook deed zich het verschijnsel voor, dat ten gevolge van het feit, dat men de K.P. en de R.V.V. van wapens voorzag, sommige mensen gingen denken: „de O.D. krijgt nooit wapens”, en soms naar K.P. en R.V.V. overgingen om bij het gewapende deel te komen. Niettegenstaande het strijdend gedeelte voor een groot deel uit K.P.-ers en R.V.V.-ers bestond, moet toch gezegd worden, dat naarmate de samenwerking in deltacentrum beter werd, ook een groot aantal O.D.-ers daarbij werd ingedeeld. Het is inderdaad, naar ik meen in Maart 1944, onder commando van Borghouts gesteld. Als zodanig zat Frank in de staf van generaal Koot. Ik geloof, dat ik zo straks de fase van het strijdend en niet strijdend gedeelte even heb overgeslagen, maar dat het nu weer klopt.

77405. De **Voorzitter**: Generaal Koot heeft het hier aldus uitgedrukt:

„Hij „(Peter Zuid)” werd landelijk sabotagecommandant. Dit gebeurde, omdat een verhoogde activiteit van de B.S. werd verwacht. Dat heb ik ook wel begrepen.

Dat zou ik met mijn ondercommandanten best hebben kunnen opvangen, maar, toen mij een second-in-command werd gedropt, moest ik het aanvoelen als een blijk van niet juist vertrouwen in mij als commandant. Zo mocht ik het niet opvatten, heeft de Prins mij later medegedeeld, maar intussen moest ik het toen wel zo opvatten. Het was voor mij een moeilijke tijd, maar als goed militair heb ik getracht to make the best of it.”

Hier krijgt de kwestie meer reliëf dan in uw mededelingen. Generaal Koot heeft het verteld van zijn kant. Ik dacht, dat u van de overwegingen, die in het zuiden gegolden hebben, iets meer wist.

A. Nu weet ik niet, of ik net naar Engeland was voor een paar besprekingen, of op een andere dienstreis was, maar ik meen mij te herinneren, dat ik, van een dienstreis terugkomende, dit besluit

hoorde. Ik meen. dat het op hoog niveau met dz Engelsen is besproken, maar bij de vóórbesprekingen zijn noch *Hoogeweegen*, noch ik geweest; het is ons medegeedeeld als een besluit, dat was genomen. Ik weet ook niet in hoeverre het is genomen op instigatie of wel alleen met instemming van de Engelsen (dus of min of meer was opgelegd, of een initiatief van de staf van de Prins is geweest en, zo het een initiatief van de staf is geweest, van wie het initiatief dan tenslotte is uitgegaan).

77406. De **Voorzitter**: Dan kom ik nu tot uw andere opdracht. U bent dus 2 November naar Londen gegaan. Bij wie hebt u u van die andere opdracht gekweten?

A. Ik ben daartoe op bezoek geweest bij de Minister-Præsiderit en bij de heren *van Heuven Goedhart* en *Burger* en ik heb een zitting van de Raad van Kwartiermakers bijgewoond. Ik meen, dat Minister *van den Broek* er ook bij zou zijn, maar verhinderd was. Minister *van Lidth de Jeude* woonde deze zitting wel bij.

77407. De **Voorzitter**: Dat was, voordat de Ministers-kwartiermakers naar Nederland gingen, dus begin November?

A. Dat is tussen 2 en 16 November geweest. Daar heb ik het verhaal gedaan; dat wil zeggen bij alle gelegenheden heb ik het verhaal gedaan.

77408. De **Voorzitter**: Hoe hebben de heren gereageerd op deze mededelingen?

A. Positief niet instemmend. Het enige weerwerk, dat ik heb gehad, is echter van Minister *van Heuven Goedhart* geweest.

77409. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u „weerwerk“? In welke zin?

A. Ik bedoel: je kunt niet instemmend zijn en bovendien niet op de motieven van een zodanig standpunt nader ingaan, de ander niet van de pretense juistheid van het niet instemmen trachten te overtuigen. Dit laatste heeft alleen Minister *van Heuven Goedhart* gedaan. Het is hoofdzakelijk een debat tussen Minister *van Heuven Goedhart* en mij geworden. Maar ik heb geen toezegging kunnen krijgen, dat men zich aan mijn verzoek conformeerde.

77410. De **Voorzitter**: Herinnert u zich ook de motieven?

A. Het hoofdmotief was, dat men zich te Londen op het standpunt stelde, dat men verantwoordelijk was om alle maatregelen te nemen voor een zo spoedig mogelijk terugbrengen van de democratische Regeringswijze en instellingen en dat men daarom verplicht was in Londen een noodvoorziening ook voor de functionering van het Parlement te maken.

Daartegenover heb ik gesteld, dat dit toch in Nederland min of meer werd gevoeld als het opleggen van een speciale visie, die men in Londen had, aan het volk, waardoor het volk, zonder dat met zijn wensen rekening was gehouden, gebonden werd aan deze opgedrongen instanties, Hoge Colleges van Staat staatsrechtelijk, hetgeen, voor zover wij hadden kunnen peilen, weerstand ontmoette. Dat het Londense standpunt daarom ook voor ons onbegrijpelijk was, omdat men het aan de andere kant juist, wel beseffend hoe moeilijk de vragen hierbij waren, in Londen zo heel erg op prijs stelde om bij de terugkeer geen moeilijkheden en narigheden te krijgen. Vandaar het advies: Maak desnoods wat in concept gereed, maar kondig het niet af: pleeg eerst na de bevrijding in Holland overleg en wijzig het zo nodig.

77411. De **Voorzitter**: Hebt u nog met andere personen hierover gesproken in Londen?

A. Met Hare Majesteit.

77412. De **Voorzitter**: Was daarmee deze opdracht afgelopen?

A. Inderdaad; het bleek mij, dat Hare Majesteit grote belangstelling had voor de uit Holland geuite wensen.

77413. De **Voorzitter**: U bent betrekkelijk kort te Londen geweest?

A. Veertien dagen.

77414. De **Voorzitter**: Daarna bent u voor dit soort van gelegenheden niet meer te Londen geweest?

A. Neen. Ik had maar twee opdrachten van de contactcommissie met de Regering te bespreken. Dit was de ene. De andere was een

zaak van de pers. Daarover zou ik gaarne eerst nog mijn stukken willen raadplegen. Die kan ik nog niet reproduceren.

77415. De **Voorzitter**: U kunt ook niet zeggen op welk gebied die opdracht lag?

A. Op het gebied van de perszuivering. Dit is zo subtiel, dat ik de stukken eerst nog wil nazien.

77416. De **Voorzitter**: Had u deze opdracht ook niet op schrift?

A. Neen, het is besproken in de vergadering van de C.C.

77417. De **Voorzitter**: Zoudt u misschien van die opdrachten een samenvatting kunnen geven, als u het stenogram terugstuurt? Ik bedoel van de inhoud van de opdrachten.

A. Inderdaad. Zeer positief heb ik bij de Regering geen instemming kunnen krijgen met de wensen, die ik overbracht van bezet gebied. Toen ik dat gedaan had en met de Koningin er over gesproken had, was mijn verdere opdracht op dit gebied afgelopen.

77418. De **Voorzitter**: Toen bent u waarschijnlijk teruggekomen en gemilitariseerd?

A. Ik vroeg aan de Koningin of ik mocht vertrekken uit Londen. Toen vertelde de Koningin mij, dat de Prins geschreven had, dat hij mij en *Hoogeweegen* in de staf had opgenomen. Toen ik in Brussel kwam, werd mij dat bevestigd en werd mij gezegd: Ik mocht niet naar Holland terug. Toen ben ik gemilitariseerd.

77419. De **Voorzitter**: Men was natuurlijk in het noorden min of meer verwonderd, dat u niet teruggekomen was?

A. Dat is telegrafisch bericht.

77420. De **Voorzitter**: Maar dat kwam misschien pas vast te staan een maand daarna.

A. Er was altijd wel gedacht, dat ik 3 à 4 weken weg zou blijven.

77421. De **Voorzitter**: Hebt u nog mededeling gedaan aan het noorden van het resultaat van uw besprekingen in Londen op dit gebied?

A. Ik meen van wel. Dat zou ik even moeten nakijken.

77423. De **Voorzitter**: Kunt u het zich niet herinneren, hoe u het gedaan hebt, telegrafisch of op een andere manier?

A. Als het is gebeurd, moet het telegrafisch zijn gebeurd.

77423. De **Voorzitter**: Dan zou ik gaarne willen weten, of u naar uw opdrachtgevers in het noorden hebt bericht, hoe men te Londen heeft gereageerd op de opvattingen, die in het bezette gebied bestonden.

A. Wat het nood-Parlement betreft, was de opdracht, dat ik de Regering er van in kennis zou stellen en dat ik deze zaak zou bepleiten. Gezien de moeilijke ligging van het onderwerp om er over te telegraferen, neem ik aan, dat het niet de bedoeling was, dat zij een uitvoerig antwoord zouden krijgen. Ik zou moeten nagaan, of er een zijdelingse boodschap is gestuurd. Een rechtstreekse boodschap met een uitvoerig antwoord is zeker niet gestuurd. Het is mogelijk, dat bij een of ander telegram aan de O.D. een zijdelingse mededeling is gedaan, bestemd voor de C.C. Het is ook mogelijk, dat er in het geheel geen boodschap is gestuurd, uit de overweging: wek geen onrust! Ik was van het resultaat vrij zeker. Het is heel goed mogelijk, dat wij hebben gezegd: wek, waar het inderdaad, ondanks de weigering van de Regering, toch voor 99 pct. zeker was, dat de zaak goed lag, geen onrust door naar Holland te seinen: zij willen niet.

De nos. 77424 t/m 77432 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

C. J. F. CALJÉ.

DONKER, voorzitter.
WTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
OOSTERHUIS, griffier.

ZITTING VAN VRIJDAG 31 MAART 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Korsthals en Fens, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *g, h, j* en *o*.

Verhoor van

JACOB VAN DER GAAG,

oud 45 jaar, tijdelijk verblijf houdende te 's-Gravenhage, ambtenaar bij de Buitenlandse Dienst.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 77762 t/m 77831 hebben betrekking op de punten *g* en *h* van het Enquêtebesluit.

77832. De Voorzitter: Vóórdat wij nu beginnen aan uw tochten naar het bevrijde gebied, zoudt u misschien nog iets kunnen vertellen over uw deelneming aan het College van Vertrouwensmannen. Hoe is dat gegaan?

A. Wij kregen op een morgen in Amsterdam het bericht, dat *Freek* een briefje had ontvangen, waarin stond, dat hij moest komen op het plein bij de Westerkerk te Amsterdam. Daar zou hij iemand ontmoeten. Ik weet niet, wat het kenteken was — het zal een Turks pasje geweest zijn, het gewone herkenningsmiddel. Meer wisten wij niet. Toen wij daar kwamen — toevallig was ik met *Freek* samen —, hebben wij daar ontmoet de heer *Cramer*, die op het ogenblik lid van de Eerste Kamer is. Ik wist in het geheel niet, wie het was en *Freek* evenmin. Hij deed een fantastisch verhaal — in onze oren klonk het fantastisch — over een opdracht van de Regering tot samenstelling van een college, bestaande uit een aantal mensen, waarin ook zitting moest worden genomen door een lid van de Raad van Verzet, en *Cramer* vroeg of wij op zeer korte termijn, liefst nog dezelfde dag of binnen 48 uur, een lijstje van drie personen, die voor dat college in aanmerking kwamen, konden overleggen. *Freek* en ik hebben er samen toen over gesproken. Het feit, dat wij contact hadden met de heer *Cramer* langs de normale illegale weg, heeft ons vertrouwen gegeven. Wij hebben de hoofden bij elkaar gestoken en gezegd: „wie zullen wij daar zo gauw voor opgeven?” Het moest snel gebeuren. Eén, die vooral in aanmerking kwam, was *Johan Doorn (Henk)*. Hij was zo'n beetje leider van de Raad van Verzet, maar zat ondergedoken ergens in een dorp in Utrecht — ik meen in Maarsbergen — op een boerderij. Toen heb ik aangeboden er op de fiets direct naar toe te gaan. Ik heb contact met *Henk* gekregen en hem verzocht naar Amsterdam te komen, wat hij aanvankelijk zeer ongaarne deed. Hij werd nl. speciaal gezocht door de S.D., want hij was uit Amersfoort ontsnapt. Hij heeft echter al de gevaren, daaraan voor hem verbonden, getrotseerd en is met een zolderschuit, meen ik, langs de Vecht naar Amsterdam gekomen; hij durfde niet langs de straatweg. Die zelfde avond ben ik met *Freek* naar *Pieter 't Hoen* van „Het Parool” gegaan, aangezien wij een lijstje met drie namen moesten hebben. Waar haalden wij die vandaan? Wij konden geen overleg plegen met andere leden van de Raad van Verzet en hebben toen de knoop doorgemaakt door als tweede naam *Pieter 't Hoen*, die te maken had met de Raad van Verzet te vermelden. Er was nl. gezegd: „het behoeft niet iemand van de Raad van Verzet te zijn, maar hij moet door de Raad van Verzet zijn aangewezen”. Ik; ben met *Freek* bij *Pieter 't Hoen* geweest, ik meen op de Oudezijds Voorburgwal, op zijn kantoor. Hij had er wel oren naar; *Henk* uiteraard ook, hetzelve bleek uit het feit, dat hij er speciaal voor naar Amsterdam was gekomen. Toen ben ik 's avonds met dat lijstje vari 2 namen naar de heer *Cramer* gegaan. De heer *Cramer* zeide: „Wij moeten drie mensen hebben. U hebt toch gezegd, dat er drie mensen voorgesteld zouden worden. Het college moet immers een keuze doen.” Ik heb

toen gezegd: Het spijt ons erg, doch wij kunnen er maar twee vinden, die dat werk zouden kunnen doen. Toen zei *Cramer*: „U kunt er toch wel een derde persoon op zetten om het lijstje te completeren”. Ik antwoordde: „dat heeft geen zin, want dan is het niet iemand, die daarvoor geschikt is”. Daarop zei *Cramer*: „Zet u er maar een naam bij, want het College van Vertrouwensmannen wil drie namen hebben; zet uw eigen naam er bij.” Ik heb gezegd: „Dan moet u goed begrijpen, dat ik het alleen doe op uw verzoek en niet om gekozen te worden. Ik heb nooit aanraking gehad met Regeringscolleges en ik kan dat werk niet. Ik heb er aan toegevoegd: „Wij willen *Henk (Doorn)*; dit is een man, die zich altijd voor politiek heeft geïnteresseerd en die verbindings heeft met Regeringsinstanties; hij is eerlijk en moedig en heeft veel doorgeïnaakt”; (ik dacht nog bij mezelf: „en het is geen communist, gezien zijn Oranje-krant”) en zelfs *Freek* was bijzonder met hem ingenomen.

Wij hebben dus alle mogelijke moeite gedaan *Cramer* er van te overtuigen, dat zij *Henk (Johan Doorn)* moesten kiezen.

De volgende dag kwam *Cramer* terug en zei, dat niet *Henk* was gekozen, maar *van der Gaag*. Dit heeft veel deining gegeven, want liet leek, alsof ik mijzelf had gepousseerd. Ik verklaar evenwel onder ede, dat ik alleen op *Cramers* aandringen bereid ben geweest, mijn naam als derde te geven. Ik was als physicus altijd in het buitnzland geweest en ik kende *Bosch van Rosenthal* niet, *Drees* niet, *Cleveringa* niet, de Commissaris van de Koningin in Limburg niet, *Cramer* niet. Ik kende niemand. Ik weet nog niet, waarom ze mij hebben gekozen. Daar zaten wij toen met de gebakken peren!

77833. De Voorzitter: Heeft u er later nooit de reden van vernomen?

A. Ik heb er verschillende keren naar gevraagd, maar er nooit een bevredigend antwoord op gekregen. Voor mij was het allernaamzaamst, vooral omdat ik *Henk* in Maarsbergen was gaan opzoeken in de heilige overtuiging, dat hij zou worden gekozen. Hij heeft toen die voor hem zo ontzaglijk gevaarlijke reis gemaakt — overal werd hij gezocht — en zat in Amsterdam op een tijdelijk duikadres om zo snel mogelijk naar den Haag te gaan en zijn taak aan te vangen als lid van het College van Vertrouwensmannen. „*Lange Jan*” was toen nog niet gearresteerd en toen hij er van hoorde, was hij buitengewoon ontstemd. Ik heb nooit onenigheid met „*Lange Jan*” gehad, maar „*Lange Jan*” heeft mij toen ernstige verwijten gemaakt op dit punt, terwijl ik de loop van deze zaak niet heb kunnen voorzien. Wij hebben er *Johan Doorn* en *Freek* bijgehaald, die stuk voor stuk hebben verklaard, dat de toedracht zó en niet anders was geweest. Het „waarom”, weet ik nóg niet. „*Lange Jan*”, met zijn bekende voortvarendheid en zijn niet-van-marchanderen-willen-weten, heeft toen als leider van de R.V.V. gezegd: „de R.V.V. wil niets met het College van Vertrouwensmannen te maken hebben, en daarmee uit!” Toen heb ik geantwoord: „Dit is een opdracht van de Regering; het is een Koninklijk besluit, getekend door de Koningin; deze opdracht móet uitgevoerd worden! Met *Lange Jan* heb ik toen een gesprek in de Dierentuin te Amsterdam gehad. Tenslotte hebben wij elkaar de hand geschud en gezegd: „we praten er niet meer over.” Ik heb toen zitting genomen in het College van Vertrouwensmannen, waar ik eigenlijk zat als een kat in een vreemd pakhuis, maar gaandeweg pas je je natuurlijk aan. Ik geloof, dat het wel goed gegaan is. Ik heb althans voor het College van Vertrouwensmannen die reis naar Engeland kunnen maken en nogal belangrijke mededelingen mee terug kunnen nemen naar Nederland. Dat is de waarlijk fantastische wijze, waarop ik in het College van Vertrouwensmannen ben gekomen.

77834. De Voorzitter: U hebt uiteraard ook wel enig idee over de werkzaamheden van het College van Vertrouwensmannen. Vielen deze mee of niet?

A. Het kostte ontzaglijk veel tijd; wij hadden haast doorlopend vergaderingen. In het begin beviel mij dat helemaal niet; je zit maar wat te luisteren; je hoort van benoemingen van burgemeesters, van

commissarissen van politie e.d., zonder er iets van af te weten. Ik was lange tijd niet in Nederland geweest en zat daar eigenlijk als belangstellend toehoorder. Er moest nu eenmaal iemand van de Raad van Verzet bij zitten. In de organisatie en de voorbereidingen door het College van Vertrouwensmannen heb ik geen werkzaam aandeel gehad. Mijn eerste taak, die feitelijk van belang is geweest, is, dat ik heb gezorgd voor de verbinding met Engeland.

77835. De **Voorzitter**: Juist, daar komen wij nu aan. U bent op een gegeven ogenblik, in Januari 1945, naar de overkant gegaan. Is het juist, dat u een tweeledige opdracht te vervullen had, een voor de heer *Koof* en een voor het College van Vertrouwensmannen? Over de opdracht van kolonel *Koof* hebt u reeds mededelingen gedaan, maar hoe luidde de opdracht van het College van Vertrouwensmannen?

A. In de eerste plaats om zoveel mogelijk gegevens te verzamelen met betrekking tot de stemming, die er in Regeringskringen heerste ten opzichte van het College van Vertrouwensmannen, meer speciaal in verband met de voorbereidingen door het Militair Gezag. Wij hadden wel van het Militair Gezag in naam gehoord, maar wat dat nu precies inhield, daarvan wisten wij niets. Wij vroegen ons af: „wat doet dit College van Vertrouwensmannen hier, terwijl er een Militair Gezag is, dat op het ogenblik van de bevrijding onze taak direct volledig overneemt?" Wij hadden eigenlijk een lichtelijk onaangenaam gevoel ten opzichte van de houding, die het Militair Gezag zou aannemen ten aanzien van het College van Vertrouwensmannen na de bevrijding. Een van de opdrachten was dus contact te zoeken met het Militair Gezag en de resultaten van ons werk aan dat Militair Gezag aan te bieden. Wij wisten, dat dit nu eenmaal bestond, dat het aanvaard moest worden; al onze voorbereidingen zouden ter beschikking staan van het Militair Gezag. Dat was mijn voornaamste opdracht. Ik heb dan ook in Engeland dadelijk contact met het Militair Gezag gezocht. Ik heb generaal *Kruls* toen niet te spreken kunnen krijgen. Als hij in Engeland zat, was ik in het zuiden en als ik in Engeland zat, was hij in het zuiden. Ik heb er gesproken *Posthumus Meyjes* en deze heeft mij gezegd, dat het vanzelf sprak, dat hij met grote dankbaarheid gebruik zou maken van het werk van het College van Vertrouwensmannen en bereid was mij alle mogelijke inlichtingen te geven omtrent de voorbereidingen, welke zij zelf hadden getroffen. Ik ben toen in de letterlijke zin met een schuit vol materiaal teruggegaan naar het bezette gebied.

77836. De **Voorzitter**: Het is dus inderdaad juist, zoals uit verschillende verklaringen is af te leiden, dat het College van Vertrouwensmannen pas bij uw terugkomst de inhoud van het besluit op de bijzondere staat van beleg heeft leren kennen?

A. Ja.

77837. De **Voorzitter**: Wanneer bent u teruggekomen?

A. Ik meen, dat het 19 Februari of Maart is geweest.

77838. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u dan weggeweest?

A. Ik ben bijna drie weken weggeweest.

77839. De **Voorzitter**: Ik heb u te Eindhoven ontmoet in de laatste dagen van Januari.

A. Dan moet het 19 Februari zijn geweest. Een week na mijn terugkomst heeft het College van Vertrouwensmannen pas kennis genomen van de stukken. Die reis is een heel avontuur geweest.

77840. De **Voorzitter**: Hebt u het besluit zelf niet meegebracht'?

A. Ja, maar ik heb het moeten verstoppert in de Biesbosch. Eén van mijn koeriers heeft het opgehaald. Zodoende heb ik het pas een week later weer in handen gekregen evenals alle *staatsbladen*.

77841. De **Voorzitter**: Dit was dus eigenlijk wel een gerechtvaardigde klacht van het College van Vertrouwensmannen. In de maanden, daaraan voorafgaande, tastte men — men had een zekere taak van de Regering gekregen — geheel in het duister over de vraag, binnen welk raam men die taak moest vervullen.

A. Ja.

77842. De **Voorzitter**: Het was dus wel een zeer gerechtvaardigde klacht?

A. Ja, dat was het. Men kan er tegen aanvoeren, dat het uitermate moeilijk was om zonder direct contact het College van Vertrouwensmannen van het besluit op de hoogte te stellen. Dat zou moeilijk per radio gaan. Het was te omvangrijk. Men zou het misschien met een agent hebben kunnen meegeven. Daar staat tegenover, dat men ten koste van alles wilde voorkomen, dat de Duitsers op de hoogte zouden zijn van de leden van het College van Vertrouwensmannen. Er is dus nóg een grotere voorzichtigheid betracht dan met betrekking tot de gewone groepen.

77843. De **Voorzitter**: U had ook in handen van de Duitsers kunnen vallen.

A. Ik had er zo mijn eigen methode voor, dat dat niets zou kunnen opleveren.

77844. De heer *Fens*: Hebt u dit bezwaar ook gevoeld als lid van het College van Vertrouwensmannen?

A. Neen. Daarvoor was ik te weinig op de hoogte.

77845. De heer *Fens*: Hebt u ook de indruk gekregen, dat dat verwijt op iedereen zo'n grote indruk heeft gemaakt?

A. Ja, dat toch wel, nl. in die zin, dat, wanneer wij met elkaar zaten te praten, de heer *Bosch van Rosenthal* dikwijls zeide: „Men kan niet werken, als wij niet weten in welk opzicht zij dit of dat bedoelen!" Ik wil niet zeggen, dat er een paniekstemming was door de onbekendheid met hetgeen er in Londen besloten was, maar het betekende wel ongerief.

77846. De **Voorzitter**: Wat was primair: de opdracht, welke u van generaal *Koot* had, of die van de Vertrouwensmannen? Hoe is het gegaan?

A. *Johan Doorn (Henk)* zou aanvankelijk gaan.

77847. De **Voorzitter**: Voor wie?

A. Eigenlijk voor generaal *Koot*. Die strijd was het grootst. Generaal *Koot* vreesde, dat *Lange Jan* op eigen houtje naar het zuiden zou gaan en deze een volgens hem (*Koot*) verkeerde voorstelling van zaken zou geven, althans een, die helemaal in het voordeel van *Lange Jan* zou uitvallen en in het nadeel van *Koot*, van *Zanten* en de O.D. Er ging inderdaad een *Lange Jan*, maar dit bleek de andere *Lange Jan* te zijn. Daarom is aangewezen *Johan Doorn*. Toen is mij gevraagd, of ik voor de weg naar het bevrijde gebied wilde zorgen. Dit heb ik toen georganiseerd en met *Johan Doorn* helemaal besproken. Op de avond, vóórdat hij zou vertrekken — ik had voor de volgende morgen, 10 uur, voor een koerierster gezorgd, waarmee hij naar de Biesbosch zou gaan —, is hij in contact gekomen met een leider van de K.P., een zekere *Frank*, die later ook is gefusilleerd. Deze *Frank* is gekomen bij een familie *De Haas* op de Leidsekade 58 en heeft gezegd: „ik vertrouw die weg van *Richard* niet; er zijn een 500 parachutisten van de slag om Arnhem overgebleven, die zich vechtende door de linies zullen slaan; ga daarmee mee!" *Johan Doorn* heeft dit helaas gedaan en wij hebben nooit meer iets van hem gehoord. Wij moesten tenslotte aannemen, dat hij gesneuveld was. Dit betekende, dat een ander zijn opdracht moest overnemen, en toen werd ik aangewezen.

77848. De **Voorzitter**: Vertrouwensmannen hebben dus van de gelegenheid, dat er iemand voor de heer *Koot* moest gaan, gebruik gemaakt?

A. Ja.

77849. De **Voorzitter**: Het is dus niet een initiatief geweest van Vertrouwensmannen om iemand naar Londen te krijgen?

A. Neen. *Drees* wist op de dag, dat ik zou gaan, er nog niets van. Ik ben naar zijn huis gegaan om afscheid van hem te nemen. Hij wist niet, waarvoor ik zou gaan. Hij vond het toen prachtig en zei, dat ik moest proberen u te spreken te krijgen, en ik kreeg enkele nevenopdrachten van *Drees*.

77550. De **Voorzitter**: U heeft zoëven gezegd, dat *Peter Zuid* in die tijd grote bezwaren had tegen de positie, die generaal *Koot* had of behoorde te hebben. Nu is later die zelfde *Peter Zuid* -- dit was echter pas in Maart 1945 -- krachtens een beslissing van de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, van de Prins, in het bezette gebied gekomen.

A. Ja, hij is gedropt.

77851. De **Voorzitter**: Bestaat daar verband tussen? Waarschijnlijk wel!

4. Hij heeft op de duur toegegeven, maar het heeft mij uren spreken gekost om *Borghouts* er toe te bewegen eieren voor zijn geld te kiezen en ons niet in de steek te laten. Van dat ogenblik af is hij bijzonder loyaal geweest. Toen hij zei: „Ik zal meewerken!”, heeft hij dit loyaal gedaan. Hij is gedropt en heeft samenwerking met *Koot* gezocht en deze samenwerking is uitnemend geweest.

77852. De **Voorzitter**: De komst van *Borghouts* schijnt de heer *Koot* niet zo prettig te hebben gevonden, d.w.z. de manier, waarop hij is gekomen.

A. Hiervan weet ik niets.

77853. De **Voorzitter**: Heeft u *Borghouts* kunnen overtuigen, dat er een behoorlijke leiding moest komen onder leiding van de heer *Koot*?

A. Soms hadden deze discussies plaats waar de Prins bij was en soms in tegenwoordigheid van een kolonel van het Canadese leger, die steeds in de omgeving van de Prins verkeerde en die veel met de droppings te maken had. De laatste was een Belg. De mensen, die gedropt werden, kwamen eerst bij hem; men kon Nederlands met hem spreken. Deze was er eigenlijk voortdurend bij. Verder *Peter Zuid*; deze is heel moeilijk te bewegen geweest zijn standpunt te wijzigen, maar toen hij eenmaal „ja” had gezegd, was de zaak in orde en was hij volkomen loyaal.

77854. De **Voorzitter**: Dan wat die andere opdracht betreft: was dat alleen een kwestie van het inwinnen van inlichtingen voor het College van Vertrouwensmannen over de toekomstige situatie, die er zou zijn, wanneer de bevrijding eenmaal een feit zou zijn?

A. Ja. Maar men wilde ook weten, in hoeverre het bestaan van het College van Vertrouwensmannen door Hare Majesteit op prijs werd gesteld. Dat was zeer belangrijk. Dat Koninklijk besluit was getekend door *Gerbrandy* en van *Heuven Goedhart*, maar zij wisten niet, in hoeverre de idee van dat College van Vertrouwensmannen werd gedragen door H.M. de Koningin of dat het een eenvoudig besluit van de Ministerraad was, waartegen de Koningin geen bezwaar had gemaakt. Het hele contact met de Regering was, nadat het besluit was genomen, om een College van Vertrouwensmannen samen te stellen, zó zwak geweest, dat het College van Vertrouwensmannen zich wel wat verloren heeft gevoeld. Er was wel een aanstelling als zodanig, maar men wist niet wat er verder ging gebeuren. Er kwamen geen berichten door, die het bestaan van het College van Vertrouwensmannen confirmeerden.

77855. De **Voorzitter**: Maar er gingen toch telegrammen over en weer?

A. Weinig.

77856. De **Voorzitter**: Er was toch de parachutist, waarmede *mr. le Poole* te maken had, *Lijsterbes*, die telegrammen voor het College van Vertrouwensmannen verzond?

A. Er werd veel verzonden, maar weinig ontvangen. Eén telegram, dat ik mij kan herinneren, ging over de benoeming van *Oranje*; in code genoemd „de Vader der Prinsen”. Pater *Stokman* is er later ook op deze wijze bijgekomen. Op deze benoemingsvoorstellen werd zó grif ingegaan, dat het gemakkelijk de indruk maakte van: „wordt het college nog wel als waardevol door de Regering in Engeland beschouwd?” Zoals ik al zeide: de leden van het College van Vertrouwensmannen voelden zich een beetje verloren. Vooral *Bosch van Rosenthal* voelde het erg; hij kende immers de bestuurszaken door en door. Hij vooral vond het erg prettig, dat er eens iemand naar de overkant ging om de stemming te peilen, en daarop kwam het dus eigenlijk aan. Ik moest natuurlijk zoveel mogelijk informatie mee terugbrengen.

77857. De **Voorzitter**: Wat voor indruk kreeg u in Regeringskringen over de appreciatie van het College van Vertrouwensmannen?

A. Dat was ongeveer zoals *Bosch van Rosenthal* zich dat voorstelde; dat wij niet zo heel erg au sérieux werden genomen. Heel erg belangrijk vond men het daar beslist niet.

77858. De **Voorzitter**: Nu was het op het ogenblik, waarop u daar aankwam, wel een erg ongunstig tijdstip voor een positieve uitspraak, want er was juist een Kabinetscrisis.

A. Inderdaad. Maar ik heb niet alleen met de Ministers gesproken, doch voornamelijk met anderen, van wie aangenomen kon worden, dat zij hun oor te luisteren hadden gelegd, en daaruit heb ik dan wel kunnen opmaken, dat liet College van Vertrouwensmannen eigenlijk enigszins overhaast is ingesteld. Wanneer zij er een nachtje over hadden geslapen, zou het waarschijnlijk nooit gebeurd zijn. Die indruk kreeg ik.

77859. De **Voorzitter**: Hebt u er ook met de heer van *Heuven Goedhart* over gesproken?

A. Niet in Londen of het bevrijde gebied zelf. Ik ben per auto met hem, ik meen van den Haag naar Amsterdam, gereisd en heb eerst toen met hem over verschillende zaken gesproken.

77860. De **Voorzitter**: U bedoelt na de bevrijding?

A. Ja.

77861. De **Voorzitter**: Ik bedoel echter in die dagen.

A. Toen heb ik hem niet ontmoet.

77862. De **Voorzitter**: U hebt ook, wat betreft de positie van de Vertrouwensmannen en de inlichtingen, welke zij gaarne wilden hebben, geen contact gehad met een lid van het Ministerie?

A. Met de heer *Gerbrandy*; zeer veel zelfs.

77863. De **Voorzitter**: Gaf hij ook geen meer bevredigend antwoord?

A. Neen. Hij zeide: wat er gebeurt, is keurig. Wij moesten maar doorgaan op dezelfde voet. Het zou prachtig zijn, wanneer Militair Gezag van al die inlichtingen en dat werk gebruik zou kunnen maken.

77864. De **Voorzitter**: Geheel bevredigend was het dus niet?

A. U merkt, dat ik enigszins aarzel. Ik aarzel, omdat ik de indruk heb gekregen, dat het oprichten van het College van Vertrouwensmannen niet overal zo van harte is toegejuicht.

77865. De **Voorzitter**: Hebt u in die tijd, nl. de eerste helft van Februari 1945, ook nog contact gehad met dat gezelschap van die 17 personen, dat toen juist uit Nederland was gekomen? Welk contact hebt u daarmee gehad?

A. Dat contact bepaalde zich tot het uitwisselen van ervaringen; hoe het op dat ogenblik in het noorden was, hoe slecht het was, wat de mensen te lijden hadden en de moeilijkheden, welke de mensen in het zuiden meemaakten. Een zakelijk contact was het niet. Het was min of meer een toevalligheid, dat wij elkaar ontmoetten.

77866. De **Voorzitter**: In Londen?

A. Ja, in Maidenhead. Ik meen, dat zij er drie dagen hebben gelogeed. Ik was er toen ook. Het was een volkomen toevallige omstandigheid.

77867. De **Voorzitter**: U hebt daar geen gedachtenwisseling gehad, welke verband hield met de komende Kabinetformatie?

A. Ja, dat toch wel. Ik heb toen nl. een vrij lange bespreking gehad met de heren *Beel* en *Wijffels*, en ik geloof, dat op die middag de heer *Wijffels* er toe is gebracht Waterstaat te aanvaarden, waarvoor de heer *Beel* zich heel erg heeft ingespannen. De Koningin had ons die dag opgedragen besprekingen over de samenstelling van het Kabinet te houden en wij moesten die zelfde avond rapport hierover

uitbrengen. Het was vrij laat, ik geloof middernacht, toen wij terugkwamen van mijn kamer of van die van de heer *Beel* in het huis van de Koningin. De Koningin zat nog te wachten en de heer *Beel* heeft toen verslag uitgebracht. Toen is, meen ik, gezegd, dat de heer *Wijffels* had besloten, Waterstaat te aanvaarden. Dit is ook het enige.

77868. De **Voorzitter**: Dit betrof dus eigenlijk alleen de beantwoording van een concrete vraag, nl. of een bepaalde persoon een bepaalde portefeuille al dan niet zou aanvaarden. Er hebben natuurlijk in die tijd ook andere kwesties gespeeld, met name de vraag, noe de samenstelling van het Kabinet moest worden in verband met de algemene politieke situatie en in verband met het feit, dat een gedeelte van het land bevrijd was en een ander gedeelte nog niet, alsmede de vraag, hoe eventueel een en ander tot uitdrukking zou moeten komen in de samenstelling van het nieuwe Kabinet. Heeft u hierover geen gedachtenwisselingen gehad?

A. Ja, zeker. Men heeft in het algemeen gezegd: op het moment, dat het noorden is bevrijd, moet het noorden in staat worden gesteld zijn stem uit te brengen. Ik heb dit zo begrepen, dat er dan een Kabinetsoontbinding zou plaats vinden en een nieuw Kabinet zou worden gevormd met medewerking van het noorden. Zó heb ik het begrepen, maar ik zeg u direct, dat ik op dit punt heel weinig ervaring heb. Zij hebben mij als vertegenwoordiger van het noorden mijn mening gevraagd, maar ik heb deze steeds onder zeer groot voorbehoud gegeven. Er is uiteindelijk een verslag opgemaakt door de commissie uit het zuiden en dit is voorgelezen aan H.M. de Koningin. Deze heeft gevraagd, of het noorden zich er mee kon verenigen. (Dit was ik.)

77869. De **Voorzitter**: U stond dus als 1 tegenover 17.

A. Ja, en ik was zonder enige ervaring in bestuurszaken. Er werd dus meer van mij gevergd dan van mij kon worden verwacht. Ik moest mij daarom zeer op de vlakke houden en ik geloof, dat dit ook mijn enige verdienste is geweest. Dit was dus in het negatieve.

77870. De **Voorzitter**: U heeft dus, als ik het goed begrijp, niet een rol gespeeld, waarbij u een sterke drang in de een of andere richting heeft uitgeoefend?

A. Neen, neen, daarvoor zou ik mij wel hebben gewacht. Ik vond het verstandig, dat men met de definitieve formatie wilde wachten. Dit was een kwestie van common sense.

77871. De **Voorzitter**: Heeft u uw overtocht over de rivieren gedaan in samenwerking met de groep-*Albrecht* of op eigen gelegenheid?

A. Naar het bevrijde gebied toe in overleg met de groep-*Albrecht*.

77872. De **Voorzitter**: Over Sliedrecht?

A. Neen. over Hardinxveld. Terug ging ik met de een of andere schipper, die mij door de Canadezen ter beschikking was gesteld.

77873. De **Voorzitter**: In een andere sector?

A. Neen, op dezelfde plaats. Ik ging toen in een roeiboort, terwijl ik de heenweg in een groep van drie kleine kano's deed; prachtig georganiseerd; ik wil niet zeggen, dat het een plezierreisje was, maar het was toch niet onaangenaam. Terug was het vreselijk. De dammen van de Ruhr waren toen juist gebombardeerd en de tegenstroom was ontzettend sterk, zodat wij van Zaterdagmiddag tot Zondagmorgen bezig zijn geweest en toen waren wij er nog niet. Wij konden niet door de Kop van het Land komen. Wij zijn beschoten, doordat wij nog al lawaai maakten met die boot en de Duitsers ons op een gegeven ogenblik zagen, zodat wij daarna verplicht waren te wachten tot het weer donker was. Wij zijn toen in de nacht over het Eiland van Dordrecht geslopen. Daardoor moest ik mijn papieren achterlaten, verstoep in een oude boot, die daar lag. Ik heb de papieren dus in het bezette gebied achter moeten laten, d.w.z. de *Staatsbladen*; de belangrijke papieren had ik in mijn zak, het codemateriaal en andere dingen, die je niet achter kon laten en die in geen geval in handen van de Duitsers mochten vallen. Door een toeval heb ik daar in het riet een oude roestige schuit gevonden, waarvan je direct kon zien, dat deze al in jaren niet gezien was. Daarin heb ik de zaak verstoep; later is het door koeriers weer opgehaald.

77874. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat de mensen van de groep-*Albrecht* de tochten heen en weer verzorgden.

A. In het algemeen was dat wel zo, maar mijn terugtocht niet. De Prins had liever, dat ik met die schipper ging.

77875. De **Voorzitter**: Achteraf bezien, had u misschien toch beter met die kano's kunnen gaan

A. Met kano's tegen de stroom op peddelen valt ook niet mee.

77876. De **Voorzitter**: U wijt het dus in hoofdzaak aan de stroom?

A. Ja, het ging te langzaam; in het donker hadden wij de Kop van het Land al gepasseerd moeten zijn. Wij schoten niet volkloende op.

77877. De **Voorzitter**: Hoe bent u de tweede keer gegaan?

A. Dat was in overleg met *Seyss-Inquart*.

77878. De **Voorzitter**: Hoe is dat in zijn werk gegaan?

A. De aanleiding is geweest, dat op een vergadering van het College van Vertrouwensmannen, in de Javastraat in den Haag, *Bosch van Rosenthal* bezoek kreeg van de heren *Snouck Hurgronje* en, naar ik meen, *Trip*. Dezen vertelden, dat *van der Flugt*, die bij het Kerkelijk Overleg was, bericht had gekregen, dat de Duitsers, althans het burgerlijk deel van hen, niet de militairen, contact wilden hebben met een van de z.g. „Vertrauensmänner”. Zij hadden laten doorschemeren, dat het over een capitulatie ging.

77879. De **Voorzitter**: Is dat punt bij het eerste onderhoud direct naar voren gekomen?

A. Ja, d.w.z.: zij hebben het laten doorschemeren; tot het laatst toe hebben zij het woord capitulatie zelf vermeden.

77880. De **Voorzitter**: U weet, dat het eerste gesprek is geweest met *Schwebel*, waarbij deze dat inderdaad zou hebben laten doorschemeren, maar dat *Schwebel* er bij een volgende gelegenheid op is teruggekomen.

A. Natuurlijk; dat ligt voor de hand; het was de bedoeling om het maar even te laten doorschemeren; daarna moest het natuurlijk direct ontkend worden.

77881. De **Voorzitter**: Dus u ziet het ook zo, dat dit laten doorschemeren wel degelijk is gebeurd?

A. Zeker; daar werd door ons openlijk over gesproken. Dit punt is toen uit en ter na besproken en er werd besloten, dat *van Zanten (Six)* met *Schwebel* zou gaan praten, dus niet een lid van het College van Vertrouwensmannen, maar wel iemand, die door dit College was aangewezen. Waarom dat zo gedaan is, weet ik niet; men vond het blijkbaar beter en veiliger. *Six* heeft dat toen gedaan en heeft verslag uitgebracht. Dat versterkte ons in de mening, dat dit inderdaad capitulatie betekende en dat *Seyss-Inquart* en *Schwebel* het wilden doen voorkomen, alsof zij het Nederlandse volk wilden behoeden voor de hongerdood. Zij stelden het voor, alsof zij de noodzaak van het zenden van voedsel inzagen en zij daaraan hun medewerking wilden geven. Zij hoopten, dat de Canadezen dan niet verder zouden gaan dan de IJssellinie. Dat is een erg moeilijk punt geweest, omdat *Eisenhower* heeft gezegd: wij spreken alleen maar over „onvoorwaardelijke” capitulatie. De woorden, waarmee in het protocol is vastgelegd, dat de geallieerden niet verder zouden gaan dan de IJssellinie, eventueel tot Amersfoort, zou men kunnen opvatten als een voorwaarde, en daarover zijn wij dikwijls aangevallen, voornamelijk door sommige verzetsgroepen. Dat lijkt waarschijnlijk niet geheel onbillijk. Wanneer er echter sprake is van een discussie, is dat eenvoudig een samenstel van vragen en antwoorden. Het woord „voorwaarde” vind ik echter gezocht. Wij hebben gesproken van het uiteindelijk protocol, dat is opgemaakt, en hebben het woord „voorwaarde” niet gebruikt. *Seyss-Inquart* wilde geen bezetting van het westen door de geallieerden; hij zou zijn medewerking verlenen, dat er voedsel zou komen en, wat voor ons het allerbelangrijkste was, dat West-Nederland niet onder water zou komen. Hij heeft beloofd, dat hij er voor zou zorgen, dat de springstoffen, welke in grote hoeveelheden bij verschillende dijken lagen, niet tot ontploffing zouden worden gebracht. Wanneer dit laatste zou zijn gebeurd, zou dit een

— ramp is een te zwak woord — catastrophe zijn geweest. Het zou niet geweest zijn een onderwaterzetting van een paar cm, maar West-Nederland zou werkelijk zijn verdwenen. Dat was dus buitengewoon ernstig en daarom hebben de Vertrouwensmannen dat aanbod van *Schwebel* en *Seyss-Inquart* zeer ernstig overwogen. Na verschillende besprekingen heeft men dan ingezie, dat het noodzakelijk was, dat er iemand naar de Regering te Londen en de S.H.A.E.F. moest gaan om die zaak te bespreken.

77882. De **Voorzitter**: Waren Vertrouwensmannen over de wijze, waarop het aanbod moest worden behandeld, eenstemmig?

A. Ja.

77883. De **Voorzitter**: Was er ook overeenstemming met de heer *Koot*?

A. Ja. Iedereen, die met ons in contact kwam op dat moment, konden wij zonder enige moeite overtuigen van de noodzakelijkheid om dat contact inderdaad tot stand te brengen.

77884. De **voorzitter**: Nu zijn er nog moeilijkheden geweest met bepaalde groepen, bepaalde personen uit het verzet. Hebt u dat nog meegemaakt?

A. Toen was ik in Engeland. Ik heb het naderhand gehoord. *Van Randwijk* van „Vrij Nederland” heeft er later fel over gesproken. Ik kan het mij voorstellen, dat zij boos waren, maar toch ook, dat de Vertrouwensmannen het hebben gedaan, gezien het feit, dat er zo ontzaglijk veel van afhing. Van een onderwaterzetting van West-Nederland was de ellende niet te overzien.

77885. De **Voorzitter**: Twijfel zou hebben kunnen ontstaan, toen de Duitsers de Wieringermeer onder water hebben laten lopen.

A. De besprekingen in Londen duurden te lang. Wij hebben tien dagen moeten wachten op bericht, vóórdat *Eisenhower* toestemde. *Churchill* heeft nog een telefoongesprek gehad met *Eisenhower* op de negende dag en toen kwam eindelijk het bericht, dat het in orde was. Gedurende de wachttijd hebben de Duitsers als een soort sneldeprik toch nog een gedeelte van ons land onder water gezet.

77886. De **Voorzitter**: Hoe is het besluit genomen, dat er twee afgezanten naar Londen zouden worden gestuurd?

A. Er is een zeer lange discussie geweest over de vraag, wie zou gaan. Iedereen kwam er voor in aanmerking, zowel *Bosch van Rosenthal*, *Cleveringa*, *Oranje*, *Drees* en de anderen. Tenslotte is het *Neher* geworden. Ik ben met hem meegegaan, omdat ik de contactpunten kende en niet om besprekingen te voeren. Meer als begeleider. *Neher* was de man, die de besprekingen zou leiden. Ik ben meegegaan, omdat men zeide, dat het gemakkelijk voor *Neher* zou zijn, als ik hem de weg kon wijzen in het bevrijd gebied en Londen. Dit is ook inderdaad gebelegen. Ik heb *Neher* daarbij kunnen helpen.

Er werd ons gezegd, dat wij ons moesten vervoegen op het Plein. waar het kwartier was van *Seyss-Inquart*. Op een middag werd ik daar ontvangen. *Neher* was er torn nog niet. Ik weet niet, of hij dezelfde middag is gekomen; het moet haast wel, want wij zijn samen vertrokken van Buitenlandse Zaken. Ik ben toen ontvangen door *Seyss-Inquart* en heb met hem gesproken. Hij zei: „Sie haben Immunität für all dasjenige, was Sie gegen uns getan haben, aber nicht für dasjenige, was Sie noch gegen uns machen werden.”

Het was voor mij niet zo prettig naar het kwartier van *Seyss-Inquart* te gaan.

Hij zei, dat hij zielsmedelijden had met het Nederlandse volk, dat moest hongeren, en vroeg, of ik alles wilde doen om het volk te redden van de hongerdood. Dit was zijn Leitmotiv. Over capitulatie werd niet gesproken, doch het was: als de vos de passie preekt, boer, pas op je kippen!

Daarop werden wij overgegeven aan *Schwebel*. Ik wilde mijn geallieerde uniform meenemen. *Seyss-Inquart* stond nogal te kijken van dat geallieerde uniform en het pistool, dat ik bij mij had in een koffertje. *Schwebel* heeft mijn koffertje gedragen! In den Haag in de bezettingstijd heeft *Schwebel* dus het koffertje gedragen van de leider van de Raad van Verzet, waarin een geallieerd uniform en een groot pistool zaten, en zo zijn wij in een open auto gestapt, *Neher* en ik achterin, en, onder de woedende blikken van de bevolking, naar Gorkum gereden, waar wij door de N.S.B.-burgemeester met open armen werden ontvangen. Deze heeft allerlei pikante dingen verteld van het verzet in zijn streek en gezegd, waar wij verzetsmensen konden vinden! Hij vertelde bij voorbeeld, dat hij wist, waar een zekere

van Rappard was ondergedoken. Dit was ook iemand van de Raad van Verzet.

De **Voorzitter**: *Van Rappard* was de vroegere burgemeester van Gorinchem.

A. Het was voor ons aanleiding vanuit het zuiden te telegraferen, dat *van Rappard* ergens anders moest onderduiken.

Wij moesten tot midden in de nacht bij die N.S.B.-burgemeester van Gorinchem blijven, want het bleek wat moeilijk te zijn de Duitse legerleiding te bewegen, niet op een bootje te schieten, dat over de Merwede zou gaan. Wij hebben tot een uur of één — misschien twaalf — zitten wachten en toen is een luitenant gekomen, die zei, dat het in orde was, en vroeg, hoe ik mij de overtocht voorstelde. Ik zei, dat ik een eigen weg had om naar de overkant te komen. Wij spraken af, dat er een „cease fire”, een staken van het vuren zou zijn voor één uur; in die tijd zou *Neher* met de witte vlag oversteken en ik zou het aan de overkant regelen, dat de „cease fire” in acht genomen werd.

77887. De heer **Fens**: Het was dus een schorsen van het vuren.

A. Ja. Een uur lang zou in ieder geval niet heen en weer worden geschoten. Bij de Merwede lagen de troepen vlak tegenover elkaar.

77888. De **Voorzitter**: Hoe moest dat aan de geallieerde zijde voor elkaar gebracht worden?

A. Dat moest ik doen langs de weg, die ik al eerder genomen had.

77889. De **Voorzitter**: De heer *Neher* moest dus wachten, totdat u aan de overkant aangekomen was?

A. Ja. Hij zou daarna oversteken.

77890. De **Voorzitter**: Kreeg u voor uw reis de nodige faciliteiten?

A. Het was eigenlijk zo, dat wij het niet vertrouwden. *Neher* en ik hebben tegen elkaar gezegd: we houden een slag om de arm. Wanneer wij beiden tegelijk gaan, kunnen ze ons beiden doodschieten. Wanneer één van ons beiden gaat en de ander blijft achter, dan kan degene, die achterblijft, uit het feit, dat de eerste niet aan de overkant is gekomen, opmaken, dat het geen zuivere koffie is, dat er een intrigue achter steekt, waarvan wij de draagwijdte overigens niet kenden. Waarom zouden wij nodeloos beiden dezelfde weg nemen? Ik moest dus naar de Duitse Weermacht toe om over te steken. *Neher* zeide: Ik blijf hier rustig zitten. Wanneer jij veilig aankomt, is dat voor mij een bewijs, dat ze te goeder trouw zijn; dan zal ik oversteken met de witte vlag. Dit was uitstekend door *Neher* in elkaar gezet.

De Duitsers vroegen mij: „Hoe wilt ge oversteken?” Ik antwoordde, dat ik alleen een auto wilde met twee Duitse officieren en dat men zou rijden, zoals ik dat zou aangeven. Dat was 1 uur des nachts. Verder moesten de Duitsers hun erewoord geven, dat zij op het moment, dat ik stoppen zou bevelen, mij er uit zouden laten en dat zij mij niet zouden volgen. Ik moest natuurlijk naar een gids en in die dagen kon men absoluut geen adres vrijgeven. Zij hebben hun erewoord gegeven en alles is volgens de plannen gegaan. Ik ben in een Duitse wagen gaan zitten en heb twee Duitse officieren meegekregen. Toen ik het bevel tot stoppen gaf, zijn de beide Duitsers in de wagen blijven zitten en ben ik te voet naar de gids gegaan. Ik heb hem er toen met veel moeite toe kunnen bewegen om mee te gaan en met de Duitsers terug te rijden naar het stadhuis; dat vond die gids natuurlijk niet prettig. Ik heb een klein uur met hem moeten praten om hem zover te krijgen. Hij zei tegen mij: „U kunt tenslotte wel een agent-provocateur zijn.”

77891. De **Voorzitter**: Maar hij kende u toch van de vorige keer?

A. Neen, dat was juist het ongelukkige, hij kende mij niet; degene, die mij de vorige keer had meegenomen, was juist aan de overkant. Wij waren dus vreemden voor elkaar. Ik heb nog steeds de grootste bewondering voor die man. Ik heb erg op zijn gemoed gewerkt en heb hem gezegd, dat er zeer veel van afhing. Tenslotte is hij toch meegegaan. We zijn toen gebracht naar een kwartier met 13 Duitse officieren, die juist bezig waren feest te vieren. Ik moest mee drinken, zeiden zij, maar dat heb ik niet gedaan. Ik wilde helder blijven. Ik moest mij daar omkleden en de uniform aantrekken; dat vertelde ik hun. Zij beschouwden mij natuurlijk als een Duitse spion, die bij de geallieerden zou gaan spionneren, en zij begrepen, dat ik de geallieerde uniform moest dragen om veilig aan de overkant te kunnen komen. Afzonderen voor dit kleden mocht ik mij niet;

midden in die kamer moest ik de uniform aantrekken. Ze hadden er grote belangstelling voor. Om 3 uur heeft het gezelschap mij naar de roeiboort gebracht en wij zijn prinsheerlijk naar Lage Zwaluwe gevaren. Er was opdracht gegeven niet op ons te schieten en daar heeft men zich aan gehouden. *Neher* en ik hebben verder alleen de voorwaarde gesteld, dat de volgende dag tussen 11 en 12 uur er geen radiopeilingen zouden mogen zijn. Hierover werd natuurlijk alleen met *Schwebel* gesproken. We hebben *Schwebel* gezegd: „U weet, dat wij een aantal ontvangers hebben. *Van der Gaag* wil het bericht van zijn veilige aankomst seinen naar zijn vrienden." Dat was noodzakelijk ook uit veiligheidsoogpunt; dan moesten zij dat bericht zonder stoornis kunnen ontvangen. We hebben verder gezegd: „Wij willen niet hebben, dat degenen, die het bericht ontvangen, gevaar lopen. U moet ons beloven, dat er van 11 tot 12 uur geen radiopeilingen zullen zijn." In het bevrijde gebied aangekomen, ben ik naar de Prins gegaan. Deze heeft voor de schorsing van vuren van één uur gezorgd. Toen is de heer *Neher* overgestoken en heeft zich direct in verbinding gesteld met de Prins. De heer *Gerbrandy* was juist op reis. Hij zat in Nijmegen. *Gerbrandy* is teruggekomen en ik ben met hem naar Londen gevlogen en heb hem in het vliegtuig het een en ander kunnen vertellen. Zeer spoedig is de heer *Neher* gevolgd en van dat moment af hebben wij negen dagen dag in dag uit moeite gedaan bij de Regering om haar te bewegen in te gaan op — ik mag niet het woord „voorstellen" gebruiken — de suggesties van *Seys-Inquart* en *Schwebel*. Het is een hele toer geweest de Regering daarvan te overtuigen. Met de heer *Gerbrandy* ging dat gemakkelijk. Hij zag direct het belang er van in, maar Minister *Tromp* was er b.v. heel erg op tegen. Er is nog een Ministerraad geweest in Brown's Hotel, waarbij de heer *Neher* en ik aanwezig waren. De heer *Neher* heeft daar voor namelijk het woord gedaan.

77892. De **Voorzitter**: Was dat negen dagen na aankomst?

A. Die Ministerraad was eerder, maar het was negen dagen na aankomst, toen *Eisenhower* toefag.

77893. De **Voorzitter**: Het overtuigen van de Nederlandse Regering heeft dus niet zo lang geduurd?

A. Toch wel enige dagen. Men zeide — dat was algemeen de houding der Ministers —: „U kunt de Duitsers niet vertrouwen, wanneer zij iets beloven." Ons argument was: Wanneer wij er niet op ingaan, wordt de boel onder water gezet. Wanneer wij er wel op ingaan, hebben wij de kans, dat het niet gebeurt. Op mathematische gronden moet u er dus op ingaan om de kleine kans, dat het niet gebeurt, te gebruiken.

77894. De **Voorzitter**: Het heeft dus een vrij groot aantal dagen geduurd, eer de beslissing door *Eisenhower* werd genomen. Hoe kwam dat?

A. Men zegt, dat dit kwam, omdat in die dagen *Roosevelt* overleden was. Dat gaf natuurlijk ontzaglijk veel werk en besprekingen. Het is mogelijk, dat dat een oorzaak van vertraging is geweest.

77895. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* heeft er ook nog een bespreking over gehad met *Churchill*.

A. Ja, twee keer. Hij is zelfs midden in de nacht nog naar *Churchill* geweest. De heer *Gerbrandy* heeft er zich sterk voor ingespannen, eigenlijk vanaf het moment, dat ik er in het vliegtuig met hem over had gesproken.

77896. De **Voorzitter**: Zag hij ook in, dat *Churchill* met *Eisenhower* moest spreken?

A. Ja. *Churchill* heeft, meen ik, die zelfde nacht telefonisch nog met *Eisenhower* gesproken, tenminste, dat heeft de heer *Gerbrandy* mij daarna verteld.

De **Voorzitter**: Waarschijnlijk hebben wij nu de belangrijkste punten voor het grootste gedeelte gehad.

A. Ik weet hieraan verder ook niets meer toe te voegen, want van dat moment af, na terugkomst van mijn tweede reis, was er een volkomen vrije uitwisseling van gedachten. Daarover kan ik u niets belangrijks meer vertellen.

77897. De **Voorzitter**: U hebt vrij veel contact gehad met de leiding van de O.D.

A. Ja, met jhr. *Six*.

77898. De **Voorzitter**: Nu is de doelstelling van de O.D. — dat merken wij hier ook voortdurend — nogal een omstrepen punt geweest, d.w.z. in die zin, dat bij sommige groepen het gevoel bestond, dat de leiding van de O.D. streefde naar een „autoritair regeringsstelsel". Deze gevoelens heeft u zeker wel herhaalde malen bemerkt, ook in die tijd?

A. Die gevoelens bij anderen? Ja!

77899. De **Voorzitter**: Wat is uw oordeel daarover?

A. Ik deel die gevoelens beslist niet. Ik zie de O.D. als een groep van echte militairen en dit drukt nogal zijn stempel op een regeringsvorm of een kabinet, dat zij eventueel later zouden willen hebben. Dat zij echter zelf zouden hebben willen streven naar een Regering op militaire leest geschoeid, geloof ik beslist niet.

77900. De **Voorzitter**: U heeft dus de overtuiging, dat zij bereid waren een regeringsstelsel, dat langs democratische weg tot stand gekomen was, te aanvaarden?

Er speelde bij voorbeeld in die tijd de vraag, wat er met het Parlement moest gebeuren. Dit was een moeilijk probleem. Nu zou ik mij kunnen voorstellen, dat men in die kringen op het standpunt had gestaan: laat dat Parlement voorlopig maar weg. Dan had men dus een regering zonder Parlement en was men al een eind in de autoritaire richting. Men had ook nog een stapje verder kunnen gaan en zeggen: wij hebben bovendien met betrekking tot die Regering nog bepaalde wensen.

Daartegenover is hier van de kant van leidende figuren van de O.D. gezegd: dat is per se niet waar; wij moesten voorzien in een vacuum, dat na de bevrijding zou ontstaan, want dan moest de staat van beleg gelden en hierbij moesten de militairen de leiding hebben, maar dit zou geheel binnen het democratisch bestel, zoals wij het hebben, moeten gebeuren. Dit zijn de twee standpunten. Nu is de vraag: wat waren naar uw oordeel de strevingen bij de leiding van de O.D.?

A. Wij hebben het nooit gehad over de weg, waarlangs wij vlak na de bevrijding tot een regering zouden komen. Over de vraag, of dit langs een democratische weg zou gebeuren, met een Parlement of zonder Parlement, hebben wij nooit gesproken. Ik heb in hun harten niet kunnen kijken. Ik kan helemaal niet beweren, dat zij afkerig zouden zijn geweest van een regeringsvorm zonder Parlement of zelfs van een geheel autoritaire vorm. Ik acht dit niet uitgesloten, maar ik weet het niet. Niet omdat zij anti-democratisch zouden zijn, maar omdat zij het op dat moment een juistere vorm zouden hebben gevonden, meer doelmatig, gezien het feit, dat het zo moeilijk was, op dat moment een Parlement te vormen.

77901. De **Voorzitter**: U wilt dus zeggen: dat kan hun persoonlijke mening zijn geweest. Kan er echter worden gesproken van een streven op dit gebied van de O.D. qua talis?

A. Neen. Als er een streven in die richting is geweest, heeft men er niets van laten merken.

77902. De **Voorzitter**: Heeft u weleens persoonlijke opvattingen gehoord?

A. Zij hebben dit punt niet aangeroerd, maar men krijgt weleens een indruk, zonder dat zij er uitdrukkelijk over spreken. Dit is dus een feeling.

77903. De **Voorzitter**: Wat was deze feeling?

A. Dat zij het niet onaangenaam zouden hebben gevonden, wanneer het niet langs democratische weg zou zijn gegaan.

77904. De **Voorzitter**: Dan heb ik hier nog een telegram van 28 September 1944, dat uit Londen was gekomen, waarin aan de Grote Raad van de Illegaliteit werd verzocht om een deputatie uit die Grote Raad van de Illegaliteit van ten hoogste 5 personen naar Eindhoven te sturen. Wat is dat voor een geschiedenis geweest?

A. Dat is alleen maar de oorzaak geweest van onnoemelijk veel herrie, anders niet. Uiteindelijk is niemand afgevaardigd. Er is een

verschrikkelijke onenigheid geweest over de vraag, wie zouden gaan, maar men is niet tot een oplossing gekomen en men heeft het maar laten lopen. Men wilde vertegenwoordigers van illegale kranten en verzetsgroepen sturen, mensen, die individueel graag wilden gaan en die vonden, dat het nodig was, dat contact werd opgenomen met het bevrijde gebied. Maar zoals ik al zeide, het is slechts een bron geweest van onnoemelijke herrie.

77905. De **Voorzitter**: In welke kringen?

A. In alle kringen. Ik kan niet zeggen, dat iemand daar minder schuldig aan is geweest dan de anderen; allen waren even schuldig wat dit betreft. Iedereen had hierover zijn eigen mening en men kon eenvoudig niet tot elkaar komen. Ik vond die opdracht niet zo erg geslaagd.

77906. De **Voorzitter**: In welk opzicht niet?

A. Men had moeten definiëren, wie men wilde hebben en waarvoor; 5 mensen, jawel, maar er waren er wel 500 000, die wilden gaan.

77907. De **Voorzitter**: Hebt u zich zelf ook in deze discussie gemengd?

A. Zonder enige twijfel.

77908. De **Voorzitter**: Hebt u daarbij gezegd, dat het zus of zo zou moeten?

A. Mijn natuur is er altijd een van verzoening geweest en wanneer ik mij er in gemengd heb, is het geweest om de mensen tot elkaar te brengen, maar wat ik nu precies gezegd heb en wie ik heb voorgestaan, weet ik niet meer. Maar mij zelf kennende, weet ik wel, dat ik geprobeerd zal hebben om de mensen tot elkaar te brengen.

77909. De **Voorzitter**: Dat is toch een hoogst eigenaardig verloop van zaken. Ik laat daar, of het juist was dat verzoek in die vorm te doen en of het verzoek duidelijk geformuleerd was, maar dat men, gegeven de opdracht, na enige tijd moest constateren, dat men niet tot een behoorlijk gehoor geven aan die opdracht kon komen, is toch wel erg bevreedend.

A. Het was afschuwelijk; het was een blamage. Het kwam, omdat er zoveel andere geïnteresseerde groepen bij kwamen, die tot de illegale kranten behoorden. Vertegenwoordigers van die illegale bladen wilden vanzelfsprekend ook graag gaan. Bij „Trouw" en „Parool" vond men het beslist nodig om vertegenwoordigers van de illegale pers te zenden. Toen kwam er een compromis tot stand. Men zou één man sturen als vertegenwoordiger van alle kranten, maar toen kwam er weer ruzie over de vraag wie die vertegenwoordiger zou zijn. Het was werkelijk een geweldige deining. De heer *Neher* heeft ook getracht daarin te verzoenen, maar het heeft niet zo mogen zijn.

77910. De **Voorzitter**: Hebt u zelf nog bepaalde punten, ten aanzien waarvan u meent, dat wij die niet of niet voldoende hebben behandeld? Wij hebben de gehele materie wel doorgenomen, maar dat wil nog niet zeggen, dat ik bepaalde dingen niet heb vergeten of over het hoofd gezien.

A. Misschien de gelden, die gebruikt zijn. Het is mij opgevallen, dat de gelden, die wij kregen, werden ontvangen door *Johan Doorn* (*Hcnk*). Hij ontving die gelden weer in zijn kwaliteit van leider van de Oranje-krant, zijn éénmanskant. Hij zorgde voor het samen-

stellen en drukken. Dat deed hij alleen. Daarvoor kreeg hij een vrij groot bedrag. Wanneer wij gelden nodig hadden, moesten wij zeer dikwijls putten uit de voorraad, welke *Johan Doorn* had. Het andere geld werd, als ik het mij goed herinner, direct gegeven aan *Freek* of *Lange Jan*, maar daaruit heb ik zelf nooit geput. Het geld, dat de R.V.V. nodig had, is altijd gekomen van *Henk*, naast een groot bedrag van de heer *Cahn*, die ik reeds eerder noemde. *Henk* kreeg zijn geld voor zijn „Oranje-krant", hetgeen blijkbaar te veel was, zodat hij het werk van de Raad van Verzet kon steunen.

77911. De **Voorzitter**: Hebt u een idee, waar het geld vandaan kwam?

A. Van *van Hall*.

77912. De **Voorzitter**: Het kwam dus via het N.S.F.?

A. Ja. Ik heb met *van Hall* er eens een gesprek over gehad om op een zeer voorzichtige wijze een opstelling te maken over de wijze, waarop het geld werd besteed, maar dat heeft nogal wat tegenkants ondervonden. Ik geloof niet, dat het mogelijk is over de wijze, waarop het geld is besteed, iets terug te vinden, maar het moeten enorme bedragen zijn geweest.

77913. De **Voorzitter**: Was er voortdurend geldgebrek of ging het wel?

A. Neen. Wij hebben van geldgebrek nooit iets gemerkt. Ik heb voor mij zelf later nog wel eens een lijstje opgemaakt van het geld, dat wij hebben besteed. Nu moet ik zeggen, dat ik zelf bij de verzetsgroep weinig om geld heb aangeklopt, omdat ik persoonlijk voor het verzetswerk werd geholpen door de heer *Cahn*. Dat was een rijk zakenman. Ik zorgde voor zijn zoontje; die heb ik aan een duikplaats geholpen. Ik kon bij hem altijd aankloppen, wanneer wij geld nodig hadden voor fietsen of het aankopen van voorraden. Een enkele maal heb ik persoonlijk geld ontvangen van *Johan Doorn* (*Henk*).

77914. De **Voorzitter**: Behalve het N.S.F., waren er voor het werk van de Raad van Verzet dus nog andere bronnen, zoals de heer *Cahn* en anderen?

A. Ja.

77915. De **Voorzitter**: Het ging blijkbaar zo: men leefde van wat men had, zolang dat ging en als het geld op was, ging men ergens proberen weer wat geld te krijgen?

A. Ja; zo deed ik het althans, en dat lukte wel. Laat ik het liever zo zeggen: wij hebben niet iets niet kunnen uitvoeren door gebrek aan geld.

De **Voorzitter**: Als u dan hiermede aan het einde van hetgeen u ons hebt mede te delen bent gekomen, dank ik u zeer voor de inlichtingen, welke u ons hebt verstrekt. en sluit ik het verhoor.

J. VAN DER GAAG.

DONKER, *voorzitter*.

KORTHALS.

FENS.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Hoogcarspel, Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JACOB ALBERTUS WILHELMUS BURGER,
oud 46 jaar, wonendr te Dordrecht, advocaat,
lid van de Tweede Kamer der Statzn-Generaal,
oud-Minister van Binnenlandse Zaken

77976. De **Voorzitter**: U bent door de Enquêtecommissie over de punten j en o van het Enquêtebesluit reeds gehoord 2 November 1918, U hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te hebben.

Het is u waarschijnlijk bekend, dat er enige tijd geleden een paar brochures zijn verschenen van de heer H. A. Lunshof, waarin onder meer bepaalde aantijgingen worden gericht tegen de heer van Heuven Goedhart ter zake van feiten, die hij in zijn kwaliteit als Minister van Justitie te Londen zou hebben verricht?

A. Ja.

77977. De **Voorzitter**: Over enkele van die punten zou ik u enige vragen willen stellen. In de eerste plaats wordt in een van deze brochures zakelijk gesteld, dat ter gelegenheid van de aankomst van de heer van Heuven Goedhart in Londen hem een lunch is aangeboden en dat hij aan die lunch reeds fel tegen „De Telegraaf” te keer zou zijn gegaan.

De heer van Heuven Goedhart heeft daaromtrent echter verklaard, dat die lunch weliswaar heeft plaats gevonden, dat daarbij een vrij groot aantal personen tegenwoordig was, dat hij toen wel een uiteenzetting over de illegale pers in het algemeen heeft gegeven, maar stellig niet in het bijzonder over „De Telegraaf” heeft gesproken; hij meent zelfs, dat hij dat blad in het geheel niet heeft genoemd bij deze gelegenheid. Herinnert u u die lunch nog?

A. Ik herinner mij wel een lunch, die meer in het bijzonder betrekking had op de behandeling van de maatregelen, die genomen moesten worden met betrekking tot de pers na de bevrijding. Dat was een lunch, die ik zelf had georganiseerd, ten einde enkele autoriteiten bijeen te brengen om bepaalde controverses te bespreken en in hoeverre het uitvoerbaar en juist zou zijn om krachtens een algemene regeling die bladen voorlopig te verbieden, die na een bepaalde datum waren verschenen. Dit was niet de lunch, die gehouden werd ter gelegenheid van de aankomst van van Heuven Goedhart.

77978. De **Voorzitter**: Maar was hij er wel bij?

A. Ik houd met de mogelijkheid rekening.

77979. De **Voorzitter**: Kunt u zich misschien herinneren, of hij daar gesproken heeft?

A. Dat weet ik niet meer.

77980. De **Voorzitter**: Kunt u zich een andere gelegenheid herinneren, waar hij wel gesproken heeft?

A. Toen van Heuven Goedhart nog maar kort in Londen was, heb ik hem bij een reeks van gelegenheden meegemaakt. Bij al die gelegenheden heeft hij ook gesproken, zoals dat te doen gebruikelijk

was, wanneer men uit Nederland aankwam. Dat geschiedde in een gevarieerd gezelschap en men vertelde de recente dingen over Nederland. Ik zelf heb dat ook meegemaakt. Over de illegale pers werd natuurlijk ook gesproken.

Wanneer u mij u vraagt, of hij ook zou hebben gesproken over „De Telegraaf”, zoals door u aangegeven, moet ik antwoorden, dat ik dat uitgesloten acht, omdat mij dat dan uitermate zou hebben getroffen. De kwestie was deze, dat toen ik het Persbesluit aan het voorbereiden was, ik aanvankelijk met betrekking tot bladen als „De Telegraaf” op zekere reserves stuitte bij van Heuven Goedhart, die mij minder plezierig aandeden, en wel hierom, omdat — en dat is duidelijk — mijn positie in het Kabinet als enige, die uit Nederland was gekomen en daar ook ervaring had opgedaan, van die aard was, dat ik meer genuanceerd was met betrekking tot deze zaak dan de andere Ministers, die in Londen waren geweest. Het was in zekere zin de kracht van mijn positie, dat ik mij op mijn ervaring ten opzichte van deze zaken in Nederland kon beroepen. Toen kwam van Heuven Goedhart en het was, gegeven de verhoudingen in konden en gezien het feit, dat hij dit vraagstuk weer beter kende dan ik, tactisch gezien, van het grootste belang, dat er geen mogelijkheid zou kunnen zijn om een controverse te construeren tussen van Heuven Goedhart en mij. Dan zouden wij niets meer hebben in te brengen. Dan was de kracht van de mensen uit Nederland weg; het was ook duidelijk, dat er bepaalde krachten waren, die dat geen ongewenste ontwikkeling zouden vinden. Ik heb er dan ook voor gewaakt, dat er iets van die aard zou kunnen worden gecreëerd. Ik heb met betrekking tot het Persbesluit, dat mij zeer ter harte ging, contact opgenomen met van Heuven Goedhart. Hij had er zelf grote belangstelling voor. Hij was een man, die de perswereld goed kende; niet alleen als illegale werker was hij er mede bekend, maar hij kende de gehele materie van binnen uit beter dan ik.

Ik herinner mij, dat bij verder gaande besprekingen, die ik met hem heb gehad, waarbij het verder ging dan het hebben van sympathie voor de illegale pers en antipathie voor de collaborerende pers, bleek, toen wij er dieper op in gingen, dat van Heuven Goedhart ten aanzien van de plannen met betrekking tot de beginselloze pers in het algemeen, zoals het zich liet aanzien, minder ver wilde gaan dan ik. Aangezien ik begreep, dat een minder ver gaand standpunt veel steun zou hebben in Londen, was ik hierdoor minder prettig getroffen. Dit was voor mij, gegeven de positie van ons beiden, de uit Nederland komende figuren in het Kabinet, aanleiding om geen voorstel te doen, waarvan ik mij niet eerst vergewist had, dat hij er niet tegen zou zijn. Juist ten aanzien van kranten als „De Telegraaf” heeft het mij enige besprekingen gekost om hem duidelijk te maken, dat men slechts een nieuw Nederland zou kunnen bouwen, wanneer men het Nederlandse volk voorlichting zou geven op andere wijze dan voorheen door „De Telegraaf” onder meer gebeurde. Zonder dat zou bij voorbaat de toekomst een mislukking betekenen en van de idee, welke wij omtrent de na-oorlogse ontwikkeling hadden, weinig terecht komen. Ik heb dat tot uitdrukking gebracht in het Persbesluit, waarin voorkomt een formule over de mogelijkheid om het verschijnen of herverschijnen tegen te gaan van bladen, welke uitsluitend gericht waren op het maken van winst — een soortgelijke formule komt in het Persbesluit voor —, en in mijn gedachtengang moesten ook bladen als „De Telegraaf” als zodanig worden gezien. Daarover heb ik enige malen gesproken met de heer van Heuven Goedhart, die volkomen begreep, dat het mede hierom ging, d.w.z. het heeft mij een aantal woorden gekost de heer van Heuven Goedhart tot mijn standpunt te brengen en te doen inzien, dat dit een belangrijke mogelijkheid voor een principiële volksvoorlichting was en ons perswezen zich inderdaad in die richting zou moeten ontwikkelen. Wanneer de heer van Heuven Goedhart zich dus bij een van die speeches plotseling op de hem in de schoenen geschoven wijze tegen „De Telegraaf” zou hebben gekeerd en zou hebben gezegd, dat „De Telegraaf” niet zou mogen herverschijnen of definitief verboden moest blijven, zou dit zodanig koren op mijn molen zijn geweest, dat het mij stellig moest hebben gefrappeerd. Ik geloof echter, dat hij in algemene termen sympathiek voor de illegale bladen en antipathiek tegen de collaborerende bladen

heeft gesproken. Dat hij zich bewust zou hebben gekeerd tegen een bepaald blad, uitgezonderd wellicht N.S.B.-bladen, acht ik echter uitgesloten, en wel om de hierboven gemotiveerde reden. Omtrent allerlei bladen stelde ik mij voor, dat zij zeer spoedig na de bevrijding, nadat zij hunnerzijds — let wel hunnerzijds, niet mijnerzijds — met een nieuwe directie en redactie voor de dag zouden zijn gekomen, zouden kunnen herverschijnen. Ik geloof echter, dat bladen, welke eenvoudigweg beschikbaar zijn voor wie er op een gegeven ogenblik financieel de meeste interesse voor heeft, voor de Nederlandse volksgeïnteresseerdheid ongeschikt zijn. De gele pers kunnen wij missen als kiespijn. Wanneer het mogelijk ware geweest door de loutering van de bezetting van dergelijke bladen af te raken, zou mij dat hebben verheugd. De heer *van Heuven Goedhart* begreep welke gedachtengang er bij mij achter zat. Desondanks heb ik vrij uitvoerig met hem moeten praten. Het Persbesluit is toen, zoals te doen gebruikelijk was, naar het Departement van Justitie gezonden om advies en dat Departement heeft zich na de gebruikelijke technische op- en aanmerkingen, i.c. ook beperkingen inhoudende van de bevoegdheden van de Minister van Binnenlandse Zaken in deze materie, verenigd met mijn voorstel van wet.

77981. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, kwam het verschil hierop neer, dat de heer *van Heuven Goedhart* wel de regeling van de zuivering wilde toepassen op alle bladen, terwijl u ten opzichte van de, laat ik maar zeggen, zuiver commerciële bladen een speciale regeling op het oog had.

A. Ik had ook een algemene regeling op het oog, welke is vastgelegd in het Persbesluit, doch door het optreden van de heer *Beel* niet is uitgevoerd. Ik bedacht daar echter tevens bij, en dat wordt ook in de betreffende bepaling tot uitdrukking gebracht, dat de Nederlandse volksgemeenschap geen belang heeft bij bladen, welke niet tevens een gemeenschapsdoel voor ogen staat. Daarbij was duidelijk „De Telegraaf” — dat was een van de voornaamste — betrokken. Deze gedachte lag de heer *van Heuven Goedhart* minder, daartoe voelde hij zich toen althans minder aangetrokken. Wanneer de heer *van Heuven Goedhart*, zoals in die brochure van de heer *Lunshof* wordt gesuggereerd, zich willessen en wetens zou hebben gekeerd tegen „De Telegraaf”, wat ware hem dan meer welkom geweest dan van iemand, onder wie de persregeling ressorteerde, uitlatingen te horen, als ik deed? Dan had hij mij van harte moeten bijvallen. De kwestie is integendeel van A tot Z moeten worden doorgesproken, alvorens hij dit kon accepteren en zich kon stellen achter de door mij voorgestane gedachtengang, althans zich daarbij neerleggen.

Het is bij die besprekingen niet bij mij opgekomen, dat bij hem speciale bedoelingen ten aanzien van „De Telegraaf” zouden voorzitten. Dat er een zuivering zou plaats hebben, sprak voor iedereen vanzelf.

77982. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* is 12 Juli 1944 Minister van Justitie geworden. Was toen de voorbereiding van het ontwerp, dat het Tijdelijk Persbesluit is geworden (Besluit van 5 September 1944) reeds gevorderd?

A. Dat zou ik niet precies kunnen zeggen, maar ik weet wel één ding: dat het geheel gereedgemaakt is op het Departement van Binnenlandse Zaken. Natuurlijk hebben voorbesprekingen plaats gehad in de zin als ik zo juist heb aangeduid: dat ik wilde verzekerd zijn van de steun van de heer *van Heuven Goedhart* in het Kabinet, omdat ik wist, dat het er anders niet door zou kunnen komen. Alles, wat verder zou gaan dan waartoe hij bereid was, had geen zin, omdat ieder, die in het Kabinet minder ver wilde gaan, een zekere natuurlijke bijval kon verwachten van bepaalde zijde.

Of het kant en klaar was, toen de heer *van Heuven Goedhart* als Minister optrad, zou ik niet durven zeggen, maar ik weet wel, dat hij op de voorbereiding geen andere invloed heeft gehad dan dat ik bij hem mijn licht eens heb opgestoken over allerlei dingen, die hij als krantenman kon weten en kon kennen.

Tenslotte is dit besluit met alle voor- en nadelen van dien geheel voor mijn verantwoordelijkheid en het berust geheel op mijn eigen inzicht en beleid.

77983. De **Voorzitter**: Het is een besluit, dat alleen door u is gecontrasigneerd.

A. Dat geloof ik niet.

De **Voorzitter**: Toch is het zo.

A. Met is mogelijk! Misschien is het getekend zeer kort vóórdat het Militair Gezag naar het vasteland ging.

De **Voorzitter**: Het is van 5 September 1944.

A. Dat is eenvoudig een kwestie van haast geweest, want het is, afgezien van allerlei aan de behandeling in de Ministerraad voorafgaande controversiële discussie o.a. met het Militair Gezag, in de Ministerraad zelf zonder enig verzet of protest aanvaard.

77984. De **Voorzitter**: Jawel, maar een besluit als het Tribunaalbesluit van 17 September 1944 is door het gehele Kabinet gecontrasigneerd.

A. Behalve dan door mij.

De **Voorzitter**: Dat is inderdaad juist.

A. Het was dan ook om principiële redenen, dat ik het niet heb willen tekenen.

77985. De **Voorzitter**: Wat was de reden daarvan?

A. Dat de rechtswaarborgen voor de mensen, die zouden worden opgepakt, onvoldoende waren. Het is mij ondanks fanatieke pogingen niet gelukt de normale essentialia van een rechtsstaat erkend te krijgen. Een zee van nodeloze ellende is er het gevolg van geweest.

77986. De **Voorzitter**: Welk aandeel heeft het Departement van Justitie verder nog gehad in de totstandkoming van het Tijdelijk Persbesluit?

A. Wie? De heer *van Heuven Goedhart*?

De **Voorzitter**: Ja, de Minister van Justitie.

A. Het is zo. De Departementen in Londen waren uiteraard wat geïmproviseerd bezet en er waren veelal onvoldoende deskundige krachten om te zorgen, dat zo'n bepaalde wettelijke maatregel in de meest gewenste vorm kwam. Het was daarom gebruik, dat elk Departement, dat een ontwerp van wet gereed had, dit voor advies zond naar het Departement van Justitie, waar de meeste juristen waren. Het was de bedoeling, dat die adviezen van technische aard zouden zijn, maar begrijpelijkerwijze zei de minister van Justitie en zei zijn Departement ook weleens iets, dat strikt genomen niet alleen technisch was, maar met het beleid iets had te maken en tot een gesprek of enige correspondentie aanleiding gaf.

Toen ik het ontwerp-Persbesluit klaar had, heb ik het op de gebruikelijke wijze naar het Departement van Justitie gestuurd en na enige tijd daarvan teruggekregen met enige opmerkingen. Ik herinner mij, dat één van de opmerkingen was, dat de bevoegdheid van de Minister van Binnenlandse Zaken wel wat ver ging naar de mening van Justitie, dus naar de mening van het Departement.

Naar omstandigheden met die opmerkingen rekening gehouden hebbende, heb ik het ontwerp bij de Ministerraad ingediend.

77987. De **Voorzitter**: Dan is een ander punt, dat in een van de brochures van *Lunshof* ter sprake wordt gebracht, dat daarin gesuggereerd wordt, dat in het Tribunaalbesluit op speciale aandrang van *van Heuven Goedhart* een bepaling zou zijn opgenomen, waarbij verbeurdverklaring van het vermogen van een overledene alsnog mogelijk zou worden gemaakt. Er wordt gesuggereerd, dat daarbij de gedachte heeft voorgezet om in het bijzonder de nalatenschap van de heer *Holdert* te treffen. Kunt u ons enigerlei mededeling doen, hoe de gang van zaken in betrekking tot dit punt is geweest?

A. Dat is wel erg moeilijk. Ik ben van mening, dat de heer *van Heuven Goedhart* een zeer bijzonder intelligent mens is, maar dat het zo is, dat hij met een soort profetische blik alle mogelijkheden aan het voorzien was en daarvoor wettelijke bepalingen wilde treffen, gaat mij te ver! Met betrekking tot het Tribunaalbesluit is het zo geweest, dat dit een zaak is, die voor 99 pct. voor de verantwoordelijkheid van de heer *van Angeren* ligt. De behandeling van deze aangelegenheid heeft veel tijd meevergd; ik heb mij hierbij flink geveerd en een dozijn amendementen ingediend; ik wilde het minder gecentraliseerd maken en betere waarborgen scheppen voor de mensen, die gepakt moesten worden. Er is veel over gediscussieerd; op bepaalde punten heb ik gelijk gekregen; op andere punten heb ik verloren. Toen ik Minister af was, is er direct een nadere voorziening gekomen en zijn de dingen, die er door mijn toedoen waren gekomen, er weer uit gelicht. Maar dit ter zijde. Het Tribunaalbesluit lag dus klaar, toen *van Heuven Goedhart* als Minister optrad. Het moest

nog worden aangenomen, maar een stuk als dit heeft zoveel aspecten en daarover is zoveel te discussiëren geweest, dat daaraan in de laatste paar weken niet veel meer gebeurde; dan heeft het zijn vorm gevonden; misschien wordt hier of daar nog een nuance gewijzigd, maar ik vraag mij werkelijk af, of hij zich als Minister nog met dit stuk heeft beziggehouden. Ik stel mij voor, dat hij dit stuk gevonden heeft, zoals ik het ambtenarenzuiveringsbesluit van *van2 Boeyen* gereed vond bij mijn optreden.

77988. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* heeft verklaard, dat het Tribunaalbesluit met inbegrip van de gewraakte bepaling klaar was, toen hij als Minister optrad. Kunt u zich dat herinneren?

A. Neen, niet in die stellige vorm. Het is wel zo, dat ik mij niet kan voorstellen, dat hij nog enige wijziging heeft aangebracht in het ontwerp, zoals hij dat aantrof, anders dan wellicht een enkele nuancering naar aanleiding van een laatste detailopmerking in de Ministerraad, die overigens ten tijde van zijn optreden over het ontwerp uitgepraat was. Het meest waarschijnlijk acht ik echter, dat zelfs dit helemaal niet is gebeurd en dat *van Heuven Goedhart's* verantwoordelijkheid van de inhoud van het Tribunaalbesluit volkomen formeel was. *Van Angeren* heeft zich veel moeite voor deze gelegenheid gegeven en hij heeft veel tijd besteed om het Tribunaalbesluit en een aantal andere zuiveringsmaatregelen van wettelijke aard zo nauwkeurig mogelijk gereed te maken. Dat complex was

langzamerhand tot een zeker systeem uitgegroeid en zodanig in de juiste vorm gegoten, dat men er niet gauw toe kwam om er detailwijzigingen in aan te brengen. Ik acht het dan ook uitgesloten, dat de suggestie, die hier ten opzichte van *van Heuven Goedhart* is gedaan, een grond van waarheid zou hebben.

77989. De **Voorzitter**: Dat waren de onderwerpen, waarover wij enige inlichtingen van u wilden hebben. Heeft u hieraan zelf nog iets toe te voegen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de ons verstrekte inlichtingen en sluit ik hierbij het verhoor.

J. A. W. BURGER.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

FENS.

GEKKETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Hoogcarspel, Koersen en Fens. leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j. en o.

Verhoor van

Prof. Mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,
oud 64 jaar, wonende te 's-Gravenhage.
lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal,
oud-Minister-president.

77990. De **Voorzitter**: U bent over de punten j en o van het Enquêtebesluit reeds enige keren door onze commissie verhoord. De eerste keer op 22 November 1949. Toen hebt u de eed als getuige afgelegd. De antwoorden, die u ditmaal zult geven, worden geacht te zijn afgelegd onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

De commissie zou u gaarne nog enige vragen willen stellen met betrekking tot een paar speciale punten. Het zal u bekend zijn, dat enige tijd geleden door de heer *Lunshof* twee brochures zijn geschreven, waarin hij het beleid van de heer *van Heuven Goedhart* als Minister van Justitie ter sprake heeft gebracht. De heer *van Heuven Goedhart* heeft de Enquêtecommissie gevraagd naar de in deze brochure gedane aantijgingen een onderzoek te willen instellen. Waar het betreft het beleid van een Minister uit de Londense tijd, hebben wij gemeend daarop te moeten ingaan, en in dit verband heb ik u enige vragen te stellen.

In de eerste plaats is door de heer *Lunshof* geschreven, dat er, toen de heer *van Heuven Goedhart* te Londen was aangekomen, een lunch is geweest, waarbij een groot aantal personen aanwezig was, en waar de heer *van Heuven Goedhart* reeds toen fel tegen „De Telegraaf” zou zijn te keer gegaan. De heer *van Heuven Goedhart* heeft dienaangaande zelf verklaard, dat er zo'n bijeenkomst is geweest en dat hij bij die gelegenheid ook mededelingen heeft gedaan over de illegale pers in Nederland in het algemeen, maar dat over „De Telegraaf” op geen enkele wijze in het bijzonder, en naar hij gelooft zelfs in het geheel niet, door hem is gesproken.

Mijn eerste vraag is, of u u die lunch kunt herinneren.

A. Ja, dat was een lunch met een voordracht. De heer *van Heuven Goedhart* heeft daarbij een uiteenzetting gegeven van de kwestie van de pers in het algemeen. Ik denk, dat de meeste Ministers er bij waren; ik herinner mij, dat de heer *van Kleffens* er bij tegenwoordig was en dat wij het een zeer oriënterende uiteenzetting vonden.

77991. De **Voorzitter**: Is u van die uiteenzetting van de heer *van Heuven Goedhart* bijgebleven, dat hij zich speciaal tegen één blad, met name „De Telegraaf”, heeft gewend?

A. Neen.

77992. De **Voorzitter**: U herinnert u niet, dat het het geval is geweest?

A. Neen. Het ging over de pers in het algemeen. Misschien zijn „De Standaard”, de „Nieuwe Rotterdamse Courant” en „De Telegraaf” genoemd; dat weet ik niet.

77992. De **Voorzitter**: Het wordt in de brochure van de heer *Lunshof* gesteld, alsof de heer *van Heuven Goedhart* speciaal „De Telegraaf” op de korrel zou hebben genomen.

A. Ik herinner het mij helemaal niet. Ik zou ook zeggen: neen. Volledigheidshalve voeg ik hieraan toe, dat twee personen, naar ik meen de heer *van Houten* en de heer *van den Broek* (de man van Radio Oranje), wel de indruk hebben gehad, dat speciaal „De Telegraaf” onder handen werd genomen.

77994. De **Voorzitter**: De heer *Burger* heeft hier medegedeeld, dat hij, toen de heer *van Heuven Goedhart* te Londen was gearriveerd, met hem heeft gesproken over zijn ontwerp, dat het Tijdelijk Persbesluit is geworden, en dat hij daarbij zelfs enige moeite heeft gehad om de heer *van Heuven Goedhart* te overtuigen met betrekking tot zijn visie (de visie van de heer *Burger*); de heer *Burger* zag namelijk de zuiver commerciële bladen in een bijzonder licht en zegt: Wanneer de heer *van Heuven Goedhart* zo tegen „De Telegraaf” was te keer gegaan, had hij daar bij wijze van spreken onmiddellijk mede akkoord moeten gaan. Volgens de heer *Burger* heeft het echter zelfs enige moeite gekost, voor het zover was, dat de heer *van Heuven Goedhart* met zijn inzichten meeging. Weet u er iets van?

A. Daar heb ik een debat van bijgewoond, maar daarvan herinner ik mij uit de aard der zaak niet meer de feiten, om het zo te zeggen. Maar dat debat is gevoerd in mijn tegenwoordigheid tussen mr. *Burger* en mr. *van Heuven Goedhart*. Dat is juist.

77995. De **Voorzitter**: Het was dus een debat?

A. Het was een scherpe gedachtenwisseling; er was een scherpe tegenstelling. Hoe het precies in elkaar zit, kan de heer *Burger* u het best vertellen, want hij was de specialist.

77996. De **Voorzitter**: Dus ook u hebt geconstateerd, dat zij het in de aanvang op dit punt niet helemaal met elkaar eens waren?

A. Ja.

77997. De **Voorzitter**: De voorbereiding van het Tijdelijk Persbesluit behoorde tot de verantwoordelijkheid van de Minister van Binnenlandse Zaken?

A. Ja.

77998. De **Voorzitter**: Ik heb zelfs gezien, dat het Tijdelijk Persbesluit van 5 September 1944 alleen door de Minister van Binnenlandse Zaken is gecontrasigneerd. Dat valt daarom op, omdat de andere terugkeermaatregelen, die in die tijd zijn afgekondigd, in het algemeen door het gehele Kabinet zijn gecontrasigneerd, met uitzondering van het Tribunaalbesluit, dat de heer *Burger* niet mede-ondertekend heeft.

Was er een bijzondere reden, waarom het met het Tijdelijk Persbesluit anders is gegaan?

A. Dat herinner ik mij niet, want het is met andere Ministers besproken.

77999. De **Voorzitter**: Het is in de Ministerraad geweest?

A. Absoluut! Alle Ministers zijn er in gekend; ik herinner mij dat ook wel: het is in de commissie en in de Ministerraad geweest. Maar het werd ook inderdaad beschouwd als, laat ik zeggen: speciaal domein van Minister *Burger*, wat de verantwoordelijkheid allereerst betreft. Dat er een speciale reden zou zijn geweest, waarom het niet door de andere Ministers is gecontrasigneerd (ik heb het nu ook gezien), durf ik niet vertellen.

78000. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Zit het misschien in de datum? Het is van 5 September 1944. Het was Dolle Dinsdag. Misschien leefde men toen zo sterk in de gedachte: „deze dingen moeten snel worden afgehandeld”, dat men heeft gezegd: „doe het maar alleen”, omdat men de Ministers niet zo gauw bij elkaar had.

A. Dat is denkbaar; het is een besluit van alle Ministers samen, evenals bij de andere besluiten het geval is geweest.

78001. De **Voorzitter**: Dus volgens u vindt het feit, dat het alleen door Minister *Burger* is gecontrasigneerd, zijn oorzaak niet in een principiële of een belangrijke kwestie, maar veeleer in een technische reden?

A. Dat is mijn voorstelling, voor zover ik kan nagaan

78002. De **Voorzitter**: Dan zijn er nog andere dingen in de brochures van de heer *Lunshof* ter sprake gebracht. Er wordt o.a. in betoogd, dat in een bepaling in het Tribunaalbesluit, waarbij het mogelijk werd gemaakt om het vermogen van overledenen alsnog verbeurd te verklaren, de heer *van Heuven Goedhart* de hand zou hebben gehad, ten einde op die manier de nalatenschap van de heer *Holdert* te kunnen treffen. Volgens de heer *Burger* zou dat Tribunaalbesluit bij de aankomst van *van Heuven Goedhart* in Londen al geheel in kannen en kruiken zijn geweest, waarschijnlijk met inbegrip van die bewuste bepaling. Weet u daar iets naders van?

A. Ik weet alleen met stelligheid van wie deze bepaling afkomstig is, namelijk van de heer *van Angeren*. Hij heeft speciaal ten aanzien van dit punt het initiatief genomen.

78003. De **Voorzitter**: Toen hij Minister was?

A. Hij is ook als secretaris-generaal gewoon blijven doorwerken krachtens een aan mij gedane toezegging. Ik ben wel geen verantwoordelijk Minister meer, zeide hij, maar ik wil alles blijven doen wat een Minister behoort te doen en hij is de gang van zaken als tevoren blijven bijwonen en meemaken. Ik weet niet precies, wanneer dit besluit voleindigd is; ik meen, dat hij toen nog Minister was, maar in ieder geval, het initiatief daartoe is van hem uitgegaan. Hij zeide: U komt er niet, wanneer u niet in rekening brengt de mogelijkheid, dat collaborateurs kunnen sterven. Dan zullen de erfgenamen zeggen: dat hij dit of dat heeft gedaan, daar hebben wij niets mee te maken.

78004. De **Voorzitter**: Dat is dus iets, dat u zich positief herinnert?

A. Ja, ik ben er van overtuigd, dat de heer *van Angeren* u dat kan bevestigen. Hij is met deze kwestie bij mij geweest, dat herinner ik mij zeer goed.

78005. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* heeft een brief overgelegd, die u hen; hebt geschreven, gedateerd 26 Juni 1946, over deze kwesties. Ik heb deze brief vóór mij, maar ik meen — dat is zoëven wel gebleken —, dat er een fout in staat. U zegt op een gegeven ogenblik:

„Trouwens de zaak van het Persbesluit berustte bij de Minister van Binnenlandse Zaken, mr. *Burger*. Dit Persbesluit is door hem voorbereid, hij draagt daarvoor de eerste verantwoordelijkheid, terwijl de andere Ministers, gelijk bij alle z.g. terugkeerbesluiten het geval is geweest, mede hebben gecontrasigneerd.”

A. Ik heb vandaag pas geconstateerd, dat dit onjuist is. Zo gevoelt u wel, dat dat een besluit was, dat net zo goed alle Ministers raakte.

78006. De **Voorzitter**: Wat daarop volgt, onderschrijft u wel?

A. Wat in die brief staat, heb ik na ernstige overweging geschreven.

78007. De **Voorzitter**: Dan hebt u in die brief ook vermeld, dat de heer *van Heuven Goedhart* met u heeft gesproken over de vraag, of hij na zijn aftreden als Minister eigenlijk wel zou kunnen terugkeren naar de pers. Kunt u ons mededelen, hoe dat precies gegaan is?

A. Wat daarvan bij mij is blijven hangen, is, dat het plan van de heer *van Heuven Goedhart* meer in de richting lag van: niet terug-

keren naar de pers. Dat wrcrt ik wel vrij stellig. Ik herinner mij uit een persoonlijk gesprek, toen het er over ging, wat wij zouden doen na afloop van het Ministerschap, zeer duidelijk, dat bij de heer *van Heuven Goedhart* aanwezig was een gezindheid om niet terug te keren tot de pers, maar werkzaam te zijn in een of andere post in het openbaar belang. Mijn voorbeeld van dr. *Kuyper* bracht hem van die gezindheid niet terug.

78008. De **Voorzitter**: Dan is er ook in dit verband nogal wat te doen geweest over één of twee berichten, welke de heer *van Heuven Goedhart* naar Nederland zou hebben laten zenden, inhoudende, dat hij niet beschikbaar was voor dat soort van werk. De heer *Somer* bijvoorbeeld maakt er de heer *van Heuven Goedhart* een verwijt van, dat hij daarvoor gebruik zou hebben gemaakt van de verbindingen van het B.I. Herinnert u zich nog, hoe zich dat heeft toege dragen?

A. Precies niet, maar ik herinner mij, dat hij op een keer, torn wij samen van een of andere bespreking terugreisden in een auto, mijn advies heeft ingewonnen over de vraag, of een bepaalde mededeling van hem met mijn medewerking door de kanalen van de geheime dienst kon, en ik toen heb gezegd: Ik vind, dat een aan gelegenheid, die mijn inziens gerust door kan, maar laten wij dat ook even aan de heer *van Lidth de Jeude* vragen.

78009. De **Voorzitter**: En is dat gebeurd?

A. Dat heb ik niet kunnen traceren, maar ik vermoed het wel, Mijnheer de President! Dat ligt geheel voor de hand.

78010. De **Voorzitter**: Li had er echter van uw kant geen bezwaar tegen.....

A.dat dat bepaalde bericht, waarover wij toen spraken, doorging, maar ik was niet de verantwoordelijke Minister voor die dienst. Ik kon het als Minister-President goedvinden, maar dit moest ook de verantwoordelijke Minister — dat was de heer *van Lidth de Jeude* — goedvinden.

78011. De **Voorzitter**: En dat bericht had betrekking op het besluit van de heer *van Heuven Goedhart* niet bij de pers terug te keren?

A. Iets in die geest.

78012. De **Voorzitter**: Heeft naar uw herinnering de heer *Somer* er in die tijd inderdaad bezwaar tegen gemaakt?

A. Ik meen, dat het betrekking had op iets van latere datum...

78013. De **Voorzitter**: Dat is waarschijnlijk de latere geschiedenis van April 1945 geweest.

A.maar geloof, dat daar nog iets anders tussen is geweest, doch daarover durf ik u niets meer met zekerheid zeggen. Eén punt is echter officieel door hem gevraagd en daarop is principieel mijn goedkeuring gegeven.

De **Voorzitter**: Dat waren de onderwerpen, waarover wij u enige vragen hadden te stellen. Ik dank u zeer voor de inlichtingen, welke u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

P. S. GERBRANDY.

DONKER, *voorzitter*.

WTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

HOQGCARSPHEL.

KOERSEN.

FENS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Hoogcarspel en Fens, leden, alsmede de heer Gerretsen, grieffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

ARIE VAN DER GIESSEN,

oud 69 jaar, wonende te Bloemendaal, zonder beroep.

Hij legt de eed af als getuige.

78014. De **Voorzitter**: Zoals u waarschijnlijk wel bekend zal zijn, zijn er enige tijd geleden een paar brochures verschenen van de hand van de heer H. A. Lunshof, waarin hij een aantal grieven uit tegen de heer van Heuven Goedhart ter zake van handelingen, die deze zou hebben verricht in zijn kwaliteit van Minister van Justitie in het eerste Londense Kabinet-Gerbrandy. Die grieven komen hierop neer, dat de heer van Heuven Goedhart zijn positie zou hebben gebruikt (de heer Lunshof suggereert: misbruikt) om de herverschijsning van „De Telegraaf" te beletten en „Het Parool" de plaats te verschaffen, die dit blad na de bevrijding gekregen heeft.

Nu heeft de heer van Heuven Goedhart in dit verband medegedeeld, dat hij, voordat hij uit Nederland vertrok, geen ogenblik het idee had om een functie bij een na de oorlog verschijnend Parool, zoals dat dan later is geworden, op zich te nemen. Ten bewijze hiervan heeft hij ook mededeling gedaan van een contact, dat hij in 1941 met u en de heer *Simonis* heeft gehad.

A. En met de heer *Twijnstra*.

De **Voorzitter**: Juist. Misschien kunt u het met uw eigen woorden vertellen.

A. De zaak is vrij eenvoudig. In 1941 meenden wij, commissarissen en directie, dat de heer van Heuven Goedhart de aangewezen man was om na de bevrijding als hoofdredacteur van het „Utrechts Dagblad" op te treden.

78015. De **Voorzitter**: Was u directeur?

A. Ja. Wij hebben daarom contact gezocht met de heer van Heuven Goedhart. Het eerste contact is gelegd in 1941. Dat heeft plaats gevonden door bemiddeling van de heer *Simonis*, directeur van de Gero-fabriek te Zeist. De beide commissarissen, mijn zoon en ik zelf hebben daarna op de Gero-fabriek een onderhoud met de heer van Heuven Goedhart gehad, die zich toen bereid heeft verklaard de functie van hoofdredacteur ná de bevrijding te aanvaarden.

78016. De **Voorzitter**: De heer van Heuven Goedhart heeft er aan toegevoegd, dat hij zelfs 7 maanden lang een bescheiden salaris uit dien hoofde heeft genoten.

A. Vanaf 1 Januari 1942 heeft hij f 400 per maand ontvangen. Het was de wens van de commissarissen, dat ik dat bedrag uit mijn privé-middelen zou betalen, omdat het niet in de boeken verantwoord zou kunnen worden. Dit bedrag is enige tijd door het agentschap van de Ned. Handelmaatschappij te Bilthoven uitbetaald, maar aangezien dit natuurlijk in de boeken van dat agentschap werd geboekt, hetgeen ook weer niet aanbevelenswaardig was, is het bedrag later door mijn schoondochter aan zijn vrouw uitbetaald.

78017. De **Voorzitter**: Nu zegt de heer van Heuven Goedhart, dat dit 7 maanden geduurd heeft: we zijn dan dus al in de tweede helft van 1942.

A. Dat is zo gegaan. In Maart 1942 is het „Utrechts Dagblad" verboden. Begin Mei zijn wij korte tijd gevangengezet. Een paar maanden later kwam de heer *Twijnstra* bij mij, die mij ongeveer het volgende zeide: ik geef er de voorkeur aan, dat je dat bedrag niet verder uitbetaalt; ik maak mij sterk, dat de heer van Heuven Goedhart illegaal werkt en dat is niet zonder gevaar. Aangezien de commissarissen mij gevraagd hadden die uitbetaling te doen, moest ik er wel mee eindigen. Dat was tegen het advies van mijn zoon, die wel verder contact met hem is blijven houden.

78018. De **Voorzitter**: Dus wanneer de heer van Heuven Goedhart hier verklaard heeft, dat men van de kant van het „Utrechts Dagblad" op een gegeven ogenblik tot de ontdekking kwam, dat hij mede-redacteur van „Het Parool" was, en zegt: „Zij hebben derhalve onmiddellijk alle relaties, mitsgaders de betaling van het salaris, afgebroken, zodat ik daarmee vrij kwam te staan", dan is dat juist?

A. Inderdaad.

78019. De **Voorzitter**: Dan heeft de heer van Heuven Goedhart nog eên vervolg van deze zaak verteld, dat zou hebben gespeeld in 1943. In de kringen van het illegale „Parool" was toen de gedachte opgekomen, of het niet mogelijk was van het illegale „Parool" een weekblad of misschien zelfs een dagblad te maken na de bevrijding en toen is men op de gedachte gekomen, of het niet mogelijk zou zijn, dat „Het Parool" gedrukt zou worden bij het „Utrechts Dagblad". Daarover zou hij met u een bespreking hebben gehad.

A. Niet met hem, maar namens hem met de heer *de Groot*, die later is doodgeschoten.

De **Voorzitter**: Ja, die noemt hij ook: *Kees de Groot*.

A. En later de heren *van Norden* en *Meijer*.

Wij hebben verschillende bijeenkomsten gehad te Utrecht, de meeste bij de heer N. *de Jong*, architect.

78020. De **Voorzitter**: Welk doel hadden die bijeenkomsten?

A. Om na de bevrijding behalve het „Utrechts Dagblad" ook een algemeen dagblad te laten verschijnen.

78021. De heer **Korthals**: Wat was het resultaat van die besprekingen?

A. Dat is tenslotte anders gelopen dan wij hadden gedacht.

78022. De heer **Korthals**: Dan u gedacht of gewent had?

A. Dat „Het Parool" is verschenen in Amsterdam in plaats van in Utrecht.

78023. De heer **Korthals**: U had geen vaste afspraak?

A. Ik was adviseur. Mijn zoon werkte met de „Parool"-mensen mede, maar ik werd er telkens bijgehaald om advies te geven.

78024. De heer **Korthals**: Het is dus na de oorlog anders gegaan dan in de oorlog was besproken?

A. Dat hei dagblad niet in Utrecht, maar in Amsterdam is verschenen.

78025. De **Voorzitter**: De besprekingen van de heer van Heuven Goedhart en anderen met het „Utrechts Dagblad" hadden toch ten doel, dat „Het Parool" in Utrecht zou worden gedrukt?

A. Ja. Ook het algemene „Parool", dat een neveceditie zou zijn.

78026. De **Voorzitter**: De heer van *Heuven Goedhart* zegt in dit verband het volgende:

„Mijn hartstochtelijke begeerte om toch vooral die „Telegraaf“ kapot te maken, lijkt mij uit niets zo duidelijk te worden bewezen als uit het feit, dat ik, ondergedoken zo een nacht en nog een nacht bij de zoon van de heer van *der Giessen*, die zelf adjunct-directeur van het „Utrechts Dagblad“ was geweest, daar zelfs door de jonge mevrouw van *der Giessen* een mooie vlag heb zien maken, waarop stond „Het Parool“, en een banier, waarop stond: hier wordt het vroege illegale „Parool“ gedrukt.”

Is dat juist?

A. Ja.

78027. De **Voorzitter**: De heer van *Heuven Goedhart* zegt dan verder:

„Deze beide dingen zouden dan aan de gevel van het „Utrechts Dagblad“ in Utrecht na de bevrijding verschijnen. Niet ik, maar vrienden van mij, *Frans Goedhart* meer in het bijzonder, hadden veel, veel hogere ambities, die wilden een nationaal blad, dat niet in Utrecht verschijnen kon, dat alleen maar in Amsterdam kon verschijnen“, enz.

A. Ik heb in die zelfde tijd wel een onderhoud gehad met *Frans Goedhart* — die was er ook meermalen bij —, maar hij heeft mij nooit verteld, dat het blad in Amsterdam zou verschijnen.

78028. De **Voorzitter**: Wanneer hebben deze besprekingen plaats gehad?

A. In 1943, 1944, tot aan de bevrijding.

78029. De **Voorzitter**: Maar de heer van *Heuven Goedhart*

A.die was er niet bij.

78030. De **Voorzitter**: Hij is in het voorjaar van 1944 naar Londen gegaan.

A. Ik heb hem niet meer gesproken na het gesprek aan de Gero-fabriek.

78031. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest?

A. Dat is geweest bij de kwestie van die salarisregeling.

78032. De **Voorzitter**: Hebt u hem in 1943 niet meer gesproken?

A. Neen, toen heb ik hem niet meer gesproken.

78033. De **Voorzitter**: Hij heeft wel gesproken met anderen?

A. Met mijn zoon.

78034. De **Voorzitter**: Hij is toch wel geweest bij de bespreking, die ten doel had, dat het algemene „Parool“ zou verschijnen in Utrecht?

A. Daar ben ik zelf niet bij tegenwoordig geweest. Dat was een bijeenkomst met mijn zoon.

78035. De **Voorzitter**: Het contact, dat was opgenomen om „Het Parool“ in Utrecht te laten verschijnen, heeft nog het gehele jaar 1944 door bestaan?

A. Ja.

78036. De **Voorzitter**: Het is dus zo, dat pas op het allerlaatste ogenblik vóór de bevrijding bleek, dat de zaak anders liep?

A. Ja.

78037. De **Voorzitter**: Weet u nog het ogenblik, waarop het contact met „Het Parool“ is afgebroken en het kwam vast te staan, dat de zaak met het „Utrechts Dagblad“ niet doorging?

A. Mijn zoon is de laatste maanden altijd in Amsterdam geweest. Ik woonde de bijeenkomsten in Utrecht uitsluitend bij tot het geven van adviezen.

78038. De **Voorzitter**: Kunt u ook ongeveer aangeven, wanneer het definitief was, dat die zaak niet doorging?

A. Enkele weken vóór het contact afgebroken was.

78039. De **Voorzitter**: Was dat kort vóór de bevrijding?

A. Ja. Ik geloof, dat dat op het allerlaatste ogenblik was.

78040. De **Voorzitter**: Hebt u zelf hieraan nog iets toe te voegen?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, welke u ons hebt verstrekt, en sluit ik het verhoor.

A. VAN DER GIESSEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

HOOGCARSPHEL.

FENS.

GERRETSEN, *griffier*

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Hoogcarspel en Fens, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

HENRI JOSEPH MARIE SIMONIS,
oud 68 jaar, wonende te Zeist, industrieel.

Hij legt de eed af als getuige.

78041. De **Voorzitter**: Enige tijd geleden zijn er twee brochures verschenen van de hand van de heer *H. A. Lunshof*, waarin deze bepaalde grieven uit tegen de heer *van Heuven Goedhart* ter zake van handelingen, die deze zou hebben verricht als Minister van Justitie te Londen.

Eén van de grieven — het is eigenlijk de hoofdgreif — komt hierop neer, dat de heer *van Heuven Goedhart* van zijn positie ook gebruik zou hebben gemaakt om de herverschijning van „De Telegraaf” na de oorlog onmogelijk te maken en aan „Het Parool” de positie te geven, die het na de oorlog heeft verkregen.

De heer *van Heuven Goedhart* heeft in verband hiermede aan onze commissie medegedeeld, dat in de jaren, dat hij in Nederland was, hij zelfs niet heeft gedacht aan de mogelijkheid, dat „Het Parool” zou worden gedrukt bij „De Telegraaf” en dat hij helemaal niet heeft gedacht aan een ontwikkeling in die zin.

Ten bewijze hiervan heeft hij hier mededeling gedaan van het feit, dat hij in 1942 contact heeft gehad met het „Utrechts Dagblad” (U.D.), en dat dit contact er toe heeft geleid, dat hij zich verbond om na de oorlog als hoofdredacteur van het „U.D.” op te treden. Hij heeft er aan toegevoegd, dat hij daarvoor enige tijd salaris heeft ontvangen, dat het contact op een gegeven ogenblik is afgebroken, maar dat in 1943 besprekingen van „Het Parool” en het „U.D.” hebben plaats gehad, waarbij men de bedoeling had vast te leggen, dat „Het Parool” na de oorlog zou worden gedrukt bij het „U.D.”.

Ik heb u nu in vogelvucht medegedeeld datgene, wat de heer *van Heuven Goedhart* dienaangaande heeft verklaard. Ik zou graag van u willen vernemen, wat daarvan juist is, wat u daar zelf van hebt meegemaakt en hoe dat zich heeft toegedragen.

A. Stelt u er prijs op te vernemen, hoe het contact met de heer *van Heuven Goedhart* is tot stand gekomen, of vindt u dat niet ter zake dienende?

De **Voorzitter**: Vertelt u maar even, hoe het is gegaan.

A. Vrienden van mij, Israëlieten, met name *van Lier*, waren commissaris van het „U.D.”. Zij hebben mij gevraagd, althans één van beide broers heeft mij gevraagd (ik meen, dat het begin 1942 is geweest), of ik commissaris van het „U.D.” wilde worden. Ik kende het blad in het geheel niet; ik had het nooit gelezen. Ik heb gezegd: „Goed, ik wil het doen, als jullie de andere plaats laat innemen door *Twijnstra* (onze gemeenschappelijke vriend), maar ik ambieer in het geheel niet een commissariaat van een courant, want ik ben helemaal niet op de hoogte van het bedrijf; ik heb mij er nooit mede bemoeid. Je moet mij beschouwen als een soort van ruwaard, die er zolang is, tot jullie er weer terugkomt.”

Dat is geaccepteerd en daarmede zat ik in het wespennest, want het blad werd indertijd door *Lohuizen*, als hoofdredacteur, geredigeerd en het bleek *Twijnstra* en mij al gauw, dat de artikelen van zijn hand niet van die aard waren, dat wij er mede konden instemmen. Daar is toen ook over gesproken en er werden maatregelen beraamd om daaraan een einde te maken. Een en ander heeft er

toe geleid, dat een van de commissarissen, mr. *Pit*, die een andere opvatting huldigde dan wij, uit de Raad van Commissarissen is getreden en dat wij zijn blijven zitten. Dit heeft verder een bespreking met *Lohuizen* ten gevolge gehad, welke bespreking zeer onaangenaam is verlopen, maar de directie van het „Utrechts Dagblad” bracht niet die kracht op, dat je kon zeggen, dat zij achter de Raad van Commissarissen stond.

Tijdens de strubbelingen bleek, dat de N.S.B. grote belangstelling had voor het „Utrechts Dagblad”; er werden pogingen aangewend om de aandelen van een aantal aandeelhouders op te kopen. Ik heb toen gezegd: wij moeten ons daartegen verzetten; de aandelen waren op naam; wij moeten de registers met de namen niet geven. Wij hebben ons toen ook beraden over de oprichting van een administratiekantoor, ten einde er voor te kunnen zorgen, dat de meerderheid van de aandelen aan ons bleef. Maar dat heeft alles bij elkaar niet lang geduurd. Het heeft ten gevolge gehad, dat wij allen zijn opgepakt, en toen wij na korte tijd weer in vrijheid werden gesteld, zijn wij als commissarissen ontslagen. Na die tijd is er geen contact meer geweest, noch met de directie, noch met het „Utrechts Dagblad” op zich zelf.

In het begin hebben wij als commissarissen een bespreking gehad met de directie. Wij hebben toen gezegd, dat wij iver hadden, dat het met de oorlog niet zo lang meer zou duren en dat er maatregelen beraamd moesten worden, dat een behoorlijke redactie aan het hoofd van het blad zou komen te staan. Toen is de naam *van Heuven Goedhart* genoemd, die tot aan de bezetting hoofdredacteur van het „Utrechts Nieuwsblad” was geweest. Ik kende hem overigens niet en had hem ook nooit ontmoet. Wij hebben aangeraden hem te vragen hoofdredacteur te worden. Op de vraag, hoe men dat zou moeten aanleggen en hoe hij zich vrij zou kunnen houden voor die positie, hebben wij geantwoord: betaal hem daarvoor een bepaald bedrag, ik meen f 5000, dan kan hij zich vrijhouden; wanneer dat zou gelukken, moest er wat van het blad te maken zijn, een blad, dat aan het volk appelleerde en het gevoel van eigenwaarde bij het volk zou doen groeien.

Van Heuven Goedhart heeft bezwaar gemaakt tegen de honorering, maar daar hebben wij hem overheen gebracht. Wij hebben hem gezegd, dat hij zich aan allerlei studies zou kunnen wijden en allerlei kon voorbereiden. Het is in orde gekomen; hoe lang het precies heeft geduurd, weet ik niet meer. De gehele affaire is vrij snel tot een einde gekomen. De heren *van der Giessen*, die buiten het bedrijf waren gezet, hebben de uitbetaling aan *van Heuven Goedhart* niet gecontinueerd. Zij schijnen hem dat medegedeeld te hebben, maar daarvan ben ik niet op de hoogte; ik heb daaraan niet meegewerkt, maar ik heb een brief van *van Heuven Goedhart* gekregen, waarin hij mededeelde, dat het aldus was gegaan en hij zich verder vrij gevoelde. De brief heb ik bij mij; hij is niet gedateerd, maar uit het poststempel op de enveloppe maak ik op, dat de brief van 29 Augustus 1942 was. Ik heb toen met de heer *van Heuven Goedhart* over kranten en het redigeren van kranten geen enkel contact meer gehad.

U noemde zo juist het jaar 1943. Daarvan is mij althans niets bekend. Het moeten dus besprekingen zijn geweest, waar ik niet bij ben geweest.

78042. De **Voorzitter**: Net zijn besprekingen geweest, welke hebben plaats gehad in het bijzonder met de heer *van der Giessen* jr. Dat is in 1943 en 1944 geweest. Toen was de gedachte opgekomen, dat „Het Parool” na de oorlog misschien wel een dagblad zou kunnen worden. Daarop heeft men die besprekingen om de uitgifte van „Het Parool” te doen geschieden bij het „Utrechts Dagblad” met de leiding van dat laatste blad gehad. De heer *van Heuven Goedhart* voert dat aan om te bewijzen, dat in de kring van „Het Parool” aan „De Telegraaf” destijds in het geheel nog niet werd gedacht.

A. Daaromtrent kan ik geen enkele inlichting geven. Ik weet alleen, dat wij enkele, misschien twee of drie, besprekingen hebben gehad met de heer *van Heuven Goedhart* over de wijze, waarop dat blad zou moeten worden geredigeerd, en de dingen, waarop men moest letten.

78043. De **Voorzitter**: Dat was het „Utrechts Dagblad“?

A. Ja. Bij die gelegenheid heeft hij het gehad over de mogelijkheid om na de bevrijding het „Utrechts Dagblad“ de naam van „Het Parool“ te geven. Daarvan kon ik echter het gewicht niet taxeren. Dat is in een zeer aan de oppervlakte blijvende bespreking geweest. In zo'n bespreking komen wel meer denkbeelden als goed en wenselijk naar voren. Het appelleerde natuurlijk zeer aan ons; je beschouwde dit min of meer als een reclamestunt. Een andere gedachte had ik er inderdaad niet van. Wij vonden dat dus in het geheel niet zo gek. Ik kan mij niet herinneren, in hoeverre het bijval ontmoette bij de directeur van het „Utrechts Dagblad“. Ik meen, maar dat kan ik u niet bevestigen, dat zij gehecht zouden zijn geweest aan de naam van het „Utrechts Dagblad“, dat sinds lange tijd is uitgegeven in Utrecht en dat vooral in liberale kringen een zeer vooraanstaand

blad is geweest. De naam „Het Parool“ is echter inderdaad als een mogelijkheid genoemd.

De **Voorzitter**: Dat was het punt, waarover wij u inlichtingen wilden vragen. Ik dank u zeer voor de mededelingen, welke u ons hebt gedaan, en sluit het verhoor.

H. J. M. SIMONIS.

DONKER, *voorzitter*.
WITTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
HOOGCARSPHEL.
FENS.
GERREISEN, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Hoogcarpszel, Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

WIM VAN NORDEN,

oud 32 jaar, wonende te Amsterdam, dagbladdirecteur.

Hij legt de eed af als getuige.

78044. De Voorzitter: In de u welbekende brochures van de heer H. A. Lunshof wordt gesuggereerd, dat de heer van Heuven Goedhart tijdens zijn verblijf te Londen als Minister van Justitie gebruik of misbruik van zijn positie zou hebben gemaakt om de herverschijning van „De Telegraaf” na de oorlog onmogelijk te maken en „Het Parool” de positie te geven, die het daarna heeft gekregen.

De heer van Heuven Goedhart heeft ons hieromtrent een aantal feiten medegedeeld, feiten, die wij thans bij u zouden willen verifiëren.

In de eerste plaats heeft de heer van Heuven Goedhart ons medegedeeld (maar ik weet niet, of u in die tijd al dusdanig contact met hem had, dat u dit kunt weten), dat hij in 1942 besprekingen heeft gehad met de directie van het „Utrechts Dagblad” (U.D.) en dat hij zich daarbij had verbonden om na de oorlog op te treden als hoofdredacteur van dat blad. Verder heeft hij ons verteld, dat die overeenkomst op een gegeven moment is beëindigd, maar dat men later van de kant van „Het Parool” wederom contact met het „U.D.” heeft gezocht om te bewerkstelligen, dat „Het Parool”, waarvan men toen dacht, dat het een algemeen dagblad zou worden, na de bevrijding bij het „U.D.” zou worden gedrukt. Hij heeft ons medegedeeld, dat daaromtrent besprekingen hebben plaats gehad en dat tot kort vóór de bevrijding de idee heeft bestaan „Het Parool” op deze wijze te doen verschijnen.

Wat weet u van deze feiten uit eigen wetenschap?

A. Ik herinner mij, dat de heer van Heuven Goedhart mij (ik veronderstel, dat het in 1943 is geweest) iets heeft verteld van zijn gesprekken met de heer van der Giessen in Utrecht over zijn functie bij hun na de bevrijding weer uit te geven courant.

78045. De Voorzitter: Die gesprekken zijn in 1942 geweest. Het kan natuurlijk zijn, dat de heer van Heuven Goedhart u dat in 1943 heeft verteld. Dat hebt u dus van horen zeggen?

h. Ja, uit zijn eigen mond overigens. Wel weet ik — en dit is meer uit eigen wetenschap, omdat ik er bij betrokken ben geweest — dat later in de leidende kring van het illegale „Parool” het plan rijpte om na de oorlog „Het Parool” als dagblad te doen voortbestaan. De heer van Heuven Goedhart heeft toen mededeling gedaan van het contact, dat hij met de heren van de drukkerij Bosch en Zn. had gehad; hij heeft dat contact meer opgevat om na te gaan of die uitgave van „Het Parool” op hun drukkerij zou kunnen worden vervaardigd. Dit voorstel bleek in goede aarde te vallen. Wij waren hier nogal verheugd over, omdat het overigens nog vage plan voor na de oorlog nu een concrete mogelijkheid ging worden. Ik meen, dat het zover is gekomen, dat wij tot schriftelijke vastlegging van enkele afspraken zijn overgegaan. Deze gingen uit van de gedachte, dat de dagbladuitgave in de vorm van een stichting zou worden ondergebracht en dat deze stichting met de drukkerij een exploitatiecontract sluiten zou. Persoonlijk heb ik in die tijd de beide heren van der Giessen niet gesproken. Dat is pas veel later gebeurd.

78046. De Voorzitter: Wanneer dan?

A. De jonge van der Giessen heb ik nog vóór de bevrijding leren kennen; dat was ongeveer een maand of vier daarvoor. De vader heb ik pas later ontmoet.

78047. De Voorzitter: Toen u de jonge van der Giessen vóór de bevrijding sprak, was dat toen in verband met de vraag, of „Het Parool” bij het „Utrechts Dagblad” gedrukt zou worden?

A. In die tijd hadden wij inmiddels verder strekkende plannen moeten maken. Het was zo, dat het plan „Utrechts Dagblad” nog steeds een reële toekomstmogelijkheid was. Hoe reëel blijkt hieruit, dat wij daar op het ogenblik nog steeds één onzer kranten drukken. Inmiddels waren er na Dolle Dinsdag plannen opgekomen voor een gedecentraliseerde vervaardiging van „Het Parool” in verschillende centra, in Amsterdam, den Haag, Rotterdam, Dordrecht, Eindhoven, Enschede, Almelo, Deventer, enz. Dit was noodzakelijk, omdat ons intussen duidelijk was geworden, dat het gehele interlocale vervoersapparaat nog vele maanden na de bevrijding niet zou functioneren. In alle plaatsen, waar illegale groeperingen van „Het Parool” bestonden, zijn, na de bevrijding, wat wij noemden „edities” ingesteld. Dat was voor een klein gedeelte spontaan in zijn werk gegaan — men kon in die tijd niet dadelijk alles overzien —, voor een ander gedeelte op grond van een organisatorische regeling vanuit de centrale leiding. Toen was de idee, welke wij voorheen hadden, om uitsluitend vanuit Utrecht één grote krant voor geheel Nederland uit te geven, niet meer de enig heersende idee.

78048. De Voorzitter: Hoe is toen het plan om „Het Parool” bij „De Telegraaf” te laten drukken in de wereld gekomen? Dit sluit hierbij immers onmiddellijk aan.

A. Inderdaad, het houdt hiermede verband. Bij de bespreking over de vraag, hoe na de bevrijding „Het Parool” eventueel als dagblad zou kunnen blijven bestaan, was er enig verschil van mening geweest over de plaats van vestiging. Wij meenden, dat het zeer moeilijk zou zijn een drukkerij-apparaat te vinden, en wij zagen ook overigens de grote problemen van organisatorische aard, die aan het opzetten van een dagblad waren verbonden. Daarom was de meerderheid van de groep van mening, dat het contact tussen van Heuven Goedhare en de van der Giessens waardevol was voor de toekomstige vervaardiging van de krant. Ik herinner mij, dat echter in het bijzonder F. J. Goedhart (Pieter 't Hoen) op het standpunt stond, dat het niet mogelijk was vanuit Utrecht een landelijk dagblad te doen verschijnen. Organisatorisch leek hem dat niet mogelijk. Dat zou alleen vanuit Amsterdam kunnen gebeuren; dan alleen zouden wij kunnen slagen.

78049. De Voorzitter: Was de heer van Heuven Goedhart al weg, toen deze zaak in discussie kwam?

A. Ik veronderstel van niet. Het was nog in de periode vóór zijn vertrek, naar ik meen. U moet begrijpen, dat hierover geen formele discussies in officiële vergaderingen werden gevoerd, waaruit exact geformuleerde besluiten voortvloeiden. Men sprak er alleen bij tijd en wijle eens over in het kader van het contact voor het illegale werk.

78050. De Voorzitter: Er waren dus twee mogelijkheden, die werden overwogen. Er hebben echter, zoals de heer van Heuven Goedhart ons vertelde, met het „Utrechts Dagblad” in 1943 concrete besprekingen plaats gehad. Wij hebben de heer van der Giessen sr. hier gehad. Het bleek, dat, toen hij kort vóór de bevrijding vernam, dat het niet door zou gaan, hij zonder twijfel teleurgesteld was.

A. Van die teleurstelling weet ik mij geen uitlating zijnerzijds te herinneren. Wij waren gaan overhellen tot de mening, dat een landelijke krant liefst in Amsterdam zou moeten zijn gevestigd. De ver-

wezenlijking daarvan scheen aanvankelijk echter illusoir. Wij waren dan ook blij een reële mogelijkheid te zien om in Utrecht de uitgave van het dagblad te kunnen gaan doen. Zoals ik zei, was er zelfs een concept-overeenkomst of stichtingsakte opgemaakt — ik heb dat stuk gezien — met de deknamen X en Y er in, waarin stond, dat de *van der Giessens* de krant zouden drukken.

78051. De **Voorzitter**: U bedoelt nu de landelijke krant?

A. Wij denken dan aan één krant „Het Parool”. Het was ver vóór de tijd, dat op vervoerstechnische gronden bleek, dat een grote, gecentraliseerde oplage onmogelijk was.

78052. De **Voorzitter**: Ik begrijp dus, dat het zo is gegaan, dat er op een gegeven ogenblik mogelijkheden bij „De Telegraaf” zijn gekomen en men het Utrechtse plan heeft laten varen.

A. Dat hebben wij nooit laten varen; er kwam slechts een andere structuur in ons plan. Wij hebben na de bevrijding onze Utrechtse editie bij *Bosch* gedrukt.

78053. De **Voorzitter**: Ik bedoel het Utrechtse plan in deze zin, dat er een centraal blad zou komen. Dat plan is van de baan geraakt.

A. Niet als bewust besluit in de geest van: dat gaan wij niet doen, maar gedwongen door de omstandigheid, dat wij onze krant gedecentraliseerd moesten uitgeven. Later, na de bevrijding, hebben wij de mogelijkheid besproken, of wij de gehele krant gecentraliseerd toch nog in Utrecht konden drukken. Dat kon echter niet meer in verband met de zeer grote oplage.

78054. De **Voorzitter**: Wilt u nu vertellen, hoe „De Telegraaf” in het geding is gekomen?

A. Ik meen, dat het eerste contact met mensen van „De Telegraaf” in September 1944 heeft plaats gehad. Ik heb die besprekingen niet gevoerd. Dat is de heer *Meijer* geweest. Wij gingen hiertoe over in verband met de via de radio loskomende berichten over de wijze, waarop de geallieerde autoriteiten en de Nederlandse Regering te Londen zich de persorganisatie in het bevrijde gebied onmiddellijk na de bevrijding hadden voorgesteld. Wij hoorden de berichten over de jubelende bevrijding van Parijs. Daarbij vernamen wij, dat de kranten, die daar tijdens de bezetting waren verschenen, werden verboden en dat de Franse illegale pers in haar bureaus werd geplaatst en op haar installaties ging drukken. Hetzelfde verhaal hoorden wij uit Brussel. In September 1944 werd de inhoud van het Londense Persbesluit door Minister *Burger* zelf voor de radio bekendgemaakt. Toen kwamen ook de berichten over de bevrijding van het zuiden en hoorden wij spoedig door de radio — het werd als reportage verteld — hoe onze Parool-organisatie te Maastricht en Eindhoven was begonnen met het uitgeven van kranten conform de bepalingen van het Persbesluit. Wij dachten, dat wij spoedig in Amsterdam ook zo ver zouden zijn. Dat is echter niet gebeurd, zodat wij onze krant illegaal bleven uitgeven. Toen is ons contact met „De Telegraaf” voorgesteld via *Jan H. de Groot*, een van de medewerkers van „Vrij Nederland”, die relaties had met mensen bij „De Telegraaf”. Er zou met vertegenwoordigers van „De Telegraaf” worden gesproken om na te gaan, of wij in de eerste weken na de bevrijding onze krant daar konden drukken. Men heeft het als gezamenlijke mogelijkheid voor „Vrij Nederland” als weekblad, en voor „Het Parool” als dagblad onder ogen gezien. Daarna zijn er met vertegenwoordigers van de meerderheid der eigenaren van „De Telegraaf” enkele besprekingen gevoerd, nl. door de heer *Meijer*, onder de naam *Roelants*, en de heer *van Randwijk*, onder de naam *van Vliet*, met de heer *Spaan*, die toen gemachtigde van de executeurs-testamentair was en later na de bevrijding waarnemend directeur van „De Telegraaf”-drukkerij is geweest. Bij die besprekingen wilden wij ons alleen vergewissen of wij straks, na de bevrijding, niet door hen gehinderd zouden worden, als wij ons aanmeldden om onze krant op hun dan ongebruikt staande installatie te doen drukken.

In die gesprekken is dus verder uitgewerkt, hoe het precies zou gaan. Dat was, naar ik veronderstel, enkele dagen na de z.g. Dolle Dinsdag.

Daarop is het contact weer verflauwd, omdat het noorden helaas niet werd bevrijd. Toen kwamen dus weer de urgentie en de urgentie van het eigenlijke actuele illegale werk in de eerste plaats en pas tegen de bevrijding van het noorden, toen wij gingen zien: ja, nu is het ongeveer zo ver, is het contact weer opgenomen.

Er is een aantal besprekingen geweest. Op de dag van de bevrijding, 6 Mei 1945, zijn wij in het gebouw van „De Telegraaf” getrokken, waar de vertegenwoordiger van de eigenaren ons stond op te wachten en op grond van de afspraken zei: „Nu is het zo ver, hier staat deze pers en daar die; gaat u op die en die etage zitten.”

78055. De **Voorzitter**: Waren die afspraken ook in overeenkomsten, zoals met het U.D., vastgelegd?

A. Er is niets vastgelegd. Wel zijn door de onderhandelaars voor „De Telegraaf” vrij exacte notulen van de eerste besprekingen gehouden. Verder was er niets schriftelijk vastgelegd. Het was niet een kwestie van schriftelijke, maar van mondelinge overeenkomsten.

Daar kwam tussendoor het beleid van het College van Vertrouwensmannen ten aanzien van de pers, ook de illegale pers. Dit college heeft zich ook ingelaten met de vraag: op welke wijze kan uitvoering worden gegeven aan de bepaling van het Londense Persbesluit, dat de illegale bladen na de bevrijding mogen worden uitgegeven als legale bladen? Het heeft toen een soort van stelsel van machtigingen ingesteld (misschien is het u bekend), waarbij aan de bona fide, illegale bladen, zoals „Trouw”, „De Waarheid”, „Vrij Nederland” en ook de plaatselijke illegale persgroepen werd medegedeeld: „Wij, Vertrouwensmannen, staan achter u, wanneer gij die drukkerij binnentreedt, waar de tot heden verschijnende courant niet mag uitkomen, als u daar uw courant wilt vervaardigen.” In verschillende gevallen werden machtigingen afgegeven, waarmee men zich bij die bedrijven kon presenteren.

In die periode heeft „Het Parool” zich niet doodgestaan op „De Telegraaf”, want in die zelfde tijd zijn besprekingen gevoerd — en daarvan ben ik wel getuige geweest, want die heb ik zelf gevoerd — met de directie van het „Algemeen Handelsblad”. De huidige directeur, de heer *Boskamp*, was uit de gevangenis vrijgekomen en was niet in de toenmalige directie van het „Algemeen Handelsblad” betrokken; ik heb hem enige malen ontmoet op het bureau van de heer *H. Beishuizen*, een van onze illegale medewerkers. Ik heb de heer *Boskamp* gevraagd: kunt gij na de bevrijding ons dagblad „Het Parool” op uw installatie vervaardigen?

78056. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest?

A. De juiste datum durf ik niet precies te zeggen.

78057. De **Voorzitter**: In de winter 1944/'45?

A. Het is in elk geval na Dolle Dinsdag geweest. Ook de heer *Planten*, de huidige hoofdredacteur van het „Algemeen Handelsblad”, is daar een keer gekomen om de verdere uitwerking door te spreken.

De reden, waarom wij niet naar het „Algemeen Handelsblad” zijn gegaan, ligt o.a. in wat de heer *Boskamp* mededeelde, namelijk dat hij reeds met „De Waarheid” had afgesproken, dat dit blad op de persen van het „Algemeen Handelsblad” zou worden gedrukt en dat dit ook gold voor „De Volkskrant”.

Het laatste was voor ons een nieuw element, omdat „De Volkskrant” vroeger in Utrecht werd gedrukt en omdat er een verdere „verkrapping” van de apparatuur in Amsterdam uit scheen voort te vloeien. Ik heb met de heer *Lücker*, hoofdredacteur van „De Volkskrant”, een gesprek gehad over de wijze, waarop het zou gaan. „Het Parool” heeft daarop tegen de heer *Boskamp* gezegd: „Het schijnt bij u erg druk te worden met al die couranten; er komt straks uw eigen courant bij, wanneer die mag verschijnen; wij zien voor „Het Parool” bij u dus niet veel mogelijkheden.”

Na die besprekingen hebben wij het contact met „De Telegraaf” verder uitgewerkt.

78058. De **Voorzitter**: Welke verbinding heeft „Het Parool” nog met de heer *van Heuven Goedhart* gehad, nadat hij naar Londen was gegaan?

A. Er is heel weinig contact geweest. Wat ik mij herinner, is, dat er één- of tweemaal een telegram is uitgezand, waarin ook over de band, die bestond tussen „Het Parool” en hem, werd gesproken. Ik spreek hier enigszins vaag over, omdat ik zelf die telegrammen niet heb opgesteld en doen verzenden. De heer *J. Meijer* had dat contact. Ik meen, dat de aanleiding dsartoe is geweest, dat wij van hem een telegram kregen uit Londen, waarin hij verklaarde, dat hij na zijn benoeming tot Minister niet meer beschikbaar was voor de tussen ons afgesproken functie van hoofdredacteur. De juiste tekst van dat telegram weet ik niet meer, maar het behelsde ongeveer, dat hij, gegeven zijn functie in het Kabinet, zijn handen vrij wilde hebben en ons ook vrijliet.

78059. De **Voorzitter**: Is het juist, dat de heer *van Heuven Goedhart*, nadat hij na de bevrijding in ons land was teruggekeerd, aanvankelijk niet als hoofdredacteur van „Het Parool” heeft willen optreden?

A. Ja, dat is een vrij vervelende periode van praten geweest, waarin onzerzijds, de leden van het bestuur van „Het Parool”, zeer sterke aandring op hem moest worden uitgeoefend om hem te bewegen het toch te doen. Hij wilde aanvankelijk niet op verschillende gronden. Aan de ene kant was hij nu eenmaal in die Regeringswereld te Londen betrokken geweest; hij zag, geloof ik, ook wel de mogelijkheid, dat hij in die sfeer nog geëngageerd zou blijven. Aan de andere kant was er dit bezwaar, dat, toen hij in Nederland terugkwam, *Frans Goedhart* waarnemend hoofdredacteur van „Het Parool” was: dat lag voor de hand. *Van Heuven Goedhart* is zwaar bewerkt moeten worden om ja te zeggen, nadat hij eerst een paar maal neen had gezegd. Hij heeft het alleen aanvaard, toen in September *Frans Goedhart* instortte door de vele werkzaamheden, die hij had verricht, en rust moest nemen. Toen is *van Heuven Goedhart* op uitnodiging van *Frans Goedhart* naar Amsterdam gekomen en hebben wij gezegd: nu moet je het wèl doen. Inmiddels was hij akkoord gegaan met een toen gevonden regeling van de hoofdredactionele structuur.

78060. De **Voorzitter**: U hebt natuurlijk de brochure van de heer *Lunshof* „Als dieven in de nacht” gelezen. Daarin komen twee stukken voor, die hier van belang zijn: in de eerste plaats een verhaal over een Nederlandse journalist.

A. Juist, dat is *Kroes*, die door toedoen van *Meijer Schwencke* zou zijn benoemd tot redacteur van „Het Parool” in Deventer.

78061. De **Voorzitter**: Juist. En dan verder een verhaal over gebeurtenissen na de oorlog bij de „Amersfoorsche Courant”. Beide stukken suggereren, dat hierbij van de kant van „Het Parool” onbehoorlijke invloeden zouden zijn uitgeoefend. Kunt u daarover iets mededelen?

A. Gaarne, Mijnheer de Voorzitter. Het lijkt mij nuttig om er op te wijzen, dat de heer *van Heuven Goedhart* met deze onderwerpen niets te maken heeft gehad. Wat dat betreft, houden zij dus geen rechtstreeks verband met de aanval van de heer *Lunshof* op de heer *van Heuven Goedhart*, maar op zich zelf is wel „Het Parool” belasterd door de wijze, waarop een en ander door de hier *Lunshof* is neergeschreven.

Mag ik u eerst het geval-Kroes vertellen? Dan bent u daarmee op de hoogte. Dat is het volgende geweest. De heer *Lunshof* beschrijft, dat *Kroes*, een journalist, die in de oorlog bij de Verenigde Persbureaux heeft gewerkt, bezoek krijgt van zijn vroegere baas, *A. Meijer Schwencke*, die hem een goede baan bij „Het Parool” aanbiedt, als hij maar zijn mond houdt over eventuele belastende dingen, welke hij weet van *Meijer Schwencke*. Volgens de heer *Lunshof* zou *Kroes* daarop ingegaan zijn en krijgt hij enige dagen later bericht van de heer *van Heuven Goedhart*: Mijnheer, komt u maar met ons praten, dan zullen wij die zaak met u behandelen. Hij zegt akkoord en krijgt aangeboden de hoofdredactie van de Deventer editie van „Het Parool”. Kater schrijft *Kroes* een bedankje, omdat het een griezelig zaakje is. Dit is in het kort het verhaal, dat de heer *Lunshof* geeft.

78062. De **Voorzitter**: Maar dan met enige fasen er tussen, nl. dat die journalist over dat griezelige zaakje een rapport heeft geschreven aan de P.O.D., welk rapport is verdwenen, dat hij een rapport heeft geschreven aan het B.N.V., welk rapport ook is verdwenen, en dat hij daarna een rapport heeft geschreven aan de Perszuiveringscommissie, welk rapport eveneens is verdwenen.

A. De heer *Lunshof* suggereert, dat „Het Parool” die rapporten heeft gestolen. Of zij gestolen zijn, kan ik toegeven noch ontkennen; dat gaat buiten mijn gezichtskring om. Misschien zijn die rapporten gestolen of verdwenen. Wij, „Het Parool”, hebben daarmee volstrekt niets te maken. Waarom het gaat, is, dat dat de heer *Lunshof* suggereert: *Meijer Schwencke* heeft een gesprek met een mijnheer en als deze mijnheer hem zegt: ik wil op uw journalistieke aanbieding ingaan, krijgt hij, zo beweert *Lunshof*, van de heer *van Heuven Goedhart*, de hoofdredacteur van „Het Parool”, een uitnodiging om te solliciteren. Dat zou er op wijzen, dat de heer *van Heuven Goedhart* een marionet is in handen van *Meijer Schwencke*. Nu hebben wij gelukkig de stukken over deze affaire weer kunnen vinden. Ik heb niet de originele stukken bij mij — die zijn aan de rechtbank overgelegd ten behoeve van ons proces tegen de heer *Lunshof* —, maar wel

gewaarmerkte afschriften er van. Daaruit blijkt, dat het eerste contact tussen de heer *Kroes* en „Het Parool” is geweest een sollicitatiebrief van de heer *Kroes*, gericht aan „Het Parool” en gedateerd 1 December 1945. Dit schrijven is gericht aan de heer *Noordam*, de directie-secretaris en luidt als volgt:

„Geachte Heer,

Van welingelichte zijde vernam ik, dat bij „Het Parool” enkele journalistieke vacatures zijn. Tevens kreeg ik den raad mij met U in verbinding te stellen.

Het zal U misschien bekend zijn, dat ik kort na de liquidatie van de Vereenigde Persbureaux door het A.N.P. een Ausweis van den directeur van het A.N.P. weigerde en als gevolg daarvan weggevoerd werd in krijgsgevangenschap.

In Juli j.l. keerde ik terug, doch was aanvankelijk niet in staat mijn journalistieke werkzaamheden te hervatten als gevolg van de in krijgsgevangenschap geleden ontberingen.

Ik solliciteer thans, doch aangezien de mij gedane toezeggingen betrekking hebben op bladen, welke nog geen versijningsvergunning bezitten, zou ik gaarne een onderhoud met U hebben. Kunt U mij een dezer dagen ontvangen?

Uw antwoord gaarne tegemoet ziende, verblijf ik,

Hoogachtend,
R. Kroes.”

Dan schrijft een van onze mensen een aantekening op die brief: „*Kroes* heeft, naar ik hoor, een certificaat van geen bezwaar. Hij is door *Henny* gevraagd als wvd hoofdredacteur van de „*Arnhemsche Courant*”.”

De directie-secretaris schrijft een antwoord aan de heer *Kroes*. Dit is het eerste stuk, dat van „Het Parool” is uitgegaan naar de heer *Kroes*. Het luidt:

„4 December 1945

Zeer Geachte Heer,

Ik kwam in het bezit van Uw brief van 1 December en bericht U, dat ik deze met een toelichting mijnerzijds heb doorgegeven aan de redactie, die hem ongetwijfeld zal behandelen en U nader bericht zal sturen.

Aangezien dit zuiver een redactioneële aangelegenheid is, meen ik, dat het weinig nut heeft, dat U met mij komt praten, daar ik in redactioneële aangelegenheden geen beslissing kan nemen.

Ik hoop echter, dat door mijn toelichting Uw brief resultaat mag hebben.

Met vriendelijke groeten,
(get.) *Noordam*.”

De brief van de heer *Kroes* is naar de hoofdredactie gegaan. Wij waren heel blij, als wij van vakjournalisten sollicitaties kregen; die waren vrij weinig beschikbaar in die tijd en wij hadden er vele nodig voor onze gedecentraliseerde redacties.

De hoofdredactie heeft de brief gestuurd naar de afdeling Personeelszaken, die de sollicitanten behandelt. Ik heb nu voor mij een afschrift van een brief van 5 December 1945 aan de heer *Kroes*, hem door de afdeling Personeelszaken gezonden en luidende:

„Mijnheer,

Naar aanleiding van Uw sollicitatie d.d. 1 December j.l. verzoeken wij U a.s. Zaterdag 8 dezer om 11 uur bij ons langs te komen.

In afwachting van Uw bezoek, teekenen wij, enz.”

Ik heb in het archief van de afdeling Personeelszaken een sollicitatieformulier van de heer *Kroes* gevonden, dat dus op de gebruikelijke wijze in de opbergmappen is gekomen. Er blijkt uit, dat de heer *Kroes* is verschenen en gesproken heeft met de chef van de afdeling Personeelszaken. Vandaar zijn de gegevens doorgestuurd naar de hoofdredactie. Vervolgens is een telegram van de hoofdredactie aan de heer *Kroes* gezonden: Kom praten, want er is een concrete vacature, namelijk Deventer. Dus het eerste contact, dat „Het Parool”, in het bijzonder de hoofdredactie, met de heer *Kroes* heeft gehad, is het normale gevolg van een serie brieven, waarvan de eerste door de heer *Kroes* zelf aan „Het Parool” is gericht, waarin hij solliciteert bij „Het Parool”. welke brief naar de afdeling Personeelszaken is gegaan. Dit is een normale sollicitant, die door de administratieve molen gaat. En dan zegt de hoofdredacteur: Wij willen met die man praten; vervolgens heeft het gesprek dan plaats.

Wanneer de heer *Kroes* schrijft:

„Van welingelichte zijde vernam ik, dat bij „Het Parool” enkele journalistieke vacatures zijn.”,

wil ik best verklaren, dat het wel mogelijk is, dat *Kroes* met die „welingelichte zijde” *Meijer Schwencke* bedoelt. Waarschijnlijk is deze

wel bij hem geweest en heeft hij iets gezegd zoals: „Je moet niet veel over mij vertellen; praat maar liever niet over mij; ik ben een machtig man bij „Het Parool"! Ik zal zorgen, dat je daarbij een baantje krijgt." Misschien refereert de heer *Kroes* aan zo'n gesprek, maar daar staan wij geheel buiten.

Als Enquêtecommissie hebt u waarschijnlijk niet gevolgd de verslagen van het proces tegen *Meijer Schwencke* bij de Perszuivering en dat van „Het Parool" tegen *Lunshof* bij de gewone rechter in Amsterdam. Daar is die zaak ook ter sprake gekomen, aangezien zij door de tegenstanders van „Het Parool" is naar voren gebracht als kenmerkend voor de relatie tussen „Het Parool" en *Meijer Schwencke*. *Meijer Schwencke* heeft aan „Het Parool" en aan de illegaliteit in de bezettingstijd enorme diensten bewezen ten aanzien van het illegale werk; na de bevrijding heeft hij echter geen enkel dienstverband met „Het Parool" gehad. Er waren allerlei beschuldigingen tegen hem ingebracht op grond van zijn pro-Duits gedrag in de eerste twee jaar der bezetting.

Deze man moest berecht worden, waarbij uiteraard rekening behoorde te worden gehouden met het getuigenis van mensen, die wisten, wat hij tijdens de bezetting aan goede en moedige daden had gedaan. *Meijer Schwencke* heeft geprobeerd zich aan de politie te onttrekken door zich vast te plakken aan „Het Parool", waarvan hij allerlei personen persoonlijk kende, en met wie hij gezamenlijk allerlei dingen had meegemaakt gedurende één, twee jaar van de bezetting.

Het is niet gelukt, want de eerste dag, na de bevrijding, toen hij uit het oosten van ons land, waar hij woonde, naar Amsterdam kwam, heb ik hem het gebouw uitgewezen, waarin „Het Parool" was gevestigd (het gebouw van „De Telegraaf"), en heb ik hem gezegd: „Je hebt nu helemaal niets meer met „Het Parool" als legale courant, te maken; je zult je voor de rechter moeten verantwoorden; ga maar werken aan je verdediging; wij, die in de bezettingstijd getuige zijn geweest van je werkzaamheden, zullen graag getuigen over de betekenis van je werk voor het verzet. Ik hoop, dat dit gewicht in de schaal zal leggen."

Maar die man heeft zijn positie niet duidelijker kunnen of willen zien, dat is ook uit andere gevallen gebleken. Hij heeft steeds maar geprobeerd de schijn te wekken, dat hij zo'n belangrijk man was bij „Het Parool". Hij is later blijkbaar voor het Bureau Nationale Veiligheid bepaalde werkzaamheden gaan verrichten. Wat de affaire-*Kroes* betreft, onlangs is op de zitting van de Commissie voor de Perszuivering geconstateerd, dat *Kroes* door *Meijer Schwencke* is benaderd. Volgens die gegevens heeft *Meijer Schwencke* tegen hem gezegd: je moet maar solliciteren bij „Het Parool". Inderdaad ontving „Het Parool" een sollicitatiebrief van *Kroes* en *Kroes* wordt dus als sollicitant behandeld. *Lunshof* heeft echter een domme zet gedaan. Hij heeft tegen zijn gewoonte in, vergeten uit een citaat iets weg te schrappen, dat tegen zijn betoog pleitte. In een telegram, dat de heer *van Gestel* na het bezoek van *Meijer Schwencke* aan *Kroes* heeft gestuurd, zegt hij: je moet maar solliciteren, maar je moet niet zeggen, dat je *Meijer Schwencke* kent, want dan willen ze je niet bij „Het Parool".

78063. De **Voorzitter**: In het telegram stond:

„Leg accent op vroegere werkzaamheden bij Apeldoornsche Courant en ANP. Stop. Noem Vereenigde Persbureaux en *Meijer Schwencke* liever niet. Stop. Veel succes. *Van Gestel*."

A. Juist. Wanneer *Meijer Schwencke* inderdaad achter de schermen bij „Het Parool" de lakens uitdeelde, zoals *Lunshof* beweert, als hij inderdaad tegen de mensen daar zeggen kon wat zij wel en wat zij niet mochten doen, dan is dat toch wel erg in strijd met de waarschuwing, die *Kroes* ontving: noem de naam *Meijer Schwencke* vooral niet; daar zou hij maar last mee krijgen. Overigens wil ik hieraan toevoegen, dat er inderdaad enige mensen uit de sfeer van *Meijer Schwencke* bij „Het Parool" terecht gekomen zijn. Voor een deel vind ik dat jammer, omdat dit natuurlijk weer de schijn versterkt, alsof *Meijer Schwencke* organisatorisch iets met „Het Parool" te maken had. Aan de andere kant zit in het feit, dat enkele mensen uit de sfeer van *Meijer Schwencke* bij „Het Parool" terecht zijn gekomen, niets laakbaars, omdat deze mensen op zich zelf zeker aanvaardbaar waren. Door *Meijer Schwencke* waren zij met het illegale werk van de „Parool"-groepen in aanraking gekomen. Ik kan als voorbeeld noemen een juffrouw, die vroeger op het kantoor van *Meijer Schwencke* werkte als typiste. Via hem was zij betrokken geraakt in het illegale werk en daardoor was zij met de illegale groeperingen van „Het Parool" in contact gekomen. Zij heeft van een goede Nederlandse gezindheid blijk gegeven en heeft goed werk gedaan. Men kan ons toch niet tegenwerpen, dat mensen, die op het kantoor

van *Meijer Schwencke* werkzaam waren, zonder meer niet aanvaardbaar waren; denkt u maar eens aan *Kroes* zelf; hij heeft ook bij *Meijer Schwencke* als redacteur gewerkt en hij is nu hoofdredacteur van de „Arnhemse Courant". Het staat zonder meer vast, dat een aantal mensen, die bij hem gewerkt hebben, zonder twijfel zeer aanvaardbaar waren.

Over het geval-*Kroes* hebben wij uitvoerige correspondentie, welke geëindigd is met een brief van 28 December 1945, waarin hij mededeelt, dat hij wegens ziekte van zijn vrouw de functie van hoofdredacteur niet kon aanvaarden. In zijn brochure vermeldt de heer *Lunshof* een brief, welke de heer *van Heuven Goedhart* 12 December 1945 schrijft aan *Kroes* in het kader van die besprekingen over zijn sollicitatie en waarin hij *Kroes* mededeelt: U moet in Deventer als hoofdredacteur die en die bepaalde werkzaamheden doen. De wijze, waarop de heer *Lunshof* die brief samenvat, maakt daarvan een stuk, waaruit zeer duistere bedoelingen van „Het Parool" naar voren treden met betrekking tot de wijze, waarop „Het Parool" de plaatselijke krant te Deventer wilde uitschakelen die toen juist weer was verschenen. In werkelijkheid geeft de heer *Lunshof* niet alle passages uit die brief, hoewel hij hem tussen aanhalingstekens citeert. In de brochure van *Lunshof* staat, dat de heer *van Heuven Goedhart* schrijft: „Uw taak zal zijn, om het plaatselijk dagblad uit te schakelen". In werkelijkheid staat in de brief van de heer *van Heuven Goedhart* de geciteerde zin onder de volgende alinea:

„In zekeren zin is hier sprake van een test-case, want zooals u begrijpt, zijn overal de oude bladen er op uit om opnieuw te verschijnen en aan het leven van de nieuwe een einde te maken.

Wij hebben daarom besloten om deze zaak Deventer zoo hard mogelijk aan te pakken en er alles op te zetten om een redactioneel strijd aan te binden met het beste blad als inzet, waarbij wij vertrouwen, dat wij de „Koerier" geheel zullen kunnen overvleugelen."

Het is duidelijk, dat de heer *van Heuven Goedhart* bedoelde en niet anders kon bedoelen dan: wij willen een redactioneel betere krant maken, zodat wij die andere krant kunnen overvleugelen. Een krant overvleugelen op zakelijke wijze mag in deze maatschappij. De heer *Lunshof* zegt echter: Zij zullen daar ook een krant uitschakelen; het zijn dieven. Dat is de wijze, waarop de heer *Lunshof* hierover schrijft.

78064. De **Voorzitter**: Dan het geval van de „Amersfoortsche Courant".

A. Dat speelt ten dele vóór en ten dele na de bevrijding. De heer *Lunshof* drukt in zijn tweede brochure af een gedeelte van een verhoor van een mijnheer *Buysing Damsté*, commissaris van de „Amersfoortsche Courant", voor de Raad van Beroep voor de Perszuivering. De heer *Lunshof* geeft er weinig commentaar op, behalve dan dat hij aan het einde als zijn conclusie geeft, dat bij de Parool-groep de bedoeling voorzat om de „Amersfoortsche Courant" te stelen.

78065. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Worden die verhooren uitgegeven?

A. Het zijn openbare zittingen. Iemand kan het hebben opgenomen.

Dat is om te beginnen het getuigenis van — „een verdachte" mag ik niet zeggen — iemand, die daar moest komen om zich van beschuldigingen vrij te pleiten. Dat zeer subjectieve verhaal wordt door de heer *Lunshof* in zijn tweede brochure afgedrukt. Dat verhaal komt ongeveer hierop neer: ten eerste, dat vóór de bevrijding de „Amersfoortsche Courant", waarvan de leiding, directie en commissarissen, zo gaarne de verschijning van dat blad haá gestaakt, omdat zij zag, hoe slecht het was een krant uit te geven tijdens de bezetting, is blijven verschijnen op advies en aandringen van „Het Parool". Dat is het eerste, dat de heer *Lunshof* suggereert. Ten tweede: dat „Het Parool" dat heeft gedaan, opdat men na de bevrijding het blad intact zou aantreffen en zou kunnen stelen. Dat is ongeveer de constructie van de heer *Lunshof*.

Er is echter contact geweest tussen de leiding van de „Amersfoortsche Courant" en die van „Het Parool". Vóór de bevrijding is er contact geweest, ik meen tussen de heer *Buysing Damsté* en in eerste instantie de heer *Meijer* van „Het Parool", die toen onder de naam *Roelants* werkte. Ik heb ook vóór de bevrijding één- of tweemaal een bespreking gehad met de heer *Buysing Damsté*. Dat eerste contact — de heer *Meijer* kan u daarover nader inlichten; ik ben niet geweest bij de allereerste bespreking — vond plaats op verzoek van de heer *Buysing Damsté*, die in Augustus 1944, meen ik, naar een kennis van hem ging, van wie hij wist, dat deze zwaar in de illegaliteit zat, nl. naar de heer *Vofite*, die tot voor kort hoofdvertegenwoordiger van de K.L.M. in Rome was. De heer *Vofite* was een voortreffelijk verzets-

man, over wie contacten liepen met tal van illegale groeperingen, en die ook een belangrijk aandeel had in het werk van de Paroolgroep te Utrecht. De heer Buysing Darnsté zeide tegen hem: Er schijnen allerlei bezwaren te zijn tegen het verschijnen van kranten; kun je mij in verbinding brengen met „het hoofd van de illegale pers” in Nederland? Dan kan ik hem vragen, wat ik moet doen.

De heer *Voûte* heeft gezegd: „ik zal eens kijken” en hem in contact gebracht met de heer *J. Meijer*. De heer *Meijer* heeft hem naar ik meen uit de droom geholpen, door hem te zeggen, dat er geen „hoofd van de illegale pers” in Nederland bestond.

Wat de heer Buysing *Darnsté* zei, komt hierop neer: „Wij zijn al jaren doorgestaan, maar wij zijn goede Nederlanders. Wij hebben de courant doorgezet, eigenlijk om deze te behouden voor de Joodse eigenaresse, de familie Wolf, die voor een deel is gedeporteerd; wij hopen haar na de oorlog de courant technisch in ongeschonden staat te kunnen teruggeven. Het wordt nu evenwel wat te bar: wij hebben een nationaal-socialistische hoofdredacteur gekregen. Maar zegt u, dat wij moeten ophouden, dan doen wij dat.”

Hij wilde instructies hebben van „het hoofd van de illegale pers” in Nederland.

De heer *Meijer* heeft hem in deze trant geantwoord: „Beste man, wij vinden, dat het verkeerd is, dat je bent doorgestaan en dat je doorgaat, maar wij kunnen je geen instructie of last geven, dat je moet ophouden; dat moet je zelf beoordelen. Overigens komt het ons voor, dat, nu de Geallieerde legers aan de Somme staan, het bijzonder weinig zin heeft er een groot probleem van te maken. Het is voor de verantwoordelijkheid van je zelf en je medebestuurders, niet van ons.”

Hij is teruggegaan en is doorgestaan met de courant. Later is hij opnieuw contact gaan zoeken; dat is het contact, waarbij mr. C. H. de Groot en ik zijn betrokken geweest. Mr. C. H. de Groot is in Maart 1945 gefusilleerd.

De uiteenzetting, die de heer Buysing *Danzsfé* gaf, was deze: „Ik heb gehoord, dat na de bevrijding onze courant niet meer mag verschijnen; er komen zuiveringsprocedures; dat kan een hele tijd duren. De illegale pers” (dat kon men weten op grond van andere berichten uit bevrijde gebieden van Europa) „zal wél mogen verschijnen. Wil „Het Parool” niet in mijn bedrijf de courant uitgeven, tot het mogelijk is „Het Parool” vanuit een centraal punt als landelijke courant uit te geven? Zo ja, dan kan dit gebeuren.”

Toen hebben wij gezegd: „Dat willen wij zeker met je bespreken.”

Hier is dus een contact ontstaan, dat te vergelijken is met de gebruikelijke contacten, voor wat zou gebeuren na de bevrijding, zoals bij voorbeeld tussen het „Algemeen Handelsblad” en „Het Parool”, „De Waarheid” en het „Algemeen Handelsblad”, „Trouw” en „De Standaard”, de illegale pers in den Haag met enkele drukkerijen, en dergelijke. Dat zijn contacten geweest met goede mensen uit de leiding of uit het technisch bedrijf. Het ging hier om een contact met Buysing *Darnsté*, die — naar mijn persoonlijke mening — een goed vaderlander was, die op één punt een grove fout heeft gemaakt, namelijk met het doorgaan met de courant op een wijze, die allerverschrikkelijkst is geweest, maar die geen verrader en niet een typische collaborateur was en die op ander gebied inderdaad goed werk heeft gedaan, een man, met wie ik het heus niet onereus of onbehoorlijk vond contact te hebben of te praten. Hij heeft overigens (zelfs van de Raad van Beroep voor de Persuivering) een paar jaar uitsluiting uit de perswereld gekregen; het schijnt zwaar genomen te zijn, ook daar.

Wij hebben toen een afspraak gemaakt, die tot in allerlei details ging. Zijn broer was candidaat-notaris en deze legde alles in conceptcontracten vast. Er zijn concept-overeenkomsten gemaakt tussen de drukkerij *Onnes* in Amersfoort, de uitgeefster van de „Amersfoortsche Courant”, en „Het Parool”. Ik heb hier twee of drie concept-overeenkomsten, die alle uit die tijd stammen. In elk van die ontwerpen staat deze clausule:

„Deze overeenkomst eindigt, wanneer de Amersfoortsche Courant, welke op grond van de Regeeringsinstructie voor de Pers in bevrijd Nederlandsch Gebied van 7 September 1944 na het beëindigen der Duitsche bezetting niet zal mogen verschijnen, ontheffing van dit verbod heeft verkregen.

Voorts kan deze overeenkomst eindigen op verzoek van de N.V., gedaan aan de Stichting vanaf het tijdstip, waarop door de Stichting een landelijk blad „Het Parool” zou worden uitgegeven.”

De betekenis daarvan is deze: wij gaan bij U onze krant drukken; Gij stelt uw verspreidersorganisatie enz. in onze dienst. Wij alleen zijn de uitgevers en bepalen de inhoud. Maar vanaf de dag, dat gij zelf zoudt kunnen verschijnen, kunt u zeggen: nu zijn we van u af. En

vanaf de dag, dat „Het Parool” een landelijke krant gaat maken, kon de „Amersfoortsche Courant” ook zeggen: nu ben ik van „Het Parool” af. Dat laatste heeft geen rol gespeeld, omdat de technisch materiële organisatie daartoe geen aanleiding heeft gegeven, maar het eerste wel. Zij zijn met hun eigen krant teruggekomen; wij zijn doorgestaan met onze editie-Amersfoort, die thans nog in Utrecht wordt gedrukt. Van de kant van de „Amersfoortsche Courant” werd er toen prijs op gesteld, dat zoveel mogelijk technisch commerciële handelingen zouden geschieden via hun eigen organisatorische apparaat met het doel om dat in stand te houden en om niet in een situatie te komen, dat er een andere nieuwe krant zou ontstaan met eigen lopers, werving van abonneés en een advertentie-organisatie. Men moet al die afspraken meer zien als een raamcontract; er is nooit iets getekend. Wij hebben eenvoudig gezegd: wanneer gij opnieuw verschijnt — hetgeen wij niet te bepalen hebben — dan gaat gij weer uw eigen krant maken. Wij hebben met de technische apparatuur niets meer te maken gehad dan dat wij een drukorder plaatsten en lokalen hebben gehuurd en daarvoor hebben betaald. Zo was de situatie.

78066. De **Voorzitter**: Dan heeft de heer *Lunshof* het er in zijn brochure verder over, dat de heer Buysing *Darnsté* bij de P.O.D. moest komen. Ik kan dat niet anders zien, dan dat hij dit op dezelfde manier stelt als in het geval-Kroes, nl., dat ook hier eigenlijk een onbehoorlijke invloed door „Het Parool” is uitgeoefend, hoewel dat er niet met zoveel woorden in staat.

A. Ja. De heer *Buysing Darnsté* en de heer *Halewijn*, de directeur van de „Amersfoortsche Courant”, werden gearresteerd door de P.O.D. in Amersfoort in 1945. Nu zegt de heer Buysing *Darnsté* in zijn verhaal, dat dit kwam, omdat „Het Parool” in Amersfoort tegen de P.O.D. had gezegd: je moet die mensen oppikken. Maar toen is *van Norden* gekomen en die heeft gezegd: Neen, dat is niet de bedoeling; Buysing *Darnsté* moet je niet oppikken; dat is wel een aardige man. Hij is toen vrij gekomen. Ik weet niet exact de gronden, waarop de P.O.D. de mensen in Amersfoort heeft gearresteerd. In die tijd heb ik eerst vernomen, dat de heer *Halewijn* was gearresteerd; pas later heb ik vernomen, dat de heer Buysing *Darnsté* ook was gearresteerd. De heer *Halewijn* heb ik nooit gesproken; ik heb dan ook nooit van hem kunnen getuigen noch ontkennen, dat hij een fatsoenlijk man was en dat hij betrouwbaar was. De heer Buysing *Darnsté* kende ik wel. Ik wist ook wel iets van de zaken op het gebied van het inlichtingenwerk in de sfeer van de illegaliteit, op welk gebied de heer Buysing *Darnsté* zich verdienstelijk had gemaakt. Ik heb toen — ik veronderstel, dat het in een telefoongesprek is gebeurd — tegen de P.O.D. gezegd: mag ik voor deze man pleiten? Ik meen te weten, dat hij iemand is uit de sfeer van de perscollaboratie; maar daarvoor moet je hem niet oppakken. Als je daartoe wilt overgaan, moet je eerst een lijst van 80 krantendirecteuren maken, maar niet hem speciaal oppakken. Blijkbaar heeft dat geholpen, want hij is vrij gekomen. Hij heeft mij voor mijn bemoeienis bedankt en dat deed mij plezier. De essentiële vraag hier is, of Buysing *Darnsté* en *Halewijn* gearresteerd zijn door aangifte van de heer van *Nus* of van de andere mensen van „Het Parool” in Amersfoort. Ik durf u op die vraag niet zo onmiddellijk antwoord te geven. Het was toen een chaotische overgangperiode en ieder weet, dat er toen wel eens ongerechtigheden zijn gebeurd. Er hebben ook wel onverantwoordelijke arrestaties plaats gevonden.

78067. De **Voorzitter**: Heeft u daarnaar bij van *Nus* geïnformeerd?

A. Ja, en hij heeft ten stelligste ontkend dat hij met die arrestatie bemoeienis heeft gehad. De heer van *Nus* is later uit ons bedrijf gegaan, omdat wij vonden, dat terugkeer naar zijn vroegere werkring hem een betere toekomst bood.

78068. De **Voorzitter**: Het laatste punt is de kwestie van het abonnement van die dame in Den Haag, nl. mevrouw *Kockx*. Daarvan heeft de heer van *Heuven Goedhart* ons medegedeeld, hoe het zat, maar u bent waarschijnlijk de juiste man om ons precies te kunnen uiteenzetten, hoe dit geval zich heeft toegedragen.

A. Dat is wel een bijzonder kwaadaardige poging van de heer *Lunshof* geweest om „Het Parool” zwart te maken. Gelukkigergewijs hebben wij enkele gegevens, waaruit de werkelijke toedracht blijkt.

78069. De **Voorzitter**: De heer *Lunshof* zegt, dat de twee pleegzoons van die dame gefusilleerd waren in het Parool-verband.

A. De heer *Lunshof* schrijft in zijn brochure, dat zij de Haagse editie van „Het Parool”, nl. „De Vrijheid” hadden gedrukt. Zij

werden gearesteerd en door de Duitsers om het leven gebracht. Hun pleegmoeder kreeg na de bevrijding een gratis abonnement op „Het Parool”, maar die vrijgevigheid inoest, aldus *Lunshof* toch al zeer spoedig wijken voor de zakelijkheid, want na een jaar kreeg zij het bericht, dat het gratis abonnement niet kon doorgaan. De heer *Lunshof* laat dan volgen: „De jongens waren dood. En de vlag waait soms halfstok.” Dat bewijst volgens hem, dat de illegalen niet door de leiding van „Het Parool” werden geëerd. Die werden slechts gebruikt om voordeel mee: hen te behalen.

De situatie was in werkelijkheid als volgt. Het betreft niet een abonnement op „Het Parool” maar op de Haagse editie van „Het Parool”, het „Haagsch Dagblad”. Mevrouw Kockx kennen wij. Haar naam komt voor in onze stukken, ook in die van onze Sociale Afdeling. Tegenover de verwaarlozing van deze nagelaten betrekkingen van „Parool”-medewerkers, welke de heer *Lunshof* insinueert, staat een correspondentie van onze Sociale Afdeling met betrekking tot mevrouw Kockx. Daarin worden verschillende verzorgingskwesties behandeld, o.a. haar maandelijks uitkering van aanvankelijk f 80 van de Stichting 1940—1945. De Stichting 1940—1945 verhoogde dit bedrag en bracht het op f 125 per maand, waarvoor de Sociale Afdeling van „Het Parool” heeft gezorgd. De desbetreffende brief van de Stichting 1940—1945, waarin mededeling werd gedaan van die verhoging, is van 28 November 1945 en is gericht aan de Sociale Afdeling van „Het Parool”. Toen mevrouw Kockx later in een nogal begrijpelijke nerveuze depressie verkeerde, heeft onze sociale werkster verzocht haar op te nemen in een rustoord voor illegale werkers, hetgeen geschiedde. Wij hebben voorts — het lijkt of ik mij daarvoor op de borst wil slaan en wil laten zien, hoe goed „Het Parool” het toch doet: ik ben echter wel gedwongen op deze werkzaamheden te wijzen ten einde de verdachtmakingen van de heer *Lunshof* te ontzenuwen — gewerkt aan de plaatsing van een grafsteen op het graf van haar pleegzoons te Overveen. Elk jaar worden op dat graf 'namens „Het Parool” bloemen gelegd. Op die dag gaan wij met onze auto's de familieleden ophalen; zij behoeven dan niet te zitten in de trein en gesprekken te voeren, welke zij op dat ogenblik in dat milieu liever niet voeren.

Mevrouw *Kockx* had ook een gratis abonnement op het „Haagsch Dagblad” uit hoofde van de banden met haar pleegzoons. Zij was niet de enige, die een gratis abonnement had. Na de bevrijding waren er vele honderden, soms duizenden personen, die een gratis abonnement hadden, zonder dat zij met de illegaliteit iets hadden uit te staan, of op andere gronden daarvoor reëel in aanmerking kwamen, maar b.v. omdat zij iemand kenden op de afdeling abonnementen of een pakje zwarte boter in de bezettingstijd hadden gegeven. Het ging bijzonder gemakkelijk, omdat het in de aanvang bij onze uit de grond gestampte administratie een ordeloze boel was. Maar de toewijzingen van papier waren bijzonder beperkt; het was veel moeilijker dan nu om aan papier te komen. Onze courant groeide, maar het aantal exemplaren, dat werd gedrukt, mocht niet groter zijn dan het aantal betalende abonneés, dat door de accountant werd geconstateerd, vermeerderd met 10 pct. Het aantal gratis exemplaren moest dus zeer beperkt blijven en werd van tijd tot tijd gecontroleerd. Dat gebeurt nu nog zo in elk courantenbedrijf. Elk jaar sturen wij periodiek aan allen, die een gratis abonnement hebben — behalve aan hen, van wie wij op het eerste gezicht zien, dat zij het moeten behouden — een briefje met de vraag: zoudt u niet betalend abonné worden? Dat gebeurt ook nu, want het aantal gratis abonnementen slijt gemakkelijk aan en telkens moeten wij afkappen.

Op 7 November 1947, dus lang vóór de datum van verschijning van de brochure-*Lunshof* is door het „Haagsch Dagblad” ook weer eens zo'n actie gevoerd, waarbij de afdeling Abonnementen aan allen, die een gratis abonnement hadden, heeft gevraagd: Waarom krijgt u een gratis abonnement? In het kaartstelsel waren de redenen voor gratis toezending niet duidelijk aangegeven. In het briefje stond:

„Zonder Uw tegenbericht, waarbij U ons uiteenzet, om welke bepaalde reden voor U een gratis abonnement noodzakelijk is, zijn wij zo vrij, U vanaf 1 November j.l. als betalend abonné te noteren.”

De afdeling Abonnementen heeft dus 7 November 1947 dit gestencilde briefje aan een paar honderd mensen gestuurd; hierbij was

ook mevrouw Kockx. Deze was begrijpelijkerwijze in haar wijk geschoten en heeft zelf gezegd of door een ander laten zeggen: „Het is om een zeer bepaalde reden: ik ben nabestaande van twee oud-illegale medewerkers van „Het Parool”. Op 9 December — voordat haar antwoord was ingekomen, was enige tijd verlopen en ook met het onderzoek om te zien, hoe het zat, was enige tijd gemoeid geweest — heeft de afdeling Abonnementen haar het volgende briefje teruggeschreven:

„Mevrouw,

Naar aanleiding van Uw schrijven d.d. 9 November j.l. berichten wij U, een gratis abonnement voor U te hebben genoteerd.

Het was voor ons noodzakelijk de lijst van gratis abonnementen te herzien.

Thans kunt u er van verzekerd zijn, dat geen kwitantie meer zal worden aangeboden.

Inmiddels verblijven wij,

Hoogachtend,
„Haagsch Dagblad”,
Afd. Abonnementen.”

Mevrouw Kockx, die van de bevrijding af tot 7 November 1947 toe een gratis abonnement heeft, stond op de lijst van de vele mensen, aan wie wij schreven: dat gratis abonnement moet ophouden, wij hebben er het papier niet voor. Maar wij hadden de bedoeling niet de illegale mensen te laten behouden. Wij hebben mevrouw Kockx per vergissing die circulaire gestuurd; wij worden hierop opmerkzaam gemaakt en zeggen: neem het ons niet kwalijk! Terstond werd de fout hersteld. Tot vandaag toe heeft zij haar gratis abonnement behouden. Zij had haar gratis abonnement nog steeds toen de heer *Lunshof* zijn brochure schreef; hij heeft echter niets nagegaan en niets geverifieerd.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb mij natuurlijk afgevraagd, hoe de heer *Lunshof* aan al die nonsens komt. Ik heb tegen de sociale werkster gezegd: „U kent mevrouw Kockx en hebt contact met haar, gaat u haar nu eens vragen of de heer *Lunshof* met haar heeft gesproken”.

Toen bleek (dat vertelde mevrouw Kockx aan onze employée), dat een agent of inspecteur — ik meen zelfs, dat het twee personen waren; dat kan ik nog nagaan — van het Bureau Nationale Veiligheid een keer bij deze dame op bezoek is geweest en heeft gevraagd: „Weet u soms iets tegen Frans Goedhart, u weet wel, *Pieter 't Hoen*, die al die mensen heeft verraden? Uw zoons zijn gepakt en gefusilleerd; dat komt zeker door verraad van *Pieter 't Hoen*! Kunt u ons daarover iets vertellen?” Zij heeft toen geantwoord: „Ik weet daar niets van af.”

Dit bezoek van die B.N.V.-man vond juist plaats in de weken, dat die gratis-abonnementenkwestie aan de gang was. Mevrouw Kockx heeft zich er tegenover hem over beklaagd, dat zij dat briefje van het „Haagsch Dagblad” gekregen had.

Ik voor mij heb nu wel een indruk, op welke wijze de heer *Lunshof* aan zijn gegevens is gekomen. Evenals bij zijn overige lasterpraatjes is hij hier de penvoerder geweest van politie-intriganten, die op politieke motieven hebben geprobeerd een dossier tegen *Goedhart* en „Het Parool” op te bouwen.

De **Voorzitter**: Wij zijn hiermede gekomen aan het einde van hetgeen wij u te vragen hadden. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

W. VAN NORDEN.

DONKER, voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
HOOGCARSPHEL.
KOERSEN.
FENS.
GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JOHANNES REGNERUS MARIE VAN ANGEREN,
oud 55 jaar, wonende te Wassenaar,
lid van de Raad van State, oud-Minister van Justitie.

78071. De **Voorzitter**: U bent over de punten j en o van het Enquêtebesluit reeds gehoord op 15 October 1948, zodat uw antwoorden geacht worden te zijn gegeven onder het verband van de toen door u afgelegde eed.

In het kader van een reeks verhoren van vandaag hebben wij u een vraag te stellen, die wel van belang is.

De commissie is bezig met een onderzoek naar de beschuldigingen, die door de heer *Lunshof* in enige brochures zijn geuit tegen de heer *van Heuven Goedhart* in verband met handelingen, die door hem in zijn functie van Minister van Justitie te Londen zouden zijn verricht. Daarbij is een punt, waarover zoëven de heer *Gerbrandy* reeds een voorlopige mededeling heeft gedaan, voor zover hij het zich herinnerde. Hij voegde daaraan toe: Dat kan de heer *van Angeren* zonder enige twijfel precies en zeer nauwkeurig bevestigen.

Het gaat over het volgende. Een van de aantijgingen van de heer *Lunshof* tegen de heer *van Heuven Goedhart* is deze, dat hij zou hebben bevorderd, dat in het Tribunaalbesluit werd opgenomen een bepaling, dat vermogens van overledenen zouden kunnen worden verbeurdverklaard. De heer *Gerbrandy* heeft hier verklaard, dat dat niet juist kan zijn, omdat hij zich herinnert, dat een voorstel van die aard van u afkomstig is geweest. Nu is de vraag, die ik u zou willen stellen, deze, of de herinnering van de heer *Gerbrandy* juist is en of u nog precies kunt opgeven op welk tijdstip die bepaling in het ontwerp, dat later is geworden het Tribunaalbesluit, is opgenomen. Kunt u dat nog reconstrueren?

A. U overvalt mij enigszins, Mijnheer de Voorzitter, en dat is natuurlijk uw goed recht, maar u zult mij niet kwalijk nemen, dat ik t.a.v. het tijdstip, wanneer u daarmee bedoelt een datum aan te geven, verstek moet laten gaan, want dat durf ik niet precies te zeggen. Wel weet ik zeker, dat, toen de heer *van Heuven Goedhart* kwam, het Tribunaalbesluit praktisch gereed was.

78072. De **Voorzitter**: Met deze bepaling er in?

A. Ja; ik herinner mij deze bepaling heel goed, omdat deze in ampele overweging is geweest. Toen men bezig was daaraan te werken, onbrak o.a. deze bepaling. Toen heb ik gezegd: Wat gebeurt er nu, wanneer wij die bijltjesdag in Nederland niet kunnen tegenhouden en er mensen zijn, die zich rijk gestolen hebben ten koste van Nederlanders en die men niet voor het gerecht kan brengen; vindt men het nu maar goed, dat de familie daarvan goede sier blijft maken? Dat gaat toch niet. Het was een ongewone bepaling, maar wij meenden die toch te moeten opnemen, omdat daardoor het vermogen terstond zou kunnen worden aangepakt en zou kunnen worden geoordeeld over de persoon en over de wijze, waarop betrokkene dat vermogen had verkregen, alsof hij nog leefde.

Nota, door de heer van Angeren ingezonden ter aanvulling van het verhoor van 4 April 1950

In aansluiting aan mijn hierbij teruggaande op 4 April jl. voor uwe commissie afgelegde verklaring moge ik haar nog mededelen, dat ik een der onder mijn leiding in Londen werkende juristen, mr. *W. G. Belinfante*, thans raadadviseur bij het Ministerie van Justitie, heb verzocht in het dossier betreffende de totstandkoming van het Tribunaalbesluit na te gaan, wanneer ongeveer de bepaling omtrent de verbeurdverklaring van de goederen van overledenen in het ontwerp is gekomen. Mr. *Belinfante* heeft mij nu medegedeeld, dat de

78073. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus die gedachte is bij u opgekomen?

A. Ja.

78074. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: En door u in het Tribunaalbesluit verwerkt?

A. Ja.

78075. De **Voorzitter**: En u weet, dat het ontwerp van het Tribunaalbesluit met inbegrip van deze bepaling gereed was, toen de heer *van Heuven Goedhart* Minister van Justitie werd!

A. Ja. Zo heeft hij het ook altijd beschouwd. Na de bevrijding is de heer *van Heuven Goedhart* naar Nederland gegaan en heeft mij verzocht in Londen te blijven. Er zijn enkele Ministers gegaan. Daarover is nogal wat te doen geweest. In een van zijn eerste redevoeringen hier in Nederland heeft hij tot uitdrukking gebracht — dat was een vriendelijkheidje van hem —, dat het Tribunaalbesluit van zijn voorganger afkomstig was. Ik zou het een onvoldoende regeling gevonden hebben, wanneer die bepaling er niet in had gestaan.

78076. De **Voorzitter**: In ieder geval was deze bepaling er reeds in opgenomen vóór het Ministerschap van de heer *van Heuven Goedhart*?

A. Ja. Dat zou met de papieren kunnen worden aangetoond, maar zoals ik hier voor u zit en naar beste weten moet verklaren, ligt voor mij de zaak vóór de komst en buiten het initiatief van de heer *van Heuven Goedhart*.

De **Voorzitter**: Dat is het punt, waarover wij van u een inlichting wilden hebben.

A. Ik hoop, dat ik voldoende duidelijk ben geweest. Ik kan geen tijdstip aangeven; het is al zo lang geleden.

78077. De **Voorzitter**: Het enige beslissende is, of de bepaling vóór of na de aankomst van de heer *van Heuven Goedhart* is opgenomen.

A. Ik heb u het motief gegeven. Het motief is naar mijn mening redelijk. Ik zou het een tekortkoming hebben gevonden, als die bepaling er niet in had gestaan.

78078. De **Voorzitter**: En de gedachte daartoe is bij u zelf opgekomen?

A. Ja zeker.

De **Voorzitter**: ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

J. R. M. VAN ANGEREN.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

HOOGCARSPSEL.

KOERSEN.

GERRETSEN, griffier.

bepaling reeds voorkwam in het eerste ontwerp, dat een min of meer volledige vorm had gekregen.

Het dossier wijst uit, dat dit ontwerp tussen Augustus en December 1943 moet zijn voltooid.

Met betuiging van hoogachting,

Van uwe commissie de dienstvaardige,
VAN ANGEREN.

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JAN MEIJER,

oud 36 jaar, wonende te Amsterdam,
lid van de directie van „Het Parool”.

Hij legt de eed af als getuige.

78079. De **Voorzitter**: Wij willen u enige vragen stellen naar aanleiding van de brochures, die de heer *Lunshof* enige tijd geleden heeft geschreven en waarin hij o.a. gesuggereerd heeft, dat de heer *van Heuven Goedhart* als Minister van Justitie te Londen pogingen zou hebben gedaan om de herverschijning van „De Telegraaf” na de bevrijding te beletten en aan „Het Parool” de positie te geven, welke dat blad heeft gekregen. Nu heeft de heer *van Heuven Goedhart* hier medegedeeld, dat bij alle plannen, die er in de loop van de oorlogsjaren zijn geweest, de kwestie van „De Telegraaf” pas op het allerlaatst heeft gespeeld. Hij heeft verteld, dat hij in 1942 besprekingen heeft gehad met de directie van „Het Utrechts Dagblad” en dat hij zich daarbij had verbonden om na de bevrijding als hoofdredacteur van „Het Utrechts Dagblad” op te treden. Hij heeft op grond daarvan zelfs gedurende een aantal maanden een zeker salaris gehad. Dit is later tenietgedaan, toen men van de kant van „Het Utrechts Dagblad” vernam, dat de heer *van Heuven Goedhart* bij illegale werkzaamheden, nl. werkzaamheden in verband met „Het Parool”, was betrokken. Desniettemin zijn er later, in 1943, tussen mensen van „Het Parool” en mensen van „Het Utrechts Dagblad” besprekingen gevoerd met de bedoeling om „Het Parool”, en dan met name het algemene dagblad „Het Parool”, na de bevrijding bij „Het Utrechts Dagblad” te laten drukken.

Zijn deze feiten u uit eigen wetenschap ook bekend?

A. Uit eigen wetenschap zijn mij bekend besprekingen met de directie van „Het Utrechts Dagblad” in 1944.

78080. De **Voorzitter**: Dat betreft dus de tweede door de heer *van Heuven Goedhart* geschetste fase. Van hetgeen er in de eerste fase is gebeurd, hebt u misschien weleens gehoord?

A. Daarvan heb ik herhaaldelijk gehoord.

78081. De **Voorzitter**: En klopt dat met de wijze, waarop ik het hier heb samengevat?

A. Ja.

78082. De **Voorzitter**: Wat hebt u inedegemaakt van de besprekingen van 1944?

A. Het contact met de heer *van der Giessen*, de directeur van het „Utrechts Dagblad” is in 1944, na het vertrek van de heer *van Heuven Goedhart*, aan mij overgedragen.

78083. De **Voorzitter**: Had deze eerst dat contact over dat Plan-Utrecht?

A. Inderdaad. De heer *van Heuven Goedhart* is eind April 1944 naar Engeland vertrokken en in de zomer van 1944 zijn er besprekingen gevoerd met het „Utrechts Dagblad” over de technische

voorbereidingen van het verschijnen van „Het Parool” na de bevrijding bij de drukkerij Bosch te Utrecht. Die besprekingen moesten natuurlijk summier blijven; men kon niet te diep in details treden, omdat men de situatie, zoals die bij de bevrijding zou zijn, niet kon overzien. Alle mogelijke technische problemen deden zich voor, nl. of er papier was, en, zo ja, of dat papier de juiste maat had, of er electriciteit was, enz. Maar de opzet van de verschijning van „Het Parool” bij de drukkerij Bosch is in de zomer van 1944 doorgesproken.

78084. De **Voorzitter**: Wanneer is dat plan definitief van de baan geraakt?

A. Dat zal zijn geweest in de winter 1944, 1945 en dan nog wel slechts in die zin van de baan geraakt, dat toen het accent meer op Amsterdam kwam te liggen, hetgeen overigens weer niet uitsloot, dat „Het Parool” ook in Utrecht zou verschijnen.

78085. De **Voorzitter**: Als plaatselijke editie?

A. Aanvankelijk als plaatselijke editie, maar zo nodig op den duur als de definitieve verschijning van Algemeen landelijk dagblad. De uitgave in Amsterdam was nog dubieus, ook wat de duurzaamheid betreft: men wist immers niet hoe de technische en andere omstandigheden na de bevrijding precies zouden zijn. Het was eigenlijk zo: dat het in Utrecht kon, was zeker, in Amsterdam begon het naar een waarschijnlijkheid toe te groeien.

78086. De **Voorzitter**: Met andere woorden: Men heeft bij „Her Parool” dat ijzer steeds in het vuur gehouden?

A. Ja.

78087. De **Voorzitter**: Tot de bevrijding waarschijnlijk?

A. Inderdaad.

78088. De **Voorzitter**: Nu is hier ook gezegd in verband met het plan-Amsterdam, dat er o.a. besprekingen hebben plaats gehad met het „Algemeen Handelsblad”. Is dat juist?

A. Ja. Ik heb die besprekingen niet zelf gevoerd. Ik ben gedeeltelijk bij één bespreking geweest, in de winter van 1944, met de heer *Planten*, toen directeur van het „Algemeen Handelsblad”.

78089. De **Voorzitter**: Wanneer is nu de gedachte om gebruik te maken van de persen van „De Telegraaf” opgekomen?

A. Die gedachte is, alleen maar als gedachte, wel vrij oud geweest; misschien niet specifiek ten aanzien van „De Telegraaf”, maar wel ten aanzien van het verschijnen in Amsterdam. Ter zijde mag ik misschien even opmerken, dat deze dingen maar heel bijzakenlijk onze aandacht hadden. Het eigenlijke illegale werk nam 99,9 pct. van onze tijd en onze aandacht in beslag, deze onderwerpen werden ook wel nu en dan overwogen, maar dan bij een enkel avondlijk gesprek. Enkelen van onze groep gingen er van uit, dat men in Utrecht nimmer een landelijk dagblad kon maken — dat zou een lokaal of regionaal dagblad moeten zijn; een landelijke krant kon men alleen in Amsterdam maken of in Rotterdam. Zelfs in Den Haag is nooit een nationaal dagblad kunnen ontstaan.

78090. De **Voorzitter**: De heer *Frans Goedhart* was een sterk voorstander van het plan-Amsterdam?

A. Inderdaad, die vond, dat men een nationaal dagblad alleen in Amsterdam kon maken.

78091. De **Voorzitter**: Die gedachte was dus al oud, zegt u. Wanneer hebben er voor het eerst besprekingen over plaats gehad?

A. Waarbij het geconcretiseerd werd in de richting van „De Telegraaf”?

De Voorzitter: Inderdaad.

A. Doelt u op contact met de Overheid of op contact met „De Telegraaf”?

De Voorzitter: Neen, contact met „De Telegraaf”.

A. Dat is geweest September 1944. Die besprekingen zijn grotendeels vastgelegd. De notulen zijn opgemaakt door „De Telegraaf” zelf en die bestaan nog.

78092. De Voorzitter. (toont getuige een stuk): Is dat hetzelfde stuk, dat ik hier heb?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Daaruit blijkt — ik heb zelf deze bespreking medegevoerd —, dat er in de loop van September 1944 een eerste contact met „De Telegraaf” is geweest.

78093. De Voorzitter: Dat was dus waarschijnlijk onder de indruk van de spoedige bevrijding, die men verwachtte?

A. Ja, ook onder de indruk van enkele andere factoreii. In de eerste plaats wae het Londense Persbesluit E 69 bekendgemaakt; daarvan kenden wij de tekst, die grotendeels was voorgelezen voor de radio. Niet lang daarna kwam de tekst trouwens hier aan, ik meen via Brabant. Wij kenden ook in de loop van Augustus de verslagen, voor de radio gegeven, over de bevrijding van Parijs en Brussel en vernamen, dat het bij de bevrijding zo toeging, dat dagbladen, die waren blijven verschijnen, werden verboden op het ogenblik van de bevrijding. Zo was het geweest in Parijs en Rome en ook in Brussel. In het algemeen gebeurde dat door de geallieerde autoriteiten. Voorts bleek, dat de illegale groeperingen, die ondergrondse bladen hadden uitgegeven, door de allieerde head-quarters, voorlopig met de taak van de voorlichting werden belast en de beschikking kregen over de gebouwen en de persen van de bladen, die niet meer konden verschijnen. Min of meer naar analogie verwachtten wij eenzelfde gang van zaken in het Noorden.

78094. De Voorzitter: Hebben die besprekingen in September 1944 al tot een concreet plan geleid?

A. Die besprekingen hadden uitdrukkelijk ten doel — dit is ook neergelegd in de stukken, die u mij hebt laten zien — ons te vergewissen van de mogelijkheid om op de dag van de bevrijding „Het Parool” door „De Telegraaf” te doen drukken. Wij hebben toen als antwoord gekregen: Gij zijt welkom. Wij hebben zelfs als eerste antwoord gekregen: Wij zullen gratis drukken en gratis papier leveren. Wij hebben dit aanbod, gedaan door de heer F. H. J. Holdert, afgeslagen. Wij hebben de uitdrukkelijke toezegging gekregen, dat wij daar konden komen, maar er werd tevens gezegd, dat „De Telegraaf” zich uiteraard alle pogingen voorbehield om zelf te kunnen verschijnen. Het werd als een aangename taak gezien, indien „Het Parool” door „De Telegraaf” zou worden gedrukt. Dat was dus een civielrechtelijke overeenkomst.

78095. De Voorzitter: Is die overeenkomst ook opgesteld of is het zover niet gekomen?

A. Na de bevrijding is een concept opgesteld, maar dat is door één punt van discussie niet in een definitieve schriftelijke overeenkomst omgezet, nl. door het punt van de prijzen. Dit onderwerp is jarenlang besproken en is nog niet geheel in kunnen en kruiken, zodat voor enkele onderdelen nog betalingen à conto plaats vinden, die berusten op betwiste facturen.

78096. De Voorzitter: De besprekingen zijn dus na September 1944 weer geschorst, want toen was er voorlopig niet veel meer te bespreken?

A. Arnhem liep mis.

78097. De Voorzitter: De oorlog bleef voortduren. Die besprekingen zijn dus blijkbaar vlak tegen de bevrijding weer opgenomen?

A. Omstreeks Maart 1945 en toen op technisch niveau, waarbij het ging over de vraag, of er papier, electriciteit, enz. was.

78098. De Voorzitter: Dus het principe is in September 1944 besproken en uit hetgeen u hebt gezegd, volgt, dat deze besprekingen

tot een dusdanig concreet resultaat hadden geleid, dat het niet nodig was in Maart 1945 de besprekingen over het principe te hervatten.

A. Ja.

78099. De Voorzitter: Er hebben toen dus alleen besprekingen over de technische uitvoering plaats gehad?

A. Ja.

Ik mag u misschien er op wijzen, dat deze gang van zaken niet betwist wordt van de kant van de eigenaren van „De Telegraaf”. Om maar één voorbeeld te noemen: op 9 Mei 1949 hebben de erven Holdert een request aan H.M. de Koningin gezonden in verband met een beroepsprocedure voor de Raad van State, een procedure, die later op hun verzoek is gestaakt. Zij stellen daarin — dit stuk is publiek geworden, doordat het ter visie heeft gelegen op de griffie van de Raad van State —

„dat in die onderneming” — bedoeld wordt de onderneming „De Telegraaf” — „respectievelijk sedert Mei, Augustus en Augustus 1945, worden gezet en gedrukt de dagbladen „Het Parool”, „Trouw” en „De Volkskrant” en wel krachtens overeenkomsten, wat „Trouw” en „De Volkskrant” betreft, tussen de directies van die bladen met de beheerder, en wat „Het Parool” betreft, krachtens overeenkomst tussen de directie van dat blad met de executeuren.”

78100. De Voorzitter: Wat is u bekend van het contact, dat de heer van Heuven Goedhart na zijn aankomst in Engeland met zijn vroegere vrienden van „Het Parool” heeft gehad?

A. Daarvan is mij de ontvangst van een telegram bekend, in naar ik meen, de zomer van 1944. Verder ken ik eigenlijk geen contact. Achteraf ben ik te weten gekomen, dat er pogingen tot contact zijn geweest en dat hij brieven heeft verzonden, waarvan ik later teksten heb gezien.

78101. De Voorzitter: Vanuit Engeland of vanuit Brabant?

A. Ik meen vanuit Brabant.

78102. De Voorzitter: Dat is blijkbaar in April 1945 geweest. Maar wat hield dat bericht, dat uit Londen is gekomen, in?

A. Daarvan heb ik de tekst niet meer. Het kwam er op neer, dat de heer van Heuven Goedhart aan zijn vrienden van „Het Parool” mededeelde, dat hij niet meer beschikbaar was voor de gemaakte afspraak.

78103. De Voorzitter: Was dat een reflex op een verzoek van hun kant?

A. Neen. Na de ontvangst van dat telegram, is er door ons een verzoek naar Londen gezonden, waarin wij hem vroegen toch die functie, zoals die afgesproken was, niet te laten vervallen.

78104. De Voorzitter: En is daar nog een antwoord op gegeven?

A. Daarop ken ik geen antwoord. Ik moet hier een zeer klein voorbehoud maken voor wat mijn herinnering betreft; ik vermoed, dat ik mij een dergelijk antwoord echter wel herinnerd zou hebben, indien het gekomen was.

78105. De Voorzitter: Is het juist, dat de heer van Heuven Goedhart na zijn terugkeer na de bevrijding aanvankelijk geen functie bij „Het Parool” heeft willen aanvaarden?

A. Dat is zeker juist.

78106. De Voorzitter: Hoe is dit verlopen?

A. Bij de terugkeer van de heer van Heuven Goedhart kreeg ik de indruk — het is eigenlijk meer dan een indruk —, dat hij in het algemeen geen journalistieke functie meer ambieerde, terwijl wij in onze gedachtengang hadden vastgehouden aan de destijds gemaakte afspraak, dat hij na de bevrijding hoofdredacteur van „Het Parool” zou zijn.

78107. De Voorzitter: Ondanks zijn telegram van de zomer 1944 uit Londen?

A. Inderdaad. Ik zag eigenlijk nauwelijks de ratio van dat telegram: „Ik ben niet meer beschikbaar”. Achteraf zie ik die wel, maar toen vond ik het eigenlijk niet erg aardig van hem, dat hij ons min

of meer in de steek liet, voor wat de na-oorlogse periode betrof. Hij was de meest capabele man en de plannen, die bestonden en die gaandeweg concreter werden, waren, voor wat betreft de realisering daarvan, min of meer afhankelijk van zijn bereidheid hoofdredacteur te zijn. Wij hebben hem onder druk gezet toen hij was teruggekeerd, maar de eerste maanden was er geen sprake van, dat hij er toe bereid was. Alle regelingen bij „Het Parool" waren voorlopig gemaakt, maar hij was van mening, dat, zoals het was geregeld, liet wel kon, ook zonder hem. Hij heeft zich lang tegen ons aandringen verzet. Wij hebben daaraan vele vergaderingen en besprekingen gewijd. Ik herinner mij nog goed, dat het pas in Augustus of September 1945, 3 à 4 maanden na de bevrijding, was, dat hij eindelijk tot de functie van hoofdredacteur bereid was. In die periode, of later, heeft hij mij weleens verteld, dat hij inderdaad liever uit de journalistiek had gewild om een andere richting op te gaan. Misschien droeg het feit, dat hem op dat ogenblik geen andere mogelijkheid werd geboden, er wel toe bij, dat hij tenslotte voor onze druk is gezwich. Sindsdien heeft hij overigens zijn werk met enthousiasme gedaan.

78108. De **Voorzitter**: Dan komen er in de brochures van de heer *Lunshof* een paar stukken voor — ik denk met name aan de sollicitatie van de heer Kroes en de gebeurtenissen bij de „Amersfoortsche Courant" — waarin de heer *Lunshof* suggereert, dat hier van de zijde van „Het Parool" een onbehoorlijke invloed is uitgeoefend. Wat kunt u daarvan zeggen?

A. De affaire-Kroes ken ik niet en wat de „Amersfoortsche Courant" betreft, wordt mijn naam genoemd op blz. 50 van de vermeerde herdruk, die ik hier voor mij heb. Indien u wilt, dat ik daarop inga.....

78109. De **Voorzitter**: Ik wil graag horen wat uw oordeel daarover is en wat u misschien ten aanzien van de feiten kunt mededelen.

A. Op blz. 50 is de heer *Buysing Damsté* aan het woord in een zitting van de Raad van Beroep voor de perszuivering in de zaak tegen de „Amersfoortsche Courant". Hij deelt daar mede, dat hij in 1944 aan een relatie van hem in Utrecht vroeg te ontmoeten „de achtergebleven man van *van Heuven Goedhart* en het hoofd van de gehele illegale pers". Zijn relatie in Utrecht beloofde hem enigerlei ontmoeting te organiseren en hij ontmoet dan iemand, die zich noemde *Sjef Roelants*; dat was de naam, die ik in bezettingstijd enige tijd heb gevoerd. De heer *Buysing Darnsté* vroeg deze man: Dus u bent het hoofd van de illegale pers in Nederland? Waarop deze antwoordde: Dat is in orde.

Aldus het relaas op blz. 50 van de brochure. Ik moet zeggen, dat het zo wel ongeveer gegaan is. Die vraag naar „het hoofd van de illegale pers in Nederland" was, voor wie de structuur van het verzet kende, zo ridicuul, dat ik het ongeveer hiermee zou willen vergelijken, dat iemand in Staphorster kostuum in den Haag komt, naar een Ministerie gaat en het hoofd van de ambtenaren van den Haag te spreken vraagt; tegen zo iemand zegt men waarschijnlijk: „Ja, beste man, dat is wel in orde. Zeg eerst maar eens: waar gaat het over?" Dat is zo ongeveer hetzelfde wat hier gebeurde. Uitleggen, dat de vraag nonsens was, was in deze periode-medio 1944 te gevaarlijk. Ik heb hem daarom gevraagd, waarover het eigenlijk ging. Het bleek, dat hij contact met de illegaliteit wilde hebben — zoals hij hier zelf weergeeft — in verband met de vraag, of de „Amersfoortsche Courant" na de bevrijding iets zou kunnen doen voor de illegale pers. Mijn reactie is daarop geweest: Daar kan ik u een-twee-drie geen antwoord op geven, maar u krijgt daar binnenkort op de een of andere wijze een antwoord op.

78110. De **Voorzitter**: Is dat wel juist? Volgens het in de brochure vermelde wilde hij weten of hij kon doorgaan of het bedrijf moest stopzetten.

A. Inderdaad, dat was zijn eerste vraag: moet dit bedrijf stoppen of doorgaan. Ik heb gehoord, aldus de heer *Buysing Damsté*, dat alle bladen, die doorverschenen zijn, verboden zullen worden, ook de „Amersfoortsche Courant"; wat moet ik doen, doorgaan of niet? Ik heb daarop geen antwoord gegeven. Ik zag daartoe geen aanleiding.

78111. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Ik voelde mij niet geroepen om adviezen te geven, medio 1944, aan uitgevers van kranten, die op dat moment, tegen het eind van de oorlog, nog wilden weten of zij de verschijning van hun krant al dan niet moesten staken.

78112. De **Voorzitter**: En wat zegt u van de wijze, waarop de heer *Lunshof* hier dan verder gesteld heeft, dat er bepaalde machinaties hebben plaats gehad van de zijde van „Het Parool" om de „Amersfoortsche Courant" te vermeesteren?

A. Het contact tussen de „Amersfoortsche Courant" en „Het Parool" is gelopen over de heer van *Norden*, niet over mij, maar ik ben destijds wel van dat contact op de hoogte geweest. Ik kan u alleen vertellen, dat wij geen ogenblik enigerlei geheime of openlijke bedoeling tot een onrechtmatige inbezitting van de „Amersfoortse Courant" hebben gehad. Ik geloof ook, dat daarvoor geen feiten worden aangevoerd, uitsluitend vage verdachtmakingen. Voor een deel hebben de dingen, die hierin gezegd worden, betrekking op plaatselijke Amersfoortse omstandigheden, waarin dan een zekere van Nus betrokken wordt, die in de laatste periode van de bezetting inderdaad een leidende rol in de plaatselijke Paroolgroep heeft gespeeld. Na de bevrijding heeft hij daar de directionele leiding van de plaatselijke Parool-editie gehad. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik niet kan beoordelen, of de aantijgingen van de heer *Buysing Darnsté* ten opzichte van de heer van *Nus* juist zijn.

78113. De **Voorzitter**: Hebt u dat de heer van Nus weleens gevraagd?

A. Ja.

78114. De **Voorzitter**: En wat zei hij daarvan?

A. Dat het niet juist was.

78115. De **Voorzitter**: U denkt dus met name aan de passage, waarin gesuggereerd wordt, dat de heer *Buysing Damsté* is gearresteerd op een aanwijzing van de heer van Nus?

A. Daar denk ik met name aan.

78116. De **Voorzitter**: Dat heeft de heer van Nus dus ontkend?

A. Inderdaad. Te mijner geruststelling, voor zoveel nodig, blijkt uit de verdere verklaringen van de heer *Buysing Damsté*, dat, zelfs indien er iets van die aard gebeurd zou zijn, de heer van *Norden*, in Amersfoort aangekomen, eventuele machinaties onmiddellijk ongedaan heeft gemaakt.

78117. De **Voorzitter**: Dit waren de punten, waarover wij u inlichtingen wilden vragen. Hebt u zelf in dit verband misschien nog iets mede te delen?

A. In het verband *Lunshof-van Heuven Goedhart*?

De **Voorzitter**: Inderdaad.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

J. MEIJER.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, en de heren Korthals, Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

RUDOLF KROES,

oud 42 jaar, wonende te Arnhem,
hoofdredacteur van de „Arnhemse Courant“.

Hij legt de eed af als getuige.

78118. De **Voorzitter**: In de brochure van de heer *Lunshof* „Als dieven in de nacht“ komt een stuk voor over een Nederlands journalist, die vlak na de bevrijding heeft gesolliciteerd bij „Het Parool“, een sollicitatie, die heeft geleid tot besprekingen over het aanstellen van deze journalist tot hoofdredacteur van de Deventer editie van „Het Parool“. Die passage schijnt betrekking te hebben op u. Kent u die passage?

A. Ja.

78119. De **Voorzitter**: En heeft zij op u betrekking?

A. Inderdaad heeft zij op mij betrekking.

78120. De **Voorzitter**: Wat zegt u zelf van dit verhaal?

A. Dat het enigszins uit zijn verband is gerukt.

78121. De **Voorzitter**: Wilt u dan misschien proberen dat verband te herstellen door uw lezing daartegenover te stellen?

A. Ja, als dat in een paar woorden te doen is; het is een vrij lang relaas. De quintessens is vooral de verhouding: *Meijer Schwencke*—Parool. Dat is een lange geschiedenis met een bepaald voorspel. Ik zal trachten u de zaak zo kort en concreet mogelijk uiteen te zetten.

Ik heb van 1942 tot 1943 gewerkt bij de Verenigde Persbureau's en ik heb die tijd gebruikt om nogal wat materiaal te verzamelen tegen *Meijer Schwencke*. Dat materiaal is o.a. voor een groot deel verwerkt in het perszuiveringsproces en ook in de motivering van het vonnis tegen *Meijer Schwencke* naar voren gebracht. Ik behoef hierover wel niet verder te spreken, want dat zijn allemaal bekende zaken. Toen in de oorlog op een bepaald moment de Verenigde Persbureau's (V.P.B.) werden opgeheven en overgebracht naar het A.N.P., viel voor mij voor een belangrijk deel mijn mogelijkheid om inlichtingen en informaties in te winnen weg. Ik heb geweigerd de loyaliteitsverklaring af te leggen; ik kon geen Ausweis krijgen en ik ben derhalve teruggevoerd in krijgsgevangenschap in Duitsland. Toen ik na de oorlog terugkwam, werd ik na enige weken op een gehele reeks van eigenaardige omstandigheden opmerkzaam gemaakt. In de eerste plaats, dat *Meijer Schwencke* zeer nauwe relaties had met „Het Parool“. Voorts dat zijn secretaresse mej. *Kemper*, die ik ook bij de V.P.B. had medegemaakt — na blijkbaar eerst gedurende korte tijd de verbinding tussen *Meijer Schwencke* en „De Waarheid“ te zijn geweest, want zij was eerste-secretaresse geworden van „De Waarheid“ —, na enige tijd als secretaresse was overgeplaatst van de directie van „Het Parool“. Verder was bij „Het Parool“ werkzaam de voormalige secretaris van *Meijer Schwencke*, *Noordarn*. Beide personen had ik gedurende ongeveer een jaar van zeer nabij gadeslagen. Vervolgens kwam ik tot de ontdekking, dat de particuliere chauffeur en vertrouwensman van *Meijer Schwencke*, *Bloklander*, directeur was van het bijkantoor van „Het Parool“ in Apeldoorn. Ik ontdekte verder, dat de verschillende inrichtingen en bezittingen, welke *Meijer Schwencke* in den Haag had gehad, werden gebruikt als kantoren en bijkantoren van „Het Parool“; dat de compagnon van *Meijer Schwencke*, *Storm van Leeuwen*; directeur was van de speciale persdienst van „Het Parool“. Nu was het buitengewoon

interessant, maar daar ik ook van andere kant de waarschuwing had gekregen mij niet al te veel met deze affaires te bemoeien en mijn belangstelling er eerst nog naar uitging om herstel van gezondheid te verkrijgen, omdat ik pas uit Duitsland terugkwam, heb ik mij hiermee niet direct bemoeid totdat er na enkele weken een rechercheur van de P.O.D. bij mij kwam en mij verzocht een uitgebreid rapport te geven over de werkzaamheden en gedragingen tijdens de bezettingsjaren van *Meijer Schwencke*. Ik heb dit rapport met bijlagen en gegevens afgegeven en mij verder niet met de zaak bemoeid, overtuigd, dat deze zaak haar normale verloop zou hebben, totdat na een maand of 1½ opnieuw een rechercheur van de P.O.D. bij mij kwam met verzoek, voor zover ik nog gegevens had, het rapport opnieuw te schrijven, omdat het eerste rapport verdwenen was. Dat heb ik gedaan en verder de zaak op haar beloop gelaten. Ik ben toen gaan solliciteren, aanvankelijk naar Middelburg en, toen dat niet doorging, bij de „Arnhemse Courant“, waarvan ik de toezegging had, dat, zodra dit blad verschijnen kon, ik daar als hoofdredacteur zou worden geplaatst. In het najaar van 1945 — ik woonde Badhuisweg 80 — werd er bij mij gebeld en verzocht de heer *Meijer Schwencke* mij te spreken. Ik heb hem binnengelaten; een groot deel van deze besprekingen zijn in bijzijn van mijn vrouw gevoerd. Hij begon met te vertellen, dat hij het zeer betreunde, dat ik een aanvankelijk rapport over zijn gedragingen aan de P.O.D. had doorgegeven; daarna releveerde hij mijn sollicitatie naar Middelburg, welke was afgesprongen, en naar Arnhem, waarbij hij mij verzekerde, dat de „Arnhemse Courant“ geen verschijningsvergunning zou krijgen. Toen bood hij mij ronduit aan om in Parool-dienst te gaan, wanneer ik verder geen agitatie meer tegen hem zou willen voeren en voorts, wanneer ik opnieuw door de P.O.D. ondervraagd zou worden, verschillende belangrijke punten zou vergeten. Hij zei nog, dat hij geen *Schwencke* meer heette, maar *Meijer*, en verzocht hem te tutoyeren, zoals men altijd deed in de illegaliteit. Hij haalde een grote tas met papieren te voorschijn, reeksen aanbevelingen, o.a. getekend door de Grote Raad van de Illegaliteit. Hij gaf mij dus de raad bij „Het Parool“ te solliciteren. Ik kon hem te allen tijde bereiken bij de Haagse editie aan de Herengracht (zijn vroegere boekwinkel). Ik heb hem geen verdere toezeggingen gedaan. Het geval verbijsterde mij nogal. Ik heb toen gedacht welke journalist ik kon vinden, die ik integer genoeg achtte om hem om advies te vragen, en heb toen die zelfde namiddag de heer *Polak Daniëls* opgebeld en hem verzocht hem te mogen spreken. Die zelfde avond heb ik deze een verslag van het gesprek gegeven en hem gevraagd wat hij dacht, dat onder deze omstandigheden het verstandigst was. Toen heeft de heer *Polak Daniëls* mij de raad gegeven mij toch voor alle zekerheid met „Het Parool“ in verbinding te stellen. Dan lag het nog altijd aan mij, of ik een eventuele beslissing zou kunnen aanvaarden en had ik bovendien enige tijd gewonnen. Verder moet ik vertellen, dat mij tegelijkertijd het bericht bereikte, dat de heer *Hoek*, de voornaamste kroongetuige, met wie ik in zeer nauwe relatie had gestaan, direct na de bevrijding door de Russen was gearresteerd. U weet, dat het doodsbbericht van de heer *Hoek* enkele maanden geleden is binnengekomen. Collega's, die bij die arrestatie aanwezig waren, vertelden, dat het vreemde bij deze arrestatie was, dat de Russische officier, die de heer *Hoek* arresteerde, in het Hollands naar hem had gevraagd. Ik geef toe, dat dit allemaal berichten uit de tweede hand zijn, maar het feit, dat een secretaresse korte tijd als verbindingsschakel bij „De Waarheid“ had gezeten, was voor mij op dat ogenblik, tezamen met de vrij ontstellende verhouding, die ik had geconstateerd, een waarschuwing om voorzichtig te zijn. Ik had mij niet in deze affaire ingelaten, wanneer het niet kennelijk zo was geweest, dat het officieel niet van mij, maar van de heer *Meijer Schwencke* was uitgegaan, die volledig op de hoogte was van mijn sollicitaties, die waarschijnlijk ook de oorzaak is geweest, dat mijn eerste sollicitatie bij de „Middelburgse Courant“ was mislukt, die zeker verantwoordelijk was voor het feit, dat ik niet kon terugkeren bij het A.N.P., en die mij bovendien ronduit verklaarde, dat de benoeming in Arnhem niet zou doorgaan en het beter voor mij was eieren voor mijn geld te kiezen.

Ik heb — en nu komen wij aan de werkelijkheid — enkele dagen nadat de heer *Meijer Schwencke* bij mij was terug geweest — hij is in

twee of drie weken ongeveer tien keer bij mij aan de deur geweest — op advies van de heer *Polak Daniëls* een briefje geschreven aan de heer *van Norden*, die ik kende van de V.P.B., waarin ik vroeg, of ik eens kon koinen praten. Ik kreeg van de heer *van Norden* een briefje terug, waarin hij zei, dat het een bestuursaangelegenheid was en dat ik, wanneer ik wenste te solliciteren, mij met de directie van „Het Parool” zelf in verbinding moest stellen.

De tweede keer, dat de heer *Meijer Schwencke* bij mij was, vertelde hij mij, dat het geen zin had in Deventer te komen, omdat hij uit mijn eerste gesprek had begrepen, dat ik er niet zoveel voor voelde. Er waren ook andere mogelijkheden voor mij weggelegd, het hoofdredacteurschap van „Het Parool” in den Haag, het directeurschap van het persbureau van „Het Parool”, waarvan de heer *Storm van Leeuwen* directeur was, en nog andere mogelijkheden. Daar ik aan de andere kant nieuwsgierig was naar deze fijne interne samenstelling, heb ik enkele weken later gesolliciteerd. Ik ontving, nog vóór ik het antwoord van „Het Parool” kreeg, een telegram van de heer *Meijer Schwencke*, getekend door zijn boekhouder *van Gastel*, die ook boekhouder was geweest bij de V.P.13.: Gefeliciteerd met je benoeming, enz. Ik ben er toen geweest en werd ontvangen door de heer *van Heuven Goedhart*, die mij in een kort gesprek zei wat ik te doen zou hebben in Deventer en mij vroeg, of ik de betrekking wilde aanvaarden. Ik heb daarvoor bedenktijd gevraagd, waarna zij mij overgaven aan de heer *van Norden*, de directeur van „Het Parool”, welke heer mij heel wat opzhardtiger tegemoet trad. Hij vertelde welke moeilijkheden „Het Parool” in Deventer had, waarbij ook een heel merkwaardig licht werd geworpen op de mentaliteit, die er op dat ogenblik bij „Het Parool” heerste. De volgende dag kreeg ik een tweede brief van „Het Parool”, dit keer geschreven en getekend door *van Heuven Goedhart*, die mij vertelde, dat hij hoopte, dat ik mijn beslissing even kort zou nemen als het korte en zakelijke gesprek, dat tussen ons was gevoerd. De brief eindigde met te zeggen, dat voor iemand van mijn kwaliteiten en met mijn aanbevelingen bij „Het Parool” een behoorlijke toekomst was weggelegd. Na enige tijd heb ik geantwoord, dat het mij speet, maar dat ik de functie niet kon aannemen. In die tussentijd heb ik 5 of 9 keer *Meijer Schwencke* bij mij gehad. Zijn betoogtrant was half overredend en eindigde met een dreigement. Hij bood mij aan mij schadeloos te stellen voor de geleden verliezen van mijn driejarige gevangenschap; hij bood mij een betere functie bij „Het Parool” aan, als de positie in Deventer mij niet beviel. Toen ik volledig en definitief had afgezegd, kreeg ik een laatste telegram van „Het Parool”, waarin mij werd gevraagd per omgaande te beslissen of ik de functie zou aanvaarden of niet. Intussen heb ik deze zaak overgebracht aan de heren *de Leeuw* en *Govers*, welke mij de raad gaven in deze periode extra-voorzichtigheid in acht te nemen, gezien mijn weigerachtige houding. Van „Het Parool” heb ik verder geen last gehad. Verder heb ik deze zaak overgelaten aan de betrokken instanties, behalve dan dat ik een paar keer, o.a. bij de veroordeling van *Wouter Hulstein*, een paar artikelen over deze achtergrond en over de Parool-affaire heb geschreven, artikelen, die in de pers zijn verschenen en waarover nooit enige aanklacht, opmerking of reactie van de zijde van „Het Parool” is gekomen.

Mijnheer de Voorzitter! Dit is in het kort de gehele geschiedenis, zoals die zich heeft afgespeeld.

78122. De **Voorzitter**: In die brief, waarin u hebt gezegd, dat u de betrekking niet aanvaardde, hebt u zich beroepen op de ziekte van uw echtgenote.

A. Dat heb ik gedaan op aanraden van een ingewijde, omdat ik toen geen geschil niet „Het Parool” wenste.

78123. De **Voorzitter**: De grond, waarop u zich beriep, was dus onwaar?

A. Ja, ik heb deze affaire eerst willen bezien. Ik heb trouwens de gehele affaire zolang mogelijk slepend gehouden, ook in verband met mijn benoeming bij de „Arnhemse Courant”, want ik had er geen zin in te ondervinden, dat er voor de derde maal een spaak in her wiel zou worden gestoken.

78124. De **Voorzitter**: U hebt er op gewezen, dat u bij „Het Parool” enige mensen hebt zien optreden in bepaalde functies, die vroeger in dienst bij *Meijer Schwencke* zijn geweest. Indien u echter inderdaad in dienst van „Het Parool” was gekomen, zou dat met u precies hetzelfde geval zijn geweest.

A. Zeker. Ik wijs er echter op, dat mijn verhouding tot *Meijer Schwencke* geheel anders lag dan voor de betrokken personen het geval was. Gedurende de tijd, dat ik bij de V.P.B. ben geweest, heb ik *Meijer Schwencke* misschien één keer gesproken en verder alleen een

buitengewone belangstelling voor zijn correspondentie aan de dag gelegd. Deze mensen waren echter de directe vertrouwenspersonen van *Meijer Schwencke*.

78125. De **Voorzitter**: U kunt niet weten, of ei onder die personen ook niet waren, die bijzondere belangstelling voor de correspondentie van *Meijer Schwencke* of voor diens andere gedragingen hadden.

A. Neen, pertinent niet.

78126. De **Voorzitter**: Dat is onder de verhoudingen in de bezetting niet zo gemakkelijk te constateren. Wat bedoelde u zoëven, toen u zei, dat het verhaal in de brochure van *Lunshof* uit zijn verband is gerukt?

A. Het is niet het verhaal, dat ik vertel, wat de volgorde betreft, zeker niet.

78127. De **Voorzitter**: Is u bij uw besprekingen met de heren *van Heuven Goedhart* en *van Norden* gebleken van enige relatie tussen deze heren en *Meijer Schwencke*, of hebben de besprekingen uitsluitend gelopen over uw eventuele aanstelling bij de „Deventer Courant”?

A. De relaties tussen deze heren en *Meijer Schwencke* zijn in het gesprek niet genoemd. *Meijer Schwencke* was niet alleen ogenblikkelijk op de hoogte van mijn brief, maar hij wist bovendien, dat ik afgewezen was. Hij heeft herhaaldelijk mij bezocht, één keer zelfs in de kwaliteit van inspecteur van het Bureau Nationale Veiligheid, en gedeeltelijk door pressie, gedeeltelijk door overreding getracht mij naar „Het Parool” te werken.

78128. De **Voorzitter**: De afwijking in de volgorde, zoals die in de brochure staat, van hetgeen u hier verteld hebt, lijkt mij op het eerste gezicht niet helemaal zonder belang. Volgens de brochure is *Meijer Schwencke* eerst bij u geweest met de mededeling, dat het beter was, dat u bij „Het Parool” kwam, en eerst daarna zou u het rapport voor de P.O.D. geschreven hebben.

A. Dat is onjuist.

78129. De **Voorzitter**: U hebt verteld, dat u eerst het rapport hebt geschreven en dat daarna *Meijer Schwencke* is komen opdagen. Met andere woorden: in uw verhaal krijgt het optreden van *Meijer Schwencke* een geheel andere betekenis dan zoals het hier staat. Ik kan mij bij uw volgorde voorstellen, dat, als *Meijer Schwencke* te weten was gekomen, dat u een rapport voor de P.O.D. over hem had geschreven, hij er een zeker belang bij kon hebben u te suggereren, dat hij de man was, die u een goed baantje bij „Het Parool” kon bezorgen, terwijl, zoals het in de brochure staat, hij eerst bij u gekomen is, waaruit u zou hebben kunnen afleiden, dat hij door „Het Parool” was gestuurd, en u toen het rapport voor de P.O.D. hebt geschreven. Dat is heel wat anders dan zoals u het verteld hebt.

A. Inderdaad.

78130. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat het duidelijk is, dat die afwijking van de volgorde niet zonder betekenis is.

A. Inderdaad.

78131. De **Voorzitter**: Het zou heel goed kunnen zijn, dat *Meijer Schwencke* wist, dat u over hem een rapport aan de P.O.D. had geschreven, en dacht: ik moet hem suggereren, dat hij goeddoet bij „Het Parool” te solliciteren en dat ik hem daar aan een goede betrekking kan helpen. Daarbij is het zeer wel mogelijk, dat zijn werkelijke invloed bij „Het Parool” nog zeer twijfelachtig was.

A. Mijn visie is anders. Hij was te allen tijde bereikbaar bij „Het Parool”. Deze samenloop van omstandigheden was zeer opvallend.

De **Voorzitter**: Het zijn tenslotte conclusies, die u getrokken hebt uit bepaalde feiten, evenals de gevolgtrekkingen, die ik op het ogenblik gemaakt heb. Dat is ook geen wetenschap. Intussen hebben wij nu uw lezing van het geval gekregen.

Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

R. KROES.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

Mr. CHARLES HERMAN JEAN FRANÇOIS VAK HOUTEN,
oud 45 jaar, wonende te 's-Gravenhage, bankdirecteur.

Hij legt de eed af als getuige.

78132. De **Voorzitter**: Wij hebben u een vraag te stellen over het volgende punt. Enige tijd geleden is een brochure verschenen van de hand van de heer *Lunshof*, waarin onder meer wordt gesproken over het optreden van de heer *van Heuven Goedhart* als Minister van Justitie te Londen. In die brochure wordt geciteerd uit, zoals het wordt genoemd, een geheim persoonlijk schrijven aan de Minister van Oorlog. Er staat niet bij van wie dat schrijven is, maar aan de hand van de stukken, die wij hebben, is het volkomen duidelijk, dat hiermede wordt bedoeld een brief van 12 April 1945 van de heer *Somer* aan de Minister van Oorlog. Dit blijkt volkomen duidelijk uit hetgeen geciteerd wordt. Er wordt niet geheel letterlijk geciteerd, maar er is geen twijfel aan, welk stuk het is. Nu is de vraag, die de commissie zich heeft gesteld: hoe komt de heer *Lunshof* aan geheime persoonlijke schrijvens uit het archief van het B.I.? Kunt u die vraag beantwoorden?

A. Ik weet er het volgende van af. De heer *Lunshof* heeft indertijd contact o.a. met mij gezocht naar aanleiding van een brochure, die hij zou schrijven. Hij heeft mij toen gevraagd, of ik hem inlichtingen kon geven over zaken in Londen. Dat heb ik mondeling gedaan en bij dat onderhoud is mij gebleken, dat de heer *Lunshof* al af wist van bepaalde geheime brieven. Dat heeft mij natuurlijk verwonderd. De heer *Lunshof* heeft mij zijn bron niet willen noemen.

78133. De **Voorzitter**: Hebt u er wel naar gevraagd?

A. Ik heb er naar gevraagd en hij heeft daarop geweigerd zijn bron te noemen, wat volgens mij zijn goed recht was. Hij beschikte niet meer over die stukken.

78134. De **Voorzitter**: Hij had ze gehad?

A. Ja; ik dacht overigens, dat u eerder een andere brief bedoelde, die, naar ik geloof, ook in zijn brochure gedeeltelijk geciteerd is.

78135. De **Voorzitter**: Welke bedoelt u?

A. Ik meen een brief, die de heer *van Heuven Goedhart* naar een relatie in bezet Nederland had geschreven.

78136. De **Voorzitter**: U bedoelt de brief, die indertijd onderschept is. Dat is inderdaad een andere brief, die zich ook in het archief van B.I. bevond. Had hij die?

A. Hij had verschillende brieven.

78137. De **Voorzitter**: Maar had hij ook de brief van 12 April 1945?

A. Voor zover ik mij herinner wel.

78138. De **Voorzitter**: Hoe verklaart u, dat de heer *Lunshof* deze brieven had?

A. Dat weet ik helemaal niet; hoe zou ik dat kunnen verklaren? Wel weet ik, dat hij ze blijkbaar niet meer had op het ogenblik, dat ik met hem sprak, want hij heeft mij toen gevraagd, of hij ze nogmaals ter inzage mocht hebben. Toen heeft hij ze van mij wederom ter inzage gehad.

78139. De **Voorzitter**: Daarbij moest u er maar op vertrouwen, dat zijn mededeling, dat hij de brieven had gehad, juist was.

A. Neen, want hij liet mij geciteerde passages zien. Ik heb hem dan ook gevraagd: hoe komt u daaraan?

78140. De **Voorzitter**: Maar als hij de geciteerde passages letterlijk uit de brieven had overgenomen, wat had het dan voor zin deze nog eens aan u te vragen?

A. Dat weet ik niet.

78141. De **Voorzitter**: Op welke grond meende u vrijheid te kunnen vinden hem inzage te geven van stukken uit het archief van B.I.?

A. Die waren in mijn bezit.

78142. De **Voorzitter**: Kopieën?

A. Kopieën van deze brieven waren in mijn eigen bezit.

78143. De **Voorzitter**: Dat is alles, wat ik u te vragen had.

78143. **A.** Wanneer uw commissie daarvoor de tijd heeft, zou ik u, Mijnheer de Voorzitter, nu u mij met deze kwestie zo plotseling op het lijf bent gevallen, gaarne nog iets willen vragen.

De **Voorzitter**: Ik wil u daartoe gaarne in de gelegenheid stellen.

A. Ik heb vernomen, dat in uw commissie meermalen is besproken een privé-brief, die ik in Londen aan de heer *van Heuven Goedhart* heb geschreven. Daaromtrent is mij persoonlijk nooit van uw zijde een vraag gesteld. Ik heb het van derden vernomen. Het zal u niet onbekend zijn, dat deze brief destijds reeds enige stof heeft doen opwaaien.

78144. De **Voorzitter**: In Londen?

A. Ja, en ik meen, dat hij ook in uw commissie aanleiding heeft gegeven tot opmerkingen en misschien tot critiek. Ik zou het op prijs stellen, indien u mij deze critiek zoudt willen mededelen, juist ook, omdat u mij nu enkele vragen hebt gesteld in verband met de heer *Lunshof*, met wie ik overigens niets te maken heb.

78145. De **Voorzitter**: Het is ons gebleken, dat deze brief, die overigens voor zich zelf spreekt, want hij is zeer uitvoerig en zeer gedetailleerd, te Londen, zoals u zelf zegt, nogal wat stof heeft doen opwaaien en dat sommige personen in Regeringskringen te Londen van mening waren, dat u, hoewel u zonder enige twijfel gerechtigd was een privé-brief aan de heer *van Heuven Goedhart* te schrijven, misschien toch beter had gedaan, gezien de functie, die u toen had, die brief achterwege te laten. In die zin is hier voor de commissie weleens over die brief gesproken. Misschien dat dit u aanleiding geeft tot mededeling van de redenen, waarom u die brief hebt geschreven, en welke bedoeling u daarmee hebt gehad.

A. De redenen zijn nogal duidelijk en zeer uitvoerig in de brief uiteengezet, zoals u reeds zeide. Ik heb van deze brief natuurlijk nogal wat narigheid beleefd. Die consequentie had ik voorzien, ofschoon ik

hoopte, dat de heer *var. Heuven Goedhart* gerespecteerd zou hebben het feit, dat deze brief was bedoeld als privébrief aan hem. Ik heb daarbij echter de tactische fout begaan die brief op B.I.-papier te tikken. Dat is onnadenkend geweest. Ik heb bedoelde brief, die zeer lang is, op kantoor getikt, thuis niet beschikkende over schrijfmachine en papier. Ik heb toen zonder er bij te denken B.I.-papier gebruikt, hetgeen evenwel niet impliceerde, dat hiermee bedoeld was een aanleggenheid van B.I. als zodanig.

78146. De **Voorzitter**: De heer *Somer* heeft verteld, dat hij naar aanleiding van deze brief persoonlijk ook moeilijkheden heeft gehad.

A. Ja. Ik wist niet, dat deze brief bij uw commissie was ingeleverd, want ik heb hem altijd als een privé-brief beschouwd, hetgeen de ontvanger niet heeft gedaan, want dit schrijven is onmiddellijk na ontvangst door hem officieel ter sprake gebracht. Ik heb tot kort geleden het privé-karakter van deze brief min of meer gehandhaafd. Ik ben er niet mee rondgegaan bij Jan en alleman, tot mij op een gegeven ogenblik bleek, dat de heer *van Heuven Goedhart* een andere politiek had gekozen, waardoor ik mij ontslagen achtte van de plicht om bedoelde brief zoveel mogelijk voor mij zelf te houden. Ik heb hem sindsdien dan ook aan verschillende mensen laten lezen, ook al, omdat ik, nu wij zoveel jaren verder zijn, gaarne wilde weten of er in mijn geschrijf iets laakbaars was. Wat mij betreft, ik ben ook nu, na vijf, zes jaar, tot de conclusie gekomen, dat ik er praktisch geen enkel woord van zou willen terugnemen, al geef ik u toe, dat ik op dit moment enkele dingen misschien anders gesteld zou hebben of achterwege had gelaten, maar de algemene gedachte in mijn betoog zou ik ook thans, in de zelfde omstandigheden, nog handhaven. U moet niet uit het oog verliezen, dat de brief geschreven is in een bijzondere tijd, toen men zeer fel was in zijn oordeel en reacties. De reacties van de ontvanger hebben dat trouwens uitgewezen.

78147. De **Voorzitter**: De brief is wel scherp gesteld.

A. Ja, dat kon moeilijk anders. De brief is, ofschoon in een specifieke opwelling geschreven, toch ook na rijp beraad en overdenking uitgewerkt, en wel op grond van een zeer bepaalde overtuiging, waardoor ik het mijn plicht achtte mij persoonlijk tot de heer *van Heuven Goedhart* te wenden en zeer uitdrukkelijk niet tot de Minister van Justitie.

78148. De **Voorzitter**: Als u met uw eigen woorden de hoofdbedoeling van die brief zou moeten weergeven, hoe zou u dat dan formuleren?

A. Dan zou ik het misschien in het kort aldus formuleren, dat deze brief de opzet had uit te brengen, dat de wijze, waarop de heer *van Heuven Goedhart*, die over grote capaciteiten en wetenschap beschikte en in Londen heel vlug een zeer vooraanstaande plaats innam, de stromingen en de bedoelingen in het verzet in Nederland weergaf, ook wat betreft daaraan verbonden specifieke personen, eenzijdig was, waardoor verschillende groepen en stromingen in Londen niet tot haar recht kwamen. De Regering in Londen had volgens mij het recht volkomen objectief te worden ingelicht over iedere uiting van het verzet in Nederland, welk karakter die ook droeg, en verschillenden van mijn vrienden en ik zelf kregen de overtuiging, dat die door de heer *van Heuven Goedhart* in Londen op een zeer eenzijdige manier naar voren werd gebracht. Dit is in een paar woorden de aanleiding geweest tot dit protest.

78149. De **Voorzitter**: Ik wil u nu nog iets vragen over de brief, van de heer *Somer* van 12 April 1945, waaruit de heer *Lunshof* heeft geciteerd. Deze heeft namelijk niet precies conform het origineel geciteerd. In zijn brochure komt, om een voorbeeld te noemen — er zijn nog meer voorbeelden — een passage voor, die als volgt luidt:

„Alle binnengekomen telegrammen en brieven, zelfs die, welke een zakelijk karakter droegen en handelden over de toekomstige positie van mr. *van Heuven Goedhart* als hoofdredacteur of directeur van „Het Parool“, zijn — en dan komen de woorden: „te Londen“, die niet in het origineel staan — zonder uitzondering aan betrokkene doorgegeven.”

Is u bekend, waarom de heer *Lunshof* hier niet conform het origineel heeft geciteerd? Is dat uit uw bespreking met hem gebleken?

A. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik dit verschil niet wist. Het is mij niet opgevallen.

78150. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk een heel merkwaardige toevoeging. De heer *Somer* schrijft, dat alle binnengekomen brieven

en telegrammen zonder uitzondering aan betrokkene zijn doorgegeven, en de heer *Lunshof* voegt er een beperking tussen: „te Londen“.

A. Daar kan ik u geen antwoord op geven.

78151. De **Voorzitter**: Er zijn nog een paar andere afwijkingen van de originele tekst.

A. Ik moet bekennen, dat ik de teksten niet naast elkaar heb gelegd. Ik heb u gezegd, dat ik zelf in het bezit was van kopieën van deze brieven, die ik destijds van de heer *Somer* heb gekregen, maar ik heb ze niet met de brochure vergeleken. Ik heb wel, toen het boekje uitkwam, aan de heer *Lunshof* geschreven, dat het mij buitengewoon onverstandig leek, dat dit gepubliceerd werd. Verder heb ik er niets mee uit te staan.

78152. De heer **Koersen**: Kende u de heer *Lunshof* al eerder, dat u hem inzage van deze brieven gaf?

A. Neen, ik kende hem niet eerder.

78153. De heer **Koersen**: Vindt u het niet een tamelijk riskant bedrijf zulke brieven ter inzage te geven aan iemand, die u niet kende?

A. Ik had hem de stukken zeker niet ter inzage gegeven, als hij ze niet reeds gehad had.

78154. De **Voorzitter**: Blijkbaar bezat hij de stukken in een zodanige vorm, dat hij het toch wenselijk achtte nog eens een extra-contrôle te hebben.

A. Ja, blijkbaar wel.

78155. De heer **Koersen**: Als iemand spreekt over stukken, waarvan men zegt: hoe komt hij daaraan, dan zou ik op het eerste gezicht zeggen, dat men in zo'n geval dubbel voorzichtig moet zijn en hem de eigen stukken niet ter inzage moet geven.

A. Dat geef ik u inderdaad toe. Ik zou u dit geval echter psychologisch willen verklaren en dan zoudt u misschien ook begrijpen, dat mijn geschillen met de heer *van Heuven Goedhart* veel verder gaan dan ik hier in een paar minuten kan uiteenzetten. Ik zou u hiermede misschien erg lang kunnen bezighouden. Deze zaak heeft voor mij persoonlijk grote proporties aangenomen, omdat ik — men mag over deze affaire oordelen, zoals men wil — door deze brief een zeer grote vijand heb gemaakt, hetgeen ik niet voorzien had, en deze vijand heelt mij ook niet met rust gelaten. Wellicht zal dit de psychologische verklaring zijn van het feit, dat ik voor de heer *Lunshof* op een gegeven moment gemakkelijker bereikbaar was dan normaliter het geval zou zijn geweest, te meer waar de heer *Lunshof* naar mijn wetenschap en overtuiging reeds iets bezat. Waar hij dit vandaan had, kan ik u echter niet zeggen.

78156. De heer **Hoogcarspel**: U zegt: deze vijand heeft mij ook niet met rust gelaten. Hoe bedoelt u dat?

A. De heer *van Heuven Goedhart* heeft met mijn brief zeer veel mensen tegen mij persoonlijk, en misschien tegen het B.I. in het algemeen, in het harnas gejaagd. Hij moet het zelf weten, dat hij die politiek heeft gekozen. Ik ben daardoor echter natuurlijk ook in een positie geraakt, dat ik mij moest verdedigen. Ik heb persoonlijk met deze brief heel weinig gedaan, praktisch niets. Ik heb hem alleen laten lezen aan enige vrienden. Sinds de beëindiging van de oorlog heb ik hem ook vele malen overgelezen en aan verschillende mensen van standing, wier namen ik hier niet zal noemen — zij zullen u allen wel bekend zijn — laten lezen. Ik heb hun gevraagd: zeg nu eens eerlijk, wat u van deze brief denkt. Zonder uitzondering heb ik steeds het volgende antwoord van deze personen gehad: „Het is zonder twijfel een felle brief; ik had het zelf misschien hier of daar enigszins anders gesteld; maar het is een brief, die een waardige toon behoudt, al blijkt daaruit duidelijk, dat u het heel oneens bent met de persoon, aan wie u schrijft, hetgeen immers de bedoeling is geweest. Dit is echter geen brief, die, als hij enigszins wordt gelezen in de geest, waarin hij is geschreven, aanleiding moest geven tot het voeren van een dusdanige campagne tegen u als daarna is geschied.“ In deze brief trachtte ik met open vizier te strijden. Achteraf geef ik toe, dat het misschien om diplomatieke redenen beter ware geweest hem nooit te schrijven. Het is echter altijd gemakkelijk na te kaarten.

78157. De **Voorzitter**: U had de brief ook in een andere vorm kunnen schrijven.

A. Inderdaad, het had natuurlijk in een andere vorm gekund, maar het is juist de bedoeling geweest, dat het in deze geest en een privé-brief zou zijn. Op die laatste bedoeling heb ik eerst maar één uitzondering gemaakt, want het is nl. de heer *Somer* zelf geweest, die de brief te lezen heeft gekregen, toen hij klaar was.

73158. De heer **Hoogcarspel**: Voordat u de brief verzond?

A. Ik heb hem helemaal alleen gemaakt; toen hij klaar was, heb ik hem aan *Somer* laten lezen, voordat ik hem verstuurde, en deze naar zijn opinie gevraagd. Hij had mij als mijn chef misschien kunnen verbieden de brief te verzenden. Hij heeft dat niet alleen niet gedaan, maar hij heeft gezegd: Ik ben het volkomen met je eens en sta achter je. Daarna heb ik de brief verzonden en toen heeft de heer *van Heuven Goedhart* mij opgebeld en te kennen gegeven, dat hij zeer geschokt was door hetgeen hij gelezen had. Hij heeft mij op zijn Ministerie ontboden en telefonisch meteen gevraagd of iemand anders op de hoogte was van de inhoud. Ik heb geantwoord: Ja, majoor *Somer*. Hij vroeg daarop of die dan ook mee wilde komen. Wij zijn er samen heen geweest en vervolgens hebben wij met z'n drieën over de bezwaren in de brief gesproken, van 8 uur 's avonds tot middernacht, waarbij de heer *van Heuven Goedhart* mij — terecht — geattaqueerd heeft en gezegd: Verklaar en bewijs wat u hier schrijft. Aan het einde van het lange debat heeft de heer *van Heuven Goedhart* geopperd: Ik neem aan, dat u thans geheel van opinie bent veranderd. Waarop ik geantwoord heb: Het spijt mij, maar dat is niet het geval; er zijn enige punten, waaromtrent ik mij door uw verklaring bevredigd gevoel, maar omtrent de meeste punten helaas nog niet, maar dit blijve een privé-zaak onder ons.

Daarna ben ik echter direct ter verantwoording geroepen door de heer *Gerbrandy*, die mij verklaard heeft, dat hij het niet passend vond, dat ik een dergelijke brief aan de Minister van Justitie had geschreven; waarop ik geantwoord heb: Excellentie, ik heb hem juist niet aan de Minister van Justitie geschreven, maar aan de Engelandvaarder *van Heuven Goedhart*, zelf ook Engelandvaarder zijnde. Maar de Minister-President was er toch erg boos over. Ik heb hem gezegd, dat ik alle consequenties voor mijn rekening nam. Daarop werd ik nog ontboden voor een vergadering van verschillende Ministers, waaronder de heer *van Lidth de Jeude*, alsmede de heer *Gerbrandy* zelf en ik meen o.a. ook de heer *van Kleffens*, maar dat laatste weet ik niet zeker meer. Ik was vergezeld van majoor *Sonzer* en majoor *Broekman*. Mijn brief kwam toen weer ter sprake en er werd mij te kennen gegeven, dat men de opzet afkeurde. Waarop ik gerepliceerd heb, dat ik dit nog steeds als een privé-aangelegenheid beschouwde en niet inzag, dat ik persoonlijk niet het recht zou hebben, evengoed als wie ook, mijn privé-mening aan een medemens kenbaar te maken. Ik heb tevens de mogelijkheid van mijn ontslag aangeboden, door te verklaren: als mij dit feit zo zwaar aangerekend wordt, dat het een officieel karakter moet hebben, bied ik hierbij mijn ontslag aan bij het B.I., waarop mij te verstaan werd gegeven, dat men mij dit ontslag niet gaf. Blijkbaar woog het toch niet zo zwaar.

Ik heb het later nog een paar maal met de heer *Gerbrandy* over deze brief gehad, vrij kort daarna en nog eens veel later, en ik heb hem

gevraagd: Denkt u nog steeds hetzelfde? Hij heeft mij ook later gezegd, dat hij het nog steeds moest blijven afkeuren, dat ik als lid van B.I. had geschreven aan de Minister van Justitie, maar dat hij achteraf mijn gevoelens beter kon begrijpen, ofschoon hij er zich niet over uitliet, of hij het over de kern van de zaak wel of niet met mij eens was.

Dit is in het kort de historie hiervan. Ik heb mij verder strikt gehouden aan wat ik beschouwde als een principe van normaal fatsoen. Ik heb de brief na de officiële terechtwijzing wel aan de heer *Fock* laten lezen. Hij was de tweede persoon, die er kennis van nam. Dit gebeurde ongeveer 14 dagen nadat de brief geschreven was. De heer *Fock* verbleef in Lissabon voor B.I. Zijn reactie was, dat hij begreep, dat hierover deining was ontstaan, maar dat hij ten volle de overtuiging had, dat dit 'een fatsoenlijk stuk was. Daarna heb ik de brief in mijn dossiers weggelegd en heel lang is hij niet meer ter sprake gekomen. Later bemerkte ik in toenemende mate, dat de heer *van Heuven Goedhart* deze brief wel degelijk aan zeer velen liet zien of daarvan vertelde, zodat ik, zoals ik u reeds heb gezegd, het niet meer nodig vond zelf geheimhouding daarover te betrachten. Ik heb de brief sindsdien aan in totaal misschien tien of twaalf mensen laten lezen.

78159. De heer **Hoogcarspel**: Hebt u het origineel aan majoor *Somer* laten zien?

A. Ja.

78160. De heer **Woogcarspel**: Heeft die er dan geen aanmerking op gemaakt, dat die brief op papier van het B.I. was getikt? Dat gaf aan die brief toch een schijn van een officieel karakter.

A. Gelijk ik zoëven verklaarde, is dit inderdaad een tactische vergissing geweest. Dit is — ik geef u de eerlijke verzekering — alleen onnadenkendheid geweest. Ik kan mij niet herinneren, of de heer *Somer* heeft opgemerkt: Je had die brief op iets anders moeten tikken. Hij is in ieder geval zo doorgegaan.

Ik wil hiermede besluiten. Ik stelde er prijs op u dit te zeggen, omdat het geval mij al sinds vele jaren dwars zit. Ik hoorde van de heer *Somer*, dat deze brief bij zijn officiële stukken bij u werd ingeleverd. Dat was mij onbekend, ik beseftte het pas drie dagen geleden. Ik kan niet beoordelen, of de heer *van Heuven Goedhart* hem misschien ook ter tafel heeft gebracht of zal brengen. Dat is wel mogelijk. Ik dacht zoëven: ik zou er nu toch iets over willen zeggen, juist omdat u mij uw onverwachte vraag over de heer *Lunshof* stelde.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

CH. H. J. F. VAN HOUTEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, j en o.

Verhoor van

Dr. JAN MARGINUS SOMER,

oud 50 jaar, wonende te Blaricum, kolonel der infanterie K.N.I.L. b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

78161. De **Voorzitter**: Er is enige tijd geleden een brochure verschenen van de heer Lunshof „Als Dieven in de Nacht", een brochure, die u waarschijnlijk wel zult kennen. De heer *Lunshof* heeft in deze brochure geciteerd uit stikken, die afkomstig moeten zijn uit het archief van B.I., o.a. een geheim persoonlijk schrijven aan de Minister van Oorlog. Nu wordt er in de brochure wel niet gezegd van wie het schrijven is, maar uit het citaat, hoewel het niet geheel letterlijk is, is het wel duidelijk, dat het is de brief van u aan de Minister van Oorlog van 12 April 1945, de brief dus, die betrekking heeft op het vinden van de brieven van de heer *van Heuven Goedhart* in het zuiden des lands. Mijn vraag is nu: hoe komt de heer *Lunshof* aan brieven uit het archief van B.I.?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

78162. De **Voorzitter**: Is u dat niet bekend?

A. Neen. Ik zou misschien wel een vermoeden kunnen hebben. Ik weet, dat de heer *van Houten* nogal bevriend met de heer *Lunshof* is.

78163. De **Voorzitter**: Hebt u zelf deze brieven niet aan de heer *Lunshof* gegeven?

A. Neen. Wel ben ik eens een avond met *van Houten* bij hem geweest; dat was vóórdat ik naar Indië ging. Toen heeft de heer *Lunshof* over deze dingen gepraat. De brieven zelf heb ik hem echter niet verschaft.

78164. De **Voorzitter**: Heeft hij toen gezegd, dat hij de brieven had?

A. Ik merkte, dat hij van deze affaire op de hoogte was.

78165. De **Voorzitter**: Van welke affaire?

A. Van hetgeen in de brochure staat. Toen ik in Wassenaar was, heb ik het verzoek van hem gehad over deze dingen eens bij hem te komen praten. Ik kreeg de indruk, dat hij van dit geval op de hoogte was. De brochure heb ik pas later gelezen.

78166. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat de heer *Lunshof* op de hoogte was van de affaire betreffende het vinden van de door freule *van Hardenbroek* medegenomen brieven?

A. Ja.

78167. De heer **Koersen**: Bevreemde he u niet, dat de heer *Lunshof* op de hoogte was van stukken uit het archief van B.I.?

A. Ja. Voor zover ik weet, had hij de stukken.

78168. De **Voorzitter**: Gaf hij te kennen, dat hij de stukken had?

A. Nu moet ik even denken..... ja, hij heeft gezegd, dat hij op de hoogte was van deze correspondentie.

78169. De **Voorzitter**: Hebt u hem toen verdere inlichtingen gegeven?

A. Neen. Hij heeft daarover gepraat.

78170. De **Voorzitter**: Ja, maar de heer *Lunshof* was daar niet alleen. U en de heer *van Houten* waren er ook. Wat is er nu van uw kant daar gezegd?

A. Hij vertelde, dat hij bezig was een brochure te schrijven over verschillende aangelegenheden van de Londens? affaire. Ik ben daarmee haast klaar, zo zei hij, en nu wil ik graag uw visie hierover horen.

78171. De **Voorzitter**: En wat is er toen van uw kant gezegd?

A. Hij zei: ik kan u de kopij niet geven, die houd ik voor mezelf. Ik kreeg sterk de indruk, dat, wat hij vertelde, betrekking had op stukken, die van B.I. afkomstig waren.

78172. De **Voorzitter**: Wat hebt u toen gezegd?

A. Betrekkelijk weinig.

78173. De **Voorzitter**: Maar hebt u als oud-chef van B.I. dan niet gezegd: hoe komt u aan die stukken?

A. Dat heb ik gevraagd. Hij zei echter: Dat is nu eenmaal mijn ambt als journalist. Toen zeide hij: Er zijn nog andere bronnen dan B.I.

78174. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u hoorde, dat hij deze gegevens had, verder over deze zaak niets gezegd?

A. Ik heb toen gezegd: Daarover kan ik u verder geen inlichtingen geven en geen advies, maar bovendien moet ik eerst weten van wie deze stukken afkomstig zijn en toen zeide hij: Dat behoeft ik aan u niet te vertellen.

78175. De **Voorzitter**: Dan had het gesprek daarmee afgelopen kunnen zijn, maar u zegt: Ik ben er de hele avond geweest!

A. Ja, zeker 1½ à 2 uur, maar we hebben over heel andere dingen gepraat. Ik zelf heb de heer *Lunshof* nog gewaarschuwd en gereg: Doet u dat niet en doet u het toch, dan waarschuw ik u geen stukken uit officiële bron te gebruiken. Toen zei hij: Dan zal ik u het concept sturen, vóórdat de brochure uitkomt, wat hij echter nooit gedaan heeft.

78176. De **Voorzitter**: Hoe vond u dat, toen u het las?

A. Ik heb deze brochure pas gelezen na mijn terugkomst uit Indië.

78177. De heer **Hoogcarspel**: Heeft hij u gedeelten van zijn brochure voorgelezen?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen. Hij heeft mij wel sterk de indruk gegeven, dat hij van deze dingen op de hoogte was.

78178. De **Voorzitter**: Kunt u vermoeden hoe hij daarvan op de hoogte is gekomen?

A. Dat zal misschien door een van de mensen van B.I. geweest zijn. Ik vond dit een heel onaangename geschiedenis en ik heb het de heer *Lunshof* ook heel erg ontraden.

78179. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat de heer *Lunshof* bovendien niet letterlijk geciteerd heeft, maar dat hij dingen bijgevoegd of veranderd heeft.

A. Dat kan ik thans niet controleren.

78180. De **Voorzitter**: Er staat in uw brief:

„Alle bij B.I. binnengekomen telegrammen en brieven, zelfs die, welke een zakelijk karakter droegen en handelden over de toekomstige positie van mr. *van Heuven Goedhart* als hoofdredacteur of directeur van Het Parool: zijn zonder uitzondering aan betrokkene doorgegeven, zoals het archief van B.I. kan getuigen”.

De heer *Lunshof* heeft tussen de woorden „zijn” en „zonder” ingevoegd de woorden: „te Londen”. Verder heeft hij weggelaten de woorden „bij B.I.” in de aanvang alsmede de laatste woorden vanaf „zoals”.

A. Dat kan ik niet controleren. Ik heb de brochure pas gelezen na mijn terugkomst uit Indië en de heer *Lunshof* heeft mij op die avond niet voorgelezen, wat hij van plan was te schrijven.

78181. De **Voorzitter**: U kunt dus verklaren, dat er in de besprekingen

A. Eén bespreking.

De **Voorzitter**: in de bespreking met *Lunshof* niet over gesproken is, dat deze teksten gewijzigd moesten worden?

A. Neen.

78182. De **Voorzitter**: Positief niet? Ik bedoel dit: hij had gegevens, vermoedelijk ook deze teksten. Nu hebben deze teksten bepaalde wijzigingen ondergaan in de brochure en nu is mijn vraag: Is er in die bespreking van u met hem over gesproken, dat het wenselijk zou zijn om in de tekst bepaalde wijzigingen aan te brengen?

A. Voor zover ik weet niet. Ik heb hem wel gezegd: U moet weten, wat u doet. Ik kan u niet tegzhouden als journalist, maar ik geef u de goede raad geen officiële stukken te gebruiken. Hij zei toen: Ik zal u mijn tekst van tevoren toesturen, maar dat heeft hij nooit gedaan.

78183. De **Voorzitter**: Over eventuele wijziging van de tekst is dus tussen u en de heer *Lunshof* niet van gedachten gewisseld?

78184. De heer **Hoogcarspel**: Hebt u de heer *Lunshof* bij die bespreking te dien aanzien geen advies gegeven?

A. Ik heb hem wel het advies gegeven, dat hij, als hij hierover zou schrijven, bepaalde dingen niet woordelijk moest overnemen. Dat zal vermoedelijk wel ter sprake zijn gekomen. Ik vond het een onaangename affaire.

78185. De **Voorzitter**: Dus dat hebt u die avond wel gezegd?

A. Ja, dat zal wel degelijk ter sprake zijn gekomen. Ik vond het onaangenaam, dat hij deze dingen gebruikte.

78186. De **Voorzitter**: Ik vroeg u zoëven, of u met hem over deze wijzigingen van gedachten hebt gewisseld en toen hebt u ontkennend geantwoord.

A. U vroeg, of hij „te Londen” er bij heeft gezet. Dat heb ik niet speciaal gezegd.

78187. De **Voorzitter**: Wat u hebt gezegd, heeft dus de volgende betekenis: U hebt de heer *Lunshof* niet gezegd: U moet die en die wijziging aanbrengen, maar u hebt gezegd: Als u die dingen gebruikt, gebruik ze dan niet woordelijk.

A. Ja, omdat ik dat onaangenaam vond voor mijn dienst.

De heer **Koersen**: Het heeft dus tussen u en de heer *van Houten* niet een onderwerp van discussie uitgemaakt, hoe de heer *Lunshof* aan deze dingen kon komen. Ik zou het voor de hand liggend hebben gevonden, als u daarover met uw vroegere naaste medewerker had gediscussieerd.

78188. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u met de heer *van Houten* van de heer *Lunshof* wegging, of later niet gezegd: Hoe komt hij aan stukken van B.I.?

A. Natuurlijk hebben wij over dit geval met elkaar gesproken.

78189. De **Voorzitter**: Wat was de conclusie van dat gesprek?

A. Dat het onbegrijpelijk was, hoe hij aan die zaak kwam.

78190. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Houten* u daarover geen nadere inlichtingen kunnen verschaffen?

A. Hij praatte wel meer met de heer *Lunshof*; hij was tamelijk bevriend met hem. Ik heb het vermoeden, dat hij ze van de heer *van Houten* had.

78191. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Houten* tegen u gezegd, dat hij de heer *Lunshof* die stukken had gegeven?

G Als u het mij op de man af vraagt: Ja.

78192. De **Voorzitter**: Wanneer heeft hij dat gezegd?

A. Dat zal hij vermoedelijk hebben gezegd op de heenreis naar de heer *Lunshof*. Wij zijn samen met de auto van de heer *van Houten* gegaan.

78193. De **Voorzitter**: Dus u wist, toen u er naar toe ging, dat de heer *Lunshof* beschikte over stukken van het B.I., die de heer *van Houten* hem ter hand had gesteld?

A. Ja. Dat heb ik bij die bespreking juist trachten tegen te houden.

78194. De **Voorzitter**: Dat hij daarvan zou gebruik maken?

A. Ja. Maar de heer *Lunshof* heeft tegen mij gezegd, dat hij ze niet van B.I. had. Er waren meer bronnen, zei hij.

78195. De **Voorzitter**: De opmerking van de heer *Lunshof*, dat hij ze niet van B.I. had, kon u eigenlijk voor kennisgeving aannemen, want u wist van de heer *van Houten*, dat de heer *Lunshof* ze van hem had gekregen.

A. Voor zover ik mij herinner, wel.

78196. De heer **Hoogcarspel**: Hebt u niet gezegd: Draai er niet omheen; u hebt ze van de derde man in ons gezelschap, van de heer *van Houten*? De heer *Lunshof* wilde niet te kennen geven van wie hij ze had en u wist, dat hij ze van de heer *van Houten* had.

A. Dat wist ik van de heer *van Houten*, vrij zeker.

78197. De heer **Hoogcarspel**: Als de heer *van Houten* het u mededeelt, weet u het zeker.

A. Hij had medegedeeld, dat hij die zaak aan de heer *Lunshof* had gegeven.

78198. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Houten* u advies gevraagd of hij die stukken aan de heer *Lunshof* zou geven?

A. Neen.

78199. De **Voorzitter**: Was het, toen u het hoorde, al gebeurd?

A. Ja. De heer *van Houten* was al lang bij de dienst weg. Hij was al lang gedemobiliseerd. Ik heb van hem het verzoek gekregen om die avond mee te gaan naar de heer *Lunshof*, juist omdat hij hem het geval had gegeven en hij wilde weten, hoe ik er over dacht. Ik heb juist naar mijn mening kenbaar gemaakt, dat het niet volkomen en règle was.

78200. De heer **Koersen**: Vindt u het geen merkwaardige figuur, dat iemand, die vroeger bij de dienst is geweest, stukken van die dienst heeft, die hij aan een journalist verstrekt?

A. Ja, dat is inderdaad zo; vandaar, dat ik dit geval niet prettig vond. Ik heb *Lunshof* ook sterk afgeraden het te doen.

78201. De **Voorzitter**: Indien de heer *van Houten* u tevoren had gezegd, dat hij aan de heer *Lunshof* die stukken zou geven, zou u hem dit dan hebben afgeraden?

A. Ja, bepaald wel. Ik heb wel meer verzoeken van journalisten gehad toen ik op Wassenaar zat en met de afwikkeling van B.I. was belast. Er is een journalist van „Trouw“ bij mij geweest; de heer *Kaptein* van „Het Parool“ is bij mij geweest, maar ik heb nooit stukken aan hen gegeven.

78202. De **Voorzitter**: Acht u het dus mogelijk, dat de heer *van Houten* kopieën had van de brief van 12 April 1945 en van de brief van de heer *van Heuven Goedhart*, die de laatste door de linies naar het noorden wilde sturen? Dat zijn de stukken, die in de brochure van de heer *Lunshof* geciteerd worden.

A. Dat is zeer goed mogelijk. Deze stukken zijn gestuurd naar het Ministerie van Oorlog, naar de Koningin, naar de Minister-President, naar het B.I. in Londen.

78203. De **Voorzitter**: Is de brief van de heer *van Heuven Goedhart* gemultipliseerd voor dat doel?

A. Ja, die is naar Londen gestuurd.

78204. De heer **Koersen**: Weet men bij B.I. dan niet hoeveel kopieën er van een brief zijn en waar die blijven? Ik vind het merkwaardig, dat iemand, die de dienst heeft verlaten, toch kopieën van die dienst onder zijn berusting heeft.

A. Strikt gesproken, is dit inderdaad merkwaardig. Maar, zoals ik reeds zeide, die brief is naar Londen gestuurd en ik kon, zittende in Eindhoven, toen niet weten wat er in Londen gebeurde.

78205. De **Voorzitter**: Maar dit is een brief van u van 12 April 1945 en die andere brief was een brief van de heer *van Heuven Goedhart*, die in die dagen gevonden was. Dit speelde in een tijd, dat de heer *van Houten* niet meer bij het B.I. was.

A. Inderdaad.

78206. De **Voorzitter**: Hoe is de heer *van Houten* dan aan die kopieën gekomen? Heeft hij die van u gehad?

A. In April 1945?

78207. De **Voorzitter**: In die tijd of daarna

A. Dat kan ik u niet zeggen; wij hebben zoveel kopieën gemaakt.

78208. De **Voorzitter**: Maar als u dergelijke stukken geeft aan iemand, die buiten de dienst staat, zult u zich dit toch ongetwijfeld wel herinneren. De heer *van Houten* was niet meer aan B.I. verbonden. Hij heeft echter kopieën van deze brieven gekregen. Als hij zelf bij de dienst was geweest, zou hij de brieven hebben kunnen lichten of iets dergelijks. Hij was echter niet meer bij de dienst en dan moet hij die stukken toch van iemand hebben gekregen. Daarom vraag ik u: heeft hij die stukken van u gekregen?

A. Als hij ze gehad heeft, neem ik aan, dat hij ze van mij heeft gekregen.

78209. De **Voorzitter**: Waarom hebt u hem deze brief, die op de heer *van Heuven Goedhart* betrekking had, gegeven?

A. Die ene brief hebben wij wel samen geschreven aan de Minister van Oorlog.

78210. De **Voorzitter**: Neen. Deze brief is van 12 April 1945; toen was de heer *van Houten* bij B.I. reeds weg. Waarom hebt u hem deze brief eigenlijk gegeven? Was dat misschien, omdat u bepaalde grieven tegen de heer *van Heuven Goedhart* had?

A. Hij heeft verschillende dingen van mij gehad, omdat hij verwachtte, dat hij na de oorlog, juist naar aanleiding van die brief, die door de linies kwam, zich zou moeten verantwoorden. Ik wil er in dit verband op wijzen, dat de heer *van Heuven Goedhart* en de heer *Frans Goedhart* tegen ons hebben geschreven. Er is een brief geschreven, waarin *Frans Goedhart* zegt: Ik zal die heren van de O.D. en van de staf van de Prins, zoals *Somer* en *van Houten*, na de oorlog wel krijgen; deze heren hebben in Londen de illegale pers onder de tafel getrap; ik zal hen na de bevrijding wel ter verantwoording roepen. Dat vonden *van Houten* en ik zeer vervelend, omdat wij juist de illegale pers niet onder de tafel hadden getrap, maar gemaakt hadden, in tegenstelling tot hetgeen er onder de vorige dienst had bestaan in dit opzicht, dat die illegale pers in Londen ruim circuleerde. Wij hebben steeds een aanval verwacht van de heren *van Heuven Goedhart* en *Frans Goedhart*.

Ik heb de vorige keer ook ter sprake gebracht, dat ons alle mogelijke beschuldigingen in de schoenen werden geschoven en tosn heeft *van Houten* gezegd: „Wij moeten oppassen voor deze actie, die tegen B.I. zal losbarsten en daarom wil ik graag bij voorbaat een afschrift van deze brieven hebben.“ Ik vond dat logisch, omdat ook in deze brieven de heren *van Heuven Goedhart* en *Frans Goedhart*, en freule *van Hardenbroek* harde noten over ons gekraakt hadden. O.D.-voorposten werden wij genoemd; ik zou bij het leger van generaal *Roëll* horen en mijn kostje gekocht hebben, enz. Daarom hebben wij gezegd: „Wij moeten oppassen, want straks worden wij ter verantwoording geroepen.“ Daarom vond ik het logisch, dat *van Houten* van de correspondentie van *Heuven Goedhart* een afschrift kreeg om zich daarop eventueel te kunnen beroepen; wij werden aangevallen achter onze rug, door de linies; wij konden ons hier tegen niet verdedigen en onze enige verdediging is straks een afschrift van de bewuste correspondentie. Dat is de reden geweest.

78211. De heer **Koersen**: Er is in Londen ook nog geweest die brief van Augustus 1944 van de heer *van Houten* aan de heer *van Heuven Goedhart*. Had u de indruk, dat dat een brief was, die van B.I. uitging of dat het een privé-brief was?

A. Die was volkomen privé.

78212. De **Voorzitter**: Maar u weet, dat hij geschreven was op papier van B.I.?

A. Dat heb ik reeds de vorige keer verklaard, namelijk, dat ik gezegd heb tegen *van Houten*: „Je hebt deze brief op papier van B.I. getikt.“

78213. De **Voorzitter**: De heer *van Houten* heeft verklaard, dat hij de brief vóór de verzending aan u heeft laten lezen.

A. Ja, in zijn eigen handschrift heb ik eerst de brief gezien op een blocnote. Getikt op papier van B.I. heb ik hem pas later gezien.

78214. De heer **Hoogcarspel**: U hebt dus de getikte brief niet gezien, vóórdat hij verzonden was?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u verstrekt hebt, en sluit hiermede het verhoor.

J. M. SOMER.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 4 APRIL 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

HENDRIK ARIE LUNSHOF,

oud 45 jaar, wonende te Haarlem, journalist.

Hij legt de eed af als getuige.

78215. De **Voorzitter**: U heeft enige tijd geleden twee brochures geschreven, waarin onder meer ter sprake zijn gebracht handelingen van de heer *van Heuven Goedhart*, als Minister van Justitie te Londen verricht. Dit is een onderdeel van het behandelde in deze brochure, dat de Enquêtecommissie regardeert, omdat het betreft handelingen van een Minister te Londen in functie.

De punten, die u in deze brochure heeft vermeld, behelzen, als ik het goed begrepen heb, geen mededelingen van zaken, die u uit eigen wetenschap kende?

A. Neen.

78216. De **Voorzitter**: Er komt zelfs, als ik het goed zie, een aantal gevolgtrekkingen in voor, die gevolgtrekkingen van u persoonlijk zijn.

A. Ja.

78217. De **Voorzitter**: Nu staan er wel enkele dingen in, die berusten op gegevens. Ik vind hierin o.a. vermeld citaten uit stukken, uit brieven. Als een daarvan wordt vermeld een geheim, persoonlijk schrijven aan de Minister van Oorlog en een ander citaat is gehaald uit een brief van de heer *van Heuven Goedhart* persoonlijk. Heeft u de beschikking over die brieven gehad?

A. Ja, daarover heb ik de beschikking gehad.

78218. De **Voorzitter**: Maar hoe komt het dan, dat de citaten, die uit die brieven zijn genomen, niet letterlijk zijn, hoewel ze tussen aanhalingstekens staan?

A. De citaten zijn naar mijn mening letterlijk.

78219. De **Voorzitter**: Neen, ze zijn niet letterlijk. Wij hebben die brieven. Dit geheime, persoonlijke schrijven aan de Minister van Oorlog is een brief van de heer *Somer* aan de Minister van Oorlog van 12 April 1945.

A. U weet, dat de rechter, een onderzoek instellende naar de ambtenaar N, die deze gegevens zou hebben verstrekt aan mij of aan iemand anders, mij de herkomst van die brieven heeft gevraagd en dat ik, mij beroepende op het — inmiddels door de Hoge Raad verworpen — journalistieke ambtsgeheim, heb gezegd: Ik wil die herkomst niet noemen. Nu geloof ik, dat ik goed doe mij aan het oude adagium „non bis in idem” te houden en over de herkomst van die brieven ook hier niet te spreken, zodat ik op uw vraag: „Is dat de brief, welke die en die mijnheer toen en toen heeft geschreven?” moeilijk kan antwoorden. Anders had ik al die moeite niet behoeven te doen om het gehele rechtsgeding voor de gewone strafrechter.....

78220. De **Voorzitter**: Ik laat op het ogenblik even buiten beschouwing hoe u aan die brieven bent gekomen, maar gegeven het feit, dat u die brieven had, is de vraag, waarom u daaruit citaten hebt gegeven — tussen aanhalingstekens —, die niet juist zijn.

A. Ik heb natuurlijk de brieven, die ik had, geciteerd op naar mijn weten juiste wijze.

78221. De **Voorzitter**: In uw brochure citeert u het volgende uit een geheim persoonlijk schrijven:

„Mr. *van Heuven Goedhart* heeft waarschijnlijk de bemiddeling van jkvr. *van H.....*”;

u hebt de naam niet genoemd, u hebt een afkorting gebezigd, maar dat laat ik verder buiten beschouwing,

„.....ingeroepen, ten einde brieven clandestien naar bezet Nederland te vervoeren. Freule *van H.* staat te Eindhoven bekend als een communistisch contact.”

Daarachter staat een punt en wat daarop volgt in de originele brief hebt u niet overgenomen, maar u hebt de aanhalingstekens niet gesloten. In de originele brief staat in plaats van een punt een komma en dan volgt:

„terwijl tevens — voorzoover mijn informaties reiken — *Margolein Heyermans* als een communistisch contact moet worden beschouwd”.

Goed, dat is nog een weglating, maar dan gaat uw citaat als volgt voort:

„Gezien den inhoud der brieven komt het mij begrijpelijk voor, dat zoowel mr. *van Heuven Goedhart* als jkvr. *van H.* gepoogd hebben, brieven.....”;

in de originele brief staat: de brieven,

.....„langs clandestien weg naar bezet Nederland te doen vervoeren.....”

nu komt er een zeer belangrijke afwijking, want uw citaat gaat aldus door:

„en dat zij om bepaalde redenen getracht hebben, tegen de kabinetsorder in, de officieele Nederlandsche regeeringsinstanties te passeeren.”;

terwijl de originele brief luidt:

„en dat zij daarbij getracht hebben de instantie, die voor het verkeer met bezet Nederland verantwoordelijk is, n.l. Bureau Inlichtingen, te passeeren.”

Dat is heel iets anders. Maar u citeert het tussen aanhalingstekens.

A. In het ding, dat ik heb gezien, stond het, zoals ik geciteerd heb.

78322. De **Voorzitter**: Vervolgens citeert u uit die brief een passage, die een heel eind verder staat. In de brief luidt die passage als volgt:

„Alle bij B.I. binnengekomen telegrammen en brieven, zelfs die, welke een zakelijk karakter droegen en handelden over de toekomstige positie van mr. *van Heuven Goedhart* als hoofdredacteur of directeur van „Het Parool”, zijn zonder uitzondering aan betrokkene doorgegeven, zooals het archief van B.I. kan getuigen.”

In uw citaat komen er, voor zover ik het op het ogenblik kan zien, drie afwijkingen voor. In de brief staat: „Alle bij B.I. binnengekomen telegrammen en brieven”. U citeert: „Alle binnengekomen telegrammen en brieven”. U hebt dus „bij B.I.” weggelaten.

Vervolgens staat in de brief aan het slot: „zijn zonder uitzondering aan betrokkene doorgegeven, zooals het archief van B.I. kan getuigen”, en u zegt: „zijn, te Londen, zonder uitzondering aan betrokkene doorgegeven”. Dan houdt u op, terwijl in de brief nog volgt: „zooals het archief van B.I. kan getuigen”, terwijl daarentegen de woorden „te Londen” zijn toegevoegd.

A. Ik heb die brief geciteerd, zoals ik hem heb gekregen. Wat voor zin zou het hebben daarin wijziging aan te brengen? Materieel maakt het weinig uit. Mijn stelling is deze — ik praat nu niet als getuige —, dat mijnheer *van Heuven Goedhart* getracht heeft buiten

de instanties om contact op te nemen met het bezette gebied. Dat was in de eerste plaats het bureau, dat toezicht had op de correspondentie tussen het bezette en het onbezette gebied, maar er was bovendien een Kabinetsoorder, waarbij de Ministers hebben afgesproken geen contact buiten de instanties om met het bezette gebied op te nemen.

78223. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Dat is mij bekend.

78224. De **Voorzitter**: Koe is u dat bekend?

A. Daarmede kom ik op het oude punt terug. Er zijn twee dingen.....

78225. De **Voorzitter**: Dan heeft het weinig zin u als getuige te horen.

A. U hebt mij opgeroepen.

73225. De **Voorzitter**: Inderdaad, maar als u op elke vraag, waarop het aankomt, zegt: daarop kan ik om de bekende reden niet antwoorden, dan heeft het weinig zin. Ik weet niet, of u bij dit standpunt wilt volharden. Ik kan u alleen mededelen, dat de commissie wél weet, van wie u de kennis heeft, want vanmiddag is onder ede verklaard, wie de gegevens heeft verstrekt en daarbij is verteld, dat de brieven zijn verstrekt, zoals ze uit het archief van B.I. zijn gekomen.

A. Maar maakt het materieel verschil uit?

De **Voorzitter**: Stellig, ten minste in onze ogen.

A. Of is het een formeel verschil?

De **Voorzitter**: Het maakt in onze ogen wel degelijk wat uit.

A. U begrijpt, er is geen belang voor mij om anders te citeren.

78227. De **Voorzitter**: Laat ik u dan een andere vraag stellen. Uit het laatste citaat hebt u twee keer de naam B.I. weggelaten. Is daarover gesproken in de bespreking, die u vóór het schrijven van deze brochure hebt gehad met de heren Sonzer en van Houten?

A. Ik noem principieel geen bronnen, dus ik zeg ook niet, of ik al of niet een bespreking met de heren Somer en van Houten heb gehad. Men moet naar een journalist kunnen toe gaan en er op kunnen vertrouwen, dat hij zelfs onder ede niet vertelt, van wie hij de gegevens heeft. Ik vind dit een veel te groot goed om dit voor een, naar het mij voorkomt, onbelangrijk verschil op te geven.

78228. De **Voorzitter**: Dan komt het dus hierop neer, dat u over de dingen, waarover u uit eigen wetenschap zou kunnen verklaren, geen verklaring wenst af te leggen op grond van het feit, dat u meent, dat u als journalist uw bronnen niet kunt prijsgeven, en voor het overige zegt u, dat datgene, wat u in uw brochure hebt vermeld, niet berust op eigen wetenschap.

A. Pardon, wat u mij voorleest.

78229. De **Voorzitter**: Jawel, maar u hebt gezegd, dat u van de feiten, die hier zijn vermeld, uit eigen wetenschap niets weet. Dat hebt u gehoord van anderen.

A. Niet van alles. Bij de brochure is een deel eigen wetenschap.

78230. De **Voorzitter**: Wij spreken alleen over de kwestie-van Heuven Goedhart.

In de brochure wordt bovendien de gehele kwestie van „De Telegraaf” behandeld; ten aanzien daarvan kunt u uit eigen wetenschap bepaalde zaken weten, maar die kwestie gaat buiten de bemoeiingen van onze commissie om. Het gaat hier echter om handelingen van de heer van Heuven Goedhart, te Londen of in het bevrijde zuiden, in elk geval tijdens de oorlog, verricht. Ten aanzien van die handelingen zegt u, dat u uit eigen wetenschap niets weet.

A. Dat was ook niet mogelijk; de heer van Heuven Goedhart zat in het bevrijde zuiden, ik zat hier.

78231. De **Voorzitter**: U zegt dus: daarover kan ik geen verklaring afleggen, aangezien ik daaromtrent geen eigen wetenschap heb.

De tweede vraag is deze. U heeft er afgeleide wetenschap van in die zin, dat u bepaalde dingen van horen zeggen, van zien heeft. Nu heb ik uit uw brochure genomen een stuk, dat u heeft gezien, en dan zegt u: daarover kan ik verder niets verklaren, want daartegen verzet zich mijn opvatting over het beroep van journalist. Wanneer ik u dan een vraag zal stellen bij een ander punt en iets wil vragen, wat u gehoord heeft van een ander, zult u waarschijnlijk hetzelfde antwoord geven als u zoëven gegeven heeft.

A. Ja, zonder twijfel.

De **Voorzitter**: Dan is de conclusie, dat dit verhoor verder geen zin heeft.

A. Het spijt mij, dat ik u verder niet van dienst kan zijn, maar u zult mijn standpunt begrijpen, dat ik ook steeds voor de rechter heb volgehouden.

78232. De heer **Koersen**: U heeft gezegd: wanneer ik een stuk heb, dan kan ik daaruit citeren wat ik wil en ik ken er ook uit weglaten.

A. Natuurlijk altijd zonder de inhoud van dat stuk geweld aan te doen.

78233. De heer **Koersen**: Maar is u niet van mening, dat u, wanneer u een stuk citeert tussen aanhalingstekens, dit ook letterlijk moet zijn, zoals u het ontvangen heeft?

A. Neen, dat ben ik niet met u eens.

78234. De heer **Koersen**: Dan kunt u niet spreken van een citaat; met toevoegingen of weglatingen is het geen citaat.

A. Wanneer men een groot stuk heeft, b.v. een Kamerstuk, dan kan het mogelijk zijn ter verduidelijking dit stuk niet verder te citeren, maar een ander stuk tussen te voegen. Als de materiële inhoud maar juist is.

78235. De heer **Koersen**: Maar dan moet u het niet aanhalen als een citaat, tussen aanhalingstekens. Aanhalingstekens willen zeggen, dat het uit het stuk is overgenomen. Ik kan mij voorstellen, dat u er iets aan toevoegt, ter verduidelijking, maar dan is het geen citaat meer.

A. Daarover wordt weleens anders gedacht.

De heer **Koersen**: Dat blijkt nu.

A. De praktijk van het leven brengt mede — ik heb veel met stukken te doen gehad — dat men stukken weleens verkort, wanneer men de inhoud maar nooit geweld aandoet. Dat mag natuurlijk nooit.

78236. De heer **Koersen**: Dat mag zeker nooit. Mijn bezwaar gaat er echter tegen, dat u dit als een citaat vermeldt, maar dan moet dit stuk ook letterlijk gelijk aan het origineel zijn. Wanneer men er iets uithaalt of aan toevoegt, is het geen citaat meer.

A. Dat standpunt is natuurlijk vol te houden.

78237. De heer **Hoogcarspel**: U heeft gezegd: ik heb de brieven geciteerd, zoals ik ze had. Kunt u dan verklaren, dat datgene, wat hier als citaat vermeld staat, volkomen in overeenstemming is met datgene, wat u als brief heeft gehad?

A. Ja, dat heb ik gezien. Daarom heb ik ook gevraagd, of het materieel verschil uitmaakt!

78238. De heer **Hoogcarspel**: Neen, ik vraag nu precies. U zet het hier als citaat tussen aanhalingstekens en u heeft zoëven gezegd: welk belang heb ik er bij om het anders te citeren dan het er staat. U weet toch, dat in de brief het stuk, dat u aangehaald heeft, anders luidt. U heeft die brief toch gezien?

A. Dat heb ik zonder enige twijfel. Het viel mij op bij het woord „Londen”. Ik herinner mij, dat ik dat woord gelezen heb. Er zijn dingen, die ik vergeten heb; u moet bedenken: het is al weer twee jaar geleden. Ik heb naar mijn gevoel inderdaad een andere brief gehad. Juist het woord „Londen” herinner ik mij nog.

78239. De heer Moogcarspel: U moet zich toch ook herinneren deze uitdrukking in uw brochure:

„Alle binnengekomen telegrammen en brieven.....”

terwijl in de originele brief staat:

„Alle bij B.I. ingekomen telegrammen en brieven.....”

Dat moet u zich toch herinneren, als u nu hoort, dat er verschil is geweest.

A. Ik concludeer het meer uit het feit, dat ik geen enkele reden zie — daargelaten, dat het onbehoorlijk zou zijn —, waarom ik anders geciteerd zou hebben dan het in de brief, die voor mij lag, stond, omdat het voor mijn betoog niets uitmaakte.

78240. De Voorzitter: Dat is een andere kwestie. U verklaart dus onder ede, dat datgene, wat u in die brochure hebt geciteerd, stond in de brief, die u hebt gehad?

A. Voor zover ik mij kan herinneren. Dat weet ik ook niet precies meer.

78241. De Voorzitter: De vraag is, of u het gewijzigd hebt of niet; of u het citaat letterlijk hebt genomen of niet. Dat is een kwestie van ja of neen.

A. Ja, ik heb het citaat overgenomen zoals de brief voor mij lag.

78242. De Voorzitter: Neen, de brief, zoals u hem gekregen hebt. De vraag is, of u het citaat hebt overgenomen, zoals het origineel in de brief stond, die u gekregen hebt.

A. Ja, dat heb ik gedaan.

78243. De Voorzitter: Bent u daar zeker van?

A. Ja.

78244. De Voorzitter: Ik ben er niet bij geweest. U moet het weten. Het is voor uw verantwoording als u „ja” zegt. U zegt het onder ede.

A. Ja, voor zover ik mij kan herinneren. Dat moet ik er bij zeggen. Ik kan de brief op dit ogenblik niet visualiseren.

78245. De heer Koersen: Het is merkwaardig, dat u zich dat „te Londen” wel herinnert.

A. Ik zie niet in, welke betekenis het zou hebben gehad.....

De Voorzitter: Laten wij dit vaststellen: wat de betekenis is, staat te onzer beoordeling. Daarover behoeven wij niet verder te spreken.

78246. De heer Moogcarspel: Bent u er zeker van, dat u de brief in origineel had? Of had u een afschrift of een uittreksel? Dat kon u toch zien? Als het een afschrift was, stond er geen hoofd boven.

A. Neen, het was geen origineel. U spreekt toch over de brief, waaruit geciteerd is?

De heer Hoogcarspel: Ja.

A. Neen, dat was geen origineel.

78247. De heer Koersen: Herinnert u zich geen briefhoofd?

A. Neen.

78248. De heer Hoogcarspel: Is het niet mogelijk, dat men u geadviseerd heeft niet woordelijk te citeren, maar bepaalde veranderingen aan te brengen?

A. Neen, dat is mij niet geadviseerd.

78249. De Voorzitter: Is u dat niet geadviseerd?

A. Voor zover ik mij herinner niet.

78250. De Voorzitter: Ik merk op, dat u hier in strijd komt met de verklaring van een andere getuige, die wij vandaag hebben gehoord.

A. Dat is natuurlijk mogelijk. Het is een hele tijd geleden en ik heb in die tijd een hele hoop dingen gedaan. Ik kan mij niet herinneren, dat tegen mij is gezegd: Je moet dat zo en zo citeren.

78251. De Voorzitter: Dus het is wel mogelijk, dat het u gezegd is? U maakt nu een gebaar, maar een gebaar kan niet worden opgenomen. Wat zegt u daarop?

A. Het is mogelijk, maar ik acht het uiterst onwaarschijnlijk.

De Voorzitter: Dan is hiermede dit verhoor afgelopen.

Het verhoor wordt gesloten.

H. A. LUNSHOF.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 27 JUNI 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stufkens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van liet Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JACOB LE POOLE,
oud 36 jaar, wonende te Noordwijk,
oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de belofte af als getuige.

80991. De **Voorzitter**: Wij zouden van u gaarne een en ander willen vernemen over het ontstaan en de werkzaamheden van het College van Vertrouwensmannen. Uiteraard is ons bekend het „Verslag van de werkzaamheden van de Vertrouwensmannen der Regering”, dat in 1946 is gepubliceerd. U bent van dat college de secretaris geweest. Ik stel mij daarom voor, dat u ons wel het een en ander zult kunnen vertellen, dat niet in dit verslag is te vinden. Ook zouden wij het op prijs stellen van u te horen, hoe de verschillende belangrijke gebeurtenissen uit die tijd met betrekking tot het College van Vertrouwensmannen zich aan u persoonlijk hebben voorgedaan. Zoudt u in staat zijn, ons daarvan een uiteenzetting te geven?

A. Ik wil het graag proberen. Misschien is het dan het beste om maar bij het begin te beginnen.

In de eerste week van Augustus 1944 werd ik gewaarschuwd, dat een Londense agent van het Bureau Inlichtingen in Amsterdam was en dat hij een boodschap voor mij had. Deze boodschap bleek onder andere te bestaan uit de mededeling, dat de Regering, in verband met de mogelijkheid, dat de bevrijding zich snel zou voltrekken, waardoor er een vacuum zou ontstaan in Nederland, daarin had voorzien door de aanwijzing van enige vertegenwoordigers, die in de stukken „Vertrouwensmannen” werden genoemd. Deze agent, *de Brauw*, wist de namen, die in bedekte vorm waren vermeld in een stuk, dat degene, die gelijktijdig met hem was uitgezonden, bij zich droeg.

80992. De **Voorzitter**: Die andere agent was *Smid*, nietwaar?

A. Ja, dat was *Smid*. Hij had een manchetknoop, waarin een aantal berichten in micro waren gesoldeerd. Een van die berichten was dan die aanwijzing van vertrouwensmannen, op de wijze, zoals u op blz. 1 van het verslag zult kunnen vinden. In het verslag zelf zijn de namen van de betrokkenen vermeld, maar in het origineel waren zij vermeld in de vorm, zoals in de voetnoot is opgenomen.

80993. De **Voorzitter**: Wist *Smid* niet, wie met die namen bedoeld werden?

A. Neen, *Smid* droeg de stukken bij zich en *de Brauw* wist de sleutel op de stukken. *De Brauw* wist, dat *Smid* een stuk bij zich had, waarin b.v. „Bossus” *Bosch van Rosenthal* betekende, terwijl *Smid* alleen de strikken had, en wanneer hij zou worden gearresteerd, kon hij dus zeggen, dat hij inderdaad die stukken vervoerde, maar dat hij niet met de namen bekend was.

80994. De **Voorzitter**: Had *de Brauw* opdracht, dat stuk aan de heer *Bosch van Rosenthal* te overhandigen en heeft hij zich toen tot u gewend om de heer *Bosch van Rosenthal* te kunnen vinden of had hij opdracht zich eerst tot u te wenden?

A. Ik geloof, dat u dit moet zien als een uitvloeisel van de in die tijden gebruikelijke vorm, dat een agent werd uitgezonden naar een aan Londen bekend adres, dat werd verondersteld safe te zijn. In ander verband hebt u weleens de naam *Koch* horen noemen, die einde 1943 of begin 1944 in Londen is gekomen; hij heeft gezegd, dat men die agenten maar naar *le Poole* moest zenden, want die kon betrokkenen wel bereiken. *De Brauw* had daarnaast nog enige andere opdrachten, maar ik geloof, dat die in andere verhoeren reeds ter sprake zijn gekomen, met name ten aanzien van het krediet, dat aan het Nationaal Steunfonds kon worden verleend. Hij had dus min of meer en passant de opdracht om het besluit van de aanwijzing van Vertrouwensmannen te overhandigen. Ik heb dat dus gekregen en nadat die micro was afgedrukt, heb ik een afspraak bewerkstelligd met de heer *Bosch van Rosenthal*, die ik niet kende. Ik kende van dit gezelschap alleen de heer *Cleveringa* van vóór de oorlog en de heer *Cramer* kende ik, achteraf gezien, onder de naam *Vos* al eerder. Aanvankelijk heeft zich een ietwat merkwaardige omstandigheid voorgedaan; *de Brauw* wist niets van de antecedenten van deze mensen; hij wist alleen de namen. Ik herinner mij dun ook nog, dat, toen ik de eerste maal de heer *Bosch van Rosenthal* heb ontmoet ter overhandiging van het besluit, wij beiden dachten, dat met *Cramer* werd bedoeld het oud-lid der Tweede Kamer *Cramer*, die achteraf bleek in Indonesië geïnterneerd te zijn; ik geloof dus dat elke mogelijkheid van verwarring niet geheel was uitgesloten.

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft toen aanvankelijk niet de heren *Drees*, *Cramer*, *Cleveringa* en *van Sonsbeeck* — met de laatste, naar ik meen, alleen schriftelijk — contact opgenomen. Uit de aard der zaak is daarmee, gezien de omstandigheden, enige tijd gemoed geweest. In het verslag zie ik, dat op 23 Augustus 1944 dit gezelschap in Utrecht voor het eerst bijeen is gekomen.

80995. De **Voorzitter**: Deze vijf nog?

A. Ja, deze vijf. Zij hebben zich in het algemeen beraden over de taakomschrijving. Achteraf is gebleken, dat dit een soort geheim besluit is geweest van de Minister-President en de Minister van Justitie met voorkennis van de Koningin; voor zover ik weet, waren de andere leden van het Kabinet hier niet in gekend. Het is misschien beter in verband met later gerezen moeilijkheden daar straks op terug te komen.

Er is dus beraad geweest over in de eerste plaats wat nu de strekking van die opdracht kon worden geacht. Het was uiteraard niet zo eenvoudig aanstonds te overzien, welke maatregelen van politionele aard, die nodig zijn voor de handhaving van de openbare orde en rust, te nemen zouden zijn in geval van een vacuum. Verder is besproken de laatste alinea van het besluit; de vijf nominatim aangewezenen zouden moeten worden aangevuld met een vertegenwoordiger van het Nationaal Comité van Verzet en van de Raad van Verzet. Als ik mij goed herinner, is daar tevens ook bij ter sprake gekomen een vraag, welke ook wordt opgeworpen in het u bekende witboek van de G.A.C., in hoeverre nu deze beide organisaties geacht konden worden te beantwoorden aan de kennelijke bedoeling van de Regering om het verzet in zijn georganiseerde vorm vertegenwoordigd te zien. Uit de aard der zaak waren overigens reeds enigen van de nominatim aangewezen leden exponenten van het verzet. In ieder geval zijn Vertrouwensmannen er van uitgegaan, dat dit nu blijkbaar de wens van de Regering was en dat het dan ook juist was, dat de betrokken organisaties zelf kandidaten zouden voorstellen, waarbij, wat betreft het Nationaal Comité van Verzet, werd gesuggereerd om een vrouw aan te wijzen, omdat men meende, dat het college een onvolledige representatie zou zijn, wanneer geen vrouw daarvan deel uitmaakte. Het lag voor de hand om hiervoor mejuffrouw *Tellegen* te suggereren, die deel uitmaakte van de leiding van het Nationaal Comité.

80996. De **Voorzitter**: Zij was: naar ik meen, illegaal bekend onder de naam *Judith*?

A. Ja.

80997. Jonkvrouwe Witewaall van Stoetwegen: Dr. Max, dacht ik.

A. Ook onder die schuilnaam. Van de zijde van het Nationaal Comité is toen gezegd, dat men de voorkeur gaf hiervoor de heer *Neher* aan te wijzen. Hoe het met de Raad van Verzet gelopen is, weet ik niet precies meer. Ik heb het verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen kort na de bevrijding geschreven en mij sindsdien niet meer met deze zaken beziggehouden, zodat nogal een en ander in mijn herinnering vervaagd is. Ik meen, dat eerst de naam van de heer *F. J. Goedhart* is genoemd. In dit opzicht is mijn geheugen kort geleden opgefrist door de heer *Meyer*, destijds lid van de C.C.

80998. De Voorzitter: Wij hebben hier een uiteenzetting gehad van de heer *van der Gaag*, die ons heeft verklaard, dat het met de aanwijzing van het lid voor de R.V.V. in zijn ogen nogal eigenaardig is gegaan. Ik heb zijn verklaring op het ogenblik niet bij de hand en daarom kan ik u niet precies mededelen wat hij heeft verteld, maar hij heeft gezegd, dat hiervoor *Johan Doorn* de aangewezen man zou zijn geweest.

A. Was *Johan Doorn* niet *Goedhart*? Het is echter ook heel goed mogelijk, dat een ander bedoeld is.

80999. De Voorzitter: U weet dus niet precies, hoe dat intern bij de R.V.V. is gegaan?

A. Ik weet niet, hoe dat intern bij de Raad van Verzet is gegaan. Ik ben zelf niet bij die bespreking van de Vertrouwensmannen geweest, maar achteraf herinner ik mij toch, dat inderdaad de naam *Goedhart* — *Doorn* op een goed ogenblik ter tafel is gekomen.

81000. De Voorzitter: Ik heb thans de verklaring van de heer *van der Gaag* voor mij. Deze heeft hierover ongeveer het volgende gezegd. Op een gegeven ochtend kregen zij in Amsterdam bericht, dat *Freek* een briefje had ontvangen, waarin stond, dat hij op het plein bij de Westerkerk te Amsterdam moest komen, waar zij toen de heer *Cramer* hebben ontmoet, die van die opdracht heeft verteld. *Freek* en *van der Gaag* hebben toen overlegd, dat er één vooral in aanmerking kwam, en dat was *Johan Doorn* (*Henk*). Hij was zo'n beetje de leider van de Raad van Verzet, maar zat ergens in een dorpje in Utrecht ondergedoken op een boerderij. De heer *van der Gaag* zegt even verder: „Die zelfde avond ben ik met *Freek* naar *Pieter 't Hoen* van „Het Parool” gegaan, aangezien wij een lijstje van drie namen moesten hebben.” Met *Johan Doorn* wordt dus kennelijk een ander dan *Goedhart* bedoeld. De naam van *Pieter 't Hoen* is als tweede genoemd en met die twee namen is de heer *van der Gaag* naar de heer *Cramer* gegaan, die toen zei, dat er drie namen moesten zijn. Zij wisten geen derde man. De heer *Cramer* heeft toen gezegd, dat er wel een derde persoon opgezet kon worden om het lijstje te completeren. Dat heeft er toen toe geleid, dat de heer *van der Gaag* — in zijn ogen volkomen formeel — als derde op het lijstje is gekomen. Zij hebben alle mogelijke moeite gedaan om de heer *Cramer* er van te overtuigen, dat men *Johan Doorn* (*Herzk*) moest kiezen, maar de volgende dag kwam de heer *Cramer* terug met de mededeling, dat niet *Henk* was gekozen, maar de heer *van der Gnag*, die dat een vrij onaangename gang van zaken vond, maar het was nu eenmaal zo.

A. Door het citeren van de verklaring van de heer *van der Gaag* is mij ineens duidelijk, dat er een lijstje van drie namen ter tafel verscheen, dat daarover geen overeenstemming bleek te bestaan bij het gezelschap en dat men toen tenslotte heeft besloten — wat altijd een oplossing is — om de voorzitter te nemen. Dat was de heer *van der Gaag* in die tijd.

81001. Jonkvrouwe Witewaall van Stoetwegen: Was de heer *van der Gaag* voorzitter van de Raad van Verzet?

A. Ja. Omstreeks 1 September zijn de heren *van der Gaag* en *Nelzer* ingevolge de opdracht van de Regering uitgenodigd, maar de eerste samenkomst met hen heeft pas omstreeks medio September plaats gevonden. Intussen brak *Dolle Dinsdag* aan. Uit de aard der zaak gaf dat de nodige consternatie in het gezelschap. Ik herinner mij, dat ik op *Dolle Dinsdag*, 5 September dus, zelf nog in Amsterdam was en dat de heer *Bosch van Rosenthal* en de heer *Cleveringa* zich in Leiden bevonden, waarom ik mij ijlings daarheen heb begeven. In de loop van de morgen. Om twaalf uur was ik in Leiden, waar wij hebben besproken wat er allemaal moest worden gedaan met het oog op de „blyde incomste” van *Eisenhower*. Als ik mij niet vergis, is er een speech voorbereid in het Engels voor de geallieerde commandant, zowel voor Amsterdam als den Haag, omdat men meende, dat er per se twee flanken door zouden stoten, die naar de voornaamste

plaatsen van Holland zouden gaan. Er heerste een hoogst geëmotioneerde stemming. De gedachte leefde eigenlijk, dat men praktisch te laat in den Haag zou komen. Vrijwel direct nadat ik in Leiden was gearriveerd, ben ik met de heer *Bosch van Rosenthal* naar de Bree-straat gegaan, waar ik als oud-Leidenaar vermoedde, dat daar een tramhalte was. Wij stonden daar te wachten; iedereen dacht, dat dat wel de laatste tram zou zijn. Inmiddels was de halte in verband met electriciteitsbesparing opgeheven. Een van de dingen, die ik mij nog heel levendig herinner, is, dat ik met de heer *Bosch van Rosenthal* achter die tram ben aan gaan draven en dat hij niet anders riep dan: „Ik ga dood! Ik ga dood! Ik ga dood!”, terwijl ik lichamelijke kentekenen zag, die de indruk verwekten, dat daar wel een grond van waarheid in zou kunnen zitten! Ik ben altijd verbaasd geweest over de enorme fysieke prestaties, die in de maanden daarna door hem zijn geleverd. Zo heeft de heer *Bosch van Rosenthal* zich vele malen per fiets naar Amsterdam begeven; eens kwam hij 's avonds per fiets op de auto geladen terug, bleef stranden in de Haarlemmermeer en arriveerde midden in de nacht weer per fiets in Leiden. Hoe het ook zij, wij hebben tenslotte een andere tram gehaald en toen wij in den Haag aankwamen, was *Eisenhower* er niet! Inmiddels was daar ook prof. *Cleveringa*, die contact had opgenomen met de O.D., de organisatie, die indertijd door sommigen werd geacht aangewezen te zijn voor de feitelijke handhaving van de orde en rust. In die dagen en ook in een latere periode is gebleken, dat de O.D. zelf ook meende belast te zijn met de verantwoordelijkheid voor de handhaving van orde en rust. Een vertegenwoordiger van de O.D. in den Haag, mr. *G. J. de Lint*, heeft destijds gezorgd, dat het Parket in den Haag als pied à terre dienst deed voor de in den Haag aanwezige Vertrouwensmannen; de volgende dag verhuisde men naar het bureau Commissariaat voor de belangen van de voormalige Nederlandse weermacht, echter slechts voor enkele uren, omdat men daar van dat illegale gedoe niets moest hebben. De stemming was toen nog steeds ongeveer als volgt: Generaal *Eisenhower* was dan wel niet 's morgens gekomen, maar zou dan toch wel 's middags, 's avonds of in elk geval de volgende dag komen en daarom werd tevens contact opgenomen met allerhande autoriteiten. Ik meen in de eerste plaats met de heer *Kesper*, omdat voor de Vertrouwensmannen vaststond, dat het Departement van Binnenlandse Zaken een bijzonder belangrijke taak stond te wachten, wanneer de bevrijding zou zijn aangebroken, en omdat evenzeer vaststond, dat in ieder geval de heer *Frederiks* niet zou kunnen terugkeren en evenmin de heer *Prinsen*, die zich te veel had vereenzelvigd met het beleid van de heer *Frederiks* tijdens de oorlog. Men meende, dat de heer *Kesper* de meest aangewezen persoon zou zijn om zich te belasten met de dagelijkse leiding van het Departement van Binnenlandse Zaken. Tegelijkertijd is, naar ik meen, de heer *Tenkink* bij de Vertrouwensmannen gekomen. Naar de mening van de Vertrouwensmannen kwam hij in aanmerking om met de dagelijkse leiding van het Departement van Justitie te worden belast, op grond van het feit, dat hij zeer vroegtijdig zijn functie als waarnemend secretaris-generaal had neergelegd, zodat tegen hem niet de bezwaren bestonden, die er zowel tegen de heer *Frederiks* als tegen de heer *Prinsen* aanwezig waren. In die tijd ging alles bijzonder geëmotionneerd. IJlings is de tekst opgesteld van de proclamatie, die ingevolge de opdracht van de Regering door Vertrouwensmannen moest worden opgehangen, wanneer de bevrijding een feit zou zijn. Een voorlopige tekst daarvan was door de heer *Cleveringa* opgesteld; er zijn voorzieningen getroffen, dat die tekst gedrukt zou kunnen worden, enz. Onmiddellijk is de vraag aan de orde gekomen, hoe moest worden voorzien in de organisatie van de handhaving van de openbare orde en rust in het land. In die tijd lag het voor de hand, dat datgene, wat in de kring van de O.D. was voorbereid, min of meer werd overgenomen. Ik weet niet, of u er mee bekend bent, dat de O.D. in de loop van de oorlog een aantal voorzieningen had getroffen in verband met de situatie na de oorlog, welke voorzieningen o.a. bestonden uit een aantal bekendmakingen, houdende maatregelen van politionele aard; zoals regelen betreffende het aanhouden van verdachte individuen, het inleveren van wapens en munitie, regelingen ten aanzien van het verkeer, ten aanzien van de radio, ten aanzien van de pers, kortom maatregelen, die in het algemeen ieder gezag zal treffen in tijden van wanorde. Van de zijde van Vertrouwensmannen is destijds gesteld, dat men, gezien de spoed, die men meende, dat er betracht moest worden, niet in een beoordeling van de materiële inhoud van die bekendmakingen wilde treden, maar dat bedacht diende te worden, dat ingevolge het benoemingsbesluit van de Vertrouwensmannen de verantwoordelijkheid voor de handhaving van de orde en rust in die vacuumperiode aan het civiel gezag, i.c. aan Vertrouwensmannen was opgedragen. Onder die omstandigheden was het uitgesloten, dat de O.D. als een zelfstandige organisatie op eigen verantwoordelijkheid voor de handhaving van

orde en rust zou kunnen zorg dragen. De Vertrouwensmannen hadden er geen bezwaar tegen, dat de Commissarissen van de Koningin, voor zover het de provincies betrof, en de burgemeesters, voor zover het regelingen van de O.D. ten aanzien van de gemeenten betrof, de bekendmakingen zouden afkondigen; dusdoende zouden de verantwoordelijkheden bij de commissarissen en bij de burgemeesters komen te liggen, terwijl de O.D. in dit kader een belangrijk gedeelte van de uitvoerende taak op zich zou kunnen nemen.

81001. De **Voorzitter**: Wanneer vond de gedachtenwisseling hierover plaats?

A. Die vond plaats op Dinsdag en de dag er na.

81003. De **Voorzitter**: Wie was degene, die deze proclamaties van de O.D. aan de Vertrouwensmannen voorlegde?

A. Dat was de heer *de Lint*, die voor de O.D. in den Haag optrad.

81004. De **Voorzitter**: Waren dat proclamaties, die speciaal voor den Haag bedoeld waren?

A. Neen, zij waren landelijk. Er waren gewestelijke commandanten, alsook provinciale commandanten, enz., die de stukken in huis hadden om ze te gelegener tijd aan te plakken. Ik meen ook, dat, toen begin September de eerste geallieerde troepen in Nederland aankwamen en Eindhoven bezetten, door de O.D. die bekendmakingen nog zijn opgehangen.

81005. De **Voorzitter**: Eigenlijk heeft dus door de toevallige aanwezigheid van een aantal vertrouwensmannen in den Haag die gedachtenwisseling in den Haag plaats gevonden?

A. Ja.

81006. De **Voorzitter**: U zegt, dat de Vertrouwensmannen zich keerden tegen de principiële grondslag, zoals de O.D. die zag. Als ik het goed heb begrepen, stond de O.D. op het standpunt, dat hij op het moment van de bevrijding het Militair Gezag zou uitoefenen krachtens de Wet op de Staat van Oorlog en Beleg. Het einde van de door u gereleveerde discussie was, dat de O.D. zich er bij heeft neergelegd, toen de Vertrouwensmannen zeiden, dat de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor deze proclamaties zou moeten berusten bij de Vertrouwensmannen, met afkondiging door de Commissarissen aan de Koningin.

A. Ik heb hier de tekst, zoals deze oorspronkelijk van de zijde van de O.D. luidde: men heeft destijds er in berust, dat de commandanten van de O.D. de bekendmakingen mede zouden ondertekenen. Dat was in de omstandigheden van dat ogenblik ongetwijfeld van minder belang.

81007. De **Voorzitter**: De heer *de Lint* heeft deze zaak dus niet op de spits gedreven?

A. Neen, bepaaldelijk niet. Alleen heeft dit achteraf in de praktijk veel moeilijkheden opgeleverd. In het Witboek van de G.A.C. zijn daar bepaalde voorbeelden van genoemd. Op blz. 58/59 staat, dat, toen eenmaal de O.D. zijn oplossing had gevonden in de Binnenlandse Strijdkrachten, op een goed ogenblik aan de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten vragen zijn gesteld.

Blz. 58, sub c, en blz. 59, sub g, geven typische voorbeelden van het optreden van functionarissen van de Binnenlandse Strijdkrachten, welk optreden volkomen valt buiten de bevoegdheden van een orgaan, dat belast is met de uitvoering van de zorg voor de handhaving van de openbare orde en rust.

81008. De **Voorzitter**: Het antwoord van de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten, dat op de door u bedoelde vragen is gegeven, is toch nogal in tegemoetkomende zin gesteld.

A. Dat is ongetwijfeld het geval. Alleen waren in die tijd de hiërarchische verhoudingen niet zo regulier als heden ten dage. Het is misschien goed, dat ik u enige stukken overleg. In de eerste plaats is dat een nota, die destijds de heer *Cramer* heeft opgesteld; ik vermoed, dat daarvoor mede verantwoordelijk is de leiding van de organisatie Vrij Nederland. Ik meen tenminste, dat de heer *Cramer* niet van „wij" zal spreken, wanneer hij zijn persoonlijke mening

weergeeft. Daarin worden enige voorbeelden genoemd, waaruit blijkt, dat de leiding van de O.D. misschien overtuigd was van haar positie na de bevrijding, maar waar talrijke functionarissen op ietwat lager en nog lager niveau bepaaldelijk niet van overtuigd schenen. Dit heeft Vertrouwensmannen aanleiding gegeven op 10 October 1944 een brief te schrijven, in het bijzonder naar aanleiding van de moeilijkheden, die er in Amsterdam hadden plaats gevonden, waar de vóóroorlogse garnizoenscommandant, de heer *Boswijk*, bepaaldelijk weigerde om zich te onderschikken aan de bevelen van de burgemeester en om samen te werken met het instituut, waaruit later de vrijwillige politie in Amsterdam is gegraeid en dat onder leiding stond van de heer *van Laar*. Ik heb hier een telegram van 10 October 1944 van de Minister van Justitie:

„O.D. moet zich, evenals de heer *van Laar*, loyaal volstrekt ter beschikking van *Schreuder* stellen. Uiteraard staat zowel Politiekorps als O.D. onder bevelen Militairen Commissaris. O.D. derhalve geen zelfstandige rol noch arrestatiebevoegdheden. Verzoeken bevestiging, dat *van Laar* en *Boswijk* zich loyaal stellen onder *Schreuder*."

Schreuder was in de ogen van de Minister van Justitie bestemd om belast te worden met de leiding van het politiekorps in Amsterdam. Destijds was nog niet in de vacature van burgemeester voorzien. Het lag voor de hand, dat inderdaad in eerste instantie overleg over de handhaving van orde en rust met de hoofdcommissaris van politie werd gevoerd, die ook leiding zou moeten geven aan de mensen, die deze beide organisaties zouden opleveren, zij het in groepsverband. In ieder geval hebben de Vertrouwensmannen op 10 October nog eens uitdrukkelijk de aandacht van de heer *Six* gevestigd op de juiste positie, die de O.D. zou toekomen, en op allerlei symptomen, die er op wezen, dat de functionarissen van de O.D. het niet allemaal dóór hadden. Destijds was de formatie van de B.S. nog niet voltooid en er was dus nog contact met de leiding van de organisaties, waaruit de B.S. is opgebouwd.

81009. De **Voorzitter**: Ik wilde graag nog even terugkomen op de eerste nota, die u hebt overhandigd. Ik zie daar een potloodaantekening op staan: „Nota *Molenaar* 7 October 1944." Was „*Molenaar*" een van de namen, waaronder de heer *Cramer* heeft gewerkt?

A. Ja. Ik geloof, dat ik er goed aan zou doen om u de volledige telegrammenwisseling uit die tijd over te leggen.

Dat was dus ongeveer de sfeer, waarin wij op Dinsdag en de dag er na hebben geleefd in verband met de „naderende" bevrijding.

81010. De **Voorzitter**: Mag ik nog even iets vragen over de formatie van het college? Was u van het eerste samenkomen af aanwezig als secretaris?

A. Ja.

81011. De **Voorzitter**: Is de heer *Slotemaker de Bruïne* tegelijkertijd aangesteld tot secretaris of is dat eerst later geschied?

A. Neen, dat heeft ongeveer parallel gelopen. Destijds gebruikte ik voor het ontwikkelen van micro's de fotograaf van de heer *Slotemaker*. Toen de micro's, die de *Brauw* meebracht, afgedrukt waren, was tevens de heer *Slotemaker* ingelicht. Waar het min of meer voor de hand lag, dat de Vertrouwensmannen zich in Den Haag zouden moeten opstellen en daarnaast een goed contact met het centrum van het georganiseerde verzet Amsterdam noodzakelijk was, is het secretariaat gesplitst. De heer *Slotemaker* bleef in Amsterdam.

81012. De **Voorzitter**: De heer *Slotemaker* heeft hier medegedeeld, dat hij van de interne gang van zaken in het College van Vertrouwensmannen minder op de hoogte was, omdat hij het grootste deel van de tijd te Amsterdam heeft gezeten. Ik zie in het verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen verder nog staan, dat sinds April 1945 ook mr. C. J. *van Schelle* als secretaris fungeerde. Was er een bepaalde aanleiding voor, dat deze op het allerlaatst die functie nog kreeg?

A. Misschien komt dat beter tot zijn recht, wanneer wij de besprekingen met de Duitsers behandelen, die in April 1945 hebben plaats gevonden. Er was inderdaad een vrij concrete aanleiding, afgezien van het feit, dat er plotseling een vrij grote uitbreiding van het werk kwam. De heer *van Schelle*, met wie ik veel contact had, is toen ingeschakeld.

81013. De **Voorzitter**: Het College van Vertrouwensmannen zelf heeft nog aanvulling gekregen in tweerlei zin. Na de bevrijding in het zuiden moest worden voorzien in de plaats van de heer *van Sonsbeek*, die in Limburg bevrijd was, en bovendien heeft men aan de Regering verzocht om prof. *Oranje* als lid van het college aan te wijzen, omdat, naar ik heb begrepen, het antirevolutionnaire volksdeel daarin niet vertegenwoordigd was. Is dat juist?

A. Ja. Men meende, dat het, gegeven de opdracht aan de Vertrouwensmannen, zoals men die zag en men ook later is blijven zien, onjuist zou zijn, dat de Vertrouwensmannen niet voor zoveel mogelijk een afspiegeling vormden van de verschillende geestelijke geleidingen, die in het Nederlandse volk voorkomen. Als tekort werd ook gevoeld, dat, gezien de bijzonder belangrijke rol, die de „Trouw“-groep tijdens de oorlog heeft vervuld, daarvan geen representant tegenwoordig was. Uit de boezem van de Vertrouwensmannen zelf is toen de gedachte voortgekomen om prof. *Oranje* daarvoor voor te dragen. Daarom is er een telegram gezonden, dat ook is beantwoord.

81014. De **Voorzitter**: Hadden de Vertrouwensmannen de verwachting, dat in Engeland zou worden begrepen, wie de in dat telegram als lid voorgestelde „Vader der Prinsen“ was?

A. Ja, omdat hij, als ik mij niet vergis, in correspondentie en nota's van het Vaderlands Comité met de naam „Vader der Prinsen“ werd aangeduid.

81015. De **Voorzitter**: Hier is medegedeeld, dat het in Engeland toch wel enig hoofdbreken heeft gekost.

A. Dat is wel verklaarbaar, omdat o.i. alle nota's die verband hielden met de organisatie van de radio na de bevrijding, Londen niet bereikt zouden hebben. Dat zal dan waarschijnlijk de verklaring zijn voor het feit, dat men het begrip „Vader der Prinsen“ niet direct heeft kunnen reconstrueren. Hoe het ook zij, men heeft, naar ik vermoed, na aankomst van de heer *van Roijen*, die begin October op verzoek van de Vertrouwensmannen naar Londen is gegaan, geantwoord, dat men akkoord ging.

81016. De **Voorzitter**: In het verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen staat, dat de Regering zich in een telegram van 19 September daarmede verenigde. Dat moet dan vóór die tijd zijn geweest.

h. Het is eenvoudig, wanneer u de datum weet. In dat telegram staat: „Dezerzijds geen bezwaar toetreding Prins, aangezien mening Uwerzijds unaniem.“

81017. De **Voorzitter**: Pater *Stokman* is dus later in het college gekomen?

A. Men heeft zich aanvankelijk zitten afvragen: Komt nu de bevrijding of komt de bevrijding niet? Toen bleek, dat het een nogal langdurige zaak zou worden, heeft men gezegd, dat het toch gewenst was, dat er een representant van het Katholieke bevolkingsdeel aanwezig zou zijn. Aanvankelijk is toen pater *Stokman* als waarnemer bij de vergaderingen van de Vertrouwensmannen aanwezig geweest en, naar ik ineen, heeft de Regering hem begin Januari 1935 als zodanig aangewezen. Misschien kan de hier aanwezige coinmies-griffier die dingen, voor zover van belang geacht, nazoeken in telegrammen, enz.

Dolle Dinsdag was dus voorbijgegaan en het begon duidelijk te worden, dat de bevrijding niet zo nabij was als aanvankelijk wel leek. Intussen heeft dit nog wel even geduurd. Misschien dat ik in dit verband hier toch wel als merkwaardige bijzonderheid kan vertellen, dat de luchtlanding bij Arnhem, die op 17 September 1944 heeft plaats gevonden, een week daarvoor in de kring van Vertrouwensmannen bekend was, althans dat er verschillende divisies para-troopers en parachutisten gereedstonden voor een luchtlanding hier in Holland. Als ik mij goed herinner, kwam de heer *van der Gaag* daar op 9 of 10 September mee aan. Ik herinner mij de datum nog, omdat mijn vrouw en kinderen destijds in Rotterdam verbleven en ik er goed aan meende te doen hen naar buiten te evacueren; naar aanleiding van het bericht van de heer *van der Gaag* heb ik mijn vrouw toen gezegd, dat het nog een dag of tien zou duren. Ik vertel dit, omdat elders over het voortijdig bekend worden van deze actie nogal wat te doen is geweest en is.

81018. De **Voorzitter**: U weet niet, hoe de heer *van der Gaag* dat te weten is gekomen?

A. Neen, dat zou ik op het ogenblik niet weten, maar het is bepaaldelijk op 9 of 10 September geweest. Overigens staat dit enigszins buiten hetgeen van mij wordt verwacht. Kennelijk heeft de Regering destijds Vertrouwensmannen aangewezen in de veronderstelling, dat door het overrompelende oorlogsgebeuren een vacuum zou ontstaan, dat niet met het oog op het treffen van voorbereidingen, los van de vraag, of de bevrijding snel of niet snel een feit zou zijn. Ik geloof, dat u, wederom in dat Witboek van de G.A.C. (blz. 21), vrij duidelijk uit het telegram, dat de Regering op 8 Juni 1944 aan de gezamenlijke illegaliteit heeft doen toekomen, kunt opmaken, dat aan deze vertegenwoordiging in het bezette gebied een zeer beperkte taak, hoogstens een representatieve taak, een taak om enige opwekkende woorden tot de bevolking te richten, als het zover was, was toegegedacht. Er staat: „Zodra gevormd zal deze groep bij een eventueel vacuum de opdracht krijgen een of meer personen aan te wijzen om op te treden als tijdelijke vertegenwoordigers van de Regering.“ Men had zich dus voorgesteld, dat het coördinatieorgaan de illegaliteit op het moment, dat het vacuum zou komen, enige mensen zou aanwijzen, die geacht zouden worden met een groot moreel gezag te zijn bekleed en die dan waarschijnlijk door proclamaties — andere vormen acht ik niet denkbaar — de bevolking tot een zekere ingetogenheid zouden hebben moeten opwekken en die daarom misschien enkele zeer aanvankelijke aanwijzingen zouden hebben kunnen geven. In dat opzicht is het natuurlijk duidelijk, dat Vertrouwensmannen volkomen een andere richting zijn ingeslagen. Ik geloof ook, dat een van belang zijnde vraag is, of het beleid, dat in dit opzicht door hen is gevoerd en dat kennelijk — dat is ook in de praktijk gebleken — bepaaldelijk niet de Regering voor ogen zweefde, juist is geweest onder die omstandigheden of niet. Vanaf half September, toen de luchtlandingen bij Arnhem niet met succes zijn bekrond, is er een periode aangebroken, waarin de verhouding Regering/Vertrouwensmannen wordt gekenmerkt door een Babylonische verwarring. De Vertrouwensmannen hebben als eerste grondslag van hun beleid genomen, dat de zorg voor de handhaving van de openbare orde en rust betekende, dat maatregelen van wetgevende aard moesten worden voorbereid en dat men verder in eerste instantie moest zorgen, dat op de sleutelposities mensen zouden komen te zitten bij de bevrijding, die het vertrouwen hadden van het Nederlandse volk en in afwachting van dat optreden naar buiten zich op intensieve wijze zouden bezighouden met voorbereidende maatregelen. Met andere woorden, dat de Commissarissen der Koningin zich zouden beraden, hoe zou moeten worden voorzien in de leiding van de gemeenten, met name in die gemeenten, waar de burgemeesters niet gehandhaafd zouden kunnen worden; dat degene, die met de dagelijkse leiding van het Departement van Justitie zou worden belast, zich zou gaan beraden wat voor maatregelen in zijn ressort zouden moeten worden getroffen, hetzelfde bij Financiën, kortom bij alle Departementen van algemeen bestuur.

81019. De **Voorzitter**: Verkeerden Vertrouwensmannen volkomen in onwetendheid over het feit, dat er te Londen een Koninklijk besluit afgekondigd was, dat algemene maatregelen gaf voor de bestuursvoorziening in provinciën en gemeenten?

A. De heer *van der Gaag* is in Januari 1945 in Londen geweest en hij is half Februari teruggekomen. Hij heeft toen pas de *Staatsblader*? meegebracht, want die waren ons volslagen onbekend. Er waren natuurlijk wel bepaalde aanwijzingen, zo kende men de toespraak van de heer *Burger* als Minister van Binnenlandse Zaken tot de Burgemeester van Maastricht, die hetzij door Radio Oranje, hetzij door Herrijzend Nederland is uitgezonden, waarin bepaalde mededelingen werden gedaan ten aanzien van de te verwachten perszuivering, of beter de perswetgeving, want het was tenslotte niet alleen een zuiveringsmaatregel. Ongeveer in die zelfde tijd heeft Minister *van den Tempel* enige mededelingen gedaan over maatregelen op het terrein van de sociale wetgeving, die in Londen waren voorbereid en ook in het *Staatsblad* waren verschenen. Wat betreft het Tijdelijk Persbesluit rees onmiddellijk een aantal vragen. Om een geval als voorbeeld te noemen: Ik geloof, dat een van de regels van het Tijdelijk Persbesluit was, dat in het algemeen de illegale bladen zouden kunnen doorverschijnen, indien in de ondergrondse verschijning van enige continuïteit kon worden gesproken; in September 1944 verschenen er plots allerlei nieuwsbulletins en het kon bepaaldelijk niet de bedoeling zijn hun een claim te geven op een legale verschijning na de oorlog.

Er dreigde voorts een catastrofaal papiertekort te ontstaan. Ook in dat opzicht was het wenselijk, dat er aanwijzingen werden gegeven. Dit is voor Vertrouwensmannen aanleiding geworden om een commissie in te stellen onder voorzitterschap van prof. *van Asbeck*.

Ik meen, dat dat ook in het verslag staat. Zowel voor wat betreft de feitelijke uitvoering van het Persbesluit, voor zover men daarvan een voorstelling had kunnen maken door de radiomededelingen, als om vast te leggen, welke wetgeving, naar het oordeel van de mensen, die zich hier te lande met deze vragen bezighielden, als de meest wenselijke zou kunnen worden beschouwd. Ten aanzien van de wetgeving op sociaal gebied was er een zekere onrust ontstaan door de mededeling van de heer *van den Tempel* en de Regering is er aanvankelijk telegrafisch op gewezen, dat er hier verschillende voorbereidingen waren getroffen van vrij ingrijpende aard. Ik geloof, dat er ook op gewezen is, dat een overleg tussen werkgevers en werknemersorganisaties had geleid tot het besluit om de Stichting van de Arbeid in het leven te roepen. Zonder zich aan dit initiatief te willen binden, meenden de Vertrouwensmannen toch een zeker waarschuwend geluid te moeten laten horen, dat men niet uit het oog moest verliezen, dat er belangrijke dingen waren voorbereid, en dat het de moeite waard was om daarmee rekening te houden.

Kortom, men wist dus, dat er wetgeving voor na de bevrijding was, en men had ook de indruk, dat die bepaaldelijk niet parallel liep met de gedachten, die hier te lande bestonden. Bovendien werden de personele voorzieningen van groot belang geacht in het kader van de opvatting, die Vertrouwensmannen hadden van hun taak. Zo hebben zij aanstonds met de heer *Kesper* contact opgenomen over de voorziening in de burgemeesters-vacatures in de grote steden. Kenschetsend voor de opvattingen in die tijd is misschien het volgende: Ik vond in mijn stukken een korte potloodaantekening, waarin werd weergegeven een bespreking van Vertrouwensmannen in October 1941 met de heer *Kesper* over de burgemeesters; met betrekking tot Rotterdam werd ongeveer het volgende overwogen: Hoewel de heer *Oud* een volstrekt negatieve houding tijdens de bezetting heeft aangenomen, menen Vertrouwensmannen, dat, gezien zijn grote ervaring en kennis van zaken, het toch ongewenst zou zijn hem niet in zijn functie te herstellen. Ten aanzien van den Haag was het in het geheel geen vraagpunt. De heer *de Monchy* zou daar terugkeren, maar ten aanzien van Amsterdam was het een open vraag. Op het moment, dat Vertrouwensmannen daar nog over zaten te denken, kwam er een telegram uit Londen, waaruit andermaal bleek, hoe noodlottig het was, dat er zo bijzonder weinig contact bestond tussen Vertrouwensmannen en de Regering. Door de Regering was namelijk benoemd tot burgemeester van Amsterdam prof. *Goudriaan*. Dat was een ietwat verrassende mededeling. Men heeft uiteraard nasporingen gedaan naar de verblijfplaats van de heer *Goudriaan* en men constateerde, dat deze zich had begeven naar het bevrijde zuiden. Daarmede was er een ander vacuum ontstaan, wat aanleiding heeft gegeven tot een telegram, dat de heer *Goudriaan* in Brabant was, dat men veronderstelde, dat de Regering hem zou inlichten omtrent haar besluit, en dat men graag zou weten, of dat besluit gehandhaafd werd. Intussen stond men op het standpunt, dat met name voor een stad als Amsterdam het volkomen ondenkbaar was, dat daar een burgemeester in functie zou treden, die zich niet behoorlijk had voorbereid op deze functie. Vertrouwensmannen hebben daarom gemeend de vrijheid te mogen nemen, in afwachting van wat de Regering ten aanzien van haar besluit de heer *Goudriaan* in deze functie te benoemen, zou doen, althans iemand als waarnemer aan te stellen. Er is toen contact opgenomen met de heer *de Boer*, naar ik meen, door de heer *Kesper*. De heer *de Boer* was directeur van de Stoomvaartmaatschappij „Nederland“. Hij heeft zich van medio October af dagelijks in Amsterdam beziggehouden niet de voorbereiding van de maatregelen, die na de oorlog nodig zouden blijken.

81020. De **Voorzitter**: Heeft de Regering nog gereageerd op het voorstel van de Vertrouwensmannen om de heer *de Boer* tot waarnemend burgemeester te benoemen?

A. Inderdaad. Ik mag hier misschien even vooraf laten gaan de opmerking, dat, ik meen reeds op 1 September bleek, dat te Londen ten aanzien van de Commissarissen van de Koningin maatregelen waren genomen, die Vertrouwensmannen het ergste deden vrezen. Op 27 September kwam er namelijk het volgende telegram:

„Kunt U *Quarles van Ufford* Commissaris der Koningin Zeeland, die zich in Bergen op Zoom moet bevinden via Uw binnenlandsche net via Breda het volgende mededeelen van Minister Binnenlandsche Zaken: Uw proclamatie niet publiceeren. *De Caseinbroot* belast met waarneming Zeeland. Zoodra U op bevrijd gebied zijt verzoekt zich terstond te begeven naar Hoofd Militair Gezag.“

Vertrouwensmannen waren er steeds van uitgegaan, dat er geen enkele aanleiding bestond om de heer *Quarles van Ufford* niet bij het aanbreken van de bevrijding weer zijn functie te doen hervatten.

Zij trokken uit het feit, dat de Regering een unaer standpunt innam, de conclusie, dat de in overleg met de heer *Kesper* getroffen voorlopige voorzieningen ten aanzien van de andere provincies, die nog niet bevrijd waren, mogelijkerwijs ook niet de instemming der Regering zouden hebben. Met name de kruising van maatregel-n in de personele sector, die dus al vrij gauw bleek, is aanleiding geweest, dat men zich in de kring van Vertrouwensmannen heeft beraden omtrent de vraag, of het niet wenselijk zou zijn, dat iemand van gezag naar Londen zou gaan om te trachten een zekere coördinatie te bewerkstelligen en begrip te vragen voor wat naar het oordeel van Vertrouwensmannen de enig juiste opvatting kon zijn van hun opdracht. Daarover is toen contact opgenomen met mr. J. H. *van Roijen*. Er hebben enige besprekingen met de heer *van Roijen* plaats gevonden. Daarbij zijn o.a. besproken de personele voorzieningen aan de hand van de vacature van burgemeester van Amsterdam en van het Regeringsstandpunt in zake de leiding van het provinciale bestuur in Zeeland. Verder is met de heer *van Roijen* in vogelvlucht doorgenomen, wat Vertrouwensmannen hadden voorbereid aan maatregelen op het terrein van de ordehandhaving. Zo was in September 1944 aanstonds besproken, welke voorlopige maatregelen ten aanzien van de organisatie der politie getroffen zouden moeten worden. Er was ook een besluit van Vertrouwensmannen, dat in een vergevorderde staat van uitwerking verkeerde, ten aanzien van de geldzuivering. Wet zal u bekend zijn, dat in de loop van de oorlog op initiatief van de heer *Trip* door ambtenaren van het Ministerie van Financiën en door vertegenwoordigers van de Vereeniging voor den Effectenhandel bepaalde maatregelen zijn voorbereid, die zouden moeten dienen voor muntsanering.

Uit het aanwijzingsbesluit van Vertrouwensmannen bleek, dat de Regering het belang van die maatregelen inzag, doordat hun de vrijheid werd gegeven zich met de heer *Trip* in verbinding te stellen als adviseur voor conservatoire maatregelen; gezien des heren *Trips* functie, konden deze conservatoire maatregelen alleen in de financieel-monetaire sector gelegen zijn. Enkele dagen nadat de Vertrouwensmannen hun werk waren begonnen, is er dan ook contact opgenomen met de heer *Trip* en is het z.g. financieel noodbesluit op tafel gekomen met een aantal uitvoeringsmaatregelen. In de loop van September heeft dit een onderwerp van discussie uitgemaakt, ook daarna uiteraard. Met name was er te weinig contact geweest met het Ministerie van Justitie, zodat er juist ten aanzien van bepaalde maatregelen van specifiek juridische aard wijzigingen nodig bleken. Dit nam echter niet weg, dat in grote lijnen de voorbereiding van de geldzuivering, zoals men zich deze had voorgesteld en zoals deze ook in wezen in het najaar van 1945 is ten uitvoer gelegd, toentertijd reeds voltooid was. In het financieel noodbesluit was ook voorzien in het onder beheer stellen van vijandelijk vermogen; ook de feitelijke voorbereidingen voor het beheer van alle belangrijke vijandelijke vermogens na de bevrijding waren gaande. Er werden beheerders aangewezen: er was een directie voor een instituut voor het beheer van vijandelijk vermogen gevormd. Ik zou mij de namen op het ogenblik niet kunnen herinneren: u zou dit mr. H. *Albarda* kunnen vragen. Van dit alles, dus zowel van de maatregelen met betrekking tot de geldzuivering als van de andere maatregelen van conservatoire aard, is in de praktijk, althans aanstonds na de bevrijding, heel weinig terechtgekomen.

81021. De **Voorzitter**: Met betrekking tot de laatste twee punten die u hebt genoemd, lag het verschilznd. Ten opzichte van het beheer van vijandelijke vermogen en alles, wat daarmee samenhangt, had men te Londen wel een herstelwetgeving ontworpen en afgekondigd, doch ten opzichte van de geldzuivering was dit niet gebeurd.

A. Inderdaad. Uit de aard der zaak heeft de heer *van Roijen* achteraf verslag uitgebracht. Het contact ten tijde, dat de heer *van Roijen* te Londen verbleef, is uitermate summier geweest. Er is enige telegrammenwisseling geweest, maar deze is bepaaldelijk niet van die omvang geweest als wenselijk mocht worden geacht. De heer *van Roijen* heeft een andere taak gekregen en hij is tenslotte naar San Francisco verdwenen; in dat opzicht heeft het bezoek van de heer *van Roijen* niet het rendement opgeleverd, dat men er zich aanvankelijk van had voorgesteld.

81022. De **Voorzitter**: Op blz. 6 van het „Verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen der Regering“ lees ik:

„Na zijn aankomst te Londen heeft mr. *van Roijen* zich nog eenige malen telegrafisch met Vertrouwensmannen verstaan. Een door hem opgesteld en via het Bureau Inlichtingen verzonden rapport van zijn bevindingen heeft Vertrouwensmannen helaas niet bereikt.“

Is daar een ongeluk mee gebeurd?

A. Dat moet worden aangenomen. Of het rapport hier helemaal niet is gearriveerd of dat het is gearriveerd met een wapenzending en als niet equivalent materieel ter zijde is gelegd, daarover lopen de meningen uiteen. Het zal u niet onbekend zijn, dat de heer *van Blankenstein* in 1946 zijn grieven over het Bureau Inlichtingen in de „Stem van Nederland” tot uiting heeft gebracht en o.a. als voorbeeld van de z.i. ongewenste situatie, die bij dat bureau bestond, heeft vermeld, dat aan Vertrouwensmannen blijkens het verslag hunner werkzaamheden allerhande berichten zijn onthouden. De heer *Somer* heeft dit destijds aanleiding gegeven hierover enige correspondentie met Vertrouwensmannen te voeren en Vertrouwensmannen, die toen reeds in staat van ontbinding waren, hebben een brief geschreven aan de heer van *Blankenstein*, dat bepaaldelijk nimmer bij hen de indruk heeft bestaan, dat hier van enige kwade trouw van het Bureau Inlichtingen sprake was. Aan de andere kant kan men niet zeggen, dat de Regering van haar kant bijzondere energieke pogingen heeft aangewend om, nadat zij door de heer van *Roijen* was ingelicht en nadat zulks aanvankelijk tot een vrij vruchtbare telegrafische gedachtenwisseling aanleiding had gegeven, o.a. over de bezetting van de vacante plaatsen van Commissarissen der Koningin en ook van de burgemeesters, een levendig contact met Vertrouwensmannen in stand te houden. Ik kom hiermede terug op uw vraag van zoëven, nl. of de Regering zich tenslotte heeft neergelegd bij de aanwijzing van de heer de Boer, hetgeen inderdaad eind October is gebeurd na een uitvoerige telegramwisseling, waarbij tevens ter sprake is gekomen de bezetting van de overige vacante plaatsen van Commissaris der Koningin. Ik geloof, dat althans dit in volledige harmonie met de Regering zijn oplossing heeft gevonden en dat dit tot gevolg heeft gehad, dat men in het algemeen in de provincies een behoorlijke tijd van voorbereiding heeft gehad, ondanks alle moeilijkheden, die er uit de aard der zaak waren om de contacten met Friesland en Groningen te onderhouden.

81023. De **Voorzitter**: U hebt voor u de telegramwisseling tussen de Regering en Vertrouwensmannen. Is het zo, dat het leeuwendeel van deze telegrammen aan dergelijke benoemingskwesties was gewijd?

A. Niet alleen. Ik zie hier b.v. ook een aantal telegrammen, waarin wordt gewaarschuwd van de zijde van Vertrouwensmannen tegen de onverantwoordelijke voorlichting, die in hun ogen door „Herrijzend Nederland” werd gegeven. Er werden allerlei verhalen verteld over stunts, die de illegaliteit had verricht, over het feit, dat men de werf van de Schelde onbeschadigd had gevonden, en dat men kunstschaten in Maastricht in de kelders onder de St. Pietersberg had gevonden. Het leek de Vertrouwensmannen bijzonder ondienschtig hieraan een dergelijke publiciteit te geven, het kon alleen maar de Duitsers prikkelen tot acties, die hier mogelijkerwijze toch wel zouden komen, maar die in elk geval niet geprovoceerd moesten worden. Voorts zijn veelvuldig telegrammen gezonden over de voedselsituatie, over de uitputting van de burgerbevolking, over het verloren gaan van het moreel, dat zich op allerlei mogelijke manieren uitte. Er is getelegrafeerd over de financiële aspecten van de steun, die aan de spoorwegstakers zou moeten worden gegeven, en de financiële steun, die nodig was na de enorme uitbreiding van het verzet na September 1944, toen rijp en groen naar de B.S. stroomde. Ik geloof, dat alleen de spoorwegstaking ongeveer zes en een half miljoen per maand kostte. In ieder geval was het voor het N.S.F. onmogelijk een zodanig groot bedrag zonder afdoende Regeringssancties aan te trekken. Daarnaast is er getelegrafeerd over kwesties van wetgevende aard. Ik kan wel zeggen, dat de telegramwisseling in het algemeen lag in de bestuurssector en dat slechts sporadisch dingen, die verband hielden met het verzet, aanleiding gaven tot telegrafisch contact met de Regering. Een voorbeeld van het laatste is z.g. de interventie ter zake van de Liese-Aktion, die medio December 1944 is gestart. Van Duitse zijde werden maatregelen genomen alle mannelijke Nederlanders tussen de 16 en 45 jaar naar Duitsland te voeren, behoudens degenen, die de gebruikelijke Ausweise zouden krijgen, hetgeen men zich voorstelde op zeer beperkte schaal te verlenen, omdat men geen „terroristenactiviteit” in de rug wilde hebben. Uit de kring van het georganiseerde verzet is daartegen aanstonds een enorme campagne begonnen; er bleken in de kring van de werkgevers zowel als in de kring van bepaalde ambtelijke instanties nogal grote weerstanden te bestaan tegen een weigering Ausweise aan te vragen. Vertrouwensmannen hebben de telegrammen, die hierover uit de verzetskring naar Londen gingen, krachtig ondersteund. Destijds trad de heer *Stikker* op als woordvoerder van de werkgevers met als secondant de heer *Damme*, terwijl de heer *Louwes* in belangrijke mate een exponent was van het ambtelijk apparaat, samen met de heer *Hacke*. Er hebben met hen vrij hooglopende besprekingen plaats gevonden, waarbij ook van de zijde van de Vertrouwensmannen is gezegd, dat het na alle bittere ervaringen, die men in het verleden met de afgifte van Ausweise had

opgedaan, onder geen beding kon worden toegestaan hiermede nog eens te beginnen. Nadat de Regering eerst was gealarmeerd door de verzetsorganisaties en vervolgens door de Vertrouwensmannen, heeft in Januari de Minister-president voor de radio een duidelijk afwijzende verklaring afgelegd, die tenslotte enigszins morrend door degenen, die dit alles een bijzonder wild gedoe vonden, is geaccepteerd. De financiering van het verzet en deze Liese-Aktion zijn enige van de betrekkelijk weinige voorbeelden van telegramwisseling, die treden buiten de zuivere bestuurs sfeer of het terrein van waarschuwingen betreffende de feitelijke toestand in bezet gebied.

81024. De **Voorzitter**: In 1943 is door Radio Oranje reeds mededeling gedaan, indien ik mij niet vergis eenmaal door de Koningin en ook door de Minister-President, van de instelling van het Militair Gezag. Ik neem dus aan, dat, toen Vertrouwensmannen hun functie aanvaardden, zij wisten, dat er een Militair Gezag uit Engeland zou overkomen. Ik veronderstel echter ook, dat zij waarschijnlijk niet direct hebben geweten, hoe dit in feite zou functioneren. Wanneer is het Vertrouwensmannen duidelijk geworden, dat, zodra de chef staf Militair Gezag zou zijn gearriveerd, de bevoegdheden op bestuursgebied in zijn handen zouden liggen?

A. Ik meen, dat aanvankelijk de gedachte bij de Vertrouwensmannen bestond, dat, in tegenstelling met de Oorlogswet van 1899, het Militair Gezag een volstrekt uitvoerend orgaan zou zijn, terwijl de verantwoordelijkheden over de gehele lijn bij de Regering zouden berusten en dat er dus bepaaldelijk een inperking zou zijn van de bevoegdheden van het Militair Gezag.

81025. De **Voorzitter**: De radioredevoeringen, waarop ik zoëven doelde, gaven voor deze veronderstelling wel enige aanleiding.

A. Aanstonds nadat de heer van *Roijen* te Londen was, heeft hij het volgende getelegrafeerd:

„Heb hier begrip gevonden voor moeilijke positie Vertrouwensmannen. Oorspronkelijk heeft men taak Vertrouwensmannen beperkter gezien dan U, hoofdzakelijk omdat vacuum zeer kort gedacht wordt, aangezien Militair Gezag, dat met geallieerde strijdkrachten meekomt, dadelijk met volledige volmachten namens de Regeering optreedt. Inmiddels bestaat juiste waardeerung voor voorbereidend werk van Vertrouwensmannen. Daarom geloof ik, dat de meeste bemoeiingen van de Vertrouwensmannen met name die van secretarissen-generaal en gemachtigden zullen worden overgenomen.”

Dit maakte natuurlijk de positie van het Militair Gezag wel duidelijker, maar Vertrouwensmannen meenden toen onverdroten op de ingeslagen weg voort te mogen gaan, omdat tenslotte de Militair Gezag-functionarissen door de feitelijke omstandigheden nog steg zouden weten in het bevrijd Nederland, terwijl toch nog altijd de Regering de verantwoordelijkheid hield voor het richtig gebruik van de volmacht, die aan het Militair Gezag was gegeven.

81026. De **Voorzitter**: Van welke datum is dat telegram van de heer van *Roijen*?

A. Van 23 October 1944.

81027. De **Voorzitter**: Wanneer is het aan Vertrouwensmannen volledig duidelijk geworden, hoe de situatie zich in werkelijkheid zou ontwikkelen?

A. Toen de heer van der Gaag uit Londen terugkwam en daar tot de verrassende ontdekking was gekomen, dat in de kringen van het Militair Gezag het begrip „Vertrouwensmannen” totaal onbekend was, evenals dit trouwens onbekend was in de kring van het derde Kabinet-Gerbrandy, o.a. bij de heren *Beel*, *Huysmans* en *Wijffels*. Mogelijkerwijs heeft de heer Gerbrandy weleens gezegd, dat er enige mensen in Nederland bepaalde voorbereidingen troffen, maar het was duidelijk, dat men niet het geringste idee had, dat er in het onbevrijde westen allerlei dingen gebeurden op gezag van Vertrouwensmannen.

81028. De **Voorzitter**: Dat laatste heeft de heer van der Gaag niet kunnen constateren, want het laatste Kabinet-Gerbrandy is geformeerd op 23 Februari 1945 en toen was de heer van der Gaag reeds terug.

A. Ja, maar dat is achteraf gebleken. De heer van der Gaag heeft geconstateerd, dat het Militair Gezag er niets van af wist, maar in een later stadium is gebleken, dat de nieuwe Ministers er eveneens niet van op de hoogte waren. Een typisch voorbeeld daarvan is het volgende. Er was hier een zekere discussie ontstaan over de vraag, hoe men een organisatie zou moeten opbouwen om de te verwachten enorme sociale noden van oorlogsslachtoffers, onderduikers, gerepa-

trieerden, kortom op het gehele terrein van geestelijke en materiële noden, op te vangen. Hieruit is de opzet van Nederlands Volksherstel ontstaan. De Vertrouwensmannen hebben aan de Regering getelegrafeerd, dat men zich voorstelde, dat de heer *Menten* een geschikt man zou zijn om als Regeringscommissaris voor een dergelijke organisatie te dienen. Er is ook braaf telegrafisch geantwoord, dat men dit ook vond en dat men er vooral om moest denken, dat deze organisatie zich zou moeten instellen op de regelingen, die waren getroffen voor hulp aan oorlogssjachtoffers in het bevrijde zuiden. Destijds wisten de Vertrouwensmannen daarvan nog niets; eerst toen de heer *van der Gaag* terugkwam, was hun dus bekend, dat het Centraal Bureau Voorziening Oorlogsslachtoffers was opgericht en dat daarnaast een vrijwillige organisatie in de vorm van de H.A.R.K. was ontstaan. Men heeft zich op grond van de zeer summiere gegevens, die beschikbaar waren, daarop georiënteerd. Uit de aard der zaak veronderstelde men echter, dat men in het zuiden, waar toen de heren *Beel* en *Wijffels* de zorg voor deze zaak op zich hadden genomen, ook wist, dat in het bezette gebied iets soortgelijks op touw was gezet. Toen beide heren echter begin Mei hier kwamen, bleek, dat zij er nog nooit van hadden gehoord. Dit is waarschijnlijk een zaak, die de heer *Gerbrandy* destijds persoonlijk wel aardig heeft gevonden en zelf heeft afgedaan, zonder de betrokken Departementshoofden te informeren. Materieel heeft deze telegramwisseling dus geen effect gehad.

81029. De **Voorzitter**: De heer *van der Gaag* is door het bevrijde zuiden gereisd en hij zal daar toch wel contacten hebben gehad, waardoor het hem kon blijken, dat men daar bezig was met een grote uitbreiding van het personeel van het Militair Gezag en met het aanwijzen van een groot aantal militaire commissarissen voor het noorden?

A. Dat heeft hij wel medegedeeld. Eind Februari, begin Maart lagen langzamerhand de wetsbesluiten en de tot dan verschenen publicatiebladen van het Militair Gezag op tafel en op zich zelf was dit natuurlijk reeds een onthulling of ontuchtering, wanneer men vele dingen heeft voorbereid en dan vaststelt, dat anderen dat ook hebben gedaan. Men gaat dan uit de aard der zaak kritisch worden. Er was ook reden om kritisch te zijn, omdat men er tenslotte in Londen en Brabant geen voorstelling van had, wat er in het westen gebeurde. Ik heb zelf de vaste overtuiging, dat met name het Militair Gezag in de overtuiging leefde, dat het gehele westen van Nederland psychisch en fysiek volkomen ineengeschrompeld terneerlag, terwijl men toch in wezen, met name ook in de geestelijke sector, bruisend van activiteit was om, zodra de bevrijding aanbrak, te kunnen meedoen. Dat het Militair Gezag het zo bijzonder slecht heeft gedaan, is een gemiste kans van het zuiden geweest, want in het bezetting, die men had opgebouwd, had men een voorbeeld kunnen vormen van voortreffelijk administratief beheer. Ook bij de Regering bestond deze gedachte. Op blz. 73 van het Witboek der G.A.C. vindt u ten aanzien van de plannen, die de Regering in overweging had met betrekking tot de voortzetting van de strijd in Indonesië, dat wordt gezegd, dat men rekening zal houden met de geestelijke en lichamelijke vermoeidheid en dat die een remmende invloed zal uitoefenen op de bereidwilligheid van velen, die er voor in aanmerking komen. Ik geloof, dat men reeds in het zuiden had moeten bemerken, dat dit geheel anders lag. Er was toch frequent contact tussen het bezette westen en noorden en het bevrijde zuiden, zodat men kon weten, dat met name in de kring van het verzet, maar ook daarbuiten, ondanks voedselproblemen en andere moeilijkheden, blakende van belangstelling was om mee te doen.

In ieder geval bleek de heer *van der Gaag*, toen hij tegenover de heer *Posthumus Meyjes* te Brussel, sous-chef van de staf Militair Gezag, het begrip Vertrouwensmannen had genoemd, dat deze niet wist, wie daarmee bedoeld werden.

81030. De **Voorzitter**: Het Militair Gezag heeft dus, nadat het tot deze ontdekking was gekomen, ook nooit een poging gedaan zich vanuit het zuiden met Vertrouwensmannen in verbinding te stellen?

A. Neen. In een later stadium hebben de heren *Neher* en *van der Gaag* wel nog eens contact gehad met het Militair Gezag. Men had inmiddels getracht een organisatie op schrift te stellen, die een zekere aanpassing zou kunnen vormen van hetgeen hier was voorbereid en het Militair Gezag zou brengen. Maar het enige, dat wij hebben bemerkt van een directe voelingname van het Militair Gezag met Vertrouwensmannen, was de vraag of het Militair Gezag een gebouw van zoveel m³ in Utrecht of den Haag zou kunnen krijgen.

81031. De **Voorzitter**: Hebben de Vertrouwensmannen, toen zij begonnen te begrijpen, dat het Militair Gezag hier snel zou zijn en

er een groot aantal functionarissen zou meekomen, zich er niet over verwonderd, dat van de kant van Londen geen vragen werden gesteld over personen, die geschikt zouden zijn om de functie van militair commissaris te vervullen? Er is overleg geweest over de benoemingen in de civiele sector en het zoi dus denkbaar zijn geweest, dat men ook over personen in het bezette gebied, die na de bevrijding als militair commissaris hadden kunnen optreden, inlichtingen had gevraagd aan Vertrouwensmannen. Dit is echter bezien van de zijde der Vertrouwensmannen, niet van de zijde van Londen, want daar wist men, dat in het zuiden de militaire commissarissen reeds lang waren aangeworven. Ik zou het mij echter kunnen voorstellen, indien Vertrouwensmannen zich enigszins hadden verwonderd over het feit, dat hun slechts vragen werden gesteld in verband met benoemingen in de civiele sector en niet in de militaire sector.

A. Op het moment, dat de heer *van Roijen* aankwam, vond er een zekere begripsverheldering plaats en kwam er een periode, dat men vragen stelde en overleg pleegde. De logische veronderstelling is dan, dat men aan deze zijde in Nederland denkt, dat het voor elkaar is. Dan zakt het af en als dan de heer *van der Gaag* te Londen komt, worden plotseling weer vragen gesteld. Ik geloof, dat ik niet onvermeld mag laten, dat in de loop van Februari bij Vertrouwensmannen informatie is ingewonnen, wie in aanmerking zouden komen om het socialistisch bevolkingsdeel in het derde Kabinet-*Gerbrandy* te vertegenwoordigen. De eerste man, omtrent wie inlichtingen werden gevraagd, was de heer *de Leeuw*, representant van de Bond van Spoorwegpersoneel, en de tweede was genaamd *Donker*. Ik kan verzekeren, dat door Vertrouwensmannen is geantwoord, dat de heer *Donker* voldoende representatief was in dit opzicht.

In ieder geval werden er weer inlichtingen gevraagd en daarna zakte de belangstelling weer af en dat maakte het werken bijzonder moeilijk.

81032. De **Voorzitter**: Hebben de Vertrouwensmannen ook niet overwogen uit zich zelf over de militaire commissarissen een gedachtenwisseling met Londen te beginnen? Dit was toch wel belangrijk.

A. De Vertrouwensmannen hadden min of meer de vaste overtuiging, dat, als eenmaal het Militair Gezag hier zoi zijn, het niet zo moeilijk zou zijn een aantal mensen, van wie zij meenden, dat zij eerder geroepen waren, er in te schuiven. Dit is het stramien van het gesprek geweest, dat bij het eerste contact met de heer *Kruls* en zijn onderhebbenden heeft plaats gevonden. Wij hebben gezegd: *a.* dat velen bijzonder vief en kwiek waren en graag wilden meedoen en *b.* dat men niet behoorlijk kon besturen, wanneer men geen begrip had van hetgeen zich hier de laatste negen maanden had ontwikkeld.

81033. De **Voorzitter**: Wat antwoordde de heer *Kruls* hierop?

A. De heer *Kruls* zei, dat hij het er helemaal mee eens was.

81034. De **Voorzitter**: In feite is er echter niet veel van terechtgekomen.

A. Zeker niet in de top, b.v. wat betreft de militaire commissarissen en de sectiehoofden.

81035. De **Voorzitters**: De heer *Kruls* heeft dus niet met zoveel woorden gezegd, dat hij voor al deze functies iemand had?

A. Neen.

81036. De **Voorzitter**: Was het de Vertrouwensmannen bekend, dat reeds vroeger — ik meen in 1943 — een gedachtenwisseling had plaats gevonden tussen de Regering en de O.D. over de aanwijzing van militaire commissarissen? Deze gedachtenwisseling is later blijkbaar niet voortgezet, hetgeen, gezien de ontwikkeling van het apparaat van het Militair Gezag, ook niet onbegrijpelijk is. Dientengevolge was men echter ook bij de O.D. zeer teleurgesteld, toen de heer *Kruls* met een volledig apparaat kwam.

A. Ik heb hierover persoonlijk in 1943, 1944 weleens iets gehoord, namen zijn mij echter nooit genoemd en voor zover ik mij herinner, de Vertrouwensmannen ook niet. Ik herinner mij ook niet, dat in de eerste fase van het overleg met de O.D., waarbij nog min of meer werd uitgegaan van de volledige feitelijke verantwoordelijkheid van de zijde van de O.D. voor de handhaving van orde en rust, veel namen zijn genoemd. Ik meen, dat bij het eerste overleg wel de namen van de gewestelijke commandanten zijn genoemd als militaire commissarissen.

91037. De **Voorzitter**: Hoe is verder de bespreking tussen de heer *Kruls* en de Vertrouwensmannen op 8 Mei 1945 verlopen?

A. Het is 's avonds een min of meer plechtige ontvangst gewetst, waarbij iedereen zei: wat aardig, dat jullie er zijn, en omgekeerd. De volgende ochtend heeft een bespreking op zakelijk terrein plaats gevonden, waarbij de heer *Bosch van Rosenthal* verslag heeft uitgebracht van datgene, wat Vertrouwensmannen tot dan hadden gedaan en waarbij verder in hoofdzaak is gesproken over de voorzieningz, die Vertrouwensmannen hadden getroffen in de bezetting van sleutelposities. Er is gesproken over de secretarissen-generaal, de Commissarissen der Koningin, burgemeesters, de procureurs-generaal, enz. In dit verband mag ik misschien een bepaald incident aanhalen, waaruit blijkt voor welke moeilijke problemen de Vertrouwensmannen af en toe kwamen te staan. In de loop van October 1944 was er overleg geweest met de heer *Tenkink* over de voorziening in de vacatures, die zouden ontstaan in de functie van procureur-generaal. Men was er daarbij van uitgegaan, dat in het ressort den Haag de heer van *Asch van Wijck* zou optreden. Hierbij was overwogen, dat hij weliswaar enige zittingen van het vredesrechtshof had bijgewoond, maar dat hij aan de andere kant zo snel op de schreden zijns wegs was teruggekeerd, dat hem dit alsnog kon worden vergeven. Ook zijnerzijds waren uitgebreide voorzieningen getroffen voor de handhaving van orde en rust. Toen kwam er een telegram uit Londen — dit heeft zich in November afgespeeld —, dat mr. *Sikkel* tot procureur-generaal te den Haag was benoemd. Dit gaf aanleiding tot enige consternatie in de conclave van Vertrouwensmannen, omdat men liet als ongewenst beschouwde, dat functionarissen, die reeds geruime tijd bezig waren met het zich prepareren voor een bepaalde taak, daarvan weer werden ontheven. Een ander bezwaar, dat in hoge mate werd gewekt, was, dat er een bepaalde familierelatie tussen de Minister-President en deze substituut-officier bestond en dus de Regering de schijn van het ontbreken van de nodige objectiviteit niet op zich zou kunnen laden. Dit is dan ook aanleiding geweest, dat de heer van *der Gaag* in opdracht van Vertrouwensmannen aan prof. *Gerbrandt* heeft medegedeeld, dat men dit als een uitermate ongelukkige benoeming beschouwde, en verder heeft men de heer *Tenkink* verzocht de heer *Sikkel* mede te delen, dat het minder opportuun werd geacht, dat hij gevolg zou geven aan dit telegram. U weet, dat het zich na die bevrijding dan ook niet in die richting heeft voltrokken, al is de heer *Sikkel* korte tijd waarnemend procureur-generaal te Amsterdam geweest, naast procureur-fiscaal.

81038. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat bij de bespreking op 9 Mei 1945 met de chef staf Militair Gezag is besproken welke maatregelen de Vertrouwensmannen hadden getroffen en welke aanbevelingen zij hadden gedaan met betrekking tot de bezetting van de belangrijke functies in de civiele sector. Hebben zich hierbij moeilijkheden voorgedaan of zijn deze aanbevelingen in het algemeen door het M.G. gevolgd?

A. Hieruit bleek ook weer, hoe slecht het Militair Gezag door de Regering was ingelicht. Er was een telegram van de Minister-President, waarin deze zich verenigde met de voorzieningen, getroffen door de Vertrouwensmannen, wat betreft de benoeming van de secretarissen-generaal. De heren *Frederiks* en *Verwey* zijn door Vertrouwensmannen gestaakt; de heer *Hirschfeld* had Vertrouwensmannen voordien een brief geschreven, dat hij zijn ambt wenste neer te leggen ten einde een onderzoek naar zijn houding mogelijk te maken. Dit is door het Militair Gezag niet geaccepteerd en dat heeft hem alsnog gestaakt. Het stond in ieder geval vast, dat in deze drie vacatures plus de vacatures, die waren ontstaan, doordat tijdens de bezetting N.S.B.-ers waren benoemd, moest worden voorzien. De heer van *Roijen* had hierover reeds gesproken en er was een telegramwisseling over geweest, waaruit bleek, dat de Regering akkoord ging met de voorstellen van Vertrouwensmannen. Toen het Departement van Justitie ter sprake kwam, deelde de voorzitter mee, dat naar het oordeel van Vertrouwensmannen de heer *Tenkink* als waarnemend secretaris-generaal bij het Departement van Justitie moest optreden, waarop de heer *Ter Veer* zeilde, dat hij eerst moest worden gezuiverd. De heer *Drees* wees er toen op, dat de Regering zich hierover reeds had uitgesproken. Tenslotte maakte de heer *Bosch van Rosenthal* de niet geheel onhumoristische opmerking, dat het Zuiveringsbesluit uitdrukkelijk vermeldt, dat de zuivering ook zal betreffen degenen, die in de Meidagen van 1940 in functie waren, en de positie van de heer van *Angeren* in dit opzicht dus geen andere was dan die van de heer *Tenkink*.

81039. De **Voorzitter**: Hoe was het nu over de gehele lijn? Heeft men in het algemeen van de zijde van het Militair Gezag geen moeilijkheden ondervonden?

A. U weet, dat naast een aantal voorzieningen in de civiele sector de Vertrouwensmannen zich hebben verstout hier een *Staatscourant* te doen verschijnen, niet allezn een Oranje-omlijnde, waarin van hun bestaan werd kond gedaan, maar bovendien één, waarin een aantal met bijzonder veel zorg en inspanning voorbereide besluiten stond; deze is onverwijld door de heer *Kruls*, zonder enige mededeling daarover, ingetrokken. Bij nabestelling bij de Landsdrukkerij bleek er door het Militair Gezag beslag op te zijn gelegd. Al met al was dit nu niet bepaald bevorderlijk om allerlei klachten in het gezelschap van Vertrouwensmannen te doen opsteken om de komst van het Militair Gezag te gedenken.

81040. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u nog een exemplaar van die *Staatscourant*?

A. Ja zeker.

81041. De **Voorzitter**: Is die *Staatscourant* wel verschenen?

A. Ja, maar er is onmiddellijk beslag op gelegd, zodat slechts een betrekkelijk kleine oplage is verspreid. U zult daarin zien, dat er destijds uitvoerig overleg is gepleegd door Vertrouwensmannen met de heer *Tenkink* en met de voormsige inspecteur-generaal van de Koninklijke Marechaussee, generaal *de Koning*, over de organisatie der politie. Juist omdat het politieprobleem altijd een zeer gevoelige zaak is geweest in de Nederlandse Staatsinrichting, is er eveneens met mr. *J. Donner* over gesproken. Voor de heer *Donner* trad meer het Justitie-aspect, voor de heer *Bosch van Rosenthal* meer het Binnenlandse Zaken-aspect op de voorgrond. Tenslotte heeft dit geleid tot een bepaald besluit met betrekking tot de organisatie van de politie; er is een uitvoerende instantie ingesteld in de vorm van een Centrale Dienst, die twee dagen heeft mogen functioneren; toen maakte het hoofd van de sectie Juridische Zaken van het Militair Gezag er een resoluut einde aan, omdat men er in Holland totaal niets van begreep. Dat waren ongeveer de woorden, die zijn secondant, de heer van *Mourik Broekman*, uitsprak. De heer *Ter Veer*, die een hoffelijk man is, zei het veel aardiger. Tenslotte geloof ik echter, dat de heer van *Mourik Broekman* toch meer de zaak uiteenzette, zoals men deze in de kring van het Militair Gezag zag. Dit neemt echter niet weg, dat deze Centrale Dienst van Politie — een samenbundeling van de afdeling openbare orde en veiligheid van Binnenlandse Zaken en de afdeling politie van Justitie — mij nog steeds een niet onverdienstelijke vorm toeschijnt om tot een behoorlijke organisatie der politie te komen.

81042. De **Voorzitter**: In deze *Staatscourant* van 8 Mei 1945 zie ik als eerste besluit een besluit van de door de Regering aangewezen Vertrouwensmannen, houdende voorzieningen met betrekking tot de Departementen van Algemeen Bestuur en derzelve beheer. Hierin komt een aantal benoemingen, gedaan door de Vertrouwensmannen, voor. Zij wijzen als secretarissen-generaal een aantal personen aan, evenals enige personen als gemachtigden. Is het nu zo geweest, dat deze functionarissen hun titel hebben ontleend aan dit besluit van Vertrouwensmannen, of is het zo gegaan, dat door de intrekking van deze *Staatscourant* er nieuwe benoemingsbesluiten door het Militair Gezag hebben plaats gevonden?

A. In dit geval hebben er nieuwe benoemingsbesluiten van het Militair Gezag plaats gevonden.

81043. De **Voorzitter**: Deze functionarissen zijn dus uiteindelijk door het Militair Gezag benoemd?

A. Ja. De onderscheiding tussen waarnemend secretaris-generaal en gemachtigde was deze, dat waarnemend secretaris-generaal zij waren, die reeds in functie waren op 10 Mei 1940, terwijl de titel „gemachtigde“ is gekozen voor hen, die deze functie niet reeds vroeger bekleed hadden. Men wilde zó voorkomen, dat enig precedent werd geschapen voor de toekomst.

81044. De **Voorzitter**: Wet tweede besluit van Vertrouwensmannen, nl. dat tot het instellen van de Centrale Dienst van Politie, was eigenlijk reeds door het intrekken van deze *Staatscourant* van de kaart?

A. Alles, wat er in stond, was van de kaart. In deze *Staatscourant* stond b.v. verder nog het Besluit Verzorging Oorlogspleegkinderen. Dit was één van de dingen, waarvoor, naar de mening van Vertrouwensmannen, niet alleen in de sector van ondergedoken Joodse kinderen, maar ook in de sector van kinderen van gearresteerde N.S.B.-ers, aanstonds voorzieningen moesten worden getroffen. Het Rijksbureau voor Oorlogsdocumentatie is ingesteld, omdat Vertrouwensmannen ineenenden, dat dadelijk na de bevrijding er een instantie

moest zijn, die met ern zeker gezag documenten in veiligheid kon stellen. Er is ook een voorziening voor de zuivering der rechterlijke macht getroffen, niet name omdat — zoals niet geheel verwonderlijk is, gegeven de aanwezigheid van de heren *Cleveringa* en *Bosch van Rosenthal* in de boezem van Vertrouwensmannen — zeer ernstige bezwaren bestonden tegen de wijze, waarop de Hoge Raad had gemeend tijdens de oorlog zijn taak te moeten blijven uitoefenen. Aan de andere kant was men ietwat geschrokken van de tamelijk rauwe wijze, waarop de Minister van Justitie in October dit hoge rechtscollege was tegemoet getreden. Ik geloof, dat u in deze *Staatscourant* in het besluit Voorbereiding zuivering rechterlijke macht een regeling vindt, welke zonder veel rumoer tot een acceptabele procedure had kunnen leiden.

81045. De **Voorzitter**: Het is dus zo, dat van de besluiten, die de Vertrouwensmannen hebben voorbereid, er geen één heeft gewerkt?

A. De 8ste Mei verscheen de *Staatscourant* en de 9de is ze ingetrokken. Op 5 Mei 's avonds is het Militair Gezag bij Vertrouwensmannen op de borrel gekomen en eerst de volgende ochtend is met Vertrouwensmannen een acte van afsluiting der werkzaamheden opgesteld.

81046. De **Voorzitter**: Zou, naar uw mening, de stelling te verdedigen zijn, dat het Militair Gezag eerst formeel al deze besluiten had moeten intrekken en, voor zover het ze weer wilde invoeren, opnieuw had moeten afkondigen?

A. Voor zover men ze bruikbaar achtte, is dit later gebeurd. Ik veroorloof mij hier tot slot een woord van protest voor de bejegening, welke Vertrouwensmannen van de zijde van het Militair Gezag hebben ondervonden.

81047. De **Voorzitter**: Wat zou, naar uw oordeel, ook mogelijk zijn geweest?

A. In de eerste dagen van Mei 1945 was de situatie zo, dat men niet wist, of men iets moest doen of niet. Toen de bevrijding eenmaal een feit was, hebben Vertrouwensmannen nog gearzeld de *Staatscourant* te doen verschijnen, doch toen de staf Militair Gezag uitbleef, zijn zij in overleg met de heren *Kesper* en *Tenkink* daartoe overgegaan. Gegeven het feit, dat men de opvatting heeft, dat Vertrouwensmannen hun taak volkomen verkeerd hadden verstaan en nooit enig besluit anders dan dat hunner benoeming hadden mogen afkondigen, dan vind ik het nog de grenzen van het beleefde overschrijden, wanneer men, toen dat eenmaal gebeurd was, bij de Landsdrukkerij de betrokken *Staatscourant* wilde nabestellen, alsdan te horen moest krijgen, dat het Militair Gezag deze in beslag heeft genomen.

81048. De **Voorzitter**: Hadden de Vertrouwensmannen een andere concrete voorstelling van de wijze, waarop het overnemen van de zaken door het Militair Gezag zou geschieden?

A. Zij hadden verwacht, dat in een sfeer van samenwerking na betrekkelijk korte tijd het Militair Gezag het zijne zou doen en de Regering het hare. Bepaaldelijk hadden zij niet gedacht, dat hier een aantal van zich zelf overtuigde en zich zelf overschattende officieren zou komen, die er van uitgingen, het alleen zelf te weten. Dit was een volkomen verkeerde waardering van de geestkracht, die in Holland bestond.

81049. De **Voorzitter**: Hadden de Vertrouwensmannen de voorstelling, dat zij, zoals zij een adviserend orgaan van de Regering waren geweest, een zelfde adviserende functie ten opzichte van het Militair Gezag zouden bekleden?

A. Voor korte tijd. Men had het idee, dat men, zolang de Regering er niet was, hier Inderdaad als representant van de Regering zou optreden en het Militair Gezag dit ook zou aanvoelen en althans adviezen zou inwinnen. Terslotte trad een gebied van het Koninkrijk eerst in de bijzondere staat van beleg, wanneer het feitelijk was bevrijd. Voordien zijn de Vertrouwensmannen in de kringen van het georganiseerde verzet en in de kringen van het bedrijfsleven en de administratie, waarmee nog viel te praten, beschouwd als de representatie van de Regering in het bezette gebied. Als men een bepaald voorstel wilde doen in de bestuurlijke sector, dan kwam men bij Vertrouwensmannen, wanneer bepaalde combinaties van grote bedrijven en banken garanties wilden geven aan het N.S.F., dan meende men, dat men bij de Vertrouwensmannen terecht moest om via hen contact op te nemen met de Regering.

81050. De **Voorzitter**: Was Eet aan Vertrouwensmannen niet bekend, dat reeds in November 1934 de chef staf Militair Gezag er bezwaar tegen maakte, dat Ministers, dus leden van de Regering, naar Nederland wilden gaan en zich met zijn zaken wilden bemoeien?

A. Dat was niet bekend.

81051. De **Voorzitter**: Indien dat wel bekend was geweest, had men kunnen veronderstellen, dat de heer *Kruls* vertegenwoordigers van de Regering, de Vertrouwensmannen, zeker niet zou accepteren.

A. Het is u bekend, dat de heer *van Heuven Goedhart*, toen hij geen Minister van Justitie meer was, zich bijzonder ernstig heeft misdragen door contact te zoeken met het onbevrijde Nederland. Dit is althans een bepaalde stelling, die in een u wellicht bekende brochure is geuit. Het is misschien wel vermeldenswaard, dat degene, die zich destijds heeft willen belasten met het overbrengen van de brief, freule *van Hardenbroek*, voordat zij naar het bevrijde gebied is gegaan, een gesprek heeft gehad met de heer *Bosch van Rosenthal* te den Haag — ik ben er bij tegenwoordig geweest — en heeft gezegd, dat zij van plan was de rivieren over te steken, en heeft gevraagd, of zij niet iets voor hem kon doen. De heer *Bosch van Rosenthal* heeft toen gezegd, dat zij in ieder geval naar de heer *van Heuven Goedhart* moest gaan om hem te vragen eens iets te laten horen. Deze was in overleg met de heer *Bosch van Rosenthal* en enige anderen nl. naar Londen gegaan en had nooit iets van zich laten horen.

81052. De **Voorzitter**: Wilde u nog iets zeggen met betrekking tot de moeilijkheden, welke de voorzitter van het College van Vertrouwensmannen in het bijzonder heeft gehad?

A. Omtrent de gehele positie van het College van Vertrouwensmannen — mogelijkwijze is dit min of meer bevorderd door de appreciatie van de figuur van de voorzitter — bestonden te Londen bepaaldelijk verkeerde gedachten. Als ik het goed zie in die zin, dat er gevaar bestond, dat Vertrouwensmannen zich min of meer als de toekomstige Regering van Nederland beschouwden. De heer *van Roijen* heeft hier en daar dergelijke geluiden beluisterd en het is onder meer het grote nut van zijn bezoek geweest, dat hij de Regering dit uit het hoofd heeft gepraat. Wat betreft de wijze, waarop deze zienswijze in Londen zou zijn ontstaan, beschik ik niet over feiten. Ik heb wel vermoedens en deze zou ik hier toch bijzonder graag willen uitspreken. Ik zou hieraan vooraf willen laten gaan, dat de Grote Adviescommissie der Illegaliteit, waarin alle geloofsovertuigingen en wereldbeschouwingen vertegenwoordigd waren, hetgeen ook zijn weerspiegeling heeft gevonden in de redactiecommissie van het Witboek, waarin u naast de heer *van Riessen*, die toch een uitgesproken exponent is van „Trouw” en de z.g. Landelijke Organisatie, de heer *Meijer* van de Parool-groep vindt, de heer *Bosch van Rosenthal* wegens zijn bijzondere verdiensten tot lid heeft benoemd. Zowel op blz. 14 als op blz. 126 van het Witboek wordt op bijzonder loffelijke wijze gesproken over de heer *Bosch van Rosenthal*, die — en dit kan ik uit eigen ervaring mededelen — inderdaad zich ten aanzien van de coördinatie van het verzet een bijzondere inspanning heeft getoond. Voorts heeft hij — dit weet ik niet uit eigen wetenschap, maar van mensen, die het persoonlijk hebben ervaren — vanaf het begin der bezetting zijn huis voor iedereen opengesteld — om het in politieke begrippen uit te drukken — voor de man van „Trouw” tot die van „De Waarheid”. Mij is de eerste Commissaris der Koningin geweest, die zijn functie heeft neergelegd, en hij heeft noch zijn persoon, noch zijn goed ontzien en dit terwijl de angst voor bezitsverlies juist voor mensen van zijn leeftijd in het algemeen een belangrijk obstakel vormde om in die tijd aan het verzet deel te nemen. Dit alles heeft bij de heer *Bosch van Rosenthal* volkomen ontbroken en desondanks heeft er te Londen tot — naar verluidt — zelfs in de kring van hen, wier positie niet toelaat hen in het gesprek te betrekken, de opvatting bestaan, dat een op machtsusurpatie beluste man trachtte zich van steeds meer functies meester te maken om hier tenslotte na de bevrijding een soort rol van *van Hogendorp* te spelen. Het zijn geen bepaalde feiten, die ik u kan noemen, het is slechts een bepaald geluid, dat ik na de oorlog te Londen heb kunnen beluisteren en waarvoor in de oorlogstijd reeds bepaaldelijk aanwijzingen waren. Ik geloof, dat ik als bron van deze geruchten zonder bezwaar kan aanwijzen de heer *van Houten*, destijds sous-chef van het Bureau Inlichtingen, en tevens mag stellen, dat de heer *van Houten* niet heeft gesproken uit eigen wetenschap, omdat hij de heer *Bosch van Rosenthal* niet kende. De heer *van Houten* was destijds te Londen primus inter pares, omdat hij met de meest frisse kennis van de toestanden in bezet gebied en van de bestaande illegale groeperingen te Londen was gekomen, totdat er een nieuwe Engelandvaarder kwam, die met meer

iecente kennis en een betere totaalblik over deze zaken was uitgerust en die mogelijkerwijze een zekere concurrent voor hem kon worden. Ik bedoel de heer van *Heuven Goedhart*. Hij is vrij sne! in conflict gekomen met de heer van Houten, hetgeen in ellenlange brieven is vastgelegd. Ik geloof, dat de heer van *Heuven Goedhart* dit volkomen verkeerd heeft getaxeerd. In deze brieven en gesprekken, die ik na de oorlog met hem heb gehad, is hij er kennelijk van uitgegaan, dat zich hier bepaalde politieke tegenstellingen manifesteerden. Ik voor mij heb echter het gevoel, dat hier een zuiver persoonlijke tegenstelling naar voren is gekomen, maar dat deze zich heeft gewroken op een van de initiatiefnemers van de missie van de heer van *Heuven Goedhart*, de heer Bosch van *Rosenthal*. De heer van *Heuven Goedhart* is te Londen aangekomen en hij heeft ongetwijfeld verteld, dat, wanneer er één man in Nederland was, die alles voor het verzet over had en die bovendien uit de oude ambtenarij en het oude politieke leven kwam, het deze man was. Ik geloof, dat in hoge mate hierin de bepaalde geest van onwelwillendheid zijn oorzaak vindt, die ook na de bevrijding is gebleken ten opzichte van iemand, die zich werkelijk ien enorme inspanning in het belang van de Nederlandse zaak heeft getroost. Als secretaris van Vertrouwensmannen, die hem dus dagelijks heeft meegemaakt en die hem heeft bezig gezien, heb ik veel van hem geleerd. Ik heb u in het begin al verteld, dat hij op de fiets dan hier was en dan daar: tussen de middag vond men hem op de rand van zijn bed met een pannetje tulpenbollen en dat alles ging met een gemak, een natuurlijkheid en een overtuigingskracht, dat slechts een gevoel van groot respect daaruit kon resulteren. Ik kan mij heel wel voorstellen, evenals dit voor duizenden mensen geldt, dat men, wanneer men zich inspant, ook bepaalde verwachtingen heeft, maar dat is toch de meest natuurlijke zaak van de wereld. Ik zou willen vragen, wie is geheel vrij van aspiraties? Destijds in 1946 toen de heer Bosch van *Rosenthal* in een dusdanige gezondheidstoestand was, hetgeen ook in Regeringskringen bekend was, dat men eigenlijk moest verwachten, dat hij niet beter zou worden, ben ik naar de heren var? Roijen en *Schermerhorn* gegaan en heb gevraagd ten minste te zorgen, dat hij een waarlijk Koninklijke onderscheiding kreeg; ook daarbij is men onder de maat gebleven. In ieder geval heeft mij dit persoonlijk zeer getroffen en ik geloof, dat velen uit mijn omgeving dit zo hebben gevoeld; met name is dit in de kring van Vertrouwensmannen één van de meest bittere nasmaken geweest van het werk, dat zij hadden gedaan.

81053. De **Voorzitter**: Indien ik goed ben ingelicht, hebben de Vertrouwensmannen zich nooit tot de Regering gewend met opmerkingen betreffende het Parlement.

A. U vindt in het verslag, dat er door de Regering tweemaal advies is gevraagd over een punt van meer algemene strekking. Toen in October 1944 te Londen bekend werd, welke enorme vernielingen waren aangericht na Dolle Dinsdag, is in een telegram aan Vertrouwensmannen gevraagd zich er over uit te laten, hoe men zou staan tegenover een Nota, die de Regering zou richten tot de geallieerden met betrekking tot annexatie van Duits gebied in verband met de grote schade, die was aangericht. Dit is een telegram van 18 October 1944 en luidt als volgt:

„In overleg met Minister-President vraagt Minister Buitenlandsche Zaken, of Vertrouwensmannen verklaring van Regeering aan bondgenooten oppoortuun achtten, waarin, gelet op vernieling van grondslagen onzer economische bestaansmogelijkheden, rechten van Nederlandsche volk wordt voorbehouden om later, wanneer het zulks mocht wenschen, gedeeltelijk vergoeding van in anderen vorm onvergoedbare schade te verlangen, hetzij in vorm van afstand van aangrenzend Duits gebied, hetzij voor altijd, hetzij tijdelijk en al of niet met de uitdrijving van tegenwoordige bevolking, doch zonder ons wat hoofdzaak of onderdeelen betreft, thans reeds vast te leggen”.

Dit is besproken in een vergadering van de Vertrouwensmannen, terwijl ik ziek was; daarbij is de heer *Slotemaker* tegenwoordig geweest. Staat het antwoord-telegram niet geciteerd in het verslag?

81054. De **Voorzitter**: Op blz. 23 in het verslag staat:

„Op 22 October daaropvolgend seinden Vertrouwensmannen aan de Regeering, dat na toetsing van de meening van anderen een groote meerderheid van hen een dergelijke verklaring oppoortuun achtte met dien verstande, dat in geval van annexatie naar hun oordeel de bevolking verwijderd zou moeten worden”.

A. Ja, meer heeft er niet in gestaan. Ongeveer tegelijkertijd heeft de heer van Roijen getelegrafeerd, dat hij het van belang achtte, dat de Vertrouwensmannen zich zouden beraden over de grondslagen van de Kabinetsformatie na de oorlog. Hierover heeft een vrij lang-

durige discussie plaats gevonden, waarvoor als grondslag heeft gevormd een nota, die door de heer Drees is opgesteld. Men heeft in de eerste plaats gesproken over de grondslagen van het Kabinet, waarbij zich direct allerlei vragen voordeden, zoals of alleen rekening moest worden gehouden met de bestaande vooroorlogse politieke partijen of rekening moest worden gehouden met de illegaliteit qua talis of rekening moest worden gehouden met nieuwe politieke bewegingen, welke tijdens de oorlog opkwamen, hoe de positie van de Minister-President zou moeten zijn, welke werkwijze de Ministerraad zou kunnen volgen. De verschillende raden, die het Kabinet-*Schermerhorn* heeft ingevoerd, worden hierin gesuggereerd. Tevens is hierbij ter sprake gebracht, dat het gewenst zou zijn op zo kort mogelijke termijn te komen tot een normale Volksvertegenwoordiging middels verkiezingen, en in verband hiermede hebben de Vertrouwensmannen contact gezocht met een aantal deskundigen op het terrein van de verkiezingstechniek en de bevolkingsregistratie, gezien de volkomen chaos, waarin de bevolkingsregisters zich bevonden. Ik meen, dat deze zaak destijds door de heer *Slotemaker* is behandeld. In ieder geval is er een advies over gekomen, dat de Vertrouwensmannen bij het aoor hen uitgebrachte advies over de grondslagen van de Kabinetsformatie hebben gevoegd.

81055. De **Voorzitter**: Dit is een punt, waarop ik gaarne nader wil ingaan in verband met andere onderzoekingen van de commissie op dit gebied.

Hieruit blijkt dus, dat de Vertrouwensmannen op het standpunt stonden, dat er zo snel mogelijk verkiezingen moesten worden gehouden. U spreekt over een advies over de wijze, waarop de verkiezing moest plaats vinden met een aantal provisorische voorzieningen voor het ter stembus gaan van de kiezers. Was dit nu een algemene opvatting van de Vertrouwensmannen? Na de bevrijding toch bestond er bij verschillende groepen van de Nederlandse bevolking de opvatting, dat de verkiezingen niet zo snel moesten plaats vinden.

A. Ik geloof, dat er in de kring van de Vertrouwensmannen een groot verschil van opvatting bestond over de wijze, waarop de surrogaat-Volksvertegenwoordiging zou moeten fungeren en zou moeten zijn samengesteld. Hierover werden de meest diametraal tegenover elkaar staande standpunten gehuldigd, doch er was een communis opinio, dat hoe eerder de verkiezingen zouden plaats vinden, hoe beter het was.

81056. De **Voorzitter**: De gedachte, dat verkiezingen niet te snel moesten plaats vinden, opdat de wilsvorming op politiek gebied van het Nederlandse volk gelegenheid zou hebben tot ontplooiing te komen, is dus een gedachte, die in de vergaderingen van de Vertrouwensmannen niet naar voren is gekomen?

A. Wanneer ik zou uitgaan van de twee standpunten, dan was het ene standpunt, dat, wat de politieke formaties betreft, alles zou voortkabbelen als vóór de oorlog, en het andere, dat de oude politieke formaties, om welke reden dan ook, hadden afgedaan. Beide vonden in hun meest extreme vorm misschien niet hun exponenten in dit gezelschap, maar de een dacht: hoe eerder er verkiezingen worden gehouden, des te eerder zijn de oude partijen weer in het zadel, en de ander zei: hoe eerder er verkiezingen zijn, des te minder kans hebben de oude partijen om te blijven leven. Dit was wel ongeveer de teneur van de besprekingen.

81057. De **Voorzitter**: Het resultaat is dus geweest, dat men gezamenlijk tot de conclusie is gekomen, dat er zo spoedig mogelijk verkiezingen moesten worden gehouden.

Een ander punt is, hoe een noodparlement, dat vóór de verkiezingen zou optreden, zou moeten zijn samengesteld. De Vertrouwensmannen realiseerden zich waarschijnlijk toch wel, dat ook, indien de verkiezingen zo spoedig mogelijk zouden worden gehouden, er toch altijd een overbruggingsperiode zou zijn?

A. Hier schiet mijn herinneringsvermogen iets te kort. Aanvankelijk was bij deze nota een tweede bijlage, die een soort proeve voor de samenstelling van een noodparlement inhield. Dit noodparlement zou zijn samengesteld uit leden van de voormalige Staten-Generaal, uit vertegenwoordigers van de illegaliteit en uit vertegenwoordigers van alle verschillende schakeringen en groepen der bevolking, b.v. van culturele organisaties. Verder zou rekening moeten worden gehouden met nieuw gevormde partijen en de vergadering moest zo zijn samengesteld, dat zij verhoudingsgewijs zoveel mogelijk de getalsterkte der verschillende belangrijke groeperingen der bevolking weergaf. Voor zover geen richtsnoer uit deze tijd aanwezig was, moest daarvoor, zij het dan noodzakelijk niet nauwkeurig, in het algemeen de verhouding in de voormalige Tweede Kamer der Staten-Generaal worden genomen.

Hierover is men het echter niet eens geworden en dit stuk is ook niet weggegaan. U zult er met inkt op aangetekend vinden: „niet afgegeven”.

81058. De **Voorzitter**: Een andere vraag, die hierbij voortdurend aan de orde kwam, zowel te Londen als in Nederland, was, of een regeling voor het noodparlement moest worden vastgesteld te Londen dan wel in Nederland onmiddellijk na de bevrijding. Hebben de Vertrouwensmannen zich daarover uitgelaten?

A. De Vertrouwensmannen waren op de hoogte van het feit, dat er overleg over deze vraag plaats vond tussen de Grote Advies Commissie der Illegaliteit en het Vaderlands Comité.

81059. De **Voorzitter**: De heer *Caljé* heeft medegedeeld, dat hij, wat dit punt betreft, in het najaar van 1942 met een boodschap naar Londen is gegaan. Men wilde in de illegaliteit niet, dat over deze zaak te Londen een beslissing zou worden genomen.

A. Ik zou hierop bepaaldelijk niet enig positief antwoord kunnen geven. Indien ik mij goed herinner, meende men, dat het haast van zelf sprak, dat aan de ene kant de spreekbuis van het verzet en aan de andere kant het goede gedeelte van de vroegere politieke leiders en de vooraanstaande maatschappelijke figuren hierover overleg pleegden. Ik geloof ook, dat men er stilzwijgend van is uitgegaan — daar de Vertrouwensmannen het zelf niet over de wijze van samenstellen konden eens worden —, dat daar misschien een compromis kon worden gevonden, dat in de boezem van de Vertrouwensmannen niet tot stand kon worden gebracht.

81050. De **Voorzitter**: Het is dus in het College van Vertrouwensmannen geen vraag geweest, of de vaststelling van een dergelijke regeling te Londen of in Nederland na de bevrijding zou plaats vinden?

A. Voor zover ik mij herinner niet.

81051. De **Voorzitter**: Het is op zich zelf niet onmogelijk, dat men deze zaak niet meer als actueel beschouwde, omdat weliswaar daarover te konden een grote strijd is gevoerd, maar dat was vóór het najaar van 1944, want in het najaar van 1944 zijn te Londen de ideeën op dit punt aan het kenteren geraakt.

Kunt u in het algemeen aangeven de wijze, waarop de Vertrouwensmannen zich hun taak in de loop van de tijd hebben gedacht? Het bericht, dat men in Augustus 1944 ontving, was te dezen opzichte zeer vaag. Het was dus buitengewoon moeilijk de omvang van de taak te bepalen. Men is toen gekomen tot een aantal werkzaamheden, die wij nu de revue hebben laten passeren. Is dit nu incidenteel gebeurd, waarbij men van geval tot geval zei, dat deze zaak door Vertrouwensmannen moest worden behandeld, terwijl het van een andere zaak misschien niet voor de hand liggend werd geoordeeld, dat zij zich daarmede bezighielden, of lieten zij zich daarbij leiden door een bepaalde gedragslijn?

A. Men liet zich inderdaad door een algemene gedragslijn leiden en dat was deze, dat was opgedragen — in hoe vage woorden dan ook — zorg te dragen, dat op het moment van de bevrijding in geval van een vacuum de openbare orde en rust zouden worden gehandhaafd. Het begrip openbare orde en rust heeft in de eerste plaats een politieke betekenis, maar daarnaast is dit tenslotte een terrein, waarop men ook nog niet allerlei andere dingen had te maken. De distributie moest doorfunctionneren, er moest worden gezorgd, dat in alle functies, waarbij men naar buiten optreedt, de betrokkenen gezag hadden bij de bevolking. Op een vrij breed terrein moesten dus voorbereidende maatregelen worden getroffen. Ik geloof ook, dat het feit, dat de heer *Kesper*, de heer *Tenkink* en vele anderen vanaf October iedere dag zijn bezig geweest, een vrij belangrijke invloed moet hebben gehad op het herstel van het functionneren van het bestuursapparaat. Ik zou haast zeggen, dat het van de Regering een gebrek aan inzicht is geweest, dat men niet veel eerder heeft overwogen, dat het volstrekt ondenkbaar was deze dingen vanuit Londen voor te bereiden. De lijn, die de Vertrouwensmannen hebben gezien, is, dat zij zich steeds hebben afgevraagd, of hetgeen werd besproken en werd gedaan, diende om bij de bevrijding zo goed mogelijk te kunnen voldoen aan de opdracht van de Regering, dat orde en rust zouden worden gehandhaafd. Dit stond geheel los van de vraag, of Vertrouwensmannen na de bevrijding formele bevoegdheden zouden bezitten.

81062. De **Voorzitter**: U zult het toch wel met mij eens zijn, dat het algemene criterium, dat in punt II van de instructie van 2 Augustus

1944 staat, nl. het treffen van maatregelen ter handhaving van de orde en rust, op zich zelf een vaag criterium is, waarmede men op verschillende punten terecht kan komen. Mijn vraag is nu, of u de indruk hebt, dat de omvang van de werkzaamheden, die konden worden verricht binnen de grenzen van dit criterium, afgeremd is door de verschillende mededelingen, die de Vertrouwensmannen in de loop van 1944 en 1945 hebben gekregen, en de ervaringen, die zij in die tijd hadden opgedaan, zoals wij er in de loop van de avond reeds verschillende hebben besproken. Ik bedoel de wetenschap van de verschillende maatregelen van wetgevende aard, welke te Londen waren getroffen, de wetenschap, dat het Militair Gezag ten zuiden van de grote rivieren gereedstond, enz.

A. Toen men er zich langzamerhand een beter begrip van ging vormen, heeft men zich op het standpunt gesteld, dat nochtans degenen, die in de afgelopen maanden velerlei voorbereidingen hadden getroffen, rustig moesten doorwerken. En wat de Londense wetgeving betrof, konden de Vertrouwensmannen op dat ogenblik niets anders doen dan de betrokken functionarissen vragen in hoeverre deze wetgeving paste in het kader van de maatregelen, welke naar hun oordeel getroffen moesten worden. In de kring van Vertrouwensmannen zelf zijn het Londense Zuiveringsbesluit en het Besluit Rechtsherstel ontslagen Ambtenaren besproken en is een nota tot herziening daarvan opgesteld. Wat betreft deze besluiten, heeft dit tot effect gehad, dat in begin Mei de heer *Beel* een commissie heeft ingesteld onder voorzitterschap van professor *Cleveringa*, waarin verder zitting hadden mej. *Revers* van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en ik zelf, die voorstellen hebben ingediend tot wijziging van het Zuiveringsbesluit en andere besluiten, die grotendeels inhielden, datgene, wat door de Vertrouwensmannen was voorbereid. Zo heeft men bij het Ministerie van Financiën onmiddellijk een aantal besluiten, die het geldverkeer e.d. raakten, in studie genomen en zijn er wijzigingsvoorstellen gedaan. Bij Sociale Zaken waren zeer belangrijke voorbereidingen getroffen in overleg met de Stichting van de Arbeid, die afweken van de Londense en die overigens ook in de kring van Vertrouwensmannen tot een levendige discussie aanleiding hebben gegeven. De heer *Hacke*, toentertijd directeur-generaal van de arbeid, op non-actief door de bezetting, was nl. een van de promotors van een stakingsverbod; hij kon het niet begrijpen, dat dit een maatregel was, die volstrekt ondenkbaar was bij het herstel van de normale democratische verhoudingen.

81063. De **Voorzitter**: U bent dus van mening, dat men bij de beoordeling van de betekenis van het werk van de Vertrouwensmannen niet uitsluitend moet kijken naar de dingen, die direct door hen tot stand zijn gekomen, maar ook naar de werkzaamheden op breder terrein, die daarvan een uitvloeisel zijn?

A. Inderdaad. De opvatting van Vertrouwensmannen omtrent hun inderdaad ondoordachte en zeer vage opdracht is uit de aard der zaak een andere geworden, toen de ook voor de Regering volstrekt onvoorziene omstandigheid zich voordeed, dat de bevrijding nog lang in het verschiet bleef liggen. Juist voor de voorbereiding van het normale functionneren van het bestuursapparaat is ontzaglijk veel gebeurd. De zuivering in de provincies is heel rustig kunnen worden voorbereid. Iedere Gemeinissaris van de Koningin wist in overleg met de heer *Kesper*, welke burgemeesters gestaakt of geschorst moesten worden en welke niet. Wanneer dit had moeten gebeuren op grond van gegevens, die te hooi en te gras te Londen waren binnengekomen, zou dit tot veel groter onbillijkheden hebben geleid dan waartoe de zuivering in het algemeen heeft geleid. Bovendien konden, gegeven het feit, dat men zich in November/December reeds had gerealiseerd, wie zouden weggaan en wie zouden blijven, met de mensen, die met de waarneming werden belast, besprekingen worden gevoerd. Zo is dit niet alleen in de sector van Binnenlandse Zaken geweest, maar uit de aard der zaak ook op andere terreinen. Ik geloof, dat dit het meest belangrijke effect van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen is geweest.

De **Voorzitter**: Gezien het late uur, lijkt het mij beter deze bespreking thans te beëindigen. Ik verdaag het verhoor tot morgenmiddag halftwee.

J. LE POOLE.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOOTWEGEN.

STUFKENS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 28 JUNI 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaail van Stoetwegen en de heer Stufkens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JACOB LE POOLE,

oud 36 jaar, wonende te Noordwijk,
oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

81324. De **Voorzitter**: Het gisteravond tot hedenmiddag verdaagde verhoor wordt voortgezet.

Wij hebben gisteravond van u een uiteenzetting gehad over de werkzaamheden van het College van Vertrouwensmannen met uitzondering van de onderhandelingen van April 1945, die ook een belangrijk onderdeel zijn geweest van de verrichtingen van de Vertrouwensmannen in die tijd. Wij zouden over dit onderdeel ook gaarne nadere mededelingen van u en eventueel ook uw visie daarop vernemen.

A. Misschien mag ik eerst nog op een enkel punt van het gisteren besprokene terugkomen. Dat is dan ten eerste, dat ik geloof, dat met name in de kring van de voormalige Vertrouwensmannen op prijs zou worden gesteld, wanneer u gelegenheid zou kunnen vinden om de heren *Kesper* en *Tenkink* te horen, vooral omdat zij het zijn, die toch eigenlijk dagelijks, met name met de voorzitter en met de heer *Cleveringa*, contact hebben gehad. En dan dit: in het Witboek van de G.A.C. heb ik nog, naar ik meen op blz. 100, een verhaal gevonden over de bemoeiingen, die Vertrouwensmannen zouden hebben gehad met de vraag, wat er voor gevaren aan verbanden waren voor de na-oorlogse periode, dat hier wapenbezit werd gecreëerd. Dat is een van de dingen, waarvan ik mij totaal niets meer kan herinneren. Met name kan ik mij niet herinneren, dat de Vertrouwensmannen zich tot de verschillende verzetsorganisaties hebben gewend met het verzoek om een verklaring af te geven, zoals op blz. 100 wordt vermeld.

81325. De **Voorzitter**: Hoe zou zo iets zijn gebeurd, uanneer het gebeurd is? Mondeling of schriftelijk?

A. Wij hebben een enkele keer wel schriftelijk contact gehad met personen of organisaties. Het is natuurlijk denkbaar, dat dit op een vergadering, waarbij ik niet tegenwoordig ben geweest, is behandeld. De heer *Drees* kan daarna als voorzitter van de Contactcommissie deze vraag hebben opgeworpen: dat is denkbaar. Zoals ik u al zei, kan ik mij hiervan totaal niets herinneren. Blijkbaar heeft dit toch zekere emoties opgewekt in de kring van de latere G.A.C.

81326. De **Voorzitter**: De vraag, of alle wapenen na de bevrijding zijn ingeleverd, is hier in de verschillende verhoren nogal eens ter sprake gekomen.

A. Daarom heb ik even dit punt aangeduid; het is een punt, dat het Regeringsbeleid raakt. Vele ongelukken zijn na de oorlog voorkomen door de volkomen onverantwoorde drang tot behoud van wapens, terwijl bij agressieve delicten tegenwoordig nogal eens vaak vuurwapenen en dergelijke worden gehanteerd, die kennelijk tijdens de oorlog in de circulatie zijn gekomen. Uit dien hoofde was het ongetwijfeld een probleem, dat na de oorlog eigenlijk aanstonds had moeten worden behandeld. Ik betwijfel, of dit toentertijd wel de nodige aandacht heeft gehad. Misschien kan u één van de leden van de G.A.C. hierover horen.

Een derde punt is, dat u gisteravond ook de rechtspositie van Vertrouwensmannen ter sprake hebt gebracht. Ik vond toevallig nog een nummer van „Het Parool" van 31 Mei 1945, waarin prof. mr. C. W. de *Vries* op de hem eigen wijze enige aantekeningen over deze vraag heeft gemaakt, waarbij hij tot de conclusie komt, dat de Regering hier e-n hoogst onwettige daad heeft verricht en dat de rechtspositie van het college dus nihil was. Mogelijk wordt dit punt ook nog door u b-keken.

Misschien dat ik dan thans nog mag trachten enige aanvullende opmerkingen te maken bij het memorandum, dat Vertrouwensmannen gelijktijdig met het verslag hunner werkzaamheden aan de Regering hebben aangeboden. Het is een verslag van de besprekingen, die sinds begin April en de daaropvolgende dagen tot aar, de capitulatie toe hebben plaats gevonden met de Duitse Rijkscommissaris en met diens vertegenwoordigers. Van de correspondentie zijn afschriften bewaard en van het hele contact, dat is vastgelegd in brieven, schriftelijke samenvattingen van gesprekken, die met de betrokken Duitse autoriteiten hebben plaats gevonden, kunt u vrijwel alles in het memorandum vinden. Daarnaast zijn er zeer summere notulen gemaakt — notulen is hier eigenlijk niet het meest geëigende woord —; het zijn meer korte aantekeningen van wat er tussen 3 April en 25 April in de boezem van de Vertrouwensmannen is geschied. Na 25 April heb ik er geen kans meer voor gezien deze aantekeningen bij te houden. In de periode na de bevrijding is er onvoldoende gelegenheid geweest om dat nog te reconstrueren. Wel zijn er met betrekking tot 5 Mei en de daaropvolgende dag aantekeningen bewaard gebleven van besprekingen over het vraagpunt: Kunnen wij nu optreden? Het was in die tijd een volkomen vswarde situatie, doordat prof. Gerbrandy op 4 Mei reeds in een rede voor Radio Oranje meedeelde, dat heel Nederland was bevrijd, terwijl hier op 5 Mei inderdaad nog op straat de Grune Polizei oprad. In de nacht van 4 op 5 Mei heeft de aanhang van Vertrouwensmannen dat aan den lijve ondervonden, doordat zij in Zeestraat 98 in arrest werden genomen en naar het gebouw aan de overkant, waar in die tijd de S.D. zijn hoofdkwartier had, zijn overgebracht. Er zijn dus in ieder geval zeer summere aantekeningen. Het lijkt mij het beste, dat ik u die overhandig. Uit de aard van de zaak werden in die tijd nog niet de namen genoemd van de betrokkenen, zoals deze in werkelijkheid luiden. Ik heb met inkt die namen aangegeven.

Ik heb in een eerder stadium, niet als secretaris van de Vertrouwensmannen: maar persoonlijk, een brief geschreven, dat er naar mijn gevoelen aan deze hele onderhandelingen een bepaalde fase is voorafgegaan, waarmee de Vertrouwensmannen in feite onbekend zijn gebleven. Dat is mij gebleken in de tijd, dat ik als secretaris oprad van de Commissie-*Fentener* van *Vlissingen*, die een onderzoek instelde naar de houding en gedragingen van de heer Hirschfeld tijdens de bezetting.

81377. De **Voorzitter**: De heer Hirschfeld heeft hier mededeling gedaan van zijn bemoeiingen op dit gebied vóór April 1945. Daar doelt u toch op?

A. Ik heb dat gezegd als aanloop. Het staat min of meer los van namens Vertrouwensmannen gevoerde besprekingen.

81328. De **Voorzitter**: Wanneer u daarover iets kunt mededelen, lijkt mij dat wel goed, zulks in verband met de verklaringen, die de heer Hirschfeld daarover zelf voor onze commissie heeft afgelegd.

A. Ik geloof, dat ik hier het beste kan aanknopen bij een aantekening, die u kunt vinden op blz. 20 van het verslag van de werkzaamheden van de Vertrouwensmannen onder het hoofd: Ministerie van Landbouw en Visserij. Daar staat, dat op verzoek van de heren *Trip*, *Snouck Hurgronje* en *Jongejan* Vertrouwensmannen medio Januari 1945 de Regering telegrafisch in kennis stelden van de bereidheid van deze heren een relieffcommissie op te richten onder toezicht der neutrale Mogendheden. Inmiddels bleek de Regering echter de nodige stappen te hebben ondernomen, zodat begin Maart de verdeling van de eerste Zweedse relieffzending kon plaats vinden. Op

14 Januari 1945 heeft de heer *Trip* aan de heer *Bosch van Rosenthal* laten vragen, of Vertrouwensmannen bereid waren de heren *Snouck Hurgronje*, *Jongejan*, *Woltersom* en *Trip* te ontvangen. De heer *Woltersom* was in die tijd voorzitter van de Raad van Bedrijfsleven. Van de zijde van de Vertrouwensmannen is toen medegedeeld, dat men er niet over dacht om met de heer *Woltersom* een onderhoud te hebben, gezien de opvattingen, die er in de boezem van de Vertrouwensmannen bestonden omtrent des heren *Woltersom's* beleid tijdens de oorlog en dat ook tegen de heer *Jongejan* wel enige bedenkingen bestonden, maar toch niet van die aard, dat hij niet met de heren *Trip* en *Snouck Hurgronje* een onderhoud met Vertrouwensmannen zou kunnen hebben. Daarna zijn alleen de heren *Trip* en *Snouck Hurgronje* gekomen en zij hebben daar de gedachte ontvouwd aan de heer *Bosch van Rosenthal*, dat zij een soort comité zouden vormen als *Hoover* in de eerste wereldoorlog in België had opgezet. De Vertrouwensmannen vonden onder het motto: „Baat het niet, dan schaaft het niet” aanleiding om dit telegrafisch aan de Regering in Londen mede te delen. Ik heb hier de tekst van dat telegram. Het is een briefje, dat de heer *Bosch van Rosenthal* op 15 Januari 1945 aan de heer *Slotemaker de Bruine* heeft gezonden, waarin de grote twijfel tot uitdrukking komt, die er in den Haag bij Vertrouwensmannen bestond omtrent de realiseerbaarheid van dit initiatief. In een veel later stadium, en dat is geweest, nadat ik dit memorandum had samengesteld, heb ik als secretaris van de Commissie-*Fentener van Vlissingen* kennis genomen van een nota — een van de vele nota's, die de heer *Hirschfeld* in het geding bracht om zijn beleid tijdens de bezetting te verdedigen —, die zich bevindt in een dossier, dat op het Ministerie van Economische Zaken berust, waarin de heer *Hirschfeld* ongeveer het volgende heeft geschreven. Nadat de spoorwegstaking in September 1944 was uitgelopen, heeft de heer *Hirschfeld* in de eerste maanden daarna geen enkel contact meer gehad met *Seyss-Inquart*. In de eerste jaren van de oorlog had hij veelvuldig contact met hem gehad; daarna was dat afgezwakt en in September 1943 hield dat geheel op. Op 14 December 1944 is hij op uitnodiging van *Seyss-Inquart* bij hem gekomen. *Seyss-Inquart* heeft toen naar het gevoelen van de heer *Hirschfeld* een uiterst merkwaardig gesprek gevoerd, waaruit een goed verstaander zou moeten opmaken, dat de Rijkscommissaris de oorlog verloren achtte, dat hij zich realiseerde, dat de burgerbevolking in het westen van Holland met grote rampen werd bedreigd en dat het naar zijn oordeel ernstig overweging verdiende op enigerlei wijze deze ramp te voorkomen. Ik geloof, dat ik hiermee ongeveer samenvat wat destijds de heer *Hirschfeld* schriftelijk en mondeling heeft verklaard. De heer *Hirschfeld* heeft, zoals toen gebruikelijk, zijn Vertrouwensmannen hiervan op de hoogte gesteld, en wel te viertal, dat ik u zoëven heb genoemd. Tenslotte is daaruit voortgevloeid die démarche onder leiding van de heer *Trip* bij de Vertrouwensmannen. Ik vraag mij in hoge mate af, of het juist is geweest, dat deze heren niet volledig opening van zaken hebben gegeven. Het was bepaaldelijk uitgesloten, dat men uit de wijze van voorstelling van zaken en het voorstel, dat zij er bij deden, zou kunnen opmaken, wat hier de achtergrond van was. Ik kan mij nog voorstellen, dat men aanvankelijk enige geheimzinnigheid heeft willen betrachten en dat men eerst heeft willen afwachten wat de reactie van de Regering zou zijn. Er is echter in het geheel geen reactie gekomen, maar wel is er een van de laatste dagen van Januari een onderhoud geweest van de heer *Hirschfeld* met *Seyss-Inquart*, waar deze laatste niet meer in de ietwat vage bewoordingen, waarin hij op 14 December 1944 zich had uitgelaten, maar in veel concreter bewoordingen zijn eigen zienswijze op de te verwachten gang van zaken voor Duitsland heeft uiteengezet. Ik meen, dat daarvan, als ik mij niet vergis, een typische uiting was, dat *Seyss-Inquart* onder meer opmerkte, dat hij in verband met de IIde Parteitagung — op 30 Januari zal dat zijn geweest — een rede zou houden — dat is die rede geweest: „Was nun?” —, en dat de heer *Hirschfeld* wel zou begrijpen, dat wat hij tot de Parteigenossen zou zeggen, allerm minst zijn opvattingen weergaf. Die rede was in het gebruikelijke jargon van „zusammenharren”, enz. gesteld. Als ik mij niet vergis, heeft de heer *Hirschfeld* dit wederom met zijn Vertrouwensmannen besproken.

81329. De **Voorzitter**: De heer *Hirschfeld* stelt dit tweede onderhoud met *Seyss-Inquart* op 7 Januari 1945.

A. Het houdt in ieder geval verband met de rede, die *Seyss-Inquart* heeft gehouden. Het moet kort daarvoor zijn geweest. Ik meen mij te herinneren, dat 30 Januari de grote dag was voor de N.S.D.A.P., of 31 Januari, maar het is ook best mogelijk, dat het een andere dag is geweest. Wanneer het op 7 Januari is geweest, zou het dus zijn geweest vóór het onderhoud, dat de heren *Trip* en *Snouck Hurgronje* met de heer *Bosch van Rosenthal* hebben gehad op 13 of 14 Januari

en dan zou ik zeggen, dat a fortiori het bezwaar geldt, wat ik meen te mogen voelen, dat zij van de hele achtergrond hunner stappen geen mededeling hebben gedaan.

81330. De **Voorzitter**: De heer *Hirschfeld* heeft hier medegedeeld, dat hij daarna tegen *Seyss-Inquart* heeft gezegd — nadat *Seyss-Inquart* had verteld, dat het geen fantasie van hem was, maar ernst —, dat deze moest begrijpen, dat hij, de heer *Hirschfeld*, dat niet onder zich kon houden. Dat begreep *Seyss-Inquart*. Daarna heeft de heer *Hirschfeld* een gesprek gehad met de heren *Snouck Hurgronje*, *Trip*, *Jongejan* en *Woltersom*, waarbij is besloten, dat zij de heer *Bosch van Rosenthal* hierover zouden inlichten. Deze heeft echter enigszins gearzeld over deze zaak, namelijk of dit een taak van de Vertrouwensmannen was om zich daarmee bezig te houden. Er werd echter besloten, dat hij dit zou doorgeven naar Londen.

A. Deze mededeling is bepaaldelijk in strijd met de waarheid. In strijd met de waarheid is natuurlijk een groot woord; ik bedoel natuurlijk, in strijd met wat feitelijk is medegedeeld. Bij dit onderhoud is alleen gesproken over de vraag, of er in Nederland plaats zou zijn voor een relieicomicité à la *Hoover* in België. Men moet toch wel over een zeer uitzonderlijke fantasie beschikken om daaruit te distilleren wat de werkelijke motieven, de werkelijke achtergrond hiervan was.

81331. De **Voorzitter**: Wat de heer *Hirschfeld* heeft verklaard, heeft betrekking op mededelingen van *Seyss-Inquart*, inhoudende, dat het, gezien de stand van de oorlogvoering, misschien wel gewenst zou zijn, dat West-Nederland onder een soort neutraal beheer gebracht zou worden. Dat is dus iets anders dan relief.

A. U zult de heer *Trip* hier niet meer over kunnen horen, maar wel de heer *Snouck Hurgronje*. Het is in verband met zijn ziekte ook bezwaarlijk om de heer *Bosch van Rosenthal* hierover na te vragen. Ik zal u een enigszins eigenaardig detail vertellen. Ik heb namelijk deze bespreking niet bijgewoond in dezelfde kamer, maar wij bevonden ons destijds in een pand aan de Javastraat in een suite, waarvan de tussendeuren zoveel geluid doorlieten, dat het bepaaldelijk mogelijk was ieder gesprek op de voet te volgen. Uit dien hoofde heb ik dus een zekere eigen wetenschap en bovendien heeft de heer *Bosch van Rosenthal* vlak na dit onderhoud in verband met het opstellen van een telegram verslag van dat onderhoud gedaan. Ik ineen toch de heer *Bosch van Rosenthal* wel toe te mogen vertrouwen, wanneer zo'n ingrijpend voorstel aan de orde zou zijn geweest, dat hij dan toch niet met dit telegram uit de bus zou zijn gekomen, dat bovendien nog in overleg met de heren *Trip* en *Snouck Hurgronje* is opgesteld.

81332. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was er verder niemand bij?

A. De heren *Trip* en *Snouck Hurgronje* hebben een persoonlijk gesprek aangevraagd met de heer *Bosch van Rosenthal*.

81333. De **Voorzitter**: De raak van de April-onderhandelingen is hier wel besproken met de heer *Bosch van Rosenthal*, maar de mededelingen van de heer *Hirschfeld* van Januari 1945 aan de heer *Bosch van Rosenthal* zijn, voor zover ik het op dit moment kan overzien, niet ter sprake gekomen.

A. Ik geloof, dat ik hiermede de fase tot aan het tijdstip, waarop de Vertrouwensmannen op bijzonder concrete en niet aan duidelijkheid te wensen overlatende wijze andermaal door de heer *Snouck Hurgronje*, ook weer op gezag van de heer *Hirschfeld*, zijn ingelicht, kan afsluiten. Tot 3 April is aan Vertrouwensmannen onbekend gebleven, dat met name bij de heer *Hirschfeld* en enige van zijn relaties bekend was, dat bij het hoogste burgerlijke bezettingsgezag bepaalde gedachten bestonden, die mogelijkerwijze een aanknopingspunt zouden hebben kunnen vormen voor het leggen van een contact met de geallieerden. Achteraf kan men moeilijk beoordelen, of dit werkelijk mogelijk zou zijn geweest. In ieder geval is het in hoge mate te betreuren geweest, dat dit enige maanden lang is blijven slepen, totdat blijkbaar van Duitse kant is gezegd: Ga het ze maar vertellen. Zo zie ik de mededeling, die op 3 April door de heer *Snouck Hurgronje* in schriftelijke vorm aan de heer *Bosch van Rosenthal* is overhandigd. U vindt die op blz. 1 van het memorandum.

Als ik twee inleidende opmerkingen mag maken over de zaal, zoals die hier in de stukken voor u ligt, zou ik dat tevens willen doen in verband met zekere verschillen van opinie, die èn vóór de bevrijding

en er na hebben bestaan, tussen Vertrouwensmannen en anderen, in de eerste plaats het georganiseerde verzet, doch dat bepaaldelijk niet alleen. Als eerste inleidende opmerking dan deze, dat Vertrouwensmannen er altijd vanuit zijn gegaan, dat dit bepaaldelijk een zaak was, waarbij geheimhouding was geboden; u vindt nu in het Witboek van de G.A.C. op blz. 92, op de helft van de bladzijde, de volgende opmerking:

„Wat de kwestie van de geheimhouding betreft, de vertrouwensmannen zijn er in geslaagd juist het omgekeerde te bereiken van wat zij wensten. Immers binnen enkele dagen na de aanvang der besprekingen circuleerden overal zowel in de kringen der verzetsbeweging als daarbuiten geruchten, dat er besprekingen met de Duitsers gaande waren”.

Ik kan u verzekeren, dat dit bepaaldelijk niet is gekomen uit de kring der Vertrouwensmannen, maar dat de heer *Hirschfeld* het nuttig en nodig heeft geoordeeld om niet alleen via de heer *Snouck Hurgronje* de heer *Bosch van Rosenthal* in te lichten, maar onmiddellijk ook naar de heer *Stikker* is gegaan en naar de heer *Louwes*, die hij beiden ook heeft ingelicht. De heer *Stikker* is het geweest, die het eveneens nuttig en nodig heeft geoordeeld om daar onder andere met mensen uit het verzet over te spreken.

Ik was bezig te vertellen, dat er bepaaldelijk niet alleen in de kring van de G.A.C. twijfel bestond over de juistheid van het contact met de Duitsers en ook elders tegenstand ontstond tegen het beleid van Vertrouwensmannen. Ik herinner mij, dat b.v. ds. *Gravemeyer* destijds, toen eenmaal geheimhouding geen enkele zin meer had en hij hiermede op de hoogte werd gebracht, en ook prof. *van Asbeck* zich aanvankelijk hebben afgevraagd, of het wel ooit opportuun kon zijn, dat een min of meer officieel orgaan ten behoeve van de Regering contact opnam met het Duitse gezag hier in het land. Dit is het punt, waarvoor voor mij het meest aanleiding is om het een en ander over mede te delen. In het memorandum is dit toch buiten beschouwing gelaten, met name het contact, dat in een later stadium met de vertegenwoordigers van de Contactcommissie van de Illegaliteit hierover heeft bestaan. Vertrouwensmannen hebben zich op het standpunt gesteld, dat het vanzelfsprekend was, dat zij, toen de mogelijkheid van capitulatie onder hun ogen werd gebracht door de mededeling van de heer *Snouck Hurgronje* en twee dagen later door de mededeling, welke de Beauftragte voor de provincie Zuidholland, de heer *Schwebel*, aan de heer *van der Vlugt* had gedaan, gehouden waren om de Regering daarvan in kennis te stellen en zolang de Regering nog niet haar standpunt had bepaald besprekingen hierover gaande te houden. Een tweede onderhoud, dat, als ik mij niet vergis, op 10 April heeft plaats gevonden, andermaal tussen de heren *van der Vlugt* en *Schwebel*, heeft aan het licht gebracht, dat de gedachten van de Rijkscommissaris meer uitgingen naar een wapenstilstand dan naar een capitulatie. Dat bracht geen wijziging in het standpunt van Vertrouwensmannen omtrent hetgeen hun te doen stond. Ook dat was een maatregel, een voorstel van zodanige betekenis, dat in geen geval een instantie in Nederland een oordeel daarover had uit te spreken of een beslissing daarover had te nemen; het was een zaak van de Nederlandse Regering en van de geallieerden. Aan hoeveel capitulaties is in de geschiedenis niet een wapenstilstand voorafgegaan? Wat hieromtrent in het Witboek van de G.A.C. is gezegd, is mij volkomen onduidelijk. Men redeneert als ik het goed zie, als volgt:

Zodra de capitulatie als punt van onderhandeling van de baan was, hadden Vertrouwensmannen zich terug moeten trekken. Dat wat de formele kant van de zienswijze van de Vertrouwensmannen betreft. Een tweede punt was, dat Vertrouwensmannen van de aanvang af zich voor ogen hebben gehouden, dat in April 1945 vaststond, dat de Duitse nederlaag binnen zeer korte tijd zich zou voltrekken. Dat konden weken zijn, het konden maanden zijn, maar het was toen voor iedereen duidelijk, dat er een einde ging komen aan de oorlog, met andere woorden een gans andere situatie dan in 1942 of 1943, en daarmee kom ik dan tevens tot het punt, dat met name in de kring van het verzet bijzonder veel kwaad bloed heeft gezet, en wel dat Vertrouwensmannen niet alleen hebben volstaan met de van de Duitsers ontvangen berichten, mededelingen, protocollen, enz. door te geven, doch ook op zeer positieve wijze hebben geadviseerd deze voorstellen van Duitse zijde zeer ernstig in overweging te nemen en die te aanvaarden. U vindt de motieven daartoe het beste samengevat in een brief, die de voorzitter van Vertrouwensmannen zich had voorgesteld aan de Regering te zenden en die op blz. 23 van het Memorandum onder de bijlagen is opgenomen. Op 13 April waren de heren *Neher* en *van der Gaag* overgestoken naar bevrijd gebied met medewerking van Duitse zijde, en wel van militaire Duitse zijde, wat op zich zelf interessant is, omdat in het Witboek van de G.A.C. ook herhaaldelijk wordt gesuggereerd, dat Vertrouwensmannen zich

hebben beet laten nemen en dat *Seyss-Inquart* allerminst in overleg met de opperbevelhebber der Duitse Strijdkrachten handelde. Het is echter een feit, dat de heer *van der Caag* en de heer *Neher* op 13 April ieder afzonderlijk, nadat van te voren in opdracht van generaal *Blaskowitz* overleg had plaats gehad tussen de Duitse militaire commandant in Gorkum met de Engelse, Canadese of Poolse verantwoordelijke commandant aan de overkant, zijn overgezet, waarvoor wederzijds een korte onderbreking van de gevechtshandelingen is gelast. Er is een Duits officier meegegaan en deze heeft hen overgegeven aan de geallieerde commandant aan de overkant van de Biesbosch. Op zich zelf bewijst dat afdoende, dat in het protocol van 13 April met betrekking tot de besprekingen, die op 12 April met *Seyss-Inquart* hebben plaats gevonden, terecht staat, dat „diese Besprechung mit Vorwissen des Oberbefehlshabers in Holland stattfindet”, waaraan *Seyss-Inquart* dan toevoegt, dat zowel de Oberbefehlshaber als de Befehlshaber der Sicherheitspolizei zijn instructies zullen opvolgen.

81334. De **Voorzitter**: Het is dus in ieder geval zo, dat vóór het tweede gesprek, dat de heer *van der Vlugt* met *Schwebel* heeft gehad in April 1945, ook in de kring van Vertrouwensmannen de indruk bestond, dat het om capitulatie ging?

A. Ja.

81335. De **Voorzitter**: Dat is dus afgezwakt in het tweede gesprek op 10 April.

A. Misschien mag ik nog even mijn zin verder afmaken. De heer *Bosch van Rosenthal* meende, dat, omdat er niets werd gehoord van de heren *van der Gaag* en *Neher* en de beslissing in Londen blijkbaar op allerlei moeilijkheden stuitte, het gewenst was, dat men vanuit het bezette westen, waar men over de meest actuele informatie beschikte en men het beste de toestand kon beoordelen, de grote rampen, die konden worden veroorzaakt, wanneer West-Holland strijdtoneel zou worden, nog eens onder de aandacht der Regering bracht — daarbij is uitdrukkelijk tot uiting gebracht, dat het anders zou zijn, wanneer in 24 uur tijd heel West-Holland zou worden veroverd —; dit was aanleiding, dat deze brief zou worden verzonden. De verzending is echter onnodig geworden, omdat in de avond, dat deze brief ter verzending gereed was gemaakt, er een mededeling van Radio Oranje kwam, waaruit men kon opmaken, dat er iets door de Regering naar aanleiding van de besprekingen, die er over de Duitse voorstellen waren gevoerd, was beslist. Tot 10 April heeft inderdaad zowel bij Vertrouwensmannen als bij de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten de overtuiging bestaan, dat het om capitulatie ging. Er is een vrijwel permanent overleg met de commandant van de B.S. geweest en in een later stadium, toen de Regering en de geallieerden hun standpunt hadden bepaald, hebben ook de technici uit de staf van de B.S. op lager niveau contact gehad met Duitse instanties over het keren van inundaties en dergelijke meer. Op 10 April bleek dus, dat capitulatie tenslotte niet paste in de gedachte van *Seyss-Inquart* en toen kwam het voorstel ter tafel om een vorm van wapenstilstand in Nederland te doen intreden. Zoals ik heb gezegd, hebben de Vertrouwensmannen er geen moment over gearzeld, dat het in ieder geval hun plicht was ook hiervan de Regering in kennis te stellen, afgezien van het feit, dat het nogal duidelijk is, dat, wanneer twee dagen van tevoren een telegram is gezonden en een brief is geschreven, waarin werd medegedeeld, dat er een voorstel tot capitulatie ter tafel lag, de geadresseerden van de verdere ontwikkeling op de hoogte moesten worden gebracht. Het is naar mijn gevoel zo vanzelfsprekend, dat zulke belangrijke vragen als beëindiging van de vijandelijkheden, hetzij door capitulatie, hetzij door een daaraan voorafgaande wapenstilstand, zaken, die dus volkomen buiten de beslissingsbevoegdheid van enigerlei Nederlandse instantie in het bezette gebied vielen, door degeen, die deze voorstellen in ontvangst neemt, worden doorgeleid.

U kent alle naweën, die zich inderdaad in belangrijke mate hebben voorgedaan: de incidentele executies, die plaats hadden, omdat men kennelijk de lagere organen niet onder controle had; dan is er de inundatie van de Wieringermeer. Achteraf gezien, geloof ik, dat het een tekort is geweest van de zijde van Vertrouwensmannen, dat men niet onmiddellijk heeft geëist de toelating van het Rode Kruis in alle gevangnissen, waar Nederlanders verbleven. Vrijlating van onze gevangenen was in de eerste helft van April niet te realiseren. Ik geloof, dat dat een heel stuk ellende had kunnen besparen. Zo zijn er waarschijnlijk wel meer dingen, die men, achteraf beschouwd, had kunnen eisen of in krachtiger vorm had kunnen stellen. Dit berust natuurlijk allemaal op een redenering achteraf. Wat betreft de vorm, waarin de besprekingen zijn gevoerd, is er ook wel enige discussie geweest.

81336. De **Voorzitter**: Ik wilde eerst nog even vragen, of de inundatie van de Wieringermeer geen bepaalde reacties bij de Vertrouwensmannen heeft gewekt. Begon men toen niet te twijfelen, of het wel bona fide was?

A. Bij enkele Vertrouwensmannen heeft dat inderdaad wel die reactie gewekt, doch ik geloof, dat de meerderheid er volkomen van overtuigd was, dat *Seys-Inquart* wilde uitvoeren, wat hij voorstelde, maar dat hij aan de andere kant, zolang er geen enkel teken van instemming van de zijde van de geallieerden kwam, datgene moest laten doen, wat uit militair verdedigingsoogpunt geboden werd geacht. Dat neemt niet weg, dat het volstrekt zinloos was, maar in de Duitse gedachtengang was het natuurlijk wel te plaatsen. Ik geloof, dat destijds de commandant van de B.S. heeft gezegd, dat met name de Wieringermeer een uitgelezen punt zou zijn geweest om parachutisten af te zetten, in geval van militaire operaties in het westen van Nederland. Hoe het ook zij, het heeft een bijzondere ontzetting teweeggebracht, echter in die geest, dat men, afgezien van behoorlijk scherp geformuleerde protesten, andermaal tegen de Regering heeft gezegd: Neem een beslissing! Niet alleen in het Witboek van de G.A.C., doch b.v. ook in de serie artikelen van prof. *Geyl* in „Vrij Nederland” van April 1946 is gesteld, dat bij de toon, waarin de verschillende besprekingen zijn gevoerd, en bij de wijze, waarop de stukken zijn geformuleerd, niet steeds voldoende de waardigheid, die van Nederlandse zijde ten opzichte van de Duitsers moest worden betracht, in acht is genomen.

In de kring van Vertrouwensmannen zelf heeft de wijze, waarop brieven zouden worden geformuleerd, en de wijze, waarop bepaalde besprekingen in een protocol zouden worden vastgelegd, verschillende malen een punt van discussie gevormd, omdat bleek, dat de heer *van der Vlugt*, die voor Vertrouwensmannen als verbindingsman optrad bij de Duitse autoriteiten, een heel speciale opvatting had over de toekomstige verhouding Nederland—Duitsland, welke opvatting bezwaarlijk los kon worden gemaakt van de hele wijze, waarop hij in deze zaak de Duitse instanties tegemoet trad. Als ik mij goed herinner, is er op 12 of 13 April hierover een vrij uitvoerige discussie geweest met de heer *van der Vlugt*, die toen de portefeuillekwestie heeft gesteld. Achteraf kan men zich afvragen, of de heer *van der Vlugt* niet een vooruitziende blik in bepaalde opzichten heeft gehad, maar dat is hier niet in discussie. Vertrouwensmannen hebben zich toen op het stancipunt gesteld, dat, gegeven het feit, dat zij het wenselijk vonden, dat niet één hunner, maar een ander het contact onderhield, en de heer *van der Vlugt* als woordvoerder was aanvaard, men die geestesgesteldheid van de heer *van der Vlugt* moest respecteren. U zult overigens zien, dat allens de toon, waarin de brieven zijn geformuleerd, steviger wordt en op de lange duur bepaaldelijk vrij van iedere kritiek is te achten. Dit als toelichting op een punt, dat in verband niet de besprekingen van verschillende zijden aan de orde is gesteld. Niet alleen in tijdschriften en boeken, maar ook in Kamerstukken. Ik zou er op willen wijzen, dat toentertijd de Regering naar mijn gevoelen op weinig adaequate wijze daarop heeft geantwoord. Dat is geweest in het Voorlopig Verslag met betrekking tot hoofdstuk I en VII A der begroting 1946/1947, waarin in de laatste alinea nog een kwaadaardige opmerking over de besprekingen voorkomt.

Het is niet fraai, zoals de Regering daarop reageert in de Memorie van Antwoord, blz. 3, midden. Op verzoek van de heren *Cramer* en *Cleveringa* heb ik hierover correspondentie gevoerd met de heer *Drees*, die mij op 27 November 1946 antwoordde: „Ik begrijp de gevoelens van *Cramer* en *Cleveringa* over het antwoord op de kritiek in zake de door Vertrouwensmannen gevoerde besprekingen. Ik had er zelf misschien wel iets aan kunnen doen om een andersluidend antwoord te verkrijgen. De Memorie van Antwoord is echter in grote haast opgesteld en in de Ministerraad zijn alleen de enigmatische principiële punten besproken. Voor mij gold overigens natuurlijk de rem, dat ik, die zelf lid van het College van Vertrouwensmannen was, bezwaarlijk kon aandringen op uitingen van waardering.”

Ik geloof, dat ik, tenzij u vragen hebt omtrent de mededelingert, die ik heb gedaan, nu ben aangeland tot nadere mededelingen omtrent het conflict, dat is ontstaan tussen enige leden van de Contactcommissie der Illegaliteit en Vertrouwensmannen. Een van mijn Amsterdamse relaties, die het illegale blad „Ons Volk” vertegenwoordigde, werd op 20 April 's avonds aangesproken door de heer *Drion*, die lid was van de Contactcommissie en vertelde, dat een telegram tot protest verzonden zou worden aan de Regering, aan Prins *Bernhard*, aan de Koningin en aan General *Eisenhower*. Dat telegram vindt u in het Witboek van de G.A.C., het was ondertekend met: „De gezamenlijke verzetsbeweging”. Hij heeft te kennen gegeven, dat hij bezwaar had tegen die ondertekening, en hij heeft daarin ook aan-

leiding gevonden om 's avonds met dr. *Noordhoek Hegt* naar den Haag mee te rijden om mij daar de volgende morgen vroeg in te lichten, dat een dergelijk telegram op stapel stond. Onmiddellijk is daar dan ook overleg geweest met de in den Haag aanwezige Vertrouwensmannen, die meenden zeer ernstige bezwaren te moeten koesteren tegen deze gestie, krachtens welke de verzetsbeweging zich zonder enig overleg met Vertrouwensmannen op deze manier tot de Regering en de Koningin wendde. Zij hebben een uitnodiging gezonden om naar den Haag te komen aan de heer *Drion*, die de middensector in de Contactcommissie vertegenwoordigde, de heer *Meijer*, die de z.g. linkersectie vertegenwoordigde, en de heer *Bruins Slot*, die de rechtersectie in deze Contactcommissie personifieerde, met het gelijktijdige verzoek om de verzending van het telegram op te houden. Dezelfde man, die mij dit bericht had overgebracht, is zo vrij geweest om 's avonds aan een zendadres reeds mede te delen, dat de telegrammen zouden worden opgehouden, maar zij waren reeds via een andere zender uitgegaan, dus in dat opzicht is niet het effect bereikt, dat Vertrouwensmannen zich hadden voorgesteld van het overleg. Aanvankelijk, op Zondagmorgen 22 April, is alleen de heer *Drion* naar den Haag gekomen. Hij heeft een gesprek gehad met de heer *Bosch van Rosenthal* en de heer *Drees*. De heer *Bosch van Rosenthal* heeft zich op het standpunt gesteld, dat het uiterst bezwaarlijk was over deze zaak, waarbij Vertrouwensmannen zich tot geheimhouding verplicht voelden, mededelingen aan derden te doen. Er heeft enige discussie plaats gevonden, die tenslotte hierop neerkwam, dat de heer *Drion* zich op het standpunt stelde, dat het helemaal geen zin had om over intrekking van telegrammen te gaan praten, zolang niet degenen, die die telegrammen hadden verzonden, bekend waren met de feiten; zij hadden een bepaalde voorstelling van het verloop van zaken en die had hun aanleiding gegeven tot het telegram en ook tot de veronderstelling, dat het geen enkele zin had daarover met de Vertrouwensmannen contact op te nemen. Dit heeft er toe geleid, dat tenslotte de heer *Bosch van Rosenthal* heeft gezegd, dat hij niet tot het geven van inlichtingen bereid was, maar dat hij zich, wanneer de heer *Drees* meende, in zijn kwaliteit van voorzitter van de Contactcommissie de heer *Drion* inlichtingen te moeten verstrekken, daar niet tegen zou verzetten. Hij is weggegaan en daarna heeft de heer *Drees* een exposé gegeven van wat er sinds 3 April gaande was, wat Vertrouwensmannen in eerste instantie hadden doorgegeven, wat zij daarna aan voorstellen van Duitse zijde hadden ontvangen. De heer *Drees* heeft verder gezegd, dat Vertrouwensmannen overigens ook bepaaldelijk een eigen opinie hadden omtrent de al of niet aanvaardbaarheid van Duitse voorschriften en dat zij hier zeer positief tegenover stonden. Als ik het mij goed herinner, heeft de heer *Drion* hierop gereageerd in die zin, dat hij allerminst overtuigd was, maar dat het goed zou zijn, dat ook de andere vertegenwoordigers van de Contactcommissie, die tevens initiatiefnemers waren bij de verzending van die telegrammen, ook maar eens zouden komen. Toen zijn dan ook de heer *Meijer* en later op de avond ook de heer *Bruins Slot* gekomen. De heer *Meijer* en de heer *Drion* hebben 's middags een gesprek gehad met de heren *Bosch van Rosenthal* en *Drees* en toen is besloten, dat het, gegeven het feit, dat duidelijk bleek in hoe brede kringen deze zaak bekend was geworden — uit de aard van de zaak waren in de daaraan voorafgaande dagen daarvan geruchten doorgekomen —, maar het beste was om de vertegenwoordigers van de gezamenlijke verzetsorganisaties zo volledig mogelijk in te lichten. Ik heb toen in de aanvang van de avond aan de heren *Meijer* en *Drion* alle belangrijke stukken laten lezen; later is ook de heer *Bruins Slot* gekomen; om hem tot kalmtte te brengen, was prof. *Oranje* aanwezig. Ik moet zeggen, dat ik nog nooit iemand op zo'n aanmatigende wijze heb zien optreden als in dit geval de heer *Bruins Slot* tegenover prof. *Oranje*, en ik heb 's nachts om 5 uur — zo laat was het langzamerhand geworden — de overtuiging gekregen, dat het woord „landverrader” op de lippen van de heer *Bruins Slot* lag, zo verderfelijk vond hij het streven van Vertrouwensmannen in het algemeen en van prof. *Oranje* in het bijzonder.

Ik moet hier direct aan toevoegen, dat het standpunt van de heren *Drion* en *Meijer* bepaaldelijk weinig afweek van het zijne. Ik heb hier een verslag van die besprekingen, dat ik destijds heb toegezonden enige 'dagen na die gebeurtenis om het voor accoord te laten paraferen en terug te zenden, maar dat is nimmer gebeurd. Op 1 Mei 1945 is er een brief gekomen van de gezamenlijke verzetsbeweging met uitzondering van het V.C., waarin niet wordt teruggekomen op het verslag van deze bespreking. Ik heb werkelijk gepoogd om te midden van zoveel subjectiviteit een hoge mate van objectiviteit te bewaren. Ik mag u dit misschien overhandigen. Het heeft geen nut om u de correspondentie van de zijde van de G.A.C. en het daarop gevolgde antwoord van Vertrouwensmannen te overhandigen, omdat u die stukken in het Witboek vindt.

Hiermee heb ik, naar ik meen, in het kort het conflict, dat vrij hoog is gelopen, behandeld. Ik heb hier voor mij liggen „Je Maintiendrai” van 3 Mei 1946, waarin, ondertekend met de letters A.J.L., een nabe-trachting wordt gegeven — evenals in dezelfde tijd in „Vrij Nederland” door prof. *Geyl* werd gedaan — over wat zich had afge-speeld in de laatste dagen van de bezetting. Hierbij heeft de srhrijver tot uitdrukking gebracht, dat achteraf toch wel moet worden aan-genomen, dat de zeer sterke oppositie en de zetr zware verwijten, die medio April in het ondergronds verschijnende „Je Maintiendrai” zijn verschenen in een artikel van prof. *Scherinerhorn*, niet juist zijn ge-weest. Misschien mag ik een passage uit het artikel van prof. *Scher-merhorn* citeren:

„Nu nog eens, voor de laatste maal hopen wij, heeft de Neder-landse autoriteit en nu helaas de allerhoogste, gtloof gehecht aan het woord van een Mof. Geloof aan de bedreiging en geloof aan de belofte. Gij allen, die deze weg bent opgegaan, wat hebt gij nog tegen lieden als *Hirschfeld* en zijn trawanten? Deed hij in huzen wat anders? Is het wonder, dat allen, die met gluton op hun ambtelijke stoel zaten vastgekleefd, opgelucht zullen ademen bij het vernemen van deze episode?”

Dit is in vrij ronde bewoordingen het gevoelen, dat omstreeks de-zelfde tijd in „Trouw”, „Het Parool”, „Vrij Nederland”, enz. is ge-publiceerd. Ik geloof, dat „Vrij Nederland” de heer *Frederiks* als prototype aan Vertrouwensmannen voorhield.

Dit was de sfeer. Misschien kan ik hier als bijzonderheid bij ver-tellen, dat mij bekend is, dat met name het artikel, dat in „Je Main-tiendrai” is verschenen, aanvankelijk een bezwaar heeft gevormd voor de ene Kabinetformateur om met de ander in zee te gaan. Ik herinner mij dan ook — ik geloof niet, dat dit in schriftelijke vorm is gegaan — dat prof. *Schernzerhorn* destijds na beter te zijn inge-licht en na de zaak ietwat à tête reposée te hebben kunnen beoor-delen, tot een andere gedachte is gekomen omtrent het beleid van Vertrouwensmannen. Ik vertel dit niet uit eigen wetenschap. Ik ben er niet bij geweest, maar toch geloof ik wel, dat ik niet veel bezijden de waarheid ben, wanneer ik dit mededeel.

Ik gtloof, dat ik hiermee wat er aan oppositie is geweest heb vermeld, en ik geloof, dat er van mijn kant alleen misschien nog aan-leiding is om u de aantekeningen te overhandigen, die zijn gemaakt van de beraadslagingen op 5 en 6 Mei; zij zijn hoogst onvolledig, er ontbreekt een aantal bladzijden uit en ze zijn haast je rep je gemaakt. Ze zijn bepaaldelijk nauwelijks voor publicatie vatbaar. In ieder geval geven zij toch enige indruk van de sfeer, die er bestond in de laatste dagen van de bezetting in Nederland, toen de vraag aan de orde kwam, wat wij moesten doen. Moest de B.S. op straat? Moest de B.S. niet op straat? Moet de vlag op de toren in den Haag worden gehesen? Moet de burgemeester met de ambtsketen om zich aan den volke vertonen, en dergelijke. Ik geloof, dat ik na de terbeschikking-stelling van deze stukken weinig meer heb toe te lichten.

81337. De **Voorzitter**: Dan zouden wij nu graag van u nog een en ander willen horen over de Nationale Adviescommissie, waarvan u ook secretaris bent geweest.

A. Wat de voorgeschiedenis van de Nationale Adviescommissie betreft, kan ik uitermate weinig meer mededelen dan dat ik reeds uit de periode van de bezetting wist, dat in de kring van de G.A.C. over-leg was met het Vaderlands Comité om tot een adviserend lichaam te komen. Ik heb na de bevrijding vrij spoedig geelzucht gekregen en ben daardoor ongeveer vijf weken buiten schot geweest. Een van de laatste dagen van mijn ziekte, toen ik nog in bed lag, is de heer *Meijer* lid van de G.A.C., gekomen om te vragen of ik als secretaris zou willen optreden.

Ik heb die uitnodiging aangenomen, doch heb niet aan de voor-bereidingen kunnen meewerken. Ik geloof, dat ik op de dag, waarop de N.A.C. werd geïnstalleerd, prof. mr. P. *Scholten* voor het eerst heb ontmoet; ik wee: niet meer, of hij is uitgenodigd als voorzitter op te treden, of dat hij op die eerste vergadering is gekozen als voor-zitter. Ik denk echter, dat hij van tevoren reeds als voorzitter was aangewezen. Uit de fase, die daaraan is voorafgegaan, kan ik u dus weinig mededelen. Het ligt het meeste voor de hand, dat u iemand uit de kring van het V.C. en uit de kring van de G.A.C. daarover hoort. Wat verder de Adviescommissie betreft, daarover is naar mijn ge-voel betrekkelijk weinig te vertellen, onder andere vanwege het feit, dat van het vragen van adviezen door de Regering uitermate weinig is terechtgekomen. Van tevoren stond vast, dat als belangrijkste taak aan deze commissie was toevertrouwd het adviseren omtrent de maat-regelen en het medewerken aan die maatregelen, die noodzakelijk

zouden zijn voor een voorlopige Staten-Generaal. De wettelijke rege-ling daarvan is geheel en al buiten de N.A.C. om gegaan, maar wel heeft de voorzitter van de N.A.C. een taak gehad als lid van de Zuiveringscommissie van de leden van de Staten-Generaal en in een latere phase heeft de N.A.C. voordrachten kunnen opmaken voor de benoeming in de vacatures, die waren ontstaan door overlijden, bedanken, zuivering, enz. in de Kamers.

Het is lastig, dat ik de stukken hierover niet meer heb nagekeken, maar ik geloof, dat u daarin bepaaldelijk niet veel bijzonders meer zal kunnen vinden. Af en toe heeft de N.A.C. weleens advies uit-gebracht, maar ik ben werkelijk totaal vergeten, waarover dat ging. Ik wil het met alle plezier thuis nog eens nazien. Het staat mij overigens voor de geest, dat ik de stukken destijds heb gegeven aan de heer *van der Velde*, stenograaf.

81338. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: In welk verband?

A. Ik geloof, dat dit verband hield met een verhoor van de heer *Beel*. Ik heb hem toen een map grgeven, die ik niet meer heb terug-gezien. Misschien is het beter, dat u zelf enige vragen over de werk-zaamheid van de N.A.C. stelt. De bemoeiingen van de N.A.C. zijn, behoudens het weer in functie treden van de Staten-Generaal, uiterst summier geweest. Prof. *Scholten* heeft over bepaalde punten per-sonlijk overleg gehad met de Minister-President en andere leden van de Regering. Men heeft dusdoende indirect misschien iets kunnen doen, maar dat er enige wil en enige behoefte bij de Regering be-stonden om de N.A.C. advies te vragen over bepaalde beleidsvraageii, waarvoor de Regering stond, is bepaaldelijk niet gebleken.

81339. De **Voorzitter**: Weet u de reden, waaraan dat is toe te schrijven? Dit is toch blijkbaar anders gelopen dan men bedoeld heeft?

A. Ik geloof, dat de Regering er van uitging, dat de Kamers spoedig bijeen zouden komen. Voorts bestond er de angst, dat het verkrijgen van een advies enige weken zou duren, en dat was niet in overeenstemming met de geest des tijds.

81340. De **Voorzitter**: Heeft de N.A.C. wel aanleiding gegeven tot de veronderstelling, dat zij niet vlug zou adviseren?

A. Neen, dat geloof ik niet; er zijn immers praktisch geen ad-viezen gevraagd.

82341. De **Voorzitter**: De Regering kan van opvatting zijn ge-weest, dat in die tijd snelle maatregelen moesten worden genomen en dat alle advies verdragend werkte, maar het is ook mogelijk, dat men bij bepaalde gevallen de ervaring heeft opgedaan, dat de N.A.C. niet al te vlug advies uitbracht.

A. Neen, dat geloof ik niet. Ik meen, dat 20 Juli 1945 de com-missie is geïnstalleerd en dat begin Augustus het Wetsbesluit op de Tijdelijke Staten-Generaal in het *Staatsblad* is verschenen. Waar-schijnlijk heeft de Regering zich daarbij voor ogen gesteld, dat het mogelijk zou zijn om nog eerder dan November de voorlopige Staten-Generaal in functie te doen treden, en dat bracht eenmaal een men-taliteit mee: Zó lang kunnen wij het ook wel zonder doen!

81342. De **Voorzitter**: Heeft de N.A.C. van haar kant niet ge-probeerd.....

A. Als ik mij goed herinner, is er enige malen zowel schriftelijk als mondeling bij de Regering op gewezen, dat men het op prijs zou stellen advies uit te brengen.

81343. De **Voorzitter**: En bracht dat geen verandering in de situatie?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Dan ben ik hiermee aan het einde van hetgeen ik u had te vragen. Indien u er zelf niets meer aan hebt toe te voegen, dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en sluit ik het vtrhoor.

J. LE POOLE.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STUFKENS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 13 JULI 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig, de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *j* en *o*.

Verhoor van

Jhr. ir. OTTO CORNELIS ADRIAAN VAN LIDTH DE JEUDE,
oud 69 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-Minister van Waterstaat en van Oorlog.

81563. De **Voorzitter**: U bent op 10 November 1948 door onze commissie gehoord over de punten *j* en *o* van het Enquêtebesluit. U hebt toen als getuige de eed afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Er is een aantal punten, waaromtrent de commissie gaarne nog enige nadere inlichtingen van u zou willen ontvangen. In de eerste plaats is er de kwestie, die heeft gespeeld vóór November 1944, toen er moeilijkheden waren in verband met het gaan van Ministers naar Nederland. De vorige keer hebt u medegedeeld, dat u daarvoor met de heer *Gerbrandy* naar Versailles bent geweest. De heer *Gerbrandy* heeft hierover eveneens gesproken, maar uit zijn verklaring krijgen wij de indruk, dat hij onzeker is wat betreft de vraag, of destijds te Versailles deze zaak ook is besproken met generaal *Eisenhower*.

Kunt u zich nog herinneren hoe dit precies is gegaan? De heer *Gerbrandy* heeft medegedeeld, dat hij de zaak eerst met *Churchill* heeft besproken en dat hij als gevolg daarvan naar Parijs is gegaan. Daar heeft hij gesproken met generaal *Bedell Smith*, maar ten opzichte van de vraag, of hij toen ook heeft gesproken met generaal *Eisenhower* is hij tamelijk onzeker, omdat hij er verschillende malen is geweest.

A. Ik herinner mij, dat onze besprekingen hebben plaats gevonden met generaal *Bedell Smith*, de chef staf van *Eisenhower*. Toen is dit punt ter sprake gekomen en wij hebben bepleit, dat wij vrij wilden zijn om naar Holland terug te keren. *Bedell Smith* kon deze wens volkomen begrijpen, doch veldmaarschalk *Montgomery* had daartegen enige bezwaren en men richtte zich naar het oordeel van *Montgomery*. Hij wist, dat *Montgomery* het ietwat ontijdig vond, dat de Regering reeds toen naar Holland zou terugkeren. In verband met het feit, dat toen een militaire operatie aan de gang was, en uit veiligheidsoverwegingen trachtte hij de terugkeer van de Nederlandse Regering enigszins te verschuiven, terwijl uiteraard onzerzijds de neiging bestond zo snel mogelijk terug te keren. Men heeft toen een voorstel gedaan, dat voorlopig enkele Ministers naar België zouden gaan.

81564. De **Voorzitter**: Waar liep deze discussie over? Over het teruggaan van de Regering naar Nederland of over de vraag, of uitsluitend de Ministers-kwartiermakers daarheen zouden gaan?

A. Het een houdt verband met het ander. Wij wensten natuurlijk, dat de Nederlandse Regering zou kunnen terugkeren, maar indien dit nog niet mogelijk was, werd er in toegestemd, dat alvast enige leden vooruit zouden gaan en de voltallige Regering zou volgen. Hieruit zijn de kwartiermakers ontstaan.

81565. De **Voorzitter**: Er was te Londen sprake geweest van Ministers-kwartiermakers.

A. Ja. Men had reeds eerder vernomen van en gesproken over de bezwaren, die bestonden tegen terugkeer van de Regering in haar geheel.

81566. De **Voorzitter**: Dit is een van de punten geweest, die een rol hebben gespeeld bij de crisis-van *Boeyen*, en dat was reeds in het voorjaar van 1944.

A. Inderdaad; aanvankelijk bestond het voornemen, dat vier Ministers zouden vooruitgaan, en de heren *van den Tempel* en *van Boeyen* meenden, dat ook zij daartoe moesten behoren. Vooral de heer *van Boeyen* was daarvan zeer overtuigd. Uit de bezwaren, die bij *Montgomery* bestonden, is gegroeid — en deze gedachte bestond tevoren ook reeds bij ons —, dat enige Ministers-kwartiermakers vooruit zouden gaan.

81567. De **Voorzitter**: Is dat toen tenslotte goedgevonden bij de besprekingen te Parijs?

A. Ja, maar *Bedell Smith* zei, dat men zich zou richten naar de wensen van de opperbevelhebber, *Montgomery*, en moest het voorbehoud maken, dat dit ook de instemming van *Montgomery* zou hebben.

81568. De **Voorzitter**: Hebt u toen daar reeds de mededeling gekregen, dat *Montgomery* zich niet verzette tegen het gaan van de Ministers-kwartiermakers, of hebt u dit bericht later te Londen gekregen?

A. Wij hebben het bericht toen niet in Parijs gekregen, want *Montgomery* was aan het front, zodat men niet direct contact met hem kon hebben, en wij vernamen dit dus later in Londen.

81569. De **Voorzitter**: Hebben de heer *Gerbrandy* en u toen te Versailles niet gesproken met *Eisenhower*?

A. Neen. Ik weet mij zeer stellig te herinneren, dat wij toen in Parijs *Eisenhower* niet hebben gezien, daar hij onverwachts wegens dringende aangelegenheden was afgereisd, en dat toen *Bedell Smith* namens hem het woord heeft gevoerd.

81570. De **Voorzitter**: Het is waarschijnlijk wel juist, dat, zoals de heer *Gerbrandy* zegt, aan de reis naar Parijs een bespreking tussen de heer *Gerbrandy* en Minister *Churchill* is voorafgegaan?

A. Ja, dat zal wel. Ik ben daar niet bij geweest. De terugkeer is natuurlijk herhaaldelijk een punt van discussie te Londen geweest, doch voornamelijk met de militaire autoriteiten, want de bezwaren waren van militaire aard.

81571. De **Voorzitter**: De vorige keer hebben wij reeds vrij uitvoerig gesproken over de moeilijkheden, die zich hebben voorgedaan tussen het Kabinet en de chef staf Militair Gezag, en in het bijzonder over de brief, op 12 November 1944 door de chef staf aan de Regering gezonden, die in de Ministerraad grote verontwaardiging heeft gewekt.

Sindsdien hebben wij een groot aantal stukken te onzer beschikking gekregen. Ik zou deze gaarne met u willen doorlopen, omdat de inhoud daarvan niet los gezien kan worden van het conflict, dat zich in November 1944 heeft voorgedaan.

In de eerste plaats is er een brief van 27 September 1943 van het hoofd van het Bureau Militair Gezag, de heer *Kruls*, aan de Minister van Oorlog, waarin hij bepaalde zaken onder de aandacht van de Minister brengt, en welke brief hij dan eindigt met de woorden:

„De omstandigheden in de wereld zijn thans zoodanig, dat niemand kan zeggen, wanneer voor Nederland het uur der bevrijding aanbreekt. Mocht dat oogenblik spoedig komen en de langzame arbeid der Regeering oorzaak zijn, dat de voorbereidingen van mijn bureau onvoldoende ver zijn gevorderd, dan zal het voor mij uitermate moeilijk zijn om een verantwoordelijke functie in het militair gezag te vervullen. Ik moge Uwer Excellentie in dit verband tevens deelgenoot maken van mijn vrees, dat onder de geschetste omstandigheden velen der vrijwillige medewerkers van het militair gezag er voor zullen terugschrikken een functie als militair commissaris te aanvaarden.”

In een Nota van 16 Februari 1944 somt het hoofd van het bureau Militair Gezag een aantal eisen op, waaraan z.i. moet worden voldaan, wil de uitoefening van het Militair Gezag werkelijk mogelijk zijn. In die Nota, eveneens gericht aan de Minister van Oorlog, zegt de heer *Kruls*, dat de gedurende het afgelopen jaar opgedane ervaring hem de overtuiging heeft gegeven, dat aan deze door hem van essentieel belang geoordeelde eisen niet, of althans onvoldoende, wordt voldaan. Deze omstandigheid heeft hem ernstig doen overwegen, of hij onder deze omstandigheden wel juist handelt door de functie van chef van de staf Militair Gezag te aanvaarden, voor welke functie hij, naar hij meent te weten, in aanmerking komt.

A. Hij was het dus toen nog niet.

81577. De **Voorzitter**: De nota is van 16 Februari 1944. De heer *Kruls* verzoekt de Minister eerbiedig om — indien het niet mogelijk mocht blijken op korte termijn de nodige wijzigingen in de positie van het Militair Gezag te brengen — hem niet te willen voordragen voor benoeming tot chef van de staf Militair Gezag of enige andere leidende functie in die organisatie. Tenslotte bericht hij nog, dat de reserve-luitenant-kolonel *Posthumus Meyjes* en de reserve-majoor prof. *de Boer*, zich tot hem hebben gewend met het verzoek om op overeenkomstige gronden, als door hem ontwikkeld, niet in aanmerking te worden gebracht voor een functie in de staf Militair Gezag en te worden ontheven uit hun tegenwoordige plaatsing bij het bureau Militair Gezag. De luitenant-kolonel *Posthumus Meyjes* verzoekt tevens zijn eervol ontslag uit de militaire dienst.

Vervolgens is er een Nota van 16 Augustus 1944 van de heer *Kruls* aan de Minister van Oorlog, naar aanleiding van een brief, die de heer *Albarda* op 14 Augustus aan de Minister van Oorlog had geschreven en waarin hij uiting had gegeven aan zijn zorg over het Militair Gezag. De Minister van Oorlog had de heer *Kruls* gevraagd een ontwerp te maken voor de beantwoording van de brief van de Minister van Waterstaat, de heer *Albarda*. De heer *Kruls* begint zijn Nota voor de Minister van Oorlog met te zeggen, dat hij vreest tot zijn spijt daartoe niet in staat te zullen zijn, daar hij vermoedelijk niet de juiste toon voor dit antwoord zal kunnen vinden. Dan volgen er verschillende ontboezemingen en de heer *Kruls* eindigt met de woorden:

„Ik doe er niemand en niets een dienst mede door mij zelf aan dit ondankbare en onnuttig wordende werk nog langer op te offeren. Het oogenblik nadert met snelle schreden, dat ik zulks tegenover mijn gezin en mij zelf niet langer verantwoorden kan. Ik moet u daarop voorbereiden en zou het waardeerden, indien u zulks ook in den kring der Regeering zult willen bekend maken.”

Daarop volgt een brief van 18 Augustus 1944 van de sous-chef van het bureau Militair Gezag, de heer *Posthumus Meyjes*, die zegt, dat hij tot de slotsom is gekomen zich niet langer beschikbaar te kunnen stellen voor een functie bij het Militair Gezag. Er volgt dan een hele uiteenzetting van de bezwaren van de heer *Posthumus Meyjes* tegen de situatie, waarin het Militair Gezag verkeert, bezwaren, die in hetzelfde vlak liggen als die in de Nota van 16 Augustus van de heer *Kruls*, en aan het slot van zijn brief verzoekt de heer *Posthumus Meyjes* hem met ingang van 1 September van zijn functie bij het Militair Gezag te ontheffen. Onder deze Nota van 18 Augustus 1944 van de heer *Posthumus Meyjes* staat een aantekening van de heer *Kruls*, waarin de volgende zin voorkomt:

„Ik moge U.E. er op wijzen, dat het — indien werkelijk geen andere sous chef gevonden kan worden — voor mij onmogelijk zal zijn de leiding te blijven houden.”

Voorts verzoekt de heer *Kruls* de Minister van Oorlog hem, aanvangende Maandag 28 Augustus 1944, verlof te verlenen tot dat een beslissing zal zijn genomen over de vraag: een Militair Gezag, dat erkend en vertrouwd wordt, en een Regering, die het als één man steunt en niet tegenwerkt en zich schaamt het ingesteld te hebben, of een militair gezag, zoals zich dat thans ontwikkelt, maar dan zonder hem, of opheffing van het militair gezag.

Ik haal deze dingen aan, omdat hieruit blijkt, dat hetgeen zich op 12 November 1944 heeft afgespeeld niet uit de lucht is komen vallen. Deze brieven ademen precies dezelfde geest als die, welke in de brief van 12 November 1944 door de Ministerraad zo werd afgekeurd.

Na de Nota's van Augustus 1944, die ik zoëven heb vermeld, volgt een brief van de Minister van Oorlog, gedateerd 30 Augustus 1944, aan de heer *Posthumus Meyjes*, waarin de Minister van Oorlog zegt, dat de heer *Posthumus Meyjes* zich tot grote voldoening van de Minister van Oorlog na een bespreking met hem, de Minis-

ter-President en de heer *Kruls*, bereid heeft verklaard zijn verzoek om uit zijn functie te worden ontheven terug te nemen. Voorts zegt de Minister van Oorlog, dat er aanwijzingen zijn, dat niet alle leden van de Regering volledig vertrouwen aan het Militair Gezag schenken, een omstandigheid, welke door de Minister van Oorlog ten eerste wordt betreurd en afgekeurd. Bovendien deelt de Minister van Oorlog in deze brief mede, dat de Minister-President had toegezegd mededeling te zullen doen in de Ministerraad van de door de heer *Posthumus Meyjes* tot uitdrukking gebrachte grieven en een verklaring van de Regering te zullen uitlokken, waarin vertrouwen in het Militair Gezag zal worden uitgesproken, met dien verstande, dat omtrent de oprechte bedoeling van het Militair Gezag geen twijfel wordt gekoesterd, onverminderd het recht van kritiek op handelingen van het Militair Gezag.

Dan volgt er een hiaat in de gevoerde correspondentie, waaruit wij de conclusie hebben getrokken, dat deze zaak toen een voorlopige oplossing heeft gevonden in het feit, dat het Militair Gezag begin September 1944 overijld naar België moest vertrekken. Dit is dus hetgeen wij in de stukken van vóór 12 November 1943 hebben gevonden. Daaromtrent zouden wij gaarne van u willen vernemen, of dit de gebruikelijke manier van schrijven aan de Regering was.

A. Neen, een ongebruikelijke, maar het Militair Gezag was voor iedereen, zowel voor henzelf als voor de Ministers nog een onwennig instrument. Men had aan het Militair Gezag bij de instelling daarvan ruime bevoegdheid toegekend, maar toen de zaak begon te lopen, bleek op verschillende Departementen meer en meer de mening post te vatten, dat het Militair Gezag te veel in de melk te brokken zou hebben. Dit gaf natuurlijk aanleiding tot moeilijkheden van beide zijden en naar mijn gevoel werd daarbij weleens wat lichtvaardig omgegaan met de boodschap, dat men geen verantwoordelijkheid meer wenste te dragen. Wanneer de geschilpunten behoorlijk werden doorgesproken, werden deze wel weer ingetrokken, zoals ook wel blijkt uit de correspondentie betreffende de heer *Posthumus Meyjes*. Na ampele bespreking werd door de Ministerraad de uitspraak gegeven, dat men vertrouwen stelde in het Militair Gezag en dat men zeker niet zou wensen, dat betrokkenen zich zouden terugtrekken. Ik zal niet zeggen, dat daarmee alle wijvingen als bij toverslag verdwenen waren. Wel heeft de heer *Gerbrandy* in een samenkomst van het Militair Gezag uitdrukkelijk verklaard, dat de Ministerraad werkelijk vertrouwen stelde in het Militair Gezag en degenen, die daarvoor waren aangewezen, wenste te handhaven. Daarmede was deze kwestie, afgezien van persoonlijke gevoelens, rechtgezet en was de vraag van de heer *Kruls* of de Regering vertrouwen in het Militair Gezag had of niet — daar hij uit verschillende symptomen had menen te moeten afleiden, dat dit niet steeds het geval was — bevestigend beantwoord.

81573. De **Voorzitter**: Is dit gebeurd, voordat het M. G. in September 1944 naar België vertrok?

A. Ja.

81574. De **Voorzitter**: Daarop is de brief van 12 November 1944 gevolgd, die in de Ministerraad is voorgelezen en waaromtrent voor onze commissie is verklaard, dat van het gevoelen van de Ministerraad over deze brief door de heer *Gerbrandy* en u aan de heer *Kruls* mededeling zou worden gedaan. Is dit gebeurd en, zo ja, wanneer is dit gebeurd?

A. Ik kan mij de juiste datum niet meer herinneren. Ik meen, dat de brief was gericht aan mij of aan de Minister-President. In elk geval pleegden wij daaromtrent onmiddellijk overleg en besloten deze brief aan de Ministerraad voor te leggen.

Ik heb dadelijk een telegram gezonden aan de heer *Kruls* om naar Londen over te komen, ten einde deze zaak te bespreken. In de Ministerraad was de algemene stemming, dat de toon van de brief onaanvaardbaar was, en men stond dus voor de moeilijke beslissing, of men onder deze omstandigheden de chef staf Militair Gezag wel kon handhaven. Na aankomst van de heer *Kruls* te Londen is er een warme bespreking gevolgd van de heer *Gerbrandy* en mij met hem, waarin, zoals ik de vorige keer reeds uiteenzette, de heer *Kruls* erkende, dat de toon van deze brief de perken te buiten ging, en daarbij liet uitkomen, dat hij niet deze bedoeling had gehad. Tenslotte is door de heer *Gerbrandy* en mij gezegd, dat wij, indien wij ons door verontwaardiging over deze brief zouden laten leiden: geneigd zouden zijn hem uit zijn functie te ontheffen, daarmede tevens het gevoelen van de Ministerraad vertolkende. Er stond echter zeer veel tegenover, zodat wij ons toch wel tweemaal moesten bedenken, voordat wij tot zulk een ingrijpende stap zouden overgaan.

U weet, dat wij te Lonaen nier wel voorzien waren van bekwame en geschikte mensen voor de leidende functies. Bovendien de verhouding van de heer *Kruls* met de Britse legerautoriteiten was zeer goed. Hij werd bijzonder geapprecieerd en verscheidene malen heeft hij door zijn persoonlijk gezag bij deze autoriteiten heel wat kunnen bereiken. Na het gesprek met de heer *Kruls* hebben wij aan Ce Ministerraad medegedeeld, dat, hoezeer wij de ontstemming, die door deze brief was ontstaan, begrepen en deelden, wij het toch niet verantwoord achtten — vooral niet na de toelichtingen en verontschuldigungen, die daarna waren gemaakt — tot het ontslag van de heer *Kruls* over te gaan, hoewel enige ambtgenoten toen van ineen waren, dat dit wel moest plaats vinden. Ik heb toen een zeer uitvoerige nota geschreven, gedateerd 8 Januari 1945, nadat ik enige malen in Brussel was geweest en daar de gang van zaken had meegemaakt en waarin ik een overzicht heb gegeven van de gehele situatie en hoe deze gegroeid was. Deze nota begint met een inleiding, handelt daarna over de militarisering, die onmisbaar was en over de samenwerking met en de positie van de chef staf Militair Gezag en eindigt met een besluit, waarin ik tot de conclusie kom, dat ik het, in de gegeven omstandigheden, onverantwoord acht om de chef staf Militair Gezag ontslag te verlenen. Deze nota is in de Ministerraad behandeld, welke zich tenslotte met deze conclusie verenigd heeft. Het resultaat was dus, dat de chef staf werd gehandhaafd. Daarnaast evenwel werd behoefte gevoeld, reeds in mijn nota aangeduid, aan enige aanvullende instructies en enige verduidelijking van de verhouding van het Militair Gezag tot het Kabinet. Dit heeft aanleiding gegeven tot een nader overleg daaromtrent tussen de heer *van Boeyen* en mij, waarbij wij zouden trachten enige nadere regelen vast te stellen, hetgeen niet zo eenvoudig bleek te zijn wegens de uitgebreidheid en de verscheidenheid der materie. Er waren twee remmen op de uitoefening van de bevoegdheden van het Militair Gezag. De eerste was, dat reeds in het besluit tot instelling van de buitengewone staat van beleg staat, dat de Regering zich steeds voorbehield nadere instructies aan het Militair Gezag te geven. Nadere instructies zijn, behalve dat zij in bepaalde gevallen, na onderhandse bespreking, werden gegeven, officieel nooit afgekondigd. De tweede rem was de bepaling, dat telkens, wanneer dat nodig werd geacht, bij Koninklijk besluit een zekere materie aan de bevoegdheden van het Militair Gezag kon worden onttrokken en aan de Regering worden overgedragen. Ook van deze tweede bevoegdheid is, voor zover mij bekend, nooit gebruik gemaakt. Ik moet hierbij opmerken, dat de bedoeling was daarvan gebruik te maken naarmate de omstandigheden zich geleidelijk in normale richting zouden ontwikkelen. Van de uitoefening van de bevoegdheden door het Militair Gezag heb ik slechts de eerste tijd meegemaakt, dit is vanaf de laatste maanden in 1944 tot Februari 1945. In die eerste fase was er nog weinig reden om bepaalde zaken aan het Militair Gezag te onttrekken en aan de Regering over te dragen. Geleidelijk ontstond daarvoor meer reden, nl. toen de tweede fase intrad en de militaire operaties ten einde liepen. Bestond alzo in de eerste fase daarvoor geen aanleiding, het is mij niet bekend of dit in de tweede fase wel zo was en of het toen gebeurd is, maar het besluit liet dit in elk geval toe.

81575. De **Voorzitter**: Ik heb hier een Nota van 26 Januari 1945 van de Ministers van Oorlog en van Algemeene Zaken, die met inachtneming van de beginselen, in uw Nota van 8 Januari 1945 vervat, een meer gedetailleerde uitwerking hebben gegeven van de voorschriften, die in de toekomst de samenwerking tussen het burgerlijk en het militair gezag zouden beheersen. Dit wordt samengevat in een aantal punten. In de punten 5 en 6 staat het volgende:

„5. Naast hetgeen onder 4 werd voorgedragen, wordt voorts in overweging gegeven, dat bij Koninklijk besluit zal worden bepaald, dat een Minister met medewerking van den Minister van Oorlog gerechtigd is bepaalde bevoegdheden en verplichtingen, hem hij wet of a.m.v.b. opgelegd, alsmede nieuwe stukken bestuurszorg, die moeten worden aangevat, tot wederopzeggen en onder door hem te bepalen voorwaarden, namens hem geheel of gedeeltelijk door het Militair Gezag te laten uitoefenen. doch wordt ook het voorschrift opgenomen, dat de Ministers verplicht zijn na te gaan voor welke onderwerpen zulks met het oog op de juiste behartiging van de belangen en de hulp, die het Allied Command nu eenmaal heeft te verleenen, dit noodzakelijk of gewenscht is.

6. Voorts worde bij Koninklijk besluit bepaald, dat bevoegdheden, die het Militair Gezag thans krachtens in 1943, 1944 en 1945 vastgestelde Koninklijke besluiten anders dan het B.B.S.B. heeft, door den verantwoordelijken Minister geheel of gedeeltelijk aan zich kunnen worden onttrokken, dan wel de voorwaarden, waaronder die

bevoegdheden door het Militair Gezag kunnen worden uitgeoefend, mogen worden gewijzigd of aangevuld.”.

Hierin lees ik de erkenning van een aantal bezwaren van verschillende Ministers, die in het bevrijde zuiden waren geweest, daar bepaalde dingen wilden doen en dit niet konden doen, omdat zij zelf geen apparatuur hadden en van het Militair Gezag geen medewerking kregen. Aan de andere kant konden zij in de constructie, die er nu eenmaal was, moeilijk opdrachten aan het Militair Gezag geven, d.w.z., wanneer het Militair Gezag niet bereid was deze uit te voeren. Ook was de figuur denkbaar geweest, dat men in onderlinge samenwerking het zo had geregeld, dat de chef staf Militair Gezag zich, wanneer een Minister iets wilde, zou beijveren aan diens wens gevolg te geven. Er heeft zich echter een aantal fricties voorgedaan. De moeilijkheid lag niet in de laatste plaats hierin, dat het systeem van het B.B.S.B. was, dat de verhouding Regering—Militair Gezag alleen gewijzigd of nader bepaald kon worden bij Koninklijk besluit: waarachter dus de Ministerraad moest staan, terwijl het contact verder liep via de Minister van Oorlog, zodat elke individuele Minister eigenlijk, wanneer de chef staf Militair Gezag niet wilde meewerken, machteloos was. In de zoëven door mij geciteerde punten 5 en 6 vind ik min of meer een erkenning van dit bezwaar van de Ministers. Daarin toch wordt voorgesteld aan de Ministers zekere bevoegdheden te geven om zelf een taak aan zich te trekken, want hier wordt voorgesteld bij Koninklijk besluit te bepalen, dat dit mogelijk zal zijn. Als dit bij Koninklijk besluit was bepaald, was het bindend voor de chef staf Militair Gezag.

A. Zo is het. Ik meen echter, dat de mogelijkheid, dat bepaalde bevoegdheden aan het Militair Gezag werden onttrokken en door de Regering zouden worden uitgeoefend, reeds in het besluit in zake de buitengewone staat van beleg stond.

81576. De **Voorzitter**: Dat kon inderdaad altijd bij Koninklijk besluit. In punt 6 staat echter: „Voorts worde bij Koninklijk besluit bepaald, dat bevoegdheden, die het Militair Gezag thans krachtens in 1943, 1944 en 1945 vastgestelde Koninklijke besluiten anders dan het B.B.S.B. heeft, door den verantwoordelijken Minister geheel of gedeeltelijk aan zich kunnen worden getrokken.”

A. Bij Koninklijk besluit!

De **voorzitter**: Bij Koninklijk besluit zou worden bepaald, dat bevoegdheden door de verantwoordelijke Ministers aan zich konden worden getrokken. Dat was dus een delegatie bij Koninklijk besluit aan de Ministers om dit eventueel te doen. Tevoren was de toestand zo, dat elke individuele inperking van de bevoegdheden van het Militair Gezag bij Koninklijk besluit moest gebeuren. Dit punt houdt dus een evolutie in, want hier wordt bij Koninklijk besluit bepaald, dat het door de Minister kan gebeuren. Zo lees ik het althans.

A. Dat is nooit gebeurd.

81577. De **Voorzitter**: Neen, maar het wordt in de Nota van u en van Minister *van Boeyen* voorgesteld.

A. Het was zo geregeld, dat, wanneer enig Departement op dit gebied bepaalde wensen had, men zich zou wenden tot de Minister van Oorlog, die daaromtrent overleg pleegde met de chef Militair Gezag, en indien verschil van inzicht bestond, werd dit in de Ministerraad besproken. Niet steeds werd deze regel in acht genomen en ging men te werk zonder de tussenkomst van de Minister van Oorlog in te roepen en kwam dan in botsing met het Militair Gezag. Zoals o.a. het geval was toen een dienst van het Ministerie van Binnenlandse Zaken in den Bosch werd ingesteld zonder voorkennis van het Militair Gezag.

Ik moge er op wijzen, dat ik had uit te voeren een besluit, waarvan het ontwerp reeds volkomen was voorbereid en door de Ministerraad aanvaard, voordat ik in September 1942 als Minister van Oorlog optrad.

De **Voorzitter**: Wilt u de Nota van 26 Januari 1945 van de heer *van Boeyen* en u even zien?

A. Gaarne. In punt 5 staat:

„Naast hetgeen onder 4 werd voorgedragen, wordt voorts in overweging gegeven, dat bij Koninklijk besluit zal worden bepaald, dat een Minister met medewerking van den Minister van Oorlog.....”

Daar ging het juist om. Dit is een reactie op het feit, dat men niet steeds de medewerking van de Minister van Oorlog inriep.

81578. De **Voorzitter**: Het is echter een algemene machtiging aan de afzonderlijke Ministers.

A. „.....met medewerking van den Minister van Oorlog gerechtigd is bepaalde bevoegdheden en verplichtingen, hem bij wet of a.m.v.b. opgelegd, alsmede nieuwe stukken bestuurszorg, die moeten worden aangevat, tot wederopzeggens en onder door hem te bepalen voorwaarden, namens hem geheel of gedeeltelijk door het Militair Gezag te laten uitoefenen, doch wordt ook het voorschrift opgenomen, dat de Ministers verplicht zijn na te gaan voor welke onderwerpen zulks met het oog op de juiste behartiging van de belangen en de hulp, die het Allied Command nu eenmaal heeft te verleenen, dit noodzakelijk of gewenscht is”.

81579. De **Voorzitter**: In punt 6 wordt een veel verder strekkende regeling voorgesteld.

A. „Voorts worde bij Koninklijk besluit bepaald, dat bevoegdheden, die het Militair Gezag thans krachtens in 1943, 1944 en 1945 vastgestelde Koninklijke besluiten anders dan het B.B.S.B. heeft, door den verantwoordelijken Minister geheel of gedeeltelijk aan zich kunnen worden getrokken, dan wel de voorwaarden, waaronder die bevoegdheden door het Militair Gezag kunnen worden uitgeoefend, mogen worden gewijzigd of aangevuld.”

Hieruit lees ik inderdaad een verderstrekkende bepaling, maar niet uit punt 5. Punt 5 betreft de voordracht van bepaalde bevoegdheden met medewerking van de Minister van Oorlog, terwijl punt 6 daarover niet rept.

81580. De **Voorzitter**: Uit punt 6 lees ik, dat, indien dit Koninklijk besluit zou zijn afgekondigd, stukken van de taak van het Militair Gezag door een individuele Minister weer aan zich zouden kunnen worden getrokken.

A. Er moest dan een Koninklijk besluit komen, waarbij die algemene machtiging werd verleend. Zou het dan wel gegaan zijn in de richting van een algemene machtiging, zonder enige nadere aanduiding van de bevoegdheden, welke zouden worden overgedragen, en zonder rekening te houden met het Allied High Command? Achteraf bezien moet ik erkennen, dat punt 6 in zijn algemeenheid niet gelukkig geredigeerd werd.

81581. De **Voorzitter**: Als de in punt 6 voorgestelde regeling in een Koninklijk besluit zou zijn vervat, zouden de bezwaren, die een aantal Ministers in November en December 1944 hebben onderhouden, zich waarschijnlijk niet in die mate hebben voorgedaan, want dan zou zulk een Minister in het zuiden hebben kunnen zeggen, dat hij een bepaald deel van zijn eigen taak aan het Militair Gezag onttrok en weer aan zich trok.

A. Ik moet echter nog op twee punten wijzen.

Van de aanvang af is het de bedoeling geweest, dat de bevoegdheden van het Militair Gezag geleidelijk zouden worden ingekrompen. Naargelang van omstandigheden zou een Minister, zodra enigszins mogelijk, de hem toekomende bevoegdheden weer tot zich trekken. Het tweede punt is, dat men ten onrechte het Militair Gezag beschouwt als een volkomen zelfstandig lichaam, maar in feite was het een functionaris van het Allied High Command.

De **Voorzitter**: En van de Regering.

A. Krachtens overeenkomst met de geallieerde Regeringen was het in hoge mate afhankelijk van het Allied High Command. Daarin was aanvankelijk bepaald, dat het Militair Gezag zou „advise the Allied High Command”. Ik herinner mij, dat op aandrang van de heer *Kruls*, in overleg met mij, de taak van het Militair Gezag werd uitgebreid tot „advise and execute powers according to the wishes (instructions) of the Allied High Command”, waardoor het Militair Gezag dus meer concrete bevoegdheden kreeg. Het Militair Gezag was te beschouwen als een „buffer” tussen de Nederlandse Regering en het Allied High Command. Dit is in het oog te houden, indien de vraag gesteld wordt, of het Militair Gezag wel nodig was geweest. Men had rekening te houden met militaire operaties hier te lande en met tal van andere onzekerheden. De algemene gedachte was toen, dat men beter deed een Nederlandse militaire autoriteit in te schakelen dan dat het Allied High Command in Nederland de touwtjes in handen zou nemen en zelf zou gaan commanderen. Het Allied High Com-

mand zag dit zelf ook heel goed in en daaruit was reeds tevoren voortgekomen de zorgvuldig bestudeerde overeenkomst betreffende de „legal position of the Allied authorities”. Men wenste een militaire tegenspeler te hebben en niet rechtstreeks te maken te hebben met een Regering, waaruit conflicten en prestigekwesaties konden voortvloeien, die men vermijden wilde.

81582. De **Voorzitter**: Men moet hierbij onderscheid maken tussen twee principieel verschillende taken van het Nederlandse Militair Gezag. De ene taak was de liaison-taak tussen de Regering en het Allied High Command en de andere was het uitoefenen van functies, die behoorden bij de staat van beleg. Het is merkwaardig, dat de Belgische Regering het Belgisch Militair Gezag slechts de eerste taak heeft gegeven en niet, of althans niet in die omvang, de tweede taak. Daaruit volgt, dat het dus geen wet van Meden en Perzen is, dat een Militair Gezag ook die tweede taak moest hebben. Dit blijkt uit het verschil in positie tussen de Nederlandse en Belgische regeling. Ik geloof, dat de Nederlandse regeling heel sterk is beïnvloed door het feit, dat men moeilijk anders kon denken dan in termen van de wet op de staat van oorlog en beleg. Ik geloof, dat dit de oorzaak is g-weest, dat men deze figuur heeft gekozen.

A. Deze invloed is stellig aanwezig. De staat van beleg was uiteraard een belangrijk vraagstuk. Men moest zich afvragen, of de staat van beleg van 1940 moest worden beschouwd nog van kracht te zijn of niet, en of deze verlengd of weder ingesteld moest worden. Men heeft toen — reeds vóór mijn optreden — een nieuwe vorm, de buitengewone staat van beleg, gekozen, die, naar vermeend werd, zou passen in de buitengewone omstandigheden, die men zou aantreffen en waaromtrent veel onzekerens bestond.

81583. De **Voorzitter**: Men had ook als volgt kunnen redeneren. Wanneer het apparaat slechts een liaison-taak kreeg tussen de Regering en het geallieerde bevel, dan zou, zolang de Regering niet in Nederland was, de executie van alles, wat op het gebied van het burgerlijk bestuur moest gebeuren, plaats vinden door het geallieerde oppercommando, maar dan zou de kans, dat de wettige Regering kon terugkeren en haar bevoegdheden volledig kon uitvoeren, groter zijn geweest, want het geallieerde opperbevel zou natuurlijk — en de ervaring heeft dit ook geleerd — deze taak liefst zo spoedig mogelijk afstoten. Doordat het Militair Gezag echter ook bevoegdheden op het gebied van het burgerlijk bestuur had, heeft het thans gekozen systeem tot gevolg gehad, dat deze bevoegdheden, althans gedeeltelijk, tot 1 Maart 1945 bij het Militair Gezag zijn gebleven.

A. Men kon het Militair Gezag te allen tijde opheffen, indien men dat wenselijk oordeelde, en toen het werd ingesteld, hadden wij de verwachting, dat het wellicht slechts enkele weken zou behoeven benut te worden. Met het oog daarop is het Buitengewoon Politiebesluit tot stand gekomen, met de bedoeling, dat, zodra zich omstandigheden zouden voordoen, dat het Militair Gezag gemist kon worden, maar toch nog niet onmiddellijk tot de normale bestuursvoorziening kon worden overgegaan, van dit Politiebesluit als overgangsvorm kon worden gebruik gemaakt. Dit Politiebesluit is nooit toegepast en mij zijn niet de redenen bekend, waarom het Militair Gezag voor langere duur werd gehandhaafd, maar ik moet aannemen, dat daaraan behoefte werd gevoeld.

81584. De **Voorzitter**: Het algemene beeld, dat wij krijgen, is, dat in die tijd de lijn werd bepaald door het Militair Gezag en niet door de Regering.

A. Indien u daarmee de allereerste tijd van het Militair Gezag op het oog heeft, wil ik aanhalen een persiflage van de verhouding tussen Regering en Militair Gezag, indertijd in „Vrij Nederland” verschenen. De Regering werd vergeleken met een vader, die zijn zoon zekere bevoegdheden had gegeven om namens hem op te treden, maar zodra de zoon zijn mond open deed, werd hij door de vader aan zijn jasje getrokken. Zo was het ook enigszins, men gaf ruime bevoegdheden aan het Militair Gezag, maar zodra deze werden uitgeoefend, wilde de vader meespreken. Het Militair Gezag was een kind van de Regering, in algemene overeenstemming tot stand gekomen. De bevoegdheden van het Militair Gezag waren bij Koninklijk besluit vastgelegd en het was dan ook niet billijk om het Militair Gezag neigingen tot militaire dictatuur te verwijten, de omstandigheden in aanmerking nemende.

81585. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De zoon was toch wel eens opstandig tegen de vader.

A. Dat geef ik graag toe. De zoon was evengoed onder de indruk van de abnormale omstandigheden als de vader het was.

Ik heb het wel enige malen met generaal *Kruls* aan de stok gehad, maar dit is geen reden om over het hoofd te zien, dat het Militair Gezag onder zijn leiding in de moeilijke omstandigheden in de aanvang veel goeds heeft gedaan. Toen ik in 1945 in Nederland terugkwam en leden van provinciale en gemeentelijke besturen ontmoette, hoorde ik vaak een veel gunstiger beoordeling van het Militair Gezag dan ik in Londen ooit had vernomen.

81586. De *Voorzitter*: Ik wil nog even terugkomen op de verlijking tussen België en Nederland. Ik geef natuurlijk direct toe, dat de bevrijding van België heil anders is gelopen dan die van Nederland. Het feit heeft zich echter voorgedaan, dat het geallieerde opperbevel zich in België heel weinig heeft bemoeid met hetgeen tot de taak van het burgerlijk bestuur behoorde en dat de Regering daar zeer snel is kunnen komen en heeft kunnen optreden. Het liaison-apparaat daar heeft geen rol gespeeld zoals het hier heeft gespeeld. U hebt zelf gezegd, dat de opzet was, dat het Militair Gezag een kwestie van enkele weken zou zijn. Het is dan toch te begrijpen, dat op het moment, dat er Ministers in Nederland komen, die zich verantwoordelijk voelen voor de taak, die zij hebben te vervullen, en zij zien daar een apparaat aan de gang, waarvan voortdurend door radioredevoeringen, zelfs van de Koningin, is gezegd, dat het maar zo kort mogelijk zou werken, en zij zien een praktische kans deze taak zelf uit te voeren, dat zij het dan ook doen.

A. Dan hadden zij het moeten doen zoals het was bedoeld. Zodra een Minister bevoegdheden tot zich wilde trekken, moest hij dat bespreken met zijn ambtgenoten en, door tussenkomst van de Minister van Oorlog, met het Militair Gezag.

81587. De *Voorzitter*: De Regering zond afgevaardigde Ministers-kwartiermakers naar Nederland met een bepaalde volmacht om voor de Ministerraad op te treden.

A. Het onderlinge overleg liet te wensen over en werd bemoeilijkt doordat de Ministers verspreid waren over Brussel, Oisterwijk en Londen. Het conflict over de vestiging in den Bosch, dat ik reeds aanstipte, had stellig kunnen voorkomen worden door overleg via de Minister van Oorlog met het Militair Gezag.

81588. De *Voorzitter*: Ik kom nog eens terug op punt 6 van de Nota van 26 Januari 1945. Daarvan zegt u achteraf, dat het geen gelukkige redactie is, maar tenslotte staat het toch in een nota van u en van de heer van *Boeyen*. In dit punt ligt besloten, dat er, naar uw beider oordeel, een Koninklijk besluit moest komen, dat het mogelijk zou maken, dat een individuele Minister, hier geheten de verantwoordelijke Minister, kon bepalen, dat hij een gedeelte van zijn taak weer aan zich trok. Ik heb de indruk, dat de Ministers in het zuiden niet anders hebben gewild.

A. Ja, maar het Koninklijk besluit was er niet.

81589. De *Voorzitter*: U hebt vollomen gelijk als u zegt, dat het Koninklijk besluit er op dat moment nog niet was. Het feit echter, dat u en de heer van *Boeyen* enige weken later een Koninklijk besluit, waarin die gedachte tot uitdrukking komt, als wenselijk beschouwen, is voor mijn gevoel een bewijs, dat het streven van de bedoelde Ministers gerechtvaardigd werd geacht.

A. Men kan het natuurlijk zo stellen, maar ook anders. De moeilijkheden met en over het Militair Gezag waren natuurlijk zeer onaangenaam. Degenen, die daarmee verzoend waren, trachtten e-n oplossing te vinden om degenen, die klachten hadden, zoveel mogelijk te bevredigen. Men moest toch te zamen de moeilijkheden oplossen en een vorm vinden, die niet het gevoel zou laten, dat men achter de deur werd gezet. Wellicht is hierdoor deze Nota enigszins geïnspireerd, onder de drang van de ondervonden moeilijkheden, die naar onze overtuiging niet zo ernstig waren, dat zij niet te overbruggen zouden zijn. Bij het samenstellen der Nota vroegen wij ons af, hoe wij het vertrouwen konden bijbrengen, dat het ook onze bedoeling was hen niet te kort te doen. In die gedachtersfeer hebben wij ons misschien laten verleiden tot een te elastische formule, onder punt 6, zij het dan dat nog een Koninklijk besluit nodig was om deze te verwerkelijken en dat deze niet gold voor de bevoegdheden, krachtens het B.B.S.B. verleend.

81590. De *Voorzitter*: Hoe ziet u dan b.v. de positie van de Minister van Justitie in het zuiden, die daar een chaos aantroef op het gebied van de arrestaties? Zou hij in uw gedachtengang naar Londen hebben moeten teruggaan en daar een min of meer theoretisch door hem uitgedachte regeling hebben moeten maken en deze aan de Koningin hebben moeten voorleggen en daaromtrent een

Koninklijk besluit uitlokken, of had hij, zoals hij heeft gedaan, uitgaande van de gedachte, dat hij de Minister van Justitie was, moeten proberen de moeilijkheden ter plaatse op te lossen? Het is een feit, dat, indien de Minister naar Londen was gegaan, hij een prachtig Koninklijk besluit had kunnen maken, maar dit Koninklijk besluit zou waarschijnlijk helemaal niet op de omstandigheden hebben geslagen, want de omstandigheden kon hij slechts leren kennen door er zich helemaal in te werpen.

A. Met de Minister van Justitie was voortdurend contact, zowel in het bevrijde gebied als in Londen, en deze aangelegenheid kon volledig besproken worden, zodat een theoretische regeling niet behoefde gevreesd te worden.

81591. De *Voorzitter*: Hij heeft in het bevrijde gebied besprekingen gevoerd met de betrokkenen, met de procureur-generaal, met de chef staf Militair Gezag, met de illegaliteit, om tot een regeling te komen en doordat hij dit deed, kreeg hij een inzicht en kon hij een weg wijzen. Als de Minister te Londen was gebleven, zou hij deze kennis van zaken niet hebben gehad en zou hij waarschijnlijk een Koninklijk besluit hebben ontworpen, dat helemaal niet op de situatie had geslagen. Dit is een conflict, waarvoor een Minister onder die omstandigheden wordt gesteld, dat toch niet zo gemakkelijk in de min of meer berustende vorm is op te lossen, die u aanprijst.

A. Neen, maar de Minister van Justitie behoorde tot de Ministers-kwartiermakers en stelde zich dus op de hoogte van de toestand in het bevrijde gebied. Over de arrestatiebevoegdheden heeft hij inderdaad uitvoerige besprekingen gevoerd, hetgeen niet zulk e-n eenvoudige zaak was. Hij kon een weg wijzen en deed zulks ook met volledige kennis van zaken. Hij kon zijn wensen kenbaar maken en daarmee werd terdege rekening gehouden.

81592. De *Voorzitter*: Dat is zeer de vraag, omdat er partijen waren, die men in de besprekingen zelf tot een compromis moest brengen, waarbij dan nog steeds de kans bestond, dat zij er zich later aan onttrokken. Het was niet zoals in vredes tijd, dat men een aantal betrokkenen hoort en dan als Regering e-n regeling uitvaardigt. Zo lagen de verhoudingen toen niet. Er bestond altijd de kans, dat b.v. de illegaliteit er zich niet aan gehouden zou hebben, als de regeling theoretisch uit Londen was gedicteerd.

A. Ja, maar als dan een regeling uit Londen werd gedicteerd, geschiedde zulks toch op instigatie van en in overleg met de Minister van Justitie, die de feiten kende. Er waren verschillende weerstandsn te overwinnen; politie en Justitie waren het helemaal niet eens met de houding van de illegaliteit en ook het Militair Gezag was in deze moeizame besprekingen betrokken. Hoe zulks ook zij, ik zie niet in, dat het voor de Minister van Justitie onmogelijk was, na kennisgeving van de situatie, nodig geachte maatregelen te doen bekrachtigen door een Koninklijk besluit, dat volkomen op de omstandigheden zou hebben geslagen. Men was er heus niet op uit om de moeilijkheden te vergroten, maar de situatie was voor iedereen moeilijk, evengoed voor de Minister van Justitie als voor de andere betrokkenen.

81593. De *Voorzitter*: Deze zaak wordt doorkruist door de verhouding van de chef staf tot de Regering, waarover ik zoëven reeds heb gesproken, toen ik u een aantal brieven van de heer *Kruls* voorlegde, die hij vóór September 1944 heeft geschreven en waarin steeds met het nemen van ontslag bedreigd werd. Na die tijd is de verhouding niet beter geworden. Eerst is er de brief geweest van 12 November 1944, waarvan u hebt gezegd, dat daarover een onderhoud heeft plaats gehad. In December 1944 zijn daarop een paar weekrapporten van de chef staf Militair Gezag gevolgd, waarin dezelfde toon te beluisteren valt als in de brief van 12 November 1944. Hebt u die bespreking met hem vóór of na die weekrapporten gehad?

A. Er vóór.

81594. De *Voorzitter*: In die weekrapporten liet hij toch eigenlijk weer dezelfde toon horen als in zijn brief van 12 November, dus blijkbaar had de bespreking niet zoveel uitgewerkt. Dan volgt een brief van de heer *Kruls* aan de Minister van Oorlog van 1 Januari 1945, waarin hij eerst verklaart te betreuren, dat enkele passages uit het eerste gedeelte van zijn eerste en tweede weekrapport ontstemming bij de Ministers hebben gewekt. Dan brengt hij een aantal van zijn bezwaren tegen individuele Ministers naar voren en zegt hij, dat er naar zijn mening maar één oplossing mogelijk is, namelijk dat aan het Militair Gezag een grotere vrijheid van handelen wordt gelaten en dat het ten volle verzekerd is van de volledige steun van

alle leden van het Kabinet, De brief eindigt met een opmerking, volkomen in de trant van de verschillende opmerkingen, die ik zo-even reeds heb voorgelezen, nl.:

„Mocht de Regeering mijn zienswijze niet deelen, zoo stel ik er prijs op te verklaren, dat ik dan in geen deele verantwoordelijk wensch te zijn voor de gevolgen, die tengevolge daarvan zullen optreden.”

Naar aanleiding van die brief zijn er besprekingen geweest tussen de voorzitter van de Raad van Ministers, de Minister van Oorlog en de heer *Kruls* en ten gevolge daarvan schrijft de heer *Kruls* op 5 Januari:

„Indien het in de bedoeling van den Raad van Ministers ligt om als voorwaarde voor mijn handhaving als chef staf Militair Gezag een verklaring van loyaliteit aan de Regeering te vragen, dan moet ik vaststellen, dat ik niet bereid ben een dergelijke verklaring af te leggen.

Bij mijn benoeming tot officier heb ik trouw gezworen aan de Koningin, gehoorzaamheid aan de wetten en onderwerping aan de krijgstucht. Indien men thans meent van mij een verklaring van loyaliteit aan de Regeering te moeten vragen, dan beteekent dit, dat men meent, dat ik mijn eed als officier geschonden heb of verdacht word, deze in de naaste toekomst te zullen schenden. In dat geval lijkt het mij beter, dat Uwe Excellentie mij aan Hare Majesteit de Koningin voordraagt voor ontslag uit mijn functie en dat voorts een Commissie van Onderzoek wordt benoemd om te adviseeren over mijn geschiktheid als officier.”

Wat is dit nu weer voor een kwestie?

A. In deze weekrapporten werden een paar uitlatingen aange troffen, die kritiek op het Kabinet behelsden. De heer *Gerbrandy* wenste toen van de heer *Kruls* een loyaliteitsverklaring.

81595. De **Voorzitter**: De heer *Kruls* heeft het in zijn verhoor voor de commissie een loyaliteitsverklaring aan het Kabinet genoemd. Dat lijkt mij een zonderlinge figuur.

A. Inderdaad enigszins verward. De krijgsmanseer van de heer *Kruls* kwam hierbij in het geding. Als officier had hij trouw gezworen aan Grondwet en Koningin en zijn standpunt was, dat, wanneer hij nu een loyaliteitsverklaring moest afleggen, daarin een erkenning zou zijn gelegen alsof hij illoyaal zou zijn geweest.

81596. De **Voorzitter**: Was het inderdaad zo geformuleerd, dat hij een loyaliteitsverklaring aan het Kabinet moest afleggen?

A. Dat durf ik u niet meer te zeggen, want het is mondeling besproken.

81597. De **Voorzitter**: De heer *Kruls* heeft voor de commissie gesproken van een loyaliteitsverklaring aan het Kabinet, maar in zijn brief spreekt hij van een loyaliteitsverklaring aan de Regering, en dat is wat anders.

K. Inderdaad. Er is echter geen brief, waarin deze loyaliteitsverklaring wordt gevraagd; waarschijnlijk is het toen bij een mondeling onderhoud gebeven. Ik herinner mij, dat tijdens dit onderhoud de heer *Kruls* verontwaardigd was. Daarop is zijn brief, dat hem illoyaliteit werd verweten, gevolgd, waarin hij de uitlatingen in de weekrapporten betreurt en uiteenzet, waarom hij geen loyaliteitsverklaring kon afleggen.

81598. De **Voorzitter**: Dan volgt een brief van 19 Januari 1945, waaruit blijkt, dat deze pas op 7 Februari is verzonden, en waarin o.m. staat:

„De Ministerraad betreurt, dat een en andermaal in Uwe weekrapporten, welke door onderscheidene instanties worden gelezen, opmerkingen gemaakt zijn, welke het allerminst betaamt ten beste te geven over de gezagsdragers, die boven U zijn gesteld. Het is in strijd met de plaats, welke U bekleedt, op deze wijze van genoeg of misnoegen over leden van het Kabinet blijk te geven. U hebt over deze zaak Uw spijt betuigd en wij achten daarmede deze zaak op zichzelf afgedaan.

Het schijnt ons evenwel gewenscht deze gelegenheid aan te grijpen U te doen blijken, dat de Ministerraad onvoorwaardelijk aan U vraagt, dat U Uw positie, als ondergeschikt aan den Minister van Oorlog en aan het Kabinet, begrijpt. De Ministerraad spreekt de verwachting uit, dat Uw relatie tot de Regeering

door U dus zal worden verstaan, dat U van de Regeering instructies kunt ontvangen, dat U deze hebt op te volgen en dat verder ook met name Uwe medewerkers handelen in den geest van loyaliteit tegenover de leden van het Kabinet, welke loyaliteit niet toelaat, dat ooit naar buiten, ook wanneer verschil van inzicht eens aanwezig mocht zijn, van divergentie blijkt, maar dat elk verschil van inzicht na eerlijke gedachtenwisseling via den Minister van Oorlog, onder wien U allereerst ressorteert, wordt opgeklaard en dan het Kabinet beslist.

Waar de Ministerraad deze ernstige aanwijzing tot U richt, doet deze niets te kort aan de waardeering, die wij in het algemeen voor Uw arbeid hebben, welke blijk heeft gegeven, dat U met toewijding de moeilijke taak vervult, die U hebt aanvaard.”

Hieruit blijkt, dat men het er na 5 Januari niet bij heeft laten zitten.

A. Deze brief was de uiteindelijke reactie op de besprekingen over de weekrapporten.

81599. De **Voorzitter**: Ja, maar daartussen is de bespreking, waaraan de heer *Kruls* refereert in zijn brief van 5 Januari betreffende de loyaliteitsverklaring. Hoe is dit nu verlopen?

A. Ik neem aan, dat de heer *Kruls* naar aanleiding van deze bespreking eigener beweging de brief van 5 Januari heeft geschreven en dat daarop de Regering enige tijd later in duidelijke vorm, zonder bepaald een loyaliteitsverklaring te verlangen, toch de puntjes op de i heeft willen zetten.

81600. De **Voorzitter**: De reactie, die hierop van de heer *Kruls* volgt in een brief van 12 Februari 1945, is als volgt:

„De uitermate zorgelijke toestand, waarin zich ons land bevindt alsmede de gesprekken, welke ik na 19 Januari jl. met Uwe Excellentie mocht hebben en de mij uit de radio bekende positie van het Kabinet, doen mij besluiten niet over te gaan tot het verzoeken om ontslag uit mijn functie, hetgeen onder andere omstandigheden na een dergelijk bewijs van wantrouwen zeker geboden zou zijn.”

A. Het Kabinet was toen demissionair.

81601. De **Voorzitter**: Alles bij elkaar geeft dit een beeld van de verhouding tussen de Regering en de chef staf Militair Gezag, dat toch kwalijk opwekkend kan worden genoemd.

A. Er werd weleens meer gezegd dan men kon verantwoorden en men begreep elkaar niet steeds. Op zeker oogenblik was er een stemming om de heer *Kruls* te „onthoofden”, maar nadat dan de zaak was uitgelegd en grondig bezien, kwamen de gemoederen weer tot rust en werd daarvan afgezien. Bij al deze dingen moet men wel bedenken, dat dit de meest spannende tijd van de gehele oorlog was, aan de invloed waarvan niemand ontkwam.

81602. De **Voorzitter**: Ik heb al eens meer opgemerkt, dat juist in zo'n tijd het de eerste taak van de Regering is de gezagsverhoudingen te handhaven.

A. Inderdaad. Ik heb mij niet aan superlatieven te buiten ge gaan, maar ik heb steeds getracht deze verhoudingen zo goed mogelijk te regelen, met inachtneming van de verschillende, vaak uiteenlopende meningen. Dit was waarlijk niet eenvoudig, daar de Minister van Oorlog de schakel moest vormen tussen Kabinet en Militair Gezag en als zodanig de stoot moest opvangen. Aangezien onderwerpen en belangen, die zich voordeden, veelal lagen op het terrein van andere Departementen, is wel de vraag geopperd, of niet het Militair Gezag behoorde te ressorteren onder het Departement voor Algemene Oorlogvoering. Daarin kon niet veel heil worden gezien, daar dit zou neerkomen op een verplaatsing der moeilijkheden, terwijl een militaire organisatie bij het Departement van Oorlog thuisbe hoorde.

81603. De **Voorzitter**: Ik wilde u thans nog een enkele vraag stellen over twee volkomen hiervan losstaande onderwerpen.

Er is hier en ook in publicaties, die hebben plaats gevonden, gezegd, dat de heer *van Heuven Goedhart*, toen hij Minister was geworden, telegrammen over de verbindingen van het B.I. naar Nederland heeft gezonden, die betrekking hadden op particuliere aangelegenheden. Wij hebben deze telegrammen opgevraagd en daaruit blijkt ons, dat er op 13 Augustus 1944 enige telegrammen uit Nederland aan de heer *van Heuven Goedhart* zijn verzonden en dat deze daarop op 29

Augustus heeft geantwoord. Men heeft ons medegedeeld, dat dit antwoord door de heer *van Heuven Goedhart* niet is verzonden dan nadat hij daarover had gesproken met de Minister-President en deze had gezegd, dat, als de Minister van Oorlog het goedvond, hij het eveneens goedvond en nadat de Minister van Oorlog tot de verzending van het antwoord zijn toestemming had gegeven. Kunt u zich dit herinneren?

A. Neen. De regel was, dat, wanneer men wenste te seinen, het concept-telegram aan de Minister van Oorlog werd voorgelegd, die, indien geen bezwaar, het aan B.I. doorzond. Was dit telegram in code?

81604. De **Voorzitter**: Ik heb hier alleen de afschriften van deze telegrammen, zoals wij ze hebben ontvangen van het Bureau Inlichtingen. Het zijn zes telegrammen van 13 Augustus 1944, verzonden vanuit bezet gebied naar Londen, en een telegram van 29 Augustus 1944 van *van Heuven Goedhart* naar het bezette gebied, waarin hij o.m. zegt: „Acht billijk, dat jullie en directie jegens mij volkomen vrij, zoodat dezerzijds geen afspraken.”

De heer *van Heuven Goedhart* zegt, dat hij daarmee te kennen heeft willen geven, dat hij volkomen losstond van eventuele vroegere contacten en regelingen, die hadden bestaan, waarop klaarblijkelijk de telegrammen betrekking hadden. De heer *Gerbrandy* heeft, wat dit betreft, verklaard, dat, toen hem deze kwestie werd voorgelegd, hij geen bezwaar had, dat deze telegrammen door de heer *van Heuven Goedhart* werden beantwoord, indien de verantwoordelijke Minister, de heer *van Lidth de Jeude*, het goedvond. Ik zal u het telegram laten zien.

A. Alle telegrammen, die uit Londen werden verzonden, kwamen bij mij en dan gingen ze naar het B.I. „Telegrammen ontvangen. Deels onbegrijpelijk, kan eerste weken na terugkeer aftreden en vermelding afgesproken functie zoolang ongewenscht”.

Waarschijnlijk wordt bedoeld, dat hij dan als Minister kan aftreden.

De **Voorzitter**: Ik denk het.

A. Het telegram luidt verder:

„Acht billijk, dat jullie en directie; jegens mij volkomen vrij, zoodat dezerzijds geen afspraken. Bewonder jullie activiteit, maar waarom sinds vertrek geen enkel nummer meer ontvangen? In ontworpen regeling, welke nog niet gereed komt, ruimte voor plannen van soort A. Achten jullie opzet van plan N.L. juist? Zoo mogelijk komt brief met afspraak *Scheltema* 19 April, is *Mia* vrij, *Bob* gevangen? Groet *Erna*, hartelijkste wensen voor jullie welzijn en werk.”

Dit lijkt mij geheel in orde en ik zal aan dit telegram wel mijn goedkeuring hebben verleend. Wanneer een ambtgenoot de gelegenheid benut naar het welzijn van familieleden te informeren, lijkt mij dit geen reden zulks te weigeren! Verder staat er niets in, dat politiek ongewensd zou zijn.

81605. De **Voorzitter**: U kunt zich het geval dus niet herinneren?

A. Neen.

81505. Jonkvrouw **Wttewaali van Stoetwegen**: Indien u het niet geogedvonden had, zou u het zich waarschijnlijk wel herinneren?

A. Ja, dan zou ik het mij zeker herinneren.

81607. Jonkvrouw **Wttewaali van Stoetwegen**: Het zou dan wel een grotere indruk bij u hebben achtergelaten?

A. Ja. Ik herinner mij wél een dergelijk geval. Toen Geertruidenberg was gebombardeerd, wilde de Minister van Economische Zaken een telegram sturen, waartegen bezwaar bestond en dat niet uitgezonden werd.

81608. De **Voorzitter**: Het schijnt, dat de heer *Somer* grote bezwaren heeft gemaakt, dat dit telegram werd verstuurd.

A. De heer *Somer* stuurde zelf ook wel een telegram!

81609. De **Voorzitter**: Ik heb hier een dossier, dat wij van het Ministerie van Oorlog hebben ontvangen en waaruit blijkt, dat de heer *Somer* bepaalde telegrammen van zeer particuliere aard naar Amerika heeft verzonden.

A. In ieder geval had hij daarvoor niet mijn goedkeuring.

81610. De **Voorzitter**: Waren dat ook officieel verzonden telegrammen?

A. Dat moet ik aannemen.

81611. De **Voorzitter**: Herinnert u zich, dat de heer *Soiner* over die zaak ernstige moeilijkheden heeft gehad?

A. Ja.

81612. De **Voorzitter**: De laatste vraag is de volgende. De heer *van Heuven Goedhart* zegt, dat men, na zijn aftreden, in Bosch en Ven te Oisterwijk zijn bureau heeft opengebroken. Is u daarvan iets bekend?

A. Ik heb dit weleens vernomen, maar ik was toen reeds, tegelijk met de heer *van Heuven Goedhart*, afgetreden.

81613. De **Voorzitter**: Dit waren de twee afzonderlijke onderwerpen, waarover ik u nog een enkele vraag te stellen had. Hebt u zelf, in verband met het hoofdonderwerp, dat wij hebben behandeld, nog iets te zeggen, waarvan u meent, dat het voor ons van belang is?

A. In uw oproep wordt als onderwerp van bespreking de bestuursvoorziening vermeld, waarover zeer veel te doen is geweest. Ik heb mijn papieren nog eens nageslagen en kwam daarbij de Nota van de heer *Albarda* van 22 Juni 1944 tegen. Deze nota zal u wel bekend zijn. Ik wil alleen verklaren, dat het gehele Kabinet het met de inhoud daarvan eens was en dat artikelen, die in de „New Statesman” verschenen, waarin het Kabinet van neo-fascisme werd beschuldigd, wel heel ergerlijk waren. Het voorstel in zake de bestuursvoorziening, waarover men het niet eens is geworden, is door de heren *van Boeven*, *Burger* en *Albarda* in de Raad van Advies verdedigd en ook de Raad van Advies kon er niet uitkomen, zodat men zich tenslotte bepaald heeft tot een mantelbesluit, dat na terugkeer nader zou worden uitgewerkt, maar het allerlaatste, dat men kon verwachten, was wel dat men voor neo-fascisten zou worden uitgemaakt. Ik stelde er prijs op hierop uw aandacht te mogen vestigen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

O. C. A. VAN LIDTH DE JEUDE.

DONKER, *voorzitter*.

WTTewaALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN ZATERDAG 15 JULI 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, en van Dis en Posthumus, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Dr. PIET CORNELIS HARTHOORN,
oud 53 jaar, wonende te Orpington (Kent), Engeland, econoom.

Hij legt de eed af als getuige.

81690. De *Voorzitter*: Uit verschillende verhoren is ons gebleken, dat u in het najaar van 1944, toen de z.g. Ministers-kwartiermakers in het zuiden van Nederland waren, in hotel „Bosch en Ven" te Oisterwijk hebt gefungeerd als liaison-officier tussen de chef staf Militair Gezag en deze Ministers.

A. Dat is juist.

81691. De *Voorzitter*: Hoe is dat gegaan? Hoe was de omschrijving van uw opdracht in dezen?

A. Ik heb een schriftelijke opdracht gehad, waarvan een kopie te vinden moet zijn in het archief van het Militair Gezag. Zoals ik het mij herinner, was het een ruime opdracht om als verbindings-officier te fungeren en als zodanig ook hetgeen de Ministers mij opdroegen aan het Militair Gezag te rapporteren. Het was de functie van verbindingsofficier in de ruime zin van het woord.

81692. De *Voorzitter*: Er is hier weleens de indruk gewekt, en de juistheid daarvan willen wij gaarne bij u verifiëren, dat deze opdracht zo geformuleerd was, dat de chef staf Militair Gezag zou hebben gewenst, dat u ook de vergaderingen van de Ministers-kwartiermakers zou bijwonen.

A. Dat is niet van de chef staf Militair Gezag uitgegaan, het stond ook niet in de opdracht, want het kon niet in de opdracht staan.

De *Voorzitter*: Het heeft ons ook enigermate verwonderd.

A. Mag ik misschien iets uitvoeriger zijn? Ik werd als verbindingsofficier naar „Bosch en Ven" gezonden. Ik kwam er iets eerder aan dan de Ministers, die waren opgehouden door de B.S. Ik kende de heren uit Londen en de begroeting op vaderlandse bodem was allerhartelijkst. De heren vonden het schijnbaar ook prettig mij te zien, totdat ik mededeelde, dat ik kwam als verbindingsofficier van het Militair Gezag, en toen betrokken de gezichten, behalve van Minister van *Lidth de Jeude*, die als Minister van Oorlog verantwoordelijk was voor het Militair Gezag en het schijnbaar wel prettig vond mij daar te vinden. Het heeft mij niet lang geduurd om uit te vinden, dat ik niet bepaald welkom was bij de Ministers en dat ik, als ik niet bepaald het initiatief nam om op de hoogte te zijn, niets zou horen en dat ik daar als een nietsnut zou rondlopen. Toen is bij mij de gedachte opgekomen, dat het van nut zou zijn, als ik — gezien de negatieve houding van verschillende Ministers — de vergaderingen van de kwartiermakers bijwoonde, en ik heb dit toen voorgesteld. Natuurlijk viel dit niet in erg goede aarde, maar met veel dringen en duwen is het voor elkaar gekomen. Er zijn niet veel vergaderingen geweest en daarna zijn er ook weer onaangenaamheden in verband met die vergaderingen geweest. Het initiatief heeft echter niet in mijn opdracht gestaan, doch is gekomen van mij uitgegaan.

81693. De *Voorzitter*: Er is dus geen sprake van, dat in uw opdracht zou hebben gestaan, dat u ook de vergaderingen van de Ministers-kwartiermakers had bij te wonen?

A. Neen. Dat kon ook niet. Generaal *Kruls* kon mij geen opdracht geven om de vergaderingen van de Ministerraad bij te wonen.

81694. De *Voorzitter*: Ik heb hier de notulen van de vergaderingen van de Ministers-kwartiermakers en ik zie, dat in de kop van enkele van deze notulen ook u als aanwezig wordt vermeld.

A. Het is enkele malen voorgekomen, dat ik er bij ben geweest.

81695. De *Voorzitter*: Woonde u dan de gehele vergadering bij of werd u uitgenodigd een bepaald gedeelte van de vergadering bij te wonen?

A. Ik heb alleen datgene bijgewoond, wat van speciaal belang voor het Militair Gezag kon zijn.

81696. De *Voorzitter*: U hebt zoëven gezegd, dat men er mee accoord is gegaan, dat u bepaalde gedeelten van de vergaderingen zou bijwonen, doch dat er later weer onaangenaamheden over die vergaderingen zijn geweest. Wat bedoelde u daarmee?

A. Op een gegeven ogenblik kwam de heer van *Heuven Goedhart* met de mededeling, dat de Ministers zo weinig van het Militair Gezag hoorden, dat zij geen enkele reden konden vinden, dat de verbindingsofficier van het Militair Gezag hun vergaderingen zou bijwonen en daaraor het Militair Gezag meer zou afweten van hetgeen er bij de Ministers werd besproken.

Ik heb toen gezegd, dat, indien de Ministers meer gegevens wens-ten, ik dan naar Brussel zou gaan en er met generaal *Kruls* over zou spreken. Ik ben toen naar Brussel getogen en heb met generaal *Kruls* gesproken, die dit heel goed inzag. Gelukkig was er juist een rapport over het Militair Gezag in bewerking en hij vond goed, dat ik dit aan de Ministers gaf, en zo is het ook gegaan. Het was dus eigenlijk een soort koehandel.

81697. De *Voorzitter*: Wanneer was dit ongeveer?

A. Het moet in de eerste helft van December zijn geweest.

81698. De *Voorzitter*: Wat was dat voor een rapport?

A. Over de werkzaamheden van het Militair Gezag. Het gaf een overzicht van de werkzaamheden op dat ogenblik.

81699. De *Voorzitter*: Was uw oorspronkelijke opdracht een- of tweezijdig? Was het uw taak, generaal *Kruls* te voorzien van mededelingen over hetgeen er in „Bosch en Ven" gebeurde of was het de bedoeling, dat via u door generaal *Kruls* ook gegevens aan de Ministers zouden worden verstrekt, wanneer dit nodig was?

A. Inderdaad, indien de Ministers er mij om hadden gevraagd, dan zou ik onmiddellijk hebben gezorgd, dat zij ze zouden hebben gekregen, en dan had de generaal ze ook ongetwijfeld gegeven, zoals deze ook meteen goedvond, dat ik het rapport meenam.

81700. De *Voorzitter*: U gelooft dus, dat dit wel de bedoeling van de opdracht was?

A. Ongetwijfeld, dat is de functie van een verbindingsofficier. Ik heb mijn functie nooit eenzijdig Militair Gezag opgevat, ik heb alles gedaan om het land te dienen en ik heb het ook altijd als een tweezijdige positie gezien.

81701. De *Voorzitter*: Zijn er door de Ministers aan u geen bepaalde verzoeken in die zin gedaan?

A. Een enkele keer, maar nooit over zeer belangrijke dingen.

81702. De **Voorzitter**: Het is dus wel gebeurd?

A. Ja.

81703. De **Voorzitter**: Uit de notulen zie ik, dat generaal *Kruls* zelf ook verschillende malen de vergaderingen van de Ministers-kwartiermakers heeft bijgewoond.

A. Ja.

81704. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u daar geweest?

A. Tot na Kerstmis 1944.

81705. De **Voorzitter**: Tegen het einde van het jaar zijn de Ministers weer naar Londen gegaan.

A. De heer *van den Broek* is ziek geworden en ging weg, met Kerstmis was tenslotte alleen de heer *van Heuven Goedhart* er nog en hij is kort daarna ook vertrokken. Ik ben toen eveneens naar Londen gegaan om aan generaal *Kruls*, die juist daar was, rapport uit te brengen.

81706. De **Voorzitter**: In Januari 1945 is de heer *Burger* nog teruggekomen. Was u er toen niet meer?

A. Neen.

81707. De **Voorzitter**: Bent u er ook niet meer geweest?

A. Neen. Alleen nog even, om mijn papieren op te ruimen.

81708. De **Voorzitter**: Wat is daarna uw functie geweest?

A. Ik heb in het zuiden en in Brussel verschillende functies gehad. Een week of zes heb ik de militaire commissaris te Roosendaal geassisteerd, ik ben nog even op het commissariaat te den Bosch geweest en ik heb een tijd te Maastricht gewerkt. Kortom, de gewone werkzaamheden, die men bij het Militair Gezag in die periode tegenkwam. Na de bevrijding was ik militair commissaris van het Gooi.

81709. De **Voorzitter**: Er is nog een kwestie geweest, namelijk dat, na het aftreden van de heer *van Heuven Goedhart*, zijn bureau in „Bosch en Ven" zou zijn opengebroken. Hebt u daar weleens iets van gehoord?

A. Nu u het zegt, herinner ik er mij wel iets van, maar ik weet er geen enkel detail van.

81710. De **Voorzitter**: Bent u er niet bij betrokken geweest?

A. Neen. Ik herinner mij wel, dat het is gebeurd, maar ik weet geen enkel detail.

81711. De **Voorzitter**: Hebt u, om nog even terug te komen op de tijd in „Bosch en Ven", nog bepaalde moeilijkheden, die zich hebben voorgedaan tussen de Ministers en generaal *Kruls*, mee-gemaakt of waren dat geen zaken, waarbij u zelf betrokken bent geweest?

A. Niet waarbij ik zelf betrokken ben geweest. Het waren punten voor de generaal. Ik weet, dat er grote moeilijkheden zijn geweest in verband met de illegaliteit, en het standpunt hieromtrent van de heer *Gerbrandy* en generaal *Kruls*.

81712. De **Voorzitter**: Bedoelt u de kwestie van de arrestatiebevoegdheden'?

A. Ja, dergelijke dingen. Dit was een zaak voor de generaal en niet voor mij en het lag niet op mijn gebied als verbindingsofficier.

81713. De **Voorzitter**: Dit waren de onderwerpen, waarover wij graag door u wilden worden voorgelicht. Hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Misschien is het van nut, mijn persoonlijke indrukken te geven over mijn eigenlijke positie als verbindingsofficier.

Zoals ik zoëven reeds heb gezegd, betrokken de gezichten, toen de heren hoorden, dat ik als verbindingsofficier kwam. Ik was bij de Ministers niet welkom. Dit was natuurlijk zeer te betreuren, want als verbindingsofficier had ik daar goed werk kunnen doen, als de Ministers tenminste het apparaat hadden weten te hanteren, dat zij zelf hadden geschapen, in casu het Militair Gezag. Enkele Ministers hebben dit wel geweten en dit heeft ook tot nuttige resultaten geleid. Ten eerste, zoals ik reeds heb gezegd, de heer *van Lidth de Jeude*, als Minister van Oorlog. Later is de heer *van Boeyen* korte tijd in het zuiden geweest. Hij ging eerst naar Brussel met generaal *Kruls* overleg plegen, kwam toen naar Nederland voor de verschillende zaken, die hij op het oog had, en ging weer naar Brussel terug. Dat was zoals het hoorde. Het Militair Gezag was op de hoogte, de heer *van Boeyen* wist wat de bedoelingen waren en het werkte heel vlot. De heer *van den Broek* zag de positie van de verbindingsofficier ook wel in, maar hij was toen al een ziek man en liet veel over aan de heer E. D. M. *Koning* van Economische Zaken, die nogal ambitieus was en voor wie geen Militair Gezag bestond. De heer *van Heuven Goedhart* deed alles op zijn eigen houtje en de heer *Burger* was volkomen negatief. De heer *Burger* was zeer tegen het Militair Gezag en noemde mij tegenover zijn personeel zelfs de spion van het Militair Gezag, zo zeer miskende hij de positie van verbindingsofficier. Mijns inziens sproten de moeilijkheden hieruit voort, dat verschillende heren volkomen gebrek aan bestuurservaring hadden en, zoals gezegd, het door hen zelf geschapen apparaat niet wisten te hanteren. Dit is vreselijk jammer geweest en heeft het land geen goed gedaan. Mijns inziens had het in die dagen — ofschoon ik zelf meen, dat het bezoek van de Ministers prematuur was — heel anders kunnen zijn, indien er nauwe en welwillende samenwerking met het Militair Gezag was geweest. Dit zijn mijn persoonlijke indrukken uit die tijd.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen en ik sluit het verhoor.

P. C. HARTHOORN.

DONKER, *voorzitter*.

VAN DIS.

POSTHUMUS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 18 JULI 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Prof. Dr. JAN EDUARD DE QUAY,
oud 48 jaar, wonende te 's-Hertogenbosch,
Commissaris der Koningin in de provincie Noordbrabant,
oud-Minister van Oorlog.

81714. De **Voorzitter**: Op 26 Februari 1950 bent u door de Enquêtecommissie gehoord over de punten j en o van het Enquêtebesluit. U hebt toen als getuige de eed afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Er zijn enige punten, waarover wij nog gaarne een enkele inlichting van u zouden willen hebben.

In de eerste plaats over het volgende: de heer van *Heuven Goedhart* heeft ons medegedeeld, dat na zijn aftreden als Minister — dat is op 23 Februari 1945 geweest — te Oisterwijk in het hotel „Bosch en Ven" zijn bureau is geforceerd en dat men een onderzoek naar de inhoud daarvan heeft ingesteld. Is u daar iets van bekend?"

A. Niets, Mijnheer de Voorzitter.

81715. De **Voorzitter**: Hoort u het voor het eerst?

A. Ja.

81716. De **Voorzitter**: Wij weten nog niet precies, wanneer het is gebeurd. Het kan dus ook heel goed zijn gebeurd tussen de 23ste Februari, de datum van zijn aftreden, en uw optreden als, Minister op 3 April 1945.

A. Ja. Ik weet er inderdaad niets van en, zoals ik u al zeg, het is de eerste keer, dat ik het hoor.

81717. De **Voorzitter**: Een andere vraag is, of u iets gehoord hebt over de kwestie, waarmee men zich omstreeks 12 April 1945 heeft beziggehouden, toen men enige brieven heeft gevonden, die de heer van *Heuven Goedhart* door de linies wenste te laten brengen? Deze brieven waren gericht aan de heren *Bosch van Rosenthal* en *Frans Goedhart*.

A. Neen.

81718. De **Voorzitter**: Is er niets van te uwer kennis gebracht?

A. Neen. Het moeten dus brieven zijn geweest, die door de heer van *Heuven Goedhart* waren geschreven en die hij door de linies heen wilde laten brengen en waarin hij op de een of andere wijze is gedwarsboomd.

81719. De **Voorzitter**: Die brieven zijn toen gevonden. Waarschijnlijk op de bode, die de brieven door de linies zou brengen.

A. Ja. Er is mij echter niets van gerapporteerd. Was het omstreeks 12 April?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dat zou dus moeten zijn in de tijd, dat ik Minister van Oorlog was. Neen, daar is mij niets over bekend.

81720. De **Voorzitter**: Dan wilde ik nog een ander punt met u bespreken. U hebt natuurlijk wel gehoord, toen u Minister van Oorlog werd, en misschien hebt u het vóór die tijd ook al gehoord, dat er in het bevrijde zuiden grote moeilijkheden zijn geweest op het gebied van de arrestatiebevoegdheid.

A. Ja.

81721. De **Voorzitter**: Er was in de eerste tijd op dit gebied een zeer ongeregelde toestand. De arrestaties vonden met name ook op grote schaal plaats door de Binnenlandse Strijdkrachten en groepen van oud-illegalen. Dat heeft geleid tot een zeer moeizaam overleg over deze zaak, dat is gevoerd — men zou eigenlijk kunnen zeggen — door vier partijen, te weten de toenmalige Minister van Justitie, de chef staf Militair Gezag, de procureur-generaal, de heer *Speyart van Woerden* — die in dezen de bevoegdheid van de politie zeer sterk naar voren heeft gebracht —, en de vertegenwoordigers van de Binnenlandse Strijdkrachten. Er zijn ten gevolge van die aanvankelijk zeer ongeregelde toestand op buitengewoon grote schaal arrestaties verricht. Arrestaties, die voor een deel — dat kunnen wij achteraf wel constateren — ten onrechte zijn geschied. Hebt u nu ook bemoeienis gehad met de vraagstukken, die daarmee verband hielden, toen het noorden werd bevrijd?

Daar kwam men op dat moment voor een soortgelijke situatie te staan, d.w.z. niet een geheel gelijke situatie, aangezien het tevoren in het zuiden zo was, dat daar de oorlog nog aan de gang was en dat dit op de arrestaties, die hebben plaats gehad, natuurlijk van invloed is geweest. Iedereen, die maar enigszins verdacht was uit het oogpunt van oorlogvoering, werd daar gearresteerd. Bij de bevrijding van het noorden was ook de oorlog voorbij en dat zou een reden hebben kunnen zijn om de arrestaties in het noorden met ietwat meer waarborgen te omkleden. Desondanks hebben daar ook arrestaties op zeer grote schaal plaats gevonden. Is dat een probleem geweest, waarmee u bemoeienis hebt gehad?

A. Neen.

S1722. De **Voorzitter**: Helemaal niet?

A. Het enige, waarmee ik bemoeienis heb gehad, is het punt geweest, dat hier ook de vorige maai aan de orde is gekomen, namelijk de ongeregelde en de vrij wanordelijke toestanden bij — wat men zou kunnen noemen — de contra-spionage. U zult zich dat waarschijnlijk van de vorige keer herinneren. De heer *Derksema* zat daar dus namens het Militair Gezag in en een ander persoon was aangesteld bij de Binnenlandse Strijdkrachten. Toen het noorden bevrijd werd, bleek, dat er alle mogelijke — laat ik het noemen — ongeregelde of wilde groepen zich met deze aangelegenheid bezighielden. Voor zover mij bekend, impliceerde dat hier en daar ook wel optreden tegen personen en arrestaties, die minder gemotiveerd leken. Dat is toen dus ook de reden geweest, dat wij hebben gezegd: Dit moet in één hand komen. U zult zich mijn mededelingen van de vorige maal herinneren.

81733. De **Voorzitter**: Ja. Dat had echter alleen betrekking op een bepaalde categorie van mensen.

A. Ja. Ik heb persoonlijk, maar daar heb ik geen bewijzen voor, weleens de indruk gehad, dat deze mensen eigenlijk ook buiten hun eigen terrein gingen, ofschoon ze dan zeiden: Wij houden ons bezig met vraagstukken van contra-spionage. Ik meen, dat men ook wel eens die grenzen wat ruim heeft getrokken.

Dat is dus het enige onderdeel, waarmee ik te maken heb gehad en waarover ook, voor zover ik mij dat kan herinneren — ik geloof zeker niet, dat ik mij vergis —, onderling is gesproken. Met andere

woorden: ik herinner mij niet, dat b.v. in een Kabinetszitting over dit probleem als zodanig besprekingen zijn gevoerd, die hebben geleid tot bepaalde maatregelen.

81724. De **Voorzitter**: Denkt u bij de laatste woorden, die u zegt, aan dat meer beperkte probleem van de mensen, die gezocht werden uit een oogpunt van veiligheid, of denkt u dan aan het gehele arrestatieprobleem?

A. Dan denk ik aan het gehele arrestatieprobleem. Ik kan mij niet herinneren, dat ten aanzien van het gehele arrestatieprobleem daarover is gesproken. Ik mag u nog in herinnering brengen, dat ik zelf later ben toetreden dan de andere Ministers uit het zuiden, die, naar ik meen, in Februari waren aangekomen, en ik ben pas begin April aangekomen. Over dat onderwerp zelf, d.w.z. die vrij — laat ik het maar zacht uitdrukken — onregelmatige wijze van arresteren, hebben wij natuurlijk wel in het zuiden een en ander gezien en ervaren. Ik stond daar eerst als ambteloos burger en daarna als voorzitter van het College van commissarissen voor Handel en Nijverheid, waarbij wij met deze materie als zodanig uiteraard niets te maken hadden.

81725. De **Voorzitter**: Dus in Mei en Juni 1945, toen de grote massa van de arrestaties in het bevrijde noorden plaats vond, heeft de chef staf Militair Gezag u deze zaak niet als een probleem voorgelegd?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, zeker niet.

81726. De **Voorzitter**: Heeft de Regering en in het bijzonder de Minister van Oorlog ook niet uit anderen hoofde mededelingen gekregen, die hem op de gedachte konden brengen, dat hier een probleem zou kunnen liggen?

A. Neen, er zijn geen mededelingen ontvangen. Zoals ik u zo juist zei, toen wij in het zuiden deze ervaring opdeden, kon men eigenlijk

wel verwachten, dat, wanneer er geen wijziging kwam in het systeem, het, zij het misschien wat matiger, maar toch wel, in het noorden zou plaats hebben.

Als u vraagt, of wij daar mededelingen over hebben gekregen of dat ik daar mededelingen over heb gekregen, dan moet ik neen zeggen.

81777. De **Voorzitter**: Ook niet in die zin, dat de chef staf u heeft gezegd, dat in het noorden de zaak behoorlijk was geregeld?

A. Neen. Ik herinner mij niet, dat ik een mededeling heb gekregen, waarin hij mij dat heeft gezegd. Ik heb in die tijd natuurlijk verschillende besprekingen gehad met de chef staf van het Militair Gezag. Met is denkbaar, dat hij dat weleens terloops aan mij heeft gezegd, maar het is niet genoemd of behandeld als een bepaald onderwerp van gesprek, waarin mij zou zijn medegedeeld: „Ik heb deze situatie zo en zo behandeld.”

81728. De **Voorzitter**: Het is u dus niet voorgelegd als een probleem?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt. Ik sluit het verhoor.

J. E. DE QUAY.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 18 JULI 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JOHANNES REGNERUS MARIE VAN ANGEREN,
oud 56 jaar, wonende te Wassenaar,
lid van de Raad van State, oud-Minister van Justitie.

81739. De **Voorzitter**: Op 9 November 1948 bent u door de Enquêtecommissie gehoord over de punten j en o van het Enquêtebesluit. U hebt toen als getuige de eed afgelegd. Uw antwoorden van ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Er zijn enige punten, waarover wij nog gaarne een enkele inlichting van u zouden willen hebben. De heer van *Heuven Goedhart* heeft hier een verklaring afgelegd over een gebeuren, dat in de tijd na zijn aftreden als Minister te Oisterwijk heeft plaatsgevonden. Hij heeft nl. gezegd, dat daar en in 's-Hertogenbosch zijn bureaux zijn geforceerd. Bovendien had hij van de heer *Deelen* vernomen, dat hij in Brabant werd verdacht van fraude te hebben gepleegd, dan wel politiek onbetrouwbaar te zijn gebleken, dan wel met binoemingen te hebben geknoeid. De heer van *Heuven Goedhart* is over deze zaak nogal verontwaardigd. Wij zouden gaarne van u willen horen, wat u van deze episode weet.

A. Laat ik eerst beginnen — als u het goedvindt — met te vertellen, dat ik een onderhoud heb gehad met de heer van *Heuven Goedhart* na al dit gebeuren. Dat onderhoud heeft hier in Nederland plaats gehad geruime tijd na het gebeuren.

81730. De **Voorzitter**: Dat heeft plaats gehad, tenminste als ik de verklaring van de heer van *Heuven Goedhart* goed lees, kort voor het verhoor, waarin hij ons van die inbraak mededeling heeft gedaan. Dat was op 30 November 1948. Daar spreekt hij van een onderhoud, dat hij kort tevoren met u heeft gehad. Kan dat kloppen?

A. Ja. Als mijn aantekeningen juist zijn, moet het op 5 November 1948 zijn geweest. Ik had de heer van *Heuven Goedhart* in Amsterdam toevallig ontmoet. Hij wilde mij hierover toen nog eens graag even spreken. De laatste keer, dat ik hem nl. had gehoord, was door de telefoon. Hij heeft zich toen verschrikkelijk kwaad gemaakt. Hij telefoneerde in Londen. De heer van *Heuven Goedhart* zei, dat ik de schuld van het hele gebeuren was en dat het schandelijk was. Enfin, er was geen woord tussen te krijgen. Ik heb toen gezegd: „Laten we er eens over praten, want dit moet een misverstand zijn”. Later heeft dan het onderhoud van 5 November 1948 plaats gevonden. Hij heeft mij toen verteld, dat de heer *Gerbrandy* zou hebben gezegd, dat deze — laat ik het maar inbraak noemen — op mijn instigatie zou hebben plaats gehad. Dat is een heel vreemde geschiedenis, want ik kan u vertellen, hoe dit precies in zijn werk is gegaan, althans, wat mijn wetenschap betreft. Ik kan u de datum niet meer precies zeggen. Op een goede dag — de heer van *Heuven Goedhart* was geen Minister meer — werd ik opgebeld door mijn Minister, de nieuwe Minister ad interim, de heer *Gerbrandy*. Hij vroeg mij, of ik als secretaris-generaal onmiddellijk bij hem wilde komen. Hij was toen nog Minister-President. Ik moest mij naar hem begeven. Het kon toen heel moeilijk, aangezien ik juist een Engelse autoriteit bij mij had, die met mij een zaak besprak. Ik wist helemaal niet waar het over ging, en vroeg de heer *Gerbrandy*, of hij niet even kon wachten, aangezien ik in bespreking was. De heer *Gerbrandy* zei echter: „Kom direct,

want er is haast bij”. Ik heb het gesprek met die Engelse autoriteit zo spoedig mogelijk beëindigd en ik ben naar de heer *Gerbrandy* gegaan. Op de kamer van de heer *Gerbrandy* trof ik de heer *Gerbrandy* zelf aan, de heer *Kruls*, de heer *Snijders* en de heer *Nuboer*, die toen optrad als secretaris van de heer *Gerbrandy*. Er werd mij een uiteenzetting gegeven, dat er verdenking was gerezen, dat de heer van *Heuven Goedhart* geheime contacten had — buiten de inlichtingendiensten om — met de rest van Nederland. Zij wilden gaarne weten, wat daarvan gaande was. Kennelijk waren er — voor zover ik mij herinner — brieven onderschept, door de Engelsen, Amerikanen of Canadezen, die op die contacten zouden wijzen.

81731. De **Voorzitter**: Is het mogelijk, dat dit is gebeurd na 12 April 1945?

A. Na zijn Ministerschap.

81732. De **Voorzitter**: Ik vraag dit, omdat er hier sprake van is geweest, dat men begin April 1945 twee brieven van de heer van *Heuven Goedhart* had gevonden, die hij aan de heer *Bosch van Rosenthal* en de heer *Frans Goedhart* had geschreven.

A. Ik kan u dat zo niet zeggen, ik kan mij de datum niet meer herinneren. Ik herinner mij alleen, wat ik van deze inbraak afweet.

81733. De **Voorzitter**: Ik kom er op, omdat u spreekt over brieven, die zouden zijn gevonden.

A. Ja, dat was de uiteenzetting. Dat was de reden, waarom men verder verdenking had ten aanzien van zijn correspondentie. De heer *Nuboer* merkte toen op — ik herinner mij dat zeer goed —, dat het toch wel te gek was om het Militair Gezag daar die papieren van een oud-Minister te laten openen. Ik vond het ook bezwaarlijk, omdat er correspondentie van Justitie bij was.

81734. De **Voorzitter**: Werd dat dan voorgesteld door het Militair Gezag?

A. Ja. Daarom kwam er ter sprake, hoe wij de hand op die stukken konden leggen.

81735. De **Voorzitter**: Waren de door u genoemde twee heren van het Militair Gezag ook aanwezig, toen dat besproken werd.

A. Ja, de heer *Kruls* was aanwezig. Eveneens de heer *Snijders*, zijn rechterhand. Zoals u weet, was *Snijders* de man, die vroeger bij mij had gezeten. Ik ben hem toen kwijtgeraakt, aangezien hij naar het Militair Gezag overging.

De heer *Nuboer* merkte op in die bespreking: „Dat kan men een oud-Minister toch niet aandoen”. Ik zeide, dat dit juist was. Ik heb echter een tussenvoorstel gedaan. „Die administratie moet toch opgeruimd worden. Ik moet de stukken van Justitie voor de heer *Gerbrandy* in Oisterwijk gaan halen. Er zal toch iemand naar Oisterwijk moeten gaan.” Na de heer van *Heuven Goedhart* was er nog niemand van Justitie geweest.

81736. De **Voorzitter**: Eén ding begrijp ik niet. Het is dus mogelijk, dat dit zich heeft afgespeeld ná 12 April 1945, omdat er toen twee brieven zijn gevonden, die de heer van *Heuven Goedhart* door de linies wilde brengen. Wij hebben hier zojuist de heer *de Quay* gehoord, die toen Minister van Oorlog was. Deze zegt, dat hij van deze zaak voor het eerst hoort. Dat betekent dus, dat de heer *Kruls* zich — indien dit zich inderdaad tijdens het Ministerschap van de heer *de Quay* heeft afgespeeld — niet heeft gewend tot zijn Minister, de Minister van Oorlog, maar tot de Minister-President. Dat is in zoverre merkwaardig, omdat ons hier zo dikwijls is medegedeeld, dat het contact van Ministers met het Militair Gezag, als het ging van de Ministers naar de chef staf van het Militair Gezag, altijd moest lopen over de Minister van Oorlog. In de omgekeerde richting werd dus de Minister van Oorlog blijkbaar gepasseerd.

A. Ja. Zo kan men het zien. Ik wil natuurlijk hier niet de verdediging van dit beleid op mij nemen. Dat past mij niet. Ik zou

echter toch dit willen opmerken, dat het hier wel een buitengewoon geval was. Het gold hier een oud-Minister, die onjuist zou hebben gehandeld niet onder de Regering — zal ik maar zeggen — van de heer *de Quay*, maar waarschijnlijk daarvoor. Zo heb ik het begrepen. Het werd hem kennelijk kwalijk genomen, dat hij buiten de inlichtingendiensten om contacten met het noorden boven de rivieren zocht. Men vroeg zich af, wat deze man allemaal had ondernomen. Men heeft zich daarna tot de Minister-President gewend. In de eerste plaats zou deze er iets van af kunnen weten en de heer *de Quay* wist er uiteraard niets van af. Bovendien was het eigenlijk onder een ander Kabinet gebeurd. Het gehele Kabinet was toen vernieuwd. Men heeft zich toen tot de premier gewend, dat was praktisch de enige, die er van het oude Kabinet te raadplegen overbleef. Ik heb geprobeerd een en ander op deze manier te verklaren. Het was mij ook niet ontgaan, dat hij zich eigenlijk tot de Minister van Oorlog had moeten wenden. Ik weet ook niet, of dit toch niet is gebeurd. Ik vertel u alleen de feiten, zoals die mij toen zijn bekend geworden en dat waren zeer weinig feiten.

81737. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wie is er in die vergadering begonnen met dat voorstel te doen? De heer *Gerbrandy* of de heer *Kruls*?

A. Ik meen, dat de heer *Kruls* toen een uiteenzetting gaf. Ik aurf natuurlijk niet zo precies te zeggen, hoe dat gesprek is gelopen, of de heer *Gerbrandy* het eerst de zaak heeft ingeleid. Men wenste mijn oordeel daarover. Ik was geen Minister meer, ik was secretaris-generaal en de heer *Gerbrandy* wildē het kennelijk niet doen zonder mij daarin gehoord te hebben. Ik heb toen een tussenvoorstel — als u mij toestaat nog even het verhaal verder te vertellen — gedaan, dat de heer *van Heuven Goedhart*, die in Londen verbleef, met mij samen zou gaan naar Oosterwijk om de correspondentie op te halen en te depouilleren. De heer *Gerbrandy* belde toen in ons bijzijn de heer *van Heuven Goedhart* op. De heer *van Heuven Goedhart* zei: „Dat gaat niet met *van Angeren*, want er zit voor hem onaangename correspondentie bij.” Ik heb toen gezegd, dat herinner ik mij nog heel goed: „Nu begint het mij pas te interesseren.” Het andere interesseerde mij betrekkelijk weinig. Het was inderdaad interessant, dat ik een rol zou spelen in de correspondentie over de rivieren. Ik was een ijverig secretaris-generaal en ik was verwonderd, dat de heer *van Heuven Goedhart* achter mij om aldus zou hebben gecorrespondeerd. Mijn plan ging dus toen niet door. Na lang praten werd besloten, dat de heer *Kruls* dan tot opening van zaken over zou gaan. Ik had daar geen beslissing in, ik was daar alleen maar bijzitter, ik was secretaris-generaal. De heren moesten dit beslissen. Later heeft de uitvoering plaats gehad door een zekere majoor *Ballot*. Hij is degene, die toen die stukken heeft opgehaald. De heer *Ballot* is op zekere dag bij mij gekomen met een heleboel stukken. Hij zei, dat deze stukken uit „Bosch en Ven” waren. Toen heb ik direct gezegd, dat hij niet bij mij moest zijn. Hij moest bij de heer *Gerbrandy* zijn. U begrijpt, dat ik deze hele aangelegenheid maar matig vond. Die stukken zijn daarop naar de heer *Gerbrandy* gegaan. Later heb ik — en dat is het weinige, wat ik er van over heb — van de heer *Gerbrandy* een afschrift gekregen van een brief. Er staat onder: Overgenomen uit een dossier Mededelingen aan/uit Nederland (dat was kennelijk uit het dossier van de heer *van Heuven Goedhart*). Verder staat er onder: „Zou zijn samengesteld door dr. G. J. van Heuven Goedhart en met andere dossiers door majoor mr. *Ballot* van het Militair Gezag op last van Minister *Gerbrandy* gehaald van hotel „Bosch en Ven”, te Oosterwijk en overgebracht naar Londen”. In die brief staat inderdaad iets, dat niet erg prettig is voor ondergetekende. Dat is een brief, die zou zijn gericht aan de heer *Bosch van Rosenthal*. Daar blijkt overigens niets van; er staat alleen „Amice” boven. Er staat na de inleiding: „Gij hebt enkele keren zeer rake opmerkingen gemaakt over het ambt, dat ik bekleed. Toch geloof ik te mogen zeggen, dat ge gerust kunt zijn in zoverre de details mij, noch nu, noch vroeger, zeer interesseren. Hebt ge dan, als ik, een next best, die van zich zelf het omgekeerde zou moeten erkennen, wjl hem de grote lijn eer ontgaat dan dat hij die trekt, dan „loopt” dat wel.”

Met de next best zal hij waarschijnlijk mij hebben bedoeld. Het heeft mij niet moeite gekost om dit er uit af te leiden. De andere heren waren dat ook van oordeel, met andere woorden; ik was de man, die zich enkel met de details kon bezighouden. Ik zag geen grote lijn. Dit was uiteraard niet erg vriendelijk. Later komt dan in die brief even om de hoek: „Voor zoveel mij betreft denk ik bij voorbeeld aan het vraagstuk, waarin gij met *van A.* van mening verschilt. Ik zal dat vraagstuk niet oplossen, daar het strijdig ware met het sterk aflopend karakter van mijn bemoeienissen.”

Vóór de oorlog waren er al verschillen van mening over dat langzamerhand vervelend wordende politievraagstuk. Het zat de heer *Bosch van Rosenthal* erg hoog. Ik was met de heer *Bosch van Rosenthal* buitengewoon goed. Ik heb de heer *Bosch van Rosenthal* altijd veel achtung toegedragen. Ik was zeer goed met hem, tot er ia enige vergaderingen bleek, dat wij van verschillende mening waren over het politievraagstuk. Iets, dat ons heus niet persoonlijk behoefde te scheiden. Ik moet u eerlijk zeggen: hij had wel een heel andere opvatting dan ik, maar er is bij mij geen ogenblik enig onaangenaam gevoelen tegenover de heer *Bosch van Rosenthal* ontstaan omtrent dat verschil. Dat zou evengoed bij mij hebben kunnen ontstaan als bij hem. Bij hem is dat wel ontstaan. Daar werd even op gewezen in die correspondentie. Dan weet ik niet, of u in het bezit bent van — misschien kan dat nog van belang zijn — een stuk, dat ik van de heer *Gerbrandy* heb gekregen, nl. een verslag — ik denk, dat het van de heer *Nuboer* is — van een onderhoud van de Minister-president met de heer *van Heuven Goedhart*. Zij hebben dus samen over deze stukken een uitvoerig onderhoud gehad. Het is misschien te lang om het voor te lezen. Er is geen sprake van, of hij dat tijdens zijn Ministerschap heeft gedaan. U heeft waarschijnlijk begrepen, dat de brief, die ik zo juist voorlas, wel door hem is geschreven, toen hij Minister was. Dat moet, aangezien er staat: „Gij hebt enkele keren zeer rake opmerkingen gemaakt over het ambt, dat ik bekleed” (niet, dat ik bekleed heb). Dus dat moet uit die periode zijn. Ik weet niet, of het een misverstand is, maar in ieder geval zou dit er op kunnen wijzen, dat het uit die periode was. Ik weet niet, of dit één van de brieven is, die in beslag zijn genomen, of de brieven, die later zijn gevonden. Ik heb de andere brieven nooit gezien.

81738. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* zegt, dat het nooit gebeurd kan zijn, zoals u het hem in dat onderhoud van November 1948 hebt medegedeeld, nl. dat tot de inbraak zou zijn besloten, omdat men die twee brieven van hem uit handen van de Engelsen had gekregen. Hij vervolgt: „.....want die brieven zijn ongeveer acht weken na mijn aftreden geschreven en het is dus volstrekt onmogelijk, dat die brieven aanleiding hebben gegeven tot die inbraak, want die brieven bestonden toen helemaal niet, die schreef ik pas zeven weken daarna en mede onder de indruk van die inbraak. Ik meen zelfs, dat in de brief aan *Frans Goedhart* een woord over de inbraak staat”.

Als ik dus goed begrijp, wat de heer *van Heuven Goedhart* zegt, heeft die inbraak plaats gevonden zeer kort na zijn aftreden. Doordat u zegt, dat er brieven waren onderschept door Engelsen, Amerikanen of Canadezen, komt onwillekeurig de gedachte op, dat de inbraak dan ná 12 April moet zijn geschied, immers, toen zijn zodanige brieven gevonden. De heer *van Heuven Goedhart* geeft echter een andere voorstelling van zaken; hij zegt, dat de inbraak eerder is gebeurd, en wel vlak na zijn aftreden.

A. Ik heb geprobeerd er iets van te vinden. Ik weet niet, welke brieven het zijn. Ik zat bij de reconstructie ook met de moeilijkheid voor mij zelf. Ik heb nooit anders gezien en nooit anders gekregen dan het stuk, waaruit ik u zojuist enige excerpten heb voorgelezen.

81739. De **Voorzitter**: U hebt een verslag van een bespreking, die heeft plaats gehad tussen de heer *Gerbrandy* en de heer *van Heuven Goedhart*. Staat daar een datum op?

A. Ja, daar staat 30 April 1945 op.
Ik zal het u voorlezen:

„Onderhoud van den Minister-President met den heer *van Heuven Goedhart*. Minister *Gerbrandy* deelde mede, dat de Britsche security in Nederland een 4-tal brieven had onderschept, die een koerier had getracht door de linies te smokkelen naar het nog bezette gebied, en deze brieven had overgedragen aan onze autoriteiten. Twee der brieven bleken door den heer *van Heuven Goedhart* geschreven te zijn, terwijl hij in bevrijd gebied verbleef. Zoowel over het feit van deze correspondentie als over den inhoud was in den Ministerraad ernstige ontstemming gerezen. De heer *van Heuven Goedhart* verklaarde, dat hij tijdens zijn laatste verblijf in Nederland bezoek ontving van een hem onbekende freule *van Harderzbroek*, die vertelde te zijn gezonden door den heer *Bosch van Rosenthal*. In bezet gebied zou men niet meer begrijpen, wat er in onze Regeering gaande was en freule *van Harderzbroek* had opdracht gekregen den heer *van Heuven Goedhart* te vragen zijn lezing te geven over den gang van zaken. Freule *van Harderzbroek* verklaarde reeds drie keer de linies te zijn gepasseerd en in nauw contact te staan met den heer *Bosch*

van *Rosenthal* en met den Prins. Aanvankelijk had de heer van *Heuven Goedhart* voorgesteld, dat hij zelf door de linies zou gaan naar Amsterdam, doch het werd hem duidelijk gemaakt, dat daarvoor een opdracht noodig was en hij begreep, dat Bureau Inlichtingen hem die opdracht niet zou verleen. Daarom had hij toegestemd in het medegeven van twee brieven, één voor den leider van Het Parool en één voor den heer *Bosch van Rosenthal*. Die brieven trachtten een objectieve voorstelling te geven van den toestand, maar waren zonder twijfel zeer onvriendelijk voor bepaalde personen. Minister *Gerbrandy* merkte op, dat de toevoeging aan den brief aan *Bosch van Rosenthal*, deze door te zenden aan de Grebbecornmissie en aan Panorama, den indruk wekte, dat dit stuk bestemd was voor een zekere propaganda in bezet gebied.

De heer van *Heuven Goedhart* lichtte toe, dat de Grebbe-commissie en Panorama, de groep van 6 à 7 menschen omvatte, met wie hij steeds had samengewerkt en die hij nu ook gaarne wilde inlichten. Propagandabedoelingen waren daaraan vreemd. Minister *Gerbrandy* viel daarop den inhoud der brieven aan, die aantijgingen bevatte tegen het karakter van verschillende ambtenaren en officieren, o.a. van het Bureau Inlichtingen. De heer van *Heuven Goedhart* hield zijn beweringen ten aanzien van den heer van *Angeren* en van de oversten *Somer* en van *Houten* staande. Het Bureau Inlichtingen had zijn wantrouwen ten volle verdiend, sedert overste van *Houten* hem een schandlijken brief had geschreven, toen de heer van *Heuwerz Goedhart* nog Minister was. Overste *Somer* had zich toen geheel achter dien brief gesteld. De heer van *Heuven Goedhart* was gaarne bereid afschriften van dien brief aan alle leden van den Ministeraad toe te zenden, opdat zij zich een eigen oordeel konden vormen over den heer van *Houten*. De heer van *Heuven Goedhart* meende, dat het zijn recht was zijn vrienden in bezet gebied op de hoogte te brengen met deze omstandigheden, ook al was het formeel niet toegestaan."

Er onder staat: Londen, 30 April 1945.

Nu heeft het voor mij — als ik dat op mag merken — nooit zo'n bijzonder grote rol gespeeld of hij Minister of geen Minister was. Ik merkte bij het onderhoud van de heer van *Heuven Goedhart* — ik ben er verder niet op doorgegaan —, dat het bezwaar van het zenden door de linies, zonder medewerking van een bureau en waarschijnlijk ook van de Minister-President, hetzelfde zal zijn geweest, of het ging door een Minister of een oud-Minister.

81740. De *Voorzitter*: Alleen treft het wel, dat bij de discussie, die op 30 April 1945 hierover is gevoerd tussen Minister *Gerbrandy* en de heer van *Heuven Goedhart*, wel wordt gesproken over de inhoud van de brieven, waarover blijkbaar ontstemming was gerezen in de Ministerraad, maar dat de vraag, in hoeverre het geoorloofd was om dergelijke brieven door de linies te zenden, van de kant van de Minister-President helemaal niet ter sprake wordt gebracht.

A. Zeker.

81741. De *Voorzitter*: Is het u bekend, welke regeling daarvoor bestond?

A. Ik geloof niet, dat er een bepaalde regeling was, d.w.z. een op schrift gestelde regeling. Het lag uiteraard voor de hand, dat men elkaar doorkruiste, wanneer ieder dit werk uit eigen beweging ging doen. Het is u natuurlijk bekend, welke moeilijkheid het gaf, dat de heren van *'t Sant* en de *Bruyne* langs elkaar heen werkten. Ze waren allebei bezig en daar konden allerlei kwade gevolgen uit voortvloeien. Ik geloof, dat men, al was het niet met zoveel woorden gezegd, moest begrijpen, dat men niet langs elkaar heen moest werken. Ik zou niet meer weten, of er in die tijd bepaalde voorschriften voor waren. Misschien wel, maar ik kan mij dat niet herinneren.

Over mijn verhouding tot de heer van *Heuven Goedhart* heb ik al eerder het een en ander onder uw aandacht kunnen brengen. U hebt mij eens gevraagd, en ik geloof ook aan de andere oud-Ministers, of wij een overzicht wilden geven van onze werkzaamheden in Londen. Ik heb toen een rapport in twee exemplaren geleverd en in het laatste gedeelte daarvan wordt dan over deze zaak iets opgemerkt. Daar spreekt ik nl. enigszins uit, hoe jammer het was, dat er een sterke verkoeling tussen de heer van *Heuven Goedhart* en mij is teweeg gebracht, nadat de heer van *Heuven Goedhart* enkele keren naar Nederland was gegaan. Aanvankelijk kon ik zo uitnemend met de heer van *Heuven Goedhart* werken. De afspraak was: Zorg jij nu voor de lopende zaken in Londen, er is een hoop werk te doen en

ik zal Nederland behandelen. Daardoor begreep ik niets van de verkoeling. Later, toen de correspondentie boven water kwam met de heer *Bosch van Rosenthal*, dacht ik, dat dat misschien de reden is geweest. Toen ik terug was in mijn functie van secretaris-generaal, werd de komst van mijn opvolger in het Ministersambt door mij met vreugde begroet. Het is mij echter nooit geheel duidelijk geworden, waarom ik eigenlijk zo lange tijd op vervanging heb moeten wachten. Waarom moest de benoeming van de nieuwe Minister van Justitie juist afkomen, toen ik voor de eerste maal sedert mijn vierjarig verblijf in Londen er tenslotte toe was gekomen, de enige familiebetrekkingen, die ik in Engeland had — en die in Manchester woon-aen —, te gaan opzoeken? Ik weet niet, of u zich dat herinnert. Het telegrafisch bericht van mijn ontslag en van de benoeming van de nieuwe Minister van Justitie vond ik in mijn hotel, waar ik uiteraard alleen 's nachts verbleef. De overdracht was op zulk een korte termijn gesteld, dat het mij totaal onmogelijk was de overdracht van zaken zelf te doen, zodat ik één van mijn ambtenaren per draadbericht moest machtigen dit namens mij te doen. Ik heb de heer van *Heuven Goedhart* vóór de oorlog nimmer ontmoet. Een enkele maal, dat ik hem vóór zijn benoeming in Londen heb getroffen, was het slechts zeer vluchtig. Hij had zijn intrek bij de heer *Gerbrandy* genomen, die hem dus zeer goed moest hebben leren kennen en ik had alle reden om overtuigd te zijn, dat hier een goede keuze was gedaan. Wij begonnen onze samenwerking in de beste verstandhouding, de verhouding secretaris-generaal tot de Minister was mij volkomen vertrouwd, zodat ik mij gemakkelijk aan de nieuwe toestand kon aanpassen. Het bleek mij al spoedig, dat de nieuwe Minister een voortvarend en scherpzinnig man was. Hij wist zich in de hangende problemen met grote snelheid in te werken. Tussen ons heerste een vertrouwelijke sfeer. Hij verzocht mij de gewone administratie als van ouds te blijven voeren en ten aanzien van nieuwe aangelegenheden zo veel doenlijk van advies te dienen en de bewerking van op stapel staande ontwerpbesluiten voort te zetten; tot de laatste behoorden de regeling van het rechtsherstel en het herstel van het rechtsverkeer. Dan beschrijf ik in dat rapport, dat ik ziek ben geworden, omdat de commissie, die voor het rechtsverkeer zorg droeg, mij in de steek liet; daar was onderling zo veel ruzie, dat ik het werk zelf op mij moest nemen. Ik ben in elkaar gezakt. Na drie weken was ik echter toch weer overeind, waarna ik het werk heb voortgezet. Ik heb toch voor de nieuwe Minister al het mogelijke gedaan, dat in mijn vermogen lag.

„Helaas trad er bij den Minister, toen hij eenige malen geruimen tijd in zuidelijk bevrijd gebied had verbleven, een verkoeling in. Hij had het daar bijzonder volhandig, nam verschillende goede beslissingen en maatregelen op korten termijn, doch ondervond daarbij menige moeilijkheid. Ook al houd ik met dit laatste rekening en overweeg ik, dat gescheiden werkzaamheid op verren afstand zeker niet gunstig werkt op gevoelens van saamhorigheid, is het voor mij toch niet mogelijk die verkoeling anders te verklaren dan door aan te nemen, dat in Nederland op hem een voor mij ongunstige invloed was en werd uitgeoefend. Ik heb die verkoeling, die ook voor het team van Justitie in Londen niet verborgen bleef, ten eerste betreurd. Na het aftreden van mr. van *Heuven Goedhart* als Minister, bleek, dat hij correspondentie had gevoerd met den heer mr. dr. *Bosch van Rosenthal*, destijds coömnissaris der Koningin in de provincie Utrecht. Deze zoo respectabele man was mij vroeger zeer gezind geweest. Sinds het politievraagstuk een paar jaar voor den oorlog aan de orde was gekomen en hij in mij geen voorstander vond van zijn oplossing van dat probleem, bleek hij mij dat zeer kwalijk te nemen en mij mijn inzicht als een persoonlijk bezwaar te moeten aanrekenen. Hetgeen ik gehoord heb omtrent den inhoud dier correspondentie — ik heb slechts een afschrift van een der brieven van den heer van *Heuven Goedhart* aan den heer *Bosch van Rosenthal* in mijn bezit — bevestigt den indruk, dat de bedoelde invloed aanwezig is geweest."

Dit heb ik toen in mijn rapport vermeld. Ik lees het nu even voor, omdat ik niet zeker weet, of u het direct bij de hand hebt. Ik wil het rapport voor alle zekerheid wel hier laten.

Ik zou er de nadruk op willen leggen, dat ik van deze „inbraak" niets heb afgeweten, voordat daarvan in het onderhoud sprake was. Daarbij was ik tenslotte als adviseur van de heer *Gerbrandy* tegenwoordig. Uiteindelijk is dan de beslissing gekomen, dat het moest gebeuren. Ik kan u omtrent de brieven aan de heer van *Heuwerz Goedhart* eigenlijk heel weinig mededelen.

81742. De *Voorzitter*: Het komt dus hier op neer, dat het voorstel om het te doen door generaal *Kruls* is geopperd en dat de opdracht door Minister *Gerbrandy* is gegeven?

A. Ja. Ais ik het wel heb begrepen, heeft de heer *Gerbrandy* later, toen de heer van *Heuven Goedhart* blijkbaar zijn kwaadheid daarover te kennen gaf — ik kan dat wel begrijpen — blijkbaar gezegd: „Ja, maar het advies daartoe kwam van *van Angeren*.” Nu laat ik in het midden, of het goed is zijn adviseurs weg te geven. In dezen ben ik geen inleidend adviseur geweest. Hoe zou ik trouwens hebben kunnen weten, dat die correspondentie bestond?

81743. De *Voorzitter*: Als ik u goed heb beluisterd, dan hebt u, toen eenmaal de mogelijkheid, dat dit zou gaan gebeuren, in de conferentie ter sprake kwam, ook bedenkingen daartegen geopperd.

A. Ik heb een tussenvoorstel gedaan. Ik vertrouwde de heer van *Heuven Goedhart* in zoverre, dat ik anders niet zou hebben voorgesteld, samen te gaan. Ik vond het niet juist om zonder meer een inbraak bij een oud-Minister te doen. Het leek mij de beste oplossing, dat de heer van *Heuven Goedhart* en ik samen gingen, aangezien toch de stukken van Justitie moesten worden overgenomen. Ik had natuurlijk niet de macht om de heer van *Heuven Goedhart* correspondentie af te nemen. Dit was correspondentie van hem zelf. Het enige, dat ik heb opgemerkt, was: „Nu begint het mij te interesseren”. Het begon mij ook inderdaad te interesseren, toen hij door de telefoon dit voorstel van de hand wees. Omdat er onaangename brieven voor mij in waren. Ik wil u wel eerlijk zeggen, dat dit voor mij ook een bittere teleurstelling was. Het is zo, dat ik met de heer van *Heuven Goedhart* goed kon werken. Hij was mijn opvolger. Ik was blij, dat ik weer secretaris-generaal was. Waarom zou ik niet alles hebben gegeven. wat mogelijk was om hem te helpen? Dat heb ik gedaan. Ik herinner mij niet ooit te kort te zijn geschoten.

81744. De *Voorzitter*: Dan is er nog een ander vraagstuk, waaromtrent wij gaarne enige inlichtingen van u zouden willen hebben. U bent natuurlijk volkomen op de hoogte van de moeilijkheden, die er in het bevrijde zuiden zijn geweest over de arrestatiebevoegdheid. U zult zich herinneren, dat daar vele moeilijke besprekingen over zijn geweest tussen — men zou eigenlijk kunnen zeggen — vier daarbij betrokken partijen, te weten de Minister van Justitie, zijnde de heer van *Heuven Goedhart*, de chef staf Militair Gezag, de procureur-generaal, de heer *Speyart van Woerden*, en de vertegenwoordigers van de Binnenlandse strijdkrachten en van de vroegere illegaliteit in het algemeen. Men heeft in het bevrijde zuiden in die tijd daarmede vele moeilijkheden gehad en men wist dus, welk een netelige zaak die arrestaties opleverden. Daar was echter de oorlog nog aan de gang en het ligt voor de hand, dat het verrichten van arrestaties op grote schaal ook uit dien hoofde werd bevorderd. Als er oorlog wordt gevoerd, gaat men al zeer gauw zeggen: Ieder, die enigermate verdacht is, moet van de straat. Dat neemt niet weg, dat er toch — de heer van *Heuven Goedhart* heeft dat wel gezien — vele arrestaties plaats vonden, die de toets van de kritiek niet konden doorstaan. Nu is daarna de bevrijding van het noorden gekomen. Hoewel daar de factor, dat de oorlog nog doorging, niet meer gold, hebben ook in het noorden arrestaties op zeer grote schaal plaats gevonden, ondanks het feit, dat men beschikte over de ervaring, die men in het zuiden had opgedaan. Alle moeilijkheden waren bekend. Heeft men nu in de maanden vóór de bevrijding van het noorden, vlak daarvóór of vlak daarna, dit probleem nog bekeken? Met andere woorden: heeft men in het noorden zonder meer gewerkt met richtlijnen, die het Militair Gezag vanuit het zuiden meebracht, en heeft men zonder meer aanvaard de constellatie, die er was? Ook bij de bevrijding van het noorden was het zo, dat met terzijdestelling van de op dat moment nog niet gezuiverde politie de Binnenlandse Strijdkrachten en allerlei groepen uit de illegaliteit optraden en zelf arresteerden. Heeft men dit probleem, zoals het zich ook daar zonder enige twijfel zou voordoen, niet bekeken in het licht van de ervaringen, die men in het bevrijde zuiden in de afgelopen maanden op dat gebied had opgedaan?

A. Ik weet weinig van datgene, wat u aanvankelijk opmerkte, nl. die besprekingen van de heer van *Heuven Goedhart*, van die vier partijen met elkaar.

Zoals ik daarstraks uiteen heb gezet, was het afspraak, dat hij naar het bevrijde gebied ging, en ik zou in Londen de lopende zaken afdoen e.d. Het is u ook bekend, dat de heer van *Heuven Goedhart* naar Londen is gekomen in gezelschap van de heer *Speyart van Woerden*. Dat ging allemaal — als ik het wel heb begrepen — over deze arrestaties. D.w.z. de vraag was, wie het onderzoek moest doen. Daar draaide het eigenlijk om,

81745. De *Voorzitter*: De komst van de heer van *Heuven Goedhart* en de heer *Speyart van Woerden* te Londen had een zeer be-

aalde oorzaak. De heer van *Heuven Goedhart* had nl. van de heer *Gerbrandy* bericht gekregen, dat hij op grond van zeer alarmerende berichten onmiddellijk met de procureur-generaal naar Londen moest komen: bij doorreis over Brussel werd hem door de heer *Kruls* medegedeeld, dat hem deze dringende en overhaaste boodschap werd gestuurd, omdat werd gevreesd, dat de procureur-generaal in het bevrijde zuiden zou worden gekidnapt en dat men dus langs deze weg de procureur-generaal in veiligheid wilde brengen.

A. Als ik het onderscheid mag maken tussen aanleiding en oorzaak, dan is de aanleiding misschien het gevaar voor kidnapping geweest, maar de oorzaak zat in de vraag, of de procureur-generaal de leiding zou nemen bij het onderzoek, dan wel aan de P.R.O. of de ondergrondse beweging min of meer de vrije hand moest worden gelaten. Daar ging het m.i. om. U zult toch moeten toegeven, dat de kidnapping niet zou gebeuren, omdat men de heer *Speyart van Woerden* zo gaarne wilde vastzetten. Het ging inderdaad om de strijd om de macht ten aanzien van het politieel en justitieel onderzoek.

U vindt eigenlijk de lijn van het Politiebesluit doorgetrokken. Men heeft gezegd: Van die gewone politie en die procureur-generaal moeten wij niets hebben.

81746. De *Voorzitter*: U meent dus, dat dit telegram zijn oorzaak heeft gevonden in het feit, dat men de procureur-generaal, die zeer uitgesproken op het standpunt stond, dat dit een taak van de politie was, en de Minister van Justitie, die, als ik het goed zie, eigenlijk ook op dat standpunt stond, maar zo veel mogelijk nog wilde proberen de partijen tot elkaar te brengen, dat men deze twee exponenten van een bepaalde opvatting uit het bevrijde gebied weg wilde hebben? Is dit eigenlijk uw visie?

A. Ja.

81747. De *Voorzitter*: Van wie zou dat dan zijn uitgegaan? Dat men hem weg wilde hebben? Het telegram kwam van de heer *Gerbrandy*.

A. Ja, maar als ik het wel heb, is daar het nodige aan voorafgegaan. U begrijpt, voor mij zit de moeilijkheid hierin — en ik zou u daar gaarne zo goed mogelijk over willen inlichten — er bestond geen slechte verhouding tussen mij en de heer *Gerbrandy*, maar het was toch zo: ik was de afgetreden Minister, die ook van de heer *Gerbrandy* onder tamelijke moeilijkheden was uitgegaan. De vertrouwelijke samenwerking, die ik vroeger met de heer *Gerbrandy* had, was niet meer aanwezig. Ik was weer secretaris-generaal van een andere hlinister. Ik hoorde de voorgeschiedenis van al die dingen niet meer zo nauwkeurig als ik die anders zou hebben gehoord. Ik weet alleen, dat ik op een goed moment werd opgebeld, en daar stond de heer van *Heuven Goedhart*, in gezelschap — zeer merkwaardig — van de heer *Speyart van Woerden*, waarop ik vroeg: Wat komt u hier doen? Wetende, dat de heer *Speyart van Woerden* procureur-generaal, volgens mijn visie op de zaak in bevrijd gebied, niet kon worden gemist. Hij moest niet in Londen zijn. Er is hem blijkbaar — tenminste dat heb ik begrepen — gezegd: „Als je daar blijft, dan word je gekidnapt, dan maken ze er een einde aan. Dat is natuurlijk geweldig bezwaarlijk voor het gezag in het algemeen. Blijf nu maar weg, dan zullen wij dat zaakje wel verder behandelen.”

81748. De *Voorzitter*: Men zou op de gedachte kunnen komen — het zou niet eens zo'n originele gedachte zijn —, dat het voorstel aan de heer *Gerbrandy* om dat telegram te versturen, is uitgegaan van het Militair Gezag.

A. Ik weet het niet, ik acht het echter niet uitgesloten.

81749. De *Voorzitter*: Ik wilde u juist vragen, of u daar geen positief gegeven over hebt.

A. Ik wist niet, dat u mij over dit punt zou vragen. Ik zal na gaan, of ik er misschien nog enig gegeven over kan vinden. Ik denk het niet. Het is mogelijk, dat ik daar nog een aantekening van heb gemaakt. Later, toen ik meende, dat de heer *Speyart van Woerden* terug moest gaan, heb ik daar ook geen medewerking voor gekregen. Toen de heer *Speyart van Woerden* al enige tijd in Londen was, ben ik voor de heer *Gerbrandy* naar het bevrijde zuiden gegaan: dat was een geruime tijd na de bevrijding.

81750. De **Voorzitter**: Bedoelt u de bevrijding van het zuiden?

A. Ja. Toen trof mij daar ook, dat men nogal bezwaren tegen de heer *Speyart van Woerderz* had. Nu is het altijd moeilijk om te zeggen, of het persoonlijke bezwaren waren — de heer *Speyart* is niet altijd even tactvol — dan wel bezwaren tegen zijn optreden, waarvan men zou kunnen zeggen: „Wij vinden dit verkeerd, daar kan niets van terecht komen. Daarom vinden wij, dat 's lands belang meebrengt, dat hij naar Londen verdwijnt.” Om nu precies uiteen te zetten, wat nu eigenlijk de doorslag heeft gegeven, daartoe zal de heer *van Heuven Goedhart* mogelijk in staat zijn.

81751. De **Voorzitter**: Hij heeft daaromtrent verklaard precies wat ik u zo juist heb medegedeeld. De heer *van Heuven Goedhart* heeft een telegram gekregen van de heer *Gerbrandy*, dat hij onmiddellijk met de procureur-generaal naar Londen moest komen. Als ik mij goed herinner, heeft hij op doorreis te Brussel bij het Militair Gezag de reden vernomen, die hierin bestond, dat de procureur-generaal gekidnapt zou worden.

A. Ik heb later ook gehoord, dat dat de reden is geweest. Het was een aanleiding, maar de oorzaak zat natuurlijk veel dieper.

81752. De **Voorzitter**: Wij hebben uit het verhoor van de heer *van Heuven Goedhart* niet de indruk gekregen, dat hem bekend is geworden, wat de ondergrond van deze boodschap was. Hij heeft dit medegedeeld als een zeer curieus feit, dat hem erg heeft getroffen. Er is hem — naar ik meen — ook gezegd, dat de procureur-generaal ontslagen diende te worden, waartegen hij zich heeft verzet.

A. Daar is mij verder niets van bekend. Ik weet wel, dat men in die tijd zuinig moest zijn met bekwame krachten. Er is zelfs overwogen, dat de heer *Speyart van Woerden* op een studiereis naar Amerika zou gaan. Ik heb gezegd: „Als wij ons belachelijk willen maken, moeten wij dat doen.”

81753. De **Voorzitter**: Ik heb hier de verklaring van de heer *van Heuven Goedhart* voor mij. Hij heeft hieromtrent inderdaad verklaard, zoals ik het zoëven heb gezegd. De heer *van Heuven Goedhart* heeft een briefje gekregen van de heer *Gerbrandy*, dat aanving met de woorden: „Zeer alarmerende mededelingen maken het dringend nodig, dat ge ten spoedigste hierheen komt, vergezeld van de procureur-generaal *Speyart van Woerden*.” Op de doorreis te Brussel is de heer *van Heuven Goedhart* door de heer *Kruls* medegedeeld, dat men de procureur-generaal zou kidnappen. De heer *van Heuven Goedhart* maakt er bezwaar tegen, dat de heer *Kruls* het heeft overgebracht aan de heer *Gerbrandy*, terwijl hij als Minister van Justitie in het bevrijde zuiden toch ook bereikbaar was. Zij zijn toen in Londen aangekomen. De heer *van Heuven Goedhart* vervolgt dan:

„Het was de bedoeling, dat ik de procureur-generaal zou ontslaan. Dat was ook het eerste, wat de heer *Gerbrandy* mij mededeelde. Dat heb ik niet alleen toen geweigerd, maar — ik had wel zien aankomen, dat het die kant uit zou gaan — ik had van tevoren al tegen de heer *Speyart* gezegd: Men zal dat wellicht van mij vragen. Ik geef u de verzekering, dat ik dat niet zal doen, want ik zou dat beschouwen als onbehoorlijk. Wel voelde ik mij verplicht mijn best te doen om aan deze allerhachelijkste situatie enigermate tegemoet te komen.”

Daarom heeft hij aan de heer *Speyart* gevraagd, of deze bereid was om de spanning, die was ontstaan, te helpen oplossen, door het verzoek van hem te aanvaarden om gedurende enkele maanden naar Amerika te gaan en daar een studie te gaan ondernemen ter zake van de organisatie, techniek, etc. van de Amerikaanse politie. De zaak is ook in de Ministerraad geweest. Daar ontmoette de heer *van Heuven Goedhart* nogal tegenstand. Men vond, zegt hij, over het algemeen, dat de heer *Speyart* toch maar beter niet kon terugkeren, maar hij is op het standpunt blijven staan, dat dat onrecht jegens de heer *Speyart* zou zijn. Later heeft de heer *Speyart*, nadat hij aanvankelijk het politionele gedeelte van zijn ambt had overgedragen aan de heer *Deelen*, toch weer geweigerd om naar Amerika te gaan. Dat was na het aftreden van de heer *van Heuven Goedhart*. De heer *van Heuven Goedhart* heeft in dit verband verklaard, dat de procureur-generaal „geen vertrouwen meer had in een reis naar Amerika, waarvan hij toen vreesde, dat hij, teruggekeerd, toch de poten onder zijn stoel doorgezaagd zou vinden.” Ik begrijp, dat deze gang van zaken u niet bekend is geweest.

h. D.w.z. de voorgeschiedenis.

De **Voorzitter**: Neen, de nageschiedenis, wat er in Londen is gebeurd. Toen zij in Londen kwamen, heeft de heer *Gerbrandy* immers tegen de heer *van Heuven Goedhart* gezegd, dat deze de procureur-generaal moest ontslaan en daarop is dit alles gevolgd.

A. Dat zal waarschijnlijk het onderhoud tussen die Ministers zijn geweest. Dit ontslag zou niet alleen onbehoorlijk zijn, het zou niet kunnen. Als men mij had gevraagd: Kan men een procureur-generaal ontslaan, omdat hij wordt gekidnapt, d.w.z. het gevaar bestaat, dat hij wordt gekidnapt, lijkt mij dat een moeilijke grond voor ontslag.

81754. De **Voorzitter**: Neen, maar gronden daarvoor waren wellicht wel te construeren geweest.

A. Dat weet ik niet. Dan zou dat toch op mij terug moeten vallen om die gronden te formuleren. Het lijkt mij niet waarschijnlijk, dat ik daarvoor de juiste gronden zou hebben gevonden en wanneer ik ze zou hebben moeten verzinnen, dan zou ik mijn medewerking er aan hebben geweigerd.

Ik was het in zoverre volkomen eens met het standpunt, wat u ook wel kunt begrijpen, gezien de hele voorgeschiedenis. Hoe eerder deze zaak uit handen van het Militair Gezag kwam, hoe beter, wanneer de heer *Speyart van Woerden*, die zijn mannen kon overzien, meende in staat te zijn om deze zaak als Justitie in handen te nemen. De heer *Speyart* moge dan over karaktereigenschappen beschikken, die hem misschien wat tactisch doen zijn — daar kan men verschil van mening over hebben —, het staat echter vast, dat hij een goed organisator is. Het staat ook vast, dat hij zijn ressort kent. Ik bedoel: wanneer de heer *Speyart* bij mij was gekomen — gesteld, dat ik Minister was — en had gezegd: „Ik kan dat voor elkaar brengen. Het ziet er wel hopeloos uit, maar ik breng dat met een groep mensen, die ik ken, voor elkaar. Wij nemen deze taak zo gauw mogelijk over. Ik kan de beschikbare politiemannen niet allen voor dit werk missen. Ik zal verspreid gebruik van hen maken, er wordt niet meer ingesloten, zonder dat de politie er aan mee heeft gewerkt. Ik zal met mijn officieren van justitie het nodige toezicht houden”, dan zou dit zijn, wat ik juist wenste, dat zou gebeuren ingevolge het Politiebesluit, namelijk dat het Militair Gezag zo spoedig mogelijk zou terugtreden en dat daarvoor de echte justitie en politie in de plaats zouden treden. Voorts was de reden, waarom de heer *Speyart van Woerderz* — naar mijn oordeel — gekidnapt zou worden, een kwestie, waarvoor zij mij ook zouden kunnen kidnappen, indien ik in Nederland aanwezig was geweest. Waarschijnlijk heeft de heer *van Heuven Goedhart* dat ook zo gezien. Deze heeft daar plotseling kennelijk moeilijkheden gekregen, in zoverre, dat hij een oproep heeft gekregen om met de heer *Speyart* naar Londen te komen en via Brussel — zoals u mij mededeelt — is hem gezegd: Je bent daar onhoudbaar, daar gebeuren ongelukken. Het is gevaarlijk voor het gezag, dus ga naar Londen. Daar zullen ze waarschijnlijk hebben geprobeerd hem te ontslaan. Dat laatste staat mij echter niet meer voor de geest. Wel heeft de heer *Gerbrandy* zijn terugkeer naar Nederland altijd als buitengewoon moeilijk gevoeld. Toen ik er op aandrong, dat de procureur-generaal zou terugkeren, heeft de heer *Gerbrandy* dat altijd zeer moeilijk gevonden. Wij is ook betrekkelijk lang in Londen gebleven.

81755. De **Voorzitter**: Wat voor motief gaf de heer *Gerbrandy* daarvoor op?

A. De moeilijkheden, die de heer *Speyart* ondervond in zijn ressort. Men was niet zeker over het feit, of er werkelijk grond was voor de vrees, dat de heer *Speyart* zou worden gekidnapt. Men kan het gemakkelijk zeggen, maar was er inderdaad grond voor?

Als ik daar geweest was, dan zou ik hebben gezegd: Mijnheer *Speyart*, het spijt mij wel, de heer *Kruls* of geen heer *Kruls*, ik ben de Minister van Justitie en u bent procureur-generaal en u gaat zitten. Al maakt u misschien fouten, die maken wij allemaal. We gaan daar niet voor op zij. We zouden hebben geprobeerd, wanneer er fouten dreigden, om de heer *Speyart van Woerderz* zo te instrueren, dat zo min mogelijk moeilijkheden zouden voorkomen.

De **Voorzitter**: Er zijn Ministers uit het Londense Kabinet, die zeggen, dat de Minister van Justitie, in het bevrijde gebied zijnde, zulke dingen helemaal niet mocht zeggen tegen enige civiele autoriteit, omdat de Regering in Londen nu eenmaal het Militair Gezag had ingesteld en dat de Minister, als hij iets wilde, dit via de Minister van Oorlog kenbaar moest maken aan het Militair Gezag. Ik hoor

u zeggen, dat de Minister van Justitie, in het bevrijde gebied zijnde, tegen de procureur-generaal had moeten zeggen: U doet, wat ik wil, nl. blijven.

A. Ja, blijven.

Er is een groot verschil tussen een Militair Gezag, dat tenslotte de algemene leiding heeft, en een Militair Gezag, dat begint te zeggen: Ik begin de procureurs-generaal maar vast af te voeren. U ziet, dat dit een heel eind verder gaat. Het Militair Gezag is een organisatie, welke in de eerste plaats ook behoort te werken met de aanwezige civiele autoriteiten. Van een terzijdestelling zou sprake geweest kunnen zijn, wanneer zou zijn gebleken, dat de heer *Speyart van Woerden* politiek onbetrouwbaar was geweest. Dan kan men zeggen: Ja, we moeten ingrijpen, want wij hebben de zuiveringsregeling. Dan wordt het over een heel andere boeg gegooid. Wanneer het er echter over gaat, hoe het systeem van de strafvervolgingen en de onderzoeken toepassing zal vinden en er wordt gezegd: „Het bevalt ons niet, dat doen wij zelf. Het ene deel van Nederland zal het andere deel van Nederland wel even vastzetten en voor de rechter brengen”, dan is er plaats voor het standpunt, dat het Militair Gezag hier foutief is. Het Militair Gezag kan dan toch tegen de procureur-generaal zeggen: U heeft zich naar mij te richten. Men zou dan inderdaad hier de omstandigheden hebben, dat de procureur-generaal zich had te gedragen naar de inzichten van het Militair Gezag. Doch het ging hier echter om kidnappen. Hier zouden geen moeilijkheden zijn met de heer *Kruis* of met de andere heren, doch moeilijkheden met de hele ondergrondse beweging, die de procureur-generaal hier of daar zouden opbergen. Dat is, als ik het uit uw woorden goed begrijp, het argument geweest. Hij zou van het toneel verdwijnen.

81755. Jonkvrouw *Wttenaall van Stoetwegen*: Men heeft dat pas te Brussel gehoord. De heer *van Heuven Goedhart* is met de heer *Speyart van Woerden* weggegaan, na een telegram van de heer *Gerbrandy*: „Komt u als het u blijft naar Londen, want er zijn dringende redenen.”

A. Ik zou de heer *van Heuven Goedhart* hier ook geen verwijt van willen maken. Deze zat in de grootste moeilijkheden door het feit, dat hij van de President — al was het niet direct een opdracht — toch alarmerende berichten kreeg. Naar aanleiding daarvan begon hij ook te denken: Wat is hier aan de hand? De heer *van Heuven Goedhart* is met de heer *Speyart* op reis gegaan, passeerde Brussel en kreeg daar de mededeling: Er gebeuren de grootste ongelukken. Het gevolg daarvan was, dat de heer *van Heuven Goedhart* in Londen is gebleven. Hij heeft na de bespreking niet gezegd: „We gaan terug en we gaan die zaak doorzetten en we laten de heer *Kruls* komen met zijn afdelingschef, die door Justitie was aangewezen.”

81757. Jonkvrouw *Wttewaall van Stoetwegen*: Het lijkt mij ook helemaal geen eenvoudige zaak om de heer *Speyart van Woerden* te kidnappen. Dat had ik nog weleens willen beleven.

A. Ik heb het volgende verklaard — dat kan ik u wel zeggen —, dat ik er voor mij persoonlijk nooit aan geloofde, dat een *Speyart van Woerden* — ik leg dan nog de nadruk op: voor het zuiden — daar zou worden gekidnapd. Het lijkt mij onwaarschijnlijk, dat hij daar van niemand hulp zou hebben gekregen en dat hij daar als een kind zou worden weggevoerd. Ik geloof er niets van.

Jonkvrouw *Wttewaall van Stoetwegen*: Hij zou wel van zich hebben afgepaft.

A. Ik weet niet, of hij met vuurwapenen om kan gaan.

Jonkvrouw *Wttewaall van Stoetwegen*: Ik denk het wel.

A. De heer *van Heuven Goedhart* wist het niet en die was eenmaal met hem op reis en kreeg toen die mededeling. Het is naar mijn mening alweer terug te voeren tot de heel moeilijke verhouding, waarin toen verschillende Ministers tot het Militair Gezag stonden. Enfin, dat hebt u op andere momenten al besproken en gevraagd. Het was in ieder geval erg moeilijk.

81758. De *Voorzitter*: Ik kom dan nu weer terug op de beginvraag bij dit onderwerp: Heeft men de kwestie van de arrestaties en van de bevoegdheid op dit gebied, alsmede van de organen, die zich daarmee bezighielden, in de maanden April, Mei en Juni 1945 — dus vlak vóór en vlak na de bevrijding van het noorden — niet nog eens bezien? Of heeft men — in het bijzonder het Militair Gezag — zonder meer de gedragslijn, die men in het zuiden gevolgd had, in het noorden gecontinueerd?

A. Ik heb het zo gezien, dat juist door dit optreden tegenover de heer *Speyart van Woerden* men de keuze had gedaan en het Militair Gezag had gezegd: Zo moet het gebeuren. Daarmede was dus eigenlijk de beslissing gevallen, dat het volgens de richtlijnen, die het Militair Gezag had vastgesteld ten aanzien van arrestaties e.d., verder moest gaan. Het is toen zo gebleven. Dit is voor de Ministers ook srg ongelukkig geweest. U begrijpt, dat het heengaan van de heer *van Heuven Goedhart* en ook van anderen op dat moment — dat eigenlijk de zaak voortgang moest hebben en het noorden zou worden bevrijd — niet gunstig was. Al de ervaring was door de heer *van Heuven Goedhart* opgedaan, niet door de heer *Gerbrandy*, die toen Minister werd. Ik was er ook niet geweest, ook ik moest eerst nagaan, wat er allemaal was gebeurd. Men probeert een zaak dan zo veel mogelijk in goede banen te krijgen. Men had van Regeringswege eigenlijk de keuze al gedaan tussen de Justitieleiding en de leiding van het Militair Gezag. Dat had men eigenlijk beslist door het optreden tegenover de heer *Speyart van Woerden*. Het is niet alleen persoonlijk voor de heer *Speyart* onprettig geweest en persoonlijk voor de heer *van Heuven Goedhart*, maar die had gevolgen. Wezenlijke gevolgen — de machtspositie van het Militair Gezag (ik bedoel het niet onvriendelijk) — t.a.v. alles, wat op justitie- en politiegebied lag. De toestand werd hierdoor bevestigd. De procureur-generaal moest wijken. Daar kwam het toch op neer. Daarom spreek ik bij voorkeur over de oorzaak van het gebeurde met de heer *Speyart van Woerden*. De oorzaak zit in de beslissing over de vraag wie de lakens zouden uitdelen bij de arrestaties en bij de voorbereiding van de berechting. Zou dat gebeuren door de procureur-generaal met een groep van door hem geschikt geachte politie, althans onder leiding van die procureur-generaal, dan wel dat anderen leiding zouden geven en het werk verder zou gebeuren met de later optredende, min of meer georganiseerde P.R.A. en dergelijke organisaties?

81759. De *Voorzitter*: U ziet het eigenlijk zo, dat na de gebeurtenissen, die hadden plaats gevonden in het zuiden en die dan hebben geculmineerd in het naar Londen laten komen van de procureur-generaal, de Regering als zodanig ten opzichte van dit vraagstuk definitief had geabdiceerd tegenover het Militair Gezag?

A. Nu stelt u het zeer scherp.

De *Voorzitter*: Uw formulering is ook al vrij scherp.

A. Men kon niet vandaag dit beslissen en morgen het andere. Men heeft eigenlijk hiermede tegen het Militair Gezag gezegd: „Zoals jullie het doen, is het juist. Zoals de heer *Speyart van Woerden* het doet, is het niet juist.” Wanneer men had gezegd: „De heer *Speyart van Woerden* doet het wel juist”, dan had men het gevaar van kidnappen moeten lopen. Men had dan desnoods maatregelen moeten nemen ter bescherming van zijn persoonlijke veiligheid.

81760. De *Voorzitter*: In de maanden April, Mei en Juni van 1945 was de heer *Gerbrandy* Minister van Justitie ad interim. De heer *Gerbrandy* is op deze kwestie dus blijkbaar zelf niet meer teruggekomen. Het moet worden toegegeven, dat de heer *Gerbrandy* in die maanden heel wat andere dingen aan zijn hoofd had. Dat waren de maanden van de overgang, van de bevrijding. Echter ook het Departement van Justitie, dus met name u, de secretaris-generaal, is er ook niet meer op teruggekomen.

A. D.w.z. persoonlijk heb ik herhaaldelijk op veranderingen aangedrongen; ik deed dit tot de tijd van de heer *Kolfschoten* toe. Niet dat ik geen respect had voor alles, wat ondergrondse beweging was en nuttig had gewerkt, doch ik meende, dat volgens de toen gevolgde methode de justitie niet goed kon worden gediend.

81761. De *Voorzitter*: Het optreden van de heer *Kolfschoten* is alweer een paar maanden later.

A. Daarvóór heb ik er wel op aangedrongen, maar zoals u het zo juist al hebt geschilderd, kwam alles ineens tegelijk. In het zuiden was men bezig om de tribunalen en de gerechtshoven aan de gang te krijgen. Toen de bevrijding van het noorden kwam, is het ineens hals over kop gegaan. Wanneer het toen misschien opnieuw georganiseerd had moeten worden, dus wanneer er van de zijde van het Militair Gezag geen richtlijnen hadden bestaan, had het opnieuw kunnen worden opgezet. Men is er toen waarschijnlijk nooit toe gekomen om daarin wijziging te brengen. Men moest vertrouwen hebben in de mensen, die de verantwoordelijkheid op zich namen.

81762. De **Voorzitter**: Men zou dus eigenlijk kunnen zeggen, dat het wel jammer was — althans voor dit onderwerp —, dat op de 23ste Februari 1945, toen de heer *van Heuven Goedhart* moest aftreden, de continuïteit in het Justitiebeleid werd onderbroken.

A. Ja. Dat was zeker jammer. Het is — naar ik meen — niet alleen het Justitiebeleid.

81763. De **Voorzitter**: Het zou dus mogelijk geweest zijn, dat, als de heer *van Heuven Goedhart* niet was afgetreden en in het nieuwe Kabinet had gezeten, hij deze kwestie vóór de bevrijding van het noorden nog eens zou hebben geëntameerd, vooral gezien de ervaring, die hij in het zuiden had gehad?

A. Dat zou mogelijk zijn geweest.

81764. De **Voorzitter**: Terwijl juist door de verbreking van de continuïteit het ook veel moeilijker werd, mede door de omstandigheden, die hier zoëven zijn geschetst, doordat de heer *Gerbrandy*, de Minister van Justitie ad interim, op dat ogenblik het zwaartepunt van zijn taak heel ergens anders moest zoeken. Er kwam daardoor weinig meer van die continuïteit terecht.

A. Zoals ik u heb gezegd. Ik hecht meer betekenis aan het meenemen van de procureur-generaal naar Londen uit het zuiden tijdens het nieuwbestaande, toen al zittende Kabinet dan het enkel zijn van een onaangenaamheid tegenover de heer *Speyart van Woerden*.

81765. De **Voorzitter**: Dus om weer een poging te doen om het zo scherp mogelijk te formuleren, ziet u het blijkbaar zó, dat, doordat de heer *van Heuven Goedhart* op dat moment niet gedaan heeft kunnen krijgen, dat de procureur-generaal naar het zuiden terugkeerde, ook hij de slag min of meer had verloren.

A. Ik wil helemaal niet zeggen, dat het door zijn toedoen was. Het is de kwestie, of hij toen in staat was dit nog te keren. Naar mijn mening heeft dat ook voor Londen zeer grote gevolgen gehad. Het was moeilijk om daarop terug te komen. Denkt u zich maar eens in, hoe moeilijk het is, wanneer men in het zuiden de richtlijnen van het Militair Gezag volgde, voor het noorden een ander systeem te gaan volgen bij de bevrijding daarvan. De heer *Speyart van Woerden* behoort zeker tot de bekwame procureurs-generaal. Als deze procureur-generaal geen leiding mocht geven, hoe zou men dan staan daar, waar de procureurs-generaal moesten worden vervangen; op sommige plaatsen door officieren van justitie?

81766. De **Voorzitter**: Er doen zich hier natuurlijk verschillende kwesties voor. In de eerste plaats is daar de kwestie van de richtlijnen. Een andere kwestie daarnaast is natuurlijk de vraag: wie voert die richtlijnen uit? Dat was ook een van de zaken, in die tijd van het allergrootste belang. Zelfs met behoud van de richtlijnen had men in het noorden misschien maatregelen kunnen nemen om de uitvoering zoveel mogelijk in deskundige handen te krijgen. Het was natuurlijk heel moeilijk.

A. Het Departement zat in Apeldoorn en wij moesten in een volkomen leeg huis trekken. Ik heb dat lege huis zo spoedig mogelijk betrokken en ben terstond tot overbrenging overgegaan, voor zover dat mogelijk was. Ik heb opdracht gegeven, dat de meubels en het archief terug moesten komen. Daar hebben de Canadezen toen ijverig aan geholpen. Onder die omstandigheden was het heel moeilijk om diep ingrijpende veranderingen te brengen en zelfs een overzicht te krijgen van wat er in het noorden gebeurde. Het was bijna geen doen om van het civiel orgaan een volledig overzicht te krijgen.

81757. De **Voorzitter**: Weet u nog, wanneer u in het noorden een regelmatig inzicht begon te krijgen in de getallen van de gearresteerden? U weet, dat er een hoogtepunt is geweest, waarbij wij dicht bij de 100 000 kwamen. Ik meen, dat dit in October 1945 was.

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

81768. De **Voorzitter**: Hebt u zelf nog iets toe te voegen aan uw beschouwingen over dit probleem?

A. Ik denk, dat de heer *van Heuven Goedhart* het als een klacht heeft ingekleed, en er zitten misschien punten in, waarop ik mij nog zou moeten verdedigen.

81769. De **Voorzitter**: Wat betreft de kwestie van die inbraak?

A. Ja. Mijn houding tegenover hem, waarin hij zich misschien verklaart, waarom hij zo kwaad op mij is.

De **Voorzitter**: Ik zal het u even voorlezen, dan kunt u zelf zien, wat u al bekend is.

A. Ik zou het prettig vinden voor als het later wordt gedrukt, dat ik mij nu nog misschien op een bepaald punt kan verdedigen.

81770. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* begint dan met te zeggen, dat de heer *Gerbrandy* op een gegeven ogenblik aanleiding heeft gevonden om zijn bureaux te doen oprnbreken. Hij gaat dan als volgt door:

„Men heeft met hulp van de Rijksgebouwendienst in Den Bosch en met hulp van de dorpsmid in Oisterwijk mijn bureaux geforceerd en alles er uit gesleept, wat er in zat, en daaraan heb ik het dan te danken gehad. dat ik van de heer *Deelen* vernam, dat ik in Brabant werd verdacht van te hebben gepleegd fraudv, dan wel politiek onbetrouwbaar te zijn gebleken, dan wel met benoemingen te hebben geknoeid. Ik behoor daaraan iets toe te voegen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb u, toen ik dit verhaal deed, medegedeeld: er is een man door de linies gekomen, die naar de heer *van Angeren* is gegaan en die tegen de heer *van Angeren* heeft gezegd, dat de Minister de poten onder zijn stoel had weggezaagd, en de heer *van Angeren*, wie ik dat zeer kwalijk heb genomen, is naar *Gerbrandy* gegaan achter mij om en heeft tegen *Gerbrandy* gezegd: „Dat moet je uitzoeken. Dat zou de grond zijn voor de inbraak.”

Dat had de heer *van Heuven Goedhart* tevoren nl. in een Nota aan de commissie medegedeeld. Hij gaat dan voort:

„Ik hoop, dat u zich kunt herinneren, dat dat zo in mijn nota staat, en ik verzeker u, dat ik ook nooit anders heb geweten te bester trouw. Ongeveer veertien dagen geleden heb ik de heer *van Angeren* gesproken en hem dit rechtuit gevraagd. De heer *van Angeren* ontkent ten enenmale, dat er ooit iemand door de linies met dit verhaal bij hem zou zijn gekomen, en zegt, dat hij dan ook per se niet op grond van dat verhaal aangeraden heeft mijn bureaux open te breken, nochtans, wat de heer *van Angeren* zich wél herinnert, kan nooit gebeurd zijn. Dat is nl., dat tot die inbraak zou zijn becloten, omdat men die twee brieven van mij uit handen van de Engelsen had gekregen. Nochtans, u weet, Mijnheer de Voorzitter, dat dat niet kan, want die brieven zijn ongeveer acht weken na mijn aftreden geschreven en het is dus volstrekt onmogelijk, dat die brieven aanleiding hebben gegeven tot die inbraak, want die brieven bestonden toen helemaal niet; die schreef ik pas zeven weken daarna en mede onder de indruk van die inbraak. Ik meen zelfs, dat in de brief aan *Frans Goedhart* een woord over de inbraak staat. De heer *van Angeren* nochtans verklaart, dat bij niet heeft gedaan, wat mij altijd door *Gerbrandy* is verteld. Dit verhaal heb ik nl. van niemand minder dan *Gerbrandy*. Ik kan dat verder niet uitzoeken. De heer *van Angeren* ontkent het, de heer *Gerbrandy* zegt het en wat de heer *van Angeren* zich als reden tot die inbraak herinnert, kan niet kloppen.”

A. D.w.z. hij bedoelt: een onderdeel kan daarvan niet kloppen. Het gaat over bepaalde brieven. Ik herinner mij echter geen bepaalde brieven. Ik heb het hem zo ook niet gezegd. Zo komen de misverstanden in de wereld. Ik heb een aantekening gemaakt van het bezoek aan hem, nl. dat ik mij herinnerde, dat verdenking was gerezen tegen *van Heuven Goedhart* omtrent niet geoorloofde contacten met het noorden in verband met onderschepde correspondentie. Ik weet niet, of het nu juist de twee brieven waren, die hij juist bedoelt. Ik weet van die twee brieven verder niets af. Niemand had die brieven, niemand heeft ze mij laten zien. Daar gaat het ook niet om. Misschien klopt dat onderdeel ook niet helemaal meer in mijn herinnering. Misschien hebben ze alleen gesproken van: Wij verdenken hem van ongeoorloofde contacten met de andere zijde van de rivieren zonder onze toestemming, zonder ons medeweten. Dat is mogelijk.

81771. De **Voorzitter**: Dan vraag ik aan de heer *van Heuven Goedhart*: „Dus wat de heer *van Angeren* zich wel herinnert, hebt u korte tijd geleden van hem gehoord?”

Het antwoord is:

„Ja, Mijnheer de Voorzitter, veertien dagen geleden. Toen ben ik naar hem toegegaan, omdat ik het vervelend vond, dat dat tussen mij en *van Angeren* was blijven steken. Mijn verhouding tot *van Angeren* was ambtelijk overigens altijd heel goed geweest. Ik had eigenlijk spijt, ik verwijt dat mij zelf, dat ik daarmee veel te laat geweest ben, dat ik niet eerder naar hem toegegaan ben, maar ik vond toch, dat, hoe laat dan ook, ik beter deed door er de heer *van Angeren* rechtuit naar te vragen. Ik heb dat gedaan. Dit was zijn antwoord, maar dat klopt niet.”

A. D.w.z. hij doet net, of dat hele antwoord niet klopte. Het is het onderdeel van die brief. Ik heb de Nota van de heer *Gerbrandy* daar straks voorgelezen. De heer *Gerbrandy* deelt mede, dat de Britse Security in Nederland een viertal brieven heeft onderschept, die een koerier had getracht door de linies te smokkelen naar het nog bezette gebied. Herinnert u zich wel dat verslag? Daar had dan moeten staan: hlinister *Gerbrandy* deelt mede, dat de heer *van Angeren* hier is geweest, die een man heeft over gehad, die mededeelt, dat zijn positie wordt ondergraven, of, liever gezegd, de poten onder zijn stoel worden weggezaagd. Dan zou dat verslag zo moeten luiden.

Deze zaak is aanhangig geworden door her in beslag nemen van een viertal brieven. Het klopt wel ongeveer met mijn herinnering.

81772. De *Voorzitter*: Ik geloof ook, dat dit een détail is

A. Inderdaad, het is een détail. Ik heb u zo straks al gezegd, dat het er eigenlijk niet om gaat, van wanneer precies die brieven zijn. Wanneer het zo wordt medegedeeld, zou de lezer eigenlijk kunnen denken, dat de heer *van Angeren* maar wat praatjes had verkocht.

Nota, door dr. J. R. M. van Angeren ingezonden ter aanvulling van het verhoor van 18 Juli 1950

Het zij mij vergund in aansluiting aan mijn verklaringen bij het door uw commissie op 18 Juli 1950 afgenomen verhoor nog het volgende onder uw aandacht te brengen.

1. Het heeft mijn aandacht getrokken, dat ik, u voorlezing doende van een onderschrift, aangebracht onder de kopiebrief: „Overgenomen uit een dossier Mededelingen aan/uit Nederland”, geen melding heb gemaakt van de daarbij behorende datering nl. „Mrt 1945”. Mogelijk kan deze enige aanwijzing vormen voor het tijdstip, waarop de opening der bureaux in Oisterwijk heeft plaats gehad, al kan anderzijds de afwezigheid van de vermelding van de juiste dag in de maand Maart reden geven om aan die datering ook weer niet een overwegende waarde toe te kennen.

Ik herinner mij niet anders. Ik weet van deze hele voorgeschiedenis niets af.

81773. De *Voorzitter*: Het blijkt intussen wel duidelijk, dat de heer *van Heuven Goedhart* uw ontkenning, dat u de zaak bij de heer *Gerbrandy* aangebracht zoudt hebben, volkomen aanneemt.

A. Het is wel jammer, dat de heer *van Heuven Goedhart* niet zegt, dat het hem spijt, dat hij de correspondentie *iiberhaupt* heeft gevoerd over een ambtelijke functionaris, waarmede hij zo goed is. Het spijt mij; dat had hij ook kunnen zeggen.

Ik heb misschien ook weleens iets geschreven of gezegd — daar zal iedereen zich weleens schuldig aan maken —, dat ik niet helemaal kan verantwoorden. Wanneer het hier is gebeurd, had de heer *van Heuven Goedhart* ook één zin kunnen zeggen: Het spijt mij, dat *iiberhaupt* die correspondentie is gevoerd.

Ik ben mij niet bewust, dat ik dat aan de heer *van Heuven Goedhart* heb verdiend.

De *Voorzitter*: Ik kan helaas niet meer voorlezen dan er staat.

Als u dan hiermede bent gekomen aan het eind van hetgeen u ons hebt mede te delen, dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt.

Ik sluit het verhoor.

J. R. M. VAN ANGEREN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

2. In verband met de kwestie omtrent het vertrek van baron *Speyart van Woerden* naar Londen zegde ik uw commissie toe na te gaan of ik, mogelijk in mijn aantekeningen, nog gegevens kon vinden over die zaak en haar voorgeschiedenis.

Helaas heb ik tot nog toe niets kunnen vinden. Toch staat mij, zij het vaag, voor de geest, dat vóór de aankomst van de heren *van Heuven Goedhart* en *Speyart van Woerden* te Londen iemand — mogelijk de heer *Gerbrandy* zelf — mij over moeilijkheden met de heer *Speyart* heeft gesproken.

Wassenaar, 4 Augustus 1950.

VAN ANGEREN.

ZITTING VAN DINSDAG 18 JULI 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwepen en de heer Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Dr. JOHANNES HOEKSTRA,
oud 45 jaar, wonende te Eindhoven, scheikundige.

Hij legt de belofte af als getuige.

81774. De **Voorzitter**: Indien ik mij niet vergis, bent u na de bevrijding van het zuiden van het land bij de Binnenlandse Strijdkrachten geweest. Welke functie hebt u daarbij bekleed?

A. Ik ben begonnen als waarnemend commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten bezuiden de grote rivieren. Ik heb nog wel enige papieren, waaruit dat blijkt. Ook heb ik nog een papier, dat ik als zodanig ben afgetreden. Ik heb twee stellen papieren bij mij, het ene stel heeft betrekking op wat ik meemaakte in die periode; het andere stel papieren is meer persoonlijk en heeft betrekking op mijn eigen functies.

Op 20 September 1944 ben ik voor het eerst in Brussel geweest bij het stafkwartier van de Prins, in hetzelfde gebouw als waarin het Militair Gezag zat.

Ik heb hier nog een papier, waarin ik nog „Han” word genoemd. Wij hebben toen de gewoonte gehad om elkaar nog bij de schuilnaam te noemen, met het oog op de toestand boven de rivieren.

„Han heeft zijn functie van waarnemend commandant der stoottroepen bezuiden de grote rivieren neergelegd en is door mij benoemd tot gevolmachtigde voor het treffen van regelingen met de Nederlandse autoriteiten. Hij blijft bevoegd beschikkingen te treffen aangaande het arrestatiewerk der stoottroepen en is hiervoor verantwoording aan mij verschuldigd. Bij mijn ontstentenis kan hij betreffende bovengenoemde werkzaamheden zelfstandig beslissen na overleg met de waarnemend commandant.”

Deze brief is getekend door „Peter”, de heer *Borghoufs*. U zult die naam waarschijnlijk wel kennen. Hij is later majoor in het leger geworden. Deze brief is gecontrasigneerd door mr. C. H. J. F. van *Houten*.

81715. De **Voorzitter**: Van welke datum is dat stuk?

A. Het is van 15 October 1944.

81776. De **Voorzitter**: Is er nadien nog wijziging in uw positie gekomen?

h. Ik ben later gewoon bij het Militair Gezag gekomen.

81777. De **Voorzitter**: Met ingang van wanneer?

A. Ik heb hier mijn benoeming tot kapitein en mijn aanstelling, getekend door generaal *Kruls* en gedateerd 14 Februari 1945.

81778. De **Voorzitter**: Wij kunnen dus aannemen, dat u van 15 October 1944 tot 14 Februari 1945 bij de Binnenlandse Strijdkrachten de functie hebt bekleed, waarvan u de omschrijving zojuist hebt voorgelezen.

A. Ja, dat is zo. Het enige is — daar heb ik echter geen stukken over — dat van het begin af aan wij hebben samen gemerkt met het

Militair Gezag. Het eerste papier, dat wij hebben uitgegeven om enige regelmaat te krijgen bij de arrestaties, is reeds uitgegeven en medegetekend, naar ik meen, door de militaire commissaris in Eindhoven, de heer *Verhoef*.

81779. De **Voorzitter**: Op welk niveau werkte u samen met functionarissen van het Militair Gezag? Het gaat hier op het ogenblik hoofdzakelijk over de kwestie van de arrestaties en de arrestatiebevoegdheid. Ik begrijp uit het door u voorgelezene, dat u van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten een bepaalde verantwoordelijkheid had op dit punt. Gold dit voor het gehele bevrijde zuiden of alleen voor Brabant?

A. Dat gold voor het gehele bevrijde zuiden.

81780. De **Voorzitter**: Van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten was u dus belast met deze taak?

A. Ja.

81781. De **Voorzitter**: Wie was uw tegenspeler — als ik dit woord daarvoor mag gebruiken — bij het Militair Gezag?

A. In de eerste plaats de staf van generaal *Kruls*, de latere kolonel *Snijders* dus.

81782. De **Voorzitter**: Deze was, naar ik meen, hoofd van de afdeling Juridische Zaken.

A. Ja. Met de politiesectie heb ik weinig te doen gehad, alleen hier en daar technisch voor een bepaald geval, met de afdeling van de heer *Derksema*. Wij hebben van het begin af aan getracht om de dingen uit elkaar te houden.

81783. De **Voorzitter**: Voor zover er dus besprekingen hebben plaats gehad — en die hebben er in die tijd heel vaak plaats gevonden — hebt u die dus in het algemeen met de heer *Snijders* gevoerd?

A. Ja, maar de grote beslissingen zijn genomen in besprekingen met generaal *Kruls* en de Prins.

81784. De **Voorzitter**: Bent u bij die laatste besprekingen ook tegenwoordig geweest?

A. Ja.

81785. De **Voorzitter**: De heer *Snijders* was daar uit de aard van de zaak waarschijnlijk ook bij?

A. Ja.

81786. De **Voorzitter**: De voorbereidende besprekingen hadden dus tussen de heer *Snijders* en u plaats en de besprekingen, waarbij beslissingen werden genomen, geschieden in tegenwoordigheid van Prins *Bernhard* en generaal *Kruls*?

A. Ja. De voorbereidingen op de beslissingen van het Militair Gezag zijn grotendeels gevoerd door de officieren van die sectie, door kapitein *Ballot* en enkele anderen.

Dan was er nog een derde partij, namelijk de Gemeenschap van oud-illegale Werkers.

81787. De **Voorzitter**: Er waren zelfs nog meer partijen: de procureur-generaal en de Minister van Justitie.

A. Ja, die waren er ook bij, maar wij meenden, dat wij daarmee geen contact moesten houden, omdat wij alleen te maken hadden met Militair Gezag, als vertegenwoordiger van de Regering.

81788. De **Voorzitter**: Waren er bij de Binnenlandse Strijdkrachten nog andere functionarissen, die zich op uw niveau of eventueel hoger niveau met dit vraagstuk bezighielden?

A. Neen.

81789. De **Voorzitter**: Wat dit probleem betreft, was u dus eigenlijk de onmiddellijke adviseur van Prins *Bernhard*?

A. Dat zou ik wel zeggen.

81790. De **Voorzitter**: Had de heer *van Houten* hier nog iets mee te maken?

A. Zeker. Hij heeft de eerste zaken allemaal gecontrasigneerd. In het begin was de arrestatie een militaire zaak van de Binnenlandse Strijdkrachten. Ik had toen als contactpunt en superieur in de staf van Prins *Bernhard* in het begin de heer *van Houten*, die speciaal het contact met de illegaliteit onderhield.

81791. De **Voorzitter**: Wij hebben dus nu een overzicht van de personen, die bij dit vraagstuk betrokken zijn geweest, en de kwaliteit, waarin zij daarbij betrokken waren. Zoudt u ons thans een kort overzicht kunnen geven van het verloop van dit vraagstuk, in het bijzonder dan natuurlijk, hoe dat zich van uw gezichtshoek uit heeft voorgedaan?

A. Ja, dat wil ik wel proberen, hoewel ik natuurlijk betrekkelijk weinig exacte gegevens heb. Als ik mag, zou ik er graag even bij willen vertellen, hoe ik aan die functie ben gekomen.

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. Ik was namelijk van begin 1944 af commandant-zuid van de Raad van Verzet en een paar dagen vóór de inval, de bevrijding, ben ik als zodanig afgezet, met de benoeming tot lid voor het zuiden van de Uitvoerende Raad of hoe dat werd genoemd; dat kan ik mij niet meer precies herinneren.

81792. De **Voorzitter**: Door wie bent u toen afgezet?

A. Door *Jan Thijssen*. De heer *van der Gaag* weet hier alles van af. Ik heb nooit geweten, dat het de heer *van der Gaag* was, maar een paar maanden geleden heb ik zijn portret in de krant gezien, waarop ik hem een brief heb geschreven en antwoord heb ontvangen. Ik heb die correspondentie bij mij, waaruit dus blijkt, dat hij het was: „*Richard*” heette hij in die tijd. Ik heb namelijk een conflict gehad in de Raad van Verzet over organisatorische kwesties. Ondanks die afzetting, die, geloof ik, in „illegaal” verband, wel juist, wel „wettelijk” was, was ik toch de eerste man in het zuiden gebleven. Ik had dus de taak om te proberen, mede te werken tot het éénmaken van de strijdende illegaliteit. Ik had geregeld contact met de leider van de knokploegen, *Peter Borghouts* in de laatste tijd, vóór die tijd een zekere „*van Dam*”, wiens werkelijke naam ik niet ken, maar die in Rotterdam is gesneuveld. Direct daarna heb ik dus eigenlijk de Raad van Verzet ingebracht in de Binnenlandse Strijdkrachten en als zodanig ben ik benoemd tot waarnemend commandant, wat een beetje gek was, omdat ik sterk mank ben en dus eigenlijk geen militaire functie kon bekleden. Toen bevond ik mij dus als bijna enige intellectueel, van, zal ik maar zeggen, een beetje hoger niveau, die gewend was enige leiding te geven, in dit geheel en heb mij alleen om die reden, hoewel ik scheikundige ben, begeven in deze angstige materie. Een paar maanden heb ik dus niets anders dan juridische zaken behandeld. Dit is dus een soort van apologie, want ik zat zelf met mijn positie in die tijd.

Direct na de bevrijding werd er overal gearresteerd. Er was vrees voor Bijltesdag en wij dachten hiertegen te moeten optreden, omdat zoiets op chaos uit zou lopen. Ik kreeg daarbij de volle leiding van de heer *Borghouts*, die ik altijd een reuze flinke vent gevonden heb. Wij hebben eerst in Eindhoven geprobeerd orde op de zaak te stellen. Wij kregen toen het pijnlijke conflict, dat de O.D. had gedacht, dat zij de hele leiding in handen zou krijgen, terwijl in werkelijkheid die leiding aan Militair Gezag toegezegd was. Door de actieve illegalen werd de O.D. niet voor vol aangezien, omdat zij niet hadden gevochten. In Eindhoven heb ik dadelijk verbinding tot stand gebracht met een soort politionele sectie, die de O.D. reed-had voorbereid. Die samenwerking is werkelijk volkomen geweest. Van die kant waren er ook enige juristen, mr. *Stallaert* en de octrooigemach-

tigde ir. Los, die met mij samen in die eerste tijden hebben geholpen om aan die instructies een beetje vorm te geven; want er moesten zo snel mogelijk instructies uitgaan naar de verschillende groepen van de illegaliteit, opdat zij niet los en vast haren gingen afscheren, gingen arresteren, goederen in beslag nemen, enz. Wij hebben niet dat kleine groepje mensen verschrikkelijk hard gewerkt en ongetwijfeld is het niet zonder fouten gegaan, maar dat kon ook niet. U moet niet vergeten — dit moet ik er bij zeggen voor mensen, die die tijd niet zelf hebben meegemaakt —, dat wij betrekkelijk weinig steun konden krijgen van de politie. Er was een aantal politiemannen, die meegedaan hadden aan het verzet, en dit aantal is naar voren gehaald bij het arrestatiewerk. De politie als zodanig was volkomen gedesorganiseerd. Dit is dan ook de oorzaak geweest van het grote conflict met de heer *Speyart van Woerden*, met wie ik heel lange gesprekken heb gehad en wie dit eigenlijk helemaal niet naar de zin was, dat het meeste door leken gebeurde. Wij waren er van overtuigd, dat het niet anders kon. Wij moesten een groot aantal leken inschakelen om geen chaos te krijgen. Het is wel een onoverzichtelijke zaak geworden, maar er zijn geen vreselijke dingen gebeurd. Dat is dan, wat wij menen voor elkaar te hebben gekregen. Het is misschien beter, dat u precies zegt, welke punten u nader toegelicht zou willen zien.

81793. De **Voorzitter**: U sprak zoëven over de noodzaak, dat er richtlijnen werden vastgesteld. Kunt u ook reconstrueren, hoe het met die richtlijnen is gegaan? Er zijn richtlijnen geweest van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten en richtlijnen vanwege de chef staf van het Militair Gezag. Later hebben er besprekingen plaats gehad over nieuwe richtlijnen en over het opzetten van een heel andere organisatie om de zaak meer te coördineren. Die problemen zouden wij graag door u zien uiteengezet. Hoe is dat allemaal verlopen?

A. Het B.B.S.B. was niet bekend en was ook niet in voldoende aantal aanwezig die eerste dagen. Er was natuurlijk helemaal geen sprake van, dat dit direct kon worden doorgevoerd. Bovendien was het voor de leken niet leesbaar. Wij moesten dus eenvoudige voorschriften hebben, zoals b.v. de eis, dat voor elke gearresteerde een getekende verklaring van beschuldiging aanwezig moest zijn. Wij hebben dat zo snel mogelijk verspreid. In het begin zijn de mensen gewoon los en vast opgepakt zonder dat iemand wist waarvoor. Wij hebben tegelijkertijd moeten proberen om de plaatsen, waar de mensen werden ondergebracht, geregeld te krijgen. De mensen moesten niet slecht worden behandeld, enz. Wij hebben moeten instrueren, dat meisjes, die alleen maar met Moffen hadden omgegaan, niet moesten worden gearresteerd, hoogstens, wanneer dat nodig was voor de algemene rust, moesten zij tijdelijk worden ondergebracht in een bewaarplaats. Die richtlijnen hebben wij helemaal in het begin opgesteld. Majoor *van Houten* heeft daaraan medegewerkt. Wij hebben die richtlijnen laten zien aan de militaire commissaris. Ik weet niet, of hij ze heeft mede-ondertekend, want ik heb er geen kopie meer van, maar dat zal op Militair Gezag nog wel na te gaan zijn. Wij hebben die richtlijnen gestencild en verspreid.

81794. De **Voorzitter**: Waren die richtlijnen alleen bedoeld voor Eindhoven en omgeving?

A. Neen, voor het gehele zuiden.

81795. De **Voorzitter**: Zij werden dus gegeven vanwege de bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten?

A. Ja. De enige reden kon dus zijn: de militaire doeleinden.

81796. De **Voorzitter**: De bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten en zijn staf, en dus ook de heer *van Houten*, wisten toch, dat er regelingen vanwege het Militair Gezag waren gemaakt. Ik kan begrijpen, dat u in Eindhoven het B.B.S.B. en de daarop gebaseerde uitvoeringsvoorschriften moeilijk kon krijgen, maar bij de staf van de bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten moesten die toch wel bekend zijn.

A. Ik ben de 20ste in Brussel geweest en ik heb daar toen niets over gehoord. Het heen en weer komen was ontzettend moeilijk. Ik heb pas op het einde van die maand de generaal in Maastricht getroffen. Dat ging niet zo een-twee-drie. Bovendien waren de regels, die wij opstelden, in overeenstemming met de officiële richtlijnen van de B.B.S.B. Daarvoor hadden wij immers al dadelijk in het begin contact met de militaire commissaris. Het waren eigenlijk uitvoeringsregels: Hoe moet men die mensen oppakken en waarvoor?

81797. De **Voorzitter**: Waren die categorieën wel behoorlijk op elkaar afgestemd in beide regelingen?

A. Daar is weinig verschil in geweest; de bewoordingen waren natuurlijk anders en daarom hebben wij dit later allemaal met elkaar in overeenstemming gebracht, wat vrij goed is gelukt. Eigenlijk geloof ik, dat er op dat punt helemaal geen moeilijkheden zijn geweest in de praktijk. Er waren wel bepaalde dingen, die moeilijkheden hebben gegeven. Wij hebben b.v. direct in het begin al gezegd, dat men onderscheid moest maken tussen arrestanten en mensen, die wij in verzekerde bewaring stelden. Ei is een aantal mensen geweest, die wij een korte tijd moesten vastzetten, die later helemaal niet vervolgd werden waarschijnlijk, maar dat moest alleen om de rust te herstellen. Dat was b.v. met de Mofmeniden het geval. In de meeste gevallen zouden die mensen helemaal niet gestraft worden, maar de volkswede was er hevig tegen, zodat het beter was, dat zij werden vastgezet. Het onderscheid is later weggefallen, omdat dat niet was voorzien in het B.B.S.B.

81798. De **Voorzitter**: Hoe was het nu met de arrestaties, die in het zuiden natuurlijk ook plaats vonden op grond van de algemene veiligheid, dus arrestaties, die noodzakelijk waren, omdat de geallieerden bepaalde personen van de straat wilden hebben, omdat zij hen gevaarlijk achtten? Deden de geallieerden dat helemaal zelf of was er onder die categorieën een bepaalde categorie, volgens welke de Binnenlandse Strijdkrachten, respectievelijk het Militair Gezag dat, zo nodig op verzoek van de geallieerden, ook konden doen?

A. Ik geloof, dat het andersom is geweest. Wij hebben vrij veel moeite gehad met het arresteren van bepaalde mensen, die de geallieerden, meestal de Engelsen, vrij wilden hebben. Dat ging zo b.v. met burgemeesters in een paar gemeenten rondom de vliegvelden bij Uden. De geallieerden meenden, dat zij die mensen nodig hadden, terwijl die mensen zich werkelijk hadden misdragen. Zij moesten dus worden vastgezet. Wat wij in die eerste maanden arresteerden, was op grond van de militaire veiligheid. Later heeft het Militair Gezag op grond van het B.B.S.B. gearresteerd. Toen die corridor-toestand verdween, moest de zaak overgaan naar het Militair Gezag. Daar heb ik het meeste werk aan gehad; om het over te laten gaan. De grote kracht, die het eigenlijk tegen wilde houden, was de illegaliteit zelf. Ik heb in die tijd een conflict gehad met alle betreffende instanties, behalve met de Prins. Ook met Militair Gezag heb ik geen echt conflict gehad, alleen hebben zij mij later laten staan. Dat was echter juist van Militair Gezag-standpunt. Dit was zo'n ingewikkelde zaak, met zoveel spanningen. Ik was een tijdje het zwarte schaap. Ik geloof ook, dat er een bepaalde kwestie in het Kabinet is geweest, die hier verband mee gehad heeft, in de grond niet met mijn persoon, maar wel met het conflict tussen generaal *Kruls* en de Minister.

81799. De **Voorzitter**: Hoe werd u het zwarte schaap door dat conflict tussen generaal *Kruls* en de Minister?

A. Dat is duidelijk, omdat speciaal van de zijde van de procureur-generaal dit gehele optreden van de illegaliteit op het gebied van de opsporing buitengewoon onplezierig werd gevonden. Hij wilde dat weg hebben. Van de andere kant vond de illegaliteit, dat ik veel te veel overliet en langzamerhand liet wegnemen vanuit hun handen naar de kant van het Militair Gezag. Er was geen enkele partij, die tevreden was over de lijn, die ik volgde. Op het laarst heeft de generaal mij een heel vriendelijk briefje geschreven, waarvan ik hier ook een afschrift heb.

81800. De **Voorzitter**: Van wanneer is die brief?

A. Ik heb de generaal een lange brief geschreven. Ik meende, dat die voor u misschien interessant was, omdat mijn standpunt daarin uiteen is gezet. Die brief is van 4 April 1945. Op 9 April heb ik daarop een antwoord ontvangen. Het zijn allebei kopieën uit die tijd. Hier is ook het origineel, van de handtekening van de generaal voorzien.

81801. De **Voorzitter**: Hiermee was uw gaan uit het Militair Gezag bezegeld?

A. Ja

81802. De **Voorzitter**: Ik zie, dat u in het Militair Gezag de functie had van hoofdinspecteur van de Centrale Opsporingsraad (C.O.R.).

A. Later is die opgeheven.

81803. De **Voorzitter**: Toen u in Februari 1945 bij het Militair Gezag kwam, was er reeds enige tijd tevoren een bepaalde regeling in zake de arrestatiebevoegdheid tussen de verschillende partijen tot stand gekomen.

A. Ja.

81804. De **Voorzitter**: De functie, die u als hoofdinspecteur van de C.O.R. hebt gehad, was dus waarschijnlijk een functie, die voortvloeide uit de beschikking van de chef staf M.G. van 10 Februari 1945 tot instelling van de Centrale Opsporingsraad?

A. Ja, dat was hoofdzakelijk betreffende de opleiding van een aantal officieren en daarmee het overgeven van de ervaring, die wij hadden voor de bevrijding van het noorden.

81805. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gesproken over de grote strijd, die er over de arrestatiebevoegdheid is geweest tussen een aantal groepen en autoriteiten in het bevrijde zuiden. Dat is nu ruim vijf jaar geleden. Hoe ziet u, wanneer u daar nu op terugkijkt en u zoveel mogelijk losmaakt van uw toenmalige eigen standpunt, thans deze tegenstellingen? Wat waren de problemen en waarom kon men niet direct tot een regeling komen?

A. Ik zie dat helemaal als een kwestie van zich niet snel genoeg kunnen indenken in de situatie. Er zijn vakmensen, politiemensen, geweest, die wisten, dat men dit moeilijke werk aan vaklui moest overlaten, en die zich niet realiseerden hoezeer het politie-apparaat was gedestruïeerd. Zij hadden nooit een hoofd van politie in een kleine plaats meegemaakt, die eenvoudig zat te beven, toen hem werd gezegd, dat hun burgemeester toch maar tijdelijk moest worden opgesloten, omdat hij zulke rare dingen had gedaan. Zij konden zich dat niet voorstellen. Men kreeg van sommige plaatsen klachten van de illegaliteit, dat die en die, die toch dat en dat hadden gedaan, helemaal niet waren gezocht, omdat de politie eenvoudig niets deed uit angst voor hun burgemeester, die niet bepaald een helper van de Duitsers, maar dan toch een slappe figuur was geweest en nu de zaak toch nog onder de duim had. Dergelijke toestanden hebben de autoriteiten aan de overkant zich niet kunnen voorstellen. Men wist niet, hoe het eigenlijk hier was. Daar zijn conflicten uit voortgekomen.

81806. De **Voorzitter**: Iemand als de heer *Speyart van Woerden* wist toch wel hoe de verhoudingen lagen?

A. Hij wist het beslist niet. Hij had in St. Michielsgestel gezeten. Hij dacht, dat hij nog met zijn politie-apparaat kon werken, zoals hij dat vroeger gedaan had. Dat was toch beslist niet het geval. Wij waren overal rond geweest. Wij hadden gezien, dat de verschillende figuren, die vóór de bevrijding de leiding van de politiekorpsen hadden gekregen, bijna allemaal slappe figuren waren. Zij waren niet allemaal verkeerd, maar te slap. De sterken waren er al lang op de een of andere manier uitgewerkt of wel uitgelopen. Er was geen sprake van, dat er in die plaatsen, waar de politie de overhand had, iets gebeurde. Er was daar een onzettende ontevredenheid onder de bevolking. Ook het aantal politiemannen was veel te gering. Ik heb hier nog een schatting van het aantal politiemannen, dat wij nodig hadden. Dat was dan 100 man op 100000 inwoners voor het centrale apparaat. Dat was het ervaringscijfer. Het waren natuurlijk geen efficiënte mensen, beslist niet. Het waren ontwikkelde leken, die dit werk zolang deden. Er was geen sprake van, dat men met het restant van de politie een begin kon maken. De heer *Speyart van Woerden* heeft daar bepaald geen idee van gehad volgens mij. Hoevel hij zelf één brok energie was, kon hij dat beslist niet aan. Mijn overtuiging was, en dit is de enige reden geweest, waarvoor ik in dit werk ben gebleven, dat, wanneer er niet iets werd gedaan, er een geweldige ontevredenheid werd gekweekt. Men had hier en daar al de verschijnselen, dat de oud-illegalen op hun eigen houtje recht begonnen te plegen. Dat waren de enige mensen, die iets konden ondernemen in die tijd. U moet niet denken, dat de geallieerden dat onaangenaam was. Zij waren veel ruwer dan met onze mentaliteit overeenkwam. Zij lieten de meisjes op straat de hoofden kaalscheren. Dat geschiedde op verzoek van de Engelse commandant. Ik ben er van overtuigd, evengoed als ik overtuigd ben van de goede wil van de heer *Speyart*, dat het beslist een geluk is geweest, dat hij niet zijn zin heeft gekregen. Dan was er niets gebeurd en dan was er een nog veel grotere chaos ontstaan.

81807. De **Voorzitter**: Uitgaande van het beeld, dat u schetst van die allereerste tijd, waarin de politie in aantal was gereduceerd en ook een zuivering moest ondergaan, zou ik u willen vragen, waarom men van de zijde van de illegaliteit dit standpunt zo lang heeft volgehouden. De normale instanties begonnen natuurlijk geleidelijk aan weer te werken.

A. Dat begonnen zij eigenlijk niet! De goede krachten en bruikbare elementen uit de normale instanties werden overal ingeschakeld in de P.O.D.'s, enz. Zij hebben later de P.R.D.'s geheel overgenomen. Ik heb ook nog de notulen van een vergadering van hoofdinspecteurs, waarin staat, dat de inspecteurs er op moeten werken, dat de P.O.D.'s zich lieten omzetten in P.R.D.'s. De P.R.D. was dus gewoon een afdeling van de politie. De P.O.D. was een instituut, waarin de politie wel medewerkte, maar dat toch eigenlijk onder de leiding van een oud-illegaal functioneerde. Dat was dus een soort conservatisme, wat toen ontstond onder de oud-illegalen. Zij wilden niet meer naar de normale toestand terug. Dat is later geweest; in het begin gebeurde alles door de oud-illegalen. Een aantal politiamannen daarvan heeft in deze zaken het meeste gedaan, terwijl de politie als zodanig in het begin beslist niet bruikbaar was.

81808. De **Voorzitter**: Ik kom nog even terug op de begintijd. U hebt de tegenstelling geschetst tussen het politiestandpunt en het standpunt van de Binnenlandse Strijdkrachten.

A. Dit was niet het algemene politiestandpunt. Er waren zeer veel politiemensen, die zeer goed hebben medegewerkt.

81809. De **Voorzitter**: Misschien moet ik dan meer geconcretiseerd zeggen: het standpunt van de heer *Speyart van Woerden* en het standpunt van de Binnenlandse Strijdkrachten. Dit geeft misschien beter de tegenstelling weer.

A. Ik geloof, dat u niet mag zeggen het standpunt van de Binnenlandse Strijdkrachten, als u spreekt van November, want toen hadden de Binnenlandse Strijdkrachten eigenlijk geen standpunt meer in dezen. Zij hebben zich zeer gauw uit deze zaak teruggetrokken.

81810. De **Voorzitter**: U was namens de Binnenlandse Strijdkrachten toch met dit werk belast. Ik mag toch aannemen, dat u zelf wel een standpunt had!

A. Ja, zeker, maar u moet de derde macht niet vergeten, de grote kring van de landelijke organisaties. Zij zaten in de „Gemeenschap oud-illegale Werkers". In een plaats als Maastricht b.v. hadden zij de zaak in handen. evenals in Breda, terwijl in Eindhoven de O.D. grote medewerking heeft verleend. De O.D. hing zo'n beetje bij de Binnenlandse Strijdkrachten, die zat tussen twee stoelen in. De Binnenlandse Strijdkrachten waren voortgekomen uit de knokploegen en de R.V.V. (hoewel ren kleinere groep) en deze twee hadden de macht in het begin.

81811. De **Voorzitter**: De Binnenlandse Strijdkrachten verrichtten toch ook arrestaties?

A. Neen, de Binnenlandse Strijdkrachten verrichtten heel weinig arrestaties.

81812. De **Voorzitter**: Wie deden dat dan wel?

A. De speciale groepen, de namaakpolitie dus, uit de O.D. hoofdzakelijk.

81813. De **Voorzitter**: Zoals te Eindhoven de zogenaamde Blauwe Jagers?

A. Ja. Zij hebben het wel gedaan en zij zijn God-zij-dank weer gauw ontbonden.

81814. De **Voorzitter**: Hoe ging dat op andere plaatsen?

A. Dat is ook op een dergelijke manier gegaan, maar de geweldige inflatie in de illegaliteit, die Blauwe Jagers en zo, zijn er alleen in Eindhoven geweest.

81815. De **Voorzitter**: Had u, belast zijnde met die functie in de Binnenlandse Strijdkrachten, enige vat op die min of meer onregelmatige groepen, die arresteerden?

A. Merkwaardigerwijze wel. Dat kwam, doordat b.v. een van de mensen, die ik kon uitsturen, drs. *Borren*, mijn contactman in de R.V.V. is geweest met de verschillende verspreide groepen van Je

R.V.V. in vele plaatsen in West-Brabant. Hij kende die groepen. Wanneer hij zei: Hoor eens, dat moet nu uit zijn, dan deden zij dat. Dat was de clou. Daarom was ik ook de enige, die iets kon utruchten. Zij wisten, wie *Han* was: in ieder geval wist een groot aantal van die mensen dat. De mentaliteit was toch wel, dat, wanneer ik zei, dat dat niet kon, zij dat ook niet meer deden.

81816. De **Voorzitter**: Schets ik het beeld nu goed, wanneer ik zeg, dat de groepen, die zich bezighielden met de arrestaties, voor een groot deel groepen waren, die niet in de Binnenlandse Strijdkrachten waren georganiseerd, maar dat het desondanks zo was, dat de functionaris in de Binnenlandse Strijdkrachten, die zijn aandacht aan die arrestaties moest wijden, toch ook wel invloed kon uitoefenen op die groepen buiten de Binnenlandse Strijdkrachten, die het werk deden?

A. Ja, en dan zou ik dit nog er bij zeggen, dat die groepen, die behoord hadden tot het strijdende gedeelte van de illegaliteit en die arresteerden, gevaarlijk waren bij het arrestatiewerk en dat die zijn geconcentreerd en ingebracht in die twee regimenten B.S. — om ze zo maar te noemen —, die er zijn gevormd. De groepen, die speciaal gevormd waren voor het arresteren, stonden onder onze invloed. Op de een of andere manier hingen die vast aan het strijdend gedeelte.

81817. De **Voorzitter**: Wij zijn tot deze uitweiding gekomen, toen ik de tegenstelling formuleerde: standpunt *Speyart van Woerden* — standpunt Binnenlandse Strijdkrachten. Het standpunt van de Binnenlandse Strijdkrachten is nu nader verduidelijkt, doordat wij hebben uitgeweid over de groepen, die daaromheen hingen. Als wij nu even vasthouden aan de tegenstelling, waarbij de twee uiterste standpunten naar voren komen, arrestatie door de politie en arrestatie door groepen uit de illegaliteit, hoe ziet u dan in het kader van deze tegenstelling de plaats van de andere partijen, die daarin zijn opgetreden? Ik denk dan met name aan generaal *Kruls* en aan de Minister van Justitie

A. Ik moet hier openlijk spreken, maar het is misschien helemaal fout wat ik zeg. De Minister van Justitie was natuurlijk een medestander van ons, als oud-illegaal, maar volgens mij heeft hij er niets van begrepen. Hij heeft het helemaal verkeerd aangepakt, terwijl generaal *Kruls* met meesterlijke diplomatie is opgetreden volgens mij, achteraf gezien, hoewel ik in zekere zin het slachtoffer van die diplomatie was. Toch vind ik, dat hij het meesterlijk heeft gedaan. Toen de maanden voorbij gingen, werd het langzamerhand mogelijk om werk af te nemen van die half georganiseerde illegaliteit. Generaal *Kruls* heeft dat meesterlijk gedaan. In het begin heeft hij die Centrale Opsporingsraad ingesteld. Dat was in overeenstemming met het standpunt van de Gemeenschap oud-illegale Werkers, waarin men als de meest invloedrijke mening die van de oude L.O.-mensen kan nemen, de grootste meespelende organisatie omstreeks de tijd, dat de arrestaties moesten worden verricht. Van het begin af aan hebben wij werkelijk consequent er uit kunnen houden elke vorm van rechtspraak door de illegaliteit. Dat is volkomen gelukt. Er was natuurlijk wel gevaar voor. De wilde groepen deden het al. De illegaliteit wilde dus alleen het gehele arrestatiewerk laten verrichten door de oud-illegalen. In het begin was dat de enige mogelijkheid. Enige, illegale mensen hielden zich daar al werkelijk mee bezig en dat waren mensen, die geen boter op hun hoofd hadden. Langzamerhand moest dit worden overgenomen door een officiële instantie. Die instantie was, en dat heb ik ook altijd gemeend, liet Militair Gezag en niet de oude politie. Het Militair Gezag moest het later natuurlijk overdragen aan de oude politie. De generaal heeft dit volkomen voor elkaar gekregen, zij het op een voor ons persoonlijk onaangename manier. Op een gegeven ogenblik hadden wij die C.O.R. opgericht. Generaal *Kruls* regelde het zo, dat deze instantie direct onder hem stond. Deze instantie stond dus naast de militaire commissarissen. De militaire commissarissen zijn onder leiding van overste *Blaauw*, die in Nijmegen zulk prachtig werk heeft gedaan, daar tegenop gekomen. De tijd was toen rijp, dat dit kon. Die inspecteurs kwamen toen niet meer onder de C.O.R., maar onder de militaire commissarissen. Daarmee was ik overbodig. Dat was pijnlijk, maar ik zag wel in, dat het juist was.

81818. De **Voorzitter**: Hoe ging dat nu in de lagere regionen? Wat gebeurde er met die mensen? Hoe kreeg men het apparaat om dat werk door het Militair Gezag te laten doen? Ging dat door groepen van de illegaliteit over te hevelen?

A. Het gehele apparaat werd overgenomen door de militaire commissaris. Het heeft natuurlijk een beetje geld gekost, maar toen

is het dan ook heel mooi geliquideerd. Na een aantal maanden was het overal te groot. De mensen hadden neiging om te blijven zitten en voelden zich ambtenaar. Zij hadden hun werk gedaan. Ik heb er geweldige bewondering voor, hoe de generaal dit uiteindelijk heeft gedaan, met behulp van kolonel *Snijders*, die er ook naar is afgekomen.

81819. De **Voorzitter**: Heeft men al de mensen, die zich met de arrestaties hebben beziggehouden, overgenomen in het Militair Gezag?

A. Ja, ik meen van wel. Officieel zijn zij toen overgenomen door de P.R.D.'s en toen was het politie. De P.R.D. heeft er een paar overgehouden, die blijvende neiging hadden bij de politie te gaan. De rest is geliquideerd. Ik vind, dat het in werkelijkheid niet zo gek is gegaan.

81820. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat de Minister van Justitie er niets van begreep. Hoe bedoelde u dat?

A. Hij had nog niet in de gaten, dat, wanneer werkelijk op dat moment de politie volledig zou worden ingeschakeld en men de P.O.D.'s onder de politie zou brengen — want daar ging het om —, dan in de eerste plaats de oud-illegalen niet meer mee zouden doen en dat er dan ook verder niets meer zou gebeuren. Als gevolg daarvan zouden er hier en daar relletjes komen. Die relletjes zijn er pas later geweest, toen er enkele N.S.B.-ers in hun werk terugkwamen. In die tijd hebben wij geen relletjes gehad.

81821. De **Voorzitter**: Toen was er ook geen enkele aanleiding voor. De arrestaties geschieden nagenoeg geheel door de illegale groepen.

A. Ja. Er waren natuurlijk wel plaatsen, waar er wel aanleiding toe was, b.v. op plaatsen, waar de burgemeester de boel vasthield en waar niets gebeurde. Zo waren er meerdere plaatsen. Ik heb nog eens een burgemeester vastgezet, heel menselijk, in een klooster, vlak tegenover zijn huis. De plaatselijke politiemans zat naast hem te rillen. Dat was werkelijk om je dood te lachen! Daarna begon in die plaats ook de zuivering. Vóór die tijd was er daar niets gebeurd en was er een enorme ontevredenheid en zeker gevaar voor opstootjes en plundering van huizen, enz.

81822. De **Voorzitter**: Dat is de ene kant van de zaak. Maar is zij niet overtrokken naar de andere kant? Zijn er niet vele mensen ten onrechte gearresteerd op grond van alle mogelijke persoonlijke grieven en wat dies meer zij? In welke mate is er here en goed van de mensen gestolen? Hoe erg taxeert u dit soort van uitwassen?

A. Dat is een heel moeilijke vraag. Ik kan u daar alleen mijn indruk op geven en die is, dat vooral, omdat wij zo doorgezet heb-

ben, dat er papier moest zijn voor elke gearresteerde met minstens één naam van een beschuldiger, die uitwassen heel gering zijn geweest. Here en goed is natuurlijk hier en daar gestolen. Er is zelfs in één geval gestolen door één van mijn inspecteurs en die is de gevangenis ingedraaid. Toch was het ern echte oud-illegaal. Maar wij moesten in een week of wat 25 mensen bij elkaar hebben en daar is er een tussen geslopen, die niet goed was. Dat is in de lagere rangen ook voorgekomen. Militair Gezag heeft toen ook zoveel mensen moeten aantrekken en daar zijn er bij geweest, die niet deugden. Naar mijn idee is dat in ons land zeer weinig geweest in vergelijking met andere landen. Er zijn natuurlijk enkele gevallen geweest en dat is zeer akelig. Ik weet niet, hoe men dit uit moet maken, het kan alleen statistisch. De grote narigheid is begonnen, omdat het justitiële apparaat niet snel genoeg daarna is opgetreden. Daar is de narigheid mee begonnen. Wij hebben de commissies van vrijlating ingesteld, wat ook een noodzaak was, omdat er niets gebeurde; er werd niet berecht. Die commissies van vrijlating zijn ook uit de illegaliteit ontstaan onder de militaire commissarissen. Heel veel mensen heeft men toen weer vrij kunnen laten. Dat was een taak, die vreselijk moeilijk was, maar uit het uitblijven van werkelijke rechtspraak is de narigheid voortgekomen en niet uit het arresteren. Er zijn niet zoveel mensen voor niets gearresteerd; maar heel weinig. En dan moet u niet vergeten, dat de economische gevallen niet te arresteren waren. Zij zijn nog niet te berechten. Het grootste deel van hen is tussen de mazen van het net doorgedaan, vooral de grote profiteurs, die men niet kan grijpen.

81823. De **Voorzitter**: Hebt u in dit verband zelf nog iets op te merken, waarvan u meent, dat het voor de voltooiing van het beeld bevorderlijk kan zijn?

A. Ik geloof van niet, Mijnheer ,de Voorzitter.

81824. De **Voorzitter**: Meent u, dat u hiermede de hoofdaspecten wel hebt aangegeven?

A. Het gaat om de eerste tijd, in 1944. Ik geloof, dat dit wel ongeveer het beeld is.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en sluit ik het verhoor.

J. HOEKSTRA.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

FENS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 18 JULI 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. CHARLES HERMAN JEAN FRANÇOIS VAN HOUTEN,
oud 46 jaar, wonende te 's-Gravenhage, bankdirecteur.

81825. De **Voorzitter**: Over de punten j en o bent u reeds door de commissie gehoord op 4 April 1950. U hebt toen de eed afgelegd als getuige. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de destijds afgelegde eed.

Bij de onderwerpen, die wij thans behandelen, zijn wij herhaalde malen gestuit op de moeilijkheden, die zich in het najaar van 1944 in het bevrijde zuiden hebben voorgedaan met betrekking tot de arrestaties van politieke delinquenten. Men zou kunnen zeggen, dat daaraan vier partijen te pas kwamen. Enerzijds was er de illegaliteit; anderzijds de vertegenwoordiger van het zuivere politiestandpunt — als ik het zo mag uitdrukken — de heer *Speyart van Woerden*; verder was er het Militair Gezag en bovendien was er de Minister van Justitie. Wanneer men nu nog onderscheid maakt tussen de illegaliteit in het algemeen en de Binnenlandse Strijdkrachten, dan had men ook nog de Binnenlandse Strijdkrachten met haar bevelhebber en staf; dan waren er dus vijf partijen.

Wij zijn op het ogenblik bezig dit kluwen enigermate te ontwarren. Wij zouden het daarom op prijs stellen van u te horen, hoe deze zaken zich aan u hebben voorgedaan, omdat u, naar ik meen, daarbij betrokken bent geweest, deel uitmakende van de staf van de Prins. Hoe hebt u dat verloop van zaken gezien?

A. Mijnheer de Voorzitter, staat u mi) toe, dat ik u ter inleiding van mijn antwoorden hierop een kort memorandum voorlees, dat ik gisteren heb opgesteld met het oog op dit onderwerp. Misschien kan dit een nuttige basis zijn voor verdere vragen uwerzijds. De tekst luidt als volgt:

„Toen ik in September 1944, een paar dagen na de geallieerde luchtlandingen bij Arnhem, Nijmegen en Son, als gevolmachtigde van de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten voor aangelegenheden der kort te voren opgerichte Binnenlandse Strijdkrachten in Eindhoven aankwam, waren Eindhoven en het bevrijde gebied van Zuid-Nederland frontgebied, nl. corridor naar Arnhem.

De geallieerden, inclusief de Engelsen, hadden belang bij het in verzekerde bewaring stellen van personen, die de krijgsverrichtingen schade konden toebrengen of geacht konden worden hiervoor gevaarlijk te zijn.

De geallieerde militaire autoriteiten beschouwden dit als in wezen behorende tot de taak der opererende legers, doch wilden rekening houden met het feit, dat krachtens bepaalde intergeallieerde afspraken met Nederland zulks was gedelegeerd aan Nederlandse instanties, mits zulks naar hun genoegen zou geschieden.

Met opzet wordt hierbij mede gewag gemaakt van personen, die geacht konden worden voor de krijgsverrichtingen een gevaar op te leveren, om er de nadruk op te leggen, dat in deze beginperiode onze geallieerden in dit opzicht grote belangstelling hadden voor alles, wat met collaboratie met Duitsers en N.S.B. samenhang in de ruimste zin des woords. Eerst later is deze belangstelling verflauwd.

Toen ik slechts enkele dagen in Eindhoven was, werd ik benaderd door de security-instanties, van het aldaar opererende Britse leger, die mij te kennen gaven, dat naar hun smaak van de arrestatie van de hierboven bedoelde groepen van personen veel te weinig werk werd gemaakt. Wel meenden zij te weten, dat deze taak aan Neder-

landse instanties was gedelegeerd, doch zij merkten te weinig van de resultaten, dan dat zij daarmee genoegen konden nemen. Daarom kwamen zij bij mij, als vertegenwoordiger van de bevelhebber der onlangs in het leven geroepen B.S., hulp inroepen, daaraan toevoegende, dat, indien de Nederlanders in gebreke bleven, zij deze taak op eigen schouders zouden nemen met verdere uitschakeling van de Nederlanders.

Ik antwoordde, dat ik wist, dat in beginsel het Militair Gezag voor deze taak bij ons was aangewezen en dat zij zich dus eerst in verbinding dienden te stellen met genoemde instantie. Hunnerzijds kwam toen echter de mededeling, dat zulks was geschied, maar dat de medewerking van die kant geheel onvoldoende was, hetgeen mij zeer spoedig daarna werd bevestigd in een onderhoud terzake met de militaire commissaris, de toenmalige majoor *Verhoef*, die zich beriep op de onmogelijkheid deze taak naar behoren te volbrengen vanwege totale onbetrouwbaarheid der politie en ontbreken van verdere gezagsapparatuur.

Ik meldde de aangelegenheid ook aan mijn chef, de B.N.S., die mij machtigde de gevraagde maatregelen te nemen en daarbij de B.S. in te schakelen, aangezien hij op het hoofdkwartier van S.H.A.E.F. had vernomen, dat arrestaties van personen, die de krijgsverrichtingen konden schaden, tot de taak der opererende legers behoorde en derhalve mede tot de taak der onder zijn bevelen staande B.S., die immers militaire status hadden verkregen."

81826. De **Voorzitter**: Die mededeling van majoor *Verhoef* hebt u dus waarschijnlijk gekregen omstreeks 20 September of iets later?

A. Ja, de dag weet ik natuurlijk niet meer precies, maar ik kom straks op het eerste arrestatiebevel, dat toen werd uitgegeven, welk bevel was gedateerd 25 September.

81827. De **Voorzitter**: Die mededeling kreeg u dus vóór 25 September?

A. Ja, het was één of twee dagen daarvóór.

„Vandaar, dat in deze eerste phase een voorlopige embryonale arrestatieregeling tot stand kwam, welke trachtte te voorzien in de onmiddellijke eisen van dat ogenblik. Genoemde arrestatieregeling, die uitgegeven werd op 25 September 1944, gaat hierbij als bijlage.

Moge achteraf worden toegegeven, dat op deze regeling in juridisch opzicht het nodige valt ai te dingen, uit het oog mag niet worden verloren, dat de tijd ten zeerste drong en er onvoldoende beschikking was over technische hulpkrachten. Bovendien zij opgemerkt, dat bij de samenstelling de medewerking werd ingeroepen van de res.-kapitein der jagers mr. *W. J. van Dijk* (thans de generaal-majoor *van Dijk*, adjudant-generaal van de Koninklijke landmacht), die een bekend advocaat ter plaatse was geweest en het stuk in eerste instantie ondertekende, waarna ik er als gemachtigde van de B.N.S. mijn goedkeuring aan hechtte.

De militaire commissaris distantieerde zich van de aangelegenheid, daarbij te kennen gevende, dat hij er mede genoegen nam, dat wij onze gang zouden gaan, aangezien hij er zelf toch niet voldoende aan kon doen.

Intussen is het een feit, dat de onder de druk der omstandigheden geconcipeerde voorlopige regeling nadien tijdelijk enige moeilijkheden heeft veroorzaakt met de chef staf M.G., de toenmalige generaal-majoor mr. *H. J. Kruls*. Achteraf was dit mij volkomen begrijpelijk, omdat onze instructie zich bewoog op een terrein, dat voor een groot deel tot zijn competentie behoorde.

Ik zeg „voor een groot deel", omdat de bevoegdheid van de in het veld opererende troepen, en dus ook de B.S., om allen, die de krijgsverrichtingen schade konden toebrengen te neutraliseren, tot het einde toe als bevoegdheid van deze troepen is erkend gebleven.

Bovendien moge niet worden vergeten, dat het Militair Gezag, bij gebreke aan betrouwbare politie, niet — en in het begin zeker niet — over een eigen gezagsapparaat beschikte. Dit maakte de noodzaak om de B.S. ook in de algemene regeling der arrestaties te betrekken, dus te evidentier.

Er zijn uitgebreide besprekingen over deze materie gevoerd niet de staf M.G., die uiteindelijk resulteerden in een arrestatieregeling, die opgenomen werd in de door de staf B.N.S., afdeling B.S., uitgegeven „Algemeene instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten”, dewelke hierbij eveneens wordt overgelegd. Genoemde regeling vindt men, met de desbetreffende bijlagen, in Hoofdstuk III van dit boekwerkje weergegeven, bladzijden 27 t/m 73.”

81828. De **Voorzitter**: Van welke datum is die „Algemeene Instructie”?

A. Indien u met uw vraag bedoelt, wanneer het boekje, getiteld: „Algemeene Instructie” voor ronddeling gereed was, moge ik verwijzen naar de inleiding van de bevelhebber, gedateerd 1 Maart 1945. Dat wil echter in het geheel niet zeggen, dat de daarin opgenomen regelingen eerst op die datum in werking zijn getreden. De gang van zaken was aldus:

In de loop van het bestaan van de B.S. in het zuiden ontstonden allerlei instructies en aanwijzingen voor deze troepen, die — al dan niet in overleg met het M.G., zoals t.a.v. de arrestatieregeling in ieder geval wèl is geschied — werden gewijzigd en aangevuld. Toen de bevrijding van het noorden aanstaande scheen, werd behoefte gevoeld aan een algemene samenvattende uitgave, die ook in het noorden zou kunnen worden gebruikt. Deze kwam op 1 Maart tot stand en gaf een weergave van de stand van zaken op dat moment. Trouwens, het drukken en het verkrijgen van het papier heeft ook nog de nodige moeite en tijd gekost. In verband met het onderwerp, dat u thans behandelt, is de datum van 1 Maart 1945 echter slechts van ondergeschikt belang. Vóórdien waren er ook aanwijzingen — in overleg met het M.G. — uitgevaardigd, die allengs hoe langer hoe meer gingen lijken op datgene, wat op 1 Maart als definitieve arrestatieregeling kon worden bekendgemaakt.

Tndien ik thans met mijn memorandum mag doorgaan, dan luidt dit nog als volgt:

„Zonder te dezer plaatse op details in te gaan, zou ik nog op het volgende willen wijzen:

1. In deze moeilijke materie is uiteindelijk overeenstemming bereikt met de instantie, die krachtens het B.B.S.B. toenmaals de bevoegde bevoegdheid ter zake bezat.

2. De B.S. zijn in deze regeling ingeschakeld als uitvoerende instantie (zie nl. art. 7 der arrestatieregeling, op blz. 29, over de arrestatieploegen van de B.S., samenwerkende met betrouwbare elementen van de politie, enz.).

3. De werkzaamheid van de B.S. beperkte zich tot de aanhouding. De inbewaringstelling was voor rekening van het M.G., c.q. de geallieerde militaire autoriteiten (in geval van arrestaties uit hoofde van operatieve overwegingen).

4. Bezie men in het bijzonder de regeling voor de arrestaties uit operatieve overwegingen (blz. 41), dan vindt men daarin allerlei elementen terug, die tevens kunnen worden aangetroffen in de voorlopige regeling van September 1944. bijv.:

a. arrestatieplicht ten aanzien van personen, die de krijgsverrichtingen in gevaar kunnen brengen. Begrijpelijk is intussen, dat de interpretatie van dit begrip allengs enger werd;

b. uitlevering aan betrouwbare instanties: betrouwbare Nederlandse politie, c.q. de B.S., c.q. de instanties, door het Militair Gezag aangewezen, of de geallieerden;

c. het behouden blijven van het bijzonder karakter van *frontgebied*, hetgeen volledig sloeg op de situatie in het bevrijde Nederlands gebied in September 1944.

5. In gemeenschappelijk overleg is tenslotte een regeling tot stand gebracht, die zowel het Militair Gezag hielp aan de zo gewenste hulpparaatuur, als dat zij neigingen van de B.S. tot onberaden handelingen tot een aanvaardbaar minimum beperkte.

Er is met alle kracht naar gestreefd de controle op excessieve aanhoudingen in handen te stellen van de instantie, die daartoe door de Nederlandse Regering was aangewezen, nl. het Militair Gezag, maar die daartoe in den beginne, mede vanwege het onverwachte verloop der krijgsverrichtingen, beslist niet in staat was, waardoor ook het treffen van een eerste noodregeling — onder Engelse druk — noodzakelijk werd.”

81829. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat de eerste arrestatieregeling van de bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten van 25 September 1944 was.

A. Ja.

81830. De **Voorzitter**: Was u op dat moment bekend, dat er ook een soortgelijke regeling bestond van het Militair Gezag, nl. de algemene lastgeving van het Militair Gezag?

h. Ja. dat was bekend.

81831. De **Voorzitter**: U kende die dus?

A. Ja, wel van strekking, niet precies van inhoud.

81832. De **Voorzitter**: Waren deze twee op elkaar afgestemd of niet?

A. Ik heb zojuist getracht in dit memorandum te doen uitkomen, dat onze voorlopige noodregeling is geboren in de allereerste dagen na de bevrijding van Eindhoven, toen daar natuurlijk nog een chaotische toestand heerste. Het is onder Engelse druk geschied, want op een gegeven ogenblik werd ik bezocht door de security-instanties van 2nd Army (Britse tweede leger), zoals in het memorandum is vermeld, die zich beklaagden over het feit, dat er lang niet voldoende werk werd gemaakt van de arrestatie van verdachte elementen. Ik heb hen verwezen naar de militaire commissaris. Hun antwoord was, dat zij daar reeds geneest waren, maar van die zijde niet voldoende medewerking hadden, omdat de militaire commissaris niet over de apparatuur beschikte om er meer aan te kunnen doen. Daarom kwamen zij bij mij, want het was hun bekend, dat ik bezig was namens de bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten met de organisatie en oprichting van de „Interior Forces”. Zij vroegen of ik hen kon helpen, daar zij de zaak anders zelf zouden aanpakken. Zij zouden mij en de andere Nederlandse instanties in dat geval moeten uitschakelen, want zij waren dan genoodzaakt de aangelegenheid geheel in eigen hand te nemen. Daarop heb ik contact opgenomen met de majoor *Verhoef*, die vrijwel op hetzelfde ogenblik als ik ter plaatse was aangekomen en onmiddellijk beaamde, dat hij er niet voldoende aan kon doen, wat niemand hem kwalijk kon nemen, want hij had geen behoorlijk apparaat en stond er praktisch alleen voor in een zeer verwarde toestand. Ik heb aan hem overgebracht wat de Engelsen wensten. Hieraan heb ik toegevoegd, dat ik niet op eigen houtje kon gaan optreden en ik heb daarom contact opgenomen met mijn chef, die bij Brussel zat. Daarvan kreeg ik ten antwoord, dat er inderdaad onmiddellijk iets aan de zaak moest worden gedaan en dat dit bovendien onder zijn competentie viel. Hij bad zich bij S.H.A.E.F. er van vergewist, dat dit mede tot zijn taak behoorde.

Ik ben mij er natuurlijk van bewust geweest, dat de te nemen maatregelen niet klopten met hetgeen in Engeland was bepaald. Ik stond echter (a) voor het Engelse verzoek en (b) voor de algemene omstandigheden. Er moest in ieder geval iets gebeuren. Wij hebben toen die eerste regeling inderhaast opgesteld; d.w.z. zij werd gemaakt, zoals ik u reeds voorlas, hoofdzakelijk door de heer van *Dijk*, bijgestaan, als ik mij goed herinner, door dr. *J. Hoekstra*, een bekende chemicus bij Philips, die vertegenwoordiger van de R.V.V. in het zuiden was en in die eerste dagen van de oprichting van de B.S. hieraan actief medewerkte en ons met allerlei bijzondere zaken hielp. De heer *Hoekstra* had een fysiek gebrek, dat hem voor enige militaire activiteit ongeschikt maakte en heeft zich dus voorlopig gespecialiseerd op dergelijke kwesties. Toen deze regeling klaar was — zij werd in een minimum van tijd in elkaar gezet — heb ik er mijn goedkeuring aan gehecht. De regeling is toen met grote snelheid verspreid bij de embryonale onderdelen van de B.S., die op dat moment tot stand begonnen te komen. Er zijn onmiddellijk arrestatieploegen gevormd en het resultaat is dan ook geweest, dat binnen zeer korte tijd heel veel elementen, waarvan werd aangenomen, dat zij gevaarlijk waren of konden zijn, werkelijk zijn aangehouden.

81833. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, is deze regeling dus te Eindhoven ontworpen?

A. Ja.

81834. De **Voorzitter**: Daar had u waarschijnlijk niet de beschikking over de algemene lastgeving van de chef staf Militair Gezag?

A. Neen, die had ik niet.

81835. De **Voorzitter**: Het afstemmen van de nieuwe regeling daarop was dus praktisch onmogelijk?

A. Het was niet mogelijk. Ik had die algemene lastgeving niet bij mij. Ik heb er over gesproken met de majoor *Verhoef*, die het mei

mij eens was, dat wat onzerzijds ondernomen werd niet precies 100 pct. volgens de regels was. Hij zei echter, dat de situatie, waarin wij ons bevonden, nooit was voorzien.

18136. De **Voorzitter**: Ik vraag het, omdat, indien de regelingen in die zin niet op elkaar waren afgestemd, dat zij verschillende categorieën bevatten, dat dan misschien bij de arrestaties niet zó erg zou zijn, want dan zou de ene instantie meer mensen arresteren dan de andere, maar bij de eventuele vrijlating zou dat wel moeilijkheden kunnen veroorzaken. De ene zou daarbij dan verder gaan dan de andere, wanneer een arrestatie bleek ten onrechte te zijn geschied. Wanneer de algemene lastgeving b.v. minder categorieën bevatte dan deze arrestatieregeling, dan zou, indien bleek, dat een gearresteerde niet onder de categorieën van de algemene lastgeving viel, doch wel onder die van de regeling van de B.S., hij toch worden vrijgelaten.

A. Onze regeling is door de militaire commissaris gezien.

18137. De **Voorzitter**: En deze had natuurlijk die algemene lastgeving?

A. Ik neem aan, dat hij die lastgeving had. Ik kan natuurlijk na zes jaar niet meer weten, of hij die op dat moment heeft vergeleken; ik neem echter aan van wel. Hij heeft er praktisch geen bezwaar tegen gemaakt; formeel heeft hij natuurlijk opgemerkt, dat het niet helemaal volgens het plan was.

18138. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat deze arrestatieregeling gold voor de B.S. De heer *Hoekstra* heeft hier verteld, dat de zaak toch wel iets ingewikkelder was, omdat naast de B.S., die gevormd was uit drie groepen van de illegaliteit, zich ook vele andere groepen plaatselijk met de arrestaties hebben beziggehouden. Dat waren groepen, die niet in de B.S. waren opgenomen. De heer *Hoekstra* stelt het zó voor, dat hij, in het bijzonder met behulp van een van zijn medewerkers, zeer sterke invloed op die andere groepen kon uitoefenen, zodat er toch wel een zekere uniformiteit is bereikt. Mijn vraag is nu, hoe men dit van de zijde van de B.S. heeft bekeken. Heeft men wel geweten, dat die andere groepen ook op dit terrein opereerden en beschouwde men die regeling als ook geldend voor die andere groepen, of is men uitgegaan van de gedachte, dat dit uitsluitend een regeling voor de B.S. was?

A. U moet trachten zich de toestand in die eerste dagen goed te realiseren, Mijnheer de Voorzitter. De B.S. stond op papier, maar moest in werkelijkheid nog worden opgericht en geordend. In het begin is dat niet zo eenvoudig geweest, want er waren, zoals u terecht zegt, vele groepen in het zuiden, die eerst op eigen houtje opereerden en waarvan pas in de loop van weken en maanden kon worden vastgesteld in welke vorm zij moesten worden gegoten. Er waren dus groepen, die in de aanvang vermoedelijk eigenhandig zijn opgetreden. Dit kon niemand ter wereld direct radicaal tegengaan, want eerstens maakten de bevrijdingsomstandigheden zulks praktisch onmogelijk en daarnaast was de reactie eigenlijk volkomen natuurlijk. Men had hier toch al 4 jaar lang over „Bijltjesdag" gesproken? Eén van de hoofdbedoelingen van deze eerste regeling is geweest, ook dit tegen te gaan. Diverse groepen zijn in die eerste weken ontbonden, op grond van de overweging, dat zij niets te maken hadden met onze algemene opzet van de B.S. Ik acht het niet uitgesloten, dat deze mensen ook aan het arresteren zijn geslagen. Daarvan zijn lang niet alle gevallen aan mij of mijn collega's gerapporteerd.

18139. De **Voorzitter**: Als ik u dus goed begrijp, is het wel de bedoeling geweest, dat deze arrestatieregeling van de B.S. zou gelden voor de B.S. in engere zin.

A. Inderdaad. Wanneer u de arrestatieregeling leest, die later in overleg met het Militair Gezag is opgesteld, staat op blz. 28 aan het einde van artikel 3: „De Binnenlandsche Strijdkrachten als zoodanig" („als zoodanig" is zwart gedrukt). Op het eerste gezicht lijkt het misschien een beetje vreemd, dat het er zo staat, maar de opzet er van was, dat het geen losse groepen zouden zijn, maar de officiële Binnenlandse Strijdkrachten.

18140. De **Voorzitter**: Hebt u van die andere groepen zelf ook nog iets gemerkt, of niet zoveel?

A. Ik heb in het begin van die andere groepen zelfs veel last ondervonden. Dat heb ik reeds in een vroeger verhoor uitvoerig verteld. Deze mensen opereerden, ik twijfel er niet aan, met de beste wil van de wereld, maar het was natuurlijk een volkomen gededesorganiseerd geheel.

18141. De **Voorzitter**: Dit betreft dus het ontslaan van deze eerste regeling. Nu hebt u al enige keren gesproken over de „Algemeene instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten", waarin is opgenomen de uiteindelijke regeling, zoals die in overeenstemming tussen de B.S. en het Militair Gezag is tot stand gekomen, ongeveer omstreeks December 1944, als ik mij goed herinner.

A. Die uiteindelijke regeling steunt op de mede in het instructieboek opgenomen Algemene lastgeving en afzonderlijke beschikking van de chef staf Militair Gezag, die gedateerd zijn Februari 1945, maar de principiële overeenstemming over de coördinatie en te volgen gedragslijn is eerder tot stand gekomen. Hierover zijn nogal lange besprekingen gevoerd. Het was natuurlijk vrij moeilijk om dit goed in elkaar te zetten, gezien juist de enigszins gecompliceerde verhoudingen.

18142. De **Voorzitter**: Vóórdat die regeling tot stand is gekomen, is er heel wat water in de zee gelopen; er zijn althans heel wat woorden over gevallen. In die periode, dus tussen het ontstaan van de eerste regeling van de zijde der B.S. in September 1944 en de totstandkoming van die uiteindelijke regeling, is dat op elkaar inwerken en misschien ook wel het elkaar tegenwerken van die bij het arrestatievraagstuk betrokken partijen, dat ik in het begin van dit verhoor heb geschetst, allemaal een feit geweest.

A. Dat is toch niet helemaal het geval. In het allereerste begin was de toestand natuurlijk nogal verward, maar dat is vrij gauw opgehouden. Wij hebben vrij spoedig een geordend apparaat kunnen opzetten en er is in feite lang gewerkt met deze eerste regeling. Voor zover ik het mij kan herinneren, heeft die echter geen bijzondere moeilijkheden opgeleverd. Wij hebben persoonlijk en via onze verbindingsofficieren, alsmede door de mensen uit de illegaliteit en verantwoordelijke B.S.-commandanten, die bij ons kwamen en aan wie wij de situatie uitlegden, de opzet van de regeling en te handhaven gedragslijn doorgegeven en men heeft zich daar volkomen goed aan gehouden.

18143. De **Voorzitter**: U beziet dit nu van de zijde van de B.S. De anderen, die zich met deze dingen hebben bemoeid, zoals de chef staf Militair Gezag, hebben de zaak niet helemaal zo ideaal gevonden. Generaal *Kruls* wilde deze aangelegenheid binnen het kader van het Militair Gezag brengen. Aan de andere kant was daar de heer *Speyarr van Woerden*, die vond, dat noch de Binnenlandse Strijdkrachten, noch de illegaliteit in het algemeen hiermee iets te maken moesten hebben, maar dat dit een aangelegenheid was van de politie, waartegenover men van de kant van de illegaliteit heeft gezegd: Dat gaat niet, want de politie is niet voldoende gezuiverd. De Minister van Justitie is daar toen tussengekomen. Hij heeft geprobeerd die zaak in een bepaalde richting te sturen. Hebt u persoonlijk iets te maken gehad met deze kwesties, die in de laatste maanden van 1944 naar voren zijn gekomen?

A. Niets.

18144. De **Voorzitter**: Dat is dus buiten u oin gegaan?

A. Ja, maar ik heb er natuurlijk veel van gehoord. Rechtstreeks heb ik er echter geen bemoeienis mee gehad. Ik weet, dat de heer *Speyart van Woerden* het volkomen oneens was met deze gehele opzet. Toevallig heb ik een keer ten huize van de heer *Smits van Oyen* de heer *Speyarr* ontmoet, die mij dat dan ook onomwonden heeft gezegd. Ik ben daar echter niet op ingegaan. Ik heb gewerkt volgens mijn instructies.

18145. De **Voorzitter**: U kunt dus geen gefundeerd oordeel uitspreken over de vraag, of de stelling van de heer *Speyart* juist was, namelijk, dat hij de zaak met de politie aan zou kunnen, dan wel de stelling van de illegaliteit, die meende, dat dat niet kon? U kunt dal blijkbaar niet overzien?

A. Ik kan er natuurlijk wel een oordeel over hebben, Mijnheer de Voorzitter. Zoals wij in het begin de politie hebben aangetroffen — niet alleen wij, die zich met de B.S. bemoeiden, maar alle militaire commissarissen —, ben ik persoonlijk er van overtuigd, dat het niet anders had gekund.

18146. De **Voorzitter**: Bedoelt u, dat het niet anders had gekund in die eerste dagen?

A. In de eerste weken en maanden zelfs.

81847. De **Voorzitter**: Dat er in die eerste dagen niets door de politie kon gebeuren, is te begrijpen. De vraag is echter, wanneer men het probleem zuiver wil stellen: Zou het mogelijk zijn geweest in een relatief korte tijd door uitzuivering van de verkeerde elementen en door de politie te reorganiseren onder leiding van de goede elementen met aantrekking van andere goede elementen dit apparaat weer behoorlijk te doen functioneren? Zou dat mogelijk zijn geweest in een periode van b.v. zes weken of twee maanden? Dat is eigenlijk de vraag, waar het om gaat.

A. Naar mijn oordeel niet, Mijnheer de Voorzitter, en naar dat van mijn collega's evenmin. Ik wil er dan speciaal op wijzen, dat het juist ging om die eerste zes weken, want toen zijn praktisch alle elementen, die gevaarlijk of zogenaamd gevaarlijk waren, achter slot en grendel gezet.

81848. De **Voorzitter**: Die toestand heeft veel langer geduurd dan 6 weken.

A. Ja, dat heeft natuurlijk langer geduurd, omdat het zuiden étappengewijze is bevrijd. Dat probleem deed zich dus telkens weer opnieuw voor.

81849. De **Voorzitter**: Het probleem deed zich ook in deze vorm voor, dat er spoedig zeer veel mensen waren gearresteerd, maar dat hun zaken ook verder behandeld moesten worden. Arresteren op zichzelf is vrij gemakkelijk, maar daarna kwam de vraag aan de orde, hoe men de zaken moest opzetten en instrueren, hoe men moest schiften, of men terecht of ten onrechte had gearresteerd, enz. Daarbij speelde het hebben van geroutineerde vaklieden een enorme rol.

A. Dat begrijp ik, maar ik wil er nogmaals op wijzen, dat onze rol zich beperkte tot het arresteren, tot de aanhouding dus. Wij hebben er vanaf het begin op gehamerd. Na de aanhouding moesten de arrestanten worden overgegeven aan andere instanties, aangewezen door het Militair Gezag of de geallieerden of aan de politie. Wanneer u de definitieve arrestatieregding nauwkeurig leest, dan vindt u daarin overal dat element van die politie terug. Dat is er grondig in verwerkt.

81850. De **Voorzitter**: Deze laatste regeling dateert van een moment, toen men de zaak aan alle kanten had bekeken en men uiteindelijk tot een akkoord was gekomen. De moeilijkheden hebben zich afgespeeld in de daaraan voorafgaande maanden. De vraag is wie van degenen, die tijdens de voorafgaande discussies een bepaald standpunt innamen, het meeste gelijk had, bij wijze van spreken. Had de overschakeling naar een enigermate regelmatige toestand eerder plaats kunnen vinden of heeft dat inderdaad zo lang moeten duren als het heeft geduurd?

A. Ik meen, dat dit vraagstuk eerder teruggebracht moet worden tot de strijd tussen generaal *Kruls* en de heer *Speyart van Woerden*, dan dat wij daarmee te maken gehad hebben.

81851. De **Voorzitter**: Aan die verdere discussie hebben de B.S. dus niet veel deel gehad?

A. Helemaal niet, althans naar mijn weten slechts heel zijdelings.

81852. De **Voorzitter**: Uit hetgeen u hebt medegedeeld blijkt, dat er weinig overleg over de totstandkoming van de regeling van September 1944 van de B.S. met het Militair Gezag is geweest, zulks ondanks het feit, dat men daarmee kwam op het terrein van het Militair Gezag.

A. Mag ik u dit nog even preciseren? De eerste reactie bij het Militair Gezag in Brussel was er inderdaad een van verwondering en onaangename verrassing. Wij hadden, behoudens mijn contact met de heer *Verhoef*, niet de gelegenheid gehad eerst diepgaand met hen te overleggen.

81853. De **Voorzitter**: Men zei waarschijnlijk: Gij zijt op ons terrein getreden!

A. Ja: de reactie was overigens volkomen begrijpelijk, maar het was hoofdzakelijk een kwestie van theorie, terwijl de toestand en Engelsen in het frontgebied om daden hadden gevraagd in de kortst mogelijke tijd. Nadat de zaak was uitgelegd, heeft generaal *Kruls*, die een redelijk man is, de situatie zeer gauw ingezien en gezegd: Nu moeten wij de hoofden bij elkaar steken om tot een behoorlijke

regeling te komen, zodat wij op elkaar kunnen afstemmen. Hij gaf toe, dat hij de B.S. per se nodig had. Deze latere regeling is toen ontworpen van de zijde van Militair Gezag door de heer *Snijders* en van onze zijde door hoofdzakelijk de heren *Caljé* en *Six*, allen juristen. Het heeft natuurlijk enige tijd gevergd om dit goed in elkaar te zetten. Inmiddels was er een gentleman's agreement, dat men volgens bepaalde hoofdprincipes, waarover men het uiteraard spoedig eens was, alvast te werk zou gaan. Wij hebben natuurlijk, aangezien ik mijnerzijds in eerste instantie verantwoordelijk was voor hetgeen er bij de B.S. in het bevrijde gebied gebeurde, de ontwerpen en besprekingen nauwkeurig gevolgd. Ik heb aan mijn mensen opdracht gegeven volgens genoemde principes te werken. Af en toe zijn er weleens déraillementen geweest, dat was natuurlijk onvermijdelijk. Voor het grootste deel heeft de zaak echter goed gewerkt. Wanneer ik u in hetzelfde verband op een ander artikel attent mag maken, dan is het daarin gestelde wellicht ook van belang ten aanzien van hetgeen u zoëven hebt gezegd. Op bladzijde 28, onder I, artikel 5, ziet u staan: „De ervaring in bevrijd gebied heeft geleerd, dat er rekening mee moet worden gehouden, dat het in het belang van orde en rust geraten kan zijn om de politie gedurende den allereersten tijd na de bevrijding niet als apparaat in haar geheel bij de uitvoering van het in bewaring stellen in te schakelen. Voorts heeft de ervaring de noodzakelijkheid doen zien, de illegaliteit in ruime mate bij de uitvoering dezer maatregelen te betrekken.”

Hierin vindt u ook ten dele de psychologische ondergrond van die eerste maatregelen. Ik leg de nadruk op „ten dele”, want ik kan er niet genoeg op wijzen, dat naar mijn mening die zeer ernstige Engelse waarschuwing in de eerste dagen heel belangrijk is geweest en de doorslag heeft gegeven.

81854. De **Voorzitter**: Is volgens de richtlijnen, zoals deze hier in de „Algemeene Instructie” staan, ook gewerkt na de bevrijding van het noorden?

A. Ja zeker. Zij waren, zoals u in de inleiding door de bevelhebber kunt lezen, ook nog in het bijzonder aan het noorden ter opvolging aanbevolen en dus mede ten behoeve van dat gebied uiterlijk gewerkt, daarbij voortbouwende op de in het zuiden opgedane ervaringen. De regeling werd verdeeld in verschillende fasen. De eerste fase: „Tijdens en onmiddellijk na de bevrijding”, vindt u op blz. 29. Hier stond uitvoerig omschreven hoe daarbij te handelen. Daarop volgden fase B: „Vanaf het in werking treden van den opsporingsdienst”; fase C: „Vanaf den dag met ingang van welken de Chef van den Staf Militair Gezag heeft bepaald, dat de politie in het rayon van een opsporingsdienst voldoende gezuiverd is om haar volle medewerking aan de inbewarings- en interneeringsmaatregelen te verlenen”; fase D: „Van den dag, waarop het politie-apparaat ten volle als hulpparaat van het Militair Gezag optreedt”. In al deze fases is de rol van de B.S. zeer nauwkeurig omschreven; die rol vermindert naarmate de ene fase in een volgende overgaat.

81855. De **Voorzitter**: Maar nu een ander probleem: In het zuiden was de toestand natuurlijk zeer bijzonder, omdat daar nog oorlog werd gevoerd. Dat maakte vanzelfsprekend de zaak zó, dat er op grote schaal arrestaties moesten plaats vinden. Onder die omstandigheden moesten natuurlijk alle elementen, die enigermate verdacht waren, van de straat. Zij zouden gevaar voor de oorlogvoering hebben kunnen opleveren. Bij de bevrijding van het noorden lag die zaak heel anders. Toen had de oorlog volledig opgehouden. Het uiteindelijke resultaat van de toepassing van gelijke regelen als in het zuiden, heeft tot gevolg gehad, dat er in het noorden veel meer arrestaties hebben plaats gehad dan strikt genomen nodig zou zijn geweest. Daardoor zou dan zijn ontstaan — zo wordt beweerd — dat onverteerbaie brok, waarmee de Buitengewone Rechtspleging jaren heeft geworsteld. Nu is de vraag, of er misschien aanleiding was geweest om in het zuiden die zaak te bekijken, in die zin, dat men had nagegaan, of, wanneer het noorden zou zijn bevrijd en daarmee de oorlog tegelijkertijd ten einde zou zijn, men het niet op een andere wijze had kunnen doen, voornamelijk wat betreft de omvang der arrestaties en de organisatie daarvan. Heeft men dat niet overwogen?

A. Ik geloof, Mijnheer de Voorzitter, dat ik niet voldoende competent ben om deze vraag zuiver te beantwoorden. Mijn persoonlijke ervaring en indruk is inmiddels, dat in het zuiden, na de eerste kinderziekten, de getroffen regelingen wél goed hebben gewerkt. Het merkwaardige verschijnsel is nu, dat, nadat een perfecte regeling was uitgewerkt en kon worden toegepast voor het noorden, deze daar schijnbaar minder goed heeft gewerkt. Waarom dat zo is geweest, kan ik niet specifiek beoordelen. U vroeg, of dat was voor-

zien. Ik zou alleen willen opmerken, dat men in het zuiden, dat bij stukjes werd bevrijd, toch moeilijk kon voorzien hoe die bevrijding in het noorden zou verlopen. Men kan dus mijns inziens evenmin verwachten, dat de gemaakte regelingen bij voorbaat perfect afgestemd zouden zijn geweest op de geheel andere vorm, welke genoemde bevrijding uiteindelijk heeft aangenomen. Men heeft slechts zijn best kunnen doen om alles zo goed mogelijk te voorzien. Ik mag u in het verband der B.S. misschien attent maken op blz. 62 van de Instructie, n.l. een bevel van de bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten voor het nog te bevrijden gebied. Dat was eigenlijk een opdracht aan de generaal Koot, die, zoals u weet, reeds was aangesteld tot commandant B.S. in het nog bezette gebied.

81856. De **Voorzitter**: Daarin wordt de vorming van een arrestatieproject gelast.

A. Om dit alvast voor te bereiden. Men moest zich verder gedragen naar de regelingen, die in het zuiden waren uitgewerkt, waarbij het Militair Gezag als verantwoordelijke instantie voor de arrestatiepolitiek werd genoemd; wij waren maar uitvoerend lichaam.

81857. De **Voorzitter**: Dit bevel gaat dus uit van de gedachte, dat bij de bevrijding van het noorden de arrestatie zelf een functie zou zijn van het Militair Gezag, maar dat de Binnenlandse Strijdkrachten in de vorm van arrestatieploegen haar hulp daaraan zouden bijdragen. Daar komt het toch eigenlijk op neer?

A. Juist.

81858. De **Voorzitter**: Indien men had moeten overwegen, of de categorieën voor het noorden anders hadden moeten zijn dan voor het zuiden, van beperkter omvang b.v., dan zou dat een kwestie van beleid zijn geweest, welke door het Militair Gezag had moeten worden beslist. Dat is waarschijnlijk uw redenering?

A. Dat is mijn bedoeling, Mijnheer de Voorzitter.

81859. De **Voorzitter**: Ik wilde u nog een vraag stellen over die allereerste tijd, en wel betreffende die categorie van mensen, die de geallieerde oorlogvoering moeilijkheden zouden hebben kunnen opleveren, niet de mensen, die in de oorlog lid van de N.S.B. waren geweest en dergelijken, maar mensen, die uit anderen hoofde krachtens hun optreden in die dagen er van verdacht werden, dat zij gevaar voor spionage zouden kunnen opleveren en wat dies meer zij. Knapten de geallieerden dat over het algemeen zelf op of wendde men zich ook tot de Nederlands autoriteiten om deze mensen te laten arresteren? Wat u in het begin hebt gezegd en waarover u opmerkingen van de Engelsen zijn geworden, sloeg toch meer op de totaliteit van degenen, die verkeerd waren?

A. Dat sloeg op iedereen.

81860. De **Voorzitter**: Dus ook op degenen, die later de politieke delinquenten werden genoemd. Ik bedoel nu echter meer de categorie, waarvan een oorlogvoerend leger direct hinder heeft.

A. Spionnen en saboteurs bedoelt u waarschijnlijk?

De **Voorzitter**: Ja, werden dergelijke mensen door de geallieerden zelf gearresteerd?

A. Zij werden door de geallieerden gearresteerd, maar werden dan overgedragen aan de Nederlanders.

81861. De heer **Fens**: Die vielen toch onder hun field-security?

A. Ja, die vielen wel onder hun eigen field-security, maar mijn indruk is altijd geweest, dat zij zich loyaal hebben gehouden aan de afspraken en hun arrestanten, tenzij zij een dergelijke persoon uitermate belangrijk vonden voor zich zelf, aan de Nederlanders uitleverden. Het merkwaardige verschijnsel bij de geallieerden is geweest, zoals wij hebben kunnen constateren, dat zij in het begin iedereen belangrijk vonden en alles, wat maar enigszins „verkeerd” kon zijn, achter slot en grendel wensten te hebben, maar naarmate het front zich verwijderde hun belangstelling onttrokken aan alles, wat N.S.B. was geweest of een politiek tintje had gehad. Wanneer u de instructie van September 1944 even zoudt willen inzien, dan ziet u in de aanhef -- het is niet allemaal even perfect gesteld -- het volgende staan:

„Vastzetter van de N.S.B.-ers, Duitsche politieke misdadigers en personen, waarvan gevreesd kan worden, dat zij zullen trachten zich door de linies of anderszins met den vijand in verbinding te stellen.” Daaronder kon praktisch, toen het front 15 km van Eindhoven verwijderd was, iedereen vallen. Iedere willekeurige N.S.B.-er kon ook door de linies gaan en dus een potentieel gevaarlijk individu zijn.

81862. De **Voorzitter**: Is deze instructie, vóórdat de definitieve regeling kwam, nog weleens gewijzigd?

A. Die is op zich zelf niet gewijzigd, doch natuurlijk wel in de loop der tijden via afzonderlijke aanwijzingen aangevuld en aangepast in de geest van de met het Militair Gezag afgesproken gedragslijn.

81863. De **Voorzitter**: Is in punt a.: „N.S.B.-ers, die zes maanden na de bezetting nog niet uit de beweging waren getreden”, die datum niet verschoven naar een latere datum?

A. Deze bepaling is niet veranderd.

81864. De **Voorzitter**: Is dat dan misschien in de algemene lastgeving gebeurd?

A. De heren, die dit opstelden, hadden natuurlijk kennis gehad van of iets gehoord over een datum, die voor de N.S.B.-ers zou gelden.

81865. De **Voorzitter**: Ik meen mij uit die tijd te herinneren, dat die termijn van 6 maanden is gewijzigd. Het is echter ook mogelijk, dat die wijziging heeft plaats gevonden in de algemene lastgeving, die van Militair Gezag afkomstig was.

A. Er was daarin een termijn vastgesteld, maar welke die was, weet ik niet meer precies; ik meen 1 Februari 1941, dus 8½ maand na de Duitse bezetting.

81866. De **Voorzitter**: En of die termijn is gewijzigd, weet u ook niet meer?

A. Neen. Onze eigen regeling is uitgegaan, zoals zij uit de bus is gekomen en naar mijn weten op dit punt niet meer specifiek veranderd. Ik mag echter aannemen, dat men, in het kader van de zojuist geschilderde samenwerking, spoedig volledig rekening hield met de door het Militair Gezag verkozen iets langere termijn. Overigens was de verificatie van de gronden, waarop iemand was aangehouden, dus ook deze, een zaak van het Militair Gezag.

81867. De **Voorzitter**: Meent u, dat u hiermede van uw kant dit probleem volledig hebt belicht?

A. Ik meen van wel, in grote lijnen. Wanneer u belang stelt in meer technische bijzonderheden over die definitieve regeling, zou ik u willen adviseren de heren *Caljé* en *Six* hierover te ondervragen. Zij hebben, zoals ik reeds vertelde, de zaak met de heer *Snijders* bestudeerd en samengesteld.

81868. De heer **Fens**: Toen deze zaak eenmaal „gerund” werd, hebt u zich daarvan, naar ik meen, teruggetrokken. U had er toen niets meer naar te maken, hoewel het nog wel onder de B.S. bleef. Aan wie hebt u toen de verantwoordelijkheid voor de goede gang van zaken overgedragen?

A. De verantwoordelijkheid voor de gang van zaken bij de B.S. berustte natuurlijk bij de bevelhebber,

81869. De heer **Fens**: Ik bedoel hier speciaal de gang van zaken bij de arrestaties. U hebt deze instructie in September 1944 ontworpen; u hebt dat gedaan met de heren *van Dijk* en *Hoekstra*. Hebt u op een gegeven ogenblik aan iemand een soort volmacht gegeven: Voer dit nu maar uit?

A. In de beginperiode was de heer *Hoekstra* daar zelf mee belast. Hij was degene, die uitging om te controleren, dat de arrestatieploegen inderdaad behoorlijk in elkaar werden gezet. Het bevrijde gebied was toen betrekkelijk klein: het was nog vóór de bevrijding van Den Bosch. Ka de bevrijding van Den Bosch heeft hij een assistent aangetrokken, later lid van onze staf geworden, de heer *Boekkooi*, die zich ook persoonlijk met de arrestaties en controle daarop heeft

bemoeid. In een later stadium is dit onder de directe verantwoordelijkheid van onze verbindingsofficieren komen te staan. Zoals ik reeds in een vorig verhoor heb verteld, hadden wij verbindingsofficieren in alle gewesten. Deze heren waren speciaal opgeleid om, zodra een nieuw stuk grondgebied bevrijd was, daar heen te gaan om er op toe te zien, dat de zaak behoorlijk liep. Er werd dus inderdaad voortdurend contrôle uitgeoefend.

81870. De **Voorzitter**: Hoe zou u de functie van de heer *Hoekstra* in de tijd, dat hij dit werk deed, omschrijven? Had hij een bepaalde titel in de B.S.-formatie?

A. In het begin wel. In de Septemberdagen werden de eerste B.S.-eenheden opgericht onder de naam van stoottroepen en bewakingstroepen. De heer *van Dijk* was toen commandant van de z.g. „militaire formaties”: dit is een allereerste benaming geweest voor de bewakingstroepen, stammende uit het O.D.-verband. De commandant van de stoottroepen in het zuiden was de heer *Borghouts*, terwijl de heer *van Dijk* dus commandant van de bewakingstroepen is geworden. De heer *Hoekstra* werd in eerste instantie tot

ondercommandant van de stoottroepen benoemd, aangezien hij vertegenwoordiger was van de R.V.V., die een strijdbare groep was en die wij dus ondergebracht hadden in het direct strijdbare gedeelte van de B.S. Aangezien hij door het reeds genoemde fysieke gebrek echter niet in staat was een actieve militaire rol op zich te nemen, heeft hij zich met allerlei andere taken belast, waaronder deze. Dit is in de eerste tijd zijn belangrijkste werk geweest en praktisch ook zijn hoofdtaak gebleven.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

CH. H. J. F. VAN HOUTEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

FENS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 18 JULI 1950

Plenaire commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, de heer Algera, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j, n en o.

Verhoor van

Mr. Dr. MOISES FRUMENCIO DA COSTA GOMEZ.

oud 42 jaar, wonende te Willemstad (Curaçao),
griffier van het Hof van Justitie,
oud-Lid van de Buitengewone Raad van Advies.

Hij legt de eed af als getuige.

81871. De **Voorzitter**: Naar ons is gebleken, bent u gedurende de oorlogsjaren lid geweest van de Buitengewone Raad van Advies te Londen. Wij hebben reeds verschillende getuigen gehoord, die ons van dit instituut hebben verteld, hoe het heeft gewerkt, hoe het was georganiseerd en wat dies meer zij. Ons is daarbij gebleken, dat dit college op een bepaald ogenblik een zeer belangrijke daad heeft verricht, toen het in Juni 1944 advies heeft uitgebracht over de regeling met betrekking tot de vertegenwoordigende lichamen in Nederland na de oorlog, welke regeling als een centraal punt kan worden gezien ten opzichte van een aantal andere vraagstukken en problemen en misschien ook wel tegeestellingen in de Londense samenleving. Wij zouden het op prijs stellen om, nu u hier te lande verblijft, van u iets te vernemen over dit vraagstuk, zoals dit zich aan u heeft voorgedaan. Misschien kunt u ons allereerst vertellen, wat de aanleiding is geweest van het feit, dat u lid bent geworden van de Buitengewone Raad van Advies. Ik ineen, dat u tot 1942 op Curaçao vertoefde.

A. Gaarne, Mijnheer de Voorzitter.

Het resterende deel van het antwoord van no. 81871 en de nos. 81872 t/m 81877 hebben betrekking op punt n van het Enquêtebesluit.

81878. De **Voorzitter**: Dan wilt u ons misschien nu een uiteenzetting geven, die een antwoord is op wat eigenlijk mijn eerste vraag was, maar die ik als de tweede had moeten stellen, namelijk over het belangrijke vraagstuk van de vertegenwoordigende lichamen in Nederland na de oorlog, waarover de Buitengewone Raad van Advies geadviseerd heeft en dat in het centrum van de Londense terugkeerproblemen heeft gestaan.

A. Daar kan ik u wel iets over zeggen, Mijnheer de Voorzitter. Ik ben nu weer wat gekalmeerd, want ik loop altijd warm, als ik aan de heer Wouters denk! Ik vind het altijd vervelend; het is een emotionele zaak. Wanneer er iets niet in de haak is, loop ik altijd warm. Ik wil nu trachten kalm over de tweede vraag, de terugkeer van de Kegering en de instelling van het Parlement in Nederland, te spreken. Daar kan ik dit van getuigen, dat, toen ik in Londen kwam, de Nederlands-Loiidense gemeenschap verdeeld was in een kleine groep, die streefde naar herstel van het Parlement in Nederland, en een grote groep, die daartegen bezwaren had. De kleine groep, die streefde naar herstel van het Parlement in Nederland, bestond uit professor *Veraart* en enkele socialisten, een man, die in de arbeidersbeweging heeft gestaan, de heer *Oldenbroek*, en de heer *Meyer Sluysen*, een van de eerste kemphanen. Deze kleine groep streefde bewust naar volledig herstel van het Parlement. Daartegenover stonden lieden, die meenden, dat het Parlement een verouderde instelling was en dat het Parlement moest worden vernieuwd. Een van de mensen, die mij vreselijk hebben teleurgesteld in die tijd, was Minister *Albarda*. Hij meende, dat het herstel van het Parlement niet zo direct plaats moest

hebben. Hij zocht naar een compromis. In verschillende clubs in Londen, o.a. in Holland House, werden besprekingen gevoerd, debatten gehouden. Een van de mensen, die hierbij op de voorgrond traden, was de heer *Veraart*. Ik moet dat tot zijn eer zeggen, hoeveel bezwaren professor *Veraart* dan ook mag hebben, maar hij stond pal voor het herstel van het Parlement. Ik kan gerust zeggen, dat hij de enige man was, die van ganser harte en con amore voor het herstel van het Parlement vocht, met de heer *Meyer Sluysen* en nog een paar andere heren uit de socialistische kring. Alle anderen waren er tegen. Wij spraken van een soort neo-fascisme. Als Curaçaoënaar stond ik daar in zekere zin buiten. Ik vond het echter verschrikkelijk, dat het Nederlandse Parlement niet in zijn volle glorie zou worden hersteld. Tegenover de groep van professor *Veraart* stonden alle mogelijke richtingen. Dat was een grote teleurstelling voor mij.

81879. De **Voorzitter**: Op een zeker moment hebt u met anderen ook publiekelijk van uw opvattingen in dezen getuigd.

A. Ja, maar dan kom ik met zoveel verhaaltjes, die in die tijd vreselijk important waren, maar dat nu niet meer zijn. Bij het ontslag van de heren *Angeren* en *Kerstens* is dat het geval geweest. Ik durf eigenlijk nu die hele zaak niet meer te vertellen. Na zoveel jaren klinkt dat ietwat kinderachtig. Het was toen een vreselijk spannende tijd. Er hebben zich verschillende dingen voorgedaan, zoals het streven naar meer moderne sociale politiek, die de heer *Kerstens* zeer voorstond in verband met de behandeling van de zeelieden. De heer *Kerstens* had moeilijkheden met de grote reders. — Ik vertel u nu alleen maar wat ik mij hiervan kan herinneren. Ik heb natuurlijk geen stukken bij mij en kon mij dus niet prepareren. — De heer *van Angeren* was voortgekomen uit de Nederlandse ambtelijke kring: hij was een rustige figuur. Men vertelde toen, dat de heer *van Angeren* door zijn onafhankelijke manier van doen niet erg geliefd was bij Hare Majesteit. Ja, ik zeg het u maar eerlijk. Op een gegeven ogenblik ontstond er verschil van mening in het Kabinet. De heren *van Angeren* en *Kerstens* hebben toen besloten uit het Kabinet te treden. Zij kregen hun ontslag zonder dat voldoende motivering hiervoor naar buiten was gebleken. De heer *Gerbrandy* heeft toen gemeend aan de Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies uitsluitel te moeten geven en bekend te moeten maken, welke de redenen voor het ontslag waren. De heer *Gerbrandy* heeft toen mijn persoon, pater *Monchen*, ridder *de van der Schueren* en de heer *van Haastert* gevraagd bij hem te komen, zodat hij ons uitsluitel kon geven van de redenen. Wij hebben toen gezegd: Als het Nederlandse volk niet mag weten, waarom deze heren hun ontslag hebben gekregen, dan stellen wij het ook niet op prijs om dat te vernemen. In Nederland geeft het ontslag van twee Katholieke Ministers een slechte indruk; wat wij te horen krijgen, moet het Nederlandse volk ook te horen krijgen. Het zal sterk genoeg zijn om het te kunnen verdragen. Wanneer wij het alleen maar te horen krijgen, heeft dat volstrekt niet de minste waarde. Wij hebben dus geweigerd te luisteren naar de motieven, die de aanleiding waren tot het ontslag. Ik heb toen met de heer *van Waastert* dat stuk opgesteld, omdat ik meende, dat eindelijk nu eens verzet moest worden aangetekend tegen al te autocratische besluiten van de Regering te Londen. Een heel merkwaardig geval deed zich hierbij voor. Toen wij dat stuk in „Vrij Nederland” plaatsten, werd de heer *van Blankenstein* opgebeld door professor *Gerbrandy*, waarbij te kennen werd gegeven door de heer *Gerbrandy*, dat dat stuk niet moest worden geplaatst. De heer *van Blankenstein* belde mij toen op en zei, dat, wanneer hij dat stuk zou plaatsen, hij zich de onmin op de hals zou halen van de Regering. Wij hebben gezegd: U doet het of u doet het niet. M'anneer u het niet doet, dan zullen wij op een andere manier bekendmaken, dat u hebt gezwicht voor bepaalde bedreigingen. Tenslotte is dat stuk toch in „Vrij Nederland” geplaatst als protest tegen het autocratisch optreden van de Regering zonder voldoende voorlichting te geven aan het gehele Nederlandse volk, in West zowel als in Oost. Wij meenden, dat het Nederlandse volk in Nederland behoorde te weten wat er was voorgevallen, of dat nu slecht of goed was, omdat er toch een groot aantal Katholieken in het land

was, dat raar zou opkijken, wanneer er twee Katholieke Ministers à bout portant ontslag kregen zonder opgave van redenen.

81880. De **Voorzitter**: De heer *Sluys* heeft deze zaak hier ook uitvoerig besproken, want, zoals u weet, deze zaak gaat hem zeer ter harte. Hij legt een zeker verband tussen dit protest van de vier Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies en het zeer kort daarop tot stand gekomen advies van die Raad van 19 Juni 1944. De heer *Sluys* geeft als zijn visie op de zaak: Aanvankelijk stonden enkele Katholieke leden een weinig aarzelend tegenover de vraag, hoe de regeling ten aanzien van de vertegenwoordigende lichamen zou moeten zijn. De heer *da Costa Gomez* heeft van de aanvang af op het standpunt gestaan, dat de vertegenwoordigende lichamen onverwijld moesten worden hersteld. Het protest in zake het ontslag van de heren *Kerstens* en *van Angereiz* heeft eigenlijk de vier Katholieke leden één front doen maken met betrekking tot het advies in zake de vertegenwoordigende lichamen en daardoor is de meerderheid gehaald. Dat is de visie hierop van de heer *Sluys*.

A. Hij zegt het beter dan ik. Ik vond het afschuwelijk, dat de Nederlanders niet in het algemeen dachten aan herstel, een waardig herstel, van het Parlement. Ik heb dan ook mijn uiterste best gedaan om de mensen op te porren om toch maar dat Parlement te herstellen. Of daar nu een paar minder goede mensen in zaten..... Die konden toch worden gezuiverd. Het idee van het herstel van het Parlement vond ik van wezenlijke betekenis voor de Nederlandse samenleving. Zoals de heer *Sluys* het heeft gezegd, is het precies geweest. Ik kan dat volkomen endosseren, Mijnheer de Voorzitter. Ik ben niet zo sterk van geheugen in die dingen. Ik leef meer in de toekomst dan in het verleden.

81881. De **Voorzitter**: Had u enig idee, of de stromingen in Londen, die een andere kant uit wilden, zwaar moesten worden getaxeerd? Of waren dat meer voorbijgaande opvattingen, die uit de bewogenheid van de tijd voortvloeiden?

A. Ik ben daar nog altijd niet gerust over. Deze mensen vormden nu eenmaal een groepering, die, als zij de kans krijgen, hun slag zullen slaan: in elk bestel. De kwestie is, dat mensen van dergelijke aard niet de gelegenheid krijgen om de totalitaire gezindheid tot ontwikkeling te brengen. Het wil mij voorkomen, dat wij deze soort mensen toen in Londen de neo-fascisten hebben genoemd. Er zijn daar natuurlijk vreemde ideeën over. Er waren dwazen, die daarover schreven, zoals b.v. de heer *Gans*. Rustige burgers en de gemeenschap in de ware zin van het woord beschermden zich zelf tegen deze uitwas. Een heel kleine gemeenschap komt er dan aanzetten, waarvan de mensen zelf het vrij goed hadden. De Nederlandse gemeenschap in Londen had het goed. Er waren secretaressen van de Ministers en typisten, die in Claridge gingen lunchen. Dat was de gewoonste zaak van de wereld. Zij hadden het buitengewoon goed! Deze jongelui kregen de kans om zo nu en dan eens een grote borst op te zetten, vooral als er Engelandvaarders kwamen, die onmiddellijk tot held werden gepromoveerd. Men moest dan wel degelijk oppasszn, dat zij niet in een kring terecht kwamen, die een verkeerde asem uitwasemde. Op zich zelf beschouwd, was dat niet zo erg, want het Nederlandse volk zou daar toch wel een remedie op weten te vinden, maar als symptoom was het toch wel zeer vreemd; onmiddellijk na de verbanning, onmiddellijk na al dat leed, na het gevoel te hebben gehad van onderdrukking, een gevoel van neo-fascisme met zich mee te dragen. Dat kwam geloof ik wel, doordat een hoop mensen plotseling op veel grotere voet zijn gaan leven. Dat kan op verschillende manieren gebeuren. Een eenvoudige jongen, die een Duitse soldaat in de gracht heeft gesmeten, kwam daar aan en werd daar ontvangen met alle mogelijke eerbewijzen. Plotseling weken bij die man alle grenzen en het begon die man te broeien. Hij kwam dan in Oranje-haven; dat was een soort van zelfaanbidding daar! Die geest groeide dus van nature, zonder dat de democratische remmen daar tegen konden ingaan. Gevaarlijk was dat niet, vind ik. Ik vond het een stel grote jongens!

81882. De heer **Koersen**: Had u de indruk, dat men speciaal een autoritair régime wilde of misschien een gewijzigd parlementair stelsel?

A. Ik had niet het idee, dat men een gewijzigd parlementair stelsel wilde. Men wilde van het Parlement af zijn. Het was maar een heel kleine groep. Men moet dat ook niet overdrijven. Het was een klein aantal mensen, dat plotseling op een veel grotere voet kwam te leven. Zij vonden het wel iets om van korporaal tot kapitein te worden ge-

bombardeerd! Dat is niet meer normaal! In de gemeenschap in New York, waarmee ik ook bekend was, vertoonde zich deze geest niet. De gemeenschap in de West vertoonde die geest ook niet. Men kan ook weer niet zeggen, dat zich in de Nederlandse cultuurgeschiedenis op een gegeven ogenblik plotseling een richting: neo-fascisme, vertoonde. Mijn vertrouwen was toen ook ongeschokt in de democratische instelling van het gevoel van het volk.

81883. De **Voorzitter**: Er was nog een andere groep mensen, aan wie het probleem zich in heel andere afmetingen voordeed, nainelijk de mensen, die zich bezighielden met de vraag, hoe men, uitgaande van de gedachte, dat volgens de Grondwet het Parlement van 1937 na vier jaar expireerde, in de leemte, die daardoor was ontstaan, zo goed mogelijk zou kunnen voorzien, mensen, die dus volkomen te goeder trouw, uitgaande van het behoud van het parlementaire stelsel, naar een weg zochten om daarin zoveel mogelijk in overeenstemming met de Grondwet te voorzien. Dat was natuurlijk een heel andere groep dan die, welke u zoëven hebt geschetst.

A. Inderdaad was er een groep, die zich verstandig met de kwestie van de vierjarige periode van de Staten-Generaal bezighield, maar daar hoefde men zich per slot van zaken ook niet druk over te maken. Daarom vond ik professor *Veraart* sympathiek, wanneer hij zei: herstel van het Parlement, met alle juridische gebreken, die er aan mogen kleven, zoals aan het kiesstelsel en de mensen, die hun zittingsperiode achter de rug hadden, maar herstel het Parlement, desnoods als een soort noodvertegenwoordiging, maar het psychologisch uitgangspunt was: herstel van het Parlement. Daar tegenover stonden de mensen, die zeiden: Neen, herstel het Parlement niet, maar schep een executieve, waaromheen zich enkele groepen zouden bewegen. Dat waren de twee principen, die tegenover elkaar stonden.

Weer later ging men zich er inderdaad mee inlaten, hoe men dan dat Parlement moest samenstellen. Verschillende mensen waren gestorven, anderen moesten worden gezuiverd. Er moest een rompparlement zijn, maar dat waren allemaal technische kwesties. Mijn geheugen laat mij hier in de steek om te kunnen zeggen, hoeveel groeperingen er precies waren.

81884. De **Voorzitter**: Hebt u de indruk, dat de Buitengewone Raad van Advies te Londen nuttig werk heeft gedaan?

A. Ja. Ik kan zeggen, dat ik de overtuiging heb, dat de raad om verschillende redenen buitengewoon goed werk heeft gedaan. Op de eerste plaats was de Buitengewone Raad van Advies voor de overzeese gebieden een duidelijk zichtbaar teken van vernieuwing. Op de tweede plaats behandelde de Buitengewone Raad van Advies de begroting, weliswaar in gebrekkige vorm, maar de begroting werd toch behandeld. De Ministers werden ter verantwoording geroepen. Zij moesten rekenschap geven van hun beleid. Ik denk hier aan de kwestie van de réfugiés. Verschillende keren werd de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *van Boeyen*, ter verantwoording geroepen. Ik denk aan het beroemde Politiebesluit, dat later, naar ik meen, in twee of drie besluiten uiteen is gevallen met de herziening van de strafvordering, enz. Dat waren allemaal maatregelen, die ernstig werden bekeken in de Buitengewone Raad van Advies. De Ministers moesten wel degelijk rekenschap geven van hun opvattingen. Ik denk b.v. aan de instelling van het Militair Gezag, waartrent veel te doen is geweest in de Buitengewone Raad van Advies. Al deze maatregelen en feiten werden zwaar bekeken. De Regering hield wel degelijk rekening met wat in de Buitengewone Raad van Advies werd gezegd. Het was geen Parlement Intérieur. Het was niet geschraagd door de wil van de bevolking, maar het was — dat wil ik uitdrukkelijk zeggen — een correctief. Bovendien gaf het aan de overzeese volken aan, dat er een vernieuwing op til was.

81885. De heer **Koersen**: Had u de indruk, dat ook de samenstelling aan redelijke eisen voldeed?

A. Ik kan u zeggen, dat de samenstelling vrij goed doordacht was, een ietsje te veel aan de kant van het grootkapitaal misschien, maar men had ook niet veel anders in het buitenland. De arbeiders waren niet gevlucht. De grote ondernemingen zaten nu eenmaal in het buitenland. Maar men had toch beslag gelegd op een man als *Oldeizbroek*, een zeer ernstige man en een hardwerkend iemand. De antirevolutionairen waren wel iets zwak vertegenwoordigd, wanneer men de raad qua religie gaat bekijken. Ik meen, dat er maar twee antirevolutionairen waren, de heer *de Vilt* en nog iemand.

81886. De heer **Fens**: U sprak zo juist over aanhangers van neo-fascistische opvattingen. Dat was een kleine groep, maar nam die groep te Londen een belangrijke positie in?

A. Ja.

De heer **Fens**: Dat is natuurlijk heel belangrijk.

A. Ja, zij namen een belangrijke positie in.

81887. De **Voorzitter**: In het ambtelijke of economische leven?

A. In het ambtelijke èn in het economische leven. U veroorlooft mij hier wat voorzichtig te zijn, want ik houd er niet van om personen..... Als het moet, dan moet het. Zij namen inderdaad een

zeer belangrijke positie in, veel te belangrijk voor wat zij inderdaad reëel aan ideeën en invloed betekenden bij het volk.

No. 81888 heeft betrekking op punt n van het Enquêtebesluit.

M. F. DA COSTA GOMEZ.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 26 JULI 1950

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Kranenburg, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: g, h, j en o.

Verhoor van

Mr. GERARD EWOUT VAN WALSUM,
oud 50 jaar, wonende te Delft, burgemeester.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 81889 tot en met 81940 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

81941. De **Voorzitter**: Dan bent u nu — als ik mij niet vergis — gekomen aan het punt: herfst 1942.

A. Ja. Wat wilt u daarvan weten?

De **Voorzitter**: Wat u ons daarover kunt mededelen.

A. Er is toen een vragenlijst gekomen, naar het heette van de overzijde.

81942. De **Voorzitter**: Hoe is die lijst gekomen?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Dat was een van de verdiensten van het Politieke Convent, dat er over de contacten, die men had met de overzijde, geen mededelingen werden gedaan.

81943. De **Voorzitter**: Weet u wie die lijst heeft geproduceerd?

A. Die lijst is gegeven aan een van de leden van het Politieke Convent, die niet over de herkomst van de lijst heeft gesproken.

81944. De **Voorzitter**: Wie was dat lid'?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen. Ik veronderstel, dat het de heer Vorrink is geweest. Dat durf ik echter niet met zekerheid te zeggen. Het lijkt mij wel het waarschijnlijkste, aangezien hij zich ook bijzonder veel moeite heeft gegeven om de beantwoording van deze vragenlijst voor elkaar te krijgen.

81945. De **Voorzitter**: Had men de indruk, dat deze vragenlijst bona fide was?

A. Ja, dat werd aangenomen ten aanzien van deze vragenlijst. Er zijn natuurlijk tal van dingen aan de orde geweest, waaraan zeer werd getwijfeld en waartegen een zeer gereserveerde houding werd aangenomen. Ten aanzien van deze vragenlijst werd aangenomen, dat het een stuk was, waarvan het van belang was er een behoorlijk antwoord op te geven.

81946. De **Voorzitter**: Van wie nam men aan, dat het stuk afkomstig was?

A. Van de Nederlandse Regering in Londen.

81947. De heer **Koersen**: Welke reden had men om deze lijst te vertrouwen en andere dingen niet?

A. Dat hing af van de betrouwbaarheid, die daaraan werd toegekend door degene, die dergelijke stukken inbracht.

81948. De **Voorzitter**: Welke onderwerpen werden in deze vragenlijst behandeld?

A. Dat waren verschillende vragen. Ik mag misschien de eerste vraag noemen: Hoe denkt men over de Regeringsvorm na de bevrijding? Het tweede onderdeel van deze vraag is: Is het verlangen naar een sterkere autoriteit der Regering (meer persoonlijk bewind van de Koningin) algemeen?

De tweede vraag: Wordt in dit verband een radicale verandering in ons parlementair stelsel gewenst of verwacht? Zo ja, in welke zin?

De derde vraag: Wordt er gehoopt en verwacht, dat de oude scheidslijnen tussen de politieke partijen opgeheven zullen kunnen worden, en, zo ja, hoe ziet men de partijformatie na de oorlog?

De vierde vraag: Meent men, dat na de oorlog de differentiatie in ons onderwijs (bijzondere scholen) moet voortbestaan, of wil men sterkere unificatie?

De vijfde vraag: Is het gevoelen algemeen, dat er na de oorlog grote veranderingen in de sociale verhoudingen in ons land moeten komen? Zo ja, in welke zin?

De zesde vraag: Hoe meent men, dat Duitsland behandeld zal moeten worden na de oorlog?

De zevende vraag: Hoe denkt men over de toekomstige structuur van Europa?

81949. De **Voorzitter**: Is er naar aanleiding van die vragen een antwoord opgesteld?

A. Ja, een gemeenschappelijk antwoord.

81950. De **Voorzitter**: Is men over dat antwoord tot volkomen overeenstemming geraakt?

A. Men is over dit antwoord tot volkomen overeenstemming geraakt, al blijkt uit dit antwoord, dat er op bepaalde punten verschil van mening bestaat.

81951. De **Voorzitter**: Bepaald tegengestelde meningen?

A. In het algemeen meer nuanceringen, misschien ten aanzien van de positie van de politieke partijen tegengestelde meningen.

81952. De **Voorzitter**: Wat is er toen met dat antwoord gebeurd?

A. Dat antwoord is uit dit gezelschap verdwenen en heeft zich daarna aan mijn waarneming onttrokken.

81953. De heer **Koersen**: U heeft zojuist gezegd, dat u niet wist, waar die vragenlijsten vandaan kwamen, maar dat de waardering voor deze vragenlijst groter was dan die voor andere ontvangen stukken, omdat er meer vertrouwen in werd gesteld. Als ik het goed begrijp, werd dat vertrouwen er meer in gesteld door bepaalde leden van het convent.

A. Neen, dat mag ik niet zeggen. Het hing af van het gezag, waarmede die bepaalde leden van het convent deze zaak wisten voor te dragen. Dat hing eveneens af van de suggestie, waaronder zij de overige leden wisten te brengen ten aanzien van hun contacten. Ik ben van mening, dat u niet bent gediend met vermoedens. Als ik mij dat op één punt mag veroorloven, kan ik wel zeggen, dat ik nu achteraf deze hele zaak zie tegen de achtergrond van de contacten met *van der Waals*. Dat is iets, waar ik vanuit mijn kennis van de feiten van de tijd, waarin dit speelde, helemaal niets kan zeggen. Een frappant voorbeeld van de wijze, waarop deze zaken werden behandeld, kan ik u geven. Achteraf heb ik ontdekt uit een krantenverslag van een rechtszitting, dat te mijnen huize een onderhoud met de heer *van der Waals* heeft plaats gehad, waar ik tot op dat moment niets van wist, terwijl het dan toch in mijn huis plaats vond. Ik meen trouwens, dat mag ik er wel aan toevoegen, dat dit een zeer solide systeem was, dat men niet meer wist dan strikt noodzakelijk was.

De **Voorzitter**: Kunt u deze stukken aan ons overleggen?

A. Dat zal ik met genoegen doen.

81954. De **Voorzitter**: Zijn er nu nog andere belangrijke onderwerpen geweest, die zijn besproken? Of zijn er nog beslissingen genomen, die u voor de werkzaamheden van dit college als buitengewoon belangrijk ziet?

A. In welke periode bedoelt u?

De **Voorzitter**: Chronologisch, dus nu na herfst 1942.

A. Ja, maar mag ik misschien nog eerst even iets zeggen over deze Nota. Er is een afzonderlijk memorandum bijgevoegd over het herstel van het politieke leven na de restauratie. Misschien mag ik u daarvan een gedeelte voorlezen om dan aan de hand daarvan een opmerking te maken, die ik gaarne zou willen plaatsen.

„Naast stemmen, die zich uitspreken voor het verdwijnen van alle politieke partijen, worden andere meer ernstig te nemen stemmen gehoord, die weliswaar het bestaan van politieke partijen ook voor de toekomst aanvaarden, maar die van oordeel zijn, dat een vruchtbare ontwikkeling van het staatkundige leven in Nederland een andere partijgroepering verlangt. Er worden pleidooien geleverd voor een, twee of drie partijstelsel, waarbij men klaarblijkelijk uitgaat van de gedachte, dat zulk een systeem in enigerlei vorm van bovenaf door de Staat moet worden opgelegd. Het is moeilijk te verstaan, hoe een dergelijke regeling met het wezen der democratie in overeenstemming valt te brengen. Een andere stroming bepleit de wenselijkheid van een bewust verbreken der historische continuïteit, doordat de oude partijen zich zelf ontbonden zouden verklaren om aldus in een vrije discussie tot een nieuwe partijgroepering te komen. Aan C.H.-zijde staat men sympathiek tegenover deze gedachte.”

Het is dit punt, dat ik even wilde toelichten, omdat het voor ieder, die mijn opvattingen toen en na de bevrijding kent, natuurlijk duidelijk is, dat mijn aanwezigheid in dit Politieke Convent tot deze uitspraak aanleiding heeft gegeven. Ik mag er echter wel de aandacht op vestigen, dat ik niet de enige was, die daar voor de Christelijk-Historische Unie zitting in had, zodat het onjuist zou zijn om deze uitspraak alleen uit het feit van mijn persoonlijke ontwikkeling te trachten te verklaren.

81955. De **Voorzitter**: Stond het door u voorgelezene in een afzonderlijke Nota, die bestemd was om mee verzonden te worden?

A. Ja; die Nota had tot titel: Het herstel van het politieke leven na de restauratie.

81956. De **Voorzitter**: Op welke manier werden de verschillende meningen aangeduid? Men dacht dat stuk naar Londen te sturen en men kon natuurlijk de herkomst van de verschillende opvattingen niet duidelijk aangeven. Hoe is nu de aanduiding van deze opvattingen in het stuk geschied?

A. Niet duidelijker dan in een voorlopig verslag van de Tweede Kamer pleegt te gebeuren. Het memorandum is gemeenschappelijk. Het is niet een speciaal memorandum van één van de mensen. Het is een „voorlopig verslag“ over het totaal van meningen, welke geacht werden in het land te leven, dus niet alleen die, welke in het Politieke Convent tot uiting kwamen.

81957. De **Voorzitter**: Dus het tweede stuk is een onderdeel van het antwoord?

A. Ja. Er werd in opgesomd, wat werd geacht te leven onder het volk. Het eerste gedeelte van het citaat, dat ik u voorlas, werd b.v. door niemand van het Politieke Convent voor zijn rekening genomen. Men heeft geprobeerd de overzijde zo getrouw en objectief mogelijk te informeren over de verschillende standpunten, die in het land werden ingenomen.

81958. De **Voorzitter**: Ik dacht aanvankelijk, dat het tweede stuk een afzonderlijk stuk was, afkomstig van bepaalde leden van het Politieke Convent.

A. Neen. Dit stuk is wat langer uitgevallen dan de beantwoording van de overige vragen. Het kan zijn, dat het met het oog op de wijze,

waarop het moest worden verzonden, wenselijk was het antwoord in tweeën te delen. Dat is intussen een suppositie; daar weet ik niets van.

In de periode na de tijd, waarin de opstelling van dit stuk viel, moet u er rekening mee houden, dat de situatie totaal was veranderd, doordat vrijwel alle leden van het Politieke Convent waren gearresteerd en dus met enige moeite het Politieke Convent weer is bezet geworden met andere personen. Dan krijgen we in de latere periode de bemoeiingen van het Politieke convent met de vorming van het Nationaal Comité.

81959. De **Voorzitter**: U bedoelt het Vaderlands Comité?

A. Ja, het Vaderlands Comité, het comité van vijf, dat dan vijftien anderen om zich heen had, waar alweer de gedachte aan ten grondslag lag, dat er een samenwerking tot stand moest komen tussen de politieke en wat wij dan in deze discussies de niet-politieke groepen noemden; een samenwerking, die nauwkeurig was uitgebalanceerd. Er was een meerderheid van politieke mensen in dat comité van vijf. Er zaten twee mensen bij, die geacht werden uit de niet-politieke groeperingen voort te komen. Dus in die periode is de discussie over deze zaken gevallen en u weet, hoe dat Vaderlands Comité was samengesteld, welke groeperingen daarin vertegenwoordigd waren. Dat behoef ik u dus waarschijnlijk niet te vertellen. Dat heeft zich toen toegesuit op de vraag, hoe het adviescomité, dat onmiddellijk na de bevrijding zou moeten optreden, zou moeten worden samengesteld. Eén van de vragen, die daarbij altijd een grote rol speelden en waarop eigenlijk nooit een behoorlijk antwoord is gekomen, was de vraag in hoeverre men in Londen prijs stelde op dit soort bezigheden van het Politieke Convent. Torn is het zo gelopen, dat deze zaak op de achtergrond is geraakt, doordat toen het College van Vertrouwensmannen is ongetreden, waarin de heer Drees, die tegelijkertijd het voorzitterschap had van het Politieke Convent.

81960. De **Voorzitter**: Was het naar uw oordeel zo, dat in de latere tijd, toen ook verschillende andere organen een belangrijke rol begonnen te spelen, de besprekingen in het Politieke Convent minder betekenis kregen?

A. Ja, naar mijn mening wel, maar ook al door de personele moeilijkheden, die er waren, doordat het een beperkt aantal mensen ging worden. De verkeersmoeilijkheden deden zich gelden.

De **Voorzitter**: Dat gold natuurlijk voor al die instituten in die tijd.

A. Het aantal mensen, dat dus aan deze besprekingen deelnam in de latere periode, was geringer dan in de beginperiode. Inderdaad had de zaak toen naar mijn gevoel geringer betekenis gekregen.

81961. De **Voorzitter**: Is bijvoorbeeld een vraagstuk als de samenstelling van een eventueel noodparlement weleens in een of andere concrete vorm aan de orde geweest?

A. Neen, daar is niet anders dan in de vorm van algemene beschouwingen over gesproken, omdat deze zaak pas concreet werd na de bevrijding.

81962. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen na de bevrijding kon zij pas in feite worden gerealiseerd. Er kon wel tevoren over gedacht en gesproken worden zowel hier in Nederland als te Londen. De vraag is dus, of men op dit punt weleens tot concrete formuleringen is gekomen met het doel om die concrete formuleringen bij anderen ingang te doen vinden, c.q. die over te laten brengen naar Engeland.

A. Ja, in die geest zijn er stellig wel besprekingen gevoerd, maar daar heb ik geen stukken van. Dat zou ik u dus niet nauwkeurig kunnen zeggen. Ik zou er aan toe willen voegen, dat men — als u spreekt van noodparlement — niet dacht aan de volgorde, die er nu is geweest, nl. die Nationale Adviescommissie of hoe de commissie geheten mag hebben, en dan het noodparlement. Dit overleg heeft zich in de allereerste plaats toegespitst op de vraag, wie onmiddellijk na de bevrijding zouden moeten optreden als adviseurs.

Wat daarna zou moeten komen, is niet anders besproken dan in de zin van algemene beschouwingen.

81963. De **Voorzitter**: Het vraagstuk, of na de bevrijding de Staten-Generaal als zodanig bijeen zouden moeten komen — met alle problemen, die daaraan vast zaten, zoals de vraag, of de termijn van de Staten-Generaal al dan niet geëxpireerd was, of men de zittende leden moest zuiveren, kortom al die vraagstukken, die te

Londen zo uitvoerig zijn besproken --, is dus niet aan de orde geweest?

A. Neen. Er is natuurlijk weleens over gesproken, maar niet in die concrete vorm als u blijkbaar op het ogenblik op het oog hebt. De gedachtengang, die in deze kringen heerste, was, dat na de bevrijding in elk geval het parlement terug zou moeten komen om machtigingen te geven voor de noodsituatie, die dan zou komen. Wij zijn er dus verder als politieke groeperingen niet op ingegaan, omdat wij meenden, dat dit zich zou afspelen in een periode, waarin de tijdelijke voorzieningen, waarmede wij ons hebben beziggehouden, zouden zijn geëxpireerd.

81964. De **Voorzitter:** Begrijp ik het dus goed, dat het standpunt van de leden van het Politieke Convent was, dat de Staten-Generaal — de oude Staten-Generaal — direct zouden terugkeren?

A. Ja, daar was verschil van mening over.

Er waren mensen, die op het standpunt stonden, dat ze dan direct zouden moeten terugkeren en gewoon zouden moeten functioneren. Er waren andere mensen, die meenden, dat ze in elk geval terug zouden moeten komen om een noodvoorziening, die dan zou dienen te worden getroffen, te legaliseren. Overigens was er ook in deze kring over de uitwerking verschil van mening en er waren ook hier de nuanceringen, die men overal in de gedachtenwisseling over deze zaak aantrof.

Ik wijs er nog eens op, dat ik mij niet kan herinneren, dat men zich in dit gezelschap met deze vragen zeer uitdrukkelijk heeft beziggehouden. Ik geloof wel, dat het zo van tijd tot tijd ter sprake is gekomen, maar dit heeft niet geleid — voor zover ik mij herinner — tot het formuleren van bepaalde Nota's

81965. De **Voorzitter:** Schrijft u dat hieraan toe, dat men het er eigenlijk in grote lijnen over eens was, dat de oude Staten-Generaal moesten terugkeren?

A. Ais u het zo zegt, kan het insluiten, dat men algemeen van mening was, dat de oude Staten-Generaal weer normaal verder moesten gaan functioneren. Dat is een standpunt, dat zeker niet algemeen werd gedeeld, want ik persoonlijk b.v. was daar bepaald tegen.

81956. De **Voorzitter:** U dacht zelf waarschijnlijk aan de modus, dat de oude Staten-Generaal wel zouden terugkeren, maar een machtiging aan de Regering zouden geven. Dan zouden ze echter toch in beginsel terugkeren.

A. Ja, daar was geen verschil van mening over. Men was het er over eens, dat het noodzakelijk was -- dat blijkt ook uit die Nota, welke ik u heb overgelegd — om in elk geval door het terugroepen van de oude Staten-Generaal de continuïteit te laten vastleggen.

81967. De **Voorzitter:** Dus met constructies, zoals men te Londen heeft gedaan — dat men de oude Staten-Generaal niet bijeen kon laten komen maar dat men een college moest formeren, waarin deels het oude element vertegenwoordigd was en deels het nieuwe element, dat tijdens de bezetting het vertrouwen van de bevolking had gekregen --, heeft men zich in het Politieke Convent niet beziggehouden?

A. Daar heeft men zich wel mee beziggehouden voor wat betreft de periode, die zou ontstaan, nadat de Staten-Generaal terug waren gekomen. Dat zou één van de vormen zijn, die aan die machtiging zouden kunnen worden gegeven. Dat was een discussie, die liep over de vraag wat die Staten-Generaal, teruggeroepen zijnde, zouden moeten besluiten. Daar hebben deze dingen een rol bij gespeeld.

81958. De **Voorzitter:** Ik heb begrepen, dat dit een machtiging aan de Regering zou moeten zijn. Men heeft zich dan toch natuurlijk wel rekenschap gegeven van de vraag, wat er dan verder moest gebeuren? Men kon toch niet zeggen: Regering, ga nu verder uw gang maar.

A. Toen was er overeenstemming over de vorming van een Adviescommissie. Dan zou de Regering in overleg met die Adviescommissie vaststellen, hoe verder ten aanzien van die Staten-Generaal zou moeten worden gehandeld.

81969. De **Voorzitter:** Zou de Regering in overleg met de Adviescommissie moeten uitmaken, hoe met de Staten-Generaal zou worden gehandeld?

A. Ja, nadat die Staten-Generaal teruggekomen waren en die machtiging hadden gegeven.

81970. De **Voorzitter:** Was dat een standpunt, dat algemeen in de kringen van het Politieke Convent aanvaard werd?

A. Neen. U hebt mij gevraagd te vertellen wat er in de kring van het Politieke Convent leefde en nu ben ik begonnen met te zeggen, dat ik mij niet herinner, dat het Politieke Convent zich hiermede op gezette wijze heeft beziggehouden. Er is wel over gesproken, er zijn bepaalde denkbeelden naar voren gekomen, maar voor zover daar nuanceringen van meningen zijn, wil ik al deze nuanceringen zonder meer toch niet op rekening van het Politieke Convent geschreven hebben. Ik wil daarmede zeer voorzichtig zijn, ik wil dus vooral voorkomen, dat ik een verkeerde indruk wek. Ik heb uit de aard der zaak mijn eigen inzichten over deze aangelegenheden in die kring wel besproken. Daar stond ik min of meer alleen in. Ik geloof, dat de overheersende mening in het Politieke Convent eerder geweest zou zijn om na de allereerste overgangperiode de oude Staten-Generaal te laten terugkomen en gewoon te laten functioneren. Dst zeg ik echter met reserve, omdat ik dat niet concreet kan reconstrueren.

81971. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** Als ik u goed begrijp, leefde de vraag, zoals die te Londen is gesteld, als zodanig eigenlijk niet in het Politieke Convent. Wij maken hier dagelijks mee, hoe men daar te Londen over dacht. Ik krijg uit uw mededelingen de indruk, dat het Politieke Convent de Staten-Generaal helemaal niet „fraglich” heeft gesteld. Men kwam voor het grootste gedeelte voort uit die Kamers en die partijen, en daarom is het wel te begrijpen, dat deze mensen dat niet zo zeer als een vraag hebben gesteld. Waarschijnlijk gingen ze veel meer uit van de gedachte: Natuurlijk komen de Kamers terug. Terwijl men dat te Londen geheel anders formuleerde en daar zelfs sprak over veranderingen, die in sommige gevallen eigenlijk in wezen een ander staatsbestel betekenden.

A. Natuurlijk is er wel gesproken over de vraag, in hoeverre de Volksvertegenwoordiging van vóór 1940, waarvan de zittingsperiode was geëxpireerd, nog als vertegenwoordigend kon worden beschouwd. Dat zijn vragen, die daar aan de orde zijn gesteld, en in elk geval was men van mening, dat er iets moest worden gedaan, mede om het bezwaar van de expiratie van de termijn van de Volksvertegenwoordiging te legaliseren. Men kan echter moeilijk verwachten, dat in de kring van dit Politieke Convent, in de kring dus van de vertegenwoordigers van de politieke partijen van vóór de oorlog, groot enthousiasme zou bestaan voor de opvatting, dat de Volksvertegenwoordiging zijn vertegenwoordigend karakter had verloren. In dat opzicht wil ik dus zeer uitdrukkelijk vastleggen, dat de persoonlijke inzichten van mij zelf en van degenen, die uit niet-politieke kring in dit overleg betrokken waren, niet de heersende opvattingen in het Politieke Convent waren. Al waren ook daar weer nuances. De een liet dat wat zwaarder wegen dan de ander.

81972. De **Voorzitter:** U hebt zo straks gezegd, dat men wel heeft getracht om informatie naar de overkant te krijgen. U hebt daarbij blijkbaar gedacht aan het antwoord van het najaar van 1942, dat wij zo straks hebben besproken. Is het tot die ene keer beperkt gebleven, dat men getracht heeft contact met de overkant te zoeken?

A. Neen, dat is vrij regelmatig geweest. Naar mijn smaak was het niet altijd even au sérieux te nemen. Via de Zwitserse weg zijn wel degelijk — voor zover ik weet — informatie doorgegeven. Althans, men heeft gepoogd om dat te doen. Ik weet niet, wat er van terecht kwam. Er zijn ook bepaalde personen geweest, die hun bemiddeling verleenden om op andere wijze contacten tot stand te brengen. Ook daarvan weet ik niet, wat er van terecht is gekomen. Ik kan alleen wel zeggen, dat er in de kring van de vertegenwoordigers van de politieke partijen een grote mate van ontstemming heerste ten opzichte van de Regering in Londen, omdat men het gevoel had, dat men ons daar rustig liet modderen en men er zich niets van aantrok, wat we hier probeerden te organiseren of te bespreken.

81973. De **Voorzitter:** Is er in de informatie, die men heeft geprobeerd naar Londen te sturen, ook aan Londen kenbaar gemaakt, dat een college als het Politieke Convent, zijnde de vertegenwoordigers van de vroegere politieke partijen, regelmatig besprekingen hield?

A. Ja. Ik weet niet, of dat bericht in Londen is aangekomen, maar ik ben van mening, dat het verzenden van informatie meer-malen is geprobeerd.

81974. De **Voorzitter**: Is er uit Londen ooit een bericht of iets anders gekomen, waaruit blijken kon, dat Londen van het bestaan van het Politieke Convent op de hoogte was, of — dit is een stap verder — waaruit blijken kon, dat Londen verbinding met dit Politieke Convent wilde hebben?

A. Dat laatste is niet het geval, want dat was juist het punt, dat voor ons van zoveel belang was. Wij wensten een zekere autorisatie te hebben. Wij wensten te weten, of dit van nut werd geacht of dat men dit eenvoudig als „Spelerei” beschouwde. In het laatste geval was het voor ons natuurlijk iets makkelijker geweest, maar die wetenschap heeft ons nooit bereikt.

81975. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus u hebt nooit antwoord gekregen op de berichten, die via de Zwitserse weg zijn gestuurd? Dat was toch waarschijnlijk wel mogelijk geweest, want de Zwitserse weg was vice versa.

A. Ik zou mij kunnen voorstellen, dat het in Londen als hoge wijsheid werd beschouwd om de heren hier maar in het onzekere te laten. Dan hadden ze in ieder geval de zekerheid, dat zij zich niet in de vingers sneden.

Het is mogelijk, dat een dergelijke overweging heeft gegolden, maar ook dat bericht heeft ons niet bereikt.

81976. De **Voorzitter**: In 1944 is er door Londen wel contact gezocht met bepaalde geleidingen van het verzet.

A. Als ik nog even mag opmerken: In die laatste periode lag het natuurlijk wel weer wat anders, omdat toen het Politieke Convent niet meer het eerst aangewezen lichaam was, omdat het Politieke Convent zelf het Vaderlandse Comité had gevormd en weer later de Vertrouwensmannen er tussen zijn geschoven. Wat er in die periode aan Londen aan plannen is voorgelegd, was niet meer uitsluitend van het Politieke Convent uitgaande.

81977. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk zijn er in die tijd ook geen pogingen meer gedaan om, rechtstreeks uitgaande van het Politieke Convent, berichten naar Londen te zenden.

A. Neen.

81978. De **Voorzitter**: Dus het was toen niet zo verwonderlijk, dat het Politieke Convent niets van Londen hoorde.

A. In die tijd had het zich helemaal verschoven. Het zwaartepunt was volkomen verlegd.

81979. De **Voorzitter**: En voor wat de eerste jaren betreft, moet er natuurlijk rekening mede gehouden worden, dat het krijgen van verbinding toen zo oneindig veel moeilijker was dan in de latere tijd.

A. Ja. Bovendien: ik heb persoonlijk ook nog een enkele maal bezoek gehad van lieden, die beweerden van de overzijde te komen, maar de wijze, waarop dat gebeurde, vond ik van die aard, dat er wel grote voorzichtigheid geboden scheen.

81980. De **Voorzitter**: Waren dat mensen, die beweerden, dat ze met een boodschap van de overkant kwamen, die voor u of een ander was bestemd?

A. Ja.

81981. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u nooit kunnen traceren of het pseudo-agenten, provocateurs of echte agenten waren?

A. Neen. Ik neem aan, dat het in één geval een echte is geweest. De vragen, die werden gesteld, waren dikwijls enigszins wonderlijk, enigszins dilettantisch. Men kon daar dan niet zo verschrikkelijk makkelijk mee overweg. Met is b.v. niet zo eenvoudig, wanneer men bezoek krijgt, ineens ern opgaaf te verstrekken van de volledige outfitage in de haven van Rotterdam.

81982. De **Voorzitter**: U sprak zoëven over de verhouding tussen het Politieke Convent en het Vaderlands Comité. U heeft daarvan gezegd, dat in die tijd het zwaartepunt geheel was verschoven naar het Vaderlands Comité. Hoe was dat nu in de eerste tijd, dus vóór 1 April 1943, vóór de arrestatie van het Nationaal Comité? Naast

dat Nationaal Comité bestond toen ook het z.g. Groot Burger-Comité. Bestonden tussen die instituten en het Politieke Convent bepaalde contacten? Hoe lag die verhouding?

A. Die contacten werden doorgaans via personele unies onderhouden. Ik heb b.v. ook altijd deel uitgemaakt van het Comité-Scholten en ik ben vanaf het moment, dat professor Scholten werd uitgeschakeld, voorzitter van dit comité geweest.

In de allereerste begintijd zat aanvankelijk ook iemand als de heer Wiardi Beckman in die groep, dus dat liep allemaal door elkaar heen. Er waren dus voldoende persoonlijke contacten, zodat men voeling met elkaar kon houden. Later is er nog de groep van Ringers en Menten bijgekomen. Toen klopte de zaak wel zo ongeveer. Zodoende was het nog makkelijker om elkaar op de hoogte te houden.

81983. De **Voorzitter**: Kunt u aangeven, wat nu het bestaansrecht — misschien is dat een te groot woord — van deze drie groepen naast elkaar was?

A. Dat kan ik u wel aangeven. Alleen zou ik mij dan los willen maken van het woord bestaansrecht, want dat is inderdaad een groot woord. Wij waren in die tijd al blij, dat dergelijke groepen bestonden. Wij vroegen ons niet af, of ze ook nog recht van bestaan hadden. U kunt het zo zien, dat de groep-Scholten een aantal lieden bijeen heeft gebracht, die elk op zich zelf ook weer hun aanrakingen met de politieke partijen hadden. Als ik u b.v. vertel, dat daarin voor de antirevolutionnaire groep zitting hadden de heren Bruins Slot en Oranie, dan is dat zonder meer duidelijk. Ik zelf was ook een voorbeeld van een dubbelganger op dit punt. In het algemeen streefde deze groep er naar om die schakeringen uit het volk te vertegenwoordigen, die niet in de eerste plaats politiek waren ingesteld. Later is dan meer — laat ik het zo zeggen — van de commerciële kant, van de handelskant de groep van Ringers en Menten er bij gekomen. Dat was dus weer een ander aspect van de samenleving en het leek ons toen bijzonder dienstig, dat al deze groeperingen, die zich zelf hadden gepresenteerd — andere groeperingen hadden zich natuurlijk ook kunnen presenteren, maar dat is nu eenmaal niet gebeurd — en die uitgingen van het standpunt, dat zij in deze situatie een zekere verantwoordelijkheid hadden en die verantwoordelijkheid ook dienden te aanvaarden, met elkaar tot samenwerking werden gebracht. Dit is de grote lijn.

81984. De **Voorzitter**: In het Politieke Convent zie ik de vertegenwoordigers van de politieke partijen, dus zuiver politieke figuren. Is het nu juist, dat in het Comité-Scholten overwegend personen zaten, die niet uit het politieke milieu kwamen, behoudens dan de enkele uitzonderingen, die zijn genoemd?

A. Neen, als ik u even in de rede mag vallen. bij de samenstelling van de groep-Scholten is er ook naar getreefd de verschillende schakeringen van het volksleven daarin te vertegenwoordigen, maar meer naar de geestelijke dan naar de politieke kant.

81985. De **Voorzitter**: Bij het Politieke Convent lag het accent op het feit, dat de leden daarvan vertegenwoordigers van politieke partijen waren. Bij de groep-Scholten lag dat dus anders?

A. Ja.

81986. De **Voorzitter**: Maar nu het Nationaal Comité?

A. Het Nationaal Comité was een samenvloeiing van deze groeperingen. Zoals ik u heb verteld, is het comité zelf uitdrukkelijk samengesteld met de bedoeling om het niet-politieke element van onze samenleving daarin ook te vertegenwoordigen. De verhouding is vastgesteld: drie vertegenwoordigers van politieke partijen en twee niet-politieke mensen. Die zelfde verhouding is aangehouden in die vijftien er om heen.

81987. De **Voorzitter**: Spreekt u nu over het Nationaal Comité van vóór 1 April 1943?

A. Neen, ik spreek over het Vaderlands Comité.

De **Voorzitter**: Ik bedoelde het Nationaal Comité van vóór 1 April 1943.

A. Mag ik dan vragen, wat u bedoelt, als u over het Nationaal Comité spreekt?

De **Voorzitter**: Dat is een verrassende vraag.

A. De hele bezettingstijd door is de terminologie in deze aan-gelegenheden uiterst onzeker geweest. Het is helemaal niet zo ver-wonderlijk, dat iemand, die er middenin heeft gezeten, toch nog een mis-verstand kan ontdekken, dat uit deze terminologie voortvloeit. Vóór de vorming van het Vaderlands Comité hebben we allen het Politieke Convent gehad, plus de poging om die Nationale Unie te vormen.

81988. De **Voorzitter**: Vóór het Vaderlands Comité is er het Nationaal Comité geweest, dat op 1 April 1943 is gearresteerd, tegelijkertijd met de groep *Vorrink*.

A. Ja, maar dat was in wezen al hetzelfde. Dat was alweer die samenwerking van politieke partijen en enkele niet-politieke ele-menten.

81989. De **Voorzitter**: Gold daarvoor ook, wat u zoëven zei, nl. de min of meer mathematische verdeling van de samenstelling?

A. Dat was toen nog meer in het stadium van het experimen-teren.

81990. De **Voorzitter**: Had u nu met dat Nationaal Comité — dus van vóór 1 April 1943 — contact?

A. Ja, natuurlijk.

81991. De **Voorzitter**: Ik vraag dit zo nadrukkelijk, omdat u, sprekende over het Nationaal Comité, blijkbaar het Vaderlands Comité van na die tijd bedoelde. U hebt dus ook contact gehad met het Nationaal Comité van vóór 1 April 1943?

A. Daar had ik contact mee als lid van het Politieke Convent. Dat was de pijler, waarop het rustte. Er waren een paar kleinere pijlertjes naast gezet. Het eigenaardige is, dat — wat u dan noemt — het Nationaal Comité is gearresteerd, terwijl het Politieke Convent de dag te voren nog een vergadering had. Dus de lieden, die toen werden gearresteerd, waren grotendeels op deze vergadering geweest, behalve dan de heer Ringers.

81992. De **Voorzitter**: Dan zou ik u tot slot willen vragen, of u in verband met hetgeen we hier nu hebben besproken, zelf nog iets aan ons hebt mede te delen, waarvan u meent, dat het voor onze commissie van belang kan zijn.

A. Op het ogenblik niet. Wanneer u mij toe zoudt staan, nog te bekijken, of ik nog meer schrifturen kan vinden, die voor u wellicht van belang zijn, dan kan ik er, zo nodig, nog op terugkomen. Ik weet nu waar u belangstelling voor heeft. Misschien mag ik daar dan nog de aandacht op vestigen.

81993. De **Voorzitter**: Wij zullen die stukken gaarne van u tege-moet zien. Ik mag u misschien nog één vraag stellen: Heeft het Politieke Convent wel contact met bepaalde verzetsgroepen gehad?

A. Ja. Ook weer in de vorm van personele unies. Georganiseerd contact in die zin, dat men met elkaar vergaderingen ging houden, is er uit de aard van de zaak niet geweest. In die latere periode heeft het Politieke Convent in de persoon van zijn voorzitter, de heer Drees, natuurlijk naar alle kanten contacten gehad. Dit zijn dingen, die niet volkomen los van elkaar hebben gestaan, al is wel altijd het standpunt aanvaard, dat er een duidelijk onderscheid moest zijn tussen — laat ik nu maar zeggen — het politieke verzet en het burgerlijk verzet, het strijdbare verzet.

81994. De **Voorzitter**: Bedoelt u daarmee, dat er een duidelijk onderscheid moest zijn?

A. Men vond het in het algemeen wenselijk, dat er niet te veel dubbelfiguren waren, dat de mensen van de ene kant zich niet te veel moesten begeven op het terrein van de anderen en omgekeerd. Men wilde hier een zekere taakverdeling en onderscheiding om complicaties te vermijden.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt. Hiermede sluit ik het verhoor.

G. E. VAN WALSUM.

DONKER, voorzitter.

WITTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

KRANENBURG, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 22 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. EDUARDUS LEOPOLDUS MARIA HERMANUS BARON
SPEYART VAN WOERDEN,

oud 60 jaar, wonende te Breda, procureur-generaal bij het gerechtshof te 's-Hertogenbosch.

Hij legt de eed af als getuige.

82277. De Voorzitter: Het probleem, waarover wij gaarne voorlichting van u willen hebben, is dat van de arrestaties in het bevrijde zuiden in het najaar van 1944 en het voorjaar van 1945. Daarover hebben wij reeds verscheidene getuigen gehoord. Daarbij is ons gebleken, dat er een groot aantal partijen — als ik dit woord mag gebruiken — bij betrokken is geweest, nl. de Binnenlandse Strijdkrachten, de illegaliteit, voor zover deze niet in de B.S. was opgenomen, het Militair Gezag, u als procureur-generaal en de Minister van Justitie. Het is ons wel duidelijk geworden, welk een ingewikkelde zaak dit in die tijd is geweest en wij zouden het bijzonder op prijs stellen van u te vernemen, hoe u als procureur-generaal dit vraagstuk in die tijd hebt gezien en wat u daarvan hebt meegemaakt.

A. Ik mag daarbij waarschijnlijk wel de stukken consulteren?

De Voorzitter: Zeker.

A. Ik heb het archief, dat ik had, wat geordend en ik kan daarvoor — ik weet niet in hoeverre u de gelegenheid hebt gehad van de betreffende stukken reeds van elders kennis te nemen en evenmin weet ik in hoeverre het de bedoeling is daarvan thans kennis te nemen — over het algemeen dat, wat ik te zeggen heb, aan de hand van de betreffende stukken adstrueren. Het gevaar bestaat natuurlijk ook, dat ik misschien wat te breedvoerig word.

Ik heb hier bij mij in de eerste plaats de „Publicatiebladen van het Militair Gezag”, die ter zake dienende zijn.

De Voorzitter: Die zijn ook in ons bezit.

A. In de tweede plaats heb ik bij mij het „Handboek van het Militair Gezag”, waarmee het naar Nederland is gekomen en waarvan de afdeling Justitie en de afdeling Politie ter zake dienende zijn.

Ik heb een kort overzicht samengesteld, dat eigenlijk ook uit de „Publicatiebladen” zelf resulteert, en daarnaast krijgen wij de besprekingen, conflicten en botsingen, die uiteindelijk hebben geleid tot de vaststelling van de verschillende stukken. Het wordt dus een stuk geschiedenis van hetgeen is voorafgegaan, vóórdat het werk is concreetiseerd. Behalve, dat ik hier dus een overzicht heb van hetgeen in de „Publicatiebladen” vastligt, heb ik het een en ander over de Binnenlandse Strijdkrachten zelf en ik heb een overzicht, dat ik destijds in 1945 voor mij zelf heb samengesteld en waarin ongeveer de gehele geschiedenis is vastgelegd.

Is het misschien uw bedoeling, dat ik tracht een verhaal te geven en dat u mij zegt, wanneer ik te breed word?

De Voorzitter: Misschien is het het meest praktisch, dat u het verhaal doet aan de hand van het overzicht, dat u destijds hebt samengesteld.

A. Dat kan ik doen. Ik ben dan hiermede begonnen: Ter uitvoering van artikel 16 van het B.B.S.B. vaardigde de chef staf Militair Gezag op 7 September 1944 zijn eerste algemene lastgeving uit. Dit bevel was gericht tot de opsporingsambtenaren van artikel 141, 3,

4, 5 en 6 van het Wetboek van Strafvordering. Dit stuk is vastgelegd, vóórdat er nog iets bevrijd was van Nederland en het is te Londen bekeken, waarbij men volkomen de normale weg bewandelde, dat men de politie wilde laten doen de taak van de arrestaties en het opmaken van de processen-verbaal, die ook in de eerste algemene lastgeving werden voorgeschreven en waartoe zij eigenlijk ook alleen bekwaam, geëigend en geroepen was. Die eerste algemene lastgeving was dus wel vastgesteld, maar een van de grote bezwaren, die zich hebben voorgedaan bij het optreden van het Militair Gezag, is geweest, dat men zich niet heeft gerealiseerd, dat van datgene, wat men in Engeland had vastgesteld en wat dus bestemd was in het bevrijde gebied te worden nageleefd, zowel door het Militair Gezag zelf als door het civiele gezag, men de nodige exemplaren had te maken en aanstonds bij de bevrijding te distribueren om de burgerlijke autoriteiten in staat te stellen zich op de hoogte te stellen en zich te conformeren om een behoorlijke tegenspeler van het Militair Gezag te zijn. De eerste algemene lastgeving is dus niet meegebracht in een aantal van honderden exemplaren en is niet, naarmate men steden binnentrok, onmiddellijk verspreid. Dit heeft onmiddellijk bijgedragen tot een zekere chaotische toestand. De praktijk was dan ook geheel anders. Naarmate gedeelten van Nederland werden bevrijd, waren het de leden der verzetsacties, versterkt door veelvouden van hun getal, bestaande uit na de bevrijding toegestroomde lieden van allerlei slag, die zonder onderzoek naar hun verleden werden aangenomen, van een oranje armband en wapens werden voorzien en aanstonds in het werk werden ingeschakeld en die de arrestatie der politieke verdachten ter hand namen. De politie was de eerste dagen, verrast door het krachtig bewapend optreden van O.D. en L.O. en door de minachting voor het politie-apparaat bij dat optreden aan de dag gelegd, uit het lood geslagen, wist geen standpunt in te nemen, hokte samen op de bureaux, zag zich door vlucht of arrestatie van een deel der korpsleden beroofd. Aan die eerste, algemene lastgeving heeft zij vrijwel geen uitvoering gegeven, zij had het ook niet kunnen doen, omdat deze niet te harer kennis werd gebracht. Gevormd in de school van de rechtszekerheid, wachtte zij op de richtlijnen van het Militair Gezag, een gezag, op welks komst zij niet was voorbereid, van welks bestaan zij geen kennis had gedragen, ingesteld als zij was op de verwachting, dat de O.D. met de leiding zou worden belast, in welke verwachting zij met deze organisatie voorbereidingen tot arrestatie van politieke verdachten had getroffen. U weet waarschijnlijk, dat men hier te lande van mening was, op grond van contacten, die met Londen hadden plaats gehad, dat de O.D. zou worden ingeschakeld en dat de O.D. hier de leiding zou nemen. Men wist niets van het Militair Gezag en blijkbaar had men vanuit Londen ondergronds ook niet doorgegeven, dat het op komst was, en overall was de O.D. gereed. Ik herinner mij o.a., dat in den Bosch generaal *van Nijnatten* belast was met de leiding. Dit was van de Vertrouwensmannen uitgegaan en hij verwachtte dus niet anders dan dat hij de zaak in handen zou nemen. Toen het Militair Gezag kwam, was dit een heel pijnlijke gewaarwording en de eerste dagen heeft dit nog even tot moeilijkheden geleid, want alles was geconcentreerd op en bij generaal *van Nijnatten*. Iedereen had contact met hem opgenomen en ik zelf ook. Ik had kans gezien uit mijn gijzeling onder het motto van ziek zijn naar den Bosch te komen en ik had vrij regelmatig van alles met generaal *van Nijnatten* besproken. Toen plotseling het Militair Gezag kwam, was dit iets nieuws en het moest richtlijnen geven, maar die had het niet, want die had het niet meegebracht. Misschien mag ik u er een staaltje van vertellen om het duidelijk te maken. Het Militair Gezag begon met zich in Eindhoven te vestigen. In die eerste dagen na de bevrijding waren daar geconcentreerd het Militair Gezag, de plaatsvervangend Commissaris der Koningin, de heer *Smits van Oyen*, en ik had ook, nadat ik was ondergedoken en mij had kunnen bevrijden, een klein bureautje in het gemeentehuis.

82278. De Voorzitter: Op welke datum bent u bevrijd?

A. Ik ben 23 October 1944 te Schijndel bevrijd. Ik was in gijzeling bij den Bosch in de Ruwenberg en van daar werd mijn groep

op 8 September naar het kamp in Vught vervoerd. Ik heb die dag gelegenheid gezien onder te duiken en ik ben ondergedoken bij bevriende relaties in Schijndel; dat is op 8 September geweest. Na 8 September heb ik herhaaldelijk vermoed naar den Bosch kunnen fietsen en daar heb ik contact kunnen opnemen met generaal *van Nijnatten*, die daar ook was ondergedoken. Ik heb ook contact opgenomen met verschillende politie-instanties; de Commissaris der Koningin, de heer *van Rijckevorsel*, was ziek; wèl echter met de griffier der Provinciale Staten, de heer *Cleerdin*. In die tijd heb ik voortdurend politiefunctionarissen in Schijndel ontvangen en zelf heel veel contacten gehad in den Bosch, alles in de verwachting, dat ik na de bevrijding met generaal *van Nijnatten* de zaak zou hebben te behandelen. Schijndel is de 23ste October bevrijd en op die dag ben ik 's avonds naar Eindhoven gegaan, dat reeds een tijd bevrijd was en waar de heer *Smits van Oyen* als waarnemend Commissaris der Koningin in functie was. Ik heb een week of zes bij hem gelogeed, zodat wij samen contact hadden en daarnaast ook met het Militair Gezag. Het Militair Gezag was toen ongeveer één maand in Nederland. Er was slechts één Handboek en met dat Handboek werkte de gehele staf van de militaire commissaris van Brabant, die in Eindhoven was, de heer *Smits van Oyen* liet het halen, als hij het nodig had en ik liet het halen, wanneer ik het nodig had. Men had in die maand geen kans gezien het te laten vermenigvuldigen. Het was dan ook hopeloos en op een gegeven moment heb ik gevraagd, of ik het een week-end mocht lenen. Ik ben met de burgemeester gaan praten en ik heb gevraagd, of ik de gemeente-secretarie een week-end in beweging mocht zetten en toen hadden wij 's Maandagsmorgens een honderd exemplaren. Het Militair Gezag kreeg er vijftig van, de Commissaris der Koningin kreeg er vijf en twintig en ik eveneens, en op die manier kon ik de nodige instructies geven en zo zijn wij toen op gang gekomen. Al die tijd had men zo gezeten en men had nooit enige richtlijnen gegeven.

82279. De **Voorzitter**: Inmiddels was, naast de Algemene Lastgeving van het Militair Gezag, waarover u zoëven sprak, op 25 September 1944 een instructie van de commandant van de stoottroepen van de B.S. vastgesteld voor het arresteren, enz.

A. Daar kom ik juist toe. Dezen hadden gedaan, wat de anderen hadden verzuimd, en met de grote voortvarendheid, die dit orgaan kenmerkte, hadden zij gezorgd, dat die instructie wèl bekend was. Het is zelfs zo ver gekomen, dat, omdat men de Algemene Lastgeving niet kende en evenmin het B.B.S.B., ook de politie zelf aannam, dat de door u bedoelde instructie eigenlijk gezegd het enig juiste stuk was. Ik heb nog arrestatiebevelen van de politie te Eindhoven, die op grond van de instructie van 25 September 1944 de arrestaties gelastte. Dit was het enige stuk, dat men kende.

De als vooromschreven uitgebreide verzetsgroepen werden bij dat optreden door eisen van rechtszekerheid niet geremd. Het mag overbodig heten uit te weiden over de wijze, waarop de arrestaties zijn uitgevoerd. Een losse verdachtmaking, op straat uitgesproken; een aanwijzing door een onbekende voorbijganger was voldoende. Geen bescheiden werden bij de inbewaringstelling overgelegd, geen proces-verbaal werd opgemaakt, geen reden van arrestatie werd de betrokkenen bekendgemaakt. Na een aantal dagen zat men met een groot aantal arrestanten, zonder dat meer kon worden nagegaan door wie of op welke grond de arrestatie had plaats gehad. Ook deze verzetsgroepen was de eerste Algemene Lastgeving onbekend gebleven. Ten aanzien van grote categorieën N.S.B.-ers, Germaanse S.S., enz. behoefde geen twijfel te bestaan. Ten aanzien van anderen, zoals leden van het arbeidsfront, vrouwen en meisjes, die sexuele omgang met Duitsers hadden gehad, werd gehandeld naar individueel, momenteel inzicht. De verzetsgroepen maakten deel uit van de Binnenlandse Strijdkrachten en de leiding daarvan begreep, dat richtlijnen voor deze arrestaties nodig waren. In plaats nu van met een beroep op artikel 16 B.B.S.B. zich te wenden tot het Militair Gezag, in welk geval de eerste Algemene Lastgeving zou zijn ter kennis gebracht, ging deze leiding zelfstandig en derhalve volkomen onbevoegd, immers artikel 16 verleent alleen aan het Militair Gezag deze bevoegdheid, richtlijnen uitvaardigen. Deze zijn gedateerd 25 September 1944.

Ik heb hier bij mij een rapport van 5 December 1944 o.a. van kapitein *var! Mourik Broekman*. een figuur, die u bekend is. Het rapport is opgemaakt door kapitein *van Mourik Broekman*, de heer *van Dijk*, de zoon van de oud-Minister van Oorlog, en de heer *Oerlemans* van het directoraat-generaal van politie te Nijmegen, en het is uitgebracht aan de afdeling Eindhoven van de G.O.I.W., waarin het volgende staat:

„Onmiddellijk na de bevrijding van Maastricht, Eindhoven en de corridor, droeg de bevelhebber van de Nederlandsche Strijd-

krachten, Prins *Bernhard*, aan de Binnenlandsche Strijdkrachten op over te gaan tot opsporing en aanhouding van N.S.B.-ers en dergelijke onvaderlandsche elementen. Naast de eerste Algemene Lastgeving Militair Gezag, die zich uitsluitend richtte tot de officiële opsporingsambtenaren, bestonden er voor de Binnenlandsche Strijdkrachten geen richtlijnen, welke aangaven welke personen voor arrestatie in aanmerking kwamen, hetgeen een arrestatie in het wilde weg zonder systeem ten gevolge had. Deze toestand manifesteerde zich reeds binnen enkele dagen als onhoudbaar, weshalve door eenige leden der Binnenlandsche Strijdkrachten richtlijnen ter zake werden ontworpen en na bespreking met de gedeputeerde van den Prins, majoor *van Houten*, werden vastgesteld."

De bezwaren tegen deze instructie, vooral van juridisch standpunt, zijn waarschijnlijk bekend, zodat ik daarover niet behoef uit te weiden.

De **Voorzitter**. Ik zou het op prijs stellen, wanneer u deze even mededeelde.

A. De kwestie is in de eerste plaats geweest, dat dit was in strijd met artikel 16 van het B.B.S.B., omdat het zonder overleg met het Militair Gezag uit vermeende eigen bevoegdheid en niet als uitvoerisel van een delegatie van de chef staf Militair Gezag is gedaan. In wezen geschiedde het echter onbevoegdlijk. Als uitgangspunt nam men op het oogenblik der uitvaardiging aan een soort oorlogsnoodzaak en deze was in den aanhef dan ook opgenomen. Aan de andere kant zou ik willen zeggen, dat deze oorlogsnoodzaak juist ook tot artikel 16 heeft geïnspireerd, zodat ik bezwaarlijk kan aannemen, dat deze de wettigheid der instructie van 25 September 1944 zou kunnen meebrengen.

82280. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, dan motiveert men de instructie van 25 September 1944 met het recht van de strijdende troepen om alles, wat zich bevindt in het frontgebied en onmiddellijk daarachter en wat gevaarlijk kan zijn voor de krijgsverrichtingen op te ruimen. Dit is, geloof ik, de rechtsgrond hiervan.

De heer *van Houten* heeft hieromtrent medegedeeld, dat deze instructie tot stand is gekomen, nadat de Engelsen zich tot hem hadden gewend en hadden gezegd, dat, wanneer men niet zorgde, dat het voor elkaar kwam, zij het zelf zouden doen.

A. Daar staat tegenover, dat de toepassing der instructie helemaal niet tot het frontgebied beperkt is gebleven en men daarin bovendien onderscheid heeft gemaakt tussen arresteren en interneren. Artikel 15 en 16 van het B.B.S.B. maken dit onderscheid ook, doch terwijl artikel 15 de internering alleen individueel en nominatim kent, wordt hier eenvoudig gezegd: „U gelieve te interneren de volgende categorieën: Rijksduitsers, de mannen en vrouwen, die nauwe relaties hebben onderhouden met de te arresteren groepen, leden van het rechtsfront, het medisch front, het economisch front, enz." Volgens artikel 15 B.B.S.B. moet een schriftelijk bevel bepalen, dat bepaalde personen zich niet zullen begeven buiten de hun aangewezen verblijfplaats. Ten dele vielen de categorieën, welke arrestatie in de eerste Algemene Lastgeving en in de instructie van 25 September 1944 werd bevolen, gelijk, ten dele vielen categorieën van de Instructie buiten die van de eerste Algemene Lastgeving; o.a. heeft men er bij gehaald de Landwacht Nederland en de Landstorm Nederland, die niet door de chef staf Militair Gezag in zijn eerste Algemene Lastgeving waren genoemd. Verder werd in de instructie een aantal richtlijnen gegeven voor de behandeling van deze gearresteerden en geïnterneerden, waarvan ik eveneens niet kan zien, waaraan deze zijn ontleend. Het kan misschien zijn, dat de uitvaardiging der Instructie haar verklaring moet vinden in hei feit, dat het Militair Gezag zijn eerste Algemene Lastgeving niet kenbaar maakte. De lastgeving was er echter en ik neem aan, dat de leiding van de Binnenlandse Strijdkrachten, die uit Londen meekwam, van het bestaan moet hebben geweten.

Die instructie werd dus op ruime schaal verspreid, ook onder de politie. Wat het conflict met de politie zelf betreft, in deze instructie is opgenomen, dat de arrestaties dienen te geschieden in samenwerking met de politie, voor zover deze door de stoottroepen betrouwbaar werd geacht.

In October heeft het Militair Gezag gepoogd in te grijpen met betrekking tot deze instructie, die het zelf ook onwettig achtte. Dit ingrijpen leidde tot de uitvaardiging van de tweede Algemene Lastgeving van 18 October 1944. Overleg van de chef staf Militair Gezag met de bevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten leidde er toe, dat arrestatiebevoegdheid aan dit apparaat zou worden verleend, doch beperkt tot „die personen, die de krijgsverrichtingen in gevaar

brengen of van wie op grond van hun gedragingen of uitlatingen verwacht wordt, dat zij de krijgsverrichtingen zullen bemoeilijken, belemmeren of schaden". Men kwam zo tot de delegatie door het Militair Gezag der bevoegdheid om de arrestatie dezer éne categorie te bevelen en men kwam daarmee eigenlijk tot normale verhoudingen. De chef staf delegerde aan de bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten de arrestatiebevoegdheid ten aanzien van één bepaalde categorie en dat is de categorie, die 18 October 1944 aan de eerste Algemene Lastgeving is toegevoegd. Deze was nauwkeurig omschreven: „men bracht de krijgsverrichtingen in gevaar of men kon worden verwacht de krijgsverrichtingen te zullen bemoeilijken, belemmeren of schaden". Dit citaat is ontleend aan de tweede Algemene Lastgeving.

Omstreeks deze datum, toen dus deze regeling onderling was getroffen, vaardigde de chef staf een aanschrijven uit aan de militaire commissarissen (ik meen dd. 17 October 1944) en de Prins een algemene instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten. Deze laatste is van 10 October 1944. In deze beide bescheiden worden de bij voormeld overleg bereikte resultaten vastgelegd. De chef staf deelt mede, dat de Binnenlandse Strijdkrachten de geciteerde categorie mochten arresteren en dat de bevelhebber van de strijdkrachten de daartoe vereiste machtiging werd verleend. Voorts, dat de tevoren door de Binnenlandse Strijdkrachten gearresteerde en in bewaring gestelde personen door het Militair Gezag zouden worden overgenomen, waarbij dit voor elk geval zou beoordeelen of die vrijheidsberoving al dan niet moest worden gecontinueerd. Het kwam er praktisch dus op neer, dat het Militair Gezag deze verantwoordelijkheid overnam. De bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten gaf opdracht tot arrestatie van de geciteerde categorie, daarbij mededelende, dat daartoe machtiging door het Militair Gezag zou worden verleend. Hoewel uit de getroffen overeenkomst en de tekst der beide bescheiden voortvloeit, dat de instructie van 25 September 1944 zou worden ingetrokken, is zulks nagelaten. Er is in het besluit van 10 October niet met zoveel woorden gezegd, dat het besluit van 25 September is ingetrokken. Daar komt nog bij, dat, hoe en waarom weet ik niet — dit stuk van 10 October 1944 was anterieur aan mijn komst in Eindhoven en pas later heb ik er van kennis gekregen —, ook daarna voortdurend nog op grond van het stuk van 25 September werd gearresteerd en geïnterneerd. Toen wij midden in de moeilijkheden zaten, heeft er eens een bespreking plaats gevonden — ik denk ongeveer November — tussen de waarnemend commissaris van de Koningin en mij, met majoor *van Houten* om te trachten nog wat orde in deze toestand te verkrijgen. Toen heeft majoor *van Houten* het standpunt ingenomen — ik heb dit nog aangekend —, dat door het besluit van 10 October dat van 25 September niet was ongedaan gemaakt, wat wij allebei, zowel de heer *Smits van Oyen* als ik ten sterkste hebben betwist. Deze besluiten waren onzes inziens onvereenigbaar.

82281. De **Voorzitter**: In feite werd het echter gehanteerd?

A. Inderdaad, want heel toevallig heb ik de hand op het stuk van 10 October kunnen leggen en telkens, wanneer ik in contact kwam met de Strijdkrachten, heb ik gezegd, dat het stuk van 25 September geen kracht had, doch men zei, dat het nooit was ingetrokken, en men werkte er mee. Anders had men ook enkel en alleen te maken gehad met de militair gevaarlijke individuen. De praktijk is echter anders geweest en blijktbaar is dit ook — en daarom wijs ik juist op het gesprek en het standpunt van majoor *van Houten* — van de zijde van de staf in de hand gewerkt.

Het Militair Gezag is in gebreke gebleven te bewerken, dat de consequentie van intrekking der instructie van 25 September 1944 werd getrokken, ik heb er nadrukkelijk de aandacht van hetzelfde op gevestigd en er op gewezen, dat men bij de staf der Binnenlandse Strijdkrachten dit standpunt innam, en ik heb gevraagd daarmee contact op te nemen en te trachten een ander inzicht te doen doordringen en te zorgen, dat het stuk van 25 September van de baan kwam.

82282. De **Voorzitter**: Werd er ook een motief voor opgegeven?

A. Neen. Er werd gezegd, dat men het handhaafde en dat het nooit de bedoeling was geweest het in te trekken.

82283. De **Voorzitter**: Werd er van de zijde van het Militair Gezag, waarbij u had aangedrongen het in orde te maken, een motief gegeven waarom het niet in orde kwam?

A. Dat heb ik nooit gehoord. Hoe ging dat? Bij besprekingen bracht ik een aantal punten naar voren, ik had niet altijd contact

met de leiding van de staf zelf, die zat in Brussel. Ik kwam maar een heel enkele keer zelf in Brussel, zodat ik meestal de verschillende punten naar voren bracht bij de militaire commissaris. Wanneer ik wist, dat de militaire commissaris naar Brussel ging, gaf ik hem weleens wat punten mee om te behandelen, maar dan was er eens tijd daarvoor en dan weer niet. Men moet de dingen dan ook min of meer zien in de sfeer van chaos, die toen bestond.

82284. De **Voorzitter**: Hebt u in die tijd ook contact gehad met de heer *Hoekstra*, die deze zaken voor de Binnenlandse Strijdkrachten behandelde?

A. Ja, en of. Ik kan u er wel het een en ander over vertellen, ik heb er trouwens ook allerlei stukken over. Wilt u, dat ik het nu bespreek of straks? Het komt toch aan de orde.

De **Voorzitter**: Volgt u dan uw programma maar.

A. Het Militair Gezag is dus in gebreke gebleven te bewerken, dat deze consequentie werd getrokken. Dit is te bedenkelijker, omdat het Militair Gezag heeft moeten ervaren, dat na de publicatie dezer October-bescheiden de strijdkrachten voortgingen met negatie van de overeenkomst te arresteren op grond van de instructie van 25 September 1944.

Daarbij werd in zeer vele gevallen het Militair Gezag van de arrestatie, van het onderzoek, van inbewaringstelling of internering en eventuele invrijheidstelling geheel onkundig gelaten. Gehandeld werd, alsof artikel 16 van het B.B.S.B. niet bestond, alsof de hele materie was een eigen materie van de Binnenlandse Strijdkrachten in plaats van het Militair Gezag, alsof de waarborgen van artikel 16 niet waren voorgeschreven.

In artikel 16 staat het voorschrift van het proces-verbaal en in de toelichting op de eerste Algemene Lastgeving, die u natuurlijk bekend is, is gezegd, dat van het proces-verbaal zes exemplaren moesten worden gemaakt; er bleef er een bij de politie, een ging naar de kampcommandant, een was voor de militaire commissaris ter plaatse, een ging naar de chef staf Militair Gezag en een kwam er bij het hoofd van de tweede afdeling, sectie II. Men wilde dus de gegevens bij elkaar krijgen en men wilde ook centraal, naast de gegevens, die de militaire commissarissen ieder in hun eigen district zouden krijgen, een overzicht hebben.

Uit het Handboek zelf blijkt, dat het Militair Gezag het aantal te arresteren personen in Nederland op ongeveer vijftig duizend schatte, het zijn er honderd duizend geworden. Hoe men zich heeft voorgesteld, dat men centraal zelfs van die vijftig duizend mensen precies zou kunnen nagaan, of het proces-verbaal in orde was of niet, ontgaat mij. Het was waarschijnlijk erg goed bedoeld, maar het was een veel te ver doorgevoerde centralisatie en de enige manier, waarop men orde had kunnen brengen, was naar mijn gevoel een zeer sterk doorgevoerde decentralisatie geweest met een betrouwbaar, behoorlijk gezags-element, dat deze materie aan kon. Bij voorbaat kon men echter zeggen, dat het op de ontworpen wijze moest vastlopen.

In sommige districten hebben de militaire commissarissen vroeger of later de zaak min of meer in handen gekregen. In andere beschikten zij na maanden nog niet over de namen der inbewaringgestelden of geïnterneerden en zij wisten ook niet waar dezen zich in hun ressort in bewarings- of verblijfskampen bevonden.

Ik heb een brief van de militaire commissaris uit 's-Hertogenbosch, die mij op 8 Januari 1945 een opgave vraagt. Het is wel de moeite waard, dat ik dit stuk even citeer:

„Naar ik meen zou door u aan de chefs der gewestelijke politie-korpsen en den gewestelijk commandant der Koninklijke Marechaussee zijn verzocht een lijst samen te stellen van alle in hun ambtsgebied in bewaring gestelde collaborateurs. Ik verzoek u mij, indien mogelijk spoedig, een afschrift van deze opgaven te doen toekomen. Een lijst van de in het bewarings- en interneringskamp te Vught verblijvende personen, is in mijn bezit."

(N.B. Die had men van mij gekregen). „Mocht nog niet tot het samenstellen van deze lijst zijn overgegaan, dan verzoek ik u daartoe opdracht te willen geven. Behalve de volledige personalia der betrokkenen is het voor mij van belang te weten, waar zij in bewaring zijn gesteld."

De Binnenlandse Strijdkrachten hadden, volkomen onbevoegd m.i., door eigenmachtig vorderen zich in het bezit gesteld van de nodige ruimten en de daarbij benodigde inrichting. De wijze, waarop dit alles is gefinancierd, is een verhaal op zich zelf.

De vordering heeft heel wat te wenssen overgelaten. Ik herinner mij, dat ik eens in een kamp in Zeeuwsch-Vlaanderen ben geweest, waar honderden en honderden mensen in een grote schuur waren onder-

gebracht. In die schuur had men met strowanden enige afscheidingen gemaakt. Er was geen bord aanwezig en de mensen kregen het warme eten opgediend in sigarenkistjes en na het eten werden de sigarenkistjes even uitgespoeld. In de naden stonk het van verzuurde spijresten. Zeeuwsch-Vlaanderen was al vrij lang bevrijd, toen ik er kwam, dat wil dus zeggen, dat deze mensen reeds weken zo in arrest zaten. Het was eenvoudig walgelijk.

Terwijl van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten voortdurend op verder gaande zuivering der politie werd aangedrongen en samenwerking met deze daarvan afhankelijk werd gesteld, werd door het civiele gezag in alle geledingen de zuivering van de stoottroepen zelf veel urgente: geacht. Iminers, het zuiveringsproces van de politie had zich reeds in de aanvang, op een gering aantal twijfelgevallen na, voltrokken, doch het was voor niemand een geheim, hoe de stoottroepen niet alleen bestonden uit de illegaliteit van de bezettingstijd, doch op het moment der bevrijding daarin vele zeer bedenkelijke elementen, zowel uit een oogpunt van collaboratie als van extreem linkse politiek, waren ondergedoken. Zo was in Eindhoven een leider van de stoottroepen uitgesproken communist. Een ander lid, communist en oud-Spanjestrider, was voor verraad aan de S.D. gearresteerd. Geleidelijk zijn de leiders van de stoottroepen tot het inzicht gekomen, dat het zo niet blijven kon, en riepen zij de hulp in van de politieke recherche van de politie om te komen tot verwijdering van ongewenste elementen. In vele gemeenten werd geplunderd onder liet mom van „vorderen”, zo te Oedenrode, Veghel, Oss. In deze laatste gemeenten heeft de commandant in overleg met de burgemeester de stoottroepen naar het gemeentehuis geroepen, waar zij allen zijn ontwapend.

Toen ik na de bevrijding in Eindhoven kwam en rondreisde in mijn ressort en allerlei contacten had, werd ik eenvoudig als een soort reddende engel besprongen door allerlei mensen, waarvan de een nog erger verhaal dan de ander had over de wijze, waarop de arrestaties waren gebeurd. De Ministers, die naderhand in November naar Nederland kwamen, hebben dezelfde ervaring opgedaan. Ik heb nog wel aantekeningen over de mij gedane verhalen. Hier was een geval van iemand, die zijn ex-verloofde opgaf als politiek onbetrouwbaar uit wraakneming; een ander deed dit, omdat zijn vrouw van hem was weggelopen, en zo ging het door. Er was eenvoudig geen enkele controle en wat gebeurde er? Men behoefde slechts eenvoudig op straat van iemand te zeggen, dat hij niet zuiver was, en er vloog zo'n wildeman op af en hij werd gepakt. Er werd geen verbaal opgemaakt, er werd niets opgeschreven, er werd niets gedaan. Er is een rapport van de Rijksrecherche van Juli 1945, waarin het volgende voorkomt:

„Het is geschied in de week van 22 op 30 Juni jl., dat een politiemans van de politieke recherche te 's-Hertogenbosch drie dossiers meekreeg voor nader onderzoek van personen, die sedert November 1944 in het kamp Vught waren ingesloten. Deze dossiers bevatten niets anders dan een bevel tot inbewaaringstelling, terwijl het bevel ook niet de gronden aangaf, waarop het was gegeven. In dezelfde week werden negentien personen vrijgelaten, omdat na onderzoek bleek, dat zij geheel onschuldig gevangen gehouden werden. Te Maastricht is een honderdtal vrouwen, die nog nooit zijn gehoord; op 9 Juli wordt met het verhoor daarvan een aanvang gemaakt. Van velen is niets anders te vinden dan een briefje: „niet Duitschers uitgeweest”.

Dergelijke toestanden hebben zich voorgedaan en zijn de resultaten geweest van die ongelukkige strijd — ik kom er straks op, doch ik mag er misschien even op vooruitlopen —, waarin eigenlijk de zwakte van het Militair Gezag er toe heeft geleid, dat men nooit tot een behoorlijke controle op al die gevallen is gekomen. Misschien is het goed, dat ik het volgende ook even in dit verband naar voren breng. De strijd, die wij zo dadelijk verder zullen bekijken! heeft voor een groot deel hierover gelopen, dat men bij de illegaliteit het standpunt innam, dat de politie niet zó zuiver was, dat men met het gehele apparaat kon werken. De individuele man wilde men wel, maar het apparaat in hiërarchisch verband nam men niet. De kwestie is mijns inziens praktisch niet veel anders geweest dan een soort Prinzipienreiterij. Men kreeg immers deze figuur: de bedenkelijkste elementen bij de politie hadden al lang de benen genomen, die waren naar Duitsland gegaan en hadden de bevrijding niet afgewacht. Zij hadden zich zelf reeds gezuiverd en waren weg. De tweede categorie, die ō wel niet het risico van de benen nemen wilde nemen, of wel dacht: „je kunt nooit wetzn,” werd, voor zover zij boter op het hoofd had, natuurlijk onmiddellijk in de kraag gegrepen en gearresteerd; zij waren dus ook weg. Men wist het ook wel in het politiekorps, dat met de nodige tegenzin voortdurend de Duitse druk had ondergaan; men wist wel, wie de kwade broeders waren. Het enige, waar het nu om ging, was, dat er nog

enkele dubieuze figuren overbleven —; en nu komt men ook in contact met de vuile kant van de zuivering, waarbij eigenbelang of persoonlijke antipathieën een rol gingen spelen om te trachten van iemand af te komen. Er waren dus daarna nog enkele restanten, waarvan men kon zeggen, dat er misschien iets tegen was. Zwaar lag het echter in de regel niet, het kon heel goed aan de lichte kant zijn en de betrokken figuren lagen vooral in de top en daar ging het nu om. Functionarissen, die meenden ontevreden te moeten zijn over hun leiding, zagen hier een mogelijkheid zich van die leiding te ontdoen. Deze dubieuze categorie zijn eigenlijk de gevallen geweest, waarvan men zou kunnen zeggen, dat zij de inzet hebben gevormd van de gehele strijd.

82285. De **Voorzitter**: Wat betekent dit nu quantitatief? Wanneer de categorieën, die u hebt genoemd, er uit waren en er eventuele verdere zuivering van de betwiste figuren, die u zojuist hebt genoemd, had plaats gevonden, hoeveel was er dan overgebleven?

A. Het is natuurlijk morilijk te schatten, daar moet ik een slag naar slaan. De betwiste categorie schat ik op 3 à 5 pct.

82286. De **Voorzitter**: Als men van de totaliteit van de politie aftrok degenen, die zelf naar Duitsland waren gegaan, degenen, die waren gearresteerd, en ook nog die 3 à 5 pct., wat zou er dan quantitatief aan politie zijn overgebleven?

A. Bij het ene korps was dit natuurlijk heel ongunstig en bij het andere korps lag dit weer beter.

82287. De **Voorzitter**: Er worden steeds twee motieven naar voren gebracht. In de eerste plaats, dat de politie niet behoorlijk gezuiverd was, en in de tweede plaats, dat de politie door het wegvluichten van een aantal beambten en door de arrestaties in haar gelederen zulk een aderslating had ondergaan, dat het apparaat volkomen gedesorgeriseerd was en ook quantitatief niet meer zoveel betekende.

A. Dit laatste onderschrijf ik volkomen. Laat ik zelfs zeggen, dat, indien het zelfs geen enkele veer had gelaten, het zonder aanvulling voor het werk der politieke delinquenten niet capabel was geweest. Zelfs bij een normale samenstelling, zonder één hoofdverlies, had men deze taak, waarbij zoveel honderden gevallen van onderzoek waren, niet kunnen volbrengen. Men kreeg telkens een persoon, die werd gearresteerd, die onmiddellijk moest worden gehoord, van wie dan eerst een proces-verbaal van verhoor moest worden opgemaakt, bij wie vaak een huiszoeking moest worden gedaan en bij wie onmiddellijk moest worden nagekeken, welke verdachte papieren hij had, waarna deze moesten worden doorgenomen, ten einde te trachten gegevens te vinden voor een volgend geval. Dit was niet mogelijk geweest voor het normale recherche-apparaat, zelfs niet met uitbreiding van personeel van de straatdienst, dat niet direct op de recherche was ingesteld.

Als het dus daarom gaat, dat men vraagt, of een infiltratie met die illegaliteit nodig en gerechtvaardigd was, dan antwoord ik met „ja”, maar dat heb ik zelf ook steeds gewild. Dat is nooit een strijdpunt geweest, daar was iedereen het over eens.

Het percentage kan ik u dus moeilijk zeggen, maar de conclusie, waartoe u komt, onderschrijf ik volledig, en op grond van de uitkaming en op grond van de extra-taak.

82888. De **Voorzitter**: U zegt, dat u bereid was de infiltratie met de illegaliteit te aanvaarden. Betrof het strijdpunt dan het feit, dat u van uw zijde bereid was personen uit de illegaliteit, die u goedkeurde, in de politie op te nemen, terwijl omgekeerd de illegaliteit zei, dat zij dat zelf zou uitmaken en alleen bereid was politiemensen, die zij goedkeurde, als zodanig te erkennen?

A. U bent er niet heel ver van af. Deze strijd — ik kan dit ook met enige korte aanhalingen staven — was tenslotte een gezagskwestie, waarbij ik niet zozeer de inzet was als het gezag, want mijn gezag was tenslotte evenzeer een afgeleid gezag als het Militair Gezag. Deze materie was door artikel 16 eigenlijk helemaal niet mijn materie, maar een Militair Gezag-materie, want de Algemene Lastgeving was een lastgeving, die van het Militair Gezag uitging, en het politie-apparaat had volgens die eerste Algemene Lastgeving dezelve uit te voeren. Er was voor mij niets te doen dan de politie ter beschikking te stellen.

82289. De **Voorzitter**: In zoverre kan ik mij voorstellen, dat er ook nog een strijdpunt tussen u en het Militair Gezag is geweest in

die zin, dat u tegen het Militair Gezag kunt hebben gezegd, dat van de diensten van het orgaan, dat onder u ressorteerde, niet in voldoende mate gebruik werd gemaakt.

A. Deze taak primeerde en ik had niets liever gedaan dan in die tijd de politie zoveel mogelijk beschikbaar te stellen, want dit was het zwaartepunt in de gehele politietaak.

82290. De **Voorzitter**: Dat gebeurde echter niet, want de arrestaties vonden plaats door de Binnenlandse Strijdkrachten en wat daar omheenhangt.

A. Toen begon de ellende. Wat ik nastreefde, was niet tevreden te zijn met een kamp vol mensen te hebben, maar te zorgen, dat men van ieder een behoorlijk begindossier had, plus van ieder stukken van overtuiging, met behoorlijke aantekening van herkomst. Maar wat had men nu? Wanneer men bij de opsporingsdienst van de strijdkrachten kwam, vond men rekken langs de wand, waarop papieren lagen; maar welk papier bij X, welk papier bij J of welk bij Z was in beslag genomen, wanneer en door wie, was niet bekend; een behoorlijke inventarisatie was er niet. Iedereen grastuinde in de stukken, de een pakte een map en trok er weer op uit. Stukken goea lezen gebeurde ook niet altijd en dan werden mensen gearresteerd op grond van een of andere aantekening op een lijst, die in feite helemaal niet discriminerend was. Zo raakten langzamerhand de in beslag genomen stukken door elkaar en het werd een volkomen roinnel. Dat heb ik willen bestrijder? en dat al deze mensen, die uitstekend illegaal werk hadden gedaan, maar van het opsporingswerk niet het minste verstand hadden, niet op hun eigen houtje er op uit gingen, want dan liep de hele berechting in de war. In de eerste plaats was er dus de kwestie van de rechtszekerheid: mensen, die het niet verdienden, werden ten onrechte gearresteerd, maar van de mensen, die het wel verdienden, moest men de stukken van overtuiging in verband met die mensen zelf kunnen brengen om hen te kunnen veroordelen.

82291. De **Voorzitter**: Het is misschien goed, dat u nu het verloop van het conflict beschrijft, dan wordt de zaak vermoedelijk duidelijker.

A. Nu kom ik tot de heer *Hoekstra*. Het eerste stuk, dat op die zaak betrekking heeft, is een brief van 5 November 1944, die generaal *Kruls* aan hem heeft geschreven. In die brief deelt deze mede besloten te hebben, een centrale raad in te stellen, waarvan de leden worden aangewezen door de grote illegale bewegingen, welke raad door door hem op te richten diensten zal doen onderzoeken, welke personen voor aanhouding in aanmerking komen. Dr. *Hoekstra* was in die tijd herhaaldelijk te Brussel. Ik ben de 23ste October bevrijd. Dit speelde dus een dag of twaalf na mijn komst te Eindhoven. De heer *Hoekstra* had ik reeds een keer ontmoet en ik had dus één keer met hem gespraakt. Ik mag gerust zeggen, dat ik in de beoordeling van deze zaak nooit een anti-illegaliteit-standpunt heb ingenomen. In het kamp had ik zelf voortdurend illegaal gewerkt en ik had contact gehad met illegale werkers. Ik kende dus de waarde van hun werk. Ik vond het billijk en rechtvaardig, dat zij werden ingeschakeld, maar dit inschakelen moest geschieden in het juiste verband en de geschikte mensen moesten worden ingeschakeld. Hierover ging het.

Kort na de bevrijding ben ik mijn ressort rondgereisd en ik heb in mijn arrondissementen vergaderingen gehad met de politie. De politie kende mij en snakte er naar richtlijnen te ontvangen. Zij was al die tijd zonder richtlijnen gebleven en zij had ook niet uit de Militair Gezag-handboeken kunnen putten. Ik had in ieder arrondissement — het werk was voor mij alleen te omvangrijk — een plaatsvervangend fungerend directeur van politie aangesteld. Hiervoor had ik in ieder arrondissement een officier van justitie of een substituut-officier van justitie aangewezen. In Maastricht was het de heer *Dautzenberg*, in Breda de heer *Deelen*, in den Bosch de heer *Receveur* en in Zeeland de heer *van der Minne*; Roermond was nog niet bevrijd. Dezen kregen van mij algemene richtlijnen en voerden die uit; ook deden zij meer plaatselijk detailwerk; zo werden zij ingeschakeld bij de zuivering van de politie, waarmede ik mij persoonlijk niet heb bemoeid; ik moest mij tenslotte houden aan de grote lijnen, zodat zij het meer individuele werk kregen te doen. Zo hebben zij de zuivering behandeld. Zij hadden tijdens de bezetting geregeld contact met de politie gehad; ik was echter vier jaar weg geweest en ik wenste nu persoonlijk contact met de politie op te nemen. Zo heb ik in November 1944 vier politievergaderingen in mijn ressort gehouden, daarvan heb ik de notulen en in ieder van die vergaderingen heb ik met grote nadruk aan de verschillende politieinstanties, die daar waren, gezegd, zich aan te vullen uit de illegaliteit en te zorgen, dat er de nodige hulppolitie kwam. Men moest die mensen aantrekken en onder hen zouden vele blijvende aan-

winsten zijn. Men moest hen niet alleen voor straatdiensten gebruiken, maar men moest hun ook onmiddellijk cursussen geven, zodat men in de plaats van de mensen, die zich in de bezettingstijd zwak en beroerd hadden getoond, de beschikking kon krijgen over een aantal flinke mensen. Dit is mijn Leitmotiv geweest op ieder van de vergaderingen, die ik met de onder mij ressorterende politiekorpsen heb gehouden.

82292. De heer **Stokvis**: Is dit nooit gerealiseerd?

A. Het is zeker gerealiseerd geworden. Men kreeg echter telkens de kwestie van het gezagslement en speciaal waar het ging om de politieke arrestaties, wilde men bij de illegaliteit de zaak zelf in handen houden; men vreesde eigenlijk gezegd de remmende invloed van de politie in de rechtsstaat. Dit is heel sterk naar voren gekomen en ik zal laten zien, hoe gevaarlijk dit was. De gegevens, die ik daaromtrent had, zijn ook niet alleen bij mij gebleven, maar zijn tevens ter kennis gekomen van het Militair Gezag.

Wij krijgen dus de brief van 5 November 1944. In de voorafgaande dagen was de heer *Hoekstra* naar Brussel gegaan. Hij had daar met de staf gesproken en hij had gezegd, dat de illegaliteit bij de zaak van de arrestaties officieel moest worden ingeschakeld en een vaste taak moest krijgen.

Generaal *Kruls* zegt in zijn voormelde brief het volgende:

„Teneinde te geraken tot een regeling omtrent het onderzoek en de aanhouding van personen, welke op grond van de door mij uitgegeven Algemeene Lastgeving in bewaring dienen te worden gesteld, heb ik besloten een centralen raad in te stellen, waarvan de leden voorloopig zullen worden aangewezen door de hoofden van de groote illegale bewegingen, met name K.P., L.O., O.D. en R.V.V., welke raad door door hem op te richten plaatselijke diensten zal doen onderzoeken welke personen voos aanhouding in aanmerking komen.”

Wij krijgen dus, dat generaal *Kruls* een centrale raad in het leven roept; hij neemt dus het beginselbesluit; de leden daarvan worden aangewezen door de illegaliteit en zo gaat de illegaliteit nu zelf de diensten in het leven roepen, die zullen bepalen wie worden aangewezen. Daarmede gaat hij dus een groot stuk gezag uit handen geven.

„De door de plaatselijke diensten voor aanhouding aangewezen personen zullen door daartoe aan te wijzen eenheden van de Nederlandsche Strijdkrachten worden aangehouden.”

Aldus gaat de brief verder.

Nu komen er dus strijdkrachten, die de mensen gaan aanhouden, en dan worden ze overgegeven aan een opsporingsambtenaar ter in-bewaringstelling. Men had een opsporingsambtenaar nodig om het verbaal te kunnen opmaken. De illegaliteit wijst dus aan, de strijdkrachten arresteren en de politie maakt het verbaal op.

„De politie is eerst dan bevoegd tot het aanhouden van bovengenoemde personen, wanneer zij daartoe van mij opdracht heeft ontvangen of, na advies van den centralen raad aan den plaatselijken gezagsdrager van het Militair Gezag, van dezen laatste.”

Op 5 November was de politie in Zuid-Limburg al ruim een maand vrij en in Brabant was dit een kwestie van een dag of veertien.

„De leden van den centralen raad zullen, naarmate verdere deelen van het Rijk worden bevrijd, kunnen worden aangevuld of vervangen. Ik machtig u, u in verbinding te stellen met de hoogste vertegenwoordigers van de illegale bewegingen in het bevrijde gebied om te geraken tot de aanwijzing van de leden voor den centralen raad, voorloopig ten getale van drie.”

Dat was het stuk, waarmede de heer *Hoekstra* in zee ging, en met dat stuk is hij bij mij gekomen en hij heeft mij dit zo medegedeeld. Wij zijn er heel erg van geschrokken, zowel de heer *Smits van Oyen* als ik, want wij vonden, eigenlijk gezegd, dat de politie als apparaat hiermede werd uitgeschakeld, want voor ieder korps en ieder politieorgaan zou het Militair Gezag moeten gaan beslissen, of dat als zodanig kon worden aanvaard. Hier hadden wij dus over de gehele lijn een discriminatie van de politie en alleen een individueel aangehouden, door die centrale raad gezuiverd geacht politiefiguur mocht proces-verbaal opmaken. Zowel de heer *Smits van Oyen* als ik vonden dit groot onrecht ten aanzien van de politie, die in functie was. Deze werd eenvoudigweg ter zijde geschoven en werd niet als waardig beschouwd om dit werk te doen. De politie werd niet vertrouwd en niet als gezuiverd beschouwd en van iedere politiemann in functie zou dit nu worden onderzocht en zou de chef staf of de militaire commissaris, gehoord het advies van de illegaliteit, dit beslissen.

Wij vonden dit zó erg, dat ik op de 13de November het hoofd van de sectie II, majoor *Snijders*, een brief heb geschreven, waarin ik de bezwaren van de heer *Smits van Oyen* en van mij naar voren breng. Ik zeg hier nog bij, dat de inhoud van de brief van 5 November 1944 door de heer *Hoekstra* is voorgesteld, zoals ook de tekst meebracht, als te zijn een feitelijkheid, een definitief besluit. Ik kom er dadelijk op, dat bleek, dat dit laatste absoluut in strijd met de waarheid was. Mijn brief aan de heer *Snijders* luidt als volgt:

„HoogEdelGestrenge Heer. Zoojuist teruggekeerd van een meerdaagsche reis in West-Brabant, waarbij in moeizame besprekingen getracht is te komen tot een bevredigende oplossing in diverse gemeenten inzake de bemoeiingen van de politie, resp. de Binnenlandsche Strijdkrachten met betrekking tot politieke arrestanten, inbewaringstelling, verhoor en eventueele voordracht tot invrijheidstelling, verneem ik, dat bij Uw laatste bezoek te Eindhoven door U, mogelijk tesamen inet majoor *Derksema*, besprekingen zijn gevoerd met de leiding der Binnenlandsche Strijdkrachten, welke zouden hebben geleid tot overeenstemming op ern basis, waarbij het onderzoek, verhoor en advies enz. zal worden gelegd in handen van commissies uit de Binnenlandsche Strijdkrachten. Ik kan niet zeggen, hoezeer de plaatsvervangend commissaris der Koningin, jhr. mr. *Smits van Oyen* en ik het betreuren zouden, indien deze mededeeling juist zou zijn en daarbij een uit een gezagsoogpunt zoo belangrijke beslissing werd genomen, zonder dat wij gelegenheid zouden hebben gehad daarin advies uit te brengen. Deze aangelegenheid begon juist in meerdere gemeenten in goede banen te worden geleid en mijn bemoeiingen in West-Brabant doen daar ook goede resultaten verwachten. Thans is er aanleiding om te vreezen, dat het politiegezag, dat door zuivering en inschakeling van nieuwe energieke korpschefs met zooveel zorg wordt opgebouwd, wederom een schok zal krijgen. Wanneer het mogelijk is deze aangelegenheid nog aan te houden voor nader overleg, zal het Militair Gezag ons daarmede een bijzonder genoegen doen. Wij zijn door het bericht, waaromtrent wij gern zekerheid noch nauwkeurige gegevens konden krijgen, zeer verontrust. Ik schrijf U dit in overleg met den plaatsvervangend Commissaris van de Koningin. Met de meeste hoogachting,

De Procureur-Generaal,
fungeerend Directeur van Politie te 's-Hertogenbosch."

Op de 13de en 14de November van dat jaar is dr. *Hoekstra* met bovenvermeld stuk van generaal *Kruls* in Nijmegen gekomen. In Nijmegen was ern uitstekende militaire commissaris, een van de militaire commissarissen in mijn ressort, die ik zeer heb gewaardeerd, majoor *Blaauw*. Deze had daar met enorm veel tact, en ik mag wel zeggen met enorm veel mensenkennis, de zaak opgevangen en in goede, geordende banen geleid. Hij had ook een opsporingsapparaat in het leven geroepen, dat bestond uit politie met een belangrijke inschakeling van de illegaliteit, die samen in onderling vertrouwen uitstekend werk verrichtten. In die toestand komt dr. *Hoekstra* in Nijmegen vertellen, dat het politie-apparaat wordt uitgeschakeld en dat de chef staf het eerst zoo bekijken op advies van hem.

In de notulen heb ik een aantal uitlatingen aangetekend.

82293. De **Voorzitter**: Waarvan zijn die notulen?

A, Dit zijn de notulen van de besprekingen, die zijn gehouden door dr. *Hoekstra* in Nijmegen met de medewerkers van de militaire commissaris. Ik geloof niet, dat de heer *Blaauw* er zelf bij is geweest. Deze medewerkers waren de heer *Cals*, tegenwoordig Staatssecretaris, de heer van *Eck*, tegenwoordig professor strafrecht te Nijmegen, majoor *Boogaard*, de heer *Wiebenga*, die ik niet verder heb gevolgd, de heer *Oerlemans* en toch ook de heer *Blaauw*; voorts was o.a. de heer *Wijffels* aanwezig, een van de hoofden van de illegaliteit uit het zuiden, en pater *Timmers*, een figuur uit de kerkelijke illegaliteit. Twee vergaderingen hebben er over dit onderwerp plaats gehad. Het begint de 13de November.

De heer *Hoekstra* deelt de vergadering mede, dat hij was benoemd tot gevolmachtigde voor politiezaken van de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten. In deze functie komt hij de nieuwe instructie bespreken, die door den chef staf gegeven is aan de Binnenlandsche Strijdkrachten bij schrijven van 5 November. Historisch was Eindhoven de aangewezen plaats voor het doen uitgaan van de instructie. De stoot- en de bewakingstroepen hadden behoefte aan een duidelijke aanwijzing voor het arrestatiewerk. Dr. *Hoekstra* ent dus dit stuk op Eindhovensche toestanden in de eerste plaats, maar hij had de opdracht het geheele bevrijde gebied rond te gaan en hij kwam dan ook in Nijmegen. Tot nu toe, aldus dr. *Hoekstra*, kwam de be-

voegdheid tot aanhouding van den bevelhebber der Binnenlandsche Strijdkrachten en van den chef staf. Vóór eenige weken was besproken, dat er eenheid moest komen in de voorschriften. In het stafkwartier van Prins *Bernhard* kwam de overtuiging naar voren, dat de iilegale werkers de verkerrde elemrnten het beste kenden. Heden vóór acht dagen had de eindbespreking plaats. Het aanhouden van personen behoorde niet tot de taak van de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten, alleén wél van de militair gevaarlijke personen. Nu is omschreven, dat zij zullen aanhouden de N.S.B.-ers in het algemeen, politiek gevaarlijke personen, Duitsche politieke personen en personen, die verdacht worden den vijand behulpzaam te zijn. De aanhouding geschiedt volgens de nieuwe instructie dus door de O.D., aangiften van het publiek komen bij haar, huiszoekingen verrichten behoort mede tot haar taak, alsmede het doorzoeken van de archieven. De heer *Hoekstra* vervolgt: „De opsporingsdiensten zullen lang moeten blijven bestaan, op den duur zullen zij wel droog loopen, het werk wordt minder, de medewerkers zullen terugkeeren naar hun eigen werk. De politie, dan intusschen ook gezuiverd" — u ziet dus hoe hij dit reeds in zijn eerste exposé naar de verre toekomst verschuift — „en in het herwonnen bezit van het vertrouwen van het publiek, kan dan weer gaan aanhouden. De politie heeft het trouwens voorloopig druk genoeg met zijn andere, gewone taak. Deze opzet", aldus de heer *Hoekstra*, „is een gelukkiger vorm dan een amalgamatie van leeken en politie. Wij, illegalen, zijn op dit terrein eignlijk wel beunhazen, maar wij werken voor het vaderland."

Majoor *Blaauw* geeft het woord aan mr. *Cals*, die uit de illegale beweging is voortgekomen en de leiding heeft bij de politieke dienst te Nijmegen. Hier had men de illegaliteit en ook, wat altijd van groot belang is geweest, dat men uit de illegaliteit deskundige figuren aantrok, meesters in de rechten e.d. Hier hebt u mr. *Cals* en prof. van *Eck*, dat zijn mensen, die men ook inderdaad hun taak kon vertrouwen.

De heer *Cals*: Inderdaad kom ook ik uit de ondergondsche beweging. Het verschil tussen den heer *Hoekstra* en mij zit echter daarin, dat de heer *Hoekstra* chemicus is en ik jurist ben. Ik vraag mij af, of het vormen van rechrrchebureaux geen zuiver politiewerk moet zijn, ook het huiszoekingen verrichten. Men moet daarbij toch beginnen met proces-verbaal der inbeslagname. Mijn persoonlijk bezwaar tegen dit nieuwe plan is, dat er ten eerste gevaar is voor dilettantenwerk en in de tweede plaats oorzaak van veel dubbel werk. Wij moeten komen tot een behoorlijk gerechtelijk onderzoek. De O.D. heeft echter niet de bevoegdheid, die aan het voorbereidend werk te pas komt. Er is gevaar, dat op deze wijze naast het wettige (politoneele) gezag een tweede gezagsgroep ontstaat, wat ondermijnd werkt. Wij moeten er juist voor werken, dat het wettig gezag weer hoog komt, en wel zoo snel en zoo sterk mogelijk. Als de politie niet goed is, dan moeten wij snel zorgen, dat er goede mensen komen; bovendien, als u de politie er buiten houdt, krijgen wij dubbel werk, want eerst na het eigen onderzoek gaat u naar de politie, die moet het dan nog eens overdoen. Wij hebben hier circa 2500 arrestanten en er volgen er nog wel een paar duizend. Spaar ons dubbel werk.

De heer *Hoekstra*: De moeilijkheid is juist, dat gehandeld moet worden, als de politie nog niet grzuiverd is. De huiszoeking is geen bezwaar. Als er geen bevoegde ambtenaar ter plaatse kan zijn, dan moeten de stukken maar worden ingepakt en verzegeld aan den bevoegden ambtenaar worden overhandigd.

Uw oplossing, zo zegt majoor *Boogaard*, is mooi voor de eerste dagen, voor Nijmegen beteekent zij één of twee stappen terug. Als wij in plaats van de hier verkregen versmelting van O.D. en politie weer naast elkaar moeten gaan werken, moeten wij later de boel weer opnieuw aan elkaar gaan lijmen. Het versmeltingsprincipe is hier aanwezig, het is voor elkaar.

Kapitein *Oerlemans*: Ik geloof niet, dat de politie zoo'n slechten naam heeft als u veronderstelt. Tal van politiemenschen, die bleven tijdens de bezetting, hebben hard gewerkt voor Nederland en voor ons volk en voor de goede zaak met zware offers. De bevolking ziet na de bevrijding in de politie zijn vijand niet meer, zij kan de politie overal goed wegen. Als de politie eerst gezuiverd moet worden, kan ik mij voorstellen, dat het eerste werk in handen van de verzetsgroepen moet zijn. Waar ligt nu het tijdstip, waarop de politie wordt ingeschakeld? De goede politie wordt tijdelijk machteloos gemaakt; dat is onjuist, ook zij voelen de handen jeuken, wij moeten hun het recht niet gaan ontnemen. De zuivering komt er heusch wel. De politiemenschen kennen elkaar onderling heel precies, vergeet niet, dat er in de eerste dagen ook bij de Binnenlandsche Strijdkrachten menschen waren, die spoedig verwijderd moesten worden: men kent de menschen met twee ijzers in het vuur. Er is dan ook geen reden in het eerste stadium de politie radicaal uit te schakelen.

Wat de Algemeene Lastgeving betreft, vraagt de heer *Wiebenga*: wordt deze nu door uw instructie van 5 November ingetrokken?

De heer *Hoekstra*: Zij krijgt een beperkende bepaling tot de politie gezuiverd is. De plaatselijke illegaliteit zal zeggen, wanneer de politie weer kan optreden (via den centralen raad).

De heer *van Eck*: En als de politie geschikt geacht wordt, kan zij dan naast uw opsporingsbureau ook gaan arresteren?

De heer *Hoekstra*: Ja, plaatselijk zal dit wel blijken. Een moeilijkheid is, dat de illegale groepen elkaar vaak niet kennen. Voordat de fusie er is, zal de centrale raad dus moeten optreden. Wat later zegt de heer *Hoekstra*: U hebt nu wel die eenheid in Nijmegen, maar desondanks krijgt u een inspecteur van den centralen raad en ten tweede moet er desondanks een vertrouwensbureau komen in Nijmegen voor de achterdochtigen, die de politie niet en de illegalen wél vertrouwen.

De heer *Boogaard*: Maar de menschen met hun klachten komen hier bij Militair Gezag, want alle medewerkers van het Militair Gezag zijn illegalen.

De heer *var? Campen*, ook een medewerker van de heer *Blaauw*: Ik krijg den indruk, dat er een tegenstelling bestaat tusschen de illegalen met Prins *Bernhard* aan het hoofd en anderzijds generaal *Kruls*. Het hier in Nijmegen gevolgde procédé is te Brussel te weinig bekend. Uw instructie voldoet slechts aan een voorloopige behoefte, de zuidelijke toestanden zullen wel aan uw instructie ten grondslag liggen. Het geheel is een compromis.

De heer *Hoekstra*: Het is van belang, dat door de nieuwe instructie nergens een documentatie verdwijnen kan door ongezuiverde politie.

De heer *Oerlemans*: De illegalen kunnen op een gegeven moment zeggen: Politie, het moment is er nog niet. De politie kan dan zeggen: Het is er al lang.

De heer *Hoekstra*: Ja, maar de inspecteur van den centralen raad zal het zeggen, de raad maakt het uit.

De heer *Wijffels* is er tegen, evenals majoor *Boogaard* en dan wil de heer *Blaauw* nog graag andere illegalen horen. Pater *Timmers* gaat accoord met *Wiebenga*.

Commandant *van Burke*: De hier in Nijmegen gevolgde oplossing is de eenig mogelijke.

De heer *Wiebenga*: De illegalen kunnen er niet over oordeelen, of de politie gezuiverd is of niet. De Regeering moet de illegalen aantrekken, niet terugschuiven, maar aantrekken door een zeeft. De illegalen moeten zich niet opwerken tot een politieke partij.

Dan volgt majoor *Blaauw* zelf: Ik kom uit Londen en ik ben geen illegaal werker, maar ik kan u zeggen: Dit stuk maakt stukken. Als dit stuk officieel op mijn bureau komt, ben ik diep ongelukkig.

De heer *Wiebenga* zegt: Het zou een goede taak voor dr. *Hoekstra* zijn te zien een soort liaison-officier te worden tusschen het Militair Gezag en de illegalen.

Dr. *Hoekstra* antwoordt: Ik doe niet anders. De instructie is immers van generaal *Kruls* aan de illegalen. Dit bevel is een machtsmiddel in handen van de illegaliteit.

Dan komt de heer *Meynen*: Is dit stuk praktisch „uit"? Wij vragen den heer *Hoekstra* zijn eigen baby te killen, is dit nu allemaal al beslist? Kunt u het nog eens worden op wijzigingen? Hebt u die bevoegdheid? Wij zijn diep ongelukkig over dit stuk.

Neen, zegt de heer *Hoekstra*, de zaak is definitief.

De heer *Linthorst Homan*, deze was toen ook bij het Militair Gezag, voegt daaraan toe: Wij zitten netelig vast. Wij hebben den heelen avond kritiek geoefend op onzen hoogsten chef, dat was natuurlijk niet de bedoeling.

De heer *Meynen*: Met veel goeden wil is er misschien dan nog een brug te slaan?

Als het definitief is, zegt de heer *Cals*, dan is het uit.

De heer *Linthorst Homan*: Althans voorloopig uit, met den chef staf is nog wel te praten.

Dit zijn dan de eerste notulen.

82294. De heer *Stokvis*: Wie heeft deze notulen opgemaakt.

A. Deze notulen zijn niet getekend, er staat ook niet bij, wie secretaris is geweest. De tweede notulen zijn getekend door *Beelaars* of *Boelaars*, de secretaris van het hoofd van de politieke dienst. De eerste dragen geen handtekeningen. zij zijn mij verstrekt, ik geloof door de heer *van Canzpen*.

82295. De heer *Stokvis*: U hebt ze dus rechtstreeks uit handen van die commissie zelf gekregen?

A. Ik heb ze rechtstreeks uit handen van de staf van de militaire commissaris van Nijmegen, zo niet van hem zelf.

Men heeft besloten de volgende dag door te praten, omdat men dit niet kan accepteren, want het maakt de hele boel kapot.

De heer *Hoekstra* zegt dan: Wij hebben zooveel mogelijk rekening gehouden met in andere plaatsen opgedane ervaringen. *Van Houten* en ik maakten de instructie. Maar u weet: wij staan altijd onder het Militair Gezag.

De heer *Cals*: Ons bezwaar is, dat u politiebevoegdheden krijgt en dat u zelf uitmaakt, of en wanneer de politie ook weer politiebevoegdheden krijgt. Ik zou met de Zwitschers willen zeggen: Warum kompliziert, wenn es einfach kann? Wij moeten geen instructies gaan bouwen op fouten van het Militair Gezag. Wij maken nu een raad, die naast en tegenover andere instanties kan gaan optreden. Als wij dat hier hadden gehad, waren wij nooit tot een oplossing gekomen.

Juist, zegt de heer *Beerman*.

De heer *Oerlemans*: De politiemenschen worden werkelijk veel te veel in een hoek gedrukt, zelfs de goede politiemans voelt zich hier nog achtergesteld bij de illegalen. In Elst b.v. werd een twee jaar ondergedoken politiemans door een zekeren *Georges* van de K.P. gediscrimineerd; hij deed veel meer dan honderd illegalen.

Wij moeten nu juist, zegt de heer *Hoekstra*, een „juste milieu" vinden. Op politiemenschen maakt deze opzet zeker den indruk, dat zij achtergesteld worden, en dat is een der grootste moeilijkheden, maar als wij de winst der illegale werkers prijsgeven, dan loopt het in tal van plaatsen mis. Als wij, illegalen, onzen zin niet kunnen doorzetten, dan gaat het scherf.

De heer *Cals*: U staat recht tegenover kapitein *Oerlemans*. Het is niet de taak van de illegaliteit de politiebevoegdheden over te nemen, maar om zich zoo spoedig mogelijk in te schakelen. Een raad of gezag naast het gezag gaat tegen onze geheele rechtsorde in en is niet het onbaatzuchtig werk, dat een illegale werker past. Het ondergrondse werk is afgeloopen.

Dan willen de heren naar Brussel, zij vinden het zó bedenkelijk, dat zij met generaal *Kruls* willen gaan praten. Dan zegt de heer *Hoekstra*, dat hij dat dan wel zal doen. Daarop wordt gezegd, dat hij toch niet hun belangen naar voren kan brengen en hun inzichten verdedigen, zij willen zelf gaan. De heer *Hoekstra* twijfelt, of de generaal hen zal kunnen ontvangen en zo remt hij dit voortdurend af. Een van de aanwezigen zegt dan, dat er niet genoeg politiemenschen zijn, waarop de heer *Hoekstra* antwoordt, dat het beëedigen een kunstgreepje is.

Men wil dus naar Brussel en de heer *Hoekstra* zegt dan, dat het moeilijk zal zijn de chef staf te bereiken en een beslissing te verkrijgen; van tevoren moet de zaak toch wel voorbereid zijn. Het resultaat is dan, dat men zelf een stuk zal opmaken en dat men zal trachten contact op te nemen met de generaal *Kruls*. Dit stuk is 16 November 1944 te Nijmegen opgemaakt, het is een gezond stuk en het draagt de handtekeningen van alle illegale werkers, die het verzet bij de besprekingen hebben gevoerd en die een tegenvoorstel doen. Uit dit overzicht van die besprekingen ziet u, dat ik redenen had ten opzichte van de heer *Hoekstra* zeer gereserveerd te staan. Zijn uitlatingen rechtvaardigden dit alleszins, naar mijn gevoelen, en ik heb deze dan ook ter kennis gebracht. Ik vond hem een gevaarlijk man. Wanneer men verklaart, dat deze instructie een machtsmiddel is en dat, als de illegalen hun zin niet krijgen, het scheef gaat, is dit tenslotte niet de wijze, waarop men overleg pleegt en men een gezond apparaat in elkaar zet.

82296. De **Voorzitter**: Aan wie hebt u dit ter kennis gebracht?

A. Aan het Militair Gezag. Aan de hand van deze stukken heb ik de 5de of 6de December een heel uitvoerige bespreking gehad met de generaal *Kruls*, na de vergadering, die in Bosch en Ven had plaats gehad met een vijftal Ministers, waar de heer *Smits van Oyen* en ik toen ook onze uiteenzettingen hebben gegeven.

Dit alles is eigenlijk voorbereiding geweest en uiteindelijk hebben wij toen op 1 December een vergadering gehad in Bosch en Ven. Er waren toen vijf Ministers in Nederland, die op hun reis door het bevrijde gebied van alle kanten klachten kregen, en zelf hebben zij ook de wonderlijkste ervaringen opgedaan. Zij zijn zelf opgebracht door de stoottroepen. U zult wel van de heer *Heuven Goedhart* hebben gehoord, dat hij een halfuur heeft moeten staan in een kamer bij een jonge vent, die met zijn benen op tafel lag en zei: !ij zegt, dat hij de Minister van Justitie is.

82297. De **Voorzitter**: Was de vergadering van 1 December in Bosch en Ven uw eerste contact met de Minister van Justitie? Of had u schriftelijk of langs andere weg reeds contact gehad met de Minister van Justitie, voordat deze in Brabant kwam?

A. Neen, ik denk van niet.

82298. De **Voorzitter**: Denkt u, dat dit het eerste contact is geweest?

A. Ik durf het niet voor honderd procent zeker te zeggen. Wij hebben nogal vrij veel contact gehad. Het ging zo, dat de heer *Vliegenthart*, president van het gerechtshof, en ik, wanneer wij de komst van de Minister van Justitie verwachtten, grote lijsten opmaakten met de te behandelen punten op justitieel terrein en ik bovendien van de punten op politieel terrein. Wij brachten dan in besprekingen die punten naar voren, in sommige gevallen kregen wij direct een beslissing en dan konden wij weer voortgaan, in andere gevallen gingen de lijsten met punten mee naar Londen en moesten daar verwerkt worden. Ten aanzien van het Tribunaalbesluit hebben wij o.a. onmiddellijk gezegd, dat men toch niet leden van de Raad van State tot hoge autoriteiten moest benoemen, maar autoriteiten uit de verschillende gedeelten des lands moest nemen. Spoedig daarop vervielen de leden de Raad van State dan ook en zo kon de heer *Vliegenthart* het zelf worden, iemand, die ter plaatse bekend was en niet telkens vanuit den Haag zou moeten overkomen om dit werk te doen. Zo hadden wij ten aanzien van aanvullings- en wijzigingsvoorstellen altijd grote agenda's. Ik denk, dat omstreeks 1 December toch wel het eerste contact is geweest.

82299. De **Voorzitter**: Hebt u vóór die tijd nog schriftelijk contact met Londen gehad?

A. Neen, want dan had ik ik er wel afschriften van. Ik denk, dat wij daags tevoren met ons tweeën of misschien met ons drieën, Minister, President van het Hof en ik, een hele tijd hebben zitten praten.

82300. De **Voorzitter**: U hebt toen natuurlijk de Minister van Justitie uw visie op dit conflict, dat was ontstaan, voorgelegd?

A. Dat toen reeds een conflict was ontstaan, kan men nauwelijks zeggen. Het conflict komt eigenlijk gezegd na die vergadering van 1 December; de controverser was er tevoren eigenlijk nog niet zo zeer, die is pas daarna naar voren gekomen. Daarvóór ligt het eigenlijk meer op de basis van overleg. Op dat moment kwamen de klachten bij de Nederlandse Regering. Tenslotte voel ik er niets voor om met klachten bij de Regering te komen, wanneer ik het zelf door onderling overleg redresseren kan. Van de aanvang af heb ik getracht met de staf van generaal *Kruls* in dezen tot een behoorlijke en bevredigende oplossing te komen. Ik heb de heren herhaaldelijk bij mij gehad in Eindhoven en wij hebben er heel veel besproken en er waren er ook wel bij, die van goeden wille waren. Ik had echter het gevoel, dat men de verhoudingen te slecht zag en dat men eigenlijk gezegd te veel de macht van de illegaliteit vreesde. Dit heeft zo geduurd tot 1 December. Toen waren daar de Ministers en zij vroegen het een en ander te vertellen, zij hadden zelf de nodige ervaringen opgedaan en zij hadden de nodige klachten van her en der gekregen. Ik heb daar toen een kort relaas gegeven en dit relaas was heel weinig prettig zowel voor het Militair Gezag als voor de Binnenlandse Strijdkrachten.

82301. De **Voorzitter**: Wat was de reactie op dit relaas?

A. Daarvan heb ik ook stukken. Ik heb u straks gezegd, dat de heer *Hoekstra* het standpunt innam, dat die brief van 5 November een definitieve regeling inhield. Dat was niet waar. Of het een misverstand van hem is geweest, wil ik hier buiten laten, of dat het een welbewuste onwaarheid was, dat mag ik natuurlijk niet zeggen. Het was echter volkomen onwaar en dat bewijs ik hiermede. In de eerste plaats kreeg ik op 27 November een brief van de sous-chef van de staf, *Posthunsus Meyjes*, die luidt als volgt:

„Naar aanleiding van Uw schrijven van 13 November, deel ik u mede, dat inderdaad besprekingen zijn gevoerd met vertegenwoordigers der Binnenlandse Strijdkrachten ten aanzien van de rol, welke bij het aanhouden, onderzoeken en in bewaringstellen van politiek verdachte personen door de B.S. en de voormalige ondergrondse bewegingen zal worden vervuld.

Mijn streven is om reeds onmiddellijk een harmonische samenwerking tusschen de loyale elementen der politie en de vroegere illegale bewegingen tot stand te brengen. Het ligt dus geenszins in mijn voornemen een regeling te treffen, waarmee het prestige van de politie wordt geschaad. Als voorbeeld van de samenwerking tusschen de Binnenlandse Strijdkrachten, de voormalige ondergrondse bewegingen en de politie, zooals ik deze in het geheele bevrijde gebied hoop te bereiken, bedien ik mij van de situatie zooals deze zich in het gebied in Limburg heeft ontwikkeld, waar het systeem, naar ik meen, tot aller tevredenheid werkt. De voorloopige instructie, welke door den heer *Hoekstra* aan den majoor *Verhoef* is overhandigd en welke wellicht gedeeltelijk aanleiding tot uw schrijven is geweest, is onvolledig

en was nog niet voor uitgifte bestemd. Dit stuk kan niet beoordeeld worden zonder beschouwing van alle andere stukken, welke in verband moeten worden gezien. Bovendien ben ik geenszins zeker, dat de uitleg, welke omtrent het stuk door den heer *Hoekstra* is gegeven, klopt met de bedoeling, welke bij mij voorzit. Ik hoop in ieder geval ter zake met u overleg te kunnen plegen, alvorens een definitieve beslissing te nemen.

Ik had over deze zaak een bespreking gehad met majoor *Derksema*, die een van degenen was, die bij het onderhoud waren tegenwoordig geweest, en ik heb hem de brief van *Hoekstra* laten zien. Majoor *Derksema* heeft toen gezegd, dat deze brief heel anders was dan zij hem hadden ontworpen, en hij zou onmiddellijk aan de chef staf daarover een brief schrijven. Ik heb een kopie van de brief van majoor *Derksema* aan de chef staf, dd. 21 November 1944:

„Ik heb de eer U Hoogedelgestreng te berichten, dat ik eerst heden inzage heb ontvangen van uw schrijven van 5 November aan den heer *Hoekstra*, waarin aan dezen machtiging is verleend zich in verbinding te stellen met de hoogste vertegenwoordigers van de illegale bewegingen. Ik bemerk, dat deze brief anders is uitgegaan dan het door majoor *Snijders* en mij opgemaakte concept en dat is uitgevallen de zinsnede: dat de te maken regelen de opsporings- en aanhoudingsbevoegdheid van de politie onverkort laat. Ik betreur dit ten zeerste en u zult kunnen begrijpen, dat de brief, zooals deze op 5 November is uitgegaan, bij de politie-ambtenaren gegronde teleurstelling heeft gewekt. Ik moge u eerbiedig verzoeken alvorens tot definitieve vaststelling van de instructie over te gaan, gezien het feit, dat in deze dr. *Hoekstra* door u is gehoord, ook te willen hooren den hoogsten politie-chef, mr. baron *Speyart van Woerden*.”

Tenslotte bleek, dat de heer *Hoekstra* een onjuist standpunt heeft ingenomen, ook uit een brief van generaal *Kruls* aan mij van 30 November.

„In bijlage sluit ik te uwer bestudeering een concept in van de beschikking tot het instellen van een centralen opsporingsraad, en zijn opsporingsdiensten, een voorloopige instructie betreffende derzelve taak en werkwijze, een concept-instructie betreffende de taak der Binnenlandse Strijdkrachten, alsmede een instructie betreffende de taak der politie, het geheel met het oog op het bereiken van een meer gecoördineerd verloop der werkzaamheden met betrekking tot inbewaringstelling van politiek verdachte personen. Ten einde mij persoonlijk van uw zienswijze op de hoogte te stellen en dit onderwerp met u te bespreken, moge ik u uitnodigen om mij op Woensdag 6 December te bezoeken in het gebouw van den Raad van Arbeid, te Eindhoven.”

Hier ziet u dus, dat het hele standpunt van de heer *Hoekstra*, als zou de Instructie van 5 November definitief zijn, volkomen onjuist en in strijd met de feiten was.

82302. De heer **Stokvis**: De heer *Hoekstra* had echter toch wel opdracht van generaal *Kruls* om een bespreking te voeren aan de hand van het hem gezonden stuk?

A. Ja.

82303. De heer **Stokvis**: Uit het stuk was niet iets anders te lezen dan wat hij de verschillende mensen heeft kenbaar gemaakt?

A. Dat wil zeggen, dat hij bij de voorbereidende besprekingen te Brussel is geweest, en bij die besprekingen was bepaald geworden, dat de politie in haar arrestatiebevoegdheid in dezen niet zou worden aangetast.

82304. De heer **Stokvis**: Hij is bij de oorspronkelijke bespreking geweest, maar uiteindelijk kreeg hij een instructie, waarvan hij gebruik heeft gemaakt en waarnaar hij zich heeft gericht.

A. Ja.

82305. De heer **Stokvis**: Ik kan nog altijd niet inzien, dat de heer *Hoekstra* verkeerd heeft gehandeld.

A. Als hij de voorgeschiedenis niet had gekend en de besprekingen niet had bijgewoond, zou ik zeggen: ja.

82306. De heer **Stokvis**: Uiteindelijk krijgt hij een brief van de hoogste autoriteit, generaal *Kruls*, die daarin te beslissen heeft, en daaraan houdt hij zich. Ik zie dit niet als iets onjuists.

A. Juist bij dit voorbereidend onderhoud hebben zowel *Snijders* als *Derksema* een heel ander standpunt ingenomen en blijkbaar ook de generaal. De inzet was, of de politie werd uitgeschakeld en dat is niet iets, waarover men heen huppelt.

82307. De heer **Stokvis**: Ik begrijp het wel: het is het omgekeerde van hetgeen oorspronkelijk was besproken en dat moet hem hebben bevreemd, maar als hij een instructie krijgt, waar het instaat, dan moet hij zich daarnaar gedragen.

A. Ik zou in zo'n geval zeggen, dat hij zich nader had moeten vergewissen. Wanneer men de notulen van 13 en 14 November volgt, bemerkt men welk een verzet er rijst, een verzet, dat blijkbaar ook bij de besprekingen in Brussel is gerezen. Hij heeft die uitschakeling wel degelijk gewild en bij de besprekingen in Brussel heeft men zich terdege teweergesteld en anders beslist. Doch uiteindelijk krijgt hij een schrijven, waarin hij zijn zin krijgt. Nu komt hij in een milieu, waar iedereen tegen hem is; dan kan men toch niet zeggen, dat het besluit definitief is!

82308. De **Voorzitter**: Weet u niet, hoe deze brief van 5 November 1944 in de wereld is gekomen, met blijkbaar een geheel andere redactie dan aanvankelijk bedoeld was?

A. Antwoord op de brief van de majoor *Derksema* heeft mij nooit bereikt. Bovendien heb ik in deze zaak niet verder gedolven, omdat de brief van 30 November van generaal *Kruls* mij op 5 December heeft bereikt. toen op 1 December reeds die bewuste vergadering in „Bosch en Ven" had plaats gehad, die ineens alles op zijn kop zette. Ineens kwam er een geheel nieuwe fase en toen was er zoveel op te bouwen en zoveel nieuws te bekijken, dat aan dit punt verder geen aandacht is geschonken. Toen werd het irrelevant. Bij de besprekingen, die op 1 December zijn gevolgd, is aan generaal *Kruls* gezegd, waarom hij niet wat meer overleg met mij pleegde en waarom hij zo eenzijdig overleg pleegde. Het ging te Nijmegen om een stuk, dat *Hoekstra* op 5 November al in handen had, terwijl het op 30 November aan mij werd gezonden. Ik heb in de vergadering gezegd: Gerft u hem dan geen stuk of laat mij tevoren bij de besprekingen zijn, of voer ten minste ook een bespreking met mij, vóórdat er een stuk hierover van uw hand uitgaat.

82309. De heer **Stokvis**: Desavoueerde generaal *Kruls* bij dat onderhoud *Hoekstra*?

A. *Hoekstra* is geruime tijd gedesavoueed geweest. Men heeft hem dit wel kwalijk genomen en er is een tijd geweest, dat *Hoeksfra* uitgeschakeld was.

82310. De heer **Stokvis**: Op grond dus van het te buiten gaan van zijn bevoegdheden?

A. Dat mag ik zo niet zeggen; ik meen meer op grond van zijn houding in het algemeen. Ik heb bij het Militair Gezag gesproken over de notulen van 13 en 14 November en ik heb mijn bezwaren naar voren gebracht. Op een gegeven moment is mij gezegd, dat dit een zaak was, die men de chef staf moest vragen; tenslotte was ik er gern partij in. Ik heb wel gehoord, dat hij is uitgeschakeld.

82311. De heer **Stokvis**: Dit kan natuurlijk zijn gebeurd op grond van het feit, dat men vond, dat hij het op een niet tactvolle en verstandige manier had gedaan. Wat nu van belang is, is dit: Toen u bezwaar maakte tegen datgene, wat *Hoekstra* o.a. te Nijmegen naar voren had gebracht, heeft generaal *Kruls* u toen gezegd, dat *Hoekstrn* het helemaal verkeerd had begrepen en dat hij het niet zo had bedoeld, of heeft hij in feite *Hoekstrn* gedekt?

A. Daar kan ik u niet op antwoorden.

De heer **Stokvis**: Dat is wel zeer belangrijk.

A. Ja, maar ik weet het niet meer. Wanneer ik niet reeds zoveel op papier had, dan had ik u ook niet zoveel kunnen vertellen.

82312. De **Voorzitter**: Laten wij nog even bedenken, dat de heer *Hoekstra* in die periode niet bij het Militair Gezag was. Be heer *Hoekstra* was in functie bij de Binnenlandse Strijdkrachten.

A. Men had hem kunnen desavoueren voor zijn beleid in zake hetgeen hij met die brief had gedaan; men had ook kunnen zeggen, dat hij de zaak had bedrogen. Wat daarvan in feite is, kan ik niet zeggen. Ik meen wel te weten, dat er in die periode een tijd is geweest van ettelijke weken, dat hij op een zijspoor stond. Ik mag gerust zeggen, dat ik hem beschouwde als een gevaarlijk element in deze zaak.

Daarna hebben wij die vergadering van 1 December gekregen, die ineens zulke andere consequenties met zich bracht, dat het geen

zin had op het voorgaande terug te komen. U moet niet vergeten, dat ik tenslotte moest werken met mensen, tot wie het van belang was in de beste verstaridhouding te staan om tot resultaat te komen. Dit inschakelen van *Hoekstra* door het Militair Gezag was, naar mijn oordeel, een culpa in eligendo; de chef staf had met hem m.i. een allerbedenklijkste keuze gedaan, maar om hem dit te veel onder de neus te wrijven, daar kon ik hem alleen maar mee ontstemmen. Ik moest tenslotte zien de zaak in behoorlijke banen te krijgen, dus heel dikwijls sprak je over voor hem onprettige dingen niet; constructief praten lag mij meer en was belangrijker.

De **Voorzitter**: U komt dan nu aan de fase met de Miriisters.

A. Mag ik misschien nog een klein stukje, dat voor de zaak nog van belang is, er even tussenvlechten? Misschien dient het nog wel tot verklaring van hetgeen daarna is gevolgd. In contact met politiechefs en in contact met de militaire commissarissen is door mij besproken geworden mijn oordeel over die instructie van 25 September 1944, die nogal kwaad bloed zette. De willekeur van de Binnenlandse Strijdkrachten bij de arrestaties deed grotelijks afbreuk aan de populariteit van de strijdkrachten zelf. Uitdrukkingen als: de W.A. van de Prins, de Gestapo van de Prins, de horden van de Prins, het speelgoed van de Prins, waren even zovele symptomen. In gesprekken met verschillende goede vaderlanders heb ik mijn bezorgdheid over deze ontwikkeling niet verborgen en als mijn overtuiging uitgesproken, dat deze aangelegenheid zich dreigde te ontwikkelen tot een van dynastieke betekenis, welke overtuiging van verschillende zijden werd gedeeld.

Dit is overgebracht geworden en voor zover ik het heb begrepen, is het niet goed verstaan geworden. De mensen, met wie ik die contact had, waren voortreffelijke vaderlanders; zij genoten van de vrijheid en van het contact met Oranje en zij verontrustten zich allen over dergelijke uitlatingen. Ik vond deze heel bedenkelijk en heel gevaarlijk, want de uitlatingen waren zeer frequent en zij lagen in belangrijke monden. Ik heb er dan ook wel degelijk mijn bezorgdheid over uitgesproken, niet mee gecolporteerd natuurlijk.

Zijn de notulen van 1 December van de vergadering te „Bosch en Ven" u bekend?

82313. De **Voorzitter**: Zijn dat notulen van een vergadering van de Ministers-Kwartiermakers?

A. Het zijn de notulen van *de Beus*. Wanneer ze u bekend zijn, kan ik het bekorten. Het is een vergadering, waarbij geweest zijn vijf Ministers, twee Commissarissen der Koningin, nl. van Zeeland en Brabant, ondergetekende, generaal *Kruls* en de stafchef van de Prins, kolonel *Doorman*.

De **Voorzitter**: De notulen daarvan zijn ons niet bekend.

A. Zal ik er dan het een en ander van ter kennis moeten brengen? Of dit een Ministerraad is of niet, weet ik niet, doch ik zou u willen vragen: ben ik gerechtigd hieruit mededelingen te doen?

82314. De **Voorzitter**: Dit lijkt mij geen Ministerraad. Als het een vergadering was van de Ministers-Kwartiermakers met eventueel andere personen er bij, dan zouden de notulen daarvan in ons bezit zijn. De notulen van de vergaderingen van de Ministers-Kwartiermakers hebben wij namelijk.

A. De notulen beginnen zo: „Vergadering gehouden in Bosch en Ven". Er staat op: zeer geheim. „Aanwezig Minister-President, Minister van Oorlog, Minister van Handel, Nijverheid en Landbouw, Minister van Binnenlandsche Zaken, Justitie, Commissaris der Koningin van Brabant en die van Zeeland, P. G. *Bosch*, *Kruls*, *Doorman*, *Harthoorn*, liaison-officer Militair Gezag, *de Beus*, secretaris Kwartiermakers." De heren weten zelf beter, hoever ik kan gaan.

82315. De **Voorzitter**. Als het een vergadering is van de Ministers-Kwartiermakers, dan hebben wij de notulen—en indien wij ze niet hebben, dan moet de conclusie zijn, dat het geen vergadering van dat deel van de Ministerraad is geweest.

Ik geloof intussen, dat wij deze notulen toch hebben. Zijn het notulen van de vergadering van 30 November 1944, mede bijgevoerd door generaal *Kruls*, kolonel *Doorman* en kapitein *Frowein*?

A. Dat is de avond tevoren dan waarschijnlijk geweest, want deze zijn van 1 December en kapitein *Frowein* was niet bij onze vergadering.

De **Voorzitter**: Dan hebben wij deze notulen niet.

A. Dan zal het waarschijnlijk het beste zijn, dat ik het voorlees?

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. „Regeling van de Binnenlandsche Strijdkrachten. De regeling van de arrestatiebevoegdheid wordt ondershands besproken door de betrokken Ministers met het Militair Gezag, staf van Prins *Bernhard* en den procureur-generaal. De Minister-President stelt aan de orde, hoe een ongewenschte ontwikkeling van zaken als in België kan worden voorkomen. De Minister van Oorlog deelt mede, dat dit geschiedt door de Binnenlandsche Strijdkrachten af te voeren naar de gezagsbataljons, welke thans worden gevormd.”

Men zat er min of meer mee in de maag: het apparaat was er en wenste bezig te zijn; men beschouwde het apparaat in zijn ontwikkeling min of meer als een machtsgevaar en men wilde het dus afvoeren naar de gezagsbataljons.

„Kolonel *Doorman* deelt mede, dat het security-onderzoek noodgedwongen door de commandanten zelf zal moeten geschieden. De uitgezuiverden zullen worden gemobiliseerd en moeten hun wapens inleveren. Van de stoottroepen zijn er in Zuid-Limburg 1600, in Brabant 1500, aan bewakingstroepen in totaal 3000. De stoottroepen zullen door het leger worden overgenomen, waardoor zij onder militaire tucht zullen komen. In nieuw te bevrijden gebieden zullen slechts stoot- en bewakingstroepen worden gevormd op bevel van den Prins, voor zoover deze dit noodig acht

Generaal *Kruls* wijst er op, dat het bedenkelijk is, dat men ongelimiteerd Binnenlandsche Strijdkrachten is blijven aannemen na de bevrijding. Spreker meent, dat de zaak thans in orde kan komen, doch het gaat langzaam.

Baron *Speyurt* van *Woerden* zet uitvoerig de gevaren van den huidige toestand uiteen. De Binnenlandsche Strijdkrachten beschouwen zich als militairen, die als zoodanig buiten het gezag van de burgerlijke autoriteiten vallen, anderzijds blijken zij veelal niet ingedeeld te zijn onder een verantwoordelijk officier, waartoe men zich kan wenden. Wanneer een boosdoener dan wordt opgesloten, is meermalen voorgekomen, dat stoottroepen gewapenderhand dezen uit de gevangenis bevrijden. Alles wat over de gezagsverhoudingen vaststaat is, dat Z.K.H. in een toespraak heeft gezegd, dat de Binnenlandsche Strijdkrachten op democratische wijze hun eigen commandanten moeten kiezen. Verantwoordelijke officieren zijn echter veelal niet te vinden, terwijl dezen bovendien, als zij er zijn, niets afweten van militaire rechtspraak. Aldus kunnen de vele ongewenschte elementen, welke in de Binnenlandsche Strijdkrachten zijn ingeslopen, niet worden berecht.

Kolonel *Doorman* acht eveneens den bestaanden toestand zeer ongewenscht. De Minister-President wijst er op, dat kolonel *Doorman* voor den bestaanden toestand verantwoordelijk is.”

Misschien zijn deze notulen niet helemaal duidelijk en scherp gesteld en misschien mag ik daarom voorlezen wat ik zelf indertijd daaromtrent heb aangetekend.

„Commissaris der Koningin in Brabant en P.G. hebben de Regeering uitvoerig van voorlichting gediend, zoo over het feit, dat de Binnenlandsche Strijdkrachten met geweld het politiebureau te Nijmegen zijn binnengedrongen en daar een of meer der hunnen, die als verdacht van misdrijf waren in arrest gesteld, hebben bevrijd, de Binnenlandsche Strijdkrachten te Breda, behoorende tot de groep-Dankers, op het onjuiste bericht, dat hun leider *Dankers* zou zijn gearresteerd en in het huis van bewaring te Breda zou zijn ingesloten, tot de tanden bewapend met handgranaten enz. dit strafgesticht hebben geforceerd, met geweld zijn binnengedrongen, het hebben doorzocht en eerst zijn verdwenen na overtuigd te zijn, dat Dankers daar niet aanwezig is. Zoo over het vraagstuk van den status militair of niet van de Binnenlandsche Strijdkrachten, dit in verband met het feit, dat geen beroepsofficieren daarbij het commando voeren, maar uit eigen milieu gekozen leiders, zonder militaire opleiding of scholing. Dit leverde in het bijzonder de moeilijkheid op, ingeval leden van de Binnenlandsche Strijdkrachten een strafbaar feit pleegden. Indien zulks door leden van een door officieren geëncadreerde militaire formatie gebeurt, dan is er een korpscommandant met de noodige juridische scholing, dan is er een ter zake kundig officier-commissaris voor het voeren der instructie, waarna de korpscommandant aan de hand der stukken beslist over discipli-

naire afdoening of verwijzing naar een krijgsraad. Bij de strijdkrachten zijn geen commandanten beschikkende over eenige kennis of scholing op dit gebied, terwijl officier-commissarissen daarbij onbekend zijn. Zoodoende is het niet mogelijk zaken naar een krijgsraad verwezen te krijgen. De feitelijke toestand is dan ook zoo, dat de krijgsraad zich niet competent achtte en zaken naar den officier van justitie verwees, welke laatste functionaris zijnerzijds eveneens weigerde zich met die zaken te bemoeien. De militair-commissaris ging er dan toe over verdachten volgens artikel 16 B.B.S.B. in bewaring te stellen, in afwachting van een oplossing van het coïncidentie-vraagstuk. Zoo ten aanzien van de noodzakelijke zuivering van de strijdkrachten zelf, waarbij zonder voorafgaand onderzoek was gerecruteerd met allerlei bedenkelijke elementen, die zich nu gezagsuitoefening aanmatigden. De vergadering was zeer weinig prettig voor kolonel *Doorman*, die tal van misstanden erkennen moest, alsmede tekortkomingen in het bestrijden daarvan.”

De notulen gaan dan voort:

„De Minister van Justitie ondersteunt de verschillende aanwezigen en acht noodzakelijk, dat onmiddellijk verantwoordelijke officieren worden aangewezen.

Baron *Speyart* van *Woerden* wijst er dan nog op, dat velen lid worden van de Binnenlandsche Strijdkrachten om het materieel beter te krijgen en daardoor aan het arbeidsproces worden onttrokken. Groote zorg baart spreker ook de financiering; waar komen de zeer groote bedragen vandaan, die voor deze zaak noodig zijn? Spreker heeft slechts kunnen ervaren, dat er in Eindhoven een financieringsbureau is. In Hilvarenbeek vorderden de Binnenlandsche Strijdkrachten voor hun uitgaven f 5003 uit de gemeentekas. De zaak is niet uit de hand gelopen, zij is nooit in de hand geweest. Spreker verklaarde zich desgevraagd bereid om, indien hij daartoe gemachtigd wordt, een onderzoek in te stellen.

De Minister van Justitie acht het noodig en is bereid een machtiging te verlenen, doch vraagt zich af, of er niet vooraf een weg te vinden is, waardoor onnoodige beroering wordt vermeden.

Kolonel *Doorman* deelt mede, dat door majoor *Palstra* een financiële regeling is getroffen voor de Binnenlandsche Strijdkrachten, die volgens deze zeer bevredigend verloopt.

De Minister van Oorlog brengt in herinnering, dat destijds dertig millioen beschikbaar is gesteld om de betrekkingen van leden der verzetsbeweging op bescheiden wijze te steunen. Daaruit is bij wege van voorschot geleend voor de financiering van de Binnenlandsche Strijdkrachten.

De Minister van Financiën kent deze regeling niet en is niet zonder meer bereid deze te honoreeren.

De Minister van Justitie concludeert, dat de Binnenlandsche Strijdkrachten buiten eenige voorkennis van de Regeering worden gefinancierd uit voorschotten uit het dertig millioen fonds, hetwelk hiervoor nooit is bestemd geweest.

Minister van Oorlog: De moeilijkheid is, dat de financiering is uitgebreid tot alle bewakingstroepen, ook tot die, welke geen deel uitmaken van de verzetsbeweging.

Minister van Binnenlandsche Zaken meent, dat in ieder geval reeds een regeling kan worden getroffen voor de aanwijzing van verantwoordelijke officieren, los van aanwervings- en financieringsvraagstukken. Tot zoolang moeten de Binnenlandsche Strijdkrachten berechtbaar zijn door den burgerlijken rechter in geval van twijfel.

De Minister van Oorlog stelt voor de Binnenlandsche Strijdkrachten zoo spoedig mogelijk onder militaire krijgstuicht te brengen en hen tot dat oogenblik onder burgerlijk strafrecht te stellen.

Kolonel *Doorman* en generaal *Kruls* wijzen er op, dat de Binnenlandsche Strijdkrachten wel compagniescommandanten en gewestelijke commandanten hebben, al bezitten dezen geen militaire rangen en dat het in de bedoeling ligt een specialen krijgsraad in te stellen.”

Dit houdt verband met al de delicten, die werden gepleegd.

„Kolonel *Doorman* acht het onaanvaardbaar de Binnenlandsche Strijdkrachten onder den burgerlijken strafrechter te brengen, daar de Binnenlandsche Strijdkrachten door de Regeering tot militairen zijn verklaard.

De Minister van Handel wijst er op, dat de Regeering dit slechts heeft verklaard ten aanzien van de leden van de verzetsbeweging in bezet gebied. De groote meerderheid is echter later pas toegetreden; in Oosterwijk b.v. 150 van de 160.

De Minister van Justitie meent, dat het onaanvaardbare complicaties geeft, wanneer men onderscheid maakt in berechting

tusschen de oude leden van het verzet en de nieuwe leden der Binnenlandsche Strijdkrachten."

Zo gaat het door over de berechting. Dan vervolgen de notulen:

„De Minister-President stelt aan de orde, hoe de Binnenlandsche Strijdkrachten gezuiverd kunnen worden.

De Minister van Justitie vraagt zich af, of het prestige van het Huis van Oranje niet eischt, dat Prins *Bernhard* zich zoo spoedig mogelijk geheel distantieert van de Binnenlandsche Strijdkrachten, wier gedragingen allerbedenklijkst blijken te zijn. Zoo is juist vernomen (doch nog niet geverifieerd), dat in *Boxmeer* de Binnenlandsche Strijdkrachten, te zamen met Engelsche troepen, de huizen van geëvacueerden hebben geplunderd.

Vershillende aanwezigen deelen mede, dat het publiek spreekt van de *W.A.* van den Prins, de Oranje-dieven en ergere onrespectvolle uitdrukkingen."

Deze hadden de vergadering dus evengoed bereikt als mij.

„Hiermede wordt niet afgedaan aan het zeer goede werk, dat de Strijdkrachten in vele plaatsen hebben gedaan.

Kolonel *Doornian* wijst er op, dat de geallieerden om hulp van de Strijdkrachten vragen, gaandeweg kan men daarvoor de te vormen bataljons beschikbaar stellen, doch voordien moeten daarvoor de stoot- en bewakingstroepen dienen.

Vershillende van de Ministers toonen zich niet gerust, dat zuivering door de commandanten zelf snel en krachtig genoeg zal plaats vinden.

Baron *Speyart van Woerden* ondervindt nog andere moeilijkheden, doordat leden van de politie zijn overgegaan naar de strijdkrachten, weigeren terug te keeren en zich beroepen op een instructie van den Prins, waarvan spreker echter nimmer den tekst heeft te zien kunnen krijgen.

De Minister van Justitie wenscht in dit verband vast te stellen, dat hij in Londen op eer. desbetreffende vraag uitdrukkelijk heeft beslist, dat functionarissen van de politie niet bij de Binnenlandsche Strijdkrachten in dienst mochten treden.

Besloten wordt, dat de Minister van Oorlog aan den Bevelhebber der Strijdkrachten instructie zal geven, dat alle personen uit de politie door de Binnenlandsche Strijdkrachten weer moeten worden afgestaan.

Baron *Speyart van Woerden* zal verder bespreken, hoe gezorgd zal worden, dat onschuldigen spoedig worden vrijgelaten."

De vergadering heeft daarna over dit laatste punt eigenlijk een vervolg gekregen, dat niet is genotuleerd geworden. Er hebben toen besprekingen plaats gehad, waarbij de Regering het standpunt innam, dat zij in deze zelf de verantwoordelijkheid had. Het Militair Gezag was in deze te kort geschoten en zij zou zelf richtlijnen gaan geven, waardoor men tot de rechtsstaat kon terugkomen. Er is toen op die vergadering 's middags over gedokterd en 's avonds is men er mevoortgegaan en daarbij liepen de besprekingen niet gemakkelijk. Generaal *Kruls* nam van zijn kant het standpunt in, dat artikel 16 B.B.S.B. zijn materie was. Tenslotte staat er wel in, dat het Militair Gezag zijn gezag moet uitoefenen volgens de richtlijnen en instructiën van de Regering, maar wanneer uiteindelijk de Regering over zijn hoofd hern zelf met voorschriften komt, is dit ge-n kleinigheid en komt het neer op een desavouering van zijn beleid. Hij kon het zo maar niet nemen.

De Ministers zeiden daartegenover, dat hij het er naar had gemaakt; zij moesten daarom nu zelf de zaak in handen nemen.

Er is toen lang over gedokterd en uiteindelijk heeft de Regering zelf richtlijnen vastgesteld, die zij de generaal wilde opleggen, doch de generaal was niet bereid deze te aanvaarden. Dit spitste zich nogal toe en voor mij zelf had ik het gevoel, dat de zaak dreigde verkeerd te lopen en dat tenslotte niet voldoende recht werd gedaan aan de moeilijkheden, waarvoor de generaal bij zijn omvangrijke taak uiteindelijk stond.

Het lijkt misschien een beetje gek, maar er gebeurden toen wel meer gekke dingen, doch aan het einde van die avond, toen wij allen zeer moe waren, heb ik de Ministers gevraagd een voorstel te mogen doen: De Ministers zouden een paar dagen in het land blijven. Ik vroeg, of ik de volgende dag met generaal *Kruls* mocht praten; wij moesten het tenslotte samen in het bevrijde gebied vinden en wij zouden eens kunnen kijken, of wij samen niet zouden kunnen komen tot richtlijnen, waardoor deze zaak opgeknapt werd. Deze vergadering had er zeker toe bijgedragen ook bij hem het inzicht levend te doen worden, dat het zo niet langer ging en dat er flink moest worden ingegrepen; de *modus quo* was weer een ander punt. Men zat met deze zaak in een moeilijk parket en de generaal stond tenslotte vrij sterk; er was maar één chef staf Militair Gezag en er was zo gauw geen

andere. Men zou kunnen zeggen, dat hij met zijn portefeuille reeds buiten de deur rammelde.

Dit is toen aanvaard en de volgende dag hebben wij in een villa in Oosterwijk een hels dag zitten praten: daarbij waren nog de heer *Deelen* en majoor *Derksema*, het hoofd van de afdeling politie van het Militair Gezag. Met ons viereen zijn wij „de *commun accord*” tot een oplossing gekomen, waarvan de generaal heeft gezegd, dat zij hem volledig bevredigde, en waarvan ik heb gezegd, dat ik haar de Minister van Justitie als volkomen aanvaardbaar zou aanbevelen.

Kent u de aanvankelijke richtlijnen van de Regering, welke vervangen zijn door de richtlijnen van het Militair Gezag?

82316. De Voorzitter: Deze aanvankelijke richtlijnen kennen wij niet. Kunt u ze overleggen?

A. Indien u er mee akkoord gaat, dat ik voor kopie conform getekende afschriften overleg, kunt u alles krijgen.

82317. De Voorzitter: Graag. Deze richtlijnen zijn toen echter dus niet vastgesteld?

A. Deze richtlijnen had de Regering op de 1ste December zelf ontworpen en deze wilde zij de generaal opleggen en de generaal wilde ze niet aanvaarden. Dit is aanleiding geworden tot besprekingen, die wij als voorzeggd, de generaal en ik met 2 medewerkers, de volgende dag hebben gehad, omdat de Regering zich hierin tenslotte zelf wilde uitspreken en zelf wilde richtlijnen geven, die voor de generaal niet gemakkelijk te verteren waren. Ik moet dit zelf erkennen; ik was toen zelf een tijd in het bevrijde gebied en ik had zelf inzicht in diens moeilijkheden. Mijn standpunt was: als het kan, handhaaf dan het gezag, dat men zelf in het leven geroepen heeft, en als het eenmaal tot het inzicht van zijn fouten is gekomen, heeft men er meer aan, dat het zichzelf redresseert dan dat het zich een ander beleid ziet opgelegd en daarmee een stuk prestige inboet. Dat alles heb ik willen vermijden.

82318. De Voorzitter: Is het ontwerp van de volgende dag wel wederzijds aanvaard?

A. Dat is geheel aanvaard. De aanvankelijke richtlijnen van de Regering zijn een historische fase bij de totstandkoming van dat stuk. Het heeft, dat is best mogelijk, de generaal wat soepeler gemaakt voor het aanvaarden van deze regeling.

82319. De Voorzitter: Waarin is het stuk, dat de volgende dag is aanvaard, geconsolideerd?

A. Het is geconsolideerd in de richtlijnen van 14 December.

82320. De Voorzitter: Van wie en voor wie zijn deze richtlijnen?

A. Van de generaal *Kruls** aan zijn militaire commissarissen; er is ook een brief bij voor de Prins. Het is een heel bundeltje stukken van 14 December.

De Voorzitter: Deze zouden wij gaarne van u ontvangen, want zij bevinden zich niet bij onze stukken.

A. Het ging er om, en dat was de grote moeilijkheid, dat de Regering zelf richtlijnen wilde vaststellen en daarbij begon met onmiddellijk mij in te schakelen:

„De arrestatiebevoegdheid in bevrijd gebied berust uitsluitend bij de beroeps politie onder leiding van de procureur-generaal of de door hem aangewezen vervanger in districten van zijn ambtsgebied en bij het Militair Gezag krachtens het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg."

82321. De Voorzitter: Over welk stuk spreekt u nu?

A. Over het historische stuk van 1 December. Bij de besprekingen, die ik daarna in opdracht van de Ministers met generaal *Kruls* heb gevoerd, heb ik zelf het standpunt ingenomen mij er rustig buiten te laten. Volgens artikel 16 was het tenslotte een Militair Gezag-zaak, de chef staf moest zich uitspreken en zijn richtlijnen geven en wat ik had te doen, was te zorgen voor een apparaat. Uiteindelijk waren het de lastgevingen van de chef staf, die moesten worden uitgevoerd, en daarbij was voor de inschakeling van de procureur-generaal geen plaats. Men moest mij dus rustig buiten de zaak laten. Dat was één. In de tweede plaats moest de

chef staf zelf de richtlijnen uitvaardigen en daarbij zoveel mogelijk overnemen, wat de Regering had gewenst voor het essentiële van de zaak. Hij kon het, zo was mijn standpunt, krijgen in de vorm, die hij wilde, als in het essentiële de wens van de Regering maar werd opgevolgd; dat is eigenlijk mijn Leitmotiv bij de besprekingen geweest. De Ministers hadden het idee, dat ik het werk der arrestaties zou doen en dat ik daartoe naast mij zou krijgen een commissie van illegale werkers, mr. *Holla*, dr. *van Buchem*, *C. van der Hoof*t, dr. *Voorhoeve* en mr. *Prinsen*, dat was de leiding van de illegaliteit in Brabant. De stoottroepen zouden bij de Strijdkrachten worden ingedeeld, de overige werden bewakingstroepen, voor zover het Militair Gezag die nodig heeft.

„Ten aanzien van alle reeds verrichte en nog te verrichten arrestaties wordt onmiddellijk, aldus de door de Minister ontworpen richtlijnen, door de beroeps politie een voorlopig onderzoek ingesteld naar de vraag, of vrijlating kan worden geadviseerd.”

Hier nam de Regering het standpunt in, dat zij van de chaos met de duizenden gearresteerden, waaromtrent zij het nodige had gehoord, af moest en zij wilde daarvoor een aantal politiemensen inzetten, die globaal de stukken door zouden kijken en de gearresteerden summier zouden horen. Daar, waar een bekentenis was van een feit, dat hen onder de richtlijnen bracht, zouden zij blijven zitten en daar, waar niets was, zou men een onderzoek instellen en op korte termijn zou er een beslissing van het Militair Gezag komen over al dan niet vrijlating. In een soort ijtempo zouden alle gevallen even door de molen gaan. De Regering wenste speciaal, dat zij van alle gevallen, die onrechtmatig vastzaten, in de kortst mogelijke tijd af was, en daarbij zou alleen de politie worden gebruikt. Ik heb daaromtrent onmiddellijk van mijn kant gezegd, dat men dit niet moest doen; ik vond dit een terrein, waarbij men volkomen naast de deskundigheid van de politie de mentaliteit van de illegale figuur kon inschakelen. Het was heel goed deze naast elkaar te nemen. Men had de een voor de beoordeling van de stukken, de andere voor de animus, waarin de voorstellen tot ontslag konden worden gedaan.

82322. De heer **Stokvis**: Is in dat verband ook de kwestie van de zuivering van de politie ter sprake gekomen?

A. Neen, in dit verband is die niet ter sprake gekomen en u zult ook zien, dat in de richtlijnen van 14 December de generaal het standpunt inneemt, dat de politie in het bevrijde gebied voldoende gezuiverd is. Op 14 December legt de generaal dit nadrukkelijk in dit stuk vast en het is het resultaat van een overleg, waarvan hij ook tegenover die vijf Ministers toen heeft verklaard het volkomen te kunnen aanvaarden. Dit is toen met zoveel woorden uitgesproken.

Als ik nog even terug mag vallen op mijn aantekeningen, ik heb toen bij die besprekingen als uitgangspunt gesteld: een communicatie moet uitgaan van het Militair Gezag, het moet zijn gesteld in deze geest, dat het regelt een aan hetzelfde ter behandeling toevertrouwde materie. Aldus is geschied en na een langdurige bespreking, waarbij zelfs iedere schaduw van een meningsverschil tussen de generaal en mij heeft ontbroken, werden door ons beiden richtlijnen ontworpen, welke de chef staf Militair Gezag verklaarde uit vrije wil te kunnen aanvaarden en uitvaardigen en welke mijn volle instemming hadden. Op mijn advies aanvaardde de Minister van Justitie deze en op 14 December vaardigde generaal *Kruls* deze uit en gaf daarbij een toelichtende circulaire voor zijn militaire commissarissen van dezelfde datum. De 16de December vaardigde ik in aansluiting daaraan een aanschrijving uit aan mijn plaatsvervangend fungerend directeurs van politie, behelzende een uitwerking van de aan de politie in die richtlijnen van de chef staf Militair Gezag toevertrouwde taak. Die richtlijnen zijn opgenomen op pagina 4 van het „Politieblad“ no. 1. Tussen onze vergadering van 2 December en de 14de December had de chef staf Militair Gezag overleg gepleegd over de richtlijnen met de Prins en deze verzocht aan Zijn strijdkrachten een daarbij aansluitend bevel uit te vaardigen. De Prins verklaarde zich met die richtlijnen akkoord en vaardigde op 20 December 1944 het gevraagde bevel uit, opgenomen op pagina 5 van het „Politieblad“ no. 1. Ongeveer terzelfder tijd deelde hij per brief mede aan de Minister van Justitie, dat hij met deze richtlijnen volkomen instemde. Uitgangspunt voor deze richtlijnen was, dat de politie in het bevrijde gebied voldoende gezuiverd was voor de haar toegedachte taak. De politieke arrestaties werden, na verklaring, dat zulks een Militair Gezagsmaterie is, opgedragen aan de politie. De generaal had uit principiële overwegingen prijs gesteld op de toevoeging, dat zulks ook door het Militair Gezag daartoe aan te wijzen organen of personen zou

kunnen geschieden, had echter uitdrukkelijk aan de Regering verklaard, dat het zijn bedoeling was, daarvan geen gebruik te maken. De ene, in October 1944 reeds aan de Binnenlandse Strijdkrachten toegewezen categorie, dat zijn de militair gevaarlijken, was het arbeidsveld, waartoe haar arrestatiebevoegdheid beperkt bleef. De onder de Binnenlandse Strijdkrachten berustende dossiers en documentaire gegevens betreffende politieke arrestanten zouden aan het Militair Gezag of de politie worden overgedragen. De politie zou worden uitgebreid met krachten uit de illegaliteit, adviescommissies voor de militaire commissarissen betreffende deze materie zouden worden in het leven geroepen, het vertrouwen genietend der illegaliteit. Het bevel van de Prins sloot zich in volkomen overeenstemming hierbij aan. De opsporingsdiensten van de Binnenlandse Strijdkrachten zouden met ingang van 20 December worden ontbonden. De leden der Binnenlandse Strijdkrachten werd uitdrukkelijk verboden iedere maatregel van vrijheidsbeneming, behalve die van de éne categorie, in een strook van 5 km langs de frontlijn. Opdracht werd gegeven alle bescheiden en documenten betreffende politieke arrestanten vóór 1 Januari 1945 over te dragen aan de militaire commissarissen. Van deze loyale medewerking is, naar ik vernam, de Prins in de kring van zijn medewerkers verwijt gemaakt en men heeft het doen voorkomen, alsof ik via de chef staf deze had afgedwongen. Niets is minder waar en de brief van de Prins aan de Minister van Justitie is ten deze overtuigend.

Ik heb hier de richtlijnen van de chef staf Militair Gezag. Deze twee stukken zijn het resultaat van onze besprekingen op 2 December. Dit is niet alleen een stuk van historische betekenis voor deze ontwikkeling, maar het is tot een realiteit geworden. De „Richtlijnen van de Chef Staf Militair Gezag inzake arrestatie en vrijlating van burgers“ luiden als volgt:

„De ontwikkeling der omstandigheden in het thans bevrijde gebied brengt mede, dat met betrekking tot het optreden van de politie en het uitoefenen van de bevoegdheid tot het in bewaring stellen en interneeren van hen, die gevaar opleveren voor de in- en uitwendige veiligheid van den Staat, geleidelijk tot normale verhoudingen kan worden teruggekeerd.

De politie is in het bevrijde gebied in zooverre gezuiverd, dat haar optreden niet langer bemoeilijkt wordt, hoewel in sommige gevallen het zuiveringsproces zal dienen te worden voortgezet.

Anderzijds bestaat de behoefte bij de uitoefening van de aan het Militair Gezag toekomende bevoegdheden tot vrijheidsbeneming gebruik te maken van de medewerking van hen, die behooren tot de z.g. illegale werkers en die zoowel door hun prachtige houding gedurende de jaren der bezetting als door hun kennis en inzicht bij uitstek daarvoor in aanmerking komen.

Op grond van het vorenstaande en overwegende, dat het Militair Gezag zich ten doel stelt den weg te bereiden voor het in leven roepen van verhoudingen, zooals die in een rechtsstaat behooren te bestaan, worden de volgende richtlijnen gegeven. Deze richtlijnen, welke gelden voor het gebied, dat op dato dezer in Bijzonderen Staat van Beleg verkeert, hebben de strekking nog in vrijheid zijnde onbetrouwbare elementen op korten termijn in bewaring te nemen en om hen, wier vrijheid zonder voldoende gronden is ontnomen, zoo spoedig mogelijk weder in vrijheid te stellen.”

Het was dus een dubbele doelstelling. Nu volgen vijf richtlijnen:

„1. De bevoegdheid om in bevrijd gebied personen, die gevaar opleveren voor de in- en uitwendige veiligheid van den Staat te doen aanhouden en in bewaring stellen of dezulken een bepaalde verblijfplaats aan te wijzen, berust bij het Militair Gezag krachtens het Besluit op den Bijzonderen Staat van Beleg. De uitvoering van deze maatregelen geschiedt door de politie of door de door het Militair Gezag daartoe aan te wijzen organen of personen, krachtens algemeene of bijzondere lastgeving.

De leden van de Binnenlandsche Strijdkrachten zijn slechts bevoegd om in gebieden, waar gevechtshandelingen verricht worden, die personen aan te houden, die de krijgsverrichtingen in gevaar brengen of van wie op grond van hun gedragingen of uitlatingen verwacht kan worden, dat zij de krijgsverrichtingen zullen bemoeilijken, belemmeren of schaden. Zij zijn gehouden deze aangehouden onverwijld aan de politie over te geven ter in bewaring stelling.

2. Personen en instanties, die in het bezit zijn van gegevens betreffende gearresteerde of te arresteerende personen, dragen deze ten behoeve van de berechting c.q. arrestatie van de schuldigen over aan het Militair Gezag of de bevoegde politie-autoriteiten.

3. Omtrent vasthouding of vrijlating beslist uitsluitend het Militair Gezag. In die gevallen, waarin ten aanzien van in be-

waring gestelden of geïnterneerden geen behoorlijk voorafgaand onderzoek is ingesteld, wordt onverwijld door de politie onderzocht, of tot vrijlating kan worden geadviseerd.

4. Ten einde de politie tot de hiervoren omschreven taak in staat te stellen, wordt zij voor zoover noodig uitgebreid met daarvoor geschikt bevonden krachten uit de voormalige z.g. illegale werkers. Dezen zullen voorloopig als hulppolitie worden aangesteld en van een duidelijke legitimatie worden voorzien.

5. Ten einde het Militair Gezag over het vorenstaande van advies te dienen, worden door den Chef Staf Militair Gezag respectievelijk de Militaire Commissarissen, ieder voor zijn gezagsgebied, een of meer commissies ingesteld, waarvan de leden geacht kunnen worden het vertrouwen te hebben van de voormalige z.g. illegale werkers."

Dit was dus het compromis, dat de commun accord met volledige instemming was bereikt.

De arrestatie gebeurt dus door de politie, het onmiddellijk onderzoek door de politie om na te gaan of tot vrijlating kan worden geadviseerd; zij kan dit werk echter alleen niet aan en wordt daarom voor deze taak uitgebreid met illegalen, en dezen worden hulppolitie. Daarnaast krijgen de militaire commissarissen commissies van advies voor deze materie, die het vertrouwen hebben van de illegaliteit.

Het was bij deze commissies van advies vooral de bedoeling, dat deze de adviezen, die van de lagere instantie, dus de politie met de illegaliteit, kwamen, zouden beoordelen en deze zouden zeven. Anders zou men zoveel hoofden zoveel zinnen krijgen; men zou een enorme verscheidenheid van beoordeling van gevallen krijgen. Iedere politiemans met een illegaal naast zich, die gevallen van arrestanten zouden gaan bekijken, zouden andere maatstaven aanleggen, zodat het van belang was, dat er een centraal overkoepelend apparaat kwam, en dit zou door de militaire commissarissen in het leven worden geroepen met figuren uit de illegaliteit.

Dit zo besloten zijnde, is de generaal in de eerste plaats gekomen tot een uitvoerige aanschrijving aan zijn militaire commissarissen, waarin dit alles is verwerkt en waarin ook ten aanzien van de vrijlating wordt gezegd:

„Aangenomen kan worden, dat een gedeelte van hen, die thans in bewaring zijn gesteld of geïnterneerd, voor vrijlating in aanmerking komt. Het is niet alleen uit een oogpunt van rechtvaardigheid noodzakelijk, dat die personen zoo spoedig mogelijk worden vrijgelaten, maar het is tevens gewenscht om de noodige ruimte te verschaffen voor hen, wier inbewaringstelling nog zal moeten geschieden.

Ik heb den Procureur-Generaal, fgd. Directeur van Politie te 's Hertogenbosch verzocht een overzicht te maken van allen, die thans zijn in bewaring gesteld en geïnterneerd en om zoo spoedig mogelijk alle gevallen, welke tevoren niet voldoende zijn onderzocht, alsnog door de politie te doen onderzoeken. De resultaten van deze onderzoeken zullen u worden voorgelegd, waarna Gij na het advies van de (een) adviescommissie te hebben ingewonnen een beslissing neemt op grond van de volgende richtlijnen."

Dan volgen er allerlei richtlijnen voor de invrijheidstelling. Daarna nog iets over de politie:

„Voor de uitbreiding der politie met voormalige z.g. illegale werkers komen in aanmerking zij, die hebben deel uitgemaakt van de z.g. opsporingsdiensten, en zij, die reeds eenige ervaring van den straatsdienst hebben opgedaan. Zij zullen uiteraard slechts als hulppolitie worden aangesteld, wanneer zij daartoe geschikt en genegen zijn.

Het aannemen geschiedt door de politie in overleg met u, gehoord een commissie van advies.

Personen, die deel uitmaken van de Binnenlandsche Strijdkrachten, kunnen slechts dan in de politie worden opgenomen, indien hun verband met genoemde strijdkrachten verbroken wordt, waartoe ik de medewerking van den Bevelhebber der Nederlandsche Strijdkrachten heb ingeroepen."

Dan is hier de brief aan Z.K.H. Prins *Bernhard*:

„1. Ik heb de eer U.K.H. hierbij te doen toekomen 50 exemplaren van de richtlijnen, welke ik met betrekking tot het in bewaring stellen en interneeren van personen, die gevaar opleveren voor de uit- en inwendige veiligheid van den Staat, alsmede tot het in vrijheid stellen van hen, tot wier aanzien vrijheidsbeneming of -bepanking niet meer noodzakelijk wordt geoordeeld, heb vastgesteld. Deze richtlijnen gelden voor het geheele heden bevrijde gebied en zijn algemeen bekendgemaakt. Voor nog te bevrijden gebieden volgt binnenkort een afzonderlijke regeling.

Ik voeg hier tevens bij 50 exemplaren van mijn ter uitvoering dezer richtlijnen aan de Militaire Commissarissen gegeven bevelen.

2. Ik moge de inewerking van U.K.H. inroepen, ten einde:

n. de Binnenlandsche Strijdkrachten onder Haar Bevel op de hoogte te brengen van de getroffen regelingen;

h. deze strijdkrachten op te dragen in gebieden, waar gevechtshandelingen worden verricht, de personen aan te houden, genoemd in mijn tweede algemeere lastgeving, en over te dragen aan de politie;

c. dezen Strijdkrachten te gelasten zich in het op heden bevrijde gebied overigens geheel te onthouden van het aanhouden van niet tot deze Strijdkrachten zelve behoorende personen;

d. de voormalige z.g. opsporingsdiensten der Binnenlandsche Strijdkrachten op te dragen de onder hun berusting zijnde gegevens betreffende gearresteerden of nog te arresteren personen over te dragen aan de politie of het Militair Gezag;

e. leden der Binnenlandsche Strijdkrachten, die als voormalige z.g. illegale werkers in aanmerking komen om voorloopig als hulppolitie te worden aangesteld, te ontheffen uit hun verband bij de Binnenlandsche Strijdkrachten.

Tevens zou ik het op hoogen prijs stellen, indien U, Koninklijke Hoogheid, leden der politie, die in de Binnenlandsche Strijdkrachten zijn opgenomen, in de gelegenheid zult willen stellen zich weder bij de politie te melden.

De chef van den staf Militair Gezag."

Het laatste punt was ook een van de strijdpunten geweest. Er waren hier politiemannen, die op eigen houtje uit het politieverband waren weggegaan en zich bij de strijdkrachten hadden gevoegd, zoals allerlei mensen in die tijd zich daartoe aangetrokken hebben gevoeld. Het politie-apparaat was daardoor natuurlijk in meerdere of mindere mate ontwricht en daarom hebben wij via het Militair Gezag aan deze mensen getrokken om hen terug te krijgen. Een tijdje terug was dit reeds te Londen met de Prins besproken, maar de zaak was nog niet doorgevoerd. Ik heb altijd zeer sterk de indruk gehad, dat men dit uit zijn omgeving heeft tegengewerkt, omdat men met politie-functionarissen in het eigen apparaat der Binnenlandsche Strijdkrachten geen andere politie nodig had voor de bevelen tot inbewaringstelling. Daarmede toch had men in het eigen apparaat alles wat men nodig had en kon men zelf gegevens bewaren en kon men zelf in bewaring stellen, want dat kon iedere politiemans doen. De eerste algemeene lastgeving richt zich nl. niet tot de hulpofficieren van justitie, maar iedere politiemans was daarmede belast en het bezit van politie-functionarissen in het raam van de strijdkrachten maakte deze dus selfsupporting in alle onderdelen van het werk.

In de richtlijnen wordt noemenswaardig herhaald:

„De politie in het bevrijde gebied is in zooverre gezuiverd, dat haar optreden niet langer bemoeilijkt wordt, hoewel in sommige gevallen het zuiveringsproces zal dienen te worden voortgezet."

Door Prins *Bernhard* is dit op 20 December in de toelichting op Zijn bevelen doorgegeven. Deze bevelen zijn aan de commissie waarschijnlijk bekend?

De **Voorzitter**: Er is een latere uitgave van in de „Algemeene Instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten".

A. Zo leek dus de zaak op de 14de December in kruiken en kannen. De feiten hebben in dat opzicht teleurgesteld.

De **Voorzitter**: Ik begrijp, dat u nu dus aan een nieuw hoofdstuk begint.

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dan zal ik het verhoor thans schorsen tot vanavond halfacht.

De **Voorzitter**: Ik zou u thans willen verzoeken uw hedenmiddag afgebroken uiteenzetting te hervatten.

A. Als ik mij goed herinner, was het laatste, dat ik heb medegedeeld, de regeling van de chef staf van het Militair Gezag van 14 December 1944. De chef staf had in die stukken, die door hem waren uitgevaardigd, het verzoek, dat hij tot mij had gericht, opgenomen, nl. het verzoek om hem een overzicht te doen toekomen van de in bewaring gestelden en om alle gevallen, die niet voldoende

waren onderzocht, door de politie te doen onderzoeken. Het lag dus voor de hand, dat ik van mijn kant ook aan de politie de nodige richtlijnen zou geven, ten einde op die manier een gesloten geheel te krijgen. Dat heb ik gedaan door middel van een aanschrijving, die op 16 December in zee is gegaan. Deze aanschrijving heb ik gericht tot mijn plaatsvervangend fungerend-directeuren van politie in het inmiddels bevrijde Nederlandse gebied.

82323. De **Voorzitter**: Dat waren die vier heren, wier namen u vanmiddag genoemd hebt?

A. Ja. Er waren nog geen andere procureurs-generaal bereikbaar. Ik had indertijd ook een stuk van het ressort Arnhem, nl. het Land van Altena, bij Nijmegen, toegewezen gekregen en van het ressort 's-Gravenhage de provincie Zeeland, voor zover bevrijd. Het was alzo het gehele bevrijde Nederlandse grondgebied, waarom het ging. De samenstelling van die aanschrijving is een heel werk geweest. Aan de andere kant had ik de hele voorbereiding meegemaakt en heb ik daarom alles vrij spoedig in elkaar kunnen zetten, waarbij ik mij gebaseerd heb op de richtlijnen, zoals die tussen generaal Kruls en mij waren afgesproken. Eén van de punten — ik meen, dat ik er daar straks al iets over heb gezegd — was het spoedig onderzoek van al die gevallen, die in arrest zaten en waaromtrent eigenlijk nog geen stukken aanwezig waren. Aan de hand van de punten 3 en 4 van de richtlijnen van de generaal:

„Omtrent vasthouding of vrijlating beslist uitsluitend het Militair Gezag. In die gevallen, waarin tegen de in bewaring gestelden of geïnterneerden geen behoorlijk voorafgaand onderzoek is ingesteld, wordt onverwijld door de politie onderzocht, of tot vrijlating kan worden geadviseerd. Ten einde de politie tot de hiervoren omschreven taak in staat te stellen, wordt zij, voor zoover nodig, uitgebreid met daartoe geschikt bevonden krachten uit de voormalige z.g. illegale werkers. Ik heb mij geautoriseerd geacht om mijnerzijds aan de politie een aanschrijving te geven: „Ga onmiddellijk met dit onderzoek beginnen en assumeer u daarbij illegalen, wat dan telkens kan gebeuren door commissies van twee, die samen de zaak bekijken en dan van advies kunnen dienen”.

Daarnaast had het Militair Gezag in punt 5 de commissies van advies uit de illegale werkers ook in het vooruitzicht gesteld. Deze moesten door de militaire commissarissen worden benoemd en zouden de adviezen, door die tweemanscommissies uitgebracht, beoordelen, zeven en bekijken. Ik heb dat punt ook nog nadrukkelijk met generaal Kruls besproken en hij heeft daaraan zijn volle goedkeuring gegeven. Ik schreef daarover:

„Het zal aanbeveling verdienen, dat commissies, bestaande uit een ervaren politieman en een illegalen vertrouwensman, elk een gedeelte der dossiers voor haar rekening nemen en haar oordeel in onderling overleg bepalen. Hierbij wordt van de veronderstelling uitgegaan, dat van alle arrestanten dossiers aanwezig zijn, bevattende voldoende gegevens tot vorming van dat oordeel. Als zoodanig zijn te beschouwen dossiers, bevattende de bekentenis van één of meer der gronden voor inbewaringstelling of internering, dan wel in geval van ontkentenis voldoende ander bewijsmateriaal. In al die gevallen zal de commissie zonder meer tot haar oordeel kunnen komen.”

Dit was uit de aard der zaak de grove schaaft.

„Ingeval het dossier slechts bestaat uit een ontkentenis of daarnaast onvoldoende ander bewijsmateriaal bevat, zal gedurende acht dagen door de politie getracht worden alsnog aanvullend bewijsmateriaal bijeen te brengen, terwijl zulks ook aan de plaatselijke illegaliteit zal worden verzocht. Zoo noodig kan via de pers of op andere wijze om verstrekking van eventueel bezwaard materiaal ten aanzien van de betrokkenen worden gevraagd. In die gevallen, waarin het proces-verbaal van verhoor van etnigen arrestant ontbreekt, zal het onderzoek alsnog met spoed moeten worden ter hand genomen. De hiervoór geschetste samenwerking tussen de politie en de illegaliteit, een samenwerking, die in vele gevallen het opvatten van een hechten band uit den bezettingstijd betekent, mag voor de meeste gevallen geacht worden de militaire commissaris voldoende waarborgen te verschaffen voor de juistheid van het aan hem uitgebrachte advies. Indien er in een bepaald geval in de tweehoofdige commissie geen overeenstemming wordt bereikt, wordt bovendien toezending van het dossier aan den militairen commissaris voorgeschreven.”

Dan ga ik verder:

„Indien er minder spoed geboden ware geweest, zoude ik er zeker de voorkeur aan gegeven hebben, dat met iederen militairen

commissaris over de te volgen werkwijze overleg werd gepleegd. Onder de gegeven omstandigheden is het overleg door mij met generaal Kruls gepleegd, die aan het hieronder volgend werkschema zijn goedkeuring heeft gehecht.”

Er was natuurlijk deze moeilijkheid, dat op de eerste December de Regering te kennen had gegeven, dat het nu maar eens uit moest zijn, er moest spoed worden betracht. Zij kon niet langer de verantwoordelijkheid dragen voor al deze vrijheidsberovingen, waarbij er zovele waren, waarvan zij moest aannemen, dat deze niet door misdragingen der arrestanten werden gedekt en dus wellicht onrechtmatig waren. Er was grote spoed geboden. De richtlijnen van de generaal moesten in die van mij hun complement krijgen. De militaire commissarissen hadden elk een omvangrijke taak. Er waren er velen, er zat er een in Maastricht, een in Heerlen, een in Zeeuwsch-Vlaanderen, een in Middelburg, eveneens een in Breda, een in Tilburg, een in Eindhoven en een in 's-Hertogenbosch,

Om nu met al deze heren overleg te gaan plegen, was natuurlijk veel te omslachtig. Ik kon ze niet allemaal in korte tijd bereiken. Het zou nodig zijn geweest, dat ik, als ik het over deze materie met hen had willen doen, met ieder persoonlijk van gedachten wisselde. Ik heb er dus de voorkeur aan gegeven dit centraal te doen en dit op de voorschreven wijze vast te leggen.

Dit stuk ging dus nu op 16 December bij mij uit en ik had hoop, dat alles in kannen en kruiken zou zijn; aanschrijving van de generaal, aanschrijving van de bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten en aanschrijving van mij vormden een afgerond geheel. Het is niet het geval geweest. De richtlijnen van 14 December en de toelichting van die zelfde datum aan de militaire commissarissen stuitten in de kringen van de illegaliteit op verzet, van welke verzetsgeest meerdere militaire commissarissen zich de willige spreekbuis en de willige medewerkers hebben gemaakt. De illegaliteit achtte de politie niet voldoende gezuiverd voor de haar thans toegewezen taak, een onbegrijpelijke Prinzipienreiterij, aangezien bij dit werk slechts die politie-ambtenaren zouden worden ingeschakeld, die door de commissie van advies aanvaardbaar werden geacht. Daarnaast deden de opsporingsdiensten der Binnenlandse Strijdkrachten, die opdracht hadden gekregen hun dossiers over te dragen aan het Militair Gezag of aan de politie, hun dossiers en documenten onderduiken en verklaarden zelfs ze liever te zullen verbranden dan ze aan de politie uit te leveren. Slechts in sommige gedeelten van het bevrijde gebied werden de richtlijnen en circulaire van de chef staf van het Militair Gezag en van mij doorgevoerd. In meerdere gebieden daarentegen gingen de militaire commissarissen er toe over om — in strijd met de toezegging van de generaal aan de Regering — in plaats van de door de Prins opgeheven opsporingsdiensten van de Binnenlandse Strijdkrachten in het leven te roepen opsporingsdiensten van het Militair Gezag, waarin veelal het personeel van de opgeheven diensten werd teruggevonden.

De chef staf heeft niet aanstonds stelling genomen tegen de door diverse militaire commissarissen en door de illegaliteit op hem uitgeoefende druk. Zijn richtlijnen werden ten aanzien van de inschakeling der politie over het algemeen niet doorgevoerd.

Eén van de bezwaren, door de illegaliteit naar voren gebracht en door de militaire commissarissen mijns inziens niet naar behoren bestreden, was het wantrouwen, dat zich openbaarde tegen de procureur-generaal, hoofd der politie, die, naar men vreesde, zijn gezagspositie in het politie-apparaat zou gebruiken om op grote schaal arrestanten te doen in vrijheid stellen. Uit de aard van de zaak ben ik opgekomen tegen wederrechtelijke vrijheidsberovingen, heb ik de Regering daarover ingelicht en kwam ik met dat punt bij de besprekingen telkens naar voren, omdat onrechtmatige vrijheidsberovingen in groten getale hadden plaats gehad. Over de rechtmatige vrijheidsberovingen behoefde men nauwelijks te praten. Hierbij waren geen kwesties, waren geen strijdpunten. Wanneer het onderwerp vrijheidsberovingen ter sprake kwam, dan ging het altijd over de gevallen, die behoorden te worden in vrijheid gesteld. Zo heeft daardoor blijkbaar de mening kunnen postvatten, dat het mij speciaal om invrijheidsstellingen te doen was. Die invrijheidsstellingen waren voortdurend een punt van debat. Zo heeft daardoor wellicht de veronderstelling kunnen post vatten, dat het mij te doen zou zijn om, wanneer ik eenmaal de zaak in handen kreeg, zoveel mogelijk invrijheidsstellingen te bewerkstelligen. Geen van mijn daden in het verleden kon grond geven aan dit wantrouwen. Daartegenover is door mij bij herhaling in de kringen van het Militair Gezag uitgesproken, dat de kwestie van inbewaringstelling en internering bij uitsluiting het terrein was van het Militair Gezag en dat dit alleen verantwoordelijk was voor daarop eventueel begane fouten. De taak van de procureur-generaal fungerend directeur van politie was slechts te zorgen,

dat er een apparaat was, bekwaam om de bevelen van het Militair Gezag uit te voeren.

Deze vertraging van de overgang van de materie naar de politie was zeker niet in het belang der rechtszekerheid. In Januari 1945 vernam ik, dat b.v. in Vaals en Sittard nog vele onschuldigen in arrest verbleven, dat er onder de arrestanten in Maastricht nog wel 120 twijfelgevallen waren, nota bene het merendeel van deze 120 arrestanten was reeds maandenlang van hun vrijheid beroofd. Half Februari bereikte mij een officiële opgave van de arrestanten in de Looierstraat te Maastricht, waarbij men rapporteren moest, dat van de 900 er 70 waren, niet name vernield, waarvan de reden van hun arrestatie onbekend was, dan wel als reden werd opgegeven: „door het publiek gearresteerd". Dit na vier à vijf maanden vrijheidsberoving! Ik geloof, dat onder dergelijke omstandigheden het gerechtvaardigd was, dat ik mij voor de invrijheidsstelling inzette, en dat met kracht.

De chef staf Militair Gezag wenste intussen zijn richtlijnen doorgevoerd te zien. Op 11 Januari 1945 vond daaromtrent een bespreking plaats te Eindhoven, waaraan namens de chef staf deelnamen de overste *Snijders* en de majoor *Ter Veer*, voorts een aantal leiders van de illegaliteit en de procureur-generaal en een vertegenwoordiging van de Binnenlandse Strijdkrachten. Volledige overinstemming werd daar verkregen. Op 14 Januari 1945 vergaderde de procureur-generaal met de beide officieren te Brussel tot vaststelling der redactie van een nieuwe circulaire, waarbij die van 14 December werd ingetrokken, behoudens de richtlijnen zelf, welke onverkort bleven gehandhaafd. In volkomen overeenstemming werd deze circulaire vastgesteld, ook zonder enig wrijfpunt of verschil van mening.

De chef staf Militair Gezag vaardigde deze nieuwe circulaire uit op 27 Januari 1945.

Mij was in die tijd gebleken, dat mijn aanschrijving van 16 December 1944 wel hier en daar in de kringen van de illegaliteit en bij militaire commissarissen misverstanden had doen rijzen. Ik heb o.a. ook een brief gehad van de heer Blaauw, militair commissaris te Nijmegen, die mij een paar punten van zodanig misverstand heeft opgegeven. Ik kan niet anders zeggen, dan dat zulks eigenlijk een gevolg was van een lezen van mijn aanschrijving met wantrouwen, want wanneer men de tekst neemt en men legt er naast de richtlijnen van de generaal, dan vindt men die daarin precies terug. Als ik als voorbeeld neem, dat ik in mijn circulaire heb gezegd, dat de politie „voor zoover noodig" morst worden uitgebreid met de daarvoor geschikte krachten uit de illegaliteit, ten einde de politie tot de hiervóór omschreven taak in staat te stellen, zegt de generaal, „dat ze voor zoover noodig kan worden uitgebreid met daarvoor geschikt bevonden illegale werkers". „Voor zoover noodig" sloot niet de mogelijkheid in, dat helemaal geen illegaliteit zou worden ingeschakeld. Dat toch daarover misverstand zou rijzen, kon ik niet voorzien. Men kon tenslotte letterlijk de tekst van de generaal in mijn aanschrijving overlezen; duidelijker kon ik niet zijn. Meer dan letterlijk de richtlijnen volgen, kon ik niet. Wanneer dan mijn stuk toch wordt gewantrouwd, is het wel heel moeilijk om een vertrouwensbasis te scheppen. Zo werd ook door een van de militaire commissarissen bezwaar gemaakt tegen die z.g. commissies van twee, die ook helemaal een uitvlóeisel waren van de richtlijnen van de generaal, maar men was bang voor te weinig uniformiteit en men wilde daarom alleen werken met commissie van advies, die op een hoger plan lagen, wat natuurlijk moest leiden tot een heel grote vertraging. Dat zouden dus betrekkelijk kleine commissie; zijn, die allerminst in staat waren om dat groot aantal dossiers van die duizenden arrestanten — alleen in Limburg zaten er over de 6000 en in Brabant was het zeker meer — in korte tijd door te werken. Het ging bij mij ook alleen om te kunnen werken met zeer snel werkende apparaten voor die gevallen, waarin de gedetineerden alles ontkenen, terwijl in hun dossier geen enkel bewijsmateriaal aanwezig was en slechts een heftige ontkenenis als enig schriftuur.

Dergelijke gevallen zouden in aanmerking zijn gekomen voor een eventuele invrijheidsstelling, nadat nog een onderzoek en een oproep in de pers hadden plaats gehad. Wanneer dit alles door een kleine commissie van advies moest gebeuren, dan werkte dat dermate vertragend, dat datgene, wat de Regering had gewenst en wat de generaal had toegezegd, nooit kon worden bereikt. Het was een kwestie van verschil van inzicht tussen de militaire commissarissen en mij, waarbij zij de voorkeur gaven aan gedegen werk door een commissie, die veel zwaarder lag, terwijl ik was voor snel werk voor de gevallen, waarin het bewijs ontbrak, gezeefd door die commissie. De richtlijnen, die dan ook op 27 Januari 1945 na de besprekingen, die we als voorzeggd hebben gehad op 11 Januari, door de generaal zijn uitgevaardigd, bevatten in die zin niets nieuws, want de richtlijnen van 14 December bleven onverkort gehandhaafd. De nieuwe gaven

alleen op verschillende punten commentaar, o.a. waren er een groot aantal rubrieken in opgenomen van mensen, die in vrijheid konden worden gesteld. Het waren dus de richtlijnen voor de adviescommissies van het Militair Gezag. Er waren voor het eerst een hele groep, of liever een zestal groepen, die als van lichte aard konden worden aangemerkt. Dit was overgenomen uit een advies, dat op 5 Januari 1945 door de Centrale Adviescommissie uit Eindhoven aan het Militair Gezag was uitgebracht. Dit was een commissie uit de illegaliteit, die zelf ook inzag, dat men veel te ver was gegaan en in het advies aan het Militair Gezag zelf heeft aangegeven, dat een aantal categorieën voor vrijlating in aanmerking behoorde te komen. Dit advies van de Centrale Adviescommissie aan de chef staf van het Militair Gezag is op 5 Januari 1945 uitgebracht. De punten zijn allemaal overgenomen door de generaal. Hier blijkt dus ook wel uit, dat in de kringen van de illegaliteit zich ook inderdaad het inzicht baan brak, dat men te ver was gegaan en dat men hele categorieën kon gaan loslaten. Die waren dan ook niet meer opgenomen in de aanschrijving van de chef staf Militair Gezag van 27 Januari 1945.

Bovendien was daarin een vrij grote alinea opgenomen betreffende het opsporingswerk. Deze betrof met name de Commissies van Vooronderzoek. Het was gebleken, dat bij het onderzoek van een aantal dezer zaken de politie en de illegaliteit zonder meer niet competent konden worden geacht. Men kwam toen o.a. ook op het terrein van de collaborateurs, wat een heel moeilijk terrein is. Daarbij begreep men dat experts moesten worden ingeschakeld als accountants, candidaat-notarissen, economen e.d. Er is door generaal *Kruls* in deze nadere richtlijnen van de 27ste Januari ook bepaald, dat door de militaire commissarissen dergelijke commissies van vooronderzoek moesten worden ingebouwd in het politieke recherche-apparaat. Er werd aanvankelijk bepaald, dat al wat zou worden aangetrokken uit de kringen van de illegaliteit, zou worden aangetrokken op basis van hulppolitie. De generaal begreep echter heel goed, dat zulks voor advocaten, accountants, bankiers, candidaat-notarissen, enz. nu niet een passende basis was om ingeschakeld te worden. De generaal heeft dan ook bepaald, dat dit niet behoefde als hulppolitie, maar dat dezen in ander verband als tijdelijke hulpambtenaren door het Militair Gezag konden worden aangesteld. Wel moest blijken, dat ze deel uitmaakten van het politieke recherche-apparaat, en ze moesten hun werkzaamheden dan ook in het gebouw van het apparaat uitoefenen. Ze moesten opdrachten afwachten van het hoofd van het politieke recherche-apparaat. Dit zijn allemaal aangelegenheden, die in volkomen overeenstemming met mij zijn vastgelegd. De generaal maakt daar melding van en ik heb daarna ook in aansluiting daarop mijn eigen richtlijnen gegeven.

Ik weet niet, of u die stukken kent en of die stukken voor u nodig zijn. De circulaire van de chef staf is van 27 Januari en mijn aanschrijving is van 12 Februari. Deze stukken hebben eigenlijk geen principiële betekenis, maar zijn eigenlijk meer détail- en technische uitwerkingen. Ze bewijzen de overeenstemming, die er in de opbouw van de hele zaak tussen ons beiden bestond, zowel in datgene, wat de generaal daaromtrent zegt, als wat ik daaromtrent vastleg.

Er zijn nog wel enkele moeilijkheden gerezen met de oud-illegale werkers. Zij namen, zoals gezegd, een verzetshouding aan tegen de richtlijnen van 14 December. Dat het wel nodig was om hun streven met een zekere reserve te bezien — nu kom ik ook op de G.O.I.W.N. Gemeenschap Oud Illegale Werkers Nederland —, mag blijken uit een circulaire, die in die tijd uit is gegaan van G.O.I.W.N. in oprichting. Deze circulaire is niet gedateerd, maar uit de aanhef blijkt wel, dat ze betrekkelijk kort vóór die oprichting moet zijn uitgegeven. Er wordt nl. melding van de a.s. oprichting gemaakt; die oprichting wierp haar schaduwen reeds vooruit. De juiste datum van de oprichting van de G.O.I.W.N. heb ik niet. Ik heb wel hun Mededelingenblad no. 2 van 1 Januari 1945, waaruit blijkt, dat ze tevoren tot stand was gekomen.

Die vorenbedoelde circulaire nu is er ene, die ik niet anders dan als heel bedenkelijk kan kwalificeren. Ik heb er daarstraks al op gewezen, dat bij de politieke arrestaties zeer vele gevallen van persoonlijke antipathie een rol hebben gespeeld. Deze circulaire werkte zulks mijns inziens in de hand. Ik heb hier die circulaire, welke niet is getekend en die als volgt begint:

„Aan onze medewerkers. Het is de wensch van H.M. de Koningin, dat er wordt opgericht een bond van illegale werkers, die den naam zal voeren van „Gemeenschap Nederland". Er wordt gewerkt aan de vorming van de statuten, waarin het doel nader wordt omschreven, alsook zal een erkenning „Landelijk Herstel" zeer waarschijnlijk hierbij worden ingeschakeld. Zoodra voldoende nadere gegevens bekend zijn, ontvangt U nadere mededeelingen. In afwachting hiervan kan echter een belangrijk werk een aanvang nemen, nl. het aanleggen van een dossier,

straat voor straat van geheel de gemeente. De bedoeling hiervan is ein registratie te verkrijgen van alle adressen, die in meerdere of mindere mate schuldig zijn aan: politieke misdaden, zwarten handel, enz. Ter oriëntering ontvangt U hierbij een afschrift van de Instructie voor het arresteren en interneeren van personen, uitgegeven op last van Z.K.H. Prins *Bernhard*."

Nog altijd speelt dus dat stuk zijn rol.

82324. De **Voorzitter**: Het stuk van 25 September 1944?

A. Ja. Ik kan die circulaire van de G.O.I.W.N. in oprichting natuurlijk niet precies dateren, maar uit de hele inhoud blijkt, dat dit toch tegen het einde van 1944 moet zijn. Zij vervolgt:

„Het gaat echter niet alleen om deze personen, in het algemeen moeten wij met den wil des volks rekening houden en dus ook noteeren de adressen, waar voorheen de Duitschers als kind in huis waren en thans de Engelschen binnenge trokken worden. Dit is vooral voor de omwonenden dikwijls stootend en dient wel degelijk bestreden en voor de toekomst voorkomen te worden. De gemeente dient in wijken te worden verdeeld. Iedere medewerker krijgt een wijk, waarin hij het best bekend is, zoekt in elke straat een of enkele hem als zeer betrouwbaar bekend staande personen uit, reikt daar een aantal formulieren uit, zooals hierbij gaan, en verzoekt deze in te vullen. Alle bijzonderheden kunnen gerust worden genoteerd, want zij behoeven niet te worden onderteekend, en er behoeft geen verantwoording te worden afgelegd.....". „Uit de binnengekomen formulieren wordt een archief aangelegd, dat voor de toekomst, wanneer het zoover is, dat tribunalen worden gevestigd, ter berechting van N.S.B., zwarten handel, enz. van groote waarde is. Het komt er echter op aan, dat U er niet meer bekendheid aan geeft dan strikt noodzakelijk is, dus dat zijn dan de medewerkers en de enkele personen, die U per straat uitkiest en voor deze laatsten kunt U zich bepalen tot een zoo beknopt mogelijke uiteenzetting."

Dan hebt U hier het stuk zelf, het „Formulier voor onderzoek en registratie". Onder de streep staat:

„N.B. Dit formulier behoeft niet te worden onderteekend. De inzender wordt geacht naar eer en geweten zonder persoonlijke wraakgevoelens de hem bekende en veronderstelde feiten ter nader onderzoek kenbaar te maken en hierdoor mede te werken als goed vaderlander aan de zuivering der maatschappij."

Nu moet u even de mentaliteit kennen uit deze dagen, om na te kunnen gaan, hoe gevaarlijk een dergelijk stuk was en hoe nodig het was, dat dus daartegen stelling werd genomen. Tevens hoe bedenkelijk het was, dat men voortdurend de leiding van deze groep meer en meer had erkend als een gezagsapparaat en had ingeschakeld in dit hele na-oorlogse opsporingswerk.

Die Gemeenschap van oud-illegale werkers was inmiddels tot stand gekomen en gaf zijn mededelingen uit. Ik heb het tweede Mededelingenblad en daaruit blijkt, dat moeilijkheden waren gerezen met de Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart*, naar aanleiding van een persgesprek, dat deze had gehad met A.N.E.P.—A.N.E.T.A. Dat heeft plaats gehad op 17 December, dus dat is drie dagen na de uitvaardiging van de richtlijnen van generaal *Kruls*. Daarin heeft de Minister een uiteenzetting gegeven van zijn standpunt. Hij verklaarde het ontoelaatbaar, dat in het bevrijd gebied verwoering was gesticht door de overigens prijzenswaardige activiteit van sommigen onder de vroegere illegale werkers, doordat zij bevoegdheden uitoefenden, waarvoor de wettelijke grondslag ontbreekt. In een staat als de onze, die is gegrondvest op volledige eerbied voor de rechten van zijn burgers, kan geen plaats zijn voor illegale activiteit en verdeeld gezag. Al was de activiteit van de ondergrondse beweging in het oppakken van verraders in de eerste dagen na de bevrijding gezond en begrijpelijk — een bloedbad is daardoor voorkomen —, er kunnen op de duur niet twee soorten van politie zijn, een legale en een illegale, aldus de Minister. De illegale werkers kunnen, zodra de politie zelf gezuiverd is, niet het recht opeisen zelfstandig te mogen handelen en tot daden over te gaan, waarvoor ze geen bevoegdheid hebben verkregen. Dan geeft de Minister een hele uiteenzetting van wat er nu gaat gebeuren. Daarbij wordt door hem gezegd:

„Een speciale adviseerende commissie, bestaande uit vooraanstaande illegale werkers, zal worden opgericht om het Militair Gezag en den procureur-generaal in de bevrijde gebieden bij te staan in zake arrestatie van verdachte burgers en verwijdering van onbetrouwbare elementen uit het politiecorps".

De Gemeenschap van oud-illegale werkers heeft zich daarover tot de Minister gericht met een brief, waarin men zegt:

„Het moet Uwe Excellentie bekend zijn, dat op het gebied van arrestatie van politieke misdadigers, waarop het onderhoud meer speciaal betrekking gehad schijnt te hebben, niets aan onze Gemeenschap verder ligt dan „verwoering te stichten door het uitoefenen van bevoegdheden, waarvoor de wettelijke grondslag ontbreekt." Het rapport te dien zake, hetwelk onze Gemeenschap mocht uitbrengen, ademde wel een heel anderen geest. Inzonderheid „eischen de illegale werkers hierin niet op het recht om zoodra de politie gezuiverd is zelfstandig te mogen handelen: en tot daden over te gaan, waartoe ze geen bevoegdheid hebben." Wij zullen er ons van onthouden om meerdere denigereende zinsneden uit het interview te lichten. Slechts moet ons van het hart, dat de opmerking betreffende de personen, die zich in de laatste weken voor de bevrijding bij de illegale beweging hebben aangesloten en „op wier houding tijdens de bezetting niets was aan te merken", meer den indruk maakte bestemd te zijn om een zekere stemming tegen de illegaliteit te maken dan dat ze als opbouwend of zakelijk constateerend, bedoeld geacht kan worden."

De G.O.I.W.N. zag in dit interview een voortijdig afkondigen der derde fase. Reeds wordt gesproken over het belasten van de gewone politie met deze aanhoudingstaak voordat de zuivering der politie op de haar door generaal *Kruls* toegezegde wijze ter hand was genomen. Bovendien beantwoordde de illegale hulppolitie van Minister *van Heuven Goedhart* niet aan de suggesties van generaal *Kruls* over de wijze van inschakeling der illegaliteit. Daarnaast voelde de G.O.I.W.N. zich gegriefd over uitlatingen van de Minister, welke bij derden een verkeerde indruk zouden kunnen wekken over aard en streven van de oud-illegaliteit. De Minister gaf op het een en ander antwoord. Tevreden was de Gemeenschap oud-illegale werkers daardoor echter nog niet. De in dat antwoord vervatte correctie werd alleen in het „Eindhovens Dagblad" opgenomen, maar vooral werden principiële bezwaren door de Minister onweerlegd en onbesproken gelaten. Zo bleef de spanning bestaan. Zo is in „de Vrije Stem", het Orgaan van de Gemeenschap van oud-illegale werkers, District Breda, van 27 Januari een artikel opgenomen van de districtsraad van de oud-illegale werkers uit Breda, waarin de Minister werd aangevallen in een artikel, onder het hoofd: Beloften en werkelijkheid".

Het voornaamste zal ik hier even uit citeren:

„Niet lang geleden vertelde ons de Minister van Justitie in het Londensche „Vrij Nederland" over de aanspraken der illegale werkers in bevrijd gebied. Ze zouden een taak krijgen, die zou omvatten. 1°. actieve medewerking en arrestatie van landverraders en collaborateurs; 2°. georganiseerd en individueel adviseeren ten aanzien van de bezetting van ambten, den terugkeer van oude functionarissen en de houding van die functionarissen, tijdens de bezetting aangenomen; 3°. vertegenwoordiging in alle wetgevende lichamen. De vooruitzichten waren niet slecht. Wat is er in de practijk van die mooi geschreven woorden gekomen? Ten aanzien van de landverraders hebben gelukkig de illegale werkers onder leiding van Prins *Bernhard* zelf het initiatief genomen. Het ging hier in eerste instantie om degenen, die bekend stonden en ingeschreven waren bij landverradersorganisaties. Nu wij echter aan de tweede fase gekomen zijn: het ter verantwoording roepen van hen, die te gewiekt waren om lid te zijn van een landverradersorganisatie, doch die door woord en daad veel erger waren dan dezen, schijnt het plotseling tijd te worden, de oud-illegale werkers op zij te schuiven en de minder principiële en niet gezuiverde politie in te schakelen. Want in dit hoofdstuk zullen de machthebbers en kopstukken voor het voetlicht komen en het zou toch zonde zijn, als er hier te veel van zouden vallen. Te zamen met onzen procureur-generaal heeft de Minister er iets anders op gevonden. De pottelijkers er uit en dan het zaakje binnenskamers eens gemoedelijk opknappen."

„Die illegale werkers nemen ook alles zoo ernstig op. Al die groote mannen kunnen toch zoo maar niet ter verantwoording worden geroepen, omdat ze een paar ton aan de weermacht hebben verdiend of omdat ze wat menschen naar Duitschland hebben helpen verdwijnen. Heer Excellentie, het plannetje is wel mooi, maar het deugt niet. Omdat het niet deugt, zullen de illegale werkers zich hiertegen verzetten. Want ze eischen en zullen dat blijven doen. een rechtvaardige, doch harde bestraffing van allen, die zich tijdens de bezetting on-Nederlandsch hebben gedragen, op welke manier dan ook. Het kan zoo niet langer, Excellentie. Hier moet wat veranderd worden. Ook onze inlichtingen omtrent

de houding van functionarissen worden maar al te vaak genegeerd. Daarom Excellentie, is het noodig, dat de toenmaals gedane beloften ook werkelijkheid worden. Want voor Nederland hebben de oud-illegale werkers op de bres gestaan tegen de Duitse indringers, maar zij zullen vechten, feller misschien nog tegen iederen vijand, die ons volk van binnen uit belaagt."

Dit is dus de verhouding, zoals die zich toen met de Minister had ontwikkeld. In die tussentijd maakt zich de kapitein van *Mourik Broekman* tot de spreekbuis van illegale figuren en stelt hij voor in een brief aan de sous-chef van de staf van het Militair Gezag, overste *Snijders*, om concessies te dorn aan de illegaliteit, bestaande in de erkenning, dat de politiechefs in sommige gedeelten van het zuiden nog niet voldoende gezuiverd zijn, waarom de politieke recherche-apparaten nog niet onder hun bevelen kunnen worden gesteld, doch rechtstreeks onder de militaire commissarissen moeten komen. Dit werkte de ontwrichting van de korpsen in de hand, kwam in strijd met het korpsgezag, te meer omdat de bezwaren — dat is een opmerking van mij — ongegrond waren.

82325. De **Voorzitter**: Van welke datum is die nota?

A. Dat is een nota van 5 Januari 1945. Die speelt dus zowat daartussen. Deze nota is pas later tot effect gekomen. Zij is een bewijs, hoe het juist in die tijd nog rommelde en hoe men in die tijd zich ook wendde tot het Militair Gezag om te zeggen: „Gij hebt andere richtlijnen te volgen. Gij hebt u te herzien”.

Tegelijkertijd was men bezig met het ontwerpen van richtlijnen voor het te bevrijden gebied. Nu is heel merkwaardig, dat, terwijl men ten aanzien van de bevrijde gebieden op 27 Januari en op 14 December die richtlijnen had gegeven en deze volkomen bevredigend waren, er in voorbereiding waren voor de te bevrijden gebieden, richtlijnen, die ten aanzien van de politie niet anders dan zeer grievend en onrechtvaardig kunnen worden geacht. In een nota van 12 Januari 1935 is het de kapitein van *Mourik Broekman*, die tegen het ontwerp stelling neemt. Ik loop nu even vooruit, want die richtlijnen zijn pas op 12 Februari 1945 afgekondigd in Publicatieblad 18.

De **Voorzitter**: Ja, inderdaad.

A. In dat ontwerp nu is het de bedoeling, dat bij de bevrijding de Binnenlandse Strijdkrachten alleen bevoegd zouden zijn aanhoudingen te doen, en dat geen enkele politiemann daartoe bevoegd zou zijn. Daartegen nu neemt de kapitein van *Mourik Broekman* stelling. Ik heb daar bij mijn aantekening gezet: „Geheel mijn standpunt.” Dat te bevrijden gebied zou vrijwel helemaal liggen, behalve een stuk van Noord- en Midden-Limburg, buiten mijn ressort, maar ik heb gemeend in die tijd voor de belangen en voor de rechtspositie van de goede politie in het te bevrijden gebied te moeten opkomen. Ik deelde daarin het standpunt van de kapitein van *Mourik Broekman* van het Militair Gezag geheel en al.

„In de instructie”, zegt de kapitein van *Mourik Broekman*, „is de categorie van niet-gestaakte en geschorste opsporingsambtenaren geheel uitgesloten. Hetgeen niet alleen formeel onmogelijk is, want een opsporingsambtenaar heeft nu eenmaal volgens het wetboek van strafvordering, de niet te ontnemen bevoegdheid tot arrestatie.”

In deze hele strijd heeft men dat over het hoofd gezien. Als het strafbare feit betrof, kon men niet de opsporingsbevoegdheid van artikel 141 Strafrecht ontnemen. Natuurlijk wel ten aanzien van categorieën, die gevaarlijk werden geacht en geïnterneerd moesten worden, doch niet strafbaar waren, maar ten aanzien van degenen, aan wie men een strafbaar feit kon ten laste leggen, had de politie op grond van het Wetboek van Strafvordering de opsporingsbevoegdheid en kon het Militair Gezag die ook niet ontnemen. Dat stelt ook de generaal. Het is ook één van de stellingen, die ik altijd heb geponeerd.

„Doch tevens is het” — zo gaat de nota van van *Mourik Broekman* voort — „een zoodanige onbillijke regeling voor de politie als geheel, dat de praktische doorvoering daarvan nooit en te nimmer zal slagen. Laten wij ons even in de praktijk indenken en dan een korps van honderd man in gedachten nemen van een juist bevrijde gemeente. Neem eens aan, dat van dit korps 20 leden zullen vluchten of worden gearresteerd en dat er nog eens een 20 gestaakt of geschorst moeten worden. De resterende 60 goede ambtenaren hebben even reikhalzend naar de bevrijding uitgezien als ieder rechtgeaard Nederlander en snaken naar de politieke zuivering. Van die 60 goede politie-ambtenaren worden er na overleg met den betrouwbaren hoogst aan-

wezenden chef 15 van de meest daartoe geschikt aangewezen om mee te werken in het uitvoerend apparaat van den opsporingsdienst. Zou men nu moeten gelooven, dat de 45 resterende goeden, die het normale politiewerk verrichten, zich zullen laten overtuigen, dat zij geen N.S.B.-er of een S.S.-man mogen oppakken, voordat de chef staf op voorstel van den Centralen Opsporingsraad heeft geoordeeld, dat het betrokken korps voldoende gezuiverd is? Het antwoord van deze goeden zou terecht een schreeuwend „neen” en „nooit” te hooren geven. En gelukkig zou dit antwoord zoo zijn, aangezien anders de politie van dezen tijd later in de historie een naam zou krijgen, dien ze zeker niet verdient. De groote kern van het lagere personeel is, ondanks alle misleiding en bedreigingen van den bezetter, standvastig gebleven en deze groote kern als geheel heeft haar aan den weg timmerende taak ten koste van talrijke gefusilleerden en in concentratiekampen opgesloten en zoo goed mogelijk uitgevoerd. Hoeveel arrestaties en deportaties zijn mislukt door de zorgen van de politie? Hoeveel onderduikers zijn er ondergebracht en zoo noodig gewaarschuwd met actieve medewerking van de politie? Hoeveel overvallen ten behoeve van deze onderduikers zijn gelukt door de actieve of feitelijke medewerking van de politie? En wat stond daarbij voor deze menschen op het spel? Zelf onderduiken bekocht men met opsluiting van het heele gezin in Vught en soms met inbeslag-neming van den heelen inboedel. Het uitsluiten van leden van deze goede politiekera, van het aanhouden van politiek verdachte personen, zal mijns inziens dan ook nooit mogen geschieden.”

Dat is een krachtig betoog, dat ik ten volle onderschreven heb en nu nog onderschrijf. Dit was een reactie van kapitein van *Mourik Broekman* op 12 Januari 1945 op de door de chef staf voorgestelde beschikkingen.

In zake de Centrale Opsporingsraad ten aanzien van het bevrijde gebied was deze geheel en al in het kamp van de meest felle illegaliteit getreden. En dat is ook in de richtlijnen van 12 Februari vastgelegd. Ik heb dit altijd — ik kan het niet anders zeggen — een grievend onrecht voor de politie in de te bevrijden gebieden gevonden.

82326. De **Voorzitter**: U zegt: de richtlijnen van 12 Februari. Waren dat niet richtlijnen van 10 Februari?

A. Neen. Ik heb ze hier.

82327. De **Voorzitter**: De nieuwe Algemene Lastgeving van de chef staf van het Militair Gezag is ook van 10 Februari.

A. Ja, die is van 10 Februari. U hebt gelijk; de richtlijnen zijn inderdaad van 10 Februari 1945.

Er staat in beslissing no. 320: Voor het op heden niet bevrijde Nederlandse grondgebied, naarmate het bevrijd wordt, worden als belast met de uitoefening der bevoegdheden, vermeld in de Algemene Lastgeving Militair Gezag onder I, 1°., aangewezen: a. van de tijd van de bevrijding af tot de tijd van in functie treden van de betrokken opsporingsdienst: de leden van de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten; h. vanaf het tijdstip van in functie treden van de opsporingsdienst, totdat door hem wordt bepaald, dat de politie als apparaat kan in werking treden: de onder a. bedoelde personen, benevens de niet van de arrestatieploegen deel uitmakende leden van de politie, welke door de opsporingsdienst daartoe zijn aangewezen. (Dus door de opsporingsdienst werd uitgemaakt of en wanneer hij zou zeggen: „Gij, individuele politienian, moogt thans wel arresteren”.); c. Vanaf het tijdstip, dat hij heeft bepaald, dat de politie als apparaat in werking kan treden: alle opsporingsambtenaren, in artikel 141, 3, 4, 5 en 6, Wetboek van Strafvordering vermeld.

Wat zich verder in het te bevrijden gebied heeft afgespeeld, valt buiten mijn gezichtspunt.

82328. De **Voorzitter**: Het is u waarschijnlijk wel bekend, dat voor het nog te bevrijden gebied een regeling tot stand is gekomen, waarin vier fasen worden onderscheiden: de fasen A, B, C en D?

A. Ik heb wel van drie fasen gehoord. Dat waren fasen voor de politie, dat waren de fasen, die in de richtlijnen van 10 Februari staan. Stukken van latere datum heb ik niet.

82339. De **Voorzitter**: Er is een „Algemene instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten” in ons bezit waarin in hoofdstuk III de arrestatieregeling wordt behandeld. Daarin zijn opgenomen alle beschikkingen, richtlijnen en circulaires, die geleidelijk tot stand zijn gekomen, ook die van het Militair Gezag. Daarin vindt men

ook een regeling voor de arrestaties in het nog te bevrijden gebied, waarin onderscheid wordt gemaakt in vier fasen. Phase A, waarin de aanhoudingen ingevolge aanwijzing van de chefs van de staf van het Militair Gezag uitsluitend door de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten worden verricht. Daarop volgt phase B, die geldt vanaf het in werking treden van de opsporingsdienst; dan zijn de aanhoudingen niet meer in handen van de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten, doch uitsluitend in handen van de opsporingsdienst. Vervolgens phase C, vanaf de dag, met ingang van welke de chef staf Militair Gezag heeft bepaald, dat de politie in het rayon van een opsporingdienst voldoende is gezuiverd om alle medewerking aan de inbewaringstellings- en interneringsmaatregelen te verlenen. In deze phase geldt in het algemeen als regel, dat de politie als het normale hulpparaat van het Militair Gezag optreedt, Zodra de reorganisatie van de politie ten volle tot stand is gekomen, treedt de vierde phase in, dus de phase D, en dan hebben de Binnenlandse Strijdkrachten als zodanig praktisch met de inbewaringstelling geen enkele bemoeienis meer.

A. Dat moet dan een stuk van latere datum zijn, want in die beschikking van 10 Februari, die u zojuist voor u had, zijn drie fasen. Een stuk heb ik nooit gekend. In mijn tijd heb ik nooit anders gekend dan de laatste phase, nl. dat door de opsporingsdiensten, bestaande uit individuele politiemannen en illegalen, het officiële politie-apparaat als gezuiverd is erkend. Men heeft in uw stuk eigenlijk nog een phase.

82330. De **Voorzitter:** Ja, een splitsing van de derde phase.

A. Ja, men heeft die phase drie in tweeën gesplitst.

82331. De **Voorzitter:** Waarbij het tweede deel van de derde phase intreedt, zodra de reorganisatie van de politie ten volle is tot stand gekomen.

A. Wat ze hiermede bedoelen, is ten volle duidelijk. Ik weet echter niet van wanneer dat stuk is. Ik heb het stuk nooit gekend. Ik heb er nooit mee gewerkt.

82332. De **Voorzitter:** Deze „Algemene Instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten" is blijkens de inleiding van 1 Maart 1945.

A. Dan zou die door u voorgelezen regeling al heel spoedig gevolgd zijn.

82333. De **Voorzitter:** Deze „Algemene Instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten" is een losbladig boekje en de mogelijkheid bestaat derhalve, dat in dit boekje — de inleiding, gedateerd 1 Maart 1945, blijft automatisch hetzelfde — later nieuwe bladen zijn ingevoegd, wanneer latere regelingen zijn tot stand gekomen. De door mij geciteerde regeling kan dus wel later dan 1 Maart 1945 zijn vastgesteld.

A. Dat is natuurlijk mogelijk.

82334. De **Voorzitter:** Dan keren wij nu weer terug tot de toestand in het bevrijde zuiden. U bent in uw betoog tot de toestand van 10 Februari 1945 gekomen. Wat is er daarna gebeurd?

A. Op 16 Februari ben ik tijdelijk uitgeschakeld.

52335. De **Voorzitter:** Daar kom ik dadelijk op terug. Is er nu na de ontwikkeling, die u geschetst hebt, nog een nieuwe phase gekomen? Of zijn de maatregelen, die in Februari 1945 zijn getroffen, eigenlijk wel het sluitstuk geweest? Ik heb uit de stukken, die ik hier voor mij heb en die voor een deel zijn ontleend aan het „Publicatieblad" van het Militair Gezag, ook de indruk, dat die maatregelen van 10 Februari 1945 een heel belangrijk moment in de ontwikkeling zijn geweest.

A. Ik kan uw vraag nog wel aan de hand van de Publicatiebladen beantwoorden.

82336. De **Voorzitter:** Ik heb hier nog een beschikking van 3 April 1945, te weten: de Beschikking Instelling Centrale Adviescommissie.

A. Ja, precies, daar wilde ik ook over spreken. Bij dat besluit van 10 Februari 1945 hield men zich voor het bevrijde gebied aan de regeling, dat alle opsporingsambtenaren hun opsporingsbevoegdheid behielden. Dat is uitdrukkelijk vastgelegd in de beschikking 319, die daarvan een uitvoering is. Dat is ook in het „Publicatieblad" opgenomen. Men riep toen tevens in het leven bij besluit 318 een Centrale Opsporingsraad en opsporingsdiensten. Dit met inschakeling

van de illegale organisaties door het Militair Gezag bij het opsporen van personen, die in het belang van de veiligheid van de Staat aan maatregelen van vrijheidsbeneming of -beperking moesten worden onderworpen. Die Centrale Opsporingsraad en die opsporingsdiensten zijn eigenlijk twee begrippen, die in de regeling van generaal *Kruls* van 14 December en 27 Januari niet zijn genoemd. Dat zijn dus nova, die er aan zijn toegevoegd, die eigenlijk tot taak hadden om in het bevrijde gebied de ineensmelting van de politie en de illegaliteit te bevorderen. Als zodanig heeft dan ook dit stuk van 10 Februari voor het bevrijde gebied betekenis gehad. Die Centrale Raad had vrij grote bevoegdheden gekregen en het Militair Gezag had daarmee vrij veel van haar eigen bevoegdheden uit handen gegeven. Ik citeer:

„Namens den chef staf van het Militair Gezag worden door den Centralen Opsporingsraad in ieder kanton of groep van kantons één of meer opsporingsdiensten ingesteld. De leiding van dien dienst berust bij één van de leden, daartoe aangewezen door dien Centralen Opsporingsraad. Die opsporingsdiensten volgen bij de uitoefening van hun taak de ter zake door den Centralen Opsporingsraad vastgestelde richtlijnen. Door den chef staf kunnen op voordracht van den Centralen Opsporingsraad inspecteurs worden benoemd. Die inspecteurs zijn belast met het toezicht op opsporingsdiensten ten behoeve van den raad."

82337. De **Voorzitter:** Is het u ook bekend, dat de heer *Hoekstra*, over wie wij het hebben gehad, hoofdinspecteur bij deze Centrale Opsporingsraad is geworden?

A. Dat is mij niet bekend, want het eerste besluit, dat ik kende van een hoofdinspecteur, is gedateerd van 3 Mei 1945, waarbij als zodanig is benoemd drs. *Borren*, en dat is opgenomen in het „Publicatieblad 29". Als dr. *Hoekstra* het is geweest, is hij het maar heel kort geweest.

82338. De **Voorzitter:** De heer *Hoekstra* heeft ons verteld, dat hij op 14 Februari 1945 is benoemd tot kapitein bij het Militair Gezag. Hij is dus toen van de Binnenlandse Strijdkrachten overgegaan naar het Militair Gezag. Hij is daar ontslagen — naar ik meen — op 9 April. Dat is dus blijkbaar in dezelfde tijd, dat dit nieuwe college tot stand is gekomen.

A. Nu krijgt u in Mei ineens de Centrale Adviescommissie.

82339. De **Voorzitter:** Die is al bij beschikking van 4 April 1945 ingesteld.

A. Het besluit tot instelling van 4 April stond in het „Publicatieblad" van 13 April; het benoemingsbesluit is van 3 Mei en staat in dat van 14 Mei. We hebben slechts twee maanden die Centrale Opsporingsraad en die opsporingsdiensten gehad, waarmede het Militair Gezag eigenlijk de hele zaak uit handen gaf. Twee maanden daarna komt zij op de dwalingen haars weegs terug. Ik geloof, dat ik dat wel mag zeggen. Daarna wordt de Centrale Adviescommissie in het leven geroepen. Dan wordt alles, wat vroeger aan die raad was toegeedeeld, door het Militair Gezag voor zich zelf voorbehouden.

Ik heb hier juist de verschilpunten tussen die twee regelingen genoteerd. Alle leden worden in de Centrale Adviescommissie door de chef staf benoemd op voordracht van de illegaliteit. Er was dus niet meer een eigen vertegenwoordiger van het Militair Gezag — die deze vroeger in Februari zelfstandig benoemen kon —. Men was niet meer verplicht tot benoeming van vertegenwoordigers uit de politie. Daartegenover zijn er drie cardinale verschilpunten: de instelling van de opsporingsdiensten en de benoeming der leden, alsmede de instructie der diensten, is van de Centrale Opsporingsraad overgegaan op de militaire commissarissen der provincies. In de tweede plaats: de inspecteurs en de hoofdinspecteurs worden niet langer op voordracht van de Centrale Opsporingsraad door de chef staf benoemd, doch door deze, de centrale adviescommissie gehoord. In de derde plaats: de inspecteurs zijn niet langer belast met het toezicht op de opsporingsdiensten ten behoeve van de Centrale Opsporingsraad, maar ten behoeve van de chef staf en de provinciale militaire commissarissen. Dus hier wordt het zwaartepunt volkomen verlegd van de illegaliteit naar het Militair Gezag. Dit is de laatste regeling, die ik heb gevonden in het „Publicatieblad" en waarmede — voor zover ik het heb kunnen volgen — de zaak is afgelopen.

82340. De **Voorzitter:** U bent dan nu gekomen aan de bespreking van het moment, waarop u tijdelijk werd uitgeschakeld. Dat punt zou ik gaarne afzonderlijk willen behandelen. Het is misschien goed om eerst nog even in te gaan op enkele hoofdfacetten van de belangrijke tegenstelling, die er is geweest en die u zo uitvoerig aan

de hand van de verschillende stukken hebt geschetst. Daarbij doet zich om te beginnen deze vraag voor. Was het nu uitsluitend een strijd tussen de illegaliteit en de procureur-generaal — een bevoegdheidsstrijd met als inzet de vraag, welk orgaan de arrestatiebevoegdheid zou uitoefenen — of lag er bovendien het element in, dat de procureur-generaal zei: Het is niet alleen een kwestie van bevoegdheid, maar wanneer de arrestaties in handen zijn van de politie, gebeurt het ook beter. Dat is natuurlijk een andere kwestie. Lag dit laatste element ook in de tegenstelling?

A. Ja.

82341. De **Voorzitter**: De bevoegdheidskwestie zat er natuurlijk ook in?

A. Ja. De bevoegdheidskwestie is eigenlijk vooral geweest het opkomen voor het goed recht van de politie om haar taak te vervullen overeenkomstig de eerste Algemene Lastgeving en het stelling nemen, tegen het standpunt, dat de illegaliteit met een — ik zou haast zeggen — verbeten hardnekkigheid is blijven volhouden: „Gij zijt nog altijd niet gezuiverd. Ik kan u nog altijd niet vertrouwen en er moeten er nog altijd meer uit.” Waartegenover ik stelde: „Alles, wat van enige betekenis was, is er uit, hetzij zelf gevlucht, hetzij gearresteerd. Het enkele dubieuze geval, dat er nog tussenloopt, wet-tigt zeker niet, dat gij het apparaat in zijn hele organisch verband met zijn leiding disqualificeert.”

82343. De **Voorzitter**: Wanneer heil alleen hierom gegaan was, zou het dus uitsluitend een opkomen voor het goed recht van het apparaat, dat in uw ogen ten onrechte werd gediskwalificeerd, geweest kunnen zijn.

A. Dat is de ene kant.

82343. De **Voorzitter**: Er is echter een andere kant aan het vraagstuk, die in haar algemeenheid waarschijnlijk van veel verdere strekking is. Namelijk de volgende: Op welke wijze het gehele arrestatieprobleem het beste aangepakt en gehanteerd kon worden, hetzij volgens de methode, waarop de Binnenlandse Strijdkrachten dat hebben gedaan, of via het gezuiverde apparaat van de politie. Het zou op zich zelf denkbaar zijn, dat uw standpunt, dat de politie ten onrechte was gediskwalificeerd, volkomen juist was, maar dat desondanks dat politie-apparaat niet in staat zou zijn geweest om aan dit massale probleem — althans in de eerste tijd — het hoofd te bieden. Dat is natuurlijk een heel andere vraag.

A. Dit is vanmiddag al enigszins ter sprake gekomen. Ik heb vanmiddag daarover reeds het een en ander gezegd. Dat onderschrijf ik nu weer. De gehele tijd door heb ik één ongewijzigd standpunt ingenomen: De gezuiverde politie alleen is voor deze taak niet berekend. Verdere uitbreiding is nodig. Deze kan niet beter worden gevonden dan in de illegaliteit.

82344. De **Voorzitter**: Dan kreeg de politie natuurlijk ook niet-deskundige hulpkrachten, waarvan zij maar een zeker profijt had. Zoals de arrestaties en wat daarmee samenhangt in feite gebeurden, gebeurde het evenwel vrijwel uitsluitend door ondeskundige krachten.

A. Het antwoord hierop kan heel kort zijn. Iedereen, die ik aantrek van buiten de politie, mist ten slotte politieke deskundigheid. Het apparaat zelf was echter voor de taak niet berekend. Er was dus uitbreiding nodig. In het politieke werk gebruikt men echter allerlei gradaties van meerdere of mindere deskundigheid. Wanneer ik nu het apparaat ga uitbreiden en ik heb het goed in elkaar en ik bouw het goed op, dan krijg ik op de zwaartepunten genoeg mensen vrij voor het zwaarste werk, voor het lichtere werk gebruik ik dan mensen, die ten slotte met een heel kleine scholing en verder met een dosis goede wil best in staat zijn om te helpen.

82345. De **Voorzitter**: Voora! als ze samenwerken met deskundige mensen.

A. Natuurlijk.

82346. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik. U gebruikte de uitdrukking: het apparaat opbouwen. Hoeveel tijd zou u nodig gehad hebben om zo'n apparaat op te bouwen? De tijdsduur daarvan speelt natuurlijk ook een rol.

A. Ten aanzien van de tijdsduur moet men één punt onderscheiden, dat nooit een strijdpunt is geweest.

Tussen niemand is dat in deze hele zaak een strijdpunt geweest. Men kon natuurlijk een zodanig toereikend politie-apparaat in de allereerste dagen niet opbouwen. Iedereen aanvaardde de noodzaak van het chaotisch ingrijpen in de eerste dagen. Iedereen was blij, dat men op deze manier één bijtjesdag voorkwam. Men nam dus gaarne een te groot aantal arrestaties.

83347. De **Voorzitter**: Dooi de illegaliteit?

A. Ja. Er zijn echter plaatsen geweest, waar de politie ook aan de arrestaties heeft deelgenomen. Er zijn ook plaatsen geweest, waar de politie als een troep bange mussen bij elkaar zat, niet begrijpend wat er eigenlijk over hen kwam. Ik ben op een politiebureau gekomen en dat hele politiebureau zat vol met zulke mussen. Ik vroeg: Wat voeren jullie hier uit? Het antwoord was: Wij weten niet, wat wij moeten beginnen. De hele stad is vol van gewapende mensen, die lopen ons onder de voet en zij zeggen, dat wij niets te doen hebben. Ik vroeg: Waar is jullie leiding dan? Dat wisten zij niet. Dat was één van de ervaringen, die ik opdeed. Zij waren beduusd. Ze hadden niet eens contact met de O.D. Ze hadden niet zo veel fantasie, dat ze zich ten opzichte van de volkomen nieuwe en onverwachte toestand wisten in te schakelen. Er kwam bij, dat de Strijdkrachten van de aanvang af, de eerste dagen, een onverholven minachting voor hen aan de dag legden. De politie was zelf niet gewapend. De Duitsers hadden alle wapens ingenomen. Er waren zeer veel mensen tot de tanden toe gewapend, die nu optraden en zich als de enige heer en meester gevoelden: Ze arresteerden iedereen, ze arresteerden naar hun eigen inzichten. De politie wist zodoende niet, hoe ze moest handelen. Op andere plaatsen gebeurde het beter. Daar had men in contact opgesteld, wie de commandant was, wie de korpschef was, wat voor figuren uit de illegaliteit de leiding hadden. Waren er goede contacten gelegd, dan liep het. Waren er geen goede contacten, dan kwamen er vreemde elementen, maar dan werd het een chaos. Het is eigenlijk in iedere plaats met nuances gebeurd. In de eerste dagen is in sommige plaatsen door de politie geen vinger uitgestoken.

82348. De **Voorzitter**: Gesteld nu — u bert pas op de 24ste October 1944 weer in functie getreden —, dat u vanaf de eerste dag volgens uw plannen had kunnen werken. Dan had u in een bevrijd gedeelte de eerste dagen de zaak moeten laten gaan en dan had u daarna zo snel mogelijk maatregelen genomen om de politie gezuiverd te krijgen. Dat zou waarschijnlijk het eerste zijn geweest, dat u zou hebben gedaan?

A. Zonder enige twijfel.

82349. De **Voorzitter**: Kunt u ons een idee geven, hoeveel tijd u daarvoor zou hebben nodig gehad, als u volledig armslag had gehad?

A. Ik stel mij voor, dat ik heel weinig tijd nodig zou hebben gehad. Men moet bij die aangelegenheden vlug handelen. Dat besef moet bij iedereen levendig gehouden. Ik stel mij voor, dat ik, in zo'n milieu gekomen, onmiddellijk contact zou hebben genomen met enige kopstijlen uit de illegaliteit. Ik zou hebben gezegd: Ik ken de toestand zelf ter plaatse niet. Wat is hier goed en wat niet? Is de korpschef goed, dan kunnen wij met de korpschef gaan praten. Indien de korpschef niet goed was, dan zou men mij dat nader hebben moeten toelichten, aangezien het een belangrijk punt is, als de chef niet onmiddellijk uit zich zelf de benen had genomen. Velen van die chefs waren fout. Ik had betwisting van een in functie gebleven korpschef een belangrijk punt gevonden, dat ik nader zou hebben onderzocht. Had ik eenmaal na een toch altijd summier onderzoek gevonden, dat de korpschef op zij moest gaan — al was het alleen maar uit een gezagsoogpunt —, dan had ik daartoe beslist. In sommige plaatsen heb ik het moeten doen. Ik heb dan gezegd: De stemming tegen u is te groot; bij het krachtige optreden, dat wij nu nodig hebben, remt u te veel. Dan ging men verder en nam een volgende in rang. Die was misschien wel goed. Dan werd er met hem gepraat over het zuiveringsbeleid in het korps. In betreffelijk korte termijn kon men heel wat mensen horen. Zij konden natuurlijk slechts in het kort worden gehoord. Ik stelde mij echter voor, dat het in een paar dagen tijds wel duidelijk was geworden, welke mensen er uit moesten — eventueel als voorlopige maatregel — om tot een bevredigende en gerechtvaardigde zuivering te komen en met het apparaat te kunnen gaan werken.

82350. De **Voorzitter**: Bedoelt u in het hele bevrijde gebied?

A. Neen, gemeente voor gemeente.

82351. De **Voorzitter**: Ja, maar dat zou een groot aantal malen een paar dagen hebben gevorderd.

A. Na de bevrijding verliepen er eerst altijd een paar dagen. In de tweede plaats had ik vrijwel onmiddellijk, toen ik optrad, mijn plaatsvervangend fungerend directeurs van politie aangewezen en ingeschakeld om een gedecentraliseerd beleid te kunnen voeren.

82352. De **Voorzitter**: Dezen konden dus een gedeelte van die taak overnemen?

A. Ja, die taak kon ik overdragen. Het was echter voor mij persoonlijk onmogelijk geweest om achtereenvolgens Breda, Tilburg en 's-Hertogenbosch op die manier op korte termijn te behandelen. Zelfs om, wanneer ik weer verder moest gaan, zoveel richtlijnen achter te laten, dat het dan ook binnen de politie zelf kon gebeuren. Ik kon in die korte tijd de geschikte mensen uit de illegaliteit niet uitzoeken. Daar waren lokaal georiënteerde functionarissen voor nodig. Ik nam het standpunt in, mij niet zelf met de zuivering te bemoeien. Uitbreiding was nodig uit de kringen van de illegaliteit. Dat kon in onderling overleg gebeuren, aangezien de politie contact had met de illegaliteit. Die deed al datgene, wat kapitein van *Mourik Broekman* te harer gunste in het warme pleidooi naar voren heeft gebracht. Illegaliteit en goede politie waren geen vreemden voor elkaar.

82353. De **Voorzitter**: Het is dus nu zo geweest, dat de illegaliteit in het bevrijde zuiden een aantal maanden de arrestaties heeft verricht. Zoudt u de conclusie aandurven te zeggen: Wanneer het op de andere manier was gebeurd, zou een apparaat, dat had gewerkt onder betrouwbare politiefunctarissen en aangevuld was met geschikte krachten uit de illegaliteit, na b.v. vier of zes weken hebben kunnen werken?

A. Ik srel, als ik het zelf zeggen moet, die termijn korter. Ik heb geen enkele reden om dat niet te zeggen.

82354. De **Voorzitter**: Met andere woorden — om het nu heel scherp te formuleren — zou dat hierop neerkomen, dat in uw gedachtegang — want u is degene, die hier op dit ogenblik dit standpunt verdedigt — de ongeregelde toestand, die in het bevrijde zuiden heeft bestaan en die zoveel kritiek heeft ontmoet, b.v. een maand of drie korter had kunnen duren?

A. Eigenlijk in Februari kwam alles in een normale positie. Als nien dus terugreken: Januari, December, November. Eind October ben ik zelf opgetreden. Er is geen enkele reden om die vraag niet bevestigend te beantwoorden. Ik heb de tegenstelling altijd gevoeld als een strijd om de macht. Niet voor niets heb ik u straks al die citaten van dr. *Noekstra* voorgelezen, omdat deze voor mijn gevoel eigenlijk de verklaring geven van deze hele strijd. Het ging er niet om, of er nog enkele te zuiveren mensen tussen de politie zaten. Wat er na die tijd is gezevierd, waren niet de mensen, die gevaarlijk of bedenkelijk waren. Die mensen waren allang weg. Het was toen echter zo, dat men nog in December in Breda de leiding van het korps, de commissaris van politie in functie, wilde bestrijden en vond dat deze moest worden afgezet. Men heeft zich in die man willen vastbijten; toen ben ik achter die man gaan staan.

82355. De **Voorzitter**: U bent dus van oordeel, dat deze ongeregelde toestand een aantal maanden eerder had kunnen ophouden, indien uw methode was gevolgd. Dat had natuurlijk ook betekend, dat, zodra het apparaat had gewerkt, ook het onderzoeken van de gevallen vroeger had kunnen beginnen. Ik meen, dat de nieuwe arrestaties in de latere maanden niet meer zo'n grote rol speelden.

A. In de eerste dagen na de bevrijding vonden die hoofdzakelijk plaats.

82356. De **Voorzitter**: Dat speelde dus niet meer zo'n grote rol. Het werd daarna zaak om te kijken: Wat hebben we nu? Zijn er op het eerste gezicht ernstige vermoedens tegen de gearresteerden of zijn het mensen, die bij vergissing zijn vastgezet? Daar ging het eigenlijk om.

A. Daarbij is echter later nog de kwestie gekomen, dat er geen apparaat was, dat zich behoorlijk met de materie kon bezighouden. Het heeft geruime tijd geduurd, voordat de tribunaal in het leven werden geroepen en voordat behoorlijke onderzoeken plaats vonden. Toen kwam eigenlijk pas het speciale justitiële apparaat in werking met zijn speciale politie.

82357. De **Voorzitter**: De heer *Hoekstra* heeft hier gezegd, dat hij vond, dat dit optreden van de illegaliteit toch eigenlijk wei bevredigend was geweest, aangezien men daarmee onlusten en moeilijkheden had voorkomen, om niet te zeggen een bijltesdag. De heer *Hoekstra* zegt verder: De grote kritiek moet hiertegen worden gericht, dat de rechtspleging niet ging werken.

Het wil mij voorkomen, dat tussen de arrestaties en de rechtspleging in engere zin nog een phase zit, nl. de phase van het vóór-onderzoek. Dat was natuurlijk een buitengewoon belangrijke phase en daarin was het van uitermate groot belang, dat deskundige politiemensen zich daarmee bezig gingen houden.

A. Het standpunt van de heer *Hoekstra* kan ik niet delen. Men heelt dit: Het Militair Gezag heeft zijn lastgeving tot arrestatie uitgevaardigd. Het Militair Gezag is bevoegd tot in vrijheid stellen. Dat kon men dus te allen tijde doen. Het enige, dat dus het Militair Gezag nodig had, was een apparaat, waarmee het werkte en dat de samenstelling van dossiers verzorgde: dat het voorts zorgde voor voorlichting van dat apparaat en in ieder geval voor een behoorlijke documentatie der arrestatiegevallen.

82358. De **Voorzitter**: Dat is dus de phase, die ik zoëven voor-onderzoek noemde.

A. Die phase kon onafhankelijk van een tribunaal worden behandeld. In dat opzicht kan ik alleen enigermate ter verontschuldiging zeggen, dat het Militair Gezag veel had te doen. Het had hier echter ook zijn eigen sectie voor en had moeten zorgen, dat deze voor die taak berekend was. Het Militair Gezag heeft hierin volkomen gefaald. Met de wetenschap van deszelfs taak ten aanzien van de invrijheidstellingen heett het niet gezorgd voor een apparaat, dat adviseerde over deze aangelegenheden. Er is niet gezorgd voor een krachtig en efficiënt apparaat voor onderzoek en beoordeling en het nodige tempo bij de vrijlating.

82359. De **Voorzitter**: Nu wilde ik u in dit verband nog liet volgende vragen. Welke is, naar uw oordeel, de rol geweest van twee van de belangrijke medespelers in deze zaak, nl. de Minister van Justitie enerzijds en generaal *Kruls*, de chef staf Militair Gezag, anderzijds? Hoe zoudt u hun standpunt omschrijven? Waar streefden zij naar?

A. Net standpunt van de Minister van Justitie is door hem heel duidelijk uitgesproken in een Anep-Aneta-communiqué van 17 December en dat is het standpunt, dat ook tot uitdrukking is gekomen in de vergadering van 1 December. Volgens hem behoorden de onrechtmatige vrijheidsberovingen zo spoedig mogelijk beëindigd te worden. In deze taak had het Militair Gezag zijn rol te vervullen en de verantwoordelijkheid te dragen.

82360. De **Voorzitter**: En daarbij de hulp van de politie te gebruiken.

A. En daarbij de hulp van de politie in te roepen.

82361. De **Voorzitter**: Is u van mening, dat het standpunt, dat de Minister van Justitie heeft ingenomen, in grote lijnen uw opvatting dekt?

A. Ik heb nooit een tegesteiling tussen het standpunt van de Minister en het mijne gezien, in geen enkel opzicht.

82362. De **Voorzitter**: Waar streefde generaal *Kruls* nu naar uw opvatting naar? Deze zat er natuurlijk — laten we dat eerlijk zeggen — niet zo heel gemakkelijk tussen. Generaal *Kruls* zat tussen twee vuren. Ik geloof zelfs tussen meer dan twee vuren. Welk beleid heeft generaal *Kruls* hierbij gevoerd?

A. Ik weet niet, of het rechtvaardig zou zijn tegenover generaal *Kruls* om hem te zeer te zien als personificatie van het standpunt van de staf van het Militair Gezag. Ik geloof, dat ik zeker niemand onrecht doe, als ik zeg, dat er in zijn omgeving uitermate zwakke figuren waren, die de illegaliteit te veel naar de ogen keken, daar, waar deze een eigen machtspositie nastreefde. Hij zelf had natuurlijk verschrikkelijk veel aan zijn hoofd. We moeten vooral in het oog houden: dat dit tenslotte een van de problemen was, waarvoor hij was gesteld. Door hem was speciaal voor deze materie een sectie aangewezen, die ook een belangrijk deel van de onderhandelingen heeft gevoerd. Daar ging het vooral van uit. Die zie ik eigenlijk nog meer als verantwoordelijk voor het gevoerde beleid dan de generaal

persoonlijk. Tenslotte, wanneer men een dergelijk apparaat heeft en de medewerkers willen een andere richting uit, is het voor de chef een hele toer om zijn wil door te zetten en helemaal zijn eigen beleid op te leggen en doorgevoerd te krijgen.

82363. De **Voorzitter**: Was, naar uw oordeel, de opvatting van die leidende figuren van het Militair Gezag deze, dat ze op het standpunt stonden, dat de illegaliteit in deze strijd gelijk had, of was hun opvatting: in wezen is het politiestandpunt het juiste, maar we zitten nu eenmaal met de moeilijkheid van de illegaliteit en we moeten zorgen, dat we dit zaakje oplossen zonder al te grote ongelukken?

A. Ik heb het gevoel, dat men zeer sterk heeft gestreefd naar de weg van de minste weerstand. Dat is mijn overtuiging. Er waren zeer lastige knapen onder. Men wist tenslotte niet, hoe zwaar dat die illegaliteit lag. Men moet vooral nemen de tijd, dat zij gewapend waren, en men moet nemen uitlatingen, zoals ik hier ook heb genoemd: „Wij hebben de wapens en desnoods maken wij revolutie.” Nu komt men als Militair Gezag uit Engeland met allemaal mensen, die hier vreemd zijn, en treft dan de illegaliteit, waaronder veel wilde knapen waren. De mentaliteit van streven naar de minste weerstand is dan ook alweer begrijpelijk. Wat had men voor macht, wanneer men daar te kras tegen inging? Kon men krachtig zijn? Ik weet niet, wat of ze beoogd hebben. Ik weet niet, of ze politiek genoeg waren, om te zeggen: Wij zullen dat wel doseren en geleidelijk afremmen. Ze hebben het mij nooit gezegd. Wanneer zij hun toegevendheid als een daad van wijs beleid hadden willen beschouwen, dan hadden zij mij toch wellicht in vertrouwen genomen. „Eerst wat geven, om het later te ontnemen, dan zullen wij uiteindelijk wel komen, waar wij zelf wezen willen.” Ik heb nooit de indruk gehad, dat dat hun beleid is geweest. Dan zou het wel met mij zijn besproken. Ik heb zelf altijd zeer sterk de indruk gehad, dat men de weg van de minste weerstand heeft gekozen.

82364. De **Voorzitter**: U meent dus, dat zij het waarschijnlijk zo zagen, dat bij de illegaliteit lastige en moeilijke heren waren en men niet wist, wat die illegaliteit op een gegeven moment zou doen. Daartegenover kon dan worden gesteld, dat de procureur-generaal en de Minister van Justitie weliswaar ook geen gemakkelijke heren waren, maar dat die niet met dergelijke dreigementen zouden komen.

A. Deze laatsten waren in alle gevallen Regeringsgetrouw.

82365. De **Voorzitter**: De heer *Hoekstra* vindt, dat uiteindelijk generaal *Kruls* dit geval met zeer veel diplomatie heeft gespeeld en de illegaliteit tenslotte heeft weten uit te rangeren.

h. Ik geloof niet, dat hij, achteraf beschouwd, deze waardering verdient. Ik geloof, dat zijn beleid is geweest, wat hem door de feiten is opgelegd. We hebben de zaak samen open besproken. We waren in de gelegenheid een dergelijk punt in openhartigheid uit te spreken. Wanneer dit ook zijn bedoeling was geweest, dan was het zeker een rechtvaardiging geweest, die hij tegenover de Ministers op 1 December had kunnen uitspreken. Het feit, dat dit niet is gebeurd, doet mij twijfelen aan zijn politiek inzicht.

82366. De **Voorzitter**: Dan zou ik nu willen overgaan tot die andere aangelegenheid, nl. uw vertrek met de heer *van Heuven Goedhart* naar Londen. De heer *van Heuven Goedhart* heeft daar van hier een zeer levendig verhaal gegeven. Wij zouden het op prijs stellen om ook van uw kant de toedracht van deze zaak te horen. Bovendien hebben wij daarover zeer opmerkelijke beschouwingen gehad van de heer *van Angeren*, waarop ik misschien dadelijk nog terugkom.

A. Het is altijd iets moeilijker om over je zelf te spreken. Ik heb het tot nu toe meer in het objectieve gedaan en voel mij nu meer partij.

Dan kan ik eigenlijk het beste doen met beginnen te zeggen, dat ik in het resumé, dat ik in 1945 voor mij zelf heb opgemaakt, dit gebeuren heb gekoppeld aan de nieuwe circulaire van 27 Januari 1945 van generaal *Kruls*, die in volkomen overeenstemming met mij was uitgevaardigd. Bij alle besprekingen, die wij hebben gehad, is er in die tijd niet anders dan de meest volkomen overeenstemming bereikt op de meest prettige manier, zoals ik het heb gevoeld. Wat nadien is gebeurd, heeft mij wel enigszins verrast. Vrijwel ten tijde nu van de uitvaardiging van die laatstgemelde circulaire van de chef staf Militair Gezag bereikte mij in de avond van 25 Januari 1945 het schrijven van de Minister van Justitie van die zelfde datum, gebracht per koerier. Hierin staat:

„Zeer geachte heer *Speyart*. Ik ontvang hier per koerier uit Londen van professor *Gerbrandy* de mededeeling, dat zeer alar-

meerende feiten, die in de boodschap op geenerlei wijze worden aangeduid, het dringend noodzakelijk maken, dat u en ik te zamen onmiddellijk naar Londen komen. De heer *Gerbrandy* raadt aan, dat wij reizen via Brussel en dat u daar een diplomatiek paspoort krijgt en wij snel verder kunnen. De heele affaire is mysterieus en ik houd niet van onduidelijkheden. Dat blijkt nog uit den brief, dat H.M. de Koningin in de zaak is geketid, en op uw en mijn overkomst schijnt te hebben aangedrongen. Ook *Kruls* schijnt op de hoogte. Mijn voornemen is u morgen op een door u aangegeven plaats — de chauffeur wacht op antwoord — per auto af te halen en met u naar Brussel te rijden. Daar zien wij verder. Het zal u gaan als mij. De zaken loopen in het honderd, maar ik zie niet in, dat wij iets anders kunnen doen.”

82367. De **Voorzitter**: Van welke datum is die brief?

A. Van 25 Januari 1945.

82368. De **Voorzitter**: Daar straks zei u, dat u op 16 Februari tijdelijk werd uitgeschakeld. Of heb ik dat verkeerd verstaan?

A. Er ligt een tijd tussen mijn eerste vertrek naar Londen en mijn terugtreden uit mijn functie. Dat is de kwestie.

Ik heb geantwoord op die brief van de koerier, dat ik de volgende morgen mij reisvaardig zou vervoegen in hotel „Bosch en Ven”. Dit is geschied en samen aanvaardden wij als twee grote vraagtekens per auto de reis naar Brussel. Daar troffen wij generaal *Kruls* en hadden met deze aanstonds een bespreking. Hij deelde daarbij mede, dat hem zeer onrustbarende berichten hadden bereikt, dat een aanslag op het leven van de procureur-generaal te 's-Hertogenbosch was beraamd of dat men minstens voornemens was hem te ontvoeren en hem te doen verdwijnen. Deze plannen bestonden in de kringen van de illegaliteit. Hij meende deze als ernstig te moeten opvatten en gezien de ervaring der bezettingsjaren, was hij overtuigd, dat, eenmaal liet plan gevormd, niets de uitvoering er van zou kunnen verhinderen. Onder deze omstandigheden kon hij niet de verantwoording dragen voor langer verblijf van de procureur-generaal in het bevrijde gebied. Dit te meer, omdat het slagen van een zodanig plan zou leiden tot ingrijpen der geallieerden, die wellicht zelf het gezag in handen zouden nemen. Hij was daarom met de militaire commissaris te Breda, die hem was komen inlichten, naar Londen gereisd en had daar de Minister-President en H.M. de Koningin ingelicht, welke mededelingen beiden zeer hadden gealarineerd en aanleiding waren geworden tot een brief van de Minister-President aan de Minister van Justitie, welke brief de generaal Dinsdag uit Londen zelf had meegebracht en Donderdagavond in „Bosch en Ven” had laten bezorgen. De generaal is — voor zover ik kan nagaan — Zaterdag met *van Boetzelaer* naar Londen gegaan en Dinsdag teruggekeerd. Donderdagavond kreeg de Minister van Justitie het alarmschrijven. De plaatsvervangend fungerend directeur van politie te Breda was op de hoogte van de door majoor *van Boetzelaer* meegedeelde feiten. Hij meende, naar mij werd gezegd, deze ook ernstig te moeten opvatten. Ik was het weekeed in Breda. Hij heeft mij niets medegedeeld en mij oiet gewaarschuwd. Wat sterker is, is, dat de generaal zeer gealarmeerd naar Londen vliegt om via de Minister-President en H.M. de Koningin de Minister van Justitie en de procureur-generaal naar Londen te doen komen, terwijl hij deze beiden in Nederland kon bereiken. En dat hij van Zaterdag tot Donderdag de procureur-generaal onkundig laat van het grote gevaar, waarin deze naar zijn oordeel verkeert en de mogelijkheid openlaat, dat deze, zich van niets bewust, door een onvoorzichtigheid de jegens hem toch reeds overprikkelde stemming tot uitbarsting zou brengen.

Ik weet niet of dit punt reeds bij anderen naar voren is gekomen, maar dit punt ligt bij mij zeer zwaar.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ja, dat kan ik mij voorstellen. Met liet u vier dagen in onnodig levensgevaar verkeren.

A. Zoals werd voorgesteld. Wanneer men zo alarmerend handelt, laat men mij niet in de kans van kidnapping of levensberoving. Dat is de keerzijde van de medaille en die keerzijde meen ik hier wel met grote nadruk te mogen belichten, omdat ik in deze zaak niet anders heb gezien dan een intrigue. De oorsprong van deze intrigue zie ik in de vergadering van 1 December, waar ik openlijk mijn bezwaren tegen het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten aan de Regering naar voren heb gebracht. Dat is voor mij de conclusie van deze hele zaak geweest. Ik kan dat dadelijk nog nader adstrueren. Ik heb in deze bespreking te Brussel het standpunt ingenomen, dat ik niet geneigd was de waarde van deze dreigementen al te hoog aan te slaan en zeker geen termen vond, daarvoor op zij te gaan, integendeel. Ik

ben ongetrouwd, ik heb geen vrouw of kinderen. Ik heb in de bezettingstijd groter gevaar gelopen met illegaal werk. Er moet nogal wat gebeuren, voordat een procureur-g-neraal, die zelf illegaal is geweest, gekidnapt wordt, en dat in Brabant. Ik zat daar immers in mijn eigen streek. Ik geloof, dat ik gerust mag zeggen, dat ik daar een grote aanhang en een heel groot vertrouwen had, altijd heb gehad en nog heb. Ik zou geen enkele maatregel hebben genomen en ik zou heel rustig hebben geslapen en ik ben overtuigd, dat mij niets zou zijn gebeurd. Als men mij de vraag had gesteld: Wat wilt gij doen na al deze alarmerende mededelingen?, dan was mijn antwoord geweest: Naar 's-Hertogenbosch teruggaan en niets in mijn houding veranderen. Ik was eigenlijk dan ook verrast, toen mij bij de besprekingen bleek, dat de Minister van Justitie vrijwel zonder strijd geneigd was het standpunt van generaal *Kruls* te delen, dat onder deze omstandigheden de procureur-generaal enige tijd moest worden veiliggesteld. In de daaropvolgende besprekingen meende de Minister van Justitie die periode op twee maanden te kunnen stellen.

82369. De **Voorzitter**: Was die volgende bespreking te Londen?

A. Neen, dat was nog in Brussel. Wij zijn daar samen aangekomen, volkomen onvoorbereid en we werden tegenover de eis van de generaal gesteld: Hij moet tijdelijk worden geamoveerd; ik kan de verantwoording niet dragen. Eigenlijk zonder dat ik gelegenheid had om mijn eigen standpunt naar voren te brengen, wat ik al had bepaald, doch wat ik pas naar voren kon brengen, wanneer men mij had gezegd: Wat is uw standpunt?, werd ik verrast door een instemming van Minister *van Heuven Goedhart*, die zei: Ja, dan zal het moeten.

82370. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus hij liep er met open ogen in?

A. Ik weet niet, of die ogen zo open waren. Ik zou dat niet willen onderschrijven. Hij heeft dit als ernstig aangenomen en heeft waarschijnlijk liet standpunt van de generaal: „Ik kan hier de verantwoording niet dragen, hij moet maar tijdelijk weg”, zonder slag of stoot overgenomen. Daar kwam bij, dat het mij ook daarom wel trof, omdat het ambt, dat ik bekleed, tenslotte ge-n gemakkelijk ambt is. Ik kon het bekleden in het bevrijde gebied, omdat ik het een aantal jaren tevoren al had uitgeoefend en omdat ik dus het klappen van de zweep kende. Ik was er mede vertrouwd geraakt. In die tijd moest eigenlijk het hele politieke en justitiële apparaat worden opgebouwd en men moest daarbij een grote mate van initiatief hebben. Er werd eigenlijk alles, wat voor de politie nodig was: uit de grond gestampt, een hele intendance voor de politie: waarmede ook later in het bevrijde gebied de hele politie is verzorgd kunnen worden. Er moest weer een politiebld worden uitgegeven en de nodige justitie-apparaten worden aangevuld, want deze apparaten waren helemaal ontworpen door de leden, die bij het Militair Gezag waren gegaan. Het was een materie, waarvan ik meende te kunnen aannemen, dat die heel moeilijk door een ander zou kunnen worden overgenomen. Ik kende tenslotte ook het hele ressort. Ik had ook in de bezettingstijd tijdens mijn gijzeling heel veel contacten ghrhouden. Ik was geneigd om aan te nemen, dat het ook heel moeilijk zou zijn om dat te vervangen. Afgezien van de kwestie van het aandurven en de kwestie van de consequenties, die aan een dergelijke dreiging waren te verbinden, had ik toch eigenlijk gehoopt en verwacht, dat de Minister was begonnen met bezwaren te maken. Het is echter gern punt van debat geweest, of aan het verlangen van de generaal tot een tijdelijke amovering zou worden voldaan. Dat is eigenlijk zonder slag of stoot ingewilligd, ik geloof vrijwel te kunnen zeggen, zonder dat ik nog gelegenheid heb gehad van het tegenovergestelde inzicht te doen blijken. Dat werd op het hoogste level uitgemaakt en daar stond ik naast. Dat is het verloop van zaken bij die bespreking geweest. Bij de daaropvolgende bespreking meende de Minister de periode op twee maanden te kunnen stellen. Ik heb toen bezwaar gemaakt. Doch generaal *Kruls*' argument, dat hij de verantwoordelijkheid voor een aanslag op de procureur-generaal niet kon dragen, deed de Minister tot diens zienswijze overgaan. Een definitieve beslissing werd echter nog niet te Brussel genomen. De Minister van Justitie en generaal *Kruls* hebben elkaar dazna nog een kort ogenblik buiten mijn tegenwoordigheid gesproken. De Minister van Justitie heeft mij aanstonds daarna hieromtrent medegedeeld, dat generaal *Kruls* had gezegd te verwachten, dat na die twee maanden afwezigheid de stemming van de illegaliteit ten opzichte van de procureur-generaal wel zou zijn geapaiseerd en deze zijn functie wel weer zou kunnen hervatten,

Dr autotocht Brussel—Ostende duurde circa 5 uur. Er was ijzel, het was eigenlijk meer dan gevaarlijk. De hele we; was één ijsvlakte. In die tijd zocht de Minister van Justitie naar een bevredigende op-

lossing op de basis van een tweemaandse afwezigheid. Hij zou gaarne zien, dat hij en ik bij aankomst in Londen de gerezen moeilijkheid tot beider tevredenheid hadden opgelost. Zo kwam reeds tijdens de reis bij de Minister het denkbeeld op van een tweemaandse studiereis voor politieproblemen naar de Verenigde Staten van Noord-Amerika. In feite bestond daaraan de behoefte niet. Zelfs beoogde na onze aankomst in Londen mr. *van Angeren*, die op politiegebied veel meer deskundigheid bezit dan ik, dat Nederland zeker niet bij de Verenigde Staten op studie behoefde te gaan voor politieproblemen.

De Minister van Justitie vertrouwde echter, dat deze opdracht als een eervolle onderscheiding zou worden beschouwd in het bevrijde gebied en de aandacht van het werkelijk motief zou afleiden. Ik maakte bezwaar, mede op grond van overwegingen van persoonlijke aard. Ik gaf, indien zulks onvermijdelijk werd geacht, de voorkeur aan een terugreden gedurende twee maanden met verblijf in het bevrijde gebied, daarbij verwachende, dat dit terugreden wel voldoende zou zijn om de eventuele boze plannen van de illegaliteit op dood spoor te brengen. Tenslotte onder aandrang van de Minister werd het reisplan naar de Verenigde Staten aanvaard en bij aankomst te Londen, toen de Minister-President zijn grote bezorgdheid en die van H.M. uitsprak over de aanslagplannen, kon zulks de Minister-President worden medegedeeld. Bij dit onderhoud bleek, dat de militaire commissaris te Breda van die aanslagplannen had vernomen uit kringen in Breda en omgeving. Voorts, dat ook in Zuid-Limburg over die plannen was gesproken en men zelfs een weddenschap voor de uitvoering had willen aangaan, doch dat één der partijen zulks geweigerd had onder de opmerking: „Omtrent iets, waarvan men zeker is, mag men niet wedden.”

De eerstvolgende dagen werden in Londen doorgebracht met besprekingen met het Departement van Justitie over hangende kwesties op justitieel en politieel gebied en voorbereidingen voor de Amerikaanse reis. Tenslotte werd het vertrek naar Nederland op 3 Februari bepaald en inderdaad ben ik die dag per vliegtuig te Eindhoven teruggekeerd. Ik zou toen dus nog even teruggaan om het een en ander in te pakken, aangezien ik onverwachts vrijwel zonder bagage naar Londen was gegaan. Ik ging terug met de bedoeling om mij voor de reis te prepareren en dan terug te komen. Generaal *Kruls* was intussen ook te Londen gekomen, had daar van de vastgestelde plannen gehoord en er zijn goedkeuring aan gehecht.

Hij had — ik meen op 1 Februari — het door de Minister van Justitie ontworpen communiqué tot publicatie in de pers meegenomen. Dit communiqué heeft in kringen van de illegaliteit ontstemming gewekt. Ten eerste omdat daarin naar haar oordeel de procureur-generaal te veel lof werd toegezwaaid, ten tweede omdat ze teleurgesteld was, daar in plaats van de gehoopte definitieve verwijdering de procureur-generaal blijkens het communiqué slechts ten hoogste twee maanden afwezig zou blijven. Het communiqué was door de Minister van Justitie ontworpen zonder hoofd. Dat is heel merkwaardig, want het is overal in de pers gepubliceerd met het hoofd: „De zuivering der politie, studiereis van mr. E. Baron *Speyart van Woerden*”. De inhoud van dit communiqué, waarin de zuivering van de politie niet dan zeer terloops genoemd wordt, geeft tot dit hoofd geen aanleiding. Wie dat hoofd er boven heeft gezet en daardoor een zekere stemmingmakerij er in heeft willen leggen, doordat men de zuivering en de amovering in verband bracht met elkaar in een officiële publicatie, dat weet ik niet. Het stuk is medegenomen door de generaal ter publicatie. Het is aan de staf Militair Gezag ter publicatie verstrekt.

Bij mijn terugkeer bleek al spoedig, dat, zowel in de kringen van de rechterlijke macht als van de politie, het communiqué geen geloof vond en men er algemeen in zag een „wegwerken” op eervolle wijze. Ook in de kringen van het Militair Gezag, zowel in de naaste omgeving van de generaal te Brussel als te 's-Hertogenbosch en Maastricht, werd verkondigd, dat „de procureur-generaal had afgedaan”. Opvallend was, dat reeds daags na het vertrek van de procureur-generaal naar Londen een vooraanstaand figuur der stoottroepen te Eindhoven wist te vertellen en met grote voldoening: „Die is van de baan, daar hebben wij geen last meer van.” In Eindhoven was dus reeds doorgedrongen, en dit vanuit Breda of Brussel, waartussen het hoofdkwartier der stoottroepen was verdeeld, dat stappen ter verwijdering van deze gezagsdrager werden gedaan, en begreep men, dat deze thans vrucht gingen dragen. Dat ik dit niet op losse gronden zeg, mag blijken uit aantekeningen, die ik van dag tot dag heb gemaakt na mijn terugkeer uit Londen. Die hebben tenslotte mijn nader standpunt bepaald om bezwaar te maken tegen de Amerikaanse reis en daaromtrent met Minister *van Heuven Goedhart* overleg te plegen, waarin hij tenslotte ook heeft toegestemd. Op 8 Februari ben ik in Nijmegen bij ir. *Blaauw* geweest. Deze was op 27 Januari, de dag van mijn overtocht naar Londen, te Brussel bij het Militair Gezag, had daar

's avonds een gesprek met enige der vooraanstaande leden van het Militair Gezag, die hem mededeelden, dat de procureur-generaal had afgedaan en niet meer terugkwam. Zij vonden dat juist en goed. De heer *Blaauw* bestreed dit en noemde dit chapeau bas spelen voor de illegaliteit. Hij betreurde, dat een krachtig gezagsdrager, al was hij het niet in alle opzichten met deze eens, hier was weggewerkt, en achtte dit niet in 's lands belang. Hem werd tegengeworpen — ik heb dit allemaal letterlijk genoteerd — „Je bent overspannen, ga maar naar Londen wat uitrusten.“ Bij zijn terugkeer uit Londen had hij het onderwerp weer aangesneden en wederom niemand meegekregen, behalve majoor *Ter Veer*. Deze verdedigde de procureur-generaal. Ir. *Blaauw* deelde verder mede, dat de houding van de Minister van Justitie bij het onderhoud met de chef-staf weinig verheffend was geweest, daar deze de procureur-generaal had losgelaten. Dat zijn uitlatingen, die hij had meegebracht uit de kringen van de staf. Hij was verontwaardigd uit Brussel te Nijmegen teruggekeerd. Hij had daar zijn medewerkers *van Campen*, *Prick* en *van Eck* ingelicht, die evenzeer ontstemd waren en een krachtige figuur ter plaatse nodig achtten. Ik sprak ir. *Blaauw* en zijn medewerkers op die 8ste Februari. Deze laatsten zeiden mij onomwonden, mijn heengaan niet te zullen nemen.

Op 5 Februari was mr. *Receveur*, de plaatsvervangend fungerend directeur van politie in den Roich. bij mr. *Ariëns*, een medewerker van de militaire commissaris in 's-Hertogenbosch, *de van der Schueren*.

Ze maakten samen een vergadering mee. Na afloop van de vergadering kwam mijn reis ter sprake. Mr. *Ariëns* was op de hoogte en liet zich eveneens uit, dat mijn heengaan uit mijn ambt een afgedane zaak was. Mr. *Receveur* betreurde dit vooral uit gezagsoogpunt. Hij meende, dat een dusdanig capituleren voor de illegaliteit een bewijs van zwakte was, dat zich op de duur zou kunnen wreken op het Militair Gezag zelf. Mr. *Ariëns* beamde dit.

Op 3 en 4 Februari was de heer *van Voorst* fot *Voorst* in Maas-tricht en sprak de tegenwoordige inspecteur der Rijksrecherche *Erasmus*. Deze wist bij monde van het Militair Gezag — de heer *van Voorst tot Voorst* wist niet te vertellen of dit *Schürmann*, de militaire commissaris of diens secretaris was —, dat mijn definitief heengaan uit mijn ambt een feit was.

Op 9 Februari spreek ik de kapitein *van Mourik Broekman* in Eindhoven. Op 8 Februari was deze ook in Nijmegen geweest en had een zelfde gesprek met ir. *Blaauw* gehad, die ook zijn verontwaardiging over deze gang van zaken tegenover hem had geuit. Op 27 Januari, dat was de dag, dat wij naar Londen overstaken, was kapitein *van Mourik Broekman* in Eindhoven en sprak daar *Tonny* — dat was een schuilnaam —, dat was de adjudant van de commandant van de stoottroepen-Zuid. Kapitein *van Mourik Broekman* kwam daar om op mijn verzoek een geval te bespreken van een marechaussee, waar moeilijkheden mee waren geweest. Toen bracht hij het gesprek op de reis van de procureur-generaal naar Londen. Met leedvermaak bracht *Tonny* toen een kwestie ter sprake, die zich had voorgedaan, en deed liet verder voorkomen, dat deze reis en het doel daarvan hem volkomen bekend waren, en hij liet zich uit: „Die komt niet meer terug“ of „Daar hebben wij verder geen last meer van.“ Hij gaf de indruk, dat het plaats vinden van die reis in de kringen van de commandant al bekend was met de aanleiding. Dan arriveerde ik daarna in Londen. Ik gaf aan dr. *van den Bergh* een verzoek mee voor mr. *Deelen* om thuis aan mijn moeder te laten weten, dat ik wat later zou terugkomen. Dr. *van den Bergh* komt dan naderhand terug en hij vertelt mij: „Mr. *Deelen* bleek geheel op de hoogte, als het ware van dag tot dag.“ Het lag in de bedoeling van de illegaliteit, dat ik heen zou gaan en dat hij mijn opvolger zou worden. Hij wilde echter niet aanstonds een vaste benoeming. Dit zou elementen tegen hem in kunnen nemen. Hij was bereid een aanwijzing door het Militair Gezag te aanvaarden. Zijn opdracht om tijdelijk het een en ander voor mij waar te gaan nemen, was hem dan ook niet duidelijk. Hij had tijdens mijn afwezigheid een verzoek van het Militair Gezag gekregen, of in mijn vervanging was voorzien. Hij had met 's-Hertogenbosch gebeld en van mr. *Receveur* vernomen, dat deze de lopende zaken afdeed. Daarom had hij zich onthouden van in functie te treden.

Kapitein *van Mourik Broekman* is van 3 tot 7 Februari in Brussel geweest en heeft op 3 Februari generaal *Kruls* gesproken. *Van Mourik Broekman* stond toen op grond van al hetgeen hij had gehoord, op het standpunt, dat ik voorgoed was geamoveerd. Wat hem interesseerde, was of de Minister van Justitie mij had laten vallen en daarom vroeg hij de generaal, hoe de houding van de Minister was geweest en of deze de procureur-generaal had opgeofferd. De generaal zeide de houding van de Minister van Justitie uit menselijk oogpunt niet te hebben kunnen bewonderen. Ook ir. *Blaauw* en de heer *Deelen* beschikten over gegevens betreffende kritiek op 's Ministers houding

tijdens dat gesprek, welke kritiek alleen van generaal *Kruls* afkomstig kan zijn, omdat deze de enige was, die er bij was.

De Minister van Justitie had, naar mr. *Deelen* mij mededeelde, hem op 4 Februari aangezocht om tijdelijk mij te vervangen gedurende die twee maanden. Hij — de heer *Deelen* — had zelf zeer node de vorm, die de Minister van Justitie hem had medegedeeld, aanvaard. Het was het einde van zijn loopbaan bij de rechterlijke macht, zoals hij zich uitdrukte.

Na die twee maanden kon hij niet meer terugkeren in een substituu-officierschap. Hij had zich echter in het landsbelang er bij neergelegd. Dan zet ik mijn aantekeningen tussen haakjes. (Blijkbaar heeft hij van het Militair Gezag een aanstelling gehad, die hem beter lag, en was de te voorziene terugkeer van mij een teleurstellende verrassing.) Op 7 Februari sprak ik tegen het eind, van een samen-zijn met hem terloops over de plannen van de illegaliteit tot kidnaping van mij. Het bestaan van die plannen bevestigde hij, doch dat het Militair Gezag en ook anderen de illegaliteit aan het verstand hadden gebracht, dat dit plan moest worden opgegeven. Het zou tot ingrijpen van de geallieerden en machtsovername leiden. Het was toen ook helemaal van de baan. Dit plan was blijkbaar onmiddellijk gesaneerd geworden.

82371. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Het plan heeft dus wel bij de illegaliteit bestaan? Dat is iets, waar ik nog niet helemaal achter ben.

A. Ik ben geneigd om aan te nemen, dat de een of andere heet-hoofd zich weleens zo heeft uitgelaten. Tussen dat en een geautoriseerde uitvoering van de leiding van de illegaliteit ligt een heel groot verschil.

82372. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u er later met de topfiguren van de illegaliteit uit Brabant en Limburg wel eens over gesproken?

A. Neen. Ik heb wel enige mededelingen ontvangen van een man, die in de vertrouwenskringen zat, één van mijn Rijksrechercheurs. Naderhand heeft hij dat ook in een rapport, dat hij aan de Regering heeft uitgebracht, vastgelegd. Deze, die zelf zwaar illegaal was, zegt er het volgende over:

„Het werd voorgesteld, dat mr. *Speyart van Woerden* gevaar dreigde van de zijde van de illegaliteit. Na onderzoek dererzijds bleek, dat het gevaar in het geheel niet aanwezig was, en een of andere illegale werker, die door voorlichting van mr. *Serraris* zich tot uitlatingen in dien zin had laten verleiden, werd door den militairen commissaris tot 2de orde geroepen. Dat de geruchten, als zou mr. *Speyart van Woerden* gevaar dreigen, werden verspreid om hem ueg te krijgen, wordt niet uitgesloten geacht.“

82373. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus men heeft eigenlijk een uiting van een of andere „wilde knaap“ aangegrepen?

A. Dat is mijn standpunt. Ik kan er nog dit aan toevoegen. Ik heb in deze zaak, speciaal dus toen ik terugkwam uit Londen, door al deze mededelingen, die stuk voor stuk door bevoegde personen werden gedaan, een grote mate van wantrouwen gekregen. Eigenlijk is toen pas voor mij waarde gaan krijgen een mededeling, die ik al op 24 December had gekregen en die ik toen volkomen heb gemeend te moeten verwaarlozen. Dat is een rapport van een rechercheur van politie uit Heerlen, die een tijd naar Londen was geweest voor security-werk. Hij is daar met een collega een tijd geweest en hij heeft over zijn bevindingen daar een rapport aan mij uitgebracht. Dat hield eigenlijk hiermede verband, dat de man zeer ontevreden was over de wijze, waarop zij daar hadden gezeten en tijden lang geen werk hadden gekregen, terwijl wij hen broodnodig hadden. Men was aanvankelijk aan mij komen vragen om een paar rechercheurs beschikbaar te stellen voor security-werk. In verband met wat ik daarstraks al uiteen heb gezet, hadden we alles, wat recherche was, brood- en broodnodig. Ik heb dus nogal wat bezwaren gemaakt. Aan de andere kant werd met grote aandrang verzocht om in dezen medewerking te verlenen en toen heb ik gevraagd: voor hoelang? Er is mij gezegd: voor een maand. Toen heb ik gezegd: Laten wij dan afspreken, dat deze paar mensen ook inderdaad niet langer dan een maand naar Londen kunnen gaan. Maar garandeer, dat ik ze terugkrijg. Dat is ondanks de garantie niet gebeurd. Die mensen hebben daar eerst tijden lang eigenlijk voor niets rondgelopen. Vrijwel niemand wist van hun komst. Ze hebben daar eigenlijk voor gek gestaan. Ze zijn van het kastje naar de muur gestuurd en ze zijn uiteindelijk ingeschakeld geworden, nadat zij daar enige weken voor niets waren geweest. Ze zijn toen langer vastgehouden en hebben toen na heel

veel moeite eindelijk de gelegenheid gekregen om terug te keren. Ze hebben gemeend mij toen rapport te moeten uitbrengen over hun wedervaren en op grond waarvan zij niet in staat waren geweest zich aan de afspraak te houden en de toezegging, die het Militair Gezag aan mij had gedaan, niet was gestand gedaan. Nu aan het einde schrijft hij:

„Rapporteur voegt hieraan toe, dat dit rapport niet volledig is, voor wat betreft de ondervindingen, opgedaan in Londen. Onder anderen merk ik hierbij op, dat mij uit betrouwbare bron is gebleken, dat in Londen een actie werd ondernomen om den procureur-generaal van zijn functie te ontheffen.”.

Die mensen zijn op 12 December uit Londen vertrokken. Enkele dagen nadien heeft deze man die mededelingen voor mij geboekstaafd. Als men nu in aanmerking neemt, hoe de toestand in Nederland lag, dat wij toen een algehele overeenstemming hadden gekregen op basis van 14 December, dat het besluit per 14 December nog niet ter kennis van de illegaliteit was gekomen, dat men toen in Londen al bezig was met een actie om de procureur-generaal van zijn functie te ontheffen, dan krijgt dit alles wel een heel ander licht. Wanneer ik dan naga, daar kom ik nu dadelijk op, wat er verder daaromtrent is gebeurd, dan blijf ik herhalen, wat ik daar straks heb gezegd, dat de kern van dit hele probleem ligt in mijn openhartige uiteenzetting aan de vijf Ministers op 1 December.

82374. De heer **Koersen**: Is u ook gebleken uit welke bron die rechercheur dat had?

A. Neen. Hij heeft diverse mensen gesproken. Hij heeft vele mensen ontmoet, maar hij heeft het niet geboekstaafd. Hij noemt niemand. Ik heb hem zelf niet gesproken, want ik heb toen in December gedacht: Waarom zou ik mij druk maken over roddelverhalen? Eenmaal in die Februari-tijd Rad ik wel wat anders aan mijn hoofd. Dus ik ben nooit meer op die man teruggevallen. Ik heb er hem nooit naar gevraagd.

82375. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus u hebt later begrepen, dat men er al eerder mee bezig was?

A. Ik heb het vrij gauw begrepen. Ik heb verder nog daarover aangetekend: Op 7 Februari bij dat onderhoud met mr. *Deelen*, deelt deze mij nog mede, dat de illegaliteit met de thans getroffen oplossing, dat blijvende amovering niet bereikt was geworden, niet akkoord ging. Wat mijn aandacht trekt, is, indien mr. *Deelen*, majoor van *Boetzelaer*, militair commissaris in Breda, en generaal *Kruls* de bedreiging ernstig hebben opgevat, waarom heeft dan geen van drieën mij gewaarschuwd, dat ik door voorzichtigheid in woord en daad dit nationaal gevaar binnen de perken zou hebben te houden en mij zoveel mogelijk veilig zou stellen? Hiervoor was toch meer aanleiding dan voor de paniekreis naar Londen. Voorts is pater *Bleys* naar Londen gegaan om te vertellen, dat ik, maar ook de Minister van Justitie, gevaar liep. Dat was toen de kwestie van het A.N.E.P.-A.N.E.T.A.-communiqué van 17 December, dat ontstemming had doen rijzen. De Minister van Justitie gaat toch rustig terug en blijft in functie. Waarom kan de procureur-generaal niet hetzelfde doen?

Heeft generaal *Kruls* tegenover derden de voorstelling gegeven, dat die Minister deloyaal is geweest jegens mij? Ik heb dit nooit aangenomen van deze Minister, in geen enkel opzicht. Ik heb hier diverse uitlatingen geciteerd, waarbij de generaal dit ten opzichte van de Minister aan zijn medewerkers wel zou hebben gedaan. Heeft hij deze voorstelling gegeven om daardoor de indruk te vestigen, dat mijn heengaan voor goed was, en de gemoederen te kalmeren? Dan is dat plan doorkruist door het communiqué, dat van twee maanden spreekt. Ik heb het gesprek van de generaal met de Minister van het begin tot het einde bijgewoond, behalve dan die heel korte afwezigheid, en ik vind niets deloyaals te mijnen opzichte in de houding van de Minister.

Bij de generaal is bevreedend het feit, dat hij, vrezende het grote gevaar, mij niet waarschuwt en in Londen een paniekstemming te weeg brengt, voorts, dat hij, kennende de ontstemming der illegaliteit en kennende mijn stemming te haren opzichte, die altijd is geweest een van de meest loyale samenwerking, zelf geen stappen heeft gedaan, noch laten doen, om toenadering tussen mij en de illegaliteit te bevorderen en misverstanden weg te nemen. Tenslotte, ai wat ik heb gedaan, al mijn stukken en mijn hele beleid, is voortdurend het nastreven van goede verhoudingen met de illegaliteit geweest en het inschakelen van de illegaliteit. Er was dus in mij geen erikele moeilijkheid te overwinnen, het standpunt, dat ik innam, had, lyaal ter kennis gebracht en lyaal aanvaard, tot samenwerking moeten leiden, die dan geleid had tot een krachtige opbouw van, de rechtsstaat, in plaats van dat zijn tekort aan beleid nu heeft geleid

tot een voortbestaan van onrecht op grote schaal. Ik mag wel zeggen — ik heb het zelf ervaren en het is ook door mijn Rijksrecherche bevestigd — toen ik na de bevrijding van het zuiden in functie was, werkte mijn hele bureaupersoneel op de politie- en justitie-afdeling wel haast dag en nacht. Er werd vrijwel iedere avond tot 10, 11 uur doorgewerkt en de ene richtlijn na de andere, en het ene stuk opbouw en het ene stuk organisatie volgde na het andere en de politie merkte voortdurend, dat zij werd geruggesteund in allerlei aangelegenheden. U moet zich even voorstellen, wat die politie in hei bevrijde gebied was. Geen schoenen, geen uniform, geen wapens, te weinig eten. Voor alles moest worden gezorgd. Op elk gebied werd voor de mensen gezorgd. Er waren geen fietsen, er waren geen verplaatsingsmogelijkheden. Ze hadden geen auto's, terwijl het treinverkeer in een embryonaal stadium was. Alles, wat de politie ontbrak, was in grote mate aanwezig bij de strijdkrachten, die het hadden gevorderd, en de politie bezat niets. Die hele politie moest worden opgebouwd. Daar was ik druk mee bezig en het kwam behoorlijk op gang. Ik ben weg geweest tot Juni. Ik ben teruggekeerd. Bij mijn binnenkomst op mijn parket zaten mijn beste medewerkers schaaakproblemen op te lossen. De heer *Receveur*, die in die tijd daar herhaaldelijk is gekomen, vertelde mij, dat zulks schering en inslag was, en dat eigenlijk na mijn vertrek de zaak vrijwel heeft stilgestaan. Ik wil dat niemand ten kwade duiden; het was zeer speciaal werk, het was een moeilijk werk, zelfs voor iemand, die al jarenlang met het bijlthe had gehakt. Zo zijn de gevolgen van mijn afwezigheid geweest.

Nu het verloop verder van deze zaak. De eerste dagen na mijn terugkeer in Nederland waren gewijd aan verdere voorbereidingen van mijn vertrek. Ik kwam terug in de gedachte: „dit is alles lyaal. Ik heb het beloofd, ik ben over twee maanden terug, ik zal het ondergaan, al doet het mij heel veel leed”. Voormelde berichten echter, van zoveel gezaghebbende en goed geïnformeerde zijden, bleven niet zonder invloed op mij en deden mij mijn afwezigheid uit Nederland als ongewenst zien. Daarbij kwam, dat al spoedig bleek, hoe zeer mijn moeder opzag tegen mijn vertrek. Mijn moeder was in die tijd 86 jaar. Ik was vier jaar in gijzeling geweest, ik was juist terug. Tenslotte was het voor mijn moeder op die leeftijd en voor mij een hele zorg, dat ik naar Amerika zou gaan. Op haar leeftijd is men meer sterfelijk. Het idee, dat dit zou kunnen gebeuren in mijn afwezigheid, lag ons beiden zwaar.

Wantrouwen rees tenslotte bij mij op grond van die mededelingen en zo nam mijn besluit om niet naar Amerika te gaan steeds vaster vorm aan. Boven alle bezwaren rees uit de ongeneidheid om na vier jaar scheiding door gijzeling thans een 86-jarige moeder alleen te laten, terwijl zij de zorg van haar zoon nodig had, en dat voor een op zich zelf volkomen onnodige reis, die slechts de schijn had van het vaderland te dienen. De overtuiging het voorwerp te zijn van een handig gesponnen intrigue nam met de dag toe. Gaarne zouden de dreigementen van de illegaliteit zijn getrotseerd, maar in dit opzicht had de Regering stelling genomen en ook een hoge functionaris kan geen krachtiger beleid voeren dan de Regering, die hij dient. Die intrigue meende ik dan te moeten oorsprong geven in mijn uiteenzetting in de vergadering van 1 December 1944, waarbij kritiek op de leiding van het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten was uitgebracht.

Op de 13de Februari werd de Minister van Justitie door mij mondeling ingelicht omtrent mijn gewijzigde plannen. Daarop volgde als antwoord diens brief van 14 Februari, waarin deze werden aanvaard. Diezelfde dag vond nog in „Bosch en Ven” een nader onderhoud van de Minister en mij plaats, waarbij de Minister zich zijnerzijds nogmaals akkoord verklaarde met het opgeven van mijn Amerikaanse reis en voorts op mijn verzoek toezegde een nadere brief te zullen schrijven, waarin deze aangelegenheid werd vastgelegd, vooral ook met het oog op zijn demissionair zijn als Minister, welke factor ook nog onder het oog is gezien als wellicht redegevend tot uitstel van mijn tijdelijk niet uitoefenen der ambtelijke functiën, doch in verband met de gedane toezegging van de ingangsdatum van 16 Februari voor mijn tijdelijk buiten functie gaan, is het beter geacht die toezegging gestand te doen. De Minister heeft mij dus in die beide brieven geschreven akkoord te gaan met mijn blijven hier te lande en met mijn tijdelijk uitgeschakeld worden in mijn functie. Hij schrijft dan:

„Na onzen terugkeer heeft het circuleeren van allerlei geruchten over een definitieve uitschakeling u begrijpelijkerwijze wantrouwend gemaakt en daarnaast blijkt mij, dat een tijdelijk alleen laten van uw bejaarde moeder, die tijdens uw gijzeling u jaren heeft moeten missen, voor u onaanvaardbaar is.

Wat nu geruchten betreft, daaraan zou ik geen waarde hechten.

Ik herhaal niet allen nadruk mijn verzekering, dat ik aan niets dan een tijdelijke uitschakeling dacht en denk en mij nimmer een definitieve uitschakeling van welke zijde ook laat opdringen. Waar nu intusschen het reisplan bij nader inzicht van de baan moet, hoop ik op een oplossing, waarin het reisplan strikt gescheiden blijft van een tijdelijke functioneële uitschakeling. Die uitschakeling acht ik noodzakelijk, en wel in dien zin, dat de heer *Deelen* met ingang van 16 Februari gedurende een tijd van ten hoogste twee maanden het politionele gedeelte van die taalt volledig overneemt. Halfheid is te dien aanzien uit den booze en voor mij ook niet aanvaardbaar."

Dat was het politionele gedeelte. De heer *Wijers*, die in die tijd raadsheer was en later Minister van Justitie, werd belast met de taak van waarnemend procureur-generaal. Deze had dus het justitiële gedeelte:

„Ten opzichte van den termijn", aldus gaat de brief voort, „maak ik twee opmerkingen, eenerzijds, dat ik het redelijk vind te zijner tijd nog het advies in te winnen van generaal *Kruls*, aan wiens goede trouw ik geenszins het recht heb te twijfelen, anderzijds, dat ik het vanzelfsprekend oordeel, dat u bij de bevrijding van het land binnen twee maanden, gerekend van 16 Februari 1945, indien zulks, hetgeen ik verwacht, niet op eenigerlei bezwaar bij den generaal stuit, eerder uw ambt weer opvat. De vraag is nu of de generaal bereid wordt gevonden om er mede accoord te gaan, dat u eenerzijds functioneel in den aangegeven zin zijt uitgeschakeld, anderzijds in bevrijd gebied blijft, zij het strikt particulier, en met den wensch om zoo min mogelijk officieele contacten op te nemen. Ik hoop, dat deze oplossing door den generaal redelijk zal worden beoordeeld. Ik van mijn kant kan er mij volkomen mee vereenigen. Intusschen moge u aan dezen brief, waaraan ik geenszins een vertrouwelijk karakter toeken, de zekerheid ontleenen, dat mijnerzijds uw terugkeer in uw ambt door mij voortdurend als vanzelfsprekend is beschouwd."

Op die 14de Februari is nog tussen de Minister en mij besproken op welke wijze generaal *Kruls* van het niet doorgaan van de Amerikaanse reis diende te worden in kennis gesteld. Hem was in Londen medegedeeld, dat deze door zou gaan. Hoewel zulks in feite een aangelegenheid was tussen de generaal en de Minister, gaf deze laatste er de voorkeur aan, dat ik persoonlijk de zaak met de generaal zou gaan bespreken. Dit is geschied. Op 16 Februari vond dat onderhoud plaats. Het verloop daarvan is gerelateerd in een brief van 16 Februari, die ik aan de Minister naar Londen heb gezonden, waarover aanstonds nader. Teruggekeerd in Nederland, trof ik echter de Minister nog te Oisterwijk en bracht een mondeling verslag uit. De Minister toonde zich teleurgesteld over het afwijzend standpunt van de generaal en zegde toe te zullen trachten deze in Londen tot andere gedachten te brengen. Hij was bereid zelf de verantwoordelijkheid voor het blijven van de procureur-generaal in het bevrijde gebied op zich te nemen, doch hij besepte de betrekkelijke waarde van de verantwoordelijkheid van een demissionair Minister. Voorts overwoog de Minister wat de generaal te doen overbleef, als hij zijn wil zou willen doorzetten. Hij zag eigenlijk geen andere weg dan internering van de onwillige procureur-generaal in het belang van diens eigen veiligheid en wilde, als de generaal die kant uit wilde, pleiten internering ten huize van diens moeder.

Nu het verdere verloop van deze zaak. Ik heb in mijn bovengemelde brief aan de Minister mijn bezoek in Brussel gerelateerd. Daarbij heeft dan generaal *Kruls* mij bevestigd, dat door hem mijn afwezigheid uit mijn ambt voor de tijd van twee maanden was bedoeld en dat iedere gedachte aan oen verwijdering van blijvende duur hem vreemd was. Ik heb hem gezegd, dat ik uit zijn omgeving van alle kanten hoorde — ik heb geen namen genoemd — hoe er over mij werd gesproken. Ik vertrouwde de zaak niet meer. Dat heb ik hem ronduit en openlijk gezegd. Generaal *Kruls* zeide dus, dat iedere gedachte aan een verwijdering van blijvende duur hem vreemd was. Hij voegde daaraan echter onmiddellijk toe, dat, indien na verloop van die termijn van 2 maanden mocht blijken, dat de stemming te mijnen opzichte niet was geapaiseerd, hij zich verplicht zou achten, de Regering te verzoeken de termijn van mijn afwezigheid te verlengen. Hij deelde mij tevens mede, dat enige militaire commissarissen hadden laten weten, dat men in de kringen van de illegaliteit ontevreden was, dat ik slechts voor twee maanden en niet voor langer afwezig was. Hij had geantwoord, dat tegen die ontstemming moest worden stelling genomen. Het is voor mij de vraag, of het verstandig is geweest deze tijdelijke verwijdering te ondernemen, omdat — ik heb dit reeds bij de betreffende eerste bespreking in Brussel met de Minister en generaal *Kruls* naar voren gebracht — daarmee de weg gebaad werd voor een levendige agitatie tegen het tijdstip van mijn

terugkeer. Daartegenover stond, dat, indien mijn in functie blijven ware doorgezet, men zich van de zijde van de illegaliteit wellicht in het onvermijdelijke zou hebben geschikt, zoals in de praktijk reeds met meerdere lagere gezagsdragers het geval was gebleken. Ik schrijf dit ook aan de Minister en ga dan voort:

„U hebt het anders gezien. Ik heb mij bij uw inzicht neergelegd. Ik meen daartegenover te mogen verwachten, dat de Regeering het standpunt zal innemen, dat langere verwijdering uit mijn ambt mijn gezag in den lande schaadt en dat er dus wel zeer sterke argumenten zouden moeten aanwezig zijn om Haar te bewegen hiertoe verdere stappen te doen. Daarnaast heb ik generaal *Kruls* mededeeling gedaan van mijn bezwaren om nu aanstonds en ook op een eventueel later tijdstip die studiereis te aanvaarden. Ik heb deze in alle rust ontwikkeld en mijn bereidheid tot tijdelijke terugtreding uit mijn ambt, wat, zooals u weet, een groot offer voor mij beteekent, daar tegenover gesteld. De generaal nam daar tegenover het standpunt in met persoonlijke belangen geen rekening te kunnen houden en aan een volledige doorvoering van de oplossing te moeten vasthouden. Hij legde de verantwoordelijkheid voor de beslissing op de Regeering. Ik heb hem medegedeeld, dat mr. *Deelen* mij heeft gezegd, dat de booze plannen te mijnen opzichte van de baan waren, omdat men had gewezen op de gevaren van een geallieerd ingrijpen bij uitvoering. Ook dit argument vermocht hem niet tot andere gedachten te brengen. Ik betreure dit; ik heb afscheid genomen van generaal *Kruls* onder diens mededeeling, dat hij het betreurde in Londen te hebben toegestemd in mijn tijdelijken terugkeer naar Nederland."

Hij had mij dus in Londen willen houden.

„Hij zou thans in Londen de zaak aan de Regeering voorleggen. Het thans ingenomen standpunt zou, hij verklaarde dit nadrukkelijk, geen verandering brengen in de goede verstandhouding, die tusschen ons beiden bestaat. De zaak ligt tusschen hem en de Regeering. Ik heb hem nog medegedeeld, hoe ik aanstonds na mijn terugkeer in Nederland, mij voor mijn vertrek naar Amerika heb voorbereid en hoe eerst geleidelijk ik den inwendigen strijd heb voelen opkomen tegen het afscheid van mijn moeder en het haar achterlaten zonder den steun, dien ik haar nu sedert mijn invrijheidstelling weder als vroeger heb kunnen geven. De vier jaar gedwongen scheiding, het hunkeren naar een weerzien en het besef, dat bij haar 86-jarigen leeftijd dit slechts van korten duur zal zijn, hebben dien strijd in den u bekenden zin beslist. Het spijt mij u daarmee een moeilijkheid te bereiden. Ik draag heden overeenkomstig onze afspraak mijn werkzaamheden over en hoop die over twee maanden te kunnen hervatten."

Nu komen we aan de 16de Maart 1945. Op 23 Februari 1945 is Minister van *Heuven Goedhart*, die een tijdlang demissionair was geweest, afgetreden en is het Ministerie van Justitie overgenomen door Minister *Gerbrandy*. Op 16 Maart kreeg ik een brief van Minister *Gerbrandy*:

„Nu ik zelf ad interim belast ben met de zorgen van het Ministerie van Justitie, moet ik mijn standpunt bepalen ten aanzien van het feit, dat u nog steeds in Nederland verblijft en uw studiereis naar de Vereenigde Staten nog niet hebt ondernomen."

Toen was ik dus weder anderhalve maand in Nederland en was er verder niets gebeurd.

„Na kennisneming van het tot u door mijn ambtsvoorganger gericht schrijven van 16 Februari jl. en na overleg met den generaal *Kruls*, ben ik tot de conclusie gekomen, dat ik met de ontstane situatie kwalijk genoeg kan nemen. Zooals u zich zult herinneren, was het in mijn bijzijn, dat u zonder persoonlijke of andere bezwaren in de beslissing, dat u naar Amerika zou gaan, berustte. Die beslissing werd genomen in liet algemeen belang.

„Immers werd overwogen, dat, mocht ten aanzien van u als een der hoogste autoriteiten in bevrijd gebied iets ernstigs worden ondernomen, dat aanleiding zou kunnen zijn tot nog ernstiger moeilijkheden. Het heeft mij bitter teleurgesteld, dat u, in Nederland teruggekomen zijnde, persoonlijke belangen alsnog voorrang hebt meenen te moeten geven boven het algemeen belang, dat bij de beslissing, welke uitging boven die van den toenmaligen Minister van Justitie alleen, voorzat. Ik mag niet ontkennen, dat u het mij moeilijk hebt gemaakt mij te onthouden van een voorstel om u als procureur-generaal ontslag te verlenen. In ieder geval hebt u mij de mogelijkheid ontnomen goed te vinden, dat, zoodra de bewuste twee maanden verlopen zijn, u uw taak weer zcu gaan opvatten. Na ampele overweging stel ik u voor,

dat u naar Londen komt en daar verblijft, ten einde aan mijn Departement de voorloopige organisatie der politie in Nederland te bestudeeren en voor te bereiden. En dat mr. *Deelen* en mr. *Wijers* tot nader order belast blijven met de taak hun toebedeeld. Gaarne zal ik spoedig vernemen of en wanneer ik uw overkomst naar Londen tegemoet kan zien. Mocht u met mijn voorstel niet akkoord kunnen gaan, dan zal ik mij nader, in overleg met den Raad van Ministers, omtrent het ten aanzien van de door u geschapen situatie in te nemen standpunt moeten beraden."

82376. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe was uw stemming, toen u die brief las?

A. Een van teleurstelling en voorzichtig beraad.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Het kidnappen was blijkbaar van de baan.

A. De feiten hadden dat uitgewezen. We waren eigenlijk alleen verzeild geraakt, ik kan dat dadelijk ook aantonen, in een prestige-kwestie van de generaal. Zijn prestige verdroeg dit niet. Hij heeft toen, blijkens latere mededelingen van Minister *Gerbrandy*, dit argument uitgespeeld.

82377. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Deze brief van Minister *Gerbrandy* is een bewijs, dat dit hele kidnappverhaal een val was. Ten eerste bent u in de tussentijd niet gekidnapd en zijn er geen pogingen toe ondernomen. En verder wordt in deze brief over dat gevaar en uw eigen bescherming met geen woord meer gerept.

A. De Minister neemt het standpunt in: „U hebt het beloofd. U hoort het te doen. De Regering heeft het van u verlangd en meent goede motieven te hebben het van u te kunnen verlangen, u hebt het niet uitgevoerd, ik stel u in gebreke, ook al heeft mijn ambtsvoorganger dit aanvaard, maar hij alleen was niet competent. De beslissing ging hoger uit. Ik persoonlijk, als premier, ben daar ook in betrokken." Dat was het standpunt van Minister *Gerbrandy*. Formeel had deze daarbij alle troeven in handen. Materieel lag het anders en is juist wat u zegt: „U was een maand daarna nog in het bevrijde gebied, te midden van de illegaliteit, en men wilde u kidnappen?"

Ik heb deze brief gekregen en dacht: Wat moet ik doen? In die tijd vielen er gemakkelijk hoge bomen. Heel wat Ministers waren in die tijd heengegaan. Denkt u maar aan de wijze van Minister *Burger*. Wat kon dan een procureur-generaal verwachten en eenmaal uitgerangeerd zijnde, zag ik mij nog niet zo gauw weer terug in de zetel, waarvan ik heel veel houd en heel veel hield. Toen werd het dus een kwestie van afwegen. In elk geval was Londen minder ver dan Amerika en was contact met huis mogelijk. Eventuele overkomst in geval van ernstige ziekte van mijn moeder was gemakkelijker. En de reis naar Amerika werd niet meer genoemd. Ik was dan bovendien in de nabijheid van Minister *Gerbrandy*, ik kon de ontwikkeling volgen en ik kon eventueel een tegenwicht ten eigen gunste zijn. Dat kon ik natuurlijk in Amerika niet zijn. Tenslotte waren dat allemaal punten, die meetelden. Het Ambtenarenreglement kent de mogelijkheid om in het Staatsbelang een ambtenaar te ontslaan, wanneer de Ministerraad daartoe op die grond besluit. Ik begreep, dat het blijkbaar bittere ernst was, en achtte het voor de hand liggen, dat het zou worden doorgezet. Ik besloot dus naar Londen te gaan en ik heb onmiddellijk aan de Minister geschreven:

„Uw schrijven bereikte mij met vertraging, doordat ik juist eenige dagen afwezig was. Ik tref thans maatregelen om spoedig naar Londen te kunnen komen en, rekening houdende met de komende kerkelijke herdenkingsdagen (Het waren de Paaschdagen, die op komst waren. Ik ontving dien brief juist in de Goede Week.) heb ik passage geboekt voor Dinsdag 3 April voor een vliegtuig uit Eindhoven. In den namiddag van dien dag hoop ik U mijn antwoord persoonlijk te komen brengen."

Dan vraag ik Zijne Excellentie een kamer te willen bespreken in het hotel, waar hij zelf ook verbleef en waar ik destijds ook had verbleven. Dat leek mij de beste plaats, waar ik zou kunnen verblijven.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Onder de vleugelen van de Minister van Justitie. De kidnappers mochten eens meegaan.

A. Op 5 April ben ik dan in Londen en heb een bespreking met de Minister-President en de Secretaris-Generaal mr. *van Angeren*. Ik betoogde, dat door mijn verblijf in Nederland bewezen is, dat er

geen gevaar voor mijn leven bestaat. Dat was de reden en daarom is de aanleiding voor mijn verblijf buiten Nederland daarmee mijns inziens vervallen. De Minister van Justitie antwoordt mij: De chef staf acht uw blijven in Nederland in strijd met de afspraak, in strijd met zijn gezag. Op deze grond eist hij uw komst naar Engeland.

Onder lange bespreking, waarbij ik bezwaar bleef maken de toezegging tot mijn verblijf in Engeland te doen — ik heb lang tegengesparteld —, heb ik deze tenslotte gedaan na de erkenning van de Minister, dat door mijn vertrek naar Londen aan de gezagseis van de chef staf was voldaan en hij nu bij zijn eerstvolgend bezoek aan Nederland, dat binnen veertien dagen zou plaats hebben, op de generaal aandrang zou uitoefenen om goed te vinden, dat ik naar Nederland en in mijn ambt terugkeerde. Ik heb in die tijd een bespreking gehad met oud-Minister *van Heuven Goedhart*, die toen in Londen was en die deze ontwikkeling heel weinig waardeerde. Hij stelde zich meer op de materiële basis. Het was nu gebleken, dat er in het beleid te mijnen opzichte geen bepaalde lijn was, en hij zei: „Wat moet dat allemaal?" De Minister vertelde mij bij die gelegenheid een punt, dat vermoedelijk een grote rol heeft gespeeld, ook bij de beoordeling van deze aangelegenheid. Dat was nl. dat hij, kort na de vergadering van 1 December een onderhoud heeft gehad met de omgeving van de Prins, waarbij mededeling werd gedaan over uitlatingen, die ik mij op die vergadering zou hebben veroorloofd aan diens adres te richten. De notulen, die door de heer *de Beus* zijn opgemaakt en die ik u vanmiddag heb voorgelezen, zijn volkomen juist. Er zijn toen ter staving aan Minister *van Heuven Goedhart* notulen vertoond, die door kolonel *Doorman* zijn gemaakt en die aan de Prins en diens staf verstrekt zijn geworden. Minister *van Heuven Goedhart* heeft omtrent die notulen uitdrukkelijk medegedeeld — hij heeft het ook persoonlijk aan de Prins gezegd —, dat deze notulen op verschillende punten in strijd waren met de waarheid. Dit zelfde is mij ook nog door Minister *Gerbrandy* bevestigd. Op 8 Juni 1945 had ik namelijk een onderhoud met Minister *Gerbrandy* en bracht toen ook die valse notulen ter sprake. De Minister van Justitie zeide daarover:

„Ja, ik ben daar ook over aangevallen, omdat daarin beledigende uitlatingen aan het adres van de Prins door U zouden hebben gestaan. Ik heb dit ontkend en ik heb aan de hand van die notulen gezegd, dat die vals waren."

Ik heb dit later in verband gebracht met de mededelingen, die door die op 12 December uit Londen teruggekeerde rechercheur zijn gedaan. Dat men namelijk in bepaalde kringen in Londen, door deze notulen misleid, het standpunt is gaan innemen, dat mijn amovering wenselijk was. Ik heb hierin gemeend het effect van de notulen van de kolonel *Doornzan* te moeten zien. Ik heb de verklaring van die onware inhoud van twee Ministers.

82378. De **Voorzitter**: Bij de bespreking met de heer *van Angeren* is voor de commissie de vraag aan de orde gekomen, of men in de maanden April en Mei van 1945, dus kort vóór en kort na de bevrijding, van Regeringswege nog onder het oog heeft gezien, of het misschien wenselijk was voor het bevrijde noorden andere maatregelen te treffen voor de arrestaties dan in het zuiden hadden gegolden. Een vraag, die bij de commissie was opgekomen, omdat de toestand in het noorden toch heel anders is geweest dan in een vroeger stadium in het zuiden, omdat toen bij de bevrijding ook de oorlog was afgelopen en daar dus een minder sterke noodzaak bestond voor arrestaties op zo grote schaal als in het zuiden. Bij de bespreking van die vraag zei de heer *van Angeren*, dat deze vraag eigenlijk niet meer aan de orde is geweest, aangezien men bij het optreden tegenover de heer *Speyart van Woerden* de keuze had gedaan en de beslissing was gevallen, dat volgens de richtlijnen, die het Militair Gezag had vastgesteld ten aanzien van arrestaties e.d., moest worden verder gegaan. De heer *van Angeren* heeft op een nadere vraag van de commissie, of hij het dan zo ziet, dat na de gebeurtenissen, die hadden plaats gevonden in het zuiden en die hebben, geculmineerd in het naar Londen laten komen van de procureur-generaal, de Regering als zodanig ten opzichte van dit vraagstuk definitief had gebdiceerd tegenover het Militair Gezag, geantwoord, dat het op die manier wel zeer scherp gesteld was, maar dat het toch in ieder geval zo was, dat men niet vandaag dit kon beslissen en morgen dat. Men heeft hiermede eigenlijk tegen het Militair Gezag gezegd: „Zoals jullie doen, is het juist en zoals de heer *Speyart van Woerden* het doet, is het niet juist". Dit is dus de visie, die de heer *van Angeren* hier heeft gegeven. De heer *van Angeren* ziet de gebeurtenissen, die met u hebben plaats gevonden, min of meer als van principieel belang. Wat zegt u daarop?

A. Wat zal ik daarop zeggen?

82379. De **Voorzitter**: Hebt u geen bepaalde gegevens, die u doen zeggen: De conclusie van de heer *van Angeren* is juist of niet juist?

A. Ik heb de toestand in het noorden niet gekend. Ik weet ook niet, hoe deze zich heeft ontwikkeld. Ik heb er ook heel weinig naar geïnformeerd om na te gaan, hoe na de bevrijding elders was gewerkt. Mijn justitiële taak gaf mij, na mijn terugkeer, mijn handen vol met werk. Dat was voor mij het belangrijkste die taak ter hand te gaan nemen.

In algemene trekken is mij verteld, dat het Militair Gezag in het noorden veel minder kans heeft gekregen om zelf het gezag uit te oefenen dan het in het zuiden heeft gehad. De toestand was daar ook veel minder ontwricht. Voor zover het mij is verteld, heeft men in de grote steden het Militair Gezag weinig kans gegeven. Ik kan echter op geen enkel officieel gegeven terugvallen. Men heeft mij wel verteld, dat het civiele gezag daar eigenlijk de zaak zelf in handen heeft gehouden en dat de militaire commissarissen daar veel meer een hulptaak hebben gehad dan dat zij hun eigen positie hebben kunnen zien als het meest essentiële, niet als hulp van het civiele gezag, maar als het eigen gezag. Ik heb er niet naar geïnformeerd, hoe het die eerste tijd in het noorden met de eventuele uitschakeling van de politie is gegaan en hoe het met de opsporingsdiensten is gegaan. Ik weet niet, of het allemaal is doorgevoerd, zoals in de latere richtlijnen van Februari werd bevolen. Ik weet dat allemaal niet. Ik had er ook mijn buik van vol.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: U was blij, dat u weer rustig op uw plaats zat.

A. Ik zat op mijn stoel en wat mij interesseerde was mijn aandeel in de wederopbouw van de rechtsstaat. Daaraan had ik genoeg werk.

Wat mij bijzonder heeft bevredigd bij mijn terugkeer, was, dat door dit hele gebeuren mijn gezag in mijn eigen ressort niet had geleden. Ik kon met een ongeschokt gezag mijn taak hervatten. Dat heb ik gedaan. Dat vulde mijn dag.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ergernissen had u al genoeg gehad, dus u had geen behoefte aan nieuwe.

A. Ik was terug in functie, ik was hersteld. Ik had geen gezag ingeboet. Wat zal ik dan verder wrokket?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Heel verstandig.

82380. De **Voorzitter**: Bent u hiermede aan het einde gekomen van hetgeen u ons had mede te delen?

A. Ik ben tegelijkertijd met de Regering teruggekomen. Er waren tevoren nog herhaaldelijk door de Ministers nieuwe stappen te mijnen gunste gedaan en allengs werden mijn kansen sterker; mijn positie werd sterker, naarmate meer Ministers uit het bevrijde zuiden in het Kabinet kwamen. Er waren toen verschillende figuren uit het zuiden, die mij kenden, als Minister aangetrokken. Dat waren vrijwel allemaal personen, die contact met mij hadden gehad en die ook wisten, wat zij aan mij hadden. O.a. de heer de *Quay*, en aan hem heb ik veel steun gehad. Dat mag ik gerust zeggen.

82381. De **Voorzitter**: Terwijl de heer *de Quay* bovendien Minister van Oorlog was, dus direct met generaal *Kruls* te maken had.

A. Er zijn in die tijd, herhaaldelijk van de zijde van het Kabinet, vertogen tot de generaal gericht en stappen bij de generaal gedaan, of hij geen vrijheid vond mij te doen terugkeren. Het was echter voortdurend: „Nee, hij heeft vijanden. Er zijn subjectieve bezwaren tegen hem.” Nu had de hlinisterraad meer te doen dan mijn geval te behandelen. Het was één van de punten en niet het zwaarste punt, dat begreep ik heel goed. Langzamerhand kwam echter de terugkeer van de Regering zelf aan de orde, waarna het wel heel moeilijk werd om mij in Londen achter te laten. Toen is het uiteindelijk zo ver gekomen, dat er diverse besprekingen zijn geweest. Er is mij toen nog door Minister *Gerbrancy* gevraagd, of ik procureur-generaal in den Haag wilde worden, er is mij door hem gevraagd of ik procureur-fiscaal in Den Bosch wilde worden. Als men nu neemt, dat ik geacht word dermate verdacht en gewantwoord te worden door de illegaliteit ten aanzien van mijn beleid met de

politieke arrestanten, dat ik in Nederland niet veilig ben, en ik krijg van de Minister van Justitie op 14 Mei het aanbod om procureur-fiscaal te worden in Der, Bosch, wat zegt u daarvan? Ik meen begrepen te hebben, dat door de Minister een toezegging was gedaan aan mr. *Deelen*, dat deze procureur-generaal in Den Bosch zou worden. Aan de andere kant zat men met de ministeriele toezegging aan mij, dat ik in mijn functie zou terugkeren. Daar heb ik aan vastgehouden.

Op 31 Mei is nog voorgesteld door de heer *van Angeren*, die mij in deze zaak een grote steun is geweest, om mij te laten terugkeren in de functie van procureur-generaal en mij dan nog tijdelijk een advocaat-generaal voor politiezaken toe te voegen. Op de 8ste Juni is nog de laatste bespreking geweest, die gaat een paar dagen vooraf aan mijn terugkeer. Dat was een bespreking met de Minister van Justitie. Die wilde aanvankelijk nog mijn ontslag voorstellen.

82382. De **Voorzitter**: Waarom wilde de Minister dat? Daartegen hebt u zeker wel ernstig bezwaar gemaakt?

A. Ja, deze wilde zulks, omdat ik had geweigerd procureur-generaal in den Haag te worden. Ik zei: „Als ik in den Haag kom, dan komt daar iemand, die geacht wordt in Den Bosch te hebben gefaald. In mijn eigen ressort heb ik gezag. Daar moet ik dus niet mee beginnen en daarmee moet u mij niet laten beginnen. De enige plaats, waar ik met gezag kan terugkomen, is Den Bosch. De Minister zei uiteindelijk: „Dan zal ik u terug laten gaan. Ik zou nog eens een zestal figuren willen horen, die u kunt opgeven en die dan moeten verklaren, wat men eigenlijk van uw terugkeer denkt. Dan begint u terug te keren als procureur-generaal en dan zullen we de heer *van der Minne* vragen om zich met de politiezaken te belasten.” Dat is gebeurd. Ik heb zes namen opgegeven. Ik heb er nog bij gezegd: „Wanneer de adviezen van die zes personen inderdaad mochten zijn, dat mijn terugkeer in mijn ambt ongewenst is” — het waren figuren, op welk oordeel ik prijs stelde, en ik was enige maanden uit Nederland geweest, dus het kon zijn, dat door die afwezigheid mijn terugkeer moeilijker was geworden en allerlei figuren konden natuurlijk intussen de kop hebben opgestoken — „dan zal ik daaraan niet star vasthouden. Op het oordeel van deze personen, die ter plaatse goed bekend zijn, stel ik prijs. In hun oordeel stel ik vertrouwen.” Die zes personen zijn ook allemaal aangezocht en ik ben daarvan op de hoogte gesteld. Het resultaat is geweest, dat ik rustig in mijn functie ben gebleven. Enige maanden later heb ik van Minister *Kolfschoten* bericht gekregen, dat ik naast mijn werkzaamheden van procureur-generaal mede die van fungerend directeur van politie kon uitoefenen.

82383. De **Voorzitter**: Ik zou u nog gaarne een vraag willen stellen. Als u terugziet op de gebeurtenissen, die in Februari 1945 en de daarop volgende maanden met u hebben plaats gevonden, ziet u de reden daarvan dan in persoonlijke gegriefdheid op een bepaalde plaats over woorden, die men u heeft toegeschreven in die vergadering van de 1ste December, van welke woorden u zegt, dat u ze niet hebt gebezigd, of ziet u daar meer de materiële tegenstelling, die aan het vraagstuk der arrestatiebevoegdheid ten grondslag lag, achter?

A. Zoals ik de zaak zie, neem ik aan, dat in de leiding van het Militair Gezag en in de staf van de strijdkrachten men mij zeer kwalijk heeft genomen, dat ik de fouten uit de doeken heb gedaan. Dat is dus een kwestie van persoonlijke gegriefdheid, die ik in de eerste plaats wel meen te mogen aannemen.

In de tweede plaats, dat men mij ook een moeilijke tegeenspeler vond, iemand, die de lijn, die de strijdkrachten met haar staf als juist zagen, zoals ik die voor u uitstippelde, doorkruiste; die de machtspositie, die van de kant van de strijdkrachten werd nagestreefd, en het gevaar, dat hij daarin meende aanwezig te zien, aan de Regering signaleerde; die tenslotte, meer vertrouwd met de materie dan het Militair Gezag kon zijn, de bezwaren van deszelfs beleid ook naar voren bracht.

82384. De **Voorzitter**: Dan blijft in deze constructie toch het merkwaardige, dat generaal *Kruls*, met wie u tenslotte over de arrestatiekwestie tot een redelijke overeenstemming was geraakt, zoals u ons hebt verteld, het hoofdinstrument in deze intrigue is geweest.

A. Ik kan dat niet ontkennen, indien u meent het zo te moeten zien.

82385. De *Voorzitter*: Het blijft merkwaardig, dat de gegriefdheid op een andere plaats lag dan bij de persoon, die hier als instrument is opgetreden.

A. Die gegriefdheid lag mijns inziens veel meer bij diens medewerkers, die met de taak waren belast.

82386. De *Voorzitter*: U wilt zeggen, dat het ongeveer net zo lag als bij de onderhandelingen, die u hebt gevoerd met het Militair Gezag en waarbij u met de medewerkers meer moeite hebt gehad dan met de generaal zelf. Iets soortgelijks meent u hier ook te constateren?

A. Ik meen, dat wel te mogen doen. Ik denk, dat generaal *Kruls* tenslotte van zijn medewerkers aan de staf van de strijdkrachten te horen heeft gekregen: „Help ons van hem af”.

Ik heb geen enkele bespreking met hem gehad, waarin wij tegenover elkaar hebben gestaan. Ik ben alle besprekingen altijd begonnen met het besef, dat hij de man was, die de beslissingen in handen had en met wie ik moest trachten te komen tot de best mogelijke oplossing op dat moment. Het gaat er bij mijn ambtelijk werk tenslotte om, resultaten te bereiken en ik zat daar in een moeilijke tijd, met het verlangen om mijn land te dienen. Hetzelfde was bij hem aanwezig. Het ging er dus om samen te trachten een oplossing te vinden in esn moeilijkheid. Wij bezagen de verschillende gezichtshoeken

samen. Het was immers niet uitgesloten, dat daarbij een behoorlijke oplossing kon worden gevonden, dat hebben de feiten bewezen. Ik heb bij die besprekingen met hem niet anders de indruk gehad dan van iemand, met wie ik redelijk zaken kon doen. Aan de andere kant, toen ik al deze mededelingen kreeg uit de kring van zijn naaste medewerkers en van militaire commissarissen, die dat in Brussel hadden opgevangen, kon ik niet aannemen, dat die medewerkers op eigen gezag konden zeggen: „Hij komt niet meer terug”, en was ik overtuigd, dat de generaal zelf de stappen daartoe in Londen had gedaan. Dat was voor mij voor de hand liggend.

De *Voorzitter*: Als u dan hiermede bent gekomen aan het einde van uw uiteenzetting, dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt. Ik sluit het verhoor.

E. L. M. H. SPEYART VAN WOERDEN.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 22 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Jhr. Mr. AUGUSTE FRANÇOIS CHARLES DE CASEMBROOT,
oud 43 jaar, wonende te Middelburg, Commissaris der Koningin
in Zeeland.

Hij legt de eed af als getuige.

82390. De **Voorzitter**: In het najaar van 1944 en in het begin van 1945 was de toestand zo, dat van ons land alleen bevrijd was het zuiden, beneden de grote rivieren. In verschillende opzichten is dit een overgangstoestand geweest, ook in staatkundig opzicht. In die periode zijn er in het bevrijde zuiden op politiek gebied verschillende dingen gebeurd, die niet zonder belang zijn geweest voor de verdere ontwikkeling van zaken. Een van die gebeurtenissen is geweest het gaan van een delegatie van zeventien personen naar Londen. Ik meen, dat dit einde Januari 1945 is geweest. Deze delegatie is met de bedoeling voorlichting te geven naar de Engelse hoofdstad gegaan. Zoudt u ons in het raam van de situatie van die tijd een beeld kunnen geven van het ontstaan en het werk van deze delegatie, zoals u dit hebt meegemaakt? Misschien kunt u het best beginnen met mede te delen, op welke wijze u met deze problemen na de bevrijding in aanraking bent gekomen.

A. Vrij onverwacht ben ik met deze problemen in aanraking gekomen. Ongeveer 30 December 1944 heb ik een oproep gekregen om te Londen bij de Koningin te verschijnen en ik heb toen diverse problemen besproken. De Koningin uitte de wens voorgelicht te worden, niet politiek, maar meer over de behoeften en wensen van het bevrijde deel van Nederland.

82391. De **Voorzitter**: Als ik het dus goed begrijp, bent u omstreeks einde December 1944 reeds alleen naar Londen geweest.

A. Begin Januari. Ik kreeg de uitnodiging ongeveer 30 December 1944 en 3 of 4 Januari ben ik naar Engeland overgestoken.

82392. De **Voorzitter**: Welke functie bekleedde u in die tijd?

A. Ik was bij het Militair Gezag in Zeeland. Sinds 15 December was ik gemilitariseerd en ik was toen majoor Militair Gezag. Er was een militair commissaris, een toegevoegd officier en een majoor voor algemene zaken en dat was ik. Overste *Slot* was militair commissaris van Zeeland, luitenant-kolonel *Wittrich* was de eersttoegevoegde officier tot ongeveer Maart/April en tot die datum was ik majoor Militair Gezag; vóór 15 December als burger en vanaf 15 December als militair en als geboortig uit Zeeland was ik belast met adviseren over de plaatselijke verhoudingen. Het was geen bepaald omlijnende functie, maar het was de bedoeling, dat ik later de eersttoegevoegde officier, als deze naar het noorden zou gaan, zou opvolgen.

82393. De **Voorzitter**: Wat was uw burgerfunctie geweest?

A. Tot 6 Mei 1943 was ik lid van de Gedeputeerde Staten van Zeeland, uit welke functie ik toen door de Duitsers ben ontslagen. Sindsdien had ik geen burgerfunctie meer, nog wel een kleine bijfunctie bij de evacuatie.

82394. De **Voorzitter**: Op een gegeven moment hebt u dus, los van uitnodigingen van andere personen, het verzoek ontvangen naar Londen te komen?

82395. De **Voorzitter**: Daarna bent u weer in Nederland teruggekeerd. Hoe is vervolgens het verloop van zaken geweest?

A. In overleg met Brabant en Limburg is een representatieve missie samengesteld uit alle lagen van de bevolking, die de Koningin zou kunnen voorlichten omtrent de noden en behoeften in het bevrijde gebied van Nederland.

82395. De **Voorzitter**: Was er, toen u de eerste maal te Londen was, reeds over gesproken, dat er zulk een delegatie zou komen?

A. Toen is er inderdaad over gesproken, dat er uit het bevrijde gebied een delegatie zou komen. Over de politiek is nooit gesproken, het ging echt om de behoeften, noden, wensen en stemmen, zoals die leefden bij de bevolking van het bevrijde gebied van Nederland.

82397. De **Voorzitter**: U zegt, dat er over de politiek niet is gesproken, maar wanneer u spreekt over de wensen en de stemming der bevolking, dan nadert u dit terrein toch wel.

A. Ik bedoel, dat er nooit is gesproken over politieke partijen.

82398. De **Voorzitter**: Ons is medegedeeld, dat deze delegatie aldus zou zijn samengesteld, dat u de leden voor Zeeland had uitgenodigd, de heer *Wijffels* áie voor Limburg en de heer *Beel* die voor Noordbrabant.

A. Inderdaad.

82399. De **Voorzitter**: Door wie is aan u en aan de heren *Wijffels* en *Beel* dit verzoek gedaan?

A. Hoe dit bij de heer *Wijffels* en de heer *Beel* is gebeurd, weet ik niet, daarvan ben ik niet op de hoogte.

82400. De **Voorzitter**: Wie heeft u gevraagd een bepaald aantal mensen uit Zeeland bijeen te zoeken?

A. Er is met de Koningin gesproken en Zij wilde graag eens spreken met mensen uit alle rangen en standen uit het bevrijde gebied.

82401. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik, maar tenslotte is er een verdeling gemaakt, waarbij het aantal personen uit Limburg, Brabant en Zeeland werd vastgesteld.

A. Dat hebben wij onderling gedaan.

82402. De **Voorzitter**: Is de heer *de Quay* daarbij ook nog betrokken geweest?

A. Ik heb er over gesproken, maar hij is er nooit bij betrokken geweest.

82403. De **Voorzitter**: Het verzoek aan u en aan de heren *Beel* en *Wijffels* is dus niet van de heer *de Quay* uitgegaan?

A. Neen, althans aan mij persoonlijk niet.

82404. De **Voorzitter**: U hebt dus met elkaar uitgemaakt hoeveel personen er van ieder van de provincies in de delegatie moesten zijn?

A. Er is getracht een goede oplossing te vinden, naargelang het aantal inwoners en de diverse functies.

82405. De **Voorzitter**: Zo zijn er dus zeventien personen bij elkaar gebracht. Wie zijn er voor Zeeland gegaan?

A. De heer *de Roo*, loco-burgemeester van Goes, de heer *van Oorschot*, eerste wethouder van Vlissingen, de heer *Koch*, thans overleden, voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken in Zeeland, wonende te St. Jansteen, toen tijdelijk werkzaam bij het Militair Gezag in Zeeuws-Vlaanderen en de heer *Ramond*, thans overleden, landbouwer uit Schoondijke, die echter door familieomstandigheden de reis niet kon meemaken.

82405. De **Voorzitter**: U hebt er dus met uw drieën over gesproken, hoe de delegatie zou worden samengesteld. Welke was de leidende gedachte bij de beantwoording van de vraag, hoe u aan de mensen moest komen? Het was natuurlijk niet zo eenvoudig de beste mensen uit de verschillende geledingen van de bevolking bij elkaar te krijgen. Welke richtlijnen zijn daarbij toegepast?

A. Ik heb er naar gestreefd zoveel mogelijk de grootste richtingen uit Zeeland te doen vertegenwoordigen. De heer *Koch*, thans overleden, was een katholiek industrieel uit St. Jansteen, de heer *van Oorschot* was toen nog S.D.A.P., wethouder uit Vlissingen, de heer *de Roo* was een vrijzinnig liberaal, loco-burgemeester, accountant, van Goes, en de heer *Ramond* was een gereformeerd landbouwer uit Schoondijke.

82407. De **Voorzitter**: In zoverre speelde de vroegere politieke richting dus wel een rol.

A. Ik wilde zoveel mogelijk de voornaamste richtingen van Zeeland vertegenwoordigd zien, industrie, arbeiders, landbouw en de zakenwereld.

82408. De heer **Stokvis**: Op een bepaalde politieke grondslag?

A. Neen, toch niet. Ik wilde echter toch als het ware alle richtingen hebben, katholiek, protestant, vrijzinnig.

82409. De **Voorzitter**: In die tijd is weleens beweerd, dat in die delegatie, hoewel daarin personen waren, die gerekend konden worden tot bepaalde geestelijke en staatkundige stromingen, in het algemeen alleen die personen waren opgenomen, die men beschouwde als voorstanders van hetgeen men in die tijd noemde de vernieuwingsgedachte. Begrijpt u de tegenstelling, die ik hiermede tot uitdrukking wil brengen? Is deze opmerking, die in het bevrijde zuiden in die tijd herhaalde malen werd gemaakt, naar uw oordeel juist of niet juist?

A. Bedoelt u de opmerking, dat bij de samenstelling van de delegatie uitsluitend daarnaar gekeken is?

82410. De **Voorzitter**: Niet uitsluitend. Het zou er echter praktisch op neergekomen zijn, dat, onverschillig uit welk politiek milieu de verschillende leden van de delegatie afkomstig waren, zij toch — en dus ook in hun eigen politiek milieu — representanten waren van hetgeen men in die tijd de vernieuwingsgedachte noemde.

A. Dat is niet opzettelijk gebeurd; ik heb speciaal gekeken naar die geschikte personen.

82411. De **Voorzitter**: Kwam het er in feite wel op neer?

A. Neen, dat kan ik niet zeggen. Ik kan niet zeggen, dat alle personen de voormannen waren van de vernieuwingsgedachte.

82412. De **Voorzitter**: Wel overwegend, wanneer u de gehele delegatie van zeventien personen beschouwt?

A. Het is een moeilijke vraag, die u stelt. Ik ben het nooit bij alle personen najegaan. Wat de personen uit Limburg en Brabant betreft, zullen de andere heren het weten.

De heer **Stokvis**: De voorzitter spreekt over Zeeland.

A. De vernieuwingsgedachte is ook zo betrekkelijk. Noemt u de vernieuwingsgedachte een zeker enthousiasme, dat algemeen bij de bevrijding heerste, een zeker ideaal voor samenwerking in de ruime zin des woords, dan kan men zeggen, dat iedereen dit had. Of deze personen echter de prototypen van de vernieuwing waren, dat kan ik ook niet zeggen, het was gemengd.

82413. Jonkvrouw **Wtewaall van Stoetwegen**: U hebt dus meer gekeken naar bepaalde bevolkingsgroepen dan naar een bepaald uitgesproken tendens op dat moment?

A. Ik heb gekeken naar de bevolkingsgroepen en, wat voor Zeeland ook van belang is, naar de geografische ligging, Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Beveland en Walcheren. Dat heeft ook een rol gespeeld. Eigenlijk was dit bijna punt één. Ik moest zorgen, dat geen deel van Zeeland werd vergeten. De heer *Koch* was voor Oost Zeeuws-Vlaanderen, de heer *Ramond* voor West Zeeuws-Vlaanderen, de heer *de Roo* voor Zuid-Beveland, de heer *van Oorschot* voor Walcheren. De geografische verdeling was in zekere zin punt één.

82414. De **Voorzitter**: U hebt medegedeeld, dat deze delegatie bij de Koningin op bezoek is geweest en de nodige voorlichting heeft verschafte. Welke contacten heeft men verder nog te Londen gehad?

A. Praktisch heel weinig. Ik heb enkele mensen gesproken, maar verdere contacten zijn er niet geweest.

82415. De **Voorzitter**: Is er nog contact geweest met de Ministers of met de heer *Gerbrandy*, die in begin Februari weer Kabinetsformateur is geworden?

A. Het gezelschap is een keer bij Minister *Gerbrandy* wezen lunchen en toen is er over algemene zaken gesproken, hetgeen ik zelf ook verscheidene malen heb gedaan. Begin November had ik de heer *Gerbrandy* een keer in Zeeland ontvangen, waarbij over de verschillende problemen is gesproken, en toen ik hem weer te Londen zag, is er gesproken over de problemen van het bezette gebied, in het bijzonder over de bevoorrading en de voorziening van levensmiddelen van het toen nog bezette Nederland.

82416. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, is de voorlichting van de delegatie niet in de eerste plaats gericht geweest tot de leden van het Kabinet.

A. Neen.

82417. De **Voorzitter**: Heeft de delegatie ook nog een rol gespeeld bij de Kabinetsformatie, die in die tijd hangende was? Einde Januari 1945 was het Kabinet afgetreden en 8 Februari heeft de heer *Gerbrandy* weer een opdracht gekregen en daaruit is de formatie van het nieuwe Kabinet op 23 Februari 1945 voortgevloeid. Heeft de delegatie de Kabinetsformateur b.v. suggesties aan de hand gedaan voor nieuwe Ministers, die hij zou kunnen vragen?

A. Deze delegatie, bestaande uit zeventien personen, heeft Je Koningin in de ruime zin des woords op de hoogte gebracht van de problemen, die in het bevrijde gebied lagen.

82418. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Gerbrandy* met de delegatie niet gesproken over de Kabinetsformatie?

A. De heer *Gerbrandy* heeft er met ons nooit over gesproken.

82419. De **Voorzitter**: Ik zou mij kunnen voorstellen, dat het voor de heer *Gerbrandy*, die bij zijn Kabinetsformatie rekening moest houden met het feit, dat het zuiden bevrijd was en dus vanzelfsprekend een aantal Ministers uit het bevrijde zuiden in zijn nieuwe Kabinet moest opnemen, niet geheel zonder belang zou zijn geweest, als de delegatie uit het bevrijde zuiden, die in het algemeen voorlichting kwam geven, hem daarover had geïnformeerd. Omgekeerd zou ik kunnen begrijpen, dat de delegatie, die vervuld was van de belangen van het bevrijde zuiden en daarover voorlichting wilde geven, misschien zelf ook de wens had daarover met de heer *Gerbrandy* contact op te nemen.

A. Behalve bij die lunch is deze delegatie van zeventien personen in pleno niet in contact met Minister *Gerbrandy* geweest.

82420. De **Voorzitter**: Ook niet met andere Ministers?

A. De delegatie is niet in contact met andere Ministers geweest. Ik heb hiervan geen aantekeningen gemaakt, maar voor zover ik mij kan herinneren, zijn wij met ons zeventien niet met andere Ministers in contact geweest.

82421. De heer **Stokvis**: Deze lunch had uiteraard niet een uitgesproken zakelijk karakter?

A. Neen. Er werd natuurlijk wel over zaken gesproken, maar het was niet bepaald om het een en ander te vragen.

82422. De heer **Stokvis**: Er was dus geen conferentie aan verbonden?

A. Neen.

82423. De **Voorzitter**: Is het u bekend, of individuele leden van de delegatie of groepen van hen over politieke aangelegenheden contact met één of meer der Ministers hebben gehad? Hebt u zelf zulke contacten gehad?

A. Het is mij bekend, dat individuele leden en groepen contact met één of meer Ministers hebben gehad. Over welk onderwerp is mij niet bekend. Zelf heb ik zulke contacten, uitsluitend alleen, gehad, waarbij ook over politiek is gesproken.

82424. De **Voorzitter**: Bent u persoonlijk nog bij de problemen van die tijd betrokken geweest, behalve dan bij deze reis naar Londen?

A. Behoudens deze reis naar Londen ben ik nimmer bij deze problemen betrokken geweest.

82425. De **Voorzitter**: Hebt u verder geen contacten meer met Londen gehad?

A. Neen. Ik ben er tweemaal geweest en verder heb ik geen contact meer met Londen gehad.

82426. De **Voorzitter**: Weet u nog precies de data van de reis van de delegatie?

A. Ik meen, dat wij in de laatste dagen van Januari zijn overgestoken; ik kan het niet precies meer zeggen.

82427. De **Voorzitter**: Wanneer bent u aangekomen?

A. Ik schat 1 of 2 Februari.

82428. De **Voorzitter**: Wanneer bent u teruggekomen?

A. Ongeveer 9 of 10 Februari

82429. De **Voorzitter**: Op welke wijze is de voorlichting door de delegatie gegeven? Was het zo, dat ieder van deze zeventien personen uiting gaf aan de dingen, die hem speciaal bezighielden, of was er met het oog op de voorlichting een soort gemeenschappelijke gedragslijn voor de delegatie vastgesteld?

A. Iedereen gaf voorlichting over de diverse zaken, die hem het meest pasten.

82430. De **Voorzitter**: Er was dus geen gemeenschappelijke gedragslijn van de delegatie vastgesteld?

A. Neen, helemaal niet. Er is van tevoren geen overleg gepleegd omtrent een te volgen gedragslijn. Iedereen gaf voorlichting omtrent het punt, waarvan hij zich achtte deskundig te zijn.

82431. De **Voorzitter**: Was er bij de delegatie ook iemand, die men zou kunnen beschouwen als de voorzitter of de leider?

A. Een echte voorzitter van de delegatie was er niet. Ik ben belast geweest met de reis naar Engeland.

82432. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u de reis in orde gemaakt? Het lijkt mij, dat dit in die tijd nog niet zo eenvoudig was.

A. Dat was het ook niet. Wij zijn met een troepentransportschip naar Engeland gegaan.

82433. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was u de enige man van het Militair Gezag?

A. De heer Koch was ook van het Militair Gezag, maar hij was toen nog niet gemilitariseerd. Enkele Brabantse heren hadden ook burgerfuncties bij het Militair Gezag.

82434. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: U kende de Brabantse en Limburgse heren zeker niet? Of had u ze tevoren weleens gezien?

A. Van tevoren kende ik er geen enkele; ik heb ze pas bij de delegatie leren kennen.

82435. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De problemen, die u naar voren bracht, betroffen waarschijnlijk in hoofdzaak de moeilijkheden in verband met de overstromingen?

A. Inderdaad, de inundatie en de wederopbouw waren de brandende problemen.

82436. De **Voorzitter**: Hebben problemen, betrekking hebbende op het Parlement, de Provinciale Staten, gemeenteraden en de vragen, hoe men in Nederland meende, dat deze lichamen in de toekomst geformeerd zouden moeten worden, of er spoedig verkiezingen moesten worden gehouden, enz., de delegatie ook beziggehouden?

A. Ik kan mij niet herinneren, dat de delegatie zich bezig heeft gehouden met problemen betreffende Kamer, Staten en gemeenteraden. Het belangrijkste was het herstel en de wederopbouw; ik kan mij niet herinneren, dat staatsrechtelijke problemen diepgaande zijn aangesneden.

82437. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Deze problemen telden waarschijnlijk bij de Zeeuwse delegatie betrekkelijk gering, omdat men zich in Zeeland in de eerste plaats moest bezighouden met de dagelijkse worsteling met het water?

A. Men dacht er niet over.

82438. De **Voorzitter**: Wogen die andere problemen bij de andere leden zwaarder?

A. Brabant en Limburg hadden ook vele problemen op economisch en wederopbouwgebied.

82439. De heer **Stokvis**: Hoeveel besprekingen zijn er tenslotte in Engeland gevoerd?

A. De voorlichting heeft verscheidene dagen geduurd. Ik durf het niet juist te zeggen, maar een gedeelte van drie à vier dagen.

De **Voorzitter**: Ik ben hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u had te vragen. Hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt en sluit ik het verhoor.

A. F. C. DE CASEMBROOT

DONKER, *voorzitter*.

WTTewaALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 22 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Dr. HENDRIK LAMBERT FRANS JOZEF DEELEN,
oud 57 jaar, wonende te Amsterdam, psycholoog. r

Hij legt de eed af als getuige.

82440. De **Voorzitter**: Bij de behandeling van de z.g. April-onderhandelingen van 1945 is de Enquêtecommissie in het bezit gekomen van enige stukken, waarin sprake is van een initiatief uwe zijds om te geraken tot de ontruiming door de Duitsers van de provincies Noordholland, Zuidholland en Zeeland (de noordelijke eilanden) en Utrecht, alsmede tot de instelling tot aan de vrede van een internationaal neutraal statuut over deze provincies door de opperbevelhebbers van de centrale en geallieerde legers in West-Europa. Kunt u ons hiervan iets naders mededelen?

A. Uit de aard van de zaak was de nood, die hier heerste, zo dat het wenselijk leek een poging te doen de nood op een afdoende wijze te lenigen. Ik meende, dat dit zou kunnen worden bereikt door de ontruiming van bedoelde provincies en hiervan een neutrale Staat te maken, onder leiding van een internationale, neutrale commissie. Hierover heb ik een Nota gemaakt en deze besproken met pater *Kemper*, de rector van het gymnasium te Amsterdam, omdat ik wist, dat hij een zeker vertrouwelijk contact had met de Ortskommandant *von Schröder*. Op mijn verzoek heeft pater *Kemper* een gesprek gehad met *von Schröder*, die aanvankelijk een afwijzende houding aannam, omdat hij het onmogelijk achtte het voorgestelde te bereiken. Bovendien vond hij, dat het ondoenlijk was van zijn kant stappen te ondernemen, omdat hij daardoor door de Partei als defaitist zou worden gedoodverfd. Aandringen dezerzijds heeft in een tweede gesprek tot gevolg gehad, dat — na informaties, die door *von Schröder* van zijn kant waren ingewonnen — op dit initiatief werd ingegaan, op voorwaarde, dat het zou worden genomen door de Paus.

82441. De **Voorzitter**: Wanneer hebben de gesprekken met *von Schröder* plaats gehad?

A. Rond 18 December 1944.

82442. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, was dit een idee, dat los van enige voorbespreking met anderen en zeker los van enige voorbespreking met Duitse autoriteiten bij u zelf was opgekomen.

A. Ja. Toen van de kant van *von Schröder* het voorstel kwam het initiatief te laten nemen door de Paus, is dit onzerzijds aanvaard.

82443. De **Voorzitter**: Wie bedoelt u met onzerzijds?

A. Pater *Kemper* en ik. Pater *Kemper* heeft een bespreking met de secretarie van de aartsbisschop gearrangeerd en op 21 December ben ik naar de aartsbisschop gegaan. Deze was direct enthousiast voor dit plan en wilde het overnemen. Hij heeft mij gevraagd een brief te ontwerpen, die uiteindelijk ook door hem is ondertekend. Dit is de brief, waarin hij pater *Kemper*, provinciaal der Jezuïeten, heeft gevraagd, stappen te ondernemen. Pater *Kemper* heeft de generaal van de Jezuïeten weer verlof gevraagd. Mijnerzijds is contact opgenomen met de Vertrouwensmannen der Regering, ik meen, dat

het de heer *Prakke* is geweest, onder de schuilnaam *Jaarsma*. De heer *Jaarsma* heeft informaties ingewonnen bij de Nederlandse Regering en uiteindelijk heeft hij medegedeeld, dat deze gunstig stond tegenover deze plannen. Van de kant van pater *Kemper* en mij zijn er pogingen gedaan om de stukken, geschikt gemaakt en vertaald, door te zenden zowel via de Vertrouwensman van de Regering, de heer *Jaarsma*, vervolgens, naar ik meen via Prins *Bernhard*, naar Rome en wij hebben eveneens getracht dit langs particuliere weg te dorn langs twee kanten. In de eerste plaats door middel van een koerier naar de graaf *von Galen*, bisschop van Munster, met het verzoek de stukken door te sturen naar de nuntius te Berlijn en vervolgens te expediëren naar Rome en tenslotte langs een zuiver particuliere weg via Zwitserland.

Er zijn door mij besprekingen gevoerd met de heer *Dijkmeester*, consul-generaal van Zweden, om de verwezenlijking van het plan te bevorderen en ook om gedaan te krijgen, dat, als er iemand van de zijde van Zweden zou worden uitgenodigd in de commissie zitting te nemen, dit zou worden toegestaan. Op 24 Januari 1945 is mij uiteindelijk medegedeeld, dat de stukken in microphoto waren doorgezonden aan Prins *Bernhard*. Zoals afgesproken, was een afschrift gestuurd aan de Zweedse en Zwitserse Regeringen.

Wij hebben hierover niets meer gehoord. In April 1945 heb ik nog eens contact gekregen met de heer *Jaarsma*, die mij heeft bevestigd, dat de rapporten en stukken naar het Vaticaan waren doorgezonden. Hij vroeg mij toen tevens — of hij dit heeft gedaan met medeweten van de Regering of niet, kan ik niet beoordelen — of er bij de Ortskommandantur nog iets zou kunnen worden gedaan ten bate van de bevolking, b.v. een eventuele eervolle terugtocht. De onderhandelingen zijn toen door pater *Kemper* en mij weer met de Ortskommandant opgenomen, die uiteindelijk heeft aangeboden een brief door te geven aan *Blaskowitz*. Er is toen een brief uitgegaan aan de Generaloberst *Blaskowitz* met de vraag om te bevorderen, dat voedsel in grotere mate dan tot dan toe het geval was, zou kunnen worden doorgezonden.

82444. De **Voorzitter**: Wie heeft die brief verzonden?

A. De brieven zijn allen gemaakt door mij en verzonden via de Ortskommandantur, maar getekend door pater *Kemper*. De brief aan *Blaskowitz* is uitgegaan op 24 April 1945 en daarmee zijn van de zijde van pater *Kemper* en mij de pogingen beëindigd om iets te doen. Of dit alles effect heeft gehad, is mij niet bekend. Een paar maanden geleden heb ik de aartsbisschop nog gesproken, die ook van de kant van Rome nooit iets had gehoord en het wel betreunde, dat er van die zijde nooit iets was medegedeeld, hoe dit initiatief is ontvangen en of er eventueel werk van is gemaakt.

82445. De **Voorzitter**: Welk houvast had u van Duitse zijde, toen het eerste gesprek met *von Schröder* plaats vond?

A. Wij hadden geen houvast. Het voorstel is gedaan, maar *von Schröder* verwierp het. Hij dacht er niet aan en hij was bang, dat hij daarmee moeilijkheden zou krijgen van de zijde van de politieke partij.

82446. De **Voorzitter**: Het tweede gesprek was positiever. Is toen gebleken, of dit uitsluitend een reactie was van *von Schröder* zelf of dat er meer achter zat?

A. Er zat meer achter, dat is stellig wel gebleken.

82447. De **Voorzitter**: Kunt u niet precies omschrijven, hoe ver dit ging?

A. Neen. *Von Schröder* was vreselijk bang. Hij heeft alleen gezegd, dat hij had geïnformeerd, en hij gaf te kennen — op aanraden van de hoogste autoriteiten, die hij had getracht te bereiken — het initiatief te laten uitgaan van de Paus. Welke autoriteiten dat waren, of het de allerhoogste leiding te Berlijn is geweest, dan wel de legerleiding, weet ik niet.

82448. De heer **Stokvis**: Was u bij *von Schröder* wel aan het goede adres? Hij was slechts Beaufragte voor de stad Amsterdam.

A. Dat is moeilijk te zeggen. Ik wist, dat pater *Kemper* bijzonder contact met hem had. *Von Schröder* was een zeer beschaafd iemand en indertijd heeft hij zich verdienstelijk gemaakt bij de restauratie van de Dom van Keulen. Hij stond in nogal hoog aanzien en pater *Kemper* wist dat.

82449. De heer **Stokvis**: Het verbaast mij, dat *von Schröder* u niet heeft verwezen naar andere, hogere Duitse autoriteiten hier te lande.

A. Daarover kan ik niet oordelen.

82450. De **Voorzitter**: Volgens de verklaring, afgelegd door de heer *Gerbrandy*, is het stuk in ieder geval te Londen aangekomen.

A. Dat is ons wel medegedeeld door de heer *Jaarsma*. Daarna heb ik de mededeling gekregen, dat de stukken in microphoto via de Prins naar Rome zijn gezonden. Deze mededeling is mij de eerste maal persoonlijk gedaan op 24 Januari 1945. Bij het tweede gesprek met de heer *Jaarsma*, waarbij andere zaken aan de orde waren, heeft hij dit nog eens op 16 April 1945 bevestigd. In mijn aantekeningen staat, dat brieven en rapporten het Vaticaan, via een tussenschakel, nl. Z.K.H., hebben bereikt. *Jaarsma* vroeg in April 1945 kennelijk namens de Regering, of bij de Ortskommandant zou kunnen worden getracht nog iets voor de bevolking te doen, b.v. een eervolle terugtocht. Op 18 April hebben pater *Kemper* en ik een onderhoud gehad met *von Schröder*. *Von Schröder* heeft gesproken over het vergemakkelijken van de Rode Kruis-zendingen, die door de politieke instanties waren gedwarsboemd, maar waartoe de Wehrmacht haar medewerking zou verlenen. Naar aanleiding van dat onderhoud is besloten de heer *Jaarsma* in te lichten om hem te verzoeken de Nederlandse Regering en het Vaticaan op de hoogte te brengen. Wellicht waren voorraden uit Zuid-Nederland onder Rode Kruis-vlag door te zenden. Wij hebben direct de heer *Jaarsma* een brief geschreven met het verzoek de Regering en het Vaticaan te verwittigen en wij hebben besloten de consul-generaal van Zweden te raadplegen. Op 23 April heeft opnieuw een gesprek met *von Schröder* plaats gehad, dat resulteerde in een brief aan *Blaskowitz*.

82451. De heer **Stokvis**: Van wie was die brief afkomstig?

A. Van mij, getekend door pater *Kemper*.

82452. De **Voorzitter**: Is er een antwoord op gekomen?

A. Er is geen antwoord op gekomen.

82453. De **Voorzitter**: Hiermede was dus uw bemoeienis met deze zaak afgelopen?

A. Ja.

82454. De **Voorzitter**: Hebt u zelf na afloop van de oorlog nog bepaalde moeilijkheden ondervonden?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Ik vraag het, omdat dit bij het verhoor van de heer *Gerbrandy* ter sprake is gekomen.

A. Ik ben geschorst in mijn functie van adviseur bij het Departement van Onderwijs en pas zes maanden daarna ben ik volledig gerehabiliteerd. Het is alleen een beetje zuur geweest, omdat ik met dezelfde post de mededeling kreeg, dat mijn werkkring door reorganisatie was vervallen. Ik heb het als een uitermate zure rehabilitatie beschouwd.

82455. De **Voorzitter**: Wanneer bent u adviseur van het Departement van Onderwijs geweest?

A. In pl.m. 1934 ben ik adviseur van Sociale Zaken geworden en in 1941 of 1942 ben ik door reorganisatie van Sociale Zaken naar Onderwijs overgegaan. Ik was onderwijsinspecteur te Amsterdam en ik heb het een en ander getracht te doen voor onderwijsvernieuwing, hetgeen een beetje kwaad bloed heeft gezet. Men heeft mij toen aangeklaagd als zijnde Duitsgezind, niet wetende wat ik overigens had gedaan. In ieder geval heeft men mij lastig gevallen. In Amsterdam heeft men het geprobeerd, maar is men niet geslaagd, omdat ik goed beslagen ten ijs kwam om de slagen te pareren. In den Haag heeft men het daarna geprobeerd en een maand, nadat de Duitsers waren verdwenen, ben ik uit mijn functie geschorst. Na ongeveer anderhalve maand heeft de Minister mij persoonlijk medegedeeld, dat het hem speet en dat ik gerehabiliteerd zou worden, maar het heeft toch echter enige maanden geduurd.

82456. De **Voorzitter**: In ieder geval heeft het dus geleid tot een volledige rehabilitatie.

Hebt u zelf nog iets hieraan toe te voegen of hebt u een volledig beeld gegeven van de gebeurtenissen in verband met het bewuste plan?

A. In strikte zin, ja.

82457. De **Voorzitter**: Bedoelt u, dat er nog wel punten zijn, die voor de commissie van belang kunnen zijn?

A. Ik heb er weleens aan getwijfeld, of het van belang was. Ik geloof niet, dat de Regering er, hoewel de heer *Jaarsma* in deze richting vragen stelde, enige interesse voor heeft gehad. Hetgeen verder is gebeurd, is volkomen vastgelopen, ook door de haast, waarmede de Duitsers ons land hebben verlaten.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt, en ik sluit het verhoor.

H. L. F. J. DEELEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 23 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JOHANNES THEODORUS FURSTNER,

oud 63 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Raad van State, oud-Minister van Marine.

32458. De **Voorzitter**: U is over de punten j en o van het Enquêtebesluit de eerste maal gehoord op 30 November 1948. U hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Er is onder de onderwerpen, die wij in vorige verhoren met u hebben behandeld, een zaak, die ons nog niet helemaal duidelijk is geworden, namelijk de positie van de bevelhebber van de Nederlandse zeestrijdkrachten.

In de eerste plaats is er een textuele kwestie. In het antwoord op vraag 64620 van het verhoor van 31 Augustus 1949 voor Subcommissie II heeft u voorgelezen het afschrift van het Koninklijk besluit no. 2 van 19 Mei 1940, hetwelk betrekking heeft op de positie van de bevelhebber der zeestrijdkrachten. De hierin onder 1 gegeven passage loopt echter niet; waarschijnlijk ontbreekt hieraan iets.

A. Ik vermoed, dat hier had moeten staan: „dat tot bevelhebber”, enz.

82459. De **Voorzitter**: U denkt, dat dit het enige is, dat er in veranderd moet worden?

A. Ja. De opmerking: „(niet de Minister van Defensie)” is natuurlijk een tussenwerping van mij geweest.

82460. De **Voorzitter**: U heeft dus de indruk, dat de tekst met de vervanging van het woordje „de” door „tot” geheel in orde is?

A. Ja.

82461. De **Voorzitter**: Ik kom nu tot de zaak zelf. Uit de stukken, die wij hieromtrent hebben, blijkt, dat de situatie zo was, dat bepaalde eenheden van de Nederlandse vloot, wanneer zij gingen opereren, kwamen te staan onder het bevel van de Britse commandanten.

A. Zij kwamen dan onder de operationele commando.

82462. De **Voorzitter**: Dit gold dus steeds voor de eenheden, die toegevoegd werden aan de geallieerde zeestrijdkrachten. Hoe was nu echter de positie van de bevelhebber van de zeestrijdkrachten zelf ten opzichte van bij voorbeeld de Britse admiraliteit? Kan men zeggen, dat die bevelhebber van de zeestrijdkrachten ook stond onder het operationele commando van de Britse admiraliteit?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Dit is het punt, dat wij graag uiteengezet wilden zien.

A. De situatie was deze, dat de verantwoordelijkheid voor de gevechtsgereedheid van de schepen, waarvoor in het begin natuurlijk heel veel kwam kijken, lag bij de Nederlandse admiraal, de bevelhebber van de Nederlandse schepen. Waren de schepen klaar, uitgerust, bemand, enz., dan werd overleg gepleegd met de Vice Chief

of Staff, dit was de eerste ondergeschikte van de First Sea-Lord. Werd b.v. een Nederlands schip gevraagd voor de Middellandse Zee en Noord-Afrika (dat gebied was toen zeer belangrijk vanwege het afsnijden der verbindingen van het Italiaanse moederland met de Afrikaanse koloniën), dan werd door die Britse admiraal gevraagd: hebt u er bezwaar tegen en is het mogelijk, dat de „Isaac Sweers” onder commando b.v. van admiraal *Cunningham* komt?

82463. De **Voorzitter**: Dat betekent, dat het dus de taak van de bevelhebber der zeestrijdkrachten was om de vloot in goede staat gereed te hebben en te houden en om overleg te plegen met de Britse autoriteiten, in het bijzonder met de Britse Admiraliteit, onder wie de schepen zouden worden ingezet.

A. Dat had nogal eens wat voeten in de aarde, vooral als het ging om Oost-Azië en Indië. Wij hebben eens, zelfs met veel liefde, twee jagers beschikbaar gesteld voor het eskader van admiraal *Phillips*, die in 1941 met de „Prince of Wales” en de „Repulse” naar Singapore ging. Daarbij speelde dit motief, dat de Admiraliteit ons aan nieuwe schepen hielp onder voorwaarde, dat overleg gepleegd zou worden, wanneer deze buiten het Europese gevechtstoneel zouden worden ingezet: ik kon deze schepen dus niet zonder overleg onder een andere bevelhebber buiten Europa plaatsen. In Zuid-Oost-Azië was operational commander admiraal *Helfrich*, die ook genoemd werd in onze overeenkomst met het Britse Foreign Office. Dat is natuurlijk een stuk geweest van Buitenlandse Zaken en daarin stond, dat, wanneer op het Europese oorlogstoneel Nederlandse schepen werden ingezet, dit zou zijn onder het operational-commando van de Engelsen, maar dat in Zuid Oost-Azië, waar de Nederlanders zelf ook een operatief centrum hadden in Batavia, de Britse oorlogschepen zouden kunnen worden gesteld onder een Nederlands admiraal. Dat was, naar mijn gevoelen, de enige oplossing onder die buitengewoon moeilijke omstandigheden.

82464. De **Voorzitter**: Zo de positie van de bevelhebber der zeestrijdkrachten afgebakend zijnde, kom ik tot de volgende vraag. Toen u Minister van Marine werd — laten wij de situatie maar nemen op dat moment en buiten beschouwing laten de situatie tevoren, toen de heer *Dijxhoorn* nog Minister van Defensie was en u bevelhebber van de zeestrijdkrachten —, had u dus deze dubbele functie: Minister van Marine en bevelhebber van de zeestrijdkrachten. Nu is de vraag: was die taak van bevelhebber van de zeestrijdkrachten, zoals u deze hebt geschetst, dus het gereedmaken en -houden van de vloot en het overleg plegen over de vraag, waar eenheden van de vloot zouden worden ingezet, ook niet een taak, welke door de Minister van Marine had kunnen worden uitgevoerd? Waarom moesten die functies naast elkaar blijven bestaan? Uw taak van bevelhebber van de zeestrijdkrachten lag, als ik het goed begrijp, meer op het gebied van het gereedmaken en gereedhouden van de vloot dan op operationeel gebied. Was dat eigenlijk niet een taak, welke men ook zou kunnen rekenen onder die van de Minister van Marine?

A. Ik geloof, dat het onder de omstandigheden van het ogenblik verre de voorkeur verdiende een actief dienend admiraal te houden als commander-in-chief Royal Netherlands Navy, die als zodanig bekend stond bij alles, wat Britse marine was.

82465. De **Voorzitter**: Was dit niet een taak, die ook had kunnen worden verricht door een functionaris, Minister van Marine geheten?

A. Daarop kan ik als antwoord geven, dat in oorlogstijd een Minister als civiel functionaris door de geallieerde militaire autoriteiten bepaald niet in operationele aangelegenheden werd gekend. Wij moeten hier wel een beetje met de praktijk rekening houden. De C.I.C. Netherlands Navy was iemand, die op de vergaderingen op de Admiralty hielp beslissen over de zaken, die ik zoëven aanstipte, bijvoorbeeld over de vraag, of bepaalde schepen zouden komen onder de commandant zeemacht Batavia dan wel onder de commander-in-chief East Indies, waarbij vanzelfsprekend de aard der operaties, die gepland werden, ter sprake kwamen.

Ik geloof, dat wij Nederlanders, op dit gebied een beetje op de verkeerde weg zijn geweest, als wij de latere geschiedenis zien en bijvoorbeeld merken, dat de Minister van Koloniën zich een uniform liet aanmeten en in Amerika ging optreden als bevelhebber. Dit zal ook nog eens goed moeten worden uitgezocht. De heer *Helfrich* heeft de moeilijkheden als gevolg daarvan aan den lijve meegemaakt. De Amerikanen wensten met de hoogste *militaire* autoriteiten te maken te hebben en er werd slechts verwarring gesticht door wat van *Mook* buiten *Helfrich* om deed.

82466. De heer **Fens**: Maakte de heer van *Mook* in dit geval gebruik van zijn functie als opperbevelhebber?

A. Als Luitenant-Gouverneur-Generaal was hij opperbevelhebber van het Indische leger, maar zijn marinebevoegdheden waren hem afgenomen bij het Besluit C 39.

82467. De **Voorzitter**: Dit speelt dus in 1944?

De heer van *Mook* heeft een tijdlang de functie van Luitenant-Gouverneur-Generaal toch niet vervuld?

A. Ik gaf het als voorbeeld om te laten zien, dat men soms alleen maar verwarring stichtte, als de Minister als strateeg ging optreden.

82463. De **Voorzitter**: Wat schoot er in die situatie nu echter over als eigenlijke taak van de Minister van Marine? U deed alles, waarover wij hebben gesproken, in uw kwaliteit van bevelhebber van de zeestrijdkrachten; wat bleef er nu over als taak van de Minister?

A. Dit kan men niet scheiden. De taken liepen natuurlijk volkomen samen op verschillende punten.

De **Voorzitter**: Dit is ook het uitgangspunt van onze vragen.

A. Welke bezwaren zijn er tegen gebleken? Naar mijn gevoel was het een zekere versterking der positie van de bevelhebber van de zeestrijdkrachten tegenover onze geallieerden, dat hij ook Minister was. Herhaaldelijk is mij dan ook van buitenlandse zijde gezegd: „dat is een prachtoplossing”. In oorlogstijd kan men niet telkeris overleg plegen met een ondeskundige Minister van Defensie. Ook bij administratieve zaken als bijvoorbeeld het vaststellen van een traktementsregeling voor de mariniers, die in Amerika onder zo volkomen andere omstandigheden leefden, kreeg men nu veel sneller een oplossing dan wanneer er een figuur als de Minister van Defensie tussen was gevoegd.

82469. De **Voorzitter**: Dit betekent, dat u het „overleg” intern kon plegen.

A. Met mijn eigen staf.

82470. De **Voorzitter**: U kon het overleg beperken tot uw eigen persoon.

A. Er moesten in oorlogstijd snel beslissingen worden genomen op alle mogelijke gebieden. Ik denk bijvoorbeeld aan de kwestie van de Curaçaose smokkelhandel, die de Amerikanen in 1942 zeer hoog opnamen.

Er zouden Curaçaose schoeners naar zee zijn gegaan met het een en ander, z.g. op weg naar Venezuela, maar die goederen zouden zijn afgegeven aan Duitse onderzeeboten. Dat speelde in oorlogstijd bij de Amerikanen geweldig zwaar. Toen ik er heengegaan ben, is dat opgelost; er zijn toen enige maatregelen genomen, bijv. afsluiting van het havengebied, enz., maar zo iets kan men niet doen met een ondergeschikte, die dan weer moet vragen, of het goed is en of hij dat mag beslissen.

82471. De heer **Fens**: De besprekingen, welke u voerde met de hoogste marine-autoriteiten van de geallieerden, had u niet in uw functie van Minister van Marine, maar die voerde u in uw functie van bevelhebber zeestrijdkrachten?

A. Ja.

82472. De heer **Fens**: Dus die besprekingen over de smokkelhandel op Curaçao en van het operationeelcommando stellen van schepen onder de Engelsen voerde u in uw functie van bevelhebber zeestrijdkrachten?

A. Inderdaad. Of ik mij die theoretische scheiding gerealiseerd heb, is iets anders.

82473. De heer **Fens**: Daarnaast was u Minister van Marine. Nu zie ik in het Minister van Marine zijn iets anders. U had als zodanig een administratieve functie in zeer ruime zin, maar dat had met uw

besprekingen met de chefs van staven van de geallieerden eigenlijk niets te maken. Dat deed u in uw functie van bevelhebber zeestrijdkrachten.

A. Dat kan wel zo zijn, maar tegelijk als Minister van Marine. Ik was in 1942 in Washington en admiraal *King*, die daar de man was, vroeg mij om de „Van Kinsbergen”, die op weg was naar Engeland, terug te sturen. De grote Amerikaanse marine — ze zeiden daar: we are fighting a two ocean war with an one ocean navy — had in dat hele gebied van de Caraïbische Zee onder opperbevel van admiraal *Hoover* slechts zeven torpedobootjagers beschikbaar, wat belachelijk was. De „Van Kinsbergen” moest eigenlijk naar Engeland; die zou een nieuwe vuurleiding krijgen en zou enkele reparaties ondergaan in Engeland. Het schip kwam in Norfolk aan, is, na mijn bezoek aan boord, omgedraaid en is weer naar West-Indië vertrokken, waar het een jaar is gebleven. Dat waren zaken, die in eerste instantie enerzijds werden behandeld door de commander-in-chief en aan de andere kant door de Minister van Marine, die aansprakelijk was voor de bestellingen, welke waren gedaan in Engeland, die nu niet uitgevoerd werden, maar pas een jaar later. Dat gaf natuurlijk allerlei administratieve beslommingen, ook ten aanzien van het personeel.

82474. De heer **Fens**: Maar admiraal *King* was geen Minister van Marine. En die had toch zulke brede bevoegdheden, dat hij niet eerst over die zaak moest gaan praten?

A. Neen, in oorlogstijd komt men met praten niet ver.

82475. De heer **Fens**: Dus het was bij u de kwestie, dat u als bevelhebber der zeestrijdkrachten daar eigenlijk niet voldoende bevoegdheden voor had om zo iets te kunnen doen? Daar had u eigenlijk de functie van Minister voor nodig?

A. Ik zou het vanwege de oorlogsnoodzaak misschien toch gedaan hebben, onder nadere goedkeuring! U vergeleek het met de Amerikaanse situatie. Daar was het zó, dat admiraal *King* absoluut de enige beslissende figuur was. Er was ook nog de Secretary of the Navy, *Knox*; deze moest zorgen, dat het geld er kwam, maar in oorlogstijd was er geen sprake van, dat *King* op de een of andere wijze zijn licht moest gaan opsteken bij Secretary *Knox*.

Het is merkwaardig te zien hoe in Amerika in oorlogstijd de „democracy” gewerkt heeft. Toen ik in 1942 in Amerika kwam, schreven alle Amerikaanse kranten over „enemy number one” dat was Japan. Over Duitsland sprak niemand. Ik zei tegen admiraal *King*: „U zult er wel enige moeilijkheden mee hebben, want het gehele Amerikaanse volk richt zich tegen Japan en niet tegen Duitsland”. Hij antwoordde: „Daar denken wij niet over, het eerste oorlogsdoel is Duitsland, want wij kennen het Duitse oorlogspotentieel en het „bulwark”, dat eerst verdedigd moet worden is het United Kingdom!” De Amerikaanse „war-effort” ging dus tegen Duitsland in de eerste plaats. Ik zei later tegen *Hornbeck*, de Amerikaanse ambassadeur, dat men de mening van het volk in de U.S. altijd zo hoog schatte, maar dat de essentiële dingen werden uitgemaakt door een kleine staf, die werkelijk in de zaken zat. Toen zei *Hornbeck*: „Natuurlijk, daar schikt iedereen zich in!” Zo ging het met allerlei zaken in Amerika en op een enorme schaal. Ten aanzien van de „Van Kinsbergen” had een zuiver administratief functionaris misschien gezegd: In Engeland is alles klaar voor de ontvangst van het schip. Maar ondertussen werden onze bauxiet-schepen van Suriname in de Caraïbische Zee getorpedeerd.

82476. De heer **Fens**: U zei zoëven: Ik had het toch gedaan, ook al was ik geen Minister van Marine geweest?

A. Onder voorbehoud van latere goedkeuring, daar hadden we dan later nog eens over kunnen kibbelen.

De heer **Fens**: Dan vind ik de samenvoeging niet noodzakelijk, want u deed het toch.

82477. De **Voorzitter**: Waren er, toen de functies gescheiden waren, veel vraagstukken, waarover u overleg moest plegen met de Minister van Defensie, zodat er een duidelijke scheiding was en men kon zeggen: Dit is des Ministers en dat is des bevelhebbers?

A. Een duidelijke scheiding was er niet, vooral in verband met die vrij ver gaande machtiging om de maatregelen te treffen, die nodig waren voor de medewerking aan oorlogvoering. Zodra men echter op financieel gebied kwam, speciaal met traktementsregelingen, dan was die scheiding er natuurlijk wel. Dit is een van de dingen, die mij in de gedachten schieten. Ik denk nu aan de traktementsregelingen in het begin van de oorlog. Voor de inhouding van traktement voor de

gezinnen in Holland, bijvoorbeeld, voelde het Ministerie van Defensie niets. Dat kreeg je er niet door. Men was daar van oordeel: De militairen zijn zelf mans genoeg om voor hun families in Holland te zorgen, door op eigen gelegenheid te sparen. Hierover is nogal wat te doen geweest met Minister *Dijxhoorn* en men kreeg dan niet altijd direct resultaat, wat op de stemming van het personeel niet gunstig werkte, vooral daar ik het bij de marine wel bleef doen.

82478. De **Voorzitter**: Toen de twee functies verenigd waren, had men dus deze situatie: Wanneer er sprake was van b.v. een traktementsregeling of van het bedrag, dat voor de zeemacht kon worden besteed, trad u op als Minister van Marine, want dan had u te maken met de Minister van Financiën en met de Ministerraad. U trad dan op als Minister, en wel in het in de boezem van de Regering vastgestelde kader. Als het echter ging om bestellingen of reparaties en al dat soort van dingen, dan trad u op als bevelhebber van de zeestrijdkrachten.

A. Ja, en behalve dat ene geval, dat u noemt, het overleg met de Minister van Financiën en de Ministerraad op het gebied van de traktementen, had men natuurlijk ook andere kwesties, speciaal later; ik denk bijv. aan de voorbereiding van wat wij noemden „portparties” bij de bevrijding, het verkrijgen van de technische mensen om op een gegeven moment verschillende havens, Amsterdam, Rotterdam, Delfzijl, Den Helder en in Zeeland zo gauw mogelijk in orde te maken, niet zozeer uit een algemeen humanitair oogpunt, maar mede uit een oogpunt van het belang der oorlogvoering. Dus dat liep weer samen met de Nederlandse zaak, waarbij het er om ging zo vlug en zo veel mogelijk voedsel in Nederland binnen te krijgen. Daarnaast stond de operationele kwestie voor de commander-in-chief, voor *Eisenhower*, die er zeker van moest kunnen zijn, dat, zodra hij Antwerpen bezet had, zoveel mogelijk materieel over de Schelde kon worden aangevoerd.

82479. De **Voorzitter**: Het is eigenlijk een kwestie van staatsrechtelijke verantwoordelijkheid. Ik bedoel dit: wanneer men de twee functies gescheiden heeft, is er een verantwoordelijkheid van de bevelhebber zeestrijdkrachten aan de Regering, een verantwoordelijkheid, welke in het algemeen geëffectueerd wordt via de Minister van Marine. Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat in oorlogstijd in feite de vrijheid van handelen voor de bevelhebber der zeestrijdkrachten een zeer grote zal zijn, zoals ook de vrijheid van handelen van de opperbevelhebber in feite zeer groot zal zijn in oorlogstijd. Maar ook in deze gedachtengang bestaat er verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber, respectievelijk de bevelhebber der zeestrijdkrachten tegenover de Regering, via de betrokken Minister of Ministers. Dat is zuiver staatsrechtelijk geredeneerd, ongeacht wat de inhoud van die verantwoordelijkheid is. Deze verantwoordelijkheid is natuurlijk in oorlogstijd praktisch veel meer beperkt tot de hoofdlijnen dan wanneer alles gewoon gaat, maar in principr blijft die verantwoordelijkheid bestaan. Onze redenering is deze, dat door die samensmelting van beide functies die verantwoordelijkheid min of meer in de lucht komt te hangen.

A. Er was natuurlijk verantwoordelijkheid aan de Minister van Marine. Ik vind echter die staatsrechtelijke kant van de kwestie in oorlogstijd niet het belangrijkste. Juist door die samenkoppeling van functies kreeg men één man in het Kabinet, die ook op punten van verschil van mening daar kon verdedigen wat het standpunt was van de commander-in-chief.

82480. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De heer van *Mook* was Luitenant-Gouverneur-Generaal en Minister van Koloniën. Er waren velen, die dit niet juist vonden.

A. Dit ben ik met u eens, maar het verschil is, dat men had een Indisch bestuur en een opperbestuur. Hier trad de man van het Indisch bestuur in de schoenen van de man van het opperbestuur.

82481. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij was als Luitenant-Gouverneur-Generaal verantwoordelijk aan de Minister van Koloniën. Mutatis mutandis is dit hetzelfde.

A. Neen, dat vind ik een enorm verschil. Daar was een zelfstandig Indië met een eigen Staatsregeling en men had volgens de Grondwet een opperbestuur daarboven.

82482. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Er is toch analogie. Dit keurden heel veel mensen af. Het hier besproken geval ligt misschien niet zo scherp, maar heeft in wezen toch dezelfde trekken. Vindt u dat niet?

A. Neen, dit vind ik helemaal niet. Ik vind het zulk een enorm verschil, die kwestie van het opperbestuur naast en boven het Indische

bestuur, dit zijn twee dingen, waarin men bepaalde verantwoordelijkheden t.o.v. elkaar heeft.

82483. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: En als u nu eens had gebotst met het Kabinet?

De heer **Fens**: Nog sterker: Als de heer *Furstner* nu eens had gebotst met zich zelf? He: gaat hierom: er is een bevelhebber der zeestrijdkrachten en deze is verantwoording schuldig aan de Minister van Marine. Nu waren die twee verantwoordelijkheden in één persoon verenigd.

A. Dit is absoluut grauwe theorie! Wanneer ik had gebotst met het Kabinet, dan was de Minister van Marine weggegaan, al was dit natuurlijk in de oorlogsomstandigheden moeilijk geweest.

82484. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: En de bevelhebber van de zeestrijdkrachten ook? Dan was er een vacuum geweest in twee functies.

A. Nu komen we ineens op de kwestie van personen, op de vraag of het mogelijk zou zijn geweest een ander tot bevelhebber der zeestrijdkrachten te benoemen in mijn plaats. Wie had er tot bevelhebber der zeestrijdkrachten kunnen worden benoemd? Alleen *Helfrich* kwam in aanmerking, maar het was een half jaar, vóórdat de inval op Java kwam. *Helfrich* zat toen midden in de strategisch-tactische voorbereiding en het zou onverantwoord zijn geweest hem daarvan te onthefpen.

82485. De **Voorzitter**: Theoretisch gesproken, kon men dus in ieder geval de mogelijkheid krijgen, dat door de vereniging van de functies, bij een conflict tussen de Minister van Marine en de Ministerraad, de Minister van Marine, de bevelhebber van de zeestrijdkrachten bij zijn aftreden meesleepte?

A. Waarschijnlijk wel.

82486. De **Voorzitter**: Het gescheiden blijven van die functies had dus het voordeel, dat bij een dergelijk conflict alleen de Minister verdween, terwijl de bevelhebber bleef.

A. Ik ben dit voor 100 pct. met u eens, maar wij moesten dit zuiver theoretische nadeel aanvaarden bij de geweldige praktische voordelen, die er aan waren verbonden in oorlogstijd, doordat er een veel grotere mate van besluitvaardigheid was, naar mijn gevoelen.

82487. De heer **Fens**: Hoe was de verhouding van de Minister van Marine tot de Minister voor Algemene Oorlogvoering in verband met de bevoegdheden, die de Minister van Marine had? U had het zoëven o.a. over de kwestie van de „portparties”. Was dit helemaal in uw handen of in die van de Minister voor Algemene Oorlogvoering?

A. Dat was helemaal in mijn handen. Het is misschien weleens ter sprake geweest in de commissie voor de algemene oorlogvoering, maar het was helemaal in mijn handen, omdat het hier ook weer volkomen samenliep met de „operational” hulp, die van de Admiraliteit moest komen aan materieel e.d.

82488. De heer **Fens**: Ik heb nog één vraag, waarmee de kwestie voor mij persoonlijk een heel eind kan worden opgelost.

U ontving — ik laat nu het Ministerschap er helemaal buiten — als bevelhebber geen bevelen van de Engelse admiraliteit?

A. Welneen.

82489. De heer **Fens**: U was dus geheel zelfstandig en alles werd in overleg geregeld?

A. Ja. Men heeft dat ook met het „operational command”

82490. De **Voorzitter**: Als de situatie nu eens zo was geweest — zij is zo niet geweest — dat alles, wat Nederland aan schepen had, als één eenheid ergens zou zijn geplaatst bij de geallieerde strijdkrachten, wie zou dan het commando daarover hebben gevoerd?

A. Dat geval is volkomen onmogelijk.

82491. De **Voorzitter**: Zou u, indien u die bevelhebber was geweest, niet ook hebben gestaan onder het operationeel commando van de geallieerden?

A. Dat geval is volkomen ondenkbaar, maar dan ook voor 100% onmogelijk; grootte en samenstelling van onze zeestrijdkrachten in Europa lieten dat niet toe.

82492. De heer **Fens**: Ziet u niet de mogelijkheid, dat u in die tijd zelf een operationeel commando zou hebben gehad als bevelhebber van de Nederlandse zeestrijdkrachten?

A. Neen. Nadat wij die conventie hadden met de Britten, welke om praktische redenen noodzakelijk was, zie ik ook geen theoretische mogelijkheid, waarbij een Nederlands admiraal met de weinige en zeer heterogene schepen, die wij in Europa hadden, een bepaalde operatie uit te voeren zou krijgen, hetgeen ook in de praktijk wel heel ernstige bezwaren zou hebben gehad. Aan iedere operatie zit een hele „planning” vast, daar heeft een enorme staf aan medegewerkt en dit en dat is nauwkeurig afgewogen; in de gegeven omstandigheden was een zuiver Nederlandse operatie ondenkbaar.

82493. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik wil nog even spreken over hetgeen u zei omtrent admiraal *King* en dat verschil in visie in Amerika: waarbij men in de krant las: het gaat tegen de Japanners, terwijl hij zeide: het gaat in de eerste plaats tegen Duitsland. Ik geloof, dat het goed is in oorlogstijd die publieke opinie maar te laten gaan, want de vijand leest dat ook, maar ik geloof ook, dat het beleid van de Amerikaanse Regering bepaald was in die richting, waarschijnlijk ook in overleg met admiraal *King*. Deze heeft toch het beleid van de Regering gevolgd en het was niet zo, dat hij als admiraal zei: wij gaan eerst tegen Duitsland.

A. Neen. Het Chiefs of Staff Comité was het lichaam, dat de oorlog voerde. Daarin zaten *King* voor de marine, *Arnold* voor de luchtmacht, *Marshall* voor de landmacht en daarin zat ook *Leahy* als Chief of Staff to the President, als voorzitter van dit Comité, en daarin werd uitgemaakt wat wel of niet zou worden gedaan. Daar stond verder het secretariaat-Knox volkomen buiten, behalve dat de President het moest verdedigen in het Kabinet. Dat waren zeer vergaande bevoegdheden, welke tot uiting kwamen iedere keer, dat een beslissing werd genomen; deze was onaanvechtbaar. Dat Comité was het orgaan.

82494. De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen. Het verhoor is hiermede geëindigd, tenzij u ons nog iets hebt mede te delen, dat u voor de commissie van belang acht.

A. Met uw goedvinden wil ik gaarne nog iets zeggen. Ik heb meegebracht een protest tegen de mijns inziens eigenaardige wijze, waarop in de publicatie van het IVde deel tot uiting is gekomen de behandeling van het Memorandum van Sir Allan F. Brooke, dat ik op 29 Maart jl. aan uw commissie heb doen toekomen. Ik wil daartegen ernstig bezwaar inbrengen, omdat naar mijn gevoelen die behandeling niet juist is geweest. Dit belangrijke stuk toch is weliswaar op blz. 502 van uw verslag in extenso vermeld, doch behalve op blz. 503 en 525 is daaraan geen verdere aandacht besteed.

Uit het meegedeelde op blz. 503 blijkt, dat slechts de heer de *Bruyne*, die niet betrokken was bij besprekingen op Regeringsniveau met de Engelsen, over dit memorandum is gehoord, niet echter ook prof. *Gerbrandy* en ondergetekende, die juist wei bij deze besprekingen waren betrokken.

Zo is het mogelijk geworden, dat uw commissie, hoewel zij op grond van de inhoud van het bewuste memorandum uitdrukkelijk moet erkennen, dat de heer de *Bruyne* op Regeringsniveau wel degelijk steun heeft gehad bij zijn pogingen om met de S.O.E. tot enige vorm van samenwerking te komen, louter en alleen op grond van eenzijdige mededelingen van kolonel de *Bruyne* en daaruit afgeleide gevolgtrekkingen als haar „indruk” te kennen geeft, dat de heer de *Bruyne* niet die steun zou hebben gekregen, welke hij had mogen verwachten en dat het memorandum bij de uiteindelijke beslissing om met de S.O.E. in zee te gaan tenslotte geen rol zou hebben gespeeld.

Tegen een dergelijke wijze van onderzoek en daarop lichtvaardig gebaseerde gevolgtrekkingen meen ik een ernstig woord van protest te moeten doen horen.

Uit het belangrijke stuk van Sir *Allan F. Brooke* staat onomstotelijk vast, dat in Juni 1942, niet alleen bij de S.O.E., doch ook bij de hoogste Britse oorlogsleiding, niets viel te bereiken in zake samenwerking met de S.O.E. bij de uitzendingen van agenten naar bezet Nederland. Het gaat nu niet aan de vraag, of dit stuk al dan niet van invloed is geweest op de uitwerking van het plan-Holland, uitsluitend te laten beoordelen door de heer de *Bruyne*, die bij de onderhandelingen op Regeringsniveau niet eens betrokken is geweest, nog minder op dit door niemand anders gestaafe oordeel uw conclusie te baseren.

Ik kan mij zeer wel voorstellen, dat uw commissie, op grond van de vage mededelingen in de verhoren van prof. *Gerbrandy*, kolonel de *Bruyne* en ondergetekende — waarbij wij ons geen van allen precies meer herinnerden, wat er in dat onheilsvolle eerste halfjaar 1942 op dit speciale punt was besproken — aanvankelijk tot de conclusie is gekomen, dat van Regeringszijde klaarblijkelijk weinig aandacht zou zijn besteed aan een belangrijk plan, dat ten doel had het Nederlandse verzet in de geallieerde oorlogvoering in te schakelen, doch, nadat ik het memorandum-*Brooke* had gevonden en overgelegd, had ik

mogen verwachten, dat daarop ook prof. *Gerbrandy* en de ondergetekende nader zouden zijn gehoord en dat niet — gelijk thans helaas wei het geval is geweest — zou zijn toegegeven aan de neiging, „de justifier ses idées préconçues”.

Het kwam mij, alvorens ik na de publicatie van deel IV van uw verslag voor de eerste maal opnieuw voor uw commissie verschijn, noodzakelijk voor dit schrijven aan haar te doen toekomen, opdat uit mijn stilzwijgen niet zou worden afgeleid, dat ik mij bij de gemaakte conclusie uit uw verslag zou hebben neergelegd.

Mijnheer de Voorzitter! Mag ik u dit schrijven overhandigen? Ik had zeker verwacht, dat hierover met mij nog nader zou zijn gesproken.

82495. De **Voorzitter**: Ik moge u naar aanleiding hiervan het volgende doen opmerken.

Over de vraag, welke besprekingen er op Regeringsniveau hebben plaats gehad, is zowel de heer *Gerbrandy* als u uitvoerig gehoord; u heeft beiden alle gelegenheid gehad daarover uw mening te zeggen. Als ik goed heb geluisterd, spreekt u zelf over „de vage mededelingen in de verhoren van prof. *Gerbrandy*, kolonel de *Bruyne* en ondergetekende”.

Nu is verder gebleken, dat het bewuste stuk in 1942 de heer de *Bruyne* ter kennis is gekomen, niet in besprekingen met zijn Minister, maar via generaal *Gubbins*, en maanden, nadat de beslissing was gevallen over de vorm van samenwerking met de Engelsen. Het is dus zeer wel te begrijpen, dat de commissie is afgegaan op de mededelingen, die u en prof. *Gerbrandy* aan haar hebben gedaan en waarin met geen woord sprake is geweest van het memorandum van *Allan Brooke*.

A. Toen had ik het nog niet gevonden. Er zijn in die periode zoveel dingen gebeurd, dat wij het ons niet allemaal meer herinnerden. Dat moge voor de buitenstaander vreemd schijnen, als men het acht jaar later weer ophaalt, maar het is zo. Toen ik echter dit authentieke bewijsstuk, met de handtekening van Sir *Allan Brooke* er op, weer gevonden had, werd de zaak voor mij zelf duidelijker. Nu kunt u wel zeggen: bij liet eerste verhoor heeft u mij niet dadelijk gezegd, dat dit stuk er was, maar ik herinnerde mij het destijds niet. Na het vinden van het originele stuk had u niet kunnen volstaan met het overleg met de heer de *Bruyne*. De beslissing van de Regering is helemaal buiten de heer de *Bruyne* om genomen.

82496. De **Voorzitter**: In het stuk, dat u heeft voorgelezen, spreekt u — ik vind het niet erg vriendelijk — van de neiging, die bij de commissie zou bestaan, „de justifier ses idées préconçues”. Wat u echter op het ogenblik doet, is, achteraf, nadat u destijds alle gelegenheid heeft gehad uw verklaring af te leggen, een beroep doen op een stuk, waarvan u thans zegt, dat het een zeer belangrijk stuk is geweest.

Als het stuk die belangrijke betekenis had gehad en dus zoveel indruk had gemaakt op de Ministers, dat zij op grond daarvan meenden, dat verder overleg met de Britse Regering gezn zin meer had, dan had het toch voor de hand gelegen, dat u, al had u misschien op dat ogenblik niet de letterlijke inhoud van het stuk voor de geest gestaan, in uw eerste verklaring had gezegd: er is geen mogelijkheid geweest met de Engelsen hierover tot overeenstemming te komen, want *Brooke* heeft dat aan ons zeer duidelijk te kennen gegeven. Als het stuk zo belangrijk is geweest, als u thans zegt, had het voor de hand gelegen, dat u in uw eerste verklaring daarop gewezen zoudt hebben, al kon u de letterlijke inhoud niet reproduceren.

A. Er zijn mensen met een memorie, een herinneringsvermogen, als een stalen pot, daar blijft alles in en zij kunnen dat op het juiste moment naar voren brengen, maar de meeste mensen hebben dat niet. Mijn herinnering sprak van deze zaak zeer vaag hoe het is gelopen, zeer vaag, dat er bezwaren waren van Engelse kant, en zeer vaag, dat er op een gegeven moment met Lord *Selborne* over is gesproken, dat hij het absoluut onmogelijk achtte en dat het niet doorgestaan is. Maar nu weet ik het, nu is dit stuk er. Ik had bepaaldelijk moeten worden gehoord naar aanleiding daarvan, maar dit is niet het geval geweest.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor uw mededelingen. Het verhoor is hiermede geëindigd.

J. Th. FURSTNER.

DONKER, voorzitter.

WTTWAALL VAN STOETWEGEN.
FENS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 23 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Ir. JOHAN WILLEM ALBARDA,

oud 73 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State, oud-Minister van Waterstaat.

82498. De **Voorzitter**: U is over de punten j en o van het Enquêtebesluit door de commissie voor het eerst gehoord op 10 November 1948. U heeft toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd door u afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Wij zijn bij het voorlopig concipiëren van ons verslag over deze punten nog op een aantal kwesties gestuit, waaromtrent wij gaarne nog een nadere inlichting van u wilden hebben.

In de eerste plaats is er de volgende vraag. Er is door enkele getuigen gesproken over de samenstelling van de Commissie Terugkeer en hierbij is enige malen uw naam genoemd. Wij hebben van de Minister-President opgave gekregen van de officiële samenstelling van die Commissie Terugkeer, maar hierbij wordt de Minister van Waterstaat niet genoemd. Nochtans blijkt uit enkele stukken en — als ik mij goed herinner — ook uit een brief van u zelf, dat u de vergaderingen van de Commissie Terugkeer wel hebt bijgewoond.

Kunt u ons mededelen, hoe dit precies heeft gelegen?

A. Dit is vrij eenvoudig. Aanvankelijk heeft de Commissie Terugkeer vier leden gehad. Zij is eigenlijk ontstaan in 1941; bij de „Kabinetshervorming” — zoals professor *Gerbrandy* het noemde — is de commissie genoemd in de rondzendbrief van 10 Juli 1941, die hij aan alle candidaat-Ministers zond. De commissie — die toen nog niet „Commissie Terugkeer” heette, maar Commissie Vrijmaking van het Moederland — bestond toen uit vier leden. Als ik het wel heb, waren dit: de Minister-President, tevens Minister van Justitie, de Minister van Oorlog.....

82499. De **Voorzitter**: Volgens de officiële opgave, die wij hebben gekregen van de Minister-President bij brief van 17 Maart 1950, werden de vergaderingen bijgewoond door de Minister-President en de Ministers van Binnenlandse Zaken, van Oorlog, van Justitie, van Marine, van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, terwijl daar van September 1943 nog bijkwam de Minister zonder Portefeuille, de heer *Burger*.

A. Oorspronkelijk was de commissie bedoeld voor de technische aangelegenheden bij de terugkeer, terwijl aanvankelijk minder was gedacht aan de staatkundige problemen. Gaandeweg heeft de commissie zich hiermede echter beziggehouden en toen is in het Kabinet de wens uitgesproken, dat ik daarin zou worden opgenomen, omdat ik mij in het bijzonder voor de staatkundige problemen had geïnteresseerd en daarvoor ook initiatieven had genomen. Aanvankelijk scheen de heer *Gerbrandy* daarin niet erg veel zin te hebben, maar toen ben ik op voorstel van de heer *van Boeyen* uitgenodigd de vergaderingen bij te wonen, ten einde aan de beraadslagingen deel te nemen.

Dat heeft enige tijd geduurd en toen heb ik in de commissie gevraagd om aan die gast-positie een einde te maken, omdat ik dat niet plezierig vond. Ik zei: ik wil hier niet zitten als een soort van intruder, maar als lid van de commissie. Toen is besloten, dat ik zou worden opgenomen onder de leden van de commissie. Dat is, meen ik, geweest in 1943 of 1944. Zo is de gang van zaken geweest. Toen

heb ik altijd die vergaderingen bijgewoond. Die vergaderingen werden toen, al voordat ik er regelmatig aan deelnam, bijgewoond door de Prins, die altijd prompt aanwezig was.

82500. De **Voorzitter**: Dan is ons opgevallen — dit houdt hiermede verband —, dat u het in uw nota van 24 Juli 1942 op een gegeven moment hebt over de taak en de bevoegdheden van de Commissie Terugkeer. U zegt daar:

„Als ik mij wel herinner, bestond de commissie, toen zij pas was ingesteld, uit den Minister-President, tevens Minister van Justitie, den Minister van Binnenlandsche Zaken en den Minister van Defensie, terwijl daaraan de heer *van 't Sant* als adviseerend lid was toegevoegd en Dr. *Kasteel* als secretaris fungeerde.”

U hebt het daar dus over deze commissie in haar eerste samenstelling. Dit is de eerste en enige keer, dat wij in het verband van de Commissie Terugkeer de naam van de heer *van 't Sant* hebben ontmoet.

A. Ik heb daarbij gezegd: „Als ik het mij wel herinner”, dus dwaling was niet uitgesloten. Ik maakte daarvan toen geen deel uit, maar de taak van de Commissie voor de Terugkeer, zoals zij later is gaan heten, was in het begin de voorbereiding van de terugkeer in technische zin, dus ook de zorg voor de veiligheid van H.M. de Koningin en voor de veiligheid in Nederland. Met het oog daarop werd de heer *van 't Sant* ingeschakeld, die toen de u bekende positie nog innam.

82501. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij is in Augustus 1941 als hoofd van de Centrale Inlichtingendienst afgetreden.

A. Ja, met een goed getuigenis van Minister *Gerbrandy*, maar toen is hij als raadadviseur aan het Departement van Justitie verbonden gebleven tot het eind toe; niet, dat hij altijd als zodanig heeft gefungeerd, maar formeel behoorde hij tot de formatie.

82502. De **Voorzitter**: In uw memorandum van 22 Juli 1944 in zake de actie van het comité tegen het neo-fascisme, hetwelk u hebt toegezonden aan de leden van de Raad van Ministers, komt een passage voor, waarin u wijst op een stuk, dat in Maart 1942, schijnbaar afkomstig van de Ministeriële „Commissie Terugkeer”, aan alle leden van de Ministerraad is toegezonden. In dit verband schrijft u dan:

„In dat stuk scheen, althans voor den overgangstijd, in de plaats van de verantwoordelijkheid der Ministers tegenover een volksvertegenwoordiging, te worden aanbevolen verantwoordelijkheid der Ministers uitsluitend aan de Koningin.”

Verder deelt u in dat memorandum mede, dat in de vergadering van de Ministerraad van 10 April 1942 deze opvatting is verworpen.

A. Ik voegde er toen bij, dat geen van de Ministers, aan wie dat werd toegeschreven, als de auteur wenste te worden beschouwd, zodat ik het als een vaderloos wicht heb betiteld.

Ik heb drie stukken van de Commissie Terugkeer, maar ik achtte mij niet gerechtigd ze aan u over te leggen. U bent thans blijkbaar in het bezit van al mijn nota's.

82503. De **Voorzitter**: Ik denk met uitzondering alleen van die van 18 Augustus 1943.

A. Dit doet mij genoegen, omdat ik altijd twijfelde, of ik het recht had deze stukken aan u over te leggen, aangezien ze in de boezem van de Ministerraad zijn behandeld. Aan de andere kant acht ik het toch wel stukken, die voor u van betekenis konden zijn, ook in verband met mijn nota over het neo-fascisme.

Nu u toch van deze stukken voorzien bent en er één ontbreekt, acht ik mij wel gerechtigd dit van mijn kant er aan toe te voegen. Ik acht mij echter niet gerechtigd u te geven de stukken, die door de commissie tegen mijn nota zijn aangevoerd. Wanneer de heer *Ger-*

brandy dit wil doen, dan heb ik er geen bezwaar tegen. Er zijn drie nota's van de commissie geweest naar aanleiding van mijn stuk; de ene is een „leidraad“, die niet ondertekend is — zij is van *Gerbrandy* —; de andere is een nota van Maart 1942, die ook niet door de heer *Gerbrandy* is ondertekend, maar waaronder staat: de voorzitter van de Raad van Ministers, de Minister van Justitie. Deze niet ondertekende nota draagt dus niet volledig het kenmerk van echt te zijn, maar er is een begeleidende brief bij op hetzelfde papier, die wel de handtekening van professor *Gerbrandy* draagt.

In verband met deze stukken is een nader onderzoek ingesteld om te weten, wie eigenlijk die stelling had verkondigd, en toen erkende niemand die stelling te hebben verkondigd, zodat het volkomen een raadsel is gebleven, wie haar heeft geuit.

In het begin leefde die gedachte van Ministers, uitsluitend verantwoordelijk aan de Koningin en dus zonder verantwoordelijkheid tegenover een parlement, bij zeer velen in Londen. Deze gedachte werd ook naar Londen overgebracht door sommige Engelandvaarders en dezen gaven haar uit als een gedachte, die hier vrij algemeen werd aanvaard, als de publieke opinie. Ik ben zo vrij geweest, dat nooit te geloven; maar velen in de Nederlandse kolonie in Engeland zeiden ook: het parlementaire stelsel heeft gefaald en wij moeten maar weer een min of meer absolute monarchie hebben; hierbij zijn dan wel Ministers nodig om de Koningin bij te staan en dezen moeten alleen aan de Koningin verantwoordelijk zijn en door de Koningin worden benoemd en ontslagen „naar welgevallen“, in de letterlijke zin; niet in die van onze constitutie, maar in de meest simpele zin.

82504. De **Voorzitter**: Daarbij kwam dan, meen ik, nog de constructie, dat bij het wegvallen van het Parlement eigenlijk de Koningin het Nederlandse volk vertegenwoordigde.

A. Dat was een opvatting, die bij sommigen in Londen reeds bestond, nl. dat de Koningin als plaatsvervangster van de Volksvertegenwoordiging moest worden beschouwd en als wederpartij van het Kabinet.

82505. De **Voorzitter**: Nog even die nota van 18 Augustus 1943. Het eerste spoor, dat wij daarvan hebben, is een opmerking van de heer *van den Tempel*, welke luidt:

„Er is een nota van de heer *Albarda* van 18 Augustus 1943, waarin hij gewag maakt van zijn nota's ter zake aan de Minister-raad van 20 September, 2 October en 10 December 1941. Toen waren deze aangelegenheden dus reeds in discussie.“

De heer *van den Tempel* vermeldt dus die nota van 18 Augustus 1943 alleen om te kennen te geven, dat eind 1941 die onderwerpen reeds in discussie waren.

A. Ik zal u een exemplaar van die nota toezenden. De zaak was toen inderdaad reeds in discussie gekomen, want het mandaat van de Kamerleden liep af in September 1941 en dat heeft mij aanleiding gegeven toen de vraag aan de orde te stellen: wat nu? Moet er een parlementair vacuum zijn en blijven of moeten wij daarin voorzien? Dat heeft mij toen geleid tot de conclusie: wij moeten doen, alsof de oorlogstijd voor de zittingsduur van de Staten-Generaal niet meetelt, wij moeten die tijd overslaan. Wij moeten bij decreet bepalen: de tijd van 14 Mei 1940 af tot de dag, waarop het parlementaire stelsel zal zijn hersteld, telt voor de zittingsperiode van de beide Kamers niet mee.

82506. De **Voorzitter**: Nu treft het, als men alle uitingen nagaat — vooral uit de stukken, want wij zijn vrij uitvoerig gedocumenteerd over die periode — dat de gedachte, dat de zittingsduur van de Staten-Generaal door de bezetting geschorst zou zijn, eigenlijk te Londen in de eerste jaren buiten de discussie stond. Het treft, dat men in de stukken bijna altijd uitgaat van de blijkbaar in die tijd welhaast vanzelfsprekend geachte stelling, dat de Staten-Generaal waren geëxpireerd. Nu is dit op zich zelf een uitermate belangrijk probleem, want de stelling is natuurlijk ook zeer wel te verdedigen, dat men zegt: niet het feit van de vierjarige periode in de Grondwet is het beslissende, maar essentieel is het feit, dat de Grondwet er van uitgaat, dat er altijd een Parlement is, dat het ene Parlement aan het andere aansluit. Het is ons ook gebleken uit de gang van zaken in Noorwegen, dat men daar de stelling heeft vooropgesteld: De Grondwet gaat van de gedachte uit: het Parlement is continu; wanneer dus in bepaalde omstandigheden geen verkiezingen kunnen plaats vinden, volgt uit de inhoud en de geest van de Grondwet, dat het zittende Parlement in functie blijft. Dat is een stelling, welke stellig te verdedigen is. Het merkwaardige is echter, dat, behalve in uw eerste nota's daarover, die stelling te Londen tot medio 1944 eigenlijk volmaakt genegeerd wordt. Men vindt het vanzelfsprekend, dat het Parlement geëxpireerd was. Die stelling is ook daarom zo belangrijk,

omdat, wanneer men eenmaal loslaat de gedachte, dat het Parlement niet meer bestaat, de weg openstaat voor alle mogelijke constructies, zowel voor de constructies van diegenen, die naar eer en geweten zo nauw mogelijk willen aansluiten aan de toestand, die de Grondwet voorschrijft, als voor constructies van degenen, die de omverwerping of een ingrijpende verandering van het Staatsbestel nastreven. Men kan dus de vraag stellen: wat is een groter nadeel, dat men uitgaat van de gedachte, dat het Parlement niet is geëxpireerd en dat men na de bevrijding moet doorwerken met een Parlement, dat zonder enige twijfel een aantal jaren tevoren is gekozen en niet precies een afspiegeling meer is van de opvattingen van het Nederlandse volk op het moment van de bevrijding, of dat men het andere stelsel aanvaardt, maar dan met het risico, dat het gehele vraagstuk van de Staatsrechtelijke verhoudingen in beweging raakt.

Het treft dus, dat men, behoudens enkele uitingen in andere zin, het te Londen in het algemeen vanzelfsprekend vond, dat de Staten-Generaal hadden opgehouden te bestaan. Ik geef toe, dat ook van Nederland uit veelvuldig dergelijke gedachten zijn gekomen. Gisteren heeft de heer *Verzijl* ons echter nog verteld, wat de mening was van de heren, die het Souverein Noodbesluit hebben gemaakt, dat een regeling inhield van de wijze, waarop de bezettingsmaatregelen moesten worden geregulariseerd tot Nederlands recht. De Kroon had, zo zeide hij, volgens de ontwerpers van het Souverein Noodbesluit stellig de bevoegdheid bij wetsbesluit deze materie te regelen. Alleen ten opzichte van de Staten-Generaal durfden zij het echter niet aan die bevoegdheid aan de Regering te geven, omdat daarbij andere vraagstukken, van de allerhoogste orde, in het geding kwamen.

Ik zou het zeer op prijs stellen, wanneer u deze vragen nog eens aan een beschouwing onderwierp en tegelijkertijd van deze gelegenheid gebruik maakte om ons nog eens duidelijk uiteen te zetten, waarom u in de jaren 1942 en 1943 meende uw aanvankelijk standpunt te moeten loslaten, terwijl u in 1944 weer terugkeerde tot dat aanvankelijk standpunt, zij het dan met enige varianten daarop.

A. Ik wil met genoegen proberen aan uw verzoek te voldoen.

In de eerste plaats meen ik, dat u zich wat te sterk uitdrukt, wanneer u zegt, dat de stelling, dat het Parlement zou voortbestaan, in Londen vrijwel is genegeerd. Tegen deze stelling zijn betogen gevoerd met een beroep op de Grondwet. Dit was m.i. een heel zwak beroep; het bestond hierin, dat men zei: de Grondwet heeft de zittingsperiode — ik bepaal mij nu tot de Tweede Kamer — gesteld op vier jaren; men heet dit op goede gronden gedaan, omdat men na een korte periode telkens het volk in de gelegenheid wilde stellen zijn vertegenwoordigers te kiezen. Wanneer men nu die periode verlengt, komt men in strijd met de Grondwet. Ik heb gezegd: formeel wel, maar men moet onder deze oinstandigheden meer denken aan de geest dan aan de letter van de bepalingen; veel voornamer is volgens de Grondwet, dat er altijd een Parlement zal zijn, en dit moet men laten prevaleren boven die onregelmatigheid, dat men voor de Kamerleden de periode verlengt voor een tijd, langer dan vier jaren. Bovendien behoefde dit nog niet eens het geval te zijn, want als men de bezettingstijd niet meetelt, dan is de zittingsperiode geschorst bij het begin van de bezetting, dus op 14 Mei 1940, en dan geldt het overblijvende van de zittingsperiode nog na de bevrijding. Men heeft daartegenover aangevoerd, dat dat zo in strijd was met de Grondwet, dat dat niet kon worden aanvaard. Het was dus niet bepaald een negeren, maar een gebruik maken van een ander aspect van de Grondwet om het desideratum te bestrijden.

82507. De **Voorzitter**: Er zit nog dit element in: de Regering heeft ook de methode van interpretatie gevolgd ten aanzien van artikel 21 der Grondwet, dat handelt over de zetel van de Regering. Dit betrof dus de verplaatsing van de zetel van de Regering, maar een interpretatie geven van de Grondwet, door de Regering, met betrekking tot een vraagstuk, waarbij ook de Staten-Generaal betrokken zijn, is toch nog wat anders, want in dat geval geeft de Regering een interpretatie van de bepalingen in zake de Staten-Generaal zonder dat de Staten-Generaal, die toch in ons Staatsbestel, ik mag wel zeggen: een even belangrijk element vormen als de Regering, daarover zelf een oordeel kunnen geven.

A. Dat was in de gegeven oinstandigheden niet mogelijk.

82508. De **Voorzitter**: Dat zou mogelijk kunnen zijn na de bevrijding.

A. Ja, maar toen was het niet mogelijk. Hoe men ook wilde handelen, men moest altijd op een of andere wijze afwijken van de Grondwet, niet alleen door het verlengen van de zittingsperiode, maar ook b.v. door te bepalen, dat de N.S.B.-ers van hun lidmaatschap vervallen zouden zijn.

82509. De Voorzitter: Dat hadden de Staten-Generaal ook zelf kunnen bepalen.

A. Ja, maar men wilde niet het risico lopen, dat die heren weer zouden verschijnen. Er werd ook gedacht aan personen, die zich schuldig gemaakt hadden aan onvaderlandslievende handelingen; die moesten er ook uit. Als men zeide: die moeten eerst allemaal terugkomen, maakte men het verzet tegen het herstel van het Parlementaire stelsel veel groter en gaf men aan de tegenstanders een argument in handen.

Jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen: Maar de gedachte van het voortbestaan van het Parlement is wat anders dan die van het zitting blijven houden van al de leden. Ik kan mij voorstellen, dat men in Engeland heeft gezegd: natuurlijk, het Parlement komt terug, maar het is nog wat anders of de individuele personen daarin zullen terugkeren. Naar ik meen, heeft men dat niet genoeg gescheiden gehouden in die tijd.

82510. De Voorzitter: Er is tenslotte gekomen het mantelbesluit van 31 Juli 1944, waaraan vooraf was gegaan het advies van 19 Juni 1944 van de Buitengewone Raad van Advies. In dat mantelbesluit is vastgelegd, dat de vertegenwoordigende lichamen en dus ook de Staten-Generaal na de bevrijding zouden terugkomen, maar dat men nadere regelen zou trefien over de samenstelling.

A. U hebt nog gevraagd: wat heeft er toe bijgedragen, dat men de terugkeer van het Parlement in zijn samenstelling van Mei 1940 niet wilde. Het waren aanvankelijk grondwettelijke bezwaren, welke men meende te moeten aanvoeren, en er bestond vervolgens een zekere ontstemming jegens de zittende Kamerleden. Er werden in Londen — maar ook aan die mededelingen heb ik nooit waarde gehecht — door allerlei mensen, die daar kwamen, en ook op grond van klachten uit Nederland allerlei geruchten en voorstellingen gecolporteerd, dat de Kamerleden hun plicht tegenover het Nederlandse volk verwaarloosden, niet deelnamen aan het verzet, geen morele steun gaven aan het Nederlandse volk in de verzetsbeweging, zich van hun plicht als volksvertegenwoordiger niets of weinig meer aantrokken. Dan hoorde ik zeggen: en moeten wij die mensen weer op het kussen brengen? Ik heb dat altijd als een grootscheeps geroddel beschouwd. maar het bracht toch ontstemming.

82511. Jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen: Men vergat, dat de kopstukken in Buchenwald en St. Michielsgestel zaten.

A. Natuurlijk, maar men was in 1942 ook nog niet zo scherp; dat kwam gaandeweg, naarmate er meer personen en berichten uit Nederland kwamen, en toen werd die stroming sterker.

Dan was er een andere stroming, die meer respectabel was en die vond, dat, naarmate de tijd verliep, de Kamer meer en meer verouderde in haar samenstelling, omdat een aantal leden, vooral in deze tijd, niet meer representatief is en in de oude Kamers de vertegenwoordiging ontbreekt van de nieuwe stromingen, welke in Nederland zijn ontstaan en die zich voor een belangrijk deel zeer verdienstelijk maken voor het Nederlandse volk. Aanstonds moeten die nieuwe stromingen worden vertegenwoordigd, dus een ongewijzigd herstel van het oude Parlement achten wij om die reden verkeerd. Dit heeft er toe geleid, dat men heeft gezocht naar de samenstelling van een Noodparlement, waarin men van het oude zoveel mogelijk kon behouden en van het nieuwe er genoeg aan kon toevoegen om aan het Nederlandse volk een veelzijdige representatie te geven. Nu hebben de moeilijkheden, die daarin waren gelegen, de zaak geweldig opgehouden; want zodra men het wettelijk schema verlaat, bestaan er 1000 mogelijkheden en kan iedereen zijn eigen plannetje maken. Men bereikt dan voor een plan tot samenstelling van een Noodparlement moeilijk overeenstemming. Men kan vóór en tegen elk plan wat aanvoeren. Er zijn dan ook veel projecten gemaakt; de heer van *Boeyen* heeft zich daarmee afgebeeld. U hebt daar een hoge stapel van zijn ontwerpen op de tafel. Veel van die stukken zijn ongedateerd, zodat men ook de volgorde niet gemakkelijk kan terugvinden. Gezien alle moeilijkheden was het heel lastig te komen tot een concreet voorstel.

In de loop van 1944 kwam duidelijk op de voorgrond een ander probleem, nl. dit: indien een besluit tot het herstel van de parlementaire toestand — zo zal ik het nu maar in het algemeen noemen — zou worden genomen en gepubliceerd, zal dit dan geschieden in Londen of zal het besluit eerst worden genomen en gepubliceerd in Nederland na de bevrijding? Ik heb mij op het standpunt gesteld, dat het besluit in Londen moest worden genomen; het Nederlandse volk moest van tevoren de zekerheid hebben, dat het Parlement zou terugkeren. Dit was des te meer nodig, omdat was te voorzien, dat

wij in Nederland eerst zouden krijgen een bijzondere staat van beleg, en in een dergelijke status vond ik de aanwezigheid van een Parlement van nog meer belang dan zonder een staat van beleg. Ik stond daarom op het standpunt: in Londen moet deze zaak worden geregeld voor een eerste parlementaire vertegenwoordiging, en deze kon dan terstond worden geroepen tot de bespreking van het eerste vraagstuk: hoe moet de vertegenwoordiging in de overgangperiode verder zijn. Hier-tegenover stonden echter anderen, die zeiden: deze zaak moet eerst ter hand worden genomen, wanneer men in Nederland terug is en met name, als de Koningin in Nederland terug is, opdat de Koningin vertegenwoordigers van verschillende nieuwe groepen kan raadplegen en in overleg niet deze vertegenwoordigers tot een systeem kan komen. Ik heb dit altijd zeer verkeerd geacht en mij daartegen overal met de grootste kracht verzet, vooreerst om de reden, die ik zoëven noemde, nl. dat het Nederlandse volk van tevoren de zekerheid moest hebben, dat het parlementaire stelsel weer in werking zou treden onmiddellijk na de bevrijding. Ik vertrouwde op een morele werking van een voorafgaande publicatie. Voorts moest naar mijn mening de vraag, hoe in de overgangstijd de parlementaire vertegenwoordiging verder zou worden geregeld, niet in besloten conferenties, maar in het openbaar worden behandeld, zodat zich ook de publieke opinie kon doen gelden.

Vervolgens moest men, meende ik, rekening houden met de mogelijkheid, dat het na de bevrijding weleens niet direct mogelijk zou kunnen zijn voor de Koningin en voor het volledige Kabinet hier terug te keren. Men wist niet tevoren, hoe ongeordend, hoe onzeker, hoe onveilig hier de toestand zou kunnen zijn, zodat wellicht de Koningin nog een tijd in Engeland zou moeten blijven. Hiervan mocht, naar mijn mening, niet afhankelijk zijn de beslissing over de vraag, wanneer en hoe het parlementaire stelsel zou worden hersteld. Dit mocht niet afhangen van de nog onzekere terugkeer van de Koningin en de Ministers.

Dit meningsverschil is eigenlijk de moeilijkheid geweest, die aanleiding is geworden tot de laatste grote Kabinetscrisis en tot het collectieve ontslag, toen door alle Ministers gevraagd.

De Kabinetscrisis heeft toen nog een ander aspect gekregen door het geval-Burger, dat op de collectieve ontslagaanvraag is gevolgd.

82512. De Voorzitter: Die zaak lag wel zeer moeilijk, naar ons is gebleken, omdat dit speelde in het najaar 1944 en.....

A. In het voorjaar 1944 al.

82513. De Voorzitter: Maar het probleem of de regeling voor de Staten-Generaal tevoren te Londen moest worden vastgesteld, is in zijn concrete vorm eigenlijk eerst in de tweede helft van 1944 aan de orde gekomen. Inderdaad is de vraag in het algemeen of de vertegenwoordigende lichamen zouden terugkomen, beslist bij het mantelbesluit van 31 Juli 1944. Daaraan is een discussie voorafgegaan; daaraan was ook het advies van de Buitengewone Raad van Advies voorafgegaan; dat alles speelde dus reeds in het voorjaar van 1944; in die zin hebt u dus gelijk. Maar later, vanaf September 1944, is de vraag aan de orde gekomen of het uitvoeringsbesluit ten opzichte van de Staten-Generaal te Londen moest worden vastgesteld. Daaraan dacht ik meer.

A. In die concrete vorm kwam het iets later aan de orde, maar het geschilpunt bestond reeds. Ik heb hier voor mij een document, dat ik niet gerechtigd ben u over te leggen, van 30 Mei 1944, dat in Londen op die dag door mij is opgesteld, waaruit van het bestaan van dat geschilpunt, als het centrale geschilpunt, op dat ogenblik reeds bleek. Toen waren ook bij de Raad van Advies de ontwerpen van het Kabinet reeds in behandeling.

82514. De Voorzitter: U zegt: 30 Mei 1944. Ik heb hier van u een nota van 19 Mei 1944 aan de Minister-President, waarin u deze zaak aansnijdt. Verder is er een brief van 31 Mei 1944 van u en de heer Burger; deze vond zijn oorzaak in de Ministerswisseling, welke toen plaats had, doch hield eveneens verband met uw verlangen, dat er onmiddellijk na de terugkeer een centraal vertegenwoordigend lichaam zou zijn.

A. Wat ik hier heb en niet mag overleggen, is een verslag van besprekingen op 30 Mei 1944, waarin dit punt het centrum van bespreking is geweest.

82515. De Voorzitter: Dat tweede geschilpunt, of het besluit omtrent de Staten-Generaal, want voor de gemeenteraden en Provinciale Staten was een besluit tot stand gekomen,.....

A. Dat trad echter niet in werking, zolang het andere niet in werking trad.

82516. De **Voorzitter**: Inderdaad. De moeilijkheden over dat besluit met betrekking tot de Staten-Generaal kwamen echter, naar ons uit de stukken en uit de afgelegde verklaringen is gebleken, in het laatste gedeelte van 1944 ook moeilijker te liggen door de uitingen, welke hieromtrent van bevoegde zijde uit Nederland kwamen — ik denk aan de gecentraliseerde organen van de illegaliteit, die op dat moment een zekere mate van verantwoordelijkheid droegen — en die, hoewel ook daar verschil van mening bleek te zijn, de tendenz hadden Londen er toe te brengen, dat de beslissing over de Staten-Generaal in Nederland zou vallen. Dat maakte de zaak moeilijker, dunkt mij.

A. Er zou een klein misverstand tussen ons kunnen bestaan. U zegt: „de beslissing daarover in Nederland zou vallen”. U bedoelt, dat de beslissing in Nederland zou worden genomen; medewerking van de oude Kamers?

82517. De **Voorzitter**: Dat in Nederland zou worden beslist, hoe t.a.v. de Staten-Generaal diende te worden gehandeld, met andere woorden, dat een besluit met betrekking daartoe door de Koningin niet zou worden getekend dan nadat Zij overleg had kunnen plegen met de leidende figuren in Nederland.

A. Zolang dat overleg niet had plaats gehad, zou er dus een parlementair vacuum zijn geweest.

82518. De **Voorzitter**: De bedoeling van deze mensen, bijvoorbeeld van het Vaderlands Comité en van de Contact-Commissie, was, dat dit zeer snel zou gebeuren. Ons is bekend, dat in November 1944 speciaal door de Contact-Commissie, waarvan de heer *Drees* voorzitter was, de heer *Caljé* naar Londen is gezonden met een dusdanige mededeling. Deze is geweest bij een aantal Ministers en bij de Koningin uiteraard.

Heeft u hiervan nooit gehoord? De heer *Caljé* is in de tweede helft van October naar het zuiden gegaan met enige opdrachten en verder moest hij naar Londen gaan, waar hij op 2 November 1944 is aangekomen en waar hij heeft gesproken met de Minister-President en de heren *van Heuven Goedhart* en *Burger*. Hij heeft ook een zitting van de kwartiermakers bijgewoond, waarbij ook Minister *van Lidth de Jeude* tegenwoordig was: dezen heeft hij mededeling gedaan van de opdracht van de Contact-Commissie, waarvan hij zegt:

„Er waren geruchten gekomen, dat de Regering met een nood-Parlement uit Londen zou komen, kant en klaar. Toen heeft de contactcommissie dat besproken: het is ook nog besproken in de secties van de G.A.C. en er was een communis opinio, dat van hieruit een stem moest worden gehoord, dat de Regering dat niet moest doen en dat nood-Parlement niet als het ware dictatoriaal moest opleggen en dat wij met klem adviseerden daarmee te wachten en eerst contact op te nemen met de voornaamste politieke groeperingen en eventueel andere groeperingen in Nederland.”.

Dit was de opdracht, die hij naar Londen moest overbrengen.

A. Dit heb ik nooit vernomen. Ik herinner mij ook niet, dat ik ooit een mijnheer *Caljé* heb gezien.

82519. De **Voorzitter**: Dit is toch wel zeer merkwaardig. U zegt dit nu t.a.v. dit punt en de vorige keer hebt u, meen ik, iets soortgelijks gezegd t.a.v. de instelling van het College van Vertrouwensmannen. Dit zijn allemaal feiten, die het Regeringsbeleid in elementaire zaken betreffen, en dat loopt blijkbaar allemaal over enkele Ministers, zonder dat daarvan mededeling wordt gedaan in de Ministerraad.

A. Het was uitdrukkelijk tegen de afspraak. Ik heb hier een brief, die ik op 21 Juli 1941 aan prof. *Gerbrandy* heb gezonden en waarin ik uitdrukkelijk heb vastgesteld, dat ik mij met de instelling van commissies wel zou kunnen verenigen, mits daarin geen besluiten zouden worden genomen, doch alleen adviezen aan de Ministerraad werden gegeven, tenzij de Ministerraad in bijzondere gevallen een commissie uitdrukkelijk zou machtigen tot het nemen van een besluit.

82520. De **Voorzitter**: U bent het toch wel met mij eens, dat een besluit als dat betreffende het instellen van het College van Vertrouwensmannen of een mededeling als die van de heer *Caljé* toch zaken waren, die in de Ministerraad behoorden te komen?

De heer *Caljé* is op 2 November 1944 in Londen gekomen.

A. In het eind van 1944 hebben wij juist zeer spannende discussies over deze aangelegenheid gehad, want dat heeft in Januari geleid tot een collectieve ontslagaanvraag. U hebt mij ook gevraagd wat mij bewogen heeft mijn aanvankelijk standpunt prijs te geven. Ik heb dit in een van mijn nota's en ook in de u bekende nota over het neo-

fascisme eigenlijk al medegedeeld. De beslissing, die ik toen had te nemen, is mij heel moeilijk gevallen, maar het is u niet onbekend gebleven, dat ik voor mijn aanvankelijk denkbeeld in de Minister-raad van niemand steun had gekregen. Toen kon ik twee dingen doen; ik kon het hoofd in de schoot leggen of, mat voor de zaak op hetzelfde neerkwam, ik kon mijn ontslag nemen. Daar heb ik ernstig over gedacht.

82521. De **Voorzitter**: Ik meen, dat uit hetgeen de heer *van den Tempel* hier als zijn standpunt heeft gegeven hij het niet met u oneens was.

A. Ik heb van niemand steun gekregen. De heer *van den Tempel* heeft wel in 1944 getuigd, dat standpunt te zijn toegedaan, maar in die dagen van 1942 heb ik van niemand steun gekregen. Dat heb ik ook zwart op wit gesteld in de nota's en dat is door niemand weersproken. Toen stond ik dus voor de keuze. Ik heb toen zeer ernstig gedacht over het nemen van mijn ontslag, maar ik heb mij afgevraagd: dien ik daarmee de zaak? Als ik mijn ontslag neem, kan ik van die zaak niets meer terechtbrengen, en er bleek bij de andere Ministers voor deze aangelegenheid weinig gevoel te bestaan. Ik moet dus aanblijven om de gelegenheid, welke dan voor mij bestaat, te gebruiken om er van terecht te brengen, wat mogelijk is. Toen in één van die nota's van de Commissie Terugkeer, waarbij mijn voorstel werd bestreden, werd gezegd, dat men toegaf, dat er een forum moest komen, dat er geen terugkeer kon zijn zonder enige Volksvertegenwoordiging, heb ik gedacht, dat ik dan moest zoeken naar iets, dat ons zou kunnen verenigen om het doel te bereiken, dat voor mij het voornaamste was: dat er onmiddellijk een forum, een Volksvertegenwoordiging, een pseudo- of Noodparlement zou komen. Het leek mij mijn plicht daarnaar te streven, hoeveel moeite het mij ook kostte. Ik heb dat meningsverschil tussen de Ministers voor het publiek verborgen gehouden en ben uitgegaan bij mijn verdere actie van de hypothese, dat er in de Ministerraad een homogeniteit was met betrekking tot de noodzakelijkheid een tijdelijke centrale raad, onder welke naam ook, tot stand te brengen. Ik heb gepoogd dat zo goed mogelijk te doen, maar steeds met spijt, dat ik mijn aanvankelijk standpunt heb moeten verlaten. Toen later bleek, dat ondanks alle moeite, die onbeschrijflijk is geweest, om een goede oplossing te bereiken, het ontworpen voorstel niet de instemming kon verwerven van de Buitengewone Raad van Advies, toen er uit Nederland een Souverein Noodbesluit kwam en dergelijke uitlatingen kwamen, waaruit bleek, dat toch ook in Nederland door velen werd gewenst een integraal herstel van de oude Kamers, heb ik aan de Ministerraad geschreven: nu voel ik neiging om tot mijn aanvankelijk standpunt terug te keren. Die brief hebt u blijkbaar in uw bezit.

82522. De **Voorzitter**: Die brief is van 12 Juni 1944; dat is een nota. Het merkwaardige is, dat die brief zeven dagen ouder is dan het advies van de Buitengewone Raad van Advies.

A. Ik was met de heren *van Boeyen* en *Burger* in de Buitengewone Raad van Advies geweest en had daar de voorstellen van het Kabinet verdedigd. Dat was een zeer interessante gebeurtenis, want die verdediging moesten wij niet voeren tegen voorstanders van een integraal parlementair stelsel, maar tegen tegenstanders daarvan. Ik heb toen een debat gevoerd tegen leden van de Buitengewone Raad van Advies, die zich in smalende bewoordingen over de Tweede Kamer uitlieten en zeiden: „moeten wij die artisten weer op de planken roepen?”, waarover ik mij zeer boos heb gemaakt.

Tegen deze heren had ik daar strijd te voeren, maar daardoor kwam op de achtergrond het verschil van mening, dat tussen het — als ik het zo mag noemen — democratisch deel van de Raad van Advies en het Kabinet bestond.

Ik vernam al spoedig, dat er een ongunstig advies zou koinen, dat er geen overeenstemming was tussen de Raad van Advies en het Kabinet. Dit leek mij fataal en ik meende, dat er een overeenstemming moest komen tussen het Kabinet en de meerderheid van de Raad van Advies.

82523. De **Voorzitter**: Ik meen hieruit te moeten opmaken, dat u in de twee jaren tussen medio 1942 en het midden van 1944 uw oorspronkelijk standpunt alleen heeft losgelaten in de gedachte: ik moet er van maken, wat er van te maken is.

A. Ja; uit vrees — en, naar ik meen, gegronde vrees —, dat er anders niets van terecht zou komen. Ik heb er meer dan eens op aangedrongen met de verklaring — hoewel ik niet van dreigementen houd —, dat ik mijn verantwoordelijkheid niet langer kon dragen, als dat niet tot stand kwam. Later is dat ook gebeurd, bij het collectieve ontslag in 1945, door de heren *van den Broek* en *van Heuven Goedhart*.

82524. De Voorzitter: Is dit de nadere toelichting, die u met betrekking tot uw in zake het vraagstuk van de vertegenwoordigende lichamen ingenomen standpunt hebt willen geven?

A. Ja, tenzij u er nog iets over wilt vragen.

82525. De Voorzitter: De bedoeling was, dat u, waar u bij de voorbereiding o.m. door uw vele nota's zo'n belangrijke rol heeft gespeeld, de gelegenheid zoudt hebben aan te geven, wat de kern is geweest van de overwegingen, die u daarbij in de verschillende stadia hebben geleid.

Ik heb nu nog enige détailvragen.

Er is hier een opmerking gemaakt door de heer *Bolkestein* in verband met de crisis-*Steenberghe-Welter*. Ik wil u die opmerking niet onthouden, want waarschijnlijk geeft zij u aanleiding er iets over te zeggen. Het betreft de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 en de kwestie, die toen aan de orde is geweest, nl. of de Minister-President meer speciale bevoegdheden moest hebben. In ons bezit zijn brieven van de heren *Steenberghe, van den Tempel* en *Welter*, die ten tijde van die reconstructie van het Kabinet bij de heer *Gerbrandy* daartegen bezwaar hebben gemaakt. Dit heeft er toe geleid, dat de formulering van de heer *Gerbrandy* in zijn eerste brief aan degenen, die in het Kabinet zouden worden opgenomen, is vervallen en dat in het communiqué tenslotte een geheel andere formulering is gekomen, waarbij een belangrijke rol speelden de woorden: ter voorbereiding van de beslissing.

In dit verband heeft de heer *Bolkestein* verklaard, dat de reden, waarom toen niet anderen dan de heren *Steenberghe, van den Tempel* en *Welter* daartegen in oppositie waren gegaan, was, dat de bewoordingen, waarin dit streven werd kenbaar gemaakt, niet verontrustend waren; hij weet echter, dat de heer *Albarda* gearzeld heeft, maar tenslotte zich er bij neergelegd heeft. De heer *Bolkestein* komt dus tot de slotsom, dat u hier genoeg mee nam.

A. Toen u mij de vorige keer over die Kabinetsformatie van Juli 1941 sprak, heb ik u niet volledig kunnen inlichten, want mij stond toen de geschiedenis niet geheel meer voor de geest. Ik had toen ook nog niet teruggevonden enige stukken, die op die gebeurtenis betrekking hebben. Die heb ik nu wel teruggevonden en ik heb ze bij mij. U hebt mij toen o.a. een brief voorgelegd en gevraagd, of ik kon aancemen, dat die brief van de heer *van den Tempel* was. Toen heb ik gezegd, dat ik dat wel waarschijnlijk achtte, maar het niet met zekerheid wist. Het afschrift van die brief heb ik intussen ook gevonden in mijn dossier en het geeft een bevestiging van mijn gevoelens. Ik heb echter ook gevonden twee brieven van mij zelf aan de heer *Gerbrandy* in die dagen. Op 10 Juli 1941 heeft de heer *Gerbrandy* zijn eerste brief rondgezonden aan degenen, die hij wilde uitnodigen om tot zijn hervormd Kabinet toe te treden, en daarin gaf hij zijn plan tot een nieuwe organisatie van het Kabinet, o.a. door de instelling van een War Cabinet, en de aanwijzing van enkele Ministers zonder Portefeuille.

Er zou zijn een grote bevoegdheid voor de Minister-President, bijna een kanseliersbevoegdheid. Daarover hebben wij vergaderd en van die vergadering, die ik heb bijgewoond, bezit ik geen notities en geen notulen. Ik weet niet, of deze bestaan; ik denk van niet, want de besprekingen hadden niet het karakter van een formele vergadering. Die bespreking heeft plaats gevonden op 17 Juli 1941, zoals blijkt uit een brief van mij, van dezelfde datum, aan de heer *Gerbrandy*, waarin ik zeg:

„Gaarne wil ik medewerken om de moeilijkheden, die gij ontmoet, te helpen overwinnen. De vergadering van hedenmorgen heeft bij mij de meening versterkt, dat die moeilijkheden te overwinnen zijn. Dit is in de eerste plaats te danken aan uw wil om tot het uiterste de „equipe“ bijeen te houden, en vervolgens aan uw te ginoetkomendheid, in 't bijzonder betreffende de ministerschappen zonder portefeuille.”

Ik maak er verder opmerkzaam op, dat die tegemoetkomingen naar mijn mening nog niet voldoende zijn, maar dat er nog andere tegemoetkomingen door de heer *Gerbrandy* zullen moeten worden gedaan. Maar dat is geheel als een positieve kritiek op te vatten, want ik stelde mij bij die Kabinetscrisis op het standpunt — en dit mag ik wel mededelen: van dat standpunt heb ik ook getuigd bij een bezoek, dat ik op 20 Juli aan H.M. de Koningin heb mogen brengen, naar aanleiding van de Kabinetsmoeilijkheden —, dat wij voor de eenheid en voor het vertrouwen van het Nederlandse volk zoveel mogelijk er naar moesten streven om wat ik hier noem de „equipe“, die uit Nederland was gekomen, bij elkaar te houden, omdat een uiteengaan van die ploeg niet zou worden begrepen in Nederland en dat tot moeilijkheden of verwarring tussen de daar samenwerkende partijen, die achter die ploeg hadden gestaan, aanleiding zou kunnen geven. Ik

achtte dat van groot moreel belang, dus was ik a priori geneigd, niet om de heer *Gerbrandy* het welslagen onmogelijk te maken, maar om hem bij het bereiken van welslagen zoveel mogelijk te helpen. Ik heb dus steeds opbouwende kritiek geleverd. Toen heeft op 18 Juli de heer *Gerbrandy* een nieuwe brief rondgezonden en daarop heb ik 21 Juli schriftelijk geantwoord. Het bestaan van dit stuk was mij bij het vorige verhoor ontschoten, maar ik heb het dezer dagen teruggevonden.

82526. De Voorzitter: In die brief van 18 Juli 1941 hield de heer *Gerbrandy*, dus blijkbaar ongeacht de bespreking van 17 Juli, er aan vast, dat er een ingrijpende wijziging in de bevoegdheden van de Minister-President moest komen. U vindt dat voornamelijk in de alinea: „Versterkt ben ik“..... enz.

A. Ik heb toen in die brief echter nog gestipuleerd „Ik neem aan, dat het op blz. 2 van uw brief, in het midden, gestelde betekent, dat de individuele verantwoordelijkheid voor ieder der Ministers voor de zaken van zijn Departement intact blijft.“ Dit ging dus in tegen de tendenz, die uit de brief van *Gerbrandy* was gebleken. Ik zeide voorts, „dat besluiten betreffende het algemene Regeringsbeleid niet in commissies, maar in de Raad van Ministers zullen worden genomen. Commissies zullen een voorbereidende taak hebben en alleen dan besluiten nemen, wanneer zij door de Raad daartoe uitdrukkelijk zijn gemachtigd.”

Vervolgens heb ik over de militaire Departementen nog een opmerking gemaakt. Ik achtte het minder gelukkig, dat het Departement van Oorlog aan een burgerminister werd toevertrouwd, hoeveel respect ik ook voor de heer *van Boeyen* had. Ik meende, dat in tijd van oorlog een militair daar beter op zijn plaats was, en ik achtte het gewenst, toen de heer *Furstner* als Minister van Marine zou worden opgenomen, dat een Departement van Defensie zou worden gevormd van Oorlog en van Marine samen. De heer *Furstner* was daartoe toen niet bereid.

82527. De Voorzitter: U vond de splitsing van het Departement van Defensie dus niet nodig?

A. Neen, dit had ik liever niet gezien. Wanneer men in Londen had beschikt over een militair van de landmacht, aan wie men met vertrouwen het Ministerschap kon opdragen, dan had ik het misschien wel anders gezien, maar een dergelijke figuur zag geen van ons. Geen van ons zou hebben betoogd, dat men aan de heer *van Boeyen* het Ministerschap moest opdragen, als een goed generaal beschikbaar was geweest. Zeker ook de heer *van Boeyen* zelf niet.

82528. De Voorzitter: Hoe vond u nu echter het feit, dat de heer *Furstner*, Minister van Marine geworden, toch bevelhebber van de zeestrijdkrachten bleef?

A. Dit was een wat wonderlijke figuur, maar men kon op dat ogenblik niet anders doen.

82529. De Voorzitter: Het was in zoverre vreemd, omdat daardoor o.m. de verantwoordelijkheid van de bevelhebber der zeestrijdkrachten tegenover de Regering in de lucht kwam te hangen.

A. Dit heeft de heer *Furstner* ook doen aarzelen, of hij het verzoek om als Minister op te treden wel zou aannemen. Hij was al van grote bevoegdheden voorzien en zou er geen nieuwe bij krijgen. Hij heeft het Ministerschap echter toch aangenomen, omdat hij meende zich niet te mogen onttrekken.

82530. De Voorzitter: De heren *Steenberghe* en *Welter* hebben zich blijkbaar sterk verzet tegen de splitsing van het Departement van Defensie. De heer *Welter* is tenslotte — het blijkt uit een latere brief — overreed en meende een tegemoetkoming aan zijn standpunt te zien in het feit, dat het Departement van Oorlog ad interim werd opgedragen aan de heer *van Boeyen*, terwijl in de Regeringsverklaring uitdrukkelijk werd uitgesproken, dat daardoor alle verdere mogelijkheden werden opengelaten.

A. De heren *Steenberghe* en *Welter* waren zeer tegen opneming van admiraal *Furstner* in het Kabinet. Ik heb de indruk, dat zij daar ook persoonlijke redenen voor hadden, maar zij waren er in ieder geval zeer tegen. Ik had geen reden om daar tegen te zijn. Het leek mij integendeel, waar de Nederlandse vloot zeer actief was, veel actiever dan het leger in die omstandigheden kon zijn in de eerste jaren, dat een admiraal als Minister van Marine wel op zijn plaats was.

82531. De Voorzitter: De zaak lag natuurlijk iets anders dan vóór het aftreden van de heer *Dijxhoorn*. De heer *Gerbrandy* heeft dit eigenlijk al gewild, vóórdat de heer *Dijxhoorn* aftrad. Als het toen

doorgezet was, had het alle mogelijke risico's, zelfs een ministers-crisis op dit punt kunnen geven. Toen de heer *Dijxhoorn* eenmaal was afgetreden, lag de zaak natuurlijk gemakkelijker.

Er is nog een ander punt, dat wij tot nog toe niet geheel hebben kunnen ophelderen. In het geval van de crisis-Kerstens wordt door de heer *Kerstens* beweerd, en er zijn ook andere uitingen in die geest, dat de heer *Gerbrandy* de heer *de Booy* al zou hebben gevraagd of gepolst, vóórdat hij zijn plan om het Departement van de heer *Kerstens* te splitsen definitief aan de heer *Kerstens* zou hebben kenbaar gemaakt. Weet u daarvan iets? Wij moeten het de heer *de Booy* nog vragen.

A. Ik weet zeer positief, dat dat juist is.

82532. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* ontkent het namelijk.

A. Zeer positief. Ik heb hier bij mijn stukken, welke verband houden met de crisis-Kerstens, een brief aangetroffen, waarin ik de heer *Gerbrandy* heb verzocht alsnog zijn voornemens te herzien. Daarin hield ik rekening met de moeilijkheid voor de heer *Gerbrandy*, dat hij de heer *de Booy* reeds had gevraagd en dat deze zich in beginsel bereid had verklaard, maar die moeilijkheid was m.i. in 's lands belang wel te overwinnen.

32533. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus u wist toen positief, dat dit gebeurd was, omdat dit een punt van behandeling had uitgemaakt in de Ministerraad?

A. Dit is een brief van 7 Mei 1934. Daarin staat:

„In de vergadering van den Ministerraad hebt gij gezegd, dat gij u gebonden gevoelt wegens het stadium, waarin zich de splitsing en de aanwijzing van den heer *de Booy* bevinden.

Ik gevoel uw moeilijkheid, maar beschouw haar niet als onoverkomenlijk.

Wanneer 's Lands belang, nader overwogen, gebiedt, dat van een voornemen en van een toezegging wordt afgezien, dan moet 's Lands belang den doorslag geven.”

82534. De **Voorzitter**: Deze zin heeft wel onze aandacht getrokken. Wij vonden dit echter nog niet doorslaggevend, want de gang van zaken is als volgt geweest. De heer *Gerbrandy* heeft bij brief van 15 April 1944 aan de heer *Kerstens* geschreven, welke bezwaren hij had tegen zijn beleid. Dit is de brief, die door *van Angeren* later is betiteld als „het deurwaardersexploit”. Dan deelt *Gerbrandy* in een brief van 27 April aan de heer *Kerstens* mede, dat hij van oordeel blijft, dat de splitsing van het Departement behoort te worden doorgezet en dat het in zijn bedoeling ligt deze zaak op die zelfde dag met de Koningin te bespreken en vraagt hij de heer *Kerstens*, of bij hem nadere overweging heeft plaats gevonden. Op 28 April antwoordt de heer *Kerstens*, dat er geen wijziging is gekomen in zijn besluit tot aftreden, indien de afsplitsing van het Departement van Scheepvaart doorgaat. Op 29 April schrijft de heer *Gerbrandy* aan de heer *Kerstens*, dat de Koningin Haar goedkeuring aan de splitsing heeft gehecht en dat er een afzonderlijke Minister van Scheepvaart zal worden benoemd.

Dit heeft zich dus allemaal afgespeeld in April en als dus uit uw brief van 7 Mei blijkt, dat u bekend is met het feit, dat de heer *de Booy* is gevraagd, dan is dit u blijkbaar bekend uit een Ministerraad, die kort tevoren heeft plaats gevonden, maar dan kan de uitnodiging aan de heer *de Booy* nog geschied zijn na de correspondentie van April, die ik u heb genoemd. De heer *Kerstens* was er dus van op de hoogte, dat dit allemaal zou gebeuren; op 29 April wist hij zelfs, dat de Koningin er mee akkoord zou gaan, dat het Departement zou worden gesplitst. Wanneer de heer *de Booy* is gevraagd ná dat moment, dan is daaraan niets vreemds. Alleen is dit het geval, wanneer de heer *de Booy* vóór dat moment is gevraagd.

A. Behalve wanneer het is gebeurd, vóórdat de zaak in de Ministerraad is besproken. U heeft het over een bespreking met de Koningin, maar het ligt toch voor de hand, dat een bespreking ook in het Kabinet zelf plaats vindt.

82535. De **Voorzitter**: U denkt dus, dat het zo is gegaan, dat al de stappen, die de heer *Gerbrandy* eind April heeft gedaan, de bespreking met de Koningin inbegrepen, een zelfstandig opereren van de heer *Gerbrandy* hebben gevormd?

A. Dat kan ik niet allemaal meer controleren, maar toen op 26 April 1944 over de splitsing van het Kabinet in de Ministerraad is gesproken, was de heer *de Booy* reeds gevraagd of gepolst. Hierdoor gevoelde prof. *Gerbrandy* zich tegenover de heer *de Booy* gebonden en meend-hij, dat hij niet meer terug kon. Uit mijn aan-

tekeningen blijkt met stelligheid, dat de bespreking in de Ministerraad heeft plaats gehad op 26 April 1944.

82536. De **Voorzitter**: Terwijl de afspraak bij de reconstructie van het Kabinet in 1941 was geweest, dat zulke aangelegenheden eerst in het Kabinet zouden worden besproken!

A. Ik kan niet aannemen, dat, als het onjuist is geweest wat ik schreef in die brief van 7 Mei 1944, *Gerbrandy* dan niet zou hebben teruggeschreven: dat is onjuist! Hij zou dan toch hebben geantwoord: daarin vergis je je!

82537. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Is er niet een antwoord, waarin iets dergelijks staat?

A. Neen, niet voor zover mij bekend is. U kent de brief en u weet dus om welke reden ik bezwaar had tegen een benoeming tot Minister van de heer *de Booy*. Ik hecht er waarde aan hier te verklaren, dat ik daarna gedurende een aantal maanden op de allerprettigste manier met de heer *de Booy* heb samengewerkt en de meeste achtung heb opgevat voor de zelfstandige manier, waarop hij zijn oordeel bepaalde; maar mijn bezwaar was toen, dat er in het Kabinet al veel vertegenwoordigers van grote ondernemingen waren en dat nu nog iemand zou worden geroepen uit rederskringen. Als directeur van de Royal-Shell, van de Koninklijke, was de heer *de Booy* tevens reder van een tankvloot en hij zat als zodanig ook in de Scheepvaart- en Handelscommissie. Ket die commissie had de heer *Kerstens* juist altijd moeilijkheden gehad en wij hadden de heer *Kerstens* tegenover de reders gesteund. Ik vond het verkeerd, dat de heer *Kerstens* het veld moest ruimen op het scheepvaartdepartement en dat er dan iemand van de tegenpartij, een exponent van de reders, voor in de plaats zou komen. Het leek mij ook niet gelukkig, dat de directeur van de Koninklijke een plaats in het Kabinet zou krijgen. Dat leek mij inzonderheid tegenover Indonesië niet gelukkig, terwijl de plaats van de overleden heer *Soejono* door de heer *Gerbrandy* onbezet was gelaten. Dat vond ik verkeerd; maar ik heb hoogachting voor de persoon van de heer *de Booy*, want hij was volkomen onafhankelijk in zijn oordeelbepaling.

82538. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* zegt, dat de bespreking met de heer *de Booy* niet heeft plaats gehad, vóórdat de tegenstelling tussen de heer *Kerstens* en hem openbaar werd, maar daarna. Hij zegt ook nog, dat er niet een bespreking met de heer *de Booy* plaats had of dat deze gepolst is, voordat die kwestie acuut is gewoeden. Dat is wat vaag ten opzichte van het moment, waarop het is geschied.

A. Het is moeilijk de volgorde te bepalen, als men niet toevallig wat op papier heeft staan; daaraan heeft men alleen houvast.

82539. De **Voorzitter**: Dan nog iets omtrent de Vertrouwensmannen. U hebt in uw nota van 22 December 1942 nog eens verduidelijkt datgene, wat u al in uw twee vorige nota's van December 1942 hebt gezegd, nl. wat u verstond onder voorlopig bewind. U hebt de gedachte geopperd, dat er een voorlopig bewind zou moeten zijn in Nederland op het moment van de bevrijding, dat men dat niet moest beschouwen als een nevenregering, maar dat het slechts kon zijn een agentschap van de wettige Regering. Dit heeft onze aandacht getrokken in verband met hetgeen later gebeurd is in verband met de benoeming van Vertrouwensmannen. Is dit al een idee in dezelfde richting geweest? Is er verder, vóór de komst van de heer *van Heuven Goedhart*, toen in Augustus 1934 het College van Vertrouwensmannen werd ingesteld, geen verdere uitvoering aan die gedachte meer gegeven?

A. Ik denk niet, dat dat een uitvloeisel van die brief van mij is geweest.

82540. De **Voorzitter**: Dus over dat idee is verder niet meer gepraat?

A. Neen.

82541. De **Voorzitter**: Maar had u iets soortgelijks in uw gedachten als wat later Vertrouwensmannen zijn geworden?

A. Dit geeft mij gelegenheid aan te vullen wat ik bij een vorig verhoor niet kon mededelen. U hebt mij toen gevraagd naar de heer *Springer*. Toen stond mij niet meer voor de geest, welk rapport hij mij had gebracht; maar het rapport, dat hij mij ter hand heeft gesteld, heb ik later gevonden. Het exemplaar, dat ik daarvan bezit, is zeer interessant, want hij gebruikte bij de aanduiding van personen letters en hij heeft mij bij zijn bezoek de echte namen medegedeeld; die heb ik daarnaast aangetekend. Het ligt meer op zijn weg dan op de mijne u dat rapport met de echte namen te geven.

82542. De **Voorzitter**: Ik dacht meer op de weg van de heer *Vorrink*, in wiens opdracht de heer *Springer* naar Engeland was gegaan.

A. Dit is een rapport, dat niet door *Vorrink* is opgesteld, maar door *Springer* in Londen is geschreven.

82543. De **Voorzitter**: Van welke datum is het?

A. Van 17 Augustus 1942. Hij heeft het na aankomst in Londen opgesteld.

De **Voorzitter**: Ik zou mij sterk vergissen, als wij dat rapport niet hadden.

A. In dat rapport wordt ook gesproken over de mening van sommige mensen, dat er na de bevrijding zou moeten komen een eenhoofdig bewind. en dan zegt de heer *Springer* namens de heer *Vorrink*, dat, als er zou komen een poging tot vestiging van een enigszins dictatoriaal bewind, de vakbeweging in verzet zou komen en die poging met stakingen zou worden beantwoord.

Dit geeft mij aanleiding mededeling te doen van een brief van 17 Maart 1942 van de gezant te Bern aan de Minister van Buitenlandse Zaken, die de heer *van Kleffens* mij heeft doen toekomen. Hierin wordt verteld, dat er in Bern was geweest een vluchteling, reserve-officier-waarnemer, die kort vóór zijn vertrek uit Nederland een onderhoud had gehad met mr. *Eindhoven*, bestuurslid van de Nederlandse Unie, die verschillende mededelingen had gedaan, o.a. over het in Nederland bestaande denkbeeld een landvoogd aan te wijzen, die bij het vertrek van de bezetting voorlopig het bestuur op zich zou nemen. De politieke partijen zouden op aandringen der socialisten geen militair maar een civiel persoon willen, terwijl de Unie aan een militair de voorkeur gaf, en wel aan luitenant-generaal *Boerstra*, die reeds was genolst en bereid was gevonden een dergelijke functie te aanvaarden. Ook aan generaal *Reynders* was gedacht, maar deze had geweigerd. Eveneens had men het oog gehad op de vroegere commandant van het veldleger, de heer *Roëll*, en op de oud-Gouverneur-Generaal *de Jonge*, die echter werden beschouwd als te zeer het oude regime te vertegenwoordigen. De diverse partijen waren eensgezind in haar mening, dat in de eerste tijd na de bevrijding H.M. de Koningin een absolute monarchie moest uitoefenen en zich moest omgeven door raadsliden, die buiten elk politiek verband stonden. Ik heb aan *van Kleffens* geschreven, dat ik hem dankte voor dit interessante briefje, maar dat ik de inhoud met een korrel zout opnam, aangezien het bestaan van overeenstemming op die punten tussen de politieke partijen voor mij absoluut onaannemelijk was. Dit deed mij echter denken aan de mogelijkheid, dat een dergelijke situatie zich zou kunnen voordoen en dat dan dergelijke mensen zich als tijdelijk landvoogd zouden opwerpen. Daarin moest worden voorzien en dat moest bij Koninklijk besluit worden geregeld.

82544. De **Voorzitter**: Dacht u daarbij aan een voorlopig bewind, gevormd door mensen, die uit Londen zouden worden uitgezonden of aan mensen in Nederland?

A. Neen, aan mensen in Nederland.

82545. De **Voorzitter**: Toen er tenslotte werkelijk een College van Vertrouwensmannen werd ingesteld, bent u pas enige tijd daarna hiervan op de hoogte gesteld. Het gebeurde op 2 Augustus 1944, terwijl de zaak door de heren *Gerbrandy* en *van Heuven Goedhart* als Ministers is geregeld. Kunt u ons mededelen, wanneer u daarvan op de hoogte bent gesteld?

A. Ik denk, toen de heer *van Heuven Goedhart* als Minister optrad.

82546. De **Voorzitter**: Hij was het al op het moment, toen het College van Vertrouwensmannen werd ingesteld.

A. Dat kan ik niet meer nagaan.

82547. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* zegt: dit is eerst persoonlijk ministerieel behandeld, zoals hij het noemt, en eerst later is het aan de Ministerraad medegedeeld.

A. Van een formeel besluit hieromtrent is mij niets bekend.

82548. De **Voorzitter**: Dat zegt hij niet. Het is persoonlijk ministerieel behandeld en het is eerst later in de Ministerraad medegedeeld.

A. Van een ministeriële of formele mededeling herinner ik mij niets. Ik heb alleen weleens horen vragen: wat is dat eigenlijk voor een college?

82549. De **Voorzitter**: Is u medegedeeld, wie de Vertrouwensmannen waren?

A. Er is mij toegefluisterd, dat de heer *Drees* daartoe behoorde.

82550. De **Voorzitter**: Maar niet de volledige samenstelling?

A. Neen. Ik had mij de voorstelling gemaakt alsof dat een groep was, die zich hier in Nederland uit de verzetsbeweging had gevormd, maar dat het een college was, dat min of meer vanuit Londen was samengesteld, heb ik niet geweten. Ik kan niet aannemen, dat mij dit ontsnapt zou zijn.

82551. De **Voorzitter**: Hoe vindt u dit?

A. Heel wonderlijk.

82552. De **Voorzitter**: Men vraagt zich af, waartoe de Ministerraad onder die verhoudingen dient, als zulke vraagstukken daarin niet worden behandeld.

A. Ik heb eerder gezegd: daartoe leidt het systeem van die vele commissievergaderingen; dit brengt soms een ontaarding mee. Dat gaat geleidelijk. Die commissies meten zich een zekere autonomie aan.

82553. De **Voorzitter**: Dan heb ik hier een telegram van 22 Maart 1945, dat door de heer *Gerbrandy* is gezonden aan Vertrouwensmannen.

A. Toen was ik al afgetreden.

82554. De **Voorzitter**: Ja, maar u wordt daarin genoemd en daarom vind ik het goed, dat ik u dit mededeel. Het telegram luidt:

„Bij reconstructie Kabinet konden *Albarda* en *Tempel* onder huidige benarde omstandigheden niet worden gehandhaafd wegens hun psysieken toestand. Daar ik wenschelijk achtte socialisten in Kabinet vertegenwoordigd heb ik *Oldenbroek* gevraagd, doch deze moest bedanken wegens vele gewichtige andere verplichtingen. Thans is mij aangeraden *Donker* vragen. Ik aarzel. Afgezien van vraag of deze bereid zou zijn, zou ik gaarne vrijblijvend uw oordeel vernemen, of *Donker* door u voldoende representatief wordt geacht.”

Dat telegram van de heer *Gerbrandy* aan Vertrouwensmannen is dus blijkbaar een verantwoording, waarom de heren *Albarda* en *van den Tempel* zijn verdwenen.

A. Wij hebben op meer dan één wijze, ook in de Engelse pers, in de „Times”, verklaard, dat wij zijn afgetreden wegens onze bezwaren tegen de procedure, gevolgd bij het ontslag van de heer *Eurger*.

82555. De **Voorzitter**: De heer *van den Tempel* was wel ziek in die tijd?

A. Ja.

82556. De **Voorzitter**: Maar met u was dat positief niet het geval?

A. Neen. U hebt zich daarvan persoonlijk te Londen kunnen overtuigen. *Van den Tempel* en ik hebben dezelfde gronden aangevoerd. Wij hebben een gemeenschappelijk schrijven gericht aan H.M. de Koningin en aan de heer *Gerbrandy*, waarin de gronden, waarop wij ontslag vroegen, werden vermeld.

82557. De **Voorzitter**: Hoe hebt u de instelling van het Departement voor Algemene Oorlogvoering gezien? Wat waren de motieven daarvoor? Hielden die, naar uw oordeel, ook nog verband met het streven van de heer *Gerbrandy* in de daaraan voorafgaande tijd naar grotere bevoegdheden van de Minister-President?

A. Het was een concentratie van vele bemoeiingen met de oorlogvoering in handen van de heer *Gerbrandy*. Hij zag graag naar het voorbeeld van Engeland, waar *Churchill* als Minister-President in een zeer machtige positie was en waar een klein War Cabinet uit het grote Kabinet was gevormd.

Er was telkens merkbaar, dat hij graag dat patroon zou volgen.

82558. De **Voorzitter**: Zag u in de instelling van het Departement voor Algemene Oorlogvoering nu ook een verwezenlijking van dat zelfde streven of was de bevoegdheidsregeling van die aard, dat hier-tegen dat bezwaar niet kon zijn ingebracht?

A. Ik kon het ook zien als een streven tot coördinatie van de oorlogvoering en hiervoor was veel te zeggen, maar het was in zoverre niet een volledige coördinatie, dat de militaire oorlogvoering toch bij de Departementen bleef.

82559. De **Voorzitter**: Er zijn dus bij deze gelegenheid niet door de Ministers bezwaren uitgebracht van de aard, zoals Is gebeurd bij de reconstructie van het Kabinet in 1941.

Dan mag ik u misschien nog dit vragen. U weet, dat er een actie is gevoerd tegen de heer *van Heuven Goedhart* in enige brochures, die door de heer *Lunshof* zijn geschreven. De heer *van Heuven Goedhart* heeft ons gevraagd naar de beschuldigingen, die daarin tegenover hem zijn geuit, omdat zij voor een groot deel betrekking hebben op zijn optreden als Minister te Londen, een onderzoek in te stellen. Wij hebben aan dat verzoek van de heer *van Heuven Goedhart* gevolg gegeven. Daarbij is ook aan de orde geweest de kwestie van enige brieven, die hij begin April 1945 heeft geschreven, o.a. aan de heer *Bosch van Rosenthal*, en die hij aan freule *van Hardenbroek* heeft meegegeven. Door de heer *Somer* is hiertegen op 12 April 1945 groot bezwaar gemaakt in een geheim schrijven aan de Minister van Oorlog en uit dit schrijven is door de heer *Lunshof* merkwaaardigerwijze geciteerd. In dit citaat, zoals het door de heer *Lunshof* wordt gegeven, staat: „Gezien de inhoud der brieven komt het mij begrijpelijk voor, dat zowel mr. *van Heuven Goedhart* als jonkvrouwe *van H.* gepoogd hebben, brieven langs clandestiene weg naar bezet Nederland te doen vervoeren en dat zij om bepaalde redenen getracht hebben, tegen de Kabinetsorder in, de officiële Nederlandse regeringsinstanties te passeren”.

Wat kunnen die woorden „tegen de Kabinetsorder in” betekenen?

A. Dit weet ik niet.

82560. De **Voorzitter**: Het kan natuurlijk ook wel van na uw tijd zijn geweest.

A. Het Ministerschap van de heer *van Heuven Goedhart* is nog van mijn tijd geweest.

De **Voorzitter**: Dit is van April 1945. Het woord „Kabinetsorder” is toch een enigszins wonderlijke uitdrukking in onze staatsrechtelijke verhoudingen.

82561. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De heer *Lunshof* zegt in zijn verhoor: „er was bovendien een Kabinetsorder, waarbij de Ministers hebben afgesproken geen contact buiten de instanties om met het bezette gebied op te nemen”.

Weet u hiervan iets?

A. Neen; dat is vermoedelijk na mijn tijd geweest.

82562. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Volgens de heer *Somer* had het Bureau Inlichtingen het uitsluitende contact met Nederland. Dat bureau bestond al langer, van 1942.

A. Het was indertijd wei zo, dat als de Ministers inlichtingen uit Nederland nodig hadden, die altijd werden ingewonnen door de inlichtingendienst. Daar hadden wij zelf ook geen dienst voor.

82563. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was iets anders dan dat men zegt: wij spreken af. dat gij nooit contact met het bezette gebied zult opnemen.

A. Ik herinner mij niet, dat ik daarvan ooit heb gehoord.

82564. De **Voorzitter**: Tenslotte nog dit: u hebt onder dagtekening van 19 Augustus jl. een brief geschreven aan de Voorzitter van de Enquête-commissie over een uitlating van de heer *van Blankenstein*. Wilt u dat nog nader toelichten?

A. Ik ben er opmerkzaam op gemaakt, dat de heer *van Blankenstein* in zijn verhoor van 21 April 1948, waarvan het verslag te vinden is op blz. 243 van Deel 2C, heeft verklaard, dat het zeer lang heeft geduurd, voordat ik bereid was een radioredevoering te houden voor Radio Oranje, omdat ik uit bezorgdheid voor mijn familieleden in Nederland daartoe niet wilde overgaan. Dit is bepaald onjuist. Ik heb de eerste uitnodiging van Radio Oranje om voor de microfoon te spreken terstond aangenomen en heb toen een redevoering gehouden. waarvan ik nog de tekst heb gevonden, waarvan ik echter niet precies de datum kan vaststellen, maar wel weet, dat het in 1940 is geweest; dit blijkt uit de tekst ook. Ik vermoed, dat de

heer *van Blankenstein* tot zijn dwaling is gekomen, omdat hij in Londen uit de kring van Radio Oranje heeft vernomen van een tweetal vriendschappelijke meningsverschillen, welke ik met de leiders van Radio Oranje heb gehad, die echter geen conflicten waren. Zij hadden de gewoonte aangenomen om, wanneer een van de Ministers een redevoering zou houden, dit daags te voren aan te kondigen. Ik heb nadrukkelijk verzocht, wanneer het een redevoering van mij betrof, dat na te laten, omdat ik gevoelde, dat, wanneer tevoren werd aangekondigd: morgenavond 8 uur zal *Albarda* voor de radio spreken, dit voor de Duitsers een schone gelegenheid was om mijn vrouw en kinderen en ook mijn politieke vrienden bij het radiotoestel te betrappen. Ik achtte het niet verantwoord het gevaar te vergroten, wanneer daartegenover niet een evenredig nut stond. Het nut van die voorafgaande aankondiging scheen mij zeer gering, omdat ik al lang de indruk had, dat, wanneer de mensen gelegenheid hadden te luisteren, er vrij algemeen geluisterd werd, of een uitzending al of niet was aangekondigd. Ik heb dan ook aan Radio Oranje verzocht voor mij de voorafgaande aankondiging achterwege te laten en gezegd, dat, als ze het toch zouden doen, ik niet bereid zou zijn voor de radio te spreken. Ik moest dat er bij zeggen, daar ze sterk aandrongen.

Een tweede meningsverschil, dat zich heeft voorgedaan, betrof het geval, dat men mij wilde verzoeken tot de Nederlandse bevolking een opwekking te richten tot bepaalde verzetshandelingen. Daartegen had ik morele bezwaren. Ik heb in mijn lange politieke leven nooit mensen willen opwekken tot handelingen, waaraan ik zelf niet deelnam en waarvan zij alleen de gevolgen droegen en ik niet. Ik heb nooit deelgenomen aan een opwekking tot werkstaking, omdat ik altijd heb gevoeld: het is voor mij gemakkelijk, mijn boterham blijft op tafel, maar die mensen zitten met de gevolgen; zij moeten dus zelf beslissen.

Zo stuitte het mij ook tegen de borst in Londen Nederlanders op te wekken tot verzetshandelingen, waaraan ik zelf niet kon deelnemen en waarvan zij de gevolgen zouden dragen. Ik had bovendien het gevoel, dat de verzetsstrijders in Nederland veel beter konden beoordelen dan wij in Londen, welke verzetshandeling verantwoord was en welke risico's konden worden aanvaard.

Dit zijn een paar meningsverschillen geweest, die ik met Radio Oranje heb gehad; zij hebben niet tot conflicten aanleiding gegeven. Misschien heeft de heer *van Blankenstein* er iets van vernomen. Ik twijfel niet aan zijn goede trouw, maar ik was er op gesteld, de gelegenheid te hebben dit even te rectificeren.

82564a. De **Voorzitter**: U heeft bij uw brief over deze aangelegenheid een radioredevoering overgelegd, waarvan u zegt, dat zij wel zal zijn van de tweede helft van 1940. Ik heb dit nog niet kunnen controleren, maar ik heb hier wel een andere radioredevoering van u, van 29 September 1940, die veel meer — voor zover ik het op dit ogenblik heb kunnen zien — dan de redevoering, die u bij uw brief heeft overgelegd, is gericht tegen de N.S.B. en met name tegen *Rost van Tonningen*.

A. Dal is de redevoering over de vakverenigingen, geloof ik.

De **Voorzitter**: Over de S.D.A.P.

A. Ik wist niet, dat deze van die datum is. Ik vermoed, dat de redevoering, die ik u heb gegeven, nog van oudere datum is, want ik heb hierover een brief uit Canada van de toenmalige gezant in Ottawa, die deze redevoering in het Engels had laten vertalen en haar in een blad had laten opnemen.

Dit bewijst intussen te meer, dat ik in September 1940 bereid was te spreken.

82564b. De **Voorzitter**: Dan ben ik gekomen aan het eind van de punten, die ik wilde bespreken.

Heeft u zelf nog iets, wat u ter sprake wilt brengen?

A. Ik hoop u de gevraagde nota te kunnen sturen tot aanvulling van uw collectie.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, welke u ons verstrekt hebt, en ik sluit het verhoor.

J. W. ALBARDA.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 23 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JOHANNES REGNERUS MARIE VAN ANGEREN,
oud 56 jaar, wonende te Wassenaar, lid van de Raad van State.

82565. De Voorzitter: Uw antwoorden zullen ook deze keer geacht worden te zijn gegeven onder verband van de door u bij uw eerste verhoor over de punten j en o van het Enquêtebesluit op 15 October 1948 afgelegde eed.

In verband met de *crisis-Kerstens* is door de heer *Gerbrandy* iets gezegd, waarvan wij het wenselijk achten dit nog even aan u voor te leggen.

Bij de bespreking van de positie, waarin de heer *Gerbrandy* tij de *crisis-Kerstens* verkeerde, heeft hij o.m. gezegd, dat zijn moeilijkheid eigenlijk hierin gelegen was, dat drie Ministers hem gezegd hadden, dat de heer *Kerstens* niet als Minister gehandhaafd kon blijven en dat zij, wanneer de heer *Gerbrandy* niet bevorderde, dat de heer *Kerstens* zijn ontslag kreeg, zelf zouden weggaan. De heer *Gerbrandy* stelt uit dus voor als een moeilijkheid, waarvoor hij door een aantal Ministers gesteld is, die gezegd zouden hebben: de heer *Kerstens* weg of wij weg.

In dit verband heeft hij bovendien het volgende gezegd:

„Van drie Ministers kreeg ik de positieve mededeling, dat ik moest kiezen. Als ik de heer *Kerstens* niet liet gaan, dan gingen zij. Ik heb ook een gesprek gevoerd met de heer *van Angeren*, die ook van oordeel was, dat ik de heer *Kerstens* niet kon handhaven. Toen is de kogel door de kerk gestuurd en toen heeft de heer *van Angeren* bezwaar gemaakt, wat zijn goed recht was. Ik heb hem toen gezegd, dat ik er niets van begreep, omdat hij eerst wat anders had gezegd. De heer *van Angeren* heeft hierop gereageerd met de mededeling, dat hij dat nooit had gedaan. Dit is iets, dat zich tussen twee personen afspeelt. De laatste stoot tot mijn overweging, dat ik het nu moest doen, is gegeven, doordat een Katholieke collega mij zei, dat hij vond, dat ik *Kersteris* niet kon handhaven.

Nu zegt de heer *van Angeren*, dat hij het nooit heeft gezegd, maar ik kan niets bewijzen.”

A. Dat is een zeer merkwaardige geschiedenis. Ik moet tot mijn leedwezen zeggen, dat hij zich daarin ernstig vergist. Een van de redenen van mijn ontslag is het ontslag van de heer *Kerstens*. Toen de heer *Kerstens* naar Amerika was gegaan, zijn er in de Ministerraad enige bezwaren gerezen ten aanzien van zijn beleid daar, althans ten aanzien van zijn uitlatingen. Hij is teruggekomen en heeft zich daarover in de Ministerraad verantwoord. Hij heeft moeten spreken over zijn radio-speech, waar enkelen bezwaar tegen hadden. Ik had ten opzichte van de heer *Kerstens* ook enkele dingen, die mij niet geheel bevielen. Misschien doelt de heer *Gerbrandy* daarop, wanneer hij zegt: de heer *van Angeren* was het ook niet in alle opzichten met het beleid van de heer *Kerstens* eens.

Dat wil echter niet zeggen, dat ik meende, dat hij moest heengaan.

82566. De Voorzitter: Ik wil nog even herhalen de woorden, die de heer *Gerbrandy* heeft gebruikt:

„Ik heb ook een gesprek gevoerd met de heer *van Angeren*, die ook van oordeel was, dat ik de heer *Kerstens* niet kon handhaven.”

A. Hierbij komt dan, dat de heer *Gerbrandy* het standpunt heeft ingenomen, dat het niet de bedoeling was, dat de heer *Kerstens* zou

heengaan, alleen, dat een deel van zijn Departement zou worden afgesplitst. De heer *Kerstens* heeft daaruit zijn conclusies getrokken, redenerend aldus: „Het lijkt, alsof er een stuk van mijn Departement wordt afgesneden, maar in werkelijkheid bedoelt u, dat ik moet heengaan.” Het is niet zo geweest, dat de heer *Gerbrandy* in de Ministerraad heeft gezegd: „wij hebben de koppen bij elkaar gestoken; u moet gaan.”

De heer *Kerstens* heeft een voorstel gekregen, waarbij hem de scheepvaart zou worden ontnomen. De heer *Kerstens* heeft toen gezegd: ik ben in onderhandeling met de Engelsen en Amerikanen; dit hangt samen met de invasie, op dit moment kan ik dat niet opgeven.

De heer *Gerbrandy* doet het kennelijk voorkomen, alsof wij er over gesproken zouden hebben, dat de heer *Kerstens* moest verdwijnen.

Hij heeft integendeel de voorstelling gegeven, dat de heer *Kerstens* met een ingekrompen Departement tevreden moest zijn, al heeft hij dan misschien in zijn hart gedacht, dat de heer *Kerstens* dit niet zou accepteren.

De heer *Kerstens* heeft eerder zijn ontslag aangezegd. Na lange redeneringen van de heer *Gerbrandy*, onder het toezwaaien van zeer veel lof en nadat een verklaring, die hem kon bevredigen, was afgelegd, heeft hij zich toen laten verbidden dit ontslag terug te nemen.

82567. De Voorzitter: Dat was begin 1944, nadat de heer *Kersters* was teruggekeerd uit Atlantic City.

A. Vijf weken daarna heeft hij een nota gekregen, een deurwaardersexploijt, en vervolgens heeft de heer *Gerbrandy* op 25 April de scheiding tot stand gebracht tussen Handel en Scheepvaart. Ik zal dit even nakijken in mijn aantekeningen van de Ministerraad. Ik lees hier, dat de President de positie van het Kabinet overwoog, enz. en een Minister of Shipping wilde benoemen.

82568. De Voorzitter: Noemde hij daarbij ook de naam van die Minister of Shipping?

A. Op 25 April is gezegd, dat hij een deskundige uit de shipping wilde benoemen.

82569. De Voorzitter: Hij werd aangeduid als een deskundige uit de shipping. Is daarbij ook de naam van de candidaat genoemd?

A. Ik lees hier in mijn aantekeningen, dat de president advies moest uitbrengen aan H.M. de Koningin. Er wordt in het algemeen gesproken van iemand uit de shipping. De deskundige is iemand, die in zaken moet zitten. De Engelsen en Amerikanen nemen ook hun toevlucht tot mensen, die geacht worden uit de business te zijn. *Kerstens* zei: Bij de Belgen en de Noren is dat niet zo.

82570. De Voorzitter: Misschien kunnen wij dit punt even afhandelen. Dit is wel van belang, omdat de heer *Kerstens* heeft gezegd, dat de heer *de Booy* reeds tevoren geraadpleegd was door de heer *Gerbrandy*. Nu ontkent de heer *Gerbrandy* dit zeer nadrukkelijk.

De heer *Gerbrandy* zegt, dat hij absoluut niets met de heer *de Booy* te maken heeft gehad of de heer *de Booy* gepolst heeft, vóórdat deze kwestie acuut is geworden; voorts zegt de heer *Gerbrandy* elders, dat de bespreking met de heer *de Booy* niet heeft plaats gehad, voordat de tegenstellingen tussen de heer *Kerstens* en hem openbaar werden, maar daarna.

A. Dat is zeer vaag uitgedrukt: „openbaar werden”. Voor mij was het van belang, of het gebeurde, voordat de heer *Kerstens* zich beraden had over zijn ontslag.

82571. De Voorzitter: Op 27 April kreeg de heer *Kerstens* een brief van de heer *Gerbrandy*, inhoudende, dat deze van oordeel bleef, dat het Departement van de heer *Kerstens* gesplitst behoorde te

wordzn en dat het in zijn bedoeling lag deze zaak op die dag met de Koningin te bespreken: hij vroeg echter voor de goede orde nog aan de heer *Kerstens* of bij deze nadere overweging had plaats gevonden. De heer *Kerstens* heeft daarop geantwoord, dat geen wijziging was gekomen in zijn besluit tot aftreden, indien de splitsing van zijn Departement doorging. Op 29 April schrijft de heer *Gerbrandy* aan de heer *Kerstens*, dat de Koningin de splitsing had goedgekeurd met dien verstande, dat er een afzonderlijke Minister van Scheepvaart zou worden benoemd. De vraag is dus m.i. of de heer *de Booy* vóór 28 April 1944 is gepolst.

A. De heer *Kerstens* moest dus uitmaken, of hij die splitsting van zijn Departement al dan niet aanvaardde.

82572. De **Voorzitter**: De heer *Kerstens* heeft op 28 April geschreven, dat hij niet in die splitsing kon treden en dat hij in dat geval zou aftreden.

A. Die brief was mij niet bekend. De loop van zaken, die u zojuist medegedeeld heeft, klopt niet zeer met de stelling, dat het heengaan van de heer *Kerstens* een in overleg met de heer *van Angeren* uitgemaakte zaak zou zijn. Immers, hij vraagt de heer *Kerstens* of deze met die splitsing accoord gaat.

82573. De **Voorzitter**: Inderdaad. Dit heeft zich dus in April afgespeeld. Nu doet de heer *Gerbrandy* het voorkomen, alsof de gehele maand Mei verder gevuld is met een soort verzet van de heer *Kerstens* in zake zijn aftreden. Hoe is deze zaak volgens uw visie nu gelopen? Kunt u niet met een bepaalde datum vaststellen, op welk moment de heer *de Booy* voor het eerst genoemd is?

A. Blijkens mijn notities heeft in de vergadering van 2 Mei de heer *Gerbrandy* de mededeling gedaan, dat hij zich beraden heeft tot de conclusie, dat de voorgestelde maatregel (n.l. splitsing van het Departement van de heer *Kerstens*) doorgang moet hebben. Dit was dus een zaak van de formateur en van de Koningin. Voorts deelde de heer *Gerbrandy* mede, dat hij de heer *Kerstens* deze beslissing had medegedeeld. Dit is blijkbaar schriftelijk gebeurd. Er staat hier in mijn aantekeningen: alvorens naar Hare Majesteit de Koningin te gaan, heeft hij (d.i. de heer *Gerbrandy*) zich in verbinding gesteld met de heer *de Booy*, die zich bereid verklaarde.

82574. De **Voorzitter**: Het verloop van zaken is dus aldus geweest: op 27 April schrijft de heer *Gerbrandy* aan de heer *Kerstens*, dat hij van oordeel blijft, dat de splitsing behoort te worden doorgezet, dat het in zijn bedoeling lag deze zaak op die dag met de Koningin te bespreken, maar dat hij voor de goede orde aan de heer *Kerstens* vraagt, of deze de kwestie nader had overwogen. Op 28 April antwoordt de heer *Kerstens*, dat geen wijziging is gekomen in zijn besluit om af te treden, wanneer de splitsing zou doorgaan. Op 29 April deelde de heer *Gerbrandy* mede, dat Hare Majesteit de Koningin had goedgevonden, dat de splitsing zou doorgaan. U zegt, dat de heer *Gerbrandy* tevoren de heer *de Booy* reeds had gepolst.

A. Ik lees het uit mijn aantekeningen. Ik moet hieruit afleiden, dat hij dat heeft gezegd. De heer *Kerstens* zegt, dat hij blijft bij zijn besluit het niet te aanvaarden en van plan is zijn verzoek om ontslag officieel in te dienen.

82575. De **Voorzitter**: Waarom heeft het dan nog een maand geduurd?

A. Er liepen nog meer gevallen. Het was niet één crisis, er waren er drie. U kent de moeilijkheden met de heer *van Boeyen*. Men was van plan het alles ineens af te doen. Ten aanzien van mij werd beslist, dat ik zou blijven.

82576. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* heeft over de crisis-*Kerstens* ook nog een nota tot de commissie gericht, waarin hij het verloop van de crisis schetst. Hij zegt daarin, dat al tevoren was gebleken van een sterke tegenstelling tussen de Minister van Pinnanciën, de heer *van den Broek*, en de heer *Kerstens* en dat hij daarop aan de heer *Kerstens* het voorstel van 15 April 1944 heeft gedaan.

„De heer *Kerstens* wenste op deze brief niet te antwoorden. Hij bleek alleen genegen over een aparte aankoopman te praten. Ik bracht toen deze zaak in de Ministerraad. Het gevolg was, dat de heer *Kerstens* ontslag aanzegde. De Ministerraad ging met het heengaan van de heer *Kerstens* akkoord. Deze bracht dit evenwel niet ten uitvoer, maar toonde in woord en houding te willen aanblijven. Daardoor trad een latente crisis in.”

De heer *Gerbrandy* zegt dus in deze nota, dat er aanvankelijk bezwaren waren van de zijde van de heer *van den Broek*, dat hij het voorstel heelt gedaan het Departement te splitsen, dat de heer *Kerstens* daarop niet wenste in te gaan, doch alleen wenste te spreken over een aparte aankoopman, dat de heer *Kerstens* ontslag aanzegde, hetgeen hij niet ten uitvoer bracht, doch in woord en houding toonde te willen aanblijven, waardoor een latente crisis intrad. De heer *Gerbrandy* zegt voorts, dat hij uit de overweging, dat een algemene crisis, indien mogelijk, voorkomen moest worden, nog geprobeerd heeft de heer *Kerstens* Minister van Koloniën te maken, maar dat is mislukt. Toen toch sprak de heer *van den Broek* zich definitief uit: als deze Minister niet heengaat, ga ik! In totaal zouden drie ambtgenoten dit standpunt hebben ingenomen en daardoor stond de heer *Gerbrandy* voor de moeilijkheid, zoals hij ons deze heelt geschetst.

A. Het is best mogelijk, dat de heer *Gerbrandy* later in zijn hoofd heeft gekregen om de heer *Kerstens* Minister van Koloniën te maken. Heeft hij dat gedaan, terwijl de heer *Kerstens* nog Minister was?

82577. De **Voorzitter**: Ja. De heer *Gerbrandy* schrijft in zijn nota:

„Deze (de heer *Kersteris*) bracht dit evenwel niet ten uitvoer, maar toonde in woord en houding te willen aanblijven. Daardoor trad een latente crisis in.

Uit overweging, dat vanwege consequenties een algemene crisis, indien mogelijk, vermeden behoorde te worden, heb ik naar een andere oplossing gezocht.”

Deze was om de heer *Kersteris* in de plaats van de heer *van Mook* Koloniën te laten beheren. De heer *Gerbrandy* schrijft verder:

„Ik vond echter geen instemming, wel bij de heer *Kerstens*, die ik omzichtig polste, maar niet bij de collega's. Hun bezwaar was: Dit is gevaarlijk, want een der grieven tegen de heer *Kerstens* is, dat hij zich te gemakkelijk in het openbaar uitlaat. Dit was o.a. geschied tweemaal bij zijn terugkeer uit Amerika, in een radiorede en in een voordracht in Londen. Het verloop van zaken bracht mee, dat de heer *van den Broek* nu definitief uitsprak: Als deze Minister niet heengaat, ga ik. Ik wist, dat de heer *van den Broek* dit besluit absoluut zou uitvoeren, en heb in die zin H.M. de Koningin gemeend te moeten inlichten.”

In een ander verband zegt hij, dat drie Ministers dit standpunt innamen en dat hij dus moest kiezen.

A. Ik verzeker u, dat ik zeker niet heb gezegd, dat de heer *Kerstens* moest verdwijnen.

82578. De **Voorzitter**: Dat is een apart punt in deze zaak. In zijn verhoor heeft de heer *Gerbrandy* gezegd, dat drie Ministers dit van oordeel waren en dat hij ook een gesprek met de heer *van Angeren* heeft gehad, die ook heeft gezegd, dat de heer *Kerstens* als Minister niet was te handhaven. Hij zegt, dat u dit later hebt ontkend.

A. Ik maakte in de Ministerraad bezwaar tegen deze splitsing en tegen het heengaan van de heer *Kerstens*, omdat ik het geen methode vond om iemand, die vier weken tevoren zijn ontslag had aangevraagd, waarop men alles op alles zette om hem te behouden, vier weken daarna te plaatsen voor een verandering van zijn Departement, waardoor praktisch zijn ontslag moest volgen. Ik heb juist altijd bezwaar gemaakt tegen het feit, dat het in dit tijdsgewricht moest gebeuren, terwijl de heer *Kerstens* met de Engelsen bezig was over de scheepvaart en met alle mogelijke andere dingen, die samenhangen met de invasie. Ik vond het onjuist om nu ineens iemand naar de Engelsen te sturen, die zij onvoldoende kenden. Het spijt mij, dat ik de heer *Gerbrandy* moet tegenspreken, maar ik kan dit niet aanvaarden. Dit moet een misverstand zijn. Hij kan niet zeggen, dat ik hierop later ben teruggekomen. Ik had ook wel bezwaren tegen de heer *Kerstens*, omdat hij te optimistisch in zijn uitlatingen was. Uitgesproken tegen hem was de heer *van den Broek*. Van de andere Ministers weet ik het niet; daarvan ben ik niet zeker geweest. Ik heb wel enig vermoeden, maar ik kan het niet met zekerheid zeggen.

82579. De **Voorzitter**: Volgens u heeft u dus ten hoogste weleens een opmerking van kritische aard op het beleid van de heer *Kerstens* gemaakt. Dan zou het dus zo moeten zijn, dat de heer *Gerbrandy* die opmerking van u zozeer naar zich toe heeft geïnterpreteerd, dat hij gezegd heeft: de heer *van Angeren* vindt de heer *Kerstens* ook niet te handhaven als Minister.

A. Dit is wel een zeer ver gaande interpretatie.

82580. De **Voorzitter**: U is dus van mening, dat zonder vergaand optimisme die interpretatie niet uit uw opmerkingen over het beleid van de heer *Kerstens* kon voortvloeien?

A. Ja. Ik heb het altijd zo gezien, dat het de heer *Gerbrandy*, die veel met de heer *Kerstens* op had, zeer veel leed deed, dat hij de heer *Kerstens* moest laten gaan met dit deurwaardersexploit en dat de heer *Gerbrandy* gaarne zou hebben gezien, dat de heer *Kerstens* voor het Kabinet behouden bleef. Dit blijkt uit verscheidene dingen, die in die nota staan; ook de toon, waarop dit gezegd werd, en het feit, dat men Koloniën aangeboden krijgt, wijzen in die richting. Het was nogal een verandering van decor. Ik heb altijd gedacht, dat de heer *Gerbrandy* het zelf ook beroerd vond, maar dat hij, nu daarvoor naar zijn oordeel feitelijke gronden aanwezig waren, aan de op hem uitgeoefende drang heeft moeten toegeven. Het is echter onjuist, wanneer de heer *Gerbrandy* zegt, dat ik ook mij op het standpunt zou hebben gesteld, dat de heer *Kerstens* zou moeten aftreden. Het is dus onjuist, wanneer de heer *Gerbrandy* zegt: ook een Rooms-Katholiek Minister als de heer *van Angeren* vond, dat de heer *Kerstens* weg moest; nog daargelaten, dat het een vreemde indruk zou kunnen maken in Nederland, wanneer de vier Rooms-Katholieke Ministers er achtereenvolgens uit zouden gaan, had ik bezwaren tegen de wijze, waarop deze zaak behandeld zou worden en dat een nieuwe Minister uit de shipping gevraagd zou worden, terwijl de oude Minister zijn ontslag nog niet had. Ik heb daarop in de Ministerraad gewezen. Ik heb gevraagd: heeft de heer *Kerstens* ontslag gevraagd? Dat had hij blijkbaar niet gedaan, anders zou ik dat niet gezegd hebben. Voorts lees ik in mijn aantekeningen, dat men toen de nieuwe Minister al gevraagd had. Dit is voornamelijk ook geschied uit zakelijke overwegingen. Nu weet ik niet wat de heer *Gerbrandy* bedoelt met te zeggen, dat de heer *Kerstens* Minister zou willen blijven. De heer *Kerstens* vroeg wel, hoe het nu aan moest met verscheidene problemen; hij zeide, dat hij op dat ogenblik met de

Engelsen over verscheidene zaken bezig was, en vroeg hoe het nu verder zou moeten gaan, indien men nu een Minister uit het andere kamp kreeg, en of hij die zaken moest doorzetten, ja of niet. Ook vroeg de heer *Kerstens*, of dat lopende zaken waren in verband met zijn demissionair zijn. Of de heer *Gerbrandy* dit heeft gezien als een wens om te blijven zitten, weet ik niet. Ik weet ook niet precies, wanneer de heer *Kerstens* tenslotte zijn ontslag gevraagd heeft; dat heb ik niet kunnen vinden.

82581. De **Voorzitter**: De heer *Kerstens* heeft verklaard, dat hij van oordeel is, dat er een verband bestaat tussen zijn aftreden en de wrok, die de reders tegen hem koesterden. Heeft u enige aanwijzing, dat dit in concreto invloed op zijn ontslag heeft uitgeoefend?

A. Ik zou het u niet kunnen zeggen. Het was zo, dat er een scherpe tegenstelling was. Bepaalde mensen uit de shipping waren zeer stellig tegen de heer *Kerstens*.

82582. De **Voorzitter**: U weet niet, of vanuit die richting concrete invloeden, gericht op zijn aftreden, zijn uitgeoefend?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de ons verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. R. M. VAN ANGEREN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 23 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. HENRI PETER LINTHORST HOMAN,
oud 45 jaar, wonende te Leeuwarden,
Commissaris der Koningin in de provincie Friesland.

Hij legt de eed af als getuige.

82583. De **Voorzitter**: Zoudt u ons eerst willen mededelen, op welk moment u vanuit het bezette gebied naar Londen bent gegaan en wat daartoe de reden is geweest?

A. Ik ben uit Nederland vertrokken omstreeks 20 September 1943. Bij nader inzien meen ik, dat dit begin September was. Ik ben 1 October 1943 uit Brussel vertrokken en op 16 December 1943 in Engeland aangekomen.

82584. De **Voorzitter**: Wat was de reden van uw vertrek naar Engeland?

A. Die waren veelvuldig. Verschillende mensen hadden mij verzocht om hetzij zelf te gaan, hetzij iemand te vinden, die bereid was te gaan. Ik had zelf ook plannen om te vertrekken. Verschillenden van mijn vrienden waren reeds een paar maanden tevoren gegaan. Ik had het plan eerst nog hier te blijven, omdat hier naar mijn mening nog wel een en ander te doen was. Van een van mijn vrienden uit het Nationaal Comité van Verzet (ik werkte n.l. samen met enkele leiders daarvan en legde o.a. contacten op enkele Ministeries en Rijksdiensten) heb ik toen het verzoek gekregen naar Engeland te gaan, in elk geval naar België, waar een paar „escape-lines” voor Engelandvaarders in de war waren geraakt. Deze moesten weer worden opgebouwd. Dit vroeg mij via de heer Neher of de heer van Velsen mejuffrouw *Elsje* Boon, de latere presidente van de Vereniging van Vrouwelijke Studenten te Leiden (V.V.S.L.). Zij zat in de organisatie van het studentenverzet. Ik heb toen van de heer Neher zelf — die onder de naam Dijkstra een van de leiders van het Nationaal Comité was — de mededeling gekregen, dat hij het wel dienstig zou vinden, indien ik naar Engeland ging, daar hij de indruk had, dat men daar onvoldoende begrip had van de omstandigheden hier. Dat was eind Juli, begin Augustus 1943. Drie van mijn beste vrienden waren via Delfzijl gegaan, ik meen in Juni van dat jaar; ik wilde toen nog niet meegaan. Dit waren van Houten, *Six* en van der *Wijck*. Ik had toen het gevoel, dat ik hier nuttiger dingen kon doen. Bovendien maakte mijn moeder het niet goed en mijn broer was gijzelaar. Ik was reeds ondergedoken en met bepaald werk bezig van Januari af, maar ik aarzelde wel, want de zaak werd moeilijk en van verschillende groepen, waarmede ik samenwerkte, waren verschillende mensen gearresteerd; het werk in die groepen begon vast te lopen. Voor mijn werk in het Nationaal Comité had ik al een opvolger gevonden op verzoek van de heer Neher, o.a. voor het geval ik zou worden gearresteerd, doch naderhand speciaal voor geval ik mocht vertrekken. Die opvolger heb ik tijdig ingewerkt en hem de belangrijkste van mijn contacten overgedragen. Via de heer *Reinink*, de tegenwoordige secretaris-generaal van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, kreeg ik het verzoek om te spreken met van Roijen en hem. Dat heb ik gedaan in den Haag en bij die bespreking waren naar ik meen nog enkele andere mensen aanwezig. Zij vroegen mij, of ik iemand wist, die bereid was op korte termijn naar Engeland te gaan en bepaalde boodschappen

wilde overbrengen. Ik wilde toen eerst weten, wat die boodschappen waren, maar daarop zijn zij aanvankelijk niet ingegaan. Door mij is gezegd, dat ik naar iemand zou uitkijken, maar ik had het besluit toen eigenlijk al genomen om zelf te gaan, al wist ik nog niet zeker, hoe ik in Engeland moest komen. Wel kon ik heen- en terugreizen naar België. Een paar dagen later ben ik weer teruggekomen en heb gezegd, dat ik het zelf zou doen.

82585. De **Voorzitter**: Welke boodschappen kreeg u van de heer van *Roijen* mee?

A. Ik moet dit natuurlijk ronduit vertellen?

De ene boodschap was deze. Men had vernomen, dat Prins *Bernhard* in aanmerking zou komen om opperbevelhebber of commandant van de Nederlandse strijdkrachten te worden, en dat achten deze heren niet wenselijk.

82586. De **Voorzitter**: Uit welke kringen kwam die opvatting?

A. Ik vermoed — ik weet dat niet zeker meer en ik heb dit naderhand nooit meer met de heer *Reinink* en ook niet met de heer van *Roijen* besproken —, dat dit was het Vaderlands Comité. Dat was de groep heren, waarbij o.a. de heren *Kranenburg*, *Vorrink* en ik geloof *Schaepman* betrokken waren en verschillende andere vooraanstaande figuren. Het waren o.a. verscheidene politieke topfiguren, van wie toen, enkele weken of maanden daarvoor, een groot gedeelte was gearresteerd. Zij hadden aanvankelijk een goede verbinding, ik ineen via Zwitserland; dat heb ik later begrepen; die verbinding werkte blijkbaar niet goed meer en zij hadden behoefte of waren doende, dat weer op te zetten. Daartoe ontving ik echter geen verzoek of introductie van hen.

De tweede boodschap had betrekking op het volgende. Men had de indruk gekregen, dat de Regering in Londen toen al wilde overgaan tot het staken, althans buiten functie stellen van de heren *Frederiks* en *Hirschfeld* als secretaris-generaal resp. van Binnenlandse Zaken en van Handel en Nijverheid. Dat nu achten deze heren zeer ongewenst; zij zeiden: wanneer deze beide heren uitvallen, dan zal er meer spaak lopen dan er goed mede gedaan zal worden. Wat hen daartoe bewoog, weet ik niet: ik heb er niet verder over gesproken. Ik heb op mij genomen die beide boodschappen zonder meer over te brengen; die zijn tenslotte ook met grote vertraging overgekomen. Ik heb niet een zeer vlotte reis gehad. Ik had te zamen met enkele vrienden zelf een spionagegroep, een eigen inlichtingendienst, in Nederland opgebouwd. In die zomer bleek, dat dit eigenlijk weinig praktische resultaten meer opleverde; zelf heb ik ten minste de indruk, dat het een doodgelopen geval was. Bovendien zijn enkelen gearresteerd en een van de leidende figuren vond ik niet zeer betrouwbaar. Helaas is later ook wel gebleken, dat dit juist was. Ik heb toen contact gekregen met een groep, die rechtstreeks in verbinding stond met het Bureau Inlichtingen (B.I.) te Londen.

82587. De **Voorzitter**: Welke groep in Nederland was dat?

A. Dat was de groep van oom *Wirn*. Daarbij trad als contact op de heer *Elkerbout* van *Philips*; die kende ik oppervlakkig uit Eindhoven. waar ik tot Januari '43 heb gewoond. Ik heb verscheidene keren contact met hem gehad; ik heb b.v. twee of drie keren hem in Utrecht gesproken. Bij deze groep werden mensen gearresteerd, o.a. die oom *Wim*, naar ik meen ov een imitatie-vliegveldje in de omgeving van Apeldoorn, Mijn zwager woonde in de onmiddellijke omgeving van Apeldoorn en deze was het jaar tevoren gearresteerd en gefusilleerd. Ik had van *Elkerbout* een zeer serieuze indruk; deze deelde mij mede, dat zij na deze arrestaties volkomen in de lucht hingen en dat zij hoopten, wederom te kunnen worden ingeschakeld. Hij vroeg mij, of ik zelf naar Londen zou kunnen gaan om die zaak wederom op te bouwen. Onze bedoeling was, dat, wanneer dit zou lukken, ik weer zo spoedig mogelijk in Nederland zou terugkeren. Dat was ook mijn plan, maar dat heeft niet zo mogen zijn. In Engeland werd terugkeer mij namelijk verboden.

82588. De **Voorzitter**: U heeft toch nog een andere opdracht gekregen, nl. een, die betrekking had op de financiering van het verzet?

A. In zover een „opdracht“ in deze zin. Ik herinner mij niet, wanneer dat het eerst is opgedoken, ik meen op een bespreking ten huize van wijlen de heer *van Hall* in Zaandam; ik zat ook in die groep. Al dat werk liep in elkaar over. Onze instructie was wel, ons slechts met één ding tegelijk te bemoeien, maar veel „overlapt“ elkaar. Ik was b.v. zeer bevriend met *Jan van den Bosch* (alias *Jan van den Berg* van het N.S.F.), een van mijn goede vrienden uit Eindhoven. Hij was chef van de afdeling expeditie van Philips en een van de oprichters van de z.g. Zeemanspot. Ik had *van den Bosch* betrokken — later is het jammer geweest, want toen de Gestapo ons op het spoor begon te komen, moest hij uit Eindhoven vluchten — bij de inlichtingendienst, die wij hadden opgericht, waarbij hij zeer belangrijke gegevens kon verstrekken over de expeditie van Wehrmachtgoederen van Philips naar Duitsland. Zo kwam ik via *van den Bosch* naderhand in persoonlijk contact met *van Hall* en enkele anderen. Ik meen, dat het ongeveer in het midden van de zomer 1943 was, dat de reserve-officieren zich moesten melden. Wij liepen rond met de vraag: wanneer een reserve-officier zich niet meldt, maar onderduikt, kan dat dan niet worden beschouwd als actieve dienst en kan hem dan zijn traktement niet worden uitbetaald? Ik meen, dat die vraag was voorgelegd aan de Regering in Londen dan wel, dat wij het hebben geprobeerd, maar dat daarop niet tijdig antwoord kwam. Met deze groep heb ik veel gesproken en ik heb gezegd: wanneer ooit, moet nu geprobeerd worden het nodige geld te krijgen om de goede zaak hier te financieren. De illegaliteit had nl. groot gebrek aan geld. Dat is gebeurd en daaraan heb ik inderdaad medegewerkt.

82589. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat het een van de meest directe resultaten van uw overtocht is geweest, dat de machtiging naar het N.S.F. is gestuurd.

A. Ik ben er niet zeker van, dat dit een persoonlijk resultaat van mij was. Gedurende de eerste tijd, dat ik aankwam, is het enkele malen naar voren gebracht. Het kan zijn, dat andere mensen het er tenslotte doorgedrukt hebben, vnl. bij Minister *van Lidth de Jeude*.

82590. De **Voorzitter**: Mensen uit Nederland?

A. Dat weet ik niet. Wel heb ik zelf de contacten in Nederland aangewezen en de agent, die hiervoor uit Londen naar Nederland vertrok, persoonlijk mogen instrueren. Die man en dat beschikbaar stellen van geld zou inderdaad terechtkomen.

82591. De **Voorzitter**: Wij hebben hier gehad Mr. *Koch*. Deze heeft verteld, dat hij in het najaar van 1943 naar Engeland is gegaan en een soortgelijke opdracht had, maar dat, toen hij in Londen kwam, u het resultaat reeds had geboekt.

A. Het is mogelijk. Het is in elk geval in orde gekomen. Ik kreeg in Londen een telegram via B.I., dat later bleek van *Tromp* afkomstig te zijn, die blijkbaar wist, dat ik aan de overkant was. Dat telegram pleitte sterk voor het overmaken van geld, in elk geval voor het bevorderen van Londen uit van een zo nauw mogelijke samenwerking tussen N.S.F. en L.O. en, naar ik meen, nog een andere organisatie; ik geloof, dat pater *Bleys* daarbij was betrokken, maar die was naar ik meen toen nog niet in Engeland aangekomen.

82592. De **Voorzitter**: U kwam in December 1943 te Londen aan. Welke is toen uw functie geworden?

A. Ik had gehoopt eind Januari of begin Februari 1944 naar Nederland te kunnen terugkeren. Ik had in Nederland wel gemerkt, dat er mensen waren, die dat deden. Dadelijk na aankomst in Engeland heb ik dit voornemen kenbaar gemaakt, maar de Engelse Intelligence in de Patriotic School zei mij al na enkele dagen, dat dit niet goedgekeurd werd. Ik geloof, dat een van de redenen, zo niet de hoofdrede, was, dat het hun of B.I. bekend was, dat verschillende mensen in Nederland wisten, dat ik in Londen was, althans daarheen was vertrokken. Ik heb aangedrongen terug te gaan. Toen dat niet mocht, heb ik gezegd — ik was reserve-officier —, dat ik anders in werkelijke dienst wilde gaan, b.v. bij de Irene-Brigade. Er bleek bij de „Irene-Brigade“ absoluut geen behoefte te bestaan aan officieren. Ik heb toen nog gesproken met kolonel *de Bruyne*, die mij wel wilde meenemen naar Amerika, ik geloof de mariniersopleiding. Mij is toen echter gezegd — Minister *van Boeyen* heeft vermoedelijk de Minister van Oorlog omgepraat, want hij had onvoldoende assistentie, ook bij de voorbereiding van het Militair Gezagwerk op Binnenlandse Zaken —, dat ik natuurlijk in werkelijke dienst zou komen met

ingang van de dag, dat ik op vrije voeten was, maar waarschijnlijk op een Departement zou worden gedetacheerd. Men had als Engelandvaarder toen nog z.g. „vrije keuze“, maar daar kwam geen spaan van terecht. Ik ben toen door de Minister van Oorlog als officier gedetacheerd op het Ministerie van Binnenlandse Zaken om te helpen met de voorbereiding van hetgeen later het Militair Gezag werd. Er was toen een bureau te Londen, dat dit alles voorbereidde in samenwerking met de betrokken Ministeries.

82593. De **Voorzitter**: Dat was toch het Bureau Militair Gezag: Dat bureau ressorteerde toch onder het Departement van Oorlog?

A. Ja, maar veel mensen, die later in het Militair Gezag een functie kregen, werkten, al of niet militair zijnde, aanvankelijk als semi-ambtenaar mede op de verschillende Departementen. In die tijd was de heer *Kist* de rechterhand van de heer *van Boeyen*. *Kist* had toen al de bestemming, Hoofd Sectie I van Staf Militair Gezag te worden.

82594. De **Voorzitter**: Had u daar een ambtenaarsrang?

A. Neen, alleen een militaire rang. De heer *Kist* wel; die is, naar ik geloof, raadadviseur geweest. Deze was naar ik meen ook van huis uit niet reserve-officier. Hij was B.B.-ambtenaar in Batavia.

82595. De **Voorzitter**: Is die toestand zo gebleven, totdat u in September 1944 naar België bent vertrokken?

A. Ja. Wij zijn 1 October 1944 in België aangekomen. De heer *Kist* moest weg; hij was door de heer *van Mook* naar Australië gezonden en ik heb zijn functie op de valreep moeten overnemen.

82596. De **Voorzitter**: In de maanden van Februari tot Mei 1944 zijn er moeilijkheden geweest met en voor de heer *van Boeyen*, die hierin bestonden, dat er bezwaar werd gemaakt, dat de heer *van Boeyen* eventueel als Minister van Binnenlandse Zaken en als Minister-kwartiermaker naar Nederland zou gaan, omdat men vond, dat zijn lichamelijke toestand dat niet toeliet. Dit heeft er toe geleid, dat de heer *van Boeyen* Minister van Algemene Zaken is geworden en de heer *Burger* Minister van Binnenlandse Zaken. Dat heeft zich op 31 Mei 1944 voltrokken. Heeft u van deze kwestie iets gemerkt? Ik vraag u dit, omdat in een bepaald verband daarbij ook uw naam is genoemd.

A. Dat laatste is mij niet bekend. Wij hoorden natuurlijk wel van die dingen. Er werd echter met ons geen overleg gepleegd over dergelijke zaken, wel werd privé soms onze mening gevraagd. Ik had waardering voor de grote ijver en het harde werken van de heer *van Boeyen*. Ik vind het prettig, dit hier te kunnen zeggen, want ik geloof, dat de algemene opinie wel anders was en misschien nog is. Een aantal mensen in Londen zag echter in hem, m.i. ten onrechte, typisch de oude man, van wie men zou sohrikken, wanneer de Regering uit Londen in bevrijd gebied zou terugkomen; daar zou dan „die oude *van Boeyen*“ nog bij zijn. Ik persoonlijk heb dat altijd een zwak argument gevonden. De lichamelijke gesteldheid van de heer *van Boeyen* was inderdaad niet zo goed; hij was zeer doof, maar hij maakte er toch wel iets goeds van. Ik kan er echter wel in komen: die doofheid was inderdaad wel lastig en een handicap. Maar die reserve, die gemaakt werd ten aanzien van de algemene indruk, die de heer *van Boeyen* zou maken bij zijn terugkeer in Nederland, was, geloof ik, de hoofdrede. Ik persoonlijk ben bij die beslissing echter niet betrokken geweest. Toen is de heer *Burger* als Minister van Binnenlandse Zaken opgetreden. Ik heb toen dezelfde functie op Binnenlandse Zaken gehouden als ik vóór die tijd had, maar ik heb toen ook nog moeten medewerken aan de zaken, die de heer *van Boeyen* meenam naar zijn Ministerie van Algemene Zaken, voornamelijk kwesties van Posterijen, Telegrafie en Telefonie, voorbereiding van verzorging van oorlogsslachtoffers, volkshuisvesting, later liquidatie N.A.D., etc. Men was toen zeer aan het dokteren aan een financiële regeling voor de hulp aan oorlogsslachtoffers. Deze materie is toen nl. overgegaan naar Algemene Zaken.

82597. De **Voorzitter**: Thans de problemen, die zich in het bevrijde zuiden hebben voorgedaan, met name de moeilijkheden tussen het Militair Gezag en de Ministers, die daar waren. U is betrokken geweest bij de moeilijkheden, die er geweest zijn tussen het M.G. en de heer *Burger*. Hoe is dat gegaan en wat heeft u daarvan meege maakt?

A. Het merkwaardige is: persoonlijk had ik eigenlijk geen moeilijkheden met Minister *Burger*, behalve misschien gedurende de laatste tijd, dat hij in functie was.

82598. De **Voorzitter**: Ik bedoel dan ook niet zozeer u persoonlijk als wel het M.G. als zodanig.

A. Er waren geen moeilijkheden met Minister *Burger*, althans in de aanvang; later misschien wel enige. Ik had persoonlijk zeer geregeld contact met Minister *Burger*, ook tijdens onze Brusselse periode. Ik was op de valreep hoofd van de Sectie Binnenlands Bestuur geworden, zeer tegen mijn zin, maar er was niemand anders. Mij was de belofte gedaan, dat, zodra in bevrijd gebied iemand zou opdagen, deze dit zou overnemen; dat is evenwel niet gebeurd; daarvan is niets terecht gekomen. Minister *Burger* stond altijd sterk open voor het incasieren en verwerken van allerlei berichten, die wij vanuit Brussel overbrachten. Ik heb zestien keren heen en weer gereisd tussen Nederland of België en Engeland na October 1944. Ik heb altijd mijn bevindingen zeer uitvoerig en zeer openhartig gerapporteerd; daarover heb ik met Minister *Burger* nooit enige moeilijkheden gehad. Al dat reizen en trekken tussen België en Nederland en Londen was menselijkerwijs voor ons niet vol te houden, maar was zakelijk ook niet verantwoord. Mij is altijd medegedeeld: de staf, de opleiding van het Militair Gezag had de verplichting in Brussel gevestigd te zijn; ik geloof, dat dat ook inderdaad zo was. Ik heb altijd gezegd: dat mag opgaan voor allerlei zaken, voor militaire zaken, voor economische kwesties, voor technische zaken, enz., maar voor binnenlandse bestuursaangelegenheden is dat bijzonder onpractisch. Mijn werk betrof over het algemeen zaken, die de geallieerde autoriteiten gelukkig niet zoveel interesseerden of waarvan zij geen flauw benul hadden, behalve enkele dingen betreffende security (vooral langs de grote rivieren) en enkele burgemeesterpuzzles. Ik heb gezegd: wij moeten zitten in bevrijd gebied, in Nederlands gebied. Eventueel moet daar de een of andere instelling komen, die de zaak van ons kan overnemen of ons kan bijstaan. Minister *Burger* heeft daarnaar wel oor gehad. Generaal *Kruls* aanvankelijk ook wel, maar later heeft hij gezegd: het geeft allemaal doublures; jouw geallieerde militaire „opposite number” in de staf van de S.H.A.E.F.-mission zit ook in Brussel. In Eindhoven had men toen al een vooruitgeschoven post van de Staf Militair Gezag neergezet. Dat bleek in de praktijk, althans op mijn gebied, slecht te werken. Daar zat ook aanvankelijk een van de officieren van mijn sectie, mr. *Land*: er was onvoldornde contact en dat kon er — gezien de heel slechte verbindingen — ook nauwelijks zijn. Ons werk bestond vnl. uit het coachen van de militaire commissarissen — die allen, speciaal op bestuursgebied, van huis uit vreemden waren — en het in stand houden van een zo goed mogelijke verhouding tussen de vele militaire instanties en de normale burgerlijke autoriteiten op Nederlands gebied. Wij hadden er vooral voor te zorgen, dat zowel het Militair Gezag, maar ook de Engelsen en Amerikanen de zaken zoveel mogelijk aan de Nederlandse bestuursautoriteiten overlieten. Dat kon men van Brussel uit onmogelijk doen. Ik heb er herhaaldelijk voor gepleit, dat de zaak ter plaatse, dus van het bevrijde zuiden zelf uit, het beste kon worden behartigd. Ik heb destijds, ik meen in November-December 1944, het voorstel gedaan ergens in het zuiden, b.v. in Eindhoven, een contactorgaan op te richten. Ik had met medewerking van de Commissarissen der Koningin uit Limburg en Zeeland en de waarnemend commissaris uit Brabant enkele mensen van hun provinciale griffiën ter beschikking gekregen om ons bij het overstelpende werk in Brussel te komen helpen. Wij waren nl. aanvankelijk slechts met zijn drieën. Er zijn ook twee burgemeesters te onzen behoeve voor losgemaakt (hetgeen eigenlijk in strijd met de wet was, daar het burgemeesterschap onverenigbaar is met de militaire dienst). In de laatste dagen van December 1944 of in de eerste dagen van Januari 1945 heeft Minister *Burger* in het leven geroepen het bureau voor Binnenlandse Zaken en dit gevestigd in de provinciale griffie van het toen bevrijde den Bosch. Ter zijde vermeld ik, dat de civiele bestuursarbeid in Brabant heel moeilijk was voor de civiele autoriteiten. De waarnemend commissaris, de heer *Smits van Oyen*, had aanvankelijk geen apparaat, omdat 's-Hertogenbosch (met provinciale griffie) nog bezet was. Minister *Burger* heeft, misschien om mij ter wille te zijn of gebruik makend van enige ervaringen, die ik had opgedaan, gezegd: ik wil, dat jij de leiding van dat bureau op je neemt. Ik meen mij zelfs te herinneren, dat dit door hem reeds zo was uitgemaakt en geregeld, voordat ik hiervan kennis kreeg. Ik heb gezegd: het wordt praktisch ondoenlijk, tenzij generaal *Kruls* mij daarvoor laat schieten. Mijn functie was immers Hoofd van Sectie J van de Staf Militair Gezag en die staf zetelde in Brussel. Dat is toen echter toch zo doorgegaan en dat was generaal *Kruls* niet erg welgevallig. De Minister heeft op dat bureau aangesteld hoofdamttenaren van de griffies in den Bosch, Zeeland (de heer *de Vries*) en Maastricht. De ambtenaar uit Maastricht was, naar ik meen, een financieel expert. Toen begonnen de zaken behoorlijk door elkaar te lopen, want ik kreeg bepaalde instructies van generaal *Kruls*, die enerzijds ook weer

aan zijn jasje werd getrokken, o.a. door de noogste leiding van de Engelse „Civil Affairs”, aan welke opleidingen wij moesten meewerken. Daarvoor moest ik b.v. optreden in Lille. In de praktijk ging het zo, dat zowel generaal *Kruls*, als zijn sous-chef — er was er aanvankelijk maar één —, nl. de heer *Posthumus Meyjes*, voortdurend zelf op stap moesten. Zij kwamen overal en hoorden dan over puzzles, die dikwijls met eigenlijke binnenlandse bestuurszaken niets te maken hadden, b.v. de Amerikaanse militaire commandant in Zuid-Limburg ging vorderen en maakte moeilijkheden met verschillende civiele instanties. Dergelijke dingen en vele andere moesten opgeknaapt worden en dan ging ik er heen. Dit en mijn vele andere werk in Brussel, Zeeland, Brabant en Limburg was echter niet te combineren met een geregelde aanwezigheid in den Bosch. Minister *Burger* was, geloof ik, gepikeerd, ook op mij persoonlijk, omdat ik meer mijn tijd beschikbaar moest stellen voor de staf van het Militair Gezag in Brussel en voor Militair Gezag-werk elders dan voor het bureau in den Bosch. Wij zaten b.v. ook met zaken, die aanvankelijk door de Regering waren gedelegeerd aan de staf van het Militair Gezag. Een voorbeeld hiervan is de regeling van de gemeentefinanciën. Er was de eerste maanden in bevrijd gebied noch een Minister van Financiën, noch een Minister van Binnenlandse Zaken. Niemand had ook voorzien, dat het Militair Gezag met dergelijke onderwerpen bemoeienis zou krijgen. Ik meen, dat de Regering in Londen onvoldoende rekening had gehouden met het feit, dat de gemeentefinanciën, doordat de gemeenten in die tijd abnormale uitgaven moesten doen, zouden vastlopen. Toen is majoor *Mackay* (in de burgermaatschappij hoofdamttenaar van de Nederlandsche Bank), hoofd van Sectie III (Financiën) van Staf Militair Gezag te Brussel, gemachtigd door de Minister van Financiën, uit de financiën van het Militair Gezag, dus uit de Rijksschatkist, bepaalde voorschotten aan de gemeenten te verlenen. Ik was van dergelijke zaken destijds onvoldoende ter zake kundig; ik was toen op dit gebied vrijwel zo groen als gras en mede daardoor had ik niet voldoende een deskundige vinger in de pap. In overleg tussen de heer *Mackay* en zijn medewerkers met, naar ik meen, enkele deskundigen van de griffie in Maastricht en met mij zelf zijn er toen circulaire van de chef staf uitgegaan naar de militaire commissarissen, die deze, naar ik meen, weer doorgaven aan de civiele autoriteiten of rechtstreeks naar de provincies en de gemeenten. Op deze manier konden er dus gelden beschikbaar worden gesteld. Ik geloof, dat dit gelopen is over de agentschappen van De Nederlandsche Bank. Ik herinner mij, dat het bureau voor Binnenlandse Zaken, waarvan ik pro forma de leiding had, dat anders heeft opgezet zonder dat rekening werd gehouden met hetgeen tevoren al was geregeld en zonder overleg. Dit bureau stuurde buiten Staf M.G. om zelf circulaire, nadat dit reeds schriftelijk geregeld was. Dit liep dus dwars door elkaar. Dit is maar één voorbeeld: zo waren er verscheidene zaken; ik herinner mij niet precies meer wat. Ernstige moeilijkheden of wrijving hebben Minister *Burger* en ik daarover nooit gehad, maar er was wel een wederzijds gevoel van enige kregelheid, dat men elkaar voor de voeten liep; dat was onaangenaam en had met meer begrip en overleg m.i. kunnen worden voorkomen. Ik was op Minister *Burger* wel zeer gesteld, maar er was kregelheid. Ik ben verscheidene keren op Bosch en Ven geweest: ik heb daarover, naar ik meen, ook op het Ministerie in Londen gesproken en ik heb de indruk gehad, dat Minister *Burger* op mijn militaire arbeid niet bijzonder prijs stelde en het beter geacht zou hebben, wanneer ik uit Staf Militair Gezag verdwenen was en geheel bij hem was komen werken. Verdere moeilijkheden zijn er toen naar ik meen met Minister *Burger* niet geweest. Er waren wel dingen, die de Regering in Londen niet geregeld had, omdat men er te veel van uitgegaan was, dat Nederland in zijn geheel ineens bevrijd zou worden. De Regering, beschikkende over de deskundige Departementsambtenaren, had dan alles dadelijk kunnen regelen. Maar de Regering kon dat uit Londen of uit Bosch en Ven niet doen. Zo waren er b.v. met het oog op de pers enorme lacunes; de zuivering van de pers, evenals die van de ambtenaren, was b.v. niet voldoende geregeld; enige zuivering van het bedrijfsleven b.v. was in het geheel niet voorzien; de Nederlandsche Arbeidsdienst (N.A.D.) hing in de lucht; men moest daarvoor overhaast nog vele regelingen treffen; een aantal Koninklijke besluiten was in Londen wel vastgesteld, maar nog niet afgekondigd, althans de nodige exemplaren van de Staatsbladen bleven in Engeland liggen; voor de uitgifte van persoonsbewijzen (het Tijdelijke Persoonsbewijzen Besluit) en herregistratie van de bevolking waren onvoldoende goede maatregelen getroffen. Toen ik deze laatste onderwerpen besprak met de deskundige ambtenaren van de gemeentesecretarie in Eindhoven en in Tilburg, is b.v. gebleken, dat men aan de Koninklijke besluiten ter zake praktisch niets had; dat kon men niemand kwalijk nemen. Minister *van Boeyen*, die dit had voorbereid, had ook geen voldoende deskundigen tot zijn beschikking; hij had wel een verdienstelijk man (luitenant *Koenen*), die vroeger belast was geweest met deze materie,

maar die Londense ontwerpen pasten nu eenmaal niet op de Nederlandse praktijk. Dat alles rammelde geducht; het liep dus niet.

Er zijn naderhand wel ernstige moeilijkheden ontstaan met Minister *Burger*, niet zozeer van de zijde van Militair Gezag, maar, naar ik meen, voornamelijk in Londen zelf, ik geloof naar aanleiding van een radiorede van Minister *Burger* over de zuivering.

82599. De **Voorzitter**: De radiorede van 14 Januari 1945?

A. Dat kan wel zijn. Persoonlijk heb ik echter daarbuiten gestaan. Toen ik dat las in de couranten — ik heb het niet persoonlijk gehoord —, heb ik gedacht: het zou toch wel goed zijn geweest, wanneer daarover enig overleg was gepleegd; dan hadden wij met die opvattingen rekening kunnen houden. Want wat wij nl. zeer misten, waren normen of uitvoeringsvoorschriften van de Regering, o.a. op het Zuiveringsbesluit. Men was er van uitgegaan, dat de bemoeienis van het Militair Gezag met de zuivering slechts een zeer tijdelijke zou zijn; in Londen dacht men aanvankelijk, dat het een kwestie van één of enkele weken zou zijn en dat het eerste werk onmiddellijk na de bevrijding door het Militair Gezag zou zijn opgeknapt en daarna dadelijk door de burgeroverheid zou worden overgenomen. Dat ligt echter heel anders en niemand wist eigenlijk hoe men met die zuivering aan moest; uitvoeringsvoorschriften ontbraken. Men had grote perikelen op dit gebied, o.a. met de illegaliteit. Er waren nogal wat meningsverschillen tussen de tot handelen bevoegde organen van het Militair Gezag, dus speciaal de militaire commissarissen, en de hogere burgerlijke bestuursautoriteiten, o.a. de Commissaris der Koningin en door deze gemachtigde burgemeesters, speciaal in Limburg. Bovendien waren er weleens meningsverschillen met een aantal legerautoriteiten van de geallieerden, die bemerkten, dat de zaken hier en daar niet snel en efficiënt liepen en die soms een andere burgemeester wensten. Dat hield ook weer verband met de tijdelijke bestuursvoorziening, die nu eenmaal bij Koninklijk besluit geregeld was. De binnenlandse strijdkrachten hebben zich in het eerste stadium ook intens met dit alles bemoeid zonder wettelijke bevoegdheid. Dwars daar doorheen is toen die rede van Minister *Burger* gekomen, waarvan de hoofdstrekking, voor zover ik mij herinner, deze was: „nu ik zelf hier in bevrijd gebied om mij heen gezien heb, heb ik de conclusie getrokken, dat men met die zuivering veel te ver gaat. Eigenlijk behoren alleen gezuiverd te worden die mensen, die positief „fout“ zijn geweest”.

In grote kringen van de mensen uit het bevrijde gebied, die de gehele bezetting hadden medegemaakt, was de communis opinio nu eenmaal anders. Ook de militaire commissarissen zelf, die in Londen, in overleg met de Regering, zo goed mogelijk geschoold waren, zijn geschrokken van de radiorede van Minister *Burger*. Deze had immers nooit zelf tevoren aanwijzingen gegeven hoe het dan wel moest. Aanleiding tot ruzie daarover is er echter nooit geweest.

82600. De **Voorzitter**: In de loop van de maanden zijn er moeilijkheden gekomen, juist ten gevolge van het feit, dat de taak van het Militair Gezag was berekend voor een korte periode. Het liep in het zuiden heel anders, het duurde maanden en maanden. Op een gegeven moment kwamen er ook Ministers in het bevrijde zuiden. Toen deed zich de moeilijkheid voor welke nu de verhouding was tussen de individuele Minister en zijn taak enerzijds en het M.G. anderzijds. Het Militair Gezag was zo opgezet, dat het een zelfstandige taak had, verantwoording schuldig was aan de Regering, instructies kon krijgen van de Regering en dat de Minister van Oorlog als intermediair tussen het Militair Gezag en de Regering fungeerde. In het stelsel van het B.B.S.B. had de individuele Minister eigenlijk geen rol. In het bevrijde zuiden kwamen dus individuele Ministers, die te maken kregen met de problemen, die daar aan de orde waren, en die zagen, dat er bepaalde dingen gebeurden, die naar hun mening niet moesten gebeuren of anders moesten gebeuren. Zij voelden hun verantwoordelijkheid als Minister van de Kroon, wilden bepaalde dingen doen en stuitten op het Militair Gezag, dat zeide: eigenlijk hebben wij met de individuele Minister niets te maken; wij krijgen onze instructies van de Kroon.

De Ministers zaten met de moeilijkheid, dat zij geen apparaat hadden. Dat heb ik bedoeld, toen ik sprak van de moeilijkheden, die zijn ontstaan. Ik zie de instelling van het bureau Binnenlandse Zaken in den Bosch door de heer *Burger* dan ook als een uitvloeisel van het feit, dat hij voelde, dat hij niet in Bosch en Ven kon blijven zitten zonder enig apparaat. In dat kader vroeg ik u hiernaar. Hebt u in die tijd ook een oordeel gekregen over die moeilijkheden, die de Ministers hier hadden?

A. Ik heb er wel een oordeel over gekregen. Ik weet echter niet meer precies of ik dat oordeel toen heb gekregen dan wel naderhand. Het contact tussen de Regering en het Militair Gezag liep — althans

hoorde te lopen — over de Minister van Oorlog via Generaal *Kruls* als chef staf Militair Gezag naar ons als sectiehoofden en naar de militaire commissarissen. Maar in werkelijkheid liep dit contact dikwijls tussen de verschillende individuele Ministers met de leiding van het Militair Gezag.

82601. De **Voorzitter**: Ook met de sectiehoofden?

A. In het algemeen: Neen. Zo liep het wel dikwijls tussen Minister *Burger* en mij, maar dat was eigenlijk formeel niet juist. Generaal *Kruls* had in de eerste tijd echter alleen maar als sous-chef de heer *Posthumus Meyjes*, maar die kon van alle zaken, met name van de bestuursaangelegenheden, onvoldoende op de hoogte zijn: hij wist daar ook onvoldoende van. De chef staf liet de behandeling van mijn zaken grotendeels aan mij zelf over. Naderhand is er een groep sous-chefs gevormd, het Stafbureau van het Militair Gezag te Brussel, bestaande uit de heren *Posthumus Meyjes*, *Julius*, *Snijders* en later *de van der Schueren*. Deze laatste was in die tijd aanvankelijk provinciaal militair commissaris in Brabant.

82602. De **Voorzitter**: Hoorde prof. *de Boer* daar ook niet bij?

A. Ja. Die is naderhand naar Engeland teruggedaan. Die is zich in een vroeger stadium gaan concentreren op de voorbereiding voor de repatriëring, op welk gebied, naar ik meen, zeer veel lacunes bestonden, o.a. wegens onvoldoende contact tussen de Regering en de geallieerde legerleiding. Prof. *de Boer* heeft ook in Brussel gezeten. Gelukkig heb ik buiten de moeilijkheden gestaan, die tussen de Regering en het Militair Gezag rezen in verband met de vestiging van de Regering in hotel „Bosch en Ven“ in Oisterwijk. Ik heb met Minister *Burger* in die periode herhaaldelijk gesproken in „Bosch en Ven“; daar ben ik enige malen geweest. Ik wist, dat het standpunt van de chef staf van het Militair Gezag, generaal *Kruls*, was, dat het bepaald onwenselijk was, dat de Ministers zich enigszins permanent daar vestigden. In hoeverre generaal *Kruls* daarin gelijk had, kon ik niet beoordelen. Hij beriep zich er op — dat heb ik later begrepen —, dat dit ongewenst was ingevolge de bepalingen van het z.g. Legal Agreement tussen de Nederlandse Regering en de geallieerden. Krachtens dit Agreement dienden tal van bevoegdheden, voor zover het Nederlandse belangen betrof, niet door de Ministers, maar in bevrijd gebied (tijdens de z.g. operationele fase) door het Militair Gezag (Netherlands Military Administration of „N.M.A.“) te worden uitgeoefend. De geallieerde militairen hadden nl. gezegd, dat er tijdens de „operationele fase“, dus gedurende de periode van de militaire krijgsvieringen, geen plaats was voor gelijktijdige activiteit van de Nederlandse Ministers in Nederland zelf. Ik denk niet, dat er iemand is geweest, die de bevoegdheid van de Ministers om daar op te treden ontkende, maar ik weet wel, dat de leiding van de staf van het Militair Gezag het onverstandig vond, ook omdat er dan onvoldoende contact zou zijn. Want wij zaten immers verplicht in Brussel en de Ministers in „Bosch en Ven“, terwijl hun apparaat (de Ministeries) in Londen bleef. Later heb ik zelf de indruk gekregen, dat het buitengewoon nuttig zou zijn geweest, indien enkele Ministers zich in Brussel hadden gevestigd; voor de Ministers was dat echter niet aantrekkelijk, want zij konden dan ook wel in Londen blijven zitten; zij wilden begrijpelijkerwijze naar Nederland. Ik geloof, dat — wanneer men beide kanten, met name van de kant van verschillende Ministers, een wat sportievere neiging tot openhartig overleg had getoond in die tijd — er van enige wrijving geen sprake had behoeven te zijn. In hoeverre de Ministers gelijk hadden met hun mening, dat het Militair Gezag hun dwars zat, kan ik niet beoordelen. De moeilijkheden speelden zich voornamelijk af op terreinen en in een sfeer, welke buiten mijn competentie lagen.

82603. De **Voorzitter**: Wist u niet wat zich vóór de komst van de Ministers had afgespeeld tussen de chef staf en de Ministerraad?

A. Dat wist ik toen niet. Later hoorde ik over bepaalde correspondentie tussen de chef staf en de Ministerraad; ik bedoel: tussen de chef staf en de Minister-President.

Over de verhouding tussen deze beiden is toen ook nog meningsverschil geweest, want de chef staf had, naar ik hoorde, moeten schrijven aan de Minister van Oorlog en niet aan de Minister-President. Ik stond daar volkomen buiten, maar ik weet wel, dat dit een gepeperde correspondentie moet zijn geweest. De problemen, die er waren op het gebied van het praktische werk, betroffen vooriiamelijk, naar ik mij herinner, de gehele materie van de politieke delinquenten, dus de justitiële zaken, waarbij de politie betrokken was, en voornamelijk de arrestatiebevoegdheid.

82604. De **Voorzitter**: Dat waren de moeilijkheden van de Minister van Justitie. De Minister van Binnenlandse Zaken had o.m. te maken met de problemen van het plaatselijk bestuur, van gemeenteraden, enz., die voor hem natuurlijk zeer belangrijk waren.

A. Daarover hebben wij, voor zover ik mij kan herinneren, nooit enige wrijving gehad. Daarmede (al of niet gemeenteraden) hebben wij ons als Militair Gezag ook nooit bemoeid (dit alles was immers wettelijk geregeld in het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provincies en Gemeenten). Maar ik heb wel bemerkt in die tijd, dat er van de kant van de Minister van Binnenlandse Zaken, laat ik maar zeggen: een aanmerkelijke verkoeling tegenover mij en mijn werk was ingetreden, die ik niet billijk achtte. Ik heb al die maanden gewerkt als een paard: ik zat, achteraf gezien, enigszins tussen twee vuren; ik heb van de ooven mij gestelde mensen in Brussel dikwijls gehoord: je moet niet zoveel in Brabant en Limburg zitten. Ik was er echter steeds op uit het accent zoveel mogelijk op de civiele autoriteiten te doen leggen.

82605. De **Voorzitter**: Wanneer u in het bevrijde gebied was, werkte u meestal voor het Militair Gezag. Maar wat deed u voor het Bureau Binnenlandse Zaken, dat in den Bosch was?

A. Van mijn werk daarvoor kwam niet zoveel terecht; dat was meer een nominaal leiderschap. Ik heb wel gezegd: maak een stedehouder van mij, ijd van dat bureau, en trek hem een uniform aan, dan is er tenminste een permanente verbinding. Dat is toen naderhand geworden een ambtenaar van de provinciale griffie in 's-Hertogenbosch, mr. *Cornelissen*, met de rang van kapitein; die is daar als contactman werkzaam geweest, afgestaan door de waarnemend Commissaris der Koningin in Noordbrabant en te mijner beschikking gesteld. Ik kwam daar zelf niet zoveel, omdat mij dat ten eenmale onmogelijk was. Ik geloof, bij nader inzien, dat Minister *Burger* onvoldoende inzicht had in mijn functie en positie als officier, als hoedantig toch mijn enige onmiddellijke chef was generaal *Kruls*.

82606. De **Voorzitter**: De heer *Burger* zegt daarvan:

„Ik heb geprobeerd de moeilijkheden te ondervangen. Men zat eenvoudig met de toestand, dat dat militaire apparaat er nu eenmaal was, het enige apparaat, dat zich kon bewegen, omdat het over voertuigen en feitelijke bevoegdheden beschikte. Wij zaten ook met het feit, dat de heer *Gerbrandy* nu eenmaal allerlei mensen, met name generaal *Kruls*, handhaafde. Wilden wij iets uitvoeren, dan moesten wij op de een of andere manier een punt van overleg met dat apparaat weten te vinden. Ik heb toen een man van mijn Departement, de heer *Linthorst Homan*, die tevens was hoofd van de Sectie Burgerlijke Zaken, chef gemaakt van dat Bureau Binnenlandse Zaken in 's-Hertogenbosch, als Departementsambtenaar wel te verstaan. Prompt er op, de volgende week, stond er in de wekelijkse uitgave van het Militair Gezag, waaruit ik zo juist heb geciteerd, dat het Bureau Binnenlandse Zaken moest worden beschouwd als een bureau van het Militair Gezag. Ik neem aan, dat de heer *Linthorst Homan* het er op die manier heeft ingezet met de bedoeling om de storm in Militair Gezags-kringen te apaiseren. Maar voor mij was dat natuurlijk niet acceptabel. Ik wilde wel blijk geven van samenwerking met het Militair Gezag en deze man, die en Departementsambtenaar en functionaris bij het Militair Gezag was, chef laten zijn, ten einde niet op een gegeven ogenblik tegenstrijdige beslissingen te nemen. Doch wat daar was gemaakt, was civiel en geen militair gezag. Dat wakte bezwaren en al houd ik het er voor, dat de heer *Linthorst Homan* die op voormelde manier heeft willen opvangen, hij is naar mijn gevoelen een tikje te ver naar de zijde van het Militair Gezag doorgeslagen.”

A. Ik had zelf in die tijd misschien meer of rustiger met Minister *Burger* moeten spreken of hij met mij; daarvan is echter weinig gekomen. Het is een denkfout van de heer *Burger*, te zeggen, dat ik Departementsambtenaar was. Dat ben ik nooit geweest; dat is een constructie, die hij misschien nooit duidelijk beseft heeft. Ik ben zuiver als militair tijdelijk gedetacheerd geweest op het Londense Departement van Binnenlandse Zaken; nl. totdat de staf Militair Gezag op 1 October 1944 uit Engeland naar België vertrok. Ik genoot b.v. ook slechts militair traktement als reserve-officier en generlei salaris als Departementsambtenaar, want dat was ik ook niet. De helft van mijn werk op dat Ministerie bestond destijds inderdaad wel uit allerlei puur civiele zaken, die zuiver administratief werk betroffen, zoals o.a. het ontwerpen van brieven, beschikkingen, besluiten, etc. Dat is wellicht de aanleiding er van geweest, dat Minister *Burger*, toen hij overnam

van Minister *van Boeyen*, meende, dat ik Departementsambtenaar was en toevallig tevens officier. Mijn formele functie was echter puur militair. Minister *Burger* heeft inderdaad gelijk: dat bureau in den Bosch droeg een civiel karakter. Ik heb echter, voor zover ik mij kan herinneren, zelf daarover nooit iets gepubliceerd in een blad van het Militair Gezag; ik herinner mij de publicatie niet. Bij nader inzien schemert deze kwestie mij weer vaag voor de geest, maar ik weet niet meer hoe dat toen zat.

82607. De **Voorzitter**: De publicatie schijnt er te zijn geweest en de heer *Burger* veronderstelt, dat u dat hebt gedaan.

A. Ik denk, dat dat door het bureau van de sous-chefs is gedaan. Wat ons ontbrak, is het volgende. Wanneer de Ministers vonden, dat bepaalde dingen anders moesten gebeuren of niet moesten gebeuren, dan had he: Militair Gezag, naar mijn mening, van hen instructies moeten krijgen. Wij hebben echter vrijwel nooit enige instructie gehad. Ik wijs in dit verband b.v. op het vraagstuk van de zuivering. Er zijn van Regeringswege pas concrete richtlijnen door de Minister uitgewerkt over de organisatorische vorm, waarin de zuivering moest worden voorbereid en afgewerkt, in de tweede Ministerperiode van Minister *van Boeyen*, nadat Minister *Burger* was afgetreden. Minister *van Boeyen* was toen nl. tot het optreden van Minister *Beel* ad interim weder Minister van Binnenlandse Zaken. Minister *van Boeyen* is toen meermalen bij ons in Brussel geweest. Later is dit op een nogal snelle en efficiënte wijze uitgewerkt door Minister *Beel*, die ook geregeld met ons contact opnam. Ik kan mij volkomen indenken, dat dat in de periode van Minister *Burger* ook niet gemakkelijk ging. De Ministers zaten in Londen zonder een noemenswaardig aantal ambtenaren en de opinies van Commissarissen der Koningin en dooi hen tot zuiveren gemachtigde burgemeesters waren verdeeld.

82608. De **Voorzitter**: Was het naar uw mening absoluut uitgesloten geweest, dat het Militair Gezag in het bevrijde gebied was gevestigd? Er waren toch wel gelegenheden te vinden om het Militair Gezag onder te brengen!

A. Ik heb er zelf altijd krachtig voor gepleit. Ik was er absoluut een voorstander van. Of het gekund had, weet ik echter niet.

82609. De **Voorzitter**: Men was met het van Brussel uit heen en weer reizen uren van de dag kwijt.

A. Ja. Minister *Burger* heeft, zoals u mij net voorlas, gezegd, dat het Militair Gezag de vervoermiddelen had en zich kon verplaatsen, maar dat moest men niet overschatten. Het was een grote toer om een auto op de kop te tikken. Men moest in de regel grotendeels des nachts reizen. In de winter was het niet vol te houden en de wegen waren vaak overstelpt met militair verkeer. Ik herinner mij, dat ik heb gevraagd: welke is de zakelijke reden, waarom wij met onze gehele staf niet naar het bevrijde gebied kunnen gaan?

Ik meen, dat ik daarop altijd te horen heb gekregen, dat dat niet ging, omdat wij een onderdeel waren van — althans onlosmakelijk verbonden waren aan — de S.H.A.E.F.-mission to the Netherlands: brigadier de *Cazenove* was daarvan destijds het hoofd.

82610. De **Voorzitter**: In April 1945 is het Militair Gezag tenslotte naar Breda gegaan?

A. Ja. Ik heb er altijd voor gepleit, zo spoedig mogelijk naar bevrijd gebied te gaan.

82611. De **Voorzitter**: Gelooft u niet, dat er in het zuiden gebouwen te vinden waren geweest?

A. Dat kan ik moeilijk zeggen. Het zal wel moeilijk zijn geweest, gezien de omvang van de S.H.A.E.F.-missie. Misschien heeft S.H.A.E.F. er ook niet voor gevoeld. Wij zaten eerst in hotels te Brussel en daarna in de Cité Universitaire aldaar. Het was een grote staf. Ook waren in het bevrijde zuiden veel gebouwen gevorderd voor militaire doeleinden. Misschien had men die vrij kunnen maken. Ik weet dit echter niet.

82612. De **Voorzitter**: Hebt u ook nog bijgewoond de vergadering in Mei 1945 in den Haag van de heer *Kruls* met de Vertrouwensmannen?

A. Ja.

82613. De Voorzitter: Hoe is het verloop van zaken daar geweest?

A. Het was, meen ik, op 6 Mei, dat een handjevol mensen, en dan nog slechts militairen, hier mocht binnenkomen. De geallieerde legerleiding legde stringente beperking aan generaal *Kruls* op. Het kan ook 5 Mei zijn geweest.

82614. Jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen: Was het niet op 8 Mei?

A. Neen. Wij zijn meegegaan met enige kleine geallieerde onderdelen — ik geloof voornamelijk Canadezen —, een forward echelon van het Nederlandse Militair Gezag, voorafgegaan door de „Irene Brigade". Slechts deze mochten hier binnenkomen. Hierbij waren, naar ik meen, ook nog officieren van de staf van Prins *Bernhard*, die in Breda zat. Al deze mensen waren toegevoegd aan militaire onderdelen, die, naar ik meen, rechtstreeks naar den Haag, Amsterdam of Rotterdam gingen. Die dag zijn wij, geloof ik, des middags 3 uur of 3.30 uur hier in den Haag aangekomen; het kan ook later zijn geweest. Wij hadden echter geen plaats, waar wij konden neerstrijken. De Duitsers liepen nog gewapend op straat en hadden hun wachten voor de hotels. Wij zijn met z'n vijven — generaal *Kruls* was er ook bij — eerst getrokken naar het Ministerie van Oorlog, dat helemaal leegstond. Daarna zijn wij naar het stadhuis gegaan. Te voren hadden wij reeds in Breda overleg gepleegd met de heren *Neher* en *van der Gaag* als vertegenwoordigers der Vertrouwensmannen. Ik meen, dat toen reeds was afgesproken, dat zo snel mogelijk na aankomst in het bevrijde westen (het z.g. B2-gebied) dadelijk contact zou worden opgenomen met Vertrouwensmannen. Bij die bespreking in Breda ben ik tegenwoordig geweest. Hoe die bijeenkomst was georganiseerd, weet ik niet meer. Op die dag, dat wij in den Haag kwamen, ben ik gezonden naar het Plein 1813, waar het centrum van Vertrouwensmannen was. Wij kwamen daarna officieel ongeveer 7 uur des avonds. De heren *Kruls*, *Snijders* en ik kwamen daar en ontmoetten daar de Vertrouwensmannen, waarbij aanwezig was de heer *Kesper*. Mogelijk is ook meegegaan de heer *Ter Veer*, toen chef staf van sectie II (juridische zaken) van de staf Militair Gezag. Wij zijn daar ontvangen door Vertrouwensmannen, van wie voorzitter was de heer *Bosch van Rosenthal*. Er zijn toen o.a. enkele toespraken gehouden. Onmiddellijk daarvoor was gebleken, dat Vertrouwensmannen hadden klaargemaakt een aantal besluiten en een bijzondere *Staatscourant*, die reeds was uitgevaardigd, in elk geval reeds gedrukt. De organisatie die men had opgebouwd, klopte echter in het geheel niet op hetgeen de Regering vanuit Londen had voorbereid. Er is blijkbaar onvoldoende overleg en misschien ook onvoldoende contactmogelijkheid geweest. Die bijeenkomst droeg naar mijn persoonlijke indruk een hartelijk en goed karakter; het was mogelijk, dat dit „at high level" anders was, doch afgescheiden van enkele netelige juridische en praktische punten, herinner ik mij dat niet. Ik ben daar enkele uren geweest; mijn „oppositie-number" was de heer *Kesper*, die door Vertrouwensmannen was aangesteld als hun „Gemachtigde voor Binnenlandse Zaken". Hij had zijnerzijds mr. *Prinsen* aangesteld als waarnemend secretaris-generaal en had een tijdelijk Departement gevestigd in een perceel aan Plein 1813, het tegenwoordig bureau van de Minister-President. Ik heb toen overleg gepleegd met o.a. de heren *Kesper* en *Kruls*, hoe wij die situatie moesten ondervangen, ik bedoel: de civiele topfuncties van Binnenlandse Zaken. De positie was niet alleen zeer ingewikkeld, maar voor mij zelf ook enigszins moeilijk op dat ogenblik. Ik had nl. van de toenmalige Minister, de heer *Beel*, een zeer algemene gestelde volmacht gekregen; ik herinner mij de tekst daarvan niet meer nauwkeurig; die volmacht was echter inderdaad noodzakelijk, omdat de geallieerde militairen — ik achtte het zelf wat overdreven — alleen aan Nederlandse militairen toestonden het „drooggevallen" West- en B2-gebied (provincies Utrecht, Noord- en Zuidholland), binnen te gaan. De Ministers, die toen in Bosch en Ven of in Apeldoorn zaten (dat weet ik niet meer), mochten niet binnenkomen. Minister *Beel* heeft mij toen, met instemming van generaal *Kruls*, een persoonlijke volmacht gegeven, die eigenlijk plein *pouvoir* inhield, een staatsrechtelijk zeer merkwaardig stuk dus. Ik heb toen tegen mr. *Kesper* gezegd: U is gemachtigde van Vertrouwensmannen, ik ben gemachtigde van de Minister van Binnenlandse Zaken, u heeft een soort tijdelijk Ministerie van Binnenlandse Zaken hier op Plein 1813, maar het officiële Ministerie van Binnenlandse Zaken zit nog in Londen; men heeft voorts een verblijfplaats van de Regering in Oisterwijk, maar wij vinden daarnaast het belangrijkste gedeelte van het Departement van Binnenlandse Zaken (tijdens de bezetting immers daarheen overgeplaatst) in Apeldoorn; dan, zo zeide ik verder, zal er ook nog wel zijn het gewone Departement aan het Binnenhof. Er waren dus vier gedeelten. Wij hebben toen met de heer *Kesper* die avond of de volgende dag de zaak zo

geregeld, dat hij — daar de Minister zelf toch ook binnen enkele dagen verwacht konden worden — niet zou fungeren als „Gemachtigde voor Binnenlandse Zaken", maar als secretaris-generaal; dat was inmiddels overeengekomen tussen Vertrouwensmannen zelf en de chef staf Militair Gezag. De Minister-President *Gerbrandy*, die niet de eerste dag reeds binnen was, maar die er pas de volgende dag bij kon komen, heeft, meen ik, gezegd: voor de Vertrouwensmannen is een staatkundige bevoegdheidspositie niet meer denkbaar, nu de Regering, hetzij persoonlijk, hetzij door gemachtigden, aanwezig is. De heer *Kesper* is toen inderdaad waarnemend secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken geworden, de heer *Prinsen* raadgever in algemene dienst. Toen is zo snel mogelijk de Minister hier gekomen, die overigens geruime tijd ook in Apeldoorn heeft gewerkt.

82615. De Voorzitter: Wie heeft opdracht gegeven de uitgave van de door Vertrouwensmannen gemaakte *Staatscourant* te stoppen?

A. Dat is niet van mij uitgegaan. Of van generaal *Kruls*, of van de heer *Snijders*, of van de Regering in Londen. Ik geloof van generaal *Kruls* als chef staf Militair Gezag.

82616. Jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen: Dat was toch uw terrein; het was Binnenlandse Zaken!

A. Daarin heeft u formeel volkomen gelijk, maar die materie was in Londen heel anders geregeld. De kwestie van het drukken en uitgeven van *Staatsbladen* en de *Staatscourant* was daar nogal aanmerkelijk aan Justitie getrokken. Voor zover het Militair Gezag betrof, was in 1944 in Londen al uitgemaakt, dat deze zaken door sectie II van de staf Militair Gezag in overleg met het Ministerie van Justitie werden behandeld. Ik heb er weleens bezwaar tegen gemaakt, vooral toen bleek, dat aan het uitgeven en expediëren van de in Londen gedrukte (de *Staatsbladen* verschenen b.v. niet tijdig in het bevrijde Zuiden en ook later hier niet) veel ontbrak. Waarschijnlijk zal de reden daarvan wel hebben gelegen in expeditiemoeilijkheden. Het is in elk geval zo — ik meen ook civiel bestuursrechtelijk —, dat Justitie het tijdens de Londense periode altijd heeft verzorgd. In het Militair Gezag is het altijd een zaak van sectie II geweest, zoals bij de Regering in Londen (en dus ook bij het door de Regering ingestelde Militair Gezag) b.v. ook de politiezaken eigenlijk steeds primair door Justitie zijn behandeld en niet dan op de achtergrond bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken terecht kwamen.

82617. De Voorzitter: Hebt u een indruk gekregen van de wijze, waarop de Vertrouwensmannen de verschijning van het Militair Gezag hebben ondervonden?

A. Ik heb persoonlijk gemerkt, dat het de eerste en de tweede dag nogal hartelijk was. Verder heb ik nooit voeling gehad met dit college: dat werd behandeld door de Minister-President persoonlijk. Wel had ik uit de aard der zaak veel te doen met mr. *Kesper*. Er bevond zich in de Javastraat een groep goede mannen, ook wel deskundig — prof. *van Bemmelen* had daarvan, naar ik meen, de leiding —, die eigenlijk een gehele organisatie voor een Militair Gezag hadden opgezet. Deze voorbereidingen hielden echter geen rekening met de opzet van de Regering te Londen, de constructie van het Militair Gezag, zoals dit reeds ruim zeven maanden had gewerkt, enz. Op het gebied van het binnenlands bestuur was hoofd van een onderafdeling de heer *Berghuis*, de burgemeester van Smilde. Ik heb tegen generaal *Kruls* gezegd: laten wij er gebruik van maken; de heer *Berghuis* zal mij kunnen opvolgen. De heer *Berghuis* heeft dat aanvankelijk zelf wel gewild. Ik heb er ook met Minister *Beel* over gesproken. Er waren misschien veertien dagen nodig voor het inwerken. Deze mannen waren echter onkundig van de Londense maatregelen en ook van de maatregelen, die het Militair Gezag en de burgeroverheid inmiddels reeds hadden moeten nemen in het zuiden en het noorden van het land.

82618. De Voorzitter: Wat is de heer *Berghuis* toen geworden?

A. Hij is tijdelijk aan mij toegevoegd, met de bedoeling, dat hij mij zou vervangen als hoofd van sectie I. Na een aantal dagen zijn wij echter tot de conclusie gekomen, dat dit toch niet wenselijk was. Ik had werkelijk geen ambitie om op die stoel te blijven zitten, maar de heer *Berghuis* heeft ook gezegd: Daarop ben ik niet ingeschoten. Heel verkwikkend was dat werk in die tijd trouwens niet! Hij is toen weer als burgemeester naar Smilde gegaan en ik heb contact met hem gehouden.

Men (hetzij deze groep, hetzij mr. *Kesper*, dat weet ik niet meer) had een apparaat van 3 of 4 mensen, die uitvoerige onderzoeken

hadden ingesteld op het gebied van de zuivering, waarvan de resultaten maai zeer ten dele in documentatievorm aanwezig waren. Deze onderzoeken hadden betrekking op ambtenaren, die voor zuivering in aanmerking kwamen. Vele van die gegevens zijn pas later beschikbaar gekomen en toen, naar ik meen, aan het door Minister *Beel* ingestelde Centraal Orgaan voor de Zuivering (waarvan oud-Minister *van Boeyen* de leiding had) ter beschikking gesteld.

82619. De **Voorzitter**: Dat verzamelen van die gegevens hadden Vertrouwensmannen toch gedaan?

A. Dat moet u de heer *Kesper* maar vragen, ik herinner mij dat niet precies meer. Hierbij waren o.a. de heer *Omta*, die later burgemeester van een Groningse gemeente is geworden, en, naar ik meen, de heren *de Jong* en *Slecht*. Die documentatie, welke zij hadden opgebouwd, bevond zich aanvankelijk niet in den Haag, maar was ergens in Nederland, waarschijnlijk ingevolge het wegvallen van de verbindingen. Men had er toen dus niets aan.

82620. De **Voorzitter**: De heer *Kesper* was ten aanzien van de hoofdpunten toch wel goed beslagen ten ijs gekomen? Die wist toch wel, wat er mrt de voornaamste functionarissen moest gebeuren?

A. Dat was al geregeld. Toen wij in persoonlijk contact met hem kwamen, was in alle andere provincies deze zaak al geregeld.

82621. De **Voorzitter**: Er bleven toch nog over de provincies Zuidholland, Noordholland en Utrecht?

A. Ja. Daarvoor waren de voorbereidende maatregelen reeds door Vertrouwensmannen of hem getroffen, welke in snel tempo overgenomen zijn.

82622. De **Voorzitter**: Zijn de voorstellen van Vertrouwensmannen overgenomen?

A. Wij hadden als officieren van het Militair Gezag bepaalde instructies van de Regering hoe wij moesten handelen. Die moest men in Londen er dikwijls uitpeuteren. Ik herinner mij, dat er in Zuidholland, Noordholland en Utrecht geen Commissarissen van de Koningin waren. In hoeverre de keuze van de Kroon voor die posten dezelfde was als die van Vertrouwensmannen herinner ik mij niet precies meer. In Zuidholland had men b.v. gezegd, dat met toepassing van het Besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening Provinciën en Gemeenten, respectievelijk krachtens een apart Koninklijk besluit, de oudste gedeputeerde, de heer *Bolsius*, als Commissaris van de Koningin moest optreden. Ik heb zelf, geloof ik, toen geen contact gehad met de heer *Bolsius*; dat was ook mijn werk niet, want dit moest de provinciale militaire commissaris doen. In Noordholland was het, naar ik men, de gedeputeerde *Witteman*. Dezen waren door de Kroon

aanvankelijk als waarnemend Commissaris der Koningin aangewezen, maar daarvoor hadden Vertrouwensmannen resp. in Zuidholland oud-Gouverneur *Rutgers* en in Noordholland de heer *de Vos* van *Steenwijk* aangewezen; of dat te onzer kennis is gekomen, vóórdat wij hier binnenkwamen of daarna, herinner ik mij niet precies. Dit is door de Kroon in elk geval overgenomen.

82623. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Daarover heeft toch een telegrammenwisseling plaats gehad?

A. Het is mogelijk, dat wij daarover in Breda reeds bericht hebben gehad; ik herinner mij dat niet precies meer. Puzzles zijn er over die dingen echter niet geweest. Wel hebben wij veel moeite en ook wel moeilijkheden gehad ten gevolge van het feit — dit geldt voor het gehele bevrijde gebied —, dat de Regering in Londen allerlei dingen niet voorbereid of niet geregeld had — ook wel opzettelijk —, omdat men gedacht had, in het bestuurscentrum hier in het vesten me-r aan voorbereidende bestuursmaatregelen te zullen vinden dan tenslotte gebleken is het geval te zijn. Dit contact tussen Regering en Vertrouwensmannen is, naar mijn mening, beslist onvoldoende geweest, althans voor zover mijn gebied betreft. Vlak vóór ons vertrek uit Engeland, ik geloof eind Augustus of begin September 1944, is in Londen aangekomen een concept voor herstelwetgeving op allerlei punten, waaronder, naar ik meen, ook voor een Persbesluit. Ik heb dat toen eens mogen inzien; ik heb toen bescheiden en privé de opmerking gemaakt: ik zou die dingen maar overnemen, die lijken mij beter dan hetgeen hier is uitgebroed. Ik geloof niet, dat deze laat ontvangen stukken nog veel hebben gebaat. Het Zuiveringsbesluit is toen, ik bedoel kort na de bevrijding van den Haag, spoedig vervangen door een nieuw Zuiveringsbesluit, waaraan ten grondslag hebben gelegen, naar ik vermoed, ook het ontwerp, dat Vertrouwensmannen hadden laten maken, en het Zuiveringsbesluit uit Londen van 1944. Dat was in, naar ik meen, Mei 1945 op het Ministerie van Binnenlandse Zaken op het Binnenhof. Er is toen een redactiegroep gemaakt; daarbij zat ook mejuffrouw *Revers* van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Er is toen in elk geval op korte termijn een nieuw Zuiveringsbesluit tot stand gekomen. Er was toen bij de Regering een grote bereidheid om veel over te nemen van wat hier ontworpen was.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

H. P. LINTHORST HOMAN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 23 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. HERMAN LOUIS WOLTERSOM,
oud 58 jaar, wonende te Wassenaar, bankier.

Hij legt de eed af als getuige.

82624. De **Voorzitter**: Een van de stukken, die in ons bezit zijn gekomen, bevat een passage, waaromtrent wij gaarne een nadere toelichting van u zouden hebben. Het betreft een nota of notitie van uw hand, die u hebt gemaakt ten behoeve van de zuiveringscommissie in de *zaak-Hirschfeld*, onder voorzitterschap van de heer *Fentener van Vlissingen*.

A. Dat was de zuiveringscommissie, die voor de heer *Hirschfeld* en mij was benoemd. Daarvan was de heer *Fentener van Vlissingen* voorzitter.

82625. De **Voorzitter**: U hebt aan die commissie een notitie verstrekt, die betrekking heeft op de gebeurtenissen in December 1944 en kort daarna, alsmede op het contact, dat er, in verband met de positie, waarin de Duitsers in Nederland verkeerden, is geweest met *Seyss-Inquart*.

Nu eindigt de notitie, die ik hier heb, als volgt:

„Deze beide besprekingen hebben, ten einde dit zoveel mogelijk te ondervangen, geleid tot een ongeveer wekelijks contact tot aan de bevrijding van dr. *Hirschfeld* en mij met de Rijkscommissaris, in welk contact wij hem rijp gemaakt hebben voor datgene wat in April is gebeurd. Einde Maart vertrok de Rijkscommissaris naar Duitsland en onmiddellijk na zijn terugkomst had hij een onderhoud met dr. *Hirschfeld*, waarin hij zijn bereidverklaring mededeelde om onder bepaalde voorwaarden (algehele afsluiting door de Geallieerden tussen Nederland en Duitsland) bevelen tot vernietiging niet uit te voeren. Korte tijd daarna had ik de gelegenheid van de Rijkscommissaris onmiddellijke capitulatie te verlangen.”

De laatste zin heeft onze belangstelling wakker geroepen en geeft ons aanleiding u te vragen, wat u daarmee hebt bedoeld en waar die zin op slaat.

A. Ik neem aan, dat u wel op de hoogte bent van de positie, welke ik in de bezetting heb ingenomen, en van het regelmatige contact, dat ik toen persoonlijk had met de Rijkscommissaris, en de oorzaak daarvan.

De **Voorzitter**: Niet helemaal.

A. Dit zal ik u dan concreet zeggen, omdat dit u de achtergrond van de zaak duidelijk zal maken. In de zomer van 1940 wensten de Duitsers een adviescommissie voor economische aangelegenheden onder de Rijkscommissaris. Men heeft mij gevraagd hiervan voorzitter te worden, waartoe ik mij in principe bereid verklaarde, nadat ik met de heren *Snouck Hurgronje*, *Trip* en *Hirschfeld* hierover van gedachten had gewisseld. Zij hebben mij aangeraden, dit te doen. Het merkwaardige was, dat de besprekingen zouden plaats vinden met *Fischböck*, maar de Rijkscommissaris stond er op, dat die commissie zou heten: Adviescommissie voor de Rijkscommissaris. Dit is voor mij een reden geweest om te verlangen, dat, als die commissie zo zou heten, in die gevallen, waarin ik met *Fischböck* niet tot een oplossing

zou komen, de Rijkscommissaris bereid zou zijn mij te ontvangen. Hij heeft er eerst bezwaar tegen gemaakt, maar tenslotte heeft hij dit aanvaard. Toen is er een regelmatig contact ontstaan van eens in de 4 of 5 weken met de Rijkscommissaris over aangelegenheden, waarin ik met *Fischböck* niet tot overeenstemming kon komen. En *Fischböck* en de Rijkscommissaris wensten de heer *Hirschfeld* niet te ontvangen. Ik heb toen van de gelegenheid gebruik kunnen maken om over moeilijkheden, die *Hirschfeld* in zijn positie had, met de Rijkscommissaris te spreken. Hieruit volgt, dat de Rijkscommissaris op de hoogte was van de nauwe samenwerking, die ik in die jaren met de heer *Hirschfeld* had. Toen *Fischböck* in het begin van 1942 bovendien Prijzencommissaris werd in Duitsland, kwam hij eens in de maand hier om de lopende zaken te regelen. Toen is het contact tussen de Rijkscommissaris en mij veelvuldiger geworden, omdat ik het met de Referenten helemaal niet eens kon worden. U weet, dat daarna, in het najaar van 1940, de organisatiecommissie is ontstaan, onder mijn voorzitterschap. Toen is de organisatie van het bedrijfsleven opgebouwd: aan het einde van die opbouw is gekomen de z.g. Raad voor het bedrijfsleven, waarvan ik ook voorzitter was. Het kernpunt is, dat de Rijkscommissaris mij wenste te beschouwen en ook beschouwde als de aangewezen vertegenwoordiger van het bedrijfsleven. De Rijkscommissaris heeft gedurende de gehele bezetting nooit de heer *Hirschfeld* onder vier ogen willen ontvangen; dat was de Duitse zijde; aan de Nederlandse zijde is het met de Nederlandse autoriteiten overigens zo uitgewerkt, dat ik in geen van die functies iets ondernam zonder eerst met de heer *Hirschfeld* tot overeenstemming te zijn gekomen. Ik had dan ook geregeld contact met de heer *Jongejan*, dat alleen onderbroken is de tijd, dat hij in Sjanghai geweest is, ongeveer vijf maanden. Daarnaast hebben wij (d.w.z. de heer *Hirschfeld* en ik) gedurende de gehele bezetting in die gevallen, waarin wij twijfelden of waarin wij nader overleg wilden hebben, ook na hun aftreden, een zeer geregeld en nauw contact met de heren *Snouck Hurgronje* en *Trip* gehad. Aldus hebben wij doorgeroeid tot Dolle Dinsdag en de luchtlandingen. Toen zat *Seyss-Inquart* in het oosten van het land, totdat hij in December 1944 teruggekomen is voor een kort bezoek en toen voor het eerst de wens te kennen gaf de heer *Hirschfeld* alleen te spreken. Toen heeft een lange bespreking tussen *Seyss-Inquart* en de heer *Hirschfeld* plaats gehad, waarbij de gedachte naar voren is gekomen, het westen te neutraliseren. De heer *Hirschfeld* heeft het met mij besproken en later met de heren *Snouck Hurgronje* en *Trip*, die toen onze contacten waren met Vertrouwensmannen. Zelf hebben wij geen contact met hen gehad. Er is een telegram opgesteld, dat naar Londen is verzonden, over die neutralisering. Daarop hebben wij nooit meer iets gehoord. Die eerste bespreking van *Seyss-Inquart* met de heer *Hirschfeld* onder vier ogen was op 14 December 1944; 16 December 1944 heeft de Rijkscommissaris mij apart laten komen; toen heb ik met hem onder vier ogen gesproken. Bij deze gelegenheid heeft de Rijkscommissaris, behalve over de momentele moeilijkheden, met mij gesproken over het gemis van enige autoriteit in het westen; de Duitsers waren weg; de secretarissen-generaal waren ook weg, behalve de heren *Hirschfeld* en *Louwes*; hij was niet secretaris-generaal, maar toch Hoofd van de Voedselvoorziening. Voor het grootste gedeelte waren zij niet teruggekomen op hun post; zij zaten in het oosten. In dat gesprek, dat de Rijkscommissaris eigenlijk niet met mij, maar met de heer *Hirschfeld* had moeten voeren, heb ik gezegd, dat er wel een autoriteit in het westen was, dat de Rijkscommissaris dat maar moest sanctionneren, informeel. Daarover is toen gesproken. De Rijkscommissaris had een apart onderhoud gehad met de heer *Hirschfeld* en met mij; hij wist, dat wij dat van elkaar wisten. Uit het feit van het accepteren van de situatie, dat de heren *Hirschfeld* en *Louwes* en ik de zaken zo'n beetje regelden, is natuurlijk een zeer geregeld contact met de Rijkscommissaris ontstaan. Hij kwam regelmatig hier en sprak ons zeer regelmatig over de nood, die er toen heerste. U begrijpt, dat er behalve over de nood, die er heerste, ook nu en dan over iets anders werd gepraat. Dat is doorgegaan, totdat hij op 2 April 1945 een aparte bespreking met de heer *Hirschfeld* heeft gehad. Die bespreking is zeer belangrijk geweest, omdat hij daar met zoveel woorden heeft

deze had uit te voeren. Hij had Speer en Blaskowitz gesproken. Het was uit dat onderhoud wel duidelijk, dat hij zocht naar middelen om daaraan te ontkomen. Wij hebben in die dagen sterk de indruk gekregen, dat hij een zekere verantwoordelijkheid ging gevoelen voor het land, waar hij vijf jaar had gezeten. Na het gesprek op 2 April hebben er besprekingen plaats gehad tussen de heren Snouck, Trip, Jongejan en mij. Daaruit is een telegram voortgevloeid, dat u vermoedelijk kent. Daarna zijn wij doorgedaan en zijn er besprekingen geweest over de mogelijkheid om de heer *Louwes* over de Zuiderzee te sturen. Dat plan is doorkruist of heeft gelijkgelopen met de voedseldroppings. Omstreeks 24 April was de situatie zodanig, dat wij de Maandag daarna de laatste broodbon zouden declareren. In die tijd wist men wel, dat het bijna afgelopen was, maar iedere week, die het langer duurde, bleek het ergste. Dat feit was reden om een zeer speciaal onderhoud met de Rijkscommissaris aan te vragen, waarbij aanwezig zijn geweest de heren Hirschfeld, Schwebel en, naar ik meen, *Müller*, burgemeester van Rotterdam. Dit onderhoud heeft speciaal op inijn verzoek plaats gevonden. Ik heb de Rijkscommissaris bij die gelegenheid zeer duidelijk de feiten, zoals zij lagen, voor ogen gesteld. Ik heb hem duidelijk gemaakt, dat de laatste broodbon er nu kwam, dat hij wel kon doorvechten met 250 000 man en 4 miljoen Hollanders, maar dat hij het toch niet voor elkaar kon krijgen om zijn eigen mannen te voeden en 4 miljoen Hollanders niet. Ik heb hem gezegd, dat hij op dat ogenblik voor het feit stond, dat hij moest kiezen of delen: de wapens neerleggen of niet, en dat hij die verantwoordelijkheid moest begrijpen. Het incident daarbij was, dat hij enige dagen tevoren uit Duitsland was teruggekomen. In Groningen werd toen zelfs gevochten, maar hij heeft zich er doorheen weten te werken. Ik zei toen: U had niet terug moeten komen; daar u toch terug bent gekomen, dient u de consequenties daarvan te dragen.

Ik heb helaas geen eigen notities meer uit die tijd. In een balorige bui heb ik die verbrand. Wel heb ik enige notities van de heer Hirschfeld over dat gesprek van 25 April. Ik heb hier veel notities van de heer Hirschfeld in dagboekvorm. Zij horen mij niet toe, maar ik vermoed niet, dat de heer Hirschfeld er bezwaar tegen zal hebben, indien ik u de notities van dat gesprek geef.

82626. De **Voorzitter**: Op dat gesprek van 25 April slaat dus de zin, die ik u uit uw nota heb voorgelezen: „Korte tijd daarna had ik de gelegenheid van de Rijkscommissaris onmiddellijke capitulatie te verlangen.”?

A. Ja. Toen de heer Hirschfeld en ik van hem vandaan gingen, hadden wij het gevoel, dat hij diep onder de indruk van de situatie was.

82627. De **Voorzitter**: Heeft hij er niet op geantwoord?

A. Hij heeft gezegd, dat hij zich met deze gedachte reeds eerder had beziggehouden, maar dat bevel bevel was. Daarna is hij vrij ver gegaan en heeft Schwebel verzocht om Hirschfeld en mij de telegrammen te geven, ten einde ons oordeel hierover te vernemen. Dit was de telegramwisseling tussen zijn hoofdkwartier en het geallieerde hoofdkwartier. Ik heb hem toen gezegd, dat het weinig zou helpen, omdat de Engelsen eerst deze job zouden afdoen en zich dan met de rest zouden bemoeien. Hij speelde met de gedachte, dat er nog altijd een mogelijkheid was om voor het westen te opteren. Als u er belang in stelt, wil ik u deze notities wel verstrekken.

De **Voorzitter**: Gaarne.

Dat gesprek, dat u met *Seyss-Inquart* had, liep in laatste instantie over de vraag van capitulatie. In die kwestie had ook nog mee te praten Blaskowitz, de Duitse opperbevelhebber. Hoe was op dat moment de verhouding tussen *Seyss-Inquart* en Blaskowitz en hoe stond Blaskowitz hier zelf tegenover?

A. Ik geloof, dat die twee het eens waren. De indruk, die ik kreeg uit het gesprek met *Seyss-Inquart* en Schwebel — Schwebel was hierbij dikwijls aanwezig — was, dat Blaskowitz op het standpunt stond: Ik wil niet vernietigen. Mijn mening was, dat zij zochten naar middelen om op de een of andere manier hieraan te ontkomen. Eigenlijk zijn de onderhandelingen reeds in December begonnen.

82628. De **Voorzitter**: Dit baseert u op de indruk, die u heeft. Kunt u zich daarvoor niet beroepen op een persoonlijke uitspraak van *Seyss-Inquart*, waaruit dit bleek?

A. Neen. Ik herinner mij deze nota niet precies. Is het een nota, die u van de zuiveringscommissie heeft gekregen? Ik veronderstel eigenlijk niet, dat de zuiveringscommissie zover is gekomen.

De **Voorzitter**: De nota is toch, voor zover hier bekend, uit dat dossier afkomstig.

A. Over deze dingen is nl. in die zuiveringscommissie niet gesproken. Er is een nota geweest, maar ik geloof, dat deze nota nooit in handen van de zuiveringscommissie is geweest. Deze nota, die van 1 Juni 1946, toen de commissie *Fentener van Vlissingen* haar taak reeds beëindigd had, moet zijn, is, voor zover ik mij herinner, toegezonden aan de Centrale Advies Commissie in zake de zuivering.

De **Voorzitter**: Dat is wel mogelijk.

A. Deze zin is absoluut gebaseerd op de indruk, die wij al op dat ogenblik van *Seyss-Inquart* hadden. *Seyss-Inquart* sprak van het feit, dat hem dit eindelijk nu eens zo duidelijk werd gezegd. Er is nog een ander punt, dat de situatie van dat ogenblik enigszins duidelijker maakt. Enkele dagen tevoren was nl. een decreet van *Himmler* verschenen, volgens hetwelk elke burgerlijke autoriteit, die een militair adviseerde de wapens neder te leggen, zou worden doodgeschoten. Ik heb toen gezegd, dat dit in Duitsland opging, maar niet voor ons. Hij heeft aan het eind van het onderhoud ook niet gezegd, dat hij de wapens zou neerleggen; het onderhoud ging voornamelijk over de voedselpositie; ik had hem er op gewezen, dat hij niet 250 000 soldaten zou kunnen voeden en vier miljoen burgers honger laten lijden.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u verstrekt heeft, en ik sluit het verhoor.

H. L. WOLTERSOM.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 23 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Dr. JAN HERMAN VAN ROIJEN,

oud 45 jaar, wonende te 's-Gravenhage, Hr. Ms. ambassadeur, benoemd te Washington.

Hij legt de eed af als getuige.

82629. De Voorzitter: Wij zouden van u gaarne enige inlichtingen ontvangen over uw reis naar Engeland in het najaar van 1944. Wij zijn voorts bij verschillende verklaringen, die hier zijn afgelegd, gestuit op uw naam, o.m. in verband met bepaalde informatie, die u hebt kunnen geven aan personen, die naar Engeland gingen. Kunt u ons mededelen, wat u in die tijd deed? Of had u toen geen functie meer?

A. Ik had geen functie meer. Ik was, toen de Duitsers Nederland binnenvielen, werkzaam bij Buitenlandse Zaken als chef van de diplomatieke of politieke afdeling. Toen ben ik een tijdlang werkzaam geweest bij de afwikkeling van Buitenlandse Zaken onder de Duitse bezetting, contact onderhoudende met het bureau van de Rijkscommissaris, met name met Gesandter *Bene*, de vertegenwoordiger van het Auswartige Amt.

In October 1940 ben ik opgepakt wegens het doorgeven van berichten, die over Radio Oranje en de B.B.C. werden opgevangen. Nadat ik vrijgelaten ben, in Februari 1941, hebben de Duitsers medegedeeld, dat ik geen officiële functie meer zou mogen bekleden, als persona ingrata. Van die tijd af heb ik geen werkzaamheden verricht anders dan terloops, clandestien, en mij verder aan de studie gewijd.

82630. De Voorzitter: Verkreeg u de informatie, die u toen in de gelegenheid was door te geven, door uw particuliere relaties?

A. Ja en door heel veel contacten, die ik door veel vrije tijd zeer goed in de gelegenheid was te maken.

82631. De Voorzitter: Ik herinner mij als één van de gevallen, die hier ter sprake zijn gekomen, dat u in de loop van Mei 1943 de heer van *Houten*, die toen is vertrokken om over Zweden naar Engeland te gaan, omstandig hebt ingelicht omtrent de arrestatie van het Nationaal Comité. Is dat juist?

A. Het is heel vreemd, dat ik het moet zeggen, maar ik weet het niet meer precies. Er is zoveel gebeurd in die vijf jaar, dat ik vooral de volgorde van de feiten niet meer precies weet. Ik heb geen aantekeningen uit die tijd gehouden. Ik herinner mij echter van plan te zijn geweest om aan de heren *Six* of van der *Wijck*, die met de heer van *Houten* zijn overgestoken, inlichtingen mede te geven. *Six* was op het laatst verhinderd bij mij te komen; het kan zijn, dat hij toen van *Houten* heeft gezonden. Nu weet ik niet meer met volledige zekerheid, of ik aan mijn voornemen, die inlichtingen mede te geven, ook tegenover van *Houten* gevolg heb gegeven.

82632. De Voorzitter: Had u zelf met de kring van personen, die in het Nationaal Comité zaten, contact?

A. Ja. Een zeer nauw contact. Dat was het comité-Ringers. Dat kwam, omdat ik vóór de oorlog veel te maken had gehad met de

heer Ringers en omdat ik dit contact in de eerste maanden na de inval van de Duitsers had onderhouden. Toen het comité-Ringers optrad, was ik een van de vertrouwde personen, aan wie de heer Ringers veel vertelde over hetgeen er gaande was en die de heer Ringers ook weleens gebruikte voor contacten en inlichtingen. Daardoor wist ik veel van hetgeen zich afspeelde met de contacten, die het comité met Engeland meende te onderhouden. Op een gegeven ogenblik vertelde de heer Ringers mij, dat hij een prachtige contactman had, die, naar men meende, uit Engeland was overgekomen en die steeds in contact met Engeland stond. Toen eenmaal de arrestatie van de heer Ringers en de zijnen plaats vond, hebben wij na één of twee dagen ontdekt, dat naar alle waarschijnlijkheid van der Waals de verrader was. Dat hebben wij zoveel mogelijk doorgegeven aan de heren, die in de gevangenis zaten, met behulp van de bibliothecaris, opdat zij zouden weten, wie de verrader was. De Duitsers hadden hen anders misschien doen denken, dat één van hen iets had verteld. Het was dus van belang de heer Ringers zo spoedig mogelijk in te lichten. Het is die bibliothecaris gelukt een aantal van de heren in de gevangenis te Scheveningen in te lichten. Anderzijds vonden wij het ook nodig Londen, waarmede het comité-Ringers contact had onderhouden, hierover in te lichten. Een van de manieren, die wij te baat namen, was, dat wij inlichtingen meegaven aan mensen, die wij vertrouwden en die zouden oversteken.

82633. De Voorzitter: Had u ook contact met de mensen, die de Zwitserse weg georganiseerd hadden, of hebt u over deze weg nooit berichten gezonden?

A. Ik geloof niet, dat ik destijds bewust berichten langs die weg heb gezonden. Ik was wel in contact met mensen, die daarvan gebruik maakten. Indirect heb ik er misschien contact mee gehad via de heer *Bartels*, die koerier was van Visser 't Hooft. Ook Philip *Idenburg*, de tegenwoordige directeur van het Centraal Bureau voor de Statistiek, stond in contact met Visser 't Hooft en gaf allerlei berichten door, ook over contacten van Visser 't Hooft met de Regering in Londen.

82634. De Voorzitter: Einde 1944 was het zo, dat Vertrouwensmannen het op een gegeven ogenblik wenselijk achtten een zekere coördinatie te bewerkstelligen tussen hetgeen zij zelf verrichtten met het oog op de voorbereiding van de terugkeer van de Regering en hetgeen op dat gebied te Londen gebeurde. Daarover hebben Vertrouwensmannen toen contact met u opgenomen. Had u reeds relaties met Vertrouwensmannen?

A. Ja. Toen het comité-Ringers gearresteerd was, ben ik zelf korte tijd ondergedoken, omdat ik niet wist of mijn contact met de heer Ringers mij zelf aan arrestatie blootstelde. Ik heb dat dezelfde avond nog gehoord en ben toen niet meer naar huis gegaan; later heb ik echter bemerkt, dat ik niet werd gezocht, en ben ik ook niet meer zo voorzichtig geweest. Ik had voornamelijk contact met de kring van prof. *Paul* schotten; in die kring hebben wij allen geijverd voor een wederoprichting van het z.g. Vaderlands Comité, onder het motto, dat die mensen wel gepakt waren, maar dat dat geen reden was, waarom dit zeer nuttige werk niet zou kunnen worden voortgezet. Mede op instigatie van de kring-*Scholten* — echter: niet alleen deze, de leiders van de onderscheidene politieke partijen waren daarmee ook bezig — is opnieuw een z.g. Vaderlands Comité opgericht. Een tijdlang heb ik daarvan zelf ook deel uitgemaakt, maar in Januari 1944 ben ik gearresteerd; in mijn plaats is toen in dat Vaderlands Comité opgenomen de heer Reinink, de tegenwoordige secretaris-gefierraal van Onderwijs. Ook daardoor had ik zeer nauw contact met de heer Drees, die in dit Vaderlands Comité zitting had namens de toenmalige Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (S.D.A.P.). Voorts hadden daarin zitting de heer van *Schaik*, namens de Rooms-Katholieken, de heer *Donner*, namens de antirevolutionairen, verder de heer van der *Mandele* en ik zelf. Op een zekere dag — ik vertel het onder een zeker voorbehoud, ik heb deze herinnering niet gecheckt — is toen bij mij gekomen de heer de Koster.

82635. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u na uw arrestatie in Januari 1944 gevangengehouden?

A. Twee maanden; daarna ben ik vrijgelaten. Ik dacht toen, dat ik gearresteerd was wegens mijn lidmaatschap van het Vaderlands Comité en dat ook de andere leden van dat comité gearresteerd waren. De Duitsers waren echter op een volkomen fout spoor; zij dachten, dat ik behoorde tot een organisatie, die mensen naar Londen hielp ontvluchten. Dat was een organisatie uit Antwerpen, waarin zaten mr. J. *Strengers*, van *Boetzelaer* en freule van *Vredenburg*. Ik kende wel het bestaan van die organisatie, van die groep, maar had deze altijd enigszins als amateurs beschouwd, hetgeen ik gevaarlijk achtte. Ik heb mij daarmee dan ook niet in zeer sterke mate ingelaten. Het enige, dat ik gedaan heb, is, dat ik de advocaat mr. *Meerburg* uit Enschede deze mensen aangewezen heb, toen deze het land uit moest. Ik heb *Meerburg* medegedeeld, dat de groep naar mijn weten uit 100 pct. betrouwbare vaderlanders bestond.

82636. De **Voorzitter**: Is hij geslaagd?

A. Hij is tot Zwitserland gekomen, heeft daar echter een grenswacht ontmoet, is omgekeerd en weer in Nederland teruggekomen. Die mensen waren 100 pct. betrouwbaar, maar niet erg deskundig. Toen men van Duitse kant ontdekte, dat ik niets met die beweging had uit te staan, heeft men mij vrijgelaten. Ik weet echter tot op de huidige dag niet waarom.

De **Voorzitter**: Daar zijn allerlei verhalen over. De naam van de heer *Kersten* wordt in dat verband genoemd.

A. Ik weet o.a., dat de heer *Kersten* daaraan misschien heeft medegewerkt, hoewel er alweer andere tekenen zijn, die op het tegendeel wijzen. Toen de heer *Kersten* daarnaar werd gevraagd, heeft hij gezegd: dat weet ik niet!

Hij heeft in ieder geval een papier gekregen, waarop achter mijn naam stond: entlassen. Ik zat o.a. met *Bannier* van Koloniën. *Bannier* is de dag vóór mijn vrijlating vrijgelaten. Hij genoot niet de bescherming of tussenkomst van de heer *Kersten*. Ik weet zeker, dat aan de heer *Kersten* is gevraagd zijn tussenkomst voor mij te verlenen. Dit is langs een omweg gegaan door mijn vrienden *de Vogels*, die door middel van hun familiebetrekking met *Reijers Kersten* hebben bereikt. Hij is in elk geval wel benaderd. Toen ik vrijgelaten was, ben ik onmiddellijk ondergedoken in Den Haag, tot dat ik naar Engeland ben vertrokken. Op een gegeven moment is bij mij gekomen *de Koster* uit Leiden. Hij woonde in Wassenaar. Hij was mij bekend als een volkomen betrouwbaar ondergronds werker, die verbinding met Londen had. *De Koster* zei mij: ik heb een bericht, dat blijkbaar is bestemd voor de heren *Drees*, *Bosch van Rosenthal*, *Cleveringa* en een paar anderen; ken jij één van die heren?

Ik heb daarop geantwoord: Als je wilt, kan ik je bij de heer *Drees* introduceren. Dit is gebeurd; ik heb *de Koster* bij de heer *Drees* geïntroduceerd. Dat is het begin geweest van het contact voor de oprichting van het College van Vertrouwensmannen.

82637. De **Voorzitter**: De heer *de Koster* had bij zich gekregen de heer *de Brauw*, een parachutist, die met dit bericht uit Londen was gekomen.

A. Ik weet, dat het ging over de oprichting van het comité. Ik wist, dat die man volkomen betrouwbaar was.

82638. De **Voorzitter**: Dat is begin Augustus 1944 geweest.

A. Ja. Misschien moet ik een voorbehoud maken met betrekking tot de datum. Het was in ieder geval nadat ik was vrijgelaten, in begin Maart. Uit de aard der zaak heb ik daarna nog verschillende malen contact gehad met het College van Vertrouwensmannen. Ik meen, dat zij toen huisden aan de Zeestraat. Ik ben daar enkele malen bij de heer *Bosch van Rosenthal* en prof. *Cleveringa* geweest. Ik geloof niet, dat ik de heer *Drees* daar nog heb gezien, want die was meestal te Amsterdam. De secretaris van Vertrouwensmannen was hier de heer *le Poole*, en te Amsterdam de heer *Slotemaker de Bruine*. Van de opzet en het werk van Vertrouwensmannen ben ik op de hoogte gesteld, vóórdat ik naar Engeland ging, omdat men mij gevraagd had te gaan en onze Regering in Londen daarover in te lichten. Mrn heeft mij dus op de hoogte gesteld van hetgeen zij bereikt hadden.

82639. De **Voorzitter**: Had u weleens gezegd, dat u er voor gevoelde om weg te gaan?

A. Neen. Dat heb ik nooit gezegd. Ik meen, dat men mij heeft gezegd: Het gaat tussen twee personen, nl. *van der Gaag* en jou. *Van der Gaag* had men hier echter te zeer nodig en ik was bereid langs die weg te gaan.

82640. De **Voorzitter**: Wat was nu de opdracht, die u meekreeg van Vertrouwensmannen?

A. In de eerste plaats moest ik vragen, of men in Londen niet kon zorgen voor een betere voorlichting en uitvoerige contacten, omdat men meende, dat men in veel opzichten dubbel werk verrichtte en tegen elkaar in werkte. Er waren ook verschillen van mening over benoemingen en aanstellingen. Ik weet niet meer precies, wat dat was. Ik had toan in mijn hoofd een lijst van secretarissen-generaal, die zouden worden benoemd, van Commissarissen van de Koningin, burgemeesters van de grote steden, enkele hoofdcommissarissen van politie, enz.

Over de meeste punten was een akkoord bereikt, maar op sommige punten zag Londen de zaak niet in hetzelfde licht als de mensen hier. Men heeft mij ook gevraagd aan de Regering te Londen uit te leggen, dat tenslotte de Vertrouwensmannen noodzakelijkerwijs iets verder waren gegaan met de voorbereidingen dan misschien oorspronkelijk in de bedoeling had gelegen van de Regering te Londen, maar dat dit noodzakelijk uit de werkzaamheden volgde, omdat, wanneer men stopte, het voorbereidingswerk onvolledig was, waardoor het niet zou beantwoorden aan het doel, waarvoor het College van Vertrouwensmannen was ingesteld.

Men vroeg ook betere voorlichting. Een bundel Staatsbladen en andere officiële stukken, ter inlichting van Vertrouwensmannen, zijn in Londen klaargemaakt en zouden worden gedropt. Deze zijn echter niet in handen van Vertrouwensmannen gekomen.

82641. De **Voorzitter**: De heer *le Poole* heeft een uitvoerige verklaring afgelegd over het feit, dat u gegaan bent, en over hetgeen er met u is besproken.

De heer *le Poole* zegt:

„Het contact ten tijde, dat de heer *van Roijen* te Londen verbleef, is uitermate summier geweest. Er is enige telegrammenwisseling geweest, maar deze is bepaaldelijk niet van die omvang geweest als wenselijk mocht worden geacht. De heer *van Roijen* heeft een andere taak gekregen en hij is tenslotte naar San Francisco verdwenen; in dat opzicht heeft het bezoek van de heer *van Roijen* niet het rendement opgeleverd, dat men er zich aanvankelijk van had voorgesteld.

De **Voorzitter**: Op blz. 6 van het „Verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen der Regeering” lees ik:

Na zijn aankomst te Londen heeft mr. *van Roijen* zich nog enige malen telegrafisch met Vertrouwensmannen verstaan. Een door hem opgesteld en via het Bureau Inlichtingen verzonden rapport van zijn bevindingen heeft Vertrouwensmannen helaas niet bereikt.”

Is daar een ongeluk mee gebeurd?

A. Dat moet worden aangenomen.”

De heer *le Poole* geeft dus ook geen uitsluitel wat hiermede gebeurd is.

A. Daarvan heb ik ook geen idee. Ik heb wel een rapport in Londen opgesteld en ik neem aan, dat het ook verzonden is.

Ik heb in Londen grote medewerking ondervonden van de zijde van de Ministers, die ik allen heb bezocht en wie ik de zaak uiteengezet heb. Ik heb ook van het Bureau Inlichtingen, waaraan verbonden waren de heren *Fock* en *Driebeek*, alle mogelijke medewerking gekregen. Ik vermoed, dat ik mijn rapport heb gegeven aan de heer *van Heuven Goedhart*, de Minister van Justitie.

82642. De **Voorzitter**: Omdat deze zich in het bijzonder met Vertrouwensmannen bezighield?

A. Ja, dat neem ik aan. Ik heb allerlei dingen besproken met de heer *van Heuven Goedhart* en die heeft mij toegezegd het te zullen doorgeven aan Vertrouwensmannen. Dit is ook inderdaad in de geest, waarin dit gesproken is, doorgegeven, zoals ik bemerkte heb uit telegrammen, die ik van het Bureau Inlichtingen ter inzage heb gekregen.

82643. De **Voorzitter**: Wilt u daarmee zeggen, dat, wanneer Vertrouwensmannen weinig rechtstreekse telegrammen van u mochten hebben ontvangen, zij toch een aantal telegrammen van de betrokken

Minister uit Londen hebben gekregen, die wel degelijk een gevolg zijn geweest van, althans mede beïnvloed zijn door de besprekingen, die u met de Minister heeft gehad?

A. Dat bedoelde ik.

82644. De **Voorzitter**: Als dus de heer *le Poole* zegt: Er is enige telegrammenwisseling geweest, maar niet van die omvang als wenselijk mocht worden geacht, dan denkt u, dat hij bedoelt teigrammen, die van u afkomstig waren?

A. Ik heb wel enkele telegrammen gestuurd, maar die hadden betrekking op hetgeen ik in dit rapport heb nedergelegd. Ik heb mij er toe bepaald te zorgen, dat de dingen, die moesten worden overgebracht, ook inderdaad op die wijze werden doorgegeven.

82645. De **Voorzitter**: Bent u in die dagen met alle Ministers in aanraking gekomen?

A. Ja.

82646. De **Voorzitter**: Wanneer is u gegaan?

A. Ik ben 10 October 1944 vertrokken en 14 October aangekomen.

82647. De **Voorzitter**: Hoe is u gegaan?

A. Door de linies heen. Ik ben toen in een auto van de Engelsen naar het hoofdkwartier van Prins *Bernhard* gegaan op het kasteel Wittouck, ben onmiddellijk op een vliegtuig gezet en in Londen aangekomen.

82648. De **voorzitter**: Wisten toen de Ministers, met wie u sprak, van het bestaan van de Vertrouwensmannen af?

A. Ja.

82649. De **Voorzitter**: U hebt niet de indruk, dat zij niet wisten, wat voor een college dat was?

A. Neen, alleen was de een iets beter geïnformeerd dan de ander. Het heeft mij echter niet getroffen, dat enigen van de Ministers niet op de hoogte waren. Ik ben bij alle Ministers geweest en heb nergens de indruk gekregen, dat zij niet op de hoogte waren van het bestaan van de Vertrouwensmannen.

De heer van *Kleffens* heeft mij na een dag of tien, twaalf verzoekt naar Washington te gaan om daar zowel de ambassadeur, de heer Loudon, alsook de Amerikaanse autoriteiten, voor zover zij zich daarvoor interesseerden, verslag uit te brengen omtrent de toestand in bezet Nederland, met name inlichtingen te verschaffen over de contacten, die een aantal van ons had met de dissidente Duitsers, de groep-von Trott en von Moltke, die samenwerkte met de organisatie van *Beck* en von *Witzleben*, die de aanslag op Hitler heeft gepleegd. De heer van *Kleffens* heeft mij verzoekt naar de Verenigde Staten te gaan.

82650. De **Voorzitter**: Had u zulke contacten in Nederland gehad met dissidente Duitsers?)

A. Ja. Ik meende aan het verzoek van de heer van *Kleffens* gevolg te moeten geven. Ik beschouwde mijn missie als grotendeels afgelopen. Het was bovendien een verzoek daar veertien dagen door te brengen en dan terug te komen. Het zou drie weken uit en thuis zijn. Ik kon in Londen op dat ogenblik moeilijk meer voor de Vertrouwensmannen doen dan ik had gedaan.

82651. De **Voorzitter**: Bent u ook in de zaak-Stahle betrokken geweest?

A. Neen. Ik heb er wel over gehoord, maar ben er niet in betrokken geweest. Ik was in contact gekomen met von Trott door Patijn, die hem had ontmoet in de internationale Christelijke studentenbeweging, die op een gegeven dag naar mij toegekomen is en gezegd heeft: Er is hier een Duitser; indien er al een Duitser bestaat, waarvoor ik mijn hand in het vuur wil steken, is het deze; ben jij bereid met hem in contact te komen? Ik geloof, dat hij bijzondere interessante mededelingen heeft te doen. Toen hebben wij met een stuk of vier, vijf mensen contact gehad; prof. van Asbeck was er bij, misschien was ook *Scholten* er bij. Wij hebben contact opgenomen met deze

Duitser. Hij kwam zeggen, dat hij behoorde tot een organisatie, die van plan was te zijner tijd, als de omstandigheden gunstig waren, Hitler op zij te schuiven. Hij zeide: ik kan geen namen geven. Hij was blijkbaar ook in België en Frankrijk geweest en was van plan naar Denemarken en Noorwegen te gaan.

In al die landen probeerde hij te bereiken, dat de verschillende groepen uit het verzet bereid zouden zijn de Regeringen te Londen in te lichten. Misschien dat het hun gelukken zou de macht over te nemen. Zij hoopten, dat men dan zou zeggen: Dat zijn vertrouwde lieden. Wij hebben de wedervraag gesteld: Wat meent u hier tegenover te kunnen stellen? Hij zeide te trachten ons tevoren in te lichten over maatregelen, die hangende waren en waaruit nadeel voor ons zou kunnen voortvloeien. Hij zou trachten door zijn connecties mensen uit de ergste concentratiekampen over te brengen naar andere, minder erge concentratiekampen, doodvonnissen gewijzigd te krijgen, enz. Hij is nog enige malen teruggeweest. Ik heb hem enige malen gesproken en eenmaal heeft hij *von Moltke* meegebracht. Von Trott was bij het Auswartige Amt. Hij is later opgehangen en von Moltke is in verband met een andere samenzwering ook opgepakt en ter dood gebracht. Von Trott is enige malen bij mij geweest en heeft op een gegeven moment gezegd: Ik moet hier een permanent contactpersoon hebben, want ik kan niet altijd hierheen komen. Daarvoor heeft hij aangewezen een zekere *von Görschen*, een ex-Duitser, die genaturaliseerd was en zeer goede contacten onderhield met het legercommando in Nederland. Von Görschen heeft heel goede diensten bewezen en is vaak naar Zwitserland gereisd, waar hij contact had met *Allan Dulles*. Door tussenkomst van von Görschen zijn wij een paar maal gewaarschuwd, b.v. toen er maatregelen hangende waren om de Nederlandse militairen plotseling op te pakken. Deze berichten hebben wij zo goed mogelijk doorgegeven.

82652. De **Voorzitter**: Dit was dus al vóór Mei 1943?

A. Ja. Onlangs heb ik met Patijn gesproken en toen zijn wij tot de conclusie gekomen, dat het de laatste maanden van 1942 of de eerste maanden van 1943 zijn geweest, waarin voor de eerste maal dit contact tot stand kwam. Dit contact heeft zich tot 1944 gehandhaafd. De heer Reinink, die later ook een rol heeft gespeeld bij Vertrouwensmannen, heeft, toen ik naar Engeland was vertrokken, dat contact met von Görschen overgenomen.

82653. De **Voorzitter**: Is er in 1944 ook geen sprake geweest van een contact met het hoofdkwartier van de opperbevelhebber der Duitsers in Nederland?

A. Neen. Daarvan weet ik niets, behalve dat von Görschen zeide, dat hij contact had met hoge Duitse militairen in Nederland. Dit bleek ook inderdaad waar te zijn. Ik weet van een geval, dat symptomatisch was. Toen de represailles in Putten hadden plaats gevonden, heeft onze groep aan von Görscheiz laten vragen, waarom de militairen, waarvan hij zeide, dat zij andere methoden toepasten dan de S.S., in dit geval zo hardhandig te keer waren gegaan, de kom van de gemeente hadden uitgebrand en de gehele mannelijke bevolking tussen 16 en 40 jaar hadden weggevoerd. Toen kwam een typisch antwoord terug van de bevelhebber, die daarvoor verantwoordelijk was, nl. von *Wühlich*. Het antwoord kwam, dat dit bevel van generaal Model was; wanneer hij weigerde het bevel uit te voeren, zou hij voor de Krijgsraad gedaagd zijn, maar dan zou er ook een man hierheen gekomen zijn, die nog hardhandiger zou zijn opgetreden. Inderdaad onderhield von Görschen zeer nauwe relaties met von Wühlich.

82654. De **Voorzitter**: Is bij hetgeen u in Londen in opdracht van Vertrouwensmannen te bespreken had geen sprake geweest van de positie van het Parlement na de bevrijding?

A. Niet dat ik mij herinner. Ik geloof het ook niet. Wij hebben wel over het Parlement gesproken in het Vaderlands Comité, dat de opvolger was van het comité-Ringers. Waar ik daarmede enigszins bekend ben, zou het mij opgevallen zijn, wanneer dit door Vertrouwensmannen besproken was.

82655. De **Voorzitter**: Er is wel een boodschap van die aard van de Contactcommissie naar Londen gebracht door de heer Caljé. Weet u daarvan iets?

A. Neen, toen was ik al weg. Ik weet daarvan niets anders dan wat ik gehoord heb na mijn terugkomst uit Duitse gevangenschap.

82656. De **Voorzitter**: De heer *le Poole* heeft medegedeeld, dat u kort na uw aankomst in Londen zoudt hebben getelegrafeerd, dat u het van belang achtte, dat de Vertrouwensmannen zich zouden be-

raden over de grondslagen van de Kabinetsformatie na de oorlog. Herinnert u zich dat nog?

A. Het feit zelf herinner ik mij niet, maar het zal volkomen in de lijn van de tijd gelegen hebben, dat mij, toen ik in Londen kwam, is gevraagd: In hoeverre heeft men daarover in Nederland nagedacht?, en dat ik toen heb geantwoord: Men weet het eigenlijk niet; er zijn verschillende oplossingen, maar er is niet één persoon, die op het ogenblik de aangewezen man lijkt.

Ik meen, dat Hare Majesteit heeft gezegd: Het wordt tijd, dat men zich daarover in Nederland beraadt.

Het feit, dat ik getelegrafeerd zou hebben, herinner ik mij niet, maar het lijkt mij uitermate waarschijnlijk.

82657. De **Voorzitter**: Hebt u, vóórdat de heer *Linthorst Homan* naar Engeland ging, hem ook bepaalde mededelingen van het Vaderlands Comité overgebracht, die hij kon doorgeven?

A. Ik herinner het mij vaag.

82658. De **Voorzitter**: Hij heeft ons verteld, dat hij van u één of meer boodschappen van het Vaderlands Comité had meegekregen. Eén van die boodschappen zou zijn geweest, dat het Vaderlands Comité er bezwaar tegen had, wanneer zou worden doorgevoerd, wat, naar men meende, in Londen het voornemen was, nl. dat Prins *Bernhard* zou worden opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten. Kunt u zich dat herinneren?

A. Neen. Het lijkt mij, dat ik mij zo iets toch wel zou herinneren.

82659. De **Voorzitter**: Zijn er misschien nog andere punten, waarvan u denkt, dat zij voor ons in het kader van ons onderzoek van belang kunnen zijn?

A. Ik zou op het moment niet weten welke. Ik heb verschillende malen boodschappen doorgestuurd met mensen, die, naar ik wist,

betrouwbaar waren en die naar Engeland overstaken. Dat waren echter incidentele boodschappen, voornamelijk voor de heer *van Kleffens* bestemd. Verder heb ik herhaaldelijk boodschappen van militair belang via radiozenders doorgegeven, en wat ons in die tijd trof, was, dat er weinig gevolg aan werd gegeven.

82660. De **Voorzitter**: Onderhield u ook persoonlijk contact met personen te Londen?

A. Behalve met *van Kleffens* niet! Dit was ook alleen incidenteel mogelijk. Wanneer wij boodschappen verzonden, gebeurde het meestal via een ons als betrouwbaar bekend staande radiozender.

Een tijdlang heeft in het huis van prof. *van Asbeck* gewerkt *Piet de Boer*, die in werkelijkheid *d'Aulnis de Bourouill* heette. Hij kwam herhaaldelijk bij mij, eens in de twee weken, om te horen, wat er van belang zou kunnen zijn voor Londen, hetzij op binnenlands gebied, hetzij op militair gebied.

82661. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Telefondeerde u in het begin nog?

A. Ja. Namelijk terwijl de Duitsers al in de stad waren, gedurende vrij lange tijd.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit thans het verhoor.

J. H. VAN ROIJEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 23 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Ir. JOHANNES BAPTISTA GERARDUS MARIA
ridder DE VAN DER SCHUEREN,
oud 51 jaar, wonende te Zwolle,
Commissaris der Koningin in de provincie Overijssel.

Hij legt de eed af als getuige.

82663. De **Voorzitter**: Waar verbleef u bij het uitbreken van de oorlog in 1940?

A. Ik was in Engeland woonachtig. Ik was als bedrijfsdirecteur werkzaam op één van de Algemene Kunstzijde Unie- (A.K.U.)-fabrieken in Liverpool. Ik woonde dus reeds in Engeland.

82664. De **Voorzitter**: U is lid geworden van de Buitengewone Raad van Advies, die in 1942 opgericht is. Woonde u toen nog in Liverpool?

A. Ik heb altijd in Liverpool gewoond; ik kwam voor de vergaderingen van de Raad van Advies naar Londen. Ik heb dus niet al die „voorrechten?“ gehad van hen, die in Londen verblijf hielden.

82665. De **Voorzitter**: Het is ons gebleken, dat de Buitengewone Raad van Advies te Londen een belangrijk college is geweest; in het bijzonder is dat gebleken bij het advies van dat college, op 19 Juni 1942 over de bestuursvoorziening uitgebracht.

Dat advies heeft een grote uitwerking gehad op het verdere verloop van de regeling van de bestuursvoorziening, welke regeling al jarenlang aan de orde was. U hebt in Juni 1944 ook behoord tot de meerderheid, die een afwijzend advies heeft uitgebracht. In dit verband zijn ons enige mededelingen gedaan, die ik gaarne bij u zou willen verifiëren. Er waren vier Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies: u, de heer *dn Costa Gomez*, de heer *van Hnastert* en pater *Monchen*. Op 7 Juni 1944 verschijnt er een open brief van die vier leden van de Raad, die geschreven is aan de Minister-President naar aanleiding van het aftreden van de heer *Kerstens*. Daarop is een gedacitenwisseling gevolgd tussen de Minister-president en de ondertekenaren van de open brief, waarbij de Minister-President heeft gezegd: ik wil u wel inlichtingen geven, mits die geheim blijven, waarop de ondertekenaren hebben gezegd: op geheime inlichtingen stellen wij geen prijs. Is dat juist?

A. Ja.

82666. De **Voorzitter**: Nu zijn er hier verklaringen afgelegd, die er op wijzen, dat dit een gebeurtenis is geweest, die niet zonder gevolgen is gebleven. Enerzijds zegt iemand als de heer *Rijkens*: in de laatste tijd van zijn bestaan is de werkwijze in de Buitengewone Raad van Advies anders geworden, want er begon zich toen fractievorming af te tekenen, hetgeen zich vóór die tijd niet had voorgedaan.

Anderzijds zegt de heer *Sluysen*: die gebeurtenissen zijn van invloed geweest op de houding van de Katholieke leden van de Raad bij het uitbrengen van het belangrijke advies van 19 Juni 1944, omdat het optreden van de Minister-President tegen de heren *Kerstens* en *van Angeren* hun in sterkere mate dan vroeger de overtuiging heeft bijgebracht, dat de Regering met het vraagstuk van de bestuursvoorziening een verkeerde kant uitging. Ik heb deze lezing van de heer

Sluysen aan de heer *da Costa Gomez* voorgelegd en deze zegt, dat hij haar kan onderschrijven.

A. Ik zou ook in het algemeen datgene, wat de heer *Sluysen* heeft gezegd en de heer *da Costa Gomez* heeft bevestigd, willen bevestigen. Er is, toen wij in de Raad van Advies samenwerkten, van het begin af door verschillende leden, o.a. de heren *Sluysen*, *Oldenbroek* en *Moret*, wel gezegd: jullie moeten ook wat meer bij elkaar groeperen en een soort van uniform geluid laten horen. Wij hebben als Katholieken gezegd: hiervoor is niet de Buitengewone Raad van Advies; hiervoor gevoelen wij niets. Wij zijn weleens een keer als katholieke leden bij elkaar geweest om over iets te beraadslagen. Ieder zei over een zaak het zijne. Bij deze Ministerontslagen zijn wij oollectief opgetreden. Naderhand zijn wij, naar mijn mening, niet meer groepsgewijs opgetreden. Ik geloof, dat ik na Juli 1944 niet meer aan de beraadslagingen van de Buitengewone Raad van Advies heb deelgenomen, omdat ik, militair zijnde, naar Holland zou gaan.

82667. De **Voorzitter**: Het heeft ook niet lang meer geduurd; in September is de Raad opgeheven.

A. De laatste vergadering is geweest in November 1944. Wij hebben natuurlijk iets kritischer gestaan tegenover de besluiten, die door de Regering naar voren werden gebracht, omdat naar onze mening daaraan geen Minister meer deelnam, die geacht kon worden de visie op het bestuursbeleid, zoals het katholieke volksdeel dat verwachtte, tot uitdrukking te brengen.

82668. De **Voorzitter**: Hoe vond u in het algemeen het werk in en van de Buitengewone Raad van Advies? Hebt u de indruk, dat dit wel zijn nut en effect heeft opgeleverd?

A. Inderdaad. U zult toch ongetwijfeld in het bezit zijn van de notulen?

De **Voorzitter**: Niet van de notulen¹ maar wel van de adviezen.

A. U zult met name uit de notulen kunnen lezen, dat de Buitengewone Raad van Advies — in de sluitingszitting heeft de voorzitter daarop gewezen — hartgrondig met de Minister-President van gedachten heeft gewisseld. Ik geloof niet, dat wij als raad ons in de sympathie van de Ministerraad en van de Minister-President konden verheugen. Men vond ons een hinderlijk artikel.

82669. De **Voorzitter**: Dat kan juist het nut van het instituut demonstreren.

A. De Buitengewone Raad van Advies was ingesteld krachtens een ministerieel besluit. Wij hadden geen andere achtergrond en wij lagen net zoveel aan banden als de Minister-President ons aan banden wilde leggen.

Het wetsbesluit was door de Regering in ruime termen samengesteld. Wij hebben ook enige malen diepgaand met de Minister-President van gedachten gewisseld over het feit, dat wij, naar onze mening, iets meer van het Regeringsbeleid moesten vernemen en meer moesten worden beschouwd als een orgaan, dat het vertrouwen van de Regering had en dat als klankbord kon dienen. Wij konden alleen maar stukken beoordelen en dan zeggen, hoe onze mening was.

82670. De **Voorzitter**: Het is toch wel enkele malen gebeurd, dat een Minister inlichtingen over het beleid heeft gegeven?

A. Een enkele maal is dat gebeurd, maar slechts schoorvoetend, nadat wij herhaalde malen daarop hadden aangedrongen.

82671. De **Voorzitter**: Kwam toelichting op ontwerpen van wetsbesluiten meer voor?

A. Ja. Ik herinner mij, dat wij de heer *van Angeren* enige malen bij ons hebben gehad, evenals de heer *Albarda*. Ik geloof ook de heer *Kerstens*.

82672. De **Voorzitter**: Ik meen, dat de ontwerp-begrotingen niet in het besluit werden genoemd, maar toch aan de Buitengewone Raad van Advies werden gestuurd.

A. Ja.

82673. De **Voorzitter**: De Ministers beschouwden het blijkbaar als een grote liberalisatie, dat zij zover gingen. Intussen kwamen de ontwerp-begrotingen aanvankelijk wel ver na de tijd, waarvoor zij bestemd waren.

A. Wij hebben naar aanleiding van verschillende begrotingen opmerkingen gemaakt.

82674. De **Voorzitter**: Uw totaalindruk over de Buitengewone Raad van Advies is toch wel, dat het feit, dat hij er geweest is, niet zonder belang was?

A. Dat geef ik volkomen toe. Hij heeft inderdaad zeer nuttig werk verricht.

82675. De **Voorzitter**: Het was natuurlijk onder de Londense omstandigheden zeer moeilijk tot een geheel bevredigende samenstelling en werkwijze te komen. Wat de samenstelling betreft, omdat de Nederlandse gemeenschap in Engeland niet voldoende representatief was voor de bevolking van Nederland, en wat de bevoegdheid en werkwijze betreft, omdat de Raad ook geen soort parlement kon worden.

A. Er is nooit naar voren gebracht, dat wij dat zouden willen zijn. Wel gevoelden wij echter, dat wij toch niet de volledige sympathie en het volledige vertrouwen hadden. In het wettelijk kader had het toch wel iets soepeler kunnen functioneren om zodoende bepaalde ontwerpen ook iets gemakkelijker te kunnen beoordelen.

Ten aanzien van de Kabinetscrisis is voor u misschien van belang een korte notitie van de heer *Steenberghe* uit die tijd, die hij ons gegeven heeft, vóórdat hij naar Amerika ging en waarin hij een uiteenzetting van zijn standpunt ten aanzien van de Kabinetscrisis geeft en met name mededeelt, waarom hij in die functie bleef. Daartoe was te meer aanleiding, omdat hij bij een vorige Kabinetscrisis te zamen met de heer *Welter* het slachtoffer was geweest. De heer *Steenberghe* zegt in die notitie, dat hij in verband met de laatste Kabinetscrisis even op papier wil zetten, waarom hij zijn oude functie van chef van de Financiële Commissie blijft vervullen, nl. omdat dit een positie is zonder enige verantwoordelijkheid, op het terrein van het Regeringsbeleid; hij zet daarin dan uiteen, dat hij een andere houding zou aannemen, wanneer aan die functie ook maar enige dergelijke verantwoordelijkheid zou zijn verbonden, waar hij eigenlijk nog steeds geen vertrouwen heeft in het beleid van het Kabinet en met name niet in dat van de Minister-President. Waar het een zuiver ambtelijke functie betreft, had de heer *Steenberghe* geen bezwaar die te blijven vervullen; wordt mij iets opgedragen, zo zegt hij, waarbij ik beleidsverantwoordelijkheid draag, dan ga ik weg, maar omdat het een uitvoerende functie is, blijf ik er in.

(*Getuige overhandigt de Voorzitter bedoeld stuk.*)

82676. De **Voorzitter**: U is omstreeks September 1944 naar België gegaan. Hoelang bent u toen nog in Brussel gebleven?

A. Er was een aantal officieren van het Militair Gezag (M.G.) aangewezen voor bepaalde functies in bevrijd gebied. Mijn functie was die van Militair Commissaris voor de provincie Noordbrabant. Ik ben dus September 1944 naar Brussel gegaan; ik ben drie dagen daarna ingedeeld bij het 30ste Engelse legerkorps als verbindings-officier om met dat korps Nederland in te trekken.

Ik ben dus Nederland ingekomen, toen die corridor naar Nijmegen nog geopend moest worden. Er waren in Londen zes Nederlandse officieren. Wij zijn een keer afgezonderd: de drie jongeren zijn als parachutisten medegegaan met de landingen bij Arnhem, Nijmegen en Mook, de drie ouderen zijn over land medegegaan. De bedoeling was, dat wij met elkaar contact zouden opnemen, zodra bepaalde gebieden waren bevrijd, onder Engelse leiding, ten einde die maatregelen te treffen, die moesten worden getroffen. Ik heb praktisch nooit in Brussel geresideerd. Ik ben met het Engelse korps medegegaan. Met mij is medegegaan majoor *Verhoef*, die militair commissaris van het district Eindhoven werd. Met mij is ook medegegaan majoor *Schürmann*, die naar Maastricht werd gezonden. Ik ben niet in Brussel

geweest. Ik ben met het Engelse leger opgetrokken, heb daarna, omdat mijn standplaats Brabant was en het Engelse leger al noordelijker optrok, mijn functie van oudste toegevoegd officier overgedragen aan een andere Nederlandse officier en ben teruggegaan naar Eindhoven, waar een afdeling van de S.H.A.E.F. zat. Daarbij ben ik ingedeeld in afwachting van het feit, dat het verdere gedeelte van Brabant zou worden bevrijd. In die tussentijd hield ik enigermate toezicht op het werk van de heer *Verhoef* en ben ik begonnen met contacten te leggen in het bevrijde gebied, met name contact met de man, die als mijn tegenspeler in Noordbrabant was aangesteld, de heer *Smits van Oyen*, die benoemd was als waarnemend commissaris der Koningin. Mei hem heb ik alle mogelijke voorbereidende maatregelen besproken, zodra de provincie verder was bevrijd. Dit heeft geduurd tot midden October. Toen is Den Bosch bevrijd en van het zuiden uit Tilburg, Breda en Roosendaal. Vervolgens ben ik officieel opgetreden als militair commissaris voor de provincie Noordbrabant. Toen is naar voren gekomen via de S.H.A.E.F. de Engelse tegenspeler, omdat altijd nog het contract zo was, dat gedurende de operationele periode het bestuur in handen zou zijn van Civil Affairs, ter zijde gestaan door het Militair Gezag, en dat op een gegeven moment de zaak zou worden omgeschakeld. In die tijd heb ik met mijn Engelse tegenspeler het bureau Den Bosch gevormd.

82677. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geëffectueerd?

A. In October 1944 is Den Bosch bevrijd en heb ik eigenlijk officieel het provinciale bureau ingericht, terstond na de bevrijding van Den Bosch. Ik heb bij Den Bosch nog medegevochten.

82678. De **Voorzitter**: Hoelang hebt u de functie van militair commissaris voor de provincie Noordbrabant bekleed?

A. Tot Februari 1945. Toen ben ik naar Londen teruggeroepen, omdat de heer *Gerbrandy* dacht mij voor iets anders nodig te hebben.

82679. De **Voorzitter**: Had dit tot gevolg, dat u niet meer in uw functie bent teruggekeerd?

A. De heer *Geuhrandy* had mij aangezocht om Minister van Oorlog te worden. Daarom werd ik naar Londen geroepen. Hiermede was mijn functie van militair commissaris beëindigd. Toen het geval in Londen niet doorging, ben ik teruggekomen bij de staf van het Militair Gezag en ben sous-chef van de staf geworden. Ik heb ongeveer een maand in Brussel gezeten en werd toen benoemd tot oudste sous-chef, plaatsvervanger van de heer *Kruls*. Omdat ik het werk van de provinciale militaire commissarissen moest coördineren, ben ik veel in bevrijd gebied geweest. Naderhand ben ik aangewezen om de vorming van het bureau op de Carel van Bylandtlaan in Den Haag voor te bereiden. Ik moet even herstellen, dat ik na mijn terugkomst uit Londen niet in Brussel, maar in Breda heb gezeten. In die tijd was het Militair Gezag reeds naar Breda overgegaan.

82680. De **Voorzitter**: Er is hierbij nog een punt, dat ons interesseert. De heer *Gerbrandy* heeft u gevraagd om de functie van Minister van Oorlog in zijn laatste Kabinet te vervullen. Dit is echter niet doorgegaan. De heer *Gerbrandy* heeft daarover wel iets gezegd, maar is nogal in het vage gebleven. Kunt u ons mededelen, waarop dat is afgestuit?

A. Dat kan ik wel. Ik heb destijds, omdat dit onderhandelingen van zeer gevoelige aard waren, daar de persoon van de Prins er in betrokken was, deze zaak volledig op papier gezet, hiervan een dagboek gehouden. Misschien is het goed, indien ik u dat dagboek geef, dan kunt u dit rustig doorlezen en er uithalen, wat u wilt. Dat is misschien beter dan wanneer ik u een résumé geef. Ik geloof, dat hierin dingen staan, die door uw commissie beter bestudeerd kunnen worden. Het ging in het kort om een bepaalde positie van de Prins in verband met de legerleiding. Men wilde vaststellen welke actieve rol een lid van het Koninklijk Huis in het leger kon vervullen. Daarover was ik met de heer *Gerbrandy* tot een akkoord gekomen en ook met de heer *Dijxhoorn* en kolonel *Sas*, die verder met mij zouden meewerken. Ik heb hierover ook uitvoerig met de Prins gesproken, maar op een gegeven ogenblik, toen er nog een kleinigheid te regelen viel, meende ik aan mijn visie omtrent dit punt te moeten vasthouden, mede ook omdat ik slechts een willekeurig iemand was, zonder enige achtergrond. Ik zei tot de heer *Gerbrandy*: Indien u mijn visie niet kunt delen, moet u iemand voor deze functie aanzoeken, die een bepaalde groepering achter zich heeft. Ik sta hier alleen en moet dus wel aan mijn eigen visie vasthouden, omdat ik voor mij zelf geheel gedekt en verantwoord wil zijn.

Ik moest het wel zo scherp stellen ten aanzien van de heer *Gerbrandy*, omdat ik enige ervaring had in zake diens optreden in een vorige periode en ik mij onder geen voorwaarde, hoewel ik het dolgraag gedaan had, in de vingers wilde snijden, en ook niet moederziel alleen wilde komen te staan, zonder hulp van een bepaalde groepering. Ik heb het ook besproken met de heer *de Quay*, die de gehele zaak opgezet heeft; die kon het in dit stadium beter doen; die had een bepaalde groepering achter zich. Ik heb gezegd: ik ben een volkomen vreemdeling in Nederland, ik ben al enige jaren weg, ik heb wel enige kennissen onder de militairen, maar verder ken ik niemand. Ook de Prins zeide mij: mijnheer *de van der Schuere*, als ik in uw omstandigheden verkeerd had, zou ik precies hetzelfde gedaan hebben.

(*Getuige overhandigt de Voorzitter bedoeld stuk.*)

82681. De **Voorzitter**: Ons is gebleken, dat ook tijdens de Kabinetsformatie van Februari 1945 vanuit het bevrijde gebied bepaalde, zeer duidelijke verlangens en opvattingen naar Londen overgebracht zijn. In die tijd was u als militair commissaris te 's-Hertogenbosch gevestigd. Heeft u daarvan iets bemerkt of is dat langs u heengegaan?

A. Ik heb dat allemaal inderdaad vrij precies geweten. De verhoudingen in Noordbrabant tussen het Militair Gezag en de mensen waren zeer vriendschappelijk. In mijn staf zaten drie adviseurs, de heer *Huysmans* voor financiële aangelegenheden, de heer *Beel* voor Binnenlandse Zaken en de heer *Sassen* voor sociale aangelegenheden. Voorts was er de heer *Claudius Prinsen*, burgemeester van Roosendaal, allen figuren, die dikwijls op mijn bureau kwamen. Ik heb mij altijd op het standpunt gesteld (dat stond ook in mijn instructie), dat ik, zodra ik gedeelten van mijn taak aan burgerlijke instanties kon overdragen, dat ook moest doen; daarvoor behoefde ik geen toestemming te vragen aan de staf. Van die bevoegdheid heb ik een ruim gebruik gemaakt. De heer *Smits van Oyen* zal bevestigen, dat degenen, die in Noordbrabant de zaak voorbereid hadden, praktisch allen, in elk geval voor het overgrote deel, in mijn Militair Commissariaat zaten. In het begin was het voor mij moeilijk; wij werden wel enigszins de wildernis in gestuurd; dit gold vooral voor de eerste dagen, dat wij daar waren. Met name was dit het geval voor de eerste officieren. De afspraken, van de zijde van de Regering met het land gemaakt, die regelingen, die getroffen waren, waren ons totaal onbekend. Men wist in Brabant, doordat er behoorlijke lekken waren, voordat men bevrijd was, dat er een aantal officieren kwam, die het Militair Gezag op touw kwamen zetten. Men zeide: wij zullen afwachten, hoe de heren dat doen. Gelukkig had ik enkele contacten kunnen leggen met mensen in het bezette gebied, die ik toevallig kende, zodat ik wist, wie men zou aantreffen, terwijl men wist wie er zouden komen. Ik heb met de heren *Beel*, *Sassen* en *Huysmans* open kaart gespeeld! Ik heb gezegd: Wij weten, dat jullie plannen hebben, laten wij de zaak met elkaar vergelijken. Zodoende hebben wij in Brabant met de heren, die er waren — ten gevolge van de slechte verbindingen met Brussel en Londen —, een klein beetje republiek gespeeld. Ik wist dus vrij nauwkeurig welke verschillende groepen telkens in Londen zijn geweest om te confereren.

82682. De **Voorzitter**: Is het ook uw indruk, dat in het bijzonder de heer *de Quay* daarbij een prépondérante rol heeft gespeeld?

A. Inderdaad. Hij was eigenlijk Minister van Economische Zaken; niet zozeer bij de staf als wel door zijn positie in het Algemeen College voor Landbouw, Handel en Nijverheid. Dat algemeen college werd ook, omdat het een combinatie van technische mensen was, door Civil Affairs en S.H.A.E.F. aangetrokken. Het was een college, dat een bepaalde autoriteit had, doordat Civil Affairs veel op hen overdroeg. Neemt u b.v. maar de voedselvoorziening. Het was zo, dat wij als militaire commissarissen dikwijls bijeenkomsten hadden in Tilburg, waar de gehele zaak werd bekeken en waarbij de heer *de Quay* en anderen aanwezig waren; de heer *Huysmans* was er bij. Zo vormden wij een soort van Raad van State.

82683. De **Voorzitter**: Wat is u uit die besprekingen bekend geworden van datgene, wat van Brabant uit op politiek gebied aan Londen voorgedragen werd in verband met de Kabinetsformatie?

A. Over de details weinig. Mij is bekend geworden, wie daarin zouden moeten komen en wat er ongeveer moest gebeuren. Daarmede is het bekeken. Ik heb mij niet daadwerkelijk in discussie begeven met de heren ten aanzien van datgene, wat zij definitief wensten.

82684. De **Voorzitter**: Wist u, dat er einde Januari 1945 een delegatie van 17 personen uit het bevrijde zuiden naar Londen zou gaan?

A. Dat is het eerste transport geweest.

82655. De **Voorzitter**: Het allereerste transport op dit terrein was waarschijnlijk dat van de heer *de Quay* zelf. Ook de heer *Beel* is reeds vóór die delegatie te Londen geweest.

A. Inderdaad, het tweede transport bestond uit de 17 mensen, waarbij de heer *Sassen* was; dezen zijn zo goed mogelijk in Maidenhead ondergebracht.

82686. De **Voorzitter**: Weet u hoe men tot de samenstelling van deze delegatie is gekomen?

A. Daarover durf ik u niets definitiefs te zeggen. Er was in Brabant onder leiding van dr. ir. *Voorhoeve* van Philips een gewestelijke Raad van de Illegaliteit, waarin o.a. de heren *Claudius Prinsen* en *Holla*. Ook met die groep had ik regelmatig contact, juist in verband met het vrij moeilijke probleem van de bestuursvoorziening. Naar ik meen te weten, is het grootste gedeelte van de samenstelling van de groepering, die naar Londen is gegaan, voortgekomen uit het overleg met de G.O.I.W.N.

82687. De **Voorzitter**: Ons is medegedeeld, dat die 17 personen waren verdeeld over Zeeland, Brabant en Limburg. De Zeeuwse mensen waren uitgezocht door de heer *de Casembroot*, de Brabantse door de heer *Beel* en de Limburgse door de heer *Wijffels*. Daarom kan er natuurlijk ook nog wel overleg met de G.O.I.W.N. zijn geweest.

A. Het waren mensen uit die drie provincies. Ik geloof wel, dat de G.O.I.W.N. in het overleg betrokken is geweest. De onderlinge verhoudingen lagen erg prettig.

82688. De **Voorzitter**: Hebt u de indruk gehad, dat de uitzending van deze 17 personen — het was waarschijnlijk toevallig, dat het samenviel met de Kabinetscrisis — uitsluitend voorlichting op economisch, sociaal en cultureel gebied ten doel had? Of had die zending ook een politieke strekking in verband met de op handen zijnde Kabinetsformatie?

A. Ik weet het niet. Ik geloof meer een algemene strekking. Ik heb begrepen, dat de Koningin het destijds op prijs stelde op de hoogte te worden gesteld van de stromingen in bevrijd gebied.

82689. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Er is in dit verband wel gesproken van een zichtzending Ministers.

A. Het hangt van het uur van de dag af, waarop over deze zaak wordt gesproken. Ik heb dit ook weleens gehoord bij wijze van aardigheid. Natuurlijk werd gezegd: Als er bij die mensen uit bevrijd gebied personen zijn, die Minister kunnen worden, laten zij dan meegaan. Ik geloof echter niet, dat het een zichtzending was.

82690. De **Voorzitter**: Hebt u zelf nog iets mede te delen?

A. Ik ben een van de eerste officieren geweest, die destijds voor het Militair Gezag gezonden is naar bevrijd gebied. Ik heb dit met liefde gedaan, maar wij hebben allen het gevoel gehad, dat dit volkomen mis had kunnen lopen. Wij waren allemaal officieren, die in Engeland werkzaam waren en die allen zo snel mogelijk weer in hun burgerbetrekking wilden gaan werken. Door de heer *Kruls* waren wij met veel enthousiasme getraind. Wat ons heeft getroffen, is, dat wij als officieren buitengewoon slecht door de Regering op de hoogte waren gesteld van hetgeen in de voorafgaande periode met het bezette gebied was afgesproken.

82691. De **Voorzitter**: Over welke onderwerpen bedoelt u?

A. Alle onderwerpen op bestuurlijk gebied.

82692. De **Voorzitter**: Bedoelt u bepaalde bestuursvoorzieningen, burgemeestersbenoemingen enz.?

A. Ja. In het bezette gebied wist men niets over het doel en de samenstelling van het Militair Gezag. Dat hebben wij die mensen zelf moeten vertellen. Wij wisten weer niets van Vertrouwensmannen af en wisten ook niet, welke mensen direct geïnterpelleerd moesten worden. Daar zijn wij volkomen buiten gehouden. Dit is, meen ik, ook een klacht geweest van generaal *Kruls*.

Wij hebben, vóórdat wij uitgezonden zouden worden, nog een keer een oefening gehad in Wolverhampton; daarbij zijn Engelsen aanwezig geweest, die zeiden, dat het vrij goed ging. Wij hebben daarna één officiële visite gehad van de Minister-President, die vriendelijke woorden tot ons sprak, en daarmee was de gehele belangstelling van de Regering afgedaan.

82693. De **Voorzitter**: Kunt u een concreet voorbeeld van de moeilijkheden geven?

A. Wij hebben in het bevrijde gebied gezegd: Wij zullen maar vertrouwelijk aan de tafel gaan zitten en de zaken bezien. Daardoor werd een en ander vrij aardig geredresseerd en opgevangen. Wanneer wij zuiver hadden toegepast wat in de boekjes stond, dan hadden wij de gekste en de raarste apparatuur geschapen, buiten de mensen om, die zelf ook reeds een apparaatje klaar hadden. In Noordbrabant is uoor de illegaliteit een eigen bestuursapparaat gemaakt; die zaten binnen tien dagen bij mij. Dat is goed afgelopen, maar dat had ook mis kunnen gaan.

Wij hebben altijd gedacht, dat de Regering ons als Militair Gezag maar node zag.

82694. De **Voorzitter**: Heeft u dat ook geconstateerd in de tijd, toen u sous-chef van de staf van het Militair Gezag was?

82695. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Is u geweest op de eerste vergadering, die onmiddellijk na de bevrijding aan het Plein 1813 gehouden is?

A. Neen. Daarbij was aanwezig de heer *Linthorst Honzan*. Wij wisten ook niets van het geval van de Vertrouwensmannen; deze heren waren ook volkomen verrast door hetgeen wij meebrachten; dat is de oorzaak van het geschil geweest.

82696. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Zo ontstonden dus moeilijkheden als die tussen Volksherstel en H.A.R.K. b.v.?

A. Dat is alles te wijten aan de weinige voorlichting vanuit Londen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. B. G. M. DE VAN DER SCHUEREN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 23 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *j en o.*

Verhoor van

Mr. ALBERTUS ANTONIUS SWANE,
oud 40 jaar, wonende te St. Michiels-Gestel, advocaat.

Hij legt de eed af als getuige.

82697. De **Voorzitter**: De commissie heeft bij de behandeling van de z.g. Aprilonderhandelingen van 1945 een stuk gevonden, dat uw naam draagt. Het is van 10 Januari 1945. Daarin komt voor een ontwerp voor een regeling van neutralisering — als ik het zo mag uitdrukken — van de provincies Noordholland, Zuidholland, Utrecht en Gelderland, volgens een in het stuk bepaalde nader omschreven grenslijn. Kunt u ons omtrent dit stuk nadere inlichtingen verschaffen?

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter.

Ik ben in September 1944, op de dag van de luchtlandingen, na mijn ontsnapping uit Haaren, in 's-Graveland gekomen. Gezien de ontwikkeling van zaken, zocht ik contact met enkele vrienden, waaronder de heer B. *Carp*, te Hilversum. Met de heer *Carp* heb ik besproken, dat er maar één mogelijkheid was om de naderende moeilijkheden, welke wij vreesden, dat zouden ontstaan, te kunnen afwenden, door aan de Duitsers voor te stellen het westelijk deel van Nederland te ontruimen. Wij konden natuurlijk niet vooraf voorzien hoe de oorlogshandelingen zouden verlopen. Eind December 1944 was het toch vrij duidelijk, dat het nog geruime tijd kon duren, vóórdat het westen zou worden bevrijd. Met het plan om dit voorstel te doen, ben ik naar den Haag gegaan. Ik heb daar het een en ander besproken met de heer *Snouck Hurgronje*, naar ik meen Tweede Kerstdag 1944.

Ik heb de heer *Snouck Hurgronje* naar zijn mening gevraagd, of zulk een voorstel kon gedaan worden. De heer *Snouck Hurgronje* was inderdaad van mening, dat het eigenlijk moest gebeuren. Niemand kon voorspellen hoe de afloop zou zijn, want niemand wist hoe lang het nog zou kunnen duren. Ik wist uit vroegere ervaring, hoe de voedselpositie in Nederland ongeveer was.

82698. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met vroegere ervaring?

A. Ik heb indertijd medegewerkt aan de oprichting van de Dienst van Speciale Hulpverlening voor het Rode Kruis. Die dienst heeft lang gefunctionneerd.

82699. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. In 1943. Uit de ervaring, daar opgedaan, wist ik wel hoe onze eigenlijke voedselpositie ongeveer was. Ik kon eigenlijk wel op mijn vingers aftellen, dat het niet lang zou duren, vóórdat er geen voedsel meer was voor de bevolking. Een dag of drie na de bespreking met de heer *Snouck Hurgronje* heb ik een onderhoud gehad met de heer *Dols*, om mij de medewerking van de heer *Louwes* te verzekeren. Deze medewerking achtte ik absoluut noodzakelijk. Ik wist, dat de heer *Louwes* de leiding van onze voedselvoorziening had. Hij was eigenlijk met de heer *Dols* de enige man, die het inzicht had hoe wij het nog konden rekken. De heer *Dols* kon mij toen geen inlichtingen geven. Hij moest dit blijkbaar eerst met de heer *Louwes* bespreken. Ik heb twee dagen nadien een gesprek gehad met mr. *Heusdens* van Binnenlandse Zaken. Deze rapporteerde mij, dat de

heer *Dols* hem had gezegd, dat de heer *Louwes* achter mij zou staan, wanneer ik dergelijke voorstellen zou doen, als ook de heer *Snouck Hurgronje* meedeed.

De opzet was het voorstel rechtstreeks aan *Himmler* te doen. De heer *Carp* had mij gezegd, dat hij de heer *Liffers*, een Duitser, die directeur was van de N.V. Trazend, zou bewerken om het voorstel te doen doorgeven.

In een bespreking begin Januari heeft de heer *Liffers* mij gezegd, dat hij zou zorgen, dat het voorstel via *von Weizsäcker* of *Steenracht van Moyland* — twee Staatssecretarissen — bij *Himmler* terecht zou komen. Het stuk is op Binnenlandse Zaken gemaakt en keurig in officiële termen gezet met medewerking, als ik mij wel herinner, van de heren *Prinsen*, de tegenwoordige secretaris-generaal, en de heren *Kann*, *Kloosterman* en *Heusdens*. Er zijn daar besprekingen over de inhoud gevoerd.

Onder ede zou ik niet kunnen verklaren of de heer *Liffers* het ontwerp door heeft gegeven. Of ik toen de indruk had, dat hij het niet aandurfde — hij heeft mij wel gezegd, dat de doodstraf op dit soort dingen stond, waarop ik antwoordde: dat ik er niet om gaf om dat risico te nemen — kan ik mij niet herinneren. Ik weet dus niet zeker of de heer *Liffers* het voorstel heeft doorgegeven. Ik heb in ieder geval rechtstreeks contact gezocht met gezant *Bene*, die hier was. Ik meen, dat ik hem had opgebeld. Het contact is ontstaan. Ik heb een bespreking met de heer *Bene* gehad, waarbij ik hem het ontwerp heb overhandigd om over te reiken aan de Rijkscommissaris. *Bene* heeft het ontwerp welwillend aanvaard. Hij zegde mij toe het met de Rijkscommissaris te zullen bespreken.

Korte tijd later kreeg ik een telefoontje van de secretaresse van de heer *Bene*, mevrouw dr. *Franken*. Zij zeide mij, dat de Rijkscommissaris deze voorstellen ontvangen had, dat hij mij daarvoor dank zegde en de voorstellen zijn grootste aandacht hadden. Ik moest echter even afwachten en in den Haag op mijn adres blijven, aangezien men mij ieder moment kon oproepen voor nadere bespreking. Men zou mij kunnen vragen een regering te vormen. Dit moge vreemd klinken, doch ik had de indruk, dat men genegen was op de voorstellen in te gaan.

Ik heb hierover met de heer *Snouck Hurgronje* gesproken. Intussen had ik besprekingen gehad met de heren *Hirschfeld* en *Louwes* over voedselvoorzieningsproblemen en naar aanleiding daarvan ook besprekingen gevoerd met de Beauftragte voor Rotterdam, *Völckers*, en hoofd van de Sicherheitsdienst voor Rotterdam. Ik herinner mij ook op 17 Februari een bespreking met ds. *Gravemeijer* te hebben gehad. Op dat moment was, naar ik meen, de voedselvoorziening in handen gesteld van de Nederlandse Volksdienst, althans een plan daartoe. De heer *Gravemeijer* adviseerde mij ten sterkste te spreken met de heer *van der Vlucht* of met de heer *Hooykaas*. Eerstgenoemde was, naar ik meen, voorzitter van het Interkerkelijk Overleg. Ik heb daar met genoemde heren de voorstellen aan de Rijkscommissaris besproken en gezegd, dat naar mijn mening thans een bespreking met de Bevollmachtigde voor de drie provincies, *Schwebel*, nodig was.

82700. De **Voorzitter**: Adviseerde de heer *van der Vlucht* u met *Schwebel* te gaan spreken?

A. Dat heb ik de heer *van der Vlucht* geadviseerd. Ik had het namelijk zelf willen doen. In overleg echter met de heren *Hirschfeld* en *Louwes* was besloten, dat ik mij naar Drenthe zou begeven in verband met de regeling van aanvoer van voedsel voor de westelijke provincies. Op mijn tocht daarheen ben ik in Apeldoorn geweest bij *Bene* en dr. *Callmeijer*. Ik heb de indruk gekregen uit het gesprek met genoemden, dat de Rijkscommissaris niet goed op het voorstel kon ingaan, omdat hij natuurlijk met een voorstel van een zekere mr. *Swane* niet uit de weg kon. Men heeft mij daar toen geadviseerd om het voorstel, zoals ik dit had opgesteld, rechtstreeks door Zweden te laten doen. Ik kon dat niet direct uitvoeren. Ik ben doorgegaan naar het noorden om te trachten daar de zaak van de voedselvoorziening te regelen en de aanvoer naar het westen op een of andere manier te versnellen.

Ik ben weer in den Haag teruggekomen, naar ik meen op 3 Maart, en vandaar naar Amsterdam gegaan, waar ik met de heer *Eckman*, de vertegenwoordiger van het Zweedse Rode Kruis, en de heer *Ivens*, van de Centrale Rederij Voedselvoorziening, deze zaak heb besproken. Ik heb deze heren gevraagd het voorstel naar Londen te telegraferen, hetgeen zij mij ook beloofden te zullen doen. Ik achtte mij onbevoegd dergelijke voorstellen aan Zweden te doen zonder dat de geallieerde oorlogvoering er iets van wist. Er moest toch iets van de zaak kloppen. Ik heb deze zaak op mijn eigen houtje opgezet, maar om de verantwoordelijkheid verder op mij te nemen, zonder dat Londen daarin gekend was, was mij eigenlijk enigszins te zwaar.

Bij één van de besprekingen, die ik intussen met de heer *Hirschfeld* had gehad, zeide hij mij, dat de Rijkscommissaris hem had gesproken en hem had gezegd, dat ik dit voorstel had gedaan. Hij had aan de heer *Hirschfeld* gevraagd of deze er van wist, waarop de heer *Hirschfeld* ontkennend had moeten antwoorden. Ik heb toen aan de heer *Hirschfeld* een kopie van het voorstel gegeven. De heer *Hirschfeld* was het er volkomen mee eens en zag het als enige mogelijkheid om er nog uit te komen, indien de bevrijding te lang uitbleef. Dit was wel duidelijk, gezien wat er nodig was voor aanvoer voor de bevolking. Ik heb aan de heren *Eckman* en *Ivens* gevraagd om het voorstel, vóórdat het aan Zweden zou worden overgegeven, waarvoor ik dus een exemplaar aan de heer *Eckman* ter hand stelde, aangezien dit de enige directe communicatie met Zweden leek, aan Londen te telegraferen. Men heeft mij gezegd dit onmiddellijk te zullen doen. Een dag of drie nadien heeft de heer *Ivens* mij medegedeeld, dat Londen had geantwoord alle onderhandelingen stop te zetten. Toen Londen antwoordde, dat alle onderhandelingen stopgezet moesten worden, moest het wel gebeuren. Ik kon geen verantwoordelijkheid verder alleen op mij nemen. Ik wist niet wat de andere partijen van plan waren. Zelf had ik geen contacten met Londen, zodanig, dat ik daar kennis van het voorstel kon doen geven. Midden Maart ben ik weer naar 's-Graveland teruggegaan, omdat ik het huis, waarin ik in Voorburg zat — het was eigenlijk het huis van mijn broer — aan de heer van *Meeuwen* heb gegeven, die tijdelijk na de oorlog voorzitter van het Bijzonder Hof was. De heer van *Meeuwen* was uitgebombardeerd. In 's-Graveland bezocht mij de heer *Walterscheid*, directeur van Philips Warschau, met het verzoek, of ik met de Duitsers wilde onderhandelen over de capitulatie zelf. Ik heb dat toen gedaan. Dit moet omstreeks begin April geweest zijn, een week of drie, vier vóór de capitulatie. In Amsterdam heb ik met verschillende leden van de B.S. gesproken en o.a. met *Lages*, chef van de S.D. in Amsterdam, afgesproken, dat men in Amsterdam zou capituleren zonder verder vechten.

Bij de bevrijding, toen de Canadezen in Hilversum binnenkwamen, heb ik dit kunnen mededelen aan de commanderende generaal, *Clark* naar ik meen, *Lages* had gezegd; als u mij een Amerikaans officier stuurt van gelijke rang, dan zal ik met de volledige S.S. capituleren zonder vechten.

Ik was geen lid van de Binnenlandse Strijdkrachten. Dit had ik niet willen zijn om mijn handen vrij te hebben. Daarom kon ik ook met *Lages* spreken, aangezien *Lages* wist, dat ik niet bij de B.S. was.

82701. De **Voorzitter**: Van wie hebt u gehoord, dat er een mededeling uit Londen was gekomen, dat u de onderhandeling stop moest zetten?

A. Dat was mr. *Ivens*, toenmalig secretaris van Rederij Voedselvoorziening.

82702. De **Voorzitter**: Op welke datum is dat geweest?

A. Ik schat medio Maart.

82703. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe kwam u in Haaren?

A. Ik heb eerst in Brussel gezeten, daarna in Scheveningen en vervolgens in Haaren. Ik ben door de Duitsers in Brussel gearresteerd.

82704. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Bij de arrestaties ten gevolge van het verraad van *Lindemans*?

A. *King-Kong* heeft mij verraden. Toen in Parijs en Brussel tot onze groep behorende personen allen werden gearresteerd en ook hier in Holland, doch de Sicherheitsdienst hier in Holland mij niet arresteerde, besloot ik naar Parijs te gaan om te trachten daar iets te bereiken voor de gearresteerden.

82705. De **Voorzitter**: Wisten de Duitse autoriteiten, toen u in 1944 weer terugkwam, dat u gevangengenomen was geweest?

A. Ik heb ze een Ausweis laten zien van de chef van de S.D. te Rotterdam. Ik ben niet uit Haaren ontsnapt door eigen toedoen. 's Morgens op Dolle Dinsdag, toen de Duitsers meenden, dat Breda reeds in handen van de Engelsen was, ben ik uit de cel gehaald en heeft mijn Sachbearbeiter mij gezegd: „Gehen Sie schnell Ihren Freunden den Engländer zu, met de bedoeling blijkbaar, dat ik met de Engelsen zou terugkomen en zorgen, dat de gevangenenbewaarders, etc. niets zou overkomen. Ik stond op straat en wist in het geheel niet hoe de toestand was, aangezien ik in een maand geen enkel contact met de buitenwereld had gehad.

82706. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus *King-Kong* heeft u aangebracht?

A. Ja. Ik had een afspraak en ik wist, dat *King-Kong* niet zat. Ik zou hem in Brussel spreken, via mevrouw *Verspyck*, een steunpunt in Brussel. Ik ben naar het adres gegaan, een caféte tegenover de Beurs. *King-Kong* wist, dat ik zou komen. Hij had mij zelf in Holland een boodschap gezonden, dat iedereen was opgepakt, en ik kon al deze mensen toch niet laten zitten. Dr. *Härtel*, chef van het Standgericht, had mij een soort vrijgeleide meegegeven.

Het verraad van *King-Kong* was vrij eenvoudig. Mijn broer werd door mij naar Londen gestuurd, omdat hij op zijn post in Parijs niet meer houdbaar was. Hij zou de vrouw van *King-Kong* meenemen. Zij zijn over de Pyreneeën gegaan, doch is met haar teruggekomen, omdat zij ziek geworden was. Bij terugkeer in Parijs was hij onmiddellijk gesignaleerd en gevangengenomen. Er is een koerier naar mij toegekomen om mede te delen, dat mijn broer gevangengenomen was, en ook *King-Kong* wist, dat zijn vrouw gearresteerd was. *King-Kong* is naar het hoofd van de S.D. in Brussel gegaan en hij heeft gezegd, dat hij de hele organisatie zou overgeven, als hij en zijn vrouw vrij zouden blijven. Dat is gebeurd en van toen af heeft hij zijn spel gespeeld.

82707. De **Voorzitter**: Hebt u hier verder nog iets aan toe te voegen?

A. Neen, ik zie, dat het stuk, dat ik aan de heer *Hirschfeld* gaf, een kopie is geweest.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt. Ik sluit hiermede het verhoor.

A. A. SWANE.

DONKER, voorzitter.

WTTewaALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 23 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. GERRIT JAN VAN HEUVEN GOEDHART,
oud 49 jaar, wonende te Amstelveen, hoofdredacteur van
„Het Parool”, oud-Minister van Justitie.

82708. De **Voorzitter**: U bent voor het eerst door onze commissie over de punten j en o van het Enquêtebesluit gehoord op 9 November 1948. U hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed.

Wij wilden u in aanvulling op de uitvoerige besprekingen, die wij de vorige malen reeds over deze onderwerpen hebben gehad, nog een paar aanvullende vragen stellen, die bij de rangschikking van het materiaal nog zijn opgekomen.

In de eerste plaats zou ik u dan iets willen vragen over de telegrammenwisseling, die heeft plaats gevonden met „Het Parool” na uw optreden als Minister van Justitie. Wij hebben de telegrammen, die in die tijd zijn gewisseld, ontvangen. Op deze lijst staan 6 telegrammen, die op 13 Augustus 1944 vanuit Nederland naar u zijn gezonden. Het is natuurlijk heel goed mogelijk, dat het één telegram is geweest, dat in zes delen is verknipt. Wij hebben hier in ieder geval zes stukjes. Voorts komt op deze lijst voor een antwoordtelegram uwerzijds van 29 Augustus 1944. Ik zal u die telegrammen laten zien; u kunt dan de inhoud verifiëren. In de eerste plaats vindt u daar dan die zes van 13 Augustus 1944.

A. Ik zie hier direct een fout in; daar staat o.m. „kan eerste weken na terugkeer aftreden.”; dat is natuurlijk op zich zelf een onjuiste tekst. Ik kan niet wekenlang aftreden. Dat moet zijn „eerst”.

De **Voorzitter**: Dat is een tikfout, want ik heb hier op een ander exemplaar staan: „eerst”.

A. Ik moet beginnen met te zeggen, dat ik uiteraard de tekst van die telegrammen niet meer eigenerzijds letterlijk zou kunnen reproduceren, als ik deze tekst niet voor mij had, maar „vermelding afgesproken functie zolang ongewenscht” is, als ik het goed zie, een foutieve, althans onbegrijpelijke formulering. Het ging hier niet over *vermelding* van een afgesproken functie. Het gaat over de *vervulling* van een afgesproken functie. Ik heb namelijk met de heer *Gerbrandy* en met de heer *van Lidth de Jeude* besproken, of het mogelijk was, of een telegram — en de heer *Gerbrandy* heeft, zoals u weet, reeds medegedeeld, dat hij zich een telegram van die strekking meent te herinneren — kon worden verzonden, om te laten weten, dat ik niet meer beschikbaar was in verband met het feit, dat ik Minister van Justitie was geworden. Over *vermelding* van een afgesproken functie heeft het nooit gegaan; het ging over de *vervulling* van een afgesproken functie. Ik heb laten weten, dat ik die functie niet meer vervullen kon, zijnde ik Minister van Justitie geworden en voorlopig niet meer in staat om mij in enigerlei zin te verbinden, vandaar ook de mededeling: „Acht billijk dat jullie en directie jegens mij volkomen vrij zoodat dezerzijds geen afspraken”.

Het enige, dat mij niet helemaal toespreekt, Mijnheer de Voorzitter — ik kan dat niet allemaal meer reconstrueren — is, dat hier, dunkt mij, twee teksten tot één zijn verenigd. Het slotgedeelte van dit telegram handelt namelijk over zaken, die, meen ik met stelligheid, mij eerst veel later zijn medegedeeld van Nederland uit. Dat

hele gedeelte handelt over zaken als „Plan A ; „Plan U”. Plan A was eventuele uitgave van „Het Parool” in Amsterdam; Plan U was eventuele uitgave van „Het Parool” in Utrecht. Nu weet ik met zekerheid: ten eerste, dat ik een telegram over mijn niet beschikbaarheid heb gezonden zeer kort na mijn optreden als Minister; ten tweede, dat ik op een bepaald ogenblik van de Koningin de vraag voor mij heb gekregen: Er komt hier een telegram binnen, waarin iets wordt gezegd over „Plan A” en „Plan U”; ik begrijp dat niet; wat bedoelt men daarmee? Dat heb ik de Koningin toen per bloc-note uitgelegd. Nu weet ik met zekerheid, dat die bloc-note van een latere datum is dan de verzending van het eerste telegram, dat, naar ik veronderstel, eindigt met het woord „ontvangen”. Dat komt mij het meest waarschijnlijk voor. Ik kan het echter niet bewijzen.

82709. De **Voorzitter**: Is er dan over die andere zaken een afzonderlijk telegram verzonden?

A. Dat weet ik niet met zekerheid, Mijnheer de Voorzitter, maar ik weet wel, dat de Koningin mij die vraag heeft gesteld, en dat moet zijn geweest in een later stadium; dat kan ook haast niet anders, van Nederland uit geredeneerd, want toen ik Minister van Justitie werd op 12 Juli 1944 en toen de telegrammen over mijn beschikbaarheid werden gewisseld, had men van de zijde van „Het Parool” ongetwijfeld nog geen enkele zekerheid over wat men wilde gaan doen of kon gaan doen. Dat is allemaal van na Dolle Dinsdag.

82710. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat u zelf in uw eerste verklaring, die u hebt afgelegd op 9 November 1948, hebt gezegd: „Ik heb n.l. niet alléén maar aan mijn vrienden medegedeeld: „Ik ben niet beschikbaar voor een functie bij „Het Parool”, wat ik deed, ik geloof op 12, 13 of 14 Juli 1944, ergo op de dag van, de dag na of 1½ dag na mijn optreden als Minister”. . . . „Daarna hebben mijn vrienden mij getelegrafeerd: „dringen aan op vervulling van de afgesproken functie”. Ik heb teruggetelegrafeerd: „neen, niets aan te dringen; ik doe het niet, ik wil niet meer.” „In uw gedachtengang zouden er dus twee telegrammen zijn uitgegaan. Nu is het merkwaardige, dat deze telegrammenreeks, die u hier voor u hebt, eerst door ons is ontvangen van de heer *Sorner* en dat het waarschijnlijk is, dat, wanneer u twee telegrammen had gestuurd en dat aan de heer *Sorner* bekend was, deze ongetwijfeld in die telegrammenreeks twee telegrammen zou hebben vermeld. Daarna hebben wij aan de Minister-President een officiële opgave van die telegrammen gevraagd uit het archief van het B.I. De opgave, die wij van de Minister-President hebben gekregen — volgens de begeleidende brief is het een opgave van het Atwikkelingsbureau van het B.I. aan de Minister-President, welke aan ons is doorgegeven — is gelijklopend aan de serie, die de heer *Sorner* ons tevoren had gestuurd, hetgeen op zich zelf natuurlijk vrij logisch is, want de heer *Sorner* heeft dat natuurlijk ook uit het archief van het B.I. gehaald. Deze opgaven kloppen in zoverre niet met uw verklaring, omdat hier slechts sprake is van één antwoordtelegram, terwijl u zelf hier op 9 November 1948 hebt gezegd, dat u meende, dat er aor u tweemaal bericht is gestuurd, hetgeen u eigenlijk ook thans zegt.

A. Ik weet in elk geval zeker, Mijnheer de Voorzitter — het spijt mij, indien mijn geheugen mij op enigerlei punt in de steek laat —, dat ik van Nederland uit, nadat ik had laten weten, dat ik niet beschikbaar zou zijn, een telegram heb ontvangen, waarvan mij de ondertekening niet onmiddellijk duidelijk was; die is mij pas later duidelijk geworden; het kwam van „*Sjef en Willy*”; *Sjef* was de heer drs. *Jan Meijer*, en *Willy* was, naar ik mij later pas heb gerealiseerd, mevrouw *van Meurs*, iemand uit de Parool-groep. Daarin werd uitdrukkelijk gezegd, dat men „aandrang” op de vervulling van de afgesproken functie. Dat was, *nadat* ik had laten weten, dat ik *niet* voor die functie beschikbaar zou zijn. Anders had dat telegram geen reden van bestaan kunnen hebben. Men kon pas aandringen, *nadat* ik had gezegd, dat ik *niet* beschikbaar zou zijn, want toen ik uit Nederland wegging, was ik wèl beschikbaar. In antwoord op dat eerste telegram, waarin ik had gezegd, dat ik *niet* beschikbaar was,

heb ik een telegram ontvangen, waarin gezegd werd, dat er op aangedrongen werd, dat ik toch beschikbaar zou zijn. Ik kan niet anders dan geloven, dat dit telegram, dat u mij hier voorlegt, een compilatie is van twee (misschien drie) telegrammen, want dat ik alles in één keer zou hebben geseind, kan ik niet voor juist houden.

82711. De **Voorzitter**: Dan zou dat dus betekenen, dat uwerzijds meer dan één telegram is verstuurd. Dan rijst de vraag, of u voor die andere telegrammen ook toestemming hebt verkregen.

A. Toestemming van wie?

De **Voorzitter**: U hebt ons medegedeeld, dat u aan de heer *Gerbrandy* had gezegd, dat u dat telegram wenste te beantwoorden, waarop de heer *Gerbrandy* had geantwoord, dat, wanneer de Minister van Oorlog daar geen bezwaar tegen had, hij het ook best vond.

A. Ja, dat ging over de vraag, of ik op enigerlei wijze kon laten weten, dat ik niet beschikbaar was. De heer *Gerbrandy* heeft toen aan de heer *van Lidth de Jeude* gezegd, dat dat wel kon, wanneer dat mogelijk bleek via de heer *Somer*. Ik weet niet meer, of ik inderdaad dat tweede telegram heb gezonden, noch of ik dat telegram van tevoren aan de heren *Gerbrandy* en *van Lidth de Jeude* heb voorgelegd. Ik weet wel, dat, indien ik meer dan een telegram heb verzonden, ik dat heb gedaan langs de enige daarvoor beschikbare weg, te weten, via mijn secretaresse aan het B.I. met de vraag, of de verzending van een deïgelijk telegram mogelijk was. Dat stond dan verder ter beoordeling van deze mensen; afschriften van die uitgaande telegrammen gingen naar de Koningin, naar de heer *Gerbrandy*, naar de heer *van Lidth de Jeude* en naar wellicht nog anderen. Ik kan helaas de vraag, of ik een tweede telegram heb verzonden, niet met volkomen zekerheid beantwoorden. Deze tekst, die u mij voorlegt, is voor mij zo twijfelachtig, omdat ik daarin b.v. lees: „Achten jullie opzet van Plan N.L. juist”. Ik weet zelf op dit ogenblik niet, wat ik onder „Plan N.L.” zou moeten verstaan. Wat is Plan N.L.?

82712. De **Voorzitter**: Hetgeen u voor u hebt, is natuurlijk overgenomen van een kopie van dat telegram. Wie weet, hoe onduidelijk die kopie is. Daar kan ook wel een „U” hebben bestaan.

A. Neen, dat kan ook niet, Mijnheer de Voorzitter, want ik zou nooit de vraag stellen, of men de opzet van het plan „U” juist vond. Mijn gedachtengang is altijd geweest, dat „Het Parool” in Utrecht zou verschijnen. Dat was het „Plan U” en daarvan was ik voorstander. Dan ga ik toch niet aan Paroolmensen vragen of zij dat plan wel „juist” vonden.

82713. De **Voorzitter**: U meent dus, dat, wanneer er meer dan één telegram is geweest, dat gedekt werd door dezelfde toestemming?

A. Ja. Zeker. Bovendien woonde ik in die tijd samen met de heer *Gerbrandy* en ik heb niets gedaan, noch op dit, noch op enig ander terrein, dat ik niet met de heer *Gerbrandy* besprak. Hij heeft alles van mijn doen en laten geweten.

82714. De **Voorzitter**: De heer *van Lidth de Jeude* heeft hier gezegd, dat hij zich het telegram van 29 Augustus 1944 niet herinnert, maar dat hij omgekeerd, wanneer hij bezwaar zou hebben gemaakt tegen dat telegram, hij het zich zeker wel zou hebben herinnerd.

A. Ik was ook met de heer *van Lidth de Jeude* op de allerbeste voet. Ik kan mij herinneren, dat er één keer bezwaar is gemaakt. Misschien zegt u dat wat en als ik u daarmee verder kan helpen, dan zou mij dat verheugen. Ik herinner mij namelijk, dat er eens is doorgelopen een bijzonder hartelijke gelukwens aan mij van de heer *Visser 't Hooft*, in verband met mijn benoeming tot Minister van Justitie. Die was gesteld in de trant van een persoonlijk aan mij gericht telegrambriefje: „Beste zo en zo”, enz. Dat briefje was bij het B.I. „gefundenes Fressen”, als ik het zo op zijn Zwitsers mag uitdrukken. Daar dacht men toen natuurlijk: Nu hebben wij het bewijs, dat die *Visser 't Hooft* en die *van Heuven Goedhart* dikke vrienden zijn en dat wijst op de éénkantigheid van het verkeer over de Zwitserse weg. Toen heb ik van mijn kant, om daar de meest tactische vorm van tegenstroom tegen te geven, een briefje geschreven aan de heer *Visser 't Hooft*, die ik namelijk tot op dat ogenblik nimmer had ontmoet en met wie ik ook nimmer had gecorrespondeerd, zodat ik mij bij een ontmoeting zou hebben moeten voorstellen. Dat briefje had de trant van:

„Zeer Geachte Heer *Visser 't Hooft*, Het is bijzonder vriendelijk van U om mij met mijn benoeming geluk te wenschen. Ik geloof overigens, dat ik daarmee een bijzonder zware taak op mij heb genomen, enz. enz. Met de meeste Hoogachting, Uw dienstwillige.”

Ik heb toen aan het B.I. gevraagd, of het dat briefje aan de heer *Visser 't Hooft* zou willen doen toekomen, daarmee hopende, dat men althans, ook al zou men dat niet doorsturen, op dat bureau nu eens één keer zou lezen, dat de heer *Visser 't Hooft* en ik allerminst op die warme voet stonden, die men zou moeten afleiden uit het briefje van de heer *Visser 't Hooft* (die voor dat briefje en voor de wijze van stelling van dat briefje reden had, omdat de heer *Visser 't Hooft* over mijn reis was ingelicht en die reis voortdurend is behandeld als „*Bart* gaat; Beste *Bart*”, enfin, u weet hoe dat gaat in die illegale sfeer). Ik vermoedde en vreesde, dat het B.I. zou zeggen: Kijk, daar hebben wij nu een stuk ten bewijze van die innige relatie tussen de mensen van die Zwitserse weg, waarmee ik nooit iets te maken heb gehad. Daarom heb ik dat briefje teruggeschreven. Ik heb daarop van de heer *Somer* een briefje terugontvangen, dat een dergelijk particulier briefje niet door kon gaan. Ik heb gezegd, dat het mij speet, en ik heb er bijgedacht: Maar gij *Somer*, hebt het intussen, naar ik hoop, toch maar gelezen.

82715. De **Voorzitter**: Alleen is nu op deze manier nog niet geheel duidelijk, welke telegrammen er weg zijn gegaan.

A. Neen. Het spijt mij bijzonder, dat ik u dat niet kan ophelderen.

82716. De **Voorzitter**: Om nog even te recapituleren: Hoe is de verzending gegaan van de telegrammen, die zijn weggegaan, in het midden gelaten, of dat er nu een, twee of drie zijn geweest?

A. Die zijn allemaal gegaan langs de enige mij daarvoor bekende weg. Zij werden door mevrouw *Loeff*, mijn secretaresse, getikt, ze werden gezonden naar het H.I. met de vraag, of het die telegrammen wilde verzenden. Dat bureau had eigen verantwoordelijkheid; het had geen enkele verplichting om, wat ik het voorlegde, door te seinen. Het bureau had uit te maken of om reden van veiligheid zulks misschien niet kon. Dat bewijze het feit, dat, wanneer ik iets aan de heer *Visser 't Hooft* wilde laten weten, het bureau tegen mij zei: Dat kan niet!

82717. De **Voorzitter**: En dat de heer *Somer* zegt, dat hij zich over het telegram van 29 Augustus 1944 heeft gewend tot de Minister.

A. Ja, maar daar weet ik niets van; dat heb ik net in dat stuk gelezen. Ik heb daar trouwens nog wel meer in gelezen, wat mij bijzonder vreemd voorkomt.

82718. De **Voorzitter**: De heer *Somer* heeft zich tot de Minister van Oorlog gewend, die het blijkbaar heeft goedgevonden. Wij weten echter niet, op welk telegram dat nu precies slaat.

A. Eén ding staat toch vast, Mijnheer de Voorzitter. De heer *van Lidth de Jeude* en ik waren op je-en-jij-voet. Wij waren uitstekend met elkaar. Wanneer de heer *van Lidth de Jeude* enige moeilijkheid zou hebben gehad met enig door mij ter verzending aangeboden telegram, dan lijdt het geen twijfel, of hij had de telefoon van de haak genomen en mij gezegd: *van Heuven Goedhart*, kunnen wij daar eens even over praten; je wilt een telegram uitzenden, maar dat gaat niet. Nimmer heeft de heer *van Lidth de Jeude* over een door mij aangeboden telegram, zij het een of honderd, met mij enigerlei contact, van welke aard ook, gezocht.

82719. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat blijkt ook uit zijn verklaring, dat hij het zich anders wel zou hebben herinnerd.

A. In elk geval heeft de heer *van Lidth de Jeude* nooit reden gevonden, om, indien de heer *Somer* zich tot hem mocht hebben gewend (gelijk de heer *Somer* zegt te hebben gedaan), bezwaar te maken tegen telegrammen van mij, mij daar met een enkel woord iets over te zeggen. Dat is nimmer gebeurd.

82770. De **Voorzitter**: En de heer *Somer* heeft over de verzending van telegrammen tegen u ook nooit iets gezegd?

A. Neen, helemaal niet. Ik kan daar nog aan toevoegen, Mijnheer de Voorzitter, dat de heer *Somer* wel, aan de andere kant, een zekere mate van fiducia in mij openbaarde door mij, toen hij de parachutist *Hooyer*, die helaas is doodgeschoten, naar Nederland wilde sturen, uit te nodigen, in zijn bijzijn of in het bijzijn van een van de

officieren van het B.I., ten kantore van het B.I. in de Sloane Street, met die parachutist te spreken, ten einde hem aanloopadressen te verschaffen met de daarbij behorende codes, hetgeen ik heb gedaan. De heer *Somer* had dus wel een zodanig contact met mij, dat, indien hij enigerlei bezwaar had tegen enigerlei telegram van mij, de mogelijkheid er was geweest om mij te zeggen: Gij wilt telegrammen verzenden, maar daar moet ik bezwaar tegen maken. Dat heeft hij evenwel nimmer gedaan. Toch ware dat zijn plicht geweest.

82721. De **Voorzitter**: Ik heb hier nog een andere reeks telegrammen, die ook afkomstig is van het B.I. Dat zijn voor een groot deel telegrammen, die verzonden zijn via *Kooyrnan*, dat is de door u genoemde parachutist *Hooyer*, die gezonden heeft voor Vertrouwensmannen. In deze reeks telegrammen vindt men door elkaar telegrammen, die verzonden zijn aan *Kooyman* en van *Kooyrnan* afkomstig zijn; zij hebben allemaal betrekking op de zaak van Vertrouwensmannen. Tegelijkertijd bevinden zich in deze reeks de zeven telegrammen, namelijk zes inkomende en een uitgaand, betrekking hebbende op uw contact met „Het Parool”, waarover wij op het ogenblik spreken. Die andere telegrammen zijn ook alle telegrammen van u of aan u, maar die hebben betrekking op aangelegenheden, blijkbaar Vertrouwensmannen aangaande.

A. Hebben die betrekking op zaken als de benoeming van de hoofdcommissaris van politie te Amsterdam, den Haag, enz. enz. Positie van de O.D. en dergelijke dingen meer?

De **Voorzitter**: Juist.

A. De mogelijkheid van herstel in functie van de secretarissen-generaal.

82722. De **Voorzitter**: Ja, en b.v. ook over de mensen in de kampen. Dat zijn gegevens, die aan u zijn gezonden. Nu zit daar één telegram tussen, dat ik niet thuis heb kunnen brengen. Dat is het uitgaand telegram no. 26, van 29 October 1944.

A. Dat is niet van mij, Mijnheer de Voorzitter. Wat betekent: „Fabriek Maastricht intact”?

De **Voorzitter**: Ik denk de papierfabriek.

A. Bestaat er een in Maastricht? Dat hoor ik dan van u voor het eerst, Mijnheer de Voorzitter.

Het slot: „Heb contact met Parool in Eindhoven en Maastricht” zou van mij kunnen zijn, want ik heb, evenwel pas na eind November 1944, contact gehad met „Het Parool”, zowel in Eindhoven als in Maastricht. Neen, dit telegram is niet van mij. Er staat „Perszaken in gevraagden zin behandeld. Papiermaatregelen genomen”. Ik heb geen enkele papiermaatregel genomen.

82723. De **Voorzitter**: Dat is dus niet van u?

A. Neen, ik heb, zoals voor de hand ligt, geen enkele papiermaatregel genomen, en ik heb dus ook niet geseind aan iemand, dat ik dat had gedaan. Van een fabriek in Maastricht weet ik niets. Er zullen wel fabrieken zijn in Maastricht en ik hoop, dat ze allemaal intact zijn gebleven, maar ik weet van geen enkel rapport of mededeling over de staat van enige fabriek in Maastricht. Dat is mij volslagen onbekend. Zoals ik u al heb gezegd: dat slot zou van mij kunnen zijn, want ik heb contact gehad met „Het Parool” in Eindhoven en Maastricht. Dit eerste gedeelte echter, en naar mijn weten ook het laatste, heb ik nooit geseind: „Perszaken in gevraagden zin behandeld”. Ik kan mij niet herinneren, dat mij ooit in een telegram gevraagd is enige perszaak te behandelen, noch te hebben bericht, dat ik perszaken in enigerlei zin behandeld had. Kan het niet van de heer *Burger* afkomstig zijn, Mijnheer de Voorzitter?

De **Voorzitter**: Dat weet ik niet; het zit in deze serie telegrammen.

A. Het is een telegram van 29 October 1944. Dat is dus ongeveer een maand, vóórdat wij weer uit Londen zijn vertrokken.

Dan kan het nog minder van mij zijn, Mijnheer de Voorzitter, want toen had ik nog géén contact met Eindhoven en Maastricht. Ik zat toen nog niet in „Bosch en Ven”. Dit telegram is voor mij een mystificatie. Het zegt mij niets. Ik kan alleen maar van harte hopen, dat niemand op mijn naam dit telegram heeft verzonden. „*Roela Scheltema*” zegt mij wel iets. *Roela* is drs. *Jan Meijer*. *Scheltema* zegt mij als adres eigenlijk niets. Ik heb daags of twee dagen vóór mijn vertrek met *Jan Meijer* een kopje koffie gedronken in het café „*Scheltema*” op het Frederiksplein en toen met hem afgesproken, dat ik eventueel iemand bij hem zou kunnen legitimeren met verwijzing naar dat kopje koffie bij *Scheltema*. Daar zou dus enig verband kunnen liggen.

82724. De **Voorzitter**: Dan kom ik aan het volgende onderwerp: de kwestie van de inbraak. Daarover hebben wij de heer *van Angeren* gehoord, en dat heeft tot op zekere hoogte wel een grote verheldering gegeven. De heer *van Angeren* heeft verteld, hoe het is gegaan — daar kom ik straks nog even op terug — en heeft voorts medegedeeld, dat hij, nadat uw bureaux waren geopend, een kopie van een brief toegezonden heeft gekregen, welke kopie was gevonden in uw bureau te Oisterwijk. Het was de kopie van een brief, welke door u was gezonden aan de heer *Bosch van Rosenthal*, toen u nog Minister was, want er staat in: „het ambt, dat ik bekleed”.

De heer *van Angeren* heeft onder die kopie geschreven, dat hij die ontvangen heeft uit de papieren van de heer *van Heuven Goedhart*, en heeft daar onder gezet: Mrt. 1945, waardoor dus duidelijk wordt, dat de lezing, die u in November 1948 van de heer *van Angeren* had gekregen, dat die bewuste twee brieven van u waren onderschept en dat daarop die inbraak gevolgd was, ook niet juist kan zijn. Dat was de lezing, die hij u had medegedeeld, toen u later met hem hebt gesproken, enkele dagen voordat u hier kwam. U hebt toen een onderhoud gehad met de heer *van Angeren*, die u heeft verteld, dat het helemaal niet waar was, gelijk de heer *Gerbrandy* u had gezegd, dat er iemand met een boodschap voor de heer *van Angeren*, om hem legen u te waarschuwen, door de linies was gekomen, maar dat er brieven waren gevonden. U hebt toen gezegd: Dat oude verhaal is dus van de baan, maar wat de heer *van Angeren* nu zegt, kan niet waar zijn, want die gebeurtenis met die brieven heeft pas gespeeld in April. Dat is nu wel opgehelderd, want wat de heer *van Angeren* door het hoofd heeft gespeeld, heeft blijkbaar betrekking op die brief, die hij heeft gekregen, nadat uw bureaux waren gelicht.

Dat was een brief van u aan de heer *Bosch van Rosenthal*. Daar is nog een andere geschiedenis aan verbonden, want de heer *van Angeren* heeft verteld, dat hij op een gegeven moment bij de heer *Gerbrandy* moest komen, waar ook de heren *Kruls*, *Snijders* en *Nuboer* tegenwoordig waren, en dat hem toen werd gezegd, dat er verdenking was gerezen, dat de heer *van Heuven Goedhart* geheime contacten onderhield buiten de Inlichtingendienst om met de rest van Nederland. Men wilde graag weten, wat daar van waar was. Kennelijk waren er brieven onderschept en daarom wilden zij dat controleren in uw bureaux. Toen werd voorgesteld, dat dat nu maar eens moest worden uitgezocht.

A. Waar kwam die verdenking dan vandaan?

De **Voorzitter**: Blijkbaar kwam die daar vandaan, dat men een brief van u had gevonden.

A. Die hebben ze toch gevonden door die inbraak te plegen?

De **Voorzitter**: Neen, dat was de kopie.

A. Wat had men dan eerder gevonden?

De **Voorzitter**: De brief, die verzonden was, blijkbaar.

A. Via het B.I.?

82725. De **Voorzitter**: Ik weet niet, hoe die brief is verzonden. In ieder geval schijnt die brief onderschept te zijn. Men had dus, naar het schijnt, een brief gevonden, die door u, toen u nog Minister was, want dat blijkt duidelijk uit die brief, was verzonden. Men wilde daar dus meer van weten en de heer *Kruls* zou toen de gedachte hebben geopperd, dat uw bureaux dan maar eens moesten worden nagezocht om te weten te komen, hoe die contacten lagen. De heer *van Angeren* heeft toen gezegd: Ja, maar dat is toch te gek om het Militair Gezag papieren van een oud-Minister te laten openen.

A. Dat is verstandig van hem.

82726. De **Voorzitter**: De heer *van Angeretz* heeft toen een tussenvoorstel gedaan en gezegd: Laat mij dan met de heer *van Heuven Goedhart* samen gaan. U bent toen opgebeld en u hebt toen gezegd: Dat gaat niet, want er is een brief bij, waarin iets staat, dat niet zo prettig is voor de heer *van Angeren*. Dat is toen dus niet doorgedaan. In die vergadering is toen beslist — een beslissing, waarvan de heer *van Angeren* zegt, dat hij daaraan geen deel had, want hij was maar secretaris-generaal; de heer *Gerbrandy* moest dat beslissen —, dat uw bureaux zouden worden geopend.

A. De heer *Gerbrandy* heeft gezegd, dat hij daar ook niet verantwoordelijk voor was.

82727. De **Voorzitter**: Zoals de heer *van Angeren* hier heeft medegedeeld, zou het een voorstel zijn geweest van de heer *Kruls* en de heer *Gerbrandy* zou het goedgevonden hebben.

A. Ik heb het gevoel, dat men deze zaak tamelijk gemakkelijk kan opklaren. Ik heb namelijk een brief van de heer *Bosch van Rosenthal* gekregen, via het B.I., waarop ik heb geantwoord via het B.I.

82728. De **Voorzitter**: Hoe men aan die brief is gekomen, weet de heer *van Angeren* natuurlijk niet.

A. Die heeft mijn secretaresse getypt, terwijl ik hem had gedictreed, of ik heb hem zelf getypt, waarna die brief aan de heren van het B.I. is gegeven ter verzending. In die brief staat een opmerking; ik weet dat nog goed en ik vond het voor de heer *van Angeren* een beetje vervelend. In een brief van de heer *Bosch van Rosenthal* stonden woorden van de strekking, dat de heer *van Angeren* een zeer bekwaam ambtenaar was, en daar volgde iets op van: Maar regeren is een andere kunst, of iets van die strekking. Ik kan dat niet meer letterlijk reproduceren.

Daar heb ik in dezelfde trant bevestigend meelopend op geantwoord in de geest van: Un homme averti en vaut deux; ik doorzie dat wel.

82729. De **Voorzitter**: U hebt dit gezegd: „Gij hebt enkele keren zeer rake opmerkingen gemaakt over het ambt, dat ik bekleed; toch geloof ik te mogen zeggen, dat ge gerust kunt zijn, in zoverre de details mij noch nu, noch vroeger zeer interesseren. Hebt ge dan als ik een „next best“, die van zich zelf het omgekeerde zal moeten erkennen, wijl hem de grote lijn eer ontgaat dan dat hij die trekt, dan loopt het wel.“ Hoe men die brief in handen heeft gekregen, weet ik niet, misschien bij het B.I. Dat is de aanleiding geworden, dat de heer *Kruls* bij de heer *Cerbrandy* zou zijn gekomen en zou hebben gezegd: De heer *van Heuven Goedhart* houdt geheime contacten met het bezette gebied. En daar is dan het plan uit voortgekomen om uw bureaux te forceren.

A. Toen men de kopie van die brief vond, heeft men die aan *van Angeren* gestuurd. Men meende, dat men iets heel nieuws had, terwijl dat niet anders was dan een kopie van een brief, die ik maanden tevoren aan het B.I. ter verzending had gegeven.

82730. De **Voorzitter**: In ieder geval heeft men, toen men die kopie had, die aan de heer *van Angeren* gestuurd, want de heer *van Angeren* heeft ons die kopie overgelegd.

A. Dat is op zich zelf weer een indisciplinaire gedraging van de majoor, die met de inbraak was belast. Naar de heer *Gerbrandy* mij verzekert, had die majoor maar één opdracht: Alle papieren, die zich daar bevonden, te bundelen en naar Londen te sturen.

82731. De **Voorzitter**: Die papieren zijn ook naar Londen gestuurd.

A. Eén brief is er dan toch naar de heer *van Angereiz* gestuurd!

82732. De **Voorzitter**: Dat dossier is, naar ik vermoed, naar het Departement van Justitie gestuurd, omdat men veronderstelde, dat er ook papieren bij zouden zijn, afkomstig van het Departement van Justitie. Zo is de zaak waarschijnlijk naar het Departement van Justitie gezonden.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, bepaald niet. De zaak is gegaan naar het Departement voor Algemene Oorlogvoering. Daar heb ik de heer *Gerbrandy* opgebeld, die tegen mij zei: Die stukken liggen hier! Niet op Justitie dus, maar op Algemene Oorlogvoering. Ik heb toen tegen de heer *Gerbrandy* gezegd: Laat ze daar dan liggen, dan kom ik ogenblikkelijk naar u toe en dan wil ik, dat gij in mijn bijzijn al die papieren nakijkt op de vraag of daar zelfs maar een stuk ter grootte van een postzegel bij is, dat mij bezwaart. Dat is ook zo gebeurd. Ik ben met mijn secretaresse naar het Kabinet van de heer *Gerbrandy* gegaan. Ik heb verzocht om de aanwezigheid van de heer *Nuboer*, die daar tot zijn verdriet bij is geweest. Hij vond het erg vervelend en pijnlijk en liep mij achteraf ook na in de gang om mij te zeggen: ik sta er buiten en ik vind het een misselijke geschiedenis! De heer *Nuboer*, mevrouw *Loeff*, de heer *Gerbrandy* en ik waren er dus bij. Ik ben in een stoel gaan zitten, heb een sigaar opgestoken en heb gezegd: *Gerbrandy*, ga je gang! Zoek die papieren maar uit! Ik ben er bij. Voor elk stuk, dat mij bezwaart, mag je me zo hier uit het raam van de vijfde etage gooien!" Hij heeft daar

de zaken onderzocht, maar niets gevonden. Hoe komt nu die ene kopie in handen van de heer *van Angeren*?

82733. De **Voorzitter**: Was die kopie niet bij deze stukken?

A. Ja zeker, Mijnheer de Voorzitter, die was er bij.

82734. De **Voorzitter**: Die is dan blijkbaar naar hem doorgestuurd.

A. Neen, die is mij overhandigd.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Daar is dan een afschrift van gemaakt.

A. De heer *Gerbrandy*, dat papier ziende, heeft mij gezegd: Dat is een particuliere brief van jou! Asjeblijft, die mag je houden. Ik heb die brief thuis! Een of andere slimmerik heeft dus, denkende, dat hij iets tegen mij had, dat ding overgetikt en daarna aan de heer *van Angeren* gestuurd. Zo moet het zijn gegaan. Zowel de brief, die de heer *van Houten* aan mij had gestuurd, als deze brief en nog enkele andere brieven, heeft de heer *Gerbrandy* bij die gelegenheid, staande de vergadering, *Gerbrandy*, *Loeff*, *Nuboer* en mij zelf, aan mij teruggegeven. Daar ben ik mee naar mijn huis gegaan in Londen. Die brief bezit ik.

82735. De **Voorzitter**: Dat was in ieder geval een kopie. De heer *van Angeren* heeft dus een andere kopie gekregen.

A. Dat blijkt wel. Ik kan dus alleen maar veronderstellen, dat iemand in grote ijver een kopie heeft gemaakt, en, denkende iets tegen mij te hebben gevonden, waaruit geheime contacten konden worden afgeleid, die naar de heer *van Angeren* heeft gestuurd, mede om de heer *van Angeren* tegen mij op te zetten, vanwege de onvriendelijke zin over de heer *van Angeren*, die in die brief stond. Overigens wil ik graag zeggen, dat ik dit heb uitgesproken met de heer *van Angeren* na de bevrijding, daarbij staande houdend, wat er staat en wat mijn eerlijke opinie is geweest en nog is. Ik heb die brief dus teruggekregen, Mijnheer de Voorzitter. Naar mijn overtuiging is dus alleen maar door de toewijding van het Militair Gezag die kopie in handen van de heer *van Angeren* gespeeld.

82736. De **Voorzitter**: Hiermede is dus in ieder geval duidelijk, dat de mededeling van de heer *van Angeren* in November 1948 aan u over brieven, die waren onderschept, niet betrekking heeft op de brieven van April 1945, maar op deze brief.

A. Ik stel er wel prijs op, Mijnheer de Voorzitter, om nog een keer zeer nadrukkelijk te zeggen, dat ik die brief en nog een ander briefje, gericht aan de heer *van Holthe tot Echten*, langs de enig mij bekende weg heb verzonden, namelijk Bureau Inlichtingen. Nimmer heb ik enige andere weg gekend, noch beproefd, noch gehanteerd. Ik heb eenvoudig, een brief krijgende van de heer *Bosch van Rosenthal* via Bureau Inlichtingen, een brief aangeboden aan het B.I. om te vragen die brief naar de heer *Bosch van Rosenthal* te verzenden. Die brief had het B.I. dus al maanden, want die is van October of November ongeveer. Men heeft de kopie dus kennelijk in mijn papieren in „Bosch en Ven“ gevonden in Februari van het daaropvolgend jaar.

82737. De **Voorzitter**: Dan zou die brief moeten zijn gebruikt om de heer *Kruls* naar Londen te laten gaan om dat voorstel te doen.

A. Dan heeft het B.I. die brief in handen gehad en blijkbaar om iets tegen mij te ondernemen, niet gezegd, dat ik die brief aan het B.I. had gegeven om te verzoeken, die brief voor mij te verzenden, en gedaan, alsof ik die brief via geheime contacten probeerde weg te krijgen. Ik weet het niet, maar ik kan u alleen herhaaien, dat ik geen enkele andere weg buiten B.I. heb gebruikt, behalve in dat ene fameuze geval na mijn aftreden, toen ik freule *van Hardenbroek* die twee brieven heb gegeven.

82738. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik heb aanvankelijk ook gedacht, dat naar aanleiding van de vondst van die brieven bij freule *van Hardenbroek* dit onderzoek was ingesteld.

A. Neen, dat kan nooit, dat is de omgekeerde gang van zaken. Die inbraak moet zijn gepleegd in de eerste helft van Maart. Dat kan niet anders.

82739. De **Voorzitter**: Dit is dan ook bewezen door het onderschrift van de heer *van Angeren* met de dagtekening: Maart 1945. Dat is volkomen duidelijk. Het is dus juist, dat, toen de heer *van Angeren* u voorstelde samen te gaan, u daar bezwaar tegen hebt gemaakt?

A. Ja zeker, Mijnheer de Voorzitter, ik had niet het minste behoefte aan enige vorm van curatele en ik wilde vermijden, dat de heer *van Angeren* dat stuk zou te lezen krijgen. Dat was voor hem alleen maar erg vervelend. Ik heb het recht om aan de heer *Bosch van Rosenthal* te antwoorden, zoals ik dat heb gedaan, maar ik heb dan ook de plicht tegenover de heer *van Angeren* om hem niet onaangename dingen in zijn gezicht te slingeren. Het spijt mij nog altijd, dat hij dat in handen heeft gekregen, want ik vind hem een zeer achtenswaardig en knap man. Het is echter tot op de dag van vandaag mijn oordeel, dat de heer *van Angeren* een bijzonder scherpzinnig en voortreffelijk inzicht in het détail heeft, maar dat hij de grote lijn minder in het oog houdt dan mijnerzijds wenselijk lijkt. Dat maakt hem overigens niets minder. Ik zal het verder wel waarderen, Mijnheer de Voorzitter, wanneer uw onderzoek er toe zou kunnen leiden, dat u er precies achter kwam, hoe dat toch allemaal heeft gezeten. Er blijft op mij tenslotte nu toch enigerlei verdenking rusten, dat ik een weggetje naar Nederland had buiten het B.I. om. Dat heb ik echter nimmer gehad, Mijnheer de Voorzitter. Mijn brieven en ook deze brief zijn uitgegaan langs de enige regelmatige weg, via de heer *Somer*.

82740. De **Voorzitter**: Dan heeft de heer *van Angeren* hier nog mededeling gedaan van een verslag van een onderhoud, dat heeft plaats gehad op 30 April 1945 tussen u en de heer *Gerbrandy* over de brieven van begin April 1945.

A. Heeft de heer *van Angeren* daarvan verslag uitgebracht?

De **Voorzitter**: De heer *van Angeren* heeft dat verslag, Kent u dat?

A. Ik weet door wie het is gemaakt. De heer *Nuboer* heeft er bij gezeten als notulist en heeft het mij gestuurd. Ik heb het hem teruggestuurd met enige verbeteringen en een briefje er bij, dat het mij wel speet, er in te hebben gecorrigeerd, maar dat ik dat wel moest doen en overigens niet bedoelde hem als notulist te disqualificeren.

82741. De **Voorzitter**: Ons is daarbij opgevallen, dat de verwijten, die de heer *Gerbrandy* tijdens dat onderhoud tot u heeft gericht, wel betrekking hadden op de inhoud van de brieven, maar niet op de wijze van verzending.

A. Mijnheer de Voorzitter! Hoe zou de heer *Gerbrandy* dat kunnen doen, die zelf vertelt, dat hij via Portugal een weggetje had om brieven te verzenden! Dan kan de heer *Gerbrandy* mij toch geen verwijten maken, als ik er ook een zou hebben. Wanneer men daar mee was begonnen, kon het gehele Kabinet wel worden bekritiseerd, want ze deden het allemaal. Het ging hier duidelijk, Mijnheer de Voorzitter, om het feit, dat er een Kabinet was geformeerd, waartegen ik politiek de grootst mogelijke bezwaren had, die ik vandaag onverzwakt nog heb. Het Kabinet was geformeerd door de heer *Gerbrandy*. Alle kritiek, die er op dit Kabinet werd geoefend, kwam neer op het hoofd van de heer *Gerbrandy*. Het is dus volkomen begrijpelijk, dat de heer *Gerbrandy* dat — zoals hij dat zelf zou hebben uitgedrukt — „op zijn fatsoen heeft getrokken“, en hij is dus tegen mij gaan polemiseren over de inhoud van die brieven. Over de wijze van verzending heeft hij practisch niets gezegd. Dat kon men ook niet verwachten!

82742. De **Voorzitter**: Nu is verzenden over Portugal nog wat anders dan verzending door de linies.

A. Ik heb niet de minste kritiek op de wijze van verzending van brieven door de heer *Gerbrandy*.

82743. De **Voorzitter**: Ik bedoel, dat verzending per post vanuit Portugal nog wat anders is dan door de linies.

A. Het gaat toch niet per post tot Amsterdam, Mijnheer de Voorzitter. In die tijd verzond men niet zo vlot brieven van Portugal naar Amsterdam, maar dat moet ik eigenlijk in het midden laten, want dat weet ik niet precies. Het ging blijkbaar erg goed.

82744. De **Voorzitter**: En het gebeurde op grote schaal?

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter. De heer *Burger* heeft mij gezegd, toen hij vernam, dat ik lastig werd gevallen over die twee

brieven, die via freule *van Hardenbroek* waren verzonden: „Mooi is dat! Die doet het en die doet het“; vijf Ministers noemde hij achter elkaar, waarvan hij wist, dat zij het deden. Dat was de meest gewone zaak, Mijnheer de Voorzitter. U hebt toch in die tijd in Brabant gezeten. U weet dus wat het contact waard was. Anders moet u de burgemeester van Willemstad, *Cor van der Hoof*t, maar eens hier laten komen; die haalde zijn vrouw en kinderen even in één nacht uit Sliedrecht! Ik wacht met belangstelling nog altijd op de bewijzen, wat er voor onbehoorlijks in steekt, dat een afgetreden Minister, die sinds zes weken zijn ambt niet meer vervult, twee brieven, voor de inhoud waarvan hij graag blijft instaan, via een juffrouw, die hem dat zo bijzonder hartelijk aanbiedt, naar twee van zijn vrienden stuurt! Ik heb de heer *Somer* nog altijd in gebreke zien blijven om waar te maken, dat dat ongeoorloofd zou zijn. Ik heb met belangstelling gezien, dat ook uwerzijds die theorie toch niet helemaal kan worden aanvaard, als ik het ten minste goed heb gelezen in uw verslag. U twijfelt zelf ook aan de verbindbaarheid van een nimmer gepubliceerd Koninklijk besluit voor gewone burgers.

82745. De **Voorzitter**: U herinnert zich, dat in het „geheim persoonlijk“ schrijven, zoals dat in de brochure van de heer *Lunshof* is gepubliceerd, gezegd wordt, dat zowel mr. *van Heuven Goedhart* als jonkvrouwe *van Hardenbroek* hebben geprobeerd brieven langs clandestiene weg naar Nederland te doen voeren en dat zij om bepaalde redenen getracht hebben, tegen Kabinetsorder in, de officiële Nederlandse Regeringsinstanties te passeren. Ik kan dat woord Kabinetsorder niet plaatsen. Ik ken in ons Staatsbestel geen Kabinetsorders.

A. Als er een „Kabinetsorder“ zou bestaan, dan zou het bij definitie enigerlei order moeten zijn, uitgaande van het Kabinet; iets van die aard is mij totaal onbekend.

82746. De **Voorzitter**: U kunt dat dus ook niet plaatsen?

A. Neen, volstrekt niet, Mijnheer de Voorzitter. Er schijnt echter — ik heb het nooit gezien — een Koninklijk besluit te zijn van vóór de tijd, dat ik in Londen aankwam. Daarin staat, dat alle verbindingen via Bureau Inlichtingen moeten gaan.

De **Voorzitter**: Dat is uitvoerig gepubliceerd in het laatst verschenen verslag van onze commissie.

A. Verder kan ik mij bij het woord „Kabinetsorder“ niets voorstellen.

82747. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetnegen**: De heer *Lunshof* formuleert het in zijn verhoor zo: Een Kabinetsorder, waarbij de Ministers hebben afgesproken, geen contact buiten de instanties om met het bezette gebied op te nemen.

A. Het is natuurlijk denkbaar, dat er enigerlei miaisteriële afspraak is gemaakt, vóórdat ik zelf deelnam aan de vergaderingen in de Ministerraad. Dat weet ik natuurlijk niet. Ik weet van een dergelijke afspraak helemaal niets. Het bestaan er van is mij ook nimmer meegedeeld, indien die mocht zijn gemaakt buiten mijn bijzijn. Ik heb er nooit van gehoord. Later heb ik alleen maar gehoord van dat K.B., waarop de heer *Somer* zich baseert. Die „Kabinetsorder“ zoudt u in de notulen van de Ministerraad van vóór mijn tijd moeten kunnen vinden.

82748. De **Voorzitter**: Dan kom ik nu tot een ander punt, namelijk de kwestie van de arrestaties in het bevrijde zuiden. Daarover heeft de heer *Speyart van Woerden* een zeer uitvoerige uiteenzetting gegeven. Hij heeft er op gewezen, dat hij zijn eerste contact met u en enige andere Ministers heeft gehad op 1 December 1944 in „Bosch en Ven“. Hij heeft daar een uitvoerige uiteenzetting gegeven, die uiteindelijk heeft geleid tot een bepaalde regeling, die omstreeks 14 December 1944, naar ik meen, tot stand is gekomen, in overeenstemming met het Militair Gezag.

Verder hebben wij met de heer *Speyart van Woerden* ook besproken hetgeen er later met hem is gebeurd, die kidnap-geschiedenis bedoel ik. De heer *Speyart van Woerden* zegt, dat, als hij deze bekijkt, de oorsprong gelegen kan zijn in die vergadering van December, omdat hij daar het arrestatieprobleem heeft gesteld, zoals dat naar zijn oordeel lag, hetgeen voor bepaalde instanties niet zo prettig was. Herinnert u zich daar iets van?

A. Ja, maar ik weet niet meer precies de datum van die vergadering. Ik ben geneigd te zeggen, als ik deze datum hoor, dat de heer *Speyart* zich een beetje vergist in de datering. Zijn eerste contact is niet geweest het contact met meerdere Ministers, maar is geweest het

contact met mij persoonlijk. Hij is naar „Bosch en Ven" gekomen met de heer *Vliegenthart*. Op dat ogenblik had ik echter enigerlei afspraak of besogne, dat kan ik mij niet meer herinneren. Ik heb de beide heren toen maar even gesproken, mijn spijt uitgedrukt, dat ik niet meer tijd beschikbaar had en afgesproken, dat ik zo spoedig mogelijk met de heer *Speyart* zou komen praten. Dat is, naar ik meen, de volgende dag gebeurd, maar het kan ook twee dagen later zijn geweest en daar heeft de heer *Speyart* voor het eerst, in zijn bureau op de Oranjesingel in den Bosch, mij een uiteenzetting gegeven van zijn indrukken en opvattingen. Daarop is gevolgd een gesprek in de beperkte Ministerraad, van de aanwezige Ministers in „Bosch en Ven", naar aanleiding van een rondreis, die de heer *Gerbrandy* en de heer de *Beus* door het bevrijde gebied hadden gemaakt en waar men bijzonder veel onrustbarends over de arrestatiepolitiek had gehoord. Toen is besloten, dat op de kortst mogelijke termijn een vrij uitgebreide vergadering zou worden gehouden. Daarin zouden worden uitgenodigd de drie Commissarissen van de Koningin, de heer *Speyart van Woerden*, de heer *Deelen*, de heer *Kruls*, de Chef Staf — dat is geworden de sous-Chef Staf — van de B.S., de heer *Doorman*, en daar was ook nog bij kapitein *Frowein*; misschien was hij toen majoor. Er is, tussen haakjes, ook nog een bespreking geweest van de heer *Frowein* met nog andere mensen in Eindhoven, maar daarvan is een verslag aanwezig op het Ministerie van Oorlog, waarin allerlei wonderlijke dingen over de O.D. worden gezegd. Maar dit was een vergadering in „Bosch en Veil". Tevoren had ik een gesprek met de heer *Doornzaai* en de heer *Frowein*. Ik herinner mij die bespreking als de dag van gisteren, Mijnheer de Voorzitter, wegens de ongerustheid van deze beide heren over de gang van zaken met de arrestaties en letterlijk de opmerking van de heer *Doorman*: „Excellentie, help ons er in godsnaam af". In die vergadering heeft inderdaad de heer *Speyart van Woerden* op de hem eigen wijze een bijzonder nadrukkelijk, laat ik maar zeggen, vooroorlogs politieel standpunt ontwikkeld, in de trant van: De politie, daarvan ben ik het hoofd! Ik maak uit, hoe het hier met de zuivering loopt, en de illegaliteit, nou ja, wat heb ik daar nu eigenlijk mee te maken. Dit is natuurlijk een bijzonder cryptische weergave van wat hij heeft gezegd, maar dit is toch de strekking. Het is volkomen begrijpelijk, Mijnheer de Voorzitter, dat dit in illegale kringen een bijzonder slechte indruk heeft gemaakt. In die tijd zaten wij juist in grote moeilijkheden met de illegaliteit, die mee wilde zuiveren en zelfstandig optreden bij de arrestaties, en de heer *Speyart van Woerden* zei: Nee, nee, de oude tijd is teruggekeerd en het gaat hier zoals het ging! Jullie hebt daar niets mee te maken. Ik heb altijd geprobeerd om daar tussen door te laveren, wat bijzonder moeilijk was, door de heer *Speyart van Woerden* duidelijk te maken: U moet met de illegaliteit een hanteerbare verhouding creëren, en door de illegaliteit voor te houden: Mensen, wij kiinnen hier niet een rechteloze toestand krijgen, waarbij iedereen, die dat op zijn weg acht, een arrestatieploeg formeert en aan het arresteren gaat. Tussen die beide in heb ik gelaveerd. Ik kan mij dat alles bijzonder goed herinneren. Het is overigens onjuist van de heer *Speyart van Woerden* om te stellen, dat die vergadering de achtergrond is van het kidnap-plan.

82749. De **Voorzitter**: Neen, de heer *Speyart van Woerden* zegt, dat daarin in zoverre de oorzaak gevonden kan worden, dat de uitlatingen, die hij daar heeft gedaan, in bepaalde kringen een zeer slechte indruk hebben gemaakt, zoals u dat ook hebt gezegd. Hij zegt, dat hij later te Londen van u die mededeling heeft gekregen, en wel in deze vorm, dat er aantekeningen van de heer *Doorman* over deze vergadering zijn geweest, die u gezien zou hebben en waarvan u zou hebben gezegd, dat die aantekeningen onjuist waren.

A. Ik heb die aantekeningen niet meer goed in mijn hoofd. Ik herinner mij alleen maar mijn eigen kwaadheid, toen ik dat stuk las. Ik vond dat namelijk een bijzonder onwelwillende, onobjectieve weergave van wat er was besproken. Het gesprek, dat die avond in „Bosch en Ven" is gevoerd, kan ik u het beste typeren als een gesprek tussen een aantal over een bepaalde zaak oprecht bekommerde mensen, die aan tafel gingen zitten om de vraag te beantwoorden: wat moeten wij daar nu toch mee? Het was een zorglijke vergadering op een hoog niveau. Van zulk een vergadering kan men tweeërlei soort notulen maken: notulen, waaruit men voelt, dat er om die tafel mensen zaten, die hun probleem in behoorlijk overleg oplossen wilden, en notulen, die de strekking hebben om een bepaalde partij uit die vergadering een beetje zwart te verven. Deze notulen dan waren van de laatste soort. Ik heb toen gezegd: Bah, wat een misselijke notulen, want zó was die vergadering bepaald niet! Toch heeft de heer *Speyart van Woerden* ongelijk, Mijnheer de Voorzitter, want er bestaat nog een heel ander stuk, dat u misschien wel kent. Dat is een weergave van een gesprek van mr. *Abbing* van de Binnenlandse

Strijdkrachten, later bij de Krijgsraad, met de heer *Speyart van Woerden*, onmiddellijk nadat de heer *Speyart van Woerden* was teruggekeerd in den Bosch. Daar zit het springpunt van de ellende tussen de heer *Speyart van Woerden* en de illegaliteit. Alleen daar!

82750. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat?

A. Dat is een gesprek, Mijnheer de Voorzitter, waarbij de heer *Abbing* komt en zegt: Ik vertegenwoordig de Binnenlandse Strijdkrachten. Wij gaan arresteren! Waarom de heer *Speyart van Woerden* vraagt: Wat heb je eigenlijk voor papiertjes bij je? De heer *Abbing* zegt dan: Papiertjes, daar praten wij nu toch niet over; die kerels moeten gearresteerd worden, en dat gaan wij doen! Niets er van, zegt *Speyart van Woerden* dan, dat doe ik en daar blijven jullie af! Dan ontstaat er hooglopende herrie tussen die beide heren. De heer *Abbing* schrijft het hele gesprek op en stuurt het naar de Minister van Oorlog in Londen. Ik had toen nog geen voet in Nederland gehad en kreeg dat verslag. In de Ministerraad te Londen heeft de heer *van Lidth de Jeude* mij dat stuk gegeven en ten aanhoren van de andere aanwezigen heeft hij gezegd: Mag ik de Minister van Justitie hier eens een stuk geven, dat mij zeer verontrust en dat wijst op ernstige spanning tussen de Binnenlandse Strijdkrachten en de procureur-generaal in het zuiden? Dat stuk was de weergave van het gesprek *Abbing—Speyart van Woerden*.

Ik weet dat alles nog met grote zekerheid, Mijnheer de Voorzitter, want bij het eerste onderhoud, dat ik met de heer *Speyart van Woerden* heb gehad, ben ik benaderd door, naar ik meen, de heer *van Voorst tot Voorst*, in ieder geval een van de heren van het parket van de heer *Speyart van Woerden*, die mij vroeg: Kunt gij niets doen om die tegenstelling met *Abbing* een beetje weg te werken? Ik heb gezegd, dat ik dat niet wist; daarvoor moest ik eerst *Abbing* spreken en dan de heer *Speyart van Woerden*. Ik heb toen de heer *Abbing* laten komen. Ik heb een bijzonder prettige indruk van hem gekregen en een bijzonder prettig gesprek met hem gevoerd. Zelf heb ik gevoeld, zoals ik dat vandaag nog voor 100 pct. voelen kan, dat er tussen hem en *Speyart van Woerden* iets zat, dat men nimmer zou kunnen overbruggen. Aan de ene kant was er de betrouwbare fatsoenlijke en goed-vaderlandse man, de formele ambtenaar *Speyart van Woerden*, die op het strikte standpunt van zijn ambtelijke competentie bleef staan, en aan de andere kant die in de verzetsperiode van al die wettelijke boeien losgeraakte Nederlanders, die zeiden: Nu gaat er iets gebeuren! Dat was onverzoenlijk. Ik heb met de heer *Abbing* gepraat; ik heb hem uitgelegd, dat de heer *Speyart van Woerden* het helemaal niet zo onprettig had bedoeld; ik heb de heer *Speyart van Woerden* gezegd, dat de heer *Abbing* het helemaal niet zo onprettig had bedoeld; ik weet echter, dat ik tegen twee muren heb gepraat. Ik moest het doen, want het was de moeite waard om het te proberen. Er zat echter niets in. Dat gesprek tussen de heren *Abbing* en *Speyart van Woerden* moet u zien als het springpunt en ik kan u verzekeren, dat met dat gesprek in Brabant werd „geleurd". Als ik ergens in Brabant mijn neus in de illegaliteit stak of in de B.S., dan was altijd het eerste wat men zei: Weet u van dat gesprek van de heer *Speyart van Woerden* en de heer *Abbing*?

82751. De **Voorzitter**: Hoe komt het dan, dat de heer *Kruls*, die tenslotte buiten dat geschil tussen de illegaliteit en de procureur-generaal stond, die bovendien tevoren met de procureur-generaal had medegewerkt aan de regelingen, die in December 1944 blijkbaar in volledige overeenstemming tot stand waren gekomen, zich voor dat karretje heeft laten spannen?

A. Dat is erg eenvoudig. Generaal *Kruls* heeft — misschien heel begrijpelijk — van zijn kant willen proberen om het gezag van het M.G. zoveel mogelijk te laten dragen door de instemming en de medewerking van de illegaliteit. Wanneer hij daarin niet geslaagd ware, was hij helemaal nergens geweest met het Militair Gezag. Dat is al gebeurd vanaf het moment, dat het M.G. in Eindhoven zich begon uit te breiden, want men is er in geslaagd om het zover te krijgen — zie de artikelen in „Je Maintiendrai" —, dat, toen er dan eindelijk eens vijf civiele mensen overkwamen, zij verwelkomd werden met een artikel, waarin stond: Nederland is geen vacantieoord en hoepelen jullie nu maar gauw weer op. Zo ver had het M.G. het toen al weten te sturen.

Nu heeft generaal *Kruls* op een bepaald ogenblik na die vergadering, waarover u spreekt, eigenlijk staande die vergadering de opdracht gekregen om met *Derksen*, *Deelen* en *Speyart van Woerden* nieuwe richtlijnen voor de arrestatiepolitiek te maken. Ik herinner mij als de dag van gisteren, dat dat gebeurd is ten huize van de fabrikant *Mutsaerts*, die achter „Bosch en Ven" woont, en ik weet ook nog, dat dat geschiedde op een suggestie van mijn vriend mr. *Deelen*, die

de heer *Mutsaerts* goed kende en zei: Dan hebben we er een fles goede sherry bij en dat bevordert het gesprek! Aldus is geschied.

Men heeft daar een dag vergaderd met zijn vieren en 's avonds om ongeveer zes uur heeft men mij laten weten, dat men tot overeenstemming was gekomen, en ik werd er bij genodigd. De vier heren zijn toen naar het hotel gekomen en hebben in mijn werkkamer met mij zitten praten. Zij hebben mij die richtlijnen voorgelegd en ik heb er tittel noch jota aan veranderd en gezegd: Accoord!

Nu gaat de heer *Kruls* met die richtlijnen naar de illegaliteit. Maar de illegaliteit zegt: Dat nemen wij niet! Zoveel invloed voor de politie? Welnee! Wij!

Generaal *Kruls*, die — zoals mijn uitgangspunt was — de illegaliteit veel belangrijker vond dan de procureur-generaal, heeft gedacht: Oh, als die illegaliteit dat zo niet wil, dan moet ik het zo ook niet meer! Hij heeft onmiddellijk de bordjes verhangen en gezegd: Dan kan het niet. De diepere oorzaak van de gehele narigheid is, dat generaal *Kruls* geen basis van gezag had. Die moest hij zoeken in het bevrijde gebied en die heeft hij gevonden bij de illegaliteit. Hij kon die alléén bij de illegaliteit vinden door voortdurend bij de illegaliteit in het gevele te komen.

82752. De **Voorzitter**: U verklaart, dat generaal *Kruls*, toen er bezwaren van de zijde van de illegaliteit tegen die richtlijnen kwamen, heeft gezegd: Dan kan het niet. Zou men het dus niet zo kunnen formuleren, dat generaal *Kruls* heeft gezegd: Aan mij de richtlijnen en aan de illegaliteit de procureur-generaal?

A. Ik voel veel voor die formulering, want die is uitstekend, maar ik zou er één amendement op willen indienen: Wanneer u de heer *Speyart van Woerden* zou vragen, hoe het is gegaan met de uitwerking van de richtlijnen in de praktijk, dan zult u van hem horen, dat bij die uitwerking generaal *Kruls* niets anders heeft gedaan dan onophoudelijk knabbelen aan de procureur-generaal en diens positie, ten behoeve van de illegaliteit. Ik kan u dat ook nog op een andere wijze waar maken, Mijnheer de Voorzitter, want aan de richtlijnen van „Bosch en Ven” van 13 December is een ruwe schets van richtlijnen, die ik persoonlijk heb gemaakt, voorafgegaan en die in sterke mate gingen in de richting van de opvatting van de heer *Speyart van Woerden*, die ik dan ook principieel nog altijd juist vind dan die van het Militair Gezag. Die richtlijnen heeft de heer *Kruls* ter sprake gebracht in een vergadering van de illegaliteit in Eindhoven. Daar is een storm over opgestoken en aan generaal *Kruls* is onmiddellijk gezegd, dat dit een volkomen onaanvaardbare regeling was. Dan nam generaal *Kruls* niet het standpunt in: Als de Regering meent, dat het zo moet, dan gaat het natuurlijk zo; dat zou een zuiver standpunt van een Militair Gezag zijn; hij nam echter het standpunt in: Dat kan volgens de illegaliteit zo niet, dus maak maar wat anders!

82753. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u indertijd aan dat ontvoeringsplan geloofd?

A. Ja, ik achtte de illegaliteit best tot zo iets in staat! Ik heb echter niet aan iets van die aard gedacht, toen ik dat briefje ontving, waarbij ik met de procureur-generaal naar Londen werd ontboden.

In Brussel ben ik door generaal *Kruls* apart genomen en hij zei mij: Weet je eigenlijk wat er aan de hand is? Ik antwoordde, dat ik dat niet wist. Hij zei: Ze gaan de procureur-generaal kidnappen! Ik heb toen gezegd: Dat moet je zien te verhinderen!

82754. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik had het weleens willen zien, dat ze de heer *Speyart van Woerden*, de procureur-generaal, die zo bekend was in Brabant, kidnapt.

A. Ik moet er wel bij zeggen, dat hij in die tijd in de kringen van de illegaliteit bepaald een steen des aanstoots was.

Ik kan mij dat goed indenken. Ik heb al die moeilijkheden van zo nabij dag in dag uit meegemaakt. Hier was een soort van incompatibilité d'humeur! Deze man kon zich niet verplaatsen in die sfeer. De illegalen hadden er vijf jaar voor gevochten om nu eens uit te gaan pakken tegen de N.S.B. en voelden er niets voor om dat nu aan de heer *Speyart van Woerden* over te laten. Dat kon hij niet begrijpen.

82755. De **Voorzitter**: Maar u vond zijn standpunt wel juist?

A. Principieel vond ik het volkomen juist, alleen heb ik altijd gezegd: Je moet de illegaliteit er bij inschakelen!

De **Voorzitter**: Hij heeft zelf hier gezegd, dat hij nooit anders heeft gewild.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar dan van hem uit!

82756. De **Voorzitter**: Wij hebben de heer *Speyart van Woerden* daarnaar zeer nadrukkelijk gevraagd en hij heeft daarop geantwoord, dat hij zich in staat achtte de politie binnen zeer korte tijd te zuiveren en die in overleg met de illegaliteit dusdanig aan te vullen, dat het politie-apparaat behoorlijk kon werken en zeker behoorlijker kon worden dan het apparaat, dat de illegaliteit voor de arrestaties had, want dat arresteerde en deed verder niet zo heel veel meer.

A. Dat is volkomen juist, Mijnheer de Voorzitter, en ik ben ook overtuigd van de oprechtheid van de bedoelingen van de heer *Speyart van Woerden* op dat punt. Ik heb geen enkele reden tot twijfel daaromtrent. Zijn persoonlijkheid echter was van zodanige aard, dat daarop de mogelijkheid van een redelijk gesprek met de illegaliteit afstuitte. Ik heb in Brabant nooit een illegale man gesproken, die in staat was om met de heer *Speyart van Woerden* een gesprek te voeren, omdat hij altijd was de man op de Olympus, tegen wie iemand weleens opraten mag en die dan zegt: Nou ja, goed mijnheer, ik zal weleens kijken. Ik dank u wel voor de inlichtingen. maar ga nu maar weg! Dat was toch niet wat de illegaliteit zocht? De illegaliteit wilde met de procureur-generaal aan één tafel zitten en overleggen, maar dat wilde de heer *Speyart van Woerden* niet; dat kon hij niet aan. Daar was hij de man eenvoudig niet naar. Daar is het op vast komen te zitten. Ik heb zoveel illegale mensen gesproken die zeiden: misschien wil hij het wel, maar hij kan het niet. Er zit iets tussen, dat ik zelf ook niet helemaal formuleren kan.

82757. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe gelooft u nu, dat die gedachte van dat kidnappen is opgekomen? De heer *Speyart van Woerden* was politiek volkomen betrouwbaar; er was ook verder niets op hem te zeggen, want anders hadden ze dat wel verzonnen. Wie heeft nu die gedachte naar voren gebracht? Een of andere wilde illegaal?

A. Ik kan het u niet zeggrn; dat weet ik niet.

82758. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dan begrijp ik nog niet, dat van het ogenblik af, dat u dat hoorde in Brussel, u niet samen met generaal *Kruls* hebt gezegd — want dat lijkt mij toch op de weg van de Minister van Justitie te liggen —: Wij zullen deze man, die onder ons gezag staat, handhaven; wij zullen hem desnoods een lijfwacht geven. Dit vind ik toch wel een zwakke manier van handelen geweest.

A. Ik kan die vraag heel gemakkelijk begrijpen. Wanneer men mij in Bosch en Ven had laten weten, dat er plannen bestonden om de heer *Speyart van Woerden* te kidnappen en dat wij daarom maar gauw naar Londen moesten komen, dan was mijn reactie zonder twijfel geweest: Ik denk er niet over! Laat ze dat maar eens voordoen! Dat wil ik weleens zien. Dat heeft men echter niet gedaan. Ik heb een briefje van de heer *Gerbrandy* gehad in de geest van: Dringende omstandigheden, die ook aan de Koningin bekend zijn, maken het gewenst, dat gij onmiddellijk samen met de procureur-generaal naar Londen komt. Wendt u tot de ambassadeur in Brussel, die voor een diplomatiek paspoort voor de procureur-generaal kan zorgen. Ik had toen een raadsel voor mij. Wij waren dus reeds onderweg, toen wij de juiste toedracht van de zaak hoorden. Het was torn niet zo eenvoudig om simpelweg te zeggen: Nu gaan wij weer terug. Dat ging niet. Ik had aan de heer *Gerbrandy* laten weten: Ik kom met de procureur-generaal! Ons vertrek was in Brabant bekend. Overigens waren wij met veel moeite — het was slecht weer — over de zijde wegen naar Brussel gereden met een auto; omdat wij niet konden vertrekken met een vliegtuig vanwege de mist zijn wij doorgegaan naar Ostende, waar wij met een motortorpedoboot zijn overgegaan. Ik heb in Brussel alleen maar tegen generaal *Kruls* gezegd: Geloof je dat nu? Wat is dat allemaal waard? Het punt, waarover ik moeilijkheden had, was, dat de generaal bij de heer *Gerbrandy* was geweest om te gaan zeggen, wat hij had gehoord, terwijl hij in de eerste plaats naar de Minister van Justitie had moeten gaan, die in Bosch en Ven zat, maar die heeft hij er niet van verwittigd. Hij is naar Londen gereisd om het daar aan de heer *Gerbrandy* te gaan vertellen. die er naar mijn mening als Minister President slechts in afgeleide zin iets mee te maken had. Het ging in eerste instantie mij aan.

De heer *Gerbrandy* (fout no. 2) heeft gezegd: Dat moet je aan de Koningin gaan vertellen, waarop de generaal naar de Koningin is gegaan, waar hij opnieuw dit verhaal heeft verteld. Daarop kreeg ik een briefje, waarin mij werd gezegd, dat dringende omstandigheden het wenselijk maakten, dat ik met de procureur-generaal naar Londen

kwam en dat zulks ook de wens van de Koningin was. Ik stond dus voor een opdracht van Hare Majesteit en de Minister President om onmiddellijk, reden onbekend, met de procureur-generaal naar Londen te komen. Mij werd pas een tip van de sluier opgelicht, toen ik in Brussel zat. Zo is dat gegaan.

82759. De **Voorzitter**: Nu nog een vraag over de arrestatiekwes- tie: Had u, toen die richtlijnen klaar waren, het idee, dat het probleem was opgelost?

A. Ja, ik had het idee, dat het voor alle partijen zó goed was opge- lost.

82760. De **Voorzitter**: Was u met die oplossing volkomen te- vreden?

A. Ja.

82701. De **Voorzitter**: Een andere vraag, die bij ons is gerezen, is deze: De omstandigheden lagen in het zuiden natuurlijk anders dan later in het noorden. Het zuiden was toen tenslotte nog oorlogs- gebied. Ik kan mij voorstellen, dat daar arrestaties op zeer grote schaal hebben plaats gevonden en moesten plaats vinden. In het noorden lag dat natuurlijk anders. Men wist dat niet vooruit, maar men kon toch rekening houden met de mogelijkheid, dat Noord- Nederland in zijn geheel bevrijd zou worden, terwijl dan tevens de oorlog zou zijn afgelopen. Men had dan onder het oog kunnen zien, of de methode, volgens welke het in het zuiden was geschied, de richtlijnen, die er waren, en de Algemene Lastgeving en dergelijke, eventueel voor het noorden wel geheel passend waren. In het noor- den heeft men echter vrijwel op precies dezelfde manier gewerkt, als dat in het zuiden is gegaan.

A. Ondanks duidelijke waarsch~wingen dezerzijds.

82762. De **Voorzitter**: Dat heeft tot gevolg gehad, dat er ook in het noorden een zeer groot aantal arrestaties is geschied met alle moeilijkheden, die daaruit weer zijn voortgevloeid. Na 23 Februari 1945 hebt u daar natuurlijk geen bemoeienis mee gehad. Nu komt de vraag, of dat voor het noorden misschien anders had moeten worden bekeken. De Minister van Oorlog, de heer *de Quay*, heeft gezegd, dat hem nooit een dergelijk probleem is voorgelegd: hij heeft dat nooit als een probleem gezien.

G Dat is gemakkelijk.

82763. De **Voorzitter**: De vraag is, of dit probleem in die tijd is bekeken?

A. Ja zeker, Mijnheer de Voorzitter. U vindt dat reeds in mijn briefje aan de Prins, dat ik u heb overgelegd. U vindt daarin de mededeling, dat wanneer wij dat zelfde spelletje straks in het noorden gaan spelen, ik mij afvraag wat er dan gaat gebeuren. Bovendien heb ik na mijn aftreden een nota aan de heer *Gerbrandy* overhandigd — ik meen, dat ik u die ook heb overgelegd —, waarin u de verdrietige mededeling mijnerzijds vindt, dat ondanks alle lessen van het zuiden generaal *Kruls* toch bij order aan de stootroepen het recht tot uitvoering van de arrestaties had gegeven. Ik heb dat be- treurd in een nota van Maart 1945, waarin ik zeer uitdrukkelijk heb gezegd: Mensen, weet toch wat je doet. Je hebt nu in het zuiden kunnen zien hoe het loopt. Hoe kun je dat nu toch herhalen in het noorden, waar het nog veel gevaarlijker is.

82764. De **Voorzitter**: U had het dus zo gedacht, dat de arrestatie- bevoegdheid alleen aan de politie zou worden gegeven?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Eerst de zuivering van de politie en daarna arrestaties door uitsluitend de politie, met aantrekking van hulppolitie uit de illegaliteit, onder de politie.

82765. De **Voorzitter**: Had u daarmee een Bijltesdag kunnen voorkomen? Hier is door de heer *Hoekstra* medegedeeld, dat het een- voudig niet anders kon en dat de grote verdienste van die massale arrestatie is geweest, dat Bijltesdag er door is voorkomen.

A. Daar ben ik het niet mee eens. Mijn vaste overtuiging is, dat men alle voordelen had kunnen trekken uit het feit, dat het land in twee étappen is bevrijd en dat men er niet één voordeel uit heeft ge- trokken. Aan de hand van de ervaring in het zuiden had men bij wijze van spreken dag aan dag tegen het noorden kunnen zeggen: Mensen, zoals dat hier is gegaan, is het helemaal verkeerd. Laten wij toch zo snel mogelijk tot iets van een rechtsorde terugkomen en

gij kunt er zeker van zijn — er hoeft niemand met een bijl te worden bewerkt —, dat er recht zal worden gedaan en wij doen dat zo en zo. Ik vind het een van de meest onbegrijpelijke zaken, dat men met open ogen, ziende hoe scheef het was gegaan in het zuiden, het voor het noorden nog eens precies zo heeft geregeld. Ik heb van mijn kant niet meer kunnen doen, want verder gingen mijn bevoegdheden niet dan aankondigen, dat het verkeerd zou gaan, en als afgetreden Minister en dus gewoon burger een lange nota aan de heer *Gerbrandy* sturen, waarin dit een van de punten was. Ik heb daarin uitdrukkelijk betreurd, dat generaal *Kruls* nu toch aan de B.S. had opgedragen om de arrestaties te verrichten.

82766. De **Voorzitter**: De heer *van Angeren* zegt, dat het weg- voeren van de procureur-generaal kan worden beschouwd als een soort van beslissend moment in dezen.

A. Beslissend waarin?

De **Voorzitter**: Bij dat soort van overwegingen. Hiermee had het standpunt van de illegaliteit/Militair Gezag getriompheerd.

A. Dat lijkt mij onjuist, Mijnheer de Voorzitter. Wanneer u terug kunt vinden de naam van een militaire commissaris, die nu in Fries- land, in Leeuwarden geloof ik, woont en wiens naam met een W be- gint, naar ik mij meen te herinneren, dan hebt u daar iemand, die mij een brief heeft geschreven, waaruit duidelijk blijkt, dat waarlijk niet alléén bij de procureur-generaal, maar óók in het Militair Gezag men- sen waren, die het volkomen zo zagen, zoals ik het zag, en die ook hunnerzijds in hun bijeenkomsten zeiden: Mensen, het gaat helemaal verkeerd. Zij bleven daarbij. In het vertrek van de procureur-generaal kan ik het beslissende moment niet zien. Ik zie dat veel meer als een poging, die nimmer gerealiseerd is, om de persoonlijke onlust- gevoelens, die de wijze van optreden van de heer *Speyart van Woerden* bij sommigen had gewekt, weg te reageren.

82767. De heer **Koersen**: Is het in Londen nooit eens opgekomen om eens bij de Belgische collega's te informeren, hoe men daar de zaak van plan was op te lossen?

A. Ik heb wel mijn Belgische ambtgenoot van die tijd er over ge- sproken en mijn indruk was, dat het in België in één opzicht bijzonder slecht en in een ander opzicht bijzonder goed ging, goed in zoverre men de kopstukken van Belgische nationaal-socialisten heeft behan- deld als krijgsraadgevallen, slecht in zoverre men er in het geheel niet in geslaagd is om de boven België uitgeworpen wapens ook maar min of meer weer in handen te krijgen. Dat laatste is trouwens naar mijn mening ook niet gebeurd.

82768. De **Voorzitter**: Dat is niet juist van die wapens. Men heeft die, naar ons is medegedeeld, daar juist zeer rigoureuus weten in te nemen.

A. Ik geloof, dat ik dat briefje nog bezit, Mijnheer de Voorzitter.

82769. De **Voorzitter**: Ik heb een gesprek gehad met de heer *Ganshof van der Meersch*, die toen Hoge Commisaris voor de veilig- heid was in België. Hij heeft mij dit ten stelligste verzekerd en zou dit ook hier nog komen vertellen.

A. Dat is erg moeilijk — ik kan u dat briefje wellicht nog geven — aangezien ik mij herinner een waarschuwend briefje van één van onze Belgische vrienden — de naam durf ik op dit ogenblik niet meer te zeggen — te hebben ontvangen. In dat briefje zegt hij mij: „Gij moet wel oppassen, want daar in het Luikse zitten ze met zeer vele wapens en wij kunnen ze niet terugkrijgen“. Dat gegeven heb ik nog in een artikel gebruikt, dat ik op 23 November 1944 — daags vóór mijn terugkeer — in het Londense „Vrij Nederland“ heb geschreven als Minister van Justitie. Daarin is gezegd: Wij mogen wel oppassen, dat het ons niet zal vergaan zoals in België.

82770. De **Voorzitter**: In ieder geval stonden in België de autori- teiten, die met deze zaak waren belast, onder de Ministers resp. van Justitie en van Binnenlandse Zaken en niet onder een Militair Gezag.

Dan wilde ik met u spreken over de Vertrouwensmannen. Had u in Nederland de gedachte om een College van Vertrouwensmannen in te stellen reeds met de heer *Bosch van Rosenthal* en anderen be- sproken?

A. Ja, maar zonder de benaming Vertrouwensmannen. Gedacht werd, dat er een vacuum kon ontstaan in het gezag door het weg- trekken van de Duitsers en het nog niet aanwezig zijn van de uit

Londen te verwachten Nederlandse Regering. Dat vacuum zou moeten worden opgevuld door enigerlei vorm van tussenbestuur. Die gedachte is besproken, voordat ik ging.

82771. De **Voorzitter**: Hoe was de opdracht, welke de Vertrouwensmannen hebben gekregen, een opdracht, waarin de formule handhaving van orde en rust werd gebruikt, eigenlijk bedoeld? Sloot dat meer in dan het eventueel afkondigen van een proclamatie bij de bevrijding?

A. Het is niet zo kort gezegd. Er is een instructie gemaakt voor Vertrouwensmannen, die tegelijk met het instellingstelegram van Augustus 1944 is uitgegaan. Daar komt inderdaad een passage over handhaving van orde en rust in voor, maar er kwam nog heel wat bij. Het was een serie punten.

82772. De **Voorzitter**: Het was wel een belangrijk punt en daarom vraag ik: Hoe was die taak met betrekking tot de handhaving van orde en rust, die daarin werd genoemd, bedoeld? Hoe ver strekte zich dat uit?

A. De quintessens van de zaak was, dat er dus een gemachtigd college zou zijn, dat zich ogenblikkelijk bij wijze van proclamatie tot de Nederlandse bevolking zou kunnen wenden om te zeggen: Wij zijn gemachtigd om op dit ogenblik tot u te spreken namens Koningin en Kabinet, die elk ogenblik hier kunnen worden verwacht. Houdt de vlag maar klaar, de misdadigers zullen worden gestraft op korte termijn. Bega geen uitspattingen. Bewaar de orde, bewaar de rust, kortom een proclamatie in die trant.

82773. De **Voorzitter**: Er staat in punt II van de instructie: Hoofdtak aangewezen Vertrouwensmannen is nemen maatregelen handhaving orde en rust, enz. Punt III handelt over de proclamatie. Nu is mijn vraag: Is dat laatste nu een omschrijving van wat onder punt II wordt bedoeld?

A. U moet dat zien als een algemeen bezin. Het wordt dan enigszins verder uitgewerkt in een paar punten. Ook nog in dat punt van het tijdelijk buiten spel zetten van bepaalde mensen, en alleen voor noodgevallen overgaan tot tijdelijke benoemingen.

82774. De **Voorzitter**: Wanneer is er nu aan de andere Ministers mededeling van de instelling van het College van Vertrouwensmannen gedaan?

A. Heel laat. Ik zou de datum niet meer weten. Dat is zeker midden in de winter geweest, waarschijnlijk in November.

82775. De **Voorzitter**: Was het niet enigszins vreemd, dat de andere Ministers daar niet onmiddellijk van op de hoogte werden gesteld?

R. Dat was heel vreemd. Met „enigszins“ vreemd is het niet eens afgedaan.

Het heeft zich als volgt toegedragen: Mij is de opdracht verstrekt om het plan — dat ik dan zelf in opdracht had geopend — uit te werken en de teksten, die u daar hebt, heb ik eigenlijk zelf gemaakt, ofschoon ze natuurlijk niet alleen door mijn verantwoordelijkheid worden gedekt. Toen is van zeer hoge zijde bezwaar gemaakt tegen bekendheid van het bestaan van het college, aangezien daardoor de daarbij te betrekken mensen in persoonlijk gevaar zouden kunnen komen door te grote mededeelzaamheid van Londense zijde. Er is uitdrukkelijk opgedragen, dat dit niet verder bekend mocht zijn dan bij de Minister-president en de Minister van Oorlog en mij.

82776. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik eerlijk gezegd niet. Wanneer drie Ministers iets dergelijks doen, dan is het hun verantwoordelijkheid, of zij dat aan de andere Ministers mededelen of niet.

A. Dat hebben wij dan naar uw oordeel verkeerd gedaan.

De **Voorzitter**: Ik kan dat niet anders zien.

A. Ik wil, zonder mij in het minst vrij te willen pleiten van enigerlei politieke fouten, wel gaarne zeggen, dat ik zelf toch wel ernstige bezwaren zou hebben gehad om zo maar in de voltallige Ministerraad de namen vrij te geven van de mensen, die voor dat college waren genoemd.

82777. De **Voorzitter**: Zelfs van de instelling van het college is geen mededeling gedaan.

A. Dat kon men natuurlijk niet, zonder ook de namen te noemen. Toen het eenmaal bekend werd — ik herinner mij het nog als de dag

van gisteren —, zei de heer *Furstner*, dat hij het bijzonder erg vond, dat hij daar niets van had geweten en daarna vroeg hij: Welke zijn de namen, wie zijn het dan? Dat was een ogenblikkelijk uit de bekendwording van het bestaan van het college voortvloeiende vraag.

Toen heeft de heer *Gerbrandy* zelfs op dat ogenblik nog enigszins geaarzeld, of hij wel de vrijheid had om mij die namen te laten mededelen, maar dat heeft hij toen staande de vergadering besloten en daarna heb ik het gedaan.

82778. De **Voorzitter**: Ik moet eerlijk zeggen, dat ik het wonderlijk vind, dat dergelijke belangrijke principiële beslissingen niet in de Ministerraad werden behandeld. Wij hebben precies hetzelfde gehad bij de instelling van de Geheime Diensten in Londen. De benoeming van de heer *van 't Sant* in 1940 tot chef van de Centrale Inlichtingendienst, is een onderonsje van de heren *Gerbrandy*, *Dijxhoorn* en van *Kleffens* geweest. De rest van de Ministerraad wist het niet. Dat heeft verregaande consequenties gehad. Zo kan een Minister toch niet mede de algemene verantwoordelijkheid voor het gevoerde beleid dragen.

A. Ik moet wel zeggen, dat bij mijn weten nimmer enige maatregel is getroffen onder het hoofd Vertrouwensmannen, die een Minister regardeerde, die er dan buiten werd gehouden. Dat is niet gebeurd.

82779. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dan kwamen zij langzamerhand toch allemaal op de hoogte?

A. Neen, niet allemaal, sommigen wel.

82780. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Met Binnenlandse Zaken is toch allerlei voorbereid, b.v. benoemingen? Daar is toch over getelegrafeerd?

De **Voorzitter**: Er is zeer uitvoering getelegrafeerd over benoemingen van functionarissen hier in Nederland.

A. Ik weet o.a. van telegraferen over benoemingen van procureurs-generaal, politie-hoofdcommissarissen.

82781. De heer **Koersen**: Burgemeesters van grote steden.

De **Voorzitter**: En Commissarissen van de Koningin.

A. Ja, maar de namen voor de burgemeesters van grote steden, procureurs-generaal, Commissarissen van de Koningin, secretarissen-generaal, enz. zijn allemaal in de voltallige Ministerraad besproken.

82782. De **Voorzitter**: Dus toen wist men het wel.

A. Toen wist men in elk geval, wie men daar zou hebben. Men wist, meen ik, niet algemeen, dat de uitwerking van afspraken via de Vertrouwensmannen zou gaan.

82783. De **Voorzitter**: Er werden telegrammen gewisseld tussen Vertrouwensmannen en de Regering.

A. Er zijn dus mededelingen gedaan aan een college, dat bepaalde Ministers toen niet kenden. Dat wil niet zeggen, dat niet iedere Minister precies heeft laten weten, wie hij zelf gaarne zou benoemd zien als functionaris in enigerlei positie. Ieder wist, wie hij zou aantreffen.

82784. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik vind, dat, als men de Ministers niet kan vertrouwen, ze onbruikbaar zijn. Dat men in zo'n klein college van Regeerders die verantwoordelijkheid niet met elkaar kan dragen! Ik snap dat niet.

A. Daar kan ik alleen maar in algemene zin op zeggen, dat de ervaring nu eenmaal is geweest, dat het in Londen nogal lekte.

82785. De **Voorzitter**: Ons is voorts gebleken, dat ook het Militair Gezag niet op de hoogte was van het bestaan van Vertrouwensmannen, althans daarvan niet behoorlijk op de hoogte was, met het gevolg, dat dit bij de bevrijding tot bepaalde moeilijkheden heeft geleid. De voorbereiding van maatregelen was niet op elkaar afgestemd.

A. De Vertrouwensmannen fungeerden niet in het zuiden en toen het noorden werd bevrijd, was ik geen Minister meer.

De **Voorzitter**: Dat weet ik wel.

A. Ik kan mij overigens — rondweg gezegd — helemaal niet voorstellen, dat het Militair Gezag niets zou hebben geweten van Vertrouwensmannen. Dat weiger ik te geloven.

82786. De **Voorzitter**: Men was er zeer slecht van op de hoogte. Er is correspondentie over. Trouwens die zaak is ook in andere opzichten zeer onbevredigend verlopen, omdat aan de andere kant Vertrouwensmannen niet behoorlijk op de hoogte waren gesteld van hetgeen er in Londen gebeurde. Zij zijn pas na de reis van de heer *van der Gaag* op de hoogte gekomen van een aantal belangrijke Londense besluiten.

A. Mijn doel was om de Vertrouwensmannen volkomen op de hoogte te brengen door ze een heel pak Koninklijke besluiten te sturen en die zijn nooit aangekomen.

82787. De **Voorzitter**: U bedoelt, nadat de heer *van Roijen* was overgekomen?

A. Ja.

82788. De **Voorzitter**: Wat is er met dat pak gebeurd?

A. Het staat mij voor, dat majoor *Klijzing* van het B.B.O. daar nog eens iets over heeft gezegd. De heer *Bosch van Rosenthal* zou u ook kunnen hebben verklaren, dat hij nimmer een pak heeft ontvangen, dat de heer *van Roijen* en ik samen in Londen hebben klaargemaakt. Dat bevatte alle voor de wetenschap van Vertrouwensmannen noodzakelijke, reeds in Londen genomen, besluiten plus een brief van de heer *van Roijen* aan de heer *Bosch van Rosenthal* en een brief van mij aan de heer *Bosch van Rosenthal*. Beide brieven ter explicatie van die stukken en ter nadere toelichting. Dat geheel is verzonden. De stukken zijn echter nooit aangekomen. Het is mij volkomen duidelijk geweest, dat de Vertrouwensmannen van de Londense plannen op de hoogte moesten zijn.

82789. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Toen de heer *van der Gaag* te Londen kwam, zal hij toch wel naar de Ministers zijn toegegaan en hebben gezegd: „Ik kom namens Vertrouwensmannen“.

A. Toen was ik al afgetreden.

82790. De **Voorzitter**: U was nog niet afgetreden.

A. Ik heb de heer *van der Gaag* nooit ontmoet.

82791. De **Voorzitter**: De heer *van der Gaag* is ongeveer half Februari 1945 weer teruggekeerd.

A. Ik zat in die tijd dan blijkbaar in Oisterwijk. In die tijd heb ik hem nooit ontmoet, wel later, na Mei 1945.

82792. De **Voorzitter**: Hebt u in November 1944 wel de heer *Caljé* ontmoet?

A. Het is mogelijk, maar ik weet het niet meer.

82793. De **Voorzitter**: De heer *Caljé* heeft verteld, dat hij in October 1944 naar het zuiden is gegaan en op 2 November is doorgereisd naar Londen. Hij had een speciale opdracht van de Contact Commissie volgens zijn zeggen om in Londen mede te delen, dat men het in Nederland niet wenselijk vond, dat besluiten, betrekking hebbende op de Staten-Generaal, in Londen werden afgekondigd.

A. Ik zeg volstrekt niet, dat het niet zo is.

De **Voorzitter**: Het is merkwaardig.

A. Dan zou die boodschap aan hem moeten zijn meegegeven.

82794. De **Voorzitter**: De heer *Caljé* heeft gezegd, dat hij nog een opdracht van de Contact Commissie had. Er waren geruchten gekomen, dat de Regering met een nood-Parlement uit Londen zou koinen. Toen heeft de Contact Commissie dat besproken. Het is ook besproken in de secties van de G.A.C. Er was een communis opinio, dat van hieruit een stem moest worden gehoord, dat de Regering dit niet moest doen. Het nood-Parlement moest niet als het ware dictatoriaal worden opgelegd en men adviseerde met klem daarmee te wachten en eerst contact op te nemen met de voornaamste politieke groeperingen en eventueel andere groeperingen in Nederland. De heer *Caljé* zegt dan verder, dat hij bij de Minister-President is ge-

weest ell bij de heren *van Heuven Goedhart* en *Burger* en dat hij ook een zitting van de Raad van Kwartiermakers heeft bijgewoond. Dat was nog in Londen. Hij meent ook, dat Minister *van den Broek* en Minister *van Lidth de Jeude* aanwezig waren. De reactie van de heren op deze mededeling was positief niet instemmend. Het enige weerwerk, dat de heer *Caljé* heeft gehad, is echter van Minister *van Heuven Goedhart* geweest. Het is in hoofdzaak een debat tussen de heer *van Heuven Goedhart* en hem geworden.

A. Ik zeg niet, dat het niet zo is. Ik kan er mij met de beste wil van de wereld niets meer van herinneren. Ik weet natuurlijk wel, dat er enorm veel over de Staten-Generaal is gepraat, maar ik kan mij dit gesprek met de heer *Caljé* niet herinneren. Ik wil hiermede vooral niet zeggen, dat de heer *Caljé* iets onjuists zegt.

82795. De **Voorzitter**: Ik kom nog even terug op hetgeen ik zoëven heb gevraagd, nl. of de instelling van het College van Vertrouwensmannen vóór uw vertrek uit Nederland besproken was, met name met de heer *Bosch van Rosenthal*. U hebt gezegd, dat er slechts zeer in het algemeen besprekingen over hebben plaats gehad, zodat er dus geen sprake van is, dat er namen zouden zijn genoemd of dat de inhoud van de instructie reeds ter sprake zou zijn gekomen.

A. Daar is geen sprake van. De zaak is alleen, en alleen in algemene zin, ter sprake gekomen in het verband met de u bekende gesprekken aan de grens, toen wij plotseling dachten, dat men niet kon weten, wat er zou gebeuren, en dat er heel wel een gezagsvacuum kon ontstaan.

82796. De **Voorzitter**: Hebt u nog met de heer *Drees* gesproken, voordat u wegging?

A. Ja.

82797. De **Voorzitter**: Is deze gedachte ook nog met hem besproken?

A. Neen, maar men zou wel kunnen zeggen in afgeleide zin. Het was nl. zo. Twee dagen vóór mijn vertrek, 22 of 23 April 1944, ben ik thuis geweest bij mevrouw X, te Amsterdam, de schoonzuster van de heer *Drees*, die daar toen was ondergedoken. Ik was samen met de heer *Slotemaker de Bruine* en ik heb met de heer *Drees* gesproken. Hij stelde volgende vraag: Er is een Vaderlands Comité, doch wij zien niet goed, hoe dit past in de gedachtengang van de Regering, welke bevoegdheden dit comité zou hebben en hoe de Regering de plaats van dit comité ziet. Het comité had allerlei zaken in algemene zin voorbereid. Het staat mij voor, dat de heer *Drees* o.a. een plan van de heer *Verzijl* noemde, een of andere staatsrechtelijke aangelegenheid, maar dat wil ik liever in het midden laten. Men zag echter niet goed, hoe nu precies de verhoudingen kwamen te liggen en welke de taak van het Vaderlands Comité zou zijn. Zijn algemene vraag aan mij was, of ik zou kunnen bevorderen, dat daaromtrent opklaring zou kunnen komen.

82798. De **Voorzitter**: Op 18 Juli 1944 werd door de Contact Commissie het telegram van de Regering aan het verzet van 8 Juni 1944 beantwoord. Daarin werd de mededeling van de Regering, dat de voormannen van het verzet t.z.t. Regeringsvertegenwoordigers zouden moeten aanwijzen, weer aan Londen geëndsosseerd. Heeft dit nog enige betekenis gehad om tot het besluit tot de instelling van Vertrouwensmannen over te gaan?

A. Dat zou ik niet menen. Dit telegram betrof de rol, welke de georganiseerde illegaliteit zou gaan spelen, maar dat had niet te maken met het uitvoeren van het gezag.

82799. De **Voorzitter**: Heeft er geen verband tussen deze dingen bestaan?

A. Neen.

82800. De **Voorzitter**: Ook niet als uitvloeisel of als reactie?

A. Neen. Ik kan zeggen, dat stellig in een van de zeer vroege gesprekken, die ik te Londen heb gevoerd met de heer *Gerbrandy* en ook met de Koningin, die gedachte van de vacuumvulling aan de orde is gesteld. Het wordt ook wel enigermate waarschijnlijk gemaakt door het feit, dat het telegram, waarin de instelling plaats vond, van betrekkelijk vroege datum is. Het is, geloof ik, van 2 Augustus 1944.

De **Voorzitter**: Inderdaad.

A. Het moet dus vrij gauw zijn gegaan. Ik was pas 17 Juni te Londen aangekomen en ongeveer zes weken daarna is de instelling van het College van Vertrouwensmannen een feit geworden. Ter vervollediging mag ik misschien nog even zeggen: dat de heer *Drees* mij toen nog heeft medegedeeld, dat dezelfde vraag, die hij mij had gesteld, door hem ook was meegegeven aan prof. *Rutgers* en dat het stellen van de vraag door mij waarschijnlijk niet meer nodig zou zijn, daar ondersteld werd — helaas, zoals is gebleken ten onrechte —, dat de heer *Rutgers* er veel eerder zou zijn dan ik.

82801. De **Voorzitter**: U hebt ons op 9 November 1938 medegedeeld, dat u bij uw vertrek uit Nederland eigenlijk vier soorten van opdrachten had. U hebt gezegd: „Ik mocht optreden namens de groep van „Het Parool” namens die van „Vrij Nederland”. U had twee boodschappen ten dienste van de heer *Trip* en u had het een en ander mede te delen omtrent de positie van het Vaderlands Comité. Wat hielden de opdrachten van „Het Parool” en „Vrij Nederland” in?

A. Het waren geen opdrachten, ik had alleen het recht om namens die groepen te spreken en haar opvattingen naar voren te brengen. Ik had geen enkele opdracht om iets te doen. In het eerste gesprek met de heer *Gerbrandy* en ook met de Koningin heb ik medegedeeld, dat het belangrijk was te weten, dat ik daar niet was voor mij zelf en dat ik het recht had de opvattingen, levende in de kringen van „Het Parool” en „Vrij Nederland”, onder woorden te brengen.

82802. De **Voorzitter**: Ik behandel nu slechts incidentele punten, die als niet helemaal duidelijk, nog even aangesneden moeten worden. Indertijd hebt u contact gehad met de agent *Griin* (*Brutus*). Het is gebleken, dat u eigenlijk de man bent geweest van de zijde van „Het Parool” en „Vrij Nederland”, die het contact met hem heeft gehad. Andere heren, die wij hiernaar hebben gevraagd, weten hier niet zoveel van en verwijzen daarvoor naar u. Misschien kunt u ons vertellen, waarin dit contact heeft bestaan. De heer *Griin* zelf heeft medegedeeld, dat hij de indruk had, dat zijn zending niet zoveel succes had, omdat men nogal gereserveerd tegenover hem stond. Hij had de opdracht zich in verbinding te stellen met de illegale pers en hij had zelfs een proclamatie bij zich.

A. Op een avond kwam bij mij *Jan Stallinga* van „Het Parool” en hij vertelde, dat bij mejuffrouw *Rebel* iemand was komen aanzetten, die beschikte over een code, die, als ik mij goed herinner, iets te maken had met *Shakespeare*. Er stond een bepaald boek van *Shakespeare* in een kast en aan de binnenkant van die kast was een bepaald dingetje geprikt. Dit waren, geloof ik, de twee „sleutels”. Deze man moest contact met de illegale pers hebben en men vroeg mij deze man te woord te staan. Ik heb er lang over gesproken met *Stallinga* en later hebben wij mr. *Kees de Groot* er bij gehaald. Wij hebben overlegd of wij het zouden aandurven, omdat wij het griezelig vonden. Er is besloten, dat iemand hem zou ontmoeten ten huize van mevrouw *Mattes*, Leidse Gracht 52, in Amsterdam. Daar heb ik deze man voor het eerst gezien. Hij vertelde mij, dat hij opdracht had te zorgen voor geld voor de illegale pers, eventueel papier voor de illegale pers, en ik geloof zelfs, dat hij een door de Koningin ondertekende aanmoedigingsboodschap aan de illegale pers bij zich had. Ik herinner mij er van, dat ik het geheel toch wel griezelig ben blijven vinden, omdat ik — maar dat was natuurlijk mijn gebrek aan begrip voor de onwetendheid aan de andere kant — zo'n papieraanbod een vreemde zaak vond.

Iemand zou voor papier voor de illegale pers gaan zorgen? Dat werd gekocht of gestolen, het laatste o.a. van „Volk en Vaderland”, dat in Utrecht werd gedrukt bij de door de N.S.B. opgekochte drukkerij *Bos*. Wij kregen het ook wel goedkoop van goed-vaderlandse leveranciers. Hoe men nu via een parachutist papier wilde leveren, was ons niet helemaal duidelijk. Hoe dat zij, ik heb met deze man gesproken en daarbij ben ik enigszins aan de oppervlakte gebleven, maar ik kreeg van hem zelf een zeer goede indruk. Hij heeft mij toen ook het verhaal gedaan van zijn adres; dat was destijds *Bram van Oord*, en hij was er gebracht door de man, die latere *Ridderhof* bleek te zijn. Hij was in België neergekomen, in handen van *Ridderhof* geraakt en deze had hem getransporteerd. Zelf had hij er reeds een verdenking tegen opgevat. Uit het eerste gesprek herinner ik mij, dat hij vertelde, dat hij te doen had gehad met een man, die in een café een revolver uit zijn zak had gehaald en op de tafel had gelegd, om te laten zien, dat hij die „zo maar” bij zich had. Ik weet nog, dat hij zelf, ofschoon hij, zoals vanzelf spreekt wat minder van de situatie aan deze kant wist, zomin als ik iets wist van de situatie aan de andere kant, het gevoel had, dat dit toch wel gek was. Ik heb nog gezegd, dat deze man dan fout moest zijn, men liep maar niet zo

met een revolver in zijn zak, dat kon niet meer, en zeker legde men geen revolver in een café op tafel. *Griin* twijfelde wel, maar aan de andere kant had hij ook weer allerlei bemoedigends van *Ridderhof* ervaren, zodat hij op dat ogenblik nog in de stemming was, dat men toch niet alles verdacht moest vinden. Ik weet nog heel goed, dat ik uit dit hele contact iets huiveringwekkends heb overgehouden. Ik herinner mij ook nog, dat „*Hans Brutus*” met de tram naar het Centraal Station moest en mij voorstelde, dat wij samen naar de tramhalte zouden lopen. Wij hebben dit ook gedaan en ik weet nog, dat ik mij afvroeg, waarom ik het eigenlijk deed, omdat het dom was. Er konden gemakkelijk twee handen op onze schouders komen en wij zouden allebei in de knip zitten. Het was een erg onzekere zaak. Daarna heeft *Brutus Bram van Oord* als contact-adres opgegeven en wij hebben dit ook herhaaldelijk gebruikt. Ik heb hem nog een keer ontmoet, maar ik weet niet meer waar; ik heb nog een tweede gesprek met hem gehad.

82803. De **Voorzitter**: Iets concreets heeft het in ieder geval niet opgeleverd?

A. Niets, alleen dat stukje, meen ik. In de illegale pers van eind 1943 zijn een paar regels verschenen, waaronder *Wilhelmina* stond. Het waren een paar woorden van bemoediging, en die had *Brutus* meegebracht, als ik mij niet bijzonder vergis. Aan materiële steun of zo heeft het niets opgeleverd. Bij het eerste gesprek herinner ik mij nog, dat hij zei, dat hij voor geld kon zorgen. Ik vroeg hem hoeveel hij dan wel had en toen noemde hij een belachelijk bedrag, zo klein was het. Ik weet niet precies meer hoeveel, maar het was in de orde van f 5000. Ik kan mij nog herinneren, dat ik hem heb gezegd, dat hij dit niet serieus kon menen, omdat men toen met f 5000 niets kon doen; men moest met f 50000 of f 100000 aankomen. Bij het tweede gesprek, maar ik kan mij niet herinneren waar het gevoerd is, heb ik hem nog een beetje plagend herinnerd aan de eerste f 5000. Hij had die toen niet en hij zei, dat het met het contact niet goed was gelopen; zijn mededelingen hadden iets te maken met het verlorene gaan van zijn contactmogelijkheden bij zijn neerkomen in België. Het bleef een griezelig geheel. Achteraf bleek het een voortreffelijk man te zijn en ik heb de grootst mogelijke achting voor hem. Toen echter, toen men iedereen moest wantrouwen, heb ik het nooit zo ver kunnen brengen, dat ik dacht, dat alles veilig was en dat wij nu het goede contact hadden. Ik kan mij de plaats van het tweede gesprek niet meer herinneren. Wel hebben wij vrij spoedig bericht gehad van zijn arrestatie, die heeft plaats gehad op het station te Driebergen. Vanaf dat ogenblik hebben wij ook de sterkste verdenkingen tegen *Bram van Oord* gehad, zo sterk nog, dat ik na de bevrijding er toe heb bijgedragen, dat hij niet werd losgelaten. De marechaussee uit Doorn of Leersum heeft mij nog eens opgebeld om te vragen, of deze man moest worden vastgehouden of losgelaten.

82804. De **Voorzitter**: Wat is er uiteindelijk met hem gebeurd?

A. Dat weet ik niet. De verhalen zijn tegenstrijdig.

82805. De **Voorzitter**: Dan ben ik hiermede gekomen aan het einde van hetgeen-ik u te vragen had. Hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Mag ik twee opmerkingen maken? De ene is, dat ik meen te weten, maar ik kan het mij niet stellig herinneren, dat ik de nota, die ik de heer *Gerbrandy* in Maart 1945 heb doen toekomen, aan u heb gegeven. Het is een nota van vele pagina's lang, waarin een soort programma voor het te bevrijden noorden wordt ontwikkeld en waarin wordt gezegd, welke de meest kardinale punten zijn, waarvoor moet worden gezorgd. Ik zou het op prijs stellen deze nota nog even onder uw aandacht te brengen, omdat u straks de vraag hebt gesteld, of men ten aanzien van de arrestatiepolitiek niet heeft gedacht aan de mogelijkheid de fouten, eenmaal in het zuiden gemaakt, in het noorden niet te herhalen. Als u dit stuk daarover nog eens wilt raadplegen, dan zult u zien, dat met bijzonder duidelijke woorden kritiek werd geoefend op het besluit van generaal *Kruls* om het in het noorden precies te doen als in het zuiden. Het tweede punt is, dat mij gisteren heel toevallig in een gesprek, dat ik met iemand had, werd gezegd, of ik mij er wel van bewust was, dat een verhaal over de hongertochten vanuit Amsterdam in de winter van 1944 op 1945 door Radio Oranje was voorgelezen, geciteerd uit „Het Parool”. Op dat ogenblik heb ik met enige verwondering gezegd, dat er dan blijkbaar toch Parolen te Londen waren aangekomen, nadat ik Minister van Justitie was geworden, maar ik heb er nooit een ontvangen. Uw commissie heeft omtrent dit punt reeds medegedeeld, dat geenszins vaststaat, dat mij kennisgeving van enigerlei Parool zou zijn onthouden.

Ik geloof, dat ik het zo wel ongeveer juist formuleer. Misschien mag ik dan toch nog even zeggen, dat ik „Het Parool” met dat verhaal over de hongertochten niet heb gekregen. Blijkbaar wel de heer *den Doolanrd*, want die zou — heeft mijn zegsvrouw het juist — dit verhaal hebben voorgelezen met vermelding van de bron, dus als afkomstig uit „Het Parool”. Dit betekent dus, dat er toch althans één farool in Londen is gearriveerd na mijn overtocht.

82806. De **Voorzitter**: De heer *den Doolgaard* zat iets dichterbij de Regeringsvoorlichtingsdienst dan u. Volgens de mededelingen, hier gedaan, zou de distributie van hetgeen er na September 1944 aan voorlichtingsmateriaal nog bij het B.I. binnenkwam door deze dienst aan de Regeringsvoorlichtingsdienst zijn overgedragen.

A. De afdeling ontwikkeling van negatieven en de afdeling vermenigvuldiging was niet bij de Regeringsvoorlichtingsdienst. Dat deed het Bureau Inlichtingen.

82807. De **Voorzitter**: Wanneer?

A. In elk geval lang na September. Ik heb een keer opgebeld, omdat ik zo graag „Het Parool” wilde zien, en toen zei men, dat er wel een stukje film was aangekomen, waarschijnlijk was daarop een

stukje van „Ket Parool”, maar het was niet geschikt om te worden ontwikkeld; het was heel slecht, men was er reeds vergeefs mee bezig geweest. Het is voor mij daarom interessant te vernemen, dat een stuk Parool door *den Doolgaard* is voorgelezen. *Den Doolgaard* zou mij de kennisneming nooit hebben onthouden, indien hij verantwoordelijk was geweest voor uitreiking. Wij was er echter niet verantwoordelijk voor, dat ik de stukken kreeg. De Ministers kregen ze altijd rechtstreeks van het Bureau Inlichtingen, in grote couverts met het bekende rode stempel er op „Bureau Inlichtingen”, „top secret”. Ik heb nooit materiaal uit dien hoofde van de Regeringsvoorlichtingsdienst ontvangen.

De **Voorzitter**. Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt. Ik sluit het verhoor.

G. J. VAN HEUVEN GOEDHART

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 25 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Prof. Mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,
oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal,
oud-Minister-president.

82856. De **Voorzitter**: U is over de punten j en o van het Enquêtebesluit voor het eerst gehoord op 22 November 1939. U hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed.

De commissie is met haar onderzoek naar de onderwerpen, genoemd in de punten j en o van het Enquêtebesluit, thans zover gekomen, dat dit onderzoek nagenoeg voltooid is. Er resten op het ogenblik nog slechts enkele détailkwesities, die bij het opstellen van het concept-verslag naar voren zijn gekomen en waarover wij u gaarne nog enkele vragen willen stellen.

In de eerste plaats iets over de instelling van het afzonderlijke Departement van Marine bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941. U hebt reeds een uiteenzetting gegeven, waarom u van mening was, dat die splitsing gewenst was. U hebt gezegd, dat dat een standpunt was, dat u al lange tijd had ingenomen. Een punt daarbij evenwel, dat onze aandacht heeft gehad, is, dat de heer *Furstner*, die Minister van Marine werd, bevelhebber van de zee-strijdkrachten bleef. Men kreeg toen dus de combinatie van twee belangrijke functies, waarvan de ene ondergeschikt was aan de andere. In het algemeen verdient een dergelijke combinatie natuurlijk geen aanbeveling. In casu bad zij ten gevolge, dat de verantwoordelijkheid van de bevelhebber van de zee-strijdkrachten aan de Minister van Marine en aan de Regering min of meer in de lucht kwam te hangen. Wat is eigenlijk de reden geweest om die beide functies toch in die zin te combineren?

A. Er deed zich hetzelfde geval voor — maar dit ligt op ander terrein — als bij de ambassade. De heer *Michiels* van *Verduynen* was ambassadeur en derhalve via de heer van *Kleffens* ondergeschikt aan de Regering, maar in de verhoudingen in Londen had men telkens met de ambassadeur te maken en ontstond de gewenstheid — dat heb ik ook met de heer van *Kleffens* besproken — om de ambassadeur in ons midden te hebben, zodat hij beter permanent deel uitmaakte van het college. Dat is ook ern van de overwegingen geweest, waarom de heer *Furstner*, met wie zich datzelfde voordeed, namelijk dat men besprekingen moest hebben met de commandant van de zee-strijdkrachten, tegelijkertijd een halve ministeriële verantwoordelijkheid droeg, want hij was een deskundige op dat gebied. Dat was de heer *Dijxhoorn* niet. Dus was er behoefte de heer *Furstner* er altijd bij te hebben. Dit is natuurlijk een verhouding in de oorlog geweest. Men kan dat formeel uiteenrafelen en zeggen: Die functies behoorden gescheiden te blijven. Als u mij dat theoretisch vraagt, antwoord ik: jō. Hetzelfde heeft zich voorgedaan, toen de heer van *Mook* zijn dubbele functie kreeg. Toen hebben wij gezegd: Het is toch gewenst, dat, wanneer hij terugkomt uit het Oosten, hij hier weer met ons als Minister zit; laten wij dat — wij dachten toen, dat het maar voor een heel korte tijd was — maar doen.

82857. De **Voorzitter**: Bij de marine waren natuurlijk ook vraagstukken van algemeen beleid en van financiële aard betrokken. Gesteld nu, dat op een gegeven ogenblik de Minister van Marine ten aanzien van een van die vraagstukken verschil van mening kreeg met

een ander lid van het Kabinet of met het gehele Kabinet, en dat dit zou leiden tot het aftreden van de Minister van Marine, dan zou dit, indien op dat ogenblik die combinatie bestond, noodwendigerwijze ten gevolge moeten hebben, dat ook de bevelhebber van de zee-strijdkrachten aftrad.

A. Zoals u het nu zegt, bestond die kans.

82858. De **Voorzitter**: Het heeft zich niet voorgedaan, maar het zou, als het zich had voorgedaan, een nadeel hebben kunnen zijn.

A. Bij de verhoudingen, zoals die waren, lijkt het mij, eerlijk gezegd, zuiver theorie.

82859. De **Voorzitter**: Nu is ons gebleken, dat tegen de splitsing van het Departement van Defensie nogal ernstige bezwaren zijn gemaakt door de heren *Steenberghe* en *Welter*. De heer *Welter* ontwikkelt in een brief van 22 Juli 1941 zijn bezwaren zerr uitvoerig. In een brief van 24 Juli 1941, dus van twee dagen later, schrijft hij, dat hij de vorige dag met u een onderhoud heeft gehad en dat hij daarbij geconstateerd heeft, dat het in uw voornemen lag de functie van Minister van Oorlog aan de heer van *Boeyen* ad interim op te dragen. De heer *Welter* zegt, dat hij dat beschouwt als een tegemoetkoming aan zijn bezwaren en dat hij dus geen bezwaar meer heeft tot het gereconstrueerde Kabinet toe te treden. Kunt u ons mededelen, wat eigenlijk de reden is geweest, waarom de heer van *Boeyen* Minister van Oorlog a.i. werd? Er staat daarover trouwens ook in de Regeringsverklaring een passage, ongeveer in deze zin, dat daarmede de weg werd vrijgehouden voor de toekomst.

A. Wat ik mij op het ogenblik er van herinner, is, dat de opzet is geweest: zoek zo gauw mogelijk een echte Minister van Oorlog.

82860. De **Voorzitter**: Een militair?

A. Men heeft in Nederland de heer *Deckers* gehad. Ik zou niet willen zeggen, dat het per se een militair moest zijn. Een speciale Minister van Oorlog, niet ad interim!

82861. De **Voorzitter**: Het zou kunnen zijn, dat men in die tijd speciaal aan een militair gedacht had.

A. Onder andere is dat zeker gedacht.

82862. De **Voorzitter**: Ik vraag dit, omdat ik niet duidelijk zie, waarin in het feit, dat de heer van *Boeyen* Minister van Oorlog a.i. werd, een tegemoetkoming aan de bezwaren van de heer *Welter* was te vinden.

A. Ik herinner mij niet gedétailleerd de correspondentie over het overleg met de heer *Welter*. Daar zou ik mij weer even in moeten verdiepen. Ik durf daarop verder zonder meer geen antwoord te geven.

82863. De **Voorzitter**: Immers in de gedachtengang, zoals u het nu zegt, zou er toch een splitsing blijven. Wanneer de heer van *Boeyen* vervangen werd door, zoals u het noemt, een echte Minister van Oorlog, zou de splitsing toch een feit blijven en daartegen ging het bezwaar van de heer *Welter*. Het wekt de indruk, alsof dit in de besprekingen is gevonden als een way out.

A. Dat zit natuurlijk in de verhoudingen, die men niet zo precies kan aangeven, die politiek tenslotte geen zin hebben, maar die de situatie verklaren.

82864. De **Voorzitter**: Dan is er nog een ander punt, dat betrekking heeft op de crisis-Kerstens. U hebt indertijd gezegd, dat ook de heer van *Angeren* op een gegeven ogenblik bewaar had gemaakt tegen het handhaven van de heer *Kerstens* als Minister van Handel,

Nijverheid en Scheepvaart en u hebt daaraan toegevoegd, dat de heer *van Angeren* dit later ontkend heeft. De heer *van Angeren* heeft het hier nog eens uitvoerig herhaald en op dit punt staan de verklaringen van u beiden tegenover elkaar. Maar nu is er hierbij nog een andere kwestie, nl. de vraag, of de heer *de Booy* reeds gepolst is op een ogenblik, waarop de zaak met de heer *Kerstens* nog niet uit de doeken was. Wat dit betreft, hebt u de vorige maal verklaard, dat u absoluut niets met de heer *de Booy* te maken hebt gehad of hem hebt gepolst, voordat deze kwestie acuut was geworden. Op een ander moment hebt u gezegd: de bespreking met de heer *de Booy* heeft niet plaats gehad, voordat de tegenstelling openbaar werd, maar daarna.

Nu heeft de heer *van Angeren* verklaard, dat hij aantekeningen had van de besprekingen op dat punt in de Ministerraad — en die had hij voor zich — waaruit blijkt, dat u op 2 Mei 1944 in de Ministerraad hebt medegedeeld, dat u zich met de heer *de Booy*, die zich bereid verklaarde, in verbinding gesteld had, voordat u naar de Koningin ging om de zaak van het ontslag van de heer *Kerstens* te bespreken. De gang van zaken is zo geweest, dat u op 15 April 1944 aan de heer *Kerstens* de brief hebt geschreven, die door de heer *van Angeren* gequalificeerd is als een deurwaardersexploit; dat u op 27 April geschreven hebt aan de heer *Kerstens*, dat u van mening was, dat de splitsing van het Departement behoorde te worden doorgezet en dat het in uw bedoeling lag de zaak op die dag met de Koningin te bespreken. Voor de goede orde vroeg u in die brief, of bij de heer *Kerstens* nadere overweging had plaats gevonden. Op 28 April antwoordde de heer *Kerstens*, dat er geen wijziging was gekomen in zijn besluit tot aftreden, indien de splitsing zou doorgaan, en op 29 April schreef u, dat de Koningin Haar goedkeuring heeft gehecht aan de splitsing van het Departement, met dien verstande, dat er een afzonderlijke Minister van Scheepvaart zou komen. Volgens de heer *van Angeren* hebt u op 2 Mei in de Ministerraad medegedeeld, dat u de heer *de Booy* gepolst had, voordat u naar de Koningin ging. Dat is niet in overeenstemming met uw verklaring van de vorige keer.

A. Het is een vergissing. Ik herinner mij, dat een keer — waarschijnlijk heeft de heer *van Angeren* zich zo uitgelaten tegen de heer *van Kleffens*, ik leid dit af uit het feit, dat deze soortgelijke opmerkingen maakte — de heer *van Kleffens* zich ongeveer aldus tegenover mij heeft uitgelaten: „Maar, *Gerbrandy*, dat heb je wel zeer snel” — ik weet niet meer precies, hoe hij het zei — „behandeld”. Ik zei: „Wat bedoel je? Heb ik naar je mening te vroeg met de heer *de Booy* gesproken? Ik kan verklaren, dat dat niet zo is.” Blijkbaar heeft dus bij de heer *van Angeren* en misschien ook een ogenblik bij de heer *van Kleffens* die opvatting bestaan, maar dat is een vergissing. Toen ik de uitdrukkelijke mededeling had van de heer *Kerstens*: Ik ga heen — U weet wat daarop gevolgd is —, ben ik ogenblikkelijk naar de Koningin gegaan.

82865. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat de heer *van Angeren* zich beroept op aantekeningen, door hem gemaakt van het besprokene in de Ministerraad van 2 Mei.

A. Maar kan hij daaruit deze conclusie trekken?

De **Voorzitter**: Hij heeft voorgelezen wat hij genoteerd had in de Ministerraad en dat kwam er op neer, dat u gezegd hebt, dat u de heer *de Booy* gepolst had, vóórdat u naar de Koningin ging.

A. Dat is een vergissing. Ik kan u dat uit de eerste hand verzekeren, want het is toen direct besproken. De heer *van Kleffens* heeft tegen mij indertijd de bovenvermelde opmerking gemaakt, die ik terstond kon rechtzetten.

82866. De **Voorzitter**: Maar de heer *van Angeren* zegt, dat u het in de Ministerraad heeft gezegd.

A. Goed, maar dat is dus dezelfde kwestie als wat *van Kleffens* tegen mij zei. Toen heb ik direct gezegd: Zo is het gegaan, en toen heeft de heer *van Kleffens* gezegd: Maar dan is het in orde.

82867. De **Voorzitter**: Dit is een punt, dat wij waarschijnlijk niet verder kunnen uitzoeken.

A. Maar ik kan het u toch uit de eerste hand verzekeren. Er is er maar één, die het kan weten.

82868. De **Voorzitter**: Hier staan twee verklaringen tegenover elkaar. De heer *van Angeren* zegt, dat hij het uit uw mond heeft gehoord. Dat zouden wij kunnen verifiëren, als wij de notulen van de Ministerraad hadden.

A. Die kijk ik nog weleens na, maar ze stellen altijd teleur, want wat er in moet staan, staat er vaak niet in. Ik heb herhaaldelijk in verband met vragen van uw commissie die notulen geraadpleegd, maar bijna altijd was het een teleurstelling.

82869. De heer **Koersen**: Werden die nooit ter goedkeuring aan de Ministers toegezonden?'

A. Ze werden voorgelezen en goedgekeurd, maar men heeft natuurlijk het beeld in zijn hoofd, zoals het werkelijk is gebeurd, en een Minister valt alleen over datgene, waarbij hij persoonlijk betrokken is.

De **Voorzitter**: En bovendien komt bij retrospectieve beschouwing weleens het accent te liggen op iets, dat niet zo heeft gespeeld op het moment van de vaststelling der notulen.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: En u heeft niet gerekend met het feit, dat er nog eens een Enquêtecommissie zou komen!

82870. De **Voorzitter**: Er is nog een punt, dat niet geheel duidelijk is. U hebt verder betoogd, en dat ook in een Nota nader geadstrueerd, dat uw moeilijkheid hierin bestond, dat drie Ministers zeiden: De heer *Kerstens* is niet te handhaven, en wel dusdanig, dat zij zeiden: Hij weg of wij weg. Het is mij echter niet geheel duidelijk op welk moment dat gespeeld heeft.

Op 28 April deelde de heer *Kerstens* u mede, dat, wanneer de splitsing doorging, hij zou aftreden. Op welk moment heeft nu dat verschil met die drie Ministers gespeeld? Op 28 April had de heer *Kerstens* gezegd: Als de splitsing komt, ga ik weg. Toen behoefde toch in de maand Mei, die daarop volgde, door de andere Ministers niet meer gesteld te worden, dat zij weggingen? De heer *Kerstens* had immers *al* gezegd, dat hij wegging?

A. Ik begrijp uw vraag niet goed.

De **Voorzitter**: U hebt gezegd: Mijn moeilijkheid was, dat ik de heer *Kerstens* niet kon handhaven, want anders raakte ik drie andere Ministers kwijt.

A. „Drie andere Ministers kwijt” is iets te sterk gezegd.

52871. De **Voorzitter**: In ieder geval één.

A. Absoluut. Die heeft in tegenwoordigheid van de drie anderen, dus in een conferentie van vijf, uitdrukkelijk gesteld: *Gerbrandy*, als jij hem handhaaft, ga ik heen.

82872. De **Voorzitter**: Maar heeft dat dan vóór de splitsing gespeeld? De heer *Kerstens* had toch op 28 April gezegd: Als de splitsing doorgaat, ga ik weg, zodat er toen geen ultimatum meer behoefde te worden gesteld?

A. Dat weet ik op het ogenblik niet precies.

82873. De **Voorzitter**: Het is daarom zo vreemd, omdat, als die andere Minister, ondersteund door twee andere Ministers, dat tevoren had gezegd, het splitsingsplan weer niet logisch was, want in het splitsingsplan kon de heer *Kerstens* als Minister van Handel en Nijverheid blijven. Of had het ultimatum van de drie heren alleen betrekking op het blijven van de heer *Kerstens* aan Scheepvaart?

A. Men heeft als concessie goedgevonden, dat hij alleen aan Handel en Nijverheid bleef. Ik herinner mij, dat ik toen van builen de mededeling kreeg: Gij vindt het goed, dat de heer *Kerstens* aan Economische Zaken blijft, maar gij hadt het moeten omkeren en zeggen: Laat de heer *Kerstens* maar liever aan Scheepvaart blijven, want de grieven op het gebied van Economische Zaken zijn veel ernstiger. Ik herinner mij, dat dit van een zeer bevoegde zijde kwam. Wanneer u mij op het ogenblik, in 1950, over de time table vraagt, moet u het mij niet kwalijk nemen, dat ik daarop niet à l'improviste kan antwoorden. Daarvoor moet ik de schriftelijke gegevens voor mij hebben

82874. De **Voorzitter**: U begrijpt wel, dat er naar ons gevoelen een zekere tegenstrijdigheid is. Als het ultimatum door die andere Ministers is gesteld, vóórdat het plan tot splitsing definitief was geworden, kon dat ultimatum alleen betrekking hebben op een onderdeel van het Departement. Nu zegt u: Het had eigenlijk op het geheel betrekking, maar men nam er tenslotte genoegen mee, dat de heer *Kerstens* van een deel afstand deed. In ieder geval zou in die lezing het ultimatum niet gesteld kunnen zijn, nadat de heer *Kerstens* op 28 April had gezegd: Nu de splitsing doorgaat, ga ik weg, want toen was er geen ultimatum meer nodig.

A. Dat is niet geheel juist.

De **Voorzitter**: Maar zo doet het zich aan ons voor.

A. Het klopt niet op de realiteit, zoals die toen was. Dat kunt u op uw vingers narekenen, als u het verdere verloop ziet.

82875. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat er daarna nog pogingen zijn gedaan de heer *Kerstens* eventueel aan Koloniën te krijgen.

A. Ja.

82876. De **Voorzitter**: Is dat ook op bezwaren gestuit?

A. Dat is inderdaad op overwegende bezwaren gestuit.

82877. De **Voorzitter**: Moet ik het dan zo opvatten, dat de bezwaren van de drie Ministers geuit zijn in de eerste phase en dat zij toen er in berust hebben, dat de heer *Kerstens* nog een gedeelte van zijn taak zou behouden? Maar u hebt reeds in uw nota over het ontslag-Kerstefis verklaard, dat csnzelfde conflict ontstond, toen daarna een poging werd gedaan om de heer *Kerstens* eventueel aan Koloniën te krijgen.

A. Het is vóór die tijd geweest, dat kan ik zonder meer zeggen. Vermoedelijk zit de zaak zo, dat op of omstreeks 28 April die Ministers dat gezegd hebben en dat ik toen gezegd heb: dan breng ik de splitsing van het Departement in de Ministerraad, maar ik durf dit niet met alle stelligheid te zeggen.

82878. De **Voorzitter**: Ziet u ook geen kans om dit nog te reconstrueren?

A. Dat wil ik weleens bekijken, maar dan moet ik iets schriftelijks voor mij hebben. U spreekt van een brief van de heer *Kerstens*; die heb ik niet paraat voor mij.

82879. De **Voorzitter**: Mag ik u dan dit stuk overhandigen? U vindt hier onder A de brief van 15 April 1944, het a.g. deurwaarders-exploit, en onder B de brief van 27 April aan de heer *Kerstens* en onder C het antwoord van de heer *Kerstens* van 28 April 1944; die laatste twee zijn de brieven, waarom het gaat.

A. Wanneer ik het zo zie, maakt het op mij wel de indruk, dat deze brief van 29 April in verband staat met dat onderhoud met die 5 Ministers. Ik kan dit wel reconstrueren, maar dan moet ik het eerst eens rustig bekijken. Ik zie hier die brief van 29 April

82880. De **Voorzitter**:, waarin u mededeelt, dat de Koningin Haar goedkeuring heeft gehecht aan de splitsing, met dien verstande, dat er een afzonderlijke Minister van Scheepvaart zou worden benoemd, en waarin u aan de heer *Kerstens* vraagt zo spoedig mogelijk zijn officiële ontslagaanvraag in te dienen.

A. En waaruit men natuurlijk de conclusie kan trekken, dat, waar de Koningin Haar goedkeuring heeft gehecht aan de splitsing van het Departement, Zij mij natuurlijk gevraagd zal hebben: wie hebt u dan op het oog? Dat is duidelijk. Ik kon dus op 2 Mei in de Ministerraad mededelen, dat ik aan die en die gedacht had.

82881. De **Voorzitter**: Ja, maar de heer *van Angeren* gaat nog een stapje verder en zegt, dat u toen de mededeling deed in de Ministerraad, niet dat u gedacht had aan de heer *de Booy*, maar dat u hem gepolst had vóórdat u naar de Koningin ging. Hoe dit echter zij, u meent dus, dat het dilemma, waarvoor u werd gesteld: drie of één, drie Ministers weg of één Minister, zich heeft voorgedaan vóór die correspondentie?

A. Ja, ik denk: tijdens. Maar u vergete vooral niet, dat het hier gold ern bezwaar en een door de betrokken Ministers geuite mededeling, die, om het zo uit te drukken, permanent waren en steeds werden volgehouden.

82882. De **Voorzitter**: Waardoor dus dit dilemma gesteld is en het probleem acuut is geworden?

A. Of omgekeerd: ik moet het even bekijken, of ik het precies kan reconstrueren, maar het doet er ook weinig toe.

82883. De **Voorzitter**: Het doet er in zoverre toe, dat, wanneer het na die tijd zou zijn geweest, het niet begrijpelijk is, want de heer *Kerstens* had op 28 April al geschreven: Ik ga weg. Dan behoefde er geen ultimatum meer gesteld te worden. Of is hij daarop teruggekomen?

A. Daarop wil ik wel antwoord geven, maar niet als het opgeschreven wordt.

82884. De **Voorzitter**: Zoals u ook in uw nota hebt geschreven, zat u dus bij de *crisis-Kerstens* door het feit van de divergentie, die tussen verschillende Ministers was ontstaan, voor de moeilijkheid: Wat moet ik doen om het Kabinet met zo weinig mogelijk brokken er doorheen te krijgen? Daarop kwam het neer?

A. Precies.

82885. De **Voorzitter**: De tegenstelling lag naar mijn gevoelen nog iets moeilijker. Er waren niet alleen drie Ministers, die zeiden: Wij kunnen niet verder met de heer *Kerstens* werken, maar er waren andere Ministers, die zeiden: Wij zouden het ten zeerste betreuren, wanneer de heer *Kerstens* aftrad.

A. Inderdaad.

82886. De **Voorzitter**: Het was dus niet een kwestie van 3 : 1, maar van 3 : 3 of misschien van 3 : 4.

A. U kunt her best zeggen: 5 : 2.

82887. De **Voorzitter**: Het lag nog iets gecompliceerder, wanneer men denkt aan de brief, welke de heer *Albarda* u in verband hiermede heeft geschreven.

A. Inderdaad.

82888. De **Voorzitter**: U stelt het dus als volgt: Ik moest op een gegeven ogenblik in de ene of in de andere zin de knoop doorhakken; ik heb gedaan, wat ik kon om de minste brokken te maken.

A. Omdat naar mijn oordeel de bezwaren van de laatste tijd tegen het beleid van de heer *Kerstens* niet ontkend konden worden. Dat speelde natuurlijk de hoofdrol. In dat opzicht was er onder de Ministers feitelijk geen verschil van mening.

82889. De **Voorzitter**: Ik zou nu even ter sprake willen brengen — daarover hebben wij het nog nooit gehad — de reden, waarom men is gekomen tot de constructie van ern Departement voor Algemene Oorlogvoering. Hoe had men zich de taak van het Departement gedacht? Welke onderdelen van de Staatszorg behoorden bij dat Departement?

A. Het had tot taak de coördinatie van wat op oorlogsgebied kon gebeuren. *Churchill* was in Engeland niet Minister van Oorlog, maar Minister of Defence. Wij hebben gezegd: Dat is de beste oplossing. Dit was natuurlijk de oplossing om de heer *van Mook* Koloniën te geven, wat mij logisch leek, en de heer *van Angeren* aan Justitie te houden. Ik had natuurlijk kunnen zeggen — en de heer *van Angeren* zou daarin hebben bewilligd —: Ik keer terug naar Justitie. Dat was eigenlijk mijn Departement. Maar ik wenste de heer *van Angeren* als Minister te handhaven. Ik redeneerde: Laat hij blijven; hij is een uitstekende Minister; wij hebben veel aan hem. Dus moet er gevormd worden een Departement, dat zich bemoeit met alles, wat de coördinatie van de oorlogvoering betreft, om deze met de weinige krachten, die wij hadden — want daardoor werd het zo moeilijk — tot het hoogste niveau op te voeren. In de Commissie Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, waarvan de Minister-President voorzitter was, werden die problemen iedere week besproken. Het secretariaat daarvan was ern afdeling van het nieuwe Departement.

82890. De **Voorzitter**: Was het zo, dat bij de vorming van dat Ministerie bepaalde afdelingen uit andere Ministeries werden gelicht en naar dit Ministerie werden overgebracht of was het een Ministerie, dat maar uit zeer weinig personeel bestond?

A. Het had maar betrekkelijk weinig personeel. Het hield tot taak o.a. het onderhouden van het verband met de Regeringsvoorlichtingsdienst. Administratief gesproken behoorde de Regeringsvoorlichtingsdienst onder de Minister van Buitenlandse Zaken, maar politiek gesproken bleef deze bij de Minister-President, bij de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, zodat de directieven voor Radio Oranje en de Voorlichtingsdienst bij mij zijn gebleven en de besprekingen, die wekelijks driemaal plaats hadden met de leden van de Regeringsvoorlichtingsdienst, over mij hebben gelopen. Maar het personeel stond niet onder mij, althans administratief niet. De Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk had te maken met de wijze, waarop de verschillende krachten in de Pacific gecoördineerd konden worden voor het gemeenschappelijke doel e.d.

82891. De **Voorzitter**: Lag de vorming van het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering niet in hetzelfde vlak als de kwestie, die gespeeld heeft bij de reconstructie van het Kabinet in 1941, de versterking van de positie van de Minister-President?

A. Neen, dat heeft daar geen rol gespeeld.

82892. De **Voorzitter**: Hier kwam toch ook een belangrijke coördinatie tot stand?

A. Het heeft daar geen rol gespeeld. Het was meer de vraag: hoe zullen wij het op de beste wijze oplossen, wanneer de Minister-President het Departement van Koloniën verlaat en niet wordt Minister van Justitie.

82893. De **Voorzitter**: Dus u bedoelt, dat de vervulling van de functies van Minister van Koloniën en Minister van Justitie eigenlijk de primaire aanleiding was?

A. De gang van zaken is deze geweest. Ik ben Minister van Koloniën a.i. geworden. Nu was het Departement van Koloniën geen sinecure, vooral voor iemand, die niet een koloniale specialist was. Toen dr. van Mook definitief niet kwam in December 1941, moest er een voorziening komen voor Koloniën en toen kwam het allen en ook mij het beste voor, dat ik het a.i. zou waarnemen, maar ik kon onmogelijk combineren het Minister-Presidentschap, Justitie en Koloniën. Ik wilde wel definitief Minister van Koloniën worden, maar dan moest ik van Justitie af, hoe het mij ook speet, want dat was eigenlijk mijn Departement. Maar ik heb het gedaan. Toen kwam bij het komen van van Mook naar Londen de vraag op: is het niet het beste, dat hij het doet, maar dan moeten wij een andere verdeling van de taken hebben. Toen bleef aan het Departement voor Algemene Oorlogvoering een aantal taken; ik weet niet precies op het ogenblik welke, maar bovenal de coördinatie van de oorlogvoering. Dat was gespiegeld aan het Engelse model, maar het had bij ons natuurlijk een veel zwakkere betekenis.

82894. De **Voorzitter**: In elk geval is er dus bij de totstandkoming van het Departement voor Algemene Oorlogvoering niet een gedachtenwisseling geweest, zoals bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941?

A. Neen. Het ging allemaal in volkomen overeenstemming en met goede wil van elk en een iegelijk, die er bij betrokken was.

82895. De **Voorzitter**: Ik heb hier een brief van 28 Juni 1942 van de heer van Angeren, die antwoord geeft op een brief uwerzijds, waarin u een uiteenzetting geeft van de organisatie en de taak van het Departement voor Algemene Oorlogvoering. De heer van Angeren legt in deze brief nog eens even vast, zo begrijp ik her, dat hij overtuigd is, dat bij u geen andere opvatting heeft voorgezeten dan de bovengeschetste. Misschien herinnert u zich die brief, als u hem ziet.

A. Ja, dat is precies, zoals ik de heer van Angeren ken: Even tot voorzichtigheid manen; de oplossing moet niet ontaarden in iets, dat verkeerd is. Ik weet niet, of er van de andere Ministers brieven zijn, maar dit is in alle pais en vree behandeld. Hier zat helemaal niet achter de kwestie, die in 1941 een rol speelde, wat u misschien

een ogenblik zouden kunnen denken. Welke taken precies aan het Departement toebehoorden, durf ik op dit ogenblik zo uit mijn hoofd niet te zeggen, maar de hoofdzaak bleef de coördinatie. Het Departement heette, meen ik, in het Engels dan ook: ministry for the coordination of war-affairs.

82895. De **Voorzitter**: Dan hebben wij nog ergens bij de moeilijkheden, die er in het voorjaar van 1944 met de heer van Boeyen zijn geweest, een gedachte aangetroffen, die blijkbaar even heeft gespeeld, namelijk of niet een oplossing kon worden gevonden, waarbij de heer Linthorst Homan een soort van semi-Minister werd. Herinnert u zich daar iets van? Het is blijkbaar maar zeer oppervlakkig aan de orde geweest.

A. Was liet de bedoeling, dat die hem zou vervangen voor het gaan naar Nederland als kwartiermaker?

82897. De **Voorzitter**: Dat is juist de vraag. Het is ons niet geheel duidelijk, hoe men zich dat voorstelde. Het is natuurlijk een wonderlijke omschrijving. *e'* hebt niet de indruk, dat het een grote rol heeft gespeeld?

A. Neen, het dunkt mij van niet.

82898. De **Voorzitter**: Ik kom nu tot een ietwat moeilijker affaire, namelijk de inbraak in het bureau van de heer van Heuven Goedhart te Oosterwijk. Daarvan zijn ons enige merkwaardige feiten gebleken. Toen die inbraak had plaats gehad, is er een kopie gevonden van een brief, die de heer van Heuven Goedhart, toen hij Minister was, aan de heer Bosch van Rosenthal had geschreven. Het is duidelijk, dat hij die brief heeft geschreven, toen hij Minister was, want hij spreekt daarin van: „De functie, die ik thans bekleed". Die inbraak heeft begin Maart 1945 plaats gehad, dus kort na zijn aftreden als Minister. Die brief is dus zonneklaar geschreven tijdens zijn Ministerschap.

Nu is de gang van zaken zo geweest — de heer van Angeren heeft die uitvoerig geschetst —, dat op een gegeven ogenblik de heer Kruls bij u is gekomen en heeft gezegd, dat er vermoedens waren, dat de heer van Heuven Goedhart verbindings met het bezette gebied onderhield buiten de daarvoor aangewezen instanties om. De heer van Angeren heeft medegedeeld, dat toen van de kant van de heer Kruls het voorstel is gedaan, de bureaux van de heer van Heuven Goedhart te forceren, dat hij toen nog het tussenvoorstel heeft gedaan, dat hij met de heer van Heuven Goedhart zou gaan om dat te voorkomen en dat de heer van Heuven Goedhart daartegen bezwaar heeft gemaakt, omdat er iets bij de stukken was, dat voor de heer van Angeren niet zo prettig was. Dat bleek achteraf de brief van de heer van Heuven Goedhart aan de heer Bosch van Rosenthal te zijn, waarin opmerkingen over de heer van Angeren stonden. Maar dit is een tussenphase.

De heer Kruls zou het dus hebben voorgesteld en u zou het hebben goedgevonden. Er is een kopie van een brief te voorschijn gekomen, die de heer van Heuven Goedhart aan de heer Bosch van Rosenthal had geschreven. De heer van Heuven Goedhart heeft echter gezegd, dat hij die brief via B.I. naar Nederland heeft gezonden.

A. De heer Kruls wist natuurlijk niet, wat in de safe was.

82899. De **Voorzitter**: Maar er was een vermoeden — zo schijnt hij het te hebben voorgedragen —, dat de heer van Heuven Goedhart verbindings met Nederland had onderhouden, die niet via het B.I. liepen. Er is niets anders uitgekomen dan de doorslag van die ene brief, waarvan de heer van Heuven Goedhart zegt, dat hij die via het B.I. heeft gestuurd.

A. Dat zal wel waar zijn. Dat neem ik aan.

82900. De **Voorzitter**: Hoe is die zaak dan in de wereld gekomen? Dat is een heel wonderlijke geschiedenis. Daarvan is u misschien op dat ogenblik niets gebleken.

A. Ik heb u precies verteld, hoe het gegaan is. Meer kan ik u er niet van vertellen. De heer van Heuven Goedhart wilde de sleutel niet afgeven of iets dergelijks en toen is — dat zal wel zo zijn — door de heer Kruls dat vermoeden geopperd in verband met een gesprek, dat per telefoon gevoerd werd.

Dan begint het er op te lijken, dat, wanneer er zoveel bezwaren bestaan tegen dat bureau, het Departement zich daarvan moet meester maken.

82901. De **Voorzitter**: Maar wat was de reden, dat *Kruls* dan naar Londen kwam om dat voorstel te doen?

A. Daar kwam hij niet voor; dat is in de loop van een conferentie aan het Departement naar voren gekomen.

82902. De **Voorzitter**: Maar die conferentie liep over de vraag, wat er met die stukken van de heer *van Heuven Goedhart* moest gebeuren.

A. Dat is er uit te voorschijn gekomen. Ik voor mij heb niet de voorstelling, dat generaal *Kruls* naar Londen kwam om te spreken over de hangende kwestie van de stukken van *van Heuven Goedhart*.

82903. De **Voorzitter**: De heer *van Angeren* heeft gezegd, dat hij op een gegeven ogenblik in uw kamer werd geroepen, waar de heren *Kruls* en *Snijders* reeds waren en waar het ging over brieven van de heer *van Heuven Goedhart*, die door de Canadezen of de Engelsen waren gevonden, en over de noodzakelijkheid om zijn bureau te openen.

A. Ik heb op dat ogenblik de beslissing genomen om het bureau te openen, officieel, en ik heb de verantwoording op mij genomen, maar het is naar mijn voorstelling niet een bespreking geweest, die speciaal betrekking had op die kwestie van dat bureau. Dat was al eerder in Londen aan de orde geweest: hoe zullen wij dat doen? Het is in de loop van die bespreking een punt geworden. Mijn secretaris, de heer *Nuboer*, was bij mij; hij weet dat precies.

82904. De **Voorzitter**: Dan is er nog een tweede kwestie. De heer *van Angeren* is tenslotte blijkens zijn aantekeningen, die hij op dat stuk heeft gezet, in Maart 1945 in het bezit gekomen van die bewuste doorslag van die brief van de heer *Bosch van Rosenthal*, waarin die minder prettige uitlating over hem stond, en de heer *van Angeren* heeft die doorslag aan ons overgelegd. Zo kennen wij die brief.

A. Welke brief is dat?

De **Voorzitter**: Het is een kopie van een brief aan de heer *Bosch van Rosenthal*, geschreven door de heer *van Heuven Goedhart* tijdens zijn Ministerschap; de kopie is gevonden in dat bureau. Het stuk is met de verdere inhoud van het bureau naar Londen gegaan en de heer *van Angeren* zegt, dat hij daarna van u deze kopie heeft toegezonden gekregen. En nu komt het merkwaardige. Ik heb dat aan *van Heuven Goedhart* medegedeeld, en toen zeide deze: dat kan niet, want die kopie heb ik; die heb ik van *Gerbrandy* gekregen op het ogenblik, dat de stukken uit elkaar gehaald werden. In tegenwoordigheid van de heren *Gerbrandy* en *Nuboer* werd de zaak uit elkaar gehaald en toen zou u hebben gezegd: „Hier is een brief van jou” en u zou hem die kopie van de brief aan de heer *Bosch van Rosenthal* hebben gegeven. Maar nu heeft de heer *van Angeren* ook een kopie!

A. Ik durf het niet met zekerheid zeggen, maar mij staat voor de geest, dat ik gezegd heb: zoek uit wat officieel is en wat niet. Toen kwam, als ik mij wel herinner, die brief te voorschijn, die wel officieel was en die ik niet kende. Ik heb toen gezegd: dat vind ik beroerd, dat, al heb je het via B.I. gedaan en het buiten mij om gedaan, ik die brief heb gehouden.

82905. De **Voorzitter**: En de heer *van Heuven Goedhart* zegt, dat hij die kopie nog heeft.

A. Wanneer het via B.I. ging, was het een officiële brief en moest hij bij mij blijven.

82906. De **Voorzitter**: Het was een „amice”-brief van de heer *van Heuven Goedhart* aan de heer *Bosch van Rosenthal*, verzonden via B.I.

A. Dan zou ik de brief moeten zien; die voorstelling heb ik niet.

82907. De **Voorzitter**: Hier hebt u een afschrift. U vindt direct in het begin al die zin over de heer *van Angeren*.

A. Van zo'n brief heb ik geen voorstelling.

82908. De **Voorzitter**: Dat klopt in zoverre, dat u de brief aan de heer *van Heuven Goedhart* hebt gegeven als zijnde een particuliere brief.

A. Er was wel een brief bij — maar dat was niet deze —, waartegen ik bezwaar had. Dit is privé; dit is niet zo'n brief. Althans voor zover ik mij de brief herinner.

82909. De **Voorzitter**: Nu is het gekke van de zaak dit: De heer *van Heuven Goedhart* zegt: Ik heb in tegenwoordigheid van de heren *Gerbrandy* en *Nuboer* die brief teruggekregen en nu krijgt de heer *van Angeren* toch een kopie van deze brief, waaruit is af te leiden, dat iemand er belang bij had die brief in handen van de heer *van Angeren* te spelen, waarin die onaangename zinsnede stond.

A. Dat weet ik niet meer, maar wat doet het eigenlijk ter zake? Dit is een incident. U weet hoe het zit. Wij wilden de stukken hebben, die de hlinister moest afgeven, en het ongelukkige is geweest, dat men de safe heeft opengebroken. Ik heb nog gezegd: Laten wij het maar niet doen, maar toen was het al gebeurd. Dit is echter mijns inziens van volkomen ondergeschikte betekenis.

82910. De **Voorzitter**: Dat is het niet, want dit is symptomatisch voor een zaak, die de commissie op het ogenblik aan het onderzoeken is.

A. Welke dan?

De **Voorzitter**: Een reeks van grieven, die tegen de heer *van Heuven Goedhart* zijn ingebracht en die op het ogenblik worden onderzocht. Het symptomatische zit hierin: Op de een of andere manier is aan de Minister-President gesuggereerd (u staat zelf daar volkomen buiten), dat het wenselijk was, dat de bureaux van deze oud-Minister werden opengebroken, hetgeen op zich zelf nogal een excessieve maatregel is.

A. Maar dat is zó gegaan. Ik geloof, dat u zich vergist, als u zegt, dat de heer *Kruls* daarvoor naar Londen is gegaan.

82911. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waarom kwam hij daar dan?

A. Omdat er verschillende dingen van het Militair Gezag besproken moesten worden en toen dit punt aan de orde kwam, heb ik gezegd: Laat *van Angeren* er even bijkomen, want dit is een delicate kwestie.

82912. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe kwam de heer *Kruls* op het idee?

A. Omdat er getelefoneerd werd. Toen is gezegd: O, dan zit er waarschijnlijk werkelijk wat in.

82913. De **Voorzitter**: Door wie werd er getelefoneerd?

A. Ik telefoneerde met de heer *van Heuven Goedhart* en gaf het gesprek door aan de aanwezigen.

82914. De **Voorzitter**: Volgens de heer *van Angeren* ligt de zaak anders. Er is in de bespreking voorgesteld die bureaux te forceren, waarop de heer *van Angeren*, die er toen bij gehaald werd, zeide: Dit is toch een maatregel, die men tegenover een oud-Minister niet kan nemen. De heer *van Angeren* heeft ons verteld, dat hij toen voorgesteld heeft, dat hij met de heer *van Heuven Goedhart* naar Brabant zou gaan en dat zij het samen zouden doen. Toen is de heer *van Heuven Goedhart* opgebeld en heeft deze gezegd: Dat kan niet, want daar zit iets in. dat onaangenaam is voor de heer *van Angeren*.

A. Dat kan wel. Op een gegeven ogenblik kwam naar voren, dat er iets compromitterends in zat.

82915. De **Voorzitter**: Maar toen was het forceren van zijn bureaux al aan de orde.

A. Deze conferentie werd daarvoor niet belegd. Hoort u dan liever de heer *Nuboer*; die zal het beter weten, want die zat er bij.

De **Voorzitter**: Dat zullen wij zeker doen.

82916. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar er is toch iemand over begonnen.

A. Maar het ging niet over dit speciale geval.

82917. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat kan niet anders, want de heer *van Angeren* heeft gezegd, dat hij daarvoor geroepen werd.

A. Op een gegeven ogenblik is dat punt een rol gaan spelen, maar daarvoor is die conferentie niet belegd.

82918. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat doet er niets toe. Het was een van de punten van die conferentie.

A. Het is op een gegeven ogenblik een punt in de bespreking geworden. Toen is er gebeld, is er een beslissing genomen en is die uitgevoerd.

82919. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het blijkt duidelijk, dat u er geen zin in had.

A. Helaas heb ik te lang gewacht. Ik dacht: ik doe het ook liever niet, al hebben zij allemaal geadviseerd het te doen. De heer *Nuboer* zeide ook tegen mij: Waarom zou u dat nu doen, Excellentie? Toen heb ik Brussel opgebeld en toen heeft men gezegd: Het is vanmorgen niet gebeurd.

82920. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dit punt is niet door u ter sprake gebracht. Dat staat wel vast.

A. Neen, niet door mij.

Laat ik het nog even heel kort samenvatten wat ik mij herinner. In een conferentie op mijn Departement, waarbij generaal *Kruls* en de chef der Afdeling Justitie in het Militair Gezag met mij diverse zaken kwamen bespreken, kwam op een gegeven ogenblik aan de orde, dat Justitie nog niet alle documenten van de aftredende Minister van Justitie had ontvangen. Daarbij werd o.a. opgemerkt (door wie, weet ik niet meer), dat de secretaresse van de aftredende Minister bezig was geweest documenten van Justitie te verbranden. Begrijpelijkerwijs kwam toen ook op de proppen, dat de heer *van Heuven Goedhart* bezwaar had de sleutel van het loket, waarin stukken waren van Justitie en van hem privé, af te geven. De gedachte kwam daardoor naar voren, dat er iets bij zou kunnen zijn, waarvan wij beslist behoorden kennis te nemen. De Secretaris-Generaal, de heer *van Angeren*, werd toen uitgenodigd de conferentie bij te wonen. De heren *Kruls* en *Snijders* gaven als hun oordeel, dat er niets anders op zat dan het slot te openen. De anderen gevoelden daarvoor weinig. Toen gaf de heer *van Angeren* een advies, dat een telefoongesprek tussen mij en de heer *van Heuven Goedhart* ten gevolge had. In dit telefoongesprek kwam de heer *van Heuven Goedhart* mededelen, dat hij daarom bezwaar had, dat niet hij persoonlijk, maar b.v. te zamen met de heer *van Angeren*, het loket zou openen, omdat er correspondentie bij was, welke niet mooi was voor de heer *van Angeren*. De telefoon opgehangen hebbende, rapporteerde ik zoveel mogelijk letterlijk wat de heer *van Heuven Goedhart* gezegd had. Toen de heren *Kruls* en *Snijders* bleven aandringen op een beslissing en geen andere oplossing aanwezig achtten dan door te tasten en het slot te forceren, heb ik een beslissing genomen en daartoe schriftelijk opdracht gegeven.

Vervolgens vergat ik de hele kwestie door belangrijker besognes. Een paar dagen later maakte ik tegenover de heer *Nuboer* de opmerking, toen ik mij het incident herinnerde: ik vind dit toch helemaal niet prettig tegenover een oud-collega. Daarop reageerde de heer *Nuboer* met de mededeling in duidelijke termen, dat ook hij de opdracht verre van fraai vond. Ik gaf ogenblikkelijk opdracht onze afdeling in Brussel op te bellen, opdat ik order tot intrekking van de opdracht kon geven. De telefoon kwam snel door, maar ik ontving de mededeling: het forceren is hedenmorgen geschied. Later bleek mij, dat het forceren van het slot erg ostentatief was geschied. Dat hinderde mij. Bovendien had ik achteraf, hoewel ik vond, dat wij volkomen gerechtigd waren het loket, dat de officiële stukken van Justitie bevatte, te forceren, de daad tegenover de heer *van Heuven Goedhart* wel uitzonderlijk onvriendschappelijk was. Ik heb hem, toen wij later „officieel“ en „privé“ gingen schiften, mijn spijt betuigd. Bij dat schiften behield ik o.a. een stuk, dat ik als officieel beschouwde bij het inkijken er van, dat aan de heer *Bosch van Rosenthal* was gericht, maar welks inhoud mij pas op dat ogenblik ter kennis kwam. Ik maakte daarover een opmerking, heb verder het stuk niet ingekeken en kan niet zeggen wat het precies inhield. Mijn bezwaar was, dat buiten mij om contact met *Bosch van Rosenthal* was gezocht. Ik geloof niet, dat het door mij bedoelde stuk identiek is met het stuk, dat u mij toont.

82921. De **Voorzitter**: En nu de kwestie van de arrestatiebevoegdheid. Daarover heeft de commissie zeer veel mededelingen gekregen en ook een zeer uitvoerige uiteenzetting van de heer *Speyart van Woerden*.

De heer *Speyart van Woerden* is met de heer *van Heuven Goedhart* naar Londen gekomen naar aanleiding van een brief, die u hebt geschreven over zeer alarmerende geruchten. Is het juist, dat de heer *Kruls* daarover eerst bij u is gekomen? Het schijnt zo te zijn gegaan,

dat de heer *Kruls* naar Londen is gegaan met de mededeling, dat er geruchten waren, dat de procureur-generaal „gekidnapt“ zou worden.

A. Ik meen van wel en dat daaruit is voortgevloeid een bericht van mij aan de heer *van Heuven Goedhart*.

82922. De **Voorzitter**: Weet u niet, waarom de heer *Kruls* zich niet direct tot de heer *van Heuven Goedhart* heeft gewend, die in Brabant zat?

A. Dat weet ik niet.

82923. De **Voorzitter**: Het zou niet vreemd zijn geweest, wanneer hij dat had gedaan.

A. Hij had zich eigenlijk tot de Minister van Oorlog moeten wenden.

82924. De **Voorzitter**: Of tot de Minister van Justitie, die de chef van de procureur-generaal was.

Weet u ook, waar die alarmerende geruchten vandaan zijn gekomen? Heeft de heer *Kruls* u dat verteld?

A. Neen, daarop durf ik geen antwoord te geven.

82925. De **Voorzitter**: Het feit, dat men hieraan toegegeven heeft, is op zich zelf toch wel eigenaardig. Ik zou mij ook kunnen voorstellen, dat de Regering had gezegd: als er zulke dingen gaande zijn, blijft de procureur-generaal zeker in het bevrijde gebied en zullen wij zorgen, dat er niets gebeurt.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u het geloofd?

A. Natuurlijk.

82926. De heer **Koersen**: Had u daarvoor sterke argumenten?

A. Inderdaad. U moet eens denken aan de spanningen, die daar toen bestonden; die waren heel erg; dat moet u niet onderschatten.

82927. De **Voorzitter**: Het was natuurlijk wel een wijken.

A. Niet een wijken, maar het tijdelijk wegnemen van frictie, ten einde spectaculaire incidenten te voorkomen.

82928. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Voor dreigementen mag men nooit uit de weg gaan.

A. Als men op een gegeven ogenblik *Westerling* zou willen laten binnenkomen en men denkt, dat hij zou worden vermoord, dan is het verstandiger om het niet te doen. Hier was naar mijn mening doelmatig overleg met de Minister van Justitie, die het zelf het beste vond, dat *Speyart van Woerden* tijdelijk in Londen bleef.

82929. De **Voorzitter**: Maar hier werd een van de medespelers uit een spel van tegenstellingen weggenomen en daardoor kwamen de kaarten anders te liggen. Dat was de betekenis van het wegnemen van de heer *Speyart van Woerden*. De heer *van Angeren* heeft verklaard, dat hiermede eigenlijk een beslissing over de houding van de Regering ten opzichte van het arrestatievraagstuk was gevallen.

A. Dat had met de kwestie van de arrestatiebevoegdheid niets te maken.

82930. De **Voorzitter**: Daar liep de hele kwestie over.

A. Ik bedoel: het feit, dat *Speyart van Woerden* gevaar liep vermoord te worden, hetgeen de Minister tot het advies bracht: laat hem op dit ogenblik in Londen, wat de andere Ministers, die er bij betrokken waren, de verstandigste daad vonden. Dat staat op zich zelf niet in verband met de arrestatiebevoegdheid. Op dat ogenblik is er over de arrestatiekwestie geen woord gevallen.

82931. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik volkomen. Maar de zaak, waar het om gaat, is de voorstelling van zaken, door de heer *van Angeren* gegeven. Er werd in het zuiden een strijd om de macht gevoerd in verband met arrestatiebevoegdheid en nu werd één van de exponenten van de éne partij opzettelijk onder druk en dreiging van de andere partij weggenomen uit het strijdtoneel.

A. Ik weet niet anders en beter en naar mijn mening weet ook de heer *van Heuven Goedhart* niet anders en beter dan dat er een ernstige mededeling was van de chef van het Militair Gezag: dat gevaar is er.

82932. Jonkvrouwe **Wttewaall** van **Stoetwegen**: Was er geen mogelijkheid iemand als de procureur-generaal te beschermen door de machtige arm van het Militair Gezag? Had men niet moeten zeggen: de heer *Speyart van Woerden* blijft op zijn plaats en wij zullen zorgen, dat hij beschermd wordt?

En dan nog deze vraag: Hebt u nooit een onderzoek gedaan naar de herkomst van dat verhaal?

A. Dat was mij officieel door de leider van het Militair Gezag voorgehouden.

82933. De heer **Koersen**: Heeft het u niet bevreemd, dat, toen er bij het Militair Gezag bericht kwam, dat er gevaar bestond, dat de heer *Speyart van Woerden* gekidnapt zou worden, deze en zijn chef door de chef staf Militair Gezag niet gewaarschuwd zijn?

82934. De Voorzitter: In plaats, dat generaal *Kruls* de heer *Speyart van Woerden* en de Minister van Justitie waarschuwt, gaat hij eerst naar Londen. Onderdehand had de heer *Speyart van Woerden* wel duizend keer gekidnapt kunnen worden.

A. Goed, u geeft hiervan een voorstelling, alsof hier blijkbaar andere motieven achter zaten, maar daar wist ik niets van; ik wist alleen van het Militair Gezag, dat dit gevaar dreigde. Dat zou ernstige repercussies ten gevolge hebben. Toen is overleg gepleegd tussen *van Heuven Goedhart* en mij en dat heeft er toe geleid: Laat hij op dit ogenblik te Londen blijven; dan is de frictie verdwenen.

82935. De Voorzitter: Dat daar een intrige of iets anders achter kon zitten, voortvloeiende uit de tegenstelling, die ik geschetst heb, is op dat moment dus niet bij de Regering opgekomen?

A. Neen; dat hoor ik nu voor het allereerst, dat u iets van die aard in uw geest hebt. Het is natuurlijk ook een ernstige aanklacht tegen generaal *Kruls*, dat hij eigenlijk zegt: Ik weet een middeltje om mij van een lastig man hier te ontlasten. Dat heeft echter geen rol gespeeld in de overwegingen.

82936. Jonkvrouwe **Wttewaall** van **Stoetwegen**: U zoudt de heer *Speyart van Woerden* toen een Amerikaanse reis laten doen?

A. Er is toch overwogen: Kunnen wij iets vinden voor de procureur-generaal?

82937. Jonkvrouwe **Wttewaall** van **Stoetwegen**: Hij heeft dat toen niet gedaan, maar is rustig in Brabant gebleven — niet in functie — en toen is er niets gebeurd.

82938. De Voorzitter: Later — ik meen in Mei — is de heer *Speyart*, naar hij ons heeft medegedeeld, een mededeling geworden van de Minister van Justitie a.i., dat deze er over dacht hem tot procureur-generaal in den Haag te doen benoemen. De heer *Speyart van Woerden* heeft daarop gezegd: Daar denk ik niet over, want ik ben procureur-generaal in den Bosch en als ik als zodanig naar den Haag overgeplaatst word, ben ik mijn gezag kwijt. Indien de zaken zich zo hebben toegedragen, is er met deze functionaris nogal wonderlijk omgesprongen, ten eerste doordat hij uit het bevrijde gebied als het ware weggelokt werd op grond van de bedreiging met kidnappen, terwijl later getracht werd zijn positie op een andere manier te veranderen.

A. Ik meen, dat het zo zit. In zijn plaats is toen de heer *Deelen* opgetreden als waarnemend procureur-generaal en dat werd algemeen een zeer goede oplossing gevonden; is het dan niet verstandiger, dat de heer *Deelen* dat blijft, en zullen wij dan niet met de heer *Speyart van Woerden* overleg plegen: hebt u niet liever een andere functie? Dat is inderdaad gebeurd.

82939. De Voorzitter: Dat kan ik mij voorstellen, maar er schijnt de heer *Speyart van Woerden* te verstaan te zijn gegeven, dat, als hij zich niet wilde schikken, overwogen zou moeten worden hem te ontslaan. Dat is iets anders dan overleg plegen.

A. Heb ik dat geschreven?

Jonkvrouwe **Wttewaall** van **Stoetwegen**: U hebt hem gezegd: hij moest naar Londen komen; als hij dat niet deed, ging hij er uit, en later is de kwestie van den Haag op de proppen gekomen.

A. Dat is, voor zover mijn herinnering gaat, een heel vriendschappelijke bespreking geweest met de heer *Speyart*. Ik meen, dat er twee dingen behandeld zijn: procureur-generaal in den Haag en procureur-fiscaal in den Bosch meen ik, en dat toen de heer *Speyart* gezegd heeft, na het overwogen te hebben: Ik voel mij geheel verbonden met Brabant, daar ben ik altijd geweest, dat is mijn natuurlijk regioon en die verplaatsing ligt mij tenslotte toch niet. Hij heeft het wel zeer ernstig overwogen, want op een gegeven ogenblik stond hij op het punt het te aanvaarden. Dat is heel vriendelijk besproken. Ik herinner mij niet, dat daarover harde woorden zijn gevallen.

In dit verband acht ik het gewent nog even zeer nadrukkelijk iets over het incident *Speyart van Woerden* te zeggen.

De zaak werd aanhangig gemaakt door generaal *Kruls*, die ons in Londen kwam rapporteren, dat hem gegevens bereikten, er op wijzend, dat er tegen de heer *Speyart van Woerden* iets ondernomen zou worden. Dit mondeling rapport van generaal *Kruls* heeft geleid tot overleg tussen de generaal, de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude*, en mij en, toen de heer *Speyart* naar Londen kwam, mede tot overleg met de heer *van Heuven Goedhart*. Het bezwaar van de generaal was niet, dat men de procureur-generaal moeilijk kon beveiligen, maar wel, dat hij spanningen veroorzaakte, die tot een plotse incident zouden leiden, dat voor ons prestige bij de geallieerden fnuikend zou zijn. Er is bij de bespreking geen ogenblik naar voren gekomen, dat de arrestatiebevoegdheid, welke door veel illegalen (en ook door mij) anders werd bekeken dan door de heer *Speyart*, hierbij een rol speelde. Het ging over de modus quo van het optreden van de heer *Speyart van Woerden*, over de reacties, die hij verwekte. Er is geen ogenblik sprake geweest van: de illegaliteit wil dat, de heer *Speyart* wil wat anders, doe om erger te voorkomen maar de zin van de illegaliteit. Het ging uitsluitend over de zeer grote kans van hoogst onaangename incidenten in verband met gevoelens van bitterheid, welke de heer *Speyart van Woerden* zeker niet wilde opwekken, maar even zeker juist wel opwekte.

Op dat gebied had ik ervaring, welke ik het best uitdruk in twee zinnen. De heer *Speyart van Woerden* was een begaafd en toegewijd hoofdambtenaar. De heer *Speyart van Woerden* verwekte bij figuren van betekenis, met wie hij zakelijk te maken had, reacties van bitterheid, waarvan alleen hij de scherpte kan beoordelen, die, zoals ik, dit vroeger had geobserveerd.

Mijn persoonlijke opvatting was en is steeds geweest: de heer *Speyart* is volkomen ongeschikt voor de functie van procureur-generaal in tijden van spanningen. Dit was ook aanvankelijk de opvatting van de heer *van Heuven Goedhart*.

Toen ik de mededeling van generaal *Kruls* kreeg, trok ik de conclusie: daar hebt ge het weer. Een der beste vrienden van *Speyart van Woerden* drukte zijn zienswijze eens tegenover mij uit met de woorden: „Welk een ijver, welk een onverstand!” Deze vriend zei dit natuurlijk bij wijze van overdrijving, maar tevens met de bedoeling om liet gevaar, dat in *Speyart van Woerden* school, te karakteriseren.

Ik vond het oneindig veel beter, dat de heer *Deelen* procureur-generaal werd dan dat de heer *Speyart van Woerden* het bleef. Vandaar dat ik stuurde in de richting: vind iets anders, iets volkomen eervols voor deze in veel opzichten hoog te waarden man, maar haal hem a.u.b. uit Brabant tijdelijk vandaan als procureur-generaal. Door deze opvatting ben ik èn bij de eerste beslissing èn bij het later overleg steeds geleid. Dat overleg heeft steeds een vriendschappelijk karakter gehad. Noch bij de heer *van Lidth de Jeude*, noch Lij mij heeft ook maar een ogenblik een rol gespeeld de idee: laten we in vredesnaam voor dreiging zwichten. Het ging niet over dreiging, liet ging over fricties, welke een wijs beleid behoorde te voorkomen, mede in het belang van de naam van Nederland bij de geallieerden. Ik ben overtuigd, dat het bij generaal *Kruls* niet anders stond. In deze sfeer is de beslissing voorbereid en uitgevoerd.

Het element, dat uw commissie thans lichtelijk veronderstelt, is, wat de behandeling van deze zaak betreft, irreeël. Mocht intussen van illegale zijde gesteld zijn, wat mij onbekend is, dat de heer *Speyart van Woerden* in de gegeven verhoudingen niet was the right man in the right place, dan zou ik willen zeggen: dat standpunt deel ik op grond mijner kennis van vroeger en mijn korte ervaring in 1944.

Er zijn weleens beslissingen, waarvan men achteraf — wat gemakkelijk gaat, als men de gevolgen heeft kunnen observeren — concludeert, dat, als ze nog eens genomen moesten worden, ze anders zouden luiden.

Vraagt uw commissie mij, hoe ik ten deze sta ten opzichte van het incident-*Speyart van Woerden*. dan antwoord ik: dat zou ik precies doen als indertijd is geschied.

82940. De **Voorzitter**: Er zijn in het zuiden ontzaglijk veel moeilijkheden geweest over die arrestaties. Er is daar, mede ten gevolge van het feit, dat het oorlogsterrein was, een bepaalde gedragslijn gevolgd, die ten gevolge heeft gehad, dat er zeer veel arrestaties hebben plaats gehad, ook een aantal ongerechtvaardigde arrestaties. Er is strijd over ontstaan, hoe dat alles weer in meer regelmatige banen geleid moest worden. Tenslotte is de bevrijding van het noorden gekomen en ook daar hebben zeer veel arrestaties plaats gehad en ook daar hebben nogal wat ongerechtvaardigde arrestaties plaats gehad. Daardoor is een probleem geschapen, dat in de volgende jaren aan de bijzondere rechtspleging heel wat moeilijkheden heeft veroorzaakt. Blijkbaar is in het voorjaar van 1945 niet overwogen, of, wanneer bij de bevrijding van het noorden de oorlog zou zijn afgelopen — na de bevrijding van het zuiden duurde de oorlog nog voort —, men niet tot een andere regeling zou moeten komen.

A. Toen is zeer nadrukkelijk besproken, dat dan zo spoedig mogelijk het Militair Gezag moest worden vervangen door de regeling van het Politiebesluit, waardoor zulke arrestaties in de sfeer van justitie zouden komen. Dat is altijd de opzet geweest, maar die kon niet worden uitgevoerd, omdat tegen alle verwachtingen in, na October 1944, het noorden zolang bezet is gebleven.

82941. De **Voorzitter**: Ik begrijp, dat de invoering van het Buitengewoon Politiebesluit in het zuiden bezwaren had. Na de bevrijding van het noorden hebben de arrestaties daar grosso modo op dezelfde basis plaats gevonden als in het zuiden. Als het noorden vechtende had moeten worden veroverd, was daar precies dezelfde situatie ontstaan als in het zuiden. Men had echter ook het geval, dat, wanneer het noorden zou vrijkomen, de oorlog tegelijkertijd zou zijn afgelopen, onder het oog kunnen zien. Dan had men kunnen overwegen of men in dat geval met minder arrestaties had kunnen volstaan, waardoor een geringere last op de bijzondere rechtspleging zou zijn komen te rusten dan nu het geval is geweest. Heeft men die eventualiteit voor het noorden onder het oog gezien? Wij hebben, daarvan geen spoor gevonden.

A. Ik herinner mij, dat deze zaak in twee vergaderingen van de Ministerraad is besproken, naar ik meen in tegenwoordigheid van de heer *Kruls*. Wat precies het resultaat is geweest, durf ik op het ogenblik niet te zeggen.

82942. De **Voorzitter**: De conclusie is blijkbaar geweest, dat voor het noorden geen andere maatregelen moesten worden getroffen.

A. Voor zover ik mij herinner, was de conclusie, dat het Militair Gezag zo snel mogelijk moest worden beëindigd.

82943. De **Voorzitter**: Daarover liep de zaak niet.

A. De gedachte was: bijt maar door de zure appel heen: je krijgt onrechtvaardige arrestaties, maar die zijn niet te voorkomen.

82944. De **Voorzitter**: Het ging over de vraag, of de arrestaties moesten plaats vinden door de illegaliteit dan wel door de zo snel mogelijk gezuiverde politie. In het zuiden is de regeling getroffen, dat de arrestaties zouden geschieden door arrestatieploegen van de illegaliteit. Dat is in het noorden ook gebeurd, met het gevolg, dat er aan de deskundigheid ten aanzien van de wijze, waarop de arrestaties plaats hadden, wel het een en ander heeft ontbroken. Men had kunnen overwegen, of, wanneer bij de bevrijding van het noorden tevens de oorlog zou zijn beëindigd, de mogelijkheid zou hebben bestaan een ander systeem te volgen door b.v. de arrestaties door de zo snel mogelijk gezuiverde politie te laten geschieden.

A. Dat zou ik moeten nakijken. Ik herinner mij wel, dat het besproken is.

82945. De heer **Koersen**: De heer *van Heuven Goedhart* heeft ons gezegd, dat hij uitdrukkelijk in een nota heeft geschreven, dat het in het noorden niet moest gebeuren op de wijze als het in het zuiden was gebeurd.

A. Het kan zijn, dat juist naar aanleiding daarvan de zaak behandeld is. Dat acht ik goed mogelijk. Ik meen, dat de kwestie tweemaal aan de orde is geweest, maar dat zou ik nog even moeten controleren. De mededeling, die mij bereikt had, was, dat de politie zeer geïnfiltrerd was door verkeerde elementen. Dat was de grote moeilijkheid.

82946. De **Voorzitter**: Zeker, zij moest natuurlijk gezuiverd en aangevuld worden, ook uit de illegaliteit, maar dan konden de arrestaties geschieden onder leiding van de gezuiverde politie.

A. Wanneer men daarover tijdig kon beschikken.

82947. De heer **Koersen**: Had u een indruk over het percentage verkeerde elementen bij de politie? De heer *Speyart van Woerden* meende, dat dat aantal uiteindelijk nogal gering was. Velen hadden de benen genomen en vele anderen waren bekend bij hun collega's. Meent u, dat het percentage verkeerde elementen nogal groot was?

A. Inderdaad.

82948. De **Voorzitter**: Ik heb nog één ding vergeten in verband met die geschiedenis van het kidnappen van de procureur-generaal. De heer *Speyart van Woerden* heeft gezegd, dat naar zijn mening daarbij een rol heeft gespeeld de eerste bespreking, die hij in begin December 1944 op Bosch en Ven heeft gehad met een aantal Ministers en met generaal *Kruls* en andere autoriteiten, in welke bespreking het probleem van de arrestatiebevoegdheid voor het eerst in volle omvang is besproken. Nu was daar ook aanwezig de heer *Doorman* en de heer *Speyart van Woerden* zegt, dat hij later van de heer *van Heuven Goedhart* in Londen heeft gehoord, dat een rol gespeeld hebben de aantekeningen, die de heer *Doorman* van die bespreking had gemaakt, en welke aantekeningen door u en de heer *van Heuven Goedhart*, toen u ze later gezien hebt, zijn beoordeeld als een minder juiste weergave van wat de procureur-generaal had gezegd.

A. Ja.

82949. De **Voorzitter**: Was hetgeen de procureur-generaal in die bespreking had gezegd, in die aantekeningen inderdaad onjuist voorgesteld?

A. Laat ik het zo zeggen, dat deze aantekeningen eenzijdig waren. Ik wil helemaal niet zeggen, dat ze met opzet zo waren gemaakt, maar ze gaven niet een juiste zuivere indruk van de gehouden conferentie.

82950. De **Voorzitter**: Daaruit heeft de heer *Speyart van Woerden* het vermoeden geconstrueerd — niet geheel ten onrechte wellicht —, dat deze aantekeningen een rol hebben gespeeld bij de agitatie, die tegen hem is gevoerd. Het is natuurlijk mogelijk, dat de inhoud er van bekend is geworden.

A. Dat de inhoud daarvan buiten de leden van de conferentie bekend was, weet ik uit persoonlijke ervaring. Daardoor weet ik ook, dat ik er de aandacht op heb moeten vestigen, dat deze aantekeningen niet zuiver waren.

82951. De **Voorzitter**: Hebt u bij de Kabinetsformatie van 1945 ook nog contact gehad met de heer *Koomans*, de directeur van het Havenbedrijf te Rotterdam, die door de linies was gekomen, en met prof. *Kaag* uit Tilburg?

A. Ja.

82952. De **Voorzitter**: Hebben er met deze heren besprekingen plaats gehad over een benoeming tot Minister van Waterstaat, respectievelijk tot Minister van Handel en Nijverheid?

A. Met *Koomans* wel, met *Kaag* niet.

82953. De **Voorzitter**: Met de heer *Kaag* is het dus niet tot het stadium van besprekingen gekomen?

A. Neen, zelfs niet in een beginstadium.

82954. De **Voorzitter**: Waarom is het met de heer *Koomans* afgesprongen?

A. Om persoonlijke redenen zijnerzijds.

81955. De **Voorzitter**: Wanneer en op welke wijze is eigenlijk het besluit genomen, dat de Koningin en de Ministers naar Nederland zouden terugkeren? Het is misschien wel van belang voor de historie om dat even vast te stellen.

A. Ik weet het niet precies.

82956. De **Voorzitter**: Is er een bepaald moment geweest, waarop dat besluit besproken is?

A. Ja, er is overleg met mij gepleegd over het gaan van de Koningin en het Kabinet. Dat is in de Ministerraad geweest.

82957. De **Voorzitter**: Welke berichten van internationale of militaire aard hebben aanleiding gegeven tot het nemen van de beslissing?

A. Dat durf ik niet zeggen. Op een gegeven ogenblik is die beslissing genomen en die was eenvoudiger dan de beslissing van 1914 over het voorlopig gaan van Ministers.

82958. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat u misschien kon zeggen op welk moment van de gebeurtenissen in Duitsland men heeft beslist: Nu kunnen wij gaan.

A. Het idee was: Doe het zo gauw mogelijk, en toen heb ik gezegd: Dan en dan zal de Ministerraadsvergadering dus in Nederland zijn. Dat is op een gegeven ogenblik officieel besloten.

82959. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Kunt u daarvan de datum geven?

A. Die kan ik wel vinden.

82960. De **Voorzitter**: Bij de kwestie van *Heuven Goedhart* is sprake van een brief van 12 April 1945 van de heer *Somer* aan de Minister van Oorlog; gedeelten van die brief worden geciteerd in de brochure van de heer *Lunshof* en in dat citaat — dat overigens is gebleken niet in alle opzichten met het origineel overeen te stemmen — staat, dat het verzenden van die brief door van *Heuven Goedhart* in strijd was met een Kabinetsorder. Dat begrip „Kabinetsorder“ is ons onbekend.

A. Ik vermoed, dat het betreft een tussen de heer van Lidth *de Jeude* en mij vastgesteld directief.

82961. De **Voorzitter**: Het kan natuurlijk ook zijn, dat daarmede bedoeld wordt het Koninklijk besluit van 28 November 1942, dat een geheim Koninklijk besluit was, waarin stond, dat B.I. bij uitsluiting die verbindingen zou onderhouden. In ieder geval kunt u de uitdrukking „Kabinetsorder“ niet plaatsen'?

A. Neen.

82962. De **Voorzitter**: Ik ook niet.

Ik mag u misschien nu nog enkele korte vragen stellen over Vertrouwensmannen.

Is het zo, dat de instelling van het College van Vertrouwensmannen is geschied in onderling overleg tussen u en de heer van *Heuven Goedhart* en dat de idee eigenlijk van de heer van *Heuven Goedhart* eufkomstig is, die met een dergelijk plan uit Nederland kwam?

A. Dat was al lang aan de orde.

82963. De **Voorzitter**: Wanneer was dat al aan de orde?

A. Al een jaar.

82964. De **Voorzitter**: Wij hebben een drietal nota's van de heer *Albarda* van 16, 18 en 22 December 1942, waarbij hij o.m. de gedachte bespreekt, dat er voor de overgangstijd een bepaald college zou moeten zijn, waarvan hij nader preciseert, dat het ten hoogste een agentschap van de Regering en geen nevenregering zou moeten zijn. Daaruit blijkt, dat die gedachte al eerder aan de orde is geweest. Maar wat is nu het beslissende ogenblik geweest?

A. Toen de heer van *Heuven Goedhart* overkwam en dus mededelingen uit de eerste hand kon doen, hebben wij gezegd: Nu wij weten, wie die Vertrouwensmannen kunnen zijn, is het ogenblik rijp om dat uit te voeren.

82965. De **Voorzitter**: Dus door zijn bekendheid met de situatie in Nederland kon toen aan de gedachte uitvoering worden gegeven?

A. Ja, dat is de reden geweest.

82966. De **Voorzitter**: Hoe stelde men zich nu de taak van de Vertrouwensmannen voor? In de instructie is sprake van de zorg voor orde en rust. Even verder is er sprake van een proclamatie. Wns

het uitvaardigen van die proclamatie nu het belangrijkste of dacht men, dat Vertrouwensmannen in feite ook op andere manieren voor orde en rust zouden kunnen zorgen?

A. Dat durf ik op het ogenblik niet zeggen.

82967. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, hadden Vertrouwensmannen op het ogenblik van de bevrijding zoveel mogelijk ren beroep te doen op de goedwillende elementen en betrouwbare personen en waren verder hun feitelijke mogelijkheden zeer begrensd.

A. Dat was ook mijn persoonlijke opvatting, hoewel ik uit latere besprekingen met de Vertrouwensmannen de indruk kreeg, dat zij zelf op een enigszins ander standpunt stonden.

82968. De **Voorzitter**: Hebt u zich rekenschap gegeven van de verhouding tussen Vertrouwensmannen en O.D.? In een vroeger stadium zijn weleens telegrammen gewisseld met de O.D. over zijn optreden voor de handhaving van de orde bij de bevrijding.

A. De O.D. was bestemd om hand- en spandiensten te verlenen voor de handhaving van de orde.

82969. De **Voorzitter**: Hebt u er nog over gedacht, hoe de verhouding tussen de O.D. en de Vertrouwensmannen op het ogenblik van de bevrijding moest zijn?

A. Ik durf het niet met stelligheid te zeggen. Deze punten zijn tussen de heer van *Heuven Goedhart* en mij wel door en door besproken. Over de berichten, die naar de Vertrouwensmannen gingen, is natuurlijk ook zeer intensief overlegd, maar het staat mij niet meer duidelijk voor de geest.

82970. De **Voorzitter**: Wij hebben de telegrammen. Daaruit is wel het een en ander te reconstrueren.

Het heeft ons altijd bevreemd, dat de andere Ministers zo laat op de hoogte zijn gesteld van de instelling van het College van Vertrouwensmannen. Het was tenslotte een principiële beslissing, die op Regeringsniveau lag, en het heeft vrij geruime tijd geduurd, vóórdat het Kabinet daarvan op de hoogte was.

A. Officieel hebt u gelijk, maar praktisch niet. Ze wisten het wel, tot de heer van *Boeyen* tot mij zeide: het lijkt mij gewenst, dat u het officieel in de Ministerraad brengt.

82971. De **Voorzitter**: Maar de vraag, of men op een bepaald ogenblik tot de instelling van zulk een college zou overgaan, acht ik een kwestie van Regeringsbeleid; hierbij is het hoogste gezag betrokken. De gang van zaken heeft ons daarom wel verwonderd.

A. Overwegingen van geheimhouding en veiligheid hebben hier een rol gespeeld.

82972. De **Voorzitter**: Voorts is gebleken, dat ook het Militair Gezag een niet geheel juiste voorstelling had van het College van Vertrouwensmannen. Er is een brief van de heer *Kruls*, waarin hij zegt: ik wil nader ingelicht worden. Hij was dus blijkbaar ook niet geheel ingelicht.

A. Moest hij dadelijk ingelicht worden?

82973. De **Voorzitter**: Hij morst een aantal dingen voorbereiden voor het ogenblik, dat het Militair Gezag in het bevrijde gebied kwam. De Vertrouwensmannen moesten ook dergelijke dingen doen en het lag voor de hand, dat er een zekere coördinatie tot stand werd gebracht. Dat alles is niet zo gelukkig gelopen. Toen het Militair Gezag in Den Haag aankwam, hadden de Vertrouwensmannen al een *Staatscourant* klaar, maar deze is door het Militair Gezag in beslag genomen. Aan de andere kant ziet men, dat het College van Vertrouwensmannen zelf door de Regering slecht was ingelicht. Pas toen de heer van *der Caag* in Februari 1945 uit Engeland terugkwam, hebben de Vertrouwensmannen kennis kunnen nemen van de verschillende besluiten op het gebied van de terugkeer, die de Regering had genomen. terwijl ze tot dien altijd in het onzekere hebben verkeerd, welke plannen de Regering precies had, terwijl ze daarvan geen heldere voorstelling hadden. Wel is er einde October 1944 door de heer van *Royen* vanuit Engeland een rapport verstuurd, maar dat is nooit in Nederland aangekomen. Daarna is de heer van *der Gang* naar Engeland gezonden en die is tenslotte met de stukken teruggekomen. Daardoor liep het dus niet zo erg vlot met het werk van de Vertrouwensmannen.

A. De Vertrouwensmannen hadden voorlopig weinig te doen.

83974. De **Voorzitter**: In verband met alle voorbereidingen, wat betreft personen, die al dan niet gehandhaafd konden worden, nieuwe functionarissen, enz., moesten zij toch b.v. precies op de hoogte zijn van de zuiveringswetgeving, enz. De bevoegdheden van het Militair Gezag kenden zij aanvankelijk ook niet.

A. Mij staat voor de geest, dat, toen de besprekingen plaats hadden bij de eerste overkomst van *van der Gaag*, wij ons toen in verbazing de vraag gesteld hebben: Maar hebt u die besluiten dan niet?

82975. De **Voorzitter**: Waarom in verbazing?

A. Omdat die naar Nederland waren gestuurd.

82976. De **Voorzitter**: Is dat misschien gebeurd bij het rapport van de heer *van Royen*, dat niet aangekomen is?

A. Dat weet ik niet, maar ik herinner mij in mijn kamer een bespreking à trois tussen de heer *van der Gaag*, de heer *van Haersma de With* en mij, waarbij ik mijn verbazing heb uitgesproken over zijn onbekendheid met de besluiten van de Regering. Toen is er besproken: Dan moet *van der Gaag* de stukken volledig hebben. Maar daar moet iets aan voorafgegaan zijn.

82977. De **Voorzitter**: Is er met de chef-staf Militair Gezag iets besproken in deze zin, dat het wenselijk was, dat hij zich, wat betreft het bezetten van bepaalde functies, van sleutelposities in Holland en Utrecht, zoveel mogelijk zou conformeren aan het voorbereidende werk van Vertrouwensmannen, dat voor een belangrijk gedeelte in telegrafisch overleg met de Regering had plaats gevonden?

A. Ik meen wel, dat zulk een punt aan de orde is geweest; ik meen, dat de heer *van Angeren* u daarover kan inlichten, over wie het gelopen is.

82978. De **Voorzitter**: Voor een deel is het waarschijnlijk ook gelopen over de heer *Beel*?

A. Inderdaad; met de heer *Gispen* is daarover ook overleg gepleegd, naar ik meen mij te herinneren.

82979. De **Voorzitter**: Dus de leden van uw laatste Kabinet, zoals de heer *Beel* en anderen, wisten toch ook van het bestaan van de Vertrouwensmannen? Dat is hun meegedeeld?

A. Inderdaad.

82980. De **Voorzitter**: Had het Militair Gezag opdracht om aan de Vertrouwensmannen mee te delen, dat op het moment, dat het Militair Gezag was verschenen, aan de werkzaamheden der Vertrouwensmannen een einde kwam?

A. Dat wil zeggen: direct bij mijn aankomst in Nederland heb ik persoonlijk overleg gepleegd met de Vertrouwensmannen over hun positie.

82981. De **Voorzitter**: Waartoe heeft dat overleg geleid?

A. Dat durf ik op het ogenblik niet meer zeggen. Daarop is later gevolgd een gemeenschappelijke vergadering van de Ministerraad en de Vertrouwensmannen.

82982. De **Voorzitter**: Meer een afscheidsvergadering.

A. Ja, omdat de zaken anders liepen dan Vertrouwensmannen zich hadden voorgesteld.

82983. De **Voorzitter**: In welke zin?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

82984. De **Voorzitter**: Was het de kwestie, dat Militair Gezag de zaak had overgenomen?

A. Het betrof de verhouding: Regering, uit Londen gekomen, en Vertrouwensmannen, niet de verhouding tot het Militair Gezag, ik durf dit met stelligheid zeggen.

82985. De **Voorzitter**: Dat was dus op het ogenblik, dat het Militair Gezag al in Nederland was. De Regering kwam later. Het eerste contact tussen de Regering en het Militair Gezag is op 8 Mei geweest.

A. Toen was ik al hier.

82986. De **Voorzitter**: Dus het moet ongeveer in dezelfde tijd zijn geweest.

A. Op 7, 8 of 9 Mei heb ik, voor zover ik mij herinner, een vergadering met Vertrouwensmannen gehad.

82987. De **Voorzitter**: Hebt u in die vergadering gezegd: Op het ogenblik zijn de werkzaamheden van Vertrouwensmannen ten einde?

A. Neen, zo is het niet gezegd. Maar hoe wel, durf ik niet precies te zeggen.

82988. De **Voorzitter**: Had het Militair Gezag bepaalde opdrachten met betrekking tot de radio? U weet, dat na de bevrijding te Hilversum is ingegrepen.

A. Dat kunt u het best aan de heer *Beel* vragen.

82989. De **Voorzitter**: Is dat buiten u omgegaan?

A. Dit is speciaal door de heer *Beel* behandeld, die Minister van Binnenlandse Zaken was, onder wie volgens de afspraak weer de radio zou komen. Ik weet er wel van en men is wel bij mij geweest, maar ik ben meer toeschouwer dan beslisser geweest.

82990. De **Voorzitter**: Hebt u, toen het zuiden bevrijd was, nog contact gehad met de Vertrouwensman, die daar verbleef, de heer *van Sonsbeek*?

A. Ja.

82991. De **Voorzitter**: Als Vertrouwensman of meer als Commissaris van de Koningin?

A. Hoofdzakelijk als Commissaris van de Koningin en als mijnheer *van Sonsbeek*, die een heel belangrijke rol had gespeeld.

82992. De **Voorzitter**: In October 1944 is de heer *Caljé* door de linies gegaan. Hij is eerst naar het zuiden gegaan, heeft daar een aantal opdrachten vervuld en is op 2 November 1944 naar Londen gegaan. Nu zegt de heer *Caljé* — en dit is niet zonder belang —, dat hij ook een opdracht van de Contactcommissie had, en daarvan vertelt hij het volgende:

„Er waren geruchten gekomen, dat de Regering met een nood-Parlement uit Londen zou komen, kant en klaar. Toen heeft de Contact Commissie dat besproken; het is ook nog besproken in de secties van de G.A.C. en er was een communis opinio, dat van hieruit een stem moest worden gehoord, dat de Regering dat niet moest doen en dat nood-Parlement niet als het ware dictatoriaal moest opleggen en dat wij met klem adviseerden daarmee te wachten en eerst contact op te nemen met de voornaamste politieke groeperingen en eventueel andere groeperingen in Nederland.”

De heer *Caljé* had met betrekking hiertoe een mondelinge opdracht gekregen. De inhoud daarvan was een positief advies. De heer *Caljé* zegt verder, dat hij in Londen geweest is bij de Minister-President, *van Heuven Goedhart*, *Burger*, en dat hij ook nog een zitting van de Raad van Kwartiermakers heeft bijgewoond. Hij meent, dat ook de Ministers *van den Broek* en *van Lidth de Jeude* daarbij aanwezig waren. Dat is gebeurd tussen 2 en 16 November 1944. De reactie op de mededeling was positief niet instemmend. Hij heeft alleen een discussie van betekenis gehad met de heer *van Heuven Goedhart*. De heer *van Heuven Goedhart* heeft evenwel hier verklaard zich daar niets meer van te herinneren.

Voorts is de heer *Caljé* bij de Koningin geweest. Aan Haar moest hij het ook mededelen; daarna is hij weer vertrokken. Hij weet niet heel zeker meer, hoe en op welke wijze de Contactcommissie aoor hem over het resultaat van zijn opdracht is ingelicht. Het kan zijn, dat er daarna niet veel meer is gebeurd, zegt hij, want zijn indruk uit Londen was, dat het voor 99 pct. zeker was, dat de zaak goed lag, nl. dat die regeling in Londen niet tot stand zou komen.

Indien dit alles juist is, wordt hier wel een belangrijke zaak aangeroerd. Men zou hier een van de gevallen kunnen hebben, waarin uit bevoegde kringen in Nederland, i.c. de Contactcommissie, naar Londen mededelingen werden overgebracht, die moesten duidelijk maken, dat de kwestie van de vaststelling van een regeling voor het Parlement te Londen, van Nederlandse kant bezien, niet zo gemakkelijk lag. Herinnert u zich dat?

A. Speciaal het geval-Caljé niet, wel flauwtjes, maar in het algemeen kwam dit soort adviezen inderdaad bij de Regering binnen.

82993. De **Voorzitter**: Ook van bevoegde instanties? Er is natuurlijk een groot verschil of men uit bepaalde groeperingen van de illegaliteit daarover opmerkingen krijgt, zoals in de vele rapporten, die uit die kringen zijn binnengekomen. Hier kwam er echter een boodschap van de Contactcommissie; dat was dus van een min of meer officieel orgaan van de illegaliteit. Was het in de latere tijd zo, dat er inderdaad van bepaalde organen van de illegaliteit dergelijke opmerkingen kwamen?

A. Wat noemt u organen van de illegaliteit? Wij kregen ook adviezen van groeperingen van het verzet, die meer speciaal aan „Trouw“ of aan antirevolutionnaires of Christelijk-historischen verbonden waren, die het ook zo stelden. Er zijn talloze adviezen in die richting geweest; dat is mij bekend.

82994. De **Voorzitter**: Speciaal in die tijd?

A. Ja. Dat is eigenlijk permanent zo geweest.

82995. De **Voorzitter**: U hebt een vorige maal al gezegd, dat einde 1944 in Londen het vraagstuk, of een besluit in zake de **Staten-Generaal** al dan niet in Londen getekend moest worden, meer gecompliceerd kwam te liggen, omdat herhaaldelijk mededelingen van

de zijde der illegaliteit kwamen om dat te Londen niet te doen. De mededeling van de heer *Caljé* is er daar blijkbaar één van. Vandaar dat ik u deze zaak nog even voorleg.

A. Inderdaad.

82996. De **Voorzitter**: Dan ben ik hiermede gekomen aan het eind van hetgeen ik u te vragen had. Hebt u er misschien zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit ik het verhoor.

P. S. GERBRANDY.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 25 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Jhr. Mr. FRANS BEELAERTS VAN BLOKLAND,
oud 78 jaar, wonende te 's-Gravnhage,
vice-president van de Raad van State.

Hij legt de eed af als getuige.

82997. De **Voorzitter**: De commissie heeft bij het onderzoek naar de onderwerpen, genoemd in de punten j en o van het Enquêtebesluit, reeds verschillende getuigen gehoord, die het een en ander hebben medegedeeld over dat merkwaardige instituut te Londen, de Buitengewone Raad van Advies. De commissie zou het op prijs stellen van de voorzitter van dit college te horen, wat hij kan mededelen over het ontstaan en de werkzaamheden hiervan. De indruk, die wij van dit college hebben, is, dat het niet anders te omschrijven is dan als een college sui generis, want het was geen vertegenwoordigend lichaam en het was geen Raad van State. Het heeft echter, naar onze indruk, toch nogal een belangrijke rol gespeeld. Hieronder hadden wij van de Voorzitter van dit college gaarne een uiteenzetting.

A. Het college is in 1942 ingesteld. De heer *Welter* heeft indertijd — als ik het mij goed herinner —, toen hij nog Minister was, een nota gericht tot zijn ambtgenoten om in overweging te geven, of het niet zaak zou zijn een Buitengewone Raad van State in te stellen. Daaraan is geen gevolg gegeven. Dat is echter, voor zover ik mij herinneren kan, officieel het eerste feit, dat van invloed was op de instelling van de Buitengewone Raad van Advies.

82998. De **Voorzitter**: Die nota van de heer *Welter* was van 16 September 1941.

A. Ik vermoed, dat de commissie op de hoogte is van de installatie van de Raad, waarbij de heer *Gerbrandy* een redevoering heeft gehouden.

Ik heb het proces-verbaal van de installatievergadering op 15 Juli 1942.

De **Voorzitter**: De commissie heeft een verslag van Radio Oranje over de installatie.

A. Ik zou u de speech van de heer *Gerbrandy* bij de installatie kunnen voorlezen, als u daar prijs op stelt.

82999. De **Voorzitter**: Die hebben we reeds. Hoe zag u de taak van dat college? Enerzijds werd deze bepaald door datgene, wat neergelegd was in het besluit C 26 van 21 Maart 1942, waarbij de Buitengewone Raad van Advies werd ingesteld. Uit uw antwoord aan de Minister-President bij de installatie, waar u zegt, dat het tenslotte niet de geschreven regelen zijn, welke menigmaal voor verschillende opvatting vatbaar zijn, maar dat het de geest is van wederzijds vertrouwen, waaruit een vruchtbare samenwerking wordt geboren, maak ik op, dat u van mening was, dat de Raad van Advies zijn weg nog zou moeten vinden.

A. Inderdaad. Er bestond daaromtrent dikwijls verschil van mening bij de diverse leden van de Raad.

83000. De **Voorzitter**: Is er niet eens een periode geweest, waarin er daarover een verschil van mening bestond of althans een gedachtenwisseling is geweest tussen de Minister-President en de voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies? De commissie bezit nl. een ontwerp van antwoord, dat de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk had opgesteld en dat bestemd was voor de voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies, welk ontwerp de Minister voor de Algemene Oorlogvoering ter kennisneming toezond aan de Minister van Oorlog. Wij weten niet zeker, of deze brief is uitgegaan, omdat wij alleen dit ontwerp kennen. De brief, waarmee dit ontwerp aan de Minister van Oorlog is aangeboden, is gedateerd 7 Juli 1943. Het ontwerp luidde als volgt:

„In overleg met mijn betrokken Ambtgenooten moet ik Uwer Excellentie echter mededeelen, dat het der Regeering principieel en staatsrechtelijk onjuist schijnt verder te gaan en nader met den Raad overleg te blijven plegen omtrent de door Haar naar aanleiding van 's Raads adviezen te nemen beslissingen. Het treffen van deze beslissingen is een aangelegenheid, welke tot de uitsluitende bevoegdheid van de Regeering behoort en het zoude derhalve bedenkelijke verwatering beteekenen van de grens tusschen de uitvoerende en de adviseerende macht om hieromtrent met den Raad overleg te blijven plegen, nadat deze zijn oordeel terzake kenbaar gemaakt heeft. Uiteraard zal de Raad op grond van artikel 14, lid 1 van het K.B. van 21 Maart 1942, Staatsblad No. C26, ingelicht worden omtrent de strekking van de door de Regeering te treffen beslissingen.”

Dat stelde de heer *Gerbrandy* dus voor om aan u te antwoorden. Mijn vraag is nu: Is deze brief zo uitgegaan? Dan zoudt u hem in uw bezit moeten hebben.

A. Ja, ik weet het echter niet zeker. Ik heb allerlei paperassen, maar ik weet niet, of ze volledig zijn.

83001. De **Voorzitter**: Die brief zou kunnen zijn van Juli 1943.

A. Ja. Ik zou het niet durven zeggen, maar het is wel waarschijnlijk. Ik heb wel een bespreking met de heer *Gerbrandy* gehad, waarbij hij me zei, dat hij daarover eens overleg zou plegen met collega's. Daarna is er een antwoord ingekomen, dat enigszins minder bevredigend was dan zijn mondelinge antwoord.

83002. De **Voorzitter**: Dus het definitieve antwoord zal wel van dezelfde strekking geweest zijn als het ontwerp, dat wij hebben?

A. Ik neem aan, dat dat wel juist is.

83003. De **Voorzitter**: Men zou uit het bedoelde ontwerp-schrijven kunnen afleiden, dat de Buitengewone Raad van Advies, nadat hij zijn advies had uitgebracht, ook verder over die onderwerpen met de Regering in discussie wilde blijven. Hierin zou dus de tendenz hebben gezeten om meer als een soort van parlement op te treden.

A. De leden van de Raad van Advies hadden daaromtrent verschillende meningen. Er is toen overleg gepleegd met de Minister-President, niet omdat iedereen het er mee eens was, maar omdat men de zaak eens wilde doorspreken.

83004. De **Voorzitter**: Om de mogelijkheden onder ogen te zien?

A. Ja. Bij sommige leden bestond altijd de neiging om er zoveel mogelijk een volksvertegenwoordiging van te maken, terwijl bij anderen, waaronder ikzelf, het idee bestond, dichter te blijven bij het instituut van Raad van State, van Raad van Advies. Zo lag de verhouding. Wanneer een dergelijke nota werd uitgestuurd, hield dit niet in, dat alle leden van de Raad het daarover eens waren, maar dit geschiedde meer om de zaak ter sprake te brengen.

83005. De Voorzitter: Het is de commissie gebleken, dat in sommige gevallen Ministers in de Buitengewone Raad van Advies zijn geweest om over hun beleid te spreken, hoewel dat toch buiten het kader van de taak van de Raad, zoals die in het wetsbesluit omschreven was, lag. Is dat meerdere malen gebeurd?

A. Ja, er zijn herhaaldelijk Ministers bij ons geweest om de zaak eens uit te leggen en nader te bespreken.

83006. De Voorzitter: Ik wil dit nog even preciseren. Het is natuurlijk ook voorgekomen, dat Ministers in de Buitengewone Raad van Advies zijn geweest om een nadere toelichting te geven op ontwerp-besluiten, welke aan de Raad waren voorgelegd, zoals b.v. bij verschillende van de Terugkeer-besluiten het geval is geweest. Ik heb hier b.v. de notulen van een bespreking, gehouden in Maart 1944, waar aanwezig zijn geweest de heren *Albarda* en *van Boeyen* om te spreken over de Terugkeer-besluiten. Zo'n bespreking liep dan over ontwerp-besluiten, welke ter fine van advies aan de Raad waren gezonden.

Ik doelde daareven op besprekingen, waarbij Ministers aan de Buitengewone Raad van Advies een uiteenzetting gaven over hun beleid. Ik meen, dat de heer *van Kleffens* heeft gezegd, dat hij daarvoor weleens in de Buitengewone Raad van Advies is geweest. Minister *Kerstens* is, meen ik, ook weleens met dit doel in de Raad geweest.

A. Ja.

83007. De Voorzitter: De Ministers waren in het algemeen waarschijnlijk niet zo vlot in het bespreken van hun beleid met de Raad van Advies?

A. Neen, er moest toch wel een speciale reden zijn om daarover te spreken. Ik moet zeggen, de Ministers waren bepaald niet onwillig.

83008. De Voorzitter: Het Kabinet heeft — ik meen, dat dit niet in het besluit stond voorgeschreven — ook de ontwerp-begrotingen aan de Raad voorgelegd?

A. Ja, de begrotingen zijn ons altijd voorgelegd.

83009. De Voorzitter: Dat was, geloof ik, niet voorgeschreven. Dat is dus wel een bewijs, dat men de taak van het college niet al te eng wilde oppvatten.

A. Ja, ongetwijfeld.

Ik heb hier een verslag, misschien kent u het, van de commissie uit de Raad, die opdracht had met de Minister-president besprekingen te voeren in zake de werkwijze van de Raad.

De bespreking vond plaats op 25 Februari 1943. Ik lees in het verslag:

„Een delegatie van den Raad deed den Minister-President mededeeling van 's Raads gevoelen. Voorlezing werd gedaan van een aide-mémoire, dat bij den Minister-President werd achtergelaten en waarvan afschrift hierbij is gevoegd. Na ampele besprekingen werd met algemeene instemming de volgende resump-tie vastgesteld. Ten eerste: terzake van den wensch de leden van den Raad meer te betrekken in de voorbereiding van de meest belangrijke Koninklijke besluiten zegde de Minister-President toe, zonder zich te kunnen binden, met zijn ambtgenooten te zullen overleggen in welke voorbereidingscon-missiesde raadsleden q.q. kunnen worden opgenomen. Ten tweede: terzake van den wensch de Raadsleden meer algemeene documentatie te verschaffen zegde de Minister-President toe te zullen bevorderen, dat rapporten van departementen, welke algemeene inlichtingen bevatten, den Raadsleden zullen worden toegezonden. Terzake het bijzondere rapport betreffende toestanden in bezet Nederland zegde de Minister-President toe te willen overwegen, of hij een residu oer ontvangen gegevens, dat op zijn departement was samengesteld, alsnog ter kennis van den Raad kan brengen. Ten derde: ten aanzien van den geuiten wensch een meer bevestigende wijze van behandeling der begroting te verkrijgen, zegde de Minister-President toe terzake in overleg te treden met zijn ambtgenoot van Financiën. Ten vierde: terzake van den uitgesproken wensch de gelegenheid te openen voor meer initiatief, zegde de Minister-President toe te willen bevorderen, dat in de door den Raad bedoelde richting kan worden gegaan. Ten vijfde: de verschillende Koninklijke besluiten betreffende den terugkeer zullen den Raad zeer spoedig bereiken. De vertraging werd veroorzaakt door een heroriëntering ten aanzien van de hoofdpunten.”

Deze aide-mémoire is door de commissie aan de heer *Gerbrandy* overgelegd. En zo zijn er wel eens meer gedachtenwisselingen geweest.

Ik heb hier een brief van 13 Augustus 1943, die aan de Raad van Ministers is verstuurd. Deze luidt als volgt:

„Ik heb de eer Uwer Excellentie te berichten, dat de Buitengewone Raad van Advies met bijzondere belangstelling heeft kennis genomen van haar schrijven dd. 13 Juli 1943, behandelende de mogelijkheid van overleg tusschen de Regeering en den Raad, nadat laatstgenoemde zijn adviezen — in dit geval in het bijzonder die, welke op den terugkeer in het vaderland betrekking hebben — heeft uitgebracht.”

83010. De Voorzitter: Hieruit blijkt dus, dat het in ons bezit zijnde ontwerp-schrijven een brief van 13 Juli is geworden.

A. „Aan den inhoud van Uwer Excellentie's opmerkingen terzake zijn in een van 's Raads vergaderingen uitvoerige besprekingen gewijd, welke haren weerslag vinden in de volgende regelen.

Indien uit Uwer Excellentie's brief van 13 Juli 1943 zou moeten worden gelezen, dat de Regeering in de veronderstelling verkeert, als zoude de Raad het verlangen koesteren zich in hare beslissingen te mengen, dan moet dit met den meesten klem worden afgewezen.

De Raad is zich er zeer wel van bewust, dat hij een *advies*-orgaan is en dat de volle verantwoordelijkheid voor door de Regeering te nemen beslissingen bij laatstgenoemde berust.

Dit neemt niet weg, dat de Raad, die in het statuut gekwalificeerd wordt als een orgaan, gecreëerd „tot bijstand van de Regeering” steeds de hoop heeft gekoesterd — en nog koestert — dat een sfeer zou kunnen worden geschapen, waarin vertrouwelijk overleg tusschen hem en de Regeering mogelijk zou zijn. Overleg, zoo meent de Raad, beteekent niet een eenzijdig kenbaar maken van zijn oordeel, doch een uitwisseling van gedachten, waarna de beslissing en de verantwoordelijkheid bij de Regeering bleef berusten. Een figuur, waarin de Raad advies uitbrengt aan de Regeering om vervolgens niets meer van de zaak, waaromtrent hij adviseerde, te vernemen, voordat de beslissing der Regeering is gevallen, draagt, naar 's Raads oordeel, geenszins meer het karakter van overleg in een sfeer van wederzijdsch vertrouwen en doet tekort aan den bijstand, welchen de Raad aan de Regeering meent te kunnen verleenen.

De Raad heeft in het verleden met voldoening vastgesteld, dat een werkelijk overleg in den door hem bedoelden zin enkele malen mogelijk is gebleken; hij heeft zich geveleid met de gedachte, dat dit overleg ook voor de Regeering nuttig en aangenaam is geweest. De Raad zou het dan ook zeer betreuren, indien thans, als gevolg van het standpunt, dat door Uwer Excellentie's aangehaald schrijven schijnt te worden vertolkt, een stap terug moest worden gedaan en het stelsel van wederzijdsch vertrouwelijk overleg weder moest worden prijsgegeven.

Wat nu in het bijzonder de „terugkeer“-ontwerpen aangaat, naar aanleiding waarvan deze correspondentie tusschen Uwe Excellentie en den Raad is ontstaan, meent de Raad, dat zijn adviezen t.a.v. deze ontwerpen zeer ingrijpende wijzigingsvoorstellen inhielden. Het is niet uitgesloten, dat ook de Regeering, al of niet op grond van 's Raads adviezen, het noodig acht in de oorspronkelijke ontwerpen belangrijke veranderingen te brengen, waardoor het karakter van die ontwerpen essentieel zou gaan verschillen van dat, hetwelk de oorspronkelijke ontwerpen kenmerkte. De herziene ontwerpen zouden daarmede feitelijk tot nieuwe ontwerpen worden en de Raad meent, dat het in overeenstemming zou zijn met den geest van overleg en samenwerking tusschen hem en de Regeering, indien hem in zulke gevallen de herziene tekst weder ter fine van advies werd voorgelegd.

De Raad heeft voorts overwogen, dat de meeste „terugkeer“-ontwerpen onderling ten nauwste samenhangen. Zouden door de Regeering belangrijke veranderingen in één der ontwerpen worden gebracht, zonder dat ten aanzien daarvan met den Raad wordt overlegd, dan kan zulks ten gevolge hebben, dat 's Raads adviezen over daarmede samenhangende ontwerpen waardeloos worden. Dit kan slechts worden voorkomen: of door voortdurend overleg met den Raad, of indien de Regeering het door den Raad in zijn eerste adviezen aanbevolen systeem ten volle overneemt. Als voorbeeld van de hier geschetste situatie kan worden genoemd de zeer nauwe samenhang tusschen 's Raads adviezen No. 46 G en No. 46 H. Laatstgenoemd advies immers bouwt voort op het stelsel door den Raad in advies No. 46 G aanbevolen. Wordt dit stelsel door de Regeering niet aanvaard en

wordt over de beslissing der Regeering geen overleg met den Raad gepleegd, dan is 's Raads advies No. 46 H zinloos geworden.

De Raad heeft tijdens zijn besprekingen over Uwer Excellentie's brief van 13 Juli 1943 meermalen explicite erkend, dat het standpunt, daarin door Uwe Excellentie ingenomen, *formee!* juist is. De Raad meent echter, dat juist in de materie der „terugkeer“-ontwerpen vragen worden aan de orde gesteld, die van een zoodanig belang zijn voor het geheele Nederlandsche volk, dat met een formeele zuiverheid van de behandeling daarvan niet mag worden volstaan. De Raad zou gaarne zien, dat de Regeering, waar het hier de hoogste belangen des lands geldt, de formerle juistheid van haar standpunt zou paren aan een praciischen geest in de behandeling der onderhavige ontwerpen, in den zin van de reeds meermalen bepleite vertrouwelijke samenwerking tusschen Regeering en Raad, gelijk voorgestaan in 's Raads aan Uwe Excellentie gericht schrijven van 22 Juni 1943.

Ik moge dan ook op grond van een en ander Uwer Excellentie verzoeken Haar standpunt, vervat in Hare missive van 13 Juli in hernieuwde overweging te nemen en dit zoo mogelijk te herzien in den door den Raad aanbevolen zin."

83011. De **Voorzitter**: Deze brief is inderdaad het sluitstuk op hetgeen wij reeds bezaten. Weet u, of daar nog een vervolg op is? U vraagt nl. de Minister-president zijn standpunt te willen herzien. Het staat intussen wel vast, dat er daarna over de volgende „terugkeer“-ontwerpen in feite een vrij uitvoerig overleg is gepleegd.

A. Ja. Misschien zult u begrijpen, dat ik mij dat niet meer precies herinner. Ik heb deze stukken bij elkaar gezocht, maar ik ben er niet zo precies in thuis.

De **Voorzitter**: Wij hebben alle adviezen van de Buitengewone Raad van Advies in ons bezit.

A. Dan bent u rijker dan ik.

83012. De **Voorzitter**: Uit het geheel der adviezen hebben wij de indruk gekregen, dat de „terugkeer“-ontwerpen, materieel gesproken, de hoofdschotel hebben gevormd van het werk van de Raad. Is dat juist?

A. Materieel, ja.

83013. De heer **Hoogcarspel**: Kunt u zich nog herinneren of in de gevallen, waarin Ministers in de Raad van Advies het beleid van de Regering hebben besproken, dat geschied is op initiatief van de Regering zelf of wel op initiatief of op aandrang van de Raad van Advies?

A. Dat zal in hoofdzaak het laatste zijn geweest. Veelal sprak ik met zo'n Minister en zei ik, dat het wel wenselijk zou zijn dit of dat eens te bespreken in de Raad. Het kan ook wel eens een keer zijn voorgekomen, dat een Minister zei: dit wil ik met de Raad overleggen. Maar als regel ging toch, naar ik meen, dat verzoek van ons uit.

53014. De heer **Hoogcarspel**: De Regering voelde blijkbaar uit haar zelf geen behoefte haar toekomstige beleid of haar beleid over bepaalde punten met de Raad van Advies te komen bespreken?

A. Neen, die behoefte mag bestaan hebben misschien, maar ze is niet altijd tot uiting gekomen.

De heer **Hoogcarspel**: Men kan zulk een behoefte alleen bemerken, als ze tot uiting wordt gebracht.

83015. De **Voorzitter**: Dan wilde ik het volgende punt nog even ter sprake brengen. Er stond in het besluit een bepaling, welke betrekking had op de geheimhouding. Die bepaling is bij een later besluit nog verscherpt. Het was oorlogstijd en daarin ligt zonder enige twijfel de reden van deze bijzondere stringente bepaling op dit gebied. Deze bepaling is, in vergelijking met de regeling, welke op dat punt in de wet op de Raad van State staat veel stringenter, maar, zoals gezegd, dat is begrijpelijk. Er heeft zich echter in dat verband in 1943 een incident voorgedaan — waarover voor onze commissie verschillende verklaringen zijn afgelegd —, hierin bestaande, dat er dingen zijn gepubliceerd, die kennelijk afkomstig waren uit de Buitengewone Raad van Advies. De heer *Gerbrandy* e.a., die hierover hebben gesproken, waren nogal verontwaardigd over dit feit. De indruk, welke de commissie uit de verklaringen heeft gekregen, is, dat men er nooit achter is gekomen, waar het lek heeft gezeten. Is dat juist?

A. Ik moet u tot mijn schande bekennen, dat ik mij niets van deze geschiedenis herinner.

83016. De **Voorzitter**: U herinnert zich het feit niet?

A. Neen, maar misschien komt het weer boven, als u mij een of ander feit noemt.

83017. De **Voorzitter**: In Mei 1944 verscheen er een beginselverklaring van het comité tegen het neo-fascisme. Dit stuk was ondertekend door de heren *den Doolaard*, *Gans* e.a. Daarop zijn er nog enkele publicaties gevolgd en er zijn van de heer *Gans* persoonlijk open brieven gekomen.

De klacht, voor onze commissie geuit, was, dat de ontwerpers van die stukken kennelijk op de hoogte bleken te zijn van dingen, welke zich in de Buitengewone Raad van Advies hadden afgespeeld. Op 19 Juni 1934 is door de Raad het grote advies No. 91 uitgebracht over de „terugkeer“-ontwerpen, waar nogal wat over te doen is geweest. Blijkbaar zijn hiervan dingen uitgelekt, die deze schrijvers de gelegenheid boden om gegevens in hun schriften te verwerken, die kennelijk ontleend waren aan stukken van de Buitengewone Raad van Advies. Zo hebben de heer *Gerbrandy* en andere Ministers het althans voorgesteld. De dader is — naar de commissie is gebleken — nooit gevonden.

Kunt u zich thans het geval herinneren?

A. Ja, ik herinner het mij flauw.

Wie precies de dader was, wisten wij niet. Men had daar zijn vermoedens over, relaties van *Gans*. Zekerheid daaromtrent hebben wij, voor zover ik mij herinner, niet gehad.

83018. De **Voorzitter**: Dan is het maar beter niet in die vermoedens te treden.

In het advies No. 91, dat vergezeld was van een aantal bijlagen, t.w. twee minderheidsrapporten, met weer afzonderlijke nota's op het ene minderheidsrapport, heeft de Buitengewone Raad van Advies de allures van het Parlement zeer dicht benaderd.

A. Er bestond over zo'n advies altijd wel verschil in opvatting. Op het ene punt gaf de een toe, op het andere punt de ander. Men ging weleens iets verder dan mij wenselijk voorkwam en aan de andere kant waren er ook weer dingen, die achterwege bleven.

13019. De **Voorzitter**: Ik meen te mogen constateren, dat — afgezien van de waarde, welke aan het advies en de minderheidsrapporten werd gehecht —, het toch een feit is, dat de Buitengewone Raad van Advies in de ontwikkeling van het vraagstuk van de bestuursvoorziening een zeer belangrijke rol heeft gespeeld. Immers het advies van 19 Juni 1944 van de Raad heeft grote gevolgen gehad.

A. Ja, er werd ook wel naar geluisterd.

De **Voorzitter**: Dat heeft de commissie geconstateerd.

A. Er bestond ook geen onplezierige verhouding tussen de Regering en de Raad. Er was natuurlijk wel, zoals altijd, een aantal leden, die verder wilden gaan en de ene Minister hechte er meer waarde aan dan de andere.

83020. De **Voorzitter**: Dan heb ik nog e-n vraag betreffende het einde van de Buitengewone Raad van Advies. De Buitengewone Raad van Advies is opgeheven bij een besluit van September 1944, met de motivering, dat de bevrijding voor de deur stond. Bovendien stond er nog bij, dat de totstandkoming van enkele wetsbesluiten zo dringend was, dat het advies van de Buitengewone Raad niet meer kon worden ingewonnen. Ik laat nu even daar, dat het besluit tot opheffing van de Raad pas in November is gepubliceerd.

De heer *Veraart* heeft hier verteld, dat hij de indruk had, dat dit nu eigenlijk de straf was van de zijde der Regering voor het feit, dat de Buitengewone Raad van Advies het had aangedurfd om dat advies van 19 Juni 1944 over de bestuursvoorziening uit te brengen, in de zin, waarin de Raad dat heeft gedaan. De heer *Veraart* is daar evenwel in een later verhoor voor een deel op teruggekomen.

De heer *Gerbrandy* heeft naar aanleiding hiervan verklaard, dat er geen sprake van is, dat dit oorzakelijk verband zou hebben bestaan, en hij heeft gezegd, dat de motivering, in de considerans van dat besluit gegeven, de juiste is. Dit zou ik bij u willen verifiëren.

A. Ik ben het volkomen eens met de heer *Gerbrandy*. Er is nooit iets gebleken van verontwaardiging over dat advies van de Raad.

Door de goede relaties, welke ik met de Ministers onderhield, zou ik dat zeker hebben gemerkt. Dat was positief niet het geval. Er was trouwens op zichzelf voldoende reden voor de opheffing van de Raad.

De **Voorzitter**: Niemand kon op dat moment verwachten, dat de bevrijding zo lang zou uitblijven.

A. Neen, na Dolle Dinsdag werd dat niet verwacht.

83021. De **Voorzitter**: Meent u zelf nog iets te moeten opmerken in verband met de Buitengewone Raad van Advies te Londen?

A. Neen. U hebt de adviezen van de Raad in uw bezit en daar kunt u zelf genoeg uithalen, meer dan ik u zou kunnen vertellen.

83022. De **Voorzitter**: Tot de punten, die de commissie op het ogenblik behandelt, t.w. de punten j en o van het Enquêtebesluit, behoren ook de verschillende Ministers- en Kabinetscrises, die er zijn geweest. De commissie heeft daarover uitvoerig met de betrokken Ministers gesproken. Dit geschiedt altijd in de sfeer van de ministeriële verantwoordelijkheid, omdat dit de enige wijze is, waarop wij daarover kunnen spreken. U bent, krachtens de functie, welke u hebt bekleed te Londen. één van de adviseurs van H.M. de Koningin geweest. De commissie kan natuurlijk niet treden in de adviezen, welke u persoonlijk aan de Koningin hebt gegeven. De enige vraag, die ik u zou willen stellen, is, of er nog een terrein is, dat daarbuiten ligt en dat wel door de commissie zou kunnen worden betreden met betrekking tot die Ministers- en Kabinetscrises.

A. Neen, dat zou ik inderdaad niet weten.

83023. De **Voorzitter**: Om het heel scherp te stellen: U hebt over deze zaken ook wel besprekingen gehad met de heer *Gerhrandy* en waarschijnlijk ook met andere Ministers. De laatstgenoemde besprekingen zijn formeel van andere aard dan die, welke u met H.M. hebt gehad. Daartegenover staat natuurlijk, dat die zaken zo verstrengeld zijn, dat ze niet gemakkelijk uit elkaar zijn te halen.

A. Inderdaad.

83024. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Er was op dat gebied, geloof ik, nogal eens iets aan de orde?

A. Dat wilde nog wel eens voorkomen.

83025. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U hebt het daar waarschijnlijk nogal druk mee gehad?

A. Daar was nog wel eens iets mede te doen.

Het gebeurde daar evenwel niet, zoals dat hier gebruikelijk is, dat men het advies, in geval van Kabinetscrisis aan H.M. gegeven, schriftelijk bevestigt. Zulke een bevestiging is natuurlijk geen voor publicatie bestemd officieel stuk, maar er is dan toch iets, dat in de archieven wordt opgeborgen. Dat had men in Londen niet.

83076. De **Voorzitter**: Men moet onderscheid maken tussen een onderzoek, dat politieke verantwoordelijkheden vaststelt, en een historisch onderzoek. Wat onze commissie op het ogenblik doet, is een onderzoek instellen naar politieke verantwoordelijkheden, waarop misschien later — b.v. over 50 jaar — een historisch onderzoek kan volgen. De schrifturen over zulke aangelegenheden, als waarover ik het zoëven had, plegen in Nederland na enige tientallen jaren wel eens voor de dag te komen. U deelt thans mede, dat er in de Londense periode geen schriftelijke adviezen zijn geweest, dus latere opheldering aan de hand van zodanige schrifturen zal niet mogelijk zijn.

U is intussen van mening, dat een verder ingaan op deze vraagstukken zeer spoedig zou stuiten op een terrein, dat op het ogenblik beter niet betreden kan worden?

A. Inderdaad.

83027. De **Voorzitter**: Dan heeft de commissie dat te eerbiedigen. Tenslotte nog deze vraag, die, geloof ik, wel buiten dit terrein blijft. Er is veel te doen geweest over de crisis, welke heeft geleid tot het aftreden van Minister *Kerstens*. Van de zijde van de Ministers heeft de commissie daarover uitvoerige verklaringen. Nu is daar een element in, waarvan het ons niet duidelijk is geworden, of dit inderdaad een rol heeft gespeeld bij dat geval. De heer *Kerstens* heeft, ongeveer een jaar vóór zijn aftreden, een groot conflict gehad met de reders. De stelling van sommigen, die hierover hebben gesproken, is, dat het ontslag van de heer *Kerstens* in wezen een gevolg is van de wrok, welke de reders tegen hem zijn blijven koesteren, waarbij dezen steeds tegen de heer *Kerstens* zouden hebben geageerd om zijn positie te ondermijnen. Hebt u hiervan weleens iets gemerkt? Heeft zulk een streven, naar uw mening, inderdaad bestaan?

A. Het lijkt mij in elk geval te sterk uitgedrukt. Ik wil niet zeggen, dat, na het conflict met de reders, het goed marcheerde met de heer *Kerstens*, maar dat de reders voortdurend tegen hem zouden ageren, geloof ik niet.

83028. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Is er geen actie geweest om hem als Minister te doen aftreden?

A. Dat geloof ik niet. Er bestond natuurlijk van het begin af aan wel die wens.

83029. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus de wens bestond?

A. Ja, een Minister, die dingen doet, welke niet bevallen..... Ik heb hier — misschien kent u deze — een open brief van de Katholieke leden aan de Raad van Ministers. Zij zeggen daarin dan ook, dat de diepere gronden van de ontslagaanvraag van de heer *Kerstens*, welke tenslotte tot het heengaan van de Minister hebben geleid, voor een niet gering gedeelte van staatsrechtelijke aard zijn en ten nauwste verband houden met één der grondpijlers van onze Nederlandse constitutie, de ministeriële verantwoordelijkheid. Die brief komt voor verantwoordelijkheid van de vier Katholieke leden.

83030. De **Voorzitter**: Er zijn u dus geen feiten ter kennis gekomen, waaruit u positief zoudt hebben kunnen constateren, dat er na dat conflict een actie van de zijde van de reders gaande is gebleven om de positie van de heer *Kerstens* te ondergraven en hem, eventueel, ten val te brengen?

A. Neen, daarvan is mij niets gebleken. Ik begrijp levendig, dat de reders die wens koesterden, maar van een voortdurende actie tegen hem is mij nooit gebleken.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

F. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 25 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Huijgens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Ir. FRANCISCUS CORNELIS MARIE WIJFFELS,

oud 51 jaar, wonende te Brunssum, hoofdingenieur bij de Staatsmijnen, oud-Minister van Sociale Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

83031. De **Voorzitter**: Aangezien u de eerste tijd na de bevrijding van het zuiden van Nederland aldaar hebt meegemaakt, zouden wij van u gaarne een uiteenzetting hebben, hoe op dat moment in het bevrijde zuiden de opvattingen omtrent de toenmalige staatkundige problemen lagen en hoe die opvattingen — althans voor zover u bekend is — van het bevrijde zuiden uit naar Londen zijn overgebracht. Wij komen dan vanzelf wel op de Kabinetscrisis in het begin van 1945 te Londen en de wijze, waarop u later in het Kabinet bent gekomen.

A. Ik mag wel beginnen met te zeggen, dat mijn aandacht na de bevrijding niet direct is uitgegaan naar de politieke opvattingen van die dagen, zodat ik waarschijnlijk zeer onvolledig zal moeten zijn ten aanzien van uiteenzettingen, hoe de opvattingen omtrent de toenmalige staatkundige problemen lagen. Ik wil u gaarne een summier overzicht geven, hoe het gekomen is, dat ik later, te zamen met anderen, inlichtingen heb gegeven aan H.M. de Koningin te Londen en hoe de gang van zaken is geweest tot mijn intrede in het Kabinet-*Gerbrandy*.

Naar aanleiding van de staking van eind April 1943 ben ik op 3 Mei 1943 met andere bedrijfsleiders van de mijnen gearresteerd en uit de mijnstreek verwijderd. Daarna heb ik een werkkring gehad bij de Kunstzijdefabrieken als adviseur voor de directie in personeelszaken. Deze werkkring was noodzakelijk om niet in Duitsland te moeten gaan werken, omdat ik toen nog geen 45 jaar was. Zo is het gekomen, dat ik met mijn gezin op 17 September 1944 te Mook door de parachutisten ben bevrijd. Met één van mijn collega's, de heer *Bergstein* — tegenwoordig bedrijfsleider van de Staatsmijn Maurits —, die eveneens door de Duitsers van de mijnen was verwijderd en die een controlerende functie bij de kolendistributie had, ben ik op 23 September 1944 teruggehaald naar de mijnstreek, ten einde door onze terugkomst te bevorderen, dat zoveel mogelijk rust en werkwilgheid zou terugkeren in de mijnstreek. De Amerikanen lieten daarvoor een auto naar Nijmegen gaan! Vlak na de bevrijding werden de mijnen praktisch door allen, die daar tijdens de bezettingsjaren een toevlucht hadden gevonden, verlaten; binnen twee maanden had dit reeds reusachtige afmetingen aangenomen. Ik kan mij herinneren, dat in December 1944 reeds over de 10 000 mensen, dat was meer dan 1/4 van het personeel, de mijnen had verlaten. Het waren veelal jonge mensen, die oorlogsvrijwilliger werden. Onze aandacht was bijzonder op het herstel der mijnindustrie gevestigd, omdat dit de enige industrie was, die onder de omstandigheden van die tijd voor ons land primair noodzakelijk was. Er bestond immers zeker geen mogelijkheid steenkolen van elders te betrekken. Dit alles had, meer dan de opvattingen omtrent de toenmalige staatkundige problemen, mijne volle belangstelling. Bij mijn terugkeer in September 1944 was in overleg tussen de directies, de beampten- en de arbeidersorganisaties, voor elke mijn een Commissie van Bijstand ingesteld, die in het bijzonder tot taak had rust en orde te bevorderen en te zorgen, dat men weer zo spoedig mogelijk aan het werk zou tigen.

Ik ben toen benoemd als verbindingsman tussen de directie en deze Commissies van Bijstand bij de Staatsmijnen; een zeer voornamelijk en belangrijke functie.

Eind October of begin November ben ik ontboden door de chef staf van het Militair Gezag en aangezocht om toe te treden tot het Militair Gezag in de provincie Limburg. Generaal Kruls heb ik er opmerkzaam op gemaakt, dat ik voor dergelijke bestuurlijke functies in provincie of gemeente nooit was opgeleid. Ik was weliswaar enige jaren raadslid en wethouder geweest, eerder voorzitter van het Arm-bestuur, in de gemeente mijner inwoning, maar ik voelde me toch onder deze moeilijke omstandigheden niet bijzonder gevormd voor een bestuursfunctie als mij werd aangeboden bij het Militair Gezag. Bovendien heb ik generaal *Kruls* duidelijk gemaakt, dat, naar mijn persoonlijke overtuiging, onder de omstandigheden van die tijd ik geen beter werk zou kunnen doen voor het vaderland dan wat ik deed. De generaal is ingegaan op mijn suggestie: enigen der burgemeesters, die indertijd bij de benoeming van de N.S.B.-commissaris in Limburg direct hun functie hadden neergelegd en waarvan verschillenden weer in het zuiden aanwezig waren, onder meer burgemeester *Coeraders*, aan te zoeken voor het Militair Gezag. Hij stemde in met de gedachte, dat ik beter deed bij de mijnen te werken. Zodoende werd dat gevaar voor mij afgewend. Daarna heb ik een aanbod gekregen om toe te treden als lid van de Centrale Opsporingsraad en Centrale Adviescommissie voor het Militair Gezag. Er werd mij medegedeeld, dat generaal *Kruls* daarvoor in het bevrijde zuiden drie personen had aangezocht en kandidaten had gevraagd aan de centralen van de illegaliteit in Zeeland, Brabant en Limburg. Men had nu in de eerste plaats voor Limburg genoemd pater *Bleys* en in Zeeland was: meen ik, ds. Kruis het eerst genoemd. De generaal heeft toen opgemerkt, dat hij in die commissie zich de pater en de dominee wel als adviseur kon indenken, maar als leden liever geen geestelijken zag. Toen is dus in tweede instantie door de illegaliteit in Limburg mijn naam genoemd en aangezien dit lidmaatschap wel verband hield met het-zijn-van-verbindingsman tussen de directie van de Staatsmijnen en de commissies van Bijstand, heb ik dit aanvaard. Ik geloof, dat dit heel nuttig is geweest. Het heeft echter slechts geduurd tot Februari 1945, toen ik in het Kabinet ben getreden. Ik heb u dit verteld, opdat het u duidelijk zou worden, dat in het algemeen de bevolking van het zuiden, met name de mijnwerkers en ook de illegaliteit, mij naar voren hebben gebracht — misschien niet krachtens mijn eigen verdiensten, misschien krachtens verdiensten mijner ouders of vanwege mijn werkwijze vóór die tijd of hoe dan ook — en dat dit gebleken vertrouwen van mijnen en Limburgse illegaliteit tot gevolg heeft gehad, dat ik een telegrafische opdracht heb gekregen te zorgen voor een a.s. bezoek van H.M. Koningin Wilhelmina aan bevrijd Limburg.

83032. De **Voorzitter**: Ik wilde u eerst nog vragen, of u bemoeienis hebt gehad met de regeling, welke het Militair Gezag in Limburg voor de mijnen in het algemeen heeft gemaakt.

A. Neen, ik heb alleen bemoeienis gehad en dus mede geadviseerd ten aanzien van de inbewaringstelling van bepaalde personen of groepen van personen, maar niet met de inrichting van het Militair Gezag voor de mijnstreek. Ik ben er wel bij geweest, toen dit is besproken. Voor de door u genoemde regeling is een aparte militaire commissaris voor de mijnstreek benoemd, nl. de heer *Nicolas*, oud-beroepsofficier, inspecteur der mijnen en commandant van de O.D. in Zuid-Limburg. Wel heb ik opdracht gekregen, de datum kan ik mij niet meer herinneren, om zelfstandig voor Limburg op twee plaatsen, nl. in Maastricht en Heerlen, een groep van 15 personen uit te zoeken, die óf wel zich zeer moedig hadden gedragen in de oorlogsjaren, óf wel zeer veel hadden geleden, met welke personen H.M. de Koningin ter eigen informatie een gesprek wilde voeren. Dit zou gebeuren in de eerste week van Januari. Het bezoek werd als volgt uitgestippeld: Eerst zou H.M. in Limburg komen, daarna in Brabant en daarna in Zeeland, dit in verband met de nabijheid van de frontlinie. Dit bezoek is niet doorgegaan, omdat einde December **van**

Rundstedt in de Ardennen weer binnenviel en zodoende is het bezoek door het „Allied High Command“ geschrapt. In vervolg daarop heb ik een nadere opdracht gekregen om gezamenlijk met dr. *Beel* voor Brabant en jhr. *de Casembroot* voor Zeeland nu voor het bevrijde zuidelijk gedeelte een representatieve groep van ongeveer 15 mensen te formeren, ten einde naar Engeland over te steken en de Koningin de gewenste inlichtingen te verstrekken.

83033. De **Voorzitter**: Van wie hebt u dat verzoek ontvangen?

A. Van H.M. de Koningin via de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten. Zijn adjudant heeft mij de telegrafische opdracht van H.M. de Koningin laten doorgeven en daarbij werd bericht, dat de Koningin in het bijzonder ingelicht wenste te worden ten aanzien van de wenselijkheid om spoedig met tijdelijke gemeenteraden te starten, ten einde zo snel mogelijk de normale burgerlijke bestuursvorm te herkrijgen. In dat telegram stond, als ik het mij goed herinner, dat, zo mogelijk, enige heren van deze groep daarvan bijzonder op de hoogte zouden moeten zijn. Van de genoemde drie heren, die deze opdracht kregen, was ik in leeftijd de oudste, zodat ik het meest aangewezen was om de gehele groep aan H.M. de Koningin te presenteren. Wij wisten niet, hoe de aankomst zou zijn, maar één van ons zou toch in naam van allen het woord moeten doen en zo werd bij de tocht per boot tegen mij gezegd, dat ik dit zou zijn. Ik heb hierop geantwoord, dat ik dat wilde doen, indien allen mij stuk voor stuk mededeelden, waarover zij de Koningin zouden willen inlichten, waarna ik zou proberen het geheel in een inleidend woord samen te vatten. Hiermede werd ingestemd. Over de samenvatting heb ik nog enkele notities, zodat ik u die kan geven.

83034. De **Voorzitter**: Wanneer is de groep vertrokken?

A. Ik meen, dat het eind Januari was, in ieder geval na de 24ste Januari.

83035. De **Voorzitter**: Welke waren nu de overwegingen bij de samenstelling van de groep?

A. Die overwegingen waren niet altijd even helder. Toen wij met z'n drieën bij elkaar kwamen, heeft de heer *Beel* gezegd — hij was, geloof ik, toen reeds als ambtenaar van het Departement van Binnenlandse Zaken in Londen geweest en had persoonlijk met H.M. de Koningin gesproken —: Brabant is helemaal bevrijd, dus Brabant zal er 8 van de 15 aanwijzen, Limburg is maar voor een klein stukje bevrijd, als Limburg er nu 3 aanwijst en als Zeeland, dat ook niet helemaal bevrijd is, nu genoeg neemt met 4, dan zijn wij gauw klaar. Nu vond ik het in die tijd helemaal niet belangrijk om het zo sterk af te wegen en ik heb gezegd, dat ik er mede akkoord ging, als men bij die 8 van Brabant professor *Rutten* uit Nijmegen nam. Er was nl. ook een heel klein stukje van Gelderland bevrijd; prof. *Rutten* is persoonlijk een Limburger en heeft in de bezettingsjaren veel met de mijnstreek en de mijnen te doen gehad en ik merkte op: dan heb ik toch het gevoel, dat ik er 4 heb.

In het overleg tussen ons drieën is er, behalve over het aantal, ook gesproken over de personen. Omdat voor nader overleg de communicatiemiddelen ontbraken, stond het wel vast, dat ieder van ons vrij diende te zijn zelf de personen in de betrokken provincie te kiezen, ten einde tijdig het genoemde aantal en de gewenste personen bereid te vinden. De gedachte ging daarbij uit naar personen, die veel leed gedragen, dan wel zich flink gehouden hadden in de afgelopen jaren. Zeeland nam op zich een dominee te vragen, Limburg een katholiek geestelijke; Zeeland en Brabant zouden een vertegenwoordiger uit de arbeiderswereld vragen; Brabant en Limburg uit de groep der ondernemers. Daarbij zou Limburg, zo mogelijk, iemand vragen van niet katholieke huize, die getuigen kon van de eendrachtige houding van Limburgers en niet-Limburgers, van Katholiek en niet Katholiek! tijdens de bezettingsjaren in deze, in Nederland bij uitzondering zo geheel katholieke provincie. Ten opzichte van deze laatste overweging ben ik niet geslaagd, omdat de daarvoor het meest in aanmerking komende mijndirecteur, omwille van de eerder reeds geschetste omstandigheden, waarin de mijnindustrie verkeerde, zeide de mijnen niet te kunnen verlaten; omdat de algemene penningmeester der hervormde kerken in-Limburg, die daarvoor persoonlijk zeer geschikt was, mede door het contact, dat hij had met de door de Duitsers in 1945 omgebrachte secretaris van het Bisdom, uitviel door spoedopname van zijn vrouw in een ziekenhuis, en omdat tenslotte degene, die in Limburg als niet-Limburger mede vooraan had gestaan bij de leiding van de Nederlandse Unie, dienst had genomen in het

Amerikaanse leger, dat hij vóór de bevrijding van de mijnstreek tegemoet was gegaan. Ten gevolge hiervan viel er voor Limburg één uit en de overige aanzoecken mijnerzijds beperkten zich tot de heer *Lhoest*, Maastrichts industrieel, tevens voorzitter van de Werkge-meenschap Limburg in oprichting, en de Zeer Eerwaarde heer *Roncken*, Hoofdaalmoezenier van de Arbeid in het diocees Limburg.

Samen met prof. *Rutten* en mij zelf bestond het Limburgse deel in deze groep van zeventien uit genoemde vier personen, die zich voor de overtocht gezamenlijk naar het stafkwartier van de commandant der Binnenlandse Strijdkrachten te Breda begaven.

De goede stemming was er al terstond bij het begin in Breda. Het was zo, dat wij, gemakshalve, gemilitaireerd over moesten gaan. Er was opdracht gegeven, dat wij allemaal in een soldatenpakje gestoken zouden worden. U kunt zich voorstellen, dat iemand, die in 1940 als kapitein tegen de Duitsers heeft gevochten, zich voor gevangenneming wist te vrijwaren en zich voor de tweede maal meer naar het westen bij het Nederlandse leger had gevoegd, zich niet meer beneden de rang van kapitein liet militairiseren. Het is voorts in het leger nooit voorgekomen, dat een aalmoezenier beneden de rang van majoor wordt aangesteld. Men moest in Breda hier wel aan toegeven en beiden als hoofdofficier militairiseren, hoewel de strikte orders waren „als gewoon soldaat“! Anders zou het niet doorgaan! De beide anderen waren onderofficier, respectievelijk adjudant-onderofficier geweest. Zij wilden gaarne gewoon soldaat zijn, opdat deze beide hoofdofficieren ieder een oppasser zouden hebben. Na die verkleedpartij kwam 's avonds het bericht, dat wij toch in burgerkostuum konden gaan. Het gevolg hiervan was, dat, toen we een paar dagen later op de kade van Ostende stonden, de „Tommies“, die netjes op een rij stonden te wachten om aan boord te kunnen gaan, elkaar aanstootten en zeiden: „A nazi-party“.

Wij hebben in de groep maar weinig overleg met elkaar gevoerd. Te Brussel zijn we samengekomen en gezamenlijk zijn wij per autobus naar Ostende gegaan. Op de boot konden wij voor het eerst samen spreken over datgene, dat wij aan onderwerpen hadden, waaromtrent wij Hare Majesteit zouden kunnen inlichten. Nadat wij in Londen persoonlijk aan H.M. de Koningin waren voorgesteld, heb ik bij het begin der besprekingen voornamelijk de volgende problemen naar voren gebracht. Ik ben begonnen met te zeggen, dat de dankbaarheid en verknochtheid en ook de liefde van het Nederlandse volk voor Hare Majesteit en Haar Huis in die jaren, waarin wij gescheiden waren, zeer waren verdiept en dat de komende tijd dus grote mogelijkheden bood om die afhankelijkheid belangrijk te versterken, ook daar, waar ze minder werd gevoeld, want Oranje was ook voor ons geworden een symbool van onze nationale onafhankelijkheid en onze eendracht; verder, dat onze zorg allereerst uitging naar de mogelijkheden om ons volk in zijn geheel actief mee te doen werken aan de bevrijding van onze broeders en zusters en om een waardige plaats als volk in te nemen in de gemeenschap der volkeren. Wij hebben Hare Majesteit ingelicht over het feit, dat het streven naar eendracht onweersaanbaar zal doorbreken in het gehele volks- en bedrijfsleven, mits het onderlinge vertrouwen niet wordt geschokt. Hier lagen zeer vele problemen, waaromtrent menigeen onder ons gaarne van voorlichting zou willen dienen. Doch bovenal bewoog ons de zorg, dat de minsten onder ons niet het zwaarste lot te dragen zouden krijgen, met name niet de arbeiders en de kleine beambten, de kleine zelfstandigen en de boeren. Wij waren ons ook zeer diep er van bewust, dat een reeks van jeugdbelangen te veel verwaarloosd was. Wij wezen er op, dat het volk dan ook verontrust werd door de gezagsdivergentie tussen de Regering en het door haar ingestelde Militair Gezag en door de voor het volk aan de dag getreden competentiegeschillen. Voor het herstel van vertrouwen in de Overheid leeft in ons het verlangen naar zuivering en verjonging van het openbare en maatschappelijke leven, leeft de erkenning, dat de illegaliteit niet geheel identiek is aan de vernieuwing en leeft het verlangen om te vermijden, dat voedsel gegeven wordt aan een anti-joodse stemming, die in de bezettingsjaren gegroeid is, doch leeft bovenal het vertrouwen in de toekomst van ons volk, omdat onze lijdensweg ons dichter bracht tot de beleving van ons geloof en de versterking van onze onderlinge waardering.

Dit was zowat de samenvatting van datgene, wat deze groep van mensen op de boot bekende te willen doorgeven aan de Koningin. Na deze inleiding kreeg ik de gelegenheid om zelf te beginnen met nadere informatie te geven over datgene, waarover ik het liefst wilde spreken. Ik heb toen vooral gesproken over de sterke drang, welke er bestond om de organisatie van het bedrijfsleven nu eindelijk eens tot stand te brengen, zoals de Grondwet in haar vijfde hoofdstuk toelaat en zoals de geschiedenis van onze sociale wetgeving eigenlijk al jarenlang had voorbereid. Ik heb het vooral daarom naar voren

gebracht, omdat daarin — naar mijn overtuiging — aan de gehele arbeidende bevolking van Nederland de zekerheid zou worden gegeven, dat te dien aanzien na de bevrijding het een en ander te verwachten zou zijn, wat ongetwijfeld in belangrijke mate tot de rust en arbeidsvrede zou kunnen bijdragen.

Tot zover dit bezoek en deze inlichtingen aan Hare Majesteit. Ik ben daarna rustig naar huis teruggekeerd.

83036. De **Voorzitter**: Mag ik misschien nog even terugkomen op de punten, welke u hebt genoemd. Ik heb hier enige woorden gehoord, welke onmiddellijk corresponderen met de problemen, die wij bij ons onderzoek naar de punten j en o van het Enquêtebesluit zeer ampel behandelen. U sprak over divergentie tussen de Regering en het Militair Gezag en over competentiegeschillen. Dit is een materie, waarop wij nogal diep zijn ingegaan. Verder heb ik u de woorden „verjonging“ en „vernieuwing“ horen gebruiken. Misschien kunt u nog iets nader uiteenzetten, wat hierin bedoeld is in de kring van die 17 mensen bedoeld werd, omdat dit toch allemaal dingen zijn, die in die tijd van grote betekenis zijn geweest.

A. Zoals ik u reeds heb gezegd, was dit een compilatie van hetgeen daar dus meer uitvoerig door de verschillende leden van het gezelschap is besproken. Ik heb alleen als oudste van de drie formateurs de taak gehad om deze compilatie in het begin voor te dragen. Ik wil wel mijn persoonlijke mening geven, maar ik kan u onmogelijk een verslag geven van wat op die bespreking toen is behandeld.

83037. De **Voorzitter**: De vraag is niet zozeer, hoe het op die bespreking behandeld is, maar op welke problemen uit die tijd deze woorden betrekking hebben.

A. Dat begrijp ik. Voor zover het mij thans nog mogelijk is, wil ik u daaromtrent gaarne inlichten. U hebt allereerst genoemd de verontzuste gezagsdivergentie — dit probleem kwam in die tijd bijzonder naar voren —, alsmede de competentiegeschillen. Er was nl. een Militair Gezag ingesteld als voorloper van burgerlijke gezagsorganen, aan welk gezag als het ware in het bevrijde gebied alle bevoegdheden van de Regering waren geëndsosseerd. Nu liet de Regering te Londen niet na, toch in te grijpen, zodat er een zeker dualisme ontstond. De Regering was dan ook — zoals het dan wel heette — vaak „te velde“. Later heb ik dit ook zelf moeten meemaken. De leden van de Regering hebben niet altijd in die tijd een voor het volk zichtbaar gezag kunnen uitoefenen. Dit gebeurde via de kanalen van het Militair Gezag. Doch dit gebeurde ook weleens rechtstreeks. Daardoor ontstond er natuurlijk enige ongewisheid ten aanzien van maatregelen. Er waren bovendien te Tilburg algemene commissarissen van Landbouw, Handel en Nijverheid ingesteld, later ook nog van andere Departementen: om op die manier de militaire gezagsorganen geleidelijk te doen overgaan naar burgerlijke gezagsorganen. Dit is uit de aard der zaak niet altijd even vlot verlopen. De daarbij optredende geschillen zijn inderdaad in de toenmalige pers erg naar voren gekomen door artikelen als „Bevrijd gebied is geen vacantieoord“, enz. Uit de tijd van die perscommentaren heb ik een algemeen overzicht bijgehouden, omdat het mij zeer interesseerde te zien hoe de pers op die gevallen reageerde en ook, omdat ik uit anderen hoofde met de toenmalige pers nogal verbonden was, zowel met „Vrij Nederland“ als met „Christophoor“ en „Je Maintiendrai“, die dan ook tijdelijk samen in het zuiden zijn verschenen. Wij zelf hebben er steeds naar gestreefd, de bevoegdheden niet anders dan door het ingestelde militaire gezag te doen uitoefenen, ofwel in bijzijn van het Militair Gezag. Ik geloof, dat, wanneer dit te allen tijde strikt gedaan was, er heel wat moeilijkheden en misverstanden zouden zijn voorkómen.

83038. De **Voorzitter**: Ik wil hier even op ingaan en dit vastknopen aan de kwestie van de arrestaties, waarmede u, zoals u zelf hebt verteld, ook te maken hebt gehad. Het probleem lag ongeveer zo, dat die arrestaties op het moment van de bevrijding in hoofdzaak plaats vonden door de illegaliteit, d.w.z. formeel door de Binnenlandse Strijdkrachten, maar daar lagen nog andere groepen omheen, die zich daar ook mee bezighielden. Dit heeft er zonder enige twijfel toe geleid, dat er wel wat „wild“ gearresteerd is en dat achteraf in een belangrijk aantal gevallen bleek, dat er betreuwenswaardige vergissingen hadden plaats gevonden. Daartegenover kwam in die tijd de gedachte naar voren — in het bijzonder ook uitgedragen door de procureur-generaal —, dat men die zaak zo snel mogelijk in handen van de politie moest leggen. Hier lag het verschil; de procureur-generaal zei: de arrestaties behoren te geschieden door de politie, aangevuld met de illegaliteit, en dan zal hij wel bedoeld hebben onder zijn leiding, terwijl de illegaliteit zei: dat gaat op het ogeribiik nog niet, want de politie is niet voldoende gezuiverd, enz. Een feit was, dat hier

een probleem lag — ik spreek nu over de tijd van November, begin December 1944 —, waarvoor het Militair Gezag nog geen oplossing had gevonden. Op een gegeven moment zijn er Ministers uit Londen gekomen en dezen hebben geconfereerd met de betrokken autoriteiten. Dit heeft er tenslotte toe geleid, dat bepaalde richtlijnen tot stand zijn gekomen — ik meen op 14 December —, welke de instemming hadden, zowel van de Ministers als van de procureur-generaal en het Militair Gezag. Ik meen, op dat moment zelfs ook formeel van de illegaliteit, maar later heeft dit toch weer tot wrijvingen met de illegaliteit geleid. Nu zegt u: „Wij vonden het wenselijk, dat die bevoegdheden zoveel mogelijk werden uitgeoefend door het orgaan, dat de Regering had ingesteld“. De Minister, die op dat moment in het bevrijde gebied was gekomen, de Minister van Justitie, die ten slotte toch ook verantwoordelijk was voor het justitiële beleid, constateerde, dat er op het gebied van die arrestaties een massa dingen gebeurd waren en nog gebeurden, die niet erg ideaal waren, en riep de betrokken autoriteiten bij elkaar. In ieder geval heeft dat bij elkaar roepen door de Minister ten gevolge gehad, dat die richtlijnen er zijn gekomen. Op het eerste gezicht zou men daaruit de conclusie moeten trekken, dat het orgaan, dat door de Regering was ingesteld, op dat moment geen bevredigende oplossing had weten te bereiken en dat het dus wel nuttig was, dat de verantwoordelijke Minister althans een poging deed om datgene, wat nog niet bereikt was, alsnog tot stand te brengen. Hier wil ik graag uw mening over horen.

A. Ten aanzien van de vrijheidsbeneming in het bevrijde zuiden, speciaal wat Limburg betreft — ik neem aan, dat het voor Brabant en Zeeland misschien iets anders lag —, zaten wij met de grote moeilijkheid, dat het oorlogsfront zeer nabij lag. Door de Amerikanen werd praktisch iedereen gearresteerd en vastgezet, die werd aangegeven, met de eenvoudige motivering: „Zoeken jullie dat later maar uit. Wij kunnen beter 100 mensen onverdiend vastzetten dan één, die het wel verdient, laten loslopen!“ Zo komt het, dat er die eerste tijd zeer zeker veel mensen zijn gearresteerd, die dat eigenlijk niet verdienden, in welke gevallen men althans had kunnen volstaan met huisarrest. Persoonlijk heb ik, als lid van de Adviescommissie en van de Centrale Opsporingsraad, bij verschillende legerinstanties kunnen bereiken, dat men ten minste op mijn aanduiding, omdat men mij vertrouwde, genoegen nam met huisarrest. Het is natuurlijk heel begrijpelijk, dat er ten aanzien van de vrijheidsbeneming grote moeilijkheden ontstonden. Men had geen normen, er was niets. Eerst in December zijn de algemene richtlijnen van de chef staf Militair Gezag gekomen. De gedachte om de politie te laten arresteren, was niet acceptabel, omdat de hele politie door het volk in vele opzichten niet werd vertrouwd, en de rechterlijke macht nog minder. Het hele politie-apparaat was zeker geen vertrouwde instantie. Het behoefde slechts één woord te kosten van mensen, die bij de illegaliteit waren, om ook als politieman gearresteerd te worden.

Inderdaad ontbraken er behoorlijke richtlijnen, waarnaar gehandeld zou moeten worden. Aangezien er geen enkele richtlijn was, kon er niet anders dan geïmproviseerd worden. Dit heeft grote nadelen. Objectief genomen, moet ik toegeven, dat de Minister, in bevrijd gebied dit constaterende en zich verplicht voelende hiertegen maatregelen te nemen, volkomen juist heeft gehandeld, maar het was voor de gezagshandhaving wellicht juist geweest dit binnenskamers te houden en naar buiten toe alleen het Militair Gezag te laten spreken in plaats van de Regering te veld. Dit zou organisatorisch beter zijn geweest en had tegenover het volk zeker een versterking van het gezag bevorderd. Dit laatste was wel nodig, want als er in de bezettingsjaren één ding geleden had, was het juist het officiële gezag.

83039. De **Voorzitter**: U zegt dus, dat u zich kunt indenken, dat de Minister, zijn verantwoordelijkheid voelende, dit deed, maar dat men naar buiten toe toch de figuur van het Militair Gezag alleen had kunnen laten optreden.

A. Ja, ik geloof, dat het nuttig voor de gezagshandhaving zou zijn geweest, indien men daarin één lijn had getrokken.

83040. De **Voorzitter**: Als u over de divergentie en over de competentiegeschillen spreekt, wilt u derhalve eigenlijk geen oordeel uitspreken over de geschillen, welke er tussen die geragsdragers bestonden, maar wel over het feit, dat, en de vorm, waarin deze zich naar buiten voordeden?

A. Ja. Nu is het natuurlijk altijd makkelijk om op iets kritiek te hebben, maar niet makkelijk om het te doen. Het was ook buitengewoon moeilijk.

83041. De **Voorzitter**: Met betrekking tot de punten, die door de delegatie van 17 in Engeland zouden worden behandeld, hebt u ook gesproken over het feit, dat de gedachte leefde, dat de illegaliteit niet geheel identiek was aan de vernieuwing. Kunt u dit nog nader adstrueren?

A. De oorzaak was voornamelijk, dat de illegaliteit vlak na de bevrijding en tegen het einde van de oorlog bijzonder geliefd werd door allerlei personen, die vóór die tijd daar weinig of geen aandacht voor hadden. Dat was al merkbaar bij het begin van de invasie in Normandië; toen werd het voordelig de illegaliteit te steunen.

83042. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus u bedoelt eigenlijk hiermede te zeggen, dat er in de illegaliteit een complex bestond van mensen, die niet helemaal au sérieux genomen moesten worden?

A. Inderdaad, er waren verkeerde elementen binnengeslopen, die het wel verstandig vonden om op dat paard te gaan wedden. Dit was reeds merkbaar vanaf de invasie.

Er was in de illegaliteit ook een groep, die zich uitsluitend bezighield met de afweer, zoals dit ook dikwijls aan de illegaliteit wordt verweten. De eigenlijke kern van de illegaliteit, die zich te weer heeft gesteld tegenover de bezetter ter wille van het behoud van eigen waarden — eigen Nederlandse waarden —, bezat veel meer de vernieuwingsdrang om te willen bouwen aan een nieuw Nederland te midden van de volkeren. Deze mensen waren zich bewust, dat er in de samenleving veel moest veranderen en dat men in Nederland ook de mogelijkheid had, meer dan vroeger, om veel te veranderen, omdat de eendracht, niet de eenmaking, niet de gelijkschakeling, maar de eendracht bijzonder sterk naar voren was gekomen. Deze eendracht heeft ook heel sterk geleefd in de mensen, die de illegaliteit, vooral in de bittere jaren, geschraagd hebben. Anders geloof ik niet, dat er één motief voor deze illegalen zou zijn geweest om vol te houden.

83043. De **Voorzitter**: Ik wil nog even terugkomen op de kwestie van de arrestatieregeling. Toen eenmaal op 14 December 1944 die nieuwe richtlijnen tot stand waren gekomen, hebben daarover met de illegaliteit en ik meen ook in het bijzonder met de G.O.I.W., waarvan u, naar ik meen, bestuurslid bent geweest, nog besprekingen plaats gevonden.

A. Ik ben geen bestuurslid geweest. Mijn jongste broer was medeoprichter en enige tijd bestuurslid. Ik ben zelfs in het begin geen lid geweest. Men is bij de G.O.I.W. aan komen dragen met een of ander enquêteformulier om in te vullen wat voor illegaal werk men had gedaan. Ik heb toen gezegd: over deugdzaamheid en heldhaftigheid schrijf ik nooit iets. Als u wilt weten wat ik heb gedaan, moet u naar die mensen gaan, die mij bij generaal *Kruls* genoemd hebben als vertegenwoordiger van de illegaliteit. Zij zullen het wel weten. Dit is de reden geweest, waarom ik een tijdlang geen lid ben geweest, omdat men dan zo'n formulier moest invullen, waar ik niets voor voelde. Ik vreesde, dat met het lidmaatschap van de G.O.I.W. eenzelfde koe-handel zou worden gedreven als zulks het geval was met de bewijzen van politieke betrouwbaarheid, die ten behoeve van politiek onbetrouwbaren waren uitgevonden. Besprekingen over die richtlijnen met de G.O.I.W. zijn er geweest.

83044. De **Voorzitter**: Bent u daardoor niet op de hoogte van de besprekingen, welke daarna tussen het Militair Gezag en de G.O.I.W. over die richtlijnen hebben plaats gehad?

A. Bij die besprekingen ben ik zelf niet geweest; wij hebben ze alleen besproken in de Adviescommissie, waarvan de heren Felderhof, de Casernhroot, ds. Kruis, pater *Bleys* en ik zelf deel uitmaakten, de beide voorlaatsten als adviseurs.

83045. De **Voorzitter**: Weet u wel, hoe men in die kringen op deze richtlijnen heeft gereageerd?

A. Dit staat mij niet meer duidelijk voor ogen. Onze taak was in zoverre beperkt, dat wij alleen in bepaalde moeilijke gevallen, waar het Militair Gezag mee inzate, om advies gevraagd werden. Met de normale gang van zaken, zoals het volgens de richtlijnen ging, hadden wij geen bemoeienis. Van December tot eind Januari zijn wij ongeveer een keer of 4 bijeen geweest. Eind Februari ben ik er weer uitgetreden, zodat mijn kennis op dit gebied niet erg groot is.

83046. De **Voorzitter**: Dan keer ik nu weer terug tot het moment, waarop u het bezoek aan Engeland had gebracht.

A. Korte tijd na mijn terugkeer in Holland kreeg ik een brief om naar Engeland te komen. Het was een uitnodiging van de Kabinetsformateur, professor Gerbrandy. Bij mijn aankomst in Engeland, die wat vertraagd was door mijn excentrisch wonen in Nederland, was het eigenlijke nieuwe Kabinet in zijn eerste voorbesprekingen reeds bijeen. Men heeft mij toen gevraagd, of ik bereid was de portefeuille van Sociale Zaken op mij te nemen, waaraan dan het mijnwezen zou worden toegevoegd, en tevens of ik ad interim Waterstaat op mij zou willen nemen, omdat er die middag een afzegging was geweest van iemand, wiens naam ik mij niet herinner.

83047. Jonkvrouw **Wttewaali van Stoetwegen**: De heer *Oldenbroek*?

A. Die zou het kunnen zijn. Ik heb toen naar voren gebracht, dat, naar mijn overtuiging, ik het vaderland het beste kon dienen door in de mijnstreek te blijven werken, want er was niets beters dan zo gauw mogelijk te zorgen, dat de mensen wat meer kolen kregen, vooral na die koude winter. Bovendien moest alles gedaan worden om de mensen in de mijnen te houden en de productiviteit van de mijnen omhoog te brengen. Nederland zou anders niet voortuit kunnen komen. De formateur heeft toen gezegd, dat dit wel mijn opinie kon zijn, maar dat het weleens voor kon komen, dat een Nederlander verplicht was zijn land op een andere wijze te dienen dan naar eigen inzicht. Vooral wanneer hij, de Minister-President, dat zeide. Ik heb toen gezegd, dat ik mij niet aan een verplichting tegenover mijn land wilde onttrekken, doch mij niet verantwoord voelde de mijnstreek te verlaten, indien niet aan bepaalde condities, welke ik zou willen stellen, zou worden voldaan. Er werd mij toen gevraagd, welke condities dit waren, en ik heb geantwoord: de volgende vier. Ik zou als conditie willen stellen — dit was inderdaad gericht op het weer op gang brengen van de mijnnijverheid — dat de uensioenen van de mijnwerkers zouden worden verhoogd, ook van de reeds gepensioneerden, een novum in de sociale verzekeringswetgeving. In de tweede plaats, dat er een bedrag ter beschikking zou worden gesteld, opdat men met een behoorlijke vakschool voor ondergrondse mijnwerkers zou kunnen starten. Beide condities waren noodzakelijk om het aanzien van dit beroep in ons land te verstevigen en te vergroten en daardoor zo mogelijk het weggaan uit de mijnen te kunnen stuiten. In de derde plaats had ik als voorwaarde, dat men ten aanzien van de onderduikers en degenen, die in Duitsland verplicht hadden gewerkt, Rijksvakscholen zou instellen. Bij de arbeidsbureaux was inmiddels reeds een commissie bezig een studie daarvan te maken, ten einde te voorkomen, dat de normale scholen, die wij kennen voor vakkundig onderwijs en die volledig bezet zouden worden door de jongere generaties, helemaal overstromd zouden worden door degenen, die gedurende de bezettingsjaren elke mogelijkheid voor vakonderwijs hadden ontbeerd, iets, dat hun in de allereerste plaats toekwam, ook met het oog op de welvaart van ons volk. Tenslotte stelde ik als voorwaarde, dat voor de mijnindustrie bij wetsbesluit een openbaar lichaam zou worden ingesteld, zoals de Grondwet dat kent. Er werd mij mondeling toegezegd, dat aan deze vier condities volledig zou worden voldaan, zodat ik feitelijk geen redelijk motief had om te zeggen, dat ik de mij toebedachte taak niet op mij wilde nemen. Zodoende ben ik die middag tot het Kabinet-Gerbrandy toegetreden. Dat was de 23ste Februari 1945. Het was van belang, dat het die dag nog gebeurde, want de Kabinetsformateur moest die zelfde dag nog als vertegenwoordiger van de Nederlandse Regering naar Parijs, waar het een pijnlijke indruk zou hebben gemaakt, wanneer er geen nieuw Nederlands Kabinet was. Dit werd er toen nog even bij gezegd, zodat er een zekere druk bestond om toe te treden.

83048. De **Voorzitter**: Hebt u in verband met de Kabinetsformatie alleen besprekingen gevoerd, welke betrekking hadden op uw eigen toetreden, en geen besprekingen, verband houdende met het toetreden van andere personen?

A. Alleen in verband met mijn eigen toetreden. Het was kort dag en in die tijd was de hoofdzak, dat er beslissingen vielen. Wel heb ik direct een algemene uiteenzetting gekregen, wat het beleid zou zijn. Dat heb ik later kunnen lezen. Ik heb de formatie niet verder opgehouden, ten einde verder te kunnen gaan.

83049. De **Voorzitter**: Was dat een Nota van de heer Gerbrandy. u voorgelegd als algemene richtlijn?

A. Die middag kreeg ik geen nota. Het te volgen beleid is eenvoudig besproken als algemene richtlijn, ook voor mij. Alle nieuwe Kabinetsleden waren met de heer *Gerbrandy* aanwezig, zodat ik wel heb gevraagd of de door mij gestelde voorwaarden, die door alle nieuwe leden van het Kabinet en door de formateur werden aanvaard, ook door de leden, die zouden blijven zitten, zouden worden aanvaard, waarop de heer *Gerbrandy* bevestigend heeft geantwoord. Later heb ik de algemene richtlijn schriftelijk gekregen, ongedateerd. Het betreft in het algemeen de richtlijnen, die toen voor dat Kabinet geldend waren. Ik kan u hierbij deze ter kennismaking overreiken.

83050. De **Voorzitter**: Zijn in de besprekingen, welke voorafgingen aan de reis van die 17 personen naar Engeland, ook onderwerpen van zuiver politieke aard en misschien zelfs betrekking hebbende op de formatie van het komende nieuwe Kabinet behandeld? Het oude Kabinet was inmiddels afgetreden. Het Kabinet had op 24 Januari zijn ontslag aangeboden en de heer *Gerbrandy* is op 8 Februari 1945 formateur geworden. Het verblijf van de delegatie in Engeland viel dus vlak voor de aanwijzing van de heer *Gerbrandy* tot formateur.

A. Inderdaad viel het verblijf vóór de aanwijzing van de heer *Gerbrandy* als formateur. Bij de bespreking van onze groep met H.M. de Koningin is in strikte zin over geen enkele politieke wenselijkheid gesproken. Deze besprekingen zijn van zuiver informatieve aard geweest.

83051. De **Voorzitter**: Informatief kan ook zijn op dit gebied. Er zijn dus in geen geval wensen geuit, die op dat terrein lagen?

A. Neen, voor zover ik mij kan herinneren.

83052. De **Voorzitter**: Er was te Londen ook nog een Kabinet en een Minister-President. Heeft de delegatie daar geen contact mee gehad?

A. Zeker, persoonlijk heb ik besprekingen gevoerd met de heer *Gerbrandy* en andere Kabinetsleden. Als groep zijn wij ook ontvangen door de Regering en door de Minister-President.

83053. De **Voorzitter**: Wij hebben hier de heer *de Casembroot* gehoord, die ook sprak over deze gemeenschappelijke ontvangst van de delegatie. Hieruit begreep ik, dat naast die gemeenschappelijke ontvangst nog andere besprekingen van sommige leden der delegatie met sommige leden van het Kabinet hebben plaats gevonden. Hierbij zijn waarschijnlijk wel opvattingen over de toekomstige Kabinetsformatie voorgedragen?

A. Inderdaad, er is mij o.a., tot mijn lering, want in Staatskunde ben ik niet zo bedreven, voorgehouden, dat — ik weet niet in hoeverre dit juist is — de opvattingen van de Angelsaksers t.a.v. een democratische Staatsinrichting het ontoelaatbaar zouden maken, dat er zonder Parlement een andere formateur kwam dan de zittende Minister-President, de heer *Gerbrandy*. Het was eenvoudig voor een Engelsman ondenkbaar, dat *Churchill* tijdens de oorlog door een ander zou zijn vervangen. Hij kon wel, naar hun opvatting, zijn hele Kabinet vervangen, al zijn Ministers, maar zonder Parlement kon *Churchill* onmogelijk door een andere „Prime Minister” vervangen worden.

Het ligt natuurlijk in Engeland en Amerika anders dan in Nederland, maar een feit was, zo werd mij te Londen in de wandel gezegd, dat, indien Hare Majesteit het zou bestaan een andere formateur te nemen dan de heer *Gerbrandy*, men dat b.v. ern Hitler-Putsch van liet Vorstenhuis Oranje zou kunnen noemen.

83054. De **Voorzitter**: Is u dat ook door de heer *Gerbraizdy* voorgedragen?

A. Geenszins! Dit waren zo de opvattingen van de Engelsen en Amerikanen. Ik was nog maar enkele dagen te Londen, maar ik ben toen al sterk onder de indruk gekomen van het feit, dat Vorst en Volk de gevangenen waren van de geallieerden.

83055. De **Voorzitter**: Hoe was nu uw opvatting en die van andere leden van de delegatie, die het met u eens waren, over de formatie van het Kabinet, welke moest plaats vinden? Het is ons gebleken, dat aanvankelijk in Januari 1945 een reconstructie van het Kabinet noodzakelijk werd geacht. Er waren enkele Ministers uitgevallen, zodat in die vacatures moest worden voorzien. Nu was het de wens van het Kabinet en ook van de heer *Gerbrandy*, naar hij de commissie heeft medegedeeld, dat er een reconstructie zou komen

in die zin, dat de opengevallen plaatsen zouden worden aangevuld. Hierbij bestond de gedachte, dat dit natuurlijk zou gebeuren door figuren aan te trekken uit het bevrijde zuiden. Dat was zeer voor de hand liggend en het zou onder die omstandigheden ook niet anders hebben gekund. Deze reconstructie gelukte echter niet en toen is de collectieve ontslagaanvraag van het Kabinet gekomen. De bedoeling daarvan was echter alleen om een reconstructie te vergemakkelijken. Daarnaast waren er echter stromingen, die een geheel nieuw Kabinet wilden. De afgetreden Ministers hebben het de heer *Gerbrandy* min of meer kwalijk genomen, dat, toen er een overwegend nieuw Kabinet tot stand was gekomen, hij wel daardoor van de afspraak, met de vroegere Ministers gemaakt, was afgeweken. Daartegenover zegt de heer *Gerbrandy*, dat hij in een situatie zat, waarin beslist wat moest gebeuren. Was nu uw mening, dat er een geheel nieuw Kabinet moest komen, uiteraard met figuren uit het zuiden, of kon het ook gebeuren in de vorm van aanvulling van het zojuist afgetreden Kabinet, dus met behoud van een belangrijk aantal oude leden? Hoe waren de opvattingen in die tijd?

A. Ik kan alleen zeggen, dat er, voor zover mij bekend, in het bevrijde gebied een sterke hang was naar een geheel nieuw Kabinet. Het hoofdmotief was, dat dit Kabinet zou bestaan uit mensen, die de bezettingsjaren in Nederland hadden meegemaakt, dus mensen, die wisten, wat het volk had meegemaakt, die wisten, wat de mogelijkheden waren om op een snelle, effectieve manier tot oplossing van alle problematiek te komen. Wanneer het nodig zou zijn om toch enig verband — wat natuurlijk nodig zou zijn — te houden met wat te Londen was geweest gedurende de oorlogsjaren, dan werd dit toch gezien als een secundaire zaak, die verzorging behoeft. Door de overweging, dat men zonder Parlement kwalijk tot een nieuw Kabinet in die zin zou kunnen komen en er geen uitzicht was, dat men snel weer tot de parlementaire wegen kon terugkeren, zou men toch voor die overgangstijd iets anders nodig hebben. De hang was dus naar een reconstructie met een zo groot mogelijk aantal nieuwe Ministers. De bezwaren, zoals die in bevrijd gebied gevoeld werden tegenover de formateur *Gerbrandy*, heb ik dan ook bepaaldelijk de heer *Gerbrandy* niet onthouden. Ik heb in mijn leven zelden een mens meegemaakt, waarmede men op een zo aangename en prettige wijze onaangename dingen kan bespreken. Dat heeft tot een, ik zou haast zeggen, blijvende vriendschappelijke verhouding gevoerd.

83056. De **Voorzitter**: Het Kabinet, zoals het tenslotte is geformeerd, is dus meer een compromis geworden tussen oud en nieuw dan eigenlijk in de opvattingen van de vertegenwoordiger³ uit het zuiden leefde?

A. Wij vonden, dat het voor Londen bepaaldelijk te veel was en voor het bevrijde gebied te weinig. De opmerking werd wel degelijk gemaakt — en die mag ik u niet onthouden — dat er nog nimmer zoveel mensen uit het zuiden in een Kabinet hadden gezeten, en het was altijd moeilijk voor niet-zuiderlingen om zich door zo'n sterke groep zuidelijke Ministers te laten regeren. Dit is mij hier bij mijn aankomst in den Haag ook heel vierkant en eerlijk gezegd, waarop ik geantwoord heb met te zeggen, dat wij in het zuiden dat bijzonder goed begrepen, omdat wij nooit anders hadden meegemaakt dan geregeerd te worden door mensen uit het noorden. Wij hadden een volkomen overeenkomstig gevoel. Dit was echter wel een reden te meer, waarom wij beslist het standpunt innamen, dat, zodra het hele land bevrijd was, dit Kabinet niet langer zou blijven zitten en direct zou heengaan. Het was natuurlijk ook om andere redenen. Er werd in de formulering gezegd, zoals die door de radio is uitgesproken, dat men na de bevrijding weer vrij was om een stem uit te brengen en te kiezen. Daarin lag een motief om langer aan te blijven en nieuwe verkiezingen af te wachten. Wij hebben toen gezegd: Neen, zodra het hele land bevrijd is, moeten wij ook zonder verkiezingen direct voor een ander Kabinet plaats maken. Wij vonden het toch eigenlijk wel prettig om zo bescheiden te zijn.

83057. De **Voorzitter**: In uitingen en in besprekingen, welke in die tijd hebben plaats gevonden, is voortdurend sprake van het opnemen van vertegenwoordigers van geestelijke en maatschappelijke stromingen in de Regering. Dit was zo de geijkte term in die tijd. Hierbij werden met name niet genoemd de politieke stromingen.

A. In die tijd was men ten aanzien van politieke partijen heel anders ingesteld dan wat later. Inderdaad heeft men toen in heel brede kring wel gedacht, dat de oude politieke formatie van vóór de oorlog niet meer zou terugkeren. Men wilde dus alle mogelijkheden openlaten. Zoals wij ook aan H.M. de Koningin hebben gezegd: „Het

streven naar eendracht zou onweerstaanbaar doorbreken in het gehele volks- en bedrijfsleven, mits het onderlinge vertrouwen niet wordt geschokt. Hier liggen zeer vele problemen, waaromtrent menigeen onder ons gaarne van voorlichting zal willen dienen." Wij bedoelden dit ook voor het bedrijfsleven: Wanneer men nu een publiek lichaam instelt, zoals de Grondwet dat toelaat in het Vde hoofdstuk, dan heeft men die ene organisatie in het bedrijfsleven, welke de eendracht bevordert met het gehele bestuursapparaat. Maar er waren mensen, die meenden, dat men desondanks toch nog altijd een eenheidsvakbeweging zou moeten houden, en dat was geenszins de bedoeling. Wij hebben b.v. de Algemene Bond voor Werkers in het Mijnbedrijf steeds en bij voortdurende voortgehouden, dat die eendrachtige organisatie van de kleinste loopjongen tot de grootste president, directeur-generaal van de mijnen, is geschapen in het mijnstatuut met een bestuur, met organen en alles, wat men maar wensen kan, en dat er voor een eenheidsvakbeweging in wezen geen plaats was. Wanneer men dat niet had gedaan en dit eenheidsstreven niet had misbruikt en verdacht gemaakt, zoals het door de communistische partij, de partij van stakend Nederland, na de bevrijding onophoudelijk is gebeurd, dan zou er van dat eendrachtig samenwerken, naar mijn bescheiden mening, heel wat meer zijn terechtgekomen. Men werd langzamerhand verdacht als N.V.B.er, als man-van-de-doorbraak, man-van-de-eendracht. Het onderscheidingsvermogen is vaak zeer gering. Wanneer men over één spreekt, wordt men direct er van verdacht communistisch te zijn, zonder dat men inziet, dat men eendracht kan hebben, vooral in het bedrijfs- en openbare leven. In mijn gezinsleven behoef ik gelukkig niet met iedereen om te gaan, maar wel in het bedrijfs- en openbare leven. Dus een eendracht na te streven? daar, waar wij gezamenlijk leven en werken, dat hadden wij ons inderdaad sterk voorgekomen. Ik geloof wel, dat de formulering van geestelijke en maatschappelijke stromingen in die tijd zo luidde, omdat wij meenden, dat de mogelijkheid bestond voor een andere politieke constellatie, dan zoals deze uiteindelijk is gekomen. Wat het beste is, zal men nooit kunnen achterhalen, want men heeft alleen maar met de werkelijke historie te maken, maar toch zijn wij er van overtuigd, dat al datgene, wat wij aan eendracht hebben gewonnen, — wat er van terecht is gekomen mag ogenschijnlijk gering zijn — toch zo diep heeft doorgewerkt, dat allerwegen merkbaar wordt, hoe veel gemakkelijker men elkander verstaat dan lang vóór 1940 ooit het geval was. Daarvan ben ik persoonlijk sterk overtuigd. Men spreekt zich ten aanzien van andere groeperingen, ook in het zuiden, veel vrijer uit.

83058. De **Voorzitter**: Het was dus wel zo, dat met de uitdrukking geestelijke en maatschappelijke stromingen — deze uitdrukking werd ook voor het Kabinet bedoeld — de politieke stromingen in de vroegere zin des woords uitgeschakeld werden? Men zou kunnen redeneren, dat onder geestelijke en maatschappelijke stromingen in ruimere zin ook vallen politieke stromingen. Maar dat was, geloof ik, niet de bedoeling van die formulering?

A. Ik geloof wel, dat het in de bedoeling lag. Het volgende feit is mij bekend, namelijk dat bij een vraag van de Minister-President bij zijn bezoek in Brabant, of de Katholieke Staatspartij terug zou komen, hij prompt ten antwoord had gekregen. „Wij denken van niet", maar dat de heer Gerbrandy — blijkbaar zo zeer van mening dat deze wel zou terugkomen — gezegd heeft: „Men heeft mij in Brabant verteld, ze komt zeker terug!". Dat kan natuurlijk niet kloppen. Aangezien hij mede de hand heeft gehad in deze formulering, neem ik aan, dat zeker de mogelijkheid moet worden opengelaten, dat er ook mee bedoeld zouden kunnen zijn de vroegere politieke partijen, omdat het naar mijn mening bij de heer Gerbrandy als een rotsvaste overtuiging aanwezig was, dat die wel zouden terugkeren. De formulering sluit de oude politieke partijen niet uit, maar deze maakt het wel mogelijk anderen tevreden te stellen en aangenaam in de oren te klinken, met name hen, die dachten, dat de politieke partijen niet zouden terugkeren.

83059. De **Voorzitter**: Ik had in mijn gedachten ook al deze onderscheiding gemaakt, te weten enerzijds de innerlijke overtuiging van de heer Gerbrandy en zijn visie op de toekomstige ontwikkeling en aan de andere kant de noodzaak zijnerzijds om een Kabinet te vormen, zoals dat gevormd moest worden. waardoor hij die formulering wel moest gebruiken.

A. Ik neem graag aan, dat dat zo gelegen heeft.

83060. De **Voorzitter**: In de opvattingen, welke destijds in het zuiden heersten, bedoelde men echter wel degelijk met de woorden

„geestelijke en maatschappelijke stromingen" voorshands politieke stromingen in engere zin uit te schakelen.

Vergis ik me daar sterk in'?

A. Ik geloof, dat „uit te schakelen" te sterk is gezegd.

83061. De **Voorzitter**: Ik zeg „voorshands".

A. Inderdaad, dat zou men „enigszins" kunnen zeggen. De formulering was in ieder geval bedoeld om andere mogelijkheden ook toe te laten. dat sloot de oude mogelijkheden niet uit. Er waren in het zuiden natuurlijk ook mensen, die er zeer voor waren, dat de oude partijen wel zouden terugkeren, en die er ook direct voor gewerkt hebben.

83062. De heer **Koersen**: U hebt ook niet de indruk gekregen, dat het in het zuiden anders lag dan in het noorden?

A. Neen. ik heb die indruk niet gekregen. Ik heb meer de indruk gekregen, dat het geheel wat veranderd is, doordat men aan bepaalde strevingen een verkeerde tendenz is gaan toeschrijven, door sommigen bewust, door anderen onbewust.

83063. De **Voorzitter**: Er is nog één punt, ten aanzien waarvan het misschien wel goed is, dat u het nog nader toelicht. Ook al, omdat het wel illustratief is voor de situatie, die men zo herhaalde malen heeft kunnen constateren, nl. dat in het noorden en in het zuiden bij de voorbereiding van bepaalde zaken op eigen gelegenheid werd gewerkt en dat niet voldoende tevoren gedacht was om het werk in dezelfde richting te leiden. Ik denk nl. aan de tegenstellingen, welke er zijn ontstaan bij Volksherstel en H.A.R.K. Dat lag helemaal op uw terrein, als ik dat goed heb begrepen.

A. Ik heb pas later gemerkt, waarin deze soort van tegenstellingen haar oorsprong heeft gevonden; voornamelijk hierin, dat in Londen aan de nieuwe Ministers niet bekend was, welke opdrachten of richtlijnen doorgegeven waren door de Regering van Londen aan Vertrouwensmannen. Ik heb meegemaakt, dat op mijn Departement een ambtenaar een bepaalde werkkring claimde, omdat hem die door Vertrouwensmannen was toegezegd, terwijl ik van mijn ambtsvoorganger, Minister van den *Tempel*, voor die zelfde functie op een ander was geweest, waar ik mij zeer wel mee kon verenigen. Zo was het ook met de H.A.R.K. Ten aanzien van alle hulpverlening, welke ons geredelijk uit het buitenland en met warmte werd geboden en wat mij nogal wat tijd van ontvangst en van bedelaar te moeten spelen heeft gekost, heb ik altijd iedereen, die ons die hulp aanbood, gezegd: Wij zijn u ontzettend dankbaar, want wij zijn er nooit zo bekaaid afgekomen als deze keer. Gaat u nu werkelijk zelf eens kijken, waarmee u ons zoudt kunnen helpen en wij zullen daar een centrale stichten, die dat in ontvangst kan nemen en die het kan besteden op de wijze, zoals u het het liefst ziet. Dat heb ik aan Zuid-Afrika, aan Ierland, enz. en aan alle mogelijke instanties doorgegeven. Vandaar, dat wij er dus naar streefden, dat, ten eerste zoveel mogelijk particulier initiatief werd ingeschakeld en ten tweede, dat er een coördinatie kwam, die wist, wat er ging gebeuren, a.h.w. een ontvangststation, die de mensen ook ontving. Dat heeft in die tijd in het zuiden bijzonder goed gewerkt. Maar dit was een totaal verschillende opbouw van wat aan Vertrouwensmannen was doorgegeven als de wens van de Regering van Londen, waar ik volkomen onkundig van was, nl. dat er een Nationaal Volksherstel zou zijn.

83064. De **Voorzitter**: Door wie en wanneer is dit dan ingesteld?

A. Ik heb met name het eerste geval genoemd van deze ambtenaar in functie, terwijl mijn voorganger van den *Tempel* mij een totaal ander man had genoemd dan die op hoge poten zijn recht heeft geclaimd, als een voorbeeld, hoe aan V.M. en hoe V.M. aan bepaalde mensen hadden gezegd, dat en dat is de opdracht van de Regering in Londen, waarvan wij als hoofden van de Departementen niets afwisten. Ik wist van het bestaan van de richtlijnen en van het tot stand brengen van een Nederlands Volksherstel niets, totdat het noorden bevrijd werd. Toen is mij dat allemaal door mejuffrouw *Tjeenk Willink* op een audiëntie medegedeeld. In Londen heb ik daar nooit iets van gehoord. Ook niet in het bevrijde zuiden.

83065. De **Voorzitter**: Hebt u achteraf kunnen rechercheren hoe het dan wel is gegaan?

A. Neen.

83066. Jonkvrouwe **Wttewaail van Stoetwegen**: Het waren toch zeker mensen, die een Regeringsopdracht hadden?

A. Daar heb ik nooit iets van gevonden. Ik heb het de heer *van Rhijn* e.a. gevraagd. Zo was het een en ander een bron van veel moeilijkheden.

83067. Jonkvrouwe **Wttewaail van Stoetwegen**: Is het hier wel zo opgevat?

A. Ja. De mededelingen van V.M. zijn bepaaldelijk opgevat als Regeringsopdrachten.

83068. Jonkvrouwe **Wttewaail van Stoetwegen**: In de laatste winter wist men, dat het Volksherstel te Londen goed was gevonden.

A. Bij de heer *van den Tempel* was er niets van bekend, althans hij heeft het niet aan mij doorgegeven; op het Departement te Londen was het evenmin bekend.

83069. De **Voorzitter**: U zegt: bij de heer *van den Tempel* was het niet bekend. Het is dus blijkbaar niet van Sociale Zaken gekomen? Het moet dus van een ander Departement zijn gekomen?

A. Dat is best mogelijk. In ieder geval heeft de heer *van den Tempel* mij ook, bij navraag, gezegd: daar is mij niets van bekend. Bovendien zou hij dat bij de overdracht toch door hebben moeten geven. Hij was toen wel ziek, maar in ieder geval zijn ambtenaren dienden het dan toch te weten. Ik heb de heer *Menten* nooit eerder horen noemen dan toen het gehele land bevrijd was.

83070. De **Voorzitter**: Maar het moet dan toch door iemand zijn gebeurd?

A. De niet-bekendheid van wat V.M. namens de Regering van Londen hadden geregeld, zonder dat de Departementshoofden daar kennis van hadden, gaf een heleboel moeilijkheden.

83071. De **Voorzitter**: Bent u er niet achter gekomen, welke Minister het dan wel heeft gedaan?

A. Neen, er was bovendien zoveel te doen om zich in te werken en alles na te gaan, waardoor er eigenlijk niet veel gelegenheid was, dit geschil, dat niet terstond bleek, na te gaan. Hetzelfde was het op andere afdelingen, b.v. op de afdeling repatriëring. Dat was eenvoudig verschrikkelijk, er was niets gedaan. Het enige, wat je kon doen, was improviseren. Er was wel een Regeringscommissaris voor de repatriëring, maar er was niets klaar.

83072. De **Voorzitter**: Vond u de besprekingen in de tijd, toen u te Londen in het Kabinet zat, dusdanig, dat u zei: er ontbreekt aan de coördinatie tussen de verschillende Departementen nogal wat?

A. Inderdaad. Voor mij was dat een nieuwe wereld, waar ik buitengewoon tegen opzag, maar ik heb zelden in mijn leven een periode meegemaakt van een zo slecht vastleggen van besluiten. Ik kende de gang van zaken niet op Departementen, maar wanneer ik er langer was geweest, zou ik inderdaad een andere vorm hebben gevonden. Ik kende ook geen enkele instantie, waar een zo slecht archief was als bij het Departement, dat ik had te beheren. Een brief, die werd opgeborgen, kreeg men na twee dagen niet meer terug. Daar moesten drie mensen een week naar zoeken. Wij waren volkomen gespeend van een behoorlijke ambtenaar. Als de heer *van Rhijn* er niet was geweest, hadden we helemaal niets kunnen doen. Het enige, wat er in die tijd nodig was, was snel te besluiten. In zoverre was dat gemakkelijk, maar de manier, waarop het vastgelegd werd, was abominabel slecht, daar heb ik nooit iets van begrepen.

83073. De **Voorzitter**: Die organisatie, die u daar hebt gezien, heeft u waarschijnlijk niet zo verwonderd doen staan over minder goede voorbereidingen en regelingen, als waarover wij het zo juist hebben gehad?

A. Helemaal niet, ik heb best begrepen, waar het vandaan kwam. Het was nergens vastgelegd. Men kan natuurlijk niet bij alles van de Ministerraad op het geheugen van de secretaris afgaan. De notulen van de Ministerraad werden in het begin van de vergadering onverstaanbaar voorgelezen, onder onderling zakelijke gesprekken. De agenda was steeds zeer overladen.

83074. Jonkvrouwe **Wttewaail van Stoetwegen**: Aan die notulen missen wij dus niet veel?

A. Ik heb ze zelf naderhand nooit ingezien, noch gezien.

83075. De heer **Koersen**: Hebt u de heer *van der Gaag* te Londen ontmoet?

A. Ja, samen met de heer *Neher*.

83076. De **Voorzitter**: Was dat in April 1945?

A. Ja. Doch behalve in April is de heer *van der Gaag* ook in Februari, een paar dagen na het begin, bij de besprekingen der delegatie van 17 geweest. Dat was derhalve vóór mijn Minister-schap. Bij die gelegenheid heeft de heer *van der Gaag* — kennelijk gezondene vanuit het nog niet bevrijde gebied — mij medegedeeld, en ik veronderstel ook wel aan anderen, dat naar zijn mening bij een reconstructie van het Kabinet zo min mogelijk nieuwe Ministers dienden te worden opgenomen.

Achteraf bezien was, dunkt mij, het aantal Departementen te gering. Het werk was overstelpend om aan de notulen en het vastleggen der besluiten toen de nodige aandacht te geven. Ik heb er later natuurlijk zelf ook wel last van gehad, b.v. ten aanzien van de pensioenen van de mijnbeambten. Het was uitdrukkelijk in het Kabinet vastgelegd, dat jaarlijks ter verhoging van de pensioenen van de mijnwerkers en beambten gezamenlijk een bedrag zou worden uitgetrokken van 3 ton, met de aanvankelijke bedoeling om de reglementering te laten voor wat het was en alleen elk individueel pensioen aan te vullen tot de hoogte van de normen van de pensioen-regeling bij de spoorwegen. Middelerwijl was er in de mijnstreek een commissie aan het werk gegaan om het gehele pensioenreglement te herzien en dat kostte toen, naar berekening van de actuaire, evenveel als het besluit van de Ministerraad zou kosten. Wij vonden het toen prettig om het werk, dat betrokkenen te zamen hadden gedaan, dan maar tot stand te brengen in plaats van het besluit van de Ministerraad aan te houden. Daardoor is die beslissing tot pensioen-aanvulling van beambten later praktisch vervallen. Immers, naderhand heeft één mijner opvolgers gezegd: ik kan nergens vinden, waar het vastligt. Het lag alleen in het perscommuniqué vast. Dat was dan ook het enige. Ik geloof niet, dat er ooit besluiten anders dan in de notulen werden vastgelegd. Ik heb daar eigenlijk heel vreemd tegenover gestaan. Maar elke dag bracht zoveel werk mee, dat we daar toen niet lang bij stil konden staan.

83077. De **Voorzitter**: Hebt u in dit kader zelf nog onderwerpen, die u te onzer kennis zoudt willen brengen?

A. In dit kader is het, geloof ik, goed, dat ik — ter ondersteuning van wat daar straks werd opgemerkt — vaststel, dat ik met de mensen van het Militair Gezag, bepaaldelijk met de chef staf, uitermate plezierig en steeds efficient heb kunnen werken, zowel op het gebied van moeilijkheden bij de arbeid als bij de repatriëring en het tot stand brengen van de eerste Rijksscholen te Eindhoven voor de her-scholing van de mensen, die uit Duitsland terugkwamen, en de onder-duikers. Bij de moeilijkheden ten aanzien van de arbeid denk ik vooral aan de Rijksbemiddelaars. Het is misschien nuttig daarbij te vertellen, dat men, door gebrek aan communicatie — naderhand is dat weleens becritiseerd — weer is overgegaan naar territoriale Rijks-bemiddelaars. Daar was men vóór 1940 geleidelijk aan vanaf geraakt. Daarmee heeft de sectie van het Militair Gezag altijd bijzonder effi-cient en plezierig gewerkt.

83078. De **Voorzitter**: Hoe vond in de tijd, waarin u deel uitmaakte van het Kabinet, het contact tussen de Minister van Sociale Zaken en de chef staf Militair Gezag plaats?

A. In het algemeen had de heer *van Rhijn* met de secties van het Militair Gezag en haar chefs regelmatig contact. Voor mij was dit contact minder geregeld, doch bij voorkomende gevallen heb ik ook persoonlijk contact gehad met de chef staf.

83079. De **Voorzitter**: Zonder de tussenschakel van de Minister van Oorlog te gebruiken? Formeel moest dat natuurlijk wel.

A. Formeel moest het wel, maar dat is slechts een enkele keer gebeurd.

83080. De **Voorzitter**: Hoe ging dat? Was u meestal in Londen?

A. Wij waren erg ambulante en wij zijn altijd heen en weer geweest. Ik was meestal elke week twee of drie dagen in bevrijd gebied.

83081. De **Voorzitter**: Vond dat contact in Breda plaats?

A. Ja. Ik was uiteraard veel in Tilburg, Eindhoven, Heerlen en later in Den Haag.

De **Voorzitter**: Ik bedoel gedurende de bezetting.

A. In Breda of Oisterwijk, Tilburg, Eindhoven en Heerlen, toen het westen en noorden nog niet bevrijd waren.

83082. De **Voorzitter**: Heeft dat contact niet tot moeilijkheden geleid?

A. Neen. Dat heeft steeds goed gelopen.

83083. De **Voorzitter**: Wanneer u op een bepaald gebied iets wilde, zei u dan tegen de chef staf Militair Gezag: Ik zou dat graag willen; u zoudt mij een genoegen doen, wanneer u het op die of die manier deed. Of ging het anders?

A. Om een voorbeeld te noemen. Naar aanleiding van de berichten, welke waren binnengekomen ten aanzien van de repatriëring — de meeste berichten kwamen van Maastricht —, werd in het Kabinet een besluit genomen. Aan de chef staf Militair Gezag werd dan verzocht of er een onderhoud kon plaats vinden met de sectiechef of met de chef staf zelf, ten einde het genomen besluit samen aan de Regeringscommissaris mede te delen. Er werd gezegd: Dat zijn de zaken, die opgelost moeten worden. Is daarin te voorzien? Daarop werd dan gezamenlijk besproken op welke wijze zou worden gewerkt om het gestelde doel te bereiken.

83084. De **Voorzitter**: Hetgeen u hier vermeldt, is een geval, waarbij het ging om de concrete uitvoering. Maar wanneer u nu

een bepaalde regeling tot stand had willen zien komen, hoe deed u dat dan?

A. Als het schriftelijk werd voorbereid, ging het over het Departement van Oorlog.

83085. De **Voorzitter**: Dat was natuurlijk een vrij omslachtige weg.

A. Inderdaad. Zo heeft het geruime tijd geduurd eer er tenslotte een college van algemene commissarissen voor sociale aangelegenheden ingesteld is te Tilburg.

83086. De **Voorzitter**: Dat was dus, wat de heer *de* Quay een kortsluitverbinding noemt?

A. Ja. Voordat echter die colleges konden worden ingesteld te Tilburg, moest ook de mening gevraagd worden van de collega's van Financiën, van Handel en Nijverheid en van Economische Zaken. Het duurde doorgaans wel een tijd, voordat het antwoord hierop binnenkwam. Uiteindelijk is het college einde Mei ingesteld.

In dit kader heb ik verder niets te zeggen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, welke u ons hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

F. C. M. WIJFFELS.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 25 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Prof. Mr. JAN DRION,

oud 34 jaar, wonende te 's-Gravenhage, hoogleraar.

Hij legt de belofte af als getuige.

83087. De **Voorzitter**: Deze middag zouden wij graag twee onderwerpen met u bespreken; de volgende week zullen wij graag nog enige andere zaken met u behandelen. In de eerste plaats gaat het nu om de bekende onderhandelingen In April 1945 en de controverses, die daarover heeft bestaan tussen Vertrouwensmannen en bepaalde groepen uit de illegaliteit. Ik meen, dat u daarbij persoonlijk betrokken bent geweest, en ik vermoed, dat u ons daar wel een exposé van zult willen geven.

A. Ik ben er inderdaad in zoverre persoonlijk bij betrokken geweest, dat ik indertijd als secretaris en lid van de Contactcommissie der Illegaliteit na het zenden van het telegram, dat u bekend is, naar Den Haag ben gegaan om met de beide voorzitters van Vertrouwensmannen daarover te spreken op verzoek van Vertrouwensmannen.

Is het uw bedoeling, dat ik min of meer een achtergrond van dit gebeuren geef?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Naar ik vermoed, zult u wel bekend zijn met de achtergronden van het beleid van Vertrouwensmannen. Misschien mag ik vooropstellen, juist omdat over deze controverses later nog harde woorden zijn gevallen, dat, voor zover mij bekend, in de kringen van de illegaliteit nooit iemand heeft getwijfeld niet alleen aan de vaderlandse gezindheid van Vertrouwensmannen, maar ook aan de zuiver vaderlandse motieven, welke hun beleid hebben bepaald. Ik geloof, dat ook vooropgesteld moet worden, dat, voor zover ik weet, niemand in de kringen van de verzetsbeweging bezwaar heeft gevoeld tegen besprekingen met de Duitse autoriteiten over het z.g. voedselrelief. Deze besprekingen waren trouwens reeds lang gaande vóór April 1945 in verband met het Zweedse brood en de margarine. Evenmin heeft uiteraard nooit iemand bezwaren gehad tegen het feit, dat Vertrouwensmannen een aanbod van Duitse zijde hebben doorgegeven aan de Nederlandse Regering te Londen en aan de geallieerde autoriteiten en dat onderhandelingen zouden plaats vinden over de capitulatie van de ingesloten Duitse troepen. De overwegingen van de verzetsbeweging kan ik misschien het beste chronologisch splitsen: die vóór het zenden van het telegram en die, welke daarna een rol speelden. Dat is daarom van belang, omdat pas na het zenden van het telegram Vertrouwensmannen opening van de stukken hebben gedaan, zodat toen allerlei dingen zijn gebleken, welke wij hoogstens hadden vermoed vóór het zenden van het telegram, maar voor een deel zeker niet hebben geweten.

Bij wat vóór het zenden van het telegram de overwegingen waren, mag ik misschien vóórstellen, wat *niet* onze overwegingen zijn geweest. In de eerste plaats heeft geen enkele rol gespeeld, voor zover ik heb kunnen nagaan, een teleurstelling van illegale zijde, dat zij, als deze besprekingen succes zouden hebben, qua gewapend verzet zouden zijn uitgespeeld. Ik zeg dit, omdat later meermalen deze, psychologisch niet onwaarschijnlijke, motivering door anderen is gegeven, o.a. door de heer *Geyl* in een enkele publicatie. Ik kan echter ver-

zekeren, dat dit geen enkele rol heeft gespeeld. Dit blijkt uit het feit, dat juist in de kringen van de B.S., dus degenen, die bij een bevrijding juist het gewapend verzet zouden hebben te voeren, de meeste geneigdheid bestond op de Duitse voorstellen in te gaan. Evenmin heeft een rol gespeeld — zoals ook wel naar voren is gebracht — een zekere gepiqueerdheid van het centrale college van de illegaliteit over het feit, dat het gepasseerd was. Na opening van stukken is immers pas gebleken, hoe merkwaardig en ongerijmd dit passeren eigenlijk was; wij hebben dit niet eens ten volle beseft in de dagen, toen wij tot het telegram besloten. In de eerste plaats formeel gezien, ongerijmd. Zoals u weet, was in Juli 1944, op aandrang van de Kroon, een overkoepeling van de illegaliteit ontstaan. Uit de Grote Adviescommissie, die om illegaal-technische redenen nooit bij elkaar kwam, omdat het een veel te groot college was, was de Contact Commissie gevormd, welke leden contact onderhielden met de verschillende organisaties. O.a. door bemoeiingen van deze Contact Commissie is de centrale leiding van de B.S. in September gevormd. Alle beleidskwesties, het binnenlands verzet betreffende, zouden door de Contactcommissie — in laatste instantie door de G.A.C. — worden beslist. In Februari 1945 is met de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten, de heer *Koot*, de formele afspraak gemaakt, dat alle beleidskwesties door en in Contactcommissie en G.A.C. zouden worden beslist, dit nadat reeds eerder enige malen hierover was gesproken. Wat de Vertrouwensmannen betreft, dezen hadden ten opzichte van het verzet geen enkele opdracht. Hun enige taak was in een vacuum de orde en rust te handhaven en enkele voorlopige zuiveringsmaatregelen te nemen. Ook materieel was echter het passeren van de Contact Commissie allerwonderlijkst. Immers, het Duitse voorstel betrof een wapenstilstand, niet alleen met de geallieerden, maar ook intern — in het gebied, dat min of meer bevroren zou blijven — met het verzet, zoals dat tot dan toe was gevoerd. De Vertrouwensmannen stelden zich terecht op het standpunt, dat zij inleidende besprekingen konden voeren. Bij die inleidende onderhandelingen zijn echter door de heren *van der Vlucht* en *Six* namens Vertrouwensmannen voortdurend toezeggingen gedaan, dat voorlopig allerlei verzetsactiviteit zou worden gestaakt, waarover genoemde heren noch Vertrouwensmannen uiteraard enige toezegging konden doen.

83088. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De Vertrouwensmannen kwamen toch ook uit het verzet?

A. Zonder enige twijfel hadden de meeste Vertrouwensmannen persoonlijk aan het verzet deelgenomen: de heer *Drees* was voorzitter van de Contact Commissie en de heren *van der Gaag* en *Neher* kwamen uit resp. de Raad van Verzet en het Nationaal Comité.

83089. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De heer *Drees* had toch ook nogal wat verzetsboter op zijn hoofd, evenals de andere heren.

A. Ja, evenals prof. *Cleveringa*; en prof. *Oranje* was de man van het Hooglerarencontact. Daar gaat het echter niet om.

83090. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: U zei, dat zij niet namens het verzet konden spreken.

A. Neen, formeel konden zij dat zeker niet, omdat alleen maar één college dat kon doen; maar materieel op dit punt blijkbaar evenmin, gezien de reactie, niet alleen van die drie leden van de Contact Commissie — dat zou theoretisch een toevallige constellatie geweest kunnen zijn —, maar van alle vertegenwoordigde organisaties en met name ook van de twee organisaties, in welke topleiding de heren *Neher* en *van der Gaag* zaten. Het Nationaal Comité — met name de beide andere leden van de topleiding: mejuffrouw *Tellegen* en de heer *van Velsen* —, heeft zich zeer scherp tegen dit beleid van Vertrouwensmannen gekeerd en de Raad van Verzet eveneens. Niet in de zin dat de heren *van der Gaag* en *Neher* of een van de andere Vertrouwensmannen van onvaderlandse gedachten werden beschuldigd, maar zuiver op zakelijke gronden werd dit beleid ver-

oordeeld. Zoals u in het Verslag van Vertrouwensmannen hebt gezien, hebben de Vertrouwensmannen wel overwogen de Contact Commissie in deze zaak direct te kennen, maar zij hebben het niet gedaan. In de eerste plaats, omdat er grote haast bij deze kwestie was. Dit is wonderlijk, omdat twee dagen vóór de eerste bespreking met *Seyss-Inquart* zelf de Contact Commissie vergaderde, waar de heer Drees, vice-voorzitter van de Vertrouwensmannen, zelf aanwezig was als voorzitter en dus zonder enig ophouden de zaak had kunnen bespreken. Een tweede motief is geweest het geheim blijven van deze kwestie. Ook dat is natuurlijk niet doorslaggevend. In de eerste plaats was er geen ander college in het land, dat uiteraard meer met geheime zaken te doen had dan de Adviescommissie en de Contact Commissie, en bovendien waren in het verleden diverse malen zaken, waarvan het ongewenst was, dat ze werden doorgegeven naar de organisaties, in de kring van de Contact Commissie gebleven. Trouwens, dit geheim blijven is zonder meer een mislukking geweest, want reeds 10 April, dus vóórdat de bespreking met *Seyss-Inquart* was gevoerd, gingen er in de verzetsbeweging geruchten over deze kwestie, zodanig zelfs, dat de Vertrouwensman Drees in de Contact Commissie de vraag is gesteld, of het waar was, dat via de heer Hirschfeld de Duitsers zekere voorstellen hadden gedaan. Van geheim blijven was helemaal geen sprake en dat wisten de Vertrouwensmannen. Dit was dus om nog even te herhalen wat niet de motieven van de verzetsbeweging zijn geweest hoewel men zich natuurlijk achteraf heeft verbaasd, dat er is gesproken buiten de verzetsbeweging om.

Wat **wel** de overwegingen waren, die tot het zenden van ons telegram leidden, vindt u opgesomd in het Witboek van de G.A.C. (blz. 81—86). Aan die vier aldaar genoemde punten, die ook met mijn medeweten zijn geformuleerd, heb ik niet veel toe te voegen. Ik wil alleen nog iets zeggen over de chronologische achtergrond. Op 11 April werd het geallieerde offensief over de IJssel begonnen, dat door de BBC was aangekondigd als het offensief der bevrijding van de grote bevolkingscentra in het westen, en dat trouwens ook in het Memorandum-*Gerbrandy* van een jaar later uitdrukkelijk nog als zodanig wordt gekarakteriseerd. Op 12 April, dus de dag daarna, vond de eerste bespreking met *Seyss-Inquart* plaats, waarna de voornaamste telegrammen naar de overkant zijn gegaan. De week na het begin van het offensief was het het strijdend gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten reeds opgevallen, dat het offensief zo'n wonderlijke voortgang had; zoals de heer Bruins Slot, de vertegenwoordiger van de rechtersectie, die het meeste contact met het strijdend gedeelte had, meedeelde. Men verbaasde zich, dat het offensief zo weinig voortgang had, terwijl het de geallieerden bekend moest zijn, dat de Duitse inundaties nog niet aan haar doel beantwoordden. De waterstand van de rivieren was zeer laag, zodat men het gevoel had, dat iedere dag langer traineren van het offensief het gevolg zou hebben, dat men van deze gunstige situatie geen gebruik meer zou kunnen maken.

83091. De **Voorzitter**: Bedoelt u met de uitdrukking, dat het offensief zo'n wonderlijke voortgang had, dat vermoed werd, dat het offensief niet werd voortgezet in verband met de besprekingen, die plaats vonden?

A. Zeer zeker werd dit vermoed, zowel door ons als door Vertrouwensmannen. In de eerste plaats was objectief het gehele verloop al wonderlijk; op de Veluwe was bij de tankcolonnen weinig weerstand geweest en bij het strijdend gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten was volgens inlichtingen bekend, dat het moreel van de Duitse troepen, afgezien van enkele SS-colonnen, zeer laag was. Men vroeg zich af, waarom de tankcolonnen niet doorzetten; zonder tegenstand konden deze in de richting Amsterdam doorstoten. Dat had dus verbazing gewekt. Toen de geruchten der besprekingen steeds vaster vorm aannamen, vermoedde men causaal verband en dit scheen bevestigd te worden door een uitzending van Radio Oranje van 18 April, waarin in raadselachtige taal in die richting suggesties werden gedaan.

83092. De **Voorzitter**: De grondslag voor dat vermoeden zou natuurlijk helemaal weg zijn, wanneer uit objectieve gegevens thans zou blijken, dat het niet doorzetten van het offensief van de geallieerden andere redenen had.

A. Het niet doorzetten op de Veluwe?

De **Voorzitter**: In de richting Holland.

A. Voor zover het volledig andere redenen heeft gehad, hetgeen uit enkele publicaties schijnt te volgen, zou daarmee het vermoeden niet juist zijn gebleken. Dit kan echter niet van invloed zijn op de beoordeling van de controverse tussen illegaliteit en Vertrouwensmannen,

want deze laatsten hadden dezelfde conclusie uit de uitzending van Radio Oranje getrokken, immers prompt na die uitzending hebben zij de conceptbrief, die met hun toestemming de voorzitter had geschreven, niet verzonden, omdat zij meenden, dat in verband met hun onderhandelingen en hun telegrammen inderdaad het offensief was stopgezet, althans afgeremd. Uit de stukken, welke de geallieerden volgens het verslag van de Vertrouwensmannen hebben gezonden, blijkt overigens wel degelijk enig causaal verband te hebben bestaan tussen déinarches van Vertrouwensmannen en het traineren van het geallieerde offensief. In hoeverre er zonder dit causaal verband een zeer snelle geallieerde opmars naar Amsterdam zou zijn geweest, blijkt er echter inderdaad niet uit. Dit wat de chronologische achtergrond betreft. Dan onze overwegingen na het zenden van het oorspronkelijke telegram. Onmiddellijk na het telegram van ons was er binnen vierentwintig uur contact met de Vertrouwensmannen, door Vertrouwensmannen zelf ter hand genomen. Aangezien toen de vertegenwoordiger van de rechtersectie, de heer Bruins Slot, niet op zeer korte termijn bereikbaar was, is besloten, dat ik alleen naar den Haag zou gaan, mede omdat ik tevens secretaris van de Contact Commissie was. De volgende ochtend heb ik een bespreking gehad in het gebouw, waar de Vertrouwensmannen resideerden. Eerst met de heer *Bosch* van *Rosenthal*, die weinig welwillend was en door dit telegram van de verzetsbeweging het beleid van Vertrouwensmannen doorkruist meende. Hij weigerde opening van zaken te doen en eiste, dat ik via de geheime lijn naar Amsterdam zou telefoneren om het betreffende telegram te doen intrekken. Ik heb toen gezegd, dat ik dit alleen zou kunnen overwegen, als hij zodanige nieuwe feiten zou mededelen, dat ik zou kunnen menen, dat, als wij die gekend hadden, ons telegram niet zou zijn verzonden. De heer *Bosch* van *Rosenthal* weigerde echter enig feit mede te delen; hij is driftig geworden en de kamer uitgelopen. Daarna is de heer Drees gekomen, de vice-voorzitter, die wel volledig opening van zaken heeft gedaan. Daaruit bleek echter in genen deele, dat de achtergronden van ons telegram onjuist waren; ik zou zeggen integendeel. Allerlei dingen, die wij niet eens wisten en waarmede wij het zeker niet eens zouden zijn geweest, bleken toen uit de stukken. Een paar dagen later is het volledig dossier door de secretaris, de heer *le Poole*, voorgelezen aan de leden van de Contact Commissie. Wij hebben ons toen volledig, voor zover het nog mogelijk was, omdat het einde van Duitsland zeer snel kwam, gedistantieerd van het door Vertrouwensmannen gevoerde beleid.

83093. De **Voorzitter**: Wie bedoelt u met „wij“?

A. De illegaliteit, d.w.z. eerst de Contact Commissie en daarna weer — zoals wij toen vergaderden — in de verschillende secties alle vertegenwoordigde organisaties, zonder enige uitzondering. De vergadervorm was, dat de Contact Commissie vergaderde, en daarna werd hetgeen daar was besproken weer behandeld in de secties, die ieder van de leden vertegenwoordigde. Uiteraard is dit met deze materie ook gebeurd. Onmiddellijk na de vergadering in den Haag heeft iedere vertegenwoordiger contact opgenomen met zijn sectie en is de zaak uitvoerig besproken. Wat ons allen toen zeer trof, was in de eerste plaats de ongelukkige toon, waarin deze onderhandelingen zijn gevoerd. Naar ik heb gehoord, hebben de Vertrouwensmannen zich in dat opzicht ook enigszins gedistantieerd van de wijze, waarop hun representant, die, zoals u weet, zelf geen Vertrouwensman was, deze bespreking heeft gevoerd. De toon was eigenlijk die van iemand, die gunsten vraagt aan de bezettende Mogendheid, terwijl de situatie andersom was en de bezetter met een verzoek bij de Nederlanders kwain. Dan heeft een zeer ongelukkige indruk op de illegaliteit gemaakt het feit, dat het lot van de gevangenen niet veel scherper voorop is gesteld. Bij iedere capitulatie pleegt dit als een van de eerste punten te worden besproken. Dit is hier nauwelijks gebeurd, ja, zelfs bij de fundamentele bespreking op 12 April met *Seyss-Inquart* is het punt vrijwel niet ter sprake gekomen, zo zeer zelfs, dat, toen later de Aktennotiz werd opgemaakt, er nog van Nederlandse zijde is gezegd, dat bij een vroegere inleidende bespreking met de heer Schwebel dit punt ook nog even is besproken en dat men het dus ook in de officiële Aktennotiz vermeld wilde zien. Dit was uiteraard zeer essentieel, juist omdat die laatste maanden op willekeurige wijze mensen uit de gevangnissen werden neergeschoten en ook velen op andere wijze aan hun einde zijn gekomen. Een ander punt, dat ons zeer opviel, was, dat de Vertrouwensmannen en degenen, die namens hen de onderhandelingen voerden, niet hebben gezien, dat het oorspronkelijke aanbod van de Duitsers volledig zijn karakter verloor omstreeks 10 April. Het oorspronkelijk aanbod, dat via de heer Hirschfeld en later via de heer van der *Vlugt* kwam, was een capitulatie van de ingesloten troepen, zonder dat er eigenlijk voorwaarden werden gesteld, die in strijd zouden zijn met de geallieerde

politiek van unconditional surrender. Op 12 April echter, toen *Seyss-Inquart* zelf de besprekingen voerde, bleek er van capitulatie niets, integendeel er werd uitdrukkelijk gezegd, dat er van capitulatie geen sprake kon zijn. Wat toen werd voorgesteld, was een soort van on-officiële wapenstilstand, waarbij het aanbod van de Duitsers eigenlijk niet anders was dan zich voor de rest van de oorlogstijd nog te zullen houden aan de regels van het volkenrecht en daartegenover bedingen zij dan, dat de Nederlanders zullen moeten proberen het geallieerde offensief te stoppen bij de Grebbelinie en alle verzets-activiteit moeten staken.

Een ander punt, dat van groot belang was en ons frappeerde, was, dat uit het gesprek nergens bleek, dat *Seyss-Znquart* namens de opperbevelhebber van de Duitse legers sprak. Hij zei het wel vaagjes, maar er was geen Duitse militaire vertegenwoordiger bij de bespreking. Dat was zelfs de reden, dat de heer *Six*, die bestemd was om als de vertegenwoordiger van de commandant Binnenlandse Strijdkrachten bij de besprekingen op te treden, op het laatste moment moest fungeren als medevertegenwoordiger van Vertrouwensmannen, omdat de commandant van de Binnenlandse strijdkrachten terecht zei, dat, wanneer er van de andere zijde geen militaire vertegenwoordiger bij was, er van onze zijde ook geen bij moest zijn. Desalniettemin zijn de Vertrouwensmannen er vanuit gegaan, dat de gehele achtergrond van het verhaal van *Seyss-Znquart* waar was, ondanks het feit zelfs, dat *Seyss-Znquart* bezwaar maakte, dat in de Aktennotiz van 12 April werd gesteld, dat hij mede als vertegenwoordiger van *Blaskowitz* sprak, hetgeen op zijn verzoek toen is geschrapt. Achteraf is gebleken, dat het gehele uitgangspunt van *Seyss-Inquart* en ook mede van Vertrouwensmannen niet waar is geweest. *Seyss-Znquart* gaf de voorstelling, dat de Duitse militairen zich op het standpunt stelden, dat zij tot de laatste man dit gebied zouden verdedigen en daarbij rücksichtslos alle kapitaalgoederen zouden vernielen en het gehele gebied onder water zouden laten lopen. Vlak na de bevrijding heeft *Blaskowitz* echter verklaard, dat hij integendeel begin April aan *Seyss-Znquart* had medegedeeld, dat, afgezien van het verloop van de krijgsvaardigheden in Duitsland, hij het niet meer met zijn geweten in overeenstemming kon brengen het militaire verzet voort te zetten in dit afgesloten gebied, zodra eind April het eten op zou zijn, op de basis waarop toen officieel het eten werd gedistribueerd.

83094. De **Voorzitter**: Dit argument is meermalen genoemd. De vraag is echter maar, wanneer en tegen wie *Blaskowitz* dit heeft gezegd.

A. Tegen de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten, Prins *Bernhard*. Drie weken na de bevrijding is het bureau van de Grote Adviescommissie bij de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten op het Loo geweest, om het contact tussen G.A.C. en B.S. te bespreken. Nauwelijks toen wij binnen waren, vroeg de Prins, of wij de heren van de telegrammen waren en hij begon uitvoerig te vertellen wat hij van zijn kant, dus in het bevrijde zuiden, van deze telegrammen had meegemaakt. Hij heeft verteld van *Blaskowitz* niet *Eisenhower* hierover en *Blaskowitz* heeft verklaard, dat *Blaskowitz* tegen hem zelf bovengenoemde verklaring heeft gegeven, waaraan Prins *Bernhard* de min of meer identiek geformuleerde zin toevoegde: „Wij zijn dus bij de neus genomen”, althans iets dergelijks.

Daarmede vervalt ook de gehele psychologische basis van het beleid van Vertrouwensmannen, welke de voorzitter in zijn brief van 18 April schetste: Duitse soldateneer, enz. Ik zal hier niet verder op ingaan. In ieder geval hadden Vertrouwensmannen, naar onze mening, op hun hoede kunnen zijn en kunnen weigeren verdere besprekingen voort te zetten, zolang niet een door *Blaskowitz* zelf afgevaardigde vertegenwoordiger de besprekingen bijwoonde, besprekingen, die uit de aard der zaak volledig de militaire zijde raakten en zeker niet alleen het civiele bestuur van *Seyss-Inquart*. Wat ons ook niet aanstond, toen wij van het dossier kennis namen, was het feit, dat, terwijl Vertrouwensmannen het hun taak achtten, om een goede grondslag te vinden voor de latere definitieve onderhandelingen tussen de geallieerde en Duitse autoriteiten, zij niets anders deden dan de Duitse voorstellen, precies zoals zij kwamen, niet alleen over te brengen, maar met de meeste nadruk bij de Regering aan te bevelen, dat deze Duitse voorstellen, zoals zij waren, en bloc zouden worden geaccepteerd. Ja, in de besprekingen zelf hebben de Nederlanders de Duitsers chantagewapens in de hand gegeven. De telegrammen, vooral die van de heer *Six*, zijn haast een pathetische aandikking van de Duitse dreigementen. Zonder twijfel zal niemand in die tijd het gevaar van vernielingen en inundaties hebben onderschat. Naar onze mening echter was een andere houding niet alleen mogelijk geweest, maar gezien de vijfjarige ervaring met de bezetters en ook daarvoor met de Duitsers, was er ook meer kans geweest voor succesvolle onderhandelingen. Wij hadden reeds direct de indruk, en dat is door

het dossier versterkt, dat Vertrouwensmannen, zonder twijfel niet bewust, tot de sprekebuis waren geworden van de stroming, die gedurende de bezetting een der gevaarlijkste tegenstanders van het verzet is geweest, nl. de stroming niet van de N.S.B., maar van de loyale samenwerking met de vijand. Dat was zeker onbewust, omdat de Vertrouwensmannen gedurende de bezetting zelf zich één voor één tegen deze stroming hebben gekeerd. Dit zijn zo ongeveer de redenen, die, naar mijn mening, het beleid van de verzetsbeweging indertijd hebben bepaald.

83095. De **Voorzitter**: U hebt nu een schets gegeven van de motieven, welke destijds in de illegaliteit een rol speelden bij de beoordeling van de houding van Vertrouwensmannen in dezen. Hoe is uw mening hierover, nu u dit na vijf jaar beschouwt?

A. Ik moet zeggen, dat, nu de oproep van de Enquêtecommissie een aanleiding was hier weer in te duiken en mijn geheugen op te frissen, speciaal de kennisneming van het dossier van de onderhandelingen mij weer gesterkt heeft in deze mening en mij ook achteraf nog weer verbaasd doet staan, dat men de laatste maand van een vijfjarige bezetting op deze manier de zaak heeft aangepakt.

83096. De **Voorzitter**: Wat zou dan, naar uw mening, de juiste gedragslijn zijn geweest?

A. In de eerste plaats: vasthouden aan het oorspronkelijke Duitse aanbod. De Duitsers waren tenslotte met een aanbod gekomen en zij waren de zwakke partij en niet wij. Het oorspronkelijke Duitse aanbod was een capitulatie van de ingesloten troepen, hetgeen *Seyss-Inquart* toen zei namens de militaire Duitsers aan te bieden.

Dan het voeren van de besprekingen met de Duitsers pas na en in overleg met de illegaliteit. Met de Commandant Binnenlandse Strijdkrachten was, zoals u misschien weet, tweemaal, vóórdat wij het telegram verzonden, een spoedbespreking aangevraagd. Deze is niet doorgestaan en pas een week na het zenden van dit telegram was er tijd of gelegenheid voor een bespreking. De Commandant Binnenlandse Strijdkrachten heeft toen uitdrukkelijk verklaard, dat hij steeds overtuigd was geweest, dat de illegaliteit hier achter stond en dat, als hij geweten had, dat dit niet het geval was, hij nimmer dit beleid had gevoerd.

Verder een geheel andere toon tegen de Duitsers. Het essentiële punt voor ons is gedurende de gehele bezetting geweest, dat op bepaalde momenten, wanneer de Duitsers dingen dreigden te doen of voorstellen deden, neen moest worden gezegd. Dat „neen zeggen” bracht bijna altijd risico's met zich. De dreigementen, die de vijand als sanctie op een weigering stelde, kon men nooit met stelligheid weerleggen door te zeggen, dat het wel chantage zou zijn en dat er wel niets van zou komen. Het was heel vaak chantage, maar soms ook niet. Wij zijn het er allemaal over eens geweest, dat dit risico dan op de koop toe moest worden genomen; als dit niet was geschied, dan was er geen verzet geweest, geen artsenverzet, geen studentenverzet, geen illegale pers, geen verzorging van onderduikers, dan was er niets geweest.

83097. De **Voorzitter**: Op mijn vraag, wat er naar uw mening dan wel had moeten gebeuren, hebt u een aantal punten genoemd, die betrekking hadden op de modus quo. Nu komen wij echter tot het andere punt, nl. wat het alternatief zou zijn geweest. In het bewuste telegram van 21 April, namens de verzetsbeweging in Nederland, wordt aangevangen met de woorden: „De ondergeteekenden dringen aan op zoo snel en doortastend mogelijke bevrijding van westelijk Nederland op een basis van onvoorwaardelijke capitulatie der ingesloten Duitse troepen”. Dit alternatief hield dus de mogelijkheid in van het gewapenderhand bevrijden van West-Nederland met de consequenties, welke daaraan vastzaten.

A. Het alternatief waarvan, als ik u vragen mag?

De **Voorzitter**: Van de methode, welke de Vertrouwensmannen hebben gevolgd.

A. Dat zou ik niet willen bevestigen, het was zeker niet het alternatief van de methode, zoals ik zo juist betoogde.

83098. De **Voorzitter**: In de tweede zin van het telegram staat:

„Elken vorm van onderhandeling, die niet oogenblikkelijk capitulatie beoogt, wijzen wij af.” Zoals u zelf zegt, betekende het: de zaak niet gaande houden in de lijn, die door toedoen van de Duitsers werd gevolgd, de voorstellen niet accepteren.

A. Het niet accepteren van de Duitse voorstellen, zoals die langzamerhand waren geworden.

83099. De **Voorzitter**: Het betekende de besprekingen afbreken; daarop zou het zijn uitgelopen.

A. Ik ben er zeer zeker van overtuigd, dat het juist niet daarop uitgelopen zou zijn, want de Duitsers begonnen met een aanbod te doen.

83100. De **Voorzitter**: Misschien; maar nu komen wij dus helemaal in de speculatie.

A. Ja, maar dat heeft men altijd bij een historisch debat. Bij zulk een debat zou men steeds kunnen zeggen: als er iets anders zou zijn gebeurd, is het een speculatie om te stellen, wat er dan zou zijn gebeurd. In ieder geval waren wij van mening, dat een vijfjarige ervaring met de Duitsers had geleerd, dat men de besprekingen anders had moeten aanpakken.

83101. De **Voorzitter**: Tegelijkertijd werd in dit telegram aangedrongen op een zo snel en doortastend mogelijke bevrijding van westelijk Nederland. Met andere woorden, indien ik niet verkeerd begrijp wat hier staat, men vroeg het oprukken van de geallieerden naar westelijk Nederland.

A. Zonder twijfel, zolang de ingesloten Duitsers niet capituleerden.

83102. De **Voorzitter**: Men vroeg dus het oprukken naar westelijk Nederland en daarmee werd het risico aanvaard, dat *Blaskowitz* misschien op een gegeven moment er anders over zou gaan denken en wél zou gaan vechten. Het risico werd aanvaard met alle gevolgen, die daaruit zouden kunnen voortvloeien.

A. Ja, het risico werd zonder twijfel aanvaard, een risico, dat alle bezette gebieden liepen bij een bevrijding door militaire acties, een risico, dat Frankrijk, België en de zuidelijke en oostelijke provincies reeds hadden gelopen. Daarbij kwam de overweging, dat hoe langer de tijd duurde, hoe erger het risico werd. Het risico, dat een week tevoren kleiner was, was op het moment, dat ons telegram werd verzonden. al weer veel groter geworden, omdat toen de inundaties gesteld waren, die de week tevoren nog niet gesteld waren, enz. Vernielingen waren intussen voorbereid. Ik weet niet, of het u bekend is, dat de vijand in de Wieringermeer pas de dag van de 17de klaar was, vijf dagen eerder, of twee dagen eerder zelfs, was er geen sprake van het vollopen van de Wieringermeer geweest. Maar zonder twijfel was dit risico een zeer belangrijk punt, hetgeen uiteraard ook zeer uitvoerig is besproken, toen wij dit telegram verzonden. Uiteraard voelden ook wij zeer sterk wat het alternatief was, of liever gezegd, wat de risico's waren, maar ingaan op de latere Duitse voorstellen achtten wij ten enenmale onaanvaardbaar.

83103. De heer **Hoogcarspel**: Acht u het ook mogelijk, dat door de wijze van optreden van Vertrouwensmannen de houding van de Duitsers anders is geweest dan wanneer de Vertrouwensmannen meer hadden gehandeld in de geest, zoals de illegaliteit dat had gewild?

A. Wij zijn er van overtuigd geweest, en ik moet zeggen, dat, nu ik na vijf jaar het dossier nog eens heb doorgenomen, deze overtuiging nog sterker is. Ik moet zeggen, dat men, wanneer men dit dossier doorleest, de indruk krijgt, dat *Seyss-Inquart* op meesterlijke wijze het spel heeft gespeeld. Hij heeft eerst getoetst en toen hij merkte, dat bij de besprekingen de wederpartij boterachtig reageerde.....

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Boterachtig?

A. Ja, zonder enige tegenstand. Hij tastte door, heeft die zwenking gemaakt en heeft het karakter van zijn voorstellen helemaal gewijzigd en nog steeds merkt hij niets van enige weerstand. Op alles werd ja en amen gezegd. Zonder twijfel is het onze opvatting, dat bij een andere aanpak van Nederlandse zijde *Seyss-Inquart* waarschijnlijk zijn oorspronkelijk aanbod — capitulatie van de ingesloten troepen — zou hebben gehandhaafd, welk aanbod zeker wel aanvaardbaar was.

83104. De heer **Hoogcarspel**: Dat is een opvatting, maar hebt u ook bepaalde objectieve gegevens, waaruit u zou kunnen aantonen, dat door het optreden op deze wijze *Seyss-Inquart* tenslotte tot een andere houding is gekomen dan zijn oorspronkelijk voorstel was?

A. Geen andere gegevens dan de ervaring van de bezettingstijd. Vijf maanden tevoren was de kwestie van de z.g. Liese-Ausweisen geweest, die essentieel is geweest voor de gehele Arbeitseinsatz en waarbij een soortgelijke controverse is geweest, waarbij echter de Regering de verzetsbeweging heeft gevolgd. Ook hierbij was van

goede Nederlandse zijde gezegd, dat de opvatting van de verzetsbeweging — niet aanvragen der Ausweise — een chaos zou veroorzaken, de gehele voedselvoorziening in de war zou raken, etc. De verzetsbeweging echter meende, dat de Duitsers bakzeil zouden halen, als niemand Ausweisen zou aanvragen, omdat zij alleen via de Ausweisen hun plan konden uitvoeren; en inderdaad hebben de Duitsers bakzeil gehaald; er is van die bijzondere Arbeitseinsatz toen niets terechtgekomen.

83105. De **Voorzitter**: Ik wilde u nog naar een andere zaak vragen. Kunt u zich nog herinneren welke de opdracht is geweest, die de heer *Caljé* naniens de Contact Commissie naar Engeland heeft meegekregen?

A. Helemaal niet.

83106. De **Voorzitter**: Helemaal niet?

A. Een opdracht van de Contact Commissie voor de heer *Caljé*?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Het is best mogelijk, dat het is gebeurd in de tijd, dat ik alleen nog via de sectie contact had met de Contact Commissie.

83107. De **Voorzitter**: Begin October 1944 is de heer *Caljé* naar het bevrijde zuiden gegaan.

A. Dat komt dan uit, pas in November ben ik enkele malen als tweede vertegenwoordiger van de middensectie in de Contact Commissie gekomen.

83108. De **Voorzitter**: U kunt het dus niet weten?

A. Behalve uit de dossiers van de Contact Commissie, maar daaruit herinner ik mij dit geval ook niet.

83109. De heer **Koersen**: Wie zou het naar uw mening wel kunnen weten?

A. Ik vermoed de heer *Meijer*.

83110. De **Voorzitter**: De opdracht van de heer *Caljé* zou de vraag betreffen, of het wenselijk was, dat men te Londen reeds kwam tot de vaststelling van de regeling voor een noodparlement. Daarmee moest hij mededelen, dat men dit in de Contact Commissie bepaald onwenselijk achtte en dat dit eerst in Nederland behoorde te gebeuren.

A. Ja, ik herinner mij wel, dat deze kwestie in de sectievergadering is besproken.

83111. De **Voorzitter**: Wanneer is dit besproken?

A. Dat is September, October geweest. Het is in die tijd besproken, meen ik.

83112. De **Voorzitter**: Ook in die geest?

A. Ja. Ik zat echter alleen in de middensectie en daar is, voor zover ik weet, niets van een opdracht ter sprake gebracht.

83113. De **Voorzitter**: Het feit, dat het in de middensectie is besproken, is waarschijnlijk een gevolg van het feit, dat het in de Contact Commissie was besproken?

A. Ik vermoed van wel.

83114. De **Voorzitter**: De heer *Caljé* omschrijft het ongeveer als volgt: Er waren geruchten gekomen, dat de Regering met een noodparlement uit Londen zou komen, kant en klaar. Toen heeft de Contact Commissie dat besproken, het is ook nog besproken in de secties van de G.A.C., en er was een communis opinio, dat van hieruit een stem moest worden gehoord, dat de Regering dit niet moest doen en dat noodparlement niet als het ware dictatoriaal moest opleggen en dat men met klem adviseerde daarmee te wachten en eerst contact op te nemen met de voornaamste politieke groeperingen en eventuele andere groeperingen in Nederland. De heer *Caljé* had een mondelinge opdracht gekregen, dit over te brengen. Het is de vraag, of de formulering, die de heer *Caljé* geeft, overeenstemt met de inhoud van de besprekingen, die u bedoelt.

A. Dit zou ik in de stukken bij het Rijksinstituut kunnen nagaan. Als ik op mijn geheugen afga, zou ik wel denken, dat dit in de sectievergadering wel ter sprake is geweest en dat ook in die zin is gezegd, dat dit niet buiten het bezette gebied om moest worden geregeld.

83115. De **Voorzitter**: Acht u het wel mogelijk, dat, wanneer deze zaak in de verschillende secties is besproken, een kwestie als de opdracht aan een bepaald persoon, om dit in Engeland te gaan berichten, alleen in de Contact Commissie zelf is behandeld?

A. Ja, dit lijkt me wel mogelijk.

83116. De **Voorzitter**: Dat ligt dus wel in de lijn?

A. Ja. Ik keek alleen verbaasd, omdat ik het dossier van de Contact Commissie indertijd helemaal heb doorgenomen, en ik herinner mij dit niet.

83117. Jonkvrouwe **Wtewaall van Stoetwegen**: Wie zou het het beste kunnen weten van de Contact Commissie.

A. Ik denk de heer *Meijer*, hij was zeer „keen“ op dit punt. Hij zou dit zich zeker herinneren.

53118. De heer **Koersen**: Zijn de stukken van de Contact Commissie bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie?

A. Ja.

83119. De **Voorzitter**: Zijn daar ook de notulen?

A. Ja.

83120. De **Voorzitter**: Denkt u, dat zo'n punt daarin zal zijn vermeld?

A. Daar is geen twijfel aan, natuurlijk zonder namen. In de notulen werden de vertegenwoordigers 1, 2, 3, 4 en 5 genoemd.

83121. De **Voorzitter**: Wanneer aan de heer *Caljé* deze opdracht zou zijn gegeven, wat zou er dan ongeveer in de notulen hebben gestaan?

A. Dat hij die opdracht had gekregen en zeer kort de inhoud van de opdracht.

83122. De **Voorzitter**: Zou zijn illegale naam daarbij zijn genoemd? Of zou er alleen staan, dat iemand de opdracht had gekregen?

A. Ik vermoed — de heer *Caljé* was formeel zelf lid van de Contact Commissie —, dat in de notulen zou hebben gestaan: vertegenwoordiger vier zal naar bevrijd gebied gaan. Toen later als lid van de delegatie de heer *Meijer* is aangewezen, stond dit ook in de notulen. Deze delegatie is tenslotte niet gegaan, maar er is veel over te doen geweest.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, welke u ons hebt verstrekt, en ik sluit het verhoor.

J. DRION.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 25 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouw Wittewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Dr. JAN MARGINUS SOMER,

oud 50 jaar, wonende te Hilversum, kolonel der Inf. K.N.I.L. b.d.

83123. De **Voorzitter**: U bent over de punten j en o van het Enquêtebesluit gehoord op 4 April 1950. U hebt toen de eed afgelegd als getuige. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd door u afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

U hebt ons schriftelijk doen toekomen de telegramwisseling met de heer van *Heuven Goedhart*, waarover o.a. in de brochure van de heer *Lunshof* sprake is. Het is een aantal telegrammen van 13 Augustus 1934, verzonden uit Nederland aan de heer van *Heuven Goedhart*, en een antwoordtelegram van hem van 29 Augustus 1944. De eerste vraag, die ik u zou willen stellen, is of de reeks telegrammen van 13 Augustus in wezen één telegram is, dat in gedeelten overgekomen is, of zijn het inderdaad losse telegrammen?

A. Mijnheer de Voorzitter, mag ik voorafgaand aan deze vraag misschien eerst een enkel woord zeggen?

De **Voorzitter**: Misschien kunt u het achteraf zeggen en eerst even deze vraag beantwoorden.

A. Het staat juist in zeer nauw verband met deze vraag.

83124. De **Voorzitter**: Staat het in verband met de vraag of dit zes telegrammen waren of één telegram?

A. Neen, met het verhoor van 4 April.

De **Voorzitter**: Dat is dan een andere kwestie en het lijkt mij beter, dat wij dit aan het einde behandelen.

A. Als u mij daartoe de gelegenheid zoudt willen geven, zou ik u zeer dankbaar zijn, want ik heb over het verhoor van 4 April, waarvoor ik ben opgeroepen voor de illegale pers, nog wel het een en ander te zeggen.

De **Voorzitter**: Laten wij dat dan straks behandelen.

A. U sprak over de telegrammen van 13 Augustus 1944 en u vraagt mij, of deze telegrammen achter elkaar zijn binnengekomen.

83125. De **Voorzitter**: Of dat het misschien achtereenvolgens opgenomen stukken van één telegram zijn. Ik vind het zo wonderlijk, dat er zes telegrammen op één dag vanuit bezet gebied voor één persoon binnenkomen.

A. Dat kan ik u zo verklaren. Alle telegrammen werden genummerd. De telegrammen mochten maar een bepaalde lengte hebben vanwege de code en zo werd een lang telegram in stukken geknipt door de verzender. Dit telegram is dus feitelijk één, maar door degene, die het heeft verzonden, voor de codering in bepaalde delen geknipt; het is achter elkaar binnengekomen. U kunt het ook aan de datum zien.

83126. De **Voorzitter**: De telegrammen zijn genummerd 1, 2, 3, 4 en dan staat er een nummer 38 tussen, zonder datum. Wat is daarvan de betekenis?

A. Dat is misschien het nummer van de verzender.

83127. De **Voorzitter**: De eerste zijn gewoon 1, 2, enz. genummerd.

A. Zo heb ik ze overgenomen van het Bureau Inlichtingen. Ik heb navraag gedaan naar deze telegrammen en ik heb ze met deze nummering gekregen.

83128. De **Voorzitter**: Er behoeft aan dat nummer 38 dus geen bepaalde betekenis te worden gehecht?

A. Neen, het is een nummering van de telegrafist.

83129. De **Voorzitter**: Het is anders wel vreemd, dat de andere telegrammen in de volgorde 1, 2, 3 en 4 zijn genummerd en dat er dan ineens no. 38 tussenkamt.

A. Hei valt mij nu ook op. Ik zal even kijken, of het een tikfout kan zijn, maar ik denk het niet. Ik heb deze telegrammen overgenomen van de oorspronkelijke bundels telegrammen, die ik bij luitenant *Bruins* heb opgevraagd.

83130. De **Voorzitter**: Het komt er dus zakelijk op neer, dat er op 13 Augustus één telegram, bekeken van de kant van de afzender, aan de heer van *Heuven Goedhart* is gezonden en dat hij daarop op 29 Augustus heeft geantwoord?

A. Het telegram was in stukken geknipt en genummerd en zo kregen wij het ook binnen van de codedienst. Het is best mogelijk — dat kan ik mij na zoveel jaren niet meer precies herinneren —, dat de telegrammen allen op 13.8 gedateerd zijn, maar dat ze op verschillende dagen zijn verzonden, omdat de telegrafist een bepaalde zendtijd had van tien of twintig minuten of een kwartier. Het gebeurde dan wel, dat men de ene dag een gedeelte van een telegram ontving en op een andere dag een ander deel; de telegrammen hadden dan wel alle dezelfde datum, maar waren op verschillende dagen binnengekomen.

83131. De **Voorzitter**: In het telegram, dat op 29 Augustus 1944 is verzonden, staat: „Vermelding afgesproken functie zolang ongewenst”. De heer van *Heuven Goedhart* zegt, dat dat fout moet zijn en dat er moet staan „vervulling afgesproken functie zolang ongewenst”. „Vermelding afgesproken functie” is volgens hem zinloos; dat moet „vervulling” zijn. Is het mogelijk, dat dit op de doorslag, want het is een afgezonden telegram, onduidelijk is geweest?

A. Dit kunt u bij het Bureau Inlichtingen te Wassenaar nagaan. Ik heb de tekst zo van de heer *Bruins* gekregen.

83132. De **Voorzitter**: Wij hebben dezelfde tekst van het Bureau Inlichtingen gekregen en ook daarin staat „Vermelding afgesproken functie zolang ongewenst”. Als men dit eenmaal verkeerd leest, krijgt men natuurlijk in de opgaven aan u en aan ons dezelfde fout. Zo op het eerste gezicht zou ik zeggen, dat „vervulling afgesproken functie” in dit kader veel meer voor de hand liggend is.

A. De feiten blijven hetzelfde, de functie is afgesproken.

83133. De **Voorzitter**: Daat gaat het hierbij niet om.

A. Mij gaat het daar wel om. Bovendien staat in telegram no. 4 van 13 Augustus aan mr. van *Heuven Goedhart* aan het slot ook: „directe openlijke *vermelding* daarvan te zijner tijd”. Dat is toch niet zinloos en ik acht het zeer goed mogelijk, dat het antwoord van mr. van *Heuven Goedhart* op deze „*vermelding*” betrekking heeft, juist omdat daarom uit Nederland gevraagd werd.

83134. De **Voorzitter**: Het is slechts een technische opmerking, dat dit verkeerd is gelezen; „vervulling afgesproken functie” zou volgens de heer van *Heuven Goedhart* logisch en „vermelding afgesproken functie” onlogisch zijn.

A. Dat kan ik niet beoordelen, ik weet niet wat de heer *van Heuven Goedhart* heeft afgesproken. Of het logisch of onlogisch is, weet ik niet. Ik vond het trouwens niet onlogisch als *mr. van Heuven Goedhart* zou seinen, dat *vermelding* van de afgesproken functie ongewenst is, vóór zijn aftreden als Minister.

83135. De **Voorzitter**: U kunt dit dus niet ophelderen?

A. Het is de tekst, zoals ik hem heb gekregen. Nadat de heer *Gerbrandy* bij mij kwam en zei, dat hij door de Enquêtecommissie was opgeroepen voor een zaak, waarvan hij zich niet veel meer herinnerde, en mij vroeg, of ik er nog iets van wist, heb ik de heer *Bruins* afschrift van deze telegrammen gevraagd en zo heb ik ze gekregen.

83136. De **Voorzitter**: Het telegram is de 13de Augustus 1944 bij het Bureau Inlichtingen binnengekomen en aan de heer *van Heuven Goedhart* doorgegeven. Hoe is het nu met het antwoord gegaan?

A. Dit telegram is binnengekomen en volgens onze instructies heeft de Minister-President er een afschrift van gehad, evenals de Koningin en de Minister van Oorlog. Zij kregen van alle binnekomende telegrammen een afschrift. Van alle drie zijden is navraag gekomen wat deze telegrammen betekenden. Ook van de zijde van de Britse dienst werd navraag gedaan omtrent de betekenis der telegrammen. Zij maakten op die dienst een vreemde indruk. Er is naar dit geval navraag gedaan door de Minister-President bij de heer *Fock* op 5 Maart 1935. Toen ik in Eindhoven was, ontving ik van *mr. Fock*, die wvd. Hoofd van B.I. te Londen was, deze brief:

„De Minister-President deelt mij mede, dat de vroegere Minister van Justitie *mr. van Heuven Goedhart*, eenigen tijd geleden U een telegram naar bezet gebied ter verzending aanbood, waarin onder meer gesproken werd over *mr. van Heuven Goedhart's* toekomstige positie als hoofdredacteur of in een andere leidende functie van een der groote dagbladen. Dit telegram schijnt — terecht — door U geweigerd te zijn”, schrijft *mr. Fock*. „De Minister-President zou gaarne worden ingelicht, wat dit telegram behelste en onder welke omstandigheden de aanbidding tot verzending, alsmede Uw weigering, geschieden.”

Op deze brief heb ik op 7 Maart uit Eindhoven het volgende antwoord:

„In antwoord op Uw schrijven van 5 Maart 1945, No. VB, GU/11 48/45, Geheim, Persoonlijk, inoge ik U de volgende toelichting verstrekken.

I. De vroegere Minister van Justitie, *mr. van Heuven Goedhart*, kreeg kort na zijn optreden als zoodanig eenige telegrammen uit Nederland met de aanduiding „Van *Wega* voor *Blake*”.

De **Voorzitter**: Van *Roela*.

A. Van *Wega*. Dit betekent Weg A, welke weg radioverbinding had met B.I.

De **Voorzitter**: In de geproduceerde telegrammen staat: *Roela*.

A. „In deze telegrammen waren aangelegenheden behandeld, welke betrekking hadden op de ondergrondse pers, de functie van die pers na den oorlog en speciaal de functie van „Het Parool” en de installatie van „Het Parool” op de pers van „De Telegraaf”. Tevens werd in die telegrammen verzocht om bevestiging van de toezegging, dat *mr. van Heuven Goedhart* na den oorlog een belangrijke functie bij „Het Parool” zou gaan vervullen. Bovengenoemde telegrammen waren voor B.I. onduidelijk, aangezien zij waren gesteld in terneer en waren voorzien van schuilnamen, die voor oningewijden niet begrijpelijk waren.

II. De telegrammen — die, naar ik meen, afkomstig waren van *Kooyman* en later van *Warmer* — de agenten — „werden doorgegeven aan H.M. de Koningin, den Minister-President en den Minister van Oorlog. Van al deze zijden kwam navraag over de beteekenis der telegrammen. Met den Minister van Oorlog heb ik persoonlijk de aangelegenheid besproken. Zijne Excellentie zegde mij toen toe de kwestie met den Minister van Justitie te zullen bespreken.

III. Het zal U bekend zijn, dat naar aanleiding van een persoonlijk meningsverschil op een gegeven oogenblik de verhouding tusschen *mr. van Heuven Goedhart* en de leiding van B.I. werd vertroebeld. Uit hoofde van dit feit was er weinig contact met den Minister van Justitie, die alle banden met B.I., voor zoover deze niet zuiver zakelijk waren, had doorsneden. Tijdens deze oneenigheid kwam er nogmaals een telegram over het aanvaarden eener benoeming van *mr. van Heuven Goedhart*

bij „Het Parool” na den oorlog. Ik heb toen een onderhoud bij den Minister van Justitie aangevraagd en hem om opheldering verzocht.”

Ik ben naar de heer *van Heuven Goedhart* gegaan, nadat ik bij de heer *van Lidth de Jeude* was geweest oin opheldering van de tekst van deze telegrammen te vragen. De Koningin vroeg ook, wat dit betekende, en ook de heer *van Lidth de Jeude* begreep niet wat er in stond. De heer *van Heuven Goedhart* heeft mij toen deze telegrammen uitgelegd. Hij zei, dat het ging om een functie bij „Het Parool” en dat hij een gedeelte er van ook niet begreep, maar hij zou het geval met de Minister van Oorlog bespreken. Ik heb toen direct gezegd, dat ik bezwaar maakte tegen dergelijke telegrammen, omdat het volgens mij een privé-aangelegenheid was.

Ik heb voorts op 7 Maart in de bovenaangehaalde brief geschreven:

„Met de aan *mr. van Heuven Goedhart* eigen zijnde wijze van betoogen, die zelfs zakelijk werken moeilijk maakte, vertelde deze mij, dat B.I. „wel zou denken, dat hij zijn eigen straatje schoon veegde”, doch dat de inhoud van de telegrammen in Nederland reeds besproken was vóór zijn benoeming tot Minister en dat zijn functie als Minister daartoe geen enkele aanleiding was.”

De heer *van Heuven Goedhart* heeft mij dus gezegd, dat dit alles in Nederland was afgesproken en dat het niets geen nieuws voor hem was. Naar ik meen, waren, volgens de mededeeling van de heer *van Heuven Goedhart*, de telegrammen bestemd voor *Scheltenza*, een Paroolcontact. De naam *Scheltema* zei mij niets.

„Integendeel”, — zo gaat mijn brief verder — „*mr. van Heuven Goedhart* zou niets liever willen dan het heele Ministersbaantje er bij neer te gooien en zich wijden aan de taak, die hem door de illegale pers was toebedacht vóór zijn vertrek naar Engeland. Ik heb bij den Minister van Justitie bezwaar gemaakt om een antwoord op het bewuste telegram te verzenden en heb het op de gebruikelijke wijze doorgezonden aan den Minister-President en den Minister van Oorlog. Laatstgenoemde vond het telegram ook van particulieren aard en zou er met Minister *van Heuven Goedhart* over spreken. Eenige dagen later werd ik opnieuw ontboden bij Minister *van Heuven Goedhart*, die mij mededeelde, dat hij een concept-antwoord gereed had en dat de aangelegenheid de goedkeuring van zijn collega's had. *Mr. van Heuven Goedhart* verzocht mij het telegram te verzenden, aan welk verzoek ik heb voldaan, aannemende, dat de aangelegenheid met den Minister-President was besproken.

IV. De bewuste telegrammen zijn te vinden in de file van *Kooyman* en van *Warmer*. Het zal U dus niet moeilijk vallen de tekst te vinden.”

Ik heb deze brief uit Eindhoven verstuurd, toen ik niet van de woordelijke tekst op de hoogte was, want deze lag te Londen. De brief gaat dan verder:

„Wel was het moeilijk voor het hoofd B.I. om te weten, wat *mr. van Heuven Goedhart* met den Minister-President besprak over den inhoud der telegrammen. Ik heb inderdaad bezwaren gemaakt tegen de verzending der telegrammen, doch als de Minister van Justitie — daartoe gemachtigd door den Minister-President — mij een telegram aanbiedt ter verzending naar bezet gebied, dan volg ik dat bevel op, in de toenmalige omstandigheden, welke zoodanig waren, dat *mr. van Heuven Goedhart* medezeggenschap had in alle aangelegenheden, welke bezet gebied betroffen, ook in die, welke volkomen buiten zijn departement vielen. Ik meen dan te mogen verwachten, van een Minister van Justitie, dat deze — alvorens een telegram te verzenden naar bezet gebied — daarover met zijn ambtgenooten overleg pleegt, zooals steeds geschiedde met de telegrammen van den Minister-President en den Minister van Oorlog. Indien zulks in het bewuste geval niet is geschied, dan valt de verantwoordelijkheid daarvan terug op den Minister van Justitie.”

Deze zin heb ik ingevoegd, omdat Minister *Gerbrandy* zelf om inlichtingen vroeg, terwijl hij indertijd door *mr. van Heuven Goedhart* hiervan op de hoogte was gesteld, zoals uit het laatste verhoor van *mr. Gerbrandy* blijkt. De heer *van Heuven Goedhart* heeft echter over de telegramwisseling in zijn verhooren niet gesproken.

Het einde van mijn brief luidt:

V. „Het is mij niet meer volkomen duidelijk hor precies de tekst van het bewuste telegram luidde: Zonder eenige motie kan ik het in de file terugvinden. In ieder geval handelde de inhoud over de benoeming van *mr. van Heuven Goedhart* bij „Het Parool” en behelste het de mededeeling, dat hij onmiddellijk na het aftreden van het Kabinet voor de functie beschikbaar was.

Ik raad u aan de file op te slaan, Mondeling kan ik eventueel veel verduidelijken, doch de tijd ontbreekt mij op de aangelegenheid schriftelijk verder in te gaan."

Zo is het dus gegaan. Ik ben naar de heer *van Heuven Goedhart* gegaan, deze heeft mij uitgelegd, dat veel voor hem onbegrijpelijk was, doch dat de inhoud handelde over de organisatie van een functie van hem bij „Het Parool". Hij kon daarover nog niet beslissen en hij zou het geval met de Minister van Oorlog bespreken en dan zou ik er verder van horen. Intussen heb ik het geval met Minister *van Lidth de Jeude* verder besproken en ik heb onmiddellijk bezwaar gemaakt tegen de verzending van deze telegrammen, omdat deze m.i. niet over een zaak handelden, welke Regeringsaangelegenheden betroffen. Ik ben toen een tweede keer bij de heer *van Heuven Goedhart* geweest, die mij zei, dat hij overleg had gepleegd met de Minister van Oorlog, en hij gaf mij een concept mee, dat ik heb verzonden.

83137. De **Voorzitter**: Juist. Dan is er alleen nog dit verschil, dat de heer *van Heuven Goedhart* zegt, dat u zich in zoverre vergist, dat er niet één telegram van hem is weggegaan, maar meer dan één.

A. Dat zijn de telegrammen over de coördinatie van de illegaliteit.

83138. De **Voorzitter**: Neen, over deze zaak. Wij hebben de stukken bij het B.I. opgevraagd en daaruit kan men zien, dat deze telegrammen behoren bij een hele reeks telegrammen via *Kooyman* verzonden, houdende correspondentie tussen de heer *van Heuven Goedhart* en Vertrouwensmannen. De heer *van Heuven Goedhart* zegt, dat, voor zover hij het zich herinnert, zijn antwoord aan „Het Parool" in minstens twee fasen is gebeurd. Dit heeft ons enigermate verwonderd, omdat u moeite hebt gedaan de telegrammen aan en van de heer *van Heuven Goedhart* te produceren en u, terwijl er waarschijnlijk twee telegrammen van hem naar „Het Parool" zijn geweest, er slechts één hebt geproduceerd.

A. Ik heb deze telegrammen, zoals ik u heb gezegd, van de heer *Bruins* van het Afwikkelingsbureau van B.I. ontvangen.

83139. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat wij van het Afwikkelingsbureau van het B.I. ook maar één telegram van de heer *van Heuven Goedhart* hebben gekregen.

A. Welke telegrammen hebt u dan gekregen?

De **Voorzitter**: Dezelfde, die u voor u hebt. De heer *van Heuven Goedhart* zegt, dat hij in zijn herinnering heeft, dat er niet één antwoordtelegram is geweest, maar dat het in minstens twee keer is geschied.

A. Het is mogelijk, dat het telegram in tweeën is geknipt.

De **Voorzitter**: Neen, het is gebeurd met een tussentijd.

A. Heeft de heer *van Heuven Goedhart* die telegrammen niet meer?

De **Voorzitter**: Neen, hij heeft ze niet.

A. Heeft hij dus vóór die tijd ook hierover geseind?

83140. De **Voorzitter**: De eerste keer, dat de heer *van Heuven Goedhart* hierover voor de commissie een verklaring heeft afgelegd, heeft hij gezegd, dat hij vlak na zijn optreden als Minister van Justitie heeft getelegrafeerd, dat hij niet beschikbaar was en dat daarna zijn vrienden hebben getelegrafeerd, waarbij zij aandrongen op vervulling van de afgesproken functie, waarop hij heeft teruggetelegrafeerd, dat hij het niet deed. Zo is het, zoals de heer *van Heuven Goedhart* zich herinnert, gegaan, terwijl uit de telegrammen zou blijken, dat hij maar één keer heeft getelegrafeerd.

A. Dat behoeft niet.

83141. De **Voorzitter**: Wij hebben officieel gevraagd welke telegrammen er zijn en de heer *Bruins* heeft toen dezelfde telegrammen geproduceerd, als die, welke hij u heeft verstrekt. Wij hebben dus nu ook een officiële opgave.

A. Dan moet het telegram in een andere file zijn, want deze telegrammen werden via verschillende telegrafisten verzonden. *Visser* en *Kooyman* hebben geseind en de lijn van *Beukema toe Water* werd hiervoor ook gebruikt.

83142. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat u hier hebt verklaard, dat uw interventie bij de Minister van Oorlog ook op één telegram betrekking had.

A. Dat is ook dit telegram. Ik ben voornamelijk gevallen over het feit, dat hierin over een functie

83143. De **Voorzitter**: Volgens de verklaring van de heer *van Heuven Goedhart* zou hierover door hem tweemaal zijn getelegrafeerd, omdat men nog een keer heeft aangedrongen. De eerste keer zou u er dan eigenlijk ook al over gevallen moeten zijn.

A. Dat is best mogelijk.

83144. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* zou dit reeds vlak na zijn optreden als Minister hebben gedaan.

A. Hoeveel tijd zit er tussen deze telegrammen?

83145. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* is, meen ik, 12 Juli 1944 Minister van Justitie geworden en als hij het dan enkele dagen daarna heeft gedaan, klopt het in zoverre, dat hij op de telegrammen van 13 Augustus of 29 Augustus reageert met de mededeling, dat van de afgesproken functie niets kan komen. Het kan dus zo zijn gebeurd. Was misschien ten tijde van het optreden van de heer *van Heuven Goedhart* als Minister op 12 Juli 1944 de verhouding tussen hem en het B.I. nog niet zo vertroebeld, dat u aanleiding vond over dat eerste telegram te vallen, hetgeen u wel hebt gedaan over het telegram van 29 Augustus? Toen was immers de brief van de heer *van Houten* aan de heer *van Heuven Goedhart* reeds verzonden en was daarover reeds een conflict geweest. Zou het misschien zo zijn geweest? Op 12 Juli bestond het conflict tussen het B.I. en de heer *van Heuven Goedhart* nog niet, zodat u daardoor misschien over het eerste telegram niet bent gevallen.

A. Dat zou voor mij geen verschil hebben uitgemaakt. Ik kan het mij ook niet herinneren. Indien het door de heer *van Heuven Goedhart* bedoelde telegram zou kunnen worden geproduceerd uit het archief van B.I., dan zou ik mij daarover misschien iets kunnen herinneren. Het is zeer goed mogelijk, dat in een telegram van mr. *van Heuven Goedhart*, uitgezonden vlak na zijn optreden als Minister, bij andere mededelingen een bericht is gezonden over een functie bij het „Parool". Dit zou dan misschien, zonder de naam „Parool" te noemen, vermeld kunnen zijn en daardoor niet zijn opgevallen. Toen echter op de telegrammen van 13 Augustus de aandacht viel, omdat zij niet alleen over een functie van de heer *van Heuven Goedhart* melding maakten, doch over verschillende plannen en organisaties werd gesproken, werd de zaak anders. Dit was geen Regeringspolitiek meer, doch het behandelen van privé-zaken, althans aangelegenheden van zakelijke aard, en ik heb mij daartegen verzet. Wellicht moge daarom het verzoek worden gedaan de bewuste telegrammen in extenso bij het verhoor over te leggen, omdat daaruit blijkt, dat er over veel meer dan over een functie van mr. *van Heuven Goedhart* werd geseind.

83146. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* zegt, dat in zijn geheugen vastligt, dat er meer dan één telegram is geweest. U zegt, dat u bezwaar hebt gemaakt tegen het telegram van 29 Augustus en blijkbaar hebt u dan geen bezwaar gemaakt tegen het eerste telegram van de heer *van Heuven Goedhart*, dat over dezelfde aangelegenheid handelde en dat vlak na zijn optreden als Minister is gezonden. Daarom vraag ik u, of misschien toen de verhouding tussen het Bureau Inlichtingen en de heer *van Heuven Goedhart* nog niet van dien aard was, dat er aanleiding was op deze slak zout te leggen.

A. Het is geen slak.

83147. De **Voorzitter**: Dan wil ik nog iets zeggen. U zegt, dat dit geen slak is en dat u er bezwaar tegen hebt gemaakt, dat van deze verbindingen gebruik werd gemaakt voor privé-doeleinden. Wij hebben een dossier ontvangen van het Departement van Oorlog, dat betrekking heeft op telegrammen van u, die u, naar het schijnt, hebt verzonden over officiële verbindingen. Het zijn telegrammen, die wel op zeer particuliere aangelegenheden betrekking hebben.

A. Daar ben ik dan wel benieuwd naar.

83148. De **Voorzitter**: De heer *van Lidth de Jeude* heeft hierover ook gesproken en uit het dossier daarvan, dat wij opgevraagd hebben, blijkt wel, dat u daarover grote moeilijkheden hebt gehad. Dit heeft zich afgespeeld in de periode van Maart tot Augustus 1943 en het

zijn telegrammen, die u naar Amerika hebt gezonden en waarvan ik de inhoud maar niet nader zal aanduiden. Ik zou dit weleens van u willen weten.

A. Deze telegrammen zijn gezonden via Western Union Cable Telegraph Company. Het zijn open telegrammen en zij zijn niet langs dienstlijnen gezonden.

83149. De **Voorzitter**: Waarom staat er dan op sommige van deze telegrammen GB, wat „Geheim Binnenkomend” betelct, zoals ook op de telegrammen van het B.I. staat?

A. Ik sta hier onder ede en ik verklaar u onder ede, dat deze telegrammen open verstuurd zijn, omdat het een particuliere aangelegenheid was, naar New York naar iemand, die logeerde bij de familie *Hertzberger* langs de lijnen van de Western Union. Zij zijn open aangeboden en open verzonden.

83150. De **Voorzitter**: Wat betekent dan GB?

A. Ik sta er pertinent op, dat u Minister van *Lidth de Jeude* hierover hoort.

De **Voorzitter**: Hij is er over gehoord.

A. Heeft hij verklaard, dat de telegrammen over dienstlijnen zijn verzonden? Wij hebben namelijk nooit een dienstlijn naar Amerika gehad, dat kan iedere ingewijde u bevestigen. Minister van *Lidth de Jeude* heeft het mij kwalijk genomen, dat ik deze telegrammen heb verstuurd in mijn functie, maar er is niets officieels in. Ik heb even goed het recht een telegram over een open lijn te sturen als ieder ander en ik verklaar u hier onder ede, dat deze telegrammen zijn verzonden over open lijnen, zoals ieder ein telegram op een postkantoor te Londen kan aanbieden. Dit maakt een groot verschil uit. Ik ontken pertinent, dat deze telegrammen over dienstlijnen zijn gezonden en dat weet de heer van *Lidth de Jeude* ook.

83151. De **Voorzitter**: Antwoord u dan eens op de vraag wat GB op de telegrammen van het B.I. betekent.

A. Dat betekent bij B.I. „Geheim Binnenkomend”, maar dit zijn geen telegrammen van het B.I. Ik wens hiertegen nadrukkelijk te protesteren. Misschien heeft de heer van *Lidth de Jeude* het er op gezet, omdat het voor hem geheim was.

83152. De **Voorzitter**: Op de doorslag van het telegram staat o.m. GB. Het is er niet op geschreven.

A. Het beste is, dat u hiernaar de heer van *Lidth de Jeude* nog eens vraagt. Ik verklaar hier onder ede, dat deze telegrammen open zijn verzonden op het postkantoor van het Cumberland Hotel, waar ik dichtbij woonde. Ik heb er nooit een dienstlijn voor gebruikt en ik vind het hoogst onaangenaam, dat ern particuliere aangelegenheid wordt gebruikt om mij te belasteren. Dit heeft met Regeringsbeleid niets te maken, het is een zuiver particuliere aangelegenheid.

83153. De **Voorzitter**: Ik zal u voorhouden: wat hierover met de heer van *Lidth de Jeude* is besproken. Sprekende over het telegram van de heer van *Heuven Goedhart*, zeg ik tegen de heer van *Lidth de Jeude* — ik moet echter het voorbehoud maken, dat dit een ongecorrigeerd stenogram is, daar het gecorrigeerde op het ogenblik naar de drukker is —: „Het schijnt, dat de heer *Somer* grote bezwaren heeft gemaakt, dat dit telegram werd verstuurd” en de heer van *Lidth de Jeude* antwoordt daarop: „De heer *Somer* stuurde zelf ook wel een telegram!” Ik zeg dan: „Ik heb hier een dossier, dat wij van het Ministerie van Oorlog hebben ontvangen en waaruit blijkt, dat de heer *Somer* bepaalde telegrammen van zeer particuliere aard naar Amerika heeft verzonden”. Minister van *Lidth de Jeude*: „In ieder geval had hij daarvoor niet mijn goedkeuring”. Ik vraag dan: „Waren dat ook officieel verzonden telegrammen?” De heer van *Lidth de Jeude*: „Dat moet ik aannemen”. Ik vraag hem: „Herinnert u zich, dat de heer *Somer* over die zaak ernstige moeilijkheden heeft gehad?” Antwoord: „Ja”.

A. Dan vraag ik u pertinent de heer van *Lidth de Jeude* nogmaals op te roepen en ik verklaar nogmaals, dat deze telegrammen open via de Western Union Cable Telegraph Company verzonden zijn en dat er nooit een dienstlijn voor is gebruikt. De enige dienstlijn voor Amerika was voor Buitenlandse Zaken, dat wert u ook.

83154. De **Voorzitter**: Het is toch wel zo, dat u over deze geschiedenis grote moeilijkheden hebt gehad?

A. Minister van *Lidth de Jeude* heeft mij gezegd, dat het in mijn functie beter was dergelijke telegrammen in oorlogstijd niet te versturen. Het betrof ern particuliere aangelegenheid. De Engelsen censureerden de telegrammen natuurlijk en het was beter de dingen te schrijven.

De **Voorzitter**: Er werden inderdaad dingen van zeer particuliere aard in behandeld.

A. Het ging toch niet over dienstlijnen. U wilt zeggen, dat de heer *Sonzer* zijn dienstlijnen gebruikte voor particuliere telegrammen.

83155. De **Voorzitter**: Dat zou men uit de verklaring van de heer van *Lidth de Jeude* kunnen opmaken.

A. Dat ontken ik ten erenn-ale en Pet zal ook blijken, dat het zo is, als u het de heer van *Lidth de Jeude* vraagt. Het maakt dan een groot verschil met telegrammen, die de heer van *Heuven Goedhart* over dienstlijnen stuurt betreffende particulier-zakelijke doeleinden. of dat ik voor particuliere aangelegenheden een open lijn gebruik, evengoed als u het recht hebt elk telegram via een postkantoor te versturen.

83156. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Waarom had de Minister er dan bezwaar tegen?

A. Omdat hij niet graag wilde, dat ik in mijn functie dergelijke telegrammen verzond.

83157. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u er mee, dat hij niet graag wilde, dat u in uw functie dergelijke telegrammen verzond'?

A. Omdat ik bij het Bureau Inlichtingen was, de inlichtingendienst.

83158. De heer **Koersen**: Hoe wist de heer van *Lidth de Jeude* het dan, als u de telegrammin over particuliere lijnen had verzonden?

A. Deze telegrammen zijn verinoedelijk — u weet, dat in oorlogstijd alle telegraafkantoren onder censuur staan — aan Minister van *Lidth de Jeude* overhandigd. Ik moet dit aannemen, anders kan hij ze nooit in zijn bezit hebben gekregen.

83159. De **Voorzitter**: Waarom maakte hij er bezwaar tegen, dat u in uw functie deze telegrammen verzond?

A. Omdat ik in een kwetsbare functie was. Ik was bij de inlichtingendienst en Minister van *Lidth de Jeude* wilde niet graag, dat ik door particuliere telegrammen in opspraak kwam bij de Engelsen, althans dat mijn naam in telegrammen voorkwam. Achteraf bezien, is dit ook logisch en ik heb het Minister van *Lidth de Jeude* onmiddellijk toegegeven. Hij heeft mij gezegd, dat ik het niet meer moest dorn en daar had bij gelijk aan.

83160. De **Voorzitter**: Omdat de inhoud van de telegrammen van dusdanige aard was, dat u er door in opspraak kon komen?

A. Dat zal de reden zijn en achteraf heb ik he: Minister van *Lidth* ook onmiddellijk toegegeven. Ik ontken echter pertinent uw uitgangspunt, dat ik van dienstlijnen gebruik zou hebben gemaakt.

83161. De **Voorzitter**: Dat is dan ern verheldering. De heer van *Lidth de Jeude* zegt, dat hij het moet aannemen.

A. Dat maakt een groot verschil.

De **Voorzitter**: Dat heb ik u toch voorgelezen.

A. Daarom zou ik graag willen, dat u de heer van *Lidth de Jeude* hierover nog eens hoorde. Het zou een zeer onverdrengende blaam op mijn naam zijn, dat ik zelf dienstlijnen zou gebruiken. Met deze telegrammen heeft het ook niets te maken.

83162. De **Voorzitter**: Als het wel zo was geweest, had het er wel mee te maken.

A. Als ik over dienstlijnen over een functie van mij na de oorlog zou hebben gesproken, zou uw uitgangspunt volkomen juist geweest zijn.

83163. De **Voorzitter**: Als u deze telegrammen, waarover wij nu spreken, wel over dienstlijnen had gestuurd, zou het natuurlijk wel van belang zijn.

A. Dan had men mij de dienst uit moeten schoppen.

De **Voorzitter**: Het heeft, naar het schijnt, in dit geval ook maar weinig gescheeld, of dat was gebeurd. Als ik het dossier zie, is er nog al wat over te doen geweest.

83164. De heer **Hoogcarspel**: Kon in die tijd iedereen uit Londen telegrammen naar Amerika sturen?

A. Iedereen kon telegrammen aanbieden.

83165. De heer **Hoogcarspel**: Aanbieden, dat vraag ik niet. Ik vraag, of iedereen ze ook kon versturen.

A. Ja zeker.

83166. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Stond er dan altijd GB op en allerlei nummers?

A. Ik begrijp niet, hoe GB er op komt, ik wil graag, dat Minister *van Lidth de Jeude* dit verklaart.

83167. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U begrijpt wel, dat wij hebben gedacht, dat het via een lijn van het B.I. was gezonden.

A. Het spijt mij freule, maar het is niet zo.

83165. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waarom staat het er dan op? Dat begrijp ik niet.

A. Dat moet u Minister *van Lidth de Jeude* vragen, dat west ik niet. Ik heb u dit dossier niet overhandigd. Ik kan u wel inlichtingen geven over mijn zaken, maar niet over die van Minister *van Lidth*. Ik vermoed, dat Minister *van Lidth*, die alles, wat binnenkwam, dikwijls met zijn eigen potlood aantekende, deze affaire als geheim heeft beschouwd en er daarom GB. op heeft gezet.

83169. De **Voorzitter**: Het is er niet op gezet, het maakt deel uit van het opgenomen telegram.

A. U begrijpt toch wel, dat ik op particuliere telegrammen voor Amerika, die ik op een telegraafkantoor aanbied, toch niet GB, Geheim Binnenkomend, zet?

Het zou dan hoogstens GU, Geheim Uitgaand, kunnen zijn, doch dat zet niemand op privé-telegrammen.

Het enige is, dat Minister *van Lidth* hierover opheldering kan geven. Ik verklaar u pertinent, dat deze telegrammen in open taal, niet in code, zijn verzonden via een normaal open telegraafkantoor aan een particuliere relatie en niet naar bezet Nederland.

83170. De heer **Hoogcarspel**: Als de heer *Somer*, niet als hoofd van het B.I.

A. Toen deze telegrammen werden verstuurd, was ik geen hoofd van het B.I., het is in Januari of Februari of misschien iets later gebeurd. Ik ben in Juli hoofd van het B.I. geworden en deze aangelegenheid heeft zich in Februari of vlak daarna afgespeeld.

83171. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dan begrijp ik niet, dat deze telegrammen bij het Departement van Oorlog zijn gekomen. Particuliere telegrammen van mij zijn daar nooit gekomen.

A. Het spijt mij erg, dat ik u moet tegenspreken. Ik vermoed, dat deze telegrammen door de Engelse censuurdienst bij Minister *van Lidth de Jeude* zijn ingeleverd.

83172. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was Minister *van Lidth* daar niet vreselijk verbaasd over?

De heer **Hoogcarspel**: Minister *van Lidth* had er zo'n bezwaar tegen, juist omdat u hoofd van het B.I. was.

A. Omdat ik bij de inlichtingendienst was, het woord hoofd B.I. is in de telegrammen nooit gebruikt. Wel verkeerde ik als lid van het B.I. in een kwetsbare functie.

De **Voorzitter**: Deze telegrammen zijn van Maart en April 1943.

A. Minister *van Lidth* heeft gezegd, dat de Engelsen bezwaar maakten tegen verzending van dergelijke telegrammen in mijn functie. Hoe Minister *van Lidth de Jeude* aan de telegrammen is gekomen, heeft hij mij nooit verteld. Hij heeft mij alleen de goede en vaderlijke raad gegeven het in het vervolg achterwege te laten.

83173. De **Voorzitter**: Het is in ieder geval zo, dat u telegrammen hebt verstuurd van een aard, dat uw hoogste chef er ernstige aanmerkingen op heeft gemaakt, dat u in een functie als de uwe dit had gedaan. Of u deze telegrammen nu over open lijnen hebt gestuurd of op een andere manier, hij heeft er in ieder geval ernstig bezwaar tegen gemaakt, dat u in uw functie dergelijke telegrammen verstuurde.

A. Ja.

83174. De **Voorzitter**: Het is in ieder geval wel van belang, als u zo de vinger meent te moeten leggen op een telegram van Minister *van Heuven Goedhart*, waarvoor bovendien de toestemming van de Minister van Oorlog verkregen was, te constateren, dat u dit doet, terwijl u zelf een geval, als wij thans besproken hebben, achter de rug hebt.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat heeft er niets mee te maken. Het telegram van mr. *van Heuven Goedhart* ging over dienstlijnen en het betrof een functie van de heer *van Heuven Goedhart* en de binnenkomende telegrammen betroffen de organisatie van „Het Parool" en een andermaal kon iemand van „Trouw" dan ook wel over dienstlijnen gaan seinen. Het ging om een rechtvaardig beginsel en bovendien mogen geen levens van telegrafisten worden gewaagd voor telegrammen van zakelijke aard. Ik hoop, dat u kunt inzien, dat er groot verschil bestaat tussen mijn privé-telegrammen en die van mr. *van Heuven Goedhart*.

83175. De **Voorzitter**: Bovendien hebt u over het eerste telegram van de heer *van Heuven Goedhart*, toen het geschil tussen het B.I. en hem nog niet bestond, geen opmerking gemaakt.

A. Dat zal ik eens nagaan bij de heer *Bruins*.

De **Voorzitter**: Dat moet u bepaald eens doen: dat lijkt mij zeer instructief.

A. U keurt het dus wel goed, dat de heer *van Heuven Gaedhart* deze telegrammen heeft verstuurd?

De **Voorzitter**: Ik keur niets goed. Dat zal te zijner tijd de commissie uitmaken.

A. U begint met te zeggen, dat ik zelf over dienstlijnen sein.

83176. De **Voorzitter**: Daar begin ik niet mee, dat zeg ik nog niet. Ik heb u slechts gevraagd, of u over dienstlijnen hebt geseind.

A. U hebt gezegd: Ik heb hier ook een dossier, waaruit blijkt, dat u over dienstlijnen hebt geseind. Daar begint u mee.

83177. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Vanwege de conclusie natuurlijk.

A. Dan is de conclusie faliekant verkeerd.

83178. De **Voorzitter**: Dat is dan een zeer nuttige opheldering, maar aan de andere kant is gebleken, dat u telegrammen hebt verstuurd van een aard, die volkomen in strijd was met de eisen, voortvloeiende uit de uitoefening van uw functie bij het B.I., en dat u daarover en over wat daarop verder nog is gevolgd van uw hoogste chef ernstige aanmerkingen hebt gekregen, terwijl alleen om redenen van utiliteit een disciplinair optreden achterwege is gebleven.

A. Dat heb ik nooit van Minister *van Lidth* gemerkt.

83179. De **Voorzitter**: Ik wel, uit het dossier.

A. Dan is de heer *van Lidth* in het dossier feller geweest dan tegen mij persoonlijk op dat moment. Het onderhoud, dat Minister *van Lidth de Jeude* met mij heeft gehad, is buitengewoon kalm geweest en zelfs hartelijk. Ik heb hem de moeilijkheden, die ik toen had en waarover mijn telegrammen handelden, uiteengezet en Minister *van Lidth* zal u dit ook kunnen verklaren. Er is geen hard woord gevallen.

83180. De heer **Hoogcarspel**: Betroffen de bezwaren van de Minister van Oorlog de weg of de inhoud van de telegrammen?

A. Over de weg kan hij geen bezwaren hebben gehad, het was de felle toon van de inhoud.

83181. De **Voorzitter**: Die in strijd werd geoordeeld met uw prestige als functionaris bij het B.I.

A. Ik heb de heer *van Lidth* bij dat onderhoud uitgelegd wat de reden hiervoor was. Het is zelfs een bijzonder begrijpend onderhoud geweest en Minister *van Lidth de Jeude* zal u dit ook kunnen bevestigen. Als ik deze affaire uit de doeken zou doen vanaf mijn aankomst in Zwitserland, dan zou ik u meer moeten laten zien, doch aangezien uw commissie het Regeringsbeleid behandelt, is het wellicht beter tere privé-aangelegenheden te laten rusten.

83182. De **Voorzitter**: Dan kom ik aan het volgende punt. Hebt u weleens gehoord, dat in Oisterwijk de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* zijn geforceerd, na zijn aftreden?

A. Dat heb ik in Eindhoven gehoord.

83183. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dat gehoord?

A. Door het gerucht, dat er toen ging.

83184. De **Voorzitter**: Hebt u over deze zaak wel eens besprekingen gevoerd met de heer *Kruls*?

A. Nooit.

83185. De **Voorzitter**: Voordat het was gebeurd?

A. Nooit, voor zover ik weet niet. Het is voor mij een verrassing geweest, ik sta er volkomen buiten.

83185. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat de heer *van Angeren* heeft verklaard, dat hij op een gegeven moment bij de heer *Gerbrandy* is geroepen, waar aanwezig waren de heren *Kruls*, *Snijders* en *Nuiboer*.

A. Wanneer is dat geweest?

De **Voorzitter**: Dat moet begin Maart 1945 zijn geweest, heel kort na het aftreden van de heer *van Heuven Goedhart*. Het bleek, dat er verdenking was gerezen, dat de heer *van Heuven Goedhart* geheime contacten had met het bezette gebied buiten de inlichtingendienst om. Er zouden brieven zijn onderschept, die daarop zouden wijzen. Ik vestig er de aandacht op, dat dit niet de brieven van begin April 1945 kunnen zijn, want dit speelde eerder. Volgens de heer *van Angeren* is het gevolg hiervan geweest, dat op voorstel van de heer *Kruls* is besloten tot het forceren van die bureaux in Oisterwijk en in den Bosch. Merkwaardigerwijze is uit die bureaux de doorslag van een brief gekomen, welke de heer *van Heuven Goedhart* aan de heer *Bosch van Rosenthal* had gezonden. Deze brief is zonder enige twijfel tijdens zijn Ministerschap geschreven, want hij spreekt daarin o.a. over de functie, die hij bekleedt. Dat ligt trouwens ook daarom voor de hand, omdat de bureaux zijn geforceerd kort na het aftreden van de heer *van Heuven Goedhart* op 23 Februari 1945. De heer *van Heuven Goedhart* is niet meer bij die bureaux geweest en het is dus een brief van vóór die tijd. De heer *van Angeren* stelt het zo voor, dat de heer *Kruls* met de mededeling kwam, dat er vermoeden was ontstaan, dat de heer *van Heuven Goedhart* contacten had met het bezette gebied en de vraag is nu, hoe de heer *Kruls* aan deze mededeling kwam. Deze brief is door de heer *van Heuven Goedhart*, toen hij Minister was, aan het B.I. aangeboden om naar Nederland te verzenden. Ik weet niet, of u de brief kent.

A. Wanneer is die brief aangeboden?

De **Voorzitter**: Tijdens het Ministerschap van de heer *van Heuven Goedhart*.

A. Ja, maar wanneer? Ik ben in September 1944 naar Eindhoven gegaan.

83187. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* zegt, dat dit is gebeurd in het najaar, dus October, November 1944. Herinnert u zich die brief niet? Ook niet de opmerking, die er in het begin over de heer *van Angeren* in staat? Het is een nogal merkwaardige uitlating.

A. Ween. Als die brief is verzonden, is het nooit zo gebeurd. Wat wij aan de agenten meegaven, ging altijd in micro's. Als die brief is verzonden, moet hij met een agent zijn meegegaan. En aangezien mr. *Fock* in de tijd van verzending, die u noemt, als

waarnemend hoofd van B.I. te Londen optrad, is het aan te bevelen hem te vragen of hij zich de bewuste brief van mr. *van Heuven Goedhart* herinnert en hem te vragen of en met welke agent die brief naar Nederland is verzonden.

83188. De **Voorzitter**: In het bureau van de heer *van Heuven Goedhart* is dus de copie van die brief gevonden. U zegt, dat het origineel van die brief bij het B.I. zal zijn gebleven, want als de heer *van Heuven Goedhart* deze brief bij het B.I. had aangeboden, behield het B.I. de brief, en maakte er een micro van.

A. Als de brief bij B.I. te Londen is aangeboden.

83189. De **Voorzitter**: Het origineel van de copie, die in het bureau lag, moet dan bij het B.I. zijn.

A. Dan zou er ook een brief van de heer *van Heuven Goedhart* voor de aanbidding bij moeten zijn. Voorts zou er een micro van moeten zijn en dan zou na te gaan zijn met welke agent de brief eventueel is meegegaan, er staat helaas geen datum op.

83190. De heer **Hoogcarspel**: Werd van de micro ook copie gehouden?

A. Die is dan bij de opdracht van de agent. Ik meen, dat *de Brauw* iets voor de heer *van Heuven Goedhart* meenam, voor zover ik mij weet te herinneren.

De **Voorzitter**: Dat was de opdracht voor de Vertrouwensmannen.

A. Hij heeft ook persoonlijk het een en ander met de heer *van Heuven Goedhart* besproken. Ik herinner mij deze brief echter niet.

83191. De **Voorzitter**: Voor zover wij liet op het ogenblik kunnen overzien, is er aanleiding voor de veronderstelling, dat het origineel van deze brief ter kennis is gebracht van de heer *Kruls* en dat deze naar aanleiding daarvan het gesprek heeft gehad met de heer *Gerbrandy*, dat ik zoëven vermeldde.

A. Pertinent niet, ik heb met de heer *Kruls* nooit een onderhoud over deze aangelegenheid gehad. Ik zou het op prijs stellen, als u de heer *Kruls* hierover hoorde. Dit onderzoek in Bosch en Ven is voor mij een verrassing geweest, ik wist er niets vanaf, het is volkomen buiten het B.I. omgegaan. Ik heb gehoord, dat dit voornamelijk werk van de heer *van Angeren* is geweest in overeenstemming met de heer *Kruls*.

83192. De **Voorzitter**: Ik meen, dat u zelf nog iets had op te merken.

A. Ja, tenzij u nog andere vragen wilt stellen.

De **Voorzitter**: Neen.

A. Ik zou een kleine opmerking willen maken over mijn oproep van de vorige keer. Op de oproep stond vermeld, dat ik voornamelijk zou worden gehoord over de illegale pers. Toen ik hier kwam, is mij niets over de illegale pers gevraagd, doch alleen over de brochure-Lunshof.

83193. De **Voorzitter**: Die toch ook op de illegale pers betrekking had, dacht ik.

A. U hebt mij alleen gevraagd, hoe de heer *Lunshof* in 1948 aan die brieven kwam en dat heeft met de illegale pers niets te maken. Ik heb mij niet op dit onderwerp kunnen voorbereiden. Ik ben inderdaad enige dagen bezig geweest om alles, wat ik over de illegale pers had, bijeen te zoeken.

83194. De **Voorzitter**: Wat wilt u daarmee zeggen?

A. Ik wil zeggen, dat ik door de verrassing, die mij ten deel viel, mijn geheugen niet van tevoren heb kunnen voorbereiden, hetgeen ik meestal wel doe voor de verhoren en ook van tevoren de stukken opvraag. Daardoor heb ik in mijn verklaring gezegd, dat ik het vermoeden had, dat de heer *Lunshof* de stukken van de heer *van Houten* had gekregen. Achteraf is mij gebleken, dat de heer *van Houten* deze stukken niet van tevoren aan de heer *Lunshof* had afgegeven, maar dat hij deze na het onderhoud, dat wij met de heer *Lunshof* hebben gehad, bij hem heeft achtergelaten. Er zweefde mij tijdens mijn vorige verhoor iets voor de geest, dat hij de stukken tevoren met de heer *Lunshof* had besproken. Dit is dus een verschil met mijn eerste verklaring.

83195. De **Voorzitter**: Hoe is het dan gebeurd?

A. Als ik de zaak achteraf reconstrueer, dan is, na het onderzoek, dat de heer van Houten en ik

83196. De **Voorzitter**: U bent op een avond samen naar de heer *Lunshof* gegaan?

A. Ja, en de heer van *Houten* had de brieven bij zich. Ik heb gedacht, dat hij de brieven reeds tevoren had gegeven. Nu ik achteraf het geval heb gereconstrueerd, blijkt mij, dat de heer van *Houten* deze brieven bij zijn vertrek heeft achtergelaten, zodat ik de beschuldiging, dat de heer van *Houten* deze van tevoren had gegeven, thans wens te rectificeren. Als ik dit geval van tevoren eens rustig had kunnen overdenken, dan was mij deze vergissing ook niet overkomen.

83197. De **Voorzitter**: De heer van *Houten* heeft de brieven dus in ieder geval aan de heer *Lunshof* gegeven. Dat staat vast?

A. Ja, maar ik heb toen gezegd, dat ik een vermoeden had, dat de heer *Lunshof* de brieven tevoren van de heer van Houten had gekregen en dat is foutief geweest. Hij heeft deze brieven niet van tevoren aan de heer *Lunshof* gegeven, maar ze bij hem achtergelaten.

83198. De **Voorzitter**: Waarom liet hij ze toen achter?

A. Omdat was gebleken, dat de heer *Lunshof* van deze dingen reeds op de hoogte was. Het was om te verifiëren, dat heb ik u de vorige keer uitvoerig uiteengezet.

Verder zou ik graag enige dingen, indien u het tolereert, uit het laatste verslag van de Enquêtecommissie willen toelichten.

83199. De **Voorzitter**: Is het misschien niet beter, dat u daarover een brief schrijft? Dit verslag is nu afgesloten en als u nu bij dit verhoor verklaringen gaat afleggen over punt f van het Enquêtebesluit, dan komen die verklaringen door deze heen, hetgeen enigszins moeilijk is. Wanneer een verslag is afgesloten, komen er uit de aard der zaak nog weleens opmerkingen, rectificaties, nadere inlichtingen en wat dies meer zij, binnen. Deze verzamelen wij nauwkeurig met de gedachte, dat misschien, doch daarvoor kunnen wij geen garantie geven, aan het einde van de enquête nog een aanvulling naar aanleiding van de binnengekomen berichten wordt gegeven. Het zou daarom beter zijn, dat u uw nadere opmerkingen in een nota zou samenvatten. Als wij dan aan dat moment toe zijn, kunnen wij zien, of wij kunnen volstaan met de gegevens van uw nota te verwerken of u eventueel nader moeten horen.

A. Ik ben vandaag opgeroep voor de kwestie van *Heuven Goedhart*, en dit zijn dingen, die regelrecht verband houden met deze kwestie. Deze kwestie is in het vorige verslag reeds aangeroerd en u gaat het gedeeltelijk behandelen in het volgende verslag. Een vrij groot gedeelte is in sommige opzichten zelfs zeer uitvoerig in het vorige verslag behandeld. B.v. de brief van de heer van *Houten*. De heer van *Heuven Goedhart* heeft daarover zelf vrij veel gezegd en ik zou er graag enige opmerkingen over willen maken.

83700. De **Voorzitter**: Speciaal over die brief?

A. Ja. De heer van *Heuven Goedhart* heeft in zijn verhoor verklaard, dat van de brieven, die in Eindhoven zijn onderschept, drie personen wetenschap hadden, te weten de heer *Gerbrandy*, de heer *Wijnveldt* en de heer *Somer* zelf. De heer *Gerbrandy* heeft de brieven niet aan de heer *Lunshof* verstrekt, zegt de heer van *Heuven Goedhart*. De heer *Wijnveldt* vondt dit zo belachelijk, zo staat woordelijk in het verslag, dat hierover drukte werd gemaakt, zodat alleen de heer *Somer* deze brieven aan de heer *Lunshof* kan hebben gegeven. Hier moet ik bezwaar tegen maken, want van de bewuste brieven zijn afschriften naar Londen gezonden voor de hlinisterraad. De heer *Tromp* heeft deze meegenomen en ze zijn in de Ministerraad behandeld in extenso, waarop de heer *Michiels van Verduynen* heeft verklaard, dat hij de brief schandelijk vond. Verder is van deze brief afschrift verstrekt aan de staf van Prins Bernhard, zo is de heer van Houten ook in het bezit van deze brief gekomen.

83201. De **Voorzitter**: Van welke brief is de heer van *Houten* in het bezit gekomen?

A. Van de brieven, die in Eindhoven zijn onderschept. Daarvan zegt de heer van *Heuven Goedhart*, dat zij slechts aan drie mensen bekend konden zijn. Dat is een misvatting.

83202. De **Voorzitter**: U zegt nu, dat Ge heer van *Houten* deze brieven heeft gekregen via de staf van de Prins, waar copieën waren gekomen?

A. Copie van de brief, die de heer van *Heuven Goedhart* heeft gestuurd in Eindhoven, gelijk met de brieven van freule van *Hardenbroek*.

83203. De **Voorzitter**: De vorige keer hebt u in extenso verklaard, toen ik u vroeg, hoe de heer van *Houten* aan die copieën was gekomen, dat u vreesde voor moeilijkheden van de zijde van de heer van *Heuven Goedhart* na de bevrijding. U hebt vorige maal verklaard, dat de heer van Houten heeft gezegd: „Wij moeten oppassen voor deze actie, die tegen B.I. zal losbarsten en daarom wil ik graag bij voorbaat een afschrift van deze brieven hebben.“ U hebt toen voor de commissie verder verklaard:

„Ik vond dat logisch, omdat ook in deze brieven de heren van *Heuven Goedhart* en Frans *Goedhart* en freule van *Hardenbroek* harde noten over ons gekraakt hadden“. Even verder zegt u:

„Daarom hebben wij gezegd: „Wij moeten oppassen, want straks worden wij ter verantwoording geroepen.“ Daarom vond ik het logisch, dat van Houten van de correspondentie van *Heuven Goedhart* een afschrift kreeg om zich daarop evrntueel te kunnen beroepen“.

„Dat is de reden geweest“, zegt u dan nog aan het slot van dit betoog.

A. Het was voor van Houten persoonlijk.

83204. De **Voorzitter**: U zegt zoëven, dat de heer van Mouten een afschrift heeft gekregen via de staf van de Prins.

A. De staf van de Prins heeft van deze brief een afschrift gekregen. Wij praten langs elkaar heen. Deze brieven zijn gestuurd naar de Ministerraad en de staf van Prins Bernhard. De heer van *Houten* heeft gezegd, dat wij moesten oppassen en dat heb ik ook gezegd, omdat wij anders later ter verantwoording zouden worden geroepen. Daarom heeft de heer van *Houten* om een extra-exemplaar gevraagd. Officieel zijn deze brieven verzonden, zoals ik het u nu zeg.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Leest u het eens op, zoals u het hebt opgeschreven.

A. De heer *Tromp* heeft enige exemplaren van de brief mee naar konden genomen en overgelegd aan de Ministerraad. Ook is een exemplaar gezonden naar de staf van Prins Bernhard. Ik meen zelfs, dat generaal *Kruls*, de chef staf Militair Gezag, eveneens een exemplaar heeft gekregen. Later heeft Minister-president Beel deze brief nog eens opgevraagd door middel van de heer *Hermans*, dat is geweest 11 September 1946. Deze brief is dus in veel grotere getale verspreid dan de heer van *Heuven Goedhart* denkt en dat wilde ik dan even rechttrctten.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat weet de heer van *Heuven Goedhart* dan niet.

A. Minister *Beel* heeft deze brief ook opgevraagd. Ik wil hier echter even onderstrepen, dat ik niet de enige ben geweest, die deze brief heeft gehad. Er is druk over gediscussieerd in de Ministerraad, er zijn verschillende exemplaren van in omloop geweest en zelfs in 1946 heeft Minister Beel deze brief nog opgevraagd.

83205. De heer **Koersen**: De heer van *Houten* heeft er rechtstreeks een van u gekregzn.

A. Hij kreeg afschrift van de officiële verzending. De heer van *Heuven Goedhart* zegt, dat er maar drie mensen zijn, die het weten.

De **Voorzitter**: Dat is zijn mening.

A. Daarom zet ik dit even recht.

83205. De **Voorzitter**: U hebt vorige keer in extenso verklaard, dat u vond, dat de heer van *Houten* en u gewapend moesten zijn tegen een eventuele actie; u heeft gezegd: „Onze enige verdediging is straks een afschrift van de bewuste corresuondentie“. Dat is dus de reden, dat u de heer van *Houten* persoonlijk afschrift van deze brieven hebt gegeven.

A. Ja, maar dat is afgescheiden van de verklaring van de heer van *Heuven Goedhart*, dat maar drie mensen deze brief kennen.

Daar komt het op neer. Met de kwrstie-van *Houten* heeft het niets te maken. Verder wilde ik ook nog opmerken, dat de heer *van Heuven Goedhart* heeft verklaard, dat het rapport, dat hij voor de Koningin had opgesteld, door de heer *van Houten* naar Nederland is gestuurd.

De **Voorzitter**: U hebt de vorige keer reeds gezegd, dat dit niet juist is.

A. Ik ontken dit nog eens extra, want het is niet naar Nederland gezonden. De mensen lezen dit alles.

Van de rest zal ik u een nota doen toekomen, want het is een vrij lange geschiedenis, het is een geheel, dat aan elkaar sluit.

83207. De **Voorzitter**: Heeft het niet op deze kwestie betrekking?

A. Gedeeltelijk wel. De hele affaire, die u de kwestie-van *Heuven Goedhart* noemt, moet men niet bezien als een kwestie van een dag of een maand, maar het is begonnen met de nota van de heer *van Heuven Goedhart* aan de Koningin, waarop wij een tegennota hebben geschreven. Omdat door u de brief van de heer *van Houten* zo uitvoerig in het vierde verslag van de Enquêtecommissie is behandeld, had ik gedacht, dat ook de reden voor het schrijven van deze brief door uw commissie zou zijn aangeroerd. De reden ligt zuiver en alleen besloten in het feit van de nota, welke de heer *van Heuven Goedhart* heeft opgesteld en waarin hij verschillende groeperingen in Nederland volgens de mening van het B.I. op een onrechtvaardige en onrechtmatige wijze behandelde. Dat is de reden geweest voor *van Houten's* brief en als men nu iemand beschuldigt van het schrijven van een privé-brief — waarvan Minister *van Heuven Goedhart* zelf verklaart, dat het een privé-aangelegenheid was, en de heer *van Lidth* zelfs aan de heer *van Heuven Goedhart* vraagt, waarom hij

het zaakje officierl voorbracht, als hij het privé beschouwt — dan moet volgens mij ook de andere kant van de medaille worden getoond, nl. de kwestie, waarom deze brief is geschreven. Dan krijgt het Nederlandse publiek ook van twee kanten te zien, welke de motieven van de heer *van Houten* zijn geweest om deze brief te schrijven. Deze worcit op het ogenblik aan de lezer onthouden.

83208. De **Voorzitter**: Ik kan moeilijk met u discussiëren over de inhoud van de verslagen van de commissie. Ik wil u alleen hierop wijzen, dat u naar mijn gevoelen toch onjuist bent, want de commissie heeft zich niet gekeerd tegen het feit, dat de heer *van Houten* bepaalde dingen onder de aandacht van de heer *van Heuven Goedhart* wilde brengen — wij hebben zelfs uitvoerig betoogd, dat hij daartoe het recht en de bevoegdheid had —, maar de commissie heeft zich gekeerd tegen de wijze, waarop hij dat heeft gedaan. Mag ik u vragen of u in verband met hetgeen vandaag is besproken nog iets hebt op te merken?

A. Neen. Alleen zou ik erg graag willen, dat u Minister *van Lidth* over deze kwestie hoorde.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt en sluit ik het verhoor.

J. M. SOMER.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 29 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel, Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *g, h, j en o.*

Verhoor van

JAN WILLEM LEBON,
oud 52 jaar, wonende te Hilversum,
bestuurder van de Vereniging van Arbeiders-Radio-Amateurs
en van de Nederlandse Radio-Unie.

Hij legt de eed af als getuige.

83295. De **Voorzitter**: Wat was uw functie, voordat de oorlog van 1940 begon?

A. Ik was secretaris-penningmeester van het hoofdbestuur van de V.A.R.A.

83296. De **Voorzitter**: Wanneer is u naar Engeland gegaan?

A. Op de avond van de dag der capitulatie, 14 Mei 1940.

83297. De **Voorzitter**: Welke functie heeft u in Engeland bekleed?

A. Ik ben, nadat ik een paar dagen in een kamp was geweest, mij gaan melden in het Grosvenor House (Park Lane) en heb toen contact met Minister *Gerbrandy* kunnen krijgen en ook met hlinister *van Boeyen*, met wie ik nogal wat te maken heb gehad. Aanvankelijk had ik het voornemen in een of andere fabriek te gaan werken om voor de oorlogvoering wat te doen. Minister *Gerbrandy* zei toen tegen mij: „Doe het niet; wij hebben mensen nodig en wij willen je graag hebben.”, waar ik heel blij mee was.

Enkele dagen later was ik gebombardeerd tot tijdelijk Regerings-ambtenaar, aanvankelijk belast met de administratie van de Regerings-voorlichtingsdienst, waaraan ik het een en ander heb gedaan.

Intussen was ik begonnen met het voorbereidende werk, dat nodig was om met uitzendingen te kunnen beginnen, want het leek mij heel belangrijk, dat de Regering in Engeland contact met het bezette vaderland zou kunnen hebben, en dus werd mij na enige tijd opgedragen de leiding van Radio Oranje, waarmee wij op 28 Juli 1940 zijn begonnen; de Koningin heeft toen haar eerste speech voor Radio Oranje gehouden.

83298. De **Voorzitter**: Die functie hebt u niet de gehele oorlog gehad?

A. Neen; ik heb die functie gehad tot 1 December 1942.

83299. De **Voorzitter**: Was die functie de zakelijke leiding van Radio Oranje?

A. Ja. Er was een hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst, de heer *Pelt*. De bevoegdheden waren niet alle zo scherp afgebakend en de heer *Pelt* was vooral de man, die met de Engelsen veel contact had. Ik kreeg van de heer *Pelt* directieven, maar ik had natuurlijk wel een vrij grote zelfstandigheid. Van de eerste dag af heb ik veel gewerkt met de heer *de Jong*, die met mij was overgegaan naar Engeland en vóór die tijd redacteur van „De Groene Amsterdammer” was geweest.

Ik had aan dr. *van Blankenstein* gevraagd of hij buitenlandse overzichten voor Radio Oranje wilde maken; dat heeft hij een tijdlang

gedaan. In de loop van 1942 zijn heel veel dingen gebeurd, die ik gepoogd heb zo gauw mogelijk te vergeten, maar toen — het is natuurlijk ook alweer een hele tijd geleden — heeft dr. *van Blankenstein* buitenlandse overzichten voor ons verzorgd. Hoe was het daarna ook weer? O ja, het was zo: Toen was inmiddels de *Brandaris* opgericht. Dat was een uitzending, die voor de verantwoordelijkheid van de B.B.C. plaats had. Dat was een uitzending hoofdzakelijk voor zeelieden. Toen dat geval werd gecombineerd met Radio Oranje, heeft de heer *van Blankenstein* niet meer willen uitzenden voor Radio Oranje.

83300. De **Voorzitter**: Wanneer is dat ongeveer geweest?

A. Eind 1942.

83301. De **Voorzitter**: Had u uitsluitend de technische leiding of had u ook te maken met de inhoud en het karakter van de uitzendingen?

A. Ja zeker.

83302. De **Voorzitter**: Dat was niet gescheiden?

A. Neen. Ik was de enige man, die practische ervaring had op het gebied van de radio-omroep. Ik had daarmee in Nederland al te maken gehad van 1925 af. Technisch-organisatorisch wist ik er dus wel het een en ander van. Ik ben echter geen journalist. Ik heb voor Radio Oranje wel het nodige geschreven, maar als niet-journalist achtte ik me zelf niet de aangewezen man voor het houden van „talks”. In dat opzicht was de heer *de Jong* veel bekwaam. Hij is een uiterst bekwaam journalist. Ik was nogal eens gedesillusionneerd, vooral in het begin, omdat ik elk speechje moest voorleggen aan vier Ministers. Ik had eens een speechje gemaakt, waarin o.a. de zin voorkwam, dat de moffen ons vaderland in de nacht hadden overvallen. Ik kwam met dat speechje bij de heer *de Geer* en deze zeide, dat het woord „moffen” er uit moest. Dergelijke dingen mocht je niet zeggen. Zelfs tegenover de Duitsers moesten wij objectief blijven, zo werd gezegd. Dat maakte het werk zeer moeilijk. Het was ook zeer moeilijk om directieven te krijgen. Wij hadden een buitengewoon slecht contact met Nederland. Je werkte werkelijk in het luchtledige. Het zou natuurlijk prachtig zijn geweest, als wij zo goed mogelijk georiënteerd waren geweest en onmiddellijk hadden kunnen reageren op de dingen, die in Nederland voorvielen, maar er gingen weken en maanden voorbij eer je wat behoorlijks ontving. De illegale bladen kreeg je te hooi en te gras. Ze bleven zwerven bij Buitenlandse Zaken. Het was hopeloos.

83303. De **Voorzitter**: Wat bent u in December 1942 geworden?

A. Ik heb een gesprek gehad met Minister *Steenberghe* en ik heb hem gezegd, dat de zaak mij slecht aanstond. De heer *Steenberghe* werkte toen in Amerika voor de Nederlandse Regering. Ik heb de heer *Steenberghe* gezegd, dat ik eigenlijk graag ergens anders zou willen gaan werken, omdat ik er weinig zin in had om het werk, dat ik toen verrichtte, te blijven doen. De heer *Steenberghe* heeft toen gezegd: Ik zal contact met u houden, er is wel een mogelijkheid voor u om in Amerika aan het werk te gaan. Intussen had ik ook een gesprek gehad met Minister *Kersfens*. Toen zou mij opgedragen worden — wat mij erg leek — het beheer over tehuizen voor Nederlandse zeelieden in Amerika, de verzorging van programma's, enz., maar dat is weer afgestuit op moeilijkheden, die later bleken te bestaan tussen de heren *Kerstens* en *Steenberghe*. Daar kwam ik tussenin te zitten. Er was mij passage beloofd. Mijn vrouw, mijn dochter en ik zouden met een vliegtuig gaan. De zaak was kant en klaar, maar het werd niet doorgezet. Dat bleek te zitten in moeilijkheden tussen de Ministers onderling.

De **Voorzitter**: Waarschijnlijk tussen Minister *Kerstens* en de heer *Steierberghe*, want de laatste was toen geen Minister meer.

A. Inderdaad. Er waren dus moeilijkheden tussen Minister *Kerstens* en de heer *Steenberghé*. Ik heb mij daarin niet al te veel verdiept. Het gebeurde weleens meer, dat er omtrent moeilijkheden iets uitlekte. Ik heb mijn nood geklaagd bij de heer *van Angeren*, die toen secretaris-generaal van Justitie was.

Er was toentertijd behoefte aan een instelling, die toezicht hield op Nederlandse zeelieden, die de vaarplicht hadden overtreden. Er waren jongens bij, die wel erg hard werden aangepakt, de gevangenis werden ingegooid en moeilijk hun eigen zaak konden verdedigen. Er is toen ingesteld de instelling Centraal Toezicht, waarvan ik met de leiding werd belast. Ik had als medewerkers ds. *van Dorp* en vader *Padberg*, die regelmatig met mij de gevangnissen bezochten en rapporten opmaakten. Dit werk heeft mij veel bevrediging gegeven. Ik had ook in Nederland buiten mijn werk voor de radio aan maatschappelijk werk gedaan.

83304. De **Voorzitter**: Tot wanneer hebt u dat werk gedaan?

A. Tot ik eind 1944 adviseur werd voor radio-aangelegenheden aan het Departement van Binnenlandse Zaken en tevens adviseur van het Militair Gezag in zake radiovraagstukken.

83305. De **Voorzitter**: Had u in die tussentijd nog iets met Radio Oranje te maken?

A. Neen. Dat werk heb ik eind 1942 overgedragen aan de heer *van den Broek*. Toen is Radio Oranje met de Brandaris één geworden.

83306. De **Voorzitter**: U kreeg dus in 1944 weer met radio-aangelegenheden te maken?

A. Men heeft mij wel regelmatig allerlei dingen over het Nederlandse radiobestel gevraagd. Ik had in 1942 een brief geschreven aan de Minister van Binnenlandse Zaken, waarin ik heb aangedrongen op het nemen van maatregelen in geval van terugkeer naar Nederland. Men moest m.i. toch rekening houden met allerlei bijzondere omstandigheden, o.a. dat de studio's zouden zijn vernield, en een van de eerste dingen, waaraan de Regering in geval van terugkeer behoefte zou hebben, zou zijn een radio-apparaat. Deze hele kwestie heeft lang geduurd.

In 1943 werd ik benoemd — dit geschiedde dus naast mijn werk voor de reclassering — tot secretaris van de commissie voor terugkeer van de radio in Nederland. Deze commissie was ingesteld door de Departementen van Binnenlandse Zaken en van Algemene Zaken. Ik heb voor die commissie een halfjaar gewerkt. Deze commissie heeft een rapport opgemaakt. Als u er belangstelling voor mocht hebben, kan ik het rapport tot uw beschikking stellen.

83307. De **Voorzitter**: U bent dus in 1943 secretaris geweest van de commissie voor terugkeer van de radio. Hieruit blijkt, dat u in de periode, voordat u adviseur van Binnenlandse Zaken en van het Militair Gezag voor radio-aangelegenheden werd, toch wel tussentijds met deze zaken te maken hebt gehad.

A. Ja.

83308. De **Voorzitter**: Wat bent u na de bevrijding van het noorden geweest?

A. Toen ben ik een aantal maanden aan het Militair Gezag verbonden geweest, maar ik heb geprobeerd er zo gauw mogelijk van los te komen.

83309. De **Voorzitter**: Tot wanneer bent u bij het Militair Gezag gebleven?

A. Ik meen tot October 1945.

83310. De **Voorzitter**: Wanneer bent u weer bij de V.A.R.A. gekomen?

A. Direct daarop, in October of November 1945. Direct nadat ik het verband met het Militair Gezag had verbroken, ben ik met de oud-collega's in de Federatie van Omroepverenigingen gaan werken. Daarvan was ik vóór de oorlog secretaris geweest en daarin heb ik weer met de andere heren samengewerkt.

83311. De **Voorzitter**: Dan is hiermede duidelijk, in welke kwaliteiten u met de vraagstukken van de omroep in aanraking bent geweest.

Nu zijn er twee onderwerpen, die ons interesseren en waarover wij graag van u iets willen horen:

1°. de uitzendingen van Radio Oranje en het beleid, dat daarbij is gevolgd; waarschijnlijk hebt u daarover een oordeel en kunt u ons daarover een en ander mededelen;

2°. hetgeen er onmiddellijk na de bevrijding van het noorden is gebeurd met de radio in Nederland.

Dat zijn de twee hoofdpunten.

A. Dus: wat er is gebeurd met de radio in Nederland, nadat het noorden was bevrijd, en de zaak van.....

83312. De **Voorzitter**:het beleid van de radio te Londen, niet het financiële of het economische beleid, maar de wijze, waarop men zich tot het bezette gebied heeft gewend, en alles, wat daarmee verband houdt.

A. Wat betreft de kwestie van het radiobeleid in Engeland dus eerst Radio Oranje: het radiobeleid in Engeland was natuurlijk een afspiegeling van het beleid van de Nederlandse Regering. Wij moesten vóór elke uitzending voor de microfoon plechtstatig meedelen: „uitzending onder auspiciën van de Nederlandse Regering”. Dat werd ons voorgeschreven. Mijn bezwaar was, dat te veel Ministers al de speeches, die gemaakt werden, van tevoren moesten doorkijken.

83313. De **Voorzitter**: Dat was in de begintijd?

A. Ja. Mijn bezwaar was, dat het ging ten koste van de actualiteit. Zo'n ding bleef dan dikwijls een paar dagen op een Ministerstafel liggen en dan was de aardigheid om het uit te zenden er af. Wij kregen die dingen veel te laat.

Een grote rein bij het werk van Radio Oranje was het probleem, dat de B.B.C. voor zich zelf de uitzending van nieuwsberichten had vastgehouden. Men was natuurlijk nieuwsgierig naar nieuws; wij mochten aanvankelijk alleen commentaar geven, geen nieuws. Dat heeft de Brandaris wat doorbroken; de B.B.C. heeft het langzamerhand laten schieten en daardoor konden de uitzendingen van Radio Oranje wat attractiever worden. De eerste beginmoeilijkheden heb ik voornamelijk meegemaakt. Dat was natuurlijk hoogst onplezierig. Bovendien — dat was ook een belangrijk ding, dat niet met het radiobeleid op zich zelf iets te maken had — konden wij, voordat de landing in Noord-Afrika had plaats gehad, wel gaan vertellen, dat Amerika het arsenaal was voor Europa, dat daar de bevrijding werd voorbereid (en dat hadden wij ook dikwijls gezegd), maar aan de fronten was de werkelijkheid, dat wij elke dag werden teruggeslagen; dat was „withdrawal” en „withdrawal”. Elke propaganda, die moet aanslaan bij het volk, moet worden gesteund door de realiteit. Ik wil niet zeggen, dat een landverrader als *Max Blokzijl* veel invloed op het Nederlandse volk heeft gehad. Men wist, dat het een uitgesproken verrader was. Maar deze vent deed het bekwaam en er werd druk geluisterd naar zijn praatjes. Wij namen ze op; er werd ook weleens een keer tegen gepolemiseerd. Maar op de feiten was het zo, dat op de fronten de geallieerden werden teruggeslagen, en pas toen de eerste verschijnselen kwamen van „er komt een keer in de oorlogvoering”, was psychologisch de stemming van de Nederlanders voor de propaganda uit Londen veel gunstiger.

Ik heb wel de ondankbaarste tijd bij Radio Oranje doorgemaakt. Later brak bij de Regering het inzicht door, dat zij de mensen van Radio Oranje meer vrij moest laten en hun niet te veel op de vingers moest kijken. Ik ben altijd erg voorzichtig geweest. Mijn beleid werd ingegeven door de gedachte: Als je later komt bij je collega's van de omroep, moeten zij niet kunnen zeggen: „Wat ben je moedig geweest voor de microfoon van de B.B.C.! Je hebt gezegd: Jullie moeten dit doen en jullie moeten dat doen.” Ik heb altijd de gedachte gehad: Er zijn in Nederland flinke mensen genoeg, die dat verzet zullen organiseren. Ik voelde zelf heel weinig — ik zou er ook nooit aan meegedaan hebben — voor een soort propaganda als *den Doolaard* en *van den Broek* veel hebben bedreven, die soms allerlei frases voor de microfoon hebben uitgebraamd: Je moet dit doen en je moet dat doen, terwijl zij m.i. omtrent de feitelijke situatie in Nederland onvoldoende ingelicht waren. Dat is mijn stellige overtuiging.

83314. De **Voorzitter**: Meent u -- want u spreekt nu over een latere tijd —, dat ook toen de voorlichting, die men uit Nederland kreeg, toch nog ver beneden het noodzakelijke bleef om zulke uitingen te doen?

A. Ja. Die hele zaak van de inlichtingen uit Nederland is een drama op zich zelf. Dat is een zeer gecompliceerd geval. Uw com-

missie zal zich daarmee al wel hebben beziggehouden. Wat bij Radio Oranje in die tijd doorkwam, was wel zeer onvoldoende. Wat er binnenkwam, had natuurlijk bij ons moeten komen. Als men van oordeel zou zijn geweest, dat de mensen, die dat materiaal moesten verwerken, daarvoor niet capabel waren, had men anderen moeten nemen. Als men vond, dat ik niet voldoende bekwaam was voor de leiding, had men een ander moeten nemen. Maar de gegevens, die binnenkwamen, hadden moeten worden gebruikt voor de microfoon. Er is echter stellig materiaal binnengekomen, dat niet voldoende is gebruikt.

83315. De **Voorzitter**: Maar in de eerste jaren was, objectief gesproken, de hoeveelheid bruikbaar nieuws, die uit Nederland binnenkwam, veel en veel geringer dan in de latere jaren.

A. Inderdaad.

83316. De heer **Hoograsspel**: Maar u kreeg toch illegale bladen binnen?

A. Voor het eerst pas in het najaar van 1942.

83317. De heer **Hoogcarspel**: En die bleven dan nog bij de Ministers liggen?

A. Inderdaad.

83318. De **Voorzitter**: Waren dat de illegale bladen, die langs de Zweedse weg kwamen?

A. Op welke wijze zij zijn binnengekomen, weet ik niet. De boekjes van *Scheps* — het was iets geweldigs voor ons, dat wij die in handen kregen — heb ik pas door tussenkomst van Minister *Albarda* in mijn bezit gekregen. Oud-Minister *Burger* had ze, geloof ik, meegenomen.

83319. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was dus pas in 1943?

A. Ja.

83320. De heer **Fens**: Hoe had u zich de taak van Radio Oranje dan wel voorgesteld? Ik kan begrijpen, dat u zegt: men kon niet op losse gronden alle mogelijke ideeën propageren omtrent de wijze, waarop in het bezette gebied moest worden opgetreden. Maar hoe had u zich de taak van Radio Oranje dan voorgesteld in die tijd?

A. Ik had het mij zo voorgesteld, dat de Regering om te beginnen meer leiding zou hebben gegeven aan die mensen, die functies voor de Nederlandse Regering vervulden, burgemeesters, raadsleden en Statenleden, en zou hebben aangegeven wat hun houaing moest zijn. Op dit punt kwam er echter nooit een behoorlijke leiding van de Regering. Ik heb Minister *van Boeyen* zeer dikwijls gevraagd, of hij niet kon maken, dat de Regering een duidelijk advies gaf aan de raadsleden, de Statenleden en de burgemeesters. Er waren er, die veel te lang bleven zitten. Trouwens, in die begintijd heeft Minister *de Geer* een speech gehouden voor de B.B.C., waarin hij eenvoudig zeide, dat er met de bezetter moest worden samengewerkt.

Het heeft ik weet niet hoe lang geduurd vóór er van de Regering een behoorlijke uiteenzetting kwam van hetgeen zij precies van de mensen verlangde. Ik heb het steeds een bezwaar gevonden, dat de Regering nalatig bleef de mensen leiding te geven, die in het belang van het land allerlei openbare functies bekleedden. Dit was voor de microfoon mogelijk geweest, maar het is niet gebeurd.

83321. De heer **Fens**: Is daarop wel aangedrongen?

A. Ja, door mij en door de heer *de Jong*.

83322. De **Voorzitter**: In de eerste tijd laboreerde ook de Regering aan een gebrek aan nieuws. Zij was ook niet op de hoogte van hetgeen in het bezette gebied gebeurde. Weet u ook, in hoeverre de Regering zich later heeft bemoeid met de aard van de propaganda van Radio Oranje?

A. Er is nog een commissie geweest.

83325. De **Voorzitter**: Ik bedoelde: Traden de heren *den Doollaard* en *van den Broek* zo op, omdat de Regering hen hun gang liet gaan, of werd de lijn door de Regering bepaald?

A. Ik veronderstel, dat zij het meest zelf hebben gedaan, want ook wij hebben allerlei dingen zelf gedaan. Ik herinner mij, dat ik zelf wilde, dat de Regering zich uitsprak over Winterhulp. Wij hebben Minister *van Boeyen* gevraagd, wat nu eigenlijk het standpunt van de Regering was, maar wij hebben dit nooit te horen gekregen. Wij hebben toen gezegd: het is verkeerd; daaraan moeten wij niet meedoen, en wij hebben toen over de radio laten zeggen, dat aan Winterhulp geen medewerking moest worden verleend. Wij hebben dit op eigen verantwoording gedaan.

83324. De heer **Fens**: U zei zoëven, dat de speeches voor de radio van tevoren moesten worden goedgekeurd door de Ministers. Zij hebben dit blijkbaar dus goedgevonden.

A. Dat is in de loop van de tijd veranderd. Eerst was de goedkeuring van vier Ministers nodig, toen is het één Minister geworden en later heeft er alleen overleg met de heer *Pelt* plaats gehad.

83325. De heer **Fens**: Maar tegen het standpunt in zake Winterhulp had men dus blijkbaar geen bezwaar?

A. Wij hebben er niets over gehoord.

83326. De **Voorzitter**: Wanneer is die toestand ingetreden, dat het overleg met de vier Ministers niet meer voorkwam en er slechts overleg met de heer *Pelt* geschiedde?

A. Dat is in de loop van 1942 gebeurd.

83327. De **Voorzitter**: Is het op de duur niet zo geworden, dat de heer *Gerbrandy* de Minister werd, die de verantwoordelijkheid voor het beleid van Radio Oranje droeg?

A. Ja, dat is mijn indruk geweest, maar ik heb mij met de uitzendingen van Radio Oranje niet meer beziggehouden na December 1942.

83328. De **Voorzitter**: Ik meende, dat vóór die tijd het beleid ten aanzien van de radio al onder de heer *Gerbrandy* ressorteerde. De heer *Gerbrandy* was van oordeel, dat de beleidskwesities met betrekking tot de radio onder hem als Minister-President en als Minister voor Algemene Oorlogvoering behoorden te ressorteren.

Dat klopt toch wel?

A. Ja, dat klopt wel.

83329. De **Voorzitter**: De latere tijd hebt u dus niet meegemaakt. Maar weet u niet, of de heer *Gerbrandy* daarbij een doelbewuste leiding gaf of zich er alleen mede bemoeide, als er iets bijzonders aan de hand was?

A. Hij had er grote belangstelling voor. Ik moet zeggen: de heer *Gerbrandy* is naar mijn mening het meest kordaat opgetreden. De heer *Gerbrandy* was niet bang harde dingen te zeggen voor de microfoon, terwijl hij steeds rancune tegenover zijn gezin in Nederland had te vrezen. Ik vond de heer *Gerbrandy* een van de meest prettige Ministers om mede te werken; hij stond op het standpunt: sla er maar op los, zeg het maar in alle scherpheid. Het is natuurlijk wel zo — en daarop doelde ik zo juist —, dat ik het altijd zo gevaarlijk vind, als je Nederlanders aanzet bepaalde dingen te doen, terwijl je niet precies weet, wat de consequenties er van zijn.

83330. De **Voorzitter**: Dat kon dus ook het gevolg zijn van het standpunt van de heer *Gerbrandy*. U zei zoëven: „hij stond op het standpunt: sla er maar op los”. Daarvan kan een optreden, als door u gewraakt, het gevolg zijn?

A. Ja, natuurlijk.

83331. De heer **Fens**: Als ik het goed begrijp, was uw hoofdbezwaar in de tijd, dat u aan het hoofd van Radio Oranje hebt gestaan: het gebrek aan doortastendheid bij de Regering?

A. Ja, dat was een moeilijkheid. Ik vond een moeilijkheid, dat onze mensen hier eigenlijk zonder leiding werden gelaten, omdat je natuurlijk bij alles, wat je deed in die tijd, tot je zelf zei: stel, dat je zelf onder de bezetting leefde, voor welke vraagstukken kwam je dan te staan? Dan zou ik verlangen, dat van Londen uit leiding werd gegeven. Die leiding kwam onvoldoende. Dat is eigenlijk mijn belangrijkste bezwaar.

U moet niet de verkeerde indruk krijgen, dat ik volgeladen ben met kritiek.

53332. De heer **Hoogcarspel**: Maar de Regering gaf aan de uitzendingen geen leiding?

A. Althans niet voldoende leiding.

83336. De heer **Hoogcarspel**: Ten hoogste was er censuur?

A. Ja, ja, censuur. En dan werd er over bepaalde dingen gesproken. over uitzendingen, die werden voorbereid. Maar mijn bezwaar is natuurlijk, dat de belangrijke dingen, waarop men hier zat te wachten, de directieven van de Regering, niet op tijd kwamen; er werd onvoldoende aandacht aan besteed.

83334. De heer **Hoogcarspel**: Die censuur is natuurlijk ook van belang. U kunt weten, wat bij de leiding van Radio Oranje voorzat; u kent de teksten van de uitzendingen, die geconcentreerd zijn, en de veranderingen, die daarin door de Regering zijn aangebracht, en daaruit kunt u natuurlijk ook een indruk hebben van het verschil in inzicht bij de leiding van Radio Oranje en bij de Regering te dien aanzien. Het zou dus wel belangrijk zijn, als u ons daarover iets kon vertellen.

A. Ik moet u zeggen: ik ben niet iemand, die dossiers verzamelt. Als ik ooit had geweten, dat er na de oorlog een Parlementaire Enquêtecommissie zou komen, had ik stillig heel interessante gegevens kunnen bewaren, speeches, die ik in de kast heb gesmeten, die ik helemaal niet heb laten doorgaan, omdat er te veel veranderingen in waren aangebracht, speeches, waarin blauwe en rode strepen stonden, omdat Minister *Dijxhoorn* er veranderingen in had aangebracht. Als ik die dingen hzd bewaard, had u die voorbeelden kunnen krijgen.

83335. De heer **Hoogcarspel**: Waren het principiële veranderingen of waren het alleen veranderingen, omdat men vond, dat het niet zo gelukkig was gezegd?

A. Veelal vond men de toon te agressief. Laat ik het zo zeggen: ik kan het niet met zekerheid zeggen, maar ik had voor mij zelf de overtuiging, dat er Ministers waren, die dachten: deze oorlog is verloren, dat moet op de een of andere manier op een compromis uitlopen, laten wij nu maar niet zo hard er op slaan. Dat is, geloof ik, de ondergrond geweest van het afremmen van onze toon; onze toon mocht niet zo agressief zijn.

Dat heeft de Koningin van het begin af gelukkig heel anders gedaan; Zij heeft zelf gesproken over „de moffen“. Wat dat betrof. stak Zij met kop en schouders boven de anderen uit.

83336. De **Voorzitter**: U spreekt hierbij steeds over de allereerste tijd; laten wij dat even vaststellen. Het werd immers spoedig zo, dat — zoals u zegt — slechts één Minister zich er mee bemoeide; dat was dus de heer *Gerbrandy*, zo neem ik aan, en bovendien werd aan Radio Oranje een grotere vrijheid toegestaan. Die periode van censuur door een aantal Ministers heeft dus waarschijnlijk maar betrekkelijk korte tijd geduurd?

A. Het zal een goed jaar geweest zijn.

83337. De **Voorzitter**: Misschien is het het beste, dat u nu iets mededeelt over die commissie voor de terugkeer van de radio en het rapport, dat door haar is gemaakt. Wat was de strekking van dat advies?

A. In Engeland bestond er bij de Nederlanders, die wij daar kenden, in het algemeen maar één opvatting: het stelsel van de omroepverenigingen is iets verschrikkelijks, dat moeten wij nooit meer terug hebben. Men nam dat standpunt in, hoewel men van die omroepverenigingen en de historische ontwikkeling van de omroep in Nederland niets af wist. Er waren verschillende mensen, die zich met het radioprobleem bezig hielden en daarover rapporten schreven. U kent natuurlijk de verschillende rapporten, die door het Unileverparlement — zoals het schertsend werd genoemd — zijn uitgebracht.

83338. De **Voorzitter**: U bedoelt de studiecmissie-*Rijkens*?

A. Ja. Deze hield zich ook bezig met het probleem van de radio-omroep. Dat was een commissie, waarin 15 mensen zaten. De heer *Sluyser* en ik hebben eens nagegaan, hoe lang die diverse dames en heren uit Nederland waren. Ik geloof, dat de kortste tijd was 15 jaar! Die commissie zou eens adviseren, hoe in Nederland de radio op poten zou moeten worden gezet! Ik heb voor die commissie toen nog een lezing gehouden over de ontwikkeling van de radio in Nederland.

Ik had daarover nog gegevens. Het advies, dat die commissie aan de Regering heeft uitgebracht — ik kan dat nog wel in handen krijgen, als uw commissie het niet bezit en er prijs op stelt —, kwam hierop neer, dat men er een soort B.B.C. van moest maken. De heer van den Broek, die u natuurlijk kent en later de leiding van Radio Oranje heeft gehad — een zeer bekwame en flinke vent, die zeer productief is —, stond ook op het standpunt: omroepverenigingen moeten wij niet meer hebben. De heer van den Broek is belast geworden met de sectie Radio van het Militair Gezag. In die kwaliteit — hij was eerst kapitein, later majoor bij het Militair Gezag — heeft hij radiopolitiek gevoerd; dus het Militair Gezag heeft radiopolitiek gevoerd. Ik heb nooit de indruk gekregen, dat de heren van het Militair Gezag het Militair Gezag beschouwden als te zijn afgeleid van het burgerlijk gezag. Men heeft van die zijde dus een zekere radiopolitiek gevoerd. Het stond voor mij zo — ik moet eigenlijk een soort van geloofsbelijdenis doen —, dat ik altijd op het standpunt heb gestaan: Laat er in Nederland komen een nationale omroep. Als binnen het raam van die nationale omroep de verschillende levensrichtingen zich maar kunnen uiten, heb ik er vrede mee.

83339. De **Voorzitter**: Dat was dus reeds uw standpunt van vóór 1940?

A. Ja. Ik breng dit naar voren om u mijn standpunt van na 1940 te doen begrijpen. Mijn standpunt is altijd geweest: breng niet meer verdeeldheid in het Nederlandse volk dan nodig is en op basis van waardering voor elkanders beginselen kon mijns inziens best een nationale omroep worden tot stand gebracht. Maar in 1928 is door de aanneming van een amendement-Droogleevers *Fortuyn* uit de wet geschrapt de radioretributie en daarmee was de pijler weggetrokken onder de toekomstige nationale omroep. Toen kregen wij de consolidatie van de verdeeldheid en de strijd om de luisteraar, met allen aankeve van dien. Daarna hebben wij gehad de onaangename periode van de strijd om de zendtijd. Dat heeft geduurd tot 1935. In 1935 kwam er een federatie van omroepverenigingen tot stand, waarvan toen mr. van der *Deure* voorzitter en ik secretaris-penningmeester werd. Toen heeft voor het eerst de A.V.R.O. meegedaan aan het overleg in de federatie. Ik moet zeggen, dat er in de jaren tot het uitbreken van de oorlog een groeiend besef van saamhorigheid was. Er was behoorlijk overleg. Natuurlijk heeft men elkaar weleens dwars gezeten, maar in het algemeen was er een behoorlijke samenwerking. Toen werden wij overvallen door de oorlog. De wettelijke regeling, die Minister van *Boeyen* had voorbereid, hield in, dat er een retributie zou komen. Dit was in volkomen overleg tussen de vier omroepverenigingen voorbereid. Wij zouden dan een begin hebben gemaakt met de wereldomroep, hetgeen uit deze retributies kon worden gefinancierd. De Duitsers hebben echter na betrekkelijk korte tijd de omroepverenigingen het leven onmogelijk gemaakt.

Toen ik in Engeland zat en belast werd met het secretariaat van de Radiocommissie Terugkeer, was mijn gedachte deze: wanneer het Nederlandse volk en wanneer de beweging, waartoe ik behoor, de democratisch socialistische beweging, het van belang achten, dat de omroepverenigingen verdwijnen en wij een gecentraliseerd bedrijf krijgen met verschillende uitingmogelijkheden, dan kan ik daaraan con amore medewerken, al is het altijd enigszins verdrietig een stuk werk, dat men mede tot stand heeft gebracht, te zien verdwijnen. Maar ik wilde niets voorbereiden, waarmee wij onrecht zouden doen aan de mensen, die de omroep in Nederland opgebouwd hadden, want alles, wat tot het uitbreken van de oorlog was tot stand gekomen, was het resultaat van wat in het volk zelf gegroeid was. Ik kon er moeilijk aan medewerken de omroepverenigingen de das om te doen. Ik heb altijd de overtuiging gehad, dat een eenheid meer waard is, wanneer zij op vrije wil berust dan wanneer zij van boven af is opgelegd. Dit bracht mij er toe te zeggen: wanneer deze commissie haar rapport uitbrengt, dan zal er in moeten staan, dat de omroep moet worden opgebouwd met mensen, die vakbekwaam zijn, want voor alle financiële, technische en organisatorische problemen is ervaring nodig. Het was mijn overtuiging, dat wij eerst moesten krijgen een interim-omroeporganisatie, totdat het Nederlandse volk via het Parlement gelegenheid zou hebben gehad zich uit te spreken. In de leiding van deze interim-organisatie moesten m.i. zitten mensen van de verschillende omroepverenigingen. Zij konden dan te zamen met de Regeringsvertegenwoordigers de zaak voorlopig regelen. Er moest echter vooropstaan, dat deze mensen bonafide waren, mensen, op wie niets viel aan te merken. Ik heb dit standpunt verdedigd en de commissie was het er mede eens.

83340. De **Voorzitter**: Was het de bedoeling, dat deze interim-omroeporganisatie algemene uitzendingen zou geven, aangevuld met uitzendingen vanuit de verschillende levensbeschouwingen?

A. Ja, de bedoeling was deze. Er zouden in het bestuur komen twee mensen van de A.V.R.O., twee van de V.A.R.A., twee van de K.R.O., twee van de N.C.R.V. en één van de V.P.R.O., plus twee Regeringsvertegenwoordigers.

Die elf mensen zouden de leiding in handen hebben. Het was wel degelijk de bedoeling, dat de levensbeschouwelijke kant behoorlijk naar voren moest kunnen komen en dat er een rayon van neutraliteit zou zijn, enfin, dat er een gezamenlijke verantwoordelijkheid zou zijn alleen voor die uitzendingen, waarvoor men gezamenlijk de verantwoordelijkheid kon dragen. En dat zijn zeer subtiele dingen. In de radio hebben wij geleerd, dat je zelfs onderscheid moet maken tussen dansmuziek en muziek om op te dansen. Maar deze dingen konden dan daarin worden bekeken. Het had een kans van slagen. Nu is de moeilijkheid, dat Minister *Gerbrandy* en Minister van *Boeyen* het niet hebben doorgezeten. Er werd naar mijn overtuiging te veel invloed van de andere kant uitgeoefend.

83341. De **Voorzitter**: Van welke andere kant?

A. Dat was het M.G.; het waren mensen, die op het standpunt stonden, dat dat hele gedoe met de radio-omroepverenigingen maar afgelopen moest zijn.

83342. De **Voorzitter**: Wat wilden zij dan?

A. Die wilden zonder meer een nationale omroep op de wijze van de B.B.C., geleid door mensen, die door de Regering werden benoemd, of door een eventueel door de Kroon te benoemen directeur.

83343. De heer **Fens**: Wie was de exponent van die gedachte?

A. Een van de meest actieve figuren daarin is de heer *van den Broek* geweest. Ik werd in die kringen van het M.G. en van andere mensen, die zich met de radio gingen bemoeien, beschouwd als een beetje zielige figuur, die maar niet kon scheiden van omroepverenigingen.

Mijn opvatting was: als de Nederlandse bevolking het niet wil, moet je het niet proberen kunstmatig in stand te houden wat niet wortelt in het volksleven, maar als werkelijk blijkt, dat men de omroepverenigingen wil terughebben, moeten wij zorgen tot de grootst mogelijke samenwerking te komen. Ik ben secretaris-penningmeester van de V.A.R.A. en in die kwaliteit doe ik elke dag wat ik kan om te zorgen, dat wij tot de grootst mogelijke samenwerking in Nederland geraken.

83344. De heer **Fens**: Had de Commissie-Rijkens er ook iets mede te maken?

A. Neen, die werkte volknoten gescheiden

83345. De heer **Fens**: Heeft zij geen invloed op het rapport gehad?

A. Neen, niet de minste invloed. De samenstelling van de Radio-commissie Terugkeer was zo: voorzitter was kapitein ter zee *J. Houtsmuller*, secretaris was ik, leden waren: dr. *J. Th. A. H. van der Puffen* (plaatsvervanger mr. *J. G. Kist*), reserve-lste-luitemant mr. *A. A. Land*, *L. F. Meijer*, kapitein-luitenant-ter-zee *J. F. W. Nuboer en A. Pelt*; technisch adviseur was reserve-2de-luitenant A. Th. *Vossen*. adjunct-secretaris was mr. *J. Razoux Kühn*. De heer *Vossen* was een uiterst bekwaam man van Philips. Wij hadden maatregelen genomen, dat er hulpzenders zouden komen. Van het gehele geval is niet veel terechtgekomen. Er is ook een rapport uitgebracht door de heer *van den Broek*, voordat die dingen kwamen. Er is een rapport uitgebracht door de heer *Pelt*. Er is een rapport van die studiegroep. Er hebben zoveel mensen aan het radiovraagstuk gedokterd, maar de Regering heeft niet doorgezeten.

Het merkwaardige was, dat ik, toen het zuiden was bevrijd, allerlei gegevens voor het eerst in mijn bezit kreeg, waaruit bleek, dat men hier praktisch dezelfde opvattingen had als weergegeven waren in het rapport van de Radiocommissie Terugkeer.

Toen het zuiden was bevrijd, heb ik mr. *Teulings* en andere bekende Nederlanders opgezocht en met hen over deze zaak gesproken. Men gevoelde er voor, maar het is niet verwerkelijk. Ik kan het begrijpen. Na elke oorlog is er 'eril streven in het volk om tot grotere eenheid te komen. Ik betreurt het, dat er van het streven naar meer eenheid zo weinig is terechtgekomen. Ik ben zelf een van de eerste leden van Eenheid door Democratie geweest: dat zeg ik als bewijs voor het bestaan van een bepaalde mentaliteit; ik gevoel voor die grotere eenheid.

83346. De **Voorzitter**: De opzet van Herrijzend Nederland te Eindhoven (maar dat lag natuurlijk heel anders, want toen was alleen een klein stuk van het land bevrijd) is zuiver ambtelijk geweest.

A. Inderdaad. Het is natuurlijk zo: er zijn meer mensen geweest, die hebben gezegd: „Als Nederland bevrijd is, zullen wij dat zaakje weleens opknappen.“ De heer *van den Broek* heeft ook gedacht: Ik zal die omroep weleens even op poten zetten. Hij heeft de mensen van de omroep hoogst onaangenaam bejegend. Later heeft hij daarvoor zijn excuus aangeboden. Mij heeft hij geschreven, dat hij mij verkeerd had beoordeeld in Engeland. Hij heeft daarvoor zijn excuus gemaakt. Hij was een van de mensen, die hebben getracht de leiding van de Nederlandse omroep in handen te krijgen.

83347. De **Voorzitter**: Had hij de leiding van Herrijzend Nederland?

A. Ja. Mij is gevraagd, stellig in overleg met kapitein *Kruls* — toen ik in Engeland kwam, was hij nog kapitein — of ik mede de leiding van Herrijzend Nederland wilde nemen. Misschien is het goed, dat u dit weet. Men had eerst de leiding van de sectie Radio van het Militair Gezag in handen van de heer *van den Broek* gegeven. Dat was een belangrijke benoeming. Toen de benoeming had plaats gehad, werd mij gevraagd, of ik te zamen met de heer *van den Broek* de leiding wilde nemen van Herrijzend Nederland. Ik heb dat niet willen doen. Ik heb er over gesproken met Minister *van Boeyen* en ik heb hem gezegd: „Als ik dat doe, kom ik in een onmogelijke positie tegenover mijn collega's van de andere omroepverenigingen. Dan wordt het een partij touwtrekken. Ik sta op het standpunt, dat wij niets moeten doen zonder redelijk overleg met de mensen, die de omroep in Nederland hebben gebouwd. Wanneer dat bona fide Nederlanders zijn, hebben zij er recht op hun werk te hervatten en dan moeten wij trachten tot een grote mate van eenheid te komen. Ik wil deze mensen niet onheus bejegenen.“ Ik heb dus niet te zamen met de heer *van den Broek* de leiding van Herrijzend Nederland willen nemen. Ik verwachtte van die samenwerking geen succes. Ik ben wel adviseur geweest van het Militair Gezag, maar van mijn adviezen trok men zich niets aan. Het Militair Gezag deed eenvoudig wat het wilde en gedroeg zich helemaal niet als een van het burgerlijk gezag afgeleid gezag.

De **Voorzitter**: Dat adviseurschap is dus niet uw drukste baan geweest!

A. Het is zelfs zo geweest, dat, wat ze mij hebben betaald, weg-gesmeten geld was. Ik was voor het Militair Gezag z.g. adviseur, maar ik deed ook een en ander voor Binnenlandse Zaken, ik maakte rapporten voor de heer *van Boeyen*; ik was belast met de liquidatie van Centraal Toezicht en.....

53348. De heer **Fens**: Het rapport van de commissie voor de terugkeer van de radio heeft de Regering dus naast zich neergelegd?

A. Ja.

83349. De heer **Fens**: Het Militair Gezag heeft dus niet gehandeld in overeenstemming met dat rapport?

A. De radio was een van de laatste stellingen, die het Militair Gezag heeft prijsgegeven. Het heeft dat zo lang mogelijk vastgehouden.

83350. De **Voorzitter**: Ik zou u willen vragen ons thans mede te delen — ik weet niet of u dat uit eigen wetenschap bekend is — wat het Militair Gezag — en eventueel de Regering — heeft gedaan, toen het noorden van ons land bevrijd was.

A. Toen het noorden van het land bevrijd was, is de heer *van den Broek* direct naar Hilversum gegaan. Er was in de illegaliteit al voorbereid een organisatie, die zich direct met de leiding van de omroep zou belasten. Professor *Oranje* heeft daaraan ook mee-gedaan.

83351. De **Voorzitter**: Op welke grondslag was die organisatie gedacht? Dat was dus een organisatie, die in Nederland was opgebouwd voor de overgangstijd?

A. Ja.

83352. De **Voorzitter**: Hoe had men zich die organisatie gedacht?

A. Men had zich die gedacht als een federatie van omroepverenigingen, die voor eigen verantwoordelijkheid uitzendingen zou verzorgen.

83353. De **Voorzitter**: Dat wil dus zeggen een gezamenlijke omroep

A. Gezamenlijke uitzendingen waren er ook bij.

83354. De **Voorzitter**: aangevuld met uitzendingen volgens de verschillende levensbeschouwingen?

A. Ja.

83355. De **Voorzitter**: Dat ging dus eigenlijk in dezelfde richting als het rapport van de Radiocommissie Terugkeer?

A. Ja, maar de mensen, die dit alles hadden voorbereid, o.a. mijn collega *Broeks*, de heer *Keuning* of *van Dijk* van de N.C.R.V. en de heer *Vogt* van de A.V.R.O., werden zonder meer door de heer *van den Broek* na de bevrijding van het noorden uit de studio's gezet. Van de activiteit van de omroepverenigingen in de periode van Mei 1940 tot Mei 1946 is ten behoeve van de Minister een verslag gemaakt. Daar staat alles haarfijn in.

83356. De **Voorzitter**: Hebt u van deze gebeurtenissen in Hilversum zelf iets meegemaakt?

A. De heer *van den Broek* was er twee dagen eerder dan ik. Mij heeft de verschillende maatregelen getroffen. Ik merkte wel, dat men een poging zou doen om het gehele radiobedrijf in handen te krijgen om het voor het Militair Gezag te gebruiken. Hij heeft daartoe, zoals ik reeds zei, verschillende mensen uit de studio's laten zetten. Zij werden wel zeer onheus behandeld.

53357. De **Voorzitter**: Hebt u daar zelf iets van meegemaakt?

A. Ik ben er niet bij geweest. Toen het gebeurd was, heb ik met verschillende mensen contact opgenomen. Omdat ik nog bij het Militair Gezag was, ging men ook tegen mij te keer, want men was zeer verontwaardigd, dat men op deze wijze was behandeld. De bestuurders van de omroepverenigingen hebben mij de zaak uiteengezet en gezegd, dat zij voor overleg waren. Maar zij stonden bij het Militair Gezag niet in hoog aanzien. U kent waarschijnlijk de affaire van de heer *Vogt*. Er is een zuiveringscommissie geweest. De Regering heeft tenslotte gezegd: deze man is acceptabel. Als dit door de Regering wordt gezegd, dan kan ik, die in Engeland heb gezeten, niet zeggen: het is niet zo.

83358. De heer **Koersen**: Heeft het Militair Gezag van de Regering richtlijnen voor zijn beleid op het gebied van de radio gehad?

A. De heer *van den Broek* is me: instructies gekomen.

83359. De **Voorzitter**: Hielden die instructies in, dat de heer *van den Broek* moest optreden op de wijze, zoals hij is opgetreden, of is dat een eigen initiatief geweest in het kader van een bepaalde Regeringspolitiek?

A. Ik denk, dat hij heeft gedacht: die omroepverenigingen verdwijnen toch. Ik kom daarom met de sterke arm van het Militair Gezag en zet allen buiten de deur.

83360. De **Voorzitter**: U was in die tijd adviseur van het Militair Gezag. U had voortdurend contact gehad met Minister *van Boeyen*. Hebt u in het voorjaar van 1945 ook met Minister *Beel* contact gehad?

A. Ja.

83361. De **Voorzitter**: Is u daarbij gebleken, dat het Militair Gezag met betrekking tot de radio na de bevrijding geheel ingevolge Regeringsopdracht is opgetreden? Waren er instructies?

A. Ik geloof van wel, maar daar kan de heer *van den Broek* u beter over inlichten.

83362. De heer **Fens**: Had u zelf dan geen leidraad? U was toch adviseur in die club. Of hebt u die leidraad nooit gekregen?

A. Ik heb er weleens om gevraagd, maar ik heb nooit een leidraad gekregen.

83363. De heer **Moogcarspel**: Heeft u zich, toen u bemerkte, wat zich in Hilversum had afgespeeld, na die twee dagen niet als adviseur van het Militair Gezag in zake radio-aangelegenheden laten gelden en heeft u niet gezegd: ik adviseer in dezen, enz.?

A. Men trok er zich toch niets van aan. Ik heb toen begrepen, dat het na enige tijd mis zou gaan. Mijn verlangen was, zo gauw mogelijk bij het Militair Gezag weg te komen. Zodra het noorden was bevrijd, leerde ik de inzichten omtrent de omroep in Nederland kennen en toen had ik het vertrouwen, dat de omroepverenigingen weer terug zouden komen, dat er een soort van federatie zou ontstaan en dat er een behoorlijke samenwerking zou komen. Toen bleek, dat de inzichten, die de Radiocommissie Terugkeer daaromtrent had, aardig overeenkwamen met de inzichten, die men er hier over had.

De praktijk heeft tenslotte uitgewezen, dat de omroepverenigingen een behoorlijke mogelijkheid van bestaan hebben, want het nieuwe wettelijke bestel zal ongetwijfeld zijn gebaseerd op de omroepverenigingen.

83364. De **Voorzitter**: Hoe is de zaak verder verlopen? In Mei 1945 kwam de radio onder het Militair Gezag te staan. Hoe is het verder gegaan met de radio en de omroepverenigingen?

A. De zaak kwam onder het Militair Gezag en daarna is er gemaakt een stichting "Radio-Nederland in Overgangstijd". De toenmalige Ministers *Schermerhorn* en *van der Leeuw* waren grote voorstanders van een nationale omroep en toen is het de omroepverenigingen wel erg moeilijk gemaakt in deze zin: de papierdistributie was in handen van het Militair Gezag en de enige mogelijkheid voor de omroepverenigingen om leden en donateurs in te schrijven was gelegen in het beschikbaar hebben van papier en daarin zijn zij, zo erg als het maar kon, tegengewerkt. Daarover heeft de heer *Vogt* o.a. geschreven in het boekje: Hoe het de omroep verging. Wat hij daarin aan feiten weergeeft, is volkomen juist.

Ik ben juist met vacantie geweest en heb mij op deze details, die mij gevraagd worden, niet kunnen voorbereiden.

83365. De **Voorzitter**: Dit is geen detail. Wanneer is de stichting Radio-Nederland in Overgangstijd in werking getreden?

A. Dat zou ik niet precies uit mijn hoofd kunnen zeggen. In de „Korte samenvatting van de activiteit van de vertegenwoordigers van de omroepverenigingen A.V.R.O., K.R.O., N.C.R.V., V.A.R.A. van de „Federatie van Omroepverenigingen" gedurende Mei 1940—Mei 1946" staat boven hoofdstuk VI: „8 November 1945—24 Mei 1946. De stichting R.N.I.O.", en daarin lees ik:

„Als communis opinio mag gelden, dat het experiment met de stichting R.N.I.O. een mislukking geweest is. Hiervoor zijn verschillende factoren aan te wijzen. Ten eerste was het voorstel, door de Omroepverenigingen op 8 November 1945 aan de Regering gedaan, een noodsprong. Het voorstel was bedoeld als een oplossing in de moeilijkheden, maar had het grote nadeel, dat deze oplossing was en moest worden nagestreefd binnen het raam van hetgeen de Minister-President in zijn rede van 27 Juli d.a.v. omtrent de Stichting aan het Nederlandse volk had bekend gemaakt."

Dus op 27 Juli 1945 had Minister *Schermerhorn* iets bekendgemaakt omtrent de stichting R.N.I.O.

83366. Jonkvrouw **Wtewaall van Stoetwegen**: Die heeft geduurd tot.....

A. Dat weet ik niet precies. Ik kan wel een overzichtje van de verschillende data aan u doen toekomen en daarbij verwijzen naar de verschillende rapporten, die er over zijn.

83367. De **Voorzitter**: Wie, behalve de heer *van den Broek*, die dan de actieve rol heeft gespeeld, kan ons nader inlichten omtrent hetgeen direct na de bevrijding in Hilversum is gebeurd?

A. Daarover kunnen u direct inlichten de bestuursleden, die toen aanwezig waren: de heer *Broeks* van de V.A.R.A., de heer *van Dijk* van de N.C.R.V., de heer *Vogt* van de A.V.R.O. en de heer *Speer* van de K.R.O.

Dat zijn ook de mensen, die tijdens de bezetting hebben gewerkt aan de voorbereiding van de terugkeer. Zij kunnen hierover alles vertellen.

U vroeg zojuist, of ik met de heer *Beel* nog contact heb gehad. Ik had van Minister *van Boeyen* het verzoek gekregen om op die hele radio-organisatie van het Militair Gezag wat toezicht te houden — ik wist van de praktijk van de omroep op grond van mijn ervaring van vóór de oorlog veel af — en ook te letten op de uitgaven. Ik heb daarover een brief gekregen van Minister *van Boeyen*. Ik heb het later met de heer *Beel* besproken en deze vond het ook nodig, dat

ik mij daarmee bezighield en de technisch deskundige zou zijn voor Herrijzend Nederland. Ik heb er toen met de heer *van den Broek* over gesproken en deze zeide mij: Goed, je kunt de rekeningen, die wij krijgen afparaferen. Ik antwoordde: „Dat doe ik niet. Dan speel ik voor assistent-accountant. Dat heeft niet de minste betekenis. Dat is werk achteraf. Maar ik kan misschien met allerlei dingen jullie van dienst zijn. Ik ben gaarne bereid om de besprekingen over de programma's mee te maken, te adviseren met betrekking tot de artisten, te adviseren omtrent de vraag, wat redelijke honoraria, enz. zijn, omdat je moet weten op welk niveau die uitgaven normaal liggen, enz." Ik stelde er echter prijs op dat tevoren te doen. Het had niet de minste zin, dat achteraf te doen, wanneer er al beslissingen waren genomen. Dat heeft de heer *van den Broek* geweigerd. Ik heb dus op de financiering van Herrijzend Nederland geen enkele invloed gehad. Het Militair Gezag stelde eenvoudig geld beschikbaar en dat werd uitgegeven, naar mijn indruk royaal uitgegeven. Het had zeker veel zuiniger gekund. De heer *van den Broek* nam het standpunt in: Als de Minister van Binnenlandse Zaken wil, dat er toezicht wordt gehouden op de financiën van Herrijzend Nederland, moet de zaak maar gedemilitariseerd worden. Ik ben alleen aan het Militair Gezag verantwoording schuldig. Ik heb met die contrôle niets te maken.

83368. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen met de contrôle van de kant van het Departement.

A. Ja. Later heb ik in de conrant gelezen, dat zelfs de boeken van Herrijzend Nederland zijn verdwenen. Niemand kan nu meer nagaan, hoe het met die uitgaven gegaan is. Ik heb aangeboden te assisteren, omdat het tenslotte geld van de gemeenschap was. Het walletje moest bij het schuurtje gehouden worden. Maar men wilde er geen pottenkijker bij hebben.

83369. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Welke rang had u bij het Militair Gezag?

A. De rang van kapitein.

83370. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: En de heer *van den Broek*?

A. Ook de rang van kapitein. Later is hij majoor geworden.

83371. De **Voorzitter**: Hebt u dat niet gehaald?

A. Ik heb er geen moeite voor gedaan. Toen er sprake van was, dat ik bij het Militair Gezag zou komen, heb ik tot Minister *van Boeyen* gezegd: „Laat u de gage, die ik heb bij Binnenlandse Zaken, maar op het gewone niveau, dan behoeft er niets aan veranderd te worden. Beschouw die functie bij het Militair Gezag maar zo: je moet een militair pakje aan hebben, omdat dit in verband met de organisatie van de terugkeer onvermijdelijk is, maar het liefst resorteer ik normaal onder Binnenlandse Zaken". Dat heeft de heer *van Boeyen* goedgevonden. Ik heb dat ook zwart op wit gekregen.

83372. De **Voorzitter**: Hebt u zelf omtrent de onderwerpen, die wij behandeld hebben, nog mededelingen te doen?

A. Neen, ik geloof niet, dat er nog bijzondere punten zijn. Uit de oproep heb ik echter begrepen, dat u nog iets zou willen horen over de kwestie voor herstel van het Parlement.

83373. De **Voorzitter**: Hebt u daar dan iets mee te maken gehad?

A. Ja. Ik vond het dwaas, dat men in de kringen van de Regering niet de overtuiging had, dat er na de bevrijding in de eerste plaats voor moest worden gezorgd, dat het Parlement terugkwam. Er is toen in Londen een commissie gevormd, waarin professor *Veraart* zich nogal geroerd heeft. Ik heb voor mij een brief van 23 Mei 1944, getekend door professor dr. *J. A. Veraart*, luidende:

„Tezamen met de heeren *L. de Jong*, *J. W. Lebon*, mr. *C. W. A. Schürman* en *Ch. J. I. M. Welter* stelde ondergeteekende het onderstaand request op.

Gaarne zou ik zien, dat een zoo groot mogelijk aantal Nederlanders in Engeland dit request teekende.

Mag ik u dus verzoeken, mij vóór Dinsdag 30 Mei a.s. het bericht te doen toekomen van uw bereidverklaring tot het teekenen van dit request?

Indien u verdere toelichting zoudt wensen, wordt u verzocht aanwezig te zijn op een bijeenkomst op Dinsdag 30 Mei a.s. des namiddags te 5 uur in The Netherlands House, 16 Charles Street, W.I.

Het spreekt vanzelf, dat, indien u op deze vergadering zoudt komen, het niet noodig zou zijn mij vooraf uw bereidverklaring te doen toekomen. In ieder geval zal uw aanwezigheid op deze vergadering het teekenen van het request zeer vergemakkelijken".

In het request aan de Raad van Ministers staat:

„Geven te kennen,

Dat zij met groote voldoening hebben kennis genomen van het feit, dat in breide kringen van het Nederlandsche volk, nageen eeststemmig, het verlangen leeft, in het bevrijde Nederland het groote goed van het Parlementair Stelsel, dat op 10 Mei 1940 bestond, van meet af aan en ongeschonden te zien gehandhaafd;

Dat de maatregelen van S'aatsnoodrecht om dit Parlementair Stelsel aanstonds behoorlijk te doen functionneeren, uiteraard tijdig moeten worden voorbereid;

Dat, indien deze maatregelen niet worden voorbereid, hoogst bedenkelijke gevolgen zouden kunnen ontstaan in de gezindheid van het Nederlandsche volk.

Dat deze gevolgen zouden worden verergerd doordat de in 1940 zittende leden der Staten-Generaal zich constitutioneel verplicht achten om, ook zonder de medewerking der Regeering, bijeen te komen en zich als de wettige Volksvertegenwoordiging te reconstitueeren;

Redenen waarom zij uwen Raad verzoeken, de noodige maatregelen te willen voorbereiden, waardoor het Parlementair Stelsel aanstonds behoorlijk kan functionneeren, en aan die maatregelen openbaarheid te geven".

Ik weet niet, of u dit adres kent.

De **Voorzitter**: Ja.

A. Hierover is nogal iets te doen geweest. De heer *Stuyser* heeft er als lid van de Buitengewone Raad van Advies een belangrijk aandeel in gehad. Ik ben pas later, in 1944, in de Adviesraad benoemd.

83374. De **Voorzitter**: Bent u zelf ook lid van de Buitengewone Raad van Advies geweest?

A. Ja. Daar is ook de kwestie van het radiobestel aan de orde geweest. Ik heb op het Koninklijk besluit nog een aantal amendementen ingediend.

83375. De **Voorzitter**: Welk Koninklijk besluit?

A. Het Bijzonder Radiobesluit.

83376. De **Voorzitter**: Hebt u in de Buitengewone Raad van Advies nog meegemaakt de behandeling van het advies, dat op 19 Juni 1944 is uitgebracht over de bestuursvoorziening, o.m. betreffende de vertegenwoordigende lichamen?

A. Dat was juist achter de rug, toen ik er inkwam.

83377. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Bent u in een vacature benoemd?

A. Ja.

83378. De **Voorzitter**: Was dit hetgeen u nog over dit onderwerp wilde mededelen?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

J. W. LEBON.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 29 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, de heer Algera, jonkvrouwe Wittewaail van Stoetwegen en de heren Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit j en o.

Verhoor van

Mr. HENDRIK JOHAN KRULS,
oud 48 jaar, wonende te 's-Gravenhage, generaal.

83380. De **Voorzitter**: U bent door de commissie over de punten j en o van het Enquêtebesluit op 3 November 1948 gehoord. U hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden, omdat zij dezelfde onderwerpen betreffen, geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zoodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Wij wilden u in de eerste plaats nog enkele aanvullende vragen stellen met betrekking tot het Militair Gezag. Di heer *de Quay* heeft voor onze commissie medegedeeld, dat er in het bevrijde zuiden een college van Algemene Commissarissen voor Landbouw, Handel en Nijverheid was, dat heeft gewerkt in het verband van het Militair Gezag. Dat was een van de weinige colleges, die niet waren gemilitariseerd. De heer *de Quay* heeft gezegd, dat men later — in het bijzonder in de tijd, waarin hij Minister van Oorlog was — heeft gewerkt met, zoals hij ze noemde, kortsluitverbindingen, d.w.z. de mogelijkheid, dat de secties van het M.G. meer rechtstreeks in contact zouden staan met verschillende Ministers. Is het juist, dat dit in de latere tijd min of meer als een systeem is doorgevoerd of is het slechts een enkele keer incidenteel voorgekomen?

A. Zonder mij directe voorbeelden te herinneren, meen ik, dat dit geleidelijk aan in verschillende sectoren is toegepast.

83381. De **Voorzitter**: Indien dit inderdaad in verschillende sectoren is geschied, was dit wel een mogelijkheid om een vlottere samenwerking tussen de individuele Ministers en het Militair Gezag te verkrijgen.

A. Inderdaad.

83382. De **Voorzitter**: Hebt u ook het idee, dat het is voortgevloeid uit het feit, dat die samenwerking in het begin nogal eens moeilijkheden heeft opgeleverd?

A. Voor zover ik mij kan herinneren, lag hier geen enkel verband tussen.

83383. De **Voorzitter**: Het probleem van de arrestatiebevoegdheid heeft de commissie nogal wat hoofdbrekens gekost. Van verschillende zijden zijn wij hierover zeer uitvoerig ingelicht. Hierbij is o.a. gebleken, dat er op een gegeven moment een bespreking heeft plaats gehad in Bosch en Ven, waarbij tegenwoordig waren enkele Ministers, u. de procureur-generaal en, naar ik meen, namens de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, de heer *Doorman*. Op die bespreking is gevolgd een langdurige conferentie, waarbij o.m. u en de procureur-generaal tegenwoordig waren en waarbij overeenstemming bereikt is ten aanzien van nieuwe richtlijnen, welke door het Militair Gezag zouden worden gegeven. Deze richtlijnen zijn inderdaad, naar ik meen op 14 December 1944, tot stand gekomen. Is dat juist?

A. Ik zou het u niet kunnen zeggen. Ik herinner mij enige conferenties in Bosch en Ven. Ook herinner ik mij, dat er, ik meen tot tweemaal toe, nieuwe richtlijnen van mij zijn uitgegaan. In verband

met de verdere ontwikkeling van de situatie was het mogelijk om geleidelijk aan nieuwe richtlijnen uit te geven. Of er een oorzakelijk verband tussen conferenties in Bosch en Ven en nieuwe richtlijnen bestond, weet ik niet.

83384. De **Voorzitter**: Het schijnt, dat de nieuwe richtlijnen, die op 14 December 1944 zouden zijn tot stand gekomen, al spoedig weer door andere regelen achterhaald zijn. Dit blijkt ook uit de publicaties van het Militair Gezag, waarvan er een aantal belangrijke op dit gebied omstreeks 10 Februari 1945, dus bijna 2 maanden later, is verschenen. Wij hebben dan ook de indruk, dat er, ondanks het feit, dat begin December op een vrij breed niveau overeenstemming was bereikt, daarna weer veel moeilijkheden zijn ontstaan, in het bijzonder met de illegaliteit, die meende deze nieuwe richtlijnen moeilijk te kunnen aanvaarden.

Herinnert u zich nog iets van die moeilijkheden in de periode December/Januari 1945?

A. Neen, ik herinner mij wel, dat er enige conferenties in Bosch en Ven zijn geweest, o.a. een conferentie, waarbij de heer *Doorman* aanwezig was. Ik meen, dat ik daar niet bij ben geweest, aoch ik weet dit niet zeker meer. Ook herinner ik mij een avondconferentie in Bosch en Ven. Ik weet echter niet, of u en ik nu dezelfde conferentie bedoelen, maar mij staat niet meer voor de geest, dat deze conferentie tenslotte is geëindigd in eenstemmigheid over nieuwe richtlijnen. Integendeel, voor zover ik mij deze jetwat opgewonden avondvergadering in Bosch en Ven herinner, waarbij halverwege het licht uitging en wij met kaarsen verder zijn gegaan, is daar geen overeenstemming bereikt.

83385. De **Voorzitter**: De volgende dag heeft er weer een bespreking plaats gevonden. Is toen niet in beginsel wèl die overeenstemming bereikt?

A. Inderdaad, ik herinner mij, dat ik de volgende dag een verdere bespreking heb gehad — met wie hierin ik mij op het ogenblik niet — doch niet in Bosch en Ven, maar in een huis bij Bosch en Ven.

83386. De **Voorzitter**: In de villa van de heer *Mutsaerts*?

A. Precies, en daar hebben wij de hele dag besprekingen gevoerd. Met betrekking tot deze besprekingen herinner ik mij een prettige atmosfeer, die tot zaken doen aanleiding kon geven, in tegenstelling met de besprekingen op die vorige avond. Ik weet niet meer, of er toen overeenstemming is bereikt en of wij toen weer met de Ministers hebben gesproken.

83387. De **Voorzitter**: De heer *Speyart van Woerden* o.a., en ik meen trouwens ook de heer *van Heuven Goedhart*, hebben ons gezegd, dat er op die dag inderdaad principiële overeenstemming is bereikt. Toen zouden de nieuwe richtlijnen, waar ook overeenstemming over was bereikt, tot stand zijn gekomen. Deze nieuwe richtlijnen zouden, naar ik meen, van 14 December zijn. Desondanks zijn er toen met de illegaliteit nog vele moeilijkheden gebleven, omdat bij die richtlijnen aan de politie zekere bevoegdheden waren toegekend. Staan die moeilijkheden en de vorm, waarin zij zich hebben voorgedaan, u voor de geest?

A. Neen, er staan mij wel een heleboel moeilijkheden voor de geest, maar ik weet niet meer, hoe deze in de verschillende perioden lagen en hoe zij verband hielden met de resultaten van de bijeenkomsten, welke in Bosch en Ven zijn bereikt.

83388. De **Voorzitter**: Er heeft zich daarna een nogal curieus feit voorgedaan, nl. het zogenaamde plan tot kidnappen van de procureur-generaal. Dit schijnt in het kader van die moeilijkheden te moeten worden geplaatst. Hierover is ons het volgende door verschillende getuigen medegedeeld. U zoudt te Londen zijn geweest en

daar de heer *Gerbrandy* op de hoogte hebben gesteld van geruchten, welke u had vernomen over plannen om de procureur-generaal te kidnappen. Vervolgens zou de Minister-President aan de heer *van Heuven Goedhart* een brief hebben geschreven, inhoudende, dat zeer alarmerende berichten, die hij had ontvangen, hem noodzaakten om de Minister te verzoeken met de procureur-generaal naar Londen te komen. Hierop zijn deze beide heren op reis gegaan, via Brussel, niet wetende wat die alarmerende geruchten inhielden. Toen zouden de heren bij u in Brussel zijn gekomen en zij zouden daar hebben gehoord, wat er eigenlijk aan de hand was, waarop zij hun tocht naar Londen hebben vervolgd. De vraag, waarop het antwoord ons zeer interesseert, is deze: Wat waren dat voor geruchten en van wie hebt u die vernomen?

A. Van de Militair Commissaris te Breda, de heer *van Boetzelaer*. Deze is op zekere dag bij mij te Brussel gekomen en deed mij een verhaal, waarbij hij zijn relaties, die hem hadden gewaarschuwd, met naam en toenaam noemde. Ik ben de namen echter vergeten. Dat waren lieden, die een zekere mate van gezag in de illegaliteit bezaten en die hem de verzekering hadden gegeven, dat de persoon van de heer *Speyart van Woerden* in groot gevaar verkeerde. Men zou hem willen ontvoeren dan wel vermoorden of iets anders akeligs. Overste *van Boetzelaer* achtte deze berichten in overeenstemming met de werkelijkheid en waarschuwde voor de ernstige gevaren, die er bestonden en de gevolgen, die het zou kunnen hebben. Na die mededeling van de heer *van Boetzelaer* zijn wij samen onmiddellijk, binnen één uur, naar Londen vertrokken en heb ik hem zelf, als bringer van dit bericht, naar de Minister-President gebracht. Ik heb de Minister-President ongeveer het volgende gezegd. Naar mijn mening zou de openbare orde en rust in het zuiden in ernstig gevaar worden gebracht, wanneer er een aanslag op de procureur-generaal gepleegd zou worden. In verband met de oorlogstoestand, waarin wij ons op dat moment bevonden, achtte ik dit gevaarlijk voor de hele situatie. Ten aanzien van het in veiligheid brengen van de procureur-generaal staan mij geen bevoegdheden ten dienste. De volgende ochtend heb ik van de Minister-President — ik weet niet in hoeverre hij dit met deze of gene heeft overlegd — een bericht meegekregen, hetwelk, naar ik meen, geadresseerd was aan de Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart*. Hier stond in — de inhoud was mij bekend —, dat de Minister van Justitie werd verzocht met de heer *Speyart van Woerden* naar Londen te komen.

83389. De *Voorzitter*: U zei, dat u geen bevoegdheden ten dienste stonden om de heer *Speyart van Woerden* te beschermen. Is dat wel juist?

A. Dit is niet geheel juist; ik bedoelde, dat ik geen bevoegdheden had om de procureur-generaal buiten het gevaarlijke gebied te brengen.

83390. De *Voorzitter*: Er stonden u natuurlijk wel middelen ten dienste om hem in het gevaarlijke gebied te beschermen.

A. Ik geloof niet, dat de procureur-generaal de persoon er naar was om zich aan een uitgebreide bewaking, wanneer wij dit althans zouden hebben gedaan, te onderwerpen. Bovendien leek het mij op dat moment ook uitermate moeilijk om een enigszins afdoende beveiliging van zijn persoon te verkrijgen.

83391. De *Voorzitter*: Waarom?

A. Ik geloof helemaal niet aan mogelijkheden van beveiliging van een bepaalde persoon tegen een aanslag, die van de kant der illegaliteit op hem zou worden gepleegd.

83392. De *Voorzitter*: Ik geloof wel, dat het moeilijk zou zijn geweest. Het nadeel echter van de andere methode is, dat men wijkt voor een vorm van terreur, hetwelk ook zijn bezwaren heeft.

A. Dat ben ik met u eens. De bezwaren erken ik ook.

83393. De *Voorzitter*: Hebt u, toen u naar Londen ging, tegelijkertijd ook maatregelen genomen om de Minister van Justitie, c.q. de procureur-generaal zelf op de hoogte te stellen? Blijkbaar niet, want zij hebben het pas later gehoord!

A. Neen.

83394. De *Voorzitter*: Was dit wel helemaal verantwoord? Immers, elk uur, dat zij niet van het feit op de hoogte waren, had de aanslag kunnen gebeuren.

A. Inderdaad. Als ik mij wel herinner, was het mij niet bekend, dat de Minister van Justitie in Nederland was. Ik meende zelfs, dat ik hem in Londen zou aantreffen. Wat betreft de procureur-generaal, zou het inderdaad goed geweest zijn, dat hij was gewaarschuwd, hoewel ik mij niet meer herinner of die waarschuwing niet reeds door middel van de heer *van Boetzelaer* was gegeven. Dat zou u aan laatstgenoemde kunnen vragen.

83395. De *Voorzitter*: Ik denk het niet, want beide heren verkeerden, toen zij in Brussel aankwamen, in volkomen onzekerheid over hetgeen er gaande was. Op die grond lijkt mij dat onwaarschijnlijk.

A. Mogelijk.

83396. De *Voorzitter*: U zegt, dat u zich niet herinnert van welke kant de heer *van Boetzelaer* deze waarschuwing had gekregen. U kunt op het ogenblik bepaaldelijk niet nader aangeven, van welke zijde deze zaak was gekomen?

A. Neen.

83397. De *Voorzitter*: Waarschijnlijk moet het wel van dusdanige aard zijn geweest, dat het op u indruk heeft gemaakt. Ik bedoel, dat de verzetslieden, die u werden genoemd, wel belangrijke figuren uit het verzet moeten zijn geweest.

A. Inderdaad.

83398. De *Voorzitter*: Een mededeling van een willekeurig lid der illegaliteit, dat de procureur-generaal zou worden ontvoerd, behoefde geen aanleiding tot zulke krasse maatregelen te zijn.

A. Zeker niet. Er liepen al eerder geruchten, doch er was geen reden geweest hier enige betekenis aan te hechten.

83399. De *Voorzitter*: Mag ik u in dit verband nog een soort gewetensvraag stellen, nl. de volgende. Hebt u met betrekking tot het weggaan van de procureur-generaal uit het bevrijde gebied niet min of meer de gedachte gehad, dat het ook uit snderen hoofde misschien wel wenselijk zou zijn, dat de procureur-generaal uit dat gebied verdween? De procureur-generaal stond nu eenmaal niet bekend als een erg plooibaar man, met wie gemakkelijk zaken was te doen, zoals u zelf misschien wel enige keren zult hebben ervaren. Heeft dit misschien ook niet min of meer een rol gespeeld?

A. Het is allang geleden, maar ik sluit het bepaald niet uit, dat ook de gedachte door mijn hoofd is gegaan, dat de rust zou zijn geëindigd, wanneer de procureur-generaal enige tijd afwezig was.

83400. De *Voorzitter*: De volgende vraag houdt ook nog verband met het vraagstuk van de arrestaties. In het zuiden vonden de arrestaties direct na de bevrijding plaats, waarbij echter het bevrijde gebied oorlogsterrein bleef. Het is volkomen duidelijk, dat dit consequenties met zich mee bracht ten opzichte van de politiek, welke men met betrekking tot de arrestaties moest volgen. Nu was het zo, dat, toen het noorden werd bevrijd, de oorlog tegelijkertijd ophield. Men kon natuurlijk in die maanden in het zuiden niet zeker weten, hoe het noorden zou worden bevrijd. Het zou mogelijk zijn geweest, dat er in het noorden ook dergelijke situaties, als in het zuiden, waren ontstaan. Aan de andere kant bestond ook de mogelijkheid, dat de bevrijding van het noorden zou plaats vinden, zoals het in feite is gebeurd. Als ik nu de verschillende maatregelen zie, welke speciaal in het voorjaar van 1945 zijn tot stand gekomen en met name bij voorbeeld de regeling, dat onmiddellijk bij de bevrijding de arrestaties door de illegaliteit zouden plaats vinden en de Binnenlandse Strijdkrachten hierover arrestatieploegen moesten vormen en wat dies meer zij, dan heb ik de indruk, dat met de mogelijkheid, dat het met de bevrijding van het noorden zou gaan, zoals het in werkelijkheid is gegaan, weinig rekening is gehouden. Indien men daarmee rekening had gehouden, dan had men toch onder het oog kunnen zien, of de arrestaties, welke in het noorden moesten plaats vinden, niet op een andere manier hadden kunnen geschieden. Het gevolg zou dan zijn geweest, dat men dan niet zo'n onverteerbare geschiedenis — in het bijzonder onverteerbaar voor de latere Bijzondere Rechtspleging — zou hebben gekregen, als in werkelijkheid het geval is geweest. De heer *de Quay* vertelde ons, dat deze vraag hem nimmer als een vraag is voorgelegd. Hij heeft zich zelf daarvan ook geen rekenschap gegeven. Men is eenvoudig doorgegaan op de regelingen, welke in het zuiden waren tot stand gekomen. De heer

van Angeren gaat veel verder. Hij zegt, dat die vraag inderdaad niet meer aan de orde is gekomen, want — dit in verband met wat wij zoëven hebben behandeld — de gebeurtenissen met de procureur-generaal waren er een symptoom van, dat de verhoudingen definitief zo kwamen te liggen, dat het aan de orde stellen van een dergelijke vraag door verantwoordelijke bewindslieden niet meer tot de realiteit behoorde. Is de situatie, dat het in het noorden bij de bevrijding zou kunnen gaan, zoals het in werkelijkheid is gegaan, weleens onder het oog gezien? Zo ja, heeft men overwogen, of men in dat geval geen andere methode in zake de arrestaties had kunnen toepassen?

A. U moet twee dingen onderscheiden. Het is mij nog niet helemaal duidelijk, waar u over spreekt. Bedoelt u de methode van arrestatie, omdat u sprak over de ploegen uit de Binnenlandse Strijdkrachten, of gaat het er om wie er gearresteerd moesten worden?

83401. De **Voorzitter**: Inderdaad kan men de vraag ook tot het laatste uitbreiden. Zoals u terecht opmerkt, sprak ik over de methode, omdat de methode natuurlijk van groot belang was. Voor zover de arrestaties door de illegaliteit plaats vonden, zal dat zonder enige twijfel met mindere waarborgen gebeurd zijn dan wanneer de politie ze had verricht; een politie, die dan uit de aard der zaak gezuiverd moest zijn, dat spreekt vanzelf.

Een andere vraag, die men daarbij inderdaad ook onder het oog had kunnen zien, is, of de categorieën van de Algemene Lastgeving van 10 Februari 1945 — dat was de laatste — in die situatie ook misschien beperkingen hadden moeten ondergaan. Dit zijn inderdaad twee elementen, welke men daarbij in ogenschouw had kunnen nemen.

A. Wat de methode van arrestatie betreft, zijn er — voor zover ik mij kan herinneren — instructies gemaakt voor arrestaties in de rivieren in het nieuw bevrijde gebied. Deze instructies zijn speciaal voor dat gebied uitgegeven.

83402. De **Voorzitter**: De regeling met de 4 fasen, bedoelt u?

A. Ja, en berustende op de ervaring, in het zuiden opgedaan. Ik geloof, dat wij — en dat geloof ik heden ten dage nog, hoewel ik die fasen niet meer uit mijn hoofd weet — toch zonder enige twijfel een dergelijke faseverdeling moesten hebben, op welke wijze ook het gebied benoorden de rivieren bevrijd zou zijn geworden, omdat, of het nu snel of langzaam ging en onder oorlogsomstandigheden of niet, op het moment van de bevrijding in die provincies de verwachting van de toestand ten aanzien van de politie toch precies gelijk was aan die in het zuiden. Wij zouden ongetwijfeld een gebied aantruffen, waar reeds arrestaties werden verricht door andere instanties dan de politie en een politie, die in zijn algemeenheid niet als een gezuiverd apparaat was te beschouwen. Het enige, dat wij uiteraard voor ogen moesten houden, was het in handen houden van de overgang van de ene fase in de andere. Het enige, dat naar mijn gevoel bezien diende te worden, was het tempo van het komen in de verschillende fasen, bij een snelle bevrijding van het noorden.

83403. De **Voorzitter**: Is het uw overtuiging, dat de regeling, zoals die ontworpen was, met name de regeling van die vier fasen, ook in geval de oorlog bij de bevrijding van het noorden zou zijn geëindigd, de beste regeling was?

A. Ja.

83404. De **Voorzitter**: Dus het is niet zo, dat men die situatie niet onder het oog heeft gezien? U achtte ook in die situatie die regeling dé aangewezen regeling?

A. Ja, en in dit verband herinner ik u er aan, dat een deel van het noorden tenslotte ook niet door een plotselinge beëindiging van de oorlog bevrijd is. Het hele noordoosten, de noordelijke provincies zijn vechtende bevrijd. De zaak is eigenlijk gestopt ter hoogte van de Grebbelinie. In de noordelijke provincies bestond dus eigenlijk een overeenkomstige toestand met het zuiden. Ik verbaas mij even over een uitlating van de heer *van Angeren*, welke u mij noemde, die bijna een insinuatie aan het adres van het Militair Gezag zou zijn, dat een eigen politiek dreef en niet wilde luisteren naar de directieven van de Regering. Ik verbaas mij hierover om twee redenen. In de eerste plaats, omdat ik mij ten enenmale niet kan herinneren, dat er door de Regering ooit aanwijzingen zijn gegeven om andere richtlijnen voor het noorden te maken. In de tweede plaats, omdat, wanneer er een Regering is, die meent, dat het Militair Gezag

het verkeerd doet, het toch heel eenvoudig zou zijn geweest om het Militair Gezag een duidelijke order te geven en dan garandeer ik u, dat niet alleen ik, maar mijn gehele apparaat die order had opgevolgd.

83405. De **Voorzitter**: De Regering heeft zich zonder enige twijfel niet met dit probleem beziggehouden.

Hoe lag de kwestie van de categorieën, welke u zelf bij dit vraagstuk zoëven naar voren bracht?

A. Dit is voor mij een punt van zorg geweest. Ik kan het mij niet meer precies herinneren, maar ik meen, dat hierover met de Regering overleg is gepleegd. Misschien niet vóór de bevrijding van het noorden, maar in ieder geval na de bevrijding van het noorden.

83406. De **Voorzitter**: Om die categorieën in te perken?

A. Ja, in sommige gevallen zijn er ook weleens aanwijzingen geweest, b.v. over de categorieën van collaborateurs in de grote bedrijven. Het Militair Gezag heeft o.a. ten aanzien van, de leiders van grote bedrijven, die van collaboratie werden verdacht, in het zuiden — ik denk b.v. aan de Schelde —, een andere houding aangenomen dan in het noorden — ik denk aan enkele grote werven in Rotterdam, terwijl ogenschijnlijk op dat ogenblik de verhoudingen te Rotterdam ongeveer hetzelfde lagen als bij de Schelde, maar waarbij toch geen arrestaties hebben plaats gehad. Ik meen, dat dat op grond van aanwijzingen van de kant der Regering is gebeurd. Ik noem dit alleen als voorbeeld om aan te tonen, dat er meer aanwijzingen geweest zijn.

83407. De **Voorzitter**: Zijn de aanwijzingen, voor zover zij er zijn geweest, schriftelijk vastgelegd? Ik bedoel, zijn zij te vinden?

A. Ik hoop het, maar ik weet het niet.

83408. De **Voorzitter**: Het is dus ook mogelijk, dat het mondeling is gebeurd?

A. Ja.

83409. De **Voorzitter**: U zoudt deze aanwijzingen via de heer *de Quay*, resp. de heer *Meynen*, gekregen moeten hebben.

A. Neen, het gaat nu over de eerste maanden na Mei 1945, en als ik mij goed herinner, gingen die aanwijzingen rechtstreeks van de Minister van Justitie naar het orgaan in mijn staf, waar toen de heer *Ter Veer* de scepter zwaaide.

83410. De **Voorzitter**: Dan is er nog een andere zaak, welke ter sprake is gekomen, nl. de inbraak in de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* te Oosterwijk. Hiervan is ons medegedeeld, dat u op een gegeven moment in Londen bent gekomen en dit in een conferentie, waarbij tegenwoordig waren de heer *Gerbrandy*, u, de heren *Snijders* en *Nuboer* en in het verdere verloop ook de heer *van Angererz*, deze zaak ter sprake is gekomen. Toen is besloten, dat men zou gaan zien, wat er in die bureaux zat. De vraag, welke ik u nu wil stellen, is deze: Wat was de aanleiding om deze zaak te entameren?

A. Voor wie bedoelt u?

De **Voorzitter**: Voor u!

A. Ik heb deze zaak niet geëntameerd.

83411. De **Voorzitter**: Dit is in zoverre merkwaardig, omdat hier is gezegd, dat dit wel het geval is geweest. Misschien is het beter, dat u zelf vertelt, hoe het is geweest.

A. Voor zover ik mij kan herinneren, is het entameren van deze zaak van de heer *Gerbrandy* uitgegaan. De heer *Gerbrandy* was geïnteresseerd te vernemen welke documenten de heer *van Heuven Goedhart* nog in zijn archief had. De heer *Gerbrandy* wilde het archief van zijn voorganger overnemen. Bij die bespreking, waar ik ben ingehaald, werd o.a. verteld, dat in Londen, voor zover er daar archiefstukken waren, de secretaresse van de heer *van Heuven Goedhart* bezig was geweest deze te verbranden. Ik weet niet of de heer *Gerbrandy* dit had gezien of dat één van de andere heren dit vertelde. Verder herinner ik mij, dat de heer *Gerbrandy* naar de rest van het archief heeft gevraagd en dat hem toen werd geantwoord, dat de heer

van Heuven Goedhart zich op het ogenblik in Nederland bevond en de rest van het archief zich in Bosch en Ven bevond. Ik durf wel bijna met volkomen zekerheid te zeggen, dat mijn interesse niet uitging naar die papieren van de heer van *Heuven Goedhart*.

83412. De **Voorzitter**: Wij hebben van de heer van *Angererz* een heel andere lezing van het geval gehoord. Hij heeft verteld, dat hij op een gegeven moment een telefoontje kreeg — hij was toen secretaris-generaal — om op de kamer van de heer *Gerbrandy* te komen. Daar trof hij de heren aan, die ik u zojuist heb genoemd. Er werd toen gezegd — ik herinner mij niet of het door u gezegd is of door één van de andere heren —, dat er vermoedens bestonden, dat de heer van *Heuven Goedhart* verbindingen met het bezette gebied had onderhouden buiten de bevoegde instanties, omdat er brieven in beslag waren genomen of iets van dien aard door Canadezen of Amerikanen, aldus de heer van *Angererz*. U zoudt toen het plan geopperd hebben dan maar eens de bureaux van de heer van *Heuven Goedhart* in den Bosch en in Oosterwijk te laten inspecteren. De heer van *Angeren* zou daarop hebben gezegd, dat men zo maar niet de bureaux van een oud-Minister kan gaan openbreken, en hij heeft voorgesteld samen met de heer van *Heuven Goedhart* de bureaux na te kijken. De heer van *Heuven Goedhart*, die op dat moment dus in Londen was, is door de heer *Gerbrandy* opgebeld en hij heeft tegen de heer *Gerbrandy* gezegd: „Dat gaat niet, want er zit iets in die bureaux, dat niet prettig is voor de heer van *Angeren*.” Dit is de reden geweest, waarom dat tussenvoorstel van de heer van *Angeren* niet doorging. Daarop bent u bij dat voorstel om de bureaux te forceren gebleven, hetgeen de heer *Gerbrandy* goed heeft gevonden.

A. Ik herinner mij nu inderdaad, dat er met de heer van *Heuven Goedhart* is getelefoneerd. Hij was dus kennelijk op dat ogenblik te Londen. Ook herinner ik mij, dat de heer van *Heuven Goedhart* toen heeft gezegd, dat hij over een bepaald aantal dagen naar Nederland zou gaan, waarop de heer *Gerbrandy* niet wilde wachten. Ik ontken, dat het voorstel om te gaan snuffelen door middel van openbreken van de safe of kast van de heer van *Heuven Goedhart*, van mij zou zijn uitgegaan. Daartoe heb ik een opdracht van de Minister-President gekregen.

De **Voorzitter**: Ja, dat is juist.

A. En dit is ook niet door mij uitgelokt.

83413. De **Voorzitter**: Di heer van *Angeren* is nogal positief in zijn verklaring. Het is dus niet juist, dat u met een mededeling bent gekomen, dat er een reden bestond de zaken van de heer van *Heuven Goedhart* in Nederland te doen inspecteren, aangezien er ergens brieven zouden zijn gevonden, waaruit zou blijken, dat hij verbindingen met het bezette gebied onderhield?

A. Ik kan mij er niets van herinneren en het lijkt mij ook niet logisch. Indien men iets dergelijks op het spoor zou zijn gekomen, dan zou dat vermoedelijk door het Bureau Inlichtingen zijn gebeurd. Het Bureau Inlichtingen stond in rechtstreeks contact met de Minister-President en niet met mij.

83414. De **Voorzitter**: Uiteindelijk heeft die inbraak plaats gevonden en het merkwaardige is, dat daarbij is gevonden de kopie van een brief, die de heer van *Heuven Goedhart* aan de heer *Bosch van Rosenthal* in Nederland heeft gestuurd, kennelijk toen hij nog Minister was, want hij spreekt daarin over „het ambt, dat ik bekleed” en daarin stond die passage over de heer van *Angeren*, welke deze niet zo prettig zou vinden. Nu zegt de heer van *Heuven Goedhart*, dat hij die brief via het B.I. heeft verzonden. Indien de mededeling van de heer van *Angeren* juist was, dat u daar met een mededeling over verbindingen met het bezette gebied was gekomen, zou dat tot de conclusie moeten leiden — daartoe leidde ons aanvankelijk die gedachtegang —, dat het B.I. u op de een of andere manier die brief had overgelegd en gezegd had, dat de heer van *Heuven Goedhart* als Minister met het bezette gebied correspondeerde en dat op deze wijze de zaak aan het rollen is gebracht.

A. Hier herinner ik mij totaal niets van.

83415. De **Voorzitter**: Volgens u zou de hele zaak aan de gang zijn gebracht, doordat de heer *Gerbrandy*, met u over andere zaken pratende, zei, dat een deel van het archief van Justitie zich in de bureaux van de heer van *Heuven Goedhart* in het bevrijde gebied bevond en dat de heer *Gerbrandy* deze stukken wilde hebben?

A. Inderdaad.

83416. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Gerbrandy* toen de gedachte geopperd om deze stukken dan maar door middel van liet openbreken van de bureaux te verkrijgen?

A. Inderdaad, het kan ook de heer van *Angeren* zijn geweest, maar dit kan ik, naar aanleiding van uw voorgaande mededelingen, niet verwachten. Ik zal het negatief zeggen: Ik ben het niet geweest. Het is mogelijk, dat de heer *Gerbrandy* mij heeft gevraagd of het Militair Gezag de bevoegdheid daartoe zou kunnen hebben. Dat zou kunnen, maar ik heb het niet verzonnen.

83417. De **Voorzitter**: Hoe vond u het geval op zich zelf?

A. Niet zo erg mooi. Ik meen ook, dat ik heb gezegd, dat het een weinig elegante methode was.

83418. De **Voorzitter**: Het heeft bovendien ook een vrij negatief resultaat gehad.

Verder wil ik u nog e-n paar dingen over Vertrouwensmannen vragen. Wij zijn correspondentie van u aan dr Regering, althans aan de Minister van Oorlog, tegengekomen, waarin u over Vertrouwensmannen spreekt. Uit die correspondentie van het najaar 1944 kan men de indruk krijgen, dat u geen juiste voorstelling had van wat Vertrouwensmannen nu eigenlijk waren. Klopt dit?

A. Ja, die indruk is juist.

83319. De **Voorzitter**: U had gehoord, dat er Vertrouwensmannen waren, maar u wist niet precies, hoe dat zat en welke bevoegdheden zij hadden?

A. Neen.

83420. De **Voorzitter**: Bent u dat op een gegeven moment te weten gekomen? Heeft men het u verteld of is het voor u altijd een geheimzinnige geschiedenis gebleven?

A. Ja, het is voor mij altijd vrij geheimzinnig geweest. Naarmate — dit is mijn indruk geweest — de datum, waarop ik met die geheimzinnige Vertrouwensmannen in wezenlijk contact zou komen, naderde, heb ik meer pogingen aangewend iets naders te weten te komen. Ik herinner mij, dat ik in het prille voorjaar van 1945 enige malen naar Londen ben geweest om te proberen nadere gegevens van de heer *Gerbrandy* te krijgen. Ik heb torn meermalen de indruk gekregen, dat men die liever niet gaf.

83421. De **Voorzitter**: Is de heer van *der Gaag*, toen hij eind Januari 1945 door de linies naar Londen is gekomen, niet bij u geweest?

A. Ja.

83422. De **Voorzitter**: Toen is het u toch wel duidelijk geworden?

A. Het is mij toen wel duidelijk geworden, maar ik heb nooit van de Regering te Londen instructies ontvangen. De Regering te Londen gaf aan de Vertrouwensmannen regelmatig aanwijzingen. De positie van de Vertrouwensmannen en hun verhouding tot de Regering is — als ik het wel heb — in de loop der maanden nogal eens veranderd. De uiteindelijke toestand was, dat ik ten slotte in het gebied van den Haag ben terechtgekomen, zonder dat ik voor mij zelf de overtuiging had voldoende gegevens te hebben ontvangen met betrekking tot de positie van de Vertrouwensmannen ten aanzien van hun verhouding ten opzichte van de Regering en hun verhouding ten opzichte van mij en omgekeerd, zoals ik meende op dat moment nodig te hebben. Ik weet niet precies meer, hoe alles is gegaan. Maar wel weet ik, dat ik enige malen de indruk had, dat men mij toch niet alles wilde vertellen. Ik herinner mij nog een keer te konden iets over een telegram, dat weer net niet te vinden was of het lag in een kluis, waar niemand de sleutel van had. Wat betreft die Vertrouwensmannen, heb ik altijd een ietwat onbehaaglijk gevoel gehad, dat ik op een gegeven moment tegenover de heren zou komen te staan, waarbij dan over en weer onze positie niet duidelijk zou zijn.

83423. De **Voorzitter**: Hoe bleek het te zijn, toen het feit zich voordeed?

A. Het was ook eigenlijk zo, hoewel de wijze, waarop wij over en weer de situatie hebben gevoeld en de moeilijkheden hebben opgelost, is meegevallen. Het eerste contact met Vertrouwensmannen was in den Haag — ik meen de 8ste Mei — op het Plein 1813. Vóór het gesprek met alle heren tegelijk heb ik een gesprek met de heer *Bosch*

van *Rosenthal* onder vier ogen gevraagd en dit heeft bepaald niet tot grote moeilijkheden aanleiding gegeven, integendeel, het was voor mij even moeilijk om mijn positie te bepalen en dat heb ik, naar mijn eigen gevoel, eigenlijk min of meer op goed geluk gedaan, want voor mij was de vraag, wie op dit moment nu eigenlijk namens de Regering het hoogste gezag vertegenwoordigde. Ben ik dat nu, of zijn dat de Vertrouwensmannen? Ben ik de dienaar van de Vertrouwensmannen of hebben dezen opgehouden te bestaan op het moment, dat ik als chef staf van het Militair Gezag in den Haag kwam? Dit was voor mij eigenlijk het kernprobleem. Op grond van de gegevens, welke ik van de Regering had gekregen, kon ik deze vraag beslist niet positief beantwoorden.

83424. De **Voorzitter**: Konden de Vertrouwensmannen die vraag beantwoorden?

A. Eigenlijk ook niet. Ik ben met enige plechtigheid, met erewachten e.d., op het Plein 1813 ontvangen. Daarna heb ik onmiddellijk gevraagd aan de heer *Bosch van Rosenthal*, toen deze mij ontving, of ik hem even alleen kon spreken, vóórdat ik de Vertrouwensmannen gezamenlijk zou ontmoeten en ook om te voorkomen, dat er een algemene discussie en moeilijkheden zouden ontstaan. Ik heb mij toen op het standpunt gesteld, waarvan ik voor mij zelf aannam, dat dit het meest juiste was, dat de chef staf Militair Gezag de Regering vertegenwoordigde. Gedurende de periode, dat dit gebied van de Regering en van de organen van de Regering afgesloten is geweest, hebben de Vertrouwensmannen het hoogste gezag uitgeoefend. Nu hier de vertegenwoordiger van de Regering aanwezig is, hebben de Vertrouwensmannen eigenlijk als zodanig opgehouden te bestaan. Indien de heren dit met mij eens zijn, zou ik het bijzonder op prijs stellen, wanneer de heren mij met raad en daad ter zijde bleven staan. Dit is in het gesprek met de heer *Bosch van Rosenthal* in het algemeen de draad van mijn gedachten geweest. De heer *Bosch van Rosenthal* zei, dat zij er ook niet precies mee op de hoogte waren, maar hij vond dit zeer aanvaardbaar. Wij hebben toen afgesproken, dat wij de zaak in die geest bij het hele College van Vertrouwensmannen van beide kanten zo zouden stellen.

83425. De **Voorzitter**: Is dat zo gebeurd en heeft het geen grote moeilijkheden gegeven?

A. Het heeft geen grote moeilijkheden opgeleverd, wel zijn er enige kleine wrijvingen geweest. Het apparaat van Vertrouwensmannen was eigenlijk op iets anders ingesteld geweest.

83426. De **Voorzitter**: U denkt aan de moeilijkheden met de *Staatscourant*?

A. Ja.

83427. De **Voorzitter**: Hebt u de opdracht gegeven om die *Staatscourant* te stoppen?

A. Ik ben — als ik mij wel herinner — voor dit geval gewaarschuwd door de heer *Linthorst Homan*. Hij had bereids met de Vertrouwensmannen in zake het stoppen van de *Staatscourant* overleg gepleegd. Misschien waren er ook bereids maatregelen genomen, welke ik achteraf heb goedgekeurd.

83428. De **Voorzitter**: Hoe is het nu met de verschillende functionarissen gegaan? Er had, naar ons bleek, een veelvuldige telegrammenwisseling plaats tussen Vertrouwensmannen en de Regering over de bezetting van commissaris- en burgemeesterplaatsen, enz. Kende u de inhoud van de telegrammen, welke in de aan de bevrijding voorafgaande maanden zijn gewisseld?

A. Ik denk niet, dat ik de inhoud van die telegrammen kende, maar ik was wel geïnstrueerd ten aanzien van de te nemen maatregelen met betrekking tot Commissarissen der Koningin en burgemeesters.

83429. De **Voorzitter**: Door de Regering?

A. Ja.

83430. De **Voorzitter**: Heeft de Regering er toen bij gezegd, dat zij er overleg over had gepleegd met Vertrouwensmannen?

A. Dit heeft zij er niet bij gezegd, maar dat was mij bekend.

83431. De **Voorzitter**: Het is dus niet zo, dat er een overleg heeft plaats gevonden, waarvan u niet op de hoogte was?

A. Neen, de resultaten van het overleg op dit punt waren mij bekend. Door het goede contact, dat er bestond van mijn sectie binnenlands bestuur, de heer *Linthorst Homan*, met de Minister van Binnenlandse Zaken, werden mij de resultaten van het overleg door de Regering ook regelmatig medegedeeld. Dit contact heeft over het algemeen heel goed gelopen. Aanvankelijk zijn wij uit Engeland vertrokken met een vrijwel volledige set aanwijzingen voor alle Commissarissen der Koningin en burgemeesters, voor zover de Regering daar iets van wist en daaromtrent iets besloten had. Daarna is het apparaat van het Militair Gezag met bevoegde personen in bevrijd Nederland in contact gekomen. Ik herinner mij o.a., dat de heer *Linthorst Homan* en ik na de bevrijding van Limburg met de heer *van Sonsbeeck*, die zelf één van de Vertrouwensmannen was geweest, een gesprek hebben gehad, waarbij deze over allerlei mensen in het toen nog niet bevrijde gebied verschillende inlichtingen heeft gegeven. Zij gaven soms wel eens een andere visie op de instructies, welke wij van de Regering hadden ontvangen. Dit werd voortdurend nader besproken door de heer *Linthorst Homan* en de Minister, wat dan aanleiding gaf tot nieuwe aanwijzingen. Ik moet zeggen, dat dit een van de dingen was, die heel goed hebben gelopen.

83432. De **Voorzitter**: Is het praktisch zo geweest, dat er bij de komst van het Militair Gezag in Mei 1945 — dit was uiteraard voor Noord- en Zuidholland en Utrecht van belang — gehandeld is overeenkomstig de resultaten van het overleg, dat tevoren had plaats gevonden?

A. Ja, maar dit heeft niet het hele terrein bestreken. Ik kan u een ander voorbeeld noemen, nl. de benoeming van bijv. secretarissen-generaal door de Vertrouwensmannen. Dit waren gevallen, waarover ik misschien wel aanwijzingen had, maar dat klopte helemaal niet met hetgeen de Vertrouwensmannen hadden gedaan. Het meest markante voorbeeld, hetwelk ik mij direct herinner, is b.v. de kwestie met Oorlog. De Vertrouwensmannen hadden, en dat stond ook in die *Staatscourant*, de heer *Ringeling* aangewezen als secretaris-generaal van het Departement van Defensie. Een Departement van Defensie bestond er echter niet meer: het was inmiddels opgeheven. Daarenboven hadden de Departementen van Oorlog en van Marine te Londen beide een secretaris-generaal. In dit geval herinner ik mij, dat ik zelf heb ingegrepen en met de heer *Ringeling* heb gesproken, die zich daarop heeft teruggetrokken.

Dit is weer een voorbeeld, dat de zaak langs elkaar was heen gelopen.

83433. De **Voorzitter**: In het algemeen heeft het geen moeilijkheden opgeleverd?

A. Neen, en zeker niet wat betreft het binnenlands bestuur, zoals de benoeming van commissarissen en burgemeesters. Mijn algehele indruk hiervan is, dat dit een goed samenspel is geweest.

83434. De **Voorzitter**: De gegevens, waarmede u uit Londen was gekomen, bleken dus te kloppen met de adviezen, welke de Vertrouwensmannen in de loop van de tijd hadden gegeven?

A. Juist.

83435. De **Voorzitter**: Nu is er nog een kwestie, nl. de verhouding met de O.D. Er was in een veel vroegere periode, nl. in 1943, contact geweest tussen de Regering en de O.D., dat door de O.D. ten rechte of ten onrechte zo was opgevat, alsof hij hier de personen had aan te wijzen, die eventueel het Militair Gezag behulpzaam zouden zijn of in functies bij het Militair Gezag zouden optreden. Hoe is die zaak verder verlopen? Was u op de hoogte van het contact, dat over deze zaak met de O.D. tot stand was gekomen?

A. Ja, ik herinner mij ook wel, dat er telegrammen van de Regering in de richting van de O.D. zijn gegaan. Er waren in de Regering uiteenzettingen van haar plannen ten aanzien van het Militair Gezag en de regionale organisatie daarvan vastgelegd. Ik meen, dat de Regering de O.D. in overweging gaf om groepen van leidinggevende mensen beschikbaar te houden om de functionarissen, die met de bevrijdingstroepen meekwamen, raad en bijstand te geven.

83436. De **Voorzitter**: De O.D. schijnt altijd in de veronderstelling te hebben verkeerd, dat dit inderdaad zo zou worden uitgevoerd. Hoe is dat nu gegaan, toen u kwam?

A. Ik herinner er mij een aantal gevallen van uit het zuiden. In het algemeen is het vrij soepel gelopen. Ik heb daarmee nooit zeer grote moeilijkheden ondervonden.

83437. De **Voorzitter:** Ja, maar de functionarissen, die zij hadden aangewezen, had u, zeker toen u naar het noorden ging, niet meer nodig, want daarvoor had u in het zuiden een groot aantal functionarissen aangeworven, die direct konden vertrekken, zodra er weer een deel van het bezette gebied was bevrijd. Die O.D.-functionarissen waren toen niet meer nodig.

A. Door de verbindingen, welke er in de loop der tijden waren geweest, was het ook in het noorden al voldoende doorgedrongen, hoe het zou gaan.

83438. De **Voorzitter:** Dus men wist het toen wel?

A. Ja, dat wist men overal wel. In het zuiden was het hier en daar een verrassing. In den Bosch was de generaal *van Nijnatten*; deze wist eigenlijk van niets en beschouwde zich als degene, die het Militair Gezag in Brabant moest leiden. Op de dag van de bevrijding van den Bosch is de aangewezen militaire commissaris voor Brabant in contact getreden met generaal *van Nijnatten*. Deze commissaris heeft de generaal zijn opdracht en zijn positie uitgelegd en toen ik aan het einde van dezelfde dag of in het begin van de volgende dag in den Bosch kwam, trof ik de beide heren in pais en vrede aan, waarbij generaal *van Nijnatten* zich beschikbaar had gesteld om alle hulp te blijven geven.

83439. De **Voorzitter:** Als adviseur?

A. Ja, soortgelijke dingen hebben zich ook, naar ik mij herinner, in Eindhoven voorgedaan. De tegenwoordige adjudant-generaal, de heer *van Dijk*, dacht daar als militaire gezagsdrager op te zullen treden. Dit is wel iets moeilijker gegaan; de teleurstelling is voor hem wat groter geweest, maar grote moeilijkheden heeft het nooit gegeven.

83440. De **Voorzitter:** Hebt u het idee, dat dit in het noorden nog minder het geval is geweest?

A. Daar is het bepaald nog minder het geval geweest, omdat het toen meer bekend was.

83441. De **Voorzitter:** Ten slotte wil ik u vragen, welke de gedragslijn is geweest, welke het Militair Gezag na de bevrijding heeft gevolgd ten opzichte van de radio. Berustte die gedragslijn op de opvattingen van het Militair Gezag of waren er aan het Militair Gezag bepaalde instructies gegeven en, zo ja, door wie zijn die instructies gegeven?

A. Ik weet niet door wie de instructies zijn gegeven, maar het gehele radiovraagstuk is in volkomen overeenstemming met en volgens aanwijzing van de Regering behandeld.

83442. De **Voorzitter:** Het grote punt was het uitschakelen van de omroepverenigingen in Hilversum en het gaan exploiteren van de radio door het Militair Gezag. „Herrijzend Nederland” heeft toen het apparaat te Hilversum aan zich getrokken.

A. Radio Oranje is in Londen gebleven en de naam is ook behouden. „Herrijzend Nederland” is te Eindhoven gesticht als een Regeringsomroep, onderhouden door het Militair Gezag.

83443. De **Voorzitter:** Werd dit ook de eerste omroep in Hilversum?

A. Ja, deze werd in Hilversum voortgezet.

83444. De **Voorzitter:** Weet u ook, welke de overwegingen waren om zich op dit standpunt te stellen?

A. Die kan ik mij niet herinneren. In Londen zijn vele commissies geweest, die zich met het radiovraagstuk hebben beziggehouden. Niet alleen gedurende de Militair Gezags-periode, maar voor de hele toekomst, welke na de bevrijding weer voor ons zou liggen. Ik weet niet meer wie er allemaal in die commissies zaten; zelf ben ik er nooit bij

geweest. Als ik mij wel herinner, was de hele strekking van de adviezen en van de richtlijnen, welke daarbij door de Regering zijn vastgesteld, dat er geen omroepverenigingen meer zouden komen.

83445. De **Voorzitter:** Men was inderdaad de omroepverenigingen niet in alle opzichten gunstig gezind. De exploitatie door „Herrijzend Nederland” werd blijkbaar als eerste noodzakelijke maatregel beschouwd om het doel, dat men voor zich zag, te verwezenlijken.

A. Ja, daar kwam het inderdaad op neer. Wat het Militair Gezag in de eerste tijd heeft gedaan ten aanzien van de radio, moet natuurlijk in een ander licht worden gezien; men hoefde dat niet voor de toekomst op te bouwen. Voor zover mij bekend, was dit in rechte lijn met de ontwikkeling, welke men zich te Londen had voorgesteld, waarvan natuurlijk niet iedereen geloofde, dat het op deze wijze zou blijven bestaan.

83446. De **Voorzitter:** Welke Minister hield zich daar nu in het bijzonder mee bezig?

A. Dat kan ik mij niet meer herinneren, doch het schiet mij te binnen, dat het de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *van Boeyen*, moet zijn geweest. De heer *van Boeyen* heeft zich zeer intensief met het radiovraagstuk bemoeid.

83447. De **Voorzitter:** De heer *van Boeyen* is tot 23 Februari 1945 Minister geweest, daarna is de heer *Beel* gekomen. Denkt u, dat de richtlijnen voor het Militair Gezag al tijdens het Ministerschap van de heer *van Boeyen* waren vastgesteld? Er zijn, naar ons is gebleken, wel adviescommissies met betrekking tot het radiovraagstuk geweest onder de heer *van Boeyen*. Maar wanneer zijn deze richtlijnen vastgesteld? Onder verantwoordelijkheid van welke Minister is dit gebeurd?

A. Dat weet ik niet meer.

83448. De **Voorzitter:** De beslissing ten opzichte van de oprichting van „Herrijzend Nederland” te Eindhoven had natuurlijk een geheel ander karakter, want er waren in het zuiden geen omroepverenigingen. Daar was het waarschijnlijk een zuiver technische maatregel.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** En de radio moest toen nog gebruikt worden voor de oorlogvoering.

A. Inderdaad, het kon toen niet anders in die periode. Het werd natuurlijk anders, toen het noorden bevrijd was en de zaak naar Hilversum werd overgeplaatst.

83449. De **Voorzitter:** Hebt u het idee, dat de richtlijnen voor de radio — hoe te Hilversum moest worden gehandeld — schriftelijk zullen zijn gegeven? Dit was tenslotte nogal een belangrijk vraagstuk.

A. Ik weet het niet, maar er is ongetwijfeld veel correspondentie over, misschien geen duidelijke aanwijzingen, maar toch wel verslagen van de vele vergaderingen, welke toen met de leden der Regering en de heren van mijn voorlichtingsdienst na de bevrijding hebben plaats gevonden.

83450. De **Voorzitter:** De heer *van den Broek* is toch onmiddellijk na de bevrijding naar Hilversum gegaan? Toen is toch in principe eigenlijk de maatregel al genomen?

A. Ja.

83451. De **Voorzitter:** Tevoren moet er dan al een opdracht hebben bestaan, welke moet hebben berust op een duidelijke Regeringsaanwijzing, want u zegt, dat die opdracht niet van u is uitgegaan, al kan dat formeel wel gebeurd zijn.

A. Als u het zo opvat, dan is het misschien niet helemaal juist, wat ik zeg. Ik zou niet willen zeggen, dat de opdracht om direct na de bevrijding de zender in de studio te Hilversum vast te leggen, van de Regering is gekomen. Dit was een maatregel, die direct noodzakelijk was, omdat niemand wist wie zich er wel en wie zich er niet meester van zou maken. De hele verdere ontwikkeling ten aanzien van het radiovraagstuk is wel degelijk van de Regering uitgegaan.

83452. De **Voorzitter**: Wat het Militair Gezag op het eerste moment heeft gedaan, is dus een technische maatregel geweest, die in de lijn lag van hetgeen er te Eindhoven was gebeurd. De beleidsvraag is pas acuut geworden, toen de omroepverenigingen zich presenteerden.

A. Misschien is de beleidsvraag van tevoren al beantwoord, maar dit wil ik in het midden laten, ik durf dit niet te zeggen. Tussen Eindhoven en Hilversum in.

83453. De **Voorzitter**: Wij hadden juist graag willen weten, waar en wanneer die beleidsvraag is beslist.

A. Dat weet ik niet.

83454. De **Voorzitter**: Wie zou ons hierover kunnen inlichten? Zou de heer *van den Broek* dit kunnen weten of niet?

A. Naar mijn gevoel moet hij dit weten.

83455. De **Voorzitter**: Dit was echter nogal een belangrijke beleidsvraag, welke wel op hoog niveau zal zijn beslist. U vormde de verbinding tussen de heer *van den Broek* en de Regering, dus is het mogelijk, dat de heer *van den Broek* dit niet kan weten, omdat hij geen regelrecht contact met de Regering had. Of lagen de verhoudingen zo, dat hij wel regelrecht zulk een contact heeft gehad?

A. Ja, dat heeft hij wel gehad. Misschien kan ik u in zoverre helpen, dat ik eens in het archief kan laten nagaan, wat er nog van is.

83456. De **Voorzitter**: Heel graag, het is voor ons van belang te weten, wanneer het is gebeurd en onder welke Minister het ressorteerde.

Dan ben ik hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u had te vragen. Hebt u hier zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, welke u ons hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

H. J. KRULS.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 30 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JOHANNES FRANS WILLEM NUBOER,
oud 48 jaar, wonende te Londen, kapitein ter zee.

Hij legt de eed af als getuige.

83579. De **Voorzitter**: Begin Maart 1945 heeft plaats gehad wat in de verschillende getuigenverklaringen pleegt genoemd te worden de inbraak in de bureaux te Oisterwijk en te 's-Hertogenbosch van de voormalige Minister van Justitie de heer van *Heuven Goedhart*. U is er bij geweest, toen tot die zaak besloten werd. Het besluit daartoe is nl. genomen in een conferentie, gehouden te Londen op de kamer van de heer *Gerbrandy*, waarbij tegenwoordig waren de heer *Kruls*, de heer *Snijders* en u, waarbij later ook de heer van *Angeren* geroepen is.

A. Ik was er niet bij.

83580. De **Voorzitter**: Wat weet u er dan zelf van?

A. Wat ik mij herinner, is, dat ik op een gegeven ogenblik aan de heer van *Heuven Goedhart* een aantal stukken heb moeten teruggeven, die ik uit een safe van hem had, in Bosch en Ven en in 's-Hertogenoosch ook, geloof ik.

83581. De **Voorzitter**: Van wie had u die stukken gekregen?

A. Van de heer *Gerbrandy*.

De **Voorzitter**: Dat is merkwaardig.

A. Ik kan mij vergissen, maar ik herinner mij niet, dat er besloten werd, dat het gebeuren zou.

83582. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wist u er tevoren niets van?

A. Ik wist wel, dat er enige wrijving was.

83583. De **Voorzitter**: De heer van *Angeren* heeft hierover een zeer uitvoerige verklaring afgelegd. Hij heeft verteld, dat hij op een goede dag — hij was, zoals u weet, secretaris-generaal van het Departement van Justitie — op de kamer van de heer *Gerbrandy* werd geroepen. Daar trof hij aan de heren *Gerbrandy*, *Kruls*, *Snijders* en *Nuboer*, welke laatste toen optrad als secretaris van de heer *Gerbrandy*. Er werd hem uiteengezet, wat het geval was. Men zeide, dat de heer van *Heuven Goedhart* contacten had, buiten de inlichtingendiensten om, met de rest van Nederland en dat men wilde weten, wat daarvan was.

A. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik niet weet of ik er bij geweest ben.

83584. De **Voorzitter**: De heer van *Angeren* heeft verder verteld, dat hij gezegd heeft: het is toch te gek om het Militair Gezag de bureaux van een oud-Minister te laten openen en dat hij toen een tussenvoorstel heeft gedaan, nl. dat hij samen met de heer van *Heuven Goedhart* zou gaan. Er waren ook stukken van Justitie in deze

bureaux, die zij dan samen konden gaan ophalen. Toen is de heer van *Heuven Goedhart* opgebeld, maar die zei: Dat kan niet, want er is iets bij, dat minder prettig is voor de heer van *Angeren*. Daardoor is dat tussenvoorstel van de baan geraakt en zou er zijn besloten het Militair Gezag de opdracht te geven die bureaux te forceren. De heer van *Angeren* heeft er nog bij verteld, dat u in die bespreking zou hebben gezegd: Dat kan men een oud-Minister toch niet aandoen.

A. Nu herinner ik mij er toch wel iets van. Ik ben daar toch wel bij geweest. Ik vond het ook gek.

83585. De **Voorzitter**: De heer van *Angeren* zegt, dat de gang van zaken zo is geweest, dat het voorstel om dat te doen door generaal *Kruls* is geopperd en dat Minister *Gerbrandy* de opdracht heeft gegeven. Ik kan u echter mededelen, dat de heer *Kruls* dit positief ontkent. Hij zegt, dat er geen sprake van is, dat dit van hem is uitgegaan.

A. Het is mij allemaal erg vaag. Ik herinner mij nu wel, dat ik bij die bespreking ben geweest. Ik moest die stukken teruggeven aan de heer van *Heuven Goedhart*. Dat was een enigszins pijnlijke geschiedenis, want hij vond het niet leuk, dat zijn safe, waarvan hij de sleutel had, was opengebroken. Van die bespreking herinner ik mij verschrikkelijk weinig.

83586. De **Voorzitter**: U kunt de gang van zaken dus niet reconstrueren?

A. Neen.

83587. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u geen aantekeningen daarvan?

A. Neen. Ik was adviseur op militair gebied en werd soms door de heer *Gerbrandy* als secretaris gebruikt, als hij geen andere secretaris bij zich had, zoals in Bosch en Ven weleens gebeurde, maar ik stond buiten de meeste van die dingen.

83588. De **Voorzitter**: Kunt u zich niet voor de geest halen, wat het hoofdmotief tot de inbraak is geweest?

A. Ik herinner mij, dat een paar brieven zijn onderschept. Er was iemand door de linies gekomen.

83589. De **Voorzitter**: Vergist u zich daar niet in? Ik heb de indruk, dat in dit opzicht door de getuigen voortdurend twee zaken door elkaar gehaald worden. Er is namelijk behalve dit geval, dat moet hebben plaats gevonden begin Maart 1945, toen de heer van *Heuven Goedhart* dus zeer kort tevoren als Minister was afgetreden — hij was op 23 Februari 1945 afgetreden —, nog een andere zaak, die later heeft gespeeld, nl. begin April 1945, toen inderdaad een paar brieven, die de heer van *Heuven Goedhart* door de linies had willen sturen via een freule van *Hardenbroek*, zijn onderschept. Dit kan echter niet aanleiding tot deze zaak zijn geweest, omdat de zaak van de inbraak anterior is aan de kwestie van de brieven. Wij bemerken voortdurend, dat getuigen deze twee dingen door elkaar halen.

A. Ik herinner mij, dat wij fotokopieën hebben gezien. Ik heb toen wel gedacht: die is dan de aanleiding geweest van het wantrouwen tegen de heer van *Heuven Goedhart*, maar dit klopt dus niet.

83590. De **Voorzitter**: Wij zouden zo graag willen weten, wat de aanleiding tot dit besluit is geweest, nu volkomen duidelijk is, dat het onderscheppen van die twee brieven, in het begin van April, hiertoe niet de aanleiding kan zijn geweest, omdat dit later is gebeurd.

A. Dan weet ik het niet. Ik weet wel, dat ik, toen ik hoorde, dat men dat van plan was, daarover in hoge mate verbaasd ben geweest.

Ik had de heer *van Heuven Goedhart* voortdurend meegemaakt; direct na zijn aankomst in Londen ontmoette ik hem op de kamer van Minister *Gerbrandy*. Hij was toen net aangekomen en kort daarop werd hij Minister van Justitie.

Ik stond op nogal bevriende voet met hem, ook in „Bosch en Ven". Toer! ik dan ook van dat besluit hoorde, vond ik dit hoogst vreemd. Ik weet wel, dat er geen goede verstandhouding bestond tussen de heer *van Heuven Goedhart* als Minister van Justitie en het Militair Gezag in het algemeen, maar wat de achtergrond hiervan precies is geweest, weet ik niet. Ik denk, dat de heer *Cerbrandy* zelf u hierover kan inlichten.

De Voorzitter: De verschillende inlichtingen, die wij hebben gekregen, zijn nogal tegenstrijdig en wij hadden gehoopt, dat u het precies zoudt weten.

83591. De heer **Koersen:** U zei, dat u stukken aan de heer *van Heuven Goedhart* heeft teruggegeven?

A. Ja. er was een hele stapel documenten, de gehele inhoud van de safe.

83592. De **Voorzitter:** Dit waren dus deels stukken van Justitie en deels privé-papieren van de heer *van Heuven Goedhart*?

A. De dingen van Justitie zijn er uitgehaald door de heer *van Angeren*, geloof ik. Op de kamer van Minister *Gerbrandy* lag een stapel papieren; ik moest deze teruggeven en dan moest de heer *van Heuven Goedhart* zien, dat alles er bij was.

83593. De **Voorzitter:** Is de heer *Gerbrandy* daarbij ook niet tegenwoordig geweest?

A. Het was op diens kamer. De heer *van Heuven Goedhart* was nogal gebeten op Minister *Gerbrandy* op dat ogenblik. Het was, alles bij elkaar, een nogal pijnlijke geschiedenis.

83594. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was er niets uit de bureaux gekomen, waarvan men zei: dat zoeken wij eigenlijk?

A. Neen. Wanneer er stukken waren achtergehouden, was er wel meer werk van gemaakt.

De Voorzitter: De heer *Gerbrandy* beweert, dat hij, nadat dat besluit was genomen, er toch wel spijt van heeft gekregen en dat hij nog heeft opgebeld om het te voorkomen, maar dat het toen net gebeurd was.

83595. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe was de reactie van de heer *van Heuven Goedhart*?

A. Hij was boos. Niet op mij — wij zijn als vrienden gescheiden —, want hij begreep, dat het voor mij ook een vervelende opdracht was.

Hij was boos op de heer *Cerbrandy* speciaal.

De Voorzitter: Dat was te begrijpen.

83595. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus de heer *Gerbrandy* heeft de opdracht gegeven; dat staat vast. Maar wie heeft het aangebracht'?

A. Ik had de indruk — dat is niet meer dan mijn persoonlijke mening —, dat dit kwam op een voorstel van Militair Gezag.

83597. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is juist, dat de heer *Kruls* het ontkent.

A. Daarvan weet ik niets, maar ik had de indruk, dat het was een voorstel van Militair Gezag, in verband met bepaalde aanwijzingen.

83598. De heer **Koersen:** Waren op die conferentie nog andere zaken te bespreken of was die conferentie speciaal voor dat geval bijeengeroepen?

A. Dat weet ik niet. Ik weet niet, of die zaak ter sprake kwam, toen ik daarbij kwam. Normaal had ik met deze zaak niets te maken.

83599. De **Voorzitter:** Later, in April 1945, zijn die andere moeilijkheden gekomen; de heer *van Heuven Goedhart* heeft toen twee brieven door de linies heen willen sturen, waarvan er een gericht was aan de heer *Bosch van Rosenthal*. Daarover is nogal wat te doen geweest; er is een brief van de heer *Somer*, van 12 April 1945, waarin hij die zaak bij de Minister van Oorlog aanhangig maakt. Die geschiedenis dateert van na de inbraak, want in een van die brieven van de heer *van Heuven Goedhart* wordt over de inbraak gesproken. De heer *van Heuven Goedhart* geeft verder in die brieven een schets van de algemene situatie, zoals hij die op dat ogenblik zag. Nu hebben wij een verslag van een bespreking, die heeft plaats gehad tussen de heer *van Heuven Goedhart* en de heer *Gerbrandy* op 30 April 1945, waarin die tweede zaak besproken is. Naar ik meen, is dat verslag van u afkomstig.

A. Het kan wel zijn.

83600. De **Voorzitter:** Hier heeft u dat verslag. Is dat inderdaad door u gemaakt?

A. Ik geloof van wel. Ja, dat is geweest de bespreking op de kamer van de heer *Gerbrandy*.

83601. De **Voorzitter:** Dat liep dus over die tweede zaak?

A. Ja.

83602. De **Voorzitter:** Nu is het eigenaardige dit. De heer *Somer* legt in de brief, waarin hij deze zaak aanhangig maakt, zeer sterk de nadruk op het feit, dat hetgeen de heer *van Heuven Goedhart* had geprobeerd te doen volkomen ongeoorloofd was. Naar de mening van de heer *Somer* was krachtens het Koninklijk besluit van 28 November 1942 geen andere instantie dan het Bureau Inlichtingen bevoegd contact met Nederland te onderhouden.

De heer *Somer* legt in die brief dus sterk de nadruk op het ongeoorloofde, maar in uw verslag over het onderhoud van de Minister-President met de heer *van Heuven Goedhart* komt daarover geen woord voor. In dat onderhoud gaat het over de inhoud van de brieven. Dat is een heel andere zaak. Dit heeft ons zeer getroffen, omdat, indien de heer *Somer* gelijk zou hebben gehad, het op de weg van de Minister-President had gelegen dit de heer *van Heuven Goedhart* voor te houden.

A. Dat was zeker niet het zwaartepunt van het standpunt van de heer *Gerbrandy*. Formeel was het misschien volkomen juist.

83603. De **Voorzitter:** Hebt u er enig idee van, hoe de formele regeling was?

A. Van dat contact?

De Voorzitter: Ja.

A. Het liep, voor zover ik weet, geheel over het Bureau Inlichtingen.

83604. De **Voorzitter:** Niet geheel, want er was ook de Zwitserse weg. U zou ook niet kunnen zeggen: Dat was ongeoorloofd; dat berustte behalve op dat Koninklijk besluit over het B.I., zoals de heer *Somer* zegt, nog op die en die regeling?

A. Neen, dat zou ik niet kunnen zeggen.

83605. De **Voorzitter:** Is dat in die tijd ook nooit in discussie geweest? Blijkens dat verslag spreekt de heer *Gerbrandy* er met geen woord over.

A. Ik kan u wel zeggen, dat ons door de geallieerden verboden was in relatie te staan met het door de vijand bezette gebied. Dat was de algemene regel. Wij mochten geen brieven naar huis schrijven. Wij deden het toch, want iedereen wilde, als het enigszins kon, met zijn familie in verbinding staan.

83606. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe deed men dat dan?

A. Men had weleens adressen in het neutrale buitenland. Als men het geluk had iemand te kennen in Zwitserland, Amerika, waarover ik wel heb geschreven, of Zweden, werd zo'n brief daaraan gericht.

De brief werd zo opgesteld, dat niet bleek, dat hij naar Holland ging. Ik kan mij voorstellen, dat de formele reden, die werd aangevoerd, voor de heer *Gerbrandy* niet zo zwaar gold. Men voelde zich moreel niet zo erg gebonden door deze regeling, als men maar de oorlogvoering niet in gevaar bracht en geen inlichtingen verschaft. De brief van de heer *van Heuven Goedhart* had een enigszins andere inhoud en daarin zal het zwaartepunt hebben gelegen.

83607. De **Voorzitter**: De heer *van Heuven Goedhart* heeft van zijn hart geen moordkuil gemaakt, toen hij schreef, hoe de politieke verhoudingen op dat ogenblik naar zijn oordeel lagen. De ene brief heeft hij geschreven aan de heer *Goedhart* en de andere aan de heer *Bosch van Rosenthal*, die bovendien voorzitter was van het College van Vertrouwensmannen. Hetgeen de heer *Gerbrandy* onaangenaam vond, was niet zozeer, dat die brieven geschreven waren, maar wat er in stond. Zo is het, nietwaar?

A. Ja.

83608. De **Voorzitter**: Is er, nu wij de zaak hebben doorgepraat en u uw gedachten er over hebt kunnen laten gaan, misschien nog iets van die conferentie, waarin tot de inbraak werd besloten, bij u opgekomen?

A. Ja. Voor zover ik mij nu herinner, was het besluit tot die inbraak een grote verrassing voor mij. Ik heb niet geweten, wat de achtergrond was, die tenslotte heeft geleid tot een zo groot wantrouwen tegen de oud-Minister.

83609. De **Voorzitter**: Dus in uw herinnering staat het zo, dat de heer *Gerbrandy* u nimmer heeft gezegd, wat eigenlijk de reden tot dit besluit was?

A. Ja.

83610. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Persoonlijk had u dat wantrouwen niet?

A. Helemaal niet. Ik was bevriend met de heer *van Heuven Goedhart*. Ik heb voor mij zelf de conclusie getrokken, dat Militair Gezag bepaalde inlichtingen of aanwijzingen had gekregen.

83611. De **Voorzitter**: Uit die bureaux is de doorslag gekomen van een brief, die de heer *van Heuven Goedhart*, toen hij nog Minister was, had geschreven aan de heer *Bosch van Rosenthal*, en in deze

brief stond iets over de heer *van Angeren*, waarvan de heer *van Heuven Goedhart* het niet prettig vond, dat de heer *van Angeren* het las. Dit is de reden geweest, dat het tussenvoorstel van de heer *van Angeren* door de heer *van Heuven Goedhart* niet is geaccepteerd. Die brief heb ik, zo zegt *van Heuven Goedhart*, officieel aan het B.I. gegeven om hem te versturen naar het bezette gebied. Dit is het enige stuk van betekenis, dat uit de safe is gekomen.

Wij hebben een ogenblik gedacht: de originele brief is afgegeven aan het B.I. en dit heeft daarvan een microphoto gemaakt, die naar het bezette gebied is gegaan. Het B.I. had dan de originele brief nog en misschien is deze aan de heer *Kruls* voorgelegd en misschien is deze daarom met dit voorstel bij de heer *Gerbrandy* gekomen. Maar de heer *Kruls* zegt: dit is positief niet het geval.

83612. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Is er bij het overhandigen van de uit de bureaux afkomstige stukken aan de heer *van Heuven Goedhart* niet een discussie geweest?

A. Toen ik die brieven gaf, was er helemaal geen discussie. Het gebeurde in een ijzige sfeer; het was een onaangename handeling, waarbij de heer *van Heuven Goedhart* naging, of alles er was.

83613. De **Voorzitter**: De kopie van de brief is gevonden in Oisterwijk; zij zat bij de stukken in het geforceerde bureau. De heer *van Angeren* heeft ons de kopie overgelegd. Daarna kwam de heer *van Heuven Goedhart* hier en deze zei: die kopie heb ik, want ik heb haar bij het mij ter hand stellen van mijn privé-stukken teruggekregen. Er moet dus een afschrift van die brief zijn gemaakt door iemand, die het nodig vond dat aan de heer *van Angeren* te geven.

A. Dit weet ik niet.

De **Voorzitter**: Al met al blijft het dus, wat deze punten betreft, een duistere en ook een tamelijk onverkwikkelijke zaak.

Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit hiermede het verhoor.

J. F. W. NUBOER.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 30 AUGUSTUS 1950

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Kranenburg, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: g, h, j en n.

Verhoor van

Mr. CORNELIS JOHAN ANTON MARIE TEN HAGEN,
oud 45 jaar, wonende te Nijmegen,
lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

83684. De **Voorzitter**: U is in de bezettingstijd betrokken geweest bij de redactie van het blad „Christofoor”. Hoe heeft u daarmee te maken gekregen en wat weet u van het ontstaan van dat blad, van de verdere ontwikkeling en van de problemen, die zich daarbij tijdens de bezetting hebben voorgedaan?

A. Ik ben in zekere zin zelf de oprichter geweest van het nieuwe „Christofoor”. Het was oorspronkelijk uitsluitend een verzetsblad, opgericht door de heer L. Jansen, thans burgemeester van Cuyk, die daaraan een meer politieke inhoud en een verdere uitbreiding dacht te geven. Het oude blad werd vooral in Utrecht verspreid en ook in verschillende andere gedeelten van het land.

83685. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Ik kwam in de leiding in de tweede helft van 1943.

83686. De **Voorzitter**: Hoelang was de heer Jansen er toen al mee bezig?

A. Ik vermoed een half jaar; toen was het echter gestencild; het nieuwe „Christofoor” werd gedrukt.

83687. De **Voorzitter**: Heeft u enig idee van de omvang van dat blad, toen het nog gestencild was?

A. Neen, daarvan heb ik geen idee. Het kwam vrij ongeregeld uit.

83688. De **Voorzitter**: Hoe is u er in gekomen?

A. Men wilde „Christofoor” in zekere zin een voortzetting doen zijn van de politieke nalateilschap van de Nederlandse Unie. Doordat ik in de Nederlandse Unie, vooral in Gelderland, nogal een rol gespeeld had, hebben kringen van de Nederlandse Unie mij in contact gebracht met de heer Jansen. Zelf was ik toen ziek; ik heb namelijk anderhalf jaar op bed gelegen na mijn ontslag uit het gijzelaarskamp Sint Michels-Gestel en ik heb het blad toen vanuit mijn bed geleid met medewerking van enkele anderen, o.a. drs. Willem van Kempen, te Nijmegen, die later is omgekomen.

83689. De **Voorzitter**: Dus uw werkzaamheden waren uitsluitend van redactionele aard?

A. Ja, hoofdzakelijk; maar toen ik later beter was, in 1944, heb ik mij verder ook mee; de verspreiding. contact met andere illegale groepen en dergelijke beziggehouden.

83690. De **Voorzitter**: U heeft verklaard, dat „Christofoor” vanaf het ogenblik, waarop u daarbij gekomen is, een gedrukt blad is geworden. Het ligt dus voor de hand, dat u in de omstandigheden, waarin u toen verkeerde, direct hulp heeft gehad van anderen.

A. Ja, behalve van L. Jansen, voornamelijk van Wim van Kempen. Deze had de technische leiding, maar heeft ook de politieke leiding mede gevoerd.

83691. De **Voorzitter**: Dat deed u beiden?

A. Ja. Toen ik later weer op de been was, hebben wij alles samen gedaan. In Augustus zijn wij beiden tegelijk gearresteerd.

83692. De **Voorzitter**: Is Wim van Kempen gefusilleerd?

A. Neen, hij is omgekomen in Duitsland. Ik ben vrijgekomen, ten gevolge van toevallige omstandigheden, door verraad in de S.S. Met hulp van prof. Nelis ben ik nl. als gevangene naar Sint Michels-Gestel gevoerd. Hetzelfde zou met Wim van Kempen de volgende dag geschieden. Dat is mislukt, omdat het toen Dolle Dinsdag was; Wim van Kempen is toen direct op transport naar Duitsland gesteld. Ik ben van St. Michels-Gestel naar Vught gebracht en ik ben vrijgekomen, daar er geen papieren van mij waren. Wat overbleef, werd toen vrijgelaten.

83693. De **Voorzitter**: Er is dus, wat uw werkzaamheden aan het blad betreft, een onderbreking geweest van ongeveer?

A. enige maanden, rond de bevrijding van het zuiden. Toen is het blad verder in het westen voortgezet door dr. W. Schuyt, te Amsterdam.

83694. De **Voorzitter**: Het is dus in het bevrijde gebied niet meer uitgekomen?

A. In het bevrijde gebied heb ik „Christofoor” gecombineerd met „Je Maintiendrai” en met „Vrij Nederland”. Wij hebben toen in de kop van het blad vooral de naam „Je Maintiendrai” naar voren gebracht, omdat wij daarmee, ook al voor die tijd, zeer nauw gelieerd waren. Wij hadden praktisch dezelfde politieke doelstelling. De afspraak met de groep-Vlot van „Je Maintiendrai” is geweest, dat wij in dat opzicht volledig zouden samenwerken en dat wij ons speciaal zouden richten tot het Katholieke volksdeel. Er was dus een nauw verband tussen de groep-Vlot van „Je Maintiendrai” en „Christofoor”. Ik merk hierbij op, dat er een duidelijk onderscheid is tussen het „Je Maintiendrai” van de groep-Vlot en het „Je Maintiendrai”, zoals dat na de bevrijding van het zuiden door de z.g. Gestelse groep in het westen is voortgezet, die tenslotte uitgemond is in de Nederlandse Volksbeweging. Deze laatste groep heeft een andere politieke richting, vooral wat de tactiek betreft, ingeslagen dan de opzet van ons en van de groep-Vlot was. Vlot en verschillende andere medewerkers, als Wütrich, zijn in de maand September of October 1944 in het westen gefusilleerd. Deze groep is toen uit elkaar gevallen en de z.g. Gestelse groep heeft de leiding van „Je Maintiendrai” in het westen overgenomen.

83695. De heer **Koersen**: U heeft gezegd, dat het blad op een bepaald ogenblik een politieke inslag kreeg en niet meer uitsluitend op het verzet gericht was. Wat was de reden daarvoor?

A. Na de opheffing van de Unie is altijd ons doel geweest haar politieke gedachten te doen voortleven en te ontwikkelen. Dat was ook de bedoeling van de groep in „Je Maintiendrai” onder leiding van Vlot. Bij de contacten, die ik met Vlot had, is de gedachte gerezen, of het niet wenselijk was deze politieke gedachte in de verschillende bevolkingsgroepen — wij hoopten ook in de protestants-christelijke bevolkingsgroep — afzonderlijk te propageren door de illegale pers.

83696. De **Voorzitter**: Was „Christofoor”, toen het werd uitgegeven door de heer Jansen en dat toen, zoals u hebt gezegd, een verzetsblad was, ook gericht op het Katholieke volksdeel?

A. Ik meen van wel.

83697. De **Voorzitter**: Toen u de gedachte, die u zoëven hebt geschetst, wilde uitvoeren, was het dus wel aangewezen daarvoor het blad „Christofoor” te gebruiken, dat al gericht was op het Katholieke volksdeel?

A. Ja.

83698. De **Voorzitter**: Dat is dus eind 1943 begonnen en heeft geduurd tot Augustus 1944?

A. Ja.

83699. De **Voorzitter**: Welke omvang heeft dat aangenomen?

A. Het is vrijwel landelijk verspreid. Wij hadden praktisch in alle provincies onze vaste contacten, maar onze organisatie is pas tegen Augustus 1944 vrij volledig geworden. Toen is de gehele zaak opgerold.

83700. De **Voorzitter**: Wat was toen de oplage?

A. Dat zou ik op dit moment niet meer precies kunnen zeggen. Er werden verschillende oplagen gedrukt.

83701. De **Voorzitter**: In verschillende plaatsen?

A. Ja. Ik schat de oplage op gemiddeld 5000 exemplaren.

83702. De **Voorzitter**: Hoe dikwijls kwam het blad uit?

A. Elke maand. Een keer hebben wij ook de 10 000 gehaald.

83703. De **Voorzitter**: Is door de arrestatie van u en van van *Kempen* het gehele apparaat lam gelegd?

A. In zekere mate wel. Maar ook *Schuyt* had een belangrijk aandeel zowel in de politieke als in de technische kant van de zaak. Hij zat in Amsterdam en was niet gearresteerd.

83704. De **Voorzitter**: Had u vóór die tijd al contact met hem?

A. Hij werkte van het begin af mede. Hij kende de verschillende drukkers en had ook eigen relaties. *Schuyt* heeft daarom het blad kunnen voortzetten. Wij hadden ook om ons heen een bepaalde groep, die met ons sympathiseerde, waarmede wij ook gesprekken hadden, die weer hun weerslag vonden in onze artikelen.

83705. De **Voorzitter**: Kunt u met een enkel woord aangeven de gedachte, die u speciaal in dat blad wilde uitdragen?

A. Wij wensten na de oorlog een zeer radicale politieke vernieuwing — dus met name doorbreking van de confessionele partijvorming — en een vrij radicale maatschappelijke vernieuwing. Een hoofdpunt t.a.v. de tactiek was voorts, dat wij niet eerst wensten aan te sluiten bij de situatie van Mei 1940, maar terstond een duidelijke breuk wensten. Wij wilden inderdaad iets nieuws beginnen met een ruime medewerking van nieuwe mensen, zowel op politiek als op maatschappelijk gebied.

Dit is feitelijk de kerngedachte van ons gehele streven, waardoor wij ook duidelijk een scheiding hadden t.o.v. bladen als „*Trouw*“, „*Ons Volk*“ en andere. Het was dezelfde gedachte, die ook leefde in de groep van „*Je Maintiendrai*“. Het streven is ook in het westen, na de bevrijding van het zuiden, verder voortgezet. Toen de Contact Commissie werd opgericht, heeft „*Christofoor*“ zich dan ook aangesloten bij de z.g. linkersectie en de linkse groepen in de Grote Raad van de Illegaliteit.

83706. De **Voorzitter**: Wie was daar de vertegenwoordiger van „*Christofoor*“?

A. In de maand Juli 1944 ben ik zelf bij de verschillende besprekingen geweest. In Augustus stonden deze stil en later is het contact weer opgenomen met dr. *Schuyt*.

83707. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Schuyt* toen in die sectie zitting genomen?

A. Ja, en hij heeft onze gedachte verder in het blad voortgedragen.

83708. De **Voorzitter**: Die gedachte had dus met name betrekking op de politieke-partijformatie?

A. Ja, dit was een essentieel onderdeel.

83709. De **Voorzitter**: Hoe verhielden zich nu — u heeft al gezegd, dat in „*Je Maintiendrai*“ dezelfde gedachten naar voren kwamen — „*Je Maintiendrai*“ en „*Christofoor*“ ten opzichte van elkaar? Kan men zeggen: „*Christofoor*“ was de spreekbuis voor die

gedachte in het Katholieke volksdeel en verder was er geen belangrijk verschil met „*Je Maintiendrai*“? Of waren er ook nog andere verschillen?

A. Neen. Daar wij nog in een stadium van studie verkeerden, liepen de gedachten weleens uiteen, maar in de ondergrond en in de gehele opzet was „*Christofoor*“ het eens met „*Je Maintiendrai*“. Van daar ook, dat ik in het zuiden niet „*Christofoor*“ heb doorgezet, maar „*Je Maintiendrai*“.

83710. De **Voorzitter**: Ja, waarom heeft u dit eigenlijk gedaan?

A. Omdat wij tenslotte wilden uitmonden in een doorbraak van de confessionele partijen. Voor het propageren van het toekomstig bestel achtten wij het niet meer doelmatig een specifiek katholiek blad te hebben. Wij hadden liever „*Je Maintiendrai*“, dat al een doorbraakblad was. „*Christofoor*“ had voor het zuiden niet meer die betekenis, omdat wij toen niet alleen het Katholieke volksdeel wilden bereiken. Er ontstond toen deze combinatie, die ook in de redactie tot uiting kwam. Buiten mij als hoofdredacteur bestond deze uit: C. *Kleiweg*, te Nijmegen, toen lid van het moderamen der Zuidelijke Synode voor het protestants-christelijke volksdeel, *Wim Thomassen*, thans burgemeester te Zaandam, uit de S.D.A.P.-kring, en dr. *Victor Beerman*, uit Nijmegen, een katholiek. Wij hadden ook contact met het huidige Kamerlid J. *Willems*. De doorbraak kwam dus tot uiting in de redactie en ook in de kop van het blad, waarin de namen „*Vrij Nederland*“ en „*Christofoor*“ vermeld werden. In het zuiden sympathiseerde een brede laag der bevolking met ons streven.

83711. De **Voorzitter**: Waren er ook speciale „*Je Maintiendrai*“-mensen in het zuiden? De namen, die u heeft genoemd, waren ten dele die van personen uit het noorden.

A. Wij hadden onze „*Je Maintiendrai*“ (J.M.)-mannen in het zuiden; voor een belangrijk deel waren dezen afkomstig uit het oude verspreidingsapparaat van „*Je Maintiendrai*“, die hebben wij ook ingeschakeld; wij voerden de redactie ook voor de „*Je Maintiendrai*“-groep.

83712. De **Voorzitter**: Behoorde *Thomassen* tot de oude „*Je Maintiendrai*“-groep?

A. Ik weet niet, of wij hem daar onder kunnen rangschikken. J. *Willems* was de meer officiële vertegenwoordiger van de „*Je Maintiendrai*“-groep en drs. A. *Wijffels* van de „*Vrij Nederland*“-groep.

83713. De **Voorzitter**: Wanneer men dat driedig onderscheid maakt: „*Christofoor*“, „*Je Maintiendrai*“ of „*Vrij Nederland*“, dan behoorde u dus tot de „*Christofoor*“-groep?

A. Dat liep door elkaar. Ik was even goed „*Je Maintiendrai*“-man als „*Christofoor*“-man. Toen het oosten en noordoosten bevrijd werden, hebben wij getracht die combinatie van „*Christofoor*“, „*Je Maintiendrai*“ en „*Vrij Nederland*“ op dezelfde wijze door te zetten. Men was in het algemeen daartoe wel bereid. In Friesland en Groningen was men zeer geporteerd voor de doorbraak en de samenwerking en ook wel in Overijssel en in Drenthe. Men wachtte echter op instructies uit het westen en durfde het niet goed op eigen gelegenheid aan. Wij hebben de figuur gehad, dat in sommige plaatsen het blad wel onder die combinatie verschenen is, in andere plaatsen echter niet. Totdat tenslotte een bericht uit Amsterdam kwam, dat de samenwerking tussen „*Vrij Nederland*“, „*Je Maintiendrai*“ en „*Christofoor*“ verbroken moest worden.

83714. De **Voorzitter**: Hoe was nu de gang van zaken in het bevrijde zuiden? Daar verscheen dus een gedrukt „*Je Maintiendrai*“? Hoe vaak verscheen dat?

A. Elke week met een zeer grote oplage. In Zuid-Limburg bestond aanvankelijk een zelfstandige editie onder leiding van dr. J. *Tans*. Toen dit technisch mogelijk was, werd deze door ons overgenomen. Ter gelegenheid van Kerstmis 1944 bereikte de oplage ongeveer 125 000 exemplaren. Het aantal is vanaf 6 October geleidelijk gegroeid en na Kerstmis is dat weer enigermate gezakt. Wij zijn ook direct na de bevrijding van de betreffende delen met een oostelijke, Overijsselse, Groningse en Friese editie uitgekomen; de Overijsselse, Groningse en Friese editie heb ik aan deze gewesten zelf overgelaten. In Friesland hadden wij het huidige Kamerlid ir. A. *Vondeling*, die al in de illegaliteit begonnen was met een Friese editie van „*Je Maintiendrai*“.

83715. De **Voorzitter**: Had men vroeger dus ook al een afzonderlijke editie in het noorden?

A. Oorspronkelijk was er maar één „Je Maintiendrai”. Na de bevrijding van het zuiden heeft Friesland zijn eigen „Je Maintiendrai” opgericht.

83716. De **Voorzitter**: Zijn er, behalve de arrestaties van u en van Wim van Kempen, nog andere ongelukken gebeurd?

A. Er zijn een 70-tal arrestaties geweest. Zowel de „Christofoor”-groep als de Vlot-groep van „Je Maintiendrai” zijn opgerold.

83717. De **Voorzitter**: Vóór de arrestatie van u en van *van Kempen*?

A. Tegelijkertijd. Wij zijn met een 70-tal in het verloop van enkele dagen gearresteerd in het gehele land, onder wie ook de groep *Vlot—Wütrich*. Van de „Christofoor”-groep zijn bijna al deze arrestanten vrijgekomen, behalve een 4-tal.

83718. De **Voorzitter**: Hoe zijn zij vrijgekomen?

A. Vrijgelaten, omdat men geen verdere bewijzen had.

83719. De **Voorzitter**: Wanneer zijn zij vrijgelaten?

A. Allen vóór Dolle Dinsdag. Maar behalve Wim van Kempen zijn *J. Ruygers* uit Breda, *Fernhout* uit Hilversum en *Kieviets* uit Den Burg niet meer uit Duitsland teruggekomen.

83720. De **Voorzitter**: Heeft de arrestatie plaats gehad naar aanleiding van de verdenking van het uitgeven van illegale bladen? Was zij niet incidenteel, zoals ook weleens gebeurde, doordat iemand voor iets anders werd gearresteerd?

A. Waarschijnlijk niet. Ik heb dat niet precies kunnen achterhalen.

83721. De **Voorzitter**: U weet ook niet, wat de oorzaak van deze grote arrestatie is geweest?

A. Ja. De oorzaak lag bij mij zelf, omdat men mij op een zeer ongelukkig moment gearresteerd heeft.

83722. De **Voorzitter**: Hoe is dat gegaan?

A. Dat was op een avond, voordat de nieuwe editie, die in Utrecht klaarlag, geëxpedieerd moest worden. De pakketten werden ten dele per post en ook wel per boot e.d. verzonden. De adressen moesten er dus op worden geschreven. Ik had het uitschrijven der etiketten uitgesteld tot de dag, voordat de nieuwe nummers zouden verschijnen. De volgende dag zouden wij dan naar Utrecht gaan om daar de expeditie te verzorgen. Ik had een lijst met wel 7 à 800 namen. Daaraan had men op zich niets, maar ik wist uit die lijst, wie onze mensen waren, aan wie die pakketten moesten worden gezonden. Tenslotte kon je deze namen niet onthouden, zodat zij op papier moesten worden gesteld. Die lijst lag zeer goed in een ander huis verborgen. In de spertijd omstreeks 9 uur ben ik achterom naar dat huis gewandeld en heb die lijst opgehaald. Terwijl ik bezig was met het uitschrijven van die namen op de etiketten, werd mijn huis omsingeld. Toen ben ik op de vlucht geslagen en heb het dossier in een ander huis afgegeven. Men had dit echter gezien. Zelf ben ik toen een paar huizen verder gearresteerd. De mensen, bij wie ik dat gevaarlijke dossier gebracht had, moesten dit wel afgeven. Toen hadden de Duitsers een lijst met namen, en een groep van een 60-tal uitgezochte adressen, maar zij wisten niet, dat deze onze speciale medewerkers waren. Wij hebben gezegd: Daar sturen wij maar enkel exemplaren heen. Deze uitgezochte groep is gearresteerd. Voor zover die mensen gezegd hebben, dat het hun niet aanging, zijn zij vrijgelaten. Ik weet niet, hoe het komt, dat mijn arrestatie tegelijk met die van de groep-Vlot heeft plaats gehad. Adressen van deze groep waren, naar ik meen, niet op de betreffende lijst. Ik weet niet, of het een toevallige coincidentie is geweest.

83723. De **Voorzitter**: De aanleiding van uw eigen arrestatie weet u dus ook niet?

A. Neen, maar het is op het meest ongelukkig moment geweest.

83724. De heer **Koersen**: Heeft men na de bevrijding van het zuiden in Amsterdam nog moeilijkheden gehad?

A. Dat is mij niet bekend.

83725. De **Voorzitter**: In het bevrijde zuiden is „Je Maintiendrai” dus een vrij grote zaak geworden?

A. Ja.

83726. De **Voorzitter**: Hoe ging toen de verzending?

A. U bedoelt na de bevrijding?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Na de bevrijding hebben wij teruggegrepen op het apparaat van „Je Maintiendrai” — dat was weer grotendeels het oude Unie-apparaat — zodat wij toen de verspreiders hebben gehad, die ook in de Unie-tijd hadden gewerkt. Dat waren ook de illegale verspreiders van „Je Maintiendrai”. Daardoor konden wij direct het apparaat opbouwen.

83727. De **Voorzitter**: Geschiedde de verspreiding niet per post?

A. Zij werden voornamelijk plaatselijk verspreid.

83728. De **Voorzitter**: In die tijd was de financiering van de zaak waarschijnlijk ook niet zo'n probleem? Bij de meeste bladen ging dat vrij aardig.

A. Ja, maar het was op dat gebied vrij chaotisch. Er moest op de gekst mogelijke wijzen gewerkt worden, want het zuiden was nog frontgebied. Ondanks het weinig efficiënte beheer is er financieel nog een overschot geweest.

83729. De **Voorzitter**: De politieke doeleinden, die men had, zijn — dat blijkt ten minste af en toe uit de verhoren, die wij hier hebben gehad — nogal krachtdadig nagestreefd. Herhaalde malen is hier naar voren gebracht een artikel, dat in het bevrijde zuiden in „Je Maintiendrai” is geschreven onder de titel „Nederland is geen vacantie-oord”. Misschien is het wel goed, wanneer u hierop nog eens uw commentaar geeft, omdat dit de situatie op dat moment wellicht schetst.

A. Ik heb de verantwoordelijkheid voor dat artikel op mij genomen, maar ik zou het eerst voor mij moeten hebben om er nu over te kunnen oordelen. Ik weet nog wel, dat de achtergrond er van was een doorzetten van de politiek, die wij tijdens de bezetting hebben gepropageerd en die ook na de bevrijding van het zuiden in het westen door „Christofoor” en — in verschillende nuances en met verschillende accenten — door andere linkse groepen is voortgezet. Wij wensten geen aanknopings bij Mei 1940; wij wensten een duidelijke breuk en dit had voor de gehele politiek zijn consequenties, ook voor onze houding tegenover de Regering en tegenover het Militair Gezag.

83730. De **Voorzitter**: Nu had dat artikel voornamelijk betrekking op het feit, dat er Ministers in Nederland waren gekomen. Het was November 1944 en op een gegeven moment zou een aantal Ministers naar Nederland komen, de zogenaamde Ministers-Kwartiermakers, en tegen dezen was het artikel hoofdzakelijk gericht.

A. Men was in onze kring bevreesd, dat de Regering de toestand met de oude organisaties en de oude leiding, zoals deze in 1940 had bestaan, volledig wilde herstellen en pas daarna wilde praten over eventuele vernieuwing. Dit was, wat wij wilden voorkomen, omdat, als het oude eenmaal hersteld was, het voor de nieuwe groepering vrijwel onmogelijk zou zijn, tot radicale wijzigingen over te gaan. Dat hebben wij tijdelijk willen voorkomen, opdat wij even in een tussenperiode aan onze gedachten gestalte konden geven en men kon zien, wat het sterkste zou blijken: de drang naar vernieuwing of naar herstel.

83731. De **Voorzitter**: Waarom verwachtte u in die situatie meer van een instituut als het Militair Gezag dan van de Regering?

A. Het Militair Gezag waren wij practisch zelf. De Regering interesseerde ons betrekkelijk weinig; wat ons meer interesseerde, was het werkende apparaat in het bevrijde gebied. Hier zagen wij de werkende mensen, die in meerdere of mindere mate sympathiseerden met onze gedachten. Wij dachten, dat uit deze groep de nieuwe maatschappelijke leiders, de nieuwe politici, zouden kunnen voortkomen.

83732. De **Voorzitter**: De leiders van het Militair Gezag waren toch ook uit Engeland gekomen en men zou hen in die gedachtengang evengoed kunnen vereenzelvigen met de situatie van vóór 1940 als de Regering.

A. Van deze leiding zagen wij, voor wat Brussel betreft, weinig. De verschillende commissariaten hadden een vrij grote zelfstandigheid en de mensen, waarmede wij direct te maken hadden, waren geen politici, maar veelal zakenmensen, met wie goed was samen te werken en die een goed begrip van de situatie toonden. Dat waren bij voorbeeld de provinciale commissarissen. Wat daarboven stond, de top, zat in Brussel, maar dit lag in die tijd ver weg met zijn weinige verkeersmogelijkheden. De daar gevoerde politiek interesseerde ons dus weinig. Wij waren er ook betrekkelijk weinig van op de hoogte, ten hoogste door geruchten, die ons weinig betrouwbaar schenen.

83733. De **Voorzitter**: Hebben er ook mensen uit de leiding van „Je Maintiendrai” behoord tot het gezelschap van 17, dat in het begin van 1945 naar Londen is gegaan?

A. Zeer zeker. En verder zijn het zeker voor een groot gedeelte mensen geweest, niet van „Je Maintiendrai”, maar die wel met onze gedachten sympathiseerden. Typische „Christofoor”-mensen waren b.v. ir. *Wijffels*; vóór de bevrijding hebben wij met hem doorlopend contact gehad; hij heeft ook artikelen geschreven in „Christofoor”. Misschien, dat ik ze geschreven heb, maar dan heb ik zijn gedachten vertolkt. Ir. *Wijffels* en prof. *De Quay* behoren zeker tot de „Christofoor”-groep gerekend te worden. Oud-Minister mr. *E. Sassen* kon u toen ook tot de „Christofoor”-groep rekenen.

83734. De **Voorzitter**: Bedoelt u *Toon Wijffels*?

A. Neen, de oud-Minister ir. *Frans Wijffels*. *Toon Wijffels* is niet mee geweest naar Londen. Ik weet overigens niet precies meer wie die 17 waren; als u hen noemt, kan ik zeggen, of zij tot de „Christofoor”-groep behoren.

83735. De heer **Koersen**: Was de heer *de van der Schueren* toen militair commissaris in Noordbrabant?

A. Ja.

83736. De **Voorzitter**: Heeft u zelf die tijd doorgebracht in Nijmegen?

A. Ik was zwervende; ik woonde gedeeltelijk in Nijmegen, gedeeltelijk in Tilburg. „Je Maintiendrai” moest gedrukt worden in drie plaatsen: in Maastricht, in Nijmegen en in Eindhoven. Dus ik zwierf!

83737. De **Voorzitter**: Heeft u zelf nog iets toe te voegen aan hetgeen u verklaard heeft?

A. Over het artikel, dat u noemde, kan ik nog dit zeggen. Wij waren niet tegen deze Regering, integendeel; wij hebben ons tijdens de bezetting zeer bepaaldelijk achter de Regering geplaatst. Wij achtten het echter niet gewenst, dat deze Regering aan de overzijde zich actief ging inlaten met de zaken in het zuiden na de bevrijding. In de eerste plaats, omdat zij daaraan ontgroeid was; wij stuurden liever aan op een soort interregnum. Wij hadden het gevoel, dat er een grote afstand was tussen de opvattingen van de Regering in Londen en de onze; wij erkenden haar gaarne als onze Regering; daartegen ging het bezwaar niet, maar wij wensten, dat men zoveel mogelijk de zaken overliet aan de bevoegde mensen ter plaatse. Wij waren bevreesd, dat wij twee soorten van gezag naast elkaar zouden krijgen.

83738. De **Voorzitter**: Naast elkaar kon niet; de Regering stond altijd nog boven het Militair Gezag.

A. Maar men zou dan toch twee soorten van gezag krijgen. Wij vreesden zeer, dat de Regering de maatregelen, die genomen moesten worden, zou tegenhouden. Het was een moeilijke tijd; er moest vaak à la minute beslist worden; dat was ook eis voor de gehele oorlogvoering. Wij waren bevreesd, dat het remmend zou werken, wanneer doorlopend overleg moest plaats hebben tussen Militair Gezag en Regering. De Regering zou de doorslag geven. Het zou intussen gaan ten koste van compromissen en van oponthoud.

Wij hadden er geen bezwaar tegen, dat de Regering het opper-toezicht had, maar achtten het gewenst, dat zij haar bevoegdheden grotendeels delegerde aan het apparaat, dat ter plaatse werkte. Wat men in de leiding van het Militair Gezag voor bedoelingen had, was mij onbekend. Er is in onze kring practisch nooit over gesproken, dat bij enkelen dictatoriale tendenzen een rol zouden spelen. Daar ging het ons niet om. Wij zagen het Militair Gezag als onze mensen, die ter plaatse op dat ogenblik op voortvarende wijze de leiding gaven. Wij zouden zeker geen steun gegeven hebben aan minder democratische inzichten.

83739. De **Voorzitter**: U hebt in de aanvang gezegd, dat, toen „Cristofoor” onder leiding van u en van *van Kempen* kwam, het van karakter veranderde, dat het te voren uitsluitend een verzetsblad was en dat toen de politieke vragen op de voorgrond kwamen. U hebt dit waarschijnlijk zo bedoeld, dat toen beide elementen naar voren kwamen, want het bleef natuurlijk een verzetsblad.

A. Ja, het bleef een verzetsblad.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

C. J. A. M. TEN HAGEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

KRANENBURG, *griffier*

ZITTING VAN VRIJDAG 1 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, de heer Schilthuis en jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen, leden, alsmede de heer Kranenburg, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Ir. DIRK COENRAAD CAREL BARON VAN BOETZELAER,
oud 49 jaar, wonende te Amsterdam,
waterbouwkundig ingenieur.

Hij legt de eed af als getuige.

83833. De *Voorzitter*: Er is een onderwerp, betrekking hebbend op het Militair Gezag, zoals dat in de winter van 1944/1945 in het zuiden van Nederland heeft gefunctioneerd, waaromtrent wij u gaarne een vraag wilden stellen. Het is ons nl. gebleken, dat u, naar ik meen, in het einde van Januari 1945, aan generaal *Kruls* mededelingen hebt gedaan over geruchten, die de ronde deden, als zou er gevaar bestaan, dat de procureur-generaal, de heer *Speyart van Woerden*, gekidnapt zou worden. Wij zouden gaarne van u vernemen, wat voor geruchten dit zijn geweest en hoe deze te uwer kennis zijn gekomen, wat ze precies inhielden en, hetgeen misschien wel de belangrijkste vraag is, waar vandaan ze afkomstig waren.

A. Ik zal trachten het uit mijn geheugen op te graven. Ik weet er natuurlijk nog wel iets van. Wij hadden geregeld van het Militair Gezag te Breda samenkomsten met een commissie uit de illegaliteit. Deze samenkomsten hadden elke Zondagochtend plaats.

83834. De *Voorzitter*: Welke functie vervulde u toen?

A. Militair commissaris voor het district Breda.

Daar zat een aantal heren in, o.a. *Cor van der Hooft*, nu zijnde burgemeester van Willemstad. Deze was een groot illegaal man in Breda. In deze commissie zat ook nog een dokter, een zenuwarts; de naam is me ontschoten. Ik herinner me wel, dat hij in de Zandberglaan woonde. Tevens was in deze commissie tegenwoordig de heer *Deelen*, tegenwoordig voorzitter van de krijgsraad te 's Hertogenbosch. Die dokter woonde in de Zandberglaan 19 of 21.

Op een van deze Zondagen kwam *Cor van der Hooft* met een briefje. Het was een onderschept briefje, door zijn mensen onderschept. Daarop stond, dat de heer *Speyart van Woerden*, bij de illegaliteit blijkbaar geen persona grata zijnde, de reden waarom zat hem in het verschil van mening over de vervolging van collaborateurs, etc., zou worden uitgeschakeld. Ik weet niet precies meer de juiste bewoordingen, waarin dit briefje was gesteld. We hebben hier lang over gepraat. Ik weet wel, dat ik daardoor niet zo zeer geïmponeerd was, omdat het mij nogal fantastisch leek, dat zo iets zou kunnen gebeuren. Ik weet wel, dat er op deze bespreking werd gezegd: Je kunt toch wel van alles verwachten in deze wilde tijd, kidnappen, zelfs onschadelijk maken. Het bleek in ieder geval belangrijk genoeg om de volgende dag, een Maandag, met de andere zaken, die ik had, naar generaal *Kruls* te gaan en deze zaak met hem te bespreken, aangezien ik het niet verantwoord achtte, dit zonder meer naast mij neer te leggen, mede ook door de aandacht, die men in deze illegale commissie er toch wel aan wenste te hechten. Vandaag lijken deze verhalen nog meer fantastisch. Breda was nog betrekkelijk lang onder dreiging van de Duitsers geweest, die aan de overkant van de Maas zaten. Het was niet zo erg als in 's Hertogenbosch. Eerst acht weken later was het werkelijk helemaal vrij.

83835. De *Voorzitter*: Hoe was de reactie van generaal *Kruls* op de mededeling, die u hem bracht?

A. Als ik het mij goed herinner, vond deze de mededeling ook nogal fantastisch. Ik ben daarna andere zaken gaan doen en op het einde van die Maandagmorgen werd ik weer bij de generaal geroepen. Deze zeide mij toen dit geval in Londen te willen bespreken.

83836. De *Voorzitter*: Dus toen vond generaal *Kruls* het ineens wel belangrijk?

A. De generaal heeft het blijkbaar besproken met andere heren.

83837. De *Voorzitter*: Weet u niet met wie hij het heeft besproken?

A. Dat kan ik u niet zeggen, dat herinner ik mij niet meer.

83838. De *Voorzitter*: Bent u toen inderdaad met de heer *Kruls* naar Londen gegaan?

A. Ja.

83839. De *Voorzitter*: Waar hebt u toen uw wetenschap op dit punt moeten mededelen?

A. De generaal heeft de zaak voorgelegd aan, naar ik meen, de heer *van Angeren*, die toen weer secretaris-generaal van Justitie was. Het was net in de tijd, dat de heer *van Heuven Goedhart* Minister van Justitie was.

83840. De *Voorzitter*: Deze was in die tijd demissionair. Einde Januari 1945 was het Kabinet afgetreden en het was nog vóór het optreden van het nieuwe Kabinet.

A. Dat herinner ik mij niet precies meer.

We hebben het toen 's avonds met de heer *van Lidth de Jeude* besproken. In ieder geval hebben we ook de heer *van Angeren* gesproken. Ik ben er verder niet meer bij geweest.

83841. De *Voorzitter*: Bent u niet naar de Minister-President geweest?

A. Neen. Generaal *Kruls* heeft verder deze zaken medegedeeld. Hij heeft mij nog enige vragen gesteld en de heer *van Lidth de Jeude* op die avond ook speciaal over details en over verhoudingen in Breda en omgeving. De volgende ochtend ben ik nergens bij tegenwoordig geweest. Wij hebben die middag, d.w.z. Dinsdagmiddag, bij de heer *Gerbrandy* geluncht in het Brown's Hotel.

83842. De *Voorzitter*: Dus u hebt de heer *Gerbrandy* dit geval ook verteld?

A. Ja. Het was eigenlijk meer in het algemeen. Er waren geen besprekingen. Daar hoorde ik uiteraard ook niet bij.

83843. De *Voorzitter*: Hoe was de reactie van de heer *van Angeren* op de mededelingen, die u deed?

A. Ik kan mij dat heel moeilijk herinneren. Ik meen, dat de heer *van Angeren* het ook wel ernstig vond, althans de moeite waard om daar eens grondig over te praten.

83844. De *Voorzitter*: Is in uw tegenwoordigheid niet besproken, dat men de procureur-generaal naar Londen wilde laten komen?

A. Daar weet ik niets positiefs van. Ik heb toen wel een gezegd couvert meegekregen. Ik wist echter niet, wat de inhoud was. Ik moest dit couvert doen brengen naar de heer *van Heuven Goedhart*. Deze woonde toen bij Oisterwijk. Ik heb het couvert meegenomen naar Breda en door een officier verder laten brengen. Ik heb pas weken daarna gehoord, wat de inhoud was.

83835. De **Voorzitter**: U wist dus niet tot welke conclusie de heren in Londen waren gekomen?

A. Neen, positief niet. Ik heb alleen nogmaals mededelingen van generaal *Kruls* bevestigd. Hij heeft mij meegenomen als de man, die het nauwe contact met dat briefje had gehad.

83846. De **Voorzitter**: Is de heer *Deelen*, die op die Zondagmorgen bij de bespreking was, dezelfde als de heer *Deelen*, die daarna tijdelijk de functie van de heer *Speyart van Woerden* heeft vervuld?

A. Ja, de latere procureur-fiscaal in Den Bosch.

83847. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Kunt u zich nog iets meer herinneren van hetgeen er op dat briefje stond? Ik meen, dat u het woord uitschakelen gebruikte. Uitschakelen is niet hetzelfde als kidnappen.

A. Neen.

Ik bedoel er dit mede: Uit het briefje bleek duidelijk, dat men geweldmaatregelen wenste te plegen van de zijde van de illegaliteit. De illegaliteit had geen officiële macht. Die kon hoogstens komen vragen: Wil je een mijnheer schorsen?

83848. De **Voorzitter**: Weet u ook aan wie en van wie dat briefje was? Of was het anoniem?

A. Dit briefje was volkomen anoniem. Ik weet zeker niet, aan wie of van wie het was. We hebben het wel gevraagd, maar men heeft er zich niet over uitgelaten.

83849. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wie bracht het ter tafel?

A. *Cor van der Hooft*. Misschien dat deze er u nog enkele inlichtingen over zou kunnen geven. *Cor van der Hooft* stond bij ons en ook bij de bona fide mensen in Breda als zeer betrouwbaar en zeer kalm bekend, gezien de illegale verhoudingen. We hebben er wel naar gevraagd, maar u weet, hoe die toestanden dan waren: Wees blij, dat wij dit ding onderschept hebben. Ik weet wel, dat wij er over hebben gesproken, of dit briefje echt was. Het was onder een gemengd Engels-Canadese bezetting — naar mijn mening — beslist niet toelaatbaar, dat de hoogste politiefunctaris op de een of andere wijze werd iitgeschakeld door illegale handelingen. Dat was onder deze omstandigheden zeker niet toelaatbaar.

83850. De **Voorzitter**: Wat u hebt verteld van de reacties, die u hebt gemerkt van de heren, aan wie u dit hebt medegedeeld, kwam allemaal hierop neer, dat zij een bedenkelijk gezicht trokken en dat zij het nogal ernstig vonden. Hebt u geen enkele keer ergens de reactie ontmoet: Als die plannen inderdaad bestaan, behoort het Militair Gezag de nodige maatregelen te nemen, dat zulke dingen niet gebeuren?

A. Deze reactie is wel opgetreden, maar het Militair Gezag had in feite geen macht. Wij konden wel beschikken over militairen, maar het waren buitenlandse militairen. In Brabant hadden wij geen militaire macht.

83851. De **Voorzitter**: Er is tenslotte geen leger nodig om een procureur-generaal te beschermen., Dat is ook mogelijk met een beperkt aantal rechercheurs.

A. U weet, dat de politie zelf nog niet gezuiverd was.

83852. De **Voorzitter**: Ja, dat is het verhaal, dat wij altijd uit het zuiden krijgen. Het is echter niet aan te nemen, dat in het gehele zuiden niet vijf of zes betrouwbare rechercheurs te vinden waren. Zo was het tenslotte met de politie ook niet gesteld.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De heer *Speyart* had daar toch een lange ervaring en een kring om zich heen.

A. Ja, ik ken de heer *Speyart* persoonlijk.

83853. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het lijkt mij helemaal niet zo eenvoudig de heer *Speyart* te kidnappen.

A. Mij ook niet. Maar u weet ook, dat er groepen van honderden waren, die onder de ogen van de Engelsen en ons zelf kans zagen hele boerderijen leeg te halen. Ik behoef u maar de naam van *Toon Dankaerts* te noemen met zijn groep van over de tweehonderd man, tot aan de tanden gewapend.

83854. De **Voorzitter**: Om op mijn vraag terug te komen, hebt u nergens bij een van de heren, die u hebt gesproken, de reactie ontmoet, dat de heer *Speyart van Woerden* op zijn plaats moest blijven en behoorlijk beschermd moest worden?

A. Het was natuurlijk wel algemeen de opinie, ten minste zeker de eerste reactie, vandaar de reis naar Londen. Bij de besprekingen aldaar was ik dus zelf niet.

83855. De **Voorzitter**: U hebt dus uit niemands mond die reactie met zoveel woorden gehoord?

A. Zoals ik u zoëven al zei, was de mening van generaal *Kruls* en van mij, toen ik naar Brussel ging: Het is ontoelaatbaar, dat het hoofd van de politie iets zou overkomen. Dat was dus de eerste reactie van iedereen.

83856. De **Voorzitter**: Het gaat er echter om, hoe men dat wilde voorkomen. Door aan de druk gevolg te geven en de procureur-generaal naar Londen te laten overkomen, of door te zeggen: We zullen nog eens zien, dat dat gebeurt.

A. Dat onttrekt zich aan mijn beoordeling.

83857. De **Voorzitter**: Die laatste reactie hebt u niet met zoveel woorden van iemand gehoord?

A. Toch wel, zoals: De man mag niets overkomen.

83858. De **Voorzitter**: Dat kon men ook bereiken, door de procureur-generaal naar Londen te laten komen.

A. We begrijpen elkaar misschien verkeerd. Hij is wel naar Londen gegaan, maar hij is weer teruggekomen.

83859. De **Voorzitter**: Ja, maar toen was de heer *Speyart* niet meer in functie.

A. Toen was ik net in Maart overgeplaatst. Dat is waar, u heeft gelijk. Hij is ruim drie maanden niet in functie geweest. Die hele geschiedenis heb ik toen verder niet meer meegemaakt, hoogstens van horen zeggen.

83860. De **Voorzitter**: Nadat u op die Zondag van dat onderschepte briefje kennis had genomen, bent u 's Maandags naar Brussel gegaan en vervolgens bent u met generaal *Kruls* naar Londen gegaan. Als ik het dus goed begrijp, werd die bedreigde procureur-generaal gedurende al die tijd in onwetendheid gelaten van hetgeen hem boven het hoofd kon hangen.

A. Ik weet niet, wat generaal *Kruls* heeft gedaan tussen die Maandagochtend en het naar Londen gaan.

83861. De **Voorzitter**: Het staat vast, dat de heer *Speyart* niet is ingelicht. Tijdens al dat reizen en trekken had die bedreiging gemakkelijk kunnen zijn voltrokken.

A. Woonde hij niet in 's Hertogenbosch?

De **Voorzitter**: Ik meen in Breda.

A. Zijn moeder woonde in Breda, hij woonde in 's Hertogenbosch.

83862. De **Voorzitter**: Hij woonde ook te Breda, hij woont er nu nog. Misschien verbleef hij tijdelijk te 's Hertogenbosch; dat weet ik niet. Hij woonde met zijn moeder te Breda.

A. Dan kwam hij in die tijd vaak Zaterdags en Zondags thuis. Hij reisde toen met een auto met minstens één marechaussee.

83863. De **Voorzitter**: Dat is mogelijk.

Het had intussen toch voor de hand gelegen om de procureur-generaal zelf te waarschuwen. Die vergadering was op Zondag.

A. Ik weet wel, dat de provinciaal militaire commissaris in den Bosch is gewaarschuwd, de heer *de van der Schueren*, nu Commissaris der Koningin in Overijssel.

De **Voorzitter**: Het eerste, dat de heer *Speyart van Woerden* er blijkbaar van heeft gehoord, is dat briefje, dat de heer *Gerbrandy* uit Londen aan Minister *van Heuven Goedhart* heeft gezonden.

1) Nota, door de heer van Boetzelaer aan het stenogram van zijn verhoor toegevoegd.

Ten eide een inzicht te krijgen in de z.g. kidnap-affaire van de heer *Speyart van Woerden* is het van belang de situatie in het zuiden gedurende de eerste maanden van het jaar 1945 te schetsen.

De oorlog was nog aan de gang, de Duitsers lagen aan de overkant van de Maas en Koordbrabant was nog steeds frontgebied. De Engelsen en Canadezen hadden uit de illegaliteit troepen opgeroepen ter verdediging van de Maaslinie en hadden voorts de illegaliteit ingeschakeld bij het opsporen van militair onbetrouwbare elementen. In de ogen van de illegaliteit waren dit in de eerste plaats alle N.S.B.-ers en alle collaborateurs.

Een hoogst abnormale toestand dus, waarbij vele lieden, die onder de bezetting verdienstelijk werk hadden verricht, nu ineens in werk werden ingeschakeld, waartoe zij zowel de ervaring als de capaciteiten misten. Dat deze illegaliteit onder deze omstandigheden de arrestatie en vervolging van wie zij als collaborateurs beschouwden, als hun allerbelangrijkste taak beschouwden, is dus verklaarbaar. Het is deze kwestie, die m.i. als achtergrond van de kidnap-affaire moet worden gezien.

Over de door de voorzitter ter zitting van 1 September j.l. gestelde vragen nadenkende, heb ik nog enige feiten uit mijn herinnering kunnen opdiepen, die een reconstructie van de situatie in die tijd althans enigermate mogelijk maken.

Omstreeks Januari Februari 1945 waren er in Eindhoven op hoog niveau besprekingen gaande over de procedure van de vervolging der collaborateurs. De illegaliteit stelde, dat dit geheel door haar diende te geschieden waartegenover de Procureur-Generaal van mening was, dat dit door de Justitie, resp. de politie diende te geschieden. Naar mijn herinnering werd deze laatste mening ook door het Militair Gezag onderschreven. Zonder hier nu op de merites der twee standpunten in te gaan, kan worden vastgesteld, dat de illegaliteit deze kwestie zeer hoog opnam en hiervan een zeer principiële zaak maakte.

Op het moment nu, dat het bedoelde onderschepte briefje in mijn handen kwam, waren de onderhandelingen aan het vastlopen en kreeg de illegaliteit blijkbaar de angst, dat zij her verliezen zou. Ik herinner mij nu, dat de heer van *der Hooft* de uitlegging van het briefje gaf, dat er eerst gevaar voor de P.G. dreigde,

Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt. Ik sluit het verhoor. ¹⁾

D. C. C. VAN BOETZELAER.

DONKER, *voorzitter*.

SCHILTHUIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KRANENBURG, *griffier*.

indien de onderhandelingen zouden mislukken. Bovendien verzekerde hij, dat hij de betreffende illegale groep nog wel enige dagen van rigoureuze maatregelen zou kunnen afhouden. Zoals reeds gezegd, stond ieder der aanwezigen uiteraard fel tegen illegale handelingen als de bedoelde. De invloed van de heer *van der Hooft* op de verschillende illegale groepen kennende, leek het gevaar voor de veiligheid van de P.G. zeer gering. Bovendien zouden eventuele maatregelen voor zijn veiligheid door de Mil. Commissaris in den Bosch moeten worden genomen, daar de P.G. in een R.K. Gesticht aldaar inderdaad kamers had betrokken. Zoals reeds in het verhoor gezegd, was de Provinciaal Militaire Commissaris van het bewuste briefje op de hoogte gebracht. Ik herinner mij voorts ook nog aan de heer *van der Hooft* de toezegging te hebben gedaan, dat door de Staf van het M.G. (te Brussel) voor het eind van de week op een of andere wijze op dit briefje zou worden gereageerd. De heer *van der Hooft* gaf de verzekering, dat tegenover de P.G. van de zijde der illegaliteit tot dan niets zou worden ondernomen. Om onjuiste conclusies te vermijden voeg ik hier volledigheidshalve nog aan toe, dat de heer v. d. H. m.i. niets met de slechte plannen te maken had. Hij had echter wel enig contact met deze groep, die de plannen koesterde, en blijkbaar door zijn „goodwill”, die hij alom genoot, ook voldoende invloed bij deze mensen. Wellicht, dat hij uw commissie nog nadere bijzonderheden kan mededelen.

Uit deze reconstructie blijkt dus, dat er geen gevaar voor enige actie op korte termijn aanwezig was, en dit is dus het antwoord op de vraag, waarom niet onmiddellijk veiligheidsmaatregelen werden getroffen. Om het beeld van die abnormale tijd nog iets vollediger te maken, zij nog vermeld, dat ook mij vele malen dreigbrieven hebben bereikt of dat bedreigingen mij mondeling ter ore kwamen.

De importantie van de figuur van de P.G. noodzaakte mij uiteraard deze zaak met de generaal *Kruls* te bespreken, die volledig op de hoogte was van de stand der bovenvermelde onderhandelingen. Zijn staf en de Regering waren m.i. de enige instanties, die in staat waren de situatie te beoordelen, daar zij beide tot de partijen behoorden, die de besprekingen in Eindhoven voerden.

ZITTING VAN VRIJDAG 1 SEPTEMBER 1950

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Schilthuis en jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen, leden, alsmede de heer Kranenburg, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: g, h, j en o.

Verhoor van

JOHANNES JOSEPHUS FRANCISCUS BORGHOUTS,
oud 39 jaar, wonende te Rotterdam, majoor der infanterie.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 83865 tjm 83974 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

83975, De **Voorzitter**: Waar richtte die sabotage zich in hoofdzaak op?

A. Op de Duitse Wehrmacht, zoals het vervoer, bunkers en dergelijke dingen. Voor een deel werd dit overgelaten aan het plaatselijk inzicht van de gewestelijke sabotagecommandant, maar de voornaamste richtlijnen van bovenaf betroffen het vervoer.

83976. De **Voorzitter**: Heeft de C.B.S. in de tweede helft van April nog medegedeeld, dat het wenselijk was deze werkzaamheden te temperen, in verband met de onderhandelingen?

A. Ja. Op een gegeven moment heeft de chef staf van de C.B.S. om een bespreking gevraagd. Ergens in Amsterdam hebben wij die gehouden en daar deelde hij mij mede, dat *van den Berg*, dus de heer *Six*, naar den Haag was geweest en daar met enkele andere mensen besprekingen voerde met *Seyss-Inquart* over de voedselvoorziening. Hij vertelde, dat de volgende voorlopige overeenkomst zou bestaan: *Seyss-Inquart* wilde dan wel voedseldroppings of invoer van voedsel toestaan en hij zou de razzia's en fusilleringen stopzetten, maar dan moesten wij van onze kant de sabotage stopzetten. Ik heb ten antwoord gegeven, dat ik dit niet accepteerde, omdat ik de toezegging van *Seyss-Inquart* niet vertrouwde, maar dat ik genoeg zou nemen — wat betreft de stopzetting van de razzia's en de fusilleringen en de arrestaties — met een toezegging van de Oberbefehlshaber, omdat naar mijn mening de Oberbefehlshaber zich niet zou storen aan alles, wat *Seyss-Inquart* zei. De chef staf was het daarmee eens. Voor alle zekerheid heb ik de Prins te Londen een telegram gezonden, waarin ik hem de situatie uiteen heb gezet en om instructies heb gevraagd. Intussen zijn die besprekingen blijkbaar verder gegaan en is op een gegeven moment een overeenkomst tot stand gekomen, dat de voedseldroppings inderdaad zouden plaats vinden, en toen kreeg ik van de C.B.S. bericht, dat inderdaad de zaak stopgezet moest worden.

83977. De **Voorzitter**: Weet u de datum nog?

A. Dat zou ik mij niet kunnen herinneren.

83978. De **Voorzitter**: Was het vlak voordat de voedseldroppings begonnen?

A. Onmiddellijk daarvóór. Na twee of drie dagen bleek reeds, dat inderdaad juist was wat ik had gedacht, want de Duitse Wehrmacht en de S.S. gingen rustig verder met fusillering en razzia's.

83979. De **Voorzitter**: Het schijnt toch wel op kleinere schaal te zijn gebeurd.

A. Ik heb de C.B.S. toen gezegd, dat ik persoonlijk contact wilde opnemen met de Befehlshaber. Dat is mij gelukt. De eerste keer is het mislukt, ik ben toen in het Gooi terechtgekomen bij een generaal, wiens naam ik nu ben vergeten. De tweede keer zou ik door bemiddeling van de heer *Walterscheid*, oud-directeur van Philips

in Polen, die in het Gooi woonde, en via de Ortskommandant te Amsterdam een onderhoud hebben met de Oberbefehlshaber in den Nederlanden.

De Ortskominandant vroeg mij toen wat mijn rang was en toen heb ik gezegd: majoor. Hij zei toen, dat generaal *Blaskowitz* alleen met een generaal wilde spreken, waarop ik heb geantwoord, dat ik dan een generaal zou laten komen. Ik ben dus naar de heer *Koot* gegaan en ik heb hem gezegd, hoe deze zaak stond en dat ik het zeer belangrijk achtte, maar omdat *Blaskowitz* alleen met een generaal wilde spreken had ik gezegd, dat hij generaal was. De heer *Koot* had er bezwaren tegen, hij vond het niet in overeenstemming met zijn militaire eer, enz., maar hij heeft er uiteindelijk in toegestemd. Met de heer *Koot* ben ik dus naar Hilversum gegaan. Wij hebben daar niet met *Blaskowitz* gesproken, maar met zijn chef staf, generaal-majoor *Reichelt*.

83980. De **Voorzitter**: Wanneer is dat gebeurd?

A. De tweede helft van April, de juiste datum kan ik niet zeggen. Er zijn toen bepaalde afspraken gemaakt en wij hebben ook afgesproken, dat wij nog eens zouden terugkomen met de heer *Kok*, op het ogenblik generaal bij de genie, omdat een van onze eisen was, dat de voorbereidingen tot de inundaties ongedaan zouden worden gemaakt. De afspraak was, dat de heer *Kok* met een geniemann van de Duitsers langs de verschillende werken zou rijden en verschillende aanwijzingen zou geven. Dat is ook gebeurd.

83981. De **Voorzitter**: Welke waren de punten, die de heer *Koot* en u met *Reichelt* hebben besproken?

A. De kwestie van het stopzetten van de razzia's, fusilleringen, vorderingen en ook de inundaties.

83982. De **Voorzitter**: Over de inundaties is dus nog een latere bespreking, waarbij ook de heer *Kok* tegenwoordig was, gevolgd. Kreeg u, wat de eerste drie punten betreft, een positieve toezegging, dat het zou worden stopgezet?

A. Het zou worden stopgezet, mits wij de sabotage stopzetten.

83983. De **Voorzitter**: Is het ook gebeurd?

A. Ja, en toen heb ik ook de order uitgegeven, dat er niets meer mocht gebeuren.

83984. De **Voorzitter**: Het zou toch wel prettig zijn de datum daarvan precies te weten.

A. Als ik mij niet vergis, is daarover een publicatie geweest, ik geloof, van de O.D. Ik heb het ergens gelezen.

83985. De **Voorzitter**: In het memorandum van Vertrouwensmannen over het Duitse aanbod tot beëindiging der feitelijke vijandelijkheden in het nog bezette Nederlandse gebied in April 1945 staan twee bijlagen en wel no. 20 en no. 21. De eerste is een protocol van de besprekingen in het Gooi op 4 Mei 1945 om 15 uur tussen de C.B.S. generaal-majoor *H. Koof*, de C.S.G., majoor *J. J. F. Borghouts* en het hoofd van de sectie V.B.S., majoor der genie *J. Kok*, van Nederlandse zijde met General-Leutnant *Reichelt*, Oberst-Leutnant *Schröder*, Ortskommandant van Amsterdam, en Major Graf *von Plessen* van Duitse zijde, waarbij verder aanwezig was de heer *Walterscheid* als bemiddelaar.

Op 6 Mei 1945 om 12 uur is er weer een bespreking geweest in het kwartier van General-Leutnant *Reichelt* tussen de C.B.S., de C.B.T., majoor *Six*, de C.S.G., majoor *Borghouts* en het hoofd sectie V der B.S., majoor *Kok*, en General-Leutnant *Reichelt*, Oberst-Leutnant *Schröder* en Major *von Oldershausen* van Duitse zijde. Zijn dat de besprekingen, die u bedoelt?

A. Dat zullen de besprekingen geweest zijn.

83986. De **Voorzitter**: Toen was de oorlog in feite al afgelopen.

A. Majoor *Kok* is toen nog op stap geweest.

83987. De **Voorzitter**: Als ik u goed heb beluisterd, zouden bij de eerste bespreking alleen de heer *Koot* en u aanwezig zijn geweest, terwijl volgens de protocollen van deze besprekingen resp. op 4 en 6 Mei 1945 majoor *Kok* beide malen aanwezig was. De vraag is nu, of u zich vergist hebt en majoor *Kok* ook bij de eerste bespreking aanwezig is geweest of dat er vóór de 4de Mei reeds een bespreking met generaal *Reichelt* is geweest, waarbij alleen u en de heer *Koot* aanwezig waren. Dit lijkt mij onwaarschijnlijk, omdat het protocol van die bespreking hierin dan ook zou zijn vermeld.

A. Mag ik het even zien, dan kan ik aan de inhoud zien, of het de eerste of tweede bespreking was. Het is inderdaad de eerste bespreking geweest, want het is begonnen met een misverstand in zake de vraag wie de wens tot besprekingen had geuit. De heer *Kok* is dus de eerste keer wel aanwezig geweest.

83958. De **Voorzitter**: Dit betekent dus, dat de sabotage van Nederlandse zijde eigenlijk pas definitief is stopgezet op of na de 4de Mei 1945.

A. Het is twee keer stopgezet, de eerste keer op verzoek van de C.B.S. na de besprekingen met *Seyss-Inquart*. Toen de fusilleringen doorgingen, heb ik een telegram naar Londen gestuurd en gezegd, dat men zich van Duitse zijde niet hield aan beloften, die waren gedaan en dat ik mij daarom ook niet meer geuonden achtte en dus order had gegeven weer te saboteren.

83989. De **Voorzitter**: Hoe lang heeft het de eerste keer stopgegaan?

A. Wel een week of tien dagen.

83990. De **Voorzitter**: Hebt u de overtuiging, dat, toen u het de eerste keer hebt stopgezet, al uw mensen daaraan gevolg hebben gegeven?

A. Ja.

83991. De **Voorzitter**: Het zou op zich zelf niet zo vreemd zijn, indien dit niet het geval was geweest, omdat de groepen nogal verspreid door het land waren.

A. Het was toen niet meer zo uitgebreid, want het betrof slechts drie provincies, Noord- en Zuidholland en Utrecht.

83992. De **Voorzitter**: Uw commandanten kennende, hebt u dus wel de indruk, dat zij er zich aan hebben gehouden?

A. Ik heb er zelfs een indirect bewijs voor. Bij de besprekingen, welke ik vóór de capitulatie niet de S.D. heb gevoerd, heeft men gevraagd, waarom dit gebeurde, omdat men het zo verwonderlijk vond, dat plotseling de hele zaak stop was gezet. Men kon niet begrijpen, dat de organisatie zo strak was, dat, wanneer er een bevel uitging, het ook inderdaad werd opgevolgd.

83993. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *van der Gaag* nog ontmoet?

A. Ja, ik meen in Brussel.

83994. De **Voorzitter**: De heer *van der Gaag* heeft hier het een en ander gezegd over uw optreden als commandant van het strijdend gedeelte en hij heeft zijn visie gegeven over uw opvatting hierover. Het is wel goed, dat u dit even hoort, zodat u eventueel uw mening daarover kunt plaatsen.

Sprekende over het optreden van generaal *Koot*, zegt de heer *van der Gaag*:

„Naar mijn mening ontmoetten de organisatie in militair verband en de verschillende benoemingen, voor zover men van benoemingen kon spreken, tegenwerking van de K.P. Het gaf in ieder geval grote oppositie van de zijde van „Peter Zuid“, die ik in Londen heb ontmoet (*Borghouts*). Die was zeer tegen die organisatie gekant. Het is bijna tot woorden gekomen in tegenwoordigheid van de Prins. Als het doorgaat met die commandant, zei *Borghouts*, doen wij niets meer.”

Dit zou dus in Februari 1945 gebeurd zijn. De heer *van der Gaag* vervolgt:

„Er is van die kant steeds wrevel geweest. Dat is een van de redenen, waarom ik de eerste reis naar Engeland heb gemaakt, om de Prins te vertellen wie de commandant was. Blijkbaar is er iemand van de K.P. naar de Prins gegaan, die heeft gezegd: „Wanneer die commandant gehandhaafd blijft, zakt het hele verzet in elkaar.“ Bij het eerste gesprek met de Prins zeide deze: „Nu ik de uiteenzetting van *Richard* — dat was ik — heb gehoord, moet ik mijn mening veranderen“. Dat was dus wel een bewijs, dat de Prins daarvoor van oordeel was: wanneer generaal *Koot* gehandhaafd wordt, zal het in het noorden een chaos worden. Ik heb dit met kracht bestreden, tot grote ergernis van *Borghouts*. Wanneer ik niet naar het zuiden was gegaan, zou de commandant *Koot* niet gehandhaafd zijn; dat staat voor mij vast. Dat is geen verdienste van mij, maar meer een samenloop van omstandigheden. Ik vond het noodzakelijk, dat de commandant *Koot* aanbleef; hij bundelde en dat was noodzakelijk. Het ging er immers op lijken, dat binnenkort met de wapenen zou moeten worden opgetreden.”

Op een gegeven moment zeg ik de heer *van der Gaag*, dat *Peter Zuid*, die bezwaren had tegen de positie van generaal *Koot*, later in Maart 1945 krachtens een beslissing van de bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten in het bezette gebied was gekomen. Daarop zegt de heer *van der Gaag*: „Ja, hij is gedropt“. Ik vraag dan: „Bestaat daar verband tussen? Waarschijnlijk wel!“, waarop de heer *van der Gaag* antwoordt:

„Hij heeft op de duur toegegeven, maar het heeft mij uren spreken gekost om *Borghouts* er toe te bewegen eieren voor zijn geld te kiezen en ons niet in de steek te laten. Van dat ogenblik af is hij bijzonder loyaal geweest. Toen hij zei: „Ik zal meewerken!“, heeft hij dit loyaal gedaan. Mij is gedropt en heeft samenwerking met *Koot* gezocht en deze samenwerking is uitnemend geweest.”

Ik heb nog gezegd: „Heeft u *Borghouts* kunnen overtuigen, dat er een behoorlijke leiding moest komen onder leiding van de heer *Koot*?“ De heer *van der Gaag* zegt dan:

„Soms hadden deze discussies plaats waar de Prins bij was en soms in tegenwoordigheid van een kolonel van het Canadese leger, die steeds in de omgeving van de Prins verkeerde en die veel met de droppings te maken had. De laatste was een Belg. De mensen, die gedropt werden, kwamen eerst bij hem; men kon Nederlands met hem spreken. Deze was er eigenlijk voortdurend bij. Verder *Peter Zuid*; deze is heel moeilijk te bewegen geweest zijn standpunt te wijzigen, maar toen hij eenmaal „ja“ had gezegd, was de zaak in orde en was hij volkomen loyaal.”

Geeft u dit nog aanleiding iets te zeggen?

A. Neen.

83995. De **Voorzitter**: Het is dus wel juist, dat u zich aanvankelijk verzette?

A. Neen, dat ben ik niet met de heer *van der Gaag* eens. Als de heer *van der Gaag* zegt, dat het verzet tegen de heer *Koot* was gericht, dan is dit beslist niet waar. Het verzet ging tegen deze organisatie, die niet was gesplitst. Ik begrijp hier nu uit, dat de heer *van der Gaag* één van de medewerkers is geweest — wat ik helemaal niet wist — die de oorspronkelijke bedoeling van de Prins om of *Lange Jan* of *Frank* tot commandant te benoemen ongedaan heeft gemaakt.

In een van de stukken, die u zo juist hebt voorgelezen, zegt de heer *van der Gaag*, dat de Prins na zijn uiteenzetting van mening veranderde, en dat moet in de periode zijn geweest, dat ik niet in de staf zat. De beslissing, zoals die oorspronkelijk was bedoeld om of *Frank* of *Lange Jan* tot commandant te benoemen, is dus op aandringen van de heer *van der Gaag* ongedaan gemaakt.

83996. De **Voorzitter**: Is dit wel helemaal juist? Als ik het mij goed herinner, hebt u gezegd, dat *Lange Jan* of *Frank* leider zou worden van de sabotage-afdeling., althans van het strijdend gedeelte. In die gedachtengang behoeft dit nog niet ongedaan te maken de overkoepelende positie van generaal *Koot*, zoals hij die later ook heeft gekregen.

A. U haalt waarschijnlijk twee periodes door elkaar. De organisatie is van het begin af aan niet geweest, zoals zij later is geworden. Ik spreek nu over de Delta. Wat betreft het driemanschap in de Delta

heb ik gezegd. dat daarvoor één commandant moest zijn en geen drie, dus of de vertegenwoordiger van de O.D., of de vertegenwoordiger van de K.P. of de veitegenwoordiger van de R.V.V. De O.D. deed niet mee aan het actie verzet, althans niet in de zin zoals de K.P. en de R.V.V. dit verstonden, zodat het een van de laatste twee moest worden, en dat is de bedoeling geweest.

83997. *Be Voorzitter:* Generaal Koot heeft op 20 September 1944 reeds het verzoek gekregen commandant te worden van die drieledige organisatie.

A. Het is mogelijk, dat weet ik niet.

83998. *De Voorzitter:* Vanaf 20 September heeft hij die functie dus al gehad. Hetgeen u bedoelt, gebeurde in October 1944 en wanneer u dus het idee had, dat hetzij *Lange Jan*, hetzij *Frank* commandant zou worden van het strijdend gedeelte — misschien stond de organisatie boven de rivieren u niet precies voor de geest —, dan zou dit toch precies dezelfde figuur zijn geworden als het in Maart 1943 is geworden. Ik begrijp nu, dat u in October 1944 in het zuiden niet precies op de hoogte was van de positie van generaal Koot op dat moment.

A. Zeker niet. Ik zat toen niet in de staf en was dus niet op de hoogte van alle berichten, die binnenkwamen, en ik was alleen aangewezen op een koerier zo te hooi en te gras.

83999. *De Voorzitter:* Daarom behoef het niet zo te zijn, dat de heer *van der Gaag* heeft gedaan, wat u dacht. Als men bij de staf van de Prins, wel wetende van het bestaan van generaal Kool, uw plan in de bestaande organisatie had willen passen, was het betoog van de heer *van der Gaag* niet nodig geweest. Bovendien kwam de heer *van der Gaag* eerst in Januari 1945 over.

A. Inderdaad. Blijkbaar is dit een misverstand geweest, zoals wel meer gebeurde.

84000. *De Voorzitter:* Misschien bestond bij de heer *van der Gaag* ook een misverstund ten opzichte van u, omdat hij blijkbaar het idee heeft gehad, dat uw oppositie zich in hoofdzaak richtte tegen generaal Koot, terwijl ik nu heb begrepen, dat uw positie zich meer richtte tegen de organisatorische vorm.

A. Het ging om het driemanschap en daarover schreef *Frank* mij ook.

84001. *De Voorzitter:* U hebt zoëven gesproken over besprekingen met de S.D. Kunt u daarover nog iets mededelen?

A. In de tweede helft van April heeft mij een verzoek bereikt om te komen spreken met twee topmensen van de S.D. in Noordholland. Dat verzoek heb ik afgeketst. In de eerste plaats wilde ik er in principe niet mee spreken en als ik het zou doen, zou ik alleen met de hoogste personen willen spreken. Daarmee was dat dus van de baan. Ruim een week later werd ik opgebeld door generaal Kool, die mij vertelde, dat er uit den Haag een verzoek was gekomen om met de topleiding van de S.D. te gaan praten en hij vroeg mij, of ik dit wilde doen.

84002. *De Voorzitter:* Was het een verzoek uit den Haag van Nederlandse zijde?

A. Neen, van Duitse zijde. Ik heb gezegd, dat ik er eerst vieren-twintig uur over wilde denken. In de eerste plaats vertrouwde ik het niet helemaal en ik voelde er niet voor vrijwillig op deze manier mijn hoofd in de muil van de leeuw te steken.

84003. *De Voorzitter:* Wist u, dat er op dat moment reeds besprekingen gaande waren?

A. Ja, maar niet met de S.D. Na rijp beraad, omdat ik dacht, dat er misschien toch nog iets uit te halen was, heb ik gezegd, dat ik zou gaan. Een overweging daarbij was, dat ik wilde trachten te voorkomen datgene, wat bij de bevrijding van het oosten was gebeurd, waar o.a. in Deventer of Zutphen op het moment van de bevrijding, toen dus de bevrijders de stad binnenrukten, nog een stel mensen door de S.D. is neergeschoten. Begin Mei ben ik dus naar den Haag gegaan; dat is geweest de dag, nadat wij de eerste keer met *Reichelt* hadden gesproken. 's Middags om halfvier ben ik dus daar gewest, en in bijzijn van de Finse consul, de heer *van der Vlugt*, heb ik gesproken met de heer *Cholwitz*, *Schreieder* en nog een ander.

84004. *De Voorzitter:* Niet *Schöngarth*?

A. Neen. De afspraak was gemaakt voor drie uur, maar ik ben expres een half uur later gegaan, omdat ik wilde zien, of er bijzondere maatregelen waren genomen. Ik ben dus om halfvier aangekomen en toen liet de heer *Schöngarth* zich verontschuldigen; hij was intussen weggegaan. Tijdens de besprekingen is hij nog opgebeld door *Cholwitz* of door *Schreieder*, dat weet ik niet zeker, die hem zei wat de afspraak was en hem vroeg, of hij er mee akkoord ging. Ik vond het niet nodig hem nog persoonlijk te spreken, maar wel dat hij wist wat er gebeuren ging.

Ik heb dus de zaak uiteengezet en o.a. heb ik gevraagd stopzetting van razzia's, fusilleringen en dergelijke, maar vooral, in verband met hetgeen er in het oosten was gebeurd, op het moment van de bevrijding de leden van de Binnenlandse Strijdkrachten uit de gevangnissen vrij te laten. Daar is men mee akkoord gegaan onder beding, dat ik een lijst zou inleveren van de mensen, die zaten. Na afloop van de bespreking ben ik naar het kantoor in den Haag gegaan en ik heb gezegd die avond nog een lijst op te maken van de mensen, van wie zij wisten, dat ze gevangen waren, en deze de volgende morgen in te leveren en dan zouden de mensen vrijgelaten worden. Intussen was het 6 Mei geworden en er is verder niets meer van gekomen. Naderhand heb ik nog een bespreking gehad met *Reichelt*. Vrijdag 4 Mei is via de radio de mededeling betreffende de capitulatie gekomen. Die dag had ik de bespreking met *Reichelt* gehad, waarin *Reichelt* o.a. had gezegd, dat West-Nederland in geen geval zou capituleren en dat hij zich niets aan zou trekken van een capitulatie van Duitsland. Ook de S.D. had mij dit duidelijk te verstaan gegeven. 's Avonds heb ik een telefoongesprek gehad met de Prins en met kolonel *van Houten*. Het gesprek begon om tien minuten vóór halfacht en heeft geduurd tot bij halfnegen; het vond plaats op de centrale van de C.I.D. in Amsterdam-Oost. De bedoeling was, dat er 's avonds laat een auto zou komen om mij terug te rijden naar het hoofdkwartier en ik zat dus te wachten en naar de radio te luisteren, toen om halfnegen het bericht van de capitulatie kwam. Ik voelde, dat er brokken van zouden komen. De mensen verschenen meteen op straat en er werd geroepen en gejuicht, maar even later werd er geschoten. De capitulatie zou Zaterdag 5 Mei, 's morgens om acht uur ingaan. Ogenblikkelijk heb ik een auto laten komen en ben ik naar mijn hoofdkwartier gegaan, waar ik contact heb opgenomen met de heer *Walterscheid* en de Ortskommandant, de Oberst-Leutnant *Schröder* en ik heb gezegd, dat ik ogenblikkelijk *Reichelt* wenste te spreken. Ik heb uiteengezet aan *Schröder* waarom ik dit wilde en deze heeft onmiddellijk contact opgenomen. Het gevolg is geweest, dat wij 's nachts om halftwaalf met ons drieën, *Schröder*, *Walterscheid* en ik, naar *Reichelt* zijn gegaan. Om twaalf uur kwamen wij aan en *Reichelt* begon onmiddellijk op te spelen en zei, dat hij niet bij de capitulatie was betrokken, enz. Tot 's morgens vier uur hebben wij zitten praten. Ik heb *Reichelt* gezegd, dat dit alles wel waar was, maar intussen wist iedere inwoner van het bezette gebied, dat de volgende morgen om acht uur de capitulatie inging, en dacht althans, dat het ook hier zou gebeuren. Om acht uur zou dus het hele Nederlandse volk op straat verschijnen, Oranje dragen en dansen en springen. *Reichelt* moest dus al zijn posten inlichten, zodat er, wat er ook de volgende ochtend zou gebeuren, onder geen beding zou worden geschoten. 's Nachts om drie uur had ik het inderdaad zover, dat *Reichelt* dit telegram heeft uitgestuurd. Dit is overal terechtgekomen behalve in het zuid-oosten van het bezette gebied, dus in de buurt van Gouda en Rotterdam, en daar zijn ook wat schoten gevallen. 's Morgens om halfzes ben ik in Amsterdam teruggekomen. Ik had er nog het een en ander te regelen en ik wilde juist een uurtje gaan rusten, toen ik bericht kreeg bij de S.D. te komen, omdat men daar ook had gemerkt, dat er wat aan de hand was. Dit was dus naar aanleiding van de capitulatie, die om acht uur zou ingaan. Plotseling waren er mannen in blauwe overalls op straat gekomen, enz. en ik heb dit toen uitgelegd. Ik heb toen alleen met *Cholwitz* gesproken en hij heeft dit geaccepteerd. In den Haag was het een vrij wonderlijke situatie. Ik ben daar geweest in een gebouw in de Javastraat, waar marechausee's in uniform door elkaar liepen en twintig of dertig heren bij elkaar waren, die *Hogendorp*-aspiraties hadden en de bevrijding wilden proclameren. Het waren de Vertrouwensmannen onder aanvoering van de heer *Bosch van Rosenthal*. Ik werd door de heer *van der Vlugt* gewaarschuwd, dat deze heren bij de bevrijding van Nederland de straat op wilden, en hij vroeg mij, of ik er niets aan kon doen. Ik heb toen een kleine speech gehouden en de heren een uiteenzetting gegeven van de laatste stand van zaken. Ik heb verteld, dat ik de hele nacht bij *Reichelt* was geweest en wat zijn standpunt was en dat ik op het punt stond naar de S.D. te gaan en wat het standpunt van de S.D. was.

84005. De **Voorzitter**: Dit was dus op Zaterdag 5 Mei 's morgens?

A. Ja, om een uur of negen. De gemoederen zijn toen blijkbaar een beetje gekalmeerd, althans men is er niet toe overgegaan om de straat op te gaan en daar het onafhankelijke Nederland te proclameren. De heer *van der Vlugt* was mij er zeer dankbaar voor en hij zei mij: „Ik weet niet wat u tot nog toe hebt gedaan, maar als u ooit het vaderland een dienst hebt bewezen dan is het wel deze keer geweest; de gemoederen waren nogal verhit”.

Daarna ben ik naar de S.D. gegaan en daar is de zaak ook in het reine gebracht. Zaterdagavond ben ik door *Reichelt* opgebeld, die zei, dat de zaak vrijwel in kannen en kruiken was, en hij vroeg mij of ik de volgende dag wilde meegaan naar Wageningen, waar de capitulatie zou worden getekend. De volgende ochtend ben ik met *Blaskowitz* en *Reichelt* naar Wageningen gereden.

84006. De **Voorzitter**: Wat voor bedoeling hadden zij met u te vragen mee te gaan?

A. Ik ben meegegaan en ik dacht, dat de bedoeling zou zijn, dat zij op een of andere manier te kennen wilden geven, dat zij intussen ook tot overeenstemming waren gekomen met de Binnenlandse Strijdkrachten. Wij zijn daar aangekomen en de heren zijn meteen een zaaltje ingegaan en ik ben blijven staan. Ik ben niet met hen teruggegaan, maar ik heb hen alleen de aanplakbiljetten voor de

Binnenlandse Strijdkrachten meegegeven en ik heb gevraagd of zij deze ergens in Amsterdam wilden afleveren om te laten opplakken en ik ben met de Prins meegegaan.

84007. De **Voorzitter**: Ik dacht er ogenblik, dat zij u uit veiligheidsoverwegingen hadden meegenomen.

A. Dat geloof ik niet. Wat de reden is geweest, weet ik niet, ik heb hen naderhand nooit meer gezien.

84008. De **Voorzitter**: Hebben wij thans het gehele terrein van uw werkzaamheden overzien?

A. Wat mij betreft wel.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. J. F. BORGHOUTS.

DONKER, *voorzitter*.

SCHILTHUIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KRANENBURG, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 1 SEPTEMBER 1950

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Stufkens, leden, alsmede de heer Kranenburg, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: g, h, j en o.

Verhoor van

JAN MEIJER,

oud 36 jaar, wonende te Amsterdam, lid van de directie van „Het Parool”.

De nos. 84009 t/m S4079 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

84080. De **Voorzitter**: In dit verband wil ik u nog een concrete vraag stellen. Heeft de heer *Caljé*, toen hij in October 1944 naar het zuiden vertrok, een bepaalde opdracht van de Contact-Commissie meegekregen. bestemd voor Londen?

A. Ik kan dat mij niet herinneren.

84081. De **Voorzitter**: De heer *Caljé* heeft medegedeeld, dat hij behalve de opdrachten, die hij voor het zuiden had, er ook één bad voor konden. Hij is ook in November 1944 naar Londen vertrokken. Die opdracht zou geweest zijn, dat hij namens de Contact-Commissie moest mededelen aan de Regering en aan de Koningin, dat men op het standpunt stond, dat een regeling voor een eventueel noodparlement niet te Londen moest worden vastgesteld, maar pas in Nederland tot stand moest komen, nadat er gelegenheid was geweest daarover overleg te plegen met de leidende figuren in het bevrijde gebied.

A. Ik kan dit niet in mijn herinnering of uit mijn stukken opdiepen.

84082. De **Voorzitter**: Het begint een enigszins wonderlijke geschiedenis te worden. De heer *Caljé* heeft ons medegedeeld, dat hij te Londen is geweest en heeft gesproken met een aantal Ministers. Hij heeft gezegd, dat hij daarover met Minister *van Heuven Goedhart* van gedachten heeft gewisseld. De heer *van Heuven Goedhart* heeft echter hier verklaard, zich dit niet te kunnen herinneren. De heer *Gerbrandy* herinnert het zich evenmin. Dit is natuurlijk wel mogelijk, maar wanneer wij dit langs de andere kant toetsen, door hit aan getuigen, die het van Nederlandse zijde zouden kunnen weten, te vragen, dan blijkt dit ook geen succes op te leveren.

A. Een opdracht in formele zin van de Contact-Commissie zou m.i. terug te vinden moeten zijn in de notulen van de Contact-Commissie en het zou pas een opdracht geweest kunnen zijn, indien elk van de sectorvertegenwoordigers dit had besproken in zijn eigen groep. Dat dit onderwerp in deze zin is besproken in onze groep, zou ik mij toch moeten herinneren.

De **Voorzitter**: Het zou natuurlijk ook in de Contact-Commissie zelf besproken moeten zijn.

84083. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wist u wat de opdracht van de heer *Caljé* was?

A. Ik wist, dat de heer *Caljé* in opdracht van de heer *Six* naar de overzijde ging. In de laatste vergadering, die de heer *Caljé* bijwoonde, werden de gevaren van de reis besproken. De heer *Caljé* zei toen, dat hit voor hem zeer eenvoudig was; hij was immers militair

en zijn commandant beval hem naar het zuiden te gaan, zodat hij ook ging, en gevaren waren dan niet relevant.

Uit deze mededeling begreep ik dus, dat de heer *Caljé* de reis maakte in opdracht van de commandant van de O.D. Het is niet onmogelijk, dat er de laatste dag een particulier gesprek na de vergadering heeft plaats gevonden tussen de heer *Caljé* en de heer *Drees* of tussen de heer *Caljé* en de heer *Neher*, welke beide laatsten in O.D.-verband werkten.

84084. De **Voorzitter**: De heer *Caljé* zegt, dat hij deze boodschap naar Londen heeft overgebracht als de mening van de Contactcommissie. Dat is een groot verschil.

A. Ik heb hier alleen het eerste vel van de notulen van 6 October. Hier staat:

„Aangezien vertegenwoordiger vier de besprekingen van de Contact-Commissie voorloopig niet zal kunnen bijwonen, heeft O.D. aan vertegenwoordiger vijf" — de heer *Neher* — „verzocht haar tijdens de afwezigheid van vertegenwoordiger vier" — de heer *Caljé* — „te willen vertegenwoordigen."

Dat is alles, wat vermeld staat omtrent de reis van de heer *Caljé*. Het is natuurlijk mogelijk, dat hij bij deze vergadering reeds weg was. De voorgaande notulen zijn van 29 September 1944 en daarin wordt ook geen melding gemaakt van enigerlei opdracht aan de heer *Caljé*. Het is denkbaar, dat er een vergadering tussen 29 September en 6 October is geweest en dat ik in mijn stukken deze notulen mis. Dat voorbehoud zou ik willen maken.

84085. De **Voorzitter**: Is het vraagstuk, waarover de heer *Caljé* een boodschap zou hebben overgebracht, in de vergadering van de Contact-Commissie weleens aan de orde geweest?

A. Impliciet wel, maar in een later stadium. Niet dus, zoals u het formuleert, als punt van de agenda, maar wel in de besprekingen, die in de laatste maanden vóór de bevrijding zijn voorafgegaan aan het besluit tot vorming van een Nationale Adviescommissie. Er is een aantal besprekingen geweest, uitgelokt door de telegrammen uit Londen, over de na-oorlogse status van de illegaliteit, over het contact, dat er zou bestaan tussen de illegaliteit en andere bevolkingsgroepen in het geven van advies. In de loop van Maart 1945 is daar een serie voorstellen uit voortgevloeid, die er van uitgaan, dat er op het moment van de bevrijding zullen zijn twee lichamen, in de eerste plaats een lichaam, ongeveer gelijk aan de Grote Adviescommissie, in de tweede plaats een lichaam, aanvankelijk G.B.C. genoemd, later Nationale Adviescommissie, waarvan de illegaliteit een derde van de leden zou aanwijzen en het Vaderlands Comité twee derde, één derde uit de vroegere politieke regionen en één derde uit de sociaal-economische groeperingen. Dat lichaam zou dan ook aanstonds moeten functioneren, dus, zoals bij de besprekingen was overeengekomen, nog vóór de bevrijding, en het zou wel treden in bespreking van punten van Regeringsbeleid. In de aanvankelijke opzet was het zelfs zo, dat het lichaam geraadpleegd zou worden door de Regering over alle onderwerpen, waarover in de normale gang van zaken het Parlement zou worden geraadpleegd. Dit gaat uit van de gedachte, dat, zoals het trouwens ook in het telegram is neergelegd, niet aanstonds optreedt liet Parlement van vóór 10 Mei 1940. Ik meen, dat één van de onderwerpen van bespreking in de Nationale Adviescommissie zou kunnen zijn de vraag of en, zo ja, in welke vorm, zo neen, waarom niet het Parlement van vóór 10 Mei 1940 zou terugkeren.

84086. De **Voorzitter**: Stond dit in een rapport van die tijd?

A. Ik spreek over Maart 1945. Het organisatieschema, dat is besproken in Maart 1945, voorziet in een instelling van een Nationale Adviescommissie en een illegale raad op het moment, dat de Regering in Nederland is. Deze lichamen fungeren tot de dag, waarop de Staten-Generaal wederom worden geopend.

In de notulen van de vergaderingen hierover wordt bij herhaling gesproken over bezwaren tegen terugkeer zonder meer van het Parlement, zoals het in Mei 1940 bestond. Enkele malen wordt ook over verkiezingen gesproken. Deze materie is dus als zodanig in de Contact-Commissie besproken.

84087. **De Voorzitter:** Over deze problemen bestond waarschijnlijk niet zo grote eenstemmigheid?

A. Het Vaderlands Comité hield zich min of meer op de vlakte.

84088. **De Voorzitter:** Daar lagen de kaarten waarschijnlijk anders dan bij andere groepen van het verzet?

A. Aan de zijde van de Trouw-sector was men tegen terugkeer van het oude Parlement. Ook nog na de bevrijding huldigde men dat standpunt. Hetzelfde geldt voor de linkersector, waar men meende, dat door snelle verkiezingen een nieuwe Volksvertegenwoordiging moest worden gekozen. In de overgangperiode zou een lichaam, waarin mede het verzet vertegenwoordigd was

84089. **De Voorzitter:** U zegt: „mede”. Naast welke andere groepen dan?

A. voor een derde naast de politieke groeperingen en de sociaal-economische groeperingen min of meer als vertegenwoordiging des volks kunnen optreden en de Regering een forum bieden, waarop zij desgewenst verantwoording kon afleggen. In die periode was het ook onze opzet verplicht te stellen, dat de Regering inderdaad voor die onderwerpen, waarvoor zij normalerwijs het Parlement inschakelt, ook hier verantwoording zou afleggen.

84090. **De Voorzitter:** Daarvan is weinig of niets terechtgekomen.

A. Er is bijzonder weinig van terechtgekomen.

84091. **De Voorzitter:** Waar schrijft u dat aan toe? Bent u zelf lid geweest van de Nationale Adviescommissie?

A. Neen. Ik schrijf het, in het algemeen gezien, toe aan de toen reeds dalende invloed van de illegaliteit en de toenemende invloed van de sfeer der politieke partijen en andere groepen, die reeds vandoors bestonden — ik zou dat dus kunnen noemen de sfeer van het Groot Burgercomité —, en in het bijzonder aan een ongeneidheid van de zijde van dat comité, hoewel dit te voren zich had verbonden tot het doen ontstaan van de Nationale Adviescommissie om, toen de bevrijding er eenmaal was, aan de realisatie mee te werken. Achteraf gezien, is dat een weinig fraaie gang van zaken geweest omstreeks die bevrijdingstijd.

84092. **De Voorzitter:** Het lichaam heeft als regel zelfs niet in het openbaar beraadslaagd.

A. De N.A.C. heeft niet in het openbaar beraadslaagd.

84093. **De Voorzitter:** Men zou natuurlijk ook als volgt kunnen redeneren. Wanneer men afstand doet van de grondwettig bestaande Staten-Generaal met alle grondwettige bevoegdheden en waarborgen en daarvoor in de plaats stelt een door de Regering benoemd college, waarvan de bevoegdheden dus ook vastgesteld worden door de Regering, dan kan men zich ook moeilijk beklagen, wanneer de Regering van dat college slechts een gering gebruik maakt en eventuele beraadslagingen niet in het openbaar plaats vinden. Dat is het risico er van.

A. Inderdaad, dat is wel gebleken. Maar het alternatief was dan geweest het onmiddellijk doen terugkeren van de Volksvertegenwoordiging, zoals die was in Mei 1940, gekozen in 1937. Ik geloof, dat dit de aanleiding is voor het opwerpen van de vraag, of het mandaat, in 1937 verstrekt — wanneer men dus afziet van de formele kant, die grote waarborgen kan bieden onder bepaalde omstandigheden —, nog wel gelding had in 1945, na die soort aardbeving, welke tussen 1940 en 1945 over het land was gekomen, en ook na het aanhoren van de zeer vele stemmen in de bezettingstijd, die verwachtten, dat er toch wel iets anders zou gaan geschieden na de bevrijding. Indien het zo was geweest, dat degenen, die op 10 Mei 1940 het volk vertegenwoordigden, collectief en elk voor zich bereid waren geweest metterdaad, vanaf het ogenblik van de bezetting, hoe moeilijk hun positie ook was, openlijk leiding te geven, dan zou het omstreeks 1945 wellicht anders hebben gelegen. Zonder twijfel hebt u in die

periode heel vaak de uitdrukking „schuilkelderpolitici” gehoord. Er zit waarschijnlijk iets onbillijks voor verschillende personen in die uitdrukking. In het citaat, dat ik u daar straks heb voorgelezen, hebt u deze nogal kritische opmerking gehoord: „De meeste oude politici hebben zich trouwens tijdens de bezettingstijd buiten de actieve politiek gehouden.”

84094. **Jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen:** De kopstukken van de meeste partijen waren opgepakt en zaten in Duitse kampen.

A. Ten aanzien van bepaalde personen is dit ook onbillijk. Natuurlijk kan men niemand iets verwijten, die was gevangengenomen en in Buchenwald zat. Maar toch was er een buitengewoon sterk gevoel van verlatenheid onder veel mensen in de eerste jaren na de bezetting. Ik meen te weten, dat dit een zeer algemeen gevoelen was. Voor talrijke jongeren was het zeker moeilijk: zij wisten, wie autoriteiten en oudere raadgevers waren en zij waren bereid te reageren op uitlatingen van bepaalde mensen, die zij hoogachtten. Doch het niet of onvoldoende ontvangen van leiding van die kant heeft wel een diepe indruk gemaakt. Dat speelt natuurlijk ook een rol bij het vraagstuk van de terugkeer van het oude Parlement. Het is haast onprettig deze materie in dit milieu te bespreken, aangezien de Staten-Generaal iets zijn, waarin slechts honderd vijftig mensen zitten en mijn opmerkingen zeer spoedig een persoonlijke noot zouden krijgen. U zou mij kunnen dwingen de geschiedenis van elk van de Kamerleden van 1940 zorgvuldig na te gaan om mijn woorden waar te maken. Maar deze woorden gelden niet alleen Kamerleden, hier wordt in het algemeen gesproken over mensen, die actieve politiek bedreven. Inderdaad is in vreedestijd de selectie van Kamerleden en ook politici niet noodzakelijkerwijs een selectie naar heldhaftigheid. Zo kan onder bepaalde omstandigheden plotseling blijken, dat sommigen misschien niet de moed hebben om te getuigen op het ogenblik, dat veel mensen verwachten, dat zij dat wel zullen doen. Doch op het moment, dat zich zo'n moeilijke situatie voordoet, mogen de mensen, die in rustige tijden hun vertrouwen stelden in bepaalde leiders, verwachten, dat zij inderdaad helden zijn. Waren die verwachtingen te hoog gespannen, dan volgt teleurstelling.

84095. **De Voorzitter:** Het is van mijn kant ook enigszins moeilijk hierover iets te zeggen, maar dit neemt toch niet weg, dat ik het gewenst vind even naar voren te brengen, dat dit naar mijn oordeel niet helemaal billijk is. Ik herinner mij, dat ik na de bevrijding eens heb gereconstrueerd in een artikel, dat ik heb geschreven in „Onderdrukking en Verzet”, dat ongeveer een kwart van de leden van de Tweede Kamer in de gijzelaarskampen te Haaren en St. Michielsgestel heeft vertoefd. Voor een bepaalde bevolkingsgroep is dat wel een vrij hoog percentage van vrijheidsberoving. Er zijn natuurlijk enkele andere groepen, die zwaarder zijn getroffen.

A. Door uw opmerking komt het accent sterker op de leden van de Kamer te liggen dan ik bedoelde en wenste. Ik had het in het algemeen over autoriteiten in het politieke leven, waarnaar de bevolking opzag, en ik meen het nog altijd, dat het prestige daarvan is gedaald in de periode na de bezetting. Dit gevoel van verlatenheid werd voor het eerst doorbroken door het optreden van de Unie, die helaas slechts een schadelijk substituuut leverde. Daar gingen hoogstens incidentele uitingen aan vooraf. Ik herinner mij het verslag van het gesprek tussen *Vorrink* en *Rost van Tonningen*, dat in ruime omvang onmiddellijk na de bezetting de ronde deed en op veel mensen diepe indruk maakte. Dat was echter te weinig. Wanneer er op het juiste moment een openlijke daad was gesteld, zoals dit b.v. op universitair gebied is geschied bij het ontslag van prof. *Meijers* door prof. *Cleveringa* in zijn rede voor de studenten, maakte het ook een indruk, die voor de rest van de bezettingstijd de eer en het gezag van de vrije wetenschap boven alle discussie stelde. Zo iets was inspirerend. Ook in andere sectoren, zoals de staatkundige, zijn er gelegenheden geweest, dat er wel meer naar buiten toegezegd en gedaan had kunnen worden.

84096. **De Voorzitter:** De Grote Adviescommissie der Illegaliteit heeft dus tijdens de bezetting als zodanig practisch niet gefunctioneerd?

A. Pas na de bevrijding gedurende ruim een jaar.

84097. **De Voorzitter:** Wat is haar taak toen geweest?

A. Die taak lag vast in haar statuut en was het bevorderen van het welslagen van de Overheidsmaatregelen ten aanzien van de zuivering, de goede verzorging van de nagelaten betrekkingen van de

genen, die in het verzet het leven lieten, terbeschikkingstelling van alle krachten voor de voortzetting van de oorlog buiten Europa, de inschakeling van het voormalig verzet in het nationale herstel- en wederopbouwwerk, en tenslotte de likwidatie van het na de bevrijding overbodig geworden ondergrondse werk.

Uitdrukkelijk was bepaald, dat de G.A.C. niet in bespreking trad van de vormgeving van het staatkundig en economisch leven en ook niet in beoordeling van het algemeen Regeringsbeleid.

84098. De **Voorzitter**: Men zou dus kunnen zeggen, dat de N.A.C. was gedacht met een publiekrechtelijke taak. De G.A.C. had die taak niet?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

84099. De **Voorzitter**: Heeft de Contact-Commissie zich ook nog beziggehouden met de zin in het telegram van 8 Juni, die luidt:

„Deze groep, zoodra gevormd, zal bij een eventueel vacuum opdracht krijgen een of meer personen aan te wijzen om op te treden als tijdelijke vertegenwoordiger(s) der Regeering tot handhaving van orde en rust, enz.“.

A. Deze suggestie is teruggekaatst naar Londen. Er is nl. naar Londen geseind, dat het verzet liever zag, dat Londen die vertegenwoordiger van de Regeering zou benoemen.

84100. De **Voorzitter**: Wanneer is dat gebeurd? De tweede vergadering, waarbij de voorstellen van de studiecommissie werden aanvaard, had einde Juli plaats. Het telegram, waarbij Vertrouwensmannen zijn benoemd, dateert reeds van 2 Augustus.

A. De behandeling van de zin in het telegram van 8 Juni vond plaats op 18 Juli 1944. De eerste vergadering had plaats gehad op 3 Juli en de Contact-Commissie kwam op 12 Juli bijeen als studiecommissie. De Contact-commissie deed tegelijkertijd het voorstel tot het beantwoorden van het telegram van 8 Juni. Dat voorstel is aan de groepen gedaan en er is een discussie geweest op 18 Juli 1944. Ik kan u de tekst van het antwoordtelegram oplesen:

„Ondergrondse groepeerings op zeer breede basis bijeen, hebben, erkentelijk voor vertrouwen, op praktische gronden een Contact-Commissie CC van vijf personen gevormd voor tijd aan bevrijding voorafgaand en vacuum Een uitgebreide adviescommissie voor tijd na bevrijding wordt voorbereid. Na overleg ondergrondse groepeerings zou meerderheid CC eerbiedig in overweging willen geven aanwijzing door de Kroon van een Regeeringsvertegenwoordiger en één of meer plaatsvervangers voor geval van ontstentenis. Mocht evenwel de Kroon voorkeur blijven geven aan aanwijzing in Nederland, dan zal Contact-Commissie na bekomen opdracht tot aanwijzing van één of meer Wegeeringsvertegenwoordigers overgaan, evenzoo, indien de nood dringt en nog geen beslissing van de Kroon is ontvangen.“

De benoeming van een Regeeringsvertegenwoordiger wordt dus teruggewezen naar Londen en daarop reageert Londen, ik meen 2 Augustus, met de benoeming van het College van Vertrouwensmannen. Die sector is dus uit de bemoeienis van de C.C. genomen.

84101. De **Voorzitter**: Hoe is dan in den vervolge de verhouding tussen de Contact-Commissie en de Vertrouwensmannen?

A. Die is goed, afschoon er langzaam aan een divergentie gaat optreden.

84102. De **Voorzitter**: Afgezien van de gebeurtenissen in April 1945?

A. Ik geloof het wel.

84103. De **Voorzitter**: Van tevoren was dit dus reeds te constateren?

A. Langzaam aan gaat het uiteengroeien.

84104. De **Voorzitter**: Wat was de oorzaak daarvan?

A. Elk lichaam, dat in organisatorische zin bestaat, gaat een eigen leven leiden en zo was het ook met Vertrouwensmannen. Het werd een werkende groep, die het hoe langer hoe drukker kreeg met

het treffen van voorbereidingen voor benoemingen, op het punt van de wetgeving, enz. en of het een toeneming van deze drukte was of een dalend prestige van de verzetsbewegingen in de laatste periode, het contact, dat aanvankelijk op vrij veel punten intensief was, vooral via de voorzitter van de C.C., de heer *Drees*, wordt geringer, totdat dit eigenlijk culmineert in de situatie van de April-onderhandelingen. Misschien had, achteraf gezien, de illegaliteit iets te hoge verwachtingen.

Indien men echter nu nog eens de telegrammen doorleest, die de Regeering en de Koningin zonden aan de verzetsbeweging in Nederland, telegrammen, die aanvankelijk ongevraagde toekomstperspectieven gaan bieden van lichamen zus en zo, adviezen in algemene zin voor de bevrijding, adviezen na de bevrijding omtrent de Kabinetformatie, adviezen over de toekomstige constellatie in Nederland, en in toenemende mate een rol ontwerpen voor de verzetsbeweging, een coördinatie van die verzetsbeweging in het leven roepen, dan meen ik, achteraf gezien, dat, indien de verwachtingen hoog gespannen waren, dit wel gebeurde met enige achtergrond en met voldoende aanleiding, en wel hetgeen vanuit Londen aan de verzetsbeweging werd medegedeeld.

84105. De **Voorzitter**: Er is in April 1945 een vrij scherp conflict geweest tussen de Contact-Commissie en de Vertrouwensmannen over de onderhandelingen met de Duitsers. Dit blijkt wel uit de telegrammen, die hierover zijn gezonden en eveneens uit de toelichting, welke de heer *Drion* ons hierop gegeven heeft. Volgens de heer *Drion* stond de gehele illegaliteit achter de Contact-Commissie. Is dit juist? Hoe oordeelt u zelf over dit conflict?

A. Het is inderdaad juist, dat de georganiseerde verzetsbeweging, die dus uitmondde in de drie sectoren van de Contact-Commissie, unaniem was in haar standpunt ten opzichte van de onderhandelingen. Dit blijkt ook uit alle stukken hierover. Dit gold zelfs voor de twee organisaties, die als het ware een eigen man hadden in het College van Vertrouwensmannen, nl. voor het Nationaal Comité, toentertijd door mejuffrouw mr. *Tellegen* in de middensector van de Contact-Commissie vertegenwoordigd, en ook voor de Raad van Verzet, die ook een eigen vertegenwoordiger had in het College van Vertrouwensmannen in de persoon van de heer *van der Gaag*. Het was dus inderdaad een algemeen standpunt.

84106. De **Voorzitter**: Hoe oordeelt u na vijf jaar over dit conflict?

A. Kennende de afloop, vind ik het nu niet zo erg belangrijk meer. Er waren emoties, die zich wat meer toespitsten dan bij rustig contact nodig was geweest. Ik denk aan enige dingen bij die onderhandelingen en indien daar rustig over was gesproken, was er waarschijnlijk geen sprake van geweest, dat Vertrouwensmannen of verzetsbeweging daarin een verschillend standpunt hadden ingenomen. Buiten twijfel staat in ieder geval, dat het College van Vertrouwensmannen als zodanig uit voortreffelijke Nederlanders bestond, waarvan niemand aannam, dat zij plotseling een soort collaborateursrol gingen spelen.

Er waren een paar punten, die bij een rustig gesprek tot overeenstemming hadden kunnen leiden. Het niveau, waarop van Nederlandse zijde de gesprekken met *Seyss-Inquart* werden gevoerd, was een niveau, dat ver beneden het gevoel van eigenwaarde van een Nederlander lag, en het moet zeker ver beneden de eigenwaarde zijn geweest van figuren als die, welke in het College van Vertrouwensmannen zaten. Ik kan nog altijd niet zonder ergernis het betoog lezen, dat de Duitsers medio April 1945 zo verstandig moesten zijn ons netjes te behandelen, omdat anders na de oorlog Nederland niet de bemiddelende rol tussen Duitsland en de overwinnaars zou kunnen spelen.

84107. De **Voorzitter**: Dit zijn natuurlijk geen argumenten, die beslissend zijn voor de vraag, of men deze onderhandelingen moest voeren, ja dan neen.

A. Ik geloof niet, dat dáárover het verschil ging. Dat er bij een bepaalde situatie onderhandelingen werden gevoerd, was geen be-
zwaar. Het ging alleen om de wijze waarop.

84108. De **Voorzitter**: Het ging ook om het feit, dat men contact onderhield met de Duitsers, omdat men van mening was, dat daardoor de opmars naar het westen misschien werd tegengehouden.

A. Ik heb het niet zo gezien. Dat er onderhandeld werd, was niet het punt. Mag ik u, om mijn mededeling toe te lichten, citeren

uit de samenvattende brief van de Gezamenlijke Verzetsbewegingen in Nederland aan de Vertrouwensmannen van 1 Mei 1945. In de tweede alinea wordt gezegd:

„Het voeren van besprekingen met den bezetter teneinde te geraken tot een capitulatie van de zich hier bevindende legeronderdeelen en in afwachting van zoodanige capitulatie een modus vivendi te vinden, kan op zichzelf ongetwijfeld nuttig en zelfs noodzakelijk zijn. Het feit op zichzelf dat zoodanige besprekingen zijn gevoerd valt niet a priori af te keuren.”

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was van 1 Mei 1945.

84109. De **Voorzitter**: Wanneer u het telegram leest van 21 April 1945, dan staat daarin zeer duidelijk een ander standpunt.

A. „Elken vorm van onderhandeling, die niet oogenblikkelijke capitulatie beoogt, wijzen zij af”, staat daarin.

84110. De **Voorzitter**: In de eerste zin wordt bovendien aangedrongen op zo snel en doortastend mogelijke bevrijding.

A. Inderdaad, er staat:

„De ondergeteekenden dringen aan op zoo snel en doortastend mogelijke bevrijding van Westelijk Nederland op een basis van onvoorwaardelijke capitulatie der ingesloten Duitse troepen. Elken vorm van onderhandeling, die niet oogenblikkelijke capitulatie beoogt, wijzen zij af.”

Ook hierin wordt overigens een bepaalde vorm van onderhandeling opengelaten, nl. die, welke capitulatie beoogt, zoals ook in de uiteindelijke samenvatting van ons standpunt op 1 Mei 1945 is opgenomen en naar voren is gebracht in gesprekken met Vertrouwensmannen. Dit telegram is uitgegaan als onmiddellijke reactie op de cryptische mededeling van Radio Oranje, waarin plotseling sprake was van „factoren, die zich aan de beoordeling van de bevolking onttrokken” en op een herhaalde weigering van de zijde van Vertrouwensmannen — in feite de weigering van de commandant Binnenlandse Strijdkrachten — om nadere inlichtingen te verstrekken. Dit is dus een eerste reactie op een situatie, waarvan wij de strictuur wel vermoedden, maar nog niet expliciet kenden.

Achteraf vind ik dus belangrijk het niveau, waarop de besprekingen zijn gevoerd, en in de tweede plaats geloof ik, dat Vertrouwensmannen thans wel met ons eens zouden zijn, dat te weinig aandacht is besteed aan de slachtoffers van de verzetsstrijd, die zich in de gevangnissen bevonden. Er werd overigens, met weinig succes, bedongen, dat verdere executies achterwege zouden blijven. Dat dit het maximum is, dat is bedongen en nog niet eens bereikt is, is m.i. te gering. Op het ogenblik, dat de besprekingen werden gevoerd, had daarin betrokken behoren te zijn het lot der duizenden verzetsmensen, die zich in strijd met elke vorm van behoorlijke rechtspleging in kampen en gevangnissen bevonden, waar zij elk oogenblik konden worden doodgeslagen of door verwaarloozing konden omkomen. Terwijl dus duizenden van onze mensen in die omstandigheden verkeerden, meen ik, dat in ieder geval bij die onderhandelingen had moeten worden verlangd een vrijlating van die mensen die als verzetslieden waren

gearresteerd, en, zo er geen vrijlating te bereiken zou zijn geweest, eventueel een overneming van het bewind over die gevangnissen door de Wehrmacht, contrôle van het Rode Kruis, of iets van die aard. In die laatste twintig dagen zijn nog tal van slachtoffers gevallen. Ket was een van de punteri, die ons in hoge mate irriteerden. Dat de verzetsbeweging, die, na alle telegrammen, die hier ter sprake zijn gekomen, in het leven was geroepen en was uitgerust met verschillende taken, wanneer er onderhandelingen gingen plaats vinden, er buiten werd gelaten, is, geloof ik, niet geheel conform de verhoudingen en het verweer daartegenover, dat *Seyss-Inquart* een en ander geheim wilde houden, gaat ook niet op. Die geheimhouding was aan de kant van Vertrouwensmannen al zeer slecht gegarandeerd, het was nl. algemeen bekend en voor zover er, om het van de andere kant te benaderen, geheime dingen waren besproken in de Contact-Commissie, waren deze in de afgelopen maanden nimmer uitgelekt.

Ik geloof dus, als tweede punt van kritiek, dat men met meer energie het lot van de duizenden in die gevangnissen had moeten behartigen.

Daar komt nog bij, dat bij deze onderhandelingen de onderhandelaars van de Vertrouwensmannen — ik heb mij overigens niet op dit onderwerp voorbereid — zich engageerden tot dingen, waartoe zij zich niet konden engageren, nl. het staken van illegale activiteit of, zoals *Seyss-Znquart* het uitdrukte, „terroristenactiviteit”. Daartoe konden zij zich niet engageren. De commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten kon zich inderdaad formeel verbinden tot het doen staken van de activiteit van de Binnenlandse Strijdkrachten in engere zin. Het gewapenderhand optreden, het verspreiden van illegale bladen, het kraken van een distributiekantoor, al dergelijk soort dingen geschiedde door de verzetsbeweging, welke beleid formeel en reëel onder de Contact-Commissie ressorteerde, niet door de Binnenlandse Strijdkrachten in engere zin. Het kon daarbuiten plaats vinden en dat gebeurde ook. Het doen staken daarvan was dus toch een zaak, die blijkens de hele structuur van alles de Contact-Commissie aanging en daartoe kon alleen de Contact-Commissie opdracht geven, zodat noch de heer *Six*, noch de heer *van der Vlugt* of de heer *Koot* zich konden engageren tot een belofte tot het doen staken van die activiteit. Indien het langer had geduurd, had men toch bij de Contact-Commissie terecht moeten komen om te vragen, of dat college bereid was mee te helpen tot het staken van het verzet. Het was dus behoorlijker, veiliger en verstandiger geweest hier tijdig rekening mee te houden. Overigens vind ik het laatste punt niet van principieel belang. De twee punten, die ik u reeds noemde, nl. het niveau van de besprekingen en het lot van onze gevangenen, zijn eigenlijk de zaken welke ik, achteraf gezien, ook nu nog, verkeerd behandeld vind.

De nos. 84111 t/m 84117 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

J. MEIJER.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STUFKENS.

KRANENBURG, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 7 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. LODEWIJK ALBERT KESPER,
oud 58 jaar, wonende te Rijswijk,
Commissaris der Koningin in de provincie Zuidholland.

Hij legt de eed af als getuige.

84176. De Voorzitter: Een van de onderwerpen, waarmede de commissie zich op het ogenblik bezighoudt, is het contact, dat er is geweest tussen de Regering te Londen en het verzet in het bezette gebied, alsmede de aanwijzingen, die de Regering heeft gegeven aan de ambtenaren en aan de bevolking. In dit verband hebben wij ook uitvoerig behandeld de positie van het College van Vertrouwensmannen. Daarbij is ons gebleken, dat u in de tijd, dat het College van Vertrouwensmannen gefungeerd heeft, veelvuldig contact met dit college hebt gehad, in het bijzonder over de bezetting ten tijde van de bevrijding van belangrijke bestuursfuncties, waaromtrent ook een vrij intensief overleg tussen het College van Vertrouwensmannen en de Regering te Londen heeft plaats gevonden.

Wij zouden het op prijs stellen van u te vernemen, hoe u met het College van Vertrouwensmannen en met dat werk in aanraking bent gekomen en wat daarvan de belangrijkste momenten zijn geweest, waardoor ons inzicht in dat deel van het contact, dat er is geweest tussen de Regering te Londen en het bezette gebied, verhelderd kan worden.

A. Dat zal ik graag vertellen, President. Ik durf niet meer te zeggen, in welke tijd het precies is geweest, dat ik een telefoontje van de heer J. J. C. van Dijk kreeg, die mij op korte termijn te spreken vroeg en mij, nadat ik naar hem toe was gegaan, vertelde, dat een aantal heren bezig was met zich te beraden over wat er zou moeten gebeuren, als hier op een gegeven moment de bevrijding kwam.

84177. De Voorzitter: Wanneer was dat ongeveer?

A. Het ligt eigenlijk niet op mijn weg u vragen te stellen, maar het was betrekkelijk kort, voordat de heren J. J. C. van Dijk, Schoufen en anderen werden gevangengenomen. De commissie kent die datum natuurlijk nauwkeurig.

84178. Jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen: Dat is 1 April 1943 geweest.

A. Ik had willen zeggen in April 1943, maar het is dan eerder — betrekkelijk kort er vóór — geweest.

De heer van Dijk vroeg mij, of ik wilde medewerken in de sector Binnenlandse Zaken. Het ging allemaal zeer geheimzinnig en terecht! Ik mocht voorlopig niet weten, wie men verder had uitgenodigd of wilde uitnodigen. Ik zou later langzamerhand wel merken, wie mijn medespelers waren. Het was o.a. van groot belang — dat werd mij verteld en dat begreep ik —, dat men wat voorbereidde op het gebied van de openbare orde, met name van de politie. Daarover zou natuurlijk tussen Binnenlandse Zaken en Justitie overleg moeten worden gepleegd; wie het aan de kant van Justitie zou zijn, kreeg ik aanvankelijk niet te horen. Ik vond al deze geheimzinnigheden best en heb mij er direct bij neergelegd, te gemakkelijker, omdat ik altijd een onbeperkt vertrouwen in de heer van Dijk heb gehad. Er zou iemand komen, die de boodschappen van de Justitieman aan mij overbracht en omgekeerd. Zo zou ik door middel van die ander overleg moeten plegen.

Dit was de bedoeling, maar het is niet zover gekomen. Het gezelschap van de heer van Dijk is kort daarna in elkaar gestort. Ik had verder nog weleens besprekingen in een andere kring, maar van deze zaak hoorde ik niets meer. Zo geheimzinnig als men tegen mij was geweest, was men blijkbaar ook over mij geweest. Dat verdroot mij, want, eenmaal begonnen, vond ik het prettig door te zetten. Ik wilde dus wel gaarne laten merken, dat ik een van degenen was, waarmede de heren van Dijk c.s. in zee waren gegaan. Op een goede dag hoorde ik, dat de heer Donner, de tegenwoordige president van de Hoge Raad, een van de mensen was, die het werk van de gevangengenomen heren voortzette. Ik ben toen naar hem toe gegaan en heb hem het vroeger voorgevallene verteld. Het gesprek liep eerst wat stroef, want men wilde in die tijd, al kende men elkaar, toch liever niet direct te veel zeggen, voordat men precies wist, wat men aan elkaar had. Al spoedig werd de verhouding vertrouwelijk en zijn wij gaan praten. Wij bespraken de kwestie van de politie en door zijn tussenkomst kwam het overleg tussen mij en de heer Tenkink, die aangewezen was voor Justitie, tot stand. Dat wil zeggen: ik zag Tenkink nimmer; Donner fungeerde als (leidinggevend) tussenpersoon. Deze besprekingen duurden een tijdje en toen kwam Dolle Dinsdag. Ik zou 's middags juist aan tafel gaan, toen ik een telefoontje kreeg van het parket van de officier van justitie. Men zei mij, dat daar de heer Drees zat en dat deze mij graag wilde spreken. Deze vroeg mij, onmiddellijk naar het parket te komen, zonder enige verdere uitleg te geven. Ik dacht, dat er iets met de heer Drees aan de hand was en dat hij wilde, dat ik de een of andere getuigenis kwam afleggen. Toen ik op het parket kwam, vond ik er o.a. Je heren Drees, Bosch van Rosenthal en Cleveringa, die mij mededeling deden van de instelling van het College van Vertrouwensmannen. Zij legden mij een desbetreffend telegram van de Regering voor en zeiden: wij hebben gehoord, dat u reeds een tijdje bij de voorbereiding van het herstel van het Nederlandse bestuur bent betrokken; wij zouden het prettig vinden, indien u ons voor de kant van Binnenlandse Zaken bijstond. Toen heb ik ook andere namen gehoord en andere mensen gezien. Tenkink sprak ik daar voor het eerst. Van die tijd af zijn wij geregeld gaan werken. U kent natuurlijk dat bewuste telegram van de Regering?

84179. De Voorzitter: Betreffende de instelling van het College van Vertrouwensmannen?

A. Ja. U kent waarschijnlijk ook de moeilijkheden wel, die er van het begin af zijn geweest. De moeilijkheid, dat Vertrouwensmannen aanvankelijk hun positie niet precies kenden, werd nog vergroot, doordat de substituut-officier van justitie mr. de Lint direct een betoog hield, dat hierop neerkwam; dat is nu allemaal wel erg aardig, dat het een en ander voorbereid wordt, maar denk er om, als het eenmaal zover is gekomen, dat de bevrijding er is, dan komt hier direct militair gezag en dan zal het de O.D. zijn, die de zaak regelt; gaat uw gang, maar de O.D. moet in deze voorbereidingen worden gekend. Er werd contact gezocht met de Regering; maar dat gaf geen helderheid. Integendeel werd de gehele positie hoe langer hoe onduidelijker. Het werd een grote warwinkel. In October 1944 heb ik op een gegeven moment gezegd: ik doe niet meer mede, tenzij deze zaak wordt geklaard, want ik geloof, dat wij op deze wijze op het tijdstip van de bevrijding de verwarring eerder gaan vergroten in plaats van verkleinen. Mijn standpunt was in het algemeen, dat men zich alleen moest bemoeien met de dingen, die op zijn weg lagen. Men moest niet te veel willen weten van zaken, waar men niet mee te maken had. Men moest een bepaalde taak vervullen; die moest men goed vervullen en daarmee uit. Maar in dit geval heb ik gemeend op die regel een uitzondering te moeten maken. Ik achtte hier niets minder dan het landsbelang in het geding. Ik heb dus aan Bosch van Rosenthal geschreven: als de zaak niet geklaard wordt, doe ik niet verder mee. Ik wilde, dat er iemand naar Londen zou gaan om de positie van Vertrouwensmannen te bespreken. Wij zouden anders maar langs elkaar heen blijven pralen en niets opschieten. Hierover werd gedelibereerd, maar er gebeurde niets.

Ik heb toen tegen *Bosch van Rosenthal* gezegd: het is erg vervelend, maar ik moet misschien insubordinatie plegen; ik bekijk deze zaak niet alleen van dit gezelschap uit, waar ik maar een eenvoudige rol vervul, maar ik vind dit een kwestie van zó groot algemeen landsbelang, dat ik niet langer meen te mogen wachten en zelf naar Londen meen te moeten gaan, liefst *met*, maar als het niet anders kan *zonder uw instemming*.

Ik had toen al een afspraak gemaakt met de bekende *Sanders van de C.I.D.*, die al bezig was-mijn overtocht voor te bereiden. Toen ik meende, dat deze voorbereiding vrijwel gereed was en ik over deze hele zaak met Vertrouwensmannen nog eens een ernstig onderhoud had, zeiden zij: wij vinden het vervelend; je bent al zo ver met je voorbereidingen en er staat niets van op schrift; jij hebt het allemaal in je hoofd; als er straks iets gebeurt, zijn wij dat alles kwijt. Daarop is de heer *van Roijen* gegaan, maar dit is ook al weer verschrikkelijk tegengevallen.

84180. De **Voorzitter**: U bedoelt: de reactie vanuit Londen is verschrikkelijk tegengevallen?

A. Het heeft lang geduurd voor wij iets hoorden. En wat er toen uit de bus kwam, was voor een deel nog heel erg vaag. Ik kreeg zo de indruk — die mij later ook nooit meer heeft verlaten — dat men in Londen eigenlijk dacht — dat is de grondfout geweest bij de opzet van deze zaak — als de bevrijding komt, gaan die Vertrouwensmannen met een vlag op het bordes van het Haagse stadhuis staan. Zij lezen een proclamatie voor. En dan is iedereen zoet.

Dat was natuurlijk buiten alle werkelijkheid. Als het moment van de bevrijding zou komen, moest men overal mensen hebben zitten en moest men regelingen hebben getroffen. Als je op zo'n ogenblik met enige kans op succes wilt optreden, moet je iets voorbereiden. Men heeft in Londen hierbij de realiteit niet in het oog gehouden.

In deze geest levende, is men er van geschrokken, dat de Vertrouwensmannen allerlei regelingen op stapel gingen zetten en zich met de bezetting van allerlei sleutelposities gingen bemoeien. Maar dat kon nu eenmaal niet anders, wilden zij hun taak goed vervullen. De Regering zei echter niet, dat Vertrouwensmannen deze dingen niet mochten doen. Zij liet hen doorwerken, maar liep hen telkens met contraire beslissingen tussen de benen. Dit veroorzaakte een eindeloze wisseling van telegrammen, zowel over personen als over zaken. Dit heeft het werk heel erg bemoeilijkt. De aanwijzing van personen voor bepaalde posten werd er lang door tegengehouden. Met het politiebepaling was het ook een moeilijke geschiedenis. En zo zijn er allerlei vervelende dingen geweest.

84181. De **Voorzitter**: Is het u ook bekend, dat Vertrouwensmannen de Londense besluiten pas hebben gekregen bij de terugkeer van de heer *van der Gaag*?

A. Ja.

84183. De **Voorzitter**: Men wist toch wel van het bestaan van het Militair Gezag?

A. Ja. En hij begreep óók, dat er in Londen allerlei regelingen werden voorbereid. Er is herhaaldelijk om gevraagd, in het algemeen en ook partieel. Ik weet niet, hoeveel malen wij niet hebben gezegd: wij willen die en die regeling hebben. Ik heb, zoals ik reeds heb gezegd, altijd de indruk behouden, dat de Regering eigenlijk iets is geschrokken van de consequenties van het eigen standpunt en van de eigen aanwijzing van Vertrouwensmannen en dat zij die Vertrouwensmanne, wat men noemt, klein wilde houden, zo klein mogelijk. Maar Vertrouwensmannen konden niet anders doen dan ze deden. De handhaving van de openbare orde in een bepaalde tijd, korter of langer durende, was aan hen toevertrouwd. Natuurlijk zouden zij daar niet kunnen volstaan met te zeggen: nu moeten jullie allemaal rustig zijn. Om deze taak goed te kunnen vervullen was het nodig, dat er op bepaalde punten bepaalde mensen waren en dat er een organisatie, een apparaat, was, waarmee men wat kon doen. Dat was de hoofdzaak. Er kwamen allerlei dingen bij — ik denk b.v. aan het feit, dat men bij zo grote verwarring de vestiging en verhuizing in de hand moest houden — dingen, waaraan men aanvankelijk niet denkt, maar waaraan men bij de uitwerking toekomt. Ik spreek hier nu alleen op mijn eigen gebied, maar op verschillende andere gebieden was het precies zo. Men moest nu eenmaal op allerlei terreinen regelingen treffen.

Daarbij hebben de Vertrouwensmannen altijd op het standpunt gestaan: wij weten, dat het waarschijnlijk voor korte tijd is. Er is eerst geweest het telegram (het was een micro-foto), waarbij de Vertrouwensmannen zijn ingesteld. Daarna is de mededeling gekomen (ik weet niet, hoeveel tijd er na): denkt er om, jullie fungeert tot het Militair Gezag er is. Dat hebben de Vertrouwens-

mannen zich altijd voor ogen gehouden. Maar dat deed, naar hun mening, niets af aan de verplichting, te zorgen, dat zij op het ogenblik van de bevrijding zo paraat mogelijk zouden zijn.

84183. De **Voorzitter**: Hoe het Militair Gezag precies was georganiseerd en welke bevoegdheden het had, wisten Vertrouwensmannen ook op dat moment nog niet. Dat wist men pas in Februari 1945.

A. Neen, dat wisten wij op dat moment óók niet. Als wij liet precies hadden geweten, was het misschien nog weer anders gelopen; dan hadden wij ons waarschijnlijk veel meer daaraan aangepast. Wij hebben gezegd: laten wij de nodige regelingen maken. Als het Militair Gezag er nog niet is, werken wij er zelf mee, maar als het Militair Gezag er is, zeggen wij: heren, hier hebt u dit, kunt u het gebruiken? Zo is het ook gebeurd. Wij hebben een Staatscourant geproduceerd met allerlei door ons voorbereide regelingen. Wij hebben na de bevrijding eerst nog enige tijd gewacht, maar, toen het Militair Gezag niet kwam opdagen, hebben wij die regelingen gepubliceerd. (Getuige toont een exemplaar en zegt:) Dit is een waardevol exemplaar. De meeste exemplaren zijn, toen het Militair Gezag kort daarna kwam, in beslag genomen. Het wilde van de regelingen van de Vertrouwensmannen niets weten.

In dit verband mag ik misschien nog het volgende zeggen. Het lijkt misschien gek, dat ik eerst heb gezegd: „Wat er nu gebeurt, is niet in 's lands belang en als er een verandering komt, werk ik niet langer mee.“, en dat ik daarna toch ben blijven meewerken, hoewel de toestand niet was geklaard. Maar mogelijk zult u dat kunnen begrijpen. Ik heb op een goed ogenblik gedacht: „ik heb mijn best gedaan om zo goed mogelijk te regelen, wat ik regelen kon, laat ik, nu de zaak eenmaal zo ver is, maar blijven zitten; dit is waarschijnlijk het beste, dat ik kan doen“. Ik bleef altijd vrezen dat de onzekerheid, die zolang is blijven bestaan, tot moeilijkheden zou leiden. Gelukkig hebben wezenlijk ernstige moeilijkheden zich uiteindelijk niet voorgedaan. Het is toch wel gelopen, dank zij de betrekkelijke rust van de bevrijdingsdagen.

84184. De **Voorzitter**: Hebt u in die tijd ook direct contact met de heer *Tenkink* gehad?

A. Naderhand geregeld. Na 6 September 1944 kwamen wij bijna iedere dag bij Vertrouwensmannen samen, waarbij ik misschien nog iets meer bij de Vertrouwensmannen kwam, omdat de heren *Bosch van Rosenthal* en *Cleveringa* de gedachte hadden, dat, als zij wegvielen, ik hun taak zou overnemen, althans zou zorgen, dat er iemand kwam, die het op dezelfde manier deed. Ik moest zorgen voor de continuïteit en daardoor heb ik er iets meer van mee-gemaakt, was ik meer bij de Vertrouwensmannen dan de anderen.

84185. De **Voorzitter**: U had het zoëven over de politie. Daarover is ook het een en ander te doen geweest in verband met het Londense Buitengewoon Politiebepaling. Kunt u ons iets vertellen van de wijze, waarop de Vertrouwensmannen daarop hebben gereageerd?

A. Op een gegeven moment hebben wij het besluit gekregen, nogal erg laat; ik meen in de zending, die *van der Gaag* heeft meegebracht. Wij hebben toen gezegd: wij hebben eigenlijk alles klaar en kunnen het nu niet meer omgooien. Onze organisatie hebben wij gelaten, zoals wij haar hadden. Dit was nu eenmaal alles voorbereid. Alle mensen waren ingelicht. De gehele politie-organisatie was geregeld.

84186. De **Voorzitter**: En nog wel op een bijzondere wijze, als ik het goed begrijp. Op 25 Maart 1945 hebben de Vertrouwensmannen zich hierover tot de Minister-President gewend en medegedeeld, dat er een interdepartementale politie-afdeling zou komen.

A. De Centrale Dienst van de Politie.

84187. De **Voorzitter**: Als hoofd daarvan werd in het desbetreffende besluit van Vertrouwensmannen tijdelijk aangewezen de waarnemende secretaris-generaal van Justitie.

A. De algemene regelen voor de organisatie zouden worden vastgesteld door de wnd. secretaris-generaal van Justitie en de gemachtigde voor Binnenlandse Zaken.

84188. De **Voorzitter**: Het interesseert mij te weten, hoe men zich dit had gedacht in het verband van dat Buitengewoon Politiebepaling van Londen.

A. Dit was opgezet voor de eerste tijd. Wij hadden die Centrale Dienst van de Politie intussen graag ook in de toekomst behouden.

Dit was echter een kwestie van latere zorg. In normale termen gesproken, zouden de Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken dan samen een afdeling hebben, die een Justitieman tot hoofd zou hebben en organisatorisch bij Binnenlandse Zaken zou worden ondergebracht. Die afdeling zou hebben een onderafdeling gemeente- en een onderafdeling Rijkspolitie. Een groot aantal dingen, de politie betreffende, zouden zo centraal kunnen worden geregeld.

Bij de oplossing van het politievraagstuk moet men mensen hebben, die goed met elkaar kunnen werken. Dit brengt de aard van het vraagstuk mee. *Tenkink* en ik konden inderdaad goed met elkaar werken. Wij hadden gedacht op deze wijze tot een zo groot mogelijke eenheid te kunnen komen. Deze regeling was in de grond van de zaak ook niet in strijd met het Londense Politiebesluit. Zo heb ik het althans altijd gezien. Zij was een soort van technische maatregel om de zaak in één hand te houden, zodat men niet kreeg, dat onder Justitie bepaalde dingen werden gedaan, waartegen bij Binnenlandse Zaken ernstig bezwaar bestond. Hiermede kwamen wij mijns inziens niet in botsing, althans praktisch niet, met het Londense Politiebesluit.

84189. De **Voorzitter**: Op 12 April 1945 heeft de Regering aan Vertrouwensmannen een telegram gestuurd, waarin wordt gezegd, dat handhaving van deze organisatie ontoelaatbaar en ongewenst was, ook al, omdat de organisatie in het zuiden conform het K.B. E 123 werkte. Voorts wordt in dit telegram gezegd, dat het de strikte wens der Regering is, dat alsnog wordt overgegaan tot instellen op de wettelijke basis van artikel 1 van genoemd K.B., waarvan de tekst aan belanghebbenden moet worden doorgegeven.

A. Toen waren wij al lang bezig. Overstag gaan was praktisch onmogelijk. Wij hebben toen gezegd: laten wij dit maar houden, al is het dan misschien maar voor zeer korte tijd.

84190. De **Voorzitter**: In dat telegram staat verder:

„Hoe andere regelingen in het leven geroepen volkomen raadsel aangezien in dezen geen verschil van inzicht in boezem der Regeering. Mr. *Eindhoven* kent opvattingen ook wat uitvoering betreft precies. Verzoeken ontvangst van dit bericht te bevestigen.”

A. Mr. *Eindhoven* heeft later tóch met ons medegewerkt.

84191. De **Voorzitter**: Mr. *Eindhoven* is naar Engeland geweest in die tijd. Wat was de bedoeling van die reis? Gebeurde dit in opdracht van Vertrouwensmannen?

A. Dat geloof ik niet. Voor zover ik weet: neen. Althans niet op dit terrein.

84192. De **Voorzitter**: Voor zover het het politievraagstuk betreft, is hij dus niet met bepaalde instructies of een opdracht van Vertrouwensmannen naar Engeland gegaan?

A. Voor zover ik weet, is hij niet naar Engeland gegaan met een opdracht van Vertrouwensmannen om daar over het politievraagstuk te spreken. Het is mogelijk, dat men heeft gezegd: als u er toch bent en de zaak komt ter sprake, praat u er dan maar eens over. Maar waarschijnlijk acht ik ook dit niet. Het is hem, voor zover mijn herinnering reikt, in elk geval niet opgedragen.

84193. De **Voorzitter**: Op 20 April hebben Vertrouwensmannen aarop met het volgende telegram geantwoord:

„VM verwijzen naar nota BR van 25 Rlaart welke bovendien door *Richard* meegenomen stop *Terborg* en *Richara* kunnen nadere inlichtingen verstrekken.”

Dit waren de heren *Neher* en *van der Gnag*, die kort tevoren door d. linies gegaan waren.

„VM verrichten taak geheel contorm opdracht en instructie in het bijzonder voorbereiding zorg voor orde en rust. Vertrouwensmannen moeten echter zeer ernstige bezwaren maken dat derden buiten hun medeweten in opdracht Regeering hun werk doorkruisen en zooals blijkt Regeering bovendien verkeerd inlichten.”

A. In het verslag van Vertrouwensmannen, dat ik hier voor mij heb liggen, zie ik iets staan dat mijn daarnet gegeven indruk, dat mr. *Eindhoven* geen opdracht van Vertrouwensmannen had, bevestigt, nl:

„Mr. *L. Eindhoven*, thans hoofd van het Bureau Nationale Veiligheid bleek in het voorjaar van 1945 naar het bevrijde

gebied te zijn overgestoken en vandaar teruggekomen te zijn met een opdracht der Regeering ter zake van de organisatie der politie.”.

Maar ik vestig er nóg eens de aandacht op, dat de heer *Eindhoven* zich toch bij ons denkbeeld van de Centrale Dienst der Politie heeft neergelegd. Hij heeft zelfs een functie bij die dienst aanvaard.

84194. De **Voorzitter**: In welke tijd zal dat dan zijn geweest?

A. Het moet enige tijd na zijn terugkomst zijn geweest.

84195. De **Voorzitter**: Dus in het voorjaar van 1945?

A. Ja.

84196. De **Voorzitter**: Hoe is het nu verder gegaan met de werkzaamheden, die u heeft verricht? Er waren algemene regelingen, die moesten worden voorbereid, maar men had anderzijds de concrete beslissingen, die moesten worden genomen niet het oog op de vervulling van een groot aantal functies en wat dies meer zij. Hoe is dit gegaan?

A. U bedoelt de aanwijzing van personen?

84197. De **Voorzitter**: Misschien zijn er ook algemene regelingen, waarover u iets wilt zeggen.

A. Een aantal er van staat in de *Staatscourant*, waarover ik reeds eerder heb gesproken, en een aantal andere was in voorbereiding, maar heeft het niet zo ver gebracht.

Verder is het zó gegaan, dat wij met betrekking tot de Commissarissen der Koningin en de burgemeesters van de allergrootste plaatsen overleg pleegden met de Regering in Londen. Wat de overige gemeenten betreft, werd het oordeel overgelaten aan de aangewezen Commissarissen van de Koningin, met dien verstande, dat voor plaatsen boven de 15000 inwoners de gemachtigde voor Binnenlandse Zaken een zekere contróle oefende in overleg met Vertrouwensmannen.

84198. De **Voorzitter**: Hoe ging dit nu? Er was een Londens besluit E 86, het besluit Voorziening bestuur provinciën en gemeenten, van 5 September 1944, waarin werd bepaald, wie op het moment van de bevrijding de functie van Commissaris der Koningin en van burgemeester zou vervullen. Daarbij was in hoofdzaak gevolgd de automatische methode, volgens welke zou optreden de functionaris van 10 Mei 1940, behoudens dan het geval — dat was de uitzondering —, dat deze ontslagen, geschorst of gestaakt werd of, uit de aard der zaak, als hij niet meer aanwezig was. In deze gevallen moest als aanvulling van die automatische methode een keuze worden gedaan.

Heeft u nu volgens dat schema gewerkt? Van Februari af kende u dat besluit E 86 waarschijnlijk ook?

A. Ik weet niet, of het van Februari af was, maar u moet niet vergeten, dat wij hiermede al lang bezig waren.

84199. De **Voorzitter**: Ik vraag het, omdat het Militair Gezag in het Zuiden had gewerkt aan de hand van het besluit E 86 en die methode had gevolgd. Wat mij nu interesseert, is of men nu het noorden op dezelfde manier heeft gewerkt, d.w.z. aan de hand van dat besluit E 86, in welk geval er weinig moeilijkheden zouden zijn op het moment, dat het Militair Gezag kwam indien in het noorden op een andere wijze werd gewerkt, kon er verschil in resultaat komen. Hoe is dit dan overbrugd, toen het Militair Gezag kwam? Of was er praktisch geen verschil, zodat er niets behoefde te worden overbrugd?

A. Onze opzet, wat betreft de grotere gemeenten, was er en er waren de besluiten van het Militair Gezag tot staking en schorsing. Dit liep vrijwel parallel. Mensen, die wij niet geschikt achtten, achtte het Militair Gezag zeker niet geschikt. In een aantal kleine plaatsen is het Militair Gezag wel verder gegaan.

54100. De **Voorzitter**: Hoe ging het, toen het Militair Gezag kwam? Dat was, naar ik meen, op 8 Mei 1935. Hoe heeft het Militair Gezag op de getroffen voorbereidingen gereageerd? Wat u had gedaan, gold voor de drie provincies Zuidholland, Noordholland en Utrecht. niet waar?

A. Het zou zelfs voor een groot deel ook voor de andere provincies hebben moeten gelden; daar was ik ook mee bezig geweest.

84201. De **Voorzitter**: Die waren toch inmiddels bevrijd.

A. Voor een deel was dat tevoren daar ter kennis gebracht, dat ik meende, dat het zo moest gaan, maar het was natuurlijk zó, dat niet iedereen, die het moest weten, het ook wist. Ik was niet met alle mensen in contact geweest. Ik had het klaar liggen: het moest zó gebeuren. Maar het contact was moeilijk en gevaarlijk, ook al, omdat de middelen, die men er voor moest gebruiken, niet altijd betrouwbaar waren. Men legde er soms zelf zijn mening in. Wanneer men door de Centrale Inlichtingen Dienst, laat ik maar zeggen door de dienst van de heer *Sanders*, iets doorgaf, werd dat weleens door een enkel woord, een enkele zinswending veranderd. Ik weet niet precies meer, wat het is geweest, maar ik heb er veel verdriet van gehad, dat een boodschap anders overkwam dan ik haar had gegeven, Misschien gebeurde het niet altijd met opzet, maar soms was het wél met opzet; er waren lieden, die graag meededen en meepraatten.

Het was niet zo, dar iedereen precies wist, waar hij moest zijn en wat hij moest doen, maar wij hadden gedaan, wat wij konden.

84202. De heer **Posthumus**: Sommige mensen, die weg waren, waren niet te bereiken.

A. Neen. Het was alles vreselijk moeilijk.

84203. De **Voorzitter**: Hoe ging het op 5 Mei 1945? Er was een schema (het ging toen uit de aard der zaak over de drie genoemde provincies) van de Commissarissen der Koningin en de burgemeesters. Toen kwam het Militair Gezag. Heeft het Militair Gezag dat schema overgenomen en heeft het gezegd: „dat past wel in de regeling, waarmee wij moeten werken“, of heeft het gezegd, dat het niet helemaal zo kon, en is het veranderd? Hoe is dat eigenlijk gegaan?

A. Het was heel merkwaardig. De komst van het M.G. heeft op een avond plaats gehad in het huis, dat nu de ambtswoning van de Minister van Buitenlandse Zaken is. De indruk, die ik er van heb behouden, is die van een soort van avondreceptie. De heren hadden nog niet gegeten. Er is wat gegeten en gedronken. Het was er heel gezellig. Maar ik geloof niet, dat er ernstige zaken zijn gedaan. Wat mijn sectie betreft, bleef de zakelijke conversatie althans zeer vaag. Het M.G. is naar huis gegaan en heeft zich ingericht. Het is geweldig grote brieven gaan schrijven, over alles. Ik ben direct gaan werken als waarnemend secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken. Dag aan dag kreeg ik lange brieven: wij moesten dit eens doen en dat eens doen en wij moesten toch eens met elkaar praten.

Het resultaat is geweest, dat er in de lijn, die wij hadden uitgestippeld, wat de grote gemeenten aangaat, niets is veranderd.

84204. De **Voorzitter**: Het was bovendien geen zaak voor grote brieven en voor praten. Er moest direct op de verschillende punten in het bestuursapparaat iemand zitten.

A. Dat was juist mijn bezwaar tegen het M.G., waartegen ik overigens niet zo'n haat heb als vele mensen, omdat het naar mijn mening zekelijk weleens wat te hard was, maar in het algemeen prettig en plezierig is opgetreden, dat het nodig was om hier direct dingen te doen en op te zetten en dat dit over het algemeen te weinig gebeurde.

84205. De heer **Posthumus**: Hadden zij, die als burgemeester waren aangewezen, een schriftelijke mededeling van die aanwijzing gekregen en was er één autoriteit of waren er bepaalde autoriteiten in de betrokken gemeente, die was of waren gewaarschuwd, dat die en die burgemeester zou worden?

A. Dat was zeker niet algemeen gebeurd. Het is ook niet goed, te lang van tevoren te waarschuwen, omdat er dan natuurlijk mensen zouden komen, die iets anders wilden; dan zou men over zo'n aanwijzing strijd krijgen en dat ware beter te vermijden. Maar de Commissarissen van de Koningin wisten, wie op de burgemeesterszetels zouden moeten gaan zitten. Ik weet niet, hoe de Commissarissen hun taak in dit opzicht precies hebben uitgevoerd, hoe zij de door hen aangewezen burgemeesters op hun plaats hebben gekregen. Dit was geheel aan hen toevertrouwd. Zoals ik reeds in ander verband heb gezegd, waren zij ten aanzien van de gemeenten met meer dan 15 000 zielen over de gedachten, die bij Vertrouwensmannen bestonden met betrekking tot de vervulling van het ambt van burgemeester, ingelicht, wat de kleinere plaatsen betreft, was dit geheel aan hiin eigen goeddunken overgelaten.

84206. De **Voorzitter**: Wie hadden Vertrouwensmannen aangewezen als Commissarissen voor de drie provincies?

A. *Rutgers* voor Zuidholland, *de Vos* van *Stecnwijk* voor Noordholland en *Bosch* van *Rosenthal* voor Utrecht. Zolang de laatste lid van het College van Vertrouwensmannen was, zou de gedeputeerde *Wijkamp* diens waarnemer zijn. In Zuidholland heeft mr. *Bolsius*, die gedeputeerde en waarnemend Commissaris was en die bij de bevrijding als tijdelijk Commissaris zou worden aangewezen, zelf gevraagd om te worden vervangen. Er was tussen Vertrouwensmannen en hem een moeilijkheid ontstaan. Men vreesde, dat hij te gemakkelijk zou zijn met het laten zitten van burgemeesters, van wie men zei, dat zij niet goed waren geweest. Waar ik zelf in deze aangelegenheid een belangrijke rol heb gespeeld, stel ik er prijs op er de aandacht op te vestigen, dat later is gebleken, dat er minder burgemeesters gestaakt en geschorst zijn geworden dan de heer *Bolsius* waarschijnlijk zou hebben gedaan.

83207. De **Voorzitter**: Deze commissarissen, en dit geldt ook voor de burgemeesters, zijn waarschijnlijk op hun plaats gaan zitten op het ogenblik van de bevrijding. Hebben zij later de bevestiging van het Militair Gezag gekregen, dat het goed was, dat zij dat hadden gedaan?

A. Ja, voor het overgrote merendeel wel, al is die bevestiging, naar ik meen, geen formele geweest.

84208. De **Voorzitter**: In feite is dus het door Vertrouwensmannen geschapen apparaat gaan functioneren?

A. Ja, behoudens dat ten plattelande een aantal beslissingen van het Militair Gezag anders is uitgevallen. Dat aantal durf ik zo uit het hoofd niet te noemen.

84209. De **Voorzitter**: Er was een telegrafisch overleg geweest tussen de Regering en Vertrouwensmannen. Daarbij was een aantal belangrijke kwesties behandeld. Was nu het Militair Gezag toen het kwam, van die gedachtenwisseling tussen de Regering en Vertrouwensmannen op de hoogte? Wist het Militair Gezag b.v. wie er Commissaris in een provincie zou worden e.d.?

A. Daarover zijn geen moeilijkheden geweest; ik geloof dat het Militair Gezag dit wist.

84210. De **Voorzitter**: Met wie had u te maken? Met de heer *Linthorst Homan*?

A. In eerste instantie had ik natuurlijk met generaal *Kruls* te maken, maar die had als hoofd van zijn sectie Binnenlandse Zaken de heer *Linthorst Homan* aangewezen, met wie ik dus veel te doen kreeg. Ik kreeg de indruk, dat men van de zijde van het Militair Gezag wist, welke personen bepaalde belangrijke functies zouden moeten gaan bekleden.

84211. De **Voorzitter**: Ik vraag dit, omdat er correspondentie is tussen de Regering en het Militair Gezag van, naar ik meen, het najaar 1944, waarin generaal *Kruls* er over klaagt, dat hij zo weinig van Vertrouwensmannen afweet. Daaruit blijkt, dat hij toen niet behoorlijk was ingelicht over de functie van Vertrouwensmannen. Dit is blijkbaar later dus rechtgetrokken?

A. Kennelijk. Maar dat is iets anders. U vroeg mij zojuist, of generaal *Kruls* wist wie er b.v. als Commissarissen waren aangewezen. Die aanwijzing is gedaan in overleg met de Regering. De Regering wist dit dus. Nu kreeg generaal *Kruls* allerlei mededelingen en instructies van de Regering mede; hij had natuurlijk een portefeuille vol met besluiten van de Regering bij zich. Hij kon dus weten: die is Commissaris van die provincie die is burgemeester, enz. zonder dat hij daarbij ook maar iets behoefde te weten over de positie van het College van Vertrouwensmannen. Dat is een zaak op zijn zelf.

84212. De **Voorzitter**: Welke indruk had u, toen de heer *Kruls* op de avond van 8 Mei 1945 met Vertrouwensmannen in contact kwam? Had hij toen een behoorlijk inzicht in de functie van Vertrouwensmannen? Hoe heeft die ontmoeting zich toegedragen?

A. Ik geloof, eerlijk gezegd, dat hij er niet veel plezier in had. Of hij de situatie begreep, weet ik niet. Hij beschouwde Vertrouwensmannen een beetje als een blok aan het been. Ik meen, dat *Bosch van Rosenthal* heeft gezegd: wij gaan nu weg, maar u kunt, als u van ons, die zo het een en ander weten van wat er in het land omgaat, advies wilt hebben, steeds op onze medewerking rekenen.

84213. De **Voorzitter**: Wanneer is na de bevrijding het eerste contact van Vertrouwensmannen met de Regering geweest?

A. Dit durf ik niet precies te zeggen. Ik ben daar niet bij geweest. Het eerste contact was met *Gerbrandy*. Bij het eerste contact met *Beel*, die zijn Minister was, ben ik wel tegenwoordig geweest. Deze is op een middag of een avond gekomen.

84214. De **Voorzitter**: Was dit zeer kort nadat het Militair Gezag was gekomen?

A. Ik dacht het wel.

84215. De **Voorzitter**: Hoe is het verloop van zaken in de politie-sector geweest? Wat is daar gebeurd? Is voor de aanwijzing van de commissarissen van politie en dergelijke functionarissen op een soortgelijke wijze overleg gepleegd tussen Vertrouwensmannen en Londen?

A. Gedeeltelijk. Het is niet zo gedetailleerd geweest. Wel met betrekking tot heel belangrijke functionarissen, zoals de hoofdcommissarissen in de allergrootste steden en de procureurs-generaal, fungerend Directeuren van Politie.

84216. De **Voorzitter**: Wie regelde het in de politiesector voor Vertrouwensmannen?

A. *Tenkink* deed het eigenlijk. Ik heb wel een beetje meegeholpen, maar hij kende de mensen, waar het over ging, allemaal en ik ben daarom wat op de achtergrond gebleven. Ik ben wel herhaaldelijk met hem meegegaan, als hij over deze dingen ging praten. Als hij bijv. met de aangewezen burgemeester van Amsterdam ging praten over de persoon, die hoofdcommissaris moest worden, dan was het goed, dat er ook iemand van Binnenlandse Zaken bij was. Het ging hierbij eigenlijk meer om een kwestie van prestige.

84217. De **Voorzitter**: Zijn er onder die individuele gevallen nog geweest, waaromtrent met de Regering veel overleg heeft moeten plaats vinden? Ik meen, dat dit o.a. het geval is geweest met betrekking tot de burgemeester van den Haag.

A. Ja, dit is inderdaad zo.

84218. De **Voorzitter**: Men wenste in Londen de heer *de Monchy* niet?

A. Neen, aanvankelijk niet. Wij hebben toen gezegd: dat moet positief gebeuren. Er is een telegramwisseling hierover geweest en ik meen, dat men bij een van de bezoeken er over heeft gepraat.

84219. De **Voorzitter**: Dat is toen in orde gekomen'?

A. Ja.

84220. De **Voorzitter**: Wat was de reden, dat de Regering aanvankelijk dat standpunt innam?

A. Ik ben bang, dat men in Londen veel verkeerde inlichtingen had over allerlei mensen.

84221. De **Voorzitter**: Het beeld, dat men daar had, was mede gevormd door mededelingen, die men van allerlei Engelandvaarders kreeg. Daarbij werden ook weleens opmerkingen over bepaalde functionarissen gemaakt. Kan dit van invloed geweest zijn?

A. Ja, daar ben ik van overtuigd.

84222. De **Voorzitter**: Is die moeilijkheid over de heer *de Monchy* langs telegrafische weg opgelost?

A. Ik durf niet te zeggen, dat dit helemaal langs telegrafische weg is opgelost of dat men daarover ook heeft gepraat tijdens het verblijf van enige heren, die in Londen zijn geweest. Dat zouden dan *Neher* of *van der Gaag* geweest moeten zijn.

84223. De **Voorzitter**: Was het een uitzondering, dat er zulke bezwaren uit Londen kwamen of bemoeide men zich daar bij wijze van spreken met alle posten?

A. Niet met elke post.

84224. De **Voorzitter**: Het geval van de heer *de Monchy* was dus een opvallend iets?

A. Ja. Er waren nog wel een paar gevallen. Ik weet niet, of u het goed zou kunnen vinden, dat ik dat nog even bekijk. Ik vind het niet juist, dat men, wanneer men door een commissie als deze wordt gehoord, van te voren met anderen gaat praten en zijn geheugen gaat oprispen: inen komt dan zo gauw in verhalen, die men hier zou gaan doen en die niet geheel echt zouden zijn, omdat men daarin de zaak door de bril van anderen bekijkt. Ik heb dit dan ook niet gedaan. Ik heb ook van te voren geen enkel archiefstuk geraadpleegd en niet gesproken met de secretaris van Vertrouwensmannen, mr. *ie Poole*, die mij waarschijnlijk zou kunnen helpen aan telegrammen, brieven en afschriften, waardoor ik ook over de andere gevallen iets meer zou kunnen zeggen. Ik vind het vervelend een naam te noemen van iemand, van wie ik zeg: „De Regering in konden wilde hem niet hebben”, terwijl het misschien niet helemaal waar zou zijn. Dan komt deze man op een vervelend blaadje in uw verslag te staan. Ik weet nog wel, wie er al zo een onderwerp van gedachtenwisseling hebben uitgemaakt, maar speciaal het oordeel van Londen over die heren, ik moet eerlijk bekennen dat na zoveel tijd niet allemaal meer uit het hoofd te weten.

84225. De **Voorzitter**: Wij beschikken gelukkig over vrijwel de gehele telegramwisseling; daaruit krijgen wij wel een redelijk beeld.

A. Juist.

84226. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe is het met die *Staatscourant* gegaan? Daarmee hebt u waarschijnlijk wel bemoeienis gehad. Dat was toch een punt van conflict? U hebt gezegd: die avond op Plein 1813 was meer een avondreceptie. Daarna zat u op Binnenlandse Zaken en werd het een kwestie van grote brieven en van „moeten wij niet eens praten?”. Maar daartussen ligt het moment — en dat lijkt mij min of meer een conflict — van het verschijnen van de *Staatscourant*. U zegt: de Vertrouwensmannen hadden dit voorbereid en het was hun overtuiging, dat zij op dit gebied bevoegd waren.

A. De opdracht was, dat Vertrouwensmannen hun functie zouden vervullen zolang het Militair Gezag er niet was. Vertrouwensmannen heb'oen in dit opzicht naar mijn smaak zeer behoorlijk gehandeld. Zij hebben de *Staatscourant*, waarvan de kopij al dagen gereedlag, aanvankelijk niet uitgegeven. Als het Militair Gezag direct was gekomen, was ze in het geheel niet verschenen. Toen het Militair Gezag niet kwam — het heeft drie dagen geduurd — is zij wel gepubliceerd. Elke dag zeiden wij tegen elkaar: laat ons nog even wachten, het Militair Gezag zal wel heel gauw komen. Maar toen het zo lang duurde, meenden Vertrouwensmannen de publicatie niet langer te mogen uitstellen. Als het Militair Gezag direct was gekomen, zouden zij hebben gezegd: heren, hier is de proef, ziet wat je er mee doet.

84227. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe is die *Staatscourant* ingetrokken? Ik heb nooit iets daarvan gezien.

A. Het Militair Gezag heeft de verdere verspreiding tegengegaan, ik weet niet precies op welke manier.

84228. Jonkvrouw **Wttewaali van Stoetwegen**: In het rapport over de werkzaamheden van de Vertrouwensmannen is er over gesproken. Het lijkt vrij cru.

A. Ik durf niet te zeggen, of men hierover te voren met Vertrouwensmannen heeft gesproken, omdat ik uiteraard na de bevrijding niet de gehele dag bij Vertrouwensmannen kon zitten. Wel weet ik, dat het Militair Gezag, nadat een aantal exemplaren was verzonden, op een of andere manier de verdere verspreiding onmogelijk gemaakt heeft.

Het zou eleganter zijn geweest, als in een publicatie van het Militair Gezag was gezegd: die en die regelingen, door Vertrouwensmannen gegeven, worden ingetrokken of gewijzigd.

84229. De heer **Posthumus**: Is zulk een publicatie nooit gevolgd? De intrekking van 99,9 % van de verschenen exemplaren doet niets at aan het feit, dat de *Staatscourant* uitgegeven was.

A. Formeel is het inderdaad gek toegegaan.

84230. De heer **Posthumus**: Is er daarna niets gebeurd?

A. Neen. Als men zegt: „het is onbehoorlijk”, dan ben ik het daar niet geheel mee eens. Maar formeel is het inderdaad raar geweest.

84231. De heer **Posthumus**: Is daarna in de uitverking gebleken, dat het Militair Gezag inderdaad de *Staatscourant* als vervallen verklaard beschouwde?

A. Ja. Ik heb nooit ergens een bepaling gezien, waarin staat, dat de in die *Staatscourant* voorkomende besluiten zijn ingetrokken. Maar in de praktijk is gebleken, dat men ze als ingetrokken beschouwde, want men heeft andere regelingen gemaakt. Daarom mag men zeggen: het Militair Gezag beschouwde inderdaad deze *Staatscourant* als vervallen.

84232. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik zou het woord „onbehoorlijk” niet willen gebruiken in dit verband. Het maakt de indruk van enigszins cru gebeurd te zijn.

A. Elk militair gezag heeft laarzen aan. Als men daarmee eens een enkele keer iets vertrapt, moet men daarover niet te zeer vallen; dat behoort er nu eenmaal bij. Deze dingen gaan nu eenmaal weleens wat cru. Indertijd heb ik er mij ook nogal over geërgerd. Als je zelf in deze zaken zit en je hebt er een groot aandeel in gehad, dan zeg je op het moment, dat het geheel als het ware in beslag genomen wordt: dat vind ik ongehoord, maar een week daarna zie je de zaak al anders.

84233. De **Voorzitter**: Wie heeft u mededeling van het stoppen van de *Staatscourant* gedaan?

A. Dat weet ik niet meer.

84234. De **Voorzitter**: Is de heer *Linthorst Homan* daarover bij u geweest?

A. Neen, het gebeurde zo maar, zonder meer.

84235. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De *Staatscourant* ressorteerde toch onder 1?

A. Ja. Die hele *Staatscourant* is door mij verzorgd. Ik geloof, dat de Landsdrukkerij het mij heeft medegedeeld. Of ik het toen al wist, herinner ik mij niet meer. Maar zeker heb ik geen rechtstreekse mededeling daarover van het Militair Gezag gekregen. Belangrijker dan de vorm is echter het feit, dat het Militair Gezag tot intrekking van deze besluiten het recht had. Er is een functionaris van het Militair Gezag — ik meen, dat hij *Winkel* heette — later bij mij geweest om er over na te praten. Ik heb gezegd: zou het niet prettiger zijn geweest, indien men dit anders had gedaan. Men gaat nu straks verschillende regelingen van ons in gewijzigde vorm overnemen als eigen regelingen. Men had hetzelfde kunnen bereiken met wijziging van de regelingen van Vertrouwensmannen. Dat zou een manier zijn geweest, waardoor het werk van degenen, die de regelingen hadden gemaakt, was erkend. Dat men dit niet heeft gedaan, vind ik echter achteraf niet zo erg. Men bedoelde er waarschijnlijk niets kwaads mee. Het is een kwestie van mentaliteit. Ik mag het misschien, zonder persoonlijk te willen zijn, zó zeggen: een generaal, die een *Staatscourant* vindt, die hij niet kan gebruiken, verscheurt die en denkt, dat daarmee de zaak afgelopen is. Intussen zou men natuurlijk dissertaties vol kunnen schrijven over de vraag, wat er van die regelingen van Vertrouwensmannen is gebleven of geworden, nu zij nimmer formeel zijn ingetrokken.

84336. De **Voorzitter**: Als men de regelingen gewijzigd had, zouden dissertaties hebben kunnen schrijven over de vraag, in hoeverre verordeningen van Vertrouwensmannen onder deze omstandigheden als algemeen geldende regelingen konden worden beschouwd.

A. Stof tot het schrijven van dissertaties zal er altijd blijven

84237. De **Voorzitter**: Hebt u hiermede, naar uw oordeel, van uw werkzaamheden op dit gebied een, naar uw mening, voldoende beeld gegeven?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik stel er echter wei prijs op, nog te zeggen, dat ik zo het idee heb, dat het werk van Vertrouwensmannen niet in die mate is gewaardeerd als waarop het recht heeft. Men heeft daaraan niet de waarde toegekend, die het mijns inziens toekomt. Ik schakel mij zelf, bij wat ik hier zeg, uiteraard uit, want ik ben maar een instrument in de handen van Vertrouwensmannen geweest. Maar ik geloof, dat en de Regering en het Militair Gezag het werk, dat door Vertrouwensmannen is gedaan, hebben miskend. Hier is verschrikkelijk hard gewerkt onder uiterst moeilijke omstandigheden. Met name de heer *Bosch van Rosenthal* heeft hieraan zeer veel opgeofferd, ook zijn gezondheid. Hij had b.v. om gezondheidsredenen in 13 jaar niet gefietst. In deze tijd fietste hij, als het nodig was, van den Haag naar Amsterdam, door regen en wind. De wijze, waarop achteraf over dit werk is gesproken, moet hem erg hebben gegriefd. Ik wil hier gaarne verklaren, dat hij bijna bovenmenselijk werk heeft verricht. Hij heeft zich daarbij in niets ontzien. Ik heb dit bijzonder gewaardeerd. Het werk was uiterst moeilijk. Men kreeg op allerlei dingen uit Londen geen antwoord en als, na lang aandringen, het antwoord dan eindelijk kwam, was het er de meeste keren geheel en al naast. Dan moest men weer van voren af beginnen. Kreeg men dan na lang wachten weer antwoord, dan klopte het vaak weer niet. Het werk werd onder buitengewoon moeilijke omstandigheden verricht.

84238. De **Voorzitter**: Vergaderden Vertrouwensmannen vrij veelvuldig?

A. Ja. De algemene vergaderingen, als ik ze zo mag noemen, werden nu eens in den Haag, dan weer in Amsterdam gehouden. Een gedeelte van het college, nl. *Bosch van Rosenthal*, *Cleveringa*, en later ook *Drees*, kwam geregeld in den Haag bijeen voor besprekingen, practisch iedere dag.

84239. De **Voorzitter**: Het werk was niet ongevaarlijk ook, want het is duidelijk geworden, dat de bezetter daarvan op de hoogte was.

A. Dat kon natuurlijk niet anders. Maar daardoor hebben Vertrouwensmannen zich nooit laten beïnvloeden.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons heeft verstrekt, en sluit hiermede het verhoor.

L. A. KESPER.

DONKER, voorzitter.

WTTewaall van STOETWEGEN.

POSTHUMUS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 7 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: g, h, j en o.

Verhoor van

HENDRIK JOHANNES VAN DEN BROEK,

oud 49 jaar, wonende te Hilversum, journalist,
directeur van de Stichting Radio Nederland Wereldomroep.

Hij legt de eed af als getuige.

84240. De **Voorzitter**: Waar vertoefde u op het moment van het uitbreken van de oorlog in 1940?

A. In Parijs. Ik was sedert 1933 Parijs' correspondent van „De Telegraaf” en oefende daar dus mijn functie uit.

84741. De **Voorzitter**: Bent u spoedig in Engeland terechtgekomen?

A. Ik ben in Engeland eengekomen 18 September 1940. Wij hebben ons eerst enige weken in Parijs met de radio beziggehouden, nadat daar was opgericht wat ik geloof te zijn de eerste vrije Nederlandse omroep in het buitenland: Vrij Nederland. De eerste uitzending was op 19 Mei 1940. Een dag na de capitulatie van Nederland waren drie Nederlandse Ministers in Parijs; van die gelegenheid ben ik toen zo vrij geweest gebruik te maken om hun voor te stellen, dat wij in Parijs een eigen Nederlandse omroep zouden hebben, die zou uitzenden naar het bezette gebied. Dit heeft de goedkeuring van de Ministers kunnen wegdragen en met hun machtiging ben ik naar de Quai d'Orsay gegaan om aan de Franse Regering, namens de Nederlandse Regering, zendtijd te vragen. Wij hebben toen 50 minuten per dag gekregen: een kwartier 's morgens, een kwartier 's middags en twintig minuten 's avonds. Wij zijn met enkele Nederlandse collega's journalisten begonnen uit te zenden: nieuwsberichten en commentaar voor bezet Nederland. Het heeft uiteraard maar kort kunnen duren: van 19 Mei tot 11 Juni d.a.v., toen Parijs door de Duitsers bezet werd. Toen was er een ogenblik sprake van, dat wij de uitzendingen zouden voortzetten in Poitiers met de Belgen samen, die een mobiele radio-installatie hadden. Dat is niet gebeurd, omdat Frankrijk spoedig daarna capituleerde. Enkel van mijn collega's en ik zelf hebben toen getracht naar Engeland over te steken; het is niet gelukt. Wij zijn dernalve het binnenland ingegaan. Na enig telegraferen kwam bericht uit Londen, dat het goed was, dat ik naar Londen kwam. Via Spanje en Portugal ben ik daar toen op 18 September 1940 aangekomen.

84342. De **Voorzitter**: Bent u toen in Londen al betrekkelijk spoedig met de radio in aanraking gekomen of hebt u eerst andere functies bekleed?

A. Ik ben aanvankelijk redacteur geweest bij het Londense kantoor van het A(lgemeen) N(ederlands) P(ersbureau). De radio bestond al wel. Radio Oranje zond al geregeld uit en had haar eigen bezetting. Daar was dus niet goed plaats voor mij, terwijl het A.N.P. dringend redacteurs nodig had.

Met de radio kreeg ik weer bemoeienis op 1 Juli 1941, toen de uitzendingen begonnen voor de Brandaris.

Ongeveer twee maanden tevoren had de B.B.C. mij gevraagd, of ik er iets voor gevoelen zou mij te belasten met het organiseren van een radio-omroep, speciaal voor de Nederlandse zeevarenden, omdat men zich op dat ogenblik, terecht of ten onrechte, enige

zorgen maakte over de stemming onder onze zeelieden. Met machtiging van de Nederlandse Regering heb ik die opdracht aanvaard. Ik bleef in dienst bij de Nederlandse Regering, maar werd voor dit werk aan de B.B.C. uitgeleend.

84243. De **Voorzitter**: Het waren dus B.B.C.-uitzendingen, die volkomen los stonden van Radio Oranje?

A. Inderdaad. Zij hadden in het kader van de B.B.C. plaats en werden verzorgd door mensen, die in dienst van de Nederlandse Regering waren en door deze ter beschikking van de B.B.C. waren gesteld.

84244. De **Voorzitter**: Hoe vaak waren die uitzendingen?

A. Zij hadden iedere dag plaats, aanvankelijk 'smorgens om 10.30, daarna 11.30 en toen om 1 uur. Op 1 November 1942 is het kwartier van 1 uur overgenomen door Radio Oranje. Toen heeft de Nederlandse Regering besloten, dat de staven van de Brandaris en Radio Oranje zouden worden samengesmolten; ik vermoed, dat de Nederlandse Regering meende, dat er niet voldoende krachten beschikbaar waren om beide omroepen goed te verzorgen. Terwijl iedere dag Radio Oranje tweemaal een kwartier en de Brandaris een derde kwartier had, is toen een nieuwe opzet gemaakt, waarbij de beste twee kwartieren zijn behouden: het goede kwartier van Radio Oranje 's avonds en het goede kwartier van de Brandaris 'smiddags om 1 uur; dat werden de nieuwe zendtijden van Radio Oranje.

84245. De **Voorzitter**: In totaal werd de zendtijd toen dus minder?

A. Ja.

84246. De **Voorzitter**: Welke functie hebt u daarbij toen gekregen?

A. De leiding van, als ik het zo mag noemen, het „nieuwe” Radio Oranje.

84247. De **Voorzitter**: Verstaat u daaronder de zakelijke leiding of ook het redactionele beleid inzake de uitzendingen, dus de gehele leiding?

A. Ik vrees, dat daaronder inderdaad alles moet worden verstaan. Algemene beleidskwesties, voor zover men dit althans zo kan noemen, werden in nauw overleg met *den Doolaard* en *de Jong* opgelost.

84248. De **Voorzitter**: Wanneer zijn de heren *den Doolaard* en *de Jong* er gekomen?

A. *De Jong* was van het begin af aan bij Radio Oranje werkzaam. *Den Doolaard* is in Londen gekomen in Juni 1941, enkele dagen voordat de Brandaris met zijn uitzendingen begon. Op mijn verzoek heeft hij daaraan medegewerkt. Bij de fusie zijn wij samen naar Radio Oranje overgegaan.

84249. De **Voorzitter**: Uit eigen wetenschap zult u van de eerste periode van Radio Oranje dus niet veel kunnen vertellen. U kunt dit echter wel van de eerste periode van de Brandaris en de tijd van het nieuwe Radio Oranje, het Radio Oranje op nieuwe grondslag. Hoe was nu de verhouding tussen de leiding van die instituten en de Regering; in hoeverre werd het beleid daarvan door de Regering bepaald?

A. Wij hebben natuurlijk altijd op het standpunt gestaan, dat de Regering het beleid van Radio Oranje behoorde te bepalen en wij hebben ons dus altijd laten leiden door hetgeen naar het oordeel van de Regering in de radio moest gebeuren.

84250. De **Voorzitter**: Gold dit voor de Brandaris ook?

A. Eigenlijk ook, zij het niet officieel, onidat wij toen in het kader van de B.B.C. werkten. Juist omdat wij echter voor alles Nederlanders waren, lieten wij ons altijd sterk leiden door hetgeen naar de mening van de Regering moest gebeuren. Wij hadden voortdurend contact met de heer *Pelt*, de chef van de Regeringsvoorlichtingsdienst, en met verscheidene Ministers. Toen het nieuwe Radio Oranje tot stand gekomen was, was er tenminste eenmaal per week een bespreking met de Minister-President persoonlijk.

84251. De **Voorzitter**: Het beleid ter zake van de radio ressorteerde toen onder de Minister-President, formeel misschien onder de Minister voor Algemene Oorlogvoering.

A. Administratief ressorteerde Radio Oranje als deel van de Regeringsvoorlichtingsdienst onder Buitenlandse Zaken, maar het beleid werd door de Minister-President bepaald.

84252. De **Voorzitter**: Is dat ontstaan met de oprichting van het Departement voor Algemene Oorlogvoering, hetgeen in Mei 1942 is geschied?

A. Ik vermoed het.

84253. De **Voorzitter**: Met welk lid van de Regering had u te maken bij die eerste Brandarisuitzendingen?

A. Officieel met niemand. Maar het geregelde contact hadden wij met onze hiërarchieke chef de heer *Pelt*. Dan hadden wij ook een incidenteel contact met één of meer Ministers, bij wie men op bezoek ging als men iets te bespreken had.

84254. De **Voorzitter**: Dus dat was toen niet uitgesproken de Minister-President?

A. Dat kon toen moeilijk, want de Brandaris werkte, gelijk gezegd, in het kader van de B.B.C.

84255. De **Voorzitter**: Het was echter mogelijk, dat de Minister-President had gezegd: alles, wat met de radio heeft te maken, moet over mij lopen. Dat was toen echter blijkbaar niet het geval. Toen ging u naar de Minister, die bij een bepaald geval het meest was betrokken?

A. Ja, inderdaad.

84256. De **Voorzitter**: Dan zullen wij het nu verder hebben over de toestand van na 1 November 1942.

Is er door Radio Oranje een bepaald beleid gevoerd t.o.v. de uitzendingen, die hebben plaats gevonden voor het bezette gebied?

Hierbij doen zich verschillende vragen voor. In de eerste plaats: waarop baseerde men zich voor de uitzendingen? Wat was het materiaal, waarover men beschikte? Hoe waren de opvattingen daarover? Vond men dat materiaal voldoende of niet? Werd het in de latere tijd nog redelijk geacht of had men het gevoel: onze wetenschap is toch maar tamelijk beperkt?

Een andere kwestie is: hoe heeft men gemeend zich te moeten richten tot het bezette gebied? Dat was wel een uitermate belangrijke beleidsvraag, want men kon dat op alle mogelijke manieren doen en tenslotte heeft men een bepaalde lijn gevonden.

A. Het is wel een tijd geleden, maar ik geloof, dat ik mij nog bepaalde dingen kan herinneren.

Het materiaal bestond uit kranten, dagbladen en weekbladen, per diplomatieke post gezonden via Zweden en Portugal?

84257. De **Voorzitter**: Dat was over het algemeen oud nieuws?

A. Ja, het bereikte ons meestal met ongeveer drie weken vertraging.

Verder waren er min of meer geheime rapporten uit het bezette gebied, die langs verschillende wegen arriveerden, de radio-uitzendingen uit Hilversum, die door de luisterdienst van Radio Oranje werden opgevangen en uitgewerkt. Daarin kwamen de voornaamste nieuwsberichten voor en een aantal redevoeringen, b.v. die van *Blokzijl*.

De **Voorzitter**: Dit was een belangrijke bron, want zij was actueel.

A. Een andere bron was het Monitoring Report, het luister-rapport, dat de B.B.C. iedere dag liet samenstellen en waarin men alle uitzendingen van de gehele wereld resumeerde.

Ik geloof wel, dat dit al het materiaal was.

84258. De **Voorzitter**: En de mededelingen van personen, uit Nederland overgekomen?

A. Ja, maar wanneer deze mensen arriveerden, hadden ook hun mededelingen over het algemeen het grote gebrek van min of meer sterk verouderd te zijn. Zodoende was het vaak niet mogelijk onmiddellijk te reageren op dingen, die in bezet gebied gebeurden. Wij hebben dit altijd als een groot bezwaar gevoeld, maar men kon er niets aan doen.

Wanneer in luisterrapporten van Hilversum voorkwam, dat *Blokzijl* bepaalde dingen had gezegd, was het van belang, tussen de regels door te lezen en daaruit bepaalde feiten te concluderen, die men niet met zekerheid kon weten.

Wanneer u mij vraagt, wat nu verder het beleid was, dat daarop werd gebaseerd, dan geloof ik dit als volgt te moeten samenvatten. Persoonlijk heb ik als de taak van Radio Oranje altijd gezien: in de eerste plaats te bevestigen het vertrouwen bij de Nederlandse bevolking, dat tenslotte toch de bevrijding zou volgen, en in de tweede plaats de aanmoediging van het verzet. Dit waren de voornaamste twee dingen, waarop het beleid zich richtte.

84259. De **Voorzitter**: Wet eerste is natuurlijk volkomen duidelijk. Bij het tweede, de aanmoediging van het verzet, komt echter een aantal moeilijke vraagstukken aan de orde, die direct verband houden met een van de onderwerpen, die wij te onderzoeken hebben, namelijk het contact van de Nederlandse Regering te Londen met het verzet en de richtlijnen, die door de Nederlandse Regering zijn gegeven. Men komt daarbij op een aantal moeilijke vraagstukken. In de eerste plaats: hoever moest de aanmoediging van het verzet gaan? Want er zijn allerlei figuren in het verzet denkbaar. Dat is op zich zelf al een vraag, die nauwgezette beschouwing verdient. In de tweede plaats: er komt bij, dat men natuurlijk ook niet altijd (u hebt het zelf zoëven geïllustreerd) goed kon beoordelen, hoe de feitelijke verhoudingen in het bezette gebied waren. In theorie kan men beschouwingen houden over de vraag, welk verzet adequaat zou zijn, maar men moest rekening houden met de feitelijke toestand. Hoe sloeg men zich daar doorheen? Laat ik het zo zeggen.

A. Dat valt moeilijk in enkele woorden te zeggen. Het hing natuurlijk sterk af van de omstandigheden, die zich op een bepaald ogenblik voordeden. De omstandigheden en de beperkingen, die u zojuist hebt geschetst, hebben wij altijd heel sterk gevoeld; wij hebben het altijd als een grote moeilijkheid ondervonden om werkelijk iets te zeggen op grond van een vaak zo beperkte kennis van de feitelijke omstandigheden.

Als ik zou willen formuleren, hoe Radio Oranje, althans ik persoonlijk, tegenover deze kwestie van de aanmoediging van het verzet stond, zou ik het misschien zó kunnen zeggen: dat het verzet werd aangemoedigd, voor zover het geen openlijke sabotage of gewapend verzet betekende. De nadruk werd dus vooral gelegd, laat ik zeggen: op de geestelijke instelling ten opzichte van de bezetting, het geestelijke verzet, de verzets„houding”, omdat wij natuurlijk ook wel wisten, dat wij onmogelijk de verantwoordelijkheid konden dragen voor een aanmoediging van openlijke verzetsdaden, die het leven van mensen in gevaar zouden hebben gebracht.

Er stond tegenover, dat, wanneer er van deze openlijke verzetsdaden waren gepleegd, het voor Radio Oranje vaak een probleem was, hoe men daarover nu zou moeten spreken.

Ik herinner mij als een van de gevallen, waarmee ik zelf nogal enige moeite heb gehad, de aanslag op generaal *Seyffart*. Men moest er natuurlijk over spreken. Het gebeurde enkele dagen na een sterke oproep der Regering via Radio Oranje tot een weerstandshouding aan de Nederlandse ambtenaren. Ik weet niet, of de aanslag op generaal *Seyffart* daarvan een onmiddellijk gevolg is geweest, of dat die daad meer voortspoot uit de algemene stemming, die toen heerste. Maar goed: de aanslag was er en Radio Oranje stond voor de moeilijke vraag: applaudisseren wij nu of doen wij dat niet? Enfin, na innerlijke conflicten en na lang hierover nadenken, is tenslotte besloten om, zij het niet buitengewoon scherp, toch deze daad af te keuren, ook al ten einde te voorkomen, dat zich deze dingen zouden gaan generaliseren en dat hieruit zouden voortspuiten omvangrijke représailles tegenover de burgerbevolking.

84260. De **Voorzitter**: Maar er zijn waarschijnlijk toch wel vormen van verzet in concreto geweest, die weliswaar geen gewapend verzet opleverden, maar waaraan toch daden te pas kwamen, die via Radio Oranje bevorderd zijn. Ik denk aan (het was in de laatste tijd van de oorlog) het verzet tegen de zogenaamde Liese-Aktion. Toen was u reeds in het zuiden.

A. Inderdaad. Het verzet en de weerstand werden overal aangemoedigd, waar het zaken betrof, die de Duitse oorlogvoering konden bemoedigen en de Duitse inschakeling van het Nederlandse bezette gebied in de Duitse oorlogvoering konden belemmeren: arbeidsinzet, het weghalen van alle mogelijke waardevolle goederen, enz. Dan werd er een voortdurende propaganda gemaakt om, indien zulks ook maar enigszins mogelijk was, zich daaraan te onttrekken.

84261. De **Voorzitter:** Voor wat de spoorwegstaking betrof, moest dit, want daar stond de Regering achter.

A. Daarover kan ik niet spreken, want toen was ik juist twee dagen te voren naar het zuiden van Nederland vertrokken.

84262. De **Voorzitter:** In hoeverre bemoeide de Regering, met name prof. *Gerbrandy*, zich met dat beleid, dat door Radio Oranje werd gevoerd, met de lijn, die tenslotte werd gevolgd?

A. Intensief.

84263. De **Voorzitter:** Deze problemen, die u aangaf, werden niet uitsluitend behandeld in de kring van de leiding van Radio Oranje, maar zij werden ook besproken met de Minister-President?

A. Ik zou bijna zeggen: natuurlijk, want een dergelijke verantwoordelijkheid zou voor die paar mensen van Radio Oranje veel te zwaar zijn geweest. Zij gingen toch reeds vaak zwaar gebukt onder hun verantwoordelijkheid. Als zij eens in een stil ogenblikje nadenkten over hun taak en de verantwoordelijkheid, die zij droegen voor ieder woord, dat zij voor de microfoon zeiden, dan voelden zij zich klein en wilden zij liever anderen die verantwoordelijkheid laten dragen; zij wilden die verantwoordelijkheid met name dan dáár leggen, waar die behoorde te liggen, namelijk bij de Regering. De heer *Gerbrandy* had altijd een open oog voor de vraagstukken van Radio Oranje. Hij stelde zich altijd beschikbaar om die vraagstukken te bespreken en hij gaf dan de lijn aan: zo moet het gebeuren.

84264. De **Voorzitter:** Kunt u aangeven hoe veelvuldig dat contact met de heer *Gerbrandy* was?

A. In „mijn” tijd, in de periode van 1 November 1942 tot 15 September 1944, was dat contact er ten minste éénmaal per week. Over bijzondere dingen moest ik hem vaak op ongeregelde tijdstippen spreken. Ik belde hem dan op en vroeg of ik bij hem kon komen om er over te spreken en het gebeurde maar hoogst zelden, dat het niet kon.

84265. De **Voorzitter:** Dus concrete moeilijke uitzendingen werden te voren met hem besproken?

A. Ja, met name wanneer er bepaalde berichten uit bezet gebied binnenkwamen, waarop moest worden gerrageerd. Dan spraken wij met hem af wat wij zouden doen.

84266. De **Voorzitter:** Hebt u gemerkt, dat het beleid ter zakt: van hetgeen er door de radio werd gezegd ook de aandacht had van andere Ministers? Of had u hierover alleen contact met de heer *Gerbrandy*?

A. Persoonlijk heb ik dit contact alleen met de heer *Gerbrandy* gehad. Ik weet, dat de heer van *Kleffens* zich ook voor de radio interesseerde, voor zover het de internationale politiek betrof. Hij ontving daarvoor geregeld *der: Doolaard* en *de Jong*. De andere Ministers interesseerden zich hiervoor veel minder, begrijpelijkerwijze.

84267. De **Voorzitter:** Merkte u, als de heer *Gerbrandy* op een bepaald ogenblik een bepaald consigne uitgaf, weleens, of dit weer berustte op ruggespraak met andere Ministers of met de Minister-raad?

A. Dit onttrok zich aan mijn waarneming.

84268. De **Voorzitter:** Zijn er nog dingen, die betrekking hebben op de moeilijkheid van het vraagstuk, waarover wij het thans hebben gehad, nl. wat men moest doen bij de uitzendingen, dus het beleid in het algemeen op het gebied van de uitzendingen, die wij niet besproken hebben, of kunt u er nog iets ter illustratie aan toevoegen?

A. Neen. De gedragslijn van de heer *Gerbrandy* was altijd die, welke wij ook persoonlijk graag zagen, zodat er van enige moeilijk-

heid, wat dit betreft, geen sprake was. Wij behoefden bij Radio Oranje geen dingen te doen, die tegen onze eigen opvattingen of overtuigingen ingingen. Er bestond hier altijd — als ik het eerbiedig mag zeggen — een grote eenstemmigheid.

84269. De **Voorzitter:** Ik bedoelde niet moeilijkheden of conflict-situaties met andere personen, maar die, welke gelegen waren in de aard van de materie.

A. De moeilijkheden waren altijd deze, dat het vaak een tasten was, doordat men niet beschikte over een volkomen juist beeld van de situatie. De gegevens waren niet volkomen up to date. Ik geloof wel, dat wij na verloop van een zekere tijd — vier of zes weken of twee maanden misschien — uit de rapporten, welke waren binnengekomen, uit mededelingen van Engelandvaarders en dergelijke, wel ongeveer een juist beeld hadden van de situatie, maar van dag tot dag was dit veel moeilijker. Misschien kunnen zij, die gedurende die tijd in bezet gebied zijn geweest, beter aangeven, wanneer Radio Oranje er faliekant naast was, en dan zou ik van mijn kant kunnen schilderen hoe de zaken op dat ogenblik in Londen lagen.

84270. De heer **Posthumus:** Heeft u met name voortdurend geprobeerd zich te realiseren, hoe de psychologische uitwerking van de uitzendingen was?

A. Wij hebben het wel geprobeerd. In hoeverre wij daarin zijn geslaagd, weet ik niet, maar het is wel een voorwerp van veel zorg en nadenken geweest.

84271. De heer **Posthumus:** Daarvoor had u alleen de mededelingen van mensen uit het bezette gebied?

A. En brieven. Er bestond waarschijnlijk ergens een Engelse censuur-instantie, die er in slaagde uit bepaalde brieven uit Nederland, aan mensen in het buitenland geschreven, uittreksels te maken en wanneer hierin iets werd gezegd over de radio-uitzendingen uit Londen, dan kregen wij dit op onze tafels. Dit was een ander middel om te beoordelen, hoe men over de uitzendingen dacht.

84272. De heer **Posthumus:** Is u gebleken, dat een tijd lang sommige mensen in het bezette gebied van mening waren, dat van de kant van Radio Oranje de gehele situatie wel wat te optimistisch werd voorgesteld?

A. Ongetwijfeld. Er is op Radio Oranje bittere kritiek geleverd. Dit wisten wij ook wel in die tijd. In enkele gevallen gaf men zijn bezwaren ook wel met name aan. Soms was die kritiek gerechtvaardigd en soms hield zij niet voldoende rekening met de omstandigheden, waaronder in Londen moest worden gewerkt.

84273. De heer **Posthumus:** Hebt u voor u zelf daarbij rekening gehouden met het feit, dat sommige mensen op de been worden geholpen door, laat ik maar zeggen: behoorlijk optimistisch zijn, doch dat andere mensen meer gesterkt worden door een zo realistisch mogelijke voorstelling van de gang van zaken? Was er een bepaalde psychologische instelling bij Radio Oranje ten aanzien van de luisteraars op dit punt?

A. Wij hebben zowel het een als het ander gedaan. Wij hebben nooit op bepaalde ogenblikken — dat hoop ik tenminste — de ernst van de toestand verbloemd, ook niet met betrekking tot wat wij wisten over de toestanden in het bezette gebied, de executies, de voedselsituatie. Maar aan de andere kant hebben wij toch ook gemeend (en nu spreek ik over de tijd vóór 15 September 1944, dus niet over de hongerwinter, toen ik niet meer in Engeland was; daarover kan ik niet spreken), dat het noodzakelijk was bij de mensen de zekerheid levendig te houden, dat het tenslotte toch weer goed zou worden en dat de bevrijding zou komen.

Naarmate de oorlog langer duurde en men dus ook uit andere dingen kon opmaken, dat de bevrijding naderbij kwam, was dit laatste minder noodzakelijk; maar er waren ook tijdstippen — en nu denk in aan de tijd van de Brandaris en van December 1941 tot het dieptepunt in Noord-Afrika en het verlies van Indonesië —, dat er mensen waren, die zeiden: „er komt niets van terecht, het is helemaal verloren”. Juist in die tijd was het zaak, het vertrouwen er in te houden — tenminste: wij meenden, dat het nodig was —, dat de overwinning tenslotte toch zou worden behaald.

84274. De heer **Posthumus**: Misschien met het gevaar, dat men bepaalde concrete onderdelen van de wereldsituatie te optimistisch voorstelt, waardoor eventueel later een terugslag komt en de mensen het gevoel krijgen, dat de commentaren niet helemaal te vertrouwen zijn.

A. Ik acht het allerminst uitgesloten, dat dit inderdaad is gebeurd. Het is mogelijk, dat onze commentaren weleens wat aan de optimistische kant zijn geweest, maar deze commentaren waren gebaseerd — uiteraard moesten zij dat zijn — op de Engelse berichtgeving. Wij zaten in Londen; wij hadden geen eigen informatiebronnen aangaande wat er in de wereld gebeurde. Wij hadden in die tijd de stellige indruk, dat de Engelse berichtgeving een vrij sobere en betrouwbare berichtgeving was. Dat wij die berichtgeving nog eens extra-rozig zouden hebben gekleurd ten behoeve van de mensen in bezet gebied, geloof ik werkelijk niet. Dat was ook niet het temperament van *den Doolaard* of *de Jong*, die zich speciaal met deze internationale commentaren bezighielden. Ik occupeerde mij vooral met de kwesties van bezet gebied en wat er mede samenhang.

84275. De **Voorzitter**: Hebt u van het begin af aan eigen uitzendingen, waarin u zelf sprak onder de naam „de Rotterdammer”, verzorgd?

A. Ja, van het begin van de Brandaris, dus van 1 Juli 1941 af.

84276. De **Voorzitter**: Was dit een toevallig gekozen naam of had hij een bepaalde betekenis?

A. In de eerste plaats ben ik een geboren Rotterdammer; in de tweede plaats was er de verwoesting van het gehele centrum van Rotterdam en de reactie daarop gaf mijn instelling weer — als ik het zo mag zeggen — ten opzichte van de Duitsers.

84277. De **Voorzitter**: Die was dus niet bepaald vriendelijk?

A. Neen, inderdaad niet.

84278. De **Voorzitter**: U bent in September 1944 naar het bevrijde gebied gegaan en hebt daar de leiding van Herrijzend Nederland in Eindhoven gekregen. Wie heeft u opgevolgd in Londen?

A. *Den Doolanrd*.

84279. De **Voorzitter**: Dus die heeft gedurende de laatste periode de leiding van Radio Oranje gehad?

A. Ja.

84280. De **Voorzitter**: Als u over deze Londense periode zelf geen aanvullende opmerkingen hebt te maken, zou ik thans tot een ander onderwerp willen overgaan.

A. Ik heb inderdaad hierover geen aanvullende opmerkingen te maken. Indien u wellicht ter zake van een bepaald punt nadere gegevens mocht wensen of eventueel bepaalde documenten mocht willen hebben, dan wil ik wel proberen, of ik in mijn archief iets kan vinden.

84281. De **Voorzitter**: Indien zulks nodig is, heel gaarne. Wanneer bent u bij het Militair Gezag gekomen?

A. In 1943 was er voor het eerst sprake van, dat ik zou worden belast met de leiding van de „subsectie radio” van het Militair Gezag. Ik hz5 enkele oefeningen medegeïnaakt, maar ik behoorde toen nog niet officieel tot het Militair Gezag. Pas begin September 1944 ben ik benoemd tot reserve-kapitein in algemene dienst. Dat was enkele dagen, voordat ik naar het vasteland vertrok. Dat is in grote haast gegaan. Ik trok militaire kleding aan en ben de volgende ochtend, 13 of 14 September 1944, per vliegtuig naar Brussel gegaan. Men rekende er toen op, dat een deel van zuidelijk Nederland spoedig zou worden bevrijd. Ik had er zelf op aangedrongen vlug te mogen gaan, omdat het bericht was binnengekomen, dat er in het geheim een radiozender bij Philips was gebouwd, die in gebruik zou kunnen worden genomen. Ik vond het dus een prettige gedachte, dat ik zo spoedig mogelijk naar bevrijd gebied zou kunnen gaan.

84282. De **Voorzitter**: Hoelang wist u dat van die geheime radiozender?

A. Daar is een brief over van 15 Augustus 1944.

De getuige overhandigt de Voorzifter een schrijven.)

84283. De **Voorzitter**: Dit is dus een brief van de heer *Somer*, het hoofd van B.I., aan het hoofd van het Bureau Militair Gezag, waarin wordt bericht:

„dat een der agenten van B.I., die uit Nederland is teruggekeerd en zich thans nog in het neutrale buitenland bevindt, het volgende meldt:

„Omroepzender, welke in Nederland gereedstaat en binnen enkele uren bedrijfsklaar gemaakt kan worden (antenne ophangen), staat in een der Philipsgebouwen bij Philips te Eindhoven. Vermoedelijk is met zender geheel Nederland te bestrijken, golflengte 1 300 meter. De zender heeft een eigen omvormer, voorzien van oliemotor en kan *onafhankelijk* van het lichtnet gedurende zeer langen tijd in bedrijf gehouden worden.”

A. Zodra er bericht kwam, dat een deel van zuidelijk Nederland bevrijd was en ook Eindhoven misschien bevrijd zou zijn, ben ik op stap gegaan. Op 18 of 19 September ben ik in Eindhoven gearriveerd.

84284. De **Voorzitter**: Ongeveer ten tijde van de bevrijding van Eindhoven.

A. Ja, op de dag, dat 's avonds het Duitse bombardement plaats had. Ik was er een uur, toen dit begon. De volgende ochtend ben ik op zoek naar de zender gegaan. Ik wilde die zo spoedig mogelijk in werking stellen en met de uitzendingen uit bevrijd gebied beginnen, zulks met het oog op het psychologische effect, dat wij daarvan terecht of ten onrechte verwachtten. Bovendien zou dan het bevrijde gebied de gehele dag kunnen worden voorzien van nieuws en andere mededelingen.

Ik heb daarbij grote steun ontvangen van de leiding en een aantal beampten der Philips-organisatie. Er werden kantoren ter beschikking gesteld en na wat wederwaardigheden en wat kleine strubbelingen konden de uitzendingen toen al op 3 October beginnen.

84285. De **Voorzitter**: Hebben rij aan de verwachting, dat zij door geheel Nederland konden worden gehoord, beantwoord?

A. Niet helemaal. In sommige plaatsen konden de uitzendingen wel goed worden gehoord, in andere plaatsen niet. In het bevrijde gebied ging het heel goed, behalve in Zeeland en Zeeuwsch-Vlaanderen. In een deel van het bezette gebied ging het ook wel. Van Utrecht en Amsterdam kwamen aardige berichten binnen, in den Haag was het moeilijker en in het noorden van het land was het nog moeilijker. Dit hing weleens af van plaatselijke en atmosferische omstandigheden en van de vraag, of men een goed toestel had. Wij zaten daar op een golflengte, die ons eigenlijk niet toebehoorde, en dit gaf dus nog weleens storingen.

84286. De **Voorzitter**: Hoeveel uren van de dag was die zender in exploitatie?

A. Van 'smorgens 7 tot 8.30, van 11 tot 1.30 en van 5 tot 10.15 uur.

84287. De **Voorzitter**: Dit was in ieder geval voor het bereiken van het nog bezette gebied een hele vooruitgang ten opzichte van Radio Oranje.

A. In zoverre, dat er veel meer zendtijd was en dus ook veel meer nieuwsbulletins konden worden gegeven. Wij beschouwden dit als een van onze voornaamste taken. Ieder uur was er een nieuwsbulletin; ik geloof, dat er in totaal 11 per dag waren.

84288. De **Voorzitter**: Hebben dezelfde beleidsvragen, die in Londen voortdurend aan de orde waren en waarover wij het zoëven hebben gehad, zich bij „Herrijzend Nederland” ook voorgedaan?

A. Ja, in één opzicht in verzachte vorm en in andere opzichten in verscherpte vorm. In verzachtende vorm, doordat men daar zat in een gebied, dat net bevrijd was en dat al de bezettingsproblemen kende en wist, hoe men op bepaalde dingen zou reageren in nog bezet gebied. Het was voor mij een bijzonder groot voordeel, al die mensen daar te hebben, die dit wisten. Wat dit betreft, werd het dus gemakkelijker. Er was echter een ander probleem, dat moeilijker was, nl. het spreken over het verzet en de kwesties, die daarmee samenhangen. Ik herinner mij, dat men in die tijd in bevrijd gebied wel graag eens iets wilde horen over hetgeen de verzetsbeweging tijdens de bezetting had gepresteerd. Hierover waren allerlei prachtige verhalen te vertellen. Dit was van meer belang dan alleen voor het bevredigen van de sensatielust, omdat daardoor

ook in het buitenland tegenover de geallieerden het werk van de verzetsbeweging duidelijk in het licht werd gesteld. Al naar men hiervoor in het buitenland grotere waardering kreeg, zou dit in de hulp met stoffelijke goederen tot uitdrukking kunnen komen. Men had in Engeland weleens berichten gekregen, waarin werd gezegd, dat er in de bezette Westeuropese landen niet veel gebeurde, dat men het daar onder de bezetting wel goed vond en met de Duitsers meeging. Wanneer wij daartegenover alles lieën zien, wat tegen de Duitsers inging, dan moest dit wel tot ons voordeel strekken.

Hier stond echter tegenover, dat alles, wat in het bevrijde gebied over de rol van de verzetsbeweging zou worden gezegd, de verzetslieden, die zich nog in het bezette gebied bevonden, in gevaar zou kunnen brengen.

84289. De **Voorzitter**: Dit heeft zich b.v. gedemonstreerd bij het geval-Kiek.

A. Onder andere.

84290. De **Voorzitter**: Dit was echter een uitzending van de B.B.C. en niet van „Herrijzend Nederland”.

A. Inderdaad, de platen zijn direct naar Londen gegaan.

Een ander ding was, dat men in bevrijd gebied de vreugde van de bevrijding kende en daarvan ook graag tot op zekere hoogte in de radio de weerklink wilde horen. terwijl daarentegen in bezet gebied, waar men die uitzending ook kon horen, de toestand hoe langer hoe moeilijker, hoe langer hoe tragischer werd. Het was voortdurend een trachten het midden tussen de beide situaties te houden.

84291. De **Voorzitter**: Dat karakter van de uitzendingen moest natuurlijk worden getemperd met het oog op bezet gebied.

A. Inderdaad. Van uitbundigheid was geen sprake. Ik herinner mij, dat herhaalde malen aan ons zeer ernstig is gevraagd alle muziek achterwege te laten. Dat was een heel moeilijk punt. Toch hebben wij tenslotte besloten dit niet te doen, omdat er voor de ontspanning van de mensen in bevrijd gebied, die nog nergens heen konden, niet naar een bioscoop, een concert of wat dan ook, toch bepaalde dingen nodig waren, ook om de mensen te stimuleren, hun hun arbeidsvreugde terug te geven. In hoeverre wij er in zijn geslaagd, is een andere kwestie, maar het waren overwegingen, die bij ons golden.

84292. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u zich gerealiseerd, dat maar heel weinig mensen naar de uitzendingen konden luisteren, omdat er nog maar heel weinig electriciteit was?

A. Zeker, dat is ook een van de overwegingen geweest bij het besluit tot handhaving van de muziek. Maar aan de andere kant was het toch weer verwonderlijk te bemerken, hoe de radioberichten van „Herrijzend Nederland” in bezet gebied werden verspreid.

84293. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u geen last er van gehad, dat in het bezette gebied de berichten onjuist werden doorgegeven? Slechts weinigen konden luisteren, waardoor het gevaar ontstond, dat de aantekeningen, die zij maakten en die moesten worden vermenigvuldigd, onzuiver doorkwamen. Hebt u nooit reflexies ondervonden van verkeerd begripen van uitzendingen?

A. Dat was zó gewoon, dat mij hiervan geen bepaalde voorbeelden meer zijn bijgebleven. Wij kenden het in Londen al, dat Engelandvaarders overkwamen, die zeiden: „Jullie hebt dat en dat gezegd; waarom hebt jullie dat gedaan?”, terwijl het niet juist was; soms was niet meer uit te maken, hoe men er aan gekomen was en waarop het berustte. Dat is altijd een gevaar bij radio, maar overigens een vrij normaal verschijnsel. Wij hebben niet verder daarbij stilgestaan.

84294. De **Voorzitter**: De exploitatie van Herrijzend Nederland was zuiver een exploitatie door het Militair Gezag, als ik het goed begrijp?

A. Ja.

84295. De **Voorzitter**: Nu kom ik dan op een volgend punt: datgene, wat gebeurd is bij de bevrijding van het noorden en het optreden van het Militair Gezag met betrekking tot de radio aldaar. Er zijn vele schriften over verschenen, die daarop nogal felle kritiek uitten. Misschien kunt u ons vertellen, hoe dat is gegaan en in het bijzonder, wat u ten opzichte van die kritiek hebt te zeggen.

A. Ik weet niet, of ik die kritiek helemaal kan ontzenuwen, maar van mijn kant gezien, was de zaak zó. In het Koninklijk besluit E 118, dat de radiomaterie regelde, was in een van de artikelen gezegd, dat in de overgangstijd de Minister van Algemene Zaken de verantwoordelijkheid zou dragen voor de programma's, die zouden worden uitgezonden, en zolang de Minister van Algemene Zaken niet in staat zou zijn deze verantwoordelijkheid te dragen, zouden de uitzendingen geschieden door het Militair Gezag. Dat was ook de basis, waarop ik mijn functie had aanvaard bij de subsectie Radio.

84296. De **Voorzitter**: Minister van *Boeyen* is 31 Mei 1944 van Minister van Binnenlandse Zaken Minister van Algemene Zaken geworden. Hij was tevoren ook Minister van Algemene Zaken a.i. Naar ik meen, heeft de heer van *Boeyen* zich te Londen steeds in het bijzonder met de radiozaken beziggehouden.

A. De heren van *Boeyen* en Gerbrandy samen. Het Koninklijk besluit is in nauw overleg tot stand gekomen tussen deze beide Ministers.

84297. De **Voorzitter**: Wat was de teneur van dit besluit ten opzichte van de regeling, die er met betrekking tot de radio na de bevrijding moest komen?

A. Er staat o.a. in, dat na de bevrijding de Minister van Algemene Zaken de verantwoordelijkheid zal dragen voor de programma's; zolang deze Minister dit niet kan doen, worden de programma's verzorgd door het Militair Gezag. Dat staat in artikel 9 van het Koninklijk besluit E 118, lid 2.

84298. De **Voorzitter**: Daarin staat letterlijk:

„Indien Onze Minister van Algemeene Zaken, ten gevolge van den stand der krijgsverrichtingen of anderszins, buiten staat is te voorzien in de wijze van samenstelling en de verzorging van de programma's voor den binnenlandschen omroep, verzorgt het Militair Gezag de programma's, die naar het oordeel van dat gezag moeten worden uitgezonden.”

A. Dat kwam ongeveer overeen met wat ik al wist over het in voorbereiding zijnde Koninklijk besluit. De definitieve tekst kreeg ik pas, toen ik in Eindhoven was.

84299. De **Voorzitter**: Er staat hier, dat met ingang van de dag van de inwerkingtreding van dit besluit het Staatsomroepbedrijf, dat is dus het NSB.-bedrijf uit de bezettingstijd, zal zijn opgeheven. Dan moest er dus een ander apparaat zijn, waaraan de Minister van Algemene Zaken, resp. het Militair Gezag, zijn directieven kon geven.

A. Er was een subsectie Radio van het Militair Gezag, die in staat was haar taak te verrichten.

84300. De **Voorzitter**: Maar hoe hadden de ontwerpers van het Koninklijk besluit zich deze zaak nu gedacht?

A. Is de toelichting op dit besluit nooit te uwer kennis gekomen? Ik heb hier de toelichting, die mij is toegezonden. Voor de authenticiteit daarvan kan ik niet instaan, maar ik nerm aan, dat het de Memorie van Toelichting is geweest, toegezonden aan de leden van de Ministerraad. Daarin staat o.m.:

„Om'trent de wijze, waarop de omroep in den overgangstijd zal worden verzorgd, dient aan het bevoegde gezag de grootst mogelijke vrijheid te worden gelaten. In hoeverre en in welke mate daarbij onmiddellijk van de op 10 Mei 1940 bestaande omroeporganisaties zal worden gebruik gemaakt, kan thans niet worden beslist. Een en ander be'eekent allerminst een miskenning van den arbeid, dien de omroepverenigingen in het verleden hebben verricht en die den toets van een gerechtvaardigde kritiek kan doorstaan. De erkenning van deze groote verdiensten mag echter niet ten gevolge hebben, dat thans reeds een beslissing wordt genomen over verschillende vraagpunten, die niet ten volle kunnen worden overzien. Of het mogelijk en raadzaam is aan de radiodistributiecentrales de vroeger ingenomen plaats in het omroepbestel te hergeven, is stellig aan twijfel onderhevig.”

Hierin staan nog meer overwegingen. Maar dit heeft dus betrekking op de omroeporganisaties. In de loop der jaren, en vooral in 1944, waren er in Londen talrijke berichten binnengekomen, dat verscheidene groepen in bezet gebied na de bevrijding een nieuwe toestand op omroepgebied wensten.

Dit vindt men onder anderen in het rapport — dat u waarschijnlijk ook bekend is — van de Radioraad van de Synode der Hervormde Kerk, de Hervormde Radioraad. Ik neem aan, dat u dit document G.B. 3947, dat overigens ook door het Bureau Inlichtingen is verstrekt, zoudt kunnen krijgen.

Er heerste bij de Nederlandse Regering in Londen een grote onzekerheid met betrekking tot het toekomstige radiobestel. Men heeft dus, voor zover ik het weet, enige slagen om de arm willen houden.

Nu kwamen er in de zomer van 1944 berichten in Londen, volgens welke men in bezet gebied bezig zou zijn met het opzetten van een radio-organisatie, direct na de bevrijding, die zou werken onder leiding van prof. *Oranje*. Toen deze zaak werd besproken tussen enkele Ministers, waarbij ik ook tegenwoordig was, heb ik gevraagd: kan deze zaak zo scherp mogelijk worden gedefinieerd, opdat niet, wanneer het grondgebied is bevrijd, ik als hoofd van de subsectie radio voor moeilijkheden zal komen te staan? Kan men aangeven, welke normen zullen worden aangenomen? De Regering heeft toen gezegd: wij zullen die organisatie niet erkennen; dit is volstrekt buiten ons om gegaan en de methode lijkt ons ook onjuist; wij willen de radiokwestie in eigen handen houden en na de bevrijding zien, mat er zal moeten gebeuren.

84301. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dit ging dus tegen het ontwerp van prof. *Oranje*?

A. Men wist daar op dat ogenblik weinig of niets van. Men wist alleen, dat er bepaalde besprekingen gaande waren, en er was, voor zover ik weet, een suggestie, dat prof. *Oranje* de functie zou gaan bekleden van Regeringscommissaris voor de radio. Naar aanleiding daarvan heeft men die positie ingenomen en, naar mij werd medegedeeld, aan het bezette gebied laten weten, dat dit de houding van de Regering was.

84302. De **Voorzitter**: Welke houding?

A. Dat men niet een voorbereiding, welke in het bezette gebied tot stand werd gebracht, zonder meer zou erkennen en de regeling van de radio in eigen handen wenste te houden.

84303. De **Voorzitter**: Ik heb hier een telegram van 27 Januari 1945 aan Vertrouwensmannen, waarin wordt gezegd:

„Londen verwonderd, dat Vader der Prinsen" — dit is dan *Oranje* — „samenwerking had gezocht met *Dubois* — *Enserinck*”.

A. Dr. *Enserinck* is de naam van een hoge functionaris van de oinroep in bezettingstijd. De andere is ir. *A. Dubois*, die vóór de oorlog directeur was van de Nozema en eind 1940 benoemd werd tot gemachtigde voor de concentratie van de omroep. In 1941 is deze benoemd tot directeur-generaal van de omroep, welke functie hij enkele maanden heeft uitgeoefend.

84304. De **Voorzitter**: Dit is kennelijk een telegram van de heer *van der Gaag*. Deze telegrafeerde dus aan Vertrouwensmannen:

„Londen verwonderd" — dit had hij in Londen bemerkt — „dat Vader der Prinsen samenwerking had gezocht met *Dubois* — *Enserinck*, hetgeen door mij beslist ontkend en rechtgezet. Met Rotterdammer in principe volledige overeenstemming bereikt in dien zin, dat voorbereiding Vader der Prinsen dankbaar aanvaard zal worden door M.G. in afwachting politieke beslissing Regeering omtrent definitieve leiding omroep.”.

A. Ik was nog niet zo ver met mijn korte uiteenzetting. Ik ben dus met de wetenschap, die ik zo juist heb geschilderd, in September 1944 naar Eindhoven gegaan. Toen ik er eenmaal was en bepaalde mensen uit bezet gebied overkwamen, hoorde ik steeds maar weer over deze voorbereiding en dat eigenlijk de zaak kant en klaar was en dat na de bevrijding alles zou gaan marcheren onder de leiding van prof. *Oranje*. Toen heb ik tot mij zelf gezegd: daar heb ik niet het minste bezwaar tegen, maar ik moet weten hoe en wat. Omstreeks de jaarwisseling 1944/1945 ben ik met enkele dagen verlof naar Londen gegaan en van die gelegenheid heb ik gebruik gemaakt om de Minister-President te bezoeken. Ik heb hem gevraagd: „Hoe is het met de geschiedenis van de voorbereidingen op radiogebied door prof. *Oranje*, waarover ik steeds maar weer hoor? Staat de Regering nog steeds op hetzelfde standpunt?” De Minister-President heeft mij toen geantwoord: „Ik ben niet au fait, maar wij zullen het *van Boeyen* vragen.” De volgende dag is er een nieuwe bespreking geweest mei de Minister-President en de Minister van

Algemene Zaken. De Minister-President heeft in mijn bijzijn aan de heer *van Boeyen* gevraagd: „Heb jij iets gedaan aan de kwestie der voorbereidingen van prof. *Oranje*; is er iets nieuws?”, waarop Minister *van Boeyen* antwoordde: „Nee, ik heb niets gedaan”, waarna de Minister-President vroeg: „Blijft de situatie dus zoals ze was?” Minister *van Boeyen* heeft daarop geantwoord: „Ja”. Toen heb ik gezegd: „Mag ik dan, nu deze zaak enigszins verwarrend blijkt te zijn, een duidelijke instructie van de zijde van de Regering hebben, hoe ik hier handelen moet?”, waarop men heeft gezegd: „Die krijg je”. Toen is mij op de 5de Januari een schriftelijke instructie verstrekt via het hoofd M.G., welke instructie ik u thans zou willen geven. Dit (*getuige reikt de Voorzitter de instructie over*) is het document, dat ik heb gekregen. Ik heb er afschrift van. Voor zover u er belang in mocht stellen, omdat het, althans naar mijn mening, inderdaad een document is, dat enig licht op de zaak werpt, kunt u het behouden.

84305. De **Voorzitter**: Het is een brief van de Minister van Algemene Zaken aan de chef van de staf van het Militair Gezag, die als volgt luidt:

„5 Januari 1945.

Nu in de krijgsvrictingen in Nederland een toestand van be-rekkelijke rust is ingetreden en niet overzien kan worden, wanneer geheel Nederland bevrijd zal zijn, is het van belang reeds thans de situatie op radiogebied onàrr de oogen te zien, die kan intreden bij de bevrijding van geheel Nederland.

Ofschoon na de algehele bevrijding de zorg en de verantwoordelijkheid voor den radio-omroep in Nederland zoo spoedig mogelijk voor rekening van het burgerlijk gezag dient te komen, zal het Militair Gezag daarmede moeten blijven belast tot het oogenblik, waarop eerstgenoemd gezag in staat zal zijn deze taak te vervullen.

Ten aanzien van den radio-omroep zal men in belangrijke mate rekening moeten houden met het feit, dat in Hilversum diverse omroepstudio's aanwezig zijn en dat in ieder geval op de mogelijkheid dient te worden gelet, dat van de zenders, o.m. te Hilversum, te Lopik of in 't geheim in reserve gehouden zenders wellicht een of meerdere in bruikbaren toestand zullen worden aangetroffen en derhalve terstond in gebruik zullen kunnen worden genomen. Voorts moet scherp in het oog worden gevat, dat een of meerdere organisaties van personen voorbereiding hebben getroffen om terstond de radio-uitzendingen ter hand te nemen.

De omstandigheden derhalve, die bij de bevrijding van geheel Nederland zouden kunnen worden aangetroffen, eischen, dat thans het navolgende wordt bepaald:

1. Het Militair Gezag dient met uitsluiting van iedere andere voor radio-uitzendingen geschikte zendingrichting of organisatie, zoolang dit door den Minister van Algemeene Zaken noodig wordt geoordeeld, overeenkomstig het tijdelijk telegraaf- en telefoonbesluit de omroep te verzorgen en draagt daarvoor dus de volle verantwoordelijkheid.

Wanneer anderen zich onverhoovt van een of andere zend-richting zouden bedienen, dient het Militair Gezag hiertegen ten strengste op te treden, mede om te voorkomen, dat niets kan worden uitgezonden, waardoor de openbare orde en veiligheid van den Staat in gevaar zou kunnen worden gebracht.

Uiteraard zal het militair apparaat met beleid dienen te handelen, indien de zoogenaamde Vertrouwensmannen in het aller-eerste stadium van de bevrijding van Nederland boven de rivieren een enkele mededeeling tot het Nederlandsche volk meenen te moeten richten. Overigens zal door het uitsluitend gebruik maken van den zender „Herrijzend Nederland" in ieder geval worden voorkomen, dat het militair gezag op die stuk voor verrassingen wordt geplaatst.

2. Het Militair Gezag zal voorts geen gebruik maken van personen, in dienst geweest van of werkzaam geweest bij het Staatsbedrijf „Rijksradio-omroep”. Ook personen, die bij een omroepvereniging werkzaam zijn geweest, worden niet in dienst genomen, aler duidelijk vast staat, dat zij in den zin van het zuiveringsbesluit het volledig vertrouwen van overheid en volk hebben.

Ook met de voormalige bestuurderen der diverse omroep-organisaties, t.w. de A.V.R.O., K.R.O., N.C.R.V., V.A.R.A. en V.P.R.O. zal geen contact worden gezocht noch overleg moeten worden gepleegd. Dit geldt eveneens voor den voormaligen Directeur van de N.O.Z.E.M.A. Ir. *Dubois* en den Secretaris van den Radio Raad Ir. Dr. *Enserinck*. Uiteraard is dit voorschrift

niet van toepassing op personen, die thans reeds hun krachten ten behoeve van den Regeeringsdienst ter beschikking hebben gesteld.

Zonder aanzien des persoons zal eerst van hoog tot laag de zuivering worden doorgevoerd. De erkenning van den arbeid, dien de omroeporganisaties in het verleden hebben verricht, mag niet tengevolge hebben, dat terstond na de bevrijding een beslissing wordt genomen over vraagpunten, die niet ten volle kunnen worden overzien.

Ik vertrouw gaarne, dat U de betreffende instanties opdracht zult geven met zorg te waken, dat bovenstaande bepalingen nauwkeurig worden uitgevoerd.

De Minister van Algemeene Zaken."

A. Deze brief kreeg ik dus begin Januari 1945. Enige tijd later kwam toen bij mij kapitein *Smulders*, alias *van der Gaag*, alias *Richard*, die met mij over deze zaak sprak. Ik zeide: waarom krijgen wij geen uiteenzetting van hetgeen er in bezet gebied is gebeurd, zodat wij enig houvast kunnen hebben aan de daar gevormde organisatie? Daarover kon hij geen nadere bijzonderheden geven. Hij verzekerde echter, dat alle mensen, met wie prof. *Oranje* contact had gezocht, volkomen betrouwbaar waren, maar dat er geen sprake van was, dat deze organisatie na de bevrijding direct de uitzendingen zou gaan verzorgen. Men had dit gedaan om het het Militair Gezag gemakkelijk te maken na de bevrijding uitzendingen te organiseren.

84306. De **Voorzitter**: Is er verder geen contact meer geweest?

A. Neen. De eerste dag na de bevrijding ben ik naar Hilversum gegaan.

84307. De **Voorzitter**: Hetgeen de heer *van der Gaag* dus hieromtrent aan Vertrouwensmannen telegrafeerde moet betrekking hebben op dit onderhoud met u?

A. Ja, dat denk ik wel.

84308. De **Voorzitter**: Dat telegram luidt dan verder als volgt:

„K.B. omroep gereed doch helaas overijld en niet gelukkig geredigeerd. Zal in Londen op wijziging aandringen. Bij de bevolking algemeene radio-omroep zonder inmenging oude omroepverenigingen gunstig ontvangen. Rotterdamer ontkent niet mogelijkheid dat oude omroepverenigingen zich na verloop van tijd weer zullen doen gelden.”

Dat telegram is dus van de heer *van der Gaag* aan Vertrouwensmannen.

A. Hij moet dat onmiddellijk getelegrafeerd hebben, kort na ons gesprek. Ik weet niet meer, hoe dat gesprek in bijzonderheden is verlopen. Ik kan ook nooit ontkend hebben, dat de omroepverenigingen zich na verloop van tijd weer zouden doen gelden. Voor mij, die niet alleen radio-politiek, maar ook algemeen politiek slecht geschoold was, waren dit meer academische kwesties. Ik zei: wij zullen zien hoe het gaat. Mijn taak was het mijn instructie zo goed mogelijk uit te voeren.

84309. De **Voorzitter**: Uit de inhoud van het K.B. E 118 is wel duidelijk, dat het alleen positief is in deze zin, dat het met de Duitse omroep is afgelopen.

Verder wordt de bevoegdheid gelegd in handen van de Minister van Algemene Zaken, respectievelijk het Militair Gezag, maar wat men na de bevrijding zal gaan doen, hoe in concreto zal worden opgetreden, volgt uit het besluit E 118 niet.

Is nu hetgeen is gebeurd, gedaan door het Militair Gezag op eigen instigatie of door het Militair Gezag, geïnstrueerd door de Regering?

U zegt, dat het optreden van het Militair Gezag in de eerste plaats in belangrijke mate is beïnvloed door deze brief van 5 Januari 1945. Dit is immers uw betoog?

A. Inderdaad.

Ik kwam dus in Hilversum aan — ik kende Hilversum niet — en liet mij naar een studio brengen; het bleek de V.A.R.A.-studio te zijn. Het eerste, waarop mijn oog viel, was dit oranje aanplakbiljet, dat ik voor de curiositeit heb bewaard.

(Getuige overhandigt aanplakbiljet.)

84310. De **Voorzitter**: Dit draagt dus als kop: „Kennisgeving van de als Federatie samenwerkende omroepverenigingen”.

De inhoud luidt als volgt:

„Handelend in overeenstemming met de machtiging van den Regeerings-Commissaris, aanvaarden onderstaande Organisaties, mede als de rechtmatige eigenaressen der Omroepgebouwen enz.:

a. De verantwoordelijkheid voor een hervatting van de uitzendingen in Nederlandschen geest, zoodra de mogelijkheid bestaat.

b. Het volledig gezag over het personeel

c. Den volledigen eigendom van alle goederen en bezittingen van den Omroep, en zulks terstond.

Zij dragen een ieder in de hun aangewezen functie op, in dezen zin mede te werken en zij stellen elkeen persoonlijk verantwoordelijk voor daden, die de uitoefening van eigen plicht of dien van anderen zouden belemmeren of afbreuk doen.

A.V.R.O.

K.R.O.

N.C.R.V.

V.A.R.A.”

A. De Regeeringscommissaris was blijkbaar prof. *Oranje*. Ik wist niet beter, of er was geen Regeeringscommissaris. Terecht of ten onrechte beschouwde ik deze kennisgeving, nog vóór de aankomst van het Militair Gezag en nog vóórdat enig overleg had plaats gehad, ongeacht ook mijn overleg met kapitein *Smulders*, als een poging tot het scheppen van bepaalde voldongen feiten van de zijde van de omroepverenigingen. Dit was de indruk, die ik kreeg door het aanschouwen van dit aanplakbiljet.

84311. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hing dit er nog?

A. Ja. Mijn eerste gang was op die Dinsdagochtend 8 Mei naar de studio. Dit biljet was waarschijnlijk Zaterdag 5 Mei opgehangen.

84312. De **Voorzitter**: Gebeurde er toen al iets?

A. Neen, er was geen electriciteit. Ik heb mij toen naar een andere studio — de A.V.R.O. — begeven en vond daar wat men noemde het Federatiebestuur, gevormd uit vooraanstaande personen uit de omroepverenigingen. Alleen prof. *Oranje* zelf was niet aanwezig. In zijn plaats was er de heer *J. Schouten* — dit was niet de politicus van die naam —, die daar fungeerde als persoonlijk vertegenwoordiger van prof. *Oranje*. Wij hebben daar een bespreking gevoerd, die meer of minder gelukkig kan zijn gelopen en waardoor naar mijn mening de poging tot het scheppen van een voldongen feit werd bevestigd. Ik ben daar weggegaan met gemengde gevoelens.

84313. De **Voorzitter**: Dat was wederkerig, veronderstel ik.

A. Vermoedelijk wel.

Ik heb na afloop in Hilversum wat rondgelopen; ik was er vreemd. Allerlei mensen meldden zich bij mij aan. Iedereen vertelde wat over de toestand, zoals die tijdens de bezetting was geweest, hoe dezen en genen zich hadden gedragen. Het kan een gebrek aan koelbloedigheid zijn geweest, maar ik gevoelde mij niet gelukkig met al deze dingen. Ik dacht: hoe moet dit? Er zijn studiogebouwen, waarvan men zei, dat zich in de kelders daarvan belangrijke archieven bevonden, belangrijke hoeveelheden gramfoonplaten met allerlei redevoeringen, die kostbaar bewijsmateriaal zouden kunnen opleveren voor bepaalde zuiveringsacties, en al dit soort dingen meer. Na deze zaak toen nog eens te hebben overdacht, heb ik tot mij zelf gezegd: ik zie eigenlijk maar één mogelijkheid, d.i. dat ik deze studio's laat vorderen, en wel voornamelijk om twee redenen: 1°. Zodra de vordering er is, kan er niets meer in of uit, want dan zullen wij ze laten bewaken en alles, wat er is, blijft op zijn plaats. 2°. Wat betreft het toekomstig radiobestel, ben ik op grond van mijn instructies verplicht iets te doen, nu hier naar mijn opvatting (die goed of verkeerd geweest kan zijn) zo duidelijk wordt getracht de Regering voor voldongen feiten te stellen.

Ik ben toen tot de conclusie gekomen, dat mij hier maar Cén gedragslijn overbleef en wel deze: de studio's vorderen om als het ware een voldongen feit weer ongedaan te maken, de Regering volkomen vrijheid van handelen in dezen te hergeven en te voorkomen, dat bepaald materiaal (misschien kostbare stukken) uit de studio's verdwijnt.

Wel, dit is toen gebeurd.

Dit heeft begrijpelijkerwijze (ik zeg het uitdrukkelijk: zeer begrijpelijkerwijze) bij de besturen van de omroepverenigingen zeer grote ontstemming gewekt.

Ik kan ook hier wel verklaren, wat ik bij een latere gelegenheid tegen deze bestuurders zelf heb gezegd: dat er wellicht op dat ogenblik bij mij onvoldoende begrip bestond voor wat zij in het verleden hadden gepresteerd en voor het vurige verlangen, dat zij moesten hebben om weer het oude werk te kunnen opvatten. Och ja, nu, na zekere tijd, zie ik dat allemaal wel, maar mijn positie was nu eenmaal op dat ogenblik zoals ik getracht heb haar u te schilderen. Aangezien ik voor mij zelf wist, dat dit niet meer dan een veiligheidsmaatregel was, dat het Militair Gezag toch in ieder geval gedoemd was te verdwijnen en er nooit aan zou denken studio's te onteigenen, ten behoeve van wie dan ook, dat het zuiver was een veiligheidsmaatregel, vond ik dit van mijn kant veel minder erg dan zij van hun kant.

84314. De **Voorzitter**: In een van de geschriften, van de zijde der omroepverenigingen hierover later gepubliceerd, staat, dat u na het eerste gesprek had gezegd, dat u geen stappen zou doen, die tot iets irreparabels of tot de mogelijkheid van een nieuwe radiostrijd zouden kunnen leiden, voordat u met prof. *Oranje* zou hebben gesproken en voordat u Donderdag de heren opnieuw in vergadering zou hebben ontmoet. Dan volgt daarop, dat desondanks de bezetting door een detachement van de B.S. heeft plaats gevonden.

A. Ik vind het enigszins, laat ik zeggen, pijnlijk hier in discussie te treden over dingen, die door anderen zijn gepubliceerd. Ik weet dit. Dit is mij verweten na die tijd. Ik heb toen gezegd, en kan het nu alleen maar herhalen, dat er naar mijn herinnering geen enkele belofte was mijnerzijds om niets te doen. Er was alleen de belofte om met deze heren Donderdagmorgen om 10 uur weer een keer te praten. Dat ik in die tussentijd geen enkele maatregel zou nemen, kan ik, naar mijn mening, nooit hebben beloofd. Toen men mij dit in die tijd verweet, heb ik mij onmiddellijk daartegen verweerd. Ik zeg dit dus niet alleen nu, na vijf jaar. Had ik het inderdaad wel beloofd, dan zou deze zaak dus reeds enkele dagen daarna volkomen in mijn herinnering vervaagd moeten zijn geweest, hetgeen ik onmogelijk acht.

84315. De **Voorzitter**: Is er een tegenstelling geweest tussen de Canadezen, die een der gebouwen hadden bezet, en dr B.S.?

A. Dat is mij volkomen onbekend.

84316. De **Voorzitter**: Wat is er toen verder gebeurd?

A. De volgende dag is tot mijn groot genoegen prof. *Oranje* geboren. Ik voelde nl. enige schroom om de kwestie van het wel of niet bestaan van een Regeringscommissaris te bediscussieren in het gezelschap van anderen, terwijl prof. *Oranje* zelf niet aanwezig was. Misschien was het echter toch beter geweest alle kaarten onmiddellijk op tafel te leggen, met inbegrip van de instructie van de Minister van Algeniene Zaken en te zeggen: zo staan de zaken. Ik heb dit echter niet gedaan.

84311. De **Voorzitter**: De Minister van Algemene Zaken, die deze instructie had gegeven, was dr heer *van Boeyen*, die op 23 Februari 1945 is afgetreden. Toen deze zaak zich in Hilversum afspeelde, resorteerde de radio onder de heer *Beel*.

A. Ja. Zoals ik zeide, was prof. *Oranje* de eerste keer niet aanwezig en ik haat met de andere heren niet over al deze dingen gesproken. Ik beperkte mij tot het geven van enkele vage aanduidingen, het beslaan van misverstanden, enz. Ik dacht: bij een volgende gelegenheid spreek ik mij wel nader uit. Op grond van mijn wetenschap verbaasde het mij, dat hier een stuk was, waarop de titel van Regeringscommissaris stond vermeld, terwijl de Regering toch nadrukkelijk had gezegd, dat er geen Regeringscommissaris was. De volgende dag ontmoette ik prof. *Oranje*, die het vorderen van de studio's een uitermate vervelende zaak vond en mij o.m. vroeg, of ik de bestuurders van de omroepverenigingen toegang wilde verlenen tot hun eigen gebouwen. Dat heb ik natuurlijk graag gedaan. Het lag niet in mijn bedoeling, dat de bestuurders niet meer in de gebouwen zouden mogen komen, dat zij er niet meer zouden mogen werken. Ik heb aan prof. *Oranje* mijn redenen in zake die vordering uiteengezet. Ik zeg er bij: ik heb de zaak van één kant — de mijne — gezien; prof. *Oranje* heeft de zaak van meer kanten gezien, maar wij zijn er niet uitgekomen, hoe de zaak werkelijk lag.

84318. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Zei prof. *Oranje* niet: ik ben aangesteld door Vertrouwensmannen, of: ik heb een opdracht van de Regering? Wat zei prof. *Oranje* in dit verband? Op dat aanplakbiljet stond: „Regeringscommissaris”, hetgeen impliceert, dat hij te goeder trouw in de veronderstelling leefde, dat hij een officiële aanstelling had.

A. Ik neem aan van wel, maar mijn wetenschap uit Londen was, dat de Regering de aanstelling van een Regeringscommissaris nadrukkelijk niet wilde. Ik heb hierover met prof. *Oranje* later nog wel eens gesproken. Ik heb uit die gesprekken tenslotte begrepen, dat prof. *Oranje* zijn opdracht van Vertrouwensmannen had, en aangezien Vertrouwensmannen van de Regering de opdracht hadden om na de bevrijding direct de zaak in handen te nemen, hebben Vertrouwensmannen wellicht op het standpunt gestaan, dat de Regering er eigenlijk niets mede te maken had of zij een Regeringscommissaris voor de radio wilden aanstellen, ja dan neen.

Dit zijn echter allemaal dingen, die ik daarna heb gehoord.

84319. De **Voorzitter**: Prof. *Oranje* zal waarschijnlijk niet hebben gezegd, dat de Regering er niets mee te maken had, maar dat deze benoeming voortvloede uit de opdracht, die Vertrouwensmannen hadden gekregen om orde en rust te bevorderen, waartoe men ook maatregelen op het gebied van de radio kon rekenen.

A. Wij kregen hier dus de moeilijke situatie van twee mensen, die uit verschillende achtergronden hun opdracht hadden gekregen.

84320. De **Voorzitter**: Hoe was het gezelschap van prof. *Oranje* samengesteld? Hij was dus Regeringscommissaris.

A. De andere heren waren, geloof ik, de leden van het bestuur van de Federatie van Omroepverenigingen.

84321. De **Voorzitter**: Prof. *Oranje* maakte dus geen deel uit van dat federatiebestuur?

A. Hij was, geloof ik, voorzitter daarvan.

De **Voorzitter**: Dit was mijn vraag juist.

A. Ik weet niet meer precies, hoe die dingen lagen. Maar ik heb hier een aantekening, die ik heb gemaakt vier of vijf dagen na de bewuste vergadering. Er staat o.m. in, dat het bestuur van de federatie in vergadering verenigd bleek te zijn. Aanwezig waren de volgende heren: de heer *J. Schouten* als plaatsvervanger van prof. *Oranje*, de heer *J. B. Broeks*, voorzitter van de federatie, namens de V.A.R.A. — hieruit blijkt dus, dat, in tegenstelling met wat ik zoëven zeide, prof. *Oranje* niet de voorzitter was —, de heer *W. Vogt*, namens de A.V.R.O., de heer *J. Corver* namens de A.V.R.O., de heer *K. van Dijk* namens de N.C.R.V., de heer *J. de Jong C.zn.* namens de N.C.R.V., de heer *P. A. M. Speet* namens de K.R.O. en pastoor *J. J. P. Kaarsgaren* namens de K.R.O.

De volgende dag sprak ik prof. *Oranje*. Ik heb hem toen toegangsbewijzen gegeven voor de heren om de studio's te kunnen betreden. Prof. *Oranje* bracht mij tevens over een verzoek van de Minister-President en de Minister van Binnenlandse Zaken om verder vooral niets te doen, voordat een bespreking zou hebben plaats gehad met de Minister van Binnenlandse Zaken. De heren waren dus blijkbaar erg geschrokken.

84322. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Had prof. *Oranje* contact met de Ministers?

A. Toen hij mij opzocht, kwam hij juist uit Amsterdam, waar hij naar hij verklaarde, de heren *Gerbrandy* en *Beel* had gesproken. Hij zei: het verzoek aan u is, vooral niets meer te doen, totdat er op Vrijdag 18 Mei een nieuwe bespreking zal hebben plaats gehad met de Minister van Binnenlandse Zaken. Ik ben naar die bespreking gegaan. Daar waren ook aanwezig prof. *Oranje* en de heer *Broeks*. Wij hebben toen over de toestand gesproken met de Minister van Binnenlandse Zaken en deze ging daarbij in de richting van een verzoek aan prof. *Oranje* om een burgerlijke commissie samen te stellen, die de verantwoordelijkheid voor de radio-omroep zou overnemen. Maar, zo zeide de Minister van Binnenlandse Zaken er bij, ik wil hierover nog nadenken; ik zal u over een paar dagen mijn beslissing mededelen; komt u op 24 Mei in Apeldoorn.

Op 24 Mei ben ik naar Apeldoorn gegaan. Misschien verwondert u zich er over, dat ik de data nog zo precies in het hoofd heb, maar ik heb nog eens een paar stukken doorgelezen, voordat ik

hier kwam. De Minister van Binnenlandse Zaken heeft mij toen gezegd: wij gaan nu de radio in handen leggen van een burgerlijke commissie van vijf personen, onder voorzitterschap van prof. *Oranje*; in deze commissie zullen zitting hebben, behalve prof. *Oranje*, de heer *C. A. Keuning*, prof. *Kors*, de heer *J. B. Broeks* en nog iemand, maar wie dit zal zijn, weet ik nog niet.

Ik weet niet, of ik toen de vraag heb gesteld, maar in ieder geval heeft de Minister van Binnenlandse Zaken mij toen verklaard: „Denkt u vooral niet, dat dit is een soort van bedekt optreden der federatie van omroepverenigingen; de genoemde heren krijgen geen zitting als vertegenwoordigers van een oinroepvereniging, maar als vertegenwoordigers van een bepaalde geestesstroming.” Op mijn vraag op welke datum de nieuwe toestand in moest gaan, antwoordde de Minister: „Op 1 Juli a.s.” Ik heb gezegd: „Uitstekend, maar wij zitten met onze mensen in Eindhoven. (Herrijzend Nederland was doorgestaan met zijn uitzendingen in Eindhoven.) Dit brengt wel enige moeilijkheden met zich.”

Intussen was namelijk een van de zenders van Lopik in bedrijf gesteld en kwamen de uitzendingen van Eindhoven langs een kabel in Lopik. Men werkte in Eindhoven in zeer primitieve omstandigheden. „Goed”, zei de Minister, „breng een aantal mensen uit Eindhoven naar Hilversum; laat men daar doorgaan. Daar zal ongetwijfeld nieuw personeel moeten worden aangetrokken, maar als u nieuw personeel aanneemt, doet u het dan in nauw overleg met deze commissie.” Ik heb mij daarmee volkomen accoord verklaard.

Ik heb toen in Eindhoven aan 25 mensen opdracht gegeven, zich gereed te houden om op 11 Juni van Eindhoven naar Hilversum te vertrekken, ten einde daar de uitzendingen voort te zetten en ze vervolgens in burgerlijke kanalen te leiden.

Vervolgens ben ik naar prof. *Oranje* gegaan en heb hem gezegd: „Wel geleliciteerd; ik heb van de Minister van Binnenlandse Zaken gehoord, dat u voorzitter van de Commissie voor de Radio-Omroep wordt. Ik kom met u overleggen, hoe het zal gaan met het personeel”, waarop hij zei: „Ik weet er nog niets van, maar ik weet wel, dat ik op 30 Mei een bespreking met de Minister van Binnenlandse Zaken heb; gaat u mee, dan kunnen wij deze zaak in kansen en kruiken gieten.” Op 30 Mei is er dus een nieuwe bespreking geweest met Minister *Beel*, prof. *Oranje*, de heer *Broeks* en mij; toen is ongeveer hetzelfde gezegd als wat de Minister aan mij had verklaard enkele dagen tevoren in Apeldoorn, met dit grote verschil, dat hij nu wat huiverig stond tegenover het overbrengen van personeel uit Eindhoven naar Hilversum en er de voorkeur aan bleek te geven, dat de omroepverenigingen het personeel zouden gaan aanstellen. Wanneer zij dan ook mensen van Herrijzend Nederland konden gebruiken, was het zoveel te beter. „Ik neem aan, dat u daarbij van het nodige sociale gevoel zult blijk geven”, zei de Minister tegen de heer *Broeks*, waarop deze bevestigend antwoordde. „Dan lijkt mij dit de beste methode”, zei de Minister. Ik verklaarde mij gaarne accoord.

Na afloop van dit onderhoud vroeg ik prof. *Oranje*, wanneer wij de zaken, wat de overgang betrof, zouden kunnen regelen. Wij kwamen overeen, dat dit zou geschieden 2 dagen later in een vergadering van de voltallige federatie te Amsterdam.

Weer in Hilversum teruggekeerd, heb ik, het besluit van de Minister kennende, de vordering der studiogebouwen onmiddellijk opgeheven. Dit had geen zin meer. De radio ging naar het burgerlijk gezag over. Het was dus juist, dat de omroepverenigingen zo snel mogelijk de volledige beschikking over de geaouwen zouden herkrijgen voor de hervatting van haar geregelde uitzendingen. Op de federatievergadering van 1 Juni heb ik verklaard, dat, aangezien het toch de omroepverenigingen waren, die van de Minister van Binnenlandse Zaken machtiging hadden gekregen nieuw personeel aan te trekken, het beter was, dat zij dit deden en dat de mensen van Herrijzend Nederland tot het eind toe in Eindhoven bleven. Het was immers niet de moeite waard, voor zo korte tijd nog personeelsleden uit Eindhoven naar Hilversum over te brengen. Wij — dat wil zeggen Herrijzend Nederland — zouden dus op 30 Juni in Eindhoven de uitzendingen staken en op 1 Juli zouden in Hilversum, niet door de federatie, maar door wat toen heette de „Commissie voor de Radio-Omroep”, de uitzendingen worden overgenomen.

Dat was de afspraak en zo ben ik naar Eindhoven teruggegaan. Het was voor de mensen in Eindhoven, die hadden gedacht naar Hilversum te gaan, een teleurstelling. De andere personeelsleden, die per 11 Juni waren opgezegd, heb ik moeten vragen nog wat te blijven. Wij gingen dus in de Juni-maand in Eindhoven rustig door met zenden, wachtende op ons overlijden. In de tweede helft van Juni kwam prof. *Schermerhorn* gereed met de vorming van zijn Kabinet. Ik kreeg toen een wenk, die inhield, dat „Herrijzend Nederland” nog maar niet moest worden geliquideerd, omdat het mogelijk was, dat het langer mee zou moeten.

84323. De **Voorzitter**: Van wie kreeg u die mededeling?

A. Van privé-zijde, van iemand, die geacht mocht worden in de kring van de Kabinetsformateur goed thuis te zijn.

Ik moet in dit verband zeggen, dat de staf van het Militair Gezag zich niet zo actief met deze radiogeschiedenis bezighield; alles, wat in dit opzicht door de Regering zou worden besloten, had natuurlijk bij voorbaat volle instemming van het Militair Gezag.

Jonkvrouwe **Witewaall van Stoetwegen**: U zegt: natuurlijk.

A. Alles, wat er op radiogebied gebeurde, zei ik er bij.

Op 26 Juni bereikte mij in Eindhoven een laconiek telegram, waarin mij werd verzocht de uitzendingen ook na 1 Juli gedurende nog ten minste een maand voort te zetten. Het telegram was getekend door de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Beel*. Ik vond dit enigszins gesol met mensen. Natuurlijk hebben wij het echter gedaan. Al spoedig deden zich, wat de situatie in haar geheel betreft, nieuwe aspecten voor. Bij onderzoek bleek mij, dat er bepaalde tegenstellingen waren gerezen tussen de nieuwe Regering en de Commissie voor de Radio-Omroep, in het bijzonder haar voorzitter, ten gevolge waarvan men het niet onwaarschijnlijk achtte, dat die periode van een maand doorgaan nog wel wat langer kon duren. Overigens werd het werken in Eindhoven voor ons in de nieuwe omstandigheden vrijwel onmogelijk; vooral op het gebied van de nieuwsdienst ontstond, door de afstand tussen den Haag en Eindhoven, een afgrijselijke toestand.

Wij hebben daarom gezegd: als wij nog moeten doorgaan, moet daarin verandering komen. Eerst is toen, op 1 Juli, de nieuwsdienst van Eindhoven naar Hilversum verhuisd en na een dag of tien is ook een kern van de programmadienst uit Eindhoven naar Hilversum gegaan, waarbij ook bepaalde mensen van de omroepverenigingen werden betrokken. Op 5 Juli kwamen de Ministers *Schermerhorn* en *Beel*, vergezeld van adviseurs, naar Hilversum om met de Commissie voor de Radio-Omroep de situatie op radiogebied te bespreken. Het resultaat van deze bespreking was o.m. een volledige breuk tussen de Regering en de voorzitter van de Commissie voor de Radio-Omroep. Prof. *Oranje* nam zijn ontslag. Er was wederom een vacuum. „Herrijzend Nederland” was nog bezig met de uitzendingen op grond van het telegram van de Minister van Binnenlandse Zaken van 26 Juni. Eind Juli kwam er een nieuw telegram, ditmaal van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, onder wie de radio toen ressorteerde, en daarin werd gevraagd, of wij met de uitzendingen tot nader order door wilden gaan. Op 28 Juli hield de Minister-president zijn „Praatje op de Brug” over de radio, waarin hij de creatie van de „Stichting Radio Nederland in Overgangstijd” aankondigde, tot voorzitter waarvan — ik geloof, dat dit toen al was aangekondigd — mr. L. A. *Kesper* zou worden benoemd. Intussen gingen wij maar door, op uitdrukkelijk verzoek van de Regering.

De start van de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd ging niet zo bijzonder vlot in zijn werk. Er waren moeilijkheden om tot een juiste verdeling van functies te komen en ook de zendtijdverdeling had vrij veel voeten in de aarde. Het heeft geduurd tot de 20ste Januari 1946 voordat „Herrijzend Nederland” zijn broeieingen kon staken en de zaak helemaal kon overgeven aan de „Stichting Radio Nederland in Overgangstijd”. Dit is toen ook gebeurd. Alle diensten waren toen in Hilversum gevestigd. Er werd uitgezonden over twee zenders de gehele dag en de „Stichting Radio Nederland in Overgangstijd” kon een vrijwel compleet apparaat van „Herrijzend Nederland” overnemen.

84324. De **Voorzitter**: Was dit ook het einde van uw Militair-Gezagperiode?

A. Ja.

84325. De **Voorzitter**: Bent u toen al direct bij de radio gekomen?

A. Toen de heer *Kesper* opdracht had gekregen om als voorzitter van Radio Nederland in Overgangstijd op te treden, is hij op zoek gegaan naar directeuren en heeft hij mij gevraagd, op te treden als directeur voor de werelduitzendingen. Dit heb ik aanvaard. Al die tijd, dat Herrijzend Nederland nog bestond, moest ik mij uiteraard voornamelijk met andere dingen bezighouden, maar toen Herrijzend Nederland was verdwenen en de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd ging functionneren, bepaalde ik mij tot de werelduitzendingen.

84326. De **Voorzitter**: Dit heeft dus volkomen op elkaar aangesloten?

A. Ja.

84327. De **Voorzitter**: U heeft nu het verloop van zaken geschetst, maar het wil mij voorkomen, dat één element, dat op de achtergrond van de dingen niet zonder belang is, niet naar voren is gekomen. Deze gebeurtenissen zijn geschied in het algemene kader van de opvattingen, welke in die tijd bestonden. Ik denk aan opvattingen, die men in die tijd had en die in het algemeen aan zuilentheorieën en wat dies meer zij niet erg gunstig gezind waren. Men had in die tijd op politiek gebied en op andere terreinen de opvatting van de noodzakelijkheid van het tot stand komen of blijven voortbestaan van de grotere eenheid, die in de bezettingstijd was geboren. Dit uitte zich ook in een kritiek op het radiobestel van vóór de oorlog. De diepere achtergronden van de gebeurtenissen op radiogebied zijn waarschijnlijk voor een deel te zoeken in die algemene mentaliteit.

In de eerste plaats wilde ik u vragen, of u dit met mij eens is, en in de tweede plaats, in hoeverre in die periode, waarin u er zelf actief mee te maken heeft gehad, in de periode vanaf Mei 1945 in hoofdzaak, dat verband bestond en heeft gewerkt.

A. Wel, dat is wat moeilijk te zeggen na zoveel tijd. Er is één ding, dat ik zeker weet, dat is dit: ik heb gedurende de laatste twaalf jaar vóór de oorlog niet in Nederland gewoond. In de oorlog heb ik mij beziggehouden met de radio-uitzendingen naar bezet gebied. Dit gehele vraagstuk: nationale omroep—omroepverenigingen, was voor mij geen vraagstuk, want ik kende het doodeenvoudig niet. Ik ben mij er eigenlijk pas in de Meidagen 1945 van bewust geworden, dat het inderdaad een groot punt was, dat hier bestond. Laat ik mij duidelijker uitdrukken: ik kende het wel vóór die tijd; wij kregen immers rapporten over de stemming in het bezette gebied en al was er weinig over de radio bij, toch bleek wel uit bepaalde stukken, zoals dat van de Hervormde Radioraad, dat er in bezet gebied stemmen waren, die zeiden: wij moeten een nationale omroep hebben. Ik heb in Londen gewerkt in het kader van de B.B.C. en ik heb altijd veel met de B.B.C. te maken gehad. Ik geloof, dat het niet alleen uit vriendschap voor de mensen, die er werken, maar wel doordat ik van nabij heb gezien, wat zij presteren, is, dat ik persoonlijk grote bewondering heb gekregen voor de wijze, waarop de B.B.C. zijn taak in en na de oorlog vervulde. Ik ben echter — het zal waarschijnlijk voor u van belang zijn, dat ik dit verklaar — naar Hilversum gekomen — dit

weet ik bepaaldelijk zeker — zonder enige radiopolitieke vooroordelen of bedoelingen. Dat durf ik hier met de meeste nadruk verklaren. Ik ben mij van het probleem pas daarna bewust geworden. Naarmate ik er mij meer van bewust werd, ben ik een overtuigder voorstander van de nationale omroep geworden. Maar dit ligt alles na de gebeurtenissen, waarover u, geloof ik, op het ogenblik wilde spreken.

Wat betreft de latere gebeurtenissen — dus laat ik zeggen: de gebeurtenissen na de avond, waarop ik de studio's vorderde —, deze zijn, radiopolitiek gesproken, volkomen buiten mij omgegaan. Ik heb deelgenomen aan geen enkele bespreking, van welke aard ook, noch met Ministers, noch met gezaghebbende personen uit politieke kringen, noch met leiders van omroepverenigingen of wie dan ook, over deze radiopolitieke problemen, behalve uiteraard wanneer het ging over de vraag, hoe de uitzendingen van Herrijzend Nederland zouden worden overgenomen door anderen. Ik heb in die tijd niets anders gedaan dan wat mij was en werd opgedragen, misschien met een zekere ijver doende, wat mij werd opgedragen, misschien, zullen sommigen zeggen, met een overmaat van ijver doende, wat mij werd opgedragen, maar dat is het toch, meer niet.

84328. De **Voorzitter**: Hebt u zelf hieraan nog iets toe te voegen?

A. Neen; ik vrees, dat ik u reeds veel te lang heb opgehouden.

De **Voorzitter**: Het is een punt, waarbij u zelf betrokken bent geweest, en ik wil u dus alle gelegenheid geven om de opmerkingen te maken, die u meent te moeten maken.

U hebt echter de indruk, dat, van uw kant bekeken, wij de zaak wel helemaal de revue hebben laten passeren.

A. Ik dacht het wel.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen en sluit ik het verhoor.

H. J. VAN DEN BROEK.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

POSTHUMUS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 8 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JOZEF EMANUEL STOKVIS,

oud 75 jaar, wonende te 's-Gravenhage, zonder beroep.

Hij legt de belofte af als getuige.

84330. De **Voorzitter**: Indien wij goed zijn ingelicht, hebt u deel uitgemaakt van een van de instellingen, waarvan wij door onze verhoren proberen een inzicht te krijgen in het ontstaan, de werking en de betekenis, nl. de Nationale Adviescommissie. Er is ons zelfs medegedeeld, dat u van dat college het oudste lid zou zijn geweest. Is dit juist?

A. Inderdaad.

84331. De **Voorzitter**: Dan kunt u ons wel een uiteenzetting geven, hoe dat instituut is ontstaan en van hetgeen u verder van zijn bestaan en zijn werking hebt meegemaakt. Misschien kunt u daaraan ook verbinden uw oordeel over de betekenis van dat instituut.

A. Het ontstaan is zeer uitvoerig geschetst door Minister *Drees*, toen hij in onze eerste vergadering een rede uitsprak als vertegenwoordiger van het Vaderlands Comité.

84332. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest?

A. In Juli 1945. De Nationale Adviescommissie is ontstaan uit een samenwerking tussen het Vaderlands Comité en de Grote Adviesraad van de Illegaliteit.

Nu was het aanvankelijk de bedoeling om dat lichaam — op de betekenis kom ik straks nog wel terug — overwegend, zo niet geheel, uit leden van de illegaliteit te doen bestaan. Op die zelfde installatievergadering heeft de voorzitter van de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit, dr. *Brutel de la Rivière*, verzekerd — en Minister *Drees* sprak toen in gelijke geest —, dat uit Londen telegrafisch verzocht was om een groot comité uit de illegaliteit te vormen, dat de taak zou hebben om de Regering bij haar terugkomst van advies te dienen. Daartoe is het niet gekomen. Door samenwerking van her Vaderlands Comité en de Adviesraad heeft men toen een soort van menging gekregen, een soort van cocktail van illegalen en politici van vóór 1940.

84333. De **Voorzitter**: Hebt u van die besprekingen nog iets meegemaakt?

A. Neen; toen was ik ondergedoken. De samenstelling zou zijn 1/3 illegalen en 2/3 enigszins regionaal ingedeeld naar bekwaamheid, deskundigheid, afkomst, terwijl ook met de politieke stromingen rekening is gehouden. Dat leidde tenslotte tot een samenstelling, welke geen working majority opleverde; de grenslijn liep in het algemeen tussen vertegenwoordigers der generatie van na 1940 en die van vóór 1940. Deze lijn heeft zich vrij geregeld doorgezet. Nu was het uitdrukkelijk de bedoeling, dat de commissie niet als een soort parlement zou optreden, maar wel de vorming van een wezenlijk parlement zou helpen bespoedigen. Aldus Minister *Drees*. De heer *Brutel de la Rivière* had aanvankelijk een veel breder opvatting van de taak der commissie; had meer positieve opvattingen over de werkzaamheden. Minister-President *Scherinerhorn* was eigenlijk het duidelijkst. De bedoeling van het lichaam was volgens hem om geen

Parlement te zijn, maar ten dienste van de Regering te staan voor het geven van adviezen, die de Regering zou vragen. Dat zou dan in niet veel gevallen mogelijk zijn, want de Regering moest nu eenmaal snel en praktisch handelen. Bij zaken op korte termijn zou het dus wel uitgesloten zijn, maar op lange termijn zou de commissie in de gelegenheid gesteld worden advies uit te brengen. Verder zou de commissie ook op eigen initiatief adviezen mogen uitbrengen. Maar een Parlement is het niet, zeide de heer *Scherinerhorn*.

Met deze missie gingen wij aan het werk. Het is mij nooit helemaal duidelijk geworden, dat werk. Het gaf ook nauwelijks bevrediging, want ieder voelde, al sprak hij het niet uit: het was geen geheel, geen apparaat, dat een arbeidsverdeling had, dat duidelijk politiek was samengesteld.

84334. De **Voorzitter**: Wie was voorzitter van de commissie?

A. Prof. *Scholten*. Hij heeft het voortreffelijk gedaan. De mogelijkheid van werken bleek al spoedig zeer gering. Wij hadden eigenlijk als hoofdtaak, advies te geven over de samenstelling van het noodparlement. Daarop werd de nadruk gelegd; wij kregen de indruk, dat hetgeen er nog bijkwam winst was.

Het eerste advies, waarom ons werd gevraagd, betrof de moeilijkheden met betrekking tot het onderbrengen van de duizenden politieke arrestanten in die dagen. Hoe moest men dezen bejegenen en groeperen. Wij hebben daarover advies uitgebracht, maar er niets van gehoord. Het ging trouwens wel meer zo en dat moedigde natuurlijk niet aan.

84335. De **Voorzitter**: U zeide dus, dat er twee zaken van belang zijn geweest, waarover advies is uitgebracht, het noodparlement en de kwestie van de arrestaties.

A. Zeker, maar wij hebben ook eigener beweging andere vraagstukken behandeld. Zo over een bepaalde datum voor de Kamerverkiezingen en die voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden. Voor de Kamer en de Provinciale Staten luidde dat advies: April 1946; voor de gemeenteraden in December van dat jaar.

84336. De **Voorzitter**: Herinnert u zich ook, wat de overwegingen voor dat advies waren? Men moest de datum van de verkiezingen afhankelijk stellen van de technische mogelijkheden; dat was één. Maar men kon de datum ook afhankelijk stellen van de politieke wensen.

A. Dat laatste is nooit uitdrukkelijk gezegd, maar dat die gedachte niet doorgespeeld heeft, zou ik niet durven ontkennen. Het ging zo, dat men zich de vraag stelde: zijn de technische moeilijkheden ernstig of niet ernstig? Moeten deze beslissen of het vroeger dan wel later zal geschieden? De kaartsystemen en het bevolkingsregister waren in de war. De kieswet kon nog niet strikt worden nageleefd. Er zijn ook voorstellen gedaan om daar maar overheen te stappen en de kieswet maar niet precies te volgen. Men heeft b.v. het distributiestelsel hiervoor willen inschakelen. Verdere bijzonderheden herinner ik mij niet meer. Na veel strijd is men gekomen tot April 1946 voor Tweede Kamer en Provinciale Staten en December 1945 voor de gemeenteraden, waaraan ik moet toevoegen, dat de zaak in een openbare vergadering is behandeld. De commissie had een statuut, waarin niet stond, dat de vergaderingen openbaar zouden zijn.

84337. De **Voorzitter**: Werd dat in het midden gelaten?

A. Ja.

84338. De **Voorzitter**: Heeft de commissie zelf beslist wat zij in dezen moest doen?

A. Inderdaad, en dat heeft wel tot wrijving aanleiding gegeven. Men had nuances in de illegaliteit; er was een gematigde en een minder gematigde groep. Van extreme zijde werd gevraagd om als

regel openbaar te vergaderen. Er is toen een tussenvoorstel aangenomen om in telkens te bepalen gevallen openbaar te vergaderen. Dat besluit is o.a. genomen ten aanzien van de kwestie van de datum der verkiezingen. Daarover heeft een openbare vergadering plaats gehad. De kwestie van de technische mogelijkheden, politieke overwegingen en de houding ten opzichte van de Regering hebben geleid tot een soms verward debat, ofschoon er de commissie was benoemd om de zaak voor te bereiden. De behandeling van de zaak heeft in de openbaarheid maar weinig aandacht getrokken.

84339. De **Voorzitter**: Herinnert u zich nog welke de overweging was om zo weinig in het openbaar te vergaderen? Men had natuurlijk kunnen zeggen: als een dergelijk college in het openbaar vergadert, kan dat op zich zelf bijdragen tot de betekenis van dat college. Misschien is aan de andere kant gedacht, dat, als men in het openbaar zou vergaderen, de kans groter zou zijn, dat de Regering in minder gevallen advies zou vragen. Dat is nu toch wel niet veel gebeurd, maar tevoren moest men rekening houden met de mogelijkheid, dat het misschien wél zou gebeuren. Hebben die argumenten gespeeld?

A. Neen, voor zover ik weet, van de zijde van de Regering is over openbaar vergaderen nooit iets gezegd of medegedeeld. Het is bij de behandeling van het statuut aan de orde gekomen. Vermoedelijk zal het statuut wel niet geheel buiten de bemoeiingen van de Regering zijn samengesteld. Toen is, naar ik meen, van de zijde van de heer *Goedhart* of *van Randwijk* voorgesteld om in het algemeen openbaar te vergaderen. Toen stelde ik een compromis voor: alleen openbaar vergaderen voor het geval, dat zich daartoe zou lenen. Door de heer *van Randwijk* is toen gezegd: hij wenste juist alleen bij uitzondering niet in het openbaar te vergaderen. Dat was de tegenstelling. Dat middenvoorstel is aangenomen en er is éénmaal van gebruik gemaakt om in het openbaar te vergaderen.

84340. De **Voorzitter**: U herinnert zich dus niet, welke de voornaamste overweging was om niet zoveel in het openbaar te vergaderen?

A. Neen, dit is ons van Regeringszijde zeker niet medegedeeld. Uit de notulen, welke betrekking hebben op de behandeling van deze zaak, zal u blijken, dat verschillende leden daaraan een werkzaam aandeel hebben gehad, en het is mogelijk, dat toen wel motieven zijn genoemd. De tijden waren toen erg gevoelig en onzeker. De samenstelling van het college was eigenlijk nog vrij vaag, er zat weinig lijn in. Niettemin heb ik wel voor zekere openbaarheid getuigd, maar ik kan mij voorstellen, dat overwegingen als bovenbedoeld, welke los van de politiek staan, ook hebben gegolden. Het was een van nature moeilijk te hanteren college. Het is ook bij die ene openbare vergadering gebleken, dat men nog te geringe ervaring had.

84341. De **Voorzitter**: Is het college alleen bij elkaar geweest, wanneer er stukken aan de orde waren, welke door de Regering waren ingezonden en waarover advies moest worden uitgebracht, of is het ook in andere gevallen bijeen geweest?

A. Men kwam vrij regelmatig bijeen, hetzij er stukken van de Regering waren, hetzij er voorstellen vanuit de vergadering waren gekomen.

84342. De **Voorzitter**: Dus dit laatste gebeurde ook wel?

A. Zeker, er is veel initiatief ontwikkeld.

84343. De **Voorzitter**: Heeft dat initiatief tot iets geleid?

A. Wat de samenstelling van het noodparlement betreft, heeft het initiatief tot een vruchtbaar advies geleid. Aanvankelijk stond in het ontwerp voor het noodparlement, dat de Nationale Adviescommissie voor het gehele stel vacatures collectieve kandidatenlijsten moest geven, maar dat is op advies van de commissie zodanig gewijzigd, dat voor iedere zetel een alfabetisch dubbeltal zou worden voorgelegd. Dat was natuurlijk wel belangrijk. Een ander belangrijk initiatief is geweest, dat enigszins in de richting ging van de door u geleide enquête, Mijnheer de Voorzitter. Er is nl. voorgesteld, ik meen door de heer *Goedhart*, om de Londense Regering, nu zij terug was, voor de commissie te laten verschijnen, of hetzij alleen de heer *Gerbrandy*, om te vertellen hoe het in Londen gegaan was. Dat voorstel heeft misschien wel indruk gemaakt, maar het is niet aanvaard: er is wel over gedokterd. Toen is op voorstel van een commissie-ad hoc aan de Regering gevraagd of zij misschien enige vorm zou kunnen vinden om aan dat verlangen naar meer openbaarheid met betrekking tot het Londense beleid te kunnen tegemoet komen.

Ik ineen, dat het memorandum van de heer *Gerbrandy* vrij rechtstreeks is voortgekomen uit dit initiatief van de Nationale Adviescommissie. Verder is er ook een initiatief geweest, toen de Indonesische moeilijkheden begonnen, in September/October 1945. Toen zijn er meerdere denkbeelden geopperd om de zaak van Indonesië in de commissie aan de orde te stellen op grond van mededelingen van de Regering. Daarvan is ernstig sprake geweest, maar toen bleek, dat de zaak ook in de tijdelijke Staten-Generaal zou worden behandeld met de Regering, heeft men dat denkbeeld losgelaten.

Wij hadden graag de Regering ook eens in ons midden willen zien. Daarin zijn wij niet geslaagd, behalve bij de geboorte der commissie en bij de begrafenis. Gedurende het leven zelf hebben wij de Regering niet mogen zien.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het zijn anders wel belangrijke momenten: geboorte en begrafenis!

A. Inderdaad. Wij kregen niets anders te horen dan dat wij geboren waren om zo spoedig mogelijk te sterven. Minister *Drees* heeft dat op zeer rustige, maar duidelijke wijze meegedeeld en Minister *Schermerhorn* deed het met enige opgewektheid, meen ik. Ik kan dus niet zeggen, dat wij een plezierig perspectief hebben gehad in ons korte bestaan, maar ik geloof toch, dat het goed is geweest, dat wij hebben bestaan.

84344. De **Voorzitter**: En het verdwijnen is geweest in.....?

A. November 1945.

84345. De **Voorzitter**: Ten tijde dus van het optreden van de voorlopige Staten-Generaal?

A. Ja.

84346. De **Voorzitter**: Ik zie hier, dat de installatievergadering is geweest op 20 Juli 1945.

A. Ja. Minister *Schermerhorn* heeft aan het einde de balans opgemaakt, wel iets gefidteerd, maar toch redelijk. De publieke belangstelling, die er was, ging voornamelijk uit van de illegaliteit. Zo hebben wij eens een adres gekregen om alle benoemingen en promoties, daterende uit de bezettingstijd, volkomen te annuleren. Uit Noordholland, meen ik, kregen wij een verzoek om alle vergoedingen terug te vragen of op te houden voor textielgoederen, die men aan de Duitsers had geleverd. Weer een ander adres kwam op tegen het langdurige gebruik van schoollokalen door militairen. Ook heeft één onzer leden een proces gewild tegen verlaging van de kindertoeslag. De voorsteller zag tenslotte zelf in, dat er niet veel van kon komen.

84347. De **Voorzitter**: Heeft het opmaken van dubbeltallen voor de aanbevelingen met het oog op de bezetting van de open plaatsen in de voorlopige Staten-Generaal zich bepaald tot stemmingen of zijn daaraan nog beschouwingen voorafgegaan over de lijn, die men zou volgen en over de verdeling over de verschillende groepen?

A. Stellig; er is een zeer levendig debat over het ons om advies voorgelegde ontwerp geweest. Een onzer, ik meen de heer *van Walsum*, heeft toen niet gewild, dat de nog zittende Kamerleden hun zetel automatisch zouden behouden. Die heren hadden afgedaan. Ook *van Randwijk* was scherp tegen algemene toelating van de leden van vóór 1940.

84348. De **Voorzitter**: Maar ten opzichte van de „goede” leden van de oude Staten-Generaal stond vast, dat zij in de voorlopige Staten-Generaal zitting zouden hebben.

A. Ja.

84349. De **Voorzitter**: Lij, die zitting hadden in de tijdelijke Staten-Generaal, zouden automatisch in de voorlopige Staten-Generaal komen.

A. Ja. Het ging alleen over de aanvulling; zo stelde de Regering voor. Het debat heeft ook een politiek accent gehad. Van Katholieke zijde werd o.a. *Welter* candidaat gesteld. Daartegen heb ik politiek bezwaar gemaakt.

Toen werd echter opgemerkt, dat men was overeengekomen rekening te houden met de politieke stromingen, in die zin, dat men de verschillende partijen vrij zou laten in de aanwijzing hunner candi-

daten. Dat was de richtlijn, die de Commissie van Voorbereiding zich had gesteld. De heer *Welter* kwam tenslotte op de aanbeveling.

Er zijn, behalve tegen sommige andere voorgedragenen, ook bezwaren gerezen tegen de heer *Setyadjit*, omdat diens publicaties in het begin van de oorlog zo sterk tegen de Regering gericht waren en hij onlangs de zijde van *Soekarno* had gekozen tegen het Nederlandse gezag. De heer *van Randwijk* en ik zijn daartegen opgekomen; het slot was, dat hij in het noodparlement werd opgenomen.

Zo was toen de aard der debatten.

84350. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren er niet verschillende voorstellen, uitgaande van de leden van de Nationale Adviescommissie, die ook vertegenwoordigers waren van politieke partijen en van leden, die meer uit de illegaliteit voortkwamen? Verschillende namen werden, dunkt mij, naar voren gebracht.

A. Daarop zou ik niet met zekerheid durven antwoorden. Ik weet niet, of u de notulen ter beschikking hebt; daarin kan men de namen vinden. Ik kan het zo niet precies zeggen.

84351. De **Voorzitter**: Hebt u hiermede een beeld gegeven van het totaal van uw ervaringen op dit gebied?

A. Ja. Als conclusie zou ik willen zeggen, dat, gezien de eigenaardige samenstelling van de commissie, de onzekere tijd, waarin zij moest optreden, de overbelasting van de Regering, het optreden

van de commissie wel op een teleurstelling moest uitlopen, maar toch zat er iets in het werk, iets, dat aantrok. Het was een eerste staatkundige ervaring na de bevrijding en ieder had veel, veel te veel op zijn hart, dat men nu kon luchten. De onderlinge verhouding was uitnemend. Ik wil niet zeggen, dat het werk erg vruchtbaar was; men voelde wel, dat een vol rendement onmogelijk was; de scheidingslijn liep ongewis. Het was een interessant, hoewel onervaren college. Het had stellig bestaansreden. Het bereidde het noodparlement voor en gaf richting voor het tijdstip van normale verkiezingen. In zijn advies om opening van zaken te geven over het Londense Regeringsbeleid zat ook wel iets, zoals thans heel duidelijk gebleken is. Ondanks veel initiatief, dat geen resultaat heeft gehad, ben ik blij, dat die Nationale Adviescommissie er is geweest; ook, dat ze er niet meer is, en tevens ben ik blij, dat ik er in gezeten heb.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

J. E. STOKVIS.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

POSTHUMUS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 8 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Huijgens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

CORNELIS AWDRIES VAN DER HOOFT,
oud 39 jaar, wonende te Willemstad, burgemeester.

Hij legt de eed af als getuige.

84416. De **Voorzitter**: Na de bevrijding van het zuiden hebt u een bepaalde functie bekleed in de illegaliteit of liever in de voortzetting daarvan. Welke functie was dat?

A. Als hoofd van de afdeling Arrestatie.

84417. De **Voorzitter**: De afdeling Arrestatie waarvan?

A. Van de politieke delinquenten.

84418. De **Voorzitter**: Ik bedoel van welk orgaan?

A. Van het Militair Gezag, afdeling Politiezaken. Daarvóór van de Binnenlandse Strijdkrachten. Daarna ging het direct over naar het Militair Gezag, afdeling Politiezaken.

84419. De **Voorzitter**: Wanneer heeft die overgang plaats gehad?

A. Wij zijn op 29 October 1944 bevrijd. Na 14 dagen zijn wij reeds overgegaan naar het Militair Gezag en in Maart 1945 heeft de gewone politie het werk in Breda overgenomen. Dat is nogal vlot gegaan.

84420. De **Voorzitter**: Hebt u al die tijd in Breda gewoond?

A. Ja.

84421. De **Voorzitter**: Er is één punt, waaromtrent wij gaarne inlichtingen van u wilden hebben. U had, zoals ons is medegedeeld, regelmatig besprekingen met de militair commissaris te Breda, de heer van Boetzelaer; die besprekingen schijnen altijd op Zondagmorgen plaats te hebben gehad. Wie kwamen daar bijeen?

A. Mr. Deelen, de militair commissaris, mr. Felderhof, de latere procureur-generaal, kortelings uit Batavia teruggekeerd, die tegenwoordig ook in Breda woont, dr. Kok en ik zelf.

84422. De **Voorzitter**: In welke kwaliteit kwamen die vier heren op die besprekingen?

A. Mr. Felderhof was hoofd van de afdeling Politiezaken en ik waarnemend hoofd, omdat ik contact met de illegaliteit had. Kok was afgevaardigde van de illegaliteit aldaar. Hij was door Minister van Boeyen aangezocht als voorzitter van de zuiveringscommissie voor het Overheidspersoneel. Toen Minister van Boeyen hem dit verzocht, heeft hij het gedaan. Mr. Deelen was substituut-officier van justitie in Breda.

84423. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen: de procureur-generaal, de heer Speyari van Woerden, had 4 waarnemend fungerend directeurs van politie aangesteld: mr. Dautzenberg in Maastricht, mr. Receveur in den Bosch, mr. Deelen in Breda en mr. van der Minne in Middelburg, zodat zijn werk gedecentraliseerd kon worden uitgevoerd.

A. In ieder geval had mr. Deelen een opdracht. De heer Speyart van Woerden had hem bezocht een week vóór de bevrijding.

84424. De **Voorzitter**: Nu heeft de heer van Boetzelaer ons medegedeeld, dat op een goede dag — dat zou zijn geweest in Januari 1945 — in die vergadering een briefje ter tafel is gekomen, waaruit bleek, dat in de illegaliteit boze plannen werden gekoesterd ten opzichte van de heer Speyart van Woerden. Dat briefje zou u ter tafel hebben gebracht.

A. Dat geloof ik niet. Ik weet wel, dat men daar nogal een hekel had aan baron Speyart van Woerden. Dat kwam door een ruzie, die hij had gemaakt met jhr. Willem Serraris, (jonkheer Willem), pater Bleys en de Prins. Dat ging over wapens, Baron Speyart van Woerden wilde, dat de illegaliteit ogenblikkelijk haar wapens afgaf, want hij wilde niet, dat deze mensen met wapens liepen. De grote moeilijkheid was natuurlijk, dat, wanneer deze mensen hun wapens afgaven, de arrestaties dan in handen van de politie kwamen, die nog niet gezuiverd was.

84425. De **Voorzitter**: U hebt het thans blijkbaar over de illegaliteit, buiten de Binnenlandse Strijdkrachten, want deze waren een militaire organisatie.

A. Ja, maar ieder noemde zich zo. Wie uit de illegaliteit was overgegaan, was binnenlandse strijdkracht geworden.

84426. De **Voorzitter**: Maar de procureur-generaal zal wel niet hebben geëist, dat de Binnenlandse Strijdkrachten hun wapens afgaven.

A. Er is in ieder geval ruzie over gekomen. Ik zou echter niet weten van wie ik dat briefje heb gekregen. Er is sprake van geweest.

84427. De **Voorzitter**: De heer van Boetzelaer heeft zeer nadrukkelijk hier verklaard, dat u dat briefje in de vergadering hebt gebracht.

A. Er is wel wat geweest, dat geef ik toe, maar ik weet niet wat het precies is geweest.

84428. De **Voorzitter**: De heer van Boetzelaer heeft met zoveel woorden gezegd:

„Op één van die Zondagen kwam Cor van der Hooft met een briefje; het was een onüerschept briefje, door zijn mensen onderschept. Daarop stond, dat Speyart van Woerden, bij de illegaliteit blijkbaar geen persona grata zijnde — de reden waarom kwam door verschil van mening over de vervolging van collaborateurs, enz. —, zou worden uitgeschakeld. Ik weet niet meer precies de juiste bewoordingen, waarin het briefje was gesteld.”

In ieder geval is dat zo ernstig opgevat, dat de heer van Boetzelaer naar aanleiding daarvan regelrecht naar generaal Kruls is gegaan. Het is niet als een bagatelle opgevat.

A. Ging het niet over mr. van Heuven Goedhart?

84429. De **Voorzitter**: Neen. Naar aanleiding van dat briefje en van de besprekingen daarover met uw vijven heeft de militair commissaris dit zo ernstig ingezien, dat hij naar generaal Kruls is gegaan. Generaal Kruls is daarop naar Londen gegaan. Het is dus niet als een kleinigheid opgevat. Wat is dat voor een briefje geweest?

A. Ik weet mij van dat briefje niets te herinneren. Er is wel sprake geweest van dergelijke dingen. Dat is een uitvloeisel geweest van die ruzie, die ik noemde. Het kan best mogelijk zijn geweest. Ik wil met plezier mijn licht nog eens opsteken bij mensen, die het misschien kunnen weten. Als u mr. Deelen vraagt en mr. Felderhof, die zijn er bij geweest. Het kan best mogelijk zijn, ik weet het niet, ik ontken het niet, maar ik durf het ook niet te beamen, dat ik daar een briefje ter tafel heb gebracht.

84430. De **Voorzitter**: Maar wat is er dan wel besproken?

A. Er is wat van gezegd, dat weet ik wel.

84431. De **Voorzitter**: Maar wat?

A. Dat durf ik niet precies meer te zeggen. Er was iets met mr. *Speyart van Woerden*. Wij zijn eens een keer bij *Speyart van Woerden* geweest (o.a. mr. dr. *Prinsen* en de directeur-geneesheer van het ziekenhuis te Tilburg, prof. *van Buchem* en mr. *H. B. S. Holla*) en als u mij nu vraagt wat wij daar gedaan hebben, zou ik kunnen zeggen: Een beetje ruzie gemaakt, maar wat het precies was, weet ik niet meer.

84432. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u in dit verband nooit van kidnappen gehoord?

A. Neen. Dat hebben ze in den Bosch een keer gedaan met drie vooraanstaande mensen.

84433. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: In die tijd?

A. Ja.

84134. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Welke mensen waren dat?

A. O.a. de secretaris van de Kamer van Koophandel; hij is nu gestorven. Mr. *Deelen* heeft die zaak behandeld.

84435. De **Voorzitter**: Maar dat had hiermee toch niets te maken?

A. Neen. In den Bosch was men veel ontevredener dan in Breda. Er waren gradaties tussen die plaatsen. Er was daar altijd meer ruzie aan elders. In Breda is het altijd nogal vlot gegaan, maar wat de onderhavige zaak betreft, als u mij even gezegd had, waarover het ging, had ik even opgebeld naar den Bosch en die namen gevraagd.

84436. De **Voorzitter**: Maar u moet hiervan toch meer weten. De heer *Van Boetzelaer* vertelt het zeer gedetailleerd. Hij is hier geweest als getuige en heeft daarover een verklaring afgelegd. Hij zegt b.v. op de vraag: „Kunt u zich nog iets meer herinneren van hetgeen in dat briefje stond?” het volgende: „Uit het briefje bleek duidelijk, dat men geweldmaatregelen wenste te nemen van de zijde van de illegaliteit”.

A. Ik weet wel, dat er zo iets geweest is, maar ik durf niet te verklaren wat het precies was. Ik wil nog weleens aan enkele vrienden vragen.

84437. De **Voorzitter**: De heer *van Boetzelaer* heeft bij het stenogram, toen hij dat terugzond, een brief gevoegd, waarin hij o.m. het volgende zegt:

„Op het moment nu, dat het bedoelde, onderschepte briefje in mijn handen kwam, waren de onderhandelingen aan het vastlopen en kreeg de illegaliteit blijkbaar de angst, dat zij het verliezen zou. Ik herinner mij nu, dat de heer *van der Hooft* de uitlegging van het briefje gaf, dat er eerst gevaar voor de P.G. dreigde, indien de onderhandelingen zouden mislukken.

Bovendien verzekerde hij, dat hij de betreffende illegale groep nog wel enige dagen van rigoureuze maatregelen zou kunnen afhouden. Zoals reeds gezegd, stond ieder der aanwezigen uiteraard fel tegen illegale handelingen als de bedoelde. De invloed van de heer *van der Hooft* op de verschillende illegale groepen kennende, leek het gevaar voor de veiligheid van de P.G. zeer gering. Bovendien zouden eventuele maatregelen voor zijn veiligheid door de Militaire Commissaris in den Bosch moeten worden genomen, daar de P.G. in een R.K. gesticht aldaar inderdaad kamers had betrokken. Zoals reeds in het verhoor gezegd, was de Provinciaal Militaire Commissaris van het bewuste briefje op de hoogte gebracht.

Ik herinner mij voorts ook nog aan de heer *van der Hooft* de toezegging te hebben gedaan, dat door de staf van het M.G. (te Brussel) voor het eind van de week op een of andere wijze op dit briefje zou worden gereageerd. De heer *van der Hooft* gaf de verzekering, dat tegenover de P.G. van de zijde der illegaliteit tot dan niets zou worden ondernomen. Om onjuiste conclusies te vermijden voeg ik hier volledigheidshalve nog aan toe, dat de heer *v. d. H.* m.i. niets met de slechte plannen te maken had. Hij had echter wel enig contact met deze groep, die de plannen

koesterde en blijkbaar door zijn „goodwill”, die hij alom genoot, ook voldoende invloed op deze mensen. Wellicht dat hij uw commissie nog nadere bijzonderheden kan mededelen.”

Uit hetgeen de heer *van Boetzelaer* vertelt, blijkt duidelijk, dat deze zaak in die vergadering zeer ernstig de aandacht heeft gehad. Hij weet zich dit blijkbaar nog goed voor de geest te halen. Het heeft op hem dus wel degelijk indruk gemaakt; het blijkt, dat de zaak van verschillende kanten is besproken. Nu is het toch wel bevreedend, wanneer u zegt: er zal wel zo iets geweest zijn, maar ik weet er niets meer van. Dat kan ik niet zo maar accepteren.

A. Ik zeg volkomen de waarheid en meer niet. Als ik zeg, dat ik er niets van weet, dan weet ik er ook niets meer van!

Wanneer de heer *van Boetzelaer* hiervan een positieve verklaring geeft, kan dat best mogelijk zijn. Hij zal er meer mede te maken hebben gehad, omdat hij naar Brussel is geweest. En nu kom ik weer terug op de heer *van Heuven Goedhart*; hij was er beslist bij betrokken, want hij is met *Speyart van Woerden* naar Londen gegaan.

84438. De **Voorzitter**: Dat is daarna gebeurd. Het begin van de zaak is geweest dat briefje en de besprekingen daarover op die Zondagmorgen. Daarop is de heer *van Boetzelaer* naar generaal *Kruls* in Brussel gegaan en deze is naar Londen gegaan. U ziet, hoe de zaak is opgevat. De Minister-President en de Koningin zijn er van in kennis gesteld. Vervolgens heeft de heer *Gerbrandy* aan Minister *van Heuven Goedhart* geschreven, dat hij met de procureur-generaal naar Londen moest komen. Op dat moment is de heer *van Heuven Goedhart* er pas in betrokken. Het vreemde en onbevredigende hierin is, dat, terwijl hoogste autoriteiten in Londen hierover op hun achterste benen stonden en het duidelijk is, dat het begin van de zaak ligt in de conferentie te Breda, u zegt: daar weet ik niets van.

A. Geloof u niet, dat die hoogste autoriteitsn vlug op hun achterste benen stonden?

De **Voorzitter**: Dat is mogelijk, maar deze feiten liggen er nu eenmaal.

A. Het lijkt mij werkelijk het beste, wanneer u mij nog eens terugroept. Wellicht kan een samenspreking met de heren *Felderhof* en *Deelen* opheldering geven. Ik weet, dat er iets gebeurd is, maar ik weet ook, dat het niet zo is als de heer *van Boetzelaer* het voorstelt. Ik zou er dit nog aan willen toevoegen: gelooft u niet, dat men *Speyart van Woerden* in die tijd graag kwijt wilde? Niet wij, maar anderen?

84439. De **Voorzitter**: Wilt u daarmee zeggen, dat de illegaliteit hem niet graag kwijt was?

A. Er was ruzie geweest bij de Prins. *Willem Serraris* woont in den Haag; hem kunt u het vragen. Het was een uitvloeisel van het politievraagstuk. Mr. *Speyart van Woerden* wilde de arrestatiebevoegdheid aan de politie toekennen en ieder gaf toe, dat dit redelijk was; niemand zou het beter kunnen; de illegale jongens waren niet deskundig op het gebied van onderzoek. Wij hebben daaraan medegewerkt; de bevoegdheid is met spoed overgegeven en Breda was de eerste plaats, waar dat gebeurde. De heer *Speyart van Woerden* was altijd dwars; die wilde het ogenblikkelijk, terwijl men van de andere kant vroeg: zuiver dan die politie. Het liep toen vast. Als u mr. *Deelen* vraagt wat daar in Oisterwijk is afgesproken, daar ben ik niet bij geweest, kunt u misschien wijzer worden. Ik neem aan, dat op die vergadering van Zondag bij mr. *Deelen* in huis inderdaad over die dingen is gesproken. Van een briefje weet ik mij niets te herinneren.

84140. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U weet niet, van wie u dat briefje zoudt hebben gekregen? Het was een onderschept briefje.

A. Als ik het wist, vertelde ik het u.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik probeer u op een spoor te brengen.

84441. De heer **Posthumus**: Hebt u wel de indruk, dat u, hetzij door een briefje, hetzij op een andere manier, de zaak aan de orde hebt gesteld?

A. Of ik dat heb gedaan, durf ik niet te zeggen, maar ik weet zeker, dat het is gebeurd. Ik neem het niet aan, omdat ik de zaak aan de illegaliteit voorgelegd had. Het kan ook dr. *Kok* zijn geweest, die er als vertrouwensman van de illegaliteit zat.

84442. De **Voorzitter**: Is in die bespreking wel onder het oog gezien, dat de mogelijkheid bestond, dat de procureur-generaal zou worden ontvoerd, of gekidnapt, zoals het hier in dit verband steeds wordt genoemd?

A. Het zou best kunnen.

84443. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De illegaliteit had ook aan de Regering kunnen vragen: mag hier tijdelijk een ander komen?

A. Zijn dat later niet mr. *Deelen* en mr. *Wijers* geweest?

84444. De **Voorzitter**: Dat is later, daarna, gebeurd. Toen is de procureur-generaal met de Minister van Justitie naar aanleiding van die brief van de heer *Gerbrandy* naar Londen gegaan en daarop is 16 Februari de regeling getroffen, dat mr. *Deelen* en mr. *Wijers* ieder een deel van de taak van de procureur-generaal zouden overnemen. Hier heeft zich een zaak afgespeeld, die door alles, wat er gebeurd is, door de autoriteiten, die er in gemengd zijn, een zaak is geworden van grote proporties. Wij zijn nu zover gekomen, dat ons gebleken is, dat de oorsprong van die zaak is gelegen in de vergadering op die Zondagmorgen. De militair commissaris, die daar bij is geweest, zegt: de gehele zaak is aan het rollen gebracht door een onderschept briefje, dat toen ter tafel is gekomen. U bent, volgens de heer *van Boetzelaer*, in die vergadering gekomen en hebt gezegd: kijk eens, wat ik nu heb te pakken gekregen. Dan interesseert het ons om te weten, hoe u aan dat briefje bent gekomen en wat er precies in stond.

A. Geloof u, dat ik een briefje had moeten onderscheppen hiervoor? Ik zou dan toch een briefje hebben gekregen van een of andere vriend of van een afdeling.

84445. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het woord „onderschept" is hier door de heer *van Boetzelaer* gebruikt.

De **Voorzitter**: Laten wij het aldus vertalen, dat u een briefje in handen is gekomen. Zo zal het misschien ook zijn geweest.

A. Ik heb op deze vragen niet gerekend, anders zou ik u precies kunnen inlichten.

84446. De **Voorzitter**: Zo'n feit ligt al of niet in het geheugen. U hebt geen schriftelijke aantekeningen uit die tijd?

A. Neen, zeker niet, maar je hebt vrienden genoeg, die daarvan iets kunnen weten.

84447. De **Voorzitter**: Maar dan verliest het getuigenis veel van zijn waarde.

A. Maar als je die vier of vijf bij elkaar haalt, kan je door praten er komen, dan krijg je het weer bij elkaar. Het zal in ieder geval uit den Bosch afkomstig zijn, omdat daar die bespreking was geweest met de Prins. In elk geval durf ik wel te zeggen, dat van Breda uit dergelijke plannen nooit hebben bestaan, wel dat die Zondagmorgen daarover is gesproken.

84448. De **Voorzitter**: U weet u dus op het ogenblik geen feiten meer te herinneren, die hiervoor van belang zijn?

A. Neen, ik zou het u niet durven zeggen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor uw inlichtingen en sluit ik het verhoor.

Het verhoor wordt heropend.

84449. De **Voorzitter**: U bent vanmorgen gehoord over het gebeurde in Januari 1945 op die bewuste

A. Alvorens u begint, Mijnheer de Voorzitter, stel ik het op prijs iets recht te zetten.

De **Voorzitter**: De regeling van de gang van zaken bij het verhoor is aan mij.

A. Natuurlijk. Als u mij de gelegenheid geeft iets te zeggen, dan wil ik gaarne iets zeggen.

De **Voorzitter**: Ik verzoek u zich te schikken naar de leiding, die ik geef.

A. U weigert mij de gelegenheid om een rechtzetting te geven over het gebeurde op de gang?

De **Voorzitter**: U moet afwachten tot u de gelegenheid krijgt om te zeggen, wat u te zeggen hebt. U bent vanmorgen

A. Mijnheer de Voorzitter! U begaat een fout!

De **Voorzitter**: Mijnheer *van der Hoof*

A. Ik heb u alleen gevraagd, of ik u in het belang van deze zaak een rechtzetting mag geven over wat straks op de gang is gebeurd.

De **Voorzitter**: Ik heb u gezegd, dat u gelegenheid krijgt om te zeggen, wat u te zeggen hebt, op het moment, dat ik u er de gelegenheid toe geef.

A. Dus u weigert het!

De **Voorzitter**: U bent vanmorgen gehoord over het gebeurde in Januari 1945 op die bewuste Zondagmorgen. U hebt toen gezegd, dat u zich niet herinnerde, dat de zaak zich had toegedragen als de heer *van Boetzelaer* had medegedeeld.

A. Juist.

84450. De **Voorzitter**: U hebt er aan toegevoegd, dat het lang geleden is en dat u, wanneer u van tevoren precies had geweten, waarover het zou gaan, er nog eens over had kunnen nadenken. Nu is mijn vraag aan u, of er, nu er sedert het verhoor van hedenmorgen enige uren zijn verlopen, nog bepaalde dingen bij u zijn opgekomen, die een ander licht op de zaak zouden kunnen werpen.

A. Ik heb er zeker over nagedacht, maar ben toch niets nader tot de zaak gekomen. Ik meen — ik herhaal, wat ik hedenmorgen heb gezegd — dat er gesproken is over deze zaak. Ik weet niet, of ik deze zaak ter tafel heb gebracht, hoewel ik het in het geheel niet vreemd zou hebben gevonden. Van een briefje kan ik mij niets herinneren.

84451. De **Voorzitter**: Nadere gegevens zijn u niet meer voor de geest gekomen?

A. Neen.

84452. De **Voorzitter**: Een ander punt is het volgende. Kwam de strijd, die bestond tussen de heer *Speyart van Woerden* en bepaalde delen van de illegaliteit, misschien ook wel de gehele illegaliteit, voor in het gehele rechtsgebied van de heer *Speyart van Woerden* of concentreerde die strijd zich in bepaalde gedeelten daarvan?

A. Ik geloof, dat ik, als ik het juist heb, het volgende mag zeggen. Uit Limburg heb ik ook weleens wat gehoord, maar ik durf het toch niet zo te zeggen, dat ik eerlijk meen, dat het in Limburg, Zeeland en Brabant overal zo was. Bij ons was het zeker zo.

84453. De **Voorzitter**: Bedoelt u met „bij ons" het westen van Brabant?

A. De heer *Speyart van Woerden* had toch Limburg, Zeeland en Brabant als rechtsgebied. Uit Limburg heb ik weleens wat gehoord. Met Zeeland had ik weinig contact. Ik geloof, dat het zich meer concentreerde in Brabant, ook al omdat de Prins in Brabant resideerde. Ik heb verteld, dat het naar mijn mening een uitvloeisel was van het gesprek tussen pater *Bleys*, de heren *Speyart van Woerden* en *Serraris* en de Prins. De Prins is in ieder geval vóór einde Januari gekomen. Ik heb Z.K.H. einde Januari in Breda bezocht.

84454. De **Voorzitter**: U meent, dat dat gespeeld heeft door geheel Brabant?

De heer *Speyart van Woerden* had vier plaatsvervangend-fungerend directeurs van politie aangesteld; onder mr. *Deelen* ressort

teerde westelijk Brabant. Nu zegt de heer *Deelen*: dat geschil met de illegaliteit was bij mij in westelijk Brabant in het geheel niet aanwezig; dat concentreerde zich op Den Bosch.

A. Ik heb wel laten doorschemeren: als er iets geweest is, moet het uit den Bosch geweest zijn: daar had men al vier mensen laten ontvoeren. Wij hadden in westelijk Brabant inderdaad niet die animositeit met de heer *Speyart van Woerden*; die was elders. Dat geloof ik ook wel. Ik heb zelf van de heer *Speyart van Woerden* nooit een woord gehoord over westelijk Brabant. Ik heb hem weleens ontmoet bij de heer *Deelen*.

84455. De heer **Koersen**: Heeft u op die vergadering niet gevraagd, waar dat briefje vandaan kwam? Ik geloof, dat de heer *Speyart van Woerden* vrienden en geen vrienden had en dan is het voor de hand liggend, dat er weleens een briefje komt. Is dat geen aanleiding geweest voor u, vooral omdat u de illegaliteit goed kende, om eens te informeren, waar dat briefje vandaan kwam?

A. Het is zes jaren geleden. U kunt er op rekenen, dat ik dat op die Zondag wel geweten heb. Maar u kunt toch niet boos op mij zijn hierover, dat ik deze zaken nu niet meer weet. U had mijn levensloop moeten weten, hoe wij geleefd hebben, al die jaren. U kunt toch niet boos op mij zijn, als u weet, dat ik bij de bijzondere rechtspleging ben geweest, dat ik burgemeester was, die pech heeft gehad in zijn stadje, dat ik in verscheidene commissies zitting heb gehad

De heer **Koersen**: Ik ben in het geheel niet boos op u!

A. Neen. Wat ik vandaag heb meegemaakt, heeft mij zeer onaangenaam getroffen. Ik heb het vreselijk druk. Ik moet hier een gehele dag zijn voor iets, dat in het geheel niet gebeurd is. Wat doet het er toe? Ik begrijp volkomen

54456. De **Voorzitter**: Ik moet er bepaaldelijk bezwaar tegen maken, dat u voor de commissie dergelijke uitlatingen doet. Ik moet er bepaaldelijk bezwaar tegen maken, dat u, die de functie van burgemeester, dus van gezagsdrager bekleedt, voor deze commissie kritiek uitoefent op de wijze, waarop uw tijd hiermede gemoeid is. Het is nu eenmaal een wettelijke plicht van iedere Nederlander om voor de Enquêtecommissie te verschijnen en daar te getuigen. Of dat nodig of belangrijk is; staat niet te uwer beoordeling, maar ter beoordeling van de Enquêtecommissie en daarom past het u niet hier kritiek uit te oefenen met betrekking tot de vraag, of het belangrijk dan wel niet belangrijk is!

A. Mag ik daarop antwoorden?

De **Voorzitter**: U krijgt de gelegenheid daarop te antwoorden, maar ik handhaaf hier de orde en bepaal, wanneer dat zal zijn. U wilt dus wel zo goed zijn mij te laten uitspreken.

Ik heb, omdat deze zaak de Enquêtecommissie wél belangrijk voorkomt, vanmiddag opdracht gegeven, dat u en de heer *Deelen*, die beiden hier als getuige gehoord zouden worden, tevoren in het gebouw niet met elkaar in contact mochten komen. Met het oog daarop is u een afzonderlijke wachtgelegenheid aangewezen. Op het ogenblik echter, waarop de heer *Deelen* van hier wegging en ik de kamer verliet, zag ik u en de heer *Deelen* samen boven aan de trap staan praten.

A. Het is zó. Toen ik hier vanmorgen wegging, kwam even de gedachte in mij op: Ik wacht even op de heer *Deelen* om hem te vragen: hoe denk je over deze zaak? Hij is een van mijn beste vrienden. Ik heb het niet gedaan; ik heb rustig gegeten. Ik had het plan met hem terug te rijden naar Brabant, omdat het zo laat werd. Ik heb, toen ik zijn auto zag staan, gewacht totdat hij binnen was naar mijn berekening. Ik voelde als bij intuïtie: ik moet niet met hem praten, want dan zal de heer *Donker* denken: Waarom praat die man met *Deelen*? Ik wist, dat hij komen moest; ik had hem dus rustig kunnen opwachten.

Toen ik hier kwam, werd ik keurig door deze mensen ontvangen. Ik had het idee: Als *Deelen* weggaat, pak ik hem in zijn kraag en ze; ik: Ik ga met jou mee terug; jij gaat naar Vught. Ik ben vanmorgen met de trein gekomen en ik wil vanavond in mijn gemeente aankomen. Ik heb anders geen gelegenheid meer om daar te komen. Dat wist die politiemannet, want dat had ik hem niet verteld. De heer *Goossen* wist het ook niet. Toen hoorde ik de heer *Goossen* mrt *Deelen* op de gang praten en toen ging ik naar hem toe en zei: Ik rijd vanavond met je mee terug naar Brabant. De heer *Goossen* zei: u mag niet met de heer *Deelen* praten. Ik zei: Maakt u zich daarover

niet ongerust; daarvoor had ik gelegenheid genoeg gehad, maar ik wil niet eens met hem praten. Ik zou mij schamen, als ik hier kwam en ik contact had gehad. Ik heb ook niemand opgebeld. Ik had ook den Bosch kunnen opbellen en aan een van mijn vrienden kunnen vragen, hoe hij er over dacht. Toen mij werd gezegd: U moet in die kamer, vond ik mij zelf verdacht worden.

Ik hoop hiermede de heer *Goossen* te hebben vrijgepleit. Hij zei: u mag niet met de heer *Deelen* praten. Toen zei ik: mijnheer *Goossen*, ik praat niet met hem; ik wil alleen weten, of hij vanavond naar Brabant gaat. Ik wil het voor de heer *Goossen* goedmaken. Ik vond het onaangenaam, dat uw griffier tegen mij zei: U moet in de derde afdeling wachten. Ik was daar speciaal uitgegaan, omdat een dame met de heer *Engel* wilde praten. Ik dacht: Ik ga er uit; ik blijf daar niet bij zitten. Toen ben ik bij die politie-agent teruggekomen. Ik wist niets, want die man had niet tegen mij gezegd: U mag niet uit die wachtkamer.

De heer **Posthumus**: Ieder onderzoekend college heeft ten aanzien van zijn getuigen zijn eigen verantwoordelijkheid. Die politiemannet was er garant voor, dat u in die kamer zat en daar bleef zitten. Daarom is het, ondanks uw misschien goede bedoelingen, fout, dat u bent weggegaan.

83457. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Is het u niet gezegd?

A. Neen. De bode en die politie-agent zeiden: Gaat u daar binnen. Ik heb daar in boeken zitten bladeren, o.a. in het Reglement van Orde van de Tweede Kamer, waaruit ik enkele dingen heb overgeschreven.

84458. De **Voorzitter**: Onderwerpt u zich, wanneer u als getuige voor de rechtbank wordt geroepen, ook niet aan de daar geldende ordemaatregelen?

A. Ik ben zelf rechter geweest.

84459. De **Voorzitter**: Ziet u, wanneer u als getuige voor de rechtbank komt, ook de ordemaatregelen over het hoofd?

A. Als ik geweten had, dat ik speciaal in die kamer moest blijven eii dat u de een of andere ordermaatregel had genomen, omdat ik *Deelen* niet mocht ontmoeten, was ik er rustig blijven zitten. Als ik *Deelen* had willen opwachten, had ik dat ook rustig kunnen doen.

De heer **Posthumus**: Dat heeft er niets mee te maken.

A. U begrijpt toch, dat ik mij als een heer wil gedragen. Ik heb geen afspraak gemaakt. Ik heb u volkomen ingelicht over wat u van mij wilde weten. Toen een dame van uw commissie met de heer *Engel* wilde praten, heb ik mij verwijderd. Zij kwam vragen: Als de heer *Engel* komt, wilt u mij dan waarschuwen, dan ga ik met hem praten. Toen zij kwam, ben ik er uitgegaan. Ik ben toen in die politiekamer gegaan. Het is daar ook rustig zitten. Ik ken de auto van *Deelen*. Toen ik die zag, heb ik juist binnen gewacht. Ik zou het een onaangenaam gevoel gevonden hebben, wanneer wij samen hadden gesproken. Daarom maakte ik mij boos. Ik dacht: Wat krijg ik een slechte behandeling, terwijl ik het goed heb bedoeld.

84460. De **Voorzitter**: U hebt geen slechte behandeling gekregen. U zult toch de bevoegdheid van de commissie niet betwisten om de ordemaatregelen te nemen, die zij nodig acht?

A. Natuurlijk niet, maar ik hoorde u zo verontwaardigd doen op de gang.

84461. De **Voorzitter**: Omdat gehandeld was in strijd met de instructies.

A. Ik schaamde mij voor de heer *Goossen*, want er was niets gebeurd.

De heer **Posthumus**: Dat heeft er niets mee te maken.

A. U moet weten, met wie u te doen hebt. Als de president van een krijgsraad met een burgemeester staat te praten, moet u weten, dat zij niet over deze zaak met elkaar spreken.

84462. De **Voorzitter**: Als hier ordemaatregelen worden getroffen, moeten die gehandhaafd worden, onverschillig wie de getuigen zijn.

A. Het spijt mij erg. Ik hoop, dat u het begrijpt. Ik heb mij dit enigszins aangetrokken, omdat ik het niet begrijp.

De heer **Posthumus**: Een rechtsprekend college zou precies hetzelfde hebben gedaan.

A. Als ik na mijn verhoor van vanmorgen in die kamer had moeten gaan zitten wachten tot vanmiddag en er was mij gezegd: „U krijgt een boterham en een kopje thee; wij willen niet hebben, dat u met de heer *Deelen* spreekt“, dan was ik daar gebleven en had een boterham gegeten en een kopje thee gedronken.

84463. De **Voorzitter**: Voor die maatregel heb ik niet eens reden gezien. Ik heb u gevraagd vanmiddag om halfvier nog even terug te komen. omdat wij dan de heer *Deelen* zouden hebben gehoord. Ik vond het echter onwenselijk, dat u elkaar op het ogenblik, dat de heer *Deelen* gehoord was, zoudt spreken.

Dat lijkt mij een redelijke ordemaatregel.

A. U hebt gelijk. De heer *Deelen* zou het net zo min gewild hebben als ik. Hij zou vreemd voor u hebben gezeten, als hij wist, dat ik wel met hem had gepraat. Dat zou hij ook niet gewild hebben.

84464. De **Voorzitter**: U hebt geen nadere mededelingen te doen?

A. Ik wil mijn best doen nog ergens op te komen. Als u dat wenst, wil ik dat gaarne doen, als u maar zegt, hoe u dat zoudt willen. Ik heb een positie gehad in het bevrijde zuiden, die niet zo gaarne werd bekleed. Ik heb het wel gaarne gedaan. Je stond precies tussen hangen en wurgen in. Ik stond onder Militair Gezag en was in de illegaliteit. In de illegaliteit waren weleens mensen, die de boel ondersteboven

wilden gooien. Wij hebben daartegen ons uiterste best gedaan. De heer *Deelen* heeft daarbij reusachtig geholpen. Dat is ons altijd gelukt. Dat kan dus best gebeurd zijn. Zegt de heer *Deelen*, dat er een briefje zou zijn geweest?

84465. De **Voorzitter**: De heer *Deelen* zegt, dat hij het heeft gekregen.

A. En ik niet. En weet hij van wie hij het heeft gekregen? Vindt u het goed, dat wij met elkaar gaan praten? Ik kan er mij niets meer van herinneren, dat ik een briefje heb gehad.

84466. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij heeft wel de indruk, dat hij er met u over heeft gesproken.

A. Toen het briefje er was? Dan heb ik dus hedenmorgen wel gelijk gehad. Ik heb er echter aan getwijfeld, maar zat ook zo te denken: Kijk nog eens, of je een briefje hebt gehad. Ik kon mij echter van een briefje niets meer herinneren.

De **Voorzitter**: Ik sluit het verhoor.

C. A. VAN DER HOOFT.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

POSTHUMUS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 8 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Posthumus, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *j en o.*

Verhoor van

PAUL ADRIAAN MARIE SPEET,
oud 54 jaar, wonende te Bussum, directeur
van de Katholieke Radio Omroep.

Hij legt de eed af als getuige.

84491. De **Voorzitter**: U is een van degenen geweest, die na de bevrijding in Mei 1945 hebben meegemaakt de komst van het Militair Gezag te Hilversum en de maatregelen, die toen zijn genomen. Wat was op dit punt in het bezet gebied voorbereid? Naar welke kant gingen daarbij de gedachten? Welke waren de gebeurtenissen, die in Mei 1945 hebben plaats gevonden? Misschien kunt u daaraan dan nog verbinden enige mededelingen omtrent het verdere verloop van zaken.

A. In de oproep, die ik heb ontvangen, werd gezegd, dat het dienstig zou zijn, als ik bescheiden zou kunnen meebrengen. Ik heb toen eens oude bescheiden nagezien en heb een verslag gevonden, dat ik in Juni 1945 aan het bestuur van de K.R.O. heb uitgebracht en dat een antwoord geeft op de beide vragen, die u mij hebt gesteld, nl. over het voorbereidende werk in de tijd van 1942 tot 1945 tot de komst van het Militair Gezag en over hetgeen in die tijd is gebeurd. De maanden Mei en Juni 1945 zijn inderdaad beslissende maanden geweest.

Wenst u, dat ik u een en ander uit dit verslag voorlees of dat ik volsta met het overhandigen van het document? Oin op de hoogte te komen, is het misschien wel prettig, dat ik het voorlees.

De **Voorzitter**: Ja. Misschien wilt u er ook uw persoonlijke visie op deze zaak bijgeven.

A. Ik heb dit rapport zelf geschreven, maar het is door de heer G. W. *Karnpschöer*, vice-voorzitter van de K.R.O., aan het bestuur van de K.R.O. uitgebracht.

„Hoewel tijdens den geheelen duur van de bezetting — nadat de omroep-organisatie's bij verordening van den Rijks-Commissaris begin Maart 1941 waren opgeheven — regelmatig contact bleef bestaan tusschen de leidende persoonlijkheden der Radio-Omroep Organisatie's, kwam eind 1942 een meer officieel contact tot stand op verzoek van den heer K. *Vorrink* namens het Vaderlandsch Comité.

De radio-kwestie was punt van behandeling geweest in het Vaderlandsch Comité en de leden van dit Comité gaven aan den heer *Vorrink* opdracht de radiokwestie nader in behandeling te nemen. De heer *Vorrink* stelde zich daarop in verbinding met den heer *Broeksz* van de V.A.R.A. Deze zocht op zijn beurt contact met een persoon van de A.V.R.O., N.C.R.V. en K.R.O. (heer *Speet*).

Dit kleine gezelschap vormde een Radio Comité en uit den aard der zaak (vanwege het gevaar van dergelijke illegale handelingen, samenkomsten etc. gedurende den bezettingstijd) was dit comité slechts beperkt tot enkele personen, en bleven de faïts et gestes zeer geheim.

Door den heer *Speet* werd en kon zijn contact met het bestuur slechts onderhouden worden met enkele leden van het Dageelijksch Bestuur, den Bisschoppelijk Adviseur en den Juridisch Adviseur.

Het Vaderlandsch Comité had aan dit Radio Comité een opdracht gegeven om zich te beraden over:

1. den vorm van den Radio Omroep in den overgangstijd (dus direct na de bevrijding, totdat een definitief statuut voor den Radio Omroep zou zijn vastgesteld).

2. Te adviseeren in zake den definitieven status van den Radio Omroep in Nederland (derhalve een toestand, die zou kunnen worden gecreëerd na het herstel van de mogelijkheid van vrije meeningsuiting en welk radiobestel tot stand zou komen in overleg met de volksvertegenwoordiging).

Het Radio Comité stelde zich op het volgende standpunt:”

Ik zal dit niet geheel voorlezen. Ik geloof, dat dit voor u weinig interessant is. Hier volgt dan een uiteenzetting van wat het comité beoogde.

Verder staat er in dit rapport:

„Het resultaat der gedurende het jaar 1943 gevoerde besprekingen kunt u vastgelegd vinden in bijlage 2. Alle betrokken partijen waren het er over eens, dat de omroepverenigingen de basis zouden vormen van het toekomstig omroepbestel in Nederland (daar immers de vrije uiting van levens- en wereldbeschouwing in de radio als uitgangspunt moest gelden), echter vereenigd in een Federatie.

De Federatie werd opgericht op 28 December 1943.”

Welke gestalte de omroep zou krijgen, was een kwestie van de toekomst. Over de definitieve toestand zou de Regering met het Parlement moeten oordelen. In ieder geval hebben wij ons reeds in December 1943 tot een federatie vereenigd.

„Intusschen bleek uit ons verstrekte gegevens uit Londen en uit aanwijzingen, komende uit den kring van het inmiddels gecreëerde college van vertrouwensmannen, dat de gezamenlijke Ned. Omroep (de Federatie) zich zou hebben te groepeeren om zèn Regeerings-Commissaris (of Gemachtigde voor den Omroep).

De Federatie was unaniem voor aanwijzing van een persoon als zoodanig en hun keuze viel op prof. mr. J. *Oranje*. Deze keuze bleek zeer gelukkig te zijn, daar uit inmiddels ook verkregen contact met den Voorzitter van den Radio-Raad,” — dat was toen eigenlijk de plaatsvervangend voorzitter van de Radio-Raad, de heer mr. de *Gaay Fortman* — „het Hoofdbestuur der P.T.T.,” — wij hebben in die tijd nl. nog verbinding gehad met de vroegere directeur-generaal der P.T.T., de heer ir. *Damme*, en ook met de heer ir. *Neher*, die thans directeur-generaal der P.T.T. is — „de illegaliteit, e.a. duidelijk werd, dat ook deze instanties voor den persoon van prof. mr. J. *Oranje* geporteerd waren.”

Ieder, die wij daarover hebben geraadpleegd, zeide: Het is goed, dat voor de radiozaken prof. mr. J. *Oranje* als Regeeringscommissaris kan optreden.

„Na het verkregen contact (eind 1943/begin 1944) kwam de Federatie voortaan samen onder leiding van prof. *Oranje*.”

Het is misschien wel interessant te vertellen, wat er allemaal moest worden gedaan in de bezettingstijd.

„Tal van regelingen moesten worden getroffen ten aanzien van de technische verzorging der studiogebouwen, lijnverbindingen, zenders; essentieele onderdeelen moesten uit de handen van de Duitschers worden weggehouden of op velerlei plaatsen worden ondergebracht; een begin moest worden gemaakt met de opstelling van programmaschema's, programma-onderdeelen etc.; onder de neus der Duitschers werden in de studio's grammofoonplaten opgenomen, welke bestemd waren om direct na de bevrijding te kunnen worden gegeven, deelen van de discotheek moesten voor de Duitschers worden weggevoerd; contact moest worden gezocht en verkregen met de Katholieke Geestelijkheid en met Protestantsche Kerkgenootschappen; maatregelen moesten worden getroffen voor inventarisatie, opstelling der administratie, liquidatie van den Rijks Radio Omroep „De Neder-

landsche Omroep", voorloopig vastleggen van vertrouwd personeel, hetwelk in den eersten tijd dienst zou moeten doen; het aangaan van een conventie inzake de uitgave van de periodieken en tal van andere kwesties."

Ik lees u dit even voor om u er een indruk van te geven wat er in de bezettingstijd is gedaan en hoe dit alles op de dag van de bevrijding voor de dag moest komen, opdat wij direct vooruit zouden kunnen.

84492. De **Voorzitter**: Mag ik nog even terugkomen op de constructie, die u hebt aangegeven: federatie—Regeringscommissaris? U zeide, dat de federatie bijeenkwam onder leiding van de Regeringscommissaris. Hoe was formeel de verhouding tussen deze beiden gedacht? De Regeringscommissaris maakte natuurlijk geen deel uit van de federatie.

A. Er was een federatie van de vier grote omroepverenigingen: de A.V.R.O., K.R.O., N.C.R.V. en V.A.R.A. In die federatie zaten, om de belangrijkste personen te noemen, voor de A.V.R.O. de heren *Vogt* en *Corver*, voor de K.R.O. de heer *Speet* en een gedelegeerde van het Episcopaat, mr. dr. P. J. *Witteman*, voor de N.C.R.V. de heren K. van ~~Dijk~~ en C. A. *Keuning* en voor de V.A.R.A. voornamelijk de heer J. *Broeks*. Het voorzitterschap van de federatie werd bekleed door de heer *Broeks* van de V.A.R.A. Toen wij dus contact met de „vertegenwoordiger van de Regering", zoals wij hem noemden, hadden gekregen, kwamen wij bij elkaar. Men kan weliswaar niet zeggen onder voorzitterschap van prof. *Oranje*, maar uit de aard der zaak was de functie van Regeringscommissaris een dusdanig belangrijke, dat de Regeringscommissaris de vergadering toch lijn en richting gaf.

84493. De **Voorzitter**: Welke ideeën had men omtrent de vorm, die de radio-omroep in de eerste tijd zou hebben? Gingen de ideeën in de richting van uitsluitend een algemeen programma, aangevuld met levensbeschouwelijke uitzendingen, of wilde men, als het enigszins kon, direct weer de figuur van de vier organisaties? Bestond er in de kring van dat federatiebestuur daarover een bepaalde opvatting?

A. Ja. Ik herinner mij, dat de Regeringscommissaris gezegd had: Laten wij nu niet direct na de oorlog weer beginnen met „hier de K.R.O." en „hier de A.V.R.O."; laten wij deze namen voorloopig achterwege laten en laten wij beginnen met een aankondigen: „Hier Radio Nederland."

Ik heb ook meegebracht een witboek, van de hand van de heer W. *Vogt*, de secretaris van die commissie; deze zal waarschijnlijk nog over meer stukken beschikken. Op blz. 18 van dit witboek vindt u de zeven richtlijnen van prof. *Oranje* op dit punt; ik lees daar:

„9e. De Regeerings-Commissaris wenscht als een uitvloeisel van dit beleid:

a. De Omroepverenigingen vereenigen zich, voor wat haar optreden naar buiten betreft, onder den naam „Radio-Nederland". Onder dezen naam verzorgen zij de programma's en dus niet als afzonderlijke Omroeporganisaties.

Dit optreden geschiedt tot tijd en wijle de Regeerings-Commissaris meent, dat een andere werkwijze kan worden toegepast.

b. Een eventuele terugkeer van de oude Omroepverenigingen impliceert niet, dat, voor wat de toekomst betreft, de toestand van Mei 1940 zal terugkeeren. In volle rust zal de Regeering te zijner tijd — in overleg met de Volksvertegenwoordiging — moeten beslissen, of de structuur van den Nederlandschen Radio-Omroep veranderd moet worden."

84494. De **Voorzitter**: Met die opvatting van de Regeringscommissaris ging het federatiebestuur accoord?

A. Ja.

84495. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren de vier omroepverenigingen daarover eenstemmig?

A. Ja.

„Op Vrijdagavond 4 Mei 1945 vernamen wij officieel de capitulatie van Duitsland. Op Zaterdag 5 Mei 1945 werden door de Federatie de studiogebouwen te Hilversum zonder slag of stoot bezet en werden de N.S.B.-portiers en dergelijke elementen verwilderd. Een en ander kon geschieden zonder eenige vernieling van apparaten, outillage of anderszins, dank zij de goed voorbereide organisatie ten aanzien van door ons ingeschakeld be-

trouwbaar personeel. Op Zondag 6 Mei werd een gedeelte van het personeel, hetwelk direct in den dienst zou moeten worden ingeschakeld, in het studiogebouw van de Katholieke Radio Omroep (K.R.O.) verzameld en werd daar toegesproken."

Het K.R.O.-gebouw was een plaatsbepaling; het personeel was genomen uit alle omroeporganisaties en voor zover het betrouwbaar was. Dit personeel nu:

„werd daar toegesproken en ingelicht betreffende den algemeenen toestand op radiogebied en omtrent de werkzaamheden, welke directe voorzieningen eischten. Een gelegenheid om reeds radioprogramma's uit te zenden was niet aanwezig, daar geenerlei beschikking was over electriciteit ter voeding van de groote Lopikzenders."

Dit was een grote handicap; wij hadden geen electriciteit. Bovendien bleek de centrale meetkamer te Hilversum nog bezet te zijn door de Duitsers; de Canadezen waren er nog niet. Wij hadden dus niet de contrôle over de centrale lijnen van de studio's naar de zenders.

Voorts:

„Het Nederlandsch Militair Gezag arriveerde te Hilversum op Dinsdag 8 Mei 1945. De Federatie had dienselfden dag reeds een onderhoud met majoor *van den Broek*, Militair Gezag, leider van den omroep „Herrijzend Nederland".

De Federatie bood aan majoor *van den Broek* haar diensten aan, stelde apparaturen ter beschikking, wenschte gaarne met hem in overleg te treden omtrent de door ons uitgewerkte programma's. etc.

Majoor *van den Broek* nam kennis van een en ander, doch stelde uitdrukkelijk vast, dat de bespreking z.z. slechts van informatief karakter was. De volgende bespreking werd vastgesteld op den daarop volgenden Donderdag 10 Mei 1945.

Ondanks deze afspraak liet majoor *van den Broek* in de nacht van Dinsdag op Woensdag de studiogebouwen der Omroeporganisaties door Militair Gezag vorderen en bezetten.

De Federatie stelde zich terstond in verbinding met prof. mr. J. *Oranje* en dank zij diens energiek optreden konden de omroeporganisaties weer hun studio's betreden, zij het dan ook met een door Militair Gezag afgegeven pas, welk document slechts aan een beperkt aantal radio-officials werd gegeven.

Thans" — dat was dus in Juni 1945 — „is de vordering van Militair Gezag opgeheven en de studiogebouwen zijn weer vrij gegeven; er is echter nog in de studiogebouwen een wacht van de B.S., zulks echter ten gerieve van de Omroepen."

Dan gaat een deel van het document over de inventarisatie.

„Op Dinsdag 8 Mei 1945 was het derhalve gekomen tot een breuk tusschen de Federatie van Nederlandsche Omroepen en het Militair Gezag. Het bleek ons duidelijk, dat Militair Gezag in den persoon van majoor *van den Broek* eigen tendenzen nastreefde en reeds sterk prejudicieerde in de richting van een eenheidsomroep à la Herrijzend Nederland."

„Inmiddels werd contact verkregen met den Minister van Binnenlandsche Zaken, dr. *Beel*, en ook met diens adviseur J. W. *Lebon*, vroeger bestuurslid van de V.A.R.A., die op 10 Mei 1940 naar Londen was vertrokken en daar Radio Oranje leidde. Er kwam als gevolg van die besprekingen een agreement tot stand in zake den Radio Omroep in „overgangstijd". Gevolg hiervan zal zijn, dat het Militair Gezag zich op 30 Juni 1945 terugtrekt uit den binnenlandschen radio-omroep (de koloniale en de wereldomroep vragen een geheel andere regeling)."

Die stonden buiten de Nederlandse binnenlandse omroep.

Dit rapport is van 11 Juni 1945. Het heeft ook enige bijlagen. Misschien heb ik hiermede voldoende op uw vragen geantwoord.

84496. De **Voorzitter**: Dit rapport bevat in zakelijke termen een weergave van hetgeen er gebeurd is in het begin van Mei 1945. Misschien wilt u nu met uw eigen woorden vertellen, wat uw indruk was van de gebeurtenissen, die hadden plaats gevonden?

A. U begrijpt, dat een en ander voor ons een enorme teleurstelling was. Wij waren vanaf het einde van 1942 met gevaar voor onze vrijheid en dikwijls met gevaar voor ons leven bij elkaar gekomen om gevolg te geven aan de opdracht, die wij van het politieke comité hadden ontvangen. Wij hebben in die tijd hard gewerkt om te kunnen zeggen: Wij komen op de bevrijdingsdag met gave programma's voor het Nederlandse volk. Dat hebben wij als een eretaak beschouwd. Bovendien wilden wij onze eigendommen redden. Toen het Militair Gezag kwam, dachten wij, dat er een hartelijke samenwerking zou zijn. Die mensen kwamen uit Londen en wij dachten,

dat zij met volle sympathie zouden staan tegenover wat hier onder — laat ik het niet overdrijven — grote gevaren was tot stand gebracht en dat hier een algemene verbroedering zou plaats vinden. Het Militair Gezag heeft echter gezegd: Daar heb ik niets mee te maken; ik stel mij — dat heb ik wel begrepen — op het standpunt van het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit, dat door de Londense Regering is uitgegeven.

84497. De **Voorzitter**: Was u dat besluit vóór Mei 1945 bekend geworden?

A. Ja. Ik denk, dat het ons in Maart 1945 heeft bereikt.

84498. De **Voorzitter**: In ieder geval was dat besluit zo geredigeerd, dat men aan de hand daarvan alle kanten uit kon.

A. Ja, men kon alle kanten uit, U kunt dus begrijpen, dat er bij ons hoge verwachtingen bestonden. Uit de maatregelen, die wij te zamen met prof. *Oranje* hebben getroffen, blijkt wel, dat wij in die dagen in de omroep niet in de vóóroorlogse toestand voor het Nederlandse volk zouden komen. Wij waren zo ver mogelijk gegaan en hebben onze diensten aangeboden. Toen heeft de heer *van den Broek* gezegd, dat hij zich verder ook beriep op instructies van de Regering in Londen. Hij beriep zich op bevoegdheden, die hij (Militair Gezag) zou hebben, en heeft toen inderdaad ook tegen ons gezegd, dat hij de studio's zou kunnen vorderen. Dat was wel zeer harde taal. Toen hebben wij gezegd: In 's hemels naam, begint u daar niet mee, maar laten wij de kans hebben om met prof. *Oranje* te spreken.

84499. De **Voorzitter**: Dat was dus bij het eerste onderhoud vóór de vordering?

A. Ja, het allereerste onderhoud met de heer *van den Broek*.

84500. De **Voorzitter**: Heeft hij toen al gezegd: Ik zal de studio's waarschijnlijk vorderen?

A. Ja, daarover is ongetwijfeld gesproken en toen hebben wij gezegd: Doet u nu nog niets, vóórdát u met prof. *Oranje* hebt gesproken. Zoals u weet, zat prof. *Oranje* in het College van Vertrouwenmannen. Hij was dus veel in den Haag en niet in Hilversum, zodat wij zeiden: de komst van prof. *Oranje* afwachten. Toen heeft de heer *van den Broek* twee dingen beloofd. Er zou een bespreking plaats vinden met prof. *Oranje*. In de tweede plaats heeft de heer *van den Broek* gezegd: „Ik kom Donderdag weer; ik zal zorgen, dat er intussen niet het een of het ander gebeurt, waarvan u zoudt zeggen: hiermede laat de strijd op of hier geschiedt iets, dat onherstelbaar is. Donderdag om tien uur ben ik er weer.” Daarna heeft in de late avond van dezelfde dag plaats gevonden — daar ben ik niet bij geweest, maar dat heb ik wel direct uit de eerste hand gehoord — de bezetting van de studio's.

84501. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Die zijn gevorderd?

G Ja, dezelfde dag, dat de heer *van den Broek* 's middags tegen ons heeft gezegd: „Ik zal geen maatregelen nemen, die als het ware onherstelbaar zijn of tot geweldige ruzie aanleiding zullen geven.” Desniettemin werden toen de studio's bezet. Dat hebben wij altijd iets zeer hinderlijks gevonden, omdat dit was het breken van een gegeven woord. Veel is daarna uit de aard der zaak verbeterd. Wij hebben natuurlijk ook Militair Gezag beter leren kennen.

84502. De **Voorzitter**: Heb u enig idee door welke gedachte majoor *van den Broek* zich liet leiden? Heeft hij daaraan misschien uiting gegeven, zodat u daarover inderdaad een opvatting kunt hebben?

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik moet u zeggen: Dan tast ik in het duister. Dat weet ik op het ogenblik zelf nog niet. Ik heb voor mij zelf de indruk, maar die moet ik dus onder groot voorbehoud geven, dat de heer *van den Broek* in het algemeen geporteerd is geweest om de omroep niet los te laten. Hij had nu eenmaal in Londen omroepman gespeeld in een leidende functie, en wel zeer goed. Ik kan begrijpen, dat hij die omroep niet gaarne losliet. Trouwens, dat is mij gebleken in een onderhoud, dat ik met hem heb gehad op 31 Augustus 1945 — ik weet de datum zo precies, omdat het Koninginnedag was —; toen hij op een gegeven moment tegen mij zeide — wij stonden toen feitelijk buiten de radio-omroep — „U kunt wel begrijpen, dat, wanneer de radio eenmaal iemand gegrepen heeft, de

radio hem dan niet meer loslaat.” Mijn vrouw was daarbij aanwezig en zeide toen: „Majoor, dan kunt u begrijpen, wat dit voor mijn man betekent; die is 20 jaar aan de omroep en wordt nu aan de dijk gezet; u is er drie jaar bij en u zit nu reeds zo zeer in de greep van de radio.”

Dit alles kan ik vermoeden, maar ik weet het niet. Trouwens, de heer *van den Broek* beriep zich op het Tijdelijk Telefoon-, Telegraaf- en Radio-Besluit en op instructies en bevoegdheden, die hij had; die heeft hij niet getoond, dus ik weet het niet.

84503. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van den Broek* zich uitgelaten in deze geest, dat, wanneer dit overgelaten zou worden aan de lieren, men dan weer zou krijgen radio-uitzendingen van vier omroepverenigingen en dat hij en de Regering dat tot elke prijs wensten te voorkomen? Heeft hij zich over dat probleem uitgelaten?

A. Daarover is wel gesproken, maar ik zou niet durven zeggen, dat hij positief gezegd heeft: „Kijk eens eventjes hier, ik als vertegenwoordiger van het Militair Gezag op dit gebied wens dat niet.” Dat staat mij niet bij.

84504. De **Voorzitter**: Hoe heeft hij dan de vordering tegenover de heren van de federatie gemotiveerd?

A. Op grond van de bevoegdheden, die aan het Militair Gezag waren verstrekt, kon hij de gebouwen vorderen.

84505. De **Voorzitter**: Maar waarop grondde de heer *van den Broek* het feit, dat hij van die bevoegdheden gebruik heeft gemaakt?

A. De heer *van den Broek* stond mijns inziens op het standpunt: „Ik zit in Eindhoven, ik heb daar maar zeer beperkte mogelijkheden; ik beschik daar slechts over een klein zendertje en beperkte programmamogelijkheden; ik wil zo spoedig mogelijk naar het radio-centrum in Hilversum, waar ik de beschikking zal krijgen over behoorlijke studio's en over de zenders.”

84506. De **Voorzitter**: In die gedachtengang zou de vordering van de gebouwen door majoor *van den Broek* niets anders betekend hebben dan annexatie van het apparaat in Hilversum ten behoeve van het apparaat, dat hij in het zuiden des lands had. Maar wat heeft de heer *van den Broek* gezegd? U zult toch waarschijnlijk gevraagd hebben: waarom is u er toe overgegaan de studio's te vorderen? Heeft de heer *van den Broek* zonder meer geantwoord: ik heb de bevoegdheid, dus ik doe het, of heeft hij geprobeerd het aannemelijk te maken?

A. Neen. Ik weet dat zeker; het is wel vijf jaar geleden, maar ik ben bij dat onderhoud op Dinsdagmiddag 8 Mei 1945 aanwezig geweest. Dat is in elk geval mijn indruk. Er was één woordvoerder, zoals het altijd in een dergelijke samenkomst gaat. Wordvoerder voor de federatie was toen de heer *J. Broeksz*, die voorzitter van de federatie was; aan de andere zijde was woordvoerder de heer *van den Broek*: tussen deze beiden heeft het gesprek hoofdzakelijk gelopen; ik heb ook wel een en ander te berde gebracht, maar het gesprek liep hoofdzakelijk tussen de heren *Broeksz* en *van den Broek*.

84507. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wie waren er nog meer bij?

A. De heren *Broeksz* (V.A.R.A.), *Vogt* en *Corver* (A.V.R.O.), *van Dijk* (N.C.R.V.) en pastoor *Kaarsgaren*, die zekere richtlijnen in zake de radio had ontvangen vanwege het Episcopaat. Misschien ook nog andere heren, maar dezen zijn er zeker bij geweest.

84508. De **Voorzitter**: In het slot van uw rapport hebt u gezegd, dat het Militair Gezag zich op 30 Juni 1945 uit het radiobestel zou terugtrekken. Dat is niet gebeurd.

A. Neen.

84509. De **Voorzitter**: Wilt u dan nog mededelen, hoe de verdere gang van zaken is geweest?

A. Ik geloof, dat wij die niet geheel aan het Militair Gezag kunnen wijten, maar voor een deel ook aan de Regering. Ik heb de indruk, dat de Regering in die tijd wel belangrijker dingen aan haar hoofd had dan de oplossing van het radiovraagstuk en dat zij zeide: Met Herrijzend Nederland loopt die radio op het ogenblik wel.

Telkens is ook de belofte gedaan: nu zullen de omroepverenigingen, althans de federatie, worden ingeschakeld. Dat zou tegen begin Juli plaats vinden. Daarover is een hele correspondentie met de Minister van Binnenlandse Zaken gevoerd. Men kon niet op tijd klaar komen en het werd verschoven naar tegen Augustus. Intussen was er een wijziging van het Kabinet. Prof. *Schermerhorn* en prof. *van der Leeuw* traden op, laatstgenoemde als Minister van Onderwijs, Kunsten en wetenschappen speciaal belast met de radiozaken. Daardoor werd het optreden van de omroeporganisaties weer uitgesteld. Toen kwam de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd. Dat duurde weer een tijd, omdat men het niet eens kon worden over de statuten. Radio Nederland in Overgangstijd is eerst in November 1945 begonnen te werken. Tot die tijd is het dus een kwestie van het Militair Gezag geweest.

84510. De **Voorzitter**: In de periode, die u geschetst hebt, is er toch ook nog iets anders gebeurd. De nieuwe Minister-President heeft nl. op 27 Juni 1945 een redevoering gehouden, waarin ook gesproken werd over de radiozaken, en daarna is het ontslag van prof. *Oranje* gekomen. Misschien wilt u daar iets over mededelen.

A. Wij hebben het ontslag van prof. *Oranje* zeer pijnlijk gevonden. Wij zagen in prof. *Oranje* een buitengewoon integer man, die in de bezettingstijd met ons op aangename wijze had samengewerkt en die grote verdiensten had voor het in stand houden van de „con amore” samenwerking tussen de omroeporganisaties. Wij hadden dus zeer veel respect voor prof. *Oranje*. Op 5 Juli zijn de Ministers *Schermerhorn*, *van der Leeuw* en *Beel* naar Hilversum gekomen, omdat het urgent werd over het radiovraagstuk te spreken.

Wij hebben daar toen zitten wachten van halfelf af. Toen zijn de Ministers gekomen. Wij hebben hen in het geheel niet gezien, daar zij direct gingen confereren in de bestuurskamer van de A.V.R.O.-studio. Er is met ons toen in het geheel niet gesproken. Daarop is prof. *Oranje* geroepen en met hem heeft een onderhoud plaats gehad. Wij, omroeprepresentanten, hebben wel tot drie uur zitten wachten om met de Ministers te kunnen spreken, doch Minister *Schermerhorn* is slechts even bij ons gekomen en heeft in het kort gezegd: Heren, wij zijn het met het optreden van prof. *Oranje* en zijn doelstellingen niet eens en daarom zijn wij van mening — ik geef het weer met mijn eigen woorden; het is mogelijk, dat Minister *Schermerhorn* het anders heeft gezegd —, dat er een einde moet komen aan de bemoeiingen van prof. *Oranje*. In de tweede plaats heeft Minister *Schermerhorn* ons gezegd: Heren, ik zal binnenkort ten aanzien van het radiobestel wel de nodige besluiten uitvaardigen; intussen zult u zich er mee moeten verzoenen. dat deze wel in een andere geest zullen zijn dan hetgeen de federatie in dit opzicht wenst. Daarover hebben wij een ogenblikje gepraat, maar het ging „staande beens”, de Minister wilde niet gaan zitten; wij hebben misschien tien minuten even kunnen praten. Wij hebben dit moeten incasseren en daarmee was het afgedaan.

84511. De **Voorzitter**: Heeft Prof. *Oranje*, nadat hij dat onderhoud, hetwelk tot zijn ontslag heeft geleid, met de Ministers heeft gehad, aan het federatiebestuur nog mededeling gedaan van hetgeen zich bij die bespreking heeft afgespeeld en welke de redenen van zijn ontslag is geweest?

A. Toen Minister *Schermerhorn* was vertrokken, is prof. *Oranje* nog een ogenblik in ons midden geweest. Wij waren enigszins terneergeslagen, dat kunt u zich wel indenken. Er is over en weer gepraat. Prof. *Oranje* heeft in het algemeen weergegeven: De Regering is het met de opzet van de federatie, zoals ik die aanvaard heb en deze ook weer heb gemodificeerd — er was een oorspronkelijke federatie-opzet; toen is de Regeringscommissaris gekomen en hebben er zekere modificaties plaats gevonden —, niet eens. Dat heeft dan geleid tot het ontslag van prof. *Oranje*. Nu had prof. *Oranje* een plaatsvervanger, nl. de heer *Schouten* in Amsterdam. Ik meen, dat deze ook aanwezig is geweest. Deze heer zal de situatie nog wel volkomen kennen.

84512. De **Voorzitter**: Is de heer *Schouten* bij dat onderhoud met de Ministers aanwezig geweest?

A. Neen, bij de bespreking, die na het onderhoud met de Ministers heeft plaats gehad.

84513. De **Voorzitter**: Bij dat onderhoud met de Minister is prof. *Oranje* dus alleen tegenwoordig geweest?

84514. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Heeft hij daarover geen memorandum opgesteld?

A. Dat is mij niet bekend.

84515. De **Voorzitter**: Heeft hij gezegd, dat hij zijn ontslag heeft aangeboden, of zei hij, dat het hem was gegeven?

A. Ik heb sterk de indruk, dat dat ontslag hem werd gegeven door de Minister.....

84516. De **Voorzitter**: Heeft hij dat met zoveel woorden gezegd?

A., althans, Mijnheer de Voorzitter, dat lag toch wel duidelijk in de gegeven uiteenzetting. Ik geloof wel, dat ik moet zeggen, dat het initiatief kwam van Minister *Schermerhorn*, althans van de Ministers, die daar aanwezig waren.

84517. De **Voorzitter**: Heeft u hiermede naar uw oordeel een volledig overzicht gegeven van de feiten, zoals ze te uwer kennis zijn gekomen?

A. Ik geloof van wel. Ik heb na de telefonische oproep van de zijde van uw commissie slechts korte tijd gehad; ik heb dus mijn geheugen opgefrist door middel van het witboek en gisteren ben ik even gedoken in het directie-archief van 1945, waarin ik o.a. dit stuk gevonden heb, dat misschien voor u van belang is.

Ik wijs dan nog op de kwestie van het in dienst nemen van personeel. Ook op dit punt was een afspraak gemaakt met de vertegenwoordiger van het Militair Gezag; afgesproken was nl.: er zou nog geen personeel in dienst genomen worden. Dit hield verband met het feit, dat ingevolge het eerste lid van artikel 5 van het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit het personeel ontslagen was. Artikel 5, lid 1, bepaalde nl.:

„Onverminderd de mogelijkheid van ontslag op grond van het Zuiveringsbesluit zijn alle personen, in dienst van of werkzaam bij het Staatsbedrijf „Rijksradio-omroep” met ingang van den dag van inwerkingtreding van dit besluit ontslagen.”

Nu heeft het mij gefraspeerd, dat, in strijd met de afspraak, nog geen personeel aan te nemen, er wél personeel werd aangenomen. Daarover heb ik op 31 Mei 1945 een brief geschreven aan prof. *Oranje*, waarin o.a. voorkomt:

„Voor zoover U een en ander onbekend mocht zijn, meen ik goed te doen U van het volgende op de hoogte te stellen:

Militair Gezag.

In „Gooische Klanken” van eergisteren stond een advertentie volgens bijgesloten afschrift. U zult begrijpen, dat dit weer de noodige beroering onder ons personeel gebracht heeft. De mensen weten ook niet meer, wat men aan ons heeft. Wij hebben hen eerlijk op de hoogte gebracht van de indertijd gemaakte afspraken met maj. *van den Broek* inzake het niet-aannemen van personeel en deze advertentie wekt den indruk van het tegendeel. Ons prestige daalt op die manier evenredig.

Hierbij komt, dat maj. *v. d. Broek* — omdat hij nu eenmaal van de radiotoestanden niet op de hoogte is en zich slechts omgeeft met adviseurs van den tweeden of derden rang — de tactische fout maakt om de personeelsleden op te roepen „in dienst geweest van den N.R.O.”, zoodat ik gisteren reeds de menschen te woord kon staan, die niet in dienst geweest zijn bij den N.R.O., doch zulk een dienstverband om principieële redenen weigerden, derhalve de besten! Deze voelen zich nu vanzelfsprekend zwaar gedupeerd. Een hunner zond direct reeds een gepeperden brief aan den Min. B. Zkn.”

Dit heeft natuurlijk ook wel gegriefd. Ondanks de afspraak geen personeel aan te nemen, kwam er een advertentie in de Gooise bladen, behelzende een beroep, dat gedaan werd op het personeel, dat in dienst geweest was van de Nederlandse Radio Omroep, de N.S.B.-omroep. De andere leden van het personeel zeiden dus: wij hebben geweigerd in dienst van de Nederlandse Radio-Omroep te gaan, of zijn wel in dienst van de Nederlandse Radio-Omroep overgegaan, maar hebben van de gelegenheid gebruik gemaakt om na twee, drie of zes maanden de N.R.O., de N.S.B.-omroep, te verlaten, en ziedaar nu zulk een advertentie..... Dit maakte dus een zeer vervelende indruk.

84518. De **Voorzitter**: Is dit later gecorrigeerd?

A. Daarna zijn er diverse besprekingen geweest, waarbij wij de heer *van den Broek* geadviseerd hebben dat niet te doen, maar met

de chef van de Personeelsdienst en met zijn personeelschef na te gaan, welk goed personeel beschikbaar was. Op die wijze is dat daarna ook gebeurd.

84519. De **Voorzitter**: Dus die anderen zijn toch wel aan bod gekomen?

A. Zeker. Het is een fout, die toen even gemaakt is.

Een tweede punt, dat zeer onaangenaam geweest is van de zijde van Militair Gezag, maar dat verder buiten de kwestie van de radio-omroep staat, was de kwestie van de papiertoewijzing. Ons werd toen nl. geen papiertoewijzing gegeven. Dit heeft geruime tijd geduurd. Alle mogelijke tijdschriften konden verschijnen, maar wij niet; wij kregen geen papiertoewijzing.

84520. De **Voorzitter**: En dat was één van de belangrijkste elementen om de omroeporganisaties weer op te bouwen?

A. Ongetwijfeld. Men heeft nu eenmaal papier nodig om zijn gedachten in brede kring te kunnen weergeven. Wij beschikten niet over de microfoon, dus moesten wij van de drukpers gebruik maken. Het papier werd ons echter onthouden. Dit is in die tijd hoogst belangrijk geweest.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

P. A. M. SPEET.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

POSTHUMUS.

HUIGENS, *griffier*.

1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

ZITTING VAN VRIJDAG 8 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoeiwegen en de heren Koersen en Posthumus, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. FREDERIK ADRIAAN JOZEF DEELEN,
oud 55 jaar, wonende te Vught, President van de Krijgsraad-Zuid.

Hij legt de eed af als getuige.

84522. De **Voorzitter**: Er is één onderwerp, waarover wij gaarne nadere inlichtingen van u zouden willen hebben. Het betreft het volgende. Op een Zondagmorgen in Januari 1945 heeft er te Breda plaats gehad een bijeenkomst — blijkbaar vonden dergelijke bijeenkomsten regelmatig des Zondagochtends plaats — van de militaire commissaris, de heer van *Boetzelaer*, met een viertal heren. Dat waren: u en de heren *Kok*, van der *Hooft* en *Felderhof*. Nu zegt de heer van *Boetzelaer*, dat op die bijeenkomst een briefje geproduceerd is van de illegaliteit, dat onderschept zou zijn, uit welk briefje afgeleid kon worden, dat er een bepaald gevaar dreigde voor de procureur-generaal, de heer *Speyart van Woerden*. Hoe is dat gegaan?

A. Dat is als volgt gegaan, Mijnheer de Voorzitter. Op een gegeven moment heeft mij een koerier, die, naar ik zeker weet en mij zeker meen te herinneren, in militair uniform was, een briefje gebracht — ik kan niet meer woordelijk herhalen, wat er op stond —, dat hierop neerkwam, dat nu de maat vol was en er nu, als er van de kant van het Militair Gezag geen maatregelen werden genomen, door de illegaliteit een einde aan zou worden gemaakt.

84523. De **Voorzitter**: Waaraan?

A. Aan het optreden van de heer *Speyart van Woerden*.

84524. De **Voorzitter**: Werd hij met name genoemd op dat briefje?

A. Ja. Er werd gesproken over de P.G. of over *Speyart*. In ieder geval was het zeer duidelijk en was er geen twijfel aan, wie bedoeld werd. Er was voor mij geen twijfel aan, wie bedoeld werd.

84525. De **Voorzitter**: Wat was dat nu voor een briefje? Was dat van iemand en aan iemand gericht?

A. Neen.

84526. De **Voorzitter**: Was het anoniem?

A. Ja.

84527. De **Voorzitter**: Was het aan u of iemand anders gericht?

A. Neen. Het werd aan mij afgegeven.

84528. De **Voorzitter**: Kennelijk dus met de bedoeling, dat u het zou krijgen?

A. Ja, zonder enige twijfel met de bedoeling, dat ik het zou krijgen.

84529. De **Voorzitter**: Was, toen u dat briefje had gelezen, de bringer al weg?

A. Ja.

84530. De **Voorzitter**: U weet niet, wie de bringer is geweest?

A. Neen.

Onmiddellijk toen ik dat briefje had gelezen, vermoedde ik, dat het van de illegaliteit afkomstig was; dat stond voor mij vast.

84531. De **Voorzitter**: Heeft u die man in uniform, die het briefje bij u bezorgde, wel gezien?

A. Hij was op een motorfiets en hij is onmiddellijk weggereden. Ik heb slechts een glimp van hem gezien. Mijn huis in Breda had een klein voortuintje. De dienstbode of mijn dochter heeft de deur open-gemaakt; er is mij een briefje overhandigd en ik zag een glimp van iemand, die op een motorfiets wegreed. Ik meen met zekerheid te hebben gezien, dat hij in militair uniform was.

84532. De **Voorzitter**: Uit het feit, dat hij in uniform was, volgt dat het iemand moet zijn geweest of van het Militair Gezag (M.G.) of van de Binnenlandse Strijdkrachten. Anders was in dis tijd niet mogelijk.

A. Ja.

84533. De **Voorzitter**: Vond de bezorging van dit briefje plaats lange tijd vóór de bespreking, die u op die Zondagmorgen had?

A. Neen, dat was op dezelfde ochtend vroeg, tussen 9 en 10 uur.

84534. De **Voorzitter**: Dus u had onmiddellijk gelegenheid, dat briefje ter spake te brengen?

A. De heer van *Boetzelaer* woonde bij mij in huis. De heer *vnn Boetzelaer* is in het eerste uur na de bevrijding als militair commissaris in Breda gekomen en heeft die avond zijn intrek genomen in hetzelfde huis, waarin ik woonde.

84535. De **Voorzitter**: U heeft het hem derhalve al vóór die vergadering medegedeeld?

A. Voor zover ik mij herinner, was de heer van *Boetzelaer* thuis en heb ik het onmiddellijk aan deze medegedeeld. Die vergadering vond iedere Zondag te ongeveer 10.30 uur plaats; dit was een z.g. adviescommissie van de militaire commissarissen.

84536. De **Voorzitter**: Is het in die vergadering toch nog wel ter sprake gebracht?

A. Er staat mij voor de geest, dat de reactie van de heer van *Boetzelaer* deze is geweest, dat hij onmiddellijk met de auto naar Brussel is vertrokken met dat briefje.

84537. De **Voorzitter**: Dan zou de vergadering niet meer hebben plaats gevonden.

A. Ik kan dus niet met zekerheid zeggen, of die zaak op de vergadering ter sprake geweest is. Ik herinner mij wel, dat de reactie van de heer van *Boetzelaer* deze is geweest: dan moet ik onmiddellijk naar Brussel. Of hij die vergadering nog heeft bijgewoond, weet ik niet. Het kan toch wel zijn, dat hij des middags naar Brussel is gegaan.

84538. De **Voorzitter**: De heer van *Boetzelaer* heeft verklaard, dat hij op Maandag, dus de volgende dag, naar Brussel is gegaan.

A. Toen dat briefje kwam, heb ik dit onmiddellijk aan de heer van *Boetzelaer* gegeven en toen was zijn reactie: ik ga naar Brussel. Of hij nu nog die vergadering heeft bijgewoond, kan ik niet met zekerheid zeggen. A bout portant kan ik niet met zekerheid zeggen, of hij Maandag daaropvolgend naar Brussel is gegaan: het is mogelijk, dat hij pas Maandag naar Brussel is gegaan. Dat kan ik mij op het ogenblik echter niet met zekerheid herinneren.

84539. De **Voorzitter:** Hebt u nadien nimmer gegevens gekregen, die u duidelijk maakten van wie of uit welke richting dat briefje afkomstig was?

A. Neen. Het stond voor mij vast, dat dit briefje van de illegaliteit kwam. Er werd in de kringen van de illegaliteit veel over de figuur van de procureur-generaal gesproken, maar ik had geen positieve aanduiding uit welke richting dit briefje kwam.

Nu ik er over nadenk, kan het ook Maandagochtend zijn geweest. Dan zal hij Maandagochtend heel vroeg naar Brussel moeten zijn gegaan. Daarvan staat mij toch iets voor de geest. Door mij is — dat weet ik zeker — aan de heer *van der Hooft* verteld, dat dat briefje gekomen is. Hij heeft dat van mij die Zondag gehoord. Ik weet niet, of ik het aan *Kok* en aan *Felderhof* heb verteld, dus of het in die vergadering is gekomen.

84540. De **Voorzitter:** Was er een bepaalde reden, waarom u het aan de heer *van der Hooft* hebt verteld?

A. Ja. *Van der Hooft* is gedurende de gehele bezetting de leider van het verzet in West-Brabant geweest. *Van der Hooft* was in die tijd bij uitstek op de hoogte van alles wat er in het Zuiden gebeurde.

84541. De **Voorzitter:** Dan hebt u zonder enige twijfel dat briefje aan de heer *van der Hooft* laten zien?

A. Dat is mogelijk, maar het is ook mogelijk, dat de heer *van Boetzelaer* het toen al had.

84542. De **Voorzitter:** Ik zou mij kunnen voorstellen, dat u het aan de heer *van der Hooft* heeft laten zien, vooral ook gezien uw gedachtengang, dat het van de kant van de illegaliteit kwam, om te horen, of hij misschien iets meer kon zeggen over de oorsprong van het briefje.

A. Neen, dat heeft niet bij mij voorgezeten.

84543. De **Voorzitter:** Was het een getikt of een geschreven briefje?

A. Het was geschreven.

84544. De **Voorzitter:** Dat zou een reden te meer kunnen zijn geweest om het hem te laten zien.

A. Ik meen, dat ik het onmiddellijk aan de heer *van Boetzelaer* heb gegeven. Dat is vóór de vergadering geweest, want de heer *van Boetzelaer* was bij mij thuis.

84545. De **Voorzitter:** Dus de reactie op dat briefje was, dat het met een zekere ernst moest worden opgevat.

A. Zonder enige twijfel. Er was meerdere keren geuit — het was een algemeenheid —, dat de illegaliteit zeer ernstige bezwaren had tegen het optreden van de procureur-generaal.

Dat heb ik verschillende keren zelf gehoord. Er was een zeer sterke stroming van de illegaliteit tegen de procureur-generaal. Toen ik dat briefje kreeg, heb ik het zeer serieus opgevat. Vandaar dat ik tegen de heer *van Boetzelaer* heb gezegd: ik vind die zaak heel ernstig. Toen was de reactie van de heer *van Boetzelaer* tegen mij: Daar ga ik mee naar Brussel.

84546. De **Voorzitter:** Om wat te doen?

A. Om naar de generaal te gaan.

84547. De **Voorzitter:** Met een bepaald voorstel?

A. Zijn reactie was: Dat moet de generaal weten. Daar was ik het geheel mee eens. Inderdaad maakte dit op mij een zeer ernstige indruk, gezien de verhoudingen, zoals die op dat ogenblik lagen.

84548. De **Voorzitter:** Maar dan is het wel merkwaardig, dat u daarvan de procureur-generaal zelf niet op de hoogte hebt gesteld.

A. Daaraan heb ik geen seconde gedacht.

84549. De **Voorzitter:** De verdere loop van zaken is als volgt geweest. De heer *van Boetzelaer* is naar generaal *Kruls* gegaan, generaal *Kruls* is naar Londen gegaan en vandaar is er bericht gestuurd naar de heer *van Heuven Goedhart*. En zo heeft de procureur-

generaal tenslotte na een aantal dagen gehoord, welk potje er voor hem op het vuur stond en dat gewenst geacht werd, dat hij naar Londen zou gaan. Als dit dus werkelijk ernstig genomen moest worden, als er werkelijk gevaar voor hem was, had de kans bestaan, dat hij in de tussentijd was ontvoerd of wat dan ook.

A. Ik had maanden en maanden mijn uiterste best gedaan om de procureur-generaal, die ik goed kende, tot andere gedachten te brengen en te trachten hem zijn houding te doen wijzigen. Dat is mij altijd mislukt. Daar heb ik integendeel niets anders dan onaangenaamheden en narigheden over gehad. Toen heb ik gedacht: nu is het voor mij verder afgelopen. Ik heb gedaan, wat ik kon om deze zaak in goede banen te krijgen. Ik heb op alle mogelijke manieren getracht deze zaak in orde te krijgen en heb daaraan meer gedaan dan normaal van iemand was te verwachten. Dit is mij niet gelukt. Toen heb ik op een gegeven moment gezegd: nu moet de zaak maar haar beloop hebben, ik schei er mee uit, nu moet de procureur-generaal het zelf maar weten.

84550. De **Voorzitter:** Dat was bij de besprekingen over de moeilijkheden, die er in feite bestonden, dat was dus tevoren, maar hier kwam een novum, een bedreiging van de procureur-generaal. Men sprak van het „ontvoeren“, het „kidnappen“ van de procureur-generaal. Waar kwam dat woord vandaan?

A. Op een gegeven moment zijn vier of vijf mensen, die de illegaliteit ook niet welgevallig waren, ontvoerd. Zij zijn 's nachts opgepikt en in een kippenhok gestopt.

84551. De **Voorzitter:** Dat is in den Bosch gebeurd?

A. Juist. Vandaar, dat er werd geschermd met het woord „ontvoeren“.

84552. De **Voorzitter:** Men heeft in het onderhavige geval dus gedacht aan een analoge toepassing?

Jonkvrouw **Wttewaail van Stoetwegen:** Wat was het resultaat van dat stoppen in dat kippenhok?

A. Het resultaat is geweest, dat zij zijn vrijgelaten. De zaak is bij mij gekomen.

84553. Jonkvrouw **Wttewaail van Stoetwegen:** In welke functie?

A. Op dat ogenblik was ik directeur van politie. Dat is vóór de geschiedenis-Speyart *van Woerden* geweest. Ik was voor het arrondissement Breda plaatsvervangend fungerend directeur van politie. De procureur-generaal had in verband met moeilijkheden ten aanzien van het verkeer en het elkander bereiken in ieder arrondissement iemand als plaatsvervangend fungerend directeur van politie aangewezen.

84554. Jonkvrouw **Wttewaail van Stoetwegen:** Aan hem ondergeschikt?

A. Ja.

84555. De **Voorzitter:** Was dat stoppen in een kippenhok bedoeld als schrik aanjagen? Was daar eigenlijk wel sprake van ontvoeren?

A. Er werd in die tijd wel gesproken over „ontvoeren“. Zij zijn in een kippenhok gestopt.

84556. De **Voorzitter:** Intussen moet de uitdrukking „ontvoeren“ in dit verband onmiddellijk gebruikt zijn, want generaal *Kruls* sprak over „ontvoeren“ en in Londen sprak men over „kidnappen“. Die conclusie moet er dus wel direct uit zijn getrokken.

A. Ja.

84557. De **Voorzitter:** Maar in het briefje kwam deze uitdrukking niet voor?

A. Neen, daarop stond, dat het uit moest zijn en dat er anders onzerzijds maatregelen zouden worden genomen.

84558. Jonkvrouw **Wttewaail van Stoetwegen:** Zonder enige ondertekening of aanduiding?

A. Zonder enige ondertekening of wat ook. Ik mag u niet verhalen, dat er zeer veel over de figuur van de procureur-generaal werd gesproken en dat er een enorme kritiek op de persoon van de procureur-generaal was.

84559. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Op zijn beleid dan.

A. Ja.

84560. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij was politiek volkomen betrouwbaar.

A. Dat is nooit betwijfeld. In de bezettingstijd heeft hij als gijzelaar gezeten. Dus op zijn politieke betrouwbaarheid was niet het minste aan te merken, maar wel op de wijze van uitoefening van zijn functie.

84561. De heer **Koersen**: Heeft u nog overleg gepleegd met de heer *van der Hooft* over de vraag, waar dat briefje vandaan kwam?

A. Neen. Dat weet ik niet. Ik heb niet getracht te achterhalen, waar dat briefje vandaan kwam. Trouwens, hoe ging dat toen? Het was betrekkelijk kort na de bevrijding. Men was nog geheel in de sfeer van briefjes, die men kreeg, zonder dat men wist waar ze vandaan kwamen. De sfeer was nog dezelfde als die tijdens de bezetting; men kreeg vaak briefjes, die niet ondertekend waren, maar ten aanzien waarvan men wel begrijpen kon, waar ze vandaan kwamen. Ik heb gemeend het aan de Militaire Commissaris te moeten geven; deze heeft onmiddellijk gezegd: ik ga hiermee naar Brussel; toen heb ik gezegd: dat lijkt mij de enige oplossing. Ik heb zijn beleid gesteund.

84562. De **Voorzitter**: Het zou ook mogelijk geweest kunnen zijn, dat het bij u gebracht werd in uw functie van fungerend directeur van politie.

A. Neen. Ik had zeer sterk de indruk, dat het daarmee niets te maken had. Ik had onmiddellijk het idee: het wordt bij mij gebracht, met het idee: denk er om, als er nu niets gebeurt, dan zullen wij optreden.

84563. De **Voorzitter**: Als er wat niet gebeurt?

A. Als er van de kant van M.G. niets gebeurt. Het is bij mij gebracht — het zijn alle indrukken, die ik weergeef — in de wetenschap, dat de heer *van Boetzelaer* bij mij was en dat deze de illegaliteit een zeer goed hart toedroeg. Het had ook bestemd kunnen zijn voor de heer *van Boetzelaer*.

84564. De **Voorzitter**: U zeide zoëven, dat u met de procureur-generaal zelf vele moeilijkheden heeft gehad over het standpunt, dat deze innam, en over het beleid, dat deze voerde. Maar u heeft toch ook bijgewoond de bespreking begin December met generaal *Kruls*?

A. Ja.

84565. De **Voorzitter**: Die bespreking was ten huize van de heer *Mutsaerts*?

A. Die bespreking is begonnen in het Regeringsgebouw in Oisterwijk. Daarbij waren verscheidene Ministers aanwezig. Die bespreking heeft geduurd tot 's nachts twee uur. Toen was ik zo onder de indruk van de houding, die de procureur-generaal gedurende die bespreking heeft aangenomen, dat ik 's nachts, na afloop van die bespreking, nog een halfuur met de procureur-generaal, met wie ik toen bevriend was, in Oisterwijk rondgelopen heb; ik heb hem toen bezworen zijn houding te laten varen ter wille van het algemeen belang en van de goede zaak; ik heb alle motieven, die ik kon aanvoeren, ook naar voren gebracht en ik heb hem gezegd, dat het afschuwelijk was, dat het zo moest gebeuren, en ik heb hem met alle kracht van mijn volle overtuiging gezegd de volgende dag wederom bijeen te komen op neutraal terrein; er zou dan de volgende dag nog een bespreking gehouden worden op neutraal terrein en ik zou de generaal ook daarvoor vragen. Maar ik heb er ook bij gezegd, dat hij de houding, die hij in de Ministerraad aangenomen had, moest laten varen.

84566. De **Voorzitter**: Wat was uw bezwaar tegen zijn houding in de Ministerraad?

A. De procureur-generaal wilde de macht aan zich trekken en wilde geen enkele macht van het M.G. erkennen op zijn gebied; hij wilde niets weten van arrestatiebevoegdheid van het M.G.; hij wilde alle regelen, die tevoren vastgesteld waren, als niet geschreven beschouwen; hij wilde de macht hebben en alleen de politie inschakelen.

84567. De **Voorzitter**: Laten wij de zaak even goed stellen. U hebt gezegd: Hij wilde niets weten van de arrestatiebevoegdheid van het Militair Gezag. Ik heb begrepen, dat de bezwaren van de procureur-generaal gingen tegen de bevoegdheden, die de Binnenlandse Strijdkrachten zich in zijn ogen op dit gebied hadden aangematigd.

A. Het ging met name tegen de circulaire van generaal *Kruls* met betrekking tot de arrestaties. Daar wilde de procureur-generaal niets van weten. Die zaak was besproken en goedgevonden en toen is de procureur-generaal daar toch van afgeweken.

84568. De **Voorzitter**: Men had echter ook de arrestatieregeling van 25 September 1944 van de Binnenlandse Strijdkrachten. In feite was toen ook het Militair Gezag uitgerangeerd. De Binnenlandse Strijdkrachten waren ter plaatse aanwezig en die konden dus arresteren. Het Militair Gezag had de bevoegdheid krachtens het B.B.S.B., maar het had geen apparaat. Toen hebben bij die regeling de Binnenlandse Strijdkrachten het overgenomen. Ik heb van de procureur-generaal begrepen, dat zijn standpunt was: „Er is een Militair Gezag — dat aanvaard ik — en als dat op een gegeven ogenblik optreedt, moet het natuurlijk bij de politie komen, maar dan zal ik als hoofd van het politie-apparaat moeten worden ingeschakeld door het Militair Gezag. Het Militair Gezag vertegenwoordigt nu eenmaal de Regering en krachtens artikel zoveel van het B.B.S.B. heeft die bevoegdheid, dus zal ik dat in het kader van het Militair Gezag moeten doen, maar dan wens ik, dat aan de bevoegdheid van de Binnenlandse Strijdkrachten een einde wordt gemaakt.“. Dat de politie moest worden gezuiverd en met andere krachten aangevuld, was vers twee.

A. Mijn indruk is niet die geweest, welke u nu van de procureur-generaal weergeeft. In de vergaderingen, die hadden plaats gehad, en met name in de vergadering op die avond in Oisterwijk had ik de indruk, dat de procureur-generaal niets wilde weten van enige inmening van generaal *Kruls*. De circulaire moest niet van het Militair Gezag, maar van de procureur-generaal uitgaan. Hij moest de zaak regelen. Hij erkende op justitieel gebied hoegenaamd niet de bevoegdheid van het Militair Gezag. Daarna is de kwestie met de illegaliteit gekomen. Hij heeft als eis gesteld, dat de arrestatiebevoegdheid naar de politie zou overgaan. Dat kon absoluut niet. Daarna zou er overleg plaats vinden tussen de procureur-generaal, respectievelijk zijn vertegenwoordigers, en de illegaliteit over de vraag, wie van de politie zouden kunnen worden ingeschakeld. Dat is later gebeurd, maar dat kon er toen niet meer doorkomen, omdat toen de zaak helemaal scheef zat en de illegaliteit van samenwerking met de procureur-generaal niet meer wilde weten.

84569. De **Voorzitter**: In de bespreking, welke op die conferentie met de Ministers gevolgd is, is toch overeenstemming tussen de betrokken partijen bereikt?

A. Ja. Toen zijn er besprekingen geweest ten huize van de heer *Mutsaerts* tussen de procureur-generaal, generaal *Kruls*, de adjudant van generaal *Kruls* en mij. Bij die besprekingen heeft de procureur-generaal een heel andere houding aangenomen. Toen is er overeenstemming bereikt. Het resultaat daarvan is geweest, dat er tien dagen daarna een circulaire van de procureur-generaal kwam, waarin van de bereikte overeenstemming niets meer bleek.

84570. De **Voorzitter**: De procureur-generaal heeft hier verklaard, dat hij toen een circulaire heeft uitgevaardigd, die paste in het kader van de bereikte overeenstemming.

A. Het spijt mij, dat ik de procureur-generaal in dit geval moet tegenspreken. Die overeenstemming was volkomen een gentlemen agreement.

Daar kwam de circulaire van de procureur-generaal. Ik heb bereikt — laat ik eens ijdel zijn en dat als een soort van overwinning beschouwen —, dat hij eindelijk zijn houding heeft laten varen. De bespreking is begonnen. Ik heb een kleine toespraak gehouden en gezegd in welk licht ik had getracht die heren nog bij elkaar te krijgen. Die bespreking is op een zeer vriendelijke toon gevoerd; de vergadering is zeer prettig verlopen en die overeenstemming is bereikt. Het heeft toch nog geduurd tot ongeveer halfzes 's middags. Om zes uur hebben wij de heer *van Heuven Goedhart* getelefoneerd, dat men met de zaak akkoord ging.

84571. De **Voorzitter**: Is de heer *van Heuven Goedhart* er ook mee akkoord gegaan?

A. Toen heeft de heer *van Heuven Goedhart* gezegd: Ik vind alles goed, als er maar overeenstemming is. Toen hebben wij met de heren *van Heuven Goedhart*, *van Lidth de Jeude* en *van Boeyen*, naar ik

meen, nog even gezeten en toen was alles koek en ei. Toen is er ongeveer tien dagen of een week daarna een circulaire van de procureur-generaal gekomen en daarmee bleef er van de gehele overeenstemming niets meer over.

84572. De **Voorzitter**: Op welke punten was die circulaire dan met name afwijkend?

A. In die vergadering was geaccepteerd het Militair Gezag, verder de functie van de generaal. Er was overeenstemming bereikt omtrent het arresteren. Dat alles zou uitgaan van de generaal. Generaal *Kruls* — dat was tenslotte logisch — zou overal zijn handtekening onder zetten. Toen kwam tien dagen later die circulaire aan de commissarissen van politie en heb ik gedacht: wat zal ik mij nu nog moeite geven, nu houd ik er mee op. Toen lag de hele boel er weer. Toen is de illegaliteit, die van dit alles wist.....

84573. De **Voorzitter**: De illegaliteit was toch niet bij die bespreking geweest?

A. Het was toen echter nog zo'n bewogen tijd. Ik wil niet zeggen, dat de „ins en outs" bekend waren, maar men sprak er over, dat de procureur-generaal had toegegeven. De procureur-generaal liet er zich ook wel eens over uit, dat hij dit niet zou doen en dat niet zou Gulden. Toen is gezegd: de zaak is geregeld; het is allemaal in orde. En toen kwam na tien dagen een verhaal, dat kant noch wal raakte, dat met die moeizaam bereikte overeenstemming in strijd was. Toen was de zaak afgelopen.

84574. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk nog de vraag, of zonder die circulaire de illegaliteit die regeling zonder meer zou hebben aanvaard.

A. Ja. dat dacht ik zeker.

84575. De **Voorzitter**: Waarop grondt u dat?

A. Toen de procureur-generaal is weggegaan naar konden, heb ik onmiddellijk daarop zijn functie gekregen. In en rond den Bosch waren toen voornamelijk de grote moeilijkheden met de illegaliteit. In één middag heb ik kans gezien de hele boel te regelen. Toen was het ineens uit met de moeilijkheden en ging de illegaliteit met alles akkoord. Ik heb op geen andere basis met hen gesproken dan op de basis van de brief van de generaal.

84576. De **Voorzitter**: Op de basis van de overeenstemming van 14 December?

A. Ja. Daarmee was de illegaliteit volkomen tevreden, maar na de brief van de procureur-generaal merkten zij, dat daarvan toch weer werd afgeknabbeld, dat er toch weer sprake was van, wat zij noemden, de macht aan zich trekken, dat deze toch niet loyaal was.

84577. De **Voorzitter**: Waar lag de kern van het geschil?

A. Bij de politie,

84578. De **Voorzitter**: Waar lag in het kader van die overeenstemming van 14 December het verschil? Daarbij ging men toch van de gedachte uit, dat bij de arrestaties de politie een rol zou spelen.

A. Ja, maar niet alleen een rol zou spelen. Ook de illegaliteit, resp. de B.S. zouden daarbij worden ingeschakeld.

84579. De **Voorzitter**: Op welke wijze zouden zij worden ingeschakeld? Als orgaan van de politie?

A. Niet als orgaan van de politie, maar naast de politie. Naast de politie, in samenwerking met de goede organen van de politie.

De Voorzitter: Ik begrijp dat niet goed.

A. Mag ik het aldus uitleggen? De heer *Speyart van Woerden* wilde hebben de commissaris van politie, die er was. Wie dat was, of hij zich goed gedragen had of niet, de commissaris van politie, die gehandhaafd was, was bevoegd tot arrestatie. Dat wilde de illegaliteit nooit. Het was volkomen juist, dat dit niet goedgekeurd werd. Er werd onderhandeld op deze basis. Er is b.v. in een plaats een commissaris met een hoofdinspecteur en vijf inspecteurs; dan werd gezegd: die inspecteurs vinden wij goed, maar die commissaris niet, maar de heer *Speyart van Woerden* wilde die commissaris als het hoofd. Daar zat de kern

van het verschil. Zij wilden wel de politie inschakelen, daartegen hadden zij geen bezwaar — trouwens, de politie is overal in het zuiden onmiddellijk ingeschakeld —, maar niet zonder meer het hiërarchisch hoofd van de politie.

84580. De **Voorzitter**: Dat hiërarchische hoofd van de politie bleef toch alleen zitten, wanneer hij goed was. Wanneer hij niet goed was, was hij waarschijnlijk reeds gevlucht dan wel gearresteerd. Dan had men nog een aantal twijfelgevallen, waarvan de zaken onderzocht moesten worden. Volgens een ruwe indeling heb ik dus vier categorieën van gevallen voor wat betreft de hoofden van politie. In de eerste plaats de goede, dan degenen, die nog eens bezien moesten worden, verder degenen, die gearresteerd waren, en tenslotte zij, die weg waren. Met de laatste twee categorieën had men geen moeilijkheden. Het ging dus alleen om de goeden of om hen, wier zaken nog eens bezien moesten worden. Ten aanzien van de goeden waren er geen bezwaren; die waren er toch ook.

A. Die waren er verscheidene!

84581. De **Voorzitter**: Die konden toch wel ingeschakeld worden?

A. Niet volgens de regeling, die de heer *Speyart van Woerden* opgezet had.

84582. De **Voorzitter**: Dat waren toch de goeden!

A. Ik geef toe: dit is vijf à zes jaar geleden; wanneer wij er nu tegenover staan, dan beoordelen wij dat anders. Men moet dit echter beoordelen naar de toestand in 1944; er zat veel hartzeer; ook reeds vóór de bezetting was de procureur-generaal een omstreden figuur; er zat al wat tegen de figuur van de procureur-generaal.

84583. De heer **Posthumus**: Had men misschien bezwaar tegen deze commissarissen, omdat zij door de procureur-generaal waren aangewezen?

A. De illegaliteit wilde alleen samenwerken met die politiemensen, die illegaal waren geweest.

84584. De heer **Posthumus**: En werden die door de procureur-generaal niet aangewezen?

De Voorzitter: Er zat waarschijnlijk ook een flinke dosis incompatibilité d'humeur tussen.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Er ligt een hemelsbreed verschil tussen goed geweest zijn en illegaal geweest zijn.

A. Volkomen juist. Ik geef u weer, hoe naar mijn mening de zaken gezien moeten worden; mijn eigen opinie tracht ik zoveel mogelijk niet te geven. Alleen is het voor mij natuurlijk in zover moeilijk, omdat u de verhouding tussen de procureur-generaal en mij weet. Die verhouding is op het ogenblik zeer slecht na alles wat er gebeurd is. Wij groeten elkaar ook niet meer. Dit zeg ik ter verduidelijking.

84585. De **Voorzitter**: Om het beeld even af te maken: de strijd werd dus in iedere plaats gevoerd en die liep over de vraag, wie van de politie bij de arrestaties de leiding zou hebben?

A. Ja.

84586. De **Voorzitter**: In de overeenkomst van 14 December ging men er van uit, dat de politie en de illegaliteit een taak zouden hebben. Veronderstel nu, dat in een bepaalde plaats de procureur-generaal en de illegaliteit het eens waren geworden en de commissaris van politie als leider van de arrestaties werd aanvaard. Was het dan de bedoeling, dat de mensen van de illegaliteit, die aan de arrestaties zouden deelnemen, als hulppolitie in de politie werden opgenomen of bleven zij als zelfstandig orgaan naast de politie werken?

A. De bedoeling was hen tenslotte als hulppolitie te krijgen.

84587. De **Voorzitter**: Dus als men het eens was geworden over de plaatselijke chefs, belast met de arrestaties, was er over de vraag, hoe de illegaliteit in dat apparaat moest worden ingeschakeld, geen verschil van mening meer?

A. Daarover waren heel weinig moeilijkheden. Daarover ging het niet.

84588. De **Voorzitter**: Zoals u het stelt, zijn de moeilijkheden dus voor een groot deel ontstaan ten gevolge van het feit, dat over de aanwijzing van de plaatselijke chefs geen besprekingen plaats vonden?

A. Ja.

84589. De **Voorzitter**: De heer *Speyart van Woerden* heeft hier gezegd, dat hij procureur-generaal, fungerend directeur van politie was en dat hij vier heren, waaronder ook u, heeft aangewezen als plaatsvervangende fungerende directeurs van politie. Kwam daarvoor de aanwijzing van die plaatselijke chefs niet voor een groot deel in handen van die vier heren te liggen of hield hij dat nu juist aan zich zelf?

A. De vier plaatsvervaarders kwamen geregeld bij de procureur-generaal en daarbij hebben wij, niet alleen ik, maar ook de anderen, op alle mogelijke manieren getracht de procureur-generaal er van te overtuigen, dat de zaak moest worden bekeken, zoals het Militair Gezag het voorstelde. Het Militair Gezag hield wel degelijk rekening met de wens van de illegaliteit. Wij hebben voortdurend getracht de procureur-generaal te doen begrijpen, dat de illegaliteit recht had in bepaalde dingen te worden gehoord en dat de goede illegaliteit, die er volop in het zuiden was, wel degelijk bij de arrestaties moest worden ingeschakeld. Wij zouden er dan wel voor zorgen, dat de zaak in goede banen liep. Dat zou heus niet zo moeilijk zijn geweest. De procureur-generaal heeft nooit willen begrijpen, dat de illegaliteit een functie had te vervullen.

84590. De **Voorzitter**: Laten wij nu eens een concreet geval nemen. Als b.v. in Oosterhout in Noordbrabant moest worden uitgemaakt, wie met de leiding van de arrestaties zou worden belast, gebeurde dat dan door u of door de procureur-generaal?

A. Dat gebeurde door mij. In het gehele arrondissement Breda is er nooit enige moeilijkheid geweest. De moeilijkheid zat in den Bosch.

84591. De **Voorzitter**: Maar daar zat de heer *Receveur*.

A. Ik heb de indruk — ik ken de heer *Receveur* al jarenlang — dat het contact tussen de heer *Receveur* en de illegaliteit niet bijster groot was en dat bovendien de heer *Receveur*, die plaatsvervaardend fungerend directeur van politie was, eigenlijk overbodig was, want daar zat de procureur-generaal zelf.

84592. De heer **Posthumus**: Betekende dat, dat bij die aanwijzing in het arrondissement den Bosch de procureur-generaal het zelf deed in plaats van de heer *Receveur*?

A. Dat heb ik zelf niet ondervonden. Daarvan kan ik u alleen een indruk weergeven en als ik dat moet doen, zeg ik: ja. Daarvan kan ik niets positiefs vertellen. Mijn indruk is bevestigend, want ik heb daarna, toen ik de functie van directeur van politie heb overgenomen, die vergaderingen gecontinueerd, en toen is de figuur zo geworden, dat ik zelf den Bosch heb gedaan.

84593. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u toen de heer *Receveur* iets anders laten doen?

A. Neen, de heer *Receveur* heb ik er altijd bijgehouden en op de hoogte gebracht. Hij vond het zeer prettig — vooral omdat die herrie er was en wel voornamelijk in den Bosch — om daarmee nu niet al te veel bemoeienis te hebben.

84594. De **Voorzitter**: Het beeld, dat u geeft, komt hierop neer, dat de strijd, die in het bevrijde zuiden is gevoerd over de arrestatiebevoegdheid, een strijd, die na de principiële overeenstemming met het Militair Gezag van 14 December in de daaropvolgende weken nog eens heftig is opgelaaid, in hoofdzaak geconcentreerd was in den Bosch en omgeving.

A. Ja.

84595. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wat gek, dat dat briefje dan in Breda kwam. Zou dat met een koerier zijn gegaan van den Bosch naar Breda?

A. Die mogelijkheid acht ik groot.

84596. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waarom naar Breda?

A. De illegaliteit wist, dat de verhouding tussen het Militair Gezag en mij uitstekend was. Wanneer er op enig gebied iets was, kwam de illegaliteit meestal bij mij. Wanneer er iets moest worden besproken met het Militair Gezag, met de generaal of een van de sous-chefs, placht de illegaliteit mij wei te gebruiken.

84597. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat briefje was dus kennelijk bestemd voor u en niet voor de heer *van Boetzelaer*?

A. Ik neem aan, dat het voor mij was bestemd.

84598. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Anders had men het naar de militaire commissaris in den Bosch moeten sturen.

A. Dat was de heer *de van der Schueren*. Hij stond in zeer hoog aanzien in den Bosch, maar was gedurende de bezetting niet in Holland geweest. Aangenomen zou dus kunnen worden, dat het briefje daarom naar Breda is gezonden.

84599. De heer **Posthumus**: Op grond van het feit, dat u dat briefje hebt ontvangen van die motorordonnans, die u praktisch niet hebt gezien, hebt u dus de indruk, dat het kwam uit de kring van de illegaliteit. Hebt u echter die indruk niet gekregen op grond van de gehele situatie en niet alleen op grond van dat feit?

A. Ja, die mogelijkheid acht ik groot.

84600. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was u toen niet bang voor het leven van de heer *Speyart van Woerden* of dacht u: dat zal met het kippenhok eindigen en daar is niet veel levensgevaar bij?

A. Ik heb wel gedacht aan het kippenhok.

84601. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Anders had u immers ijlings naar den Bosch moeten gaan?

A. Ik heb niet gedacht aan gevaar voor zijn leven. Ik heb wel gedacht, dat er een stunt zou worden uitgehaald.

84602. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Een kippenhok, daar ga je in en dan is er niets veranderd.

A. Het ging mij over het gezag.

Ik vond, dat dat niet kon. Toen de heer *van Boetzelaer* zeide, dat hij daarmede naar Brussel ging, heb ik gezegd: dat is de enige goede oplossing, er moet iets gebeuren.

84603. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was u niet bang, dat er intussen iets zou gebeuren? Die gang van zaken nam toch wel enige tijd in beslag.

A. Er waren al veel meer uitingen geweest in die tijd van: wij zullen dit en wij zullen dat, zoals dat dan gaat. De verhoudingen waren inderdaad zeer slecht. Er waren al meer van dergelijke uitlatingen geweest: wij zullen *Speyart* dit en wij zullen hem dat. En dan gebeurde er niets. Ik kende die zuidelijke mentaliteit langzamerhand.

84604. De **Voorzitter**: Later, omstreeks Mei 1945, is van de zijde van de Minister van Justitie ad interim moeite gedaan om te bewerkstelligen, dat de heer *Speyart van Woerden* niet zou terugkeren naar 's-Hertogenbosch. Kan dit geweest zijn op grond van een toezegging aan u, dat u die functie zou krijgen?

A. Neen. Ik was op een goed ogenblik in den Bosch en ik kreeg toen een telefoontje van de heer *Gerbrandy* om naar Oisterwijk te komen. Ik woonde daar in het Regeringsgebouw en had daar een kamer. Toen kwam ik bij de heer *Cerbrandy* en deze zeide: wij gaan wat biljarten. Wij hebben toen één stoot gedaan en toen zijn wij op de rand van het biljart gaan zitten en toen heeft de heer *Gerbrandy* gezegd: wil jij blijven als fungerend directeur van politie en dan komt *Speyart van Woerden* terug als procureur-generaal; jullie blijven in volkomen gelijkwaardige positie naast elkaar, wij gaan nl. die functie splitsen. Toen heb ik geantwoord: dat doe ik niet; het is nu mooi geweest; ik ken *Speyart* en ik weet zeker: dat geeft binnen twee uren een groot conflict; dat kan ik niet doen. Toen heeft de heer *Gerbrandy* mij gevraagd: wanneer *Speyart* niet terugkomt, wil je dan procureur-generaal worden? Toen heb ik geantwoord, dat ik daartoe bereid was voor de tijd van twee jaar. Ik heb altijd het idee gehad om, wanneer ik 50 jaar zou zijn, in Zwitserland te gaan wonen, voorgoed; ik had gehoopt, dat de gelegenheid daartoe zich na de bevrijding zou voordoen en dat ik dan aan die wens van mij gevolg zou kunnen geven. Ik heb dus gezegd, dat ik het voor ten hoogste twee jaren zou kunnen doen, niet alleen omdat ik naar Zwitserland wilde, maar ook omdat ik voor niets de schijn op mij zou willen laden, dat ik op de stoel van de heer *Speyart van Woerden* wilde gaan zitten. Toen heeft de heer *Gerbrandy* gezegd: ik heb vanochtend een onderhoud gehad met H.M. de Koningin over deze zaak en je zult er binnenkort van horen. Daarna ben ik ziek geworden; ik ben geopereerd en ik heb gelegen in de kliniek van de oude dokter *Struycken* in Breda. Ik heb toen eef, briefje gekregen van de heer *van Angeren*, waarin werd medegedeeld, dat de procureur-generaal — ik heb dat briefje op Vrijdag gekregen — op Vrijdag zou terugkeren en onmiddellijk in functie zou treden.

84605. De **Voorzitter**: Van de besprekingen met de procureur-generaal om deze te bewegen na zijn terugkeer niet in zijn oorspronkelijke functie terug te komen, heeft u dus geen kennis gehad?

A. Het is nu voor het eerst, dat ik dit hoor. Ik heb nooit gehoord, dat pogingen zijn aangewend om de procureur-generaal te bewegen niet terug te komen.

84606. De **Voorzitter**: O.a. om procureur-generaal in den Haag te worden.

A. Het is voor het eerst, dat ik dit hoor.

84607. De **Voorzitter**: Of om procureur-fiscaal in den Bosch te worden.

A. Dat ben ik geweest. Daarna is de heer *Wijers* bij mij gekomen en heeft gezegd: Wil je procureur-fiscaal worden? Ik heb gezegd: Ik voel er eigenlijk niets voor, want ik heb er genoeg van; laat mij maar rustig zitten; ik geloof het verder wel. Ik was zeer **gedesillusionneerd**, met name, omdat ik uit Londen een briefje van twee regels kreeg, getekend door de heer *van Angeren*, waarin stond, dat de heer *Speyart van Woerden* terugkwam. Ik had ten minste gedacht, dat mij zulks, nadat ik de zaak tenslotte in het rechte spoor had gekregen, op een prettiger manier was medegedeeld. Laat ik het maar precies zeggen, zoals de zaak voor mij stond. De heer *Wijers* is bij mij in de kliniek gekomen en heeft gezegd: Jij moet procureur-fiscaal worden. Ik heb toen gezegd: Ik voel er verschrikkelijk weinig voor. Toen **zeide** hij: Ik word president en jij procureur-fiscaal; wij kennen elkaar zo goed; laten wij het samen doen. Toen heb ik gezegd: laat mij er drie dagen over denken, en toen heb ik het gedaan.

84608. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest?

A. De heer *Speyart van Woerden* is, meen ik, in Juni teruggekomen.

84609. De **Voorzitter**: Ja, begin Juni.

A. Drie dagen nadat de heer *Speyart van Woerden* is teruggekomen, is de heer *Wijers* bij mij geweest. Dat de heer *Speyart van Woerden* is gevraagd procureur-generaal in den Haag of procureur-fiscaal in den Bosch te worden, hoor ik uit uw mond voor het eerst.

84610. De **Voorzitter**: Volgens de heer *Speyart van Woerden* is het laatste hem in Mei 1945 gevraagd.

A. Dat heb ik nooit geweten. Er is nooit anders geweest dan dat gesprek met de heer *Gerbrandy* op het biljart in Oisterwijk.

84611. De **Voorzitter**: De heer *Speyart van Woerden* van zijn kant zegt weer: Is dat nu niet gekomen, omdat men aan de heer *Deelen* een toezegging had gedaan?

A. Er is mij nooit een toezegging gedaan. Ik heb dat werk niet gedaan om een toezegging te krijgen. Integendeel, dat zou ik ten enenmale van de hand hebben gewezen. De heer *Speyart van Woerden* heeft er mij een grief van gemaakt, dat ik op zijn stoel ben gaan zitten. Hij kan zeer moeilijk hebben, dat iemand dat doet, maar ik ben nooit deloyaal tegen de heer *Speyart van Woerden* geweest. Ik heb integendeel getracht hem op alle mogelijke manieren te sauveren, maar tenslotte, wanneer men dan in het geheel geen succes heeft, houdt men daarmee op. Ik heb er nooit zelfs over gedacht tijdelijk op die stoel te gaan zitten om procureur-generaal te worden.

84612. De **Voorzitter**: Nu is er nog een ander punt. De heer *van Boetzelaer* zegt, dat hij dat briefje in die Zondagochtendvergadering heeft gekregen van de heer *van der Hooft*.

A. Neen, ik kan mij beslist niet herinneren, dat hij het van de heer *van der Hooft* heeft gekregen,

84613. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dan zoudt u het aan de heer *van der Hooft* gegeven moeten hebben.

A. Ja. Dat briefje is gegaan, zoals ik het u heb verteld. Daarmede kan ik mij werkelijk niet vergissen.

84614. De **Voorzitter**: De heer *van Boetzelaer* zegt het volgende, nadat hij eerst heeft verteld van die vergaderingen:

„Op een van deze Zondagen kwam *Cor van der Hooft* met een briefje. Het was een onderschepte briefje, door zijn mensen

onderschept. Daarop stond, dat de heer *Speyart van Woerden*, bij de illegaliteit blijkbaar geen persona grata zijnde, de reden waarom zat hem in het verschil van mening over de vervolging van collaborateurs etc., zou worden uitgeschakeld. Ik weet niet precies meer de juiste bewoordingen, waarin dit briefje was gesteld.”

Hij zegt dan verder ongeveer:

„Wij hebben daarover lang gepraat met het gevolg, dat ik Maandag daaropvolgend naar Brussel ben gegaan.”

A. Dan moet de heer *van Boetzelaer* zich naar mijn mening vergissen. Het is echter mogelijk — de heer *van der Hooft* is op het ogenblik burgemeester van Willemstad —, dat hij het nog meer kan preciseren. Mij staat echter voor de geest, dat het gegaan is, zoals ik het u heb gezegd.

84615. De **Voorzitter**: De heer *van Boetzelaer* schrijft het volgende in een briefje, die hij aan de commissie heeft gezonden bij de terugzending van zijn stenogram:

„Op het ogenblik nu, dat het bedoelde onderschepte briefje in mijn handen kwam, waren de onderhandelingen aan het vastlopen en kreeg de illegaliteit blijkbaar de angst, dat zij het verliezen zou. Ik herinner mij nu, dat de heer *van der Hooft* de uitlegging van het briefje gaf, dat er eerst gevaar voor de procureur-generaal dreigde, indien de onderhandelingen zouden mislukken. Bovendien verzekerde hij, dat hij de betreffende illegale groep nog wel enige dagen van rigoureuze maatregelen zou kunnen afhouden. Zoals reeds gezegd, stond ieder der aanwezigen uiteraard fel tegen illegale handelingen als de bedoelde. De invloed van de heer *van der Hooft* op de verschillende illegale groepen kennende, leek het gevaar voor de veiligheid van de procureur-generaal zeer gering. Bovendien zouden eventuele maatregelen voor zijn veiligheid door de Militair Commissaris in den Bosch moeten worden genomen, daar de procureur-generaal in een R.-K. gesticht aldaar inderdaad kamers had betrokken. Zoals reeds in het verhoor gezegd, was de provinciale militaire commissaris van het bewuste briefje op de hoogte gebracht. Ik herinner mij voorts ook nog aan de heer *van der Hooft* de toezegging te hebben gedaan, dat door de staf van het Militair Gezag (te Brussel) vóór het eind van de week op een of andere wijze op dit briefje zou worden gereageerd. De heer *van der Hooft* gaf de verzekering, dat tegenover de procureur-generaal van de zijde der illegaliteit tot dan niets zou worden ondernomen. Om onjuiste conclusies te vermijden, voeg ik hier volledigheidshalve nog aan toe, dat de heer *van der Hooft* m.i. niets met de slechte plannen te maken had. Hij had echter wel enig contact met deze groep, die de plannen koesterde en blijkbaar door zijn „goodwill”, die hij alom genoot, ook voldoende invloed bij deze mensen.”

A. Daarvan weet ik niets. De heer *van der Hooft* had elke dag contact met de heer *van Boetzelaer*, maar ik weet niet, dat door de heer *van der Hooft* de toezegging zou zijn gedaan, dat hij de illegaliteit rustig zou houden; ook is mij er niets van bekend, dat beloofd zou zijn, dat de heer *van Boetzelaer* binnen een week in Brussel maatregelen zou laten nemen. Dat weet ik niet, maar de heer *van Boetzelaer* schrijft dat en ik neem aan, dat dat waar is. Van dat verhaal weet ik echter niets af. Maar dat briefje is wel degelijk bij mij gebracht; dat briefje is, voor zover ik weet, bij mij gebracht. Daar blijf ik bij. Wanneer het bij de heer *van der Hooft* gebracht zou zijn, is het logischer, dat het in de vergadering gekomen is. De heer *van der Hooft* placht eerst naar de kerk te gaan; het aanvangsuur van deze vergaderingen was, ter wille van de heer *van der Hooft*, vastgesteld op een tijdstip na afloop van de kerkdienst.

Dan zou het logisch zijn geweest, dat de militaire commissaris het op die vergadering door de heer *van der Hooft* had gekregen. Ik weet echter welhaast zeker, dat ik het heb ontvangen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

F. A. J. DEELEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

POSTHUMUS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 8 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Posthumus, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. LOUIS EINTHOVEN,

oud 54 jaar, wonende te Wassenaar,
hoofddambtenaar bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

84616. De **Voorzitter**: U bent, naar ik meen, in de winter 1944-1945 twee keren op en neer naar het bevrijde zuiden en Engeland geweest. In welk kader hebben die tochten plaats gevonden?

A. Ik ben één keer op en neer geweest, niet twee keren. Ik heb, toen ik hier tien dagen thuis was, d.w.z. terug in bezet gebied, de vraag gekregen, of ik voor een derde keer de linies door wilde, waarop ik heb geantwoord: natuurlijk, als dat nodig is, maar laat mij gelegenheid het werk, waarvoor ik heen en weer gegaan ben, af te maken; daarna zal ik komen. Dit is door omstandigheden toen niet doorgegaan, zodat ik maar één keer heen en één keer terug ben geweest. Ik heb hiertoe een uitnodiging, die voor mij een opdracht was, gekregen van de opperbevelhebber der Nederlandse strijdkrachten, Prins *Bernhard*.

84617. De **Voorzitter**: Vond uw reis niet plaats met medeweten van het College van Vertrouwensmannen?

A. Ik heb het hun in elk geval niet gevraagd. Vóór mijn vertrek heb ik van die voorgenomen reis mededeling gedaan aan de heer *Tenkink*, die mij namens Vertrouwensmannen na mijn ontvluchting uit het kamp gevraagd had, de secretaris-generaal van Justitie na de bevrijding te assisteren bij de handhaving van rust en orde. Ik achtte het dus niet meer dan billijk, dat ik deze „link”, deze verbinding met Vertrouwensmannen mededeling deed, dat ik voor korte tijd wegging. Dit is dus niet gebeurd in overleg met of in opdracht van Vertrouwensmannen.

84618. De **Voorzitter**: Op welk terrein hebben uw werkzaamheden gedurende die reis gelegen?

A. Op het terrein van de bevordering van een vlotte overgang van bezetting naar bevrijding.

Ik ben dus teruggekomen met alle gegevens, betrekking hebbende op de gezagsverhoudingen, zoals de Regering in al haar geledingen, dus zowel de Regering als het Militair Gezag en de opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten, deze niet alleen zag, maar ook had vastgelegd in het Staatsblad en in regelingen, uitgaande van het Militair Gezag en van de opperbevelhebber van de strijdkrachten. Dat was een Staatsblad van September 1944 — ik weet het nummer en de datum niet meer; ik geloof, dat het van 27 September was — regelende de taak van de politie en de onderschikking van de politie aan het Departement van Justitie.

84619. De **Voorzitter**: Dat was het Besluit E 123, het Buitengewoon Politiebesluit.

A. Dat weet ik niet. Ik heb er na die tijd nooit meer iets mee te maken gehad.

Verder is de dag, voordat ik begin Maart hierheen terugging, de laatste hand gelegd aan dat dikke document, dat de bevoegdheden van de illegaliteit en van de politie ten opzichte van het arresteren regelde.

84620. De **Voorzitter**: Die regeling met de vier fasen?

A. Ja, precies. De dag vóór mijn vertrek heb ik haast-je-rep-je op het laatste ogenblik de fotokopieën meegekregen van het door mij genoemde Staatsblad en van alle mogelijke andere regelingen, betrekking hebbende op deze overgang. Het was zeer belangrijk, dat die hier bekend werden, want men leefde hier in de veronderstelling, dat de regeling, die Vertrouwensmannen over de ordehandhaving hadden getroffen, in Londen bekend was en door Londen gesanctionneerd was. Aan de uitvoering daarvan zou ik dus hebben medegewerkt, wanneer de bevrijding in September 1944 gekomen was. Toen ik in het zuiden kwam, bleek noch bij de bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten in Breda, noch bij generaal *Kruls* in Brussel, noch bij de Minister van Justitie, tevens Minister-President, de heer *Gerbrandy*, iets omtrent deze regeling, waarvan men hier zeide, dat Londen zijn goedkeuring er aan gehecht had, bekend te zijn. Men zeide: Ik weet helemaal niet, waar u het over heeft. Dit om te demonstreren, hoe bijzonder gevaarlijk het was in die tijd te zeggen: Londen gaat daarmee akkoord. Londen wist niet eens, waar ik het over had. Men zeide: Ten bewijze, dat wij dit niet weten, is hier een volledige regeling, zoals wij die gedacht hebben, vastgelegd in een Staatsblad. De kwestie van de arrestaties was in een andere authentieke regeling vastgelegd, die gebaseerd was op de ervaring, die men in het zuiden in September en October had opgedaan. Ik ben met deze dingen teruggekomen en heb die aan Vertrouwensmannen, met name aan de heren *Bosch van Rosenthal* en *Tenkink* gegeven. Met de heer *Bosch van Rosenthal* heb ik hierover een lang onderhoud gehad. Hij achtte deze regeling onaanvaardbaar, waarop ik heb geantwoord: Ik heb geen verhaaltje verteld; ik heb hier een Koninklijk besluit, getekend door de Koningin en het gehele Kabinet. Ik had zelfs geen afschrift, maar een fotokopie.

84621. De **Voorzitter**: Weet u nog precies op welke dag u bent gegaan en op welke dag u bent teruggekomen?

A. Ik ben gegaan, meen ik, in de nacht van 12 op 13 Februari 1945 en ik ben omstreeks 10 Maart teruggekomen.

84622. De **Voorzitter**: Dan moet de heer *Bosch van Rosenthal* dat besluit toen al gekend hebben.

A. Dat moest, maar dat was niet het geval.

84623. De **Voorzitter**: Ik zeg dit, omdat de heer *van der Gaag* omstreeks half Februari met verschillende Staatsbladen en andere stukken is teruggekomen.

A. Toen ik dus enkele dagen na mijn terugkeer weer opnieuw contact met de heer *Tenkink* had en hem vertelde, welke regelingen men had getroffen, zeide hij — hij heeft daarbij een beleefde of onbeleefde term gebruikt, dat doet er echter niet toe —, dat dit vrijwel onzin was. Ik heb gezegd: Ik heb de foto-kopieën. Toen was de heer *van der Gaag* al zeer geruime tijd terug. Ik heb hem daar gezien, zonder dat hij wist, wie ik was. Hij was dus al lang terug en dat Staatsblad was op het moment van mijn terugkomst niet bekend. Het is later bekend geworden; ik weet niet waardoor. Of er iets met de bagage was, weet ik niet. Drie weken, nadat de heer *van der Gaag* terug was, was het echter nog niet bekend, zodat ik dit heb medegedeeld. Bovendien had hij de laatste gegevens niet. Die gegevens (dat arrestatiebevel) zijn de laatste dag vóór mijn vertrek gereedgekomen. Men heeft mij uitdrukkelijk gezegd: U bent op het gebied van ordehandhaving deskundig; bespreek dit dus in Nederland met de betrokkenen, die straks hiervoor aansprakelijk zullen zijn, die het moeten doen. Ik heb dus op 29 Maart een onderhoud met de heer *Bosch van Rosenthal* gehad. Ik herinner mij die datum door toevallige omstandigheden. De heer *Bosch van Rosenthal* heeft toen gezegd — het is mogelijk, dat hij die gegevens toen van mij heeft gehad of ze van andere zijde heeft ontvangen, want ik had ze uit laten tikken en aan de heer *Tenkink* gegeven —: Ik acht deze regeling onaanvaardbaar. Ik heb dit tele-

grafisch doorgegeven aan Londen. Daarop heeft Londen gereageerd tegen de heer *Bosch van Rosenthal* en hem gezegd, dat hij dit had uit te voeren en zich, als hij het niet wist, tot mij moest wenden. Dat is in April geweest. Intussen had de heer *van Angeren* mij gevraagd hem voorstellen over de personen, die in de overgangstijd op de politieposten moesten zitten, in te dienen. Het moesten zijn mensen, die het vertrouwen van de illegaliteit genoten, althans mensen, die in het begin — het ging over de eerste weken, maanden — samenwerking met de illegaliteit zouden waarborgen. Ik heb daarvoor met de heer *van Angeren* een code afgesproken, zowel voor zijn naam als de mijne, en heb hem een code achtergelaten voor de mensen, die naar mijn mening in aanmerking kwamen. Er stonden 30 à 40 mensen op mijn lijstje, waaruit hier in overleg met de heer *Tenkink*, die ik er bij heb gehaald, een keuze is gedaan. Dit heb ik dus geseind naar Londen. De heer *Tenkink* wilde met de Vertrouwensmannen overleggen. Dat duurde eindeloos. Ik heb toen gezegd: Als u het mij niet vóór die en die datum zegt, sein ik naar Londen, dat u het weet, maar mij geen antwoord geeft. Toen heb ik naar Londen geseind: In overleg met de heer *Tenkink* doe ik die en die voorstellen. Daarop is het antwoord gekomen, dat die en die mensen voor de overgangstijd werden aangewezen. Ik heb het die mensen aangezegd en laten aanzeggen.

84624. De **Voorzitter**: Wanneer is dat volgens u gereedgekomen en kwam het antwoord uit Londen, dat men met die namen akkoord ging?

A. Dat is in April geweest. Met een aantal figuren heb ik, nadat zij waren aangewezen, zelf de bespreking gevoerd, maar ik heb dus aan generaal *Koot* de papieren, die ik had meegebracht, gezonden, want hij moest het in de allereerste plaats weten.

Ik heb aan de illegaliteit in Utrecht deze papieren gezonden; vervolgens heb ik aan de aangewezen hoofdcommissarissen en commissarissen deze papieren gegeven, deels zelf daarop een toelichting verstrekt en deels een toelichting doen geven. Eind April wist b.v. een man als *van der Zee* in Delft nog van niets. Ik heb hem toen bij mij aan huis de gegevens verstrekt. De heer *Neher* heeft aan Vertrouwensmannen, met name aan de heer *Bosch van Rosenthal*, laten weten, dat de heer *van Angeren* ontkende, dat ik enige opdracht had gekregen, waarop ik aan de heer *Bosch van Rosenthal* mijn telegrammen, die gewisseld waren, overlegde, waarbij de code-woorden afgesproken waren, waarop een voorstel gedaan is en waarop een antwoord gekomen is. Wanneer ik geen opdracht had gehad, dan zou men toch gezegd hebben: Waar heeft u het over? De heer *Bosch van Rosenthal* heeft mij half April laten komen en heeft mij gevraagd: Aan wie heb ik dat katje te danken? Waarop ik antwoordde: Dat is zo duidelijk als maar mogelijk is, dat hebt u aan mij te danken; als u de door Londen gemaakte regeling voor de overgangstijd onaanvaardbaar acht, dan meld ik dat aan de overzijde, omdat het anders bepaald een chaos wordt; wanneer er een bepaalde regeling is en men zich niet aan deze regeling aangepast heeft, doch er zelf een systeem op na houdt, komen er fatale botsingen.

84625. De **Voorzitter**: Kan dat geweest zijn het telegram van 12 April 1945 aan Vertrouwensmannen? Dit luidt als volgt:

„Aan VM Regeering bereikt mededeeling dat organisatie zou worden gehandhaafd, welke in strijd met K.B. 27 Sept. 1944 E 123 verordening mil. gezag. Dit is ontoelaatbaar en ongewenscht ook al omdat organisatie Zuiden conform K.B. werkt. Strikte wensch der Regeering alsnog instellen op wettelijke basis van art. 1 van genoemd K.B., waarvan tekst aan belanghebbenden door te geven. Hoe andere regeling in het leven geroepen volkomen raadsel, aangezien in deze geen verschil van inzicht in boezem der Regeering. Mr. Eindhoven kent opvatting ook wat uitvoering betreft precies. Verzoeken ontvangst van dit bericht te bevestigen. Tijdstip bedoeld in art. 2 Politiebepsluit E 123 komt voorshands nog niet aan de orde voor vaststelling einde.”

A. Dat is het; daarover ben ik onderhouden, aan wie de heer *Bosch van Rosenthal* dat te danken had.

84626. De **Voorzitter**: Dus toen de bevrijding kwam, kon Militair Gezag eigenlijk volstaan met in hun functie te bevestigen degenen, die op het ogenblik van de bevrijding krachtens die regeling waren opgetreden. Zo is het waarschijnlijk gegaan?

A. Ik heb die personen medegedeeld, dat de Regering besloten had hen daar tijdelijk neer te zetten: die personen zijn dus al meteen in de maand April voorbereidingen gaan treffen overeenkomstig dat

arrestatiebesluit en dat Staatsblad, zodat men, toen het Militair Gezag hier kwam, of liever al vóórdat het Militair Gezag hier kwam, is begonnen krachtens deze regeling te werken. Er was bij de politie een man, die in het algemeen met de arrestaties was belast, de centrale figuur van de politie; die had een „opposite-number" bij de illegaliteit.

Deze twee mensen hadden met elkaar in elke stad geconfereerd en dus kon men op het ogenblik van de bevrijding volgens het boekje aan de gang. De naam was een afkorting, maar die ben ik op het ogenblik kwijt. Waar het op aankwam, was, dat de oude regeling, zoals die door de Vertrouwensmannen naar beste weten en naar hun idee overeenkomstig het goedvinden van Londen was vastgesteld, in enkele weken was weggevaagd en dat men dus van het allereerste begin af heeft gewerkt volgens het systeem, dat de Regering in Londen wenste. Dat is dus voorbereid in die enkele weken tot de vijfde Mei.

84627. De **Voorzitter**: Dat is dus eigenlijk ontstaan door de uitnodiging van de andere kant aan u om over te komen?

A. Ja. Er was mij hier een paar keer gezegd: Zou u niet naar het zuiden gaan?, waarop ik heb gezegd: Ik ben bereid, maar ik wens een oproep te hebben. Ik ga op mijn leeftijd en met het oog op mijn gezin niet zonder een oproep zo maar eens een tochtje door de Duitse linies maken, maar als men zegt: Wij willen hem hier hebben, dan spreekt het vanzelf, dat dit voor mij een bevel is, en dan ga ik.

84628. De **Voorzitter**: Waar bent u overgegaan?

A. Van Sliedrecht in een kano naar Lage Zwaluwe.

84629. De **Voorzitter**: Dat was dus de veel gebruikte weg over de Nieuwe Merwede?

A. Ja, en over de Amer.

84630. De **Voorzitter**: U bent ongeveer half Februari weggegaan?

A. Op 12 Februari.

84631. De **Voorzitter**: Was er, voor zover u weet, vóórdat u wegging, nog helemaal geen telegramwisseling met de Regering over de vervulling van de politiefuncties geweest?

A. Daar weet ik niets van.

84632. De **Voorzitter**: Had u de indruk van niet?

A. Ik had de indruk van niet. Ik heb mij er alleen over verbaasd, dat het van de min of meer toevallige omstandigheid, dat ik in het zuiden was, heeft afgehangen, dat die-regeling hier kwam, en dat het *Staatsblad* van 27 September hier volkomen onbrkend was. terwijl er toch wel meer mensen overgingen.

84633. De **Voorzitter**: Hebt u van de heer *Tenkink* niet gehoord, dat hij met deze zaken bezig was, toen u wegging?

A. Dat heb ik niet gehoord. Misschien was hij er mee bezig, maar dat heeft hij mij niet gezegd.

84631. De **Voorzitter**: Wist hij, dat u met dat doel wegging?

A. Niet speciaal met dat doel. Hij wist, dat ik wegging met het oog op de overgang van bezetting naar bevrijding in het algemeen.

84635. De **Voorzitter**: Maar toch zeker op justitieel en politieel gebied?

A. Ja, op het gebied van de ordehandhaving.

84636. De **Voorzitter**: Wij hebben de heer *Tenkink* nog niet gehoord, maar ik zou op het eerste gezicht zeggen, dat hij, als hij, voordat u wegging, al bepaalde dingen door een telegramwisseling met de Regering had tot stand gebracht, toen hij hoorde, dat u voor dat doel wegging, u daarvan wel op de hoogte zou hebben gesteld.

A. Ik had er al eerder over gesproken, of het niet wenselijk was, dat ik naar de overkant ging, omdat de regeling, zoals die door Vertrouwensmannen was getroffen, naar mijn overtuiging onmogelijk efficiënt kon werken.

84637. De **Voorzitter**: Hoe kende u die regeling? Via de heer *Tenkink*?

A. Ja, via de heer *Tenkink* en via de heer *van Thiel*, die bij mij geweest zijn om te vragen, of ik daarbij wilde assisteren.

Toen heb ik gevraagd: Hoe ziet de regeling er uit? Ik heb die regeling gezien en vond haar bijzonder onbruikbaar in tijden van nood.

84638. De **Voorzitter**: Welk bezwaar had die regeling in uw ogen?

A. Die regeling had het bezwaar, dat er twee kapiteins op het schip waren — die bevelsbevoegdheden moesten in handen van één instantie zijn —, dat elke belangrijke maatregel moest worden getekend door de secretaris-generaal van Justitie en de gemachtigde van Binnenlandse Zaken. Justitie en Binnenlandse Zaken hadden altijd met elkaar overhoop gelegen.

84639. De **Voorzitter**: Dat was de regeling van de Centrale Dienst van de Politie, die als een interdepartementaal orgaan gedacht was?

A. Juist. Daarop slaat ook het telegram, dat luidde, dat die regeling in Londen volslagen onbekend was en dat men er dus ook niet mee akkoord ging. Dat men in zo'n overgangstoestand voor alles twee handtekeningen moest halen, was in strijd met alle regelen van de kunst. Ik had een reis naar het zuiden al aan de heer *Trnkink* voorgesteld. Hij heeft toen gezegd, dat de Vertrouwensmannen daar in geen enkele noodzaak zagen. Daarvan heb ik dus afgezien tot ik een verzoek van de Prins kreeg om naar het zuiden te gaan. De heer *Tenkink* wist dus, dat ik met deze plannen al lang rond liep. Ik heb hem op een gegeven moment gezegd: Ik heb een verzoek gekregen, dus ik ga nu.

84640. De **Voorzitter**: Wat u daarna hebt gedaan, hebt u echter wel in overleg met de heer *Tenkink* gedaan?

A. Alles.

84641. De **Voorzitter**: Ook de uitwerking?

A. Ja. Om hem alle eer te bewijzen, heb ik alle mededelingen gedaan namens de heer *Tenkink*. Ik heb dus alle mededelingen, mijnheer *Jansen* gaat daar en mijnheer *Pietersen* gaat daar zitten, namens de heer *Tenkink* gedaan, terwijl het telegram rechtstreeks bij mij was gekomen.

84642. De **Voorzitter**: Hebt u daarbij geen moeilijkheden gehad? Is dat in het algemeen door de betrokkenen aanvaard?

A. Er zullen mensen zijn geweest, die zich dat hebben aangetrokken, omdat zij meenden, dat zij er meer voor in aanmerking kwamen dan de aangewezenen, maar de betrokkenen hebben zich er allen toe bereid verklaard, toen zij wisten, dat het was een Regeringsbeslissing niet van hier maar van Londen uit, hetgeen ik hun heb medegedeeld.

84643. De **Voorzitter**: U vertelde, dat de heer *van der Zee* te Delft het einde April nog niet wist. Was het echter op de dag der bevrijding geheel rond?

A. Ik heb niet gehoord, dat het heeft gestagneerd, omdat iedereen was ingeschakeld en wist met wie hij moest werken. Ik heb met de illegaliteit van Rotterdam clandestien nog een lang telefonisch gesprek gehad om te bevestigen, dat dit de wens was van Londen en van niemand anders.

84644. De **Voorzitter**: Hebt u met de mensen ook besproken, hoe het moest gaan met de zuivering? U had immers ook het Zuiveringsbesluit bij u.

A. Ik had uitsluitend bij mij wat op de ordehandhaving en de arrestatie betrekking had en die vier fasen, eerst dus de illegaliteit met de politie er bij, daarna hoe langer hoe meer politie en tenslotte alleen de politie.

84645. De **Voorzitter**: Maar de politiechefs in de verschillende plaatsen moesten het eerste uur, dat zij daar gingen zitten, uitmaken: die en die komen voorlopig niet terug of die en die rekenen wij in.

A. Er waren automatische arrestatielijsten daarbij: die en die soort van mensen automatisch arresteren, bepaalde categorieën overgeven aan de Engelsen, de anderen zelf houden.

De **Voorzitter**: Dat bedoelde ik.

A. Dat was geen zuivering, dat was arrestatie. Onder de bijlagen waren lijsten, waaruit men precies kon zien wie gearresteerd moesten worden en wie men aan anderen moest overdragen. Dat arrestatiebesluit met alle bijlagen is er natuurlijk nog.

84646. De **Voorzitter**: Het is dus in feite zo gelopen, dat men ten tijde van de bevrijding door op deze wijze de bokken van de schapen te scheiden in zeer korte tijd in elke plaats een redelijke zuivering van het politiekorps heeft gekregen.

A. Dat was klaar op het ogenblik van de bevrijding. Althans in het westen, niet in het oosten. Daar had ik niet kunnen komen. Tot aan de Grebbelinie was dit in alle gemeenten voor elkaar.

84647. De **Voorzitter**: Dat hadden waarschijnlijk de door u aangewezen plaatselijke chefs ieder in hun eigen ressort gedaan?

A. Ja!

84648. De **Voorzitter**: U heeft er zich niet mee bemoeid, hoe dat verder uitgewerkt is?

A. Ik heb de gegevens verstrekt: in sommige gemeenten, die ik bereiken kon, den Haag, Rotterdam, Schiedam, Delft b.v., en naar ik meen ook Leiden, heb ik deze regeling mondeling toegelicht; Rotterdam heeft de voor Dordrecht aangewezen man weer bij zich gehad en heeft hem op dit punt ingelicht. Den Haag heeft Voorburg en Wasse-naar ingelicht, enz. De aangewezen personen hebben dus alle punten voorbereid, wat de illegaliteit betreft, zodat op het ogenblik van de bevrijding de machine automatisch in werking kon treden. Met de man, die in den Haag het hoofd van de arrestatiegroep van de politie was, heb ik het zeer uitvoerig besproken; van deze weet ik, dat het kant en klaar was; zij hadden de huizen aangewezen, waar die mensen ondergebracht zouden worden.

84619. De **Voorzitter**: Hoe lang heeft die eerste phase in feite geduurd?

A. Dat weet ik niet. Dat is bijzondere rechtspleging.

84650. De **Voorzitter**: Heeft u zelf in dit verband nog iets mede te delen? Of heeft u hiermede een volledig overzicht van deze zaak gegeven?

A. Er zijn in het zuiden natuurlijk talloze besprekingen op dit gebied geweest, maar het overzicht, dat ik u gegeven heb, is wel volledig.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen en sluit ik het verhoor.

L. EINTHOVEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

POSTHUMUS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 14 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter en de Kort en Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

WILLEM VOGT,
oud 62 jaar, wonende te Blaricum,
directeur van de A.V.R.O.

Hij legt de eed af als getuige.

84777. De **Voorzitter**: De commissie zou het op prijs stellen van u te vernemen wat er zich na de bevrijding in 1945 heeft voorgedaan met de radio, in het bijzonder voor zover u het zelf hebt meegemaakt. Zou u ons daarvan een resumé kunnen geven?

A. U bedoelt onmiddellijk na de bevrijding of ook daarvóór?

De **Voorzitter**: Misschien is het, om de zaak in het juiste kader te zetten, wel goed, dat u ook iets zegt over de voorbereidingen, die tijdens de bezetting hebben plaats gevonden.

A. Uit de aard der zaak hoort u dit verhaal ook uit de mond van mijn collega's; ik zal het dus niet heel lang maken.

Wij hadden van pl.m. 1943 af de hoofden bij elkaar gestoken -- d.w.z. de vroegere omroepers -- om te beramen wat wij zouden doen na de bevrijding. Daarvoor zijn verschillende conferenties gehouden in Hilversum en elders en geleidelijk namen meer gestalten aan de denkbeelden, die wij hadden over de samenwerking tussen de verschillende omroepverenigingen na de bevrijding, die vóór de bevrijding al op natuurlijke wijze ontstaan was en die wij in dezelfde lijn na de bevrijding in ruimer mate hoopten voort te zetten. Van het contact met de collega's kwam contact met de min of meer ondergrondse officiële instanties, met name de tegenwoordige directeur-generaal der P.T.T. *Neher*, ook de oud-directeur-generaal *Damme* en tenslotte via deze met prof. *Oranje*. Deze scheen ons uit de altijd ietwat duistere informaties, die men in de bezettingstijd kon krijgen, de van Regeringswege aangewezen commissaris, die de radio-omroep ter zijde zou staan in het tijdvak na de bevrijding. Wij hebben toen dus contact met de heer *Oranje* gekregen en uit de aard der zaak ook diens oordeel moeten aanhoren over de wijze, waarop de omroep na de bevrijding uit de handen der bezetters zou worden overgenomen.

84778. De **Voorzitter**: Kunt u zich nog herinneren, wanneer dat contact met prof. *Oranje* voor het eerst is tot stand gekomen?

A. Dat zal enige maanden vóór Dolle Dinsdag geweest zijn.

84779. De **Voorzitter**: Dus in het voorjaar of de zomer van 1944?

A. Ja. Ik herinner mij, dat wij op Dolle Dinsdag uiteengegaan zijn, toen bekend werd, dat de dingen niet zo fraai zouden lopen als wij toen dachten. Toen waren wij al geruime tijd met prof. *Oranje* in contact geweest. En zo zijn wij eigenlijk gekomen aan het ogenblik van de bevrijding.

84780. De **Voorzitter**: D.w.z., toen is er, als ik het goed begrepen heb, een orgaan geschapen, een federatiebestuur.

A. Ja, de federatie van omroepverenigingen is gesticht ten huize van pastoor *Wiegerinck* in Utrecht. Wij vergaderden veel in de pastorie van de deken van Utrecht, *Wiegerinck*. Daar is in bijzijn van prof. *Oranje* en de heer *Neher* de federatie van omroepverenigingen formeel gesticht, hoewel het van tevoren te mijnen huize in Blaricum al was geschied.

84781. De **Voorzitter**: Wat was nu de leidende gedachte, welke men zich voorstelde bij het werk na de bevrijding te volgen?

A. Er waren twee gedachten. De ene was toegespitst op: wat zullen wij concreet doen bij de bevrijding, hoe zullen wij weer bezit nemen van onze eigendommen. De ander betrof de wijze, waarop wij samen zouden werken, wanneer de bevrijding voltooid was. Daarvoor was een schema gemaakt. Daarin had ieder zijn taak gekregen. Ik weet niet, of u het boekje kent, dat ik daarover heb gepleegd. Daarin staan alle bijzonderheden, ook chronologisch, vermeld.

84782. De **Voorzitter**: Er was in elk geval gedacht aan een zekere vorm van samenwerking?

A. Ja. Daaromtrent hadden wij overeenstemming bereikt met prof. *Oranje*, in wie wij meenden te mogen zien de vertrouwensman van de Regering. Wij konden niet precies uitvissen hoe die contacten waren, maar prof. *Oranje*, gesteund door het gezag van de heer *Neher*, die wij kenden, en de heer *Damme*, mochten wij beschouwen als te zijn de vertrouwensman van de Regering en met hem hebben wij alle voorbereidingen getroffen. Er waren enkele punten, die prof. *Oranje* anders wilde dan wij. Ten opzichte van sommige punten hebben wij toegegeven en ten opzichte van andere hebben wij hem bewogen onze zienswijze te volgen. De zaak was kant en klaar, als de dag van de bevrijding maar kwam, en dan had ieder zijn taak.

Daarna volgde dan de bevrijding, die de eerste dagen volgens program verliep, want zonder veel moeite konden wij ons weer meester maken van de onderscheidene studio's en daar ook een proclamatie of bekendmaking openbaar maken, waarin wij mededeelden, dat wij het gezag weer in handen hadden genomen, hetgeen voor 90 pct. van het personeel geen wonder was, omdat men ons als oud-bestuurders van de radio-omroep kende. En toen is op, naar ik meen, 8 Mei alles ondersteboven gegooid en hebben wij de grote farce beleefd van de Binnenlandse Strijdkrachten en het Militair Gezag.

84783. De **Voorzitter**: Is u bij die gebeurtenissen tegenwoordig geweest?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dan is het wel goed, dat u vertelt, hoe zich dat achtereenvolgens heeft toegedragen.

A. De eerste dagen ging alles normaal en konden wij ons bezighouden met het in orde brengen van de studio's. Wij konden niet aanstonds uitzenden, omdat er geen electriciteit was. Wij konden dus de studio's niet inschakelen aan de zender. De uitzendingen uit Eindhoven gingen dus nog door. Maar u begrijpt, er was heel veel te doen en heel veel te organiseren. Dat ging die eerste dagen in de beste harmonie. Wij kregen veel bezoek van geallieerde militairen, Canadese eenheden. Zij wilden weten wat de ervaringen met de radio in oorlogstijd waren geweest. Er kwamen ook vele geuniformde reporters. Er werden ook zekere formaliteiten verricht, zoals het onderzoek naar eventueel nog aanwezige booby-traps in de studio's, enz. En er arriveerde een Canadese wacht in de A.V.R.O.-studio. Aan de andere studio's werden soortgelijke wachten aangeboden, maar b.v. in de K.R.O.-studio -- ik ben er zelf bij geweest -- zeide de commandant van de wacht -- wij hadden zelf een bewaking aangesteld; dat was een onderdeel van onze organisatie -- Het lijkt mij niet nodig, dat ik daar nog een wacht zet, het is voldoende, als u weet waar mijn hoofdkwartier is. In de A.V.R.O.-studio werd echter een peloton van een man of 12 onder een tweede-luitenant neergezet om de studio te bewaken. De 5de, 6de en 7de Mei ging het nog prachtig, in die zin, dat het op de 6de of 7de Mei al begon te rommelen. Toen verscheen het hoofd van de sectie Radio van het Militair Gezag, de reserve-majoor *van den Broek*, die ons vertelde, dat alles, wat wij hadden gedaan, in strijd met zijn instructies was, dat het papier, waarin wij ons gezag hadden aangekondigd, verwijderd

moest worden, dat de studio's gevorderd moesten worden, enfin, wij duikelden van een volmaakt geordende, kalme en normale toestand in de grootst mogelijke herrie. Er werden conferenties gehouden, waar alle omroepverenigingen bij vertegenwoordigd waren, ook enkele figuren, die zich naderhand hebben teruggetrokken, zoals pastoor *Kaarsgaren*, omdat er toen van de K.R.O. niemand beschikbaar was. Wij hebben toen de vertegenwoordiger van het Militair Gezag bezworen: Laat de toestand, zoals hij is; waarom zoudt gij die geordende toestand in de war sturen, loopt het soms niet goed? Maar majoor *van den Broek* was niet te vermurwen en beriep zich op de instructies, die hij van de Regering had ontvangen. Ik heb deze instructies intussen nooit letterlijk horen voorlezen. Wij hebben gezegd: zelfs indien gij instructies hebt, doch gij vindt een toestand, die niet met de instructies in overeenstemming is, want uw instructies passen op chaos en anarchie, en gij vindt hier orde en regelmaat en mensen, die ervaring en rechten hebben, waarom zoudt gij dan niet terugkeren tot uw opdrachtgever en zeggen: ik vind iets geheel anders dan ik gedacht heb, hier is geen plaats voor een optreden van het Militair Gezag anders dan zuiver formeel. Maar niets baatte. Ik vertel dit alles niet als een naklacht, want de verhoudingen, die destijds toegespitst waren, zijn later volkomen duidelijk geworden, zodat wij daaraan alleen een humoristische herinnering van veel vertoont hebben, maar de persoonlijke verhoudingen hebben cjaaronder niet geleeden. Ik zeg dit dus niet om te doen uitkomen, dat er nog wrok is.

Wij hebben nooit gehoord, hoe de instructies luiden. Wij hebben de heer *van den Broek* dus bezworen: vergewis u van het standpunt van uw chef. Wij hebben allen gedacht, dat dit zou gebeuren op de 9de of 10de Mei. Op de 8ste Mei bleek uit enige symptomen, dat men een of andere coup d'état voorbereide om de studio's in bezit te nemen. Wij hadden een bescheiden mate van *intelligence service* en ik vermoedde, dat men ons op de een of andere wijze, wanneer wij de studio's zouden verlaten, de toegang daartoe zou ontzeggen. Van 's middags vier uur af ben ik in de studio gebleven en tegen mijn gewoonte in, want mijn aanwezigheid was 's avonds niet noodzakelijk, omdat wij niet uitzonden, heb ik toebereidselen gemaakt om in de studio te blijven slapen, omdat ik dacht: als ik er uitgezet word, wil ik er spectaculair uitgezet worden. Ik heb toen de heren *Broeks* en *van Dijk* gevraagd te komen.

De heer *van Dijk* van de N.C.R.V. is gekomen evenals de heer *de Jong*, ook van die vereniging. Ik had ook de heer *Oranje* gaarne gezien, maar die kon niet; dus waarschuwde ik zijn plaatsvervanger, zijn secretaris, de heer *Schouten*. Om plm. 7 uur 's avonds arriveerde een detachement van de B.S. Deze was ook anderszins al ten tonele verschenen, want wij hadden ons niet weinig vermaakt toen wij — en daarmee wordt de hele onbenulligheid van de B.S., althans in Hilversum, geïllustreerd — dit vodge kregen, dat ik u hierbij overhandig. Dit is nog altijd een lachsucces bij de radio.

84784. De **Voorzitter**: Dit is een papier met stempels o.a. van de plaatselijke commandant en het luidt:

„Meneer,

Het Nederlandsch Militair Gezag gelast mij u op te dragen alle sleutels van de studio's A.V.R.O. benevens de bij de sleutels behorende kenteekeningen alsmede de hoofdsleutel en looper aan mij af te geven.

Ik verzoek u deze sleutels vóór vanavond 8 uur aan mijn hoofdkwartier hotel Gooiland af te leveren."

Daaronder staat dan nog aangetekend:

„Ontvangen te 18.40 van *J. Haverlag*, ord. 9 Mei 1945."

A. Dat was dus de dag na het drama van 8 Mei (ik moet enig voorbehoud maken wat de datum betreft).

Toen arriveerde dus de wacht van de B.S., vrij humoristisch; er waren ook oud-A.V.R.O.-muzikanten onder. Die kwam de studio bezetten. Ik heb mij begeven naar de Canadese commandant en hem gevraagd: Wat doen wij met de B.S.? Hij zat er aanvankelijk mee, maar vroeg mij de B.S. toe te spreken en te vragen of ze buiten wilden waken. Daardoor werd een rabarbergeroep ontketend, want dat was niet de bedoeling, maar men ging naar buiten en er ontspon zich tussen de commandant van de B.S. en die van de Canadese wacht een debat — buiten dus — over de vraag wie nu eigenlijk die volmaakt rustige studio moest bewaken. Dat eindigde met de beslissing van de Canadese commandant om mij te verzoeken mij te begeven naar zijn chef om hem dit probleem voor te leggen. Aangezien ik al reden had te vermoeden, dat, als ik de studio verliet, ik er niet meer inkwam, heb ik mij bereid verklaard, onder voorwaarde, dat ik een gewapende schildwacht meekreeg, opdat ik weer in de studio kon terugkeren.

Dat werd toegestaan. Wij zijn toen naar de chef gegaan, aan wie ik heb uiteengezet, dat het volslagen overbodig was, dat iemand ons bewaakte. Het is geëindigd met het vertrek van de B.S., terwijl de commandant zeide, dat hij contact zou opnemen met hogere leiding der Binnenlandse Strijdkrachten. Daarna kregen wij een ogenblik respijt, totdat verscheen — het was inmiddels duister geworden; het was begin Mei, dus het zal toen 9 uur of half tien zijn geweest — er was geen ander licht — werd ons, d.w.z. de heren *van Dijk*, *Schouten*, *de Jong* en mij, bevolen de studio's te verlaten. Dat bevel werd gegeven door de Canadese commandant, daartoe gelast door de hoger in rang zijnde Nederlandse majoor *van den Broek*. De heer *Schouten* heeft tevergeefs zijn machtiging van prof. *Oranje* getoond. Hij legitimeerde zich met allerlei stukken, die hij bij zich had van prof. *Oranje*. Niets baatte. Wij werden er — u vergeve mij, dat ik het wat dramatisch zeg — op de punt van de bajonet uitgezet. Aangezien wij de uitzetting voorzien hadden, hadden wij prof. *Oranje* gevraagd onmiddellijk in te grijpen en de volgende dag is er een afgezant gekomen van Minister *Beel*. Dat was de tegenwoordige prof. *Brugmans*, destijds kapitein van het Militair Gezag. Wat in het daarop gevolgde onderhoud precies besproken is, weet ik niet, maar wij waren de volgende dag vóór 12 uur weer in de studio's. Het was toen ongedaan gemaakt.

Daarna — dat was niet te voorkomen — werd het beheer over de radio in handen van het Militair Gezag gelegd. Van onze voorbereiding kwam daardoor niets terecht. Wij werden ter zijde geschoven. Wij mochten alleen in de studio's zijn, omdat men toegaf, dat deze ons eigendom waren en er geen reden was om de eigenaars uit hun bezit te weren.

84785. De **Voorzitter**: U sprak over die conferenties bij kaarslicht met de heer *van den Broek* in de loop van die avond, welke conferenties dan besloten zijn met de uitzetting. Heeft de heer *van den Broek* nog duidelijk gemaakt, waarom hij tot de vordering overging?

A. Er kwam niet anders dan de talloze malen gegeven verzekering, dat zijn opdracht luidde de studio's in bezit te nemen en de Nederlandse radio te bedrijven.

84786. De **Voorzitter**: En wat werd daar van de kant van de heren van de radio tegenover gesteld?

A. Wij hebben herhaaldelijk verzekerd, dat wij er uiterst verbaasd over waren, dat een dergelijk optreden van de kant der Regering te Londen was gelast, omdat wij alle reden hadden om aan te nemen, dat prof. *Oranje* de vertrouwensman van die zelfde Regering in Londen was, en dat, al mochten wij dan misschien, in welk opzicht ook, verdacht zijn gemaakt in Londen, de onverdachtigheid van prof. *Oranje* toch boven iedere twijfel verheven was en tenslotte, dat meri later zou kunnen uitzoeken, of er werkelijk een blaam op onze reputatie rustte.

84787. De **Voorzitter**: Het betoog van de heren van de radio tegenover de heer *van den Broek* kwam dus hier op neer: voordat gij tot zulke maatregelen overgaat, versta u met prof. *Oranje*? Dat was dus eigenlijk de redenering, die er tegenover gesteld werd?

A. Ja. U veroorlove mij daaraan nog toe te voegen, dat die verwijzing naar prof. *Oranje* bitter weinig indruk maakte op de majoor van het Militair Gezag. De papieren van prof. *Oranje* stonden bij hem niet hoog genoteerd! Wij hebben gezegd: Wend u dan tot uw lastgevers in Eindhoven. Daar bevonden zich de heren *van Boeyen* en *Gerbrandy*, daar bevond zich de Regering.

De **Voorzitter**: Minister *Beel*. De heer *van Boeyen* was geen Minister meer.

A. Inderdaad, Minister *Beel*.

84788. De **Voorzitter**: En daar is de heer *van den Broek* ook niet in getreden?

A. Neen.

84789. De **Voorzitter**: De heer *van den Broek* sprak over het vorderen van de studio's. U sprak over een bezetting. Dat gaat in de regel samen. Maar die bezetting is op een gegeven ogenblik, spoedig daarna, opgeheven, zoals u hebt medegedeeld. De studio's werden niet meer bezet. Maar de zeggenschap van de eigenaren was weg,

want het Militair Gezag exploiteerde de radio. Bleef nu de voorde- ring als zodanig bestaan?

A. Ik zou er de voorkeur aan geven te zeggen, dat de bezetting bleef bestaan.

84790. **De Voorzitter:** Ik dacht, dat u zei, dat de volgende dag de bezetting was verdwenen en u kon terugkomen.

A. Op 8 Mei werden de studio's overgenomen door het Militair Gezag. Dit werd de volgende dag op last van de Regering verzacht in die zin, dat degenen, die er uitgezet waren, er in mochten komen, maar wij hadden niets te zeggen en te bevelen, dus de bezetting bleef. Er werd geen nota genomen van wat er voorbereid was. Men effectueerde een toestand, die men zich in Londen als nodig had verbeeld, een toestand, die echter niet op de werkelijkheid sloeg, want alles was even geregeld en rustig.

84791. **De Voorzitter:** Hoe is het toen verder gelopen?

A. Daarna is het drama gekomen van de talloze besluite- loosheden van de Regering over de vraag hoe nu de gedaante van het omroepbestel na de bevrijding zou moeten zijn. Prof. Oranje zette natuurlijk uiteen, wat wij ons hadden voorgesteld, gaf daaraan zijn gezag en instemming. Later kwamen wij ons dan verslag doen en deelde mede, dat ons schema door de Regering niet kon worden aanvaard, niaar dat een daarop lijkende situatie, die in menig op- zicht wel principieel en fundamenteel verschilde, maar ons toch het feitelijk gezag gaf, gekozen moest worden in plaats van hetgeen wij hadden voorbereid. De datum, die daarvoor was gesteld, werd geleidelijk verschoven. Er kwam steeds wat tussen, zodat het tegen het einde van het jaar was, voordat er iets van terecht kwam. In- tussen namen wij alle noodzakelijke maatregelen. Wij lieten „De Radiobode" weer verschijnen. Er kwam onmiddellijk een telegram van het Militair Gezag „te velde", dat men ons papier zou ont- houden. De „Radiobode" werd daarmee getorpedeerd. Overal doken krachten op, die het er op gezet hadden te verhinderen, dat de oude omroepverenigingen haar taak weer zouden opnemen. Deze moest in handen blijven van het Militair Gezag.

84792. **De Voorzitter:** Er is nog een fase tussen, waarover u niet gesproken hebt. Er is nog een bespreking te Hilversum geweest tussen de Ministers Schermerhorn, van der Leeuw en Beel enerzijds en prof. Oranje anderzijds, die geëindigd is met het ontslag van prof. Oranje. Hebt u daar nog iets van meegemaakt?

A. Ja zeker, daar ben ik bij geweest, maar het sluit aan op het verhaal, dat ik u doe.

84793. **De Voorzitter:** Ja, maar dat was een aantal weken later.

A. De juiste datum kunt u vinden in het boekje van mijn hand.

84794. **De Voorzitter:** Het Kabinet-Schermerhorn is pas opge- treden 24 Juni 1945.

A. Juist, maar ik heb het gehad over hetgeen gebeurd is tussen S Mei en 24 Juni, want toen hadden wij te maken met Minister Beel, die de radio voor zijn rekening had. Het Kabinet-Schermerhorn was toen nog niet opgetreden. Toen dit Kabinet optrad en professor van der Leeuw, de Minister van Onderwijs, met de radio werd belast, werd de zaak opnieuw uitgesteld, totdat de Minister-President zelf op de zoveelste Juli bij ons in de A.V.R.O.-studio is gekomen, vooraf aangekondigd. Wij waren ontboden om 11 uur. Pas om kwart voor drie kregen wij iets van de Minister te zien. Al die tijd heeft hij in de directiekamer geconfereerd met Minister van der Leeuw, de heer Brugmans, prof. Oranje en, naar ik meen, mr. Prinsens.

84795. **De Voorzitter:** Is de heer Schouten ook bij dat gesprek aanwezig geweest?

A. Bij mijn weten niet. Ik geloof, dat hij bij ons was in de anti- chambre, toen wij speculeerden wat er in zo'n langdurig gesprek ge- brouwen zou worden. Als een gesprek van zo hoog geplaatsten lang duurt, brouwt het meestal niet veel goeds en dat bleek ook hier zo te zijn. Het was ten 2.45 uur een dramatisch binnentreden in ons midden van prof. Oranje en prof. Schermerhorn, waarbij de laatste niet de moeite nam het gezelschap te begroeten, maar het ietwat neus- ophalend bekeek. Prof. Schermerhorn nam althans een voor ons aller- griendste houding aan en zeide, dat, wat men daar uitgebreed had, in de conferentie wel niet in de smaak zou vallen van de heren, die hier wachtten, want dat hij gemeend had geheel anders te moeten

beslissen dan door prof. Oranje was voorgesteld. Hij moest er bij- voegen, dat de meningsverschillen met prof. Oranje zo diep waren, dat hij gemeend had prof. Oranje van zijn taak te moeten ontheffen.

84796. **De Voorzitter:** Was de formulering duidelijk zo, dat het initiatief daartoe was uitgegaan van de Regering en niet van prof. Oranje? **Het was ook mogelijk geweest, dat deze aanleiding had ge- vonden zijn ontslag te vragen.**

A. Ik ben niet bij het onderhoud van de Ministers geweest, maar ik herinner mij zeer goed wat de heer Schermerhorn zeide. Er was niet de minste twijfel over, of de heer Schermerhorn had op staande voet in de hitte der discussies prof. Oranje ontslagen en dat trof ons geweldig, omdat wij alle vertrouwen in hem en achting voor hem hadden; wij verloren in hem onze aanvoerder en voelden ons toen wel het verst achteruit.

84797. **De Voorzitter:** Hebt u van prof. Oranje nog wel eens ge- hoord wat de inhoud van dat langdurige gesprek is geweest?

A. Ja. Hij is vrij kort daarop ernstig ziek geworden, zodat hij het contact wel verloren hebben, maar hij heeft zich herhaaldelijk tegenover mij bitter uitgelaten over de bejegening, die hij daar van de heren van der Leeuw en Schermerhorn had ontvangen. Ik kon wel merken, dat hij daardoor zeer gegriefd was en niet zou nalaten daarvan te doen blijken bij een voorkomende gelegenheid.

84798. **De Voorzitter:** Maar een gedetailleerd overzicht van de conferentie en de punten van tegenstelling heeft hij dus niet gegeven?

A. Neen, maar dat was voor ons niet nodig. Het ging er nu eenmaal om: Schermerhorn was de woedende vernieuwer; die wilde al het oude afbreken en vergeten en ook op omroepgebied met iets volslagen nieuws beginnen en dat wilde Oranje niet. Die kende ons uit het verleden, want hij was vroeger bij Philips geweest; hij kende de positie en de waarde van de omroepverenigingen en wist wat daarvan behouden behoorde te blijven. Schermerhorn was de mani- festatie van wat men later noemde „de doorbraak", de wildeman, die met ruwe stappen door een porceleinwinkel liep en alles om- gooide.

Hij had nergens verstand van, hij apprecieerde geen enkele waarde, was voor geen enkel argument ontvankelijk en (laat ik het maar eerlijk zeggen) volgde zijn eigen stijve kop.

84799. **De Voorzitter:** Dat andere standpunt was dus, als ik het goed begrijp, de gedachte van een algemene omroep?

A. Ja.

84800. **De Voorzitter:** Dat was dus de tegenstelling?

A. Ja. En natuurlijk leefden de uit Engeland gekomen heren ook in de illusie: met die omroepverenigingen — die zwart gemaakt waren — en de personen van die omroepverenigingen moet worden afgerekend. Het was heel vervelend, dat die heren van de omroep- verenigingen daar waren!

84801. **De Voorzitter:** Kunt u aangeven wat de leidende gedachte van majoor van den Broek was? Was er bij hem ook die drang om te komen tot een algemene omroep en te breken met de organisatie, die in het verleden had bestaan, of ging het hem meer om de ge- dachte: In de bestaande toestand behoort de radio nu eenmaal onder het Militair Gezag, ik ben vertegenwoordiger van het Militair Gezag, dus ik zorg er voor, dat ik op die manier de radio exploiteer, de lijn van Herrijzend Nederland doortrek, bij wijze van spreken. Het een heeft een politiek accent en betreft de algemene opvatting, welke men heeft ten aanzien van de ontwikkeling op radiogebied in de toekomst, terwijl de andere redenering meer is afgestemd op de situatie, zoals deze op dat ogenblik was en waarin het Militair Gezag nu eenmaal die bevoegdheden had. Hoe lag dit bij majoor van den Broek?

A. Ik kan uiteraard alleen mijn indruk weergeven. Die indruk is deze: de heer van den Broek was van huis uit journalist, internationaal journalist; hij is buitenlands correspondent geweest van bladen, althans van „De Telegraaf"; hij was in Engeland gegrepen door de gedachte: wanneer wij naar Nederland terugkeren, zal het met al die verdeeld- heid van vroeger, wat men dan „hokjesgeest" noemde, uit zijn; hij was een waardevol en bekwaam medewerker geweest van Radio Oranje en was daar geboeid geraakt door het radiobedrijf, zodat, toen er een afgevaardigde naar Nederland moest om de radio van Londen over te brengen naar Nederland, het vanzelf sprak, dat hij daarvoor werd aangewezen. Hij, die met een grote ambitie dat radio-

werk deed, was stellig geladen met het verlangen, om niet te spreken van ideaal, om de radio, die vroeger versnipperd was over omroepverenigingen en in Londen zwart was afgeschilderd, in de nieuwe geest van Londen in Nederland over te planten en daarvan de leiding te nemen. Dat was stellig zijn ambitie. Die ambitie werd niet weinig gesteund door de opdracht: die omroepverenigingen moet u volledig aan de kant zetten. Dat heeft hij ook gedaan. Maar er was stellig iets van beide elementen in zijn optreden terug te vinden. Hij is nu directeur van de Wereldomroep. Hij vindt radio een aantrekkelijk werk. Het is stellig zijn ambitie. Hij heeft gedacht — en in het licht van de stemmingen en illusies van 1945 is dat volkomen begrijpelijk —: „Nu beginnen wij een nieuw radioleven in Nederland, alles één, alles verenigd en ik de baas!”

84802. De heer **Koersen**: U sprak zojuist over die bijeenkomst, waar ook prof. *van der Leeuw* en dr. *Brugmans* tegenwoordig waren. Hebben zij aan de discussie deelgenomen, of heeft alleen prof. *Schermerhorn* het woord gevoerd?

A. De heer *Schermerhorn* alleen heeft tot ons gesproken. Hij heeft zich daartoe toegemaakt uit de conferentie en heeft gezegd: er gebeurt niets en prof. *Oranje* ligt er uit.

84803. De **Voorzitter**: Heeft het daarna lang geduurd, voordat er enige tekening in de situatie kwam?

A. Eerst tegen het einde van het jaar is dat gebrekkige en zielige lichaam „Radio Nederland in Overgangstijd” gesticht, waarbij een scheiding werd gemaakt tussen het voorbereiden en het uitvoeren van de programma's. De omroepverenigingen bereidden de programma's voor en de stichting „Radio Nederland in Overgangstijd” voerde de programma's uit, wat natuurlijk van begin af aan voor iedere vakman een absurditeit was. Dit is zo nauw aan elkaar gekoppeld, dat het onzin is daarin een scheiding te maken. Maar dat waren de instructies. Maar hoewel die organisatievorm ons heel weinig aanstond, was het voor lieden, die toch al zulke slechte stellingen innamen, wijs tenminste een paar loopgraven te heroveren, maar niet het grimmige voornemen ook de rest van de stellingen later te nemen, wat ons ook gelukt is.

Ik weet niet, of u mij veroorlooft zover te gaan, dat ik er ook nog enige persoonlijke ervaringen bij betrek, want het is u natuurlijk niet onbekend gebleven, dat ik daarbij zeer nare ervaringen heb opgedaan.

De **Voorzitter**: Als u daar iets van wilt zeggen, kunt u dat doen.

A. Ik moge eerst even overleggen een stukje uit de *Handelingen* van de Tweede Kamer. U houde mij ten goede, Mijnheer de Voorzitter, dat ik mij kan voorstellen, dat u zegt: het hoort hier niet thuis, maar het is een deel van het Regeringsbeleid na de bevrijding.

84804. De **Voorzitter**: Dit stukje uit de *Handelingen* van de Tweede Kamer heeft betrekking op een vergadering van 22 Januari 1946. Dat ligt formeel buiten de termijn, waarover ons onderzoek zich uitstrekt, zijnde 20 November 1945, maar aan de andere kant zie ik, dat Minister *van der Leeuw* verwijst naar feiten, die in de daarvoor liggende maanden hebben plaats gevonden. Wij zullen daarom niet te formalistisch zijn en u de gelegenheid geven te zeggen, wat u meent, dat gezegd moet worden.

A. Ik zou willen zeggen, dat Minister *van der Leeuw* een volledig verkeerde voorstelling van zaken in de Tweede Kamer heeft gegeven, omdat het allerwonderlijkst zou zijn, dat een directeur van een omroep, die in zijn rechten is hersteld, want het ging over de eerste dag, waarop wij weer zelfstandig in de ether verschenen, zij het onder het regime van „Radio Nederland in Overgangstijd”, achter de rug van zijn omroeper om, voor de microfoon zou plaats nemen om gauw een paar woorden te spreken. Daarom alleen is deze voorstelling van zaken al absurd.

Bovendien wordt er in gesproken van „tegen een gedane belofte en tegen gemaakte afspraken in”. Die zijn er nooit geweest. Het heeft mij daarom wel gegriefd, dat dit onweersproken moest blijven als zijnde een uitlating van de Minister in de Tweede Kamer.

84805. De **Voorzitter**: U doelt dus nu op deze passage in de rede van Minister *van der Leeuw*:

„Alleen komt deze zaak ongetwijfeld in een nieuw stadium te staan, omdat de heer *Vogt* kans heeft gezien zich langs een omroeper heen voor de microfoon te plaatsen, ten einde een propagandaspeech voor zijn vereniging te houden. Weliswaar zonder zijn naam daarbij te noemen. De heer *Kesper* heeft de

heer *Vogt* daarop een telegram gezonden, waarin hij zegt het te betreuren, dat de heer *Vogt* op deze wijze tegen de uitdrukkelijke afspraak in heeft gehandeld.”

A. Juist. Ik stel dus, dat er geen afspraak was en dat het absurd is wat de Minister verder zegt, ook dat het zeer onaangenaam is, als zo iets in de Tweede Kamer wordt gezegd zonder dat men zich daartegen kan verweren.

Ik stap nu af van de grieven, die ik daarover heb — daargelaten de vraag, of die hier gezegd mogen worden —, behalve van die in verband met mijn arrestatie. Een daad, die ik ook beschouw als gevolg van machinaties van omroepkrachten.

84806. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest?

A. 24 Augustus 1946. De hartstochten waren opgelaaid; er was tweespalt gekomen. De 5de Mei 1945 hebben wij tegenover het omroep personeel uiteengezet wat er gebeuren zou. Zulks geschiedde in de K.R.O.-studio. Wij droegen kennis van het T.T.R.-besluit en hebben onze visie gegeven, hoe dat zou worden uitgevoerd, maar van de 8ste Mei af waren er ten gevolge van het optreden van het Militair Gezag twee partijen onder dat personeel, die moesten wedden op het paard van van *den Broek* of op dat van de omroepverenigingen.

Ik wilde nu zegen, dat de hartstochten zelfs zo hevig zijn opgelaaid, dat ze leidden tot machinaties. waartoe het parket van de bijzondere rechtspraak zich tot mijn spijt heeft geleend en als gevolg waarvan ik zonder schijn van bewijs werd gearresteerd: waaraan ik toevoeg, dat dank zij het nobele ingrijpen van de heer *Kesper* de opsluiting slechts één week heeft geduurd.

84807. De **Voorzitter**: Is er aan de zaak toen verder geen gevolg meer gegeven?

A. Neen, ik ben buiten vervolging gesteld, onvoorwaardelijk, na eindeloze misère. De procureur-fiscaal had het ongeluk, dat hij mij arresteerde op een ogenblik, dat de commissie-Drost, *v. d. Dussen* en *Vroom* oordeelde over de heren *Dubois*, *Speet* en mij: dat oordeel werd mij bekend, terwijl ik in de gevangenis zat.

84808. De **Voorzitter**: En dat luidde?

A. Gunstig, volkomen vrij van blaam.

84809. De **Voorzitter**: En dat kwam juist in die week af?

A. Ja, dat kwam in die week af.

Het geraakte in die week bekend en was ingeleverd bij de Minister. Boze tongen hebben beweerd: Juist omdat het gunstig was, werd deze nieuwe poging gewaagd. Maar in ieder geval had het rapport-Drost aanleiding moeten zijn om deze zaak aanstonds en volkomen te stoppen. Het is echter intengendeel aanleiding geweest om te zegen: „Deze man dreigt ons te ontsnappen, nu zullen wij niets onbeproefd laten om hem” — u permittiere mij de uitdrukking — „alsnog er in te luizen”.

84810. De **Voorzitter**: U kunt in dezen blijkbaar niet verder gaan dan te zeggen: dergelijke krachten hebben naar mijn idee gewerkt? U kunt niet man en paard noemen?

A. Neen. Ik kan natuurlijk veronderstellingen uiten en ik kan ook wel namen noemen, maar, aangezien ik die namen niet met voldoende zekerheid — en voorzien van bewijzen — kan noemen, is het misschien beter het niet te doen.

84811. De **Voorzitter**: Hebt u hiermede ten aanzien van dit punt gezegd wat u wilde zeggen?

A. Ja.

84812. De **Voorzitter**: En hebt u, wat de gebeurtenissen met de radio na de bevrijding betreft, naar uw indruk een afgerond beeld gegeven, voor zover het uw visie op de zaak betreft?

A. Ik meen van wel, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit hiermede het verhoor.

W. VOGT.

DONKER, voorzitter.

DE KORT.

KOERSEN.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 14 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Jhr. Ir. OTTO CORNELIS ADRIAAN VAN LIDTH DE JEUDE, oud 69 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-Minister van Oorlog en van Waterstaat.

84816. De **Voorzitter**: Wij zouden u nog graag enkele vragen willen stellen over de onderwerpen, genoemd in de punten j en o van het Enquêtebesluit. U is daarover reeds gehoord op 10 November 1948. U hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden thans worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed.

De vorige maal hebben wij een groot aantal onderwerpen besproken, betrekking hebbende op de punten j en o van het Enquêtebesluit, maar wij hebben weinig of in het geheel niet gesproken over de kwestie van de arrestaties in het zuiden. Daaromtrent zullen wij gaarne nog het een en ander van u willen horen en wij zullen u daaromtrent ook enkele concrete vragen stellen. Misschien is het goed, dat u eerst even aangeeft, hoe dit probleem zich aan u als Minister van Oorlog heeft voorgedaan.

A. De arrestatiebevoegdheid werd aan het Militair Gezag verleend krachtens het Besluit Bijzondere staat van beleg. Toen men in Nederland kwam, bleek het, dat van illegale zijde al arrestaties verricht waren. Toen wij in contact kwamen met justitie en politie, was de opvatting deze, dat de politie tenslotte het meest aangewezen apparaat voor de arrestaties was, maar deze was nog niet gezuiverd, en in het zuiden vond men, dat in het politiekorps vele verkeerde elementen waren. Zodra dit gezuiverd zou zijn, kon het de arrestatiebevoegdheid krijgen. Er is toen overleg gepleegd tussen het Militair Gezag, de illegale beweging en de politie, die toen onder de procureur-generaal *Speyart van Woerden* stond. Er zijn toen zeer uitvoerige besprekingen gevoerd, die tenslotte tot zekere overeenstemming hebben geleid. Er werd besloten geleidelijk het optreden van de illegale beweging te beperken en het optreden van de politie uit te breiden, maar per saldo was de arrestatiebevoegdheid bij het Militair Gezag. Tussen de staf van het Militair Gezag en de procureur-generaal vond een bespreking plaats, waarin men het over de vorm en de wijze, waarop de kwestie geregeld zou worden, eens werd.

Dit is in het kort het verloop van de zaak.

84817. De **Voorzitter**: Is die laatste bespreking niet een bespreking in het begin van December geweest?

A. Ja.

84818. De **Voorzitter**: Er is eerst een bespreking geweest met de in Nederland aanwezige Minister en vervolgens is er een bespreking geweest van de technici in een villa bij Oosterwijk.

A. Ik meen, dat dat een bespreking is geweest tussen de heren *Speyart van Woerden*, *Kruls* en *Deelen*.

84819. De **Voorzitter**: Daar is men het eens geworden over de richtlijnen. Die richtlijnen van 14 December 1944 zijn echter in Februari 1945 weer vervangen door andere, want er zijn na December 1944, ondanks het feit, dat er toen overeenstemming was, nog heel veel moeilijkheden met de illegaliteit ontstaan. De zaak ligt zo, dat

er op 25 September 1944 ook richtlijnen voor het arresteren van politiek verdachte personen waren gekomen van de B.S. Het Militair Gezag had formeel die bevoegdheid, maar het apparaat van het Militair Gezag functioneerde nog niet, zeker niet in het gebied, dat nog frontgebied was. Toen zijn de B.S. er tussengekomen en zijn door de heer *van Houten* in Eindhoven die richtlijnen opgesteld van 25 September 1944. Net arresteren door de B.S., ook door illegale groepen buiten B.S.-verband, is lange tijd doorgegaan. De strijd liep over de vraag, of de politie voldoende gezuiverd was om de zaak te kunnen overnemen. Wij hebben de indruk, dat dit argument ook wel gebruikt is met de bedoeling om de bevoegdheid van de illegale kant zo lang mogelijk te kunnen hanteren. Het is nl. niet al te vlot gegaan, dat men wilde erkennen, dat de politie gezuiverd was. Het ging vaak over de vraag, of in een bepaalde plaats een bepaalde politie-autoriteit de leiding kon hebben of niet. Ik meen, dat, als men dat rustig had bekeken, dit in ieder geval geen maanden had behoeven te duren. Er schijnen intussen ook na 14 December nogal wat moeilijkheden te zijn geweest en al die tijd bleven de arrestaties door de B.S. doorgaan. Nu is de vraag, die ons bezig heeft gehouden, of u er nog bemoeienis mee hebt gehad door te pogen hier coördinerend op te treden. Het was eigenlijk zo, dat twee organen, beide ressorterende onder de Minister van Oorlog, met die zaak te maken hadden; formeel kwam de bevoegdheid alleen toe aan het Militair Gezag, terwijl een ander onder u ressorterend orgaan die macht aan zich getrokken had, zonder dat daarvoor een voldoende wettelijke basis aanwezig was. Gezien die toestand, is bij ons de vraag opgekomen: Hebt u er nog iets aan gedaan om dat weer in goede banen te krijgen?

A. Getracht stellig, maar volledig bereikt niet, omdat men, vooral in de begintijd, wel wat hard van stapel liep, en het was niet gemakkelijk de betrokken partijen tot elkaar te brengen. Toen het tenslotte in goede banen kwam, was ik afgetreden. Ik heb steeds de indruk gekregen, na zeer langdurige besprekingen met de heer *Kruls*, dat men op de goede weg was, in elk geval niet meer als kempfanen tegenover elkaar stond, al ging het aanvankelijk wat stroef.

84820. De **Voorzitter**: Hebt u weleens een conferentie belegd tussen b.v. generaal *Kruls* en degenen van de B.S. en de verdere illegaliteit, die zich met dit vraagstuk het meest bezighielden?

A. Ja, zulk een conferentie heeft plaats gehad, waarbij de heer *Speyart van Woerden*, generaal *Kruls*, een vertegenwoordiger van de B.S., de heer *van Heuven Goedhart* en ik tegenwoordig waren.

84821. De **Voorzitter**: Dat was waarschijnlijk vóór het akkoord van December 1944?

A. Ja, vlak vóór het akkoord.

84822. De **Voorzitter**: Was daar kolonel *Doorman* ook bij?

A. Inderdaad.

84823. De **Voorzitter**: En toen is er geen overeenstemming bereikt?

A. Neen, overeenstemming werd bij die conferentie niet bereikt. Elkeen verdedigde zijn eigen standpunt. De heer *Speyart van Woerden* en generaal *Kruls* zijn toen samengekomen in een villa en daar is overeenstemming ontstaan.

84824. De **Voorzitter**: Daarop is blijkbaar met de illegaliteit de zaak nog niet vlot verlopen.

A. Neen, ik geloof niet, dat deze dadelijk een vlot verloop had. De gemoederen waren enigszins opgewonden en er waren door de illegaliteit enige arrestaties verricht, ten aanzien waarvan moest worden ingegrepen en ongedaan worden gemaakt.

84825. De **Voorzitter**: Dus u hebt geen initiatief meer genomen, toen het niet vlot liep? Het was toch voor de hand liggend, dat, toen men op 14 December die regeling op papier had, zij zo snel mogelijk werd doorgevoerd.

A. Als het niet vlot liep, bemerkte men dat niet onmiddellijk en bovendien was ik niet de gehele tijd daar. Mijn herinnering is, dat het wel lang geduurd heeft, maar dat, toen de goede wil aanwezig was, het tenslotte wel gelukt is. De zuivering van de politie was natuurlijk ook geen eenvoudige zaak.

84826. De **Voorzitter**: Hebt u persoonlijk nog iets bemerkt van het feit, dat op een gegeven ogenblik de heer *van Heuven Goedhart* met de procureur-generaal naar Londen moest overkomen, omdat men had gezegd dat de laatste zou worden gekidnap't? Wat hebt u daarvan meegemaakt?

A. In die dagen bestond er bij de illegaliteit bezwaar tegen de procureur-generaal. De illegalen waren zeer fel en wilden niet met een ongezuiverde politie in zee gaan. De procureur-generaal echter hield vol, dat de politie in het zuiden wel zuiver was, hetgeen tegengesproken werd. Op een gegeven ogenblik kwam een bericht in bij een van de militaire commissarissen, dat aan generaal *Kruls* werd doorgegeven, dat er bepaald gevaar bestond, dat men de procureur-generaal te lijf zou gaan. Daarop heeft generaal *Kruls*, zich afvragende hoe hij dit bericht moest hanteren en rekening houdende met de mogelijkheid, dat zich incidenten zouden voordoen, zich gewend tot de Minister-President, die het het beste oordeelde, dat de heer *Speyart van Woerden* naar Londen zou komen en dus voor het ogenblik uit Brabant weg zou zijn. Hij is met de heer *van Heuven Goedhart* per vliegtuig naar Londen gegaan. Er is sprake van geweest, dat de heer *Speyart van Woerden* zekere opdracht zou uitvoeren, totdat de gemoederen, die in het begin wat verhit waren, tot rust zouden zijn gekomen. Enige maanden later is de heer *Speyart van Woerden* teruggekeerd. Het was onder de indruk van de berichten, dat er werkelijk gevaar voor de veiligheid van de heer *Speyart van Woerden* bestond, dat dit werd gedaan.

84827. De heer **Stokvis**: Is er nog onderzocht of het een concreet gevaar was?

A. Dat durf ik niet zeggen. Het was een bericht, dat via de illegaliteit bij het Militair Gezag kwam en dat blijkbaar door de heer *Kruls* ernstig genoeg werd gevonden om maatregelen te nemen. In hoeverre het gevaar overdreven werd, weet ik niet.

De heer **Stokvis**: Het is geen erg elegante figuur.

84828. De **Voorzitter**: Heeft men niet de andere kant van de zaak bekeken, nl. dat men door deze procedure te volgen eigenlijk toegaf aan een bepaalde vorm van dreigement? Het is voor een Regering in het algemeen geen sterke positie, wanneer zij daaraan toegeeft.

A. De redenering van het Militair Gezag was: de situatie is toch al moeilijk en als er dergelijke dingen zouden gebeuren, zou deze nog veel moeilijker worden, en men wilde daarom geen risico nemen.

84829. Jonkvrouw **Witewaall van Stoetwegen**: Hebt u geen idee, waar het bericht vandaan kwam?

A. Neen; ik weet wel, dat dit bericht via de militaire commissaris in Breda bij de heer *Kruls* is gekomen.

84830. De heer **Stokvis**: Heeft de procureur-generaal er nog bezwaar tegen gemaakt om zich in veiligheid te laten stellen?

A. Dat heb ik niet meegemaakt. In het begin nam hij het niet au sérieux, maar tenslotte schijnt hij zich er toch wel bij te hebben neergelegd.

84831. De **Voorzitter**: De instelling van het College van Vertrouwensmannen is, naar ons gebleken is, een zaak geweest, die aanvankelijk behandeld is door de heren *Gerbrandy* en *van Heuven Goedhart*, terwijl u er ook kennis van droeg. De overige leden van het Kabinet hebben het in het begin niet geweten.

A. Ik neem aan, dat zij, toen het werd voorbereid, er niet in gekend zijn, maar dat dit later is gebeurd.

84832. De **Voorzitter**: Het heeft ons enigszins verwonderd, dat het principe van een dergelijke belangrijke maatregel niet eerst in het Kabinet is gebracht. Dit is toch een maatregel geweest, die op het hoogste Regeringsniveau lag.

A. Ik durf niet zeggen, hoe het is gelopen. Men was natuurlijk geneigd deze aangelegenheid zoveel mogelijk geheim te houden.

84833. De **Voorzitter**: Het is ons gebleken, dat het wel meer gebeurde, dat zeer belangrijke beslissingen door enkele Ministers werden genomen zonder dat de anderen er van op de hoogte waren, zelfs zonder dat het principe in het Kabinet werd besproken. Dat is b.v. ook bij ons onderzoek in zake de geheime diensten gebleken. Is het trouwens met de afkondiging van de spoorwegstaking niet een soortgelijk geval geweest?

A. Dat kan ik niet toegeven. Er werd vanuit Nederland steeds aangedrongen om een spoorwegstaking te forceren.

Dat geschiedde reeds een jaar voordat het besluit, daartoe over te gaan, genomen werd. Deze aangelegenheid werd toen door mij besproken met de Britse militaire autoriteiten, die van mening waren, dat een staking geen zin had, indien ze niet gepaard ging met een militaire operatie, zonder welke er geen kracht achter zat en in een bloedbad zou ontaarden, waarvan men niets dan verdriet zou beleven. Zij wilden mij onder geheimhouding op de hoogte houden, wanneer het moment daar zou zijn, dat een militaire operatie zou worden ondernomen en een spoorwegstaking nuttig kon zijn. Toen is door de radio medegedeeld, dat een spoorwegstaking nog niet verantwoord werd geacht en dat het tijdstip voor een militaire operatie nog niet was aangebroken. Een jaar later ongeveer werd nogmaals van deze kant aangedrongen op een spoorwegstaking en spoedig daarop had de inval bij Arnhem plaats en werd door de Britse militaire autoriteiten medegedeeld, dat zeer op prijs zou worden gesteld, indien terzelfder tijd het spoorwegverkeer kon worden stopgezet, zoals geschied is. Het niet eerder laten doorgaan van de spoorwegstaking en de redenen, waarom, alsmede het overleg met de Britse autoriteiten waren daaromtrent aan het Kabinet bekend, maar toen deze autoriteiten tenslotte mededeelden, dat zij voornemens waren een militaire operatie te verrichten, ging dat onder het uitdrukkelijk voorbehoud, dat er met niemand over gesproken mocht worden. De Britse Minister van Oorlog stelde dit als eis. Ik achtte mij niet verantwoord de enige te zijn, die daarvan op de hoogte was, en ik heb toen, met zijn voorkennis, de Minister-President ingelicht. Men had echter bezwaar dit in ruimere kring te verspreiden, voordat de operatie zou plaats hebben, vanwege het militaire geheim. Toen ik dan op de bewuste Zondag de boodschap kreeg, dat de inval bij Arnhem gepleegd zou worden, met de vraag tegelijkertijd de spoorwegstaking af te kondigen, kon het Kabinet daarmee nog niet op de hoogte worden gesteld.

84834. De **Voorzitter**: Ons is gebleken, dat ook het Militair Gezag, n.l. generaal *Kruls*, niet precies wist wat dat College van Vertrouwensmannen eigenlijk betekende en wat hij daarmee aan moest, want er is correspondentie over, waarin hij daarnaar vraagt. Het is ook gebleken uit de verklaring, die hij hier heeft afgelegd, dat hij daarvan aanvankelijk geen heldere voorstelling had.

A. Op het moment, dat hij naar Nederland kwam, waren de Vertrouwensmannen meen ik in het Noorden.

De **Voorzitter**: Ja, het college is begin Augustus 1944 ingesteld.

A. Toen hij hier in het zuiden kwam, had hij geen contact met hen.

84835. De **Voorzitter**: In een bijlage van de brief van 1 Januari 1945 van generaal *Kruls* aan de Minister van Oorlog — dat is een brief, die geschreven was in het kader van het geschil, dat wij al eens meer hebben besproken, waar o.a. ter sprake kwam de ontstemming, die gewekt was door de passages uit het eerste en tweede weekrapport van generaal *Kruls* — geeft de heer *Kruls* een aantal voorbeelden ter illustratie van een grief zijnerzijds, dat de leden van het Kabinet maatregelen zouden nemen niet alleen zonder overleg met het Militair Gezag, doch zelfs in strijd met de voorschriften, door het Militair Gezag gegeven. Hij noemt een aantal punten en een van de passages uit die bijlage luidt:

„De Regeering onderhoudt contact met haar z.g. vertrouwensmannen, waaromtrent het Militair Gezag niets weet. Zelfs niet of hij bij contact met dezen aan deze vertrouwensmannen ondergeschikt is of niet, resp. of de vertrouwensmannen order hebben alle uitgevaardigde terugkeerbesluiten ten uitvoer te leggen. Het schijnt te zijn voorgekomen, dat vertegenwoordigers der vertrouwensmannen de Regeering in bevrijd gebied bezoeken, zonder eenig overleg met het Militair Gezag, en zonder dat het Militair Gezag deze heeren mag ontmoeten. Het Militair Gezag moet gekend worden in soortgelijke besprekingen en van afspraken daarbij gemaakt op de hoogte zijn.”

Het laatste laat ik nu even daar, maar wat belangrijker is, is de grief, die hier door de chef staf Militair Gezag wordt geuit, nl. dat hem niet duidelijk was, wat de verhouding zou zijn tussen de Vertrouwensmannen en hem zelf, wanneer het ogenblik zou zijn gekomen, dat zij elkaar zouden ontmoeten. Dat vind ik een punt, dat van belang is. Kunt u zich nog voor de geest halen hoe dat in elkaar zat?

A. Ik weet het niet precies meer. De Vertrouwensmannen hadden geen contact met het Militair Gezag. Dat klopt wel met hetgeen in de brief staat. Dat kwam, omdat het Militair Gezag — het was in Januari — toen nog in Brussel of in Noordbrabant zat. In elk geval hadden ze daar met de Vertrouwensmannen geen contact. Zij konden misschien wel afgevaardigden oversturen om met hen te praten, maar verder ging het niet.

84836. De **Voorzitter**: Vertrouwensmannen hadden ook telegrafisch met de buitenwereld contact.

A. Maar dat kan toch niet veel betekend hebben.

84837. De **Voorzitter**: Later is wel opgehelderd hoe de verhouding zou moeten zijn, maar dat is mogelijk geworden, doordat het nog

zoveel maanden heeft geduurd, voordat Nederland bevrijd werd. Maar in Januari 1945 was het aan de chef staf Militair Gezag nog niet duidelijk hoe de verhouding zou zijn, hetgeen enigszins wonderlijk is.

A. Ik zou het u niet durven zeggen. Ik vermoed, omdat er praktisch eigenlijk geen contact was, voordat het gehele land bevrijd zou zijn. De bevrijding van het land in twee fasen was in alle opzichten een belemmering, waarop niet gerekend was.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u verstrekt hebt. en sluit het verhoor.

O. C. A. VAN LIDTH DE JEUDE.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 14 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JOHANNES BARTHOLOMEUS BROEKSZ,
oud 44 jaar, wonende te Hilversum,
omroepsecretaris van de V.A.R.A.

Hij legt de belofte af als getuige.

84838. De **Voorzitter**: Wij zouden gaarne van u willen horen wat er na de bevrijding is gebeurd met de radio en de omroeporganisaties. Het is misschien goed, dat u daaraan laat voorafgaan een overzicht van datgene, wat er in het bezette gebied op dit punt is overwogen en aan plannen was gereedgemaakt. Dat sluit dan waarschijnlijk goed aan bij de gebeurtenissen, welke daarna hebben plaats gevonden.

A. Ik zal trachten het kort te maken, Mijnheer de Voorzitter, maar ik weet er uiteraard erg veel van en heb, doordat uw oproep op korte termijn kwam, weinig tijd van voorbereiding gehad en dan ben je eerder geneigd het uitgebreid te vertellen dan kort.

Zoals u weet, waren de omroepverenigingen in Nederland eind 1940, begin 1941, geliquideerd. Zelf was ik al één Augustus 1940 uit de omroep verdwenen. Wij hebben toen in beperkte V.A.R.A.-kring de behoefte gevoeld, contact te onderhouden met de personeelsleden, die ook waren weggegaan. Dat contact heeft weer geleid tot een behoefte aan contact met het dagelijks bestuur van de S.D.A.P., ook ondergronds werkende, over het vraagstuk, wat er met de omroep na de oorlog moest gebeuren. Daarover was men het in onze kring nog niet dadelijk eens en er werd afgesproken ten huize van de heer van de Kieft in Bussum, dat wij ons daarover nader zouden beraden. Intussen kwam ik te weten, dat bepaalde groepen van mensen, die nog in de omroep werkzaam waren op dat ogenblik, al plannen beraamden om de omroep na de oorlog over te nemen; begrijpelijk, omdat zij daardoor natuurlijk hun aanblijven in de omroep hoopten te rechtvaardigen. Ik heb daarvan mededeling gedaan aan het dagelijks bestuur van de S.D.A.P. en ik heb gevraagd, deze kwestie te bezien en haar eventueel ook ter sprake te brengen in het contact, dat men had met andere politieke partijen. Dat schijnt de heer *Vorrink* inderdaad te hebben gedaan. Hij is althans in September 1942 bij mij thuis gekomen en heeft namens die groepering van politieke partijen gevraagd, of ik bereid was te zamen met de andere omroepverenigingen een soort contact op te bouwen en er voor te zorgen, dat wij dadelijk na de bevrijding gereed waren om de omroep in handen te nemen. Ik heb hem geantwoord daartoe bereid te zijn, maar dat het beter was, wanneer de leiders van de K.R.O. en de N.C.R.V. door hun eigen politieke mensen werden benaderd. Dat heeft toen de heer *Schouten* gedaan voor de N.C.R.V. en de heer *Speet* heeft voor de K.R.O. contact gezocht met de heer *Verschuur* van de R.K.S.P. Het gevolg daarvan is geweest, dat wij bij een bestuurslid van de K.R.O., pastoor *Kaarsgaren*, voor het eerst met elkaar in contact kwamen om er in den brede over te spreken. Daar kwamen wij tot de conclusie, dat het gewenst was ook de A.V.R.O.-leiders uit te nodigen. Het contact is voortgezet. Wij zijn daarbij tot bepaalde conclusies gekomen. Van de heer *J. Schouten* kwam aan de vertegenwoordigers van de N.C.R.V. de suggestie om ons ook te beraden over de uiteindelijke status van de omroep na de oorlog. Wij hebben onze werkzaamheden dus in twee gedeelten bekeken; wat moet er dadelijk na de bevrijding gebeuren en wat moet er uiteindelijk met de omroep gebeuren? Toen wij daaromtrent met ons zelf tot klaarheid waren gekomen, hebben wij contact gezocht met leden van de Radio-

raad, d.w.z. met enige leden, van wie wij wisten, dat zij „goed” waren. Dat waren pastoor *Nolet* en de tweede-voorzitter van de Radioraad, de heer *de Gaay Fortman*. Dat contact heeft plaats gevonden ten huize van pastoor *Nolet* in Amsterdam. Terzelfder tijd hebben wij contact gehad met de illegale groepering, waartoe *Koos Vorrink* behoorde. Aangezien deze was opgepikt, hebben wij contact met de heer *Drees* gehad. Daar hebben wij onze plannen voorgelegd, die in het algemeen bij deze heren goedkeuring vonden. De heer *Drees* heeft ons toen aangeraden contact te zoeken met de heer *Neher*. Wij hebben dat gedaan. Ik ben in den Haag bij de heer *Neher* geweest en heb hem onze plannen voorgelegd. Het bleek toen, dat men het van de zijde van de heren *Drees* en *Neher* gewenst achtte, dat wij in ons contact zouden opnemen iemand uit de grote illegaliteit. Daartegen hadden wij geen enkel bezwaar, mits het een figuur zou zijn, die wij kenden en in wie wij vertrouwen konden stellen. Toen werd ons met enige schuchterheid, zoals dat toen gebruikelijk was, de naam van prof. *Oranje* genoemd. Wij menen, dat deze suggestie kwam van twee illegale groeperingen, een van *Drees* en een van *Neher*, die nauw samenwerkten. Wij hebben tegen de suggestie geen bezwaar gemaakt en zijn met prof. *Oranje* in contact getreden, hebben met hem onze plannen besproken en het gevolg daarvan is geweest, dat wij op 15 Mei 1944 in het dekenaat in Utrecht bij deken *Wiegerinck* hebben opgericht de Federatie van Omroepverenigingen. Daar waren de heren *Oranje* en *Neher* aanwezig. De heer *Neher* heeft een speech gehouden, welke uitging van de gedachte: ik prefereer ook op omroepgebied eendracht boven een van bovenaf opgelegde eenheid.

Wij hebben al onze plannen met professor *Oranje* besproken, die ze op zijn beurt besprak met de politieke heren, die later het College van Vertrouwensmannen vormden. Daar maakte prof. *Oranje* oorspronkelijk geen deel van uit. Hij werd daarin later opgenomen.

Wij hebben al onze plannen met prof. *Oranje* besproken, die naar onze mening noodzakelijk waren.

Wij waren op Dolle Dinsdag helemaal klaar, maar onze werkzaamheden konden op die dag helaas geen aanvang nemen.

84839. De **Voorzitter**: U spreekt nu over de technische voorbereidingen, die getroffen waren, maar wat was de principiële opzet, waarvan men in die combinatie uitging, een opzet, die dus werkelijkheid moest worden na de bevrijding?

A. Dat was, dat de Federatie van Omroepverenigingen zou optreden als een eenheid; er zou een gezamenlijk programma komen; daarin zouden de Kerken als Kerken zendtijd krijgen. Daarover waren eerst moeilijkheden geweest, maar op Dolle Dinsdag is men het in den Haag daarover eens geworden. Toen hebben de vertegenwoordigers van de Gereformeerde Kerken gezegd, dat ook zij wilden samenwerken. Later is er een moeilijkheid ontstaan, en wel in die zin, dat noch de Katholieken, noch de Gereformeerden wilden meewerken. Dus is de samenwerking — op papier — op veel beperkter wijze tot stand gekomen.

84840. De **voorzitter**: Waarin zat het verschil van mening? Waar hadden de Kerken bezwaar tegen?

A. De Kerken zijn het onderling niet eens kunnen worden. Wij zijn er geheel buiten gebleven. Wij hebben alleen de mededeling gekregen, dat de Katholieke Kerk aan deze samenwerking niet wilde deelnemen, en hoewel de Gereformeerde Kerk het oorspronkelijk wel wilde, heeft prof. *Oranje* later medegedeeld, dat ook die Kerk zich uit het I.K.O.R. terugtrok. Later heeft het I.K.O.R. toch eigen zendtijd gekregen, maar de dessous van de zaak kan ik u niet geven; die zijn door de Kerken zelf behandeld.

84841. De **Voorzitter**: U zei, dat het de bedoeling was, dat men de eerste dagen met een gemeenschappelijk programma zou komen, maar hoe was het verdere verloop gedacht?

A. Gedacht werd, dat er op zeker moment van bovenaf zou worden bericht, dat „het sein op veilig kon worden gezet”, en dat ieder van ons van de zendtijd, die beschikbaar was, zijn deel zou terugkrijgen.

84842. De **Voorzitter**: Met of zonder een algemeen programma?

A. Zonder een algemeen programma. Hoe lang die eerste tijd zou duren, wist niemand; dat hing van de omstandigheden af. De heer *Drees* heeft mij altijd gezegd: Enige dagen lijken mij wel wat kort. Maar wij hebben ons daarover niet het hoofd gebroken, omdat het veel afhing van de omstandigheden. Er werd destijds van bovenaf gezegd: Op een goed ogenblik krijgt gij als organisaties uw zendtijd terug. Dat noemden wij: het sein wordt op veilig gezet.

Na Dolle Dinsdag hebben wij ons wel het hoofd gebroken over de vraag wat precies de status was van prof. *Oranje* tegenover de Regering in Engeland. Het bleek, dat men in het College van Vertrouwensmannen daarvan ook geen juiste voorstelling had. Men heeft het begin 1945 — of eind 1944 — gewenst gevonden een man door de linies te sturen. Dat is de heer *van der Gaag* geweest.

De **Voorzitter**: Dat was in de tweede helft van Januari 1945.

A. Er is hier toen een codetelegram gekomen, waarvan wij alleen maar hebben gekregen het deel, dat op de radio betrekking had. Ik weet niet, of een van de andere heren u de bewoordingen van dat telegram al heeft gegeven. Het telegram luidde als volgt:

„Hadden besprekingen met Hoofd subsectie Radio die door het Militair Gezag belast met de leiding van Herrijzend Nederland en die volkomen op de hoogte aangelegenheid prof. *Oranje* waarover hier in Londen inisverstand tengevolge van particuliere informaties.

Londen verwonderd dat prof. *Oranje* samenwerking had gezocht met *Dubois-Enserinck* hetgeen door mij ontkend en recht gezet. Met majoor *van den Broek* in principe volledige overeenstemming bereikt in dien zin dat voorbereiding prof. *Oranje* dankbaar aanvaard zal worden door Militair Gezag in afwachting van latere beslissing Regering omtrent definitieve leiding omroep. Koninklijk Besluit Omroep gereed doch helaas overijld en niet gelukkig geredigeerd. Zal in Londen op wijziging aandringen. Bij bevolking Algemeene Radio Omroep zonder inmenging oude omroepverenigingen gunstig ontvangen. Majoor *van den Broek* ontkent niet mogelijkheid dat oude omroepverenigingen zich na verloop van tijd weer zullen doen gelden.”

Wij hoorden toen dus van het bestaan van een Koninklijk besluit Omroep, dat wij eind Februari of begin Maart dan ook in ons bezit hebben gekregen. Dat heeft ons aanleiding gegeven om op 2 April een brief te schrijven aan prof. *Oranje*, waarin wij onze bezwaren uiteenzetten, die vooral betrekking hadden op de vaagheid van het ontwerp. In artikel 8 stond, dat de Minister van Algemene Zaken de omroep kon regelen. Er stond niet in, hoe hij dat zou moeten doen. En in artikel 9, 2de lid, stond, dat, wanneer de omstandigheden dal noodzakelijk maakten, het Militair Gezag het kon blijven doen.

Het laatste — dat hadden wij gehoord — had betrekking op het feit, dat de Regering, wanneer het land nog niet geheel zou zijn bevrijd, het Militair Gezag met de leiding zou belasten, terwijl het de bedoeling was om, als het land helemaal bevrijd zou zijn, een regeling te maken, waarbij de Minister van Algemene Zaken de leiding had.

Wij hebben, wat de voorbereidingen betreft, via professor *Oranje* een rechtstreeks contact gekregen met tal van belangrijke organen in ons land, zodat wij vele verklaringen in ons bezit hadden, die zouden worden voorgelezen, zodra wij weer over de microfoon zouden beschikken.

84843. De **Voorzitter**: Ik zou nog even willen terugkomen op het telegram. Hoe kwam het, dat men in Londen van mening was, dat prof. *Oranje* samenwerking had gezocht met *Dubois-Enserinck*?

A. Daarvoor hebben wij nooit precies een verklaring gevonden, maar voor zover wij het konden reconstrueren, was het zo. Er was iemand door de linies gekomen, die een particulier rapport had uitgebracht over de toestand in Nederland. Hij had daarin gezegd, dat prof. *Oranje* contact had opgenomen met *Dubois-Enserinck*. *Dubois* was eerst concentrator geweest van de omroepverenigingen in begin 1941 en daarna nog enige tijd waarnemend directeur-generaal van de fascistische omroep.

De heer *Enserinck* is juridisch adviseur van de Nederlandse omroep geweest gedurende de gehele oorlog. Hij was vóór de oorlog secretaris van de Radioraad geweest.

84844. De **Voorzitter**: En dat zulk een contact heeft plaats gevonden, is niet juist?

A. Neen, dat ontkennen wij met grote stelligheid. Wij hebben daarvan nooit iets gemerkt. Integendeel, prof. *Oranje* wist hoe het in de omroep gegaan was.

84845. De **Voorzitter**: Wat betekent de zin: „Bij bevolking Algemeene Radio Omroep zonder inmenging oude omroepverenigingen gunstig ontvangen”? Dit is dus de heer *van der Gnaag*, die hier spreekt. Wat wil hij hiermede tot uitdrukking brengen? De heer *van der Gaag* kan toch moeilijk in Londen de informaties krijgen, hoe de algemene radio-omroep zonder inmenging van de oude omroepverenigingen bij de bevolking van Nederland was ontvangen?

A. Hij is door de linies gegaan en is in Eindhoven terechtgekomen. Daar heeft hij gesproken met de heer *van den Broek*, die de uitzendingen van Herrijzend Nederland verzorgde. Hij bedoelt: Ik heb *van den Broek* gesproken en *van den Broek* heeft mij gezegd, enz. Wij begrepen het ook niet. De verklaring, die men ons gegeven heeft, was deze. Of het de juiste verklaring is, kan ik niet zeggen.

Ik meen aan deze uiteenzetting nog te moeten toevoegen, dat wij met prof. *Oranje* alleen hebben besproken wat dadelijk na de bevrijding moest gebeuren. Wij hebben wel onze inzichten neergelegd hoe de omroep tenslotte zou moeten worden, maar die kwestie hebben wij met deze heren niet besproken. Zij hebben zich daarbuiten gehouden. Zij hadden daarmede ook niet te maken.

U heeft misschien iets gehoord van wat andere groeperingen van mensen, die in de oorlog bij de omroep zijn gebleven, tot stand hebben gebracht. Er is na Dolle Dinsdag een personeelsvereniging tot stand gekomen van de lui van de Nederlandse omroep, welke geprobeerd heeft de uitzendingen na de bevrijding voort te zetten. Dat zijn details, waarvoor u zich niet zult interesseren. Toen de bevrijding kwam, was er geen stroom; wij konden dus niet beginnen met de uitzending. Daarna is ons contact gekomen, rechtstreeks met het Militair Gezag.

Heb ik hiermede over de oorlogsjaren voldoende verteld, Mijnheer de Voorzitter?

84846. De **Voorzitter**: U meent, dat u hiermede wel een afgerond beeld hebt gegeven?

A. Ja, ik geloof het wel.

84847. De **Voorzitter**: Gaat u nu dan voort mei de gebeurtenissen van Mei 1945, als u wilt.

A. U zult waarschijnlijk gehoord hebben, dat wij zelf onze studio's in handen hebben genomen, onder nogal humoristische omstandigheden. Wij hebben de N.S.B.-ers eenvoudig uit de studio's gezet en zijn er zelfs in geslaagd de Duitse wacht verwijderd te krijgen.

84848. De **Voorzitter**: Was dat 5 of 6 Mei?

A. Dat was op 5 Mei. Wij hoorden de mededeling van de capitulatie de 4de Mei, des avonds. Alles, wat voor ongestoorde radio-uitzendingen nodig was, hadden wij verzorgd. Nog op de 4de Mei 's avonds hebben wij met elkaar contact gezocht en maatregelen besproken, zodat wij de volgende dag wisten, wat wij wilden doen. Wij zijn op 5 Mei 's morgens bij elkaar gekomen bij het politiebureau. Daar zou de B.S. ons komen versterken. Dat is niet doorgegaan, omdat de B.S. nog niet mocht optreden, maar wij konden, meenden wij, toch wel proberen de studio's weer in bezit te nemen. Wij zijn naar de K.R.O.-studio gestapt en hebben gezegd, dat de tijd voor de heren voorbij was. Wij wisten toen nog niet, dat dat eigenlijk niet kon, maar de N.S.B.-ers wisten het gelukkig ook niet en verdwenen. Wij hebben de heren ook uit de andere studio's verwijderd. We zijn tenslotte naar de A.V.R.O.-studio gegaan, waar nog een Duitse wacht was, met een man of vijf, zes. Daar stonden ook enige heren van het Nederlandse-Omroep personeel. De directeur van de omroep had hun beloofd: als hij wegging, zou hij die heren de sleutels overhandigen. Wij hebben toen de heren duidelijk gemaakt — de heer *Vogt* heeft daarin een groot aandeel gehad —, dat de sleutels aan ons moesten worden overhandigd. Er kwam toen een zekere meneer *Vennekohl* opdagen, die het bij de Duitsers voor het zeggen bleek te hebben. Die was zo onder de indruk, dat hij de sleutels aan *Vogt* overhandigde, en deze was zo grootmoedig, dat hij hun één uur tijd gaf om met de wacht af te trekken. Daarna zou de Nederlandse vlag gehesen worden. Dat heeft die man geaccepteerd. Wij hebben toen die maatregelen genomen, die wij noodzakelijk vonden, een kennisgeving aangeplakt voor het personeel, enz. Ons eigenlijke werk konden wij echter niet verrichten. Wij hebben toen 6 of 7 Mei bezoek gehad van de Canadese field-security, die kwam kijken naar boobytraps, enz. Toen hebben wij het meegemaakt, dat door Engelsen en Canadezen de heer *Vennekohl* een verhoor werd afgenomen, waarbij wij vernamen, dat hun grootste belangstelling uitging naar „*Mary of Arnhem*” (die wij niet kenden).

Daarover konden wij geen enkele inlichting geven en *Vennekohl* ook niet. Het bleek te zijn een jongedame, die iedere avond met een

schoon lied de geallieerde soldaten in slaap suste en hen met een weemoedige stem herinnerde aan de schone tijd, dat zij bij vrouw en kinderen waren. Er werd door de geallieerde soldaten veel naar ge-luisterd.

84849. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: En zou zij ge-zongen hebben uit de studio in Hilversum'?

A. Daar zijn wij ook niet achter gekomen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik heb wel eens gehoord van *Marieke van Niinwegen*.

A. Ja, maar die was veel ouder. Daar hadden die soldaten geen belangstelling voor.

Na Dolle Dinsdag hebben de Duitsers het heft helemaal in handen genomen. Zij hebben de Nederlandse directeur-generaal *Herweyer* „kalt gestellt” en hebben alles zelf gedaan. Zij hebben in de K.R.O.-studio een dependance ingericht van de Reichs Rundfunk Gesell-schaft, hebben er allerlei platen gemaakt, enz. Wat er precies is ge-beurd, weten wij niet. De platen, die zij lieten opnemen, werden ook gestuurd naar Bremen, enz.

Op 7 Mei was het grote ogenblik, dat wij bericht kregen, dat de volgende dag het Militair Gezag naar het noorden zou komen en dat wij moesten verwachten majoor *van den Broek*, over wie wij het eerst gehoord hadden in het telegram-van *der Gaag*. Het vreemde is in tussen, dat dit telegram reeds sprak van „majoor” *van den Broek*, terwijl wij later hebben gehoord, dat hij de dag vóórdat hij van Eind-hoven naar Hilversum werd gestuurd tot majoor is bevorderd. Ik heb weleens gehoord, dat bij het Militair Gezag een kapitein niets was. Vandaar waarschijnlijk, dat men hem, vóórdat hij met ons in contact kwam, majoor heeft gemaakt.

Wij zijn op die gedenkwaardige 8ste Mei op volle sterkte aanwezig geweest. Daar zaten voor de omroepverenigingen de volgende per-sonen: voor de A.V.R.O. de heren *Corver* en *Vogt*, voor de N.C.R.V. de heren *van Dijk* en *de Jong* en voor de K.R.O. de heer *Speet* en pastoor *Kaarsgaren*. De laatste was gemachtigde van het Episcopaat, te zamen met dr. *Wittenzan*. Laatstgenoemde was natuurlijk niet zo spoedig beschikbaar, maar pastoor *Kaarsgaren* zat in Kortenhoeft en kon wel ter vergadering zijn.

Het ging wat stugger dan wij hadden verwacht. Wij hadden ver-wacht, dat het Militair Gezag ons, burgers, kwam helpen, maar dat bleek niet het geval te zijn. Wij hebben sterk de indruk gehad, dat de heer *van den Broek* kwam met het voornemen ons mede te delen, dat wij overbodig waren en wel naar huis konden gaan. Maar als voorzitter van de federatie heb ik een inleiding gehouden, waarin ik vertelde wat wij hadden voorbereid; dat pastoor *Kaarsgaren* een machtiging had van het Episcopaat, dat de Protestants-christelijke partijen achter de mensen van de N.C.R.V. stonden en dat ik een machtiging had van S.D.A.P. en N.V.V. Dat heeft zelfs op majoor *van den Broek* enige indruk gemaakt. Hij zeide, dat hij niet wist, dat de situatie zo lag. Aan het einde van de besprekingen, nadat wij voorts duidelijk hadden uiteengezet wat de positie van prof. *Oranje* was en wat zijn contact met de Vertrouwensmannen betekende, heb ik hem gevraagd vooral geen overhaaste stappen te doen, maar eerst in contact te treden met prof. *Oranje*. Dat heeft hij toegezegd. Het was toen Dinsdag en hij zou, naar hij zeide, vóór Donderdag 10 Mei 's morgens geen bijzondere stappen doen. Er kwam tijdens de con-ferentie nog een andere majoor binnen, die kwam vragen „of het zo ver was” met de vordering, maar majoor *van den Broek* zeide, dat het nog niet zo ver was en dat nog even gewacht moest worden, waarop die majoor enigszins verwonderd aftrok.

U zult van de andere heren wellicht een betere schildering ge-kregen hebben van hetgeen zich die zelfde avond bij kaarslicht heeft afgespeeld. Ik ben daar niet bij geweest. Ik was ook voorzitter van een afdeling van de S.D.A.P. en door een huishoudelijke vergadering heb ik deze situatie gemist. Maar zodra ik er van hoorde, hebben wij ons in verbinding gesteld met prof. *Oranje*, die, om het huiselijk uit te drukken, des duivels was. Hij stelde zich in verbinding met de Ministers *Gerbrandy* en *Beel*, die juist naar Amsterdam waren ge-komen. Prof. *Oranje* heeft de heren ingelicht. Dezen zeiden: ga maar terug en zeg tegen *van den Broek*, dat het naar niets lijkt. Prof. *Oranje* vond het echter gewenst, dat er een militair meeding om aan zijn woorden, die geloofwaardigheid te geven, die tegenover een militair noodzakelijk is. Prof. *Oranje* verscheen te zamen met kapitein *Brug-mans*, de tegenwoordige prof. *Brugmans*, dus in Hilversum. Het onderhoud met *van den Broek* heeft in de auto, op de Kerkbrink te Hilversum, plaats gevonden. Ik heb mij gewarmd aan de instructies, die *van den Broek* kreeg. Hij mocht niets meer doen. Hij moest ons in de studio's laten. Hij moest alle activiteit laten varen, totdat hij in

onze aanwezigheid met de Minister een bespreking zou hebben gehad. Die bespreking heeft in den Haag, hier aan de overkant, op 18 Mei met Minister *Beel* plaats gehad.

84850. De **Voorzitter**: Waren toen de studio's nog steeds gevor-derd?

A. De vordering bleef. Die is pas later ongedaan gemaakt, maar hij had opdracht gekregen ons in de studio's toe te laten. Wij konden toen ook weer in de studio vergaderen, wat eerst weer, als in de be-zetting, bij mij thuis moest geschieden. Op 18 Mei heeft dus de be-spreking met Minister *Beel* plaats gehad. Wij hebben de he-r *Beel* uiteengezet wat wij voorbereid hadden en toen bleek, dat de Minister daarmede in grote trekken kon instemmen. Hij heeft alleen gezegd: ik wil dat er, vóórdat de heren in functie komen, nog een zuivering plaats vindt. Ik kan die zuivering niet tot stand brengen, dat moeten jullie zelf doen. Daarmede zijn wij accoord gegaan. Er is toen inge-steld de zuiveringscommissie-*Bijleveld*, die later uitspraken heeft ge-daan. Enige tijd na deze bespreking ontmoette prof. *Oranje* toevallig Minister *Beel*. Deze zei toen, dat hij eigenlijk niet met de Federatie van Omroepverenigingen in zee wilde gaan, maar hij een commissie in het leven wilde roepen en verder alles ongewijzigd wilde laten. De commissie kon bestaan uit dezelfde mensen, waaruit de federatie bestond, weer onder voorbehoud van zuivering. Wij hebben daarover met prof. *Oranje* gesproken en wij zijn er mee accoord gegaan. Later is ons gebleken, dat er verschillende bezwaren tegen de omroepve-nigingen waren, en om deze te ondervangen, wilde de heer *Beel* er een andere naam aan geven. Zo is met vele moeilijkheden de Commissie voor de Radio-omroep tot stand gekomen. Prof. *Oranje* werd voorzitter van de commissie. U heeft natuurlijk al gehoord de lijdensweg van de strijd tussen het Militair Gezag en de omroep-verenigingen of deze commissie. Het was eerst de bedoeling, dat wij op 1 Juni zouden gaan uitzenden. Dat is daarna 1 Juli geworden. In-tussen trad een nieuw Kabinet op, het Kabinet-*Schermerhorn—Drees*. Toen werd het 1 Augustus en hebben wij in arren moede de com-missie maar ontbonden en alles overgeheveld naar het Militair Gezag.

84851. De **Voorzitter**: Daartussen was er toch nog een incident, nl. de komst van de drie Ministers in Hilversum en het ontslag van prof. *Oranje*?

A. Wij konden dus op 1 Juni niet uitzenden, omdat er onderhan-delingen waren.

Toen het nieuwe Kabinet optrad, dachten wij, dat dit vrij spoedig een beslissing zou nemen. Op 5 Juli reeds kregen wij bericht, dat de Ministers zouden komen. De Ministers zijn op die dag in de A.V.R.O.-studio in een aparte kamer gaan vergaderen. Wij hebben daar in een kamer gezeten van 10 tot 2 uur en de Ministers vergaderden met prof. *Oranje* in een andere kamer; het waren de heren *Schermerhorn*, *van der Leeuw*, *Beel*, *Brugmans*, dr. *Prinsen*, ineen ik, en prof. *Oranje*.

Tenslotte kwam de heer *Schermerhorn* bij ons en deelde ons mee, dat de Regering niet accoord kon gaan met de plannen, zoals wij die hadden uitgewerkt; hij wilde aan de gevormde commissie toe-voegen twee vertegenwoordigers van de Hervormde Kerk en twee heren van de Departementen, een van Binnenlandse Zaken en een van Algemene Zaken, terwijl hij ook meedeelde, dat men prof. *Oranje* van zijn functie had ontheven.

84852. De **Voorzitter**: Heeft hij dat uitdrukkelijk gezegd: ont-heven? Was het niet een ontslagaanvraag van prof. *Oranje*?

A. Het is altijd moeilijk om na 5 jaar te zeggen wat er precies gebeurd is, maar de notulen, die van die bijeenkomst zijn gemaakt, zeggen zeer duidelijk, dat men hem gevraagd heeft om weg te gaan. Ik herinner mij als de dag van vandaag, dat prof. *Schenmerhorn* zeide: prof. *Oranje* was te veel een der uwen. Daartegen hebben wij be-zwaar gemaakt, oindat dat beslist niet juist was; waarop prof. *Oranje* zei: Nu hoor je het, precies zoals ik het je gezegd heb. Het bleek ons dus, dat prof. *Oranje* er helemaal niet mee accoord ging en meende dat hij onrechtvaardig was behandeld. Dat klopt ook, want ik heb er later met Minister *Drees* over gesproken en kreeg de indruk, dat ook deze meende, dat prof. *Oranje* wel wat onjuist behandeld was.

84853. De **Voorzitter**: Heeft prof. *Oranje* er later nog me; u over gesproken, hoe dat gegaan is?

A. Ik kan het mij niet herinneren. Wij hebben toen nog wel een bespreking met prof. *Oranje* gehad en de hele teneur van het gesprek was zo, dat wij sterk de indruk kregen, dat hij zeer onrechtvaardig was behandeld. Ik heb eigenlijk de indruk, dat prof. *Schermerhorn* zelf later ook die mening had, maar ik zou niet meer durven zeggen, waarop die indruk berust. Dat echter prof. *Oranje* zelf zich zeer ver-

ongelijk en onjuist behandeld voelde, staat vast. Ik heb dat in later jaren ook nog van zijn vrouw gehoord, die ik nog weleens een enkele keer sprak.

Wij hebben toen bezwaar gemaakt tegen wat prof. *Schermerhorn* gezegd had. Hij had ons ook verweten, dat stromingen, die na de oorlog waren opgekomen, niet in onze commissie waren opgenomen, waarop wij hebben geantwoord, dat de vraag of nieuwe stromingen in de omroep vertegenwoordigd moeten zijn, beslist moet worden door de Regering en niet door omroepverenigingen.

84854. De heer **Stokvis**: Op welke stromingen doelde hij?

A. Ik denk hoofdzakelijk stromingen in de Hervormde Kerk, waarvan hij inmers vertegenwoordigers in de commissie wilde opnemen, maar wij hebben het hem niet gevraagd. Toen heeft prof. *Schermerhorn* gezegd, dat onze opmerking juist was, evenals die, dat wij zeer onaangenaam getroffen waren door het feit, dat de radio niet geregeld werd bij ons, over ons en zonder ons. Toen heeft hij geantwoord: Wij zullen nadere besprekingen met u voeren. Toen bleek, dat hij tegen een bespreking met een aantal mensen uit onze kring persoonlijke bezwaren had. Hij heeft daarover later opgebeld. Ik heb hem gezegd, dat dit onjuist was.

84855. De **Voorzitter**: Op welke grond had hij er bezwaar tegen met bepaalde mensen te spreken?

A. Omdat hij gehoord had, dat twee mensen zich tijdens de oorlog niet goed hadden gedragen. Dat zou worden uitgemaakt door de zuivering. Dat was nog niet gebeurd en hangende die zaak wilde hij niet met die mensen spreken. Toen heeft er een bespreking plaats gevonden in den Haag, waarbij aanwezig waren drie Ministers, de heren *Schermerhorn*, *van der Leeuw* en *Beel*. Wij hebben tussen 10 en 12 uur veel gesproken over hetgeen gebeurd was en toen wij tegen 12 uur er aan toe kwamen te zeggen: „En dit hebben wij gedacht als nieuwe regeling”, zeiden de Ministers de een na de ander, dat zij het erg druk hadden en de vergadering niet konden voortzetten, maar dat er een vervolgbespreking zou komen. Die drukte konden wij ons indenken. Wij hebben er genoeg mede genomen, er was natuurlijk veel te doen. Maar die vervolgbespreking is nooit gekomen.

Wij kwamen thuis en vonden daar de mededeling, dat wij onze bladen niet meer mochten uitgeven. Een van de verwijten, die prof. *Schermerhorn* ons bij de bespreking in Hilversum had gemaakt, was, dat wij onze bladen weer hadden uitgegeven. Wij zeiden, dat dit recht door de Regering zelf was vastgelegd: alle bladen, die vóór 1 Januari 1943 verdwenen waren, mochten weer verschijnen. Wij mochten dus, zo zeiden wij, verschijnen en wij hadden daarvoor geen toestemming te vragen. Prof. *Schermerhorn* vond ook, dat onze personeelspolitiek niet juist was geweest, maar wij hebben hem gelukkig duidelijk kunnen maken, dat wij die politiek hadden gevolgd op verzoek van dr. *Beel* en dat de heren dat dan maar onderling moesten regelen. Wij kwamen dus van de bespreking in den Haag thuis en vonden daar een brief van het Militair Gezag, waarin werd medegedeeld, dat wij geen papier meer kregen, waarover de Ministers in de bespreking niets hadden gezegd. Het recht om onze bladen uit te geven, werd niet betwist, maar het Militair Gezag was erg gemakkelijk en heeft ook dat verboden. Misschien beschikt uw commissie over bedoelde brief. Hij moet ook in mijn dossier zitten en ik zou hem uw commissie dus kunnen geven. In die brief stond, dat door het Militair Gezag in overleg met het Departement van Binnenlandse Zaken die maatregel was genomen.

Wij waren er erg verontwaardigd over en hebben ons gewend tot prof. *Schermerhorn*. Ik ben toen op zijn kabinet geweest, maar prof. *Schermerhorn* was plotseling verhinderd, zodat ik daar gesproken heb met de heer *Sanders*. Bij die bespreking over het verbod. uitgevaardigd door het Militair Gezag, heb ik toevallig gehoord, dat de Regering een stichting voor de omroep in het leven wilde roepen. Ik vroeg naar de toegezegde vervolgbespreking. Toen zei men: De Regering zal het 14 Juli regelen, maar er komt een stichting. Wij waren zeer verwonderd. Wij hebben daarover toen tenslotte toch cog prof. *Schermerhorn* opgebeld en deze zei, dat dit inderdaad was voorbereid. Later is gebleken, dat op 24 Juli door het Kabinet een beslissing werd genomen. Op 27 Juli heeft prof. *Schermerhorn* daarover in zijn „Praatje op de Brug” gesproken. Toen kregen wij tegelijk met iedere andere Nederlander te horen, hoe de omroep zou worden geregeld. Intussen was de heer *Reinink* naar de notaris gegaan en had de stichtingsakte verleden. Toen wij deze kregen, bleek, dat zij niet klopte met het „Praatje op de Brug” van prof. *Schermerhorn*. Er waren een paar dingen in die tussentijd weer veranderd en nog ongunstiger geworden. Die twee dingen hebben wij tegenover elkaar gezet en ze aan een aantal bevriende mensen gegeven. Ik heb

o.a. aan de heer *Drees* dat stuk gegeven. De heer *Drees* moest erkennen, dat zo iets niet ging. En ook prof. *Schermerhorn* heeft het erkend. Hij schreef een briefje, waarin stond: U hebt in een uitvoerig schrijven vier punten naar voren gebracht, waarover u nadere inlichtingen wilt hebben; dit zal door de heer *Kesper* — die tot voorzitter van de stichting zal worden benoemd — worden geregeld. Tegelijkertijd schreef hij mij persoonlijk een zeer vriendelijk briefje, waarin hij erkende, dat er tegenover ons toch wel fouten waren gemaakt. Dat briefje heb ik nog in mijn bezit.

Toen zijn in begin September de besprekingen met de heer *Kesper* begonnen en bleken wij het over de stichting, zoals die was opgezet, niet eens te kunnen worden en de bezwaren, die wij aanvoerder], waren zo steekhoudend, dat men het plan in die vorm niet meer heeft doorgezet. Tenslotte heeft men gezegd: dan moet maar opnieuw eens met de Ministers worden gesproken. Op 8 October 1945 hebben wij toen een nieuwe bespreking gehad met de heren *van der Leeuw* en *Schermerhorn*. Daar hebben wij het voorstel gedaan, dat wij de voorbereiding van de uitzendingen in handen zouden krijgen en de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd de uitvoering. Intussen waren wij toch al buitengewoon gehandicapt, omdat de heer *Kesper* bij zijn eerste optreden reeds vier directeuren had benoemd, nl. majoor *van den Broek*, de heer *Matsen*, die tijdens de bezetting directeur was geweest van de Nederlandse Omroep, de heer *Nolet*, die van de firma *Vroom & Dreesmann* kwam en lid was geweest van *Zwart Front*, en dominee *Spelberg*, die haastig gepromoveerd was in Groningen en dr. *Spelberg* was geworden. Waarschijnlijk klonk dat beter voor een programmadirecteur. Hij had in de oorlogsjaren gestudeerd bij dr. *van der Leeuw* in Groningen en had wat contact gehad met de heer *Reinink*. Zij hadden veel over het radiovraagstuk gesproken en de heren *van der Leeuw* en *Reinink* hadden op die wijze vele vooroordelen opgedaan, die ons schade hebben berokkend. Het heeft lang geduurd, voordat wij een en ander konden rechtzetten. De heer *Kesper* heeft ons steeds zeer rechtvaardig behandeld. Hij dacht, toen hij in Augustus naar Hilversum kwam, dat er een juiste regeling tot stand was gekomen en meende, na alles, wat hij over ons had gehoord, dat wij een stelletje moeilijke lieden en chicaneurs waren, maar tenslotte bleken wij vrij redelijk, zodat de heer *Kesper* vrij spoedig reeds tot de conclusie kwam, dat een aantal onzer bezwaren juist was en onze visie de moeite van het overwegen waard. Tenslotte heeft men dus op 8 October onze voorstellen aanvaard, maar toen zijn er weer van andere zijde moeilijkheden gekomen, want toen de heer *Spelberg* en de overige directeuren hoorden, wat de Minister had geaccepteerd, hebben zij de Minister aan zijn jasje getrokken en gezegd, dat zij daarmee geen genoeg konden nemen. Daardoor is alles weer op losse schroeven komen te staan.

Er is daarna nog een moeilijkheid gekomen met de N.C.R.V. over de vraag, of op 8 October al of niet was afgesproken, dat de omroepverenigingen het recht hadden principiële bezwaren tegen uitzendingen te laten horen. Daarvan had de N.C.R.V.-vertegenwoordiger gezegd: als dat niet mag, dan kunnen er voor onze verantwoordelijkheid dingen gezegd worden, die tegen ons geweten ingaan. Dit had men als juist erkend en geaccepteerd. Later wilde de Regering daarop terugkomen.

Tenslotte heeft het tot December geduurd, voordat de installatie van het stichtingsbestuur eindelijk plaats vond, en toen is nog in de Stichting Radio Nederland het gevecht voortgezet. Pas in Januari is de radiosectie van het M.G. ontbonden, die eerst 1 Juni zou weggaan en die het tot 20 Januari 1946 heeft uitgehouden. Ik geloof, dat dit de laatste stuip trekking van het M.G. in Nederland is geweest, maar misschien vergis ik mij daarin. U bent misschien beter geïnformeerd.

84856. De **Voorzitter**: U hebt thans het feitelijk verloop van de zaak gegeven, maar u hebt nog niet gesproken over de achtergrond van deze strijd.

A. Dat is natuurlijk geen feitelijkheid, maar een visie. Daarover kan ik minder concreet zijn en mijn beweringen niet altijd met feiten staven. Het staat vast, dat er in ons land tijdens en na de oorlog een stroming is geweest, die van het feit, dat wij in 1940 als omroepverenigingen verdwenen waren en door de bezetter waren geliquideerd, gebruik wilde maken om te zorgen, dat wij nooit meer terugkwamen. Men heeft in de kring van de Hervormde Kerk zich b.v. in de oorlogstijd sterk met het radiovraagstuk beziggehouden. Er is een zg. technische commissie geweest, die een rapport heeft uitgebracht, en dat rapport kwam er op neer, dat het beter was dat de omroepverenigingen niet zouden terugkomen. Ik heb het altijd betreurd, dat men toen niet met ons contact heeft opgenomen; men heeft ons eenvoudig van de tafel weggeveegd. Dat is een vrij onjuiste houding; je kunt dat alleen maar doen tegenover mensen, die zich slecht heb-

ben gedragen. Daarom heeft men zich waarschijnlijk later zoveel moeite gegeven om te bewijzen, dat een aantal vooraanstaande mensen uit onze kringen zich slecht zou hebben gedragen en dat ook de omroepverenigingen zich zouden hebben misdragen. In de bespreking met prof. *Schermerhorn* op 5 Juli in Hilversum is dan ook onzerzijds gezegd: U kunt dit alles alleen maar doen, als u de omroepverenigingen te zelfder tijd in staat van beschuldiging stelt.

84857. De heer **Stokvis**: Wat heeft hij daarop geantwoord?

A. De heer *Schermerhorn* heeft daarop geantwoord, dat hij geen bezwaar had tegen de omroepverenigingen als zodanig, misschien tegen een enkele persoon.

84858. De heer **Stokvis**: Hij had bezwaar tegen meer personen, zei u zoëven.

A. Voor zover ik weet, tegen twee personen van twee verenigingen, maar dat was tegen de personen en niet tegen de omroepverenigingen. Dat waren de bezwaren, die de heer *Beel* ook in het zuiden had gehoord en waarom hij gezegd had, dat er eerst een zuivering moest komen. Dat is gebeurd en het overgrote deel is er toen heel goed afgekomen.

De achtergrond was dus, dat men van de gelegenheid gebruik wilde maken om ons eenvoudig van de baan te schuiven.

84859. De **Voorzitter**: Hoe is de zuivering van die twee personen afgelopen?

A. Zo, dat men de Minister adviseerde om hen niet zonder meer in het werk in te schakelen.

Wij hebben — ook de mensen, die zeer gunstige uitspraken hadden gekregen — bezwaar gemaakt tegen de wijze van zuivering. Daaraan ontbrak iedere rechtsgang. De heer *Kesper* heeft dat ook erkend en gezegd, dat hij stellig opnieuw zuivering voor die twee heren zou aanvragen. Dat heeft de Regering goedgevonden en er is een nieuwe commissie gekomen, die de heren na hoor en wederhoor zuiver heeft verklaard.

84860. De **Voorzitter**: Wanneer is dat gebeurd?

A. Ook nog in 1945. De heer *Kesper* hebben wij ontmoet begin Augustus 1945 en hij heeft zich ingespannen om die zuivering veranderd te krijgen. Prof. *Oranje*, die zelf een onderzoek had ingesteld, voordat hij met ons wilde samenwerken, was overtuigd, dat deze heren niet fout geweest waren. Hij was dus bereid met hen samen te werken en meende, dat het overgrote deel der bezwaren slechts kletspraatjes waren. De heer *Beel* heeft hem ook toestemming gegeven om met deze heren samen te werken.

Wat nu verder de achtergronden van de zaak betreft, het volgende. Militair Gezag is er stellig niet geweest om ons te helpen. Ik geloof, dat de praktijk van Militair Gezag in deze zaken bewezen heeft, dat men zich meer geïnteresseerd heeft voor eigen functies in de toekomst dan voor hulp aan de burgers. Tenslotte is men er ook in geslaagd ons maanden lang buiten de omroep te houden, ook al erkende men volmondig, dat de omroepvoerders zich niet slecht, maar uitstekend hadden gedragen. Het was voor ons ver van prettig. Zelf ben ik in Augustus 1940 weggegaan en had altijd verwacht in Mei 1945, althans na de bevrijding, weer ingeschakeld te zullen worden. Dat was in December 1945 nog niet het geval, terwijl niemand tegen ons heeft gezegd, waarom dat niet gebeurde. U zult nooit een stuk of een uiting daarvan vinden. De achtergrond is dus, dat men eigen inzichten heeft willen verwezenlijken en in die tijd daarvoor de kans schoon heeft gezien. Achteraf hebben wij bemerkt, dat het bezit van onze studio's een grote rol gespeeld heeft bij onze handhaving. Men erkende, dat de studio's aan ons moesten worden teruggegeven. Dat zou in Juli 1945 gebeuren. De heer *Kesper* heeft zelfs bij zijn optreden dadelijk gezegd, dat er, wat de studio's betreft, volledig rechtsherstel moest plaats vinden, zodat zij door de Regering officieel aan ons zouden worden overgedragen, hetgeen veel later ook inderdaad is gebeurd. Maar als wij in die tijd niet de mogelijkheid hadden gehad om te zeggen: „Wij stellen onze studio's niet beschikbaar”, had men de omroep ongetwijfeld buiten de omroepverenigingen om geregeld. Het is alleen ons materieel bezit geweest, dat ons er doorheen gesleept heeft.

84861. De **Voorzitter**: Waaraan hebt u dat bemerkt?

A. Dat kwam min of meer tot uiting in de besprekingen, die wij met de heer *Kesper* hebben gehad, en de heer *Kesper* heeft later ook wel gezegd, dat het bezit van onze studio's een grote rol heeft gespeeld. Men heeft altijd de indruk gewekt, alsof wij gedreigd

zouden hebben onze studio's niet beschikbaar te stellen, maar wij hebben in die tijd daaraan zelfs nog niet gedacht. Het was misschien onverstandig, maar wij dachten: als de Regering beslist, dat de omroep zo en zo geregeld moet zijn, dat heeft zij ook wel de middelen om de studio's ter beschikking te krijgen. Dat middel zou misschien zijn, geweest: het Militair Gezag. Dat had de bevoegdheid tot vordering. Vandaar misschien, dat het voortbestaan van Militair Gezag in die omroep nog vrij lang geduurd heeft.

84862. De **Voorzitter**: Ik heb u bij het schilderen van de achtergrond niet horen spreken over de gedachtenwisseling, welke in die tijd aan de gang was over de vraag: een algemene omroep of een omroep, zoals men die vóór de oorlog gekend heeft.

A. Dat heeft daarbij natuurlijk ook een rol gespeeld, maar wij hebben de besprekingen met de autoriteiten toch niet in die geest gevoerd. Het is heel anders gegaan. Wij kregen eerst het Militair Gezag. Dat heeft ons verkeerd behandeld. Toen werd het min of meer hersteld in de Commissie voor de Radio-omroep. Toen trad prof. van *der Leeuw* op. De besprekingen waren goed en wel aan de gang, toen zij werden afgebroken. Een tweede bespreking heeft niet plaats gevonden. Toen werd plotseling de zaak buiten ons om geregeld en hoorden wij in het „Praatje op de Brug”, hoe men het geregeld had. Vervolgens hebben wij besprekingen gehad met de heer *Kesper*, die sprak over hetgeen prof. *Schermerhorn* precies gewild had, en wij spraken over onze bezwaren. Besprekingen over de verschillende inzichten in de radio hebben meer naar buiten plaats gehad, in de pers, dan dat zij in de officiële besprekingen aan de orde kwamen. Ik kan mij geen discussie herinneren met onze tegenstander., op dit gebied — in geestelijk opzicht — waarbij wij ernstig hebben getracht elkaar te vinden.

84863. De **Voorzitter**: Er hebben dus geen besprekingen plaats gehad, waarbij de zaak op dat plan behandeld is?

A. Neen. Wel is in de loop van die tijd, nl. toen prof. van *der Leeuw* optrad, zijnerzijds wel gewezen op andere visies op dit gebied, wat wij natuurlijk ook erkend hebben, maar die twee inzichten waren moeilijk te verenigen. Je neemt een eenheidsomroep of je neemt omroepverenigingen. Zijn er naast de omroepverenigingen andere stromingen, dan is het de vraag: wil de Regering die stromingen eveneens zendtijd geven? Dat zou voor de stroming, die de zg. Nationale Omroep voorstond, echter niet bevredigend zijn. Dat zou alleen het geval zijn, als de gehele omroep in handen van deze stroming kwam. Men zat met de moeilijkheid, dat men twee dingen moest verzoenen, die niet te verzoenen waren. Daarom is men gekomen tot de opzet van Radio Nederland in Overgangstijd, die opgezet was als een eenheidsomroep, in de leiding waarvan wij mede mochten zitten.

De achtergrond daarvan is natuurlijk geweest de wens naar een eenheidsomroep. Toen wij praktische bezwaren naar voren brachten en tenslotte het accoord van 8 October tot stand brachten, waren het meer onze bezwaren tegen de regeling, die erkend werden, dan dat er een discussie in den brede heeft plaats gevonden. Maar wij wisten natuurlijk van de discussies in de pers en dat prof. van *der Leeuw* liet standpunt van de Nationale Omroep verdedigde.

84864. De **Voorzitter**: I-lebt u van het optreden van het M.G. in Mei 1945 het idee, dat het enigermate werd geleid door dergelijke algemene opvattingen over een eventuele oplossing van het radiovraagstuk, of hebt u het idee, dat de zaak toen meer bekeken werd vanuit de eisen van het ogenblik, zoals voortzetting van het bedrijf van Herrijzend Nederland?

A. Ik denk, dat de gehele geschiedenis is geweest een vermenging van al die elementen: van persoonlijke motieven, van de macht die het M.G. wilde hebben, van de wens tot verandering van de omroep. Wij hebben altijd de indruk gehad, dat de zender Herrijzend Nederland stond in dienst van de idee van de Nederlandse Volksbeweging. Waarschijnlijk heeft u de toespraak, die u, Mijnheer de Voorzitter, zelf voor Herrijzend Nederland in Januari 1945 hebt gehouden, niet meer, maar daaruit zijn hele stukken geschrapt, die principiële stellingen waren. Ik heb die toespraak nog en als men die zou zien, zou men moeten erkennen, dat, zodra u een principiële geluid liet horen, er een grote streep door gezet werd. Men stond dus bij die sectie van M.G. onder de invloed van de N.V.B. De heren waren van mening, dat dat de grote politieke beweging van de toekomst zou worden. Er waren in die tijd bij de omroep vele heren, die om persoonlijke overwegingen gegokt hebben op het paard van de N.V.B. Maar hoe verder wij van Mei 1945 af kwamen, des te geringer werd de invloed van de N.V.B. Intussen, ik zou niet één

bepaald ding kunnen noemen. Ik kan niet zeggen: het waren de persoonlijke aspiraties van de heer *van den Broek* of van het gehele M.G. of de inzichten van prof. *van der Leeuw*.

84865. De **Voorzitter**: Hebt u van de heer *van den Broek* weleens gehoord, of hij in Mei 1945 instructies had om te handelen, zoals hij gehandeld heeft en, zo ja, welke de inhoud van die instructies was?

A. Dat heb ik later van de heer *van den Broek* gehoord. Ik denk ongeveer 1½ jaar later. Toen heeft hij mij zelfs afschrift van een brief gegeven, die hij indertijd van zijn Minister had gekregen.

84866. De **Voorzitter**: De brief van 5 Januari 1945?

A. Ja, de brief van Minister *van Boeyen*. Hij had dus wel instructies, die overeenkwamen met wat hij ons op 8 Mei zei. Wij vonden het vreemd en hadden verwacht, dat hij die instructies zou laten zien. Dat heeft hij niet gedaan. Hij heeft deze instructies zelfs verder uitgerekt dan de toen optredende Minister wenselijk achtte. Hij heeft niet de moeite genomen om, toen er een nieuwe Minister optrad, te vragen: zijn die instructies nog van kracht? Hij vond deze instructies waarschijnlijk veel te mooi.

84867. De **Voorzitter**: Heeft hij dat er ook bijgezegd, toen hij met u sprak?

A. Dat heeft hij niet gezegd, maar hij heeft wel in een vergadering van de Federatie van Omroepverenigingen, ongeveer twee jaar nadat hij dit had gedaan, een verklaring afgelegd, waarin hij zegt, dat hij betreurt wat hij had gedaan.

Iemand, die zegt: Ik handel volgens instructies, hoeft niet te zeggen: Ik betreurt het, dat ik dat heb gedaan. Hij kan hoogstens zeggen: Ik kan u de brief van de Minister geven, dan zult u zien, dat ik dat heb moeten doen.

84868. De **Voorzitter**: Heeft hij uit zich zelf die verklaring in de vergadering van de Federatie van Omroepverenigingen afgelegd? Voelde hij daar dus zelf behoefte aan?

A. Ja. De heer *van den Broek* is nu nogal sterk onder de invloed van Caux en de Oxfordbeweging. Misschien heeft dat de stoot daartoe gegeven. Wij zijn met de heer *van den Broek* op het ogenblik op vrij goede voet; hij is ook een man, die ik wel respecteer. Wij zijn zeer onaangenaam getroffen door wat hij in Mei 1945 heeft gedaan, maar ik geloof toch wel, dat hij oprecht is. En hij is alleszins bekwaam.

84869. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik geloof, dat hij van een geheel andere gedachting uitging. Hij was 12 jaar niet in Nederland geweest en heeft geleefd uit de ideeën, zoals die bij de B.B.C. bestonden.

A. En uit de ideeën, die hij in Frankrijk gevonden had. Hij is redacteur van „De Telegraaf” in Parijs geweest en was toen voorstander van een geconcentreerd gezag.

84870. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat optreden is natuurlijk buitengewoon onaangenaam geweest voor de omroepverenigingen.

A. Hij had natuurlijk instructies en een persoonlijke mening.

84871. De **Voorzitter**: Die met elkaar klopten.

A. Althans in het verlengde lagen van zijn eigen wensen. Ik heb nog nooit iemand in een kamer van een Minister zo horen afsnauwen als de heer *Beel* in Mei 1945 het de heer *van den Broek* heeft gedaan. Deze zeide, dat hij het met de Minister niet eens was, en toen heeft de heer *Beel* geantwoord, dat dat ook niet noodzakelijk was en dat het militair gezag aan het burgerlijk gezag had te gehoorzamen.

Het is na zoveel jaren moeilijk precies te zeggen wat het leidende element is geweest. De weekbladen „Je Maintiendrai”, „Vrij Nederland” en ook „Het Parool” hebben daarbij ook een rol gespeeld. Al die dingen hebben zich vermengd, zoals ook bij ons de dingen vermengd zijn geweest; wij zijn ook geen heiligen. Het is een gevecht geweest en als wij eenmaal vechten, doen ook wij het zo goed als wij kunnen.

84572. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Er was hier in Nederland ook een grote groep, die voelde voor de nationale omroep. Dat was eigenlijk het probleem. U hebt tijdens de bezetting uw voorbereidingen gemaakt. Hebt u toen in het geheel geen contact gehad met de groep, die de nationale omroep wilde? Heeft die groep zich ook nooit tot u gewend? Men heeft toch apparatuur nodig en die was het eigendom van de omroepverenigingen en aangezien men kon begrijpen, dat men niet zo gauw aan apparatuur kon komen, zou het

voor de hand gelegen hebben, dat men contact had gezocht. Is dat nooit gebeurd?

A. Neen, dat is nooit gebeurd. De mensen, die in Hilversum bij de omroep voorstanders waren van de nationale omroep, waren dat meer, omdat ze tegenstanders waren van de omroepverenigingen, want zij verwachtten, dat het eerste, dat wij zouden doen, zou zijn die lieden aan de kant zetten en diegenen, die om principiële redenen waren weggegaan, inschakelen. De Nationale Omroep-mensen, waarmee wij in Hilversum in aanraking kwamen, waren niet „goed”.

84873. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was Radio Nederland, de N.S.B.-radio, maar de mensen, die voorstanders waren van een nationale omroep — ik denk aan de mensen uit de Volksbeweging —, waren politiek volkomen „goed”. Dat waren eigenlijk ook illegale voorbereiders van een nationale omroep.

A. In de Nederlands Hervormde Kerk is er een commissie geweest en ik meen, dat zij wel contact heeft gehad met de heren *Keuning* en *van Dijk* van de N.C.R.V. Die hebben hun bezwaren tegen hetgeen men daar wilde, laten horen. Men heeft echter geen poging gedaan om zich via deze heren met ons in verbinding te stellen. Wij hebben dat altijd betreurd. Wij waren zelf, toen wij tijdens de bezetting aan de uitwerking van onze tweede taak begonnen, nl, hoe de omroep na de oorlog uiteindelijk moest zijn, helemaal los van onze verenigingen. Wij hebben toen als Nederlanders overwogen, wat werkelijk de beste vorm zou zijn. Daarbij kwamen wij altijd tot de overweging: in ieder geval moeten de geestelijke stromingen, zelfs als er een eenheidsomroep komt, toch vertegenwoordigd zijn. Hoe? Zelfstandig! Als men dan voor de organisatie een oplossing wil trachten te vinden, kan men net zo goed naar de quadratuur van de cirkel zoeken. Die is er niet. Vandaar ook, dat de voorstanders van een nationale omroep na de oorlog nooit een behoorlijk rapport hebben gepubliceerd. Zij konden wel een rapport publiceren omtrent een eenheidsomroep — zij behoefden het buitenland maar te kopiëren —, maar niet een rapport omtrent een eenheidsomroep, waarin de geestelijke stromingen zelfstandig tot haar recht komen. Wij hebben daarnaast altijd geweten, dat samenspreking voor vertegenwoordigers der geestelijke stromingen in de radio toch geen praktische oplossing heeft. Wanneer de vertegenwoordigers van de geestelijke stromingen in een soort programmaraad moeten zitten en voor 16 uur per dag gezamenlijk het programma in orde moeten maken, komt er niets van terecht.

84874. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wij hebben het bulletin gezien, dat u in de studio's op 5 Mei 1945 hebt opgehangen, die grote oranje annonce. Ik heb daarin gemist de V.P.R.O. Dat was toch ook een omroep, welke vóór de oorlog bestond. Hebt u bij uw besprekingen en voorbereidingen de V.P.R.O. er buiten gelaten? Het was een veel kleinere omroep, maar hij was er toch.

A. Wij hebben de V.P.R.O. er inderdaad buiten gelaten, maar wij hebben dat ook voorgelegd aan prof. *Oranje* en deze heeft via prof. *Schermerhorn* — die ook in het illegale contact zat en vóór de oorlog bestuurslid van de V.P.R.O. was geweest — contact opgenomen met de V.P.R.O. Men had daar echter andere inzichten. Tenslotte heeft prof. *Schermerhorn* hen zo ver gekregen, dat zij zich zouden voegen onder prof. *Oranje*. Dus voor de tijd direct na de oorlog was het geregeld. Ten aanzien van het uiteindelijke bestel bestond er echter verschil van mening. De V.P.R.O. stond toen nog onverkort op het standpunt van de nationale omroep. U weet, dat ds. *Spelberg* benoemd is tot programmadirecteur van de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd. Verder zaten daar dr. *N. Bruining* voor de religieuze uitzendingen en de heer *Albach* voor de hoorspelen. Er zat een aantal Hervormden daar op vooraanstaande plaatsen. Ik heb aan de S.D.A.P. nog eens een nota geschreven over het feit, dat, als deze opzet doorging, de omroep in wezen geheel kwam in handen van de Hervormde Kerk in ons land.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en ik sluit hiermede het verhoor.

J. B. BROEKSZ.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 14 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JACOB DE JONG C.zn.,

oud 46 jaar, wonende te Hilversum, employé N.C.R.V

Hij legt de eed af als geuige.

84875. De Voorzitter: Wij hebben van een aantal getuigen reeds een uiteenzetting gekregen van de gebeurtenissen, die er na de bevrijding met de radio hebben plaats gehad. Wij zouden het op prijs stellen ook van u in het kort te horen, hoe deze zaak zich heeft toegedragen en in het bijzonder, hoe u het zelf in die tijd gezien hebt.

A. Bedoelt u van de dag van de bevrijding af?

De Voorzitter: Misschien is het wel goed, als u iets zegt over de voorbereiding tijdens de bezetting, want dat staat in verband met het gehele verloop van zaken, dat heeft plaats gevonden.

A. Dat ik mij met deze zaak heb beziggehouden, vloeit daaruit voort, dat ik vóór de oorlog al geruime tijd bij de N.C.R.V. werkzaam was, nl. van 1930 af. Bij de komst van de Duitsers was ik niet in Hilversum, omdat ik onder de wapenen was. Toen ik uit krijgsgevangenschap terugkwam — ik was in Duitsland terechtgekomen, omdat ik in Boulogne sur Mer gevangen was genomen — heb ik mij weer bij de studio aangemeld. Daar gingen de zaken zoals zij vóór de oorlog gingen, met dit verschil, dat thans de Duitsers over de vloer kwamen. Toen zijn de bemoeiingen van de Duitsers met de radio-omroep begonnen, hetgeen voor mij tenslotte aanleiding is geweest om mijn ontslag te nemen.

84876. De Voorzitter: Wanneer is dat geweest?

A. Ik heb mijn ontslag genomen op 25 Maart 1942 en ik heb het tegen 1 Mei gekregen. Dat gaf moeilijkheden. Ik had geen ander werk. Ik heb geprobeerd de schadeloosstelling te krijgen voor de mensen, die om principiële redenen weggingen. Ik viel daar ook onder. Omdat ik eenvoudigweg ging, heeft men een korting op de uitkering toegepast. Men maakte allerlei moeilijkheden, totdat ik maar ben weggegaan, deze moeilijkheden overnemende. Ik ben toen een hele poos werkloos geweest. Het begin van enig illegaal werk was er toen al en juist op het moment, toen ik werk kreeg, werd mij gevraagd mij daaraan helemaal te geven. Er was geen directe reden om dat te doen. De Christelijke radiovereniging werd opgeheven juist toen ik van de huwelijksreis terugkwam, dus ik was niet in al te beste omstandigheden. Later ben ik mij weer gaan bemoeien met omroepaangelegenheden. Ik meen, dat dit is gekomen door een gesprek met de heer Schouten, het Kamerlid, die ik uit anderen hoofde nog weleens ontmoette. Hij heeft mij gevraagd, of het niet nodig was bij elkaar te gaan zitten om te zien, wat er met de radio zou moeten gebeuren. Ik heb daaraan gehoor gegeven. Ik heb overleg gepleegd en toen bleek mij, dat ook van andere kanten verzoeken waren gedaan aan personen, die bij de omroep waren werkzaam geweest, om overleg te plegen. Ik kreeg dus contact met andere personen en wij zijn de zaak gaan voorbereiden, tot op een gegeven moment wij ons niet bepaalden tot wat er moest gebeuren op het ogenblik van de omslag, maar ook gingen praten over wat er na de bevrijding met de radio moest gebeuren. Ik was employé bij de N.C.R.V.; ik heb mij daarvan teruggetrokken en ben later weer teruggekeerd in dat milieu. Toen de mensen niet naar Hilversum konden komen, heb ik op een gegeven ogenblik van de heer Keuning opdracht gekregen om, voor

zover het mij mogelijk was, in het omroepmilieu de belangen van de N.C.R.V. te behartigen. Ik heb aan de besprekingen deelgenomen. Dat is nog toegenomen door het optreden van prof. *Oranje*; ik ben een hele tijd de contactman geweest tussen prof. *Oranje* en deze groep van radiomensen. Ook vooraf had ik al enige malen met hem een onderhoud gehad. Wij hebben, terwijl hij wat achteraf leefde, er dagen aan gespendeerd om de kwestie met elkaar te bepraten. Ik kon mij toen ook niet overal vertonen en moest wat voorzichtig zijn, maar het contact is toch altijd doorgegaan. In die tijd hebben zich allerlei gedachten gekristalliseerd ten aanzien van de federatie van omroepverenigingen en de vraag, hoe wij moesten optreden bij de omslag, waarop wij allen hoopten. Het hoogtepunt was de Dolle Dinsdag. Ik was toevallig 's Zondags in Amsterdam en had contact met prof. *Oranje*. Wij zijn toen op de fiets naar Hilversum gegaan in de vaste overtuiging, dat wij niets anders te doen hadden dan de omroep over te nemen. Dat is toen niet gelukt; wij moesten het nog wat uitstellen. Zo heb ik daar mijn deel meegespeeld in al die dingen, waarvan het waarschijnlijk niet nodig is u een exposé te geven. In de arbeidsverdeling, die er tenslotte kwam ten aanzien van de grote dag, als ik het ze noemen mag, kreeg ik het contact met de politie en wat wij toen noemden de B.S. Er is aanvankelijk nog een plan geweest om het plaatselijk tot stand te brengen, maar dat is niet gebeurd. Prof. *Oranje* heeft mij in Amsterdam in kennis gebracht met een man, die een schuilnaam droeg, maar die ik spoedig herkende als de heer *Dudok van Heel*. Ik heb later weer enkele conferenties gehad met zijn chef staf in Bussum, een man, die *Beaufort* heette. Daarbij zou worden geregeld, dat wij als zodanig hulp zouden krijgen, opdat wij geen moeilijkheden zouden hebben met het bezetten van de studio's, maar dat is mij niet gelukt. Er was een afspraak gemaakt, dat ik voor passen zou zorgen en dat die ons zouden worden verstrekt, zodra bepaalde maatregelen zouden zijn genomen. Die zijn mij echter niet verstrekt op het argument, dat de B.S. op de dag van de bevrijding in Hilversum niet zou optreden, maar ik had niet de indruk, dat dat het juiste argument was. Ik had de indruk, dat er andere invloeden werkzaam waren, waardoor men de mensen, die zich weer met de radio wilden gaan bemoeien, deze gemakken eigenlijk niet wilde geven. Dat is toen misgelopen en toen wij op het politiebureau stonden en de commissaris niet aantroffen, besloten wij zelfstandig op te treden met ons troepje. Wij hebben zelfstandig beslag gelegd op de studiogebouwen. Voor zover zij door N.S.B.-portiers of Duitsers werden bewaakt, hebben wij eenvoudig verklaard, dat bewaking niet meer nodig was, dat wij, vertegenwoordigers van de federatie van omroepverenigingen, optraden voor de wettige eigenaren van de gebouwen, en wij hebben hen weggezonden. Dat is vrij vlot verlopen. Het studiogebouw van de K.R.O. was het eerst aan de beurt en vervolgens dat van de A.V.R.O. Het studiogebouw van de V.A.R.A. is, naar ik meen, door een aparte delegatie in beslag genomen. Met het studiogebouw van de N.C.R.V. hebben wij 's middags hetzelfde gedaan.

Er zijn al spoedig moeilijkheden daarover gerezen. Wij zaten prinsheerlijk in die gebouwen, tot 's Zondags. Zaterdag trad de B.S. nog niet op en de telefoonlijnen en de radiopost waren altijd nog door de Duitsers bezet. Er was nog een zekere weifeling, maar tegen de Zondag is het omgeslagen. Zondagmorgens of -middags waren wij in de K.R.O.-studio, toen de commandant van de B.S. in Hilversum en de regionale commandant, de heren *Dieperink* en *Götzen* — in Hilversum vrij bekende figuren, die aan het hoofd van die semi-militaire macht stonden — bezwaar kwamen maken, dat wij op eigen verantwoordelijkheid de studio's in beslag hadden genomen. Er was een zekere aanleiding voor, die daarin bestond: wij hadden mogelijkheden gezocht om reportages te verzorgen en er waren in een hotel, dat door de B.S. gevorderd was, moeilijkheden ontstaan tussen het personeel, dat die reportages zou verzorgen, en het personeel van de commandant van de B.S. en deze kwam daarover een beetje oppijpen. Hij zei: Ik moet niet door die kerels in de weg gelopen worden en overigens is het helemaal fout, dat jullie het zo hebben gedaan. Voor mij was dat enigszins een bewijs, dat hij andere instructies had gekregen ten opzichte van de radio-omroep dan die, welke wij zelf hadden, want wij hebben daar al deze dingen gedaan in het voortdurende besef, dat wij stonden onder prof. *Oranje*, die optrad als

vertegenwoordiger van het College van Vertrouwensmannen, en wij hebben nooit anders geweten dan dat deze het voor het zeggen had. Er was wel al een zekere onzekerheid omtrent deze dingen gebleken. Dat ligt weer iets verder terug, nl. toen wij het Koninklijk besluit van de zoveelste September — het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radio-besluit — door de linies kregen. Er is toen, naar ik ineen, een telegram gekomen over de radio. Ik weet niet precies meer, of dat telegram aanleiding is geworden om iemand door de linies heen te sturen. Prof. *Oranje* had mij gevraagd mee te gaan door de linies. Ik meen, dat het *van Roijen* is geweest, die door de linies is gegaan.

De Voorzitter: Het is de heer *van der Gaag* geweest.

A. Ik weet zijn werkelijke naam niet.

84877. **De Voorzitter:** Herinnert u zich de naam *Richard*?

A. Neen. Of hij het Koninklijk besluit mee teruggebracht heeft of niet, herinner ik mij niet. In elk geval heeft dat K.B. enige weifeling doen ontstaan, hoewel wij er eigenlijk van overtuigd waren, dat de toestand, zoals deze was ontstaan op de dag der bevrijding, een volkomen acceptabele was en dat wij, onder leiding van prof. *Oranje*, die hele zaak konden doen zoals wij meenden dat goed was.

84878. **De Voorzitter:** U zei, dat u dacht, dat de B.S. andere instructies hadden, maar hebt u geen aanwijzingen van wie zij deze instructies hebben gehad?

A. Dat is mij nooit duidelijk geworden. Op mijn vraag, waarom de passen niet werden gegeven, heb ik nooit een goed antwoord gekregen.

84879. **De Voorzitter:** Wat hebt u van de gebeurtenissen na de bevrijding meegemaakt?

A. De eerste dagen ben ik overal bij geweest.

84880. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** De heer *van Dijk* en u waren toch de vertegenwoordigers van de N.C.R.V.?

A. Ja, maar de heer *van Dijk* is er iets later bijgekomen. In het eerste begin was hij er niet bij. Ik meen, dat hij er pas na Dinsdag bijgekomen is. Hij was nogal druk bezet met andere zaken. Vanaf de begintijd heb ik in de groep gezeten van de heren *Vogt Speet*, *Broeks*, *van Dijk*, pastoor *Kaarsgaren*. In die dagen heb ik dus alles meegemaakt, wat er is gebeurd.

84881. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus ook het optreden van de heer *van den Broek*?

A. Ik heb de ontvangst en het optreden van de heer *van den Broek* in de A.V.R.O.-studio meegemaakt, toen hij als een weldoervoede man, trillend van energie, stond tegenover een aantal mensen, die zeer mager waren en die nog niet zoveel energie konden opbrengen. Ik heb ook het moment meegemaakt, dat wij op zijn verzoek uit de studio's werden gebonjourd. Het was een dramatische avond.

84882. **De Voorzitter:** Was dat de eerste ontmoeting?

A. Neen, de eerste was 's morgens om elf uur. Wij hebben hem toen met enige plechtigheid en vrolijkheid ontvangen, maar het verkeerde al spoedig in een andere stemming, hoewel het niet onwelwillend werd. Hij heeft ons eenvoudig meegedeeld: ik heb met de heren niets te maken; ik heb andere instructies, de heren hebben een volkomen verkeerde opvatting; wat doet gij eigenlijk hier, want het is in strijd met het K.B., dat u hier is, en mij is opgedragen te voorzien in de radio-uitzendingen. Wat halen de heren bovendien in hun hoofd? Het lijkt wel, of de tijd langs u is heengegaan; de heren hebben niets meer te vertellen. Wat u hier doet, is mij een raadsel; ik heb eigenlijk niets meer met u te doen. Hij was het dus niet eens met de positie, die wij aan prof. *Oranje* toekenden. Hij meende, dat de positie van prof. *Oranje* niet in overeenstemming was met de doeleinden van de Regering. Hij heeft ons wel beloofd, toen die tegenstelling ontstond, hoewel de persoonlijke verhoudingen alleraardigst waren, dat hij geen maatregelen zou nemen voor hij nader met ons zou hebben gesproken en liefst te zamen met prof. *Oranje*.

Die afspraak heeft hij helaas niet gehouden. Ik weet niet, of dat uit persoonlijke overwegingen was dan wel ingevolge zijn op-

dracht. Dinsdag is hij bij ons geweest en hij had afgesproken Donderdagmorgen om 10 à 11 uur een nadere bespreking te hebben, maar 's Woensdagavonds is de zaak heel anders gelopen. Wij zaten in de studio's geïnstalleerd. De A.V.R.O. was het middelpunt; daar hadden wij allerlei besprekingen over wat wij zouden doen. Er ging al een gerucht, dat er iets ging gebeuren, maar ik was helemaal niet verbaasd, toen mij gevraagd werd naar de A.V.R.O.-studio te komen. Daar hoorde ik, dat de B.S. de studio hadden willen bezetten, maar dat de Canadezen dat eigenlijk niet goedvonden. Wij hadden intussen na die Zondag wel pasjes gekregen om de studio's te betreden en een van de aanwijzingen was toen ook, dat ik op die avond bevel kreeg van de B.S. om de pasjes weer in te leveren. Het papier met het bevel heb ik nog; ik kan het u laten zien. Het is getekend door de heer *van der Schatte Olivier* (die later in Indië als vlieger is omgekomen).

's Avonds bleek het bij de studio zo te zijn, dat de B.S. die wilden bezetten, terwijl de Canadezen zeiden, dat het niet nodig was, omdat er overal rust en orde heersten. De Canadese wachtcommandant zou orders halen. Wij hebben toen om zekerheid gevraagd. Ik ben niet mee geweest naar de commandant. Wij begrepen maar niet, wat dit alles betekende. De commandant zei: De bevelen komen van de Nederlandse autoriteiten, hoe kunnen jullie dan zelf ook autoriteit spelen? Totdat als *deus ex machina* te voorschijn kwam de man, die alles had bevolen, de heer *van den Broek*. Die had ook bevel gegeven de passen in te nemen. Er hebben nog wal mensen in de studio hem toegesproken en zo is het toen niet gelukt. Het is nogal hoog gelopen. Ik vond het optreden van *van den Broek* niet erg tactisch. Ik heb mij nog vermeten buiten de studio een persoonlijk gesprek met hem te hebben, omdat het de verkeerde kant uitging. Ik kreeg alleen maar ten antwoord, dat ik rustig moest zijn en dat ik de volgende dag bij hem wel een baantje kon krijgen bij de radio. Ik heb toen een onvriendelijk woord gezegd en ben weggegaan.

Dat heb ik daarvan meegemaakt. Toen wij er uitlagen, werd de zaak weer heel anders. Ik heb toen meegemaakt de totstandkoming van de commissie voor de radio-omroep, waarin ik aanvankelijk een plaats had, die ik echter heb ingeruimd voor de heer *van Dijk*.

Ik heb toen nog meegedaan aan het voorbereiden van het uitgeven van de „Omroepgids”. Ik heb mij beziggehouden met interne zaken betreffende het programma. Er was dus deze tegenvaller, dat wij de programma's klaar hadden, maar dat zij niet konden worden gedrukt, omdat wij geen papiertoewijzing hadden.

84883. **De Voorzitter:** Bent u ook geweest bij die conferentie in het begin van Juli 1945, toen drie Ministers, onder wie de Minister-*President*, in Hilversum kwamen, welke conferentie geëindigd is met liet ontslag van prof. *Oranje*?

A. Daar ben ik niet bij geweest.

84884. **De Voorzitter:** Hebt u na dat ontslag prof. *Oranje* nog weleens gesproken?

A. Dikwijls.

84885. **De Voorzitter:** Heeft hij weleens gezegd, hoe het in die bespreking van Juli 1945 gegaan was en hoe hij het vond?

A. Ja.

84886. **De Voorzitter:** Kunt u dat met een paar woorden weer-geven?

A. Hij heeft woordelijk tegen mij gezegd: Ik ben weggeschopt.

84887. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij heeft dus zijn ontslag gekregen?

A. Ik heb van verschillende kanten dat dramatische onderhoud toegelicht gekregen. Prof. *Oranje* was er zeer verontwaardigd over. Hij heeft toen gezegd: Ik zal geen maatregelen nemen tegen de mensen, die mij dit hebben aangedaan; er zal eerst tijd overheen moeten gaan. Hij had geen rancune in dit opzicht.

84888. **De Voorzitter:** Meent u, dat u hiermede hebt gezegd wat u mede te delen had, of hebt u er nog iets aan toe te voegen?

A. Ik wil alleen nog het volgende opmerken. Ik heb getracht er achter te komen, hoe het mogelijk was, dat het Militair Gezag op deze

manier optrad. Op grond van de schaarse gegevens, die hierover te verkrijgen waren — ik heb ook getracht uit Londen allerlei inlichtingen te krijgen en wat er over gepubliceerd is, heb ik gelezen —, heb ik mij wel een opinie hierover gevormd. Ik heb die opinie neergelegd in een tijdschriftartikel. Misschien mag ik u de conclusie, waartoe ik tenslotte in dat artikel kwam, even voorlezen. Zij luidt aldus — ik wil niet zeggen, dat deze conclusie door mij het eerst getrokken is; zij zal ook wel door anderen getrokken zijn, maar ik geloof niet, dat 7ij eerder in deze vorm is gepubliceerd —:

„De praktijk van het Londense Radio-besluit is geweest, dat het heeft dienst gedaan als blokkering van een onmiddellijk rechts-herstel en van een herleving van de Nederlandse radio-wetgeving. Daartoe heeft bijgedragen, dat de Sub-sectie Radio van het Militair Gezag, welke had moeten zijn een apparaat tot hulpverlening aan de burgers, in werkelijkheid was een organisatie, die benut werd om een bepaalde omroep-politiek door te zetten. Dit bracht mede, dat velen, die er deel van uitmaakten, zich beschouwd als de blijvende kern van een nieuw te creëren omroep.”

Ik heb daarvoor geraadpleegd o.a. het verslag van de Radiocommissie Terugkeer en wat er verder vanuit Londen is verteld omtrent het tot stand komen van het Koninklijk besluit. Dat is eigenlijk de conclusie, waartoe ik persoonlijk ben gekomen, en het heeft mij verheugd door uw commissie verhoord te worden. Het is mogelijk, dat de conclusie niet juist is, maar ik hoop, dat er door het onderzoek meerdere gegevens kunnen worden aangedragen om haar te bevestigen.

84889. De **Voorzitter**: Waar is dit in gepubliceerd?

A. In „Anti-Revolutionaire Staatkunde”.

84890. De **Voorzitter**: Hoe ziet u het optreden van de heer *van den Broek*? Er was natuurlijk een algemene achtergrond achter de strijd, die gevoerd is, een algemene achtergrond, die verband hield met de visie, die men had ten opzichte van het toekomstig radiobestel. Had u de indruk, dat het Militair Gezag, met name de heer *van den Broek*, zich door zulk een visie liet leiden, of was het meer een optreden op grond van de omstandigheden van dat ogenblik?

A. Het is moeilijk daarop direct antwoord te geven.

84891. De **Voorzitter**: Het zou kunnen zijn, dat de heer *van den Broek* zich in de een of andere richting heeft uitgelaten.

A. In de regel gingen de gesprekken om de positie van het Militair Gezag. Dat was een figuur, die wij helemaal niet kenden. Als oud-

militair zag ik uiteraard het militaire element er in. Ik dacht altijd, dat hij uitvoerde wat hem was opgedragen, maar ik heb weleens de indruk gehad, dat hij die opdracht met graagte uitvoerde. Het was juist zo moeilijk ten aanzien van het Militair Gezag te zeggen: is dit nu het optreden van iemand, die ruime bevoegdheden heeft om naar omstandigheden te handelen, of is het het optreden van iemand, waarvan men zou moeten zeggen: hoe zit het eigenlijk? Hij heeft zijn optreden altijd gebaseerd op artikel zoveel van het Koninklijk besluit, volgens hetwelk de Minister buiten machte was de uitzendingen te verzorgen. Dit gold helemaal niet, want de Minister was niet buiten machte. Toen er later een commissie voor de omroep kwam, is het Militair Gezag blijven doordraaien, niet omdat de Minister buiten machte was, maar omdat men een andere oplossing niet wenste. Het heeft nog tot Januari 1946 geduurd. Toen de zaak zich ging consolideren, kon men moeilijk zeggen, dat het Militair Gezag alleen op grond van dat artikel de uitzendingen verzorgde. Ik heb altijd het gevoel gehad, dat men blij was, dat er uitzendingen plaats vonden, en men traineerde de zaak om te zien hoe men het zou regelen, maar de oplossing van Hilversum wilde men in ieder geval niet. Het Militair Gezag had ook zulke grote bevoegdheden. Als het zei: de studio's zijn gevorderd, dan waren ze gevorderd, het Militair Gezag maakte over al deze dingen niet zoveel bezwaar. Ik heb nooit kunnen verklaren hoe de verhoudingen lagen. Persoonlijke ambitie en de heer *van den Broek* als exponent van het Militair Gezag, waarachter natuurlijk iets lag. Ik heb de gehele figuur van S.H.A.E.F. bestudeerd, want ik had langs particuliere weg kennis genomen van twee redevoeringen voor Pro Patria in Londen. De bedoeling van het Militair Gezag was voor burgerlijke aangelegenheden het militaire apparaat te voorzien van personen, die in burgerlijke zaken bepaalde diensten konden bewijzen. Ik had dus wel enig inzicht in wat men met het Militair Gezag wilde, maar vond, dat men wel wat al te fors optrad.

De **Voorzitter**: Als u hiermede gekomen bent aan het eind van uw toelichting, dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

J. DE JONG Czn.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 15 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer de Graaf, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. HENDRIK WILLEM FELDERHOF,
oud 51 jaar, wonende te Breda,
oud-procureur-generaal bij het Hooggerechtshof van Indonesië.

Hij legt de eed af als getuige.

84892. De **Voorzitter**: Men heeft ons hier medegedeeld, dat het in de winter 1944—1945 te Breda de gewoonte was van de militaire commissaris om wekelijks, (ik meen, dat daarbij is genoemd de Zondagmorgen) besprekingen te houden met een aantal vertegenwoordigers van de illegaliteit. Is dat juist?

A. Ja, met de militaire commissaris (de heer *van Boetzelaer*) en de heer *van der Hooft* ten huize van mr. *Deelen*.

84893. De **Voorzitter**: In dit verband zijn ook genoemd de heer *Deelen* zelf en de heer *Kok*.

A. De laatste heb ik er nooit ontmoet.

84894. De **Voorzitter**: Waren het meestal conferenties met u drieën?

A. Ja. Het waren eigenlijk meer besprekingen van werkzaamheden, die reeds waren verricht. U weet misschien welke functie ik in die tijd had?

De **Voorzitter**: Neen, dat wilde ik u juist vragen.

A. Het is misschien het beste, dat ik dit eerst vertel.

De situatie was zó, dat ik niet van de echte illegaliteit was. Ik heb geïnterneerd gezeten bij de Duitsers als Indisch ambtenaar en kwam eind September 1944 thuis in Breda. Mij werd toen door de illegaliteit verzocht, na de bevrijding de leiding te nemen bij de arrestaties, de zuivering en dergelijke.

84895. De **Voorzitter**: In welk ressort?

A. In het ressort, dat later was het ressort van de militaire commissaris, die in Breda zijn zetel had, en dat zich uitstreekte van Lage en Hoge-Zwaluwe in het noorden tot Baarle-Nassau in het zuiden, de middenmoot, waarbij aanvankelijk Roosendaal en Zevenbergen waren, die al spoedig zijn afgesplitst.

84896. De **Voorzitter**: De heer *van Boetzelaer* heeft ons verteld, dat in een van die besprekingen ter tafel is gekomen een briefje, dat zou zijn onderschept en dat blijkbaar uit illegale kringen kwam en waarin mededelingen werden gedaan — hij wist de inhoud er van niet woordelijk meer — omtrent voornemens met betrekking tot de procureur-generaal, die hem zo ernstig voorkwamen, dat hij met het briefje naar generaal *Kruls* is gegaan.

Kunt u zich herinneren, hoe zich dat heeft toegedragen?

A. Ik moet even mijn geheugen opruimen (Het is zó lang geleden!) en daarbij nagaan, of ik het uit eigen wetenschap of van horen zeggen heb.

(Na enige ogenblikken vervolgt getuige:)

Ik heb het wel van horen zeggen, wat u bedoelt. Het gaat over het conflict van de heer *Speyart van Woerden* met de illegaliteit.

84897. De **Voorzitter**: Juist! Het briefje zou hebben ingehouden, dat men voornemens was, de procureur-generaal uit te schakelen. De heer *van Boetzelaer* heeft althans het woord „uitschakelen“ hier genoemd. Later werd het zo verteld, dat de illegaliteit van plan was de procureur-generaal te kidnappen. Dat woord werd later gebruikt.

A. Dat laatste heb ik nooit gehoord.

84898. De **Voorzitter**: De heer *van Boetzelaer* heeft gezegd „uitschakelen“.

A. Die opgewonden woorden zijn in die zin weleens gebezigd, maar er werden toen weleens meer opgewonden woorden gebruikt. Van een briefje kan ik mij echter niets herinneren. Ik ben niet bij al die besprekingen geweest. U noemt de heer *Kok*. Ik weet niet, of hij er bij geweest is.

84899. De **Voorzitter**: De heer *van Boetzelaer* zegt, dat in zulk een bespreking op Zondagochtend de heer *van der Hooft* dat briefje heeft geproduceerd en dat het een onderschept briefje was. De heer *Deelen* zegt echter, dat het briefje bij hem is gebracht. Dat klopt dus niet precies. Nu hadden wij de hoop, dat u er bij was geweest en ons zoudt kunnen vertellen, hoe het precies was gegaan en waar het briefje vandaan was gekomen.

A. Ik weet van een briefje niets af, maar weet wel, dat dergelijke termen zijn gebezigd.

De **Voorzitter**: Vertelt u dan eens, wat u zich van het geval herinnert.

A. Eigenlijk niets meer.

84900. De **Voorzitter**: U zeide zoëven, dat u onderscheid moest maken tussen hetgeen u van horen zeggen had en hetgeen u zelf wist.

A. Van die conferentie ten huize van de heer *Deelen* weet ik eigenlijk niets af. Dat het dáár geweest is, weet ik niet.

84901. De **Voorzitter**: Wat weet u echter van een concrete bedreiging van de procureur-generaal, welke voor de heer *van Boetzelaer* aanleiding is geweest om naar generaal *Kruls* te gaan?

A. Ik weet ook niet meer, welke aanleiding er voor de heer *van Boetzelaer* is geweest om naar generaal *Kruls* te gaan. Hierover moet ik echter eens even goed nadenken. Ja, dat herinner ik mij toch. Generaal *Kruls* en de heer *van Boetzelaer* zijn toen naar Engeland gegaan. Er is toen inderdaad sprake geweest van een optreden tegen de heer *Speyart van Woerden*. Dat is echter het enige, wat ik mij herinner. Er zijn twee dingen geweest met betrekking tot een reis van de heer *van Boetzelaer*, maar dat had niet met de heer *Speyart van Woerden* te maken:?

84902. De **Voorzitter**: Als gevolg van die reis is er uit Londen een brief van de heer *Gerbrandy* aan de heer *van Heuven Goedhart* gekomen, waarin stond, dat deze met de procureur-generaal naar Londen moest komen. Bij ons onderzoek is gebleken, dat deze zaak haar oorsprong heeft gevonden in Breda. De heer *van Boetzelaer* heeft dit bevestigd en heeft er bij gezegd, dat het geval het eerst ter sprake is gekomen in een van die Zondagochtendconferenties.

A. Nu weet ik ook wel, dat de heer *van Boetzelaer* naar aanleiding daarvan — ik laat in het midden, of het een briefje is geweest; ik weet ook niet, of het ten huize van de heer *Deelen* is geweest, maar wij hadden daar ook vaak besprekingen —

84903. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waar woonde de heer *van Boetzelaer* toen?

A. Bij de heer *Deelen*. Hij had echter zijn kantoor in het gebouw van de Kamer van Koophandel; daar kwamen wij ook wel samen. Ik had het meest contact met de heren *van Boetzelaer* en *van der Hooft* in verband met het arrestatiebureau.

84904. De **Voorzitter**: Waar was dat bericht nu vandaan gekomen?

A. Dat weet ik, geloof ik, niet meer. Wie het gaf, weet ik ook niet. Voor zover ik weet, had de heer *van Boetzelaer* het in zijn hand. Hij kwam met het bericht aan, voor zover ik mij herinner.

84905. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Bent u er van geschrokken?

A. Neen.

84906. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Had u zo iets misschien verwacht?

A. Er werden in die tijd zoveel dingen gezegd, dat wij niet wisten of de situatie al of niet serieus was op te vatten.

84907. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Is er niet over gesproken om de heer *Speyart van Woerden* te waarschuwen? Als men het serieus opvat — en dat heeft de heer *van Boetzelaer* kennelijk gedaan —, is toch het eerste, dat men zich afvraagt: moet de heer *Speyart van Woerden* niet worden gewaarschuwd, zodat hij zijn maatregelen kan nemen? Men beschikte toch over politiemannen in het zuiden. De heer *Speyart van Woerden* had zich met deze politiemannen kunnen omringen. Het eerst gaan naar Brussel is een hele omweg en dat terwijl de heer *Speyart van Woerden* in den Bosch zat, als ik mij niet vergis.

A. Die woonde, meen ik, in het doofstommeninstituut bij Sint Michiels-Geste!

84908. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij had hoog en breed vermoord kunnen zijn, voordat de heer *van Boetzelaer* met generaal *Kruls* in Engeland was aangekomen. Men kon toch zo'n man maar niet laten afmaken?

A. Het was een verwarde situatie in die tijd. U kent natuurlijk dat conflict? De reden was, dat de heer *Speyart van Woerden* onmiddellijk met de politie de arrestaties in handen wilde nemen, terwijl de illegaliteit dit niet wenste. De illegaliteit wilde eerst de politie gezuiverd hebben. Dit was natuurlijk een twistpunt tussen de illegaliteit en de heer *Speyart van Woerden*. Met de heer *Kruls* zijn hierover verschillende vergaderingen gehouden in Eindhoven.

84909. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De illegaliteit in haar algemeenheid is altijd zo'n ongrijpbaar iets. Tussen welke personen speelde dat conflict? Wie maakte moeilijkheden? Was dat de heer *Deelen* of de heer *van der Hooft*? Wie was de illegaliteit in Breda?

A. Het waren de heren *van der Hooft* en *Deelen*. Dat conflict lag echter niet alleen in Breda, maar in het gehele zuiden. Het ging niet tussen de heren *van der Hooft* en *Deelen* en de heer *Speyart van Woerden*. De heer *Speyart van Woerden* was tenslotte procureur-generaal van het gehele zuiden. De gehele illegaliteit was daarbij betrokken. Er zijn verschillende vergaderingen hierover geweest. Daarvan heb ik er verschillende meegemaakt. De heer *Speyart van Woerden* stelde zich terecht op het standpunt, dat het geval zo spoedig mogelijk in legale handen moest komen. Hiervan was ik ook voorstander.

84910. De **Voorzitter**: De illegaliteit wilde zelf medezeggenschap hebben in de zuivering van de politie en de heer *Speyart van Woerden* had daarin niet veel zin?

A. Neen. Hij zeide: Deze mensen zijn gezuiverd en laten zij nu hun gang maar gaan.

84911. De **Voorzitter**: De illegaliteit hield dus vol, dat de zuivering niet goed was gegaan. Ging het hierbij in het bijzonder om de leidende personen?

A. Die leidende personen waren gezuiverd en die zelfde personen moesten hun ondergeschikten gaan zuiveren. Deze figuur werd niet geaccepteerd.

84912. De **Voorzitter**: Waar kwam die bedreiging vandaan?

A. Dat weet ik eigenlijk niet.

De **Voorzitter**: Dat is nu juist het interessante punt.

84913. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u in het zuiden daarover weleens vermoedens gehoord?

A. Van wie?

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Zo in het algemeen; van illegale mensen of anderen.

A. Ik weet het niet. Het werd niet in het algemeen gezegd. De illegaliteit was zo'n algemeen begrip. Er is uit de kringen van de illegaliteit blijkbaar.....

84914. De **Voorzitter**: Hebt u er wel de heer *van der Hooft* over gesproken? U hadt toch voortdurend contact met elkaar? Het was toch geen kleine zaak? Ik kan mij voorstellen, dat u met de heren *van der Hooft* en *Deelen* deze zaak hebt besproken en hebt geregeld: Waar komt dit vandaan? Men diende zich er toch een oordeel over te vormen, of dat bericht serieus was of niet? Blijkbaar heeft men het wel serieus gevonden, want de heer *van Boetzelaer* is er voor naar de heer *Kruls* gegaan. Dan moet er toch een reden zijn, waarom het serieus geacht wordt niet waar?

A. Ja.

84915. De **Voorzitter**: Een losse mededeling als: „in de illegaliteit zouden zij er best voor gevoelen" of „daar mogen ze *Speyart van Woerden* niet en misschien komt er nog eens een uitbarsting", is op zich zelf, zeker in die tijd, geen aanleiding om zulke stappen te doen. Er moet een concrete aanleiding zijn geweest; dat is volkomen duidelijk.

A. Het is vijf jaar geleden!

De **Voorzitter**: Voor de heer *van Boetzelaer* is het ook vijf jaar geleden en die weet het precies te vertellen.

A. Het kan wezen, dat hij er veel meer bij betrokken is geweest dan ik; dat is hij ook zeker!

84916. De **Voorzitter**: Het is mogelijk, dat u er op dat moment niet bij betrokken is geweest, maar daarna spreekt men met elkaar over zulk een zaak. De heer *Speyart van Woerden* was de procureur-generaal!

A. Ja. Ik herinner mij, dat hij nadien de opdracht heeft gekregen naar Amerika te gaan.

84917. De **Voorzitter**: Er zal toch wel over gepraat zijn, hoe het in elkaar zat?

A. Vermoedelijk wel.

De **Voorzitter**: Dat zouden wij nu graag willen weten.

A. Ik weet niet meer de finesses er van. Wat er later over is gepraat..... ja, gunst, het was zo'n bewogen tijd!

84918. De **Voorzitter**: Hoe is dit aan de gang gekomen?

A. Ja, dat kan ik niet met zekerheid zeggen; dat weet ik niet meer. Ik herinner mij ook, nu u het zegt, dat het de heer *van Boetzelaer* was..... ik geloof, dat de heer *van Boetzelaer* met die mededeling kwam of dat het de heer *van der Hooft* is geweest, of is het de heer *Deelen* geweest? Ik weet het niet meer!

De **Voorzitter**: Dat is jammer!

A. Ja, dat kan ik u niet zeggen.

84919. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U kent niemand anders, die het ons zou kunnen zeggen?

A. Hebt u al deze personen gehoord? Ik weet niet meer, wat de aanleiding is geweest. Onder welke omstandigheden het precies heeft plaats gehad, weet ik niet meer. Maar zoals ik het mij herinner, is het geweest op het kantoor van de heer *van Boetzelaer* in het gebouw van de Kamer van Koophandel.

84920. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus zou u er ook bij zijn geweest.

A. Ja, ik weet nu wel, nu u het zegt, dat de heer *van Boetzelaer* zei: „met die boodschap” (ik weet niet of het ern brief was) „ga ik onmiddellijk naar *Kruls*”; nu herinner ik mij goed, dat het een bedreiging was tegen *Speyart van Woerden*, die men op de een of andere manier zou elimineren.

84921. De **Voorzitter**: Er zijn twee dingen, die wij wilden weten: van wie had de heer *van Boetzelaer* die mededeling gekregen en hoe kwam de persoon, die haar aan de heer *van Boetzelaer* heeft gegeven, er aan?

A. Dat kan ik u niet zeggen; die finesses ben ik kwijt.

84922. De **Voorzitter**: Hebt u het geweten?

A. Dat weet ik niet, maar vermoedelijk wel; ik ben er wel bij geweest.

Ik sta hier onder ede; ik kan niet fantaseren. Ik moet het met zekerheid zeggen. Ik kan veronderstellen, dat het een brief is geweest en dat die van de heer *Deelen* kwam, maar daar hebt u niets aan. Die details ben ik kwijt.

Maar of ik het wel zo vreselijk serieus heb genomen, weet ik niet. Ik heb in en na die tijd zo verschrikkelijk veel van die dingen meegemaakt, dat het van mij wel te begrijpen is, dat dit een beetje is verbleekt.

84923. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u zelf uw arrestatiebevoegdheid uitgeoefend?

A. Hoe bedoelt u dat?

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U had toch het ressort Breda?

A. De zaak was: ik heb altijd zelf de bevoegdheid van de Binnenlandse Strijdkrachten tot die massale arrestaties minder legaal gevonden. Ik heb mij direct opgehangen aan de militaire commissaris en door delegatie van bevoegdheid door het Militair Gezag de arrestaties gewoon verricht met gebruikmaking van de modellen, die in het bekende blauwe boskje „Staat van Oorlog en Beleg” werden aangegeven. De arrestatiebevoegdheid is onmiddellijk vastgekoppeld aan de bevoegdheid van het Militair Gezag, dat bevoegdheid tot inbewaringstelling en arrestatie had. Ik heb, uitgenodigd door de Binnenlandse Strijdkrachten, het gehele kantoor onmiddellijk vastgekoppeld aan het Militair Gezag, dat mij in die tijd een meer legale figuur leek dan al de aanwijzingen van de Binnenlandse Strijdkrachten zelf.

84924. De **Voorzitter**: Waren er in dat kader ook nog moeilijkheden met de heer *Speyart van Woerden* in Breda?

A. Neen, in het geheel niet. Ik kende hem zeer goed. Ik ben met de heer *Speyart van Woerden* geïnterneerd geweest. De verstandhouding tussen hem en mij is goed en was dat ook in die tijd. Wij hadden in het ressort Breda geen speciale moeilijkheden met de heer *Speyart van Woerden*. Het ging meer over het gehele zuiden dan over Breda. Dat maakt een verschil; het geval lag op een hoger niveau en ging over de bevoegdheid van de politie in het algemeen en van de procureur-generaal.

84925. De **Voorzitter**: Was de Bredase politie bij uw werk ingeschakeld?

A. Dat kwam eigenlijk door mij persoonlijk. Ik was tenslotte vakman. Ik werd door de illegaliteit uitgenodigd om de arrestaties te leiden, omdat ik toevallig vrijkwam. Ik had geen gelegenheid om naar Indië te gaan. Mijn vrouw had veel met de illegaliteit te maken gehad en zodoende kwam ik daarmee in contact. Toen heb ik dat voor de illegaliteit daar gedaan. Met de politie, was de verhouding echter zeer gemakkelijk te regelen, want de commissaris van politie, die zelf was uitgeschakeld, was volkomen bereid met mij mede te werken. Ik heb dus in Breda geen moeilijkheden gehad. Ik had zelfs plm. 20 rechercheurs van politie ter beschikking en heb zelfs een razzia gehouden met medewerking van de commissaris van politie.

84926. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Met die commissaris van politie, die niet meer in functie was?

A. Ja, dat was dezelfde. Wij hebben hem, de heer *de Bruin*, zelf acceptabel gevonden.

84927. De **Voorzitter**: De top was dus gezuiverd?

A. Ja.

84928. De **Voorzitter**: Wat was de rol van de heer *van der Hoof* daarbij?

A. De heer *van der Hoof* was mijn tweede man. Hij had de illegaliteit onder zich. Hij had grote invloed bij de illegaliteit. Het was mijn voortdurende strijd om de heren binnen de perken der wet te houden met het opsporen en arresteren. Ik had de volledige steun van de heer *van der Hoof*. Ik had eigenlijk weinig invloed op de mensen, omdat ik buiten de illegaliteit stond. Met de politie heb ik nooit moeilijkheden gehad: ik heb er juist volledige medewerking van ondervonden.

84929. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wat was uw indruk van de politie in het zuiden? De heer *Speyart van Woerden* zeide: ik ken de politie. Hij had daarin vertrouwen. Hij had vier plaatsvervangend fungerend directeuren van politie aangewezen, o.a. de heer *Deelen*, naar ik meen. Dat waren dus vier personen, die betrouwbaar waren: zij kenden hem en hij kende hen. De politie-ambtenaren, die zich erg misdragen hadden, waren al weg — zij namen de benen wel, toen de geallieerden er aankwamen — en voor zover zij niet weg waren, werden zij wel gearresteerd. Dan waren er nog de „twijfelgevallen”. Die vier fungerend directeuren van politie konden dat waarachtig wel overzien, zoals u het kon overzien in Breda. Ik begrijp die moeilijkheden niet geheel. Was het een soort van streven naar macht van de illegalen?

A. Neen, dat kan ik niet zeggen, maar er zit natuurlijk ook een persoonlijke kwestie van de heer *Speyart van Woerden* tussen. Ik weet niet, of u hem kent.

De **Voorzitter**: Ja zeker.

A. Ik kan niet zeggen, dat het bij een ander wel gelukt zou zijn. Er waren echter ook belangrijke grieven tegen de politie als zodanig. Men beschuldigde haar, om een voorbeeld te noemen, van het deelnemen aan de rijwielvorderingen en het begeleiden van Jodentransporten. Men zag toen een zeer sterke reactie bij de illegaliteit. Men was niet van plan, dat zonder meer te accepteren, en eiste, dat er een behoorlijk onderzoek moest plaats hebben. Verder komt de persoon van de heer *Speyart van Woerden* hierbij in het geding. Hij is van huis uit nogal autoritair. Ik kan dit misschien wel zeggen, maar dan ben ik geen getuige meer in dit verhoor, want dit hoort er buiten. Mijn oordeel is — met alle respect voor zijn bekwaamheden en werkkraft — dat de acties van de heer *Speyart van Woerden* verzet wekten. De wijze, waarop hij alles deed, veroorzaakte een gevoel van onbehagen. Hij deed te autoritair Deze psychologische factor speelde een rol.

84930. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wij hebben ook wel gehoord, dat de heer *Speyart van Woerden* in het zuiden een groot gezag had.

A. Ja, een zeer groot gezag.

84931. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat staat dus tegenover elkaar.

A. Ja, maar al heeft men groot gezag, daarom is men nog niet bemind.

84932. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik weet niet, of een procureur-generaal iemand is om bemind te worden. Is het nodig, dat een procureur-generaal populair is?

A. Neen. Hij hoeft niet populair te zijn. Laat ik het woord „bemind” liever niet gebruiken. Zijn wijze van optreden prikkelt tot verzet. Dat is een van de redenen geweest, waarom er een scherpe figuur is ontstaan. Verder lag er ook een scherpe antithese tussen de heer *Speyart van Woerden* en mr. *Deelen*. Mr. *Deelen* stond aan de kant van de illegaliteit. U moet niet vergeten, dat de heer *Speyart van Woerden* uit de picture was geweest; hij was vier jaar geïnterneerd geweest.

84933. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het was toch een eervolle onderscheiding voor hem, dat hij gevangen had gezeten? Hij had in die tijd veel voorbereid voor het politiewerk naderhand. Ik noem het ook illegaal, wanneer iemand, die gevangenzit, zulk werk doet.

A. Ik heb zelf ook gevangen gezeten, maar dat kwam toen niet in aanmerking. Dat was geen factor van waardering.

Het was ook de vraag, of dat toen bekend was. Men zeide toen: „Wij accepteren de politie niet, voordat deze is gezuiverd.”

84934. De **Voorzitter**: Waar lag het verschil tussen de heer *Speyart van Woerden* en de heer *Deelen*?

A. De een was vier jaar weg geweest en de ander had in die tijd verkeerd in de kringen van de illegaliteit, waarin hij buitengewoon werd gewaardeerd. De heer *Deelen* verkeerde dus in de regionen van de illegaliteit. Ik heb de indruk gekregen, dat de sympathieën tussen die twee niet groot waren.

84935. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De heer *Speyart van Woerden* heeft de heer *Deelen* na de bevrijding van het zuiden toch plaatsvervangend fungerend directeur van politie gemaakt?

A. Waarom heeft hij dat gedaan?

De **Voorzitter**: Omdat het voor hem in verband met de verkeersmogelijkheden moeilijk was de gehele zaak te overzien. Hij heeft toen vier plaatsvervangend fungerend directeurs van politie aangewezen en de heer *Deelen* was er een van.

84936. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat is niet bepaald een bewijs van wantrouwen.

A. Neen. Ik kan dit niet beoordelen. Ik ben eigenlijk een vreemdeling in die buurt; ik kwam ook uit een kamp. Men heeft mij er in gehaald als expert, als parketambtenaar, om leiding te geven, acceptabel voor beide, zowel voor de B.S. als voor de politie, als volkomen outsider, terwijl bovendien mijn vrouw in de illegaliteit had gezeten.

84937. De **Voorzitter**: Mag ik dan nu, te allen overvloede, u nog eens vragen (u hebt nu over deze zaken gepraat; misschien is uw herinnering daardoor nog wat opgefrist), of u zich van de details van het punt, waarom het ging, nog iets voor de geest hebt kunnen halen?

A. Ja, ik zat er net even over te denken en tracht de situatie voor me te halen. Is het niet in de Kamer van Koophandel geweest? Of beweren zij, dat het bij *Deelen* was?

84938. De **Voorzitter**: De heer *Deelen* zegt, dat het bij hem thuis is geweest. De heer *van Boetzelaer* heeft alleen gezegd, dat het op een Zondagochtendbijeenkomst was.

A. Dat weet ik juist niet. Het betekent ook niet zo heel veel. Het is toch wel mogelijk (maar dat kan ik niet met zekerheid zeggen), dat er een briefje bij is geweest. Ik durf het niet positief zeggen.

84939. De **Voorzitter**: Dat er een briefje is geweest, is duidelijk: dat zeggen de heren *Deelen* en *van Boetzelaer* beiden. Maar de vraag is: hoe het briefje ter tafel is gekomen en waar het vandaan kwam. Daar gaat het om! Wie het heeft geproduceerd!

A. Dat weet ik allemaal niet, maar ik meen mij te herinneren, dat ik binnenkwam en dat zij het er al over hadden. En zo als ik het mij nog voorstel, geloof ik, dat het is geweest in de Kamer van Koophandel, dat ik het kantoor van de commissaris binnenkwam en zij of met dit briefje zaten..... het kan zijn, dat het een briefje is geweest (ik weet het mij nu goed te herinneren, nu u het zegt; ik zou het zelf anders niet meer hebben geweten) en de heer *van Boetzelaer* zei: „ik ga met dit verhaal onmiddellijk naar *Kruls*”; ik weet, dat hij met *Kruls* is doorgevlogen naar Engeland en dat het ging over het elimineren van *Speyart van Woerden*, wanneer deze niet van plan was op te houden met zijn actie.

De **Voorzitter**: Precies, dat was het.

4. Die situatie weet ik nu wel.

84940. De **Voorzitter**: Dat is ons door de verhoren ook wel duidelijk geworden. Maar de vraag, waarvoor wij nog zitten, is: waar kwam dit briefje vandaan?

A. Dat weet ik niet meer, maar ik geloof niet, dat ik het zelf zo erg serieus heb genomen, d.w.z. er waren zoveel van die opgewonden jongelui; het was niet zo bijzonder, dat je zo iets niet serieus nam.

84941. De **Voorzitter**: Waren er nog andere mensen bij de besprekingen, die u regelmatig hield?

A. Neen. Ik weet alleen, dat er eens een bespreking is geweest in het huis van de heer *Deelen* en dat de heer *Heere* is geweest, maar die stond er per slot van rekening buiten.

84942. De **Voorzitter**: Het waren altijd dezelfde vier mensen, die er samenkwamen?

A. Ja, omdat het de vier mensen waren, die met de arrestaties en de zuivering hadden te maken.

84943. De **Voorzitter**: Het waren dus in de regel de heren *van Boetzelaer*, *van der Hooft*, *Deelen* en u?

A. Ja, met z'n vieren en de samenkomst had meestal plaats Zondagsmorgens na kerktijd.

84944. De **Voorzitter**: Was de heer *Kok* er nooit bij?

A. Ik weet van de heer *Kok* niets af.

De **Voorzitter**: Merkwaardig!

A. U bedoelt een meneer *Kok*.....

De **Voorzitter**:een buurman van de heer *Deelen*, een zenuwarts.

A. Die ken ik niet eens. Nu ben ik niet in al die vergaderingen geweest. Het waren bijeenkomsten van de heer *van Boetzelaer*, *van der Hooft* en *Deelen*. De heren *Deelen* en *van der Hooft* waren twee intimi, die de voorbereiding hadden; ik kwam er later als een vreemde eend in de bijt bij. Toen kwam daarbij de heer *van Boetzelaer*, die bij mr. *Deelen* kwam wonen. Ik denk, dat zij al bijeenkomsten hadden, vóórdat zij mij als vierde man er bij hadden gehaald. Ik weet wel, dat er een mijnheer *Kok* op mijn kantoor zat. Dat was iemand uit het assurantievak; hij kwam uit Den Haag.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

H. W. FELDERHOF.

DONKER, *voorzitter*.

WTTWAALL VAN STOETWEGEN.

DE GRAAF.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 15 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouw Wittewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *j* en *o*.

Verhoor van:

Ir. ANDREAS JOHANNES GELDERBLUM,
oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage, ingenieur, secretaris bij de N.V. Philips.

Hij leg: de eed af als getuige.

84947. De **Voorzitter**: In het zuiden van ons land is enige tijd na de bevrijding opgericht een organisatie, geheten de G.O.I.W.N. (Gemeenschap Oud-Illegale Werkers Nederland). Wij zouden in de eerste plaats gaarne van u willen horen, wat het doel van deze organisatie is geweest en welke functie u daarin hebt bekleed.

A. In het stuk, dat ik hier voor mij heb, is samengevat, wat de toenmalige Bond Nederland — eerst noemden wij deze organisatie niet de G.O.I.W.N. — als doel nastreefde.

Tijdens het verzet hebben wij onze verzetsorganisaties opgebouwd. Wij kenden ongeveer het karakter van de mensen, waarmede wij samenwerkten, en, waar deze over het algemeen zeker van goeden wille waren om zoveel mogelijk behulpzaam te zijn bij het scheppen van orde in en bij de wederopbouw van het bevrijde gebied, dachten wij, dat wij misschien een belangrijke bijdrage konden leveren om aan de onvolkomenheden van het Militair Gezag tegemoet te komen. Wij zijn toen met enkele mensen bijeengekomen om onze gedachten in de gepaste vorm te gieten. Deze mensen waren: *Voorwinde*, van der *Holst*, dr. *Hoekstra* en dr. *van Wijk*. Wij hebben toen deze zaak besproken en in enkele punten geformuleerd.

84948. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest?

A. Dat is geweest aan het einde van September of het begin van October. De juiste datum staat niet op deze stukken aangegeven.

84949. De **Voorzitter**: Het is vrij spoedig na de bevrijding geweest?

A. Ja, het is enige weken na de bevrijding gebeurd. Wij hadden het gevoel, dat wij moesten trachten te verzamelen de mensen, die goede vaderlanders waren geweest, dus zeker niet uitsluitend de verzetslieden, maar de mensen, van wie wij met enige zekerheid konden aannemen, dat zij voldoende vaerlandsliedend waren, ren einde gezamenlijk een krachtige poging te doen om weer orde in de chaos te scheppen.

Wij hebben toen die vereniging de Bond Nederland genoemd. Wij hebben omstreeks 18 October een groot aantal mensen bij elkaar geroepen en in die bijeenkomst heb ik als waarnemend voorzitter eigenlijk de gedachte ontvouwd.

In die eerste vergadering — het was natuurlijk in Eindhoven — is ook naar voren gekomen, dat wij dit plan grotere uitgebreidheid zouden moeten geven en daarin verschillende andere streken zouden moeten betrekken. Onmiddellijk daarop of enkele dagen daarna heeft dan eigenlijk een vergadering in groter verband plaats gehad, waarin zelfs ook Limburg (ik meen Maastricht en Heerlen) was vertegenwoordigd en waarin nogmaals de bedoelingen van de Bond Nederland zijn uiteengezet. Maar reeds in die vergadering is gebleken, dat het ruimere standpunt, dat wij eigenlijk met deze Bond Nederland wilden innemen, door de meerderheid niet zou worden aanvaard en dat men meer wilde stichten een bond van oud-illegale werkers. Toen is enige dagen of enige weken later die Gemeenschap van Oud-Illegale Werkers Nederland gesticht.

84950. De **Voorzitter**: Dus de naam is direct G.O.I.W. Nederland geworden?

A. Ja, vrijwel direct. Uit de Bond Nederland is alleen het woord Nederland overgenomen.

84951. De **Voorzitter**: De G.O.I.W. Nederland is dus einde October 1944 opgericht?

A. Ja.

84952. De **Voorzitter**: Was u er voorzitter van?

A. Ik was voorzitter van de afdeling Eindhoven. Wij hadden een Interprovinciale Vergadering en daarin was dr. *Voorhoeve* de afgevaardigde van Eindhoven.

84953. De **Voorzitter**: U zegt: dr. *Voorhoeve* was de afgevaardigde van Eindhoven. Was er ook een centraal bestuur?

A. Het is opgericht door Eindhoven en vandaar heeft het zich verbreid, al binnen zeer korte tijd. Toen is er een Interprovinciale Vergadering, een Interprovinciaal Comité geweest. Daarin is eerst dr. *Voorhoeve* afgevaardigde geweest; later is hij er voorzitter van geworden.

84954. De **Voorzitter**: Het was dus eigenlijk een soort van federatief verband, als ik het goed begrijp?

A. Ja, zo kunt u het ook opvatten.

84955. De **Voorzitter**: Als u met een enkel woord zou moeten aangeven, wat in feite in de maanden tot Mei 1945 de werkzaamheden van deze G.O.I.W. Nederland zijn geweest, hoe zou u dat dan omschrijven?

A. Tot Mei 1945? Er zijn eigenlijk wel verschillende moeilijkheden ontstaan, waardoor het niet gemakkelijk te zeggen is tot Mei 1945. Er waren natuurlijk in deze gemeenschap verschillende stromingen. In het begin konden wij dat vrij behoorlijk in de hand houden en was juist de samenwerking met degenen, die niet daadwerkelijk tot de verzetsorganisatie hadden behoord, zeer goed, maar langzamerhand heeft de tegenstelling zich toch wel verscherpt, o.a. ook onder invloed van Zeeland en Limburg, zodat men zich werkelijk als oud-illegale werkers wilde afzonderen in deze gemeenschap en ook andere doelstellingen voor ogen had.

84956. De **Voorzitter**: Wat was de grond voor dat verschil in opvatting?

A. Waar wij ons dus oorspronkelijk als gemeenschap van goede vaderlanders in dienst van de Overheid wilden stellen, zijn er later — dit is echter slechts vaag in mijn herinnering gebleven — wel eens andere verlangens naar voren gekomen, waarbij men zich wat meer rechten wilde aanmatigen.

84957. De **Voorzitter**: Wilde men dat speciaal in Zeeland en Limburg?

A. Dit is moeilijk te zeggen, maar misschien kan ik met het volgende voorbeeld mijn bedoeling verduidelijken. In Februari 1945, toen ik nog in deze gemeenschap was — ik ben er later uitgegaan, heb er althans niet meer daadwerkelijk aan medegewerkt — had ik een grote actie willen ondernemen om het noorden zo spoedig mogelijk na de bevrijding met de voorziening en de distributie van voedsel behulpzaam te zijn. Behalve voedselhulp hadden we ook gedacht aan herstel van bruggen, wegen, electriciteits- en gasvoorziening, transport- en verkeersmiddelen, kortom allerlei behoeften, die voor de

geteisterde en uitgehongerde bevolking van een levensnoodzakelijkheid waren en welke organisatie alleen met ter zake kundige en betrouwbare personen tot stand gebracht zou kunnen worden. Natuurlijk was hier alleen gedacht aan geïmproviseerde hulp tijdens de eerste weken. Gezien onze eigen ervaringen in het Zuiden, meenden we op de gebrekkige organisatie van het M.G. niet te veel te mogen vertrouwen en wij hadden daarom het plan met een orgaan van volkomen deskundige medestanders uit de zuidelijke provincies, die in de afgelopen maanden het herstelwerk zelf hadden uitgevoerd, de organisatie van het M.G. te completeren. Bovendien had ik mij voorgesteld, dat hierbij ook de illegaliteit van het noorden een rol kon spelen, en had ik dus aan generaal *Kruls* het voorstel gedaan om een aantal verbindings-officieren uit de illegaliteit, na een korte opleiding, mee te nemen, zodat hij direct contact kon krijgen met verzetsmensen uit het noorden, die in het zuiden een gedeeltelijke bekendheid genoten, vanzelfsprekend te vertrouwen waren en natuurlijk zelf ook weer beschikten over correcties om het betrouwbare orgaan ten behoeve van het Militair Gezag zo groot mogelijk te doen zijn.

Het zal duidelijk zijn, dat dit orgaan niet uitsluitend met verzetsmensen uit het zuiden kon bemand worden, en daarom had ik daarbij, mij wederom op het oude standpunt stellende, ook de goede vaderlanders willen nemen. Tot mijn spijt heb ik daarbij een zeer grote oppositie ontmoet, waardoor de doorvoering van het grote plan in gevaar kwam. De stroming, die zich uitsluitend wilde bepalen tot het opnemen van illegale werkers, was te sterk, en ondanks de krachtige hulp van mijn medestanders waren wij in de minderheid en hebben het pleit verloren. Gelukkig heeft generaal *Kruls* in grote trekken het plan overgenomen. Hij zag de bereidheid van allerlei mensen om zich dienstbaar te maken aan de hulpactie voor het noorden en heeft een groot aantal bekwame personen uit het zuiden tot zijn organisatie getrokken. Een gedeelte hiervan is in een korte cursus opgeleid tot militaire commissaris, een ander deel werd ingeschakeld bij de hulpactie van S.H.A.E.F. De illegaliteit leverde verder de verbindings-officieren, die generaal *Kruls* nodig achtte.

Uit de loop van zaken heb ik de conclusie getrokken, dat het beter was mij uit de G.O.I.W.N. terug te trekken, omdat het verschil van inzicht toch steeds tot moeilijkheden aanleiding zou geven.

84958. De *Voorzitter*: Kwam dat andere inzicht voornamelijk uit Zeeland en Limburg?

A. O.a. uit Zeeland, met een paar speciale exponenten uit Zeeuwsch-Vlaanderen. Ik weet de namen niet meer, maar er was iemand bij, die zeer sterk voor de exclusieve richting was. Dit geluid kwam ook uit Limburg.

84959. De *Voorzitter*: U zeide, dat men zich wat meer rechten wilde aanmatigen.

A. Daarover zou ik geen positieve uitlating kunnen doen. Het karakter was door de exclusieve instelling echter anders dan wij ons bij het begin hadden voorgesteld; men stelde zich op het oude illegale standpunt en wenste meer te domineren, terwijl wij meer een geest van samenwerking van allen wilden bereiken.

84960. De *Voorzitter*: Eén punt, dat ons interesseert, is, wat u in die organisatie hebt meegemaakt van de moeilijkheden, welke er zijn geweest — het heeft hoofdzakelijk gelopen tot ongeveer Februari 1945 — over de arrestatiekwestie.

Formeel was de arrestatiebevoegdheid bij het Militair Gezag. Omdat het Militair Gezag niet direct behoorlijk kon functioneren na de bevrijding, is de arrestatieregeling van de B.S. van 25 September 1944 gekomen. De meeste arrestaties zijn toen geschied door de B.S. en, als ik het goed heb begrepen, ook wel door hetgeen zich daaromheen aan illegaliteit in het zuiden bevond. Als volgend element in de zaak is toen gekomen de procureur-generaal, die op het standpunt stond, dat de arrestatiebevoegdheid bij de politie behoorde. Weer iets later is de Minister van Justitie ten tonele verschenen. Zo waren er dus vijf partijen. Begin December 1944 hebben in „Bosch en Ven” en omgeving besprekingen plaats gevonden, waaruit zijn voortgevloeid bepaalde richtlijnen, ten opzichte waarvan een vrij redelijke overeenstemming was tot stand gekomen tussen de procureur-generaal, de heer *Kruls* en de Minister van Justitie. In Februari 1945 is er echter een andere regeling gekomen. Wij hebben begrepen, dat er in die periode moeilijkheden zijn geweest, ook voor de heer *Kruls*, met de illegaliteit. Of dat met name de G.O.I.W.N. is geweest, is ons niet duidelijk geworden. Weet u, hoe dit gelopen is?

A. Ik heb u reeds gezegd, dat ik er eigenlijk weinig van weet. Ik heb mijn papieren nageslagen, maar heb hierover niets positiefs gevonden. Dat klopt ook wel, omdat in wezen de Bond Nederland zich niet op het standpunt stelde, dat zij aan arrestaties zou meedoen of dat zij zou beoordelen, welke mensen goed of verkeerd waren geweest. Ik geloof dus niet, dat de G.O.I.W.N. daar als gemeenschap mee te maken heeft gehad. Misschien zijn er wel enkele exponenten van de G.O.I.W.N. geweest, die toevallig in de B.S. waren opgenomen, zodat de indruk kan zijn gewekt, dat de C.O.I.W.N. zich met de arrestaties bezighield. Ik geloof echter, dat deze zich hierbuiten heeft gehouden, ook later. Er is iemand uit Breda geweest — de naam weet ik op het ogenblik niet meer — die, waarschijnlijk ook aan de B.S. verbonden zijnde, daarmee te maken heeft gehad.

84961. De *Voorzitter*: Hebt u die naam wel geweten?

A. Ja. Ik geloof, dat het is geweest de voorzitter van het tribunaal in Breda. In elk geval is het iemand geweest, die tijdelijk officier van justitie is geweest.

84962. De *Voorzitter*: Was dat de heer van der Hooft?

A. Ja. Deze kan er uit hoofde van zijn bijfunctie mee te maken hebben gehad. Er kan daardoor dus verwarring zijn ontstaan, maar de Gemeenschap heeft zich niet met arrestaties bemoeid.

84963. De *Voorzitter*: Hoe was de G.O.I.W.N. georganiseerd? Waren daarvan lid individuele personen of groepen uit de vroegere illegaliteit?

A. Individuele mensen, en in het algemeen personen, die vroeger tot het georganiseerde verzet hadden behoord, maar ook andere personen, die daartoe niet rechtstreeks hadden behoord, als zij konden bewijzen illegaal werk te hebben gedaan.

84964. De heer *Koersen*: De heer van der Hooft heeft waarschijnlijk ook tot een illegale groep behoord?

A. Ja, die heeft behoord tot de groep L.O.

84965. De *Voorzitter*: Dus op het punt, dat voor ons van belang is, nl. door wie die bezwaren van de kant van de illegaliteit tegen de richtlijnen van 14 December 1944 in zake de arrestaties zijn ter sprake gebracht, kunt u ons eigenlijk niet inlichten?

A. Neen,

84966. De *Voorzitter*: U bent er in elk geval niet zelf bij betrokken geweest?

A. Ik meen, dat ik, zoals ik u al heb verteld, een vergadering in Eindhoven heb bijgewoond, maar die staat mij zo vaag voor de geest, dat ik u daarover op het ogenblik niets positiefs kan zeggen. Toen was in ieder geval de toestand zo, dat de illegaliteit zich volkomen solidaire verklaarde met generaal *Kruls*; dat is een van de belangrijke dingen, die ik heb onthouden.

84967. De *Voorzitter*: Wanneer is dat geweest?

A. Dat moet in December 1944 zijn geweest. Mier was niet de G.O.I.W.N. als zodanig vertegenwoordigd; ik was toevallig als voorzitter van de afdeling Eindhoven tot bijwoning van die vergadering uitgenodigd, maar er was ook een heel groot aantal personen uit andere provinciën.

84968. De *Voorzitter*: Acht u het mogelijk, dat het Interprovinciale Bestuur er bemoeiingen mede heeft gehad?

A. Ik geloof niet, dat het zich daarmee heeft beziggehouden. Ik heb er later niets van gehoord en heb er ook niets van kunnen vinden. Over zuivering is in de G.O.I.W.N. wel veel gesproken; maar er is niet gearresteerd.

84969. De *Voorzitter*: Het arrestatievraagstuk hield in zoverre verband met de zuivering, dat het verschil in inzicht tussen de procureur-generaal en de illegaliteit liep over de vraag, of de arrestatiebevoegdheid reeds kon worden toegekend aan de politie, en dat hield onmiddellijk verband met de vraag van de zuivering van de politie.

De procureur-generaal toch zei: „de politie is gezuiverd en kan de gehele zaak overnemen”, terwijl de illegaliteit zei: „dat betwisten wij ten aanzien van een aantal functionarissen (meestal topfunctionarissen) en zolang dat niet in orde is, blijven wij doorgaan, kan althans die zaak niet worden overgedragen aan de politie”. In zoverre houdt het dus wel verband met het vraagstuk van de zuivering.

A. Ik zoek juist in mijn stukken naar de papieren, die er betrekking op kunnen hebben. Ik heb nu voor mij het „Rapport van de commissie tot bestudering van het Zuiveringsvraagstuk, ingesteld door de Gemeenschap O.I.W. Nederland”. In die commissie hadden zitting mr. G. J. P. *Cammelbeek*, de heer A. J. v. d. *Holst*, dr. A. van *Wijk* en drs. H. L. *Zeelenberg*. Zij hebben dus een poging gedaan om voor dit zuiveringsvraagstuk een oplossing te vinden, maar hier ook weer: ten dienste van de Overheid, dus niet om er zelfstandig iets mee te doen, maar om er een rechte lijn in te krijgen. De verwarring op dit gebied was wel zeer groot.

84970. De **Voorzitter**: Dat rapport handelt dus, als ik het goed begrijp, niet speciaal over de zuivering bij de politie. Het is meer algemeen?

A. Ja, het is meer algemeen. De commissie meende, dat de zuivering van het bedrijfsleven in twee fasen diende plaats te hebben. Phase I was de zuivering van de leiding, phase II de zuivering van het personeel. Phase I was onderverdeeld in: I. Wie voor de zuivering in aanmerking komen; II. Instelling zuiveringsorganen; III. Benoeming leden C.Z.B. en K.Z.B.; IV. Samenstelling, taak en werkwijze van de C.Z.B.; V. enz.

Maar als ik het mij goed herinner, is deze zaak helemaal met generaal *Kruls* besproken; het is ook ten behoeve van generaal *Kruls* opgesteld.

84971. De **Voorzitter**: Er waren bezwaren bij de illegaliteit -- die verzamelnaam wordt in dezen meestal gebruikt -- tegen het standpunt van de procureur-generaal en het Militair Gezag. In December 1944 was er tussen deze laatste overeenstemming bereikt. Er zijn tegen de toen vastgestelde richtlijnen echter bezwaren gekomen uit de illegaliteit. Waar moeten dan, naar uw oordeel, als u het met de kennis van de zaak in die tijd, die u hebt, zou moeten zeggen. die bezwaren vandaan zijn gekomen?

A. Dan moet het dus zijn ontstaan bij de personen, die zich met de arrestatie bezighielden. Dat was dus bij voorbeeld dr. *Hoekstra* en dat zal ook de heer *van der Hooft* zijn geweest. Zo zullen er nog meer mensen zijn geweest, die zich daarmede bezighielden.

84972. De **Voorzitter**: U vermoedt dus eigenlijk, dat het zijn geweest bezwaren, die zijn geuit door personen, die bij het werk betrokken waren en die zich hebben aangediend als degenen, die de opvattingen van de illegaliteit vertolkten?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Het gebeurde wel meer in die tijd, dat een bepaald persoon uit de illegaliteit optrad en zei: de illegaliteit denkt er zo over.

84973. De heer **Koersen**: Is daarbij de naam *Serraris* ook genoemd?

A. Die naam herinner ik mij wel; ik kan die naam echter niet thuis brengen. Het is een bekende naam. Vele mensen stonden onder een illegale naam bekend. Dat gaf natuurlijk weleens verwarring.

84974. De **Voorzitter**: In verband met de G.O.I.W.N. is door de heer *Speyart van Woerden* ter sprake gebracht een circulaire, waartegen hij nogal grote bezwaren had. Dat was een circulaire, die blijkbaar vóór de oprichting van de G.O.I.W.N. is verschenen, want zij begint met de woorden: „Het is de wensch van H.M. de Koningin, dat er wordt opgericht een bond van illegale werkers, die den naam zal voeren van Gemeenschap Nederland.” Deze circulaire is blijkbaar uit de beginfase, waarover u het hebt gehad.

A. Ik heb het gehad over de „Bond Nederland”.

84975. De **Voorzitter**: Ik zie hier staan: „die den naain zal voeren van Gemeenschap Nederland”. In die circulaire wordt dan een gehele organisatie voorgesteld. De gemeenten dienen in wijken te worden verdeeld. Iedere medewerker krijgt een wijk, waarin hij het

beste bekend is, zoekt in elke straat een of enkele hem als zeer betrouwbaar bekend staande personen uit, die dan die gehele straat moeten registreren. Het gaat daarbij natuurlijk om de mensen, die wat op hun geweten kunnen hebben. Ket grote bezwaar van de procureur-generaal is, dat onder de uit te reiken formulieren staat: „Dit formulier behoeft niet te worden ondertekend. De inzender wordt geacht naar eer en geweten, zonder persoonlijke wraakgevoelens, de hem bekende en veronderstelde feiten ter nader onderzoek kenbaar te maken en hierdoor mede te werken als goed vaderlander aan zuivering der maatschappij.” Is die circulaire u bekend?

A. Ik weet wel, dat bij ons plannen hebben bestaan -- en misschien tot uitvoering zijn gekomen -- om de gemeente in wijken te verdelen, geheel ten behoeve van de voedselvoorziening en ten behoeve van allerlei op dat moment primaire aangelegenheden, die van meer algemeen belang waren dan die arrestatie. Misschien is dit een uitgroei van daarvan. Er waren altijd wel extreme personen, die dit voor zich zelf zo wensten. Dit is echter niet uitgegaan van de G.O.I.W.N. Ik weet wel, dat er over die arrestatie veel moeilijkheden zijn geweest, maar ik kan er niets positiefs van zeggen.

84976. De **Voorzitter**: Had de G.O.I.W.N. een orgaan „Mededelingenblad”?

A. Dat kan ik mij niet herinneren.

84977. De **Voorzitter**: Daaruit zou blijken van een moeilijkheid, die er met de Minister van Justitie is geweest naar aanleiding van een persgesprek, dat deze op 17 December heeft gehad met *Anep-Aneta*.

A. Dat is iets anders geweest. Wij hebben toen naar aanleiding van dit persgesprek een brief aan de Minister gezonden. Ik vond het een zeer onvoorzichtige uittaling van de Minister. Daarna heeft een bespreking met de Minister van Justitie plaats gehad, waarbij deze ook heeft toegegeven, dat dit gesprek niet voldoende nauwkeurig was weergegeven. Dit stuk is ondertekend door de heer *Voorhoeve* als voorzitter van de Interprovinciale Vergadering en door mij als voorzitter van de Afdeling Eindhoven. Hierin staat:

„De Gemeenschap O.I.W. Nederland, representeerende de oud-illegale werkers, aanwezig in het reeds bevrijde deel van ons Vaderland, betreurt ten zeerste het feit, dat door Uw speciaal onderhoud met *Anep-Aneta*, zooals dit weergegeven is in het Eindhovens Dagblad van 20 December 1944, *gesuggereerd* wordt, dat er in het bevrijde gebied een probleem der illegale werkers zou bestaan, in dien zin, dat de oud-illegaliteit er naar zou streven te beletten, dat teruggekeerd wordt naar den rechtsstaat, en zich te buiten zou gaan aan eigenmachtig optreden. Met name moet het Uwe Excellentie voldoende bekend zijn, dat op het gebied van arrestatie van politieke misdadigers, waarover het onderhoud meer speciaal betrekking gehad schijnt te hebben, niets aan onze Gemeenschap verder ligt „dan verwarring te stichten door het uitoefenen van bevoegdheden, waarvoor de wettelijke grondslag ontbreekt”. Het rapport te dier zake, hetwelk onze Gemeenschap mocht uitbrengen” -- dat is waarschijnlijk het zuiveringsrapport geweest -- „ademde wel een geheel anderen geest. Inzonderheid „eischten de illegale werkers hierin niet op het recht om zoodra de politie gezuiverd is, zelfstandig te mogen handelen en tot daden over te gaan, waartoe ze geen bevoegdheden hebben”. Integendeel werd in dit rapport zelf gesteld, dat, zoodra de politie gezuiverd is en voor deze taak op sterkte gebracht is, de bemoeiing van de oud-illegaliteit ophoudt.

Wij zullen ons er van onthouden meerdere denigreerende zinsneden uit het interview te lichten. Slechts moet ons nog van het hart, dat de opmerking betreffende de personen, die zich de laatste weken voor de bevrijding bij de illegale beweging hebben aangesloten, en „op wier houding tijdens de bezetting soms wel iets was aan te merken” meer den indruk maakt bestemd te zijn om een zekere stemming tegen de oud-illegaliteit te maken, dan dat ze als opbouwend of zakelijk constateerend bedoeld geacht kan worden. Het is mogelijk, dat deze opmerking uit den mond van een Belgisch Minister enkele weken geleden, daar nut en succes had, de toestand hier is van een anderen aard en dit zal, hopen wij sterk, zoo blijven. Het is echter hiervoor van belang, dat niet noodeloos de indruk van een controverse tusschen de Regeering en oud-illegaliteit gegeven wordt.

Wij mogen verder volstaan Uwe Excellentie met klem te verzoeken in den vervolge er voor te waken, dat tendentieuze publicaties als de thans gewraakte verschijnen, zulks in het belang

van het Vaderland, dat de Gemeenschap Nederland voorstaat en waarvoor de leden, thans zoowel als tijdens de bezetting, bereid zijn vele offers te brengen. De wegen der Gemeenschap zijn thans echter legale en zij vergeet niet, dat er slechts plaats is voor recht en orde.

De Gemeenschap zou zeer op prijs stellen als U Anep-Aneta zou willen opdragen een correctie te geven ter rechtzetting van de verkeerde opvattingen, die door de weergave van Uw interview zijn gewekt."

84978. De **Voorzitter**: Hoe is dat verder gelopen?

A. Toen is er een bespreking met de Minister van Justitie geweest, waarin deze heeft toegegeven tot een grotendeels ander inzicht te zijn gekomen. Er is, naar ik meen, een correctie door Anep-Aneta rondgezonden, die niet zo geweldig duidelijk was, maar dat doet er nu niet toe.

84979. De **Voorzitter**: Dus het uitreiken van die formulieren, waarin ieder zonder ze te ondertekenen kon opgeven, wat hij tegen bepaalde personen had, is u niet bekend?

A. Neen, ik kan het mij op het ogenblik niet herinneren. Het rapport van de zuiveringscommissie (wij hadden een zuiveringscommissie ingesteld om hierin één lijn te krijgen), wijst misschien in de richting, dat dit heeft kunnen bestaan, maar ik zou dit niet met volledige zekerheid durven zeggen. De aanhef van de circulaire: „Het is de wensch van H.M. de Koningin, enz.” is voor mij een aanwijzing, dat deze niet van de G.O.I.W.N. of de Bond Nederland kan zijn uitgegaan. Wij zouden H.M. daarin zeker niet hebben betrokken.

84980. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets gemerkt van het feit, dat einde Januari 1945 de procureur-generaal uit het bevrijde gebied is verdwenen en van hetgeen daartoe de aanleiding is geweest?

A. Ik zou op het ogenblik niet weten, wat de aanleiding is geweest.

84981. De **Voorzitter**: Hebt u het geweten, dacht u?

A. Ja, ik heb er wel van gehoord bij geruchte, maar met volledige zekerheid weet ik het niet.

84982. De **Voorzitter**: Het zou namelijk zo zijn, dat er van de kant van de illegaliteit een bedreiging was geuit, dat er met de procureur-generaal wat zou gebeuren, als de zaken niet anders werden.

A. Nou, Mijnheer de Voorzitter, dat lijkt mij niet onmogelijk. Het is zeker niet van de G.O.I.W.N. uitgegaan. Het kan zijn uitgegaan van een beetje extremistische elementen, die in de K.P. waren. K.P.-werk, hoewel nuttig, had een sterk avontuurlijke kant.

84983. De **Voorzitter**: U hebt er nooit over gehoord?

A. Ik heb er wel eens over gehoord, maar er zijn zoveel geruchten in die tijd geweest, dat ik er niet al te veel waarde aan heb gehecht.

84984. De **Voorzitter**: Wij zouden graag willen weten, waar die bedreiging vandaan is gekomen.

A. Dat zou ik niet weten.

84985. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus van de georganiseerde illegaliteit zeker niet? Dat weet u bepaald zeker?

A. Ja, dat weet ik zeker.

84986. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De G.O.I.W.N. was de enige georganiseerde illegaliteit?

A. Ja.

84987. De **Voorzitter**: Behalve dan de B(innenlandse) S(trijdkrachten)!

A. Ja, maar vele leden van de B.S. waren lid van de G.O.I.W.N.

84988. De **Voorzitter**: Jawel, maar de Binnenlandse Strijdkrachten waren ook een vorm van organisatie van de illegaliteit.

A. Ik zelf was ook bij de Binnenlandse Strijdkrachten, in andere zin, omdat ik de betalingen van de Binnenlandse Strijdkrachten verzorgde. In verband met mijn functie tijdens de bezetting — ik verzorgde het N.S.F. in het zuiden — ben ik na de bevrijding in contact gekomen met de heer *van Houten*. Toen mij enkele weken na de bevrijding ter ore kwam, dat er geen uitbetaling aan de Binnenlandse Strijdkrachten plaats had — er was geen geld —, heb ik mijn diensten aangeboden. Ik beschikte toen nog over ongeveer een half miljoen gulden van het N.S.F. Men kon zich toen voorlopig redden. Uit deze voorlopige hulp is kort daarop voortgevloeid de Stichting der Centrale Financiering van de Binnenlandse Strijdkrachten. De afdeling Comptabiliteit, die naar het bevrijde gebied was gekomen, bestond nl. slechts uit een majoor en een luitenant. Hiermede kon men natuurlijk niet veel werk verzetten. Majoor *Palstra*, vertegenwoordiger van de afdeling Comptabiliteit van het Ministerie van Oorlog, heeft toen, na overleg met generaal *Kruls* en de Prins, van de N.S.F.-organisatie gebruik gemaakt om de betaling van de Binnenlandse Strijdkrachten te verzorgen. Als steunpunten had ik voor dit doel bankiers en notarissen, financieel volkomen betrouwbare personen, in verschillende plaatsen van het bevrijde gebied. Een verantwoording over deze werkzaamheden is in Januari 1946 ingediend bij het Ministerie van Oorlog.

84989. De **Voorzitter**: Omtrent de tegenstellingen, die er in het bevrijde zuiden over de arrestatiekwesitie zijn geweest, kunt u ons dus verder geen ter zake dienende mededeling doen?

A. Daarover kan ik u geen positieve mededelingen doen. Ik heb er weleens wat over gehoord, maar mij er persoonlijk nooit mee bemoeid. De leden van de zuiveringscommissie, wier namen ik zo even heb genoemd, weten er waarschijnlijk iets meer van. Wij hadden bij die gemeenschap verschillende commissies ingesteld. Deze commissies trachtten nuttig werk te doen, maar stelden zich geheel in dienst van de Overheid en traden niet zelfstandig op.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, welke u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

A. J. GELDERBLOM.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 20 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Eiiquétebesluit: j. en o.

Verhoor van

Prof. Mr. WALTER JAN GANSHOF VAN DER MEERSCH,
oud 50 jaar, wonende te Brussel,
hoogleraar aan de universiteit te Brussel en advocaat-generaal bij het
Hof van Verbreking, te Brussel.

Hij legt de eed af als getuige en deskundige.

84990. De Voorzitter: De Enquêtecommissie stelt het op hoge prijs, dat u bereid zijt geweest te geven aan onze uitnodiging om ons als getuige en als deskundige voorlichting te geven omtrent enige problemen, die ons in het bijzonder interesseren. Wij zijn ook zeer erkentelijk, dat de Belgische Regering bereid is gevonden daarvoor haar toestemming te verlenen.

De problemen, waarom het gaat, zijn er eigenlijk twee. Ik mag misschien beginnen met u even het eerste probleem in het kort uiteen te zetten.

De situatie was tijdens de jongste oorlog zo, dat de Nederlandse Regering te Londen op een gegeven ogenblik in het leven heeft geroepen een orgaan, dat in haar ogen tweeërlei taak moest hebben: in de eerste plaats te zijn een verbindingsorgaan tussen de Nederlandse Regering en het geallieerde opperbevel en dat bovendien in de eerste tijd na de bevrijding (men dacht toen, dat het alleen zou zijn gedurende de periode, dat de Regering zelf nog niet in het land was, maar het heeft veel langer geduurd) hier te lande zou hebben te zorgen voor de handhaving van de orde en rust.

Daarvoor heeft de Regering toen gecreëerd het Militair Gezag; men heeft te Londen daarvoor een wetsbesluit gemaakt, het besluit op de bijzondere staat van beleg, dat een wijziging was van de reeds sedert 1899 bestaande wet op de staat van oorlog en beleg. Nu was het systeem van de wet van 1899, dat in bepaalde omstandigheden het Militair Gezag kon optreden en dat het, natuurlijk onder verantwoordelijkheid van de Regering, maatregelen kon nemen in het belang van de handhaving van orde en rust, b.v. het interneren van bepaalde personen. Men heeft dat Londense wetsbesluit opgebouwd op het stramien van de wet van 1899 en daardoor kreeg men de figuur, dat de chef staf Militair Gezag verantwoordelijk was aan de Regering, niet aan een Minister, maar aan de Regering in haar geheel. In dat systeem was de Minister van Oorlog aangewezen als intermediair tussen de Regering en de chef staf Militair Gezag. Deze constructie heeft, in het bijzonder toen nog slechts het zuiden van het land in September 1944 bevrijd was — een toestand, die een maand of acht geduurd heeft, want het noorden is pas bevrijd in Mei 1945 —, nogal tot moeilijkheden geleid. Men kreeg toen toch deze figuur, dat afzonderlijke Ministers naar Nederland gingen en daar bepaalde dingen vonden, waarin zij krachtens hun verantwoordelijkheid meenden te moeten ingrijpen, maar die afzonderlijke Ministers konden eigenlijk ten gevolge van de constructie van het wetsbesluit op de bijzondere staat van beleg aan de chef staf niet regelrecht directieven geven, want de chef staf was alleen verantwoording schuldig aan de Regering en kon dus alleen instructies krijgen van de Regering. Dat heeft geleid tot moeilijkheden tussen Ministers, die in het bevrijde zuiden vertoefden, en de chef staf, die in Brussel zat; zo'n Minister moest zich, wilde hij iets via het Militair Gezag gedaan hebben, eigenlijk wenden tot de Regering te Londen en een instructie van de Regering aan de chef staf uitlokken, een buitengewoon omslachtige weg, die de Ministers niet altijd hebben gevolgd, waardoor men moeilijkheden kreeg.

Wij hadden dus het Militair Gezag, dat een tweeledige taak had: ten eerste de verbinding met het geallieerde opperbevel en ten tweede de handhaving van orde en rust en het op gang brengen van het leven in het bevrijde Nederland. Een orgaan dus, dat alleen verantwoording schuldig was aan de Regering in haar geheel.

Nu is ons gebleken, dat de toestand in België voor en na de bevrijding een gans andere is geweest, en daarom zouden wij van u gaarne een uiteenzetting willen hebben, hoe de toestand daar in feite en juridisch is geweest. Het tweede probleem, dat ons interesseert, betreft de arrestaties van de politieke delinquenten, waarop ik straks nog hoop te komen. Mag ik u thans het woord geven?

A. Om op uw beide vragen een behoorlijk antwoord te geven, is het nodig eerst twee begrippen in te voeren en uit te leggen.

Die twee begrippen „tijd van oorlog” en „staat van beleg” zijn niet hetzelfde als in uw wetgeving. Oorlogstijd of tijd van oorlog, volgens de wet van 15 Juni 1899 is het rechtstreeks gevolg van de mobilisatie van het leger: mobilisatie van het leger geschiedt bij Koninklijk besluit. Het betreft hier dus niet de eigenlijke oorlog, zelfs niet de bedreiging van oorlog, maar de tijd van oorlog begint pas vanaf de dag, waarop het leger gemobiliseerd wordt. Dit heeft vele belangrijke gevolgen in juridisch opzicht.

De tijd van oorlog is begonnen op 26 Augustus 1939 en eindigt automatisch door het terugbrengen op vredesvoet van het leger. De tijd van oorlog is op 15 Juni 1949 geëindigd. Dat is dus niet hetzelfde begrip als „staat van oorlog” in het internationale recht. Het gaat hier om een intern positief rechtsbegrip.

Het tweede begrip, „staat van beleg” wordt afgekondigd ook bij Koninklijk besluit. Maar voor dit Koninklijk besluit is het eensluidend advies van de Ministerraad vereist. Dat is wettelijk alleen mogelijk, wanneer men reeds in tijd van oorlog is. De staat van beleg kan dus nooit met het oog op een inwendige toestand beschouwd worden.

84991. De Voorzitter: De staat van beleg kan alleen volgen op de staat van oorlog?

A. Ja. Het Koninklijk besluit, dat de staat van beleg afkondigt, moet ook aangeven de streken van het land, waar het in toepassing zal komen en moet terzelfdertijd de militaire Overheden bepalen, aan wie zekere macht wordt toegekend in de staat van beleg. Dit alles moet gepubliceerd worden in het *Staatsblad*, als bijvoegsel, als annex van het Koninklijk besluit zelf. De staat van beleg werd afgekondigd op 10 Mei 1940 en gepubliceerd in het *Staatsblad* van 11 Mei 1940.

De gevolgen van de tijd van oorlog en van de staat van beleg zijn de volgende:

Het belangrijkste gevolg van de staat van oorlog is, dat de Koning alle politiebevoegdheden kan uitoefenen. In gewone tijden is het principieel de gemeentelijke Overheid, die over het politierecht beschikt. De Koning kan in oorlogstijd deze politiebevoegdheid delegeren aan de provinciegouverneurs en aan de arrondissementscommissarissen.

84992. De Voorzitter: Dat betekent dus een centralisatie?

A. Ja, centralisatie in de hand van de Regering. In gewone tijd worden de politiereglementen door de gemeenteraad of de burgemeester genomen. En de burgemeester is, op het grondgebied van de gemeente, het hoofd van de politie.

84993. De heer **Fens**: Met uitzondering dan waarschijnlijk van de Rijkswacht?

A. De Rijkswacht is een soort militaire politie, die zowel preventief als repressief optreedt. Maar deze kan ook door de burgemeester gevorderd worden (requireren) en die altijd in handen van de Regering is.

84994. De **Voorzitter**: Ook in normale tijd?

A. Ja, maar ik wil hier het recht tot reglementering aanduiden. Ik wijs op het recht van de politie om vergaderingen te verbieden, enz. Een ander gevolg is, dat dagbladen, geschriften, vlugschriften, enz. mogen worden verboden. Een derde gevolg is, dat de bevoegdheid ten opzichte van alle misdaden of delicten tegen de veiligheid van de Staat worden overgedragen aan het militaire gerecht in tijd van oorlog, dus aan de krijgsraden en het Hoog Militair Gerechtshof.

84995. De **Voorzitter**: Heeft dit alles al bestaan sinds 1899?

A. Wat de bevoegdheden van het militair gerecht betreft sinds 1899 en wat de bijzondere politierechten van de Regering betreft en het recht die politierechten te delegeren sedert 11 October 1916. Wij hebben, ongelukkig voor ons, reeds de ervaring gehad van een vroegere oorlog en bezetting en hebben, wat de tijd van oorlog en de staat van beleg betreft, besluitwetten aangenomen op 11 October 1916.

Waarop ik tot dusver gewezen heb, geldt dus automatisch. Maar daarenboven is als gevolg van de tijd van oorlog het aan de Koning toegestaan, na eensluitend advies van de Ministerraad, aan of wel militaire Overheden of wel burgerlijke Overheden het recht toe te kennen om de mensen van zekere plaatsen te verwijderen, waar zij de militaire operaties zouden hinderen, hen te interneren, hen hun wapens en munitie te doen afgeven, censuur toe te passen, toezicht te houden op de correspondentie en vergaderingen te beletten. Dat is een macht, die niet automatisch in voege treedt.

Dit zijn de voornaamste gevolgen van de tijd van oorlog.

Nu de staat van beleg: Het voornaamste gevolg van de staat van beleg is, dat de bevoegdheden, waarmee de burgerlijke Overheid bekleed is met betrekking tot het handhaven van de orde en de politie, kunnen worden overgedragen aan de militaire Overheden, die militaire Overheden, die in het Koninklijk besluit, dat de staat van beleg afkondigt, worden aangeduid. Dat is het voornaamste, maar natuurlijk blijven al de gevolgen van de tijd van oorlog ook bestaan.

84996. De heer **Fens**: De staat van beleg geeft dus een toevoeging van bevoegdheden?

A. Inderdaad, dat is een toevoeging van bevoegdheden. Wanneer de militaire Overheden die politiemachten overnamen voor het handhaven der orde en der politiematregelen, moesten zij daarvan speciaal kennis geven aan de burgerlijke Overheden. Dat was niet automatisch. Zij moesten dat speciaal aan de burgemeesters en de gouverneurs mededelen. Dat was de toestand bij de toepassing van de besluitwet van 11 October 1916.

84997. De **Voorzitter**: Is die besluitwet gehandhaafd?

A. Ja. Maar op 9 Mei 1944 werd door de Regering in Londen een nieuw Koninklijk besluit uitgevaardigd, dat het Koninklijk besluit van 10 Mei 1940 aangevuld heeft. De militaire Overheden, die op 10 Mei 1940 werden aangeduid om de politiemacht uit te oefenen, werden vervangen.

Die besluitwet van 9 Mei 1944 heeft ook een andere verandering in de toestand gebracht, nl. dat de bevoegdheden van de burgerlijk bevoegde Overheden voor het handhaven der orde en de politiematregelen samenliepen met de macht van de militaire Overheid. De politiemacht werd dus niet aan de burgemeesters onttrokken, maar hun gezag bleef met het gezag, dat aan de militaire Overheid werd gegeven, samenlopen. Dat was heel soepel. De Regering vreesde, dat de militairen te veel macht zouden nemen en het recht van de burgerlijke Overheden, de gemeentelijke Overheden, aan zich zouden trekken. De Regering heeft gezegd — en ik geloof, dat dit wijs was —, dat de militairen die bevoegdheden alleen zouden uitoefenen, wanneer de burgerlijke Overheid niet in staat was het zelf te doen.

84998. De heer **Fens**: Dat was dus een beperkende bepaling?

A. Ja, in de besluitwet van 9 Mei 1944.

84999. De heer **Fens**: Er kon dus nooit een conflict komen, omdat op een gegeven ogenblik de militaire Overheid en de burgerlijke Overheid tegelijk zouden ingrijpen?

A. De militaire overheden konden die macht alleen uitoefenen in de gevallen, waarin de burgerlijke overheden het niet zelf deden. In feite zijn er hoegenaamd geen moeilijkheden geweest, want de

militairen hebben bijna niets gedaan na de bevrijding op grond van handhaving van orde en zijn niet tussenbeide gekomen in zake arrestaties en internering.

Voordat ik u in korte woorden uitleg, hoe de zaken zich hebben voorgedaan, is het misschien nodig, dat ik zeg, welke functie ik zelf heb uitgeoefend, waar ik hier ook als getuige optreed.

Een maand, voordat de Duitsers het land binnendrongen, werd ik benoemd tot auditeur-generaal bij het Hoger Militair Gerechtshof. Dat is het openbaar ministerie in beroep bij het militaire gerechtshof.

85000. De **Voorzitter**: Het beroepscollege van de krijgsraden?

A. Ja.

85001. De **Voorzitter**: Dat was dus in April 1940?

A. Ik heb de eed afgelegd op 10 April 1940. Dat was dus juist een maand, voordat de Duitsers het land binnendrongen.

Op 29 Juli 1943 werd ik benoemd tot Hoge Commissaris voor 's Rijks veiligheid. Dit ambt werd ingericht met het oog op de verbinding met het bezette land en de voorbereiding en uitvoering der maatregelen betreffende 's Rijks veiligheid en de handhaving der orde in het bevrijde land. De Hoge Commissaris had dus overzicht over de verbinding met het bezette land gedurende de jaren 1933 en 1944 nl. met de geheime diensten. En vanaf de bevrijding de verbinding met de bevoegde overheden in het bezette land voor de handhaving van de orde en de veiligheidsmaatregelen. Het was dus een verbinding voor controle en ordenen (coördinatie). Dat was de enige macht van de Hoge Commissaris. Hij doet de Regering verslag over alle desbetreffende vraagstukken. Deze verslagen werden aan de Minister van Justitie, de Minister van Binnenlandse Zaken en aan de Eerste Minister toegestuurd, alsook aan de Minister van Landsverdediging. Administratief hing ik in mijn hoedanigheid van magistraat van de Minister van Justitie af.

85002. De **Voorzitter**: Hier is een groot verschil met de positie van het Militair Gezag in Nederland; u was in eerste instantie verantwoordelijk aan de Minister van Justitie; natuurlijk ook wel aan de Regering in haar geheel, maar in eerste instantie toch aan de Minister van Justitie.

A. Ja.

Het tweede punt is, dat door de besluitwet van 20 Juni 1944 Belgische militaire zendingen voor de verbinding bij het geallieerde opperbevel werden ingericht. Deze bestonden uit 3 secties.

De eerste sectie was een zuiver militaire verbindingzending; dat waren officieren, die aan de geallieerde eenheden werden gehecht als verbindingsofficieren, zuiver op militair gebied.

De tweede sectie — dat is heel belangrijk — bestond uit de zending voor burgerlijke zaken.

De derde sectie was die, waarvan ik het hoofd was.

Ik wil eerst enige woorden zeggen over de tweede sectie, de zending voor burgerlijke zaken. Hoofd van die sectie was luitenant-generaal *Tschoffen*; hij is een burger, advocaat en oud-Minister. Mij werd tot luitenant-generaal benoemd, omdat de geallieerde Overheid eiste in betrekking te zijn met militairen. Die sectie voor burgerlijke zaken was bevoegd op te treden in zake financiering, economische zaken, landbouw, ravitaillering, D.P.'s, enz.

85003. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk ook om het herstel van de provinciale en gemeentebesturen te bevorderen?

A. Ja, maar dat was generaal *Tschoffen's* eigen bevoegdheid.

Bij al de verschillende ministeriële Departementen waren verbindingsofficieren, die in het begin de verbinding tussen de ministeries en het geallieerde opperbevel verzekerden. Ik wijs b.v. op financiën. Bij voorbeeld, de bankbiljetten werden onmiddellijk ingetrokken, het geld geblokkeerd en een zeker bedrag uitgegeven.

Een officier, lid van de 2de sectie, gemachtigde voor burgerlijke zaken, kwam onmiddellijk in verbinding met de Nationale Bank, het Ministerie van Financiën en de militaire Overheid van S.H.A.E.F. en die eigen bevoegdheden had.

85004. De **Voorzitter**: Die officier ressorteerde voor deze zaken onder de heer *Tschoffen* en de heer *Tschoffen* ressorteerde onder de Minister van.....?

A. De heer *Tschoffen* ressorteerde onder de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *de Schrijver*, maar natuurlijk was bij in nauw verband ook in de Eerste Minister en de bevoegde Ministers.

De heer *de Schrijver* had alles met de heer *Tschoffen* voorbereid en verslag aan de Regering uitgebracht. De heer *Tschoffen* kwam natuurlijk, wat betreft de tucht, enz. onder de Minister van Landsverdediging.

Hij handelde onder de ministeriële verantwoordelijkheid van de Minister van Binnenlandse Zaken.

Hij mocht daar optreden, waar het gewone bestuur de nodige maatregelen niet zelf kon treffen. Maar hij handelde ook in de hoedanigheid van tussenpersoon, van intermediair tussen de Belgische overheden en het geallieerde militaire opperbevel, zijnde een van de militaire overheden, die in de besluitwet van 9 Mei werden aangeduid om tijdens de staat van beleg politimaatregelen uit te oefenen.

Hij had echter ook eigen bevoegdheden, alles natuurlijk onder de ministeriële verantwoordelijkheid van de Minister van Binnenlandse Zaken: Hier ging het niet alleen meer om verbindingen. De Minister-raad had hem een zekere reglementaire macht gegeven, zich steunend op de wetgeving betreffende de staat van beleg. Van die reglementaire bevoegdheid werd, feitelijk maar twee dagen, op zeer bescheiden wijze gebruik gemaakt.

Hij heeft drie besluiten genomen, die in het *Staatsblad* van 6 September 1944, dat ik hier voor mij heb, werden gepubliceerd. Brussel werd op 3 September bevrijd. De militaire zending kwam er op 4 of op 5 September en op 6 September werden deze besluiten getekend door generaal *Tschoffen*. Het ging hier over een subdelegatie van de reglementaire macht. Het eerste besluit ging over het verkeer en de avondklok; het tweede over de inlevering van alle wapens en munitie, draadloze uitzendposten door de weerstand. Het derde had betrekking op de verduistering. Er zijn geen andere besluiten genomen dan die drie. De rechtsinbreuken werden gestraft met gevangenisstraf en boete.

85005. De **Voorzitter**: Heeft dat besluit op het inleveren van wapens e.d. volgens uw mening bevredigend gewerkt?

A. Dat heeft uitstekend gewerkt. Het afnemen van wapens van de weerstand viel onder mijn bevoegdheid. Het ging hier om het handhaven van de orde en dat viel onder mijn bevoegdheid.

85006. De **Voorzitter**: Ik vraag dit, omdat hier weleens is gezegd, dat in België het afgeven van de wapens niet geheel en al bevredigend is verlopen.

A. Ik zou daarop willen terugkomen, als ik over mijn eigen bevoegdheden ga spreken.

Generaal *Tschoffen* had ook een delegatie gekregen van de Eerste Minister en van de Minister van Binnenlandse Zaken om bepaalde hoge ambtenaren uit hun ambt te schorsen. Dat betrof in de eerste plaats de gouverneurs van de 9 provincies. De gouverneur van Namen was door de Rexisten vermoord. De gouverneurs van Luik en Henegouwen waren gedurende de oorlog gestorven. Die had men dus moeten vervangen. Op die posten hadden de Duitsers anderen geplaatst. De gouverneur van Oost-Vlaanderen werd door de Duitsers uit zijn ambt verwijderd, alsook de gouverneurs van Antwerpen, Limburg en Luxemburg. De gouverneur van Brabant was gebleven gedurende de drie eerste jaren van de bezetting. Die gouverneur werd door generaal *Tschoffen* voorlopig geschorst. De gouverneur van West-Vlaanderen werd door de Regering in 1940 gerevolteerd. Die moest dus ook vervangen worden.

Wanneer wij nu dus zien, hoe dat is gegaan, dan moeten wij in de eerste plaats de bevoegdheid van generaal *Tschoffen* beschouwen voor wat betreft het recht van schorsing van de hoge ambtenaren.

Van de gouverneurs werd er één onmiddellijk benoemd, omdat de Regering wist, dat die plaats in elk geval vacant was: dit betrof de functie van Brugge (provincie West-Vlaanderen). Voor die functie werd ridder *van Outryve d'Ydewalle* onmiddellijk benoemd. De gouverneurs, die gedurende de oorlog geschorst of gestorven waren, werden voorlopig vervangen door de oudste arrondissementscommissaris. De gouverneurs van Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Limburg en Luxemburg kwamen onmiddellijk weer hun oude ambt uitoefenen, waaruit zij door de Duitsers gedurende de oorlog verwijderd waren.

85007. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wat is een arrondissementscommissaris?

A. De provincies zijn verdeeld in drie of vier arrondissementen. Aan het hoofd van ieder arrondissement staat een arrondissementscommissaris. Men heeft dus: gouverneur, arrondissementscommissarissen en burgemeesters met hun schepencolleges en gemeenteraden.

85008. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wij kennen alleen de Commissaris van de Koningin in de provincies en daarna komen de burgemeesters van de gemeenten.

A. Wij hebben dus nog een tussenambt.

De aanstelling van hen, die gedurende de oorlog waren benoemd door de Duitsers, werd onmiddellijk nietig verklaard. Omtrent deze mensen, die niet meer ter plaatse waren, was in Londen een Koninklijk besluit uitgevaardigd, hetzij het gouverneurs waren of arrondissementscommissarissen of burgemeesters.

Hierdoor waren deze plaatsen vrijgekomen, in de eerste plaats voor degenen, die van hun ambt waren verwijderd en dit nu automatisch weer gingen waarnemen.

Indien een burgemeester zich slecht had gedragen, werd hij automatisch vervangen door de oudste schepen of het oudste gemeenteraadslid, gelijk dit door de Gemeentewet wordt bepaald.

Van de eerste dag af waren dus al de overheden op haar plaats, waardoor de ambten van gouverneur, arrondissementscommissaris en burgemeester weer werden waar genomen.

Voor de gouverneurs gebeurde dit dus hetzij doordat zij door de heer *Tschoffen* werden aangesteld, hetzij doordat een gouverneur, die van zijn ambt was verwijderd, automatisch weer in functie trad, hetzij doordat een arrondissementscommissaris voorlopig de plaats van de gouverneur innam en dan door de Regering nieuw werd aangesteld.

Op het gebied van de gemeenten ging het nog gemakkelijker, doordat degenen, die zich slecht hadden gedragen, onmiddellijk werden verwijderd, waarna de rechtmatige burgemeester hiervoor in de plaats kwam, dan wel de oudste schepen of, indien er geen schepenen meer waren — de schepenen worden voor niet langer dan vier jaar benoemd —, het oudste gemeenteraadslid.

85009. De **Voorzitter**: Op het lagere niveau bemoeide de heer *Tschoffen* zich er waarschijnlijk niet mee; dat deden vermoedelijk de gouverneurs?

A. Ja, dat deden de gouverneurs. Mijnheer *Tschoffen* heeft zich bemoeid met de gouverneurs, de gouverneurs bemoeiden zich met de arrondissements-commissarissen en de arrondissements-commissarissen bemoeiden zich met de burgemeesters.

De Regering had al de nodige inlichtingen gekregen in Londen gedurende de jaren 1943 en 1944.

Ik ben uit België ontsnapt in Juli 1943 en van die datum af kregen wij elke week al de bescheiden, al de rapporten, al de verslagen aangaande al die ambtenaren, die ter plaatse waren. Dat kwam van het binnenland. Al de nodige inlichtingen werden dus op tijd in Londen ontvangen en volgens bepaalde methoden geclassificeerd voor de gouverneurs, de arrondissements-commissarissen, de burgemeesters, de Rijkswacht, de politie-overheden, de commissarissen van politie, de leden van de Veiligheid van de Staat, de Veiligheidsdienst. Iedereen had zijn dossier.

Ziehier is het verslag van het Hoog Commissariaat voor 's Rijks Veiligheid, de formulieren, die zoals u ziet, heel omstandig opgemaakt werden.

Voor elke streek bestond er een dossier. De Hoge Commissaris had afgevaardigden-officiëren in al de provinciën. Zij hadden hun gegevens met hun dossiers, in elk dossier voor elke stad. Die afgevaardigde komt onmiddellijk naar de provinciale hoofdplaats, waar hij in aanraking komt met de gouverneur, de arrondissementscommissarissen of de gemeentelijke overheden en heel vlug was het gedaan.

85010. De **Voorzitter**: U zegt: „De Hoge Commissaris had afgevaardigden-officiëren". Waren dat mensen, die tijdens de bezetting in België waren geweest?

A. Het waren allen mensen, die er tijdens de bezetting waren gebleven. Het grootste gedeelte had ik in Londen doen komen in 1944. Het waren allen doctoren in de rechten, voornamelijk advocaten.

Er werd onmiddellijk een nieuwe overste voor de Rijkswacht benoemd, alsook werden bevelhebbers van de territoriale groepen van de Rijkswacht aangesteld. Dat werd ook op de eerste dag gedaan. Dat werd reeds op 6 September gedaan.

Voor de ganse Rijkswacht hadden wij die dossiers en formulieren; die werden overhandigd aan de nieuwe bevelhebber, aan de commandanten van de verschillende streken en iedereen verwijderde voorlopig de officieren van de Rijkswacht, die zich slecht hadden gedragen; de anderen bleven ter plaatse. Soms was het een luitenant, die fungeerde als kapitein, een kapitein als majoor, een majoor, die fungeerde als kolonel, enz.

Onze grote vrees was, dal de weerstand, het verzet, de zaak in handen zou hebben genomen, niet omdat ik geen achtung voor de weerstand zou hebben, integendeel, ik heb er veel achtung voor, maar wij vreesden de tussenkomst van de weerstand in de publieke zaken.

Wat er in Frankrijk en Italië gebeurd is, wilde de Regering niet. Aan de rol van de weerstand was een eind gekomen bij de bevrijding van het land; dat was natuurlijk voor degenen, die zich moedig gedragen hadden, hard, maar het moest zo zijn. Er werden veel weerstanders benoemd in de gerechtshoven en de rechtbanken voor de berechting van de delicten tegen 's lands veiligheid, maar die zetelden natuurlijk in hun hoedanigheid van magistraat en niet als weerstander.

85011. De **Voorzitter**: U bedoelt dus, dat daarin geen verzetslieden als zodanig zijn opgenomen, maar de personen, die er in kwamen, hadden natuurlijk voor een deel ook wel aan het verzet deelgenomen?

A. Natuurlijk werden ze, gelijk al de magistraten of ambtenaren, die na de oorlog werden benoemd, gekozen onder diegenen, die zich als goed vaderlander gedragen hadden. Ze werden normaal tot die ambten van ambtenaar of magistraat benoemd, maar ze oefenden dat werk niet uit in hun hoedanigheid van weerstanders. De Regering vreesde, dat de weerstanders hun wapens zouden houden. Er waren veel wapenen gearacheteerd; dat hebben de geheime diensten gedaan in contact met de Engelse en Amerikaanse Overheden, maar dat was bij de bevrijding ten einde gekomen. Meerdere tienduizenden stenguns mitrailleurs werden teruggenomen in de eerste maand op voet van de desbetreffende verordening. Al die wapens werden onmiddellijk door tussenkomst van het Hoog Commissariaat voor 's Rijks Veiligheid aan de politie, de toldienst, de Rijkswacht, enz. overhandigd.

85012. De **Voorzitter**: Heeft de praktijk geleerd, dat men inderdaad het grootste deel van die wapens heeft binnengekregen?

A. Men heeft later maar heel weinig wapens gevonden. Ik geloof, dat het niet overdreven is, wanneer ik zeg, dat wij 95 pct. binnengekregen hebben. Dat werd gedaan door tussenkomst van de burgemeesters, die de weerstanders in hun gemeente natuurlijk kenden.

Een maand na de bevrijding hebben wij in Brussel nog relletjes gehad, waarbij de mensen de Kamer, de Ministeries, enz. t.t.z. „la zone neutre”, wilden binnendringen; dat heeft de hele dag geduurd, maar gelukkig hadden de mensen de wapens niet meer. Dat is ook het enige erge feit, dat er gebeurd is.

Wat de openbare orde betreft, werden de werkzaamheden door de onderscheiden bevoegde Overheden samen geordend door het Hoog Commissariaat en door tussenkomst van de afgevaardigde officieren van het Hoog Commissariaat; dezen zagen elke dag de burgemeesters, de bevelhebbers van de Rijkswacht, de gerechtelijke politie, enz. en bleven in nauw contact met de gouverneurs. De Hoge Commissaris werd dus op de hoogte gehouden van alles, wat er in het land gebeurde. Ik bleef in nauw contact met de Ministers van Justitie, van Binnenlandse Zaken en met de Eerste Minister, die elke dag een verslag kregen over de toestand in het gehele land. Ik bleef ook in dagelijks contact met het geallieerde opperbevel.

85013. De **Voorzitter**: Wanneer zijn die Ministers zelf naar België teruggekeerd?

A. Zeer snel, minder dan een week na de bevrijding van Brussel. De Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en ook de Eerste Minister werden elke dag op de hoogte gehouden van alles, wat zich in het land voordeed op het gebied van de openbare orde. Alles, wat generaal *Tschoffen* deed, alles, wat het hoofd van de derde sectie — mijn eigen dienst — deed, werd natuurlijk onder de ministeriële verantwoordelijkheid gedaan. Zeer snel hebben ook de gewone, wettige autoriteiten haar functies hervat. Dit heeft een paar dagen geduurd.

85014. De **Voorzitter**: Dus de gemeenteraden begonnen ook weer terug te functioneren?

A. Vanaf de eerste dag, dat de toestand weer normaal was.

85015. De **Voorzitter**: De oude gemeenteraden?

85016. De **Voorzitter**: Er zijn geen voorstellen gedaan om in de plaats daarvan nieuwe gemeenteraden in te stellen, waarin met name de illegaliteit vertegenwoordigd was?

A. Dat was niet nodig. Ingeval de leden van een college van burgemeester en schepenen gestorven waren of voorlopig uit hun embt waren geschorst, dan zou het college nog worden samengesteld of aangevuld worden met de leden van de gemeenteraad.

85017. De **Voorzitter**: Dus men heeft in België zowel voor de Kamer als voor de Senaat als voor de gemeenteraden het standpunt ingenomen: degenen, die niet goed zijn, gaan er uit en de rest werkt door?

A. Voor de Kamer en de Senaat was dat wat anders. Een zeker getal leden van de Kamer en van de Senaat werd aangehouden wegens collaboratie met de vijand. Het waren Rexisten en V.N.V.-ers (Vlaams Nationalisten). Anderzijds werd het mandaat van alle andere leden, dat gedurende de oorlog vervallen was, verlengd tot de nieuwe verkiezingen in begin 1945, toen het land geheel bevrijd was.

Brussel werd bevrijd op 3 September 1944. De militaire zending arriveerde in Brussel op 4 of op 5 September 1944, de Regering was reeds in Brussel op 8 September in de avond of op 9 September 1944. Vanaf die datum werd de bevoegdheid van mijnheer *Tschoffen* louter een verbindingsbevoegdheid. De Ministers deden hun eigen werk.

Mijn bevoegdheid heeft nog meer dan een jaar geduurd. In die tussentijd vond nl. plaats het offensief van *von Rundstedt* in de Ardennen. Een gedeelte van de provincie Luik, de provincie Luxemburg en een gedeelte van de provincie Namen werden weer bezet.

85018. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Tot wanneer heeft dat nog geduurd?

A. De bevrijding van het land werd door Koninklijk besluit op 15 Februari 1945 vastgesteld. Het offensief van *von Rundstedt* was daar reeds sinds een paar weken geëindigd.

Nu is de zuiver Belgische militaire Overheid in zake handhaving der orde, verkeer of aanhouding niet tussenbeide gekomen. De eigenlijke militaire Overheid had het recht daartoe, maar de Regering had besloten, alhoewel dat uitdrukkelijk in de wet niet staat, dat dit alleen subsidiair was. Dat heeft uitstekend gefunctioneerd.

Het tweede door uw commissie aan mij voorgelegde probleem betreft de aanhoudingen, de aanhoudingen van wat wij noemen: de incivieken en ook van degenen, die misdaden of delicten hadden gepleegd tegen de veiligheid van de Staat.

85019. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Noemt u die laatsten geen incivieken?

A. Ook wel, maar er waren incivieken, die niet werden vervolgd op rechterlijke voet, nl. diegenen, die alleen lid waren geweest van de Rexpartij, van het V.N.V., De Vlag, enz. Maar ik bedoel hier diegenen niet, die in een of andere vorm in militair, intellectueel, economisch of politiek opzicht samengewerkt hadden met de vijand.

Die interneringen werden gedaan op de voet van de besluitwet van 12 October 1918, die aan de Minister van Justitie het recht verleent te staan of te hebben gestaan met de vijand, op administratieve voet aan te houden, te interneren.

De Minister van Justitie — dat hadden wij voorbereid in Londen — heeft dat recht gedelegeerd aan de rechterlijke overheden, d.w.z. aan de procureurs des Konings, de magistraten van de burgerlijke parketten, ook aan militaire parketten, d.w.z. de krijgsauditeurs, aan de burgemeesters en aan de administrateur van de veiligheid van de Staat. Op die wijze was er in elke streek een bevoegde Overheid om een interneringsbevel af te geven in naam van de Minister van Justitie. De administrateur van de veiligheid van de Staat heeft praktisch heel weinig interneringsbevelen afgegeven. Die werden voornamelijk uitgevaardigd door de procureurs des Konings, de krijgsauditeur en de burgemeester.

Dit waren dus blote voorlopige interneringsbevelen, gedurende de eerste dagen, maar geen aanhoudingsbevelen.

De rechterlijke overheden zijn onmiddellijk begonnen de gevallen van die geïnterneerden na te gaan en die interneringsbevelen te vervangen door aanhoudingsbevelen. Ik geloof te kunnen zeggen, dat het overgrote gedeelte van die interneringsbevelen gedurende de eerste maand, ten hoogste de eerste 6 weken, door aanhoudingsbevelen werden vervangen, of wel de mensen werden vrijgelaten.

85020. De **Voorzitter**: Gebeurde dat met enig redelijk onderzoek van de zaak? Was het apparaat zo, dat men dat kon verwerken?

A. De militaire parketten bestonden natuurlijk niet in het bezette land. Hun bevoegdheid was degenen, die delicten tegen de Staatsveiligheid hadden begaan, te vervolgen. Gedurende de Duitse bezetting waren zij er dus niet. Maar dat werd gedurende de bezetting en naderhand in Londen voorbereid. Ook heeft de Regering ongeveer 30 krijgsraden ingesteld met 30 militaire parketten. Die militaire parketten waren heel belangrijk. Het krijgsauditoraat van Brussel had onder zijn krijgsauditeurs ten minste 100 substituten, die onderzoekende magistraten waren. Dat ging redelijk, natuurlijk met het oog op het grote aantal zaken. Die 30 parketten over het gehele land zijn onmiddellijk begonnen die zaken te onderzoeken en de eerste krijgsraden hebben reeds in minder dan drie weken na de bevrijding zittingen gehouden om te vonnissen. Dat waren natuurlijk de eenvoudigste gevallen.

85021. De heer **Koersen**: Op wiens aanwijzing geschiedde de internering? Op aanwijzing van de weerstand?

A. Gedurende de eerste dagen werd er door de weerstand hulp verleend aan de wettige Overheid, maar de aangehouden werden alleen onder de waakzaamheid van de wettige Overheid gesteld en regelmatig geïnterneerd met een interneringsbevel door de bevoegde Overheid. Er waren geen weerstanders, die de aangehouden moesten bewaken. Dat is misschien gedurende de eerste dagen gebeurd, maar niet genoeg politie of Rijkswacht was en de krijgsauditeurs niet snel ingrepen. Maar dat was de uitzondering. De weerstanders hebben hulp geboden om die mensen aan te duiden, maar dat moest natuurlijk onmiddellijk geverifieerd worden. De weerstand bood dus een zekere hulp gedurende de eerste dagen, maar de mensen werden naar de magistraten bij een parket gevoerd, die er over oordeelden, of een interneringsbevel namens de Minister van Justitie moest worden afgegeven.

Er werden ook door de Minister van Justitie in iedere gevangenis en in ieder kamp commissies ingesteld, die de gevallen van internering moesten nagaan. Iedere geïnterneerde kon bij die commissies een request indienen. Dat was de periode voordat die aanhoudingsbevelen werden verleend. Onder die geïnterneerden was natuurlijk een zeker getal, dat niet aangehouden had moeten zijn of niet aangehouden moest blijven. Er werden ongeveer 33 000 aanhoudingsbevelen afgeleverd.

85022. De **Voorzitter**: Uit welke personen werden die commissies samengesteld?

A. Het waren bijna allemaal advocaten, maar ook leden van de de weerstand. De namen van de leden van iedere commissie werden in het *Staatsblad* gepubliceerd. Die commissies moesten onmiddellijk verslag uitbrengen aan de Minister van Justitie.

85023. De **Voorzitter**: Die commissies gaven dus een advies en dan beslisten de bevoegde autoriteiten, of aan dat advies gevolg zou worden gegeven?

A. Ja. Ik wijs er nadrukkelijk op, dat de interneringsbevelen zo snel mogelijk werden vervangen door aanhoudingsbevelen, met alle garantiën van de wet op de voorlopige hechtenis.

85024. De **Voorzitter**: U zegt, dat dat proces zich in België in een week of zes heeft voltrokken?

A. Ja, die krijgsraden hebben reeds gezeteld binnen de eerste 6 weken.

85025. De **Voorzitter**: Ik meen, dat u zei, dat de vervanging van de interneringsbevelen door aanhoudingsbevelen over de gehele linie in 6 weken was gebeurd.

A. Ja, wat een groot aantal geïnterneerden betreft. Ik geloof, dat het niet overdreven is te zeggen, dat 90 pct. van deze mensen of wel voor de commissie gekomen was, of wel bevrijd was, of wel het voorwerp uitmaakte van een rechterlijk aanhoudingsbevel, zeker binnen de eerste twee maanden. De onderzoeken begonnen onmiddellijk en wij moesten veel magistraten hebben; 30 militaire parketten is veel, wij hebben in België maar 26 burgerlijke parketten. Er waren er in Veurne, Yperen, Leuven, Mechelen, Nijvel, Doornik, Tongeren, Sint Truiden, Eupen en Malmedy en in al de grote steden.

85026. De **Voorzitter**: Is gebleken, dat de mededelingen, die u had over de houding van die mensen tijdens de bezetting, in het algemeen juist zijn geweest?

Men moest direct een groot apparaat hebben en er moest een groot aantal juristen worden aangetrokken. Die moest men aanstellen op grond van de informaties, die u gedurende de oorlog gekregen had over deze mensen. Waar u zoveel mensen nodig had, rijst de vraag, of daaronder geen verkeerde elementen waren.

A. Inderdaad; daaronder waren geen verkeerde elementen.

Wij zijn begonnen met er de eerste dag 50 aan te stellen. Wanneer u het *Staatsblad* van begin September leest, zult u de benoeming van 50 of 60 substituten aantreffen. De dag daarna zijn er weer andere aangesteld en zo ging het door, maar alle inlichtingen, die wij gekregen hebben, waren gegrond. Dat werd gedurende de bezetting zorgvuldig voorbereid. Ik kende de gehele magistratuur door mijn eigen functie. Ik ben in het bezette land gebleven gedurende 3 jaar. Ik heb na nauwkeurige onderzoeken voorstellen aan de Regering gedaan. Daarna ben ik, gedurende de bezetting, vaak naar Gent, Brugge, Antwerpen, Luik, Bergen, Charleroi, enz. gegaan en ik zag daar de bevoegde Overheden, alsook degenen, die door de Duitsers uit hun ambt werden verwijderd, en kon zo aan de voorbereiding beginnen.

85027. De **Voorzitter**: Toen u naar Engeland ging, had u het systeem en de namen al in uw hoofd?

A. Ja, maar natuurlijk niet alle namen, een groot gedeelte. Er zijn veel meer ambtenaren, juristen en magistraten nodig geweest dan ik had voorzien. Op de eerste dag werden er 12 militaire parketten ingesteld, een week daarna nog 10 en 14 dagen later nog 5. Wij zijn begonnen met de grote steden, Brussel, Antwerpen, Gent, Brugge, Luik, Charleroi, Namen, Bergen, Aarlen. Daarna kwamen de kleine parketten.

85028. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u van de zijde van de weerstand geer. bezwaar tegen de aanstelling van die magistraten ondervonden?

A. Neen, die waren goed gekozen, het waren mensen, die zich onberispelijk hadden gedragen. Er waren geen mensen bij, die twijfelachtig waren. Wij hebben goed opgelet, omdat zij het nodige gezag moesten hebben.

85029. De **Voorzitter**: Wij hebben, wat dit betreft, in het bevrijde zuiden van ons land in het najaar van 1944 grote moeilijkheden gehad. Toen was de hoogste justitiële autoriteit de procureur-generaal te 's-Hertogenbosch. Deze moest onder leiding van het Militair Gezag de politie zuiveren, maar van de zijde van de illegaliteit, van het verzet, had men ook bepaalde opvattingen over de politiefunctionarissen in de verschillende plaatsen, die al dan niet vervangen moesten worden. Het resultaat is geweest, dat de opvattingen van de procureur-generaal op een nogal vervelende wijze zijn gebotst tegen de opvattingen van het verzet, van de weerstand.

A. Dat is bij ons niet gebeurd. Datgene, wat u weerstand noemt, is daar niet tussen gekomen.

85030. De **Voorzitter**: De vraag is bij ons gerezen, of de procureur-generaal dit misschien had kunnen voorkomen door meer overleg met de illegaliteit te plegen. Daarom is mijn vraag: hebt u voor de bezetting van die functies overleg gepleegd met de leiders van de weerstand?

A. Neen, nooit! Dat is niet toegestaan.

85031. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebben zij het wel gevraagd?

A. Ja, in de couranten en in vergaderingen. Zij hebben het gevraagd aan de Regering, aan de bevoegde Ministers, aan de Minister van Justitie en andere leden van de Regering. De Regering heeft dat altijd geweigerd.

85032. De **Voorzitter**: De weerstand zelf had dus wel met u aan één tafel willen gaan zitten?

A. Ja, natuurlijk. Zij zeiden: dat gebeurt ook in Frankrijk zo, Wij hebben er echter niet in toegestemd.

35033. De **Voorzitter**: Dat is gelukt*?

A. Ja.

Ik wilde nog even op het volgende wijzen. Vóór de oorlog waren officieren voorzitters van de krijgsraden. De leden waren ook officieren. Er was alleen een burgerlijke rechter, een soort van adviseur.

Ik heb aan de Regering voorgesteld daarin gedurende de oorlog verandering te brengen.

Er werd in 1944 een besluitwet genomen. De voorzitter van de krijgsraad moest een raadsheer in het hof van beroep zijn of een ondervoorzitter van een rechtbank van eerste aanleg, subsidiair een rechter van de rechtbank van eerste aanleg. Dan kwam er nog bij een tweede-raadsheer of een tweede-ondervoorzitter of een tweede-rechter in een rechtbank van eerste aanleg. In feite zijn het de twee rechters, die beslissen.

85034. De heer **Fens**: En de auditeur-militair?

A. Dat waren burgerlijke magistraten en een zeker aantal advocaten. Naar ik geloof, hebben wij in het begin ongeveer 50 pct. advocaten moeten nemen, die blijk van veel toewijding gegeven hebben.

85035. De heer **Fens**: Was die auditeur-militair bij de krijgsraden nu oorspronkelijk een officier of een burger?

A. Dat was een magistraat, een lid van de militaire magistratuur, in uniform. Hij was geen officier. Het hoger militair gerechtshof bestond uit dertig kamers. Iedere kamer van het militair gerechtshof bestond uit de voorzitter, die raadsheer in het hof van beroep was, een tweede-raadsheer uit het hof van beroep, een generaal, een kolonel en een majoor.

85036. De **Voorzitter**: Is die regeling bij Londens besluit tot stand gebracht?

A. Ja, in de zomer van 1944. Hiervoor werd dus een groot getal magistraten gebruikt. Het hogere militaire gerechtshof had circa 30 kamers. Het zetelde in Brussel, in Antwerpen, in Luik en in Gent. In Brussel alleen werden 16 of 18 kamers ingesteld. In iedere kamer waren dus twee raadsheren. Feitelijk waren het de magistraten, die over alles beslisten.

In Londen werd ook de procedure verbeterd, garanties vastgesteld voor de verdediging.

Vóór de oorlog bestond er geen voorlopig verzet tegen de aanhoudingsbepalingen. Dat was verbeterd. De krijgsraden en het militaire gerechtshof hadden veel meer betekenis. De advocaten kenden de magistraten; die waren in ambtscostuum, in toga.

85037. De **Voorzitter**: Hoeveel mensen zijn er naar schatting in totaal geïnterneerd geweest?

A. Ongeveer 40 000 zijn er veroordeeld. Er zijn nog 3 tot 3000 personen, die nog zitten.

85038. De **Voorzitter**: Die nog niet zijn veroordeeld?

A. Neen, die hun straf nog moeten uitzitten, het getal kan ook 2500 zijn. Te zamen zijn er ongeveer 60 000 aanhoudingen geweest, geloof ik. Maar er zijn er, die 8 dagen, 14 dagen of een inaad slechts hebben gezeten.

85039. De **Voorzitter**: Dit is dáároin interessant, omdat bij ons het aantal aanhoudingen tot ongeveer 100 000 is opgelopen.

A. Ik geloof, dat ik in een der documenten, die ik u overhandig heb, het aantal heb aangegeven. De onderzoeken begonnen onmiddellijk, dat was het voornaamste. De commissies traden ook onmiddellijk in werking. De interneringsbepalingen werden zo snel mogelijk door aanhoudingsbepalingen vervangen. En de rechtbanken zetelden ook nog al snel. Het juiste getal der aanhoudingen heb ik niet.

85040. De **Voorzitter**: Hoe lang heeft de berechting geduurd?

A. In 1945 heeft de Regering een besluitwet uitgevaardigd, waarbij al de kleine gevallen werden bepeikt tot het verbod van uitoefening van rechten.

85041. De **Voorzitter**: Ontzetting uit het kiesrecht bij voorbeeld?

A. Ja, en ontzetting uit het recht om leraar te zijn of ander onderwijs te geven en uit het recht om uitgever van een krant te zijn.

Alle kleine zaken zijn zo geëindigd. Zij werden door de parketten op een lijst geschreven en men had het recht, voor de burgerlijke rechtbank daartegen in verzet te komen. Deze zaken kwamen dan bij de rechtbanken van eerste aanleg.

85042. De **Voorzitter**: Wanneer is dit geweest?

A. Reeds in April of Mei 1945.

85043. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Nadat de Duitsers hadden gecapituleerd?

A. Ja. Het betrof de kleine gevallen; de mensen, die alleen lid waren geweest van een Duitsgezinde partij.

Het is moeilijk te zeggen, hoeveel van deze zaken werden beëindigd en op welke datum. Dit getal betreft ook niet altijd de voornaamste zaken. Nu zijn er, geloof ik, nog 80 zaken, maar hier zijn heel belangrijke bij, o.a. die van economische collaborateurs.

85044. De **Voorzitter**: Is er een moment geweest, waarop men dat grote apparaat weer tot normale proporties heeft teruggebracht?

A. Na ongeveer twee jaar is het weer ingeltrompen. 80 pct. van de zaken was toen gevonnist. Nu bestaan al die parketten niet meer.

85045. De **Voorzitter**: Op welk moment zijn zij verdwenen?

A. Zij zijn progressief verdwenen vanaf eind 1946, dus ruim drie jaar geleden.

85046. De heer **Koersen**: Als ik het goed heb begrepen, hebt u een groot deel van de regeling reeds in Londen voorbereid. Heeft u in die tijd ook weleens contact gehad met Nederlandse autoriteiten over de vraag, hoe men de zaak na de oorlog zou oplossen?

A. Ik moet bekennen, dat dit gedurende de bezetting niet is gebeurd. Het was misschien fout, maar het moest op heel bescheiden wijze gebeuren. Het was een heel gevaarlijke materie en er waren ten hoogste twee of drie mensen, die er van op de hoogte waren.

85047. De **Voorzitter**: Heeft men van Nederlandse zijde ook nooit over deze vraagstukken contact gezocht met de Belgische Regering?

A. In Londen? Neen. Gedurende de bezetting natuurlijk niet.

85048. De heer **Koersen**: Het zou kunnen zijn, dat men in Londen collega's ontmoette en dan over bepaalde onderwerpen met betrekking tot de terugkeer sprak. Het is blijkbaar niet gebeurd?

A. Neen, ik heb niet de gelegenheid gehad; ook niet met de Fransen en de Luxemburgers.

85049. De **Voorzitter**: Toch kon men natuurlijk

A. Ja natuurlijk, wij hadden van elkaars ervaringen kunnen profiteren. Ik heb tweemaal geluncht met de Minister van Justitie en met de Minister van Binnenlandse Zaken en toen heeft men daarover gesproken om wat uitleg te geven, maar dat was in Juli 1944; dat was heel laat.

85050. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Toen was u eigenlijk al een heel eind heen.

A. Ja, toen was bij ons reeds alles bijna gedaan.

85051. De **Voorzitter**: Wie was het hoofd van de eerste sectie van de Belgische militaire zending?

A. Het was generaal Ridder *van Strijdonck de Burkel*, een cavalerie-officier, een oud-generaal. Hij was een gentleman, maar was heel vreemd aan al wat betreft handhaving der orde, bestuur of gerecht. Ook is hij er nooit tussengekomen.

85052. De **Voorzitter**: Hoe was de verhouding tussen het hoofd van de eerste sectie en de heer *Tschoffen* en u? Ik bedoel niet de persoonlijke verhouding, maar formeel.

A. Generaal *van Strijdonck de Burkel* was verantwoordelijk voor de tucht.

85053. De **Voorzitter**: De heer *Tschoffen* en u waren, voor wat uw eigen werk betreft, volkomen onafhankelijk van hem?

A. Wat onze bevoegdheden betreft? Daarmede had hij hoege-naamd niets te maken. Maar hij was de commandant van ons. Hij was bevoegd wat betreft het „casernement”, de verplaatsingen, het logement, het vervoer, enz.

85054. De **voorzitter**: Had u zelf ook veel contact met de geallieerden?

A. Ja, dagelijks.

85055. De **Voorzitter**: Liep dat over het algemeen prettig?

A. Goed, ja, want de geallieerden hadden het inzicht, die besluiten, die vorderingen, die maatregelen zelf, wat de avondklok, enz. betreft, maar zij hebben gezien, dat het goed ging, en hebben nooit meer desaan gaande iets gevraagd.

85056. De **Voorzitter**: In zoverre lag het ook anders in België dan bij ons in het zuiden van het land. In België was in September 1944 voor het grootste gedeelte van het land de oorlog ook meteen afgelopen.

A. Natuurlijk, daar lag het heel anders. Brussel werd 3 September bevrijd: het noorden van West-Vlaanderen was einde October geheel bevrijd. Dan hebt u het von *Rundstedt*-offensief en natuurlijk werden Antwerpen en Luik maandenlang gebombardeerd door de V's.

85057. De **Voorzitter**: Mag ik u misschien nog een andere vraag stellen over een onderwerp, dat ook bij ons heeft gespeeld? De politie, die gezuiverd werd op de manier, die u ons hebt verteld, ging waarschijnlijk in getalssterkte aanmerkelijk achteruit door de verwijdering van alle elementen, die er op het moment van de bevrijding uit moesten?

A. Ja, natuurlijk.

85058. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dat kunnen opvangen? Ik bedoel: hoe hebt u kunnen bereiken, dat de mankracht gehandhaafd bleef? Daarvoor had men toch nieuwe mensen nodig?

A. Ik geloof niet, dat er in de politie 10 pct. leden uit hun ambt werden verwijderd. In de Rijkswacht waren er meer. Ook is de Rijkswacht onmiddellijk begonnen kandidaten op te roepen, hen examen te laten doen en naar scholen te sturen.

85059. De **Voorzitter**: Kon het snei worden aangevuld?

A. In het begin was het nogal mager.

85060. De **Voorzitter**: Ik vraag dit speciaal met het oog op de arrestaties; er moesten natuurlijk op grote schaal mensen gearresteerd worden. Was daar voldoende betrouwbaar personeel voor?

A. Ja zeker, daarvoor waren er genoeg. Het ergst was, dat de Qirecteur-generaal van de gevangenissen in Duitsland was, terwijl ook andere vooraanstaande ambtenaren van Justitie er niet waren, zodat men voorlopig nieuwe ambtenaren heeft moeten aanstellen. En dan de bewakers; men heeft direct nieuwe moeten benoemen, 300 à 400, geloof ik, maar dat was zo moeilijk niet.

85061. De **Voorzitter**: Hebt u hiermede, naar u meent, een volledige uiteenzetting gegeven naar aanleiding van de beide hoofdvragen?

A. Ik geloof het wel. Natuurlijk heb ik heel weinig over de rechterlijke bevoegdheid gesproken en ook van de zaken, waarover de krijgsraden hadden te beslissen, heb ik geen gewag gemaakt, maar aat was ook niet wat u interesseert, geloof ik?

De **Voorzitter**: Inderdaad, het ging ons in hoofdzaak om de verhouding Regering--Militair Gezag en de arrestaties. Wanneer u dan hiermee aan het eind van uw betoog bent gekomen, mag ik u wel hartelijk dank zeggen voor de vele en belangrijke inlichtingen, die u ons verstrekt hebt. Het is nuttig eens van over de grens te horen, hoe men het daar gedaan heeft. Men kan op deze wijze veel van elkaar leren. Voor de bijdrage, die u ons in dat opzicht hebt geleverd, zeg ik u hartelijk dank.

A. Het is met veel genoegen, dat ik het gedaan heb.

De **Voorzitter**: Ik sluit het verhoor.

W. J. GANSHOF VAN DER MEERSCH.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAK WOENSDAG 20 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel, Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: g, h, j en o.

Verhoor van

Dr. JOHANNES SCHOUTEN,
oud 67 jaar, wonende te Rotterdam,
lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. S5062 t/m 85076 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

85077. De **Voorzitter**: Dit en de kwestie van de secretarissen-generaal waren twee bijzondere onderwerpen, die ik ter sprake heb gebracht in verband met het optreden van het Politiek Convent. Ik hoop, dat ik u niet al te veel van de draad van uw betoog heb afgeleid.

A. Ik meen, dat ik in het algemeen omtrent de samenstelling van het politieke contactorgaan, de doelstelling en de strekking er van voldoende heb gezegd. Ik zal met uw goedvinden thans iets zeggen over de latere ontwikkeling.

Er was nl. een groep personen in Nederland, die ook regelmatig samenkwamen. Dit is altijd genoemd de groep van prof. *Paul Scholten*, die zich met dezelfde zaken bezighield, maar zich ook wel verdiepte in aangelegenheden van de toekomst. Wij wisten daar iets van en zij wisten iets van ons. Toen heeft iemand van die groep, ik meen prof. *Paul Scholten* zelf, contact gezocht met een van de personen van het politieke contactorgaan om te spreken over de vraag of wij niet op de een of andere manier samen verschillende dingen zouden kunnen doen en of wij ook verder konden samenwerken. Ik ben toen voorlopig aangewezen om intermediair te zijn, want de heren van de groep van prof. *Paul Scholten* kwamen niet in onze vergaderingen en de heren van het politieke contactorgaan kwamen niet in de vergaderingen van de genoemde groep. Ik heb toen enige malen een bespreking gehad met prof. *Scholten*. Deze heeft de zaak verder besproken met de mensen van zijn groep en ik moest dan telkens de zaken weer bespreken met de mensen van het politieke contactorgaan. Daarin ligt eigenlijk in meerdere of mindere mate de oorsprong van het Nationaal Comité, dat later in het leven is geroepen. Men achtte het niet wenselijk, dat die twee, groep en contactorgaan, zich verenigden, maar men wilde wel in velerlei opzichten komen tot een zekere samenwerking. Die besprekingen hebben er dan ook mede toe geleid, dat men is gekomen tot de idee van een Nationaal Comité.

Ik kan niet alles in chronologische volgorde meedelen. Er waren allerlei groepen aan het werk. Het was, stel het ware overigens wenselijk, niet mogelijk met alle in contact te komen. Dan zou ook het gezelschap veel te groot zijn geworden met het oog op de inmiddels ingetreden situatie en verhoudingen. Er is ook een contact ontstaan met ir. *Ringers* en de heer *Menten*. Ik kan niet zeggen, dat beiden tot een bepaalde groep behoorden, maar zij hadden zekere besprekingen en zekere plannen. Ik meen, dat het contact tussen ons en die twee heren via de heer *K. Vorrink* is tot stand gekomen. Of de heer *Ringers*, of de heer *Menten*, of beiden hebben zich tot tie heer *Vorrink* gewend. Daaruit is voortgevloeid een bespreking, welke de heer *Vorrink* en ik met die beide heren hebben gehad. Aanvankelijk bestond er een nogal belangrijk verschil van gevoelen, hetgeen verband hield met de positie, welke men innam ten opzichte van de politieke partijen, hetzij de politieke partijen in het algemeen, hetzij eventueel bepaalde politieke partijen in het bijzonder.

In dit verband kan ik wel iets zeggen over een zaak, welke ik bij de Kabinetsformatie had willen bespreken. Dat is nl. deze, dat in

de bezettingstijd duidelijk aan het licht is getreden, dat er mensen in Nederland actief werkzaam waren, die zich niet konden vinden in de bestaande politieke partijen of die op grond van inmiddels veranderde inzichten meenden, dat de politieke partijen verouderd waren en dat er in de plaats daarvan een andere partijformatie en partijgroepering zouden moeten komen. Daaraan was tevens verbonden de opvatting van verschillende personen, dat na de bevrijding de vóór-oorlogse politieke partijen en de leidslieden daarvan — wat de personen betreft wellicht met zekere uitzonderingen — op de achtergrond moesten blijven. Die waren in het verleden zo „zwaar belast", dat het beter was, als zij niet aanstonds naar voren kwamen. In meerdere of mindere mate speelde dit complex van opvattingen ook een zekere rol, ik zeg niet bij de heer *Ringers*, ook niet bij de heer *Menten*, maar in de besprekingen, welke wij met hen hadden.

Dit gaf in de aanvang enige moeilijkheid. De vraag, of wij tot een nader contact en samenwerking zouden kunnen komen, hield verband met de andere vraag, of men bereid was dit contact tot stand te brengen en samenwerking aan te gaan met de mensen van de politieke partijen. Op een gegeven moment is men tot overeenstemming gekomen en is besloten, dat moet worden gevormd het Nationaal Comité. Daarin zouden de groep van prof. *Scholten*, alsmede de heren *Ringers* en *Menten* vertegenwoordigd zijn. De besprekingen zijn nogal langdurig en veelvuldig geweest, zowel in de kring van het eigen politieke contactorgaan als in de samensprekingen met prof. *Scholten* en met de heer *Ringers* of de heer *Menten*, of beiden.

Tenslotte is men tot een gemeenschappelijk standpunt gekomen.

Men ging hiervan uit: dat het Nationaal Comité alleen zou optreden, indien er bij de bevrijding van ons land een vacuum ontstond: het zou dus niet optreden, wanneer er geen vacuum ontstond. Was nl. bij de aanvang der bevrijding van ons land de Regering hier, dan zou uit de aard van de zaak de Regering en niet het Nationaal Comité optreden. Wij realiseerden ons daarbij, dat er eventueel een vacuum van enige uren of van één of twee dagen zou kunnen zijn. Het gestelde was echter ons algemene uitgangspunt en daarop hebben allen zich verenigd in die tijd. Het tweede uitgangspunt was, dat, als het Nationaal Comité zou moeten optreden — ingeval dus het vacuum zich voerde —, dit comité niets zou doen, dat in strijd was met het Nederlands constitutionele bestel. Men realiseerde zich, dat men eventueel een en ander zou moeten doen, dat formeel niet in overeenstemming zou zijn met Grondwet of andere wetgeving, want dat zou wel niet anders kunnen op zo'n moment. Uitgangspunt bleef echter, dat hetgeen men zou doen, ook al was het formeel niet in overeenstemming met Grondwet of andere wetgeving, met geest en strekking van ons gehele constitutionele bestel in overeenstemming moest zijn. Het derde uitgangspunt was, dat, ingeval het Nationaal Comité zou moeten optreden, het in zijn eigen beleid niets zou doen, waardoor het een te vormen Kabinet voor de toekomst in een onvrije positie zou plaatsen met betrekking tot bepaalde aangelegenheden, welke dan ook. Dat betekende dus: het beleid van het Nationaal Comité mag in die korte tijd, dat het eventueel optreedt, niet anticiperen op de toekomst; het toekomstige beleid moet worden vastgesteld door de Regering. In gemeen overleg met de Volksvertegenwoordiging, daarom moet het Nationaal Comité zich onthouden van het voeren van een beleid, waardoor dit als het ware in meerdere of mindere mate onmogelijk zou worden gemaakt. Het vierde uitgangspunt was, dat, wanneer de wens daartoe bleek, het Nationaal Comité bereid zou zijn te dienen als adviesorgaan voor de Regering na haar terugkomst, echter onder voorwaarde, dat adviezen met betrekking tot het algemeen staatsrechtelijke en staatkundige beleid alleen zouden kunnen worden gegeven, wanneer wij ons daarover in de kring van het Nationaal Comité op genoegzame wijze hadden kunnen beraden.

Zo meen ik een en ander te mogen samenvatten. Ik hoop, dat het duidelijk is.

85078. De **Voorzitter**: U zeide zoëven, dat het derde uitgangspunt was, dat het Nationaal Comité in geval van een vacuum niet zou anticiperen op maatregelen, die krachtens hun aard zouden behoren te

worden genomen door Regering of Volksvertegenwoordiging. Heelt men zich in die tijd — ik vraag dat, omdat die kwestie in ander verband hier nogal vaak aan de orde is geweest — in die kring nog beziggehouden met de positie van de Volksvertegenwoordiging direct na de bevrijding? Heeft men zich beziggehouden met de vragen, of de Staten-Generaal direct zouden moeten bijeenkomen, of zij gezuiverd zouden moeten worden en of het de oude Staten-Generaal zouden moeten zijn? Of was er over dit alles een communis opinio in die kring?

A. Als u de vier punten, welke ik heb genoemd, samen neemt, zult u zien — dat is verder mijn subjectieve overtuiging —, dat daarin is opgenomen, dat uit de aard van de zaak de Volksvertegenwoordiging onmiddellijk na de bevrijding beschikbaar zou moeten zijn.

85079. De Voorzitter: U hebt gezegd, dat men in het Nationaal Comité het er over eens was, dat er niets moest gebeuren dat in strijd was met de geest van ons constitutionele bestel. In Londen werd herhaalde malen betoogd, dat volgens de letter van de Grondwet de Staten-Generaal na vier jaar waren geëxpireerd en dat er daarom moest komen een tussenphase van het een of ander lichaam, zoveel mogelijk aansluitende aan de geest van het Nederlandse constitutionele bestel. Als men de projecten ziet, die daarvoor gelanceerd zijn, dan is het duidelijk, dat in dat kader — de geest van het constitutionele bestel — heel wat geplaatst kon worden.

A. Ik wil er wel nader op antwoorden, hoewel dit zo nauw samenhangt met de Kabinetformatie, dat ik het daar liever op mijn eigen wijze zou willen behandelen. Ik wil u wel dit zeggen. In het politieke contactorgaan heeft in de tijd, dat ik er deel van uitmaakte — ik ben in 1942 zes maanden weg geweest, maar toen ik terugkwam, heb ik direct weer aan het werk van dit orgaan deelgenomen; verder ben ik van 1 April 1943 af niet meer beschikbaar geweest door mijn gedwongen verblijf ter plaatste, waar de Duitsers mij hadden opgeborgen —, noch in 1940, noch in 1941 en voor zover mij bekend is ook niet in 1942 deze kwestie een rol van betekenis gespeeld in die zin, dat daarover verschil van gevoelen was. Wij stonden toen — ik moet natuurlijk voorzichtig zijn met iemand naar mij toe te trekken, want het was mijn eigen opvatting ook, en ik heb te dien aanzien niets aangetekend —, naar ik meen, gemeenschappelijk op het standpunt, dat onmiddellijk na de bevrijding de Volksvertegenwoordiging moest terugkomen, en dat men onder de Volksvertegenwoordiging niet kon verstaan een instelling, welke in het leven zou worden geroepen door benoemingen, maar dat men daaronder moest verstaan de continuatie van de bestaande Volksvertegenwoordiging, natuurlijk met inbegrip van de noodzakelijke wijzigingen, welke daarin moesten worden gebracht uit hoofde van een eventueel noodzakelijke zuivering en uit hoofde van het vervullen van vacatures. Wij hebben in die tijd weleens discussies gehad over opvattingen, welke men in Londen had. Ik moet er bij zeggen, dat men destijds niet heel zeker was van de opvattingen, welke men in Londen had, maar men vernam weleens wat als men naar Radio Oranje luisterde.

85080. De heer **Hoogcarspel**: Er heeft toen ook een geschrift gecirculeerd.

A. Er drong weleens wat door via de radio en er zijn ook schriftelijke stukken geweest.

85081. De Voorzitter: De heer van *Walsum* heeft medegedeeld, dat er van de overkant een stuk met een aantal vragen over dat onderwerp is gekomen. Is dat in uw tijd geweest? Hij heeft verteld, dat in de helft van 1942 er een vragenlijst is gekomen, naar het heette uit Engeland. Die vragenlijst werd blijkbaar als bona fide beschouwd. Men heeft er een antwoord op geconcipieerd, dat hij ons heeft voorgelegd. Eén der vragen was bij voorbeeld: Hoe denkt men over de Regeringsvorm na de bevrijding en wordt in verband daarmee een verandering in ons parlementaire stelsel gewenst, zo ja, in welke zin? Er waren nog meer vragen in die trant. Het is natuurlijk mogelijk, dat dit gebeurd is op een moment, toen u er niet was.

A. Nu u het zegt, herinner ik mij er iets van. Als die vragen als bona fide zijn beschouwd, zijn zij in behandeling gekomen in het politieke contactorgaan in de tijd van mijn afwezigheid, toen ik in Amersfoort vertoefde. Ik ben op 8 December 1942 teruggekomen. In die tijd was het politieke contactorgaan al zeer gehavend, vergeleken bij de oorspronkelijke toestand. Er waren verschillende mensen afwezig. Het was destijds al enigszins een rompsluis geworden. De heren hebben mij er iets van verteld, nl. van die vragen. Ik heb — zo herinner ik mij — enige objecties gemaakt tegen de inhoud van het antwoord. Daarover kan ik u echter verder niets zeggen. Eerst als

ik van het stuk kennis heb genomen, zou ik kunnen zeggen: nu herinner ik mij dit en dat weer. Hoe men echter ook dacht over de politieke partijen of de partijformatie en partijgroepering na de bevrijding, grosso modo stond men althans tot begin Juni 1942 — op 8 Juni 1942 ben ik voor het eerst gearresteerd — op het standpunt, dat de Volksvertegenwoordiging moest terugkeren. Er waren, misschien met zekere nuancerings, ernstige bezwaren tegen wat wij vernamen omtrent de opvattingen in Londen, maar wij moesten daarover met enige voorzichtigheid spreken. Men kon van een mededeling via Radio Oranje niet altijd aannemen, dat zij authentiek en officieel was. Wanneer men op andere wijze iets vernam, kon men nooit met zekerheid zeggen: dat is geheel juist. Men moest meermalen vragen: hoe zou het textueel zijn? Voor zover er iets loskwam, waaruit bleek, dat men toentertijd reeds in Londen met betrekking tot het Parlement een andere opvatting had, hebben wij daarover meermalen gesproken. Ik meen, dat wij het in die tijd, met zekere nuancerings, eens waren en dat met de afwijking van het constitutionele bestel, welke daar ter sprake werd gebracht, door ons gemeenschappelijk niet werd ingestemd.

85032. De Voorzitter: Betekent dat, dat dit het geval was zowel in het Politiek Convent als in de groep-Scholten, de groep-Ringementen en het Nationaal Comité, of zeg ik dan te veel?

A. Nu zegt u iets te veel. Ik heb straks de vier punten genoemd. Dat was eigenlijk de begrenzing van het wezen en de taak van het Nationaal Comité. Daarmede hebben de heren, die zijn toegetreden, zich allen verenigd. Anders zou het zo niet zijn gebeurd. Maar het zich verenigen daarmede van de een droeg een enigszins ander karakter dan het zich daarmede verenigen van de ander. Ik zal in dit verband geen namen noemen. Het is gebleken, dat in het Nationaal Comité ook één of meer mensen zaten, die dat niet zo stringent zagen als wij en die op verschillende gronden van oordeel waren, dat het toch in ieder geval twijfelachtig moest worden gesteld of de oude Kamer wel zou kunnen terugkeren, want dat betekende, dat de oude „zwaar belaste politieke partijen" en hun leidslieden zouden terugkeren met al den aanleve van dien. Is dit duidelijk genoeg?

85083. De Voorzitter: U zegt, dat later bleek, dat het zich daarmede verenigen van de een een ietwat ander karakter droeg dan dat van een ander. Bedoelt u daarmede: reeds vóór 1 April 1943?

A. Ja, dat is mij al gebleken vóór 1 April 1943. Daarvan kan ik wel een paar voorbeelden geven. Wij hadden gesteld, dat het vaststellen van de orde van zaken voor de toekomst (na de bevrijding) zou zijn een zaak van de Regering in gemeen overleg met de Volksvertegenwoordiging. Daarin lag opgesloten, dat, als men vond, dat men moest komen tot een nieuwe orde van zaken, die nieuwe orde van zaken als vrucht van dat gemeen overleg te voorschijn zou moeten komen. De mogelijkheid tot essentiële veranderingen in het bestel werd dus opengelaten. Daar konden zij, die er van overtuigd waren, dat er per se essentiële veranderingen moesten tot stand komen, zich in vinden. Dat is een van de redenen, waarom wij op dat punt toen niet met elkander in conflict zijn gekomen. Maar het is mij bekend, dat één of meer leden van het Nationaal Comité later moeite hadden om zich aan die grens te houden en daar overheen wilden. Ik heb weleens tegen iemand gezegd — ik was meermalen intermediair —: Moet ik er nu weer over praten? Dit en dat zijn wij met elkander overeengekomen, daarop hebben wij ons con amore verenigd; wilt u er verandering in brengen, dan moet de gehele zaak op de helling met al den aanleve van dien. En dan was het antwoord: u hebt gelijk, neen, dat is een zaak van later. Later heeft men die zaak min of meer willen indragen in het Nationaal Comité, maar dit comité was te groot; toen kwam zij dus in het dusgenaamde „werkcomité" of „moderamen".

85084. De Voorzitter: Wij hebben eigenlijk begrepen, dat dat werkcomité de naam van Nationaal Comité droeg en dat wat daarachter stond verschillende namen had. Voor zover het de politieke mensen waren, was dat het Politiek Convent en voor zover het de mensen van de groep-Scholten waren, het Groot Burger Comité.

A. Ik zeg niet, dat u daarin ongelijk hebt, maar zo moet u de verhoudingen toch niet zien. In zoverre het mogelijk was, bleef het politieke contactorgaan intact en werkzaam en bleef ook de groep-Scholten aan het werk, zoals alle andere groepen, maar toen eenmaal het Nationaal Comité was tot stand gekomen, had men daarin mensen van de politieke partijen, één of meer mensen van de groep-Scholten, alsook de heren *Ringers* en *Menten*. Dat noemde men en was het Nationaal Comité.

85085. De **Voorzitter**: Dat Nationaal Comité was toch de groep van 5, die het werkcomité vormde?

A. Nu gaat u wellicht naar de tijd, waarvan ik niets weet, de tijd na April 1943. Ik weet niet of zij het anders zijn gaan doen.

85086. De **Voorzitter**: Bedoelt u, toen later het Vaderlands Comité is ontstaan?

A. U kunt dat bedoelen, ik niet, want ik was er niet meer; mijn werkzaamheid werd op 1 April 1943 afgebroken en wel — tijdens de bezetting — voorgoed. Ik heb er alleen, na de bevrijding, laat ik zeggen, weleens een en ander van gehoord.

Er was echter het Nationaal Comité, maar omdat dit — ik kan niet zeker meer zeggen of het uit 14, 15, 16 of 17 personen bestond — te groot was om als geheel te vergaderen, hebben wij uit het Nationaal Comité samengesteld een werkcomité, dat wij ook weleens noemden „moderamen“, en dat kwam regelmatig samen. De opzet was, dat het zou bestaan uit vijf personen. Daaraan is later een zesde toegevoegd in verband met het voorbereiden van het herstel van het gezag in provinciale en gemeentebesturen en van hetgeen moest geschieden om te zorgen, dat men over een betrouwbare politie zou beschikken.

85087. Jonkvrouw **Wtewaall van Stoetwegen**: Wie was de zesde persoon?

A. Ik zou iemand moeten raadplegen — ik heb zo dikwijls met verschillende groepen vergaderd — om de namen volledig te kunnen noemen.

85088. De **Voorzitter**: De heer Drees zegt hierover:

„Ik heb het zo begrepen, dat Winrdi *Beckman* bij de groep *Scholten* betrokken was en dat hij als bekend S.D.A.P.-er ook contact met *Vorrink* had. Toen is tot stand gekomen een samenwerking tussen de politieke partijen en het comité-Scholterz. Men heeft toen opgericht het Nationaal Comité van 5 personen, waarin zaten drie vertegenwoordigers van de politieke partijen (één Rooms-Katholiek, één antirevolutionnaire en één S.D.A.P.-er) en twee personen, niet uit politieke groeperingen afkomstig.“

Ik heb toen gevraagd: „Dat waren zeker de heren *Ringers* en *Menten*?“, hetgeen de heer *Drees* bevestigde.

Op mijn vraag: „En dan was er nog een grotere organisatie: het Groot Burgercomité“, antwoordt de heer *Drees* dan:

„Ja, daarin zaten 15 man en daarin waren ook mensen opgenomen van het comité-*Scholten*. Het werd ook genoemd het Comité van 15. Het was de bedoeling, dat het Groot Burgercomité, dat zich zelf ook weleens Nationaal Comité noemde, op het ogenblik van de bevrijding een proclamatie zou publiceren, dat het zich ter beschikking zou stellen van de Regering voor alle adviezen, waaraan de Regering onmiddellijk behoefte zou hebben, en dat het zich zou aanvullen met vertegenwoordigers van sociaal-economische organisaties van het verzet. Later is die gedachte in andere vorm verwezenlijkt in de Nationale Advies Commissie.“

De heer *Drees* spreekt dus van het Comité van 15 of wel het Groot Burgercomité, dat zich ook weleens Nationaal Comité noemde. De terminologie schijnt dus niet vast te staan.

A. De terminologie heeft vastgestaan. In de tijd, toen ik niet meer kon meedoen — ik wil hierin niet tot uitdrukking brengen, dat het daaraan ligt — is de terminologie blijkbaar wankel geworden. Wij hebben het Nationaal Comité opgericht, waarin 14—17 personen zaten. Het juiste aantal herinner ik mij niet. Uit dit Nationaal Comité is gevormd een werkcomité of moderamen. Ik weet zeker, dat daarin zaten de heren *Verschuur*, *Vorrink*, *Ringers* en ik zelf, maar ik ben er niet absoluut zeker van of de heer *Menten* er in zat. Dat kan ik dus thans niet zeggen. De zesde, over wie u sprak, was dr. van *Dijk*. In overleg met elkander is dr. van *Dijk* aangewezen voor het leggen van contacten voor het herstel in functie van de commissarissen der Koningin om, indien de commissarissen er niet meer waren of indien zij op grond van hun gedrag niet meer in aanmerking kwamen, na te gaan wat er dan diende te geschieden en voor het herstel in functie van burgemeesters van grote en kleinere gemeenten; voorts voor het voorbereiden van maatregelen om na te gaan of de politie ter plaatse betrouwbaar was en, zo niet, wat er dan moest gebeuren. Dit gehele complex heeft de heer *van Dijk* op zich genomen, maar omdat wij daarover voortdurend met elkander spraken, woonde hij practisch alle vergaderingen van het werkcomité bij en maakte er dus deel van uit. Zo was het in mijn tijd.

85089. De **Voorzitter**: Wanneer is het Nationaal Comité opgericht?

A. Ik weet niet meer, of het vóór of na mijn eerste arrestatie was. Ik ben 8 Juni 1942 gearresteerd en 8 December teruggekomen. Nu weet ik dus niet, of het Nationaal Comité in het leven is geroepen in de periode tussen 8 December 1942 en 1 April 1943 dan wel vóór 8 Juni 1942. Ik vermoed: vóór 8 Juni 1942. De eigenlijke oprichtingsvergadering heb ik zelf, practisch gesproken, gepresideerd. Ik heb toen o.a. een discussie gehad met prof *Schermerhorn* over een bepaald punt. Later kan het in samenstelling wat veranderd zijn. Men had ook te maken met mutaties in de personen. Het comité is erg gehavend op 1 April 1943. Niet alleen zijn toen de leden van het werkcomité, maar ook andere leden gearresteerd. Het gehele Nationaal Comité was op dat moment door de arrestatie zeer gehavend. Ik heb er geen goede voorstelling van, hoe het toen verder is gegaan.

85090. De **Voorzitter**: Nu valt in die periode vóór 1 April de kwestie van het contact met Engeland. Dat hebben wij in den brede uiteengezet gekregen in verschillende verklaringen, die zijn opgenomen in het vierde deel van ons verslag. Daaruit is gebleken, dat er toen door middel van het contact, dat men dacht te hebben, getracht is een zekere autorisatie van het Nationaal Comité vanuit Londen te krijgen. Stemt dat overeen met uw herinnering?

A. Ter vermijding van misverstand moet ik opmerken, dat het Nationaal Comité als zodanig en het werkcomité als zodanig nooit contact gehad hebben met een persoon, die dan intermediair zou zijn om ons in contact te brengen met Londen.

85091. De **Voorzitter**: Het was een contact van de heer *Vorrink*?

A. Ja. Ik heb hem tweemaal gewaarschuwd, overigens in de beste vriendschap, en gezegd: zijt gij er zeker van, dat die man betrouwbaar is? Ik vind op grond van wat gij vertelt, dat gij niet de posita hebt, welke u tot die conclusie mogen brengen.

Toen wij elkander weer ontmoetten, zeide hij: Ik heb er over nagedacht. Gij hadt eigenlijk gelijk, ik heb gepoogd mij zelf zekerheid te verschaffen. Op deze en die gronden ben ik van oordeel, dat ik nu zekerheid heb.

85092. De **Voorzitter**: Bedoelde hij daarmee die radioboodschap?

A. Ja. Ik heb daarop gezegd: *Vorrink*, wordt niet boos, ik vind dat geen zekerheid, maar ik moet het aan u overlaten; ik ken de man niet. Ik kan dus over deze man in geen enkel opzicht enig oordeel geven, maar wees uiterst voorzichtig.

Ik zeg dit niet om enige kritiek uit te oefenen op wat de heer *Vorrink* te dien aanzien heeft gedaan, maar ik was in die zaken zeer moeilijk. Ik heb weleens mensen uit mijn huis gestuurd, die ik tevoren nooit had gezien. Ik „rook“ bij wijze van spreken, dat het mis was en zeide tot mij zelf: zij moeten binnen vijf minuten op een nette manier de deur uit.

Er is eens iemand bij mij gekomen, die van Londen was gekomen en hier per parachute was gedaald.

85093. Jonkvrouw **Wtewaall van Stoetwegen**: Was dat de Jonge?

A. Ja. Die de Jonge heb ik het moeilijk gemaakt, niet omdat ik reden had hem bepaald te wantrouwen. Ik wist echter, wat er op dat gebied gebeurde. ik zeide toen: Hoor eens, de Jonge, u zult mij eerst stringent moeten bewijzen, dat u uit Londen komt, en dat foto's, dat u hebt, met wat er op staat, vind ik geen stringent bewijs.

85093. De **Voorzitter**: De Jonge heeft hier verteld, dat hij bij u is geweest en dat het de eerste keer niet zo erg vlotte; toen is een latere bespreking afgesproken. Ik meen, dat u in die tussentijd gearresteerd bent.

A. Het was zo. Op een avond kwam hij ineens bij mij; het was buiten pikdonker. Ik kende de man niet; ik kende wel de naam. Ik zeide: gaat u zitten. Wij konden echter die avond in ons gesprek niet zo ver komen, dat ik zeide: blijf vannacht maar bij mij, logeer hier. Ik dacht: je hebt te weinig zekerheid; hij moet nu maar zien, waar hij terecht komt. Ik heb met hem afgesproken, dat hij op een bepaalde dag en een bepaald uur terug zou komen. Toen is hij geweest en heb ik tenslotte tegen hem gezegd: „Ik geloof, dat ik nu kan aannemen, dat gij de man zijt, voor wie gij u uitgeeft; wij moeten over enige dingen nog eens praten, maar dat kan nu niet meer“. Ik heb toen weer een datum met hem afgesproken. Daarna

ben ik gearresteerd. Hij is dus tweemaal bij mij geweest. Wij zeide: u maakt het mij erg moeilijk. Ik antwoordde: Wat zoudt u in mijn plaats doen? Het is niet alleen voor mij zelf, ik kan er ook anderen aan wagen". Ik zeg niet, dat de heer *Vorrink* op dat punt te gemakkelijk is geweest — dat moet u niet afleiden uit hetgeen ik zeg —, maar ik heb wel op grond van mijn ervaringen, welke op dat punt nogal talrijk waren met allerlei mensen, gezegd: wees toch uiterst voorzichtig.

85095. De **Voorzitter**: Is de *Jonge* bij uw weten het enige werkelijke contact geweest, dat u met de overkant hebt gehad vóór 1 April 1943? Dat weet u trouwens van de *Jonge* ook achteraf. Dat hebt u toen niet geweten.

A. Ik geloof, dat het nog eens een keer is geweest, maar dat zou ik niet meer zeker kunnen zeggen. Het was eigenlijk nog geen contact met de overkant. Dat zou het pas worden, wanneer hij naar de overkant bepaalde dingen zou kunnen door krijgen, welke aan het juiste adres zouden terecht komen. Er is zoveel verongelukt van hetgeen men wegstuurde via betrouwbare mensen, mede omdat het niet kwam ter plaatse, waar het had moeten zijn. Als een Engelsman het in handen kreeg, wist dikwijls niemand wat er mee gebeurde, niet omdat die Engelsman onbetrouwbaar was, maar omdat hij het aan zijn chef voorlegde en deze het moment afwachtte, waarop hij het urgent achtte om het door te geven. Dat was alles even moeilijk.

Nu ik dit heb opgemerkt, kan ik hieraan toevoegen, dat, als de heer *Vorrink* het contact, dat hij had, voldoende betrouwbaar achtte — dat moest hij op de basis van zijn verantwoordelijkheid uitmaken —, hij door middel daarvan een mededeling over het Nationaal Comité kon doen en tevens het verzoek aan de Regering kon worden gedaan, of zij bereid was te verklaren, dat zij — indien zich voordeed het geval, waarin het Nationaal Comité actief zou moeten optreden —, dat comité daarvoor in de een of andere vorm wilde erkennen.

85096. De **Voorzitter**: In die tijd begon de weg over Zwitserland ook al te functioneren en men had de mogelijkheden over Delfzijl. Zijn er bij iuw weten boodschappen van het Nationaal Comité over die wegen naar Londen gegaan en, indien dat het geval is, zijn er dan weleens antwoorden op gekomen?

A. Het Nationaal Comité als zodanig heeft in mijn tijd nooit een officieel bescheid gehad. Ik geloof, dat in die tijd het meeste van hetgeen verzonden is, verloren is gegaan. Maar het Nationaal Comité als zodanig trad in die dingen niet op. Had iemand een contact en achtte hij dat betrouwbaar, dan kon hij daarvan gebruik maken, maar daar bleef het Nationaal Comité als zodanig builen. Dat was een maatregel van voorzichtigheid. Stel, dat iemand wat weg kon krijgen, dan inoest net in één hand zijn.

85097. De **Voorzitter**: De bedoeling van mijn vraag was, of langs deze wegen weleens mededelingen naar Londen zijn gegaan, c.q. of daarop een antwoord is gekomen, waarbij het Nationaal Comité betrokken was.

A. Voor zover mijn herinnering strekt, is er vóór mijn arrestatie van 1 April 1943 niets gebeurd, waardoor wij de positieve zekerheid hadden, dat berichten van ons te Londen doorgelopen waren en daarop een positief antwoord was gegeven.

85098. De **Voorzitter**: Met andere woorden: men heeft wat dit punt betreft geen grond onder de voeten gekregen. Zijn er echter weleens pogingen gedaan?

A. Er heeft weleens iemand gezegd: het is in Londen bekend geworden en het is goed, maar daar nam ik nooit genoegen mee, want dan wist men nog in geen enkel opzicht over hoeveel schijven het gelopen had en wat er van het oorspronkelijk antwoord terecht was gekomen. Ik heb altijd gezegd: Wij moeten proberen te bereiken, dat de Regering de volledige samenstelling en de doelstellingen van ons comité kent en dat zij haar fiat geeft op hetgeen wij menen in het gestelde geval te moeten doen. Maar vóór 1 April 1943 is er, naar mijn herinnering, nooit een antwoord verkregen, waardoor dat positief vaststond. Ik meen mij nog te herinneren, dat wij in de laatste vergadering van het moderamen of werkcomité, welke ik heb kunnen bijwonen, over dit punt hebben gesproken en dat toen de verwachting was, dat via het contact, dat de heer *Vorrink* had, het nu wel terecht zou komen.

De nos. 85099 t/m 85102 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

85103. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u weg geweest? Van 1 April 1943 tot.....

A. Dat was dan de tweede keer?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Wij zijn op 5 Mei 1945 in Mauthausen bevrijd door de Amerikanen. Als mijn geheugen mij niet bedriegt, behoorde ik tot degenen, die op 17 Mei 1945 dat kamp hebben verlaten en naar het vliegveld in Linz zijn gebracht. Daar ben ik op 18 Mei gekomen. Toen zijn wij de 19de Mei, meen ik — het was de Zaterdag voor Pinksteren —, met transportvliegtuigen vervoerd van Linz naar een vliegveld in de omgeving van Parijs. Het was waarlijk goed georganiseerd. Ik geloof, dat op die Zaterdagmorgen met ± 200 transportvliegtuigen & 6000 mensen van Linz naar Parijs zijn vervoerd.

85104. De **Voorzitter**: Mensen uit de kampen?

A. Mensen uit diverse kampen, die er alien opeengehoopt waren, in zeer overwegende mate Fransen, een kleine groep Belgen en een groepje Nederlanders.

Van het gehele gezelschap waren er op dat moment slechts 10 Nederlanders. De daaropvolgende week konden wij met moeite uit Parijs weggelopen en als mijn geheugen mij weer niet bedriegt, ben ik 24 Mei 's avonds in Breda aangekomen per trein. In Brussel hadden wij nog permissie nodig gehad van de Canadezen. Zij moesten een trein aanwijzen om in Nederland te komen. Ik kon 's avonds niet uit Breda naar Rotterdam. De volgende dag ben ik pas laat in de middag er in geslaagd om naar Rotterdam te komen en als het vorige juist is, ben ik 25 Mei 's avonds — op een Vrijdagavond — thuis gekomen.

85105. De **Voorzitter**: Als ik zie, dat de opdracht tot Kabinetsformatie op 29 Mei 1945 aan de heren *Schermerhorn* en *Drees* is gegeven, dan komt de vraag op, of u nog behoort hebt tot de veelheid van personen, die in die Meimaand door H.M. de Koningin is uitgenodigd om Haar in te lichten.

A. Aan wat men zou kunnen noemen de voorbereiding van de opdracht tot Kabinetsformatie heb ik in geen enkel opzicht deel gehad. Dat kon ook niet op grond van het feit, dat ik pas op 25 Mei teruggekomen was. Ik ben van 24 tot 25 Mei laat in de middag in Breda geweest. Daar heb ik vele personen gesproken om naar huis te kunnen komen, want men wilde mij daar houden. In Breda was men omtrent allerlei zaken nogal vrij goed op de hoogte. Men heeft mij dus ingelicht over de stand van zaken in het algemeen en over de stand van zaken met betrekking tot de Kabinetsformatie in het bijzonder. Uit die mededelingen heb ik afgeleid, dat er op dat ogenblik op moest worden gerekend, dat er een opdracht tot Kabinetsformatie zou worden gegeven, hetzij aan de heer *Drees*, hetzij aan de heer *Schermerhorn*, dan wel aan beiden. De latere mededelingen van anderen, nadat ik was thuisgekomen, hebben de juistheid daartan bevestigd. Aan de voorbereiding van de opdracht tot Kabinetsformatie heb ik dus in geen enkel opzicht deel gehad. Ik zeg niet, dat ik dit wel gehad zou hebben, als ik vroeger terug was geweest, maar in elk geval, het kon toen niet. Ik meen, dat de voorbereidingen al achter de rug waren, toen ik in Breda aankwam.

85106. De **Voorzitter**: Dan geloof ik, dat wij nu genaderd zijn tot de Kabinetsformatie zelf. Daarvan zou u ons kunnen vertellen in hoeverre u en uw groep daarbij betrokken zijn geweest.

A. Nadat de heren *Schermerhorn* en *Drees* de opdracht tot vorming van een Kabinet hadden ontvangen, hebben de beide heren mij in Rotterdam een bezoek gebracht. Ik kan de datum niet meer zeggen. Van de besprekingen heb ik geen aantekeningen gemaakt, toen niet en ook later niet. Het is dus niet zo, dat ik aantekeningen heb gehad, welke ik later vernietigd heb. Dan komt er nog bij — ik wil dit openlijk zeggen —, dat ik er altijd bezwaar tegen zou voelen om eenzijdige mededelingen uit een dergelijk gesprek te doen, want het droeg een privaat karakter. De regels van het fatsoen brengen althans met zich mede, dat, als ik er mededelingen uit wilde doen, ik eerst contact zou moeten opnemen met de personen, met wie ik de besprekingen heb gehad.

Ik kan de zaak echter gemakkelijk maken door haar anders te stellen. U en alle leden van de commissie zullen zich herinneren, dat in de tijd van de Kabinetsformatie 1945 een van de belangrijke punten was het herstel van de bestuursorganisatie en de vertegenwoordigende lichamen. Een bijzonder belangrijk punt was het herstel van de Volksvertegenwoordiging. De positie van die lichamen, de houding ten aanzien van het herstel van die lichamen was trouwens toen niet voor het eerst in het geding. Dit was, wat de positie van die lichamen

betreft, al vóór de oorlog het geval, maar het vraagstuk is tijdens de bezetting in toenemende mate naar voren gekomen. Er waren, wat men destijds heeft genoemd, anti-parlementariërs in Nederland. Die waren er vóór de oorlog en er kwamen er tijdens de bezetting nog wat meer. Er waren voorts volitiek daklozen, die zich niet konden vinden in een van de vóór-oorlogse politieke partijen, omdat zij zich daarin niet thuisvoelden, maar er waren ook personen, die bezwaar hadden tegen de gang van zaken in de politieke partijen. Er waren verder personen, die inmiddels tegenstanders waren geworden van de vóór-oorlogse politieke partijen en die van oordeel waren, dat men tot een geheel andere partijformatie en -groepering moest komen. Nu is dit het merkwaardige geweest, dat ieder van die stromingen en personen zich kantte tegen het herstel van de Volksvertegenwoordiging. Hoe uiteenlopend hun opvattingen ook waren, hoeveel verschil in overtuiging zij hadden, ook met betrekking tot de zaak zelf, zij werkten als het ware vanzelf in de hand, dat er een zekere negatieve eenheid ontstond, nl. deze, dat de Volksvertegenwoordiging niet moest terugkeren. Sommigen zeiden duidelijk: wij moeten die politieke partijen niet in de gelegenheid stellen terug te keren. Zij moeten door de loop van de feiten in de positie worden gebracht, dat het voor haar niet meer mogelijk is nog terug te komen.

Ik heb er persoonlijk tijdens de bezetting heel wat mede te maken gehad. Ik heb met hogere ambtenaren, lagere ambtenaren, met vooraanstaande personen uit de kringen van wetenschap, bedrijf, enz. dikwijls persoonlijke gesprekken over deze aangelegenheden gehad, waardoor ik telkens weer in allerlei variaties met die zienswijze in aanraking kwam. Ik heb mij er op de meest besliste wijze tegen gekeerd. Ik heb altijd getracht aan te tonen, dat dit niet mocht geschieden en dat niemand in Nederland dat mocht willen, als hij prijs stelde op een behoorlijk constitutioneel Staatsbestel. Daaruit vloeit voort, dat ik een sterk voorstander was van een zo snel mogelijke herleving van de Volksvertegenwoordiging na de bevrijding. Ik heb er heel wat strijd over gehad. Er waren mensen, die daartegen eigenlijk uit dit gezichtspunt gekant waren: als wij die Volksvertegenwoordiging herstellen, herstellen wij de politieke partijen en daarvan duchten wij het gevaar, dat het „bij het oude“ zal blijven, en wij moeten naar het nieuwe toe. Om de vernieuwing tot stand te brengen, moet de Volksvertegenwoordiging er niet zijn en moeten de politieke partijen niet kunnen optreden. Het is enigszins simpel gezegd, maar dit was in de kern van de zaak de situatie. Dat streven ging ook met het volgende gepaard. Er waren mensen, die zeiden: Wij zullen die politieke partijen niet blijven aanvechten, maar zij zijn zo zwaar belast, dat wij thans daarmede moeten afrekenen. Andere mensen moeten het doen en wij zullen met behulp van hen een nieuwe orde van zaken vestigen. Als die nieuwe orde van zaken gevestigd en voldoende gestabiliseerd is, mogen die oude politieke partijen weer terugkomen en kunnen er weer organen in het leven worden geroepen, waarop zij haar invloed kunnen gaan uitoefenen. Dat was eigenlijk, zeer in het kort samengevat, de toestand. Ik heb reeds gezegd, dat ik daar vierkant tegenover stond, er geen ogenblik van heb afgelaten, die opvattingen, overtuigingen en wat dies meer zij te bestrijden en er zeer in het bijzonder voor in de bres ben gesprongen, dat onmiddellijk na de bevrijding de Volksvertegenwoordiging zou herleven, opdat de Regering het orgaan zou hebben, waarmede zij zich onmiddellijk in contact kon stellen en waarmede zij onmiddellijk over de daarvoor in aanmerking komende zaken in overleg kon treden. Ik ga dit nu wel verder uitwerken, maar dat kunt u ook vinden in de speech, die ik in 1945 in de Kamer heb gehouden. Ik stond op het standpunt, dat men er niet van mocht uitgaan, dat de Volksvertegenwoordiging was geëxpireerd. Ik beschouwde mij nog als Kamerlid. Wij hadden in de bezettingstijd de gedachte gepropageerd onder de Kamerleden: bedank alstublieft niet, blijf alstublieft lid, want als u geen lid blijft, bedankt, zien de Duitsers er zeker geen kwaad in om maatregelen te nemen tot het in het leven roepen van een Volksvertegenwoordiging in hun geest. Ik heb dat zelf ook gepropageerd bij zoveel mogelijk mensen. Ik heb weleens iemand ontmoet, van wie ik moest zeggen: in uw positie en gelet op alle omstandigheden, kunt u niet anders doen dan bedanken. Dat was echter een hoge uitzondering. Tegen al mijn vrienden heb ik gezegd: blijven, blijven, hoe moeilijk het ook is. Wij waren niet bereid ons over te geven, wanneer men kwam met de formele argumentatie, dat die vier jaar in 1941 om waren en wij dus geen recht meer konden laten gelden op het Kamerlidmaatschap en ook niet meer als zodanig konden worden erkend. Ik heb vooral zo sterk gestaan in mijn overtuiging op dit punt, omdat ik duidelijk zag, dat wij, als men dit standpunt niet innam, na de bevrijding een langdurig vacuüm vol willekeur en wisselvalligheden zouden krijgen, en dat moest vóór alles worden voorkomen. Ik kwam daarom telkens weer tot de con-

clusie: er is maar één oplossing: de Volksvertegenwoordiging moet worden gecontinueerd; voor zover er een zuivering nodig is, dient deze met de grootste snelheid tot stand gebracht te worden, voor zover er vacatures zijn, moeten deze worden aangevuld; deze moeten in dit geval worden aangevuld door benoeming volgens de daarvoor geldende wettelijke regeling uit de verschillende personen, wier namen voorkomen op de lijsten van kandidaten van de laatstgehouden verkiezingen.

85107. De **Voorzitter**: Die zuivering zag u in uw gedachtengang waarschijnlijk als een zuivering door de Staten-Generaal zelf?

A. Daarmede zijn wij vóór 1 April 1943 nog niet bezig geweest. Toen lag dat geval er nog niet zo concreet en duidelijk. Ik heb altijd het standpunt ingenomen: het is een zaak van de Kamer, maar als men op bepaalde zakelijke gronden van mening is, dat het niet een zaak van de Kamer is, kunnen wij spoedig overeenkomen, welk orgaan dan daarmede moet worden belast.

Ik heb dus niet per se op het standpunt gestaan, dat het een zuivering van de Kamer moest zijn.

Ik heb de zoëven vermelde oplossing in zake de Volksvertegenwoordiging bepleit, niet omdat ik deze ideaal achtte. In meer normale omstandigheden had men verkiezingen moeten houden, maar het was uitgesloten, dat er aanstonds verkiezingen konden plaats hebben. Ik heb gezegd: wij komen voor de keuze te staan: Er is een volksorgaan of er wordt er een gecreeerd — dat ik die naam niet geven kan — door benoemingen en niet door verkiezingen. Waar de zaak zo ligt, is dit de enige oplossing, welke in de gegeven omstandigheden stellig de beste is — vergeleken bij alle mogelijkheden, welke er overigens zijn —, al is zij niet ideaal.

Ik behoef wel niet te zeggen — en dit kan ik te kennen geven zonder enig vertrouwen te schenden —, dat deze gehele aangelegenheid ook ter sprake is gekomen in het onderhoud, dat de heren *Schermerhorn* en *Drees* met mij hebben gehad. Ik behoef er niet aan toe te voegen, hoe zij daarop hebben gereageerd. Ik kan verwijzen naar wat later is gebleken, nl. dat zowel de Kabinetsformateurs als enkele politieke partijen op dit punt anders dachten dan ik. Dat is voorts ook duidelijk gebleken in de debatten, welke wij daarover in de Kamer hebben gehad.

Ik wil er nog iets aan toevoegen. In dezelfde periode, waarin de heren *Schermerhorn* en *Drees* dat gesprek niet mij hebben gehad, is er behoefte gebleken hieraan, dat men niet alleen ten aanzien van de zaak van de Volksvertegenwoordiging mijn persoonlijke opinie kende, maar ook die van mijn politieke vrienden, onder wie ik in dit verband versta de antirevolutionairen, die zich beschouwden als leden van de Tweede Kamer. Zodra mij dat gebleken was, heb ik het initiatief genomen tot een samenkomst van de toenmalige antirevolutionaire leden van de Tweede Kamer. Wij hebben daarin de zaak besproken en nadat deze bespreking had plaats gehad, kon ik de conclusie trekken, dat men unaniem — zeer stellig vrij unaniem, maar ik meen, dat ik het eerste ook mag zeggen —, het gevoelen was toegedaan, dat mijn standpunt in de gegeven situatie het juiste was en dat daaraan moest worden vastgehouden. De beslissing van mijn groep, zoals zij destijds was samengesteld, heb ik medegedeeld aan derden en is ook medegedeeld aan een van de Kabinetsformateurs. Wilt u weten wie dit was, dan geloof ik te mogen zeggen, dat het de heer *Drees* was. De heer *de Wilde* en ik hebben samen de heer *Drees* te spreken gevraagd en hebben hem daarop ontmoet in zijn toenmalige woning in Voorburg. Daar hebben wij gezegd, hoe wij de zaak zagen. Ter vermijding van misverstand voeg ik hieraan nog toe, dat hieruit niet moet worden afgeleid, dat al mijn politieke geestverwanten volledig dezelfde gedachtengang hadden als wij. Er waren enkele vooraanstaande antirevolutionairen, niet-Kamerleden, die op het punt van het voorzien in de vacatures in de Kamer een ander standpunt innamen dan mijn toenmalige politieke vrienden, Tweede-Kamerleden en ik.

85108. De **Voorzitter**: Die dus dachten aan een voorziening uit mensen, die, zoals de wettelijke term luidde, geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking te hebben verworven tijdens de bezetting.

A. Dat wil zeggen: niet voor wat betreft de gemeenteraden en de Provinciale Staten, want daarover waren wij het met elkander eens, maar in verband met de noodzakelijkheid, dat er spoedig een Tweede Kamer moest zijn, en ten gevolge van de onmogelijkheid, dat er zo spoedig verkiezingen konden worden gehouden, waren zij bereid te aanvaarden, dat in de vacatures voorzien werd niet door benoemingen uit de lijsten, maar door benoemingen van daarvoor in aanmerking komende personen. Dat was eigenlijk het verschil.

85109. De **Voorzitter**: Hoe lang zou er naar uw oordeel mede gemoeid zijn geweest verkiezingen op een redelijke basis te houden? Het is tenslotte Mei 1946 geworden.

A. Dat is een heel moeilijke vraag. Ik zou geen bezwaar hebben gehad tegen het houden van verkiezingen nog in de loop van 1945. Als men aanstonds de Volksvertegenwoordiging had hersteld in overeenstemming met de Grondwet en de wettelijke regelingen en in overeenstemming met ons rechtsbestel, dan hadden er naar mijn mening toch zo spoedig mogelijk verkiezingen moeten worden gehouden. Echter zou er dan over te praten zijn geweest, of er hier en daar moeilijkheden waren, welke het wenselijk maakten de verkiezingen enkele weken uit te stellen. Het ging in die tijd echter niet uitsluitend over de technische bezwaren en moeilijkheden. Het ging ook hierover, dat er mensen, zelfs Ministers, waren, die van oordeel waren, dat het Nederlandse volk niet in de gelegenheid mocht worden gesteld aan verkiezingen deel te nemen, omdat men het daarvoor niet rijp achtte.

85110. De **Voorzitter**: Acht u met de termijn, die het is geworden, nl. Mei 1946, de grens van het technische overschreden?

A. Dat hangt er in sterke mate van af, of men bij het ontwikkelen van zijn bezwaren het oordeel is toegedaan, dat het houden van verkiezingen alleen een oplossing was, wanneer de bevolkingsregisters weer geheel perfect waren, dat dus deze technische moeilijkheden alleen waren opgelost, wanneer het geheel weer perfect was. Er waren plaatsen in Nederland, waar men zeker eerst de boel bij het bevolkingsregister grosso modo in orde moest hebben. Mijn gevoelens is echter, dat men, als men 4½ miljoen kiezers heeft en ten gevolge van alle wanorde bij voorbeeld 250 000 kiezers niet kunnen opkomen, toch aan verkiezingen de voorkeur moet geven in een geval als het onderhavige. Dat is een kwestie van waardering. Men had met de technische bezwaren meer rekening kunnen houden dan ik in die omstandigheden toelaatbaar achtte, wanneer men inderdaad de Volksvertegenwoordiging had hersteld.

Ik heb hieraan nog één ding toe te voegen ten opzichte van de Kabinetsformatie, namelijk dat, wanneer bij de Kabinetsformatie 1945 de door mij uiteengezette overtuiging met betrekking tot de Volksvertegenwoordiging, de verdere besturen en vertegenwoordigende lichamen zou zijn aanvaard en men op die basis een nationaal Kabinet zou hebben gevormd, waaraan alle partijen medewerking zouden kunnen verlenen, behalve — de heer *Hoogcarspel* excuseert mij — de communisten, van antirevolutionnaire zijde medewerking zou zijn verleend en steun zou zijn gegeven.

85111. De **Voorzitter**: Zijn de besprekingen, die verder hebben plaats gehad met de heer *Bruins Slot*, buiten u om gegaan?

A. Toen de heren *Schermerhorn* en *Drees* bij mij waren, was ik de tweede antirevolutionnair, waarmede zij spraken. De eerste was mr. dr. *J. Donner*, maar met hem is het, voor zover mij bekend, geen materiële bespreking geworden. Hij woonde toen in Voorburg en heeft de heren onmiddellijk naar mij verwezen. Toen zijn de heren bij mij gekomen en had er nog geen bespreking met de heer *Bruins Slot* plaats gehad. Die bespreking heeft daarna plaats gevonden. De heer *Bruins Slot* heeft mij daarover wel mededelingen gedaan, maar ik geloof, dat het beter is, dat ik het doen van mededelingen aan hem overlaat.

85112. De **Voorzitter**: Meent u, dat u ons hiermede het overzicht hebt gegeven, dat u in verband met de deze keer aan de orde zijnde onderwerpen wenste te geven?

A. Mijnheer de Voorzitter! U hebt mij medegedeeld, dat het over drie punten ging. Ik heb daarover ietwat nagedacht en meen hiermede in hoofdzaak te hebben gezegd, wat naar mijn mening van mijn kant over die punten kan worden gezegd, maar de mogelijkheid bestaat, dat ik er een betrekkelijke mate van tevredenheid over heb en dat u er een grote mate van ontevredenheid over hebt. Dan hoor ik het wel van u.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat er voorshands van onze kant een grote mate van tevredenheid is. Het zou echter kunnen zijn, dat u zelf nog aanvullende mededelingen hebt te doen.

A. Ik dacht: op het ogenblik niet. Ik wil er nog weleens over denken, Mijnheer de Voorzitter, en dan zie ik u weleens. En als u er over denkt en het nodig acht, dan ziet u mij ook weleens.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit ik het verhoor.

J. SCHOUTEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 20 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Kranenburg, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: g, h, j en o.

Verhoor van

Dr. JAN ALBERTUS HENDRIK JOHAN SIEUWERT
BRUINS SLOT,
oud 44 jaar, wonende te Aerdenhout,
lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Wij legt de eed af als getuige.

De nos. 85113 t/m 85125 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

85126. De **Voorzitter**: *Albrecht* is in Maart 1943 gekomen. Had hij geen speciale boodschap voor uw groep bij zich? *Albrecht*, of, zoals zijn werkelijke naam is, *de Jonge*, heeft zich wel gewend tot de heer *Schouten*,

A. Ik heb wel met hem gepraat. *De Jonge*, met alle waardering, die ik voor hem heb, was niet een man, waarmee men doeltreffend de politiek kon bespreken. Hij was een militair, die was gegrepen door het idee, dat hij wilde spionneren. Als men met hem wilde spreken, ging het ook die kant uit.

85127. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was er wel iemand in Londen, die kon parachutespringen en ook verstand van politiek had? Het is geen gemakkelijke combinatie. In de Buitengewone Raad van Advies zaten twee antirevolutionairen; de een was de heer *de Wit*.

A. Wat mij betreft, behoefde het niet eens een antirevolutionair te zijn.

85128. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Het oorspronkelijke plan was, dat de heer *van Heuven Goedhart* zou teruggaan, maar dat is niet gebeurd, doordat hij Minister is geworden.

A. Om deze zaak uit te leggen stond hij, wat mij betreft, aan de verkeerde kant. De heer *van Heuven Goedhart* was een exponent van linkse vernieuwers en daarvoor was ik niet bepaald erg enthousiast.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij was ten minste iemand, die de zaak kon begrijpen en een opdracht objectief kon overbrengen.

A. In die periode kwamen telegrammen, zoals zij ook in het Witboek staan afgedrukt, waarin men zei, dat de Koningin bepaalde dingen eiste en waarvan ik mij veroorloofd heb te zeggen, dat de Koningin, wanneer zij dit eiste, verkeerde dingen eiste, omdat wij die kant niet uit moesten. Ik heb altijd op het standpunt gestaan, dat het verzet na de oorlog uit de politiek moest blijven. Tegelijkertijd heb ik op het standpunt gestaan, dat de verzetsmensen na de oorlog in de partijen een krachtige activiteit aan de dag moesten leggen. Men moest echter niet het afschuwelijke systeem van de G.A.C. hebben, die na de oorlog als politiek adviescollege zou optreden. Dit standpunt van de rechterzijde kwam practisch overeen met het standpunt van de middensector. Zo is, wat deze plannen betreft, een splitting ontstaan tussen de G.A.C. en de N.A.C. Ik heb in de plannemakerij voor de N.A.C. wel enig aandeel gehad en ik heb het voorgesteld als een orgaan, dat de eerste twee weken na de bevrijding zou bestaan en dan zou verdwijnen, en niet, dat pas na enige maanden dit college zou komen. Ik heb mij altijd op het standpunt gesteld, dat de gezuiverde Staten-Generaal er dan allang weer zouden zijn.

85129. De **Voorzitter**: Kunt u over de voorbereiding tot het ontstaan van de N.A.C. nog iets naders mededelen?

A. De N.A.C. is ontstaan door de telegrammen uit Londen, waarin werd gezegd, dat de Koningin voor na de oorlog een adviescollege wilde hebben, samengesteld uit het Groot Burger Comité en

85130. De **Voorzitter**: Was het niet meer een gevolg van het telegram, waarin werd gezegd, dat er een deputatie naar Engeland moest worden gezonden?

A. Dat is een later geval geweest. Ik kan het wel even nagaan. Op blz. 21 van het Witboek staat:

„Namens Koningin en Minister-President, met referte dezerzijds aan in Maart bekend gemaakte richtlijnen van H.M., wordt thans medegedeeld, dat de Koningin het als noodzakelijkheid ziet, dat een coördinatie tot stand komt van alle ondergronds werkende groepen. De samenwerking van de hieruit te vormen groep van voormannen dient op zoo breed mogelijke basis te geschieden. Deze groep, zoodra gevormd, zal bij een eventueel vacuum opdracht krijgen één of meer personen aan te wijzen om op te treden als tijdelijke vertegenwoordiger(s).”

Dat is het begin van het drama van de coördinatie geweest. De voormannen werden bij een eventueel vacuum er direct bij betrokken om als tijdelijke vertegenwoordigers van de Regering opdrachten te krijgen. De organisatie der ordehandhaving bleef opgedragen aan anderen.

„In den eersten tijd na de bevrijding zal bedoelde groep door de Kroon verzocht worden Haar van advies te dienen”,

staat in het telegram, dat van 8 Juni 1944 is. Het verzoek tot het zenden van een deputatie is van 28 September 1944 geweest.

85131. De **Voorzitter**: Ik bedoelde zoëven eigenlijk, dat de voorbereiding tot de N.A.C. daarna heeft plaats gevonden, terwijl u dacht aan de G.A.C., die in Juli 1944 is ontstaan, hetgeen dus gebeurde vóór het verzoek om die deputatie. Ik bedoelde met mijn vraag dus, hoe men tot de N.A.C. is gekomen. Als ik het goed begrijp, heeft de voorbereiding daartoe zich pas in de winter 1944—1945 afgespeeld.

A. Ik heb hier een krantje van December 1944, waarin ik een artikel heb geschreven om de gedachte van de N.A.C. ingang te doen vinden. Toen was de zaak dus aan de orde. In December 1944 was men reeds met de N.A.C. bezig en uit dit artikel blijkt ook, dat de gebeurtenissen in België daarbij een belangrijke rol hebben gespeeld. Er deden zich daar vrij hevige conflicten tussen de Regering en de verzetsbeweging voor. Omdat ik dit artikel heb geschreven, herinner ik mij dit, en ik meen ook, dat het in het Witboek voorkomt. Men is toen tot de conclusie gekomen, dat er op de een of andere manier iets moest worden gedaan. Er werd in de G.A.C. onderling ruzie gemaakt en na de oorlog zou er niets zijn. Wij moesten zorgen, dat er na de oorlog iets was, dat door het Nederlandse volk als enigermate representatief kon worden aangevoeld op het moment van de bevrijding, doch als zeer tijdelijke noodmaatregel. Zo zijn wij met elkaar op de gedachte van de N.A.C. gekomen. De G.A.C. zorgde voor de liquidatie van het typische verzetswerk en de N.A.C. zou fungeren als een zeer tijdelijk orgaan in afwachting van de Staten-Generaal.

85132. De **Voorzitter**: Waar lag nu de accentverlegging van G.A.C. naar N.A.C.? In de samenstelling o.a.?

A. Ja. De N.A.C. zou niet uitsluitend bestaan uit het verzet en dat was het grote punt. Wij hebben er altijd met grote kracht naar gestreefd, dat in de N.A.C. bij benadering een zo goed mogelijke representatie van het Nederlandse volk zou worden verkregen. Dat was noodzakelijk. De G.A.C. was zeer beslist geen behoorlijke, politieke representatie van het Nederlandse volk. Er was niemand, die ook maar op de geringste wijze kon benaderen, wat er eigenlijk

achter de verschillende organisaties zat. Wanneer men de organisaties ziet, die in de G.A.C. stem hadden, dan had men b.v. de persoonsbewijzencentrale. Wat is nu een persoonsbewijzencentrale, zijn dat vijf mensen of vijf duizend? Zo'n organisatie had een stem op een gegeven ogenblik. Het was volslagen onmogelijk daarmee politiek te werken. Daarom wilden wij een N.A.C. De vertegenwoordiging in de N.A.C. was ook betrekkelijk willekeurig, maar in de vóóroorlogse verhoudingen had men wel enige maatstaven, waarnaar men zich enigszins kon richten. Achteraf bezien, zou het ook nog wel aardig met de werkelijkheid zijn overeengekomen. geloof ik.

85133. De **Voorzitter**: Waar vond het overleg over de voorbereiding van de N.A.C. plaats?

A. Voor een belangrijk gedeelte in de Contact-Commissie en dan vergaderden de secties. De vertegenwoordiger van de Contact-Commissie kwam dan in de sectie en kreeg dan al of niet de wind van voren, naar dat het uitkwam. Verder deed voor het Vaderlands Comité de heer *Drees* het woord. Hetgeen niet wegneemt, dat ik weer sterke contacten had met de antirevolutionaire mensen in het Vaderlands Comité. Ik heb destijds altijd zeer nauw contact met de heer *Donner* gehad.

85134. De **Voorzitter**: Hebt u van het begin af aan de rechtersectie in de Contact-Commissie vertegenwoordigd?

A. Ja.

85135. De **Voorzitter**: Is men nog vóór de bevrijding tot een resultaat over de N.A.C. gekomen of heeft men dit nog na de bevrijding moeten voortzetten? Op 24 Juli 1945 is de N.A.C. geïnstalleerd en daar is gezegd, dat dit college tot stand is gekomen uit het overleg tussen de G.A.C. en het Vaderlands Comité.

A. Het was niet helemaal voor elkaar, want anders zou het college zich bij de bevrijding gepresenteerd hebben, en het heeft zich niet gepresenteerd. Over de samenstelling van de N.A.C. bleef een voortdurende ruzie bestaan, omdat de linkersector van mening was, dat deze veel te eenzijdig was samengesteld, althans, dat daarin de mensen van vroeger te veel baas speelden. Het Burger Comité werd over het algemeen met niet al te welwillende ogen aangekeken. Ik heb met de heer *Schermerhorn* zeer breedvoerige discussies gehad over de N.A.C. en ik herinner mij, dat de heer *Schermerhorn* mij een soort ontwerp-statuuut voor de N.A.C. heeft overhandigd.

85136. De **Voorzitter**: Was hij toen reeds Minister-President?

A. Neen, het was tijdens de bezetting.

85137. De **Voorzitter**: In welke kwaliteit sprak hij toen?

A. Het is mij nooit duidelijk geworden in welke kwaliteit hij sprak. Bij het verzet trof men alle mogelijke mensen aan en zo zei men mij ook eens met de heer *Schermerhorn* te spreken en dit deed ik, wanneer het nuttig was. De heer *Schermerhorn* was een van de mensen uit de Je Maintiendrai-groep en zo ben ik met hem in aanraking gekomen en ik heb menige avond met hem doorgebracht met het bespreken van allerlei zaken. Zo herinner ik mij, dat ik eenmaal van hem een ontwerp-statuuut van een N.A.C. heb ontvangen en ik heb dit geamendeerd, zoals ik dacht dat het wezen moest. Op een gegeven moment is de bevrijding gekomen en toen had men wel weer wat anders te doen dan aan de N.A.C. te denken. Wij zijn er toen niet uitgekomen om de doodeenvoudige reden, dat het conflict over de samenstelling nog steeds bestond.

85138. De **Voorzitter**: Bent u er niet bij geweest, toen men op een gegeven moment, na de bevrijding, definitief over de samenstelling tot een accoord is gekomen?

A. Ik weet het niet meer. De N.A.C. is, dunkt mij, op grond van een Koninklijk besluit in het leven geroepen.

85139. De **Voorzitter**: Bij de installatievergadering hebben gesproken de heer *Drees* als voorzitter van het Vaderlands Comité en de heer *Brutel de la Rivière* als voorzitter van de G.A.C. Met name de laatste verklaarde daarbij zeer nadrukkelijk, dat de N.A.C. is voortgekomen uit het overleg van die twee groepen. Daarna heeft nog gesproken de Minister-President de heer *Schermerhorn*, die zei, dat deze aldus ontstane N.A.C. door de Regering werd aanvaard.

A. Ik moet er bij geweest zijn, maar ik herinner er mij niets meer van. Ik herinner mij wel, dat de N.A.C. op een gegeven moment vergaderde en wij er zitting in hadden. Als ik het nu zou moeten zeggen, zou ik zeggen, dat de N.A.C. door de Regering in het leven is

geroepen, maar blijkbaar is dus toch de oude gedachte, dat het college zichzelf moest presenteren, verwezenlijkt. Het ongeluk was alleen, dat de N.A.C. er niet was, toen het nodig was. De N.A.C. had zin in de eerste weken, maar daarna niet meer. Ik heb in de N.A.C. gezeten, maar het was iets, waarvan men eigenlijk niet begreep, wat het moest doen.

De nos. 85140 t/m 85142 hebben betrekking op de punten g en h van het Enquêtebesluit.

85143. De **Voorzitter**: Het belangrijkste coördinatie-orgaan is wei de Contact Commissie geweest. Hoe is achteraf uw oordeel over dit orgaan?

A. Ik heb er de alleraangenaamste herinneringen aan. Voor de middensector hadden daarin zitting eerst de heer *Neher* en daarna de heer *Drion*, de heer *Meijer* voor de linkersector en ik vertegenwoordigde de rechtersector. In het begin was er ook nog de heer *Caljé* voor de O.D. Voorts natuurlijk de voorzitter, de heer *Drees* namens het Vaderlands Comité.

85144. De **Voorzitter**: Bent u van mening, dat het orgaan wel nuttig resultaat heeft opgeleverd?

A. Wanneer ik er op terugzie, kan ik zeggen, dat wij de ergste dingen hebben voorkomen.

85145. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat?

A. Wij hebben hierdoor bereikt het afremmen van de drang van een zekere groep in de illegaliteit om deze zich na de oorlog in de politiek te doen gelden. Ik vind dit een van de belangrijkste dingen, die wij hebben bereikt. Ik neem hierbij echter een partijstandpunt in en ik denk, dat de heer *Meijer*, wanneer hij hier is geweest, zal hebben gezegd, dat hij het betreurt, dat het zo gelopen is. In zeer veel dingen waren wij het ook wel eens, dat wil ik uitdrukkelijk vooropstellen. De samenwerking met alle heren is zeer aangenaam geweest. Het kwam echter nogal eens voor, dat de heer *Drees* en ik het eens waren en dat de linkersector in de oppositie was. De heer *Drees* nam als voorzitter van het Vaderlands Comité als regel met name ten aanzien van deze dingen hetzelfde standpunt in als ik of ik het zijne.

85146. De **Voorzitter**: De heer *Caljé* is in October 1944 naar het zuiden gegaan. Hij heeft ons medegedeeld, dat een van zijn opdrachten was in Engeland mede te delen, dat men vooral niet te Londen een regeling voor de Staten-Generaal tot stand moest brengen, omdat men in Nederland van oordeel was, dat dit een zaak was, die in Nederland moest worden beslist. De heer *Caljé* heeft medegedeeld, dat hij begin November 1944 naar Engeland is gegaan en daar heeft gesproken met de Koningin en de Ministers. Vooral met de heer *van Heuven Goedhart* heeft hij hierover gediscussieerd, doch de heer *van Heuven Goedhart* kan zich dit niet herinneren. Het is echter merkwaardig, dat iemand als de heer *Meijer* ook niet weet, dat er een besluit is geweest, waarbij de heer *Caljé* deze opdracht heeft gekregen. In de notulen van 6 October 1944 staat, dat vertegenwoordiger vier voor bepaalde tijd afwezig zou zijn. Hieruit blijkt dus, dat de heer *Caljé* is vertrokken, maar van discussie over een hem gegeven opdracht blijkt niets. De heer *Meijer* heeft echter ook verklaard, dat het niet zo wonderlijk zou zijn, als de heer *Caljé* deze opdracht had gekregen, omdat deze gedachte in het algemeen wel in de Contact-Commissie bestond. Herinnert u zich dit geval?

A. Zou het een opdracht zijn geweest van de Contact-Commissie?

85147. De **Voorzitter**: Ik zal u even voorlezen, wat de heer *Caljé* heeft gezegd:

„Verder had ik nog een opdracht van de Contact-Commissie. Er waren geruchten gekomen, dat de Regering met een noodparlement uit Londen zou komen, kant en klaar. Toen heeft de Contact-Commissie dat besproken; het is ook nog besproken in de secties van de G.A.C. en er was een communis opinio, dat van hieruit een stem moest worden gehoord, dat de Regering dat niet moest doen en dat noodparlement niet als het ware dictatoriaal moest opleggen en dat wij met klem adviseerden daarmee te wachten en eerst contact op te nemen met de voornaamste politieke groeperingen en eventueel andere groeperingen in Nederland.”

A. Ik herinner mij dit niet. Deze gedachte was wel bij vele groepen levend en er zullen dus wel mensen tegen de heer *Caljé* hebben gezegd, dat hij dit in Londen moest kenbaar maken. Ik herinner mij echter niet, dat dit een opdracht van de Contact-Commissie was.

85148. Jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen: Herinnert u zich überhaupt de opdracht van de Contact-Commissie aan de heer *Caljé*?

A. Neen.

85149. Jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen: Herinnert u zich wel, dat hij is gegaan?

A. Ja. Ik kan het mij haast niet voorstellen; ik geloof, dat men in de Contact-Commissie dan vast en zeker ruzie zou hebben gekregen, en dat zou ik mij dan wel herinneren.

85150. De Voorzitter: Hoe zo?

A. De mensen van de linkersector zouden de heer *Caljé* nooit een opdracht hebben gegeven. Het hele bestaan van de O.D. in deze organisatie wilden zij niet. Ik herinner mij dit dus niet, maar daarom kan het wel waar zijn.

55151. De Voorzitter: U hebt zoëven gezegd, dat er discussies over de N.A.C. plaats vonden, maar toen men hierover begon te discussiëren, moest er in de gedachten reeds een hele weg zijn afgelegd. Men moest dan reeds afstand hebben gedaan van de gedachte, dat de Staten-Generaal onmiddellijk zouden terugkeren. Is er over het al of niet terugkeren van de Staten-Generaal breedvoerig gediscussieerd? Was er een communis opinio over de Staten-Generaal?

A. Een communis opinio zeker niet.

85152. De Voorzitter: Is er wel over gesproken?

A. Er is natuurlijk over gesproken, anders was men niet tot het plan voor een N.A.C. gekomen. Van bepaalde zijde werden de Staten-Generaal zo ver weggegooid, dat er niets van deugde. Ik moet zeggen, dat ik het er toen op zekere hoogte mee eens ben geweest. Ik was nl. ook van mening, dat de Staten-Generaal, zoals deze toen waren, niet zomaar konden herleven. Wij wilden een zuivering hebben en op zijn minst moest een onderzoek worden ingesteld. Daarna moest de zaak worden aangevuld, maar hoe? Dan had men reeds een noodparlement, aangezien de Staten-Generaal niet meer bestonden, de termijn was verlopen.

85153. De Voorzitter: Indien men van de gedachtengang uitging, dat de termijn het beslissende element was.

A. Men moest de termijn verlengen. Daardoor had men op dat moment een noodparlement gemaakt. Indien men de Tweede Kamer had laten herleven, zelfs met een aanvulling uit de oude lijsten, zodat de heren, die vóór 1940 op de lijst stonden, in de Kamer zouden komen, had men nog een noodparlement, want dat parlement was niet meer het grondwettige parlement.

85154. De Voorzitter: Dat is natuurlijk de vraag. Enerzijds kan men zeggen, dat de termijn van vier jaar in de Grondwet is vastgesteld en dat dit bij de interpretatie het beslissende argument is, anderzijds kan men zeggen, dat de Grondwet van de gedachte uitgaat, dat het ene Parlement altijd wordt opgevolgd door het andere. Wanneer men dit standpunt huldigt, moet men de termijn als door de bezetting onderbroken beschouwen.

A. U kunt zelfs deze constructie niet tot stand brengen anders dan door de toepassing van het noodrecht, nl. het verlengen van de termijn.

85155. De heer **Hoogcarspel**: Men kan ook van de opvatting uitgaan, dat tijdens de bezetting de Grondwet hier praktisch geen kracht heeft gehad.

A. Dat standpunt kan ik niet delen. Ik geloof, dat de Grondwet van kracht is gebleven.

85156. De heer **Hoogcarspel**: Het instituut van de Grondwet kon niet normaal functioneren, het is gesuspenseerd.

A. Ik wil hiermede alleen maar dit betogen, dat men, welke weg men ook bewandelde of welke vorm men koos om na de bevrijding een vorm van vertegenwoordiging te verkrijgen, altijd het noodrecht zou hebben moeten toepassen. Wanneer men de termijn verlengd acht, dan heeft men op dat moment gebruik gemaakt van het noodrecht. In zoverre zie ik tussen een herleving van de oude Staten-Generaal en desnoods een compleet nieuw benoemde Staten-Generaal slechts een gradueel verschil, geen principieel verschil, want bij alle twee wordt het noodrecht toegepast.

Ik heb zelf zo lang mogelijk op het standpunt gestaan van de herleving van de oude Kamers, omdat ik oog had voor de continuïteit in deze dingen en omdat ik geloofde, dat er tijdens de bezetting in het Nederlandse volk een grote groep mensen was, die ten onrechte meende, dat de continuïteit zo sterk was onderbroken geworden, dat de Staten-Generaal niet weer konden terugkeren. Toen wij ons tenslotte dit echter gingen indenken en ons realiseerden, dat dit zou betekenen, dat dan de aanvulling volgens de oude lijsten zou moeten gebeuren, hebben wij gezegd, dat dit niet kon. Er was op dit punt ook een zekere ontwikkeling in de geesten.

85157. Jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen: De aanhangers van die laatste opvatting zijn nu de trouwste leden van de politieke partijen.

A. Wanneer men de discussies toen meemaakte en zag hoe sommige mensen tegenover elkaar stonden, die nu broederlijk in één partij zijn, dan is het zeer humoristisch.

85158. De Voorzitter: Hebt u over deze periode zelf nog iets mede te delen?

A. Ik geloof het niet; dit zijn de hoofdzaken geweest.

85159. De Voorzitter: Kunt u dan nog iets zeggen over het verloop van uw belevenissen met de Kabinetsformatie van Juni 1945?

A. Op 9 Juni heb ik bezoek gehad van de heer *Schermerhorn* en de heer *Drees*. De heer *Schermerhorn* kwam met de deur in huis vallen en vroeg mij Minister van Binnenlandse Zaken te worden. Ik heb toen gevraagd, of hij een politiek programma had; ik wist er ook niet zoveel van, maar ik dacht, dat dit het eerste was, waarnaar ik moest vragen. De heer *Schermerhorn* heeft daarop geantwoord, dat het in de maak was, en toen ik hem vroeg, of hij er iets van kon zeggen, heeft de heer *Drees* geantwoord, dat men dacht aan een Ministerie van een betrekkelijk ltortstondige duur, één à anderhalf jaar, waarna verkiezingen zouden kunnen worden gehouden. In die tussentijd zou er een Noodparlement komen, bestaande uit de oude Kamers, gezuiverd en aangevuld in dier voege, dat de N.A.C. daarvoor een voordracht zou indienen. Ik heb toen gezegd, dat ik op dit punt in een moeilijke situatie verkeerde, omdat ik inderdaad wel stond op het standpunt van het aanvullen, maar dat de heer *Schouten*, die inmiddels was teruggekeerd, niet op dit standpunt stond en van mening was, dat de oude Kamers moesten terugkomen, gezuiverd en aangevuld uit de oude lijsten. Voor mij was dit natuurlijk niet zo bijzonder prettig. Ik had zelf echte; medegewerkt aan het plan, dat hier werd ontwikkeld, en ik zag daarin dus geen bezwaar oin aan het Kabinet deel te nemen, maar ik wilde wel graag weten, hoe de samenstelling was. Eén van de eerste dingen was, dat in het nationale Kabinet een plaats voor één antirevolutionair was projecteerd, en dat zou ik dan zijn, en dat er geen Christelijk-historische zitting in hadden. Ik heb de heer *Schermerhorn* toen gevraagd, waarom er geen Christelijk-historische in waren, waarop werd geantwoord, dat die er niet meer waren, behalve de heer *Tilanus*. Ik heb toen gezegd, dat ik het voor een nationaal Kabinet een volkomen onvoldoende vertegenwoordiging achtte van het protestants-Christelijke deel van het Nederlandse volk en dat ik in ieder geval van mening was, dat er nog een antirevolutionair in liet Kabinet aanwezig moest zijn, geen willekeurig antirevolutionair, maar een, die de antirevolutionaire politieke houding tijdens de bezetting mee had bepaald. Ik had daarvoor gedacht aan de heer *Hangelbroek*, de secretaris van de Schoolraad, die mogelijkwijze Minister van Onderwijs zou kunnen worden. Er zijn twee gesprekken en een telefoongesprek geweest, maar ik kan mij niet precies herinneren, wanneer het is gebeurd.

In de tweede plaats heb ik gevraagd, wanneer er verkiezingen zouden worden gehouden. Ik meende, dat er binnen zes maanden Kamerverkiezingen moesten komen. Het systeem van de heren *Schermerhorn* en *Drees* was, dat het Kabinet ongeveer anderhalf jaar zou zitten, waarna verkiezingen konden worden gehouden, terwijl ik de mening was toegedaan, dat zo spoedig mogelijk verkiezingen moesten worden gehouden, uiterlijk binnen zes maanden. Dit was ook helemaal in de lijn van de gedachte van de N.A.C. In het allerlaatste stadium, toen mijn standpunt, in onze kring, het verste afweek van de heer *Schouten*, heb ik mij altijd voorgesteld, dat de N.A.C. een zeer kortstondig leven zou hebben en dat zo spoedig mogelijk de oude Staten-Generaal moesten gaan functioneren en dat ook zo spoedig mogelijk verkiezingen moesten worden gehouden. Dat was de meest zuivere wijze, zowel voor de zuivering als voor het verkrijgen van een werkelijk representatieve Volksvertegenwoordiging.

85160. De **Voorzitter**: Had u bepaalde gegevens voor uw mening, dat binnen zes maanden verkiezingen konden worden gehouden?

A. Volmaakt zouden die verkiezingen, naar mijn mening, in technisch opzicht niet kunnen zijn, maar redelijk betrouwbaar toch wel.

85161. De **Voorzitter**: U stond dus op het standpunt, dat, indien men niet voor 100 % perfecte verkiezingen kon hebben, u desnoods ook verkiezingen aanvaardde, die slechts voor 95 % perfect waren?

A. Ja, omdat het altijd nog een betere representatie zou zijn dan welke volledige improvisatie ook. Er moesten dus binnen zes maanden verkiezingen worden gehouden en ik stelde voor binnen drie maanden Staten- en raadsverkiezingen te houden, waarmee ik zelf direct te maken zou hebben, omdat ik Minister van Binnenlandse Zaken zou zijn. Wat mij ook hoog zat, was de kwestie van de radio. Ik moet hier weer bij zeggen, dat ik misschien twee gesprekken door elkaar haal. Ik heb nl. een gesprek gehad op 9 Juni en een op 15 Juni. Het gesprek van 9 Juni is gevoerd met de heren *Drees* en *Schermerhorn* te zamen en het gesprek van 15 Juni alleen met de heer *Schermerhorn*.

Over de kwestie van het onderwijs werd mij geantwoord, dat het moeilijk ging, omdat deze plaats reeds aan een ander was toegezegd, nl. aan professor *van der Leeuw*. Op een gegeven ogenblik zei de heer *Schermerhorn*, dat dit niet mogelijk was, omdat men het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen niet aan een antirevolutionair kon toevertrouwen. Het was voor mij uiteraard een vreemde gewaarwording, aangezien mijn schoonvader als antirevolutionair dit ambt had bekleed. Naderhand definieerde de heer *Schermerhorn* dit nader door te zeggen, dat men Kunsten niet aan een antirevolutionair kon toevertrouwen, waarop ik voorstelde het Departement te splitsen en het onderwijs aan een antirevolutionair te geven. Men heeft toen gezegd, dat men er over zou denken, en naderhand heeft men gezegd, dat het niet kon. Bij het laatste telefoongesprek, dat ik met de heer *Schermerhorn* over deze zaak heb gehad, bleek, dat men ten aanzien van het onderwijs aan de heer *Bolkstein* een bijzondere opdracht had gegeven. Daarmede was deze zaak van de baan. Verder was er het punt van de radio, hetgeen voor mij ook zeer belangrijk was, aangezien ik een verwoed voorstander was van de terugkeer van de oude radioverenigingen en de heer *Schermerhorn* een tegenstander van deze zaak was, hetgeen mij wel bekend was uit vroegere gesprekken. Er lag een plan-Oranje ter tafel, doch ik weet niet precies meer wat het inhield.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Een federatie van de omroepverenigingen.

A. Ik weet wel, dat de heer *Schermerhorn* van dit plan zei, dat het hem veel te ver ging, en dat ik ook van mening was, dat het te ver ging, maar dan de andere kant uit.

Als ik het mij wel herinner, waren er dus vier punten. Het punt van de naar mijn gevoel voor een nationaal Kabinet veel te geringe vertegenwoordiging van het protestants-christelijke deel van het Nederlandse volk, in de tweede plaats de kwestie van de verkiezingen, die voor mij van even grote betekenis was, omdat ik zo spoedig mogelijk uit de improvisaties wilde geraken, in de derde plaats de radiokwestie en in de vierde plaats het feit, dat ik nooit een program kreeg. Bij het tweede gesprek heb ik weer gevraagd, of men het programma reeds had, maar het was er nog steeds niet en ik heb het ook nooit gezien.

Op een gegeven moment is het afgesprongen. Zondagavond 17 Juni belde prof. *Schermerhorn* mij op en zei mij, dat er voor de splitsing van het Departement van Onderwijs overwegende bezwaren bestonden, en toen kwam ook het *plan-Bolkstein* te voorschijn. Ten aanzien van de gemeenteraadsverkiezingen voelde men wel voor vroegere verkiezingen, doch men wilde zich niet vastleggen aan een termijn van drie maanden.

85162. De heer **Koersen**: Motiveerde men ook, waarom men een langere termijn voor verkiezingen nodig achtte?

A. Ik meen mij te herinneren, dat daarin de beroemde rijpheid een belangrijke rol speelde. Het Nederlandse volk was nog niet rijp voor verkiezingen, meende men.

Ik weet van deze dingen echter niet meer af dan hetgeen ik er toen van heb opgeschreven,

85163. De **Voorzitter**: De besprekingen van de heren *Drees* en *Schermerhorn* met de heren *Schouten* en *de Wilde* hebben, als ik het goed heb begrepen, plaats gehad, vóórdat de formateurs zich tot u hadden gewend?

A. Ik weet natuurlijk niet, of zij naderhand ook nog met de heren *Schouten* en *de Wilde* hebben gesproken. Ik weet echter, dat er een gesprek is geweest tussen de heren *Drees* en *Schermerhorn* en de heer *Schouten*, vóórdat zij bij mij zijn geweest.

85164. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat na de besprekingen, die zijn gevoerd met de heren *Schouten* en *de Wilde*, op grond van het principiële verschil van inzicht met betrekking tot de Staten-Generaal voor de antirevolutionairen de zaak was afgedaan.

A. Als fractie.

De **Voorzitter**: Inderdaad. Er waren verschillende antirevolutionairen, zoals u, die ten opzichte hiervan een ander standpunt innamen. De fractie stond wel unaniem op dit standpunt.

85165. De heer **Hoogcarspel**: Hebt u tussen deze gesprekken in geen overleg gepleegd met de heren *de Wilde* en *Schouten*?

A. Uiteraard ben ik direct naar de heer *Schouten* gegaan.

De **Voorzitter**: Hebt u hieraan zelf nog iets toe te voegen?

85166. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U hebt bij deze Kabinetsformatie dus uiteindelijk gezegd, dat u het niet deed?

A. Ik had prealabele eisen gesteld, die betrekking hadden op de verkiezingen en op een ruimere vertegenwoordiging. Deze eisen zijn niet ingewilligd en toen heb ik gezegd, dat deze zaak dan was afgelopen en dat men zich goed moest realiseren, dat het niet aan mij lag. Ik heb gevraagd, of men deze eisen zo onredelijk vond, waarop men ontkennend antwoordde en men zeide, dat de heer *Meynen* toch Minister van Oorlog zou worden. Ik heb gezegd, dat ik dit prachtig vond, maar dat de heer *Meynen*, hoewel hij wel antirevolutionair was, tot dusverre buiten de politieke sfeer was gebleven. Hij was altijd veel in het buitenland geweest en had nooit specifiek aan de politiek gedaan. Het was er mij om te doen een politieke medespeler in het Kabinet te krijgen. Ik geloof, dat ik bij het eerste onderhoud ook aan de heer *Schermerhorn* heb gezegd, dat hij zich mijn positie moest indenken, wanneer ik als enige antirevolutionair in dit gezelschap zou komen. Het was geen positie.

85167. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wist u wel, dat de heer *Meynen* Minister van Oorlog zou worden?

A. Bij een van de gesprekken was wel gezegd, dat hierover werd gedacht. Maar hij zou er dan als vakminister in komen en ik stelde prijs op een politiek geroutineerde antirevolutionair.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, welke u ons hebt verstrekt. Ik sluit het verhoor.

J. A. H. J. S. BRUINS SLOT.

DONKER, *voorzitter*.

WTTewaALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

KOERSEN.

KRANENBURG, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 21 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JOHANNES APOLLONUS ABBING,

oud 50 jaar, wonende te Middelburg,
ambtenaar bij het openbaar ministerie, rechter-plaatsvervanger.

Hij legt de eed af als getuige.

85168. De **Voorzitter**: Wij zouden graag enige inlichtingen van u ontvangen over de periode 1944—1945, toen zich in het bevrijde zuiden ernstige moeilijkheden hebben voorgedaan in verband met het vraagstuk van de arrestaties.

Het is ons gebleken, dat er een grote tegenstelling heeft bestaan tussen de procureur-generaal enerzijds en de illegaliteit anderzijds. In dit verband is ons overgelegd een verslag van een onderhoud, dat op 2 November 1944 heeft plaats gehad tussen de procureur-generaal en u. Uit de aanhef van dat stuk blijkt, dat u toen was toegevoegd aan het hoofd van de politiedienst van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, te 's-Hertogenbosch. Wie was dat hoofd?

A. De heer *Serraris*.

85169. De **Voorzitter**: De inhoud van dit verslag wijst ook zeer duidelijk op bedoelde tegenstelling. Er is ons gebleken, dat begin December 1944 besprekingen hebben plaats gehad betreffende het arrestatievraagstuk, waarbij generaal *Kruls* en de procureur-generaal aanwezig zijn geweest. Eerst is er een vergadering geweest van de toen in het zuiden aanwezige Ministers en kort daarop zijn besprekingen gevolgd tussen de procureur-generaal, de heer *Kruls* en naar ik meen de heer *Deelen*. Deze besprekingen hebben geleid tot overeenstemming over nieuwe richtlijnen, uit te geven door generaal *Kruls*. Dit zal ongeveer begin December 1944 zijn gebeurd. Daarna is het met die richtlijnen toch niet zo vlot gelopen, omdat er blijkbaar nieuwe moeilijkheden waren ontstaan.

A. Mag ik u misschien even interrumpen? Ik ben slechts heel kort opgetreden als toegevoegd aan het hoofd van de politiedienst van de strijdkrachten; het is niet langer geweest dan een week à tien dagen. Toen ben ik officier-commissaris bij de krijgsraad te velde geworden, zodat ik van deze dingen helemaal niet op de hoogte ben.

85170. De **Voorzitter**: U zegt, dat u slechts korte tijd hierbij betrokken bent geweest, maar misschien kunt u door eventuele relaties met de illegaliteit hierover toch nog het een en ander mededelen. Wij zouden dus graag van u vernemen, wat u van de tegenstellingen, die zich toen hebben voorgedaan, hebt bemerkt.

A. Ik heb geen papieren meer tot mijn beschikking, zodat ik niets heb kunnen nakijken. Uit mijn hoofd weet ik echter nog vrijwel precies, hoe dit hele geval is verlopen. omdat het conflict nogal hevig was en het ook voor mij — naar ik zeer sterk vermoed — zeer onaangename gevolgen heeft gehad. Het eerste contact met de procureur-generaal, nadat wij waren bevrijd, was de eerste of tweede dag, nadat wij waren bevrijd. Ik was toen op het kantongerecht, waar de procureur-generaal ineens binnenkwam. Ik was toen ambtenaar O.M. te den Bosch.

De procureur-generaal zag, dat ik een oranjeband om mijn arm had — dat was toen wel nodig, want anders kwam men nergens door — en hij zei, dat hij blij was eindelijk eens een fatsoenlijk mens met zo'n band om zijn arm te zien. Ik vond dit onaangenaam, en ik **zei**, dat ik er gelukkig meer kende. De procureur-generaal zei, dat

het tijd was, dat er eens een einde aan kwam en dat er eens een conferentie moest worden belegd, omdat het helemaal verkeerd ging. Zoals het op dat ogenblik toeging bij de Binnenlandse Strijdkrachten en ook bij de politiedienst, was het niet, zoals hij dat wenste. Intussen waren er meer mensen binnengekomen, en wel de heren *Receveur* en *van Voorst*, beiden substituut-officier, *Dony*, eveneens substituut-officier, *Cleyne*, een Rijksrechercheur, en een luitenant van de marechaussee, *van Thiel*, de zoon van de P.-G. te Amsterdam. Er is over allerlei dingen gesproken, hetgeen ik mij op het ogenblik niet meer herinner, maar op een gegeven ogenblik heeft de procureur-generaal, die de leiding van deze wonderlijk bijeengekomen vergadering had, de kwestie van het arresteren van de politieke delinquenten aangesneden. Bij die gelegenheid heeft hij mij gezegd, dat hetgeen op dat ogenblik gebeurde buiten alle regelen en wetten viel en dat wij volkomen onbevoegd waren. Ik merkte toen op, dat wij onze instructies uit Londen ontvingen en van de staf van Prins *Bernhard* en dat deze instructies duidelijk waren en zwart op wit stonden. In deze instructies stond, dat bij uitsluiting van iedere andere organisatie de Binnenlandse Strijdkrachten bevoegd waren tot het oppakken van de politieke delinquenten. Daarop heeft de procureur-generaal zich heel kwaad gemaakt en hij heeft gezegd, dat hij daarmee niets had te maken en dat deze taak behoorde tot de politie. Toen ik hem vroeg, hoe hij deze taak dan wilde uitvoeren, als de politie niet gezuiverd was, antwoordde de heer *Speyart van Woerden*, dat de politie wél gezuiverd was. Hij had de commissaris van politie van den Bosch naar huis gestuurd, evenals de hoofd-inspecteur, omdat zij slap waren geweest, en daarmee was de politie gezuiverd. Ik heb toen gezegd, dat dit niet ging, omdat er bij de politie ook mensen rondliepen, die politieke gevangenen van de Duitsers naar kampen hadden gebracht en Joden hadden opgepakt en dat men van de mensen van de knokploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten niet kon vergen, dat zij met deze ongezuiverde politie de huizen ingingen om politieke delinquenten op te pakken. Naar ik persoonlijk wist, waren er bij de politie te veel mensen, die min of meer mis waren geweest, zodat dit niet mogelijk was. Practisch was het dus al niet mogelijk en bovendien waren de voorschriften anders.

De procureur-generaal heeft zich toen enorm opgewonden — hij heeft dit later altijd ontkend, maar het is zo — en hij heeft mij gezegd, dat hetgeen wij deden wederrechtelijke vrijheidsberovingen aan de lopende band waren, waaraan hij alleen maar een einde kon maken door vul het zelf maar in. Ik heb geantwoord, dat ik dit heel goed begreep. De procureur-generaal droeg mij op dit aan mijn superieuren over te brengen. Ik deed dit werk samen met de heer *Serraris*, mijn oude volontair, die vier jaar lang bij mij het vak van ambtenaar O.M. had geleerd, zodat er van superieuren geen sprake was. Wij werkten onder druk; het was een zeer moeilijke tijd; wij zaten in gebouwen, waarin geen enkel raam meer was. Het volk was tamelijk opgewonden, maar de meeste moeite hadden wij met de knokploegen. Die mensen waren het ruige en harde leven gewend en waren van plan dit nog een beetje voort te zetten. Zij moesten in bedwang worden gehouden en dus moest alles worden vermeden, wat hen nodeloos kon irriteren en hen kon doen overslaan naar onbehoorlijke dingen, die wel eens dreigden.

Ik heb de procureur-generaal gezegd, dat ik de mensen zijn zienswijze zou overbrengen. In dit gesprek heeft de procureur-generaal — het is voor het eerst, dat ik dit vertel, omdat de procureur-generaal altijd heeft gezegd, dat er geen sprake van is geweest, dat hij opgewonden of boos was — dingen gezegd, die zo ver gingen en zo onbeheerst waren, dat hij aan het eind van het gesprek heeft gezegd, dat ik er mijn hand op moest geven, dat ik het nooit aan iemand zou vertellen. Ik heb gezegd, dat hij er mijn hand op kon krijgen, omdat de procureur-generaal in de kamptijd heel goed voor mij is geweest en ik geen zin had deze in woede geuite woorden, die hij anders als procureur-generaal nooit zou hebben gezegd, tegen hem uit te spelen. Later bleek mij, dat ik daardoor een heel grote troef kwijt was. Ik heb de procureur-generaal er een hand op gegeven, dat ik deze woorden niet zou overbrengen en ik wens ze ook nu nog niet te zeggen, tenzij hij mij wil ontslaan van mijn verplichting, maar dat zal hij per se niet doen.

Er is toen iets eigenaardigs gebeurd. Ik ben toen naar de heer *Serraris* gegaan en *Karel Thomas*, die toen militaire commissaris was. mensen, die ik goed kende en vertrouwde, en daar heb ik de kwestie besproken, met uitzondering van de felle uitlating van de procureur-generaal. Dit zou de gemoede en bij benodeloos verhitten en het ging er tenslotte om de zaak in goede banen te leiden. Ik heb dus de zaak besproken en gezegd hoe de procureur-generaal er tegenover stond. De heer *Serraris* heeft gezegd, dat hij zijn maatregelen zou nemen en die avond nog met *Karel Thomas* zou spreken. Daarop ben ik weggegaan en op weg naar huis kwam ik langs het huis van de tegenwoordige vice-president *Huizinga*. Ik heb daar lang geloged en ik ging dus even kijken, hoe het met de heer *Huizinga* was. De heer *Huizinga* vond, dat ik er nogal verhit en vermoeid uitzag, waarop ik hem vertelde, dat ik van 's morgens vroeg af bezig was geweest en eer, heel onaangename vergadering achter de rug had.

Terwijl ik bezig was dit te vertellen, kwam er een jonge luitenant binnen, *Koch*, een kennis van *Huizinga*. De heer *Huizinga* vroeg, of *Koch* er even bij kwam, omdat het iets was, dat hem kon interesseren. Ik vertelde toen, dat wij veel moeilijkheden ondervonden bij het oppakken van politieke delinquenten, maar dat wij toch zouden volhouden. Ik hoopte, dat het, wanneer ik de volgende dag of daarna nog eens met de procureur-generaal ging praten, toch nog wel voor elkaar zou komen.

Na dit gesprek zei *Koch*, dat hij juist voor deze dingen uit Londen naar Nederland was gestuurd. Hij moest zien, waar de schoen wrong, en dan moest hij Londen daarover inlichten. De volgende dag zou hij naar Londen teruggaan en dan kon hij het hele geval wel overbrengen, maar dan kon hij wel de plank misslaan. Hij vroeg mij daarom een rapport te maken.

Ik ben nooit zover aan het woord gekomen om dit ook aan de heer *Speyart van Woerden* te vertellen. Hij heeft dit altijd beschouwd als een wonderlijke daad van mij, tegen hem gericht; daarvoor was echter geen enkele reden.

De heer *Koch* vroeg mij dus een rapport te maken. Ik zat toen in een heel moeilijk parket. Ik was ambtenaar O.M. en de procureur-generaal was mijn hoogste chef; aan de andere kant was het een kwestie van uren en dagen, dat die affaire van de politieke delinquenten goed of slecht liep, en het moest geregeld worden.

Ik heb de heer *Koch* gezegd, dat hij de volgende ochtend, voordat hij naar Londen vertrok, bericht van mij zou krijgen. Ik zou dan zien, of ik het rapport 's nachts zou opstellen of niet. Het was verschrikkelijk moeilijk en daar kwam bij, dat de heer *Speyart van Woerden* voor mij in de kamptijd heel goed was geweest.

Tenslotte heb ik ter wille van de zaak het wel gedaan, wel wetende, dat dit voor mij op den duur zeer grote moeilijkheden zou opleveren.

De volgende ochtend heb ik het verslag aan de heer *Koch* gegeven en hij heeft het meegenomen. Ik heb hem nog gezegd te zorgen, dat het verslag in bevoegde handen kwam en niet in handen van hen, die er niets mee te maken hadden, of van hen, die er munt uit zouden kunnen slaan. Hij heeft het mij beloofd.

Na enige tijd kreeg ik het verzoek van de procureur-generaal, of ik direct op het directoraat-generaal van politie wilde komen. Ik heb het gedaan en ik begreep, waar het om ging.

De procureur-generaal heeft mij ontvangen en mij meer dan de huid vol gescholden. Hij heeft mij gezegd, dat hij die avond nog een radiorede te Eindhoven zou houden voor Herrijzend Nederland en daarbij zou hij mij stellen als leugenaar voor de Binnenlandse Strijdkrachten. Ik kreeg geen voet aan de grond om iets te verklaren. Daarbij heeft de heer *Speyart van Woerden* nog geroepen de heer van *Voorst tot Voorst*, mijn vroegere leerling, die hem toen zeer was toegedaan en mij ook nog enige trappen na heeft gegeven. Hij heeft ook verklaard, dat de vergadering doordrustig was verlopen.

85171. De **Voorzitter**: Had de procureur-generaal toen dat door u opgestelde verslag?

A. Ja. Hij vroeg mij, of ik het verslag kende, en ik heb gezegd, dat ik er ook bij bleef. Er stond geen onvertogen woord in, maar wel precies zoals het was gegaan. De procureur-generaal zei mij, dat ik mijn hand er op had gegeven, dat ik niet over die vergadering zou spreken, waarop ik hem antwoordde, dat ik dit niet had gedaan. Zijn laatste woorden waren, dat ik mijn superieuren moest overbrengen wat was besproken over het oppakken van de politieke delinquenten, hetgeen ik ook had gedaan, en wat hij mij had gevraagd om over te zwijgen, had ik ook gezwegen. Daarover stond geen woord in het rapport.

85172. De **Voorzitter**: Het rapport is dus eigenlijk nog een editio castigata?

h. Het is een gekuiste editie van hetgeen er in werkelijkheid is gebeurd. De procureur-generaal zal het blijven ontkennen, maar ik kan u zeggen, dat de ruimte te klein was op dat moment. Ik voelde ook, dat mijn positie heel moeilijk was, want ik was alleen. Bij de mensen, die in de kamer waren, was *Receveur*, een zeer zwakke persoonlijkheid, die volkomen afhankelijk was van de procureur-generaal, van *Voorst* precies hetzelfde en bovendien liep hij de procureur-generaal in alles na en zelfs zo, dat hij over zijn oude leermeester — ik heb hem tenslotte opgeleid — is heengelopen, waar hij kon. Dan was er de Rijksrechercheur *Cleyne*, die volkomen afhankelijk is van de procureur-generaal, maar toch nog de meest onafhankelijke figuur uit dit gezelschap. Dan was er *Dony*, die zich van de zaak betrekkelijk weinig aantrok en misschien de helft maar heeft gehoord; in het algemeen had hij met deze zaken weinig of niets te maken. Als laatste was er van *Thiel*, waarvan ik indertijd zelf de zuiveringszaak heb moeten behandelen en die mij ook zeer slecht gezind was. In de bezettingstijd heb ik nu eenmaal aan een heel andere kant gestaan dan van *Thiel*, die tenslotte niet is gestraft, maar in de bezettingstijd toch een uitermate slappe houding heeft aangenomen. Ik bevond mij dus in een niet prettig gezelschap. Ik ben blij, dat ik dit nu eindelijk eens kan vertellen. Ik heb de kans eerder niet gekregen en ik heb er ook niet in willen roeren, omdat het voor mij door deze geschiedenis in mijn ambtelijke loopbaan steeds moeilijker werd.

Bij het laatste gesprek, waarbij de heer *Speyart van Woerden* mij voor leugenaar uitmaakte, is *Receveur* binnengeroepen. *Receveur* is au fond geen kwaad mens, maar hij is slap; hij durft tegen niemand op en praat met iedereen mee. *Receveur* heeft getracht de zaak te effenen en *Speyart van Woerden* te bedaren, en op een gegeven moment trachtte hij mij te bewegen toe te geven en wat van het rapport terug te nemen. Ik heb gezegd, dat ik dit niet kon doen, en bovendien was hij er zelf bij geweest. *Receveur* zei nog, dat het een zenuwachtige tijd was, waardoor de mensen de juiste kijk op de dingen weleens verloren, waarop ik antwoordde, dat ik mijn hersens zeer goed bij elkaar had en stond voor een zware taak, die moest worden opgelost. *Receveur* heeft tenslotte niet veel meer gezegd.

Toen ik er hem op wees, dat wat ik hem had beloofd ook niet in het rapport stond, heeft de heer *Speyart van Woerden* gezegd, dat hij ook geen redevoering voor de radio zou houden, waarbij hij mij voor leugenaar zou stellen. Ik heb alleen gezegd, dat zo iets als een boemerang werkte, omdat men hem en mij kende.

U begrijpt dus wel, dat het geen erg prettige verhouding was. Het ging mij toch aan mijn hart, omdat ik jarenlang heel prettig onder de heer *Speyart van Woerden* had gewerkt. Het technisch samenwerken was bijzonder prettig en de heer *Speyart van Woerden* stond, wanneer er zakelijk moeilijke dingen waren, altijd achter je. In dat opzicht was hij dus een ideale procureur-generaal, en omdat hij in de kamptijd altijd heel goed voor mij was geweest, was het heel ellendig. Ik kon dit echter niet anders behandelen.

Dit is op een Zaterdag gebeurd.

85173. De **Voorzitter**: Bedoelt u het laatste gesprek?

A. Ja. Bij dat laatste gesprek heeft de heer *Speyart van Woerden* mij nog gezegd eens over de zaak na te denken en te zien, of ik termen kon vinden om de Regering een brief te schrijven om het rapport terug te nemen. Ik heb toen gezegd, dat, hoe ik ook zou denken, dit rapport zou ik niet kunnen inslikken en dat ik het niet zou doen ook, hoezeer dit hele geval mij ook speet.

Zondagochtend is *Receveur* bij mij gekomen om mij nog eens over de kwestie te spreken. Ik heb hem toen gevraagd, of wij de zaak alleen zouden bespreken, omdat in onze enige kamer, die nog bewoonbaar was, mijn vrouw en mevrouw *Serraris* aanwezig waren, maar hij vond het niet nodig, omdat mijn vrouw en mevrouw *Serraris* toch ook van het geval op de hoogte waren. Wij hebben daar dus met ons vieren gezeten en eerst was er een heel onzakelijk gesprek. Op een gegeven moment vroeg de heer *Receveur* mij, of ik niet een middel kon vinden dit rapport uit de wereld te helpen, omdat de heer *Speyart van Woerden* er een beetje mee in zat. Hij voelde zelf heel goed, dat hij zich met deze zaak in de vingers had gesneden.

Ik zei toen, dat de heer *Receveur* nu toch wel anders sprak dan hij de dag tevoren had gedaan, toen wij met ons drieën waren. Hij antwoordde daarop, dat de heer *Speyart van Woerden*, wanneer men hem erg afviel, helemaal woedend werd en dat het zijn bedoeling was de zaak te sussen. Ik weet niet, of de heer *Receveur* op verzoek van de heer *Speyart van Woerden* bij mij is gekomen; het is mogelijk, dat hij het op eigen initiatief heeft gedaan. Ik heb toen gezegd, dat de heer *Speyart van Woerden* het te ver had laten komen in alle opzichten en nu moest ik terug, wat ik niet kon zonder werkelijk

een leugenaar te worden en ik zou het niet doen ook. Het moest maar uitgezocht worden; ik kon er niets aan doen. De heer *Receveur* heeft toen gezegd. Waar mevrouw *Serraris* en mijn vrouw bij waren — ik heb het mijn vrouw gisteravond nog gevraagd, of zij het zich herinnerde —, dat de heer *Speyart van Woerden* toch goed voor mij was geweest en hij vroeg mij het hem inogelijk te maken deze zaak op de een of andere manier in het reine te brengen. De heer *Speyart van Woerden* voelde te goed, dat het verkeerd was, maar hij kon er niet uitkomen.

Ik heb toen gezegd, dat ik zou zien wat ik er aan kon doen, maar dat ik er geen kans toe zag.

Het is toen zo gebleven en na een week of drie, vier is plotseling Minister van *Heuven Goedhart* verschenen. Ik kreeg een briefje, of ik wilde komen voor een onderhoud met hem. Deze heeft toen ongeveer gedaan als de kok in *L'Avare* van *Molière*. De heer van *Heuven Goedhart* heeft gepraat niet de heer *Speyart van Woerden* in een kamer, toen met mij in een kamer, daarna weer met de heer *Speyart van Woerden* en toen weer met mij en toen is hij binnengekomen en heeft gezegd: „Laat de heren bij elkaar komen, zij zijn het volkomen met elkaar eens; er is geen enkele controverse“. De heer van *Heuven Goedhart* heeft er dit mee bereikt, dat wij elkaar een hand hebben gegeven en allebei het voornemen hadden de zaak te laten rcstrn. Wat de heer *Speyart van Woerden* tegen de heer van *Heuven Goedhart* heeft gezegd, weet ik niet en ik vermoed, dat de heer *Speyart van Woerden* niet weet wat ik tegen Minister van *Heuven Goedhart* heb gezegd. In ieder geval hebben wij elkaar een hand gegeven en was de allerergste spanning weg, maar geen van beiden waren wij natuurlijk bevredigd. Dit is het laatste geweest, dat ik er van heb gehoord. Toen ik naar Middelburg ben gegaan, ben ik afscheid gaan nemen bij de procureur-generaal en ik heb hem nog gezegd, dat hij misschien altijd heeft gedacht, dat ik hem op de een of andere manier een hak had willen zetten, maar dat het dat niet was geweest. Ik had tegen hem nooit rancune-gevoelens waarom dan ook gehad, alleen wilde hij op een gegeven moment iets, dat niet mogelijk was.

Daar komt bij, dat bij de Binnenlandse Strijdkrachten geregeld werd gezegd, dat men de procureur-generaal wilde doodschieten, en in die tijd was dit niet denkbeeldig. Na zeven jaar vraagt iedereen, of het wel zo erg was, maar het was inderdaad zo. Er liepen allerlei kerels rond met geweren, die alleen gehoorzaamden aan de mensen van hun eigen knokploegen, en het was heel moeilijk deze mensen een beetje tot de orde te houden in die tijd. Het is wel gelukt, in den Bosch zijn geen erge dingen gebeurd, en voornamelijk is dit te danken geweest aan *Karel Thomas* en *Serraris*. *Serraris* was erg fel, maar *Thonzas* was een gematigd mens en hij behoefde slechts te kikken of men hield zich koest, omdat men bewondering voor de man had, en terecht. *Thomas* was een zeer flinke en rustige man en ook was hij handig; hij kon met verschillende soorten mensen goed omgaan. Hij heeft voorkomen, dat er heel erge dingen gebeurden. Het was echter absoluut niet denkbeeldig, want de illegaliteit was zeer gebeten op de heer *Speyart van Woerden*, omdat hij zich met zijn niet gezuiverde politie wilde mengen in de aangelegenheid van de politieke delinquenten. Dat wilde men niet, onder geen voorwaarde.

85174. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord, dat er in Januari 1945 sprake van is geweest, dat de procureur-generaal zou worden ontvoerd?

A. Ja. Er zijn mensen gesauveerd, die niet gesauveerd hadden mogen worden.

85175. De **Voorzitter**: Bij de politie?

A. Bij de politie, maar vooral ook fabrikanten. Het is onvermijdelijk en het was in het zuiden ook zo. Er werden dus mensen plotseling vreselijk verdedigd en gesauveerd en het eerst wat de illegaliteit aan zei, was, dat men niet behoefde te vragen wie daar achter zat, natuurlijk de mensen, die hen tegenwerken. Het waren twee kampen. Als er iets gebeurde dat niet in de zin was van de illegaliteit, dan werd te pas en te onpas — geregeld te onpas — gezegd, dat de procureur-generaal er achter zat. Hij was het zwarte schaap en dat kwam alleen, doordat hij zich in het begin enige keren zeer laatdunkend over de knokploegen en de mensen, die in de bezettingstijd het rauwe en moeilijke werk hadden gedaan, had uitgelaten in de zin van bandietenbende, rebellenbende, enz. Dit was natuurlijk niet juist. Dat is zo kwalijk genomen, dat er in die kringen inderdaad plannen zijn gesmeed de procureur-generaal wat te doen.

85176. De **Voorzitter**: In Januari 1945 is bij de heer *van Boetzelaer*, de militaire commissaris van Breda, een briefje terecht gekomen, kennelijk van de illegaliteit afkomstig, waarin een dreigement tegrn

de procureur-generaal stond. Dit is door de heer *van Boetzelaer* doorgegeven aan generaal *Kruls* en deze is daarvoor naar Londen gegaan. Het gevolg is geweest, dat Minister van *Heuven Goedhart* van de Minister-President een briefje kreeg met het verzoek direct met de procureur-generaal naar Londen te komen. Het is ons nog sterds niet duidelijk, waar vandaan dit briefje afkomstig is.

A. Mij ook niet. Ik acht twee dingen mogelijk, nl. dat het briefje zuivere koffie was, maar ook, dat het een briefje is geweest van mensen, die hem weg wilden hebben, omdat hij het hen lastig maakte. Gezien de stemming destijds, was dit heel goed mogelijk.

85177. De **Voorzitter**: Kunt u aangeven, waar dit briefje vandaan gekomen kan zijn?

A. Op een gegeven moment is de violist *Jo Juda*, die ik goed ken, te Brussel de heer *Speyart van Woerden* en de Minister van Justitie tegengekomen. *Jo Juda* had voor de radio gespeeld en hij had geen vervoergelegenheid terug, de heer *Speyart van Woerden* heeft toen geregeld, dat hij niet de auto van de Minister mee terug naar Nederland kon rijden. Ik vertelde dit toen aan iemand, die mij daarop zei, dat hij dit wel wist, omdat de heer *Speyart van Woerden* naar Londen moest komen. Wat dit briefje betreft, dat hoor ik vandaag voor het eerst. De dreiging, dat de heer *Speyart van Woerden* iets zou overkomen, was in de eerste dagen veel sterker dan later. Ik heb later weinig meer gehoord van plannen om hem uit de weg te ruimen, maar de eerste weken, toen er nog een ongedisciplineerde groep lieden met geweren rondliep, achtte ik het zeer zeker mogelijk. Dat is dus eind October, begin November geweest. Later heb ik er minder van gehoord. Ik wil u wel zeggen, dat toentertijd mijn eerste gedachte was, of dit waar was of dat het door zijn tegenstanders was verzonnen om hem alsnog weg te krijgen, want daartoe achtte ik hen zeker in staat.

85178. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wie waren die tegenstanders met name?

A. Een heel grote tegenstander van de heer *Speyart van Woerden* is altijd geweest — en daarin zit ook de grond van dit conflict — *Serraris*. De vader van de heer *Serraris* en de heer *Speyart van Woerden* hebben altijd moeilijkheden gehad. De oude heer *Serraris* was de burgemeester van Ginneken en het boterde helemaal niet. De zoon van *Serraris* is vier jaar lang bij mij volontair geweest en hij heeft bij mij in de kamer gewerkt. Hij was een aardige kerel, maar een beetje wild, zo nu en dan moest hij weleens aan de lijn worden gehouden. In de bezettingstijd heeft hij onnoemelijk veel goed gedaan en dagelijks zijn hoofd geriskeerd, zonder daarop prat te gaan *Speyart van Woerden* en *Serraris* waren figuren, die absoluut niet met elkaar overweg konden. *Serraris* was eenvoudig, recht op de man af, lastig en soms wat wild en de heer *Speyart van Woerden* was de man van papieren en intelligentie.

85179. De **Voorzitter**: Had de heer *Serraris* toen uitsluitend het ressort den Bosch voor de Binnenlandse Strijdkrachten?

A. Ja.

85180. De **Voorzitter**: Daardoor kwam hij natuurlijk steeds met de procureur-generaal in aanraking?

A. Het feit, dat *Serraris* daar was, is ook de reden geweest, dat *Speyart van Woerden* zei, toen ik de kamer binnenkwam: Eindelijk een fatsoenlijk mens met een oranjeband.

Ik heb veel moeite gedaan *Serraris* ergens ambtenaar O.M. te krijgen, waarvoor hij zeker competent was, maar hij heeft het niet gekregen, dank zij de procureur-generaal. Over zijn hoofd is *van Voorst* ambtenaar O.M. geworden, die uit den Haag is gekomen. Ik heb *van Voorst* opgeleid en hij werd na zes maanden benoemd, terwijl *Serraris* na vier jaar nog geen kans kreeg, terwijl hij er zeker capabel voor was.

85181. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Is de heer *Serraris* het nog niet?

A. Neen. Hij heeft geen kans bij de rechterlijke macht gekregen, maar dat hebben wij hem altijd kunnen voorspeilen.

85182. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat deze zaak voor u onaangename gevolgen heeft gehad. Zijn dat de gebeurtenissen geweest, die u heet geschetst? Of bedoelde u er meer mee?

A. Ik kan het niet bewijzen, maar ik ben nu vijftig jaar en nog ambtenaar bij het openbaar ministerie. Ik weet, dat ik op een gegeven moment met één been als officier van justitie in Zutphen heb

gestaan en ik weet ook, dat op het moment, dat mijn benoeming op het Departement klaar lag, is verteld, dat ik communist was. Dit was afkomstig uit den Bosch en men had er ook de bewijzen voor. Ik had een gijzelaarsvriend, een jongen van vijf en twintig jaar, die naast mij op de ziekenzaal lag en geen geld had en ook geen pakjes kreeg. Ik deelde altijd mijn pakjes met hem. Deze jongen was nogal berooid en na zijn invrijheidstelling en ook na de bevrijding is hij bij mij thuis geweest. Hij was een begaafde jongen en journalist en om zijn mond open te houden, is hij in de tijd, dat „De Waarheid“ nog niet helemaal communistisch was, direct na de bevrijding journalist bij „De Waarheid“ geworden. Ik wist dit niet, toen hij bij mij kwam. Ik wist wel, dat hij rood was en fel en ik praatte er welens met hem over en ik zei hem dan, dat hij daarvoor jong was en dat het wel zou overgaan. Ik heb hem herhaaldelijk verteld wat *Treub* zei, nl.: Als je jong bent en je bent niet rood, dan heb je geen hart, en als je oud bent en je bent rood, dan heb je geen verstand.

Het was een jongen, die met zijn tenen door zijn schoenen liep en als hij dan op een natte dag in de kou bij mij aan komt zetten, dan neem ik hem op. Wij hebben hem toen verzorgd en hij heeft het gezellig bij ons gehad.

Den Bosch is een kleine plaats, zodat iedereen wist, waar hij logeerde. Toen hij eens een keer een zitting van het tribunaal kwam verslaan, aan de deurwaarder een plaats vroeg en deze hoorde, dat hij voor „De Waarheid“ kwam, wist hij meteen, dat hij communist was en bij mij altijd logeerde. Zo is het praatje in de wereld gekomen, dat ik communist was en de Minister heeft gelijk, dat iemand, die de reputatie heeft communist te zijn, in welke kleine kring ook, niet tot officier van justitie kan worden benoemd.

Dit verhaal is natuurlijk uit den Bosch gekomen. Wie dit verhaal naar het Departement heeft gebracht, weet ik niet. Ik weet, dat de heer *Wijers* mij voor deze plaats te Zutphen warm heeft aanbevolen, en hij heeft mij de brief nog laten lezen, en op het laatste moment is het niet doorgeslagen. Nu ben ik misschien zo achterdochtig om toch een verband te zoeken. Het ongeluk is echter, dat dit alles wordt opgeschreven, en hoewel het de zuivere waarheid is, de heer *Speyart van Woerden* krijgt het ook te lezen. Er komen nog meer plaatsen voor officier van justitie open en ik weet, dat er procureurs-generaal zijn, die mij wel willen hebben, maar dan is het weer uitgesloten.

Ik ben hier gekomen met het bewustzijn, dat ik mijn carrière niet alleen op het spel zet, maar eigenlijk kapot maak. Het is echter niet alleen zo, het is niet anders. Het is voor mij heel moeilijk en heel onplezierig.

85183. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Geloof u, dat de macht van de procureur-generaal in den Bosch zo ver reikend is, dat deze den Haag overvleugelt?

A. Na die geschiedenis met Zutphen heeft hij nog gezegd, dat hij nog weleens in den Haag kwam en welens iets kon bereiken. Het Departement van Justitie heeft mij verzocht als rechter-plaatsvervanger naar Middelburg te gaan om hen te helpen uit de nood, omdat een der rechters voor militaire dienst in Indië was, en daarna ben ik ook gaan fungeren als rechter-plaatsvervanger te Rotterdam en Dordrecht, omdat daar iemand nodig was, die op de hoogte was van de Bijzondere Rechtspleging, terwijl ik mijn plaats in het openbaar ministerie zou behouden. Ik ben nooit substituut-officier geweest, omdat de Duitsers mij niet wilden benoemen, en toen zij het wel wilden, heb ik er voor bedankt. Het was de bedoeling, dat ik als economisch officier de mensen naar Ommen zou sturen, -waarvoor ik natuurlijk niet voelde. Ik heb er met de officier nog over gesproken, want hij wilde geen N.S.B.'er hebben en mij wel, mijn benoeming lag klaar en de Duitsers vonden het goed. Het is toen niet doorgeslagen en daardoor ben ik nog altijd ambtenaar O.M. en dit blijft nu zo.

85184. De **Voorzitter**: Wanneer bent u gearresteerd?

A. Op 13 Juli 1942 en ik ben 27 October 1943 vrijgekomen. Ik heb in Haaren en St. Michiels-Gestel gezeten en de procureur-generaal is daar bijzonder aardig voor mij geweest. Daar is eigenlijk reeds het begin van het conflict ontstaan. De heer *Speyart van Woerden* wist nl., dat ik onbeschrijfelijk het land had aan *Tilman*, de president van de rechtbank in den Bosch, omdat ik hem een deugniet en een onbetrouwbare kerel vond. Dat vind ik nog. Hij is nu gesauveerd, maar het loopt de spuigaten uit voor een president. Hij is de man, die zei, dat, als hij zijn kinderen maar een Katholieke opvoeding kon geven, dan kon het hem niet schelen, of de Koningin of *Hitler* in den Haag zat. Die woorden zijn door de heer en mevrouw *Receveur* gehoord en die woorden zijn voor de commissie, die hem heeft gezuiverd, herhaald, maar niettemin is hij teruggekomen.

Ik had zitting in de Zuiveringscommissie Overheidspersoneel. De president was de heer *Vliegenthart*, de president van het hof, en ik was lid-secretaris. Wij waren juist bezig de heren *Tilman* en *van Arkel*, de officieren de president van de rechtbank, te gaan zuiveren. Ik geef toe, dat het voor een ambtenaar O.M. geen pas geeft een president van de rechtbank en een officier van justitie te zuiveren. Het was nu eenmaal zo en niemand was er voor te vinden dit vuile werk te doen, zodat de heer *Vliegenthart*, enige andere heren en ik het toen hebben gedaan. De oproepingen voor de getuigen waren niet uit, of er werd medegedeeld, dat de commissie niet bevoegd was. Op grond waarvan is mij nog altijd een raadsel. Er is een nieuwe commissie ingesteld. De heer *Vliegenthart* is ontboden bij Minister *Kolfschoten*, die hem zei, dat hij president van de nieuwe commissie werd; het was wel gek, dat een ambtenaar O.M. over hogere autoriteiten oordeelde. De heer *Vliegenthart* zou dus voorzitter worden, doch hij kreeg een brief thuis, dat hij lid was geworden en professor *Jurgens* voorzitter. De heer *Vliegenthart* kwam toen bij mij en zei, dat hij dacht, dat hij voorzitter zou worden, terwijl hij nu een briefje kreeg, waarin stond, dat prof. *Jurgens* voorzitter, de heer *Speyart van Woerden* lid en hij eveneens lid was. In het kamp had de heer *Speyart van Woerden* mij enige keren gevraagd, wat ik tegen de heer *Tilman* had, waarop ik hem antwoordde, dat ik hem niets meer en niets minder dan een landverrader vond. Een man, die zijn zoon vrijwillig naar Duitsland stuurt om daar te werken, een man, die dergelijke uitlatingen doet over het Koninklijk Huis, vind ik een landverrader. De heer *Speyart van Woerden* nam mij dit enigszins kwalijk en dat heb ik wel gemerkt. In hetzelfde gesprek begon de heer *Speyart van Woerden* ook over de heer *van Velzen*, de advocaat-generaal, en hij zei, dat ik ook wat tegen hem had. Ik zei toen, dat deze was gekomen op de plaats van de heer *Massink*, de advocaat-generaal, die door de Duitsers is weggesleept en schandelijk is behandeld wegens zijn eerlijkheid. Ik nam dit *van Velzen* kwalijk en ik vond het verdacht ook, want hij had een Duitse vrouw en een Duitse advocatenpraktijk. Achteraf is ook gebleken, dat hij via Duitse instanties die betrekking heeft gekregen. Volgens mij moesten beide heren er zo snel mogelijk uit. De heer *Speyart van Woerden* nam mij dit toch kwalijk en hij zei, dat *van Velzen* het werk goed deed en dat het hof zeer tevreden was. *Tilman* was volgens hem wel een enigszins opgewonden man, maar hij meende het zo niet.

Toen ik dus later uit die commissie werd weggewerkt, begreep ik het wel en ik wist, dat het voorbode was, dat *Tiknan* zou worden gesauveerd, en het is ook gebeurd.

De procureur-generaal wist wel, dat, toen *Serraris* en ik daar waren, er niet viel te marchanderen met het oppakken van politieke delinquenten, en dat was maar goed ook, want anders had het zeer grote moeilijkheden gegeven met de illegaliteit.

85185. De **Voorzitter**: Hebt u met de moeilijkheden, die zich later bij het arrestatieprobleem hebben voorgedaan, nog iets te maken gehad?

A. En passant heb ik er van gehoord, maar ik heb er niet in gezeten.

85186. De **Voorzitter**: Weet u welke figuren uit de illegaliteit, in de periode van half December 1944 tot half Februari 1945, toen zich weer moeilijkheden voordeden, daarover hebben gesproken met generaal *Kruls* of met de heer *Speyart van Woerden*?

A. Ik weet het een en ander van die vergadering, waarbij de heer *Deelen* tegenwoordig is geweest. Wat er precies op die vergadering is besproken, is mij niet bekend. Ik weet wel, dat de zaak zich, wat betreft de politiedienst van de strijdkrachten, behoorlijk heeft ontwikkeld en dat die zonder moeilijkheden heeft kunnen doorwerken. Volledigheidshalve kan ik nog zeggen, dat ik bij het eerste gesprek met de heer *Speyart van Woerden* heb gezegd, dat er van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten niet het minste bezwaar was om met de politie samen te werken, mits met die politiemensen, van wie men wist, dat zij in de bezettingstijd uitgesproken goed waren geweest, en zij, die door de Duitsers waren ontslagen en daarna weer in dienst waren genomen.

85187. De **Voorzitter**: U gelooft dus, dat, indien de procureur-generaal overleg had gepleegd met de illegaliteit en zich had laten adviseren met de bedoeling deze adviezen zoveel mogelijk op te volgen, het probleem opgelost was geweest?

A. Het was per se opgelost. Als de procureur-generaal zich had ceergelegd bij de instructies, die wij uit Londen hadden gekregen, en had gezegd, dat het zijn bedoeling was met de politie volledig mee

te werken, dan hadden wij met ons tweeën aan één bureau kunnen gaan zitten en kunnen nagaan, welke mensen de reputatie hadden niet helemaal goed te zijn, en dezen dus van het oppakken van politieke delinquenten uit te schakelen, en welke volkomen goed waren geweest. Als dit rustig met elkaar was besproken zonder het idee, dat een ander op zijn terrein zou komen, dan was er niets gebeurd.

85188. De heer **Koersen**: Zou de illegaliteit er genoeg mee hebben genomen, als de leiding bij de arrestaties bij de politie had berust of had de illegaliteit zelf de leiding willen houden?

A. De illegaliteit had zelf de leiding willen hebben.

85189. De heer **Koersen**: De illegaliteit had dus wel de assistentie van de politie willen hebben, doch wilde zelf de leiding behouden?

A. Ja. Men wilde wel de politie als hulp hebben. Ik heb direct tegen de heer *Speyart van Woerden* gezegd, dat ik het ongelukkig vond, dat door deze toestand de politie helemaal niet zou meedoen, omdat men de politie absoluut nodig had, omdat de mensen uit de illegaliteit het werk niet kenden en er ook geen mensen waren om leiding te geven. Hoe meer politie er bij zou komen, hoe beter het zou zijn, maar het moest gezuiverde politie zijn.

85190. De **Voorzitter**: Het ging er dus niet alleen om wie er bij de politie uit moest, maar ook om de vraag wie de leiding bij de arrestaties zou hebben?

A. In de circulaire, die wij ontvingen, was vastgelegd, dat dit met uitsluiting van iedere andere organisatie tot de taak van de Binnenlandse Strijdkrachten behoorde.

85191. De **Voorzitter**: Dat was een circulaire van de Binnenlandse Strijdkrachten, maar daarnaast was er een besluit op de bijzondere staat van beleg, waardoor het Militair Gezag daarmede werd belast.

A. Het Militair Gezag stond achter ons en toen was dat *Karel Thonzas*. *Karel Thomas* en *Serraris* waren de twee grote mannen van de knokploeg in den Bosch en zij waren het volkomen eens. Ik heb met *Karel Thonzas* nooit moeilijkheden gehad.

85192. De heer **Koersen**: Had u de indruk, dat de illegaliteit de leiding zou hebben kunnen nemen? Het waren natuurlijk veel minder deskundige mensen dan de politie.

A. Natuurlijk, zij hebben de leiding ook genomen. In de eerste tijd, toen het het allermoeilijkste was, zijn de politieke delinquenten opgepakt door de Binnenlandse Strijdkrachten en dat is heel behoorlijk gegaan. Voor zover ik er een kijk op kan hebben, is het, gezien de enorm moeilijke omstandigheden, heel behoorlijk gegaan.

85193. De heer **Koersen**: U hebt dus de indruk, dat het door de politie niet beter had kunnen worden gedaan?

A. Per se niet, want de politie beschikte evenmin als wij over ruimte om de mensen onder te brengen. De eerste dagen is het verschrikkelijk moeilijk geweest. Ik heb dit persoonlijk mede helpen regelen. Het moeilijkste was, dat men de mensen moest oppakken, want als men het niet deed, zou het grauw van de straat de mensen

uit hun huizen slepen en van alles met hen doen. Als het volk zag, dat zij door de Binnenlandse Strijdkrachten uit hun huizen werden gehaald en ergens heen werden gebracht, was het reeds voldoende.

85194. De heer **Koersen**: Waren er bij de illegaliteit mensen uit politionele of justitiële kringen, die daaraan leiding hadden kunnen geven?

A. Onvoldoende, maar het is eigenlijk op de goede wil van de mensen van de knokploegen aangekomen en op het gezag van *Karel Thonzas*. De mensen wisten, dat zij het hart niet in hun lijf moesten hebben iets ergs te doen of de mensen te krenken, want dan kregen zij met *Karel Thomas* te doen. Door het gezag van *Karel Thomas* voornamelijk, ook wel door dat van *Serraris*, is het goed gelopen. *Karel Thomas* was een man, die zeer werd vereerd door deze mensen.

85195. De heer **Koersen**: Hebt u deze indruk alleen uit den Bosch en omgeving of weet u dit ook uit het verdere Brabant?

A. Alleen uit den Bosch en omgeving, maar ik geloof, dat het verder in Brabant wel in dezelfde geest is gegaan.

Als dit echter niet was gebeurd en de politie had dit mogen doen, dan waren er allerlei mensen gesauveerd, want de politie dorst gedeeltelijk zelf niet in te grijpen, omdat zij wist, dat zij boter op het hoofd had. Er was dan te weinig gebeurd of niets gebeurd en dan was het volk zelf de zaak in handen gaan nemen. Dat gevaar was er praktisch iedere dag en het was niet denkbeeldig, want telkens kwamen er mensen met opgestreken zeilen binnen, die zeiden, dat zij het dan wel zelf zouden doen. Dat was de moeilijkheid. Wij hebben ook tegen elkaar gezegd, dat als het in Brabant mis zou lopen — het was eigenlijk een proef — dan zou het in het noorden overal mislopen. Wij moesten trachten de zaak in behoorlijke banen te leiden met de primitieve middelen, die wij hadden. Als de procureur-generaal dit met zijn niet gezuiverde politie was gaan doen, dan was het een débâcle geworden.

85196. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Weet u hoe het verslag, dat u van het bewuste gesprek had gemaakt, in handen van de procureur-generaal is gekomen?

A. Dat weet ik niet. Het moet uit Londen aan de procureur-generaal zijn gezonden; misschien is het bij de heer *van Angeren* terecht gekomen. Ik heb wel de indruk, dat het rapport in Londen is geweest. De heer *Speyart van Woerden* heeft tegen mij gezegd, dat hij het uit Londen had gekregen.

85197. De **Voorzitter**: Bent u hiermede gekomen aan het einde van hetgeen u had mede te delen?

A. Ik ben aan het eind van mijn relaas.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen en sluit ik het verhoor.

J. A. ABBING.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 21 SEPTEMBER 1950

Plenaire commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JAN SCHOUTEN,
oud 48 jaar, wonende te Amsterdam,
secretaris Nederlands Bijbelgenootschap.

Hij legt de eed af als getuige.

85198. De **Voorzitter**: In de laatste tijd van de bezetting en de eerste tijd na de bevrijding heeft prof. *Oranje* bemoeienis gehad met het radiovraagstuk. Van verschillende getuigen hebben wij daaromtrent reeds een uiteenzetting gekregen. Wij stuiten bij ons onderzoek echter steeds hierop, dat prof. *Oranje* is overleden, zodat het niet mogelijk is een beeld te krijgen van zijn visie op deze zaak. Wij hebben vernomen, dat u in die tijd nogal nauw contact met hem hebt gehad en hem bij deze werkzaamheden hebt geassisteerd. Is dit juist?

A. Ja.

85199. De **Voorzitter**: Was dit contact zo nauw, dat u een behoorlijk inzicht hebt gekregen in de aard van zijn werkzaamheden en zijn visie op dit vraagstuk?

A. Ten dele wel. Na zoveel jaren is het beeld natuurlijk wel wat vervaagd. Prof. *Oranje* werd benoemd tot Vertrouwensman van de Regering en doordat hij niet op twee plaatsen tegelijk kon zijn, heeft hij mij als plaatsvervanger voor de radio-affaire aangewezen. Daartoe heb ik enige zittingen bijgewoond van de kleine commissie, die in de bezettingstijd samenkwam, en op de dagen na de bevrijding heb ik hem vertegenwoordigd te Hilversum. Dit hield in, dat er zoveel mogelijk moest worden gezorgd, dat het niet een dringen naar de microfoon zou worden, zodat er geen ongewenste personen toespraken zouden houden.

85200. De **Voorzitter**: Op dat moment kon dat toch niet, omdat er geen electriciteit was?

A. Inderdaad, maar dat was niet van tevoren overwogen.

85201. De **Voorzitter**: U was dus bij de bevrijding te Hilversum aanwezig. Wat is er toen gebeurd? Enerzijds zijn de omroepverenigingen daar gekomen en anderzijds het Militair Gezag. Wat hebt u daarvan meegemaakt?

A. De omroepverenigingen werkten in die tijd in federatief verband en direct na de bevrijding hebben zij weer bezit genomen van de studio's. Later is er een schermutseling geweest met het Militair Gezag, dat de omroepverenigingen aan de kant heeft geschoven.

85202. De **Voorzitter**: Bent u daarbij geweest?

A. Ja.

85203. De **Voorzitter**: Door wie werd het Militair Gezag vertegenwoordigd?

A. Door majoor *van den Broek*.

85204. De **Voorzitter**: De mensen van de omroepverenigingen zeggen, dat er eerst een bespreking met majoor *van den Broek* heeft plaats gevonden, ik meen op Dinsdagmorgen, waarbij deze gezegd

zou hebben, dat de bespreking Donderdag zou worden voortgezet en dat er vóór die tijd niets zou gebeuren. In strijd daarmee zijn in de tussentijd de studio's gevorderd. Stemt dit overeen met uw visie op deze zaak?

A. Ja.

85205. De **Voorzitter**: Had majoor *van den Broek* inderdaad gezegd, dat er in de tussentijd niets zou gebeuren?

A. Ja.

85206. De **Voorzitter**: Welk motief heeft de majoor *van den Broek* gegeven voor het vorderen van de studio's?

A. Hij zei, dat de constellatie zoals die bestond, dus dat de omroepverenigingen in federatief verband zouden werken, niet naar wens was van de Regering.

85207. De **Voorzitter**: Dat wist hij toch ook al de eerste keer, toen hij zei, dat er niets zou gebeuren?

A. Dat heeft hij toen niet meegedeeld.

85208. De heer **Koersen**: Hebt u de indruk, dat majoor *van den Broek* wist, dat er zulk een federatief verband bestond, of hoorde hij het toen voor het eerst?

A. Dat weet ik niet.

85209. De **Voorzitter**: Hoe vond u de reactie van de heer *van den Broek*?

A. Zeer onbehoorlijk.

85210. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Omdat hij met behulp van de Canadezen ons de gebouwen uitgooide. Prof. *Oranje* was toen niet aanwezig. Bij monde van de heer *van Dijk* van de N.C.R.V. hebben wij gevraagd, of er niet een ogenblik bedenktijd kon worden gegeven, maar dit werd niet toegestaan.

85211. De **Voorzitter**: Was de heer *de Jong* van de N.C.R.V. daarbij aanwezig?

A. Ik meen van wel.

85212. De **Voorzitter**: In Juli heeft te Hilversum een bespreking plaats gevonden tussen drie Ministers en prof. *Oranje*, waarna — nadat de bespreking uren had geduurd — aan de wachtende vertegenwoordigers van de omroepverenigingen werd medegedeeld, dat een van de resultaten was, dat prof. *Oranje* was ontslagen. Bent u bij die bespreking geweest?

A. Ik ben niet bij die bespreking geweest, maar ik was wel in het gebouw.

85213. De **Voorzitter**: U bevond zich dus bij de wachtende vertegenwoordigers. Wij hadden gehoopt, dat u die bespreking had bijgewoond. Waarschijnlijk heeft prof. *Oranje* u na afloop wel medegedeeld, wat er is gebeurd?

A. In zoverre, dat hij heeft medegedeeld, dat Minister *Schermerhorn* zich niet kon verenigen met het beleid, dat hij had gevoerd in deze radio-aangelegenheid.

85214. De **Voorzitter**: Kreeg prof. *Oranje* zijn ontslag of heeft hij het aangeboden?

A. Hij heeft het gekregen. Na afloop heeft Minister *Schermerhorn* ons dit officieus medegedeeld.

85215. De **Voorzitter**: Hoe vond prof. *Oranje* deze gang van zaken?

A. Allermiserabelst, hij was er zeer verontwaardigd over.

85216. De **Voorzitter**: Heeft hij ook gemotiveerd, waarom hij er verontwaardigd over was?

A. De bemoeienis in oorlogstijd met de omroepverenigingen was zeer nauw geweest. De omroepverenigingen waren in federatief verband tot elkaar gekomen en op een gegeven ogenblik werd door de hele zaak een streep gezet.

Ik meen, dat er toen sprake van was, dat er van Regeringswege de wenselijkheid bestond, dat er een commissie zou worden ingesteld, hoewel dit niet werd meegedeeld. Er werd alleen meegedeeld, dat de Regering een ander beleid wenste.

85217. De heer **Koersen**: Heeft men toen niet aangegeven, hoe men het beleid wenste?

A. Neen, dat heeft men niet gezegd. Dat is ons pas duidelijk geworden na de radiorede van prof. *Schermerhorn*.

85218. De heer **Koersen**: Hebben de vertegenwoordigers van de omroepverenigingen gevraagd, welk beleid de Regering wenste?

A. Neen. Wij moesten kalm afwachten.

85219. De **Voorzitter**: Hebt u hieraan zelf nog iets toe te voegen?

A. Als u mij opgeeft, wat u interesseert, wil ik wel trachten in de archieven het op te zoeken.

85220. Jonkvrouw **Wttewaail van Stoetwegen**: Denkt u, dat prof. *Oranje* van het onderhoud met de Ministers aantekeningen heeft gemaakt? Hij was de enige van de zijde van de Nederlandse omroepverenigingen, die daarbij tegenwoordig was.

A. Ja. De Ministers waren Minister *Beel*, Minister *Schermerhorn* en dr. *Prinsen*. Het maakte een zeer onaangename indruk. Er zou een samenspreking plaats vinden en van de vergadering werd alleen prof. *Oranje* binnengeroept en hij werd van half elf tot drie uur afgekraakt.

85221. De **voorzitter**: Weet u of prof. *Oranje* aantekeningen van dit onderhoud heeft gemaakt?

A. Neen. Ik meen wel, dat prof. *Oranje* een deel van de besprekingen heeft neergelegd in een brief aan de omroepverenigingen. Ik heb er, geloof ik, nog wel een kopie van.

De **Voorzitter**: Ik zou het op prijs stellen, indien u ons deze kopie kunt doen toekomen.

A. Ja.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt. Ik sluit het verloop.

J. SCHOUTEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 21 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, en van Dis, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Hoogcarspel, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. BERNARDUS IGNATIUS AUGUSTINUS ARNOLDUS
TER VEER,

oud 52 jaar, wonende te Arnhem,
procureur-generaal bij het Gerechtshof te Arnhem.

Hij legt de eed af als getuige.

85222. De **Voorzitter**: Na de bevrijding van het zuiden bent u in functie geweest bij het Militair Gezag. Kunt u ons mededelen, wanneer u die functie hebt aanvaard en welke die functie was?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik was inderdaad in het zuiden door de evacuatie vanuit den Haag. Het zuiden werd eerder bevrijd en toen is op een gegeven dag in November 1944 door de heer *Derkserna*, die reeds bij het Militair Gezag werkzaam was, bij mij in Teteringen een bezoek afgelegd. In Teteringen was mijn evacuatie-adres. Hij had, naar zijn mededelingen, dit adres op het politiebureau te Breda vernomen. Hij heeft mij bij dit bezoek gevraagd, of ik medewerking aan het Militair Gezag wilde verlenen. Daarop heb ik bevestigend geantwoord en ik ben uitgenodigd naar Brussel te komen. Ik ben ontvangen door de chef staf en aangesteld — zij het onder protest — als hoofd sectie II. Dat was de sectie voor juridische zaken. Ik heb er tegen geprotesteerd, omdat ik meende, dat anderen, die de oorlogsjaren in Engeland hadden gezeten, en de wetgeving hadden voorbereid en kenden, meer ter zake kundig waren dan ik zelf. Generaal *Kruls* stelde het echter op prijs, dat iemand uit voorheen bezet gebied de leiding op zich nam. Iemand, die tijdens de bezetting in Nederland was geweest.

85223. De **Voorzitter**: Wie vervulde tevoren die functie?

A. De heer *Snijders*.

85224. De **Voorzitter**: Welke functie heeft de heer *Snijders* daar na gekregen?

A. In die tijd is het z.g. stafbureau gecreëerd. Hij heeft een functie gekregen als lid van het stafbureau.

85225. De **Voorzitter**: Werd hij een van de sous-chefs?

A. Ja.

85226. De **Voorzitter**: Er was aanvankelijk één sous-chef en op een gegeven moment zijn er meerdere sous-chefs gekomen.

A. Er zijn inderdaad meer sous-chefs gekomen. Ik kan u echter niet zeggen, of zij toen ook reeds de titel van sous-chef droegen. Later — naar ik weet — hebben de leden van het stafbureau wel de titel van sous-chef gedragen. Ik weet echter niet, of dat op dat ogenblik al het geval was.

85227. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Snijders* echter later wel tot de sous-chefs behoord?

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter.

85228. De **Voorzitter**: Hebt u in die functie ook de besprekingen bijgewoond, die voor en na hebben plaats gevonden over het probleem van de arrestatiebevoegdheid?

A. Dat probleem hoorde onder de tweede Sectie thuis, dus onder de Juridische Sectie. Het spreekt dus vanzelf, dat ik daarover besprekingen voerde, vooral met generaal *Kruls* en majoor *Snijders*.

Het onderwerp werd natuurlijk ook besproken in de vergaderingen, die de chef staf wekelijks hield met de hoofden van secties.

85229. De **Voorzitter**: Ons is gebleken, dat na vele moeilijkheden, die er zijn geweest — in het bijzonder ook ontstaan, doordat vanwege de Binnenlandse Strijdkrachten eind September 1944 ook een arrestatieregeling was afgekondigd —, er begin December besprekingen hebben plaats gevonden, waarbij generaal *Kruls* en de procureur-generaal *Speyart van Woerden* tegenwoordig waren. Deze besprekingen zijn eerst gevoerd met een aantal Ministers, die in het bevrijde zuiden waren. Vervolgens zijn er besprekingen door de betrokken heren onderling gevoerd. Omstreeks 14 December zijn er nieuwe richtlijnen tot stand gekomen, waarover op dat moment overeenstemming bestond tussen het Militair Gezag en de procureur-generaal. Kunt u zich dat herinneren?

A. Ik herinner mij, dat er moeilijkheden zijn geweest met de procureur-generaal uit den Bosch bij besprekingen, die er zijn geweest tussen generaal *Kruls* en de Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart*, en de heer *Speyart van Woerden*. Bij deze besprekingen ben ik niet tegenwoordig geweest. Ik weet het alleen van horen zeggen.

85230. De **Voorzitter**: Er is één zaak, die ons nog niet helemaal duidelijk is. Van de besprekingen, die hebben geleid tot de richtlijnen van 14 December, hebben wij een vrij goed beeld, doordat de personen, die daarbij tegenwoordig zijn geweest, ons daarover mededelingen hebben gedaan. In Februari 1945 is er echter weer een andere regeling gekomen. Er schijnt in de periode tussen half December en half Februari weer een aantal moeilijkheden te zijn geweest, die aanleiding zijn geworden tot de totstandkoming van deze andere regeling. Er schijnen na 14 December 1944 enerzijds moeilijkheden te zijn ontstaan met de procureur-generaal — als ik goed heb begrepen over een circulaire, die hij heeft uitgevaardigd en waarvan hij zegt, dat zij conform die richtlijnen was en waarvan anderen zeggen, dat zij niet conform was — en anderzijds moeilijkheden met de illegaliteit, die geen vrede kon hebben met de regeling van 14 December. Nu is de vraag, of u iets van die moeilijkheden hebt meegeemaakt.

A. Ik herinner mij een vergadering in Eindhoven te hebben bijgewoond — naar ik meen ongeveer 12 December — waar die moeilijkheden inderdaad zijn besproken. In die vergadering heeft de illegaliteit van het zuiden te kennen gegeven, niet onder de niet gezuiverde politie of tezamen met de niet gezuiverde politie te willen werken. Ik meen, maar dit weet ik niet zeker, dat toen de procureur-generaal van 's Hertogenbosch al met verlof was.

85231. De **Voorzitter**: Dat is eerst half Februari 1945 gebeurd.

A. Ja, dan is dat uitgesloten. Dan moet het zo zijn, dat toen de strijd nog gaande was.

85232. De **Voorzitter**: Wie waren in die vergadering de woordvoerders voor de illegaliteit?

A. Ik herinner mij, dat daar o.a. aanwezig waren de heer *Seuraris* en de heer *de Casembroot*.

85233. De **Voorzitter**: Uit Zeeland'?

A. Ik meen het wel. Ik meen, dat ook de tegenwoordige hoofdpredikant van het leger aanwezig was. Zijn naam schiet mij op het ogenblik niet te binnen.

85234. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: *de Kluis?*

A. Ja. Ook was aanwezig de heer *Bloemers*, toenmalig vice-president van de rechtbank te Middelburg, op het ogenblik raadsheer in het gerechtshof te Arnhem, en generaal *Kruls*.

85235. De **Voorzitter**: Waren er ook vertegenwoordigers van de G.O.I.W.N., de organisatie van oud-illegale werkers in het zuiden?

A. Dat kan ik niet stellig beantwoorden, Mijnheer de Voorzitter.

85236. De **Voorzitter**: Dat zou de heer *Gelderblom* of de heer *Voorhoeve* geweest kunnen zijn.

A. Ik acht het mogelijk. Ik herinner het mij niet.

85237. De **Voorzitter**: Is het mogelijk, dat die vergadering op een andere dag dan 12 December heeft plaats gehad?

A. Ik dacht wel, dat het in December was.

85238. De **Voorzitter**: Misschien kunnen wij het als volgt benaderen. De overeenstemming tussen de heren, die ik zoëven noemde, over de nieuwe richtlijnen, was bereikt in de eerste helft van December. Kan dit een vergadering zijn geweest, waarbij generaal *Kruls* heeft getracht ook van de vertegenwoordigers van de illegaliteit instemming op die richtlijnen te krijgen?

A. Dat is mogelijk, Mijnheer de Voorzitter.

85239. De **Voorzitter**: Herinnert u zich niet of generaal *Kruls* in die vergadering heeft gezegd: Ik heb hier nu een stel richtlijnen, waarmee de procureur-generaal accoord gaat en waarmee de Minister van Justitie accoord gaat? Ik wil daar ook nog wel het oordeel van de heren van de illegaliteit over vernemen?

A. Ik herinner mij het op het ogenblik niet.

85240. De **Voorzitter**: Wat wij zo gaarne wilden weten, is, waarin de moeilijkheden bestonden, die aan de dag zijn getreden, nadat over die richtlijnen van December 1944 overeenstemming was bereikt.

A. Ik weet wel, dat in de tijd daarna nog besprekingen zijn gevoerd — niet door mij, ik heb weleens één of twee van de heren ontmoet — met de staf van de Prins. Het is niet uitgesloten, dat toen met de staf van de Prins overeenstemming bereikt moest worden en dat daarin tijd is gaan zitten.

85241. De **Voorzitter**: Wie zouden die besprekingen hebben gevoerd van de zijde van de staf van de Prins?

A. Dat was o.m. de heer *van Amstel*, hetgeen een schuilnaam was.

De **Voorzitter**: Dat is de heer *Caljé*.

A. Ja. De heer van *Houten* was er ook bij tegenwoordig.

85242. De **Voorzitter**: Was de heer *Hoekstra* daar ook bij betrokken?

A. Neen. Nu u echter de naam *Hoekstra* noemt, kom ik wel op de aanwezigheid van de heer *Hoekstra* in de vergadering, die u zo juist besprak.

85243. De **Voorzitter**: Hebt u dus zelf van de besprekingen over de richtlijnen voor de arrestaties er geen andere meegemaakt dan die met de staf van de Prins en die ene vergadering met vertegenwoordigers van de illegaliteit?

A. Ja. Die Decembervergadering en enkele besprekingen, die in de loop van de tijd in Brussel hebben plaats gehad, om de regeling, die van het Militair Gezag uit ontworpen was, in overeenstemming te brengen met de regeling, die van de kant van de bevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten was ontworpen. Dat waren eigenlijk geen vergaderingen, dat waren meer besprekingen tussen enkele mensen. Die vergadering van December was een goed bezette vergadering.

85244. De **Voorzitter**: Wat herinnert u zich van deze vergadering als totale indruk?

A. Dat er verzet was van de illegaliteit om de politie in te schakelen, als zodanig, als georganiseerde eenheid.

85245. De **Voorzitter**: Die vergadering kan dus betrekking gehad hebben op de richtlijnen van December 1944, aangezien in die richtlijnen aan de politie een zekere taak was opgedragen. Het zou dus mogelijk kunnen zijn, dat die vergadering naar aanleiding van die richtlijnen is bijeengeroepen en dat men toen verzet heeft aangetekend tegen het feit, dat de politie zekere bevoegdheden kreeg?

A. Ja, dat staat mij wel voor de geest.

85246. De **Voorzitter**: Er is dus geen overeenstemming in die vergadering bereikt?

A. Tussen wie bedoelt u?

De **Voorzitter**: Ik stel mij voor — misschien is dat niet helemaal juist —, dat dit een vergadering is geweest, die generaal *Kruls* had belegd om de heren van de illegaliteit in te lichten en om zoveel mogelijk ook hun fiat op die regeling te krijgen. Indien dit juist is, heeft men dan gezegd: Wij doen het niet? Of heeft men gezegd: Na de toelichting te hebben gehoord, kunnen wij er ons mee verenigen? Het gebeurt wel meer, dat men op een vergadering zijn bezwaren te kennen geeft en uiteindelijk, als er beslissingen moeten worden genomen, toch toestemt.

A. Voor zover het mij voor de geest staat, was de winst aan de kant van de illegaliteit.

85247. De **Voorzitter**: Heeft dat er toe geleid, dat het Militair Gezag in de regelingen, die het tenslotte in het begin van 1935 heeft gemaakt, verder heeft moeten toegeven aan de wensen van de illegaliteit als het zelf misschien wel gewild had?

A. In zoverre, dat men bij de bevrijding van het zuiden ervaring opdeed. De gang van zaken kon geperfectioneerd worden. Die ervaring wenste de illegaliteit te benutten door voor te stellen, dat een aantal officieren — laat ik ze verbindingsofficieren noemen — uit de illegaliteit van het zuiden ten behoeve van het Militair Gezag en van de illegaliteit uit het noorden en het oosten, wanneer dat zou worden bevrijd, zou assisteren. Ik wert mij ook te herinneren, dat daartegen oppositie is gevoerd van de kant van het Militair Gezag en zelfs ook uit de boezem van de illegaliteit, die het enigszins indringend vonden, wanneer uit het zuiden illegalen kwamen assisteren. De noodlijken zouden dan de conclusie kunnen trekken, dat zij het niet aankonden en dat er een onnodige te grote vreemde invloed zou kunnen ontstaan. Die stemmen zijn wel degelijk opgegaan.

85248. De **Voorzitter**: Er is een beschikking van 10 Februari 1945 van de chef staf Militair Gezag gepubliceerd in het Publicatieblad van het Militair Gezag no. 18, waarin een regeling voorkomt voor de arrestaties in het nog niet bevrijde gebied, naarmate het zou worden bevrijd. Daarin is sprake van drie fasen. De eerste fase was die van de tijd van de bevrijding af tot het tijdstip van het in functie treden van de opsporingsdienst. De leden van de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten waren in die fase belast met de uitoefening van de bevoegdheden, vermeld in de Algemene Lastgeving. De tweede fase was die vanaf het tijdstip van het in functie treden van de opsporingsdienst, totdat door de chef staf Militair Gezag werd bepaald, dat de politie als apparaat in werking kon treden. In die fase werden de bevoegdheden, vermeld in de Algemene Lastgeving, uitgeoefend door de arrestatieploegen en door leden van de politie, welke door de opsporingsdienst daartoe waren aangewezen. De volgende fase gaat in vanaf het tijdstip, dat de chef staf heeft bepaald, dat de politie als apparaat in werking kan treden, en dan komen aan bod de opsporingsambtenaren, genoemd in het Wetboek van Strafvordering, alsmede die personen, die daartoe van of vanwege hem opdracht hebben ontvangen. Daarnaast zijn wij in het bezit van de „Algemene Instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten." In deze „Algemene Instructie" staat een hoofdstuk, dat betrekking heeft op de arrestatieregeling. Daarin vind ik een regeling in vier fasen. Die derde fase van de beschikking van de chef staf Militair Gezag van 10 Februari 1945 is daar nog eens in tweeën geknipt. Ik neem dus aan, dat die regeling van 10 Februari later nog eens is gewijzigd in een regeling in vier fasen. De „Algemene Instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten" is een boekje met een inleidend woord, gedateerd 1 Maart 1945. Het is een losbladig boekje. Daarin kunnen steeds gewijzigde regelingen zijn opgenomen, dus ook van later dan 1 Maart 1945. L nu die regeling van 10 Februari 1945, waarbij wel het meest essentiële was, dat in de eerste fase de arrestaties gebeurden door de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten, beïnvloed door overleg met de illegaliteit? Deze regeling is dan

later blijkbaar nog eens veranderd in een vroegergephaseregeling, vier fasen in plaats van drie, zoals blijkt uit deze „Algemene Instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten”.

A. Ik geloof, dat deze faseregeling alleen een regeling is met de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten. Ik meen ook, dat — ik heb geen tijd gehad om nog papieren te raadplegen, ik heb ze nl. niet persoonlijk onder mijn brrusting — in de stukken van het Militair Gezag, wat die eerste fase betreft, nl. het optreden van de Binnenlandse Strijdkrachten, in de terminologie van het Militair Gezag weleens vóórphase heet en dat de eerste fase in de Militaire Gezagsstijl — om het zo uit te drukken — pas begint bij het optreden van de militaire commissarissen, wanneer die ter plaatse komen.

85249. De **Voorzitter**: Als het Militair Gezag deze zaak nu geheel op eigen gelegenheid had kunnen regelen, zou het Militair Gezag dan met een andere regeling uit de bus zijn gekomen dan nu men bepaalde gedeelten van het verzet — volgens u zouden dat hoofdzakelijk de Binnenlandse Strijdkrachten zijn geweest — daarin heeft moeten kennen? Met andere woorden: hoe groot is de invloed van die kant hierop geweest?

A. Mijnheer de Voorzitter, ik ben er van overtuigd, dat het Militair Gezag het niet had kunnen stellen zonder de Binnenlandse Strijdkrachten. Dus ook geen regeling had kunnen maken, die tenminste aan redelijke eisen voldeed, zonder de Binnenlandse Strijdkrachten een plaats toe te kennen.

85250. De **Voorzitter**: Dat is natuurlijk juist, voor zover het de eerste fase betreft. Dat ligt wel voor de hand. Uit dit inzicht is ook de regeling van de Binnenlandse Strijdkrachten van 25 September 1944 geboren. Aangezien het Militair Gezag in het zo juist bevrijde gebied wel nominaal de bevoegdheid tot arrestatie had, maar niet het apparaat, is die regeling in het leven geroepen. Ik geloof, dat het verschil van inzicht veel meer tot uiting kwam bij de regeling van het na die allereerste fase te volgen tempo. Als u zegt: Ik ben er van overtuigd, dat het Militair Gezag het niet had kunnen stellen zonder de Binnenlandse Strijdkrachten, dan is daar, voor zover het de eerste fase, het eerste moment na de bevrijding, betreft, waarschijnlijk niet veel tegen te zeggen. Daarna komt de vraag: Wanneer kunnen de volgende fasen intreden? En dan krijgt men de strijd, dat is in het zuiden wel duidelijk gebleken. Van politiekant, met name van de kant van de procureur-generaal is gezegd: Zodra ik mijn maatregelen heb genomen met betrekking tot de zuivering van de politie, is de politie het aangewezen orgaan; de illegaliteit heeft daarentegen gezegd: Wij willen ook een woordje meespreken over de vraag, of de politie al dan niet is gezuiverd. Dat heeft tot grote moeilijkheden geleid. De vraag rijst, of men hier van weerskanten wel het nodige begrip heeft getoond om het zo snel mogelijk in goede banen te leiden.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Er zijn in zoverre maatregelen getroffen om die strijd te elimineren en te doen ophouden, door bij herhaling te confereren met de vertegenwoordigers uit de illegaliteit. Daaruit is geboren — ik meen de later gesneuvelde — Centrale Opsporingsraad en daaruit is eveneens de Centrale Adviescommissie geboren. Dat zijn resultaten van het overleg tussen de chef staf Militair Gezag en de illegaliteit.

85251. De **Voorzitter**: De vraag, die ik zoëven stelde, was deze: Zou de chef staf, wanneer die regelingen — ik laat buiten beschouwing die voor die eerste fase, onmiddellijk na de bevrijding — door hem geheel volgens zijn eigen inzicht hadden kunnen worden vastgesteld, die zelfde regelingen hebben gemaakt of zou hij regelingen hebben tot stand gebracht, die meer waren gericht op het snel inschakelen van de politie, als zijnde het regelmatige orgaan bij de arrestaties?

A. Ik geloof, dat hier de illegaliteit wel haar invloed heeft doen gelden.

De **Voorzitter**: Dat dacht ik ook.

A. U moet niet vergeten, wanneer de bevrijding er is, dan houdt het ondergronds werk op, het wordt bovengronds. Er is veel werk te verzetten. De geest, waarin men tijdens de bezettingsjaren heeft gewerkt, blijft bestaan, maar bloeit open. Plannen zijn gemaakt. Er is dadendrang. Daarom gaat men eisen stellen. Daar de chef staf toch ook was belast met de handhaving van de orde en rust in het bevrijde gebied, moest hij, dunkt mij, wel gehoor geven aan die stemmen, die naar voren kwamen. Ik kan niet zeggen, dat het een slaafs toegeven is geweest, allerm minst. Het was het gehoor geven aan de mensen, die tijdens de bezetting tenminste iets gedurfd hadden.

85252. De **Voorzitter**: Dus die regeling voor het nog te bevrijden gebied is naar uw oordeel wel mede beïnvloed door de wensen van de illegaliteit op dit gebied?

A. Ja.

85253. De **Voorzitter**: Nu komt de vraag: Hoe lang hebben, toen het noorden was bevrijd en de regeling met de vier fasen moest gaan werken, die fasen geduurd?

A. De chef staf zou verklaren wanneer de politie als zodanig, d.w.z. als georganiseerde eenheid, voldoende gezuiverd was om alles ter hand te nemen.

85254. De **Voorzitter**: D.w.z. de tweede fase trad in vanaf het in werking treden van de opsporingsdienst.

A. Ja. Wanneer de militaire commissaris ter plaatse was gekomen, Mijnheer de Voorzitter, dan was zijn eerste taak, of een van zijn voornaamste taken, het inrichten van een opsporingsdienst. Hij moest zorgen, dat hij daarvoor mensen assumeerde. Bij voorkeur moest hij dat doen uit mensen uit de illegaliteit. Verder mocht hij daarin individuele politiemensen opnemen, voor zover ze ook bij de verzetsgroepen waren ingedeeld en georganiseerd. De Provinciale Militaire Commissaris stelde de opsporingsdienst in. De districtscommissaris als zodanig had daartoe geen bevoegdheid.

85255. De **Voorzitter**: Op het moment, dat de opsporingsdienst was ingesteld, hield toch de bevoegdheid van de z.g. arrestatieploegen nog niet op?

A. U moet goed onderscheid maken tussen arresteren en in bewaring stellen. De taak van een opsporingsdienst was: opsporen, maar dat deden, wanneer het Militair Gezag pas ter plaatse was gekomen, ook wel de arrestatieploegen van de B.S. ten dienste van de opsporingsdienst, maar de inbewaringstelling geschiedde eigenlijk door de bureaumensen. Dat waren dus niet de mensen, die er op uit trokken, maar dat waren de bureaumensen. Die hadden ook de bevoegdheid om namens de militaire commissaris in bewaring te stellen.

85256. De **Voorzitter**: Dus in de fase B werkten de arrestatieploegen, voor zover het de aanhoudingen betrof, door? Alleen geschiedde de beoordeling, of de man, die aangehouden was, in bewaring zou worden gesteld, door de militaire commissaris?

A. Ja.

85257. De **Voorzitter**: In de eerste fase was, naar ik begrijp, de inbewaringstelling er nog niet?

A. Er was alleen maar aanhouding. Laat ik het zo zeggen: Degenen, die werden aangehouden, werden vastgehouden in de meest letterlijke zin, ten behoeve van de komende militaire commissaris.

85258. De **Voorzitter**: Dus met andere woorden: de periode van de aanhouding bleef doorlopen bij gebrek aan een instantie, die zou beoordelen of de aangehoudene in bewaring zou worden gesteld of niet?

A. Inderdaad, daar kwam het eigenlijk op neer. Daarom was ook bepaald, dat die periode zo kort mogelijk moest duren.

85259. De **Voorzitter**: Hoe lang is dit in feite geweest?

A. Die periode heeft inderdaad niet zo lang geduurd.

85260. De **Voorzitter**: Wat noemt u niet lang?

A. De militaire commissarissen waren vrij spoedig ter plaatse.

85261. De **Voorzitter**: Ja, maar dan moest de organisatie van de opsporingsdienst natuurlijk nog plaats vinden.

A. Ja. Dat vorderde wel enkele weken. Op de verschillende plaatsen varieerde het aantrekken van mensen uit de Binnenlandse Strijdkrachten om dan de diensten aan de opsporingsdiensten te bewijzen. De districts-militaire commissaris was bevoegd om ook anderen te kiezen, die een goed vaderlandse houding hadden gehad, hetzij als eenling, hetzij georganiseerd aan het verzet hadden deelgenomen of zich in ieder geval vaderlandslievend hadden gedragen.

85262. De **Voorzitter**: Kunnen we wel aannemen, dat het intreden van de tweede fase, waarin de opsporingsdiensten gingen werken, in het noorden, door elkaar genomen, wel twee à drie weken heeft geduurd?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik zou dit over het geheel genomen niet durven bevestigen. Ik ben te bang om dit zo maar te stellen. Er werd zoveel mogelijk spoed betracht om tot een werkende opsporingsdienst te komen. Mede om dit te bevorderen, had ik opdracht van generaal *Kruls* gekregen om, toen de kans groter werd de Achterhoek binnen te komen, met de geallieerden over de brug bij Rees te gaan. Dat heb ik ook gedaan o.m. met de toenmalige provinciale militaire commissaris *Blaauw* en met de heer van *Limburg Stirum*, welke laatste een echelon gereed hield — het was maar klein — om zo spoedig mogelijk op zijn standplaats te komen. Wanneer de districts-militaire commissarissen op hun standplaats waren, hadden Binnenlandse Strijdkrachten al een begin gemaakt met arresteren en het was de zaak om zo spoedig mogelijk een opsporingsdienst in te richten.

Om nu de vlugge werkers er onder te begrijpen, dat het twee weken duurde, durf ik niet aan.

85263. De **Voorzitter**: Dat ben ik met u eens. Dan moeten wij het van een andere kant benaderen. Is het misschien te benaderen met minimum- en maximumtermijnen? Wat is de kortste tijd geweest, waarin een militaire commissaris een opsporingsdienst gereed had en hoelang heeft het op zijn hoogst geduurd?

A. Het wordt gokken voor mij.

De **Voorzitter**: Wij moeten er toch een idee van hebben. Ik begrijp ook wel, dat u het niet in dagen kunt zeggen.

A. Dat kan ik ook niet. Misschien benader ik het wel even door mijn volgend exposé, b.v. de bevrijding van Enschede vond plaats en ik was er nagenoeg bij. De militaire commissaris van Enschede was ook ter plaatse. Die zelfde nacht hebben wij bij kaarslicht — naar ik mij herinner — met de illegaliteit vergaderd ter plaatse om die opsporingsdienst tot stand te brengen. Sneller kon het niet, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter**: Neen.

A. Daar hadden wij medewerking van de door de Duitsers ontzette commissaris van politie, de huidige hoofdcommissaris de heer van der *Wal*, die ook terstond zijn diensten kwam aanbieden en zijn functie hervatte. Hij werkte met het apparaat, dat hij kende en waardoor in Enschede b.v. een opsporingsdienst al heel gauw tot stand kwam. Als u mij nu vraagt: Geeft u ons een voorbeeld, waar de opsporingsdienst niet gauw tot stand kwam, dan kan ik u daar helaas niet op antwoorden. Een voorbeeld, waar ik de tegenstelling moet zoeken, waar het veertien dagen duurde. Ik weet alleen, dat het speciaal in Enschede heel vlug ging.

85264. De **Voorzitter**: Hoe is het in de provincies Noordholland, Zuidholland en Utrecht verlopen?

A. Uit persoonlijke wetenschap weet ik daar niets van. Bij de bevrijding van het oosten en het noorden ging het geleidelijk en kon ik de plaatsen, waar de districtscommissarissen zich vestigden, wel volgen. Niemand had voorzien, dat het westen ineens vrij zou worden.

85265. De **Voorzitter**: Kon u niet overzien, hoe het met het in werking treden van de opsporingsdiensten in deze drie provincies is gegaan?

A. Neen, dat was uitgesloten. U moet niet vergeten, dat ik inderdaad in dat opzicht die militaire commissarissen als hoofd van de Juridische Sectie had in te lichten. Dat was gebeurd door al die beschikkingen. Toen ik mijn opdracht van generaal *Kruls* kreeg, om naar den Haag te gaan op 7 Mei 1945 — als ik mij niet vergis —, kon er direct voor mij niets komen van persoonlijke contacten met die militaire commissarissen, aangezien die zelfde avond na het binnentrekken van de Irene-brigade al een langdurige bespreking plaats vond tussen de Vertrouwensmannen en generaal *Kruls* en een kleine staf. Daarbij was ik tegenwoordig. De volgende dag werd die bespreking voortgezet. U begrijpt, dat er toen algemeen bestuurswerk was. Die eerste fase was in het westen intussen al enkele dagen aan de gang. Dan kwam het werk voor de plaatselijk militaire commissaris. Deze

militaire commissarissen hadden hun instructies. Zij hadden al heel dikwijls als militaire commissaris in het zuiden dienst gedaan. Ze waren overgeplaatst: zodat zij dus ook hun ervaring op dat gebied wel hadden. Ik werd toen te veel opgeëist voor de besprekingen, die ik had met de Vertrouwensmannen en met — aangezien ik de Juridisch-Sectie had — de heer *Tenkink*, die in den Haag als waarnemend secretaris-generaal zat. Toen Apeldoorn werd bevrijd, had ik daar besprekingen met de heer *Hooymaas*, omdat de heer *Schriecke* weg was. Het civiele apparaat moest zo spoedig mogelijk werken en dat was ook de opdracht, die ik had.

85256. De **Voorzitter**: Hebt u over het in werking treden van de opsporingsdiensten in de drie laatst bevrijde provincies geen rapporten gekregen?

A. Ja, daar heb ik natuurlijk rapporten van gekregen.

85267. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat er wel gevallen zullen zijn geweest, waarin het enkele weken heeft geduurd, voordat de zaak draaide.

A. Dat neem ik zeker aan.

85268. De **Voorzitter**: Het ging dus niet overal als te Enschede?

A. Als het apparaat kant en klaar is, kan het gaan draaien. Als de incnsen echter nog moeten worden gezocht en er worden bezwaren tegen bepaalde mensen geopperd, dan was de militaire commissaris gehouden om dat eerst eens te onderzoeken.

De **Voorzitter**: Ja, dat begrijp ik.

A. Om enkele weken als gemiddelde te nemen, daartegen heb ik bezwaar.

85269. De **Voorzitter**: Er zijn dus stellig wel gevallen geweest, waarin het een paar weken heeft geduurd?

A. Ja, voordat de opsporingsdienst ten volle draaide.

85270. De **Voorzitter**: Dan krijgt men de derde fase, die zou intreden vanaf de dag met ingang van welke de chef staf Militair Gezag bepaald had, dat de politie in het rayon van ern opsporingsdienst voldoende gezuiverd was om haar volle medewerking aan de inbewaringstellings- en interneringsmaatregelen te verlenen. In die fase zou de politie in het algemeen als normaal hulpapparaat van het Militair Gezag optreden. Is die fase C er geweest?

A. Die verklaring is er nooit geweest.

85271. De **Voorzitter**: Hoe is dat dan gegaan? Wat is daarvoor in de plaats gekomen?

A. We hadden op een gegeven moment, toen het westen ook was bevrijd, de opsporingsdiensten van het Militair Gezag en de P.O.D.'s. Toen is men aan de zuivering van de politie begonnen. Dat is een tijdrovend werk en niet altijd een vertrouwenwekkend werk geweest. Dit bedoel ik niet als kritiek, maar ik zeg het alleen maar, omdat het ontzettend moeilijk was. In de herfst 1945 bereikte mij een uitnodiging voor een bespreking met de heer *Schermerhorn*; bij deze waren de heer *Kolfschoten* en prof. van der *Leeuw* en naar ik ineen nog één van de heren Ministers. Mij werd toen de vraag gesteld — men had in de Ministerraad besloten om zo spoedig mogelijk de hele affaire van politieke delinquenten onder het Militair Gezag uit te trekken en in handen van Justitie te stellen — of ik de opdracht van organisatie daarvan ter hand wilde nemen. Aldus warm de heren het er over eens geworden. Men vroeg mij, wat ik daar van dacht. Ik heb om drie dagen beraad gevraagd en ik mocht de vorm kiezen, waarin ik het gieten wilde. Die vrijheid had ik gevraagd. Ik heb de opdracht geaccepteerd, onder de voorwaarde, dat de vorm der organisatie zou zijn die van een directoraat-generaal, exempt van het Departement, doch rechtstreeks staande onder de Minister van Justitie. Dat heeft er toe geleid, dat er min of meer een schaduw-Departement tot stand moest komen.

Daarna zijn de onderhandelingen door mij — ik was toen nog wel sous-chef staf, doch geen hoofd Sectie II meer — met mr. *Kolfschoten* gevoerd. Vaststond, dat er ongetwijfeld een aantal onzuivere politiemensen niet gehandhaafd kon blijven. De politie zou moeten worden aangevuld en er was te kennen gegeven, dat voorkeur zou moeten worden gegeven aan degenen, die zich tijdens de bezetting verdienstelijk hadden gedragen en daartoe in staat waren. zij het dan

ook, dat zij nog een opleiding moesten genieten. Intussen was de gezuiverde politie voor een grote taak gesteld na de bevrijding van ons land. De Departementen gingen weer op volle toeren werken en voor de handhaving van vele nieuwe maatregelen werd de resterende politie grotendeels opgeëist. Ook al was een politiekorps ter plaatse gezuiverd of wanneer men zou kunnen zeggen, dat een hele provincie, wat de politie betreft, was gezuiverd en ten slotte op het hele grondgebied van het Rijk, dan was de gezuiverde politie niet in staat om de taak van het verhoren der politieke delinquenten — dat was inderdaad een extra-ordinaire taak — te volbrengen. U moet niet vergeten, dat er rond die tijd — November 1945 — ongeveer 106 000 politieke delinquenten gevangenzaten. De gezuiverde politie alléén kon niet aan, wat er toen te verwerken was. Daar vandaan is de verklaring van de C.S.M.G. nooit gekomen; ware zij wel gekomen, dan impliceerde dat, dat de P.O.D.'s als zodanig werden geliquideerd en dat de normale politie het moest doen. De normale politie was ook niet bereid om de mensen van de opsporingsdiensten, die uit de illegaliteit voortkwamen, te assumeren en een vaste aanstelling te geven. Het was eigenlijk een personeelskwestie. Dit alles is de reden geweest, dat die fase niet is afgekondigd en dat de verklaring van de chef staf er niet is geweest. Intussen werden door mij onderhandelingen met de Minister van Justitie gevoerd, waarbij naar voren kwam: Hoe moet de kwestie van de verhoren van de politieke delinquenten worden opgevangen? Wat moet er met de P.O.D.-mensen gebeuren? Wordt de politie daarmee aangevuld of niet? Dat heeft er toe geleid, dat er ambtenaren met een speciale bevoegdheid voor politieke delinquenten zijn gekomen. Deze materie werd geregeld in het Koninklijk besluit, dat ligt net op de grens van de bevoegdheid van uw commissie, Mijnheer de Voorzitter, het is nl. van 19 November.

Dat is het resultaat geweest van besprekingen met de heer Kolf-schoten over de vraag, hoe de politieke delinquenten snel te verhoren en of inlijving van bekwaame P.O.D.-mensen bij de georganiseerde politie kon worden bevorderd. De politie stond afwijzend tegenover inlijving; dit geldt in hoofdzaak de gemeentepolitie; het Rijkspolitiekorps was pas in opbouw. Men eiste allereerst ervaring als politiemans en daarvoor was natuurlijk de ervaring van enkele maanden P.O.D. tijd niet voldoende. Er was dus niet te komen tot een incorporatie van die mensen of van de P.O.D. bij de politie.

Daarvandaan, dat wij die P.R.A.'s hebben gekregen (Politieke Rechercheafdelingen), samengesteld uit gedetacheerde mensen van de politie, dus ervaren politierotten, en mensen van de P.O.D. De politie alleen kon de taak niet aan. Zelfs de detachering leverde moeilijkheden op, want herhaaldelijk is mij verzocht haar te beëindigen, maar ik kon de politiemensen niet missen. U weet, dat er van alle kanten op werd aangedrongen: Wanneer worden die onderzoeken doorgezet? Men kon wel „spoedig” zeggen, maar als men geen mensen had, hielp dat ook niet. Daarom, Mijnheer de Voorzitter, kom ik op uw vraag terug en ik hoop, dat u duidelijk is geworden, waarom er geen verklaring van de chef staf is gekomen, toen de fase was aangebroken, dat de politie voldoende of volkomen gezuiverd was. Wij hebben dus eigenlijk in de geest van de Binnenlandse Strijdkrachten twee fasen gehad en ook in de zin van het Militair Gezag. Die voorfase noemt men bij de Binnenlandse Strijdkrachten de eerste fase. Daarin zijn steeds de Binnenlandse Strijdkrachten alleen opgetreden en uitsluitend met individuele politiemensen, die in hun groepen zaten; in de tweede fase de opsporingsdiensten van de militaire commissarissen, met behulp van de Binnenlandse Strijdkrachten.

85272. De **Voorzitter**: Hoelang zijn nu de aanhoudingen nog door de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten geschied?

A. Tot de opsporingsdiensten ter plaatse in het leven waren geroepen.

85273. De **Voorzitter**: Toen mochten de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten nog aanhoudingen verrichten.

A. Ja, maar geassumeerd bij de opsporingsdienst.

85274. De **Voorzitter**: In de „Algemene Instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten”, waarin de regeling in extenso is opgenomen, staat het volgende: In fase B. kan de opsporingsdienst de aanhouding van personen, die onder de Algemene Lastgeving vallen, ook opdragen aan de door hem voor medewerking aan de arrestaties geschikt bevonden politieambtenaren. In fase B. worden de aanhoudingen derhalve verricht door: 1°. de arrestatieploegen der Binnenlandse Strijdkrachten; 2°. de door de opsporingsdienst

aangewezen loyale politieambtenaren, die geen deel uitmaken van de arrestatieploegen der Binnenlandse Strijdkrachten. In fase B., welke heeft bestaan tot 19 November 1945, konden de aanhoudingen ook worden verricht door de arrestatieploegen. Tot hoelang heeft dat geduurd?

A. Heel veel heeft in dezen afgehangen van de militaire commissarissen ter plaatse, die de arrestatieploegen in hun hand moesten krijgen.

85275. De **Voorzitter**: Bedoelt u, dat men daar de geschikte mensen uithaalde en die overhevelde naar de opsporingsdienst?

A. Ja.

85276. De **Voorzitter**: Is het mogelijk, dat in bepaalde plaatsen in het land de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten tot 19 November 1945 daadwerkelijk bij de aanhoudingen zijn opgetreden?

A. Neen, dat geloof ik niet. Dat acht ik uitgesloten.

85277. De **Voorzitter**: Kunt u zeggen, wanneer dat ongeveer afgelopen zal zijn geweest?

A. Ja, wanneer de opsporingsdienst van de militaire commissaris gesettled was; ik geloof, dat de arrestatieploegen daarna niet meer zelfstandig hebben gewerkt, maar, geassumeerd als hulp troepen, wel voor de militaire commissaris hebben gewerkt, doch onder diens auspiciën. Daar had hij zijn opsporingsdienst voor.

Ik ben er van overtuigd, Mijnheer de Voorzitter, dat het niet is gebeurd. Ik heb het ook nooit gehoord, dat er nog arrestatieploegen hebben gewerkt. Misschien, dat die arrestatieploegen, geassumeerd door de militaire commissaris, zich nog steeds arrestatieploegen hebben genoemd. Was er een opsporingsdienst, die werkte, dan deed de militaire commissaris dat en dan deden dat niet meer de Binnenlandse Strijdkrachten.

85278. De **Voorzitter**: Met dat al is het dus wel zo geweest, dat in de periode tot 19 November 1945 het deskundig element, dat zich met de aanhoudingen en inbewaringstellingen bezighield, niet groot was. In de arrestatieploegen was vanzelf het deskundig element zeer gering.

A. Behalve enkele politiemensen. Om iemand aan te houden, is niet zo'n bijster grote deskundigheid vereist.

85279. De **Voorzitter**: Dat behoort echter wel aanwezig te zijn bij degene, die iemand uitstuurt om aanhoudingen te verrichten. Dat gebeurde bij de arrestatieploegen ook door personen van de arrestatieploegen zelf.

A. Ja, dat was het allereerste begin.

Verder was er bij alle militaire commissarissen een zogenaamde adviescommissie. Ik meen mij ook te herinneren, dat door de chef staf een oekase is uitgevaardigd, waarin een uitleg werd gegeven door de chef staf ten behoeve van de militaire commissarissen van de algemene lastgeving. Ik zou haast zeggen, dat het een authentieke interpretatie van de Algemene Lastgeving was. Daarin stond omschreven, dat men in gevallen van bijvoorbeeld hulpverlening aan de vijand, de economische collaborateurs, niet maar zo voetstoots moest ingrijpen, omdat dat heel ingewikkelde zaken waren. Op grond van de lastgeving en haar interpretatie gaven de militaire commissaris en zijn eersttoegevoegde officier aan de opsporingsdiensten leiding om te doen of te laten.

85280. De **Voorzitter**: Bij al dit werk zijn echter ervaring en deskundigheid een belangrijke zaak. De mensen, die er bij betrokken waren, kunnen het allemaal goed hebben bedoeld, maar ervaring en deskundigheid hadden ze niet. Hoe sterk was het deskundig element in het algemeen bij die P.O.D.'s?

A. De gedetacheerde politiemensen — en dat waren er gelukkig nogal wat — vormden een stevig contingent van deskundigen. Als directur-generaal heb ik bij herhaling moeilijkheden gehad met hoofdcommissarissen en commissarissen van politie, die de mensen terug wilden hebben. Ook de gewestelijk commandanten van de Rijkspolitie vroegen bij herhaling de mensen terug, maar ik kon ze niet missen. Ik stond ze niet af. Er was hier een collisie van belangen.

85281. De **Voorzitter**: Hoeveel percent deskundigheid zou er, als men dat in procenten zou moeten uitdrukken, in een P.O.D. van een zekere omvang hebben gezeten?

A. Dan moet u het tijdsverloop ook zien. Direct na de bevrijding was het aantal deskundigen gering, omdat men toen alleen diegenen mocht opnemen, die notoir iilegaal waren of zich hadden aangesloten bij een verzetsgroep. Toen de militaire commissaris had achterhaald of politiemensen betrouwbaar waren, werden die ingelijfd. Dus het aantal, dat werkzaam was in de P.O.D., steeg. Dat is plaatselijk natuurlijk verschillend geweest. Ik heb er in Amsterdam bij voorbeeld honderden gehad.

85282. De **Voorzitter**: Politie-ambtenaren?

A. Ja.

85283. De **Voorzitter**: Op welk percentage kwam u daarbij?

A. Laat ik het zo zeggen, dat zij de meerderheid vormden in het opsporingsorgaan.

85284. De **Voorzitter**: Die gevallen zijn er dus geweest?

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter! Ook in die plaatsen, waar de politie, bij voorbeeld in Breda, het werk van de politieke opsporingsdienst al betrekkelijk gauw overnam. Aan het hoofd daarvan stond een inspecteur van politie. Er waren maar hoogst enkele illegalen, die daar bleven assisteren, omdat die de kaart uit de bezetting beter kenden.

Er zijn echter ook plaatsen geweest, waar het moeilijk was om over de politiemensen te beschikken, ten eerste, omdat de politieautoriteiten hen niet wilden en konden afstaan, en ten tweede, omdat ze er ook niet waren.

85285. De **Voorzitter**: Men moet bovendien bedenken, dat ook een percentage van boven de 50 — een getal, dat u zoëven noemde — in een dergelijk apparaat een onderbezetting betekent, want het ging toch niet alleen om de inbewaringstelling, maar het ging ook om een redelijk spoedig onderzoek van de zaak. Dat was zelfs van zeer groot belang, want de inbewaringstelling moest natuurlijk op zeer summere gegevens gebeuren en het zou daarom vooral onder die omstandigheden van het allergrootste belang geweest zijn, indien men zo snel mogelijk die summere gegevens nader had kunnen toetsen.

A. Nu was b.v. voor de inbewaringstelling het lidmaatschap van de N.S.B. voldoende. U moet niet vergeten, dat in de meeste plaatsen bekend was, wie N.S.B.-ers waren geweest. Dan was de inbewaringstelling gegrond en gedekt door de wet. Eerst moest er natuurlijk een grond zijn voor inbewaringstelling; daarna moest worden uitgezocht, wat de mensen op hun kerfstok hadden.

De weg van de minste weerstand, de gemakkelijkste weg, werd in zoverre bewandeld. De ledenlijsten van de N.S.B. werden zo spoedig mogelijk bemachtigd,

85286. De **Voorzitter**: U hebt zoëven met betrekking tot die eerste periode gezegd, dat het zonder inschakeling van de illegaliteit niet zou zijn gegaan. Dat lijkt op het eerste gezicht aannemelijk voor de eerste periode, de voorfase in de regeling van het Militair Gezag. Ik denk echter, dat, wanneer het mogelijk was geweest om na die eerste fase van enkele dagen door op de knop te drukken over te schakelen op een behoorlijk gezuiverd en behoorlijk deskundig politieapparaat, iedereen zou hebben gezegd: „Dat is de oplossing“. Ik geloof, dat daarover geen discussie zou zijn. Men zegt echter: Dat was niet mogelijk. Gisteren hebben wij hier gehoord prof. *Ganshof van der Meersch*, die in België met deze aangelegenheden was belast en na de bevrijding aldaar is opgetreden als Hoge Commissaris voor 's Rijks veiligheid. Deze heeft dat, volgens zijn verklaring, in België met politie wel bereikt. Dan rijst de vraag: Waarom kon dat nu in België wel en hier niet? Prof. *Ganshof van der Meersch* heeft er nog op gewezen, dat hij in België het probleem met de politie meester is geworden, terwijl men in Frankrijk de omgekeerde kant is uitgegaan en praktisch de zaak geheel in handen van de illegaliteit heeft gelaten.

A. Met de nodige executiën op hetzelfde ogenblik.

85287. De **Voorzitter**: België grenst aan Frankrijk en ondergaat meer de indruk van de opvattingen en de regelingen in Frankrijk dan wij. Desondanks heeft het in deze een andere weg bewandeld. Welke omstandigheden hebben er nu toe geleid, dat men hier te lande

een methode heeft gevolgd, die geheel afwijkt van de Belgische en meer gaat in de richting van de Franse?

A. Ik weet het niet, maar het komt mij voor, dat ten deze een belangrijk element is geweest, dat België geen civiel Duits bestuur gehad heeft, en wij wel.

De **Voorzitter**: Inderdaad.

A. België had de ervaring van 1914—1918. Wij hadden deze ervaring niet. Omdat wij een civiel Duits bestuur gehad hebben, heeft de politie ook via dat civiele bestuur heel vaak een taak te vervullen gekregen, die, ook al waren de politiemensen persoonlijk goed ingesteld, het vertrouwen bij het publiek deed missen. Er hebben zich moeilijkheden voorgedaan, doordat bij de politie mensen waren gehandhaafd, die Jodentransporten hadden verricht. Deze mensen werden er na de bevrijding op uit gestuurd om N.S.B.-ers of andere politieke delinquenten te arresteren. Dat aanvaardde men niet. Men beoordeelde dat soms verkeerd. Men had moeten beoordelen: Kon die man zich op dat ogenblik aan dat Jodentransport onttrekken of niet? Ontstond er een groter kwaad, wanneer hij zich onttrok dan wanneer hij zich niet onttrok? Kon hij bij dat transport b.v. mensen de gelegenheid geven te ontvluchten of niet? Aldus vroeg het publiek echter niet, dat oordeelt alleen en zegt: Hij heeft Jodentransporten verricht en nu haalt hij N.S.B.-ers op. Herhaaldelijk hebben zich die moeilijkheden voorgedaan. Dat speelde zich vooral op het platteland af, waar men de politiemensen beter kende. Ik vraag mij af, of het niet mogelijk is geweest, dat het feit, dat wij hier een civiel Duits bestuur hebben gehad met NSB.-burgemeesters, die hun invloed deden gelden, op het platteland vooral, maar toch ook in de grotere gemeenten, een huivering heeft doen ontstaan om te doen, wat België blijkbaar heeft gedaan, omdat men dingen had gezien, die niet direct op een verkeerde persoonlijke instelling wezen, maar de schijn wekten, dat ze meededen, hoewel zeker niet met instemming.

85288. De **Voorzitter**: Dan wilde ik u nog het volgende vragen. U weet, dat in Februari 1945 de heer *Einthovrn* door de linies is gegaan.

A. Dat is mij bekend, Mijnheer de Voorzitter!

85289. De **Voorzitter**: Hij is naar het Militair Gezag in Brussel gegaan en vervolgens is hij naar Engeland gegaan. De heer *Eindhoven* is teruggekomen met bepaalde opdrachten op het gebied van de handhaving van orde en rust op het ogenblik van de overgang van de bezetting naar de bevrijding.

A. Dat is mij niet bekend. Ik weet, dat de heer *Eindhoven* in Brussel is geweest, en ik weet, dat hij is teruggegaan. De inhoud van zijn opdrachten ken ik niet. Ik heb ze ook nooit gekend. Dus dat is niet een kwestie van geheugen, maar van niet weten.

85290. De **Voorzitter**: Hoe is dat mogelijk? U was op dat moment toch hoofd van sectie II? U had toch met deze zaken te maken?

A. Als ik juist ben, heeft de chef staf dit met de heer *Eindhoven* behandeld en met het stafbureau; ik ben er in ieder geval buiten gebleven.

85291. De **Voorzitter**: Dat is merkwaardig. U weet dus ook niet, van wie het verzoek is uitgegaan om de heer *Eindhoven* te laten overkomen?

A. Neen, dat is mij onbekend. Ik weet het ook niet van horen zeggen.

85292. De **Voorzitter**: De heer *Eindhoven* heeft na zijn terugkeer in feite in samenwerking met de heer *Tenkink* maatregelen voor de aanwijzing van personen, die op het moment van de bevrijding in politiefuncties zouden optreden, getroffen. Was dat een materie, die niet uw sectie aanging?

A. Dat was de materie van sectie III, Mijnheer de Voorzitter!

85293. De **Voorzitter**: Het aanstellen van functionarissen, enz.?

A. Ja. Sectie I behandelde Binnenlandse Zaken, van *Linthorst Homan*, sectie II, Juridische Zaken, onder mij, sectie III oorspronkelijk onder *Derksema*, later onder van *Mourik Broekman*.

85294. De **Voorzitter**: Correspondeerden sectie II en sectie III samen met het Departement van Justitie?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

Sectie II behandelde de Juridische Zaken, waaronder de politie in haar justitieele taak (voorkoinen en opsporen van strafbare feiten).

Sectie III was gesplitst in een deel security-werk en een deel beheer en organisatie van de politie.

85295. De **Voorzitter**: Hield sectie II zich nu bezig met al de andere zaken, die onder het Departement van Justitie ressorteerden?

Werd, als het Militair Gezag b.v. te maken kreeg met een kwestie van de rechterlijke macht, deze behandeld door sectie II?

A. Dat werd door sectie II behandeld.

Een juridische kwestie kon ook rijzen met de geallieerden, Het doet hier wel niet ter zake, maar een voorbeeld moge het u duidelijk maken. De geallieerden beschouwden b.v. als oorlogsbuit levensmiddelen, die in Oss in conservenfabrieken waren opgeslagen; wel is waar waren die goederen voor de Duitsers gefabriceerd, maar niet geleverd. Zulks deden de geallieerden ook ten opzichte van een depot van tekeningen en goederen van Philips. Philips had deze goederen onder laten duiken. De geallieerden hebben deze als oorlogsbuit willen beschouwen. Dan lag het op mijn weg als hoofd van de juridische sectie om met de geallieerden te onderhandelen. Zij, die het begrip „oorlogsbuit" in de ruimste zin voorstonden, hebben na verdediging van het Nederlandse standpunt in Londen, inhoudende, dat ten opzichte van ons als bevriende natie, uitsluitend war-material als oorlogsbuit kon gelden, ongelijk gekregen. Ook heb ik b.v. een conferentie gehad met een vertegenwoordiger van de Nederlandse binnenscheepvaart te Antwerpen. Op een gegeven ogenblik hadden de geallieerden Nederlandse binnenschepen, die in België lagen, en dat waren er nogal wat, in beslag genomen en als oorlogsbuit willen verklaren. Dat waren alle juridische kwesties, die bij sectie II in behandeling kwamen.

85796. De **Voorzitter**: Aangezien de heer *Eindhoven* zich dus bezighield met het aanstellen van commissarissen van politie en omdat dit aspect van de politie ressorteerde onder sectie III, vindt u dus, dat er geen reden was, waarom bij de behandeling van deze zaken sectie II had moeten zijn ingeschakeld? Als een van de secties van deze opdracht van de heer *Eindhoven* geweten moet hebben, dan moet het op die grond sectie III zijn geweest en niet sectie II?

A. Ja. Vooral, omdat onder sectie III ook de security hoorde. Daar ben ik buiten gebleven.

85297. De **Voorzitter**: Dan ben ik, voor deze keer althans, aan het einde gekomen van hetgeen ik u te vragen had. Hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Neen. Ik heb getelefoneerd met een van de heren secretarissen van uw cominissie, die mij heeft gezegd, dat er altijd nog gelegenheid bestond om de verklaring te herlezen en desnoods aan te vullen. Of heb ik dat verkeerd begrepen?

De **Voorzitter**: U krijgt uw stenogram toegezonden en dat kunt u corrigeren op taal en stijl. Indien u er materieel iets aan wilt toevoegen of veranderen, kunt u er eventueel een nota bij overleggen.

Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, es sluit het verhoor.

B. I. A. A. TER VEER.

DONKER, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 22 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Ir. NICOLAAS ANTHONY JOHANNES VOORHOEVE,
oud 55 jaar, wonende te Eindhoven, ingenieur.

Hij legt de eed af als getuige.

85324. De **Voorzitter**: U is, indien ik mij niet vergis, voorzitter geweest van de Gemeenschap Oud-illegale Werkers Nederland.

A. Inderdaad.

85335. De **Voorzitter**: Wanneer bent u dat geworden?

A. Tamelijk snel na de bevrijding. Ik kan het niet precies zeggen.

85326. De **Voorzitter**: October/November 1944 ongeveer?

A. Ja.

85327. De **Voorzitter**: Heeft die organisatie eerst niet de naam Gemeenschap Nederland gedragen?

A. Ja. Later is het geworden Gemeenschap Oud-illegale Werkers Nederland.

85328. De **Voorzitter**: U weet natuurlijk, dat er in het bevrijde zuiden grote moeilijkheden zijn geweest met het arrestatieprobleem. Daarbij waren vele partijen betrokken: het Militair Gezag, de Binnenlandse Strijdkrachten, de illegaliteit in het algemeen, de procureur-generaal en de Minister van Justitie. Eén van die moeilijkheden was, dat op 25 September 1944 was vastgesteld een arrestatieregeling van de B.S., die eigenlijk liep naast de algeine lastgeving van de chef staf van het Militair Gezag. Toen is daar later bijgekomen, dat de procureur-generaal met klem het standpunt verdedigde, dat de arrestaties in handen van de politie moesten zijn, zij het dan onder het Militair Gezag, omdat dit instituut krachtens het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg nu eenmaal de bevoegdheden op dit punt had. Toen is omstreeks 14 December 1944 in een bespreking tussen generaal *Kruls*, de procureur-generaal en de heer *Deelen* in principe overeenstemming bereikt over nieuwe richtlijnen.

Intussen is er in Februari 1945 weer een andere regeling gekomen. Dat had verschillende oorzaken. Na die overeenstemming zijn er weer moeilijkheden gerezen, blijkbaar enerzijds met de procureur-generaal, die een circulaire had doen uitgaan, waarvan hij zeide, dat zij binnen het kader van de bereikte overeenstemming viel en waarvan anderen zeiden, dat dit niet het geval was, en anderzijds met de illegaliteit, die kennelijk het tot stand gekomen akkoord niet in alle opzichten bevredigend vond. Bent u bij de moeilijkheden, die er in die periode zijn geweest, betrokken geweest en kunt u daarvan iets vertellen?

A. Op uw vraag, of ik er bij betrokken ben geweest, kan ik bevestigend antwoorden. Ik acht het echter niet mogelijk, u daarvan op het ogenblik iets te zeggen op zodanige wijze, dat het voor mij verantwoord en voor u van belang is. Ik heb de griffie telefonisch doen weten, dat ik eergisteren pas uw oproep heb gekregen. Mijn heeft alle tijd van voorbereiding ontbroken. Bovendien beschik ik op het ogenblik niet over de stukken. Die heb ik niet meer. Deze bevinden zich in den Bosch op het bureau van de G.O.I.W.N. Men was daar juist aan het verhuizen en het was onmogelijk die stukken te bereiken. Die kwestie is zo ingewikkeld, dat ik mij haar niet goed

meer kan herinneren. Ik heb wel enige tijd nodig om mij in te werken. Er is sindsdien zoveel gebeurd, dat ik het niet goed mogelijk en ook niet verantwoord acht daarvan op het ogenblik iets te zeggen.

85329. De **Voorzitter**: U kunt toch wel aangeven, over welke punten de tegenstelling in het algemeen liep?

A. Ik herinner mij heel goed, dat wij moeilijkheden hebben gehad met de heren *van Heuven Goedhart* en *Speyart van Woerden*, dat daarover overleg is gepleegd en dat daarover vergaderingen zijn gehouden, maar ik sta er werkelijk te ver van af op dit ogenblik om daar goede inlichtingen over te geven.

85330. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Zijn er wel stukken over?

A. Ja.

85331. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Verslagen van de bewuste vergaderingen en zo?

A. Ik neem aan, dat die stukken er nog zijn. Er zijn vele vergaderingen over gehouden en daarvan zijn natuurlijk notulen gemaakt. Er zijn ook publicaties geweest, zoals u waarschijnlijk wel bekend is. Maar het is een zeer ingewikkelde zaak, die toen al moeilijk was te overzien en dit zeker is na zoveel jaar.

85332. De heer **Stokvis**: Maar de kernvraag is betrekkelijk eenvoudig.

A. Als u mij die voorlegt.....

De heer **Stokvis**: Die heeft de voorzitter al omschreven

85333. De **Voorzitter**: De kernvraag ging, dunkt mij, om de arrestatiebevoegdheid van de politie, waarvan van de kant van de procureur-generaal werd gezegd, dat zij die taak zo spoedig mogelijk, met uitsluiting van ieder ander, moest uitvoeren, terwijl van de kant van de illegaliteit werd gezegd: dat kan niet, want de politie moet eist gezuiverd zijn. Over de vraag, of in concreto in bepaalde plaatsen de politie gezuiverd was, verschilden de meningen zeer sterk. Zo was het toch?

A. Ja.

85334. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat er verschil van mening was over concrete gevallen: dat de een zegt: „Ik meen, dat deze politiefchef gehandhaafd kan blijven”, en de ander zegt: „Ik meen van niet”. Maar wat ons bijzonder heeft getroffen, is de vraag: waarom is men hierover niet tot overeenstemming kunnen komen? Want het moet toch mogelijk zijn, dat, wanneer men als verstandige mannen bij elkaar gaat zitten, men in betrekkelijk korte tijd over zulke kwesties tot overeenstemming komt.

Waar lag het aan, dat dit niet gebeurd is?

A. Ik kan er dit over zeggen, wat ik mij er van herinner, dat er sprake is geweest van verschillende stadia: stadium I, stadium II en stadium III, maar ik zou op dit moment werkelijk niet meer nauwkeurig de stadia kunnen aangeven van de overgang van het ene naar het andere stadium en de afspraken, die er over zijn gemaakt. Ik kan mij herinneren, dat wij zeer ontevreden waren over de zuivering van de politie en dat het vroegtijdig overdragen van de bevoegdheden aan de normale politie door ons ongewenst werd geacht. Maar waarom wij toen niet tot overeenstemming zijn gekomen, zou ik werkelijk op dit ogenblik niet kunnen zeggen.

85335. De **Voorzitter**: Heeft er weleens een bespreking over deze vraag met de procureur-generaal plaats gevonden? En, zo ja, hoe is die bespreking verlopen?

A. Ik herinner mij één bespreking met de heer *Speyart van Woerden*, waar ik persoonlijk bij ben geweest, maar ik weet op dit moment

werkelijk niet meer, waar het toen precies over ging. Wij hebben zoveel besprekingen gehad. Wij zijn een keer op zijn bureau geweest; dat herinner ik mij.

85336. Jonkvrouw **Wttewaail van Stoetwegen**: Is het een prettige of een vervelende vergadering geweest? Misschien herinnert u zich dat nog?

A. Als ik mij goed herinner (ik moet er direct bij zeggen: ik kan u werkelijk niet zeggen, over welk onderwerp het liep), geloof ik niet, dat het een vervelende vergadering was, maar wel een vergadering, waarin het meningsverschil duidelijk naar voren is gekomen.

85337. Jonkvrouw **Wttewaail van Stoetwegen**: Het zal toch wel over de arrestatiebevoegdheid gegaan zijn?

A. Ik weet het niet.

85338. De heer **Koersen**: Was in het arrestatieprobleem het hoofdbezwaar, dat de politie niet gezuiverd was, of zei men: hier is in de eerste plaats een taak voor de illegaliteit, eventueel gesteund door de politie? Ik kan mij nl. ook voorstellen, dat de ene partij gezegd heeft: „de arrestaties zijn de taak van de politie, eventueel geholpen door de illegaliteit“, en de andere partij: „neen, dat is de taak van de illegaliteit, eventueel bijgestaan door de politie“.

A. Als ik mij wel herinner, was de zaak zó, dat de niet gezuiverd zijnde politie inderdaad een belangrijk element geweest is in de overwegingen en dat men mede daarom die vroegtijdige overdracht ongewenst achtte, maar ik kan mij heel goed voorstellen, dat er ook nog andere overwegingen bij geweest zijn.

85339. De heer **Stokvis**: Begrijp ik het goed, dat u zelf maar één onderhoud hebt gehad met de procureur-generaal?

A. Voor zover ik mij herinner wel.

85340. De **Voorzitter**: Maar is er niet in de tweede helft van December 1944 een vergadering geweest over deze kwestie, waar ook generaal *Kruls* bij was?

A. Waar zou dat geweest zijn?

De **Voorzitter**: Ik denk te Eindhoven. Daarvan heeft de heer *Ter Veer* ons gisteren mededeling gedaan.

A. Dat is mogelijk; daar ben ik persoonlijk niet bij geweest.

85341. Jonkvrouw **Wttewaail van Stoetwegen**: U weet niet wie er van de illegaliteit bij geweest is?

A. Dat zou ik niet durven zeggen; ik kan er wel vermoedens over uitspreken.

85342. De **Voorzitter**: Wie was uw plaatsvervanger in de organisatie?

A. De voorzitter van de G.O.I.W.N. was niet uitgenodigd. Ik meen, dat generaal *Kruls* zelf uitnodigingen heeft gestuurd.

85343. De **Voorzitter**: Aan individuele personen?

A. Aan prominente figuren uit de illegaliteit, maar ik weet niet zeker meer, of die vergadering, die ik nu in mijn herinnering heb, in Eindhoven heeft plaats gehad en of die over arrestaties ging. Ik denk het wel; ik geloof het wel. Ik zou gaarne een meer positieve uitspraak doen, maar ik kan het niet.

85344. De **Voorzitter**: Zou u de stukken, die op het arrestatievraagstuk betrekking hebben, binnen betrekkelijk korte tijd kunnen produceren?

A. Ik neem aan, dat daarvan nog wel wat aanwezig is.

85345. De **Voorzitter**: Zou dat binnen betrekkelijk korte tijd mogelijk zijn?

A. Ik denk het wel.

85346. De **Voorzitter**: Het blijft altijd nog een vaag punt — hoe wel er veel over is gezegd —, hoe nu geconcretiseerd het standpunt van de illegaliteit is geweest en hoe zich dat standpunt in de loop der maanden heeft ontwikkeld. Dat is nog niet helemaal helder.

A. Als u mij even tijd geeft, geloof ik wel, dat u aan een goed adres bent en dat ik, voor zover dat van mijn kant mogelijk is, de zaak duidelijk kan uiteenzetten.

85347. De **Voorzitter**: Wij zitten echter met de moeilijkheid, dat wij er zeer na aan toe zijn om het verslag over deze kwestie te publiceren. Daarom speelt de tijd een grote rol. Een lang oponthoud heeft ten gevolge, dat de publicatie moet worden uitgesteld, met alle narigheid, die daaraan vastzit.

A. Ik wil u gaarne van dienst zijn, voor zover mij dat mogelijk is. Is het niet mogelijk, dat u datgene, wat u wilt weten, eventueel in schriftelijke vragen aan mij voorlegt?

85348. De **Voorzitter**: Dat is niet onze gebruikelijke werkmethode. Het beste zou zijn, dat u, als u bepaalde stukken vindt, ons die doet toekomen.

A. Ik wil dit gaarne nagaan.

85349. De heer **Stokvis**: Ik wilde graag aan de getuige vragen, of hem iets bekend is van het geforceerde vertrek van de heer *Speynrt van Woerden* naar Engeland.

A. Ik herinner mij daarvan wel iets.

85350. De **Voorzitter**: Weet u, wat de aanleiding tot dit vertrek is geweest?

A. Ik weet het nu niet meer; ik heb het wel geweten.

85351. De heer **Stokvis**: Vergeet u zulke dingen? Het was toch nogal in het oog springend; het was een merkwaardige gebeurtenis.

A. Als u wist, wat er allemaal gebeurd is, zou u dat van mij kunnen begrijpen.

85352. De heer **Stokvis**: Als een procureur-generaal op grond van bedreigingen naar Engeland vertrekt om zijn leven in veiligheid te stellen, is dat nogal iets opvallends.

A. Bedreigingen?

85353. Jonkvrouw **Wttewaail van Stoetwegen**: Heeft u niet gehoord, dat de heer *Speyart van Woerden* gekidnapt zou worden en dat hij daarom naar Engeland moest komen?

A. Dat kan ik mij niet herinneren.

85354. Jonkvrouw **Wttewaail van Stoetwegen**: Het is door de heer *Kruls* kidnappen gedoopt. Er was een briefje onderschept (dat zegt men ons), dat hij zou worden uitgeschakeld, als hij niet een andere koers insloeg.

A. Het is mogelijk, dat het gebeurd is, maar het is mij niet bekend.

85355. De heer **Stokvis**: Dacht u, dat hij voor zijn genoegen naar Engeland was gegaan, of om uit te rusten?

A. Dat geloof ik niet.

85356. De **Voorzitter**: Wist u wel, dat er iets gaande was bij het vertrek van de procureur-generaal einde Januari 1945?

A. Dat geloof ik wel.

85357. De **Voorzitter**: Wat voor indruk had u er van? Dat het een gedwongen vertrek was?

A. Dat hem zekere wenken waren gegeven.

85358. De **Voorzitter**: Van hogerhand?

A. Ik meen van wel. Als u dat van mij wilt weten, moet ik er eerst even over nadenken.

85359. De **Voorzitter**: Hoort u datgene, wat u nu wordt gezegd, namelijk dat er een bedreiging is geweest, voor het eerst?

A. Ja, naar mijn weten wel.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons heeft verstrekt, en sluit het verhoor.

N. A. J. VOORHOEVE.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN VRIJDAG 22 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Jhr. Mr. WILLEM JAN THEODORE SERRARIS,

oud 38 jaar, wonende te Leidschendam,
ambtenaar aan het Departement van Binnenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

85360. De **Voorzitter**: Wij hebben vernomen, dat u in het na-jaar van 1944 betrokken bent geweest bij het arrestatieprobleem, in het bijzonder in den Bosch. Is dat inderdaad het geval?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

85361. De **Voorzitter**: Wat was daar eigenlijk uw functie?

A. Ik ben in verband met de tijd tussen mijn oproeping en mijn verschijning voor uw commissie slecht gedocumenteerd, maar het is als volgt gegaan. Vlak vóór de bevrijding was het de bedoeling, dat de O.D. de eigenlijke gang van zaken zou regelen; na de bevrijding van den Bosch kwam daarvoor het Militair Gezag. Dat was voor velen een verrassing; sommigen wisten het uit Eindhoven, dat al eerder bevrijd was. Mijn functie is pas geformeerd nadat den Bosch gedeeltelijk was bevrijd -- den Bosch is, zoals u weet, in twee fasen bevrijd -- toen is naar voren gekomen, dat de O.D. van de kaart was, dat het Militair Gezag de zaak in handen zou nemen en dat de arrestatiebevoegdheid zou liggen bij de binnenlandse strijdkrachten, die onder Prins *Bernhard* stonden. Toen ben ik automatisch, als lid van de B.S., geworden het hoofd van de afdeling, die belast was -- en uitsluitend alleen bevoegd -- met de arrestatie van N.S.B.-ers en dat soort van mensen.

85362. De **Voorzitter**: Hoe ver strekte uw ressort zich uit?

A. Dat viel samen met het gewest van de Militaire Commissaris van den Bosch.

85363. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. Er was een Provinciale Militaire Commissaris, de heer de *van der Schueren*. De Militaire Commissaris van het gewest den Bosch was de heer *Thomas*.

85364. De **Voorzitter**: Hoe lang hebt u die functie bekleed?

A. Tot 1 Januari 1946.

85365. De **Voorzitter**: Geruime tijd dus.

A. Ja.

85366. De **Voorzitter**: Ons is gebleken, dat er over de arrestatiekwestie in het bevrijde Zuiden heel veel te doen is geweest en dat er heel wat moeilijkheden zijn geweest, naar verschillende kanten. Er waren moeilijkheden tussen de illegaliteit en de procureur-generaal. Er waren ook moeilijkheden tussen de illegaliteit en de chef staf van het Militair Gezag. Naar verschillende kanten lag het nogal lastig. Nu is ons hier herhaalde malen verzekerd, dat het conflict, dat er was tussen de illegaliteit en de procureur-generaal, met name in den Bosch, nogal sterk naar voren is gekomen, sterker dan in andere plaatsen.

A. In Breda is het ook wel erg naar voren gekomen. Ik mag daarover misschien straks nog iets zeggen. De brandpunten waren Breda en den Bosch, Eindhoven ook enigszins. De verwijdering van de procureur-generaal heeft haar oorzaak gevonden in conflicten, die er lagen in Breda en den Bosch, voornamelijk den Bosch.

85367. De **Voorzitter**: Misschien kunt u in het kort mededelen, hoe het conflict is ontstaan en waarom het ging?

A. Ik moet beginnen met een persoonlijk element in mijn antwoord te leggen. De verhouding tussen de procureur-generaal in den Bosch en mij was al geruime tijd -- vóór de oorlog reeds -- buitengewoon slecht.

85368. De **Voorzitter**: Wat was uw functie in de burgermaatschappij?

A. Vóór 1940 ben ik in het openbaar ministerie geweest. Net jaar vóór de oorlog was ik in den Haag, op het Departement van Koloniën. Gedurende de oorlog ben ik 1½ jaar lang inspecteur van de prijsbeheersing geweest. Daarna ben ik ondergedoken.

De verhouding tussen de procureur-generaal en mij was zeer slecht en na de bevrijding is de strijd ontstaan over de arrestatiebevoegdheid. Zoals u weet was de arrestatiebevoegdheid gelegd in handen van de B.S., met uitsluiting van anderen. Dat paste niet in de kraam van de procureur-generaal. Hij stelde zich op het standpunt, dat hij, fungerend directeur van politie, krachtens de wet de bevoegdheid tot arrestatie had. Hij bestreed op juridische gronden de bevoegdheid van de B.S.

Dat was een academisch debat, dat praktisch eenvoudig niet tot zijn recht kon komen. Er was geen tijd om academische debatten te voeren. Er moest worden gehandeld. Het was een bende, een chaos en de B.S. had, te recht of ten onrechte, dat laat ik in het midden -- ik ben niet bevoega om daarover te oordelen -- krachten circulaire en orders -- het waren tenslotte militairen -- de bevoegdheid gekregen arrestaties te verrichten. Het was juist het militaire karakter van de B.S., dat het standpunt van de B.S. zo sterk maakte.

Wij konden -- dat is ook mijn standpunt tegenover de procureur-generaal geweest -- als militair ieder academisch debat ten deze ontwijken en ontgaan; wij konden ons op het standpunt stellen: wij krijgen als militair opdrachten, deze opdrachten zijn -- voor zover ik kan zien -- binnen de grenzen van wat aan een militair kan worden opgedragen; ik krijg die opdrachten en zal die opdrachten uitvoeren. Of terecht dan wel ten onrechte in de top deze taak is toebedeeld aan de Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.), kan ik niet beoordelen; het bevel, dat mij wordt gegeven, is een bevoegdlijk gegeven bevel, is binnen de grenzen van wat mij kan worden opgedragen, dus ik zal het doen.

De procureur-generaal hield zich natuuriijk vast aan het *wettelijke* standpunt, waarin hij van zijn kant gezien theoretisch zeer sterk stond; dat zag ik ook wel in.

Dat was, in een paar woorden verteld, het conflict. Dat is op nogal heftige wijze uitgevochten. Ik heb een onderhoud met de procureur-generaal gehad, dat nogal heftig was. De procureur-generaal stelde zich op het standpunt, dat ik zoëven aangaf, en zei: „Men kan geen bezwaren meer hebben. Ik heb de politie gezuiverd; ik heb met name de commissaris van politie in den Bosch verwijderd en nu neemt de politie het over.” Mijn standpunt is geweest: „Geef deze boodschap niet aan mij, geef haar aan de Prins, die commandant van de B.S. is. U hebt mij niets op te dragen, want ik sta niet onder uw gezag. Wanneer u meent, dat uw standpunt juist is, moet ik u verwijzen naar het hoofdkwartier van de Prins.” Dat is ook gebeurd. Hoe het precies is gegaan, weet ik niet; ik ben er niet bij geweest, maar ik heb naderhand wel vernomen, dat het daar niet zo erg zachtzinnig was toegegaan, dat er zeer krasse woorden waren gesproken. Ik weet, dat de heer *Speyart van Woerden* daar is ontvangen door overste *van Houten*, die hem gezegd heeft -- naar mij later is verteld -- dat hij zich eenvoudig had ter zijde te stellen en dat deze bevoegdheden aan de Prins waren toegekend in overleg met het geallieerde hoofdkwartier en dat dit eenvoudig was een kwestie van

oorlogshandeling, omdat deze arrestaties moesten plaats vinden (dat was natuurlijk de bedoeling) snel achter het front om het front te beveiligen en dat dus deze gehele zaak was te zien als een militaire situatie en men deze arrestaties eenvoudig diende te beschouwen in het licht van de militaire noodzaak.

Dat was het standpunt, waarmee men misschien de academische kwestie ontging. Ik wil in het midden laten, of er verder over gedebatteerd is; daarvan heb ik in ieder geval niet gehoord.

Maar daar bleef het niet bij, want er kwamen gevallen van arrestatie door de B.S., die op de een of andere manier ongedaan werden gemaakt door de procureur-generaal en er kwamen arrestaties door de procureur-generaal, die niet werden geaccepteerd door de B.S.

85369. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Werden die mensen weer vrijgelaten door de andere instantie?

A. Ja. Wij hebben het moeilijke geval gehad van *van der Lugt*, een bedenkelijk type, waarvan het juiste eigenlijk nooit naar voren is gekomen. Hij is drie-, viermaal gearresteerd en weer losgelaten.

85370. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Door de B.S. en dan weer door de procureur-generaal vastgezet, of omgekeerd?

A. Ja.

85371. De heer **Stokvis**: Omgekeerd: gearresteerd door de B.S.?

A. En op de een of andere manier losgelaten. Ik kan mij niet herinneren, hoe hij daartoe eigenlijk in de gelegenheid was.

In het kamp Vught zaten ook gevangenen. Aanvankelijk waren de gevangenen geconcentreerd in den Bosch: daar was het veel te klein, er was geen accommodatie. Voor mannen is het kamp Vught in gebruik genomen. Ik kan mij niet precies herinneren, wie de directie over het kamp Vught had. Ik geloof, dat het de politie van Vught was — maar dat weet ik niet heel zeker — en dat dientengevolge de vrijlating van *van der Lugt* is tot stand gekomen, maar het fijne er van..... dat zou ik moeten nazien in de stukken. Dat paf dus allemaal stagnatie bij het nastreven van het beoogde doel. De politie mocht niet meer meewerken. Het was de bedoeling van het O.D.-orgaan om de arrestaties te doen verrichten door de politie, mensen, die daarvoor werden aangetrokken. Wij moesten voorzichtig zijn met het te veel lieden te laten weten, maar de voornaamsten van die mensen wisten, dat zij de knooppunten zouden zijn van het arrestatienet en dat zij, als eenmaal de bevrijding daar was, ook weer betrouwbare elementen uit hun omgeving zouden kunnen aantrekken. Dat is gefrustreerd, plotseling, door de inslag van het Militair Gezag en doordat de politiefunctionarissen min of meer bevreesd waren voor de justitiële organen, met name de procureur-generaal, ging de samenwerking tussen de B.S. en de politie wankelen. Er waren bepaalde politiefunctionarissen, die zeiden: Wij staan aan de kant van de B.S., maar anderen hadden hun hachje te lief en dachten: De tijd van de procureur-generaal komt ook nog wel en dan is het zo, dat wij als politiemensen uit den Bosch ernstig gevaar lopen; wij kunnen toch niet tegen de procureur-generaal op, laat ons dus maar liever ander werk doen. En naarmate de politie minder meewerkte, ging het ook minder goed bij de arrestaties. Van al die kerels van de z.g. B.S. had misschien 3 pct. wat gedaan in de oorlog, terwijl 97 pct. zich eigenlijk pas na de bevrijding herinnerde, dat ze iets hadden moeten doen in de oorlog; beter laat dan nooit.

85372. De **Voorzitter**: Zonder hulp van de politie konden de B.S. het dus niet aan?

A. Neen; ik moest b.v. mensen hebben om proces-verbaal te maken. U moet zich dit goed voorstellen: er is een tijd geweest, dat de ene helft van een straat de andere helft oppakte. De heren voorzagen zich van een geweer en gingen er op uit. Diefstal van een konijn was aanleiding voor een arrestatie, ruzie tussen *Jan* en *Piet* eveneens. Dan zei men: Het is toch zonde van dat mooie huis, dat leeg staat en van die mooie meubels en dan werd de zaak ingepikt. Kortom, het was een chaos in den Bosch. In een hok zaten 500 à 600 mensen gevangen. Honderden kerels liepen er rond met knuppels en geweren.

Door de zeer geringe medewerking van de politie liep de zaak dus in het begin zeer slecht. Er was een volkomen onoverzichtelijke wanorde. Aanvankelijk was het plan om een selectiecommissie aan te stellen. Wij zeiden: „Neem nu de notoiren er uit, laat de rest los en laten wij dan opnieuw beginnen met een goede staf. De notoiren zijn toch wel bekend en staan wel genoteerd. Laten wij die houden, de rest loslaten en opnieuw beginnen." Deze mensen waren amper geregistreerd. Wij hadden alleen hun namen. Dat was

het hoogste wat wij konden bereiken. Zij konden maar door één poort binnenkomen en daar had ik iemand gezet met een potlood en papier en hij moest de namen opschrijven. Die namen waren het enige, wat wij wisten. Onder al die, misschien goedwillende, kerels, die het heerlijk vonden een deur in te trappen en de heer des huizes bij zijn kraag te pakken, waren er slechts weinigen, die een penhouder konden vasthouden, laat staan een proces-verbaal opmaken of feiten op een rijtje zetten, waaruit zou blijken wat de arrestant had gedaan. Dat konden zij niet. Daarvoor zijn ervaring en routine nodig. Dat is het werk van de doorsnee politiemans en in wat moeilijker gevallen het werk van een rechercheur. Dezen waren er echter in veel te geringe getale. Daardoor is de gehele opzet van de arrestaties, zeker aanvankelijk, de eerste vijf of zes maanden, een volkomen mislukking geworden.

Dit was even een afdwaling. Ik was bezig te vertellen over de moeilijkheden met de procureur-generaal. Die moeilijkheden hebben zich voortgezet en hebben zich op den duur toegespitst.

Zij hebben zich niet alleen geopenbaard in den Bosch, doch ook in Breda, waar de heer *Felderhof* — de latere procureur-generaal in Batavia — dezelfde functie had als ik in den Bosch en waar zich ook bevond de heer *Deelen*, later procureur-fiscaal en tegenwoordig President van de Krijgsraad in den Bosch. Als militair commissaris zat daar de heer *Boetzelaer*. Er waren daar legio klachten en de toestand liep daar parallel met die in den Bosch.

Op een goed ogenblik was de toestand zó, dat ik heb gemeend een man met een brief te moeten sturen naar de heer *Deelen* in Breda, waarin ik vroeg, hem op korte termijn te mogen spreken, omdat ik aanleiding had om te veronderstellen, dat er vandaag of morgen onherstelbare dingen konden gebeuren. Ik had nl. reden om te vermoeden, dat men weleens op een meer dan afschuwelijke wijze aan dit drama een einde zou willen maken. Er waren aanwijzingen, dat de Binnenlandse Strijdkrachten deze narigheid moe waren en ik had geruchten vernomen, waaruit mij bleek, dat men plannen had om de procureur-generaal eenvoudig op te ruimen. Dat was natuurlijk een soort van revolutie, of het was helemaal een revolutionaire daad geweest, afgezien van het wederrechtelijke en het weerzinwekkende.

Ik wist, dat soortgelijke moeilijkheden en misschien soortgelijke plannen in Breda bestonden en heb op korte termijn een onderhoud met de heer *Deelen* willen hebben om hem raad te vragen en hem te vragen, wat wij eigenlijk moesten beginnen.

Dat briefje van mij kwam ter tafel (naar ik later heb gehoord), toen de heer *Deelen* in vergadering zat met de militaire commissaris (de heer *van Boetzelaer*) en — maar dat weet ik niet zeker — de heer *Ter Veer*, waar men het over precies dezelfde kwestie had, nl. over de onhoudbaarheid van de toestand. Toen heeft — ik heb dit van horen zeggen — de militaire commissaris, de heer *van Boetzelaer*, de vergadering beëindigd en een auto opgecommandeerd, waarin hij rechtstreeks naar generaal *Kruls* is gereden. De bespreking, die daar is geweest en waarbij, naar ik weet, de heer *Ter Veer* zeker tegenwoordig is geweest, heeft tot resultaat gehad de oproep van de procureur-generaal bij generaal *Kruls*. Het onderhuid, dat toen is gevolgd, is geëindigd in de afreis van de procureur-generaal naar Engeland, waarmee het conflict was opgelost.

Er waren geen moeilijkheden met de politieinstanties, met de commissarissen van politie of met de inspecteurs van politie op de dorpen of met wie dan ook; er waren geen moeilijkheden met de burgemeesters, hooften van politie, helemaal niet; dat ging allemaal prachtig.

Dit was natuurlijk — zoals de meeste kwesties — een soort van prestige-kwestie geworden; in de slechte verhoudingen, waarover ik straks heb gesproken, was het helemaal in het prestigevlak komen te liggen, althans dat meen ik; het ging er misschien ver bovenuit, maar er zat een zware prestige-kant aan.

Nadien zijn er eigenlijk geen moeilijkheden meer geweest, totaal niet meer, en is het vlot gegaan.

Dat kwam ook, doordat de toestand gesettled raakte, doordat de adviescommissies beter op stoot kwamen, doordat successievelijk meer stukken en meer paperassen betreffende de gedetineerden konden worden geproduceerd, waardoor de zaken overzichtelijker en beter geregeld werden en waardoor het aantal misgrepen sterk gereduceerd kon worden.

Dat is in het kort de geschiedenis van de moeilijkheden tussen het Militair Gezag en de procureur-generaal, want die Binnenlandse Strijdkrachten kwamen tenslotte onder het commando van het Militair Gezag; aanvankelijk, dus bij de bevrijding, in de actieve militaire fase, stonden zij onder het militaire commando van Prins *Bernhard* en werden zij ook militair gedirigeerd; even later — wanneer precies heb ik niet paraat — zijn deze Binnenlandse Strijdkrachten gesteld onder het gezag van de provinciale militaire commissaris.

85373. De **Voorzitter**: Juist Nu het punt van dat briefje. U hebt dus, naar ik begrepen heb door een militair

A. Een koerier.

De **Voorzitter**:een koerier een briefje laten brengen naar de heer *Deelen* in Breda. Dat was dus een briefje aan de heer *Deelen* van u?

A. Ja.

85374. De **Voorzitter**: Wat stond er ongeveer in het briefje?

A. Daarin stond gewoon een verzoek om een bespreking te arrangeren. Het was in het begin niet zo gemakkelijk als nu. Toen moest je voor alles alle mogelijke moeite doen: je moest maar zien aan een auto of aan benzine te komen. Je kunt het je nu niet meer indenken, hoor je vlak na de bevrijding moest lopen om een bundeltje potloden voor je kantoor te krijgen. Dat waren afschuwelijke moeilijkheden, die je had; het was een ellende. Als je het vertelt aan mensen, die er niets mee te maken hebben gehad, zeggen zij: „Het is kinderachtig, dat je een reis maakt om een bundeltje potloden.”

Ik berichtte aan de heer *Deelen*: „wanneer kan ik je op korte termijn spreken, ik voorzie moeilijkheden, waarvoor ik de verantwoordelijkheid niet kan dragen”; ik wilde mij afstemmen op hem. Ik wilde zijn oordeel hebben over de vraag wat er moest gebeuren, hoe ik deze elementen, die roerig werden, zou moeten bedwingen en of er misschien zekere symptomen zouden zijn, die in een of andere richting wezen. Ik wist, dat in Breda de moeilijkheden even groot waren als in den Rosch.

85375. De **Voorzitter**: Schreef u in die brief met name, dat u vreesde, dat er ongelukken zouden gebeuren met de procureur-generaal?

A. Ja.

85376. De **Voorzitter**: De procureur-generaal is dus met name genoemd in die brief?

A. Dat durf ik niet onder ede zeggen, maar het ging duidelijk over de kwestie, het conflict met de procureur-generaal. Wij hadden voortdurend contact.

85377. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U kende de heer *Deelen* goed?

A. Ja.

85378. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De brief begon dus met „Amice”?

A. Ja, en dan zo iets als: Ik moet je op korte termijn spreken over wat ik doen moet.

85379. De **Voorzitter**: Nu is het gekke van de zaak, dat alle niensen van de Bredase kant hier hebben verklaard, dat het briefje, dat hierbij een rol heeft gespeeld, een anoniem briefje was.

A. Dat kan ik niet uitmaken, maar ik heb het briefje per koerier naar mr. *Deelen* gestuurd en deze heeft mij gezegd, dat het kwam op het moment, toen zij over dezelfde kwestie zaten te praten met van *Boetzelaer* e.a. Ik had tegen de koerier gezegd: Geef het briefje aan de heer *Deelen* persoonlijk af, waar hij zich ook bevindt: zorg, dat het in zijn vingers komt en wacht op antwoord. Naderhand heb ik gehoord van mr. *Deelen* en ook van mr. Ter *Veer*.

85380. De **Voorzitter**: Die was er niet bij.

A. Aanvankelijk heeft hij er wel gezeten, maar ik geloof, dat *Felderhof* hem is opgevolgd. In elk geval is het resultaat geweest, dat dit eigenlijk de druppel was, die de einmer deed overlopen, en dat men gezegd heeft: Nu kan het niet langer. Toen heeft van *Boetzelaer* direct de vergadering beëindigd en is naar Brussel gegaan.

85381. De **Voorzitter**: De heer *Deelen* heeft u dus meegedeeld, dat hij uw brief daar ter tafel heeft gebracht?

A. Ja. Ik heb het dikwijls met hem daarover gehad; hij heeft mij naderhand het dramatische gesprek met generaal *Kruls* verteld. Onze verhalen klopten dus precies.

85382. De **Voorzitter**: Bij die vergadering in Breda was ook de heer van *der Hooft* tegenwoordig. Hebt u met hem ook te maken gehad?

A. Ik keilde hem zeer goed; het is een bekend man in Brabant; tegenwoordig is hij burgemeester van Willemstad.

85383. De **Voorzitter**: Hebt u met hem over deze zaak ook contact gehad?

A. Neen.

85384. De **Voorzitter**: Hebt u naderhand met de heer van *der Hooft* hierover niet gesproken? Ik bedoel over hetgeen er op die vergadering gebeurd is in verband met die brief?

A. Neen. In zoverre vond ik het ook niet zo belangrijk. Het is zo gegaan, dat de koerier eigenlijk zonder iets terugkwam, alleen met de mededeling, dat er iets aan gedaan werd, en ik moest de groeten van de heer *Deelen* hebben.

85385. De **Voorzitter**: De heer *Deelen* heeft dus een boodschap mee teruggegeven?

A. Neen.

85386. De **Voorzitter**: U zei, dat de koerier mededeelde, dat u de groeten moest hebben van de heer *Deelen* en dat er iets aan gedaan werd.

A. Ja, dat moest de koerier mij alleen zeggen. Het belangrijkste was natuurlijk voor mij datgene, wat ik vandaag nog als resultaat daarvan zie, nl. de geschiedenis in Brussel. Door die veel belangrijker vergadering in Brussel werd die geschiedenis in Breda slechts een tussenphase.

85387. De **Voorzitter**: Dat is dus voor u een onvoorzien gevolg geweest?

A. Ik had niet kunnen voorzien, dat de heer van *Boetzelaer* in zijn auto zou gaan naar generaal *Kruls* en ik kon niet voorzien wat generaal *Kruls* zou doen.

85388. De **Voorzitter**: Uw bedoeling is dus geen andere geweest dan om deze zaak met de heer *Deelen* te bespreken?

A. Mijn bedoeling is geweest te voorkomen, dat er dingen gebeurden, die buiten oorlogstijd over de streep gingen.

85389. De **Voorzitter**: De bedoeling van uw brief was te bewerkstelligen, dat u over de gevaren, die u voor de procureur-generaal zag en over hetgeen u zelf in dit verband moest doen, met de heer *Deelen* overleg zoudt kunnen plegen?

A. Ja. Ik wilde niet op eigen houtje werken. Ik was bang voor het persoonlijk element, dat je er altijd tussen voelt, als het gaat over iemand, met wie je het niet best kunt vinden. Ik heb 10 jaar in het rechterlijke werk gezeten en dan ben je daarvoor bang. Je bent bang, dat je door je persoonlijke sympathie of antipathie zult worden beïnvloed. Als je de mensen niet kent, heb je geen last van gevoelens pro of contra.

85390. De **Voorzitter**: Had u verwacht, dat de ordonnans zou terugkomen met een briefje, waarin de heer *Deelen* een voorstel voor een bespreking deed?

A. Ja, ik had verwacht, dat hij zou voorstellen in Tilburg een conferentie te houden. Zijn ouders woonden daar. Hij had daar ook veel te doen met die moeilijke collaboratiezaken van Tilburgse fabrikanten. Hij had daar veel kennissen en relaties. Ik had hem in die brief gevraagd: „Wat moet ik doen? Ik moet je dringend spreken.”

85391. De heer **Koersen**: Hebt u de brief persoonlijk overhandigd aan de koerier, dus geen gebruik gemaakt van een tussenpersoon?

A. Ik heb de man de brief persoonlijk overhandigd en ik heb hem nadrukkelijk gezegd: Geef dat briefje aan de heer *Deelen*, waar hij ook is: geef hem dus niet af aan de een of ander, waardoor net later niet meer te traceren is.

85392. De Voorzitter: Wanneer hebt u daarna de heer *Deelen* voor het eerst gesproken? Een paar dagen later of veel later?

A. Dat kan ik niet zeggen.

85393. De Voorzitter: Had u niet regelmatig contact met hem?

A. Hij was zeer moeilijk te bereiken.

85394. De Voorzitter: Was het niet zo, dat de heer *Deelen*, die plaatsvervangend fungerend directeur van politie was en dus te maken had met de heer *Speyart van Woerden*, b.v. eens per week in den Bosch kwam?

A. Was de heer *Deelen* toen al waarnemend procureur-generaal?

85395. De Voorzitter: Neen, dat is hij pas geworden, toen de heer *Speyart van Woerden* wegging, maar de heer *Speyart van Woerden* had in het begin vier plaatsvervangend fungerende directeuren van politie aangesteld, één in Maastricht, één in Breda, één in den Bosch en één in Middelburg, omdat hij moeilijk dat hele gebied kon bereiken. De heer *Deelen* was plaatsvervangend fungerend directeur van politie voor het arrondissement Breda. Vandaar mijn opmerking: het kon zijn, dat hij uit dien hoofde b.v. eens per week in den Bosch kwam.

A. Dat weet ik niet. Ik had alleen voor ogen: Ik moet hem dringend spreken; ik ken hem goed, ik ben gesteld op zijn oordeel; hij is daar in een goede omgeving, met iemand als *Felderhof*, enz.; ik moet nagaan of een situatie, als in den Bosch bestaat, aanwezig is in de gehele provincie, dan wel alleen in de twee belangrijkste plaatsen, den Bosch en Breda. Dat wilde ik voor mij zelf vaststellen. Ik wilde er zeker van zijn, dat ik niet verblind was door de situatie in den Bosch.

85396. De Voorzitter: Heeft de heer *Deelen*, toen u hem daarna sprak, u gezegd, dat uw brief aanleiding was geworden

A. Hij heeft mij uitdrukkelijk gezegd: Dat briefje van je kwam precies op het juiste ogenblik, het had geen minuut vroeger of later moeten komen. Hei was op het juiste moment, alsof je er met de televisie naar had gekeken.

85397. Jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen*: Waarom was nu de situatie zo ernstig? Kwam dat ook van andere kant, niet alleen van u zelf?

A. Voor mij was er helemaal geen ernstige situatie. Ik heb in het zeer heftige gesprek met de heer *Speyart van Woerden* gezegd — en dat was ongezoeten —: „Ik ben voor de duivel niet bang en voor u helemaal niet; ik heb geen blikslager met u te maken. Ik heb mijn bevelen van Prins *Bernhard* ontvangen en wanneer u meent, dat veranderingen moeten plaats hebben, moet u zich daar vervoegen. Dat zijn mijn chefs; ik ben militair.” Daarmee was voor mij de zaak af.

85398. Jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen*: Ik bedoel: hoe kwam u er toe aan de heer *Deelen* te vragen: wat moet ik doen?

A. Omdat er berichten waren; er moest iets gebeuren.

85399. Jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen*: Waar kwamen die berichten vandaan?

A. Uit de kringen van de werkelijke illegaliteit, dat kleine groepje van de werkelijke illegaliteit, dat, naar ik wist, iets had laten zien.

85400. De Voorzitter: Uit de 3 pct.?

A. Ja.

85401. Jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen*: Dus mensen, die u persoonlijk kende?

A. Mensen, die ik persoonlijk aan het werk heb gezien, van wie ik wist: dat zijn kerels, die niet alleen kletsen, maar wat doen. Dat had ik gezien in de oorlog.

85402. Jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen*: U hebt het onderhoud aangevraagd met de bedoeling: *Speyart van Woerden* is mijn vriend niet, maar ik kan hem niet laten vermoorden.

A. Ja, dat wilde ik à tout prix tegenhouden. Ik voelde het als zuivere moord aan, omdat ik hoorde van precieze plannen. Men kon het niet beschouwen als dronkenmansdaad; men had het precieze plan. Dat wilde ik à tout prix na oorlogstijd voorkomen. Het was eenvoudig moord en als ik zo iets wist, moest ik, gezien mijn functie, er iets tegen doen.

85403. De heer *Stokvis*: Zouden zij het plan op korte termijn tot uitvoering hebben gebracht?

A. Dat was de bedoeling.

85404. De heer *Stokvis*: Hebt u er niets meer tegen gedaan dan een briefje aan de heer *Deelen* schrijven?

A. Niets méér aan gedaan? Ik wist niet, of het op korte termijn zou gebeuren; ik bedoel: of het op b.v. de 5de of wanneer dan ook zou gebeuren.

85405. De heer *Stokvis*: U had niet de indruk, dat er periculum in mora was?

A. Bepaald niet, anders was ik anders opgetreden.

85406. De heer *Stokvis*: Ik dacht, dat u zoëven zei van wel.

A. Neen. Ik wist wel, dat de situatie acuut was, maar u begrijpt, dat het middel, dat ik te baat nam, totaal onvoldoende zou zijn geweest, als ik had geweten, dat hij die zelfde dag zou worden doodgeschoten. Ik geloof niet — ik weet het niet zeker meer —, dat ik heb overwogen de heer *Speyart van Woerden* te waarschuwen.

85407. De heer *Stokvis*: Dat is het eerste, wat in zo'n geval bij iemand opkomt: naar de heer *Speyart van Woerden* toegaan en hem zeggen: dit of dat bedreigt u.

A. Dat zou een beetje malle figuur zijn geweest.

85408. De heer *Stokvis*: Waarom? Dat zie ik niet in!

A. Wanneer iemand, met wie ik het niet goed kan vinden, bij mij kwam met het verhaal: „Je wordt doodgeschoten”, zou ik zeggen: loop naar de pomp.

Het zou net zijn, alsof het intimidatie van mij was.

De heer *Stokvis*: Dat kan ik begrijpen.

85409. De Voorzitter: U weet niet, hoeveel tijd er is verstreken tussen het zenden van het briefje aan de heer *Deelen* en het eerste onderhoud, dat u daarna met hem hebt gehad?

A. Dat kan ik bepaald niet zeggen.

85410. Jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen*: U hebt wel gehoord, dat maatregelen zouden worden genomen: u hebt namelijk van uw koerier gehoord, dat er iets aan zou worden gedaan. Was u toen gerust?

A. Ja, toen was ik gerust.

Toen ik van het plan hoorde, had ik de indruk, dat ik door de sterke ekeuring, die ik had uitgesproken, een remmende invloed had op de intellectuele daders van de groep.

85411. De heer *Stokvis*: Afgezien natuurlijk van uw actie ten aanzien van de heer *Deelen*?

A. Ja.

85412. De heer *Stokvis*: Toch begrijp ik het nog niet helemaal. In dat briefje, dat zeer summier was, doet u niet uitkomen, dat het gevaar voor de procureur-generaal zo acuut was.

A. Neen, dat was ook niet zo'n verschrikkelijke zorg voor mij, maar mijn zorg was wel, dat ik dit toen zag als aanleiding voor de uitbarsting van de zeer grote ontevredenheid, die er was. Deze moord zou de stop van de fles hebben gedaan. Het ging niet om de zaak van de eventuele moord op de heer *Speyart van Woerden*, maar om de revolutie, die er achter stond.

85413. De heer **Stokvis**: Ik begrijp toch niet, dat u tevreden bleek met een vaag en algemeen antwoord, als u door die boodschapper van u kreeg: Er wordt wat aan gedaan, terwijl u niet wist wat er aan gedaan zou worden en door wie.

A. De invloed, die ik op de groep meende te hebben, de wijze, waarop dit te mijner kennis werd gebracht, en de reactie daarop, de combinatie van deze dingen.....

85414. De heer **Stokvis**: Maar uw invloed was toch niet groot genoeg om de mensen daarvan af te houden. Als uw invloed groot genoeg geweest was, had u dat briefje achterwege kunnen laten.

A. Het uit de weg ruimen van de heer *Speyart van Woerden* was behalve een gruwelijk misdrijf voor mij het begin van de revolutie en dat was even erg.

85415. De **Voorzitter**: U hoorde dus van een dergelijk plan met betrekking tot de heer *Speyart van Woerden*, maar u had de indruk, dat de uitvoering nog wel even achterwege zou blijven. U vond echter, dat u met iemand als de heer *Deelen* over de hele situatie van gedachten moest wisselen.

A. Er was ontevredenheid en ik zag de hele geschiedenis met *Speyart van Woerden* als een symptoom daarvan. Ik zag er een soort van revolutie in.

85416. De **Voorzitter**: U zag de aanslag op de procureur-generaal nog niet onmiddellijk gebeuren, maar u wilde met de heer *Deelen* over de gehele situatie praten?

A. Ja, ik wilde ruggespraak houden en ik wilde mij ook overtuigen wat daar de mening was. Ik zag dat als een oplossing. De Bossche mensen sprak ik geregeld. Die wisten allemaal, dat het best zou lopen als *Speyart van Woerden* weg was; de lucht was dan geklaard, de steen des aanstoots was weg; inen had dan geen moeilijkheden.

85417. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er, toen de heer *Speyart van Woerden* weg was, met de politiemensen?

A. Toen waren wij zo ongeveer in de fase van de P.O.D. Die is daaruit gegroeid. De oude O.D. had voor de arrestatie in zijn top een man, die het centraal zou leiden. een politiemans. Ik had bij de politie bepaalde kerels. tegen wie ik gezegd had: „Jullie wordt inspecteur, of wat ook, om deze arrestaties te leiden; kijk uit naar vertrouwde elementen in je korps en zorg, dat je ieder een bepaald aantal mensen om je heen hebt, op wie je aan kunt. Je kunt voor je eigen verantwoordelijkheid deze of gene inlichten, als het nodig of nuttig is, maar zo min mogelijk, opdat zo min mogelijk gevaar ontstaat." De politie was dus al ingeschakeld. Dat was ook de enig juiste oplossing. Daarvoor hebben de politiemensen een opleiding gehad.

85318. De **Voorzitter**: Het kwam dus hier op neer, dat de organisatie, die in de O.D. voorbereid was, in den Bosch in de Opsporingsdienst is verwezenlijkt?

A. Maar geremd door de procureur-generaal! Toen hij weg was, ben ik hoofd van de opsporingsdienst geworden. Toen is die gedachte inderdaad verwezenlijkt. Het was de enig juiste oplossing. Je moet niet door ondeskundigen laten ingrijpen in de persoonlijke vrijheid van iemand, al is het nog zo'n groot misdadiger.

85419. De **Voorzitter**: Was het in den Bosch zo, dat de heer *Speyart van Woerden* het hoofd van de politie handhaafde, terwijl u dat niet wilde?

A. De commissaris van politie was de heer *Staal*. Dat was een lamstraal, een man, die bang en laf was geweest. Hij was „slecht". Hij heeft voortdurend bakzeil gehaald, De heer *Speyart van Woerden* heeft hem onmiddellijk ontslagen.

85470. De **Voorzitter**: Aan wie heeft hij toen de leiding van de politie opgedragen?

A. Aan een mijnheer, wiens naam ik op het ogenblik niet weet.

85421. De **Voorzitter**: Bleven er toen toch nog bezwaren tegen de politie met betrekking tot de arrestaties?

A. De politie was bang. Zij kreeg opdracht: je blijft er buiten, je doet niet mee met de B.S.

85422. De **Voorzitter**: De politie had toch de bevoegdheid zelf te arresteren?

A. Dat was juist het conflict! De B.S. had bij uitsluiting de bevoegdheid, politieke delinquenten te arresteren. De B.S. was er voor aangewezen om dat uit te voeren. Er is in elk geval een tijd geweest, dat de B.S. met uitsluiting van derden arrestatiebevoegdheid had.

85423. De **Voorzitter**: Mij heeft gefraspeerd, wat u, sprekende over de B.S., zeide over die 3 pct. en 97 pct. Laat het 10 pct. en 90 pct. zijn geweest, maar het is toch wel merkwaardig, dat een instituut, waarvan u zelf zegt, dat 97 pct. uit meelopers en erger bestond, zo'n geweldige kritiek had op de politie, waarvan ook een gedeelte niet zou deugen!

A. Die kritiek richtte zich niet tegen de politie. De onderlinge verstandhouding was best. Er was geen ruzie met de politie.

85424. De **Voorzitter**: En de politie mocht er niet aan komen!

A. De politiemensen waren bang voor hun chef. Men moet daarvoor de Bossche verhoudingen kennen! Zij dachten: wij moeten straks promotie maken. Zij durfden niet.

85425. De **Voorzitter**: Maar de procureur-generaal wilde toch, dat de politie die zaak in handen nam?

A. Maar de politie kreeg opdracht, zich buiten de B.S. te houden. En de B.S. gaf niet toe.

85426. De heer **Stokvis**: Wat is uw mening over de door de procureur-generaal in zijn ressort geëffectueerde zuivering van het politiekorps?

A. Daarover kan ik moeilijk een mening uitspreken.

85427. De heer **Stokvis**: De kwestie, waarom het ging, was juist, dat die zuivering niet goed zou zijn geweest.

A. Dat was bepaald niet het hoofdbezwaar. Het hoofdbezwaar was, dat de B.S. de opdracht had politieke delinquenten te arresteren en dat.....

85428. De heer **Stokvis**: Waarom had de B.S. die opdracht? Omdat men in het algemeen de politie niet vertrouwde?

A. Inderdaad, maar ik kan geen oordeel uitspreken over het zuiveringsbeleid van de procureur-generaal, omdat ik geen stukken heb. Ik kan wel zeggen: „er werden er veel of weinig uitgegooid naar mijn opvatting", maar dat is geen oordeel. Als ik mij een oordeel over het zuiveringsbeleid van de procureur-generaal zou moeten aanmatigen, zou zulks niet gaan, alvorens ik de zaken, waarin hij heeft gezuiverd, kende; dan zou ik kunnen zeggen: hier heeft hij het te slap, daar heeft hij het te fors gedaan. Maar ik kan nooit van buiten af zeggen, of het zuiveringsbeleid van de procureur-generaal juist is.

85429. De **Voorzitter**: Over den Bosch kunt u wel oordelen; daar heeft hij, als ik mij niet vergis, volgens u alleen de commissaris.....

A. Neen, daar heeft hij ook notoire N.S.B.-ers verwijderd. U moet het niet zo zien, dat ik zou suggereren, dat de procureur-generaal Duitsgezind was.

De **Voorzitter**: Neen, daar gaat het helemaal niet om.

85430. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Het eerste en het laatste woord van de mensen, die niet met de heer *Speyart van Woerden* overweg konden, was: de politie was niet gezuiverd. Nu zegt de heer *Speyart van Woerden*: „Ik heb wel gezuiverd. De notoire N.S.B.-ers waren weggelopen of gepakt; de minder erge werden op last van mij door anderen gezuiverd.” Hij kende zijn ressort, zijn mensen. Hij had het ook voorbereid en dus ging dat eigenlijk vanzelf. Er zal een twijfelgeval tussen hebben gezeten; goed, dat kan men later bekijken. Zijn apparaat was klaar.

U bent de eerste, die zegt: „Ik heb geen kritiek op het zuiveringsbeleid, het ging over het beleid van de procureur-generaal tegenover de B.S.”, omdát volgens u de B.S. bij uitsluiting de bevoegdheid hadden.

A. Dat is tenminste het cardinale punt, dat ik met de procureur-generaal heb gehad. Hij heeft gezegd: „Ik heb het politiekorps gezuiverd”, alsof ik hem verweet, dat hij het niet had gedaan. Dat is nooit mijn houding geweest. Als ik had gemeend, dat „Jansen” uit het politiekorps in den Bosch een politieke delinquent was, zou ik hem zelf hebben gearresteerd.

85131. De heer **Koersen**: Het ging dus uitsluitend om de kwestie, dat de B.S. zeiden: „Het is onze taak”, en de heer *Speyart van Woerden* zei: „Nee, het is mijn taak”.

A. Er was geen tijd en geen atmosfeer voor om mij te begeven in de academische kwestie. Ik heb gezegd: „Ik ben militair; ik krijg bevelen van de bevoegde Overheid, die bij het geven van haar bevelen blijft binnen de grenzen van haar macht en dus voer ik die bevelen uit.” Bcvtl is niet bevel, maar een goed bevel is bevel; een redelijk en geoorloofd bevel is bevel voor een militair. Het ging er niet om, dat de politie niet gezuiverd was; ten minste: dat element gold niet voor mij.

85432. De **Voorzitter**: Hebt u aan uw mededelingen nog iets toe te voegen?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

W. J. TH. SERRARIS.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN MAANDAG 25 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JAMES MARMIX DE BOOY.

oud 65 jaar, wonende te Bonn, vice-admiraal Koninklijke Marinereserve, hoofd van de missies in Duitsland, oud-Minister van Scheepvaart en van Marine.

85434. De **Voorzitter**: U hebt op 14 October 1948 de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed.

In vervolg op de onderwerpen, die wij de vorige keer hebben besproken, is er nog één punt, waaromtrent wij gaarne een nadere inlichting aan u willen vragen, een punt, dat bij de verhoren van verschillende andere getuigen nogal een rol is gaan spelen, nl. het ontslag van de heer *Kerstens* en uw optreden als Minister.

De zaak is deze, dat op 35 April 1944 de heer *Gerbrandy* een grote brief heeft geschreven aan de heer *Kerstens*, waarin deze in gebreke werd gesteld, een brief, die door de heer *van Angeren* destijds is betiteld als een deurwaardersexpoot. Daarop is gevolgd een brief van 27 April 1944, eveneens van de heer *Gerbrandy* aan de heer *Kerstens*, waarin hij zegt, dat hij van oordeel blijft, dat de splitsing van het Departement behoort te worden doorgezet en dat hel in zijn bedoeling iigt, die zaak die dag met H.M. de Koningin te bespreken, maar dat hij voor de goede orde de heer *Kerstens* vraagt, of bij deze nadere overweging heeft plaats gevonden. Daarop antwoordt de heer *Kerstens* op 28 April, dat er geen wijziging is gekomen in zijn besluit tot aftreden, indien de splitsing van het Departement van Scheepvaart doorgaat. Op 29 April schrijft de Minister-Presiaent aan de heer *Kerstens*, dat de Koningin er Haar goedkeuring aan heeft gehecht, dat liet Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart gesplitst wordt, met dien verstande, dat een afzonderlijk Minister van Scheepvaart zal worden benoemd. U is toen op 31 Mei 1944 in het Kabinet getreden. Nu is de vraag, waarom het gaat, of de heer *Gerbrandy* u reeds heeft gevraagd, vóórdat de zaak met de heer *Kerstens* zover was. De heer *Gerbrandy* zegt namelijk, dat dit niet het geval is, maar enkele andere Ministers verklaren, dat dit wel zo is, en dit wordt o.m. gestaafd met aantekeningen, gemaakt van de vergadering van de Ministerraad van 2 Mei 1944, in welke vergadering de heer *Gerbrandy* zou hebben gezegd, dat hij de zaak met u had besproken en dat u zich bereid had verklaard, voordat hij naar de Koningin ging. Hier staan dus verklaringen tegenover elkaar en daaiom zouden wij het op prijs stellen van u te vernemen, hoe dat eigenlijk is gegaan.

A. Ik vrees, dat ik daarop niet zonder meer kan antwoorden. Ik herinner mij, dat ik in Maart en April 1944 een reis naar de Middellandse Zee heb gemaakt en dat ik, toen ik in Londen terugkwam, de boodschap vond, of ik zo gauw mogelijk contact met de

heer *Gerbrandy* wilde nemen. Er werd niet bij gezegd, waarover het ging. Toen ben ik zo gauw mogelijk naar de heer *Gerbrandy* gegaan en heeft deze mij gevraagd, of ik Minister van Scheepvaart wilde worden. Welke datum dat is geweest, herinner ik mij niet. Ik kan dat wel nazien in mijn dagboek, maar dat heb ik niet bij mij. Dat iigt in Bonn. Het is althans waarschijnlijk, dat ik het daarin zal kunnen vinden; zeker is het niet, want ik ben met het bijhouden van mijn dagboek nogal eens achter geweest. In ieder geval is het mogelijk, dat ik in mijn dagboek de datum, waarop ik van de Middellandse Zee ben teruggekeerd, kan vinden.

85435. De **Voorzitter**: Het komt dus hierop neer, dat de heer *Gerbrandy* op 27 April 1934 heeft geschreven aan de heer *Kerstens*, dat het in zijn bedoeling lag op die dag de zaak met de Koningin te bespreken. In de Ministerraad van 25 of 26 April had de heer *Gerbrandy* volgens enige andere Ministers, die daarover verklaringen hebben afgelegd, reeds gezegd, dat hij iemand wilde hebben uit de scheepvaart. Er werd toen geen naam genoemd. In de Ministerraad van 2 Mei zou hij hebben medegedeeld, dat hij u reeds gesproken had en dat u zich bereid had verklaard, voordat hij naar de Koningin ging. Dat zijn de verklaringen, die op dit punt zijn afgelegd. Het gaat er dus om, of die bespreking met u heeft plaats gehad vóór 27, misschien 28 April 1944, want op 29 April deelde de Minister-President aan de heer *Kerstens* mede, dat de Koningin er Haar goedkeuring aan had gehecht. Om die data zal het draaien.

Mag ik dan met u afspreken, dat u dat nog eens nakijkt in uw dagboek, en indien u daarin iets vindt, bent u waarschijnlijk wel bereid ons dat schriftelijk mede te delen?

A. Zeker. Ik moet dus nazien: a. op welke datum ik ben teruggekomen van de Middellandse Zee; b. of ik kan vinden, wanneer ik de heer *Gerbrandy* heb gezien, of dat was vóór 27 April, of hij dus met mij gesproken heeft, voordat hij naar de Koningin ging.

85436. De **Voorzitter**: Het moet dus een gesprek zijn geweest, waarin hij u gevraagd heeft, of u bereid was, die functie te aanvaarden en waarin u gezegd hebt, dat u daartoe bereid was.

A. De eerste keer, dat ik hem gezien heb na mijn reis, heeft dat gesprek plaats gevonden en toen heeft hij mij gevraagd, of ik bereid was Minister van Scheepvaart te worden. Ik heb toen gezegd: ik doe dat alleen, als het moet. Ik heb daarover o.a. nog met de heer *van Kleffens* gesproken en niet direct ja gezegd. Maar dat is een kwestie van eer, paar dagen geweest en ik geloof, dat die datum van terugkeer wel antwoord zal geven. Ik zal u in ieder geval zo spoedig mogelijk berichten, of mijn dagboek in dezen opheldering kan geven.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. M. DE BOOY

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

POSTHUMUS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 26 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaail van Stoetwegen en de heren Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

LAMBERTUS NEHER,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage, directeur-generaal P.T.T.

Hij legt de belofte af als getuige.

85437. De **Voorzitter:** De commissie zou het op prijs stellen te vernemen, wat u met betrekking tot de bekende April-onderhandelingen van 1945 hebt meegemaakt. In het bijzonder zou de commissie gaarne vernemen, welke de reden is geweest voor uw reis naar Engeland, hoe dat is gegaan en vooral hoe de reacties op de berichten, die u meebracht van de kant der Regering, c.q. van geallieerde zijde zijn geweest. Dit zijn de punten, waar het om gaat.

A. Het is niet zo heel weinig. Wel wist ik, dat u mij had uitgenodigd voor u te verschijnen, doch eerst gisteravond kende ik het onderwerp, zodat ik mij niet heb kunnen voorbereiden. Het zal u uit de verschillende bescheiden, waarvan u er o.a. één voor u hebt liggen, ongetwijfeld bekend zijn, hoe ongeveer in April 1945 de zaken stonden. De moeilijkheden in het westen waren buitengewoon groot. Het stond natuurlijk vast, dat de Duitsers de strijd zouden verliezen. De nood in het westen was inderdaad groot. Dit is een zeer slappe omschrijving van hoe ernstig het wel was. Het was ons bekend, wat de Duitsers van plan waren te doen, indien inderdaad de strijd zou moeten worden opgegeven, c.q. indien de legers van de geallieerden verder naar het westen zouden oprukken of zouden kunnen oprukken. De vernietigingsplannen waren opgezet en de catastrophe voor het westen van het land zou uitermate groot zijn. De heer *van der Vlugt*, thans gezant te Helsinki, had indertijd enig contact met o.a. de heer *Schwebel*, die een hele reeks van schone titels droeg en een zeer belangrijk man was, mede als vertrouwensman van *Seyss-Inquart*. Op een dag — naar ik mij meen te herinneren, was het een Zaterdag — dat ik in den Haag was voor het bespreken van een aantal belangrijke zaken en ik een onderhoud had met, naar ik meen, de heer *de Lint*, tegenwoordig officier van justitie, meldde zich de heer *van der Vlugt* met het verzoek of hij mij direct kon spreken, omdat hij een buitengewoon belangrijke ineditie had te doen. De mededeling behelsde dan in grote trekken, dat *Schwebel* gemachtigd was door *Seyss-Inquart* om te zeggen, dat zij bereid waren een reeks voorbesprekingen te voeren, voorafgaande aan het opgeven van de strijd. Wij hebben toen aan de heer *van der Vlugt* gevraagd: „Wilt gij datgene, wat u hebt medegedeeld, nogmaals herhalen, opdat wij daar een soort protocol van kunnen maken?“, hetgeen geschied is.

85438. De **Voorzitter:** Was de heer *de Lint* hierbij tegenwoordig?

A. De heer *van der Vlugt* heeft dit gedicteerd in tegenwoordigheid van de heer *de Lint*. Wij hebben dit opgeschreven en nog eens nagelezen en hij zeide mij: „Zo is de stand van zaken op dit moment“.

85439. De **Voorzitter:** Dit relaas van de heer *van der Vlugt* geeft de indruk, dat het eigenlijk om de capitulatie ging.

A. Ja, het stond wel onomstotelijk vast, dat dit een voorbode was van een capitulatie. Dat woord werd toen nog niet gebruikt in zijn uitgesproken betekenis, maar de inhoud van het hele stuk wees

er op, dat men nu wel een eventuele capitulatie wilde voorbereiden. Het was zo gesteld, dat de militairen hier officieel nog niet bij betrokken waren.

Uit het gesprek van de heer *van der Vlugt* bleek wel, dat *Blaskowitz* er natuurlijk wel van moest weten. Er werd te kennen gegeven, dat dit eigenlijk wel het geval was, ofschoon het niet exact in woorden werd vastgelegd. Aan de hand van die tekst van het hiervóór bedoelde protocol nu, dat dus iets positiefs had, heb ik mij met de heer *Koot*, die in Amsterdam was, in verbinding gesteld en hem medegedeeld, dat hij ook aan de andere heren moest doorgeven, dat dit bericht was gekomen en dat het noodzakelijk was om zo spoedig mogelijk naar den Haag te komen, ten einde de consequentie van deze mededeling met elkaar onder ogen te zien. Dit is geschied, ondanks de moeilijkheden, die een transport in die dagen met zich bracht, en wij hebben met elkaar, Vertrouwensmannen, voor zover zij in den Haag konden zijn, en de C.B.S., dat stuk nog eens zeer kritisch bekeken en besproken met de heer *van der Vlugt*. Tijdens deze besprekingen deed zich de vraag voor, of wij dit als irreëel zouden beschouwen en met een hautain gebaar zouden zeggen: „nu ja, je verliest het toch wel, dus wij doen verder niets“, of dat er bepaalde consequenties voor ons volk bestonden, welke ons noopten de besprekingen met *Seyss-Inquart* eventueel via *Schwebel* verder voort te zetten. Dit was, zoals u wel kunt begrijpen, een uitermate moeilijke zaak. Nog niet lang daarvóór hadden wij zelf besloten het voorstel van de Duitsers om weer een trein te laten lopen, ten einde de voedselvoorziening vanuit Delfzijl naar het westen van ons land mogelijk te maken, per se te weigeren, ondanks de wetenschap van het leed, dat door die weigering zou kunnen ontstaan. Nu stonden wij voor het probleem, waarvan de consequentie nog zwaarder en dieper lag. Hierbij hadden wij de beschikking over de gegevens van Duitse voornemens met betrekking tot een omvangrijke vernietiging. Wij kenden uit de aard der zaak de geallieerde strategie niet, maar wij konden op grond van deskundigheid, inzicht en mogelijkheden met vrij grote stelligheid nagaan, dat het gehele geallieerde offensief zich zou richten op de vernietiging van de Duitse troepen, waarvan slechts een relatief klein deel in het westen van Nederland aanwezig was, en verwachten, dat men zijn moeilijk hanteerbare massa's wapenen en troepen heus niet zou gebruiken om die paar miljoen Nederlanders in het westen te gaan bevrijden. Dit is een moeilijk punt, hetwelk door Nederlanders dikwijls verkeerd gezien werd en wordt. Wij zijn Nederlanders, leefden in Nederland en vinden ons land belangrijk en waren er van overtuigd, dat natuurlijk een van de eerste geallieerde daden zou zijn ons land, dus ook ons in het westen, te bevrijden. Die fout is reëel, want men was er in de eerste plaats op uit de vijand te vernietigen, ten einde de oorlog tot een einde te brengen. Kwam daarbij het bevrijden van West-Nederland in aanmerking, dan was dat prachtig, maar zou dit de totaalistrijd te veel ophouden en te grote offers vergen, dan werd de zaak geblokkeerd. Wij hebben, geloof ik, later wel geleerd, dat hetgeen wij gewichtig achter? in de ogen van anderen niet altijd even gewichtig is. De besprekingen hebben er tenslotte toe geleid, dat er tegen de heer *van der Vlugt*, die als contactman optrad, is gezegd: „Gaat u maar verder met de heer *Schwebel* spreken, maar zeg, dat wij geenszins bereid zijn iets aan onze Regering voor te leggen, tenzij gij of uw hoogste chef verklaart, dat aan bepaalde voorwaarden van ons zal worden voldaan.“ Die voorwaarden hielden o.a. in stopzetting van de vernietiging en van het najagen van onze radiostations, van al datgene, wat zou kunnen dienen ten detrimente van gevangenen of van mensen, die op grond van verzetshandeling nog gevangengenomen zouden worden, en tevens maatregelen te bevorderen voor de voedsel- en kolenvoorziening van West-Nederland. Men zou dan inderdaad niet iets doen, dat de mogelijkheid voor Vertrouwensmannen en C.B.S., om een bepaald plan aan de Regering voor te leggen, zou kunnen verhinderen. De Duitse stelling was, dat men in principe wel hiertoe bereid was, maar dit ging vergezeld van de vraag, of de geallieerde troepen niet voorbij de IJsselinie zouden komen. Deze besprekingen hebben een aantal dagen geduurd. Men wilde geen bespreking met een militair hebben, evenwel vonden

wij het toch nuttig en nodig, dat er iemand van de C.B.S. bij aanwezig was, en daartoe werd de heer *Six* aangewezen, die als burger de heer *van der Vlugt* bij de verdere besprekingen ter zijde stond. De IJsselinie werd eigenlijk al overschreden en toen namen de Duitsers genoegen met de Hollandse Waterlinie.

85440. De **Voorzitter**: U heeft het nu over de bespreking, welke plaats heeft gehad op 12 April 1945 met *Seys-Inquart* en *Schwebel* en waarbij van Nederlandse zijde de heren *van der Vlugt* en *Six* aanwezig waren. Hiervóór was er nog een tweede bespreking van de heer *van der Vlugt* met *Schwebel* geweest op 10 April, waarbij, zoals ook in het desbetreffende protocol staat, *Schwebel* verzocht had de bespreking van 7 April — dit was de eerste bespreking — te beschouwen als een zuiver particuliere aangelegenheid. Dit was dus een zeker terugkrabbelen.

A. Ja, maar anderzijds is in de bespreking verder gezegd, dat wij de zekerheid moesten hebben, dat *Seys-Inquart* hierachter stond, want de heer *Schwebel* was wel een figuur van betekenis voor de Duitsers maar niet voor ons. U weet, dat *Seys-Inquart* toen zelf is gekomen. De eerste vraag van *Seys-Inquart* was, of wij niet naar Apeldoorn wilden komen, maar dit is per se geweigerd en er is gezegd: wanneer u ons wilt spreken, komt u maar naar de plaats, waar wij zijn, want wij gaan daar niet naar toe. De bespreking, welke u zo juist reïeveerde, heeft er toe geleid, dat *Seys-Inquart* die voorwaarde aanvaardde en toezegde, dat hij ai het mogelijke zou doen, dat aan het nakomen van onze eisen de hand zou worden gehouden, mits onzerzijds met bekwame spoed het contact niet de Regering zou worden opgenomen. De resultaten van de langdurige en moeizame besprekingen in de kring van de Vertrouwensmannen hebben er dan toe geleid, dat uiteindelijk de heer *van der Gaag* werd aangewezen als directe vertegenwoordiger van de Vertrouwensmannen, en ik werd aangewezen als vertegenwoordiger van de C.B.S., alsmede als vertegenwoordiger van Vertrouwensmannen. Dit werd *Schwebel* medegedeeld en daarop zou *Schwebel* de mogelijkheid voor ons beiden regelen — dit heeft hij inderdaad ook gedaan — om aan de overkant van de rivieren te komen. Wij hadden dit zonder deze man willen doen, maar dan hadden wij een safe guard moeten hebben, want wanneer wij dit wilden ondernemen, moesten wij niet onderweg de kans lopen om in de „typische" moeilijkheden van die dagen te geraken. *Schwebel* zou ons veel beter kunnen helpen en hij verzocht ons 'smiddags op een bepaald uur op het tegenwoordige Ministerie van Buitenlandse Zaken — waar *Schwebel* toen zetelde — te komen en daar werd een afspraak gemaakt, dat op een bepaald moment de heer *van der Gaag* en ik beschikbaar zouden zijn om door hem naar de rivier te worden gebracht. De heer *van der Gaag* en ik zijn toen met *Schwebel* in een auto naar Gorinchem gegaan. Daar werd, via een adjudant, met de commandant van de daar aanwezige, langs de rivier gelegerde verdediging contact opgenomen. Dit duurde natuurlijk enige tijd, want de afstand moest in het donker worden afgelegd. De heer *van der Gaag* en ik hadden afgesproken, dat het in dit precaire geval niet raadzaam zou zijn beiden dezelfde wijze van overgang te gebruiken. Omdat de heer *van der Gaag* al eerder was overgestoken, had hij nog enig contact met helpers in de omgeving van Gorinchem. Zodoende werd afgesproken — de heer *Schwebel* accepteerde dit —, dat de heer *van der Gaag* één van zijn vrienden van de vroegere overgang zou opzoeken; voor het vervoer zouden de Duitsers een auto ter beschikking stellen en dan zou worden gepoogd, dat hij in de nacht langs dezelfde weg, welke hij vroeger was gegaan, zou overgaan, zodat ook de ontvangst aan de overkant gemakkelijker zou zijn, aangezien hij de security-test in het verleden ai had doorgemaakt. Aan de overkant zou met de Canadese commandant de mogelijkheid van een korte wapenstilstand langs een vrij brede strook worden besproken, waartoe ook de Duitse legerleiding reeds maatregelen had genomen, waardoor ik de gelegenheid zou krijgen op de een of andere nader te bepalen wijze naar de overkant te komen. Ofschoon het niet zo eenvoudig was, is het toch allemaal geschied. Er werd afgesproken, dat er 's morgens aan de Duitse kant een witte vlag zou verschijnen.

85441. De **Voorzitter**: Is de heer *van der Gaag* die nacht overgegaan?

A. Inderdaad, hetgeen nog gepaard ging niet een blein incident, want het bootje sloeg om. Toch heeft hij de overkant bereikt.

85442. De **Voorzitter**: Hij heeft de commissie medegedeeld, dat hij zelfs zijn geallieerde uniform bij zich had.

A. Dat is juist.

85443. De **Voorzitter**: Was uit uniform van zijn eerste tocht?

A. Ja zeker; u weet, dat hij de eerste keer, dat hij is overgegaan de tijdelijke rang van kapitein heeft gekregen, en nu was het heel verstandig, dat hij dit uniform meenam, want dit gaf een gemakkelijker introductie aan de overkant. Er was tijdgebrek, het moest alles heel snel gaan, want elke dag, waarop de geallieerde legers eventueel verder naar de Hollandse Waterlinie zouden oprukken, en er misschien op sommige punten overheen zouden gaan, zou voor de Duitsers een reden kunnen zijn hun vernietigingsdaden verder voort te zetten. Tijdgebrek noopte dus wel tot enige handelingen, welke anders meer tijd zouden hebben gevraagd.

Na alles, wat hieraan is voorafgegaan, was het voor de Duitsers wel duidelijk, dat de beide heren, die aankwamen, waarschijnlijk geen mensen waren, die enkel maar papier en wat woorden gebruikten, maar misschien ook wel wat anders deden. Wat mij persoonlijk betreft: ik had in het verleden nogal een ernstige moeilijkheid met *Schwebel* gehad, maar hij heeft gedaan of hij mijn naam nooit had gehoord. Schuilnamen werden natuurlijk niet gebruikt; het contact kor, alleen onder de werkelijke namen geschieden. Er is hier verder ook niet naar geïnformeerd, want het was hun toch wel bekend. Ik zelf zou de volgende morgen naar de omgeving tegenover Heusden — de Duitse kant — gaan en zo mogelijk met goedkeuring van de Canadezen naar de overkant oversteken. 's Morgens werd ik de Waal overgebracht en daarna niet een auto langs de dijk. Uren heb ik daar moeten wachten onder bewaking van een Duits officier om de eenvoudige reden, dat de afspraak niet die witte vlaggen niet erg gelukte. Uiteindelijk ben ik door een eerste-adjudant van de commanderende officier naar een punt recht tegenover Heusden gebracht. Het vuren was zo juist gestaakt en men vroeg zich af, of die witte vlag aan de overkant nu kwam of niet. In het kort gezegd, inderdaad is er een of andere witte vlag gekomen, maar het was niet de echte.

85444. Jonkvrouwe **Witewaail van Stoetwegen**: Ik dacht, dat u een witte vlag had!

A. Ik niet, maar de Duitsers hadden er een en een antwoord met witte vlag moest aan de overkant worden gegeven. Ik ben toen in een rubberbootje naar de overkant gevaren onder geleide van 2 Duitse soldaten en de jonge officier, waarvan ik al eerder sprak. Daar werd ik begroet door de Canadese commandant niet een paar officieren, die zeiden: „U boft, want wij waren juist van plan u er uit te schieten!" Dit zou een aardige introductie zijn geweest. Nu was de vraag, hoe ik zou terugkeren, want ik had moeten beloven terug te komen. Er werd afgesproken, dat ik in drie dagen tijds op dat zelfde punt zou terugkomen. Men zou dan weer de vlaggenparade houden en ik zou weer worden overgebracht. De Duitsers vertrokken en ik kreeg een blinddoek voor en werd naar een huis in Heusden geleid. Kort na mijn aankomst in dat huis kwam de heer *van der Gaag* met een Canadese security-officer. Misverstanden werden opgehelderd, niet tussen de heer *van der Gaag* en mij, maar de officieren waren allen een beetje in de war over de procedure-regeling. Wij gingen daarna met een auto naar Breda.

Neen, ik vergis mij, dit was het misverstand. De heer *van der Gaag* was vooruitgegaan en zou de zaak voorbereiden en in Breda op mij wachten. Daarna zouden wij samen niet de Minister-President — deze was uit Engeland overgekomen — en de Prins spreken. De Minister-President was in Breda en nam de heer *van der Gaag* mee naar Londen. Het resultaat was, dat er moeilijkheden met die witte vlag waren ontstaan, want de rest van de officieren wist er maar heel weinig van. Ik ben toen door een aantal officieren naar Breda gebracht.

85445. De **Voorzitter**: U hebt dus de misverstanden zelf moeten ophelderen en de heer *van der Gaag* is niet in Heusden geweest?

A. Ja, want de heer *van der Gaag* moest met de Minister-President mee naar Londen.

Ik ben in Breda aangekomen; de Prins was met een vliegtuig onderweg naar generaal *Eisenhower*, en de Minister-President was met de heer *van der Gaag* naar Londen. Er werd toen afgesproken, dat ik op de Prins zou wachten tot hij van generaal *Eisenhower* zou terugkeren. Inmiddels kwam de toenmalige Minister van Oorlog, de heer *de Quay*, ook in Breda aan. Wij hebben toen met elkaar het probleem besproken en er was volledige instemming met hetgeen tot dusver door Vertrouwensmannen en C.B.S. was lot stand gebracht. De Prins kwam terug van generaal *Eisenhower*, waarna werd vastgesteld, dat ik ook naar Londen moest om zowel de Regering als H.M. de Koningin omtrent deze zaak in te lichten. Zondagmiddag kwam ik te Londen aan, en heb Zondagavond direct een zitting van de Ministerraad bijgewoond, waar de heer *van der Gaag* en ik een

uiteenzetting van de situatie moesten geven en een advies van de zijde van Vertrouwensmannen en C.B.S. De Prins had dit advies, na het gehele verhaal te hebben angehooard, volkomen juist geacht. U begrijpt, dat de Regering voor een moeilijk probleem stond. De vraag, welke men stelde, was: „Wat voeren de Duitsers hierbij in het schild?" Voor ons was deze vraag simpeler te beantwoorden dan voor degenen, die te Londen waren gezeteld. De problemen zag men daar toch altijd een beetje op een afstand. Wij konden, overeenkomstig de situatie, welke wij kenden, vaststellen, dat de Duitsers niets in het schild konden voeren dan misschien alleen het volgende. *Seyss-Inquart* zou misschien door deze stap kunnen proberen straks de wereld te tonen, dat hij het toch zo goed met alles had gemeend, dat hij uiteindelijk er aan meegewerkt zou hebben, dat de totale vernietiging van het westelijk deel van Nederland geen doorgang had gevonden. Dit was een mogelijkheid van een persoonlijke voldoening van *Seyss-Inquart*. Aan de oorlogssituatie konden de Duitsers in West-Nederland niets meer veranderen. *Blaskowitz* had circa 90000 man in dat gedeelte van het land en had meer dan voldoende voedsel voor zijn mensen om het nog een aantal maanden uit te houden. Hij had uit de aard der zaak geen stootkracht in zijn troepen om in de flank van de geallieerden enig kwaad van belang te kunnen aanrichten. Allicht wel enige schade, maar geen kwaad van betekenis. Inmiddels zouden de Nederlanders in dat ingesloten gedeelte voor een groot deel van honger zijn omgekomen, omdat inderdaad onze voedselvoorraad zo uitermate gering was geworden, dat men het nog maar heel kort had kunnen uithouden zonder dat het sterftcijfer beduidend zou stijgen. Dit is de situatie, zoals wij die kenden. Toch kan ik heel goed begrijpen, dat onze Regering, aan de overkant gezeteld, tegenover dit hele geval een klein beetje wantrouwend stond. Die bespreking heeft lang geduurd en ik mag wel zeggen, dat, naast de anderen, onze ambassadeur te Londen, de heer *Michiels van Verduynen*, die deze zitting uit de aard der zaak bijwoonde, zeer scherp de totaliteit van het beeld in zich heeft opgenomen en krachtig heeft gepleit voor de visie van Vertrouwensmannen en C.B.S., wat ongetwijfeld veel heeft bijgedragen om dit plan aanvaard te krijgen. Nu was het volgende probleem voor onze Minister-President: „Hoe moeten wij dit oplossen?" Besloten werd een bespreking met *Churchill* te verkrijgen. Deze was niet ongenegen het voorstel te aanvaarden, maar het ligt voor de hand dat, waar de leiders van de grote landen besloten hadden niets te doen zonder dat men eerst met de Combined Chiefs of Staff overleg had gepleegd, er eerst contact met Amerika en Rusland moest worden opgenomen. Generaal *Eisenhower* zou daarna dan eventueel opdracht kunnen krijgen met betrekking tot het commando aan zijn troepen voor het al dan niet verder oprukken over de Hollandse Waterlinie. Dit ging niet zo buitengewoon vlot. Indien men het nog niet zeker wist, dan leerde men het daar nog een keer te meer, dat in het grote spel Neerland niet een zo verschrikkelijk belangrijke factor was. Men had wel respect voor de Nederlanders, doch de grote strijd tussen miljoenen mensen en over enorme belangen werd door de anderen niet in hetzelfde licht gezien als wij dat deden. Wij kunnen niet anders zeggen dan dat — volgens informatie, welke de Minister-President ons heeft gegeven — *Churchill* krachtig heeft gepleit voor de aanvaarding van hetgeen ter zake werd voorgesteld. Onze Koningin is voorgelicht en was, scherp vragen stellend en scherp concluderend, ook volkomen overtuigd, dat dit voorstel aanvaard zou mogen worden. Incidenten deden zich natuurlijk voor met betrekking tot allerlei goede en niet goede berichten te Londen, o.a. toen het fatale bericht binnenkwam, dat de Duitsers de Wieringermeerdijk hadden vernietigd. Dit leidde natuurlijk tot hernieuwde besprekingen met de Regering, waarbij werd gezegd: „Ziet u eens, u hebt gezegd, dat zij niets meer zouden doen, en daar gooien de Duitsers onze Wieringermeerpolderdijk stuk." Men stond in telegrafisch contact met Vertrouwensmannen en C.B.S. en ik heb vragen gesteld, waarop ik antwoord heb ontvangen. Hieruit kan en mag men het volgende opmaken: „Die Wieringermeerdijk is natuurlijk iets verschrikkelijks, maar vergeet niet, dat gij ook in zoveel dagen geen antwoord hebt gegeven." (Het ging over een beslissing binnen een aantal dagen.)

85446. De heer Fens: Hoeveel tijd was er na uw vertrek intussen verlopen? U zou binnen 3 dagen terug zijn!

A. Toen waren er al vier dagen verlopen.

De Voorzitter: U bent in de nacht van 13 op 14 April overgegaan. De Wieringermeer is op 17 April onder water gezet.

A. Inmiddels trokken de Canadese troepen, zij het dan niet in een geforceerde aanval, telkens meer naar het westen op. Nu moet

men zich even de positie van *Blaskowitz* indenken, want dat moet men doen, wanneer men deze moeilijke problemen te beschouwen krijgt. Deze *Blaskowitz* was Duits generaal, verantwoordelijk aan zijn autoriteit voor de verdediging van het stuk land, waar hij zat. Natuurlijk was hij niet onbekend met wat er gebeurde, maar hij had geen bevel. Wel had hij gezegd en laten weten, dat hij, wanneer hij geen contact meer met zijn hoofdkwartier had, bereid was te capituleren; hij had echter wel contact met zijn hoofdkwartier. Hij was nu eenmaal Duits officier, die zonder meer niet kon doen dan datgene, wat hij overeenkomstig zijn plichtencomplex noodzakelijk achtte. Nu kan men niet ontkennen, of dit nu prettig voor ons is of niet, dat de Wieringermeer een mogelijkheid bood voor het landen van vliegtuigen. Hier is geen ontkomen aan. dit is zo. Over het vernietigen van de Wieringermeerdijk, hoe dom het in zijn totaliteit ook moge zijn, hoe slecht desnoods, kan men, van zuiver militair standpunt bezien, niet anders zeggen dan dat het begrijpelijk is. Misschien hadden wij het anders gedaan, indien wij de generaal waren geweest. Deze stelling is door ons dan ook zeer krachtig verdedigd.

85447. De heer Fens: Waren er ook berichten te Londen binnengekomen, dat de Canadezen intussen verder oprongen, zodat *Blaskowitz* reden had met zijn oorlogvoering door te gaan?

A. Ja. De Canadezen schoven geleidelijk aan over de grens van de Hollandse Waterlinie, die wij dan als grens der gestelde condities beschouwden. De Canadezen waren helemaal niet van plan een grootse aanval te doen, aangezien de terreinsituatie daarvoor ongeschikt was. Men wist in ieder geval, dat de Canadezen nog opschoven. De Duitsers hadden natuurlijk kunnen zeggen, dat zij zich overgaven, maar onder de omstandigheden van toen kan men, weder zuiver militair gezien, begrijpen, dat *Blaskowitz* een landingsmogelijkheid van vliegtuigen op een groot uitgestrekt terrein heeft willen tegengaan. Als Nederlanders vinden wij natuurlijk, dat hij het niet had moeten doen, maar die overweging heeft er toe geleid, dat wij de aanvaardbaarheid van dit standpunt hebben verdedigd, en uiteindelijk mochten wij dan vernemen, dat de Regering het ook aanvaardde. Ik wil nadruftelijk zeggen, dat het volltomen begrijpelijk is, dat, als men te Londen zit en die berichten krijgt, het niet zo gemakkelijk is te besluiten om het voorstel van hen maar te aanvaarden, omdat er zoveel goeds in zit. Door de afstand en het niet meebelevens verkrijgt men totaal andere indrukken. De beslissing van de hoofden van de staf heeft heel lang op zich laten wachten. De woorden „heel lang" dan in het licht van die tijd gezien. Heel begrijpelijk, want we hadden *Roosevelt* niet meer. *Truman* was nog maar relatief kort aan het bewind en hoe dicht hij ook bij de uitvoerende macht heeft gezeten, zijn wij er toch van overtuigd, dat op dat moment de beslissing sneller zou zijn gekomen, indien *Roosevelt* nog had geleefd. Op een gegeven moment kwam toch het consent, dat men er mede accoord ging. *Eisenhower* zou opdracht krijgen deze zaak helemaal verder te regelen. Daarmede was dan de taak van de heer *van der Gaag* en mij te Londen tot een einde gekomen. Wij zouden naar bezet gebied terugkeren, waarop de Minister-President mededeelde, dat hij het op prijs zou stellen, indien één van ons beiden zou blijven. Ik besloot naar het bezette gebied terug te keren. De Prins was niet meer te Breda aanwezig, hij had zijn kwartier naar Apeldoorn verlegd. Toen ik in Breda aankwam, moest er een mogelijkheid worden gevonden om naar Apeldoorn te komen. In Apeldoorn heb ik enige dagen bij de Prins in zijn hoofdkwartier doorgebracht. Ik heb daar nog een gesprek gevoerd met generaal *Koot* — die aan de andere kant van de linie zat — via een versterkstation van ons, en hem een aantal vragen gesteld over de houding der Duitsers, of zij zich aan bepaalde afspraken hielden, enz. Ik denk, dat in mijn dossier hiervan nog wel een min of meer exact relaas is te vinden. De dropping van voedsel was inmiddels juist begonnen. Ook daarover hebben wij te Londen veel gesproken en het heeft er misschien iets toe bijgedragen, dat deze dropping doorgang vond, want het is merkwaardig, dat men te Londen zo moeilijk kon geloven, dat West-Nederland bezig was te verhongeren. Wij, getuigen, kregen zelf soms het gevoel, alsof wij onwaarheid spraken, want daar kon men eten, daar kwam warm water uit de kraan, men kon nieuwe schoenen kopen en het is dan heel moeilijk te beseffen, dat er aan de overkant werkelijk zóveel leed werd geleden, dat de mensen stierven. Hier is heel wat over gesproken. Een belangrijk nadeel was, dat er vele papieren en telegrammen kwamen, welke minder exact waren en waardoor verwarring ontstond. De voorbereidingen van *Eisenhower* hebben er toe geleid, dat *Seyss-Inquart* en *Blaskowitz* er in toestemden, dat op 30 April 1945 een bespreking zou plaats vinden tussen *Bedell-Smith* met zijn staf en *Seyss-Inquart* met een vertegenwoordiger van *Blaskowitz*, terwijl wij tevens eisten, dat er een aantal deskundigen mee zou komen. o.a. *Louwes*, *Wemmers* en dr. *Banning*. Bij de onder-

handelingen werd de voorwaarde gesteld, dat de Duitsers moesten zorgen, dat er voedsel langs de vervoerswegen naar Nederland kon worden gebracht. De dropping was natuurlijk een soulaas van meer psychische dan fysieke aard, maar zij moesten toestaan, dat er veel meer voedsel kwam langs de wegen en langs het water. Dit was de reden, waarom wij een aantal deskundigen nodig hadden om quantiteiten en ook wegen aan te geven, door middel waarvan deze eis zou kunnen worden ingewilligd.

85448. De **Voorzitter**: Spreekt u nu over de conferentie te Achterveld?

A. Ja zeker. Nu wil ik nog iets over het militaire gedeelte zeggen. Ik heb daar met alle aanwezige bevelvoerende generaals gesproken en een van de stafmensen, een Canadees generaal *Galloway* genaamd, die een belangrijke plaats innam en met wie ik de militaire situatie nog eens besprak, zeide mij in typisch jargon: „My God man, if you had n't done this, you would have been utterly destroyed. There was no possibility for us to attack you there, so we could only attack you by air and that means Amsterdam would have disappeared and the rest of it.”

Dit is geen romantische overdrijving, dit is bittere ernst.

85449. De **Voorzitter**: Wanneer heeft hij dit gezegd?

A. Op 30 April, vóórdat *Seyss-Znquart* zich meldde bij een kleine school te Achterveld, waar de besprekingen zouden worden gehouden. *Seyss-Znquart* is met zijn staf gekomen en de besprekingen zijn gevoerd, waarbij eisen zijn gesteld met betrekking tot de faciliteiten, welke de Duitsers onverwijld zouden moeten geven, ten einde de voedsel- en kolenvoorziening, alsmede ook hulp op geneeskundig gebied, enz. te kunnen regelen. Verder nog hoe de schepen binnen zouden kunnen komen en welke signalen moeten worden gegeven, enz., al datgene wat technisch nodig is om een dergelijke stroom, welke lange tijd was onderbroken, weer op gang te kunnen brengen. Hier moest een uitwerking op komen; er moest een nieuw eisencomplex in getallen worden vastgesteld en er werd bepaald, dat er enige dagen later nieuwe besprekingen, naar ik meen op 2 Mei — U kunt de datum wel controleren —, te Wageningen zouden plaats vinden. Bij deze bespreking was een groter aantal deskundigen uit West-Nederland aanwezig, o.a. had ik de heer *Bakker*, directeur-generaal van de electriciteitsvoorziening, verzocht mee te gaan, want hij kon dan meteen naar het zuiden doorgaan, ten einde besprekingen te voeren om onze electriciteitsvoorziening weer iets sneller op gang te brengen dan anders mogelijk zou zijn geweest. Details van de uitvoering van de besproken plannen in Achterveld werden te Wageningen nader gestipuleerd en goedgekeurd. Daarop ben ik naar het westen van Nederland teruggekeerd en maakte toen weer gebruik van mijn schuilnaam.

85450. De **Voorzitter**: Bent u dezelfde weg teruggekomen als die, welke vóór het voedseltransport werd gevolgd?

A. Neen, die wegen waren er nog niet; dit was op de 2de Mei geregeld. De Nederlanders, die aan de discussie hadden deelgenomen en niet naar het zuiden doorgingen, keerden naar hun functies in het westen terug. De Duitsers keerden naar hun verschillende commandementen terug, vanwaar zij gekomen waren. Met een ander wagentje ben ik daar later achteraan „gerold”.

85451. De **Voorzitter**: Was u dit door de Duitsers toegestaan of hebt u van de gelegenheid gebruik gemaakt?

A. In een dergelijke verwarring doet men vele dingen en ik heb dus maar van de gelegenheid gebruik gemaakt en ben inderdaad in bezet gebied gekomen en via Amsterdam doorgegaan naar den Haag. Ik heb een rapport van mijn handelingen aan het College van Vertrouwensmannen en de C.B.S. uitgebracht. Inmiddels was de militaire bespreking met *Blaskowitz* ingeleid; deze heb ik niet meege maakt, omdat men mij in den Haag nodig had. Het verdere verloop hebt u ongetwijfeld leren kennen. U weet ook, dat in de kring der illegaliteit, ten tijde dat ik mij niet in West-Nederland bevond, nogal bitterheid heerste over dit gebeuren, wat heel begrijpelijk is. Men kent niet alle factoren, zodat er een gevoel van vernedering opkwam, omdat wij niet door strijd vrijkwamen, maar met de Duitsers onderhandelden. Dit is psychologisch en ook sentimenteel volkomen verklaarbaar, doch niet reëel juist. Deze moeilijkheden hadden de geesten nogal beroerd, maar later is gelukkig door allen ingezien, dat men met een heroïstne, hetwelk men liever in een strijkkarakter had ge-

zien en misschien vleitend zou zijn geweest, niet het doel waarvoor men zou strijden, zou hebben bereikt. Iedereen was zeer gespannen, de meesten kenden slechts een klein deel van wat er allemaal gebeurde en men reageerde natuurlijk op de geruchten, welke men vernam. Men dreigde zelfs zijn beste vrienden te verliezen door hetgeen toen geschiedde, maar voor de kring van mensen, die elkaar altijd vertrouwden, al zag men elkaar in lange tijd niet, was er dan misschien wel een vraagteken, maar geen afkeuring. Wanneer men thans het gehele gebeuren nog eens nagaat en dat toetst aan de reële krijgstoes- toestand, de opstelling der legers, de legeropdrachten en de gegevens in zake het vernietigingsplan der Duitsers, de toestand, waarin ons volk van zoveel millioenen zich in het westen bevond, dan kan men nog altijd met volle overtuiging zeggen, dat wat toen is gepoogd goed is geweest.

85452. De **Voorzitter**: Hebt u te Londen ook kennis genomen van het Statement, dat de heer *Gerbrandy* aan *Churchill* heeft overhandigd op 19 April 1945? Dit Statement stelt twee mogelijkheden.

(De **Voorzitter** overhandigt getuige het Statement ter inzage.)

A. De discussie in Regeringskringen ging ook over dit Statement. De vraag en reactiemogelijkheid tussen Regering, de heer *van der Gaag* en mij was: „Is het mogelijk, dat een militaire actie binnen enige dagen West-Nederland bevrijdt, ja of neen?” Onze stelling was — de terreinomstandigheden kennende, enz. — neen! Men vroeg ons: „Kunt u dat bewijzen?” Wij antwoordden hierop ontkennend, omdat men dan de militaire plannen van het geallieerde opperbevel zou moeten kennen. Wij wisten alleen, dat er maar 2 legerkorpsen waren, welke onvoldoende waren voor het overwinnen der terreinmoeilijkheden, waar men niet met tanks, enz. over kon rijden, ondat alles onder water was gezet en men alleen langs betrekkelijk smalle wegen kon oprukken. Wanneer 2 tanks op zo'n smalle weg zouden worden stukgeschoten, werd per se datgene, wat daarachter volgde, opgehouden.

Terecht kon en moest onze Regering een Statement maken, waarin ongeveer voorkwam: „Indien gij, geallieerden, een militaire actie in korte tijd wilt en kunt ontketenen om ons te bevrijden, dan zouden wij dat prefereren. Indien gij dat niet kunt, dan pleiten wij voor het andere!”, en dat was ook de enig juiste stelling.

De **Voorzitter**: Op de volgende bladzijde vindt u de instructie aan *Eisenhower*.

A. General *Eisenhower* was formally instructed by the Combined Chiefs of Staff by telegram on April 23rd that he now had full power to negotiate *or not* as he chose with the German authorities in Holland, in the circumstances known to all concerned, with the proviso that should he negotiate he will not depart from the policy of unconditional surrender agreed upon by the U.S.A., U.K. and U.S.S.R., and that the Soviet military authorities should not only be kept fully informed but shall have present at the negotiations a representative of the Soviet military forces, if the U.S.S.R. so desires. Subject to the above provisos, General *Eisenhower* is authorised to undertake operations to provide relief for the Dutch and effect any truce arrangements indicated by the situation insofar as any such action does not prejudice his main operations.”

Deze instructie is heel belangrijk, want *Eisenhower* heeft vanaf het begin op het standpunt gestaan: Gij, Regeringen, moet hier beslissen, ik ben militair en ik kan alleen datgene doen, wat mij wordt opgedragen. Vanaf het moment, dat hij het voorgaande als opdracht had, is hij direct begonnen: to negotiate.

85453. De **Voorzitter**: Toen u in Breda aankwam, was de Prins naar *Eisenhower* gegaan en kort daarop teruggekeerd. Had de Prins toen al een positief advies van generaal *Eisenhower* meegebracht?

A. Hij heeft deze stelling van *Eisenhower* meegebracht, nl.: als hij, generaal *Eisenhower*, had te beslissen, zou hij wel onderhandelen. Doch de generaal was onderworpen aan de Combined Chiefs of Staff, dus was het eerst een kwestie der Regeringen. Deze besprekingen moesten eerst plaats vinden, voordat uiteindelijk de Combined Chiefs of Staff *Eisenhower* de vrijheid gaven beslissingen te nemen in zoverre hij niet violeerde de „unconditional surrender”.

85454. De **Voorzitter**: Wat u zo juist vertelde, is wel van groot belang in verband met de oppositie, welke er van de kant der illegaliteit bestond.

U zei wel, dat op het ogenblik iedereen inziet, dat het niet anders had gekund, maar daar bent u toch iets te optimistisch mee. Er zijn voor onze commissie wel verklaringen afgelegd, die nog kritisch gestemd waren ten opzichte van hetgeen Vertrouwensmannen hebben gedaan. In verband daarmee is het natuurlijk wel van groot belang de mening van de geallieerde opperbevelhebber hieromtrent te horen. U weet dus precies, welke mededeling de Prins van generaal *Eisenhower* overbracht?

A. Ja zeker, wanneer u mij niet aan de woordelijke tekst bindt, was de stelling van Eisenhower deze: „Ik kan niet beslissen; dit is een kwestie van de Regering, maar ik vind dit voorstel een goet voorstel." Dit heb ik indertijd ook op deze wijze overgebracht. De feiten kent u, nl. dat generaal *Eisenhower* niet met troepen naar het westen van Nederland is opgerukt. *Eisenhower* is gaan onderhandelen, voorwaarden stellen, enz.

85455. De Voorzitter: Terwijl de troepen hoofdzakelijk naar Duitsland werden gericht.

A. Natuurlijk, de geallieerden waren helemaal niet van plan naar het westen op te rukken. Voor ons, Nederlanders, is het pijnlijk, dat de gehele geallieerde macht niet slechts één ding voor ogen had, nl. het westen van Nederland te bevrijden. Dit was hun doelstelling niet. Hun doelstelling was: de Duitse weerstand te breken en Duitsland tot capitulatie te dwingen; dan kwam dat stukje Nederland ook wel vrij. Zij hebben hun opmarswegen naar Duitsland veiliggesteld door het oosten van Nederland te bezetten, zodat men eventueel naar boven om kon buigen, naar Bremen, enz. Daarna moest men eventueel de flankdruk van datgene, wat hier in Nederland als „zak" nog zat, teruggaan. Hierbij konden de geallieerden telkens een klein eind opschuiven, doch van een aanval was geen sprake!

Wanneer men tot een aanval had willen overgaan, dan had men alleen vanuit de lucht alles kunnen vernietigen. Het westen om Amsterdam heen stond onder water, daar kon men niet met tanks, enz. komen. Men kon alleen langs die paar ongelukkige wegen gaan en stuur daar nu eens een legermacht overheen. Dat is immers onmogelijk. Indien men West-Nederland militair had willen bevrijden, dan was de hele zaak in elkaar gegooit. De doelstelling van het leger was de Duitse legerweerstand te vernietigen en te doen capituleren, dan zou de rest ook wel komen. Nog altijd is er een aantal mensen, die menen, dat dit door strijd wel had gekund. Het zou het gevoel ongetwijfeld sterker hebben bevredigd.

Jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen: Hier waren duizenden mensenlevens mee verloren gegaan.

A. Vermenigvuldigt u dat maar met een vrij grote factor. Als men met verstand deze ontzaglijk moeilijke materie beschouwt, moet men zich afvragen, wat men zelf eigenlijk had. In Nederland had men de B.S., uit de aard der zaak zwak georganiseerd en slecht bewapend. Er waren 90 000 Duitse soldaten, die, hoewel onrustig geworden, doordat ze wel voelden, dat de zaak misliep, maar die toch altijd nog onder de sterke Duitse discipline stonden, en wel zo, dat het zelfs bij de capitulatie niet tot wanhopige schandalen is gekomen. Dit is een ding, dat men nooit mag vergeten; het Duitse leger stond onder een zo sterke discipline, dat de soldaten misschien vechtautomaten waren geworden. Toch was het nog een degelijke strijdmacht, want de kerels waren goed gevoed. Onze mensen waren hongerig, slecht gekleed, slecht gedisciplineerd, slecht geëncadreerd. Het is wel mooi over een heroïsche strijd te denken, maar het is niet reëel. Wanneer de geallieerden echter werkelijk hadden aangevallen, dan zou wat in Nederland aanwezig was van betekenis kunnen zijn geweest om die aanval te ondersteunen, door b.v. Duitse afdelingen onder vuur te nemen en te vernietigen, verbindingswegen kapot te maken, enz. Men had een reële aanval krachtig kunnen steunen, maar de aanval kwam niet en kon langs de wegen ook niet komen.

85456. De Voorzitter: De illegaliteit heeft nog meer kritiek geoefend en wel op de wijze, waarop die onderhandelingen zijn gevoerd, en in het bijzonder de toon waarop dit is geschied. Ook wordt aangevoerd, dat men er misschien meer uit had kunnen halen, in die zin, dat men zou hebben kunnen bewerkstelligen, dat de politieke gevangenen zouden worden vrijgelaten, c.q. meer veilig gesteld dan nu het geval is geweest. De vraag is, of u daar veel van hebt meegemaakt, aangezien u de dag na de eerste bespreking met *Seyss-Inquart* op 12 April bent vertrokken. De heer *van der Gaag* is in de nacht van de 13de op de 14de April overgegaan en u de 14de April.

A. Het is altijd begrijpelijk, dat men, buiten de onderhandelingsplicht staande, overtuigd is, dat het anders had kunnen gaan. Wij mogen niet uit het oog verliezen — de toon is heus niet erg mals geweest —, dat wij met mensen hadden te maken, die toen nog aan de macht waren. Hoewel misschien overtuigd, dat het toch misliep, waren zij nog niet los van hun verbindingen met de Duitse Regering en hun hoofdkwartier, waar onderling een gespannen toestand heerste en waarbij de een verder wilde gaan dan de ander. Het kan best zijn — het zijn slechts hypothesen —, dat wij op papier nog meer toezeggingen hadden gekregen. Wij hadden geen middelen om de capitulatie op te leggen, wij konden slechts dreigen: „Als gij datgene, wat wij thans van u eisen en gij bereid zijt te aanvaarden, violeert, dan komt u straks voor de volledige verantwoordelijkheid als individu te staan." Er zijn daarna nog enige ongelukken gebeurd. Hier is met *Seyss-Inquart* over gesproken en hij antwoordde, wat ook begrijpelijk is: „Al die kerels reageren niet ogenblikkelijk. Voordat al de bevelen gegeven zijn en worden uitgevoerd, gaat er nog enige tijd overheen."

85457. Jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen: Slaat dat ook op de Wieringermeer?

A. Daar had *Seyss-Inquart* niets over te zeggen, doch wel generaal *Blaskowitz*. Ik bedoelde de gevangenen en zo meer. Men telegrafeerde veel in die dagen en vanaf die tijd zijn er practisch geen telegrafisten meer gevallen. Een van de stellingen, welke wij toen eisten, was, dat de Duitsers van de telegraafposten moesten afblijven!

En als *Seyss-Inquart* nu dit bevel geeft en er een nazi-commandant is, die er zich niet aan houdt, wat kon men daar dan tegenover zetten? Achteraf zou hij er wel het een en ander van horen, maar op dat moment kon men er niets aan doen. Ik ben er van overtuigd, dat men hypothetisch achteraf kan zeggen: Gij, die daar besprekingen hebt gevoerd, gij hadt een hoge toon kunnen aanslaan. Gij zoudt dit en dat hebben kunnen doen. Men mag zich m.i. alleen afvragen: onder welke invloed en met welke intenties zijn deze besprekingen gevoerd. Dit is een Nederlandse vraag, welke wij mogen beantwoorden. Was het uit vermoeidheid om er in 's hemelsnaam maar van af te zijn, of uit een niet juist besef van de Nederlandse vrijheid, of uit een niet juist aanvoelen van wat vaderlandse trots is, of was het een besef van wat werkelijk verantwoordelijkheid is ten opzichte van de anderen, waarvoor men zegt op te treden, ja of neen! Ik kan u zonder reserve zeggen, dat al degenen, die voor dit moeilijke besluit hebben gestaan, onze Nederlandse trots primair hebben gesteld! Er waren verschillende mensen bij, die geweigerd hadden een trein te laten lopen om voedsel te brengen naar mensen, waar zij zelf tussenzaten en waarvan men wist, dat er tientallen doodgingen. De verantwoordelijkheid hebben allen bitter zwaar gevoeld ten opzichte van de miljoenen, die in het westelijk deel van Nederland zaten en voor wie geen hulp kon komen. Niet van binnenuit, omdat er geen voedsel meer was, en niet van buiten af, omdat het niet in het krijgsplan was opgenomen. Deze botsing van meningen heeft er toe geleid, dat de meesten van ons, die een groot aantal jaren iets in het echte verzet hadden gedaan en allemaal gaarne een directe strijd hadden gevoerd, toch zeiden: Onderhandelen! Wij zijn het heus niet altijd met elkaar eens geweest. Het was een zo moeilijk vraagstuk, dat alleen na lange en diepe beschouwingen van vóór en tegen een bepaald resultaat kon worden bereikt. Dit is één van de dingen, waarvoor een aantal vrienden uit de illegaliteit niet het juiste begrip heeft getoond. Men heeft heus de Duitsers niet willen sparen!

85458. De heer **Fens**: Tijdens uw verblijf te Londen kwam daar het bericht, dat de Duitsers de Wieringermeerdijk hadden doorgestoken. Is, toen dat bericht vanuit Nederland te Londen binnenkwam, daarop nog een telegrammenwisseling gevolgd tussen de Regering en de berichtgevers uit Nederland?

A. Ja, vragen waarom en wat zij er van dachten, enz.

85459. De heer **Fens**: Is daarop vanuit Nederland het antwoord gekomen, dat de Duitsers dit hadden gedaan in verband met een mogelijke luchtlandingspoging in de Wieringermeer?

A. Niet in die termen. Mag ik misschien even zien of ik daarover iets kan vinden?

Ik heb hier een kort resumé van de besprekingen in bevrijd gebied en te Londen naar aanleiding van de voorstellen van de Rijkscommissaris. Ik zal u hieruit een aantal zinnen voorlezen.

„13 April. Vertrek van den Haag om 9 uur onder geleide van Beauftragte *Schwebel*. Te Gorkum bespreking met militaire autoriteit voor de regeling van de rivierovergang.

14 April. Om 6 uur vertrek *Richard — van der Gaag —* met medewerking van Duitse zijde, begeleid door een schipper. *Terborg —* dat was ik — vertrekt om \pm 12 uur tijdens een tijdelijke wapenstilstand. *Richard* had inmiddels voorbereidingen getroffen te Breda. Er zou een gezamenlijke bespreking plaats vinden met de Prins en Minister *Gerbrandy*. Enig verkeerd begrip ten aanzien van een tijdlimiet, die niet gesteld was, had er inmiddels toe geleid, dat de Prins direct naar S.H.A.E.F. was vertrokken en reeds afwezig was, toen *Terborg — Neher —* in Breda kwam. Minister *Gerbrandy* was reeds op het vliegveld in Gilze-Rijen en ontbood *Richard* om mee te gaan naar Londen. Telefonisch werd de Prins er mede in kennis gesteld, dat er geen tijdlimiet bestond. De Prins verzocht *Terborg* tot Zondagmiddag te wachten, aangezien hij onmiddellijk terug zou keren.

15 April. Direct na terugkeer van de Prins komt de aangelegenheid aan de orde en gaf de Prins te kennen, dat generaal *Eisenhower* deze kwestie niet zuiver militair kon behandelen, maar dat zij door de Regeringen moest worden beoordeeld en beslist. De Prins en zijn staf stonden volledig achter het voorstel en deelden het inzicht van Vertrouwensmannen en C.B.S. Bij aankomst te Londen bleek Minister *Gerbrandy* zich reeds met Minister *Churchill* in verbinding te hebben gesteld. Door verschillende Ministers werden vragen gesteld met betrekking tot de eventuele bedoelingen van de Duitsers.

16 April. Hare Majesteit ingelicht. 's Avonds niet-officiële Ministerraad. Besloten werd voortaan Vertrouwensmannen en C.B.S. te vragen, welke betekenis aan de ontvangen informatie moest worden gehecht.

17 April. Er was een bericht binnengekomen over een inundatie van de Wieringermeerpolder. Aangezien dit in verband met de geallieerde acties in oost- en noord-Nederland moest worden gebracht, verklaarden de vertegenwoordigers, dat veronderstellingen over het werkelijke doel der Duitsers geen zin hadden en dat alleen door het betrachten van de grootste spoed bij het nemen van besluiten uitkomst voor de bevolking kon worden verkregen. Weer werd besloten op de ingeslagen weg voort te gaan.

18 April. Verdere berichten werden ontvangen over het openzetten van de sluis bij Wijk bij Duurstede en over enige andere inundaties en voorbereidingen voor verdere vernielingen. Desondanks werd ook thans het standpunt verdedigd en gehandhaafd.

19 April. Over de inundatie van de Wieringermeer werd een betrouwbaar telegram ontvangen. De Minister-President wendde zich opnieuw tot Minister *Churchill*, die inmiddels reeds over de Wieringermeer was ingelicht, maar toch met Washington had getelefoneerd om tot een oplossing te komen. *Churchill* vroeg aan de Regering van Nederland een „statement” op te maken. Hierover vond 's middag een Ministerraad plaats, waarin de tekst van het „statement” werd vastgesteld. Na de Ministerraad werd weer een bespreking gewijd aan de motieven en de algemene militaire situatie. Hoe ernstig de situatie ook werd geacht, toch betoogden *Richard* en *Terborg* met grote nadruk, dat geen wijziging mocht worden gebracht in het pogen om de regeling alsnog te doen slagen, omdat de voedsel- en de kolonpositie in West-Nederland zo wanhopig zijn, dat uitkomst binnen korte tijd moest worden gegeven.

20 April. Minister *Gerbrandy* bezoekt Minister *Churchill* opnieuw en ontving een antwoord op het „statement”. De strekking van het antwoord is bevredigend te meer daar Minister *Churchill* zich met Minister *Eden* te Washington in verbinding had gesteld, welke laatste de aangelegenheid met de Chiefs of Staff zou behandelen. Hierbij werd gevoegd, dat Minister *Churchill* adviseerde op de regeling in te

gaan. De Koningin werd door Minister *Gerbrandy* ingelicht. De beslissing lag nu verder weer in militaire handen.

21 April. Door *Richard* en *Terborg* werd diep ingegaan in een gesprek met de Minister-President en de Minister van Oorlog op de vraag van de verantwoordelijkheid voor het in hun ogen langzame verloop van zaken.

22 April. Op die dag werd wederom geen antwoord ontvangen, hoezeer ook gerekend was, dat de invloed van Minister *Churchill* afdoening bevorderd zou hebben. *Richard* en *Terborg* hebben gezegd, dat zij naar bezet gebied wilden terugkeren.

23 April. In de ochtend werd nader overeengekomen, dat het contact beter gehandhaafd werd, wanneer *Richard* nog in Londen zou blijven en *Terborg* zich ter beschikking van de Prins zou stellen. Op grond hiervan vertrok *Terborg* naar bevrijd gebied.”

Ik heb dit niet kunnen voorbereiden; anders had ik u meer een exact relaas kunnen geven.

85460. De heer Fens: Is bij u pas na dat gesprek met die Canadese stafofficier opgekomen, dat de Duitsers de Wieringermeerdijken hadden doorgestoken, omdat zij wilden voorkomen, dat er vliegtuigen zouden landen?

A. Neen. Het inunderen van de Wieringermeer was een onderdeel van de vernietiging en stond dus los van de militaire plannen. Het zal u bekend zijn, dat onze mensen in het bezit waren gekomen van vrijwel alle gegevens. De Wieringermeer, Haarlemmermeer, de hele Noordhollandse polder zou onder water worden gezet. De Duitsers aanvaardden onze condities met betrekking tot het stopzetten van verdere vernielingen, enz. Men vroeg: willen jullie niet verder gaan dan de Hollandse Waterlinie, want als jullie over de Hollandse Waterlinie gaan, dan zijn de Duitse militairen vrij van de bindingen, die jullie voorlopig hebt aangenomen. Dit was door de Duitsers gesteld. Heel begrijpelijk, want tegenover de ene stelling staat de andere. De Duitsers wisten, dat de geallieerden op verschillende punten over de Hollandse Waterlinie waren gegaan, en prompt werd de dijk door-gestoken. De geallieerden waren niet zo heel ver meer van Amersfoort vandaan en het lag voor de hand, dat met een steun in de polder de geallieerden op het dijkencomplex ten noorden van Amsterdam kwamen en eventueel een poging konden doen naar beneden door te stoten. Dit is een normale militaire berekening, welke men dan moet voorkomen. Op die gronden hebben wij gepleit en ook onze mensen hebben dit later bevestigd. Wij hebben aan de Nederlanders de vraag gesteld: achtten jullie de vernieling van de Wieringermeerdijk een violeren van wat wij hebben besproken, en daarop werd ontkennend geantwoord.

De Voorzitter: Ik dank u zeer voor de door u verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

L. NEHER.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 26 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, en de heren Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: g, h, j en o.

Verhoor van

Mr. CATHRINUS JOHANNES FRANCISCUS CALJÉ,
oud 45 jaar, wonende te Amsterdam, lid van de Verzekeringskamer.

Hij legt de belofte af als getuige.

85461. De **Voorzitter**: De inlichtingen, die wij ditmaal van u wilden verkrijgen, betreffen in hoofdzaak de gebeurtenissen in het bevrijde zuiden. Alvorens daarmede te beginnen, wil ik nog even terugkomen op één punt van hetgeen u de vorige keer hebt medegedeeld. U hebt toen verklaard, dat u ook een opdracht had van de Contact-Commissie. U hebt letterlijk gezegd:

„Er waren geruchten gekomen, dat de Regering met een noodparlement uit Londen zou komen, kant en klaar. Toen heeft de Contact-Commissie dat besproken: het is ook nog besproken in de secties van de G.A.C. en er was een communis opinio, dat van hieruit een stem moest worden gehoord, dat de Regering dat niet moest doen en dat noodparlement niet als het ware dictatoriaal moest opleggen en dat wij met klem adviseerden daarmee te wachten en eerst contact op te nemen met de voornaamste politieke groeperingen en eventueel andere groeperingen in Nederland.”

Voorts hebt u medegedeeld, dat u te konden daarover hebt gesproken met enige Ministers en dat er eigenlijk alleen weerwerk kwam van de kant van de heer *van Heuven Goedhart*.

A. Het was een principiële verdediging van het standpunt van de Regering.

85462. De **Voorzitter**: U hebt ook nog gezegd, dat u van deze zaak mededeling hebt gedaan aan de Koningin en dat u daarna bent teruggekeerd naar het bevrijde zuiden.

Uit de aard der zaak hebben wij hierover met verschillende getuigen gesproken. De heer *van Heuven Goedhart* zegt evenwel zich niet te kunnen herinneren dit gesprek met u te hebben gehad, doch dat het natuurlijk zeer goed mogelijk kan zijn. Het merkwaardige is echter, dat van Nederlandse zijde, en wel van de zijde van de Contact-commissie ook niemand zich deze opdracht kan herinneren. Wij hebben dit gevraagd aan de heer *Meijer* en aan de heer *Drion*.

A. Die kon er vanuit de Contact-Commissie niets van weten; hij was toen nog geen lid van de C.C.

85463. De **Voorzitter**: De heer *Drion* heeft de notulen geraadpleegd, maar ook in de notulen blijkt hierover niets te zijn vermeld. In de notulen van 6 October 1944 komt slechts de mededeling voor, dat vertegenwoordiger vier — dat bent u — voor geruime tijd afwezig zal zijn.

A. Ik dacht, dat ik vertegenwoordiger vijf was.

85464. De **Voorzitter**: Het genotuleerde heeft in ieder geval op u betrekking. In de voorafgaande notulen staat ook niets over dit punt. Het is natuurlijk heel goed mogelijk, dat iemand zich iets dergelijks niet meer herinnert, maar het is merkwaardig, dat men van weerskanten, dus van de Londense en van de Nederlandse kant, zich

van deze opdracht en de uitvoering daarvan weinig of niets meer herinnert. Kunt u ons misschien nog nadere mededelingen doen, waaruit zou kunnen blijken, dat het inderdaad zo is gegaan, als u het hebt verklaard?

A. De tijd van oproeping en verschijning is ditmaal betrekkelijk kort geweest, zodat ik vanochtend nog heb getracht de notulen van de Contact-Commissie zelf in te zien. Het is mislukt, doordat het Instituut voor Oorlogsdocumentatie aan het verhuizen was. Vóórdat ik hier binnenkwam, heb ik mejuffrouw *Vollgraf* gesproken, die mij zei, dat zij de notulen had. Zij had ze ook nagekeken en zij heeft mij verteld, dat er niets over in staat. Alleen die ene passage en zij noemde ook het nummer vijf, maar dat doet er niet veel toe.

Ik heb zojuist mijn vriend *Nehev*, medelid van de Contact-Commissie, gesproken en ik heb het nog even over de opdrachten gehad. Ik neem aan, dat, als u de heer *Nehev* er naar vraagt, hij u ook kan bevestigen wat ik heb gezegd, nl. dat dit uitvoerig in de Contact-Commissie is besproken en dat er uitdrukkelijk is gezegd, dat het wenselijk was, nu er een naar Londen ging — d.w.z. ik ging niet als lid van de Contact-Commissie, maar voor de Binnenlandse Strijdkrachten en de O.D. —, dat de aandacht van de Regering op deze twee punten werd gevestigd.

Er waren twee punten, dat heb ik u reeds gezegd, en dit was er één van. Misschien is het verstandig dit punt even af te handelen. De heer *van Heuven Goedhart* herinnert het zich wellicht niet, maar ik ben speciaal in de vergadering van de kwartiermakers voor dit punt ontvangen. Ik herinner mij nog, dat prof. *Gerbrandy*, die voorzitter van de Ministerraad was, na de ontvangst eigenlijk als het ware de verdere debatten geheel aan de heer *van Heuven Goedhart* heeft overgelaten. Ik meen, dat de heer *Burger* aanwezig was en de heer *van Lidth de Jeude* kwam ook nog na enige tijd. Ik meen, dat er toen vier Ministers aanwezig waren en dat de Minister van Financiën, de heer *van den Broek*, niet aanwezig kon zijn.

De heer *van Heuven Goedhart* heeft zich toen zeer veel moeite gegeven om het standpunt van de Regering te verdedigen en dat was iets, dat ik in elk geval op prijs stelde. Als hij alleen maar een afwijzende houding zonder meer had aangenomen, was dit veel onbevredigender geweest; nu kreeg men de gelegenheid over en weer te debatteren en daardoor het eigen standpunt, d.w.z. het standpunt van C.C. en G.A.C., als welker vertegenwoordiger ik daar toen sprak, uiteen te zetten.

85465. De **Voorzitter**: Het is dus positief niet zo, dat u de opdracht om te Londen over deze zaak te spreken alleen van de kant van de O.D. hebt gekregen?

A. Positief niet. Dit was afkomstig van de Contact-Commissie en ik zou mij heel sterk moeten vergissen, als over deze zaken ook niet met bepaalde Vertrouwensmannen overleg was gepleegd. Ik had echter geen mandaat van Vertrouwensmannen. Iemand, die hierover ook verklaringen kan afleggen, is de Minister-President, die, zoals u bekend, onder de naam van *Pieters* de voorzitter van de C.C. was.

851166. De **Voorzitter**: Het is ons wel gebleken, dat het vraagstuk als zodanig meermalen in de Contact-Commissie ter sprake is gekomen. Dus het standpunt, dat men moest innemen met betrekking tot de vraag, waar de regeling voor het Parlement tot stand moest komen. Dat aan u deze opdracht zou zijn gegeven, hebben wij echter nog niet concreet van iemand anders gehoord.

A. Zeer nadrukkelijk. De toenmalige secretaris van de G.A.C. (*Frits Nieuwenhuysen*) kan helaas niet meer worden gehoord. Hij is gevangengenomen en gefusilleerd. In meerdere vergaderingen heeft dit echter een onderwerp van bespreking uitgemaakt en er is ook gezegd, dat het van zeer veel belang was, dat deze stem te Londen zou worden gehoord, en omdat ik ging, heeft men mij gevraagd dit te doen.

85467. De **Voorzitter**: In de vergadering van de Contact-Commissie?

A. Ja. Men ging er echter minder formeel te werk, zodat er geen bepaald besluit van werd opgemaakt en een bepaalde opdracht werd gegeven. Het is echter een zeer uitdrukkelijke opdracht geweest, evenals de tweede, waarvan ik de vorige keer de details niet meer zo goed wist en waarvan ik mij nu iets meer herinner.

De tweede opdracht lag op het gebied van de pers. Er was nl. van de overkant een bericht doorgekomen, dat de bestaande bladen na de bevrijding niet mochten verschijnen. Van het begin van het bestaan van de Contact-Commissie af is hierover steeds gesproken, omdat het een zeer belangrijk punt was. In die tijd was de situatie zo, dat de meerderheid, zo niet de gehele Contact-Commissie, van mening was, dat het ook hier aanbeveling verdiende, dat men niet zonder contact met het bezette gebied deze zaak van buitenaf regelde. Men suggereerde als het ware, dat er langs de wegen, welke bestonden, contact mogelijk was en dat men een zuivering van de verschillende staven van de dagbladen moest doorvoeren en dat men, wanneer men eenmaal was teruggekeerd, de verschillende definitieve maatregelen moest nemen. Hierover heb ik gesproken met Minister *Burger*. Op een bepaald ogenblik kreeg ik het idee, dat hij er wel voor voelde hierin mee te gaan, maar naderhand is hij er op teruggekomen.

85468. De **Voorzitter**: Toen bestond het Tijdelijk Persbesluit reeds.

A. Ik ben November 1944 gekomen en het Tijdelijk Persbesluit was daarvoor tot stand gekomen. Wij kenden het echter nog niet. Het Lijdelijk Persbesluit was geheim, maar ik neem aan, dat het in Brabant wel werkte. Er zouden echter eventueel modificaties mogelijk zijn geweest.

Dit waren dus de twee opdrachten.

85469. De **Voorzitter**: Het Tijdelijk Persbesluit is van 5 September 1944 en uitgegeven 11 September 1944.

A. Dat wisten wij toen nog niet.

85470. De **Voorzitter**: Dan kom ik nu aan het voornaamste punt, dat ik vandaag met u wilde behandelen, en wel de verschillende kwesties, die zich in de winter 1944—1945 hebben voorgedaan in verband met de arrestaties. Ik meen, dat u half November 1944 weer in het bevrijde zuiden bent gekomen.

A. Ik denk, dat ik 16 November terug ben gekomen.

85471. De **Voorzitter**: Bent u toen direct gekomen bij de staf van de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten?

A. Ja.

85472. De **Voorzitter**: Ik meen, dat u speciaal belast was met juridische aangelegenheden.

A. Dat is later geweest. De Prins achtte het nuttig en nodig, dat in zijn staf een aantal officieren uit het bezette gebied zou zijn, die goed bekend waren met organisatie en tactiek van de drie grote organisaties, die de Binnenlandse Strijdkrachten vormden, en die hem konden adviseren in zake de operatie in het bezette gebied en ook met de Engelsen op dit punt konden samenwerken.

85473. De **Voorzitter**: Dat waren *Borghouis*, *Hoogeweegen* en u?

A. Ja, respectievelijk voor de K.P., de R.V.V. en de O.D. Eind November 1944 zijn wij naar Breda gegaan en toen daar de staf organisatorisch werd uitgebouwd — de Binnenlandse Strijdkrachten hadden een betrekkelijk kleine staf, ongeveer tien à twaalf officieren, die ook nog geregeld werden uitgezonden —, moest er in de organisatie een juridische sectie zijn. Men heeft mij toen gevraagd de juridische setie er bij te nemen.

85474. De **Voorzitter**: Tot dat moment bestond die sectie dus nog niet?

A. Inderdaad. Als er eens een vraag was op juridisch gebied dan werd die voorgelegd aan een van de heren, waarvan men wist, dat hij jurist was, bij voorbeeld majoor van *Houten* of majoor *Six*. Tot April of Mei 1945 kwam het werk van de juridische sectie uiteraard steeds min of meer op de tweede plaats ten opzichte van het werk van de Sectie Operatiën Bezet Gebied. Het belangrijkste, dat wij hebben gedaan, is het voorbereiden en in werking stellen van de

krijgsraden voor de troepen onder bevel van de B.N.S. Verder waren er weleens strubbelingen en andere zaken van juridische aard, maar dat zijn incidentele gevallen geweest.

85475. De **Voorzitter**: Hebt u in die kwaliteit wel te maken gehad met de kwestie van de arrestaties?

A. Ja, maar de kwestie van de arrestaties was in eerste instantie natuurlijk niet een zaak van de staf van de Prins, maar een zaak van de Chef Staf Militair Gezag.

85476. De **Voorzitter**: Juridisch zeker, maar of het in feite zo was, is een andere vraag. Wanneer is de juridische sectie begonnen te functionneren?

A. De president en de leden van de krijgsraad zijn, meen ik, 30 of 31 December 1944 beëdigd en vóór die tijd werkte de sectie dus reeds.

85477. De **Voorzitter**: Er waren verschillende moeilijkheden. Formeel behoorden de arrestaties tot de taak van het Militair Gezag. Vlak na de bevrijding was het aan het Militair Gezag niet mogelijk die taak te vervullen, omdat het niet over een apparaat beschikte en het met de politie in het begin ook vrij moeilijk ging. Op 25 September 1944 is er toen namens de Bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten een instructie op dit gebied uitgevaardigd.

A. Daar weet ik rechtstreeks niets van; dat is vóór mijn tijd geweest. Ik heb later uiteraard weleens iets van die moeilijkheden gehoord, maar wij waren toen ook met allerlei andere dingen bezig.

85478. De **Voorzitter**: De feitelijke toestand was toen zo, dat de arrestaties gebeurden door de Binnenlandse Strijdkrachten en dat het Militair Gezag er weinig of niets aan kon doen. Daarnaast hebben zich nog moeilijkheden voorgedaan met de procureur-generaal, die meende, dat de politie direct moest worden ingeschakeld.

In begin December heeft er te Oisterwijk een conferentie plaats gevonden tussen generaal *Kruls*, de procureur-generaal en de heer *Deelen*, waar men tot een accordie is gekomen. Dat was dus ern bij elkaar komen van de standpunten van de procureur-generaal en het Militair Gezag. Het is ons gebleken, dat over de richtlijnen, welke geheel conform het resultaat van die bespreking zijn opgesteld, nog vele moeilijkheden zijn gerezen met de illegaliteit. Op 10 Februari 1945 is er dan ook e-n andere regeling tot stand gekomen, waarbij de positie van de politie een mindere was dan die volgens de richtlijnen van 14 December. Hierover is in die tijd nogal wat te doen geweest. Het schijnt, dat de illegaliteit in ruimere zin, met name ook de Gemeenschap Oud-Illegale Werkers Nederland, zich daarmee heeft beziggehouden en misschien ook de Binnenlandse Strijdkrachten, die daarbij ook waren betrokken. Wij zouden graag van u willen vernemen wat u hiervan hebt meegemaakt en wat u eventueel bekend is van, de invloed, die is uitgeoefend door de illegaliteit, een invloed, waardoor generaal *Kruls* tenslotte tot een ander en meer in de richting van eer, naar de illegaliteit neigend standpunt is gekomen.

A. Ik heb met generaal *Kruls* verschillende vergaderingen meegemaakt met de nieuw opgerichte of in oprichting zijnde G.O.I.W.N., die speciaal over dit punt handelen. Als ik mij goed herinner, was het uitgangspunt steeds dit: enerzijds, dat in Brabant de politie zich dusdanig gedragen zou hebben, ook de laatste dagen vóór de bevrijding, dat zij, zoals werd gezegd, bij de bevrijding eigenlijk liever niet op straat moest komen, en anderzijds, dat de illegale groeperingen het meeste werk hadden gemaakt van het signaleren en het opsporen van de N.S.B.-ers en andere onvaderlandse elementen. Men vreesde, dat, indien dit alleen als zodanig in handen van de politie zou worden gelegd, er betrekkelijk grote fouten zouden worden gemaakt in die zin, dat bepaalde mensen, die moesten worden opgepakt, niet werden opgepakt en dat dit allerlei moeilijkheden zou veroorzaken en ook onrust in de illegaliteit.

Dit is steeds een zaak geweest van het Militair Gezag; formeel zou deze een beslissing moeten nemen. Wij hebben deze vergaderingen bijgewoond, enerzijds ter voorlichting van de Prins of de chef staf, dus als waarnemer. anderzijds pleegde generaal *Kruls* ook dikwijls nog overleg op bepaalde punten. De verhoudingen werden niet altijd zo scherp uitgestippeld: opeens werd men verzocht ergens aanwezig te zijn. Uiteindelijk heeft dit geleid tot een nieuwe instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten. Deze instructie is door mij gemaakt in overleg met officieren van het Militair Gezag en geheel op basis van de door of vanwege generaal *Kruls* gegeven aanwijzingen.

85479. De **Voorzitter**: Waarom is die instructie door u gemaakt?

A. Het was een instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten. Het was een in min of meer begrijpelijke taal vastleggen van de gedragslijn, waartoe besloten was, zodat zoveel mogelijk onzekerheid en onrust bij het optreden van de Binnenlandse Strijdkrachten, wanneer het oosten en westen bevrijd zou worden, zou worden vermeden.

85480. De **Voorzitter**: U bedoelt de instructie, zoals die is opgenomen in de „Algemene Instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten”, met een voorwoord van Prins *Bernhard*, waaronder staat: „Te Velde, 1 Maart 1945”. Waarschijnlijk zal dit het moment zijn, waarop het boekje is verschenen. Het is een losbladig boekje en ik begrijp, dat wijzigingen op de regelingen, die op 1 Maart 1945 daarin zijn opgenomen, daar later zijn ingevoegd. Hierin staan dus ook regelingen, die eerst na 1 Maart 1945 de vorm hebben gekregen, waarin zij hier voorkomen.

h. Ik weet, dat de instructie omtrent de arrestatie veel is gewijzigd. Herhaalde malen ben ik naar Brussel geweest om overleg te plegen.

85481. De **Voorzitter**: Het was de heer *Speyart van Woerden*, die eind Januari naar Londen is gegaan en 16 Februari tijdelijk uit zijn functie is getreden, bekend, dat voor het nog niet bevrijde gebied een regeling in drie fasen was gemaakt, terwijl in dit boekje een regeling met vier fasen voorkomt. Het zou natuurlijk toevallig zijn, dat de wijziging van drie in vier fasen in enkele dagen tot stand zou zijn gekomen; het is echter heel goed mogelijk, dat de redactie, die in dit boekje voorkomt, van na 1 Maart is.

A. Dat zou ik u niet meer kunnen zeggen. In die tijd gingen wij zo nodig tweemaal in de week naar Brussel. Wij kregen dan een telefoontje en dan moest er weer iets worden omgewerkt. Het is echter mogelijk.

85482. De **Voorzitter**: Wij spreken nu over de regeling voor het nog te bevrijden gebied, maar zoëven sprak ik over de regeling voor het bevrijde gebied. De regeling van 14 December, waarover in begin December overeenstemming werd bereikt tussen de procureur-generaal en de chef staf Militair Gezag, had betrekking op het reeds bevrijde gebied. Deze regeling is op 10 Februari 1945 blijkbaar weer vervangen door een andere.

Is er u iets van bekend, dat generaal *Kruls* in die tussentijd, dus van half December 1944 tot half Februari 1945, onder een dusdanige druk van de zijde van de illegaliteit heeft gestaan, dat hij heeft gemeend verstandig te doen daaraan enigermate toe te geven?

A. Wat noemt u druk? Soms waren de uitingen nogal eens heftig, maar veelal ook redelijk. De vergaderingen waren meestal een zeer reëel overleg. Op een gegeven ogenblik heeft generaal *Kruls* moeten beslissen, welk beleid het verstandigst was in de gegeven omstandigheden. Er is inderdaad veel aandrang uitgegaan van de illegaliteit en men heeft het standpunt scherp verdedigd. Het gaat mij echter toch wel iets te ver om van druk te spreken, voor zover ik het althans heb meegemaakt. De bespreking in Oosterwijk heb ik niet meegemaakt en aan de instructie, die op grond van die bespreking zou zijn afgekomen, heb ik, voor zover ik mij herinner, niet meegewerkt. Het is heel goed mogelijk, dat ik in die tijd ergens anders mee bezig was of ergens heen was.

85483. De **Voorzitter**: Bij de bespreking van begin December was de illegaliteit als zodanig niet tegenwoordig. Het was een bespreking tussen generaal *Kruls* en de heren *Speyart van Woerden* en *Deelen*. Er was wel een bespreking aan voorafgegaan in een vergadering met Ministers, waarbij de heer *Doorman* aanwezig is geweest. Die avond was men het echter niet eens geworden.

A. Was de toenmalige majoor *Frowein* daar niet bij?

De **Voorzitter**: In tegenwoordigheid van de Ministers is men het toen niet eens geworden, maar de volgende dag zijn deze drie heren nog eens bij elkaar gekomen en zijn het wel eens geworden. De heer *Speyart van Woerden* zegt, dat er toen overeenstemming was, maar dat er later weer een andere regeling is gekomen. De generaal is volgens hem verder naar het standpunt van de illegaliteit omgezwegen en de oorzaak daarvan zou zijn de druk, die in die tijd op hem is uitgeoefend. Mijn vraag aan u, die de zaak van de andere zijde hebt bekeken, is daarom wat er van deze opmerking van de procureur-generaal juist is.

A. Men kan mijns inziens niet van druk spreken in de zin, waarin ik uw vraag aanvoel. Veeleer zou ik willen spreken van beslissen op grond van argumenten, die mogelijk overdreven waren bij wijze van spreken, ik kon dit toen en kan dit ook thans nog niet beoordelen en ook de generaal *Kruls* wist niet anders dan uit hetgeen hem gerapporteerd werd, hoe in de onderscheiden dorpen van Brabant de verhoudingen hebben gelegen. Men heeft ook mij altijd verteld, dat in den Bosch de politie zich zo had misdragen, dat zij bij de bevrijding beslist van de straat af moest om ongelukken te voorkomen. Het is natuurlijk de vraag, of er ongelukken gebeurd zouden zijn, maar men heeft mij dit steeds verzekerd. Als dit wordt gezegd, dan moet daarmee echter wel terdege rekening worden gehouden. Men zou al deze gegevens uiteraard in de wind hebben kunnen slaan, maar dat zou even desastreuze gevolgen kunnen hebben gehad, zodat men een keus moet maken. Wanneer dit nu echter in een vergadering wordt bevestigd en het wordt geadstrueerd met voorbeelden, die in de vergadering niet direct zijn te checken, en anderen in de vergadering, die ergens anders vandaan komen, ook uit Brabant, steunen dit en men neemt dan, gehoord deze eventueel met verve en overtuiging voorgedragen beweringen, een bepaald besluit, dan kan er wel een sterke aandrang door de illegaliteit zijn uitgeoefend, maar het woord druk zou ik daarvoor niet willen noemen. De generaal *Kruls* was daarvoor ook de man niet.

85484. De **Voorzitter**: Eind Januari 1945 is er bij de militaire commissaris te Breda een briefje terecht gekomen, waarin stond, dat, indien de houding van de procureur-generaal niet direct veranderde, er minder prettige dingen met hem zouden gebeuren. Hiervan is generaal *Kruls* mededeling gedaan en deze is naar Londen gegaan, waar hij de zaak zo heeft voorgedragen, dat daarop Minister *van Heuven Goedhart* met de procureur-generaal naar Londen is ontboden en dat men de procureur-generaal buiten functie heeft gesteld. Deze zaken zijn dus niet alleen met verve voorgedragen, maar er heeft zich wel iets meer bij voorgedaan.

A. U spreekt nu over dat briefje. Dat briefje is wellicht afkomstig geweest van een plaatselijk groepje of een plaatselijk illegaal (als het illegaal is geweest), terwijl generaal *Kruls* vergaderde met tegenwoordigers van de illegaliteit, die tot een zodanige actie zeker niet zouden overgaan.

85485. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat generaal *Kruls* er de man niet naar was om voor druk te wijken. Toen dit briefje hem door de militaire commissaris, de heer *van Boetzelaer*, werd gebracht, heeft hij echter niet gezegd, dat hij daarvoor niet zou wijken, maar hij is naar Londen gegaan en heeft daar uiteengezet, hoe ernstig het was. Blijkbaar heeft hij geadviseerd, dat de heer *van Heuven Goedhart* en de procureur-generaal uit het bevrijde gebied zouden worden teruggeroepen.

A. De heer *Speyart van Woerden* was allerminst gezien bij de illegalen. Ik heb een vergadering meegemaakt met een groepje illegale voormannen uit het zuiden, waar de heer *Speyart van Woerden* ook kwam. De manier, waarop hij optrad, was nu niet erg geschikt om de tegenstellingen te overbruggen. Ik weet nog, dat iemand mij eens zei, dat de manier, waarop de heer *Speyart van Woerden* je een hand gaf en je aankeek, de zaak al bedierf.

De zaak lag ook zo volkomen chaotisch. Ik herinner mij, dat de heer *van Heuven Goedhart* op het punt is geweest te worden gearresteerd, en hij is daarover verschrikkelijk kwaad geweest. Ik geloof echter, dat het, tijd en mensen kennende, van zijn kant enigszins overdreven was en dat men de mensen zeker formeel geen verwijt kon maken.

Ik heb deze zaak echter zelf niet onderzocht en ik heb dit horen vertellen en daarom is het moeilijk een bepaald standpunt in dezen in te nemen.

In de vergaderingen, waaruit de nieuwe instructie is voortgevloeid, zijn standpunten naar voren gebracht, eventueel mondeling geadstrueerd met voorbeelden, en op grond daarvan heeft naar mijn mening de generaal beslissingen genomen, zonder dat dit moet worden gezien als een ultimatum.

85486. De **Voorzitter**: Hebt u geweten, waar het briefje, dat bij de heer *van Boetzelaer* is gekomen, vandaan kwam?

A. Neen. Ik hoor op het ogenblik voor het eerst van dit briefje. Ik weet, dat de heer *Speyart van Woerden* op een gegeven ogenblik met verlof of ziekteverlof is weggegaan, maar van dit briefje weet ik niets.

85487. De Voorzitter: Het ligt natuurlijk voor de hand, dat het op het moment van de bevrijding met de politie niet zo best gesteld was. Er is hier weleens gezegd, dat men op dat moment vier verschillende groepen bij de politie kon onderscheiden, a, de groep, die de benen had genomen, waarvan men dus geen last had; b de groep, die was gearresteerd, waarvan men dus ook geen last had; c de groep, die goed was en was gebleven en d een aantal twijfelgevallen, die bekeken moesten worden. Hierdoor was de politie, wat getalsterkte betreft, belangrijk verminderd, hetgeen op het moment, dat op grote schaal arrestaties moesten plaats vinden, een belangrijke handicap was. Op dat moment waren er dus twee problemen, in de eerste plaats: wat moest er gebeuren met de politie-ambtenaren, die nog eens bekeken moesten worden en van wie men niet zeker wist, of zij konden blijven, en in de tweede plaats, hoe de politie zo snel mogelijk kon worden aangevuld. Wij begrijpen dit alles volkomen, maar wat ons nog niet duidelijk is, is, dat het, gegeven die situatie, maanden en maanden moest duren, eer deze zaak werd opgelost. Het bekijken van de twijfelgevallen kon toch binnen een bepaald tijdsbestek gebeuren; dat kon een kwestie van dagen of weken geweest zijn; het aanvullen van de politie was ook mogelijk geweest. Nu hebben de Binnenlandse Strijdkrachten op eigen gezag gearresteerd, maar het was ook mogelijk geweest met toepassing van een zekere selectie een aantal geschikte krachten daaruit aan te trekken en bij de politie in te delen.

Volkomen de moeilijkheden erkennende, die zich op het moment van de bevrijding voordeden, en er van uitgaande, dat de normale situatie is, dat arrestaties gebeuren onder leiding van de politie, zijnde het deskundige orgaan, begrijpen wij niet, dat dit maanden en maanden is blijven hangen met al deze tegenstellingen, waarbij dan nog komt, dat, als van de zijde van de illegaliteit wordt beweerd, dat de politie niet zuiver was, over de zuiverheid van de illegaliteit ook het een en ander is te zeggen. Iedereen weet, dat tijdens en vlak vóór de bevrijding een groot aantal mensen de illegaliteit is binnengedrongen, die daarin niet thuishoorden.

Het zou toch begrijpelijk zijn geweest, dat na enkele chaotische dagen de mensen, die met het arrestatieprobleem te maken hadden, de handen in elkaar hadden geslagen en men desnoods na enkele weken de zaak had laten functioneren onder leiding van het Militair Gezag door de politie, gezuiverd en aangevuld met geschikte mensen uit de Binnenlandse Strijdkrachten. Dat zou de oplossing zijn geweest. Waarom is dit niet gebeurd en is er maanden lang een strijd gaande geweest tussen de bij dit geschil betrokken partijen, een strijd ten detrimente van de zaak?

A. In de eerste plaats wil ik weer even in herinnering brengen, dat ik bij deze arrestatiekwestie met tussenpozen betrokken ben geweest. In de tweede plaats is de arrestatie van de gevaarlijke delinquenten niet uitsluitend een taak van de politie, maar kan een taak zijn van het militair apparaat, in verband met de security van het militair apparaat.

85488. De Voorzitter: Dat was de groep van mensen, die gevaarlijk konden zijn voor de oorlogvoering, en het spreekt vanzelf, dat op grond van het oorlogsrecht de Binnenlandse Strijdkrachten de bevoegdheid hadden die mensen te arresteren. Wanneer wij deze groep even terzijde stellen, blijft de vraagstelling gelden voor de overgrote meerderheid der gevallen.

A. Waarom men niet tot een oplossing heeft kunnen komen, zie ik, naar mijn mening, hoofdzakelijk hierin, dat de tegenstellingen tussen de illegaliteit en, als personificatie van de politie, de heer *Speyart van Woerden* te groot waren om een ontwikkeling op korte termijn mogelijk te maken. Als ik het mij goed herinner, was het zo, dat men de ene dag dacht, dat de kwestie van de arrestaties en de politie opgelost was, en dat de volgende dag bleek, dat er ergens weer een moeilijkheid was en de strijd opnieuw ontbrand was.

85489. De Voorzitter: Bovendien lag het plaatselijk nog verschillend.

A. Het was inderdaad een ontzettend moeilijk en netelig onderwerp.

85490. De Voorzitter: Uw visie komt er dus eigenlijk op neer, dat het voor een belangrijk gedeelte een persoonlijke kwestie is geweest?

A. Dat de heer *Speyart van Woerden* door zijn houding hierin beslist negatief heeft gewerkt, geloof ik zeker. Aan de andere kant is er de illegaliteit geweest met haar bepaalde wensen en bepaalde zienswijze. Het is moeilijk het op het ogenblik weer te ontleden. Als staf

van tie Prins bemoeiden wij ons niet met de — laat ik zeggen staatkundige — kant van het politievraagstuk, omdat het formeel een kwestie van het Militair Gezag was. De security-overwegingen enerzijds en de feitelijke medewerking bij de arrestaties van de Binnenlandse Strijdkrachten anderzijds waren echter zaken, waardoor wij er toch ook bij betrokken raakten en er wel belangstelling voor moesten hebben. Daar de Binnenlandse Strijdkrachten in Brabant ook haar exponenten hadden in de mens-n, die later de G.O.I.W. Nederland hebben gevormd, waren voorts ook de vertegenwoordigers van de organisaties, waaruit de Binnenlandse Strijdkrachten voortkwamen, er bij betrokken.

85491. De Voorzitter: De Binnenlandse Strijdkrachten hadden toch ook een afdeling politie, waarvan de heer *Hoekstra* hoofd was?

A. Ja. Later is dit in het westen ook overal doorgevoerd, zodat men arrestatiecommando's had, waarbij betrouwbaar politiepersoneel was ingedeeld en waarvan tij voorkeur een politieman, die ook illegaal was, de leiding had.

85492. De Voorzitter: Was naar uw mening de heer *Hoekstra* een geschikte persoon om het met de heer *Speyart van Woerden* eens te worden? Ik bedoel nu afgezien van mogelijke stugheid en moeilijkheid van de zijde van de heer *Speyart van Woerden*, maar beschouwd van de zijde van de heer *Hoeksfra*.

A. Zo moeilijk als de heer *Speyart van Woerden* was, even onverzettelijk in zijn overtuiging was in die omstandigheden de heer *Hoekstra*. Het was een voortreffelijk man, maar, wanneer men gegeven de omstandigheden en tegenstellingen, tot een compromis moest komen, was de heer *Hoekstra* even onverzettelijk als de heer *Speyart van Woerden*.

De heer *Hoeksfra* was scherp in zijn argumenten en onverzettelijk in zijn overtuiging en daartegenover was de heer *Speyart van Woerden* niet te vatten. De een droeg het hart op de tong en was misschien weleens te fel in zijn uitingen om tot een vergelijk te komen, maar aan de andere kant wist men niet wat men aan de heer *Speyart van Woerden* had, men kreeg geen vat op hem.

85493. De heer *Koersen*: Had u de indruk, dat de illegaliteit bij de arrestaties de leiding wilde hebben en de politie mocht helpen, of zou zij wel hebben aanvaard — als die persoonlijke controversen niet had bestaan — de helpers van de politie te worden?

A. Hoe de zaak in Brabant lag, weet ik niet. In het westen is het zo geweest, dat, als men eer! behoorlijk politieman had, men de leiding daarvoor aanvaardde, hij was tenslotte de deskundige. In Brabant heeft het natuurlijk veel moeilijker gelegen door de abrupte bevrijding en deze strubbelingen. Bovendien was in Brabant de neiging van de illegaliteit zich te laten gelden — dit heeft ook het ontstaan van de G.O.I.W.N. bepaald — veel sterker dan in Holland. Er is dan ook een controverse geweest door het zuiden, dat zich juist na de bevrijding wenste te bundelen, terwijl bij de G.A.C. steeds is gezegd, dat men na de bevrijding bijeen zou komen, hetgeen ook geschiedde, om zo spoedig mogelijk — in feite is dit na een jaar geweest — te verdwijnen. In het zuiden trad ook de politiek gegroepde illegaliteit — ik denk speciaal aan de Christophoor-groep en dergelijke — veel meer op de voorgrond. Het was dus vanzelfsprekend, dat de illegaliteit in die tijd als het ware probeerde mede invloed op de gang van zaken te krijgen, en dat heeft het ook wel moeilijker gemaakt.

Ik moet echter zeggen, dat, als de heer *Speyart van Woerden* er niet was geweest, dit mijns inziens de zaak veel had vergemakkelijkt.

85494. De Voorzitter: Als men spreekt over de moeilijkheden, die zich hebben voorgedaan tussen het Militair Gezag en de illegaliteit op dit gebied en een eventuele aandrang, die van de zijde van de illegaliteit is uitgeoefend om de regelen van de chef staf Militair Gezag meer in haar geest geredigeerd te krijgen, dan moet ik dit, als ik het goed begrijp, volgens u zo verstaan, dat dit meer uitging van de G.O.I.W.N., van de georganiseerde illegaliteit, dan van de Binnenlandse Strijdkrachten.

A. Ja, al waren die uiteraard deels ook in de G.O.I.W.N. Als u echter bedoelt te zeggen, de staf van de Prins, dan zeg ik nee; deze heeft steeds, voor zoveel ik het heb meegemaakt, met generaal *Kruls* overlegd en samengewerkt. De functie van generaal *Kruls* was ten aanzien van de door de protesten van de illegaliteit naar voren gebrachte argumenten en wensen het juiste midden te zoeken.

85495. De **Voorzitter**: Dat is ook de bedoeling van mijn vraag. Van de zijde van de staf van de Prins is dus niet zo sterk in die richting gewerkt?

A. Neen. Als er bepaalde feiten naar voren werden gebracht, dan trachtte men met de generaal te toetsen wat de waarde er van was. Aan onze kant bestond ook voor een groot deel het werk hieruit om de partijen tot elkaar te brengen. Elke scherpe en overdreven uiting zou, wanneer deze zonder meer op het bevrijde westen zou worden overgeplant, ook gevaren kunnen opleveren. Men moest dus steeds met twee mogelijkheden rekening houden.

85496. De **Voorzitter**: Vond u, dat de in de G.O.I.W.N. georganiseerde illegaliteit te ver ging in haar verlangens op dit punt? U moet toch eigenlijk ook het standpunt innemen, dat de normale toestand op het gebied van de arrestaties zou zijn geweest, dat de politie zo snel mogelijk zou worden ingeschakeld en dat de arrestaties zo snel mogelijk onder deskundige leiding zouden plaats vinden. Nu had men de figuur, dat de arrestaties werden uitgevoerd door ondeskundige personen — hetgeen nog niet zo erg is, omdat arresteren op zich zelf niet zo moeilijk is —, maar wat moest er daarna gebeuren? Er moest een vooronderzoek plaats vinden, hetgeen door deskundige mensen moest gebeuren, en de gevallen moesten worden bekeken om te beoordelen, of de aanhouding moest worden gevolgd door een inbewaringstelling, ja dan neen, en dergelijke. In de situatie, zoals die in het zuiden was, kwamen de deskundigen hieraan veel te weinig te pas met al de ellende, die daaruit is voortgevloeid. Ik stel mij dus voor, dat u ook wel het standpunt moet hebben ingenomen, dat, indien het mogelijk was geweest het langs de andere weg te doen, dit aanbeveling verdiend zou hebben. Is dit naar uw oordeel te veel door de georganiseerde illegaliteit tegengehouden? Ik laat daarbij nu even buiten beschouwing op grond waarvan, want ik kan mij wel voorstellen, dat de persoonlijke verhoudingen moeilijk zijn geweest, dat zij de zaak in ernstige mate gecompliceerd hebben.

A. U moet een onderscheid maken tussen hetgeen wij nu bekijken en hetgeen er werd bekeken en waarvoor de generaal *Kruls* kwam te staan in die tijd en in die plaats en wat hem als advies uit de illegaliteit naar voren werd gebracht. Ik was het er destijds wel mee eens, dat een oplossing in de richting, zoals zij later is gegaan, op haar plaats was, daarbij ook rekening houdend met het feit, dat er zeer veel aandrang op werd uitgeoefend, de politie voor zover mogelijk in illegaal verband in te schakelen en te doen blijven. Als men het echter een tweede keer zou moeten doen

85497. De **Voorzitter**: Wat zou u dan zeggen?

A. Als ik het een tweede keer onder die zelfde omstandigheden zou moeten doen, zou ik vermoedelijk weer hetzelfde doen. De omstandigheden waren er nu eenmaal en wat men hoorde over de politie en de houding van de bevolking en de reacties van de illegaliteit in de verschillende plaatsen was zo, dat men dit niet in het westen wilde riskeren. De moeilijkheid was ook weer, dat men niet voor elke plaats kon differentiëren en eerst inlichtingen inwinnen omtrent de houding van de politie. Wij hebben dus een andere weg genomen en gezegd, dat er arrestatiegroepen zouden worden gevormd, waarbij zoveel mogelijk politie zou worden ingeschakeld. Dat het veel moeilijkheden heeft gegeven, ben ik volkomen met u eens. U sprak zoëven over deskundigheid. Het was de grote moeilijkheid in korte tijd geschikte mensen aan te trekken.

85498. De **Voorzitter**: Dat was natuurlijk niet zo gemakkelijk, maar door het geschil bleef natuurlijk ook een aantal wel deskundige en geschikte mensen buiten het werk. In een plaats, waar zich moeilijkheden met de politie voordeden, bleef de politie, praktisch gesproken, helemaal aan de kant staan. Het was wel zaak om met de deskundigen, die men bij de politie had, zoveel mogelijk te woekeren, zodat men de beste mensen voor de moeilijkste taak kon plaatsen en eventuele diensten, waarbij minder deskundigheid te pas kwam, kon laten vervullen door aangetrokken mensen.

A. In theorie is dit nu heel goed te verdedigen. Aan de andere kant had men de moeilijkheid, dat bij de bevrijding de beoordeling van de politie-agenten zo ontzettend moeilijk was. Er is b.v. een politie-agent, waarvan door een deel van de bevolking wellicht werd gezegd, dat hij er mee door kon, terwijl de illegaliteit wel iets wist, dat zijn optreden bij de bevrijding in de weg kon staan.

Ik heb b.v. kort geleden nog een zitting van het ambtenarengerecht gehad, waarbij van een politieambtenaar, die geruime tijd na de bevrijding chef van politie is geworden, werd gezegd, dat hij — wanneer een agent voor de Duitsers iets in beslag moest nemen of inlichtingen moest inwinnen en bij het bureau kwam, zei, dat men kwam om de kas van een vereniging in beslag te nemen en meteen nadrukkelijk daaraan toevoegde: „U hebt zeker niets meer” — zei, dat hij hiervan niet was gediend. Men had een opdracht gekregen en moest die uitvoeren. Bij een volgend adres duwde hij de anderen achteruit en ging naar binnen en vroeg het zelf. Verder heeft deze man helemaal geen ergere dingen dan deze gedaan. Toch was deze man bij de illegaliteit, zeker in de eerste dagen, niet gezien en zou — niet ten onrechte — niet geschikt geoordeeld zijn om direct bij de bevrijding een rol bij de arrestaties te spelen. Dit zou te veel spanningen bij de illegaliteit en in het bijzonder bij de illegale politiemensen hebben gegeven. Wanneer zoiets in de kringen van de illegaliteit bekend werd, en het werd vlug bekend, leidde het er toe, dat er een aantal mensen was, die discutabel waren en — hoezeer later wellicht ook gezuiverd — in die tijd een dubieuze positie hadden. Wat men helemaal niet kon overzien, was, hoe de illegaliteit zou reageren, als bepaalde politie-ambtenaren in uniform op straat zouden komen. De bepaling wie wel dienst mocht doen bij de politie en wie niet, kon in vele plaatsen aan de politiechefs niet overgelaten worden.

85499. De **Voorzitter**: De procureur-generaal zou de hele politie hebben kunnen zuiveren. Hij zou dit niet persoonlijk hebben behoeven te doen, maar hij zou het hebben kunnen delegeren aan anderen. Het had dus helemaal van de procureur-generaal kunnen uitgaan. Wanneer de procureur-generaal nu eens was geweest een man van de illegaliteit, m.a.w. iemand, die door de illegaliteit volkomen werd aanvaard, zou het geschil dan zijn voorgekomen of zou de illegaliteit nog andere wensen hebben gehad, met name dat de gehele zaak van de arrestaties aan haar toebedeeld zou worden?

A. Ik zou het niet durven zeggen. Dat de moeilijkheden veel minder zouden zijn geweest, geloof ik vast. Ik heb altijd het idee gehad, dat de houding van de heer *Speyart van Woerden* wel de moeilijkheden aanmerkelijk mede heeft verergerd. De illegaliteit als geheel is echter zo'n heterogene bundeling.

85500. De **Voorzitter**: Mijn vraag komt hier op neer, of het eigenlijk een kwestie was van personen of een machtskwestie, dus m.a.w.: als de persoonlijke kwestie niet had bestaan, was er dan nog een andere kwestie geweest, zijnde de machtskwestie?

A. Het is heel moeilijk te zeggen. Dat vele illegalen zich op het standpunt stelden, dat zij in de eerste plaats geroepen waren om te kunnen beoordelen wie fout was en wie niet, geloof ik wel. Aan de andere kant, wanneer het geval, dat u stelde, zich had voorgedaan en men het vertrouwen had gehad, dat de leiding van de politie bij een van hen berustte of bij door hen vertrouwd, zouden grote groepen zich geconformeerd hebben.

85501. De **Voorzitter**: Wanneer grote groepen zich conformeren, pleegt de rest in de regel ook wel te volgen.

A. Dat is nu iets, waarvan men niet zo zeker kan zijn, speciaal wanneer het zo iets heterogeens betreft als de illegaliteit.

85502. De **Voorzitter**: Hebt u hieraan nog iets toe te voegen?

A. Ik heb u betrekkelijk weinig over deze zaak kunnen verklaren, maar ik heb u verklaard waarom.

De **Voorzitter**. Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen en sluit ik het verhoor.

C. J. F. CALJÉ.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 26 SEPTEMBER 1950

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen. leden, alsmede de heer Kranenburg, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *g, h, j* en *o*.

Verhoor van

Mr. JACOB CRAMER,
oud 51 jaar, wonende te Assen,
algemeen directeur van de stichting Opbouw Drenthe,
lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de belofte af als getuige.

De nos. 85503 t/m 35520 hebben betrekking op de punten *g* en *h* van het Enquêtebesluit.

85521. De **Voorzitter**: Er is nog een ander punt, dat ik gaarne even bij u zou willen verifiëren. en wel het volgende: De heer *van der Gaag* heeft ons hier verteld, hoe hij in het College van Vertrouwensmannen is gekomen. Hij zegt daarvan, dat dit eigenlijk op een voor hem weinig bevredigende wijze is gegaan. Hij deelt mede, dat op een gegeven moment *Freek* en hij bij de Westerkerk te Amsterdam hebben ontmoet tie heer *Cramer*, die hun vertelde over een opdracht van de Regering tot samenstelling van een college, bestaande uit een aantal mensen, waarin ook zitting moest worden genomen door een lid van de Raad van Verzet. De heer *Cramer* vroeg, of zij op korte termijn, liefst in 48 uur, een lijst van drie personen konden overleggen. Toen hebben zij daarover overleg gepleegd en waren van oordeel, dat de man, die daarvoor het meest in aanmerking kwam, *Johan Doorn* was, die zo'n beetje leider van de Raad van Verzet was, maar ergens zat ondergedoken. Ze hebben toen *Pieter 't Hoen* als tweede op die lijst gezet. Met dat lijstje van twee namen is de heer *van der Gaag* naar u gegaan en toen zei u: „Ik moet drie namen hebben. Het college moet een keuze doen uit een voorstel van drie personen”. De heer *van der Gaag* heeft daarop geantwoord: „Dat spreekt vanzelf, we hebben er echter maar twee kunnen vinden.” Waarop u heeft gezegd: „Dan kan er toch wel een derde worden opgezet. Dan is de lijst compleet.” U heeft toen gezegd: „Zet er dan uw eigen naam maar bij.” De heer *van der Gaag* heeft dat gedaan met de uitdrukkelijke mededeling, dat u goed moest begrijpen, dat hij dat alleen deed op uw verzoek en niet om gekozen te worden en dat hij speciaal *Henk (Johan Doorn)* wilde, omdat zij die de meest geschikte man vonden. De dag daarop kwam u terug met het bericht, dat niet *Henk* was gekozen, maar *van der Gaag*. De heer *van der Gaag* zegt, dat hij dit een vervelende gang van zaken heeft gevonden.

A. Dit relaas van u horende, neem ik aan, dat de voorstelling van zaken van *van der Gaag* wel juist zal zijn. Voor *van der Gaag* is deze gebeurtenis — het toetreden tot het College van Vertrouwensmannen — zeer centraal geweest. Bij mij daarentegen is dit evenement eigenlijk geheel uit mijn geheugen weggezonden. Al peinzende naar aanleiding van uw mededelingen, gaat men zich verbeelden, dat de voorstelling van zaken wel zo zal zijn geweest. Van deze episode herinner ik mij alleen, dat het toetreden van een vertegenwoordiger van de Raad van Verzet tot het College van Vertrouwensmannen enorm is vertraagd. Zelf ben ik misschien hiervan mede de oorzaak geweest. Wel herinner ik me het volgende: als lid van het College van Vertrouwensmannen had ik een andere schuilnaam dan die bij „Vrij Nederland” en de Zwitserse weg (*Jan Vos*), nl. *Molenaar*. Van *van der Gaag* nu zou ik in verband met het toetreden van een vertegenwoordiger van de Raad van Verzet tot het College van Vertrouwensmannen in hotel Polen op het Rokin — ik weet niet meer, hoe dat

hotel in de oorlog heette — ontmoeten. Ik heb in hotel Polen een ochtend en een deel van de middag geduldig op *van der Gaag* zitten wachten, maar *van der Gaag* kwam niet opdagen. Toen ik hem daarna ontmoette, zei hij mij, dat hij plotseling verhinderd was geweest te komen, maar mij aan de telefoon had laten roepen. Toen hij mij dit vertelde, schoot het mij inderdaad te binnen, dat een ober van hotel Polen de naam *Molenaar* had afgeroepen. Aangezien ik mij de schuilnaam *Molenaar* eerst kort had aangemeten, had ik op het afroepen van de naam *Molenaar* niet gereageerd. Door dit misverstand is de zaak natuurlijk ook vertraagd. Ik herinner mij dus wel, dat ik er erg mee zat, dat de kwestie van het toetreden van een lid van de Raad van Verzet tot het College van Vertrouwensmannen zo'n vertraging ondervond. Voorts kan ik ook nog in mijn geheugen terugroepen, dat ik *Freek Wagenaar* van de Raad van Verzet enige malen bij de Westerkerk te Amsterdam heb ontmoet. Aangezien deze aangelegenheid in het College van Vertrouwensmannen besproken is geweest, zal de gewezen secretaris van dat college, de heer *le Poole*, over deze kwestie misschien wel opheldering kunnen geven. Zelf heb ik, thans 6 jaar geleden, dit zaakje als één uit velen opgeknapt, zodat ik het geheel niet meer kan reconstrueren en mij ook niet meer herinner wat ik *van der Gaag* op zijn vragen geantwoord heb. Wat mij wel voor de geest staat, is, dat ik de loop van zaken ten deze vervelend heb gevonden. Ik herhaal: de lezing van *vaiz der Gaag* er over zal volledig juist zijn geweest, aangezien een en ander voor hem toentertijd van centrale betekenis was, al ware het alleen maar vanwege de voor hem onaangename kant, die er aan vastzat. Wel gaat het mij schemeren na hetgeen u over deze kwestie te berde hebt gebracht, dat een andere naam als candidaat-Vertrouwensman. is genoemd. Deze zal wel de door u genoemde *Doorn* zijn. Ook hierover raadplege u verder de heer *le Poole*.

85522. De **Voorzitter**: U sprak zoëven over „Vrij Nederland”. Bent u daar niet in 1942 bij gekomen?

A. Ik ben in Augustus 1942 ondergedoken en ik denk, dat ik in September of October van dat jaar bij „Vrij Nederland” ben gekomen.

85523. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u daar bij geweest?

A. Tot 3 April 1945. Daarna ben ik er weer bijgekomen.

85524. De **Voorzitter**: Is het een kwestie van persoonlijke aard geweest, dat u bent weggegaan, of is het een kwestie, die ook voor ons van belang is?

A. Dat kunt u misschien het best beoordelen, het was het conflict, dat het College van Vertrouwensmannen met de illegaliteit had; met name nam „Vrij Nederland” in dit conflict een vooraanstaande positie in.

85525. De **Voorzitter**: Dat was toch later dan 3 April 1945?

A. Zei ik April? Het moet 3 Mei zijn geweest.

85526. De **Voorzitter**: Dat was dus het conflict over de onderhandelingen met de Duitsers?

A. Ja. u kent waarschijnlijk het bewuste artikel van de heer *van Randwijk* over de kwestie van de onderhandelingen van het College van Vertrouwensmannen met de Duitse instanties.

85527. De **Voorzitter**: Dat is een artikel van 30 April 1945 in „Vrij Nederland”, onder de titel „Voor het tribunaal der Historie”.

A. Er zijn indertijd over deze kwestie twee artikelen verschenen, één van *van Randwijk* in „Vrij Nederland” en één van *Schermerhorn* in „Je Maintiendrai”.

85528. De **Voorzitter**: Is dat voor u aanleiding geworden om uit de redactie te treden?

A. Ja, niet zozeer uit de redactie als wel uit de leiding van „Vrij Nederland", waarin tegen het eind van de oorlog alleen *van Randwijk* en ik zaten (mevrouw *Kohlbrugge* was uitgetreden en *van Namen* in de gevangenis). De laatste twee maanden van de oorlog was ik meest in den Haag in verband met de werkzaamheden van het College van Vertrouwensmannen. Op het eind van deze periode viel het grote conflict van de illegaliteit met de Vertrouwensmannen. Indien men van de stukken ten deze kennis neemt, dan zal men het er mee eens zijn, dat ik een volledig gebrek aan solidariteit jegens het College van Vertrouwensmannen aan de dag zou gelegd hebben, wanneer ik in de leiding van „Vrij Nederland" was blijven zitten. Het zou een verloochening van het beleid der Vertrouwensmannen ten deze geweest zijn, waar ik voor 100 pct. achter stond, en dat ik bepaald als een grote zegen voor ons land beschouwde. Ik merk hierbij op,

dat de hele procedure met betrekking tot de onderhandelingen met de Duitsers is doorgegeven naar Londen.

85529. De **Voorzitter**: Dan ben ik hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u te vragen heb. Hebt u aan uw mededelingen nog iets toe te voegen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt. Ik sluit het verhoor.

J. CRAMER.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

KRANENBURG, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 27 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

BERNARD WILLEM VAN MOURIK BROEKMAN.,

oud 39 jaar, wonende te Wassenaar,
commissaris van gemeentepolitie
bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

85531. De **Voorzitter**: Welke functie hebt u bij het Militair Gezag bekleed in de winter 1944/1945?

A. In de winter 1944/1945 — als ik mij niet vergis van de 13de October af — heb ik de functie bekleed van officier bij de sectie politie van de staf Militair Gezag.

85532. De **Voorzitter**: Was dat de sectie van mr. *Derksema*?

A. Ja.

85533. De **Voorzitter**: Is u uit dien hoofde in aanraking gekomen met het arrestatieprobleem?

A. Zeker.

85534. De **Voorzitter**: Van welke kant hebt u dit probleem benaderd?

A. Betrekkelijk van vele zijden. Om het in het kort te vertellen, was het zo, dat ik dank zij de verplaatsing van het toenmalige Directoraat-Generaal van Politie in Nijmegen zat, alwaar ik op 17 September 1944 werd bevrijd. Ik ben te Nijmegen, omdat ik daar in feite overcomplete was, eerst even bij het M.G. ter plaatse ingeschakeld. Generaal *Kruls*, die betrekkelijk kort daarna in Nijmegen kwam, zei toen tegen mij: ik ben blij, dat ik iemand tref, die beschikbaar is en die van de politie iets afweet. Hij vroeg mij naar Eindhoven te gaan, aangezien de zaak daar niet zo heel eenvoudig lag. Ik kende daar aanvankelijk heg, noch steg, doch moest trachten om daar een aantal problemen te helpen oplossen, welke waren ontstaan, doordat verschillende illegale groeperingen, die zich ter plaatse hadden gevormd, arrestaties verrichtten. Het moeilijke punt was, dat de B.S., de overkoepeling van de diverse illegale groeperingen, toen in de practijk nog niet bestond.

85535. De **Voorzitter**: Over welke tijd spreekt u nu?

A. Begin October 1944. Behalve de politie, die arresteerde volgens het plan, dat ze reeds in de bezettingstijd had gemaakt, waren er illegale groeperingen, die arrestaties verrichtten. Het hele gezelschap werkte door elkaar. De arrestanten, die door de ene groep werden vrijgelaten, werden soms de volgende dag door een andere groep wederom opgepakt, enz.

85536. De **Voorzitter**: Er was, geloof ik, te Eindhoven een speciale groep „de Blauwe Jagers“?

A. Ja, de Blauwe Jagers zaten daar. Waar ze vandaan kwamen, weet ik echter niet. Voorts was er nog een groep, genaamd „de Pan“, ik heb er ook aangetroffen de tegenwoordige generaal *van Dijk*, mei

de O.D. en dan tenslotte de politie. Ik werd in Eindhoven geplaatst door generaal *Kruls* persoonlijk en verkreeg daardoor tijdelijk de nodige autoriteit. Ik moest trachten enige lijn in het geheel te krijgen.

85537. De **Voorzitter**: Had u toen al een aanstelling bij het M.G.?

A. Ik was voordien een dag mee naar Brussel genomen, waar ik als reserve-officier bij de artillerie ten behoeve van het M.G. onder de wapenen werd geroepen.

Ik had natuurlijk wel de nodige kennis van de Nederlandse politie in het algemeen. Hoe het probleem op dat moment te Eindhoven lag, wist ik niet. Ik kwam daar betrekkelijk vreemd in. Ik moest echter trachten de problemen voorlopig op te lossen.

Ik heb mij daartoe eerst laten informeren via de illegaliteit, wie daarvan in Eindhoven de meest gezaghebbende en objectieve figuren waren en wie van de algemene toestand te Eindhoven werkelijk iets af wisten. Ik kreeg toen diverse namen van mensen, waarvan ik er slechts enkele kende. Ik heb eerst de leiding van de diverse illegale groeperingen en daarna de leiding van de politie bij elkaar laten komen. Ik heb toen gevraagd mij alle moeilijkheden en bezwaren voor te leggen, opdat ik daarna, namens generaal *Kruls*, de nodige maatregelen zou kunnen treffen. Alle moeilijkheden en problemen zijn toen naar voren gebracht. De grootste moeilijkheid bleek wel het wantrouwen van de illegale groeperingen tegenover de politie ter plaatse. In de nacht van die zelfde dag heb ik mijn indrukken met een aantal van de mij opgegeven mensen besproken. Uit die gesprekken heb ik een bepaalde indruk gekregen, waardoor ik voorlopig een compromis tot stand kon brengen. Er begon daarna een zekere overkoepeling en een zekere samenwerking te komen tussen de politie en de illegale groeperingen. Daaraan ben ik ook later blijven meewerken, hoewel de arrestatie niet onder de verantwoordelijkheid van de sectie politie plaats vond. Mijn taak was natuurlijk, in de eerste plaats de politie weer op de been te helpen. De politietaak was echter gekoppeld aan het arrestatieprobleem. De politie zag zich zelf veelal als het aangewezen apparaat om arrestaties te verrichten, terwijl de illegaliteit, vooral in die begintijd, zei: de politie moet er uit. In wezen moest volgens sommige oud-illegalen de hele politie eerst weg. Daarna zou kunnen worden gezien wie de politiedienst weer mochten uitoefenen. Deze illegalen wensten dus eerst alleen het recht om arrestatieploegen te leveren en als illegale groepering de politiedienst te doen.

85538. De **Voorzitter**: Bovendien werkte de illegaliteit volgens de instructie van de B.S. van 25 September 1944, welke door de heer *van Houten* was opgesteld.

A. Inderdaad. Ik heb in dat verband de heer *van Houten* ook gesproken.

85539. De **Voorzitter**: Die instructie klopte niet helemaal met de algemeine lastgeving van generaal *Kruls*.

A. Het hele probleem lag inderdaad moeilijk. Het is ook moeilijk gebleven, omdat er vrij lang een controversie bleef bestaan tussen de politie en de illegaliteit. Kort na de eerste moeilijkheden is de heer *Speyart van Woerden* in functie gekomen. Hij had op grond van de voorschriften een bepaalde en formele zienswijze, welke niet werd gedeeld door de illegaliteit. Dat gaf nogal botsingen. Over het algemeen is er in de verschillende bevrijde gemeenten, ondanks de grote moeilijkheden en de chaos, die er bestonden, plaatselijk toch nog vrij snel een zekere lijn in gekomen, hoewel bij de uitvoering hiervan telkens weer allerlei nieuwe moeilijkheden rezen.

85540. De **Voorzitter**: U is waarschijnlijk slechts enkele dagen in Eindhoven geweest. Wat hebt u daarna gedaan?

A. Mijn eerste taak was om te Eindhoven een soort van samenwerking te verkrijgen. Verder had ik met het arresteren als zodanig niets te maken. Daarna ben ik mij gaan bemoeien met de politie in het bevrijde gebied.

Vrij spoedig, nadat ik te Eindhoven was geweest, kwam van generaal *Kruls* het verzoek naar Brussel te komen, omdat men aan de staf iemand nodig had, die van de politie in Nederland iets af wist. De staf-Brussel kon zo iemand op dat moment nog niet opbrengen, omdat de leden daarvan uit Engeland kwamen. Zij hadden wel papieren en inzichten gekregen, maar zij wisten toch niet precies hoe de zaak gegroeid was. Ik heb echter bezwaar gemaakt tegen mijn indeling in Brussel, omdat ik meende, dat ik in Nederland meer kon doen dan in Brussel. De afstand Brussel—bevrijd gebied was te groot en er waren te Brussel zeer veel vergaderingen. Daarnaast was er in Nederland een groot gebrek aan hoger politiepersoneel. Er was niemand uit de korpsen vrij te maken. Wat er nog beschikbaar was, was in vele gevallen aangevochten, gezuiverd, gestaakt of tijdelijk buiten schot. Er was natuurlijk in de korpsen zelf een zeer groot aantal politiemensen nodig. Ik ben toen tenslotte in Nederland zeblevend, met toestemming van generaal *Kruls*. Telkens ben ik zodra mogelijk achter de troepen aan gegaan om te trachten de politie weer op de been te brengen. Spoedig was ik te zamen met de heer *Speynrt van Woerden*, die als procureur-generaal na zijn gevangenschap weer onmiddellijk in functie was gekomen en die in het kader van de regelingen van het Militair Gezag belast was met de organisatie van de politie in het bevrijde zuidelijke gebied, dag in dag uit op pad om te proberen enige orde in de vrij grote chaos te brengen. Wij vormden zakelijk dus eigenlijk een twee-eenheid, waaraan een burgerlijke en een militaire kant zaten.

85541. De **Voorzitter**: Hebt u dat gedaan tot aan de bevrijding van het noorden?

A. Ja. In Februari 1945 is er een splitsing gekomen in de sectie politie. Toen was het zo, dat generaal *Kruls* meede de sectie politie te moeten splitsen in een afdeling voor de inlichtingen, waarmede de heer *Derksema* bleef belast, en een afdeling voor de gewone politie, waarmede ik werd belast.

85542. De **Voorzitter**: De afdeling van de heer *Derksema* was sectie 111-A, nietwaar?

A. Ja, ik meen van wel. Mijn afdeling was sectie III-B. Na Februari 1945 heb ik met het werk van de heer *Derksema* dan ook niets meer te maken gehad. Mijn sectie werd toen op mijn verzoek gevestigd in Eindhoven, waardoor ik meer in het centrum kon zitten. Toen de gehele staf Militair Gezag later in Breda is gekomen, ben ik tijdelijk vooruitgeschoven naar het inmiddels bevrijde oosten en noorden. Toen het westen is bevrijd, ben ik uiteindelijk met mijn sectie bij de staf gehuisvest in het B.P.M.-gebouw te den Haag.

85543. De **Voorzitter**: Was het probleem van de zuivering der politie inderdaad zo moeilijk als de illegaliteit het altijd stelde?

A. Psychologisch was het erg moeilijk. In de praktijk had het, geloof ik, niet zo heel erg moeilijk behoeven te zijn. In het begin heb ik een zwakke poging gedaan om in talrijke vergaderingen, waarbij de illegaliteit aanwezig was, daarover te spreken. Ik had het voorrecht, dat ik een gemakkelijke entree had bij de illegaliteit, omdat ik daarmee het nodige contact had gehad. Over het algemeen luisterde de illegaliteit dus wel naar mijn mening, hoewel men heel weinig accepteerde van mensen, die men niet persoonlijk kende. Ten aanzien van de politiezuivering heb ik steeds op nuchterheid aangedrongen. Ik zei, dat allen bij de politie, die werkelijk gevaarlijk waren voor Nederland, al lang naar Duitsland waren of daar veilig zaten ondergedoken of hier waren gearresteerd. Wat er positief nog wel in zat, waren de zwakke broeders, die gedeeltelijk uit angst, gedeeltelijk uit hebzucht, van twee walletjes hadden gegeten.

85544. De **Voorzitter**: En de goede!

A. Natuurlijk. Ik heb de illegaliteit echter mijn mening voorgehouden, omdat ten onrechte de algemene tendenz werd gepropageerd, de politie is helemaal slecht. De nuchtere en reële ex-illegalen wil ik niet te kort doen, maar wat er in het begin soms de boventoon trachtte te voeren, onder de leuze: de politie is volledig onbetrouwbaar, waren m.i. de schreeuwers. Ik heb toen bovendien gezegd, dat alles, wat er nog bij de politie aan zwakke broeders zat, natuurlijk alleen maar behoefte had om zich thans erg flink te gedragen en hard te werken en met iedereen zoete broodjes te bakken. Later zullen wij met die heren nog wel afrekenen. Daar hebben wij nu helemaal geen haast mee. Laten we eerst proberen de politie weer behoorlijk op te zetten. Ik heb nog een radiotoespraakje gehouden voor „Herrijzend Nederland“, waarbij ik ook weer op hetzelfde stramien heb doorgeborduurd. Over het algemeen is dat echter moeilijk gegaan.

c.a. door de moeilijkheden, welke zijn ontstaan tussen de heer *Speyart van Woerden* en de illegaliteit. Er ontstond een bepaalde controverse, waaruit moeilijkheden bleven voortvloeien.

85545. De **Voorzitter**: Hoe lag die kwestie, quantitatief gezien, uitgaande van de vier categorieën, welke u hebt genoemd, degenen, die gevlucht waren, degenen, die gearresteerd waren, de twijfelachtigen en de goeden, waarbij de laatste twee categorieën overbleven? Was nu de politie daardoor gedecimeerd?

A. Neen, dat is een te groot woord. Ik neem aan, dat er ongeveer 75% overbleef. Daarnaast waren er gelukkig talrijke mensen, die onmiddellijk als hulppolitie dienst konden doen.

85546. De **Voorzitter**: Hoe groot was van die 75% het percentage twijfelachtigen?

A. Dat is heel moeilijk te zeggen, want dat was zeer incidenteel. Ik heb het weleens statistisch bekeken. In opdracht van Londen moesten er onmiddellijk zuiveringscommissies worden ingesteld. Dat was, naar mijn gevoel, helemaal niet gek. Er werd eenvoudig gezegd: wanneer een gemeente bevrijd is, moet er een zuiveringscommissie worden gevormd door de burgemeester, indien hij het vertrouwen heeft (en zo niet, door zijn plaatsvervanger), een ambtenaar O.M. of een substituut-officier van Justitie en één of meer heren, die door de illegaliteit als vertrouwensmannen waren aangewezen, alsmede een aantal betrouwbare politiemannen. Deze commissies zuiverden alleen door staking of schorsing. Men kende toen slechts deze twee begrippen. Men mocht iemand staken of schorsen en wat er verder gebeurde, wist men nog niet. Staken was als het ware het tijdelijk op zij zetten, schorsen was het buiten dienst stellen van iemand, die wel voor goed uit de politie zou verdwijnen. De stemming van die zuiveringscommissie was volkomen afhankelijk van de toestand, welke er in dat bevrijde deel heerste. In een bepaald gebied in Groningen b.v. werd van de politie, die zeker niet slechter was dan elders, naar ik meen 25% onmiddellijk gestaakt of geschorst.

Daar ging dus iedereen op zij, waarvan ook maar iets zou kunnen worden gezegd. In Zeeland daarentegen, waar men blijkbaar veel gemoedelijker was, ging er, als ik mij goed herinner, slechts 3 pct. uit. Daar zei men blijkbaar: De man heeft dit of dat weleens gedaan, maar hij kon eigenlijk ook niet anders. Het is een betrouwbare kerel, dus laat hem maar in dienst. Het percentage is dus aanvankelijk geheel afhankelijk geweest van de sfeer in het te zuiveren gebied.

85547. De **Voorzitter**: Dus naar uw menning ligt het percentage van de twijfelgevallen tussen de 25 pct. en de 3 pct., waarover u sprak?

A. Inderdaad. Daarmee wil ik echter niet zeggen, dat die 25 pct. wankelgevallen in werkelijkheid ook wankelgevallen waren. Men zei b.v.: Hij heeft weleens meegeholpen met een arrestatie, dus zet hem er voorlopig maar uit, terwijl misschien later bleek, dat de wijze, waarop een en ander was gebeurd, in de gegeven omstandigheden heel begrijpelijk was en de betrokken politiemans daarvoor zelfs een pluim op zijn hoed verdiende.

85548. De **voorzitter**: Dat, als een gebied bevrijd werd, het M.G. niet direct een apparaat had en de politie eerst bekeken moest worden, zijn factoren, welke men had te aanvaarden. Dat de arrestaties op dat moment door arrestatieploegen van de B.S. en de illegaliteit werden verricht, had men ook te aanvaarden. Daar was niet zoveel aan te doen. De logische gang van zaken zou echter geweest zijn, dat men het politie-apparaat, voor zover het goed was, zo snel mogelijk had ingeschakeld, omdat het het broodnodige deskundige element bevatte, dat men bij dat werk op grote schaal de mensen, die deskundig waren, naar voren schoof, zodat de meest deskundigen het zwaarste werk deden, en dat men voor het minder belangrijke werk nieuwe mensen aantrok. Natuurlijk zou ook daarmee enige tijd gemoeid zijn geweest. Wat de commissie echter verwondert is, dat men, in plaats van die kwestie zo snel mogelijk tot een oplossing te brengen in de richting, welke ik zo juist noemde, daar maanden en maanden over heeft gevochten. Welke zijn de oorzaken van die gang van zaken?

A. Ik heb deze eindeloze vechtpartij van a tot z meegemaakt. Hoewel de arrestatiekwestie niet tot mijn werk behoorde, zat ik er midden in. Door mijn contact met de illegaliteit en de politie, werd ik vrijwel in elke gemeente onmiddellijk na de bevrijding in de moeilijkheden betrokken. De illegaliteit heeft mij op een gegeven moment daartoe bij de heer *Kruls* voorgesteld als haar vertegenwoordiger in

de Centrale Adviescommissie om bij alle besprekingen met de staf M.G. aanwezig te zijn. De heer *Kruls* vond toen beter, dat ik als zijn vertegenwoordiger aan de besprekingen van de C.A.C. deelnam. Ik kon daardoor dus meepraten.

De bezwaren van de staf van het Militair Gezag te Brussel waren m.i., dat men een te grote waarde toekende aan de zakelijke capaciteiten van de illegale groeperingen en te bang was om de punten op de i te zetten en te zeggen: Heren, nu is het afgelopen. Wij zijn het gezag. Wij hebben de nodige adviezen gekregen. Het is prachtig als u allen meewerkt, maar dat gebeurt thans legaal en onder de normale wettige organen, zodra aanwezig. Het is een moeilijke en langdurige vechtpartij geweest, waarbij mijn zienswijze volkomen overeenkomt met wat u zo juist in uw vraag zei. De eerste dagen was het natuurlijk een herrie. Iedereen liep met lijsten in zijn zak en had clubjes gevormd om allerlei mensen op te halen. Wij konden daar natuurlijk niet onmiddellijk toezicht op houden, maar zeer spoedig daarna behoorde dit toezicht m.i. weer in handen te zijn van het dan zuiver verklaarde politiebureau. Het is prachtig, wanneer er ex-illegalen worden ingeschakeld in dat bedrijf, maar de illegaliteit eiste in dit geval een zeer grote stem, en naar mijn gevoel, had men daarin te Brussel een te groot vertrouwen. Dat vormde een voortdurende moeilijkheid. Via verschillende kanalen waren er natuurlijk mogelijkheden om de M.G.-staf te beïnvloeden. De illegaliteit trad echter op dit gebied m.i. meer op de voorgrond dan de zakelijke mogelijkheden van haar groepen konden rechtvaardigen.

85549. De **Voorzitter**: U zegt: de illegaliteit trad te veel op de voorgrond. Wat bedoelt u in dit geval met „illegaliteit“?

A. In wezen bepaalde personen.

85550. De **Voorzitter**: Dat kwam waarschijnlijk niet in sterke mate van het hoofdkwartier van de Binnenlandse Strijdkrachten?

A. Neen, maar dat hoofdkwartier trachtte men wel te beïnvloeden.

85551. De **Voorzitter**: Natuurlijk, en er waren ook personen in en om dat hoofdkwartier, die in de illegaliteit een rol speelden. Het hoofdkwartier van de Binnenlandse Strijdkrachten als zodanig heeft daar echter waarschijnlijk niet zo'n grote rol in gespeeld?

A. Neen, dit heeft de problemen m.i. geenszins gestimuleerd. Men stond daar echter vanzelfsprekend als leiders van de illegaliteit wel aan hun zijde, indien de groepen om hulp kwamen vragen. Men bracht van daaruit weer de bezwaren bij de heer *Kruls*, die, niet persoonlijk, maar ambtelijk met zijn omgeving, een zeer gewillig oor leende aan de illegaliteit. In vele opzichten was dit zeer terecht, maar het bracht toen, ambtelijk gezien, een groot gevaar met zich mee.

85552. De **Voorzitter**: Inderdaad, want het was ook een gezagskwesitie. De illegaliteit is in deze zaak ook opgetreden door middel van de G.O.I.W.N., naar ik heb begrepen?

A. Ja, G.O.I.W. heette het eerst. Er zijn ook daarmee allerlei moeilijkheden geweest. Er doemt nu weer een veelheid van indrukken uit die tijd bij mij op. Er bestond op verschillend gebied tijdelijk een toestand van volledige chaos. Ik wist tevoren niet over welke periode u met mij wilde spreken en het is mogelijk, dat ik, indien ik mij had kunnen beraden, een duidelijker beeld zou kunnen geven.

Elke gemeente leverde weer nieuwe problemen op. Toen de B.S. er was, werd het iets eenvoudiger. Toen wisten de illegale groeperingen althans van tevoren: er komt voor ons straks één chef en dat is de Prins. Die zal het te vertellen hebben, die geeft de orders, waar wij als illegaliteit aan hebben te gehoorzamen. In het begin te Eindhoven was dat nog niet zo. In elke gemeente kwamen plaatselijke moeilijkheden naar voren. In sommige gemeenten ook weer niet, omdat de politieleiding daar het vertrouwen had en de oude commissaris, die terecht of ten onrechte verdwenen was, weer op zijn stoel zat en gezag uitoefende.

85553. De **Voorzitter**: Hadden de besprekingen, welke generaal *Kruls* en zijn staf voerden met de illegaliteit, in het algemeen plaats met een organisatie als de G.O.I.W.N.?

A. Die organisatie is daarbij wel ingeschakeld geweest. Ik weet niet meer precies wanneer, maar de heer *Gelderblom* is, ineen ik, indertijd met die gemeenschap begonnen.

85554. De **Voorzitter**: Die was voorzitter van de afdeling Eindhoven. De heer *Voorhoeve* is voorzitter geweest van de interprovinciale raad.

A. Inderdaad. Het was een vrij ingewikkelde organisatie, waaraan een tamelijk grote groep meewerkte. Ik herinner mij voor de G.O.I.W.N. nog eens een advies te hebben geschreven met de heren van *Dijk* en *Oerlemans* om een coördinatie tot stand te brengen tussen de politie en de illegale groeperingen.

85555. De heer **Koersen**: Is het u bekend, of er van de zijde van de heer *Speyart van Woerden* weleens het initiatief is genomen om tot overeenstemming met deze heren te komen'?

A. Hij heeft het zeer zeker gewild. De moeilijkheid was echter, dat de heer *Speyart van Woerden*, die zeer punctueel is, eenvoudig bekeek, wat Londen had uitgemaakt en b.v. zei: Krachtens artikel 78, sub f, heb ik die en die bevoegdheden, dus dan heb ik die bevoegdheden. Natuurlijk had hij ze ook, maar de weg om tot die bevoegdheden te komen voerde toen het beste langs diverse bochtjes, wanneer men het tactisch wilde aanpakken, en dat lag de heer *Speyart van Woerden* op grond van zijn formeel standpunt niet. erg. Daardoor kreeg hij dus de illegaliteit, die dikwijls al bepaalde bevoegdheden aan zich had getrokken, tegen zich. Hierdoor werd ook de persoonlijke verhouding van de diverse illegale groeperingen ten opzichte van de heer *Speyart van Woerden* bepaald. Er is zeer ten onrechte veel naar het hoofd van de heer *Speyart van Woerden* geïgoid. Aan de andere kant riep hij zelf de moeilijkheden weleens op, omdat hij vrij star was. Een plooibaar geheel is het derhalve nooit geworden.

85556. De **Voorzitter**: Getuigen uit die illegale kringen hebben voor de commissie verklaard, dat deze slechte verhoudingen in grote mate te wijten zijn geweest aan de wijze, waarop de procureur-generaal optrad. U kent waarschijnlijk wel het gesprek van de procureur-generaal met de heer *Abbing*, dat in het zuiden heeft gecirculeerd.

A. Ik heb dat gesprek meegemaakt en ik moet in dat verband de heer *Speyart van Woerden* volkomen de hand boven het hoofd houden. Dat gesprek heeft te Maastricht plaats gehad, althans ik neem aan, dat daar de narigheid begonnen is. Wet is in Maastricht zo geweest: de heer *Speyart van Woerden* en ik zijn, toen het zuiden net bevrijd was en van Eindhoven uit bereikbaar was, stante peide naar Maastricht getogen, waar de heer *Speyart van Woerden*, die al enige ervaringen met de moeilijkheden te Eindhoven had opgedaan, de situatie principiële bezag en ook de grote moeilijkheden besprak. Hij heeft toen gezegd, dat de illegaliteit grote fouten maakte. De heer *Speyart van Woerden* was echter positief een goed Nederlander. Ik kan me voorstellen, dat, toen de heer *Speyart van Woerden* sprak over een man als *Toon de Soep*, die volgens hem een prima illegaal kon zijn geweest en een prachtige kerel om bij wijze van spreken tien bruggen tegelijk op te blazen — wat echter nog niet wegnam, dat hij positief ongeschikt was om thans burgemeester of Minister te worden —, bepaalde mensen zijn geprikkeld door de woorden van de heer *Speyart van Woerden*. Maar er is m.i. later meer van gemaakt dan wat overeenkomt met het verhaal, dat ik hier vertel.

85557. De **Voorzitter**: U kent waarschijnlijk wel het verslag, dat van dit gesprek is gemaakt en dat de ronde heeft gedaan?

A. Ik ken dat verslag zelf niet, maar ik weet, dat er van deze narigheid met de heer *Abbing* een verslag is gemaakt.

85558. De **Voorzitter**: De heer *Abbing* heeft voor de commissie verteld, dat dit verslag een editio castigata — een gekuiste uitgave — is, want er staan wel erge dingen in, maar wat de procureur-generaal heeft gezegd, is nog veel en veel erger. Hij heeft die dingen achterwege gelaten, omdat hij de heer *Speyart van Woerden* beloofd had daar niet verder over te spreken.

A. Ik ken de heer *Abbing* ook, d.w.z. ik heb hem in die tijd verschillende malen meegemaakt. Ik heb naar aanleiding daarvan geen enkele reden om te twifelen aan hetgeen hij zegt, maar als het dat gesprek is geweest, waar ik zelf bij ben geweest — voor zover ik weet, is dat inderdaad zo — dan zijn de uitlatingen van de heer *Speyart van Woerden* niet van dien aard geweest.

85559. De heer **Koersen**: Het bewuste gesprek met de heer *Abbing* was, meen ik, een ander gesprek, nl. in den Bosch.

A. Dat is mogelijk. Ik weet inderdaad, dat de heer *Speyart van Woerden* — ik heb dat dus in Maastricht zelf meegemaakt — deze *Toon-de-Soep*-figuur naar voren heeft gebracht als vergelijkingsmateriaal.

De heer **Koersen**: Die figuur heeft hij ook in het gesprek in den Bosch gebruikt.

85560. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij zou gesproken hebben over „de bende van *Toon de Soep*.”

A. Ik geloof, dat hij steeds meer is geprikkeld door de illegaliteit. Psychologisch gezien, kon het ook haast niet anders door de hele gang van zaken. De heer *Speyart van Woerden* is nu eenmaal een zeer principieel mens, die precies volgens de bepalingen zijn bevoegdheden wenste uit te oefenen, en dat ging in die tijd erg moeilijk. Er waren allerlei dingen vergroeid, niet altijd in redelijke zin, waardoor men met een omweggetje geleidelijk tot het doel moest komen. De heer *Speyart van Woerden* nam echter steeds de rechte weg en dat gaf toen natuurlijk nogal eens botsingen. Die botsingen met de illegale wereld, waarin verschillenden toen nog niet zoveel legale neigingen hadden, waren bepaaldelijk niet mals.

85561. De **Voorzitter**: Over de vraag, welke politie-autoriteiten gehandhaafd en welke niet gehandhaafd konden worden, waarover de heer *Speyart van Woerden* zijn eigen opvattingen had, ontstond eveneens een eindeloze strijd. De illegaliteit aanvaardde dit kennelijk niet van de procureur-generaal.

A. Nu weet ik niet, of hij daar zo heel veel stem in had. Hij werd als procureur-generaal natuurlijk wel ingeschakeld. Voordat een gemeente bevrijd was, was echter dikwijls al uitgemaakt: hier komt mijnheer *Janssen* te zitten. Ik kan me niet voorstellen, dat hij min of meer à l'improviste bepaalde mensen, die reeds op een stoel zaten, heeft verwijderd en heeft vervangen door anderen.

85562. De **Voorzitter**: Ik kan nog steeds niet voldoende verklaren het feit, dat dit zo maandenlang heeft geduurd ten detrimente van de mensen, die hiermede hadden te maken. Een treffend symptoom hiervan was het gesprek van de procureur-generaal met de heer *Abbing*. Ik zie hier in het daarvan opgemaakte verslag, dat dit onderhoud inderdaad in den Bosch heeft plaats gevonden, en wel op 2 November 1944.

w

A. Te zamen?

De **Voorzitter**: Er waren nog andere personen bij. Wanneer men dit relaas leest, ziet men te veel mensen tegenover elkaar staan, die weinig punten van overeenstemming hebben. Dit klemt des te meer, wanneer men moet aannemen, dat het nog erger is geweest dan het in het verslag staat.

Dit is nu een voorbeeld en er zijn meerdere voorbeelden te noemen. Dat ging zo maar door, maand in, maand uit. Hoe is het nu mogelijk, dat er niet is ingegrepen en dat er op een gegeven moment niet is gezegd: het zal zo en niet anders gebeuren!

A. Dat is inderdaad de moeilijkheid geweest. Mijn advies is altijd zeer klemmend geweest in de richting van: schakel direct na eerste zuivering de politie in. Ik heb steeds gezegd: de politie kan en moet ingeschakeld worden, juist door de aard van haar ambtelijk apparaat, hoe vervelend men verschillende politiemannen ook moge vinden, die er in zitten. In ieder geval had men dan de mogelijkheid gehad om op een behoorlijke manier te werken. Mijn gedachte is echter nooit ofte nimmer volledig geaccepteerd.

85563. De **Voorzitter**: Het ging om de arrestaties. Zat er nu een machtsstrijd achter, in die zin, dat aan de ene kant de procureur-generaal zei: die arrestaties moeten verricht worden door de politie, door mijn apparaat, en dat aan de andere kant de illegaliteit zei: wij geven die politieke delinquenten niet uit handen, dat is onze zaak, dat behoren wij te doen?

A. Ik vermoed, dat de machtsfactor in dit tijdelijke verband inderdaad groot was. Iedere illegale groep had zich er natuurlijk op voorbereid zelf aan de slag te gaan. In het kader van de taak van de heer *Speyart van Woerden* ging dat moeilijk, want hij eiste de bevoegdheden op, die de artikelen hem toekenden. Dat was van hem, daar kwam niemand tussen. De verhouding werd daardoor te scherp om tot samenwerking te komen.

85564. De **Voorzitter**: Met de arrestaties op zich zelf had hij geen bemoeienis?

A. Neen

85565. De **Voorzitter**: De figuur was eigenlijk zo, dat hij, als procureur-generaal het politie-apparaat ter beschikking stelde van het Militair Gezag.

A. Eigenlijk niet van het Militair Gezag zelf.

85566. De **Voorzitter**: Maar de arrestaties geschieden toch door het Militair Gezag, krachtens artikel zoveel van het B.B.S.B. De bevelen werden, meen ik, getekend door de militaire commissarissen?

A. Inderdaad. De plaatselijke militaire commissarissen organiseerden de zaken. De algemene regeling was echter een kwestie, die, hoezeer ik er als politie ook telkens weer in gemengd werd, officieel niet onder de sectie politie viel, doch onder de sectie juridische zaken. Die sectie ressorteerde eerst onder de heer *Snijders* later onder de heer *Ter Veer*.

85567. De **Voorzitter**: Er is de commissie medegedeeld, dat er op 1 December 1944 een conferentie in Bosch en Ven heeft plaats gevonden, waarbij aanwezig waren een aantal Ministers, generaal *Kruis*, de procureur-generaal en de heer *Deelen*, welke conferentie niet tot overeenstemming heeft geleid. De volgende dag is er een bespreking geweest tussen generaal *Kruls*, de procureur-generaal en de heer *Deelen*, waarbij men, na een dag praten, tot een accord is gekomen. Toen zijn er nieuwe richtlijnen gekomen van generaal *Kruls*, gedateerd 14 December 1944. Op een gegeven moment was er dus overeenstemming bereikt. Daarna ziet men echter weer, dat het enige maanden lang misgaat, totdat er nieuwe regelingen komen in Februari 1945, welke belangrijk afwijken van de richtlijnen van 14 December 1944. Hebben die richtlijnen van 14 December inderdaad gegolden of is dit niet het geval geweest?

A. Dat durf ik thans niet te zeggen, ik zou het eens na moeten kijken. Zoals ik reeds zei, behoorden die regelingen tot de taak van de sectie juridische zaken, dat is dus officieel generaal *Kruls* met de sectie van, toen nog, de heer *Snijders*. Het is helaas meer zo gegaan, dat er regelingen werden gemaakt, die voor een bepaalde tijd gegolden hebben, totdat er weer opnieuw gekrakeel kwam en men zei: die regelingen moeten veranderd worden.

85568. De **Voorzitter**: De heer *Deelen* zegt, dat er op 14 December overeenstemming is bereikt, waarna de procureur-generaal op 16 December 1944 een circulaire heeft uitgevaardigd, waarbij hij de zaak weer zo naar zich toe trok, dat het compromis daardoor volkomen gefrustreerd werd. De heer *Speyart van Woerden* echter zegt, dat die circulaire volkomen paste in het compromis. Herinnert u zich deze kwestie?

A. Ik herinner mij hierover een bespreking met de heer *Deelen*, want die heb ik zelf, naar ik meen, gedeeltelijk bijgewoond. Die circulaire herinner ik me echter thans niet. Misschien heb ik de stukken nog en kan ik mij aan de hand daarvan iets herinneren over het probleem, dat daarover is ontstaan. Voor mij zelf had ik het gevoel — zo heb ik het althans weleens uitgedrukt —, dat ik min of meer met stoffer en blik tussen de illegaliteit en de heer *Speyart van Woerden* in liep om de brokken op te vegen.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was een eigenaardige situatie.

A. Op zich zelf zeer leerzaam.

85569. De **Voorzitter**: Weet u niet, wat er zich heeft afgespeeld tussen 14 December 1944 en Februari 1945 in het overleg, dat heeft plaats gevonden tussen Militair Gezag en de illegaliteit, welke overleg kennelijk er toe heeft geleid, dat die richtlijnen verandering hebben ondergaan?

A. Neen, thans niet. Ik weet wel, dat er een eindeloze strijd is geweest, welke niet is vervaagd, zolang alleen het zuiden bevrijd was en de heer *Speyart van Woerden* zijn functie volledig uitoefende. Ook landelijk bleef later het probleem steeds moeilijk, omdat de illegaliteit natuurlijk bepaalde eisen stelde en bepaalde plannen had gemaakt. De regelingen, welke het Militair Gezag had opgesteld, waren nu niet precies altijd in overeenstemming met wat men zich er van had voorgesteld. Wij hebben dat in het westen ook gemerkt. Het hing dan van de plooibaarheid van de diverse partijen af, of er spoedig een compromis tot stand kon worden gebracht.

85570. De heer **Koersen**: Indien die richtlijnen van 14 December 1944 gegolden hadden, zouden ze toch gepubliceerd moeten zijn in het „Publicatieblad“?

A. Ik neem aan van wel. Is dat niet gebeurd?

85571. De heer **Koersen**: Dat is niet het geval geweest, geloof ik.

A. Wanneer heeft de heer *Speyart van Woerden* zijn functie neergelegd?

85572. De **Voorzitter**: De heer *Speyart van Woerden* is einde Januari 1945 naar Londen gegaan en heeft op 16 Februari tijdelijk zijn functie neergelegd.

Bij de Binnenlandse Strijdkrachten speelde de heer *Hoekstra* een belangrijke rol. Hebt u met hem veel te maken gehad?

A. Ik heb hem vele malen gezien.

85573. De **Voorzitter**: Was de heer *Hoekstra* nu een figuur, die de plooibaarheid bezat om dergelijke problemen tot een oplossing te brengen?

A. Neen, niet direct. Ik zou haast zeggen, hij vormde met zijn plannen de antipode van de heer *Speyart van Woerden*. Hij was tevens zeer star en vasthoudend. Ik heb destijds een gesprek meegemaakt van de heer *Speyart van Woerden* met de heer *Hoekstra*, waarbij de standpunten van de beide heren wel uitermate scherp tegenover elkaar bleken te staan.

85574. De **Voorzitter**: De heer *Hoekstra* had op een gegeven moment, wat deze kwestie betreft, nogal wat in de melk te brokkelen, niet waar?

A. Ja, zeer veel. Misschien mag ik dit er even bij zeggen, de manier, waarop hij dat deed, was niet altijd even fair tegenover de heer *Speyart van Woerden*. Wet was niet steeds een openlijke strijd, die hij voerde. Hij werkte ook weleens langs omweggetjes. De heer *Hoekstra* had in de illegaliteit toen een zeer grote plaats ingenomen, ofschoon hij m.i. nu niet bepaald het hart van de grote meerderheid had gewonnen. Hij was zeer fel. Op deze wijze heeft hij tijdelijk inderdaad weleens regelingen kunnen doorzetten of ongedaan kunnen maken, zonder dat daarover behoorlijk vooroverleg plaats vond. Men ontdekte hem soms plotseling in Brussel en dan was er dikwijls weer wat geregeld. De manier, waarop hij toen werkte, vond ik niet erg loyaal.

85575. De **Voorzitter**: Wij zoeken nu naar een verklaring van al die moeilijkheden. Aan de ene kant was er die machtsstrijd en aan de andere kant de coincidentie, dat er aan weerskanten figuren zaten, die niet beschikten over de plooibaarheid om zo'n groot probleem tot een oplossing te brengen. Bovendien was, meen ik, de verhouding tussen de heer *Speyart van Woerden* en de heer *Deelen* ook niet in alle opzichten goed te noemen.

A. Dat is ook alweer een moeilijk punt. De heer *Deelen* was gezien bij de illegaliteit en had daarmee veel contact. Dat stak de heer *Speyart van Woerden* wellicht ook. De heer *Deelen* probeerde nogal eens te bemiddelen en zei als het ware: mijnheer *Speyart van Woerden* schei nu uit, doe nu dit of dat. Maar de heer *Speyart van Woerden* bleef in het algemeen zeggen: Mijn bevoegdheden volgens artikel zoveel en zoveel handhaaf ik. Dat heeft natuurlijk ook allerlei moeilijkheden gegeven, totdat er in Februari de krach is gekomen, waarbij de heer *Deelen* — althans voor het gevoel van de illegaliteit — op de stoel van de heer *Speyart van Woerden* is komen te zitten, met alle bijzonderheden, daaraan verbonden.

85576. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, vindt u, dat de chef staf de heer *Speyart van Woerden* in dit geval meer had moeten steunen?

A. In het algemeen het normale burgerlijke gezag meer op de voorgrond had moeten plaatsen. Ik geloof, dat, met alle respect, die ik generaal *Kruls* toedraag, waarbij ik heel goed besef, hoe fantasieus moeilijk het was om in die tijd een goed beeld te krijgen, achteraf gezien dus, de grote fout is geweest, dat men te Londen en te Brussel een te grote waarde hechtte aan de zakelijke mogelijkheden van de illegaliteit na de bevrijding en dat men zich ook weleens te veel liet inlichten door heren, die ook in de legale tijd nog te illegaal waren.

85577. De **Voorzitter**: Daarbij speelt natuurlijk in de eerste plaats de appreciatie van de verdiensten van de illegaliteit en in de tweede plaats van de moeilijkheden, welke de illegaliteit kon opleveren. Wat dit laatste betreft, heeft er zich in de latere tijd een wel zeer frappant geval voorgedaan, nl. de verwijdering van de heer *Speyart van Woerden*. Dat is praktisch zo gegaan. Er is een briefje, afkomstig van de illegaliteit, waarin stond, dat er met de heer *Speyart van Woerden* nare dingen zouden gebeuren, indien de toestand niet veranderde, gekomen bij de militaire commissaris te Breda; deze is daarop naar generaal *Kruls* gegaan, die op zijn beurt naar Londen is gereisd, met het gevolg, dat de heer *van Heuven Goedhart* met de heer *Speyart van Woerden* ontboden is om naar Londen te komen. De commissie heeft zich afgevraagd: was deze reactie op dat briefje uit gezags-oogpunt aanvaardbaar? Stel, dat men het omgekeerde standpunt had ingenomen en men had gezegd: voor dreigementen kunnen wij niet op zij gaan. Wat zou er dan gebeurd zijn?

A. Het is helemaal niet uitgesloten te achten, dat, zoals de stemming toen was, hier en daar vrij fel, dit dreigement ten uitvoer zou zijn gebracht. Zoals de toestand toen was, waren er nog genoeg geënerveerde figuren te vinden voor een dergelijke taak. Zij vormden gelukkig uitzonderingen. Zelf heb ik veel met de illegaliteit samengewerkt in de oorlogstijd en daarna en ik heb zeer veel respect voor de grote groep daarvan, die — welbewust — op de dag der bevrijding niet meer illegaal waren. Zij vormen dan ook de groep, welke ik bedoel, als ik spreek van de goede illegalen. Er waren echter ook mensen, die het machtig interessant vonden om zuiver op grond van hun illegaliteit een rol te spelen. Als dezen dan geen enkele ambtelijke achtergrond hadden, werden ze dikwijls een beetje te wild. Ik geloof dan ook, dat er heus wel op zich zelf beste brave kerels te vinden waren geweest, die, daartoe aangespoord, bereid zouden zijn de heer *Speyart van Woerden* te laten verdwijnen, wanneer zij hoorden, dat deze toen een gevaar voor Nederland betekende, zonder overigens zelf te kunnen beseffen of hij in werkelijkheid een gevaar vormde. Ik zou, naar mijn persoonlijk inzicht, echter zeker niet voor zulk een dreigement zijn geweken.

85578. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord uit welke hoek dat dreigement tegen de heer *Speyart van Woerden* is gekomen?

A. Ik heb vele mensen gehoord, die de leuze verkondigden: wij moeten hem opruimen en daar vinden wij wel wat op.

85579. De **Voorzitter**: Ik bedoel, hebt u dat verhaal over dat bepaalde briefje weleens gehoord?

A. Ik weet, dat er een briefje is geweest. Dat heeft generaal *Kruls* mij verteld. Ik ken de hele geschiedenis van het gaan naar Londen. Uit welke hoek de wind precies waaide, weet ik niet. Ik zou daar eventueel een vermoeden over kunnen uitspreken, maar dat zou zo vaag zijn, dat ik dat liever niet doe. Er waren in de illegaliteit zeer felle tegenstanders van de heer *Speyart van Woerden*. Ik heb — om even op uw vorige vraag terug te komen — het Militair Gezag steeds zeer nadrukkelijk gezegd: zorg dat de politie volledig ingeschakeld wordt. Aan de andere kant voelde ik heel goed de moeilijkheden, die de regeling daarvan zou opleveren, door de inmiddels vrij laaiende verhouding illegaliteit — procureur-generaal.

85580. De **Voorzitter**: Er is herhaalde malen gezegd, dat de illegaliteit na de bevrijding plotseling uitgebreid werd met mensen, die daar een onderdak zochten. Mensen, die geen illegaal werk hadden verricht, probeerden zich te dekken door zich aan te sluiten bij de illegaliteit. Hebt u bepaalde aanwijzingen, dat die toestand inderdaad bestond?

A. Landelijk heb ik er verschillende voorbeelden van gezien. Er waren wel mensen, die zeker niet gerechtigd waren om met oranje-armbanden om te gaan lopen. maar die dat toch deden, omdat ze, overigens terecht, b.v. in verband met de arbeidsinzet, ergens waren ondergedoken. Daarbij waren ook mensen, die „goed“ waren geworden, omdat ze, bij wijze van spreken, uit de courant hadden begrepen, dat Duitsland weleens zou kunnen verliezen. Van deze groep waren er wel, die zich „oud-illegalen“ gingen noemen en met een groot geweer en een oranje-armband met het arresteren hielpen. Wanneer men soms de voorgeschiedenis van deze heren hoorde, was deze niet altijd even fraai.

85581. De **Voorzitter**: Is dat op een enigszins betekende schaal geschied?

A. Ik geloof van niet. Ik meen, dat de hierbedoelde mensen het meer als een prettig onderdak beschouwden, maar zij waren niet de mensen, die de leiding hadden.

85582. De **Voorzitter:** De heer *Serraris* b.v. heeft gezegd, dat er in den Bosch, naar zijn oordeel, 3 pct. behoorde tot de echte illegaliteit en 97 pct. tot de aangestibde.

A. Om even in deze getallen door te gaan — ik kan overigens helemaal niet beoordelen of ze voor den Bosch juist zijn —, ik neem aan, dat er van deze 3 pct. 1 pct. goede illegalen was, waarvan men — als zodanig — niet meer hoorde na de bevrijding, en dat er 2 pct. nog graag in illegaal verband een vinger in de pap hield, en dat de 97 pct. dan bestond uit mensen, die deden, wat hun chefs zeiden, maar zelf geen leiding gaven. De heren *Hoekstra* en *Serraris* zullen zeker wel tot de 3 pct. behoord hebben. De laatste heeft in de hele arrestatiegeschiedenis ook een zeer grote stem, ik wil niet zeggen gehad, maar laten horen.

85583. De **Voorzitter:** Een andere tegenstelling dus, die zich opdringt, is deze, dat de illegaliteit zegt: de politie is niet helemaal zuiver, terwijl men. wanneer men de illegaliteit in haar geheel neemt, tot de conclusie moet komen, dat deze ook niet, helemaal zuiver is.

A. Dat was dus ook het standpunt van de heer *Serraris*. De heer *Serraris* was na de bevrijding, naar mijn gevoel — zeker voor een ambtenaar O.M. —, te fel. Op vergaderingen met de illegaliteit steunde hij de gedachte, dat de politie er eerst stante pede uit moest, en wel van de laagste tot de hoogste ambtenaar. Daarna zou men dan individueel wel kunnen bekijken, wie men weer terug zou nemen. Eerst de hele politie weg en de illegaliteit de zaak in handen, was een leuze, waarmee hij. tot mijn verwondering, instemde. Het lijkt mij op zich zelf niet zo heel moeilijk te begrijpen, dat het niet kon, omdat men. hoe dan ook, terug moest vallen op iets, dat ergens een ambtelijke basis vond. Er speelden in de houding van de heer *Serraris* tegenover de procureur-generaal: meen ik, nog persoonlijke grieven een rol. Daar was een zekere familie-aangelegenheid mee verbonden. Ik zeg dit niet ten behoeve van deze commissie, maar ter toelichting van de problemen wil ik er even naar verwijzen.

85584. De **Voorzitter:** Straks hebt u gezegd, dat u vond, dat het Militair Gezag ten aanzien van dit probleem te veel heeft toegegeven aan de eisen van de illegaliteit.

Ik heb vóór mij de verklaring van de heer *Speyart van Woerden*, waar hij, nadat gesproken is over de moeilijkheden, welke er geweest waren tussen de heer van *Heuven Goedhart* en de G.O.T.W.N. naar aanleiding van een persgesprek. dat de heer van *Heuven Goedhart* op 17 Decembzr 1944 had gehad met ANEP-ANETA, zegt:

„Dit is dus de verhouding, zoals die zich toen met den Minister had ontwikkeld. In dien tusschentijd maakt zich de kapitein van *Mourik Broekman* tot de spreekbuis van illegale figuren en stelt hij voor in een brief aan den sous-chef van den staf van het Militair Gezag, overste *Snijders*, om concessies te doen aan de illegaliteit, bestaande in de erkenning, dat de politiechefs in sommige gedeelten van het zuiden nog niet voldoende gezuiverd zijn, waarom de politieke recherche-apparaten nog niet onder hun bevelen kunnen worden gesteld? doch rechtstreeks onder de militaire commissarissen moeten komen. Dit werkte de ont-wrichting van de korpsen in de hand, kwam in strijd met het korpsgezag, te meer, omdat de bezwaren” — dat is een opmerking van mij — „ongegrond waren.”

Dat is, volgens de heer *Speyart van Woerden*, vervat in een nota van 5 Januari 1945.

A. Ik zou deze brief nog eens na moeten slaan, want het klinkt mij enigszins vreemd in de oren.

Dat is dus een nota van mij, gedateerd 5 Januari 1945?

De **Voorzitter:** Ja

A. Die brief heeft u niet, die heeft de heer *Speyart van Woerden*? Ik zal het nazien, want die brief zal er moeten zijn. Ik zou het voor mij zelf prettig vinden om na te gaan in welke omstandigheden die brief, zols hij hier is geciteerd, is geschreven. Ik voelde mij in het toenmalige probleem bepaald niet helemaal de spreekbuis van illegale figuren, hoewel ik, nogmaals, ook toen met de illegaliteit zeer veel en plezierig contact heb gehad. In die tijd heb ik echter, zakelijk gezien, meer gestaan aan de zijde van de heer *Speyart van Woerden*, overigens wel ziende de moeilijkheden voor de illegaliteit in de samenwerking met de heer *Speyart van Woerden*.

De **Voorzitter:** Op een andere plaats heeft hij u trouwens instemmend geciteerd.

A. De opmerking van de heer *Speyart van Woerden* lijkt mij toch heel vreemd.

Overste *Snijders* heeft bij de arresatieregeling natuurlijk een rol gespeeld, want hij was toen nog het hoofd van de sectie juridische zaken. Wanneer ik zei: ik vind het Militair Gezag of ik vind generaal *Kruls*, dan bedoel ik hiermede in dit verband ook overste *Snijders*, die daarbij zijn eerste adviseur was. Overste *Snijders* had een zeer regelmatig contact met de heer *Hoekstra*. Ik vind het volkomen begrijpelijk overigens. Ik geloof, dat ik mij precies hetzelfde afgevraagd zou hebben, als ik uit Londen kwam. De vraag was: Wie heeft er in Godsnaam gelijk, ik hoor nu die en dan weer die mening. Er werd m.i. te veel gepraat. Door de moeilijke verhouding tussen de heer *Speyart van Woerden* en de illegaliteit kwam er gern behoorlijk compromis tot stand en werd de staf Militair Gezag steeds weer ingeschakeld om met alle grote bevoegdheden, welke daaraan waren toegekend, naar een oplossing te zoeken. In de practijk lukte dat niet, omdat de twee partijec, die moesten samenwerken, niet meer wilden samenwerken.

De **Voorzitter:** Het is misschien goed, dat u de volgende citaten nog even doorleest.

A.

„In de instructie is de categorie van niet-gestaakte en geschorschte opsporingsambtenaren geheel uitgesloten, hetgeen niet alleen formeel onmogelijk is, want een opsporingsambtenaar heeft nu eenmaal, volgens het Wetboek van Strafvordering, de niet te ontnemen bevoegdheid tot arrestatie.”

„Doch tevens is het een zoodanige onbillijke regeling voor de politie als geheel, dat de praktische doorvoering daarvan nooit ofte nimmer zal slagen. Laten wij ons even in de practijk indenken en dan een korps van honderd man in gedachten nemen van een juist bevrijde gemeente. Neem eens aan, dat van dit korps 20 leden zullen vluchten of worden gearresteerd en dat er nog eens een 20 gestaakt of geschorscht moeten worden. De resterende 60 goede ambtenaren hebben even reikhalzend naar de bevrijding uitgezien als ieder rechtgeaard Nederlander en snakken naar de politieke zuivering. Van die 60 goede politie-ambtenaren worden er na overleg met den betrouwbaren hoogst aanwezenden chef 15 van de meest daartoe geschikte aangewezen om mee te werken in het uitvoerend apparaat van den opsporingsdienst. Zou men nu moeten gelooven, dat de 45 resterende goeden, die het normale politiewerk verrichten, zich zullen laten overtuigen, dat zij geen N.S.B.-er of een S.S.-man mogen oppakken, voordat de chef staf op voorstel van den Centralen Opsporingsraad heeft geoordeeld, dat het betrokken korps voldoende gezuiverd is? Het antwoord van dezen goeden zou terecht een schreeuwend „neen” en „nooit” te hooren geven. En gelukkig zou dit antwoord zoo zijn. aangezien anders de politie van dezen tijd later in de historie een naam zou krijgen, die ze zeker niet verdient. De groote kern van het lagere personeel is, ondanks alle misleiding en bedreigingen van den bezetter, standvastig gebleven en deze groote kern als geheel heeft haar aan den weg timmerende taak ten koste van talrijke gefusilleerden en in concentratiekampen opgesloten en zoo goe mogelijk uitgevoerd. Hoeveel arrestaties en deportaties zijn mislukt door de zorgen van de politie?”

Bij lezing van mijn nota begin ik er nu weer iets van te begrijpen. De Centrale Opsporingsdienst is een beeld, dat weer voor mij opdoemt. Deze dienst was gecreëerd, d.w.z. zou gecreëerd worden, en zou zeer belangrijk worden. Alles moest, meen ik, precies aan deze centrale raad worden voorgelegd, waarvan in de practijk vermoedelijk niet veel terecht zou zijn gekomen. Ik begrijp nu door herlezing van mijn nota weer, dat er van de politie voor het arresteren slechts werden aangewezen — ik neem aan via de Centrale Opsporingsraad of afgevaardigde instanties daarvan — een nantal met naam en toenaam genoemde politie-ambtenaren, die als betrouwbaar werden aangemerkt en tevoren gecheckt waren door de illegaliteit. Die zouden dan dus slechts met het arresteren mee mogen doen. De tendenz van deze nota is 1°. ern behoorlijk politie-ambtenaar is in dit verband tot alles bevoegd en 2°. dat men niet moet denken, dat, wanneer er van de: 60 behoorlijke politie-ambtenaren 15 als bevoegd tot arresteren worden aangewezen, de 45 resterende ambtenaren, wanneer ze een N.S.B.-er zien lopen, die ze de gehele oorlog hebben moeten nakijken, de man met rust zullen laten, omdat ze niet tot arrestatie bevoegd zijn verklaard — in wezen — door de illegaliteit. Voor zover ik het begin van mijn nota lees, zit dat er in opgesloten. Daarmede maak ik mij, naar het mij lijkt: juist niet tot spreekbuis van de illegaliteit. Mijn nota gaat dan verder met:

„Hoeveel onderduikers zijn er ondergebracht en zoo noodig ge-waarschuwd met actieve medewerking van de politie? Hoeveel overvallen ten behoeve van deze onderduikers zijn gelukt door

de actieve of feitelijke medewerking van de politie? En wat stond daarbij voor deze inenschen op het spel? Zelf onderduiken bekocht men met opsluiting van het heele gezin in Vught er, soms met inbeslagneming van den heelen inboedel. Het uitsluiten van leden van deze goede politiekern, van het aanhouden van politiek verdachte personen, zal m.i. dan ook nooit mogen geschieden."

Dit laatste gedeelte is dus een soort van rechtvaardiging van de politie.

Nu begrijp ik de kwestie nog niet helemaal goed, omdat ik hier lees, wat de heer *Speyart van Woerden* zegt:

„Dat is een krachtig betoog, dat ik ten volle onderschreven heb en nu nog onderschrijf. Dit was een reactie van kapitein *van Mourik Broekman* op 12 Januari 1945 op de door de chef staf voorgestelde beschikkingen."

Inderdaad, naar ik mij ook herinner, heb ik mij steeds tegen deze uitsluiting van de voorlopig gezuiverde politie verzet, voor zover ik er mijn stem in kon laten horen. In de vele vergaderingen in het begin heb ik steeds gezegd: Het kan niet, men kan de politie niet uitschakelen. Er zijn direct na de bevrijding in de politie een hoop slappe figuren, die moeten door de zuivering dan ook op een zijspoor worden gezet, maar wat er dan overblijft, moet positief de ondergrond blijven vormen van het arrestatie-apparaat. Dat is ook de basis geweest bij mijn samenwerkingspoging te Eindhoven, waar ik in October 1944 onder eigen verantwoordelijkheid maatregelen moest nemen, totdat er later algemene regelingen kwamen. Daar werd het ook ern samenwerking van de politie met de gegroepeerde illegaliteit. Dat was een compromis, hetwelk tijdelijk vrij goed werkte.

Ik begrijp echter het verband nog niet tot het gezegde van de heer *Speyart van Woerden*: de spreekbuis van de illegaliteit. Denkt hij misschien, dat ik de aandrang uitoefende op de neerlegging van zijn functie, als concessie aan de illegaliteit? Kan dat er achter zitten?

85585. De **Voorzitter**: De heer *Speyart van Woerden* zegt:

„en stelt hij voor in een brief aan de sous-chef van de staf van het Militair Gezag, overste *Snijders*, om concessies te doen aan de illegaliteit, bestaande in de erkenning, enz."

Dan vraag ik: Van welke datum is die nota? Hij antwoordt:

„Dat is een nota van 5 Januari 1945"

en verder zegt hij:

„Tegelijkertijd was men bezig met het ontwerpen van richtlijnen voor het te bevrijden gebied. Nu is het heel merkwaardig, dat, terwijl men ten aanzien van de bevrijde gebieden op 27 Januari en op 14 December die richtlijnen had gegeven en deze volkomen bevredigend waren, er in voorbereiding waren voor de te bevrijden gebieden richtlijnen, die ten aanzien van de politie niet anders dan zeer grievend en onrechtvaardig kunnen worden

geacht. In een nota van 12 Januari 1945 is het de kapitein *van Mourik Broekman*, die tegen het ontwerp stelling neemt."

Met andere woorden de volgende citaten, welke u daar net hebt gelezen, hebben betrekking op uw Nota van 12 Januari, die de heer *Speyart van Woerden* blijkbaar zeer goed vindt, terwijl hij even tevoren een nota van 5 Januari vermeldt, waarin u de chef staf Militair Gezag aanbeveelt concessies te doen aan de illegaliteit.

A. Ik wil dit graag eens opzoeken. Mijn hier vermelde nota is vrij fel en dit kan ik mij ook nog wel herinneren. Ik herinner me nu trouwens die hele tendenz er van. De politie werd toentertijd in allerlei richtingen verguisd. Dat was, naar mijn gevoel, voor een groot deel althans, ten onrechte. Ik kan mij niet begrijpen, dat ik in zo'n korte tijd — die nota's zijn van 5 en 12 Januari — zou zijn omgezwaaid, door de ene week te zeggen: Hoera, voor de illegalen — weg met de politie — en de volgende week: de politie moet de basis vormen. Het lijkt mij enigszins vreemd, maar de mogelijkheid kan bestaan. Ik zal het graag eens nazien en dan zal ik u daarover berichten. Het is mogelijk, dat de moeilijkheden rondom de heer *Speyart van Woerden* en de op handen zijnde krach mij aanleiding hebben gegeven in de gegeven omstandigheden voor te stellen, concessies aan de illegaliteit te doen, opdat de zaken dan tenminste weer zouden lopen. Dat zou kunnen zijn, ofschoon ik het mij niet meer kan herinneren. Als ik de brief vind, zal ik u een afschrift doen toekomen. Zelf heb ik de brief zeker niet meer, maar hij berust vermoedelijk op het Departement van Justitie, in het Militair Gezag-archief.

85586. De **Voorzitter**: Hebt u hiermede uw mening over de moeilijkheden met de arrestaties in het bevrijde zuiden volledig weergegeven?

A. Volledig zou ik het niet willen noemen. Ik was namelijk niet op het besproken onderwerp voorbereid. Ik ben 7 maanden bij dit arrestatieprobleem betrokken geweest, naast mijn normale werk. Mocht ik het idee krijgen, dat het van belang zou kunnen zijn, nog iets aan mijn verklaring toe te voegen, dan zal ik u dat gaarne berichten. Ik wil in ieder geval proberen om die brief van 5 Januari nog op te vragen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

B. W. VAN MOURIK BROEKMAN.

DONKER, *voorzitter*.

WITTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HIJIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 27 SEPTEMBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. FREDERIK ADRIAAN JOZEF DEELEN,
oud 55 jaar, wonende te Vught, president van de Krijgsraad-Zuid.

85587. De **Voorzitter**: Op 8 September jl. bent u reeds door de commissie gehoord. U hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed.

Er zijn nog enige punten, waarover wij gaarne inlichtingen van u zouden ontvangen. Begin December 1944 heeft de bespreking in het huis van de heer *Mutsaerts* plaats gehad, waarbij generaal *Kruls*, zijn adjudant, de procureur-generaal en u aanwezig waren. In principe is daar overeenstemming bereikt over nieuwe richtlijnen. Dat zouden de richtlijnen van 14 December 1944 zijn geworden, die later zijn achterhaald door een andere regeling van 10 Februari 1945.

Zijn die richtlijnen van 14 December 1944 afgekondigd en hebben zij inderdaad gegolden? Voor zover wij kunnen nagaan, staan zij niet vermeld in de publicatiebladen van het Militair Gezag.

A. Op die vergadering is overeenstemming bereikt tussen de procureur-generaal enerzijds en generaal *Kruls* anderzijds. Heel kort daarna heeft de procureur-generaal richtlijnen aan de politie uitgegeven.

85588. De **Voorzitter**: In de circulaire van 16 December?

A. Ja. Die richtlijnen waren volkomen in strijd met de gemaakte afspraak; het was weer heel anders.

85589. De **Voorzitter**: Heeft dit ten gevolge gehad, dat op grond daarvan de richtlijnen van 14 December 1944 niet in werking zijn getreden?

A. Dat weet ik niet, ik vermoed van wel. Bij de bespreking ten huize van de heer *Mutsaerts* was de zaak gesettled. De toenmalige Minister van Justitie is daarvan in kennis gesteld en deze was heel blij, dat de zaak gesettled was. Iedereen was tevreden en kort daarna is er een rondschriften van de procureur-generaal aan de hoofden van politie uitgegaan, hetwelk helemaal in strijd was met hetgeen was afgesproken.

85590. De **Voorzitter**: Kunt u nog reconstrueren welke precies de verschilpunten waren?

A. Dat kan ik niet precies reconstrueren.

85591. De **Voorzitter**: Kunt u er ons op de een of andere manier een idee van geven, waarin het verschil lag?

A. Toen ik de circulaire las, kreeg ik ineens weer de indruk — als ik het zo mag zeggen —, daar heb je het gedonder weer. Alles was in orde en toen kwam deze brief weer. Het was weer hetzelfde, nl. dat de politie door de procureur-generaal weer naar voren werd geschoven en het zou doen en niet, zoals de afspraak was, met de Binnenlandse Strijdkrachten en de illegaliteit. Wat ik las, was lijnrecht in strijd met hetgeen was afgesproken. Het is echter moeilijk dit alles weer te detailleren. Het ging om de politie, die weer zou worden ingeschakeld op de wijze, zoals de procureur-generaal dit had gewild, voordat het gentleman's agreement tot stand was gekomen.

85592. De **Voorzitter**: De heer *Speyart van Woerden* zegt hieromtrent, nadat hij heeft medegedeeld, hoe de richtlijnen van 14 December tot stand waren gekomen:

„Op mijn advies aanvaardde de Minister van Justitie deze en op 14 December vaardigde generaal *Kruls* deze uit en gaf daarbij een toelichtende circulaire voor zijn militaire commissarissen van dezelfde datum. De 16de December vaardigde ik in aansluiting daaraan een aanschrijving uit aan mijn plaatsvervangend fungerend directeurs van politie, behelzende een uitwerking van de aan de politie in die richtlijnen van de chef staf Militair Gezag toevertrouwde taak. Die richtlijnen zijn opgenomen op pagina 4 van het „Politieblad“ no. 1.”

Voorts zegt de heer *Speyart van Woerden*:

„Mij was in die tijd gebleken, dat mijn aanschrijven van 16 December 1944 wel hier en daar in de kringen van de illegaliteit en bij militaire commissarissen misverstanden had doen rijzen. Ik heb o.a. ook een brief gehad van de heer *Blaauw*, militair commissaris te Nijmegen, die mij een paar punten van zodanig misverstand heeft opgegeven. Ik kan niet anders zeggen dan dat zulks eigenlijk een gevolg was van een lezen van mijn aanschrijving met wantrouwen, want wanneer men de tekst neemt en men legt er naast de richtlijnen van de generaal, dan vindt men die daarin precies terug. Als ik als voorbeeld neem, dat ik in mijn circulaire heb gezet, dat de politie „voor zover nodig“ moest worden uitgebreid met de daarvoor geschikte krachten uit de illegaliteit, ten einde de politie tot de hiervóór omschreven taak in staat te stellen, zegt de generaal, „dat ze voor zover nodig kan worden uitgebreid met de daarvoor geschikt bevonden illegale werkers.“ „Voor zover nodig“ sloot niet de mogelijkheid in, dat helemaal geen illegaliteit zou worden ingeschakeld. Dat toch daarover misverstand zou rijzen, kon ik niet voorzien. Men kon tenslotte letterlijk de tekst van de generaal in mijn aanschrijven overlezen; duidelijker kon ik niet zijn. Meer dan letterlijk de richtlijnen volgen, kon ik niet. Wanneer dan mijn stuk toch wordt gewantrouwd, is het wel heel moeilijk om een vertrouwensbasis te scheppen. Zo werd ook door een van de militaire commissarissen bezwaar gemaakt tegen die z.g. commissies van twee, die ook helemaal een uitvloeisel waren van de richtlijnen van de generaal, maar men was bang voor te weinig uniformiteit en men wilde daarom alleen werken in commissies van advies, die op een hoger plan lagen, wat natuurlijk moerit leiden tot een heel grote vertraging.”

Hier worden enige punten genoemd; misschien kan u dit iets helpen.

A. Ik zou er dit op willen antwoorden. Het was helemaal niet nodig, dat de procureur-generaal nog een circulaire uitvaardigde. De eerste was meer dan voldoende. Naar ik mij met stelligheid meen te herinneren, was bij de vergadering ten huize van de heer *Mutsaerts* afgesproken, dat het Militair Gezag, i.c. generaal *Kruls*, de richtlijnen zou uitvaardigen. Er is toen helemaal niet over gesproken, dat daarnaast nog een apart rondschriften van de procureur-generaal zou komen, wat ook absoluut niet nodig was. Het Militair Gezag kon volkomen de richtlijnen geven, waarover een overeenkomst tot stand was gekomen. Het Militair Gezag had die bevoegdheid en het was de enige instantie, die deze bevoegdheid had. Waarom toen nog de procureur-generaal dit rondschriften heeft moeten richten en het zo heeft gedaan, dat het grote ontstemming heeft gewekt, begrijp ik niet.

85593. De **Voorzitter**: Het uitvaardigen op zich zelf had een overbodigheid kunnen zijn, waaruit deze gevolgen niet hadden behoeven voort te vloeien. Er moet echter toch nog iets anders zijn geweest, waardoor ontstemming werd gewekt. Zou die ontstemming zijn ontstaan door het simpele feit, dat de procureur-generaal voor zijn ondergeschikten nog eens herhaalde wat generaal *Kruls* had vastgesteld? Hoogstens kon men zeggen, dat dit overoedig was, en men kon zich afvragen waarom hij dat heeft gedaan.

A. Hij deed het anders en het was een op een andere manier inschakelen van de politie dan was afgesproken.

85591. De heer **Fens**: Kan het ook niet zo zijn geweest, dat u met zijn allen een zeker wantrouwen had tegen iedere uiting van de procureur-generaal en dat deze misschien onschuldige bekendmaking op u de indruk heeft gemaakt van: daar heb je hem weer?

A. Neen. Ik was zo blij, dat die bespreking bij de heer **Mutsaerts**, die tenslotte door mij was geësceneerd, resultaat had gehad. Het ging mij niet om de keuze *Speyart van Woerden* of het Militair Gezag, het ging mij om de zaak. Het grootste belang was toen, dat er samenwerking was en niet dat er voortdurend werd geïnterveneerd en moeilijkheden werden veroorzaakt. Ik was zo blij, dat wij na deze bespreking tot een resultaat waren gekomen, dat ik diep verontwaardigd was, toen ik deze circulaire las.

85595. De **Voorzitter**: Als u die circulaire nu eens zou overlezen, zou u dan nog zo diep verontwaardigd zijn?

A. Ja, daar ben ik van overtuigd. Er was voor mij alles aan gelegen de verhoudingen goed te krijgen. Ik had het Militair Gezag gezien en ik had er veel mee te maken gehad, zodat ik wist, hoe daar werd gewerkt. Ik heb ontzaglijk respect voor de generaal, omdat ik hem had zien werken. Het ging er mij om, dat zij het samen in orde zouden brengen. Ik wist, dat er door dat stuk een woede bij de illegaliteit tegenover de heer *Speyart van Woerden* was ontstaan, en dit was volkomen terecht.

Zoals ik u de vorige keer heb gezegd, heb ik 's nachts nog een uur met de heer *Speyart van Woerden* in Oisterwijk gewandeld en op alle mogelijke manieren getracht tot overeenstemming te komen. Toen had ik succes en waren de partijen bij elkaar gekomen, de generaal was tevreden en de heer *Speyart van Woerden* was tevreden en toen kwam het manuscript van de heer *Speyart van Woerden* de hele boel weer in de war gooien.

85596. De **Voorzitter**: U onderschrijft dus niet wat de heer *Speyart van Woerden* zegt met betrekking tot de vergadering van de Ministers:

„Aan het einde van de avond, toen wij allen zeer moe waren, heb ik de Ministers gevraagd een voorstel te mogen doen. Ik vroeg, of ik de volgende dag met generaal *Kruls* mocht praten; wij moesten het tenslotte samen in het bevrijde gebied vinden en wij zouden eens kunnen kijken of wij samen niet zouden kunnen komen tot richtlijnen, waardoor deze zaak opgeknapt werd.”

A. Ik onderschrijf het niet eens, ik zeg pertinent, dat het onjuist is. Ik ga veel verder en ik zeg, dat dit pertinent onjuist is. De vergadering is opgestaan en er is gevraagd te Oisterwijk te blijven logeren. De generaal heeft gezegd, dat hij er niet meer wenste te blijven, en zo is de generaal weggegaan. Ik heb de generaal gezegd met mij mee te gaan, omdat het zo laat was en hij toch niet meer naar Brussel kon rijden. De generaal was zo verontwaardigd over dit onderhoud, dat hij niet meer wenste te blijven, en wat dit betreft, stond ik helemaal aan de zijde van de generaal. Ik geef u de verzekering, dat de heer *van Heuven Goedhart* ook verontwaardigd was, al liet hij het niet zo blijken. Alle aanwezigen waren zeer verontwaardigd en toen heb ik gevraagd op neutraal terrein die bespreking te houden. Dat is niet van de heer *Speyart van Woerden* uitgegaan, maar van mij. Het is in geen dele van de heer *Speyart van Woerden* uitgegaan.

85597. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets bemerkt van besprekingen, die hebben plaats gehad tussen het Militair Gezag en personen of organen van de illegaliteit na de 14de December? Deze besprekingen zouden de overgang van de richtlijnen van 11 December 1934 naar de regeling van Februari 1945 kunnen verklaren. Zonder enige twijfel is het zo, dat de wijze, waarop de zaak in Februari 1945 is geregeld, in verdere mate aan het standpunt van de illegaliteit tegemoet kwam dan de richtlijnen van 14 December 1944. Er moet in die tussentijd dus iets zijn gebeurd. Het kan niet alleen de circulaire van de procureur-generaal zijn geweest, maar waarschijnlijk is er van de zijde van de illegaliteit positieve aandrang op generaal *Kruls* uitgeoefend om tot een regeling te komen, die meer aan het standpunt van de illegaliteit voldeed. Hebt u daarvan iets meegemaakt?

A. Die besprekingen zijn vermoedelijk te Brussel gehouden. Ik weet, dat er besprekingen zijn geweest, maar ik heb deze niet van nabij meegemaakt.

85598. De **Voorzitter**: Is het u bekend wie deze besprekingen hebben gevoerd?

A. Neen, dat weet ik niet.

85599. De **Voorzitter**: Er is u in de loop van de tijd dus geen mededeling over gedaan?

A. Er is met leden van de illegaliteit over gesproken, hoe het dan wel moest. Ik sprak ook iedere avond met *van Boetzelaer*.

85600. De **Voorzitter**: Wie uit de illegaliteit zou zich daarmee in het bijzonder beziggehouden kunnen hebben?

A. Het zou mij niet verbazen, als dit o.a. mr. *Holla* is geweest. Ik geloof, dat ik, als ik u die naam noem, niet ver mis zal zijn. Deze heeft zich daarmee zonder twijfel beziggehouden.

85601. De **Voorzitter**: Was mr. *Holla* ook bestuurder van de G.O.I.W.N.?

A. Ja.

85602. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk was hij het meest deskundige lid?

A. Op dit gebied zeker. Hij was een groot man in de illegaliteit in Oost-Brabant, en zonder enige twijfel zal hij zich daarmee hebben beziggehouden.

85603. De **Voorzitter**: Dan is er nog een ander punt. Toen u uw stenogram van het vorige verhoor terugzond, hebt u daarbij een brief aan de griffier gezonden, waarin u zegt:

„Ik veroorloof mij tevens de commissie te doen weten, dat ik met betrekking tot het bewuste briefje bij mij zelf rustig te rade ben gegaan en thans positief kan verklaren, dat het briefje die bewuste Zondagochtend tijdens de vergadering bij mij is bezorgd. Zulks wordt mede bevestigd door mijn echtgenote, die bovendien met zekerheid weet, dat de bringer niet in militaire uniform, maar in burger was gekleed.”

A. De vorige keer is mijn echtgenote mee naar den Haag gekomen en toen ik de vergadering had verlaten — ik vond die briefjes-geschiedenis een heel punt —, ben ik haar tegengekomen en meteen heb ik haar gevraagd, hoe het briefje op die Zondagochtend is gebracht. Mijn vrouw heeft mij direct gezegd, dat het door een koerier, die niet in uniform was, is gebracht. Ik heb haar nog gevraagd, of zij zeker wist, dat hij niet in uniform was, waarop zij zei, dat ze het zeker wist. Mijn vrouw zei nog, dat het briefje is gebracht, toen wij aan het vergaderen waren en dat zij het had binnengebracht. *Cor van der Hoof* was er, evenals *Kok* en *Felderhof*.

85604. De **Voorzitter**: Er heeft zich hierbij nog een nieuwe complicatie voorgedaan, en wel deze. De heer *Serraris* heeft verklaard, dat hij zulk een brief aan u heeft gezonden. Het was dus een brief van hem aan u en het was dus geen anonieme brief. De heer *Serraris* zegt dus, dat de brief, die hier altijd als anoniem is voorgesteld, zijn brief is geweest.

A. De heer *Serraris* heeft mij Maandagochtend opgebeld, zodat ik rustig over deze vraag heb kunnen denken. Hij vroeg mij, of ik mij herinnerde, dat hij mij een briefje, door hem ondertekend, had laten brengen. Ik heb direct gezegd, dat ik het mij niet herinnerde, maar dat ik er nog eens over wilde denken. Het was het briefje, waarop *van Boetzelaer* naar Brussel is gegaan en dat de onmiddellijke aanleiding is geweest tot het ingrijpen, als ik het zo noemen mag. Ik heb er nog eens rustig over gedacht, maar dat was een anoniem briefje. Of er daarna nog een briefje van *Serraris*, door hem ondertekend, aan mij is gezonden — ik had in die tijd veel contact met *Serraris*, hij was het hoofd van de B.S. in Oost-Brabant en zat in den Bosch, dus in het brandpunt van de moeilijkheden —, kan ik mij werkelijk niet herinneren. Ik heb dit ook nog mijn vrouw gevraagd, die er in die tijd altijd bij was, maar ik kan het mij niet herinneren.

85605. De **Voorzitter**: De heer *Serraris* heeft verklaard, dat hij in die tijd van bedreigingen tegenover de procureur-generaal had gehoord en dat hij heeft getracht de mensen, die deze plannen hadden, te kalmeren. Hij vond het echter een tamelijk moeilijke zaak en hij heeft u toen een brief geschreven met het verzoek om zo spoedig

mogelijk over deze zaak met u ern bespreking te hebben. In die brief noemt hij de kwestie van de bedreiging en hij vond dit wel een zaak om met u over te spreken. Die brief zou naar Breda zijn gebracht door een koerier — een burger of een militair, dat laat ik in het midden —, die is teruggekomen met de mededeling, dat de heer *Serraris* gerust kon zijn en dat er iets aan zou worden gedaan. De heer *Serraris* heeft met zeer veel nadruk verklaard, dat u hem later hebt verteld, dat zijn brief precies van pas was gekomen. Het gevolg daarvan was de reis van de heer *van Boetzelaer* en alles, wat er verder is voorgevallen. Zo heeft de heer *Serraris* het hier verklaard.

A. Ik herinner mij niet, dat er op die dag twee briefjes zijn gekomen. Ik weet zeker, dat het briefje, waarop *van Boetzelaer* naar Brussel is gegaan en dat de oorzaak is geweest van hetgeen daarna te Brussel is gebeurd, een anoniem briefje is geweest. Of er toen die dag of daarna nog een briefje van *Serraris* is gekomen, weet ik niet. Nadat de heer *van Boetzelaer* naar Brussel was gegaan, volgde als een lopend vuurtje het bericht, dat de heer *Speyart van Woerden* naar Brussel was ontboden en naar Londen ging. Er werd veel over gesproken.

Ik heb er gisteren nog over nagedacht en ook nog in de trein, maar ik kan mij niet herinneren, dat er een briefje, ondertekend door *Serraris*, is gekomen.

85606. De heer **Fens**: Kunt u zich ook niet herinneren, dat u de heer *Serraris* op een gegeven ogenblik hebt gezegd, dat zijn briefje de klap op de vuurpijl was?

A. Neen. Ik kan het mij niet herinneren. De heer *Serraris* heeft mij Maandag opgebeld en mij gevraagd, of ik het mij herinnerde, waarop ik heb gezegd, dat ik het mij niet herinnerde. Ik heb gezegd, dat ik er nog eens rustig over wilde nadenken. Alles, wat is gebeurd, is veroorzaakt door dat eerste briefje. Er kwamen wel meer briefjes van *Serraris* en het moet dan een tweede briefje zijn geweest. Ik weet echter met zekerheid, dat het eerste briefje anoniem was. Als ik van *Serraris* briefjes kreeg, waren deze altijd ondertekend met *W. S.*, zodat ik wist, dat het van hem was. Ik kan niet aannemen, dat het anonieme briefje door *Serraris* is geschreven. Hij is niet het type om anonieme briefjes te schrijven; als hij een briefje schrijft, zet hij er zijn naam onder.

85607. De **Voorzitter**: Het was een briefje, waarboven „Amice“ stond; het was een briefje met een aanhef en een ondertekening.

A. Daar is geen sprake van. Zo'n briefje is die Zondag niet gekomen. Naar mijn mening moet *Serraris* zich vergissen.

85608. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Het briefje is toen dus wel in de vergadering gebracht?

A. Ja. De vorige keer heb ik gezegd, dat het tussen negen en tien uur was gekomen, maar dat ik het niet precies meer wist. Ik herinner het mij nu heel goed. Uit de aard der zaak wist mijn vrouw helemaal niet, waarover het ging, toen ik haar overviel met de vraag, wanneer het briefje op die Zondagochtend was gekomen en of zij het had aangenomen. Zij heeft mij gezegd, dat zij het briefje had aangenomen, dat het kwam, toen wij aan het vergaderen waren, en dat zij het toen had binnengebracht.

85609. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Allen, die op de vergadering aanwezig waren, hebben er dus van geweten?

A. Ja.

85610. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was de heer *Felderhof* er toen reeds, of kwam hij later uit de kerk?

A. Ik vermoed, dat *Felderhof* er is geweest. Ik meen dat *Cor van der Hoof*t en *Felderhof* naar dezelfde kerk gingen.

85611. De **Voorzitter**: Hebt u hieraan zelf nog iets toe te voegen?

A. Ik heb gemeend u een schrijven van de heer *van Heuven Goedhart* aan mij te moeten doen toekomen. U zult mij misschien vragen waarom ik dit heb gedaan. Zoals u mij de vorige keer hebt gezegd, had de procureur-generaal medegedeeld, dat zijn terugkeer onder meer was belemmerd, doordat mij bepaalde toezeggingen zijn gedaan. In mijn archief heb ik deze brief gevonden en ik heb u die gestuurd, omdat Minister *van Heuven Goedhart* daarin uitdrukkelijk van een tijdelijke waarneming spreekt en eveneens zegt, dat hij inziet, dat een verder dienen var? mij onder de heer *Speyart van Woerden* na dit onmogelijk zal zijn. Ik heb toen met klem gezegd, dat mij geen enkele toezegging is gedaan, en uit dit briefje zult u kunnen afleiden, dat er wordt gesproken van een tijdelijke waarneming, met andere woorden, dat de heer *Speyart van Woerden* zou terugkomen. Toen de heer *van Heuven Goedhart* die Zondagochtend bij mij kwam en mij vroeg dit te doen, heb ik gezegd, dat ik er over wilde denken en dat ik ook mijn vrouw bij deze bespreking wilde hebben. Ik heb gezegd, dat ik het zou doen, en ik heb er bij gezegd, dat dit voor mij het einde van mijn rechterlijk carrière betekende. Toen de Minister mij vroeg waarom, heb ik geantwoord, dat ik heel goed begreep, dat, als ik op de stoel van de heer *Speyart van Woerden* ging zitten, een verder dienen van mij onder de heer *Speyart van Woerden* onmogelijk zou zijn. De heer *Speyart van Woerden* zou het nooit nemen. Ik heb echter gezegd, dat ik het zou doen, en twee of drie dagen daarna heb ik dit briefje van de heer *van Heuven Goedhart* gekregen. Ik heb dit briefje weer gevonden en ik meende er goed aan te doen het aan u te doen toekomen. Ik wil dus nog eens met klem herhalen, dat mij nooit enige toezegging is gedaan. Ongeveer begin Februari is de heer *van Angeren* voor het eerst in het bevrijde gebied gekomen en hij is het eerst bij mij gekomen. Hij begon meteen over de kwestie *Speyart van Woerden* en omdat het zo'n moeilijke zaak was, kwam hij eens poulshoogte nemen. Zonder enige twijfel was de vooropgezette bedoeling de heer *Speyart van Woerden* te laten terugkomen. De heer *van Angeren* heeft dit ook direct gezegd.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt. Ik sluit het verhoor.

F. A. J. DEELEN.

DONKER, voorzifter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 3 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Fens, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. HENRI BERNARD SIBERT HOLLA,
oud 45 jaar, wonende te Vught, advocaat en procureur.

Hij legt de eed af als getuige.

85612. De **Voorzitter**: In welke kwaliteit kwam u in de winter 1944/1945 in het bevrijde zuiden in aanraking met het arrestatievraagstuk?

A. In twee hoedanigheden, een officiële en een niet officiële. Niet officieel door mijn bemoeiingen met de Gemeenschap oud-illegale werkers Nederland.

85613. De **Voorzitter**: Was u daarvan de bestuurder?

A. Ik was lid van de provinciale vertrouwensraad en toen het gehele land bevrijd was, ook van de interprovinciale vertrouwensraad. Er bestond voordien wel interprovinciaal contact tussen Brabant, Limburg en Zeeland, waarbij ik als Brabander bemoeienis heb gehad met Zeeland en Limburg.

Officieel kwam ik met het arrestatievraagstuk in aanraking door mijn kwaliteit van president van het tribunaal in het zuiden, waarbij ik de gewone, rechterlijke bevoegdheid tot aanhouding had.

85614. De heer **Fens**: Welk tribunaal was dat?

A. Dat was het tribunaal den Bosch, het eerst opgerichte tribunaal.

85615. De **Voorzitter**: Wanneer is dat gaan functioneren?

A. Mijn beeediging als zodanig had plaats op 26 Januari 1945. De afspraak met het Militair Gezag en ook, naar ik meen, met de geallieerde autoriteiten, was, dat de tribunaal niet in werking zouden treden, vóórdat het westen bevrijd zou zijn. Dit in verband met het gevaar, dat zou bestaan in het noemen van namen. enz. Binnenskamers zijn we reeds begonnen met dossierstudie, het verrichten van enkele arrestaties, d.w.z. het doorgeven van dossiers ter arrestatie, wat echter op zeer bescheiden schaal geschiedde. Naar buiten trad het tribunaal op van Juni 1945 af. Ik meen, dat de eerste openbare zitting in de eerste of de tweede week van Juni 1945 heeft plaats gevonden.

85616. De **Voorzitter**: Wat hebt u van het arrestatieprobleem op zich zelf meegemaakt? U kunt dit waarschijnlijk niet zo gemakkelijk in een paar woorden samenvatten.

A. Misschien wel, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Dan zou ik het op prijs stellen, dat u een poging daartoe deed.

A. Op 6 December 1944, Sinterklaasdag, heb ik te Eindhoven, in het gebouw van de Raad van Arbeid, waar toen he: Militair Gezag zetelde, een vergadering bijgewoond, waartoe generaal *Kruls*, die de vergadering ook presideerde, geassisteerd door zijn staf, verschillende

individuele illegale werkers bij elkaar heeft geroepen. In die vergadering werd gesproken over het arrestatieprobleem. De datum van de vergadering is mij beter bijgebleven dan de concrete inhoud daarvan. De indruk bestond, dat het Militair Gezag pogde een behoorlijke ordening en coördinatie te verkrijgen in de chaos, welke er in het zuiden bestond op het punt van aanhouding van politieke delinquenten. De toestand was inderdaad vrij chaotisch en men kon zich niet aan de indruk onttrekken, dat er over dit punt in de hogere regionen conflicten bestonden. Een coördinatie van bevoegdheden, met name van vermeende bevoegdheden, was, hoe dan ook, wel op haar plaats. Generaal *Kruls* heeft daartoe een poging aangewend, waarbij hij zich — ik geef slechts indrukken weer — heeft willen verzekeren van de medewerking der illegaliteit. Dat was heel begrijpelijk, want op het moment van de bevrijding, het befaamde uur U, werd een aantal lieden in het zuiden — dat aantal was helaas zeer groot — plotseling getooid met oranje-banden, stenguns en handgranaten, waarmede zij zich op straat vertoonden en gingen arresteren. De oorzaak hiervan was m.i. hoofdzakelijk de vrij wilde werving op het uur U van mensen, die meenden op dat moment uitsluitend en alleen bevoegd te zijn tot arresteren. De O.D. had reden om aan te nemen, dat in de overgangstijd tussen bezetting en bevrijding aan hem zou worden toevertrouwd datgene, wat wij thans het militair gezag noemen. Zij had zich daarop ingesteld en derhalve reeds tijdens de bezetting krachten aangetrokken. Zij had zich, in de mening, dat het gezag aan haar zou worden toevertrouwd, op voorhand reeds beziggehouden met het arrestatieprobleem, met de kwestie van de aanhouding van politieke delinquenten. Ik was zelf aangetrokken tot de O.D. van 1943 af, hoewel ik in hoofdzaak voor de L.O. en voor „Vrij Nederland“ heb gewerkt. In die hoedanigheid heb ik dus reeds tijdens de bezetting besprekingen meegemaakt over het opmaken van lijsten van personen, die voor vasthouding in aanmerking zouden komen. In Brabant en Limburg ging dat vrij gemakkelijk, omdat wij de beschikking hadden over de namen van al diegenen, die na 10 Mei 1940 tot de N.S.B. waren toetreden.

Uit het befaamde laadje van de N.S.B.-procureur-generaal is er een lijst van 6000 N.S.B.-ers uit Brabant en Limburg verdwenen, welke lijst ons is toevertrouwd. Nadat wij daar afschrift van hadden genomen, is die lijst prompt weer in het laadje teruggekomen. Aan de hand van die lijst hebben er, tijdens de bezetting, voorbesprekingen plaats gehad. Men ging dus zuiver uit van de gedachte, dat de O.D. bevoegdheden had. Op het moment van de bevrijding was het voor de O.D., met name voor generaal *van Nijnatten*, een zeer grote teleurstelling, dat een jonge majoor, die uit Engeland kwam — dit was ridder *de van der Schuieren*, de huidige Commissaris van de Koningin in de provincie Overijssel — zich kwam presenteren als de militaire commissaris voor Noordbrabant. Hier viel voor generaal *van Nijnatten*, die zich als gewestelijk commandant zag geplaatst voor Brabant, een grote illusie weg. Hij heeft het echter zeer sportief opgevat en heeft na 1½ minuut praten ridder *de van der Schuieren* zijn gehele apparaat aangeboden. Hierdoor kon het Militair Gezag, dat uit Engeland kwam, beschikken over een kern van personen, die reeds enige voororganisatie hadden gepland.

Dit wordt doorkruist, zoals ik het zie, door iets anders, nl. de onmiddellijk daaraan voorafgaande poging tot concentratie van de Binnenlandse Strijdkrachten. De naam is pas later ontstaan, toen het zuiden bevrijd was. Ik spreek nu over September, October 1944. Eindhoven is 18 September bevrijd en 28 October 's-Hertogenbosch, daar tussenin voltrekt zich de bevrijding van Zuid-Limburg en Brabant.

In de eerste week van September komt de bekendmaking van Prins *Bernhard*, waarbij hij de O.D., de K.P. en de R.V.V. oproept om een delta te vormen. Vlak daarna is de naam Binnenlandse Strijdkrachten ontstaan. Nu worden twee bevoegdheids-sferen doorkruist naar mijn mening, nl. de taak van het Militair Gezag om de orde, rust en veiligheid te handhaven en het probleem van de militaire veiligheid. Het is mij bekend, dat reeds in September uit een oogpunt van militaire veiligheid van het stafkwartier van Prins *Bernhard* zekere richtlijnen zijn uitgegeven over categorieën van personen, die voor arrestatie in aanmerking kwamen.

85517. De **Voorzitter**: Dat was 25 September.

A. Dat is mogelijk, het zal ongeveer in die tijd liggen. Die richtlijnen waren ontegenzeggelijk afgestemd op de militaire veiligheid, maar

85618. De **Voorzitter**: maar strekten zich in feite over het gehele terrein van de arrestaties van politieke delinquenten uit.

A. maar degenen, die in het raam van deze voorschriften van Prins *Bernhard*, dus uit het oogpunt van militaire veiligheid, tot arrestatie bevoegd waren — ik gebruik hier het woord „bevoegd” met een zekere voorzichtigheid en onder een zeker voorbehoud — hebben, naar ik meen, de grenzen van hun bevoegdheid niet zuiver gezien. Die begrenzing is de begrenzing van de militaire veiligheid.

85619. De **Voorzitter**: Ik vraag mij zelfs af, of ook de opstellers niet verder zijn gegaan dan de strikte formulering van de militaire noodzaak. De categorieën, welke in de Algemene Lastgeving van het Militair Gezag voorkwamen, kwamen ook voor in die instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten.

A. Dat is een gevolg geweest van een zekere samenspraak, welke later is gevolgd.

85620. De **Voorzitter**: Het feit, dat de categorieën van de Algemene Lastgeving ook in die instructie stonden, betekende, dat tai van categorieën, welke niet onder die groep vielen, die uit een oogpunt van militaire veiligheid gearresteerd moesten worden, ook vielen onder de instructie.

A. Bedoelt u met de Algemene Lastgeving de lastgeving van 26 Januari?

De **Voorzitter**: Neen, de eerste Algemene Lastgeving van het Militair Gezag, die van September is.

A. De lastgeving is praktisch gelijk aan de instructie. Ook daarbij krijgt men dus, dat het Militair Gezag, dat zich zag als de enige tot besturen bevoegde instantie, zich praktisch ook maakt tot arrestatie-apparaat, terwijl de lastgeving van het stafkwartier van de Prins in eerste instantie de militaire veiligheid op het oog had. Ik kan dit met een voorbeeld illustreren, nl. de befaamde moffenmeiden. Ik herinner mij heel goed, dat er op de lastgeving van de Prins een toelichting is verschenen, waarbij — wij hebben daarmee gespot, maar het is goed dit te vertellen, omdat het een inzicht geeft — werd gezegd, dat de kuise verloofde van een S.S.-er gevaarlijker was dan de nachtvlinder, terwijl de volkswode zich richtte tegen de pur-sang moffenmeiden, die aan de arm van een soldaat het ene café in en het andere uitliepen. Aan deze toelichting ligt de militaire veiligheid ten grondslag. Zij, die een intens contact heeft met een S.S.-er en daarmee verloofd is, is, uit militair oogpunt, waarschijnlijk gevaarlijker dan een meid, die zich weggooit op straat. Deze toelichting kan dus een aanwijzing zijn voor wat eigenlijk de bedoeling is geweest van de arrestatiepolitiek. Dit neemt echter niet weg, dat, juist omdat de volkswode zich richtte tegen bepaalde categorieën van personen, die militair niet gevaarlijk waren, zowel de Binnenlandse Strijdkrachten als de functionarissen van de O.D. eenvoudig grepen die zij maar grijpen konden. Dit is mijn persoonlijke mening, Mijnheer de Voorzitter.

Daarbij heeft ontegenzeggelijk het motief orde, rust en veiligheid een rol gespeeld. Ik geloof, dat dit motief ook wel een beetje ais dekmantel heeft gediend in sommige gevallen. Plaatselijk is dat natuurlijk zeer verschillend, het hangt ook af van de personen, die zich zelf de grote jas hadden aangetrokken. Maar men kon hierdoor aan verschillende arrestaties een schijn van rechtvaardigheid geven. Een feit is, dat de arrestaties uitermate wild zijn verricht. De oorzaak hiervan is met name, dat men in de lagere regionen bij gebrek aan krachten krachten heeft aangetrokken, die met machtsvertoon de straat opgingen. Dat waren soms mensen, die nooit enige verantwoordelijkheid hadden gedragen en die zich zelf plotseling een verantwoordelijkheid hadden aangemeten. Dezen hebben totaal willekeurig gearresteerd, doordat zij zich lieten leiden door persoonlijke rancunes, burenruzies en wat voor onfrisheid al meer.

85621. De **Voorzitter**: Dit bleef, naar onze indruk, niet slechts beperkt tot de Binnenlandse Strijdkrachten in engere zin, maar de illegaliteit daaromheen hield zich er ook wel mee bezig.

A. Enkele plaatselijke groepen misschien.

Nu haalt u een woord aan, Mijnheer de Voorzitter, waarvan die inhoud toch even bepaald moet worden. Het is treurig, dat in die tijd iedereen, die met een oranjeband en een geweer liep, zich illegaal coemde. Een van de grote doelstellingen, welke wij, en met name ik persoonlijk, hadden bij onze pogingen om te komen tot een organisatie van de illegaliteit, was juist om de goede krachten, die wij uit de bezetting kenden, werkzaam op het gebied van de illegale pers, van de O.D., K.P. of L.O., etc., te concentreren en goed te onderscheiden van de wild aangeworven mensen, die wij niet kenden, maar waaronder wij integendeel zelfs weleens lieden aantroffen, die, naar wij wisten, N.S.B.-er waren geweest.

85622. De heer **Koersen**: Geschiedde die wilde aanwerving hoofdzakelijk door de O.D.?

A. Ik kan hier slechts plaatselijk oordelen, maar in 's-Hertogenbosch geschiedde die wilde aanwerving zeer zeker uitsluitend door de O.D. Dat kan ik zeer positief zeggen.

85623. De heer **Koersen**: Werd daarop geen enkele controle uitgeoefend?

A. In 's-Hertogenbosch geschiedde het aldus. Er verscheen daar een oproep voor strijdend gedeelte en voor bewakingstroepen. Wilde men zich naar aanleiding van die oproep melden, dan moest men verschijnen voor twee tafeltjes. Aan het ene tafeltje werd gevraagd: Rent u goed Nederlander? Na het antwoord: Ja, mijnheer, ik ben een goed Nederlander, werd men naar het tweede tafeltje verwezen, waar men z'n oranjeband in ontvangst kon nemen. De commandovoering was vrij chaotisch. Dit alles geschiedde in de tijd, waarin de staf van de O.D., die dit alles niet in de hand kon houden, zich reeds had gepresenteerd aan het Militair Gezag, dat uit Engeland was gekomen. Men mag hierbij echter niet vergeten, dat dit zich afspeelde in een paar dagen. Er zijn plaatsen, waar de O.D. te vroeg is begonnen. Ik behoef u hierbij slechts het u zeker bekende drama in herinnering te brengen, dat zich heeft afgespeeld in Waalwijk en in Sprang-Kapelle. Toen Breda op 2 September is bevrijd door prof. *Gerbrandy* — men noemt dit in het zuiden de bevrijding van Breda door prof. *Gerbrandy*, omdat deze in zijn radiorede op een Zondagavond, vlak vóór Dolle Dinsdag, heeft gezegd: Breda is bevrijd — is de O.D. benoorden Breda, met name in Waalwijk en Sprang-Kapelle, maar ook in andere plaatsen, aan het arresteren geslagen, met het resultaat, dat de gearresteerden in Waalwijk 's nachts weer zijn vrijgelaten, omdat de Duitsers er nog zaten. Een week later werden nog verschillende mensen opgepakt en gefusilleerd. In Sprang-Kapelle zijn de moffen ook weer teruggekomen en hebben een aantal boerderijen platgelegd. Ik vertel u dit, omdat men zich dit in het westen slecht kon realiseren. Daar had men de capitulatie. Het zuiden is bevrijd geworden, waardoor men het over elkaar schuiven krijgt van Engelse en Duitse troepen. In het Zuiden had men een zeer wisselend beeld. Menselijkerwijs gezien, is het, dunkt mij, wel vergeeflijk, dat op het moment, waarop de eerste Engelse tank arriveert, men op de knop drukt en met zijn werkzaamheden aanvangt.

85624. De **Voorzitter**: De moeilijkheid van het arrestatieprobleem ligt niet in die eerste dagen. Het is te begrijpen, dat er in die eerste dagen een chaotische toestand bestond, waarbij het Militair Gezag wettelijk wel tot arresteren bevoegd was, maar geen apparaat had om daaraan uitvoering te geven.

A. Ja, en het Militair Gezag had in feite in die eerste dagen nog geen gezag.

85625. De **Voorzitter**: Inderdaad. Het probleem ligt echter hierin, dat het daarna nog maanden en maanden heeft geduurd. vóórdat er enige orde in deze zaken kon worden gebracht. Er is een groot aantal aanhoudingen verricht op zeer summiere gronden. Dat was misschien nog aanvaardbaar geweest, wanneer men daarna zo snel mogelijk te voorschijn was gekomen met een apparaat, dat voldoende deskundig was om die summiere aanhoudingen nader te toetsen en daarna de zaken, die werkelijk vervolgd moesten worden, zo snel mogelijk te gaan onderzoeken. Hierbij heeft de vraag, welke taak de politie in deze had te verrichten, een grote rol gespeeld. De politie was tenslotte het deskundige element. Men krijgt nu te zien, dat de politie een aantal maanden buiten deze zaak is gehouden. In October verschijnt de procureur-generaal ten tonele, nadat hij is bevrijd, en hij gaat in die richting werken. In begin December hebben er besprekingen plaats in Bosch en Ven van de procureur-generaal

met generaal Kruls, de heer *Deelen*, enz., waarbij men hee eens is geworden over bepaalde richtlijnen. Dat zijn die richtlijnen van 14 December. Hierna ziet men echter weer, dat de zaak zo vastloopt als een muur. Er vindt nader overleg plaats met de illegaliteit, waarna in Februari een heel ander systeem uit de bus komt, waarin het Militair Gezag kennelijk heeft toegegeven aan de drang van de illegaliteit. De positie van de politie bij de regeling van Februari 1945 is een gans andere dan in de richtlijnen van December 1944. Bovendien zien wij dan nog, dat in diezelfde periode de procureur-generaal op een heel wonderlijke manier uit Noordbrabant wordt weggewerkt. Al deze gebeurtenissen doen ons nogal vreemd aan, terwijl het voor de hand liggend was geweest, indien men de handen ineen had geslagen om zo snel mogelijk een deskundige organisatie tot stand te brengen, die de arrestatiegevallen zou behandelen. Dit is echter niet gebeurd, met alle nadelige gevolgen van dien.

Hierin past wel hetgeen u zoëven hebt verteld van die vergadering van 6 December 1944, waarin generaal Kruls blijkbaar de illegaliteit heeft gepolst om te weten te komen, hoe die er over dacht. De besprekingen, waar ik zojuist over sprak, waarbij generaal Kruls en de procureur-generaal tot overeenstemming zijn gekomen hebben plaats gehad in de eerste dagen van December. Ik begin nu te vermoeden, dat de vergadering van 6 December 1944 is beledigd om er mededeling van te doen, dat generaal Kruls met de procureur-generaal een regeling had uitgedokterd, en om over deze regeling hee oordeel van die vergadering te vernemen.

A. Neen, die vergadering van 6 December hield iets anders in. In die vergadering was duidelijk, dat er een conflict bestond over de arrestatiebevoegdheid tussen Militair Gezag en hetzij procureur-generaal, hetzij Regering, mogelijk van het Militair Gezag tegenover procureur-generaal en Regering. Ik laat dus even de mogelijkheid open voor drie meningen. Het Militair Gezag zag zich verantwoordelijk voor de gehele orde, rust en veiligheid. De illegaliteit wilde grote schoonmaak houden. Doordat de O.D. een illegale organisatie was en doordat er talrijke illegalen, met name K.P., R.V.V. en het strijdend gedeelte van de O.D., in de Binnenlandse Strijdkrachten waren ondergebracht, welke arrestatie-bevoegdheden hadden uit een oogpunt van militaire veiligheid — men beriep zich altijd op generaal Eisenhower of Prins Bernhard — voltrok zich een arrestatie langs die twee gedeeltes van illegale organisaties. De procureur-generaal, de man, die de wet in de hand heeft, ziet als uitvoerend apparaat zijn politie-apparaat. Het standpunt van de illegaliteit daarentegen was, het politie-apparaat is slechts dan bruikbaar, wanneer het gezuiverd is. Hierdoor ontstond een conflict tussen illegaliteit en procureur-generaal over de wijze, waarop de befaamde zuivering van het politie-apparaat zich had voltrokken.

85626. De **Voorzitter**: Wat enigszins wonderlijk aandoet, is, dat in deze strijd van de zijde der illegaliteit steeds het argument naar voren werd gebracht, dat de politie nog niet voldoende gezuiverd was. Wanneer men nu ziet, dat aan de andere kant — dit hebt u zelf reeds onderstreept — de illegaliteit ook niet helemaal zuiver was, omdat zich daarin vele elementen bevonden, die er niet in thuis hoorden — zoals u zei, zaten er zelfs mensen in, die N.S.B.-ers waren geweest — dan vraagt men zich af, of het element van de zuivering van de politie, dat steeds naar voren wordt gebracht, niet als dekmantel diende voor een strijd, die in wezen een machtsstrijd was en waarbij het ging om de vraag: arrestaties door de politie of arrestaties door de illegaliteit. Was het eigenlijk geen machtsstrijd?

A. Mijnheer de Voorzitter, toen u het woord illegaliteit gebruikte, heb ik een restrictie gemaakt. Onder het woord illegaliteit versta ik de illegaliteit, zoals zij in de bezettingstijd was georganiseerd en die zich, met name via de Gemeenschap oud-illegale werkers, die toen volop tot ontwikkeling kwam, opnieuw had gevonden. De organisatie G.O.I.W. was gebaseerd op individuele aansluiting. De illegale werker werd getest, of hij aan de eisen voldeed, waarna hij kon toetreden tot de G.O.I.W. Dit geschiedde dus individueel en niet in federatieve zin van O.D., K.P., L.O., etc. Onder een conflict illegaliteit/P.G. versta ik derhalve een conflict van de georganiseerde illegaliteit met de P.G. en hiervan sluit ik per se uit de wild-geworvenen, die wij heden ten dage nog weigeren illegalen te noemen. Er is een conflict geweest van de interprovinciale raad van de G.O.I.W. en de provinciale raad van de G.O.I.W. met de procureur-generaal. De provinciale vertrouwensraad van de G.O.I.W., gevormd door dr. ir. Voorhoeve, voorzitter: mr. dr. *Claudius* Prinsen, de huidige burgemeester van Breda; Cor van der Hooft, de huidige burgemeester van Willemstad; drs. *Raaymakers* uit Vught, later algemeen secretaris van de G.O.I.W. en mijn persoontje, heeft haar opwachting gemaakt bij de

Commissaris van de Koningin, de Militair Commissaris en bij de procureur-generaal. Dat was in eind November of begin December 1944. Wij hebben toen met de procureur-generaal gesproken over die arrestatiebevoegdheden. De procureur-generaal wierp iedere bevoegdheid van anderen dan de politie van zich af. Wij hebben daar tegenover gesteld, dat het Militair Gezag arrestatiebevoegdheden moet hebben, omdat het verantwoordelijk is voor orde, rust en veiligheid, en dat het politie-apparaat slechts kan oordelen aan de hand van de wet, artikelen 101 en 102 Wetboek van Strafrecht. Dat was de wettelijke basis, die de grondslag vormde voor arrestatie, en de procureur-generaal houdt zich aan de wet, dat weet iedereen. Men zou de procureur-generaal er b.v. niet toe kunnen krijgen een moffenmeid te arresteren, wanneer hij daar geen wetsartikel voor heeft.

85627. De **Voorzitter**: Een groot aantal van de gevallen, vermeld in de richtlijnen, viel natuurlijk onder artikel 102.

A. Ja, daar zat de moeilijkheid echter niet. Het ging juist om de gevallen, welke niet onder de artikelen 101 en 102 vielen. De gewone N.S.B.-er valt daar niet onder zonder meer. De moffenmeid valt daar ook niet onder. Daarover ontstond nu dat lawaai.

Wij hebben de procureur-generaal verweten, dat de politiezuivering niet ver genoeg is gegaan. Naar aanleiding daarvan hebben wij met de procureur-generaal verschillende plaatsen nagegaan. Bergen op Zoom, daar heb ik zoveel mensen uit het korps gezet, zei de procureur-generaal, waarop wij hem antwoordden: Tegen die en die bestaan die en die klachten en u hebt ze gehandhaafd. In Roosendaal (daarvan herinner ik mij zelfs de cijfers) heb ik 12 mensen uit het politiekorps gezet; burgemeester *Prinsen* zal dat kunnen bevestigen. Ja, zei burgemeester *Prinsen*, maar ik ben hoofd van de gemeentelijke politie. U hebt er nog twee gehandhaafd en daarover ontstond ontstemming bij het volk. Dit en dat en dat wordt hun aangewreven; ik laat in het midden of het terecht of ten onrechte is. Pas toen ik die twee er ook uitgezet had, mijnheer de procureur-generaal, was er tevredenheid over het politiekorps. Te Breda heb ik die en die verwijderd, vervolgde de procureur-generaal, waarop weer gezegd moest worden: De eerste inspecteur van politie (ik noem deze alleen bij wijze van voorbeeld) hebt u gehandhaafd, terwijl die man wordt beticht van zwarte handel, van het ophalen van Joden, etc., etc. Wanneer u die handhaaft, blijft, want dit is een belangrijke factor bij de G.O.I.W., er een gebrek aan vertrouwen bestaan in het Overheidsapparaat.

Nadat de procureur-generaal zijn standpunt ten opzichte van het arrestatievraagstuk had ontwikkeld, waarbij hij dus primair het arresteren wenste opgedragen te zien aan de politie, aan te vullen c.q. met daarvoor geschikte krachten uit de illegaliteit — en nadat daarna gediscussieerd was over de „zuiverheid“ van de politie-corpora en de vertrouwenscrisis, die ten opzichte van de politie dreigde te ontstaan —, interrumpeerde plotseling mr. *Prinsen* de procureur-generaal en zei, vrijwel letterlijk:

„U hebt gelijk, mijnheer de procureur-generaal, natuurlijk hebt u gelijk, de procureur-generaal heeft altijd gelijk. Maar u bent bezig, het gelijk, dat u hebt, met de wet in de hand, te bederven.“

Kijk; daar ziet u, Mijnheer de Voorzitter, de psychologische ondergrond: het is niet alleen de vraag of iets zus of zo behoort te gebeuren, maar ook of het hic, hoc et nunc ook tot stand gebracht kan worden, zoals het hoort te gebeuren.

En de overtuiging bestond, dat generaal Kruls een beter „Realpolitiker“ was dan de procureur-generaal.

Ik weet niet of het u bekend is, dat over het arrestatieprobleem en de rol van de politie en de illegaliteit daarbij destijds een spotprent is verschenen in een der grootste dagbladen uit het bevrijde zuiden. Ik zal trachten deze te uwer beschikking te krijgen.

Hier grijpen we terug tot de gedachte van zuivering, welke geleid heeft tot het conflict-Burger. Als illegaliteit hebben wij steeds gewild ons in dienst te stellen van het wettig gezag. Om te voorkomen, dat de illegaliteit zich op een gegeven moment als een zelfstandige groep tegen het wettig gezag zou keren — er zaten mensen op het vinketouw, die dat wel gaarne zagen —, hebben wij getracht de ontevredenheid onder de illegalen zelf op te vangen en de illegaliteit in dienst te stellen van het wettig gezag. Dat was onze opzet. Daarvoor was nodig, dat voorkomen werd, dat de vertrouwenscrisis, die zich aan het voltrekken was tegen het gezag, zou ontaarden in een gezagscrisis. Wij hebben derhalve op het standpunt gestaan, dat het gezagsapparaat, dat naar buiten toe optrad, met name de politie, allereerst het vertrouwen van het volk moest hebben, vóórdat het met bevoegdheden bekleed kon worden. Daarom hebben wij aangedrongen op ver gaande zuivering van de politie.

85628. De **Voorzitter**: Ik wil nog even terugkomen op datgene, wat u zoëven zei, nl. dat de procureur-generaal geen N.S.B.-er e.d. zou arresteren. Een aantal gevallen viel vanzelf wel onder artikel 102, maar in de Algemene Lastgeving wordt uitdrukkelijk bevolen aan de opsporingsambtenaren van het Wetboek van Strafvordering om de categorieën, vermeld in de Algemene Lastgeving, onverwijld aan te houden, te onderzoeken en in bewaring te stellen.

Dat was een opdracht krachtens de wet op de Bijzondere Staat van Beleg via de chef staf Militair Gezag. Met andere woorden de politie moest, volgens die lastgeving, wel degelijk dergelijke personen arresteren.

A. Via de chef staf Militair Gezag. Maar de procureur-generaal zei: dat is mijn hiërarchie.

85629. De **Voorzitter**: Over welke periode spreekt u nu?

A. Over November, begin December. Ik kan dit misschien met een voorbeeld verduidelijken. Dit geval schiet mij juist te binnen. De inspecteur van politie te den Bosch, *Oor* — thans is hij, meen ik, commissaris van politie te Maastricht —, was tijdens de bezetting reeds door de O.D. aangetrokken. Hij kreeg van jhr. *Serraris*, die een belangrijke functie in de O.D. had, opdracht om die en die te arresteren. Wie dat waren, doet hier niet ter zake.

De procureur-generaal, als fungerend directeur van politie, gaf *Oor* opdracht die zelfde man vrij te laten. *Oor* antwoordt: Ik heb in deze niet gehandeld als inspecteur van politie, maar als O.D.-man, en ik mag hem niet vrijlaten. Wendt u zich tot mijn chef, mr. *Serraris*. Zo kreeg men de zeer merkwaardige figuur, dat de procureur-generaal, die deze man per se vrij wilde hebben, zich heeft gewend tot de derde categorie, die arresteerde, nl. de bekende *Strfke Feyen*, de man van de B.S. Deze *Feyen* zetelde weer in een ander gebouw, met twee grote schildwachten er voor, die handsranaten in hun gordel droegen. De procureur-generaal heeft zich — zo is mij verteld — bij hem laten aandienen en heeft *Stefke*, die ook bevoegdheden had, verzocht die man vrij te laten. Zo lag het conflict.

Hier had men een inspecteur van politie, die als het ware in twee gezagsverhoudingen was geplaatst. Waar de O.D. ter beschikking was gesteld van het Militair Gezag, op het moment, dat ridder *de van der Schueren* zich kwam presenteren, en waar de O.D. bovendien, door het samenvoegen van de R.V.V., K.P. en O.D., op bevel van de Prins, zich zelf zag als militair veiligheidsapparaat, kreeg men zonder meer dit conflict met de procureur-generaal, die z.i. alle bevoegdheden had. De procureur-generaal had het niet zo gek gezien, maar het gaf aanleiding tot prikkelbaarheid. Daarbij speelden ontegenzeggelijk zekere controverse tegenover de procureur-generaal een rol, niet zozeer aan de zijde van de interprovinciale vertrouwensraad, maar wel bij bepaalde personen, die over de O.D. hadden te beslissen. Het is zeer zeker een fout geweest, dat het conflict illegaliteit/procureur-generaal is opgeblazen. De illegaliteit meende, juist op grond van het niet vlot verlopen van de zuivering der politie, etc. — in de ogen der illegaliteit dan altijd —, dat de procureur-generaal de zaak aan zich wilde trekken. Het was zeer goed bedoeld van ons. Wij zagen zich een vertrouwenscrisis voltrekken en zulk een vertrouwenscrisis konden wij in het zuiden niet gebruiken.

85630. De heer **Koersen**: Van welke zijde kwam dat opblazen?

A. Van O.D.-zijde. In de O.D. zaten functionarissen, die, misschien op grond van vroeger plaats gehad hebbende persoonlijke conflicten in dezen de procureur-generaal de voet hebben willen dwarszetten. Dat heeft, naar mijn persoonlijke indruk, ontegenzeggelijk een rol gespeeld.

85631. De **Voorzitter**: Ik begrijp, dat de kwestie van de zuivering der politie op dat moment een probleem vormde, maar wanneer er twee partijen waren geweest, die beide bezielde waren doos de wil om tot een oplossing te geraken en die beide overtuigd waren van de noodzakelijkheid van die oplossing, dan zou het toch mogelijk zijn geweest tot overeenstemming te komen. Vandaar mijn vraag: Is het ook een persoonlijke kwestie geweest? Waarschijnlijk ten dele wel; dat blijkt wel uit hetgeen u hebt verteld. Of is het in hoofdzaak een machtskwestie geweest?

A. Het is bij bepaalde functionarissen een persoonlijke kwestie geweest, die tot een machtskwestie is uitgegroeid. Dit is mijn persoonlijke mening.

Bij die vergadering van 6 December 1944 sprak ik van een coup de théâtre. In die vergadering heeft generaal *Kruls* gevraagd naar het oordeel van de illegaliteit ten aanzien van de ontwikkeling van dat arrestatieprobleem. Hij heeft daar zijn gedachten geponeerd.

85632. De **Voorzitter**: Heeft generaal *Kruls* niet gezegd — ik kan het mij wel voorstellen, dat hij dat niet heeft gezegd —, dat hij over die gedachten met de procureur-generaal tot overeenstemming was gekomen?

A. Dit komt juist in mijn verhaal nog naar voren.

Generaal *Kruls* heeft zijn gedachte ontwikkeld en daarover he: oordeel gevraagd van een plm. 40-tal illegale werkers. Dezen hebben tegen de generaal gezegd: wanneer u dat zo doet met die bevoegdheidsomschrijvingen en met die categorieën, met toevertrouwen van bevoegdheden aan die personen, dan hebt u de illegaliteit volledig achter u staan; dan krijgt u niet — de generaal was erg bang daarvoor —, dat de illegaliteit zelf een staatje in de Staat gaat vormen; dan hebt u de illegaliteit loyaal achter u staan. Wij zullen dan bevorderen, dat men dit in eigen kring accepteert. Ik heb de indruk gekregen, dat generaal *Kruls* in die vergadering zijn eigen visie volledig tot ontwikkeling had gebracht. Of het zo zijn moest of dat het een coup de théâtre was, weet ik niet — mijn persoonlijke indruk is, dat het laatste het geval was —, maar op dat moment werd er een telegram binnengebracht — de vergadering was reeds 1½ uur aan de gang en generaal *Kruls* had toen de toezegging van de illegaliteit, dat zij zich achter het Militair Gezag stelde, waar hem veel aan gelegen was —, dat met enige show meteen werd geopend, en toen zei de heer *Kruls*: Tjonge, nu hebben we dat zo besproken en nu blijkt, dat Oosterwijk het anders wil. Oosterwijk was de zetel van de Regering op dat moment.

Daar zaten de vier Minister-kwartiermakers, de heren *Gerbrandy*, *van Heuven Goedhart*, *Burger* en *van Lidth de Jeude*. Dat was geen on aardige stunt, want op dat moment trok generaal *Kruls* de illegaliteit aan zijn kant, eigenlijk tegen de Regering. De Regering wilde anders dan generaal *Kruls*, in loyaal overleg met ons. Ik wijs er op, dat het niet de G.O.I.W. was, het waren individuele illegale werkers.

85633. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het is niet gering, wat u daar suggereert.

A. Neen, dat is niet gering. Ik zeg er ook bij, dat dit mijn persoonlijke indruk was. Het was een coup. Juist toen wij gezamenlijk, loyaal, onze medewerking hadden toegezegd, werd er een schriftelijke boodschap binnengebracht. Er is nog meer gebeurd op die vergadering. Toen de vergadering net was beëindigd, de mensen stonden reeds en namen afscheid, kwam de procureur-generaal binnen. Hij had gehoord, dat er een vergadering was met het Militair Gezag over de arrestatiebevoegdheid. Daar hoorde hij bij te zijn. Toen openbaarde er zich een openlijk conflict tussen generaal *Kruls* en de procureur-generaal. Een zichtbaar conflict.

85634. De **Voorzitter**: In welke vorm?

A. In deze vorm, dat de procureur-generaal generaal *Kruls* wilde spreken, terwijl de generaal wegreed naar het hotel op het Stationsplein met de procureur-generaal achter zich aan. De procureur-generaal heeft generaal *Kruls* daar echter niet te pakken gekregen. Generaal *Kruls* is vervolgens naar Oosterwijk gegaan. Inmiddels was de heer *Speyart van Woerden* ook reeds in Oosterwijk.

85635. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was dus een Wild-West-race door Noordbrabant.

A. Inderdaad, het ging er om, wie het eerste te Oosterwijk aankwam. Daarom geloof ik niet, dat op het moment, waarop die vergadering werd gehouden, op 6 December 1944,.....

85636. De **Voorzitter**: Weet u zeker, dat het op 6 December was?

A. Ja, het kan ook 5 December geweest zijn, het was Sinterklaas.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het was in ieder geval een dag vol verrassingen.

A. Het was in elk geval vlak vóórdat die richtlijnen kwamen, waarover men het eens was geworden. Immers, toen broeide het, toen moest men het eens worden. Als ik mij goed herinner, is er een week later een gemeenschappelijk communiqué gepubliceerd. U moet mij ten goede houden, Mijnheer de Voorzitter, er zijn daarover publicaties verschenen. Ik heb getracht deze te uwer beschikking te hebben vandaag, maar dat is mij niet gelukt, mogelijk door de korte

termijn van oproeping. Er zijn in ieder geval publicaties over. Inder-
tijd heeft men n.l. geprobeerd deze hele zaak, die ongetwijfeld ge-
schiedkundige waarde heeft, te reconstrueren. Dit is geschied in over-
leg met diverse personen en er is een artikel over verschenen, welk
artikel ik gaarne aan u had overgelegd.

85637. De *Voorzitter*: In welk blad is dat artikel verschenen?

A. In een van de laatste nummers van de „Vrije Stem” of in een
van de nummers van de „Zwerfer”, toen de „Zwerfer” en de „Vrije
Stem” reeds samengingen.

Eerder is er iets over verschenen in het z.g. Mededelingenblad
van de G.O.I.W. Het kan ook zijn verschenen in de tijd, dat de „Vrije
Stem” samenging met de „Korte Golf”.

85638. De *Voorzitter*: U bedoelt waarschijnlijk dit artikel? (*aan
getuige wordt een stuk voorgelegd.*)

A. Ja, dat is dus geweest in de periode, waarin de „Vrije Stem”
samenging met de „Korte Golf”, welke periode een week of 6 heeft
geduurd, en waarna de „Vrije Stem” samenging met de „Zwerfer”.
Hier staat ook de datum van 6 December. Ik zie, dat u datgene ter
beschikking hebt, wat ik hier ter tafel had willen deponeren. Dit is
het resultaat van een samenspraak met verschillende daarbij betrok-
kenen en het is gemaakt aan de hand van notulen van interprovin-
ciale vergaderingen enz.

Wanneer ik zeg, dat generaal *Kruls* op de vergadering van 6
December zijn eigen gedachten ontwikkelde en deze ter beoordeling
voorlegde aan de door hem ter vergadering geroepen illegalen, dan
volgt daaruit mijns inziens geenszins, dat generaal *Kruls* gepoogd heeft
zijn eigen visie aan de illegaliteit op te leggen. De illegalen, in Eindh-
hoven bijeen, konden zich geheel met de ontvouwde plannen verenigen.

Maar of deze plannen ontsproten waren aan het brein van generaal
Kruls zelf, valt door mij niet te beoordelen; ik acht het niet uit-
gesloten, dat de ontvouwde plannen het resultaat van binnenskamers
overleg zijn geweest, waarbij adviseurs, uit de illegaliteit voortge-
komen, de gedachtenvorming aanzienlijk hebben beïnvloed, wellicht
zelfs bepaald.

Ik acht dat daarom niet uitgesloten, omdat het M.G. vele illegalen
— met name uit de O.D. — had aangetrokken. Daarnaast hadden
zich aanstonds plaatselijke commissies of comité's van illegale voor-
mannen gevormd, die zich ten doel stelden het burgerlijk en militair
gezag, gevraagd en ongevraagd, van raad en voorlichting te dienen.
(Zuid-Limburg: De C.I.W. „Comité van Illegale Werkers”; in Nij-
megen: de Roa „Raad van Ondergrondse Actie”; idem Zeeuwsch-
Vlaanderen).

Deze comité's waren in de regel representatief voor het verzet. Dit
bracht mede, dat men geneigd was met hun wensen rekening te
houden.

Het is mijn overtuiging, dat generaal *Kruls* van meet af aan er
naar gestreefd heeft, deze comité's te stellen achter zijn gezag, en
zeker te voorkomen, dat deze representatieve comité's zich keerden
tegen het gezag, dus in casu: tegen zijn gezag. Daar was wel reden
voor: had b.v. de „Roa” te Nijmegen niet in zijn statuten staan, dat
zij haar doelstellingen met alle wettelijke middelen, maar desnoods
ook langs revolutionaire weg zou trachten te bereiken? Is het een
vreemde tactiek om een potentiële oppositie op te vangen, door haar
representanten aan te trekken en met verantwoordelijkheid te belas-
ten, en in elk geval de heren welwillend te woord te staan?

Ik geloof, dat het in de gegeven omstandigheden niet anders be-
schouwd kan worden, dan als een blijk van goed inzicht in de
toenmalige situatie.

Hierop is onmiddellijk gevolgd, en dat is zeer begrijpelijk, een
conflict tussen interprovinciale raad, G.O.I.W., en de heer *van Heuven
Goedhart*.

85639. De *Voorzitter*: U bedoelt het persgesprek met ANEP/
ANETA?

A. Ja, dat sluit hier onmiddellijk op aan. Dat was ook logisch. Wij
hadden een samenspraak gehad met generaal *Kruls*, die zijn gedachten
had ontwikkeld, waarna de illegaliteit zich daarachter had gesteld.
Er bleek van een conflict tussen generaal *Kruls* en de heer *Speyart
van Woerden*; beiden lopen naar Oisterwijk en onmiddellijk daarop
verschijnt er een gemeenschappelijke publicatie. Kort daarop —
ik kan mij dit niet scherp meer voor de geest halen, omdat ik geen
beschikking heb over de stukken — is er een publicatie van Minister
van Heuven Goedhart verschenen, waarbij in een bepaald opzicht
— als ik mij goed herinner — werd teruggekomen op datgene, wat
met het Militair Gezag was afgesproken.

55640. De *Voorzitter*: Waren de gedachten, neergelegd in de
richtlijnen van 14 December, welke, zoals voor onze commissie is
medegedeeld, waren opgesteld in volkomen overeenstemming van
de procureur-generaal met generaal *Kruls*, nu dezelfde als die, waar-
mede de illegaliteit zich op 6 December had verenigd? In de ver-
gadering van 6 December heeft generaal *Kruls* zijn gedachten uit-
gesproken over de vraag, hoe het geregeld zou moeten zijn. De
illegaliteit heeft daarop gezegd: Wij staan achter u. Acht dagen
later, op 14 December, komen de richtlijnen uit. Was nu de reactie
van de illegaliteit zó, dat men zei: Dat zijn de richtlijnen, welke
wij hebben besproken in die vergadering van 6 December, of zei
men: Dat is weer heel iets anders dan wij daar hebben besproken?

A. De publicatie van de richtlijnen van 14 December moge een
openbare bekendgeving zijn, maar verscheen niet in de couranten.
Deze was alleen gericht tot militaire instanties, mogelijk ook tot
burgemeesters en hoofden van politie. Deze publicatie is dus niet
onmiddellijk tot de illegaliteit doorgedrongen.

De vergadering van 6 December — ik heb dit zeer uitdrukkelijk
gezegd — was een vergadering van individuele illegale werkers.
Het latere conflict is een rechtstreeks conflict G.O.I.W./*van Heuven
Goedhart*. Men krijgt dus een wisseling van personen. Dat heeft
zich in een snel tempo voltrokken. Van die vergadering van 6 De-
cember zijn dezerzijds geen notulen gemaakt. Ik durf derhalve niet
te zeggen — ik kan het mij ook niet meer herinneren, het was een
tijd vol spanningen toen — of er toen reeds een ontevredenheid
over die richtlijnen naar voren kwam, welke niet zouden overeen-
komen met datgene, wat op 6 December was gepubliceerd. Ten
aanzien van de latere publicatie van *van Heuven Goedhart* was
dat wel het geval.

85641. De *Voorzitter*: In welk opzicht?

A. Hier stelt u zeer hoge eisen aan mijn memorie. Ik was slechts
zijdelings betrokken bij dat arrestatieprobleem. Die vergadering van
6 December 1944 heb ik, op een persoonlijke uitnodiging, bijgewoond.
Mij interesseerden die arrestatie, berechting en vrijlating van wolitieke
delinquenten op dat moment helemaal niet. De Gemeenschap oud-
illegale werkers deed het op een andere manier. Die benoemde voor
de verschillende onderdelen specialisten. Later, toen ik president van
het Tribunaal werd, moest ik mij ambtshalve met de politieke de-
linquenten bemoeien. Vóór die tijd interesseerde het mij niet, het lag
mij niet en ik hield er niet van. Voor de Gemeenschap oud-illegale
werkers waren toen de deskundigen de heer *van der Hooft* (dit weet
ik niet zeker), de heer *Prik* (daarvan ben ik haast zeker), hij is nu
commissaris van politie in Heerlen, terwijl de contactman van het
M.G. in dezen was de heer *van Mourik Broekman*. Dat waren de men-
sen, die regelmatig besprekingen voerden over dat arrestatie-pro-
bleem. Vanzelfsprekend was ook daarbij betrokken mr. *Deelen*.

85642. De *Voorzitter*: Hebt u nog iets gemerkt van het verdere
verloop van deze kwestie — b.v. in de maand Januari 1945 — na de
moeilijkheden tussen de heer *van Heuven Goedhart* en de G.O.I.W.?

A. Wat ik weet over die tijd heb ik van horen zeggen.

85643. De *Voorzitter*: U bent dus niet meer bij besprekingen daar-
over geweest?

A. Neen, niet dat ik mij kan herinneren. Ik herinner mij wel,
dat ik op verzoek van de G.O.I.W., omdat ik bij mr. *van Heuven
Goedhart* wel een potje kon breken — ik had hem in de bezetting
een vals persoonsbewijs bezorgd, niet wetende, dat hij later Minister
zou worden; ik wist alleen, dat hij een van de kopstukken van de
illegaliteit was — naar Oisterwijk ben gegaan om de heer *van Heuven
Goedhart* te waarschuwen voor het feit, dat, datgene, wat wij met
de G.O.I.W. voor hadden, n.l. het zich loyaal stellen achter het wettig
gezag, weleens in gevaar zou kunnen worden gebracht door de ont-
wikkeling van zaken, waarbij bepaalde afspraken, welke met generaal
Kruls werden gemaakt, naar buiten toe zichtbaar door de Regering
niet werden gedekt. Dat verwekte spanningen in de illegaliteit. Het
was voor ons ontzaglijk moeilijk om die jongens in de hand te houden.

85644. De *Voorzitter*: Wanneer hebt u dat gesprek gehad?

A. Ik vermoed in Januari, maar ik weet het niet zeker. Ik her-
inner mij dat gesprek daarom, omdat Minister *van Heuven Goedhart*,
die door mij werd aangesproken met „Excellentie”, zei: Wat is dat

nu, het is altijd jij en jou geweest. Ik kwain daar echter officieel met iemand anders, dus zei ik: Excellentie. Ik kwam hem ook als Minister waarschuwen voor het gevaar, dat bestond, dat het weer een wilde boel zou worden, omdat elementen, die wij met moeite achter het gezag hadden getrokken, ons weer uit de hand gingen lopen.

85645. De **Voorzitter**: Het beeld lijkt dus zo te zijn, dat, waar generaal *Kruls* in December 1944 met de procureur-generaal tot overeenstemming was gekomen over de richtlijnen van 14 December en er in Februari 1945 een andere regeling uit de bus is gekomen, waarbij de positie van de politie een andere was dan in de richtlijnen van December, hij heeft toegegeven aan of gegaan is in de richting van datgene, wat door de illegaliteit werd gewenst. Tot die conclusie zou men moeten komen.

A. Dat is niet onwaarschijnlijk, hoewel er daarna — dat zal u niet onbekend zijn — weer een conflict is ontstaan met het Militair Gezag in dezen. Aan die kwestie gaat vooraf de befaamde studiereis van de heer *Speyart van Woerden*.

85646. De **Voorzitter**: Met een later conflict bedoelt u de vervanging van de Centrale Opsporingsraad door de Centrale Adviescommissie in April 1945?

A. Ja.

85647. De **Voorzitter**: Daarbij heeft het M.G. de zaak weer meer naar zich toe getrokken. Men zou dus kunnen zeggen: in de periode van December 1944 tot Februari 1945 heeft generaal *Kruls* toegegeven aan de drang van de illegaliteit en omstreeks April 1945 heeft hij dit ten dele weer teruggenomen.

A. Ik geloof niet, dat ik de indruk heb gegeven, dat generaal *Kruls* heeft toegegeven aan de drang van de illegaliteit. Ik beschouw het zo, dat het omgekeerde meer het geval is geweest en dat generaal *Kruls* een bepaalde conceptie had, waarin hij het bestaande apparaat van O.D., etc. te zijnen dienste wilde gebruiken. Op die vergadering heeft hij de zaak zo getraceerd, dat de illegaliteit heeft gezegd: Daar gaan wij mee akkoord. Het is niet zo, dat de illegaliteit is gekomen en heeft gezegd: Wij wensen het zo of zo te zien. Mijn persoonlijke overtuiging is, dat generaal *Kruls* op die vergadering van 6 December 1944 de illegaliteit voor zijn wagentje heeft gespannen.

85648. De heer **Pens**: Dus hij heeft het plan op tafel gelegd?

A. Ja, en hij heeft ons gevraagd, wat wij daarvan dachten. Als ik mij nu maar kon herinneren wie er waren op die vergadering.

85649. De heer **Koersen**: Was de heer *Voorhoeve* er?

A. Neen, de heer *Voorhoeve* was er, geloof ik, niet. De heer *Gelderblom*, die in September met de heer *Voorwinde* naar Londen is gegaan, was er en ik geloof ook, de heer *Voorwinde*. Verder waren daar aanwezig een vertegenwoordiger van de staf van de Prins; uit de staf van generaal *Kruls*, mr. *Snijders*, die het een en ander naar voren heeft gebracht, en, naar ik meen, jhr. *Serraris*. Het was voor mij in ieder geval een vrij onbekend gezelschap.

85650. De **Voorzitter**: U hebt zoëven het incident genoemd, dat einde Januari plaats vond, nl. het weggaan van de procureur-generaal. Weet u hoe dat in zijn werk is gegaan?

A. Doordat de illegaliteit haar loyale medewerking had toegezegd aan het Militair Gezag en omgekeerd het M.G. bij het aantrekken van functionarissen, zowel uit de illegaliteit als buiten de illegaliteit, speciaal wat betreft de zuiverheid van die personen, zeer veel rekening hield met suggesties van de illegaliteit, bestond er een hartelijke samenwerking van illegaliteit met het M.G. Doordat generaal *Kruls*, naar ons oordeel, het op het terrein van de arrestatiebevoegdheden zeker niet eens was met de gedachtegang van de procureur-generaal — tenslotte kwam het altijd weer neer op het probleem van de politiezuivering — is, op een gegeven moment, toen het bericht kwam van de studiereis van de P.G., dit bericht door de illegaliteit met een zekere welwillendheid ontvangen. Ik werd op 26 Januari beëdigd als president van het Tribunaal door mr. *van Heuven Goedhart*. Dat ging gepaard met een publieke plechtigheid in het Gouvernementsgebouw en hierbij was de heer *Speyart van Woerden* aanwezig, bij welke gelegenheid hij mij mededeelde, dat het conflict over de arrestatiebevoegdheid? geheel tot oplossing zou worden gebracht, en wel in de door hem gewenste zin. Vlak daarna werden er richtlijnen gepubliceerd, welke niet de indruk wekten, dat dit de gedachtegang van de procureur-generaal was. Onmiddellijk daarop kwam de inbedeling van die studiereis van de procureur-generaal.

85551. De **Voorzitter**: Het is chronologisch niet helemaal juist. De nieuwe regeling, inhoudende de instelling van de Centrale Opsporingsraad en de Opsporingsdiensten, is van 10 Februari, terwijl de procureur-generaal vóór 10 Februari 1945 naar Engeland is vertrokken.

A. Ja, dat kan zijn. Ik herinner mij, dat dit zich afspeelde omstreeks mijn benoeming tot president van het Tribunaal. Omstreeks die tijd was er ook het conflict met Minister *Burger*.

85652. De **Voorzitter**: Weet u, wat de aanleiding tot die reis van de procureur-generaal is geweest? Hebt u weleens gehoord, dat de illegaliteit met dreigementen voor de dag is gekomen?

A. Neen. Ik heb weleens gehoord, dat personen uit de illegaliteit met grote snoeverij beweerden: Dan liquideren wij de procureur-generaal. In serieuze kringen is dit zeker niet ernstig opgevat. Noch de inter-provinciale raad, noch de provinciale raad van de G.O.I.W. hebben dit ernstig opgevat. Misschien heeft de procureur-generaal het ernstig opgevat en misschien heeft generaal *Kruls* het een welkome gelegenheid gevonden om hem te amoveren.

85653. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gehoord van een concrete brief?

A. Ik heb misschien in die tijd weleens gehoord van een concrete brief; daar weet ik echter niets van.

85654. De **Voorzitter**: Weet u ook niet, van wie die brief afkomstig was?

A. Neen. Ik weet wel, dat men in O.D.-kringen heel grote woorden in de mond heeft genomen. Nu krijgen wij politiek spel. Het zou kunnen zijn, dat generaal *Kruls*, die deze grote woorden ontegenzeggelijk hebben bereikt, dit heeft aangegrepen om de procureur-generaal te amoveren. Dat is mogelijk, maar ik weet het niet. Mijn persoonlijke indruk echter is, dat dit zeker niet tot de onmogelijkheden gerekend moet worden. Ik heb ook weleens gehoord, dat de procureur-generaal een bedreiging heeft gekregen, welke hij zeer ernstig heeft opgevat. Het waren slechts grote woorden, Mijnheer de Voorzitter!

85655. De **Voorzitter**: Wat u hebt gemerkt van het standpunt van generaal *Kruls* ten opzichte van de arrestatieregelingen tegenover de illegaliteit, was niet zo, dat generaal *Kruls* zei: Ik heb een accoord met de procureur-generaal en nu zou de illegaliteit mij een groot genoeg doen, wanneer z'r mij daarop haar fiat gaf, maar generaal *Kruls* is zelfstandig gedachten gaan voorleggen aan de illegaliteit, zonder daarbij te spreken over datgene, wat hij met de procureur-generaal zou zijn overeengekomen. Gingen deze gedachten van generaal *Kruls* nu — ik denk nu speciaal aan de vergadering van 6 December — meer in de richting van de regeling, die in Februari 1945 tot stand is gekomen dan in de richting van het standpunt van de procureur-generaal?

A. Met betrekking tot het parallel lopen van de gedachtenwisseling van 6 December 1944 met datgene, wat in Februari 1945 uit de bus is gekomen, moet ik het grootste voorbehoud maken, want de inhoud van het een, noch van het ander herinner ik mij concreet. Toen ik van de vergadering van 6 December 1934 kwam, was mijn indruk, dat de illegaliteit gespannen werd voor de wagen van generaal *Kruls*, doordat deze een voor de illegaliteit acceptabele regeling voorstelde, en dat de illegaliteit gefraspeerd was door het feit, dat het Militair Gezag zo vriendelijk was om, wanneer zij iets wilde uitstippelen, in overleg te treden met de heren van de illegaliteit. Daarbij speelde ook een zekere ijdelheid een rol.

85656. De heer **Koersen**: Wanneer het politie-apparaat goed gezuiverd was, zou de illegaliteit dan haar medewerking hebben willen verlenen aan de voorstellen, zoals de procureur-generaal ze had gedacht, of was het zo, dat de illegaliteit zei: Neen, wij moeten het doen en wij willen ook dan niet, dat de politie het doet?

A. Dat laatste was zeer zeker niet het geval. De illegaliteit zou zeker gebruik hebben willen maken van het politie-apparaat, indien het gezuiverd was echter met deze grote maar, dat de illegaliteit de beoordeling over de zuiverheid aan zich wilde houden. Zij wist wat *Jansen*, *Pietersen* en *Klaasen* hadden gedaan.

85657. De **Voorzitter**: Heeft men dat verschil in uitgangspunt nooit kunnen overbruggen?

A. Neen, dat was onoverbrugbaar, en wei daarom, omdat — wij hebben nu alleen gezien de organisatie in de top — dit doorwerkte tot in de laagste regionen. Er was b.v. een bepaalde agent in Boxtel, waar men iets tegen had, of een bepaalde veldwachter in Liempde, waarvan men meende, dat hij dit of dat op zijn geweten had. Ik noem deze plaatsen slechts als voorbeeld, Mijnheer de Voorzitter. Ik zeg dit er uitdrukkelijk even bij, opdat men, wanneer men later dit verslag leest, niet zou kunnen denken, dat ik iets tegen de veldwachter van Liempde had. Ik ken de goede man niet eens. De oorzaak lag ook in de organisatie van de illegaliteit. Men had een interprovinciale raad, een provinciale raad, hieronder kwam de verdeling in gewesten en in deze gewesten had men weer plaatselijke commissies. Er kwam b.v. een schoenmaker klagen bij de Vertrouwensman van de plaatselijke commissie over iemand, die Joden had opgehaald en nu meehielp aan het arresteren. Dit is één voorbeeld. Deze klachten werden dan doorgegeven van de plaatselijke commissie naar de provinciale raad en van de provinciale raad naar de interprovinciale raad. Dat werkte door. Deze methode van werken was dezelfde als die in de bezettingstijd bij de L.O. Toen steunde men b.v. een bepaald individu met f 10 of f 15 en met bonkaarten. Het was geweldig gedecentraliseerd, echter met een hiërarchische kop. De klachten kwamen zeer snel door. Overal kwamen die ontevredenheid en de desillusie van de illegale werkers naar voren.

85658. De **Voorzitter**: Van mijn kant heb ik u gevraagd, wat ik te vragen had. Geeft dit u nog aanleiding om iets toe te voegen aan datgene, wat u hebt gezegd?

A. Misschien is in dit verband, tot goed begrip van de situatie in het Militair Gezag, het volgende nog wel belangrijk. Ik weet, dat hierover ook een conflict is ontstaan tussen het Militair Gezag en Londen. Ik vertel u dit om aan te tonen, de gevaren en de explosieve krachten, welke in het zuiden als het ware opgetast lagen en waarmede het Militair Gezag, dat verantwoordelijk was voor orde en rust, inderdaad rekening had te houden, misschien meer dan de Regering te Londen kon bevroeden.

Op een gegeven moment heeft er, naar aanleiding van de ontevredenheid over de gang van zaken, dat de man met de pet gehaald werd en de collaborateurs niet werden gehaald, een wilde arrestatie plaats gehad. De secretaris van de Kamer van Koophandel in den Bosch, mr. *Wagenaar*, een tamelijk bekende figuur, is 's nachts — mijns inziens volkomen ten onrechte, ik zeg dit uitdrukkelijk om aan te tonen, dat er toch nog wilde krachten aan het werk waren — met een wijnhaaiendeaar uit Veghel en nog een paar andere heren, in totaal vier, gearresteerd op valse papieren, dat staat wel vast. Dit waren mensen, die zich 's nachts aandienen en zich legitimeerden als rechercheurs van de P.R.A.

85659. De **Voorzitter**: Bestond die toen reeds?

A. Neen. Zij dienden zich aan als mensen, die een bevel tot arrestatie hadden, en zij hebben 's nachts die vier heren uit bed ge-

licht en ergens in een kippenhok in de buurt van Veghel ondergebracht. Dit was een stunt om de ontevredenheid over de gang van zaken te demonstreren. Hierdoor ontstond er een zekere druk. Dit geval is generaal *Kruls* vanzelfsprekend in no time ter ore gekomen. Hij kwam hierover in conflict met de toenmalige provinciale commissaris van Noordbrabant, ir. *Smulders*, die zonder meer zei: Het moet met die wilde arrestaties uit zijn. Als wij die kerels, die dit hebben gedaan, te pakken krijgen, gebeurt er van alles mee. Generaal *Kruls* had echter dat broeien in de illegaliteit veel beter gepeild dan Oisterwijk of Londen. Hij heeft dit beschouwd, mede onder de bemiddelende invloed van pater *Bleys* en mr. *Deelen*, als een vraagstuk, dat om een tactische oplossing vroeg. Wanneer degenen, die dit hadden gedaan, drastisch zouden worden aangepakt, zou men zonder meer de lont in het kruitvat hebben gestoken. Dat had een explosie ten gevolge gehad. De K.P.-ers hadden die kerels waarschijnlijk weer er uit gekraakt en dan was er misschien wel geschoten. Zulke spanningen bestonden er in die tijd over dat probleem. Ik weet — door gesprekken met insiders —, dat men het als een ogenblik van zwakte van generaal *Kruls* heeft gezien, dat hij getracht heeft deze zaak op te vangen en te plooiën. Ik ben daarentegen van oordeel, dat dit het meest verstandige is geweest, dat generaal *Kruls* in dit geval heeft kunnen doen. Maar ik weet ook, dat deze zaak te Londen ter Regeeringstafel is geweest.

85660. De **Voorzitter**: Er zat ook nog een andere kant aan.

A. Ja, de kwestie van de gezagshandhaving. Maar ik geloof, dat het à tort et à travers — ik meen, dat de procureur-generaal hierin ook nog een rol heeft gespeeld met de militaire commissaris voor Noordbrabant — opsporen van die mensen, die zich schuldig hadden gemaakt aan die wilde arrestaties, rampzalig zou zijn geweest, hoewel ik een zeer groot voorstander ben, niet alleen van wettig gezag, maar ook van krachtig gezag. Generaal *Kruls* heeft zeer zeker, mede onder invloed van pater *Bleys*, die deze situatie in de illegaliteit misschien als geen ander kende, zijn persoonlijke bemiddeling verleend om deze op te vangen. Dat is grotendeels aan generaal *Kruls* te danken geweest. Dat was een gevaarlijk moment. Ik heb u dit verteld, om aan te tonen, dat het Militair Gezag in deze geschiedenis waarlijk niet in een gemakkelijke situatie zat. Het Militair Gezag heeft altijd gevreesd, dat de illegaliteit wild zou worden en hem uit de hand zou lopen en tot zelfberechting, etc zou over gaan.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit hiermede het verhoor.

H. B. S. HOLLA.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

FENS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 3 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JAN COENRAAD TENKINK,

oud 50 jaar, wonende te 's-Gravenhage, secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige.

85662. De **Voorzitter**: Wij hebben enige tijd geleden een uiteenzetting gehad van de heer *Kesper*. Deze heeft verteld, wat hij in de laatste winter van de oorlog op het gebied van het binnenlands bestuur heeft gedaan ter voorbereiding van de bevrijding, welk werk is geschied in samenwerking en in overleg met het College van Vertrouwensmannen. Daarbij is ons gebleken, dat u op soortgelijke wijze ook een sector hebt behandeld, met name de politiesector.

A. Ja, de openbare orde in het algemeen en de politiesector in het bijzonder.

85663. De **Voorzitter**: Nu zouden wij gaarne van u willen horen, hoe u daarbij bent betrokken geraakt en hoe dat verder is verlopen. De heer *Eindhoven* heeft ons ook mededeling gedaan van datgene, wat hij op dit gebied heeft gedaan. Wanneer wij nu van uw kant daarover eveneens een overzicht krijgen, hebben wij de zaak waarschijnlijk ongeveer sluitend.

A. Als u dan in de eerste plaats wilt horen, wanneer ik bij de actie van Vertrouwensmannen betrokken ben geworden, kan ik u vertellen, dat dat in de dagen van September 1944 is gebeurd. Ik ben toen in Leiden bij de voorzitter, de heer *Bosch van Rosenthal*, geroepen en deze heeft mij iets verteld van de aanwijzing van Vertrouwensmannen door de Regering te Londen en van de taak van Vertrouwensmannen, speciaal ook op het gebied van de handhaving van de openbare orde.

Hij heeft daarbij wel laten doorschemeren, dat het de bedoeling van Vertrouwensmannen was, dat ik zou worden voorgedragen om de leiding van het Departement van Justitie op mij te nemen, als de bevrijding zou zijn gekomen. De eerste dagen dachten wij, dat die bevrijding zeer snel zou komen, nog in September. Daardoor is er toen van onze kant eigenlijk niet zo heel veel kunnen worden voorbereid. De Vertrouwensmannen hebben meer over moeten nemen, wat door de O.D. was klaargemaakt, zoals bij voorbeeld arrestatiebevelen.

85664. De **Voorzitter**: En proclamaties?

A. De mensen zouden voorts binnenshuis moeten blijven, enz.; allemaal van die concrete maatregelen ter handhaving van de openbare orde. Er is nog wat aan geschaafd. Naar ik meen, zijn de burgemeesters wat meer ingeschakeld. Prof. *Cleveringa* heeft, meen ik, een proclamatie voor Vertrouwensmannen in eerste instantie opgemaakt. Deze proclamatie is later nog enigszins gewijzigd. Het eigenlijke werk is toen nog niet verricht. Dat is pas gebeurd, toen bleek, dat de bevrijding langer op zich zou laten wachten. Wilt u eerst van mij horen, hoe ik de algemene betekenis van het werk van Vertrouwensmannen zie?

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. Ik kan dat misschien in zoverre wel goed bespreken, omdat ik ook met andere comité's contact heb gehad. In de eerste plaats

heb ik met het eerste Nationaal Comité contact gehad, waarin o.a. de heer *Ringers* zat. Dat contact liep dan vooral over dr. *van Dijk*, de oud-Minister van Oorlog, die speciaal adviseur voor de handhaving van de openbare orde was.

85665. De **Voorzitter**: Dat was dus vóór 1 April 1943. Op die datum is een aantal van deze personen gearresteerd.

A. Ja, die zijn in April 1943 gearresteerd. Ik had wel zoveel medegewerkt, dat ik even bang was, dat ook ik er bij was. Nu droeg mijn contact met het eerste Nationaal Comité een meer algemeen karakter. Hier ging het voor mij om meer algemene beleidsvraagstukken betreffende de handhaving van de openbare orde. Hier was niet zo'n bepaalde basis als Vertrouwensmannen door hun aanwijzing door de Regering hadaen; ook zijn er toen — ten minste van mijn kant — geen bepaalde mensen voor een zekere functie aangewezen, als de bevrijding zou komen. We konden tegen de mensen, met wie wij praatten, niet zeggen, dat daas de Nederlandse Regering in Londen direct achter stond. Dat zelfde geldt eigenlijk ook voor het volgende contact, dat ik heb gehad, nl. het contact met het Vaderlands Comité, waar — naar ik meen — de heer *Donner* aanvankelijk voorzitter van was. Ook dal contact heeft zich vooral op het gebied van de openbare orde bewogen. De heer *Donner* had vele besprekingen — waarbij ik ook regelmatig tegenwoordig was — met mensen o.a. van Binnenlandse Zaken en van Justitie over het hele politievraagstuk. Die besprekingen zijn wel zeer belangrijk geweest, want daar is eigenlijk het plan tot organisatie van de politie uit voortgekomen, dat daarna door Vertrouwensmannen in beginsel is overgenomen.

85666. De **Voorzitter**: De Centrale Dienst van de Politie?

A. Ja, en het besluit handhaving openbare orde en organisatie van de politie. De door u bedoelde dienst betrof meer de organisatie van het leidende personeel; maar daarnaast is er een besluit geweest ter handhaving van de openbare orde en de organisatie van de politie. De beginselen, die daarin zijn vastgelegd, waren al besproken en vrij ver geregeld in de tijd van het Vaderlands Comité; dat is in grote lijnen in die tijd door Vertrouwensmannen overgenomen. Het contact met het Vaderlands Comité had een ander karakter dan later dat met Vertrouwensmannen. Ook het Vaderlands Comité bleef in mijn ressort meer in het algemeen in de grote organisatorische en beleidsvraagstukken; daar ging het niet zozeer om de directe concrete maatregelen, die bij de bevrijding zouden moeten worden genomen, b.v. maatregelen van reële handhaving van de openbare orde, welke laatste natuurlijk meebrachten, dat er bepaalde personen moesten worden aangewezen. Op de basis van het contact met Vertrouwensmannen is áat helemaal geconcretiseerd; toen zijn wij verregaand bezig geweest met het leggen van contacten, waarbij ook werd gezegd, dat het namens Vertrouwensmannen was — dat werd natuurlijk voorzichtig gezegd — en dat de Regering er achter stond. De Vertrouwensmannen hebben mij met goedkeuring van Londen aangewezen als waarnemend secretaris-generaal of — dat weet ik niet meer — als secretaris-generaal. Ik kon toen zaken met de mensen doen. Ik vroeg: Bent u bereid om in die en die functie, b.v. bij de rechterlijke macht of bij de politie, te worden aangesteld? Er zijn op die manier zeer belangrijke contacten gelegd.

85667. De **Voorzitter**: Wanneer denkt u, dat dit is begonnen? Ik bedoel het spreken met bepaalde personen, dat zij een bepaalde functie op zich zouden nemen bij de bevrijding.

A. Dat kan ik u moeilijk zeggen, Mijnheer de Voorzitter. Er is een heleboel uit die tijd vervaagd. Het is altijd moeilijk, dat weer precies naar boven te brengen.

85668. De **Voorzitter**: Is het lang na Dolle Dinsdag?

A. Ik geloof wel, dat de aanwijzing van de personen, nominatim, vrij wat later is geweest. Wij zijn ons toen wel dadelijk sterk gaan verdiepen in allerlei vraagstukken, die verband hielden met de hand-

having van de openbare orde in de ruime zin des woords. Ik spreek nu alleen voor het ressort van Justitie. Ik weet nl. ook, dat er met de heren *Ridder* en *Albarda* van Financiën en met de heer *Trip* ver gaande contacten op financieel gebied zijn geweest. Het is wel zo geweest, dat ik kan zeggen, dat, toen het uur van de bevrijding daar was, de Vertrouwensmannen verregaande maatregelen hadden getroffen, die, wat de concrete handhaving van de openbare orde betreft, eigenlijk voldoende waren.

Als er niets anders was geweest — ik bedoel, als er geen Militair Gezag was geweest —, dan geloof ik wel, dat wij het hadden kunnen rooien. Dat betekent natuurlijk niet, dat ik niet de hoogste waardering heb voor al die wetten, die in Engeland zijn gemaakt, b.v. het Besluit bezettingsmaatregelen, het Besluit vijandelijk vermogen e.d. Ik vind dat voortreffelijk werk. Dat hadden wij hier in Holland ook niet voorbereid, ook al, omdat wij wisten, dat het daar gebeurde. Jammer is echter geweest, dat men heeft onderschat, wat er op het gebied — zoals ik dat heb genoemd — van de concrete, daadwerkelijke, handhaving van de openbare orde hier te lande was geschied. Wij kenden de sfeer hier te lande, wij hadden uiteraard betere contacten dan men aan de overkant kon hebben. Er is wel erg getorpedeerd wat hier was voorbereid.

85669. De **Voorzitter**: Hebt u voor de provincies, die in 1945 eerder zijn bevrijd dan de drie laatste, ook voorbereidingen getroffen?

A. Bedoelt u speciaal in het zuiden?

De **Voorzitter**: Neen, in het oosten van het land.

A. Het zuiden is helemaal buiten Vertrouwensmannen omgegaan. We hadden met het oosten wel zekere contacten, maar onze werkzaamheid was toch wal meer speciaal op het westen gericht.

85670. De **Voorzitter**: Op de drie provincies in het westen?

A. Ja, want ik weet nog hoe moeilijk het was om contact te houden met het Departement van Justitie, dat in Apeldoorn zat de laatste tijd. Daar is eigenlijk niet zo heel veel van terechtgekomen. Daar kon ik mij natuurlijk niet goed vertonen. Dat was nogal gevaarlijk werk. Voor wat het westen betreft, moet ik zeggen: Daar was zeer veel verricht en daar zou men, als het moest, met het voorbereide in zee hebben kunnen gaan. Ik mag misschien een voorbeeld noemen, Mijnheer de Voorzitter — ik weet niet, of het u interesseert in dit verband —, als een bewijs van de doorkruising van Londense maatregelen ten aanzien van wat hier was gebeurd. Ik zou dan willen wijzen op het besluit, dat ik u daarnet heb genoemd, betreffende de handhaving van openbare orde en organisatie van de politie. Wij hadden — bij dat besluit was ik verregaand betrokken geweest, evenals ook bij het opzetten van de Centrale Dienst, die ik zo juist heb genoemd — een en ander hier uitvoerig voorbereid en wij leefden in de vaste overtuiging, dat onze Regering in Londen hiervan volkomen op de hoogte was. Ik geloof, dat wij dat mochten verwachten. Ik weet in de eerste plaats, dat Vertrouwensmannen hierover herhaaldelijk bericht aan de overkant hebben gestuurd. In de tweede plaats herinner ik mij, dat ik, voordat de heer van *Roijen* naar Engeland is gegaan, een zeer uitvoerig onderhoud met hem heb gehad over de organisatie van de politie. Hij wilde var mij eens horen, voordat hij naar Londen ging, hoe dat was geregeld. Als ik mij niet vergis, is er toen zelfs een telegram van de overkant gekomen van van *Roijen*, dat hij begrip had gevonden.

85671. De **Voorzitter**: Die zaak was toen dus al in een dusdanig stadium, dat u aan de heer van *Roijen* mededelingen kon doen, die voor Londen volkomen duidelijk konden maken wat men hier wilde?

A. Ja, ik dacht het wel. Vooral omdat het al was voorbereid onder het Vaderlands Comité, hadden wij deze hele geschiedenis betreffelijk ver gaand doordacht. De heer *Kesper* en ik wilden de burgemeesters en de Commissarissen van de Koningin, — overeenkomstig de wens van Vertrouwensmannen — zo veel mogelijk inschakelen. Dat was de opzet van het Besluit handhaving openbare orde en organisatie van de politie. De procureurs-generaal werden daarbij voor het verlenen van bijstand aan de politie ingeschakeld, maar, in aansluiting aan de gemeentewet, werden toch in de eerste plaats de handhaving van de openbare orde en het treffen van de nodige maatregelen daarvoor in handen van de burgemeesters gelegd. Bij het onderhoud met de heer van *Roijen* zal ook — naar ik aanneem — verteld zijn, welke mensen wij hier in de eerste plaats zouden nodig hebben. Er zal ongetwijfeld zijn gesproken over de algemeen inspecteur van Rijkspolitie. Zoals u weet, was bij de Centrale Dienst de heer *Mijnlieff* voor de afdeling openbare orde en veiligheid aangewezen en de heer *Langemeyer*

voor de afdeling Rijkspolitie. Ik weet intussen niet zeker of dit laatste op dat moment al bekend was. De algemene opzet moet echter ongetwijfeld door mij aan de heer van *Roijen* zijn medegedeeld, aangezien deze helemaal lag in de gedachtengang, waarin ik volkomen was ingeleefd, doordat reeds op deze basis met het Vaderlands Comité was overlegd. Dat was niets nieuws. Dat is niet op een bepaald moment uit de lucht komen vallen.

85672. De **Voorzitter**: Op dat moment wist u dus helemaal niet van hei bestaan van het Londense Besluit E 123?

A. Neen, daar was mij niets van bekend.

De heer van *der Gaag* is ook naar de overkant geweest — meen ik — in Januari 1945.

85673. De **Voorzitter**: Ja, deze is half Februari 1945 teruggekomen.

A. Ja, hij is toen met dat dozijn besluiten uit Londen teruggekomen. Ik herinner mij dat nog zeer levendig.

85674. De **Voorzitter**: Toen kreeg u er dus voor het eerst kennis van? Daar was waarschijnlijk ook het Buitengewoon Politiebesluit bij?

A. Dat weet ik niet zeker, maar ik denk het wel. Ik weet wel, Mijnheer de Voorzitter, welke consternatie dat onder ons heeft teweeggebracht. Ik mag daar misschien het volgende over vertellen. Ik vond het zelf zo ergerlijk en zo bedenkelijk, dat ik van plan ben geweest om aan Vertrouwensmannen mede te delen, dat ik op die basis niet langer kon medewerken, dus mij niet langer beschikbaar kon stellen om te zijner tijd de verantwoording voor het Departement van Justitie op mij te nemen. Ik herinner mij nog, dat het voor mij vrij scherp stond. Prof. *Oranje*, die inmiddels is overleden, heeft toen ernstig met mij gesproken en tegen mij gezegd, dat ik dat niet mocht doen. Ik geloof echter, dat ik, zonder die tussenkomst, op die basis niet langer zou hebben willen werken, aangezien ik daar de chaos van voorzag. Ik heb een bepaald geval meegemaakt, dat wil ik hier wel vertellen. Ik sprak Vertrouwerismannen regelmatig, bijna iedere dag de laatste tijd. Ik werd uitgenodigd om een bepaalde materie — die ik niet meer weet — te bespreken en ik had toevallig — niet door Vertrouwensmannen, doch langs andere weg — het betrokken Londense besluit gekregen. Ik heb toen, nadat het gesprek een poosje tussen de heren onder elkaar was gevoerd, gezegd: „Heren, waar praten wij eigenlijk over, 'hier heeft u een Londens besluit, waarin het volkomen anders is geregeld." U begrijpt de verwarring, die door dergelijke dingen moest ontstaan. Het was toch al te gek, dat ik een dergelijk besluit het eerst in handen had. Hoe dit precies is gebeurd, weet ik niet. Dat waren verrassingen, waarvoor wij kwamen te staan. Ik geloof, dat het reusachtig jammer is geweest, dat men op deze manier de zaak heeft doorkruist. U weet misschien, hoe het is gelopen met bet Besluit voor de handhaving van de openbare orde. Daar is een telegramwisseling over geweest met Londen. Vertrouwensmannen hebben, toen zij het Londense Buitengewoon Politiebesluit (E 123) ontvingen, teruggetelegrafeerd naar Londen, dat zij dat hier heel anders hadden geregeld en dat het moeilijk was terug te draaien, aangezien de mensen al waren aangewezen en dat men een chaos kreeg, wanneer men daarin op dat moment nog wijzigingen ging aanbrengen. Als ik mij goed herinner, is er uit Londen teruggetelegrafeerd, dat het beslist toch door moest gaan.

85675. De **Voorzitter**: Is dat niet het telegram van 12 April?

A. Ik bedoel eerst het telegram van 23 Maart 1945.

De **Voorzitter**: Ja, dat is van Vertrouwensmannen aan de Regering. Het antwoord van de Regering is van 12 April.

A. Vertrouwensmannen hebben gezegd: Wij hebben het hier zo ver geregeld, dat is niet meer terug te draaien in de richting, die u wenst. Toen hebben wij dat telegram van 12 April 1945 gekregen, waarbij men in Londen persisteerde, dat het toch zou gebeuren en dat een andere regeling niet mocht worden uitgevoerd. Nu ik dat telegram weer voor mij zie, zie ik daarin de naam van de heer *Eindhoven* staan.

De heer *Eindhoven* moet onze opvatting goed gekend hebben; ik heb daar ampel met hem over gesproken. Ik meen, dat de heer *Eindhoven* ons later heeft verteld, hoe het in Londen was geregeld. Merkwaardig is, dat de heer *Eindhoven* ook aan die Centrale Dienst, die door Vertrouwensmannen was ingesteld, is verbonden geweest, naar ik meen, als adviseur. Daartegen heeft de heer *Eindhoven* dus geen be-

zwaar gehad, ofschoon de Centrale Dienst op een heel andere leest was geschoeid dan het Buitengewoon Politiebesluit uit Londen. In het instellingsbesluit voor de Centrale Dienst staat:

c. tot het verrichten van bijzondere diensten, mr. *Eindhoven*, hoofdcommissaris van politie te Rotterdam.

De heer *Eindhoven* was bestemd om bijzondere taken te verrichten, vooral om persoonlijke besprekingen in den lande te houden.

85676. De **Voorzitter**: U zegt, dat de overschakeling op de regeling van E 123 tot een chaos zou hebben geleid. Kunt u dat nader toelichten?

A. Ik heb mij misschien niet duidelijk uitgedrukt. Ik bedoelde slechts te zeggen, dat op dat *moment* overschakeling van de regeling van Vertrouwensmannen op E 123 tot ernstige bezwaren aanleiding zou hebben gegeven. Overigens is het de vraag of het tactisch is geweest om alle macht in handen van Justitie en de procureurs-generaal te leggen. Ik wil u wel zeggen, dat ik dadelijk, toen ik E 123 heb gezien, heb gezegd: Dat lijkt mij wel enigszins eenzijdig opgezet; als daar maar geen reactie op komt. Ik geloof, Mijnheer de Voorzitter, dat die reactie er ook wel op is gekomen. Wat de Centrale Dienst betreft, mag ik misschien nog het volgende opmerken. Die Centrale Dienst kon op dat moment zo worden opgezet. Hij was gehouden buiten iedere strijd tussen het Departement van Binnenlandse Zaken en dat van Justitie. Wij zaten daar samen broederlijk in. Onder verantwoordelijkheid van de beide Departementen was er een Centrale Dienst onder leiding van de waarnemend secretaris-generaal van het Departement van Justitie. Er was een afdeling Rijkspolitie van het Departement van Justitie en een andere afdeling — Openbare orde en Veiligheid — van het Departement van Binnenlandse Zaken. Ik kan me best begrijpen, dat, gezien de vóórgeschiedenis hier te lande vóór de oorlog, men in Londen heeft gedacht: Dat gaat nooit. Juist in de bezettingstijd echter hebben wij dermate goede contacten en verbindingen gekregen met mensen, waarmede wij anders niet zo makkelijk in nauw contact zouden hebben gestaan, dat het toen wel kon. Op dat moment was een dergelijke organisatie, een dergelijke samenwerking, mogelijk en ik vind het erg jammer, dat men de initiatieven, die er toen zijn genomen, geen kans heeft gegeven.

85677. De **Voorzitter**: Waaruit zou nu de wanorde door de overschakeling zijn voortgevloeid?

A. Het is mij een volkomen raadsel, Mijnheer de Voorzitter, hoe het mogelijk is geweest, dat men zo naast elkaar heeft kunnen werken op dit belangrijke gebied.

85678. De **Voorzitter**: Ik bedoel dit: Vertrouwensmannen zeiden op 23 Maart aan de Regering: „Als wij nu van ons systeem weer overschakelen op het systeem van E 123, zou dat slechts tot wanorde kunnen leiden”. Waar zat dat in?

A. Het was op een betrekkelijk late datum, dat die overschakeling zou moeten gebeuren; de bevrijding kon betrekkelijk snel worden verwacht en wij hadden verschillende mensen aangezocht. Op de basis van Vertrouwensmannen was het helemaal geregeld. Vele burgemeesters en hoofdcommissarissen en commissarissen waren ingelicht en ook de aangewezen Commissarissen van de Koningin. Dezen hadden het verder doorgegeven. Vertrouwensmannen meenden, m.i. terecht, dat het niet meer was terug te draaien. Het was daarvoor te ver gekomen. Op zich zelf is het natuurlijk zeer bedenkelijk, wanneer de Regering in Londen zegt: Het moet teruggedraaid worden, en het dan toch hier niet gebeurt. Dat was natuurlijk ook weer een bron van allerlei ellende.

85679. De **Voorzitter**: Had dat terugdraaien ook op de aanwijzingen invloed gehad of alleen op de organisatie?

A. Zeker op de organisatie.

85680. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk hoofdzakelijk de organisatie?

A. Ja, dan hadden wij de accenten heel anders moeten leggen. De procureurs-generaal waren nu niet zo bijzonder verregaand ingeschakeld, omdat zij in het systeem van Vertrouwensmannen niet die overwegende rol moesten spelen, die hun volgens het Buitengewoon Politiebesluit was toegedacht.

85681. De **Voorzitter**: Wat heeft Militair Gezag nu met dat complex van aanwijzingen gedaan? Heeft men het in het algemeen gehonoreerd?

A. Ik heb hier iets vóór mij, dat ik — naar ik vrees — eigenlijk niet mag hebben, nl. de *Nederlandse Staatscourant* van 8 Mei 1945, die toen in beslag is genomen. Ik weet niet of het Militair Gezag het in beslag nemen heeft genoemd, maar die *Staatscourant* is in ieder geval uit de circulatie genomen. Ik begrijp niet erg goed, hoe dat staatsrechtelijk mogelijk was. Ik heb ook het Publicatieblad van Militair Gezag bij mij, waarin al die aangelegenheden, die hier met zoveel zorg waren voorbereid, zonder meer werden ingetrokken.

85682. De **Voorzitter**: Zijn de besluiten van Vertrouwensmannen door het M.G. uitdrukkelijk ingetrokken?

A. Ik heb het misschien verkeerd gezegd, Mijnheer de Voorzitter — ik citeerde uit mijn hoofd — Er wordt vaak overwogen: „dat de veiligheid van den Staat derhalve vordert buiten twijfel te stellen, dat voormeld besluit van Vertrouwensmannen zijn rechtskracht verloren heeft”. Dat is zo met betrekking tot het besluit voorlopige voorziening rechterlijke macht. Het is wel merkwaardig, dat men bij de intrekking — of hoe men dat noemen wil — van het besluit van die Centrale Dienst van de politie moet lezen, dat het met het oog op de veiligheid van de Staat wordt ingetrokken. Hier heb ik het voor mij: Intrekking besluit tot instelling Centralen Dienst van de politie. De chef van de staf Militair Gezag overweegt daarbij: „dat derhalve de veiligheid van den Staat vordert buiten twijfel te stellen, dat het besluit van 8 Mei 1945 van de door de Regeering aangewezen Vertrouwensmannen tot instelling van een Centralen Dienst van politie zijn rechtskracht heeft verloren”. Boven deze verordening staat, Mijnheer de Voorzitter: „Intrekking besluit”, enz. Ik meen dus, dat ik het woord intrekking toch wel mocht gebruiken.

85683. De **Voorzitter**: Welk Publicatieblad is dat?

A. Dat is no. 32 van 1945.

Naar ik meen is die hele geschiedenis van Vertrouwensmannen ingetrokken, behalve één ding, dat op mijn naam stond, nl. het Besluit Oorlogspiepginderen. Dat is de dans ontsprongen en heeft blijkbaar genade in de ogen van het Militair Gezag kunnen vinden.

85684. De **Voorzitter**: Nu echter de concrete aanwijzingen van de personen, die op de sleutelposities moesten gaan zitten.

A. U bedoelt onder bewind van Vertrouwensmannen?

85685. De **Voorzitter**: Ja. Hoe heeft Militair Gezag daarop gereageerd?

A. Dat is in het algemeen nogal meegevallen, Mijnheer de Voorzitter. Voor de aanwijzing b.v. van de meest belangrijke hoofden van politie hadden we wel contact gehad. De heer *Eindhoven* was naar de overkant geweest; we hadden bepaalde namen en de heer *Eindhoven* zal dat, als ik me het goed herinner, wel hebben geweten. Van de hoofdcommissarissen en commissarissen van politie in de belangrijkste gemeenten wisten wij, naar ik meen, meestal dat hun aanwijzing met instemming van de Regering te Londen was.

85686. De **Voorzitter**: Was Militair Gezag van dit alles op de hoogte, toen het hier kwam?

A. Ik denk, dat, wanneer het de sanctie van Londen had — en dat had het meestal — het Militair Gezag er weinig aan zal hebben kunnen doen. Ik weet echter niet, of ze het in Londen steeds wisten. Ik herinner me zeer goed, dat er een hele wisseling van gedachten van Vertrouwensmannen met Londen geweest is over procureurs-generaal, directeuren van politie. Daar ben ik zelf ook nauw bij betrokken geweest. Die hoogste functies waren allemaal wel in overleg met Londen geregeld. Er waren natuurlijk ook andere aangelegenheden op personeelsgebied, die hier zelfstandig moesten worden voorzien. Ik heb b.v. verregaand mede voorbereid de zuivering van de rechterlijke macht. Vertrouwensmannen hadden ook een besluit betreffende o.a. die zuivering, nl. het Besluit voorlopige voorzieningen rechterlijke macht. De opzet was deze, dat men zou zorgen, dat de presidenten van de hoven „goed” waren. De presidenten van de hoven zouden dan in beginsel de lagere leden van de zittende magistratuur in hun ressort beoordelen. Ook de procureurs-generaal, die nauwkeurig waren bekeken, zouden dan de leden van het openbaar in ministerie in hun ressort zuiveren. Dit heeft inderdaad korte tijd gewerkt. Voor het ressort

van het Haagse Hof is dat gebeurd door mr. A. L. M. van Berckel, toenmaals raadsheer in dat Hof.

In Amsterdam was door Vertrouwensmannen mr. *Verdam* als president van het Hof aangewezen, die daar als zodanig een taak op het gebied der zuivering heeft uitgeoefend. Toen het Militair Gezag hier kwam, kreeg men adviescommissies van het Militair Gezag voor de zuivering. De heer *van Berckel* is toen voorzitter geworden van een van de adviescommissies voor het Militair Gezag. Hij werd dus in het militair apparaat ingeschakeld. Het Militair Gezag heeft, meen ik, één beslissing, terstond na de bevrijding door hem genomen, niet gehonoreerd. Op dit gebied is inderdaad effectief gewerkt op de basis van Vertrouwensmannen, echter alleen in de korte tijd vóórdat het Militair Gezag hier kwam.

Ik zou u nog meer voorbeelden kunnen noemen, Mijnheer de Voorzitter. Al zijn er veel zaken — ik mag niet zeggen getorpedeerd — niet in stand gehouden door het Militair Gezag, toch zijn er verschillende dingen, door Vertrouwensmannen tot stand gebracht, die wel degelijk hun grote nut hebben gehad, ook praktisch. Wilt u daar misschien nog een enkel voorbeeld van hebben?

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. Ik heb al gesproken over de handhaving van de openbare orde en de contacten, die speciaal op dit gebied zijn gelegd. In het algemeen zijn er heel wat contacten geweest met de illegaliteit. Ik kan hier b.v. wel vertellen, dat mr. *Kesper* en ik met de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten meer dan eens contact hebben gehad. Dat ging dan over de samenwerking tussen de politie en de Binnenlandse Strijdkrachten met het oog op de handhaving van de openbare orde en ook op het gebied van de arrestaties. Dat contact was allemaal door Vertrouwensmannen gelegd. Aardig is misschien ook wel om te vertellen, dat uit die tijd ook dateert de voorbereiding van een speciale regeling voor de berechtingen van economische delicten. Een Haags ambtenaar O.M., tevens O.D.-man, had deze zaak bij mij aan het rollen gebracht. Daarop heb ik de heer *Langemeyer* ingeschakeld. Dat is langzamerhand uitgedijd tot meerdere Departementen. Tenslotte is het een officiële interdepartementale commissie geworden, wier voorstellen ten grondslag hebben gelegen aan de kortgeleden tot stand gekomen wet op de economische delicten. Dat is aanvankelijk allemaal gebeurd door mensen, die met mij in aanraking kwamen op de basis van het werk van Vertrouwensmannen.

85687. De **Voorzitter**: Was het contact, dat u daarbij met Vertrouwensmannen had, een contact met enkele Vertrouwensmannen of met het college als zodanig?

A. Dagelijks ontmoette ik de laatste weken vóór de bevrijding de heer *Bosch*, maar ook anderen herinner ik mij heel goed, zoals professor *Cleveringa*, de heer *Drees* en professor *Oranje*.

85688. De **Voorzitter**: Had u ook besprekingen in de vergaderingen van het College van Vertrouwensmannen?

A. Ja. Wij werkten het daarna dan verder uit. Wij hadden op een ander niveau conferenties. Het is een net van contacten geweest. Eens of meermalen in de week sprak ik b.v. de hoofdcommissaris van den Haag, de toekomstige algemeen inspecteur van Rijkspolitie, de door Vertrouwensmannen aangewezen advocaat-generaal bij het Haagse Hof. Dat was allemaal op de basis van Vertrouwensmannen; een solide grondslag voor ons werk. Dan kan ik u vertellen, dat in de tijd van Vertrouwensmannen de opbouw van het personeel van de Bijzondere Rechtspleging is ter hand genomen, welke later vrijwel helemaal is overgenomen door het Militair Gezag. De heer *Langemeyer* was hoofd van de Afdeling Rijkspolitie, van de Centrale Dienst, zoals ik reeds zei. Deze kon als zodanig niet aan zijn trek komen, omdat het Militair Gezag daar geen gelegenheid voor bood. Hij heeft mij toen op andere wijze geassisteerd en o.a., door zijn grote kennis van de rechterlijke macht, voor de personeelsbezetting van de Bijzondere Rechtspleging bijzonder verdienstelijk werk gedaan.

Ik heb u ook verteld van de heer *van Berckel*, die de zuivering van de rechterlijke macht in zijn ressort voor zijn rekening nam.

Met enkele andere presidenten van rechterlijke colleges had ik ook nauw contact. Dan mag ik misschien ook nog vertellen (maar dat was wel eventjes na de komst van het Militair Gezag), dat ik mr. *Hollander*, de tegenwoordige officier van justitie in Leeuwarden — die ook op het Plein 1813 werkte — heb verzocht het Tribunaalbesluit eens te bekijken. Dat ging in de richting van het latere Besluit Politieke Delinquenten; meer waarborgen voor arrestaties en gevangenhoudingen en nadere regeling van buitenvervolginstelling e.d. Vermeldenswaard is, dat de desbetreffende voorstellen het niet verder

hebben gebracht. Men vond blijkbaar, dat het Tribunaalbesluit er nog te kort was. Ik geloof, dat het in casu echter niet aan het Militair Gezag lag. Mijn mening is, Mijnheer de Voorzitter, dat Vertrouwensmannen zeer belangrijk werk hebben gedaan, dat een groot deel van het werk niet tot zijn recht is kunnen komen, doordat het is ingetrokken door het Militair Gezag, omdat het in Londen al anders was geregeld. Er is niettemin door of vanwege Vertrouwensmannen in de eerste bevrijdingsdagen wel degelijk belangrijk werk verricht. Het zou zerr vruchtbaar kunnen zijn geweest, als er behoorlijk contact was geweest met de Londense Regering. Ik heb alle respect, zoals het daar in Londen allemaal is voorbereid, maar het is jammer, dat het heeft doorkruist allerlei dingen, die hier waren geregeld.

85689. De **Voorzitter**: Had u al contact met de heer *Eindhoven* voordat hij naar Engeland ging?

A. Ja.

85690. De **Voorzitter**: Heeft hij er mededeling van gedaan, dat hij zou gaan?

A. Ja.

85691. De **Voorzitter**: Wat heeft hij als motief van zijn gaan naar Engeland opgegeven?

A. Het is mij niet helemaal duidelijk geweest op welke basis de heer *Eindhoven* ging. Daar was men in die tijd natuurlijk ook altijd enigszins geheimzinnig mee.

85692. De **Voorzitter**: Is het nu nog niet duidelijk voor u?

A. Neen, ik weet het ook nu niet.

Toen hij uit Londen is teruggekomen, heeft hij wel enkele dingen verteld. Hij wekte de indruk, dat hij veel wist.

Ik geloof niet, dat het een opdracht van Vertrouwensmannen was.

85693. De **Voorzitter**: Ik heb aan de heer *Eindhoven* gevraagd, of zijn reis plaats vond met medeweten van Vertrouwensmannen en toen heeft hij gezegd, dat hij het hun in ieder geval niet had gevraagd. Hij heeft er dus wel mededeling van gedaan aan u?

A. Hij heeft wel uitvoerig met mij gesproken, met name over de organisatie van de politie, zoals wij die hadden gedacht. Hij liet blijken, dat het allemaal in Londen niet zonder meer werd goedgevonden.

85694. De **Voorzitter**: Toen hij terugkwam?

A. Ja. In het telegram, dat ik net heb genoemd, staat ook, dat men met *Eindhoven* moest praten, aangezien deze er meer van wist, nl. van het Buitengewoon Politiebesluit. Nu weet ik niet meer in hoeverre de heer *Eindhoven* daarover concrete mededelingen heeft gedaan.

85695. De **Voorzitter**: De heer *Eindhoven* zegt, dat op de dag, voordat hij terugkeerde, in het zuiden de laatste hand is gelegd aan het dikke document, dat de bevoegdheden van de illegaliteit en van de politie ten opzichte van het arresteren regelde. Dat was de nieuwe regeling met de vier fasen. Ook zegt hij, dat zijn werkzaamheden gedurende de reis hebben gelegen op het terrein van de bevordering van een vlotte overgang van bezetting naar bevrijding en dan natuurlijk op het terrein van de handhaving van de openbare orde.

Hij is omstreeks 10 Maart 1945 teruggekomen en toen heeft hij mededeling gedaan van het bestaan van het Londense Buitengewoon Politiebesluit, waarvan hij de indruk had, dat het toen bij Vertrouwensmannen nog niet bekend was.

A. Ik dacht eigenlijk, dat dat was meegebracht door de heer *van der Gaag*.

85696. De **Voorzitter**: Dat dacht ik ook. De heer *Eindhoven* vertelt echter, dat hij op 29 Maart een onderhoud heeft gehad met de heer *Bosch van Rosenthal* en dat die het toen eigenlijk pas kende. Dat verwondert mij ook, omdat deze besluiten, naar ik meende, half Februari of althans in de tweede helft van Februari wel bekend waren.

De heer *Eindhoven* heeft voorts verklaard, dat hij enkele dagen na zijn terugkeer weer opnieuw contact met u heeft gehad en dat hij u toen heeft verteld, welke regelingen men had getroffen. Daarbij

zou u hebben gezegd, dat dit vrijwel onzin was, waarop hij heeft gezegd: Ik heb de fotokopieën.

A. Het is mij en ook anderen niet helemaal duidelijk geweest op welke basis en in welke kwaliteit de heer *Eindhoven* aan de overkant is geweest.

85697. De **Voorzitter:** Dit wordt wel enigszins wonderlijk, als ik lees wat de heer *Eindhoven*, nadat hij mededeling heeft gedaan van het onderhoud, dat hij heeft gehad met de heer *Bosch van Rosenthal*, verder verklaart:

„Intussen had de heer *van Angeren* mij gevraagd hem voorstellen over de personen, die in de overgangstijd op de politieposten moesten zitten, in te dienen. Het moesten mensen zijn, die het vertrouwen van de illegaliteit genoten, althans mensen, die in het begin — het ging over de eerste weken, maanden — samenwerking met de illegaliteit zouden waarborgen. Ik heb daarvoor met de heer *van Angeren* een code afgesproken, zowel voor zijn naam als de mijne, en heb hem een code achtergelaten voor de mensen, die naar mijn mening in aanmerking kwamen. Er stonden 30 à 40 mensen op mijn lijstje, waaruit hier in overleg met de heer *Tenkink*, die ik er bij heb gehaald, een keuze is gedaan. Dat heb ik dus geseind naar Londen. De heer *Tenkink* wilde met de Vertrouwensmannen overleggen. Dat duurde eindeloos. Ik heb toen gezegd: Als u het mij niet voor die en die datum zegt, sein ik naar Londen, dat u het weet, maar mij geen antwoord geeft. Toen heb ik naar Londen geseind: In overleg met de heer *Tenkink*, doe ik die en die voorstellen. Daarop is het antwoord gekomen, dat die en die mensen voor de overgangstijd werden aangewezen. Ik heb het die mensen aangezegd en laten aanzeggen.”

Het komt eigenlijk hierop neer, dat het beeld, dat de heer *Eindhoven* hier geeft, is, dat hij het, nadat hij in Londen was geweest en met die mededelingen was teruggekomen, eigenlijk verder heeft opgeknaapt.

A. Dat is mijn indruk niet, Mijnheer de Voorzitter. Ik spreek natuurlijk uit mijn herinnering, maar ik geloof, dat die aanwijzingen in belangrijke mate overeenstemden met wat wij hier hadden voorbereid. Ik mag een desbetreffend briefje misschien wel even voorlezen, ik heb het toevallig in handen. Het is gedateerd 2 Mei 1945 en getekend: *J. C. de Jonge* — dat was mijn schuilnaam — Het luidt enigszins verkort als volgt:

„Zeer Geachte Heer Advocaat-Generaal te 's-Gravenhage,

Van de overzijde is dezer dagen bericht ontvangen betreffende de aanwijzing van enkele hoofdcommissarissen en commissarissen van politie. Voor wat betreft uw ressort zijn aangewezen of — voor zoover zij nog niet in de betrokken functie werkzaam zijn geweest — tijdelijk met de waarneming van die functie belast, de volgende personen: (Hier volgen benoemingen voor Dordrecht, Wassenaar, Leiden, Delft). De bevestigde of tijdelijk nieuw aangewezen functionarissen worden rechtstreeks van mijnentwege ingelicht. Momenteel is het wellicht niet mogelijk de (tijdelijk) uitgeslotenen te bereiken. Ik zal zien, wat eventueel in deze nog kan worden gedaan. Ik neem aan, dat u den procureur-generaal van dit strik, dat ik gemakshalve aan u richt, zult doen kennismaken.”

Daar ziet u toch wel uit, dat ik tot het laatste toe enige vingers in deze pap heb gehad.

Het is altijd moeilijk om in dergelijke aangelegenheden positief te spreken. Het is alweer zolang geleden. Het zou natuurlijk kunnen zijn, dat de heer *Eindhoven* in overleg met mij die mensen zou gaan inlichten.

Ik kan mij ook niet voorstellen, Mijnheer de Voorzitter, dat in de tijd, toen de Vertrouwensmannen hier door de Regering met bevoegdheden bekleed waren, aanwijzingen anders zouden gebeuren dan op naam van Vertrouwensmannen.

85698. De **Voorzitter:** De heer *Eindhoven* heeft voorts gezegd, dat hij, voordat hij wegging — dat was dus omstreeks half Februari 1945, om precies te zijn 12 Februari —, de indruk had, dat er toen nog helemaal geen telegrammenwisseling met de Regering over de vervulling van de politiefuncties was geweest.

Ik heb hem nog gevraagd: „Hebt u van de heer *Tenkink* niet gehoord, dat hij met deze zaken bezig was, toen u wegging?”

De heer *Eindhoven* antwoordde: „Dat heb ik niet gehoord. Misschien was hij er mede bezig, maar dat heeft hij mij niet gezegd.”

A. Ik meen, dat wij speciaal hebben gesproken over wat er ten aanzien van de politie moest gebeuren. Bijzonderheden herinner ik mij niet.

85699. De **Voorzitter:** De heer *Eindhoven* zegt op een ander moment: „Ik had er al eerder over gesproken of het niet wenselijk was, dat ik naar de overkant ging, omdat de regeling, zoals die door Vertrouwensmannen was getroffen, naar mijn overtuiging onmogelijk efficient kon werken.”

Dan zeg ik: „Hoe kende u die regeling? Via de heer *Tenkink*?” Daarop antwoordt hij: „Ja, via de heer *Tenkink* en via de heer *van Thiel*, die bij mij geweest zijn om te vragen, of ik daarbij wilde assisteren.”

A. En hij zegt, dat hij daar niets van wist.

85700. De **Voorzitter:** Het is inderdaad merkwaardig, dat hij hier zegt, dat hij de overtuiging had, dat de regeling van Vertrouwensmannen onmogelijk efficient kon werken.

A. Daarom is het, zoals ik reeds zei, enigszins merkwaardig, dat hij toch wel min of meer is ingeschakeld bij de Centrale Dienst, door Vertrouwensmannen ingesteld.

85701. De **Voorzitter:** De heer *Eindhoven* zegt even verder, dat hij heeft gevraagd, hoe die regeling er uit zag en voegt daaraan toe: „Ik heb die regeling gezien en vond haar bijzonder onbruikbaar in tijden van nood”. Dan werkt hij dat verder uit in die zin, dat de regeling het bezwaar had, dat er twee kapiteins op één schip stonden.

A. Dan moet men toch wel aannemen, dat de heer *Eindhoven* de Londense Regering, althans de Minister van Justitie, van deze regeling in kennis heeft gesteld.

In dit verband lijkt het mij vermeldenswaard, dat, toer, ik voor het eerst na de bevrijding Minister *Gerbrandy* ontmoette, en ik zei: „Er is hier heel wat voorbereid op het gebied van de politie”, de heer *Gerbrandy* de indruk maakte, dat hij daar niets van wist.

De contacten en de verbindingen met de overkant op dit gebied zijn voor mij in sommige opzichten volslagen raadsels geweest. Hoe is het mogelijk geweest, dat bepaalde dingen, die herhaaldelijk overgeseind moeten zijn geweest, zoals b.v. deze kwestie van de handhaving van de openbare orde, niet tot de Nederlandse Regering in Londen is doorgedrongen?

85702. De **Voorzitter:** Er komt nog een merkwaardige passage voor in het verhoor van de heer *Eindhoven*. Ik vraag hem: „Wat u daarna gedaan hebt” — dus dat is na zijn terugkeer — „hebt u echter wel in overleg met de heer *Tenkink* gedaan?”. Daarop antwoordt hij: „Alles”. Dan zeg ik: „Ook de uitwerking?” Het antwoordt luidt: „Ja. Om hem alle eer te bewijzen, heb ik alle mededelingen gedaan namens de heer *Tenkink*”. Ik wijs op dit alles, omdat uit het verhoor van de heer *Eindhoven* een bepaalde tendenz naar voren komt. De heer *Eindhoven* gaat over dit soort van zaken niet naar Londen in opdracht van Vertrouwensmannen, maar omdat hij van de overkant een boodschap heeft gekregen om te komen. Hij hoort een en ander in Londen, krijgt bepaalde opdrachten en komt dan hier terug en stelt het ons voor, alsof hij eigenlijk vanaf dat moment de zaak heeft geregeld.

A. Dat hij in Londen veel overleg had gepleegd, liet hij duidelijk blijken. Dat herinner ik mij zeer goed.

85703. De **Voorzitter:** Het zou interessant zijn te weten van wie de heer *Eindhoven* zijn opdracht in Londen heeft gekregen.

A. Dat weet ik niet.

Mijn indruk is, dat hij in de eerste plaats contact met het Departement van Justitie in Londen heeft gehad.

85704. De **Voorzitter:** Hij zegt b.v. verder nog:

„Ik heb dus alle mededelingen, Mijnheer Jansen gaat daar en Mijnheer Pietersen gaat daar zitten, namens de heer *Tenkink* gedaan, terwijl het telegram rechtstreeks bij mij was gekomen.”

A. Hier bent u op een gebied aangeland, waarin ik mij niet meer thuis voel. Ik weet het niet meer.

Overigens is de samenwerking met de heer *Eindhoven* zeer goed geweest. Ik herinner mij de aanwijzingen van de topfunctionarissen bij de politie, waarover wij vrijwel volledig overeenstemming hadden.

Ik had — als ik het mij goed herinner — al een bepaald project, een bepaald kladje, waar meerdere mensen op stonden, en dat stemde naar ik meen, vrijwel overeen met wat men aan de overkant wilde.

De Voorzitter: Juist.

A. Het was echter niet zo, dat die mensen zender meer door de overkant zijn aangewezen op naam van mij of van wie dan ook. Heeft de heer *Eindhoven* ook verklaard in hoeverre hij contact met Vertrouwensmannen heeft gehad? Als hij toch zulke belangrijke mededelingen uit Londen heeft meegenomen, lijkt het mij, dat hij wel in de allereerste plaats contact met de door de Regering in Londen aangewezen Vertrouwensmannen hier moet hebben gehad.

85705. **De Voorzitter:** Dat contact heeft hij blijkbaar niet gehad.

A. Had hij dat wel gehad, dan had verder contact over mij kunnen lopen.

85706. **De Voorzitter:** Uit zijn verklaring krijg ik de indruk, dat het contact, dat hij daarna heeft gehad, in hoofdzaak een contact met u is geweest. Nu is dat misschien wel enigszins verklaarbaar, want de appreciatie van het College van Vertrouwensmannen heeft aan de overkant nogal eens gewisseld. Ik wil nog op iets wijzen, wat in dit kader ligt. De heer *Eindhoven* toch heeft ook nog het volgende verklaard:

„De heer *Neher* heeft aan Vertrouwensmannen, met name aan de heer *Bosch van Rosenthal*, laten weten, dat de heer van *Angeren* ontkende, dat ik enige opdracht had gekregen, waarop ik aan de heer *Bosch van Rosenthal* mijn telegrammen, die gewisseld waren, overlegde, waarbij de code-woorden afgesproken waren, waarop een voorstel gedaan is en waarop een antwoord is gekomen. Wanneer ik geen opdracht had gehad, dan zou men toch gezegd hebben: Waar heeft U het over? De heer *Bosch van Rosenthal* heeft mij half April laten komen en heeft mij gevraagd: Aan wie heb ik dat katje te danken? — dat is het telegram van 12 April 1945 —, „waarop ik antwoordde: „Dar is zo duidelijk als maar mogelijk is, dat hebt U aan mij te danken, als U de door Londen gemaakte regeling voor de overgangstijd onaanvaardbaar acht, dan meld ik dat aan de overzijde, omdat het anders bepaald een chaos wordt.“

Dit geeft de indruk van een zeer zelfstandig optreden, gedekt door grote volmachten. Daarom is bij ons de vraag gerezen, hoe dat nu eigenlijk zit? Weet u daar iets meer van?

A. Ik kan het niet ophelderden.

85707. **Jonkvrouw Wittewaall van Stoetwegen:** De heer *Gerbrandy* wist er in ieder geval niets van?

A. Mijn indruk was, dat de heer *Eindhoven* speciaal contact heeft gehad met het Departement van Justitie in Londen. Verder weet ik het niet. Met is ook voor mij in nevelen gehuld. In die tijd vertelde men overigens niet altijd bijzonderheden. Dat was dikwijls gevaarlijk.

85708. **De Voorzitter:** U hebt dus ook wel de indruk, dat in het contact, dat u daarna met de heer *Eindhoven* hebt gehad, door hem het accent sterker op zijn eigen zelfstandigheid werd gelegd dan vóórdat hij naar Engeland ging?

A. Ja, dat zou ik wel zeggen. Mag ik nog een opmerking maken? Ik heb daarstraks betoogd, dat het werk, door Vertrouwensmannen verricht, toch wel heel belangrijk is geweest, ondanks hetgeen er van is afgekapt. Nu heb ik in deel III A en B van het verslag van uw Enquêtecommissie een paar verklaringen van generaal *Kruls* gelezen. Mag ik daar misschien iets van aanhalen (blz. 172):

„Hoewel men natuurlijk kon bevroeden, dat men moeilijk deskundige krachten zou kunnen krijgen, dat er ongeregelde toestanden in het bevrijde Nederland zouden zijn en dat men er waarschijnlijk een moeilijk te betreden terrein zou vinden, ook wanneer het Militair Gezag maar een kortere tijd en in een beperkter omvang zou optreden dan het in werkelijkheid gedaan heeft, was het uitgangspunt van de Regering en ook van de heer *Kruls*, dat het Militair Gezag zou optreden gedurende een betrekkelijk korte tijd en dat het nooit een dergelijke vlucht zou moeten nemen en een zo zware last en verantwoordelijkheid op zijn schouders zou krijgen als in werkelijkheid het geval is geweest.“

Mag ik een passage, die volgt op blz. 173, ook even voorlezen?

De Voorzitter: Gaarne.

A. Daar zegt de heer *Kruls* dit:

„Toen slechts het Zuidelijk gedeelte van Nederland bevrijd kon worden, werd de taak van het Militair Gezag een geheel andere dan verwacht was; men had nooit vermoed, dat het aliéén plotseling zou worden gesteld voor een vrijwel volledige uitvoering van de taak van de bestuursvoering, van de voedselvoorziening en van het probleem van de droogmaking van Walcheren. Dat waren problemen, waarvan het Militair Gezag zich nooit had voorgesteld, dat het er mee te maken zou krijgen op een dergelijke schaal en anders dan als een soort verbinding tussen de geallieerde militaire autoriteiten en een bestaand centraal Nederlands bestuursapparaat. Er was wel verwacht, dat dit bestuursapparaat gebrekkig zou zijn, maar dat het er in het geheel niet zou zijn en dat het Militair Gezag gedurende lange tijd de zaken op zijn schouders zou moeten nemen, was niet verwacht. Voor deze zeer zware taak was het apparaat niet voldoende berekend.“

Als men dit laatste in zijn verband leest, mag men, geloof ik, aannemen, dat het speciaal op het zuiden slaat. Mocht het een meer algemene strekking hebben, dan mag ik wel zeggen, dat ik het niet juist acht, dat hier geen bestuursapparaat zou zijn geweest en dat het Militair Gezag gedurende lange tijd de zaken op zijn schouders zou moeten nemen. Misschien was het zelfs beter geweest, dat het Militair Gezag in die tijd: althans in ons ressort, iets minder op zijn schouders genomen had. Persoonlijk vind ik het jammer, Mijnheer de Voorzitter — ik waardeer intussen wat het Militair Gezag in ander opzicht heeft gedaan — dat niet dadelijk de Regering hier is geweest. Ik geloof, dat de zaken dan heel anders hadden kunnen lopen. Het Militair Gezag kon moeilijk anders doen, dan besluiten van Vertrouwensmannen, die strijdig waren met die uit Londen, intrekken. Was de Regering hier geweest, dan had die met ons kunnen overleggen er b.v. zekere wijzigingen in de wederzijdse besluiten kunnen aanbrengen. Vooral op het gebied van de praktische handhaving van de openbare orde ware dat gewenst geweest. Het Militair Gezag kon dat niet, want het was gebonden aan die besluiten uit Londen. Was de Regering hier dadelijk geweest, dan geloof ik, dat wij onderling meer zaken hadden kunnen doen, dat er bovendien een betere samenwerking had kunnen zijn, wat de praktische aangelegenheden betreft. Het is nu zo geweest, dat de Centrale Dienst van Politie helemaal niet aan zijn trek is gekomen. De eerste tijd na de bevrijding is er helemaal niets op het gebied van de organisatie van de politie gebeurd. Wel heeft generaal *Kruls* toen de commissie van *Mourik Broekman* ingesteld om het politievraagstuk te bekijken. Die commissie heeft intussen ook geadviseerd tot het instellen van een Centrale Dienst van Politie, met enige variatie. De conclusie van het rapport van van *Mourik Broekman* was, dat er een Centrale Dienst van de Politie in het leven worde geroepen, welke voorlopig onder beide Departementen ressorteert en waarvoor de hoofden der Departementen gezamenlijk de verantwoordelijkheid dragen. Deze dienst ware echter niet te verdelen in twee afdelingen, zoals Vertrouwensmannen gedaan hebben, waarvan de ene ressorteert onder Justitie en de andere onder Binnenlandse Zaken, maar in afdelingen, uitsluitend ondergeschikt aan de ene ondeelbare dienst, en zich slechts onderscheidende door haar taak, te weten: enerzijds het beheer en de organisatie, anderzijds het bestuur. Dus dat was nog meer centralisering onder verantwoordelijkheid van de twee Departementen om tijdens de duur van de bevoegdheden van het Militair Gezag aan genoemde dienst de nodige mogelijkheid van krachtig optreden te verzekeren, werd dan bovendien nog wenselijk geacht de chef van de dienst tevens te bekleden met de functie van hoofd van de sectie politie van het Militair Gezag. Overigens is het ook nooit tot een uitvoering op deze basis gekomen. Ik herinner mij nog, dat ik een nota aan de toenmalige Minister van Justitie, de heer *Gerbrandy* heb geschreven, waarin ik wees op het zeer onbevredigende van deze toestand. Wij hadden ons voorgesteld, dat wij na de bevrijding aan de slag zouden kunnen gaan. Wij zijn echter tijdens lang met lamheid geslagen geweest. We hebben getracht initiatieven te nemen en de heer *Langemeyer*, die hoofd van de afdeling Rijkspolitie is geweest, heeft zelfs geen kans gehad om iets op dat gebied te doen. Deze heeft zich aan heel ander werk gezet. Het is buitengewoon onaangenaam geweest. Men is zich aan de overkant niet bewust geweest, dat hier oncle leiding van Vertrouwensmannen wel degelijk behoorlijk opgezette plannen konden worden uitgevoerd.

85709. **De Voorzitter:** Toen de Regering hier eenmaal was — naar ik meen, einde Mei 1945 — was een aantal van deze maatregelen al weer van de kaart of vervangen door andere regelingen

van het Militair Gezag. Heeft de Regering, bij uw weten, zich in de eerste tijd ook wel beziggehouden met het arrestatieprobleem?

A. Vertrouwensmannen hebben er zich ook nog even mee beziggehouden. De Algemene Lastgeving van de chef van het Militair Gezag werd tenslotte ontvangen en toen hebben mijn medewerkers en ik wel gevoeld, dat op veel te grote schaal zou worden gearresteerd. Wij waren terdege gewaarschuwd door de arrestaties van N.S.B.-ers in de eerste hieldagen. Ik geloof, dat de heer *van Thiel* uw commissie over die arrestaties mededelingen heeft gedaan.

85710. De **Voorzitter**: Bedoelt u in de Meidagen van 1940?

A. Ja. Dat is een chaos geweest! Wij wilden dat na de bevrijding zo veel mogelijk voorkomen. Vertrouwensmannen hebben — naar ik meen — nog bevorderd, dat die arrestaties niet alleen door de Binnenlandse Strijdkrachten zouden geschieden, maar dat er goede reguliere politie zou worden ingeschakeld. Deze moest dan maar lid van de Binnenlandse Strijdkrachten worden, als ze goed was. Ik herinner mij, dat ik hier zelf ook nog al mee bezig ben geweest. Ik heb enige maanden vóór de bevrijding een van de commissarissen van de Haagse politie verzocht om niet verschillende hoofden van plaatselijke politie contact op te nemen over die arrestaties en over de onderbrenging van de te arresteren personen. Het dezerzijds standpunt was: „Je moet niet te veel vrouwen oppakken, dan krijg je de kinderen er bij.

Pak vooral de kopstukken op". Het uitgebrachte rapport is blijven liggen, waarschijnlijk omdat we later die arrestatieregelingen van andere zijde kregen. Het is, naar mijn mening, erg jammer, dat men bij de arrestaties in het westen op dezelfde basis als in het zuiden is opgetreden. Men had in het zuiden in de eerste plaats op dit gebied wat moeten leren, in de tweede plaats lag de situatie daar aanmerkelijk anders. Daar was het nog oorlog, dus daar moest men veel meer mensen arresteren, dan in het westen, waar de vijandelijkheden beëindigd waren.

85711. De **Voorzitter**: Is u hiermede gekomen aan het einde van hetgeen u ons had mede te delen?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en sluit ik het verhoor.

J. C. TENKINK.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 3 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. EDUARDUS LEOPOLDUS MARIA NERMANUS
baron SPEYART VAN WOERDEN,
oud 60 jaar, wonende te Breda, Procureur-Generaal bij het
Gerechtshof te 's-Nertogenbosch.

85716. De **Voorzitter**: U bent op 22 Augustus jl. reeds door de commissie gehoord en hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed.

Er zijn nog enige punten, waarover wij gaarne nog even met u willen spreken. In de eerste plaats over de stukken, die er successievelijk zijn geweest. U hebt ons uitvoerig geschetst, hoe er begin December 1944 besprekingen te Bosch en Ven en omgeving hebben plaats gevonden. U hebt ons de richtlijnen overgelegd, welke bij de bespreking met de Regering van haar kant waren voorgesteld, en ook de richtlijnen, waarover in de daaropvolgende bespreking, waarbij generaal *Kruls* en de heer *Deelen* aanwezig waren, overeenstemming werd bereikt.

Dit zijn de richtlijnen van 14 December 1944 geworden. Hebben deze richtlijnen ook inderdaad gegolden? Ze zijn niet te vinden in het Publicatieblad van het Militair Gezag.

A. Ze hebben gegolden, zonder enige twijfel. De richtlijnen zijn daarna herzien geworden, maar ze zijn afgekondigd en verspreid. Ik heb in aansluiting daarop mijn eigen circulaire uitgevaardigd. Het staat mij niet voor de geest, dat de richtlijnen niet in het Publicatieblad hebben gestaan. Ik heb er gewoon op doorgewerkt, nadat ik ze had gekregen. De richtlijnen zijn uitgevaardigd, zoals ik u reeds heb gezegd, in de vorm van een aanschrijving aan de militaire commissarissen. Bij verschillende van de militaire commissarissen zijn bezwaren gerezen, maar het feit, dat bezwaren konden rijzen, is tenslotte het resultaat daarvan, dat de richtlijnen aan de militaire commissarissen ter kennis zijn gebracht. In hoeverre deze heren hebben gezegd, dat zij ze eerst eens naast zich zouden neerleggen en in Brussel zouden gaan praten, is een tweede; dat weet ik verder niet. En of, doordat van verschillende kanten bezwaren zijn gerezen, de publicatie vertraagd is geworden, weet ik evenmin. De richtlijnen waren een vaststaand iets en ik heb er gewoon op doorgewerkt; ze zijn ook nageleefd in verschillende delen van het bevrijde gebied. In het ene deel ging het vlugger dan in het andere; in het ene deel zal de militair commissaris hebben gezegd, dat hij nog even wachtte en bezwaren had, en een ander zal de richtlijnen hebben aanvaard en dan zal de zaak wel hebben gelopen. De tijd is vanzelf vrij kort geweest, omdat daarna de andere richtlijnen zijn gevolgd.

85717. De **voorzitter**: De kern van deze richtlijnen vormen de daarin genoemde vijf punten; de rest is uitwerking en toelichting. In Februari 1945 zijn nieuwe richtlijnen gekomen.

A. Ik geloof reeds 27 Januari, want daarbij sluit aan mijn interpreterende en aanvullende circulaire van 12 Februari 1945 aan de plaatsvervangende fungerend Directeuren van Politie.

85718. De **Voorzitter**: Wat verstaat u dan onder de nieuwe richtlijnen van Februari 1945? Is dat de Beschikking Instelling Centrale Opsporingsraad?

A. Ik spreek niet van Februari, maar van 27 Januari 1945. Hier is het stuk en daarop heb ik mijn circulaire van 12 Februari aangesloten. Ik heb daarin de verschilpunten uiteen gezet.

De **Voorzitter**: Dit laatste stuk hebben wij niet.

A. Ik heb het toch reeds bij mijn vorig verhoor vermeld.

85719. De **Voorzitter**: Ik herinner mij wel, dat u het hebt vermeld. Het stuk van 27 Januari 1945 van generaal *Kruls* begint met de woorden:

„Op 14 December 1944 vaardigde ik mijn richtlijnen uit in zake inbewaringstellen van politiek verdachte personen in het op dien datum bevrijde gebied. Ik deed die richtlijnen vergezeld gaan van een reeks uitvoeringsbesluiten, neergelgd in mijn brief van 14 December 1944, sectie II, No. 2D/2063. Met is mij gebleken, dat betreffende de uitvoering der richtlijnen misvattingen hebben bestaan en nog bestaan, met name ten aanzien van de in te stellen adviescommissies en de organisatie der politieke recherche. Waar thans de opsporingsdiensten der Binnenlandsche Strijdkrachten door den Bevelhebber der Nederlandsche Strijdkrachten zijn opgeheven en nu de Centrale Adviescommissie mij haar advies inzake de politieke recherche heeft uitgebracht, heb ik gemeend goed te doen onder intrekking van mijn brief van 14 December 1944, No. 2D/2063, het geheel der uitvoeringsmaatregelen betreffende mijn richtlijnen opnieuw vast te stellen. Voor het nog te bevrijden gebied volgt een afzonderlijke regeling”.

A. In zijn eigen brief neemt generaal *Kruls* dus het standpunt in, dat de eerste richtlijnen zijn vastgesteld en hebben gegolden. Mijn standpunt is, dat tussen 14 December 1944 en 27 Januari 1945 het eerste stuk van kracht is geweest, en dat zegt de generaal zelf ook. In hoeverre het is nageleefd en door de militaire commissarissen is doorgevoerd geworden, is natuurlijk een tweede vraag.

85720. De **Voorzitter**: Zoiidt u de verschilpunten met betrekking tot de politie in de richtlijnen van 14 December 1944 en 27 Januari 1945 kunnen reconstrueren?

A. Dat zou ik niet zo ineens kunnen zeggen. In mijn exposé, dat ik destijds heb opgemaakt, heb ik de verschilpunten niet vermeld. Ik heb daarin wel aangetekend: „De richtlijnen werden volkomen gehandhaafd.”.

85721. De **Voorzitter**: In de richtlijnen van 14 December 1944 staat in punt 1: „De uitvoering van deze maatregelen geschiedt door de politie of door de door het Militair Gezag daartoe aan te wijzen organen of personen krachtens algemene of bijzondere lastgeving”. In de richtlijnen van 14 December wordt de politie dus genoemd naast door het Militair Gezag aan te wijzen organen. Wanneer men daarnaast legt de organisatie van de instelling van de opsporingsorganen van 10 Februari 1945, dan worden daarin de bevoegdheden gelegd in handen van de opsporingsdienst. In artikel 2 van de betreffende beschikking staat:

„Indien mogelijk zal in iederen opsporingsdienst tenminste één lid worden gekozen uit het personeel behorende tot de politie, van wien door den Centralen Opsporingsdienst wordt geoordeeld dat hij zich gedurende de vijandelijke bezetting op vaderlandsche wijze heeft gedragen.”

In deze regeling van Februari 1945 wordt de opsporingsbevoegdheid geconcentreerd in de opsporingsdiensten, waarin ook politiemensen kunnen zijn, terwijl in de regeling van 14 December de politie en eventueel organen, door de chef staf Militair Gezag aan te wijzen, naast elkaar worden genoemd.

A. Het geschrift van 27 Januari zult u evenmin in het Publicatieblad aantreffen. De circulaire aan de militaire commissarissen zijn in de regel daarin niet gepubliceerd geworden. Het is heel iets anders

dan de beschikkingen, welke de generaal heeft getroffen en die voor het publiek bestemd waren. Die richtlijnen aan de militaire commissarissen vroegen weer een aanvulling van mijn kant aan de politieinstanties. De chef staf en ik hadden ieder ons apparaat, die volkomen naast elkaar stonden. De veranderde inzichten bij het Militair Gezag werden enerzijds ten opzichte van de militaire commissarissen vastgelegd in de circulaire, die niet zijn gepubliceerd, en anderzijds in beschikkingen voor de bevolking, welke u in het Publicatieblad aantreft. Deze zijn niet altijd van dezelfde datum, die hebben zich op verschillende tijdstippen geopenbaard ten opzichte van verschillende personen en instanties.

85722. De **Voorzitter**: Kan men echter wel aannemen, dat de richtlijnen van 27 Januari 1945 samenhangen met de beschikking van 10 Februari 1945?

A. Ja. Voor het overige zou ik de stukken moeten bestuderen om precies de verschilpunten te kunnen vaststellen.

85723. De **Voorzitter**: Wanneer u in een paar punten het cardinale verschil tussen de richtlijnen van 14 December en die van 27 Januari zoudt kunnen aangeven, zou ik dit zeer op prijs stellen. Misschien kunt u ze bij uw stenogram voegen.

A. Zeker.

85724. De **Voorzitter**: Er zijn door ons enige heren gehoord, die verklaringen hebben afgelegd over de moeilijkheden, die zich in het zuiden hebben voorgedaan. Het is ons wel duidelijk geworden, dat deze zaak zeer gecompliceerd lag. Een aantal elementen heeft hierin gespeeld, zoals de verhouding Militair Gezag—illegaliteit, de verhouding Militair Gezag-procureur-generaal en de verhouding procureur-generaal—illegaliteit. Het is buitengewoon gecompliceerd en moeilijk te reconstrueren, hoe het precies heeft gelegen. Ik vind het gewensd u voor te leggen, hoe verschillende van die andere getuigen deze zaak beschouwen. Zij zeggen, dat tot de grote, moeilijke punten hierbij heeft behoord, dat er geen basis van overleg te vinden was tussen de procureur-generaal en de illegaliteit. In hoofdzaak uitte dit zich bij de zuivering van de politie. Volgens sommige getuigen was de oorzaak daarvan een volmaakt verschil van visie op dit probleem. De procureur-generaal hield zich strikt aan de regelen van de wet en aan de toestand, zoals die vroeger was geweest, terwijl de illegaliteit daar anders over dacht en in het bijzonder ten aanzien van de zuivering bepaalde dingen tot stand wilde zien gebracht. Deze twee visies, gepersonificeerd in de persoon van de procureur-generaal enerzijds en vertegenwoordigers van de illegaliteit anderzijds, botsten herhaalde malen hevig en deze heftige botsingen waren de oorzaak, dat het conflict veel grotere omvang ging aannemen en dat het werd, zoals het is geworden. Er is ons o.a. overgelegd een verslag van een gesprek, dat heeft plaats gehad tussen u en de heer *Abbing* op 2 November 1944. De heer *Abbing* heeft hierover een verklaring afgelegd. Volgens de samenvatting van dit gesprek in dit verslag hebt u daarbij geen blad voor de mond genomen.

A. Er zijn meer mensen bij tegenwoordig geweest.

85725. De **Voorzitter**: Inderdaad. De heer *Abbing* zegt, dat het verslag, zoals hij het heeft neergeschreven, eigenlijk nog een editio castigata was, omdat het gesprek in werkelijkheid nog veel feller is geweest.

Voorts hebben wij de heer *Deelen* gehoord, die met name zegt, dat uw circulaire van 16 December 1944 zeer veel kwaad heeft gesticht. U hebt zelf reeds verklaard, dat daardoor moeilijkheden zijn ontstaan en dit onderstreept de heer *Deelen* in het bijzonder.

De heer *Serraris* heeft voorts verteld van de moeilijkheden, die zich in den Bosch hebben voorgedaan.

Het element, dat in deze verklaringen steeds naar voren komt, is, dat er met de procureur-generaal zo moeilijk te ploegen en te eggen viel. Men zegt, dat dit er mede toe heeft bijgedragen, dat de zaak een omvang heeft aangenomen, als in feite het geval is geweest. Men is van mening, dat, indien de procureur-generaal gemakkelijker met de illegaliteit had kunnen omgaan en er dus geen persoonlijke moeilijkheden waren geweest, de zaak wel in orde was gekomen. Wij vinden het nodig u deze visie voor te leggen, zodat u daarop uw mening kunt geven.

A. Ik was juist zeer benieuwd de verschillende tijdstippen te horen, waarop van heftige mzningsverschillen zou kunnen worden gesproken, omdat tenslotte — voor zover mijn herinnering gaat —

het enige onderhoud, waarop dat adjectief zou passen, het onderhoud van 2 November 1944 is geweest. Ik zou hierop willen wijzen, dat dit onderhoud heeft plaats gevonden, nadat ik acht dagen in de samenleving was teruggekeerd en mijn ambt had aanvaard. Ik ging dus af op de allereerste indrukken en dit was één van mijn allereerste contacten na de bevrijding van den Bosch met figuren uit de illegaliteit en hoofdzakelijk figuren uit mijn eigen parketomgeving. Bij die gelegenheid trof ik aan de illegaliteit, die, zoals ik reeds de vorige keer heb geschetst, op verschillend terrein zelfstandig handelde, met voorbijgaan van het normale civiele gezag. Daarover ben ik zeer verontrust geweest en ook zeer verontwaardigd. Ik herinner mij heel goed, dat bij dit gesprek door mij o.a. een uitdrukking is gebezigd geworden, die nadien geheel verkeerd is weergegeven. De heer *Abbing* heeft destijds ook een schrijven gericht tot de Minister van Justitie, hetgeen ik ter inzage en beantwoording heb gekregen. Het ging er o.a. om, dat ik een uitlating zou hebben gebezigd van *Toon de Soep*. Deze zaak heeft kwaad bloed gezet, omdat deze volkomen verkeerd is overgebracht en weergegeven. Wanneer een onderhoud wat heftig wordt, zijn een misverstand en een minder juiste weergave zeker mogelijk. Bij mijn uiteenzetting, die ik aan de hand van dat stuk heb gegeven, heb ik de verklaringen van verschillende aanwezigen gevoegd, die mijn lezing geheel en al hebben onderschreven. Mr. *Abbing* heeft naar voren gebracht, dat ik mij zou hebben uitgelaten ten aanzien van de illegaliteit als: „Die bende van *Toon de Soep*”. Dat is volkomen onwaar. Wat ik gezegd heb, weet ik nog heel precies en dat is, dat ik toen stelling nam tegen het insijpelen van allerlei zeer bedenkelijke elementen in de illegaliteit na de bevrijding. Dit is een punt, dat ik de vorige keer ook heb beklemtoond en waarover ik toen uitvoeriger ben geweest. Ik heb gezegd, dat een figuur als b.v. *Toon de Soep* een heel verdienstelijk illegaal kon zijn geweest, maar dat niemand er aan zou denken deze man op het ogenblik in een gezagsverhouding in te schakelen. Zo heb ik het gezegd en dat is heel wat anders. Dit is o.a. een punt, dat aanleiding is geworden tot een hele uiteenzetting en ik herinner mij heel goed, dat tijden daarna telkens de uitlating van *Toon de Soep* weer opdook en een achtergrond was, die de illegaliteit, wanneer ik deze uitdrukking zo had gebezigd, zeer terecht, dwars zat. Ik ontken echter ten sterkste, dat ik deze uitdrukking heb gebezigd op de manier, zoals zij door mr. *Abbing* is gesteld. Ik had tenslotte veel te veel contacten gehad met de illegaliteit tijdens mijn gijzeling om een dergelijke generaliserende uitdrukking te gebruiken; ik heb haar alleen als voorbeeld genomen om te zeggen, dat ik de gehele illegaliteit zonder meer niet kon aanvaarden voor inschakeling. Tegenover de zuivering, die enerzijds van de politie en de Overheidsorganen werd verlangd, heb ik de eis gesteld, van een interne zuivering van de illegaliteit. Dit waren telkens de punten, die tegenover elkaar kwamen te staan.

Ik zal u nu even met een voorbeeld de sfeer schetsen, die ik aantrof: U hebt ook mr. *Serraris* genoemd. Mr. *Serraris* is geweest waarnemend ambtenaar van het openbaar ministerie bij het kantongerecht te den Bosch. Op een gegeven moment is benoemd geworden tot ambtenaar van het openbaar ministerie niet mr. *Serraris*, maar mr. *van Voorst*. Mr. *Serraris* heeft dit aan mij geweten en is daarover zeer verbitterd geweest. Hij heeft toen op een gegeven moment zijn carrière omgeschakeld en is gaan werken op het Ministerie van Koloniën. Hij heeft — zeer ten onrechte — in mij gezien degene, die zijn carrière heeft doorkruist. Torn ik uit mijn gijzeling in den Bosch kwam, trof ik mr. *Serraris*, die ik sedert enige jaren niet meer had ontmoet. Hij begon met mij eenvoudig te negeren en hij was in een illegale gezagsverhouding, waarmee ik contact nodig had en waarmee ik contact wilde opnemen. Hij nam een houding aan van: „die mijnheer, die mij destijds zo heeft bejegend, daar trek ik mij nu niets van aan.”

Ik was destijds procureur-generaal en, toen mr. *van Voorst* werd benoemd, was hij waarnemend ambtenaar O.M. Naar zijn mening waren de rollen nu zó geplaatst, dat hij zich deze houding kon veroorloven. Dit maakte het contact niet direct gemakkelijker. Bij latere besprekingen is, voor zover ik mij kan herinneren, nooit een onderhoud met de illegaliteit geweest, waarbij van heftigheid kan worden gesproken. Ik zou zelfs willen zeggen, dat er, terwijl ik het wel heb gezocht, heel weinig contact is geweest. Eén van de opmerkingen, die ik ook de vorige keer heb gemaakt, is, dat, terwijl ik zelf weinig bemerkte van een zekere groeiende spanning, ik het Militair Gezag er een verwijt van heb gemaakt, dat het dit punt bij mij niet naar voren heeft gebracht en mij niet heeft gezegd, dat men elkaar toch behoorde te vinden, noch mij heeft gevraagd, of het niet bemiddelend kon optreden. Zoals ik reeds de vorige keer heb gezegd, heb ik tegenover de illegaliteit nooit afwijzend gestaan.

Zeer kort na mijn bevrijding heeft ook nog een bespreking plaats gehad tussen mij en verschillende topfiguren van de illegaliteit; aan-

wezig waren de tegenwoordige burgemeester van Breda, de heer *Prinsen*, de heer *van Buchem* en nog enigen. Ik herinner mij wel, dat wij toen niet tot elkaar zijn gekomen. C zult wel kunnen begrijpen, dat ik de eerste dagen na mijn bevrijding begon met voorzichtig te zijn en mijn voelhorens uit te steken. Men wenste nu bij dit onderhoud een orgaan naast mij uit de illegaliteit om te fungeren als een soort trait d'union met de illegaliteit, met een zekere zeggenschap, een soort permanente aanwezigheid in mijn omgeving. Ik geloof, dat dit onderhoud eind October of één van de eerste dagen van November is geweest. Men heeft dit met grote aandrang van mij verlangd en ik heb daartegenover het standpunt ingenomen, dat ik mij eerst weleens even nader wilde oriënteren. Ik wilde weleens zien, in hoeverre er aanleiding toe bestond iemand naast mij te hebben, die voortdurend van alles op de hoogte moest zijn en die ik voortdurend om advies zou moeten vragen. Ik had daartegenover toch wel enige reserve en, alvorens ik een begin van instemming betoonde, wilde ik wel overleg plegen hetzij met het Militair Gezag, hetzij met de Minister te Londen. Ik vond reserve ten aanzien van dit punt geboden. Deze bespreking is een contact geweest in de eerste dagen na mijn bevrijding, toen het er voor mij om ging mij vóór alles te oriënteren in een wereld, die wel heel veel verschilde van die, welke ik in 1940 bij mijn arrestatie door de Duitsers had verlaten. Dus dat ik begon met even kalm aan te doen, vond ik juist. Ik heb u vorige maal reeds gezegd, welk standpunt de illegaliteit in haar eigen publicaties in deze materie heeft ingenomen en hoe zij daarbij wenste een figuur, die naast de Commissaris van de Koningin zou staan en hoe men een gezant wenste te hebben bij de Koningin, bij de Prins en bij het Militair Gezag. De vraag, in hoeverre de illegaliteit zich nog als een staat in een staat beschouwde, was een punt, dat mij zeker in de allereerste dagen, toen ik nog helemaal niet georiënteerd was, tot voorzichtigheid noopte. Ik achtte dit het enige beleid, dat ik kon voeren, en wanneer men van illegale zijde daardoor wat gefroisseerd is geweest, kan ik er verder heel weinig van zeggen. Ik wilde mij zeker niet direct onder de voet laten logen. Ik heb tenslotte altijd een behoorlijke vorm van gezagsuitoefening toegepast en om nu maar ineens goed te vinden, dat er iemand naast mij kwam zitten, wie ik eerst alles moest vragen, waarna men mij wel zou zeggen, wat men er vair vond, dat ging bij mij zo maar niet. Een andere vorm zou zijn geweest, dat men mij had gezegd: „Hier zijn wij, en wij kunnen ons voorstellen, dat u georiënteerd wilt worden; wanneer u inlichtingen wilt hebben dan zijn wij beschikbaar". Voor die suggestie had ik onmiddellijk open gestaan, maar zo werd het niet gedaan,

85726. De **Voorzitter**: De moeilijkheid was, dat de illegaliteit op bepaalde punten niet tevreden was, in het bijzonder wat betreft de zuivering van de politie, en dat in later tijd ook de mening veld won, dat niet alle collaborateurs werden ingerekend. Dit laatste is ook iets, dat men de procureur-generaal verwijt. Deze onlustgevoelens plantten zich in de illegaliteit voort naar beneden en daar waren de mensen, die met de wapens liepen.

A. Er kon in die tijd heel gemakkelijk een misverstand rijzen. Ik begrijp de mentaliteit van de illegaliteit, die voortdurend achtervolgd is geweest en waarvan de beste mensen zijn gefusilleerd, heel goed. Zij heeft in de bezettingstijd veel gezagsfiguren zwak en slap gezien en zegt nu, na de bevrijding, dat de zaak moet worden omgezet en dat zij het moet zijn, die het daarbij voor het zeggen heeft. De illegaliteit vond, dat dit haar toekwam voor alles wat zij had geleden; zij maakte aanspraak op een grote mate van zeggenschap. De vraag was nu, in hoeverre daaraan kon worden toegegeven.

Ik heb tegenover de goede elementen — ik heb dit reeds de vorige maal gezegd en ook in mijn publicaties heb ik dit naar voren gebracht — nooit afwijzend gestaan en ik vond het volkomen voor de hand liggend, dat zij werden ingeschakeld en ook bij de politie een plaats vonden. Dat het mogelijk zou zijn geweest, wanneer er eens wat meer gepraat was, dat moeilijkheden tussen ons zouden kunnen zijn voorkomen, acht ik niet uitgesloten. De kwestie is intussen, dat het groeien van de ontstemming mij niet is gebleken. Mijnerzijds nam ik het standpunt in, dat, waar wij — hiermede bedoel ik de illegaliteit van vóór de bevrijding en mij zelf — allebei goed wilden en in feite tussvn ons geen tegenstelling bestond, wij zeker geen tegenstelling moesten laten groeien, die immers geen basis had. Het drong niet tot mij door, dat inderdaad ontstemming groeide; ik had het te druk om mij daarin veel te verdiepen. Men had mij, hetzij uit eigen omgeving, hetzij vanuit het Militair Gezag, toch heel gemakkelijk kunnen raad-geven, waarmee ik rekening moest houden of wat kwaad bloed zette. De verschillende plaatsvervangende fungerend directeuren Van politie, die vrijwel allen toch contact hadden met de illegaliteit en regelmatig contact hadden met mij, hadden mij toch heel gemakkelijk kunnen

zeggen eens op een bepaald punt te letten of eens met een bepaald persoon te gaan praten. Dat waren suggesties, waarvoor ik onmiddellijk te vinden zou zijn geweest.

85727. Jonkvrouwe **Wittewaall** van **Stoetwegen**: Heeft nooit iemand dat gedaan?

A. Neen. Ik herhaai ook nog eens, dat ik ten aanzien van de politieke arrestaties het niet als mijn taak zag om daarover, met gezag bekleed, de baas te spelen. De Ministers legden in Oisterwijk deze materie in mijn handen, maar bij de besprekingen met generaal *Kruls* heb ik aanstonds gezegd, dat deze materie van hem was en bij hem behoorde te blijven. Ik streefde dit arbeidsveld niet na; dat is mijn standpunt geweest en gebleven.

Tot de kringen van mijn medewerkers behoorden b.v. ook mijn Rijksrechercheurs, die mijn grote vertrouwelingen altijd waren, zowel vóór 1940 als tijdens mijn aanwezigheid in Nederland als gijzelaar. Zij waren zelf zeer illegaal en hadden nauwe contacten met de illegaliteit. Nadat ik bevrijd was, zag ik ze ook doorlopend, bijna iedere week. Zij hadden mij heel gemakkelijk kunnen zeggen, indien ik huns inziens de verkeerde weg uitging, of dat het goed was, dat ik eers met bepaalde personen ging spreken. Maar integendeel achtten zij toen en ook nu nog mijn beleid juist.

85728. De **Voorzitter**: De moeilijkheden zijn u natuurlijk wel gebleken bij de besprekingen met generaal *Kruls*?

A. Neen. Toen ging het er om, dat de Regering wilde, dat ik het zou doen en dat de generaal zou worden uitgeschakeld. De Regering vond, dat de generaal het zo slecht had gedaan, dat zij nu zelf wilde handelen en niet langer hij. Dit was het vooral, wat de zaak voor de generaal zo onaanvaardbaar maakte.

U hebt gezegd, dat de heer *Deeleri* u heeft gesproken over de verkeerde indruk, die mijn circulaire van 16 Decembvr heeft gemaakt. Deze circulaire heb ik ook gezonden aan generaal *Kruls* en zij was dus op de dag, dat ik haar publiceerde aan mijn eigen plaatsvervangende fungerend directeuren: ook bij hem in Brussel. Ik heb nooit een brief gekregen, noch van generaal *Kruls* zelf, met wie ik al hetgeen in mijn circulaire stond, had besproken, noch van één van de leden van de staf, om mij te zeggen, dat ik mij op bepaalde punten had vergist. Dat had toch moeten gebeuren, als ik mij aan onze afspraak te Oisterwijk niet had gehouden.

De heer **Stokvis**: Het was dan toch a posteriori gekomen.

A. Maar dan had vastgestaan, dat mijn circulaire fout was. Ik ontken nog, dat ik op enig punt in strijd heb gehandeld met hetgeen de generaal en ik hebben afgesproken.

De heer *Deelen* kan mij geen enkel punt aanwijzen — dat zou mij juist interesseren —, waarop ik in mijn circulaire van 16 December in strijd heb gehandeld met de afspraken, die ik met de generaal in zijn tegenwoordigheid getroffen heb. Wanneer hij concrete punten noemt, dan wil ik daar heel graag op antwoorden.

85729. De **Voorzitter**: De heer *Deelen* geeft geen concrete punten aan, hij zegt:

„Toen ik de circulaire las, kreeg ik ineens weer de indruk — als ik het zo mag zeggen —: daar heb je het gedonder weer. Alles was in orde en toen kwam deze brief weer.”

A. Als hij mij de punten noemt, dan kan ik mij op punten verdedigen. Ik zeg u nog eens, dat ik van de generaal geen enkele opmerking heb gekregen, want ik heb letter voor letter vastgelegd, wat wij hadden afgesproken.

85730. De **Voorzitter**: De heer *Deelen* zegt voorts:

„Het was weer hetzelfde, nl. dat de politie door de procureur-generaal weer naar voren werd geschoven en het zou doen en niet, zoals de afspraak was, met de Binnenlandse Strijdkrachten en de illegaliteit. De politie van de procureur-generaal werd weer naar voren geschoven. Wal ik las, was lijnrecht in strijd met hetgeen was afgesproken. Het is echter moeilijk dit weer te detailleren. Het ging om de politie, die weer zou worden ingeschakeld op de wijze, zoals de procureur-generaal dit had gewild, voordat het gentleman's agreement tot stand was gekomen.”

A. Daar kan ik onmiddellijk dit op zeggen: Eén van de punten, die echter later tot wijziging heeft geleid, is geweest de kwestie, dat de beoordeling van de dossiers, om spoedig tot eventuele invrijheid-

stelling te kunnen komen, door mij in eerste instantie in handen van tweepersoons-commissies werd gelegd. In mijn door mr. *Deelen* bestreden circulaire staat, dat die tweepersoons-commissies zullen bestaan uit één politiemann en één illegaal. Wat wilt u nog meer dan fifty-fifty? Ik heb deze circulaire zelf geschreven en ik beantwoord zijn algemeenheden met deze feitelijkheid.

85731. De **Voorzitter**: Een ander punt in verband met de conferentie met de Ministers is het volgende. U hebt verklaard, dat u na afloop van de nogal onbevredigende conferentie met de Ministers had gevraagd u toe te staan met de generaal te praten. De heer *Deelen* zegt echter, dat hij degene is geweest, die deze suggestie heeft gedaan en zeer veel moeite heeft gehad u zover te krijgen. De heer *Deelen* heeft nog gezegd, dat hij een tijd met u door Oisterwijk heeft gelopen om u zover te brengen. Hij zegt:

„De vergadering is opgestaan en er is gevraagd te Oisterwijk te blijven logeren. De generaal heeft gezegd, dat hij er niet meer wenste te blijven en zo is de generaal weggegaan. Ik heb de generaal gezegd met mij mee te gaan, omdat het zo laat was en hij toch niet meer naar Brussel kon rijden. De generaal was zo verontwaardigd over dit onderhoud, dat hij niet meer wenste te blijven en wat dit betreft stond ik helemaal aan de zijde van de generaal. Ik geef u de verzekering, dat de heer *van Heuven Goedhart* ook verontwaardigd was, al liet hij het niet zo blijken. Alle aanwezigen waren zeer verontwaardigd en toen heb ik gevraagd op neutraal terrein die bespreking te houden. Dat is niet van de heer *Speyart van Woerden* uitgegaan, maar van mij. Het is in genedele van de heer *Speyart van Woerden* uitgegaan.”

A. Dat spreek ik pertinent tegen. Ik herinner mij dit zelf heel goed, omdat ik tijdens de vergadering de tegenstelling tussen de Ministers en de generaal heb zien groeien en zag, dat het de verkeerde kant uitging. De Regering spande de boog mijns inziens te sterk en de generaal kon dit niet aanvaarden. Ik heb toen gezegd, en ik herhaal, wat ik de vorige maal heb gezegd: Wilt u mij de gelegenheid geven dit eens te bespreken, ik heb de hoop, dat wij nog wel tot een oplossing komen". De spanningen waren inderdaad heel hoog gelopen, maar tussen de Ministers en de generaal. Het lag daarin, dat de generaal het niet nam, dat, zolang hij chef staf was, over zijn hoofd richtlijnen werden gegeven over een materie, die het B.B.S.B. in zijn handen legde. De Regering nam het standpunt in, dat hij het zó slecht had gedaan, dat men het nu zelf wilde doen. Ik voelde zelf, dat dit moest botsen. Ik heb u dit weergegeven aan de hand van mijn aantekeningen, die ik in Februari 1945 heb gemaakt. Dit geschrift is van Februari 1945 en daar staat in: „Tenslotte stelde ik voor aan de Regeering, dat generaal *Kruls* en ik zouden trachten samen een oplossing te vinden". Ik heb dit dus niet op een memorie van vier of vijf jaar, maar op een memorie van één of twee maanden verklaard.

85732. De **Voorzitter**: De heer *Holla* heeft vanmorgen hier verklaard, dat er op 5 of 6 December een vergadering te Eindhoven is gehouden. Dat was dus enige dagen na de bespreking, die u met generaal *Kruls* hebt gehad. Voor aie vergadering te Eindhoven was een aantal figuren uit de illegaliteit uitgenodigd. Generaal *Kruls* heeft toen aldaar een uiteenzetting gegeven. De heer *Holla* had de indruk, dat generaal *Kruls* in de vergadering van 6 December meer op de illegaliteit heeft gespeeld dan op de procureur-generaal. Dit is natuurlijk een buitengewoon belangrijke opmerking; zij zou kunnen betekenen, dat vier dagen, nadat de overeenstemming was bereikt, generaal *Kruls* de andere kant uit ging kijken. Voorts heeft de heer *Holla* medegedeeld, dat u aan het slot van de vergadering, toen deze juist was afgelopen, daar nog gekomen bent.

A. Het laatste is juist.

85733. De **Voorzitter**: Had u er reden voor naar deze vergadering te gaan?

A. Ik moest enige mensen spreken, van wie ik wist, dat zij daar waren.

85734. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: U was dus niet uitgenodigd voor de vergadering?

A. Neen, voor zover mijn herinnering gaat. Ik ben binnengekomen te midden van een staand en zich voor vertrek gereedmakend gezelschap en ik heb toen met enige mensen, die ik nodig had, nog even een bespreking gehad.

85735. De **Voorzitter**: U bent er dus niet heengegaan, oindat u bepaalde vertoedens had omtrent hetgeen zich daar misschien zou afspelen?

A. Neen.

85736. De **Voorzitter**: Is u door de personen, die u toen hebt gesproken, iets medegedeeld omtrent het besprokene?

A. Ik geloof, dat mij naderhand iets is verteld; ik heb toen eenvoudig een paar mensen gesproken. Ik weet wel, dat ik bij die gelegenheid enige figuren uit de kringen van de illegaliteit heb ontmoet, die enigszins stijfjes deden.

85737. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Er is ook gezegd, dat u toen generaal *Kruls* te spreken hebt proberen te krijgen en dat dit niet gelukte. U zou toen in een auto zijn gestapt om naar de Regering in Oisterwijk te gaan, en generaal *Kruls* in een andere, en het zou toen een soort van wedstrijd zijn geworden, wie het eerst in Oisterwijk zou zijn.

A. Ik was de 1ste December met generaal *Kruls* volkomen tot een bevredigende oplossing gekomen, ik verlangde dus verder niets. Volgens mijn herinnering ben ik op die vergadering gekomen, omdat ik enige mensen wilde spreken.

85738. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Bent u op de terugweg niet naar Bosch en Ven gegaan?

A. Ik betwijfel het, of de Regering er toen nog was. En als ik er heen zou zijn gegaan om te zeggen, dat er werd gekonkeld of dat de zaak weer de verkeerde kant uitging, zou ik mij dat zeker hebben herinnerd. Deze vergadering neemt in mijn herinnering geen plaats van betekenis in en ik heb deze zelfs niet in mijn overzicht vermeld.

85739. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De indruk, zoals die vanmorgen werd gegeven, was, dat generaal *Kruls* absoluut geen zin had een onderhoud mei u te hebben en dat hij ijlings naar de Regering zou zijn gegaan en u ook.

A. Ik zou mij dat toch moeten herinneren, dat ik naar Oisterwijk naas gegaan en dat ik getracht zou hebben de generaal te devanceren en dat de een vóór en de ander na was binnengekomen en had getracht de Regering te spreken te krijgen. Dit zou toch iets zijn, dat mij niet door het hoofd was gegaan.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Het was een soort Wild-West-race, die u zich toch zeker zou moeten herinneren.

A. Het is mogelijk, dat de generaal u daaromtrent iets zou kunnen vertellen. In mijn herinnering leeft, dat wij die avond van onze bespreking te Bisterwijk — het was 's nachts een uur of twee toen wij tot resultaat kwamen — allen zeer tevreden en voldaan waren, dat wij dit punt, dat de vorige dag zo grote moeilijkheden dreigde te geven, tot een oplossing hadden gebracht. Wij waren toen met ons vieren en het zou helemaal te reconstrueren zijn aan de hand van de verklaringen van deze personen. Aanwezig waren de heren *Deelen*, majoor *Derksema*, die generaal *Kruls* ter zijde stond, en ik.

85740. De **Voorzitter**: Ik heb hier een brief, die zojuist is binnengekomen van de heer *van der Hooft*. De heer *van der Hooft* was een van de figuren uit de illegaliteit van Breda. Hij stuurt nu zijn stenogram terug met een brief er bij en daarin komt weer voor de formulering, zoals ik u deze reeds eerder heb gegeven. De heer *van der Hooft* schrijft:

„Nogmaals wil ik de nadruk leggen op het verschil van mening, dat er bestond tussen de heer *Speyart van Woerden* aan de ene zijde en het Militair Gezag samen met de illegaliteit aan de andere zijde. Ik sprak in mijn verhoor er over, dat men mr. *Speyart van Woerden* graag kwijt wilde zijn, niet de illegaliteit alleen, maar ook het Militair Gezag wilde hem graag kwijt. Dat was begrijpelijk, omdat de heer *Speyart van Woerden* steeds dwars was. Ik kan mij herinneren, dat er richtlijnen door generaal *Kruls* waren uitgegeven. Een week later verschenen er ook richtlijnen van mr. *Speyart van Woerden*, welke op verschillende punten niet met elkaar overeen stemden. Mr. *Deelen* heeft al het mogelijke gedaan om te bemiddelen in deze zaken. Naar mijn mening, en velen uit de voormalige illegaliteit denken er ook zo over, treft de schuld van deze schermutseling volledig de heer *Speyart van Woerden*.”

A. Ik kan hier onmiddellijk het volgende tegenover stellen. Ik weet niet, of u in dit verband de heer *van de Poel*, thans gedeputeerde van Brabant, hebt gehoord. Hij was een zeer vooraanstaande figuur uit de illegaliteit. Ik heb herhaaldelijk contact met hem gehad en ik kende hem ook van vroeger. Ik heb hem in die tijd meermalen gesproken en hij heeft altijd zeer bepaald mijn standpunt gedeeld. Hij wist heel goed, dat er in de kringen van de illegaliteit anderen waren, die veel verder wilden gaan. Hij was tenslotte de man, die beleidsinzichten had en *van der Hoof*t was een uitgesproken diehard.

85741. De **Voorzitter**: Er waren twee visies, die zeer moeilijk te overbruggen waren. Misschien was er, wanneer de persoonlijke verhoudingen vau dien aard waren geweest, dat de procureur-generaal en een hoofdfiguur uit de illegaliteit elkaar buitengewoon goed hadden verdragen, op die grond een weg gevonden. Deze situatie was er echter niet, er waren geen bijzondere relaties tussen de procureur-generaal en een bepaalde hoofdfiguur uit de illegaliteit. Er bestond een scherp verschil van visie, dat niet te overbruggen was. Tenslotte is het zover gekomen, dat u bent geamoveerd. Wat had er naar uw oordeel gedaan kunnen zijn om dit verschil van inzicht te overbruggen? Wat zou tot reële mogelijkheden kunnen hebben behoord?

A. De reële mogelijkheden van overleg.

85742. De **Voorzitter**: Een behoorlijk overleg tussen u en de illegaliteit is er kennelijk niet geweest, dus dan had het op een ander plan moeten gebeuren. Er had iemand moeten komen, die de partijen tot elkaar had gebracht.

A. In de eerste plaats zijn de contacten met de illegaliteit eigenlijk alleen geweest in de allereerste tijd na de bevrijding. De figuur, waarover u spreekt, iigt in November, misschien nog begin December, maar daarna niet meer.

85743. De **Voorzitter**: Er had eigenlijk een driehoeksgesprek moeten komen. Er is een gesprek van u met de chef staf Militair Gezag en van de chef staf met de illegaliteit. Een sluiting van de driehoek is er niet geweest.

A. Die had het Militair Gezag moeten leveren, naar mijn gevoel. Het Militair Gezag wist tenslotte precies, hoe de stemmingen waren, en had voortdurend contact met beiden. Wanneer men met beleid had gehandeld, had het voor de hand gelegen, dat de generaal had gezegd: „Ik weet” — wat hij kon weten van mij zowel als van de anderen — „dat beide partijen het goede nastreven. Laten wij zien, dat wij in een gezamenlijk gesprek tot een oplossing komen.” Daar hij bij de besprekingen te Oisterwijk met de toenmalige inzichten van de illegaliteit vertrouwd was en de regeling, die toen werd getroffen, voor beide partijen en voor eigen beleid aanvaardbaar achtte, nam ik aan, dat op de 1ste December een regeling was bereikt, die iedereen bevredigde. Ik heb deze ook uitgevoerd; ik heb de illegaliteit bij het hele werk voor vijftig procent ingeschakeld in die tweepersoons-commissies.

85744. De heer **Koersen**: Personen uit de illegaliteit, met wie u direct na de bevrijding contact had, waren de heren *Serraris* en *Abbing*. Hebt u ook nog met anderen contact gehad?

A. Ja, met verschillende mensen. De verschillende Rijksrechercheurs waren mensen, die in de illegaliteit een grote rol hebben gespeeld. Ik kan er twee noemen, *Erasmus* in Maastricht en *Cleyne* in den Bosch en ik heb doorlopend contact met hen gehad en doorlopend stemmingen gepeild. Een man, die ik ook herhaaldelijk heb ontmoet, is de kapitein der Stoottroepen *Sjef de Groot* geweest.

85745. De heer **Koersen**: Dit waren natuurlijk mensen, die krachtens hun werkkring in een bepaalde verhouding tot u stonden. Hebt u ook contact gehad met mensen daar buiten?

A. Niet doorlopend, wel herhaaldelijk, als voorzeggd, met drs. *van de Poel*.

85746. De heer **Koersen**: Ik kan mij voorstellen, dat contact met iemand, die daar buiten staat, van meer betekenis zou zijn geweest dan met iemand, die in een bepaalde verhouding tot u stond.

A. Misschien. Aan de andere kant kan ik zeggen, dat de mensen uit mijn omgeving wisten, dat ik hen volledig vertrouwde en dat

ik vooral ook wilde, dat zij mij altijd de waarheid zeiden. Deze mensen zeggen mij ook steeds precies wat zij vinden en ik vraag hen ook herhaaldelijk om raad. Dat heb ik toen gedaan en dat doe ik nu nog. De Rijksrechercheurs zijn exponenten van mij, die veel contacten onder de bevolking hebben. Deze mensen weten, dat zij inijn volle vertrouwen hebben en zij nemen tegenover mij ook geen blad voor de mond, wat ik ook van hen verwacht. Zij waren dus aangewezen geweest om, als zij een ander inzicht hadden gehad, op een gegeven moment nog te zeggen, of ik mij niet eens zou bezinnen of met iemand zou gaan praten en dan had ik het zeker gedaan. Ik heb wel voorzichtig en gereserveerd, maar nooit afwijzend gestaan.

85747. De heer **Koersen**: Er waren mensen in de illegaliteit, die in de bezettingstijd aan het verzet hadden meegedaan en die wel degelijk een behoorlijk gezag wensten, maar daarna werd veel ander volk aangetrokken. Ik neem aan, dat daartegen meer uw bezwaar was gericht. Ik heb echter de indruk, dat dit zich meer afspeelde bij de Binnenlandse Strijdkrachten dan bij de rest van de illegaliteit.

A. Dat durf ik zelf niet precies te beantwoorden, omdat ik daarvoor te weinig contacten heb gehad. Het loopt ook veel door elkaar. De vorige keer meen ik met zoveel woorden te hebben gezegd, dat ik er generaal *Kruls* inderdaad een verwijt van maak, dat hij niet heeft getracht deze zaak in goede banen te leiden.

85748. De **Voorzitter**: U wilt dus zeggen, dat de chef staf Militair Gezag, een dergelijk moeilijk punt in het bevrijde gebied ontdekkend, krachtens zijn positie had moeten optreden. Globaal gesproken, had hij drie dingrn kunnen doen. Hij had de illegaliteit gelijk kunnen geven of hij had de procureur-generaal gelijk kunnen geven — en dan had hij met zijn volle gezag achter degene, die hij gelijk had gegeven, moeten gaan staan — of hij had kunnen proberen een weg te vinden om de standpunten van de twee partijen met elkaar te verzoenen.

A. De derde was de enig juiste oplossing geweest. Bij de bespreking van 1 December, toen ik mij volkomen heb uitgesproken en wij samen tot richtlijnen zijn gekomen, had de generaal naar mijn gevoelen moeten beseffen, dat er bij mij geen mogelijkheden te vrezen waren, wanneer contact en overleg met de illegaliteit op een behoorlijke basis werd nagestreefd.

85749. De **Voorzitter**: Veertien dagen geleden hebben wij gehoord prof. *Gnanshof van der Meersch*, advocaat-generaal van het Hof van Verbreking te Brussel. Vlak vóór het uitbreken van de oorlog was hij auditeur-generaal in België geworden. Tot 1943 is hij in België gebleven en hij had toen de zuivering van de rechterlijke en politie instanties en ook de berechting reeds helemaal voorbereid. Prof. *Gnanshof van der Meersch* is toen naar Londen gegaan, maar hij heeft contact gehouden met het Belgische bezette gebied, zodat de gegevens, die hij had, voortdurend konden worden aangevuld. Bij de terugkeer is hij geworden Hoge Commissaris voor 's Rijks veiligheid; hij was opgenomen in een militaire zending, zoals het heette, in het liaison-apparaat van de geallieerden dus, maar hij ressorteerde onder de Minister van Justitie. De oud-Minister *Tschoffen*, die eveneens tot die militaire zending behoorde en de zaken van het binnenlands bestuur te behartigen had, ressorteerde onder de Minister van Binnenlandse Zaken. In België had men dus een geheel andere figuur dan bij ons met het Militair Gezag het geval is geweest. Prof. *Ganshof van der Meersch* heeft ons medegedeeld, dat hij na de bevrijding de zaak in België heeft geregeld, en wel ongeveer in de zin, zoals u het zich voor het bevrijde zuiden had voorgesteld. Hij heeft onmiddellijk de normale organen volledig ingeschakeld, zoals de politie, gezuiverd natuurlijk en aangevuld waar nodig, grote aantallen militaire parketten werden gevormd, waarvoor personen uit de advocatuur en andere juristen werden aangetrokken, waarvan hij wist, dat zij zuiver waren. Hij heeft dit hele apparaat opgebouwd, zodat deze problemen in België zijn behandeld in het kader van de normale justitie en politie, onder verantwoordelijkheid van de desbetreffende Minister.

Wij hebben prof. *Ganshof* de vraag gesteld, of de illegaliteit in België dit goedvond. Hij heeft geantwoord, dat de illegaliteit in de kranten schreef, dat het anders moest gebeuren en dat zij op dit alles invloed moest hebben, maar daar is niets van gebeurd. De heer *Ganshof* had weleens officieus contact, maar hij is gewoon op zijn weg doorgesgaan. Hij heeft nog gewezen op de tegenstelling met Frankrijk, waar men precies het omgekeerde had en waar alles in

handen van de illegaliteit was gekomen. Dit is merkwaardig, daar België weer dicht bij Frankrijk ligt en dus ook eerder de opvattingen van de Franse kant ondergaat dan wij. Dit is dus een heel andere figuur, die in België is kunnen worden doorgevoerd. In Nederland hebben wij de narigheid gehad, die wij nu hebben besproken. Kunt u nu de factoren aangeven, welke van dit verschil een verklaring zouden kunnen opleveren?

A. Ik heb het de vorige, maar gezegd, en ik blijf dat zo zien, in de zwakheid van de voornaamste medewerkers van generaal *Kruls*. Men heeft hier een grote angst gehad voor de illegaliteit en men heeft naar mijn gevoel de weg van de minste weerstand gezocht. Dat is de kwestie. Ik had zeer sterk het gevoel, dat wij juist door deze zwakke medewerkers in een gezagscrisis waren geraakt. Ik heb u vorige maal diverse citaten gegeven, waarop ik dit baseerde.

85750. De **Voorzitter**: Stelt u eens voor, dat generaal *Kruls* de andere weg had bewandeld en volkomen het standpunt had ingenomen, dat de zaak zo spoedig mogelijk naar de politie moest worden overgeheveld. Zou dit mogelijk zijn geweest, zouden er dan geen moeilijkheden zijn gekomen? De Binnenlandse Strijdkrachten en de illegaliteit hadden de wapens en dat is ook een factor van belang.

A. Naar mijn gevoel niet. Ik kan mij niet voorstellen, dat tenslotte de Binnenlandse Strijdkrachten en degenen, die daarbij leiding hadden, de figuur van de opperbevelhebber zouden hebben gecompromitteerd. Dit was altijd een punt, dat zij in het oog moesten houden. Het gezag van de opperbevelhebber bij de Binnenlandse Strijdkrachten was wel dermate groot, dat, wanneer er iets had gedreigd, hij het had weten te voorkomen.

85751. De **Voorzitter**: Hebt u in den Bosch een geval meegemaakt, waarin een aantal mensen door de illegaliteit is gearresteerd en in een kippenloek is opgesloten of iets van dien aard? Het schijnt een soort van kleine explosie te zijn geweest.

A. Zou ik er bij betrokken zijn geweest, ik herinner mij dit niet. Mr. *Serraris* heeft in den Bosch de leiding gehad bij het onderzoek naar de politieke delinquenten. Hij had in den Bosch niet alleen onder de bevolking, maar ook bij de magistratuur de naam van de „bloedhond". Deze man is daar als een wildeman te keer gegaan. Details over kippenhokken weet ik niet. Ik weet wel, dat de wijze, waarop is gearresteerd en de wijze, waarop de mensen werden behandeld, grote verontwaardiging heeft gewekt.

85752. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Een secretaris van de Kamer van Koophandel en nog enige andere heren, die blijkbaar niet helemaal aan het lijntje meeliepen, zijn op een nacht van hun bed gelicht en opgeborgen in een kippenhok. Ze zijn er natuurlijk weer uitgekomen en zelfs nog levend. Dit wordt telkens weer naar voren gebracht als een soort van waarschuwing aan uw adres. De heer *Holla* heeft vanmorgen medegedeeld, dat de mensen, die de arrestatie uitvoerden, volkomen onbevoegd waren en valse papieren hebben gebruikt.

A. Er staat mij iets van voor de geest, maar details kan ik toch niet noemen. Er gebeurde zo verschrikkelijk veel. Een van de dingen, die mij wel is bijgebleven, is, dat in Limburg die dulle arrestatie van oud-Minister *Gelissen* is gebeurd. Oud-Minister *Gelissen* is samen met de secretaris van het Militair Gezag, kapitein *von Geldern*, door de illegaliteit gearresteerd. Dergelijke dingen gebeurden. De

heer *Gelissen* heeft een tijd vastgezet en het heeft nog heel veel moeite gekost, voordat hij werd losgelaten. Het heeft enige dagen geduurd en het heeft het hele zuiden in rep en roer gebracht. Er werd tegen hem beweerd, dat er van collaboratie sprake was en dat het een schandaal was, dat deze man nog rondliep. Hij heeft enige dagen vastgezet. Dergelijke dingen gebeurden en hebben natuurlijk niet nagelaten op mijn beleid een invloed uit te oefenen. Hoe meer dulle en onverantwoordelijke dingen gebeurden, hoe meer ik tenslotte in het belang van de rechtsstaat van de ene kant gereserveerdheid en van de andere kant kracht geboden achtte.

85753. De **Voorzitter**: Beschikt u zelf over gegevens, die een aanwijzing kunnen opleveren voor de beantwoording van de vraag, waar het beroemde briefje vandaan is gekomen, dat zo'n rol heeft gespeeld bij uw verwijdering?

A. Welk briefje bedoelt u?

De **Voorzitter**: Op een gegeven moment is bij de militaire commissaris te Breda, de heer *van Boetzelaer*, van de zijde van de illegaliteit een briefje ter tafel gekomen, waarin te kennen werd gegeven, dat, als het nu met het opreden van de heer *Speyart van Woerden* niet afgelopen was, er heel nare dingen met hem zouden gebeuren. Met dat briefje is de heer *van Boetzelaer* naar generaal *Kruls* gegaan.

A. Was het een anoniem briefje?

De **Voorzitter**: Vermoedelijk; dat is een punt, waar wij nog niet helemaal achter zijn. Met dat briefje is de heer *van Boetzelaer* naar generaal *Kruls* gegaan en deze heeft het blijkbaar zo belangrijk gevonden, dat hij onmiddellijk naar Londen is gevlogen en de Koningin en de Minister-President heeft ingelicht. Daarop is de brief aan de heer *van Heuven Goedhart* gevolgd, welke u bekend is.

A. Ik heb nooit geweten, dat er een briefje was. Ik weet niet, of er een verhaal was, een briefje of een zegsman. Op een gegeven moment was generaal *Kruls* te Londen om alarm te slaan, maar ik kreeg van hem geen waarschuwing en verbleef rustig van niets bewust in Nederland. Dat er een briefje is geweest, is nieuw voor mij.

85754. De **Voorzitter**: U kunt dus ook niet verklaren, waar vandaan het briefje is gekomen of had kunnen komen?

A. Neen.

85755. De **Voorzitter**: Hebt u hieraan zelf nog iets toe te voegen?

A. Ik heb u de vorige keer reeds gezegd, wat ik te zeggen had, en ik heb nu slechts uw vragen op bepaalde punten beantwoord.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen en sluit ik het verhoor.

E. L. M. H. SPEYART VAN WOERDEN.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 3 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Prof. Dr. LOUIS JOZEF MARIA BEEL,

oud 48 jaar, wonende te Wassenaar,
hoogleraar, oud-Minister-president.

Hij legt de eed af als getuige.

85756. De **Voorzitter**: Het eerste onderwerp, waarover wij gaarne enige inlichtingen van u wilden krijgen, betreft de werkzaamheden van het College van Vertrouwensmannen. U weet, dat dit college in Augustus 1944 is ingesteld. De heer Gerbrandy heeft ons medegedeeld — en dat is bevestigd door de heer van *Heuven Goedhart* —, dat de instelling van het College van Vertrouwensmannen een zaak is geweest, die slechts door enkele Ministers is behandeld. Dat waren de heer Gerbrandy, de heer van *Heuven Goedhart* en de heer van Lidth de *Jeude*, die er uit de aard der zaak van moest weten, omdat hij de verbindingen met Nederland onder zich had. De andere Ministers hebben er pas later van gehoord, waarschijnlijk geleidelijk, doordat sommigen van hen te maken kregen met contacten, die er waren geweest met Vertrouwensmannen. Verder is ons o.m. uit correspondentie gebleken, dat ook de chef staf van het Militair Gezag aanvankelijk geen duidelijke voorstelling had van hetgeen het College van Vertrouwensmannen eigenlijk betekende. Hij heeft brieven geschreven, waarin hij vroeg om inlichtingen over de positie en de bevoegdheden van het college. Dit alles heeft zich afgespeeld nog gedurende de periode van het eerste Kabinet-Gerbrandy. Nu interesseert het ons wel van u te vernemen hoe de situatie is geweest na het optreden van het tweede Kabinet-Gerbrandy. Misschien kunt u dat het beste illustreren door mede te delen wat u zelf van het College van Vertrouwensmannen hebt bemerkt en hoe en in welke omvang u er mede te maken hebt gehad.

A. Van het College van Vertrouwensmannen is mij geen officiële mededeling gedaan toen ik tot het Kabinet toetrad. Dit is mij geleidelijk gebleken uit de telegrammen, die op deze aan gelegenheid betrekking hadden en die mijn Departement bereikten. Ik heb wel enkele namen geweten, maar de namen van alle leden van het College van Vertrouwensmannen zijn mij nooit medegedeeld. Die heeft de heer Gerbrandy zeer geheim gehouden, ook in verband met de risico's, die daaraan waren verbonden. Op een gegeven ogenblik heb ik aan de heer Gerbrandy nadere inlichtingen gevraagd, omdat ik gemerkt had, dat er deze tegenspeler was. Ik heb gevraagd mij op de hoogte te stellen van de onderwerpen, die mij als van Minister van Binnenlandse Zaken interesseerden. Toen ben ik bij de heer Gerbrandy op zijn Kabinet geweest en heeft hij mij daarvan nadere mededeling gedaan.

85757. De **Voorzitter**: Was het zo, dat u bepaalde telegrammen kreeg, waaruit u moest concluderen, dat er een tegenspeler in het bezette gebied was?

A. Ja. Van het bestaan van een college bleek mij al zeer spoedig, toen ik als Minister was opgetreden, maar de juiste samenstelling er van kende ik niet. Van de telegrammen, die met Holland gewisseld werden en die betrekking hadden op Binnenlandse Zaken, kreeg ik kopieën, zodat ik de situatie, zoals die werkelijk was, geleidelijk heb kunnen opbouwen. Juist omdat dit maar ten dele het geval was, heb ik aan de heer Gerbrandy gevraagd mij volledig op de hoogte te stellen, voor zover betreft de onderwerpen, die mijn Departement regardeerden.

85758. De **Voorzitter**: Was de telegramwisseling over de benoeming van bestuursfunctionarissen, van Commissarissen der Koningin en burgemeesters van grote plaatsen al op gang, toen u Minister werd?

A. Die telegramwisseling was praktisch al een feit. U weet ook, dat er een besluit was van de Minister van Binnenlandse Zaken met betrekking tot de vraag, welke Commissarissen en burgemeesters mochten terugkeren en welke niet. Dat was een beslissing, die al genomen was, voordat ik Minister werd. Die beslissing hebben wij later uitgevoerd en aan het Militair Gezag meegegeven. Over hoogstens enkele gevallen hebben wij nog contact gehad.

85759. De **Voorzitter**: De meeste gevallen waren dus bij uw optreden als Minister reeds geregeld?

A. Ja.

85760. De **Voorzitter**: Hebt u kunnen constateren, of er bij de bevrijding nog moeilijkheden zijn geweest met betrekking tot de beëindiging van de taak van het College van Vertrouwensmannen en met betrekking tot de honorering van de beslissingen van Vertrouwensmannen door het Militair Gezag? U bent, als ik goed ben ingelicht, zeer kort na het Militair Gezag in den Haag gekomen. Hebt u toen verbinding met Vertrouwensmannen gekregen?

A. Ja. Ik kan er nog aan toevoegen, dat wij direct na de bevrijding van de chef staf mededeling kregen over het toen voor het eerst duidelijk aan het licht komen van de tegenstellingen. Ik ben op verzoek van de Minister-President — ik meen op 8 Mei — met hem mee naar den Haag geweest en toen hebben wij op Plein 1813 no. 2, in het vroegere gebouw van het Japanse gezantschap, het eerste contact met Vertrouwensmannen gehad, waarvan de meesten aanwezig waren. Toen bleek ook van de verschillen, die duidelijk in het licht waren gekomen door de uitgegeven Bijzondere *Staatscourant*, maar de besprekingen zijn in een goede sfeer gehouden en hebben tenslotte tot overeenstemming geleid.

85761. De **Voorzitter**: Was die *Staatscourant* al gestopt, toen u kwam?

A. Ja, door het Militair Gezag.

85762. De **Voorzitter**: Heeft men zich toen nog verdiept in de constructie, die men moest volgen, b.v. eventueel de besluiten van de Vertrouwensmannen intrekken en nieuwe maken, of heeft men zich daarover niet het hoofd gebroken?

A. Neen, dat durf ik niet zeggen, maar ik geloof het niet. U moet bedenken, dat de Vertrouwensmannen een situatie voor ogen hadden, waarbij er gedurende enige dagen een vacuum zou zijn. Dat wilden zij opvangen. Zij stonden wat vreemd te kijken van de opzet van het Militair Gezag, die, zoals begrijpelijk was, door hen noodzakelijk werd geacht in het zuiden, omdat het bevrijd was, terwijl de operaties nog aan de gang waren, terwijl zij dat voor het westen niet nodig achtten. Maar zij hebben tenslotte aanvaard, dat de situatie, die voor de rest van het land gold, daar ook zou gelden. Het waren interne maatregelen, die nodig waren, niet maatregelen, die een verordenend karakter hadden, maar meer organisatorische maatregelen; ik heb niet de indruk, dat er in dit opzicht bijzondere moeilijkheden zijn gebleven.

85763. De **Voorzitter**: Zijn er bij de vervulling van de bestuursfuncties nog moeilijkheden aan de dag getreden?

A. T.a.v. de benoemingen zijn juist de voorlopige aanwijzingen van de Vertrouwensmannen, naar ik meen, alle door mij overgenomen. Alleen op het terrein van de radio waren er moeilijkheden met de heer Oranje, waar men in Londen een andere opzet op het oog had. T.a.v. de waarnemende commissarissen van de Koningin

en de burgemeesters was er in 1344 contact geweest. Ik herinner mij niet, dat er bepaalde moeilijkheden zijn geweest of dat er wijzigingen zijn aangebracht.

85764. De **Voorzitter**: Met betrekking tot de justitie en de politie heeft een soortgelijke voorbereiding plaats gevonden. Voor de sector Binnenlandse Zaken werden de Vertrouwensmannen geassisteerd door de heer *Kesper*, voor justitie en politie was dat de heer *Tenkink*. Daartussen door is gekomen een reis van de heer *Eindhoven* naar het bevrijde zuiden en Engeland. De heer *Eindhoven* is niet gestuurd door de Vertrouwensmannen; er is een boodschap gekomen uit het zuiden, dat hij moest overkomen. Hij is met een aantal mededelingen teruggekomen over Londense besluiten en de wijze, waarop de uitvoering daarvan moest plaats vinden. Er was met betrekking tot de politie een duidelijke controverse tussen de regeling, die te Londen was tot stand gekomen in het Buitengewoon Politiebesluit en zoals de Vertrouwensmannen die hadden gemaakt. Deze hadden zich gedacht een Centrale Dienst van de Politie, interdepartementaal, tussen Justitie en Binnenlandse Zaken. Met betrekking daartoe is de heer *Eindhoven* met het bericht gekomen, dat dit niet kon. Hoe die reis van de heer *Eindhoven* precies tot stand gekomen is, is ons nog niet duidelijk geworden. Ook de heer *Tenkink* weet het niet. Hij weet alleen, dat de heer *Eindhoven* ontboden is en met een bepaalde opdracht is teruggekomen. De enige, die het ons kan vertellen, is de heer *van Angeren*, maar die ligt al enige tijd in het ziekenhuis. Hebt u er iets van gemerkt?

A. Ik weet, dat de heer *Eindhoven* in Londen is verschenen, maar de zaak van de politie werd volledig behandeld door Justitie. Zoals u weet, viel het Politiebesluit 1944 onder Justitie; dadover kan ik geen mededelingen doen.

85765. De **Voorzitter**: Dan het tweede punt; dat betreft de radio.

U weet, dat, voordat u als Minister bent opgetreden, de heer *van Boeyen* zich met de radio heeft beziggehouden. Het optreden van het Militair Gezag te Hilversum in begin Mei 1945 met betrekking tot de radio schijnt te berusten op een brief van 5 Januari 1945 van de Minister van Algemene Zaken, toenmaals de heer *van Boeyen*, aan de chef staf van het Militair Gezag. Die brief schijnt de basis te zijn geweest, waarop in Mei 1945 in Hilversum is opgetreden en is overgegaan tot de vordering van de studio's, welke vordering op de dag na de aankomst van de heer *van den Broek* door deze is geschied. Nu komt de vraag naar voren, of u in de periode, gedurende welke u Minister bent geweest, en voordat de rest van Nederland was bevrijd, zich met deze zaak nog hebt beziggehouden dan wel of u, eenmaal deze instructie van 5 Januari 1945 gevonden hebbende, geen aanleiding hebt gevonden daaraan verder iets te doen. Er komt bij, dat zowel de regeling van het betreffende wetsbesluit op de radio als deze instructie een vrij grote vrijheid van handelen lieten. Blijkbaar had althans de heer *van den Broek* geen duidelijke voorstelling van hetgeen in Nederland door de toen tot stand gekomen federatie van omroepverenigingen in verbinding met prof. *Oranje* was voorbereid. Dat scheen ook voor de heer *van den Broek* een vrij onverwachte situatie te zijn. Misschien kunt u ons daarover iets naders vertellen.

A. Ik heb bemoeiingen gehad met de radio in de korte tijd, die aan de bevrijding is voorafgegaan, en zeker daarna tot het moment, waarop de radio is overgegaan naar Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, hetgeen één van de punten bij de Kabinetsformatie was, waaromtrent toen is beslist, dat het zou overgaan. Toen ik Minister van Binnenlandse Zaken werd, trof ik twee adviseurs aan op het terrein van de radio, pater *Dito* en de tegenwoordige secretaris-penningmeester van de V.A.R.A., kapitein *Lebon*. Pater *Dito* is maar kort adviseur gebleven. Ik heb toen kapitein *Lebon*, omdat hij aan het Militair Gezag was verbonden, althans militair was, gehandhaafd en hem ook als mijn adviseur opdracht gegeven op de begroting en de rekening en de financiële gestes van „Herrijzend Nederland" toezicht te houden, hetgeen weleens wrijving gaf ten aanzien van de heer *van den Broek*, maar tenslotte voor mij de verantwoordelijkheid beter deed dragen dan wanneer het zonder meer werd overgelaten aan het Militair Gezag. Mijn bemoeiingen zijn in die twee maanden, eind Februari tot Mei, waarin ik overbelast was met bestuursvoorzieningen in bevrijd gebied en het inwerken in de zaken van het Ministerie, beperkt geweest. Ik heb geen reden gevonden, juist op grond van de vrijheid van beweging, die de regeling van Minister *van Boeyen* liet, daarin wijziging te brengen. De kwestie van de radio heeft moeilijkheden veroorzaakt, omdat in Nederland een cpzet was ontworpen, die in Londen niet is aanvaard, moeilijkheden, die in het contact, hetwelk ik met prof. *Oranje* had, duidelijk naar voren zijn gekomen en waarbij nochtans het contact met prof. *Oranje* zeer goed

is gebleven. Alle na de overgang naar het nieuwe Kabinet hebben die besprekingen geleid tot een breuk tussen de Regering en prof. *Oranje*. Ik heb ten aanzien van de radio na de bevrijding de eis gesteld, dat ik het contact met de radio-omroepverenigingen pas op kon nemen, wanneer er een zuivering in de besturen had plaats gevonden. Waar die verenigingen een zelfstandig karakter droegen, heb ik in overweging gegeven zelf de nodige voorzieningen te treffen.

85766. De **Voorzitter**: Hoe stelde u zich op dat moment voor, dat het verder zou gaan, wanneer die zuivering had plaats gevonden?

A. Daarover waren de meningen zeer verdeeld in 1945. Ik heb mij niet voorgesteld, dat dit zonder meer een teruggang naar de vooroorlogse tijd zou zijn. Hier komt u weer bij een ander contact, dat na de bevrijding met mij werd gezocht door de groep, die de radio meer gecentraliseerd wenste te zien: de Nationale Omroep. Die meningen stonden dus scherp tegenover elkaar. Ik heb voor mij zelf weleens de gedachte gehad — dat is echter alleen een gedachte geweest, die gedachte is niet volledig uitgewerkt —, dat een bepaald terrein van de radio gemeenschappelijk zou worden behandeld, doch dat de principiële sferen volledig tot haar recht zouden kunnen komen, een gedachte, die eigenlijk ten dele verwezenlijkt is, toen de heer *Kesper* belast is met het voorzitterschap van de Radio-Unie. De verdere ontwikkeling heb ik slechts in het begin gevolgd, d.w.z. ik heb zelf nog een korte periode in dit opzicht verantwoordelijkheid gedragen. Deze gedachte stond mij dus wel voor de geest, nl. niet zonder meer terug naar het verleden en niet zonder meer de Nationale Omroep.

85767. De **Voorzitter**: U heeft in die nauwelijks twee maanden, een week of zes, nl. van Mei tot Juli, er niet naar gestreefd aanstonds een concrete oplossing te bereiken?

A. Neen. Er hebben wel enkele besprekingen plaats gehad. Ik herinner mij, dat wij in de grote vergaderzaal van het Departement van Binnenlandse Zaken een uitvoerige bespreking hebben gehad, maai. wellicht zal een verslag van die bespreking zijn op het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Ik heb nl. vernomen, dat alle dossiers — ik heb geprobeerd die dossiers te krijgen en ze nog in te zien — zijn bij het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Er hebben enkele besprekingen plaats gevonden, o.a. die grote vergadering, maar de meningen stonden zeer ver uiteen.

85768. De **Voorzitter**: Nu is hier van verschillende zijden, met name van de zijde van de bestuurders van de omroepverenigingen, gezegd, dat u dat optreden van de heer *van den Broek*, nl. het vorderen van de studio's, niet bepaald hebt toegejuicht.

A. Ik geloof, dat het meer was de vorm, waarin het gebeurde, en dat het gebeurde zonder mijn voorkennis. Die studio's in Hilversum waren tenslotte nodig, omdat Eindhoven maar beperkte mogelijkheden bood. Het feit op zich had minder mijn kritiek dan dat het gebeurde zonder mijn voorkennis en zonder dat was overwogen of het wel noodzakelijk was dit op deze wijze te doen.

85769. De **Voorzitter**: Ik merk, dat u hierbij dus een standpunt heeft ingenomen, dat vroeger, in het najaar van 1944, weleens tot moeilijkheden heeft geleid, nl. dat u persoonlijk als Minister het Militair Gezag uw wensen kenbaar maakte en het op prijs stelde die wensen ook doorgevoerd te krijgen. Bij de strijd, welke zich op dit punt in het najaar van 1944 heeft afgespeeld, is van de kant van de chef staf van het Militair Gezag wel de stelling geponeerd, dat een Minister, die iets van het Militair Gezag gedaan wenste te krijgen, dat ingevolge de bepalingen van het besluit op de bijzondere staat van beleg moest doen door een beslissing van de Regering uit te lokken, omdat de chef staf alleen instructies van de Regering kon krijgen.

A. Van de Regering of alleen van de Minister van Defensie, maar de situatie hebben wij, althans ik persoonlijk, steeds zo gezien, dat de Minister van Binnenlandse Zaken, voor zover de maatregelen het binnenlands bestuur betroffen, dus niet bij maatregelen van militaire aard, daarin steeds zou worden gekend en dat, als er conflicten waren tussen de chef staf van het Militair Gezag en mij, ik mij kon wenden tot het gehele Kabinet. De huidige Commissaris der Koningin der provincie Friesland was toen chef sectie Binnenlands Bestuur. Hoeveel besprekingen daar hebben plaats gevonden, weet ik niet, maar het zijn er talrijke geweest en steeds op zeer prettige, constructieve en vruchtbare wijze. Er is geen circulaire uitgegaan dan in overeenstemming met mij, als Minister.

85770. De **Voorzitter**: Cus, om tot de radio terug te keren, u zag het zo, dat, toen de heer van *den Broek* tot vordering wilde overgaan, hij dit eerst aan u had behoren voor te leggen?

A. Ja.

85771. De **Voorzitter**: Dan is er nog als laatste punt het conflict tussen de Regering en de omroepverenigingen. De radio ressorteerde toen wel niet meer onder u, maar u bent daarbij wel tegenwoordig geweest. Dat is, meen ik, op de conferentie van 5 Juli 1945 tot uiting gekomen, toen er in Hilversum een bespreking met prof. Oranje heeft plaats gehad, waarbij tegenwoordig waren de Minister-President, u en prof. *van der Leeuw*. De bestuurders van de omroepverenigingen bleven buiten de deur. Na urenlange besprekingen werd hun bij monde van prof. *Schermerhorn* medegedeeld, dat prof. *Oranje* van zijn functie was ontheven. Is het inderdaad juist, dat die besprekingen geleid hebben tot een ontheffing? Het was ook mogelijk geweest, dat de besprekingen van die aard waren, dat prof. Oranje ontslag vroeg.

A. Dat zou ik niet met zekerheid durven zeggen. Dat er een bespreking heeft plaats gehad, voordat prof. Oranje en de andere vertegenwoordigers werden toegelaten — ik geloof zelfs, dat zij helemaal niet toegelaten zijn —, is mij bekend. Die bespreking had plaats een dag of tien na de vorming van het Kabinet. Er werd dus haast mee betoond. Ik durf niet zeggen — als ik de vergadering zelf had geleid, zou het mij duidelijker voor ogen staan —, of het een ontslagname of een ontheffing van de zijde van de Regering is geweest.

85772. De **Voorzitter**: Waar lag nu het verschil tussen de Regering en professor *Oranje*? Had de Regering op 5 Juli al een concreet ider: het radiobesluit moet in een bepaalde richting gaan, een richting, die niet overeenstemde met de voorstelling, die prof. Oranje daarvan had? Was het standpunt al zo ver geconcretiseerd of zijn er andere redenen geweest om die bespreking te doen aflopen, zoals zij is afgelopen?

A. Dat herinner ik mij niet precies. Ik kan wel zeggen, dat het Kabinet geen definitief standpunt ten aanzien van het radiovraagstuk had ingenomen. Het was pas tien dagen na de vorming van het Kabinet, maar ik geloof wel te mogen zeggen, dat prof. *Schermerhorn* en prof. *van der Leeuw* ten aanzien van de radio geprononceerde meningen hadden en dat juist met betrekking daartoe een botsing gemakkelijk te verklaren is, een botsing, waarvoor ook oorzaken van verder terugliggende datum zijn te onderkennen. Maar u kunt het voor een deel terugbrengen tot het geschil, dat er lag tussen de opzet van het College van Vertrouwensmannen en de Regering in Londen over de positie van prof. Oranje. Prof. *Oranje* zou de leiding krijgen en in de constructie van de professoren van der *Leeuw* en *Schermerhorn* paste zeker niet de figuur van prof. Oranje met de duidelijk uitgesproken opvattingen, die hij had.

85773. De **Voorzitter**: Weet u, of de opzet van de opgerichte Federatie van Omroepverenigingen met prof. Oranje als schakel met de Vertrouwensmannen reeds vóór de bevrijding in Londen bekend was?

A. Herinner ik mij goed, dan was in Londen al bekend, dat de opvattingen, die hier door de Vertrouwensmannen werden gehuldigd, geenszins strookten met de wensen, die de Regering in Londen had.

Dat is tot uitdrukking gekomen in de telegramwisseling. Geheel met zekerheid durf ik dit overigens niet zeggen.

85774. De **Voorzitter**: En dat zou dan dezelfde tegenstelling zijn geweest als die, welke u zo juist hebt geschetst?

A. Bij die tegenstelling was de positie van prof. Oranje betrokken. Naar de opvatting van het College van Vertrouwensmannen zou prof. Oranje in de overgangstijd de leiding hebben. Dat botste tegen de opvatting van de Regering in Londen. Die leidende positie van prof. Oranje, waardoor hij zijn stempel zou drukken op de overgangstijd op het gebied van de radio-organisatie, botste ook tegen de opvattingen van prof. *van der Leeuw* en prof. *Schermerhorn* of, laten

wij zeggen botste ook met de opvattingen, die in die bespreking door de heren *van der Leeuw* en *Schermerhorn* namens de Regering naar voeri werden gebiacht. Daaruit behoeft overigens nog niet de conclusie te worden getrokken, dat de Regering in Londen de zelfde opvatting had op het gebied van de radio-organisatie als het Kabinet-*Schermerhorn*. Maar de persoon en de leidende positie van prof. *Oranje* stonden zowel bij de eerste als de laatste constructie in de weg

85775. De **Voorzitter**: Zou men het dus zo kunnen uitdrukken, dat er een verschil was tussen het standpunt van het Kabinet-*Schermerhorn* ten aanzien van het radiobesluit en dat van het tweede Kabinet-*Gerbrandy*?

A. U kunt het wellicht als volgt uitdrukken: Bij prof. *Gerbrandy* en ook bij zijn Kabinet in Londen lag zuiver in de bedoeling een overgangsregeling te treffen, zonder dat daarbij de principiële vraag werd betrokken van de definitieve opzet op het gebied van de organisatie van het radiowezen voor de verdere toekomst. Bij de heren *Schermerhorn* en *van der Leeuw* lag echter zeker ten grondslag hun eigen visie nopens de ontwikkeling van het radiowezen in de toekomst. In dit opzicht was er dus een groot verschil. De Regering in Londen had nooit voorzieningen willen treffen, die verder gingen dan de plaats van het radiowezen in de overgangstijd.

85776. De heer **Koersen**: Was de keer van *den Broek* van tevoren op de hoogte van de ontwikkeling op het gebied van de radio-omroepverenigingen? Was hij er van op de hoogte, dat men hier in Nederland reeds een vorm van samenwerking had?

A. Daarover kan ik niet oordelen. De heer *van den Broek* zal van de chef staf van het Militair Gezag wel hebben vernomen, voor zoveel deze door de Minister-President was ingelicht, over hetgeen in de bedoeling van de Regering lag ten aanzien van de radio-omroepverenigingen. Verdere wetenschap zal hij niet hebben gehad. Of hij door de heer *Gerbrandy* is ingelicht over die telegramwisseling, kan ik niet zeggen. Ik herinner mij op dit moment niet precies meer, welke positie hij had.

85777. De **Voorzitter**: Hij was in Londen leider van Radio Oranje geneest.

A. Juist, en als zodanig stond hij onder Minister-president *Gerbrandy*. Het zou mij niet verwonderen, als in het contact met prof. *Gerbrandy*, juist ten aanzien van het radiobeleid, de telegramwisseling, die is gevoerd tussen Londen en Nederland, aan de heer *van den Broek* bekend zou zijn geweest.

85778. De **Voorzitter**: Het hangt er van af, wanneer dat is geweest. In September 1911 is de heer *van den Broek* als leider van Radio Oranje afgetreden en is hij naar Nederland gegaan als officier van het Militair Gezag om de leiding van „Herrijzend Nederland" op zich te nemen. Toen was zijn contact met prof. *Gerbrandy* grotendeels afgelopen.

A. Inderdaad. Het is niet mogelijk, dat juist ten aanzien van de radio die telegramwisseling later is geweest.

85779. De **Voorzitter**: Hebt u hieraan nog iets toe te voegen?

A. Ik geloof het niet, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

L. J. M. BEEL.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

STOKVIS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 4 OCTOBER 1950

Plenaire commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heren Korthals en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. CORNELIS LAURENS WILLEM FOCK,

oud 45 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
secretaris-generaal van het Departement van Algemene Zaken.

Hij legt de belofte af als getuige.

85780. De **Voorzitter**: Wij hebben in ons bezit de kopie van een brief, die de heer van *Heuven Goedhart* van Engeland uit heeft geschreven aan de heer *Bosch van Rosenthal*; het is een brief, die aanvangt met het woord „Amice“, en hij is niet ondertekend, maar uit de gehele inhoud is duidelijk, dat hij afkomstig is van de heer van *Heuven Goedhart* en gericht aan de heer *Bosch van Rosenthal*. De brief handelt voor een groot gedeelte over zaken, die betrekking hebben op de werkzaamheden van Vertrouwensmannen. De brief is voorts kennelijk geschreven, toen de heer van *Heuven Goedhart* nog Minister van Justitie was, want hij gebruikt in die brief de uitdrukking: „het ambt, dat ik bekleed“. De kopie van deze brief is gevonden ter gelegenheid van de zogenaamde inbraak in de bureaux van de heer van *Heuven Goedhart* in Oisterwijk en in den Bosch, begin Maart 1945, kort na zijn aftreden als Minister. De heer van *Heuven Goedhart* heeft ons verklaard, dat naar zijn herinnering die brief moet zijn van October of November 1944, en hij heeft ons ook medegedeeld, dat de brief inderdaad gericht was aan de heer *Bosch van Rosenthal*. Verder zegt de heer van *Heuven Goedhart*, dat hij die brief, toen hij deze wilde verzenden, daartoe heeft gegeven aan het Bureau Inlichtingen. Wij hebben geprobeerd dit na te gaan en aan de heer *Sonzer*, die in het algemeen nog al grote belangstelling voor de correspondentie van de heer van *Heuven Goedhart* aan de dag heeft gelegd, gevraagd, of hij zich daarvan iets herinnerde. De heer *Sonzer* verklaart evenwel, dat hij, wanneer die brief van October of November 1944 is geweest, daarvan niets kan weten, doordat hij toen in het bevrijde zuiden was. Hij heeft daaraan toegevoegd, dat wij dan het beste zouden doen met u inlichtingen te vragen over die brief, omdat u toen de leiding van het Bureau Inlichtingen te Londen had. Dit is dus de vraag, die wij thans aan u willen voorleggen.

A. Toen u mij hierover opbelde, kon ik het mij niet meer voor de geest halen, en daarom heb ik de heer van *Heuven Goedhart* opgebeld — dit was dus nog, voordat hij naar Lake Success ging — en gevraagd, of hij zich herinnerde aan wie hij deze brief had gegeven en in welke tijd het was. De heer van *Heuven Goedhart* heeft toen gezegd, dat dit een brief was, die was verzonden tegelijk met een brief van de heer van *Roijen* aan Vertrouwensmannen en met een pakket Koninklijke besluiten betreffende het Militair Gezag. Toen hij mij dit had verteld, is het weer in mijn herinnering teruggekomen. Ik heb deze zaak dus als het ware met behulp van een katalysator in mijn geheugen teruggeroepen, want het staat mij heel goed voor de geest, dat die besluiten over het Militair Gezag verzonden moesten worden.

85781. De **Voorzitter**: Die verzending van stukken was een gevolg van de overkomst van de heer van *Roijen*, die naar Londen was gestuurd, mede om voor Vertrouwensmannen de nodige informatie te krijgen? Er is toen een pakket gereedgemaakt met verschillende Koninklijke besluiten, welk pakket gezonden zou worden naar Vertrouwensmannen?

A. Ja. De heer van *Roijen* heeft in die tijd nauw contact met mij onderhouden, soms zelfs meermalen per dag. Hij had o.a. de

faciliteit om te kunnen telegraferen met Vertrouwensmannen. Hij heeft toen een brief geschreven — ik weet overigens niet zeker, of die mij gegeven is —, welke echter is meegestuurd met een pakket Koninklijke besluiten. Die gehele zaak is ingepakt buiten mij om en op een zeker ogenblik is het pakket gearriveerd en daarna afgeworpen. Hoe dat laatste precies is gebeurd, weet ik niet meer. Of dat gebeurd is door het B.B.O. of bij een gezamenlijke operatie van het B.I. en B.B.O., weet ik ook niet meer. Gezamenlijke operaties kwamen in die tijd voor. Het gehele geval is als pakket gekomen en als pakket weggegaan om ingepakt te worden in een container, welke is afgeworpen. Zoals u weet, zijn die Koninklijke besluiten niet aangekomen. Veel later, toen de heer van *der Gaag* door de linies was gekomen, bleek, dat men in Nederland van deze zaak niets wist. Dit is nagegaan en toen is gebleken, dat van de zending, die o.a. de container bevatte, waarin de Koninklijke besluiten zaten, één container in het ongereede was geraakt. Ik geloof, dat deze in het water terecht is gekomen en nooit is teruggevonden.

85782. De **Voorzitter**: U wist dus, toen u bericht kreeg van de vermissing van die container, nog niet, dat daarin de Koninklijke besluiten zaten?

A. Wij wisten, dat er één weg was. Het had ook een container met radiotoestellen kunnen zijn. Later heeft men geconcludeerd, dat dit de container moet zijn geweest, waarin de Koninklijke besluiten zaten. Niemand in Nederland heeft nl. na de dropping ooit iets van deze besluiten gezien of gehoord. Met 99 % zekerheid valt dus aan te nemen, dat de Koninklijke besluiten hebben gezeten in de container, die toevallig is verdwenen. Ik neem dus met stellige zekerheid aan, dat die brief van de heer van *Heuven Goedhart*, waarvan ik mij achteraf herinner, dat er over gesproken is, mee is gegaan met die container.

85783. De **Voorzitter**: U gebruikte zoëven de woorden, dat dit pakket door een operatie van het B.B.O. of een gezamenlijke operatie van het B.B.O. en het B.I. zou worden overgebracht. In zijn brief aan de heer *Bosch van Rosenthal* spreekt de heer van *Heuven Goedhart* in de eerste plaats over *Herman* — dat is de heer van *Roijen* —, waardoor het duidelijk is, dat deze zaak in die tijd speelde. Verder schrijft hij:

„Gij wordt verder overigens, geloof ik, bedreigd door het gevaar van een overschatting ten aanzien van den tijdsduur van een eventueele leegte.“

Dit slaat kennelijk op het vacuum, waarin Vertrouwensmannen zouden optreden.

„De zaak is“, zo vervolgt de heer van *Heuven Goedhart* in zijn brief, „dat het hier gevormde geuniformeerde gezag de operaties op den voet volgt en zulks wel in dien zin, dat er hoogstens een spanning van etmalen is. Gij ziet natuurlijk in, dat de huidige gang van zaken door niemand is of kan worden voorzien en hoewel ook nu de beteekenis van het septet nog zeer essentieel kan zijn, ligt de suppositie voor de hand, dat de leegte niet of nauwelijks ontstaat. Nu zult ge anderzijds begrijpen, dat hier vrijwel alle essentiële materies zijn en ook moesten worden geregeld. U daarvan een zoo duidelijk mogelijk beeld te geven is het doel van deze operatie.“

A. Dat duidt duidelijk op de aanwezigheid van die Koninklijke besluiten in dat pakket.

85784. De **Voorzitter**: Dat betekent dus, dat deze brief door de heer van *Heuven Goedhart* in die tijd moet zijn verzonden?

A. Ja, en ook, dat deze brief door hem moet zijn verpakt, omdat hij die Koninklijke besluiten bij elkaar heeft gepakt, d.w.z. niet hij persoonlijk, maar zijn Departement, dat in elk geval heeft gezorgd, dat de boel bij elkaar kwam.

85785. De **Voorzitter**: De tijd, waarop dit gebeurd is, zai, als ik het zo reconstrueer, ongeveer zijn geweest einde October/begin November 1944. Kan dat kloppen?

A. Ja.

85786. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was het de gewoonte kopieën te maken van brieven, die verzonden werden?

A. In het algemeen wel. In dit geval is het natuurlijk niet gebeurd, omdat ik deze brieven nooit heb gezien, noch van de heer *van Roijen*, noch van de heer *van Heuven Goedhart*; zij zijn ingepakt in het pakket. Dit was op zichzelf een uitzondering, omdat dergelijke pakketten nooit werden verzonden en normaal brieven als micro-foto's werden overgebracht.

85787. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Is er in dat geval dus geen micro-foto van gemaakt?

A. Neen.

85788. De **Voorzitter**: De Koninklijke besluiten zijn dus als gewone gedrukte stukken verzonden? Het was een behoorlijk pakket?

A. Ja. Ik herinner mij, dat er over gesproken is, hoe die stukken zouden worden verzonden. Het was zo'n werk om er micro-foto's en afdrukken van te maken, dat men heeft gezegd: laten wij deze

in origineel verzenden, vooral ook, omdat er in die tijd vrij veel werd verzonden; het maakte niet zo bar veel meer uit.

85789. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus ook van de brieven, die er bij waren, is geen afschrift gemaakt, dat op het bureau B.I. is?

A. Neen, bepaald niet.

85790. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets aan uw mededelingen toe te voegen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

C. L. W. FOCK.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 4 OCTOBER 1950

Plenaire commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wittewaall van Stoeiwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punter, van het Enquêtebesluit: j en n.

Verhoor van

Prof. Dr. Ir. WILLEM SCHERMERHORN,
oud 54 jaar, wonende te Bilthoven,
hoogleraar, oud-Minister-president.

Hij legt de eed af als getuige.

85791. Be **Voorzitter**: Wij zouden gaarne enige inlichtingen van u ontvangen over de radio, met name over het standpunt van de Regering ten aanzien van de radio na de bevrijding. De heer *Beel* heeft ons daarover mededelingen gedaan, die betrekking hebben op de periode, dat hij de radio onder zich heeft gehad, van 23 Februari 1935 tot het moment van het optreden van het Kabinet *Schermerhorn—Drees*. Toen zijn de radiozaken overgedragen aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Het gaat dus in hoofdzaak over de laatste periode, die begint met het optreden van het Kabinet op 24 Juni 1945. Intussen was er begin Mei 1945 een en ander gebeurd, dat misschien op de verdere gang van zaken geprejudicieerd heeft.

Begin Mei 1945 was majoor *van den Broek*, de vertegenwoordiger van het Militair Gezag, in Hilversum gekomen en hij had de dag na zijn aankomst de studio's gevorderd. Dat was een ingrijpende maatregel, in zoverre, dat hier heel iets anders gebeurde dan men zich in Nederland tijdens de bezetting gedacht had. Er was in die tijd tot stand gekomen een federatie van omroepverenigingen, die een en ander voorbereid had met het oog op de bevrijding, in nauwe samenwerking met prof. *Oranje*, die namens de Vertrouwensmannen een opdracht had gekregen om zich meer speciaal met de radio bezig te houden.

Dat was dus begin Mei 1945 gebeurd; daarop is gevolgd een conferentie op 5 Juli 1945 te Hilversum, waarop aanwezig waren drie Ministers, te weten u, de Minister van Onderwijs, de heer *van der Leeuw*, en de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Beel*.

Volgens onze inlichtingen zou de heer *Prinsen* daarbij ook tegenwoordig geweest zijn. Dat is een conferentie geworden met prof. *Oranje*. De bestuurders der omroepverenigingen, die ook aanwezig waren, zijn niet binnengelaten; naar ons is medegedeeld, hebben zij van 's morgens elf uur tot 's middags halfdrie uur geantichambreerd; daarna is u uit de conferentiezaal gekomen en heeft u enige mededelingen gedaan, waarvan de belangrijkste was, dat prof. *Oranje* uit zijn functie ontslagen was. De heren, wie u dit heeft medegedeeld, waren daarover destijds zeer verontwaardigd, in het bijzonder over de wijze, waarop dat gebeurd was, en ik heb de indruk, dat die verontwaardiging nog niet geheel over is. Wat was toen het standpunt van de Regering? Wij zijn voor de beantwoording van die vraag in het bijzonder op u aangewezen, aangezien ons is gebleken, dat de heer *van der Leeuw* blijkbaar voor geruime tijd ziek is en dus niet hier kan komen.

A. Dat kan ik u niet alles zo precies in edelen; het is nu vijf jaren geleden en er is in die tussentijd nog heel wat meer gebeurd, dus deze dingen weet ik allemaal niet zo precies. Ik heb geen aantekeningen gemaakt in die tijd. Wat men achteraf waarschijnlijk wel eens betreurt, maar ik meende, dat ik toen andere dingen te doen had dan aantekeningen maken. Onder andere schiet mij nu plotseling te binnen, dat het waar is, dat prof. *Oranje* dit deed in opdracht van de Vertrouwensmannen, maar u weet ook wel, dat de Vertrouwensmannen vrij snel van hun functies ontheven zijn. In welke kwaliteit zat prof. *Oranje* er toen, na het verdwijnen van de Vertrouwensmannen?

85792. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was het niet als Regeringscommissaris?

A. Wie heeft hem dat gemaakt?

Het is een zo ineens opkomende gedachte van mij. Ik weet het niet, eerlijk gezegd. Hij moet toch wel Regeringscommissaris geweest zijn. Immers, uit die functie is hij ontslagen.

Als u mij nu vraagt, wat het standpunt van de Regering is geweest, in ieder geval van de Ministers, die bij elkaar zaten — ik herinner mij niet, dat de heer *Beel* er bij is geweest, maar dat neem ik gaarne aan —, dan moet ik dit zeggen: u moet daarin twee dingen onderscheiden, geloof ik. In de eerste plaats ons standpunt ten opzichte van de radiopolitiek in grote trekken. In de tweede plaats de bijkomende omstandigheid van onze taxatie van diegenen, die namens de radioverenigingen optraden. Ik wil niet zeggen, dat er niet een zekere correlatie tussen deze twee overwegingen bestond, in zoverre, dat ik persoonlijk niet helemaal zonder radioverleden was. Dat is misschien wel een nadeel geweest.

85793. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Is u niet bestuurslid van de V.P.R.O. geweest?

A. Ja, ik heb jarenlang in de V.P.R.O. gezeten, van 1926 af tot op dat ogenblik, dus bijna 20 jaar. Als zodanig had ik natuurlijk diverse heren van dat gezelschap ook leren kennen. Ik heb ook meegemaakt wat er in de oorlog was gebeurd. Ik heb toen ook besprekingen meegemaakt, ik was niet zo verrukt over de houding van sommigen van deze heren, die op het moment vrij belangrijk waren, althans trachtten dat weer te worden. U moet ook niet vergeten, dat op dat moment de zuivering in Hilversum nog een vrij belangrijke rol speelde. Ik geloof, dat ik tevoren al gezegd had, dat er een enkele man was, die ik a priori daar op die dag niet zien wilde. Het is ook bepaald noodzakelijk geweest, dat te zeggen, omdat ik er vrij zeker van ben, dat hij anders op de mat zou hebben gezeten. Dergelijke beelden moet u even in aanmerking nemen. Meestal heeft men het idee, dat het maar om één man ging, maar er was nog een tweede, waaromhern een zeker spel gespeeld heeft. Ik had op dat moment dus niet bar veel sympathie voor dit gezelschap. Daar stond prof. *Oranje* natuurlijk volkomen buiten; die had daar niets mee te maken. Hij stond daar op zich zelf mijlen ver boven.

Als ik nu teruggrijp naar wat wij nastreefden, dan was dat in wezen een nationale organisatie, waarin de levensbeschouwelijke elementen een zeker zelfstandig bestaan zouden kunnen voeren en voor eigen verantwoordelijkheid werken. Als men nu tegen mij zegt: Daarvoor had u toch eigenlijk de omroepverenigingen nodig?, dan kan ik geneigd te zeggen: Inderdaad, daarvoor waren omroepverenigingen nodig, maar niet deze.

85794. De heer **Koersen**: Bedoelt u andere personen of geheel andere omroepverenigingen? Wanneer het alleen om bepaalde personen ging, lag de zaak vermoedelijk anders dan wanneer het tegen de omroepverenigingen als zodanig ging.

A. Een traditie wordt gedragen door personen. Wanneer men, na het 20 jaar op een bepaalde manier, met een zekere zelfstandigheid en met meer dan zelfstandigheid, dus ook met de bekende onderlinge concurrentie, die in die radio heeft gespeeld, te hebben gedaan, plotseling bepaalde dingen gezamenlijk moet doen, dan lijkt mij dat vrij moeilijk. Nu zegt de heer *Koersen*: Dan komt het dus toch op de mensen aan. Inderdaad, maar op een ander aspect van de mensen dan het aspect, dat ik zoëven bedoelde.

85795. De heer **Koersen**: Een gezonde wedijver is dikwijls niet kwaad.

A. Maar *deze* wedijver durf ik niet als gezond te qualificeren, daar heb ik bepaald bezwaar tegen. Als u een aantal onsmakelijke details zou willen kennen, zou ik u daar bij een andere gelegenheid wel eens verhaaltjes over kunnen vertellen. Ik vind het niet zo nuttig dat aan de openbaarheid prijs te geven.

85796. De heer **Koersen**: Het accent ligt bij u dus meer op de structuur dan op de personen?

A. In dit verband voornamelijk op de structuur. Wanneer de **Voorzitter** zegt: *Waarom hebt u deze lieden in de hoek laten staan?*, dan antwoord ik: wij hebben wel met prof. *Oranje* en niet met die omroepverenigingen gesproken voor een belangrijk deel, omdat het een probleem was, dat naar mijn overtuiging te maken had met de Regeringscommissaris en pas indirect met de omroepverenigingen. Die heren hadden echter een enigermate ander standpunt, hetgeen ik in verband met de traditie, die in die wereld in Hilversum heerste, ook wel begrijpen kon.

85797. De **Voorzitter**: Hoe is in die conferentie met prof. *Oranje* de discussie geweest over het algemene aspect van de zaak? Hoe is het standpunt van de Regering ten opzichte van de radio — waarbij ik als nevenvraag stel: had de Regering reeds een concreet standpunt? — naar voren gekomen tegenover het standpunt van prof. *Oranje*? Is het een principiële gedachtenwisseling geweest?

A. Ik kan werkelijk niet precies weergeven, wat in dat gesprek gespeeld heeft; daarvoor is het te lang geleden. Het staat vast, dat wij een gesprek over het beleid hebben gehad. De grondslag van het ontslag is geweest, dat prof. *Oranje* de oude omroepverenigingen in vee! sterkere mate naar voren wenste te laten komen dan met het standpunt van de Minister van Onderwijs en van mij in overeenstemming was; het standpunt van de heer *Beel* herinner ik mij niet meer; ik herinner mij, zoals ik reeds heb gezegd, niet eens, dat hij er bij is geweest.

Vraagt u mij achteraf, wie er dichter bij de idee van het realiseerbare in ons vaderland is geweest, *Oranje* of wij, dan moet ik zeggen: *Oranje*.

85798. De **Voorzitter**: In het licht van hetgeen later is gebeurd?

A. Ja. Maar één ding is, als ik mij goed herinner, ook waar, nl. dat hetgeen later na de bevrijding bij *Oranje* aanvaardbaar was, ook al afweek van datgene, wat wij tijdens de bezetting met *Oranje* besproken hebben. Huiselijk gezegd: Deze was in Juli 1945 ook al min of meer omgezakt in de richting, waarin het proces zich later in veel sterkere mate voltrokken heeft. Wanneer ik het mij goed herinner, is dat eigenlijk de moeilijkheid geweest, want ik weet zeker, dat er momenten vóór de bevrijding zijn geweest, waarop de plannen van *Oranje* en het inzicht, zoals ik dat zelf had, met elkaar in overeenstemming waren. Ik herinner mij zeer goed een bespreking in het voorjaar 1945 met *Oranje* bij hem thuis, waarin van een groot verschil bepaaldelijk geen sprake was.

85799. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dan zou prof. *Oranje* dus toen ook meer gevoeld hebben voor een nationale omroep?

A. Toen stelde ook prof. *Oranje* de kwestie van de eigen verantwoordelijkheid, maar daarover ging tussen ons het verschil van inzicht niet. Ik heb zelf lang genoeg in de radio gezeten om te beseffen, dat het uitgesloten is b.v. de N.C.R.V. te brengen tot verantwoordelijkheid ten aanzien van de programma's van andere omroepverenigingen. Daar ging het in wezen dus niet om. Waar het om ging, was de gedachte van het rechtsherstel: eerst wij terug, eerst herstel in onze bezittingen en dan praten wij nog eens. Het heeft bij de omroepverenigingen een rol gespeeld, dat zij door liet Militair Gezag op nogal hardhandige wijze er uitgezet zijn.

85800. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Tenslotte waren zij toch de eigenaren van de studio's en de apparatuur. Wat is nu natuurlijker dan dat, wanneer je door de vijand uit je spullen bent gezet, je ei weer in wilt. Dat vind ik een natuurlijke reactie. Wanneer ik de eigenaar was van een of ander groot gedoe, zou ik ook weer graag op mijn stoel terug willen. Dat is toch menselijk.

A. Dat begrijp ik best; de bezitshartstocht is, wat dit betreft, een belangrijk element.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik weet niet, of dit hartsstocht is.

A. Het hoort in ieder geval tot de sfeer van het instinctenleven!

85801. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Iemand, die wat kwijt is, wil dat terug hebben. Wanneer dat bezit onrechtmatig is, dan kan men zeggen: het komt je niet toe, maar hier betrof het

verenigingen met eigen bezit en eigendom. Nu kan men zeggen, dat zij dat eigendom anders hadden moeten bespelen, maar dat is vers twee.

A. Ja, het is natuurlijk veel gemakkelijker je er door de Duitsers uit te laten zetten dan door je eigen landgenoten; dat is juist. Die operatie wordt soms gemakkelijker genomen dan wanneer het door eigen niensen geschiedt.

85802. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De Duitsers hadden de mitrailleurs achter de hand; daarvoor moest men wijken.

A. En wij hadden alleen de idee.

85803. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik geloof, dat de aanpak van deze zaak door het ontslag van prof. *Oranje* volkomen tot niets is geworden. Dat vind ik zo verschrikkelijk jammer.

A. Ik geloof achteraf, dat misschien, wanneer prof. *Oranje* inderdaad de kans zou hebben gekregen, hij met dit gezelschap meer had kunnen aanvangen dan de toenmalige Regering en dat hij iets dichter bij onze eigen ideeën zou hebben kunnen blijven dan wij het kennelijk met dit gezelschap hebben gekund. Er is b.v. een latere bespreking geweest, waarin een compromis is gevonden, de bespreking van 6 of 7 November 1945, waarin met de omroepverenigingen een compromis werd gesloten. Met dit compromis waren wij toen nogal tevreden. Wij meenden, dat wij een hele stap verder waren, maar later hebben wij ervaren, dat de pink, die de Regering heeft gegeven, is omgetoverd in een hele hand en arm er bij, die door de heren werden genomen. Dit is wat mijn taxatie van het gezelschap toch altijd zodanig doet zijn, dat ik er toch niet geheel zeker van ben, dat ook er nu man als *Oranje* het hiermede op den duur zou hebben gerooid.

85804. De **Voorzitter**: Had in Juli 1945 de Regering reeds een concreet idee, hoe de organisatie van de radio zou moeten worden?

A. Dat hangt er van af, hoeveel details u er bij denkt; wel concreet, maar niet gedetailleerd.

85805. De **Voorzitter**: Als u dat concrete zou moeten omschrijven, hoe zou u het dan in enkele woorden doen?

A. Eén nationale organisatie, waarbinnen de verschillende geestelijke stromingen in ons volk een zelfstandig bestaan zouden hebben.

85806. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk van het grootste belang wat met dat laatste precies bedoeld wordt. Men kan een nationale organisatie hebben, waarbij uit een centraal punt wordt gezegd: de verschillende levensrichtingen krijgen zo en zoveel gelegenheid zich te uiten. Men kan ook een nationale organisatie hebben, gevormd door omroeporganisaties, die een grote mate van autonomie hebben, m.a.w. binnen haar eigen sfeer zelfstandig kunnen optreden. Hoe dacht men zich dat?

A. Ik vraag mij af, of het zo vreselijk nuttig is daarover achteraf speculaties op touw te zetten.

85807. De **Voorzitter**: Het kan de tegenstand verklaren. Ik kan mij voorstellen, dat een stelsel, waarbij men zegt: vanuit een centraal punt wordt u toebedeeld wat ons nuttig en wenselijk lijkt, veel meer tegenstand ontmoet dan een stelsel, waarbij men een deel gemeenschappelijke taak en een deel autonomie heeft.

A. De bedoeling was, dat om te beginnen de gemeenschappelijke taak centraal zou worden vervuld, en in de tweede plaats, dat er wel een toewijzing plaats vond, maar niet van programma-onderdelen, d.w.z., dat ieder een bepaalde mogelijkheid kreeg naar eigen believen zijn tijd te gebruiken.

Dit is niet aanvaard in die tijd, omdat — het klinkt enigszins hard — naar mijn stellige overtuiging hier machts- en bezitsinstincten van bepaalde lieden een zeer grote rol hebben gespeeld. Dit is natuurlijk een structuur, waar de eigen organisatie een bijna immateriële taak krijgt.

85808. De heer **Koersen**: De omroepverenigingen zouden het natuurlijk ook kunnen omkeren en zeggen: de machtsinstincten van de Overheid wilden prevaleren.

A. Het is niet eens zo, dat dit de Overheid zou zijn. Het zou een grote stichting zijn. Wij zijn uitsluitend uitgegaan van het standpunt, dat er moest zijn een rationele organisatie, en waren daarbij

min of meer geïnspireerd door de doublures in de programma's en de moeilijkheden uit het verleden, maar nogmaals, wij hebben de strijd verloren. Ik ben direct bereid, dat te erkennen. Nederland heeft dit niet gewild en daarmee is het uit. Wij zitten nu altijd nog op een nieuw wetsontwerp te wachten. Daar doktert men kennelijk nog altijd op. Het schijnt dus niet zo bar eenvoudig te zijn. Wij hebben het evenals sommige andere mensen misschien als te eenvoudig beschouwd en te weinig gerekend met allerlei figuren in de hersens van anderen, maar dat neemt niet weg, dat ik vandaag nog op het standpunt sta, dat datgene, wat de heer *van der Leeuw* en ondergetekende in het hoofd hebben gehad, technisch-economisch verantwoord was en geestelijk aan alle delen van ons volk datgene zou hebben gegeven, wat noodzakelijk is. Wie op dit moment even achter de schermen kijkt en ziet, wat er nu met de orkesten staat te gebeuren, begrijpt, dat dit soort ideeën van ons toen was overschatting van het publiek, waarmee wij te maken hadden.

85809. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ons is getoond een oranje plaat, een soort van aanplakbiljet, een grote annonce, waaronder de namen van vier omroepverenigingen stonden; Deze is na de bevrijding in de studio's opgeplakt. Wat mij verbaast, is, dat er vier omroepverenigingen onder stonden en niet de V.P.R.O. Heeft dat contact zich niet uitgestrekt tot de V.P.R.O.?

A. Neen, dat heeft prof. *Oranje* wel gedaan. Daar ziet u al even, dat het beeld, dat prof. *Oranje* in zijn hoofd had in die tijd, kennelijk niet geheel precies klopte met wat spookte in de bol van de leiding der omroepverenigingen, want prof. *Oranje* heeft er de V.P.R.O. zeer bewust wel in betrokken. De wijze, waarop de V.P.R.O. werkte, paste in het schema, dat prof. *Oranje* toen in zijn hoofd had.

85810. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De V.P.R.O. had natuurlijk net zo goed recht om er bij te komen.

A. Net zo goed. De V.P.R.O. had minder eigendom, maar had toch ook eigendom.

85811. De heer **Koersen**: Het hebben van eigendom is dus blijkbaar ook in uw gedachtengang geen misdaad. Het ligt er maar aan, hoe men die eigendom gebruikt.

A. Bepaald niet.

85812. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De moeilijkheid van deze gehele kwestie is, dat prof. *Oranje* niet meer in leven is. Wij zouden anders hierover een heel ander beeld hebben gekregen; enerzijds de mening van u en anderzijds die van prof. *Oranje*. Nu horen wij alleen van de heren van de omroepverenigingen, die niet bij de bespreking zijn geweest, hoe prof. *Oranje* uit die vergadering is teruggekomen. Ik kan mij niet onttrekken aan de indruk, dal hij zeer gegriefd was.

A. Hij was bepaald gegriefd. Dat heb ik persoonlijk, hoewel ik overigens een plezierige verhouding met hem heb gehad, uitermate betreurd. U moet ook goed begrijpen, dat prof. *Oranje* een betrekkelijk emotionele figuur was. Het was niet zo vreselijk eenvoudig in deze discussie en er zijn natuurlijk over en weer wel verwijten gevallen, maar overigens sta ik, afgezien natuurlijk van de vraag of het achteraf gezien juist is geweest, op het standpunt, dat een Regering het recht en de plicht heeft mensen in een dergelijke functie, die niet het beleid wensen te volgen, dat zij wensen te voeren. naar huis te sturen en te vervangen. Dat behoorde óók tot de betrekkelijk primitieve politieke inzichten, die ik op dat moment had. Daarna is de heer *Kesper* voor hem in de plaats gekomen en hij heeft het op die stoel uitgehouden.

85813. De **Voorzitter**: Hebt u hieraan zelf nog iets toe te voegen?

A. Ik heb het eigenlijk al gezegd. Ik vind het buitengewoon jammer, dat dit op deze wijze op het ogenblik gehanteerd wordt, omdat prof. *Oranje* niet meer in leven is. Ik weet ook zeker, dat, wanneer wij later nog eens gelegenheid zouden hebben gehad er rustig over te praten, het zeker tussen ons persoonlijk geen moeilijkheden zou hebben opgeleverd. Waarschijnlijk heeft prof. *Oranje* iets beter dan de heer *van der Leeuw* en ik op dat ogenblik gezien, dat hij toegeven moest en dat wij op dat ogenblik niet bereid waren toe te geven. Dat is het conflict geweest.

85814. De **Voorzitter**: Kunt u zich nog herinneren wat in die bewuste bespreking het standpunt van prof. *Oranje* was? Zei hij: de Regering mag dat niet doen, gezien de rechten van de omroepverenigingen, of zei hij: de Regering kan dat niet doen, want zij zal dat niet kunnen bereiken?

A. Dat durf ik niet met zekerheid zeggen. Dat gesprek heeft zo lang geduurd. Naar mijn overtuiging zullen beide punten door collega *Oranje* in het geweer zijn gebracht. Daar twijfel ik geen moment aan. Ik kan er verder niet vreselijk veel verstandigs meer over zeggen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

W. SCHERMERHORN.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 11 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. SEBASTIAAN MATTHEUS SIEGISMUND REITSMA,
oud 58 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
directeur Nederlands Zuid-Amerikaans Instituut.

Hij legt de eed af als getuige.

85815. De **Voorzitter**: U hebt, indien ik goed ben ingelicht, in 1945 een functie bij het Militair Gezag gehad, waarin u te maken hebt gehad met de politieke delinquenten. Welke was die functie en hoelang hebt u die vervuld?

A. Nadat ik uit de concentratiekamperi in Duitsland ben teruggekomen, ben ik chef geweest van de Sectie II B.D. van het Militair Gezag. Dat was een combinatie van de opsporing, d.w.z. de vervolging en inbewaringstelling van politieke delinquenten en van de kampen.

85816. De **Voorzitter**: Een van die twee letters had dus betrekking op de kampen?

A. B. was opsporing en D. had betrekking op de kampen.

85817. De **Voorzitter**: Wanneer hebt u die functie aanvaard?

A. Ik ben 23 Mei uit Duitsland teruggekomen. Het zal half Juni 1945 zijn geweest.

85818. De **Voorzitter**: Had u vroeger weleens met dit soort werk te maken gehad? Ik bedoel: in vroegere functies?

A. Niet in functies. Wel natuurlijk gedurende de bezetting. Ik heb ondergronds werk verricht, waarvoor ik ook ben gearresteerd.

85819. De **Voorzitter**: Tot hoelang bent u bij het M.G. geweest?

A. Dat heeft ongeveer tot Juni 1946 gelopen. Toen werd ik weer aangezocht om het Nederlands Zuid-Amerikaans Instituut op poten te zetten.

85820. De **Voorzitter**: Bent u van het Militair Gezag overgegaan naar het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging?

A. Neen.

85821. De **Voorzitter**: Het Directoraat-Generaal bestond al vanaf 1 Januari 1946.

A. Ja, maar daarheen ben ik niet overgegaan. Wij kregen de keuze om al dan niet over te gaan. Dat heb ik geweigerd.

85822. De **Voorzitter**: Welke functie hebt u dan tot Juni 1946 vervuld?

A. Toen vervulde ik nog enkele functies voor generaal *Daubenton*, zoals korpsonderzoek; ik had nog een functie als luitenant-kolonel.

85823. De **Voorzitter**: Met speciale werkzaamheden?

A. Ja, met speciale werkzaamheden om een korpsonderzoek te doen bij de chemisch-pharmaceutische dienst.

85824. De **Voorzitter**: Dus uw functie, die betrekking had op de opsporing en op de kampen, is einde 1945 geëindigd?

A. Ja.

85825. De **Voorzitter**: Wie was uw onmiddellijke chef in de periode, dat u die functie hebt bekleed?

A. Kolonel *Ter Veer*.

Ik had echter meer met generaal *Kruls* te maken dan met de heer *Ter Veer*. Generaal *Kruls* en ik bespraken alle mogelijke dingen en ook kolonel *Ter Veer*. Dus deze twee mensen kunt u als mijn onmiddellijke chefs beschouwen.

85826. De **Voorzitter**: Hoe was de situatie, toen u half Juni 1945 die functie aanvaardde? Het schijnt, dat in de eerste tijd na de bevrijding de bewaking van verscheidene kampen in handen is geweest van de Canadezen. Was dat toen nog zo?

A. Vught.

85827. De **Voorzitter**: Alleen in Vught of ook in andere kampen?

A. Verder weet ik het niet. Er was toen een strijd tussen de Canadezen in Vught en de Hollandse bewaking in Vught. Dat was de grote moeilijkheid. Er zijn verschillende besprekingen over geweest. De Canadezen zeiden: Dit moeten wij doen en dat hebben jullie maar uit te voeren.

85828. De **Voorzitter**: Hadden de Canadezen alleen de buitenbewaking of bemoeiden zij zich ook met inwendige organisatie van het kamp?

A. Ja, daar vraagt u mij wat. Ik meen alleen de buitenbewaking, maar zeker kan ik het niet zeggen.

85829. De **Voorzitter**: Is dat kort na uw optreden veranderd?

A. Bij die besprekingen was ook majoor *Philips*. Van hem hebt u misschien ook wel gehoord. Die besprekingen in Vught waren om de zaak tussen de Canadezen en Hollanders te distribueren. Het ging speciaal om de werkplaatsen buiten het kamp of in ieder geval de producten, die werden afgeleverd. De vraag was of die producten voor de Hollanders dan wel voor de Canadezen waren. Dat is toen tot een bevredigende oplossing gekomen en de Canadezen hebben er zich langzamerhand uit teruggetrokken.

85830. De **Voorzitter**: Heeft dat niet lang meer geduurd?

A. Een kleine spanne tijds; dat is van Juni tot eind December geweest. Ik herinner mij nog, dat wij een bespreking in Vught hebben gehad met de Canadese bevelhebber daar, over de buitenkampen.

85831. De **Voorzitter**: U sprak speciaal over het kamp Vught. U had natuurlijk ook met andere kampen te maken.

A. Ik speciaal niet. De Sectie IID was gedelegeerd aan een andere overste, dus ik bemoeide mij bijzonder weinig met de kampen.

85832. De **Voorzitter**: Wie was die andere overste?

A. De naam herinner ik mij op het ogenblik niet, het was iemand uit Limburg. De kampen had ik eigenlijk helemaal gedelegeerd.

85833. De **Voorzitter**: Was dat de heer *Mentrop*?

A. Ja, het was de heer *Mentrop*. Ik heb de plaats van *van Bemelen* ingenomen.

85834. De **Voorzitter**: Ik zie hier in het boek van het Militair Gezag bij sub-sectie D staan: Leiding over en toezicht op bewarings- en verblijfskampen, luitenant-kolonel ir. J. F. H. M. V. *Mentrop*,

Maart 1945 tot 1 Januari 1946. De laatste datum is de datum van overgang naar het Directoraat-Generaal. Blijkbaar was de heer *Mentrop* er al vóór u.

A. Ja.

85835. De **Voorzitter**: Was de heer *Mentrop* aan u ondergeschikt? Of stond u naast elkaar?

A. Neen, hij was uiteindelijk aan mij ondergeschikt. Ik delegerde alle zaken van de kampen en ik had de dossiers van de politieke delinquenten.

85836. De **Voorzitter**: Toen u half Juni 1945 in functie kwam, hadden de arrestaties in het westen van het land in grote massa al plaats gevonden.

A. Toen ik daar kwam — 23 Mei ben ik in Holland teruggekomen uit Buchenwalde, Sachsenhausen — kreeg ik een verzoek van majoor *Philips*, of ik eventueel bij het Militair Gezag wilde komen. Toen heb ik het overdacht. Ik kon nog niet lopen. Ik heb toegestemd. Op 15 Juni kon ik iets gaan doen, maar toen waren er vijf en negentig duizend politieke delinquenten.

85837. De **Voorzitter**: Zoudt u met een enkel woord de toestand kunnen aangeven, die u op dat moment aantroft?

A. Toen heb ik mij niet met de kampen bemoeid, maar ik kan het u met één woord schetsen. Het Militair Gezag kwam hier. Men had de Regering in handen te nemen. Men had typistes nodig, men had ambtenaren en klerken nodig. Toen kwamen die vijf en negentig duizend politieke delinquenten, die bij elkaar werden gepakt. Zij moesten worden bewaakt. Waar waren de kampen, die moesten ingericht worden? Waar kreeg men zijn mensen vandaan? De order was: aantrekken. Hoe krijgt men in een paar maanden tijd een goed korps, een menselijk korps, een betrouwbaar korps, mensen, die die politieke delinquenten kunnen bewaken? Canaille was er bij. Wat wilde men anders doen? Waar kreeg men de mensen vandaan? Die gevangenen moesten worden bewaakt. Zo heb ik de toestand aange troffen, helemaal niet ideaal.

Ik heb Sachsenhausen, Buchenwalde en een vernietigingskamp meegemaakt. Ik weet, dat er misstanden waren, maar wat wij mee hebben gemaakt, is veel erger.

Dan zijn wij toch nog werkelijk humane mensen geweest.

Dat mag men niet vergelijken, ik wil dat ook niet vergelijken. Wij hebben de meest ontzettende dingen meegemaakt, die hier in Holland zeker niet mochten voorkomen. Ik weet niet, en ik heb het ook nooit meegemaakt en ik heb ook nooit een klacht gehad, omdat ik mij te weinig met de kampen bemoeide, dat hier misstanden waren. Later heb ik het gehoord, toen ik er uit was.

Ik kan u wel vertellen, waar het ontzettend was, waar ik zelf gewapend heenging, dat was Harskamp en Levantkade. Dat zijn de kampen, die ik speciaal heb bezocht, omdat ik geruchten hoorde, dat het daar niet goed was. Ik ben er heen gegaan. Daar kan ik een boek over schrijven. Canaille zat er. Die vrouwen in de Levantkade was het ergste scum van het scum. De toestanden waren ook heel erg. Op het kamp Vught was ik zeer gesteld om het te bezoeken, dat is het kamp, dat ik het meest heb bezocht. Daar zat majoor de *Wit*. Die was zo zacht, dat ik hem dikwijls heb moeten zeggen: „Man, je bent gek. Vergeet niet, hier zit de S.S. in een speciale afdeling. Mensen, die onze jongens hebben vermoord. Je gaat toch niet voor die kerels viool spelen, zelf op het podium als commandant van een kamp.” Dat heb ik hem verboden. Ik heb gezegd: „Je kunt ze menselijk behandelen.” Toen ik in Vught kwam, zeiden de moffen tegen mij: „Het is een sanatorium.” Het was meer dan dat. Als de commandant van een kamp militair is, dan lopen daar de gevangenen en die gaan in de houding staan, maar die commandant behoeft niet terug te groeten. Stelt u zich voor, dat men voor 8 tot 10 duizend gevangenen steeds moet teruggroeten. Ik heb de commandant gezegd: „Dat moet je niet doen”.

Zij moesten in de houding gaan staan, zoals wij dat ook hebben gedaan. Verder zei ik: „Je moet het laten om voor die kerels 's avonds in een barak viool te gaan spelen als kampcommandant, dat is toch enigszins te ethisch. Daar houd jij de onlusten niet mee tegen, dan zeggen ze: „Met die vent kunnen wij alles doen.” Men mag een gevangene niet met een hand aanraken, men mag ze niet slaan. De moffen hebben het met ons wel gedaan. In Vught ben ik door Oostenrijkers geslagen, mijn hele gebit er uit. Dat mag natuurlijk niet.

Het kamp Vught was echter in mijn tijd goed, het was alleen te ethisch.

85838. De **Voorzitter**: U sprak zoëvrn over het probleem van de aantrekking van personeel. Hoe heeft men dat gedaan? Hoc is men er in geslaagd een organisatie op te bouwen?

A. Daar was geen organisatie. Ze zaten als vliegen om de Groenhovenstraat. Men kon ze zo van straat pikken.

85339. De **Voorzitter**: Dan wist men natuurlijk niet wie men kreeg.

A. Neen, maar men moest iemand hebben. Wij kregen dikwijls order: Trek aan, wij moeten vooruit. We komen er niet uit.

Stelt u zich eens voor, dat u in eens een hele Regering moet opbouwen met niets. Om typistes werd gevochten. Ze moesten worden aangetrokken. Natuurlijk is het mis, natuurlijk krijgt men verkeerde mensen. Men moet toch vooruit. Daarom is het ontzettend verkeerd geweest, volgens mijn opinie, dat het Militair Gezag niet verder heeft doorgewerkt, dat ze niet hun gang konden gaan, zes maanden of een jaar later. Ze moesten ineens alles voor elkaar brengen: Waterstaat, politie, justitie, enfin, alles. Dat kwam allemaal onder het Militair Gezag. Dat is toch onmogelijk. Aan de organisatie ontbrak nog wel wat. Mijn afdeling liep behoorlijk.

85840. De **Voorzitter**: U denkt dus nu speciaal aan de sub-sectie II B?

A. Ja. Die afdeling liep goed.

85841. De **Voorzitter**: Op welke manier hebt u dit gedaan?

A. Ik heb goede mensen aangetrokken, vrienden van mij, die ongeveer hetzelfde als ik hadden meegemaakt. Van deze mensen wist ik, dat ze betrouwbaar waren.

Het was uitermate moeilijk. U moet niet vergeten, dat wij enorm veel werk hadden. Iedere dag kwamen er maar steeds weer nieuwe dossiers bij.

85842. De **Voorzitter**: Slaagde u er ook in om deskundige mensen aan te trekken?

A. Neen, per se niet.

85843. De **Voorzitter**: Dat was natuurlijk een grote handicap.

A. Ja.

Ik was de enige jurist op mijn afdeling. Neen, dat is niet juist. De heer *Oud* zat op mijn afdeling, de zoon van de burgemeester. Ik heb heel veel aan hem gehad. Die pluisde de dossiers voor mij na. Verder was ik wel de enige jurist op de afdeling.

Het was uitermate moeilijk.

85844. De **Voorzitter**: Had u ook nog te maken met de oprichting van de opsporingsdiensten?

A. Neen.

85845. De **Voorzitter**: Was dat al gebeurd?

A. Ja, dat was al gebeurd.
Daarnaast was het Bureau Nationale Veiligheid.

85846. De **Voorzitter**: Maar dat had betrekking op een speciale categorie.

A. Ja, ziet u dat niet over het hoofd. Dat was de grote controverse. Daar zijn wilde ruiters in geweest. Ik wil geen namen noemen. U vraagt het mij niet en als u het mij vroeg, zou ik ze ook niet noemen. Maar het was ontzettend, daar tegen te vechten. Het waren twee instanties, die eigenlijk hetzelfde bedoelden. Neemt u nu maar eens de strafgevangenis in Scheveningen, dat was van Bureau Nationale Veiligheid. Waarom moet dat een strafgevangenis zijn — laat ik maar zeggen een concentratiekamp — speciaal voor de Nationale Veiligheid? Waarom? We moeten de mensen hebben, die misdaan hebben. Dus dan werkt men samen. Dat was een enorme controverse. Wij hebben toch mensen gehad, die wij opspoorden en die een vrijgeleide kregen van het Bureau Nationale Veiligheid. Dan kregen we door: Deze man mag niet worden gearresteerd. Vindt u het zo te verwonderen? Na vijf jaren rumoer, dat er een chaos is geweest? We zijn veel te vroeg opgedoekt. In September 1945 raakten wij onze macht kwijt. Ik zal u een verhaal vertellen, een goed voorbeeld. U kent het geval *Guljé* misschien van de Leidse constructiewerkplaatsen. Dat is een heel interessant verhaal.

Toen de zaak van het Militair Gezag langzamerhand naar de heer *Schermerhorn* overging, kregen wij instructie: „*Guljé* moet vrij”. Ik

kende het dossier. Ik wist, dat *Guljé* zijn arbeiders expressielijk naar Duitsland heeft gestuurd, waarvan er verscheidenen niet zijn teruggekomen. Ik moest bij generaal *Kruls* komen. Deze vroeg mij het geval *Guljé* nog eens te willen onderzoeken. Ik heb het geval nog eens onderzocht. Ik ben naar Leiden gegaan, alwaar ik verschillende families bezocht. Ik bracht rapport uit bij generaal *Kruls* en ik heb gezegd: „Als *Guljé* vrij komt, dan gaat hij er aan.” *Guljé* kwam vrij en twee weken daarna werd er bij hem gebeld en is hij doodgeschoten. Zo moesten wij werken. Het kon ook niet. In Mei zijn we bevrijd en dan kan men in September geen geordende staat hebben.

Over de bewaking kan ik u dit wel vertellen — dat is mijn indruk geweest — dat er heel goede mensen tussen liepen, maar ook veel „schorremorrie”. U weet wat de K.P. is geweest, er waren zeer goede mensen bij maar ook scum, die wilden profiteren van de toestand.

85847. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Niet allemaal.

A. O neen, niet allemaal. Ik zeg, dat er zeer goede mensen bij zijn geweest. Er liep echter een heleboel schorremorrie mee.

85848. De **Voorzitter**: Wanneer is de buitenbewaking in handen gekomen van de gezagstroepen? Dat was ook altijd een puzzle, de buiten- en de binnenbewaking.

A. Wat we daarvoor voor gevechten hebben moeten voeren, kan ik u niet zeggen. Ik vermoed, dat het na mijn tijd is geweest.

85849. De **Voorzitter**: In 1945 had men die gezagstroepen al.

A. Toen ik wegging, was het nog altijd een puzzle.

85850. De **Voorzitter**: U denkt nu blijkbaar aan de samensmelting van de buiten- en de binnenbewaking. Ik bedoel echter de vervanging van de stoottroepen door de gezagstroepen. Weet u op welk moment dat is geweest?

A. Er was altijd een gevecht tussen de commandant van het kamp en zijn buitenbewaking. Dat heb ik altijd mal gevonden. Als men een kamp bewaakt, bewaakt men het van binnen en van buiten. Dat moet in één hand zijn. Dat is altijd een enorme strijd geweest, ook in Vught b.v. Ik vermoed, dat het begin 1946 tot een conglomeratie is gekomen.

85851. De **Voorzitter**: Wat was eigenlijk de grond van die controverse?

A. Dat weet ik ook niet. Die mensen konden waarschijnlijk de K.P. en de B.S. niet ineens opzij zetten. Zij moesten dus ook een taak hebben. Ik weet echter niet, wat de grond van de controverse is geweest. Het was een hevige strijd en ik heb er altijd voor gevochten: Maak dat één, zoals wij dat zelf hebben gehad in Vught. De S.S. zat buiten en de S.S. zat binnen, het was een ideale toestand. Het is een heel malle figuur geweest.

85852. De **Voorzitter**: Er is een onderzoek ingesteld door de procureur-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, de heer van *Tuyll van Serooskerken*, naar de feiten, die vóór en na in die kampen hebben plaats gevonden. De conclusie van de heer van *Tuyll van Serooskerken* is, dat er nogal een en ander is gebeurd.

A. Ja.

85853. De **Voorzitter**: Een van de kampen — u hebt er trouwens zelf ook op gewezen — was wel heel erg, nl. de Harskamp.

A. En Laren.

85854. De **Voorzitter**: In de Harskamp zat een hele S.S.-divisie. Daar schijnt meermalen 's nachts door de buitenbewaking door het kamp te zijn geschoten en daarbij zijn verscheidene mensen omgekomen.

A. Ja, de Harskamp was heel erg.

85855. De **Voorzitter**: Hebben u daarover in uw tijd klachten bereikt?

A. Ik ben een keer naar de Harskamp geweest om de zaak eens te bekijken, maar niet zozeer om de zaak te bekijken, ik moest er nl. een paar mensen uithalen, die daar oproer maakten. Deze mensen heb ik 's avonds met mijn auto naar de strafgevangenis in Rotterdam gebracht. De namen ben ik vergeten. Deze mensen maakten echter oproer. Het verbaast mij niet, dat men in de Harskamp zeer rigoreus is opgetreden.

85856. De **Voorzitter**: Dat behoeft echter geen reden te zijn om op mensen, die in hun bed liggen, te schieten. Dat schijnt te zijn gebeurd.

A. Dat weet ik niet. In ieder geval is het natuurlijk volkomen af te keuren.

85857. De **Voorzitter**: Hebben u daaromtrent geen klachten bereikt? Is het nooit tot u doorgedrongen, dat dit is gebeurd?

A. Die kampen waren mijn hoofdschotel niet.

85858. De **Voorzitter**: De heer *Mentrop* zou dat aan u gerapporteerd kunnen hebben.

A. Dat is nooit gebeurd.

85859. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: U zei daarstraks, dat u niet ongewapend naar de Harskamp ging.

A. Die ene keer. Die ene keer moesten wij werkelijk heel befaamde types hebben. We vonden het beter, dat ze uit de Harskamp verdwenen en in de strafgevangenis in Rotterdam werden gezet.

85860. De heer **Koersen**: Er hadden u dus wel berichten bereikt, die het noodzakelijk maakten, dat u deze mensen ging halen?

A. Ja, uit rapporten van de opsporing.

Mij hebben echter nooit klachten over mishandelingen bereikt in de tijd, dat ik daar heb gezeten. Alleen heb ik zelf gezien, dat de Harskamp gewoonweg een hel was, En de Levantkade. Laren vond ik ook niet ideaal.

85861. De **Voorzitter**: Als u zegt: Ik heb zelf gezien, dat het een hel was, dan denkt u waarschijnlijk aan de materiële toestand. Dat het een hel zou zijn uit een oogpunt van behandeling, is bij een kort bezoek moeilijk te constateren.

A. Generaal *Kruls* en ik hebben Westerbork — per vlieg-machine — en Vught bezocht. Ik ben alleen op de Levantkade geweest en ik ben naar de Harskamp ook alleen geweest. Als de generaal meeging, was het ons systeem: nu laten wij uit verschillende klassen van die gevangenen mensen bij ons komen om ons te vertellen, of ze te klagen hebben en hoe ze over hun toekomst denken. Dan konden wij eens even een kijk krijgen hoe de mentaliteit van de mensen was. Dat hebben wij in Westerbork en Vught gedaan, alleen die twee kampen. In Leiden zijn we ook nog geweest.

85862. De **Voorzitter**: In het vrouwenkamp?

A. In het vrouwen- en mannenkamp.

Ik vond het — dat moet ik eerlijk zeggen — naar mijn begrippen. naar wat wij hadden doorgemaakt, een ideale toestand, behalve de Levantkade en de Harskamp, die leken mij eigenlijk de kampen, die men kon vergelijken met Buchenwalde.

85863. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: In welk opzicht?

A. Smerig, enfin de hele atmosfeer. Ik kan het niet met een paar woorden vertellen.

85864. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ligging en verblijfplaats en voeding?

A. Over de voeding kan ik niet oordelen.

De voeding in Vught heb ik zelf geproefd; als wij die voeding in de kampen in Duitsland hadden gehad, waren er niet zoveel doden geweest. In Laren was de voeding ook wel goed.

De Levantkade was verschrikkelijk. Mijn vrouw is eens meegeweest; zij moest van mij de afdeling vrouwen eens zien. Zij keken je verschrikkelijk aan, daar in die loodsen van de K.N.S.M. Het was niet minder dan wat wij hebben gehad, maar ik vond het niet mooi!

85865. De **Voorzitter**: Hoe heeft men dat nu bij de sectie van het Militair Gezag bekeken? Heeft men een bepaalde gedragslijn vastgesteld, hoe men hier verbetering in kon aanbrengen? En, zo ja, welke middelen meende men te kunnen aanwenden?

A. Bouwen; dat was het belangrijkste punt.

We hadden een ingenieur of een architect, de heer *Zeele*. Ik zou u aanraden overste *Mentrop* daar eens over te vragen. Die had dat helemaal onder zich. Ik heb gezegd, dat ik zoveel te doen had, zodat ik de kampen aan de heer *Mentrop* heb overgelaten. Ik ging zo nu en

dan een bezoek aan die kampen brengen, zoals Vught, Laren, Levantkade, de Harskamp en nog een keer in Hoensbroek. In Hoensbroek hadden ze het zeer behoorlijk, daar werkten ze in de mijnen. Het is nu niet zo ideaal om in die koestallen te liggen, maar als men iets heeft misdreven, moet men het ook niet al te plezierig hebben.

85866. De **Voorzitter**: Kon er in uw tijd al iets worden gedaan aan de selectie van het personeel, dat was aangetrokken?

A. Absoluut onmogelijk.

85867. De **Voorzitter**: Omdat u niet genoeg mensen had?

A. Ja.

We waren blij, dat we ze hadden.

85868. De **Voorzitter**: Waren er, toen u eenmaal een bepaald aantal mensen had aangetrokken, geen mensen meer te krijgen om de slechten door beteren te vervangen?

A. Als er 60 000 politieke delinquenten waren aangekomen, was het waarschijnlijk gegaan. Ket waren er echter 95 000.

85869. De **Voorzitter**: Daarvoor kon u niet voldoende mensen voor bewaking krijgen?

A. Geen betrouwbare mensen.

85870. De **Voorzitter**: U zette in vele gevallen nog een vraagteken achter wat u kreeg?

A. Ja.

85871. De **Voorzitter**: Met andere woorden, het was niet mogelijk om in de wetenschap, dat een zeker percentage onbetrouwbaar was, te zeggen: „Nu gaan we in de volgende maanden dat percentage onbetrouwbare mensen er uit zetten en we vervangen dat door goede mensen.“?

A. Dat kwam, omdat die processen te langzaam liepen. Ik heb zes inspecteurs in Vught gezet om die zaak zo gauw mogelijk af te handelen. Van die zes bleken er maar vier betrouwbaar te zijn en twee had ik er eigenlijk direct uit moeten „smijten“. Afwerken, de hele aag niets anders doen dan in een kamertje op de voorplaats van Vught zitten — u bent er waarschijnlijk geweest — en die mensen maar binnen laten komen, afwerken. Speciaal de lichte gevallen.

Ik heb altijd geadviseerd: Schakel toch in hemelsnaam iets over op onze gewone rechtbanken, die er waren. Alles ging veel en veel te langzaam. Als men nu eens die vijf jaren beziet, die achter de rug zijn, bijna zes jaren. Dat heeft allemaal veel te lang geduurd.

85872. De **Voorzitter**: In 1945 zijn er inspectietochten geschied door de z.g. vliegende colonne. Dat geschiedde onder leiding van kolonel *Snijders*. Wat was daar de bedoeling van?

A. Heeft de heer *Ter Veer* dat niet in elkaar gezet?

85873. De **Voorzitter**: Dat is mogelijk, maar de heer *Snijders* heeft de leiding gehad.

A. Ik heb nooit van de heer *Snijders* gehoord. Achteraf heb ik weleens van de heer *Snijders* gehoord.

85874. De **Voorzitter**: Ik heb hier een bief van 14 September 1945 voor mij, een nota van kolonel F. J. H. *Snijders* aan de chef staf Militair Gezag, en daarin staat: Hierbij heb ik de eer u te berichten, dat de volgende inspectietocht in de week van 17 tot en met 21 September 1945 met de vliegende colonne ondernomen zal worden". En dan volgt een aantal kampen.

A. Ik weet, dat die vliegende colonne werd ingesteld, maar naar mijn idee is dat het werk van de heer *Ter Veer* geweest.

Langzamerhand zat de Bijzondere Rechtspleging op de Nassaulaan. Toen was het al bij het Militair Gezag weg.

85875. De **Voorzitter**: Neen, deze brief is van 14 September 1945.

A. Dat kan, maar toen begon het ook al.

Toen kwam de overgang. Men ging verhuizen naar de Nassaulaan.

85876. De **Voorzitter**: Wat was de heer *Snijders* in die tijd?

A. Dat herinner ik mij niet.

85877. De **Voorzitter**: Hebt u hem in uw functie niet ontmoet?

A. Neen.

85878. De **Voorzitter**: Hebt u weleens rapporten van deze vliegende colonne gezien?

A. Neen, daar heb ik nooit iets van gezien.

85879. De **Voorzitter**: Dat is merkwaardig. Ik heb hier een stapel van die rapporten, en nu neem ik b.v. het eerste het beste: Inspectietocht vliegende colonne no. 1, rapport bezoek kamp Duindorp. Daarin komen een massa technische bijzonderheden voor; bijzonderheden over de materiële toestanden, enz.

A. Ik heb er nooit iets van gezien.

85880. De **Voorzitter**: Ook bijzonderheden over de bewaking en was dies meer zij.

A. Die rapporten hebben mij nooit bereikt. Ik heb ze nooit gezien. Ik ben zelf in September naar Duindorp gegaan om de zaak eens te bekijken. U moet één ding niet vergeten, juist in die overgangstijd, van begin September begon de zaak bij ons al te verwateren. Toen hebben sommige mensen gezegd: „Nu ja, we kunnen naar de Bijzondere Rechtspleging overgaan, dan wordt men ambtenaar van Justitie.“ Ze hebben mij ook gevraagd, of ik dat wilde. ik heb geantwoord: „Neen, ik ben zakenman, dus ik ga langzamerhand weer naar mijn zaken terug.“ De intensieve tijd is geweest, zoals wij die bij het Militair Gezag hebben meegemaakt, van vóór mijn tijd — al maanden eigenlijk, toen majoor *Philips* mijn voorganger was en professor van *Bemmelen* — tot begin September. Toen wist men eigenlijk voor wie men werkte.

Ik heb echter nooit van kolonel *Snijders* gehoord. Ik wist wel, dat de vliegende colonne bestond. Was hij een kleine man?

83881. De **Voorzitter**: Wat in deze rapporten wordt behandeld, had eigenlijk te uwer kennis moeten worden gebracht.

A. Natuurlijk.

85882. De **Voorzitter**: Zeker voor wat de inlichtingen over de toestanden in de kampen betreft.

A. Er had veel meer te mijner kennis moeten worden gebracht. Het was een te onsamenhangend geheel.

85883. De **Voorzitter**: Had u zelf op een gegeven moment niet het gevoel, dat u niet voldoende werd voorgelicht?

A. Dat gevoel heb ik ook dikwijls gehad. Ik ben ook dikwijls zelf gegaan om eens te kijken.

85884. De **Voorzitter**: Bestond er in die tijd al een regelmatige inspectie?

A. Neen, dat ging te hooi en te gras.

85885. De **Voorzitter**: U hebt zoëven van die zes inspecteurs verteld.

A. Ik nam meer de juridische en de opsporingskant voor mijn rekaning. Ik heb tegen *Mentrop* gezegd: „Dit laat ik aan jou over, als je iets bijzonders hebt, dan geef je het aan mij.“

85886. De **Voorzitter**: Deed de heer *Mentrop* dat dan niet?

A. Weinig. Het geheel was zo onsamenhangend. Er was in het geheel geen organisatie.

Ik werkte samen met kapitein *Oud*, die later majoor is geworden, overste *Klaassen*, professor van *Bemmelen* en ikzelf.

Wij specialiseerden ons op de dossiers, die wij binnenkregen. Zo nu en dan ging van *Bemmelen* naar de kampen toe en ik ging zelf ook naar de kampen toe. Wij bespraken dat met de heer *Mentrop*. Zij hadden speciaal de verzorging van de kampen onder zich. U moet niet vergeten, dat er enorme stapels werk waren. Ik zat 's nachts dikwijls tot twee uur te werken. Het beroerde van het werk was, dat ik geen „grip“ had.

85887. De heer **Koersen**: Heeft u dus nooit iets gehoord van de resultaten van de vliegende colonne?

A. Neen.

85888. De heer **Koersen**: U heeft er waarschijnlijk ook nooit naar gevraagd?

A. Ja, zeker. Ik heb dikwijls gevraagd, hoe het er nu eigenlijk mee zat. We hebben een enorme strijdvrage gehad om het opheffen van de Levantkade. Daar zat de K.N.S.M. achter, die moest die loodsen weer terug hebben. Toen ben ik eens gaan kijk-n en vond daar een „rot toestand“.

85889. De heer **Koersen**: Wat waren nu in het algemeen de resultaten van de rapporten van de vliegende colonne?

A. Daar hoorde men niets over. Het was geen goede organisatie. Ik moet u eerlijk zeggen, mij interesseerde opsporing en mij was ook speciaal door generaal *Kruls* opsporing opgedragen. Ik was wel in naam chef van de sectie II B.D., dat was mijn voorganger *Philips* ook. Ik heb daar twee oversten gehad, de heer *Mentrop* en nog een ander, die speciaal de kampen verzorgden, met een architect, die zorgde voor de goede ligging van de mensen en de verzorging van de mensen. Zoals eerder gezegd, ben ik weleens gaan kijken in Laren. Ik hield de hele dag inspectie daar en maakte aantekeningen, en die gaf ik weer door aan de Sectie II D. Dan zei ik: „Daar en daar moeten jullie op letten.“ Toen de rapporten zouden uitgekomen zijn, die ik nooit heb gezien, had er moeten worden ingegrepen, vooral toen er langzamerhand politieke delinquenten weggingen uit de kampen en men een beetje meer vrijheid kreeg. Eigenlijk naderhand, toen ik allang weer in het civiele leven was, hoorde ik, dat er zulke mistoestanden waren. Toen was ik er allang uit.

85890. De **Voorzitter**: U had de heer *Mentrop* dus niet de opdracht gegeven, dat hij u b.v. eenmaal of een paar keer in de week moest inlichten over de stand van zaken bij de sub-sectie II D?

A. We hadden conferenties. Dan werd er over verschillende aanlegenheden gepraat. Van die vliegende colonne heb ik nooit iets gehoord, want dat verdween naar het Nassaplein—Nassaulaan.

85891. De **Voorzitter**: Is de heer *Mentrop* niet zelf met klachten bij u gekomen?

A. Neen, nooit. Weet u wat de grote fout is geweest, dat de Groenhovenstraat naar de Nassaulaan werd verplaatst, met mensen, die hadden getekend: Wij gaan over naar Justitie. Van majoor *Snoeck Henkemans* hebt u waarschijnlijk weleens gehoord.

De **Voorzitter**: Ja.

A. Die ging ook naar het Directoiaat-Generaal. Hij werd als inspecteur over die kampen benoemd, niet door mij, maar door kolonel *Ter Veer*. Dan was er b.v. in Velsen een zonderlinge klacht. Dan ging men er heen om het te bekijken. Ik zat daar zo'n beetje op de Groenhovenstraat te liquideren. Toen kreeg ik opdracht van generaal *Kruls* en van generaal *Daubenton*: „U bent nu vrij, nu krijgt u de korpsonderzoeken.“

Toen werd ik bij de oorlogsmisdadigers benoemd, de commissie van de heer *van Tuyll van Serooskerken*. Het was onze taak hier het materiaal van de Duitse oorlogsmisdadigers te verzamelen. Er was in het begin een groot enthousiasme.

85892. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. In October 1915, toen heb ik ongeveer de Koninklijke benoeming gekregen. Toen heb ik mij daarop geconcentreerd, maar ik moest langzamerhand weer naar het particuliere leven overgaan. Daarna ben ik er uit verdwenen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

S. M. S. REITSMA.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 12 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *j en o*.

Verhoor van

Prof. Mr. JACOB MAARTEN VAN BEMMELEN,
oud 52 jaar, wonende te Leiden, hoogleraar.

Hij legt de eed af als getuige.

85897. De **Voorzitter**: In 1945 hebt u een functie bekleed bij het Militair Gezag, waarin u te maken had met het vraagstuk van de politieke delinquenten. Welke was deze functie en gedurende welke periode hebt u die uitgeoefend?

A. Een paar weken na de bevrijding ben ik bij het Militair Gezag gekomen. Ik was juridisch adviseur van de commandant Binnenlandse Strijdkrachten en van de chef-staf O.D. en als zodanig heb ik generaal *Kruls* mede ontvangen, toen hij hier arriveerde en generaal *Kruls* heeft mij meteen als adviseur bij zijn staf aangesteld. Oorspronkelijk had ik geen bepaalde functie, behalve dat ik tot de juridische afdeling, de afdeling van kolonel *Snijders*, behoorde. Na enige tijd is op mijn aanraden deze juridische afdeling gesplitst in een afdeling voor burgerlijke zaken en een afdeling voor strafzaken en ik heb voorgesteld, dat deze afdelingen ieder een eigen hoofd zouden krijgen. Ik meen, dat ik eind Juni of begin Juli ben benoemd tot hoofd van de afdeling kampen en politieke delinquenten, terwijl de heer *Ter Veer* zich zou bezig houden met de civiel-rechtelijke afdeling en de afdeling zuivering e.d. Deze functie heb ik uitgeoefend tot 15 September en toen ben ik opgevolgd door overste *Reitsma*.

85898. De **Voorzitter**: Ik had van de heer *Reitsma* begrepen, dat hij reeds vanaf Juni of Juli bij deze zaken betrokken was.

A. Hij is er ook in Juni of Juli bijgekomen, maar hij stond toen onder mij.

85899. De **Voorzitter**: Wat was toen de functie van de heer *Reitsma*?

A. Hij was mijn rechterhand.

85900. De **Voorzitter**: Had hij geen bepaalde afdeling'?

A. Hij werkte ook voor de afdeling kampen en P.O.D.'s, maar ik ben eerst zijn chef geweest. In September is hij het geworden en toen ben ik weer adviseur geworden. Ik heb in die twee maanden grote moeilijkheden gekregen, omdat ik er zeer voor geporteerd was een groot aantal politieke delinquenten meteen vrij te laten. Bij mijn inspectie van de kampen trof ik enorme wantoestanden aan, er was een overbevolking en er waren veel mensen, waarvan ik van mening was, dat zij voorlopig wel konden worden vrijgelaten, ook al zouden zij later misschien berecht worden, zodat ik in Augustus heb geadviseerd een groot aantal politieke delinquenten voorlopig vrij te laten. Minister *Schermerhorn* en ook kolonel *Snijders* hebben dit idee aanvankelijk overgenomen, omdat zij ook zagen aankomen, dat er zich in de kampen ongelukken en moeilijkheden zouden voordoen, vooral in de winter, omdat er bijna geen brandstof voor de kampen was. Ik heb dus gezegd, dat de enige mogelijkheid was, dat er van de 90 à 100 duizend mensen in de kampen ongeveer 40 duizend werden vrijgelaten. Dan was er een kans, dat de overigen behoorlijk zouden kunnen worden ondergebracht en dat wij er enige orde in konden

scheppen. Dit idee is een ogenblik overgenomen door Minister *Schermerhorn*, maar toen is er een geweldig spektakel over gekomen in de pers en bij het hele Nederlandse volk, dat hiervoor nog niet rijp was, zodat ik als zondebok de woestijn ben ingezonden.

85901. De **Voorzitter**: Hoe was in die periode de verhouding tussen U en de heer *Ter Veer*?

A. In die periode waren wij op één level. De heer *Snijders* was het hoofd van alles, hij was kolonel, en de heer *Ter Veer* en ik waren overste.

85902. De **Voorzitter**: De heer *Snijders* was toch ook sous-chef van het Militair Gezag?

A. Ja, maar de tweede sectie was zijn oorspronkelijke sectie en daarmee bemoeide hij zich in de eerste plaats.

85903. De **Voorzitter**: In het organisatieschema van het Militair Gezag van Juni 1945 zie ik, dat sectie II A—C, Juridische Zaken, onder leiding van de heer *Ter Veer* stond en sectie II B—D, eveneens Juridische Zaken, onder uw leiding; B hield in vervolging en inbewaaringstelling en D kampen van bewaring en verblijf.

A. Ja, dat is mijn eigen voorstel geweest. Toen ik ongeveer een maand adviseur was, heb ik gezegd, dat het onmogelijk was, dat de heer *Ter Veer* dit alles zou doen, de kampen zouden nooit goed worden, wanneer er niet één hoofd over werd aangesteld. Op dat ogenblik waren de P.O.D.'s en de kampen nog samen in de sectie II B en D en speciaal voor de kampen heb ik toen de heer *Reitsma* onder mij gekregen.

85904. De **Voorzitter**: Aanvankelijk was de heer *Ter Veer* het hoofd van de tweede sectie.

A. Inderdaad.

85905. De **Voorzitter**: Volgens het organisatieschema van 16 September 1945 staat de sectie II A—C onder de heer *Prins* en sectie II B en D onder de heer *Reitsma*.

A. Juist.

85906. De **Voorzitter**: Naar ik meen, stond de eerste maanden na de bevrijding een aantal kampen onder toezicht van de Canadezen.

A. Gedeeltelijk. U zult zich herinneren, dat, ik meen begin Juni, *Rost van Tonningen* zelfmoord heeft gepleegd in de gevangenis te den Haag. Kolonel *Snijders*, de heer *Tenkink*, secretaris-generaal van Justitie, en ik zijn daar heen gegaan en aan de poort is ons de toegang geweigerd door een Nederlander in sergeantsuniform op grond van het feit, dat de hele Haagse gevangenis nog een Canadees kamp was en wij daar niets te zeggen hadden. Wij zijn er niet ingelaten, terwijl de heer *Snijders* en ik in uniform waren, van kolonel en van overste, en ons als zodanig ook konden legitimeren. Men heeft het Militair Gezag wel verweten, dat de heer *Rost van Tonningen* de gelegenheid had gehad zelfmoord te plegen, door over de balustrade van de trap te springen, maar wij konden er niets aan doen, omdat de zaak onder de Canadezen stond. Zo waren er wel meer kampen, die onder de Canadezen stonden, Vught b.v. stond gedeeltelijk onder de Canadezen. Er waren ook kampen, die onmiddellijk onder de B.S. hebben gestaan en door het Militair Gezag zijn overgenomen, zodat er steeds Nederlandse leiding is geweest.

85907. De **Voorzitter**: Hoe was dit met kampen als de Levantkade en de Harskamp?

A. De Levantkade heeft van het begin af aan onder Nederlandse leiding gestaan en de Harskamp heeft de eerste tijd onder Canadese leiding gestaan. Toen ik hoofd was van de sectie II B—D heb ik meegemaakt, dat wij de Harskamp hebben overgenomen, en ik heb er zelf onderhandelingen over gevoerd.

85908. De Voorzitter: Wanneer is dat geweest?

A. De juiste data weet ik niet precies, maar als ik zou moeten schatten, dan zou ik zeggen, dat wij de onderhandelingen hebben gevoerd in de loop van Juli en dat wij eind Juli, begin Augustus, de Harskamp hebben overgenomen. Dit moet echter in de stukken van het Militair Gezag precies zijn terug te vinden. Ik herinner mij zeer duidelijk, dat wij een grote vergadering hebben gehad met de Canadezen in het gebouw van de B.P.M. De onderhandelingen liepen heel stroef, omdat de Canadezen ons van alles wilden overdoen, waarvoor wij moesten betalen, terwijl wij het niet de moeite waard vonden, en aan de andere kant wilden zij ons niet overdoen een aantal machtsmiddelen, zoals wapens, om de zaak in bedwang te houden. Het gaf allerlei moeilijkheden, maar eindelijk is het voor elkaar gekomen en toen hebben wij de Harskamp overgenomen.

85909. De Voorzitter: Was de Harskamp een van de laatste kampen, die van de Canadezen zijn overgenomen?

A. Als ik het mij goed herinner, was het inderdaad een van de laatste kampen. Ik kan het echter niet helemaal met zekerheid zeggen.

85910. De Voorzitter: Een van de problemen, die zich bij de kampen heeft voorgedaan, was de kwestie van de buiten- en binnenbewaking, die niet in één hand waren. De buitenbewaking van de kampen onder Nederlandse leiding heeft eerst berust bij de stoottroepen en daarna bij de gezagstroepen. Wat hield de overgang van de stoottroepen naar de gezagstroepen in?

A. De stoottroepen waren mensen, die reeds tijdens de oorlog hadden meegevochten of onmiddellijk bij de bevrijding waren geformeerd, het was dus het strijdend gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten, en de gezagstroepen waren een conglomeraat, gedeeltelijk van het bewakend gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten en alle mogelijke vrijwilligers, die zo uit de burgerij waren gehaald. Dat was het verschil. De stoottroepen waren wilde jongens, die er overal op wilden slaan en dus ook op de kampen. Aan de ene kant was het dus een voordel, dat wij die gezagstroepen kregen, aan de andere kant was het een nadeel, omdat men mensen kreeg, die nog in geen enkel verband waren geweest.

85911. De Voorzitter: Wat is de reden geweest van de situatie, dat buiten- en binnenbewaking gescheiden waren en dat de kampcommandant niets had te zeggen over de buitenbewaking?

A. De oorzaak is geweest, dat men oorspronkelijk — ik heb dit echter niet helemaal meegemaakt, omdat het in Brabant reeds zo was — in de tijd, toen het nog oorlog was, de bewaking van die kampen heeft gezien als een militair doel. Men moest dus troepen hebben, die b.v. een overval op het kamp door de vijand konden verhinderen. Deze situatie is gebleven. De stoottroepen stonden onder de Prins. Gedeeltelijk bestond er ook een rivaliteit tussen het Militair Gezag en de commandanten van de troepen van de Prins, die een vinger in de pie wilden houden en zich een bepaalde taak niet wilden laten ontnemen. Zij zeiden, dat het een kwestie van militaire veiligheid was, dat de kampen bewaakt werden, waarvoor wij niet voldoende konden zorgen. Van het begin af aan is het dus een grote moeilijkheid geweest, die historisch aldus was ontstaan en die oorspronkelijk *raison d'être* had, maar op de duur niet meer, en slechts aanleiding gaf tot de meest grenzeloze verwarring van bevoegdheden tussen de kampcommandant en de commandant stoottroepen. Vooral in de Harskamp was dit heel erg. De Canadezen bewaakten het kamp en zij zijn vervangen door stoottroepen, die tot het strijdend gedeelte behoorden, en binnen het kamp zijn zij vervangen door een kampcommandant van ons met een betrekkelijk kleine staf.

85912. De Voorzitter: Toen daarna de gezagstroepen kwamen, was de verhouding ook nog niet best.

A. Het is een vreselijk onding om als kampcommandant niets te zeggen te hebben over de troepen die het kamp bewaken.

85913. De Voorzitter: Wij hebben een rapport gekregen van de heer van *Tuyll van Serooskerken*, die een onderzoek heeft ingesteld naar de excessen, die in de kampen hebben plaats gevonden. De algemene teneur van dit rapport is, dat het in het begin niet best is geweest. De heer van *Tuyll van Serooskerken* komt tot de conclusie, dat er zeer veel ongerechtigheden zijn gebeurd. Hoe zou u de toestand schilderen in de tijd, waarin u die hebt meegemaakt, de toestand in materieel opzicht en beoordeeld naar andere aspecten, zoals inwendige orde en morele verhoudingen?

A. Ik moet hierbij vooropstellen, dat ik er a.h.w. midden in gevallen ben, toen het zuiden reeds lang bevrijd was, en daar reeds een aantal kampen was, o.a. het kamp te Vught. Mijn oorspronkelijke opdracht is helemaal niet geweest mij in de eerste plaats met de kampen te bemoeien; dat is pas later gekomen, juist omdat ik als adviseur in algemene dienst krachtens mijn vroegere functie de meeste belangstelling had voor de opsporing aan de ene kant en de bewaring aan de andere kant. Ik heb kolonel *Snijders* voorgesteld de verschillende kampen af te reizen om de toestand op te nemen. Het eerste kamp, waar ik ben geweest, was het kamp Vught. Het kamp Vught bestond dus reeds verscheidene maanden en het eerste, dat mij opviel, was, dat de berechting van de geïnterneerden zo weinig opschoot. Er was geen kwestie van, dat er mensen uitkwamen; er kwamen er alleen bij. Reeds dadelijk in Juli is een van mijn eerste voorstellen geweest, zo spoedig mogelijk een soort van commissies in te stellen, die zouden onderzoeken wie zich in de kampen bevonden en er niet thuis hoorden en wie of er in elk geval uit konden. Dit voorstel vond slechts buitengewoon weinig instemming bij de heren. Men zag wel in, dat dit zou moeten gebeuren, maar men was er nog niet aan toe.

85914. De Voorzitter: Bij welke heren bedoelt u?

A. Vooral bij de lagere leden van de staf, zoals de heer *Mentrop*, de heer *Klaassen* e.d. Zij hadden er weinig oren naar en de stemming was er nog helemaal niet voor om daaraan te beginnen. Het heeft zeer lang geduurd, vóórdat ik dit idee er door heb gekregen, en juist tegen de tijd, dat ik wegging, heeft men maatregelen in die richting genomen, ook speciaal voor het kamp Vught. Op zich zelf was het een heel verkeerd ding, dat in de kampen mensen waren, waarvan de kampcommandant zich zelf afvroeg, wat zij er deden. Men heeft niet spoedig genoeg ingegrepen; op de duur is het echter terecht gekomen.

Overigens waren er tevoren, nog in de tijd, dat alleen het zuiden bevrijd was, over het kamp Vught zeer ernstige klachten geweest, juist in de tijd ook, dat het kamp voor een groot deel onder Canadese leiding had gestaan. Oorspronkelijk waren mannen en vrouwen met elkaar opgesloten geweest en er waren allerlei wantoestanden geweest. Dit was echter verbeterd, toen ik er de eerste keer kwam; de vrouwen waren weg, zodat er in dat opzicht geen narigheid meer was. Het was echter nog verre van ideaal, vooral ook, omdat er niet werd gewerkt, behalve bij een soort houtzagerij.

Ik ben nog verder door het land gegaan, eerst in de tijd, toen ik adviseur was, en later ook, toen ik hoofd van de kampen was. Vooral in het allereerste begin, maar ook nog later, waren onze vervoermiddelen zeer slecht. Ik heb zoveel mogelijk kampen geïnspecteerd, hetgeen een wonderlijke taak was, want soms ontdekten wij er twee of drie kampen per week bij. Plotseling bleken b.v. in het noorden van Groningen kampen te zijn, waarvan wij niet de flauwste notie hadden, dat ze bestonden, hetgeen met de gebrekkige vervoermiddelen ook heel begrijpelijk was.

85915. Jonkvrouw *Wttewaall van Stoetwegen*: De kampen waren toen dus nog niet geregistreerd?

A. Dat was niet mogelijk. In Februari heeft de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten de Algemene Lastgeving ontvangen. Deze is door puur toeval in onze handen gekomen. Die Algemene Lastgeving is gedropt met een wapenzending. Iemand, die deze wapens heeft opgeraapt, heeft eerst niet begrepen van welk belang dit papier was, maar ongeveer Februari 1945 is het bij ons terecht gekomen. Toen hebben wij dus voor het eerst gehoord, dat wij al die mensen moesten gaan arresteren. Ik heb generaal (toen nog kolonel) *Koot* en kolonel (toen nog majoor) *Six* direct gezegd, dat het natuurlijk een vrijwel onuitvoerbare taak was, dat wij zoveel mensen moesten arresteren. Het moest echter en er was niets aan te doen. De orders voor de arrestatieploegen heb ik zelf gemaakt en door het hele land hebben wij orders gegeven, dat de Binnenlandse Strijdkrachten arrestatieploegen moesten vormen. In Amsterdam heb ik de eerste besprekingen over de vorming van die arrestatieploegen meegemaakt, waarbij o.a. de heer *Sanders*, die later bij he *B.N.V.* terecht is gekomen, een rol heeft gespeeld.

Wij hebben torn ook de eerste instructies gegeven, dat men voor kampruimte moest zorgen. Wij zagen natuurlijk wel aankomen, dat er, als men zoveel mensen ging arresteren, ook kampruimte moest zijn. Het was echter Maart 1945 en als men dan orders door het hele land moest geven, dan werden deze per fiets overgebracht en wij moesten maar afwachten, wat er van terecht kwam. Zelf ben ik de eerste dag na de bevrijding in een auto gestapt, die ik had kunnen charteren. en ik ben gereden over Utrecht, Rotterdam, den Haag, Haarlem, weer naar Amsterdam, om in mijn eigen naastbijzijnde kring

te zien, hoe het ging met de arrestaties. Het ging natuurlijk allerjammerlijkst. Toen ik in Utrecht aankwam, werd er nog gevochten tussen de Duitsers en de Binnenlandse Strijdkrachten. In Rotterdam was het eerste, dat de post bij de brouwerij, waar de Binnenlandse Strijdkrachten waren ondergebracht, mij zei, dat ik een verkeerde band had. Het strijdend gedeelte was daar bezig het bewaakt gedeelte op te pakken. In den Haag was het een even grote janboel. Inmiddels verliepen echter de arrestaties en werden de mensen in volkomen geïmproviseerde kampen ondergebracht. In de loop van Mei en Juni hebben wij langzaam de kampen geregistreerd. Een aantal van de kampcommandanten en ook hoofden van de P.O.D.'s voelden zich volkomen onafhankelijk en hadden er lak aan, wat den Haag zei. Zij waren afkomstig uit allerlei geheime organisaties en hadden met den Haag niets te maken. Het is werkelijk nog een wonder, dat er nog iets van terecht is gekomen. Ik heb veel groter wantoestanden verwacht, dan er geweest zijn. Het had veel erger kunnen zijn; er zijn echter gelukkig ook mensen geweest, die deze zaak met veel energie hebben aangepakt. Ik ben in Augustus in een vrouwenkamp te Leeuwarden geweest, dat onder mejuffrouw *Colenbrander* stond. Dit kamp was perfect, het was een modelkamp, het had zo als vrouwelijke jeugdgevangenis gebruikt kunnen worden. De geest was uitstekend, er was werk voor de meisjes. Mejuffrouw *Colenbrander* had er alles van gemaakt, wat er van te maken viel. De wijze, waarop deze meisjes en vrouwen aan haar hingen, en het vertrouwen, dat zij in de leiding hadden, was enorm.

85916. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoeveel vrouwen waren er in dat kamp?

A. Ik meen tweehonderd. Daarentegen was het kamp te Groningen, zowel het vrouwen- als het mannenkamp, allerabominabelst. Westerbork was heel slecht. Drente had alles in Westerbork geconcentreerd. Het mannen- en het vrouwenkamp lagen vlak bij elkaar en er waren echtgenoten, die elkaar alleen eens in de week in de kerk zagen. Het was echter een bestaand kamp, maar er waren ook allerlei geïmproviseerde kampen. Ik heb ook wel ernstige wantoestanden aangetroffen. Ik ben eens onverwacht op een avond in Amersfoort geweest en ik wilde toen per se de strafcellen zien. Na enige moeite werd ik in de strafcellen toegelaten en toen vond ik er twee mannen, die halfdood waren geslagen. Ik heb gevraagd, wie dit had gedaan, en ik heb dit onmiddellijk aan de commissaris van politie medegedeeld en toen is er dezelfde avond nog een onderzoek geweest. De moeilijkheid was echter, dat wij weer verder moesten, wij kenden van de kampcommandanten eigenlijk niemand, Zo'n inspectie was betrekkelijk kort en dan moest men weer naar een volgend kamp. In September hadden wij de zaak vrijwel in de hand en zijn er bij mijn weten ook niet zo vreselijke wantoestanden meer voorgekomen, maar toen ben ik er uitgegaan, tot op zekere hoogte tot mijn spijt, maar aan de andere kant tot mijn grote vreugde.

85917. De Voorzitter: Was niet een van de eerste dingen, die tot stand gebracht hadden moeten zijn, het maken van een inspectie voor de kampen? Ik begrijp wel, dat het de eerste maanden uit een oogpunt van vervoersmogelijkheden moeilijk was. Uw individuele reizen als chef van de afdeling waren in dit opzicht natuurlijk niet voldoende.

A. Wij hebben het gedaan; in September is die vliegende brigade gevormd. Die vliegende brigade is een idee geweest, dat ik kolonel *Snijders* heb gesuggereerd. Kolonel *Snijders* heeft zich zelf aan het hoofd van die vliegende brigade gesteld en ik heb hem de secretaris nog geleverd, mr. *Paul van 't Hof*. Deze vliegende brigade heeft ook een verslag uitgebracht. Toen ik zelf zoveel mogelijk kampen had bezocht, is een van mijn eerste adviezen geweest een soort van inspectie voor de kampen in te stellen. En toen de heer *Ter Veer* later aan het hoofd van het directoraat-generaal kwam, is dit helemaal in orde gekomen. Hoe wilt u echter een inspectie maken, wanneer er bijna geen vervoermiddelen ter beschikking zijn? Wanneer er maar één auto is, kan men er zelf in gaan zitten of iemand anders er op uit zenden. Vele malen heb ik de heer *Mentrop*, die onder mij diende, er op uitgezonden. Telefonisch kregen wij natuurlijk ook wel berichten. Alleen de organisatie van de kampen leverde in het begin al grote moeilijkheden. In het kamp Levantkade waren grote moeilijkheden in verband met de leiding. Zo was er elke dag wat. Bovendien had ik niet alleen de kampen onder mij, maar ook de P.O.D.'s, en het leverde ook vele moeilijkheden op deze in toom te houden.

85918. De Voorzitter: De heer *Reitsma* heeft verklaard, dat hij de sectie II B-D had en dat hij zich hoofdzakelijk bemoeide met de opsporing, terwijl de heer *Mentrop* zich bezig hield met de kampen.

De heer *Mentrop* stond onder hem, want de heer *Reitsma* was hoofd van de sectie II B-D. De heer *Reitsma* heeft medegedeeld, dat hem nooit klachten bereikt hebben over mishandelingen en excessen, die in de kampen plaats vonden, en hij wist evenmin iets van de rapporten van de vliegende kolonne.

A. Dat lijkt mij onwaarschijnlijk.

85919. De Voorzitter: Daarom leg ik het u voor. De rapporten hebben hem niet bereikt. Ik heb hem toen gevraagd, of de heer *Mentrop*, die zich meer speciaal met de kampen bezig hield, hem wel eens op deze dingen had geattendeerd, waarop hij antwoordde, dat dit nooit was gebeurd. Ik heb hier een vraagteken achter gezet.

A. Ik kan hierop geen antwoord meer geven, omdat ik na half September naar Leiden ben teruggekeerd en alleen adviseur van generaal *Kruls* ben gebleven. Slechts terloops kwam ik bij het Militair Gezag, wanneer mijn advies voor het een en ander werd gevraagd. Dit lijkt mij echter een enigszins wonderlijke voorstelling van zaken. Ik weet wel, dat de vliegende brigade oorspronkelijk haar rapport geheim heeft gehouden, maar het lijkt mij onwaarschijnlijk, dat dit niet aan de heer *Mentrop* bekend zou zijn. Als ik mij niet vergis, zat de heer *Mentrop* zelf in de vliegende brigade; ik weet het wel vrij zeker. Hebt u het rapport van de vliegende brigade?

85920. De Voorzitter: Ik heb rapporten van de vliegende brigade, maar daaruit blijkt dit niet. De rapporten zijn allen ondertekend door kolonel *Snijders*.

A. Ik weet het echter vrij zeker. Ik herinner mij uit die tijd een caricatuur van de vliegende brigade, waarop ook de heer *Mentrop* staat. In ieder geval kunt u dit te weten komen van mr. *P. van 't Hof* te Eindhoven, op het ogenblik hoofd van het Bureau voor Arbeidsrecht van het N.V.V. Hij is secretaris geweest van de vliegende brigade en hij heeft de rapporten ook opgesteld.

85921. De Voorzitter: Hebt u weleens iets gehoord van de schietpartijen, die in de Harskamp hadden plaats gevonden?

A. Ja zeker.

85922. De Voorzitter: Blijkbaar is ook dit niet tot de heer *Reitsma* doorgedrongen.

A. Ik ben zelf in Augustus en September tweemaal in de Harskamp geweest; eenmaal vlak nadat wij het kamp hadden overgenomen van de Canadezen en de tweede maal later. Ieder ogenblik waren daar schietpartijen, eerst onder de Canadezen, maar ook later met de stoottroepen. Vrijwel in het begin heb ik de leiding van de Harskamp veranderd en toen is daar majoor *Scholten* gekomen. Eerst was de heer *Jansen* er geweest en ik vond hem niet berekend voor zijn taak.

85923. De Voorzitter: De heer *Jansen* is er geweest van 25 Juni tot 24 Augustus 1945.

A. Ja. Ik heb hem laten vervangen en het is niet zo gemakkelijk geweest er iemand anders voor te vinden. Generaal *Kruls* en ik hebben er lang over geconfereerd en allerlei mensen overwogen. Uiteindelijk zijn wij gekomen op majoor *Scholten*, die ook niet in alle opzichten aan de eisen voor een kampcommandant voldeed, maar het toch beter heeft gedaan dan de heer *Jansen*. Wie daar buitengewoon goed werk heeft verricht, is de tegenwoordige directeur van een van de afdelingen van Veenhuizen, de heer H. J. H. *Fijen*. Hij was daar reeds tijdens de Canadezen.

85924. De Voorzitter: In welke kwaliteit?

A. Hij was toen kapitein en hij kwam namens de militaire commissaris als inspecteur van de kampen in Gelderland.

De Voorzitter: Ik zie hier in een rapport, dat typerend is voor de toestanden, dat de heer *Jansen* opdracht kreeg als kampcommandant naar de Harskamp te gaan. Hij trof daar kapitein *Knaape* van de stoottroepen aan en het heeft drie weken geduurd, vóórdat hij zijn functie kon uitoefenen.

A. Ik herinner het mij heel goed. Toen ik hem ook voor de eerste maal kwam bezoeken, was het zijn allereerste klacht. Ik geloof, dat in dat opzicht majoor *Scholten* later goed werk heeft gedaan, zodat er iets dragelijker verhoudingen kwamen.

85925. De **Voorzitter**: Het is wel typerend voor de verhoudingen.

A. Het Militair Gezag kon daaraan niets doen, want het had niets te vertellen over de stoottroepen.

85926. De **Voorzitter**: Hebt u tijdens uw functie wel vernomen, dat door de buitenbewaking van de Harskamp 's nachts mensen werden doodgeschoten, niet omdat zij poogden te ontvluchten, maar in hun bed?

A. Het laatste (dat mensen ook in hun bed werden doodgeschoten) was mij niet bekend. De heer *Jansen* heeft mij wel verteld, dat er onnodig geschoten werd door de stoottroepen. Ik herinner mij niet, of het bij majoor *Scholten* ook nog is voorgekomen; het is mogelijk, dat er toen ook nog klachten zijn geweest. Over de ongeregelheden tijdens het commandantschap van de heer *Jansen* heb ik rapport uitgebracht aan generaal *Kruls*.

85927. De **Voorzitter**: Hoe heeft generaal *Kruls* getracht dit in orde te maken?

A. Wij hebben getracht door een oud-militair, majoor *Scholten*, die dus ook bij de stoottroepen als militair bekend zou zijn, kampcommandant te maken, hierin verbetering te laten brengen.

85928. De **Voorzitter**: Het heeft blijkbaar geen afdoende resultaat opgeleverd. Bovendien had de kampcommandant niets te zeggen over de stoottroepen.

A. Wij hebben het natuurlijk ook medegedeeld aan de staf van de Prins.

85929. De **Voorzitter**: Later ressorteerden de gezagstroepen onder generaal *Kruls* en blijkbaar is het toen ook nog voorgekomen.

A. Dat weet ik niet, dat moet dan na 15 September zijn gebeurd. Ik ben weggegaan, toen de stoottroepen door de gezagstroepen werden vervangen.

85930. De **Voorzitter**: De stoottroepen zijn begin Augustus 1945 vervangen door de gezagstroepen. Speciaal in de Harskamp schijnen bovendien ook één of meer compagnieën van 14 R.I. een rol te hebben gespeeld. De gezagstroepen stonden echter ook onder generaal *Kruls*, dus had er toen gemakkelijker iets gedaan kunnen zijn om de verhouding kampcommandant-commandant buitenbewaking te verbeteren.

A. Ik dacht niet, dat er later zulke grote wantoestanden op dit gebied waren geweest als in het begin. Het was echter ook een grote moeilijkheid de gezagstroepen te formeren, want toen de gezagstroepen moesten worden uitgebreid, heeft men algemeen laten weten, dat er hierbij een functie was te vervullen. De gezagstroepen zijn wel hoofdzakelijk geformeerd uit mensen van het oude bewakingsgedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten, maar het was niet mogelijk ze daar helemaal uit te halen.

85931. De **Voorzitter**: Het was voor u dus geen onbekend feit, dat er in de Harskamp ernstige moeilijkheden op dit gebied waren?

A. De Harskamp heeft van het begin af aan grote moeilijkheden opgeleverd van de buitenbewaking met de binnenbewaking en dat deze moeilijkheden niet minder werden, toen de stoottroepen door de gezagstroepen werden vervangen, was mij volkomen bekend en dit heb ik bij generaal *Kruls* ook besproken. Dat er in Augustus schietpartijen waren geweest, was een van de redenen, waarom ik er heen ging en waarom ik de heer *Jansen* heb vervangen door majoor *Scholten*. Het was echter heel moeilijk iemand te vinden, die naar die plaats wilde. Wij hebben wel tien mensen overwogen, vóórdat wij tot majoor *Scholten* kwamen. Wij hebben alle mogelijke mensen gevraagd kampcommandant van de Harskamp te worden, maar niemand voelde er voor. Eind Augustus of begin September heb ik eens de procureur-generaal van het Amsterdamse Hof met enige leden van het Amsterdams Bijzonder Gerechtshof en enige leden van het Haags Bijzonder Gerechtshof meegenomen om hun te laten zien, wat voor mensen zij te berechten zouden krijgen en hoe ook de mensen daar gehuisvest waren, op dat ogenblik nog voor een deel in holen en ondergrondse onderkomens. Ook daarin hebben wij geprobeerd verbetering te brengen, maar het was verschrikkelijk moeilijk in het begin.

85932. De **Voorzitter**: Wanneer ik u goed heb begrepen, is uw standpunt geweest, dat men enerzijds moest trachten van de kampen

zo snel mogelijk redelijke verblijfplaatsen te maken, de materiële voorzieningen te verbeteren, de orde te verbeteren, enz., maar dat anderzijds als complement van deze maatregelen het noodzakelijk zou zijn, een belangrijk deel van de gedetineerden niet langer vast te houden, omdat het anders onmogelijk zou zijn tot een dragelijke toestand te geraken.

A. Ongetwijfeld, en de praktijk heeft mij ook gelijk gegeven. In het eerste jaar zijn ook ongeveer dertigduizend mensen vrijgelaten, alleen had men het, naar mijn gevoel, veel eerder moeten doen. Daarom heb ik er ook steeds op aangedrongen, dat zo spoedig mogelijk commissies zouden worden ingesteld, die systematisch de kampen zouden nagaan en een voorlopige schifting zouden maken en de mensen vrij laten. Ik heb wel kampen bezocht, waar ik de kampcommandant heb gezegd, dat hij op mijn verantwoording de mensen, waarvan hij van mening was, dat zij er niet hoorden, vrij moest laten. De kampcommandanten durfden het echter niet en zeiden dan, dat zij het niet mochten doen, en hoewel ik zei, dat zij het op mijn verantwoording mochten doen, het hielp niet.

85933. De **Voorzitter**: Misschien was uw functie dan nog iets eerder afgelopen geweest dan 15 September.

A. Misschien. Het was echter onzinnig wat voor mensen in de kampen waren. In Amersfoort trof ik een volkomen kindse man van 85 jaar aan; er was niets met hem te beginnen. En zo waren er meer. Een van onze eerste taken is geweest te trachten de jongeren uit de kampen te krijgen. Toen ik voor de eerste maal te Vught kwam, waren de jongens van 15, 16 jaar samen met de ouderen. Toen ik iets over de kampen te zeggen kreeg, heb ik bevolen, dat alle jongeren beneden de 18 jaar in een aparte barak moesten worden ondergebracht en onder aparte leiding. Vóór die tijd was hieraan niets gedaan, maar nadat ik het bevolen had en ook generaal *Kruls*, gebeurde het nog niet terstond en overal. Hiernaar kunt u de moeilijkheden afmeten om in die kampen enige orde te scheppen.

85934. De **Voorzitter**: Het was natuurlijk ook uitermate moeilijk het kamppersoneel, dat in de eerste tijd te hooi en te gras was aangetrokken, snel te selecteren?

A. Hoe was dat mogelijk? Dan moest men ander en beter personeel hebben. U moest eens weten wat een ontzaglijke moeite het heeft gekost voor het kamp Levantkade, waar per se een andere leiding moest komen, een nieuwe commandant te vinden. Ik ben er dagen mee bezig geweest.

85935. De **Voorzitter**: Waarom moest er een nieuwe commandant komen?

A. Er heersten wantoestanden; de commandant mishandelde de mensen en had nog het idee van Bijltjesdag. Een leraar, oud-reserve-officier, die ik kende, hebben wij kampcommandant gemaakt. Hij heeft het echter ook niet uitgehouden en hij kon tenslotte niet tegen zijn eigen staf op.

85936. De **Voorzitter**: Wij hebben nog niet gesproken over het onderzoek van de zaken der gedetineerden.

A. De P.O.D.'s waren helemaal een chaos. Het hoofd sectie II B-D ging over de P.O.D.'s en de kampen, zodat u begrijpt, wat de man aan zijn hoofd had. Ik heb dit later ook gesplitst weten te krijgen. Ieder van de leiders van die P.O.D.'s deed precies, wat hij wilde. Ik kreeg de meest grenzeloze klachten over de P.O.D. te den Haag op het Lange Voorhout, waar alle mensen in de kelders werden gestopt.

Op een goede dag kwam mevrouw *Bolman*, die ik kende van vóór de bevrijding en een van onze allerbeste leidsters van de spionage, die mij zei, dat een van haar beste vrouwelijke spionnen bij de P.O.D. te den Haag in de kelder was gestopt. Ze zat er reeds vier dagen en was er niet uit te halen. Toen liep mij de gal over en ik ben in mijn auto gestapt en er heen gereden. Ik werd ontvangen door een secretaresse, die mij zei, dat het hoofd van de P.O.D. niet was te spreken. Ik zei toen, dat ik hoofd was van alle P.O.D.'s, en ik vroeg haar mij aan te dienen. Ze keek mij vernietigend aan en op dat moment kwam de heer *de Brauw*, waarnemend hoofd, binnen en hij vroeg mij, waarmee hij mij van dienst kon zijn. Ik heb hem toen het geval uitgelegd. Enige tijd later kwam de heer *Bartels*, het hoofd van de P.O.D., binnen, die mij zei, dat hij ernstige klachten over mij had. Ik had gezegd, dat ik het hoofd van alle P.O.D.'s was, en hij vroeg mij, waarom hij dat niet wist. Ik heb toen gezegd, dat ik de dag tevoren een vergadering had gehouden voor alle P.O.D.'s van het land, waar ook drie vertegenwoordigers van zijn dienst aanwezig waren, zodat

ik het niet kon helpen, waneer dezen hem niet mededeelden, wie het hoofd was. De stemming was, dat er geen hoofd was. Zelfs in den Haag wenste men zich niet aan de leiding van het Militair Gezag te onderwerpen.

85937. De **Voorzitter**: Had men, naar uw mening, meer en spoediger gebruik kunnen maken van de diensten van de politie?

A. Geen sprake van. De politie was te gering in aantal en moest bovendien zelf gezuiverd worden. Te Amsterdam hebben wij de politie zoveel mogelijk ingeschakeld en desalniettemin zijn er bij de P.O.D. grote moeilijkheden gerezen. Bij de voorbereidingsvergaderingen in Maart 1945, dus nog tijdens de bezetting, hebben wij de politie ingeschakeld en overal hebben wij zoveel mogelijk de vertrouwde politie ingeschakeld. Men kon echter met het politie-apparaat, dat voor een deel vergiftigd was met mensen, die waren opgeleid in Schalkhaar, niet zo maar ineens beginnen.

85938. De **Voorzitter**: Was het in de loop van de maanden niet mogelijk geweest de politie sneller en in grotere mate bij de P.O.D.'s in te schakelen dan in feite is gebeurd?

A. Ik geloof niet, dat het heel veel sneller had kunnen gebeuren. Men heeft altijd gezegd, dat het Militair Gezag veel spoediger had moeten worden opgeheven. Op het oogenblik, dat tot de liquidatie van het Militair Gezag werd besloten, werd er met steun van de

Regering een geheel nieuwe afdeling van het Militair Gezag gevormd, nl. de dienst voor de oorlogsgraven, omdat geen enkel Departement in staat was deze afdeling op te nemen en het ook niet wilde. Het Departement van Justitie is tot September voor een groot deel in Apeldoorn geweest en voor een ander deel in den Haag, het was volmaakt gedesorganiseerd. Men kon dan toch niet ineens de zaak aan de politie gaan overdragen en het heeft moeten wachten, totdat de zaak iets meer geordend was.

Toevallig heb ik gisteren in het verslag van uw commissie, deel IV C II, blz. 2060, gelezen hetgeen generaal *Kruls* heeft medegedeeld over de vorming van het B.N.V. De beroemde vergadering in Hotel des Indes heb ik ook bijgewoond. Ook bij mijn weten is de naam *Geritsen* daar niet genoemd, wel de naam van generaal *Koot*, die heb ik zelf genoemd, en de naam van de heer *Eindhoven*. Ik dacht, dat u dit misschien zou interesseren, omdat u er toen naar hebt gevraagd.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt. Ik sluit het verhoor.

J. M. VAN BEMMELEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

POSTHUMUS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 12 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. HENRI ANTHONY MELCHIOR TIELEMAN
KOLFSCHOTEN,

oud 47 jaar, wonende te Eindhoven, burgemeester van Eindhoven,
oud-Minister van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige.

85939. De **Voorzitter**: De commissie heeft een tijd geleden aan de heer *van Tuyll van Serooskerken* gevraagd om een onderzoek in te stellen naar de toestanden in de kampen van politieke delinquenten, in het bijzonder in het eerste jaar. De heer *van Tuyll van Serooskerken* heeft daarover een rapport uitgebracht, dat vóór dat verhoor ter uwer kennis is gebracht. Wij zouden het op prijs stellen van u een uiteenzetting te krijgen van uw visie op de toestanden, die toen hebben bestaan, en, als het mogelijk is, ook van datgene, wat er op een bepaald moment onder uw verantwoordelijkheid is gedaan om die toestanden weer zoveel mogelijk binnen de perken te krijgen. Misschien is het goed, dat u eerst even vertelt, wanneer eigenlijk precies uw bemoeienis als Minister van Justitie met dit vraagstuk is begonnen.

A. Ja, daar wil ik u gaarne op antwoorden. Ik mag dan misschien wel aanvragen met een beroep te doen op uw clementie, omdat — ik weet, dat u in tijdnood hebt gezeten — ik op een termijn van minder dan vier en twintig uur ben opgeroepen om voor uw commissie te verschijnen, terwijl ik verklaringen moet afleggen over een periode, die nu alweer vijf jaar geleden is. Ik zou mij dus hebben kunnen voorstellen, dat, indien mij wat meer tijdsruimte was gegund om dit onderhoud voor te bereiden, het wellicht aan waarde zou hebben kunnen winnen. Ik stel er wel prijs op dit vooraf op te merken, omdat ik hier en daar in die korte uren, dat ik mij heb kunnen voorbereiden, wel lacunes in mijn herinnering begin te ontwaren. De vraag, die u concreet stelt: Van wanneer af de bemoeiingen van de toenmalige Minister van Justitie met het probleem dus van de kampen dateren, houdt ten nauwste verband formeel met de opheffing van de bijzondere staat van beleg, omdat de situatie vóór de opheffing van die bijzondere staat van beleg volledig werd beheerst door de bevoegdheden van het Militair Gezag. Nu weet u, dat die bijzondere staat van beleg heeft opgehouden te bestaan op 4 Maart 1946. Hoe was de situatie voordien en welke bemoeienissen had het Ministerie toen met deze materie? U weet ook — naar ik aanneem — hoe die bewaringskampen in het leven zijn gekomen en hoe de aanhouding en inbewaringstelling van die grote menigte van verdachten, niet alle politieke delinquenten, maar verdachten, berustten op een Algemene Lastgeving van de chef staf van het Militair Gezag, een lastgeving, die dus was meegebracht uit Londen. Op grond van die Algemene Lastgeving kon dus het Militair Gezag iedere politieke verdachte aanhouden, ondervragen en in bewaring stellen. Ik moet er nog wel even bijvoegen, dat dit in die tijd op verschillende gronden is gebeurd. Nu we al weer vijf jaar verder leven, wordt daar weleens gemakkelijk over geoordeeld, maar ik moet er aan herinneren, dat die maatregel of die bevoegdheid gezien moet worden in tweeërlei fasen van het proces van onze bevrijding. Dat is dus begonnen in een strijdperiode, een periode, onder welke het zin had om alles, wat politiek verdacht kon zijn, uit de weg te houden niet alleen, maar om het in die periode te beletten om eventueel nog gemene zaak met de vijand te maken. Dat gold dus in de eerste periode, het zuiden. Het gold in de tweede periode, het oosten en in de laatste periode, het noorden.

Onder die omstandigheden was het dus een vorm van oorlogsnoodzaak als u wilt, waarvan men de gevolgen nog niet kon overzien, om alles, wat politiek verdacht kon zijn en wat dus de mogelijkheid inhield nog gemene zaak met de vijand te maken, in bewaring te stellen. Daarna is de bevoegdheid van het aanhouden en in bewaring stellen gemotiveerd geworden uit hoofde van de algemene openbare orde en rust. In die situatie heb ik het dus toen aangetroffen. Dit bevoegdheid van het Militair Gezag

85940. De **Voorzitter**: Mag ik u misschien even onderbreken? Be-doelt u hiermede eigenlijk te zeggen, dat het overweging zou hebben verdiend, dat men in het zuiden de vraag onder het oog had gezien, of, wanneer bij de bevrijding van de rest van het land tevens de oorlog zou zijn opgehouden, men misschien had kunnen volstaan met een minder uitgebreide Algemene Lastgeving, dus met minder categorieën om te arresteren? Raakt u hier eigenlijk min of meer die vraag aan?

A. Inderdaad doel ik daarop. Men moet zich tenslotte weer inleven in de verhoudingen, die toen werden aangetroffen. Het ware achteraf denkbaar geweest, dat men die Algemene Lastgeving had verzwakt, toen er van strijd geen sprake meer was. Anderzijds merk ik het op om een zekere rechtvaardiging voor de maatregelen te geven, dat het dus ook niet zó is, zoals men achteraf zo gemakkelijk kan zeggen: men had nooit zo veel mensen moeten oppakken. Daar was in de aanvang zin en reden voor.

Nu terugkerende tot de kwestie van de kampzorg. Ik heb nog eens even nagegaan, hoe de situatie bij het Militair Gezag was. Dat was uiteraard verantwoordelijkheid over verschillende schijven. Die inbewaringstelling en de zorgen voor de kampen berustten nominaal onder de verantwoordelijkheid van de chef staf van het Militair Gezag. Die verantwoordelijkheid is in November 1944 meer speciaal toevertrouwd aan het toenmalige hoofd van de Sectie IJ, Juridische Sectie van dat Militair Gezag. Als zodanig fungeerde de heer *Ter Veer*. In die functie was hij reeds in Brussel benoemd. Dat is hij gebleven tot Juni 1945. In Juni 1945 is die Sectie gesplitst in twee delen, de delen A en C het zuiver juridische werk onder de heer *Ter Veer* en de delen B en D onder prof. *van Bemmelen*. De rechtstreekse verantwoordelijkheid voor de toestand in de kampen en voor de inbewaringstelling heeft deze uitgeoefend tot September 1945. Toen begonnen de colleges in Leiden weer en toen is hij in September 1945 opgevolgd door mr. *Reitsma*.

85941. De **Voorzitter**: U noemt in dit verband de colleges in Leiden. Prof. *van Bemmelen* heeft hier een andere reden genoemd. Hij heeft gezegd, dat hij in de zomer van 1945 de gedachte heeft geopperd om een belangrijk aantal van de politieke delinquenten in vrijheid te stellen, nl. de minder ernstige gevallen, aangezien hij het probleem zo massaal zag, dat hij meende, dat men niet wel de winter kon ingaan zonder deze maatregel toe te passen. Hij heeft daaraan toegevoegd dat, aanvankelijk daarvoor bij de Regering werd gevoeld en dat zelfs door de Minister-President iets in die richting is gelanceerd, maar dat daartegen een groot verzet is ontstaan, zodat het toen niet is doorgegaan. De heer *van Bemmelen* voegt daar aan toe, dat hij, omdat dit voorstel van hem niet is geaccepteerd, eigenlijk het bos is ingestuurd. Dat is iets anders dan dat de oorzaak zou hebben gelegen in de wenselijkheid van het geven van colleges.

A. Ik durf dat noch bevestigen, noch ontkennen. Het zou voor mij bijzonder interessant zijn om die opinie van professor *van Bemmelen* eens geadstrueerd te zien. Is hij met een voorstel bij zijn chef gekomen onder die omstandigheden, wat zijn enige weg was? Hij stond onder de bevelen van de chef staf van het Militair Gezag. Wanneer hij dus spreekt over bepaalde denkbeelden, die hij aan de Regering heeft voorgehouden, kwam hij daarbij als het ware niet te rechter plaatse.

85942. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat hij dit aan de chef staf heeft voorgesteld en dat deze aanleiding heeft gevonden om

hierover met de Regering te spreken, hetgeen op zich zelf natuurlijk denkbaar is, nl. dat de chef staf bepaalde dingen met de Regering bespreekt.

A. Ik heb de meest neutrale motivering gegeven, dat omstreeks die zelfde tijd de colleges strafrecht van professor *van Bemmelen* weer zijn begonnen. Het doet in mijn betoog overigens niet heel veel ter zake. In ieder geval toen is langzamerhand de periode gekomen, waarin dus de materie wat naderbij aan het Ministerie kwam. Uw eerste vraag luidde: Sinds wanneer hebt u er bemoeienis mee gekregen? Ik heb mijn eerste antwoord gegeven van formeel aard en ik wil nu trachten het antwoord in meer materiële zin op te bouwen. Want hoe was de situatie in die tijd voor de Regering en meer speciaal voor de Minister van Justitie? Een meer onbevredigende toestand voor een Minister van Justitie op dit terrein laat zich in werkelijkheid niet denken. Zoals ik al zeide: De hele situatie werd beheerst door het Militair Gezag, door bevoegdheden, die waren vastgesteld, die algemene lastgeving en de bijzondere staat van beleg, waarop zij steunde. Wat kon de Minister van Justitie onder die omstandigheden praktisch doen? Die vraag zou ik met uw toestemming ter sprake willen brengen. Sprekend over mijn eigen beleid ten aanzien van deze materie, kan ik vaststellen, dat ik mij daarbij altijd twee richtlijnen voor ogen heb gesteld. Ik spreek nu over de periode Juni 1945—1 Januari 1946.

85943. De *Voorzitter*: Dat is de datum, dat het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging in werking is getreden.

A. Ik geloof, dat u zich vergist. De datum, waarop het Directoraat-Generaal in werking is getreden en met name de directeur zijn arbeid heeft aangevangen, ligt eerder en wel op 1 November 1945. Ik bedoel hiermede de bemoeienis van het directoraat-generaal met de kampen. De interne zorg voor de kampen — en voor de commissie is dit natuurlijk een belangrijk probleem — is per 1 Januari 1946 toevertrouwd aan het directoraat-generaal, terwijl de buitenbewaking, die tot dan in militaire handen was geweest — militair in tweeërlei zin, strikt militair voor zover er militairen aan te pas zijn gekomen en militair voor zover het onder verantwoordelijkheid van het Militair Gezag geschiedde — pas op 18 Augustus 1946 is overgenomen.

Ik behoeft u bij het weergeven van deze data niet te zeggen, hoe onder die omstandigheden de positie van de Minister en het Ministerie van Justitie was. Wij hadden ons met de grootste snelheid en paraatheid voor te bereiden op het overnemen van die bevoegdheden, waarbij wij ons steeds twee principiële richtlijnen voor ogen hielden. In de eerste plaats om deze materie en bevoegdheden over te krijgen van het Militair Gezag naar het burgerlijk bestuur i.c. naar het Ministerie van Justitie en in de tweede plaats — en dat was eigenlijk een veel belangrijker probleem in die omstandigheden — om zo spoedig mogelijk te komen met een drastisch correctief op de massale inbewaringstelling. Dit zijn de twee punten geweest, waarop het beleid zich in de eerste maanden heeft moeten richten.

De eerste maatregel was dus de materie en de bevoegdheden zo spoedig mogelijk naar het Ministerie over te hevelen en het Ministerie daartoe uit te rusten en voor te bereiden en te trachten een overzicht te verkrijgen van hetgeen er was gebeurd. U kunt zich onder de omstandigheden van heden nauwelijks voorstellen, dat het Ministerie van Justitie — ik zou dit misschien kunnen uitbreiden tot het Militair Gezag, maar daar spreek ik niet over — niet precies wist, waar de kampen lagen, hoeveel kampen er waren, etc.

Wat de eerste gedragslijn betreft, ben ik begonnen met daarvoor een dienst in het leven te roepen. Per 1 November 1945 is het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging in het leven geroepen, waarvoor een directeur-generaal is benoemd, die tot dat tijdstip sous-chef van het Militair Gezag was, de heer *Ter Veer*. De tweede maatregel, die diende te worden overwogen en voorbereid, was om na de zuivering van het eigenlijke politie-apparaat, de z.g. politieke opsporingsdiensten, de P.O.D.-en, bij de gewone politie onder te brengen, hetgeen diende te geschieden uit de aard der zaak na schifting naar bekwaamheid en geschiktheid van het aanwezige personeel, dat was voortgekomen in hoofdzaak uit de plaatselijke B.S. Daarvoor heb ik nog een inspectie in het ressort van iedere procureur-fiscaal in het leven geroepen, bestaande uit erkende politie-deskundigen. Het overbrengen van de P.O.D.-en naar de politie is mislukt. Voor zover ik mij nog de details herinner, heeft de politie daaraan niet zijn medewerking kunnen geven — ik zeg niet willen geven, maar kunnen geven — om alle mogelijke motieven, die ik hier even ter zijde laat. Een van de voornaamste motieven was, dat

de politie het gezelschap liever niet met huid en haar wilde overnemen en in zijn kader opnemen.

Eind 1946 — dit overschrijdt dus geruime tijd de termijn van uw onderzoek — stonden alle politieke opsporingsdiensten onder deskundige politiemensen. Het was dus mijn bedoeling geweest, de P.O.D. bij de politie onder te brengen, de praktijk is echter geworden, dat de politie-autoriteiten, die daarvoor in aanmerking kwamen, bij de P.O.D. werden gedetacheerd.

Voorts heb ik in die tijd — het doet nu enigszins naief aan — het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging opgedragen zo spoedig mogelijk een paraat klachtenbureau in het leven te roepen.

Het was in die omstandigheden zo, dat niemand wist, waar hij zich te bevoegder plaatse beklagen moest. Weliswaar was er het Militair Gezag, dat het hele land en alle diensten als het ware overspande en waaraan alle mogelijke mensen te pas kwamen, die hiërarchie was echter niet altijd even scherp te onderscheiden. Er is een periode geweest, dat niemand precies wist, waar hij zich had te beklagen en onder die omstandigheden kwamen veel klachten neer op het formeel nog niet bevoegde hoofd van het Ministerie van Justitie. In dit verband wilt u mij misschien toestaan mij zelf te citeren. Ik heb nl. op 19 October 1945 een toespraak voor de radio gehouden, toenmaals zoals het heette „Op de brug”. Ik heb dit stuk nog kunnen terugvinden en ik heb mij ook geprepareerd op de vraag, die u overigens nog niet hebt gesteld, of het Ministerie niet op de hoogte was van de klachten, of het daarbij slechts lijdelijk heeft toegezien, etc. Ik zou deze vraag bepaald negatief willen beantwoorden en ik doe dit in verband met dat klachtenbureau. Nu citeer ik die radiorede:

„Voorts zal het directoraat-generaal voorzien in een paraat werkend klachtenbureau. De behoefte daaraan — ik kan er over meepraten — heeft de ervaring wel aangetoond en als ik de aanhoudende stroom van correspondentie en rapporten moet geloven, dan gebeurden en gebeuren er nog altijd op dit gebied schromelijke en volmaakt ontoelaatbare dingen. Laat mij daarom hier duidelijk en ondubbelzinnig verklaren, dat voortaan aan onrechtmatig en ondulbaar optreden energie een einde zal worden gemaakt. Volgt onder de werking der aanstaande regeling op dit gebied” — dit was een toespeeling op het Besluit Politieke Delinquenten, dat een week daarna is afgekomen — „na 24 uur geen inbewaringstelling op naam van de aangehoudene en duurt de arrestatie desondanks voort, dan zal niet worden geschroomd een strafvervolgning in te stellen wegens wederrechtelijke vrijheidsberoving. Een dergelijke repressie aan het adres van onwillige en verharde elementen zal noodzakelijk en onvermijdelijk zijn.”

Ik wil hiermee alleen te kennen geven, dat het niet juist is, dat het Ministerie van Justitie en de toenmalige Minister van verschillende van deze onduldbare wantoestanden niet op de hoogte zouden zijn geweest.

De vierde maatregel om het apparaat in handen te krijgen, was de voorbereiding om het commando en de inspectie van de bewarings- en interneringskampen over te nemen en dit te brengen rechtstreeks onder het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging. Ook daarop heb ik gezinspeeld in mijn toespraak en ik heb toen letterlijk dit gezegd, en voor zover het onder mijn verantwoordelijkheid viel, ben ik het ook nagekomen:

„Naast de materiële zal aan de godsdienstige, geestelijke en sociale verzorging ernstig en methodisch aandacht worden geschonken.”

Dat is vrij snel gebeurd en deze organisatie is reeds in het leven geroepen, vóórdat op 1 Januari 1946 de interne kampzorg onder mijn verantwoordelijkheid, meer in het bijzonder onder het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging viel.

Ik geloof, dat ik hiermede wel een min of meer algemeen inzicht heb gegeven in de positie van de toenmalige Minister van Justitie en het Ministerie van Justitie met betrekking tot het kampprobleem.

85944. De *Voorzitter*: Wanneer u dit in verband brengt met het rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken*, wat is dan uw mening?

A. In de eerste plaats constateer ik dan een bevestiging van de bevoegdheidsverhoudingen. Het ligt verder niet op mijn weg het rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken* aan een kritische beschouwing te onderwerpen; ik merk slechts op, dat het nog niet volledig is, verre van dat. Als ik het goed heb begrepen, is het een soort van tussenrapport. De heer *van Tuyll van Serooskerken* schrijft, dat het onderzoek nog niet is geëindigd. Waarop zijn onderzoek zich in hoofdzaak toespitst, zijn in het bijzonder de toestanden in de

Harskamp. Ik heb gelezen, hetgeen mij ook bekend was, dat het kamp „de Harskamp” een S.S.'ers-kamp is geweest, waar ongeveer 4000 man waren ondergebracht, na afsplitsing van de Duitse elementen, en dat het achtereenvolgens heeft gestaan onder binnen- en buitenbewaking van:

a. Canadezen, die zich, zoals ik heb gelezen, behoorlijk gedragen hebben;

b. B.S.'ers;

c. stoottroepen;

d. gezagstroepen en aan de gezagstroepen zijn nog enkele reguliere elementen toegevoegd in de gedaante van 14 R.I., dat zich zo schromelijk heeft misdragen.

Het verslag van de heer *van Tuyll van Serooskerken*, dat naar mijn mening sterk steunt op het rapport van de Rijksrechercheur *van Noothoorn*, bevestigt dus volledig, dat deze situatie volkomen onder militair commando stond.

85945. De **Voorzitter**: Kende men in die tijd op uw Ministerie dergelijke gevallen reeds in details, of had men slechts een algemene indruk?

A. Men kende ze eenzijdig, in zoverre, dat er brieven en klachten binnenkwamen en er gesprekken over werden gevoerd. Men kende ze echter officieel niet anders dan door ze te weten te komen via de inspectie van het Militair Gezag.

85946. De **Voorzitter**: Wat is de reden geweest, dat het zolang heeft geduurd, voordat de binnen- en buitenbewaking in één hand kwam? Het was een dwaze toestand en het leidde tot alle mogelijke wrijvingen tussen de commandant van het kamp en de commandant van de buitentroepen met alle narigheden, die daaruit zijn voortvloeide.

A. Naar mijn mening een gebrek aan personeel om een civiel apparaat op te bouwen.

85947. De **Voorzitter**: Het was dus een tekort aan mensen in het civiele apparaat om dat deel van de taak over te nemen?

A. Het is tenslotte zo geweest — maar mijn oud-collega *Meynen* kan u daarover beter inlichten — dat de toenmalige Minister van Oorlog de mensen ook nodig had. In die dagen moest een leger worden opgebouwd, een kader worden gevormd en dan was er de Indonesische taak. Minister *Meynen* wilde deze bewakingstaak aan mij overdoen, zodat zijn troepen zouden vrijkomen, maar daartegenover was geregeld mijn antwoord, dat ik geen andere troepen had. U moet ook niet vergeten, dat er nog een normale justitiële taak was. Ik heb altijd nog een levendige herinnering aan de grote nood in het ruimteprobleem voor gedetineerden. Hoeveel scholen waren in die tijd in beslaggenomen, die daarvoor niet deugden, de gevangenis- en kazernes waren vol, evenals de kazernes. Van verschillende zijden was er dus verlangen om de respectieve gebouwen vrij te krijgen, Minister *van der Leeuw* zijn scholen, ik zelf mijn gevangenis voor de normale loop van zaken in de strafrechtspraak, Minister *Meynen* wilde zijn kazernes terug hebben. Ik herinner er nog eens aan, dat iedere instantie verlegen zat met een hoeveelheid van honderdzes duizend politieke delinquenten. Pas na grote moeite en na veel selectie — inmiddels deden zich de zegenrijke gevolgen van het Besluit Politieke Delinquenten reeds gevoelen — is het gelukt burgers aan te trekken, die de binnen- en speciaal de buitenbewaking konden overnemen. Niemand zal durven beweren, dat men daarmee altijd even gelukkig is geweest, ook later zijn van die zijde nog ongelukken gebeurd, doch stellig niet meer in die omvang en ontoelaatbare vorm, zoals dit in het begin het geval is geweest. Wanneer u mij dus vraagt, waarom dit niet eerder door Justitie is overgenomen, dan antwoord ik, dat dit in hoofdzaak was, omdat er geen personeel was, om deze taak te volbrengen.

85948. De **Voorzitter**: Dientengevolge kon ook een snelle selectie van de mensen, die er waren en waaronder een groot aantal was, dat eigenlijk zo snel mogelijk ontslagen had moeten worden, niet aan de orde komen, omdat men geen mensen had om hen te vervangen?

A. Juist.

85949. De **Voorzitter**: Wanneer men dus van de situatie in die begintijd een beeld wil geven, dan zou dit ongeveer als volgt kunnen zijn: enorme aantallen mensen werden gearresteerd, er was geen legering noch materiaal om hen te verzorgen, er waren onvoldoende

geschikte mensen om hen te bewaken en onvoldoende geschikte mensen om de zaken, zij het summier, te schiften en uit te zoeken wie er eventueel ten onrechte zat en bovendien geen behoorlijk apparaat om klachten te onderzoeken.

A. Ik heb de indruk — ik heb echter geen gelegenheid gehad dit te verifiëren — dat, wat er onder die omstandigheden aan militaire berechting heeft plaats gevonden — in die dagen was de krijgsraad te velde nog in functie — meer en beduidender is dan dit rapport voorstelt.

85950. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u precies?

A. Er zijn door de krijgsraad militairen berecht, die zich bij de bewaking van de kampen hadden misdragen. Ik zeg nogmaals, dat ik geen gelegenheid heb gehad, dit te verifiëren, maar ik herinner mij dit nog wel. Daar staat tegenover, dat de mentaliteit in die dagen met betrekking tot veroordeling van dergelijke praktijken van militairen, naar mijn gevoel en ik geloof ook wel naar algemeen gevoel, slap was. Deze mensen hebben, naar mijn mening, niet de straf gehad, die zij verdienden, in de toenmaals veelvoorkomende gedachtengang, dat de slachtoffers „maar” S.S.'ers waren.

85951. De heer **Stokvis**: Kunt u ook iets mededelen omtrent het uiteindelijk onderzoek naar de onduidbare wantoestanden, die bij herhaling aan de dag zijn getreden?

A. In welke periode?

85952. De heer **Stokvis**: In de periode, die in het kader van ons onderzoek ligt en waarin u dus formeel nog niet de bevoegdheid had in te grijpen.

A. Deze vraag richt zich metterdaad op de contrôle van dit werk door of vanwege het Militair Gezag. Ik herinner mij een periode, waarin dit is gebeurd, maar daaromtrent heb ik op het ogenblik geen bijzonderheden. Een van de stafleden van het Militair Gezag is eens belast met een onderzoek en daarvoor is hij met een soort vliegende colonne langs de kampen gegaan. Indien mijn herinnering mij niet al te zeer in de steek laat, was de uitkomst van het onderzoek ogenschijnlijk niet zo vreselijk erbarmelijk. Of men daardoor heeft getracht zo spoedig mogelijk tot betere verhoudingen te komen, waag ik te betwijfelen. Ik druk mij echter voorzichtig uit, omdat het rapport, dat de heer *Snijders* aan zijn chef heeft uitgebracht, mij op het ogenblik niet meer helder voor de geest staat.

85953. De heer **Koersen**: Was toen de heer *Reitsma* chef van de desbetreffende sectie van het Militair Gezag?

A. Dat neem ik aan, want de heer *Reitsma* is in September 1945 de heer *van Bemmelen* opgevolgd. Ik ben er wel haast zeker van, dat die vliegende Colonne na die tijd door het land is gegaan.

85954. De **Voorzitter**: Ik heb in het dossier een brief van 14 September 1945 van kolonel *Snijders* aan de chef staf Militair Gezag, waarin hij aankondigt, dat in de week van 17 tot en met 21 September 1945 door de vliegende colonne een inspectietocht ondernomen zal worden naar een aantal met name genoemde kampen. In die week van 17 tot en met 21 September zouden bezocht worden de kampen Vught, Maastricht, Eijsden, Valkenburg, Heerlen, Spekholzerheid, Brunssum, Hoensbroek, Treebeek en Harskamp. Dit is natuurlijk een onderzoek, dat niet anders dan zeer globaal kan zijn; er kan hoogstens een zekere preventieve werking van uitgaan. Hoe is men in latere perioden, wanneer men hoorde van mishandelingen of andere excessen, tegenover dergelijke dingen opgetreden? Is er spoedig een apparaat geschapen, dat dit ging uitzoeken?

A. Aan het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging was een aparte inspectie van de kampen verbonden. Het staat mij nog zeer helder voor de geest, dat er hard en streng is opgetreden in deze zin, dat, wanneer er ook maar aanmerkingen waren, die in deze richting wezen, de mensen prompt werden ontslagen. In het begin was het dan ook een gezelschap van komende en gaande mensen en later bleef het residu van bekwame en geschikte mensen over. De eerste maanden zijn er regelmatig mensen ontslagen en ik geef u de verzekering, dat de zorg en de verantwoordelijkheid daarvoor bij een zeer consciëntieus en rechtschapen man als de heer *Ter Veer* naar mijn mening in betrouwbare handen was.

85955. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets toe te voegen aan hetgeen u reeds hebt gezegd?

A. Neen, Mijnheer de President! Ik ben er mij van bewust, dat hetgeen ik u heb verteld op onvolledigheid berust. Ik heb getracht zo volledig mogelijk te zijn en, indien de tijd mij toegestaan was geweest, zou ik mij beter gedocumenteerd hebben.

Ten aanzien van het rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken*, dat mij gisteren werd toegezonden, wil ik zeggen, dat het mij niet helemaal bevredigt. Als u de documenten ziet, waarop het steunt en men leest op blz. 2: „Het onderzoek is nog niet geëindigd" en in de volgende alinea: „Het onderzoek heeft evenwel uitgewezen en aldus kan het resultaat van het tot dusver gehouden onderzoek worden samengevat, dat nagenoeg alom bewakers zich niet hebben ontzien weerloze mensen te kwellen en te mishandelen, waarbij de door de Duitsers gedurende de bezetting toegepaste methoden zijn overgenomen", dan vind ik dit, wanneer ik het in alle bescheidenheid mag zeggen, te generaal. Ik vind dit een uitspraak, die beter en met meer feiten belegd had moeten zijn. Dit moet bewezen worden. Ik neem

aan, dat, wanneer het onderzoek rond is, de heer *van Tuyll van Serooskerken* dit misschien met meer recht zal kunnen stellen. Dit stuk, dat in hoofdzaak berust op de toestanden in de Harskamp, geeft niet een volledig bevredigende bewijsvoering van de stelling, die hier wordt opgezet, Overigens heb ik geen reden aan hetgeen ik reeds heb gezegd iets toe te voegen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

H. A. M. T. KOLFSCHOTEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

IIUGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, van Dis, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

GABRIËL HERMANUS MOLL VAN CHARANTE,
oud 49 jaar, wonende te Rotterdam,
sociaal adviseur van de Sternkolen Handels Vereniging.

Hij legt de eed af als getuige.

85957. De **Voorzitter**: In de jaren 1945 en 1946 bent u werkzaam geweest in de kampen van de politieke delinquenten. Van wanneer tot wanneer en in welke kwaliteit was dat?

A. Begin Augustus 1945 ben ik in de Harskamp gekomen; vervolgens ben ik in Wezep geweest, in Den Helder en in Westerbork. Ik ben weggegaan in Augustus 1948.

85958. De **Voorzitter**: U hebt dat werk dus gedurende drie jaar gedaan?

A. Ja.

85959. De **Voorzitter**: Uitsluitend in de door u genoemde kampen?

A. Ja, als geestelijk verzorger.

85960. De **Voorzitter**: Hoelang bent u in de Harskamp geweest?

A. Tot midden Februari 1946, dus ongeveer zes maanden.

85961. De **Voorzitter**: Kunt u ons een beeld geven van de toestanden, zoals u die in dat halfjaar daar hebt aangetroffen?

A. Bedoelt u een beeld over de gehele lijn, hoe de gehele gang van zaken daar was, of bedoelt u met name het plegen van b.v. mishandelingen?

85962. De **Voorzitter**: Wij zouden zowel iets willen horen over de toestand in het algemeen als over eventuele excessen.

A. De verzorging was zeer slecht. De mensen zijn daar voor het grootste deel binnengekomen als troepen van de Duitse weermacht, onder Canadese geleiders, die hen gevangen hadden genomen. De meesten kwamen van Elst en zij kwamen daar met hun legervoorraden. Dit is geweest in begin Juni en toen heeft begin Juli het Militair Gezag de zaak overgenomen. Tot dat ogenblik — ik ben pas in Augustus gekomen — was de toestand in het kamp, wat de voeding betreft, redelijk. Men heeft daarna hun voedselvoorraden in beslag genomen en ik heb de overtuiging, dat zij ook het kleine rantsoen, dat hun was toegestaan, niet geheel hebben ontvangen. Ik bedoel, dat er bij de staf nogal royaal met boter en dergelijke dingen werd omgesprongen, om het zeer voorzichtig uit te drukken. Het resultaat is geweest, dat er in December een zeer groot aantal gevallen — ik durf het niet met zekerheid zeggen, maar ik meen, dat het er wel 150 zijn geweest — van hongeroedeem waren.

85963. De heer **Stokvis**: Waren dat mensen, die dit vóór die tijd niet hadden?

A. Zij waren goed gevoed in het kamp gekomen. Zij kwamen van de Duitse weermacht en zij waren dus zwaar gevoed geweest.

Verder was het onder dak brengen — waaraan de kampleiding zelf geen schuld had — meer dan verschrikkelijk. Deze mensen werden ondergebracht in afgekeurde paardenstallen, waar op 300 personen, royaal geschat, misschien 1 m' glas was, zodat je op 1½ m afstand van de poortjes, die er waren, eigenlijk niet meer kon lezen. Als het slecht weer was, bleven de mensen de hele dag in het duister hangen en demoraliseerden ze volkomen. De pater en ik hebben toen wat leeszaaltjes ingericht in onze barakken, die voor de godsdienst-oefeningen bestemd waren. Dit bezoek aan de leeszaal werd van tevoren afgesproken. Er werd om een plaats gevochten om 1 of 1½ uur uit de paardenstallen te zijn.

Het aantal tuberculosegevallen is als gevolg van deze toestand zeer groot geweest. Ik heb in Wezep veel jongens aangetroffen met tuberculose, voor een belangrijk deel uit gezinnen, die vroeger nooit tuberculose hadden gehad.

85964. De **Voorzitter**: U heeft deze in Wezep aangetroffen in het gedeelte van het kamp, dat voor zieken was bestemd?

A. Ja, voor sanatorium.

85965. De **Voorzitter**: Hier waren ook zieken uit andere kampen?

A. Ja.

85966. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren er in Wezep een ziekenhuis en een sanatorium?

A. Ja. Ik bedoel hierbij het sanatorium en hier waren zeer velen uit de Harskamp, die tuberculose hadden.

Ik heb de indruk — of eigenlijk wel de zekerheid —, dat men van de zijde van de leiding het gehele probleem niet heeft gezien, laat staan belangstelling heeft gehad om de zaak op te lossen.

85967. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wie bedoelt u met de leiding?

A. Ik bedoel de kampcommandant met zijn staf. De inspectie van het D.G.B.R., majoor *Fijen*, heeft na Januari wel gedaan, wat hij kon, ofschoon hij niet genoeg doorzette. Deze was van goeden wille.

85968. De **Voorzitter**: Wie was de eerste kampcommandant?

A. Dit was iemand, van wie ik de naam ben vergeten. Het was, meen ik, een hoofdonderwijzer in Noordholland. Hij was de situatie helemaal niet meester en hij kon niet op tegen de B.S., hoewel de zaak in die tijd niet zo erg was. Het beperkte zich tot kleine treiterijen, rondjes draaien, enz.

85969. De **Voorzitter**: Was dat de heer *Jansen*?

A. Ja. Deze man is toen vervangen door de heer *Scholten*. Het beleid van de heer *Scholten* heeft genoemde situaties mogelijk gemaakt.

85970. De heer **Stokvis**: Attendeerde u hem van tijd tot tijd op die misstanden?

A. Ja, voortdurend. Men heeft daarom geprobeerd mij uit dat kamp weg te werken. Ik zou u daarover een aardig verhaal kunnen vertellen. Men was voor mijn adviezen niet toegankelijk.

85971. De **Voorzitter**: Wat was zijn reactie op de schietpartijen, die er hebben plaats gevonden?

A. Toen de eerste man werd vermoord in dit kamp, zei de heer *Scholten* aan het ontbijt van de officieren — ik herinner mij nog de toon —: „Ik vind het helemaal niet erg; dat hebben die schoften verdiend." Toen wist de troep, dat de kampcommandant het best vond.

85972. De **Voorzitter**: Was u er op het moment, dat het voor het eerst gebeurde?

A. Er is, voordat ik kwam, een geval geweest, waarin een man is doodgeschoten. Het was enigszins dubieus, hoe dat lag. De toenmalige assistent van de kampcommandant, luitenant *Vlamings*, die later ontslagen is, omdat hij de vrouw van een gedetineerde had verkracht, had order gegeven aan zijn mensen: Als er op een gegeven moment eentje even onwillig is, dan schiet je maar. Toen is er een man geweest bij het een of andere werkobject in Juli, die een brutale mond had gehad. Daarop heeft een sergeant een revolver genomen en de man op de plaats doodgeschoten. Het is natuurlijk moeilijk om in 1950 over die situatie te oordelen. Dit kamp was overgenomen van de Canadezen door een troep mensen, die van militaire zaken weinig of geen kaas hadden gegeten en die waarschijnlijk in het begin voor die *S.S.*-ers bang zijn geweest. Het was ook wel waarschijnlijk, dat er enkele wapens in het kamp waren achtergebleven, die met de troep waren meegekomen. In de nervositeit hierover zal men gedacht hebben: Wij zullen die mensen scherp moeten aanpakken. Ik verdedig het niet, maar toen lag het anders dan de moordpartijen van nadien.

85973. De heer **Stokvis**: Hebt u dit geval de auditu?

A. *Vlamings* heeft het mij zelf verteld. Dat is in Juli gebeurd. Ik kan toch alles hier vertellen?

De **Voorzitter**: Zeker.

A. Ik heb de indruk, dat majoor *Scholten* slap was en fel eerzuchtig. Hij had een vervelende voorgeschiedenis gehad. Hij was nl. met andere Nederlandse officieren naar Polen gezonden en is één van een kleine groep geweest, die voorgesteld heeft de loyaliteitsverklaring te tekenen. Het gros van de officieren heeft dit geweigerd, anders hadden zij naar Nederland terug kunnen gaan. De zaak is daarom niet doorgestaan. Maar kort daarna is hij wegens een hartgebrek, naar men zeide, in vrijheid gesteld. Toen hij weer in Holland terug was gekomen, heeft hij in Harderwijk luide over zijn orangistische overtuiging gesproken. Daarvoor is hij toen voor een blauwe Maandag in Amersfoort terechtgekomen. Daarom behoort hij thans tot de Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen. Mijn indruk was, dat *Scholten* in het kamp duidelijk wilde laten uitkomen, wat een grondige haat hij tegen die *S.S.*-ers had en dat hij zeker niet verdacht wilde worden van half zacht te zijn. De mensen, die het voor die *S.S.*-ers opnamen, werden natuurlijk beschouwd als doetjes, die medelijden hadden, enz. Het begrip recht was daar wel verdwenen.

Ik geloof ook — u vraagt een volledig overzicht —, dat er nogal wat corruptie in dit kamp was. Ik heb die zekerheid, zonder dat ik dat zonder meer kan bewijzen. Eén geval heb ik in die tijd achterhaald en doorgegeven, maar dat is nooit vervolgd. Op een gegeven ogenblik is door de kampleiding ongeveer 10 000 m² kunstglas aangekocht bij een fabriek in Harderwijk. Het waren kartonnen platen met rijksdaalder-glaasjes er in. Ik wilde er voor mijn huis een paar van hebben en toen heb ik gevraagd, of ik er een paar mocht meenemen, uiteraard tegen betaling. Toen heeft de toenmalige administrateur — ik meen, dat het *de Wit* was, maar dat kan ik niet met stelligheid zeggen, dat weet ik niet zeker meer — mij in de boeken de prijs er van laten zien. Die prijs moest ik dan ook betalen. Toen is mij gebleken, dat het de detailprijs was, die overal op de Veluwe door kleine handelaren, loodgiertertjes en dergelijke werd gevraagd. Volgens de boeken zijn deze platen dus gekocht tegen de detailprijs. Zij zijn dan ook nooit gebruikt, ofschoon het ontzaglijk belangrijk was geweest in deze barakken op deze manier althans enig licht te maken. Men heeft er tenslotte schotten van gemaakt in ziekenhuizen, de Katholieke kapel, enz. Zij moesten weg. Daarbij werden zij dikwijls overgeleverd, zodat zij voor de verlichting niet de minste betekenis meer hadden.

Dit soort van dingen is er zeker meer geweest. Ik had zeer sterk het gevoel, dat de leiding aan dit soort van dingen veel aandacht gaf.

85974. De heer **Stokvis**: Kwam de leiding ook uit Harderwijk?

A. Neen, dat was zeer toevallig. *Scholten* kwam uit Harderwijk, maar *Vlamings* was een Limburger.

85975. De heer **Stokvis**: Deze leverancier kwam uit Harderwijk?

A. Neen, uit Nunspeet.

85976. De heer **Stokvis**: Ú hebt zoëven gezegd Harderwijk.

A. Dan heb ik mij versproken.

85977. De heer **Stokvis**: Het trof mij juist, omdat *Scholten* ook uit Harderwijk kwam.

A. Ik wil alleen zeggen, dat *Scholten* zelf de bestelling had gedaan. Hij kwam mij eens afhalen en zei toen: ik heb een grote partij glas gekocht.

85978. De **Voorzitter**: Wat hebt u van die schietpartijen meegemaakt?

A. De zaak is begonnen fout te lopen, toen 14 R.I. kwam. Dat trad direct veel scherper op.

85979. De **Voorzitter**: Welk korps had de buitenbewaking in handen, toen u er kwam?

A. De B.S.

85980. De **Voorzitter**: Op een gegeven moment zijn dat de gezagstroepen geworden.

A. Nu durf ik niet met zekerheid zeggen, of het de B.S. of de gezagstroepen waren. Een deel van de B.S. is, dacht ik, in de gezagstroepen te land gekomen. Het waren B.S.-ers; misschien waren zij geëncadreerd in de gezagstroepen; in elk geval zijn deze jongens naar Indonesië gegaan.

85981. De **Voorzitter**: Is daar op een gegeven moment het 14 R.I. bijgekomen?

A. Zij zijn toen afgelost.

85982. De **Voorzitter**: Wanneer is dat gebeurd?

A. Naar mijn herinnering einde Augustus, maar het kan ook begin September zijn geweest.

85983. De **Voorzitter**: Was toen de bewaking uitsluitend in handen van 14 R.I.?

A. Ja.

85984. De **Voorzitter**: Wie had daar de leiding van?

A. Ik ben de namen vergeten, maar zij zijn in de dossiers wel te vinden. Mijn dossiers zijn langzamerhand onder de tafel verdwenen.

85985. De **Voorzitter**: Hebt u de namen gekend?

A. Ja.

85986. De **Voorzitter**: In de stukken tref ik de naam van kapitein *Toussaint* aan.

A. Ik meen, dat hij de leider was.

85987. De **Voorzitter**: En kapitein *Strijers*?

A. Die herinner ik mij niet.

85988. De **Voorzitter**: Kent u in dit verband de naam *Kollenhoven*?

A. Ja.

85989. De **Voorzitter**: Wie was dit?

A. Een beroepsofficier, die in het 14 R.I. zat. Hoe de gezagsverhouding was, weet ik niet. Ik meen, dat *Kollenhoven* er aan toegevoegd is, omdat het bij de officieren een janboel was. Als er jenever was, waren de officieren zo dronken, dat zij door hun eigen soldaten naar bed moesten worden gebracht.

85990. De **Voorzitter**: Hebt u dat van horen zeggen of hebt u dat zelf bemerkt?

A. Dat vertelden de bewakingssoldaten mij.

85991. De **Voorzitter**: Had u contact met de bewakingstroepen?

A. Ik sprak met deze en gene en die zeiden mij: het is gisteravond weer een janboel geweest.

85992. De Voorzitter: Hoe was de verhouding tussen de commandant van de bewakingstroepen en die van het kamp?

A. Goed.

85993. De Voorzitter: Goed?

A. Ja, zeer goed! Het was koekoek één zang.

85994. De Voorzitter: Het treft mij enigermate, omdat ons wel is gebleken, dat er op vele plaatsen moeilijkheden waren tussen de commandant van het kamp en de commandant van de bewakingstroepen.

A. Dat was wel bij de vorige commandant, *Jansen*, het geval, want die wilde inderdaad dit soort van dingen niet en heeft tegen de veel kleinere fouten van de gezagstroepen zeer duidelijk opgetornd. Maar hij kon er niet tegen op, was daarvoor een te kleine figuur. Maar de verhouding van majoor *Scholten* tot de bewaking was: Wij militairen onder elkaar. Men had gezamenlijk een officiersmess, men trok samen op, enz. De verhouding was buitengewoon prettig, helaas.

Die beschietingen zijn met het volgende begonnen en dat is voor mij altijd het bewijs geweest, dat dit ook inderdaad de bedoeling was. Op een gegeven moment zeiden de gedetineerden in het kamp tegen mij: Wij zijn zeer onrustig, want de derde compagnie — ik geloof, dat het de derde was — heeft gezegd: Jullie zult vanavond wel merken, dat de derde compagnie voor het eerst op wacht is (ik geloof, dat ze om de week wacht hadden). In die nacht is er een dode gevallen en 2 of 3 gewonden.

85995. De Voorzitter: Hoeveel doden zijn er gevallen?

A. Ik meen, dat het om 4 of 5 mensen gaat. Daarnaast is er een aantal voor hun leven gemutileerd, in die zin, dat er een been werd afgezet, enz.

Wanneer er geschoten was, beweerde de schildwacht, dat hij meende, dat er iemand gelopen had. Hij had daarop geschoten en dan schoot iedereen mee. Ze schoten zo wild, dat ze een keer van uit een bewakingstoren zelfs een man aan de overkant van het kamp, ook een bewakingsman, door zijn long hebben geschoten. Alle mensen zijn getroffen, liggende op hun slaappleats in de barak. Ik heb regelmatig de rapporten doorgekregen, maar, zoals ik zei, mijn dossiers zijn langzamerhand onder de tafel gekomen.

85996. Jonkvrouw **Wttewaall** van Stoetwegen: U zegt, dat die dossiers onder tafel zijn geraakt? Hebt u er geen kopie van gehouden?

A. Ik had twee kopieën, maar die heb ik weggegeven, één voor een onderzoek door de procureur-generaal te Arnhem en het tweede dossier voor een onderzoek vanwege de Ministers van Oorlog en van Justitie. Er is daarbij niets uit de bus gekomen.

85997. Jonkvrouw **Wttewaall** van **Stoetwegen**: Dan zijn ze dus niet onder de tafel geraakt, maar bevinden zich bij de procureur-generaal te Arnhem en op een van genoemde Ministeries.

A. Inderdaad.

85998. Jonkvrouw **Wttewaall** van Stoetwegen: Onder tafel geraakt wil zeggen, dat ze zoek zijn.

A. Ik denk niet, dat u ze nog vinden zult.

85999. De Voorzitter: Waarom denkt u dat?

A. Omdat ik een beetje wantrouwig geworden ben. Op een gegeven moment is er hier in de Haag een vrouwelijke advocaat geweest en die heeft een pleidooi gehouden voor een S.S.-er in verband met misstanden in de kampen. Er is toen een stukje in Haagse bladen gekomen, waarin mijn naam genoemd werd (er was een redacteur naar die dame toegegaan). Dat is terechtgekomen bij de procureur-generaal in den Haag; die stuurde het op naar zijn ambtgenoot in Arnhem. Ik kreeg toen een Rijksrechercheur bij mij, die mij beloofde, dat deze zaak tot en met zou worden uitgezocht. Deze heer *van der Lande* is inmiddels overleden.

86000. De heer **Stokvis**: Wanneer was dat?

A. In de zomer van 1947; ik denk Juni. Ik heb hem toen mijn hele dossier gegeven en het hele verhaal gedaan met een uitgebreid rapport. Daarna heb ik niets meer vernomen.

Toen is ongeveer 3/4 jaar later bij mij een wachtmeester van de marechaussee gekomen van het Ministerie van Oorlog, die mij een

brief liet zien, die de Minister van Justitie aan de Minister van Oorlog had geschreven, waarin de Minister van Justitie vroeg, hoever het onderzoek naar de misstanden in de Harskamp gevorderd was. Daarop deelde deze wachtmeester mij toen mede, dat de Minister van Oorlog met zijn ambtgenoot van Justitie het besluit had genomen een nieuw onderzoek in te stellen. Daarvoor was een kolonel aangewezen en deze had die wachtmeester aangewezen om de verhoren te houden. Deze wachtmeester was bij *van der Lande*, de Rijksrechercheur in Arnhem, geweest. Toen deze wachtmeester bij mij kwam, zei hij mij, dat hij het met het eerste onderzoek een rare geschiedenis vond. Hij liet mij daarbij het rapport zien, dat *van der Lande* had opgemaakt. Dit bleek een rapport te zijn met betrekking tot de besprekingen, die door hem met mij gevoerd waren; dat rapport was van zeven regels lang. Hij had mij gehoord over de verschillende beschietingen; ik had daarbij mijn leedwezen uitgesproken, dat ik niet sneller en niet scherper was opgetreden. Ik weet niet, of het verschil zou hebben gemaakt, wanneer dit plaats gehad zou hebben, maar ik heb dat mij zelf kwalijk genomen. Ik heb tegen de moorden geprotesteerd, maar ik heb blijkbaar niet voldoende aan de grootste klok getrokken. Naar aanleiding hiervan volgde dan in het rapport de opmerking, dat de heer *Moll van Charante* door andere mensen daarom als een onbetrouwbaar persoon werd gekenschetst. Dat was het gehele rapport. Verder was er een rapport van een gedetineerde dokter, die geconstateerd had, dat deze en deze patiënt zus en zo zou zijn aangeschoten, zonder dat over de verdere gang van zaken werd gesproken. Die wachtmeester zeide toen: het is zo gek, ik heb van *van der Lande* uw dossier gekregen, maar dat mag ik niet houden. Ik heb toen gezegd: wanneer u van de Ministers van Oorlog en van Justitie een opdracht krijgt voor een onderzoek, mag u dan een dossier, dat op de zaak betrekking heeft, niet houden? Daarop antwoordde hij ontkenkend. Ik heb hem toen de kopieën gegeven; daarna is hij heen-gegaan. Wat ik toen verder nog overgehouden had, heb ik gegeven aan de heer *van Tuyl van Serooskerken*, die mij gevraagd had eens te komen praten. Deze heb ik toen gegeven wat er nog aan derde af-drukken van deze dingen bestond. Ik meende aan twee kopieën voldoende te hebben.

86001. De Voorzitter: Wilt u nu uw mededelingen over die schietpartijen vervolgen?

A. Wij, d.w.z. pater *Arts* en ik, hebben toen geregeld geprotesteerd bij de commandant, maar het ging geregeld door.

86002. De Voorzitter: Hebt u bij de kampcommandant geprotesteerd?

A. Ja.

86003. De Voorzitter: Maar u had eigenlijk moeten zijn bij de commandant van de buitenbewaking. De kampcommandant had daarover niets te zeggen.

A. Hij deed het mij voorkomen, dat dit wel het geval was, dat hij de zaak in behandeling had en dat hij de verantwoordelijke man was. Hij gaf deze dingen ook altijd wel door aan de buitenbewaking.

86004. De Voorzitter: Hebt u geen contact hierover met de commandant van de buitenbewaking gehad?

A. Ik heb hem aan tafel daarover weleens aangesproken; dat heeft dan ook de meest onaangename vormen aangenomen. Zij wilden b.v. niet meer, dat ik in de mess van de officieren kwam. Daarna is een hele campagne opgezet om mij weg te werken. Ik zou een gedetineerde de hand hebben gedrukt en pakketjes en post hebben gesmokkeld. Er is zelfs toen, via de luitenant *Breugel* — deze heette eigenlijk *Broggel*; die was voor mijn gevoel de kwade geest van deze geschiedenis — een stukje in „De Waarheid” gekomen, met mijn naam er bij, dat ik briefjes smokkelde, enz.

86005. De heer **Stokvis**: Dat was niet zo?

A. Neen. Daarover kan ik u ook iets laten zien. Het standpunt van de heer *Scholten* was altijd: de schildwacht gaat vrij uit; wanneer deze zegt: ik heb iemand zien lopen, dan moet hij schieten; dat zijn de consequenties nu eenmaal, en met dat argument maakte hij er zich altijd af.

86006. De Voorzitter: Hoe dikwijls is dat gebeurd? Is in October het hoogtepunt geweest?

A. Ja, het heeft een week of twee geduurd. Ik schat, dat 6 of 7 maal deze algemene schietpartijen hebben plaats gevonden, behalve dan hetgeen zich met het Oudejaar heeft afgespeeld. Op een gegeven

ogenblik kwam ik op Zondagmorgen in het kamp en toen zeiden de mensen tot mij: ga terug en ga ginds preken, er is er één doodgeschoten en 2 zijn aangeschoten, wij hebben het Evangelie niet zo nodig als de mensen aan de overkant. Ik heb gezegd: wij moeten met elkaar spreken. De dienst is doorgegaan, zij het in andere vorm. Ik zeide toen: „Ik kom vanavond weer in het kamp”, wat zij gaarne wilden. Ik had zelfs gezegd: Ik wil proberen vannacht er te blijven, maar men heeft mij dat toen verboden. Toen ik 's avonds weer in het kamp kwam, zeide men mij: Er is om 7 uur weer een man op de latrine aangeschoten. Dat werd langzamerhand onhoudbaar. Ik ben naar de officiersmess gegaan en heb gezegd: Als er nog één ongeluk gebeurt, ga ik morgen naar den Haag en dan is het afgelopen. Je kookt op zo'n ogenblik als het ware over. Had ik dat maar eerder gedaan! De reactie was, dat de officieren onmiddellijk de officiersmess hebben verlaten, de soldaten hebben aangesproken en hun hebben medegedeeld, dat, wanneer er nog één schot viel, de verloven zouden worden ingetrokken. Er is verder ook niet meer geschoten, tot Oudejaarsavond. Ik kreeg toen bericht, dat om 12 uur saluutschoten mochten worden gegeven. Majoor *Scholten* was ziek en luitenant *Rroggel*, die vaak niet aanwezig was in het kamp — hij was met een vrachtauto soms 3 of 4 weken onder water —, was er toevallig een keer en ik schoot hem aan tijdens de lunch. Ik zeide hem: De Katholieken hebben met Kerstmis een nachtdienst gehouden, ik wilde met Oudejaar ook een dienst houden, om 12 uur. Hij vond dat best. Ik heb direct pater *Arts* in de arm genomen. Wij hebben met de O. en O.-beweging in het kamp een avond opgezet. Het begon om 11 uur 's avonds en de pater in zijn kerk en ik in de mijne zouden om kwart over 12 de leiding overnemen. Ik was om kwart over 11 ongeveer in de garage om nog enige mensen toe te spreken en daar werd ik door kapitein *Kollenhoven* opgebeld, die mij zeide: Wat is er in het kamp aan de hand? Ik antwoordde: Er is vanavond een dienst in het kamp. Hij zeide: Daarvoor hebt u geen toestemming. Ik antwoordde: Die heb ik van luitenant *Broggel* gekregen. Hij zeide weer: Dat liegt u. Ik antwoordde: Dat liegt ik niet. Waarop hij weer zeide: U heeft de verantwoordelijkheid. Ik heb hem toen gezegd: U hebt de verantwoordelijkheid, dat de zaak goed marcheert, ik ga naar het kamp en denk er om, dat de pater en ik aanwezig zullen zijn. Wij zijn er geweest en om 12 uur is het vuren losgebarsten. De volgende dag lagen er hopen munitie om het kamp. Er was met brenguns geschoten en met handgranaten gegooid. Omdat de pater en ik in het kamp waren, durfden zij niet op het kamp te schieten. Er zijn wel enkele kogels door de kerkbarak heengegaan, maar dat mocht geen naam hebben. Dat heeft ongeveer 12 minuten geduurd. Om ongeveer kwart over 12 zijn ze in de Katholieke kerk de klok gaan luiden en omdat er Katholieke jongens onder de bewakers waren, is het vuren toen gestaakt. Er kwamen nog slechts ongeveer 5 schoten. Ik ben er van overtuigd, dat er anders heel andere dingen zouden zijn gebeurd.

86007. De **Voorzitter**: Dus er is per saldo in die Oudejaarsnacht niets gebeurd?

A. Neen, omdat de mensen geconcentreerd waren op de plaatsen, waar de geestelijken ook aanwezig waren.

Tenminste, dat is mijn verklaring van het geval.

86008. De **Voorzitter**: Is het juist, dat die ernstige schietpartijen met dodelijke afloop hebben plaats gevonden van Augustus tot October?

A. Ik heb er niet precies aantekening van gehouden, maar het merendeel was in October. Ik geloof, dat er in November één keer een kleinigheid is geweest. Verder is er in Januari nog een man doodgeschoten onder wat andere omstandigheden. Er was buiten het kamp een ziekenbarakje voor besmettelijke zieken. Daar zat op een gegeven ogenblik een gedetineerde, die beter was, voor het raam. Dat raam stond open. Toen riep de schildwacht: Dat raam moet dicht. Toen is er een enigszins scherpe woordenwisseling geweest en tenslotte ging het raam dicht. Maar toen kwam er een andere soldaat aanlopen en die zei: Dat moet je zo doen. Hij nam zijn geweer en schoot door het raam, niet wetende, dat er een gedetineerde achter zat. Die man schoot hij dood. De kampeiding heeft aanvankelijk geprobeerd dit geval onder tafel te werken, maar dat is niet gelukt. Pater *Arts* is er op losgegaan — ik was niet in het kamp — en het eind is geweest, dat sectie is verricht. Typerend is, dat de soldaat, die in het cachot was gestopt, twee dagen later al op de wacht zat, enkele dagen later in de bioscoop was en twee weken later weer in dienst was.

86009. De **Voorzitter**: Hoeveel gevallen met dodelijke afloop zijn er van Augustus tot October geweest?

A. Ik meen zes of zeven.

86010. De **Voorzitter**: En ern aantal gewonden?

A. Ja, die schat ik op omstreeks vijftien.

86011. De **Voorzitter**: Bij de gevallen, die u bedoelt, waren toch mensen betrokken, die in het kamp waren en die geen ontvluchttingspogingen deden?

A. Die op bed lagen.

86012. De **Voorzitter**: Heeft men dat in die tijd ook erkend? Deed men moeite tegenover u te motiveren, waarom er geschoten was? Zei men, dat ontvluchttingspogingen ontdekt waren, of iets van die aard?

A. Neen.

86013. De **Voorzitter**: Hoe was dan de reactie?

A. De schildwacht meende, dat er iemand liep, en heeft geschoten. U begrijpt: als er één schot valt, vallen er meer. Die schoten zijn per ongeluk door die barak gegaan en daarbij heeft men helaas een paar mensen doodgeschoten.

Ik ben nog even aan het zoeken geweest en heb een paar dingen gevonden. Ik heb namelijk de rapporten over de schietpartijen iegelmatig gekregen. Dit zijn er twee van. Van dit soort van zaken heeft de heer *van Tuyll van Serooskerken* er meer. Zij waren volledig aanwezig in twee andere dossiers, die ik zoëven noemde.

86014. De **Voorzitter**: Het ene rapport gaat over een poging tot zelfmoord. Dat heeft er dus niets mee te maken. Het andere betreft een schietpartij op 3 November 1945.

A. Hier hebt u nog iets, dat ik gevonden heb. Dit is zelfs het origineel. De heer *Sfokvis* vroeg mij zoëven, hoe het stond met de beschuldigingen, die tegen mij zijn ingebracht. Daarvan heb ik nog deze twee stukjes.

86015. De **Voorzitter**: Dat stuk van 2 November 1945 is een verklaring van gedetineerden.

A. Ja, de verklaringen, die u voor u hebt, zijn allemaal van gedetineerden.

86016. De **Voorzitter**: Aan wie werden die verklaringen afgegeven?

A. Als er iets in het kamp gebeurde, werd er een rapport uitgebracht aan het kamphoofd via de barakhoofden en het kamphoofd gaf deze zaken door aan de kampcommandant.

86017. De **Voorzitter**: Ik zie hier staan: aan het kamphoofd. Het werd dus gerapporteerd aan het eigen hoofd van de mensen. Die moest dus uitmaken, of het doorgegeven zou worden.

A. Die gaf het altijd door. Ik heb gevraagd om mij een afschrift van het rapport aan het kamphoofd te geven.

85018. De **Voorzitter**: U hebt dus uw mening over die gebeurtenissen aan de kampeiding gezegd. Maar hebt u ook stappen gedaan om andere autoriteiten daarin te betrekken? Dit was toch een ernstige zaak.

A. Ik heb dat gerapporteerd aan de Kerk, d.w.z. aanvankelijk aan dominé *Eysingn*, die in die tijd het toezicht had over de geestelijke verzorging in de kampen. Later heb ik het gerapporteerd aan de heer *van Tuyll van Serooskerken*, gedelegeerde van de Hervormde Kerk bij de Hoge Overheid. Ik meen, dat hij regelmatig stappen heeft gedaan, maar vruchteloos. U moet niet vergeten, dat zich dit afspeelde in de tijd van het Militair Gezag: toen het D.G.B.R. kwam, heb ik het gevoel gehad, dat men probeerde de zaak in de vingers te krijgen, maar het Militair Gezag werkte te chaotisch om er een greep op te krijgen. Er waren toen jonge luitenants, ik herinner mij b.v. een luitenant *Klein*, die speciaal voor de Harskamp was aangewezen en die kwam praten; dan werd duidelijk gemaakt, dat ik ontactvol tegenover de officieren was. De mensen lopen 's nachts door het kamp, zei men; dat kunnen wij niet helpen, dan moet er wel geschoten worden. Dan werd de zaak zo afgedaan en het bleef zo.

86019. De **Voorzitter**: Hebt u het hoofd van de desbetreffende sectie van het Militair Gezag, eerst prof. *van Bermelen* en later de heer *Reitsma*, wel eens in het kamp gezien?

A. Prof van *Bemmelen* is er later geweest, tegen Kerstmis. Ik was wel in het kamp, maar men had hem medegegedeeld, dat ik niet aanwezig was. Ik heb hem in ieder geval niet gesproken; later heb ik hem nog een briefje geschreven, dat het mij spijt, dat ik hem niet ontmoet had.

86020. De **Voorzitter**: Hebt u nooit geprobeerd de chef van de desbetreffende sectie van het Militair Gezag te bereiken?

A. Neen. Ik meende, dat ik daar niets bereiken kon. De sfeer lag zo, dat de geestelijke verzorging, die het voor de S.S. opnam, in den Haag geen poot aan de grond kreeg. Ik meende, dat ik het het beste via de Kerk kon laten lopen.

86021. De heer **Stokvis**: Hoe weet u dat, dat u in den Haag geen voet aan de grond zou hebben kunnen krijgen? Het is jammer, dat u het niet geprobeerd hebt. Dan had u met zekerheid kunnen Leggen, hoe de reactie in den Waag was.

A. Ik heb het zo gezien. Wanneer ik als individu in den Haag kom, dan kom je nergens. Ik heb deze dingen ook mijn vriend prof. *Donkersloot* geschreven, die in die tijd *Ter Veer* kende.

86022. De heer **Stokvis**: Maar u zou daar niet als individu zijn gekomen, doch als geestelijk verzorger.

A. Ik heb sterk het gevoel gehad, dat het niets zou geven. Wanneer ik het via de Kerk deed, via de heer van *Tuyll van Serooskeuken*, dan was dat beter; deze had direct contact in de hogere regionen. Dan werkte het beter dan wanneer ik tevoren zelf de zaak zou hebben aangesneden, omdat men zich dan van tevoren te weer had kunnen stellen. Toch heb ik persoonlijk het gevoel, dat ik in dezen heb gefaald en dat ik veel eerder mijn mond had moeten opendoen.

86023. De heer **Stokvis**: Als u een telegram had gezonden, zou niemand er u kwaad om hebben aangekeken. Dan zou u het gevoel hebben gehad: ik ben gedechargeerd.

A. Dat heeft mij altijd dwars gezeten. Vandaar de opmerking over rechercheur *van der Lande*.

86024. De heer **Stokvis**: U heeft zo juist overgelegd een afschrift van een verklaring, afgelegd door de heer *Siegman*, het hoofd van de persdienst van het D.G.B.R., waarin hij in de eerste plaats constateert, dat u geen tekortkomingen van betekenis zouden zijn te verwijten, maar waarin hij verder iets zegt over het ontslag van majoor *Scholten*.

A. Toen majoor *Scholten* merkte, dat ik moeilijk was — ik ben mij ook met de levensmiddelenzaak gaan bemoeien —, heeft men direct getracht allerlei materiaal tegen mij te verzamelen en systematisch het gehele kamp tegen mij op te zetten. Dat gebeurde zelfs met de binnenbewaking, die met gedetineerden werkte. Ik herinner mij, dat ik een keer een man een hand gaf. Toen werd er direct aan de lunch gevraagd: is die mijnheer jarig of is zijn vrouw overleden? Er ging direct een rapport naar den Waag.

Ik had van majoor *Scholten* toestemming gekregen in echtscheidingsaanvragen en -moeilijkheden de mensen te laten corresponderen. Dat liep via de censuur. Op een gegeven moment werd ik door de heer *Snoeck Henkemans* in den Haag geroepen. Dat is geweest eind Januari, begin Februari 1946. Door de heer *Ter Veer* was, naar ik later vernam, reeds het besluit genomen, dat ik onmiddellijk ontslagen moest worden. Wat over mij werd verteld, was nl. zeer ernstig: ik had brieven gesmokkeld, pakketjes gesmokkeld, enz.

86025. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat hebt u niet gedaan? U hebt geen brieven en pakketjes gesmokkeld? Dat ontkent u onder ede pertinent?

A. Ja. Toen ik merkte, dat dit zaakje werd opgezet, had ik materiaal verzameld. Ik heb majoor *Scholterz* van ieder gesprek met hem een bevestiging gegeven en de kopie bewaard.

De heer *Snoeck Henkemans* begon in tegenwoordigheid van ds. *van der Linden*: wij hebben zeer ernstige klachten tegen u. u smokkelt brieven.

Ik zeide: dat is onjuist.

Hij legde toen vier of vijf brieven over. Dat waren brieven, die betrekking hadden op echtscheidingen. Ik zaide: daarvoor heb ik van majoor *Scholten* toestemming.

De heer *Snoeck Henkemans* vroeg mij toen: kunt u dat bewijzen?

Ik antwoordde: ja, hier hebt u de brief, waarin ik deze zaak aan majoor *Scholten* heb bevestigd.

Hij zeide toen: er staat geen stempel van de censuur op, waarop ik antwoordde: hier hebt u een tweede brief, waarin ik er de aandacht van majoor *Scholten* op vestig, dat de censuur gemeend heeft om redenen van eerbied — het waren vnl. Katholieke jongens — een tijdlang de brieven van de geestelijkheid niet van een censuurstempel te moeten voorzien. Er waren dus brieven in omloop, die geen censuurstempel droegen.

De heer *Snoeck Henkemans* vroeg toen: weet majoor *Scholterz* dat?

Ik antwoordde: ja.

Toen hebben wij de zaak helemaal doorgepraat. Er waren allerlei verhaaltjes over mij, maar er bleef niets van over.

De heer *Snoeck Henkemans* vroeg: waarom is majoor *Scholten* zo op u gebeten?

Ik heb toen mijn gegevens, die zeer uitgebreid waren geworden, overgelegd. Het einde van het gesprek was, dat de heer *Snoeck Henkemans* zeide: u gaat morgen gewoon weer aan uw werk!, terwijl hij eigenlijk order had van *Ter Veer* mij op staande voet met vakantie te sturen. Toen is er een onderzoek ingesteld, waarvan majoor *Hanegraaf* — er waren twee heren — de leiding had. Zij hebben het kamp van onderen tot boven bekeken en zijn op allerlei narigheden gestuit. De bijzonderheden heb ik niet gehoord. Het eindoordeel van de inspectie was, wat mij betreft, echter, dat ik het te vierkant voor de gedetineerden had opgenomen en dat het juist was, dat ik niet in dat kamp bleef. Dat begreep ik ook. Ik had in zekere zin het gezag aangetast en moeten aantasten. Ik zou nu nog hetzelfde doen. Ik ben overgeplaatst naar *Wezep*. *Scholten* bleef gehandhaafd. Dat was voor mij erg verdrietig. Ik ging en hij bleef. Toen heeft hij enkele weken rustig gekregen om zich te herzien. Dat is hem niet gelukt. Hij is daarop ontslagen. Ik was toen al weg. Hij heeft toen in een vergadering van ex-politieke gevangenen te Harderwijk een verhaal opgezet over kampen en de leiding er van en heeft mij op de meest persoonlijke wijze daarbij aangevallen over mijn houding tegenover de politieke delinquenten. Dat heb ik in handen gegeven van het D.G.B.R. Er was een verslag verschenen in de „Apeldoornse Courant“. De reactie van het D.G.B.R. vindt u hierbij. Dat heb ik bewaard.

86026. De heer **Stokvis**: Alleen staat in deze reactie niet, dat majoor *Scholten* is ontslagen, maar dat tot zijn ontslag werd besloten. Hij is echter voor onvrijwillig ontslag gespaard en hem is in overweging gegeven vrijwillig ontslag te nemen, hetgeen hij heeft gedaan. Formeel was het dus een ontslag op verzoek.

A. Ik heb van de heer *Snoeck Henkemans* het verhaal gehoord, dat *Scholten* a.h.w. in elkaar is gezakt en zijn ontslagbriefje heeft geschreven bij die bespreking. Hij heeft toen in die vergadering te Harderwijk gezegd, dat hij het als Nederlands officier niet met zijn geweten in overeenstemming kon brengen om te blijven!

86027. De **Voorzitter**: U zeide, dat de heer *Snoeck Henkemans* al uw gegevens had overgelegd en dat er kort daarop een onderzoek is ingesteld, in welk verband u de naam van de heer *Hanegraaf* hebt genoemd. Ik vermoed, dat u toen ook hebt vermeld hetgeen daar op het gebied van schietpartijen werd gepresteerd?

A. Precies.

86028. De **Voorzitter**: Was dat voor de heer *Snoeck Henkemans* iets nieuws of wist hij dat al?

A. Ja, hij wist het al. Ik meen stellig van wel; dat kan niet anders. Er was later te veel op de grote trom geslagen.

86029. De **Voorzitter**: Er was echter nog geen officieel onderzoek geweest, zoals daarna heeft plaats gevonden.

A. Neen.

86030. De **Voorzitter**: Het D.G.B.R. had in Januari 1946 bemoeienis met de kampen gekregen,

A. Ja.

De **Voorzitter**:terwijl deze schietpartijen in hoofdzaak in het jaar 1935 hebben plaats gehad.

86031. De heer **Stokvis**: In het verbaal van uw verhoor, opge- maakt door de heer *van Tuyll van Serooskerken*, staat, dat er ook in Januari 1946 een schietpartij heeft plaats gehad.

A. Op die man is dan ook sectie verricht.

86032. De heer **Stokvis**: Toen ressorteerde het kamp wel onder het D.G.B.R.

A. De zaak lag anders, omdat maar niet in het wilde weg was geschoten. Er was een man onhebbelijk opgetreden en de bewaker wist niet, dat er achter dat raam iemand zat.

86033. De **Voorzitter**: Bovendien was het een zaak van de buitenbewaking, die niet onder het D.G.B.R. stond.

A. Het is misschien ook van belang voor u te weten, dat men, wat de sectie van de andere doden en het begraven betreft, uitermate informeel heeft gehandeld. Sectie is er nooit verricht. *Scholten* heeft mij iets verteld over een man, die was doodgeschoten. De officier van justitie heeft toen gezegd: is het een S.S.-er, stop hem dan maar onder de grond. Zij zijn op een stukje terrein, dat men daarvoor had bestemd, ter aarde besteld in het kamp. Ze zijn niet naar een officiële begraafplaats gebracht. Er zijn in een aantal gevallen ook geen aangiften van overlijden in Ede gedaan.

86034. De **Voorzitter**: U bent daarna in enige andere kampen geweest. Het is niet mijn bedoeling verder op details in te gaan, maar ik zou alleen willen weten wat uw generale indruk van de toestanden in die kampen is of, laat ik het liever zo zeggen, wat uw indruk is van de wijze, waarop men getracht heeft geleidelijk tot betere toestanden te komen. Is dat met kracht aangepakt? Wanneer is het beter geworden?

A. Mijn ervaring is geweest, dat in de kampen, waar ik nadien ben geweest — ik laat Den Helder daar; daar was het nogal corrupt; ik ben er maar een paar maanden geweest —, nl. Wezep en Westerbork, er eerlijk naar werd gestreefd om de zaak in orde te krijgen. Ik ben daar ook nooit meer mishandelingen tegengekomen.

86035. De **Voorzitter**: In geen van die kampen meer?

A. Neen, dan had men het mij zeker gerapporteerd

86036. De **Voorzitter**: Hebt u in de kampen, waar u later bent geweest, weleens vernomen, dat er in 1945 wel bepaalde excessen hebben plaats gevonden?

A. Ik heb gisteren tot mijn verbazing — want ik geloof niet, dat ik dit aan de heer *van Tuyll* heb gegeven —, het dossier doorlopende, een aantal gevallen omtrent mishandeling, voor een belangrijk deel de dood ten gevolge hebbende, gevonden, die ik in Wezep en Westerbork verzameld had. Ik heb in die kampen nogal wat aan heroriënteringswerk gedaan, waarbij door de gedetineerden verwijten werden geuit over misdaden, in de interneringskampen aan gedetineerden gepleegd. Ik heb toen aan een paar rustige mensen in de kampen gevraagd eens na te gaan welke serieuze gevallen er zijn geweest, liefst met getuigen. Ik heb dat laten uitwerken. Die dingen ben ik gisteren tegengekomen. Ik kan u het dossier hierbij overhandigen. Dit zijn allemaal dingen, die ik niet zelf heb meegemaakt. Ik kan dus voor de waarheid niet instaan. Ik weet alleen iets van de kwestie-de *Rijke*. Ik heb dit uit zijn eigen mond gehoord. En ik

weet nog iets van het jongetje *Duif* dat vermoord is. Ik weet dit uit de mond van de vader, maar de andere gevallen ken ik niet persoonlijk.

86037. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe oud was die jongen?

A. 16 jaar.

86038. Jonkvrouw **Witewaall van Stoetwegen**: Die S.S.-ers waren zeker ook jong? Van welke leeftijd waren zij?

A. De meerderheid was boven de 18 jaar. Er waren er — maar ik sla hiermede een slag in de lucht — misschien 50 beneden de 18 jaar.

86039. De **Voorzitter**: Hebt u de overtuiging, dat men in de latere tijd, toen de kampen onder het D.G.B.R. kwamen, serieuze pogingen heeft gedaan om de zaak in de hand te krijgen en om zoveel mogelijk behoorlijke en redelijke toestanden in het leven te roepen?

A. Ja, dat geloof ik zeer stellig. Men is niet overal, vooral omdat het zeer heimelijk ging, in staat geweest de zaak direct in de hand te krijgen. Ik geloof, dat in het fort Honswijk, waar alle mensen uit het buitenland gevangengehouden werden, het langst nare dingen zijn gebeurd, ik geloof zelfs tot in de zomer van 1946. Ook in de bunker Blaskowitz zijn onprettige dingen gebeurd, die vrij laat in de tijd liggen, maar bij de figuren, met wie ik te maken heb gehad, zoals de heren *Snoeck Henkemans*, *Hanegraaf* en *Toornstra*, om van de geestelijke leiding niet te spreken, was maar één lijn denkbaar, nl. dat het uit moest zijn. In de kampen, waar ik zelf ben geweest, heb ik op dit gebied niets meer aangetroffen. Het is natuurlijk mogelijk, dat er nog weleens een klap is gegeven, maar meer toch niet.

86040. De **Voorzitter**: Hebt u hieraan nog iets toe te voegen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Acht u het echter nog nodig, dat ik deze stukken ergens neerleg, d.w.z. dat ik ze bij een onderzoekinstantie neerleg?

De **Voorzitter**: Dit materiaal betreft incidentele gevallen, in een onderzoek waarvan onze commissie zich uiteraard niet begeeft. Wij houden ons alleen bezig met de vragen, hoe de organisatie heeft gewerkt en waar de verantwoordelijkheid ligt.

A. Uw commissie doet dit dus niet. Bent u echter van mening, dat ik deze gegevens moet doorgeven?

De **Voorzitter**: U zoudt dit materiaal aan de heer *van Tuyll* kunnen doorgeven.

Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

G. H. MOLL VAN CHARANTE.

DONKER, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, van Dis, jonkvrouw Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o,

Verhoor van

JOHANNUS HENRICUS JOSEF RAAT,
oud 60 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
referendaris bij het Ministerie van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige

86043. De **Voorzitter**: Wanneer bent u voor het eerst in aanraking gekomen met het probleem van de politieke delinquenten?

A. Dit gebeurde al kort nadat ik uit krijgsgevangenschap Sen teruggekomen. Ik was benoemd tot chef van de staf in de derde militaire afdeling van de territoriale troepen, omvattende de drie zuidelijke provinciën. Ik was toen beroepsofficier. Wij hadden toen onder ons de troepen, die de bewaking leverden voor de verschillende kampen voor politieke delinquenten.

86044. De **Voorzitter**: In welke tijd was dit?

A. Het is begonnen ongeveer October 1945.

86045. De **Voorzitter**: U bent dus aanvankelijk van de militaire zijde met de kampen in aanraking gekomen?

A. Ja. Onze troepen waren toen belast met het bewaken van de interneringskampen.

86046. De **Voorzitter**: Waren dat toen al de gezagstroepen?

A. Ja.

Het is mij toen herhaaldelijk opgevallen, dat deze situatie — ik heb daarop ook dikwijls gewezen — eigenlijk fout was, doordat er in elk kamp twee commandanten waren, nl. de kampcommandant en de commandant van de buiten bewakende troepen.

86047. De **Voorzitter**: Geen van de twee was dus eigenlijk de baas?

A. Ja. Ieder had zijn eigen taak. De taken overlaptten elkaar echter zodanig, dat men zonder duidelijke nadere voorschriften omtrent de bevoegdheden altijd conflicten moest krijgen. Het is dan ook enige malen voorgekomen, dat ik er heen moest gaan, omdat er onenigheid was tussen een bewakingscommandant en de kampcommandant. Zij hadden soms groot meningsverschil en dit moest worden bijgelegd. Mijn bevelhebber, de toenmalige kolonel *Brouwer*, en ik zijn toen begonnen met het opstellen van een ontwerp-regeling, die wij van plan waren aan generaal *Tans*, de commandant van de territoriale troepen, te zenden om daarin verbetering te brengen. Dit werd achterhaald, doordat ik, geheel afgescheiden hiervan, in April 1946 werd geroepen bij de generaal *Tans*, die mij vroeg, of ik bereid was om, wanneer de gezagstroepen weggingen, een bewakingskorps van burgers te organiseren voor de bewaringskampen.

86048. De **Voorzitter**: En dan in dienst van het directoraat-generaal?

A. Ja, maar als militair.

Ik heb toen wel een ogenblik gearzeld, want ik vond dit helemaal niet — na alle verhalen, welke de ronde hadden gedaan — een functie, waarop men direct happig moest zijn, ook al na wat ik, aan de

buitenkant der kampen blijvende, had gezien. In de kampen kwam je als militair toen nooit. Ik heb toch geaccepteerd en ben op 7 Mei 1946 in den Haag gekomen. Ik werd dus als militair gedetacheerd van het ene Departement naar het andere. Ik ben toen met de organisatie van de nieuwe buitenbewaking begonnen. Dit was nogal ingewikkeld, omdat ik altijd gewoon was geweest onder militaire verhoudingen te werken. Het was natuurlijk iets heel anders om dit te doen met burgers, die o.a. een 48-urige werkweek moesten hebben. Het was bovendien erg moeilijk, omdat dit gehele geval half Juli, uiterlijk 8 Augustus gereed moest zijn. Dan moest de nieuwe burgerbewakingstroep in dienst treden, omdat de verbandakteri van de gezagstroepen 8 Augustus afliepen. De Regering wenste deze niet te verlengen. Deze gezagstroepen waren niet van de allerbeste troepensoorten, welke wij in ons leger gehad hadden. Er was bepaald, dat de goede elementen uit de gezagstroepen konden worden overgenomen. Toen ik halverwege bezig was, kwam het bericht, dat het voor sommige delen van de gezagstroepen wel mogelijk was de verbandakte te verlengen. Het gevolg daarvan was, dat hetgeen ik op dat ogenblik had opgezet, weer voor een deel in elkaar viel. Op het laatst was er werkelijk enige tijdnood, maar met zeer grote medewerking — dit moet ik altijd nog dankbaar vaststellen — van het Rijksarbeidsbureau en de Gewestelijke Arbeidsbureaux ben ik er toch in geslaagd op tijd klaar te komen. Ik had toen een stel burgers, maar geen uniformen en onvoldoende wapens. De ene wacht moest soms haar stel wapens overgeven aan de opvolgende wacht. In vele kampen lagen allerlei soorten van wapens te roesten en veel munitie, die de Duitsers, voor zover zij eerst deze kampen hadden bezet, hadden achtergelaten. Voorschriften waren er uiteraard niet; die moesten gemaakt worden. Ik heb toen een voorschrift uitgevaardigd en dit heeft de heer *Ter Veer* Als ik zeg, dat ik een dergelijk voorschrift uitvaardigde, dan zeg ik dat, omdat mij dit bij het spreken uit de mond valt; het waren steeds voorstellen, die ik aan de directeur-generaal deed.

86049. De **Voorzitter**: Zijn de bewakers, die u in het kader van het D.G.B.R. voor de buitenbewaking hebt aangetrokken, een apart korps gebleven of is dat op de duur niet het geval meer geweest?

A. Zij hebben altijd een apart korps gevormd, doch als een onderdeel van het D.G.B.R.

86050. De **Voorzitter**: Is nooit de toestand ontstaan, dat de ene dag iemand in het kamp was ingedeeld bij de buitenbewaking en de andere dag bij de binnenbewaking?

A. Neen. Dat is vooral in het begin met opzet niet gedaan, omdat ik er waarde aan hechtte — in die tijd hoorde men allerlei verhalen over corruptie —, dat mijn mensen buiten de kampen bleven en niet in aanraking kwamen — in ieder geval zo min mogelijk — met de gedetineerden en zeker niet, zolang ik zelf niet voldoende inzicht in het geheel had. Het was uit de aard der zaak voor mij een nieuwe materie. Ik had twee reserve-officieren, die ik kende, als medewerkers gekregen. Het waren prima krachten, die mij zeer goed hebben geholpen, maar die eigenlijk geen notie hadden van alles wat er in de kampen gebeurde en alleen iets wisten van wat men aan de buitenkant hoorde.

86051. De **Voorzitter**: Waren de mensen, die u voor de buitenbewaking hebt aangetrokken, in het algemeen geschikt om dit werk te verrichten en eventueel met wapens om te gaan?

A. Inderdaad. Wij hadden de eis gesteld, dat het personen moesten zijn, die in militaire dienst waren geweest. Wij zijn daarin ook geslaagd. Ik meen, dat het aantal pl.m. 7000 was. Toen ik begon, waren er ongeveer 100 kampen. Het geheel moest eigenlijk binnen ruim twee maanden zijn beslag hebben gekregen.

Uiteraard — ik heb enige circulaire's bij mij, waaruit dit blijkt — hebben wij in het begin ook mensen aangenomen en moeten aannemen, zonder een behoorlijk antecedentenonderzoek, want als wij in die tijd begonnen met inlichtingen vragen, gebeurde het herhaaldelijk, dat gemeentebesturen of parketten berichtten, dat hun archie-

ven nog niet geordend waren. in eik geval, dat zij de gegevens, die wij vroegen, niet konden verstrekken. Wij gingen dus af op de goede aanbevelingen, die de mensen meebrachten van bij ons te goeder naam en faam bekendstaande personen, en op de aanbevelingen van het Rijksarbeidsbureau en. wat de militairen betrof, van de compagniescommandanten.

86052. De **Voorzitter:** Is in Augustus 1946, toen de nieuwe buitenbewaking was georganiseerd, direct de regeling ingevoerd, dat de kampcommandant ook het bevel over de buitenbewaking had?

A. Inderdaad, dat is dadelijk doorgegaan.

86053. De **Voorzitter:** Hebt u uitsluitend met de buitenbewaking of ook met andere dingen te maken gehad?

A. Er is niet dadelijk in alle kampen een burgerbuitenbewaking ingevoerd. Er is een aantal kampen geweest, waar de oude militaire bewaking bleef, omdat dit bij de aanvang als voorwaarde was gesteld.

Ik wist, dat deze kampen uiteraard van het begin af aan een aflopende zaak moesten zijn, en ik wilde geen mensen aannemen, die ik over drie maanden misschien weer op straat zou moeten zetten. Het aantal kampen liep voortdurend terug. Ik heb er dus op aangedrongen, dat een bepaald aantal kampen — laten wij zeggen: een kwart van de sterkte — voorlopig bewaakt bleef door militairen. Dit is, na een vergadering hierover, toen doorgevoerd.

In Duindorp, waar toen militaire bewaking was, waren relletjes geweest en men wenste dit kamp, althans een groot deel er van, te cntruimen. Men heeft mij toen gevraagd daartoe een regeling te treffen. Er zijn toen, met behulp van generaal *van den Hoek*, die commandant van de marechaussee was, en van overste *Scheffer*, toenmaals hoofd van de afdeling militair vervoer, die de beschikking gaven over pl.m. 500 marechaussees en een groot aantal auto's, op een Zondagochtend vanaf het appèl pl.m. 1800 gedetineerden naar andere kampen overgebracht. Bij die gelegenheid heeft de chef van de afdeling personeel mij gevraagd, of ik genegen zou zijn de leiding van de kampen in haar geheel op mij te nemen, maar daarvoor heb ik toen bedankt. In October werd ik bij de heer *Ter Veer* geroepen. De heer *ter Veer* deed mij toen hetzelfde aanbod en ik heb toen een paar dagen bedenktijd gevraagd voor ik het accepteerde. Ik heb hem gezegd, dat ik toch wil enige voorwaarden zou willen stellen: o.a. in verband met de organisatie, welke voor mij als militair wel zeer eigenaardig leek. Men had tot dan toe geen afzonderlijk hoofd voor de afdeling kamper. in haar geheel, doch er was ern afdeling A, algemene zaken, verder afdeling B, geestelijke en sociale zorg, C, medische verzorging, en D, arbeid, enz. De hoofden van deze afdelingen werkten allen hard. Er was echter niemand, die de boel coördineerde. Men werkte dus dikwijls naast en soms tegen elkaar, want u kunt u wel voorstellen, dat de belangen van de sociale verzorging en de belangen van de arbeid dikwijls niet samengingen. Ieder van deze hoofden gaf dan aanwijzingen, wat weleens aanleiding gaf tot verwarring.

Een andere voorwaarde, die ik toen gesteld heb, was, dat er verbetering zou komen in de kleding van de gedetineerden, want wat ik daarvan aan de buitenkant gezien had, was zeer droevig. Een groot deel van de mensen kon niet werken, omdat men geen behoorlijke kleding had. Onderkleren waren er lang niet voldoende. Als het lijfgood gewassen moest worden, moesten de mensen soms een paar dagen in bed blijven tot het wasgoed droog was.

Ook wat de legering betreft, heb ik als voorwaarde gesteld, dat hierin verbetering zou komen en dat, als er nog eens door Wederopbouw loodsen of barakken in het buitenland werden aangeschaft, ook een deel daarvan ter beschikking van de kampen zou komen. Zo waren er nog enige dingen ten aanzien van het personeel, b.v. dat ik de volledige bevoegdheid kreeg om op korte termijn maatregelen te nemen tegenover het personeel, dat zijn plicht verzaakte of ongeschikt was voor zijn taak.

86054. De **Voorzitter:** Wat is toen uw functie geworden?

A. Hoofd van de derde afdeling. Er is toen boven al die afzonderlijke afdelingen ern coördinator gekomen en daarvoor werd ik aangewezen.

86055. De **Voorzitter:** Wat omvatte toen die derde afdeling?

A. Die had het beheer over de kampen in volle omvang.

86056. De **Voorzitter:** Dus niet alleen de materiële voorziening?

A. Neen.

86057. De **Voorzitter:** Ook de orde, enz.?

A. Ook de voorschriften ten aanzien van de orde, enz. Behalve het geldelijk beheer; daar had ik niets mee te maken.

86058. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u die functie aanvaard?

A. Ik meen, 22 of 23 October 1946.

86059. De **Voorzitter:** Hoe lang hebt u die functie bekleed?

A. Tot aan de opheffing. Toen ben ik overgegaan naar Justitie.

86060. De **Voorzitter:** Toen u dus die functie aanvaardde en voor het eerst te maken kreeg met de toestanden in de kampen, was het ergste reeds voorbij?

A. Toen was het allereerste voorbij. Van zeer belangrijke mishandelingen heb ik in mijn functie inderdaad nooit gehoord.

86061. De **Voorzitter:** Werden u weleens mishandelingen gerapporteerd?

A. Ik herinner mij, dat Minister *van Maarseveen* mij eens inlichtingen vroeg over een mishandeling, die in een kamp in het zuiden zou zijn voorgevallen. Ik heb dit toen onmiddellijk onderzocht. Dat betrof een man, die was geslagen door een bewaarder; deze bewaarder was daarvoor niet gestraft door de kampcommandant. Bij het onderzoek, nadat ik een groot aantal gedetineerden had gehoord, is mij gebleken, dat een groep van zeven gedetineerden naar buiten was gegaan om te werken aan het slopen van verdedigingswerken, die door de Duitsers waren aangelegd. Die zeven gedetineerden, bij wie één bewaker was, weigerden op een gegeven ogenblik te werken en hebben die bewaker op een geweldige manier gesard en geplaagd. Daarbij waren uitdrukkingen gebruikt als: „Ach man, wat kun je ons doen, je mag ons toch niet slaan”. Dit naar aanleiding van de orders, die daarover waren gegeven. De bewaker heeft zich toen inderdaad niet kunnen beheersen en heeft één van die gedetineerden tegen de grond geslagen. Ik heb toen aan de kampcommandant gevraagd, welke maatregelen hij had genomen. De kampcommandant had eigenlijk niets gedaan. Ik heb toen die gedetineerde, die bekende, 14 dagen — om de andere dag op water en brood — in de cel gestopt. De bewaker, die zich tijdelijk had vergeten, heb ik een fikse waarschuwing gegeven en gezegd, dat hij bij een volgende keer zou worden ontslagen en vervolgd. Ik vertel dit met opzet, omdat ik wel de indruk heb, dat een groot gedeelte van de mishandelingen, die er tevoren plaats hebben gehad, dikwijls door bepaalde elementen onder de gedetineerden werd uitgelokt, zoals hier ook het geval is geweest.

86062. De **Voorzitter:** Het is natuurlijk niet mogelijk hieruit een conclusie met betrekking tot de toestanden in de eerste maanden te trekken. Die toestanden waren geheel anders.

A. Inderdaad.

86063. De **Voorzitter:** In de eerste maanden was de toestand zeer veel ongeregelder. De onmiddellijke wraakgevoelens waren nog veel groter. Het is daarom dus niet wel mogelijk een dergelijke conclusie als u hier trekt in haar algemeenheid te onderschrijven.

A. In haar algemeenheid wil ik deze conclusie dan ook niet trekken, zeer zekrr niet. Ik wil u wel zeggen, dat ik bij mijn optreden als hoofd van de derde afdeling onder het kamp personeel, naast een uvergroot deel van harawerkende, ijverige, eerlijke en correcte mensen, ook lieden heb gevonden, van wie ik een gedeelte in slaat acht tot minder oirbare daden.

86064. De **Voorzitter:** Wat heeft u met dezen gedaan?

A. Er is opdracht gegeven van onregelmatigheden bij de politie aangifte te doen. Verschillende personen hebben terechtgestaan. Ondanks het grote aantal inspecteurs was het toezicht soms onvoldoende. Toen ik kwam, waren er 19 inspecteurs, die de kampen rondreisden. Ik heb dit vanmorgen nog in oude circulaires nagezien. Op 6 December waren er 9 ontslagen.

86065. De **Voorzitter:** Op welke gronden?

A. Allereerst was hun aantal te groot. Er waren er, die niet voldoende werkten, die, wanneer zij in een kamp kwamen, gingen zitten praten met de kampcommandant; er werd dan soms behoorlijk

gegeten en in sommige kampen een borreltje gedronken; na afloop gingen men naar huis en werd gerapporteerd. Zo kwam de kampcommandant makkelijk van zijn inspectie af. Ik ben begonnen, omdat ik mij van de toestanden in de kampen behoorlijk op de hoogte wilde stellen, met op alle uren van de dag en van de nacht invalten te doen. Dat was de enige manier om de schrik er in te brengen.

86066. De **Voorzitter:** Trof u wel dingen aan, die u niet zinden?

A. Inderdaad. Ik herinner mij, dat ik in hrt begin omstreeks één uur 's middags, ik geloof met de heer *Schaberg*, in een kamp kwam en daar een gezelschap van 7 of 8 personen aantrof, dat uitgebreid zat te eten. Dat was mij een verschrikkelijke ergernis, omdat het mij terugvoerde tot de tijd, dat ik zelf krijgsgevangene was en mij er aan ergerde, als de Duitsers, wat wij soms bemerkzri, zich te goed deden aan dingen, waarvan wij zeker konden veronderstellen, dat ze voor ons bestemd waren geweest. De uitnodiging om mee te eten. sloeg ik af en ik vroeg de kampcommandant toen in de gang hoe hij aan dat voedsel kwam en kreeg natuurlijk allerlei ingewikkelde verhalen te horen over relaties met een slager, enz. Toen ik van deze reis terugkwam, werd onmiddellijk de order gegeven, dat het voor iedere bezoeker verboden was in het kamp te eten. Dit gold voor iedereen, zowel voor inspecteurs als voor de officieren-fiscaal, enz. Het bleef alleen toegestaan, maar dan tegen betaling, in afgelegen kampen, waar een afzonderlijk geadmistrerde menage was voor het personeel. Een andere maatregel, die ik dadelijk heb voorgesteld, was: opheffing van het rookverbod. Ik herinner mij, dat ik een van de eerste dagen 's avonds de brnnengekomen rapporten doorlas, en daarin aantrof de melding, dat er in een vrouweikamp twee vrouwen nicotinevergiftiging hadden, terwijl er een rookverbod bestond. Ik vroeg mij af: heeft dat verbod enige waarde of enige zin? Bovendien, iemand, die zelf lange tijd achter het prikkeldraad heeft gezeten, weet, wat voor sommige mensen het roken betekent en welk een geweldige straf het voor hen is. wanneer huil het genot van het roken wordt onthouden.

86067. De **Voorzitter:** En welke misbruiken daardoor ontstaan in de verhouding bewaker — gevangene.

A. Zeker, daardoor ontstond er corruptie. Ik heb onmiddellijk voorgesteld: laat de gedetineerden roken, maar regel de invoer van het rookmateriaal. Het roken werd toegestaan. Iedere gedetineerde mocht zoveel rookwaren ontvangen als in kwantiteit en kwaliteit overeenkwam met die, welke volgens de geldende distributievoorschriften aan de vrije bevolking werden verstrekt. Er is bij het C.D.K. gevraagd om voor de gedetineerden tabakskaarten te verkrijgen, althans een toewijzing, maar dat is nooit toegestaan. Wilden wij deze maatregel doorvoeren, dan moesten de familieleden of de kennissen dus hiervoor zorgen. Er werd tevens bepaald, dat eens in de veertien dagen een pakket mocht worden gezonden, bevattende fruit en kleine versnaperingen. Ik was van het zeilden van deze pakketten voorstander, omdat ik zelf vroeger had kunnen constateren, hoe in vele gevallen door deze blijken van belangstelling de gezinsband gunstig werd beïnvloed. Ook werd de bezoektijd langer gemaakt. Deze was aanvankelijk een kwartier per maand. Het bleek, dat voor deze korte bezoekduur de reden was, dat men geen voldoende bewaking en geen voldoende ruimte had. Het werd eerst op een halfuur per maand gebracht en later, toen de toestand dit toeliet, op een halfuur per veertien dagen en zo is het altijd gebleven.

Het aantal brieven, dat mocht worden geschreven, is ook uitgebreid. In de eerste tijd werden telkens anonieme brieven ontvangen, die zwart uit het kamp waren gestuurd en waarin werd geklaagd over het feit, dat men niet voldoende eten kreeg, enz. Op mijn voorstel heeft de directeur-generaal toen bepaald, dat door de gedetineerden vertrouwenscommissies zouden worden gekozen, die zich op de hoogte konden stellen van de dagsterkte aan gedetineerden en van de dagelijkse rantsoenen. Zij konden zo uitrekenen, hoeveel er werd ingekocht. Zij konden de levensmiddelen volgen van het ogenblik af, dat deze de poort binnenkwam, totdat de maaltijd op tafel kwam. Dat heeft zeer goed geholpen, want ik heb nadien nooit meer belangrijke klachten over het eten gehad. Het personeel en vooral de kampcommandanten waren hierover aanvankelijk soms zeer in hun wiek geschoten; zij vonden dat een blijk van wantrouwen mijnerzijds, maar dat was toch helemaal niet het geval; zij zijn hiermede besohermd tegen het geroddel, dat er overal was, en zagen zulks ook spoedig in. Ook zijn er cantinevoorschriften gegeven. De gedetineerden mochten een bepaald deel van hun loon aan cantinewaren besteden: de kampcommandanten bepaalden echter, wat werd verstrekt. In de regel in een kamp voor allen hetzelfde. Daar dit volkomen eigen geld van de gedetineerden was, werd bepaald, dat de cantine ook door de gedeti-

neerden zou worden beheerd, inet een gedetineerde als administrateur. De kampcommandant bepaalde, welke uaren in de cantine mochten worden verkocht. Er werd kampgeld ingevoerd, waardoor ieder vrij was in zijn keuze. Deze regeling heeft ook nooit tot moeilijkheden aanleiding gegeven.

De gehele voedingsregeling werd toen ook onder handen genomen. De eerste maanden werden telkens allerlei nieuwe voorschriften gegeven. Dat was mogelijk, omdat de toestand allengs overzichtelijker was geworden en er een coördinerende instantie was, die deze voorschriften kon ontwerpen.

86058. De **Voorzitter:** Had u de indruk, dat in die tijd de contrôle op de straffen behoorlijk was?

A. Ik heb een circulaire zien liggen van, naar ik meen, Februari 1947, waarin werd opgemerkt, dat het was opgevallen, dat aan den Haag niet altijd kennis werd gegeven van de opgelegde straffen, zodat er van den Haag uit, geen behoorlijke contrôle mogelijk was. Ik heb de inspecteurs er in de eerste tijd op gewezen, dat zij ook dit moesten controleren. De circulaire, waarop ik zoëven doelde, bepaalde nogmaals, dat afschrift van de opgelegde straffen naar den Waag moest worden gezonden en tevens aan de betrokken inspecteur. Als de inspecteur in het kamp kwam, kon hij zich er van overtuigen, wie er in arrest zaten en als er een surplus in de cellen was, was dat uiteraard mis.

Ik wil graag toegeven, dat er in die tijd allerlei dingen zijn gebeurd, die beter niet hadden kunnen gebeuren, maar dat is te verklaren door de omstandigheden, waaronder alles is gegroeid. Voor een deel waren de kampcommandanten mensen uit de illegaliteit, die vaak verdienstelijk werk hadden gedaan; zij waren in de eerste tijd volkomen eigen baas. zij hadden vaak hun hele kamp bij elkaar inoetzn stunted en keken in het begin wel een beetje vreemd op, als er forse maatregelen werden genomen. Het is gebeurd, dat ik in een kamp aankwam en dingen ontdekte, die niet in de haak waren. Na de zaak onderzocht ie hebben, deed ik deze meteen af en gaf die commandant onmiddellijk zijn ontslag met het verbod om ooit weer de poort van het kamp binnen te komen.

86069. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Had u machtiging oni te ontslaan?

A. Ja, dat was een van de voorwaarden, die ik hnd gesteld. Zonder die voorwaarde had ik het nooit kunnen doen. In het begin moest de schrik er in komen. Men moest er aan wennen, dat er toezicht was en dat er maatregelen werden genomen. Het ontslag is steeds door de directeur-generaal, op wie beroep bestond, bevestigd.

86070. De **Voorzitter:** Ik zou nog even willen teruggrijpen op hetgeen u in het begin hebt verteld. U zeide, dat u de gezagstroepen, die toen de kampen bewaakten, onder u hebt gehad. Hebt u in die tijd ook gerapporteerd gekregen gevallen als b.v. de schietpartijen in de Harskamp?

A. Neen, dat is vóór mijn tijd geweest. Bovendien was ik werkzaam in de derde miiitaire afdeling; die omvatte de drie zuidelijke provincies. Ik heb in mijn militaire functie wel één geval behandeld met betrekking tot een schietpartij in Vught; de betrokkenen zijn doorgegeven aan de auditeur-militair: dat waren schietpartijen, die helemaal niet nodig waren. Dat geschiedde uit brooddronkenheid of omdat men op post uit vervinging zijn munitie afschoot.

86071. De **Voorzitter:** Met ernstige gevolgen?

A. Zonder ernstige gevolgen.

Wat dat schieten betreft. Voor de burgerbewakingstroepen zijn dadelijk regels vastgesteld in 1946. In de eerste plaats moest worden vastgelegd, dat deze mensen het recht hadden — het waren burgers — om wapens te gebruiken. Dat is geschied; tevens is order gegeven, dat er zonder waarschuwing mocht worden geschoten bij elke poging tot ontvluchting en bij aanraking van het prikkeldraad van de buitenversperring. Maar 1½ m aan de binnenkant van deze buitenversperring was er een waarschuwingdraad met borden, waarop stond: 'Verboden toegang. Er wordt zonder waarschuwing geschoten.' Men heeft mij er over aangevallen, dat ik de kampcommandanten oproeg die regeling iedere veertien dagen op het appèl aan de gedetineerden voor te lezen. Ik meende echter, dat ezn vooi schrift, om zonder waarschuwing te schieten, alleen veiantwoord was, als de zekerheid bestond, dat de gedetineerden aan dit voorschrift telkens werden herinnerd.

86072. De **Voorzitter**: Hebt u hieraan nog iets toe te voegen?

A. Ik wilde hieraan alleen toevoegen, dat misschien uit mijn woorden zou kunnen blijken, dat de leiding, die er vóór mij was, zou zijn te kort geschoten. Dan moet ik dat toch, voor zover ik het kan beoordelen, ontkennen. Ik bedoel, de leiding van de oude derde afdeling A, die dus eigenlijk het beheer had over de kampen zonder arbeid, zonder sociale verzorging, zonder medische verzorging, enz. Dat was de heer *Mentrop*, die de moeilijkste periode heeft door-gemaakt. Hij moest van het begin af alles opbouwen. Hij had sommige medewerkers, die niet zo buitengewoon flink waren, dat zij behoorlijk tegen de kampcommandanten optraden. Voor mij, die na deze moeilijkste periode kwam, was het veel makkelijker dan voor degene, die de eerste chaos moest ordenen.

86073. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Mentrop* onder u gehouden?

A. Een van de voorwaarden is geweest, dat de heer *Mentrop* aan mij toegevoegd bleef, omdat ik voor zijn werk zeer grote waardering had.

86074. De **Voorzitter**: Hoe lang is hij bij u gebleven?

A. Tot het einde toe. Ik heb in hem een uitstekende en bekwame medewerker gehad. Hij was soms enigszins zacht, d.w.z. als de kampcommandanten bij hem kwamen, liet hij zich weleens bepraten, als hij eenmaal een bepaalde maatregel had genomen. Dat is echter het enige, dat ik tegen hem zou kunnen inbrengen.

86075. De **Voorzitter**: Wilt u hiermede zeggen, dat u hetgeen in het eerste gedeelte van het jaar 1946 nog niet voor elkaar kon worden gebracht meer aan de moeilijke omstandigheden dan aan de heer *Mentrop* wijt?

A. Inderdaad.

86076. De **Voorzitter**: En waarschijnlijk ook aan het feit, dat toen de goede organisatie, de coördinerende instantie, er nog niet was?

A. Zeer zeker ook. De heer *Mentrop* had geen voldoende bevoegdheden om naast de hoofden der andere afdelingen zijn beleid krachtig door te zetten. Hij had bovendien zijn handen meer dan vol met zijn dagelijks werk.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. H. J. RAAT.

DONKER, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, van Dis, jonkvrouw Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

ANTON FREDERIK JACOB BEUMER,
oud 62 jaar, wonende te Otterlo, arts.

Hij legt de eed af als getuige.

86077. De **Voorzitter**: Uit rapporten, die ons zijn overgelegd in verband met het onderzoek, dat de heer *van Tuyl van Serooskerken* heeft ingesteld naar de toestand in de kampen, is ons gebleken, dat u ook betrokken bent geweest bij de gebeurtenissen, die in de zomer en het najaar 1945 hebben plaats gevonden in de Harskamp, d.w.z. betrokken in die zin, dat u de resultaten van de schietpartijen, die daar zijn geweest, hebt kunnen constateren. Kunt u ons daaromtrent iets mededelen?

A. Ik moet het uit mijn geheugen putten; ik heb daaromtrent geen aantekeningen. Mij is in de zomer van 1945 — ik denk in Augustus — verzocht de supervisie over de medisch-hygiënische verzorging van dat kamp bij de Harskamp op mij te willen nemen. Mij werd het toen zo voorgesteld, dat er zeer weinig te doen was en dat, als ik daar een paar keer in de week kwam, de zaak in orde was. Dat was echter niet zo. Ik ben er dagelijks geweest. Ik heb het werk vier maanden, nl. van September tot en met December 1945, gedaan en toen werd het mij te druk. In die tijd zijn er schietpartijen geweest. Toen de Harskamp nog door Duitsers bezet was, hebben zij ten zuiden van het infanterieterrein kampen in orde gebracht met de bedoeling er hun krijgsgevangenen, die zij bij de invasie zouden maken, in te stoppen. Er werd een terrein van een halve kilometer in het vierkant afgezet, waarop een paar barakken werden gebouwd. Dit was hetgeen men bij de bevrijding vond. In Mei of Juni na de bevrijding zijn er een massa politieke delinquenten, Hollandse S.S.-ers, Landwacht, enz. naar toe gebracht, die onder de bewaking van Canadezen werden gesteld. Ik had er toen niets mee te inaken, maar ik woonde er vlak bij, ik had mijn ogen ook niet in mijn zak. Ik heb er iets van gezien. Die bewaking was er ook naar. Er werd een levendige ruilhandel tussen de Canadezen en de politieke delinquenten bedreven. Die knapen hadden van alles gestolen, wat met de Canadezen werd geruild tegen etenswaren, sigaretten, enz. Dat heeft een tijd geduurd, totdat de bewaking werd overgenomen door Hollandse militairen. Ik meen, dat het eerst stoottroepen waren. Zij hebben er spoedig een eind aan gemaakt.

86078. De **Voorzitter**: Aan het contact?

A. Dat contact ging verloren, omdat de Canadezen verdwenen. maar de politieke delinquenten waren al te zeer verwend. Er moest een beetje discipline komen. De bewaking geschiedde dus door de stoottroepen, die zes weken later werden afgelost door een paar gezagscompagnieën. Tijdens de bewaking door de stoottroepen zijn er wat schietpartijen geweest. Ik herinner mij een keer een lijk geschouwd te hebben, een man, die 's avonds of 's nachts in zijn bed was doodgeschoten door een verdwaalde kogel. Er zijn verschillende gewonden geweest. Ik kan u de namen niet meer noemen, het was ook niet zo overweldigend. Het was jammer, dat het gebeurde, maar ik moet zeggen, dat ik niet geloof, dat hier kwestie van schuld was.

86079. De **Voorzitter**: Spreekt u nu alleen over de periode, toen de stoottroepen er waren, of ook over de periode, toen de gezags troepen er waren?

A. De periode, toen de stoottroepen er waren, was de wildste periode. Toen de gezags troepen er waren, waren de politieke delinquenten al meer tot discipline gebracht.

86080. De **Voorzitter**: In de rapporten, die wij hebben, wordt ook gesproken over compagnieën van het 14de regiment infanterie. Die waren er tegelijk met de gezags troepen. Die compagnieën schijnen nogal rigoureuze te zijn opgetreden.

A. Zeker. Toen ik geregeld in het kamp kwam, was het, meen ik, aan het einde van de periode van bewaking door de stoottroepen. Wanneer zijn zij weggegaan?

86081. De **Voorzitter**: De gezags troepen zijn begin Augustus gekomen.

A. Ja.

Toen ik in het kamp was, heb ik in hoofdzaak de gezags troepen meegemaakt. Wat ik daar heb gezien, is wel degelijk door de gezags troepen gebeurd.

85082. De **Voorzitter**: Hebt u toen verschillende gevallen meegemaakt, waarin mensen waren doodgeschoten?

A. Ja. Ik heb de gevallen natuurlijk niet allemaal zelf medegemaakt, maar ik herinner mij in ieder geval, dat er een man doodgeschoten is door een verdwaalde kogel.

86083. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wat noemt u nu het doodschieten van een man door een verdwaalde kogel?

A. Het kamp was geheel en al door schijnwerpers, die in de hoeken stonden, verlicht. Indien er een poging tot ontvluchting werd gedaan of men vermoedde, dat een dergelijke poging zou worden gedaan, doordat de mensen te dicht bij de afrastering kwamen — en dat was vooral het geval, wanneer dat in de avond gebeurde —, moest dat worden tegengegaan; dan moest dat worden belet. Dan werd er geschoten.

86084. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Als ik goed ben ingelicht, dan moesten de mensen, indien zij ergens naar toe moesten, buiten de barak komen. Was dat dan een gelegenheid om direct te schieten?

A. Natuurlijk niet; ik weet niet of dat gebeurd is, maar ik neem aan, dat dat geen gelegenheid was om te schieten. De toiletten bestonden uit een rij gemetselde W.C.'s in de open lucht. Daar moesten de mensen heen.

86085. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar was het gaan naar die toiletten gedurende de nacht wel of niet toegestaan?

A. Ik moet toch aannemen, dat dit was toegestaan.

86086. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Er werd geschoten, zodra men zich buiten de barak bevond. Als het gehele terrein door schijnwerpers was verlicht, kon men toch zien, dat de mensen naar die W.C.'s gingen?

A. Dergelijke verhalen deden bij ons in elk geval de ronde. Ik kan u natuurlijk alleen vertellen wat ik weet.

86087. De heer **Stokvis**: Inderdaad, en wat u weet, is, dat er een man op zijn bed werd doodgeschoten.

A. Ja, ik heb zelf de lijkschouwing verricht.

86088. De **Voorzitter**: Is dat de gedetineerde *Roest* geweest? Ik lees daaromtrent in een van u afkomstige verklaring, welke zich

onder de door de heer van *Tuyll* van Serooskerken overgelegde stukken bevindt:

„Tijdens een schietpartij is de gedetineerde *Roest* dodelijk getroffen door een gewerschot, dat zonder noodzaak opzettelijk op de infectie-barak werd afgevuurd. In vind het schande, dat de dader er met drie maanden is afgekomen.“

A. Dat is een ander geval. Dat is in 1946 gebeurd; dat was rondweg moord.

86089. De **Voorzitter**: Dus in 1946 is er ook iets van die aard gebeurd?

A. Ja. Ik had toen mijn supervisie overgedragen aan collega Kleibeuker. Uit belangstelling heb ik toen de sectie van dr. Hulst bijgewoond. De infectiebarak was een gemetselde vrij behoorlijke localiteit met verschillende kamers. De barak stond buiten het eigenlijke kamp, had een aparte bewaking en was vrij behoorlijk ingericht. Daarin waren jongens ondergebracht met longafwijkingen. Hetgeen ik nu vertel, is juist, ook al heb ik er zelf niet bijgestaan. Ik vertel het, omdat het nu ter sprake komt. Vanzelfsprekend moest er in zo'n t.b.c.-barak veelvuldig worden geventileerd. De ramen stonden dus bijna altijd open. Om de barak was prikkeldraad en er stond een soldaat ter bewaking bij. Een van de bewakers, die op wacht stond of kwam aanlopen, gaf plotseling een lopend patiënt bevel om een raam te sluiten. De man sloot het raam, hoewel hij niet begreep waarom hij dit moest doen. Toen hij even op het bed van een kameraad ging zitten, schoot die kerel, die op wacht stond, hem dood. Dat was gewoonweg moord; het was schande.

86090. De **Voorzitter**: Dat gebeurde dus, nadat het bewuste raam was gesloten?

A. Ja. De lever van de man was als door een handgranaat totaal uit elkaar geslagen. Ik heb dat toen moord genoemd.

86091. De heer **Stokvis**: Is dat in Januari 1946 gebeurd?

A. Het kan wel Januari of Februari zijn geweest, in ieder geval begin 1946, toen ik dit werk wel had overgedragen, maar er toch nog kwam.

86092. De **Voorzitter**: In die eerste periode, in de tweede helft van 1945, toen u regelmatig in het kamp kwam, schijnen er nog wel enige gevallen te zijn geweest. Er wordt beweerd, dat er van de kant van de buitenbewaking vaak een zekere mate van brooddrunkenheid was, waardoor men maar schoot. Bovendien zouden er toestanden zijn geweest, die dat in de hand werkten; er zouden officieren zijn geweest, die veel dronken en dan door hun eigen soldaten naar bed moesten worden gedragen. Heeft u hiervan ooit iets bemerkt?

A. Hiervan kan ik u niets zeggen. Mijn werk beperkte zich tot het naar het kamp gaan en het contact met de kampartsen. Er waren 11 of 12 geïnterneerde artsen, die belast waren met de verzorging binnen het kamp. Alles, wat naar buiten moest gebeuren, het aanvragen van ziekenvoedsel, enz., was mijn werk. Ik kwam eigenlijk met de kampleiding weinig in contact; dit beperkte zich tot het praten over verbeteringen, die ik aangebracht wilde hebben, enz. Ik kende de mensen van de kampleiding slechts oppervlakkig. Er was een mijnheer *Scholten*, die als majoor rondliep, en nog een paar mensen in luitenantuniform.

86093. De **Voorzitter**: Heeft u met majoor *Scholten* weleens gesproken over doodschieten van gevangenen?

A. Ja, ik heb er weleens over gesproken.

86094. De **Voorzitter**: Vond hij het erg, dat dit gebeurde, of bleek u dit niet?

A. Men leefde toen wel in een ruwe tijd. Ik weet niet, of zij het zo erg vonden. Ik heb zelf het geval-Roest verschrikkelijk gevonden. De andere gevallen heb ik kunnen excuseren, omdat het daarbij verdwaalde kogels betrof. Men zei: die kerels wilden er uit, en wat moest je dan antwoorden?

86095. De **Voorzitter**: U bent er niet bij geweest?

A. Neen: ik werd er later bij geroepen om de lijkschouwing te verrichten.

86096. De heer **Stokvis**: Het is toch zonderling, dat mensen, die probeerden te ontvluchten, niet werden geraakt, terwijl anderen, die in bed lagen, wel werden geraakt?

A. Ja.

86097. De **Voorzitter**: Betroffen de gevallen, waarin u de lijkschouwing heeft verricht, allemaal mensen, die in de barakken waren getroffen?

A. Dit herinner ik mij niet. Ik heb er niet zoveel gezien, die doodgeschoten waren; ik zag meestal gewonden, en dezen waren in de regel ter plaatse behandeld.

86098. De **Voorzitter**: U weet dus niet, op welke plaats zij waren getroffen'?

A. Neen, dit kan ik u niet zeggen en ik kan het zeker niet onderede verklaren. Ik werd er nooit voor geroepen, als het 's avonds of 's nachts gebeurde. Deze mensen werden door de medici in het kamp zo goed mogelijk verzorgd. Als ik er later kwam, zag ik ze natuurlijk.

86099. De **Voorzitter**: Is het waar, dat in het kamp aan het einde van 1945 een belangrijk aantal gevallen van hongeroedeem voorkwam?

A. Er waren er wel, maar niet in een belangrijk aantal. Ik vond in het algemeen de voedingstoestand niet slecht. Ik wil niet zeggen „goed“, maar zeker niet slecht. Ik kwam ook in aanraking met heel wat zwakkere en ziekelijke jongens, waarvoor wat extra-voeding bij de distributiedienst moest worden gevraagd. Wij hebben van de distributiedienst ook alle medewerking gekregen en daarvoor kon ook zo goed mogelijk worden gezorgd.

86100. De **Voorzitter**: Hoe verklaart u de gevallen van hongeroedeem?

A. Er waren dikwijls oude gevallen bij. Er waren mensen, die hongeroedeem hadden, en die kregen allemaal extra-voeding, ziekenvoeding, maar dat was niet direct over. Dat kamp is in Mei/Juni bevolkt geworden en er zijn vele mensen meegekomen, die zeer ondervoed waren. Die mensen hadden de laatste maanden van de oorlogstoestand meegemaakt en toen was het bij de Duitsers ook zo best niet meer.

86101. De heer **Stokvis**: Heel wat beter dan bij ons.

A. Maar niet beter dan in het oosten, wel beter dan in het westen.

86102. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wij hebben het wel anders gehoord, nl. dat deze mensen goed doorvoed in het kamp kwamen, omdat de legervoorraden nog groot waren.

A. Wat de medicamenten betreft, kan ik u zeggen, dat er vrij grote voorraden met die mensen het kamp binnengekomen zijn, die zij zelf meegebracht hadden.

In dit speciale geval was dit zo, omdat er een vrij grote medische staf bij was. Er waren 11 tot 13 artsen. Er waren buitengewoon bekwame mensen bij, o.a. de specialist *Delbaere*. Zij hadden veel Duitse medicamenten meegesleept, waarmede men een hele tijd heeft gedaan, totdat het Rijksmagazijn ons kon helpen aan Amerikaanse en Engelse medicijnen. De voeding vond ik niet zó slecht, maar wel was ik veel minder te spreken over de legering.

86103. De **Voorzitter**: De legering was zeer slecht.

A. Ja. Buitengewoon slecht. Tot in de winter 1945/1946 hebben heel veel van die mensen in holen in de grond geleefd met een zeildoeken kapje er overheen of een oude autokap, die zij ergens hadden kunnen bemachtigen.

86104. De **Voorzitter**: En de barakken hadden geen licht?

A. Die waren buitengewoon slecht. De barakken, die er reeds stonden, hadden de Duitsers in de loop van de bezetting gebouwd voor paardenstallen en opslagplaatsen. Het waren grote holle barakken, die niet te verwarmen waren. Geleidelijk aan zijn er nieuwe

bijgebouwd. Aan het einde van het jaar hadden wij — ik zal niet zeggen een vrij behoorlijke — een grote barak uitsluitend voor zieken te pakken kunnen krijgen. Er was een operatiekamer, waar lichte gevallen konden worden behandeld. Naderhand is dit overgeplaatst naar Milligen.

86105. De **Voorzitter:** Hebt u geen indruk van de verhouding tussen de kampcommandant en de commandant van de buitenbewaking?

A. Daarmede heb ik mij nooit ingelaten. Daarvoor was mijn contact te oppervlakkig. Mijn contact was met de politieke delinquenten en de medische staf.

86106. De **Voorzitter:** Was die medische staf, waarmede u dus in aanraking kwam, als er zulke dingen gebeurden, niet verantwoordigd over de wijze, waarop dit schieten gebeurde?

A. Ja. Natuurlijk. Maar zij konden wel ongemotiveerd verantwoordigd zijn, want zij behoorden zelf tot de politieke delinquenten en zij vonden misschien een poging tot uitbreken niet zo erg.

86107. De **Voorzitter:** Dat bedoel ik niet. Gaven zij u te kennen, dat naar hun oordeel ten onrechte was geschoten? B.v. op mensen, die in bed lagen: enz.?

A. Dat er was geschoten, niet, maar wel waren zij verantwoordigd, dat iemand in bed getroffen kon worden. Zij zeiden: ze schieten maar raak. Dat was echter een oppervlakkig gezegde. Ik geloof ook wel, dat er soms maar wat raak werd geschoten en dat die stoottroepen om de angst er in te houden over het kamp geschoten hebben. In Otterlo konden wij ze soms horen schieten met stens. Dat zullen zij wel gedaan hebben. Dat was natuurlijk ook vervelend voor die kerels, dat spreekt vanzelf. Over het oordeel van deze mensen, die zelf partij waren, heb ik mij nooit zo erg druk gemaakt.

86103. De **Voorzitter:** Wenst u zelf aan uw inlichtingen nog iets toe te voegen?

A. Ik zou u nog iets kunnen vertellen over de hygiënische toestand in het kamp, maar ik weet niet of het u interesseert.

De Voorzitter: Wij zullen er gaarne iets van u over vernemen.

A. Wat het ergste was en werkelijk buitengewoon slecht was, was de legering. Er waren enkele barakken; langzamerhand kwamen er wat meer barakken, maar er moest een groot aantal mensen in worden gelegerd, want er waren er veel. U hebt de getallen waarschijnlijk; ik ken die niet zo precies, maar ik schat het aantal op 3000; misschien waren er nog wel meer; het kan tegen de 4000 hebben gelopen. Het was een betrekkelijk klein terrein. Ik heb erg mijn best gedaan (niet schriftelijk; rapporten heb ik niet geschreven) bij de kampleiding om verbetering te verkrijgen. Aan het einde van het kamp waren gemetselde W.C.'s; het waren open inrichtingen. Ik heb tegen de kampleiding gezegd: het is toch een kleine moeite ze af te sluiten, maak er een tent van, span er een zeil overheen: als je geen hout hebt. De mensen moesten er in de koude winter open en bloot naar toe. Er is nooit een overdekking gekomen. Die legering vond ik heel ellendig. Het was de mensen in het algemeen wel naar de zin, dat zij in de grond zaten. Zij zaten er warmer dan in de barakken.

86109. De **Voorzitter:** En veiliger tegen het schieten.

A. Inderdaad. Maar het was hopeloos primitief. Allengs is het beter geworden; tegen het einde van het jaar was het een stuk beter, ook ten gevolge van de bemoeiingen van de geestelijke verzorgers. Maar voor zo'n betrekkelijk Klein kamp waren er natuurlijk veel te veel mensen.

Het heeft zo voortgeduurd tot in de voorzomer van 1940. Torn is het naar Milligen overgeplaatst en had het I.S.K. de terreinen nodig.

Rooskleurig waren de toestanden er allerminst, maar men moet het natuurlijk wel een klein beetje zien in de tijd, waarin wij toen waren; er was toen geen enkele boer, die materiaal kon krijgen voor het bouwen van een kippenhokje; er was heel weinig materiaal te krijgen.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

A. F. J. BEUMER.

DONKER, voorzitter.

VAN DIS.

WITTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JACOB LAMBERTUS JANSEN,

oud 65 jaar, wonende te Beverwijk, gepensionneerd onderwijzer, reserve-kapitein.

Hij legt de eed af als getuige.

86110. De **Voorzitter**: U bent volgens de gegevens, waarover wij beschikken, van 25 Juni tot 24 Augustus 1945 commandant geweest van de Harskamp. Is dat juist?

A. Jawel, Mijnheer de Voorzitter.

86111. De **Voorzitter**: Hoe bent u aan die functie gekomen? Was u in militaire dienst?

A. Ik was 12 Juni 1940 ontslagen door de Duitsers als reserve-kapitein, na de oorlog. Na die tijd heb ik vijf jaar niets gedaan. In 1945 komt een vriend van mij, die ook reserve-kapitein was, *de Liefde* uit Amsterdam, bij mij. Hij was aangezocht om commandant te worden van de Harskamp door majoor *Mentrop*, een kennis van hem. Hij kon het niet aannemen, omdat zijn fabriek weer aan het werk ging — hij was doctor in de chemie — en toen heeft hij mij gevraagd, of ik er toe genegen was; wat ik aangenomen heb.

86112. De **Voorzitter**: Hoe is dat toen gegaan? U bent naar de Harskamp gegaan en wat vond u daar?

A. Door toevallige omstandigheden heb ik de lste-luitenant *Fijeiz* (res.), inspecteur van de kampen, ontmoet en die heeft mij des avonds om halfzes meegenomen naar de Harskamp. Ik kwam daar om halfnegen — hij was nog even de weg bijster geraakt —; ik had een brief bij mij van het Militair Gezag, die ik overhandigen moest aan de kapitein van de stoottroepen, van de bewakingstroepen, *Knaape*. Deze was daar door het bureau van de Prins, zoals hij het noemde, aangesteld. Toen ik daar aankwam, wilde hij mij niet erkennen, niet-tegenstaande die brief van het Militair Gezag, want M.G. en B.S. waren water en vuur. Ik vroeg om nachtverblijf, maar dat had hij niet. Wel wilde hij mij naar Ede of Apeldoorn brengen om onderdak te vinden, en dat is ook gebeurd. (Ik ben artillerist en kende Harskamp niet; ik wist daar geen weg). Hij bracht mij toen naar Ede, waar ik met veel moeite een onderkomen gevonden heb.

Kapitein *Knaape* heeft mij toen de belofte gedaan, dat hij mij de volgende morgen om halfacht met de chauffeur zou laten halen. Ik stond de volgende morgen om halfacht met mijn koffer klaar, maar wie er kwam, geen chauffeur. Ik heb tot halftien gewacht. De Canadezen mochten mij niet wegbrengen, ik heb daarvoor nog moeite gedaan, maar dat mocht niet. Dus toen ben ik te voet op weg gegaan; ik heb gelopen tot aan de aftakking van de grote weg naar Arnhem. Er reden enkele autos, dus heb ik geprobeerd een auto te krijgen. De afstand Ede—Harskamp is 10 km. Het geluk was toen met mij; er kwam daar een auto met Canadezen langs; die moesten ook naar de Harskamp; die hebben gestopt en ik heb toen kunnen meerijden. Ik was daar om plm. 10 uur; ik heb toen onmiddellijk naar kapitein *Knaape* gevraagd, die was er niet; die was het SS-kamp in. Ik heb toen gewacht, totdat hij terugkwam. Ik ben er toen eerst over begonnen, dat hij mij niet had laten halen per auto. Hij zeide: ja, dat had hij geheel vergeten. Ik stond daar als behorende tot Militair

Gezag helemaal alleen; ik kon niets doen; dus al dadelijk kwam bij mij op de gedachte: ik ga geen nacht meer buiten het kamp om te slapen. Dat was de bedoeling ook: ik moest in het kamp slapen. In de loop van de middag heb ik toen die barakken gezien en uitgezocht, waar ik een bureau kon vestigen en 's nachts kon blijven. Ik heb een paar S.S.-ers weten los te krijgen onder bewaking, die die lokalen konden schoonmaken. Die lokalen waren in en in vuil achtergelaten door de Canadezen; stukgetrapte appels, stukgetrapte eieren, patronen, enz. Water, licht, bezems, emmers, niets was er. Toen hebben die kerels enkele takken afgesneden van de een of andere boom, hebben daarvan een bezem gemaakt en hebben zo het zaakje schoon gekregen; de rommel was er ten minste uit. Tegen de avond heb ik daar een krib laten zetten; strozakken waren er niet. Ik heb kapitein *Knaape* toen enkele dekens gevraagd, zes stuks; die kwamen er. Vier heb ik er onder gelegd, twee er op. Daar wilde ik toen slapen. Om zes uur mocht ik per gratie in de menage. Ik ben toen naar de officierskamer gegaan om te eten; toen ik terugkwam, waren mijn dekens allemaal weg, gestolen door de stoottroepen. Ik ben toen direct naar kapitein *Knaape* toegegaan en heb er direct werk van gemaakt. Kapitein *Knaape* heeft toen beloofd: hij zou mij andere dekens bezorgen; hij had echter een bespreking met zijn officieren, maar dat zou terechtkomen. Ik heb toen nog eens poolshoogte genomen; om 9 uur begon het te regenen; het was toen vrij donker. Dus ik dacht: ik heb nog geen dekens, ik ga zien, waar ik kapitein *Knaape* kan vinden met zijn officieren. Toen ik op de weg liep om naar hem te zoeken, kwam ik een soldaat met een burger tegen; deze burger bleek te zijn een administrateur uit Maastricht, die mij door Militair Gezag toegewezen was om mij met de inrichting te helpen; die werd mij door Militair Gezag nagestuurd. Toen waren wij dus met ons tweeën, hetgeen de moeilijkheden vergrootte. Wij vonden eindelijk kapitein *Knaape* met zijn officieren in een localiteit, waar zij zaten te roken en te drinken. Wij hebben toen wederom om dekens gevraagd. De heer *Knaape* was toen zo goed iemand te halen, die met ons kon meegaan om dekens te halen. Toen heb ik er nog een krib bijgekregen voor de administrateur.

86113. De **Voorzitter**: Hoelang heeft die toestand geduurd?

A. Een dag of drie. De volgende dag zijn wij op stap gegaan: water was er niet, wassen konden wij ons niet. Er stond buiten alleen een stoel uit de cantine, waar in de holle zitting een weinig water stond; daar kon ik mij nog mee scheren.

Enfin, de volgende dag hebben wij getracht er iets van te maken. Er stonden meubelen en allerlei andere dingen in overvloed. Men had dus maar voor het uitkiezen. Ik was verantwoordelijk voor dat spul, zo werd mij van de kant van het Militair Gezag gezegd. Ik zag de eerste de beste dag al, dat er vrachtwagens vol meubelen weggingen. Ik ben naar kapitein *Knaape* gegaan en heb hem gevraagd: Waar gaat dat heen? Hij antwoordde: „Die zijn hier niet veilig, ik berg ze op in die loods, daar aan het eind.“ Ik ging kijken, maar er stond niets in die loods. Gestolen was de boel! Waarheen het ging? Dat weet ik niet, maar de boel is gestolen. In een loods waren miljoenen Philipslampen opgeslagen, in dozen verpakt. Overdag liet ik de loods dichtspijkeren, omdat er gestolen werd. De volgende morgen bleek de loods, hoewel er zware spijkers waren gebruikt, opengebroken en sporen van een vrachtwagen zag men vóór de loods. Een hele vracht van die lampen was weg. Dat ging zo nacht op nacht en tenslotte was de loods leeg. Ze hebben een hele hakselmachine weggesleept. Hoe ze dat in de nacht gedaan hebben, weet ik niet. Kapitein *Knaape* had het bevel over de bewakingstroepen. Ik had niets en kon niets doen, maar ik was toch verantwoordelijk! Ik heb direct gezegd: Ik denk er niet aan om hiervoor langer de verantwoordelijkheid te dragen.

86114. De heer **Stokvis**: Wat noemt u „direct“?

A. Een paar dagen daarna of de volgende dag al kwam de heer *Mentrop*, en ik heb toen mijn gal uitgespuwd. Ik heb hem gezegd, dat het geen doen was om op die manier huis te houden, dat ik bedankte, maar zou blijven tot mijn opvolger arriveerde. De heer

Mentrop zeide: zet het zwart op wit. Dat heb ik gedaan; de volgende Maandag ben ik in den Haag gekomen en heb mijn ontslagbrief ingeleverd. Ik heb van de stoottroepen niets dan tegenwerking gehad. Het ergst waren nog de mishandelingen, door de soldaten gepleegd tegenover S.D.-ers, landwachters, S.S.-ers enz., te zamen 4032 man. Die mishandelingen waren ontzettend. Eén keer heb ik het zelf geconstateerd en andere keren kreeg ik telkens het rapport binnen van de kampoudste. Die kerels deden hun beklag bij hun superieuren en dan kreeg ik de rapporten binnen. Ik maakte daarvan dan weer een rapport aan de commandant van de stoottroepen en een rapport voor den Haag.

Het geval, dat ik zelf heb meegemaakt, was als volgt. De marechaussee kwam twee S.S.-ers verhoren. Het waren twee luitenants, bij de S.S. geweest. Zij werden verhoord in een lokaaltje, haast een schuurtje, ongeveer 20 meter van de hoofdingang verwijderd. Toen dat verhoor klaar was, werd tegen de bewaker gezegd: breng die mensen naar het kamp. Maar in die 20 meter moesten zij hun eigen wachtpost voorbij. Hoe die B.S.-ers (stoottroepen) daar zo gauw gekomen zijn, weet ik niet, maar in elk geval kwam één van de binnenbewakers mij als een haas waarschuwen: Kapitein, ze zijn weer aan het mishandelen op de tennisbaan. Ik er heen, in de loopas, mijn revolver in mijn zak. Ik droeg die revolver voor de stoottroepers, niet voor de S.S.-ers. Ik zal straks nog vertellen, hoe het op het kantje af is geweest op een gegeven ogenblik, hoewel deze keer ook al. Ik zag uit de verte, dat er een paar lui over de grond lagen te rollen, in de plassen. Er werden stompen uitgedeeld met de kolf van het geweer en slagen. Toen ik hen beschreeuwen kon, riep ik: Halt! Ze zagen mij komen, maar ze hielden niet op. Pas toen ik vlakbij was, hielden ze op. Ik commandeerde de S.S.-ers: Kom hier, sta op. Ze kwamen hardlopend naar mij toe. Zij zagen er uit als beesten. Ik heb gezien, dat ze één van die S.S.-ers met zijn gezicht in het kolengruis duwden. Toen heb ik zelf die mensen naar liet kamp gebracht. Toen ik terugkwam, heb ik de namen van die stoottroepers opgenomen en rapport van het geval uitgebracht aan kapitein *Knaape* met het verzoek mij mededeling te doen van de afdoening. Dat deed ik altijd, maar ik heb nooit mededeling van de afdoening gekregen. Die kerels zag je altijd lustig bij de andere lopen.

86115. De **Voorzitter**: U was commandant van het kamp geworden en kapitein *Knaape* was dat te voren. Was het de bedoeling, dat *Knaape* zou verdwijnen of dat hij zich alleen met de buitenbewaking zou belasten?

A. Dat heeft drie weken geduurd. Toen is er bij Militair Gezag een bespreking geweest, waar ook generaal *Kruls* aan te pas kwam. Toen is kapitein *Knaape* ontboden en heeft men hem gezegd: Jij bent alleen voor je eigen troepen verantwoordelijk en je mag je met de binnenbewaking niet bemoeien. Ik was de kampcommandant en niet hij.

86116. De **Voorzitter**: Mij werd dus belast met de buitenbewaking?

A. Ja.

86117. De **Voorzitter**: En wie had de binnenbewaking?

A. Ik heb in die tijd een man of vijf zes aangenomen voor de binnenbewaking. Ik heb met de S.S.-ers nooit last gehad.

86118. De **Voorzitter**: Kwam *Knaape* met zijn mensen toen niet meer in het kamp?

A. Hij mocht er niet komen.

86119. De **Voorzitter**: Dacht u, dat u met vijf of zes man binnenbewaking dat gehele kamp met 4000 S.S.-ers kon besturen?

A. Dat heb ik altijd volgehouden en dat is uitstekend gegaan. Ik had geen kind aan die S.S.-ers. Alles ging van een leien dakje. Die binnenbewakers wisselden elkaar af en er was een gewezen luitenant van de stoottroepen, die de leiding van de binnenbewaking had. Dat heeft maar drie weken geduurd en toen moest kapitein *Knaape* op last van generaal *Kruls* een bespreking met zijn officieren houden — ik was er bij — om tegen zijn officieren te zeggen, dat ik de kampcommandant was en niet hij. Toen is de toestand geworden, zoals hij behoorde te zijn.

86120. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u een revolver droeg, niet voor de S.S.-ers, maar voor de bewakers.

A. Die kerels namen een geweldig dreigende houding tegen mij aan. Zij hadden altijd een sten bij zich.

Op een keer liep ik 's avonds door het kamp langs de barakken, waarin alle mogelijke dingen waren, en toen zag ik, dat twee kerels aan een deur morrelden om die open te krijgen. Zij braken haar open en verdwenen in de barak. Ik er achteraan. Ik had een revolver in mijn zak en het scheelde maar weinig, of het was een gevecht geworden. Ik heb een rapport opgemaakt en aan de kapitein van de stoottroepen gegeven, maar het gaf niets. Dat rapport werd eenvoudig gevierendeeld. Die kerels noemden elkaar allemaal bij hun schuilnamen uit de illegaliteit. Dat waren geen soldaten; dat waren burgers in uniform. Groeten deden zij niet.

Professor *van Bemmelen* uit den Haag, die overste was bij het Militair Gezag, kwam mij een keer bezoeken; hij wilde het kamp zien. Wij gingen het kamp in en kwamen toen zo'n kerel tegen, die niet groette. Waarom groet je niet? Ik hoef jou niet te groeten. Zij waren zo brutaal als de beul; zij hadden niet het flauwste begrip van discipline.

86121. De heer **Stokvis**: Wat deed overste *van Bemmelen* toen?

A. Hij werd wittigloeiend. Ik had mijn draai. Ik had al zolang lopen rondzagen, maar ik kon geen groet van die kerels krijgen en daarom liet ik hen maar schuiven.

86122. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Zei hij niets?

A. Hij begon uit te varen tegen die kerel.

Toen moest er rapport opgemaakt worden. Er was een sergeant van de stoottroepen in de omgeving. Maar in elk geval: toen wij verder waren gegaan, begon ik te lachen. Waarom lacht u, vroeg hij. Ik zeide: eenvoudig, omdat u binnen 5 minuten wittigloeiend aanloopt over dat groeten, terwijl ik hier al vele weken ben en dat alles heb moeten slikken. Waarom maakt u dan geen rapport, vroeg hij. Omdat dat niets geeft, omdat het toch in de prullemand gaat, antwoordde ik. Zo was de toestand met de stoottroepen. Toen kwam er een nieuwe commandant van de stoottroepen en kapitein *Knaape* verdween. Ik weet niet, of dit voor u van belang is, maar voor mij is het wel belangrijk, dit even te memoreren. Na 2½ jaar, dat ik uit de Harskamp weg was, kwamen er 2 rechercheurs van Justitie uit den Haag bij mij, die mij wilden spreken. Er was zo gestolen, zeiden zij. Ja, en geen klein beetje, zei ik. Enfin, het kwam hierop neer, dat er f 50 000 zoek waren en die zochten zij bij mij, dat bleek mij achteraf. U hebt immers de kwitanties getekend, zeiden zij. Ik zei: wat? Ja, die kwitanties waren in Vught bij iemand, die daar gedetineerd was. Ik zeide: toon mij die kwitanties, als er mijn handtekening op voorkomt, zijn ze vals. Ik ben niet iemand, die zo maar met f 50 000 omgaat, dat weet ik heel goed. U moet bedenken, dat die mensen onverwachts bij mij kwamen, maar later is mij dat alles weer te binnen geschoten. In de eerste week, dat ik er was, at ik bij de stoottroepen aan tafel. Toen kwam *Knaape* eens met een groentenkistje en zei: moet je kijken; het kistje zal vol bankbiljetten. Dat waren die f 50 000, die de S.S.-ers afgedragen hadden ten behoeve van het Rode Kruis, en die moesten naar den Bosch worden gezonden. Daar was een zekere majoor *van Kooten* commandant van de stoottroepen. Die f 50 000 zijn nooit afgedragen aan het Rode Kruis en daar kwam men voor bij mij. Ik weet niet, of deze zaak u interesseert, maar mij zit dat hoog. Wanneer je altijd je best hebt gedaan om voor het Rijk zo min mogelijk geld uit te geven en je wordt dan nog verdacht van zo iets!

86123. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Is *Knaape* daarvoor aangesproken?

A. Dat weet ik niet. Hij is weggegaan uit de Harskamp, ik geloof naar Paderborn en later naar Indië; hij had nl. getekend voor Indië. Het waren jonge kapiteins, aangesteld bij beschikking, maar het waren helemaal geen militairen.

Wanneer u belang heb bij de namen van die 4 sadisten, die de mensen door het slik lieten kruipen, kan ik ze u opgeven. Het zijn: *van Wijnen*, stafcompagnie, no. 0104146; *van Haandel*, stafcompagnie, dienstdoend in de officierscantine; zijn nummer weet ik niet. Dan J. M. *Peters*, stafbataljon, no. 2203, en *van Woerden*, derde compagnie, eerste bataljon. Die laatste had de brutaliteit — ik had er toen 3 opgeschreven — te zeggen: Kapitein, ik heb ook mee-gedaan.

86124. De **Voorzitter**: Wat hebt u verder in de kampen nog gemerkt van schietpartijen? Of kwamen die toen niet voor?

A. Daar kom ik nu op.

Ik heb hier nog genoteerd: het schieten van de wachten op S.S.-ers in de nacht, 1 dode; op zijn krib doodgeschoten een zekere *Gerbracht*. De B.S.-ers waren natuurlijk zelf achternagezeten door de S.S., de Landwacht, enz. Ik begrijp, dat hun haat groot was. Die haat was bij hen zo groot, dat zij 's nachts, als iemand de tent uitkwam om naar een zekere plaats te gaan, gingen schieten. Ik herinner mij een geval uit het rapport, dat ik heb gekregen. De een roept tegen zo'n kerel: „halt“, de andere post zegt: „looppas“. Hij neemt de looppas en rrrrrrrt er over met de sten. Die kerel wordt in zijn dij getroffen en valt neer. Hij roept tegen die post: ik ben geraakt, mag ik naar de dokterstent? Het antwoord is: ben je bij dit en bij dat nog niet dood! Rrrrrrrt, weer de sten er over. Zij hebben hem niet geraakt, hij is ontkomen.

86125. De heer **Stokvis**: Hebt u dit zelf medegemaakt?

A. Dat heb ik uit het kamrapport, geschreven door de kamp-oudste. In de nacht kon ik niet lopen, want ik was gekleed in onze oude grijze uniform, die zoveel overeenkwam met de Duitse uniform. Hierdoor konden de nachtposten mij gemakkelijk houden voor een ontkomen S.S.-er en mij beschieten. Er was voor mij geen nieuwe uniform.

86126. De heer **Stokvis**: Is het in uw tijd gebeurd?

A. Ja.

56137. De heer **Stokvis**: U hebt het dus wel kunnen onderzoeken?

A. Men loopt op die kerels zo dood als wat. Wie heeft er geschoten? Zij verraden elkaar niet. Het onderzoek was aan kapitein Knaape.

55128. De heer **Stokvis**: *Gerbracht* kon u uiteraard niet horen.

A. Neen, die was dood. Ik heb het nu over een ander geval. De andere man heeft verslag uitgebracht aan zijn superieur in het kamp. Ik kreeg het op mijn bureau. Ik maakte een rapport voor kapitein *Knaape*. Die andere keer, toen er zo door het kamp werd geschoten, is *Gerbracht* op zijn krib doodgeschoten. De kogel is door de barak heengegaan, de man kreeg de kogel toevallig in het hoofd. Hij is daar begraven, er was geen vervoer. Zijn vader kwam uit Amsterdam.

86129. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u dit aan den Haag gerapporteerd?

A. Natuurlijk.

86130. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Aan overste van *Bemmelen*?

A. Ja, maar naar wat ik heb gehoord van lui, die er mede in contact waren, schijnt het hele archief van Militair Gezag naar de maan te zijn. Er is niets te verhalen. Dat heb ik gehoord van de een of andere rechercheur of marechausee, die bij mij is geweest.

86131. De heer **Stokvis**: Als u dit aan den Haag, aan de heren van het Militair Gezag, rapporteerde, hoorde u dan wel iets?

A. De rapporten werden opgestapeld. Zij konden ook niets doen.

86132. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waarom niet?

A. Ze wilden het bureau van de Prins er over aanschrijven. Hoe het verder is afgelopen, weet ik niet.

86133. De heer **Stokvis**: Kwam men uit den Haag niet kijken?

A. D.w.z. af en toe.

86134. De heer **Stokvis**: Naar aanleiding van uw concrete klachten?

A. Neen. Ik had de opdracht van ieder geval een rapport op te maken. Zij werden opgestapeld om alles bij elkaar te hebben, ten einde de nodige redenen tot de een of andere behandeling te hebben.

86135. De heer **Stokvis**: Kwam er van de stoottroepen nooit een inspecteur, met wie u kon praten?

A. Nooit. Er kwam een nieuwe commandant met een nieuwe afdeling. Een jonge vent van een jaar of dertig.

86136. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. Ik ben gisteren de hele dag naar die naam aan het zoeken geweest. Ik weet het heus niet meer. Ik kan het u niet zeggen. Die mijnheer was drie dagen in het kamp. Ik heb de nodige telefoon-gesprekken gevoerd, maar kon hem nooit krijgen. Hij was bataljons-commandant en hield er een adjudant op na. Ik kon geen van beiden ooit krijgen. Op een gegeven ogenblik dacht ik: ik moet hem hebben en heb de gehele dag net zolang gezocht, tot ik hem eindelijk vond. Na drie dagen kwam hij zich voorstellen en heb ik een zeer aangenaam gesprek met de man gehad over de toestand, de samenwerking, enz., want tot nu toe was het elke dag ruzie, haat en nijd tussen de commandant van de stoottroepen en mij. Ik kon mijn zin niet krijgen, hij ging er maar tegen in. Ik heb toen een bespreking gehad, die best verliep. Ik zei tegen mijn administrateur, die ook bij die bespreking was: Nou jongen, dat belooft, dat het goed gaat worden. Drie dagen daarna loopt de hele zaak weer in het honderd en wilden zij geen bewakers geven voor een troep S.S.-ers, die geregistreerd waren en moesten werken op een landbouwbedrijf dicht bij de Harskamp, een grote boerderij, waar men 60 à 70 mensen kon gebruiken. Elke dag gingen die S.S.-ers er heen. Op een morgen kwam ineens het bericht: er zijn geen bewakers, dus de mensen kunnen er niet op af. Er waren drie compagnieën. Ik had voorgesteld: één compagnie rust, één reserve en één dienst. Daarmede konden zij werken. Het z.g. trainen voor Indië nam een grote plaats in.

Voor zich zelf hadden zij bewakers nodig; daarvoor waren wel bewakers, maar niet voor bewaking bij het werken op het land. Toen bleef het hele stelletje binnen. Ik kon er echter niets aan doen. Ik kon alleen zeggen: in de Harskamp staat men er op te wachten.

86137. De **Voorzitter**: U hebt in een verklaring, welke u vroeger hebt afgelegd, ook gesproken over een geval, dat zich heeft voorgedaan bij een strafexpeditie.

A. Dat wilde ik juist ter sprake brengen. De S.S.-ers — ik noem hen allen maar S.S.-ers — hadden moeten werken. Het regende toen een heel klein beetje; zij waren niet komen werken. Je moet die lui toch onder de diim hebben, dus strafexercitie. Het betrof, geloof ik, zo'n 60 man. Zij waren geplaatst onder een S.S.-er, natuurlijk onder bewaking. Die S.S.-er commandeerde hen. Dat deden wij om de volgende reden. Het was bij die S.S.-ers onderling soms ook haat en nijd en zij konden elkaar soms negeren met strafexercities. Je moest toch een of ander middel hebben. Daarvoor werd dus een S.S.-er aangewezen. Die strafexercitie had plaats op het exercitieterrein van de stoottroepen, maar op dat terrein hadden de stoottroepen in verband met de training voor Indië allerlei stellages gebouwd, o.a. een ding van vier meter hoogte met allerlei platforms er tussen. Toen men daar aan het strafexerceren was, kwam er een luitenant van de stoottroepen voorbij. Welke luitenant dat is geweest, weet ik niet; zijn naam ben ik nooit te weten gekomen. Die luitenant commandeerde: „Halt“. Daar stonden zij weer, want zij waren bang als wezels voor die stoottroepen. Die luitenant zei toen tegen degene, die de troep commandeerde: „Nu jij er tussen en een ander commandant.“ Die man had in het geheel geen straf gehad. Dat was dus mis. De luitenant mocht zich er niet mee bemoeien. Hij bleef er bij staan en commandeerde een stuk of wat mannen op dat platform van vier meter hoogte te klimmen. Zij kleinmeri er op en moesten er met gestrekte benen afspringen. Die kerels durfden het niet te weigeren, want zij waren als de dood voor de stoottroepen. Het gevolg was, dat vier mensen gebroken benen hadden.

86138. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Beide benen gebroken?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Nadat dit gebeurd was, hield die kerel er mee op.

86139. De **Voorzitter**: Wat hebt u daaraan gedaan?

A. Gerapporteerd aan kapitein *Knaape*.

86140. De **Voorzitter**: Is dat nog onder *Knaape* gebeurd?

A. Ik meen van wel. Ik heb het dus aan hem gerapporteerd om het uit te zoeken, want ik kon dat niet doen. Ik had niets met de buitenbewaking te maken. Ik had alleen met de commandant te maken voor zover het het verkrijgen van bewakingsposten betrof.

86141. De **Voorzitter**: Hebt u het ook aan den Haag gerapporteerd?

A. Natuurlijk.

86142. De **Voorzitter**: Is er niemand op gekomen?

A. Helemaal niet. Ze kwamen niet op die rapporten af. Die rapporten werden gewoon opgestapeld. Er was nog een mishandeling, die ik per rapport van de kampoudste kreeg, een rapport over sergeant *van Haandel*, die in de cantine van de S.S.-ers werkzaam was. Die sergeant was afkomstig uit Someren of een plaatsje daar in de buurt. De burgemeester van Someren was na zware mishandeling gedood. Nu schijnt de kerel, die er bij geweest was, in het kamp te hebben gezeten. Sergeant *van Haandel* kende die kerel. Er was een oproep voor iemand in de cantine met name genoemd. Ik stuurde een briefje door naar het kamp, waar een van mijn mensen zat, om de korveers aan te wijzen en toen hebben ze die kerel aangewezen om in de cantine te helpen. Ik wist van de kwestie niets af. Het ging mij trouwens niet aan. Toen hebben ze die kerel in de cantine in een afzonderlijk lokaal gekregen, waar ze hem op een smerige manier hebben afgerost. Daarna hebben ze hem in een vijvertje, dat voor de cantine is, gegooid. Wanneer hij zijn kop boven water stak, duwden ze hem weer onder water. Tenslotte is hij er uitgehaald en hebben ze hem met zijn smerige, vuile jas de cantinevloer laten dweilen. Toen dat gebeurd was, hebben ze hem, nadat ze hem vele slagen en schoppen hadden gegeven, in een hondenhok bij een grote herdershond opgesloten. Dat beest heeft hem echter niets gedaan. Dit alles is gezien door andere S.S.-ers, die ook in de cantine werkzaam waren, maar die op een andere plaats moesten zijn. Ik heb dus het rapport van de kampoudste gekregen en dat rapport heb ik weer doorgegeven, maar ik heb er nooit iets van gehoord.

86143. De **Voorzitter**: Hoe is tenslotte aan uw functie een einde gekomen?

A. Toen, na ongeveer zes of zeven weken, kwam overste *van Bemmelen* bij mij. Zij hadden geprobeerd voor mij opvolgers te krijgen. Ik moest mijn opvolgers inlichten en ik heb direct gezegd: Ik zal die inlichtingen geven, maar ik zal ze geven zowel over het kwade als over het goede. Ik heb toen gezegd: met het S.S.-kamp heb je geen last, maar wel met de stoottroepen; daarop moet men voorbereid zijn. Er zijn er, naar ik meen, drie niet gekomen, omdat zij niet wilden. Prof. *van Bemmelen* zei toen echter: het gaat nu goed, zoudt u niet willen blijven? Ik heb hem geantwoord: „Ik heb gezegd,

dat ik zou blijven, totdat er een opvolger was en daaraan houd ik mij". Wij gingen toen naar het kamp, waar wij die grapjasserie mrt dat groeten kregen. Toen wij afscheid namen, zei hij op de treeplank van zijn auto: „hebt u zich nog niet bedacht; wilt u toch niet blijven?" Ik zei: neen, ik blijf bij mijn besluit. Toen zei hij: dan zal ik maatregelen nemen; dan moet er iemand komen. Toen is *Scholten* gekomen. Hij was kapitein, maar is, naar ik meen, bij die gelegenheid majoor geworden. Ik wil in dit verhoor nog vermelden, dat de bewakers van die werkende S.S.-ers ook op eigen houtje straffen gingen uitdelen. Het wieden, dat de tuinman gebukt doet, moesten zij met gestrekte knieën doen en met de hand aan de grond. Nu is dat natuurlijk wel een flinke oefening, maar voor het verrichten van landarbeid komt het totaal niet te pas. Deden de S.S.-ers het niet op deze wijze, dan werden zij in looppas bij de bewaker geroepen en dan werd zo'n kerel in een sloot geduwd of gegooid. Ook gebeurde het, dat zij met de hand aan de grond en gestrekte knieën buigingen moesten maken, let wel, 15 buigingen voor de Koningin en 20 voor de stoottroepen. Ik meen, dat hieruit wel voldoende blijkt, hoe de toestanden waren.

86144. De **Voorzitter**: Hebt u hiermede een overzicht gegeven van uw belevenissen in de Harskamp?

A. Ja Nadat ik de Harskamp heb verlaten, heb ik voor mij zelf een soort van memorie samengesteld. In Augustus heb ik het kamp verlaten en in September of October — toen de zaak dus enigszins was bezonken — heb ik dit voor mij zelf opgeschreven. Uit die memorie heb ik de feiten weer eens opgediept, anders had ik dit alles niet meer zo precies geweten.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. L. JANSEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, van Dis, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

GERRIT HENDRIK SCHOLTEN,
oud 59 jaar, wonende te Harderwijk, majoor van het
garderegiment jagers.

Hij legt de eed af als getuige.

86145. De **Voorzitter**: U bent van 24 Augustus 1945 tot 10 Mei 1946 commandant geweest van de Harskamp?

A. Ja.

86146. De **Voorzitter**: Uw voorganger was de heer *Jansen*?

A. Ja.

86147. De **Voorzitter**: Over de toestanden in de Harskamp is een rapport uitgebracht door de heer *van Tuyll van Serooskerken*, de procureur-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie. De conclusies daarvan zijn niet al te best. Er wordt met name gezegd, dat in dat kamp meermalen mensen zijn doodgeschoten door de buitenbewaking. Is dit juist?

A. Er zijn inderdaad mensen doodgeschoten, doordat de schildwachten deden, wat zij moesten doen, als er ontvluchttingspogingen werden gedaan binnen de 5-meterstrook, waar men niet mocht komen, of als er ondanks waarschuwingen iemand door het prikkeldraad kroop.

86148. De **Voorzitter**: Waren de mensen, die werden doodgeschoten, mensen, die op de vlucht waren of zich binnen die verboden zone bevonden?

A. Ik herinner mij, dat er op een bepaald uur ook lichtsignalen werden gegeven en dat toen door de schildwachten werd geschoten, omdat men dacht, dat het seinen voor een ontvluchttingspoging waren.

Er is één geval geweest, waarbij opzet in het spel was, toen een schildwacht een man doodde. Hieromtrent is direct een politie-onderzoek ingesteld en er is sectie verricht. Die schildwacht was een soldaat.

86149. De **Voorzitter**: Dit is toch een ander beeld dan anderen ons hebben gegeven en dan wij uit de stukken hebben gekregen. U zegt nu, dat er één geval was van iemand, die niet op de vlucht of in de verboden zone zou zijn gedood.

A. Ik kan u toch zeggen, dat die andere indruk per se onjuist is en dat de schildwachten zich steeds hebben gehouden aan hun consignes en hebben geschoten op lichtsignalen of dat een kogel verdwaalde. Het gebeurde ook wel, dat er waarschuwingsschoten werden gelost. Dat is natuurlijk het bezwaar, als een schildwacht waarschuwingsschoten moet lossen.

86150. De **Voorzitter**: De stukken wijzen in een andere richting, nl. dat dergelijke gebeurtenissen plaats vonden in brooddronkenheid of met opzet. Bij de gezagstroepen en andere bewakingstroepen zou

er niet de minste orde zijn geweest en de officieren zouden herhaalde malen stomdronken zijn geweest en moesten dan door hun eigen soldaten naar bed gebracht worden.

A. Ik weet niet, tot op welke datum de gezagstroepen gebleven zijn; daarna heb ik stoottroepen gekregen.

86151. De **Voorzitter**: Het was juist omgekeerd.

A. Ja. Ik heb eerst stoottroepen gekregen en daarna gezagstroepen. Daarna is 14 R.I. gekomen.

86152. De **Voorzitter**: Ja. Met name lopen de klachten over een bepaalde compagnie van het 14 R.I.

A. Dat was lichte infanterie. Was er des nachts geschoten, dan werd men de volgende dag ter verantwoording geroepen waarom en waarop geschoten was. Het konden dan alleen waarschuwingsschoten zijn en schoten, die werden gelost in verband met ontsnappingspogingen. Wanneer een schildwacht een ontsnappingspoging constateerde, schoot hij.

86153. De **Voorzitter**: Ik heb zo juist reeds gezegd, dat de indruk, die men uit de stukken krijgt, is, dat er andere elementen in het geding waren.

A. Ik kan u vertellen, dat ik in dat kamp had dominee *Moll van Charante*, die geestelijk verzorger van de militairen was. Deze dominee kwam bij mij en zeide: Ze zijn weer aan het moorden geweest; ze hebben er weer een doodgeschoten. Ik zeide tot hem: Wij moeten toch eens eerst onderzoeken, wat er is gebeurd.

86154. De heer **Stokvis**: Wist u dan niet, dat er des nachts iemand was doodgeschoten?

A. Er lag des morgens een rapport op mijn tafel.

86155. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Vóór die tijd was de dominee bij u?

De heer **Stokvis**: Was het niet belangrijk genoeg om het eerder aan u bekend te maken dan des morgens?

A. Ik heb een keer meegemaakt, dat er iemand des nachts was doodgeschoten en dat ik daarvan direct bericht kreeg. Toen heeft er direct een onderzoek plaats gevonden en werden er verdere maatregelen genomen. Elk dodelijk ongeluk, dat plaats vond, werd direct aan de compagniescommandant gemeld. Dat was zo de normale gang van zaken.

86156. De **Voorzitter**: Wat wilt u hiermede eigenlijk zeggen?

A. Dat er een onderzoek werd ingesteld naar de reden van het schieten. Het was dan zuiver een kwestie, dat een schildwacht zijn taak had vervuld in verband met een ontsnappingspoging.

86157. De **Voorzitter**: Was er dan een bewijs, dat er een ontsnappingspoging was gedaan?

A. Ja. Als een schildwacht diagonaal over het kamp schoot, kon men moeilijk zien, waar de kogel aankwam. Wij hebben in het kamp . . .

86158. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het licht was toch altijd aan? Men kon toch altijd zien, wat er gebeurde?

A. Men kon het wel zien, maar u weet nooit, waar een kogel terechtkomt.

86159. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik heb altijd gehoord, dat men bij het schieten moet mikken.

A. Uit de aard der zaak moet men richten, maar men kan nooit zeggen, waar de kogel terecht komt. Het is nooit mogelijk zo volledig te richten, al staan er schijnwerpers, dat men precies kan zeggen, waar de kogel zal aankomen.

86160. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was het de geteinderden verboden 's nachts de barakken te verlaten?

A. Ja. Men had toestemming om tot een bepaald uur des avonds — ik meen, dat het 10 uur was — naar de W.C.'s te gaan.

86161. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe laat kon men 's morgens weer naar de W.C.'s gaan?

A. Daarvoor was ook een uur vastgesteld; ik geloof: zodra het licht werd.

86162. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus als iemand na des avonds 10 naar de W.C. ging, werd er op hem geschoten?

A. Neen, dat behoefde niet.

86163. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: En u zegt: na 10 uur 's avonds mocht men niet meer naar de W.C.

A. Maar dan kwam men niet buiten de veilige strook, buiten de 5-meterstrook.

86164. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren de W.C.'s binnen de 5-meterstrook geplaatst?

A. Ja.

86165. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus de schildwacht kon duidelijk zien, waarheen zo'n man zich bewoog?

A. Dat „duidelijk zien" liet nog weleens te wensen over, ook al brandden er aan de kanten lichten. Om de kampen ligt de richting ook in de schaduwvlakken. Ik heb in de strook, ook aan de binnenkant, alles laten opruimen, zodat er een grote open ruimte kwam en er minder kans was, dat men te vroeg kon schieten.

86166. De heer **Algera**: Werd het, wanneer iemand binnen de 5-meterstrook kwam, als een poging tot ontvluchting beschouwd?

A. Als ze binnen de 5-meterstrook kwamen, werd het als een poging tot ontvluchting beschouwd; ze mochten daar niet binnen komen. De schildwacht had de instructie: als er iemand binnen komt, moet hij eerst worden gewaarschuwd en dan pas mag worden geschoten.

86167. De heer **Stokvis**: Wat deed u, als u rapport kreeg, dat iemand was doodgeschoten?

A. Dan werd door mij persoonlijk een onderzoek ingesteld; dan werd de officier van piket door mij gehoord en ook de schildwacht; er werd een rapport naar de officier van justitie gestuurd, die uitmaakte of de zaak verder zou worden onderzocht.

86168. De **Voorzitter**: Vond er sectie plaats?

A. Inderdaad. Ik weet, dat soldaat *Roest* werd doodgeschoten en dat er toen sectie door dr. *Hulst* is verricht.

86169. De **Voorzitter**: Ja, dat is het bekende geval, waarin een vervolging is ingesteld; dat heeft zich in het begin van 1946 afgespeeld.

A. Inderdaad.

86170. De **Voorzitter**: U spreekt steeds over waarschuwingschoten. Werden die boven het kamp gevuurd?

A. De man lost een waarschuwingsschot en doet dat zoveel mogelijk in de lucht.

86171. De heer **Stokvis**: „Zoveel mogelijk"? Ik dacht, dat dit moest!

A. Ja, hij doet het ook. Maar als hij in de lucht schiet tegen een blad of een tak van een boom, kan de kogel van richting veranderen.

86172. De heer **Stokvis**: En dan komt hij terecht in een barak en treft iemand, die op een brits ligt. Ja, ja! Wij weten ook wel iets van schieten af.

A. Ik heb in de krant een berichtje gelezen, dat op britshoogte werd gevuurd. Dat kan niet. Alleen: een kogel, die van ver af komt, kan inslaan en iemand dodelijk treffen.

86173. De heer **Stokvis**: U kunt mij niet wijsmaken, dat, als iemand naar boven schiet, de kogel terugkomt en iemand treft, die op geringe afstand in een barak op zijn brits ligt te slapen.

A. Er staat niemand bij de schildwacht. Als hij zegt: ik heb in de lucht geschoten, moet ik het aannemen.

86174. De **Voorzitter**: Hebt u de overtuiging, dat de officieren en de soldaten van het 14 R.I. precies gedaan hebben, wat zij moesten doen?

A. Dat moet ik aannemen van iedere schildwacht.

86175. De **Voorzitter**: „Dat moet ik aannemen"? Neemt u het aan?

A. Ik neem het zeker aan.

86176. De **Voorzitter**: Het is merkwaardig, dat u dit zegt. Ik heb hier, ik weet niet hoeveel, verklaringen, dat de verhouding tussen de buitenbewaking en de S.S. alles te wensen overliet in die zin, dat deze buitenbewaking bezielde was met sterke rancune-gevoelens tegenover deze gevangenen en dat men daaraan ook uiting gaf. Hebt u dat nooit ontdekt?

A. Ik zal u dit zeggen: ik kreeg een rapport, dat er enige keren op licht was geschoten, dat er licht brandde. Toen heb ik het onderzocht en heb ik gezegd: ondanks de instructie wens ik niet meer, dat er op licht wordt geschoten. Wie er ook een schot loste, ik nam dat niet aan als eenvoudige maatregel, die juist was, omdat er inderdaad een paar keer bij schoten op licht een ongeluk was gebeurd.

86177. De **Voorzitter**: Ik vraag u of u nooit ontdekt hebt, of u als commandant niet wist, terwijl anderen het wel wisten, dat het bij die buitenbewaking een nogal ongedisciplineerde geschiedenis was?

A. De commandanten kregen van mij geen rechtstreekse instructies in zake de bewaking; eerst wel, maar later is een speciale commandant voor de troep aangewezen. Nadien zijn er dus ondercommandanten gekomen.

86178. De **Voorzitter**: Ondercommandanten, van wie?

A. Van de toenmalige kapitein *Streijers*.

86179. De **Voorzitter**: Waar was die commandant van?

A. Van de compagnieën, die daar zaten; hij was uitsluitend belast met het toezicht op de compagnieën bewakingstroepen.

86180. De **Voorzitter**: Wat had *Toussaint* er mee te maken?

A. Die was bataljonscommandant.

86181. De **Voorzitter**: Had die ook zijn verblijf in het kamp?

A. Ja, die was permanent in het kamp.

86182. De **Voorzitter**: Wat had *Kollenhoven* er mee te maken?

A. Die is kapitein geweest.

86183. De **Voorzitter**: Tegelijk met die andere officieren, of eerder of later?

A. Die is later gekomen; ik meen, dat eerst Hoogvliet er gezeten heeft; van hem heeft *Kollenhoven* het overgenomen.

86184. Ce **Voorzitter**: U geeft hier nu een rooskleurig beeld van de situatie, dat echter volkomen in strijd is met de gegevens, die wij hebben. Ik moet u dat wel ernstig voorhouden.

A. Ik zeg de dingen precies, zoals ik ze weet.

86185. De **Voorzitter**: Volgens onze gegevens zijn er verschillende mensen, in de barakken liggende, doodgeschoten, terwijl daar anderen gewond zijn. U geeft daarvan een andere lezing. Dat moet u natuurlijk zelf weten, maar uw lezing klopt niet met onze andere gegevens.

A. Ik geef alleen aan de berichten, die ik heb gekregen, dat er geschoten was om de een of andere reden. Dat werd op de juistheid onderzocht, b.v. of het een waarschuwingsschot was geweest, niet in strijd met de bepalingen.

86186. De **Voorzitter**: Hoe komt het dan, dat in het begin van 1946 een onderzoek door het D.G.B.R. is ingesteld, waarbij o.a. de heer *Hanegraaf* betrokken was, welk onderzoek blijkbaar geleid heeft tot uw ontslag als commandant?

A. Ik heb ontslag genomen wegens meningsverschillen met het D.G.B.R., o.a. in verband met rapporten door de heer *Moll van Charante* buiten mij om ingediend.

86187. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: En wat is er met de heer *Moll van Charante* gebeurd?

A. Ds. *Moll van Charante* is, vóórdat ik wegging, ontslagen op mijn aandrang.

86188. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar hij is toch weer in een ander kamp geplaatst?

A. Ja, helaas wel.

86189. De **Voorzitter**: En u niet?

A. Neen; ik heb gezegd, dat ik op die wijze niet meer wilde meewerken aan het kamp en gaarne op staande voet ontslagen zou worden.

86190. De heer **Stokvis**: U verklaart dat onder ede? Vanmorgen is er een stuk ter tafel gebracht van de kant van het D.G.B.R., waarin het anders gezegd wordt.

A. Ik heb een brief gericht aan het D.G.B.R.

86191. De heer **Stokvis**: Moeten richten.

A. Ik heb schriftelijk ontslag *gevraagd*, bij het volgend schrijven:
„7 Mei 1946.

Naar aanleiding van het onderhoud, wat ik met u en den heer *Mentrop* hedenmiddag mocht hebben op Nassaulaan 23 en waarbij zulke diepgaande meningsverschillen aan den dag kwamen, waarmede ik mij naar eer en geweten niet kan verenigen en daardoor vruchtbare samenwerking toch niet meer mogelijk is, verzoek ik per 1 Juni ontslag uit mijn functie als kampcommandant van het bewaring- en verblijfskamp „Harskamp“.

Tevens verzoek ik per 14 Mei verlof en zal mij vanaf dien datum ter beschikking stellen van mijn opvolger voor het geven van inlichtingen.

*de Kampcommandant,
de Majoor,
(w.g.) G. H. Scholten."*

86192. De heer **Stokvis**: Is u 1 Juni 1946 weggegaan?

A. Ik ben weggegaan 15 Mei 1946. Ik heb ontslag gekregen bij het volgend schrijven:

„Naar aanleiding van Uw verzoek, deel ik U mede, dat U met ingang van 1 Juni 1946 eervol ontslag wordt verleend uit Uw functie als Kampcommandant van het Bewaringskamp „Harskamp“, met dank voor de, in Uw functie bewezen diensten.

*De Directeur-Gezei-nal voor de
Bijzondere Rechtspleging,
(w.g.) Mr. B. I. A. A. Ter Veer."*

86193. De heer **Stokvis**: Die termijnen dekken elkaar dus niet.

A. Op 14 Mei heb ik verzocht met verlof te mogen gaan.

86194. De **Voorzitter**: Het D.G.B.R. geeft een andere voorstelling; dit zegt, dat men u niet heeft willen ontslaan zonder meer, maar dat men u gezegd heeft ontslag te nemen. Men heeft u een proeftijd gesteld, maar u heeft niet voldaan aan de verwachtingen, waarna men u gezegd heeft ontslag te nemen.

A. Dit is hetgeen ik heb.

86195. De **Voorzitter**: Maar dat is niet overeenkomstig de voorstelling van zaken, die het D.G.B.R. geeft. Dit is met een proeftijd gegaan.

A. Ik weet niets van een proeftijd af.

86196. De **Voorzitter**: Wat weet u af van het onderzoek, dat ingesteld is?

A. Ik weet alleen dit. Op een gegeven ogenblik ben ik ontboden bij het D.G.B.R. en toen werden mij verschillende vragen gesteld.

86197. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. 7 Mei 1946 heb ik ontslag gevraagd: het zal even daarvóór geweest zijn. Direct daarna heb ik mijn ontslagaanvraag ingediend. Toen werd een rapport naar voren gebracht over verschillende dingen. Verschillende dingen werden mij toen voorgelezen.

86198. De **Voorzitter**: Welke dingen?

A. O.a. dat ik 6000 kribben gekocht had voor f 90 000. Dat vond men duur. Ik vond dat niet duur. Men moest kribben en dekens hebben voor deze mensen. Er was echter niets te krijgen. Achteraf is het ook gebleken, dat dit in het geheel niet te duur is geweest. Ik heb achteraf een ontwerp gehad, waarbij de kribben niet op f 15 per stuk kwamen, maar op f 27. Er is mij ook gevraagd, of de gedetineerden eieren kregen, en wie ze kregen. Ik heb toen gezegd, dat alleen de mensen, die hongeroedeem hadden, ze kregen; dat waren mensen, die van de Duitsers extra-voeding hadden gehad en die nu, wat voeding betreft, geweldig naar beneden vielen. Dr. *Kleibeuker* uit Otterlo heeft toen de mensen uitgezocht, die in aanmerking kwamen voor extra-voedsel. Het hospitaal was gevestigd in een van de stallen, op een stenen vloer. Ik heb een barak kunnen krijgen uit Harderwijk, een ziekenbarak: die heb ik laten halen en opbouwen. Ik heb ook enige verbeteringen doen aanbrengen wat betreft de verwarming.

86199. De **Voorzitter**: Was dat het enige, dat men tegen u had?

A. Dat zijn de dingen, die ik mij herinner.

86200. De **Voorzitter**: Is er tevoren van de kant van het D.G.B.R. niet een onderzoek geweest naar die schietpartijen enz.?

A. Ik kan mij niet herinneren, dat er een speciaal onderzoek naar is ingesteld. Er is wel iemand in het kamp geweest, een zekere *Hanegraaf* naar ik meen, maar of hij speciaal daarvoor kwam, weet ik niet. Hij ging overal rond.

86201. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Na tien uur mochten de gedetineerden dus niet meer uit de barakken?

A. Neen.

86202. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren er toelaten in die barakken?

A. Neen.

86203. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waren er wachten vlakbij de barakken?

A. Die waren allemaal buiten.

86204. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Als er iemand een beroerte kreeg in de barak of wanneer er een ongeluk plaats had, wat gebeurde er dan? Dan kon men geen hulp halen, want dan werd men doodgeschoten.

A. Dat geval heeft zich toevallig niet voorgedaan.

86205. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe laat moest men opstaan?

A. Dat hing van de tijd van het jaar af.

86206. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar op welk uur mocht men er in de regel uit?

A. Na de réveille.

86207. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was dat 5, 6 of 7 uur?

A. Ik meen 7 uur.

86208. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus van 10 uur 's avonds tot 7 uur 's morgens mochten zij er niet uit. Wat moest men doen, als zich nu een ziektegeval voordeed of iemand ongesteld werd?

A. Dan zou men een schildwacht kunnen roepen.

86209. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik dacht, dat dat nogal een afstand was. Er was vóór het prikkeldraad een strook van 5 m. Hoe ver was het dan nog naar de barak?

A. Dat hing er vanaf. Aan de ene kant lag het prikkeldraad vlak langs de barak en aan de andere kant lag het er vrij ver vanaf.

86210. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**. Het was dus mogelijk, dat, als men naar de W.C. ging, er geschoten werd?

A. Het was wel mogelijk, dat de mensen naar de W.C. gingen. Zij mochten zich in een bepaalde strook bewegen. Maar na 10 uur mocht men in het algemeen de barak niet meer uit, als men niet buiten die 5-meterstrook bleef.

86211. De heer **Stokvis**: Vond u het erg, als u hoorde, dat S.S.-ers waren doodgeschoten?

A. Uit de aard van de zaak.

86212. De heer **Stokvis**: Hebt u zich nooit uitgelaten in deze zin, dat u dat helemaal niet erg vond en dat die schoften het hadden verdiend?

A. Absoluut niet. Ik weet daarvan toevallig iets meer. Ik heb van pater **Arts** een brief gekregen, waarin hij schreef: *Scholten*, ik heb in de bladen verschillende dingen gelezen over je, maar daarvan is niets waar; ik heb er over geschreven, dat ze bij mij de kachel niet moeten aanmaken, want dat is niet waar. Ik heb ook in een van de couranten of in een brochure gelezen, dat de gedetineerde *Hirsch* bij mij was geweest, mij had verteld, dat er een man was doodgeschoten, dat het lijk zoveel dagen in het kamp had gelegen en ter plaatse moest worden begraven en dat ik toen zou hebben gezegd: voor mijn part schieten ze ze allemaal dood. Dat is pertinent gelogen.

86213. De heer **Stokvis**: En ook is gelogen, dat u gezegd heeft, dat die schoften het wel verdiend hadden?

A. Absoluut.

86214. De heer **Stokvis**: Het is onder ede verklaard. Moe komen die getuigen er bij?

A. Ik blijf er bij, dat ik dat niet heb gezegd. *Hirsch* was vroeger sergeant bij mijn compagnie geweest en ik heb hem gezegd: Ik heb je nooit gezien als politiek delinquent, ik vind dat jammer. In die geest heb ik tegen hem gesproken.

86215. De heer **Stokvis**: Dat is heel iets anders

A. En later kwamen die berichten uit de bus! Pater **Arts** had toestemming om in het kamp te blijven van 's morgens 7 uur tot 's avonds 10 uur.

86216. De heer **Stokvis**: Dat is niets bijzonders. Het was uw plicht daarvoor toestemming te geven.

A. Zij mochten de gehele dag vrij in het kamp rondlopen. Wij hebben ook afdelingen ingesteld voor het onderwijs aan de jongeren. Dat was mij opgedragen. Generaal Kruis had mij medegedeeld: U wordt commandant en u moet zorgen, dat er geen excessen plaats vinden.

86217. De heer **Stokvis**: Hebt u dat gedaan?

A. Ja, per se. Ik liep buiten het kamp gewapend, maar ik ging nooit het kamp binnen, of ik legde mijn pistool af. Men zei mij weleens: Bent u niet bang? Dan antwoordde ik: Waarvoor moet ik bang zijn?

86218. De heer **Stokvis**: Uw geweten was goed?

A. Ja, uit de aard der zaak.

Wat de voedingskwestie betreft, heb ik in die brochure gelezen, dat de mensen wortelloof e.d. hebben gegeten. Dat is pertinent gelogen. De groenten kregen wij uit het Westland. Wanneer zij in het kamp kwamen, werden zij nagewogen en door de menagemeester verdeeld. Er waren indertijd meer keukens. Ik ging weleens kijken, welk eten de mensen kregen en om mij te overtuigen, of het behoorlijk verdeeld werd. Mij was namelijk gebleken, dat voor de S.S.-officiëren eten achterover werd gedrukt, als ik het zo mag noemen, om hun beter eten te geven. Ik heb op de duur die keukens samengetrokken en het lag in de bedoeling één centrale keuken te krijgen, waardoor het nog minder mogelijk was, dat dergelijke dingen konden plaats vinden.

86219. De heer **Stokvis**: Bent u weleens opgetreden tegen dat onnodige schieten?

A. Toen er naar mijn mening te veel werd geschoten, heb ik gezegd: Er worden geen schoten meer gelost. Bij nacht waren er lichtseinen en dat was een van de redenen, waarom geschoten werd. Naar mijn mening zijn inderdaad lichtseinen uit het kamp gegeven.

86220. De heer **Stokvis**: Door wie'?

A. Door mensen uit het kamp.

86221. De heer **Stokvis**: Aan wie?

A. Volgens onze mening aan de organisatie-Weerwolf.

86222. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was die in de buurt van het kamp gelegerd'?

A. Dat weet ik niet. Er werden signalen gegeven met knipperlichten van auto's. Dat was niet alleen een kwestie van dimmen, maar het waren signalen.

86223. De heer **van Dis**: Wat zou daarvan de bedoeling zijn geweest?

A. Dat weet ik niet. Wij wisten daar niets van.

86224. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Bent u niet op onderzoek naar die lichtsignalen uitgegaan?

A. Ja. Ik wilde ze zelf zien. Ik kwam geregeld het kamp rond, ook in de nacht bij noodweer om het te zien. Als ik bij een post kwam, ging het het kamp rond: Hij is er.

86225. De heer **van Dis**: Hebt u die lichtsignalen zelf gezien?

A. Op een keer kwam ik een barak uit en toen zei de officier van piket: Er is weer een lichtsignaal afgeschoten uit het kamp naar boven. Wat? Rood; wij weten het zeker. Toen hebben wij alle posten langs gebeld en die hadden allemaal rode lichtsignalen in het kamp gezien. Wanneer alle posten dat melden, mag ik aannemen, dat lichtsignalen gegeven zijn.

86226. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik dacht, dat er geen verlichting in het kamp was.

A. Ik vermoed, dat het afgeschoten lichtsignalen zijn geweest.

86227. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u niet net zolang gezocht tot u het instrument had gevonden?

A. Wij hebben alles omgehaald en omgegraven. Ik heb de S.S.-officieren, die „Die Fahne hoch" hadden gezongen, apart gezet en hun barak laten onderzoeken. Daar zijn alleen kisten met levensmiddelen in blik, koffiebonen, zout en dergelijke uit te voorschijn gekomen.

86228. De **Voorzitter**: Ik heb hier een staat, vermeld in een proces-verbaal van de inspecteur-Rijksrechercheur van *Noothoorn*, die naar deze zaak een onderzoek heeft ingesteld. Daarin lees ik:

„Uit de overige, op het kamp *Harskamp* betrekking hebbende bescheiden, zij het navolgende staatje vermeld:

1. *Peter Holkamp*, 29 Juni 1945, van dak gevallen;
2. *Jan Goutier*, 1 Juli 1945, tijdens strafexcercitie doodgeschoten;
3. *Karel Gerbracht*, 9 Juli 1945, 's nachts slapende doodgeschoten;
4. *Jacobus Boerboom*, 30 Juli 1945, overleden;
5. *Johan Meijer*, 3/4 October, 's nachts slapende doodgeschoten;
6. *Theo J. N. Geurts*, 3 November 1945, 's avonds slapende aangeschoten en aan verwondingen overleden;
7. *Marinus Roest*, 7 Januari 1946." — Daar staat niets achter; dat is echter het geval, dat wij besproken hebben —;
- „8. *Gerrit Hagen*, 17 Februari 1946;
9. *Jacob Bimmel*, 28 Februari 1946;
10. *H. P. de Boer*, 12 October 1945, overleden;
11. *P. van Urk*, 14 October 1945, 's nachts slapende doodgeschoten."

Verder staan er een aantal mensen vermeld, die gewond zijn, waarvan er 3: *Boonstra*, *Nap* en *Schijffers* van een 4 meter hoge toren moesten springen. Voorts lees ik o.m.:

„*Pieter van der Wolf*, 26 October 1945, 's nachts slapende; *Pieter Bouland*, geb. 29 November 1922, 's avonds tussen 20 en 21 uur: 1 November 1945; in barak *C Inv. Barak. Bouland* was in Juli 1945 al door beide benen geschoten.

Vonnis Krijgsraad Zuid, 20 November 1946, inzake soldaat *A. Th. Jolie* (geval *Roest*): 3 maanden hechtenis.

Slechts eenmaal sectie door dr. *Hulst* (geval *Roest*)."

A. Dat heb ik verteld.

86229. De **Voorzitter**: Jawel, maar ik vertel nu die andere dingen!

A. Het is inderdaad treurig genoeg, dat het is gebeurd, maas de schildwachten hebben geschoten binnen de strook, waar men niet mocht komen.

86230. De **Voorzitter**: Dat zou aannemelijk klinken, wanneer achter de namen van de mensen, die overleden zijn, vermeld stond, dat zij tijdens een poging tot ontvluchting waren doodgeschoten. Masr hier staat steeds: 's nachts slapende doodgeschoten. Er wordt geen enkele naam vermeld, waarbij staat, dat de man tijdens een poging tot ontvluchting is doodgeschoten. Om die formule te vinden, had men niet eens zover van huis behoeven te gaan, want daarvoor had men leentjebuurt kunnen spelen bij de Duitsers. Maar er staat: 's nachts slapende doodgeschoten. Er is er niet één bij, waar achter staat: bij ontvluchttingspogingen doodgeschoten.

A. Ik ben het met u eens, maar als men schoten afgeeft in de nacht op mensen, die ontvluchttingspogingen doen, dan komen die schoten ergens terecht.

86231. De **Voorzitter**: De hiervermelde mensen zijn 's nachts slapende doodgeschoten, niet bij een poging tot ontvluchting. Het is toch onaannemelijk, dat nooit iemand, die inderdaad zulk een poging heeft gedaan, is doodgeschoten, doch steeds in de barakken slapende personen.

A. Inderdaad, het lijkt vreemd, maar als er des nachts een kogel door het kamp vliegt, heeft deze meer kans een man te raken in het kamp dan degene, die ontvluchten wil.

86232. De **Voorzitter**: Degenen, die willen ontvluchten, moeten toch door de schijnwerpers.

A. Als er iemand door de strook komt en de schildwacht schiet in de lijn van de strook, dan zal hij niemand anders raken, maar richt hij even opzij, dan gaat de kogel een andere kant op.

86233. De **Voorzitter**: Ik zou dat aannemelijk vinden, als er eens achter een naam zou staan: getroffen, terwijl hij zich in de verboden strook bevond bij een poging tot ontvluchten, maar hier staat steeds: 's nachts slapende doodgeschoten. Dit geeft alle reden tot de veronderstelling, dat de verhalen over brooddronkenschap en baldadigheid meer Moppen dan de voorstelling van zaken, die u geeft.

A. Ik blijf volhouden, dat de schildwachten alleen mochten schieten bij een poging tot ontvluchting. Wanneer er door een kamp met zoveel mensen een kogel vliegt, dan is er veel meer kans, dat die iemand raakt buiten die strook, al kan de schildwacht nog zo goed schieten. Later is er een betere verlichting gekomen.

86234. De **Voorzitter**: Als een schildwacht op korte afstand op iemand schiet, behoeft dat toch niet ten gevolge te hebben, dat er veel verder in een barak iemand, die slaapt, wordt doodgeschoten?

A. Wie zegt, dat dit op korte afstand gebeurt? Dat kan ook wel van een veel grotere afstand dan bij voorbeeld 10 of 20 m gebeurd zijn.

86235. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De strook was dus vijf meter breed, daarna kwam het prikkeldraad en vervolgens kwamen de schildwachten. Dat kan ten hoogste een meter of tien zijn geweest. Het lijkt mij niet zo vreselijk moeilijk om dan raak te schieten, om althans dingen, als thans zijn gebeurd, te voorkomen.

A. Als de man vlak voor de strook staat, moet hij raak schieten, maar als iemand een ontvluchttingspoging doet.....

86236. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoeveel mensen zijn er in uw tijd uit het kamp ontvlucht?

A. Dat weet ik niet uit mijn hoofd. Er zijn er inderdaad ontvlucht, een groep van vier, vijf of zes tegelijk. Het kan ook overdag zijn gebeurd. 's Nachts zijn ook ontvluchttingspogingen ondernomen. De volgende morgen bleek, dat zij door het prikkeldraad of door de greppel waren gekomen. Ik heb voorgesteld de versperringen zwaarder te maken.

86237. De **Voorzitter**: Ik begrijp die schieterij niet. Dat zou in uw voorstelling van zaken zijn geschied op mensen, die zich bevonden in de verlichte strook, vijf meter binnen het prikkeldraad, dus niet buiten het prikkeldraad. Als ik enige keren had geconstateerd, dat door te schieten op mensen, die zich niet buiten het prikkeldraad bevonden, maar alleen in de verlichte strook binnen het prikkeldraad, een aantal mensen in bed was doodgeschoten, dan zou ik mij hebben bezonnen op maatregelen om dit te voorkomen. Men had ook schildwachten in de verlichte strook van vijf meter binnen het prikkeldraad kunnen laten lopen.

A. Het was op grond van de instructie voor mij heel moeilijk te zeggen: je moet er buiten lopen.

86238. De **Voorzitter**: Als instructies tot gevolg hebben, dat een aantal onschuldige mensen wordt doodgeschoten, is er enige aanleiding zich te bezinnen op de vraag, of deze instructies niet moeten worden gewijzigd.

A. Naar wat ik mij er van herinner, zijn er mensen doodgeschoten bij het schieten op z.g. lichtsignalen, die werden gegeven. Toen de lichtsignalen, de terugkaatsing van het licht in de ruiten, de indruk maakten van het uit- en aandoen van licht, heb ik gezegd: er mag op licht niet meer worden geschoten.
Er waren een paar ongelukken gebeurd.

86239. De **Voorzitter**: De data, die ik heb, lopen over de periode van 29 Juni 1945 tot 28 Februari 1946.

A. De eerste vier of vijf gevallen ken ik niet. Dat is vóór mijn tijd geweest; de laatste gevallen ken ik wel. Ik heb de overtuiging, dat mensen zo hebben geschoten, dat zij niet buiten hun consignes handelden. Als een man buiten zijn consignes had gehandeld, was hij voor de rechter gekomen.

86240. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wat voor licht hadden de gedetineerden in de barakken?

A. Heel slecht licht, electrisch licht.

86241. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat moest na tien uur uit zijn.

A. U kunt met een betrekkelijk kleine lichtbron lichtseinen geven.

86242. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Er was toch niets te seinen?

A. Ik weet niet, of er wat te seinen viel. Ik kreeg de indruk, dat er seinen werden gegeven. Dat kon ik niet zelf beoordelen. Ik heb het niet zelf altijd gezien.

86243. De heer **van Dis**: U zeide, dat die gevallen van overlijden bekend zijn gemaakt aan de officier van justitie. Hoeveel keer is dat gebeurd?

A. Altijd. De officier van justitie moest altijd bericht hebben.

86244. De heer **van Dis**: Die verklaring hebt u ook gegeven aan een wachtmeester, die u een verhoor heeft afgenomen. Deze wachtmeester heeft daar naar geïnformeerd bij de officier van justitie mr. *IJzendijke* en deze heeft verklaard, dat hij slechts van twee gevallen kennis had gekregen, nl. van de gevallen Geurts en *Meijer*.

A. Ik heb altijd schriftelijk bericht gestuurd, omdat dit van belang was.

86245. De heer **Stokvis**: Bent u ook meermalen bij de officier van justitie geweest?

A. Ik heb hem een paar maal persoonlijk gesproken.

86246. De heer **Stokvis**: Zoudt u niet eens een rapport zenden aan de officier van justitie?

A. Als mij dat was gevraagd, had ik het zeker gedaan.

86247. De heer **Stokvis**: In de zaak-Meijer. De officier van justitie deelt dit mede.

A. Het is mogelijk; ik weet het niet.

86248. De heer **Stokvis**: U hebt bij uw verhoor door wachtmeester van der *Giessen* gezegd:

„Ten einde het schieten toch zoveel mogelijk te beperken, heb ik meerdere malen overleg gepleegd met kapitein Toussaint en kapitein *Streijers* en werden door mij strenge orders gegeven aan de bewakingstroepen.”

A. Dat heb ik gedaan.

86249. De heer **Stokvis**: Verklaart u dat onder ede?

A. Per se.

86250. De heer **Stokvis**: En die strenge orders betroffen dan?

A. Er wordt niet geschoten zonder harde noodzaak en op licht wordt niet meer geschoten. Dat weet ik positief zeker.

86251. De heer **Stokvis**: Daaruit blijkt toch wel, dat u de indruk had, dat er ook zonder harde noodzaak werd geschoten.

A. Dat niet; er is veel geschoten, maar ik blijf volhouden, dat is mijn eigen mening, dat door het schieten op mensen, die zgn. wilden ontvluchten of lichtsignalen gaven, een kogel soms ergens verkeerd terechtkwam en iemand trof. Ik heb zelf wel meegemaakt, dat ik een kogel langs mij heen hoorde fluiten. Het was heus geen plezierig idee. Als een man, die een ontvluchtingspoging of een lichtsignaal denkt te zien, schiet en de kogel gaat iets hoger, kon hij ook mij raken. Het is van belang, dat er zo min mogelijk wordt geschoten.

86252. De heer **Stokvis**: U was er 'snachts niet.

A. Ja. Ik had verlof voor de nacht.

86253. De heer **Stokvis**: U liep in ieder geval minder gevaar dan de mensen, die op een brits in de barakken sliepen.

A. Ik ben dit roerend met u eens.

86254. De heer **Stokvis**: Weet u iets van de gebeurtenissen, welke in de oudejaarsnacht 1945/1946 hebben plaats gevonden?

A. De troepen hebben toen Nieuwjaar geschoten. Ik ben er nog laat geweest. Er was 's avonds laat nog een dienst van een *dominé*. Tegen twaalfen was die dienst geëindigd en toen hebben de mensen in de lucht geschoten, Nieuwjaar geschoten.

86255. De heer **Stokvis**: Behalve dat is er ook met handgranaten gegooid.

A. Per se niet. Wij hadden in het geheel geen handgranaten.

86256. De heer **Stokvis**: De buitenbewaking wel.

A. Ook niet.

86257. De **Voorzitter**: U verklaart dus, dat de toestand bij de buitenbewaking niets te wensen overliet, dat er alleen geschoten werd, wanneer er bepaald aanleiding toe was en dat het schieten niet het gevolg was van gebrek aan discipline, uiting geven aan gevoelens van wraakzucht of iets dergelijks?

A. Van wraakzucht is mij niets bekend.

86258. De **Voorzitter**: Uw verklaringen komen op verschillende punten tegenover die van andere mensen te staan. Ik heb in het dossier drie verklaringen van mensen, die bij die troepen zijn geweest, twee sergeants en een tweede-luitenant. De laatste zegt:

„Het is mij heel goed bekend, dat er door de wachthebbende soldaten geregeld in het kamp werd geschoten. Eveneens is mij bekend, dat hierdoor gedetineerden werden gedood.”

De ene sergeant heeft verklaard:

„Het is inderdaad juist, dat er in de maanden October en November 1945 zeer veel in het kamp is geschoten. De wachthebbende soldaten schoten maar in of op of over het kamp, naargelang het hun beliefd. Door dit schieten zijn er meerdere gedetineerden gedood en weer anderen zwaar of licht gewond geraakt. Veelal werd er geschoten zonder enige noodzaak daartoe.

Onder de soldaten was het een grote bende en wij konden dit niet verhelpen, omdat wij van geen enkele officier steun kregen. De officieren hadden onderling geregeld ruzie. Ik heb bij de hele bewaking nimmer een behoorlijke officier gezien.”

De andere sergeant zegt:

„Wat in de Harskamp is voorgevallen, daar is het eind van weg. Het was er een grote rotzooi. Soms was het er gewoon een drinkemanspartij onder de soldaten. Ik heb nooit bemerkt, dat Toussaint of *Scholten* zich erg druk hierover maakten of ook maar iets deden om die toestand te verbeteren.”

U hebt dus blijkbaar van al deze dingen nooit iets gemerkt.

A. Regelmatig controleerde ik de kazernes en ook de kamers tussen de barakken. Als er geschoten werd, werd er melding van gemaakt. Er werden weleens waarschuwingsschoten gegeven, maar ik heb niet de indruk, dat het er een rotzooi was. Als het dat wel was geweest, had ik maatregelen genomen.

86259. De **Voorzitter**: Kunt u onder ede verklaren, dat u nooit iets van dronkemanspartijen hebt gemerkt?

A. Ik kan alleen zeggen, dat bij een van de compagnieën een officier dronken is geweest en die heeft ongenadig op zijn falie gekregen.

86260. De heer **Stokvis**: U zelf deed nooit mee aan die festijnen?

A. Neen, we hebben alleen een keer een diner in Augustus gehad, waar de dames van de officieren bij waren.

86261. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was dat in het kamp?

A. Ja, in het kamp, waar wij gelegerd waren.

86262. De **Voorzitter**: De inspecteur-Rijksrechercheur **van Noot-hoorn**, die een onderzoek heeft ingesteld naar de gebeurtenissen in de Harskamp, zegt in zijn rapport:

„Uit geen enkel stuk is mij, rapporteur, gebleken, dat terstond na het plaats vinden van schietpartijen in 1945/46 een behoorlijk, gedetailleerd onderzoek werd ingesteld door ter zake kundige ambtenaren.“

A. Ik heb daaromtrent steeds berichten gekregen. Ik heb steeds de officier van piket, eventueel de wachtcommandant, gehoord en dan kreeg men de verklaring, dat zij geschoten hadden, omdat zij licht hadden gezien en dan kwam een kogel weleens beroerd terecht.

86263. De **Voorzitter**: Behoefde er dan geen verder onderzoek plaats te vinden?

A. Neen, dan behoefde ei geen verder onderzoek plaats te hebben.

86264. De **Voorzitter**: Had u de bevoegdheid om de bewakings-troepen bepaalde opdrachten te geven?

A. In de eerste tijd hebben wij de consignes samengesteld. Later moesten de wachten worden aangewezen door de cominandant van het bataljon, die er zeggenschap over had.

86263. De **Voorzitter**: Maar als u een andere methode van be-waking had willen invoeren, had u daartoe dan de bevoegdheid?

A. Dat was mogelijk geweest.

86766. De **Voorzitter**: Dan vind ik, dat u daaraan bepaald eens had moeten denken in die tijd.

A. Ik ben voorstander van het laten patrouilleren op grotere afstand. Er waren natuurlijk verschillende mogelijkheden.

86267. De heer **Stokvis**: Hebt u de aankoop van een partij glas-platen tot stand gebracht?

A. Inderdaad. Ik heb noodglas gekocht, ruitjes, die toen in die kartonnen zaten, zoals u wel zult weten. Ik heb voor de aankoop daarvan een zeer schappelijke prijs bedongen en tevoren gezegd, dat, als die prijs te hoog was, ik daarmee geen genoegen zou nemen. Dat is toen tegen een schappelijke prijs geleverd.

86268. De heer **Stokvis**: Die prijs was dus goed, volgens u?

A. Ja. De zaak is gebruikt geworden voor de barak, waar handen-arbeid werd verricht. Toen ik kwam, waren er 50 mensen en korte tijd na mijn komst werkten er 400 mensen. De prijs, die ik bij de aankoop heb bedongen, was zeer schappelijk. Een gedeelte er van is overgebleven en dat is tegen betaling in handen van de Genie gegeven.

86269. De heer **Stokvis**: Dat glas is gebruikt voor schotten in de ziekenzalen?

A. Ja.

86270. De heer **Stokvis**: En u wist niet, dat die aankoopprijs zó hoog was, dat hij overeenkwam met de detailprijs'?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

G. H. SCHOLTEN.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

VAN DIS.

WTTWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, van Dis, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JAN KOLLENHOVEN,
oud 49 jaar, wonende te Groningen,
hoofdcontroleur van de looncontrôledienst.

Hij legt de eed af als getuige.

86271. De **Voorzitter**: U heeft in 1945 een functie gehad bij de bewakingstroepen van de Harskamp?

A. Ja.

86272. De **Voorzitter**: Welke functie was dat?

A. Ik was compagniescommandant, aanvankelijk belast met de bewaking. Later is er een commandant *Streijers* gekomen, die belast was met de bewaking.

86273. De **Voorzitter**: Van welke compagnie was u de commandant?

A. Van de 2de compagnie gezagstroepen, district Nijmegen.

86274. De **Voorzitter**: Dus niet van 14 R.I.?

A. Neen. Dit onderdeel is later — ook nog in mijn tijd — in de Harskamp gekomen.

86275. De **Voorzitter**: In welke tijd bent u daar geweest?

A. Van omstreeks September 1945 tot April 1946.

86276. De **Voorzitter**: Welke functie vervulde toen de heer *Toussaint*?

A. Deze was bataljonscommandant van 14 R.I.

86277. De **Voorzitter**: En de heer *Streijers*?

A. Die was bewakingsdetachementscommandant.

86278. De **Voorzitter**: Dit was dus de man, die toen het commando over de buitenbewaking had?

A. Het was de man, die eigenlijk alles had moeten doen.

86279. De **Voorzitter**: Daar komen wij dadelijk op.

Hoe was zakelijk de verhouding tussen u en *Toussaint*? U waart twee commandanten ter plaatse, ieder over een verschillend onderdeel. Hoe was dit onderling geregeld?

A. Dit had majoor *Streijers* moeten kunnen combineren. Deze was de chef van de detachementen van de bewaking.

86280. De **Voorzitter**: Was *Streijers* uw chef?

A. Ja.

86281. De **Voorzitter**: Hoe heette het legeronderdeel, waarvan hij de chef was?

A. Gezagstroepen, district Veluwe. Hij was bewakingsdetachementscommandant.

86282. De **Voorzitter**: Wat omvatte deze functie?

A. De compagnie gezagstroepen en het bataljon van 14 R.I. In de Harskamp was aanvankelijk gelegerd één compagnie gezagstroepen onder commando van luitenant *Hoogvliet*. Van deze luitenant *Hoogvliet* heb ik het commando overgenomen. Er lag ook nog een detachement stoottroepen, maar dit is toen vertrokken. Kort daarna is 14 R.I. in de Harskamp gekomen met de opdracht een volledig bataljon gevechtssklaar te maken en mede de bewaking van het kamp voor politieke delinquenten op zich te nemen. Daarna is weer gekomen majoor *Streijers*, om in handen te nemen het commando van de bewaking.

86283. De **Voorzitter**: Waarvan maakte hij nu deel uit?

A. Van het district Veluwe van de gezagstroepen.

86284. De **Voorzitter**: Ik begrijp dus, dat *Toussaint* van 14 R.I. aan hem was toegevoegd.

A. Aan hem ondergeschikt was, niet toegevoegd.

86285. De **Voorzitter**: Misschien druk ik mij verkeerd uit. Zijn compagnieën van 14 R.I.

A. vielen, voor zover het de bewaking betreft, onder het commando van majoor *Streijers*.

86286. De **Voorzitter**: Hij was dus aan majoor *Streijers* toegevoegd om hem behulpzaam te zijn bij zijn bewakingstaak. Was majoor *Streijers* steeds aanwezig, of niet?

A. Hij was vrijwel steeds aanwezig. Hij ging alleen des Woensdagsavonds naar huis en kwam des nachts weer terug. Hij woonde in Ede. Hij kon gemakkelijk dikwijls naar huis, maar hij bleef geregeld in het kamp.

86287. De **Voorzitter**: Er zijn onderzoeken ingesteld naar de gebeurtenissen bij de bewaking van de Harskamp. Daaruit blijkt, dat er veel geschoten is en dat veel kogels in het kamp terecht zijn gekomen, herhaalde malen met noodlottige gevolgen. Wat hebt u daarvan meegemaakt?

A. Persoonlijk heb ik er niets van meegemaakt, wel van horen zeggen. Ik weet wel, dat er een consigne was, dat, wanneer men aan bepaalde voorwaarden niet voldeed, men moest schieten. Wanneer men des nachts naar de toiletten wilde, moest dit in de looppas gebeuren. Dat zal zijn gedaan om eventueel mensen, die onder het draad wilden ontsnappen, op te vangen door het dreigement van schieten. Voor zover ik weet, is er bij mijn onderdeel nooit iets gebeurd.

86288. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wie had die order om in looppas naar de W.C. te gaan uitgevaardigd?

A. Die was er al, toen ik in de Harskanip kwam. Dat was een order vermoedelijk van de interne dienst.

86289. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was er dus geen verbod, dat zij des nachts uit de barak mochten komen? Weet u dat heel zeker?

A. Dat weet ik positief zeker.

86290. De **Voorzitter**: Wilt u hiermede zeggen, dat het schieten, dat heeft plaats gevonden, in uw ogen altijd gerechtvaardigd is geweest?

A. Eén geval ken ik, waarin het niet gerechtvaardigd is geweest. Die man is ook gerechtelijk vervolgd. Dat was een schildwacht, die bij de ziekenbarak iemand neergeschoten had. Er is een justitioneel onderzoek ingesteld en die man is ook gerechtelijk vervolgd.

86291. De **Voorzitter**: Uw visie klopt niet bepaald met de resultaten van het onderzoek, dat ik hier voor mij heb. Hierin is sprake van geheel andere omstandigheden, waaruit men kan afleiden, dat er vaak maar geschoten werd en dat de getroffen — dat is heel merkwaardig — mensen waren, die in de barakken lagen en slapende waren.

Verder wordt gezegd, dat een speciale compagnie van 14 R.I. zich zeer misdragen zou hebben. Is u dat allemaal onbekend?

A. Niet helemaal. Men kan daarover verschillend denken.

86292. De **Voorzitter**: Wat is u daarvan bekend?

A. Ik weet, dat er een keer een heibeltje is geweest, onder aanvoering van dominee *Moll van Charante*, die de mensen van de bewaking betitelde als sluipmoordenaars, omdat er geschoten was. Daartegen ben ik te keer gegaan, omdat ik dat onjuist vond. De mensen, die in de kampen zaten, wisten precies, hoe zij moesten optreden en welke de gevolgen waren, wanneer zij daaraan niet voldeden.

86293. De **Voorzitter**: Het zou anders zijn geweest, indien uit de stukken zou blijken, dat de mensen waren doodgeschoten, terwijl zij aan het ontvluchten waren.

A. Dat ben ik met u eens. Ik weet van een geval, waarin 14 mensen het kamp zijn uitgegaan, zonder dat er geschoten is. Dat maakt wel een andere indruk.

Toen majoor *Toussaint* met zijn onderdeel in de **Harskamp** kwam en wij elkaar bij de bewaking om het kamp aflostten, gaf dat dikwijls aanleiding tot moeilijkheden. Ik had geen officieren bij mij, maar wel zeer goede onderofficieren, die telkens mankementen verhielpen, die b.v. de legering betroffen. Van de bewakingshokjes was b.v. hout weggehaald, de kachels waren niet in orde, er was geen brandstof. Dit alles gaf dikwijls aanleiding tot moeilijkheden. Wij zijn bij elkaar gekomen en hebben gezegd: Laten wij één onderdeel belasten met de bewaking om het kamp en het andere onderdeel met de bewaking van de werkploegen buiten het kamp. De bewaking naar buiten was voor mensen, die gingen werken, b.v. bij radio-Kootwijk. Toen is de keuze aan majoor *Toussaint* gelaten, omdat hij ook een andere taak had, namelijk het gevechtsklaar maken van zijn onderdeel. Hij heeft gekozen voor de bewaking om het kamp, zodat ik daar verder niets mede te maken had.

86294. De **Voorzitter**: Uw mensen gingen dus mee, als de gedetineerden buiten gingen werken?

A. Ja, als begeleiding bij detachementen.

86295. De **Voorzitter**: Maar daarom is het alles toch niet voor u verborgen gebleven?

A. Inderdaad niet, maar in het algemeen heb ik het steeds zo opgevat: wanneer er werd geschoten, was het volgens instructie.

86296. De heer **Stokvis**: Hebt u dat allemaal onderzocht?

A. Dat had ik niet te onderzoeken.

86297. De heer **Stokvis**: U denkt het zo maar?

A. Het was een vrij logische consequentie.

De heer **Stokvis**: „Een vrij logische consequentie”? Als u ziet, dat mensen op hun bed worden getroffen? Dat kan ik niet zo logisch vinden!

86298. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe kwamen de schoten in de barakken?

A. Omdat het bij donker buitengewoon moeilijk is te schieten.

86299. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: En er waren schijnwerpers!

A. Ik weet niet, of u het in de praktijk hebt meegemaakt. Ik heb zelf bij militaire oefeningen in het donker geschoten; het richten is dan practisch onmogelijk. Er werd altijd in de richting van de man geschoten, maar een kogel kan ketsen.

86300. De heer **Stokvis**: De strook van 5 meter, die voor de gedetineerden verboden gebied was, was toch verlicht?

A. De gehele omgeving van het kamp was verlicht.

86301. De heer **Stokvis**: Dan heeft uw redenering toch in het geheel geen zin, als u zegt, dat het zo moeilijk was in het donker te schieten. Het was dan niet donker en zeker was het niet donker op de plaats, waar de gedetineerden in overtreding waren en waar dus mocht worden geschoten.

A. Dat weet ik wel, maar probeert u eens, terwijl u zelf in het donker staat, in een vlak, dat volkomen verlicht is, uw geweer te brengen in de juiste richting en een doel te treffen, waarop u wilt schieten. Dat is practisch technisch niet mogelijk.

86302. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was het zo, dat er altijd iemand in de 5-meter-zone was, als er werd geschoten? Dat alleen waren ontvluchtingspogingen.

A. Neen, dat behoefde niet altijd een ontvluchtingspoging te zijn.

86303. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik kan niet begrijpen de ambitie van deze mensen om in deze zone te gaan lopen; zij wisten toch, dat er werd geschoten. Zijn de mensen, die er liepen, nooit geraakt? Schoot men altijd zo, dat de kogels in de barakken kwamen?

A. Ik zeg u al: het is buitengewoon moeilijk in het donker te raken. Als een kogel wordt afgeschoten, stopt hij niet bij de man, die men wil raken, maar ricocheert hij, als hij een steen raakt.

86304. De **Voorzitter**: De situatie was in alle kampen precies dezelfde en in de andere kampen zijn zulke dingen niet gebeurd. Was het daar dan wel mogelijk in het donker te schieten? Alle kampen waren op dit punt eender ingericht, alle kampen hadden schijnwerpers, alle kampen hadden buitenbewaking, maar er is geen enkel ander kamp, waarvan wij hebben gehoord, dat de mensen in series in hun bed werden doodgeschoten.

A. Ik heb nooit van series gehoord.

86305. De **Voorzitter**: Het is maar, hoe men het noemen wil. Ik heb hier voor mij een lijst van doden en gewonden, en bij vier van hen staat uitdrukkelijk vermeld: 's nachts slapende doodgeschoten, terwijl één bij een strafexercitie is doodgeschoten. Ik weet niet, wat u een serie noemt.

A. In elk geval is mij niet bekend, dat er ooit vijf zijn doodgeschoten. Ik weet van ten hoogste twee of drie gevallen.

86306. De **Voorzitter**: In de stukken staan er meer vermeld en er staat steeds bij: 's nachts slapende doodgeschoten. Er staat bij niemand: bij een ontvluchtingspoging doodgeschoten.

A. Neen, het is nooit gebeurd, dat iemand bij een ontvluchtingspoging is geraakt.

86307. De heer **Stokvis**: Vond u het goed, dat de mensen zo slecht schoten?

A. Mijn mensen hebben heel weinig geschoten.

86308. De **Voorzitter**: Uw manschappen hadden ander werk. Maar hoe was nu de toestand bij 14 R.I.? U staat onder ede!

A. O, als u dat wilt weten! Het was een volkomen slappe afdeling; er was practisch geen leiding. Het is hiermee in één woord heel kort getypeerd.

86309. De **Voorzitter**: U hebt zoëven als verklaring opgegeven de moeilijkheid van het schieten in donker, maar gelooft u niet, dat, wanneer de leiding ontbreekt, de verklaring eerder daarin en in de daaruit voortvloeiende losbandigheid moet worden gezocht?

A. Er is misschien ook nog wel een nevenreden.

86310. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u ook wel eens gehoord, dat er 's avonds feestjes waren en dat de heren dronken waren?

A. Ik weet wel, dat er weleens behoorlijk gedronken is.

86311. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het was toch in die tijd niet zo gemakkelijk om aan drank te komen?

A. Als officier en onderofficier kreeg men elke maand een liter jenever.

86312. De **Voorzitter**: Het zat dus in het gebrek aan tucht bij 14 R.I.?

A. Of het daarin alleen zat, weet ik niet. Ik geloof niet, dat het dat alleen was. Het is zeker voor een gedeelte ook aan gebrek aan tucht te wijten, maar de hoofdzaak was, dat de orders waren, dat, wanneer de mensen 's nachts buiten de barakken kwamen om naar de W.C. te gaan en niet in loopspas liepen, er geschoten moest worden.

86313. De **Voorzitter**: Hebt u nooit uitingen gehoord, waaruit bleek, dat er wel uit andere dan zakelijke motieven geschoten werd?

A. Neen, dat is mij niet bekend.

86314. De **Voorzitter**: Was *Toussaint* in de eerste plaats verantwoordelijk voor die slappe leiding?

A. In de eerste plaats acht ik hem daarvoor verantwoordelijk.

86315. De **Voorzitter**: En wat was de rol van *Streijers*?

A. Die gaf helemaal geen leiding.

86316. De **Voorzitter**: Die deed er dus helemaal niets aan?

A. Neen; die dacht alleen maar aan „bureau“, „papieren“ en „orders“, en als dat maar in orde was, was het goed. Wij hebben wel een bespreking gehad, omdat de soldaten van 14 R.I. gingen kanker — als ik dat minder parlementaire woord hier mag gebruiken — over het feit, dat zij op Zaterdag en Zondag op wacht moesten, terwijl de gezagstroepen op die dagen vrij waren. Men kwam bij mij met de vraag, of men niet zou wisselen met de bewaking, en toen heb ik gezegd: Ik wens daar niet aan mee te werken. Daarop heeft majoor *Streijers* een bespreking gehad, waar o.a. de heer *Bastiaanse* bij was, over het overnemen van een deel van de wacht door de gezagstroepen, opdat ook de soldaten van 14 R.I. eens vrij zouden zijn. Ik heb mij daartegen verzet in verband met de vernielingen, waartegen niet werd opgetreden, en gezegd, dat ik er niet veel voor voelde, omdat m.i. de gang van zaken, zoals die toen was, goed was. *Streijers* heeft toen de bespreking nog eens een maand uitgesteld wegens het sterke verzet van mijn kant. Een maand later is er nog eens een bespreking geweest over hetzelfde onderwerp, een bespreking, die uren geduurd heeft. Ik heb tenslotte toegegeven om aan het gezanik een eind te maken; wij zouden een keer in de maand op Zaterdag de wacht om het kamp overnemen om de collega's van 14 R.I. ter wille te zijn. Kort daarna ben ik overgeplaatst naar Avegoor.

86317. De **Voorzitter**: Wiens plicht was het om, als er klachten over dergelijke gevallen kwamen, die precies uit te zoeken? Die van *Toussaint* of die van *Streijers*?

A. In eerste aanleg die van *Streijers*: deze was commandant van de bewaking en had opdracht de zaken te onderzoeken, in samenwerking met de kampcommandant en, voor zover ik weet, heeft hij er steeds direct aandacht aan geschonken, als er geschoten was.

Toen ik de bewaking om het kamp leverde, werd ik telefonisch op de hoogte gehouden. Ik had een telefoon bij mijn bed; zodra er geschoten was, moest het mij onmiddellijk gerapporteerd worden. Dat is toen ook altijd gedaan.

86318. De **Voorzitter**: Dus majoor *Scholten* had voor de buitenbewaking te maken met majoor *Streijers*?

A. Ja, dat had het contact moeten zijn.

86319. De **Voorzitter**: Had *Streijers Toussaint* bij zich moeten laten roepen en moeten zeggen: dit en dat is mij gerapporteerd, hoe zit dat in elkaar?

A. Dat had moeten gebeuren; dat zou de goede weg geweest zijn.

86320. De **Voorzitter**: U had niet de indruk, dat majoor *Streijers* daaraan zeer veel heeft gedaan?

A. Practisch heeft hij er niets aan gedaan.

86321. De heer **Stokvis**: Vond hij het wel erg, als er iemand was doodgeschoten?

A. In het algemeen maakte het veel indruk, wanneer iemand was doodgeschoten.

86322. De **Voorzitter**: Op wie?

A. Op ons allen.

86323. De **Voorzitter**: Op de heer *Scholten* ook?

A. Ja, ook op de heer *Scholten*.

86324. De heer **Stokvis**: Heeft de heer *Scholten* nooit gezegd: het is maar een S.S.-er?

A. Hij heeft wel eens gezegd: als je voor het eerst in zo'n kamp komt, denk je wel eens: waarom zet men de mitrailleur er niet op, maar na een paar weken denk je: het zijn ook mensen en die moet je allereerst toch weer een levenshouding doen aannemen. Voor zover ik weet, heeft hij alle mogelijke moeite gedaan om die mensen aan het werk te krijgen. Er was een grote werkplaats in de Harskamp. Er is ook veel moeite gedaan om de mensen buiten het kamp aan het werk te krijgen, b.v. bij D.U.W.-werken of in Kootwijk, bij het demonteren van de ineengestorte radiomasten.

86325. De **Voorzitter**: Kon de kampcommandant aan de commandant van de buitenbewaking bepaalde opdrachten geven?

A. Eigenlijk niet. De instructies waren in dit opzicht zeer vaag. Naar mijn mening kon de kampcommandant de commandant van de buitenbewaking geen opdrachten geven. Dit is later veranderd.

86326. De **Voorzitter**: Zou het majoor *Scholten* gelukt zijn tegenover majoor *Streijers* zijn wil door te voeren?

A. Wanneer hij daarvoor de middelen had, zou het zeker wel gelukt zijn.

86327. De **Voorzitter**: U bedoelt: wanneer hij ernstige pogingen daartoe had aangewend en dit ook met kracht had gedaan?

A. Het is altijd heel moeilijk over zijn chef te spreken. Majoor *Streijers* was een man, van wie practisch niets uitging; majoor *Streijers* is iemand geweest, die altijd op een bureau gezeten heeft, die nooit practische dienst heeft gedaan en die plotseling voor deze moeilijke taak kwam te staan.

86328. De **Voorzitter**: Er had natuurlijk veel voorkomen kunnen worden, wanneer majoor *Toussaint* een krachtige figuur was geweest. Ziet u het zo?

A. Inderdaad. Wanneer zijn opvolger kapitein *Bastiaanse* de leiding had gehad, zouden al deze dingen niet gebeurd zijn.

86329. De **Voorzitter**: Is u het niet met mij eens, dat men, dit alles constaterende, tot de conclusie moet komen, dat, wanneer de toestanden bij de bewaking anders geweest waren, dergelijke dingen voorkomen hadden kunnen worden?

A. Ja, inderdaad.

86330. De **Voorzitter**: Ik wil natuurlijk niet zeggen, dat men de mensen moest laten ontvluchten, maar men had b.v. een andere manier van patrouilleren kunnen toepassen. Men had b.v. kunnen laten patrouilleren in die 5 m-strook. Misschien waren nog andere methoden denkbaar. Men had dit eens kunnen bekijken. Daarvoor was alle aanleiding, te meer, waar dergelijke excessen bij de andere kampen in het algemeen niet zijn voorgekomen.

A. Het was in het begin wel heel moeilijk in de Harskamp. Majoor *Scholten* heeft voor bovenmenselijke moeilijkheden gestaan om een enigszins draaglijke toestand te krijgen. Er waren 4500 mensen daar, waarvan meer dan de helft onder de grond zat. in kuilen.

De verlichting was zeer gebrekkig. Dat is ook door het militaire onderdeel in orde gemaakt, omdat majoor *Scholten* zelf niet over het nodige materieel kon beschikken. Luitenant *Hoogvliet*, mijn voorganger, was daarmee begonnen, en ik heb het afgemaakt.

86331. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u weleens gehoord, dat er lichtsignalen werden gegeven?

A. Ja, van buiten het kamp uit.

86332. De **Voorzitter**: Niet van het kamp naar buiten?

A. Er werd geantwoord vanuit het kamp.

86333. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe kon dat? De mensen hadden haast geen verlichting. Zij hadden toch geen middelen om lichtsignalen te geven? Zij moesten dan toch iets afschieten?

A. Inderdaad, maar wie weet wat er nog in de Harskamp verborgen was, dat door die mensen meegebracht was. Voor zover mij bekend, hebben de Canadezen wagens vol dingen weggehaald, die die mensen meegebracht hadden. Daarna is er door de stoottroepen nog ontzaglijk veel materiaal uit het kamp weggehaald. En nog weer later, onder het commando van majoor *Scholten* en zijn voorganger, werd er telkens nog weer wat gevonden. De voorwerpen van waarde werden gedeponereerd bij een bank in Amersfoort.

86334. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Voor wie zouden in die tijd lichtsignalen bestemd hebben kunnen zijn?

A. Een patrouille van mijn mensen heeft vlak in de buurt van het kamp een vooraanstaande N.S.B.-er, naar ik meen een relatie van van *Geelkerken*, gearresteerd. De man was daar ondergedoken.

86335. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Denkt u, dat zij 's avonds groetjes door de lucht zonden?

A. Ik weet niet wat de bedoeling was.

86336. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Het kon toch maar weinig zin hebben?

A. Inderdaad. Het was meer om te laten zien, dat zij dat konden doen ondanks onze bewaking.

86337. De heer **van Dis**: Kon het in verband staan met pogingen tot ontvluchting?

A. In dat opzicht heb ik die signalen nooit ernstig genomen. In de tijd, dat ik de bewaking om het kamp leverde, wist ik positief, dat het niet mogelijk was, dat iemand ontvluchtte. Ik had een buitengewoon goede wachtcommandant en een zeer goede officier van piket, beiden onderofficieren, maar mensen, die buitengewoon goed hun plicht deden.

86338. De **Voorzitter**: Er behoefde dus niet geschoten te worden?

A. Er is praktisch niet geschoten, als mijn onderdeel op wacht stond.

86339. De **Voorzitter**: Waar kwam 14 R.I. vandaan?

A. Uit Duitsland. Het regiment bestond in hoofdzaak uit Zeeuwen. Later is het aangevuld met een stel soldaten uit Zaandam. Ik herinner mij, nu u mij die vraag stelt, dat, toen die aanvulling van Zaandammers is gekomen, er op een avond fel geschoten is. Dat er doden gevallen zijn, betwijfel ik. Ik geloof wel, dat ienand gewond is geraakt en naar het ziekenhuis in Ede is gebracht.

86340. De heer **Stokvis**: Is u iets bekend van pogingen van de kant van majoor *Scholten* om het schieten te doen beperken?

A. Majoor *Scholten* heeft later de opdracht gegeven, dat er helemaal niet geschoten zou worden, tenzij een vluchteling onder de draad door zou gaan.

86341. De heer **Stokvis**: Is u iets bekend over een bespreking, die majoor *Scholten* zou hebben gehad met de heren *Toussaint* en *Streijers*, waarbij strenge orders voor de bewakingstroepen zouden zijn vastgesteld?

A. Ik weet wel, dat die bespreking is gehouden.

86342. De heer **Stokvis**: Hoe vond u majoor *Scholten*? Vond u hem een sterke figuur?

A. Hij was in sommige opzichten te gemakkelijk. Hij kon niet gemakkelijk „neen" zeggen tegen zijn personeel, wanneer hem iets gevraagd werd. Maar voor de bewaking was hij m.i. buitengewoon geschikt. Hij was als commandant van het kamp m.i. *de* figuur. Hij heeft ook alle mogelijke moeite gedaan om de zaak in goede banen te leiden, wat betreft huisvesting, verzorging, enz. en hij is daarin naar mijn mening vrij goed geslaagd.

86343. De **Voorzitter**: U bedoelt: hij was *de* figuur voor wat betreft de verzorging in het kamp?

A. Inderdaad, met de bewaking als zodanig had hij eigenlijk niets te maken, alleen met de interne zaken.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de ons verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. KOLLENHOVEN.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

VAN DIS.

WTTewaall van STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, van Dis, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

IZAAK PIETER TOUSSAINT,

oud 38 jaar, wonende te Terneuzen,
bureelambtenaar 1ste klasse van de Provinciale Waterstaat in Zeeland.

Hij legt de eed af als getuige.

86344. De **Voorzitter**: U bent in 1945 betrokken geweest bij de bewaking van de Harskamp, nietwaar?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

86345. De **Voorzitter**: Behoorde u niet tot het Veertiende Regiment Infanterie?

A. Inderdaad.

86346. De **Voorzitter**: Waren niet enige compagnieën van dat regiment gelegerd bij de Harskamp?

A. Zeker.

86347. De **Voorzitter**: Was u niet compagniescommandant?

A. Bataljonscommandant.

86348. De **Voorzitter**: Had het onderdeel, waarmee u te maken had, niet tot opdracht de bewaking van de Harskamp?

A. Betrekkelijk. Wij zijn omstreeks 1 October 1945 naar de Harskamp vertrokken als licht infanteriebataljon met de opdracht oefeningen te houden, enz. Wij ressorteerden destijds onder divisie A, vóórdien onder de B.N.S. Toen wij in de Harskamp kwamen, was daar een S.S.-kamp. Dat kamp werd, vóórdat wij kwamen, bewaakt door de stoottroepen; ik meen mij te herinneren, dat toen reeds enkele slachtoffers waren gevallen: torn wij kwamen, werd het kamp bewaakt door de gezagstroepen. Nadat de gedetineerden buiten het kamp te werk werden gesteld, heeft men getracht een compagnie van mijn bataljon voor bewaking van het kamp te krijgen. Aanvankelijk kon ik met steun van Divisie A bereiken, dat de opdracht tot bewaking niet doorging. Na het opheffen van de Divisie A zijn wij gekomen onder bevel van de Territoriale Bevelhebber Nederland. Toen kreeg ik van CIV Militaire Afdeling bevel een compagnie af te staan voor de bewaking van de Harskamp. Dat was beurtelings één van de vijf compagnieën. Op het ogenblik, dat een compagnie op wacht ging, werd zij aan mijn bevel onttrokken en kwam zij te staan onder commando van de commandant van de buitenbewaking. Met betrekking tot het beschikbaar stellen van een compagnie voor bewaking is een correspondentie aanwezig in het archief van de voormalige IV Militaire Afdeling te Arnhem. Bovendien kan ik hieraan toevoegen, dat de voormalige CIV Militaire Afdeling, kolonel *Wastenecker*, de bevelsverhoudingen uitdrukkelijk heeft vastgelegd, waarbij ondergetekende het bevel voerde over het infanteriebataljon en kapitein *Streijers* over de buitenbewaking van het kamp.

86349. De **Voorzitter**: Wat was kapitein *Streijers*?

A. Dat was de garnizoenscommandant.

86350. De **Voorzitter**: Het was dus zo, dat de compagnie met haar compagniescommandant ter beschikking werd gesteld van.....

A. de commandant van de buitenbewaking Harskamp, van het S.S.-kamp. Dat was destijds kapitein *Streijers*.

86351. De **Voorzitter**: M.a.w. wat ter plaatse gebeurde, gebeurde onder leiding van de compagniescommandant, die er op dat moment was?

A. Zo kunt u het zien.

86352. De **Voorzitter**: Waar was u zelf in die tijd gevestigd?

A. In de Harskamp.

86353. De **Voorzitter**: U zat niet op dezelfde plaats als kapitein *Streijers*?

A. Neen, kapitein *Streijers* had een aparte barak.

86354. De **Voorzitter**: Hebt u wel gehoord, dat er in die tijd door enkele van uw compagnieën nogal wild is opgetreden, doordat er veel is geschoten?

A. Er is geschoten.

86355. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Om welke reden?

A. Ik heb de trekkers van de geweren niet vast gehad.

Er werden bepaalde consignes uitgegeven door de commandant van de Harskamp zelf. Dat was destijds majoor *Scholten* of mijnheer *Scholten*. Ik geloof niet, dat hij militair was op dat ogenblik. Aangezien de heer *Scholten* commandant van het kamp, ik bedoel hiermee het gedeelte binnen het prikkeldraad, was en met de bewaking als zodanig geen bemoeienis had, zullen de consignes enkel betrekking gehad hebben op de binnendienst. Ik heb ze weleens gelezen. Een van die consignes was, dat, wanneer een gedetineerde zich te dicht bij het prikkeldraad bevond, er moest worden geschoten. Of er nu op het ogenblik, dat er werd geschoten, een gedetineerde te dicht bij het prikkeldraad was, weet ik niet.

86356. De **Voorzitter**: Het tragische van de zaak is, dat de gevallen, die wij in het dossier vermeld vinden, gevallen zijn, waarin de mensen, slapend in hun barak, werden doodgeschoten, en dat er geen gevallen bij zijn van mensen, die werden geraakt, terwijl zij zich in de verboden strook bevonden, dus pogingen tot ontvluchten deden. Dat maakt de zaak natuurlijk bedenkelijker.

86357. De heer **Stokvis**: Hebt u het nooit onderzocht?

A. Ik had daar als zodanig totaal geen bemoeienis mee.

86358. De heer **Stokvis**: Het waren uiteindelijk toch mannen, die onder uw contrôle en gezag stonden.

A. Niet gedurende de tijd, dat zij wacht bij het S.S.-kamp hadden.

86359. De heer **Stokvis**: En vraagt u daarna dan niet: Wat is er met jullie gebeurd?

A. Inderdaad, het is mijn indruk, dat er is geschoten zonder noodzaak.

86360. De heer **Stokvis**: Hoe hebt u daarop gereageerd, toen u die indruk kreeg?

A. Ik had niet te reageren.

86361. De **Voorzitter**: Disciplinair bleven zij toch onder u staan. Het waren toch uw mannen.

A. U kunt zeggen, dat zij disciplinair onder mijn bevel bleven staan. Er komt bij: hoe kan ik onderzoeken, wie er geschoten heeft, en of het schieten met reden gebeurd is, als ik qua bevelvoering van de toedracht van een en ander geen kennis kan nemen?

86362. De **Voorzitter**: Die redenering lijkt mij weinig aanvaardbaar.

A. Dat kamp was een paar honderd meter breed en lang en er omheen was gegroepeerd een 70 à 80 man met brens, stens en

geweren. Plotseling valt er een schot, en als er één schot valt, komt het voor, dat allen beginnen te schieten. Ik kan wel zeggen, dat het mij inderdaad ook pijnlijk heeft getroffen. De 4de compagnie bestond uit recruten; dat die compagnie heeft geschoten en weerloze mensen, die lagen te slapen, het slachtoffer werden, is zeer pijnlijk. Zij werden misschien de dupe van een overtreding van een mede-gedetineerde.

86363. De **Voorzitter**: U hebt dus geconstateerd, dat speciaal bij de 4de compagnie dit in meerdere mate voorkwam dan bij een der andere compagnieën?

A. Zo is het.

86364. De **Voorzitter**: Dat wijst dus ook in de richting, dat het schieten door de 4de compagnie zonder noodzaak heeft plaats gevonden, want het is natuurlijk niet denkbaar, dat over een enigszins langere tijd ontvluchttingspogingen alleen plaats vonden, wanneer de 4de compagnie dienst had. Dat is vrijwel uitgesloten.

A. Dat zou ik niet durven beamen. De gedetineerden waren veelal geharde frontsoldaten en wisten zeer nauwkeurig de waarde van de bewakingstroepen te bepalen. Zij merkten terstond, of er een volwaardig soldaat of een rekrute op wacht stond. Ik zou mij dus kunnen voorstellen, dat, wanneer er pogingen tot ontsnapping werden gedaan, zij juist het tijdstip uitkozen, dat de 4de compagnie (recruten) op wacht stond.

De **Voorzitter**: Maar als de ervaring is, dat de 4de compagnie gauw schiet, is dit weer een reden om het niet te doen, als de 4de compagnie de wacht heeft.

86365. De heer **Stokvis**: Hebt u die 4de compagnie nooit in het bijzonder apart genomen, toegesproken en op het hart gedrukt om u te kijken met schieten?

A. Ik heb, als de 4de compagnie op wacht was, de commandant weleens gesproken.

86366. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U kon toch de munitie controleren?

A. In die tijd was de munitie niet te controleren. In 1945 lag er overal munitie in het land.

86367. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Grepen zij dan de munitie, die er lag?

A. Heel Nederland was met munitie bezaaid.

86368. De **Voorzitter**: Maar als deze mensen naar hun wachtdienst gingen, kregen zij toch een bepaald aantal patronen mee. U doet het voorkomen, alsof ze getracht zouden hebben om extra patronen te krijgen om op het kamp te schieten. Dan wordt het nog veel erger.

A. Dat was niet mijn gezegde. Ik constateer alleen, dat er in 1945 in heel Nederland en speciaal in de legerplaats de Harskamp achtergelaten munitie was van de Duitsers en van de Canadezen, die allemaal paste op de geweren. Dit constateerde ik alleen, wanneer ik bedoel, dat het tellen van de munitie weinig zin had.

86369. De **Voorzitter**: Wat heeft het voor zin dit te constateren, als het in verband met deze vraag niet van betekenis is?

A. Heel Nederland heeft kunnen constateren, dat er munitie was.

86370. De **Voorzitter**: De concrete vraag was deze. Uw mannen gaan naar de wachtdienst. U hebt geconstateerd, dat er veel geschoten was en u hebt ook de indruk, dat het dikwijls onnodig was. Nu is de vraag: hebt u die zaak niet disciplinair kunnen aanpakken? Daarop zegt u: „Hoe kan men nu uitmaken, wie er geschoten hebben?” Ik zeg dan: „Men kan dat toch uitmaken, want men weet met hoeveel munitie de mannen zijn weggegaan. Men kan dus nagaan hoeveel er over is, als zij terugkomen.” Als daarbij betekenis toegekend moet worden aan het argument, dat de munitie gebruikt kan zijn, die overal te vinden was, dan zou dit betekenen, dat deze mensen opzettelijk zulke munitie gebruikt hebben om niet gecontroleerd te kunnen worden. Als het zo is, wordt het nog veel erger.

A. Zo iets kan ik niet zeggen.

86371. De **Voorzitter**: Dan hebt u wel kunnen controleren, wie er geschoten heeft.

A. Dat was volgens mij niet te controleren.

86372. De heer **Stokvis**: Hebt u het weleens geprobeerd?

A. Neen.

De heer **Stokvis**: U kunt toch kijken hoeveel patronen er in de kamers van het geweer zijn. Dat heeft met munitie langs de weg niets te maken. Als er wat ontbreekt, dan weet u wie er geschoten heeft.

86373. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U vond het misschien niet zo erg, dat er geschoten werd?

A. Ik vond het inderdaad erg.

86374. De heer **Stokvis**: Waarom hebt u het dan niet onderzocht?

A. Zo eenvoudig, als u het voorstelt, was het niet.

86375. De heer **Stokvis**: Dat was het wel. U wist welke mensen weg waren en u kon de geweren laten onderzoeken. Daaraan is toch niets moeilijks?

A. Ik moet op deze vraag het antwoord schuldig blijven.

De heer **Stokvis**: Neen, dan moet u erkennen, dat u te kort geschoten bent.

86376. De **Voorzitter**: Het onderzoek is dus niet gebeurd?

A. Dat had volgens mij ook geen zin.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dus als u hoorde, dat er geschoten was en dat er mensen waren doodgeschoten, die lagen te slapen, dan deed u er niets aan?

86377. De heer **Stokvis**: U hebt gezegd, dat u weleens met het kader hebt gesproken.

A. Ja.

86378. De heer **Stokvis**: Wat hebt u gezegd?

A. Ik heb hen gewezen op het verkeerde en toen kreeg ik telkens te horen: wij hebben de trekkers van de geweren van de soldaten niet vast. Wanneer uw commissie mij in de schoenen wil schuiven, dat ik te kort geschoten zou zijn, wat het onderzoek betreft, dan moge ik nogmaals opmerken, dat ik overigens in afwijking van het oordeel uwer commissie van mening ben, dat een onderzoek in geen geval van mij uit kon gaan. Ik heb mij tot het laatste ogenblik tegen bewaking verzet en wilde met de kampbewaking niets te maken hebben. Toen heeft C IV Militaire Afdeling mij schriftelijk bevolen een compagnie voor de bewaking te leveren en onder commando te stellen van kapitein Streijers. De bewaking van het kamp was een aangelegenheid van het D.G.B.R. en geen militaire aangelegenheid.

De heer **Stokvis**: Maar dat onthefte u niet van de verantwoordelijkheid ten opzichte van die mensen; dat onthefte u niet van uw plicht om die mensen te controleren, wanneer zij onder uw direct bevel, onder uw direct gezag terugkomen.

86379. De **Voorzitter**: U zegt: die compagnieën werden mij afgenomen. Maar u kreeg het bevel die compagnieën beschikbaar te stellen voor de bewaking van het kamp. U gaf het bevel daartoe aan uw compagniescommandant. Op een gegeven moment werd er gezegd: de bataljonscommandant *Toussaint* moet zijn compagnieën beschikbaar stellen voor de bewaking van de Harskamp. Of u het nu prettig vond of niet, als u een dergelijk bevel kreeg, u moest dit uitvoeren en wel zo goed mogelijk uitvoeren en alles doen, wat aan een dergelijk bevel vastzat.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

86380. De heer **Stokvis**: U dacht blijkbaar, omdat u het niet prettig en juist vond, dat u er verder niets mede te maken had?

A. Maar er was toch een commandant voor de buitenbewaking.

De heer **Stokvis**: Maar het blijven uw mannen. Zij komen op een gegeven ogenblik weer onder uw directe zeggenschap terug; dan blijft u de verantwoordelijkheid dragen.

86381. De **Voorzitter**: En waarschijnlijk kwamen de mannen elke dag weer bij u terug. Ik stel mij voor, dat het zo ging, dat er 's avonds een compagnie werd uitgestuurd, dat die compagnie de andere dag weer terugkwam en dat er dan weer een andere compagnie naar het kamp ging.

A. Neen, zo ging het niet precies.

86382. De **Voorzitter**: Vertelt u dan eens precies hoe het wel ging.

A. Er lag een compagnie gezagstroepen, die speciaal belast was met de bewaking.

86383. De **Voorzitter**: Wij hebben hier de heer *Kollenhoven* gehoord en die heeft gezegd, dat zijn gezagstroepen speciaal belast waren met de bewaking van de mensen, die buiten het kamp gingen werken, en dat de bewaking van het kamp in hoofdzaak gebeurde door 14 R.I.

A. In hoofdzaak; de bewaking werd naarmate de tijd verstreek hoe langer hoe meer op 1-14 R.I. overgedragen.

86384. De **Voorzitter**: Hij heeft o.a. medegedeeld, dat er sprake van is geweest, dat zijn gezagstroepen meer verlof hadden. 14 R.I. meende, dat het in dat opzicht te kort kwam, omdat het steeds het kamp moest bewaken. Toen is er sprake van geweest, dat de troepen van de heer *Kollenhoven* ten behoeve van 14 R.I. zouden inspringen, zodat de mannen van 14 R.I. op Zaterdag ook eens weg zouden kunnen. Zo is dit ons medegedeeld door de heer *Kollenhoven*. Is dat juist?

A. Het is mogelijk.

86385. De **Voorzitter**: 14 R.I. was belast met de bewaking van het kamp. Als daarvoor nu een compagnie werd gezonden, voor hoelang was dit dan?

A. Gedurende 24 uur. 14 R.I. was niet belast met de bewaking, dat was kapitein *Streijers*, en 14 R.I. leverde de compagnieën.

86386. De **Voorzitter**: En ging er dan na die 24 uur weer een andere compagnie?

A. Neen, zo ging het niet. Het is eigenlijk zo gegaan, dat in het begin een compagnie moest invallen en eerst later is het om de beurt gegaan: eerst gezagstroepen en dan een compagnie van mij.

86387. De **Voorzitter**: Maar als er een compagnie van u ging, was dat voor 24 uur en dan kreeg u daarna de mannen weer terug. Als er dan in die tijd dergelijke dingen zijn gebeurd, geloof ik niet, dat men kan zeggen: dat onttrekt zich geheel en al aan mijn gezichtskring. Ik wil daarmee niet zeggen, dat kapitein *Streijers* er niet mede te maken had, maar het lijkt mij toch ook zeer onwaarschijnlijk, dat u er niets mede te maken zou hebben gehad.

A. Met dat kamp had ik inderdaad in het geheel niets te maken.

86388. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Sprak u majoor *Scholten* weleens?

A. Ja.

86389. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Sprak u weleens over de schietpartijen met hem ?

A. Ja.

86390. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dan blijkt, dat u er wel mede te maken had. Als majoor *Scholten* met u daarover overleg pleegt, dan blijkt daaruit, dat u er wel iets aan kon doen, want anders gaat majoor *Scholten* daarover niet met u praten.

A. Ik zag majoor *Scholten* nagenoeg dagelijks. Er is over die schietpartijen allicht eens gesproken.

86391. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Scholten* zich daarover wel eens beklaagd? In welke zin sprak hij daarover?

A. Hij vond het heel erg, dat er zonder noodzaak werd geschoten.

86392. De **Voorzitter**: Hij vond dus, dat het veel te ver ging?

A. Inderdaad. Wij vonden dit allemaal.

86393. De **Voorzitter**: Wat was daarvan dan de reden? Het kan enerzijds daarin hebben gelegen, dat die soldaten niet voldoende onder gezag stonden, maar het kan bovendien bevorderd zijn door de mentaliteit, die de mensen in die tijd hadden.

A. Dit zal er wel niet helemaal los van hebben gestaan.

86394. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was u allang in militaire dienst?

A. Van 1 October 1944.

86395. De **Voorzitter**: Hoe was u in dienst gekomen? Bij de stoottroepen?

A. Bij 14 R.I.

86396. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Had u vóór de oorlog nooit gediend!

A. Ja.

86397. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U was dus al reserve-officier vóór 1940 en u wist dus wel, wat militaire discipline was?

A. Ja.

86398. De **Voorzitter**: Vond u, dat de discipline van 14R.I. de discipline benaderde, die er vóór de oorlog bestond?

A. De discipline bij 14 R.I. was veel beter dan de discipline van vóór 1940.

86399. De **Voorzitter**: Toch wel?

A. Zeker bij de compagnieën, die oorspronkelijk in dienst zijn gekomen.

86400. De heer **Stokvis**: Wat noemt u „oorspronkelijk“?

A. In October 1944.

86401. De heer **Stokvis**: Wij hebben wel gehoord, dat de soldaten hun officieren tutoyeerden en niet salueerden, en dat het allemaal erg genoeglijk ging.

A. Hiervan is mij niets bekend. Ik betwijfel het ook wel ten zeerste.

86402. De **Voorzitter**: Zat het dus volgens u voornamelijk in de 4de compagnie, die uit recruten bestond?

A. Ja.

86403. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Kon u niet zeggen: het moet uit zijn, want anders ga je de petoet in of krijg je geen verlof?

A. ?

86404. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Deden ze het toch?

A. ?

86405. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waarom bent u niet naar uw militaire chef gegaan? Heeft u dit nooit gedaan?

A. Er kan verschil van opvatting bestaan over de vraag, wie verantwoordelijk is voor het schieten van die troep. Ce commandant van de buitenbewaking bepaalt, wanneer zij moeten schieten en wanneer zij dit pertinent niet mogen doen. Hij is ook de man, die de instructies opstelt en toezicht houdt op de naleving er van. Met die instructies heb ik nooit iets te maken gehad.

86406. De **Voorzitter**: Het zat niet in de eerste plaats in de instructies, want de andere compagnieën werkten op grond van dezelfde instructies, maar het gebeurde in veel sterkere mate door die ene compagnie. Wie was nu commandant van die compagnie?

A. Dit was kapitein *Bastiaanse*.

86407. De **Voorzitter**: Had die niet voldoende gezag over die compagnie?

A. Ik durf niet beweren, dat hij niet voldoende gezag had.

86408. De **Voorzitter**: Hoe kon het dan gebeuren?

A. Wanneer die 4de compagnie op wacht was, werd er overigens niet altijd geschoten.

86409. De **Voorzitter**: Op bepaalde momenten zijn er uitbarstingen geweest?

A. Ja. Die compagnie kwam niet op wacht en begon dan maar lukraak te schieten.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dan waren er misschien wel 4000 slachtoffers gevallen.

05410. De **Voorzitter**: Wij zijn het er dus over eens, dat dit het meest voorkwam bij de 4de compagnie. Wij zijn het er ook over eens, dat er onnodig geschoten is, met het gevolg, dat er slachtoffers zijn gevallen. Wat is nu volgens u de reden, dat dit juist bij die compagnie gebeurde? U moet zich daarvan toch rekenschap hebben gegeven? Dan kunt u toch in twee woorden zeggen: het zit daar of daar in.

A. Wanneer ik dat in twee woorden zou moeten zeggen, zou ik mij toch wel goed willen bedenken, want ik zou misschien iemand duperen, die het zeer zeker niet heeft gedaan om de ongelukken te maken, die er gemaakt zijn.

86411. De **Voorzitter**: U hadt het bataljon onder u en daarom moeten wij u dit toch kunnen vragen. Als u zegt, dat er bij de ene compagnie ergere dingen gebeurden dan bij de andere, dan is het toch niet te veel gevraagd, wat de reden van dat uil de band springen is. Dat moet een bataljonscommandant toch weten?

A. Dan zal ik net zeggen. Ik moet dus die vraag beantwoorden?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Toen de vierde compagnie in de Harskamp kwam, heeft de commandant, kapitein *Bastiaanse*, een toespraak gehouden tot zijn compagnie, waarin hij o.m. zeide: Wanneer zij een voet dwars zetten of iets verkeerd doen, direct schieten. Bij wijze van spreken: Liever niet één levend overblijven, dan dat er één uitkomt. Dit is volgens mij — ik heb er in *Bastinanse* over gesproken — een van de redenen, waarom in dit kamp zoveel geschoten is. Een andere reden is, dat het recruten waren. Een derde reden is misschien, dat het geen vrijwilligers waren in de ware zin van het woord, maar over het algemeen jongens, die links en rechts bij de Todt hadden gewerkt. Het waren niet de vrijwilligers, zoals wij die in October 1944 hebben leren kennen, die het minderwaardig vonden om zelfs S.S.-ers op hun bed te verinorden. Daarop kwam het neer.

86412. De **Voorzitter**: Dat vonden die vrijwilligers minderwaardig?

A. Ja. Daarom is dit nooit bij andere compagnieën gebeurd. Ik heb nu deze verklaring afgelegd, omdat u het mij bevoien hebt. Mag ik dat aannemen?

De **Voorzitter**: Daarvoor zitten wij hier, nl. om de waarheid te weten te komen.

86413. Jonkvrouw **Wtewaall van Stoetwegen**: U bent volgens de Enquêtewet verplicht om te zeggen, wat u weet.

A. Het spijt mij, dat ik deze verklaring moet afleggen ten nadele van een van mijn vroegere officieren, die drie jaar in Indië is geweest, die enthousiast was en zeer zeker niet de gevolgen van de woorden, die hij toen heeft gesproken, heeft overzien.

86414. De heer **Stokvis**: Maar wat heeft hij, toen hij die gevolgen zag — want er kwam een ogenblik, dat hij ze wel zag — gedaan?

A. Hij was niet zo geweldig onder de indruk.

De heer **Stokvis**: Juist!

86415. De heer **van Dis**: Hebt u ook weleens gehoord, dat er van de zijde van de gedetineerden schoten zijn gelost? Het staat in één van de verklaringen. Zij konden misschien wel wapens in de grond hebben gevonden.

A. Ik heb het weleens gehoord; het verhaal is wel gegaan, maar ik heb er geen geloof aan gehecht; ik kon het niet aannemen.

86416. De **Voorzitter**: Wanneer hebt u gehoord, dat kapitein *Bastiaanse* die speech heeft gehouden? Al gauw daarna?

A. Ja.

86417. De **Voorzitter**: Hebt u er toen al direct met hem over gesproken?

A. Ja.

86418. De **Voorzitter**: Wat hebt u toen gezegd?

A. Dat ik het helemaal niet met hem eens was. Het stuitte mij tegen de borst op iemand te schieten, die achter prikkeldraad zat. Ik heb verschillende keren gezegd: „Wees er nu maar héél voorzichtig mee, ik heb er niets mee te maken, want je staat niet onder mijn bevel”. Ik ben zelf in het kamp geweest, toen ik hoorde — en dat

is wellicht het geval, dat u bedoelde —, dat een bejaard man, ik geloof, dat hij tussen de 50 en 60 jaar was, in zijn bed was getroffen. Toen ik dat hoorde, ben ik in het kamp gegaan. De gewonde lag inmiddels op een operatietafel en werd door een gedetineerd chirurg onderzocht. Deze zei: „er is niet veel meer aan te doen; hij moet worden afgevoerd”.

86419. De **Voorzitter**: Toen u dat tegen *Bastiaanse* had gezegd, heeft het dus blijkbaar niet veel uitwerking gehad. U zegt, dat u later, toen deze dingen gebeurden, de indruk had, dat hij het niet zo erg vond. Waarschijnlijk was dat de mentaliteit — in die dagen misschien begrijpelijk —, dat men zei: het zijn S.S.-ers, zij hebben zoveel tegen Nederland gedaan. Was het die mentaliteit of niet?

A. Die zat er misschien wel in bij die compagnie. Dat bedoelde ik dan ook. Die waren te weinig militair om te begrijpen, dat, wanneer de vijand eenmaal achter prikkeldraad zit, hem niets meer mag worden gedaan.

86420. De heer **Stokvis**: Is het waar, dat majoor *Scholten* op een gegeven moment, zoals hij dat zelf zegt, strenge orders heeft gegeven aan de bewakingstroepen om het schieten zoveel mogelijk te beperken?

A. Volgens mij was het zo, dat *Scholten*, die commandant van het kamp was en met de bewaking als zodanig niets te maken had, dat niet kon doen, evenmin als ik kon bevelen om niet te schieten.

86421. De heer **Stokvis**: Dat is een ander punt. Is het niet juist, dat *Scholten* die strenge orders aan de troepen om het schieten te beperken heeft gegeven?

A. Dat weet ik niet.

De heer **Stokvis**: Dat moet u toch weten!

86422. De **Voorzitter**: Hebt u hierover niet met z'n drieën een conferentie gehad?

A. Er is verschillende keren over gesproken en wij waren het er allemaal over eens, dat het niet te pas kwam. *Scholten* en *Streijers* vonden het ook erg. Wij vonden het allemaal erg, maar wij wisten ook allemaal wie de man was, die de zaak had moeten aanbinden, en dat is kapitein *Streijers*. Ik heb er verschillende keren met hem over gesproken en gevraagd: Wie is hier de verantwoordelijke man? Hij heeft nooit gedraald met te zeggen: De commandant van de bewaking: die maakt de consignes en moet er op letten of die overschreden worden.

86423. De **Voorzitter**: *Scholten* heeft dus ook in de besprekingen meermalen te kennen gegeven, dat, wat er gebeurde, speciaal door de 4de compagnie, de perken te buiten ging?

A. Inderdaad.

86424. De **Voorzitter**: *Scholten* heeft zich dus niet op het standpunt gesteld, dat wat daar gebeurde eigenlijk normaal was en dat er alleen geschoten werd, wanneer er werkelijk ontvluchtingspogingen waren?

A. Ook dat standpunt heeft hij wel eens ingenomen.

86425. De **Voorzitter**: Maar over het algemeen heeft hij wat daar gebeurde door de 4de compagnie niet goedgekeurd?

A. Neen.

86426. De **Voorzitter**: Hebt u zelf hieraan nog iets toe te voegen?

A. Neen. Met betrekking tot het verklaarde ten aanzien van kapitein *Bastiaanse* het volgende:

Na aankomst in de Harskamp is kapitein *Bastinanse* door mij aangesteld als wnd.-bataljonscommandant, zodat hij ontheven was van het commando over de 4de compagnie. De bewaking zelf heeft hij úerhalve nooit gecommandeerd. Het enigste, dat hem in deze affaire kan worden toegeschreven, is de toespraak tot zijn compagnie.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

I. P. TOUSSAINT.

DONKER, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, van Dis, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

MARINUS ANTONIUS ADRIANUS STREIJERS,
oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage, gepensionneerd majoor
der infanterie.

Hij legt de eed af als getuige.

86427. De **Voorzitter**: U is, als ik goed ben ingelicht, in 1945 belast geweest met de bewaking van de Harskamp?

A. Ja.

86428. De **Voorzitter**: Van welke militaire organisatie maakte u toen deel uit?

A. Ik was toen met verlof uit krijgsgevangenschap en toen heeft men mij gevraagd, of ik in dienst wilde treden bij de bewaking van de Harskamp.

86429. De **Voorzitter**: Van wie kreeg u dat bericht?

A. Van Militair Gezag.

86430. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk van militaire zijde? Het kwam niet van de kant van dat gedeelte van het M.G., dat zich niet het opsporen van politieke delinquenten en van oorlogsmisdadigers bezighield?

A. Neen.

86431. De **Voorzitter**: Wanneer is u toen daar gekomen?

A. Op 28 November 1945.

86432. De **Voorzitter**: Tot wanneer is u daar geweest?

A. Tot de eerste dagen van Augustus 1946.

86433. De **Voorzitter**: Wie was uw voorganger geweest?

A. Er was geen voorganger geweest. Er waren daarvoor verschillende commandanten; er waren toen twee compagnieën territoriale troepen en een bataljon van 14 R.I.

Die hadden geen gezamenlijke commandant. Majoor *Scholten* was eigenlijk buiten het leger. D.w.z. hij had wel een militaire rang, maar hij had als commandant van het kamp zelf evengoed in burger kunnen zijn. Hij was toevallig militair en heeft zich enigszins opgevoerd als algemeen commandant, als garnizoenscommandant, wat hij niet was.

86434. De **Voorzitter**: Met welke troepen verrichtte u de bewaking?

A. Er waren twee compagnieën van de territoriale troepen, die bewaakten. Voorts was daar 11-14 R.I. om te oefenen. Dat was uit Duitsland gekomen, was daar niet meer nodig en was in het kamp gekomen om te oefenen. Omdat die twee compagnieën veel te zwak waren, zijn deze troepen ingeschakeld bij de bewaking. Die twee compagnieën deden toen dienst door de S.S.-ers te bewaken als dezen buiten het kamp werk verrichtten.

86435. De **Voorzitter**: Waren er, voordat u er was, ook die compagnieën van 14 R.I. en die gezagstroepen?

A. Ja.

86436. De **Voorzitter**: En wie was de bevelhebber daarvan?

A. Er was geen gemeenschappelijke bevelhebber.

86437. De **Voorzitter**: Dus als 1-14 R.I. er zat, was dat voor de verantwoordelijkheid van de bataljonscommandant van 14 R.I., de heer *Toussaint*?

A. Ja.

86438. De **Voorzitter**: En als de gezagstroepen er zaten, was de verantwoordelijkheid voor

A. U kunt het zo zeggen: tevoren waren de territoriale troepen belast met de bewaking, maar zij waren veel te zwak. Er moest vrij veel personeel voor aangewezen worden. Toen is het onderling zo geregeld, naar ik begrepen heb, dat 11-14 R.I. de bewaking leverde voor het kamp. Om het kamp waren allemaal wachtposten. Die leverde 14 R.I. De territoriale troepen deden dit niet meer, maar deden uitsluitend dienst als bewakers van de werkende S.S.-ers. Zo is het gebeven.

86439. De **Voorzitter**: Dat betekende dus, dat u voor de buitenbewaking de beschikking kreeg over de manschappen van 14 R.I. Dat was tevoren blijkbaar ook zo, maar toen was er geen commandant.

A. Inderdaad.

86440. De **Voorzitter**: Dat betekent, dat hetgeen vóór 28 November 1945 gebeurde voor de verantwoordelijkheid was van de bataljonscommandant van 14 R.I.?

A. Volgens mij wel. Als zijn mensen bewaken en er is geen hogere commandant, is hij de verantwoordelijke persoon.

86441. De **Voorzitter**: Om het even scherp te stellen: voordat u er kwam, was de heer *Toussaint*, die bataljonscommandant was en die compagnieën voor de bewaking leverde, de verantwoordelijke man voor de bewaking en toen u er kwam, werd u het?

A. Ja.

86442. De **Voorzitter**: M.a.w. kwam er dan een compagnie, afkomstig van de heer *Toussaint*, dan ressorteerde die compagnie onder u?

A. Inderdaad. Er was natuurlijk wel een commandant, voordat ik er was, maar die had veel andere besognes en woonde te Harderwijk.

86443. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. Die namen zijn zo vaak veranderd. Maar het was het district Veluwe. De commandant woonde in Harderwijk.

86444. De **Voorzitter**: Onder hem ressorteerden dus de territoriale troepen?

A. Ja, en hij had ook de verantwoordelijkheid voor de Harskamp. Dat was de tegenwoordige generaal *Sitsen*.

86445. De **Voorzitter**: U was, geloof ik, bij het kamp gevestigd?

A. Ja. Ik had als directe commandant majoor *Sitsen*.

86446. De **Voorzitter**: Dat bleef dus zo?
- A.** Ja. Men heeft wel gevoeld, dat het niet ging, dat de troepen los van elkaar stonden zonder gemeenschappelijke commandant.
86447. De **Voorzitter**: De heer Sitsen, die commandant was van het district Veluwe, vond het dus wenselijk, dat hij op dit punt, de Harskamp, een vaste man kreeg, om het huiselijk te zeggen?
- A.** Ja. Hij kon het zelf niet dragen. Hij voelde zeker, dat de zaak niet reilde en zeilde. Hij wilde daar een commandant hebben.
86448. De **Voorzitter**: Was er een bepaalde aanleiding, waarom hij voelde, dat de zaak niet reilde en zeilde?
- A.** Waarschijnlijk was de tucht niet voldoende.
86449. De **Voorzitter**: Hebt u daar iets van gehoord?
- A.** Daar heb ik niets van gehoord. Natuurlijk hoorde je wel gesprekken daarover in die tijd. Voordat deze troepen er waren, waren er stoottroepen geweest. Dat moet helemaal een bende zijn geweest.
86450. De **Voorzitter**: U hebt dus wel gehoord, dat er iets aan haperde?
- A.** Anders hadden zij mij niet benoemd.
86451. De **Voorzitter**: Hebt u daarvan zelf iets geconstateerd?
- A.** Natuurlijk heb ik gemerkt, dat de toestand niet goed was.
86452. De **Voorzitter**: Dat hebt u geconstateerd?
- A.** Toen ik daar kwam, was ik nog in de oude grijze uniform. Zij zeiden gewoon: De grijze uniform bestaat niet meer; die is niet meer in gebruik. Zij trokken zich geen bliksem aan van wat ik zei.
86453. De **Voorzitter**: Wie zeiden dat?
- A.** De commandant van de wacht. Dat was niet de commandant van de troep, die de S.S.-ers bewaakte, maar het was een persoon, die uit hetzelfde bataljon kwam. In de eerste dagen had ik nog geen officieel commando. Dat moest nog schriftelijk bevestigd worden. Van tevoren kon ik natuurlijk niet optreden. Ik heb drommels goed gemerkt, dat zij niet gesteld waren op de oude grijze uniform.
86454. De **Voorzitter**: Hebt u ook nog gemerkt — dit is het punt, dat hier in het geding is — dat er toen bij die bewaking nogal wild is opgetreden, dat er veel onnodig geschoten is en ook met ernstige gevolgen?
- A.** Dat is vóór mijn tijd gebeurd. Omdat er naar mijn mening nogal onnodig geschoten werd, heb ik verschillende orders doen uitgaan. Zij hebben, denk ik, het meest in de lucht geschoten. Het was een vrij groot kamp en er waren veel posten om het kamp. Als ik hoorde schieten, ging ik er naar toe en dan zeiden zij, dat zij een lichtje hadden gezien. Wij konden nooit merken, waarvoor zij geschoten hadden. Ik heb verschillende orders gegeven. Zij mochten alleen schieten, als zij inderdaad mensen bij de draad zagen. Dat schieten deden zij graag.
86455. De **Voorzitter**: Is het in uw tijd niet neer voorgekomen, dat mensen 's nachts in hun bed zijn doodgeschoten?
- A.** Bij mij is één geval voorgekomen. Dat was een heel jonge S.S.-er, ik geloof maar van 17 jaar. Hij was in het hospitaal.
86456. De **Voorzitter**: Dat was Roest. Dat is in begin 1946 geweest.
- A.** Die is volgens mij geheel onnodig doodgeschoten. De man, die schoot, had daar niets te maken, want hij was van een heel aparte post. Hij was daar op bezoek geweest en hij schoot, naar mijn mening, totaal ten onrechte.
86457. De **Voorzitter**: Dat 's nachts doodschieten van mensen heeft zich dus afgespeeld voordat u er kwam?
- A.** In het kamp zelf, bedoelt u?
- De **Voorzitter**: Ja.
- A.** Bij mij is er nooit een doodgeschoten. Eén man is aangeschoten en zeer terecht, omdat hij inderdaad onder de draad doorkroop. Maar overigens is bij mij niets voorgevallen.
86458. De **Voorzitter**: In wat u hebt geïoord van hetgeen er tevoren was gebeurd en in wat u zelf hebt geconstateerd, hebt u dus aanleiding gevonden het voorschrift te geven, dat er niet zo geschoten zou worden, als blijkbaar gebeurde; u hebt m.a.w. de mensen ingescherpt, dat zij alleen mochten schieten, als er werkeijk een poging tot ontvluchting werd gedaan?
- A.** Natuurlijk.
86459. De **Voorzitter**: Dus er was wel aanleiding voor om dat te doen?
- A.** Ja, zij schoten veel te veel. Ik zei: waar schiet je toch op?, en dan zeiden zij: Op een lichtje. Zoek het dan maar eens uit.
86460. De **Voorzitter**: Hebt u ook kunnen constateren, dat dit speciaal bij een van de compagnieën van 14 R.I. was?
- A.** Ik kan mij niet herinneren, dat het een bepaalde compagnie was.
86461. De **Voorzitter**: Door sommige getuigen is gezegd, dat het speciaal de 4de compagnie was, die uit recruten bestond en onder leiding stond van kapitein Bastiaanse.
- A.** Neen, ik weet niets van recruten af; ik geloof niet, dat er bij het bataljon recruten waren. Maar was Bastiaanse niet adjudant van Toussaint?
86462. De **Voorzitter**: Hij was een van de compagniescommandanten.
- A.** Ik meende, dat hij adjudant van Toussaint was. Hij was, toen ik er was, geen compagniescommandant. Maar, zoals gezegd, van recruten weet ik niets.
86463. De **Voorzitter**: Dat kan natuurlijk anders geworden zijn in de tijd, toen u er kwam. Het gaat hoofdzakelijk om de tijd daarvóór.
- A.** Maar een bepaalde compagnie was er, geloof ik, niet.
86464. De **Voorzitter**: Kunt u op de een of andere manier aantonen, dat u op 28 November daar gekomen bent?
- A.** Dat niet, maar de aanstelling moet er natuurlijk zijn.
86465. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat enkele getuigen, die wij hier hebben gehoord, gezegd hebben, dat de verantwoordelijkheid voor die schietpartijen, in het bijzonder ten aanzien van de gevallen, waarin de mensen 's nachts slapende werden doodgeschoten, bij u lag. Dat is betoogd o.a. door *Kollenhoven* en door Toussaint.
- A.** Wanneer zijn die gevallen geweest?
- De **Voorzitter**: Die gevallen hebben in het algemeen vóór die tijd plaats gevonden, behalve het geval-Roest, dat wij ook kennen. De andere gevallen zijn in het algemeen vóór 28 November gebeurd.
- A.** Natuurlijk moet het bij Oorlog bekend zijn; het is dezelfde dag, waarop ik majoor ben geworden. Het moet bij Oorlog zo te zien zijn.
86466. De **Voorzitter**: Is er een verklaring voor, dat deze heren blijkbaar de verantwoordelijkheid bij u wensen te leggen?
- A.** Ik weet het niet; er zal wel een reden voor zijn.
86467. De **Voorzitter**: Kunt u veronderstellen welke reden dat is?
- A.** Hoogstens om zich zelf schoon te vegen. *Kollenhoven* moet het weten. Hij was mijn ondergeschikte, maar vóór ik kwam, was hij zelfstandig compagniescommandant. Later kwam hij onder mijn bevel, niet wat betreft de administratieve functie, maar alleen wat betreft de bewakingsfunctie. Vóór die tijd was hij zelfstandig. Deze heren stonden niet onder Toussaint, maar los van hem. Hij had alleen zijn bataljon.
86468. De **Voorzitter**: Dus tussen *Kollenhoven* en majoor *Sitsen* stond niemand; daar bent u tussen gekomen?
- A.** Ja, maar de zaak was deze. Majoor *Scholten* was effectief majoor; hij had eigenlijk geen legerfunctie. Hij was alleen maar commandant van het kamp, maar hij heeft zich eigenlijk opgeworpen als commandant van het geheel, wat hij in feite niet was. Terwijl bij de

verschillende kampen het meest burgers waren, was hij toevallig militair; hij had een militaire rang en heeft zich opgeworpen als garnizoenscommandant. Er moest iemand het zijn en hij heeft het gedaan. Ik was zelfstandig, alleen natuurlijk in zoverre, dat majoor *Sitsen* mijn chef was.

Met *Toussaint* was het een bijzonder geval. Hij kwam uit Duitsland en werd toevallig in de Harskamp gepoot, maar los van het kamp. Daar was plaats, er waren enige barakken vrij. Hij stond niet onder majoor *Sitsen*, maar onder kolonel de *Ruyter van Steveninck*.

Die was, naar ik meen, de commandant van brigade A in Apeldoorn. Er waren te weinig troepen voor bewaking en omdat deze troepen er waren, zeide men: nu zij er toch zijn, moeten zij maar bewakingsdiensten verrichten. Dat is later daadwerkelijk op papier gesteld. Ook daarmee heb ik nog wel de nodige last gehad. Zij wilden mij niet als commandant beschouwen. Ik heb er heel wat last mede gehad, vooral omdat *Toussaint* onder mijn bevel stond.

86469. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat van het bataljon van *Toussaint* op bepaalde tijden een compagnie werd gestuurd met de opdracht de bewaking van de Harskamp te verrichten. Ik dacht, dat de figuur zo was, dat die compagniescommandant dan gedurende die tijd onder uw bevelen kwam. Maar daarvoor behoefde de bataljonscommandant, uit wiens bataljon een compagnie manschappen gelicht werd, toch niet onder uw bevelen te komen?

A. Ik geef toe, dat het een zeer eigenaardig commando was. Het was geen compagnie, die de bewakingsdienst verrichtte; het was een gedeelte, naar ik meen 55 man. Die waren alleen op het ogenblik, waarop zij in dienst waren als bewakingsmensen, onder mijn bevelen. Als de troepen afgelost waren, had ik er niets meer over te vertellen. Ik moest bevelen geven en dat stond hun weleens niet aan.

86470. De **Voorzitter**: Wat zat daar achter?

A. Die mensen waren in Zeeuws-Vlaanderen geweest, vrijwillig in dienst gekomen en al vechtende naar Duitsland gegaan. Zij hebben daar blijkbaar behoorlijk gevochten en dachten: wij behoren in het veld te liggen en niet in de Harskamp. De functie van bewakingstroepen was niet naar hun zin.

86471. De **Voorzitter**: Zij vonden het een beetje minderwaardig?

A. Ja, zij voelden zich er boven verheven. Als de heren zeggen, dat ik verantwoordelijk ben voor de daden van de troepen in de gevallen, die u bedoelt, begrijp ik dat niet. De heer *Kollenhoven* moet weten, dat ik pas in November bij hem ben gekomen.

86472. De **Voorzitter**: Toen u kwam, vond u, dat het er wel wat te Spaans toeging?

A. Te Spaans niet, maar er was geen militaire tucht, misschien wel de tucht, die in het Amerikaanse leger heerste, maar niet de tucht, zoals ik die gewend was. Innerlijke militaire tucht kenden zij niet.

86473. De **Voorzitter**: Bent u er in geslaagd daarin verbetering te brengen?

A. Zeer zeker. Of het gegaan is, zoals ik het wenste, is iets anders.

86474. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u van het geval-Roest hoorde, daar direct werk van gemaakt?

A. Ik heb direct een brief geschreven, dat dit schieten ten onrechte was geschied. Verder had ik er niets over te zeggen. Zij stonden alleen onder mijn bevelen, als zij in dienst waren. De rechtsvervolgving ging buiten mij om. *Scholten* had in het geheel geen reden — hij zal zich wel vergissen — om die verantwoordelijkheid af te schuiven. Hij staat er geheel buiten en had met de bewaking niets te maken. Hij had geen reden het bevel aan mij over te dragen. Ik denk, dat hij zich wel vergist.

86475. De **Voorzitter**: Hij kon u geen bevel geven?

A. Neen, ik hem meer dan hij mij. Als het over de troepen ging, was ik de commandant.

86476. De **Voorzitter**: Hij kon u geen bevel geven over de buitenbewaking?

A. Neen.

86477. De **Voorzitter**: En u hem wel over de binnenbewaking?

A. Als er iets aan de hand was geweest, als de mensen oproer hadden veroorzaakt, had ik ook zijn interne binnenbewaking kunnen bevelen, maar anders niet. Ik mocht niet eens in het kamp komen. Ik ben er maar één keer geweest.

86478. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Heeft hij geen overleg gepleegd? Hij verklaart:

„Teneinde het schieten toch zoveel mogelijk te beperken, heb ik meerdere malen overleg gepleegd met kapitein *Toussaint* en kapitein *Streijers* en werden door mij strenge orders gegeven aan de bewakingstroepen.”

A. Dat kan ik mij niet herinneren. Dat heb ik zelf gedaan.

86479. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat kon hij toch ook niet doen. Hij kon toch geen orders voor de buitenbewaking geven.

A. Wij moesten wel verschillende malen met elkaar overleg plegen over de bewaking door troepen, wanneer men buiten het kamp ging werken. Dan moesten wij natuurlijk overleg plegen, want ik moest weten hoeveel mensen ik iedere dag moest leveren.

86480. De heer **Stokvis**: Het is dus bepaald onjuist, dat *Scholten* strenge orders aan de bewakingstroepen zou hebben gegeven?

A. Hij kon geen orders geven. Ik deed het zelf wel.

86481. De heer **Stokvis**: In de oudejaarsnacht van 1945/1946 is er ook een en ander gebeurd.

A. Was dat niet met Kerstmis?

De heer **Stokvis**: Neen, met oudejaar.

A. Ik was er pas. Met de Kerstdagen was er van buiten het bericht gekomen, dat men het kamp zou overvallen. Ik ben toen met de Kerstdagen in het kamp gebleven. Met oudejaar ben ik weg geweest.

86482. De heer **Stokvis**: Hebt u niet gehoord, dat er toen hevig is geschoten?

A. Ik weet wel, dat zij met carriers hebben gereden.

86483. De heer **Stokvis**: Zij hebben, naar het schijnt, ook met handgranaten gegooid.

A. Zij hebben met carriers gereden, maar ik weet niet, of het met oudejaar is geweest. Ik dacht, dat er iets zou gebeuren, maar heb niets gezien.

86484. De heer **Stokvis**: Met oudejaar is er op ongehoorde wijze geschoten.

A. Dat is best mogelijk. Zij schoten wel meer. Oudejaar zullen zij gebruikt hebben om munitie te verschieten, maar dat is niet bij de S.S.-ers geweest. Het zal in het militaire kamp geweest zijn.

86485. De **Voorzitter**: Er zijn in ieder geval toen geen slachtoffers gevallen.

A. Het zal geweest zijn in het kamp bij de rustende troepen. Die zullen misschien hebben geschoten. Ik was niet aanwezig. Met Kerstmis heb ik gedacht, dat er iets zou komen van buiten om de S.S.-ers te helpen ontvluchten. Ik ben toen met de Kerstdagen expres in het kamp gebleven. Er is echter niets gebeurd.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

M. A. A. STREIJERS.

DONKER, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algra, van Dis, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en n.

Verhoor van

Mr. BERNARDUS IGNATIUS AUGUSTINUS
ARNOLDUS TER VEER,

oud 52 jaar, wonende te Arnhem,
procureur-generaal bij het gerechtshof te Arnhem.

86486. De **Voorzitter**: U is op 21 September jl. door de commissie gehoord. U hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed.

Er zijn twee punten, die buiten het onderwerp van vandaag omgaan, waarover ik nog even met u wil spreken. Het eerste betreft de kwestie *Speyart van Woerden*. Op een gegeven ogenblik is er een bericht ter kennis van de militaire commissaris in Breda, de heer van *Boetzelaer*, gekomen, dat inhield een bedreiging voor de heer *Speyart van Woerden*. De heer van *Boetzelaer* is met dit bericht naar generaal *Kruls* in Brussel gegaan. De heer *Kruls* is vervolgens naar Londen gegaan en daarvan is het gevolg geweest, dat er een brief van de heer *Gerbrandy* naar de heer van *Heuven Goedhart*, die in Nederland was, is gegaan niet de mededeling, dat hij onverwijd niet de procureur-generaal naar Londen moest komen.

Nu heeft een van de getuigen verklaard, dat u bij een bespreking in Brussel geweest zou zijn, toen de heer van *Boetzelaer* daar kwam of toen de heer van *Heuven Goedhart* met de heer *Speyart van Woerden* daar kwam. Is dit juist?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Ik ken deze zaak van horen zeggen.

86487. De **Voorzitter**: Hebt u het briefje, dat bij de heer van *Boetzelaer* is terechtgekomen, gezien?

A. Neen.

86488. Hebt u wel gehoord, dat er een briefje was?

A. Neen, het is mij wel bekend, dat de heer van *Boetzelaer* geïnterveneerd heeft bij generaal *Kruls* en dat de heer *Kruls* de heren van *Heuven Goedhart* en *Speyart van Woerden* heeft ontvangen.

86489. De **Voorzitter**: Het tweede punt betreft de intrekking van de buitengewone *Staatscourant*, die de Vertrouwensmannen hadden gemaakt en waarvan de verdere verspreiding door het Militair Gezag, toen het in den Haag kwam, is gestopt. Wij hadden gedacht, dat dit was gebeurd door de heer *Linthorst Homan*, omdat wij van de gedachtengang uitgingen, dat deze bemoeienissen met de *Staatscourant* zouden zijn uitgegaan van sectie I, van Binnenlandse Zaken. Dat schijnt evenwel niet het geval te zijn. Wij zijn er nog niet achter van welke sectie het dan wel is uitgegaan. Maar iemand heeft gewezen op het feit, dat in de Londense verhoudingen alles, wat de *Staatscourant* betref, zulks in tegenstelling tot de Nederlandse verhoudingen, niet behoorde bij Binnenlandse Zaken, maar bij Justitie.

A. Dat is juist, Mijnheer de Voorzitter.

86490. De **Voorzitter**: Hetgeen tot de conclusie zou kunnen leiden, dat u iets te maken gehad zou moeten hebben met het stoppen van de uitgifte van die bewuste *Staatscourant*.

A. Ook dat is juist.

86491. De **Voorzitter**: Zoudt u ons hiervan iets willen vertellen?

A. Op 7 Mei 1945 kwam de Irene-brigade den Haag binnen; de chef staf Militair Gezag generaal *Kruls*, vergezeld van een kleine staf officieren, kwam tegelijkertijd mede. Wij hebben dezelfde avond een vergadering gehad met vertrouwensmannen op het Plein 1813.

86493. De **Voorzitter**: Was het niet Dinsdag 8 Mei 1945?

A. Het was in ieder geval op een Dinsdag; ik geef dit, wat de datum betreft, gaarne voor beter. In die vergadering is aan de orde gekomen de kwestie of de taak van Vertrouwensmannen door de komst van het Militair Gezag eindigde. Op dit standpunt stond generaal *Kruls*. Bij die bespreking kwam naar voren, dat er die zelfde dag door de Vertrouwensmannen een *Staatscourant* was uitgegeven, welke maatregelen bevatte, die direct daarna ook zouden moeten worden geëffectueerd en die op een gebied lagen, waarvoor het Militair Gezag ook reeds maatregelen had getroffen. Ten einde te voorkomen, dat, waar elders in het land die maatregelen van het Militair Gezag reeds golden, er maatregelen zouden gelden van Vertrouwensmannen, welke misschien wel hetzelfde onderwerp betroffen, maar niet dezelfde inhoud hadden, is door generaal *Kruls*, die toen als chef staf van het Militair Gezag het gezag vertegenwoordigde, opdracht gegeven de verspreiding van die *Staatscourant* tegen te gaan. Ik heb mij daartoe begeven naar de Landsdrukkerij, vergezeld van majoor mr. *Winkel*.

Wij hebben toen op de Landsdrukkerij gezegd, dat verder afdrucken van die *Staatscourant* niet mocht plaats vinden. De nog aanwezige exemplaren werden, zo zeiden wij, door het Militair Gezag in beslag genomen; ik herinner mij niet, dat wij zelf stukken hebben weggevoerd; dat wil ik evenwel in het midden laten. In elk geval zou de verspreiding van de nog aanwezige exemplaren niet mogen plaats vinden, terwijl er ook pogingen in het werk zijn gesteld om de reeds verspreide exemplaren nog te achterhalen. Dit is geschied om de gevolgen, welke het uitvoeren van maatregelen, die strijdig waren met elkaar, niet zich mede kon brengen, te voorkomen.

86493. De **Voorzitter**: Had men daarbij bepaalde besluiten op het oog, die tegenstrijdigheden niet zich mede zouden kunnen brengen, of was dit meer een algemene redenering?

A. I-let was meer een algemene redenering. Wij konden wel direct zeggen, dat het onderwerpen waren, die ook het Militair Gezag had geregeld; ter wille van de eenheid in het nemen van maatregelen is die beslissing door de generaal genomen.

86494. De **Voorzitter**: Speelde daarbij de regeling, die Vertrouwensmannen voor de politie hadden gemaakt, een belangrijke rol?

A. Ik herinner mij niet, dat dit speciaal naar voren is gekomen. Er speelt mij wel door het hoofd — maar het is mogelijk, dat ik mis ben — een regeling voor oorlogspleegkinderen.

86495. De **Voorzitter**: Dit is de enige regeling, die is blijven bestaan.

A. Ja. Zij was van Vertrouwensmannen, dit schiet mij nu te binnen.

86496. De **Voorzitter**: Dit zal u te binnen schieten, omdat het de enige regeling was, waartegen van de kant van het Militair Gezag helemaal geen bezwaar bestond. Zij is inderdaad overgenomen.

A. Ik herinner het mij slechts vaaglijk. Wat de politie aangaat, herinner ik mij, dat na de vergadering de heer *Bosch* mij vroeg — hij heeft die vraag de volgende dag herhaald — of ik van mijn kant zo spoedig mogelijk maatregelen zou willen nemen om uit te lokken een Koninklijk besluit tot wederinstelling van het wapen van de Koninklijke Marechaussée. Ik heb daarop geantwoord, dat zulks niet op mijn weg lag en dat het een kwestie was van Regeringsbeleid, zodat hij bij mij niet aan het goede adres was.

86497. De **Voorzitter**: U weet, dat de aanwijzing van personen, die onmiddellijk bij de bevrijding bepaalde sleutelposities moesten bezetten in de sector van het binnenlands bestuur, is voorbereid in overleg met Vertrouwensmannen, waarbij dezen de hulp hadden van de heer *Kesper*. Op dezelfde wijze hebben er een overleg en een voorbereiding plaats gevonden in de politiesector, waar tot hulp van Vertrouwensmannen is opgetreden de heer *Tenkink* en waarbij ook de heer *Eindhoven* een zekere rol heeft gespeeld.

Nu is ons gebleken, dat de heer *Tenkink* die taak op een gegeven moment vervulde en dat toen de heer *Eindhoven* een opdracht heeft gekregen om naar de overkant te komen. De heer *Eindhoven* is daarop teruggekomen — naar hij het zelf voorstelt — met bepaalde volmachten, die echter door de heer *Tenkink* niet als zodanig worden aangevoeld, zodat daar een zekere discrepantie ligt.

Weet u misschien — u zat toen in het zuiden — van wie die opdracht aan de heer *Eindhoven*, om over te komen, is uitgegaan?

A. Dat is mij niet bekend, Mijnheer de Voorzitter!

86498. De **Voorzitter**: Hebt u er nooit iets van gehoord?

A. Ja. Ik meen, dat ik u de vorige keer heb gezegd, dat ik wel weet, dat de heer *Eindhoven* gekomen is en teruggegaan is, maar dat ik dit van horen zeggen weet.

86499. De **Voorzitter**: Dat hebben wij dus reeds behandeld?

A. Ja. Het is mij niet bekend. U hebt de vorige maal hierop enigermate verwonderd gereageerd. Ik ben daar buiten gelaten.

86500. De **Voorzitter**: Ik ben er weer over begonnen, omdat de gene, die hiervan waarschijnlijk meer weet, de heer *van Angeren*, op het ogenblik in het ziekenhuis ligt, hetgeen nog wel enige tijd zal duren.

Ik wilde nu overgaan tot het punt, dat vandaag aan de orde is. Dat betreft de toestanden in de kampen van politieke delinquenten. Om nu eerst even de gang van zaken te reconstrueren: u bent op een gegeven moment in het zuiden hoofd van sectie II van het Militair Gezag geworden?

A. Ja, dat ben ik in November 1944 geworden.

86501. De **Voorzitter**: Ell dat bent u in volle omvang gebleven tot

A.tot Juni 1945.

86502. De **Voorzitter**: Toen is een andere figuur ontstaan. Wilt u vertellen, hoe die was?

A. Sectie II was gesplitst in vier subsecties.

86503. De **Voorzitter**: Dat was dus al eerder. Die had u alle vier onder u?

A. Ja. Die vond ik, toen ik majoor *Snijders* opvolgde. In Juni 1945 is de sectie in twee gedeelten gesplitst: sectie IIA en C en sectie IIB en D. Ik ben hoofd gebleven van sectie IIA-C. Dat C-gedeelte omvatte in hoofdzaak administratieve werkzaamheden, die aan het Departement van Justitie verricht werden. Daaronder vielen b.v. de uitgifte van het *Staatsblad*, correspondentie met en over de rechterlijke macht. Sectie IIA behandelde algemene zaken, beter gezegd: zuiver M.G.-zaken: correspondentie met militaire commissarissen, de wetgeving, de beschikkingen van de chef staf e.d.

86504. De **Voorzitter**: B en D behandelden opsporingen en kampen. Die sectie kreeg toen prof. *van Bemmelen*. Hoe was de verhouding tussen u beiden? Stond u naast elkaar?

A. Ja. Ik had geen overkoepelende taak. Ik gaf mij aan het werk, dat sectie A-C opleverde.

86505. De **Voorzitter**: De heer *van Bemmelen* is dat tot het na-jaar gebleven?

A. Ja. Ik herinner mij, dat de heer *van Bemmelen* op een gegeven ogenblik zeide: Ik moet er mede eindigen. want ik moet mijn colleges hervatten.

86506. De **Voorzitter**: Toen is de heer *Reitsma* hem opgevolgd?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

85507. De **Voorzitter**: Dan krijgen wij een proces, dat deze zaak gaat doorkruisen. Vanaf 1 November 1945 trad nl. het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging op, dat bij wijze van spreken etappegewijs de taak van de sectie II B-D leegzuigt.

A. Zo is het.

86508. De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat het directoraat-generaal vanaf 1 November 1945 zich met een gedeelte van zijn toekomstige taak is gaan bezighouden en dat op 1 Januari 1946 de i-est, waaronder in het bijzonder de kampen, er bijkwam. Druk ik mij misschien te summier uit?

A. Ik geloof het wel. Ik zou dit zo willen zien. Aan de stichting van het directoraat-generaal zijn natuurlijk vele besprekingen voorafgegaan met de heren *Schermerhorn* en *Kolfschoten*.

86509. De **Voorzitter**: Was u bij die besprekingen regelmatig betrokken?

A. Ja, omdat bij de Regering het voornemen bestond, zo spoedig mogelijk aan het Militair Gezag te onttrekken datgene, wat onder Justitie behoorde. Net is zo geweest, dat ik, als Militair Gezagsofficier, ondanks het feit, dat de Minister van Justitie op dat ogenblik nog geen bevoegdheden had, toch al regelmatig contact met de Minister van Justitie had.

Ik meen, dat daarin wel de reden moet worden gezocht, alsook in de conferenties, die ik met prof. *Schermerhorn* had, dat men heeft gemeend, dat ik dat moest doen.

Daarna begon eigenlijk pas de organisatie van het geheel.

Het was niet mogelijk, uit het Militair Gezag de mensen, die II B beheerden, over te nemen. Integendeel: ik kreeg de uitdrukkelijke opdracht, een directoraat-generaal te vormen, dat geen voortzetting was — door personeelsbezetting — van het Militair Gezag

Minister *Schermerhorn* heeft mij bij herhaling op het hart gebonden geen mensen uit het Militair Gezag over te nemen, althans niet in die mate, dat er kon worden gesproken van een voortzetting van het Militair Gezag onder Justitie. Dat kon niet helesnaal; het was uitgesloten (de heer *Schermerhorn* begreep het ook wel), dat ik een apparaat in het leven kon roepen met totaal andere mensen. Dat was uitgesloten. Het was voor de opbouw van het apparaat noodzakelijk, dat daarvoor enige tijd werd uitgetrokken. Zo zou ik eigenlijk de tijd willen zien van de maanden November en December, die aan de organisatorische opbouw van het geheel werd besteed. Neemt u bij voorbeeld de kampen; financieel hebben ze doorgedraaid op kosten van het Militair Gezag tot 1 Januari. Dat was voor alles gemakkelijker en dat was in overleg met de heer *Lieftinck*, die weleens persoonlijk heeft deelgenomen aan een bespreking in de Raad van Binnenlands Bestuur, die toen een onderdeel van de Ministerraad in die tijd was. Ik ben daar een enkele keer geroepen om een exposé aan de Ministers te geven. Minister *Lieftinck* heeft mij geadviseerd: win voor uw organisatie het advies in van de heer *Karnsteeg*. Ik heb daaraan gevolg gegeven en op zijn beurt de heer *Karnsteeg*, die helaas reeds is overleden, een uitnemende kracht op organisatorisch gebied, een zeer gave, betrouwbare kracht, die voor mij het schema van het directoraat-generaal heeft gemaakt, waarvoor ik hem altijd heel dankbaar ben geweest, te meer orndat zulks mij niet lag; dat was zijn vak.

Het werd dus een directoraat-generaal, waarvan de directeur-generaal rechtstreeks stond onder de Minister van Justitie, maar waarvan alle werkzaamheden buiten het Departement zouden plaats vinden.

Dat was organisatorisch het beste, omdat het Departement van Justitie zelf heel veel werk had, dat gebeuren moest en onmogelijk de gehele affaire van de politieke delinquenten er bij kon nemen.

Het heeft ook nog een ander voordeel gehad. Er is veel vuil gegooid door de ruiten van mijn directoraat-generaal; dat was evenwel een tijdelijke, een voorbijgaande instantie; dat heb ik opgevangen en daardoor is het Departement van Justitie als blijvende instantie er voor behoord. Dat is een voordeel van een tijdelijke instantie als mijn directoraat-generaal; wil men er nog op spuwen, best, maar dan komt dat niet ten detrimente van het Departement van Justitie.

Ik weet niet of u belangstelt in de organisatie van het directoraat-generaal.

86510. De **Voorzitter**: Als u nog even zegt, hoe het met de overneming van die taak is gegaan. Heeft het directoraat-generaal op 1 Januari 1946 de gehele zaak overgenomen?

A. Ja.

86511. De **Voorzitter**: Men moet dus zeggen: 1 November 1945 is het directoraat-generaal opgericht; de eerste twee maanden zijn voorbereidingsmaanden geweest om de organisatie op poten te zetten en 1 Januari 1946 is het gaan draaien, maar dan ook direct helemaal?

A. Ja.

86512. De **Voorzitter**: Ik dacht eerst, dat het etappegewijs was gebeurd. Dat is dus niet zo?

A. Ik vind die opvatting van u niet vreemd, omdat in één persoon een M.G.-functie en het directeur-generaalschap verenigd waren, zodat het mij gemakkelijker viel door de contacten, die ik had, al invloed te doen gelden met het oog op het toekomstig te voeren beleid; in dit opzicht ga ik met u mee. Maar organisatorisch, als geheel, is het Januari 1946 geweest en dat moest ook wel. Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan al die onderhandelingen, welke het hoofd van de dienst financiën moest voeren over de financiën.

De organisatie was als volgt en hier moet ik — ik herhaal het — alle eer laten aan de heer *Kamsteeg*. Het directoraat-generaal draaide om drie scharnieren, welke afdelingen genoemd werden: afdeling I, algemene en juridische zaken; afdeling II, opsporing en vervolging; afdeling III, kampen.

In zijn organisatieschema noemde de heer *Kamsteeg* alle andere „afdelingen“ „diensten“, omdat zij diensten aan de afdelingen bewezen. Zo was er bij voorbeeld de dienst financiën, die te maken had met de afdelingen *a*, *h* en *c*, de dienst transport, die ook ten dienste stond van het hele directoraat-generaal, de medische dienst, de dienst gebouwen. Het was dus als het ware, wat allerminst in de bedoeling heeft gelegen — en de naam heb ik pas later van toepassing geacht —, een schaduwdepartement. Dat kon niet anders.

86513. De **Voorzitter**: En hoofd van afdeling III was.....?

A. Van afdeling III A (materiële verzorging der kampen) de heer *Mentrop*. Afdeling III B (geestelijke verzorging der kampen) werd geleid door het driemanschap *Toornstra*, ds. *van der Linden* en pater *van Wezel*. Naderhand heeft er een reorganisatie plaats gehad en is alles, wat meer direct met de kampen te maken had, zoals de geestelijke en materiële verzorging, de dienst gebouwen, de medische dienst, de dienst buitenbewaking, gezet onder het hoofdschap van de heer *Raat* en toen is de heer *Mentrop*, die oorspronkelijk een kleiner deel beheerde, namelijk de materiële verzorging van de kampen, zijn rechterhand geworden, de „second man“, die dus ook mede overkoepelde de diensten, waarover hij vóórdien geen zeggenschap had.

86514. De **Voorzitter**: Dus de heer *Mentrop* heeft eigenlijk de kampen gedurende de gehele tijd, zij het in verschillende functies of in verschillend betitelde functies, meegemaakt?

A. Ik meen van Januari 1945 af. Daarvóór, toen ik in Brussel kwam, werd afdeling (subsectie II D) beheerd door de heer *Molenaar*, de huidige hoofd-directeur van de strafgevangenis te Scheve-ningen.

86515. De **Voorzitter**: De heer *Mentrop* heeft dus van Januari 1945 tot 1 Januari 1946 de kampen gehad in het M.G.-verband. Hij heeft deze van 1 Januari 1946 tot October 1946 gehad als hoofd van afdeling III van het directoraat-generaal en vanaf October 1946 heeft hij ze gehad als hoofd van afdeling III A, althans een onderafdeling van de afdeling van de heer *Raat*.

A. Neen, hij secondeerde de heer *de Raat*. Hij bestuurde geen onderafdeling van deze instantie, maar hij was de rechterhand van de heer *Raat* voor het geheel der derde afdeling.

86516. De **Voorzitter**: Hij is dus iemand, die de kampen de gehele tijd heeft meegemaakt?

A. Wat de allereerste tijd betreft natuurlijk niet, ik bedoel vanaf September of October 1944. Toen heeft de heer *Molenaar* dit gedaan. De heer *Mentrop* is in Januari 1945 in Brussel gekomen.

86517. De **Voorzitter**: Welke was de functie van de heer *Snoeck Henkemans*?

A. Wij hebben zowel bij de tweede afdeling, opsporing en vervolging, een inspectie gekend als bij de kampenafdeling. De heer *Snoeck Henkemans* heeft de leiding gehad van de algemene inspectie, waarmee ik beoogde — dat was ook zijn uitdrukkelijke

opdracht, — alles, wat onjuist en ongerechtigd was, op te sporen en te onderzoeken, ook in mijn eigen organisatie. Zelfs gold die opdracht — die is door mij ook kenbaar gemaakt — ook de hoofden van de afdelingen en diensten. De heer *Snoeck Henkemans* kon dus duiken in alle takken van het directoraat-generaal. Hij had de klachten op te vangen en te onderzoeken, die binnenkwamen.

86515. De **Voorzitter**: Wanneer is hij bij dit werk aangetrokken?

A. De heer *Snoeck Henkemans* heb ik aangetrokken Juli of Augustus 1945.

86519. De **Voorzitter**: Dus reeds bij het Militair Gezag?

A. Inderdaad. Bij het Militair Gezag heeft hij oorspronkelijk zijn werkzaamheden gehad bij de sectie II B, opsporing en vervolging.

86520. De **Voorzitter**: Toen had hij dus nog niet die algemene inspectie?

A. Neen, die is pas gekomen bij de stichting van het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging.

86521. De **Voorzitter**: Heeft men in het zuiden bij het Militair Gezag wel onder het oog gezien de vraag, of bij een bevrijding van het noorden, indien dan tevens de oorlog definitief geëindigd zou zijn, het niet wenselijk zou zijn te gaan werken met een Algemene Lastgeving met een beperkter aantal categorieën, zodat men tot minder arrestaties zou zijn gekomen dan nu het geval is geweest? Daartoe zou wel aanleiding geweest zijn, omdat in het zuiden, waar die Algemene Lastgeving gold, de zaken anders lagen, omdat daar nog de oorlogstoestand was en er dus uit de aard van de zaak geen enkel risico gelopen mocht worden. Op het ogenblik, dat de oorlog ophield, veranderde dat en ontstond de mogelijkheid om met minder arrestaties te volstaan. Wij hebben ons weleens afgevraagd, of het niet verstandig was geweest, dat men dat had gedaan. Wij zijn gekomen tot een totaal van meer dan 100 000 arrestaties en uit alles, wat wij vandaag gehoord hebben, is nog eens te meer duidelijk geworden, welk een ongeorganiseerde zaak dat in het begin is geweest. Ik wil niet zeggen, dat, als het aantal minder was geweest, het direct goed georganiseerd had kunnen zijn, maar het was misschien mogelijk geweest er eerder orde in te scheppen. Men heeft dat blijkbaar niet onder de ogen gezien.

A. Men heeft dat niet geëffectueerd.

86522. De **Voorzitter**: Maar is het onder ogen gezien?

A. In het zuiden, oosten en noorden was naar mijn oordeel een algemene maatregel zeker wenselijk.

86523. De **Voorzitter**: Toen men in het zuiden voor de rivieren lag, had men rekening kunnen houden met twee mogelijkheden, in geval het noorden bevrijd zou worden. Men had met het oog daarop kunnen redeneren: als de oorlog voortduurt, gaan wij voort op dezelfde wijze als in het zuiden, maar als het noorden wordt bevrijd en de oorlog is tegelijk afgelopen, zorgen wij een tweede regeling achter de hand te hebben, die wij dan toepassen. Zo had men het kunnen stellen.

A. Zo had het inderdaad gekund.

86524. De **Voorzitter**: Heeft men dit onder ogen gezien?

A. Neen, bij de voorbereiding niet.

86525. De **Voorzitter**: De casuspositie heeft men niet zo gesteld?

A. Bij mijn weten althans niet.

86526. De **Voorzitter**: U zoudt dat, wanneer het gebeurd was, wel geweten hebben, want dit was toch een zaak geweest, waarin de juridische sectie betrokken zou zijn geweest?

A. Inderdaad. Naderhand is het weleens besproken.

86527. De **Voorzitter**: Maar toen kon het natuurlijk alleen maar gaan over de vraag, of men het kon redresseren.

A. Inderdaad.

86528. De **Voorzitter**: Dit wat betreft de Algemene Lastgeving. Daarnaast had men dan nog de arrestatieregeling zelf, waarin bepaald werd, door wie gearresteerd moest worden, enz. Daarover hebben wij de vorige keer reeds gesproken. Nadat u de vorige keer hier bent geweest, is door enkele getuigen, in het bijzonder door één, wel heel sterk de suggestie naar voren gebracht, dat het Militair Gezag in Januari 1945 zeer doelbewust in de richting van het standpunt van de illegaliteit is gegaan en dat het Militair Gezag dat gedaan zou hebben om een basis voor zijn eigen optreden te vinden en om moeilijkheden met de illegaliteit te voorkomen. Misschien kan men het zo uitdrukken: er waren twee lastige elementen, als ik dat woord gebruiken mag, waarmee men te maken had, de illegaliteit en de procureur-generaal, maar van de kant van de illegaliteit konden de grootste moeilijkheden komen en dientengevolge heeft het Militair Gezag de weg van de minste weerstand gekozen en heeft gezegd: wij schuiven zo dicht mogelijk naar het standpunt van het element, waarvan de grootste moeilijkheden te verwachten zijn. Daarom was — ik volg nog steeds het gezichtspunt van die getuige — toen zich op een gegeven ogenblik de mogelijkheid voordeed om de procureur-generaal te elimineren, dat „gefundenes Fressen“. Wat zegt u daarvan?

A. Ik geloof, dat ik in mijn vorige verklaring daarover al heb gesproken.

86579. De **Voorzitter**: Ik leg het u nog eens voor naar aanleiding van hetgeen wij daarna hebben gehoord.

A. U spreekt van de weg van de minste weerstand. Ik geloof, dat ik dit in hetzelfde verband heb gezegd.

De **Voorzitter**: Ja.

A. Terugkomend op de Eindhovense vergadering, geloof ik, dat er wel oor is geleend aan de illegaliteit, maar niet uit zwakheid. Ik geloof, dat het op dat ogenblik redelijk voorkwam om dat te doen. U moet niet vergeten — en nu kom ik even op de kwestie van de procureur-generaal in den Bosch terug —, dat, wanneer aan de generaal *Kruls* wordt medegedeeld, dat de procureur-generaal van den Bosch bedreigd wordt, dat er onrust dreigt en dat de illegaliteit ontevreden wordt, het op de weg van degene, die met de handhaving van de rust is belast, ligt, maatregelen te nemen. Wanneer nu de overgrote meerderheid van de illegaliteit oordeelde, dat in de betrekkelijk korte tijd, die voor de procureur-generaal beschikbaar was geweest om de politie te zuiveren, de politie niet voldoende was gezuiverd, dan zouden moeilijkheden te verwachten zijn bij de uitvoering van de verschillende taken, b.v. van de arrestaties. Dat de politie gezuiverd was, zou men dus alleen moeten aannemen op het gezag van de procureur-generaal. De illegaliteit ontkende de mogelijkheid, dat men na de korte tijd, die de procureur-generaal beschikbaar was geweest, kon spreken van een gezuiverd politie-apparaat. De illegaliteit wilde daar op dat ogenblik in ieder geval niet aan en zeide: In politiek opzicht is de politie niet voldoende gezuiverd. Ik geloof, dat men het als een tactische manoeuvre kan beschouwen, dat de generaal op dat ogenblik besloot om via de P.O.D.'s het werk te doen.

86530. De **Voorzitter**: Dit is natuurlijk de ene kant van de medaille; de andere kant is: is dit handhaving van het gezag? Ik herinner mij niet, of ik u dat de vorige keer al heb verteld, maar iemand als de heer *Ganshof van der Meersch* heeft verklaard, dat hij in België in een soortgelijke positie heeft verkeerd, maar dat de Regering zeer nadrukkelijk besloten heeft aan de wensen van de illegaliteit in dit opzicht niet tegemoet te komen en dat hij dit ook niet heeft gedaan. Hij heeft over de zuivering van de politie geen overleg gepleegd met de illegaliteit, hoewel daarover in de couranten werd geschreven en in vergaderingen werd gesproken. Nu lag het voor hem natuurlijk gemakkelijker, omdat België nagenoeg geheel bevrijd was, hoewel hij ook de periode van het Ardennen-offensief heeft meegemaakt.

A. Ik zeg niet, dat de procureur-generaal in den Bosch niet zijn maatregelen heeft genomen om tot een gezuiverde politie te geraken, maar ik geloof, dat wij de nadruk moeten leggen op het vertrouwen, dat daarin gesteld werd door de illegaliteit of niet. Gezien de slechte communicatiemiddelen had de procureur-generaal van den Bosch in ieder arrondissement een plaatsvervangend fungerend directeur van politie aangesteld. Hier was dus een delegatie van bevoegdheid, die er op gericht was om de politie zo goed en zo vlug mogelijk te zuiveren. Het is mogelijk, dat hij daarin in zijn oog geslaagd is, maar het vertrouwen van de illegaliteit had die zuivering niet.

86531. De **Voorzitter**: U hebt gesproken over die vergadering van 6 December; daarin is iets, dat niet helemaal duidelijk is. Op 2 December had plaats gevonden de conferentie tussen generaal *Kruls* en

de procureur-generaal en zou men het eens worden over bepaalde richtlijnen; nl. die, welke op 14 December zijn uitgevaardigd. Die vergadering van December, waarover u het gehad hebt, zal wel die vergadering van 6 December geweest zijn; dat blijkt wel. Er is toen een grote vergadering in Eindhoven geweest, waarvoor een aantal personen uit de illegaliteit nominatim door het Militair Gezag uitgenodigd was. De getuige, waarop ik zoëven doelde, is daar ook geweest; hij heeft verteld, dat generaal *Kruls* daar zijn ideeën heeft voorgelegd aan de illegaliteit. Nu zou men verwachten, dat generaal *Kruls* daar had uiteengezet, welk compromis hij tevoren had gesloten met de procureur-generaal. Volgens deze getuige is dat niet het geval geweest, maar is in die vergadering ostentatief een telegram binnengebracht, dat door generaal *Kruls* is geopend, waaruit zou zijn gebleken: nu willen zij het in Oisterwijk weer niet. Die getuige heeft dat betiteld als een soort coup de théâtre. Indien dat juist zou zijn, zou hieruit niet meer of minder afgeleid moeten worden dan dat generaal *Kruls* een dubbel spel tegenover de procureur-generaal en de Regering gespeeld heeft.

A. Van een telegram weet ik niets; ik herinner mij dat niet. U moet niet vergeten: op 25 November 1944 was ik bij het Militair Gezag gekomen, dus 14 dagen tevoren, in welke 14 dagen ik mij voornamelijk onledig heb gehouden met mij in te werken in de Londense wetgeving. Au fait was ik niet.

86532. De **Voorzitter**: Dan de tijd na de bevrijding. Wij hebben het gehad over het vraagstuk of men tevoren maatregelen had kunnen treffen in geval van een bevrijding van het noorden of westen, waarbij tegelijkertijd de oorlog ten einde was, in welk geval men misschien had kunnen volstaan met minder arrestaties. Dat is niet gebeurd. Er zijn meer dan honderdduizend personen gearresteerd. Prof. *van Bemmelen* heeft verklaard, dat hij de gedachte naar voren heeft gebracht om op zeer korte termijn een belangrijk aantal, 30 000 of 40 000 gearresteerden, te ontslaan, dat deze gedachte korte tijd ook wel uw steun heeft gehad, dat Minister *Schermerhorn* ook iets in die geest heeft gelanceerd, maar dat daartegen groot verzet in de publieke opinie is gerezen. Dat is toen ook niet doorgegaan; later zijn er wel maatregelen in die richting genomen, maar toen niet. Daaraan verbindt prof. *van Bemmelen* de opmerking, dat dit mede van invloed is geweest — u sprak over college geven — op zijn verdwijnen uit die functie; hij stelt het voor, alsof hij het bos was ingestuurd, omdat zijn standpunt niet definitief kon worden aanvaard. Is u daarvan iets bekend? In de eerste plaats of hij dat voorstel heeft gedaan en in de tweede plaats of het zo gelopen is en of dat verband bestaat?

A. Reeds in het begin heeft generaal *Kruls* over de vrijlating van lichte gevallen gesproken en zelfs geschreven. Die lichte gevallen waren ondergebracht in categorieën. Dat er na de massale arrestaties in het westen door prof. *van Bemmelen* over gesproken is, die categorieën uit te breiden, kan ik mij wel herinneren. De moeilijkheid was, dat er een aantal mensen gedetineerd was, van wie wij wel wisten als vaststaand feit, dat zij lid of sympathiserend lid van de N.S.B. waren geweest, maar dat er daarnaast klachten tegen hen waren betreffende veel ernstiger vergrijpen, welke nog niet onderzocht waren. Ik meen, dat hierin één van de bezwaren tot vrijlating gelegen was, en acht het mogelijk, dat er verband is tussen het niet-doorgaan van prof. *van Bemmelen's* opvatting en zijn heengaan als hoofd van Sectie II B-D. Ik kan het college geven zeker als argument noemen, omdat hij het persoonlijk tegenover mij heeft geuit. Ik kan niet met dezelfde zekerheid zeggen, dat hij zou hebben gezegd: als men niet overstag gaat en 40 000 of 45 000 mensen ontslaat. houd ik er mede op.

86533. De **Voorzitter**: Welke waren nu de redenen, waarom men de heer *Reitsma* tot opvolger van de heer *van Bemmelen* heeft benoemd?

A. De heer *Reitsma* werkte al onder prof. *van Bemmelen*.

86534. De **Voorzitter**: Voor zover ik het kan bekijken, had de heer *Reitsma* in zijn vroegere werkzaamheden nu niet bepaald iets gedaan, wat maar enigermate met het probleem verband hield. Wat men van prof. *van Bemmelen* wel kan zeggen.

A. Ik meen, dat de reden gelegen is in de omstandigheid, dat hij in feite op dat moment diens rechterhand was.

86535. De **Voorzitter**: Het was een uiterst moeilijk probleem en het had voor de hand gelegen te trachten een enigermate deskundig iemand aan te trekken.

A. Hij is indertijd — in den Haag — voor de sectie aangehouden door majoor *Philips*, die ik in Brussel trof en die bij sectie II

de rechterhand van majoor *Snijders* was. Ik geloof, dat *Philips* al weg was, toen de opvolging van prof. van *Bemmelen* door de heer *Reitsma* plaats vond. Als u mij vraagt naar een speciale reden, zou ik wil zeggen: hij was een aantal maanden de rechterhand van prof. van *Bemmelen* geweest en toen deze wegging, volgde hij hem op.

86536. De **Voorzitter**: U hebt kennis kunnen nemen van enige stukken, die de heer van *Tuyll van Serooskerkn* heeft geproduceerd. Ik zou gaarne van u willen horen, wat u daarover te zeggen hebt in het kader van hetgeen wij thans hebben besproken.

A. Over de buitenbewaking der kampen voerde het bevel de territoriale bevelhebber Nederland. De bewakingsorganisatie was een zuiver militaire. Zo ook de organisatie van het Militair Gezag, alleen met dit verschil, dat de leden van het Militair Gezag meer een civiele taak hadden. Het bewaken der kampen gebeurde door militairen in eigenlijke zin. De militaire bewaking heeft in opeenvolging de volgende fasen gekend — het is u bekend uit de rapporten —: Canadezen, stoottroepen, gezagstroepen, tot uiteindelijk, ik meen 8 Augustus 1946, de gezagstroepen door Minister *Meynen* zijn teruggetrokken, waarna civiele bewaking is opgetreden.

Minister *Meynen* deelde mij zijn voornemen tot terugtrekking der gezagstroepen mede in een vergadering van de Raad van Binnenlands Bestuur van de Ministerraad en liet mij een termijn van vier maanden voorbereiding. Het kon niet anders; een gehele buitenbewaking te organiseren in een tijd van vier maanden, was moeilijk, er was toen nog een groot aantal kampen. Het is gebeurd. Ik heb over deze aangelegenheid overleg gepleegd met kolonel, thans generaal *Sans*. Kolonel *Tans* heeft mij aan de hand gedaan overste *Raat*. Ik kan zeggen, dat er van Augustus 1946 af een civiele buitenbewaking is geweest. Dat is de grens. Vóór die tijd hebben de militairen de bewaking gehad onder bevel van de territoriale bevelhebber. Er is dus een periode van het D.G.B.R. geweest met militaire buitenbewaking. Ik weet, dat dit moeilijkheden heeft gegeven, omdat de kampcommandanten, die onder de directeur-generaal vielen, niets te zeggen hadden over de buitenbewaking. Wilde men iets bereiken, dan moest men dat bereiken in overleg, niet in gezagsverhouding. Daarvóór lag de zuiver militaire gezagsperiode. Daarin had generaal *Kruls* het commando, althans gedurende een zekere tijd, over beide. Nu weet ik het niet heel zeker, maar ik meen, dat er naderhand een andere territoriale bevelhebber is gekomen.

81537. De **Voorzitter**: Is dat niet de heer *Nierstrasz* en daarna kolonel *Tans*.

A. Ja, dat staat mij bij. Maar vóór die tijd was de generaal *Kruls* chef staf en tevens T.B.N. Ik heb het rapport gelezen en ik kan alleen betreuren, dat dit alles heeft plaats gevonden.

81538. De **Voorzitter**: Stemt het ook wel overeen met uw eigen overtuiging en uw inzicht? U acht het aannemelijk, dat het zo is gebeurd?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Ik acht het aannemelijk. Het is te veroordelen, dat begin ik voorop te zetten. Is er een verklaring voor sommige feiten? Wellicht wel. Ongeoorloofd blijft het. Het blijft naar mijn mening veroordelenswaardig. Van de stichting van het directoraat-generaal af is het streven er op gericht geweest: dat alles te voorkomen. Ik ben gaarne bereid — hoewel uw commissie daarin misschien geen belang stelt, omdat het toen onder de vigueur van een zittend Parlement was, uit het archief vsn het directoraat-generaal oekases voor te leggen, die van meet af aan genomen zijn om mistoestanden te voorkomen. Naast deze bedoeling zat voor, deze toestanden te signaleren. Ook selectie van het personeel, die dadelijk ter hand is genomen, was er op gericht deze dingen niet meer te doen plaats vinden.

86539. De **Voorzitter**: Wist u in Januari 1946, toen u met het directoraat-generaal in volle omvang begon, al van het gebeurde af of is u dit pas later bekend geworden?

A. Ik wist toen wel van de schietpartijen in de Harskamp af. Er was in zekert zin een centralisatie: chef staf Militair Gezag met de staf, maar ook weer in zekere zin een decentralisatie: de militaire commissarissen met volle bevoegdheid van het Militair Gezag, die de kampen onder zich hadden. Ik moge hier wijzen op een zeker misverstand, dat er vaak is. Als men spreekt over misstanden in de kampen, denkt men uiteraard in de eerste plaats aan de bewaringskampen van het D.G.B.R. en die van de daaraan voorafgegane periode van het Militair Gezag, maar kampen noemde men ook de

plaatsen, waar de pas aangehouden en zeer tijdelijk bewaard werden. En ik geloof, dat daar de hartstocht het meest parten heeft gespeeld, meer dan in een kamp, dat op een verblijf voor langere duur was ingericht. Daar zijn ook geen goede dingen gebeurd, maar ik geloof, dat het goed is, onderscheid te maken tussen bewaringskampen en kampen, die niet meer waren dan zeer tijdelijke bewaarplaatsen van diegenen, die pas gearresteerd zijn. Het heeft mij als directeur-generaal van de Bijzondere Rechtspleging moeite gekost om deze zogenaamde P.O.D.-kampen weg te krijgen. Deze wilde ik niet. Geen plaats voor eerste verhoren, geen gelegenheid voor transport waren de excuses, die men aanvoerde. Op tal van plaatsen heeft men deze zogenaamde kampen gehad. Ze zijn natuurlijk opgeheven, uiteraard, maar het kon ook niet in één of twee dagen, want waarheen moest men met de mensen? Dat is het grote probleem geweest. Waar maar weinigen bij hebben stilgestaan, is het massale van zoveel gedetineerden. Misschien mag ik hier releveren een vergadering van de Raad Binnenlands Bestuur onder Minister *Schermerhorn*, Daar waren aanwezig Minister van der *Leeuw*, Minister *Kolfschoten*, Minister *Lieftinck*, Minister *Ringers*, Minister *Meijnen* en ik.

De vergadering was belegd om enkele inlichtingen te verkrijgen en grieven naar voren te brengen. Het eerst voerde de heer van der *Leeuw* het woord. Hij zei o.m.: het gaat om mijn onderwijs; de heer *Ter Veer* heeft de beschikking over openbare, Christelijke en Rooms-Katholieke schoolgebouwen en huisvest daarin de politieke delinquenten; die moeten er uit. Ik wilde daarop de heer van der *Leeuw* antwoorden. Maar de heer *Schermerhorn* zei: ook de andere heren hebben grieven; laten zij die eerst naar voren brengen, dan kan de heer *Ter Veer* straks allen ineens antwoorden. Toen kwam de heer *Kolfschoterz*, mijn eigen Minister, die zei: u zit met uw politieke gedetineerden in de gevangnissen en huizen van bewaring, maar ik moet plaats hebben voor mijn commune delinquenten. Daarop zei de heer *Meynen*: uw mensen zitten in de kazernes, zij moeten er uit, want ik moet een leger in Nederland opbouwen. Ik heb toen gezegd: ik heb het gevoel, alsof ik hier op de beklagdenbank zit: ik doe dit, omdat mij dit is opgedragen; ik doe dit niet uit mijzelf. Aan de Regering was de beslissing over het beleid. De oplossing had kunnen worden gevonden in een wijziging, bij voorbeeld door vrijlatingspolitiek, vrijlating in afwachting van de berechting van bepaalde categorieën gedetineerden. Die beslissing werd toen evenwel niet genomen. Evenmin kreeg ik toestemming voor de bouw van kampen. Er was groot gebrek aan bouwmaterialen; wat er was, was nodig voor de wederopbouw. Minister *Ringers* had voor mij „geen spijker en geen plank“. Dat is een vurige vergadering geweest, maar ik heb van mij afgebeten, omdat het niet aan mij lag.

86540. De **Voorzitter**: Wanneer zal dat ongeveer geweest zijn?

A. Begin 1946. Mijn eigen Minister begreep ook wel, welke moeilijkheden ik had. Ook met de heer *Schermerhorn* had ik te veel gesprekken gehad dan dat hij deze moeilijkheden niet zou kunnen weten. Ik werd daar bij die bespreking eenvoudig op de beklagdenbank gezet en daarvoor heb ik gepast. Ik had tenslotte niet om die functie gevraagd.

86541. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: U deed dit in opdracht van de Regering.

A. Inderdaad.

86542. De **Voorzitter**: Het rapport van de heer van *Tuyll* heeft het gevaar, dat men zich blind gaat staren op de Harskamp alleen. De heer van *Tuyll* schrijft daarin echter ook over dingen van meer algemene aard. Ik lees hier bij voorbeeld:

„Naar vermogensmisdrijven ten nadele van gedetineerden gepleegd, strekt het onderzoek zich niet uit. Vermogensmisdrijven zijn op zulk een schaal gepleegd, dat een onderzoek daarnaar ondoenlijk moet worden geacht, terwijl bovendien niet vast te stellen is, op welk tijdstip en door wie het ontvreemden van aan de gedetineerden toebehorende gelden en goederen heeft plaats gevonden.“

En verder lees ik:

„Het onderzoek heeft evenwel uitgewezen — en aldus kan het resultaat van het tot dusver gehouden onderzoek worden samengevat —, dat nagenoeg alom bewakers zich niet hebben ontzien weerloze mensen te kwellen en te mishandelen, waarbij door de Duitsers gedurende de bezetting toegepaste methodes zijn overgenomen.“

Dit zijn een paar punten van algemene aard, die op een aantal andere verhoren van de heer van *Tuyll* berusten. Vindt u dit op zich zelf ook aannemelijk?

A. Ja. Ik heb eens het verhaal gehoord van een vader — een illegaal werker —, die door executie vanwege de Duitsers een zoon — eveneens illegaal werker — had verloren. Kort na de bevrijding ontmoette de vader de verrader, de aanbrengrer van zijn zoon, die aangehouden was. De executie was nog slechts kort geleden. Die aanbrengrer is toen niet doodgeschoten door die vader; indien het wel was gebeurd, was het m.i. begrijpelijk geweest. Het mag natuurlijk niet, maar ik vind zo iets begrijpelijk. Men is vaak weinig beheerst geweest direct na de bevrijding; verloop van tijd brengt rust; maar u moet zich de tijd indenken, vlak na de bevrijding: die vader weet, wie zijn zoon heeft verraden; de verrader wordt achterhaald. Wordt mede door de vader aangehouden en de vader tuigt hem af. U, Mijnheer de Voorzitter, of ik zouden dit wellicht niet doen, maar iemand, die zich zelf niet die zelfbeheersing kan aanleggen, slaat er op los. Dit vind ik een begrijpelijk geval en betreft iemand, die is afgetuigd, terwijl hij wordt aangehouden.

86543. De heer *Stokvis*: Het is ook tegenover commune delinquenten verkeerd.

A. Het is volkomen mis, maar dat die vader het deed, acht ik volkomen begrijpelijk.

Er is ter plaatse van aanhouding en eerste bewaring vaak een leiding geweest, die tegen die moeilijkheden niet was opgewassen.

Als ik moet aanvaarden, wat in het rapport van *van Noothoorn* staat..... ik vind alles best en wel. Wanneer een officier goed is voor zijn mannen, uitstekend, maar dat hij dronken moet worden weggedragen door zijn mannen, vind ik een gedraging van die aard, dat er disciplinair moet worden ingegrepen. Dat is ergerlijk; ik heb er geen goed woord voor. Ik herinner mij, dat nog wel andere ernstige feiten, zij het ook niet direct de dood tot gevolg hebbende, in mijn kwaliteit van directeur-generaal te mijner kennis zijn gebracht. Ik had een apparaat en de zaken werden onderzocht. De heer *Lcferink*, die hoofd van de personeelsdienst was, kan u van de talrijke ontslagen vertellen.

86544. De *Voorzitter*: Dit brengt mij op de volgende vraag, die misschien wel geschikt is voor een afsluiting. Het D.G.B.R. heeft op 1 Januari 1946 de zaak onder zich gekregen.

A. Niet onder benefice van inventaris. Ik kreeg het zo over en ik mocht van Minister *Schermerhorn* niet een voortzetting daarin maken van het Militair Gezag, vooral niet wat betreft de functionarissen. Hierdoor ontstond een grote moeilijkheid. Er waren inderdaad bij het Militair Gezag heel gave en voor de beoogde taak geschikte mensen, maar ik werd beperkt in mijn keus en ik moest uitzien naar anderen, b.v. rechters en advocaten. Voor laatstgenoemden bestond voor medewerking vaak bezwaar, want op de advocaten werd ook weer een beroep gedaan door de politieke delinquenten, die raadslieden nodig hadden. Eerstgenoemden werkten mede in bijzondere gerechtshoven en tribunalen.

86545. De *Voorzitter*: Zou men kunnen zeggen, dat van het optreden van het directoraat-generaal af. het streven is geweest — en dat men dit ook met kracht heeft doorgevoerd —, op dit terrein de gewone traditionele, politieke en justitiële methoden toepassing te doen vinden?

A. Ja. Ik zou u hiervoor ook de stukken kunnen geven en de circulaires — het is een vracht —, die ik in de loop van de jaren heb uitgevaardigd, tot uw beschikking kunnen stellen.

De opdracht bestond, dat alle misdrijven, wandaden, overtredingen van ordemaatregelen in de kampen, hetzij begaan door gedetineerden, hetzij door D.G.B.R.-personeel, onderzocht moesten worden door de kamprecherche, en aangifte van deze zaken moest geschieden aan de officieren van justitie.

86546. De *Voorzitter*: U vindt, dat de omschrijving, die ik gaf, de leidende gedachte juist weergeeft?

A. Inderdaad, dit is mijn streven geweest. Ik heb afgekeurd, dat die schietpartijen plaats vonden, maar ik wil helemaal niet zeggen, dat, toen ik de verantwoordelijke man voor de organisatie werd, alles perfect ging. Mijn streven is echter geweest, dat alles te voorkomen.

86547. De *Voorzitter*: Waaraan schrijft u het nu toe, dat vóór die tijd — dus in 1945 — dat niet is gelukt?

A. Aan gebrek aan discipline.

86548. De *Voorzitter*: Wat waren de belangrijkste factoren, waardoor men dat niet heeft kunnen bereiken? Wanneer het zoëven omschreven streven helemaal afwezig zou zijn geweest, zou het natuurlijk zeer gemakkelijk te begrijpen zijn.

A. Neen, dat was natuurlijk niet zo. Het streven was zeker aanwezig om dat alles te voorkomen, want er zijn door de chef staf reglementen uitgevaardigd voor de kampcommandanten over de behandeling van de gedetineerden en over de legering van de gedetineerden. Mogelijk is u bekend, dat de staf een vliegende colonne heeft samengesteld — een groot rapport, door haar uitgebracht, is voorhanden — om na te gaan of de winter 1945—1946 in de bestaande kampen kon worden doorgebracht. Men heeft niet geschroomd in eigen boezem felle kritiek uit te oefenen; die is te vinden in dat rapport. Het streven was er dus wel op gericht het goed te doen. Ik zeide zo juist, dat er een zekere centralisatie in het Militair Gezag-apparaat is geweest, maar ook een decentralisatie. De verkeersmiddelen waren gering. De materiële hulp was beperkt. Wanneer de Canadezen uit een kamp wegtrokken, ging de toestand, wat het voedsel betreft, achteruit. Toen ik 8 Mei hier kwam, waren de gedropte voedselpakketten nog niet uitgereikt, hoewel de dropping reeds 14 dagen te voren gebeurd was. Daarvoor was een hele organisatie nodig. Hoelang heeft de burgerij in het westen nog moeilijkheden gehad op het gebied van de voedselvoorziening? Wanneer men zegt: men kreeg in de kampen niet voldoende, dan moet ik er op wijzen, dat de burgerij ook niet voldoende kreeg. Hoe was de situatie buiten de kampen? Bij beschouwing van die situatie komt men pas tot een goed beeld, want daar had men het ook niet. Wanneer wij als Militair Gezag-leden op reis gingen, kregen wij ook niet overal te eten. Men kreeg vaak als rations biscuit mee. Daarvan leefde je 2 of 3 dagen. Men vond lang niet overal een mess. In die tijd was het in de kampen geen weelde, maar men moet niet zeggen, dat degenen, die daarvoor moesten zorgen, daarvoor ook konden zorgen. Toen de Canadees, colonel *Price*, in Vught was, was er wel genoeg eten. In kampen als Vught en de Harskamp was het onder de Canadezen, wat voedselvoorziening betreft, beter, maar in de kampen, waar geen Canadezen waren en waar men op de Hollandse voedselproductie was aangewezen, was het minder. Er zijn oekases van de generaal gekomen, hoe gezorgd moest worden voor de legering en het voedsel. Neemt u b.v. het sanitair, Mijnheer de Voorzitter. Daarin moest worden voorzien onder mijn directoraat-generaal. Het was er echter niet. Als een burger een closetpot nodig had, kon hij die ook niet verkrijgen. Waar moest hij die halen? Er waren kampen, waar je een sanitaire inrichting moest hebben van je welste voor zo'n bevolking. Onder het Militair Gezag was het streven er zeker op gericht, dat alles te verzorgen. Er was echter gebrek aan alles en niet in het minst aan vervoersmiddelen. Dat er „geraust” is door het min of meer geïsoleerd zijn van de kampen onder de militaire districtscominandanten, accepteer ik zo.

86549. De *Voorzitter*: Maar al deze materiële moeilijkheden verklaren nog niet afdoende het voorvallen van excessen als vermogensdelicten, mishandeling en in een aantal gevallen moord of doodslag.

A. Ook dat was verboden.

86550. De *Voorzitter*: Ja. De oorzaak daarvan was gelegen in de mentaliteit en in het gebrek aan organisatie, zodat niet voldoende corrigerend kon worden opgetreden.

A. Men had 94 kampen in het gehele land. Er was contrôle, maar onvoldoende. Men had ook het gebrek aan repressie, die door de kampcommandanten moest worden toegepast.

86551. De *Voorzitter*: Ook op de kampcommandanten zelf moest herhaaldelijk repressie worden toegepast.

A. U vult mij al aan, maar zo is het.

86552. De *Voorzitter*. En de repressie was toen waarschijnlijk nog maar zeer summier?

A. Die was er wel. Er was onder het Militair Gezag een aantal inspecteurs van de kampen. Dat generaal *Kruls* de vliegende colonne samenstelde, was, laten wij zeggen, eensdeels naar aanleiding van klachten in de pers (laat ik daarmee beginnen), maar anderdeels naar aanleiding van de rapporten, die al waren binnengekomen van de inspecteurs van het Militair Gezag; de vliegende colonne zou alles onder de loupe nemen.

86553. De Voorzitter: U zei zoëven, dat de vliegende colonne was ingesteld met de bedoeling om na te gaan, of de kampen de winter 1945/46 konden ingaan, maar had de vliegende colonne ook tot taak een onderzoek in te stellen naar eventuele misstanden op het gebied van mishandeling en andere overtredingen?

A. Ja. In het rapport kunt u dat ook lezen, want de commissie heeft ook daarover de mensen gehoord en hun uitdrukkelijk gezegd, dat zij vrijuit konden spreken.

86554. De Voorzitter: Nu lijkt het mij toe, dat dit maar betrekkelijk succes heeft kunnen opleveren. Ik heb hier een brief van de heer *Snijders* van 14 September 1945, waarin een programma wordt uitgestippeld voor de week van 17 tot 21 September; het programma, dat over vijf dagen is verdeeld, betreft tien kampen.

A. Zij kon er niet zo diep op ingaan als de Enquête-commissie van de Tweede Kamer.

86555. De Voorzitter: Bij een dergelijk bezoek kan men wel zien, wat er materieel aan een kamp ontbreekt, maar of men zich een gefundeerd oordeel kon vormen over de vraag, of er excessen voorkwamen, waag ik te betwijfelen.

A. Voordat zij op pad ging, had zij een schema gemaakt van datgene, waarvoor zij belangstelling had: gebouwen, legering en dergelijke. In die colonne zat een medicus, een bouwkundige en ik weet al niet meer. Dezen hadden, ieder voor zich als deskundige, hun contrôletaak in de kampen en konden dat gelijktijdig doen. Zo was er voor de kolonel *Snijders* en anderen gelegenheid om met de gedetineerden te spreken over hoe het er toeging.

86556. De Voorzitter: Wat was de reden, waarom de heer *Snijders* de leiding van de vliegende colonne kreeg? Hij was een van de souschefs. Moet ik daarin een aanwijzing zien, hoe groot het belang van deze contrôle door de chef-staf werd gezien?

A. Ik geloof niet, dat deze maatregel voor de leus is genomen; er werd een aantal officieren — misschien zeven of acht — geassumeerd voor de vliegende colonne. Het ligt dan voor de hand, dat iemand, die in rang hoger is, met de leiding wordt belast. De keus is gevallen op de heer *Snijders*, die vroeger de leiding van de sectie II had gehad.

86557. De Voorzitter: Ik ben hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u had te vragen. Misschien hebt u zelf nog iets aan uw verklaring toe te voegen, wellicht ook in verband met de stukken, die u hebt gezien?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb mijn oordeel in mijn antwoord op uw vraag er over gegeven. Ik blijf er bij, dat ik het aannemelijk acht. Alleen kan ik er dit aan toevoegen. De auditeurs-militair van de krijgswaarden te velde zullen ook heel vaak kennis hebben gekregen, wanneer het B.S.-ers betref, die misdaden hadden. Ten dele zijn de klachten naar de officier van justitie gegaan, wanneer burgers verdachten waren, ten dele naar de auditeur-militair.

86558. De Voorzitter: Maar u hebt in de stukken gezien, dat in de Harskamp maar één zaak is vervolgd.

A. En dat de officier van justitie er ook maar één keer in gekend is. Maar dat acht ik mogelijk, omdat het practisch allemaal militairen waren, die er zaten, ik geloof zelfs allemaal, zodat, wanneer de officier van justitie gezegd heeft verbaal op te maken, dit door hem met een apostille naar de auditeur-militair is doorgestuurd.

Die uitlating begrijp ik aldus: het stond inderdaad aan de krijgswaarden te velde om die zaken te regelen. Opsporing der daden was moeilijk. Ik begrijp het ook uit de opmerkingen, die de heer *van*

Noothoorn in zijn conclusies maakt: Wie zit er in het nachtelijk duister? Wie is de schuldige? Men weet natuurlijk wel wie er op wacht staan.

86559. De heer Stokvis: Men kan nagaan wie patronen mist.

A. Dat kan men nu, nu alles geordend is.

86560. De heer Stokvis: Het is dus niet nagegaan?

A. Zou er zoveel orde zijn geweest, dat men van iedere man wist hoeveel patronen hij had? Hoe feller de repressie is en hoe sneller je ingrijpt, des te meer en eerder voorkomt men en krijgt men een algemene preventie. Een gedraging behoeft niet altijd een strafbaar feit op te leveren om te ontslaan. Ik herinner mij, dat een kampcommandant ergens, waar werkzaamheden verricht werden voor een conservenfabriek, bestaande in het schoonmaken van uitjes, peentjes, enz., een verbod had uitgevaardigd, dat men zich geen uitje of peentje toe mocht eigenen of er een eten. U weet hoe de banketbakkers er over denken. Wanneer een leerjongen bij hem komt, krijgt deze uitdrukkelijk toestemming te mogen eten van wat gemaakt wordt, in de zekerheid, dat hij na twee weken niets meer er van eet. Hier echter was een verbod. Een van die kerels drukt een uitje of peentje achterover en zit er des avonds op te knabbelen, hij wordt gegrepen en krijgt tot straf een kilo rauwe peen te eten. Dat gaat niet. Mijnheer de Voorzitter. Ik zou het als ambtenaar van het O.M. niet onder mishandeling kunnen brengen, maar het zweemt er toch naar. Er uit, Mijnheer de Voorzitter, ontslag. Dit werd door de inspectie gerapporteerd. Toen ik de kampenaffaire overnam, nam ik ze over, zoals ze vroeger tot stand was gebracht. Er moest allereerst gereorganiseerd worden. Door ontslag zijn veel slachtoffers gevallen in verband met vernieuwingen, die hebben plaats gehad in de kampen. En wat de contrôle betreft, u noemde zoëven de goederen, die bij of ná fouillering verloren zijn gegaan. In de regel vond fouillering plaats bij de arrestatie. Voorschrift was, dat bij het overbrengen van een gedetineerde van het ene kamp naar het andere zijn goederen hem moesten volgen. Er moest een staat gemaakt worden van wat er bij de man gevonden werd en dat moest bewaard worden in een aparte, niet door onbevoegden te betreden lokaliteit, zoals ook de spoorwegen hebben voor goederen, die in depot gegeven worden. Ik voor mij geloof, dat in die tijdelijke bewaarplaatsen, waar de aangehouden binnengebracht werden en waarvan ik zoëven zeide, dat er m.i. heel wat mishandelingen hebben plaats gehad, ook het minst terechtgekomen is van die goederen. Als men deze plaatsen ook kampen noemt, is het nadeel, dat alles over één kam geschoren wordt.

86561. De heer Stokvis: Heeft het rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken* u met betrekking tot de Harskamp veel nieuws gebracht?

A. De feitelijkheden in de processen-verbaal kende ik niet, maar van de schietpartijen wist ik wel. Wanneer echter een delinquent verklaarde, wat ten opzichte van hem was gebeurd, dan wist ik dat niet.

86562. De heer Stokvis: Maar in grote lijnen wist u het wel, dat in de Harskamp dergelijke dingen gebeurd waren?

A. Inderdaad.

De Voorzitter: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen. Ik sluit het verhoor.

B. I. A. A. TER VEER.

DONKER, voorzitter.

ALGERA.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera en van Dis, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JACOBUS JOHANNES SNOECK HENKEMANS,

oud 56 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
ambtenaar bij het Ministerie van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige.

86569. De **Voorzitter**: Als ik goed ben ingelicht, hebt u reeds in 1945 een functie bekleed in het Militair Gezag, die u in aanraking bracht met de kampen van de politieke delinquenten.

A. Dan bent u tot mijn spijt niet goed ingelicht.

86570. De **Voorzitter**: Wilt u mij dan vertellen, hoe het wel was?

A. Ik had bij Militair Gezag alleen te maken met de politieke opsporingsdiensten.

86571. De **Voorzitter**: Wanneer is u daarmee begonnen?

A. Op 2 Augustus 1945.

86572. De **Voorzitter**: Nebt u die functie bekleed tot het in werking treden van het Directoraat-Generaal?

A. Ja.

86573. De **Voorzitter**: Dat was dus op 2 Januari 1946. Wat bent u toen geworden?

A. Hoofd van de algemene inspectie van het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging.

85574. De **Voorzitter**: Dit betekent dus, dat u in de tijd van Augustus tot het einde van 1945 met de kampen als zodanig niet veel te maken hebt gehad?

A. Inderdaad.

86575. De **Voorzitter**: Hebt u er in die tijd ook niet veel van gemerkt?

A. In die tijd niet.

86596. De **Voorzitter**: De zaak is deze, dat wij een rapport hebben van de heer van Tuijl van Serooskerken, die op verzoek van de commissie een onderzoek heeft ingesteld naar misstanden in de kampen voor politieke delinquenten. De heer van Tuijl van Serooskerken heeft daarover een aantal personen gehoord en komt op grond daarvan tot bepaalde conclusies, waaruit blijkt, dat vermogensmisdrrijven naar zijn oordeel op grote schaal hebben plaats gevonden, zelfs op zulk een schaal, dat een onderzoek daarnaar ondoenlijk moet worden geacht. en dat nagenoeg alom bewakers zich niet hebben ontzien weerloze mensen te kwellen en te mishandelen, waarbij door de Duitsers gedurende de bezetting toegepaste methoden zijn overgenomen.

In het bijzonder heeft hij onderzocht de gebeurtenissen, die in 1945 in de Harskamp hebben plaats gevonden, waar bij onnodige schietpartijen mensen de dood hebben gevonden. Dat heeft, zoals gezegd, betrekking op 1945. Gebleken is wel, dat dit alles in de aanvangstijd het ergste was. U kunt uit eigen wetenschap alleen iets zeggen over de toestand van het ogenblik af, dat u daarmee te maken hebt gekregen, maar misschien geeft, hetgeen u toen ervaren hebt, u toch wel de mogelijkheid om enige conclusies te trekken over de voorafgaande tijd. Daarom zou ik u willen vragen, of u in het algemeen iets van uw ervaringen op dat punt kunt vertellen en of u, zo mogelijk, ook de vraag, die betrekking heeft op de toestanden in 1945, kunt beantwoorden.

A. Mag ik één vraag stellen? Is het zo, dat uw belangstelling ophoudt op 20 November 1945?

De **Voorzitter**: Formeel natuurlijk wel, maar wanneer feiten, die nadien zijn voorgevallen, van betekenis kunnen zijn voor de beoordeling van feiten, die vóórdien zijn gebeurd, hebben wij daar stellig belangstelling voor.

A. Het is natuurlijk niet zo, dat ik iets niet zou willen zeggen, dat ik weet. De vraag, die u mij stelt, is natuurlijk een ruime vraag. Ik kan vrij positief zeggen. dat mij van mishandeling na 1 Januari 1946 nooit gebleken is. Ik heb er wel van gehoord. Ik zou echter één uitzondering willen maken, nl. voor de Harskamp. Wanneer mijn geheugen mij niet in de steek laat, meen ik, dat er in het voorjaar of de zomer van 1946 nog wel iets geweest kan zijn, maar dat zijn ook verhalen van feiten, waarvan ik niet weet, of zij korter of langer vóór de tijd, dat ik in de Harskamp kwam, zich hebben afgespeeld, maar ik neem aan, dat dat na 1 Januari 1946 is geweest.

86577. De **Voorzitter**: Ik weet niet, of u het zich herinnert, maar de vaste Commissie voor Privaat- en Strafrecht heeft in begin 1946 bezoeken aan de kampen gebracht en zij heeft zelf geconstateerd, dat b.v. in het kamp Hoek van Holland mensen krom gesloten werden in de boeien. De voorzitter heeft eigenhandig die boeien moeten vinden. Er is toen ook nog iets geconstateerd op het gebied van mishandeling in het kamp te Sluis. Een en ander is in het rapport van de commissie te vinden. Zoals wij hier achter deze tafel zitten, hebben er drie van ons dat meegemaakt. Daarom verbaast mij enigermate uw mededeling, dat u na 1 Januari 1946 maar van één geval van mishandeling zou zijn gebleken.

A. ~~Mij~~ gebleken!

86578. De **Voorzitter**: Ja, maar u had de algemene inspectie.

A. Zeker. Ik kan alleen maar de Harskamp normen, maar dat was al weer enige tijd geleden gebeurd, toen ik er kwam.

Wat de kwestie van het kromsluiten in de boeien betreft, dat zelfde heeft zich ook voorgedaan aan de Levantkade, maar ik weet niet, of u dat ook qualificeert als mishandeling.

86579. De **Voorzitter**: Als ik de omstandigheden in Hoek van Holland in aanmerking neem, ben ik geneigd deze vraag met „ja” te beantwoorden.

A. Aan de Levantkade had men cellen, waar kromsluiting in de boeien kon worden toegepast. Ik heb die cellen zelf gezien. Dat moet dus zeker na 1 Januari 1946 geweest zijn.

86580. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er, wanneer er zo'n klacht bij u binnenkwam?

A. Dat waren klachten van de verleden tijd.

86581. De **Voorzitter**: Geen klachten over gevallen, die in uw tijd hebben plaats gevonden?

A. Ween.

86582. De **Voorzitter**: Wat hebt u van de voorgaande tijd gemerkt? Zijn u daarover nog mededelingen gedaan, die u hebt kunnen controleren?

A. Neen.

86583. De **Voorzitter**: Met is merkwaardig, dat de heer *Ter Veer* in dit opricht veel positiever is. Hij heeft het rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken* gezien en heeft hier zeer nadrukkelijk gezegd, dat datgene, wat hierin door de heer *van Tuyll* wordt geconstateerd, hem in verband met zijn ervaringen met die vraagstuk alleszins aannemelijk voorkomt en dat het hem in grote lijnen bekend was. Hij heeft hier een aantal processen-verbaal gezien, die de heer *van Tuyll* aan zijn rapport heeft toegevoegd, en gezegd: de feiten, zoals zij hier samengevat door de heer *van Tuyll* werden voorgedragen, waren mij in hun algemeenheid bekend.

Daarom verwondert het mij enigszins, dat u het op deze manier formuleert.

A. Hier wordt gezegd: aannemelijk voorkomt. Het komt mij ook aannemelijk voor. U stelt mij echter de vraag, of ik gedurende de tijd, dat ik die functie had, daarmee in aanraking hen gekomen. Die vraag moet ik ontkennend beantwoorden.

86584. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u van ds. *Moll van Charante* gehoord en hebt u het rapport, dal hij over de Harskamp heeft uitgebracht, gezien?

A. Ik neem aan van wel, maar durf het niet met zekerheid te zeggen.

86585. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij had ernstige klachten over de Harskamp. Zijn die onderzocht?

A. Daarbij ben ik als eerste betrokken geweest. Net geval, dat ik noemde, zal in het voorjaar, misschien in de zomer van 1946 geweest zijn, maar toen was het ook: er is hier kort geleden door het kamp geschoten.

86586. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar er was een vrij groot aantal doden.

A. In welke tijd?

De **Voorzitter**: In de zomer en het najaar van 1945.

A. Toen ik daar kwam, zal het geweest zijn voorjaar, hooguit zomer 1946.

86587. De heer **Stokvis**: De rapporten van de heer *Moll van Charante* waren van een vroegere datum. Die dateren uit de tijd, dat hij er zelf werkzaam was.

A. Ik heb noch van de naam noch van de rapporten van de heer *Moll van Charante* iets gehoord vóór de eerste keer, dat ik in het kamp was.

86588. De heer **Stokvis**: Hij zegt hier, dat u een onderzoek hebt ingesteld.

A. Inderdaad, het was toen voorjaar of zomer 1946.

86589. De **Voorzitter**: Waarnaar hebt u een onderzoek ingesteld?

A. Naar de feiten, die in de Harskamp hadden plaats gevonden, naar de bruikbaarheid van de kampcommandant.

86590. De **Voorzitter**: Is daarin de persoon van de heer *Moll van Charante* betrokken geworden?

A. Ik meen, dat omgekeerd beschuldigingen aan het adres van de heer *Moll van Charante* werden geuit.

86591. De **Voorzitter**: Wat was het resultaat van dat onderzoek?

A. Dat de kampcommandant werd ontslagen of overgeplaatst.

86592. De **Voorzitter**: Hebben daarbij de gebeurtenissen van 1945 een rol gespeeld?

A. Ja, die hebben daarop invloed gehad.

86593. De **Voorzitter**: Er waren dus blijkbaar ook in 1946 nog toestanden, die het wenselijk maakten de kampcommandant te verwijderen.

A. Zijn onbruikbaarheid en ongeschiktheid bleken uit het feit, dat hij er niet op andere manier werk van had gemaakt. Het was nl. zo, dat de kampcommandant, wiens naam ik tot mijn spijt ben vergeten,.....

86594. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De heer *Scholten*.

A. — inderdaad — geregeld overleg pleegde met de commandant van 14 R.I. en zich minder aantrok van wat er binnen als wei van wat er buiten het prikkeldraad gebeurde. Hij is ontslagen. Het is ook mogelijk, dat hij is overgeplaatst.

86595. Jonkvrouw: **Wttewaall van Stoetwegen**: Wat gebeurde er? Werd er gedronken?

A. Naar de verhalen, die werden verteld, was het zo. Dat weet ik echter niet met zekerheid.

86596. De **Voorzitter**: M.a.w., de indruk was, dat majoor *Scholten* niet alle zorg aan het kamp besteedde, die men mocht verwachten.

A. Dat hij niet voor zijn taak berekend was.

86597. De **Voorzitter**: Bestonden die tekortkomingen hierin, dat de algemene verzorging en de gezondheidstoestand slecht waren? Bewoog het zich op dat terrein of werd de orde niet behoorlijk gehandhaafd?

A. Het was een zeer typische situatie. Als ik het enigszins populair mag zeggen, hadden de gedetineerden het voor het zeggen binnen het prikkeldraad en de bewaking er buiten. De gedetineerden werden voorzien van levensmiddelen en verder werd het aan hen overgelaten. Zij hadden een eigen keuken en hadden eigen personeel aangewezen. De leiding van buitenaf was echter ten enenmale onvoldoende. En de feiten, die zich verder hebben voorgedaan, vonden hun oorzaak in de zeer zwakke leiding van de kampcommandant.

86593. De **Voorzitter**: Er was dus te grote autonomie voor de politieke delinquenten? Er werd te veel aan hen zelf overgelaten, waardoor de kampcommandant te weinig zeggenschap overhield?

A. De politieke delinquenten regelden het zelf; het personeel stond er buiten, hetgeen in het begin niet zo heel gek was. Verder hebben de Duitsers, die Arnhem en Tiel hadden geplunderd, een levendige handel in juwelen en andere sieraden gedreven. Dat men zich niet lekker gevoelde in dat als militair geklede gezelschap vind ik enigszins begrijpelijk.

86599. De **Voorzitter**: Als de heer *Scholten* hier hedenmiddag een brief heeft voorgelezen — ik meen, dat die brief van omstreeks 7 Mei 1946 was, ik herinner mij die brief natuurlijk niet meer woordelijk —, welke de strekking had, dat hij er genoeg van had en ontslag nam, dan is de inhoud van die brief dus niet geheel in overeenstemming met de omstandigheden, die tot zijn ontslag hebben geleid?

A. Misschien hebben wij hem die eer gelaten. Ik zou u een andere brief kunnen laten lezen, waarin staat, dat het geval over twee maanden nog eens zal worden bekeken en dat hij, als hij dan zijn leven niet zou hebben gebeterd, zou worden ontslagen.

86600. De heer **Stokvis**: Men heeft het einde van die termijn, naar ik meen, niet afgewacht.

A. Neen.

86601. De **Voorzitter**: Hebben de klachten, geuit tegen de heer *Moll van Charante*, ook nog tot een conclusie geleid?

A. Zij hebben geleid tot overplaatsing van de heer *Moll van Charante*.

86602. De **Voorzitter**: Heeft men dat gedaan, omdat men de in die klachten genoemde feiten juist vond of omdat men het uit tactisch oogpunt beter vond, dat hij ergens anders heen ging'?

A. Dat kwam, omdat de heer *Moll van Charante*, die ik gaarne wil verdedigen, zo goed als ik *Scholten* afval, niet de tact had om gerechtvaardigde grieven op de juiste wijze naar voren te brengen.

86603. De **Voorzitter**: Vond u zijn grieven juist?

A. Ik vond zijn grieven juist.

86604. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Het lijkt mij enigszins begrijpelijk, dat men de tact ook weleens uit het oog verliest, wanneer men nooit gehoor krijgt voor zijn grieven.

A. Volkomen begrijpelijk.

86605. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Misschien zal hij ook weleens foutief zijn opgetreden.

A. Ja.

86606. De heer **Stokvis**: Maar van onjuiste gedragingen, zoals het naar buiten smokkelen van brieven en dergelijke, is u niets gebleken?

A. Daarvan is mij in uiterst lichte graad misschien wel iets gebleken.

86607. De heer **Stokvis**: Hij vertelt van een brief, die on gecensu-reerd zou zijn doorgegaan. Hij voegt er aan toe, dat daarvoor toestemming bestond. Maar heel important was het niet.

A. Deze verhouding was ziek. Deze dominee was een principieel en steil mens met al zijn gebreken, waarvan ik iets weet, en deze kampcommandant was een gemakkelijke egoïst, die het wel geloofde, en dat botste. Wanneer op de dominee kritiek wordt gegeven, dan komt dit van de commandant, die dit wandelend geweten niet graag bij zich had.

86608. De **Voorzitter**: U had dus bij het D.G.B.R. de algemene inspectie. Wat waren de doelstellingen van dat apparaat? Hoe groot was eigenlijk dat apparaat?

A. Ik had een apparaat van 10, 12 of 8 man. Dat varieerde.

86609. De **Voorzitter**: Inspecteurs, die de kampen afraïdsden?

A. Ja.

86610. De **Voorzitter**: Ging men er op uit, als er klachten kwamen, of bereïdsde men de kampen vrij regelmatig?

A. Het laatste was het ideaal, maar aangezien de klachten zo veelvuldig waren, kwam men aan het tweede punt niet toe.

86611. De **Voorzitter**: Hebt u in de loop van de tijd vooruitgang kunnen constateren?

A. Inderdaad.

86612. De **Voorzitter**: Is het ideaal min of meer bereikt?

A. Ten dele wel. Ik herinner mij, dat ik een keer de tijd heb gevonden om naar de Carel Coenraadpolder te gaan, zonder dat er directe aanleiding was, alleen op grond van intuïtie.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

J. J. SNOECK HENKEMANS.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera en van Dis, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

VICTOR EMILIUS NIERSTRASZ,

oud 61 jaar, wonende te Voorburg, gepensionneerd generaal-majoor.

Hij legt de eed af als getuige.

86613. De **Voorzitter**: Wij hebben een rapport van de procureur-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, de heer *van Tuyll van Serooskerkeiz*, ontvangen in zake misstanden, die er zijn geweest in de kampen van politieke delinquenten, in het bijzonder voor wat betreft het jaar 1945. Daarin komt ook ter sprake de toestand, die er heeft bestaan in de Harskamp. Een element van belang was daarbij de figuur, die men toen in alle kampen had, dat de buitenbewaking geheel afzonderlijk was en de zeggenschap daarover niet bij de kampcommandant berustte. Ik veronderstel, dat u ons zoudt kunnen inlichten over die figuur.

Welke functie had u in de zomer van 1945?

A. Op 8 Augustus ben ik opgetreden als plaatsvervangend territoriaal bevelhebber. Generaal *Kruls* was feitelijk territoriaal bevelhebber, die was echter chef staf van het Militair Gezag. Men had ingesteld de functie van territoriaal bevelhebber, een functie die min of meer samenhang met het Militair Gezag. Ik werd toen plaatsvervangend territoriaal bevelhebber.

86614. De **Voorzitter**: Tot hoelang bent u dat geweest?

A. Ik ben dat geweest tot 1 Januari 1946.

86615. De **Voorzitter**: Bent u altijd plaatsvervanger gebleven?

A. Ja, ik ben nooit definitief territoriaal bevelhebber geworden. Ik ben er door Minister *Meynen* uitgemanoevreerd. Dat is nogal een pijnlijke historie voor mij. Ik zou niet gaarne de indruk wekken, dat ik hier enige rancuneuze gevoelens kom uitspelen. Dit is niet het juiste niveau hiervoor; dat doe ik liever op het militaire niveau.

86616. De heer **Algera**: Op welke datum bent u er uitgemanoevreerd?

A. Ik meen ongeveer 1 Januari 1946. In October zou ik reeds weg zijn gegaan, maar dat heeft nog tot Januari 1946 gezanikt. Toen is opgetreden als territoriaal bevelhebber generaal *Tans*. Ik heb dus de overgangperiode inedegemaakt van de losse B.S., die werd georganiseerd in gezagstroepen. Dat was mijn taak.

86617. De **Voorzitter**: Ik zie in het organisatieschema van het Militair Gezag van 16 September 1945 staan: kolonel ir. *M. Tans* en dan staat daarnaast: corpscommandant kolonel *Tans*, afd. Personeelszaken: majoor *Teding van Berkhout*, en afd. Algemene Zaken: majoor *Devers*.

In welke verhouding stond kolonel *Tans* toen tot u?

A. In geen verhouding. Kolonel *Tans* was de troepcommandant ter beschikking van generaal *Kruls*. De gezagstroepen moest ik oprichten en dit was een organisatie naast het Militair Gezag. Ik zat

in hetzelfde gebouw en ik moest een gedeelte van zijn mannen overnemen, want de gezagstroepen moesten worden geschapen uit de B.S. en de gezagscompagnieën in Noordbrabant. Ik was min of meer gelieerd met het Militair Gezag. Generaal *Kruls* belichaamde een soort personele unie tussen beide instanties en ik was de uitvoerder wat de gezagstroepen betrof.

86618. De **Voorzitter**: Nu is ons gebleken, dat de bewaking van de Harskamp — het is met andere kampen ook ten dele het geval geweest, maar ik beperk mij nu tot de Harskamp — eerst in handen is geweest van de Canadezen, vervolgens van de stoottroepen en daarna van de gezagstroepen. Het optreden van de gezagstroepen is, meen ik, van Augustus 1945.

A. De gezagstroepen zijn officieel opgericht op 8 Augustus. Toen begon het. Op 8 Augustus waren al de B.S.-ers demissionair. Ik trad toen op en er is daarbij een beroep gedaan op die lieden om niet naar huis te lopen, omdat zij geen uniformen hadden, omdat dan de kampen onbewaakt zouden zijn. Het was een twijfelachtige toestand. Zij moesten een nieuw contract sluiten als militairen en toen kwam er een overgangstijd, totdat de zaak gesetteld was. Het was een moeilijk geval. Er is toen, omdat de gezagstroepen veel te gering in aantal waren en men geen nieuwe mensen kon aanwerven, omdat men geen kleding en geen wapens voor hen had, bijgesprongen door de troepen van de B.N.S., o.a. door de stoottroepen.

86619. De **Voorzitter**: Ons zijn in dit verband ook de manschappen van 14 R.I. genoemd.

A. Juist, ook van 14 R.I. Zij werden geleverd door de Nederlandse Strijdkrachten. Men vroeg toen steeds voor allerlei taken om gezagstroepen. Er zat toen 1 compagnie van mij met stoottroepen of 14 R.I. in de Harskamp. Ik herinner mij, dat er wat strubbeling is geweest, want die stoottroepers waren wat lastige pisangs. De bewakers buiten de draad en die S.S.ers er binnen waren twee gescheiden polen.

86620. De **Voorzitter**: Wie was het hoofd van 14 R.I.?

A. De bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten Zijne Koninklijke Hoogheid.

86621. De **Voorzitter**: Ook toen nog?

A. Ja, er was geen andere commandant.

86622. De **Voorzitter**: Had kolonel *Tans* er niets mede te maken?

A. Zolang ik er was, helemaal niets. Hij had alleen het corpscommando van het Militair Gezag. De krijgstuuchtelijke kwesties van de officieren van het Militair Gezag bijvoorbeeld ressorteerden onder hem. Na de bevrijding van het zuiden waren er geleidelijk gezagscompagnieën gevormd, die onder zijn bevel zijn gesteld. Ik meen, dat er ongeveer 12 van deze compagnieën onder zijn commando stonden. Toen de gezagstroepen werden opgericht moest ik die gezagscompagnieën overnemen.

86623. De **Voorzitter**: Heeft u nu over die moeilijkheden in de Harskamp nog gedetailleerde rapporten gekregen of heeft u dit alleen in het algemeen vernomen?

A. Het was een moeilijke toestand. De kampcommandant, die daar zat, was, naar ik meen, kapitein of majoor *Scholten* uit Harderwijk. De oorspronkelijke kampcommandanten, voortgekomen uit de Binnenlandse Strijdkrachten, hadden de buitenbewaking en de binnenbewaking. Maar op het ogenblik, dat ik optrad, heb ik getracht onmiddellijk een scheiding er tussen te maken. De binnenbewaking en de zorg voor eten, kleren en de verdere behandeling van de geïnterneerden was een Justitiezaak. Daarvoor had men aparte mensen nodig. Dat kennen wij niet. Ik heb gezegd: een deel moet overge-

heveld worden naar Justitie voor de binnrnbewaking en ik zorg voor de buitenbewaking. In de Harskamp bemoeide de kampcommandant zich ook met de buitenbewaking. Daar was het niet helemaal te scheiden. Bovendien leverde de landmacht (B.N.S.) tijdelijk een bataljon voor bewaking. Geleidelijk aan hebben wij er een gezagscompagnie bij gestopt. Het was een vreselijke warboel, welke opgeheven is, toen de stoottroepen weggingen en de geregelde gezagstroepen kwamen, die onder ons commando stonden.

86624. De **Voorzitter**: Dan bleef nog de moeilijkheid, dat de kampcommandant over de buitenbewaking niets had te zeggen. Bovendien had men de complicatie, dat bij de buitenbewaking verschillende groepen betrokken waren, zodat het ook uit dien hoofde niet vlot liep.

A. Ik weet wel, dat ik er enige malen geweest ben. Ik herinner mij, dat er eens een bataljon stoottroepen vertrokken was en dat er van alles was gebeurd. Ik had die mensen niet onder mijn bevel. Als ik klachten kreeg, telefoneerde ik naar Apeldoorn, want daar hadden zij het gezag over die troepen. Het waren lastige lieden. Er werd door hen nogal eens geschoten.

86625. De **Voorzitter**: Hebt u weleens klachten gekregen, waaruit bleek, dat er mensen binnen het kamp doodgeschoten waren?

A. Dat geloof ik niet. Als er geschoten werd, rapporteerde de kampcommandant dat aan de chef staf Militair Gezag, generaal *Kruls*. Dan moest worden uitgezocht, welk bewakingsbataljon dat was, en dan moest de bataljonscommandant aan zijn jas worden getrokken. Deze stond krijgstuuchtelijk onder de Prins.

86626. De **Voorzitter**: Maar er zaten ook gezagstroepen.

A. Niet veel.

86627. De **Voorzitter**: Van 28 November 1945 heeft majoor *Streijers* de gehele buitenbewaking onder zich gekregen. Toen kreeg men de figuur, dat, wanneer er van dat bataljon 14 R.I. mensen werden aangewezen om op een bepaalde nacht of dag bewakingsdiensten te gaan verrichten, zij op dat moment onder het commando van kapitein *Streijers* kwamen te staan.

A. Dat is best mogelijk. Dat moest wel. Ik herinner mij dat niet gedetailleerd. Ik had 25 000 man gezagstroepen, verspreid over al die kampen. In die eerste tijd na de bevrijding waren er voor ons geen voldoende vervoersmogelijkheden, zodat men binnen de muren gebonden zat. Er waren geen voldoende auto's voor ons.

86628. De **Voorzitter**: De volgende vraag kunt u waarschijnlijk wel beantwoorden. Men had op een gegeven moment de figuur, dat *Streijers*, die aan u ondergeschikt was, chef was van de buitenbewaking van de Harskamp. Op een bepaalde dag krijgt hij een compagnie van 14 R.I. om de bewaking uit te oefenen. Nu gebeurt vr des nachts iets bijzonders, b.v. er worden mensen lichtvaardig doodgeschoten. Een onderzoek moet worden ingesteld. Wie is volgens u in deze figuur de man, die een onderzoek had moeten instellen, majoor *Streijers*, die op die bepaalde dag deze mensen onder zich had, of de bataljonscommandant, onder wie die compagnie hoort en bij wie die compagnie terugkeert?

A. *Streijers* natuurlijk. Als iemand tijdelijk mensen onder zijn bevel krijgt, moet hij een dergelijk onderzoek instellen.

86629. De **Voorzitter**: Ook als er dingen gebeurd zijn, die tot disciplinair onderzoek moesten leiden?

A. U moet het zich zo voorstellen: er komt een gehele compagnie.....

86630. De **Voorzitter**:of een gedeelte er van. Ik weet niet, hoeveel man men per dag voor de bewaking nodig had; dat kan ook wel b.v. 60 man geweest zijn.

A. Dat moet natuurlijk in zo'n geval van tevoren precies zijn geregeld, als het goed is! Maar als er een compagnie komt met een kapitein aan het hoofd, die onder bevel van majoor *Streijers* wordt gesteld, is hij de tweede instantie en gelast hij: u houdt het onder-

zoek, of hij houdt het in handen en benoemt een commissie. Maar als hij annex is met de bewaking en onder zijn commando gebeurt iets, dan moet hij het onderzoek gelasten.

86631. De **Voorzitter**: Maar wie moet het onderzoek doen? *Streijers* had waarschijnlijk zelf niet de mensen om dat onderzoek in te stellen, en die beschikbaar gestelde mannen gingen weer weg.

A. Zijn er mensen, die iets gedaan hebben, dan gaan zij niet weg. Als een onderzoek hangende is, moet men de toestand niet veranderen. Hij moet dan aan de chef, onder wie zij behoren, mededelen: „Er is een onderzoek aan de gang, ik moet die en die mensen hier houden”. Als hij het maar goed doorzet! Het was niet zo gemakkelijk, want de knapen, die aan het hoofd van de toen gevormde bataljons stonden, waren niet erg meegaande; het waren wat wilde lieden, die konden zeggen: ik heb niets met je te maken.

86632. De **Voorzitter**: Zo was, als ik het goed heb begrepen, de figuur, toen *Streijers* hoofd van de binnenbewaking was. Vóór 28 November 1945 was er echter geen gemeenschappelijke commandant. De bewaking gebeurde toen ten dele door het bataljon van 14 R.I. en ten dele door de gezagstroepen, maar die hadden daarvoor geen gemeenschappelijke commandant. Dus de ene keer was de ene en de andere keer was de andere troep er mee bezig. In die toestand vóór 28 November was natuurlijk de bataljonscommandant van het 14 R.I. de verantwoordelijke man voor het optreden van zijn compagnieën, want er was geen gemeenschappelijke commandant. Op 28 November kwam er een gemeenschappelijke commandant, een commandant, die belast was met de gehele bewaking en toen is pas de figuur ontstaan, dat de mannen van 14 R.I. werden uitgeleend of ter beschikking gesteld aan die commandant.

A. In elk geval: als ze te zijner beschikking worden gesteld voor een bepaalde taak, is hij de man; gebeurt er iets onder zijn commando, dan moet hij beginnen met het onderzoek.

86633. De **Voorzitter**: De meeste van die schietpartijen zijn vóór 28 November gebeurd en toen was die gemeenschappelijke commandant er nog niet. Derhalve berustte ook naar uw oordeel toen de gehele verantwoordelijkheid voor de vraag, of er een onderzoek moet worden ingesteld, of wat dan ook, op de bataljonscommandant, wiens manschappen de bewaking verichtten?

A. Dat hangt af van de vraag, hoe de verantwoordelijkheid van de bataljonscommandant was, of hij niet ter beschikking gesteld is van de kampcommandant. De Harskamp was altijd een lastig geval, één van die lastige puzzles, die men niet snel kan oplossen. Degene, die er onmiddellijk boven stond, was de tegenwoordige generaal *Sitsen*, districtcommandant, dan was er kolonel *Wastenecker*, bevelhebber in de Mil. Afd. 3, en dan kwam ik.

Er waren vijf afdelingen; iedere afdeling was in districten verdeeld en onder de districten stond de bewaking van de kampen. Ik herinner mij nu niet meer de details, want de ene keer was er iets in de Harskamp en de andere keer gebeurde er iets in Vught. Er was altijd ergens iets aan de gang. In eerste instantie moest de districtscommandant het opknappen. De toenmalige luitenant-kolonel *Sitsen* zal het wel goed hebben gedaan, als hij er iets aan doen kon. Ik zou nu niet meer precies gedetailleerd kunnen zeggen, hoe de verhoudingen precies waren. Wij zijn er altijd op uit geweest gezagstroepen te vinden, mensen, die onder ons behoorden, over wie wij wat te vertellen hadden. Wanneer de mensen werden afgelost, had je ook geen vat meer op hen; je kon er over schrijven. Ik herinner mij, dat er een bataljon, ik geloof van de stoottroepen, is weggegaan en dat na hun vertrek bleek, dat het alle telefoontoestellen en alles, wat er was, had meegenomen.

86634. De **Voorzitter**: Ik mag dus wel concluderen, dat u van de buitenwacht niet veel plezier hebt beleefd.

A. Van de gezagstroepen. U moet het zich even voorstellen: overal staan plukjes **B.S.-ers**; je krijgt de opdracht: je moet daarvan troepen gaan vormen. Men was afhankelijk van de kwartiermeester-generaal, de heer *van den Berg*. Er moesten 26 staven gevormd worden; er moesten, behalve de bewaking, kernen gevormd worden om op te treden bij binnenlandse onlusten. Die staven moesten ergens vandaan gevormd worden. Er was een embargo op alle auto's en wij hadden juist auto's nodig. De Engelsen gaven geen kleren voor deze troepen, wel voor de lichte infanteriebataljons. In Drenthe kon men die mensen zien staan op klompen. Maar het is toch voor elkaar gekomen.

86635. De **Voorzitter**: Hebt u veel moeilijkheden gehad tussen de gezagstroepen en de kampcommandanten?

A. Over het algemeen weinig; wel hier en daar. Wij hadden een algemene regeling gemaakt om de zaak goed te stellen. Er is eens een verschil geweest tussen generaal *Kruls* en mij. Generaal *Kruls* wilde in bepaalde gevallen de kampcommandant zeggenschap geven over de buitenbewaking. Ik herinner mij het kamp in Scheveningen; daar zat een commandant, die goed was, een reserve-majoor. Daar kwamen de gezagstroepen, eerst de **B.S.-ers** en die trokken zich niets van hem aan. Er moet echter samenwerking zijn tussen buiten en binnen, maar dat gaf nogal eens spul.

86636. De **Voorzitter**: Was er bepaald bezwaar tegen het geven van bevoegdheid aan de kampcommandant over de buitenbewaking?

A. In veel gevallen wel. Er waren veel commandanten, die van de militaire verhoudingen geen veritand hadden, omdat ze burgers waren; er waren er ook onder, die onderofficier geweest waren; ze hadden geen militaire rang. In Scheveningen zou het in beginsel wel kunnen, maar als de commandant de vrijheid kreeg de gezagstroepen te commanderen, kreeg hij ook de oefeningen, enz. De beste oplossing is, dat het één geheel is, zoals het later onder Justitie geworden is. Het hadden nooit soldaten moeten zijn; het had een soort van gendarmerie moeten zijn.

86637. De **Voorzitter**: Evenals het voor u moeilijk was militairen te krijgen, was het voor het Militair Gezag moeilijk burgers voor de bewaking te krijgen.

A. Men kon mensen genoeg krijgen, als er maar kleren, enz., waren, maar die waren er ook niet; de mensen waren ambitieus genoeg. Er waren echter allerlei zonderlinge toestanden; zo lag er bij het kamp te Vught een detachement Engelsen en tussen hen en de geïnterneerden was altijd verbinding en daar hebben wij nooit een eind aan kunnen maken.

De **Voorzitter**: Indien u hieraan niets meer toe te voegen hebt, dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

V. E. NIERSTRASZ.

DONKER, voorzitter.

ALGERA.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera en van Dis, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Ir. MATTHIJS TANS,

oud 56 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
generaal-majoor, commandant der Koninklijke Marechaussee.

Hij legt de eed af als getuige.

86638. De **Voorzitter**: De commissie heeft een rapport ontvangen van de heer van *Tuyll van Serooskerken*, de procureur-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, over misstanden, die er geweest zijn in de kampen van politieke delinquenten, in het bijzonder in het eerste jaar na de bevrijding, in 1945. Daarin wordt ook gesproken over de toestanden in de Harskamp. Wij hadden u willen vragen, of u ons daarover nadere inlichtingen kon verstrekken. Uit het verhoor van de heer *Nierstrasz*, dat zo juist heeft plaats gevonden, is ons echter gebleken, dat u daar in 1945 niet bij betrokken bent geweest.

h. Ik ben later gekomen.

86639. De **Voorzitter**: U heeft omstreeks 1 Januari 1946 de functie van territoriaal bevelhebber gekregen. Dus met de gebeurtenissen in 1945 hebt u niet te maken gehad.

A. Neen.

86640. De **Voorzitter**: U hebt natuurlijk nog wel de toestanden van de scheiding van binnen- en buitenbewaking in de kampen meegemaakt, want die toestand heeft beslaan tot Augustus 1946, toen Justitie ook de buitenbewaking heeft georganiseerd.

A. Inderdaad.

86641. De **Voorzitter**: Wat was eigenlijk het motief voor die scheiding, die op het eerste gezicht niet erg logisch aandoet en die in vele gevallen tot moeilijkheden heeft geleid? Men zou zeggen — dat is later trouwens ook de toestand geworden —, dat het veel meel voor de hand ligt, dat de commandant van het kamp ook zeggenschap heeft over de buitenbewaking.

A. Inderdaad. Ik vermoed, dat het een competentiekwestie is geweest. Justitie beschouwde die mensen als zijn delinquenten en beheerde het kamp overeenkomstig het beheer van een gevangenis. Justitie was ook aansprakelijk voor de toestand in de kampen. De bewakingstroepen — zo werden zij genoemd — waren belast met de bewaking van het geheel en moesten er buiten blijven. Men beweerde — en daar is wel iets voor te zeggen —. Gevangenbewaarder word je maar niet zo. Daarvoor kon men maar niet willekeurige mensen nemen. Daarvoor moest men zijn opgeleid en in de loop van de tijd een zekere handigheid krijgen. De mensen waren in die tijd niet opgeleid. Men was blij, dat men iets had. Gewoonlijk waren dat mensen, die, om welke reden ook, niet in hun burgerberoep terugkeerden. Zij gingen dus een vrijwillige verbintenis aan en kwamen bij de bewakingstroepen. Voor gevangenbewaarder was echter méér nodig. Zij, die belast waren met de buitenbewaking, kregen een geweer. In die tijd waren het nog verschillende soorten van geweren,

veelal Duitse geweren. Zij kregen een blauwe battle dress aan en dan waren zij lid van het korps bewakingstroepen. Aan slechts matige eisen van soldaat zijn — ik kan het hier wel uitspreken — voldeden zij niet, omdat zij daarvoor geen opleiding hadden ontvangen. Zij werden onmiddellijk voor hun taak gesteld en moesten worden opgeleid, terwijl zij reeds dienst verrichtten. De opleiding was uit dien hoofde zeer summier.

Ik ben weleens in kampen geweest om een idee te krijgen, hoe het er toeging. Ik had er eigenlijk niets te maken, maar dacht: het is wel goed om te zien, hoe de toestand is en wat voor personeel daar zit. Men heeft uitgemaakt, dat de bewaking van de delinquenten binnen het kamp door personeel van Justitie en buiten door personeel van Oorlog geschiedde; dezen patrouilleerden dus buiten de kampen. De Harskamp, waar ik ook ben geweest, was afgezet met prikkeldraad. Men zag daarbinnen mannen van Justitie en buiten die van Oorlog. Nu liep de dienst weleens in elkaar. Zij hielpen elkaar wel, doch dan was dat op verzoek van de kampcommandant. Wanneer die kampcommandant er om vroeg, hielpen zij, maar wanneer hij het niet nodig vond of om welke reden ook zei: „Ik heb met jullie niets te maken; je moet buiten blijven“, dan gebeurde het niet.

86642. De **Voorzitter**: Het omgekeerde zal natuurlijk ook weleens zijn voorgekomen.

A. Ja, maar men voelde, dat het niet goed was.

86643. De **Voorzitter**: Hebt u veel te maken gehad met moeilijkheden tussen buiten- en binnenbewaking? Kwamen die tenslotte bij u terecht?

A. Dat waren veelal competentiekwesties. Toen ik kwam, waren die vrijwel opgelost — toen had men duidelijk die afscheiding gemaakt —, maar vóór die tijd was dat wel het geval. Die buitenbewakers hadden een vrij taaie baan. Zij liepen met een geweer en er gebeurde niets. Zij wilde liever naar binnen; dan konden zij bezoek aandienen en kregen misschien een sigaartje of een sigaretje. Daar buiten liepen zij in de sneeuw of in de regen te bewaken. Er ontsnapte zelden iemand. Ik herinner mij, dat een van de delinquenten doodgeschoten is, maar ik weet het niet meer zeker.

86644. De **Voorzitter**: Dat zal wel in de Harskamp geweest zijn. Daar is dit in Januari 1946 voorgevallen.

A. Daar zaten nogal zware gevallen, niet waar'?

86645. De **Voorzitter**: Inderdaad, S.S.-ers, die in militair verband gevangen genomen waren.

In de zomer van 1945 is het echter op veel groter schaal voorgekomen, dat daar mensen werden doodgeschoten, b.v. in hun slaap. Er werd erg wild met de wapenen omgegaan. Nu zou ik u deze vraag willen stellen: Men heeft in de zomer van 1945 daar deze figuur gehad, dat er gezagstroepen waren, die de bewaking verrichtten, maar aangezien dat niet voldoende was, geschiedde die bewaking ook door soldaten van 14 R.I. Men had deze twee soorten bewaking een tijdlang naast elkaar; dat is tenminste het beeld, dat wij er van krijgen. Het lijkt ons, dat, wanneer iets gebeurde, dat niet in de haak was, dat onder de gegeven omstandigheden afgedaan moest worden door de respectieve commandanten; in het geval, dat de gezagstroepen de bewaking hadden, door de commandant daarvan; in het geval, dat de mensen van 14 R.I. de bewaking hadden, door de bataljonscommandant. Dat lijkt ons duidelijk. Nu is er later een ingewikkelder figuur ontstaan. Op 28 November 1945 is daar gekomen majoor *Streijers*, die tot de gezagstroepen behoorde, en deze kreeg de gehele buitenbewaking onder zich. Omdat hij niet voldoende mensen van zich zelf had, kreeg hij verder ook uitgeleend de manschappen van 14 R.I., waarvan ik sprak.

A. Was die *Streijers* compagniescommandant?

86646. De **Voorzitter**: Hij had de buitenbewaking en stond onder de commandant van het district Veluwe; dat was, naar ik meen, majoor *Sitsen*. Aangezien *Streijers* niet voldoende eigen troepen ter beschikking had, moest hij leentjebuur spelen bij 14 R.I. Wie moest nu, naar uw oordeel, wanneer er op een moment, dat 14 R.I. daar de wacht had, iets gebeurde, dat niet in orde was, dat disciplinair uitzoeken? *Streijers*, die belast was met de buitenbewaking, of de bataljonscommandant van 14 R.I., waarnaar die compagnie de volgende dag weer terugging?

A. Was het een ernstig iets, dat er gebeurde, een krijgstuchtelijk vergrijp of een strafrechtelijk iets?

86647. De **Voorzitter**: Later gebeurde het niet meer zo vaak, maar een tijdlang werd er veel geschoten, zonder dat daarvoor reden was. Er werd door de barakken geschoten en in die tijd zijn herhaaldelijk mensen in hun slaap doodgeschoten. De betrokken mannen zeiden natuurlijk: wij dachten, dat iemand een poging deed om te ontvluchten, of zij zeiden, dat een kogel was afgedwaald. Maar iemand moest tenslotte beslissen, of er aanleiding tot het nemen van maatregelen was. Was dat nu de man, onder wiens verantwoordelijkheid in die nacht de bewaking had plaats gevonden, of was het de man, naar wie de manschappen de volgende dag terugkeerden en onder wie zij organisatorisch hoorden?

A. Ik kan mij deze figuur als volgt voorstellen. De heer *Streijers* leende troepen. Ik neem aan, dat het een compagnie is geweest, een organiek onderdeel met een kapitein, die tot straffen bevoegd is en die in dat opzicht meerdere is. Dan wordt dit geval gerapporteerd en de kapitein stelt een onderzoek in. Nu gaat het er om, wie de meerdere van die kapitein is. Wanneer ik het meest uitgesproken geval neem, dat die kapitein tijdelijk gedetacheerd is bij majoor *Streijers*, dan is niet majoor *Streijers* de meerdere, doch de commandant van het onderdeel, de bataljonscommandant van 14 R.I.

86648. De heer **Stokvis**: Zij zijn en blijven zijn manschappen!

A. Ja. Ik neem nu een kleiner onderdeel. Een sergeant of sergeant-majoor wordt gesteld onder een officier van de heer *Streijers*.

86649. De **Voorzitter**: Het kan nooit een heel klein onderdeel zijn geweest; voor de bewaking van het kamp was ten minste een 50 of 60 man nodig.

A. Maar ik kan mij voorstellen, dat leentjebuur werd gespeeld voor aanvulling.

86650. De **Voorzitter**: Ik heb de indruk, dat, wanneer de hulp van 14 R.I. werd ingeroepen, de manschappen van 14 R.I. de gehele bewaking verrichtten.

A. Het kan zijn, dat de heer *Streijers* een onderdeel had, waarbij zij twee vrije nachten moesten hebben. Zij kwamen 24 uur op wacht. Hij had te weinig om de mensen twee vrije nachten te geven en leende een organiek onderdeel. Dan wordt het vraagstuk eenvoudiger, dan leende hij tijdelijk een organiek onderdeel, dat bleef staan onder C 14 R.I.

86651. De **Voorzitter**: U meent, dat dan gerapporteerd moet worden aan de eigen commandant?

A. Hij moet beiden rapporteren. Het gaat er echter om: is er rechtens geschoten of niet? Is er sprake van een krijgstuchtelijk vergrijp of een strafrechtelijk misdrijf. Dan is de bataljonscommandant 14 R.I. verantwoordelijk.

86652. De heer **Stokvis**: Wanneer hij in gebreke blijft een onderzoek in te stellen, schiet hij dan te kort?

A. Ja. Het was gemakkelijk, als er niets gebeurde, maar moeilijk, wanneer er wel iets gebeurde. Het waren over het algemeen mensen, die niet voldoende geschoold waren om dit te begrijpen. Zij gaven om de haverklap moeilijkheden, waarbij diefstal, enz. Als men hen onder normale omstandigheden had kunnen uitzoeken, had men hen misschien nooit genomen. Men had hen eenvoudig op korte termijn nodig. Ik ben op een avond in de Ministerraad geweest met Minister *Schermerhorn*. De gehele Ministerraad was aanwezig. Wij hebben het geval doorgesproken. Minister *Meynen* was er ook bij. Het ging over de politieke delinquenten. Het ging om 50 à 60 000 mensen.

Toen is die zaak besproken, want het bewaken met vrije nachten kostte ontzettend veel personeel en geld. Ik herinner mij, dat een van de Ministers tijdens die Ministerraad zeide: maar is het nu zo moeilijk, kunnen wij hen niet op een eiland zetten? Een andere Minister noemde toen Nieuw-Guinea. Ja, zeide weer een andere Minister, dat kan je toch niet doen in deze constellatie. Toen ging een van de Ministers de verschillende eilanden in het noorden na: Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog, en zei toen Rottum. Toen zei iemand: Neen, Rottum is geen Hollands eiland. Dat willen de Duitsers niet verkopen. Op die manier werd het gesprek gevoerd. Men zat eigenlijk met het vraagstuk.

86653. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Men heeft toen geprobeerd het Duitse eiland Bochum te krijgen.

A. Er werd mij niets gevraagd, doch bij de rondvraag zei ik: Ik wist eigenlijk niet, waarvoor ik moest komen, maar ik begrijp nu uit deze bijeenkomst, dat men eigenlijk met het moeilijke vraagstuk van die politieke delinquenten zit. Ik hoop niet, dat de heren mij bloedig vinden, maar ik zou zeggen: laat de ter dood veroordeelden zo gauw mogelijk doodschieten, dan is het rechtsgevoel in het land bevredigd. Laat de procedure niet zo lang duren. Splitst hen in gevallen. Later heb ik mijn inzicht op papier gezet en daarbij de politieke delinquenten in verschillende klassen ingedeeld, om het populair te zeggen: degenen, die direct moesten worden doodgeschoten, dan zij, die een langdurige cellulaire gevangenisstraf hadden verdiend, dan zij, die naar mijn begrip vijf jaar kregen, en tenslotte zij, die men in een werkkamp zou kunnen zetten of bij een boer op een bedrijf kon laten werken, mensen dus, die men wat meer vrijheid kon toestaan.

Ik zeide, dat de heer *Ringers* vermoedelijk ook met de handen in het haar zal zitten, wanneer men een eiland moet gaan inrichten, want het gaat vermoedelijk om 5 of 10 000 mensen. Dat betekent, dat men daar woningen met barakken moet gaan bouwen, waarbij dan nog komen een Gereformeerde, Hervormde en Katholieke kerk; alleen een synagoge zal niet nodig zijn.

De bijeenkomst maakte de indruk, dat men met het geval zat. Toen het was afgelopen, ging ik naar huis met de heer *Ter Veer*, die er ook tegenwoordig was geweest. De heer *Ter Veer* had sectie II bij Militair Gezag. Wij hebben er onderweg nog over lopen npraten. Vóór deze bijeenkomst had ik de indruk, dat men veel verder was met zijn inzichten, en kwam er enigszins teleurgesteld vandaan.

86654. De heer **Stokvis**: Het was nog niet voldoende doordacht?

A. Neen. Ik vond het toch een vraagstuk, dat de moeite waard was om althans de grote lijnen tijdig uit te stippelen.

86655. De **Voorzitter**: Wanneer was dat ongeveer?

A. Laat ik zeggen — het is ook zo'n tijd geleden — Maart 1946. Wet zal omstreeks die tijd zijn geweest.

86656. De **Voorzitter**: Wat is de reden geweest, dat tenslotte de bewaking door de gezagstroepen beëindigd is? Is dat geweest, omdat Justitie zei: het behoeft niet langer meer, wij zien kans om eigen mensen aan te trekken, of kwam het verlangen tot beëindiging ook van de kant van militairen?

A. Minister *Meynen* zat er achter. Minister *Meynen* heeft mijn inzichten gevraagd, toen *Nierstrasz* wegging. Ik heb gezegd, dit is geen kleinigheid, het verslindt geld en als militair sprekende, geloof ik, dat men op het ogenblik de werkkrachten wel beter kan gebruiken dan voor zulke negatieve dingen. Er is wel iets belangrijkers in het land te doen, Ik was gekomen tot een bepaalde verhouding: vijf slechte vaderlanders te bewaken door één goede. De gezagstroepen breidden zich maar steeds uit. De kampen werden steeds voller en de bewaking breidde zich uit. Ik wist, dat men een project had voor 170 compagnieën, dus dat betekende 170 maal 150 man. Ik vond dat niet verantwoord en zei: Laat Justitie zijn eigen boontjes doppen. Het is een justitiële aangelegenheid. Ik voelde, dat wij dat als militairen niet konden doen. Wij hadden daarvan te weinig verstand. Er moest toch reclassering plaats hebben, er moest toch toezicht zijn. Het was een ondeskundig geheel. Met mijn mensen kon ik het niet doen. Er waren b.v. ergens automonteurs nodig. Een werkgever had dezen graag, want er viel in die tijd heel wat te monteren en er waren vaklieden onder de delinquenten. Een garagehouder b.v. in Ede vroeg twee man, en zijn concurrent vroeg er drie. Maar ook dezen moesten bewaakt worden, want je kon niet zeggen: ga

maar naar *Jansen*, hier is je boterhammetje. Dit betekende, dat een niet geroutineerde gevangenebewaarder in de garage stond te lummelen en zijn sigaretje rookte. Op mijn voorstel is toen het aantal compagnieën op korte termijn verminderd. Ik heb gezegd: laat Justitie justitieel werk doen, en als zij hulp nodig hebben, helpen wij zoveel mogelijk. Ik heb een programma opgesteld, waarbij wij tot splitsing kwamen. De buitenbewaking zou alleen binnen de kampen optreden, wanneer het gevraagd werd. Dat is een keer gebeurd in Scheveningen in het gebouwencomplex. Men zei, dat er muiterij dreigde, doch er gebeurde niets. De delinquenten werden opstandig, omdat zij geen brieven mochten krijgen, omdat het bezoek te lang moest wachten, enz.

86657. De **Voorzitter**: Men kan dus zeggen, dat de beëindiging van de gescheiden bewaking eigenlijk een wens van beide kanten was?

A. Ja, waarbij speciaal Oorlog er op aandrang. Het ging allemaal van de begroting van Oorlog af. Het komt allemaal wel uit één pot. maar Oorlog moest 18 000 mensen leveren, waaronder verschillende kampcommandanten. Het betekende iets om dat in die tijd te zijn. Ik weet niet of u Scheveningen gekend heeft, het bestond uit een groot blok particuliere huizen; het bewaken viel dus niet mee. Men had er wel prikkeldraad omheen, maar het waren tenslotte particuliere huizen, waardoor het uitoefenen van toezicht zeer moeilijk was. In elk huis zat een aantal delinquenten. Wilde men die werkelijk goed bewaken, dan zou misschien in elke kamer een bewaker nodig

zijn geweest. hetgeen natuurlijk onmogelijk was. In een gevangenis is dat gemakkelijker, daar heeft men een lange gang met links en rechts vertrekken; één bewaker in zo'n gang kan de daarop uitlopende vertrekken bewaken. Ik heb er op aangedrongen, dat men dit zou veranderen, al begaf ik mij daarbij op een gebied, waarmee ik niets te maken had. Ik meende echter, dat ik dit moest zeggen, omdat het vraagstuk vele moeilijkheden gaf. Dat was ook begrijpelijk, want het probleem was nieuw; men had dit nog niet eerder medegemaakt. Ik wil daarmee niets ten nadele van betrokkenen zeggen. Het ging mijns inziens echter niet aan daaraan zoveel geld te spenderen. De gevangenebewakers waren ondeskundig en voor opleiding op korte termijn ontbrak de tijd.

Ik meende dit te moeten zeggen, Mijnheer de Voorzitter, en hoop, dat ik uw commissie niet te veel heb opgehouden.

De **Voorzitter**: Niet in het minst. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

M. TANS.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, van Dis, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Mr. JOHANNES MEYNEN,
oud 49 jaar, wonende te Velp,
directeur van de Algemene Kunstzijde-Uilie,
oud-Minister van Oorlog.

Hij legt de eed af als getuige.

86658. De **Voorzitter**: U hebt, als ik mij niet vergis, toegezonden gekregen het rapport van de heer van *Tuyll* van Serooskerken?

A. Ja. Tot mijn spijt heb ik nog geen gelegenheid gehad het goed te lezen.

De **Voorzitter**: Dat rapport is door de heer van *Tuyll* van Serooskerken uitgebracht naar aanleiding van een opdracht om een onderzoek in te stellen naar misstanden, die hebben plaats gevonden in de kampen van politieke gevangenen.

A. Ik heb het rapport pas vanmorgen in ontvangst kunnen nemen, omdat ik op reis ben geweest.

De **Voorzitter**: De heer van *Tuyll* van Serooskerken komt tot de conclusie, dat er vooral in de eerste tijd heel wat is gebeurd, dat niet door de beugel kan. Een van de dingen, die daarbij naar voren zijn gekomen, is datgene, wat er in de zomer en het najaar van 1945 in de *Harskamp* is gebeurd, waar veel en onnodig geschoten schijnt te zijn, met het gevolg, dat mensen in het kamp slapende zijn getroffen, waarvan een aantal dodelijk.

Dit wat betreft het onderzoek van de heer van *Tuyll* van Serooskerken. Wij bezien de zaak van een ander gezichtspunt uit, nl. vanuit het oogpunt van de verantwoordelijkheid. Wij hebben daarover een aantal getuigen gehoord en het is ons nu wel duidelijk geworden, hoe de zaken lagen. Er was in die tijd de merkwaardige figuur, dat de buitenbewaking in handen was van gezagstroepen, terwijl de binnenbewaking onder de kampcommandant ressorteerde. Wij zouden intussen gaarne ook uw mening hierover willen horen. Misschien kunt u ons daarbij een inzicht geven van de bemoeienissen, die u tot 1 Januari 1946 met het vraagstuk van de politieke delinquenten hebt gehad, want toen ressorteerde dit onder het Militair Gezag, waarmede de Minister van Oorlog bijzondere bemoeienis had.

A. Ik geloof, dat ik dat moet bestrijden.

86659. De **Voorzitter**: Het Militair Gezag ressorteerde inderdaad formeel onder de Regering. De Minister van Oorlog was echter de eerst aangewezen Minister om de verbinding tussen de Regering en het Militair Gezag te bewerkstelligen. Zo was althans de redenering in Londen.

A. In Nederland maakte de heer *Kruls* de vergaderingen van de Ministerraad persoonlijk mede. De Minister van Oorlog heeft dan ook nooit gefungeerd als liaison tussen de Regering en de heer *Kruls*. De persoonlijke aanwezigheid van de chef Militair Gezag in de Ministerraad maakte het hem mogelijk punt voor punt de verschillende omschakelingen van het Militair Gezag op het burgerlijk gezag mede te bespreken en te bewerkstelligen.

86660. De **Voorzitter**: Dat was een figuur, waarvoor wel wat te zeggen viel, want ons is wel duidelijk geworden, dat in de periode, dat de Ministerraad in Londen zat en de heer *Kruls* in Nederland en contact tussen de Regering en hem moest lopen over de Minister van Oorlog, dit eindeloze moeilijkheden heeft opgeleverd. Die zijn door de door u vermelde figuur waarschijnlijk voor een belangrijk deel ondervangen.

A. Ik heb die periode kort meegemaakt, echter niet als Minister, doch als secretaris-generaal aan het Departement van Oorlog onder Zijne Excellentie Minister de Quay. De Minister van Oorlog fungeerde toen, voor zover dat mogelijk was, als liaison tussen Regering en Militair Gezag. Maar in de periode, dat het Kabinet-Scherrnerhorn is opgetreden — dat is de periode, waarover u mij wilde horen —, was *Qit* niet meer nodig. Vanaf het eerste begin is de heer *Kruls* in de Ministerraad uitgenodigd en heeft daarin over zijn beleid verslag uitgebracht en alle besprekingen in de Ministerraad meegemaakt.

86661. De **Voorzitter**: Hebt u met betrekking tot het vraagstuk, waarover het vanavond gaat, nog een herinnering aan enkele belangrijke momenten, die zich daarbij in die periode hebben voorgedaan?

A. Alleen de herinnering aan de herhaalde vriendschappelijke debatten met mijn collega *Kolfschoten*, die mijn hulp inriep voor het ter beschikking stellen van soldaten voor bewakingsdiensten. Mijn bezwaar tegen dit verzoek was, dat soldaten geen gevangensbewaarders zijn; dit is een apart vak. Ik had in dagen van gevangenschap persoonlijk ondervonden, dat het vak van gevangensbewaarder een speciale training eist, en zag het al een groot bezwaar, dat mensen, die een dergelijke training niet hadden ondergaan, tot gevangensbewaarders werden gepromoveerd. Deze debatten zijn in vriendschappelijke zin gevoerd, maar van mijn kant zeer vasthoudend. Dit te meer, omdat deze mensen nodig waren voor het vormen van eenheden, die voor de bevrijding van Indonesië bestemd waren.

In Juli en Augustus ging het, zoals u weet, nog om de oorlog tegen Japan. Later, na 15 Augustus, ging het om het vormen van eenheden van oorlogsvrijwilligers voor Indonesië.

Mijn pogingen hebben tot mijn spijt geen succes kunnen hebben, omdat Minister *Kolfschoten* zeer terecht het argument gebruikte: „Waar niet is, heeft de keizer zijn recht verloren; ik heb geen gevangensbewaarders, u zult mij dus militaire eenheden ter beschikking moeten stellen, althans gemilitariseerde mensen, om in deze lacune te voorzien.” Ook voor de heer *Kolfschoten* was het buitengewoon moeilijk 100 000 politieke gevangenen (ik meen, dat dit het aantal was) op behoorlijke wijze te doen bewaken.

Er zijn dus militaire eenheden aan de Minister van Justitie ter beschikking gesteld. Naar mijn mening moet in het gehele gevangenenbeleid een splitsing worden gemaakt tussen het bewaken van de krijgsgevangenen, d.w.z. de gevangen Duitse troepen, en de politieke gevangenen.

De bewaking van krijgsgevangenen is een specifiek militaire gelegenheid. Met de bewaking van de krijgsgevangenen hebben wij ons echter nooit mogen bemoeien, omdat deze taak door de Canadezen en Engelsen werd verricht. Als ik mij goed herinner, waren hier 6000 Duitsers om de mijnen op te ruimen; u weet, dat wij voor dit doel een aantal krijgsgevangenen hier hebben mogen houden. Ze werden door de geallieerde troepen bewaakt.

De bewaking van de politieke gevangenen echter heb ik altijd beschouwd als een taak van het Ministerie van Justitie. Daaromtrent was ook overeenstemming bereikt en zo heeft het Kabinet het ook bepaald. In feite leende de Minister van Oorlog troepen uit om deze taak te vervullen. Zodra zij voor deze taak waren aangewezen, vielen zij buiten mijn ambtsverantwoordelijkheid, behalve voor wat betreft het hiërarchieke en administratieve gedeelte, m.a.w. het Ministerie van Oorlog bevorderde de mensen en betaalde hen. Misschien mag ik u een parallel geval noemen. Wanneer ik in een tijd van staking troepen ter beschikking heb gesteld van de burgemeester van Rotterdam om schepen te lossen, waren zij zuiver als militaire eenheid

onder mijn verantwoordelijkheid, maar voor de taak, die hun was opgelegd, had ik geen verantwoordelijkheid. Ik kon dus niet bepalen, of zij sinaasappelen dan wel vlees moesten lossen. Zo ook in het geval, dat een burgemeester een beroep doet op militaire eenheden voor het bewaren van orde en rust in zijn gemeente: op het moment, dat de Minister van Oorlog dit verzoek toestaat, ontvangen deze manschappen hun orders van het civiele gezag.

86662. De **Voorzitter**: Maar zo was het hier niet.

A. Ik vertel u slechts, hoe wij het hebben gezien. Ik pretendeer niet, dat de opvatting juist is, maar mijn opvatting is het altijd geweest, en ze is dit nog, dat het gehele civiele gevangenenbeleid ressorteerde onder de Minister van Justitie, dat deze kampen ook volgens Kabinetbesluit onder de justitiële verantwoordelijkheid vielen en dat het lenen van troepen door de Minister van Oorlog zuiver het aanvullen was van een lacune, omdat er nu eenmaal geen gevangenenbewaarders voor waren.

86663. De **Voorzitter**: Wij hebben hier telkenmale horen verkondigen, dat, wanneer troepen, militaire eenheden dus, werden gebruikt voor de bewaking van een kamp, de kampcommandant over die bewakingstroepen geen zeggenschap had. In zoverre loopt de vergelijking met de troepen, die ter beschikking van een burgemeester worden gesteld, niet helemaal parallel.

A. Als u citeert, wat u hier hebt horen vertellen, mag ik u dan vragen onder wie, volgens uw zegslieden, deze troepen dan wel ressorteerden?

86664. De **Voorzitter**: Onder hun eigen commandanten. Dat is juist één der belangrijkste punten bij de schietpartijen in de Harskamp. De kampcommandant had niets te zeggen over de buitenbewaking. Ik geloof, dat dit in de zomer van 1945 inderdaad de toestand was. Later, onder het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging, is dat anders geworden, maar Justitie had er in 1945 nog niets mede te maken; toen ressorteerde dit alles nog onder het M.G. De buitenbewaking stond toen onder haar eigen commandant.

A. Voor mij is het belangrijke punt, en daarover ben ik voor mij zelf nog niet in het klare, wie dan de contrôle had over deze militaire commandanten. In de legerorganisatie is het zo, dat troepenonderdelen steeds hun orders ontvangen van en gecontroleerd worden door een naast hogere chef, dus de hiërarchische gezagsverhouding, waarbij van boven gecontroleerd wordt naar beneden; licht men er een eenheid uit, dan staat deze weliswaar onder de commandant, die de eenheid leidt, een compagnie b.v. onder de compagniescommandant, enz., doch deze dient dan toch zijn opdrachten te ontvangen van een superieur en omgekeerd aan deze te rapporteren, tenslotte dient hij door deze superieur te worden gecontroleerd. Wie vervulde nu deze contrôletaak?

86665. De **Voorzitter**: Er waren voor de buitenbewaking van de Harskamp in de eerste plaats wat gezagstroepen, die uiteindelijk onder de commandant district Veluwe stonden, en deze stond weer onder de plaatsvervangend territoriaal bevelhebber Nederland, hetgeen toen kolonel *Nierstrasz* was. Maar men had niet voldoende van die gezagstroepen en daarom werden voor de buitenbewaking ook compagnieën gebruikt van 14 R.I., die, naar ik aanneem toevallig, ook in de Harskamp lagen.

A. Dat was een spiksplinternieuwe troep, doch over welke periode spreekt u nu?

86666. De **Voorzitter**: Van Juli, Augustus en volgende maanden van 1945. De gezagstroepen stonden onder uiteindelijke verantwoordelijkheid van kolonel *Nierstrasz* en die stond weer onder generaal *Kruls*.

A. In die tijd betrof het bataljons, merendeels in het zuiden gevormd, die men de oude regimentsnaren had teruggegeven. Ze waren gevormd uit de Binnenlandse Strijdkrachten, waarover Z.K.H. Prins *Bernhard* het bevel voerde. Toen het noorden bevrijd was, kwamen er een 80 000 à 90 000 B.S.-ers bij. Ter indeling dezer strijdkrachten is een schema uitgewerkt, waarbij de manschappen konden opgeven voor welke taken zij wensten in aanmerking te komen. Het geleidelijk doen afvloeien van de illegaliteit was een moeilijk vraagstuk en de vrees bestond, dat zich hierbij moeilijkheden zouden kunnen voordoen als b.v. bij de maquis in Frankrijk. De bedoeling was

de mensen een bepaalde taak aan te wijzen en zo het hele verzet of wat zich zo noemde — want het waren niet allen verzetsmensen — geleidelijk aan over te schakelen. Dit is gebeurd door ze in te delen in de verschillende soorten van militaire of marine-eenheden, gezagstroepen, enz., voor de verschillende taken, die te vervullen waren. Nu neem ik aan, dat 14 R.I. waarschijnlijk een op deze wijze gevormd bataljon is geweest.

86667. De **Voorzitter**: Dat stemt wel overeen met de inlichtingen, die wij hier gekregen hebben. Het is dus zo, dat, voor zover hier bepaalde ernstige dingen zijn gebeurd van de zijde van de buitenbewaking, de verantwoordelijkheid door de militaire commandanten vastgesteld had moeten worden.

Maar het schijnt, dat al bij de lagere commandanten er eenvoudig niets aan gedaan werd.

A. Neen. Ik heb in een telefonisch onderhoud met mijn oud-collega *Kolfschoten* nog eens nagegaan, hoe destijds de verhoudingen precies lagen, aangezien ik mij eigenlijk met deze justitiële taken in het geheel niet bemoeid heb. Daarbij is ook de vraag ter sprake gekomen waaraan het ligt, dat wij van militaire zijde nooit rapporten over misstanden ontvangen hebben. Bij de terbeschikkingstelling van militaire hulp door de Minister van Oorlog is het natuurlijk van groot belang, dat, indien door die militaire hulp op onjuiste wijze wordt geageerd, de betrokken superieuren daarover inlichtingen en rapporten ontvangen. Daarop is het gehele stelsel van straffen en van discipline in het militaire leven gegrond. Dit is hier echter nooit gebeurd. Een globale inzage van het rapport van de heer *van Tuyl van Serooskerken*, dat ik tot mijn spijt niet in details heb kunnen lezen, toont aan, dat hier inderdaad dingen gebeurd zijn, welke ik nooit heb geweten en waarover ik nooit rapporten gehad heb of heb horen spreken. Later is de heer *Ter Veer* belast met de oplossing van dit probleem en deze heeft naar mijn mening zeer goed en verstandig ingegrepen.

86668. De **Voorzitter**: Uit de verhoren van vandaag is ook wel gebleken, dat de commandant van het bataljon van 14 R.I., waarvan één der compagnieën zich in het bijzonder aan nodeloos schieten is te buiten gegaan, daartegen niets heeft gedaan. Dit klopt dus wel met uw mededeling, dat u er nooit rapporten over heeft gehad. Ook kolonel *Nierstrasz* wist wel, dat er hier en daar moeilijkheden waren, maar deze berichten heeft hij nooit gehad.

86669. De heer **Stokvis**: Van wie zou u dat rapport hebben moeten ontvangen?

A. In een leger gaat de rapportering langs de hiërarchieke weg. Wanneer er zeer ernstige dingen gebeuren — men moet het zuiver schematisch en organisatorisch zien —, dan had die bataljonscommandant, als militair, moeten rapporteren aan zijn naast hogere meerdere. Het lijkt mij, dat er een soort lacune is geweest tussen deze troepen en de met de contrôletaak belaste meerdere en dat door deze lacune eventuele rapporten niet zijn doorgestuurd. Het had zo moeten zijn, dat boven de commandanten van deze verschillende kampen een superieur stond, die geregeld het werk van deze troepen controleerde en aan wie zij wekelijks of maandelijks hun rapporten en hun strafregisters instuurden.

De normale weg is, dat de ondercommandant aan zijn meerdere regelmatig over het verloop van zaken in zijn troep rapporteert.

86670. De heer **Stokvis**: En dan komt het eindelijk bij de Minister terecht.

A. Als het ernstige gevallen zijn, komen zij inderdaad bij de Minister. Onderweg worden natuurlijk heel veel gevallen door de legerautoriteiten afgedaan. Die bereiken de Minister niet en die behoeven hem ook niet te bereiken.

86671. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat uit hetgeen wij hierover vandaag hebben gehoord en uit de aanvulling, die wij van u hebben gekregen, wel duidelijk is geworden, hoe het daarmee staat.

U hebt dus met het probleem van de politieke delinquenten in de gegeven verhoudingen niet in het bijzonder te maken gehad, omdat in uw tijd de Minister van Oorlog niet meer als intermediair tussen de Regering en de chef staf M.G. behoefde op te treden. Er is hier door prof. *van Bemmelen* gezegd, dat op een gegeven moment van de zijde van de chef staf in de zomer van 1945 is voorgesteld een groot aantal politieke delinquenten vrij te laten, omdat anders moeilijk de winter kon worden ingegaan, dat de Minister-President deze gedachte in het openbaar gelanceerd heeft en dat de publieke reactie

daarop zo ongunstig was, dat dit niet op die basis kon worden voortgezet. Verder is mededeling gedaan van het optreden van de z.g. vliegende colonne van kolonel *Snijders*, die al die kampen af is geweest in verband met de vraag, hoe het in de komende winter moest gaan, en in verband met de misstanden, die er waren. U zou van deze dingen wetenschap kunnen hebben, omdat zij van algemene aard waren.

A. Het voorstel tot het gedeeltelijk vrijlaten van de politieke gevangenen herinner ik mij wel. Ik herinner mij ook — en ik geloof nog steeds, dat dit een juiste beslissing is geweest —, dat uiteindelijk besloten is dit niet te doen. Dit is echter mijn persoonlijke mening.

86672. De **Voorzitter**: Waar baseert u die op?

A. Die mening baseer ik — zelf min of meer uit verzetskringen voortgekomen zijnde en dus de stemming van de mensen op dat ogenblik kennende — op de overtuiging, dat dit zeer onvoorzichtig zou zijn geweest. In de stemming, waarin het Nederlandse volk toen tegenover de N.S.B.-ers en vooral tegen Nederlanders, die in de S.S. waren gegaan, leefde, zou vrijlating beslist tot moord en doodslag hebben geleid. Ik geloof, dat wij zeer dankbaar kunnen zijn, dat deze dingen geliquideerd zijn zoals zij geliquideerd zijn. Een van mijn overwegingen is geweest: als er doden vallen — en die vallen er beslist onder onschuldigen bij de vrijlatingsmethode —, is het toch altijd nog minder erg, wanneer zij, die gedurende de oorlog verraad aan ons volk pleegden, hiervan de dupe worden in een harde winter dan dat men ons gehele volk aan moord, doodslag en onrust blootstelt. Ik weet niet of dit een juist argument is geweest, maar het was voor mij een zeer serieus argument. Ik kwam dagelijks onder deze mensen — ik had nl. destijds de opdracht van de bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten militaire eenheden uit de verzetsgroepen te vormen — en ik wist, dat het moeilijk was er rust en een goede stemming onder te houden. Ondanks alles zijn er, zoals u weet, toch nog moordanslagen geweest. Dit soort van liquidaties met allen aanleve van dien zou mijns inziens bij de vrijlatingsmethode op grote schaal zijn voorgekomen. Men zou bepaald ook onschuldigen hebben getroffen door naamsverwisselingen e.d. Het separeren der politieke gevangenen bleef dus naar mijn mening essentieel. Ik wil niet beweren, dat mijn mening de enig juiste was, maar ik geloof nog altijd, dat de toen genomen beslissing verantwoord was.

86673. De **Voorzitter**: Dezelfde soort van overweging heeft in de periode van het bevrijde zuiden herhaalde malen gespeeld bij het vraagstuk van de arrestaties.

A. Ja.

86674. De **Voorzitter**: Bent u daarmee persoonlijk in aanraking geweest, toen u bij de staf van de Prins was?

A. Ik heb zelf een compagnie der Binnenlandse Strijdkrachten in Eindhoven gecommandeerd. Toen in 1944 Eindhoven werd bevrijd, had ik ongeveer 80 man onder mijn bevel, die in compagnieverband werden gebracht. In opdracht van mijn commandant kapitein *W. J. van Dijk*, hebben wij enkele arrestaties verricht, doch ik geloof niet, dat er in Eindhoven in dit opzicht veel foute dingen zijn gebeurd. Ik kreeg de indruk, dat een ieder zich bewust is geweest van het grote gevaar, dat bij verlies van kalmte en rust zou zijn ontstaan.

86675. De **Voorzitter**: Later zijn er in Eindhoven door groepen als de Blauwe Jagers en de Pan wel dingen gebeurd, die over de schreef gingen.

A. U moet niet vergeten, dat velen onzer de Duitse gevangenen zelf hadden meegemaakt; men kan het deze mannen niet kwalijk

nemen, dat zij niet zo vriendschappelijk met hun arrestanten omgingen. Het is moeilijk om vijf jaar terug te denken, maar de geest, die destijds begrijpelijkerwijze heerste, staat mij nog helder voor ogen.

86676. De **Voorzitter**: Hebt u die strijd, die in de maanden daarop in de hogere regionen gevolgd is — ik denk hier aan de chef staf Militair Gezag, aan de procureur-generaal, de staf van de Prins, enz. — over de arrestatieregeling en over de vraag hoe dat geregeld moest worden voor het nog te bevrijden gebied, ook meegemaakt?

A. Ja, daarvan heb ik vrij veel meegemaakt, hoewel mijn commandant, overste *van Houten*, daarvan meer heeft meegemaakt dan ik zelf. Mijn werk lag meer op het gebied van het organiseren van militaire eenheden uit de verzetsgroepen. Wanneer ik echter achteraf al deze gebeurtenissen nog eens heb overwogen, zo is er naar mijn mening toch met veel meer beleid opgetreden dan men verwacht zou hebben. Tijdens de oorlog is vaak gesproken over „Bijltjesdag” en georganiseerde wraakoefening, maar als men na 5 jaar op het verleden terugziet, dan krijgt men het gevoel, dat onze mensen in grote lijnen zeer behoorlijk hun hoofd koel hebben gehouden.

86677. De **Voorzitter**: Het was in het zuiden natuurlijk volkomen begrijpelijk, dat in de eerste dagen na de bevrijding de arrestaties alleen konden geschieden door de mensen, die ter plaatse waren; het Militair Gezag had geen apparaat en de politie was gedesorganiseerd. Maar dan krijgt men maanden en maanden, waarin er gedokterd werd over de vraag, of men van de politie gebruik kon maken of niet. Dan komt de procureur-generaal en zegt: de politie is gezuiverd en zij mag het alleen doen. De illegaliteit zegt: de politie is niet gezuiverd en wij moeten het doen. Het lijkt erg onaanneemelijk, dat het geschil in wezen gelopen heeft om die paar politiefunctionarissen, die gezuiverd moesten worden. De grote zuivering was al gebeurd; de slechten hadden de benen genomen of waren gearresteerd. Er waren niet zoveel twijfelgevallen meer over. Wanneer men daar serieus over had gepraat, was dat wel op te lossen geweest; maar maanden lang bleef dit hangen om de z.g. niet gezuiverde politie en het wekt de indruk, dat daar wat anders achter zat, nl. een strijd om de macht. Het is te betreuren, dat het maanden geduurd heeft, voordat het politie-element, dat het enige deskundige was, behoorlijk werd ingeschakeld; dit heeft tot gevolg gehad, dat de selectie van de mensen, die vrijgelaten konden worden, niet tijdig genoeg geschiedde. Dit is erg te betreuren.

A. Dat is zonder twijfel waar.

86678. De **Voorzitter**: Heeft daar nu meer achter gezeten dan de strijd om een paar onzuivere politiefunctionarissen en de incompatibiliteit d'humeur tussen de procureur-generaal en leidende figuren van de illegaliteit?

A. Dit heb ik niet van zo nabij medegemaakt, dat ik daarover een grondig oordeel zou kunnen geven.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit ik het verhoor.

J. MEYNEN.

DONKER, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 13 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, van Dis, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

Ir. JACQUES FRIEDRICH
HELENA MARIA VINCENT MENTROP,
oud 50 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
inspecteur van het gevangeniswezen.

Hij legt de eed af als getuige.

86650. De **Voorzitter**: U is blijkens de inlichtingen, die wij hebben ontvangen zeer geruime tijd betrokken geweest bij de kampen van politieke delinquenten. Dat is, geloof ik, al zeer vroeg begonnen?

A. Dat is begonnen bij de bevrijding van het zuiden.

86681. De **Voorzitter**: Welke functie hebt u toen gekregen?

A. Ik ben eerst kampcommandant geweest in Maastricht, toegevoegd aan de „beroemde" Looiersstraat, voorts toegevoegd als kampcommandant aan majoor *Schürmann*, provinciale militaire commissaris; vervolgens heb ik de supervisie over de kampen in het bevrijde gebied gekregen en daarna ben ik naar de staf in Brussel gegaan.

86682. De **Voorzitter**: Wat was uw functie bij de staf?

A. Bij de staf was ik ingedeeld bij sectie II D, waarvan majoor *Molenaar*, de tegenwoordige directeur van de strafgevangenis in den Haag, het hoofd was, en toen majoor *Molenaar* aangewezen werd als inspecteur van het gevangeniswezen, omdat er geen verbinding was met het noorden, heeft hij zijn nieuwe functie aanvaard en heb ik zijn functie overgenomen.

86683. De **Voorzitter**: Was toen de heer *Ter Veer* chef van sectie II 3

A. Die is dat gebleven.

86684. De **Voorzitter**: Dat is te zeggen, in Juni 1945 is die sectie gesplitst in II A-C en II B-D.

A. Dat is later geweest. Er is een splitsing gekomen, maar toen had hij te veel werk door de wetgevende afdeling. Toen hebben wij een splitsing gekregen, waarbij hij zich terugtrok naar A-C. *Van Bemmelen* heeft toen B-D gekregen met majoor *Reitsma* en en majoor *Prins* had A en C.

86685. De **Voorzitter**: En wat deed u?

A. Ik zat nog altijd in D.

86686. De **Voorzitter**: Later is het directoraat-generaal gekomen.

A. Dat is per 1 Januari 1946 geweest. Daar ben ik overgegaan in dezelfde functie bij de afdeling III a. Die splitsing heeft veel organisatorische moeilijkheden gegeven. Ik ben er bij gebleven totdat het D.C.B.R. deze afdeling liquideerde en de zaak overging naar de derde afdeling van het departement.

86687. De **Voorzitter**: Practisch gesproken, hebt u dus eigenlijk de gehele tijd meegemaakt. Dat is voor ons daarom nuttig, omdat u

daardoor vergelijkingen kunt trekken en u ons iets kunt mededelen over de ontwikkeling. U weet, dat de heer *van Tuyll van Serooskerken* een onderzoek heeft ingesteld naar de misstanden, die er in de kampen zijn geweest. Daarover heeft hij bij onze commissie een rapport ingediend en volgens dat rapport zijn er in de eerste tijd ernstige misstanden geweest, b.v. op het gebied van vermogensmisdriven en van mishandelingen. Hij noemt verder in het bijzonder de gebeurtenissen in de Harskamp. Nu zouden wij graag van u horen in de eerste plaats hoe het met die kampen in het bevrijde zuiden was, hoe de situatie in het jaar 1945 in het gehele land was, waarbij u misschien kunt betrekken de gebeurtenissen in de Harskamp, hoe het verder in 1946 en de latere jaren gelopen is, met name hoe de misstanden beteugeld zijn, want inderdaad is het in de latere jaren belangrijk beter geworden.

A. Het is erg moeilijk om in een paar woorden een globaal overzicht te geven, maar laat ik het in etappen doen. Er zijn twee dingen, die wij moeten onderscheiden: de oorlogsperiode en de periode na het beëindigen van de vijandelijkheden. Daar is in de tweede plaats de periode van de gedeeltelijke bevrijding van het land, eerst van het zuiden, daarna van het oosten en tenslotte van het westen. Het zuiden en oosten vallen samen met de oorlogsperiode, het westen valt samen met de periode na het sluiten van de vijandelijkheden. Die perioden hebben dit gemeen, dat van den in beginne af aan in de periode van het D.G.B.R. er altijd geïmproviseerd moest worden, zowel wat betreft de materieelvoorziening, alsook voor wat betreft het personeel, waarmede men moest werken. Wij hebben het vjuje werk het eerst moeten doen om daarna geleidelijk aan tot normale omstandigheden te komen. Daarbij hebben wij rekening moeten houden met de publieke opinie. Die was aanvankelijk ontzettend fel. In die tijd was het nog werkelijk een kwestie of er wei of niet een bijtjesdag zou komen; dat wist toen niemand; gelukkig is die er niet gekomen. Men moest dit echter eerst nog afwachten. Maar de buitengewoon felle stemming, waarin de bevolking verkeerde, zeer zeker in de periode van de bevrijding van het zuiden, is aanleiding geweest, dat wij dus door die stemming van het publiek ten opzichte van de gedetineerden excessen hebben beleefd. In de tweede plaats had men de omstandigheid, dat dat publiek in feite de bewakingskrachten leverde, die men nu eenmaal nodig had, omdat men geen justitieel personeel had. Huizen van bewaring en gevangenis konden de gedetineerden niet herbergen. Eet gaf grote moeilijkheden het personeel van die kampen in toom te houden, hun rancuneuze gevoelens zoveel mogelijk tegen te gaan en tegen te houden. Vervolgens kregen wij de tegenstelling tussen de troepen van het leger van de geallieerden en het militaire gezagsapparaat, waardoor de materiële voorziening vaak bijna volkomen in de war werd gestuurd, ook voor wat betreft de voeding van de mensen. Tenslotte hebben wij gekregen de campagne in de pers, waarbij met tekeningen en woorden verhaaltjes geschreven en getekend werden in de zin van: zij hebben het veel te goed. Die stemming van: zij hebben het veel te goed, heeft overigens niet lang geduurd, want de pers is vrij snel van directie veranderd en langzaam aan ging men sensatie verzamelen. Toen kwam de ommekeer; toen ging de pers uit een ander vaatje tappen in de zin van: er worden onregelmatigheden, om niet te zeggen, ergere dingen, gruwelen, enz. in de kampen begaan. U zult zich wellicht herinneren het artikel van dr. *Charles van Oppen* over het Dachau van de Looiersstraat in Maastricht. Ondanks dat moesten wij doorzeilen met de mensen en het materieel, dat wij hadden. Het eerste begin is geweest het improviseren van de legeringsmogelijkheid voor een zeer groot aantal gearresterden, rijp en groen, alles door elkaar. Die mensen moesten onder dak worden gebracht, waardoor gebruik moest worden gemaakt van bestaande gebouwen. Er waren in het zuiden geen kampen.

86688. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Behalve Vught dan.

A. Ik heb het nu over Zuid-Limburg. Op 14 September hebben wij de bevrijding gehad van Maastricht. Op 17 September kreeg mer: de doorstoot van *Montgomery* naar Nijmegen. Op 23 September kregen wij pas de bevrijding van Vught. Toen kwam de doorstoot

naar het westen vanuit de corridor van Eindhoven met het oprukken van de Poolse troepen vanuit België naar het Hollandsch Diep over Breda. Ik bedoel dus met het zuiden: de eerste etappe, de bevrijding van Zuid-Limburg met Maastricht. Daarna kwam de tweede etappe. Dat was Weert met de corridor over Veghel naar Nijmegen en toen is na enige weken de etappe over Vught gekomen. Wij hadden toen echter Vught nog niet. Vught hebben wij pas veel later gekregen, want dit werd door de Canadezen bezet. Wij hebben het eerste kamp gehad in de Looiersstraat. Dit was een heel oude kazerne, die afgekeurd was en alleen als wapenmagazijn werd gebruikt.

Wij hadden daar te maken met de militaire commissaris, die begon met de reserve-officieren in werkelijke dienst te roepen. Hier was ik ook bij; anders was ik er waarschijnlijk nooit gekomen. Ik kreeg eenvoudig een militaire opdracht om die kampen te organiseren.

Er was niet veel te organiseren, want er was niets. Wij hebben dus aanvankelijk, zoals altijd te doen gebruikelijk is geweest, de mensen op stro moeten leggen. Er waren geen voorzieningen, er was niets. Er was ook geen voedsel. Dat voedsel was heel moeilijk te krijgen, want de burgerbevolking had bijna ook niets. Dat voedsel moest worden geput uit de militaire voorraden, maar deze wilde men niet geven. Toen is, eigenlijk door toedoen van de Amerikaanse Civil Affairs Officer in Maastricht toch een hoeveelheid voedsel voor de politieke delinquenten verkregen, waarbij wij nog grote herrie hebben gehad met de bevolking, omdat de politieke delinquenten wel voedsel kregen en zij bijna niets had. Er moesten ook kribben zijn om van het stro af te komen. Deze kribben hebben wij gekregen door in Heerlen een beddenfabriek of timmerwerkplaats aan het werk te zetten. Wij kregen slaappleaatsen van drie kribben boven elkaar en deze werden gemaakt van hout, dat over de grens werd gehaald. Wij kregen dus kribben en strozakken en stro. Toen wij klaar waren in dat kamp, kwamen de Amerikanen en deze zeiden: onze jongens in de modder in Duitsland liggen en die verraders op stro? Weg kribben! Toen lagen zij weer op stro en er kwamen klachten in de kranten, dat die mensen werden mishandeld.

Dat met die lui niet zachtzinnig werd opgetreden, was bepaald een feit, want dagelijks was het nodig — zolang ik daar ben geweest, d.w.z. de eerste weken — deze mensen, die voor een groot gedeelte uit de gevangenen kwamen en uit de huizen van bewaring, en anderzijds de mensen uit de B.S. in toom te houden, opdat zij niet tot kloppartijen en andere dingen overgingen. Dit heeft mij heel veel moeilijkheden bezorgd, want toen was ik week. Ik heb niettemin toch kunnen doorzetten en ik heb hierbij de steun van de militaire commissaris gehad. Er kwamen toen in de mijnstreek verschillende kampen bij. Er waren barakken en gebouwen van de mijnen, die werden ingericht. Hiermede maakten wij echter dezelfde lijdensgeschiedenis door als met het eerste kamp in Maastricht. Qua materiaalvoorziening is dat nooit voldoende geweest. Dit is iets, waarmee men niet zou kunnen volstaan in de tegenwoordige normale omstandigheden. Doordat er toen meerdere kampen bijkwamen, was het nodig, te centraliseren. Wij hebben toen de kampinrichting en de kampadministratie en -organisatie gecentraliseerd bij de provinciale militaire commissaris. Dit was geheel volgens de instructie. Wij hebben toen een paar maanden lang niets van Brussel gehoord; wij wisten aanvankelijk zelfs niets van het bestaan van „Brussel“ af. Alles ging onder leiding van de militaire commissaris, wat ook juist was volgens de instructies. Ik werd toen naar Brussel gehaald bij de staf om majoor *Molenaar* te assisteren, die uit Londen was gekomen met de voorschriften en met wat men daar had kunnen klaarmaken. Dat was niet veel. Dat was meer theorie dan praktijk, want men had bij allerlei dingen op de hulp van de geallieerden gehoopt. Die hulp bleef uit. Toen kregen wij kamp Vught, d.w.z. wij mochten in het kamp Vught, in een deel daarvan, politieke delinquenten onderbrengen, maar het kamp Vught was oorlogsbuit van de Canadezen. Daar zat colonel *Price* als kampcommandant van het geheel. Daar was een tankwerkplaats en een timmerwerkplaats van het Canadese leger. De helft van het kamp was voor de politieke delinquenten. In feite hadden wij er niets te vertellen. De chef staf van het Militair Gezag in Brussel had in Vught niets te vertellen, omdat het Canadees eigendom was. Die mocht er komen bij de gratie van de Canadezen. Zo werd op een bepaald ogenblik de helft van hetgeen wij bezaten binnen drie dagen van ons afgenomen, hetgeen betekende, dat wij de helft van het aantal gedetineerden daar moesten legeren bij de andere helft, die er was. Er kwamen 7000 geëvacueerden uit Tuddern, Gangelt, Susterseel en omgeving, wat frontgebied was. Die hebben daar maanden gezeten in familieverband met hun geestelijke verzorgers, onderwijzers, oude mannen, jonge mannen, kinderen. De strijd om Vught helemaal te krijgen, heeft geduurd tot September of October 1945, vóórdat de Canadezen ons toestonden er zelfstandig te werken. In Januari 1946 zijn de Canadezen er weggegaan. In Vught was het een zeer moeilijke

toestand. In Vught is ook inderdaad heel veel gebeurd, wat positief niet door de beugel kon. Er is veel gebeurd van de zijde van de Canadezen, het meeste, er is ook veel gebeurd van de zijde van de bewakingstroepen, en er is ook veel gebeurd van de zijde van het bewakingspersoneel. De strijd om Vught met zijn ups en downs heeft tot ongeveer Maart/April 1946 geduurd, vóórdat daar een behoorlijke normale toestand is gekomen. Voorts hadden wij in Brabant talloze kampen. Al die kampen zijn volgens de instructies gesteld onder de provinciale militaire commissaris. De chef staf van het M.G. in Brussel had daarmee niets uitstaande. Dat wil dus zeggen, dat hij overkoepelde, dat hij zijn eigen centrale orgaan. Sectie II d, had, die in hoofdzaak gebruikt kon worden voor het bezorgen van materieel, contact met de geallieerde militaire instanties, maar dat hij op het doen en laten in de kampen zelf geen invloed had dan via de militaire commissaris. Die toestand is zo officieel gebleven tot September 1945 en officieus is deze eigenlijk pas in de D.G.B.R.-tijd zodanig tot stand gekomen, dat toen het centraal orgaan de directe zeggenschap had over alle kampen. Er werden ook telkens nieuwe kampen ontdekt. Overal waren kampen. In ieder dorpje was een kamp. Overal hadden clubjes mensen arrestaties verricht, zowel van de P.O.D. als van de B.S. De P.O.D. had zijn orders van de zijde van de C.S.M.G. en de B.S. van de Prins. Zij mochten arresteren en de P.O.D. mocht arresteren. De een ving de ander vliegen af. Er waren mensen, die door de B.S. werden gearresteerd en door de P.O.D. werden gezocht, maar die door de B.S. in hun eigen kampjes werden vastgeliouden. In die kampjes kon je niet komen, dat was onmogelijk, daar had de C.S.M.G. niets te maken.

Wij hebben dus de tegenstelling P.O.D. — B.S. gekregen.

Maar ook de P.O.D. hield er zijn eigen kampjes op na (misschien zou men ze het best kunnen noemen arrestantenhuizen, meer was het eigenlijk niet) en weigerde deze preventieven (wat deze mensen in feite waren) over te geven aan het normale kamp, dat rechtstreeks onder de hiërarchie van de chef staf stond. In die P.O.D.-kampjes hield de P.O.D. zijn verhoren. Daar is ook veel gek gebeurd.

Over het algemeen was de zaak zo, dat, als er rare dingen gebeurden, zij al heel gek moesten zijn, vóórdat zij tot bij ons, de staf, doordrongen; anders bleven zij meestal op de tussenschijven liggen, hetzij bij de districts-militaire-commissaris, hetzij bij de provinciale militaire commissaris, en kwamen zij niet verder.

86689. **De Voorzitter:** Geldt hetgeen u nu hebt gezegd voor de eerste maanden na de bevrijding van het oosten en het westen van ons land precies zo?

A. In versterkte mate, want in het westen kregen wij de grote moeilijkheid er bij, dat daar in feite aanvankelijk de gehele macht in handen van de B.S. was. Daar waren reeds de kampen aanwezig. Daar was reeds de B.S. begonnen met de organisatie van de kampen en eerst naderhand kwam het M.G. ter plaatse om die kampen over te nemen. Toen ontstonden er talloze botsingen, want de B.S. had zijn functionarissen reeds benoemd en wilde in vele gevallen deze functionarissen behouden, terwijl het M.G. die functionarissen niet wilde hebben. Daar lagen dus de conflicten op organisatorisch gebied.

Maar de grote moeilijkheid is toch in hoofdzaak gedurende die oorlogsfase geweest, dat de sentimenten toen ontzettend opgezweept waren en ook direct na de bevrijding van het westen. Die sentimenten vinden wij ook weer terug in de gehele gang van de geschiedenis van de bevrijding in April van het oosten van het land en wij vinden ze ook weer terug in de maanden Mei en Juni na de bevrijding van het westen van het land. Alleen reeds het feit, dat wij in Juni het maximum hebben gehad aan gearresteerde politieke delinquenten (ik meen van ruw 123 000) bewijst, dat wij toen dus een wild grijpen en wegnemen van allerlei mensen en individuen hebben gehad, kris kras door elkaar, zonder orde. De grafiek gaat na Juni betrekkelijk steil naar beneden, omdat men toen dadelijk is begonnen met vergissingen en lichte gevallen te lozen; o.a. zijn alle vrouwen, die alleen waren gearresteerd, omdat zij omgang met Duitsers hadden gehad reeds na enige maanden losgelaten. De verhoudingen waren ook heel anders dan de normale. Normaal hebben wij bij het gevangeniswezen 6000 gedetineerden, van wie een 500 vrouwen zijn. Toen hadden wij op die, laat ik zeggen gemiddeld 100 000 gedetineerden, 20 à 25 000 vrouwen, dus een verhouding van 1 op 4; die verhouding was dus geheel anders dan de normale. Dat kwam door het vastzetten van de vrouwen, die maar even met een mof waren gezien en daarom waren gegrepen. Wij hebben aanvankelijk de grote moeilijkheid gehad, juist daardoor, dat praktisch elk kamp uit een mannen- en een vrouwenafdeling bestond, hetgeen natuurlijk verschrikkelijk was; het was funest, zodat wij geleidelijk aan en vrij snel — in het zuiden is het

al gebeurd vóórdat het westen bevrijd was — afzonderlijke mannen- en vrouwenkampen hebben geprojecteerd. Wij hebben indertijd in Vught daarvan een beroerd staaltje gehad. Daar zaten in de ene helft van het kamp de vrouwen en in de andere helft de mannen. Er was op een behoorlijke manier gezorgd voor een scheiding, maar de Canadezen hadden achter het kamp een tankwerkplaats en op een gegeven ogenblik was er een tank klaar en vierden de Canadezen feest, waarbij ze met tank en al dwars door het prikkeldraad midden in het vrouwenkamp terechtkwamen; op de vier hoeken stonden kerels met een brengun en de mensen, die probeerden er langs te komen, werden weggeschoten. Nu kon men naar generaal *Crear* gaan of naar een andere generaal, het hielp allemaal niets; de kerels waren dronken. Toen kwam er bericht van generaal *Kruls*: Binnen drie dagen alle vrouwen uit Vught weg, en dat is inderdaad binnen drie dagen tot stand gebracht; de mensen, die dat gedaan hebben, hebben dat inderdaad voortreffelijk gedaan.

86690. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Waar zijn ze toen naar toe gebracht?

A. Naar Houthem, bij Valkenburg.

86691. De **Voorzitter**: Wanneer heeft zich dat geval afgespeeld?

A. Dat zal zich afgespeeld hebben ongeveer in Maart of April 1945, meen ik. Toen zijn dus alle vrouwen afgevoerd naar het zuiden.

86692. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: En de kindertehuizen? De kinderen moesten toch ook ergens geplaatst worden?

A. Dat regardeerde mij niet; die stonden onder een andere sectie, ik meen sectie 8 of 9. Als u het handboek van het Militair Gezag leest, kunt u het daarin vinden. De kindertehuizen werden door die sectie gedirigeerd. Met die kindertehuizen hadden wij gelukkig geen bemoeienis, want daar is ook een hoop ellende mee geweest.

Wij hadden dus niets, Mijnheer de Voorzitter; er was niets. Als u ziet, wat de kampcommandanten aanvankelijk hebben moeten presteren om materiaal te krijgen om de kampen enigszins in orde te maken — want de kampen zagen er niet mooi uit; ze hadden ontzettend geleden in de bezettingstijd —, het grenst aan het ongelofelijke. Alles was op het materiaal gericht; eerst moesten het kampen zijn; die waren er niet, er was althans niets, wat die naam waardig was. Eerst dus het materiaal en toen dat er eenmaal was, kon er geleidelijk aan voortgegaan worden met de medische verzorging, de sanitaire inrichting, zelfs de sociale verzorging, de tewerkstelling, enz. Maar dat is pas later gekomen, toen Nederland helemaal bevrijd was, dus niet eerder dan in de zomer van 1945. Toen begonnen wij daar dus mee en toen zaten wij daarna weer met de moeilijkheid, dat in de zomer van 1945 de repatriëring begon en ook de opbouw van het leger, zodat toen weer heel vlug kampen ontruimd moesten worden. Voor grensbewaking, repatriëring en oorlog had men kampen nodig; die werden op korte termijn teruggevorderd en dat was aanleiding, dat wij in een dwangpositie zijn gekomen tegen de winter van 1945 op 1946. Toen is door generaal *Kruls* opdracht gegeven aan kolonel *Snijders* om met een vliegende colonne, waarvan ik aanvankelijk ook lid ben geweest, zij het maar korte tijd, alle kampen, die er waren, te inspecteren.

86693. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ik dacht, dat u de secretaris van die vliegende colonne was geweest.

A. Neen, dat ben ik niet geweest. Dat was mr. *van 't Hof* en *Lewe van Aduard*. Voor ons, bij het hoofdkwartier, bij de staf, lag vooral tot zeer ver in 1945 de zeer grote zorg op het materiële gebied.

86694. De **Voorzitter**: Had die vliegende colonne hoofdzakelijk tot taak, te zien, wat men had, en daaruit conclusies te trekken, hoe het in de komende winter zou moeten, of ook om eventuele misstanden in kampen te constateren en te corrigeren?

A. Dat vindt u in de opdracht ook vermeld.

86695. De **Voorzitter**: Ik heb hier voor mij diverse rapporten van de vliegende colonne. Ik zie in een brief, dat men voornemens is van 17 tot 21 September een bezoek te brengen aan tien kampen. Op deze wijze is het niet gemakkelijk door te dringen tot de interne verhoudingen.

A. Kent u de werkwijze van de vliegende colonne?

De **Voorzitter**: Neen.

A. U vindt in dat rapport ook de werkwijze. Het zijn uiteraard momentopnamen; dat kon niet anders, maar het was zo, dat, als de colonne kwam, ieder lid van de colonne zijn speciale taak had; ieder had voor zijn onderdeel de volle tijd om het grondig te bezien; des avonds, wanneer ieder van de leden het onderdeel bezien had, werd in gemeenschappelijk comité het rapport opgemaakt; dat werd soms heel laat. Ik moet u zeggen, dat het geen sinecure was, met die colonne op te trekken, maar mooi werk hebben zij ongetwijfeld gedaan.

86696. De **Voorzitter**: Was het resultaat daarvan nu ook voor u als insider ontstellend, of dat ook weer niet?

A. Neen.

86697. De **Voorzitter**: Het gaf u niet veel nieuws?

A. Niets nieuws. Het gaf een bevestiging van de toestand, zoals die steeds door ons was waargenomen en gerapporteerd.

86698. De **Voorzitter**: Maar een toestand, die verre van gunstig was?

A. Die toestand was niet gunstig en gaf geen bevrediging, absoluut niet. De kampen waren improvisaties, maar het waren vaak knappe improvisaties en ik moet de mensen, die het gedaan hebben, alle eer doen toekomen, dat zij onder die omstandigheden, met die geringe middelen en met dat slechte personeel, met gedetineerden, die indertijd ook van een geheel andere kwaliteit waren dan daarna en later, dit nog tot stand hebben kunnen brengen. Ik heb geen enkel geval meegemaakt van opzettelijke verwaarlozing van of van opzettelijke tekortkoming in de taken van die kampcommandanten. Er zijn wel enkele gevallen geweest, waarbij wij de mensen op staande voet hebben ontslagen wegens oneerlijkheid, diefstal in het algemeen, of ook wel wegens onbehoorlijk gedrag tegenover gedetineerden, maar veelal meer nog tegenover familie van gedetineerden. Maar dan gingen zij er ook onmiddellijk uit. Wij zijn één keer gesteld voor het geval, dat zo'n groot aantal mensen van het personeel van een kamp bij malversaties betrokken was, dat wij voor de keus stonden: deze hele moot achter elkaar er uit en dadelijk de zaak in handen van de militaire politie geven — dat was de instantie, die het doen moest —, maar dan liepen ook prompt alle gevangenen weg, omdat er geen bewaking meer was. Toen hebben wij geleidelijk nieuw personeel daar naar toe moeten zien te krijgen en geleidelijk aan dat foutieve personeel moeten ontslaan en hen stuk voor stuk aan de M.P. opgeven. Ik moet zeggen, dat van heel veel van deze onderzoeken door de M.P. niets is terechtgekomen.

86699. De **Voorzitter**: Hebt u ook veel gevallen van vermogensdelicten tegenover gedetineerden geconstateerd?

A. Constateren deden wij bij het hoofdkwartier praktisch niets. Wij kregen altijd de feiten te horen, als zij gebeurd waren. Dan kon je wel een onderzoek laten instellen door de inspectie en dan gaf dat onderzoek al of niet enige aanleidende omstandigheden, maar dan gingen wij als onervaren mensen op het gebied van onderzoeken er niet verder op in, doch gaven het aan de M.P. door. Het is positief zeker, dat er wel vermogensdelicten zijn geweest. Later, in de D.G.B.R.-tijd, is deze gehele kwestie van de gemelde vermogensdelicten niet bij tientallen, maar bij honderdtallen aan de Centrale Opsporingsdienst in handen gegeven. Ook deze heeft er niets mee kunnen doen. Het was weg. Het was een chaostijd. Wie gapte? U moet niet vergeten, dat er onmiddellijk na de bevrijding wel een behoorlijk aantal mensen ter beschikking stond om functies in een kamp uit te oefenen, maar dat na betrekkelijk korte tijd de goede krachten daaronder al lang weer weg waren en men met het bezinsel bleef zitten. Met dergelijke mensen moest men het runnen. Ondanks het feit, dat de mensen als lokmiddel hogere salarissen kregen dan gewoonlijk bij Justitie voor soortgelijke functies werden gegeven, bleven zij niet vanwege de onzekerheid voor de toekomst. Zodra zij een baan konden krijgen, die meer zekerheid en vastheid bood, bleven zij daar niet bij. Wij hebben dus, beginnende met een team, dat half om half goed en minder goed genoemd kon worden, steeds moeten eindigen met een team, dat ten hoogste voor een vierde deel goed was.

86700. De **Voorzitter**: Heeft men daarmee ook gedurende de gehele D.G.B.R.-tijd gesukkeld?

A. Dat is betrekkelijk lang in de D.G.B.R.-tijd blijven doorziken, omdat daar weer de kwestie kwam: directeur-generaal, wat biedt gij mij? Als de directeur-generaal zei: Ik bied u niets, want ik kan u geen toezegging doen, dan zeiden zij: Dan zullen wij naar iets anders gaan uitkijken. Het waren altijd juist de besten, die iets anders kregen en die zeiden: Dag, directeur-generaal, zie het maar met anderen op te knappen. Dat gehele ziekteproces bleef dus, zij het op het laatst niet meer in zo sterke mate, omdat toen reeds een zekere selectie was tot stand gekomen.

86701. De **Voorzitter**: En er geleidelijk ook minder kampen waren.

A. En er veel minder kampen waren. Wij hadden in de top-periode ongeveer 130 kampen, welk aantal op het eind van 1945, toen de vliegende colonne ging, tot 100 en omtrent April/Mei 1946 tot 80 was teruggelopen.

Zoals ik al zeide: u ziet dadelijk een betrekkelijk sterke daling in de kroonine, wanneer u het aantal kampen en het aantal gedetineerden bekijkt. Toen kreeg de selectiemogelijkheid van het personeel betere kansen en werd het een stuk beter, maar ik moet zeggen, dat de beterschap merkbaar werd na September 1945. Tot dan toe was het wild en onoverzichtelijk en was het iedere dag opnieuw vechten tegen de bevoegdheden van de militaire commissarissen. Maar einde September, begin October is de instructie van de chef staf gekomen, dat alle kampen centraal onder hem geplaatst werden en de bevoegdheden van de militaire commissarissen werden uitgeschakeld. In October of November hebben wij de opheffing van het eerste militaire commissariaat gekregen en toen kregen wij hier in den Haag bij de staf de zaak meer in de hand. Toen is een ander inspectiesysteem tot stand gekomen. Dat hebben wij groot opgezet, omdat wij rekening moesten houden met de afzonderlijke inspectie van de militaire commissarissen. Bij iedere militaire commissaris zat een inspecteur voor de kampen en daar moest door ons een tegenspeler tegenover gezet worden. Dat heeft ook veel moeilijkheden gegeven en toen het militaire commissariaat verdween, moest onder het grote aantal inspecteurs weer een selectie plaats hebben. Zo zijn wij gauw vsn 19 op 10 teruggevallen. Dat getal van 10 is later gedaald tot 5 en tenslotte is het geheel verdwenen. Maar de periode na September, October 1945 is eigenlijk de periode geweest van het meer regulariseren, van meer normale toestanden en het zich houden aan de normale bepalingen.

Had de instructie voor de kampcommandanten uit Londen, die uitstekend was en die het werk is van de heer *Molenaar*, die gebaseerd en gefundeerd was op de beginselen van het gevangeniswezen, reeds enigermate de zaak in een bepaalde richting geleid, aan de andere kant hebben wij weer, door die instructie uit te breiden en er mantelinstructies bij te maken, het geheel meer aan de gewone normen, die ook bij het gevangeniswezen golden, gebonden en wij mogen zeggen, dat tegen de zomer van 1946 vrijwel alle excessen en alle grove wantoestanden achter de rug waren.

86702. De **Voorzitter**: Dus als hier nu sprake is van dingen, die in de Harskamp gebeurd zijn, dan zegt u: dit is in het algemeen gebeurd in de eerste tijd?

A. Ja. Er is een fatale datum, nl. 16 Juni 1945: toen hebben wij de Harskamp moeten overnemen van de Canadezen, die daar ongeveer 6000 S.S.-ers bij elkaar hadden gebracht, die daar onder Ost-frontomstandigheden leefden. Het was een krijgsgevangenenkamp, totdat de Unit Canadezen naar Duitsland ging en ons vertelde, dat wij het binnen 24 uur moesten overnemen. Dat hebben wij geweigerd. De Prins is er toen aan te pas gekomen met de Binnenlandse Strijdkrachten; die hadden geen mensen voor de bewaking en toen hebben wij contact gekregen met de S.H.A.E.F. in den Haag en die heeft de zaak zo geregeld, dat wij enig respijt kregen om ons gereed te maken voor de overneming van dat kamp. Dat is op 16 of 21 Juni gebeurd. Toen hebben wij intern het kamp overgenomen, extern werd het bewaakt door de stoottroepen, het beruchte regiment stoottroepen van *Eep van Kooten*. Wat daar is gebeurd, is alles gerapporteerd en is ook alles aan de militaire politie doorgegeven. Dit zijn voor 99 pct. dingen, die ten laste komen van die afdelingen stoottroepen, die om het kamp hebben gelegen.

86703. De **Voorzitter**: Later van coinpagnieën van 14 R.I.

A. Ja, maar in hoofdzaak waren het aanvankelijk de stoottroepen. 14 R.I. was lang niet zo gek als de stoottroepen waren. 14 R.I. was

een onderdeel, dat had deelgenomen aan de strijd tegen Duitsland en dat hier in rust lag. De stoottroepen waren veel ruwer en wilder dan 14 R.I.

86704. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Deden de stoottroepen meer dan schietavondjes houden?

A. Ik vind schietavondjes al erg genoeg.

86705. De heer **Stokvis**: Dat deed 1-14 R.I.?

A. De stoottroepen ook. Het is jammer, dat wij geen beschikking hadden over eigen troepen. Dan hadden deze dingen niet kunnen gebeuren. De gezagstroepen zijn veel later tot stand gekomen. Er zijn momenten geweest, dat het bijna een schietpartij was tussen de troepen en de bewaking.

86705. De **Voorzitter**: U zeide, dat het gerapporteerd is geworden. Maar wie moest dan repressief optreden? De commandant van het kamp had over de buitenbewaking niets te zeggen. Als er iets gebeurde, b.v. dat schieten door de buitenbewaking, dan was het een zaak, die dat deel van het militair gezag, dat zich met de kampen bezighield, eigenlijk niet regardeerde.

A. De ravage en de ongelukken werden binnen het kamp aanggericht.

85707. De **Voorzitter**: Maar van buitenaf.

A. Dat doet er niet toe. Die commandant heeft zeer zeker terecht gerapporteerd, wat in zijn kamp is gebeurd en wat die troepen buiten tot stand hadden gebracht.

86708. De **Voorzitter**: Majoor *Scholten* heeft

A. Tevoren ook kapitein *Feijen*!

86709. De **Voorzitter**: Vóór majoor *Scholten* was kapitein *Jansen* commandant. Heeft iemand als majoor *Scholten* aan uw dienst gerapporteerd, dat er ongerechtvaardigde schietpartijen zijn geweest?

A. Voor zover mij bekend, zijn de rapporten, die opgemaakt zijn, dooi-gestuurd aan de militaire politie.

86710. De **Voorzitter**: Majoor *Scholten* heeft hier verklaard, dat hetgeen er in de Harskamp gebeurd is, niet zo erg was, dat althans nagenoeg nooit zonder reden geschoten is.

A. Dat ligt misschien aan de visie van majoor *Scholten*. Wij vonden die rapporten erg genoeg. Voor zover ik mij herinner, zijn door de militaire politie strafvervolgingen ingesteld. Of dit iets heeft uitgehaald, weet ik niet.

86711. De **Voorzitter**: Het tijdperk van majoor *Scholten* en het tijdperk van generaal-majoor *Nierstrasz* liggen beide in de tweede helft van 1945. Toen is het ook nog gebeurd en waren de stoottroepen al weg.

A. Dat tijdperk van majoor *Scholten* en generaal-majoor *Nierstrasz* ligt veel later.

De **Voorzitter**: Neen.

A. In Juni zijn wij begonnen met kapitein *Jansen*. Deze is vrij vlug verdwenen.

85712. De **Voorzitter**: Kapitein *Jansen* is in functie geweest van 25 Juni 1945 tot 24 Augustus 1945; daarna is gekomen majoor *Scholten*, en wel tot 10 Mei 1946, en vervolgens heeft majoor de *Zwart* van 13 Mei 1946 tot 1 Januari 1947 deze functie vervuld.

A. Het is dus allemaal geweest eind 1945.

86713. De **Voorzitter**: Ik heb hier een lijst van schietpartijen, die zich hebben afgespeeld van Juni tot October 1945. Daarop staat nog vernield een geval van 3 November 1945, een geval van iemand, die 's avonds slapende is aangeschoten en aan zijn verwondingen is overleden. Daarom vraag ik u ook, of in de periode van de heer *Scholten* — dat is de tweede helft van 1945 — deze daarover heeft gerapporteerd.

A. Voor zover ik mij kan herinneren, wel.

86714. De **Voorzitter**: Hij zegt, dat er nooit onnodig is geschoten. Er was altijd een reden voor.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij zeide, dat er permanent pogingen tot ontvluchting werden gedaan.

A. Ik geloof het graag. Als ik er had gezeten, zou ik het ook hebben gedaan om er uit te komen. Dat geloof ik vast. Of er nu echter alleen maar geschoten is bij pogingen tot ontvluchten, meen ik te moeten betwijfelen.

86715. De **Voorzitter**: In de lijst, welke ik hier vóór mij heb, vind ik wel gevallen van mensen, die, terwijl zij sliepen, zijn doodgeschoten, maar geen gevallen van mensen, die bij een poging tot ontvluchting zijn doodgeschoten. Dat is wel treffend.

A. Ik weet niet, of dat treffend is, want degenen, die op de vlucht zijn doodgeschoten, komen zich niet melden,

86716. De **Voorzitter**: Maar deze mensen ook niet.

A. Dat wordt echter door anderen verteld.

86717. De **Voorzitter**: Die mensen, die vluchtten, moesten over een verlichte ruimte van 5 meter.

A. Die 5 meter ruimte was er nog niet.

86718. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was die er in de tijd van de heer *Scholten* niet?

A. Die is pas later gekomen.

86719. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Weet u dat zeker?

A. Wij hadden een binnen- en een buitendraad. Die officiële 5 meter-ruimte is echter veel later gekomen. Er is later over die 5 meter-ruimte een circulaire verschenen. Die kunt u lezen. Toen die er reeds was, is er een order uitgevaardigd, dat op degenen, die in die ruimte komen, moet worden geschoten. Die is er tot op het laatste toe geweest. Als u nu een kamp ziet, ziet u nog altijd de 5 meter-ruimte, hoewel die niet gebruikt wordt en het geen zin meer heeft. Hij kon alleen zeggen: er was een binnen- en een buitendraad. Hij zal echter in de war zijn met de 5 meter-ruimte. Dat is een voorschrift van later. Op wie binnen die 5 meter-ruimte komt, wordt geschoten.

86720. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Kunt u ons die circulaire over de 5 meter-ruimte bezorgen?

A. Die moet ik opzoeken. Ik heb die circulaire niet bij de hand. Ik meen zelfs, dat het een circulaire is, welke door de heer *Raat* is opgemaakt, en wel toen hij de buitenbewakingstroepen heeft georganiseerd.

86721. De **Voorzitter**: Dat zou dus na Augustus 1946 geweest zijn.

A. Wij hebben dus alleen te maken met een binnen- en een buitendraad en of dat nu 5 meter of minder was, doet niet ter zake. Meestal was het 2, 3 meter. Het was over het algemeen het looppad van de schildwacht.

86722. De **Voorzitter**: Waren de schildwachten steeds buiten het kamp?

A. Zij kwamen wel tussen de draden.

86723. De **Voorzitter**: De heer *Scholten* heeft hier verteld, dat de schildwachten bij het schieten niet altijd zo konden richten, dat barakken niet getroffen werden.

A. Als er van het donker uit iets op het verlichte vak komt, kan je niet zien, waar de kogels komen.

86724. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dan is het heel normaal, dat je op je bed werd doodgeschoten.

A. Je weet toch als wachtpost, waar de barakken staan, ten minste ik zou het wel weten. Als ik aan een draad sta, weet ik, waar de barakken zijn, en dan weet ik, als ik schiet, dat ik door zo'n barak heen kan schieten.

86725. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Staan ze er nog?

A. Ik denk, dat ze wel omgewaaid zijn.

86726. De **Voorzitter**: Waarom is majoor *Scholteiz* tenslotte verdwenen?

A. Hij voldeed niet.

86727. De **Voorzitter**: Ongeschikt?

A. Ja.

86728. De **Voorzitter**: Waarin zat dat?

A. Hij kon geen orde houden. Hij was niet opgewassen tegen de buitenbewaking. Het is een van de grote fouten geweest, dat indertijd de buiten- en binnenbewaking een tweeledig commando waren. Men had twee kapiteins op één schip. Daaruit zijn altijd de grootste moeilijkheden voortgekomen, overal, niet specifiek in die ellendige Harskamp, maar overal. Heel vaak moest je er op uit om de vrede te herstellen tussen de commandant buitenbewaking en de kampcommandant. De één nam bevoegdheden, die tot het ressort van de ander behoorden, en omgekeerd. Dat is een van de grote feiten: de scheiding in commando tussen buiten- en binnenbewaking.

En dan kreeg je tenslotte de periode, dat het M.G. geëindigd is en wij in de periode van het D.G.B.R. komen. Die periode van het D.G.B.R. is van het begin af aan geweest een periode van reglementeren, langzaam. Alleen is het in die periode voor mij altijd ontzettend moeilijk geweest om de taak, waarvoor ik stond, uit te voeren vanwege de organisatorisch volkomen foutieve constructie van afdeling III, die verdeeld was in A, B, C en D, die allemaal zelfstandig waren en geen overkoepeling kenden. Qua bevelvoering was de M.G.-periode voor mij duizendmaal makkelijker dan de bevelvoering in de tijd van het D.G.B.R., want toen wist ik, waar ik stond en hadden wij de centrale bevoegdheid en konden wij iets doen. En er is ook wat gedaan, maar in de periode van het D.G.B.R. had men de afdelingen IIIA, IIIB, IIIC, IIID en IIIE en later kwam er nog IIIF bij. Die afdelingen waren alle even machtig. IIIA was opvolger van sectie IID van het M.G. maar IIIA had met IIIB (geestelijke en sociale verzorging) niets te maken. Er was IIIC, de medische dienst, die altijd voortreffelijk heeft samengewerkt (dr. de Voogd had het niet hoeven te doen). Voorts was er IIID (arbeid), waarmee IIIA niets had te maken. Later is er IIIF bij gekomen, de gebouwdienst. IIIA had er in feite niets in te maken, ofschoon IIIA en IIIF praktisch hetzelfde waren.

86729. De **Voorzitter**: Die overkoepeling is toch later gekomen?

A. Die is gekomen, toen de heer *Raat* kwam. De onderafdelingen bleven bestaan, maar nu onder een overkoepeling. Toen was de juiste figuur gevonden. Dat heeft echter moeten duren totdat de heer *Raat* is gekomen, tot October 1947.

86730. De **Voorzitter**: Dat was in October 1946.

A. Ja, inderdaad. De heer *Raat* is in April, Mei begonnen met het formeren van de buitenbewakingstroepen en in October 1946 kregen wij in hem de overkoepeling van die IIIA, B, C, D, E.

86731. De **Voorzitter**: In het rapport van de heer *van Tuyll* wordt nog bijzonderlijk vermeld het kamp „De Vergulde Hand” te Vlaardingen, waar het ook niet erg best was. Er staat hier o.a.:

„In het kamp „De Vergulde Hand” zijn gedetineerden met ijzeren scheepskettingen — afkomstig van de scheepswerf Figee — waaraan twee ijzeren beugels waren bevestigd (gewicht 2,3 kg) aan de enkels aan elkander geklonken. Bedoelde gedetineerden zijn wekenlang, dag en nacht, aan elkander geklonken geweest. Verwondingen zijn niet uitgebleven.”

A. Voor dat feit is nog onlangs een van de oude commandanten, die vanuit de Carel Coenraadpolder, veroordeeld.

86732. De **Voorzitter**: Voor een soortgelijk feit, ja. Daar had men sommige gedetineerden een ketting om de enkels gedaan, waaraan een granaat zat.

A. Ja, een huls. Dat zijn soortgelijke dingen.

86733. De **Voorzitter**: Herinnert u zich dat kamp „De Vergulde Hand“?

A. Ja, ik vond dat een zeer naar kamp. De man, die daar aan het hoofd stond, was een oud-Indischman, een planter; hij is ontslagen. Ik ben zijn naam kwijt. Maar als je er kwam, zag je niets. Dat was het moeilijke van al die dingen. Het was slechts zeer zelden, dat je bij een inspectie toevallig iets merkte.

86734. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: De mensen durfden het waarschijnlijk ook niet zeggen?

A. Er waren er, die het wel zeiden. Daarvan hebben ons berichten bereikt én naar aanleiding daarvan zijn er inspecties gehouden bij nacht en ontij. Dat heeft echter niets gegeven. Er waren echter ook mensen, die niets durfden zeggen. Die zeiden: wacht maar totdat wij weer vrij zijn, dan zullen wij weleens gaan praten. Er zijn ook mensen geweest, die er wel over spraken en die de dingen op een onverantwoordelijke wijze opschroefden. Ik heb een geval gehad, dat is doorgegeven en dat geseponneerd is geworden. Dat betrof het volgende. Er wordt in een kamp een N.S.B.-er binnengebracht. Er zit daar een bewaker en die ziet, dat de kerel, die wordt binnengebracht, dezelfde vent is, die zijn vader en zijn twee broers heeft doodgeschoten. Die N.S.B.-er is toen niet door die man doodgeschoten; daarom mocht hij blij zijn. Wel heeft de bewaker hem aangevallen. De N.S.B.-er heeft tam-tam gemaakt; hij heeft de zaak aangegeven en wij moesten het doorgeven; dat kon niet anders. Maar de zaak is geseponneerd. Dergelijke gevallen kwamen veel in Twente voor, en wel omdat daar de B.S. bijna uitsluitend bestond uit de oude illegaliteit, uit de knokploegen. Daardoor kreeg men daar veel meer van dit soort van gevallen dan in het westen des lands.

86735. De heer **Stokvis**: Men zou kunnen zeggen: begrijpelijke uitbarstingen.

A. Menselijk, begrijpelijk; je mag het niet doen, maar het zijn nu eenmaal allemaal geen heiligen.

86736. De heer **Stokvis**: Maar had men in Twente, waar de kampbewaking voor een belangrijk deel bestond uit oud-illegalen, in de kampen nu ook soortgelijke klachten als men die had in dat kamp in Vlaarding en de Harskamp of had men die klachten daar in mindere mate? Het zou interessant zijn dit vast te stellen.

A. U had ze daar in mindere mate. U had daar het ontladen van de woede in het begin en dan was het afgelopen; men had dan ook niet deze methoden tot, wat ze dan noemen, het voorkomen van ontvluchtingen op die manier. Dit had je daar niet.

Aan de andere kant moeten wij ook voorzichtig zijn, dat wij niet te gauw, wanneer wij zo horen van een ketting en een huls, direct aan sadisme gaan denken. Inderdaad, als u die kampen in die tijd had gekend, met een prikkeldraadomheining, dat meer een tijdelijke afscheidingsaanduiding was dan een werkelijkheid, dan moest u daar tegenover bedenken, dat daaronder inderdaad kwaai rakkers zaten, gevaarlijke zware gevallen, en dan begon zo'n eenvoudig mens — zoals vaak die kampcommandanten waren — te denken: die kerels mag ik er nief tussenuit laten; die moet ik vasthouden. Dan kreeg je vaak die dingen. Hier zat niet altijd direct sadisme bij. Sadisme was er in gevallen, zoals ik gerapporteerd heb gekregen, van kromsluiting. Dit is bij voorbeeld in Hoek van Holland voorgekomen. Er waren ook mensen, die, waarschijnlijk uit honger, een ui gapten, en dan liet men die mensen een hele portie, bijv. een kilo, uien eten. Dit is uitgesproken sadisme. De mensen, die dat doen, vind ik tuig; zij zijn niet beter dan de moffen. Kromsluiten is slecht, maar ik wil nief beweren, dat het aan de kogel leggen altijd zonder noodzaak gebeurde.

86737. De heer **Stokvis**: Het kan een soort veiligheidsmaatregel zijn.

A. Ja. Het is eigenlijk middeleeuws-primitief. Ik geef dit toe, maar in de gedachten van deze mensen kwamen de gekste dingen naar boven, zonder dat je kunt zeggen: dat is sadisme. Ik heb een commandant zelf betrapt op het feit, dat hij drie mensen aan de ketting

had. Het waren drie kerels, die door de C.I.C., de Count-Intelligence-Corps, bij hem waren gebracht als spionnen of saboteurs, die achter het front door de Amerikanen waren gevangen. Men bracht ze in een kampje in een klein dorpje in Oost-Brabant. Het was een schuur bij het raadhuis, waar een paar N.S.B.-ers waren opgeborgen. De mensen van de C.I.C. zeiden tegen dat kampcommandantje: die kerels mogen niet weg; als ze weg zijn, schieten wij jou dood. Dat was niet erg Amerikaans, maar zij zeiden het toch maar. Die man had daar de N.S.B.-ers zitten, binnen het prikkeldraad van de wei, waar de koeien liepen. Ik kom daar en zie die drie knapen aardappels jassen met een kogel aan hun been. Ik vroeg: wat moet dat? De commandant zei: als ze weglopen, schiet de C.I.C. mij dood. Ik zei: ben je nu helemaal? Waarom mogen ze niet weglopen? Hoe lang heb je ze hier? Hij zei, dat het heel gevaarlijke saboteurs waren en dat hij ze drie dagen had. Ik zei: doe de dingen af, neem twee mensen van de knokploeg en dan stuur je ze maar naar den Bosch. Je gaat naar de gevangenis in den Bosch en vraagt om die mensen in te sluiten. Dat is een idee, zei hij, want ik kan ze niet laten lopen, anders ben ik zelf zuur. Die drie kerels hadden het bepaald goed. Zij zeiden zelf, dat zij een goede pijp tabak kregen en het goed hadden. Toen kwamen er echter moeilijkheden. Ik ging bevredigd terug naar huis en dacht, dat de zaak opgelost was en dat die lui naar den Bosch gingen en daar ingesloten zouden worden. Toen kwam die commandant twee dagen later in Brussel aan de telefoon en zei: den Bosch weigert deze mensen in te sluiten, want er zijn geen inbewaringstellingspapieren bij. Toen ben ik naar den Bosch gegaan en heb hoge woorden gehad met de heer *Arnoldus* om hem te bewijzen, dat het oorlog was en dat hij deze mensen had te nemen. Hij kon ze echter zo niet in zijn register inschrijven. Hij is uitstekend als directeur, maar ik was toen een kwaad officier. De C.I.C. heeft die mensen weg laten halen en dezen zijn doodgeschoten.

86738. De **Voorzitter**: Bent u hiermede aan het einde van uw uiteenzetting gekomen?

A. Ik geloof, dat ik wel langdradig ben geweest.

De **Voorzitter**: Het is een heel nuttig relaas geweest.

A. Ik heb precies gezegd, wat ik er nog van weet. Het is een moeilijke, maar ook een mooie tijd geweest, waarin wij veel hebben kunnen bereiken, bijna uit niets. Het mooie is er afgegaan, toen eigenlijk de trage gang van berechting grote moeilijkheden en ontevredenheid in de kampen bracht.

86739. De **Voorzitter**: Dat is een aspect van de zaak, dat buiten het kader van ons onderzoek van vandaag valt.

A. Wij hebben moeilijkheden moeten verwerken. Het is gauw gezegd: de Bijzondere Rechtspleging is goed voor elkaar. Zij zijn nu nog met de Bijzondere Raad van Cassatie bezig. Er zitten er nog altijd, die niet voor zijn geweest. De kampcommandanten hebben met de moeilijkheden gezeten. Als u vandaag in Veenhuizen komt, vindt u daar nog stemmingen. De directeur zit er nog maar mee, nu al vijf jaar.

Ik zie altijd met voldoening op die periode terug. Ik ben dankbaar voor de medewerking, die ik heb gehad. Wij hebben vaak ondankbaar werk moeten doen en ook veel hard moeten werken. Wij hebben het echter kunnen plooiën.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. F. H. M. V. MENTROP.

DONKER, voorzitter.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 17 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

WILLEM HENDRIK ARTS,

oud 54 jaar, wonende te Nunspeet, aalmoezenier.

Hij legt de eed af als getuige.

86740. De **Voorzitter**: U bent, indien ik goed ben ingelicht, in 1945 werkzaam geweest in de Harskamp?

A. Ja. Mijn officiële aanstelling heb ik pas gekregen in October, maar dat kwam vanwege de administratieve rompslomp. Ik was er tevoren reeds enige keren geweest op verzoek van de heer *Bannenberg*, de hoofdaalmoezenier, die mij vroeg daar eens te gaan kijken; het zat daar niet goed, zei hij.

86741. De **Voorzitter**: Wanneer bent u er voor de eerste keer geweest, denkt u?

A. Ik ben er midden Augustus voor het eerst gekomen en ben er gebleven tot het laatste ogenblik, tot het werd opgeheven. Ik kan het niet meer precies nagaan, omdat ik al mijn stukken heb verloren. Op 6 November 1945, toen ik van het ziekenhuis in Arnhem naar de Harskamp moest, had ik mijn tas, waarin allerlei rapporten zaten, o.a. over een toen recent geval, op mijn fiets gebonden. Toen ik in het kamp kwam, zat alleen nog het handvat van mijn tas aan de fiets. Ik heb een advertentie geplaatst met het verzoek, de stukken alsjeblieft terug te sturen, maar ik heb er nooit meer iets van gehoord.

86742. De **Voorzitter**: In de loop van 1946 is het kamp overgeplaatst naar Milligen?

A. Ja. Dat wil zeggen: het kamp is overgeplaatst, maar de meeste S.S.-ers zijn gebracht naar het fort Erfprins.

86743. De **Voorzitter**: Nu is ons gebleken, dat er speciaal in de tweede helft van 1945 nogal wilde dingen zijn gebeurd in de Harskamp. Wij hebben daarover een reeks van getuigen gehoord. Hun verklaringen komen in het algemeen hierop neer, dat de buitenbewaking, die een afzonderlijk orgaan was, waarover de kampcommandant formeel niets had te zeggen, nogal wild is opgetreden en dat er herhaalde malen schietpartijen hebben plaats gevonden, vaak met noodlottige afloop. Wat hebt u daarvan meegemaakt?

A. Eenmaal heb ik een man zien doodschieten.

86744. De **Voorzitter**: Zien doodschieten?

A. Dat wil zeggen, ik werd geroepen, toen het pas gebeurd was, het was een jonge kerel van 19 jaar; hij zat bij het raam, toen het gebeurde.

86745. De **Voorzitter**: Dat was het geval-Roest, maar dat heeft zich volgens de stukken, die wij hebben, afgespeeld in Januari 1946. Dat was die man, die zat voor het raam van de infectiebarak.

A. Ja, daar ben ik bij geweest; toen ik kwam, was hij juist dood. Ik heb toen nog gezegd: Onthoud, waar de kogel terecht is gekomen, want nu hebben wij een geval, waarbij wij kunnen zeggen: Die heeft het gedaan. Het was nl. altijd de grote moeilijkheid om uit te maken wie het gedaan had. Er kwam bij, dat de soldaten „zwarte” munitie

hadden en ze hadden het consigne: Als je na 8 uur iets ziet bewegen, moet je schieten. Het gevolg was, dat de jongens altijd opgaven, dat ze „iemand hadden zien ontvluchten”. Dat gaf ook de commandant altijd als reden op voor het schieten. Ik heb zelf ook eens een keer onder vuur gelegen, in November 1945. Ik was in het kamp gaan wonen; ik heb gezegd: Als je zo'n hekel hebt aan die S.S.-ers, is er tenminste één fatsoenlijk man binnen. Ik ben er toen, zoals ik zei, gaan wonen. Om 8 uur werd de wacht afgelost en dan mocht niemand zich meer bewegen buiten de tenten, anders werd er geschoten. Ik had een godsdienstoefening gehad, die om 10 minuten voor acht op-hield met het oog juist op de klok van 8 uur. Er werd toen echter al vóór 8 uur geschoten; ik heb een poos op de grond gelegen en ben naar mijn tent gekropen. Ik heb toen opgebeld, dat ze moesten op-houden en zei: Het is nog niet eens 8 uur, waarop de dienstdoende commandant van de wacht mij een verbazend mooi antwoord gaf: Dan dachten ze zeker, dat het al 8 uur was. Het was 14 R.I., de vijfde compagnie, die hem dat lapte.

86746. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was het niet de vierde?

A. Ik meen de vijfde. De officieren waren dikwijls dronken, dat is een feit; daar hoeft men niet aan te twijfelen. Aan de andere kant moet men ook niet overdrijven. Er was iemand — en ik wil de man niet noemen — die geregeld rapporten samenstelde over de gedetineerden, en die overdreven ook nog weleens. Ik heb dat geschriftje van *der Vaart Smit* gelezen, waarin staat, dat er op Oudejaars-avond zou zijn geschoten en met handgranaten gegooid. In de eerste plaats waren er, meen ik, geen handgranaten bij en wat die schietpartij betreft, er is gewoon in de lucht geschoten.

86747. De **Voorzitter**: Toen zijn er ook geen ongelukken gebeurd.

A. Inderdaad. Ik had toen tevoren gezegd: Ik houd nu geen plechtigheid in het kamp, want om kwart voor 12 beginnen ze. Ik was naar Nijmegen geweest om mijn familie te feliciteren en mijn broers zalig nieuwjaar te wensen. Toen ik terugkwam, waren ze aan de gang, de lucht was rood, maar dat was allemaal maar een geintje.

86748. De **Voorzitter**: Maar u bent wel van mening, dat er ook schietpartijen hebben plaats gevonden, die de grenzen te buiten gingen?

A. Inderdaad, dat was geen werk. Wanneer de kerels het kamp binnenkwamen, dan zeiden de bewakers soms: — dat staat vast, onherroepelijk; dat was een bepaalde compagnie, of het nu de vierde of de vijfde was — „ik neem de dieje en jij de dieje.” Of: „wij zullen ze nog eens laten springen”, of: „wij zullen ze nog eens laten lopen”. En dan gingen zij gewoon op de barakken schieten. Toen hebben zij ook die *Geurts* doodgeschoten, die mijnwerker; dat was toevallig niet zo'n erg slechte; die is heel mooi gestorven; die heeft allen vergiffenis geschonken. Een van de verpleegsters heeft toen tegen mij gezegd: ik vind het een schande, dat die mensen geestelijke bijstand krijgen. Ik heb daarop geantwoord: zij hebben mij geroepen en het is mijn vak om hen allemaal te helpen, evenals het jouw vak is om hen te verplegen. Zij zeide toen: onze jongens in Duitsland hebben dergelijke geestelijke bijstand niet gehad. Ik ken dit gesprek precies van buiten; dat heeft een ontzettende indruk op mij gemaakt; die man lag ontzettend te kreunen, toen hij stierf; de kogels maakten van die eigenaardige capriolen. Die man lag vreselijk te schreeuwen en daarom zei zij: hoor die man eens lekker schreeuwen, dat doet mij erg goed. Toen heb ik gezegd: je moet eens goed in de Bijbel lezen, niet alleen aan de buitenkant, maar ook aan de binnenkant. Zij zei nog: „in elk geval ben ik blij, dat het zo gaat.” Toen zei zij ook nog tegen mij: „Moet die man ook in de hemel komen?”, waarop ik heb geantwoord: Neen, daar komen alleen jij en je collega's. Na twee uur is die man gestorven: later kwamen zijn vrouw en kinderen; toen hebben wij hem plechtig begraven, in de Harskamp. Dat is de laatste geweest, die doodgeschoten is, zover ik weet. Daarom verwondert het mij, dat die man bij die infectiebarak later is doodgeschoten.

86749. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: *Roest* is 7 Januari overleden, *Geurts* eerder.

A. Ik dacht, dat dat later was. Ik heb dit alles vergeten en ver-geven; je werd er op het laatst beroerd van.

86750. De **Voorzitter**: Heeft u daarover weleens gesprekken gehad met majoor *Scholten* en met de officieren van de buitenwacht?

A. Dikwijls.

86751. De **Voorzitter**: Wat was de reactie bij hen?

A. De heer *Scholten* zeide: ik heb er niets over te zeggen. Dat was ook zo. Dat was een van de taken van de militaire bewakers. Die hadden de gehele dag zo goed als niets te doen. Zij hadden het consigne te schieten, als zij vluchtbewegingen meenden te zien. Als zij deze meenden te zien, kon je daarop niets zeggen.

86752. De **Voorzitter**: Het is zo merkwaardig, dat steeds mensen in de barakken getroffen werden, zelfs slapende, en dat er volgens de ons verstrekte inlichtingen geen mensen op de vlucht getroffen zijn.

A. Dan schoten zij mis. De gehele moeilijkheid komt hiervan, dat men nu eenmaal de ongelukkige bepaling gemaakt had, dat na S uur er niemand buiten de barakken mocht zijn.

86753. De **Voorzitter**: Behalve voor het gaan naar de toiletten.

A. Die waren aan de andere kant. Dat waren kuilen in de grond. Dat moesten zij in looppas doen. Op een goede dag was er een zekere man uit Maastricht, uit de Vleeshouwerstraat; ik kan niet op zijn naam komen. Het was een heel sympathieke kerel. In zoverre, het was een vent met moed. Hij zei tegen mij: Ik kom niet naar de kerk, want anders denkt u, dat ik bang ben. En ik hoop, dat u er bij bent, als ik doodgeschoten word; dan zult u zien, dat ik niet met mijn ogen knipper. Hij was een echte soldaat. Hij ging een keer naar de W.C. en toen liep hij langzaam. Toen riepen zij: Vuile, smerige, rot....., looppas! En meteen begonnen zij te schieten. En als er één schoot, schoten zij allemaal. Toen ging hij met zijn handen in zijn nek naar de W.C. Toen hij bij de toren terugkwam, waarop zij stonden te schieten, riep hij: Vloeken kunnen jullie verdomd goed, maar schieten moet je nog wat bijleren. Toen kroop hij in de kuil, waar hij vandaan was gekomen. Toen zij op hem aan het schieten waren, konden zij best iemand geraakt hebben, die daar lag te slapen.

86754. De **Voorzitter**: Hebt u ook gesproken met de officieren van de buitenwacht?

A. Ja.

86755. De **Voorzitter**: En wat zeiden die?

A. Die schoven meestal de schuld van zich af. Zij zouden er werk van maken. Ik zei: Als jullie er geen werk van maken, ga ik naar Justitie toe; over een paar jaar luwt deze zaak en dan zeggen de familieleden: Ze hebben onze zoon doodgeschoten: wij gaan daar werk van maken. Dan zal men tegen u zeggen: commandant, waarom hebt u daar geen werk van gemaakt? Ik zou dus gaarne zien, dat er ogenblikkelijk werk van werd gemaakt. Toen zeiden zij: Dan zullen wij naar Arnhem gaan. Ik zei: Dat is niet nodig, want er zit hier een man van Justitie. Ik heb me er over verwonderd, dat zij de man, die *Roest* heeft doodgeschoten, in voorarrest hebben gezet, in een gemeenschappelijk voorarrest. Dus dan liepen de jongens bij elkaar en dan kon er worden afgesproken: Laten wij zeggen: Ik was toevallig het geweer aan het ontladen. Hierop heeft *Scholten* o.a. geantwoord, ontladen doe je niet op die hoogte, maar met de loop naar de grond gericht.

86756. De **Voorzitter**: Hebt u daar wel majoor *Toussaint*, bataljonscommandant van 14 R.I., gesproken?

A. Ja.

86757. De **Voorzitter**: Hoe was diens reactie?

A. Dat was een buitengewone slappeling. Daar heb ik heel mooie staaltjes mee beleefd. Als de heren officieren dronken waren, gingen zij de leukste dingen doen. Zij hadden er dan b.v. plezier in een stoel in elkaar te trappen. Zij hebben ook eens met mijn motorrijwiel door de tochtdeur van een barak heengereden, waardoor de lamp afbrak. Ik kwam niet naar buiten. Ik dacht: Gaan jullie je gang maar; je moet

het straks toch betalen. Die kerels hadden, als zij dronken waren, de aardigheid b.v. in een kamer te gaan en er de wasbak urt te breken en het bed er uit te slepen. Dan gingen zij rustig slapen; dan hadden zij weer „iets“ gedaan. Dat hebben zij een keer toevallig ook gedaan bij majoor *Streijers*, die er toen als garnizoenscommandant zat.

86758. De **Voorzitter**: Die is later, einde November 1945, gekomen.

A. Ja. Ik vertel het maar om de toestand te typeren. Majoor *Streijers* zei 's morgens bij het ontbijt tegen mij: Ik begrijp er niets van: ik ben uit geweest, ik kom thuis en vind mijn kamer afgebroken; wie heeft dat gedaan? Toen moest ik lachen. Ik zei: U zult wel zien, dat het meer gebeurt. U moet het maar eens aan majoor *Toussaint* vrager. Toen zei *Toussaint*: Ze zijn zeker dronken geweest. Hij is toen, zover ik weet, met ern jongen die boel gaan opknappen. Dat durfde hij niet aan die officieren te zeggen.

86759. De **Voorzitter**: Had hij geen gezag over zijn officieren?

A. Neen.

86760. De **Voorzitter**: Hebt u daar ook een compagniescommandant *Bastiaanse* aangetroffen?

A. Ja.

86761. De **Voorzitter**: Wat was dat voor een man?

A. Ik vond die man niet zo beroerd. Met hem was te praten. De anderen waren allemaal wildemannen. Er was weinig gezag.

86763. De **Voorzitter**: Was de oorzaak van de taferelen van brood-dronkenheid hierin te zoeken, dat de tucht volkomen ontbrak?

A. Ja.

86763. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was het brood-dronkenheid of echte dronkenschap?

A. De officieren waren dikwijls echt dronken.

86764. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Majoor *Scholten* ook?

A. Neen, *Scholten* was een fatsoenlijk man.

Hij stelde eisen aan de gedetineerden en dan werden de mensen kwaad. *Scholten* was soms slap; wanneer ik iets te zeggen had gehad, zou ik veel dingen niet toegelaten hebben. Hij had in ieder geval toch meer kunnen doen, maar hij heeft dat niet gedaan. Drinken deed hij zelf weinig. Er is ook veel gekletst. Een collega van me ging er vaak op uit om rapport te maken; alles wat los en vast was, werd gerapporteerd. Maar er werden veel dingen gezegd, die niet waar waren. Ik was altijd, dag en nacht, in het kamp; een enkele keer ging ik naar huis om in een andere sfeer te komen, maar met de Kerstdagen was ik er ook; toen werd er een Kerstdiner gegeven, waaraan ik ook heb aangezet; het ging daar zeer fatsoenlijk toe. Wanneer er gedronken wordt, doe ik daar niet aan mee, dan ga ik liever weg, maar dat was her zeker niet het geval. Later is gezegd, dat daar bacchanaliën werden gehouden, maar dat is beslist niet waar.

86765. De **Voorzitter**: Bij andere gelegenheden schijnt dat wel te zijn gebeurd, door de buitenwacht.

A. Dat weet ik niet, maar *Scholten* en de binnenwacht waren fatsoenlijke mensen; daar was niets op te zeggen; het was een compagnie uit Maas en Waal, Stoottroepers; zij hebben gedaan wat zij konden. Degenen, die hongerodeem hadden, hebben zij vaak wat toegestopt.

86766. De **Voorzitter**: Kwam de hongerodeem veel voor?

A. Ja. Er is een onderzoek ingesteld, maar tot mijn verbazing was het resultaat, „dat de calorieën er waren“. Ik heb toen gevraagd, hoe de mensen dan aan die hongerbulten kwamen; wij hadden een onder-voedingsbarak en een hongerodeernbarak. Het antwoord was, dat de hongerodeem een gevolg was van de oorlog, dat zich dikwijls pas later openbaarde, wanneer men flink aan het eten was.

86767. De **Voorzitter**: Hebt u over uw ervaringen ten aanzien van die schietpartijen ook gerapporteerd aan officiële instanties?

A. Dat deed dominee *Moll* gewoonlijk; ik ondertekende meestal ook, maar hij deed het ook wel alleen; dat ging naar den Haag, ten minste, hij zeide, dat hij het weg zou sturen.

86768. De *Voorzitter*: Hij heeft hier verklaard, dat hij het naar de kerkelijke autoriteiten stuurde, naar de heer *van Tuyll van Serooskerken*, niet naar het Militair Gezag.

A. Ik had het vreselijk druk en heb weinig administratieve aanleg; hij was administratief zeer goed.

86769. De *Voorzitter*: U hebt dus verschillende malen gezien, dat iemand ten gevolge van het schieten dodelijk gewond was?

A. Ik heb dat tweemaal zelf gezien, dat het een gevolg was van schieten. In de andere gevallen waren de mensen meestal al overleden, weggebracht of begraven.

86770. De *Voorzitter*: Het is dus verschillende malen voorgekomen? Meer dan de twee keer, dat u het zelf hebt gezien?

A. Ja zeker; er werd veel geschoten en dikwijls was het per ongeluk niet raak. De ziekenbarak b.v. lag aan de buitenkant; dikwijls heb ik de sporen van de kogels daarop gevolgd. Er waren deskundigen onder de S.S.-ers, die zeiden: de kogel is daar vandaan gekomen.

De kerels wisten het precies. Dan was er 's-nachts weer geschoten en als er een schoot, schoten er meer. Er werd op goed geluk geschoten. Daarom noemde men het de algemene schietent. Er was b.v. een jong ventje, tegen wie een soldaat zeide: houd dat keteltje rechtuit in je hand. Toen gingen zij er op schieten, tot groot „vermaak" van de jongen, die het keteltje moest vasthouden.

86771. Jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen*: Hebt u dat springen van de toren ook medegemaakt?

A. Neen.

86772. De *Voorzitter*: Hebt u er wel van gehoord?

A. Ja, maar er werd ook veel verteld. Ik zou er nog gaarne de aandacht op willen vestigen, dat mij persoonlijk het meest gegriefd heeft de wijze van rechtsbedeling. Ik ben er van overtuigd, dat de Regering in dezen vrijuit gaat. Men had het bestuur van de kampen en daaronder de uitvoerende machten. Daartussen bestond geen schakel. Zo gauw die schakel er was, was het afgelopen.

86773. De *Voorzitter*: Toen het onder Justitie, het D.G.B.R. is gekomen?

A. Ja, toen werd er ogenblikkelijk werk van gemaakt. De geestelijke verzorging was niet genoeg te prijzen. Wat mij altijd verschrikkelijk dwars heeft gezeten, is de wijze van rechtsbedeling, de wijze, waarop de mensen terecht stonden en behandeld werden. Wij hebben te dien aanzien nooit een voet aan de grond kunnen krijgen. Ik wijs er b.v. op, dat mensen, die al lang naar huis hadden moeten gaan, geen advocaat hadden.

86774. De *Voorzitter*: Wat de algemene toestand in de kampen betreft, heeft het u dus altijd gehinderd, dat men niet snel aan de afhandeling van de zaken is kunnen toekomen?

A. Ja, en dan de wijze, waarop men soms bij de rechter werd ontvangen. Men kon precies aanwijzen: dat is een fatsoenlijke en dat is geen fatsoenlijke. Er waren onder de „rechters" ook enkele mensen, die absoluut niet fatsoenlijk waren. Ik heb de bewijzen, dat enkelen als mens niet deugden, dat zij persoonlijke veten in een vonnis tot uitdrukking trachtten te brengen.

86775. De *Voorzitter*: U zeide zoëven: toen het onder het D.G.B.R. kwam, was er een behoorlijke inspectie. Als er ongerechtigheden gebeurden, zat men er in den Haag direct op. Het D.G.B.R. is begonnen te werken op 1 Januari 1946. De buitenbewaking is in Augustus 1946 ook onder het D.G.B.R. gekomen. Toen had men alles in één hand. In de periode vóór 1946 ressorteerden de kampen onder het M.G. Dat was de eerste tijd van de opbouw. Hebt u kunnen constateren, dat in de periode vóór 1 Januari 1946 de contrôle van hogerhand ontbrak?

A. Die ontbrak vaak. Het was ook niet mogelijk. Bovendien waren er controleurs, die zelf niet deugden. Ik vermoed, dat ei communisten onder zaten. Men was in die tijd sterk vóór het communisme. Er waren ook goede controleurs, zoals *Feijen*. Toen was het onmiddellijk afgelopen. Een van de officieren had het aangelegd met de vrouw van een van de gedetineerden. Zodra ik dit had vernomen, heb ik *Feijen* opgebeld en hem verteld, wat ik had gemerkt. Hij is onmiddellijk gekomen en 'smiddags om 12 uur was de schuldige ontslagen. Onze grief in verband met de echtscheidingen was, dat de mannen van hun vrouw gescheiden waren, zonder dat zij het wisten. Eerst profiteerden de vrouwen op alle mogelijke wijzen nog van hun man. Een man van de bewaking b.v. kwam haar dan troosten, aanvankelijk misschien met fatsoenlijke bedoelingen, maar het liep uit op . . . Ze ging dan naar de rechtbank en zei: ik wil van mijn man af. Ze wist dan zogenaamd niet, waar hij was. Er werd een advertentie in de krant gezet, waarin hij werd opgeroepen. De man verscheen niet en dan was zij gescheiden. De man leefde echter nog en kreeg zelfs bezoek van zijn vrouw, van wie hij, zonder dat hij het wist, gescheiden was. Ik heb mij daar een keer erg over verbaasd. Er kwamen op zeker ogenblik drie hoge militairen, ik meen een kolonel, een majoor en een overste. Ik moet er bij zeggen, dat de kolonel in Dachau door de Duitsers was krom geslagen. Ik zei hem, dat ik de hele situatie verschrikkelijk vond, waarop hij antwoorde (en dit geschiedde in de officiersmess): Die rotkerels moesten allemaal hun vrouwen verliezen; een fatsoenlijke vrouw laat zich van die man scheiden. De naam weet ik niet meer.

86776. Jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen*: Waren het officieren van het M.G.?

A. Ja. Maar dit was voor die mensen veel erger dan het schieten. Voor het schieten waren zij bang, maar dit vrat hen aan. Ze zeiden: Ze zijn geen haar beter dan de moffen. Ik heb daarop gezegd: Maar met dit verschil, dat bij jullie de Regering het heeft aangemoedigd, terwijl, als de Regering het hier zou weten, het spoedig zou zijn afgelopen.

86776a. De *Voorzitter*: Overigens lag dit meer aan de vrouwen dan aan de Regering.

A. Ja, maar er was misschien toch wel iets aan te doen. Later is er dan ook een bepaling gekomen. Dan was er de gehele geschiedenis van het voorarrest. Ze moesten in voorarrest blijven, maar dat kon alleen, indien de officier van justitie het nodig achtte. We kregen toen de vermakelijke vertoning, dat elke gedetineerde elke veertien dagen een briefje kreeg, dat zijn arrest verlengd was. Zelfs mensen, die al vrij waren, kregen soms nog een briefje thuis. Later werd op een bord geschreven, dat voor elke zich daar bevindende gedetineerde het voorarrest met 14 dagen was verlengd. Tenslotte vond men het zelf ook gek en heeft men het achterwege gelaten. Dan was er de advocatenkwestie. Ik heb er droevige ervaringen mee gehad. Het was vaak een ontzaglijk verschil, of de mensen een advocaat hadden, die pro deo voor ben optrad, of dat zij er een hadden, die werd betaald. In het algemeen kon men zeggen, dat zij een advocaat moesten hebben, die werd betaald, wilden zij er iets aan hebben. Het is dan ook gebeurd, dat een vrouw haar laatste kledingstukken verkocht om haar advocaat te kunnen betalen. Ik heb dat ook allenaal tegen de autoriteiten gezegd, maar toen werd er geantwoord: daarvan weten jullie niets: jullie ziet maar één kant van de zaak. Dat was echter niet in overeenstemming met de feiten. Wij konden de gehele gang van zaken beoordelen; wij kenden de dossiers, de omstandigheden, waarin de mensen verkeerden, hun huiselijke omstandigheden, hun moeilijkheden, enz. Wat de mensen het meest dwars heeft gezeten en wat ik persoonlijk het vervelendste vond, was de morele kant van de zaak, het feit, dat het recht zoek was.

De *Voorzitter*: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

W. H. ARTS.

DONKER, *voorzitter*.

WTTewaALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 17 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j en o.

Verhoor van

JAN FRANS BASTIAANSE,
oud 42 jaar, wonende te Middelburg, commies eerste klasse
ter gemeentesecretarie van Middelburg.

Hij legt de eed af als getuige.

86777. De **Voorzitter**: Bent u in 1945 als officier geweest bij 14 R.I.?

A. Ik was bij 1-14 R.I.

86778. De **Voorzitter**: Wanneer bent u daar gekomen?

A. Ik heb geprobeerd het na te gaan, maar ik kan het niet meer precies terugbrengen. Ik meen, dat het half October is geweest.

86779. De **Voorzitter**: Waar was u vóór die tijd?

A. In Hilversum.

86780. De **Voorzitter**: Bij hetzelfde onderdeel?

A. Ja. Het bataljon lag daar in reserve voor eventuele moeilijkheden in Amsterdam. Ik ben alleen met mijn eigen compagnie gegaan. Mijn bataljonscommandant zei mij, dat het niet al te rustig was in de Harskamp en dat ik voor versterking van de bewaking daar er heen moest. Later — ik weet niet of het veertien dagen of drie weken later was —, is het gehele bataljon gevolgd.

86781. De **Voorzitter**: Waaruit bestond uw compagnie?

A. Uit oorlogsvrijwilligers.

86782. De **Voorzitter**: Er is hier gezegd, dat die compagnie uit recruten bestond.

A. Zij hadden al een opleiding van 3½ maand gehad. Ik had ze voor een klein deel zelf opgeleid.

86783. De **Voorzitter**: Waar kwamen die jongens vandaan?

A. Uit Brabant en overal vandaan eigenlijk.

86784. De **Voorzitter**: Niet speciaal uit de Zaanstreek?

A. Die had ik niet. Er is een grote compagnie geweest met jongens uit de Zaanstreek, maar die is pas tegen het einde van het jaar gekomen. Ik heb die compagnie niet gehad.

86785. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u in de Harskamp geweest?

A. Het kan zijn geweest tot ongeveer begin of midden Mei 1946.

86786. De **Voorzitter**: Er zijn in de Harskamp door waarschijnlijk nodeloze schietpartijen verschillende mensen gedood. Is u dit bekend?

A. Ja.

86787. De **Voorzitter**: Bent u ook van oordeel, dat er weleens nodeloos is geschoten?

A. U begrijpt, dat ik persoonlijk niet bij zo'n wacht was. Dit was aan een luitenant of een oudere onderofficier opgedragen. Aanvankelijk kan het misschien weleens zijn gebeurd, maar stellige bewijzen, dat er nodeloos is geschoten, hebben wij nooit gehad.

86788. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk wel wonderlijk, dat de mensen, die werden doodgeschoten, altijd mensen waren in barakken en zelfs mensen, die sliepen.

A. De kogel reikt ver.

86789. De **Voorzitter**: Het motief, waarom er werd geschoten, was steeds, dat er ontvluchtingspogingen waren; maar dan is het wel merkwaardig, dat bij de getroffenen nooit mensen waren, die op de vlucht waren. Het waren altijd strijk en zet mensen, die in de barakken lagen te slapen.

A. U kent de samenstelling van de Harskamp: het was allemaal hout en, voor zover ik weet, waren er geen gebouwen op stenen voet.

Er waren bepaalde consignes voor de wacht. De mensen, die daar waren ondergebracht, hadden te voldoen aan bepaalde consignes. Wat ik mij hiervan herinner, is, dat na een bepaald uur het licht uit moest zijn en dat naar de W.C.'s hard moest worden gelopen. Meer voorwaarden of verplichtingen herinner ik mij niet. Zij mochten ook niet over een bepaalde grens van, naar ik meen, 5 meter komen, die was aangegeven door omgespitte grond van een andere kleur; zij mochten niet bij het rasterwerk komen. Ik had niets met het inwendige van het kamp te maken. Ik was bij tijd en wijle belast geworden — tweemaal per week — met de buitenbewaking.

86790. De heer **Koersen**: Welke waren de consignes van de wacht?

A. Er waren vijf verhoogde opstellingen. Iedere poort of opstelling moest iemand sturen naar de andere opstelling. Er liepen dus twee mensen steeds in één lijn. De consignes waren verder, dat er onder bepaalde voorwaarden geschoten moest worden. Hoe die precies waren, weet ik niet meer.

86791. De heer **Koersen**: Weet u de voorwaarden helemaal niet meer?

A. Neen. Het waren de algemene militaire voorwaarden, die daarvoor golden.

86792. De **Voorzitter**: Uit de hier afgelegde verklaringen is ons gebleken, dat bij de buitenbewaking de tucht veel te wensen over heeft gelaten.

A. Ja, bij een bepaald deel van de buitenbewaking.

86793. De **Voorzitter**: Welk deel was dat dan?

A. Dat waren de gezagstroepen.

86794. De **Voorzitter**: Er is ons gezegd 14 R.I.

A. Die indruk had ik ook. Ik ben later bataljonscommandant geworden bij deze Zaanstreckenaren, die geen goede opleiding hadden genoten.

86795. De **Voorzitter**: Manschappen van 14 R.I.?

A. Ja. Die hebben wij bijgespijkerd en verder opgeleid.

86796. De **Voorzitter**: Het komt er dus op neer, dat u zegt, dat uw compagnie van het bataljon de beste was en dat later, toen u bataljonscommandant werd, u gebleken is, dat de tucht bij de andere compagnieën.....

A. Pardon, Mijnheer de Voorzitter, u zegt „bataljonscommandant“, maar ik was opvolgend bataljonscommandant.

86797. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Plaatsvervangend?

A. Ja.

Moet ik echter vergelijken de tucht en de discipline bij dit bataljon, dan stonden deze altijd veel hoger dan bij de gezagstroepen, die met de buitenbewaking waren belast.

86798. De **Voorzitter**: Verder is ons medegedeeld, dat de officieren vaak dronken waren.

A. Dat is mogelijk. Dat had niets met de bewaking te maken. Degenen, die dienst hadden, waren in de daarvoor bestemde kamer. De anderen zaten in de barak.

86799. De **Voorzitter**: Het lijkt mij toch geen gunstig voorbeeld voor de soldaten, wanneer de officieren dronken zijn.

A. Het is niet gebeurd in het bijzijn van de soldaten.

86800. De **Voorzitter**: Ons is wel anders gebleken.

A. Dat is mogelijk.

De **Voorzitter**: Ik heb hier een verklaring, die is afgelegd door uw bataljonscommandant, die juist heeft gezegd, dat het wel lag aan de vierde compagnie en dat de oorzaak o.a. hierin was gelegen, dat toen de vierde compagnie in de Harskamp kwam, kapitein *Bastiaanse* tot zijn compagnie een toespraak heeft gehouden, waarin hij o.m. zeide: „Wanneer zij maar een voet dwars zetten of wanneer er iets anders gebeurt, direct schieten. Bij wijze van spreken liever geen een levend overblijven dan dat er een uitkomt.“

A. Die verklaring is voor rekening van mijn bataljonscommandant. Die redevoering heb ik natuurlijk nooit tot de soldaten gehouden. Ik heb tegen deze compagnie gezegd — dat is niet geweest in de Harskamp, maar in Hilversum, toen de compagnie niet met bewakingsdiensten was belast —, dat mij door de bataljonscommandant *Toussaint* gezegd was, dat het daar eei rommeltje was en dat aan de consignes scherp de hand moest worden gehouden. Ik heb tegen de soldaten gezegd: De consignes zijn als volgt — ik weet deze nu niet meer —, wanneer geschoten moet worden, staat er in de consignes, dat u, voordat u schiet, een andere soldaat er bij moet halen; u constateert het feit en schiet dan, maar laag. U begrijpt wel: de precieze bewoordingen kan ik niet meer aangeven, maar deze verklaring heb ik voor deze jonge soldaten, die natuurlijk ook niet honderd procent waren, afgelegd.

Bovendien — dit mag ik er misschien wel aan toevoegen — ben ik, toen wij in de Harskamp kwamen en het bataljon in zijn geheel aangekomen is, later ontheven van het commando van de 4de compagnie; dat zal in November zijn geweest; toen is het commando door een tweede-luitenant overgenomen, van wie ik mij de naam niet herinner.

86801. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Door wie bent u ontheven van het commando?

A. Door de bataljonscommandant.

86802. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Toussaint?

A. Ja. Die heeft mij opvolgend bataljonscommandant gemaakt.

86803. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Waarom werd u van het commando ontheven? Om u een betere positie te geven?

A. Ja. De Engelse organisatie kent naast de bataljonscommandant een opvolgend bataljonscommandant, die de bataljonscommandant bij het commandovoeren helpt en er niet naast het commando over een compagnie heeft.

86804. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wie was de luitenant, die het commando overnam?

A. Die naam herinner ik mij weer niet.

86805. De **Voorzitter**: Toussaint heeft verklaard, dat hij, nadat u die toespraak had gehouden, er met u over heeft gesproken en tegen u heeft gezegd, dat hij het er niet mede eens was.

A. Ik kan er aan toevoegen, dat, toen ik de toespraak hield, er geen enkele andere officier bij was.

86806. De **Voorzitter**: Hij heeft ook niet verklaard, dat hij er bij is geweest, maar wel, dat hij, toen hij het gehoord heeft, er met u over heeft gesproken en tegen u heeft gezegd, dat hij het niet met u eens was, omdat er een groot verschil is tussen een militaire tegenpartij en gevangenen.

A. Het is verre, dat, wanneer een gevangene achter prikkeldraad zit, op hem wordt geschoten zonder bepaalde consignes. Wanneer de verklaring van deze majoor *Toussaint* juist zou zijn, dan had hij mij ter verantwoording moeten roepen of hij had mij, toen — ik meen, dat het in een van de eerste nachten is gebeurd — er twee doden waren gevallen, op enigerlei wijze voor de rechter moeten dagen; dat was zijn taak geweest.

86807. De **Voorzitter**: Zijn er in een van de eerste nachten, dat de compagnie er was, twee doden gevallen?

A. Ja. De consignes werden zeer slecht opgevolgd. Het was een verwarde boel. Niemand hield zich aan de consignes. Toen heeft deze compagnie geschoten. Toen heb ik uitgeplozen. of onnodig was geschoten, maar wij zijn niet tot die indruk kunnen komen. Trouwens: het is nog onderzocht. U begrijpt: het is lang geleden; ik weet het niet meer zo precies, maar ik nieen, dat het is onderzocht door de marechaussee. Er zijn geen termen aanwezig geacht om deze kerels te vervolgen.

86808. De **Voorzitter**: Dat neem ik graag aan, maar het resultaat, dat wij op het ogenblik zien, is toch wel heel wonderlijk. Zoals ik u zeg: als iemand, die een poging tot ontvluchten doet, wordt aangeschoten of doodgeschoten, zal iedereen zeggen, dat het begrijpelijk is, maar de resultaten, die wij thans constateren, zijn daarmee in geen enkel opzicht in overeenstemming.

A. Dat schieten was getolereerd door de consignes, die drie dagen, nadat de doden waren gevallen, zijn ingetrokken.

86809. De **Voorzitter**: Hoe zegt u?

A. Er waren bepaalde consignes, bij overtreding waarvan de schildwacht moest schieten. Toen is nagegaan, of deze kerels hadden geschoten op grond van deze consignes. Toen is gebleken, dat zij volkomen hadden gehandeld, zoals ik hun had gezegd: vóór je schiet, haal je er een ander bij en controleer je, of het waar is. Nadat deze doden waren gevallen, zijn de consignes ingetrokken. Er was een raar consigne: de gedetineerden moesten hardlopen naar de W.C.'s.

86810. De **Voorzitter**: Met andere woorden: men heeft geen reden voor vervolging gezien, maar men heeft toch wel de consignes ingetrokken. Zo mooi vond men het toch niet.

A. Dat is best mogelijk.

86811. De heer **Koersen**: Hoe verklaart u het schieten in de barakken, als men niet op vluchtelingen schoot?

A. Ik heb al gezegd, dat het de consignes waren. Er was ook een verbod van verkeer tussen de barakken na een bepaald uur.

86812. De heer **Koersen**: Mocht men daarvoor niet buiten komen?

A. Ja.

86813. De **Voorzitter**: Geloof u niet, dat het ook gezeten heeft in de mentaliteit en in het gebrek aan tucht?

A. Het heeft, zoals ik later wel gemerkt heb, ook hierin gezeten, dat er weleens gelukzoekers, profiteurs bij waren, niet direct 100 pct. soldaten in de zin van wat men zou kunnen verwachten van volbloed O.V.W.-ers; er waren mensen bij, die helemaal geen opleiding gehad hadden, niet goed gekleed waren en totaal geen discipline hadden.

86814. De **Voorzitter:** Maar aan de andere kant kan natuurlijk die gesteldheid van de troepen, hoewel die zonder twijfel van belang was, niet beslissend zijn geweest. Ook de kwestie van de tucht en van het gezag van de officieren moet een rol hebben gespeeld, want er waren meer kampen dan de Harskamp; die andere kampen hadden een soortgelijke bewaking en daar zijn dergelijke dingen niet, althans niet op die schaal voorgekomen.

A. Voor zover ik weet, is er in twee of drie nachten geschoten.

86615. De **Voorzitter:** Maar in totaal zijn er toch meer doden gevallen.

A. Er is niet alleen door mijn compagnie geschoten.

86816. De **Voorzitter:** Neen, het schijnt ook bij de stoottroepen gebeurd te zijn.

A. Maar u begrijpt, wat ik tegen deze troepen gezegd heb, heb ik gezegd, omdat mij verteld was, dat dit kamp onrustig was. Ik

hoorde dat op een gegeven moment en toen heb ik deze soldaten scherp de consignes gegeven. De troepen waren 34 maand in dienst en het was de eerste keer, dat ze voor een dergelijke taak gesteld werden.

86817. De **Voorzitter:** Hebt u zelf hieraan nog iets toe te voegen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

J. F. BASTIAANSE.

DONKER *voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 17 OCTOBER 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *j* en *o*.

Verhoor van

BARTHOLOMEUS JOHANNES CORNELIS VAN KOOTEN,
oud 35 jaar, wonende te Bussum, koopman.

Hij legt de eed af als getuige.

86818. De **Voorzitter**: U heeft in 1945 een functie bekleed bij de Stoottroepen. Welke functie was dat?

A. Commandant van de Stoottroepen.

86819. De **Voorzitter**: Van wanneer tot wanneer?

A. Voor Limburg tot Mei, Juni 1945. Toen ben ik voor de gecombineerde gewesten Limburg en Brabant en voor de uit het noorden komende mannen aangewezen als Hoofd Missie tot reorganisatie van de Stoottroepen, daarna commandant. Dit heeft geduurd tot April, Mei 1946.

86820. De **Voorzitter**: De stoottroepen hebben in 1945 — ik meen van omstreeks Juni af — een tijdlang de buitenbewaking van de Harskamp gehad. Toen hebben nogal wilde schietpartijen plaats gevonden, waarbij een aantal slachtoffers in het kamp zijn gevallen. Kreeg u van deze soort van dingen weleens rapporten?

A. Ik heb eigenlijk nooit geweten, dat wij daar de bewaking van een kamp hebben gehad. Ik heb er wel terloops van gehoord. Ik weet over de Harskamp alleen, dat wij ons daar tot bataljons hebben geformeerd om naar Indië te worden uitgezonden. Van de Harskamp is mij eigenlijk alleen bekend, dat wij daar gelegerd waren en dat daar de burgercorvée gevoerd werd door mensen, die eigenlijk tot het contingent politieke delinquenten behoorden. Van abnormale dingen in de Harskamp heb ik eigenlijk nooit gehoord. Wel heb ik over Vught het een en ander gehoord. Over Vught is na 1946 in „De Linie” een artikel verschenen van de hand van mr. *Ton Mertens*, waaruit mij wel is gebleken, dat de verhalen, die over die dingen de ronde deden, zeer opgeschroefd waren. Ik heb bij Vught altijd een heel strenge scheiding gemaakt tussen de binnenbewaking en de buitenbewaking. Voor zover mij uit Vught bekend was, was er meer een controverse tussen de buitenbewaking en de binnenbewaking dan tussen de bewakers en de politieke delinquenten. De een wilde het zus en de andere zo. Daardoor kwam er dikwijls wrijving. De bewaking van Vught en van de Harskamp heeft bij ons niet lang geduurd. Voor zover mij bekend is, was dat slechts een kwestie van twee of drie maanden. In die tijd was mijn aandacht meer gevestigd op het feit, dat wij in September 1945 alle mensen naar Indië moesten sturen — dat waren twee of drie bataljons —, dan op de bijkomstige werkzaamheden, die door andere compagnieën werden verricht. Ik weet alleen, dat ik door de toenmalige luitenant *Voortman* — hij was van de Militaire Politie; hij was van huis uit politieman — aan de hand van gegevens of berichten, die van de generale staf waren gekomen, een onderzoek heb laten instellen naar hetgeen er eigenlijk in Vught was gebeurd. Dat onderzoek is eigenlijk doodgelopen op de controverse tussen de buitenbewaking en de binnenbewaking. De een gaf de ander de schuld. Ik heb geen definitieve gegevens kunnen verkrijgen. Wel is komen vast te staan, dat een groep stoere Zeeuwen naar aanleiding van bepaalde uitlatingen en van een bepaalde houding, die bepaalde heren in het kamp hadden aangenomen, een keer

eens flink er doorheen heeft gejaagd. Men heeft echter niet geschoten; dat heeft men met de blote vuist gedaan. De betrokken compagnie heeft ook op haar duvel gehad, maar er was niet een eigenlijke schuldige aan te wijzen. Het was en bloc gedaan. Dit is, voor zover mij bekend, het enige onrechtmatige of onrechtvaardige in het kamp Vught geweest. Van de Harskamp is mij niets bekend. Het is al zo lang geleden. Er kan weleens wat gebeurd zijn.

86821. De **Voorzitter**: Om nu een bepaald geval te nemen: er is op 9 Juni 1945 een man 's nachts slapende doodgeschoten. Dat is stellig gebeurd, vóórdat de gezagstroepen er waren, want de formatie van de gezagstroepen is, meen ik, begonnen in Augustus 1945. Dat was dus in de periode, dat de bewaking door de Canadezen was opgehouden en men de assistentie had van de stoottroepen, die, gelijk u hebt gezegd, voor andere doeleinden in de Harskamp lagen en die dit als neventaak hebben gekregen.

Dat is één voorbeeld; ook verder zijn door verschillende getuigen in dit verband de stoottroepen, dus de bewaking in de eerste periode na de Canadezen, nogal eens een keer genoemd. Dr. *Beumer* uit Otterloo verklaart b.v., dat hij in de periode van de stoottroepen eens een keer een lijk heeft geschouwd van een man, die des avonds of des nachts tijdens de slaap doodgeschoten was.

De kampcommandant, kapitein *Jansen*, die deze functie vervuld heeft van 25 Juni tot 24 Augustus 1945, heeft over het optreden van de stoottroepen verschillende mededelingen gedaan. In de eerste plaats een verhaal, dat op een financiële transactie betrekking heeft, nl. een inzameling van geld voor het Rode Kruis, die heeft plaats gehad, welk geld naar den Bosch zou moeten worden gezonden, maar nooit is overgedragen aan het Rode Kruis.

A. Dat is mij volkomen onbekend.

86822. De **Voorzitter**: Hij noemt in dit verband uw naam, omdat u commandant van de stoottroepen was.

A. *Jansen* was geen stoottroeper.

86823. De **Voorzitter**: Neen, hij was de commandant van het kamp in die periode en kan als zodanig natuurlijk hierover iets weten.

Verder noemt hij het schieten van de buitenbewaking op mensen, die van de barakken naar de W.C.'s moesten; voorts het feit, dat op een strafexercitie een luitenant van de stoottroepen S.S.-ers bevolen heeft op een 4 m hoge stellage te klimmen en er met gestrekte benen af te springen met het gevolg, dat een aantal van hen de benen hebben gebroken.

Ook vermeldt hij uitvoerig een ander geval van mishandeling.

Dan heeft de heer *Mentrop*, die nagenoeg gedurende de gehele tijd van het bestaan van de kampen de inspectie daarover heeft gehad, eerst voor het Militair Gezag en daarna voor het D.G.B.R., met betrekking tot de Harskamp vermeld, dat dit kamp van de Canadezen werd overgenomen op 16 of 21 Juni 1945, dat het daarna bewaakt werd door stoottroepen, die onder uw commando stonden.

Ook de heer *Mentrop* zegt, dat de stoottroepen zich daar als buitenbewaking in het bijzonder zeer hebben misdragen, meer nog dan de mannen van 14 R.I. Dit zijn zo een aantal verklaringen, die hier over de stoottroepen zijn afgelegd. Vandaar dat wij u deze verklaringen hebben willen voorleggen om u de vraag te stellen, of u in die tijd daarover bepaalde dingen zijn gerapporteerd en, zo ja, wat u daaraan hebt gedaan?

A. Ik vind het zeer bevreemdend, dat in de eerste plaats majoor *Debey*, die een van mijn beste officieren was, hierover niet gehoord is. Ik heb noch via majoor *Debey*, noch via de heer *Mentrop* ooit enig schriftelijk of mondeling rapport gekregen over datgene, wat is gebeurd. Ik weet, dat er enige moeilijkheden met de Canadezen direct na de overgave zijn geweest. Er was ook een autodump in de nabijheid, dat was niet Deelen. Ik weet, dat wij diverse politieke

delinquenten zelf hebben gebruikt. Er waren vele Duitsers, die bij ons in de garage hebben gewerkt. De verstandhouding was naar mijn mening zelfs weleens een beetje te goed, maar ik heb nooit van de Harskamp iets gehoord. Wel van Vught. Dat heb ik direct laten onderzoeken. Ik heb wel van mijn eigen commandant gehoord, dat het niet gemakkelijk was een reorganisatie te doen plaats vinden, maar van dergelijke beenbrekerijen en schietpartijen heb ik nooit een rapport gekregen. Toevalligerwijze had ik daar twee zeer schrandere M.P.-ers, een sergeant en sergeant-majoor. Die hebben over de destijds gevreesde vijfde colonne-actie en allerlei ondeugendheden, wat betreft Veenendaal en Renkum, een dossier uitgewerkt, dat ik ter beschikking van de P.O.D. heb gesteld. Die mensen kwamen persoonlijk regelmatig rapport bij mij uitbrengen. Als er iets van die aard was gebeurd, zou het mij gerapporteerd zijn. Ik wil natuurlijk niet zeggen, dat het er altijd zoetsappig toeging.

86824. De **Voorzitter**: Het is mogelijk, dat het onderzoek naar zulke gevallen in de lagere regionen is blijven steken. Het zal zo zijn, dat de betrokkenen direct beroep hebben gedaan op het feit, dat er een ontvluchtingspoging werd geconstateerd. De stemming was destijds ook wel zo, dat men niet spoedig zulk een zaak tot het uiterste ging uitpluizen.

A. Dat zou ik wel van enkele compagniescommandanten kunnen verwachten. Vandaar dat ik er twee keer per week kwam. Al had de onderste steen echter boven moeten komen, dan zou majoor *Debey*, als er iets verkeerd was geweest, als er een onrechtvaardige

behandeling van een politiek delinquent had plaats gehad, het mij onherroepelijk hebben gerapporteerd. Dan zou het hoog uit bij de compagniescommandant hebben kunnen blijven hangen, terwijl kapitein *Jansen*, die van mijn commandant wist, dat ik regelmatig in de Harskamp kwam, mij persoonlijk had kunnen aanspreken. Van *Mentrop* heb ik nooit iets gehoord.

86825. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u ook nooit gehoord, dat er geschoten werd?

A. Ik heb alleen omtrent Vught geweten, dat er geslagen werd, en dat heb ik direct laten onderzoeken, maar die klacht kwam van de generale staf. Er kan misschien weleens een opmerking over de Harskamp zijn gemaakt, maar van 1945 tot nu is 5 jaar geleden. Maar als ik een rapport had gekregen, had ik het geweten. Het spijt mij heel erg, dat ik geen andere inlichtingen kan geven.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

B. J. C. VAN KOOTEN.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, *griffier*.